
R G B WH GR BL
Grey Scale #13
C M Y K
Part Code ST1316
DANES PICTA .COM
A 1 2 3 4 5 6 M 8 9 10 11 12 13 14 15 B 17 18 19

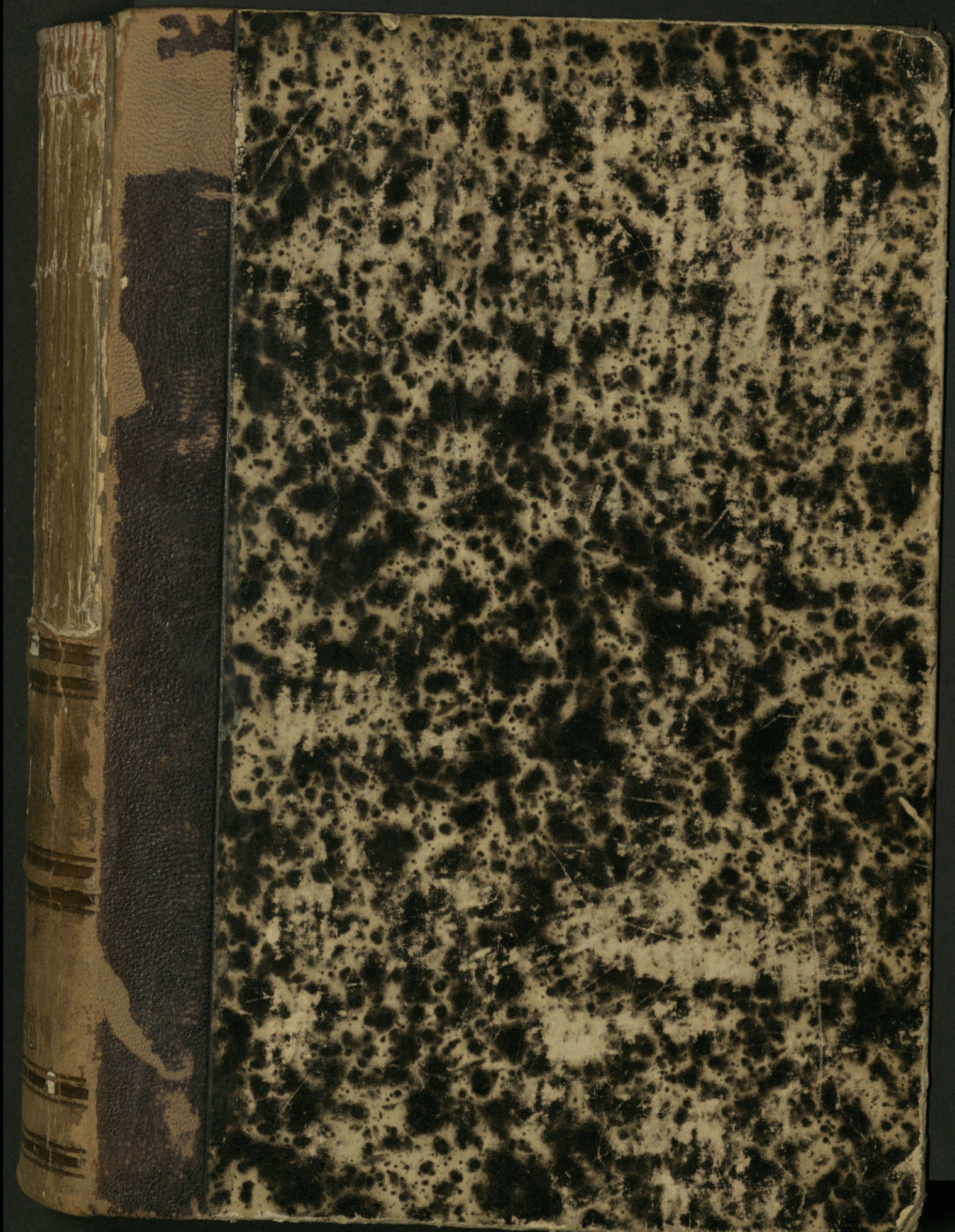

Inches
Centimetres
Colour Chart #13
Blue
Cyan
Green
Yellow
Red
Magenta
White
3/Color
Black
DANES PICTA .COM

ENCYKLOPEDYJA
POWSZECHNA.

Z KSIĘGOZBIORU
STRZEMIĘ
JANOWSKICH.

ENCYKLOPEDYJA

POWSZECHNA

S. ORGELBRANDA.

Nowe Stereotypowe odbicie.

TOM PIERWSZY

(A. — Baranowski)

WARSZAWA.
NAKŁAD, DRUK I WŁASNOŚĆ S. ORGELBRANDA SYNÓW,
ulica Bednarska № 20

1883.

03

CZYTELNIA

Дозволено Цензурою.

Варшава, 9 Іюня 1883 года.

25003/2

A.

A, pierwsza litera abecadła wszystkich niemal narodów, jest jedną z sześciu samogłosek; w logice, A znaczy jakikolwiek przedmiot myśli; formuła A=A znaczy: że każda rzecz równa jest saméj sobie; w napisach rzymskich: A= *Augustus* (cesarz), ꝟ= *Augusta* (cesarzowa); przy oznaczaniu lat a=anno t. j. roku; na monetach oznacza, że są wybite w głównéj mennicy; w handlu à znaczy „po“ np. funt à 6 rs.; w kurscetlach znaczy *argent*, moneta brzęcząca. A, w skali muzycznéj jest jedną z siedmiu nut, którą Francuzi i Włosi nazywają *La*. Na receptach *a*, *aa*, *ana*, znaczy tyle, co „w równych częściach.“ Co do warunków powstawania dźwięku A ob. Samogłoska.

Aa, (wyr. celt.=staroniem: *aha*=woda), nazwisko kilku rzek: 1-a w Kurlandyi, (po łotewsku Lella-Uppe), wpada prawą odnogą do ujścia Dźwiny zachodniéj, a lewą do zatoki Rygskiéj; 2-a w Liflandyi, **Aa,** v. Trejder-Aa wpada do morza Baltyckiego powyżéj Rygi; 3-a w departamencie franc. Pas-de-Calais, wpada pod Dunkierką do oceanu; 4-a w Hollandyi, dopływ r. Yssel; 5-a w Szwajcaryi, gdzie wybiegłszy z kantonu Uri przez Unterwald wpada do jeziora zwanego Czterech Kantonów. Nadto kilka rzek t. n. jest w Westfalii.

Aa, można rodzina niderl., która się w XVI w. przyczyniła do oswobodzenia ojczyzny; *Piotr van der* **Aa,** znakomity geograf w Lejdzie, † 1730, wydał atlas z 2,200 kart złożony i wiele dzieł botanicznych.

Aach, miasteczko w w. ks. Badeń. Tu Francuzi 25 Marca 1779 r. wygrali bitwę z Austryjakami.

Aachen, ob. *Akwizgran.*

Aaki, statki używane do żeglugi na Niższym Renie.

Aal (Jakób), norwegski pisarz i mąż stanu, ur. 1773, teolog, następnie górnik, zajmował się też badaniem starożytności, narzeczy i podań ludowych swéj ojczyzny; † 1844. Z dzieł jego najważniejsze: „*Nutid og Fortid*“ (Teraz i dawniéj).

Aalborg, dyjecezyja w północnéj części Danii, obejmująca 135 mil kw. i 204,500 mieszkańców, ze stolicą tegoż nazwiska nad zatoką Lümfjaerd i wygodnym portem oraz rozmaitemi fabrykami. Miasto prowadzi znaczny handel, posiada seminaryjum, szkołę marynarki i dosyć liczną biblijotekę.

Aalen, miasto okręgowe w Wirtembergskiem, nad r. **Aal,** 5,300 m., fabryki wyrobów wełnianych i garbarnie.

Aalesund, miasteczko w Norwegii z wybornym portem i bogatém rybołóstwem.

Aali-Pasza (Mechemet-Emin), ur. 1815 roku w Konstantynopolu. Przechodził szybko stopnie wyższych urzędów dyplomatycznych; w r. 1853 został wielkim wezyrem, w 1854 r. pozyskał dwie najważniejsze w Turcyi posady: ministra spraw zagranicznych i prezesa tanzymatu czyli reform państwa. W następnym roku mianowany był pełnomocnikiem na konferencyje w Wiedniu, a po powrocie stamtąd znowu wielkim wezyrem, na którym to urzędzie ułożył prawa, określające swobody chrześcijan, zatwierdzone hatty-szeryfem 18 Lutego 1856 r. W tymże samym roku, jako pełnomocnik turecki, czynny brał udział w konferencyjach paryskich, odznaczając się niepospolitą energiją i przenikliwością. Po podpisaniu traktatu paryskiego 3 Marca 1856 r. powrócił do kraju, znowu objął urząd wielkiego wezyra, i takowy sprawował pomimo niezliczonych trudności, stawianych mu przez starowierców muzułmańskich. Podczas rokoszu kandyjskiego 1867 r. nie dozwalał mocarstwom zagran. mięszać się do spraw tureckich. Przyczynił się wielce do załatwienia drogą pokojową sporu grecko-tureckiego 1868 r. Wraz z Fuad-Paszą przekształcił 1868 roku radę państwa w rodzaj ciała konstytucyjnego. W 1869 r. objął ministeryjum spraw zagranicznych. † 1871 r.

Aalst (Aelst, Alost), warownia w belg. prowincyi Wschodniéj Flandryi; 18,000 m., dawniéj stolica Flandryi austryjackiéj.

Aam lub **Haam,** miara cieczy, używana w Hollandyi i prowincyjach Nadreńskich, obejmująca około 16 garncy polskich.

Aar, jedna z największych rzek w Szwajcaryi; wypływa z Aarskich lodników z pośród Alp Berneńskich, wpada do Renu naprzeciwko Waldshut. W gwałtownym biegu swoim tworzy wiele wodospadów, z których jeden pod Handeck należy do najwspanialszych w Europie. W łożysku jéj znajduje się piasek złoty.

Aar lub **Ahr,** rzeczka w Prusach nadreńskich, wpadająca do Renu. Na jéj brzegach rośnie dobre wino tegoż nazwiska.

Aarau, stolica kantonu Argowii w Szwajcaryi nad r. Aar. Około 5,000 mieszkańców, trudniących się głównie przemysłem. W bliskości są kopalnie żelaza i alabastru. W mieście znajdują się fabryki wstążek, wyrobów bawełnianych i ludwisarnia. 20 Lipca 1712 zaszła tu bitwa w wojnie domowéj zwanéj Togenburgską, między kantonem Berneńskim i Unterwaldzkim, którą 11 Sierpnia t. r. zakończył stanowczy pokój.

Aarburg, miasteczko szwajcarskie w kan. Argowii, posiada znaczne fabryki bawełniane i prowadzi handel winem.

Aargau, ob. Argowija.

Aarhuus, dyjecezyja we wschodniéj części Danii, obejmuje 99 mil kwad. i liczy 194,800 mieszkańców. Główne jéj miasto t. n. ma 11,000 m. trudniących się żeglugą, rybołóstwem i przemysłem; pamiętne pomyślną dla Prusaków bitwą z Duńczykami, stoczoną 31 Maja 1849 r. Posiada gotycką katedrę 1201 r. zbudowaną, najpiękniejsze dzieło architektury kościelnéj na całéj północy.

Aaron, starszy brat Mojżesza, był piérwszym wielkim kapłanem Hebrajczyków. Czyny cudowne, znane pod nazwą *siedmiu plag egipskich*, jakie wspólnie z Mojżeszem dokonał na dworze Faraona, przyczyniły się do wyswobodzenia ludu żydowskiego z niewoli egipskiéj. Aaron † na górze Hor w 123 r. życia.

Aaron; rodem Francuz † 1059, pierwszy opat Benedyktynów Tynieckich (1046—1059). Otrzymawszy od króla Kazimierza biskupstwo Krakowskie, wyjednał sobie nadto 1046 r. u Benedykta IX prawo arcypasterskie. Ponieważ jednak nominacyja ta wydana była przez Benedykta IX nieprawnie zasiadającego na stolicy apostolskiéj, jako antypapieża, przeto o arcybiskupstwie Krakowskiém mowy być nie może; jakoż już następca A. Lambert Zula wcale się o palijusz nie starał. Porów. *Bielowski M. P. H.* I, 358; *Friese* I, 270 — 272; *Alzog* III, 184—185.

Aaron (Piotr), wojewoda multański, rozkazał ściąć wojewodę Bohdana w r. 1385, a po 2 latach rządów sam ścięty został.

Aaronowicz (Izaak), rodem z Prostic na Morawach, autor i drukarz krakowski od r. 1550 do 1630, w którym umarł. Z jego drukarni wyszedł sławny Talmud Babiloński (1603—1605) w 12-tu tomach.

Aasen (Ivar Jędrzéj), autodydakta jeden z najcelniejszych norwegskich językoznawców, ur. 1813 r. Podróżował wiele po rodzinnym kraju w celach naukowych, i owoce prac swoich złożył w kilku ważnych dziełach.

Aasvär, grupa niskich wysepek pod kołem biegunowém półn., niedaleko brzegów Norwegii. Obecnie jedna z najważniejszych w Europie miejscowości dla rybołóstwa. Corocznie w Grudniu, od 2—3 tygodni łowią tu około 200,000 ton najprzedniejszego gatunku śledzi.

Aba lub **Abae**, miasto w starożytnéj Focydzie, sławne z wyroczni i wspaniałéj świątyni Appollina.

Aba lub **Owo, Owon, Ouban** (Samuel), szwagier króla Węgierskiego Szczepana I (ś.), naczelnik stronnictwa nieprzyjaznego królowi Piotrowi, który pokonany schronił się do Bawaryi. Obrany królem r. 1041 odznaczył się wielkiém okrucieństwem i spustoszył Austryję i Bawaryję. Pobity r. 1044 nad r. Rabą przez cesarza Henryka III, dostał się do niewoli i ścięty został, z rozkazu swego współzawodnika Piotra.

Ababdeh, lud afrykański, mieszkający pomiędzy Nilem a morzem Czerwoném aż do dolnego Egiptu. Są wzrostu niskiego, prowadzą życie koczujące i wojownicze. Dzielą się na kilka pokoleń, zostających pod rządem szeika z Redena i prowadzą handel gummą, senesem, węglem, ałunem, niewolnikami i t. p.

Aback, słoboda w gub. Tobolskiéj, pow. Iszymskim nad r. Iszymem; 3,000 m. W porze letniéj odbywa się tu jarmark na płody miejscowe, odwiedzany licznie przez Kirgizów.

Abacus, mały stolik okryty piaskiem lub pyłem, na którym starożytni kreślili cyfry lub figury ucząc się arytmetyki i jeometryi. Ztąd w ogóle pewna tablica rachunkowa, np. A. Pitagorasa t. j. tabliczka mnożenia. W architekturze oznacza płytę wierzchnią, pokrywającą kapitel filaru. Także machina rachunkowa.

Abade, ob. Ababdeh.

Abaddon, W Talmudzie, miejsce pobytu umarłych. W Apokalipsie ś. Jana, anioł przepaści, mający być figurą szatana.

Abadir, kamień owinięty w pieluchy, który Rhea podała swemu mężowi Saturnowi do pożarcia zamiast nowo-urodzonego syna Jowisza.

Abad y Queypeo (Manuel), biskup Valladolidu w Meksyku, który, jako przeciwny powstaniu Nowéj Hiszpanii i wróg trybunału inkwizycyjnego w Rzymie, najprzód pozbawiony swéj godności i uwięziony przez Ferdynanda VII, odzyskawszy chwilowo wolność 1820 r., ostatecznie został skazany na wygnanie. † 1824 r. Zostawił po sobie imię szlachetnego patryjoty.

Abadyci, dynastyja maurytańska, panująca w XI wieku w Sewillii. Było tu trzech królów tego nazwiska: Abad I, Abad II i Abad III, z których ostatni, pełen najpiękniejszych przymiotów, a zarazem znakomity poeta, pokonany w wojnie przez Alfonsa VI, króla Kastylii, i jego sprzymierzeńca Jussufa, założyciela monarchii marokańskiéj Almorawidów, utracił Sewilliję i jako więzień do Afryki wywieziony został.

Abadyjoci, szczątki Saracenów w IX w. osiedlonych na wyspie Kandyi, około 4,000 głów. W czasie wojny walczyli z Grekami.

Abadzy, Abadzechy, Abazechy, Abazowie, plemię czerkieskie na północnym stoku gór Kaukaskich.

Abafd, ob. Apaffi.

Abagatujewsk, miasto w gub. Irkuckiéj na granicy Rossyi z Chinami przy ujściu r. Chajlara do Arguni.

Abaka v. **Awaka**, konopie manilskie, włókna gatunku bananu, rosnącego na wyspach Filipińskich, z których tameczni mieszkańcy wyrabiają liny nader trwałe, ale nie dosyć giętkie.

Abakan, rzeka w gub. Jenisejskiéj, wypływająca z gór Sajańskich; przebiegłszy około 350 wiorst wpada z lewéj strony do r. Jeniseju; płóczkarnie złota; ziemia w okolicy téj rzeki odznacza się urodzajnością.

Abakański Ostróg, poniżéj ujścia Abakanu, na prawym brzegu Jeniseju, 1,300 m. trudniących się rolnictwem, hodowlą bydła i przemysłem. Opodal A. Przewóz, wiele dawnych kamiennych mogił.

Abakańskie Góry, poczynają się przy ujściu r. Abakanu, ciągną po nad lewym brzegiem Jenisej-

i kończą pasmem Czułymskiém około Krasnojarska.

Abakuk ob. **Habakuk.**

Abalienatio, wyraz prawa cywilnego rzymskiego, oznaczający odstąpienie swojéj własności, na rzecz drugiego.

Abaliget (Paplika), wioska sławna najpiękniejszą w całych Węgrzech *abaligecką pieczarą*, 500 st. długą; wypływa z niéj strumień.

Abalus lub **Baltia**, nazwa mniemanéj wyspy bursztynowéj u starożytnych na morzu Baltyckiém.

Abałak, wieś i pierwsza stacyja na trakcie głównym z Tobolska do Syberyi Wschodniéj nad rz. Irtyszem; monaster z cudownym obrazem Boga-Rodzicy. Opodal jezioro **A.**

Abana, potok wypływający z wschodniego stoku Libanu, płynie przez Damaszek do pustynii, gdzie po krótkim biegu, bez śladu ginie w bagnach.

Abancourt (Karol Frérot), znakomity inżynier francuski. Kierował naczelnie biurem topograficznem, i wygotował znaną powszechnie mapę Szwajcaryi i Bawaryi. † r. 1801.

Abancourt (Karol Ksawery), minister wojny za Ludwika XVI. Obwiniony w czasie wypadków 20 sierpnia, jako nieprzyjaciel wolności, stawiony był przed sąd w Orleanie. Wiedziony potém do Paryża wraz z innymi więźniami, zamordowany został r. 1792 w Wersalu. **Abancourt** (Franciszek Ksawery), spółczesny literat polski, spółredaktor Dziennika Polskiego, wychodzącego we Lwowie 1861—1862. Autor wielu artykułów treści ekonomicznéj i gospodarskiéj.

Abanga, jeden z licznych narodów afrykańskich, opisany w r. 1871 przez znanego podróżnika Schweinfurtha; żyje na południe od narodu Nyam-Nyam (ob.); Ludożercy, różniący się od powyższych nieco bledszą skórą: istotnéj czci bożéj nie znają, choć mają wyraz na oznaczenie istoty najwyższéj (Noro). Budują wyborne mieszkania i posiadają sztukę obrabiania żelaza.

Abano, miasteczko w Lombardyi, o 6 mil od Padwy, słynne od najdawniejszych czasów ze swych kąpieli siarczanych.

Abano albo **Apono** (Piotr), sławny lekarz i profesor; ur. r. 1250. Ściągnąwszy na siebie zarzut czarnoksięstwa, skazany został, przez inkwizycyję na spalenie, lecz śmierć jego w r. 1316, uprzedziła wykonanie wyroku.

Abantowie, wojowniczy lud Peloponezu, przybyły tu z Tracyi. Założył on miasto **Aba**, sławne wyrocznią Appollina.

Abantydas, urodzony w Sycyjonie, przywłaszczyciel najwyższéj władzy w kraju. Kazał zamordować Klinijasa, którego obywatele do rządu powołali, wytępił wszystkich jego krewnych, a w końcu sam poległ z ręki Aratosa, syna Klinijaszowego.

Abarbanel, ob. Abrabanel.

Abarca (don Joaquin), biskup Leonu, ur. 1780 w Aragonii, znany stronnik pretendenta hiszpańskiego Don-Karlosa, dla sprawy którego ciągle pracując, stanął wreszcie na czele gabinetu a po upadku swego monarchy wygnany w r. 1839 z kraju, zamieszkał we Francyi; † 1844.

Abarim, łańcuch gór za Jordanem, noszących różne nazwiska. W czasie zdobycia Jerozolimy przez Chaldejczyków, Jeremijasz ukrywał tu arkę przymierza.

Abas, góra w Syryi, gdzie się Eufrat poczyna.

Abas, waga używana w Persyi do oznaczania ciężkości pereł; wyrównywa jednéj ósméj karata.

Abascal (don Jose Fernando), wice-król Peru, ur. 1743, przedsięwziąwszy wyprawę przeciwko Chili, Buenos-Ayres i Nowéj Grenadzie, ogołocił z wojska prowincyję Lima, i ułatwił tym sposobem powstanie, skutkiem którego król Ferdynand VII, rozkazał mu złożyć rządy w ręce jenerała Penzuela. † 1821 w Madrycie.

Abaton (miejsce nieprzystępne); w kościele gr. kat. ołtarz, znajdujący się za carskiemi wrotami.

Abatos, wyspa na Nilu, gdzie się znajdowały groby Izydy i Ozyrysa.

Abauj-Turna, madziarska nazwa b. komitatu Turnańskiego, obecnie okręgu, jako (od r. 1850) połączonego z Abaujwarskim.

Abaujwar, niegdyś gród zburzony 1556 r. od którego wziął nazwę jeden z komitatów północnych w Węgrzech, obejmujący $62^{7}/_{10}$ mil k. po włączeniu do niego b. komitatu Turnańskiego; liczy 112 miast i 273 wsi oraz m. Koszyce, będące jego stolicą; około 160,000 m. mianowicie: Słowaków 40,500, Rusinów 10,000, Niemców 5,700, reszta Madziary; katolików 85,000, ew. ref. 43,550, ew. augs. 4, 300, gr. unit. 17,000, starozakonnych 10,000. Tu leży góra Tokaj, sławna swemi winnicami.

Abawa lub **Abau**, rzeka w Kurlandyi, płynąca od wschodu ku zachodowi i uchodząca do Windawy, pod wsią Szłokiem.

Abazy-pasza, wódz turecki, pokonany przez Stan. Koniecpolskiego 1633 r. pod Paniowcami.

Abba, wyraz chaldejski znaczący „ojciec". Od niego pochodzi abbas, opat czyli przełożony klasztoru.

Abbadie (Antoni i Arnold Michał) bracia, rodem z Irlandyi, naturalizowani we Francyi, znani, ze swoich podróży do Abissynii i innych krajów Afryki w celach naukowych od r. 1838 do 1854. Rezultaty swoich poszukiwań w dziedzinie etnografii i historyi naturalnéj, zamieszczali w rozmaitych dziennikach francuskich; z dzieł Arnolda A. najważniejsze: *Travaux récents sur la langue basque* (1859).

Abbadie (Jakób), francuski teolog ewangelicki XVII w. W języku polskim jest przekład jego dzieła: „Sztuka poznawania samego siebie," (Wilno, 1830 tomów 2).

Abbakować, jest to oznaczać drogę spławną za pomocą beczek (baków) lub palów.

Abbas, stryj Machometa. Początkowo walczył przeciwko synowcowi, późniéj wszakże był jednym z najgorliwszych jego stronników i męstwem swojém, ocalił życie Machometa w bitwie pod Honain. Umarł 652 r. Prawnuk jego Abul-Abbas został Kalifem i założycielem dynastyi Abbasydów.

Abbas I W., siódmy szach perski z dynastyi Sofich (1585—1628), wojował pomyślnie z Turkami i Tatarami Uzbekami, przeniósł stolicę z Kaswinu do Ispahanu, który przyozdobił wielu wspaniałemi budowlami. **Abbas II**, prawnuk poprzedniego; wstąpiwszy na tron r. 1642 odzyskał Kandahar na wojskach wielkiego Mogoła. Nazywano go sprawiedliwym, chociaż dopuścił się licznych okrucieństw; † 1660. **Abbas III**, ostatni z dynastyi Sofich, w piątym roku życia otruty został przez opiekuna swego Kuli Hana.

Abbas-Abad, opuszczona warownia na lewym brzegu Araksu w pobliżu Nachiczewania, w r. 1827 zdobyta przez wojska rossyjskie; obecnie wieś.

Abbas-Mirza, ur. 1783 r. syn szacha perskiego, Feth-Alego. Celował wysokiemi przymiotami wśród rodziny panującéj, był chętnym zwolennikiem cywilizacyi zachodniéj. Jako wielkorządca prowincyi Azerbeidżah'u mimo nieustraszonéj waleczności, nie zdołał przecież zapobiedz zawojowaniu przez Rossyjan prowincyj Kaukaskich 1811 i Armenii 1826 r. Umarł nie doczekawszy się tronu r. 1833 w Gruzyi.

Abbas-Pasza, wice-król Egiptu, wnuk Mechmeda Alego, ur. 1813, został wice-królem 1849 po Ibrahimie. Główniejszymi czynami jego panowania było: zmniejszenie liczby wojska egipskiego z 30 na 9,000, zniesienie monopolów handlowych, tudzież uporządkowanie administracyi kraju. Umarł 1854 r.

Abbas—Tumańskie wody mineralne w jenerał-gub. Kutajskiém nad rz. Abbas-Tumanką (do 39° R.); skuteczne na reumatyzm.

Abbasi, srebrna moneta perska, któréj 50 sztuk idzie na 1 toman. Wartość jego wynosi $7\frac{1}{2}$ kop.

Abbaszew, spółczesny agronom rossyjski; artykuły swe pomieszcza w *Żurnal. Siels. Choziajstwa.*

Abbasydzi, nazwisko drugiéj dynastyi kalifów arabskich, liczącéj 37 kalifów a panującéj w Bagdadzie od 749—1258 r.

Abbate (Mikołaj), ur. 1512 r. w Bolonii. Jeden ze zdolniejszych uczniów Rafaela i Corregia. W r. 1552 pracował z Primaticciem nad freskami w zamku Fontainebleau. Umarł w Paryżu r. 1571. Z familii jego, pochodzi jeszcze kilku, mniéj znakomitych artystów.

Abbatucci, familija korsykańska, która po wcieleniu wyspy do Francyi, doszła wysokiego znaczenia. **A.** (Jakób Piotr), ur. 1726; walczył o niepodległość swéj wyspy z Genuą. Z początku rywal Paolego, następnie pogodziwszy się z nim, ułatwił Francuzom zawojowanie Korsyki. R. 1793 kiedy Paoli zawezwał Anglików, bronił A. wyspy na korzyść Francyi; ale zmuszony postępem oręża przeciwników, wrócił do Francyi, a następnie brał udział w wojnie Włoskiéj pod jen. Bonaparte; † 1812. **A.** (Karol), syn poprzedniego, w piérwszych latach rewolucyi walczył nad Renem, w armijach Pichegru i Moreau, złożywszy dowody talentu i waleczności. † z ran 1796. **A.** (Jakób Piotr Karol), synowiec poprzedniego, minister sprawiedliwości za Napoleona III. † 1857 r., uchodził za wielkiego prawoznawcę. Trzej jego synowie, również jak ojciec są zapalonymi stronnikami Bonapartyzmu.

Abbé, tak nazywano we Francyi młodych księży, lub tych, którzy ukończywszy nauki teologiczne, oczekiwali nominacyi na opata komandataryjusza. Za Ludwika XIV mianowano tak każdego, kto nosił suknię duchowną; w Polsce zwano ich labusiami.

Abbeokuta. Stolica negryjskiego państwa Yoruba w wyższéj Gwinei, nad spławną r. Ogun, z 3 milowym okręgiem dobrze uprawnéj ziemi, posiada 110,000 m. zostających w stosunkach handlowych z chrześcijanami z Lagos.

Abbeville, miasto francuskie w depar. Somme, nad kanałem t. n. 20,000 m. zajmujących się po większéj części handlem i przemysłem. Są tu znane fabryki sukna, muślinu, jedwabiu i mydeł. Z dawnych zabytków, jest piękny kościół gotycki, pod wezwaniem Ś-go Wulframa.

Abbiate-Grasso (*Abbiagrasso*), miasto okręgowe w Medyjolańskiém, w żyznéj okolicy, nad Naviglio Grande (wielki kanał); po wszystkie czasy, ważna pozycyja militarna. 9000

Abbo z Paryża, zakonnik Ś-go Germana. Opisał, wierszem łacińskim, z wielką dokładnością oblężenie Paryża przez Normandów, ku końcowi IX wieku.

Abbo, opat Benedyktynów z Heury, żyjący w XIV w. Odznaczał się niepospolitą nauką i dedykował, królowi francuskiemu Robertowi ułożony przez siebie *Zbiór Kanonów*, o obowiązkach króla i poddanych. Jako surowy przestrzegacz reguły zakonnéj r. 1004 z namowy jednego mnicha, w klasztorze Reole w Gaskonii, zabity włócznią.

Abbot (Jerzy), znakomity teolog kościoła anglikańskiego, ur. w Guilford r. 1562, był nauczycielem i kaznodzieją uniwersytetu Oxfordzkiego, arcybiskupem Kantorberyjskim. Za opozycyję przeciw antyparlamentarnemu postępowaniu Karola I, zawieszony w urzędzie; † 1633.—**Abbot** (Robert) brat poprzedniego, profesor teologii w Oxfordzie, następnie biskup Salisbury, autor znanego w swoim czasie dzieła: *Antichristi demonstratio.*

Abbot (Karol) lord, hr. de Colchester, ur. 1757, † 1829; od r. 1802 do 1817 prezes czyli mówca izby gmin, i najsilniejsza podpora, polityki ministra Pitta. Jego wymowa i dzieła treści prawniczéj, postawiły go, w rzędzie piérwszych mówców i publicystów angielskich. Z wielu użytecznych jego projektów, najważniejszym jest spis ogólnéj ludności W. Brytanii, w r. 1801 przez parlament zatwierdzony. Od tego czasu, statystyka Anglii, wielkie czynić zaczęła postępy. Zrobił „*Autentyczne wydanie statutów królewskich*".

Abbotsford, majętność będąca niegdyś własnością Walter-Scotta, leżąca nad r. Tweed w hrabstwie Selkirk w Szkocyi, ozdobiona pięknym parkiem, bogatą biblijoteką, rzadkim zbiorem obrazów i zabytkami starożytności. Piękny opis, tego miejsca dał Waszyngton Irwing w dziele „*Abbots-ford and Newstead Abbey*" (Lond. 1835).

Abbott (John Stefens Cabot), północno-amerykański pisarz; ur. 1805 w Brunświku, w stanie Maine. Od 1844 poświęcił się literaturze; piérwsze jego dzieło „*The Motter ad home*" było tłumaczone prawie na wszystkie europejskie i niektóre azyjatyckie języki. Z różnych jego pism, godna uwagi „Historyja Napoleona I". New York 1855.

Abbrewjacyje albo **Abbrewjatury**, skrócenia używane w piśmie dla oszczędności czasu i miejsca. Wynalezione przez Egipcyjan, przeszły potém do Greków a następnie do Rzymian, gdzie znane są pod imieniem *Notae Tironianae*, od Tulljusza Tirona, uczonego niewolnika Cycerońskiego, który je w pewien systemat ułożył.

Abbrewijatorzy, sekretarze kancelaryi papieskiéj, referenci brewów i innych pism papieża. Są oni tak nazwani od abbrewiacyj czyli skróceń, jakich w pismach swoich używali.

Abbt (Tomasz), filozof niemiecki, ur. w Ulmie r. 1738. Najgłośniejsze pisma jego z filozofii praktycznéj są: „*O śmierci za ojczyznę*" i „*O zasłudze*". Umarł r. 1766 w Bückeburgu.

Abbuna (ojciec nasz), naczelnik kościoła abisyńskiego, rezydujący w Gondar, wyświęcany przez patryjarchę koptyjskiego w Aleksandryi.

Abchazyja, wązki kraj leżący pomiędzy górami Kaukaskiemi a morzem Czarném. Przyjąwszy w r. 1808 poddaństwo Rossyi, ludność kraju dzieli się obecnie na pięć stanów i wyznaje po większéj części wiarę machometańską, zaprowadzoną tu na początku 18-go wieku przez rząd turecki. Lecz mimo to, chrześcijaństwo nie zostało zupełnie wykorzenioném i dlatego teraźniejsza religija Abchazów jest mięszaniną obrzędów chrześcijańskich machometańskich i bałwochwalczych. Kraj ten podzielony na trzy okręgi, ma 90,000. l. Grunt na równinach żyzny, obfituje w zboża a głównie w kukurydzę. Bydło rogate i kozy stanowią ważną część bogactw mieszkańców. Dzikie pszczoły dostarczają wybornego miodu. Z kopalni najważniejsze są ołowiu, a stal abchazska ma znakomitą wartość. Broń tutejsza i proch znane są ze swéj dobroci. Najważniejszy punkt handlowy jest Suchum-Kale i drugi Redut-Kale. Znaczniejsze warownie: Anakija, Bedija, Ilory, Drandy, Bombary, Gagry.

Abd, wyraz arabski, znaczy sługę, niewolnika, poświęconego. Spotykamy go często na początku imion własnych z przedimkami: al, el, er. ul, n. p. Abd-Allah, Abd-el-Kader i t. p.

Abd-Allah, sługa boży, imię nader pospolite u machometańskich narodów.—**Abd-Allah**, kupiec w Mekce, ojciec proroka Machometa.—**Abd-Allah**, stryj pierwszego kalifa z dynastyi Abbasydów który r. 752 wymordował wszystkich członków dynastyi Ommijadów.

Abd-Allah-ben-Yasin, założyciel sekty Morabitów (ob.), wojownik arabski, który w końcu XI wieku zapalił koczownicze plemiona północnéj Afryki, do poparcia potęgi Arabów w Hiszpanii. Plemiona te nazwane Morabitami, oddał pod władzę Abu-Bekra, który r. 1070 założył Marokko. Jego następca Jussuf-ben-Taszfin podbił do r. 1106 całą Hiszpaniję arabską.

Abd-Allathif, dziejopis arabski, ur. 1161, † w Bagdadzie r. 1231 zostawiwszy dwa dzieła o Egipcie. — *Abd-Allathif*, prawnuk Tamerlana, który zrzuciwszy ojca swego Ulug-Beja z tronu Samarkandy r. 1449, po sześciomiesięcznem panowaniu, zamordowany został przez jego stronników. *Abd-Allathif*, chan kazański, wstąpił na tron r. 1495 pod opieką cara Jana III Wasilewicza, † r. 1518.

Abdalonym, potomek królów Sydonu, ubogi, utrzymywał się z ogrodnictwa, dopóki Aleksander W. po zdobyciu Sydonu nie przywrócił go na tron ojców.

Abdank v. Habdank, herb polski. W polu czerwoném ma znak do litery W podobny, nad hełmem korona a w niéj druga takaż litera. Początek jego sięga czasów wojny Bolesława III z cesarzem niem. Herykiem VI i osnuty jest na powszechnie znaném podaniu o poselstwie do tegóż cesarza, Jana z Góry, któremu właśnie herb ten został nadany i ród jego od owéj pory przybrał nazwisko *Habdanków* czyli *Skarbków*. Główniejsi tego rodu przedstawiciele: *Lambert*, pierwszy po ś. Stanisławie bisk. krakowski; *Skarbimierz*, hrabia z Góry, hetman za Bolesława Krzywoustego, który za zmowę ze Zbigniewem, oślepiony i w więzieniu osadzony, utracił buławę; *Michał*, hrabia z Góry, założyciel klasztoru Benedyktynów w Lublinie r. 1114; *Rusław* hrabia z Góry, założyciel pięknego klasztoru Cystersów w Sulejowie nad Pilicą.

Abdas lub Audas, biskup Suzy w Persyi; na początku V wieku, zburzył świątyniję czcicieli ognia, któréj, gdy napowrót odbudować nie chciał, poniósł za to śmierć męczeńską.

Abdelicz v. Gabdeliicz (Jerzy), południowo-słowiański uczony z XVII w. Napisał „*Dictionarium vocabulorum Croaticorum*" (1774 r).

Abd-el-Kader właściwie El-Hadżi-Abd-el-Kader, Ulid-Mehiddin, ur. 1806 z rodziny marabuckiéj, pokolenia Herzem, najgroźniejszy przeciwnik Francuzów w Algierze. Od piérwszéj młodości okazywał już znakomite zdolności, które rozwinął jeszcze pilną nauką w akademii w Fez. Ożywiony, gorącym zapałem dla wiary machometańskiéj, umiał on zręcznie korzystać z fanatyzmu ludu, który go wybrał swoim emirem. Wyniesiony na tę godność, podbił wszystkie ważniejsze pokolenia i ustalił wpływ swój, nad całym niemal krajem, którego sułtanem się ogłosił. Krwawe potyczki, stoczone w roku 1833 i 1834 z francuskim jenerałem Desmichel, skłoniły tego ostatniego do zawarcia układu: korzystając z takowego potęgę swoję coraz bardziéj wzmacniał i wpływ swój coraz więcéj rozszerzał. Późniejsze wojenne wyprawy francuskiego jenerała Trézel, marszałka Clauzel i innych, nastręczyły Abd-el-Kaderowi sposobność do rozwinięcia otwartego boju, w którym niejednokrotnie ciężkie Francuzom zadawał klęski. Dopiero z przybyciem do Algieru jenerała Bugeaud, rozpoczyna się niepowodzenie emira. Jednakże pokój zawarty nad r. Tafną 3 Maja 1837., posłużył

mu, do nowego wzmocnienia sił swoich i groźniejszego wystąpienia, przeciwko potędze francuskiéj. Jakoż w r. 1839 wyciąwszy w pień kolonistów francuskich, zwrócił przeciwko sobie, wszystkie siły Francyi w Algierze. Kolejno walczyli przeciwko niemu marszałkowie Valée, Bugeaud i książę Orleański, skutkiem czego Milijana, Medea i Maskara zostały przez Francuzów zajęte. Pobity w r. 1842 przez księcia Aumale, szukał pomocy u cesarza Marokońskiego Abder-Rahmana, z którego wojskiem znowu uderzył w r. 1844 na posiadłości francuskie; lecz pobite wojsko marokańskie odstąpiło sprawy emira, który własnym zostawiony siłom, jeszcze przez dwa lata opierał się Francuzom. Nareszcie, straciwszy wsystkich swoich stronników, otoczony przemagającą siłą, poddał się generałowi Lamoriciére 1847 i przewieziony wraz z rodziną do Francyi. Udarowany przez Ludwika Napoleona wolnością, odpłynął do Brussy, zkąd w r. 1855 przeniósł się do Konstantynopola a następnie do Damaszku. W czasie rzezi Syryjskiéj 1860 r. bronił energicznie chrześcijan przeciw machometanom. Napisał przynoszące cześć jego charakterowi dzieło filozof.-religijne, które wyszło w tłum. francuskiém (Dugat) pod tytułem: „*Rappel à l'intelligent; avis à l'indifférent.*" (Par. 1858).

Abd-el-Malek-ibn-Omar, wezyr Kalifa Abder-Rahmana I, wielkorządca Sewillii i Saragossy (722), szczęśliwie wojował z walecznym emirem Jussufem el-Ferri, a odebrawszy mu życie, pokonał następnie synów jego, a w końcu i Afrykanów, najeżdżających Hiszpaniję.

Abd-el-Melek, piąty kalif dynastyi Ommijadów (684—705). Gdy wojska Justynijana II spostoszyły mu wiele prowincyj, zobowiązał się kalif opłacać haracz dzienny po 1000 sztuk złota, za co cesarz miał utrzymać pokój i powściągnąć napady Maronitów. Po uspokojeniu tych ostatnich, Abdel-Melek podbił Armeniję, Egipt, Cyrenaikę i Afrykę właściwą.

Abd-el-Mumen, założyciel maurytańsko-hiszpańskiéj dynastyi Muahedimów czyli Almohadów. Objąwszy tron r. 1130 po śmierci Mahadiego, ustalił wpływ swój w Afryce a następnie po pięcioletniéj walce z Alonzem VII, królem Kastylii, ugruntował panowanie Almohadów na półwyspie. Będąc panem obszernego państwa, od oceanu aż do granic Egiptu, zajmował się troskliwie wewnętrzną jego administracyją i podniesieniem siły wojennéj. Przygotowując w Afryce ogromną armiję dla stanowczego podbicia całéj Hiszpanii, zmarł nagle 1162 r.

Abd-el-Wahab, założyciel mahom. sekty wahabitów w XVIII wieku.

Abdera, miasto w Tracyi nad r. Nestus, założone przez Herkulesa; chociaż było ojczyzną filozofów Demokryta, Protagorasa, Anaxarcha i historyka Hekateusa, mimo to głupota Abderytów była przedmiotem szyderstwa u starożytnych. Dzisiaj zowie się to miasto Asperoza (w Romanii).

Abd-er-Rahman, naczelnik Saracenów hiszpańskich, którzy wpadłszy do Francyi w r. 731 zostali zwyciężeni przez Karola Martela w pamiętnéj bitwie pod Tours, gdzie zginęło 370,000 Saracenów i sam Abderrahman na ich czele. Zwycięstwo to, należy do najważniejszych w historyi powszechnéj, ono bowiem uratowało zachod. cywilizacyję od saraceńskiego barbarzyństwa.

Abder-Rahman-Sufi, astronom arabski, ur. 903, zostawił kilka dzieł; między niemi „*Uranografja*" jest katalogiem ciał niebieskich.

Abderytes ob. Demokryt.

Abdest, obrządek obmywania czyli ablucyi, odbywany przez machometan przed modlitwą, czytaniem koranu i wejściem do meczetu.

Abdom, wioska w rozkoszném położeniu nad wschodnim Nilem, na granicy Dongoli, pełna zabytków starożytnéj architektury egipskiéj.

Abdomen, ob. brzuch, odwłok.

Abd-ul-Aziz, panujący sułtan turecki; ur. się 1830, objął rządy 25 Czerwca 1861 r. po bracie swoim Abd-ul-Medżid. Początki swego panowania odznaczył głównie oszczędnością, jaką usiłował zaprowadzić w wydatkach swego dworu. Ulepszenie administracyi kraju oraz dalszy rozwój reform, przez brata jego zaprowadzonych, są głównym przedmiotem jego troskliwości. Między innemi ogłoszono po raz piérwszy budżet państwa Tureckiego 1863. W 1867 r. za radą Fuad-Paszy, przewódcy młodo-tureckiego stronnictwa, odbył podróż po Europie. Zwiedził wystawę powszechną paryską, złożył wizyty kilku dworom europejskim. Przypatrzenie się zblizka, cywilizacyi europejskiéj, wywarło istotnie wielki wpływ, na umysł sułtana. A chociaż za powrotem jego do Konstantynopola, przedsięwzięto pewne środki reformy i zaprowadzono niektóre zmiany, mimo to przecież stan społeczny i polityczny państwa pozostał w dawnych warunkach. Zresztą, zaprowadzeniu rzeczywistych i niezbędnych reform, zdaje się przeszkadzać starotureckie stronnictwo i ciągłe prawie wrzenie między ludami półw. Bałkańskiego. A. jest wielkim nieprzyjacielem Grecyi i marzy, o przywróceniu dawnéj potęgi swéj dynastyi; z tego właśnie powodu, gdy skutkiem rokoszu Kandyjotów, wywiązał się 1868 r. spór turecko-grecki, tylko umiarkowanie Aalego-Paszy i wmięszanie się mocarstw zachodnich, zażegnały wybuch wojny wschodniéj. Podczas wojny francusko-niemieckiéj, na żądanie Rossyi odbyły się konferencyje w Londynie 1871 r., skutkiem których zmuszony był A. uchylić niektóre artykuły traktatu paryskiego, na korzyść Rossyi.

Abd-ul-Hamid, brat i następca sułtana Mustafy III, ur. 1725, wstąpił na tron 1774 r. Objąwszy państwo wewnętrznemi rozterkami skołatane, podpisał z Rossyją niekorzystny pokój (21 lipca 1774) w Kuczuk-Kajnardżi, mocą którego Rossyja oprócz małéj i wielkiéj Kabardyi oraz kilku punktów warownych, zyskała prawo żeglugi na morzu Czarném i protektorat nad Mołdawią i Wołoszczyzną. Nowa wojna z Rossyją, wszczęta cztery lata późniéj pozbawiła Turcyję całéj niemal floty zniszczonéj pod Kilburnem, i twierdzy Oczakowa, zdobytéj przez księcia Potemkina.

Abd-ul-Hamid-Bej, ur. 1812 we Francyi z rodziny *du Couret* 1834 r. zwiedził cały Egipt, następnie przyjąwszy wiarę machometańską, puścił się w pielgrzymkę do Mekki i przebył większą część Arabii. Zajmujący jest opis przygód i odkryć tego znakomitego podróżnika.

Abd-ul-Latif, ob. Abd-Allathif.

Abd-ul-Medżid, sułtan turecki, ur. 1839 r. objął rządy po ojcu swoim Mahmudzie II 1 Lipca 1839 r. Chciał odrodzić państwo ottomańskie na drodze zbawiennych reform, ku czemu silną znajdował podporę i zachętę w osobie ministra swojego Reszyda-Paszy, jakoż słynny hatyszerif Gulhany (3 Listopada 1839), późniéj równouprawnienie wszystkich wyznań czyli tanzymat, (12 Maja 1850) miały być podstawą, owych zamierzonych przez niego przeistoczeń. Lecz wypadki polityczne i łączące się z niemi ustawiczne zawikłania, a mianowicie: kwestyja serbska w 1842 i 1843 r., powstanie w Albanii 1845, wojna w Kurdystanie 1848, zawichrzenia w Syryi, Bośnii i walki z Czarnogórą 1847—1852, zatargi turecko-greckie, powstanie włoskie 1848—49, sprawa wychodźców węgierskich 1850, i nareszcie od r. 1852 kwestyja miejsc świętych, z któréj wynikła ciężka wojna wschodnia, ukończona traktatem paryskim 1856 r. nie dozwoliły sułtanowi wprowadzić w zupełności zamierzonych reform, tym więcéj że stronnictwo dawnych Turków i zakorzenione w narodzie przesądy, stawiały mu na każdym kroku nieprzebyte przeszkody. Śród tych usiłowań † 21 czerwca 1861.

Abd-ul-Mumen ob. Abd-el-Mumen.

Abd-ur-Rahman, sułtan Fezu i Maroko, ur. 1778. Po śmierci ojca swego w r. 1794 usunięty od tronu przez stryja Mulej-Sulejmana, objął rządy dopiéro w r. 1823. Za jego to panowania utracili Marokanie haracz, jaki im niektóre mocartwa corocznie płaciły, dla zabezpieczenia swoich okrętów od rozbójniczych napadów i w tym celu, zostały zawarte stosowne traktaty z Austryją, Daniją i Szwecyją, oraz innemi mocarstwami europejskiemi. Najgroźniejszym jego nieprzyjacielem był Abd-el-Kader, od którego uwolnili go Francuzi zdobyciem Algieru. Po krótkiéj i niepomyślnéj wojnie z Francuzami, uczynił zadość ich żądaniom a następnie starał się, zaprowadzić pewne w kraju reformy; † 1859 r. pozostawiwszy trzech synowi Sidi-Mochamedowi.

Abdykacyja, zrzeczenie się. Wyraz ten oznacza głównie, złożenie najwyższéj władzy, przez monarchę: n. p. abdykacyja króla polskiego, Jana Kazimierza. *Abdicatio tutelae* w prawie rz. dobrowolne w niektórych wypadkach, prawem przewidzianych, usunięcie się od opieki.

Abecadło, ob. Alfabet.

Abecedaryjusze, odrośl sekty nowochrzczeńców czyli anabaptystów; twierdzili, że do zbawienia niepotrzebna nauka a zatem, że nie trzeba umieć ani czytać ani pisać. Istnieli oni w Niemczech w XVI wieku i głównymi ich krzewicielami byli Storck i Karlostad, znany pod imieniem brata Andrzeja.

Abecetnarium lub Abgatorium, obrządek, odbywany przy poświęceniu kościoła a polegający na tém, że w czasie śpiewania kantyku Benedictus Zacharjasza, biskup, na posadzce kościoła na popiele w krzyż posypanym, kreśli końcem pastorała litery greckie i łacińskie.

Abegg (Jul. Fryd. Henryk), ur. 1796 w Erlangen. Był profesorem w Królewcu i Wrocławiu, gdzie pozostawał bez przerwy aż do swéj śmierci 1868 r. Od początku swego uczonego zawodu wydał kilkanaście dzieł bardzo ważnych, odnoszących się wyłącznie do prawa kryminalnego i procedury obowiązującéj. Śród licznych prac jego, wydanych już to oddzielnie już téż w rozmaitych pismach peryodycznych, najwyżéj cenioném jest dzieło p. t. „*Lehrbuch der Strafrechtswissenschaft*“ (1836). W ostatnich czasach wydał: „*Der Entwurf einer Strafprocessordnung für den preuss Staat*“ (Lipsk 1865).

Abegg (Bruno Erhard), ur. 1805 w Elblągu, † 1848; mianowany w r. 1833 landratem powiatu Fischhausen oddał znakomitą usługę mieszkańcom, przyczyniwszy się, do zniesienia monopolu poławiania bursztynu. W r. 1848 należał do deputacyi z Wrocławia i Lignicy, dla przedstawienia królowi siedmiu znanych petycyj; następnie był deputowanym z Wrocławia, do zgromadzenia frankfurckiego, gdzie należał do komitetu 70-ciu, którego był wice-prezydentem.

Abeille (Ludwik-Paweł), członek paryskiego towarzystwa rolniczego, ur. 1719; † 1807 r. Autor wielu dzieł ekonomicznych, w których występuje jako stronnik, wolnego handlu zbożowego.

Abeille (Jan. Krzyszt. Ludw.), ur. 1761 w Baireuth; † 1832. Egzekutor i kompozytor muzyczny średnich zdolności. Zostawił kilka oper, koncertów, pieśni i t. d.

Abeken (Bernard Rudolf), nauczyciel synów Szyllera, profesor w Rudolfstadt i rektor gimnazyjum w Osnabrück, znakomity filolog, ur. 1780; zmarł 1866. Ważniejsze jego prace są: *Beiträge zum Studium der göttlichen Komödie Alighieri's* (Berlin 1826), *Cicero in seinen Briefen* (Hanower 1835), *Goethe in den Jahren* 1771 — 75" (2. ed. Hannow. 1865) i inne. **Abeken** (Wilhelm Ludw.), syn poprzedniego ur. 1815; † 1843. Oddawał się głównie badaniom, starożytności z czasów przedrzymskich. Dopiéro po jego śmierci, wyszło dziełoprzez niego napisane p. t. *Mittel-italien von den Zeiten römischer Herrschaft in seinen Denkmalen*, (Stuttgard 1843).

Abeken (Henryk), ur. 1809 w Osnabrück. Był kaznodzieją poselstwa pruskiego w Rzymie, a następnie (1842) towarzyszył Lepsiusowi w jego podróżach naukowych, do Egiptu i Etyjopii. Jako urzędnik ministeryjum spraw zagranicznych, towarzyszył Bismarkowi, podczas wojny 1870 r.

Abel, król duński, syn Waldemara II, który zostawił tron swemu starszemu synowi Erykowi (1241). Skutkiem niezgody zaszłéj pomiędzy obu braćmi, A. kazał zamordować Eryka, podczas uczty, (1250). Objąwszy rządy, nałożył znaczny podatek, który wywołał powstanie Fryzonów. A. przeciw-

ko nim wystąpił 1252 r. ale pobity przez nich, został stracony.

Abel (Józef), znakomity malarz historyczny i portretowy, ur. 1768; † 1818; w młodości swojéj bawił w Polsce w domach Lubomirskich i Czartoryskich. Najsławniejszy jego obraz jest Śgo Idziego, znajdujący się w Wiedniu.

Abel (Clarke), chirurg i naturalista angielski. W r. 1816 i 1817 znajdował się w orszaku poselstwa do Chin i zbadał wiele tamtéjszych roślin; jeden rodzaj z rodziny *lonicerae* nazwany został od jego imienia abelia. † 1826.

Abel (Jakób Fryder.), ur. 1751 w Baihingen w Wirtembergu. W 21 roku życia już był profesorem filozofii w akademii Karola. W r. 1811 przeszedł do stanu duchownego, † r. 1823 jako jeneralny superintendent w Sztutgardzie. Liczne dzieła jego, odnoszą się do rozmaitych części filozofii, jako to psychologii, metafizyki, moralności oraz wychowania publicznego.

Abel (Karol v.), minister bawarski; ur. w Watzlaar 1789; † 1859. W roku 1831 jako komisarz rządowy przy sejmie, bronił z zapałem wolności prasy, co mu zjednało w narodzie wielką popularność; 1832 był członkiem regencyi w Grecyi, podczas małoletniości króla Ottona. Przechodząc kolejno rozmaite urzędy, w r. 1840 był zastępczo ministrem finansów. Na sejmie r. 1839 i 1840 starał się usunąć odpowiedzialność ministrów. Z powodu ściślejszych stosunków z ultramontanami a następnie wpływów znanéj tancerki Loli-Montez, któréj indygenatu podpisać nie chciał, ustąpił z ministeryjum w r. 1848.

Abel (Karol, Fryder.), ur. 1725 w Köthen, † 1786 w Londynie; muzyk znany z tego, iż on jeden grywał na instrumencie zwanym gambą albo *viola di gamba*. Zostawił 27 dzieł muzycznych, symfonij, uwertur i t. p. odznaczających się potężną melodyją.

Abel (Niels Henryk), jeden z najznakomitszych matematyków nowszych czasów; ur. 1802; † 1829 w Norwegii. Zwiedziwszy kraje zagraniczne był w Chrystyjanii docentem, przy uniwersytecie i szkole inżynieryi. Zasłużył się zwłaszcza rozwinięciem teoryi funkcyj eliptycznych; słynném jest téż jego twierdzenie, że pierwiastki równań stopni wyższych nad czwarty, nie dają się przedstawić, przez funkcyje algebraiczne.

Abel de Pujol (Alexander Dyonizy), malarz historyczny, ur. 1785 r. w Valenciennes. Jako uczeń Dawida w 26 roku życia, za obraz patryjarchy Jakóba, błogosławiącego dzieci Józefa, otrzymał wielki medal i stypendyjum do Rzymu, skąd wróciwszy w r. 1835, został członkiem akademii. Wszystkie niemal kościoły w Paryżu posiadają jego prace. Najznakomitszy jego obraz znajduje się w Wersalu i przedstawia Achillesa de Harlay, przed naczelnikami Ligi.

Abelard (Piotr), Abailard, jeden z najsławniejszych mężów średnio-wiecznych, ur. 1079; † 1142. Wsławiwszy się w dysputach publicznych ze swym nauczycielem Wilhelmem de Champeaux, założył własną szkołę w Melun, następnie w Paryżu, w której wykształciło się wielu znakomitych mężów np. Arnold z Brescia, papież Celestyn II i t. d. W Paryżu poznał znaną z piękności i nauki siedemnastoletnię Heloizę, z którą zawiązał znany z tragiczności stosunek miłosny, następnie poślubił ją potajemnie. Kiedy jednak odesłał swą żonę do klasztoru, aby mu nie była przeszkodą w osiągnieniu wysokich godności kościelnych, stryj jéj Fulbert, zemścił się na nim w okropny sposób. Wypadek ten był przyczyną, że A. usunął się w okolicę Nogent, gdzie założył klasztor Parakletem zwany, którego pierwszą przełożoną była Heloiza. Usiłując dogmata wiary objaśniać rozumem, potępiony został na synodzie w Soissons 1140. Pod koniec życia odwołał swoją naukę. Pochowany w Paraklecie, skąd prochy jego i Heloizy przewieziono 1828 r. na cmentarz paryski Père Lachaise. Co do stanowiska jego jako filozofa ob. *Scholastyka*. Dzieła jego wydał Cousin w Paryżu 1850 r. Pisał o nim Rémusat. 1846. p. t. Abelard. U nas Kaszewski w Biblijot. War. 1865 i Pawlicki 1867. Listy do Heloizy tłumaczył Chomętowski.

Abele v. Lilienberg (Krzysztof Ignacy), ur. 1628 w Wiedniu, radca tajny i pomocnik cesarza Leopolda I, sędzia główny sądu, który skazał na śmierć Jana Piotra Zryńskiego, Fr. K. Frankopana i innych, następnie 1684 r. komisarz cesarski do ogłoszenia amnestyi dla powstańców węgierskich. † 1685, W sporze, co do biskupstwa Bambergskiego wystąpił jako polityczny pisarz.

Abele, wieś nad jeziorem tegóż nazwiska, o 14 mil od Wilkomierza, przy granicy kurlandzkiéj, w nader pięknem położeniu. Znajdują się tu wykopaliska, starożytności z czasów pogańskich.

Abelici, *Abeloni*, sekta manichejska w Afryce w IV wieku. Nazwa jéj pochodzi od Abla, który, podług ich mniemania z żoną swoją żył jak z siostrą i umarł bezdzietnie. A. zachowywali wstrzemięźliwość w związkach małżeńskich, aby w potomkach nie rozmnażać grzechu pierworodnego, i dlatego tylko obce dzieci przyznawali za swoje.

Abelin (Jan Filip), zmarły w Strasburgu r. 1646. Pod nazwiskiem Jana Ludw. Gottfreda wydawał wiele dzieł, mieszczących w sobie współczesne wypadki, co uważać można za początek dzisiejszego gazeciarstwa. Najznajomszém z tych dzieł jest: *Theatrum Europaeum* (1617 — 1628), które przy pomocy późniejszych współpracowników wzrosło do 21 tomów, sięgając aż do XVIII wieku.

Abelly (Ludwik), biskup rhodeski, sławny w swoim czasie teolog francuski rz. kat. ur. 1603; † 1691, był głównym nieprzyjacielem Jansenistów. Z licznych jego dzieł teologicznych, największą wziętość miał krótki wykład teologii p. t. *Medulla Theologica*, nawet w Polsce wielokrotnie przedrukowywany.

Abelmoschus ob. Hibiscus.

Aben, *Ben*, *Ebn*, *Ibn*, (syn) tyle co szkockie *Mac* lub *M*, łacińskie zakończenie *ides* a słowiańskie *wic* lub *wicz*.

Abenakowie, plemię Ameryki północnéj, mieszkające w stanie Maine.

Abencerragowie, potężna rodzina maurytańska

za panowania Arabów w Granadzie, zostająca w ciągłych zatargach z rodziną Zegrisów. Kłótnie tych dwóch rodzin, niejednokrotnie zbroczyły krwią Afrykę i Hiszpaniję. Cała ta rodzina została wymordowana około r. 1490 w pałacu Alhambry przez Boabdila, ostatniego króla Granady.

Abendberg, góra w szwajcarskim kantonie Bern, nad jeziorem Thun, gdzie doktór Guggenbühl założył znany powszechnie instytut leczenia kretynów.

Aben-Ezra, właściwie *Abraham ben Meir ben Ezra*, sławny rabin hiszpański, ur. 1093, † 1168 w Rzymie. Odznaczył się jako filozof, astronom, lekarz, poeta i komentator starego testamentu. Z licznych dzieł jego, najznajomsze są: *De nativitatibus*, *Opera astrologica*, *De diebus criticis* i inne.

Abensberg, m. w blizkości Ratyzbony w Bawaryi nad r. Abenst pamiętne zwycięztwem, jakie tu odniósł Napoleon 20 Kwiet. 1809 nad Austryjakami.

Aberayron, miasto portowe w ks. Walii 13,000 m.

Aberbrothwile v. *Arbroath*, m. port. szkockie nad m. Północném z ruinami wspaniałego opactwa, fabrykami płóciennemi i warsztatami okrętów; 17,000 l.

Abercromby (Ralf), ur. 1738, † 1801, ze starożytnéj rodziny szkockiéj. R. 1793, jako generał miał udział w wyprawie księcia Yorku do Hollandyi, a w dwa lata potem dowodził wojskiem w Indyjach Zachodnich. W r. 1801 dowodził 16 tysięcznym oddziałem w Egipcie i został śmiertelnie raniony pod Aleksandryją.

Aberdeen, hrabstwo środkowéj Szkocyi, 93 mil kw. i 235,000 m. trudniących się górnictwem, handlem i fabrykacyją wyrobów mianowicie lnianych. Stolica hrabstwa t. n. 74,000 m. miasto portowe, posiada uniwersytet nader bogato uposażony, wielkie rękodzielnie wyrobów lnianych i bawełnianych, oraz największe w świecie fabryki grzebieni.

Aberdeen, (Jerzy Gordon, hr.), ur. 1784. Zwiedziwszy w młodości Grecyję, po powrocie do kraju założył w r. 1804 w Londynie tak zwane „*Athenian Society.*“ 1813 r. nakłonił dwór austryjacki do przymierza przeciwko Napoleonowi. Mianowany w r. 1814 parem, trzymał się stale zasad ultra-torysowskich. R. 1828 został ministrem spraw zagranicznych w gabinecie Wellingtona, działając zawsze na korzyść polityki austryjackiéj. Złożywszy w r. 1830 urząd, był w parlamencie żarliwym przeciwnikiem Whigów i przedstawianych przez nich wniosków liberalnych. W r. 1834 i 35 pełnił obowiązki ministra osad, a r. 1841 został powtórnie ministrem spraw zagranicznych w gabinecie Peela, który to urząd złożył w r. 1846 r. Nareszcie w r. 1852 stanął na czele ministerstwa koalicyjnego pragnąc usilnie zapobiedz wojnie z Rosyją r. 1854. Ustąpiwszy z tego urzędu w r. 1855 nie zajmował się już więcéj sprawami politycznemi. † 1860 r.

Abernethy (Jan), ur. 1763 w Derby w Irlandyi. Poświęciwszy się chirurgii anatomicznéj, był profesorem w kollegijum chirurgicznem w Londynie, a następnie dyrektorem szpitala Bartholomew. Z pism jego najważniejsze są: *Klassyfikacyja tumorów i Traktat o pseudo-syphilis.* † 1831 w Londynie.

Aberracyja, jedno ze zjawisk astronomicznych, w skutek których gwiazd nie widzimy ściśle w tych miejscach, w których się znajdują. Jest ona wynikiem współczesności biegu światła, dochodzącego do nas od gwiazdy, i biegu ziemi dokoła słońca, oraz tego, że szybkość światła nie jest nieskończenie wielką względem szybkości biegu ziemi po ekliptyce. Zjawisko to jest jedném z trudniejszych w astronomii do jasnego wytłomaczenia; wynikiem jego jest, że każda gwiazda zdaje się około swego istotnego położenia opisywać w ciągu roku elipsę, któréj oś wielka jest równoległa do płaszczyzny ekliptyki a któréj połowa wynosi w mierze kątowéj 20",3; elipsa ta dla gwiazd położonych w biegunie ekliptyki zamienia się w okrąg koła, w miarę zbliżania się do ekliptyki staje się coraz płaściejszą, a dla gwiazd na płaszczyźnie saméj ekliptyki przechodzi w liniję prostą. A. odkrytą została przez Bradley'a 1727 r. jest ona najwybitniejszym dowodem obrotu ziemi koło słońca. A. w optyce ma inne znaczenie; A. kulistości ob. Zwierciadło i Soczewka; A. chromatyczna ob. Achromatyzm. A. umysłu (aberratio mentis) ob. Obłąkanie.

Abert (Jan Józef), kompozytor, ur. 1832 r. w Kochowicach w Czechach, uczył się w konserwatoryjum Pragskiém. W r. 1866 został dyrektorem orkiestry dworskiéj w Sztutgardzie; twórca kilku dzieł symfonicznych i oper (Columbus, Astorga i Anna z Landskrona).

Abertamy, miasteczko górnicze w Czechach, założone 1529 r. kopalnie srebra, cyny i kobaltu; 2,800 m.

Abergawenny, m. w Ang., hr. Monmath, posiada zakłady żelazne i fabryki flaneli 5000 m.

Abersbach, Aberspach ob. **Adersbach.**

Abesta lub **Avesta, święta księga magów perskich,** przypisywana Zoroastrowi. Avesta, Zend i Pazend są księgami zasadniczemi religii perskiéj.

Abesz, Abesch, Abex, Habesz, nazwy oznaczające Abissyniją (ob.)

Abeszy, lewy dopływ rzeki Techury, wypływa z gór Mingrelii. Por. Dubois „Podróże po Kaukazie.“

Ab executione, wyraz prawny, znaczy przymusowe wprowadzenie w wykonanie przed rozstrzygnięciem sprawy wyroku przypuszczalnego.

Abezier (Jan) rodem z Torunia, od 1415 r. biskup warmiński. Jako pełnomocnik Krzyżaków podpisał w r. 1422 pokój zawarty między nimi a Polską nad jeziorem Melna, † 1424.

Abgar, ogólne nazwisko 28 królów Edessy w Mezopotamii, między którymi Uchomo (czarny), dotknięty trądem prosił piśmiennie Chrystusa P., ażeby go przybył uleczyć. List ten i odpowiedź również na piśmie, jakoby udzielona, zostały przez synod Rzymski r. 494, uznane za apokryfy.

Abgatorium ob. Abecetuorium.

Abguldeńskie *jezioro*, w gub. Kurlandzkiéj, długie na 1 w. obfituje w ryby.

Ab hodierno, wyraz używany w prawnictwie, znaczy od dnia dzisiejszego.

Abia, nazwisko kilku królów i dostojników izraelskich.

Abiatar, tego imienia byli dwaj arcykapłanowie izraelscy.

Abiatar albo Abimelech, syn jednego z poprzednich, był arcykapłanem za panowania Dawida; z urzędu tego, jako stronnik Adoniasza, został strzucony przez Salomona.

Abich (Wilhelm Herman), ur. w Berlinie 1806; znakomity podróżnik i geograf; w r. 1842 mianowany professorem mineralogii w uniwersytecie Dorpackim, w r. 1853 członkiem petersburgskiéj Akad. Nauk; wiele jest jego ważnych prac tyczących się geologii Rossyi Azyatyckiéj i krajów sąsiednich.

Abicht (Jan Henryk), ur. 1762 w Volkstadt w Niemczech; † 1816 w Wilnie, professor filozofii w Erlangen a od r. 1803 w Wilnie, gdzie wykładał filozofiję w języku łacińskim. Oprócz 22 dzieł wydanych za życia, posiadających znakomitą wartość naukową, pozostawił jeszcze wiele dzieł w rękopismach. **Abicht** (Adolf), syn poprzedniego, doktór medycyny. Wr. 1823 mianowany zastępcą adjunkta przy klinice wileńskiéj, w r. 1825 został professorem zwyczajnym patologii, a następnie utrzymany w tymże stopniu przy cesarskiéj wileńskiéj medyko-chirurgicznéj akademii aż do r. 1841. Dzieła jego są: Tablice synoptyczne trucizn i *Jnstitutiones Terapiae generalis*, oprócz prac, umieszczanych w pismach zbiorowych.

Abienses, nazwa jednego narodu Scytyjskiego.

Abildgaard (Soeren), duńczyk, pozostawił znakomite zbiory planów, widoków i rysunków, wyobrażających pomniki starożytności skandynawskich, um. 1791.—**Abildgaard** (Mikołaj Abraham), ur. 1744, † 1809 w Kopenhadze. Najsławniejszy malarz jakiego Danija wydała. Utwory jego pędzla były główną ozdobą zamku królewskiego Christiansburg, lecz w czasie pożaru r. 1794 większa część ich zgorzała. W liczbie jego uczniów był Thorwaldsen.—**Abildgaard** (Krystyjan), syn Soerena, pamiętny jest jako założyciel szkoły weterynaryi i towarzystwa historyi naturalnéj w Kopenhadze. † 1801.

Abimelech, poboczny syn Gedeona i niewiasty z Sychem, po śmierci ojca ogłosił się sędzią czyli królem Izraela, zabiwszy 70 synów Gedeona z wyjątkiem najmłodszego z nich Jonatana. Gdy Sychemici zbuntowali się przeciwko niemu, zburzył ich miasto i obległ Thebes, lecz tu poległ, ugodzony przez kobietę kamieniem żarnowym.

Abińcy, plemię tatarskie w Syberyi, zowiące się Abahar (ojcowie), mieszka około źródeł Tomu w okolicy Kuźniecka, trudni się myśliwstwem, rybołówstwem, a poczęści rolnictwem.

Ab initio, wyraz prawny, znaczy od początku.

Ab instantia (absolutio), wyraz prawny, znaczy czasowe uwolnienie obwinionego.

Ab intestato, znaczy odziedziczenie majątku lub rzeczy po osobie zmarłéj bez testamentu.

Abipończycy, wojownicze pokolenie Indyjan w Ameryce południowéj, zamieszkałe na brzegach r. la Plata w liczbie około 5,000. Zajmują się głównie rybołówstwem i wojną.

Ab irato, wyrażenie łacińskie, oznaczające postępek człowieka, dokonany w chwili uniesienia gniewem; *testamentum ab irato*, znaczy testament napisany w gniewie.

Abissynija czyli Habesz, kraj terrasowy w Afryce wschodniéj, ciągnący się od morza Czerwonego ku południo-zachodowi, którego część południowa jeszcze niezupełnie jest znana, wynosi 15—16,000 m. kw. z 5,000,000 m. Rzeki Nil i Goszob biorą tu swój początek. Kraj ten przerznięty kilku łańcuchami gór, ma klimat w części górzystéj umiarkowany, w nizinach zaś i na pobrzeżach gorący i niezdrowy. Ziemia urodzajna, wydaje wszelkiego rodzaju zboże, dwa razy do roku sprzątane. Ze zwierząt domowych znajdują się: konie, muły, woły i osły, z dzikich: słonie, nosorożce, antylopy, bawoły, hyjeny, hypopotamy, krokodyle, lwy i lamparty. Ludność pochodzenia etyjopskiego należy do najwcześniej ucywilizowanych w téj części świata, wiara bowiem chrześcjańska rozkrzewiła się tu już w IV wieku naszéj ery. W historyi zjawiają się Abissyńczycy po raz pierwszy, jako poddani państwa *Axum* (ob.). Następnie walczą z Mahometanami a od XVI w. z Gallasami, przeciwko którym pomagali im Portugalczycy. Władcy Abissynii, zwani *Negusami*, uznali nad sobą władzę kościelną Rzymu, ale skutkiem intryg Jezuitów i wojen zewn. władza ich upadła, a wielkorządcy zmienili się w królików i tym sposobem, powstało mnóstwo państewek, z których, najważniejsze były: *Tigre*, *Amhara* v. *Gondahar* i *Szoa*. 1850 r. Dedżodży Kàsa pokonał zwierzchnika swego króla Amhary i został 1852 r. panem południ. i środk. Abissynii, 1855 zaś zagarnąwszy królestwo *Tigre*, ogłosił się cesarzem, pod imieniem *Teodora I.*, schołdował Szoa i chciał odbudować państwo Abissyńskie w dawnych granicach. Wchodził nawet w bliższe stosunki z Europą, dla podniesienia swego wpływu i urzeczywistnienia swych planów. Ale tyrańskie jego rządy wywołały mnogie bunty, a gdy podejrzliwy cesarz widział w tem robotę Europejczyków, przeciw którym, zwłaszcza téż Anglikom, surowych używał środków, naraził się na wojnę z Angliją i 1868 r. pod Magdala zwyciężony przez gen. Napier'a odebrał sobie życie. Ponieważ wyprawa ta kosztowała Anglików 8,600,000 f. szt. i ponieważ historyja tego narodu uczy, że niepodobieństwo tam myśleć o założeniu porządnego państwa, więc zwycięzcy natychmiast kraj opuścili, a walki między nowymi władcami znów się odnowiły.—Z dzieł traktujących sprawy abissyńskie najważniejsze są: „*Rüppel Reise in A*" 1838—40. Lefebore „*Voyage en Abyssinie*" 1848—1853, 6 t. Z nowszych pisali o Abissynii: Blanc, Flad, Stern, Plowden, Rassam, Kadolitsch, Holland i Hozier, *The britisch, expedition to Abyssinia*" (Lond. 1869) wiadomości urzędowe

Willkins, „*Reconnoitring in Abyssinia*" (Lond. 1870). Znaczniejsze miasta są: Antalo, Adoa, Gondar, Ankobar, Bonga i Kaffa.

Abissyński kościół stanowią Chrześcijanie w Abissynii. Początek jego utworzenia się naznaczają na w. IV lub na epokę patryjarchy aleksandryjskiego Dyjoskora, który jako zwolennik Eutychijusza, potępiony został przez Synod Chalcedoński (451 r.). Do upadku jednak kościoła Afrykańskiego był on jego częścią; dziś zaś zjednoczony jest niejako z kościołem koptyjskim z powodu, że swego patryjarchę (Abuna) otrzymuje od patryjarchy koptyjskiego, przez co przyznaje temuż prymat czyli pierwszeństwo. Podstawą nauki kościoła A. jest monofizytyzm; religijność zaś zasadza się głównie na licznych obrzędach, postach (200 dni w roku), świętach, (których oprócz niedzieli i soboty liczą aż do 180) oraz na jałmużnie i pielgrzymce, mianowicie do Jerozolimy. Stary Testament ma tę samą niemal powagę co Nowy. Chrzest odbywa się przez zanurzanie; komunija pod dwiema postaciami (niewolno splunąć po niéj aż po zachodzie słońca). Msza, może być odprawioną w tym samym kościele, tylko raz w przeciągu dnia. Matka Chrystusa P. odbiera cześć najwyższą i w modlitwach zwaną jest „*stworzycielką świata.*" Małżeństwo nie jest sakramentem a nawet nie jest błogosławione przez kapłana. Księża świeccy mogą się żenić, lecz raz tylko. Liczba tych i klasztornych wynosi około 12,000. Oprócz Abuna są: Biskupi, *Alakowie* (zarządzają majątkiem kościelnym i przyjmują wszelkie ofiary), Kapłani, Dyjakonowie (posługa kościelna; Sanctuarium kościelne dla nich nieprzystępne). Przy wykładzie Pisma Ś. używana jest metoda allegoryczna. Językiem kościelnym jest dawna mowa habeszska, wyszła z użycia potocznego w w. XIV. Stan kultury tego kościoła jest bardzo niski. W łonie jego istnieje sekta judaistyczno-chrześcijańska, któréj członkowie mieszkają głównie w Symenie i zowią się Falaszowie (ob.)

Abjudykacyja czyli odsądzenie, wyrok sądowy odbierający stronie prawo, do własności rzeczy spornéj.

Abjuracyja, wyprzysiężenie się, według kościoła rzym.-kat. akt uroczysty, którym przechodzący z herezyi na łono kościoła, wyrzeka się dawnych błędów, przyjmuje skład apostolski i czyni wyznanie wiary.

Abjuratio, odprzysiężenie, dawny obrządek prawny, mocą którego osoba odstępowała jaką rzecz stwierdzając to przysięgą.

Ablaktowanie, rodzaj szczepienia drzew owocowych, dopełniający się w ten sposób, że nacięty pień drzewa dzikiego łączy się z gałązką rosnącego obok drzewa szlachetnego, a miejsce połączenia okłada się maścią. Po przyjęciu, gałązka oddziela się od pnia macierzystego. Nazwa pochodzi od *lac* (mleko), gdyż gałązka, przez którą następuje uszlachetnienie drzewa, przez pewien czas żyje kosztem rośliny macierzystéj.

Ablecti lub **Selecti**, wojsko wyborowe dawnych Rzymian, składające przyboczną straż konsulów w czasie wojny.

Ablegat, niegdyś urząd dyplomatyczny drugiego rzędu, to co dziś minister pełnomocny i poseł. Obecnie tylko Stolica Apostolska wysyła takich ablegatów.

Ablegatio, wygnanie czasowe, po większéj części jednoroczne, używane u Rzymian, względem dzieci nieposłusznych.

Ableger, (odkład), gałązka przeznaczona do wydania nowéj rośliny za pomocą korzeni, które, wsadzona w ziemię, z siebie wypuszcza; w tym celu nagina się gałązkę i koniec jéj pokrywa ziemią, a skoro korzenie puściła, oddziela się ją od krzewu macierzystego.

Ablesimow (Alexander), kapitan rosyjski, w młodości sekretarz poety Alexandra Sumarokowa. Pisał wiersze, powieści i dzieła teatralne, z których to ostatnich największą miał wziętość wodewil p. t. *Młynarz*. † w nędzy r. 1784 w Moskwie.

Ablucyja, obrządek religijny u Żydów, Greków i Rzymian, polegający na obmywaniu ciała lub niektórych części jego, wodą poświęconą w tym celu. Dzisiaj Mahometanie i Indyjanie częstych używają ablucyj, utrzymując że to czynią dla oczyszczenia duszy z plam grzechowych. W obrządku rz. katolickim A. znaczy obmycie palców przez kapłana w czasie mszy ś. po kommunii i oczyszczeniu kielicha.

Abluentia, w medycynie środki używane do opłukiwania, przemywania np. ust, gardła i t. p.

Ablaj, władca Kirgiski, zwany także carewiczem Sybirskim; który w r. 1574 złączywszy się z Tewkejem napadł na miasto Ufę, pobity jednak przez Rosyjan w lesie noszącym dotąd nazwę *Ablajewskiego*, wzięty do niewoli i odesłany do Moskwy.

Ablaj-Ajchodży-Mułła-Koczyn, han średniéj hordy Kirgizów; złożywszy w roku 1789 w Orenburgu przysięgę na poddaństwo Rosyi, otrzymał w r. 1798 pozwolenie, przejścia na prawy brzeg Irtysza i koczowania pomiędzy Omskiem a Semipałatyńskiem.

Abner, syn Nera, stryjeczny brat i hetman wojsk Saula, któremu, jako też i synowi jego Izbozethowi, znakomite świadczył usługi.

Abnoba nazwisko, którém Pliniusz i Ptolomeusz mianują połud.-zachod. część Hercyńskiego Lasu.

Abo, miasto główne gubernii Abo-Biörneborskiéj, (464 m. kw. 330,000 lud.) nad r. Aurajokiem między odnogą Fińską i Botnicką; 15,257 m. Pamiętne pokojem zawartym r. 1743 pomiędzy Rosyją a Szwecyją, oraz bitwami stoczonemi 7 i 19 Czerwca 1808, w których Rosyjanie nad Szwedami zwycięstwo odnieśli. Miasto handlowe, mieści w sobie sąd nadworny, rezydencyję biskupa ewangelickiego; towarzystwa: biblijne i gospodarskie. Zasługuje na uwagę kościół katedralny, wystawiony r. 1308 i obserwatoryjum.

Abolicyjoniści, stronnictwo, które długo pracowało w celu wyswobodzenia murzynów w Zjednoczonych Stanach Północnej Ameryki i dopięło swego podczas wojny Amerykańskiej (1861—1865). zmusiwszy rząd Stanów północnych do ogłoszenia 1863 r. aktu emancypacyjnego.

Abolitio, niedozwolenie rozpoczynania śledztwa lub rozkaz zaniechania już rozpoczętego. Jest to rodzaj ułaskawienia, wyraz prawny, znaczy ułaskawienie obwinionego od winy i kary przed zapadnięciem wyroku sądowego.

Abomeh, Abomej, m. st. króles. Dahomejskiego na pobrzeżu Gwinei, liczy 25,000 m. Dzisiaj handlowe, było niegdyś głównym targiem niewolników.

Abortus ob. Poronienie.

Aborigines, tak Rzymianie nazywali lud osiadły we Włoszech przed przybyciem Trojan. Nazwa ta służy w ogóle wszystkim mieszkańcom pierwotnym danego kraju, to jest osiadłym w nim od samego początku; toż co autochtoni, tuziemcy.

Abotryci, Abodryci lub *Bodryci* ob. Obotryci.

About (Edmond François Valentin), utalentowany pisarz francuski, urod. 1828 w Dieuze, przemieszkuje w Paryżu. Po ukończeniu studyjów wystąpił po raz piérwszy na widownię literacką 1855 r. z dziełem: „*La Grèce contemporaine*", w którem okazał wiele bystrości i dowcipu. Następnie pisał mnóstwo powieści (*Tolla*, *Les Mariages de Paris*, *Le roi de montagnes*, *Germaine*, *L'homme à l'oreille cassée*, *Le nez d'un Notaire*, *Le cas de Mr. Guérin*, *Madelon i t. d.*) przez które stał się ulubieńcem francuskiej publiki. Probował także pióra na polu dramatyczném (*Guillery*, *Gaëtana*), ale bez powodzenia. Z Rzymu jako zwolennik bonapartyzmu pisywał artykuły polityczne do Monitora, które 1854 ogłosił osobno pod tytułem „*La question romaine*" 1859; w wojnie 1870—1871 był korespondentem z placu boju.

Ab ovo, wyrażenie łacińskie, znaczące traktowanie rzeczy jakiéj gruntownie to jest od samego początku.

Abowsko-biörneborska gubernija, utworzona z właściwéj Finlandyi, większéj części dawnéj *Satakundy* i wysp Alandskich, obejmuje południowozachodnią część Finlandyi, graniczy od południa z morzem Baltyckiém a od zachodu z odnogą Botnicką. Zajmuje 23,962 wiorst kw. i liczy 292,000 ludności, złożonéj po większéj części z Finnów. Rolnictwo jest głównym środkiem utrzymania mieszkańców a lasy stanowią jedno z ważniejszych źródeł bogactwa. Łomy pięknego granitu i marmuru czarnego, znaczne fabryki żelaza, ożywiają handel téj gubernii.

Abrabanel don Isaac (Abarbanel), uczony rabin, zrodzony w Lizbonie, † 1508 w Wenecyi mając lat 71. Był ministrem finansów Alfonsa V; po jego śmierci przeniósł się do Kastylii, gdzie Ferdynand Katolicki również go ministrem swoim uczynił. Z powodu prześladowania żydów w r. 1492 opuścił Hiszpaniję i odtąd przebywał w rozmaitych miastach włoskich aż do śmierci. Liczne pisma jego stawiają go w rzędzie największych uczonych żydowskich.

Abraham Lewita, urodził się w Krakowie, skąd wygnany r. 1656. Wydał w Amsterdamie komentarz na dzieło: *Magiloth Taanith* czyli księgę pokuty albo postu.

Abraham a Santa Clara, właściwie *Ulrich Megerle*, ur. 1642 w Szwabii. W 20 r. życia wstąpił do zakonu Augustyjanów bosych i jako kaznodzieja odznaczył się krasomówstwem. † w Wiedniu r. 1709. Kazania jego i inne pisma obok głębokich myśli nacechowane są dziwną trywjalnością. Por. Karajan „*A. a. S. C.*" Wiedeń 1867.

Abraham Echellensis, uczony Maronita, nauczyciel języków syryjskiego i arabskiego najprzód w Rzymie a później w Paryżu, gdzie dozorował druku biblii polyglotty. Umarł w Rzymie r. 1664. Dzieła wydane przez niego dotyczą języków wschodnich.

Abraham Palicyn ob. Palicyn.

Abrahamici, sekta Paulicyjańska, istniejąca w początkach IX wieku. — A lub *Abramszczyzna*, sekta w Tiumeniu w Syberyi, założona r. 1660 przez mnicha węgierskiego Abrahama, Oskę Ostromena i Jakuszkę Lepechina, odrzucająca kościół i sakramenta.—Abrahamitami lub Adamitami zwano w końcu XVIII w. sektę deistów czeskich, którzy pojawili się w Pardubicach w królestwie Czeskiém. Cesarz Józef II wytępiłich przesiedliwszy do Galicyi i Bukowiny oraz wcieliwszy mężczyzn do batalijonów b. wojsk pogranicznych.

Abrahamides (Izaak) ob. Hrochotsky.

Abrahamowicz na Wornicach (Jan), wojewoda Smoleński, uczony i gorliwy obrońca ewangelików. Zasiadał na synodzie Toruńskim r 1615 i podpisał jego ustawy. Napisał „Zdanie Litwina o kupczy taniéj zboża a drogiéj przedaży" 1595 r., w którém przemawia za wolnością handlu.

Abrahamowicz (Mikołaj), walczył podczas wojny szwedzkiéj r. 1621 i 1622 w Kurlandyi. W r. 1637 był pułkownikiem i starostą starodębskim i miadzielskim. W 2 lata później został przełożonym nad armatą W. X. Litewskiego. R. 1646 już jako wojewoda mścisławski delegowany był do traktowania o pokój ze Szwecyją. Mianowany następnie wojewodą trockim, powtórnie w r. 1649 wyznaczony był do układów ze Szwecyją.

Abrahamowicz (Dawid), literat spółczesny; wydał we Lwowie 1869 dramat w 5 aktach pod tyt: „*Zbrodniarz*"

Abrahams (Mikoł. Chryst.), archeolog duński, ur. w Kopenhadze 1798 r. Podróżował wiele po Europie w celach naukowych. Z dzieł jego najważniejsze: *Description des manuscrits francais du moyen âge* & — (Kopenhaga 1844).

Abrahamson, uczony lekarz praktykujący na Ukrainie i w Odesie. Wydał dzieła: *De cauteriis*, Berlin 1829 i *O chorobach nerwowych*, tamże 1842.

Abrahamson (Werner Hans Fryder.), uczony duński, ur. 1744, † 1812; znakomity badacz starożytności skandynawskich, poeta i autor kilku książek wojskowych.—**Abrahamson** (Józef Mikołaj Benjamin), syn poprzedniego, ur. 1789. Jako kapitan sztabu głównego przybył do Francyi z armiją okupacyjną w r. 1815, gdzie zbadawszy metodę wzajemnego uczenia, następnie zaprowadził we własnym kraju z wielkim pożytkiem.

Abrakadabra, właściwie *Abracadabra*, wyraz czarodziejski, któremu niegdyś przypisywano wła-

mość leczenia febry. Wypisywano go w ten sposób na kartce, że tworzył trójkąt równoramienny, a mianowicie: w piérwszéj linii, abracadabra, w drugiéj abracadabr, i tak następnie, zmniejszając każdą linię, o jedną literę. Tę kartkę noszono przez dziewięć dni na dołku piersiowym, poczém wrzucano ją do stawu lub rzeki. Pod tym tytułem jest powieść I. J. Kraszewskiego.

Abrakować, wyraz żeglarski, znaczący uwolnienie statku z miejsca niebezpiecznego, ze skały, ławy piaszczystej i t. p.

Abramow (Mikoł.), inspektor szkół w m. Berezowie, badacz Syberyi zachodniéj, opisał okolice Berezowa w XII t. *Zapis. Geogr. Obszczest.*, jezioro Żajsańskie w *Wiestnik. Geogr. Obszczes.* 1858.

Abrahamsdorf (Abrahamowce), jedna z siedzib w żupie Spiżskiéj tak zwanych *dziesięciu kopijników* t. j. szlachty, mającéj prawo dostawiania 10 zbrojnych do straży króla, idącego na wojnę, co im nadawało liczne przywileje i ulgi. Szlachta ta stanowiła oddzielny okrąg i miała oddzielnego zarządcę zwanego Namiestnikiem Żupana czyli *Viciszpana.*

Abramowicz (Jerzy), pastor zboru Sławatyckiego w Wielkiéj Polsce, † 1763, napisał dzieje tego zboru.

Abramowicz (Jan), starosta lidzki i wendeński, autor broszury: „*Radivilias, sive de vita et rebus & principis Nicolai Radiwilii Georgii filii*" Vilnae, 1592 r.

Abramowicz (Jędrzéj), kasztelan brzesko-litewski, h. Jastrzębiec, zmarły 1763. Miał dwóch braci: Jerzego, posła na sejmie wileńskim r. 1758; Antoniego, podstarościego Starodubowskiego i podsędka tegóż sejmu. Wszyscy trzej bracia pamiętni są w dziejach trybunału litewskiego, jako stronnicy Radziwiłłów przeciwko Czartoryskim, którzy przez zemstę chcieli odebrać szlachectwo Matuszewiczom w r. 1756.

Abranchia (Bezskrzelowe) ob. Pierścienice.

Abramowicz (Adam), jezuita, wydał r. 1753 w Wilnie: *Kazania niedzielne w 2 tomach.*

Abrantès, warowne miasto portugalskie nad r. Tagiem w Estremadurze z 5000 m.; pamiętne wyprawą, jaką ztąd przedsięwziął Junot w r. 1808 przeciwko Lizbonie.

Abrantès (Andoche Junot, książe d'), marszałek Francyi, ur. 1771. Wszedłszy w r. 1792 jako grenadyjer do wojska rewolucyjnego, tak się odznaczył, że w ciągu lat kilku posunął się na wyższe stopnie wojskowe. W r. 1805 Napoleon wyprawił go jako posła nadzwyczajnego do Lizbony. Wróciwszy ztamtąd walczył pod Austerlitz. W r. 1807 jako dowódca korpusu okupacyjnego w Portugalii, wszedł 10 listop. do Lizbony, za co Napoleon mianował go księciem d'Abrantès; lecz po wylądowaniu Anglików w r. 1808 i przyjęciu kapitulacyi w Cintra, ściągnął na siebie niełaskę cesarza. W r. 1809 dowodził oddzielnym korpusem i został gubernatorem prowincyj illiryjskich. Po kampanii rossyjskiéj wróciwszy do Francyi, dotknięty chorobą umysłową, † w Montbard r. 1813.

Abrantès (Józefina, księżna d'), żona poprzedniego, ur. 1784; napisała kilkanaście tomów pamiętników, wydanych od r. 1831—1837 oraz *Suvenirs d'une ambassade et d'un séjour en Espagne* (2 tomy), zawiérających wiele ciekawych szczegółów o Napoleonie i jego dworze. Umarła w nędzy r. 1838.

Abraxas, bóstwo dawnych Persów. Wyraz Abraxas znajduje się także wyrznięty greckiemi literami na wielu gemmach obok rozmaitych potwornych postaci i godeł symbolicznych. Kamienie tego rodzaju miały być używane jako amulety.

Abrek (Mikołaj Lwowczyk), napisał odę do Jana Zamojskiego p. t. *Euphrosine.* — **A.** (Jędrzéj), oprócz kilku pism łacińskich wydał także gramatykę łacińską J. Ursyna (w Zamościu 1646).

Abrenuncyacyja, dawny wyraz prawny, znaczący 1) zrzeczenie się w intercyzie ślubnéj wyposażonéj córki przyszłego spadku, 2) zrzeczenie się własnego *forum* a przyjęcie innego.

Abriale (Andr. Józ. hr.), ur. 1750, † 1828; posłany przez Napoleona I do Neapolu dla uorganizowania Rzeczyp. Partenopejskiéj. Był ministrem sprawiedliwości i spółpracownikiem kodeksu napoleońskiego.

Abrogatio, postanowienie, skutkiem którego dawniejsze prawo traci moc obowiązującą. Bywa ona dwojaka: wyraźna lub milcząca, domniemywana. Wyraźna jest wtedy, gdy nowe prawo mówi wyraźnie, że rozporządzenia poprzednio obowiązujące uchylają się, a milcząca, gdy nowe prawo nic o poprzednich rozporządzeniach nie wspominając, stanowi jednak przepisy *rue agio v. azio.*

Abroma, piękny krzew indyjski, zaliczony do rodziny ślazowatych, z kwiatem ciemno-purpurowym, chodowany w cieplarniach.

Abrupto, ex abrupto, wyrazy łacińskie, oznaczające mowę powiedzianą bez przygotowania.

Abrudbánya, po niem, *Grosschlatten* albo *Altenburg*, miasto górnicze w komit. Unterweissenburg w Siedmiogrodzie, 4000 m. Rumunów, Madziarów i Niemców.

Abrus, roślina indyjska z rodziny motylkowych, któréj nasiona czerwono połyskujące z czarnemi plamami używane bywają na paciorki, naszyjniki i tym podobnie.

Abruzzy, część północna królestwa neapolitańskiego, kraina górzysta (Gran Sasso 9208 st.) licząca na 236½ milach kw. przeszło 920,000 m., graniczy na wschód z m. Adyjatyckiem na południe z Apuliją. Najeżona górami i lasami, poprzerzynana głębokiemi wąwozami, stanowi pod względem militarnym ważny punkt strategiczny, mianowicie dla wojny partyzanckiéj. Grunt tutejszy jest bardzo urodzajny, chociaż klimat z powodu długo leżących śniegów jest ostry. Kraj ten wiele cierpi od rozbójników, znajdujących łatwe ukrycie w górach i wąwozach.

Abrys, rysunek techniczny, przedstawiający w szczegółach wykonać się mającą budowlę, toż co projekt.

Absalon, syn Dawida i Maachy, uważany za najpiękniejszego młodzieńca w Izraelu. Zbuntowawszy

się przeciwko ojcu, został pobity i zabity przez Joaba.

Absalon albo *Axel*, arcybiskup w Lund, ur. 1128, † 1201; minister i dowódca wojsk Waldemara I i Kanuta VI, królów Danii. Mądry rządca, dzielny wojownik, wspierający prace uczonych, przyczynił się znakomicie do wzrostu i potęgi Danii. Wystawiwszy warowny zamek, położył pierwszy podstawę przyszłéj wielkości Kopenhagi.

Abschatz (Hans Asmann, baron v.) ur. 1646 w Wiérzbicy (Würbitz) na Szląsku, † 1699; jeden z najlepszych poetów niemieckich swojego czasu. Poezyje jego wyszły we Wrocławiu 1704 r. Po śmierci ostatniego Piasta Jerzego Wilhelma, księcia na Brzegu i Lignicy, sprawował rządy tego księstwa.

Abscess ob. Ropień.

Abscissa, ob. Odcięta.

Absenteizm, nieobecność w kraju jego mieszkańców. Wyraz ten używany bywa głównie mówiąc o właścicielach gruntowych w Irlandyi, oddalających się dobrowolnie z kraju rodzinnego i sprowadzających przez to nędzę ludności wiejskiéj.

Absimarus (Tiber Augustus), w nagrodę znakomitych talentów wojskowych ogłoszony został przez armiję r. 698 cesarzem państwa bizantyńskiego. Dla utrzymania się na tronie zamierzył pozbawić życia Justynijana II, strąconego poprzednio przez anti - cesarza Leoncyjusza. Ten atoli zjednawszy sobie pomoc Bulgarów wszedł do Konstantynopola i wziął do niewoli Absimarusa, i kazał go ściąć r. 707.

Absolucyja, rozgrzeszenie, odpuszczenie grzechów. W znaczeniu prawném uwolnienie od oskarżenia lub podejrzenia w zbrodni.

Absolut, absolutny, wyraz terminologii filozoficznéj, znaczy to, co samo przez się uważane, bez względu na jakikolwiek inny przedmiot lub rodzaj istnienia, jest wprost przeciwne wszystkiemu relatywnemu, względnemu. Absolutem nazwano w nowszych sytematach filozoficznych to, co samo w sobie jest niezmiennym, prawdziwem i ostatnią a raczéj pierwszą przyczyną wszystkich zjawisk materjalnych i umysłowych, gdy tymczasem pomienione zjawiska w sobie uważane są rozmaite, zmienne i jedne od drugich zależne. Takie pojęcie absolutności da się przedewszystkiem zastosować do Boga, którego też nowsi filozofowie nazywają myślą absolutną lub wprost absolutem, następnie do pojęć przestrzeni, czasu, piękna i dobra.

Absolutyzm, albo władza monarsza nieograniczona, żadną ustawą zasadniczą czyli konstytucyą i niedająca poddanym żadnego udziału w rządzie. W dogmatyce *absolutyzm* oznacza twierdzenie bezwarunkowéj predestynacyi.

Absorbcyja ob. Pochłanianie.

Absorbujące środki. Tak nazywają się w medycynie ciała zabierające szkodliwe płyny albo gazy. Zadawane bywają do wewnątrz dla pochłonięcia gazów albo kwasów w żołądku zebranych (np. proszek węglowy, magnezya) albo posypuje się na rany i wrzody dla pozbawienia ich posoki, wtedy nazywają się jeszcze środkami wysuszającemi, (jak mąka).

Absteinen, osada w Prusach Wschodnich, słynna z wielkich urodzajów i obfitości w konie, zwierzynę i bydło.

Abstemiusz lub *Abstemio*, bajkopisarz włoski XVI wieku, zostawił zbiór bajek p. t. *Hekatomythium*.

Abstrakcyja, oderwanie. Jest to działanie umysłu, przez które wyciąga czyli odrywa nasze pojęcia i myśli, z całego otoczenia i związku w jakim nam takowe przedstawiają doświadczenie i wrażenia zmysłowe; w Arytm. oznaczała dawniéj odejmowanie.

Abstynenci, sekta z III w. w Hiszpanii i Galii. Potępiali małżeństwo i wstrzymywali się od wina i mięsa.

Abstynencyja, powstrzymywanie się; w kościele rz. kat. dobrowolne wstrzymywanie się od pewnych pokarmów, zwłaszcza mięsnych, bądźto w dni oznaczone, bądź też przez pewien przeciąg czasu.

Absurd, niedorzeczność. *Ad absurdum*, sposób dowodzenia używany w dyjalektyce oraz w matematyce, *przez przywiedzenie do niedorzeczności*, t. j. okazanie słuszności założonego twierdzenia przez wykazanie niemożliwości innych przypuszczeń.

Absydy, Apsydy, końce osi wielkiéj orbity (drogi) planety. Linija absyd łączy *afelium* z *perihelium*, lub *apogeum* z *perygeum*.

Absyrtus ob. Medea.

Absynt, Absyntia ob. Piołun.

Abszlang albo Łopot, herb rodziny litewskiéj Łopotów Bykowskich. Jelce od szabli płaskie, na krzyż złożone w polu czerwoném; nad hełmem trzy pióra strusie.

Abt (Franciszek), ulubiony niemiecki kompozytor muzyki do śpiewu; ur. 1819 r. w Eilenburgu. Od 1855 r. piérwszy kapelmistrz ks. Brunświckiego. Mnogie jego pieśni, szczególniéj na męzkie kwartety, odznaczające się przyjemnace melodyją, zjednały mu wielką popularność.

Abu, znaczy u Arabów *ojciec*. Wiele imion w jęz. wschodnich zaczyna się od tego wyrazu, skracanego czasem na *Bu*.

Abu-Abdallach-ibn-el-Kabu ob. Boabdil.

Abu-Bekr, ojciec dziewicy Aiszy, jednéj z żon Mahometa. Po śmierci proroka został jego następcą czyli pierwszym Kalifem (632). Podbiwszy Babiloniję i Syryję, umarł r. 635, pochowany w Medynie obok zięcia i córki.

Abu-Bekr-ibn-Omar, głowa dynastyi Amorawidów, um. 1070 r.

Abu-Bekr-Mohamed, syn Reika, piérwszy Emir-el-Omar, 937.

Abu-Bekr-Mohamed-Ikszyd, protoplasta egipskiéj dynastyi Ikszydytów, rządził samowładnie od r. 935; † 946.

Abu-Hanifa, naczelnik Hanefitów, jednéj z czterech starowierczych sekt mahometańskich, ur. w Kufie 699 r. Wydał komentarz do Koranu zwany *Sened* (podpora), mający powagę u wszystkich Mahometan.

Abuga, prawy dopływ Tobola w stepach Kirgizko-Kajsackich, stanowi granicę między Kirgizami Syberyjskimi a Orenburskimi. Obfitość dzikich gęsi i łabędzi, których pierzem prowadzi się znaczny handel.

Abu-Hanifah-ibn-Thaber, zwany także *Numan* (uczony), założyciel prawowiernéj mahometańskiéj sekty, ur. 699 r. On piérwszy przyjął tradycyę (sunnah), a przepisy ułożone przez niego, dotąd zachowywane są w nabożeństwie publicznem Turków i Tatarów. Jako gorliwy zwolennik i obrońca praw rodziny Alego i Mahometa przeciwko Abbassydom, został otruty r. 767.

Abu-Hasydzi, dynastyja niegdyś w Tunisie panująca, pochodzi od Abu-Hafiego, syna szeika Abu-Hassa-Omara, który w r. 1106 mianowany był wielkorządcą Tunetu. Jego potomkowie przybrali późniéj tytuł królów tunetańskich.

Abukir, starożytne *Kanopos*, mała wioska na brzegu egipskim, o 2 mile od Alexandrji, pamiętna bitwą morską od 1 do 3 sierpnia 1798, w któréj Nelson zniszczył flotę francuzką, oraz bitwą 21 marca 1801, w któréj gen. Menou był pobity przez Anglików pod wodzą Abercromby'ego.

Abul-Faradi v. *Faradż* (Grzegórz), zwany także *Bar Hebraeus* historyk arabski, ur. 1226 w Malacyi w Azyi Mniejszéj. Był biskupem Guby i Alepu w sekcie Jakóbitów, a następnie prymasem. Um. 1286 w Meadze prowincji Adzerbidżanu. Napisał historję powszechną od stworzenia świata i kilka innych dzieł teologicznych i filozoficznych.

Abul-Fazel, pers, wezyr i historyograf Akbara, Wielkiego Mogoła, został zamordowany r. 1604. Dzieło jego przełożył na język angielski oryentalista Gladwin i wydał w Kalkucie r. 1783.

Abul-Feda (Izmael), książę z rodziny Kurdyjskiéj Ejubidów, ur. w Damaszku r. 1273. Pokonawszy liczne przeszkody, objął rządy w r. 1310 nad Księstwem Hamatu w Syryi, i sprawował je do śmierci, r. 1331. Zostawił po sobie liczne dzieła, cenne źródła do historyi i geografyi arabskiéj.

Abul-Hassan-Ali z Maroko, matematyk XIII w., ogłosił ważne astronomiczne dzieło, w którém dokładnie opisuje narzędzia astronomiczne Arabów.

Abul-Kazem, lekarz arabski, ur. w Hiszpanyi w 12 w. Słynnym jest jego traktat o operacyjach i narzędziach chirurgicznych.

Abul-Ghazi-Behadur, han Chiwy, potomek Dżengis-chana, ur. 1606, zmarły 1644. Po kilkoletniém panowaniu abdykował na rzecz swego syna i poświęcił się naukom. Napisał „*Historyę Turków*" (ksiąg 9), we wsch. tur. czyli dżagatajskiem narzeczu, zawierającą dzieje Dżengischanidów.

Abul-Hair, han mniejszéj hordy Kirgizów. Zagrożony od sąsiadujących z nim Kałmuków Ziungarskich i Baszkirów przyjął w r. 1731 poddaństwo Rossyi i zabiegami swemi skłonił do tegóż samego kroku hanów średniéj i wielkiéj hordy, tudzież Karakałpaków i Aralców.

Abulia, zboczenie umysłu, objawiające się brakiem woli.

Abul-Ola (Achmed-ibn-Sulejman), zwany także *Teunuh* albo *Maari*, celniejszy poeta arabski, ur. 973, zm. 1057 r. Poezje swoje zebrał w jedną księgę p. t. *Sykt-el-reud*.

Abul-Wefa, ur. 939, w m. Razdżani, zm. 998 w Bagdadzie; założył szkołę matematyczną. Komentował dzieła Euklida i Diofanta. Matematykę uprawiał samodzielnie.

Abu-Mana, miasteczko w wyższym Egipcie, pamiętne zwycięstwem jenerała francuzkiego Friand, odniesionem r. 1799 nad Mamelukami i Arabami.

Abuna (ojciec), tytuł patrjarchy chrześcijan abisyńskich.

Abundantia, dostatek, obfitość, bóstwo rzymskie, wyobrażane w postaci kobiety sypiącéj z rogu bogactwa; nie miało ono ani ołtarzów ani świątyń swoich.—*Domina Abundia* (Aoropan. Dame Habonde) wspomniona w średniowiecznych pismach, uchodzi, za zabytek celtyckiego lub germańskiego pogaństwa.

Abu-Nuwâs, jeden z przedniejszych poetów arabskich, ur. w Basra 762; † 815 w Bagdadzie. Swoją wolnomyślnością narażony na liczne przykrości, umiał się zawsze uwolnić od złych skutków talentem i bystrością umysłu. Jego pieśni erotyczne i bachiczne są najpiękniéjszym płodem orjentalnéj liryki. Jego dywan (zbiór) piosnek przetłomaczył Kremer (Wied. 1855).

Abu-Simbal v. *Abu-Sambul*, miejscowość w niższéj Nubii nad Nilem, z dwiema staroegipskiemi świątyniami, wykutemi w skale, a odkrytemi r. 1817.

Abuzer (Abusz) *Buszer* v. *Abuszyr*, *Abu-Szehr*, *Buszyr*; port na północnym brzegu zatoki perskiéj w prowincji Taristan. Lubo często nękany trzęsieniem ziemi, duszącym wiatrem *samum*, szarańczą i brakiem wody, liczy przecież do 10,000 m.

Abu-Temam-Tei, liczony w rzędzie pierwszych poetów arabskich. Urodził się w Dżanem w Syrji r. 807, um. w Mossulu r. 845. Zebrał w 10 tomach p. t. *Hamasza*, wiersze dawnych poetów i poezje ludowe i w jednym tomie wydał własne swoje utwory. Główną treścią jego poezji były pochwały Kalifów, którzy go hojnie za nie wynagradzali.

Abydos, obecnie *Nagara*, miasto w Azji mniejszéj nad Hellespontem, słynne w starożytności ogromnym mostem wybudowanym przez Xerxesa, oraz tragiczną miłością Leandra i Herony.—**Abydos**, miasto w górnym Egipcie, z którego obecnie pozostały tylko zwaliska.

Abyle, góra w Maurytanii w Afryce, naprzeciw hiszpańskiéj góry Calpe nad cieśniną Gibraltarską, Obie te góry, składające niegdyś jedność, miał rozłączyć Herkules i stąd zwano je słupami Herkulesa.

Abyszkan, jezioro w gub. Tobolskiéj, okręgu Omskim na południe od r. Obi a północo-wschód od Irtysza; ma. 1206 wiorst kw. i wodę gorzko-słona.

A. C. Trybunał w b. państwie kościelném. Litery A. C. znaczyć mają według jednych *augusta consulta*, według innych zaś *auditoris curia* lub *auditoris camerae*. Trybunał ten miał niegdyś bardzo rozległą władzę, od r. 1831 rozciągała się tylko nad miastem Rzymem i jego obwodem. Dziś nie ma znaczenia. A. C. *anno currente*—roku bieżącego.

Acaja, *Akachowe drzewo*, z gatunku *Spondias mombik*, (ob.); lekkie jak korek, w Anglii często jego miejsce zastępuje.

Acajou (*Akażu*), wyraz pochodzenia malajskiego, gdzie oznacza w ogóle drzewo przydatne do obrabiania. Drzewo pod tą nazwą obecnie znane w handlu, przybywa w dużych kawałach z Senegambii i pochodzi z nieznanego dotąd drzewa, w miejscowem narzeczu zwanego *Cailcedra*; podobne do drzewa machoniowego, lecz trudniej się od niego obrabia. Ob. też *Anacardium*.

Acalypha, rodzaj roślin z rodziny *Euphorbiaceae*, liczne gatunki jego pochodzą z Ameryki podzwrotnikowéj.

Acanthaceae, rodzina roślin dwuliścieniowych, zawiera zioła lub podkrzewy; właściwa krajom gorącym.

Acanthido-Mitis (Jakób Wielkopołomski), pisarz czeski, proboszcz w Drynowie. Żył w końcu XVI i na początku XVII w. Dzieła jego są treści dogmatycznéj i moralnéj, z ostatnich zasługuje na wzmiankę *Krótkie a jasne wyświecenie, że wszyscy rządcy, książęta i panowie mają się wystrzegać opilstwa i zachowywać wstrzemięźliwość.*

Acanthometra, zwierzątko z gromady korzenionogów, rzędu promienistych (*Rhizopoda radiolarii*) typ gruppy Acanthometrae; cechuje się budową szkieletu *krzemionkowego*, który tu jest złożony z igiełek promienisto się rozchodzących i które się zbierają wewnątrz woreczka środkowego. (Ob. Korzenionogi).

Acanthus, tylko dwa gatunki udają się we Włoszech, Hiszpanii i Francyi południowéj z których A. *mollis* (niedźwiedzia łapa) ma kwiaty wielkie, białe, liść ciemno zielony do 2 stóp długi a 1 stopę szeroki, wcinany po brzegach. Te to liście posłużyły w budownictwie za wzór do kapitelu kolumn porządku korynckiego.

Acanthopterigii (Cierniopłetwe) ob. *Ryby*.

Acapella ob. *Alla brewe*.

Acapulco, na oceanie południowym najlepszy port Meksyku, zowiący się po hiszpańsku *Los Reges*. Na północno-wschodniéj stronie portu leży miasto *Acapulco*; powietrze niezdrowe, ciągła prawie cholera, czynią tu pobyt niebezpiecznym szczególniéj dla cudzoziemców.

Acarina (*Roztocze* v. *Moliki*) poddział rzędu pająków dychawkowatych (Arachnoida trachearia); mają odwłok zrosły w jedną massę z resztą ciała, bez widocznych pierścieni; pyszczek ma kształt smoczka z haczykowatemi szczękami lub też wyciągnięty w długą trąbkę ssącą; nogi przednie mają zwykle bańki do przyczepiania się do ciał obcych. Niektóre przychodzą na świat z 3 parami nóg, czwarta następnie wyrasta. Rodzaj *Acarus* (Molik) obejmuje małe pajączki, z których najpospolitszy A. domesticus (M. serowiec), biały, jajowaty, żyje w starym serze, w mięsie wędzonem i t. d. Tu też należy kilka gatunków pasożytnych, sprawiających choroby skórne u człowieka i zwierząt. A. *Scabiei v. Sarcopses scabiei* (świerzbowiec) jest przyczyną świerzby (ob.)

Acarus Scabiei, (Świerzbowiec), ob świerzba.

Acca (u Francuzów *St. Jean d'Acre*, starożyt. *Ptolomaïs*), bardzo ważne miasto i forteca nad m. Śródz. Wielkiego nabyło znaczenia podczas krucyjat. Chrześcijanie zdobyli je 1104 r. Saladyn odebrał 1187, ale po bohaterskiéj obronie znowu wpadło w ręce Krzyżowców 1191 r. Od téj pory było pierwszym szańcem chrześcijaństwa na wschodzie i siedzibą Joannitów. Ostatecznie zdobyte przez Mameluków 1291 r. W 1799 daremnie je oblegał Napoleon Bonaparte. 1832 zdobył je Ibrahim-Pasza dla wice-króla Egiptu. 1840 po 2 dniowem bombardowaniu przeszło w posiadanie Turków.

Acca Laurentia, mamka Romulusa, zaliczona do rzędu bóstw rzymskich.

Accessorius (*Contractus*), w prawie umowa dodatkowa do umowy głównéj *contractus principalis*, którą zwyczajnie umowa główna była zabezpieczaną.

Accenti, patryjota rumuński rodem z Siedmiogrodu, ur. 1822. Będąc profesorem w Bukareszcie wywierał wpływ na ogół ludności podczas rewolucyi czerwcowéj 1848 r; w powstaniu zaś węgierskiém stanął na czele Rumunów, obok sławnego Janka przeciw Madziarom.

Accessorium, nazywała się w dawném prawie polskiém wszelka formalność wstępna, któréj należało dopełnić przed przystąpieniem do procesu. Oznaczają tym wyrazem także wszystkie przynależności do rzeczy głównéj w szt. plastycznych.

Acciajoli (Mikołaj), ur. 1310, † 1366; biegły wódz króla Neapolitańskiego Roberta, za którego walczył zwycięsko w Morei, Sycylii i we Włoszech.

Acciajoli (Donat), ur. 1428. Jako gonfalonier rzeczypospolitéj florenckiéj bronił z zapałem ojczyzny przeciw Francyi i Rzymowi. † 1748 zostawiwszy dzieło w języku łacińskim p. t. *Commentatorius de vita Caroli Magni*.

Accolti, nazwisko znakomitéj familii włoskiéj od hrab. Arezzo. A. (Benedetto) profesor prawa, w r. 1459, kanclerz florenckiéj respubliki. Napisał ważne bardzo dzieło o Iéj Krucyjacie „*De bello a Christianis contra barbaros gesto &*", które posłużyło Tassowi za materyjał do jego epopei „*Gerusaleme liberata*". **A.** *Francesco*, brat poprzedniego, profes. w Bolonii, najznakomitszy prawnik swego wieku. **A.** *Bernardo*, syn poprzedniego, poeta-ceniony przez Leona X.

Accolada (fr. accolade), ceremonijalne uściśnienie i pocałowanie nowo przyjętego do jakiegoś zakonu rycerskiego lub towarzystwa tajnego. Zwyczaj ten dawniéj tak powszechny, wznowiony podczas rewolucyi francuskiéj 1799 r. niema dziś żadnego politycznego znaczenia.

Accra v. *Ankram* państewko na wybrzeżu Złotém podległe królowi z Agnapim; żyzne; mieszkańcy trudnią się handlem i przemysłem. Miasto portowe *Accra* zamieszkałe przez wielu Europejczyków.

Accum (Fryderyk), ur. 1769 w Westfalii, † 1828 w Berlinie. Udawszy się w 24 r. życia do Londynu został profesorem chemii i mineralogii, nadał pierwszy popęd przedsiębierstwu oświecania

gazem, napisawszy w tym przedmiocie obszerne dzieło w języku angielskim. Liczne pisma jego w językach angielskim i niemieckim, mają głównie za przedmiot chemiję praktyczną i przemysł.

Accursius lub **Accorso** (Franciszek), ur. 1180 w Bononii; † 1260. Jeden z najsławniejszych prawników włoskich XIII wieku. Autor „*Glossa ordinaria*", w któréj zebrał prace poprzednich glossatorów.

Acebedo (Krzysztof), malarz historyczny z Murcyi w XVI w.

Acebedo (Emanuel) malarz, ur. 1744 w Madrycie † 1800.

Acefalocysty, dawniejsza nazwa tworów chorobliwych w ciele ludzkiém, niewłaściwie poczytywanych wówczas za robaki wnętrzne pęcherzykowate, bez głowy i innych członków widocznych; nazywają je także *hydatidami*; są to pęcherzyki błoniaste z cieczą wodnistą.

Acephala ob. Małże.

Acephala monstra, potwory bezgłowe, ob. Potwory.

Acerbi (Henryk), ur. 1785, † 1836. Znakomity profesor kliniki w Medyjolanie. Trafny i wymowny wykład jego sprowadzał tłumy słuchaczów do kliniki, a dzieła jego lekarskie miały wielką wziętość we Włoszech.

Acerbi (Józef), podróżnik, literat i naturalista włoski, † 1846 r. Opuściwszy w r. 1798 ojczyznę, podróżował po Niemczech, Danii, Szwecyi, Norwegii i pierwszy z Włochów dotarł do Przylądka Północnego (Nordcap). W r. 1803 wydał opis téj podróży po angielsku. Od r. 1826 był konsulem austryjackim w Egipcie, zwiedził dolny i środkowy Egipt oraz krainy sąsiednie i w czasie tych podróży, nagromadził bogate zbiory z nauk przyrodzonych, którymi uposażył rozmaite muzea włoskie.

Acerdez (Acerdèse), ruda manganezu, podobna do pyroluzitu, jest to jeden z tlenków manganezu.

Acernus, ob. Klonowicz.

Acerra, m. włoskie w prow. Caserta, 10, 900 m.

Acervulus cerebri, piasek mózgowy, ob. Mózg.

Acervus czyli kupa, podstęp dyjalektyczny, używany przez sofistów i scholastyków w dysputach. Polega na tém, że pytany twierdzi, iż jedno ziarnko nie stanowi kupy, ale przez dorzucanie ciągłe, gdy kupa urośnie, musi pewność twierdzeniu zaprzeczyć.

Acetabulifera, inaczéj *Dibranchia* (Dwuskrzelne), rzęd gromady mięczaków głowonogich, (ob.)

Acetometr, rurka szklanna z podziałką oznaczoną liczbami, używana do próbowania mocy octu i wykazania ilości zawartego w nim kwasu octowego ob. *Acidimetria*.

Acetony czyli *ketony*, nazwisko grupy ciał, których typem pierwotnym jest *aceton*. A. powstają przez destylacyję suchą soli kwasów szeregu octowego z alkalijami lub ziemiami alkalicznemi; w skutek czego sole kwasów organicznych rozkładają się na węglany, które pozostają w naczyniu destylacyjném i na odpowiednie acetony. Pod względem chemicznym, uważać je można, jako rezultaty podstawień rodnika grupy alkoholowéj za atom wodoru w aldehydach, uważanych jako wodorki właściwych rodników. A. octowy, lub prosto aceton $C_3 H_6 O$ jest cieczą bezbarwną zapachu eterycznego, łatwo lotną. Używa się w medycynie, w technice do rozpuszczania żywic. Inne *acetony* są *waleron*, *butyron* i t. d.

Acetosa, źródło wody mineralnéj, o pół mili od Rzymu. Woda jego zawiera w swoim składzie wielką obfitość gazu kwasu węglanego, oraz sole sodowe, wapienne, magnezyjowe. Skuteczną jest w złém trawieniu, zatwardzeniu gruczołów limfatycznych i cierpieniach dróg moczowych.

Acetyl, $C_2 H_3 O$, rodnik kwasu octowego i związków od niego pochodzących.

Acevedo (Feliks Alvares), generał hiszpański. W wojnie przeciwko Napoleonowi odznaczył się, na czele pułku ochotników jako dzielny partyzant. Późniéj niechętnie widziany na dworze Ferdynanda VII, przyjął nader czynny udział w powstaniu na wyspie Leon i walcząc przeciwko wojskom królewskim poległ 1820 pod Zadornelo.

Achab, król Izraela, syn i następca Amri. Za wpływem swéj żony Jezabeli, córki króla Sydonu, wprowadził do swego państwa cześć fenickich bożków Baala i Astarty. Dopuściwszy się licznych nieprawości poległ w wojnie z Syryjczykami 896 r. przed Chr. a wkrótce potem cały ród jego bałwochwalczy wytępiono.

Achanie. Tak nazywają część kozaków Uralskich, trudniących się głównie rybołówstwem przy ujściu rz. Urala od końca Grudnia do Marca. Sposób łowienia ryb przez nich używany, nazywają w Rossyi „*achannoje rybołowstwo*".

Achaintre (Mikołaj Ludwik), jeden z najznakomitszych filologów nowoczesnych. Jego komentarze pisane po łacinie, do niektórych autorów greckich i łacińskich, są wysoko cenione przez uczonych. † r. 1840.

Achaja, Achea, prowincyja grecka na północno-zachodnim krańcu półwyspu Morei, z m. s. Patras. W starożytności prowincyja ta zajmowała daleko większą przestrzeń, dla tego też Rzymianie podbitą Grecją nazywali Achają.

Achajowie, Achejczykowie, Achiwowie, pokolenie starożytnych Greków, wywodzące swoje pochodzenie od Achaiosa wnuka Hellena, przybyli z Tessalii do Peloponezu, skąd wyparci około r. 1104 przed Chr. przez Doryjczyków, osiedli w północnéj części półwyspu w 12 miastach, z których późniejszymi czasy utworzył się pamiętny w dziejach Grecyi, *Związek Achajski*. ob. Grecyja U Homera Achajowie ogólna nazwa Greków.

Achalcyk, Achalcych, po turecku Achiska lub Akkiska; miasto powiatowe gub. Kutajskiéj nad r. Poschową o 204 wiorst od Tyflisu, liczy do 14,000 m. ma fortecę 3-go rzędu i komorę celną.

Achalcyskie Góry, wysokie do 8,000 st. poczynają się od lewego brzegu rz. Kury, następnie rozchodzą się w dwie odnogi, z których jedna nazywa się górami Saganlukskiemi a druga Adżarskiemi.

Achalcyski powiat, graniczy od południo-zachodu

z Turcyją, stanowił niegdyś część Armenii, a następnie należał do Georgii czyli Gruzyi. Ludność jego wynosi przeszło 46,000 m. Obszar 4,900 m. kw. W powiecie tym znajdują się liczne źródła mineralne gorące, które corocznie, kilka tysięcy chorych odwiedza.

Achałkałaki, komora celna i twierdza w gubernii Tyfliskiéj o 157 wiorst od Tyflisu, 1828 r. zdobył ją na Turkach hr. Paskiewicz-Erywański.

Achard (Franciszek Karol), ur. 1764 w Berlinie. Znakomity chemik, badacz natury, położył wielkie zasługi około fabrykacyi cukru z buraków. Założona przez niego w r. 1812 fabryka w Kunern, była pierwszym tego rodzaju zakładem i znalazła późniéj licznych naśladowców. W końcu dyrektor klasy nauk fizycznych akademii Berlińskiéj, † 1821.

Achard (Ludwik Amadeusz), powieściopisarz francuski, ur. 1814 r. w Marsylii. W r. 1846 towarzyszył jako historyjograf księciu Montpensier do Hiszpanii. Po swoim powrocie został, członkiem redakcyi „Assemblée Nationale" i „Revue des deux Mondes". z licznych powieści jego najlepszą jest *Belle Rose.* (1847 r. 5 t.).

Acharius (Eryk), lekarz i botanik szwedzki, ur. 1757, † 1819 r. Głównie prace swoje poświęcił porostom; dzieła jego są: *Lichenographia universalis* 1810, oraz *Synopsis methodica Lichenum* w r. 1813. Podział porostów, przez niego przyjęty, dotąd się utrzymuje.

Acharnar lub **Acarnar**, gwiazda pierwszéj wielkości w konstelacyi: niewidzialna dla Europy, rzeka Erydan.

Achaz, król Judy, syn i następca Joathama, panował lat 16. Nienawidzony od swego narodu oddawał cześć bogom pogańskim, którym własne dzieci poświęcał. Naciśniony przez Edomitów i Filistynów, wezwał na pomoc króla Asyryi Tiglat-Pilezara, któremu oddał wszystkie swoje bogactwa i skarby świątyni jezorolimskiéj.

Acheloos teraz **Aspropotamos**, największa rzeka Grecyi, wypływa z gór Pindus i wpada do morza Jońskiego.

Acheloos, bóstwo rzeczne syn Oleanosa i Thetydy, a według innych Heliosa i Gei. Walczył z Herkulesem o Dejanirę, zamieniwszy się w węża a potém w byka. W téj walce Herkules ułamał mu róg, z którego nimfy zrobiły róg obfitości.

Achemenes zhelenizowana nazwa protoplasty staroperskiéj królewskiéj dynastyi *Achemenidów* (Staroper Hakhamanis). Z któréj pochodził Cyrus, założyciel najpotężniejszéj w starożytności monarchii wschodniéj.

Achen (Jan van), malarz, ur. około 1552, w Kolonii, mylnie zwany Janachem, Janchen, Janken, Janichen, Abach; kształcił się we Włoszech; nawezwanie cesarza Rudolfa II przybył do Pragi, i tu † 1615. Dzieła jego posiada galeryja wiedeńska i kościół zamkowy w Monachijum. Koloryt ich jest wyborny,

Achenbach (Andrzéj), jeden z najpłodniejszych i najwszechstronniejszych pejzażystów niemieckich, ur. 1815 r. w Kasselu. Kształcił się początkowo w Düsseldorfie, następnie podróżował po Hollandyi, Danii, Szwecyi Norwegii, Tyrolu i Włoszech, wszędzie studyjując naturę, która wielkim dla niego była mistrzem. Więcéj się lubował w groźnéj przyrodzie północy niż łagodnego południa. Stąd téż w odtwarzaniu form natury północnéj został mistrzem pierwszego rzędu. Potężna jego technika wszystkie łamała przeszkody a parta ogromną pracą, wydała niezliczoną ilość utworów, znajdujących się w pinakotece monachijskiéj i galeryi düsseldorfskiéj, w Karlsruhe, w Berlinie &. Celuje szczególniéj malowaniem wód.—A. (Oswald), ur. 1827 r. mniéj płodny od brata, lecz również wyborny pejzażysta, którego głównie zajmują Włochy. Od 1863 jest prof. Akademii w Düsseldorfie.

Achenium, *niełupka*, ob. owoc.

Achenwall (Godfred), publicysta i twórca teoryi statystyki, profesor prawa publicznego w Getyndze, urodził się 1719 w Elblągu, † 1772 r. Pozyskał sławę naukową jako twórca statystyki, któréj nazwę użył pierwszy w dziele „*Ustrój państw Europejskich*". Oprócz teoryi statystystyki, wydał wiele dzieł historycznych, ekonomicznych i prawnych.

Acheron, w mitologii greckiéj, rzeka państwa podziemnego Erebu, wpadająca do Styxu, przez którą stary Charon przewoził w łódce dusze zmarłych, do krainy cieniów czyli piekieł, oraz nazwisko kilku rzek starożytnych, które ginęły w ziemi lub miały częściowo przebieg podziemny.

Acheronckie księgi. Tak nazywali dawni Etruskowie swoje księgi, zawierające sposoby wróżenia w rozmaitych wypadkach. Księgi te zwały się także tagetyckiemi, miały bowiem pochodzić od Tagesa.

Acheruzja, nazwa kilku bagnistych jezior w starożytnéj Grecyi. Podobnież nazywało się jezioro egipskie w okolicy Memfis, nad którém składano ciała umarłych, zasługujących na pogrzeb.

Achery (Jan Łukasz d'), jeden z największych erudytów XVII w. ur. 1609, † 1685 w Paryżu. Będąc biblijotekarzem w opactwie Saint-Germain-des-Près, poświęcił się wyłącznie poszukiwaniom i badaniom zabytków średniowiecznych. Najsławniejszą jego pracą jest *Spicilegium* czyli zbiór starych niewydanych dokumentów (Tomów 13).

Achia (Atszyja, ang. Mix-pickles) w Indyjach owoce i jarzyny zaprawiane octem z pieprzem hiszpańskim i innemi ostremi przyprawami, w Europie często naśladowane.

Achillea ob. Krwawnik.

Achilleje, uroczystości, ustanowione przez Lacedemończyków na cześć Achilesa, celem natchnienia męstwem młodzieży spartańskiéj.

Achilles, syn Peleusa króla Mirmidonów i Thetydy, bogini wód, największy bohater w wojnie Trojańskiéj. Poróżniwszy się z Agamemnonem, który mu porwał jego brankę Bryzeidę, zaprzestał dalszych walk i dopiero uniesiony zemstą, z powodu śmierci swego przyjaciela Patrokla, pogodził się z Agamemnonem, zabił Hektora i po zdobyciu Troi, w chwili kiedy prowadził do ołtarza Polixenę, córkę Pryjama, zabity został zdradziecko przez Parysa strzałą wymierzoną w piętę, jako jedyne

miejsce, w które mógł być ramionym. Ob. Ilijada, Trojańska Wojna.

Achilles (Aleksander), dworzanin króla Władysława IV, używany był do rozmaitych poselstw. Jest także autorem dzieła: *Tractatus de cansis terrae* i t. d.

Achilles Tacyjusz, pisarz grecki, żyjący przy końcu III lub na początku IV wieku. Pozostało po nim kilka fragmentów z rozprawy o sferach i romans p. t. *Miłostki Lucypy i Klitofona.*

Achillesa ścięgno (tendo Achillis), ścięgniste zakończenie mięśnia dwugłowego łydki, którem się on przyczepia do kości piętowéj. Jestto najgrubsze w ciele ludzkiém ścięgno; gdy włókna mięśnia się kurczą, pięta za pomocą tego ścięgna zostaje podniesioną ku górze, i ciało całe na palcach unosi się, mamy tu więc mechanizm drążka(ob.) punkt podpory jest w palcach, ciężar działa na środek ciężkości człowieka, a siła na piętę, mechanizm ten gra najważniejszą rolę w czynności chodzenia.

Achilli (Giovanni Giacinto), ur. 1803; b. dominikanin; wystąpiwszy z klasztoru, począł głosić reformę kościoła i publikował list do Papieża—za co osadzony na zamku Ś. Anioła, umknął stąd do Anglii a w końcu przesiedlił się do Ameryki Północnéj, gdzie 1854 wydał przekład *Nowego Testamentu.*

Achillini (Alessandro), ur. 1463, † 1512 w Bononii nazywany drugim Arystotelesem. Wykładał filozofiję, a obok tego był znakomitym lekarzem i anatomem. Najważniejszém jego dziełem jest: *De universalibus* (Bononia 1501). **A** (Giovanni Filoteo) brat poprzedniego, autor poematu: *Il viriddrio.* **A.** (Klaudyjusz), ur. 1574; † 1640, wnuk poprzedniego, wykładał medycynę, prawo, teologiję i poezyję w Bononii.

Achimenes (ognipłoń), rodzaj rodziny Trędownikowatych; rośliny ozdobne, pochodzące z Ameryki podzwrotnikowéj.

Achinger lub **Ajchinger**, herb polski, w złotém polu czerwona wiewiórka; przeniesiony do Polski z Niemiec w XVI w. przez rodzinę Ajchingerów.

Achiska lub **Akhiska** turecka nazwa Achałcyka (ob).

Achlat albo **Ersenachlat** czyli **Ichlat**, miasto u stóp Libanu. Zburzone w r. 1400 przez Timura, zostało odbudowane w 1548 przez Selima I. Nigdyś wielkie i świetne, liczące przeszło 200,000 rodzin, dzisiaj upadło i ma zaledwie 400 domów. Pokazują tu jeszcze groby przodków Osmana.

Achmat, herb tatarskiéj rodziny Achmatowiczów. W niebieskiém polu strzała złota z rozdartém skrzydełkiem.

Achmat, Achmad, Achmed. Tatarscy poborcy podatków od Rosyjan w Kursku, dokąd sprowadzili z sobą z Kaukazu pewną liczbę osadników, którzy następnie odznaczyli się łupieztwem. Karceni później przez książąt, zemkneli w części nad Dniepr, gdzie założyli Czerkasy.

Achmatowowa (Elżbieta), współczesna autorka rosyjska, ur. 1820 pod Astrachaniem. Od r. 1856 wydaje *Sobranie Inostrannych Romanow.*

Achmeczet, ob. Symferopol.

Achmed, nazwisko 3 sułtanów tureckich: **Achmed I**, w 14 roku życia 1603 nastąpił po ojcu swoim Mohamedzie II, prowadził wojnę z Węgrami i Persyją, † 1617. —**Achmed II**, 1691—95, małych zdolności. Zdobycze Wenecyjan i ustawiczne wojny osłabiły bardzo jego państwo.—**Achmed III**, od 1703—30, syn Mohameda VI, nastąpił po swoim bracie Mustafie II. Dawszy przytułek Karolowi XII po bitwie połtawskiéj, ściągnął na siebie wojnę z Piotrem W. która ukończoną została pokojem nad Prutem. Po zdobyciu na Wenecyjanach Morei i wysp Jońskich, chciał zdobyć Węgry, lecz jego wezyr Ibrahim, został pobity pod Peterwaradynem przez księcia Eugenijusza. Po téj klęsce zrzucony z tronu przez Janczarów w r. 1730, † w więzieniu r. 1736.

Achmet, bej Konstantyny, (ob. Hadżi Achmed).

Achmet-Fethi-Pasza, ur. 1800, † 1858; otrzymawszy staranne wychowanie, w r. 1833 otrzymał godność paszy i misyją do Petersburga. Następnie był ambasadorem w Wiedniu, Paryżu i Londynie, r. 1840 ministrem handlu, prezydentem sprawiedliwości, wielkim mistrzem artyleryi a w r. 1847 gubernatorem Bosforu. W r. 1852 przez intrygę popadł w niełaskę, lecz zaraz w roku następnym, sułtan mianował go znowu wielkim mistrzem artyleryi i inspektorem fortec.

Achmet-Giedik (Szczepan), syn Szersesza, księcia Montewery. Urażony na ojca przeszedł do Turków i był jednym z najlepszych wodzów Mahometa II. Zazdrośny o jego sławę, następca Mahometa, sułtan Bajazet II, kazał go udusić r. 1482.

Achmet-Resmi-Effendi, turecki mąż stanu, poseł w Wiedniu i Berlinie, skutkiem pokoju zawartego w Kuczuk-Kajnardżi popadł w niełaskę; † 1788. Napisał historyję wojny turecko-rosyjskiéj (1768—74).

Achmet-Szach, (ob. Szachmet).

Achmit lub **Akmit**, minerał z klasy krzemianów, podwójny krzemian sody i tlenku żelaza; znajduje się w południowéj Norwegii. Barwy ciemno-brunatnéj lub ciemno-zielonéj z połyskiem żywicznym. Krystalizuje w słupy ośmiościenne spłaszczone.

Achor, dolina w Palestynie, o kilka mil na wschód Jerozolimy. Tu ukamienowany został Achan, za przywłaszczenie sobie łupów przeklętych, ze zdobytego Jerycha.

Achorion Schönleini, pasożyt roślinny, żyjący na skórze, przyczyna parchów. (ob.)

Achory, grecka nazwa wyrzutu skórnego na głowie i twarzy, zwanego u nas ognipiórem.

Achromatopsyja, wada oka, skutkiem któréj nie może ono rozeznawać barw; tak sławny chemik Dalton, nie rozróżniał barwy czerwonéj, i od jego nazwiska w ogóle nazywają tę chorobę Daltonizmem; ślepotę na barwy zieloną i niebieskę nazywają *acyanoblepsyja.* **A.** bywa wrodzoną lub nabytą, często dziedziczną.

Achromatyzm (z greckiego *a* bez, *chroma* barwa.) Wiadomo, że światło białe przechodząc przez pryzmat ulega dwom działaniom, załamuje się

czech, **założone r. 1682 przez profesora Mencke** w Lipsku, którego współpracownikami byli: Leibnitz, Thomasius i inni znakomitsi uczeni; upadło ono w r. 1776, a zbiór jego całkowity doszedł do 117 tomów.

Acta Apostolorum, ob. Dzieje Apostolskie.

Acta Latomorum, tytuł dzieła wydanego 1915 r. przez Thory w Paryżu (2 tomy): *Ważny przyczynek do dziejów Wolnomularstwa.*

Acta literaria, ob. Micler.

Acta Martyrum, nazywano u Rzymian opisy męczeństwa i śmierci prześladowanych chrześcijan, zbierane z dokumentów urzędowych.

Acta Sanctorum v. Martyrum czyli zbiór Żywotów Świętych. Ogromne to dzieło rozpoczął około r. 1630 jezuita Jan Bolland i przy pomocy innych uczonych wydał za życia swego pięć wielkich tomów. Po jego śmierci dalsi kontynuatorowie téj pracy, zwani od niego Bollandystami, posunęli je (z przerwą od 1794—1846), do r. 1858 aż do 56 tomów. Pomienione dzieło dotąd jeszcze nie ukończone, zawiera w sobie, oprócz żywotów świętych, starożytne legendy, podania, dokumenty historyczne i t. p. a nadto objaśnione uczonemi przypisami i rozprawami, jest najobfitszém źródłem dla historyi kościoła i pomocą dla umiejętności teologicznéj. Drugie wydanie 54, pierwszych tomów tego dzieła rozpoczęło się 1863 r.

Acta Synodalia ob. Synody.

Acta Tomiciana ob. Tomicki.

Actaea (Czerniec, Czarnokorzeń), roślina, z rodziny Jaskrowatych, kielich czterolistkowy, korona czteropłatkowa, owoc jagoda; **A.** *spicata* rośnie w lasach, owoc jéj posiada własności narkotyczno-trujące, dawniéj używane w medycynie.

Actinophrys, zwierzątko ustroju bardzo niskiego, z gromady korzenionogów (Rhizopoda), z rzędu R. sphygmica (k. wymoczkowate); typ rodziny *Actinophryina* śluzowate ich ciało wysyła liczne promieniste pseudopodia, w których się objawia krążenie ziarnek; wewnątrz masy ich ciała liczne jamki kurczliwe. Żyją w wodach słodkich. (Ob. Korzenionogi).

Actium, dzisiaj **Azio**, miasto z przylądkiem na zachodnim krańcu Grecyi, nad cieśniną Ambracyjską, pamiętne wielką bitwą r. 31 przed Chr. skutkiem któréj Oktawian August, zwyciężywszy Antoniusza, osięgnął najwyższą władzę w Rzymie.

Activa i Passiva, wyrazy handlowe, z których pierwszy oznacza należytości przypadające kupcowi od jego dłużników, czyli wierzytelności, drugi zaś długi, przypadające od niego wierzycielom.

Activitas (łac.), możność wykonywania prawa obywatelskiego.

Acton (Józef), Irlandczyk, pierwszy minister króla hiszpańskiego Ferdynanda IV, ur. 1737 w Besançon. Rozpocząwszy służbę w marynarce francuskiéj, następnie oddawał swe usługi kolejno dworowi toskańskiemu, neapolitańskiemu i hiszpańskiemu. W r. 1804 pozyskał godność książęcą i upadł dopiero z ustaniem wpływu angielskiego w Hiszpanii. Nienawidzony przez wszystkie stronnictwa, był zawsze zawziętym nieprzyjacielem Francyi.

Actor, tak się nazywał w praw. Rzymskiem zaczynający proces. (powód pozywający).

Actum ut supra, czyli w skróceniu **A. u. s.** wyrażenie łacińskie, znaczy: działo się jak wyżéj i umieszczane bywa w końcu protokułów urzędowych.

Acunha (don Antonio Osorio d'), biskup i wojownik. Po wstąpieniu na tron hiszpański Karola V, w powstaniu, znaném pod imieniem ś. Ligi, opuściwszy stolicę swego biskupstwa Zamorę, połączył się ze stronnictwem kommunerów i stanął na czele 5,000 korpusu powstańców, z którymi zdobył m. Tordesillas i wziął do niewoli królową matkę Joannę. Mianowany przez lud Toledu arcybiskupem i prymasem Hiszpanii, byłby może zmienił losy całego kraju, lecz utrata m. Tordesillas i klęski zadane powstańcom przez armiję królewską, obaliły jego potęgę. Chcąc uciec do Francyi, został schwytany i ścięty w zamku Simancas.

Acunha (don Rodryg), arcybiskup lizboński, jeden z najczynniejszych członków spisku, który w r. 1640 wyniósł na tron rodzinę Braganza, w osobie don Juana IV.

Acunha (Tristan), marynarz portugalski który w podróżach swoich 1,506—1,508 odkrył wyspy, od jego nazwane imienia.— **Acunha** (don Alfons Covilla d'), arcybiskup Toledu, minister, Henryka IV, króla Kastylii, pamiętny dwukrotnym buntem, podniesionym r. 1464 i 1478 przeciwko swemu monarsze, za co pozbawiony swéj godności, † w klasztorze 1482.

Acza, nazwa wielu wsi w Węgrzech, zwanych przez Niemców *Atsch.* **A.** (lub Jacza), wieś słowacka w komitacie Peszteńskim; kościoły rz. kat. i ew. augs. stary i nowy zamki. Siedziba baronów Pronayów. Biblijoteka tutejsza, bardzo zasobna, była skarbnicą dla tamtejszych uczonych słowiańskich, właściciele jéj bowiem byli opiekunami oświaty narodowéj.

Aczewicz (Wojciech Alexander), akademik krakowski, autor panegiryka dla 10 kandydatów p. t. *Victrices eruditi certaminis laureae*; Kraków 1672.

Aczykułak - Dżembułukowcy, plemię Nogajskie w gub. Stawropolskiéj, liczy 4700 m. trudniących się chodowlą bydła.

Aczyńsk, m. okręgowe gub. Jenisejskiéj nad rz. Czułymą, założone 1641 przez Chabarowa. Handel przewozowy do Syberyi Wschodniéj znakomity, tu bowiem stawają całe karawany.

Aczyński okręg, 42,400 w. kw. i 51,000 m. złoto, żelazo, miedź i sól.

Ad, (z greck. Hades czyli Ades) znaczy u Rusinów: piekło.

Ad absurdum, ob. Absurd.

Adach, jedna z wysp Aleuckich, obfitująca w foki i bobry.

Ad acta, wyraz łac. używany w biurach. znaczy odesłanie interesu niewymagającego dalszego roztrząsania lub decyzyi do archiwum to jest do akt.

Adadurow (Bazyli), ur. 1709 r. † 1780 r. kurator uniwersyt. Moskiewskiego, członek akademii

Nauk, napisał Prawidła Ortografii Rosyjskiéj i „*Rukowodstwo k Arifmietikie*".

Adagia, ob. przysłowia.

Adagio, z włosk. znaczy: zwolna. Wyraz ten umieszczony na czele utworu muzycznego, przepisuje dlań ruch powolny i poważny, chociaż mniéj uroczysty niż *w Andante*.

Adair (Robert sir), dyplomata angielski, ur. 1763, † 1855 w Lond. jako poseł w Konstantynopolu, przeprowadził traktat przyjaźni między Anglią i Portą 1809 r. Napisał: *Historical Memoir of a mission to the court of Vienna in 1806*" (1844).

Adaj-Goch, góra w gub. Tyfliskiéj, 15,260 st. wys.

Adaj, jeden z rodów mniejszéj hordy Kirgiskiéj, koczujący około jezior Komysztawarskich i nad morzem Kaspijskiém, liczy około 2,500 mężczyzn i 600 kibitek.

Adajel ob. Adel.

Ada-Kale czyli Nowa Orsowa, warownia serbska, na wyspie rzeki Dunaju tegóż nazwiska; 12,000 m.

Adalbert, imię osobiste, to samo co *Adelbert*, *Adelbrecht*, *Albert* i *Albrecht* lub *Adalbero* i *Albero*, *Alberich i t. p.* u nas *Olbracht* a u Czechów *Alesz*; tłumaczy się także na Wojciech.

Adalbert ś. ob. Wojciech ś.

Adalbert święty, z rodu hr. Dillingen. Opat Benedyktynów w Ellwangen a następnie biskup augsburski, był nauczycielem Ludwika, syna cesarza niemieckiego Arnolfa, wywierał przeważny wpływ na sprawy kościoła w Niemczech. Jego relikwije znajdują się w kościele śś. Ulrycha i Afry w Augsburgu.

Adalbert lub Aldebert i Klemens, nazywani *episcopi vagabundi*, żyjący w VIII w. w Niemczech. Klemens jako racyjonalista, zaprzeczał powagi ojców kościoła i soboru, głosił niezgodne z nauką kościoła rz. k. zasady. Adalbert odrzucał cześć świętych i spowiedź. Obaj zostali wyklęci na soborze Lateraneńskim r. 745.

Adalbert, pierwszy arcybiskup Magdeburski, ur. na początku X w. † 21 Maja 981 r. Wychowywany od młodości w klasztorze Ś. Maksymina w Trewirze został mnichem tegóż klasztoru. W r. 961 otrzymawszy godność biskupa, wysłany był, przez cesarza Ottona Wielkiego na wyspę Rugiję celem nawrócenia bałwochwalczych i słowiańskich jeszcze wówczas jéj mieszkańców. Nieosiągnąwszy jednak zamierzonego celu, powrócił do Niemiec. W r. 968 obrany opatem klasztoru Weissenburskiego pod Spirą. Założenie arcybiskupstwa Magdeburskiego ze stolicą w słowiańskim wtedy jeszcze Dziewinie, oraz biskupstw w Międzyborzu (Merzeburgu), w Życu czyli Cyticach (Zeitz) i Miśni, miało na widoku okoliczne ludy słowiańskie, dlatego téż Niemcy, Adalberta, nazywają *apostołem słowiańskim*. Jako arcybiskup był bardzo czynny: starał się o oświatę podwładnych księży przy pomocy M. Othericha, sławnego w swoim czasie nauczyciela; zakładał szkoły i t. d. W spisie arcybiskupów Magdeburskich mieści się pod imieniem Alberta I. Co o nim utrzymują niektórzy pisarze, jakoby apostołował także i na Rusi, jest mylne a dowodem tego świadectwo samego cesarza Ottona. O stosunku A. ze ś. Wojciechem (ob. ś. Wojciech).— 2) A. arcybiskup Bremeński i Hamburski, (1043—1072) rządził w Niemczech podczas małoletności cesarza Henryka IV, jako jego opiekun. Był powszechnie pomawiany o żądze sławy, srogość i że dążył do rozszerzenia swéj władzy kościelnéj na całą północną Europę, w celu utworzenia oddzielnego drugiego papiestwa. † w Goslarze 1072 r.

Adalbert (Henryk Wilhelm), ks. pruski, syn ks. Wilhelma, ur. 1811 w Berlinie; od 1849 szef marynarki pruskiéj, 1854 admirał; położył wielkie zasługi w organizacyi, marynarki pruskiéj i związku północno — niemieckiego. Napisał: „*Aus meinem Reisetagebuche*" 1842—43 i ogłosił pamiętniki tworzenia się floty niemieckiéj.

Adalija (starog. Attalia), główne miasto paszaliku Teke w Anatolii, położone nad odnogą A. w okolicy, hojnie zroszonéj wodami i obfitującéj w płody strefy południowéj; 13,000 m.

Adam, imię pierwszego człowieka, stworzonego z mułu ziemi. Przestąpiwszy zakaz Boży pożywania owocu z drzewa wiadomości dobrego i złego, wygnany został z raju ziemskiego wraz z towarzyszką swoją, pierwszą niewiastą Ewą, z którą miał trzech synów: Kaina, Abla i Setha.

Adam (Adolf Karol), znany powszechnie kompozytor muzyczny, ur. r. 1803, † 1856 w Paryżu. Ukształciwszy się ostatecznie w konserwatoryjum paryskiém, napisał kilkanaście oper, posiadających wszystkie przymioty i wady muzyki francuskiéj, to jest, obok świetności i lekkości, brak głębokości uczucia. Słynniejsze z nich są: *Le postillon de Longjumeau* (*1836*), *Le brasseur de Preston* (*1839*), *Au Fidèle berger* (*1842*).

Adam (Albrecht), malarz historyczny, ur. 1786 w Nördlingen, † 1862. Przyjąwszy udział r. 1809 w wojnie z Austryją, na polu bitwy malował pierwsze swoje obrazy. W czasie wojny z Rosyją, znajdował się przy boku wicekróla Eugenijusza. Z powrotem do Niemiec wykończył znaczną ilość obrazów bitew, z których najsławniejszy jest obraz bitwy pod Moskwą, będący własnością króla bawarskiego.— Brat poprzedzającego **Adam** (Henryk), ur. 1786, znakomity pejzażysta i rytownik na miedzi.

Adam (Aleksander), ur. 1741, † 1809, znakomity filolog, był rektorem uniwersytetu edymburskiego. Zostawił kilka ważnych dzieł, z których: *O starożytnościach rzymskich*, tłumaczone było na wszystkie znajomsze języki.

Adam Bremeński, wsławił się jako autor dzieła *Historja Ecclesiastika*, obejmującego dzieje kościołów północnych od r. 788 do 1072. Jest to bardzo

ważne źródło do dziejów ówczesnéj słowiańszczyzny nadodrzańskiéj i nadbałtyckiéj. Umarł około r. 1076 w godności kanonika katedry w Bremen.

Adam de la Hale, zwany inaczéj; *le bossu d' Arras*, poeta i muzyk, ur. 1240, † 1288. On pierwszy, układał muzykę na kilka głosów w stylu zbaczającym od ówczesnego kościelnego. Dzieło jego: *Le jeu de Robin at de Marion*, uchodzi za najdawniejszą operę komiczną.

Adam książę Wirtemberski, syn Ludwika, brata króla wirtemberskiego Fryderyka i pierwszéj jego żony, księżniczki Maryi Czartoryskiéj. Przeszedłszy ze służby wojskowéj Cesarsko-Rosyjskiéj do b. wojska Polskiego został wkrótce generałem. W r. 1830 opuścił królestwo Polskie z W. Księciem Konstantym i w następnéj wojnie dowodził brygadą jazdy rosyjskiéj. Później przeniósł się do Niemiec, gdzie † r. 1847.

Adam od Najświętszéj Trójcy, trynitarz, wydał r. 1783 w Warszawie: „*Zebranie wszystkich redempcyj, które prowincyja Polska zakonu N. Trójcy od wykupienia niewolników w krajach tureckich i tatarskich od r. 1688 do 1783 czyniła.*"

Adam, Polak z Bochni, doktór medycyny, autor trzech najdawniejszych dyjalogów czyli dramatów łacińskich, grywanych na początku XVI w. na teatrze dworskim w Krakowie.

Adam (Robert), ur. 1728 niedaleko Edymburga, † 1792, sławny architekt. Jako budowniczy królewski przyczynił się niemało do upowszechnienia w Anglii dobrego gustu w sztukach pięknych. Zostawił kilka ważnych dzieł o budownictwie.

Adam, trzech braci rzeźbiarzy. Najstarszy z nich Lambert Sigisbert, ur. 1700, † 1759 w Nancy, wysłany kosztem królewskim do Rzymu, po swoim powrocie został członkiem a potem profesorem akademii sztuk pięknych w Paryżu. Znakomitsze jego dzieła są: grupa Neptuna i Amfitryty w Wersalu, tudzież dwie grupy bronzowe: Polowanie i Rybołówstwo w Berlinie. — **Adam** (Mikołaj Sebastyjan) ur. 1705, † 1778, był również w Rzymie, a następnie został członkiem akademii paryskiéj. Najważniejszém jego dziełem jest, pomnik małżonki, króla Stanisława Leszczyńskiego. — **Adam** (Franciszek Kacper) ur. 1710, † 1759. Odznaczywszy się naprzód w Rzymie a potem w Paryżu, wezwany został do Berlina na dwór Fryderyka W. gdzie przez lat kilka pracował. **Adam** (Wiktor), francuski litograf i malarz, ur. 1801 r. † 1870. Do najlepszych prac jego należą sceny z rewolucyi i wypraw Napoleońskich.

Adam z Rościszewa, ob. Rościszewski Adam.

Adam (Pic d' Adam), góra na wyspie Cejlon, mająca 4454 st. wysokości. Na jéj wierzchołku, wyciśnięty jest na płaskim kamieniu ślad olbrzymiéj stopy, według Mahometan stopy Adama, a według innych, stopy Buddy. Miejsce to, uważane za święte, okryte jest miedzianą skrzynią, wysadzaną drogimi kamieniami.— W Ameryce Północnéj przy ujściu r. Kolumbii jest przylądek zwany również *Szczytem Adama* (Adam's Point).

Adama, jedno z 4 miast w dolinie Siddim, spalonych ogniem Sodomy i Gomory

Adaman, jezioro w gub. Tauryckiéj, wydaje do 600,000 pudów soli

Adamaszek, tkanina, na któréj tle atłasowém wyrabiane są rozmaite wzory, jako to arabeski, liście, kwiaty, owoce i t.p. Nazwisko to pochodzi od m. Damaszku, gdzie przedmiot ten najpierwéj był wyrabiany i stąd do Europy sprowadzony. Pierwiastkowo tkanina ta była wyrabianą tylko z jedwabiu, obecnie fabryki dostarczają jéj z jedwabiu, lnu, konopi, wełny i bawełny.

Adamana albo **Tumbina**, jedna z najpiękniejszych krain w Sudanie, obejmująca około 2400 m. kw. i poraz pierwszy przez Bartha 1851 r. zwiedzona i zaludniona przez drobne plemiona pogańskie Negrów, zostaje pod rządem namiestnika Fellackiego państwa Haussa. Ziemię tę żyzną i obficie zroszoną wodami, zamieszkuje lud inteligentny i przemyślny. Główne m. *Jola* v. *Yola* 12000 m.

Adamczewski (Jakób), ur. 1763 w Poznańskiém, † 1812, za księztwa Warszawskiego regent kancelaryi Komisyi Rządzącéj a następnie Rady Stanu i Ministrów. Obok zatrudnień urzędowych oddany naukom, był jednym z najczynniejszych literatów w epoce ówczesnéj. Poprzednio jeszcze od 1801— 1805 był wydawcą *Wyboru Pisarzów Polskich*, pod kierunkiem i nakładem Tadeusza Mostowskiego. Później jako członek Dyrekcyi Teatru Narodowego zbogacił jego repertoar licznemi przekładami lub naśladowaniami z rozmaitych języków. Wybór powieści moralnych i romansów w XX tomikach, 1804—1805 oraz „Wybór podróży", zawierają wiele prac Adamczewskiego. † 1812.

Adami (Reinhold), ułożył i wydał r. 1628: *Prawa dla szkół słuckich.*

Adamici, sekta chrześcijańska powstała w II wieku, zwana od Adama, z powodu że jéj zwolennicy odbywali swoje nabożeństwo bez żadnéj odzieży, dopuszczając się przy tém bezwstydnéj rozpusty. Powtórnie zjawili się w Paryżu w XIII w. a w Czechach w XV w. gdzie zwani byli także Mikulaszeńcami (Nikolaitami). Wytępieni jednak zostali przez Żyżkę r. 1421. Powstali na nowo r. 1849 w obwodzie Chrudimskim i głosili zasady komunistyczne. (ob. Abrahamici)

Adamiczne plemię, plemię kaukaskiéj rasy piękniéjsze od wszystkich innych plemion, tak nazwane przez niektórych uczonych od miejsca swego pochodzenia, w którém miał się znajdować, po stworzeniu świata, raj ziemski.

Adamovius (Chryzostom), paulin, autor dwóch dzieł, wydanych w Częstochowie: 1) *Pabulum animae christianae*, & *1700 i* 2) *Abecedarium vitae spiritualis*, &, *1645*.

Adamowe drzewo, twarde i czarne drzewo kopalne w okolicy Astrachanu znalezione, tak nazwane z powodu dawnego swego pochodzenia.

Adamowe jabłko (*Jabłko rajskie*, *Pomum Adami*), owoc pewnéj odmiany drzewa cytrynowego, kształtu jajowatego lub gruszkowatego; na skórce znaki, jakby od nagryzienia, stąd podanie, że to wła-

snie, był owoc zakazany Adamowi w raju. Owoców tych, pod nazwą *Esrogim* używają Żydzi w czasie świąt namiotów, trzymając je w ręce podczas modlitwy, prawdopodobnie jako wspomnienie dawnego kraju swego. Ojczyzną tych owoców jest Korfu, Pd. Włochy i Sycylija.— **A. J.** także w pospolitém życiu nazwa silnie występującéj u wielu mężczyzn krtani.

Adamowicz (Antoni), **pułkownik**, posłany przez Bogdana Chmielnickiego 1656 r. z 10000 wojska w pomoc Karolowi X, królowi Szwedzkiemu i księciu Siedmiogrodzkiemu Rakoczemu. Brał udział, w zdobyciu Warszawy przez Szwedów.

Adamowicz (Monwid) syn Gedymina w. ks. Litewskiego, przyjął na sejmie horodelskim herb polski leliwa od walecznego w boju męża imieniem Adam, od czego potomkowie jego nazywali się Adamowiczami.

Adamowicz (Adam Ferdynand), doktór medycyny, profesor zwycz. b. cesarskiéj medyko-chirurgicznéj akademii wileńskiéj i prezes tamecznego towarzystwa lekarskiego, ur. 1802 w Wilnie. Za jego to i Bojanusa staraniem otwartą została r. 1823 w Wilnie szkoła weterynaryi, w któréj, główniejsze przedmioty przez niego samego były wykładane. Od r. 1838 miał sobie poruczony w akademii wykład historyi i literatury medycyny. Obok zasług profesorskich, zbogacił także naukę lekarską, znaczną liczbą dzieł, dotyczących tak weterynaryi jako i medycyny w ogólności; „*Rys początków i postępu anatomii w Polsce i Litwie*"; „*rozprawa doktorska z dziedziny anatomii i patologii porównawczéj*". Od 1846—52 ogłaszał praktyczne postrzeżenia niektórych lekarzy: prócz prac lekarskich pracował nad dziejami Wilna, zasilając jednocześnie płodami swojéj wszechstronnéj pracy, nie tylko dzienniki krajowe ale i zagraniczne. W d. 13 Kwietnia 1872 r. obchodził 50 letnią rocznicę, zawodu lekarskiego.

Adamowicz (Alexander) ob. Wojda.

Adamów, miasteczko hr. Krasińskich w dawnéj ziemi Stężyckiéj.

Adamówka, niegdyś osada tatarska, od r. 1843 przedmieście miasta Brzeżan w Galicyi. Pamiętne porażką, jaką tu poniósł od Sasów 1709 r. Adam Śmigielski, sławny partyzant Stanisława Leszczyńskiego.

Adams (Samuel), ur. 1722 w Bostonie. Obrany r. 1762 członkiem zgromadzenia prawodawczego, stanu Massachusets, występował żarliwie w sprawie o niepodległość. Późniéj, jako deputowany w kongresie, miał przeważny udział w akcie ogłoszenia niepodległości narodowéj. Gwałtowny i namiętny, często stawał w opozycyi z rozważnym Washingtonem. Mianowany r. 1794 gubernatorem Massachusets, zrzekł się tego urzędu w trzy lata potém i osiadłszy w Bostonie, † 1802.

Adams (John), drugi prezydent Stanów Zjednoczonych od 1797—1801; ur. 1735 r. Wybrany 1774 członkiem kongresu, występował bardzo czynnie w obradach zgromadzenia. On to pierwszy podał, myśl ogłoszenia rzeczypospolitéj, która téż w krótce została urzeczywistnioną. Um. 1826 w Nowym-Yorku.— **Adams** (John Quincy), syn poprzedzającego, szósty prezydent Stanów - Zjednoczonych (1825—1829), ur. 1767 r. Najprzód poseł w Berlinie, następnie profesor wymowy przy uniwersytecie w Harvard, i znowu minister pełnomocny w Rossyi i Anglii. R. 1817 został sekretarzem stanu a w 1825 obrany prezydentem. Po czteroletniém urzędowaniu zasiadł w izbie reprezentantów, i popierał stronnictwo abolicyjonistów. Umarł r. 1848 w Washingtonie. Amerykanie uważają go za jednednego z najznakomitszych swoich dyplomatów.

Adams (John Couch), ur. 1816, profesor matematyki w Cambridge. Badania jego nad przyczynami nieregularności w biegu Urana, wprowadziły go na domysł, że zjawisko to przypisać należy dalszéj nieznanéj dotąd planecie, sława więc odkrycia Neptuna, (ob.) winna być podzielona między niego i Le Verrier'a, towarzystwo téż astronomiczne londyńskie rozdzieliło między nich obu, doroczną swą nagrodę.

Adams (Robert), ob. Adam Robert.

Adamsthal (Hamry, Adamów), wieś na Morawach nad rz. Świtawą, zamek letni księcia Lichtensteina, park, huty żelazne. W okolicy wspaniałe skaliska i pieczary a między temi sławna *Skała Bycza*.

Adamski (Maksymilijan), ur. 1796, wydał we Wrocławiu 1825 r. „*Diss. inaug. sistens prodromum hist. rei herbariae in Polonia*" i t. d.

Adamski (Antoni), doktór medycyny, wydał r. 1825 w Wrocławiu: „*Prodromus Historiae in Polonia, a suis initiis usque ad nostra tempora*".

Adamski (Michał), jeden ze zdolniejszych techników leśnych w Polsce. Ur. 1802, † 1857 r. Położył niewątpliwe zasługi w kraju jako profesor leśnictwa w instytucie marymonckim, oraz jako intendent lasów rządowych.

Adana, główne miasto prowincyi tureckiéj t. n. graniczącéj od północo-zachodu z Syryją, 30,000 m. prowadzi znaczny handel.

Adanson (Michał), słynny botanik francuski, ur. 1727 r. Oddawszy się głównie historyi naturalnéj, udał się do Senegalu, gdzie przez pięć lat czynił uczone poszukiwania. Wróciwszy do kraju, zwrócił powszechną ciekawość, na pracę swoją o zadziwiającém drzewie afrykańskiém, zwaném *Baobab*. Zostawił po sobie dwa znakomite dzieła: „*Histoire naturelle du Sénégal*" (1757) i „*Familles des plantes*" (1763,) Mianowany członkiem akademii nauk, † r. 1806.

Adansonia, A. *digitata*, drzewo, zwane u krajowców **Baobab**, z rodziny ślazowatych, rośnie na pobrzeżach Afryki. Pień jego niezbyt wysoki, lecz grubością swoją dochodzi do 27 stóp średnicy; jest bardzo gałęzisty, a każda gałęź bywa na 60 do 70 stóp długa; gałęzie boczne dotykają ziemi i pokrywają przestrzeń na 130—135 stóp średnicy, tak, iż całe drzewo zdaleka, podobne jest do ogromnego zielonego budynku. Liście palczaste 5 lub 7 listkowe, kwiaty pojedyńcze, nadzwyczaj wielkie, na łokciowych szypułkach ku ziemi zwieszone.

Owoc, torebka nieotwierająca się, podobny w budowie wewnętrznéj do owocu roślin ogórkowatych; **ziarna są** nerkowate, otoczone mięsistą papką czerwonawą. Owoc ten mieszkańcy Afryki nazywają chlebem małp. Boabab żyje 5 do 6,000 lat. Miazga owocu ma smak kwaskowaty, przyjemny i łagodzi pragnienie, a owoc nadpsuty służy do robienia mydła, zaś kora ma posiadać własność uśmierzania febry.

Adaszewowie, bojarska rodzina rossyjska, odgrywająca znaczną rolę historyczną w latach 1534—1561. Najznakomitszy Alexy Teodorowicz, był duszą rządów, szczególniéj w sprawach zewnętrznych (1547—1553) Po r. 1553 za podżeganiem krewnych carowéj, popadł u Iwana Groźnego w niełaskę, a obwiniony o udział w śmierci carowéj, został uwięziony w Dorpacie, gdzie umarł 1561.

Adarma jest 192 część funta aragońskiego (libra) —1,7974 grama; 225,61 adarmy, stanowią 1 funt warszawski.

Adasa lub **Adarsa**, miasto w pokoleniu Efraim, pamiętne zwycięstwem Judasza Machabeusza nad Nikanorem, wodzem syryjskim.

A dato, oznacza w aktach urzędowych: od wskazanego dnia.

Ad Calendas graecas, przysłowie łacińskie odsyłające termin jakiś do nieskończoności, czyli wyrażające toż samo, co: nigdy!

Ad causam, wyrażenie łacińskie, używane w protokułach śledczych. Oznacza ono tytuł tych szczegółów, które zeznający objaśnia w przedmiocie saméj sprawy.

Ad coram, wyrażenie łacińskie: *do obecności*. Oznacza, iż sprawa ma być roztrząsaną w czyjejś obecności.

Adcytacyja, wyrażenie łacińskie, znaczące przypozew do sądu.

Adda, rzeka włoska, wypływająca z kantonu szwajcarskiego Gryzonów; przepływa jezioro Como, Lombardyją i wpada do Po, blizko Kremony.

Addicti, tak byli nazywani u Rzymian dłużnicy, którzy nie mogąc spłacić zaciągnionéj pożyczki, stawali się niewolnikami swoich wierzycieli.

Addictio annorum, znaczyło, w dawném prawie polskiém przydanie lat, to jest uznanie kogóś pełnoletnim czyli usamowolnionym. *Addictio hereditatis*—uznanie kogóś spadkobiercą.

Addington (Henryk), ob. Sidmouth.

Addison (Józef), ur. 1672 w Milston w Anglii, † 1719, znakomity poeta i pisarz angielski. Pismo perjodyczne *Spectator*, zawiera wiele jego celniéjszych prac, a tragedyja *Katon*, przerobiona przez Aleksandra Chodkiewicza, zjednała mu powszechne uznanie. Znakomity jest także jego traktat p. t. *Evidence of the christian religion*. Wszystkie pisma jego zebrane są w sześciotomowém wydaniu londyńskiém z r. 1855. W r. 1717 był sekretarzem stanu, lecz nie czując w sobie odpowiednich zdolności, usunął się do życia prywatnego.

Adductor (ksobny), nazwa mięśni, działaniem których członki zostają przybliżone ku środkowéj linii ciała, mięśnie zaś w przeciwnym działające kierunku, zowią się odsiebnemi (abductor).

Adefagia albo **adephagia**, żarłoczność, wrodzona lub nabyta, nie chorobliwa (ob. Bulimija).

Adel v. **Adil**, po arab. sprawiedliwy, przydomek, dany kilku monarchom muzułmańskim; jak np. *Malek-Adel*. ob.

Adel v. **Adhal**, niewielkie królestwo we wschodniéj Afryce, w XVI w. obejmowało całą przestrzeń nadbrzeżną od Abisynii, do przylądka Guardafui, mieszkańcy (mahometanie) trudnią się handlem i rozbojem morskim.

Adelaer v. **Adeler** (Kord-Sivertsen), ur. 1622 w Norwegii, znakomity marynarz XVII wieku. Odznaczył się w służbie holenderskiéj i weneckiéj r. 1654, kiedy otoczony przez 67 galer tureckich, rzucił się z jednym tylko okrętem na nieprzyjaciela, zatopił 15 galer, kilka spalił i do 5000 Turków wytępił. W r. 1661 objął dowództwo nad flotą duńską, którą przekształcił na wzór holenderskiéj † 1675. Nadzwyczajna biegłość i bystrość w obrotach morskich była powodem, że go przezwano Adelaer t. j. orzeł

Adelajda (święta), córka Rudolfa II, króla Burgundyi, ur. 931. Owdowiawszy po 3 letniem pożyciu z Lotaryjuszem, królem Włoch, gdy odmówiła swéj ręki Adalbertowi, synowi Berengaryjusza, który po śmierci jéj męża, nad Włochami panował, była więziona w zamku Garda, skąd uciekłszy, kryła się po lasach i jaskiniach, aż nareszcie znalazła schronienie w zamku Canossa. Po ucieczce Berengaryjusza, gdy cesarz Otton I został królem Włoch zaślubił piękną A. która jako cesarzowa, gorliwie popierała misyję ś. Adalberta (Wojciecha) między słowianami. Wywierała ona wpływ na swego syna, cesarza Ottona II, dopóki żona jego Teofanija nie poróżniła go z matką, skutkiem czego została wygnaną z dworu. Po jego śmierci sprawowała regencyą, i opiekę nad małoletnim wnukiem Ottonem III. Umarła 999.

Adelajda, córka Ziemomysła, siostra Mieczysława I, ks. Polskiego, była drugą żoną Gejzy, króla węgierskiego. Umarła bezdzietnie.

Adelajda, krewna cesarza Fryderyka, była trzecią żoną Mieczysława Starego, z któréj miał kilka córek.

Adelajda, córka Berengara, hr. na Szulcbachu, zaślubiona w r. 1167 Bolesławowi Wysokiemu, księciu Wrocławskiemu, była matką Henryka Brodatego, Henryka i Jana.

Adelajda, córka Sambora, księcia Pomorza była drugą żoną Bolesława Łysego Rogatki, księcia Wrocławskiego.

Adelajda, (Domicea), córka Kazimierza II Sprawiedliwego, fundowała kościół i klasztor Dominikanów w Sandomierzu, przy którym osiadłszy † 1260 r.

Adelajda Hesska, druga żona Kazimierza W. córka Henryka II Żelaznego. Zaślubiona Kazimierzowi w r. 1341, cnotliwa ale bez urody, nie pozyskała miłości i przywiązania męża, który osadziwszy ją w Żarnowcu zdaleka od siebie, zatruł jéj życie niezasłużoną wzgardą. Po piętnastoletnim poby

sie w Polsce, powróciła do ojczyzny r. 1856, gdzie niedoczekawszy się rozwodu, umarła w kilkanaście lat potém.

Adelajda, stolica kolonii założonéj r. 1817 dla angielskich deportowanych zbrodniarzy, na południowym brzegu Nowéj Hollandyi; liczy 23,000 m. i znaczny prowadzi handel. Od niedawnego czasu zakwitnął tu znakomity chów owiec, a w okolicy znajduje się miedź, ołów i złoto.

Adelard lub **Adalard** (święty), ur. około 753, wnuk Karola Martela. Wychowany na dworze stryja, króla Franków, Pepina, poświęcił się następnie życiu zakonnemu w opactwie Korbejskiém w Pikardyi, a potém na górze Kassyno. Stąd powołany przez Karola W. na pierwszego ministra jego syna Pepina, króla Włoch, wysłany był w r. 809 do Rzymu dla załatwienia kwestyi co do pochodzenia Ducha Ś. Jako opat Korbejski przepisał statuta dla tego klasztoru; † 826.

Adelfos, filozof grecki, który z nauki Gnostyków i Platona utworzył jedną całość. Jego przeciwnikiem był Plotyn.

Adelfus (Jan), satyryk czeski. Żył w drugiéj połowie XVII w. Wydał: *Pieśń Posmieszná* (*na Jana Augustę* ob.)

Adelhauser (Jan Hausen), przebywał w Polsce w drugiéj połowie XVI w. Znany jest sztych Matei Zünten wykonany r. 1568 w Norymberdze z jego obrazu: Widok Grodna z wjazdem poselstw moskiewskiego i wołoskiego w czasie tamecznego sejmu r. 1568.

Adelheidsquelle, źródło mineralne, (kwas węglany, sól kuchenna, jodek i bromek sodu), we wsi Heilbrunn, 8 mil od Monachijum. Woda jego żelazna używa się przeciwko wielu obrzmieniom gruczołów, w skrofułach, w chorobach macicznych.

Adelija, ziemia odkryta r. 1840 przez admirała. Dumont d'Urville na oceanie Południowym pod 66° szer. płd. i 138° dł. wsch.; nieprzystępna jest dla okrętów.

Adelinowskie źródła mineralne, we wsi Adelinowie, w g. Witebskiéj, p. Lucyńskim, o 30 w. od m Lucyna. Czyt. Rozprawę Dr. Dubickiego „*O wodach Min. w gub. Witebskiéj*", *w Moskow. Medic. Gaz.* Nr. 18 z r. 1860.

Adelofagowie, sekta w 4 w. w Efezie; twierdzili że chrześcijanie nie powinni jeść razem z niechrześcijanami oraz zaprzeczali boskości Duchowi Ś.

Adelon (Mikołaj Filibert), lekarz francuski, członek akademii medycznéj, ur. 1780, † 1862; autor dzieła *Physiologie de l'homme* (4 t. w Paryżu 1829); następnie poświęcił się medycynie sądowéj.

Adelsberg, (Postojna) m. w Krainie, wielka jaskinia stalaktytowa, przez którą przepływa rz. Pollc 16,000 st. długa. Zwiedzać wolno tylko w towarzystwie przewodników przysięgłych. Odznacza się niesłychanie ciekawemi utworami stalaktytowemi, z których najosobliwszą jest tak zwana: zasłona; biała, pół przezroczysta ściana, z fałdami jak najdelikatniejszemi. Opodal jest druga jaskinia Magdaleny. Tu znaleziono proteusza (anguineus).

Adelstan (Alestan, Etestan), ósmy król Anglo-Saxonów od r. 925—941. Przez cały ciąg swego panowania, prowadził nieustające wojny ze swymi nieprzyjaciołmi. Pamiętną jest 30 godzinna bitwa, stoczona na polach Bromfeldzkich przeciwko Szkotom, Piktom, Norwegczykom, Duńczykom i Brytonom, w któréj poległo 5 królów i 7 wodzów ze strony przeciwnéj. Słynnym on jest również jako prawodawca anglo-saksoński.

Adelt (Marcin), pastor ewangielicki i inspektor szkoły w Szmiglu w Polsce. Żył od 1686—1742. Ciekawsze pisma jego są: *Historia de Arianismo* i t. d. *O porównaniu złego obrońcy sprawy dobréj i dobrego złéj sprawy* tom. 9 (po łacinie) i *Observatio de Phylacteris Christi*, (Lipsk tom. 8.)

Adelung (Jan Krzysztof), znakomity filolog niemiecki, ur. 1732, najprzód profesor gimnazyjum w Erfurcie, następnie od r. 1787 pierwszy konserwator biblijoteki publicznéj w Dreźnie, gdzie † r. 1806. Ważniejsze jego dzieła są: *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der hoch-deutschen Mundart* 2ed (1795—1801): *Glossarium mediae et infinimae latinitatis* 1772—1784; *Umständliches Lehrgebäude der deutschen Sprache* 1781—1782; *Deutsche Sprachlehre* 1781. *Ueber den deutschen Styl* 1782—1784; *Directorium*, przyczynek do dziejów połud. Saxonii 1802; i *Mithridates*, dzieło nieukończone, w którém miał pomieścić wszystkie swoje badania językowe. Dzieło to prowadził daléj Vater w Halli a ukończył synowiec Adelunga. **A.** (Fryderyk), synowiec Jana, uczony filolog i archeolog, ur 1768, † 1843 w Petersburgu. Był nauczycielem języków wschodnich przy ministeryjum spraw zagranicznych, oraz nauczycielem Wielkich Książąt Mikołaja i Michała Pawłowiczów. Dzieła jego wydane przez niego są: „*Bibliotheca Sanscrita*" *Stosunek zachodzący między językiem sanskryckiém a rossyjskim*, *1815*; *Biografija bar. Zygm. Herbersteina*, 1817; *Podróż bar. Mayerberaw r. 1661 po Rossyi 1827* „*Kritisch literalische Uebersicht der Reisenden in Russland bis 1700 r.* Najważniejsze są 3 ostatnie jego prace, w których poczynił ważne studyja nad zagranicznemi źródłami do historyi Rossyi.

Ademi, plemię górali kaukaskich, osiadłe na północ od rz. Kubania.

Adempcyja, odwołanie, odjęcie zapisu lub *abnacyi* np. *adentio legati*, *ad bonorum*, *ad libertatis*.

Aden, półwysep na płd. zach. brzegu Arabii stolica nad odnogą A. forteca i najhandlowniejsze miasto w Arabii; zajęte przez Anglików w r, 1839; przeszło 25000 m. znane od najdawniejszych czasów z handlu cudnego klimatu, z położenia swego tém jest po między Afryką a Azyją, czém Gibraltar pomiędzy Europą a Afryką.

Adenandra rodzaj rodziny *Diosmeae*, z przylądka Dobréj Nadziei. Rośliny ozdobne, chodowane w cieplarniach.

Adenanthera (Gruczołkowiec), rodzaj piżmowcowych; Ojczyzną jej są Indyje wsch.; A. pavonia, drzewo podobne nieco do akacyi, ma nasiona czerwone, które tam używają się na ozdobę jak korale.

Adenitis zapalenie gruczołów. **A. limphatica**, bubon (ob.)

Adenocarpus (Szczodrzyn), krzewy z rodziny Cassieae, z kwiatem motylkowym — w Europie pd.

Adenochirapsologija, nauka o mniemanéj zdolności niektórych ludzi, jak np. królów angielskich, leczenia gruczołów przez dotknięcie ręką.

Adenophora, rodzaj rodziny Campanulaceae, trwałe zioła syberyjskie; niektóre gatunki stanowią rośliny ozdobne.

Adenos (Coton de Marin), najcieńsza lewancka bawełna.

Adenostemma (Jałżyn). rodzaj rodziny złożonych, z oddziału Eupatoriaceae; w Azyi pd., u nas w cieplarniach. **A. tinctorium** wydaje barwnik błękitny.

Adenologija (z greck. *aden* gruczoł), część anatomii, traktująca o budowie gruczołów.

Adeodatus, rzymianin, papież, nastąpił po Witalijanie r. 672, rządził kościołem lat 4.

Adept, wtajemniczony do jakiéjbądź gałęzi nauki, sztuki lub sekty zresztą ob. Alchemija.

Ader (Wilhelm), lekarz i poeta, ur. 1550 w Gimont. Zostawił ciekawe dzieło p. t. *Enarrationes de aegrotis et morbis in Ewangelio*, w którém rozbiera choroby uleczone przez Chrystusa Pana, twierdząc, że sztuka lekarska zaradzić im nie mogła.

Aderbidżan (ziemia ognista), prowincyja perska w stronie półn. zach. między Armeniją, Kurdystanem i Irakiem. Kraj górzysty, podlegający częstym wybuchom wulkanicznym, lecz urodzajny, obfituje w srebro, miedź i żelazo; przerzyna go rzeka Arax i Safi-Rud, około 1,500,000 m. Znaczniejsze miasta są: Tauris albo Tabris, stolica oraz Ardebyl, Maraga, Khoi i Urmija.

Aderer, urodzajna kraina w zachod. części Sahary, prowadzi znaczny handel karawanowy téj oazy Wadan z 5000 m. Niegdyś mieli tu Portugalczycy swoją faktoryją.

Aderklaa, wieś w niższéj Austryi, w okr. Korneuburskim na polu Morawskiém, o godzinę drogi od Wagramu; właściwie tutaj miała miejsce bitwa d. 6 Lipca 1809 r.

Adersbach, wieś w Czechach u stóp gór Olbrzymich (Kierkonoskich) w bliskości Landshutu. Słynne tu są jaskinie i skały piaskowcowe a między niemi tak zwana: „*głowa cukru*" w kształcie wywróconego ostrokręgu. Lud nazywa je zaklętém miastem.

Ades, ob. Hades.

Adosseńczycy, *Adesenarze*, wierzyli wprawdzie w obecność Jezusa Chrystusa w sakramencie Ciała i Krwi, ale jedni twierdzili, że ciało Chrystusa znajduje się w chlebie; drudzy około chleba; trzeci pod chlebem, inni wreszcie że na chlebie.

Ad generalia, wyrażenie łacińskie używane w protokułach. Oznacza szczegóły odnoszące się li do osoby zeznającego t. j. nazwisko jego, pochodzenie, wiek i t. d.

Adhemar (Alfons Józef), matematyk, ur. 1797 w Paryżu, autor rozmaitych traktatów matematycznych elementarnych, z których najważniejsze zawarte są w dziele p. t. *Cours de mathématiques à l'usage de l'ingenieur civil*, 1832—1856,

Adherbal I, starszy syn Micepsy, króla Numidyi; prześladowany przez Jugurtę nadaremnie szukał opieki w Rzymie, skąd powróciwszy do Afryki, zamordowany został z rozkazu Jugurty w r. 112 przed Chr. nazwa wodzów kartagińskich; jeden z nich odniósł swietne zwycięstwo nad flotą rzymską 249 przed Chr. pod Drepanum.

Adhezya, ob. Przyleganie.

Ad hoc (po łac. *na to*), znaczy wyłączne przeznaczenie, jakiéj osoby lub rzeczy do pewnéj czynności lub celu; np. Komisyja ad hoc t. j. wyznaczona do tych a nie innych czynności.

Ad hominem, wyrażenie łac. oznacza dowód, zastosowany do pojęć i poglądów przeciwnika.

Adiabene, część Kurdystanu, na wschód rz. Tygru; niegdyś prowincyja Assyryi składająca oddzielne królestwo, które pod koniec panowania Seleucydów zostało podbite przez Trajana.

Adiafora (z greck. *adiaphoros* obojętny) w ogólném pojęciu oznacza to wszystko, co samo przez się, żadnego wpływu na nie wywrzeć nie może.

Adiaforyści, teologowie ewangieliccy, mianowicie Melanchton, Bugenhaben, Cygner i Meyer, którzy zgadzając się na naukę M. Lutra zatrzymywali obrzędy kościoła Rzymsko-Kat.— **Adiaforystyczny** *spór* miał miejsce w kościele ewang: saskim i trwał przez lat 20 od r. 1549; tyczył się zaś istoty obrzędów kościelnych.

Adiantum (*złotowłos*), rodzaj paproci, właściwy głównie okolicom zwrotnikowym. *A. Capillus Veneris* (Matki Bożéj Włoski), o wiotkiej łodyżce, zkąd nazwa, rośnie na skałach i murach pd. Europy; dawniéj używany w medycynie.

Adi-Buddha, (po sanskr. *pierwszy Budda*). Sekta buddystów Ais-Warka, tę nazwę daje istocie najwyższéj, pierwotnéj, zowiąc ją także *Swayambu*, czyli istniejący sam przez się. Jest ona pierwiastkiem wszystkiego i przebywa w *Agnichta-Buchwana*, czyli w strefie ognistéj, najwyższéj ze wszystkich stref z jakich się świat składa.

Adige, ob. Czerkiesi.

Adika lub **Dika**, tłuszcz roślinny, otrzymywany z *Irwingia Barteri* w Sierra Leone; topi się przy 32° we Francyi, używa się do fabrykacyi świec.

Adil-Girej, syn Budajszan-hana, zawisły od Persyi poddał się Rossyi z zarządzanym przez siebie krajem, za co szczodrze nagrodzony przez cesarza Piotra I; w r. 1725 za namową Turcyi napadł na warownią Ś. Krzyża w 30,000 wojska; pobity przez Krepotowa i wzięty do niewoli † w Kole.

Adipocir, *tłuszcz trupi*, jest to tłuszcz biało żółtawy, powstający przy gniciu trupów, w wodzie (topielców), a składający się z amonii i wapna w połączeniu z kwasami tłuszczowemi zwłaszcza palmitowym. Powstaje on przez gnicie utworów białkowatych i dla tego stanowi jeden z ważnych dowodów możności powstania tłuszczów z białka.

Adirondac, grupa gór w stanie Newy-York, gałęź wielkiego łańcucha Apalach. Z wierzchołkiem

Mount-Marey na 5337 stóp w. Z żelaza tutejszego przygotowują stal wyborowéj dobroci.

Adjudykacyja, przysądzenie przedmiotu sprzedawanego przez publiczną licytacyję najwięcéj dającemu; wyrok, którym przysądzenie nastąpiło, nazywa się adjudykacyjnym.

Adjudykata, *przysądy*, tak nazywano w dawném prawie polskiém opłaty uiszczane od dekretów dla sądu i dla pisarza.

Adjunkt, urzędnik młodszy dodany do pomocy starszemu. W niektórych uniwersytetach trzeci stopień profesora, po profesorach zwyczajnych i nadzwyczajnych.

Adjuracyja, poprzysięganie, zaklinanie, wzywanie imienia boskiego lub rzeczy świętéj.

Adjutant, oficer, dodany do pomocy w czynnościach służbowych oficerowi wyższemu. Adjutanci bataljonowi i pułkowi zarządzają biurem pułku i bataljonu oraz wyręczają dowódców w administracyi wewnętrznéj. Adjutanci placu dodawani bywają w twierdzach i miastach garnizonowych, do pomocy komendantom i majorom placu. Generałowie-adjutanci i fligel-adjutanci, pełnią służbę przy boku monarchów.

Ad latus, (po łac. *przy boku*), tytuł, jaki dają w Austryi generałom, przeznaczonym do znajdowania się, przy osobie głównodowodzącego wojskiem lub zarządzającego prowincyją.

Adlerberg (Włodzimierz hr.), rossyjski generał, ur. 1793 † 1862. Odznaczył się w wojnach Rossyi 1812—1814. Mianowany 1816 adjutantem przy w. k. Mikołaju, towarzyszył mu we wszystkich podróżach. Znajdował się również przy osobie monarchy w czasie wojny tureckiéj 1828. Ostatecznie był główno-zarządzającym wydziałem poczt następnie ministrem dworu i dóbr cesarskich, oraz kanclerzem orderów rossyjskich.

Adlerberg (Mikołaj), syn poprzedniego, generał, ogłosił opis podróży pod tytuł. „*Z Rzymu do Jerozolimy*" (Petersb. 1852).

Adlercreutz (Karol Jan hr.) generał szwedzki, ur. 1757, † 1815. Odznaczył się w wojnach z Rossyją 1788 i 1808; po wzięciu w niewolę naczelnego wodza Löwenhielma, objął główne dowództwo i wsławił się kilku walnemi bitwami. Za powrotem do Stockholmu, stanął po stronie przeciwników Gustawa IV i przyaresztował króla, 13 Marca 1806 r.

Adlerfeld (Gustaw), ur. 1671, dziejopis wojen Karola XII, któremu towarzyszył w wyprawie do Polski aż do bitwy pod Pułtawą, gdzie walcząc, poległ przy boku królewskim (1709). Dzieło Adlerfelda wydane przez jego syna r. 1740 w 4 tomach p. t. *Histoire militaire de Charles XII Roi de Suède depuis l'an 1700 jusqu'à la bataille de Poultava en 1709* i t. d. zawiera wiele szczegółów, dotyczących ówczesnych dziejów Polski.

Adlersparre (Jerzy hr.), generał, mąż stanu i literat szwedzki, za Gustawa III i Gustawa IV, ur. 1760, † 1835 r. Przyczynił się do upadku Gustawa IV. Jego syn *Karol August* znany jest jako poeta i historyk szwedzki.

Ad libitum, wyraż. łacińskie, *znaczy według upodobania*; używa się szczególniéj, jako napis w dziełach muzycznych nad częściami, które mogą być wykonywane prędzéj lub wolniéj lub też zupełnie opuszczone.

Admetos, syn Feresa, króla Tessalii, uczestnik wyprawy Argonautów. Mając poślubić Alcestę, córkę Peliada pod warunkiem, jeżeli pierwéj zaprzęże lwa i dzika do jednego wozu, wykonał to zadanie przy pomocy Appollina, który wspierał go we wszystkiém, wywdzięczając się, za doznaną po wygnaniu z nieba gościnność. Appollo skłonił także Parki do przedłużenia jego żywota, z zastrzeżeniem że ktoś z rodziny poświęci się za niego; spełniła to wierna małżonka Alcesta, którą jednakże Prozerpina, wzruszona wielkością ofiary, zwróciła mu napowrót.

Administracyja, (zarząd) znaczy zawiadywanie sprawami bądź osoby prywatnéj, bądź instytucyi jakiéj czyli ciała zbiorowego. W ściślejszém atoli i naukowém znaczeniu, rozumiemy pod tym wyrazem ogół przepisów i postanowień, wydanych dla wprowadzenia w życie ustaw zasadniczych (konstytucyi) państwa, tudzież zbiór władz, zarząd składających. Stosownie do przedmiotów wchodzących w zakres jéj działalności, administracyja zowie się cywilną, wojskową dyjecezyjalną.

Administracyjna Rada ob. Polskie Królestwo.

Administracyjne Sądy, są te, których zadaniem rozstrzygać spory pomiędzy władzami krajowemi a osobami prywatnemi, toczące się w przypadkach wyraźnie prawem wskazanych. Takiemi sądami były u nas Rady prefekturalne, późniejsze Komisyje Wojewódzkie, teraźniejsze Rządy Gubernijalne. Wyższą instancyją dla rozstrzygania takich sporów była pierwotnie Rada Stanu a późniéj Ogólne Zebranie Warszaw. Departamentów Rządzącego Senatu. Czuwać zaś nad interesami rządu i ich bronić, jest zadaniem Prokuratoryi.

Administratorowie Czeskiéj metropolii rz. kat. ustanowieni 1421 r. w skutek przyjęcia przez arcybiskupa Pragskiego Konrada nauki husyckiéj; istnieli do r. 1561, w którym przywrócony został dawny zarząd.

Administratorowie Kościoła Utrakwistowskiego w Czechach, istnieli od 1436 do r. 1620; zarządzali tym kościołem wspólnie z radą, złożoną z 11 członków.

Administratorowie krakowscy, byli to rządcy dóbr własności tego miasta, wybierani z pośród rajców miejskich.

Administratorowie Sakramentów, ob. Sakramenta.

Administratorowie w Węgrzech przed r. 1848, byli to naczelnicy urzędów nadżupańskich w żupach czyli komitatach, których rząd ustanawiał w miejsce właściwych nadżupanów, aby w myśl jego, przewodniczyli w zgromadzeniach komitatowych i kierowali sprawami sądowemi. Płacę pobierali większą niż żupanowie. Było to początkiem sporu, opozycyi narodowéj z rządem, zakończonego dopiero na sejmie w r. 1848.

Admirał (Henryk), ur. 1744 w Aazelot we Francyi. Oburzony postępowaniem rewolucyjonistów Collot-d'Herboi i Robespierra, postanowił odebrać im życie. Nie mogąc atoli dostać się do Robespierra, w nocy 22 Maja 1794, strzelił dwukrotnie do Collot-d'Herbois, nie zraniwszy go wcale. Stawiony przed sądem zginął na rusztowaniu, patrząc poprzednio na śmierć 51 osób, obwinionych o wspólnictwo w jego zamachu.

Admiralicyja. Tak nazywały się dawniéj w rozmaitych krajach najwyższe sądy, rozstrzygające wszelkie sprawy, dotyczące marynarki i handlu morskiego. Obecnie zaś admiralicyja, oznacza w ogóle władzę zarządzającą wszystkiemi wydziałami marynarki.

Admiralicyi wyspy. Gromada wysp na północo-wschód od Nowéj-Gwinei, odkrytych 1616 przez Schontena zamieszkałych przez Negrytosów.

Admirał, dowódca floty albo eskadry. Godność ta istnieje we wszystkich krajach, posiadających flotę z wyjątkiem Turcyi, gdzie taki dowódca zowie się Kapudan-paszą.

Admirał, motyl, ob. *Vanessa.*

Admirał Newski za Piotra W. tak się nazywał komisarz, zawiadujący *Newską flotą*, zbudowaną z własnéj szkatuły cesarza, a któréj statki były rozdane, pomiędzy rozmaitych mieszkańców Petersburga, dla oswojenia ich z morzem i żeglugą.

Admont. miasteczko styryjskie nad r. Ens, 1200 m. sławne najbogatszém w Austryi opactwem benedyktyńskiém i piękną biblijoteką, złożoną z mnóstwa inkunabułów i rękopisów.

Ado (święty), żyjący w IX w. Arcyb. Vienne. Brał udział we wszystkich politycznych i kościelnych wypadkach swego czasu i celował wielką uczonością. Jego „*Chronicon de sex actatibus mundi*" jest najważniejszém źródłem do historyi frankońskich królów.

Adolf Fryderyk, książe Holstein-Gottorp, ur. 1719, wybrany na tron szwedzki 1743. Pozbawiony przez arystokracyją wszelkiéj władzy, zostawał w ustawicznych z nią zatargach. Przy końcu panowania zagroziwszy abdykacyją, odzyskał wprawdzie wydartą sobie przez szlachtę władzę, ale nie długo się nią cieszył, gdyż wkrótce potém umarł 1771, zostawiwszy tron synowi swemu Gustawowi III.

Adolf Nassauski, syn Walrama, hr. Nassau. Obrany 1292 r. królem niemieckim za wpływem Albrechta Austryjackiego i elektorów kolońskiego i mogunckiego, którym przyrzekł obszerne dobra. Gdy późniéj obietnic nie dotrzymał i przez to stronników swoich utracił, a nadto przez zbytnią powolność dla papieża, zniechęcił książąt niemieckich, ci postanowili złożyć go z tronu i wybrali na jego miejsce Albrechta Austryjackiego. Powstała stąd wojna domowa, w któréj Adolf zginął 1298 r.

Adolf, ostatni ks. Nassauski, ur. 1817 r. wstąpił na tron 1839. — Po wojnie astryjacko-pruskiéj 1866, księstwo jego zostało wcielone do państwa Pruskiego, za co otrzymał wynagrodzenia 9 miljonów talarów.

Adolphi (Henryk), superintendent i pastor w Mitawie w Kurlandyi, † 1686. Napisał pierwszą gramatykę języka łotewskiego, wydaną w Mitawie 1685 r.

Adonai, wyraz którego Żydzi przez uszanowanie używają na oznaczenie Boga tam, gdzie w Starym Testamencie wymieniony jest *Jehowah*; jest to właściwie liczba mnoga od „*Adon*" Pan.

Adoniczny wiersz, miara wiersza składająca się z daktylu i spondeju lub trocheju (— ◡ ◡ — ×) n. p. *zasiadł na tronie*, najczęściej używana na zakończenie wesołych czterowierszowych zwrotek.

Adonijasz, syn Dawida i Haggithy. Po śmierci starszych braci Ammona i Absalona rościł pretensyje do tronu i zaczął już dwór królewski utrzymywać, ale Dawid kazał ogłosić Salomona królem Izraela. Po śmierci Dawida, gdy zażądał ręki Abizai, obudził przez to podejrzenie Salamona i został z jego rozkazu zabity r. 1010 przed Chr.

Adonis, syn króla asyryjskiego Thejasa i jego córki Myrrhy, młodzieniec cudnéj piękności, w którym się Wenus pokochała. Zginął ofiarą zazdrości Marsa, który przemieniwszy się w dzika, śmiertelnie go ranił na polowaniu. Wenus spiesząc na pomoc umierającego przedzierała się przez cierniste krzaki róż białych, które pod jéj zranionemi stopami zamieniły się w czerwone. Wyjednała ona u Jowisza, że Adonis jednę część roku przepędzał u niéj, drugą zaś u Prozerpiny. Na cześć tego kochanka bogini piękności, obchodzono w Fenicyi uroczystość przez ośm dni corocznie.

Adonis, (Miłek), rodzaj rodziny jaskrowatych, ma kielich pięciolistny, koronę pięcio płatkową, pręcików wiele równie jak i słupków. Kwiaty żółte i czerwone; wszystkie gatunki zielne.

Adopcyja, przysposobienie czyli przyjęcie obrządkiem prawnym za własne dziecko dziecięcia innéj rodziny. Skutkiem takiego aktu przysposobiony przyjmuje nazwisko przysposobiającego i ma po nim prawo do spadku art. 308—325 K. C. *Adopcyja wojenna* czyli braterstwo oręża, znaném było szczególniéj u dawnych Skandynawów, a następnie i w wiekach średnich. Był to związek serdeczny, którym dwaj wojownicy przy zachowaniu pewnych obrządków, ślubowali sobie uroczyście dozgonną pomoc i przyjaźń. Było to i u Polaków.

Adopcyjanie lub **Adoptanci**, sekta chrześcijańska powstała z Aryjanizmu w Hiszpanii przy końcu VIII w. Założyciel jéj Elipand, arcybiskup Toledański i Felix, biskup Urgelski, utrzymywali: że Chrystus według swojéj natury boskiéj jest prawdziwym synem Bożym, zaś co do natury ludzkiéj jest tylko synem jego przybranym. Nauka ta zmusiła teologów hiszpańskich i francuskich do ocknięcia się z zastoju i wzięcia się do studyjów dogmatycznych.

Adoracyja uwielbienie; zwyczaj klasztorny, w zakonie panien Sakramentek, które zmieniając się co godzina zanoszą modły do N. Sakramentu. Przy kościele Sakramentek w Warszawie, istnieje Arcybractwo Nieustającéj A. Przenajświętszego Sakramentu, zaprowadzone za wstawieniem się Maryi Kazimiery, żony króla Jana Sobieskiego, która ten klasztor i kościół założyła na pamiątkę szczęśli-

wego powrotu rycerstwa polskiego, po oswobodzeniu Wiednia.—**Adoracyją** zowie się także uroczystość podczas któréj kardynałowie składają cześć nowowybranemu papieżowi.

Adorf m. Saskie w pow. Zwikowskim nad Elsterą Białą, wyroby wełniane i lniane; instrumenta muzyczne.

Adorno znakomita rodzina Genueńska. ob. Genua.

Adour, rzeka we Francyi; wypływa z gór Pirenejskich około Bagnères, a przebiegłszy depart. Wyższych i Niższych Pirenejów, wpada do oceanu Atlantyckiego pod Bajonną.

Adowa (Adolia Actua), stolica wschodnio-abissyńskiéj prowincyi Tigré, posiada 8,000 m. i fabryki bawełniane.

Adoxa (Piżmaczek), rodzaj rodziny *caprifoliaceae*. *A. moschatellina*, roślinka kilko calowa pospolita u nas na miejscach wilgotnych, ciemnych; świeża wydaje słaby zapach piżma, kwiaty zielonawe w główkę zebrane, owoc jagoda kulista, o komórkach jednoziarnowych.

Ad patres, łacińskie wyrażenie żartobliwe, znaczące przejście do ojców czyli śmierć człowieka.

Ad pias causas, formuła łacińska, używana w testamentach i oznaczająca zapisy, czynione na cele dobroczynne i naukowe.

Adquisitio termin prawa rzymskiego, oznaczający nabycie własności.

Adquisitiones były dwojakie *civiles* t. j. nabycie za pośrednictwem form i czynów przepisanych prawem cywilnem i *naturales* t. j. nabytki za pomocą sposobów nie uznawanych przez *jus civile* a dopuszczanych przez *jus gentium*.

Adragant (tragant), gumma, jaką wydaje przez krzepnięcie sok z krzewów, należących do rodzaju Astragalus; złożona jest z delikatnie poplątanych nitek smaku słodkiego, rozpuszczalnych we wrzącéj wodzie. Używaną bywa w aptekarstwie, cukiernictwie, tkactwie i farbierstwie.

Adrastos, król Argos, teść Polynika, syna Edypa. Niosąc pomoc zięciowi swemu wygnanemu z Teb, przedsięwziął wyprawę znaną pod nazwiskiem: *Siedmiu wodzów przeciw Tebom*. Powróciwszy z niéj sam jeden, panował jeszcze lat dziesięć. Umarł z żalu po stracie syna swego Aigialeusa, poległego, w powtórnéj wyprawie na Teby.

Adrasteja, miasto w Myzyi nad Granikiem, gdzie była świątynia i wyrocznia Apollina i Dyjany.

Ad referendum, wyrażenie łacińskie prawne i biurowe, oznaczające oddanie pewnéj sprawy lub interesu, niższemu urzędnikowi do bliższego wyjaśnienia stanu rzeczy i wyprowadzenia stosownych wniosków.

Adres, tak się nazywą pismo winszujące lub dziękczynne, zaniesione przez pewną korporacyję do monarchy lub do władzy; w zwyczajnem zaś znaczeniu, jest to dokładne określenie miejsca zamieszkania jakiéjkolwiek osoby: w państwach konstytucyjnych, oznacza wystosowaną przez ciało parlamentarne odpowiedź, na mowę tronową.

Adrets, (Franciszek de Beaumont baron des) ur. 1513 r., † 1586. Jeden z wykonawców polityki Katarzyny de Medicis, głośny w dziejach francuskich a nawet w podaniach ludowych pamiętny ze swoich okrucieństw. Wstąpiwszy do wojska w 19 r. życia po śmierci Franciszka I został pułkownikiem. Obrażony przez gubernatora Monteratu, protegowanego przez Gwizyjuszów Lotaryńskich, postanowił się zemścić i tym celem przeszedł do stronnictwa, tak zwanych *Hugonotów* (ob.); gdy mu tu jednak odmówiono gubernatorstwa Lijońskiego, przeszedł znowu do przeciwnego stronnictwa. Ostatnie lata swego życia, przepędził zdala od spraw publicznych.

Adria, miasto w Wenecyjańskiém założone przez Etrusków, kolonizowane w IV w. przed Chr. przez Koryntyjczyków, następnie zdobyte przez Rzymian liczy dziś 12803 m. i zawiera w sobie wiele pamiątek starożytnych z czasów etruskich i rzymskich. Morze Adryjatyckie od tego miasta, otrzymało swą nazwę.

Adrian (Jan Walen) niemiecki literat, językoznawca i profesor w Giessen. ur. w r. 1793 † 1864. z prac jego najważniejsza „*Mittheilungen zur Geschiechte und Literatur*."

Adrogatis, w dawném prawie rzymskiem, rodzaj adopcyi czyli przysposobienia.

Adryjan *(Albin)* Łużyczanin, słynął w Krakowie około 1532, ze swych poezyj.

Adryjan. Dominikanin spowiednik króla polskiego Zygmunta I słynny swojego czasu kaznodzieja, † 1539.

Adryjan dziesiąty i ostatni patryjarcha rossyjski, ur. 1636 † 1700. Po jego śmierci cesarz Piotr I zjednoczył w osobie monarchy władzę duchowną i cywilną.

Adryjan Franciszkanin wydał w Krakowie 1545 r. *Naśladowanie Chrystusa Pana* ksiąg czworo.

Adryjan, nazwisko 6 papieżów Adryjan I. 772, 795. Jako przyjaciel Karola W. doznał niejednokrotnie jego pomocy w obronie państwa od nieprzyjaciół zewnętrznych. A. II. 867—672. Odbył w Rzymie r. 868 sobór przeciwko Focyjuszowi i zostawił po sobie 37 listów w sprawach kościelnych.— III. 884—885, panował.— IV. 1154—1159 ubogi chłopak z Anglii przeniósł tyjarę otrzymawszy stolicę papieską do Orvieto a potem do Anagni. A. V. Geueńczyk wybrany 1276 r. umarł po obiorze w 38 dni A. VI. syn rzemieślnika z Utrechtu, był profesorem uniwersytetu w Lowanium, a później nauczycielem Karola V cesarza, nareszcie posłem w Hiszpanii. którą zarządzał po śmierci króla Ferdynanda wspólnie z kardynałem Ximenesem, wybrany papieżem r. 1522, w następnym roku umarł, zostawiwszy kilka dzieł teologicznych.

Adryjan, piętnasty cesarz rzymski ur. 76 † 138 nastąpił po Trajanie w r. 117 w młodości oddawał się z wielkim zapałem naukom. Wiódł żywot niezmiernie czynny, a lubo głównem jego staraniem było utrzymanie pokoju, przymuszony jednak był wojować z Alanami, Dakami, Sarmatami i Żydami odjął właścicielom prawo życia i śmierci nad niewolnikami, nieprześladował chrześcijan, wydał *edykt wieczysty*, czyli kodex praw i ozdobił państwo, wielu wspaniałemi budowlami.

Adryjan Romanus, matematyk oddający się szczególnie algebrze; w r. 1610 przybył do Polski i był nauczycielem w akademii Zamojskiéj.

Adryjanici, sekta chrześć. istniejąca w XIV w. tak nazwana od Adryjana Hamstediusa. Zwolennicy jéj podzielali zdania Anabaptystów, utrzymując, że Chrystus nie był Bogiem, lecz synem niewiasty, jak każdy inny człowiek i t. p. i że dzieci należy chrzcić dopiero w dojrzałym wieku.

Adryjan skazany w Kijowie 1004 r. pierwszy skopiec w Rossyi, jak się zdaje podzielał zdania Bogumiłów.

Adryjanopol (Drynopol u Słowian a po tur. Edryne), druga stolica Turcyi nad r. Marycą, liczy 150000 m. Pamiętny traktatem, zawartym 13 Czerwca 1713 między Rossyją i Turcyją, następnie podobnymże traktatem z d. 19 Września 1829, kończącym wojnę między obu temi państwami. Posiada dwa pałace sułtańskie, 40 meczetów a okolice słyną mnóstwem kwitnących róż, z których wyrabiają znany olejek różany; podwzględem handlu i przemysłu jedno z ważniejszych miast w Turcyi.

Adryjatycka Wyprawa r. 1806 i 1807, złożona z 10 okrętów i 34 statków rossyjskich pod dowództwem Sieniawina przeciwko Francuzom, zajmującym prowincyje wenecką, dalmacką i Bocadi Cattaro, które zajęte z początku przez Rossyjan, po ich ustąpieniu, znowu zwrócone zostały Francuzom.

Adryjatyckie morze, (Morze Sine lub Jaderskie Słowian) część morza Śródziemnego od przylądka Otranto na południo zachodzie aż do zatoki Tryjesteńskiéj na północy, obejmuje długości około 120 szerokości 30 mil, a powierzchni około 4000 m. □ leży między Turcyją europejską, Austryją i Włochami wybrzeże zachodnie miałkie i prawie bez portów, (Wenecyja, Ankona v. Brindisi) wschodnie zaś strome, skaliste, pełne wysp, zatok i portów, (Tryjest, Fiume, Pola, Zara, Kattaro, Raguza). Tryjest najważniejszy punkt, tak dla handlu lądowego jak morskiego. Znaczniejsze wpadające do niego rzeki są: Adyga, Po i Rubikon, przypływ i odpływ morza: mało się w nim czuć daje, a woda jego jest bardziéj słona niż w morzu Śródziemném.

Adular, minerał z rodzaju spatu polnego, podwójny krzemian glinki i potażu znajduje się na górze S. Gotarda i w Irlandyi. Złotnicy używają go do pierścieni i innych ozdób; barwy białawéj zowie się kamieniem księżycowym, słonecznym zaś, gdy okazuje czerwonawą grę kolorów.

Adule, starożytne miasto Etyjopii nad morzem Czerwoném, dziś *Zulla*.

Advocati ecclesiae, albo **Defensores, actores ecclesiae**, nazywani byli obrońcy sądowi spraw kościołów i klasztorów, tudzież zarządzający ich dobrami. Tytuł ten dawano także honorowo fundatorom, niekiedy nawet i kobietom.

Advocatus fisci, procurator regis tak się zwał we Francyi za dawniejszéj monarchii obrońca interesów królewskich szczególniéj finansowych w parlamentach.

Adwent, w rzym.-katol. kościele 4 tygodniowy czas przed Bożém Narodzeniem. Z pierwszą Sobotą Adwentową rozpoczyna się rok kościelny. Podczas adwentu odbywa się właściwe nabożeństwo zwane *Rorate*, to jest msza śpiewana przed świtem na cześć Boga Rodzicy, poczynająca się od słowa: *Rorate*.

Adwokat, prawnik wykwalifikowany i broniący przed sądami interesów swoich klijentów. Nie każdy jest tak obznajmiony z prawem i wymowny, aby mógł bronić swych interesów, stąd potrzeba ludzi, którzyby ten brak mogli zapełnić, a takimi są obrońcy. Obrońców spotykamy już w Grecyi i Rzymie, gdzie nawet wielką grali rolę; w średnich wiekach widzimy ich w kapitularzach Karola W. zjawiających się pod nazwą *clamatores*, dziś wreszcie jest to jeden ze stanów najbardziéj wpływowych, i dla tego przedstawimy w krótkości ich organizacyję w Francyi, Anglii, Rossyi i u nas. **A.** *we Fracyi* są: *Stagaires* t. j. ci, którzy ukończywszy kurs prawa ze stopniem doktora lub licencyjata, mogą wprawdzie bronić spraw w sądach przy których konsystują, ale muszą przytém przez 3 lata uczęszczać na posiedzenia sądu i na wykłady prezesa izby adwokatów, corocznie wybieranego tak zwanego *bâtonnier*, poczém dopiéro stają się adwokatami rzeczywistymi *avocats inscrits au tableau*. Ci ostatni mają prawo bronić spraw w całéj Francyi, a za to są zobowiązani do bronienia bezpłatnie spraw biednych przysyłanych im z urzędu przez prezesów sądów. Adwokaci bronią stojąc i z nakrytą głową. Rodzaj adwokatów przedstawiają tak zwani *avouès*, urzędnicy mogący zastępować strony w procesach cywilnych, toczących się w trybunałach i sądach apelacyjnych. Avoués równie jak avocats, wybierają z pomiędzy siebie radę, mającą nad niemi nadzór i władzę dyscyplinarną. **A.** *francuscy*, doszli już do wielkiego znaczenia za dawniejszéj monarchii. Rewolucyja r. 1789 zniosłszy parlamenty, zniosła także korporacyją adwokatów; Napoleon w 1810 roku przywrócił ich ale z ograniczonemi prawami. Ordonanse z r. 1822 i 1830 urządziły ostatecznie adwokaturę francuską. Znaczenia politycznego adwokatów we Francyi dowodem są wypadki z 1870 r. mianowicie rząd wrześniowy. — **A.** *w Anglii* nie są obowiązani studyjować prawo teoretycznie. Kwalifikacya ich składa się: z wykształcenia praktycznego u jednego z adwokatów, z zaręczenia 2-ch adwokatów, że kandydat jest uczciwym człowiekiem, ze świadectwa z ukończenia dwuletniego kursu nauk lub zdania egzaminu w *Inn* t. j. zgromadzeniu prawników, gdzie wykłady są bardzo rzadkie i prowadzone po większéj części przez adwokatów. Adwokaci angielscy dzielą się na: *attorney* i *barrister*.— *Attorney* (rodzaj francuskiego avouè) ma prawo przygotowywać akty, które są przedstawiane w sądach przez właściwego obrońcę (avocat) barrister, lub też samę stronę.— W Niemczech adwokatura zbliżona jest do francuskiéj. W Rossyi instytucyja adwokatów została zaprowadzona razem z publikacyją no-

wych procedur t. j. ustaw z r. 1867. Według prawa z r. 1864, kandydat na adwokata winien mieć kwalifikacyją naukową t. j. skończyć kursa prawne w uniwersytecie, pięcioletnią praktykę sądową, 25 lat wieku i być ruskim poddanym.— A. *ruscy* (prysiażnyje powierennyje) wybierają z pomiędzy siebie prezesa i radę, która się składa z 5—15 członków. Rada taka istnieje przy sądach apelacyjnych (sudebnych pałatach), i rozpoznaje prośby kandytatów na urząd adwokata, skargi na adwokatów zanoszone, ma władzę dyscyplinarną i deleguje kolejno adwokatów dla bronienia biednych z urzędu. A. *u nas* dzielą się na 3 a właściwie na 4 stopnie. Najniższy stopień stanowią obrońcy przy sądach pokoju, którzy nie mają prawa stawania w trybunale; 2 stopień stanowią patroni mogący stawać w sądach niższych i trybunale, 3-ci stopień adwokaci mogący stawać we wszystkich trybunałach, niższych sądach i sądzie apelacyjnym; 4-o mecenasi (obrońcy przy senacie stawający we wszystkich instancyjach sądowych.—Obrońcy nasi nie mają prawa wybierać sobie rady zarządzającéj, ale zostają pod nadzorem naczelników tych sądów, przy których są ustanowieni. Ci nakładają na nich kary dyscyplinarne, rozdzielają między niemi sprawy ubogich dla bronienia z urzędu. Kandydaci na 3 wyższe stopnie obrońców, tak jak w ogóle na posady sądowe, powinni mieć kwalifikacyję naukowę, t. j. skończyć wydział prawny w uniwersytecie, kwalifikacyję praktyczną t. j. odbyć aplikacyę sądową i zdać egzamin. Jednak przepisy te nie są ściśle przestrzegane.

Adwokat Boży i Adwokat Djabli (Advocatus Dei et Advocatus Diaboli), dwaj obrońcy, konieczni przy procesie kanonizacyjnym w kościele rz. kat. Jeden z nich przemawia na korzyść mającego być kanonizowanym a drugi stara się zniweczyć przytaczane przez pierwszego dowody. ob. Kanonizacyja.

Adyga (po niem. *Etsch*), rzeka włoska, bierze początek w Tyrolu, w Alpach Retyjskich napółnoc od Ortles; po 40 milowym biegu cokolwiek na północ od Po, wpada kilku odnogami do m. Adryjatyckiego.

Adynamija, osłabienie znaczne, stan chorobliwy organizmu, objawiający się upadkiem sił, do wysokiego stopnia posuniętym. Polega albo na niedostatku materyjału do pracy, albo tylko na właściwem przeistoczenie czasowem organów pracy, mięśni, w gorączkach silnego natężenia.

Adyton, tak nazywano w świątyniach greckich miejsce dostępne dla samych tylko kapłanów, w którém na wywyższeniu, znajdował się posąg bożka świątyni.

Adżarskie góry, pomiędzy Kurą a Araksem na Kaukazie, prawie zawsze pokryte śniegiem, lesiste, wys. 11,000 stóp.

Adżem, po arabsku: cudzoziemiec, barbarzyniec. Tém mianem Arabowie nazywają wszystkie narody prócz własnego.

Adżmir ang. Ajmeer (v. Ajmere), prowincyja w Indyjach pozagangesowych, od 1818 należąca do Anglików. Główne m. A. w romantycznéj dolinie z 23000 m. ożywiony prowadzi handel.

Aeby (Karol), naturalista współczesny, znany z wystąpienia przeciw Darwinowi w pracy swéj „*O czaszkach ludzi i małp.* Lipsk 1867". Stara się tu dowieść, że przestrzeń między czaszką ludzką a małpią, nie da się zapełnić formami przejściowemi.

Aëdon, córka Pandareusa, była żoną Zetchosa i matką Itylos. Zazdroszcząc licznego potomstwa swéj bratowéj Niobie, która miała siedmiu synów i siedm córek, chciała zamordować jéj najstarszego syna, lecz przez omyłkę zabiła własnego. Z rozpaczy odebrała sobie życie, bogowie ulitowawszy się nad jéj losem, przemienili ją w słowika (po grecku *aëdon*), w którego postaci ona dotąd bo leść swą opiewa.

Aegidius Romanus, uczeń ś. Tomasza, nauczyciel Filipa Pięknego, króla fr. a nareszcie kardynał, zmarły r. 1316. Autor licznych dzieł teologicznych i filozoficznych.

Aegilops (*twałek*), roślina trawiasta w pd. Francyi; niesłusznie sądzono, że zboża pochodzą od jednego gatunku tego rodzaju.

Aegopodium (*podagrycznik*), rodzaj rodziny *umbelliferae*. Jedyny gatunek A. *podagryrium*, kwiaty białe, owoc jajowaty, ziarno bez pokryw. Pospolity jako chwast, do wygubienia trudny; niegdyś używany przeciw podagrze. Ma być dobrą paszą dla świń.

Aegos-Potamos, mała rzeczka w Chersonezie Trackim, pamiętna zwycięstwem, odniesioném r. 405 przed Chr. przez Lisandra, wodza lacedemońskiego nad flotą ateńską, a które położyło koniec wojnie peloponeskiéj.

Aelia Capitolina, nazwa miasta wzniesionego na gruzach zburzonéj Jerozolimy r. 136 po Chr. z rozkazu cesarza Aeliusa Adryjana. Żydom niewolno było zbliżać się tutaj pod karą śmierci. Dopiero za Konstantyna, miasto to odzyskało dawną nazwę Jerozolimy.

Aelius Donatus, znakomity gramatyk, żyjący w w połowie IV wieku po Chr. nauczyciel S. Hieronima. Jego gramatyka łacińska była także wydaną w Krakowie r. 1795.

Aelst (flam. *Aalst*, fran. *Aloct*), stolica okręgu t. n. w Belgii, ma 18,800 m., starodawne pomniki, wiele zakładów naukowych i przemysłowych; znaczny handel.

Aelst (Evert van), malarz hollenderski, ur. 1602, † 1658, znakomity pejzażysta.

Aeolopantalion, narzędzie muzyczne klawiszowe, w którém powietrze z miechów nadymanych nogami grającego, wepchnięte w odpowiednie trąby stroikowe, wydaje tony. Wynalazcami tego instrumentu byli Brunner i Hoffman w Warszawie r. 1828.

Aeneas (Sylvius, ob. Pius).

Aepinus (Franc. Maryja Ulryk Teodor), ur. 1724 w Rostocku, † 1802 r. w Dorpacie. Był profesorem uniwersytetu Petersburskiego, gdzie wykładał fizykę, pracując szczególniéj nad elektrycznością. Jemu to przypisują wynalazek kondensatora elektrycznego i elektroforu.

Aepiornis, *A. maximus*, ptak przedpotowy, olbrzymi, którego jaja znalezione na Madagaskarze w r. 1851 zawierają po $10^1/_2$ kwart objętości; znaleziono też kości jego i zaliczono go do sępów; skrzydłami mógł objąć 28 łokci. Madagaskarczycy utrzymują, że dotąd w ich lasach żyje ptak olbrzymi, ale się rzadko ludziom pokazuje.

Aërides (*pienisława*), rodzaj rodziny storczykowatych; są to ozdobne rośliny, rosnące pasożytnie na drzewach Azyi południowéj; kilka gatunków chowuje się w naszych cieplarniach.

Aërodynamika, Pneumatyka, czyli nauka o ruchu gazów, w szczególności powietrza. Ruchy mas wielkich stanowią wiatry (ob.), ruchy falowe powietrza wydają głos (ob.). Tu się rozważa najpierw wypływ gazów z naczyń do próżni, albo w miejsca o mniejszéj prężności gazu. Wypływ ten ulega w ogóle tym samym prawom, co wypływ cieczy: jeżeli ciśnienie, pod jakiém gaz zostaje, obliczymy w wysokości słupa gazu téjże gęstości, to szybkość wypływu jest proporcyjonalną do pierwiastku kwadratowego z téjże wysokości. Wpływ rur dodatkowych do otworów, jest podobny jak u cieczy (ob. Hydrodynamika). W miarę jak w przestrzeni do któréj gaz wpływa, ciśnienie przez nagromadzenie gazu się powiększa, szybkość wypływu w skutek oporu się zmniejsza i wypływ nakoniec ustaje. Tu też należy podnoszenie się gazów w cieczach: kształt pęcherza gazowego zależy wtedy od jednostajności lub niejednostajności ciśnienia, pod jakiemi cała masa gazu zostaje (Melde, Guthrie 1865). Tu nakoniec, należy nauka o unoszeniu powietrza, przez szybko przepływający strumień cieczy lub gazu; strumień taki porywa przylegające cząstki powietrza, lub też, gdy przez wąskie rury przepływa, popycha je przed sobą, tak, że w około tego strumienia następuje rozrzedzenie powietrza, którego następstwem będzie ciągły dopływ powietrza z miejsc otaczających. Ssące to działanie strumienia cieczy lub gazu, objaśnia wiele zjawisk i jest podstawą wielu przyrządów.

Aërografija albo Aerologija, nauka o powietrzu, wyraz rzadko używany.

Aërolit, ob. Gwiazdy spadające.

Aëromancyja, w starożytności wieszczbiarstwo na zasadzie zjawisk powietrznych.

Aëromechanika, nauka o warunkach równowagi i prawach ruchu gazów, w szczególności powietrza; stąd dzieli się na aerostatykę i aerodynamikę.

Aërometr, w ogóle każdy przyrząd służący do oznaczania warunków fizycznych powietrza, jak barometr i t. p.

Aëronauta, żeglarz napowietrzny. ob. Balon.

Aërostat. ob. Balon.

Aërostatyczna prasa, prasa powietrzna. ob. Prasa.

Aërostatyka, nauka o warunkach równowagi gazów, w szczególności powietrza. Gazy jako ciała ciężkie i złożone z cząstek ruchliwych, mają te własności wspólne z cieczami; wywierają więc ciśnienie na podstawy i na ściany naczyń. Do mierzenia ciśnienia atmosfery służy barometr (ob). Na zasadzie ciśnienia powietrza polegają różne przyrządy, jak lewary, pompy (ob.). Do gazów stosuje się również prawo Archimedesa. (ob. Archimedes balon).—Oprócz własności wspólnych z cieczami gazy posiadają własność rozprężliwości, t. j. usiłują zająć największą możliwą przestrzeń, ztąd A. zajmuje się zależnością objętości gazów od ciśnienia pod jakiém zostają i od ich temperatury. (ob. Gazy, Atmosfera).

Aërostierzy. ob. Balon.

Aëryjusz i Aeryjanie. Aeryjusz rodem z Pontu, ksiądz i mnich w Sebaście w Armenii w IV wieku. Występował przeciw zwierzchnictwu biskupów, uważając ich za równych innym kapłanom, potępiał obrządki kościelne, obchód świąt a zwłaszcza Wielkanocy, modlitwy i jałmużny za umarłych, tudzież odrzucał wszelkie stałe posty. Zwolennicy jego zwani Aeryjanami, zgromadzali się w lasach i jaskiniach. Czyt. pisma Epifaniusa.

Aesthesiologija, dział anatomii, zajmujący się opisaniem przyrządów zmysłowych. Ob. oko, ucho, nos, język i skóra.

Aethusa, ob. Blekot.

Aetiologija, ob. Etiologija.

Aëtius, lekarz grecki z Amidy w Mezopotamii. Żył w połowie VI wieku po Chr. i był lekarzem przy dworze konstantynopolskim. W dziele swojem *Tetrabiblos* zebrał wiadomości wszystkich swoich znakomitszych poprzedników, i pomnożył je własnemi spostrzeżeniami.

Aëtyt, odmiana rudy żelaznéj, zwanej żelaziakiem brunatnym, w postaci mas kulistych częstokroć zawierających wewnątrz jądro ruchome. Zowie się też kamieniem orlim, sądzono bowiem że pochodzi z gniazd orlich, i przypisywano mu cudowne własności lekarskie.

Afanasiew (Aleksy Mikoł.), współczesny rossyjski archeolog, ur. 1826. Głównym przedmiotem jego zajęć było zbadanie pomników ustnéj literatury ludowéj, rozpoznanie spornych kwestyj w mitologii słowiańskiéj, a nadto historyja ros. literatury w związku z biblijografiją. † 1871.

Afanasij, metropolita, rodem z Perejasławca, † 1566. Za niego wydrukowaną została pierwsza książka ruska, obejmująca Dzieje Apostolskie. On uzyskał od cara Joana przywiléj, nadający wszystkim duchownym pewne swobody.

Afanasiew Alexy, autor rossyjski, ur. 1816 r. Od r. 1850 pisał pod pseudonimem Czużbiński. Wydał słownik narzecza małoruskiego (1855). i sześć tomów dzieł Kraszewskiego i Korzeniowskiego pod tyt. *Galer. pol. Pisatielej* Miał wypracować słownik polsko-małoruski.

Afanez, odmiana arszenianu miedzi, przedstawia się w blaszkach skośnych, w masach krystalicznych blaszkowych, z połyskiem dosyć mocnym, barwy zielono błękitnawéj, bardzo ciemnéj.

Afelium (aphelium punkt odsłoneczny). Punkt drogi planety, najbardziéj oddalony od słońca w przeciwieństwie do punktu téjże drogi, najbliższego słońca *periphelium*; są to więc końce osi wielkiéj drogi, którą planeta około słońca obiega. (ob. Planeta).

Afenowie v. Ofenowie. Tak nazywają w Rossyi

przedających książki i drobny towar, jaki roznoszą lub wożą po wsiach. Zajmują się tém głównie mieszkańcy gub. Włodzimierskiéj, w któréj dotąd handel ten liczą na 13 mil. rubli. Afenowie mają swój własny język kupiecki, niezrozumiały dla innych.

Afenduliew, właściwie Michał Komnenos, grek, był urzędnikiem przy poselstwie rossyjskiem w Madrycie i Lizbonie. W czasie wojny Greków z Turcyją walczył pod Ypsylantim, silnie agitował w Grecyi i starał się, aby Kreteńczycy obrali go królem.

Afer Domicyjus, mówca rzymski, ur. 15, † 59 r. po Chr. Kwintylijan stawia go w rzędzie wielkich mowców, chociaż zhańbił swój talent, podjąwszy się nikczemnego rzemiosła donosiciela i oskarżyciela pod panowaniem Tyberyjusza Kaliguli, Klaudyjusza i Nerona. Z mów jego tylko kilka ułamków pozostało.

Afer Konstantyn, medyk z Kartageny, żyjący w połowie XI w. Znany jest jako tłumacz lekarskich pism arabskich na język łaciński. Z pism jego wyciągi, porobione przez Jana z Głogowy, wyszły 1518 w Krakowie.

Aferezys, oznacza używane przez poetów skrócenie wyrazów, przez odjęcie im pierwszéj sylaby albo głoski, np. *temnere* zamiast *contemnere* (gardzić), *ostać* zam. *zostać* i t. p.

Affekcyja, oznacza jakikolwiek chorobliwy stan ciała lub organu, którego się bliżéj nie oznacza.

Affekt, oznacza wzruszenie umysłu, powstające z wrażeń silnych, i nieprzewidzianych sprowadzających affekta: gniewu, radości, zemsty i t. p. W dawnéj polszczyźnie, affekt znaczył toż samo, co miłość.

Affiliacyja, przysposobienie za syna, adopcyja. W rozmaitego rodzaju stowarzyszeniach lub towarzystwach uczonych, korporacyje mniéj liczne albo podrzędne, łączą się z liczniejszemi lub główniejszemi i to nazywa się także *affiliacyja*.

Affinacyja, ma na celu oczyszczenie pewnego ciała od obcych domieszań. Wyraz ten najczęściéj używa się, przy oddzielaniu złota od srebra. Najwięcéj w tym celu stosowany sposób polega na użyciu kwasu siarczanego; srebro wtedy utlenia się, przy rozkładzie kwasu siarczanego, przyczém kwas siarkowy uchodzi i tworzy się siarczan srebra rozpuszczalny, gdy złoto nie ulega wpływowi kwasu. Następnie srebro strąca się miedzią. *Affinacyja* oznacza także niekiedy zcieńczenie pewnego przedmiotu, jak np. lnu i konopi, przez przeprowadzenie ich przez coraz ostrzejsze i delikatniejsze szczotki żelazne.

Affirmacyja, potwierdzenie, a stąd: **Affirmative**, wyrażenie oznaczające zatwierdzenie, poparcie przychylne jakiegóś wniosku. Na sejmach głosują przez *affirmative* lub *negative*, t. j. przez zatwierdzenie lub odrzucenie stawionéj propozycyi.

Affre (Dyonizy August), arcybiskup paryski, sławny zgonem bohatyrskim, ur. 1793 w st. Rome de Tarne. W czasie rewolucyi r. 1848, dnia 25 Czerwca, chcąc zapobiedz strasznemu przelewowi krwi bratniéj, pojawił się na barykadzie wzniesionéj na przedmieściu Ś. Antoniego, i w chwili kiedy do ludu przemawiał, kula wypadła z szeregów gwardyi i śmiertelnie ugodziła go w plecy, skutkiem czego zakończył życie dnia 27 Czerwca.

Affry (Ludwik Augustyn Filip, hr. d'), pierwszy landaman w Szwajcaryi, ur. w Fryburgu 1743, † 1810. Wstąpiwszy do wojska francuskiego, w r. 1784 był już generałem brygady, lecz w czasie rewolucyi francuskiéj wrócił do kraju, gdzie został członkiem wielkiéj rady, a w r. 1798 miał sobie powierzone dowództwo nad wojskiem związkowém. Następnie mianowany przez Napoleona pierwszym landamanem Szwajcaryi; piastował tę godność od r. 1803 aż do śmierci.

Afganistan, kraj Azyi środkowéj, stanowiący część wyżyny Irańskiéj, zamieszkały przez Afganów, leży pomiędzy Indostanem i Persyją, obejmuje 12,000 mil kw. i liczy około 8,000,000 m. Góry zalegające Afganistan w rozmaitym kierunku, są odnogami Himalai, a jedyną rzeką większą i spławną jest Kabul, dopływ Indu. Znaczniejsze miasta są: Kabul, Gasnah, Kandahar i Herat. Mieszkańcy wyznania mahometańskiego, podzieleni są na mnóstwo oddzielnych plemion, z których każde obiera sobie hana, podległego jednemu szachowi, pomimo to, przedstawiają oni naród dosyć jednolity, spojony wspólnością interesu, prostotą obyczajów, duchem wojowniczym i uprzejmą gościnnością. Klimat niejednostajny, w dolinach wschodnich umiarkowany, na połud. zachod. gorący na półn. zimny. Stąd i produkta wegetacyjne najrozmaitsze, od trzciny cukrowéj i palm daktylowych do wszystkich gatunków zboża europejskiego. Taż sama rozmaitość i w królestwie zwierząt. Tygrysy, hyjeny, szakale, niedźwiedzie, wilki, lisy, znajdują się tu obficie. Handel ogranicza się głównie na chodowaniu pięknych koni, oraz sprzedaży futer, szalów i t. p. *Język* Afganów (*Pusztu* lub *Puktu*), pokrewny z perskim, dopiéro w XV w. wyrobił się na piśmienny. W literaturze naśladownictwo Persów. Najsławniejszy poeta *Abdurrahman*. *W historyi* występują na jaw dopiéro w połowie XVIII w., kiedy Achmet-szach wyzwolił swój naród z pod jarzma perskiego i ufundował dynastyją Duranów, która ze śmiercią Mahmuda 1823 upadła. Na czele stanął Dost-Mohammed, który walcząc początkowo z Anglikami (1839 i 1849) zawarł ostatecznie przymierze i za ich namową, prowadził niepomyślną dla siebie wojnę z Persami 1856. Po jego śmierci 1863 r. rozpoczęły się srogie walki między pretendentami, z których Szyr-Ali, prawy następca swego ojca 1869 r. objął rządy kraju. Położenie Afganistanu, jako szranki między posiadłościami rossyjskiemi i angielskiemi jest we względzie politycznym bardzo wielkiego znaczenia. Najnowsze prace o téj krainie są: *Belen'a* (1862), *Vambery'ego* (1865).

Afinger (Bernh.), jeden z najznakomitszych, współczesnych niemieckich rzeźbiarzów, ur. 1813 w Norymberdze, gdzie przy bystrém rozwinięciu zdolności wielki okazał talent, oddając się całkowicie sztuce średniowiecznéj. Pod przewodnictwem Raucha w Berlinie, starał się bogatą treść sztuki staroniemieckiéj połączyć ze szlachetnością formy greckiéj, i pracując w tym kierunku, głośne zyska sobie imię.

Afium-Karahissar v. **Karahissar** (star. **Apamea**

Kibotos v. Prymnesia), m. w Małéj Azyi; fabryki broni, kobierców, wyrobów wełnianych, plantacyje marzanny i maku, przygotowywanie opium; cytadela i ożywiony handel; 13,000 m. W okolicy leżała star. *Synnada*, słynna łomami pięknego, białego marmuru.

Afonja (Aphonia), zupełna niemożność wydawania głosu, chociaż mowa szepcząca pozostaje różni się więc od niemoty, przy któréj głos wydobywa się z krtani, ale nie może być urabianym. Zdarza się przy chorobach krtani; głównie w osłabieniu, zniszczeniu, mocnem spulchnieniu stron głosowych, paraliżu w krupie, tudzież przy chorobach nerwowych, niekiedy następuje po mocnem nadwerężeniu przyrządu głosowego. Leczenie jéj stosowne do przyczyn, które ją wywołały.

Afonin (Maciej), pierwszy profesor uniwersyt. Moskiewskiego (1769 r.) nauk przyrodniczych i rolnictwa, przyjaciel Lineusza i Pallasa. Uczył się w uniwersytecie Moskiewskim i Upsalskim, gdzie się magistrował, † w Nikołajewie 1810. Z jego dzieł odznacza się: *O razpołożenii czernoziema, osobliwo w chlebopaszestwie* (1771 r.).

Aforyzm, oznacza krótkie i treściwe zdanie, określające ważniejszą zasadę jakiéj nauki.

Afrancesados albo **Josefinos**, tak nazywano Hiszpanów, którzy w r. 1808 przyjęli konstytucyją, nadaną im przez Józefa Bonapartego, i bronić jéj przysięgli.

Afranius Lucius, rzymski poeta komiczny, żyjący na 100 lat przed Chr. On pierwszy porzucił naśladownictwo Greków przedstawiając życie i obyczaje Rzymian i zniżając się często do najniższych warstw społeczeństwa. Z 40 jego komedyj tylko ułomki pozostały.

Afri (Mikołaj), biskup chełmiński, † 1325, należał do zakonu kaznodziejskiego. Odebrał Krzyżakom przywłaszczone przez nich dobra kościoła chełmińskiego.

Africanus ob. *Scypion.*

Africanus (Julius), rodem z Palestyny. Z rozkazu cesarza Alexandra odbudował miasto Emmaus, przezwane późniéj Nikopolis. Napisał „*Pentabiblion chronologicum*", kronikę od stworzenia świata do trzeciego roku panowania Helijogabala, którą wcielił do swojéj historyi Euzebiusz.

Africanus (Leon Jan), machometanin rodem z Granady. Wzięty do niewoli przez korsarzy chrześcijańskich, dostał się do Rzymu, gdzie przyjął religiję katolicką i znalazł opiekuna w Leonie X. Zajmował się wykładem języka arabskiego, w którym wydał sławne swe dzieło: *Opis Afryki*, za co téż otrzymał od współczesnych przydomek *Africanus*.

Afrodisia, uroczystość obchodzona niegdyś na wyspie Cyprze i w wielu miejscach Grecyi na cześć Wenery.

Afrodisiaca (Aphrodisiaca). Środki dyjetetyczne i apteczne, mające przywrócić lub wzmocnić popęd płciowy i możność płodzenia. Tu należy użycie pokarmów białkowych (jaja, kawior, ostrygi), jako dostarczających materyału dla wydzieliny gruczołów płciowych. Ze środków aptecznych zalecają z bardzo niepewnym skutkiem [illegible], szafran, piżmo, środki drażniące moczopędne, zwłaszcza kantarydy (mucha hiszpańska). Dawniéj sprzedawano wiele tajemniczych napojów miłosnych pod nazwiskiem *philtra*.

Afrodite, Afrogeneja, grecka nazwa Wenery, znacząca dosłownie: powstała z piany morskiéj.

Afryka. Najmniejsza z 3 części starożytnego *kontynentu*, z którym tylko w południ.-wschodn. stronie łącząc się przez *między morze Suez* (dziś kanał Sueski), ze wszech stron ma *granice morskie*. Na północy oblewa ją m. *Śródziemne*, na wschodzie m. *Czerwone* i *Ocean Indyjski*, na południu i zachodzie *Ocean Atlantycki*. Grecy kraje na zachód od Egiptu leżące nazywali *Libiją* (Λυβύη). Nazwę *Afryki* przekazali nam Rzymianie; zająwszy bowiem posiadłości kartagińskie, znaleźli tam tuziemne plemię *Afarikas* v. *Awrighas* (prawdopodobnie dzisiejsi *Auraghowie*, rozproszeni po Saharze), których przezwali *Afri* v. *Africani* a stąd cały pas północny na zachód od Egiptu, znany późniéj u Arabów pod imieniem *El Maghreb*, nazwali *Africa*. Ogólna przestrzeń *A.* obejmuje 530,000 m. k. i 150 miljonów mieszkańców. Konfiguracyja *A.* pod względem *układu poziomego* jest bardzo prostą, prawie jednostajną. Jestto pień bez rozgałęzień. Średnica północ.-południ. między najskrajniejszemi punktami na półn. *przylądkiem Bon* (pod 37° szer. półn.) i na południ. przylądkiem *Agulhas* (Iglasty), (pod 35° 51' szer. południ.) wynosi 1080 mil, a średnica wschod.-zachod. między najwydatniejszemi punktami na wschodzie przylądkiem *Guardafui* (pod 51° 14' dług. wschod.) i na zachodzie przylądkiem *Verde* (pod 37° 32' dług. zachod.) wynosi tyleż prawie, bo 1000 mil. Ogólny kształt *A.* bardziéj zaokrąglony i bardziéj niż każdéj innéj części świata zamknięty w sobie. Nizina półn. stanowi szeroki owal, zwężający się ku południowi w trójkąt z przyciętym wierzchołkiem. Ale trójkąt ten jest o tyle wysunięty ku wschodowi, że jego wschodni wierzchołek (kraj Somala z przylądkiem Guardafui) tworzy półwysep, gdy tymczasem na zachodn. stronie wielka odnoga Gwinejska wrzynając się w ląd, stanowi jedyne załamanie kontynentu. Rozwój brzegów *A.* daleko słabszy aniżeli w innych częściach świata. Nie masz tu ani głęboko zachodzących w kontynent zatok (jak w Azyi lub Europie), ani żadnego znaczniejszego półwyspu. Linija brzegowa wynosi 3520 mil (600 na północy, 1470 na zachodzie, 1450 na wschodzie), i ma się w stosunku do powierzchni jak 1: 150. Środek *A.* mimo wyspiarskiego jéj położenia, żadnéj prawie z oceaném nie ma styczności, przeciwnie całkiem jest niedostępny. Ilość wysp (11300 m. kw.) okrążających *A.* również nader szczupła. Nie ma ani jednéj prawie większych rozmiarów wyspy nadbrzeżnéj; albowiem najrozleglejsza z nich Madagaskar (10,500 m. kw.) zpowodu ostrych kształtów i morskich prądów (w kanale Mozambickim) jest raczéj oceaniczną i żadnego nie wywiera wpływu na rozwój przeciwległych brzegów kontynentu.

Oprócz wymienionéj już na oceanie Atlantyckim zatoki *Gwinejskiéj*, któréj składowemi częściami są odnogi *Benin* i *Bafra*, zasługują na uwagę jeszcze następujące: na morzu Śródziemném *Sydra* (wielka Syrta) i Kabes (Mała Syrta); na oceanie Indyjskim: *Delagoa*, *Sofala*, *Aden*, łącząca się przez cieśninę Bab-el Mandeb z odnogą *Arabską* czyli m. Czerwoném, gdzie zatoki *Suez* i *Zeila*. Z mnóstwa *przylądków*, powiększéj części sławnych w historyi odkryć, prócz wyżéj wskazanych, wymienić jeszcze należy: *Spartel* (na wybrzeżu marokkańskiem) *Num*, (naprzeciwko wysp Kanaryjskich), *Bojador* i *Blanco* (na wybrzeżach Sahary), *Palmos* (w Wyższéj Gwinci), *Lopez* (na granicy między wyższą i niższą Gwineją) *Negro*, (w niższéj Gwinei), *Dobréj Nadziei* (w ziemi Kapskiéj), *Corrientes* i *Delgado* (oba na brzegach wschodnich).— Z wysp prócz Madagaskaru wymieniamy główniejsze: na oceanie Indyjskim: *Sokotora*, *Zanguebarskie*, *Seszelskie* (Seychelle), *Amiranty*, *Komoreńskie*, *Maskareńskie*, *Reunion*; na oceanie Atlantyckim: *Madeira*, *Azorskie*, *Kanaryjskie*, *Zielonego Przylądka*, *Gwinejskie*, Fernando-Po, Książęca, *Annobom*, śgo *Tomasza*). *Ascennsion*, śtéj Heleny. *Orografija*. Pod względem *układu pionowego*, przedstawia Afryka daleko większą rozmaitość aniżeli jak dotąd powszechnie utrzymywano. Od czasów K. Rittera rozdzielają A. odnośnie do stosunków orograficznych na: *wyżynę południową*, *nizinę północną* i *krainy górzyste na północy*, oddzielnie rozrzucone.

1-o. *Wyżyna południowa* obejmuje cały trójkąt od przylądka Agulhas aż do 10° szer. północ. Ogromny ten obszar, o ile dotąd zbadano, nie stanowi wszakże jednostajnéj wyżyny, lecz ku środkowi przedstawia ogromną kotlinę z największém zagłębieniem w okolicach jezior Ngami i Kumadan między 20°—22° szer. południ. Kotlina ta otoczona jest ze wszech stron mniejszéj lub większéj wysokości *górami skrajnemi*, rozpościerającemi się w kształcie *tarasów* ku przyległym morzom. Sam środek A. między ziemią Kapską, równikiem i Saharą zawiera rozległe stepy, ale niewszędzie, jak dawniéj mniemano, jest pustynią, owszem spotykają tu ziemie bardzo urodzajne a nawet gęsto zaludnione.— Południowa *krawędź kotliny* obejmuje 3 tarasy, idące za sobą od połud. ku półn.— Pierwszy 2-3000 st. średniéj wysokości z oddzieloną od niego na zachodzie górą *Stołową* (3600 st.). Drugi wznosi się przecięciowo do 3000 stóp absolutnéj wysokości, tworzy górzystą składającą się z twardéj gliny i w wielu względach podziwienia godną równinę *Karrus*, a nadto obejmuje góry *Cedar*, *Bokkeveld* (5000 st.), *Wielkie góry Czarne* (4000—5000 st.) i równoległe z niemi, ale nieco niższe i bardziéj ku południowi zwrócone *Małe góry Czarne*. Do trzeciego i najwyższego tarasu należą góry *Roggeveld* (przeszło 6000 st.), *Nieuweveld* (10000 st.), *Zimowe* i *Śniegowe* (10250 st.) Liczne przejścia w kształcie głębokich wąwozów *(Kloofs)* przerzynają górskie pasma i czynią je wogóle dostępnemi.— *Wschodnia krawędź środkowéj kotliny* począwszy od gór Sniegowych w postaci płaskowzgórza na 5-7000 st. wysokiego przez rzekę Orange i Transwaalską republikę ciągnie się ku półn. wschod. z rozgałęzieniami gór *Witte* ku wschodowi i *Smoczych* (Qvathlamba), ku Kafreryi i ziemi Natal. Góry te przerznięte licznemi rzekami pochylają się ku morzu. Za *Limpopo* rozlega się kraina górzysta, przeszło sto milowéj szerokości, przecięta rzeką Zambesi. Należą do niéj od zachodu góry *Matoppo* i wyżyna *Batoka* (5300 st.); od wchódu g. *Lupatu* (2000 st.), *Morumbalu* (3-4000 st.) *Kamonga* (3-4000 st.) i t. d. Na północ od Zambezi idą góry, *Melandża* i *Zomba* (6-7000 st.), otaczają jezioro Szyrwa. Na wschód jez. Niasa płaskowzgórz Dżaga a w końcu między 1° i 4° szer. południ. wznoszą się w olbrzymich masach wiecznym pokryte śniegiem wulkaniczne góry *Kilmandżaro* (20065 st), *Kenia* i t. d. z najwyższemi w A. wierzchołkami.— *Zachodnia Krawędź* poczynając się od *Roggeveld* idzie ku półn. zachod. obejmując góry *Kamie* (5150 st.), płaskowzgórze *Damora* (21° 22° szer. połud.) górzystą równinę *Ovambo* i wyżynę *Bengueli*, zkąd tryskają dopływy jeziora Ngami, rzek Liambye i Coanzy Kraniec ten wysoki jeszcze na 5000 stop. przechodzi zwolna nad niższą Coanzą w równinę, otoczoną pojedynczemi górami, a stąd przez krainy Hungo i Congo po zarównik do gór *Serra do Cristal*, które w 15 milowéj od brzegów odległości wznoszą się 3 tarasami do 5000 str.(1) *Północny Kraniec* znany jest tylko na wschodniéj i zachodniéj stronie, środek zaś tak mało jeszcze zbadany, że dotąd niewiemy czy znagła, czy też powoli zmienia się w nizinę. We wschodniéj stronie tworzą półn. kraniec *tarasy alpejskiéj krainy Abissynii*, gdzie do najwyższych gór należą właściwe abissyńskie z wierzchołkami Abba Jarad' (14900 st.) i Ras-Deczen (14200 st.), *Lamalmon* (10000) i *Tangab* (7200 st.) niedaleko jeziora *Tzana* v. *Tana*. W zachodniéj stronie półn. kraniec utworzony jest przez *Sudan Górny* gdzie (w państwie Fellatalickiém Adamana) wznosi się 10000 st. wysoka *Alantika*, a zaś między jez. *Czad* i Alantika góry *Ba* (5000 st.) i *Mindif* (6000 st). *2-o. Północna nizina A.* składa się już to z rozległych *pustyń*, już to z *obszarów* obfitujących w bujną roślinność. Pierwsza forma jest panująca, druga otacza jakby łańcuchem skraje centralnéj pustyni: na północy trawiaste stepy *Bileduldżerid*, na półn. wschód. i na wschód. dwa łańcuchy u stóp płaskowzgórza *Barka* i gór *Libijskich*, na południu płaski Sudan. Między temi zieleniejącemi wieńcami i oceanem Atlantyckim rozpościera się *Sahara*, największa w świecie a zarazem i najstraszniejsza z powodu swego położenia w strefie zwrotnikowéj pustynia, prawdopodobnie dno wyschłego morza. Ogromny ten obszar (110000 m.) nie jest wszakże monotonną równiną, bezmiernym piaszczystym oceanem, jak dotąd mniemano, lecz przeciwnie przedstawia znaczną rozmaitość wypukłości, gdyż rozrzucone łańcuchy gór ze swemi szczytami wznoszą się niekiedy do 3000 st. wysokości. Wielka

oaza *Fezzán*, otoczona pustynnemi górami, rozdziela Saharę na 2 nierówne części: 1-o mniejsza *wschodnia* albo *Libijska pustynia*, poprzerzynana stepowemi, dobrze zroszonemi a więc urodzajnemi, niekiedy nawet górzystemi oazami, i 2-o większa *Zachodnia* pustynia albo *Sahel* prawie bezwodna, bardzo jednostajna, i pełna ogromnych zasp piaszczystych (np. u przylądka Bajador na 400 st. w.). *Krainy górzyste północne* oddzielnie rozrzucone: wyżyna *Berberyjska* i *płaskowzgórze Barka*. 1° *Wyżyna Berberyjska* (Marokko, Algier i Tunis), rozpościera się od zachodu ku wschod. ograniczona morzem Śródziemném, Atlantykiem, Saharą i Wielką Syrtą. Powierzchnia jéj odznacza się większą plastyczną rozmaitością w porównaniu z innemi okolicami *A.* Składa się bowiem z mnóstwa górzystych płaszczyzn, przerzynających kraj w różnych kierunkach. Zachodnia część jest najwyższa, i system g. *Atlasu* (t. j. góry Śniegowe) wznosi się aż do wysokości linii śnieżnéj. *Atlas* rozpada się na 3 części: 1-o Wielki *A.* czyli południ. krawędź oddzielająca wyżynę od Sahary i stepów *Biledul-dżeryd*, ciągnącycb się aż do odnogi Tunetańskiéj; 2-e Mały *A.* czyli w wielu miejscach poszarpana półn. krawędź, oddzielona od południowéj, urodzajném, pokrytém średniéj wysokości górami płaskowzgórzem *Metidż*; 3-e wysoki *A.* czyli wysoka zachodnia krawędź, któréj pojedyńcze tylko wierzchołki, bez gleczerów, sięgają linii wiecznego śniegu np. *Miltsin* 10696 st. Ten to właśnie łańcuch, stosunkowo bardzo wązki a pionowemi kształty w niebo strzelający, nazywali starożytni „niebieskimi słupami". 2-e *Płaskowzgórze Barka* czyli mniejsza, wschodnia wyżyna półn. Afryki, przegrodzona od zachodniéj Wielką Syrtą ma największy spadek ku wschod. i największą wyniosłość. Zachodnia część *B.* o wiele jest wyższa, pokryta lesistemi górami i pięknemi poprzerzynana dolinami.— Wyspy *A.* w ogóle są górzyste, a niektóre z nich posiadają nawet góry znacznéj wysokości. Tak np. *Pico de Teyde* czyli Pik Teneriffa 14000 st. w.; *Pik Fernando Po* 10000 st. na wyspie Réunion (Bourbon) *Piton de Neige* 11730 st. a wulkan *Gros Morne* 10400 st. Wyspa Madagaskar, na całéj długości przerznięta pasmem *Ambotysmeńskim*, najwyższy wierzchołek (w górach Czerwonych) 11000 st.

Geologija A. o ile jest znaną, wskazuje uderzający rozwój skał pierwotnych, łupków krystalicznych i granitu, należy przyjąć, że w czasie tworzenia się tak zwanych pokładów pierwotnych, wielkie części A. sterczały jako wyspy nad morzem otaczającém, gdzie tworzyły się pokłady paleozoiczne; ale już w końcu peryjodu przejściowego, w skutek podniesień utworzyła się największa część tego lądu, która już prawdopodobnie potém morzem nie była zalaną. Silna działalność wulkaniczna w A. pd. wyniosła wspaniałe utwory porfirowe, na których rozwinęła się flora pokładów węglowych; liczne skamieniałości okazują zabytki zwierzęce, tak różne od zwierząt dawnych Europejskich, jak i ląd A. był wówczas oddzielony. Po długim peryjodzie spoczynku, nastąpiło zniżenie części północnéj, na któréj utworzyły się pokłady kredowe. Pokłady wapienne wewnętrzne noszą cechy osadów wód słodkich i powstały z jezior. Wybrzeża A. wsch. dotąd zwolna się podnoszą, jak to okazuje obwód ich utworzony z wapienia koralowego. Wyspy A. są po większéj części pochodzenia wulkanicznego, działalność wulkaniczna okazała się świeżo (1861) na wybrzeżu Abissyńskiém. Do bogactw mineralogicznych A. pd. należy żelazo, miedź, sól; obszar Zambezy i krajów sąsiednich, okazał się bogatym w złoto. Dyjamenty na pd.; bardziéj na pn. liczne łomy dostarczały Egipcyjanom, potém Rzymianom, doskonałych materyjałów do robót architektonicznych i rzeźbiarskich (syenit, granit czerwony, porfyr, wspaniała breccia); góry Nubijskie przedstawiały kopalnie ołowiu, miedzi, i aż do epoki kalifów, złota. W Algeryi pd. i zach. Egipcie studnie artezyjskie dawno były już znane.

Hydrografija. Jeziora. Aż do najnowszych czasów, znano w Afryce jezior bardzo niewiele. Podróże i odkrycia w ostatnich dziesiątkach lat poczynione, znacznie powiększyły ich liczbę i wykazały wielką niektórych rozległość. Oto najważniejsze. *Ukerewe* v. *Victoria Nyansa* v. *Unyamwesi* we wschodn. A. w krainie Unyamwesi, między 3° szer. połud. i 0° 20′ szer. półn. a 32°—35° 40′ dług. wschod. Leży o 3550 st. nad powierzchnią morza, ma 2000 m. □. *Luta-Nzige* (Albert-Nyansa) na półn. zachód od Nyansa; ma odpływ do Białego Nilu. *Tanganijka* na połud. zachód od Nyansa, z półn. otoczone górami; *Nyassa*, bardzo burzliwe; *Szyrwa* na połud. od Nyassa, odkryte 1859 r. przez Liwingston'a; posiada mnóstwo ryb, krokodylów i koni rzecznych.

Ngami w połud. A. stanowi półn. granicę wielkiéj pustyni *Kalahari*, na półn. zachód od niego *Kamba* a na półn. *Dilolo*. *Czad* we wschod. Sudanie, 300 m. □ ze 100 wyspami, zamieszkałemi przez dzikie i rozbójnicze plemię *Biddumas*; i z kilku znacznemi dopływami, obfituje w ryby, krokodyle, konie rzeczne i wodne ptastwo. Na wschód od niego *Fittre*, *Tzana* v. Tana (Dembea) w Abissynii, 67 m. □.; przepływa je wschod. odnoga Nilu. W Egipcie: znane jeszcze z najodleglejszych czasów sztuczne jez. *Moeris* (teraz Birket-el-Kerum); rybne i obfitujące w ptastwo wodne jez. *Menzaleh*; *Burlos* i bardzo obszerne *Mareotis* (teraz Birket Marint). Na połud. stoku Atlasu. Znajduje się też mnóstwo jezior bagnistych i słonych.

Rzeki afrykańskie nie mają w ogóle tyle znaczenie, co azyjatyckie i amerykańskie, ale jedna z nich, ów w starożytnych już czasach sławny *Nil*, zajął wśród głównych rzek całego świata, bardzo ważne stanowisko; uderzającém jest w Afryce zjawiskiem, że największa jéj rzeka *Nil* wpada nie do oceanu, lecz do morza wewnętrznego. Głównem ogniskiem źródeł rzecznych jest strefa między 15° szer. półn. i 15° szer. połud. (właściwa peryjodycznym deszczom), i góry *Quathlamba* i *Atlas*. Szczególną właściwością rzek Afryki, jest spiralna

forma górnego biegu i katarakty, a to z powodu przedzierania się przez górskie krawędzie kotliny. *Nil* powstaje w Nubii z połączenia pod Khartum *Bahr el Asrek* t. j. niebieskiéj rzeki czyli wschod. Nilu i Bahr-el-Abiad t. j. białéj rzeki czyli zachod. Nilu. Bahr-el- Asrek wytryska w Abissynii z góry *Giesz* (8900 st.) i przepływa jezio. *Tzana*. Kwestyja źródeł Bahr el Abiad do téj pory stanowczo jeszcze nie rozstrzygnięta. Poszukiwania Speke'a i Granta (1861—63) a także Bakera (1863—65) podają za źródła zachod. Nilu jez. Ukerewe i Luta Nzige. Z dopływów zachod. Nilu największe: z lewéj strony *Bahr el Ghazal* czyli rzeka gazel (źródłem jezioro Rek), a z prawéj *Sobat*, którego źródło dotąd nieznane. Od Khartumu przebiega Nil niezmierzone równiny, dziewiczemi porosłe lasami. Najważniejszym jego dopływem w tych stronach jest *v Takazze v. Athara* (Bahr el Aswad) z prawéj stron. Przy ujściu do m. Śródziemnego tworzy, z uroczystości po wsze czasy sławioną, siedmioramienną *deltę*. Wylewy Nilu, właściwość charakteryzująca prawie wszystkie rzeki A., wielce użyźniają okolice.

Do oceanu Indyjskiego wpadają:

Zambezi, u źródeł *Liambey*; w środkowym biegu ma wielki wodospad (Victoria v. Mozywatunija), 100 st. wysoki w korycie 3000 st. szerokim, *Limpopo*, któréj źródła pod Kolobeng. *Maputo* ze źródłami w g. Quathlamba; *Rufuma*, *Lufiji*, *Pangani*, *Sabaki*, *Ozy*, *Govind* v. *Vumba*, także *Juba*, *Jubb*. Czy rzeka ta identyczna jest z wielką i spławną r. *Goszob* v. *Godżob*, dotąd nie wiadomo.

Do oceanu Atlantyckiego:

Orange v. *Garip* — wzdłuż półn. granicy ziemi Kapskiéj; *Kongo* v. *Zairo*. Z powodu wodospadów, nie wszędzie spławna. *Koanza* v. *Quanze*, *Kunene*, *Ogowai*, *Gabun* v. *Mponyo*, *Dżamur*, *Kamerun*, Stary *Kalabar*, *Niger* bierze początek w g. *Kongi* powstaje z połączenia się *Tembi* i *Ahmar*; u krajowców nosi nazwy: Ba v. Dżolila (u Mandyngów), *Majo i Egirren* w okolicach Timbuktu *Issa* (u Fellatów) i *Quorra* (w dolnym biegu).—Wielkie wylewy Nigru trwają od Maja do Września; długość jego podają na 650 m. a cały system na 34000 m. kw.; siedmiu ramionami (najważniejszy Nun) uchodzi do zat. Gwinejskiéj. Znaczniejsze dopływy: z prawéj strony *Jendan*, *Milo*, *Lin*, *Surano*, *Grik*, i t. d.; z lewéj *Tunkisso*, *Zair*, *Sokoto*, *Kudunia* a najważniejszy *Czadda albo Binue*, w większéj części spławna ułatwia handel ze środkową A.—*Senegal*, *Gambia*, *Rio Grande* i *Nunez*. Rzeki wewnętrzne wpadające do jezior: do jez. *Czad*: *Szary*, *Serbewel*, *Jaloe* i *Kamadugu Wanbe*; do *Ukerewe*: *Lintibe*, *Libimbi*, *Roango*, *Quarara* i t. d.

Klimat. Położenie i ukształtowanie A. czynią ją najgorętszą częścią ziemi; $^4/_5$ należą do strefy gorącéj, $^1/_5$ tylko do ciepłéj umiarkowanéj strefy; z 900 mil długości, w których równik przecina ląd stały, 500 przypada na A. Linia najwyższéj temperatury średniéj rocznéj (27° C), przebiega kilka stopni na pn. równika. Z powodu jednak czystego nieba, silne jest promieniowanie ziemi, tak że różnica w temperaturze dziennéj wynosić może 45° C. (10° C rano i 55° po południu). Pod względem rozkładu wiatru i deszczu, to w okolicach między zwrotnikowych deszcz idzie ze słońcem, t. j. deszcze padają, kiedy słońce dochodzi najwyższego stanu, w okolicach pozazwrotnikowych, przy najniższym stanie słońca padają deszcze zimowe; tylko w wąskiéj strefie równikowéj, w tak zwanym pasie ciszy, deszcze padają we wszystkich czasach, zresztą następują na przemian susza i deszcze, które obumarłą roślinność, rychło do życia budzą. Na wybrzeżach, pod wpływem wiatrów morskich, klimat ulega korzystnym zmianom. Śnieg jest dosyć pospolity na wyżynach, wieczny wszakże śnieg na lądzie A. znany jest tylko na wysokich szczytach zach. Zanguebaru.

Flora A. w okolicach pn. przedstawia ogólne cechy roślinności krajów, leżących nad morzem Śródziemném; po ubogiéj florze pustyni rozciąga się flora zwrotnikowa, zajmująca całą okolicę stałych deszczów letnich; przedewszystkiém jednak bogactwem odznacza się roślinność w A. pd. Dostarczyła ona dotąd około 12000 gatunków. Najbardziéj godne uwagi z roślin A. są baobab, drzewo smocze, hebanowe, wiele gatunków palm i roślin czułkowych, drzewa gumowe, farbierskie, rośliny pieprzowe i korzenne, różne gatunki aloesu, drzewo kawowe, rosnące dziko w Abissynii; uprawiają się: bawełna, wino, różne gatunki zbóż i owoców europejskich.

Fauna. Oprócz pn. części, gdzie świat zwierzęcy ma wiele podobieństwa z pd. Europą, i Madagaskaru, noszącego typ indyjski, jedne niemal gatunki rozchodzą się od granicy pn. deszczów zwrotnikowych aż do przylądka. Zwierzęta A. wyróżniają się w ogóle większą siłą i dzikością, od zwierząt azyjatyckich i amerykańskich; faunę A. cechują następne zwierzęta: słoń A., nosorożec, hippopotam, świnia murzyńska (phacochoerus), bos cafter, giraffa, żebra; pawijan, koczkodan (cercopithecus), pies latający (pteropus), daléj lwy, lamparty, szakale. Z ptaków: struś, długoszyjny plotus, flamingo, gęsi i kaczki (gęś czarna, g. egipska), kukułki (k. miodowód, indicator), gajówka krawczyk (sylvia sutoria), papugi, sępy (sekretarz, gypogeranus); z gadów: krokodyl, kameleon, okularnik (naja haye). Daléj tarantule i skorpiony znacznéj wielkości, szarańcze, wielkie mrówki, których mrowiska do 20 stóp dochodzą; niebezpieczny robak gwinejski (filaria, vena medinensis). Rozkład tych zwierząt po całéj A. wskazuje jasno, że nie jest żadném pasmem gór, zupełnie przecięta. Obfitość zwierząt jest niezmierną i dla myśliwego, A. największe pole przedstawia. Co do zwierząt domowych, najważniejszém jest bydło, zwłaszcza na pd. Najbardziéj rozpowszechnionemi są kozy i owce; znacznie mniéj koń i dromedar (wielbląd jednogarbowy). Afryce zawdzięcza Europa kota domowego i perlicę.

Ludność. Kultura, Religija. Północną część A. i wzgórza Abissynii zamieszkuje plemię kaukaskie, pochodzenia semickiego, brunatniejące pod wpły-

wem słońca A., (Libijczycy Herodota); do tego dodać należy przybyszy arabskich i europejskich. Czarną rasę etyjopską, podzieloną na Hottentotów, Kafrów i Negrów. Hottentoci, żółtobrunatni z grubemi wargami, panują na pd. zach. Kaffrowie, ciemniejszéj barwy, silni, z nosami orlemi, z pd. zach. rozszerzyli się daleko ku półn. i zach. Negrzy zamieszkują A. zwrotnikową, przestawiając niesłychaną mięszaninę narodów i języków(*A. polyglotta*); Wład. Magyar rozróżnia 4 rodziny języków (Bunda, Kalabar, Munijaneka, Moluwa). Barwa ich ma wiele odcieni: od czarnéj błyszczącéj u Joloffów, aż do jasnobrunatnéj Fulbów; wzrost również zmienny, od wysokości wyżéj 6 stóp u różnych Negrów Sudańskich, aż do Aków, świeżo poznanych przez Schweinfurtha, nie dochodzących $1^1/_2$ metra; układ twarzy od typu małpiego u Buszmanów, zbliża się do rasy kaukaskiéj u Jolloffów, Aszantów i innych. Różnice te zresztą uległy złagodzeniu w skutek istnych wędrówek narodów, które w A. od wieków zachodzą. Wszystkie narody oszpecają się w ogóle tatuowaniem, nacinaniem twarzy, odcinaniem kawałków uszu, szlifowaniem i wybijaniem zębów. W środkowéj A. ludożerstwo istnieje dotąd, zwłaszcza w plemieniu Nyam-Nyam, które zresztą jest od typu Negrów odmienne. W ozdobach znajdują dziecinne upodobanie; odzieży jednak używają tylko tam, gdzie mahometanizm przeniknął, lub gdzie tego wymaga zimniejszy klimat górski. Bronią główną są dzidy i łuki; nauczyli się jednak używać broni ognistéj, w r. 1866 w walce Bassutów z osadnikami hollenderskimi, naczelnik ich Moszesz użył armat. Chaty nędzne, już z gliny, już ze słomy plecionéj, już z gałęzi, ozdabiane często czaszkami zabitych nieprzyjaciół. Ustrój społeczny od zupełnéj równości u Buszmanów, przechodzi w panowanie arystokracyi i najdzikszy despotyzm (Abomey, Kazembo), gdzie władca uważa się za pana wszystkiéj własności swoich poddanych. Religiję stanowi zupełny fetyszyzm, cześć zwierząt, w połączeniu z wiarą w czarodziejstwa, która jest przyczyną niesłychanych zbrodni. Są narody niemające żadnego pojęcia o Najwyższéj Istocie; gdzie niegdzie okazują się kapłani; wszędzie zaś cudotwórcy, mający sprowadzać na żądanie deszcz; mahometanizm stanowi tu żywioł cywilizacyjny, misyjonarze chrześcijańscy powodzenia w ogóle nie mają. Pierwotni chrześcijanie w Egipcie (Kopci) i w Abissynii.—

Przemysł i handel. Polowanie i pasterstwo stanowi przedmiot największego zajęcia, wiele jest jednak rolniczych narodów. Z przemysłu wymienić można garncarstwo, garbowanie i przerabianie skór, obrabianie metali do kilku tylko ogranicza się narodów; kowale są wszędzie w poważaniu. Handel utrzymują karawany; dla wewnętrznego ważnym przedmiotem jest sól; wywozowy stanowią guma, soda, drzewa farbierskie i stolarskie, kość słoniowa, wosk, pióra strusie. Najbardziéj jednak dotąd jeszcze ożywiony handel jest niewolnikami; władcy sprzedają swych poddanych, rodzice dzieci, bezustannie dla zyskania jeńców toczą się walki, niszczące całe okolice. Drobny handel jest rozwinięty, każda wieś ma swój targ. Monety najrozmaitsze: tafelki soli, muszle, kawałki materyi bawełnianéj, perełki szklanne, piasek złoty; moneta istotna głównie na wybrzeżach. Cło w towarach i niewolnikach, stanowi główny dochód naczelników plemion. Główne wewnętrzne miejsca wymiany towarów Timbuktu i Kano w Sudanie, oazy Kordofan, Darfur i Murzuk w Fezzanie.

Stan polityczny. Państwa niezależne. Większa część ludów afrykańskich nie stanowią państw we właściwém znaczeniu, lecz tworzą tylko związki familijne, gminne albo plemienne, pod osobnymi naczelnikami z władzą despotyczną, jak np. Tuaregowie, Teku, Galla, Somali, Hottentotowie, Beczuanowie, Kaffrowie. Najznaczniejsze są następujące: Cesarstwo Marokkańskie (10,400 m. kw.) nad górnym Nigrem zamieszkałe przez pogańskich Bambara kr. *Segu* i mahometańskie państwo Fellathów Mossina (3,030 m. kw.); na połud. od Nigru pogań. państwa Tombo, Mossi i Gurma; na wybrzeżach gwinejskich pogańs. despotyczne Joruba, Dahome, Aszanti i z północno-amerykańską konstytucyją rz pliła *Liberyja* w środkowym Sudanie mahometań. państwa Fellathów Gando, Sokoto i Adamawa; daléj ku wschodowi również mahome. państwa Bornu Baghirmi, Waddi i Darfur; na półn.-wschod. despotyje abissyńskie i graniczące z niemi państwa Enorea i Kaffa; w środku połudn. A. pogańskie państwo Londa v. Lunda. *Posiadłości Europejskie:* 1) *Tureckie*: Egipt wraz z Nubiją, Trypolis i (z imienia tylko) Tunis (razem 45,000 m. kw. i 5 mil. m.); 2) *Francuskie*: Algieryja (7,108 m. kw.) kolonije nad Senegalem, wyspa de-la-Réunion i niektóre wyspy około Madagaskaru (500 m. kw.); 3) *Angielskie*: Ziemia Kapska z brytańską Kaffreryją, Natal, kolonije w Gwinei i Senegambii, wyspy Ascension, ś. Heleny, Tristan da Cunha, ś. Maurycego, Seszelskie i Amiranty (około 6,500 m. kw.); 4) *Portugalskie*: wyspy Zielonego Przylądka, kolonije w Gwinei, wyspy ś. Tomasza, Książęca, namiestnictwa Angola z Benguelą i Mozambik (124800 m. kw.); 5) *Hiszpańskie*: wyspy Kanaryjskie, Fernando—Po, Annobom i inne kolonije na wysepkach lub wybrzeżach; 6) *Hollenderskie*: kolonije na wybrzeżu Złotém. Niezależnemi od Hollandyi są dziś republiki Oranzyjska (2,500 m. kw.) i Transvaalska (3,300 m. kw.); 7) *Zanzibar* z sąsiedniemi wyspami należy do Ymana Maskatu

Historyja, podróże i odkrycia. Dzieje Afryki wcale nie bogate. Do XI w. znano jedynie północne wybrzeża, t. j. 10-tą część całéj A. Tu jeno istniały historyczne państwa powstałe w odległéj już starożytności. W półn.-wschod. stronie Etyjopija i Egipt. Historyja Etyjopii mało znana. Egipt ważne zajął stanowisko w dziejach powszechnéj cywilizacyi. Od najdawniejszych czasów (3,000 lat przed Chr.,) aż do podbicia przez Persów (525 przed Chr.) zachował swoją niepodległość. 332 r. (prz. Chr.) wraz z Persami uległ berłu Alexandra W. Po jego

śmierci (323) powstało niepodległe państwo Ptolomeuszów, które 31 r. przed Chr. zdobyli Rzymianie. W zachod. stronie wybrzeża, z fenickiéj osady Kartaginy (Carthago), założonéj w IX w. powstało potężne, poświęcone kupiectwu państwo Kartagińczyków. Po długoletnich bojach uległo (146 przed Chr.) zaborczéj Romie, zamienione w prowincyję *Africa* miało w sąsiedztwie dwa królestwa: *Numidyję* i *Maurytaniję*, które również weszły w skład państwa Rzymskiego—pierwsza 106 r. przed Chr., druga 44 po Chr. Między Egiptem i Kartaginą leżała w kwitnącym stanie już od 614 przed Chr. grecka osada *Cyrene*, a 97 po Chr. dostała się także w moc Rzymian, którzy tym sposobem panowali nad całą znaną wówczas A. 429 r. po Chr. na gruzach Rzymu założył Genzeryk w dzisiejszéj Berberyi krótkotrwałe państwo *Wandalów*. Już 533 r. zdobył je Belizar dla państwa Wschodnio-Rzymskiego, do którego od 395 r. należał i Egipt. Od 640 r. szybko przechodzi A. pod panowanie Arabów. W imieniu kalifów rządzili pojedyńczemi prowincyjami namiestnicy, którzy zmieniwszy się z czasem w niezależnych władców, potworzyli państwa: *Tulunidów* (IX w.) *Fatymidów* (X w.), *Ajubidów* (XIII w.) i *Mameluków* (1250 r.). Od 1517 r. wszystkie te ziemie przeszły jedna za drugą w posiadanie *Turków*, tak że niepodległemi państwami pozostały jeno *Marokko i Abissynija*. Reszta A. przez cały ten czas była Europie zupełnie nieznana. Tradycyja o opłynięciu A. przez Fenicyjan, z rozkazu egipskiego kr. Nekona (617—601), pobudzała w XIII i XIV w. do poszukiwań żeglarzów genueńskich, portugalskich i francuskich. Na początku XIV w. odkryli Genueńczycy, znane już starożytnym, wyspy *Kanaryjskie*. Dopiero za popędem nadanym przez infanta Don Henryka (1416—1460) zaczęli Portugalczycy ważne czynić odkrycia na wybrzeżach zachodnich. 1416 dosięgnęli przylądka *Bojador*, 1418 odkryli wyspę *Porto Santo*, 1419 *Madeirę*; w 1434 opłynęli przylądki Bojador, *Blanko* i *Verd* (1445); 1456—1462 odkryli wyspy *Zielonego Przylądka*; a niebawem wybrzeża Senegambii i Gwinei zajęli wyspy Ś. *Tomasza*, *Annabom* i *Książęcą*. Za przedsiębierczego Jana II odkryli 1484 wybrzeża Niższéj Gwinei, posunęli się o 300 mil niżéj równika (*Kongo*, *Angola* i *Benguela*), i zniszczyli przesąd (istniejący od czasów Ptolomeusza), że A. ku południowi coraz się rozszerza. Dla naocznego o tém przekonania się, popłynął 1486 śmiały Bartłomiéj *Diaz* i odkrył, nazwany przez siebie, przylądek *Burzliwy* a przez Jana II zamieniony nazwą *Dobréj Nadziei*. Dzielny żeglarz *Vasco da Gama* (za Emanuela W.). Opłynął go 20 Listop. 1497, i odkrył krainy *Sofala* i *Mozambik*, gdzie zastał podejrzliwych i nieprzychylnych sobie Arabów, a w końcu przez ocean Indyjski dotarł do *Calicut* (20 Maja 1498). Odtąd zakładali Portugalczycy osady w pomienionych ziemiach wschod. A. A kiedy Estevan da Gama na m. Czerwoném dotarł 1540 r. Suezu, dokonali Portugalczycy wielkiego dzieła—opłynęli bowiem A. Za Portugalczykami puścili się w zawody Hiszpanie, Francuzi, Anglicy, Hollendrzy i Duńczycy. Również ważną i ciekawą jest historyja poszukiwań *wewnątrz* A. Wzmianka u *Ptolomeusa* (120 po Chr.) o dwu jeziorach jako źródłach Nilu, każe przypuszczać, że już starożytni odbywali w tym kierunku podróże. Nie wspominając o wyprawie Rzymian (za Nerona do 90 szerok. półn.), o kupieckich podróżach Kartagińczyków (prawdopodobnie w okolice Timbuktu), a nawet o zdobyczach Arabów (VII—XIII w.) w Sudanie i Senegambii, przyznać i tu należy zasługę Portugalczykom, którzy w XVI w. poszukając państwa *Arcypasterza Jana* zwiedzili Abissyniję. W badaniach tego kraju zasłużyli się jezuici. *Pero Paez*, pierwszy doszedł do źródeł Niebieskiego Nilu (koniec XVI w.); *Hieronim Lobo* wydał (1630) opis Abissynii; godni także uwagi o. o. *Poncet* i *Brevedent*, *Krump* i *du Roule* (do 1705). W XVIII w. odznaczył się jezuita *Moriz Thomann*, misyjonarz 1757—1759, we wschod. A. Wydał opis państwa Monomatape; *James Bruce* (1768—78) Sennaaru; *Piotr Kolbe* Hottentotów; Francisz. *Levaillant* (1781—84), którego opisy krajów hottentockich, buszmańskich i kaffryjskich długo w całéj Europie chciwie rozczytywano; nareszcie *John Barrow*, który w końcu XVIII w. wydał umiejętny opis połudn. A. Założenie *Towarzystwa Afrykańskiego Londyńskiego* (1788) rozpoczęło nowy peryjod poszukiwań. Szczególniéj były ważne podróże Szkota *Mungo Park'a* (1795—97 i 1805) nad Nigrem; W. G. *Browne'a* (1693—96), który przedstawił najdokładniejszy obraz Kordofanu i Darfuru, jako też wyprawa *Napoleona* I 1798, skutkiem któréj wydano wspaniałe dzieło o krainie Nilowéj z jéj starożytnościami. Ale w XIX dopiéro wieku badanie środkowéj A. czyni wielkie postępy i osiąga pożądane rezultaty. Nieustraszeni podróżnicy mimo nieprzyzwyciężonych zawad i trudności, przebiegają *A.* we wszystkich kierunkach a mozolnemi pracami znakomicie wzbogacają nauki przyrodzone, geografiję i etnografiję. Liczne podróże, dla łatwiejszego przeglądu, zestawiamy tu w kilku grupach: 1) Podróże od północy ku południowi, 1821 r. przedsięwziął wielką wyprawę kapitan szkocki *Hugh Clapperton* z majorem *Denham'em* i naturalistą *Oudney'em* przez Fezzan do Bornu, *Kano*, *Sokkotu i Katungha* w *Sudanie*, gdzie † 1827 r. Dziennik jego uratował *Ryszard Lander* i zwiedził krainy Nigru (1834). Mnóstwo podróżników pociągnęły szczególniéj krainy Nilowe. *Jan Ludwik Burckhardt* zwiedził (1809-12) Egipt, Dongolę i pustynię Nubijską; opisy jego dziś jeszcze wysoko szacują. Wiele cennych wiadomości podał o Nubii *Holroyd* (1837). *Mehmed Ali*, wice-król Egiptu, dla poszukiwania źródeł Nilu i złota, wyprawił trzy ekspedycyje 1839—42 pod przewodnictwem inżynierów francuskich; *Edward Rüppel* 1822 i 1836 dotarł do Kordofanu; *Ryszard Lepsius* (1842—46) wydał we wspaniałém dziele opis swych podróży po Egipcie; Józef v. *Russeger* (1837—38) zwiedził (1837

—1838) Egipt, Nubiję i krainy sąsiednie, a *Teodor Kotschy* Kordofan. Od 1846 dokonano z Khartum, gdzie Grzegórz XVI założył szkołę misyjonarską, wiele b. ważnych wypraw w okolice górnego Nilu. Odznaczyli się szczególniéj *Ignacy Knoblecher* i *Mosgan*. Prócz tego wymienić należy: *Rochet d'Héricourt* (1839—45); książę *Pückler-Muskau* (1839); J. G. *Bell* (1840—42); *Adalbert* v. *Barnim* (1859); A. E. *Brehm* 1862 botanik G. *Schweinfurth* 1864 i White *Baker* (1861—62) zwiedzali krainy Niebieskiego Nilu. Brzegi białego Nilu badali: *Brun-Rollet* 1856 otworzył drogi handlowe z krajami nad Bahrel Ghasal; G. *Lejean* 1860; *Fran. Morlang* 1859; hollenderka *Tinne* 1860; *Speke* i *Grant* 1863 odkryli źródło Białego Nilu w wielkiem jeziorze Ukerewe (Victoria Nyansa) a *Baker* drugie źródło w jez. Luta Nzige (Albert Nyansa) 1863. *John Petherik* (1863) zbadał kraj między Białym Nilem i r. Dżur, a zoolog Wilh. v. *Harnier* (1860) Gondokaro. 2) *Poszukiwania we wschod. i południ.* A. *Jan Ludwik Krapf* w towarzystwie *Rebmanna* i *Ehrhardta* (od 1853) odkrył jezioro *Unamiezi* i zwiedziwszy liczne krainy, poczynił ważne spostrzeżenia nad pokrewieństwem afrykańskich języków. *Karol v. d. Decken* (od 1859) zwiedził Zanzibar, Kilimandżaro i r. Dżuba (1865), gdzie został zamordowany; podobnegoż losu doznał przed nim w okolicach jez. Nyassa *Albrecht Rocher* (1969). Najznakomitszym wszakże badaczem wschod. i połud. A. jest angielski misyjonarz Dawid *Livingstone*. 1840 r. głosił ewangeliję Beczuanom; 1847 przebywał nad rz. Kolobeng, 1849 na brzegach jez. Ngami i pustyni Kalahari, potém w okolicach *Linyanti*; 1854 pociągnął w poprzek A. do Loanda, stąd wracając ku wschod. zbadał r. Zambezi i odkrył olbrzymi wodospad Mozywatunija, 1858 znowu podróżował nad r. Zambezi, jez. Szyrwa i Nyanda; r. 1863 przebywał na wyżynie Warawi (15° południ. szerok.). O wielkich jego podróżach i odkryciach, poczynionych od 1866 w południ. i wschod. okolicach jez. Tanganijka, niéma dotąd nic pewnego; ostatnia o nim wiadomość przyszła do Europy z Udżydży 1869 r. Zasłużyli się także: *Ryszard Brenner* (1866—67 i 1870 w Galla i nad r. Duna) i *Kinzelbach* († 1868 w Somali). Wnętrze południ. wschodn. A. zwiedzili: *Gust. Fritsch* 1864—66 (Oranje, Natal i Beczuanów); *Manch* odkrył przy źródłach Umfale i Umniati nowy kraj złotonośny (1866), dokąd 1868 udała się angiel. ekspedycyja *Tom. Baine'a*; *James Chapman*, 15-to letni podróżnik w ziemi Kapskiéj (1849—64). Zachodnią stronę południ. A. badali, botanik Dr. *Welwitsch* (1854—57), Dr. *Bastian* (1857), Andersson († 1867 r. niedaleko Cunene); Wład. *Magyar* (1848—57 i 1864 † w Bengueli); *William Balfour Baikie* († 1864 w Sierra Leone) i t. d. 3) *Sakara, Sudan i jez. Czad.* 1850 przedsięwziął tu wielką wyprawę *James Richardson*, Adolf *Overweg* i Henr. *Barth*. Po śmierci swych towarzyszów, podróżował daléj sam Barth do 1855 i wydał szczegółowy opis Sudanu w 5 tomach. *Edward Vogel* (1853—56, zabity na rozkaz sułtana Wadai), wielkie położył zasługi w dziedzinie geografii. *Wyprawa Heuglińska* (1861—63), w któréj pod przewodnictwem Teod. v. *Heuglin* (podróżnika 1850—56) po krajach Nilowych brali udział: Dr. *Steudner*, Teod. *Kinzelbach*, Ludw. *Hansal*, Herm. *Schubert*, Werner *Munzinger* i Maurycy v. *Beuermann*, chociaż z powodu zabójczego klimatu nie powiodła się, to jednakże ważnych dostarczyła wiadomości o wschodn. częściach środkowéj A. Najbardziéj się odznaczył Beuermann. 4) *Berberyja*. Podczas wyprawy francuskiéj do Algieru 1830 i wojny hiszpańsko-marokkańskiéj 1859 była już w znacznéj części zbadana. Z uczonych podróżników zasługują na szczególniejszą pamięć: *Maltzan*, Henryk *Duweyrier* (1859—60), E. *Mage*, *Quintin* (1863—66) i *Gerhard Rohlfs*, który przebiegłszy Marokko i zbadawszy Atlas, pierwszy z Europejczyków zwiedził kraje na południe od Marokko położone (1861—1867). Tym więc sposobem karta A. środkowéj ma już dzisiaj wcale inną postać, aniżeli przed kilku dziesiątkami lat— a spodziewać się należy, że i reszta wnętrza dotąd jeszcze nieznana, niedługo już przestanie być zakrytą. Z dzieł traktujących geografiję i historyję odkryć A. przytaczamy następujące: *Ritter* „Allgemeine vergleichende Geographie" (Berl. 1822); *Mac Queen* „A geographial Survey of Africa" (Lond. 1840); *Petermann*, *Hassenstein* „Inner Afrika nach dem Stande der geogr. Kentniss in den Jahr 1861—1863. (Gotha 1863); *Vivien de Saint Martin* „Le Nord de l'Afrique dans l'antiquité" (Par 1863); O krainach nad Nilem oprócz prac: *Rüppel'a Russegger'a*, *Wernera*, *Knoblechera*, *Hartmanna*, bardzo ważne z nowszych: *Beke* „The sources of the Nile" (Lond. 1860); *Speke* „Journal of the discovery of the source of the Nile" (Edymb. 1863) i *Baker* „de Albert Nyansa" w tłum niemiec. *Martina* (1867); *Mage* „Voyage dans le Soudan occidentale" (1868), *Heuglin* „Ost-sudan und Chartum" (1867); „Gebiet des weissen Nil" (1869); *Kersten* „Die Reisen des Barons von der Decken in Ostafrika" (1869); *Maltzan* „Tunis und Tripolis" (1870); *Rohlfs* „Reisen in Marokko" (2 ed. 1870); *Du Chaillu* „Equatorial A. (1862); *Livingstone*, „Missionary travels and Researches in South Africa" (2 t. Lond. 1857); *Magyar* „Reisen in Südafrica" w tłum. niem. *Hunfaldy'ego* (Pest 1859); *Fritsch* „Drei Jahre in Südafrika" (1869) i t. d.

Afrykański Instytut, jeden założony r. 1788 przez Banks'a w Londynie, celem popierania odkryć w środkowéj Afryce,—drugi istniejący od r. 1807 i pracujący nad zniesieniem handlu niewolnikami.

Afrykański kościół. Chrześcijanizm zaraz w samych swych początkach znalazł zwolenników w Egipcie, mianowicie w Pentapolu, Cerenai i Aleksandryi. Ostatnie to miasto stało się wkrótce ogniskiem oświaty. Następnie chrześcijanizm rozkrzewił się po całéj w owym czasie znanéj Afryce. Liczba znakomitych myślicieli wciąż wzrastała jak: Klemens, Orygienes, ś. Atanazy, Tertulijan, Cypryjan, Augustyn ś. Liczne synody zwłaszcza w Kartaginie odbywane, znane są w dziejach; dzia-

tały one samoistnie do tego stopnia, że nie uznawały absolutnéj władzy Papieży Rzymskich przyznając im tylko pierwszeństwo. Obecnie chrześcijanie afrykańscy nie stanowią już jednego kościoła, ten bowiem skutkiem podboju Mahometan, tak pod względem politycznym jak i religijnym, zmalał w liczbie swych członków i rozpadł się na kilka jak, kościół Koptyjski, a nawet Abisyński. Nazwa więc ta A. kościół, odnosi się tylko do przeszłości a nie teraźniejszości.

Afrykańska wojna, ob. Caesar.

Aftartodokietowie, odcień sekty Monofizytów z w. VI, przeciwna tak zwanym Ftartolatrom.

Afty, ob. Pleśniawki.

Afwasaxa, góra nad rzeką Torneą w Finlandyi, na któréj wierzchołku w dniu, trwającym najdłużéj w roku, słońce nie zachodzi i dlatego tutaj, okoliczni mieszkańcy w tym dniu odbywają swoją narodową uroczystość.

Afzelius, rodzina szwedzka, któréj kilku członków odznaczyło się w naukach.—**Afzelius** (Adam), ur. 1750, † 1836; wykładał literaturę wschodnią i botanikę w uniwersytecie upsalskim, gdzie w r. 1812 był profesorem materyi medycznéj. Wydał wiele dzieł w przedmiocie botaniki. — A. (Arvid August) ur. 1785 † 1863, pastor w Enkoeping, poeta i badacz starożytnéj literatury skandynawskiéj. Wydał wspólnie z Gejierem pieśni ludu szwedzkiego (Svenska Folkoisar).

Ag w chemii symbol srebra, od Argentum.

Aga v. Agha (tur. głowa), turecki tytuł dla uczczenia pewnéj osoby albo dla oznaczenia pewnych urzędów tak cywilnych jako i wojskowych, *np. Kislar—A.* nadzorca czarnych rzezańców w seraju, *Kapu—A.* nadzorca białych rzezańców.

Agacz, mila turecka, wyrównywająca prawie 5 wiorstom.

Agades, stolica oazy Air w środk. Saharze. Ważny punkt handlowy na drodze z Tripolisu do Kaszny. 7,000 m.

Agadir, miasto marokańskie nad oceanem Atlantyckim, niegdyś kwitnące; z powodu powstania w r. 1773 zostało zburzone z rozkazu sułtana a mieszkańcy przeniesieni do Mogadoru.

Agady, trzy wyspy przy zachodnich brzegach Sycylii. Największa z nich *Favignana*, posiada dogodną przystań i 4,000 m. *Levantio* obfituje w zboże, a *Maretimo*, znana z chowu pszczół i uprawy kaparów.

Agag, król Amalecytów, zwyciężony i wzięty do niewoli przez Saula, który wbrew woli Pana Boga, zachował go przy życiu. Samuel prorok, uniesiony gniewem za to nieposłuszeństwo, kazał go rozsiekać w kawałki r. 1074 przed Chr.

Agal, wodorost w Chinach, z którego się otrzymuje guma do klejenia papieru.

Agalicz (Jan), biskup Seński w XVI w., pamiętny wydaniem niektórych ksiąg kościelnych pismem glagolickiém, co dokonał mnich Franciszek Glavinicz.

Agalmatolit, Pagodyt albo *Obrazkowiec*, minerał przywożony z Chin w wyrobach, jako małe posążki lub t. p. Znajduje się także w Siedmiogrodzie i w Saxonii. Barwa jego jest biała, z lekkiem odcieniem barwnym; jest bardzo mięki. odłam muszlowy Jest to podwójny krzemian glinki i potażu.

Agama, rodzina gadów, należąca do rzędu jaszczurkowatych, pokrewna Iguanom. Należy tu kilka rodzajów żyjących w Azyi, Afryce i Nowéj Holandyi. Zwinne jak jaszczurki, dochodzą 18 cali długości, lecz są brzydsze od nich i żyją w norach lub pomiędzy kamieniami.

Agamedes, syn Erginosa, kr. w Orchomenos, miał zbudować z bratem Trophoniosem świątynię Appollona w Delfach i skarbiec Hyriensa, kr. Hyryi w Beocyi.

Agamemnon, król Myceny i Argos, syn Atreusa a brat Menelaosa. Zaślubił Klitemnestrę, siostrę Heleny, z którą miał syna Oresta, oraz dwie córki: Ifigenię i Elektrę. Pobudziwszy Grecyję do wojny Trojańskiéj, obrany został wodzem wojsk greckich i wtedy to, ażeby przebłagać Dyjanę, która flotę grecką przeciwnemi wiatry od wyprawy wstrzymywała, poświęcił jéj w ofierze swą córkę Ifigenię. Wciągu wojny obraził na siebie Achillesa, odebraniem mu jego branki Bryzeidy, w skutku czego Achilles opuścił wojsko greckie. Po powrocie z wyprawy, za namową niewiernéj żony, został przez Aigistosa zamordowany.

Agami (*Psophia*), rodzaj ptaków z rzędu brodzących, z pokrewieństwa czaplowatych, żyje w Ameryce pd.; ciekawy tém, że do człowieka przywiązuje się jak pies, stąd starania co do zaaklimatyzowania go w Europie. Najpospolitszy gatunek *A. crepitans*, zwany jest trąbą, z powodu ostrego dźwięku, jaki często wydaje; wielkości jest koguta.

Agamija, z grec. bezżeństwo, w botanice toż co skrytopłciowość; rośliny *agamiczne*, u niektórych botaników toż, co zarodnikowe, skrytopłciowe.

Aga-Mohamed, ur. 1743, założyciel dynastyi dotąd panującéj w Persyi. Jego ojciec, władca kilku prowincyj, został zabity z rozkazu szacha Kerima, a młody Mohamed zamieniony na eunucha. Po śmierci Kerima, owładnął tronem perskim w r. 1779, i przeniósł stolicę do Teheranu. Poległ z ręki niewolników.

Aganippe, córka bożka rzecznego Permessosa pod Helikonem w Beocyi, była nimfą źródła t. n., którego woda obudzała wieszcze natchnienie w pijącym.

Agapant, Agapanthus, (lilija afrykańska), roślina z rodziny lilijowatych, pochodząca z Afryki i odznaczająca się pięknemi kwiatami błękitnemi, ułożonemi w pojedynczy baldach, utrzymuje się w lecie pod gołem niebem, w zimie w cieplarniach.

Agapy. Tak nazywa się pierwszych chrześcijan wspólna biesiada, poprzedzająca komunią świętą, w któréj na znak braterskiéj miłości, uczestniczyli ludzie wszystkich stanów, pod przewodnictwem kapłana. Od czasów jednak cesarza Konstantyna W. wkradły się do tych uczt miłości nadużycia gorszące, skutkiem czego sobór Kartagiński zniósł je (397 r.), po-

mimo to dotrwały one w kościele afrykańskim, aż do czasu ś. Augustyna (430 r.). Obecnie zwyczaj ten przechowuje się u tak zwanych Braci Morawskich.

Agapenor, syn Anecusza, króla Arkadyjskiego; dowodził Arkadyjczykami w wojnie Trojańskiéj i za powrotem z Troi założył m. Paphos na wyspie Cyprze ze świątynią Wenery.

Agapety, panny i wdowy, które w pierwszych wiekach kościoła, mieszkały wspólnie z kapłanami dla niesienia im pomocy i usługi. Późniéj, skutkiem wynikłych stąd nadużyć, sobór lateraneński r. 1139 zniósł ten zwyczaj. **Agapetami** zwano także sektę Gnostyków, istniejącą w końcu IV w. po Chr. złożoną z niewiast i młodych mężczyzn, nauczającą: że dla czystego sumienia niemasz nic nieczystego.

Agapicz cz. **Gapicz**, ur. 1510 r. na wyspie Czresie, rzeźbiarz i malarz, jego dłuta ś. Hieronim znajduje się w Rzymie w jedném z muzeów starożytności.

Agapit I (święty), papież od 535—536 r. występował przeciwko zasadom Eutychesa i pośredniczył bezskutecznie pomiędzy cesarzem Justynijanem a królem Ostrogotów Teodatem.

Agapit II, papież od 946—956 r. wezwał do Włoch cesarza niemieckiego Ottona przeciwko Berengarowi, mrg. Jerrejskiemu, pragnącemu korony włoskiéj i zwołał sobór Ingelheimski, na którym rozstrzygnięte zostały spory pomiędzy Ludwikiem Zamorskim, królem Fr. a hr. Hugonem, o arcybiskupstwo Rheimskie.

Agapito (Jędrzej), malarz i budowniczy, rodem z Buzety (Pinguente) w Istryi, zmarł w Tryjeście 1817 r. A. (Wit), także malarz, rodem z Istryi lub Chorwacyi, żył około r. 1732. Piękny jego obraz *Pokłon Pasterzy*, znajdował się w posiadaniu kardynała Fesza.

Agar lub **Hagar**, egipcyjanka, którą Sara widząc się bezpłodną dała za towarzyszkę swemu mężowi Abrahamowi. Sara urodziwszy Izaaka, wygnała Agarę wraz z jéj synem Izmaelem.

Agar-Agar, substancyje dostarczane przez wyschłe wodorosty mórz chińskich i japońskich, w postaci włókien nitkowatych od niedawna ukazujące się w handlu. Gotowane w wodzie wydają galaretę, która w Chinach używa się na pokarm i do klejenia papieru; do tego ostatniego celu zaczyna się używać w Europie.

Agardh (Karol Adolf), znakomity botanik szwedzki, ur. 1785, † 1859. Kolejno był profesorem matematyki, botaniki i ekonomii praktycznéj w uniwersytecie Lundzkim. W r. 1816 przeszedł do stanu duchownego, nie zaniechawszy przecież swoich badań naukowych. Literaturę krajową wzbogacił znakomitemi dziełami w rozmaitych przedmiotach, szczególniej atoli zasłużony badaniami wodorostów. A. (Jakób-Jerzy), syn poprzedniego, również w botanice zasłużony. Z dzieł jego najcenniejsze: „*Species, genera et ordines algarum*“ (4 t. 1848—63), „*Theoria systematis plantarum*“ (1858).

Agarejczycy, Agarenowie, pokolenie Arabów koczujących na wschód Jordanu; wyrugowane za czasów Saula ze swoich siedzib przez pokolenia Rubena, przeniosło się do Arabii pustéj.

Agarenijanie, chrześcijanie, pochodzący od Izmaela, którzy w VII w. przyjęli wiarę Mahometa. Zaprzeczali oni Trójcy Przenajświętszéj i twierdzili, że Bóg nie miał syna, bo nie miał żony.

Agaricia, koral kopalny, znajdujący się głównie w wapieniu koralowym Jurajskim.

Agaricus, naukowa nazwa bedłki (ob.).

Agaryk, tak nazywano dawniéj w medycynie hubkę, służącą do tamowania krwi płynącéj z ran. Przygotowywano ją z miąszości grzyba tak samo zwanego; dziś hubka zastąpiona jest szarpią, próchnem lub płótnem spalonem.

Agasias (starszy), rzeźbiarz z Efezu na początku I w. przed Chr.—A. (młodszy) z Efezu, znakomity rzeźbiarz z epoki cesarzów rzymskich; jego dłuta jest prawdopodobnie *Szermierz Borghezyjski*, przewieziony z willi Borghese w Rzymie do Paryża.

Agassiz (Ludwik), znakomity naturalista szwajcarski, ur. 1807 w kantonie Waadt. Ukończywszy pierwsze nauki w akademii lozańskiéj, uczył się medycyny w Zurichu, Heidelbergu i Monachium, gdzie został doktorem 1830. Poświęciwszy się historyi naturalnéj, dał się najpierw poznać, jako ichtyolog w kilku dziełach, z których: *Histoire naturelle des poissons d'Europe centrale*“ była rezultatem jego podróży po Europie. Następnie zwrócił się ku zwierzętom kopalnym, (ryby, jeżowce, mięczaki), a dzieło jego dalsze o lodnikach, zmieniło wiele poglądów geologicznych. W r. 1846 przeniósł się do Ameryki, gdzie przyjął profesurę w New-Cambridge pod Bostonem; owocem badań jego nad fauną amerykańską były „*Przyczynki do historyi naturalnéj Ameryki pn.* Prace te specyjalne nie przeszkodziły mu też ogłosić kilka prac popularnych i podręczników naukowych. W r. 1865 rozpoczął wielką wyprawę naukową do Brazylii, która wydała doniosłe rezultaty. W ostatnich pismach A. przebija się coraz bardziéj kierunek teologiczny, usprawiedliwia niewolnictwo i dowodzi niższości plemienia czarnego. Występuje też jako przeciwnik Darwina, zwłaszcza w traktacie „*Essays on the classification*“.

Agat, Achat, kamień, stanowiący podgatunek kwarcu, żywéj i urozmaiconéj barwy, składa się wyłącznie z krzemionki, która tu występuje w dwóch odmianach, jako kwarc niezmieniany kwasem i jako chalcedon. Z powodu rozlicznéj barwy swojéj, agaty noszą rozmaite miana, i tak: barwy w ogóle jasnéj, mocno przeświecające, zowią *Chalcedonami*; czerwono-krwiste, *Karniolami*; ciemno-czerwone *Krwawnikami*; blado-niebieskie *Szafirynami*; zielono-jabłkowe *Chryzoprazami*; ciemno-zielone z krwistemi plamkami, *Heliotropami*. Jeżeli agat złożony jest z pasów szerokich białych i czarnych, zowie się onyxem, z którego starożytni wyrabiali kamee (ob.) Najpiękniejsze agaty znajdują się w Indyjach Wschodnich, W. X. Badeńskiém, Saxonii, Czechach, Węgrzech i Syberyi. Używa się na pieczątki, wazy i t. p.

Agata (święta), panna, urodzona w Palermie, poniosła śmierć męczeńską 5 Lutego 251 r. za panowania Decyjusza cesarza, z rozkazu Kwincyjana, rządcy Sycylii, który nie mógł pozyskać jéj miłości. Sycylijczykowie poczytują ją za patronkę od wybuchów Etny.

Agata, po rusku **Agafija**, córka księcia Świętosława, żona Konrada I, księcia Mazowieckiego. Kobieta wyniosła i niespokojna, ustawicznie kłócąca męża z okolicznymi książęty, za któréj podobno głównie sprawą Krzyżacy zostali sprowadzeni do Polski w r. 1225. Ona to była przyczyną zguby kanclerza Czapli, na którym się jeszcze po śmierci mściła. Długosz zowie ją: *plena furiae*, pełna złości.

Agata, córka Ziemowita III, księcia Mazowieckiego, zwana także Offką (Eufemija), żona Władysława Opolskiego, namiestnika Polski za króla Ludwika.

Agathangelos, ob. Akacyjusz.

Agatangelus *a S. Teresia*, karmelita polak, żyjący w drugiéj połowie XVIII w. autor kilku dzieł treści religijnéj, pisanych po łacinie.

Agati, rodzaj roślin z rodziny motylkowatych; krzewy z wielkiemi i ozdobnemi kwiatami. Chodują się w Indyjach Wsch. dla strąków, które są jadalne i z powodu soku wyciekającego przez nacięcie, a używanego przeciw katarowi. Sok ten wysychając, tworzy gumę fioletową, w któréj zawarty barwnik nazwano *agatina*.

Agathias Scholasticus, historyk grecki rodem z Miryny w Etolii, żył w VI w. po Chr. i słynął jako prawnik, dziejopis i poeta. Zostało po nim pięć ksiąg historyi panowania cesarza Justynijana i około 100 epigramatów.

Agathodaemon, geograf grecki, przygotował karty do geografii Ptolomeusza.

Agathodaemon, dobry duch, ob. Demon.

Agathokles, tyran syrakuzański, syn garncarza, ur. 361 przed Chr. Dzielny żołnierz, następnie przywódca buntowników, doszedł najwyższéj władzy około r. 316; ustaliwszy się na tronie, przez poświęcenie znakomitszych obywateli, przez zniesienie odpowiedzialności za długi, rozdział gruntów, ustanowienie niektórych praw i korzystne prowadzenie wojny z Kartagińczykami, panującymi nad pewną częścią Sycylii. 310 r. przedsięwziął śmiały zamiar przenieść teatr wojny w posiadłości Kartagińskie, gdzie istotnie wylądował, ale mimo całéj energii i waleczności, musiał bezskutecznie wracać do Sycylii zagrożony rokoszem swych poddanych. Po zadaniu mu trucizny przez swego wnuka kazał się żywcem spalić na stosie 289 r.

Agathologija, nauka o dobru, stanowiąca część etyki ob Etyka.

Agathon, sławny ze swéj piękności i wykwintnych obyczajów ateńczyk, ur. 446 przed Chr. Pisał tragedyje, za które był uwieńczony na igrzyskach olimpijskich. W znaném dziele Platona p. t. *Uczta* (*Symposion*), A. figuruje, jako jeden z główniejszych współuczestników.

Agathon (święty), papież od 679—682. Zapewnił biskupowi rzymskiemu supremacyję w sporach religijnych. Na szóstym soborze w Konstantynopolu potępił Monotelitów, gdzie także ogłoszono dogmat o dwojakiéj naturze i woli w Jezusie Chrystusie, jednéj boskiéj, drugiéj ludzkiéj. Kościół rz. kat. obchodzi jego pamiątkę 10 Stycznia.

Agathophyllum (Gryzłok), rodzaj rodziny wawrzynowatych. A. *aromaticum*, wielkie drzewo w Indyjach Wsch., wydaje owoce znane w Europie pod nazwą orzechów gwoździkowych, które zdają się posiadać własności lekarskie.

Agathyrsowie, naród scytyjski, mieszkający w Siedmiogrodzie nad r. Maraszem. Podbity przez Alanów, zlał się z nimi w jednę całość.

Agatina, mięczak z grupy brzuchonogich płucnych lądowych; w krajach gorących szkodzi drzewom, jak u nas ślimaki. Nazwa pochodzi od blasku muszli, przypominającego agat; amatorowie poszukują głównie muszel gatunków A. *madagaskarskiéj* ($1\frac{1}{2}$ decimetra długości) i A. *wstęgowéj* ($\frac{1}{2}$ dec.).

Agawa, rodzaj rodziny jednoliścień. Amarylisowych, z powierzchowności podobny do aloesów. Najosobliwszy gatunek A. *americana*; liście b. długie, po brzegach cierniste, kwiaty blado-żółte, osadzone są na długim głąbiku, dochodzącym 20 łokci wysokości; kwitnie b. rzadko, wedle mylnego mniemania raz w 100 lat. Pochodzi z Mexyku, ale rozpowszechniona w Europie pd. Sok jéj przez fermentacyję wydaje płyn upajający, używany w Mexyku, włókna liści przerabiają się w tkaninę i na papiér, używany przez dawnych Mexykanów.

Agde, starożytne miasto dep. Herault we Francyi, założone jeszcze przez Greków, liczy przeszło 9600 m. Ma katedrę z X w. szkołę żeglugi i trybunał handlowy; prowadzi nader ożywiony handel.

Agelaolas, grecki rzeźbiarz z Argos w V w. przed Chr. jeden z lepszych przedstawicieli szkoły argolickiéj, nauczyciel Fidyjasza.

Agelaos, syn Herkulesa i Omfalii, z którego rodu miał pochodzić Krezus.

Agelaos, syn Eneksa i Altei, zginął w walce między Kaledończykami i Kuretami o głowę i skórę dzika kaledońskiego.

Agelaos, syn Damastora, ubiegał się o rękę Penelopy i zginął z ręki Ulissesa.

Agelaos, sługa Pryjama, który wychowywał jego syna Parysa.

Agema, oddział wyborowy wojska macedońskiego, liczący około 1000 jeźdźców.

Agen, (star. Aginum), stolica dep. Lot et Garonne nad Garonną, przeszło 18,000 m.; miejsce urodzenia Scaligera i Lacepedéa. Posiada starożytną katedrę i kilka budowli z dawnych czasów rzymskich, fabryki bawełniane i sukienne. Okolice Agenu słyną z wybornych śliwek i wina czerwonego.

Agenda, tak się nazywa książka, w któréj władza kościelna, przepisuje formy obrzędów tudzież czynności duchownych dopełnianych z urzędu, a mianowicie przy udzielaniu Sakramentów; w kościele ewangelickim. A. oznacza także i formę zarządu kościelnego. Najlepszą Agendą dla polskich ewangelików jest wydana w Toruniu 1636 r. w skutek

uchwały synodów jeneralnych, Orlańskiego z r. 1633 i Włodawskiego z r. 1634, mocą których ułożoną została na podstawie dotychczasowych trzech oddzielnych: Jednoty Wielkopolskiéj, Małopolskiéj i wielkiego księstwa Litewskiego a na wzór Agendy, wydanéj przez ks. Krzysztofa Kraińskiego, superintendenta zborów Małopolskich.

Agenor, nazwisko kilku osób mitologicznych, z których dwie najwięcéj znane są: *Agenor*, syn Neptuna, król Fenicyi, brat Belosa. Miał on 6 dzieci, z których córka Europa, porwana przez Jowisza i Kadmos, założyciel Teb. — Syn Antenora i Theany, jeden z najwaleczniejszych obrońców Troi, ranił w boju Achillesa, przed natarczywością którego, ocalony został przez Appollina. Poległ z ręki Neoptolema.

Agent, w najogólniejszém znaczeniu jest to pośrednik, używany pomiędzy kupującym a sprzedającym jakiś przedmiot, starający się jednéj i drugiéj stronie zapewnić jak najkorzystniejsze warunki kupna i sprzedaży. Jak rozliczna jest natura interesów, robiących się między ludźmi, tak również rozliczną jest nazwa pośredników w tychże interesach czyli agentów, tak: mamy agentów giełdowych, agentów wszelkiego rodzaju towarzystw, agentów handlowych i t. p. *Agent dyplomatyczny*. Takie noszą nazwisko pośrednicy międzynarodowi trzeciéj najniższéj klasy (idący po ambasadorach i konsulach) i używani najczęściéj do załatwiania prywatnych interesów naczelnika państwa.

Ager, rzeczka wpadająca do Trauny, stanowi część granicy między Austryją a Bawaryją.

Ageratum, rodzaj roślin amerykańskich z rodziny złożonych, z plemienia *Eupatoriaceae*. Z gatunku meksykańskiego *A. febrifugum* otrzymują się aromatyczne przyprawy do tytuniu. *A. conyzoides* choduje się jako roślina ozdobna.

Agesander, rzeźbiarz z wyspy Rhodos, twórca sławnéj po wszystkie czasy grupy Laokona, którą wykonał ze swemi synami: Atenodorem i Polikratesem.

Agesildos, król Sparty, jeden ze znakomitszych wodzów starożytności, panował od 398 do 361 r. przed Chr. Najważniejszym czynem jego była wyprawa do Azyi przeciwko Persom (395). Spustoszywszy Frygiję, Karyję i Lidyję, zwyciężywszy w kilku bitwach nieprzyjaciół, zamierzał już dotrzeć do samego serca ich państwa, gdy odwołany został na pomoc Sparty, zagrożonéj przez Teby, Argos, Korynt i Ateny, których wojska pokonał w walnéj bitwie pod Koroneją (394). Następnie sam został zwyciężony przez Epaminondasa pod Mantyneją. Zginął w czasie gwałtownéj burzy, powracając z wyprawy do Egiptu, w wieku lat 84.

Agesipolis, syn Pauzaniasa, król Sparty, panował od r. 394 przed Chr. sławny jest zniszczeniem kraju Argiwów, zburzeniem Mantynei, wyprawą na Olynth, podczas któréj um. r. 380.

Agetoryje, uroczystości greckie na cześć Hermesa, Appollina i Jowisza.

Aggerhuus, powiat w dyjecezyi Christijańskiéj w Norwegii, z miastem t. n. które do r. 1815 było fortecą.

Ageustyja, (z gr.), wyrażenie medyczne, znaczące brak lub utratę smaku.

Aggeusz, jeden z dwunastu proroków mniejszych, przyczynił się do odbudowania świątyni w Jerozalem. Żył za czasów Zorobabela.

Aggiustamento, wyraz włoski, znaczący w muzyce: *dokładnie, ściśle*.

Agglomerat (konglomerat), w geologii i mineralogii masy utworzone z ciał różnorodnych, które pod wpływem różnych przyczyn ze sobą się zpoiły.

Agglutynacyjne języki, ob. Język.

Agglutinatio, (od agglutinare-sklejać), jedna z metod leczenia ran: rozdzielone brzegi rany zbliża się i utrzymuje w połączeniu, aby wywołać zrośnięcie brzegów i prędkie zagojenie rany, stąd *Agglutinantia*, środki do tego celu służące, jak lepkie plastry, *collodium*.

Aggregat, właściwie skupienie cząstek jednorodnych; stan aggregacyi toż, co stan skupienia stały, ciekły lub lotny.

Aghrim, wioska w Irlandyi, gdzie wybrany przez parlament królem Wilhelm III, pokonał Jakuba II Stuarta 1691 r.

Agidowie, potomkowie Agisa I, króla Sparty, syna Eurysteusza, jednego z przywódców wyprawy Heraklidów do Peloponezu w XII w. przed Chr.

Agier (Piotr Jan), prawnik francuski, ur. 1748, zm. 1823. Deputowany i wice-prezes trybunału apelacyjnego. Zostawił po sobie rozmaite pisma prawne, tudzież tłumaczenia Proroków i Psalmów.— A. (Franciszek Maryja), brat stryjeczny poprzedzającego, prawnik, bronił oskarżonych w sprawie Moreau (1804). On podał w r. 1815, na czele rojalistów, petycyję drukowaną, do izby reprezentantów o przywrócenie Burbonów, a później należał do redakcyi pisma „*Le Conservator*".

Agila, Agil, król Wizygotów w Hiszpanii, okrutnik i prześladowca chrześcijan. Pokonany i zamordowany został przez Atanagilda, 854.

Agiles (Rajmund), kanonik w Puy, jako świadek i uczestnik pierwszéj wyprawy krzyżowéj r. 1095, opisał jéj historyję wytworną łaciną.

Agilolfingowie, dawni książęta bawarscy, potomkowie Agilolfa, który w r. 533 wyłamał się z pod jarzma Ostrogotów i Bawaryję uczynił niezależną. Ostatnim z tego rodu był Tassil II, pokonany przez Karola Wielkiego.

Agincourt (Jan Ludwik), archeolog francuski, ur. 1730, † 1814. Zwiedziwszy kraje zagraniczne, r. 1778 osiadł we Włoszech, gdzie napisał znakomitą historyję sztuki średniowiecznéj, która wydaną została po jego śmierci p. t. *Histoire de l'art par les monuments*, etc. (Paryż 1810—1822) w 6 tomach.

Agio, ob. Ażio.

Agis, imię czterech królów spartańskich, z których szczególniéj dwaj zasługują na uwagę: **Agis II** prowadził zacięte wojny z Alexndrem Macedońskim i poległ r. 330 przed Chr.—**Agis IV**, który bezskutecznie usiłował uchronić Spartę od grożącego jéj upadku, skutkiem zniewieściałości Spartan. Po niepomyślnéj wyprawie przeciw Achajskiemu

związkowi został oskarżony przez Leonidasa o zdradę kraju i skazany na śmierć przez zaduszenie, którą poniósł r. 240 przed Chr.

Agitacyja, wyr. łac. znaczący zwyczajny ruch ciała, lub przenośnie: niepokój, wzruszenie umysłu.

Agitator, tak nazywają ludzi wywierających w pewnych kwestyjach wpływ na innych.

Aglabici, dynastyja arabska w Maurytanii, panująca od r. 800 do 908, i wywodząca ród swój od *Aglaba*. Po niéj nastąpili *Fatymidowie*.

Aglaja, jedna z trzech Gracyj, córka Jowisza i Eurynomy.

Aglaja, krzew w Kochinchinie, z rodziny pomarańczowatych i utrzymywany tamże w ogrodach dla piękności i zapachu.

Aglaophamos, spółczesny Pythagorasa, którego miał obznajmić z tajemniczemi naukami.

Aglor, zob. *Akwileja*.

Agle, jedna z asteroid (ob.).

Agnaci, krewni po mieczu, złączeni wspólném pochodzeniem od jednéj osoby.

Agnadel albo **Agnadello**, miasteczko w pobliżu Medyjolanu, pamiętne zwycięstwem 1509 r., odniesioném przez Ludwika XII nad wojskiem weneckiem, skutkiem którego Wenecyja utraciła dotychczasowy wpływ swój na Włochy. W r. 1705 bitwa między księciem Vendôme a księciem Eugenijuszem.

Agnano, małe jezioro w okolicach Neapolu. W jego pobliżu znajduję się tak zwana *Psia grota*, znana ze szkodliwych wyziewów i źródło mineralne *San-Germano*.

Agnel, karmelita żyjący w końcu zeszłego wieku, kaznodzieja w kolegijacie Warszawskiéj, autor licznych kazań, drukowanych od r. 1780 do 1795.

Agneli (Ludwik), dominikanin, autor dzieła teologicznego, wydanego w Zamościu r. 1619 p. t. „*Theatrum mundi* „etc."

Agnesa lub **Adelajda**, córka W. Ks. Wsiewołoda Jarosławowicza, żona cesarza Henryka IV, skutkiem niesprawiedliwych podejrzeń męża, porzucona przez niego, zakończyła życie w klasztorze około r. 1100.

Agnesi (Maryja-Gaetana), jedna najuczeńszych kobiet, ur. w Medyjolanie r. 1718. Sławna dokładną znajomością języków starożytnych i matematyki. W ośmym roku życia umiała doskonale po łacinie, w 11 czytała rozprawy greckie i znała ośm języków obcych, w 32 roku życia mianowaną została przez papieża Benedykta IV profesorem matematyki przy uniwersytecie Bolońskim, w zastępstwie chorego jéj ojca. Napisała rozprawę o sekcyjach konicznych i traktat o analizie, które były tłumaczone na języki obce, † 1799 r.

Agnicyja, w prawie znaczy uznanie autentyczności dokumentów, tożsamości osób, rzeczywistości długu i t. d. W sztuce dramatycznéj, agnicyją zowie się scena, w któréj osobom działającym, wyjaśniają się okoliczności dotąd dla nich nieznane, lecz wiadome już dla widzów.

Agnieszka (święta), młoda dziewica z Salerny, umęczona 304 r. za Dyoklecyjana. Kościół rz. kat. obchodzi jéj pamiątkę 21 Stycznia.

Agnieszka (święta), księżniczka czeska, córka Ottokara I, ur. 1208, † 1288, w dzieciństwie poślubiona synowi cesarza *Fryderyka II*, lecz odrzuciwszy rękę oblubieńca, wstąpiła do klasztoru.

Agnieszka, córka Leopolda, margrabiego Austryi, żona Władysława II, księcia Krakowskiego. Jako kobieta dumna i przewrotna, siała ustawiczną niezgodę pomiędzy mężem a jego braćmi, synami Bolesława Krzywoustego. Z jéj to przyczyny Piotr Dunin, jakoby za fałszywe oskarżenie księżnéj, poniósł okrutną karę urznięcia języka i wyłupienia oczu. Skutkiem wojny domowéj w Polsce, i zanoszonych na nią skarg, została wyklętą przez papieża Eugenijusza a po ucieczce męża do Czech, została wygnaną do Niemiec r. 1148, gdzie wichrząc ustawicznie przeciwko Polsce, zmarła około r. 1153.

Agnieszka, księżniczka szląska, córka Henryka II Wrocławskiego, poległego w bitwie z Tatarami pod Lignicą r. 1241, była ksienią trzebnicką.

Agnieszka, córka Bolesława II Łysego, księcia Lignickiego, żona Ulryka IV, hr. Wirtemberskiego.

Agnieszka, hrabina Orlamünde, z książęcego rodu Meran, żona Ottona hr. Orlamünde, zmarłego 1293 r. Zakochana w Albercie Pięknym, burgrabi Norymberskim, zamordowała własnych dwoje dzieci w nadziei łatwiejszego poślubienia Alberta. Umarła w więzieniu Hof w Bawaryi. Jest o niéj podanie, że pod postacią *Białéj damy*, (ob) zwiastuje panującéj rodzinie w Prusiech wszelkie ważniejsze wypadki domowe.

Agnieszka Austryjacka, żona Andrzeja III, króla węgierskiego, pomściła morderstwo swego ojca, cesarza Alberta I, przez wymordowanie około tysiąca osób, krewnych lub powinowatych, podejrzanych o zabójstwo, † 1364 r.

Agnieszka Sorel, ur. 1409, słynęła równie z rozumu jak i piękności. Podbiwszy serce Karola VII, kr. fran. umiała go przebudzić z odrętwienia i zapalić do wojny, przeciw Anglikom. Powodzenie w téj wojnie podniosło w oczach Karola wartość Agnieszki, którą obdarował hrabstwem Penthièvre i między innemi zamkiem Beauté, skąd przybrała sobie nazwę *Dame de Beauté* (pani piękności). Zmarła, jak mówią, przez otrucie r. 1449.

Agnieszki role, wyrażenie, używane dla oznaczenia postępowania młodych prostodusznych i naiwnych dziewcząt. Pochodzi ono z komedii Moliera: *Szkoła kobiet*, w któréj taka Agnieszka, nader zabawną odegrywa rolę.

Agnoeci (nieświadomi), tak zwano przez szyderstwo sektę, twierdzącą, że Jezus Chrystus o wielu rzeczach nie wiedział. Powstała ona w połowie VI a istniała do VII w. Założycielem jéj był monofizyta Temistyjusz z Aleksandryi.

Agnolo (Baccio d'), budowniczy i rzeźbiarz florentyński, ur. 1460, † 1543. Wybudował we Fiorencyi pałac Bartolini, tudzież dokonał wiele rzeźb z drzewa, był przyjacielem Michała Anioła.

Agnolo (Gabryel d'), budowniczy neapolitański, † 1510; wystawił w Neapolu pałac Grarina i kościoły: Maryi Egipskiéj i Ś. Józefa.

Agnone, miasto w królestwie Neapolitańskiém, 9400 m. fabryki wyrobów miedzianych i broni.

Agnus Dei, Baranek Boży, tkliwe przyrównanie Zbawiciela do baranka mającego zgładzić grzechy świata. Obecnie w kościele rzym. katol. jest to krótka modlitwa, odmawiana przez kapłana w czasie mszy, przy trzykrotném uderzeniu się w piersi, pomiędzy Ojcze Nasz a Kommuniją. Także poświęcony medalijon z wosku, pomięszanego z chryzmem i balsamem ze złota lub srebra, na którym znajduje się postać baranka z chorągiewką lub Ś. Jana Chrześciciela z barankiem i chorągiewką z krzyżem. Baranek ten przedstawia Zbawiciela, a poświęcony bywa przez samego papieża, pierwszy raz w tygodniu wielkim po jego konsekracyi, a następnie już tylko co lat 7 i w roku jubileuszowym. W przewodnią niedzielę, po uroczystym obrzędzie papież rozdaje takie baranki pomiędzy kardynałów, biskupów i inne dostojne osoby.

Agnusek, Agnustka lub **Agnusztek**. Tak nazywają Słowacy w ogóle wszystkie pieniądze lub medale.

Agobard, uczony arcybiskup Lyonu, ur. około 779, † 840. Za udział w powstaniu synów Ludwika Dobrodusznego, złożony był czasowo z arcybiskupstwa, na które jednak później został przywrócony. Pisał przeciw Adopcyjanom i Żydom; dzieła jego wyszły r. 1666.

Agon (po gr. bitwa), w ogóle wszelkie walki i zapasy bądź fizyczne, bądź umysłowe, staczane przez starożytnych, przy niektórych uroczystościach.

Agonales ludi, igrzyska ustanowione w Rzymie przez Numę Pompilijusza na cześć Janusa.

Agonarcha albo **Agonoteta** (z gr. agon—walka), sędzia, przyznający nagrodę zwycięzcom na walkach i igrzyskach publicznych.

Agonia, konanie, szereg zjawisk, które okazując stopniowe gaśnięcie wszystkich działalności organizmu, bezpośrednio poprzedzają śmierć. Rodzaj jéj zależy od przyczyny śmierci i trwa dłużéj lub krócéj.

Agonistykowie. Tak się nazywali fanatycy chrześcijańscy w północnéj Afryce w IV w., którzy pragnąc dostąpić zbawienia duszy, umyślnie szukali śmierci i w tym celu znieważali pogańskie świątynie; jeżeli zaś nie mieli ku temu sposobności to i samowolnie rzucali się w ogień lub w wodę.

Agoniklici, sekta z VIII w., która modły swoje odbywała tańcząc.

Agonistycy, nazwa dawana przez Donatystów tym ze swoich zwolenników, którzy przebiegali prowincyje i rozszerzali swoje zasady, walcząc z katolikami.

Agosta (*Augusta*), miasto warowne na wschodnim brzegu Sycylii, 9300 m. Prowadzi znaczny handel solą morską, winem, lnem i oliwą; ma wygodny port, do którego jednak przystęp jest dosyć trudny. Roku 1676 zaszła tu bitwa pomiędzy flotą hiszpańsko-hollenderską a francuską, przyczém admirał Ruyter, pobity przez Francuzów poległ.

Agoub (Józef), znakomity oryjentalista, ur. w Kairze 1795, † w Marsylii 1832, gdzie był profesorem języka arabskiego w kolegijum Ludwika W. Mnóstwo prac jego, dotyczących historyi, krytyki, jak równie poezyi i powieści, zamieszczanych było w rozmaitych przeglądach i czasopismach francuskich owéj epoki.

Agoult (Karol-Konstanty d'), ur. 1747, † 1824, biskup w Pamiers. Twórca nieszczęśliwéj ucieczki Ludwika XVI. Skutkiem następnych wypadków wyniósł się do Anglii, skąd pozwolono mu wrócić w r. 1801, pod warunkiem zrzeczenia się godności biskupiéj. Zostawił po sobie kilka dzieł, po większéj części treści politycznéj.

Agoult (Maryja de Flavigny hr. d'), ur. 1805, zaślubiła hr. d'Agoult w r. 1827. Jako autorka zamieszczała swoje artykuły literackie w rozmaitych pismach peryjodycznych pod pseudonimem Daniela Sterna. Oddzielnie zaś wyszły następujące jéj dzieła: *Nelida* (1845), *Lettres républicaines* (1848), *Esquises morales et politiques* (1849), *Histoire de la révolution* de 1848 1851, i *Trois journées de la vie de Marie Stuart* (1856). Myślą przewodniczącą we wszystkich pismach, jest obudzenie współczucia dla ludu i podniesienie jego bytu.

Agon v. **Agan**, lud górnéj Abissynii, prawdopodobnie pierwotni mieszkańcy tego kraju, odróżniają się od innych ludów tamtejszych mnóstwem gardłowych dźwięków i urządzeniami klanowemi.

Agra, miasto stołeczne prowincyi tegóż imienia w prezydencyi Kalkutty w Indyjach Przedgangesowych, na prawym brzegu rzeki Dżummy, 126,000 m. Niegdyś kwitnące jako stolica państwa Mogołów, dzisiaj zawiera wiele ruin, świadczących o dawnéj jego świetności. Prowadzi handel szalami, końmi, wielbłądami, bawełną i towarami, pochodzącemi z Indostanu południowego. Tu poległ w r. 1857 jenerał angielski Thompson w krwawéj potyczce z powstańczém wojskiem Indyjan.

Agrachański przylądek, między odnogami rzeki Kojsu, Agrachanem i Sułakiem. W bliskości leży grupa drobnych wysepek, przytulisko rybaków astrachańskich. Między północną stroną tego przylądka a lądem znajduje się *Zatoka agrachańska*, wystawiona na wiatry północne.

Agraffa, narzędzie chirurgiczne stalowe, podobne do obcążków, używane dawniéj przy operacyjach wargi zajęczéj. W budownictwie, połączenie istotne lub też pozorne, służące tylko do ozdoby, dwóch oddzielnych części budynku. W życiu pospolitém, toż samo co spinka.

Agram (po chorwacku Zagreb), stolica królestwa Chorwackiego i Slawońskiego rezydencyja bana czyli namiestnika królewskiego i arcybiskupa rz. katol.; nad rz. Medres'ak blisko Sawy o 36 mil. od Wiednia. 16,800 ludności, gimnazyjum wyższe, szkoła prawa, muzeum narodowe, towarzystwa uczone, fabryki porcelany i wyrobów jedwabnych, starożytny kościół katedralny, założony przez ś. Władysława i piękny pałac arcybiskupi. Prowadzi handel zbożem, tytuniem, drzewem i potażem. **Agramski** *komitat*, zajmuje południowo-zachodnią część Chorwacyi, na lewym brzegu Sawy.

przestrzeni 90 mil kw. a ludności 280,000, po większéj części rzyms. katolickiéj.

Agranie, **Agryjanie**, ob. Agryjonie.

Agraryjczycy, stronnictwo w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnéj, żądające zniesienia sprzedaży gruntów publicznych, ustanowionéj dla umorzenia długu, zaciągniętego na prowadzenie wojny, i domagające się podziału onych na cząstki po 160 akrów, które ma być wolno każdemu brać w wieczystą dzierżawę, z zostawieniem jednak państwu prawa własności. Systemat ten jest naśladownictwem rzymskich praw agraryjnych, popieranych przez Grachów.

Agraryjne prawa, przeciwko niesprawiedliwemu rozdziałowi gruntów publicznych pomiędzy obywateli rzymskich, trybunowie ludu Cajus i Tiberyjus Grachowie, wystąpili do senatu z żądaniem uchwalenia różnych reform i praw, określających sprawiedliwy i równy rozdział pomienionych gruntów pomiędzy patrycyjuszów i plebejuszów. Otóż postanowienia w tym przedmiocie wydane, zwały się *leges agrariae*.

Agratiato, termin na oznaczenie ułaskawienia w ścisłém znaczeniu tego słowa, t. j. darowanie przestępcy całéj kary.

Agraula, córka Cekropsa, i **Agrauli**, ob. *Agraulie*.

Agraulie, uroczystości odbywane w Atenach i w Salaminie na cześć Minerwy i Agrauli, córki Cekropsa. Młodzi wojownicy wybierający się na wojnę, składali przysięgę w świątyni Agrauli.

Agraviados (prześladowani, malkotenci), takie nazwanie przybrali ci magnaci hiszpańscy, którzy po przywróceniu Burbonów, nie chcieli łączyć się z dworem. Dzisiaj tém samém mianem zowią wszelkich malkontentów politycznych.

Agreda (Maryja), hiszpanka, ur. 1602, przełożona klasztoru w Agreda, † 1665. Napisała po hiszpańsku Żywot Boga Rodzicy, niby w skutek kilkakrotnego objawienia, p. t. *Mistica ciudad de Dios*, wielokrotnie drukowane i przekładane na rozmaite języki; na polski zaś p. X. Stefana Staniewskiego r. 1730 p. t. *Mystyczne miasto Boskie* i t. d. oraz przez jezuitę Piotra Kwiatkowskiego r. 1732 p. t. *Miasto święte*. Bossuet wytknął liczne niewłaściwości téj bajdy, a kuryja Rzymska zamieściła ją na indeksie

Agrell (Jan), kompozytor szwedzki, ur. 1701 w Löth, jeden z najlepszych pianistów swego czasu, autor licznych symfonij i koncertów na fortepian i skrzypce.

Agrell (Olaf), ur. 1755 w Szwecyi, † 1851 r. w Gotenburgu. Sekretarz konsulatów w Marokko (1789—1791), w Algierze (1794), napisał zajmujące dzieła: *Bref om Moroco* (1796); *Y herligare Bref om Moroco*. 1807 (Stockholm).

Agren (Sven), profesor wojskowéj akademii w Karlbergu w Szwecyi, autor nowéj metody uczenia geografii, zwanéj *konstrukcyjną*, t. j. ułatwiającéj uczniowi rysowanie map.

Agrest (Ribes grossularia), gatunek rodziny porzeczkowatych, Ribesiaceae, krzew nie wysoki, kwiaty czerwono-białe, owoc jagoda kwaskowato-słodka, okryta drobnemi włoskami, dojrzewa w Lipcu. Niedojrzałe jagody służą na konfitury; sok dojrzałych wydaje dobry napój.

Agrestnik (Grossular), odmiana granatu, jest podwójnym krzemianem glinki i wapna; najczęściéj barwy jasno-zielonawéj i odznacza się świetnością blasku i pięknością form krystalicznych, takie znajdują się nad r. Wiłują, wpadającą do Bajkału; czerwono-pomarańczowe w Piemoncie; krystalizuje w dwunasto-ścian rombowy.

Agricola (Gnaejus), znakomity wódz rzymski, teść Tacyta, który życie jego opisał, ur. 37, † 98 po Chr. Jako konsul i rządca Brytanii rozszerzył tam panowanie rzymskie aż do granic górnéj Szkocyi. Śród świetnego powodzenia cesarz Domicyjan, zazdrosny o jego sławę, odwołał go do Rzymu 84 r., gdzie wkrótce po swoim powrocie życie zakończył.

Agricola (Rudolf), zwany także *Rudolf Huysmann* albo *Frisino*, albo *Rudolf Grönningen*, ur. 1443, † 1485, uczeń Tomasza à Kempis i najznakomitszych mistrzów w Paryżu i Włoszech, w końcu sam będąc nauczycielem starał się o podniesienie nauk i wymowy w Niemczech. Współcześni uwielbiali przedewszystkiém jego dzieło: *De inventione dialectica*.

Agricola (Marcin), ur. w Żarowie (Sorau) w Prusach 1485, † 1556, muzyk i autor, kantor i dyrektor muzyki kościelnéj w Magdeburgu, był jednym z pierwszych co wprowadzili do muzyki nuty dziś używane. Pisma jego są ważne dla dziejów muzyki: *Musica instrumentalis*, (Wittenberg 1519 i 1545) z rycinami, wybornie skreśla historyję narzędzi muzycznych.

Agricola z Eisleben, zwany także *Jan Eisleben* lub *Magister Islebiusz*, ur. 1492, † 1566. Pobierał nauki w Wittenbergu, gdzie zostawał w bliższych stosunkach z Lutrem. Jako nauczyciel szkoły w Eisleben i kaznodzieja kościoła ś. Mikołaja, odznaczał się świetną wymową; zaś jako teolog, znany jest ze sporu swego z Melanchtonem w przedmiocie pokuty, który to spór zwano antinomistycznym czyli przeciw-zakonowym. W końcu był kaznodzieją dworu i superintendentem jener. W literaturze niemieckiéj położył znakomite zasługi, pozostawił zbiór 300 przysłów narodowych.

Agricola (Jerzy), właściwie *Bauer*, ur. 1494 w Hłuchowie, † 1555, nauczyciel w Żwikawie 1518—22; we Włoszech otrzymał godność doktora, od r. 1527 mieszkał w Dołach Jachimowych a od r. 1531 w Chemnicy (Kamienicy), gdzie sprawował urząd burmistrza i lekarza miejskiego a nadto zajmował się mineralogiją i hutnictwem. Oprócz wielu innych najważniejsze jego dzieło jest: *De re metallica libri XII* w Bazylei r. 1546 późniéj z licznemi drzeworytami, tłumaczone i na język niemiecki.

Agricola (Rudolfs młodszy), zwany *Hydroburgius Raetus*, ur. w Wasserburgu, pobierał nauki w akademii krakowskiéj 1509 r.; w akademii wiedeńskiéj wykładał retorykę, po powrocie do Polski był nauczycielem synowców Konarskiego, biskupa krakowskiego; słynął z poezyj łacińskich

i ogłosił drukiem wiele swych utworów, wyliczonych przez Janockiego i Juszyńskiego.

Agricola (Jan Fryderyk), ur. 1720, uczeń Sebastyjana Bacha, najzdolniejszy muzyk XVIII w. był dyrektorem kapeli Fryderyka II, aż do swéj śmierci 1774 r. Napisał opery: *Achilles w Scyros*, *Ifigenia w Taurydzie* i inne. Oprócz tego, jego przekład *Wstępu do nauki śpiewu* Tosi'ego, zaleca się gruntownym wykładem starożytnéj solmizacyi.

Agrigentum (grec. Akragas) dziś Girgenti, starożytne m. Sycylii, liczące niegdyś do 200,000 m. Dziś ma około 15,000 ludności. Tu panował niegdyś sławny tyran Falaris i urodził się filozof Empedokles. Oblężone i zburzone przez Kartagińczyków na lat 400 przed Chr. zdobywane było dwukrotnie przez Rzymian r. 262 i 210. Ze wspaniałych ówczesnych budowli, pozostały dotąd zwaliska, a mianowicie: Świątyni Jowisza, Junony, Konkordyi (Zgody), Herkulesa, Kastora i Pollusa oraz Eskulapa.

Agrimonia (*Rzepik*), rodzaj roślin z rodziny różowatych; gatunek najpospolitszy A. *officinalis v.* A. *Eupatoria*, niegdy używany w medycynie jako *Herba* A.—A. *odorata* w Eur. pd., gatunek większy i jako środek lekarski skuteczniejszy.

Agrion (*Łątka*), owad z rzędu żyłkoskrzydłych, krótkorożnych (*Neuroptera subulicornia*); zbliżony bardzo do rodzaju *Ważka* (Libellula); odwłok szczupły, skrzydła wąskie; najpospolitszy A. *virgo* (Ł. panna) i A. *puella* (Ł. błotnik).

Agrippa (Menenius Lanatus), konsul rzymski r. 502 przed Chr. Pokonał Sabinów i za to był zaszczycony tryjumfem. Gdy w r. 494 plebejusze, uciśnieni przez wierzycieli patrycyjuszów, podnieśli bunt i udali się na górę Świętą, Menenius Agrippa ułagodził ich i skłonił do powrotu bajką o żołądku i członkach. Umarł tak ubogim, że go publicznym kosztem pochować musiano.

Agrippa (Marcus Vipsanius), ur. w 63, † w 12 r. prz. Chr. plebejusz, który doszedłszy najwyższych godności w państwie rzymskiém, ożenił się z córką Oktawiana Augusta. On dowodził flotą w bitwie pod Actium i odniósł kilka zwycięstw nad Pompejuszem. Zbudował sławny Panteon rzymski.

Agrippa I Herod, wnuk Heroda Wielkiego, syn Aristobula, spędził burzliwą młodość w Rzymie, gdzie w tułactwie zjednał sobie względy Tyberyjusza i mianowany był przewodnikiem jego synowca Kaliguli, który zostawszy następnie cesarzem naznaczył go królem Judei r. 37 po Chr. Na tronie umiał pozyskać przychylność Żydów prześladowaniem chrześcijan. Umarł r. 43 po Chr. dotknięty obrzydliwą chorobą robactwa. **Agrippa II Herod**, syn poprzedniego. Nie odziedziczywszy po ojcu państwa, zamienionego już w prowincyję rzymską, otrzymał tylko od cesarza Klaudyjusza księstwo Chalcys. W czasie powstania Żydów przeciwko uciskowi rzymskiemu, walczył z cesarzem Tytusem przeciw swoim rodakom. Ostatni ten potomek rodu Herodów um. r. 94 po Chr.

Agrippa Nettesheim (Henryk Kornelijusz), alchemik i filozof kabalistyczny, ur. w Kolonii 1487, jeden z najsłynniejszych zwolenników magii. Życie jego było niezmiernie burzliwe. Kolejno sekretarz cesarza Maksymilijana austryjackiego, mistrz magii, profesor teologii w Dôle (1509 — 10), retoryki w Padwie (1512), w Turynie (1515). Jako syndyk w Metz, przymuszony był opuścić to miasto z powodu swoich opinij religijnych (1526). Zajmował się potém sztuką lekarską w Kolonii, Genewie, Fryburgu i Lijonie, gdzie Franciszek I mianował go lekarzem swéj matki, Ludwiki Sabaudzkiéj. Popadłszy tu w niełaskę został historyjografem Karola V. Sprzecznego i niespokojnego charakteru, wszędzie licznych znajdował nieprzyjaciół, um. w szpitalu w Grenobli 1535 r. Z wielu dzieł jego najciekawszém jest: *De occulta philosophia.*

Agrippina, dzielna Rzymianka, żona Germanika, córka Vipsaniusa Agrippy i Julii, córki Augusta, towarzyszyła swemu mężowi we wszystkich wyprawach i przywiozła jego popioły z Syryi do Rzymu. Tu ścigała zawzięcie mordercę swego męża Pizona, który unikając jéj zemsty śmierć sobie zadał. Przez nienawidzącego ją Tyberyjusza, skazana na wygnanie na wyspę Pandataria, zamorzyła się głodem r. 33 po Chr. **Agrippina**, córka poprzedzającéj i Germanika, ur. w Kolonii r. 14 po Chr. Znana w historyi jako najohydniejsza kobieta swego czasu, z rozkazu syna swego, ces. Nerona, została zamordowana 59 po Chr.

Agrippiny poród (*partus agrippinus*). Tak nazywają w akuszeryi poród, przy którym dziecię nogami na świat przychodzi.

Agrippinianie, fanatyczni zwolennicy nauki biskupa Kartagińskiego *Agrippina*, poprzednika Anabaptystów.

Agron, książę illiryjski, um. 322 z radości po zwycięstwie odniesioném nad Etolczykami. Jego żona *Teuta* była słynną rozbójnicą morską.

Agronomija, właściwie nauka o własnościach roli, jéj częściach składowych, i zasady ztąd osiągnięte stosująca do racyjonalnéj uprawy roślin; często jednak A. obejmuje całość gospodarstwa wiejskiego (ob. Gospodarstwo Wiejskie, Rolnictwo).

Agrostemma, ob. Lychnis.

Agrostis (*Miotła*), rodzaj roślin z rodziny trawiastych; niektóre gatunki dostarczają dobréj paszy, wśród zboża często szkodliwe. A. *elegans* choduje się z powodu delikatności swych kłosów.

Agrumen, w handlu ogólna nazwa przybywających z Włoch cytryn i pokrewnych im owoców.

Agryjonie, uroczystości obchodzone w Argos podczas nocy, przez kobiety, na cześć Bachusa *Agrionos* (dzikiego). Uwieńczone bluszczem, wieczerzały wspólnie, poczém zadawały sobie zagadki i dopuszczały się rozmaitych zbytków.

Agrypnia, w medycynie oznaczają tą nazwą chorobę bezsenności.

Agtelek, wieś madziarska, 600 m. w komit. Komorneńskim, na drodze z Budy do Koszyc, sławna obszerną jaskinią stalaktytową.

Agua, olbrzymi wulkan w środkowéj Ameryce w Guatemali, 13,613 stóp wysokości.

Aguado (Alexander Maryja), ieden z najbogatszych bankierów nowoczesnych, pochodzenia ży-

dowskiego, ur. się w Sewilli 1784 r. Będąc podobno w spółce z Ferdynandem VII zrobił ogromny majątek jako negocyjator pożyczek hiszpańskich.

Aguarica, złotodajna rzeka Ameryki południowéj w rzeczypospolitéj Ekwator. Wpada do Napo.

Aguas-Calientes, miasto nad rz. t. nazwisko w Meksyku, przeszło 20,000 m. sławne wody mineralne ciepłe, kopalnie srebra, znakomity handel.

Aguesseau (Henryk Franciszek d'), jeden z najznakomitszych prawników Francyi, ur. 1668 w Limoges, † w Paryżu 1751. W 22-m roku życia był adwokatem, a wkrótce potém prokuratorem jeneralnym parlamentu. Zajmował się gorliwie odwróceniem pauperyzmu i zaprowadził ważne ulepszenia w administracyi szpitali. Jako obrońca praw kościoła gallikańskiego, odrzucił postanowienia Ludwika XIV, na korzyść bulli papieskiéj *unigenitus*. W r. 1717 mianowany był kanclerzem przez regenta, księcia orleańskiego, lecz za opór, stawiany finansowym projektom Law'a, popadł w niełaskę. Przywrócony potém do swéj godności, powtórnie został złożony z urzędu w r. 1722 przez kardynała Dubois, jako niesprzyjający jego niedorzecznym projektom i rozporządzeniom, i dopiero w r. 1737 kardynał Fleury przywrócił go do kanclerstwa. W całém życiu swojém tylko dobro publiczne miał na celu. Dzieła jego obejmują 13 tomów wydanych w Paryżu (1759—1790).

Aguila, m. i rz. w prowincyi Habat, królestwie Fezu, prowadzi handel bydłem, woskiem i miodem.

Aguila (d'), oficer inżynieryi, podróżnik i historyk, † w Paryżu 1815. Zwiedził Amerykę i całą Europę północną. Jako świadek śmierci Gustawa III, zostawił po sobie dzieło: *Histoire des événements mémorable du règne de Gustave III* i t. d.

Aguilar de la Frontera, m. hiszpańskie w prowincyi Cordova, 10575 m. posiada wyborne wino, rośliny aromatyczne i kopalnie miedzi.

Aguilar (Gracyja), autorka angielska, wyznania żydowskiego, ur. 1816, † 1847 w Frankfurcie. W młodzieńczym wieku napisała *The Martyr*; następnie *The Spirit of Judaism. Israel Defendet*, i wiele innych. Dzieła jéj wydane w 1861 w 8 tomach.

Aguilas, m. hiszpańskie w prowincyi Murcyi, 6000 m. wygodna przystań, znaczny handel.

Agurczyńskie wyspy, rozciągają się na 35 w. wzdłuż i 12 wiorst wszerz na połud. wschod. stronie morza Kaspijskiego; zamieszkałe przez Truchmeńców.

Agustina, sławna dziewica z Saragosy † 1857 r. trudniła się sprzedażą ulicznych napojów. W czasie oblężenia Saragosy przez Francuzów 1809 r. gdy artylerzystów już zabrakło, dzielnie jednego z nich zastąpiła i z tego powodu otrzymała przydomek *la artillera*, stopień porucznika, order, a przez Byrona opiewana w *Childe Harolde*.

Aguti (Dasyprocta), rodzaj ssących z rzędu gryzących, wielkości zająca, do którego i w zwyczajach bardzo jest podobny, i którego miejsce niejako zastępuje w Am. podzwrotnikowéj.

Agynianie, odrośl sekty chrześcijańskiéj gnostyckiéj w VII w. Twierdzili, że celem chrześcijaństwa jest bezżeństwo, że Bóg nie ustanowił małżeństwa i w ogólności, że należy umartwiać ciało wszelkiemi sposobami.

Ahanta, afrykańska kraina w Gwinei północnéj. Znaczniejsze miasta: Bussua i Axim. Posiada kopalnie złota.

Ahasverus, imię albo raczéj tytuł, wielu wspominanych w biblii królów medyjskich i perskich. Najbardziéj znanym jest mąż Estery, przez którego prawdopodobnie rozumieć należy pers. kr. Xerxesa. A. jest także nazwa *Żyda wiecznego tułacza*.

Ahegast, drzewo rosnące w Indyjach wschodnich, którego korzenie służą do farbowania na czerwono.

Ahlefeld (Karolina), córka pułkownika hanowerskiego Seebach, ur. 1781, † 1847. W 10 roku życia próbami poetycznemi, zwróciła na siebie uwagę Goethego. Zaślubiła magnata holsztyńskiego Jana Ahlfelda, z którym rozłączywszy się w krótce, wydała pod imieniem *Elizy Selbig* i *Natalii*, kilkadziesiąt romansów i powieści, z których celniejsze są: *Maria Müller—Felicitus—Hedwig Koenigin von Polen—Der Stab der Pflicht*.

Ahlfeld (Jan Fryderyk), teolog ewangelicki, ur. 1810. Pobierał nauki w uniwersytecie hallskim, od r. 1861 pastor w Lipsku. Pisał wiele dzieł religijnych, kazań i powieści moralnych, a od r. 1847 wydawca dziennika: *Missionsfreund*.

Ahlwardt (Chrystyjan Wilh.). Znakomity filolog niemiecki, ur. 1760 r. w Greifswaldzie, gdzie był także profesorem. Najważniejszemi z prac jego są: metryczny przekład *Ossyjana i Gramatyka Gaelicka*. A. (Teod. Wilh.). syn poprzedniego, ur. 1828. Zasłużony oryjentalista; zajmuje się głównie badaniem języków Semickich.

Ahmedabad, starożytne miasto indyjskie w prezydencyi Bombay, liczy 130,000 m. Wspaniałe zwaliska świadczą o dawnéj jego świetności. Fabryki tkanin jedwabnych i bawełnianych.

Ahmednaggar, miasto indyjskie w prowincyi Bombay, 30,000 m. Posiada znaczne fabryki bawełny i słynie z wyrobów złotniczych. Anglicy opanowali je w r. 1803.

Ahmed-Szach-l'abdally, założyciel państwa Kandahar w Afganistanie w XVIII w. Kilkakrotnie ponawiał wojnę z wielkim Mogołem i zajął dolinę Kaszmir. Jego następcą (od 1773) był Timur-Szach.

Ahn (Józ. Fran.), wielce zasłużony pedagog i autor mnóstwa podręczników do nauki języków żyjąc., ur. 1796 r. w Akwisgranie, † 1865. Tak nazwaną od jego nazwiska *metodę*, zastosował najprzód w swoim: „*Praktischer Lehrgang zur schnellen und leichten Erlernung der französisch. Sprache*“ (1 kur. 1834 r. a 167 wyd. 1869 r.). Jego metoda, prawie we wszystkich językach europejskich naśladowana, powszechne znalazła uznanie. U nas pierwsze wyd. pod tytułem: „*Kurs praktyczny języka francuskiego*“ wyszło we Lwowie 1848 r.

Ahorn (Andrzéj), jezuita, słynny malarz fresków, któremi ozdobił kościół jezuicki w Piotrkowie, r. 1741.

Aar, rzeka, ob. **Aar**.

Ahrens (Henryk), profesor filozofii, prawa i umiejętności politycznych w Gracu Styryjskim, ur. 1808, w Hannowerskiém, pobierał nauki w Wolfenbüttel i Getyndze. Skutkiem wypadków politycznych, opuścił Niemcy i schronił się do Paryża (1831), gdzie miewał odczyty publiczne o filozofii niemieckiéj. Powołany w r. 1839 na profesora do Bruxelli wydał w ciągu lat kilku dwa ważne dzieła: *Cours de Psychologie i Cours de droit naturel.* W r. 1848 obrany został deputowanym do zgromadzenia narodowego w Frankfurcie, gdzie był jednym z zaciętszych przeciwników wykluczenia Austryi i supremacyi Pruss. Po wystąpieniu ze zgromadzenia, nie wrócił już do Bruxelli, lecz w r. 1850 przyjął katedrę profesora w Gracu, gdzie najprzód wydał: *Organische Staatslehre auf philosophisch-anthropologischer Grundlage*, a następnie wydał dzieło: *Juristische Encyklopedie auf Grundlage der Moralphilosophie* tłumaczenie polskie wyszło u Ohryzki w Petersburgu 1862. A. obecnie jest profesorem w Lipsku.

Ahriman, w zend. *anhro-maynius* zły, niszczący duch, pierwiastek złego i ciemności u starożytnych Persów, spłodzony przez czas bez granic, i dla tego końca mieć nie będzie. W religii Zoroastra Ahriman jest wrogiem Ormuzda, pierwiastka dobra i światła, i z ustawicznego ścierania się z sobą tych dwóch duchów, wynika wszelkie dobro i złe na świecie. Każdy z nich ma niezliczone zastępy duchów podrzędnych, spełniających jego wolę i zamiary. Ormuzd stoi na czele *Amszaspandów*, Ahriman dowodzi *Dewsami* i *Damdżami*. Z końcem świata państwo Ahrimana będzie pokonaném, ziemia będzie oczyszczoną ze wszystkiego złego i zakwitnie piękna i młoda w całéj doskonałości Ormuzda.

Ahrweile, miasto w regencyi Koblenckiéj nad r. Aar, ma fabryki sukna, znakomite winnice; starożytna gotycka katedra.

Ahumada (don Pedro Giron, margr. de las Amarillas, książę d'), podczas wojny o niepodległość Hiszpanii, był naczelnikiem sztabu Wellingtona. Po rewolucyi 1820 krótko ministrem wojny, i jako członek regencyi, podczas małoletności królowéj Izabelli, był zawziętym przeciwnikiem gwałtownych środków, używanych przez ministra Martinez de la Rosa, celem uśmierzenia zbuntowanych prowincyj. W r. 1835 był powtórnie ministrem wojny, lecz z powodu buty arystokratycznéj, stał się tak dalece niepopularnym, że przymuszony był porzucić zawód publiczny; wyniósł się więc z kraju i osiadł r. 1837 w Bordeaux.

Ai, ob. *Leniwiec*.

Aiblinger (Józ. Kacper), niemiecki kompozytor, ur. 1780 r. w swoim czasie poważne zyskał sobie imię różnemi kompozycyjami na organy i orkiestrę. † 1867.

Aichach, m. w Bawaryi posiada ogromne browary, gorzelnie, warzelnie potażu i prowadzi znaczny handel lnem.

Aicha metal (*Aichmetal*), spiż, wynaleziony przez inżyniera Aich'a; ma się składać na sto z 62,2 miedzi, 38,1 cynku i 1,6 żelaza; z wejrzenia podobny do mosiądzu, jest od niego o 5% tańszy. W Austryi używa się na armaty.

Aichspalter, ob. Aspelt.

Aide toi, le ciel t'aidera (pomagaj sobie a Bóg ci dopomoże), nazwa towarzystwa politycznego we Francyi, zawiązanego w r. 1824 w redakcyi gazety *Globe*, którego celem było zespolenie wszelkich usiłowań i dążności na drodze legalnéj ku zniweczeniu reakcyjnych wpływów ówczesnéj władzy, a do którego należeli Remusat, Thiers, Guizot, Cavaignac i inni. Towarzystwo to przestało istnieć w r. 1834.

Aidin, turecki ejalet w Małéj Azyi z głównem m. A. które liczy 15,000 m. i prowadzi handel figami. W pobliżu ruiny starożyt. m. Tralles.

Aidos lub **Astos**, m. tureckie w Rumelii, liczy około 6,000 m. W r. 1829, po przejścia Bałkanów zdobyte zostało szturmem przez generała ros. hr. Rüdigera. W bliskości znajdują się źródła siarczane.

Aignan (Stefan), akademik francuski, ur. 1773, † 1824. Za czasów Napoleona urzędnik dworski, tłumaczył wierszem Iliadę Homera, i napisał kilka miernych tragedyj.

Aignan (Saint), m. francuskie w dep. Loire et Cher, 3,600 m. Ma dobre wino czerwone i wielkie garbarnie.

Aigner (Piotr), znakomity budowniczy, który w końcu zeszłego i na początku bieżącego wieku wystawił wiele wspaniałych gmachów w różnych stronach Polski. Był członkiem Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie i wydał kilka dzieł w przedmiocie budownictwa.—**Aigner** (Karol), brat poprzedniego, ur. 1786, wysłany kosztem Stanisława Augusta do Rzymu celem doskonalenia się w malarstwie, pozyskał trzykrotnie nagrodę akademii kapitolińskiéj. Umarł w młodym wieku.

Aigues-Mortes, (star. *Aquae mortuae*), miasto francuskie w depart. Gard, liczące do 4,000 m. Niegdyś portowe, stąd Ludwik ś. dwukrotnie r. 1248 i 1269 wypływał na wyprawy krzyżowe do Palestyny. W okolicy kopalnie soli *Peccais*, którą mieszkańcy znaczny prowadzą handel.

Aigueperse, (star. *Aqua Sporsa*), m. francuskie w depart. Puy-de-Dôme, posiada starożytny kościół Panny Maryi i piękne posągi Ludwika ś. i królowéj Blanki; w okolicy znajdują się wody mineralne musujące.

Aiguillon, miasto i zamek w depart. francuskim Lot et Garonne ma 4200 m., którzy prowadzą handel winem.

Aiguillon (Armand Vignerod-Duplessis-Richelieu książąże de), deputowany na sejm r. 1789, połączył się z mieszczaństwem i pierwszy zrzekł się swoich godności i przywilejów. W r. 1792 przymuszony był opuścić Francyję i umarł na wygnaniu w Hamburgu r. 1800.

Aikin (Jan), lekarz i literat angielski, ur. 1747, † 1822. Zajmował się początkowo medycyną w Yarmouth, lecz z powodu sprzyjania rewolucyi

francuskiéj ściągnąwszy na siebie niechęć swoich klijentów, przeniósł się do Londynu, gdzie wyłącznie poświęcił się literaturze. Ważniejsze jego dzieła są: *Bijografija powszechna*, tomów 10, *Dzieje Jerzego III*, tudzież: *Listy ojca do syna*. Jego córka **Aikin** (Łucyja), wydała ciekawe pamiętniki dworu królowéj Elżbiety i bijografiję swego ojca. Podobnież jego synowie Artur (ur. 1773, † 1854) i Karol, odznaczyli się pracami w naukach przyrodzonych; pierwszy wydał *Manuel* of *Mineralogya* a wspólnie *Dict. of Chemistry and Miner.* (1807) oraz wydawali *Annual Rev.*

Aiksza Kaliwejnd, ks. Lit. 1348 r. wysłany przez Olgierda do cara Czanibeku o pomoc pko W. ks. Symeonowi, ten jednak uwięził go i wydał Symeonowi wraz z innemi osobami tego poselstwa.

Ailant (Ailantus), rodzaj roślin z rodziny *sumakowatych* (Terebinthaceae), kwiaty rozdzielnopłciowe, owoce skrzydlaki. A. *glandulosa*, drzewo piękne, wyniosłe, o liściach pierzastych; pochodzi z Chin, u nas łatwo się aklimatyzuje. Zyskało w ostatnich czasach znaczną ważność stąd, że liście jego służą za pokarm dla nowego rodzaju jedwabników *Attacus cynthia* (ob. jedwabnik). Drzewo piękne używane na wyroby; sok żywiczny z kory ma stanowić część składową werniksów japońskich. Jedwab' otrzymywany z powyższego jedwabnika zowie się *ajlantiną*.

Ailhaud (Jan), słynny szarlatan, † 1756, dorobił się znacznego majątku sprzedając lekarstwo na wszystkie choroby pod nazwą: *proszek Ailhaud'a*. Dzieło jego p. t. *Traité de l'origine des maladies*, tłomaczono na język polski w r. 1778.

Ailly (Piotr d'), znakomity teolog, i dygnitarz kościelny francuski, przezwany *Orłem doktorów Francyi i Młotem na Heretyków*, ur. w Compiègne 1350, † 1425. Od 1384 r. był profesorem i przełożonym kolegijum Navarry w Paryżu, gdzie uczniami jego byli Gerson i Clemangis. Mianowany przez Jana XXIII kardynałem, wysłany był jako legat do Niemiec (1413), gdzie na soborze Konstancyjeńskim występował jako zawzięty przeciwnik Jana *Husa* i obrońca zasady o wyższości soboru powszechnego nad papieżem, tudzież koniecznéj potrzeby zaprowadzenia reformy w kościele, poczynając od saméj głowy kościoła. Z ważniejszych dzieł jego są: *„Simago mundi i libellus de emendatione ecclesiae.„*

Aimar (Gustaw), ur. 1818 r. młodość przepędził między dzikimi w Ameryce i Oceanii, przebiegł Hiszpaniję, Turcyję, Kaukaz mieszając się do wojen i spisków; 1848 wrócił do Paryża i wydał szereg romasów, dotyczących głównie życia Indyjan; w romansie *„Valintin Guillois“* (1862) odmalował podobno przygody swego życia.

Aimé-Martin, ob. *Martin*.

Aimoin, kronikarz francuski, ur. 950, † 1008, bendyktyn, autor *Historyi Francyi*; dzieło to jest tylko niedokładną kompilacyją, pełną najdziwaczniejszych baśni.

Ain, dopływ Rodanu, źródła ma w departamencie *Jura*. — **Ain**, departament Francyi wschodniéj. Powierzchnia jego obejmuje 105½ mil kw., a ludność wynosi 370,000 m. Jest to kraina obfitująca w wszelkiego rodzaju piękności natury, lecz mimo to uboga i niezdrowa. Mieszkańcy prowadzą handel bydłem, rybami i serem, fabryki zaś są głównie sukna i innych wyrobów wełnianych, oraz fajansu. Rozpowszechniona także uprawa wina. Stolicą departamentu jest miasto *Bourg*.

Ain, znaczy w jęz. arabskim oko, źródło; spotyka się często w złożonych nazwach różnych miejscowości, z których najznakomitsza: *Ain-Musa*, źródło Mojżesza, niedaleko od Suezu; podług podania Beduinów tu właśnie za dotknięciem laski Mojżeszowéj wytrysnęło źródło.

Ain-Madhy, m. w pustyni algierskiéj na południe Maskary. Zbudowane jest na skale śród piaszczystéj równiny, na wielkiéj drodze karawanowéj.

Ainmüller (Maxym. Eman.), mistrz nowszego niemieckiego malarstwa na szkle, ur. 1807. Po ukończeniu pracowitych studyjów doprowadził swą sztukę do najwyższéj doskonałości. Pracami swemi ozdobił tumy: regensburski i koloński, kościoły w Monachijum, Stutgardzie i Glasgowie. Nadto jeszcze zyskał sobie głośne imię w olejném architektoniczném malarstwie, † 1870 w Monachijum.

Ainos (t. j. człowiek), nazwa pierwotnych mieszkańców wyspy Jesso, wypartych stąd przez Japończyków. Podróżni opisują ich jako ludzi łagodnego charakteru, wzrostu dobrego i ciemnéj skóry. Kobiety ich mają być obyczajów rozwiązłych i bezwstydne.

Ainsworth (William Harrison), znakomity powieściopisarz angielski, ur. w Manchester 1805. Rozpoczął zawód literacki szkicami, zamieszczanemi w rozmaitych przeglądach, i jednym tomem poezyj, wydanych pod pseudonimem Cheviot-Tichebourne, poczém wydał mnóstwo powieści po większéj części osnutych na tle historyi angielskiéj, z których wiele miało ogromne powodzenie, a mianowicie: *Jack Sheppard* (3 tomy 1839), tłum na polski przez Wojc. Szymanowskiego (Warsz. 1852)—*Guy Fawkes* (3 t. 1840); *Tower* (1840); i wiele innych. Później był dyrektorem kilku przeglądów miesięcznych, które własnemi zbogacał utworami. Styl jego obrazowy i pełen życia, szczególniéj zaś odznacza się dokładnem malowaniem obyczajów. **Ainssworth** (William-Franciszek), synowiec poprzedniego, geolog i lekarz, ur. 1807 w Exeter. W dwudziestym roku życia otrzymawszy dyplom doktorski, poświęcił się z zamiłowaniem podróżom i badaniu przyrody. Po powrocie z geologicznéj wycieczki po Auwernii i Pirenejach, miewał publiczne odczyty o geologii w Edymburgu. W r. 1835 udał się na nową wyprawę naukową; zwiedził Indyje, Kurdystan, Taurus, Azyję Mniejszą i dotarł aż do kraju Nestoryjanów. Przy téj sposobności zbadał drogę odwrotu 10,000 Greków pod Xenofontem. Wróciwszy do Anglii w r. 1841, opisał swoje podróże w kilku dziełach i w rozmaitych pismach peryjodycznych; znaczny rozgłos zyskała rozprawa jego o cholerze, którą badał w Londynie i Irlandyi w r. 1832 i 1833.

Aintab (Antab), m. tureckie w syryjskim ejalecie Aleppo nad r. Sadżur. Bardzo ważny punkt handlowy i militarny; 43,400 m.

Ain-Tebalek, łomy marmuru onyxowego czyli alabastru wschodniego w Algieryi, w okolicach Oranu, znane Rzymianom, odkryte na nowo 1850 r.; metr sześcienny tego marmuru kosztuje 4000 fr.

Air v. **Asben**, oaza w południ. Saharze z m. gł. *Agades*.

Airdrie, miasto szkockie w hr. Lanark, 13,000 m. Ma słynne wody mineralne, wielkie browary, tudzież kopalnie węgla i żelaza.

Aird (Tomasz), tegoczesny literat szkocki; pobierał nauki w uniwersytecie edymburskim i rozpoczął zawód pisarski w tygodniku *Weekly Journal*. W r. 1835 został głównym redaktorem gazety *Dumfries Herald*. Obok tego wydał: *Religions Characteristics* (1827), *The old Bachelor* (1845) i *Poetical Works* (1848), znakomitéj wartości.

Aire, m. fr. w dep. Pas de Calais, 8500 m. Posiada piękne kościoły gotyckie, oraz starożytny ratusz. Forteca 4 rzędu. Mieszkańcy prowadzą znaczny handel zbożem, winem i wódką.—**Aire-sur-l'Adour**, m. fr. w dep. Landes, 5,200 m. Katedra biskupia, założona w V w. Wizygoci zdobyli to miasto w VI w. i Alaryk II uczynił je swoją rezydencyją; 1814 bitwa między Francuzami i Anglikami.

Airy (Jerzy Biddell), astronom angielski, ur. w r. 1801, nauki kończył w uniwersytecie w Cambridge, gdzie w r. 1820 otrzymał katedrę fizyki i astronomii i zarząd nowo wzniesionego obserwatoryjum; w r. 1836 zaś mianowany został astronomem królewskim przy obserwatoryjum w Greenwich. Tu dokonał wiele znakomitych prac obserwacyjnych i ogłosił kilka prac teoretycznych, w których wystąpił jako bystry matematyk; zasłużony też w optyce, meteorologii i w nauce o magnetyzmie ziemskim. Ważne są zwłaszcza doświadczenia jego co do oznaczenia ciężaru ziemi. Z dzieł jego ważniejsze: „*Obserwacyje astronomiczne*“ (1858). „*Katalog* 2156 *gwiazd*“ (1849). „*Algebraiczna i liczebna teoryja błędów w obserwacyjach*“ (1861) „*O teoryi undulacyjnéj światła*“ 1866.

Aisne (star. Axona), rz. fr. poczyna się w dep. Meure i wpada do Oisy, powyżéj Compiègne.

Aisne, departament w półn. Francyi, położony między dep. Ardennes, Marne, Seine et Marne, Oise, La Somme, Nord; m. st. Laon. Klimat jego jest umiarkowany i zdrowy, ziemia urodzajna. Liczy około 570,000 m. i zajmuje 134 m. kw. przestrzeni. Przemysł polega głównie na fabrykacyi tkanin bawełnianych, cukru i wyrobów szklannych.

Aistulf, król Longobardów 749—756, nastąpił po bracie swym Ratchisie. Chcąc panowanie swoje rozszerzyć nad całemi Włochami, zmusił papieża Stefana II do szukania pomocy u króla francuskiego Pepina, który skutkiem dwóch wypraw (754 i 755) odebrał zdobycze Aistulfa i przeznaczył takowe dla stolicy rzymskiéj i tym sposobem przyczynił się do ustalenia świeckiéj władzy papieżów. Gotując się do nowéj wojny, A. zginął na łowach nie zostawiwszy potomków męskich.

Ais-Warika, sekta buddystów, wierząca w istotę najwyższą, twórcę nieba i ziemi, przeciwną sekcie *Soab-Havikanów*, wyprowadzającéj początek świata z koniecznych praw natury. *Aisvarikowie* modlą się do Boga, jako do dawcy wszelkich dóbr na tym świecie, lecz cnotę i szczęście uważają jako niezależne od niego, cnotliwy bowiem człowiek może osięgnąć szczęśliwość przez samę abstrakcyję duchowę i zaparcie się wszelkich potrzeb zewnętrznych.

Aisze, ob. Ayessa.

Aitiuki, *Aitiukowie*, naród żyjący w rozproszonych osadach w gub. Astrachańskiéj.

Aiton (Wilhelm), botanik angielski, ur. 1731, † 1793, dyrektor ogrodu botanicznego w Kew. Opisał w dziele p. t. *Hortus Kewensis*, 6000 gatunków roślin, znajdujących się w pomienionym ogrodzie; treściwość i ściśłość czynią to dzieło wzorowém.

Aitonia, krzew pochodzący z przylądka Dobréj Nadziei, z rodziny Malvaceae. A. *capensis* jest rośliną ozdobną.

Aitzema (Lieuwe van), historyk hollenderski, ur. 1600 w Dokkum, † 1669 w Hadze. W dziele p. t. *Saken van staat, en orlogh, in ende omtremt de vereenigde Nederlanden*, 14 tomów (1657—1671) opisał ze szczególną troskliwością wszystkie ważniejsze współczesne wypadki, zamieściwszy w nim także wiele ciekawych wiadomości o Polsce.

Aiwały (gr. Kydonia) m. w Małéj Azyi; dawniéj z własnym samorządem liczyło 36,000, a dziś 20,000 miesz. znaczny handel oliwą.

Aix, wysepka i miasto przy ujściu r. Charente, posiada silne fortyfikacyje, broniące przystępu do portu Rochefort, zniszczone w czasię wojny 7 letniéj przez Anglików (1757 i 1761). Tu także flota angielska zadała porażkę francuskiéj 1809.

Aix-la Chapelle, ob. Akwizgran.

Aix-les Bains (star. Aquae Gratianae v. Alobrogum), cieplice sabaudzkie, miasto położone w pobliżu jeziora Bougdet, liczące 4000 m. Dwa źródła tutejsze znane już za czasów rzymskich, dochodzące od 35° do 37° Réaum. ciepła i zawierające w sobie żelazo, posiadają z części stałych najwięcéj węglanu wapna, siarczanu sody, wapna i magnezyi i powszechnie używane są przeciwko reumatyzmowi, zadawnionym wysypkom i ku zagojeniu ran i wrzodów uporczywych, jak równie w chorobach macicznych.

Aix (en Provence), m. fran. w depart. Bouches du-Rhône, 28,000 m. Ma katedrę arcybiskupią, trybunał, akademiję i bibliotekę publiczną; prowadzi znaczny handel jedwabiem, oliwą, winem i wódką. Założone r. 122 przed Chr. przez Konsula *Sextiusa*, który z powodu źródeł mineralnych je nazwał *Aquae Sextiae* (wody Sextiusa). Pierwsze z nich dostarcza wodę ciepłą 27° do 29° Réaum, drugie tylko 16° chociaż oba posiadają też same pierwiastki, a mianowicie węglan wapna i magnezyję. Kąpiele tutejsze zalecane są przez lekarzy jako nader skuteczne przeciwko wszelkim chorobom skórnym, artrytyzmowi, reumatyzmowi i chorobom macicy. Tu odniósł Ma-

rius świetne zwycięstwo nad Teutonami r. 102 przed Chr.

Aj, nazwa różnych rzek w gub. Orenburskiéj; główna z nich wpada do rz. Ufy, brzegi skaliste; długa 270 wiorst, na wiosnę spławia wyroby pobliskich zakładów górniczych

Ajaccio, stolica wyspy i dep. Korsyki, liczy do 15,000 m. Jest siedzibą biskupa, posiada akademiję i kolegijum handlowe. Tu się urodził Napoleon I 15 Sierpnia 1769. Porównaj: *Biermann*: „*Die Insel Corsika, mit besonderer Berücksichtigung von A., als climatischer Curort. Hamburg* 1868".

Ajaguza, rzeka w stepie kirgiskim, długa w. 300, wypływa z gór Tarbagatajskich, wpada do jeziora Bałchasza.—

Ajaguzki zarząd *(Prykaz)*, osada, licząca oprócz zabudowań rządowych przeznaczonych dla administracyi, kilkadziesiąt chałup, leży w środkowym punkcie na drodze karawanowéj między Semipałatyńskiem a Czuguczakiem w odległości o 276, od Omska—800 m.

Ajalon, miasto Lewitów w pokoleniu Dan, niedaleko Bethsames. Tu i w przyległéj dolinie zaszła owa pamiętna bitwa Jozuego przeciw pięciu królom Chananejskim, w któréj ten wódz wykrzyknął: „Słońce stój".

Ajan, miasteczko portowe nad morzem Ochotskiém, około 600 ludności (Rossyjan, Niemców, Tunguzów). Prowadzi dosyć znaczny handel.

Ajan cz. Adżan, nadmorska kraina wschodniéj Afryki, piaszczysta i prawie pusta, w któréj zaledwie gdzie niegdzie kilkunastu strusiów napotkać można, rozciąga się od Zangwebaru do przylądka Guardafui. Okolice téj krainy więcéj sprzyjające życiu społecznemu, zamieszkane są przez pokolenia niepodległych Negrów wyznania mahometańskiego, w liczbie około 150,000, prowadzących handel kością słoniową, bursztynem szarym i piaskiem złotym, sprowadzanemi jak się zdaje z wnętrza Afryki.

Ajanteja, uroczystości obchodzone przez dawnych Greków na cześć Ajaxa.

Ajbaszewo, horodyszcze w gub. Orenburgskiéj, o 15 wiorst od m. Birska nad rz. Białą, ma kopalnie gipsu.

Ajchler (Stanisław). po polsku zwał się *Żołądek* a z łacińskiego *Glandinus*, rodem z Krakowa. Nauki pobierał w kraju, późniéj podróżował zagranicą, gdzie poznał się z Erazmem Roterdamczykiem i żył z nim w przyjaźni. Uzyskawszy w Bononii stopień doktora obojga prawa, wrócił do Krakowa i został mianowany sekretarzem miasta, a następnie adwokatem tamtejszego sądu magdeburskiego. Pod orędownictwem Piotra Kmity wydał z własnemi przypisami dzieło; *Pomponii Laeti de Romanorum magistratibus, sacerdotüs, jurisperitis et legibus*, Kraków 1544, tudzież *Epitalamium* na zaślubiny Izabeli, córki Zygmunta I, 1539. Oprócz tego są jeszcze jego wiersze łacińskie, rozrzucone po rozmaitych współczesnych dziełach.

Ajczuwak, chan mniejszéj hordy Kirgisko-Kajsackiéj, syn Abdul-Hairachana. W r. 1805 przekazał chaństwo synowi Saltan-Dżantorowi, za co otrzymał pensyję. Po nim nastąpił jego starszy syn Dżantyrin.

Ajdabut, jezioro bardzo rybne, leżące w półn. zach. części stepu Kirgiz-Kajsackiego, o 55 wiorst na południe od prykazu Kokczetońskiego, 20 m. kw., pastwiska nadbrzeżne.

Ajdar, *Hajderchan*, drugi syn pierwszego krymskiego chana Azi-Gireja, strąciwszy dwukrotnie swego brata Mengli-Gireja (1475) umknął w r. 1479 do Litwy, a następnie do Moskwy, skąd wygnany został do Wołogdy. Dalsze wypadki jego życia nie są wiadome.

Ajdar, rzeka, poczyna się w gub. Woroneżskiéj i wpada do północnego Dońca w gub. Charkowskiéj.

Ajax, imię dwóch wodzów greckich, którzy się odznaczyli w wojnie Trojańskiéj. A. syn Oileusa, króla Lokrów, zwany mniejszym, przybył w 40 żagli pod Troję, gdzie w szybkości działań jeden tylko Achilles przewyższyć go zdołał. Za wzięcie Kassandry po zburzeniu Troi ze świątyni Pallady, zatopiony został przez tę boginię w morzu. A. syn Telamona, króla Salaminy, zwany wielkim, przybył pod Troję w 12 żagli i okazał się najdzielniejszym bohaterem po Achillesie. Uniesiony gniewem za przysądzenie zbroi Achillesa chytremu Ulisessowi, przebił się własnym mieczem, co jest przedmiotem tragedyi Sofoklesa p. t. *Ajax szalony*.

Ajgun, miasto w Dauryi, na południowym brzegu rzeki Amuru, rezydencyja rządcy kraju, rozciągającego się wzdłuż téj rzeki; Mieszkańcy trudnią się żeglugą i rolnictwem. Tu 1858 r. zawarty traktat między Rossyją i Chinami, mocą którego kraj Nadamurski przeszedł w posiadanie Rossyi.

Ajgust, mianowany był w r. 1270 przez wielkiego księcia Jarosława Jarosławicza księciem Pskowskim w miejsce Dowmunta. Według Karamzina miał on być synem księcia Litewskiego Towtywiła.

Ajmak, pokolenie mongolskie, rządzone przez jednego z potomków Czyngischana, około 300 rodzin. U Kałmyków *ajmak* znaczy część *ułusa* (obozowiska), zostającego pod zarządem Zajsanga czyli dziedzicznego posiadacza i składa się zwykle z kilkunastu rodzin.

Ajrer (Jakób) ob. Ajyrer.

Ajrer (Jerzy-Henryk), ur. r. 1702 w Meiningen, † 1774. Profesor prawa w Getyndze, następnie tajny radca sprawiedliwości i prezydent instytutu historycznego. Pismo jego: *Animad versiones ad Historiam Lechi* zamieścił Józef Alex. książę Jabłonowski w trzeciéj części swego dzieła, p. t. *Lechi et Czechi adversus eriptor recentissimum Vindiciae* (Lipsk 1771). Oprócz tego jest on autorem dzieła: *Opuscula varii argumenti* w 2 tomach (Getynga 1746—7).

Aj-Todor, przylądek na południowym brzegu pół-

wyspu tauryckiego w Rossyi. Znajduje się na nim latarnia morska z ciągle palącym się ogniem.

Ajtwaros, w mitologii litewskiéj, duch za płotem siedzący i oddający rozmaite przysługi człowiekowi. Według Narbuta jest to bożek rozpusty męskiéj, napastujący zwykle kobiety śpiące, i wyrządzający rozmaite psoty starym niewiastom. Ukazuje się często w postaci ognistego latawca lub smoka.

Ajudah v. Góra Niedźwiedzia; góra i przylądek na półwyspie Krymie, 1,900 st. w. na wierzchołku rozwaliny genueńskiéj warowni. A. tytuł jednego z sonetów krymskich Adama Mickiewicza.

Ajudhia, dawna stolica Syjamu nad rz. Menam, 20,000 m., domy po większéj części pływające.

Ajuga (*gądziel*), rodzaj roślin z rodziny wargowych, zioła jednoroczne lub trwałe, kwiaty o kielichu rurkowatym, z wargą górną mniejszą od dolnéj, trójdzielnéj; liczne gatunki, pospolite w Eur. pd., rosną i u nas na łąkach, w lasach trawiastych i t. d. Pod względem lekarskim najważniejszy gatunek *A. Chamaepitys*: *Herba chamaepityos* stanowią środek lekko drażniący.

Ajurnoca, m. brazylijskie nad rz. A. u stóp Sierra—Mantiqueira. W okolicznych rzeczkach płóczkarnie złota, znajdują się nadto bogate plantacyje kawy, trzciny cukrowéj i tytuniu.

Ajwazowski (Gabryjel), uczony Ormianin, ur. 1812 w Teodozyi na Krymie. W 14 roku życia wstąpił do klasztoru mechitarystów ś. Łazarza pod Wenecyją, gdzie po wyświęceniu na kapłana był profesorem języków europejskich i wschodnich, tudzież filozofii i teologii. W r 1848 mianowany prefektem studyjów w kolegijum ormiańskiém Samuela Moorat w Paryżu. Skutkiem nieporozumień w zgromadzeniu mechitarystów, sam późniéj założył nowe kolegium ormiańskie w Grenelle pod Paryżem. Członek wielu towarzystw uczonych, napisał w języku ormiańskim krótką historyję Rossyi (Wenecyja 1836) i historyję państwa Ottomańskiego (1843). Założył i wydawał przez lat 6 *Pazmaweb*, przegląd literacki ormiański, który dotąd jeszcze wychodzi w Wenecyi, tudzież przegląd ormiańsko-francuski *la Colombe de Massis* w Paryżu 1855.

Ajwazowski (Jan), ur. 1817 w Teodozyi, znakomity malarz rossyjski, członek akademii sztuk pięknych w Petersburgu. Obrazy jego, przedstawiające widoki morza i bitwy morskie, należą do najcelniejszych utworów tego rodzaju, chociaż i inne jego prace, jak np. Zima ruska, Stepy, Burza na górze Atos, Zachód słońca i wiele innych zapewniły mu sławę genijalnego artysty.

Aka, naród w środkowéj Afryce żyjący, opisany przez Schweinfurtha (Petermann'a *Mittheilungen* 1871); są to ludzie prawdopodobnie najniższego wzrostu na ziemi, bo średnia ich wysokość wynosi $1^1/_2$ metra, wielu wszakże wzrostu tego nie dochodzi. U sąsiadów swoich A. zowią się Tiki-Tiki. Już poprzednio (1867) Du Chaillou podał wiadomość o narodzie pigmejczyków w Afryce, ale wiadomość tę przyjmowano z niedowierzaniem. Wskazówki Schweinfurtha stanowią jéj potwierdzenie.

Akaba, odnoga morza Czerwonego w stronie północno-wschodniéj, zachodząca w głąb Arabii.

Akaba, forteczka na wschodnim brzegu odnogi t. n. Załoga jéj ma obowiązek czuwać nad bezpieczeństwem podróżnych i karawan, udających się z Mekki do Medyny.

Akaba Debut, wąwóz w Nubii, przy dziesiątéj katarakcie Nilu.

Akacyja, (Ostostręczyna, Acacia), rodzaj rodziny czułkowatych (Mimosaceae); kwiat o koronie jednopłatkowéj, cztero do pięcio działkowéj i licznych pręcikach, owoc łupina wielonasienna. Liczne gatunki w krajach podzwrotnikowych, drzewa lub krzewy pięknéj postaci i miłego zapachu kwiatów. **A.** *gumifera* wydaje *gumę arabską*, używaną w medycynie jako środek odmiękczający i łagodzący. Z **A.** *catechu* otrzymuje się sok zgęstniały, *katechu v. ziemię japońską*, silny środek ściągający. U nas niektóre gatunki, jako rośliny ozdobne, utrzymują się w cieplarniach; drzewo zaś, niewłaściwie akacyją zwane, liczy się do rodzaju *Robinia*. (ob.).

Akacyjusz albo **Achacyjusz** (święty), zwany także Agathangelos (dobry anioł), biskup Antyjocheński, prześladowany za Decyjusza, i stawiony przed konsulem Marcyjuszem, wykazał mu mądrze i odważnie całą niedorzeczność bałwochwalstwa i świętość religii Chrystusa, w skutku czego został przez Decyjusza uwolniony z więzienia. Kościół grecko-kat. obchodzi jego pamiątkę d. 31 Marca.

Akacyjusz, imię wielu biskupów z pierwszych wieków chrześcijaństwa, sławniejsi z nich są: **Akacyjusz** jednooki, arcybiskup Cezarejski od r. 340, naczelnik zgromadzenia aryjańskiego, które od niego zwało się Akacyjanami, główny sprawca odrzucenia na synodzie w Seleucyi składu wiary nicejskiego, do którego późniéj znowu powrócił, lecz wykładał go dwuznacznie, † r. 363.

Akacyjusz, patryjarcha konstantynopolitański od r. 471. On to doradził cesarzowi Zenonowi *Henotikon* (ob)., za co skutkiem zatargów z Rzymem został wyklęty przez papieża Felixa III, † r. 489.

Akademija (grec. Akademia v. Akadamia), tak się nazywała od ateńskiego bohatera Akademosa miejscowość na półn.-zachod. stronie Aten, przeznaczona przez Hipfarchos'a na gimnazyjum, a przez Cymona znakomicie upiększona. Stała się późniéj ulubioném miejscem przechadzek gdzie Platon od 388 r. rozpoczął wykłady swéj filozofii i utworzył szkołę, którą z tego powodu nazywano *szkołą akademiczną* albo po prostu *Akademiją*.

Akademija, w hist. star. filoz. jest nazwa stronników filozofii Platona (ob). Rozróżniają trzy akademije: *Starą*, którą stanowią bezpośredni uczniowie Platona· *Speusippos*, *Xenokrates* z Chalcedonu, *Heraklides* z Pontu, *Philippos* z Pontu, oraz ich uczniowie: *Polemo*, *Krantor*, *Krates*; **A.** *średnią*, która miała kierunek sceptyczny; tu należą: *Arcesilas* i *Karneades*; **A.** *nową*, zwracającą się znowu do dogmatyzmu; do niéj należą: *Philo* z Larissy i *Antiochus* z Askalona. Nauka ostatniego jest już zwrotem do Nowo-Platonizmu. *ob.* Inni rozróżniają akademij: średniéj odpowiada

druga i trzecia, nowéj zaś czwarta piąta. Co do przytoczonych imion pary odpowiednie artykuły. W epoce odrodzenia studyjów klasycznych (w. XV) nazwa Akademii weszła w użycie i od téj pory służy dla oznaczenia *uczonych towarzystw*, *uniwersytetów* (np. Ak. krakowska) lub *wyższych szkół specyjalnych* (np. A. górnicza, leśna, handlowa, wojskowa, sztuki malarskiéj, rzeźbiarskiéj i t. d.)

Akademije, jako towarzystwa uczone, zawiązywane wyłącznie dla podniesienia nauk, są albo *wolne* A. (t. j. prywatne zakłady), albo *publiczne* A. kosztem państwa utrzymywane. W takiém znaczeniu Akademijami były: Alexandryjska w Egipcie, talmudyczne w Palestynie, Mezopotamii i Babilonii, arabskie na dworze kalifów, Alkuina na dworze Karola W. W następnych wiekach niéma żadnéj wzmianki o Akademijach. Dopiéro w połowie XV w., z odrodzeniem literatury klasycznéj, powstawały przeciwko klasztornym stowarzyszeniom i kościelnym klauzulom towarzystwa uczonych mężów, dla wywalczenia sobie swobody myślenia. Pierwszą taką humanistyczną A. była *Akademija Pontaniana* w Palermo 1433 r. założona przez Beccadellę a ulepszona przez Pontana. Bardziéj jednak wpływową była *Akademia Platonica* (1474—1521), założona przez Wawrzyńca Medici, która zajmując się filozofiją platońską i uszlachetnieniem ojczystéj mowy (studyja nad Dantem), posłużyła za wzór dla wielu tego rodzaju A., jakie powstały w ciągu XVI w. w różnych miastach włoskich. Największe zasługi we względzie udoskonalenia języka położyła *Academia della Crusca*, założona we Florencyi 1582 r. przez poetę Grazzini'ego. Wraz ze studyjami humanistycznemi rozpowszechniły się Akademije i w innych krajach europejskich. W Worms powstała *Sadalitas Celtica* v. *Rhenana*, założona 1490; w Wiedniu *Sadalitas literaria Dambiana* 1498. W ciągu XVII w. powstawały w Niemczech liczne A. językowe na wzór *della Crusca*, gdy tymczasem A. *Royal society of London* (1645), jako towarzystwo prywatne, poświęciła się badaniom nauk przyrodzonych, dając początek innym tego rodzaju towarzystwom. We Francyi nabrała A. większego jeszcze znaczenia, kiedy Richelieu towarzystwo prywatne przemienił 1635 r. w narodowy zakład pod imieniem *Academie française*, który, złączony późniéj z pokrewnemi sobie zakładami, otrzymał nazwę *Institut de France* i wywierał stanowczy, już to korzystny już szkodliwy, wpływ na rozwój literatury francuskiéj w epoce klasycyzmu. We Francyi istnieje nadto mnóstwo towarzystw uczonych po prowincyjach pod nazwą: *Academie des sciences, belles-lettres et arts*, np. w Lyon, Angers, Bordeaux, Orleans, Toulouse, Nancy (Academie de Stanislas), Rouen etc., każda z nich ogłasza swoje „*Mémoires*." Na wzór Paryża zakładano takie narodowe instytuty i w innych stolicach państw europejskich. W Madrycie: *Real Academia espagnola* 1713 (dla udoskonalenia języka kastyl.); *Real Academia de historia* 1738 i *Academia real de ciencias* 1847. W Lizbonie *Academia real das sciencias* 1779, w Turynie A. *reaale delle scienze* 1757, wydaje swoje pamiętniki pod tytułem „Atti" w Medyjolanie *Reale Instituto Lombardo di scienze lettére ed arti*. We Włoszech istnieją podobne towarzystwa także: w Wenecyi, Brescia, Padwie, Bolonii, Modenie, Rzymie, Florencyi i Neapolu. W Amsterdamie *Koninglijke Nederlandsche institut* 1808 r., w Brukselli *Académie royale de sciences des lettres et de beaux arts* 1816. Podobnież: w Kopenhadze 1742, Drontheimie (Norwegija) 1760, Sztokcholmie dwie 1739 i 1786; w Drottingholm (Szwecyja) 1739; w Upsali (Szwecyja) 1815; w Helsingforsie (*societas scientiarum fennica*) 1842, a w Petersburgu 1725. Tamże założył rząd 1783 A. dla badania języka ros. i połączył ją 1841 z A. nauk. Pierwsza ogłasza swe prace w jęz. franc. lub niem., druga w rossyj. W Anglii i Niemczech nie mają Akademije charakteru narodowego, ale są niezmiernéj wagi dla postępów nauki w ogóle. Takiemi są: wspomniana *Royal society of London* 1663, która do 1800 r. ogłosiła 90 t. swoich „*Philosphical Transactions*" i odtąd ogłasza jeden tom corocznie. Berlińska A. *der Wissenschaften* 1711, według planu Leibnitza, pierwszego swego prezydenta ogłasza swoje „*Abhandlungen*" i „*Berichte*"; Getyngska (1750); Monachijska (1759); Lipska (1846); z tą ostatnią pozostaje w związku Towarzystwo Nauk Księcia Jabłonowskiego (założone już 1768 r. ale wprowadzone w życie dopiero 1774), które ogłasza konkursa z hist. polskiéj, ekonomii politycznéj, fizyki i matematyki, a uwieńczone prace drukiem ogłasza; *Wiedeńska* (1846); *Akademija Nauk Krakowska* 1871 przeistoczona z dotychczasowego Towarzystwa Naukowego, do któréj projekt opracował Dr. Mayer. W stanach zjednoczonych półn. Ameryki są: *Smithsonian Institution* w Waszyngtonie; *American philosophical society* w Filadelfii (1769); *American Academy of arts and sciences* w Bostonie (1780); *Columbia Institute* w Waszyngtonie (1821); i *National Academy of sciences* (1863), jako instytut całego związku. W angielsko-australijskich kolonijach *Royal society of victoria* rozwija bardzo wielką działalność; w Azyi *Towarzystwo Azyjatyckie* w Kalkucie (1784) ogłasza sławne *Asiatic Researches*. **Akademije**, jako wyższe zakłady naukowe specyjalne, które posiadają prerogatywy uniwersyteckie, gdyż w zakresie wykładanych nauk udzielają stopnie naukowe, z główniejszych są następujące: *duchowne rzymsko-katolickie* w Münster, Lyon, Poitiers, Lausanne, Zagrzebiu, Petersburgu i t. d. *prawosławne* w Kijowie, Moskwie, Petersburgu, Kazaniu.—*Akademije wojskowe* w Petersburgu, Wiedniu, Berlinie, Dreznie, Medyjolanie i t. d.—*Akademije górnicze* we Freiburgu (Saksonija) i w *Chemnicy* (Węgry). *Akademije medyko-chirurgiczne*, Moskiewska od 1846 połączona z fakultetem medycznym Uniwersytetu. Petersburgska 1799. *Akademije sztuk pięknych plastycznych* w Petersburgu, Wiedniu, Monachijum, Berlinie, Düsseldorfie, Florencyi, Rzymie i t. d.—*Akademije malarstwa i rysunku* w Rzymie, Wiedniu, Düsseldorfie, Florencyi, Paryżu, Dreźnie, Norymberdze i t. d.—*Akademije Handlowe* w Hamburgu, Antwerpii, Lipsku, Moskwie (od 1805 prywatna a zaś 1810 przemieniona w in-

stytut rządowy).—W Polsce oznaczano tém imieniem Akademii, najwyższe zakłady naukowe, które gdzieindziéj nazywały się uniwersytetami, albo też były szkołami specyjalnemi. Do takich należą:

Akademija Krakowska. Kazimierz W. chcąc odpowiedzieć wszystkim potrzebom i wymaganiom oświaty swego wieku, założył 1364 r. opodal od Krakowa we wsi Bawole wyższą szkołę czyli uniwersytet, zwany u nas Akademiją Krakowską. Fundacyja ta skutkiem niedbalstwa następcy Kazimierzowego Ludwika, w samych zaraz początkach przyszła do upadku. Dopiéro po 36-letniéj przerwie odnowiła ją troskliwość Jadwigi, żony Jagiełły. W 1400 roku przeniesiono Akademiją ze wsi Bawoła do Krakowa i urządzono, za zgodą papieża, na wzór dzisiejszych uniwersytetów. W ciągu XV w. były już wszystkie cztery fakultety, ale teologija i filozofija przeważały. Opiekunem czyli kanclerzem Akademii był biskup krakowski; rektora obierało co rok, a późniéj co półtora roku, 9 elektorów, wydelegowanych przez Wydziały i młodzież akademicką. Rektor miał władzę sądowniczą niezależną. Najpiękniejszy rozkwit Akademii przypada na wiek XV i pierwszą połowę w. XVI. Wywierała ona wielce zbawienny wpływ na ogólną oświatę i wydała mężów, co się stali i jéj i narodu chlubą. W drugiéj połowie XVI w. poczyna A. tracić już dawne znaczenie. Zasklepienie się w teologii i czczych formułkach scholastycyzmu, odstrychnięcie od wielkiego umysłowego ruchu w XVI w. i wsteczne względem tego ruchu stanowisko A. pozbawiły ją sterownictwa w ogólnéj oświacie, a własna niemoc i spotężnienie Jezuitów przywiodły w ciągu XVII i XVIII w. do zupełnéj martwoty i bezwładności. Z tego uśpienia wydobyła A. w końcu XVIII w. powszechna dążność ku lepszemu zarodowi. Kommisyja Edukacyjna powierzyła Kołątajowi zreformowanie A., jakoż prace tego męża (1777—1782) mimo wielu przeszkód, postawiły A. na dawnym stopniu świetności. Tak zreformowaną A. nazywano powszechniéj *Uniwersytetem Jagiellońskim* i nazwa ta do dziś się utrzymuje.

Akademija Wileńska, założona 1578 r. a właściwie przemieniona z dawniejszego gimnazyjum jezuic. przez Batorego i powierzona kierownictwu Jezuitów całkiem nie odpowiedziała życzeniom króla. Zamiast bowiem wpływać na ożywienie literatury i podniesienie oświaty, co było jéj właściwém zadaniem, stanęła do zawziętéj walki z różnowiercami, i tym sposobem minąwszy się z celem, wlokła nędzny żywot z Alwarem na czele do końca XVIII w. Po zniesieniu zakonu Jezuitów r. 1773, równocześnie z Ak. Krakowską poddana była reformie, którą tu przeprowadził uczony astronom Poczobut. Tak zreformowana Ak. przezwana późniéj *Uniwersytetem Wileńskim*, przetrwała aż do 1832 r. przyniósłszy krajowi w stosunkowo krótszym czasie daleko więcéj pożytku, aniżeli A. jezuicka w ciągu dwuwiekowego istnienia. W 1832 r. zamknięto częściowo uniwersytet wileński, dwa bowiem wydziały: medyczny teologiczny przekształcono w oddzielne akademije.

Akademija Lwowska. Jezuici wprowadzeni do Lwowa w r. 1590, urządzili tu szkołę w r. 1606, którą następnie starali się podnieść do zaszczytu akademii, atoli skutkiem przeszkód, stawianych im ze strony akademii krakowskiéj, dopiéro za wpływem małżonki Augusta III uzyskali stosowny na to przywilej. Akademija ta, była przez nich urządzoną jak każde kolegijum jezuickie, z dodaniem wydziałów teologii, filozofii, prawa i medycyny. Odtąd też Jezuici doktoryzowali swoich uczniów na doktorów filozofii i obojga prawa i robili ich bakałarzami świętéj teologii. Po upadku zakonu i podziale Polski, rząd austryjacki otworzył we Lwowie dnia 16 Listopada 1782 szkołę główną, zwaną od imienia panującego *Universitas Josephina* albo *Uniwersytetem lwowskim*, w którym wykłady do ostatnich prawie czasów odbywały się w jęz. niemieckim.

Akademija Zamojska, założona w r. 1595 przez Jana Zamojskiego, hetmana wielkiego koronnego, potwierdzona przez papieża Klemensa VII. Miała cztery główne wydziały: teologiczny, prawny, filozoficzny i lekarski, który tylko był na planie, gdyż w rzeczywistości nigdy nie istniał. Uposażona ubogo, bo tylko staraniem jednego człowieka, a nadto, ulegając zgubnym wpływom Jezuitów, garnących zamożniejszą młodzież do siebie, nie podniosła się ona nigdy do wielkiego znaczenia. Największa jéj świetność trwa od 1595 do 1630 r. Opiekunem i najwyższym kierownikiem był biskup Chełmski. Przetrwawszy lat 190, akademija Zamojska została zwiniętą po pierwszym podziale Polski przez cesarza Józefa II, a fundusze przeznaczonena liceum w Szczebrzeszynie.

Akademija Duchowna Rzymsko-Katolicka w Wilnie. Wydział teologiczny przy uniwersytecie Wileńskim istniał od 1803 r. pod nazwą *Seminaryjum Głównego*, które po zniesieniu uniwersytetu 1832 r. zamieniono na *Akademiję Duchowną Rzymsko-Katolicką*. W roku zaś 1842 zamknięto ją i przeniesiono 1844 r. do Petersburga, gdzie do dziś istnieje, posiadając te same prawa i przywileje, jak i Wileńska.

Akademija Cesarska Medyczno-Chirurgiczna w Wilnie. Utworzoną została na mocy Ukazu Najwyższego z d. 31 Sierpnia 1832 z dawnego wydziału lekarskiego przy Uniwersytecie Wileńskim, zamkniętym w dniu 1 Maja t. r. Liczyła się ona na równi z uniwersytetami rossyjskimi, korzystając ze wszystkich praw i przywilejów tymże uniwersytetom służących, a uczniowie jéj dzielili się na studentów medycyny, studentów farmacyi i uczniów weterynaryi. Akademija ta została zamkniętą w Styczniu 1842 r., wszystkie zaś jéj zbiory naukowe, przeszły na własność cesarskiego Uniwersytetu ś. Włodzimierza w Kijowie.

Akademija Duchowna Rzymsko-Katolicka w Warszawie. Po zamknięciu wydziału teologicznego w b. uniwersytecie Alexandryjskim i zwinięciu dawnego Seminaryjum głównego w Warszawie, usta-

nowioną została 1836 r. Akademija Duch. Rzymsko-Kat., ze stosownem uposażeniem dla 40 uczniów. Akademija nadawała stopnie naukowe: studenta, kandydata, magistra i doktora, ostatnie jednak nie prędzéj jak w dwa lata po otrzymaniu poprzedniego stopnia. Zniesioną została 1868 r.

Akademija Medyko-Chirurgiczna w Warszawie, otwartą została 1 Października 1858 r. Miała dwa oddziały: lekarski i farmaceutyczny. Po założeniu 1862 r. Szkoły Głównéj Warszawskiéj wcielono Akademiję jako wydział téjże Szkoły.

Akademija Duchowna Rzymsko-Katolicka w Petersburgu. ob. Ak. duch. Rzymsko-Katol. w Wilnie.

Akademicy, tak w historyi filozofii zowią filozofów należących do akademii platońskiéj. Dzisiaj *akademikami* nazywają profesorów i uczniów uniwersyteckich, tudzież członków akademij nauk i sztuk pięknych.

Akademije, zowią się rysunki uczniów w szkołach lub akademijach sztuk pięknych, oraz figury lub części ciała używane za wzory dla uczących się. Malarze zowią *figurą akademiczną* kontur postaci ludzkiéj z natury rysowany. Podobnież *akademijami* nazywają niekiedy koncerta lub inne posiedzenia artystyczne, np. deklamatorów i improwizatorów.

Akademos, bohater ateński, który naprowadził Kastora i Poluxa na ślad przechowywanéj przez Tezeusza Heleny; wdzięczni za to Grecy czcili jego posiadłość Akademiję, jako miejsce poświęcone.

Akadyja (fran. *Acadie* v. *Cadie*), dawna nazwa Wielkiego półwyspu w Ameryce Północnéj, oddzielonego od kontynentu Zatoką ś. Warzyńca i obejmującego w części Niższą Kanadę, stan Maine, i dzisiejsze angielskie kolonije, Nowy Brunświk i Nową Szkocyję. Kraina ta stanowiła przedtém tak zwaną *Nową Francyją* w Ameryce Północnéj; pierwsi koloniści francuscy przybyli 1604 r., a 1713 pokojem Utrechtskim ustąpioną została Anglii.

Akadyjski łańcuch gór (*Acadian Mountains*). Wypełnia niezaludnioną jeszcze wyżynę, w środkowéj części 5335 st. ang. wysoką, między oceanem Atlantyckim zatoką i rzeką ś. Wawrzyńca; najwyższy wierzchołek *Mount Washington*, (6234 st.).

Akafist, nabożeństwo, odbywane w kościele gr.-kat. w nocy, stojąco, na cześć Boga rodzicy, ustanowione na pamiątkę oswobodzenia Carogrodu od nieprzyjaciół. Są także śpiewy pod nazwą Akafistów, ułożone na cześć imienia Jezusa.

Akair albo **Benatnasz**, gwiazda trzeciéj wielkości, w Konstellacyi wielkiéj niedźwiedzicy.

Akakia (Marcin), lekarz Franciszka I. † 1551. Zostawił po sobie kilka dzieł lekarskich.—Tegoż samego imienia *Akakia* użył Wolter w swojem satyryczno-krytycznem pisemku przeciwko członkowi akademii Maupertuis p. t. *Diatribe du docteur Akakia, médecin du pape*, w którém zjadliwą okrył go śmiesznością.

Akakia (Roger), pseudonim mówcy francuskiego *Fléchiera*, tłumacza dzieła Ant. M. Gracyjana, napisanego po łacinie p. t. *O życiu Jana Fr. Comendoniego* (1689), mieszczącego w sobie wiele ciekawych szczegółów o Polsce.

Akalefy, (Acalephae, Żegawnice), rzęd zwierząt gromady *Hydromeduz*; zamieszkują oceany i znaczniejsze morza. Kształt ich jest najrozmaitszy i bez żadnéj symetryi; ciało mają galaretowate, często rozmaicie zabarwione a tak delikatne, że wyjęte z wody, natychmiast tracą swą postać i wysychają na cieńką błonkę. Budowa ich jest bardzo prosta; organy sprowadzają się do jamy żołądko-naczynnéj, któréj odnogi rozchodzą się po całém ciele; gęba ich jest pospolicie i otworem odchodowym. Niektóre wydają światło fosforyczne; za dotknięciem sprawiają wrażenie podobne do tego, jakie wywołuje pokrzywa, stąd nazwa. Wielkość ich rozmaita. (ob. Hydromeduzy).

Akamas lub **Athamas**, syn Tezeusza i Fedry, jeden z greckich wodzów przy oblężeniu Troi.

Akamas, syn Antanora, waleczny Trojańczyk, który poległ od strzały greka Meriona.

Akan-Burłuk, rzeka w stepie Kirgiz-Kajsackim, wypływa z jeziora Jachszy-Jangiz-Tan i wpada do r. Iszyma. Dolina Akan-Burłuku obfituje w dobre pastwiska i lasy brzozowe.

Akar lub **Akara**, forteca turecka w Kurdystanie, na południo zachód góry Akora, o dwie doby od ruin Niniwy, ma 1200 domów.

Akar-Karet, nowy rodzaj kauczuku, otrzymywany z pewnéj rośliny z rodziny *Apocyneae*; pochodzi z Jawy i wysp sąsiednich; od kauczuku jeszcze bardziéj sprężysty, tak że prawdopodobnie wkrótce zajmie ważne znaczenie w handlu.

Akarnanija, prowincyja starożytnéj Grecyi, leżąca na północy morza Jońskiego i oddzielona od Etolii rzeką Acheloos (dziś Aspropotamos). Mieszkańcy toczyli częste walki z Etolami i Rzymianami nawet i słynęli doskonałém ujeżdżaniem koni. W starożytnéj Grecyi nigdy znacznéj nie odgrywali roli. W dzisiejszém król. Greckiém A. wraz z Etolią składa jednę nomarchiję; 138 m. kw. i 109,000 miesz. Główne m. Missolungi.

Akaroidowa żywica czyli *żywica z Botanybay*, pochodzi z kilku australskich gatunków rodzaju *Xantorrhoea*; jest żółta i czerwona; po ostatniéj wojnie amerykańskiéj była w ogromnych ilościach sprowadzana dla zastąpienia podrożałéj amerykańskiéj kalofonii, do czego się jednak nie nadała. Obecnie używa się w Anglii do fabrykacyi kwasu pikrynowego, którego, według Stenhouse'a, ma wydawać do 50%. Żywica ta, sproszkowana i przegotowana w nafcie, według Kleczyńskiego, ma dostarczać produkt, którego roztwór w alkoholu wydaje doskonałą politurę stolarską.

Akastos, syn Peliasa i Anaxalii, brał udział w wyprawie Argonautów. Po powrocie wypędziwszy Jazona i Medeę z Jolkos, sam został królem i urządził na cześć ojca szeroko sławione igrzyska.

Akatalektyczny, (z gr.) dokładny, zupełny, np wiersz akatalektyczny t. j. obejmujący w sobie w zu-

pełności wszystkie miary, z jakich powinien być złożony.

Akatalepsyja, (z gr.) niepojętość, niedościgalność, Arcezylaus, filozof platoński, tak nazwał niemożność przedstawiania pojęć przedmiotowo, czyli bezwzględnie prawdziwych o rzeczach przedstawionych, zaprzeczając w brew twierdzeniu Stoików, wielkim cechom różnicowym między pojęciami subjektywnie a objektywnie prawdziwemi.—W Medycynie Akatalepsyja znaczy stan chorobliwy mózgu, pozbawiający człowieka zdolności pojmowania, rozumowania i zachowania porządku w myślach swoich.

Akatolik. Tym wyrazem w państwie Austryjackiém aż do niedawnych czasów, a w Polsce do czasów księstwa Warszawskiego, katolicy rzymscy mówiąc lub pisząc nazywali wszystkich chrześcijan, nienależących do kościoła rz. kat. a następnie tylko ewangelików. Rozporządzeniem jednak rządu używanie téj nazwy w aktach urzędowych, z uwagi, że wszyscy chrześcijanie bez różnicy wyznania stanowią w ścisłém znaczeniu kościół kat. czyli powszechny, zakazane zostało, a natomiast aby każde wyznanie, było nazywane właściwą sobie urzędową nazwą.

Akbar (Dżeial-eddin Mohamed), cesarz mongolski w Indostanie, czyli wielki Mogoł, potomek Timura, ur. 1542 wstąpił na tron 1556 po swym ojcu Homajunie. Był to jeden z najzdolniejszych książąt tatarskich panujących, w Indostanie. Przymuszony ustawiczne prowadzić walki, bądź z buntującemi się prowincyjami, bądź z czychającymi na jego posiadłości sąsiadami, głównie odznaczył się jako mądry administrator rozległego i z różnorodnych żywiołów złożonego państwa, dla którego pod jego rządem nowa zakwitła era. Wspierał uczonych i artystów, rozwijał przemysł i handel. † 1605. Dzieje jego panowania opisał wezyr Abul-Fazel w dziele p. t. *Akbar-Nameh.*

Akbarabad, ob. *Agra.*

Akcent (łac. *accentus*) w *mowie* zwyczajnéj znaczy wzniesienie głosu na pewnéj zgłosce, którego długość lub krótkość wyraża miara (ob. *Prozodyja*). Jednakże akcent niezależnym jest od miary, albowiem głos może być wzniesionym, chociaż sylaba, na któréj to wzniesienie spoczywa, jest krótką, lub zniżony, chociaż taż sylaba jest długą. W języku polskim w wyrazach swojskich i niezłożonych, akcent prawidłowo spoczywa na zgłosce przedostatniéj. *W deklamacyi*— akcent oznacza podniesienie, nie zgłoski głównéj w wyrazie, lecz wyrazu głównego. W *muzyce* — akcent oznacza uwydatnienie, to jest podniesienie głosu w pewnych okresach, stosownie do uczuć, jak je artysta w muzyce lub śpiewie przedstawić pragnie.

Akceptacyja, wyraz łac. znaczy w prawie: przyjęcie darowizny, art. 932, 942 K. N. zezwolenie na użycie czegóś i poprzestanie na zapadłym wyroku, w skutku czego tenże staje się prawomocnym, każdy prawie spór przychodzący do rozstrzygnięcia sądowego miał oddzielną nazwę.

Akceptacyja wexlowa, piśmienne zgodzenie się osoby, na którą wexel był wystawiony, na opłacenie waluty, czyli sumy tymże wexlem objętéj, a uskutecznione przez napisanie na wexlu wyrazu *akceptuję* i nazwiska trasanta (wystawiającego wexel) vid. K. Hand. Art. 118 i następne. **Akceptant**, zowie się osoba przyjmująca wypłatę wexlu, wydanego na jéj imię.

Akces (łac. *accedere*, przystępować), wyraz często używany w historyi polskiéj; oznacza przystąpienie do czego, np. do konfederacyi, do aktu jakiego. **Akces** (napad), tak w medycynie nazywają wszelkie zamięszanie w funkcyjach zwyczajnych organizmu człowieka, objawiające się rozmaitemi symptomatami chorobliwemi.

Akcessyja, *droit daccession.* Jeśli jesteśmy właścicielami jakiéj rzeczy, to mamy prawo do wszelkich z niéj przychodów i tego co się z nią łączy; takie to prawo nazywa się prawem przybycia. (K. N. art. 546).

Akcessyt, druga nagroda konkursowa.

Akcyja, znaczy prawidłowe podług zasad sztuki rozwinięcie przedmiotu, stanowiącego treść utworu poetycznego, a składa się z trzech części: expozycyi czyli wstępu, węzła i rozwiązania czyli katastrofy i zawsze powinna być jednolitą w sobie skończoną i prawdopodobną. W krasomówstwie, w sztuce scenicznéj i deklamatorskiéj, akcyja oznacza poparcie słowa stosowną postawą, gestem, oraz ruchem ciała i twarzy czyli mimiką.

Akcyja, (łac. actio) oznacza działanie prawne lub żądanie do sądu wnoszone i ma dwa znaczenia: *mieć* akcyję przeciwko komu i *wnieść* akcyję przeciwko komu. W pierwszém znaczeniu, jest to prawo, które mamy żądania w sądzie tego co nam się należy, lub co do nas należy, w drugiém, jest to wykonanie powyższego prawa czyli zaczęcie procesu. W prawie rzymskiém każdy prawie spór, przechodzący do roztrzygnięcia sądowego, miał oddzielną nazwę np. *actio civilis. actio ex delicto. actio ex testamenta*, *actio confessoria* i t. d.

Akcyja, w handlu i przesiębierstwach jest dokument poświadczający albo osobie, na któréj imię jest wystawiony, albo okazicielowi, że wniósł pewną sumę w jakieś przedsiębierstwo i tym sposobem uzyskał w niém stosunkowe prawo własności i udział tak w korzyściach jako i stratach. Właściciele takich dokumentów zowią się akcyjonaryjuszami. Akcyje będąc zamiennemi są przedmiotem handlu na giełdach. O znaczeniu akcyj i handlu niemi, przekonywa najlepiéj kapitał, jaki przedstawiają: tak np. akcyje kolei żelaznych w Europie, w r. 1863 wyobrażały kapitał 11 milijardów 700 milijonów franków; A. różnych towarzystw przemysłowych przeszło 12 milijardów. Wartość A. dwojaka: nominalna, oznaczona na Akcyi i rzeczywista (kursowa), notowana na giełdach i po takiéj cenie krążąca w handlu. Ta ostatnia zależy od stopnia pewności danego przedsiębierstwa i wysokości spodziewanego z niego zysku, od specyjalnego położenia, zarządu i stosunków, w jakich przedsiębierstwo się znajduje, i wreszcie od położenia kraju i ogólnego stanu politycznego. Czą-

stka zysku z przedsiębierstwa, przypadająca na każdą A. nazywa się dywidendą. Wysokość dywidendy bywa rozmaitą. Często wcale jéj niéma, jeśli *spółka akcyjna* nie miała żadnych zysków, dlatego niedorzecznością jest albo oszustwem przyrzekanie akcyjonaryjuszom pewnego stałego procentu z zysków przedsiębierstwa. Akcyjonaryjusze w spółce bezimiennéj, w razie niepowodzenia, ulegają tylko stracie swojego wkładu do spółki, (Kod. Handl. Art. 33) chociaż przedtém w niektórych krajach, jak w Anglii przed r. 1856 i 1857, akcyjonaryjusze odpowiadali całym majątkiem za zobowiązania i długi towarzystwa.

Akcyjackie igrzyska, odprawiane co 3 lata w Actium, na cześć Appollina. Po upadku Antoniusa, August zaprowadził też same igrzyska w Rzymie, gdzie były odprawiane co 5 lat.

Akcyjakatura, znaczy w grze fortepianowéj najkrótszy forszlak, mogący się wykręcić na instrumencie.

Akcyjusz albo **Attius** (Lucius), syn wyzwoleńca, jeden z najdawniejszych autorów tragicznych rzymskich, ur. około r. 160 przed Chr. Z tragedyj jego, których tytuły są: *Potomkowie Agamemnona*, *Argonauci*, *Armorum judicium*, *Atrea*, *Eurysaces*, *Mirmidonowie*, *Filoktet na wyspie Lemnos*, *Prometeus*, *Trachinianki*, *Brutus*, pozostały tylko fragmenta, wydane przez Eggera r. 1843 w Paryżu, p. n. *Latini sermonis vetustioris reliquiae selectae*.

Akcyza, cło opłacane od rzeczy sprowadzanych do miast na spożycie, np. od bydła na rzeź i t. p. i zarazem zbiorowe miano na oznaczenie podatków, niespadających wprost na kontrybuenta. Jest to podatek pośredni tém się różniący od zwyczajnych, że te spadają wprost na kontrybuenta, akcyza zaś chociaż pobieraną jest z producenta ostatecznie jednak opłaca ją konsument; producenci bowiem wliczają opłaconą skarbowi akcyzę do naznaczonéj przez siebie ceny towaru. Akcyza tém się różni od ceł, że te padają na towary zewnętrznéj produkcyi t. j. sprowadzane z zagranicy, to zaś ma z niemi wspólnego, że płacona jest ostatecznie przez kupujących.

O znaczeniu akcyzy w dochodach państwa przekonywają niektóre dane statystyczne, tak np. w Anglii akcyza, chociaż pobierana jest z bardzo małéj ilości przedmiotów, przynosi jednak rocznie 80,000,000 f. ster. tyleż co i cła — we Francyi przeszło 500 mil. franków. We Włoszech, Francyi i Austryi opłacaną jest jeszcze, chociaż nie we wszystkich miastach, akcyza w staréj, wychodzącéj z użycia i potępionéj przez naukę formie tak zwanego *octroi* t. j. poboru opłacanego przy wprowadzaniu towarów do miast. Akcyza nie powinna padać na towary niezbędne np. chleb, sól a najlepiéj gdy jest pobieraną z towarów zbytkowych. Literatura tego przedmiotu wskazaną jest w *Rau'a „Grundsätze der Finanswissenschaft" Od. II str. 237.*

Akczuryno, wieś o 12 wiorst od Kaługi na lewym brzegu r. Oki, posiada kopalnie węgla kamiennego.

Akefali, potwory bez głów (ob.), w biblijografii zaś, *księgi akefaliczne* zowią się te, których początek zaginął.

Akefalici, bezgłowcy, szyderska nazwa w historyi kościoła tych, którzy nie chcieli uznawać nad sobą władzy naczelnika czyli głowy, tak np. A. zwała się sekta Monofizytów, którzy odłączyli się od swego patryjarchy Piotra Mangusa, gdy ten przyjął 482 Henotikon cesarza Zenona.

A Kempis, ob. Tomasz a Kempis.

Akenium ob. Niełupka.

Akenside (Marek), lekarz i poeta angielski, ur. 1721, † 1770. Jako lekarz zostawił między innemi ważne rozprawy o naczyniach limfatycznych i o dysenteryi. Jako poeta, znany jest z dzieła swego: *The pleasures of imagination*. Ostatnie wydanie jego prac poetycznych wyszło w r. 1807.

Akerblad (Jan Dawid), archeolog i oryjentalista szwedzki, zmarły w Rzymie 1819. Sekretarz ambasady szwedzkiéj w Konstantynopolu, Hadze i Paryżu do 1804, w którym to czasie porzuciwszy służbę, przeniósł się do Rzymu i tu napisał kilka dzieł ważnych dla paleografii i epigrafiki, a mianowicie: *Inscrizione greca sopra una laména di piombo, trovata in un sepolcro nelle vicinanze d'Atene* (1813).

Akerman, ob. *Białogród*.

Akiba (Ben-Józef), sławny rabin żydowski, urodził się w pierwszym wieku ery chrześcijańskiéj, zmarł r. 120. Żydzi uważają go za jednego z ojców Miszny (prawa niepisanego) i mówiono o nim. „co nie było objawioném Mojżeszowi, to zostało objawioném Akibie." Podróżował po rozmaitych krajach, nauczając wszędzie lud żydowski. W Jaffie miał jako nauczyciel synagogi tak świetne powodzenie, że słuchało go przeszło 20,000 uczniów. Późniéj wszakże, wiedziony mylną rachubą czasu przyjścia Mesyjasza, dał się wciągnąć do stronnictwa Bar-Kocheba, udającego się za prawdziwego Mesyjasza, którego nawet sam namaścił i razem z nim podniósł rokosz przeciw ces. Hadryjanowi. Nareszcie zostali obaj pokonani przez Rzymian, i Akiba, wzięty do niewoli, zakończył życie śród najokropniejszych katuszy.

Akielewicz, kanonik Kijowski, wydał w Wilnie na początku bieżącego wieku *Gramatykę Łotewską*.

Akielewicz (Mikołaj) współczesny pisarz polski, znany pod psedonimem: „Agricola" lub „Chłop" z pow. Maryjampolskiego. Za współudziałem ks. Iren. Ogińskiego wydał: *„Elementarz dla chłopców* wiejskich", (przełożony na jęz. litewski), Wilno 1860; *„Wykład Modlitwy Pańskiéj"* (1860 po litew.) *„Kwestarz jeżdżąc po Litwie naucza"* (1860, po litew.). W rękopisach (r. 1861—62) posiada: „Słownik litewsko-polski", „Słownik litewsko-porównawczy z językami: słowiańskim, greckim, gockim, łacińskim i Sanskrytem". W Dzienniku Poznań. 1866 r. umieścił rozbiór dzieła H. Martin'a *„Russie et l'Europe"*.

Akijurgia, nauka o wykonywaniu wszelkich operacyj chirurgicznych, zatém toż, co chirurgija operacyjna; ob. Chirurgija.

Akimow (Jan), znakomity malarz ruski, ur. 1764,

zm. 1814 w Petersburgu. Kształcił się w Niemczech, Francyi i Włoszech. Dyrektor cesarsko-petersburgskiéj akademii sztuk pięknych i nauczyciel rysunków wielkich książąt. Najpiękniejsze obrazy jego znajdują się w cerkowi ś. Alexandra Newskiego. Z zapisu jego (15,000 Rs.) utrzymuję się dwóch stypendystów.

Akindynus (Grzegórz), teolog grecki w XIV w. wspólnie z Barlamem powstał przeciwko Hesychiastom czyli Kwietystom, żyjącym w klasztorze Góry Atoskiéj, którzy twierdzili, że widzą Boga twarzą w twarz. A. został jednak oskarżony i potępiony za to przez synod konstantynopolski.

Akissar, turecki sandżak w Wyższéj Albanii. Kraj górzysty, zamieszkały przez katolików albańskich. A. m. st. sandżaku, tu się urodził sławny Skanderbeg.

Akissar, m. w Anatolii, 10,000 m. w bliskości sławne zwaliska dawnéj Tyatiry. Tu pokonał cesarz Walens 366 r. uzurpatora Prokopiusa.

Akiwi lub **Akibi**, według Ptolomeusza plemię a zapewnie tylko mieszkańcy europejskiéj Sarmacyi, w okolicy dzisiejszego lasu Wołkońskiego (Okowskiego), z którego wypływają rzeki Dniepr i Dźwina.

Akkaparacyja, lichwa, prowadzona zbożem lub innemi towarami, zasadzająca się głównie na wykupywaniu w pewném miejscu i czasie poszukiwanego towaru, celem uwolnienia się od współzawodnictwa na targu, stanowienia potém dowolnéj na niego ceny i ciągnienia ztąd zysku monopolowego. Prawa i przepisy policyjne często nazywały A. posiadanie przez kogóś towaru poszukiwanego w ilości przechodzącéj potrzeby familijne.

Akkent, m. chińskie na wschodnim stoku gór Ałtyn-Meil między jeziorami Bałkasz i Issyl-Kul. Od tego miasta rozchodzą się dwie drogi karawanowe, jedna na północ Semipałatyńska, druga na zachód do Turkiestanu.

Akklamacyja, w pewnych liczniejszych zgromadzeniach głośne i jeżeli nie jednomyślne przychylenie się do przedstawionego wniosku, to przynajmniéj przyjęcie go tak widoczną większością, iż głosowanie byłoby zbyteczne.

Akklimatyzacyja, znaczy przeniesienie zwierzęcia lub rośliny z właściwego im klimatu i gruntu do innego, a następnie pielęgnowanie ich i usposobianie do życia i dalszego rozwijania się w tymże klimacie i gruncie. Najwyższą zdolność akklimatyzowania się posiada człowiek, różne jednak plemiona w różnym stopniu; najwyżéj pod tym względem stoi Europejczyk, potém idą Mongołowie, Murzyni, Malaje; plemiona amerykańskie zgoła w innym klimacie utrzymać się nie mogą. Choroby akklimatyzacyjne, jakim ulega człowiek przy przesiedlaniu się, należą do najcięższych. A. zwierząt jest jednym z najwyższych tryumfów człowieka, dowodem koń, owca, wół, pies; w ogóle jednak przez A. zwierzęta ulegają większym lub mniejszym zmianom, na lepsze lub gorsze. A. roślin następują łatwiéj, ale i one wymagają pewnego przyzwyczajenia się do gruntu; groch sprowadzony z Francyi na Antylle dopiero w trzecim zbiorze wydał świetny rezultat. Zboża nasze pochodzą z Azyi, kukurydza, kartofle, tytoń z Ameryki, drzewa owocowe z Armenii i Persyi, len z Tataryi. Przedmiotem tym, niesłychanie ważnym dla dobrobytu człowieka, zajmuje się wiele towarzystw akklimatyzacyjnych.

Ak-kojunli (Akeze), dynastyja książąt w Mahanie, wygnana przez Mongołów w połowie VII w. podzieliła się z Seldżukami resztą kalifatu. ob. Achlat.

Akkomodacyja, jestto własność oka nastrajania się do wyraźnego widzenia przedmiotów, znajdujących się w różnych odległościach. Aby przedmiot był wyraźnie widzianym, obraz jego winien być dokładnie na siatkówce (ob) odrysowanym, ale odległość obrazu zależy od odległości przedmiotu; Cramer i Helmholz przekonali się, że gdy oko jest nastrojoném do krótkich odległości, soczewka staje się wypuklejszą i wysuwa się bardziéj ku przodowi niż wtedy, gdy oko jest skierowane na przedmioty odleglejsze. Ob. oko.

Akkord, w muzyce, połączenie dwóch lub kilku jednocześnie dających się słyszeć tonów, a które to połączenie czyni mniéj więcéj przyjemne wrażenie na słuch; ogólny zaś system akkordów i prawa, według których one wiążą się z sobą, stanowi oddzielną gałęź sztuki muzycznéj, zowiącą się *harmoniją*. Z uwagi, że akkord składać się może z dwóch, trzech, czterech i więcéj współbrzmiących tonów, wynika nazwa dwu-trzy-czterogłosowego akkordu; lecz tylko trzy złączone tony tworzą właściwy akkord. W *dwugłosie* stanowi akkord połączenie toniki (tonu zasadniczego) z tercyją; zmieniając zaś położenie tych dwóch tonów do siebie, czyli przenosząc tonikę w oktawę wyższą, otrzymamy ten sam akkord przez przewrócenie, czyli przez połączenie tercyi z oktawą: oktawa ta będzie wówczas względem tercyi sextą. Zatem dwugłos może tylko dać dwie odmiany akkordu. Ponieważ akkordy najczęściéj tworzą się przez zjednoczenie tercyj, więc wziąwszy tonikę, np. ton *c* za podstawę (ton najniższy), otrzymamy przez połączenie z nim tonów wyższych *e* i *g* czyli dwóch w górę idących tercyi, a względnie do tonu zasadniczego tercyi i kwinty, akkord zwany *trójgłosem głównym* czyli *doskonałym*, ten bywa małym lub wielkim (major i minor), inaczéj twardym i miękkim (dur i moll), wedle tego czy doń wchodzi tercyja wielka (e) lub mała (es); stosownie do tego, od jakiego zaczynamy tonu, otrzymujemy tu trzy odmiany akkordu trójgłosowego. Dodając jeszcze dalszą tercyję do trójgłosu otrzymujemy czworogłos, (czyli akkord septymowy), który wydaje cztery odmiany. W ogóle zatém z takiego prawidłowego łączenia z sobą tonów według zasad harmonii powstaje dziewięć akkordów pierwotnych czyli zasadniczych, to jest: dwa dwugłosy, trzy trójgłosy i cztery septymowe akkorda, do których najbardziéj nawet skomplikowaną harmoniję odnieść można. Znajomość akkordów datuje się od 16 wieku; pierwszy system akkordów podał Rameau, daléj Tartini, Marx i G. Weber.—Akkord w ma-

larstwie znaczny zgodność czyli harmoniję użytych w obrazie barw.

Akkordyjon, instrument muzyczny, który powstał, na zasadzie zwykłéj harmoniki; dziś zapomniany.

Akkredytować, uwierzytelnić kogóś u osoby trzeciéj z przyjęciem na siebie odpowiedzialności za jego czynności tylko w obrębie danego mu pełnomocnictwa.

Ak-Kul, jezioro w stepach kirgisko-kajsackich mniejszéj hordy w stronie południowo-wschodniéj; jezioro to na wiosnę zlewa się z czterema innemi jeziorami w jedno ogromne pod nazwą Baz-Aigar, słynie z obfitości ryb.

Akkumulacyja, zgromadzenie lub zaoszczędzenie przedmiotów użytecznych i mających wartość społeczną, jak np. kapitałów, płodów rolniczych wyrobów fabrycznych i t. p.

Akkumulatory, przyrządy zawierające pewną ilość wody pod znacznem ciśnieniem; zawierają zatém znaczny zapas siły, która zwłaszcza w robotach przerywanych, dogodnie zużytkować się daje. Urządzone po raz pierwszy, przez Armstrong'a.

Ak-łan (Białogóry), południowa odnoga gór Ildyjskich w stepach kirgiskich. Tegóż samego nazwiska jest fort rossyjski, na północnym stoku gór Akłańskich nad rzeką Manaka.

Akłan, rzeka w północno—wschodniéj części zarządu nadbrzeżnego Ochockiego, wpadająca do odnogi Penżyńskiéj.

Akme, w medycynie szczyt choroby, chwila najwyższego jéj rozwoju.

Ak-Mołły czyli zarząd Akmoliński. Jeden z siedmiu okręgów stepu średniéj hordy Kirgizów. Osada Ak-Mołły, mieszcząca w sobie władze wojskowe i administracyjne rossyjskie tudzież nieco ludności handlowéj, leży w środku stepów Kirgiskich, na prawym brzegu rzeki Iszyma o 850 wiorst od Omska, a 574 od fortecy Petro-Pawłowskiéj, na głównéj i najważniejszéj drodze karawanowéj i dlatego, jest nader ważnym punktem handlu rossyjskiego. Nazwiska sześciu innych okręgów stepu kirgiskiego: są: Aman-Karagajski, Kokczetawski, Bajan-Aubski, Karkaraliński, Koakletyński i Ajaguski.

Akne lub **Akme** (po gr. kwitnienie), *trądzik*, choroba skórna, spowodowana zapaleniem gruczołków tłuszczowych; stąd pospolicie się zaczyna jako zboczenie w wydzielinach tych gruczołków i przechodzi w jątrzenie i tworzenie się krost; gorszą odmianą jest A. *rosacea*. Leczy się środkami chłodzącemi, tak że kąpielami parowemi, siarczanemi, jodowemi i t. d.

Ako, plemie Czeczeńskie, mieszkające na północnym stoku gór Kaukaskich, a zostające w zależności od swoich sąsiadów Kabardyńców lub Kumyków.

Akoemeci albo **Acemeci**, (z gr. nieśpora), w kościele wschodnim, mnisi dzielący się na trzy chóry i kolejno odprawiający nabożeństwo we dnie i w nocy. Najsławniejszy ich klasztor założony przez twórcę tego zakonu Alexandra Syryjskiego opata, † 430, był w Konstantynopolu i nazywał się *Studium*. W 6-m wieku przyjęli zdania Nestoryjusza, co do natury Chrystusa P. za co ulegli klątwie papieża Jana II. W owym czasie istniały także zakonnice podobnéj reguły.

Akolici (z gr. towarzysze), jeden z niższych stopni w duchowieństwie chrześcijańskiém w różnych czasach, miejscach i wyznaniach, różne ich były i są obowiązki.

Akolokija, nauka o lekach, czyli materyja lekarska (nazwa rzadko używana).

Akolutos, tak się nazywał na dworze cesarzy Bizantyńskich dowódzca straży przybocznéj i niewolników pałacowych.

Akolutus, Acoluthus (Jan), kaznodzieja Wrocławski i wydawca *Kancyjonała* polskiego (Brzeg 1673), żył od 1628 do 1689 r.

Akomat, ob. *Achmet Giedik*.

Akometr (Akoemetr), przyrząd służący do oceniania stopnia głuchoty.

Akompanijament, jest to w muzyce towarzyszenie czyli wtórowanie jednego lub więcéj instrumentów muzycznych lub głosów do pewnéj melodyi, mający przeważne znaczenie w kompozycyi, lub do śpiewu głównego, czyli solowego.

Akonityna, $C_{30}\ H_{47}\ NO_7$, alkaloid odkryty przez Hessego w częściach Tojadu mordownika (Aconitum napellus) (ob), późniéj znaleziony też w innych gatunkach rodziny Jaskrowatych. Przedstawia się jako masa biała, bez zapachu, smaku cierpkiego; rozpuszcza się łatwo w alkoholu i eterze; jestto silna trucizna, ma własność rozszerzania zrenicy. W téj saméj roślinie, jak również w niektórych innych, znajduje się *kwas akonitowy*: $C_6\ H_6\ O_6$.

Akr (acre), miara angielska kwadratowa=0,37 desiatyny=0,722 morga polskiego=40,467 ara.

Akra (*Atani*), mały kraj murzyński na Złotem wybrzeżu w Gwinei, z rządem republikańskim. Posiada ważne kopalnie soli. Nad brzegami znajdują się małe warownie Anglików i Hollendrów.

Akrabatana, obwód w Idumei. Mieszkańcy jego ponieśli ciężką klęskę w wojnie z Judaszem Machabeuszem. Toż samo nazwisko nosił jeden obwód w Palestynie środkowéj.

Akribia, ścisłość w robotach; *akribometr*, przyrząd do ściśłego wymierzania drobnych przedmiotów.

Akrell (Karol Fryderyk), jenerał szwedzki, znakomity inżynier i kartograf. ur. 1779. Wydał wiele map z opisami topograficzno—statystycznemi. Zorganizował także szwedzki zarząd telegraficzny.

Akrisios, król Argos'u, mąż Eurydyki, ojciec Danai (ob), wedle przepowiedni delfickiéj zginął z ręki wnuka Perseusa na igrzyskach w Tessalii.

Akroamatyczny (z gr. słuchaj); wykład akroamatyczny jest taki, przy którym nauczyciel ciągle mówi, a uczeń tylko słucha, jak np. w uniwersytecie.

Akroceraúńskie góry, rozciągające się wzdłuż Epiru i Chaonii do krainy Molossów. Lokryjczycy założyli tu miasto Thronium nad r. Boagrios, a Abantowie, przybylcy z Eubei, dali nazwę całéj krainie Abantydy.

Akrokorynt (zob. *Korynt*).

Akroleina, czyli aldehyd akrylowy C_3H_4O, ciecz bezbarwna, nader lotna, smaku palącego, zapachu niesłychanie przykrego. Jest to właśnie ten płyn, którego nieprzyjemne i gryzące wyziewy powstają z dymiących się lamp i świec. Otrzymuje się z gliceryny, przez odciągnięcie od niéj dwóch równoważników wody. *Kwas akrylowy*, otrzymany przez utlenienie akroleiny, jest cieczą przyjemnie kwaśną, zapachu octowego; wzór: $C_3H_4O_2$.

Akrolity, tak nazywają w historyi sztuki zabytki plastyki, stanowiące przejście od snycerstwa do rzeźbiarstwa; tułów i odzież zwykle z pozłacanego drzewa lub bronzu, głowa zaś, nogi i ręce z marmuru.

Akrologiczne pismo (obrazowe), ob. Hieroglify.

Akromonogrammatyczny poemat jest taki, w którym każdy wiersz zaczyna się od litery kończącéj wiersz poprzedni.

Akron, m. w półn. Ameryce w stanie Ohio; posiada znaczne fabryki i bardzo ożywiony prowadzi handel; 5500 m.

Akroniczne albo **achroniczne punkta**, zowią się w astronomii punkta przestrzeni świata, przeciwstojące jakiéj gwiaździe, a głównie słońcu.

Akronyktyczny lub **Achronyktyczny**, nazywa się wschód gwiazdy, przypadający w chwili zachodu słońca.

Akropolis, najwyższa część znaczniejszych miast greckich, zwykle obwarowana i w czasach wojennych służąca za punkt obrony i miejsca schronienia dla starców, dzieci i kobiet. Akropolis, w Atenach była ze wszystkich najcelniejsza. Porów. *Beulé* „*L'Acropole d'Athènes*“ (2 t. Par. 1854).

Akropolita (Jerzy) wielki logoteta czyli minister bizantyński, ur. 1220, † 1282. Napisał dzieje państwa wschodniego od r. 1204 do 1261. W r. 1274 znajdował się w imieniu swego monarchy Michała Paleologa na soborze Lugduńskim, gdzie przystąpił uroczyście do unii z kościołem rzymskim.

Akrostychon, poemacik, którego wiersze zaczynają się od liter składających imię własne, a czasem nawet jakie zdanie. Tego rodzaju wiersze napotykamy często w dawnych literaturach, obecnie bowiem mało one są używane.

Akrotion albo **Aufsatz**, w budownictwie wszelka ozdoba umieszczona na wierzchu gzymsów, nad oknami, drzwiami lub framugami. Może się on składać bądź z grup i figur ludzkich, bądź też z wszelkich innych przedmiotów ozdobnie wyrobionych.

Akrydofagi (żywiący się szarańczą), nazwa kilku narodów środkowéj Afryki, które według Strabona i Dyjodora szarańczą się żywiły.

Akryzyjusz, król Argos, mąż Eurdyki ojciec Danai, który według przepowiedni wyroczni delfickiéj zginął z ręki swego wnuka Perseusza, na igrzyskach w Tessalii.

Aksae-chin, jezioro w Tybecie na wysokości 15596 st.; najwyżéj położone na kuli ziemskiéj.

Aksaj, odpływ r. Tereka; wpada do Kargina — długi 150 wiorst.

Aksaj, odpływ rzeki Donu, wypływa pod Staryn a łączy się znów pod Nowym-Czerkaskiem, długi na 86 wiorst i tylko na wiosnę spławny na całéj przestrzeni, latem zaś tylko 27 w.

Ak-sakal-barby, zbiór jezior w stepach mniejszéj hordy Kirgizów, obejmujących około 200 wiorst kwadratowych i pochłaniających w sobie jednę ze znaczniejszych rzek kirgiskich Turgaj, prócz wielu innych pomniejszych. Leżą one na północno-wschód od jeziora Aralskiego i oddzielone od niego pustynią piaszczystą zwaną *Kara-Kum*. Jak niektórzy utrzymują, jeziora te wraz z Aralem, miały niegdyś stnowić jeden wielki wodozbiór.

Aksak ob. **Akszak**.

Aksakow, dom szlachecki w Rossyi, pochodzi od jakiegoś Szymona Afrykanowicza, przybyłego do Rossyi r. 1027, z 3,000 swoich podwładnych z ziemi Waragskiéj. Od jego prawnuków pochodzą Woroncowowie, Weljaminowowie i Aksakowowie ur. 1790 † 1859. **Aksakow** (Sergijusz), zajmuje zaszczytne miejsce w literaturze ruskiéj, jako utalentowany badacz przyrody, któréj opisy przez niego dokonane są rzeczywiście zachwycające. **Aksakow** Jan, ur. 1823, syn poprzedniego, jeden z najprzedniejszych i najzdolniejszych tegoczesnych pisarzy ruskich, redaktor *Parusa* pisma słowiańskiego wychodzącego w Moskwie. Jego opis *jarmarków ukraińskich*, wzbudził powszechne zajęcie i zapewnił autorowi znakomite stanowisko w literaturze narodowéj, ur. 1817 † 1861. **Aksakow** Konstanty, brat poprzedniego, także sławianofil; napisał *Badania nad Łomonosowem*, *Oswobodzenie Moskwy*, (dramat w 5 aktach r. 1848) i komedyję p. t. *Kniaź Lupowicki*, oraz wiele innych pomniejszych utworów.

Aksamit, tkanina jedwabna, bawełniana, wełniana, a czasem bawełniana z dołączeniem nici lnianych, najczęściéj z jednéj strony kosmata. Indyje są kolebką tego wyrobu, stamtąd bowiem przyszły do nas pierwsze aksamity. W Europie najpierwsze fabryki aksamitu były założone we Włoszech, a mianowicie w Genui. Dzisiaj Francyja, Niemcy, Hollandyja, posiadają najsławniejsze tego rodzaju rękodzielnie. Aksamit bywa gładki i ozdobny, ten ostatni wyrabiany najwięcéj w fabrykach lyońskich. Fabrykacyja A. jest bardzo złożona jedna nitka wątka wchodzi do składu podstawy, druga zaś składająca się z 2, 3, 4 włókien nawijając się na druty daje włosistość, i stosownie do tego, czy oczka na drucie są przecięte lub nie, A. jest strzyżonym, lub nie. W Utrechcie wyrabiają tkaninę z konopi albo lnu, nadając jéj włosistość za pomocą wełny, i taki aksamit zowie się utrechckim; służy do obijania mebli. Jeżeli się A. przez użycie spłaszczył, można go nastroszyć miękką szczotką, jeżeli stroną tylną umieścimy go na tafli metalowéj rozgrzanéj, podłożywszy wilgotne prześcieradło lniane.

Aksamit z *Liderowic* a późniéj z *Kossowa* (Piotr), szlachcic czeski, gorliwy husyta. Około r. 1440 zebrawszy swych przyjaciół i znajomych udał się

do Węgier, gdzie za przykładem Jana Iskry (ob.) zorganizował zbrojny hufiec, znany w dziejach pod nazwą *Braci*. Rozłożywszy się obozem w górach Karpackich, dotkliwie dał się uczuć okolicznym mieszkańcom. Gdy na naleganie Jana Hunyada, król Ładysław oddalił Iskrę ze swéj służby, rozpuszczone jego wojsko zwiększyło siły A. tak znacznie (1453 r.), że sam król Ładysław postanowił był wystąpić przeciwko niemu osobiście; wysłał jednak tylko Ładysława, syna Hunyada, lecz bez skutku, i dopiéro za pośrednictwem Jerzego z Podiebrad i J. Iskry nastąpiło porozumienie: A. przyjęty został do służby królewskiéj z całém wojskiem a oraz mianowany starostą grodu Pławnickiego w Węgrzech. Po śmierci króla Ładysława, poparł wybór Matyjasza na tron węgierski, atoli późniéj stanął przeciwko niemu i w bitwie pod Szaroszpatakiem śmiertelnie raniony, † 1458 r.— W pismach Eneasza Sylviusa o A. bardzo mało prawdy.

Aksamita Pieczary. Na południowéj stronie Karpat, we wsi Haligowcach, nad starym gościńcem od Szczawnicy ku południowi, śród nagich skał znajdują się jaskinie, zdumiewające swoim ogromem i pięknością przyrody. Nazwa ich pochodzi od Piotra Aksamita. (ob).

Aksamitek (Tagetes patula), roślina z rodziny złożonych, pochodzi z Ameryki, a w naszych ogrodach miejskich dosyć pospolita. Liście ma pierzaste, ząbkowane, kwiat brunatny lub żółty, którego zapach jest nieprzyjemny, inny gatunek *T. erecta* sprawia nawet ból głowy.

Aksamitowski (Wincenty), wyższy oficer legijonów polskich; dzielny żołnierz i prawy obywatel. Zwątpiwszy o sprawie dla któréj walczył, przyczynił się do wyprawienia legijonistów na St. Domingo. Późniéj został generałem.

Akselbanty, są to sznurki plecione, wełniane, jedwabne lub złote, służące za odznakę lub jako przynależność munduru wojskowego pewnych stopni, broni lub pułków, a spadające z ramienia na piersi. W wojsku ruskiém noszą akselbanty adjutanci, oficerowie sztabu jeneralnego i feldjegrzy oraz żandarmeryja; w wojsku polskiém nosili je adjutanci, kwatermistrzostwo i żandarmeryja.

Aksenow (Jan), poseł w r. 1506 od w. ks. Wasila Joanowicza do w. ks. Litewskiego Alexandra, z doniesieniem o wstąpieniu na tron i z poleceniem, doręczenia narzeczonéj jego Helenie, złotego pierścienia z relikwijami.

Aksu, m. w Małéj Bucharze, zachodniéj prowincyi państwa Chińskiego nad r. A. Leży w punkcie przecięcia się licznych dróg karawanowych, gdzie spotykają się kupcy chińscy, rossyjscy, turkiestańscy, indyjscy; przeszło 30000 m. Przemysł bardzo znaczny.

Aksu (Achsu), bogata wieś w g. Bakińskiéj; winnice i sady morwowe nad rzeką téjże nazwy, wypływającą z południowego stoku gór Kaukaskich i ginącą w błotach i jeziorach solnych.

Akszak albo **Aksak** (*obrona*), litewska nazwa herbu polskiego: w polu czerwoném serce ludzkie naskroś strzałą przeszyte i z nią na bok obrócone, a tak rozdarte, że obie części zaledwie się trzymają. Początek jego wywodzą z Litwy albo Moskwy.

Akszak, szlachecka rodzina, z któréj *Jan*, sędzia ziemski kijowski, znany z zasług rycerskich i sprawiedliwości w sądach, wysyłany był przez Stany Rzeczypospolitéj r. 1608, 1611 i 13 na Ukrainę, celem opatrzenia miejsc, stosownych do wystawienia twierdz dla obrony granic.

Akszer, stolica ejaletu w Turcyi Azyjat. 10,000 m. pamiętne zwycięstwem Fryderyka I nad Seldżukami 1190 r. i śmiercią Bajazeta, który tu umarł r. 1402, więziony przez Tamerlana.

Akszyńska Twierdza, założona w r. 1755, w obw. Zabajkalskim, okr. Czytyńskim, na południo-wschód o 1050 wiorst od Irkucka, naprzeciwko ujścia rz. Jakszy do r. Ononu. W okolicy koczują Burjatowie źródła mineralne.

Akt, zowie się w dramacie ta część akcyi, która się kończy spuszczeniem zasłony; zależnie od obszerności bywają utwory dramatyczne jedno, dwu, trzy i więcéj aktowe.—W malarstwie i rzeźbiarstwie *Aktem* zowią pozycyją czyli pozę, nadawaną żyjącemu modelowi lub manekinowi, ztąd rysunek zdjęty z takiego modelu, nazywa się *rysunkiem aktowym*. **Akt**, znaczy w prawie francuskiém pismo potwierdzające urzędownie jakową czynność z zakresu życia publicznego, a niekiedy prywatnego. W Anglii znaczy on prawo uchwalone przez Parlament (bill) i zatwierdzone przez koronę. Bill staje się *aktem* (acte) w chwili zatwierdzenia go przez koronę. Najdawniejszym znanym aktem jest sławna, Magna Charta. **Akt dodatkowy**, prawo nadane Francyi przez Napoleona I w d. 22 Kwietnia 1815 w formie dodatku do konstytucyi cesarstwa, mocą którego władza prawodawcza podzieloną została między cesarza i dwie izby: izbę parów dziedziczną i izbę deputowanych, wybieralną na lat pięć. **Akt nawigacyjny**, prawo uchwalone d. 9 Października 1651 przez parlament angielski pod protektorem Oliwierem Cromwellem, mocą którego, celem zniszczenia handlu morskiego Hollendrów a podniesienia marynarki angielskiéj, zaprowadzone zostały rozmaite ścieśnienia dla marynarek zagranicznych. Akt ten obowiązywał blisko lat dwieście i zniesiony został, jako przeciwny systematowi wolnego handlu, prawem uchwalonem d. 26 Czerwca 1849 a wprowadzonem w wykonanie d. 1 Stycznia 1850. r. Akt urzędowy jest akt zdziałany przez urzędników publicznych, mających do tego prawo i z uroczystościami. (Art. 1317 K. N.). Akt oskarżenia (ob. proces kryminalny) akt którym oskarżyciel, usiłuje dowieść winy, obwinionemu o przestępstwo.

Akta, w ogóle znaczą zeszyty wszelkich pism urzędowych, przechowywane w archiwach rozmaitych władz.—**Akta sądowe**, są to księgi, w których zapisywane bywają czynności dobréj woli. Tego rodzaju akta, podług różnicy sądów są rozmaite, i tak: ziemskie, grodskie, trybunalskie, kanclerskie czyli metryki: koronna i litewska, magdeburskie czyli radzieckie.

Akta Apostołów, ob. **Apostolskie Dzieje.**

Akta inkwizycyi, kalkulacyi i weryfikacyi. W dawném prawie litewskiém, zebranie dowodów i obron, uzupełniających wywód sprawy toczącéj się przed sądem zwano: *aktami inkwizycyjnemi*, gdy pociągało za sobą słuchanie świadków — *kalkulacyjnemi*, gdy szło o obliczenie stron — i *weryfikacyjnemi*, gdy należało sprawdzać sporne przedstawienia. Czynności te albo sam sąd spełniał, albo téż wyznaczał delegowanych urzędników, którzy składali mu o nich sprawę, służącą za podstawę do dalszego wyroku. **Akta stanu cywilnego**; wiadomo, że najobfitsze źródła nabywania praw cywilnych w kraju, wypływają ze stanu cywilnego mieszkańców krajowych, albowiem ten stan jest główną podstawą wszelkich stosunków i zobowiązań prawem urządzonych, na któréj opiera się cały ogół praw i obowiązków wielu pokoleń. Z chwilą urodzenia, człowiek wchodzi w stosunki z rodzicami, familiją i staje się członkiem ciała społecznego. Z małżeństwa wynikają rozległe i ważne skutki cywilne. Śmierć wreszcie człowieka, otwiera dla żyjących rozmaite obowiązki i prawa. Narodzenie więc, małżeństwo i zejście ze świata każdego człowieka, te trzy najważniejsze chwile w życiu, uwydatniające stan cywilny osób, silnie obchodzą całe społeczeństwo, i dlatego ważném jest dla ogółu, mieć gruntowną pewność, tak pod względem bytności jako téż i daty tych trzech wypadków, znamionujących stan cywilny osób. Kościół pierwszy, uznał potrzebę posiadania dokładnych wiadomości o chrzcie, małżeństwie i śmierci swych członków, i dlatego polecił proboszczom utrzymywać księgi metryczne. Korzystało z tego prawodawstwo cywilne; urodzenie, małżeństwo i śmierć każdego mieszkańca kraju, zapisywane są według prawem przepisanéj formy w oddzielnych księgach i właśnie to zapisanie, zowie się sporządzeniem aktu stanu cywilnego. W wyznaniach chrześcijańskich u nas, obowiązki spisywania tego rodzaju aktów, sprawują duchowni parafijalni, dopełniający obrządki religijne, w wyznaniach zaś niechrześcijańskich burmistrze miast, lub oddzielnie mianowani do tego urzędnicy, zwani urzędnikami stanu cywilnego. Pierwsze przepisy o aktach stanu wydane zostały we Francyi w r. 1639. Rozszerzone i uzupełnione w ordonansach z r. 1579 i 1667, Kodeks Napoleona mówi o nich w Tytule II, ks. I. Kodeks Cyw. Polski w Tyt. IV, ks. I. Obok tego w Dzienniku Praw t. XI str. 15. D. P. XIII, str. 174 i innych, są rozporządzenia uzupełniające i zmieniające.

Ak-Tagh, pasmo gór wysokich, najdaléj posuniętych ku zachodowi, między rzekami Sir-Dariją i Kohik czyli Szerefszan w środkowéj Azyi, należące do wielkiego górnego systematu Thian-szan (gór niebieskich).

Akteon (gr. Aktaion), syn Aristaiosa, wnuk Kadmosa, przez Chirona wyuczony myśliwstwa. Pewnego razu zeszedł Dyjanę kąpiącą się w krynicy ze swoim orszakiem, za co rozgniewana bogini przemieniła go w jelenia, którego własne psy, nie poznawszy pana, rozszarpały.

Aktor, ob. *Artysta Dramatyczny*.

Aktorat, wyraz prawniczy, oznacza wnoszenie aktu czyli sprawy przed sądy.

Aktuaryjusz, (po fr. *Greffier*, po ang. *Clerk*), sekretarz, protokulista, urzędnik odpowiadający za zgodność kopii jakich aktów i chowanie onych w całości i porządku, również za należyte utrzymywanie ksiąg, protokułów i regiestrów.

Aktykować, znaczyło w dawném prawnictwie czynność, przez którą, po zawarciu dwustronnéj umowy, jeden z wchodzących do niéj, aby ją mieć urzędowniejszą, składał w kancelaryi grodzkiéj lub ziemskiéj pismo oryginalne i kazał je do ksiąg zapisać vel oblatować, i dla tego akta aktykowane nazywają się oblaty, a czynność (oblotio) oblacyją.

Aktynie (Actinia), ukwiaty albo anemony morskie, rodzina polipów z rzędu wieloprzegrodowych (polyactinia). Ciało mają mięsiste, walcowate lub stożkowate, silnie kurczliwe; górna część ciała opatrzona jest długiemi walcowatemi czułkami, rozchodzącemi się w postaci promieni. W lecie przebywają przy brzegach mórz, a z powodu wielkiéj rozmaitości barw, przedstawiają okolicę morską, którą w wielkich ilościach pokrywają, jakby łąkę ubarwioną różnorodném kwieciem. Rozmnażają się z jaj; przyczepiają się silnie do skał, mogą się jednak za pomocą długich swych wyrostków poruszać; żyją w morzach europejskich; jeden jéj gatunek jest w pd. Francyi jadalny (ob. polipy).

Aktynometr, narzędzie wynalezione przez Pouillet'a, służące do oznaczenia nocnego promieniowania ciepła z ziemi w przestrzeń, a stąd do wnioskowania o temperaturze przestrzeni świata. Główną jego częścią jest termometr, ochroniony od postronnego ogrzewania się. **A.** *Béquerela*, przyrząd do oceniania natężenia chemicznego różnych promieni.

Aktynot (*Promieniec*), minerał, jako odmiana amfibolu (ob.) jest podwójnym krzemianem wapna i magnezyi, gdzie pewna ilość téj ostatniéj jest zastąpiona tlenkiem żelaza; jest koloru jasnozielonego; najpiękniejszy znajduje się w Tyrolu w Zillerthal.

Aktywa, wszelkiego rodzaju własność pojedyńczéj osoby lub towarzystwa, składająca się z gruntów, gotówki, towarów, ruchomości i należytości, przypadających od osób drugich. Porównanie aktywów z pasywami (ob.) stanowi bilans (ob.). *Aktywa* w dawném prawie polskiém znaczyły wierzytelności, *pasiva* długi, a stąd *masa czynna* i *masa bierna*.

Akukryptofon, narzędzie muzyczne, nakręcające się jak zegarek.

Akulinowcy, sekta roskolnicka w Rossyi, założona przez jakąś Akulinę, która zaprowadziła bractwo między mniszkami a mnichami. Nie uznają ustaw kościelnych o małżeństwie na zasadzie, że chrześcijanie są pod *łaską* a nie pod *zakonem*.

Akun, jedna z wysp Aleuckich, (z gromady Lisich); na północno-zachodnim brzegu znajduje się czynny wulkan i źródła gorące. Obfituje w lisy i cielęta morskie.

Akupunktura, postępowanie lekarskie, za pomocą

którego przez nakłuwanie igiełkami żelaznemi, srebrnemi lub złotemi, probowano leczyć newralgije, choroby reumatyczne, paraliżowe. Początek pochodzi od Chińczyków i Japończyków; przez długi czas zaniedbana, podniesioną została w nowszych czasach przez połączenie jéj z elektrycznością i galwanizmem. ob. Elektropunktura.

Akustyka, nauka o głosie, stanowi część fizyki. Tłumaczy najpierw przyczynę powstawania głosu, jego cechy: wysokość; dźwięczność, natężenie, podaje prawa rozchodzenia się głosu, szybkość jego, odbijanie, załamywanie. Wykłada prawa wydawania tonów przez struny, fujarki i w ogóle obejmuje teoryję narzędzi muzycznych. Nakoniec mówi o powstawaniu głosu ludzkiego i o fizyczném znaczeniu części ucha (ob. poszczególne wyrazy). Gdy głos jest objawem drgania cząstek ciała, wykład A. winien być poprzedzonym nauką o ruchu drgającym. O naturze głosu mieli już dosyć jasne pojęcie Pitagoras i Arystoteles; naukowe a zwłaszcza matematyczne jéj podstawy położyli: Gallileusz, Newton, Laplace. System naukowy A. utworzył E. F. F. Chladni r. 1810. W dalszym jéj rozwoju ważniejsze zasługi położyli Savart, Cagniard—Latour, Weber, Faraday, Tyndall, Helmholtz, König i inni. Por. dzieła Radau'a i Tyndall'a. ob. fizyka.

Akusza, odnoga rzeki Kura, poczynająca się od m. Salian a wpadająca mnóstwem małych odnóg do zatoki Kyzył-Agaczskiéj; obfituje w ryby.

Akusza, plemię Czerkieskie w okręgu Dargińskim, gub. Derbendskiéj; 6,000 m.

Akuszer, jest to lekarz zajmujący się specyjalnie akuszeryją. Poród wszakże i połóg nawet w normalnym przebiegu przedstawiają stany niezwykłe, skłonne do rozlicznych zboczeń i wymagające koniecznie umiejętnéj opieki. Najwłaściwszemi opiekunkami przy normalnym przebiegu (akuszeryja niższa) są kobiety. Kobiety, zajmujące się obsługą rodzących położnic, teoretycznie i praktycznie wykształcone w odpowiednich zakładach; nazywają się **Akuszerkami**. Niektóre akuszerki zjednały sobie pewną sławę w nauce, jak Maryja Lachapelle.

Akuszeryja czyli **Położnictwo**, ma za przedmiot kobietę zajętą sprawą porodową, od chwili zapłodnienia do wyrównania wszystkich zmian przez ciążę i poród wywołanych, zarówno jak dziecię w łonie matki zawarte i nowonarodzone. Ma ona z jednéj strony zadanie czysto naukowe zbadanie i wyjaśnienie wchodzących w jéj zakres przedmiotów, z drugiéj strony, jako sztuka, zajmuje się udzielaniem odpowiedniéj pomocy w razie potrzeby. Dzielą A. na część fizyjologiczną i patologiczną. Pierwsza opisuje właściwości organizmu niewieściego, o ile takowe na sprawę porodową wpływać mogą; następnie opisuje i bada samą ciążę, poród i połóg w normalnym przebiegu; zarazem podaje wskazówki właściwego zachowania się ciężarnych, rodzących i położnic. Przedmiotem drugiéj części A. są zboczenia, jakie w każdym z tych okresów wydarzyć się mogą, i sposoby usuwania takowych, ze szczególnym względem na operacyje położnicze. Pierwsze wiadomości o A. znajdują się już w pismach Hipokratesa, następnie dzieliła ona przeciwne albo pomyślne losy całéj medycyny. Przez długi czas panowały wyłącznie podania starożytnych autorów, przepisywane tylko i zbierane przez lekarzy Arabskich i innych. W XVI wieku dopiéro obudził się żywszy ruch w licznych nowozałożonych akademijach; wprowadzono wiele operacyj położniczych, z których najważniejsze cięcie cesarskie. W XVIII wieku wynalazek kleszczy porodowych, prace Deventera, a zwłaszcza Smelliego (w Anglii) i Levreta (we Francyi) zbogaciły naukę bardzo cennemi spostrzeżeniami, do czego pomogły znakomicie specyjalne zakłady położnicze. Od czasów Boëra (w Wiedniu) w bieżącym już stuleciu datuje się dla A. okres prawdziwie umiejętny. Jakkolwiek postępy A. w ostatnich czasach szybko się dokonywają, trudność wszakże przedmiotu i zawiłość należących tu i objawów życiowych, sprawiły, że A. pod względem naukowym mniéj zrobiła, aniżeli niektóre inne gałęzie medycyny; jako sztuka wszakże doszła wysokiego stopnia rozwoju. Ważniejsze dzieła o akuszeryi z nowszych są: Naegele, Braun, Spiegelberg, Scanzoni, Cazeaut. Z polskich autorów Czerwiakowski (około 1780), Pfau, Fijałkowski, Frey; Dzieła ich powiększéj części przeznaczone były dla Akuszerek. Poważniejsze są: Tyrchowskiego *Rys położnictwa*, (Kraków 1862) i Neugebauera *Akuszeryja*, wchodząca w skład Biblijoteki Umiejętności Lekarskich, niedokończona. *Położnictwo dla Akuszerek* Ap. Thieme'go Warszawa 1872 r.

Akutan, jedna z wysp Aleuckich (z gromady Lisich) i téjże nazwy dymiący tamże wulkan (328 st. w.); źródła gorące, lisy białe i cielęta morskie.

Akutne *choroby*, ob. Ostre.

Akwamaryn, odmiana szmaragdu, koloru niebieskawo-zielonego, podobnego do wody morskiéj. Znajduje się niemal wszędzie w pokładach granitowych i wapieniach zbitych. Jestto podwójny krzemian glinki i glucyny. Najpiękniejsze Akwamaryny napotykane bywają w Brezylii, Syberyi i Indyjach Wschodnich. Przezroczysty używa się jako kamień drogi.

Akwapim, żyzna kraina na złotém wybrzeżu w Górnéj Gwinei, gł. m. Akropong, 17 godzin drogi od morza.

Akwarella (z włoska aquerello), znaczy obraz malowany farbami wodnemi, który najprzód albo rysuje się sepiją, tuszem i t. d. a potém pokrywa przezroczystemi farbami, albo téż cieniuje się bez podtuszowania łamanemi farbami na transparencie. Do takich obrazów zwykle używa się farb roślinnych, chociaż używają także i mineralne, a mianowicie te, które tarciem i szlamowaniem można zbliżyć do roślinnych. Łącznikiem tych farb bywa guma arabska.

Akwaryjanie, *Aquarii*, *Enkratici*, *Hydroparastaci*, nazwa zwolenników sekty Gnostyków, założonéj w II w. przez Tacyjana. Byli oni tak dalece wstrzemięźliwi, że nawet przy komunii używali tylko wodę.

Akwaryjum, zbiornik wody, w którym mogą być utrzymywane rośliny i zwierzęta wodne. Podobne urządzenia w ostatnich czasach bardzo się rospo-

wszechniły i służą zarówno do nauczającéj obserwacyi życia istot wodnych, jak również ozdoby pokojów i ogrodów. Te ostatnie są to zwykle mniejsze lub większe sadzawki, pokojowe zaś stanowią skrzynie lub naczynia szklane. Rozróżniają się na A. z wodą słodką i morską. Pierwsze są dosyć łatwe do urządzenia i utrzymywania, należy im tylko dostarczać dosyć powietrza i światła, a woda nie powinna przechodzić 17°R, i być utrzymywaną w należytéj czystości. Niektóre miasta mają wspaniałe A. Najznakomitsze z nich jest w Berlinie. Por. Rossmässler: „*Das Süsswasseraquarium*“ Lipsk 1857.

Akwatynta, rytownictwo na miedzi na sposób tuszu, naśladujące rysunki tuszowe, bistrowe i sepijowe. Ob. rytownictwo.

Akwileja czyli **Aglar**, miasto w wyższych Włoszech nad Adryjatykiem. Za czasów rzymskich bardzo handlowe, było twierdzą i przedpiersiem Rzymu z nazwą *Roma secunda*. R. 452 zostało zdobyte i zburzone przez Attylę, a mieszkańcy przenieśli się na wyspy, gdzie zbudowali Wenecyję. Dziś jest to miasteczko liczące 1,500 m. i bogate w starożytności rzymskie.

Akwilon, minister Boreasza, króla wiatrów i Orycyi w Tracyi. Starożytni dali jego imię wiatrowi północnemu.

Akwin, ob. Tomasz z Akwinu.

Akwitanija (łac. Aquitania), części Gallii pomiędzy Pirenejami, Garonną i Sewennami. Prowincyja ta przechodziła rozmaite koleje. W r. 412 zdobyli ją na Rzymianach Wizygotowie, którym w r. 508 wydarł ją Klodoweusz, król Franków, po bitwie pod Poitiers. Późniéj książęta jéj stali się niepodległymi i dopiéro Karol W. podbiwszy Akwitaniją r. 769 oddał ją jako królestwo swemu synowi, Ludwikowi Pobożnemu. W XII w. z ręką Eleonory, dziedziczki Akwitanii, kraj ten dostał się królowi Angielskiemu, Henrykowi II, i dopiéro po długich wojnach r. 1451, Karol VII przyłączył ją znowu do korony francuskiéj pod nazwą Gujenny.

Akwizgran (Taca Civitas Aquensis, Aquisgrenum po fr. Aix-la-Chapelle; po niem. Aachen), w Prusach, główne m. obwodu t. n. w prowincyi Nadreńskiéj nad r. Wurm, 68,800 m. Punkt przecięcia dróg żelaznych belgijsko-niemieckich, znaczne fabryki igieł i szpilek, chustek i kortów, dorównywających w dobroci angielskim. Pod względem historycznym jedno z najgodniejszych pamięci miast niemieckich. Niegdyś ulubiona rezydencyja Karola W. i miejsce koronacyi cesarzów niemieckich aż do 1558 r. Od 1815 r. należy do Prus. Tutaj zawarte zostały dwa pamiętne *traktaty*: 1) w r. 1668 (2 Maja) ukończył wojnę rewolucyjną pomiędzy Francyją i Hiszpaniją, mocą którego Flandryja dostała się Francyi, i 2) 1748 (18 Paźdz.), w którym ukończoną została wojna o sukcessyją austryjacką. Kongres akwizgrański r. 1818 uwolnił Francyją od zajęcia przez obce wojska. Tutejsza *katedra*, któréj budowa była rozpoczęta w r. 1796 przez Karola W. jest jednym z najpiękniejszych pomników starożytnéj architektury, wewnątrz mieci się mnóstwo relikwij, mających związek z życiem Bogarodzicy i Chrystusa oraz doskonale zachowane zwłoki Karola W. usadowione w krześle marmurowém z wszystkiemi insygnijami królewskiemi. Drugą pomnikową budowlą jest *ratusz* z olbrzymią salą koronacyjną, w któréj 37 cesarzów niemieckich i 11 cesarzowych było koronowanych. Przed ratuszem stoi wspaniały wodotrysk z brązowym posągiem Karola W. Porów *Quix*, „Gesch. d. St. A.“ (1841) *Benrath* „A.“ 1865.

Akwizgrańskie wody mineralne, wydobywają się z kilku źródeł, z których najważniejsze *cesarskie*. Są to źródła przeważnie gorące (do 56°C). Dzielą się na górne i dolne źródła, z których pierwsze gorętsze i bogatsze w części składowe. Wydzielają obficie siarkowodór; zawierają: chlorek, węglan i siarczan sodu, siarczan potażu, węglan wapna, magnezyi, małą ilość żelaza, jodu, bromu i t. d.; działają przeważnie na gruczoły, błony śluzowe. Zalecane bywają w pedogrze, w zastarzałych reumatyzmach, syfilis, w przewlekłych zatruciach metalami, w katarach chronicznych dróg oddechowych, pokarmowych i moczowych, w chronicznych wysypkach skóry, w chorobach wątroby.

Akyab v. **Akjab**, główne m. i port. prow. Arakan w Indyjach Zagangesowych. Handel znaczny— głównie wywożą ryż i sól.

Akyanoblepsyja lub **Acyanoblepsyja**. Ob. Achromatopsyja.

Al lub **El**, przedimek arabski, zatrzymany w wielu wyrazach przeniesionych stamtąd do języków europejskich: np. Algebra, Alchemija i t. p. **Al**, według mitologii indyjskiéj olbrzymie drzewo w ogrodzie Bramy, na którém rosną wszystkie owoce całéj ziemi.

Al (aluminium), w chemii symbol glinu.

Ala, (po łac. skrzydło), u dawnych Rzymian oddział wojska, złożony ze sprzymierzonych lub zaciężnych, nienależących do właściwego legijonu.

Alabama, od r. 1819 jeden ze Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnéj, graniczy na północ ze Stanem Tennessee, na wschód z Georgiją na południe z Florydą i zatoką Mexykańską, na zachód z Mississippi. Powierzchnia jego obejmuje 2,397 mil kw. ang. z ludnością przeszło 96,400 m. stolicą rządu jest m. Tuskaluzie. Jest to kraj płaski w części południowéj a górzysty na północy, gdzie przechodzi pasmo gór Alleganów. Główniejsze rzeki są: Mobile, Tombekbe, Alabama (od któréj nazwa kraju), Kuza, Tallapuza i Tennessee. Klimat w północnéj części dla cudzoziemców niezdrowy, ziemia urodzajna, wydaje ryż, kukurudzę wszelkiego rodzaju zboża, a w części północno-wschodniéj i złoto. Stan Alabama dzieli się na 9 okręgów i 51 hrabstw i daje 7 głosów przy wyborze prezydenta. Ważniejsze miasta są: Montgomery, Blakety, Florence, Tuskumbia i Huntsville.

Alabama rz. w Ameryce Północnéj, 109 mil długa, bierze początek w najpółnocniejszéj części Georgii, przerzyna stan Alabama, o 8 mil od m. Mobile połączywszy się z rz. *Tambigby*, tworzy rzekę *Mobile*, wchodzącą do odnogi Mexykańskiéj.

Alabama (kwestyja, spor.). Po wybuchu wojny do-

mowéj w Stanach Zjednoczonych Am. Pół. Anglija d. 13 Maja 1861 r. ogłosiła się neutralną i przyznała Stanom Skonfederowanym prawo strony wojującéj. Jednocześnie prasa i opinija angielska popierały sprawę Południowych. Wkrótce potém z portów angielskich zaczęły wypływać statki, budowane dla stanów południowych przeznaczone do chwytania i topienia okrętów handlowych unijonistów. Przeciwko takiemu naruszaniu neutralności na próżno protestował poseł Unijonistów w Londynie p. Adams, który odbierał zawsze odpowiedź, że prawo nie dozwala rządowi angielskiemu występować na drodze administracyjnéj przeciwko działalności prywatnéj. Dopiéro groźba wojny skłoniła rząd angielski w r. 1863 do sumienniejszego przestrzegania prawa międzynarodowego.

Ze wszystkich okrętów korsarskich Skonfederowanych „Alabame", statek zbudowany w Liwerpolu i zatopiony d. 19 Czerwca 1864 roku przez korwetę Unijonistów „Kearsarge", zrządził handlowi amerykańskiemu największe szkody, i dlatego spór o wynagrodzenie tych szkód między Stanami Zjednoczonemi i Anglią powstały, nazwano sporem lub kwestyją Alabamy. Spór ten rozpoczęty depeszą Sewarda, ministra amerykańskiego, domagającą się wynagrodzenia od Anglii za zrządzone przez korsarskie statki Skonfederowanych szkody trwa do dziś dnia. W 1868 r. Anglija odmówiła wynagrodzenia i odrzuciła propozycyją sądu polubownego. W 1865 r. ponownie odrzuciła stanowczo propozycyję sądu polubownego, jako uwłaczającą jéj godności a natomiast proponowała utworzenie komisyi mięszanéj anglo - amerykańskiéj, którąby zadecydowała o wszystkich pretensyjach, wynikłych w czasie wojny. D. 21 Listopada 1865 r. rząd amerykański projekt ten odrzucił, poczém spór pozostał w zawieszeniu aż do objęcia władzy przez ministerstwo torysowskie, które czyniło pewne starania acz bezskuteczne o załatwienie téj sprawy. Nowy poseł amerykański Reverdy Yohnson po przybyciu w 1868 r. do Londynu, zaczął działać w duchu pojednawczym i nawet zdołał porozumieć się ze Stanleyem, ministrem Angielskim. Skutkiem tego porozumienia była umowa z d. 23 Listopada 1869 r., zmieniona jeszcze na d. 14 Stycznia 1869 r. na korzyść Stanów Zjednoczonych przez ministra Clarendona, następcę Stanleya. Według téj umowy, mieli być dla załatwienia sporu mianowani dwaj komisarze z każdéj strony, rozstrzygający większością głosów. W razie równości zdań winni komisarze wybrać sędziego polubownego, a jeśliby się i na tego wybór zgodzić nie mogli, to zostaje on wybrany losem. Wyrok sędziego jest ostateczny; pretensyje wszystkie w ciągu 2 lat rozstrzygnięte a w 1½ roku od ich rozstrzygnięcia załatwione być winny. Umowy téj jednak (13 Kwietnia 1869 r.) nie potwierdził amerykański senat 54 głosami przeciw 1, przez co sprawa nie posunęła się naprzód. Dopiéro wojna francusko-niemiecka 1870 r. zmuszając Anglię do zwrócenia całéj uwagi na sprawy Europejskie, a zwłaszcza na trudne położenie Belgii i Turcyi, skłoniła ją do szukania sposobu rozwiązania rąk z tamtéj strony Atlantyku przez pogodzenie się ze Stanami Zjednoczonemi. Skutkiem tego gabinet wigowski Gladstona zgodził się na długo odrzucany przez Anglię sąd polubowny, złożony z przedstawicieli kilku naczelników państw w Genewie, i w tym duchu komisyja mięszana w Washingtonie, wypracowała traktat, który téż obie strony podpisały i ratyfikowały. Atoli Stany Zjednoczone, korzystając z rozmyślnéj zapewne niejasności niektórych punktów traktatu, wystąpiły przed sądem genewskim z domaganiem się od Anglii wynagrodzenia nietylko za szkody, zrządzone wprost przez statki korsarskie, zbudowane w Anglii, lecz i za szkody pośrednie, spowodowane paraliżowaniem handlu amerykańskiego w ogóle i przedłużeniem wojny domowéj. Anglija uznawając się po dawnemu za niewinną pogwałcenia neutralności, lecz zgadzając się na zapłacenie szkód bezpośrednich, jeżeli sąd polubowny tak zawyrokuje, stanowczo się oparła nietylko przypuszczalnemu wynagrodzeniu szkód pośrednich, lecz nawet wniesieniu ich przed sąd genewski, w razie zaś niecofnięcia tych roszczeń przez Stany Zjednoczone, zagroziła wyłamaniem się z pod traktatu washingtońskiego i sądu polubownego. Nowa korespondencyja dyplomatyczna między ministrami spraw zagranicznych, angielskim Gladstonem i amerykańskim Fishem, doprowadziła do tego, iż Stany Zjednoczone nie mają domagać się wynagrodzenia szkód pośrednich, lecz nie chcą cofnąć skargi o te szkody, zaniesionéj już przed sąd polubowny. Chodzi tu o nową zasadę wnoszoną teoretycznie do prawa narodów; nie wiadomo więc czy Anglija się zgodzi i czy sąd polubowny, mający zacząć obrady w połowie Czerwca 1872, rzeczywiście się zbierze.

Alabanda, starożytne miasto w Karyi w Azyi Mniejszéj, kiedyś prowadziło znaczny handel i słynęło z wielkiéj rozwiązłości obyczajów.

Alabanda lub Albalant, herb polski. Na tarczy w polu czarném lub szarém, księżyc na nowiu, dwoma rogami do góry zwrócony, a między niemi końska głowa, w lewą stronę tarczy skierowana; na hełmie 3 lub 5 strusich piór.

Alabandyn, siarek manganu, minerał barwy ciemno-czerwonéj. Nazwa jego pochodzi od m. Alabandy w Karyi, znajduje się dosyć rzadko w Siedmiogrodzie, Saxonii, Mexyku i Brezylii.

Alabaster, kamień zwykle koloru białego, śnieżystego, czasem z odmianami nieco zabarwionemi, miękki tak dalece, że paznogciem daje się rysować. Dwa są gatunki alabastru: właściwy, to jest siarczan wapna czyli gips ziarnisty, podobny do marmuru posągowego, różniący się od niego tylko silném przeświecaniem, i ten znajduje się we Włoszech a nawet i u nas w Krakowskiém, Sandomirskiém, Galicyi i na Podolu;—oraz alabaster wapienny czyli tak zwany *starożytny* (antico), węglan wapna włóknisty, twardszy od poprzedzającego i dlatego znacznie droższy.

Alabatis, w litewskiéj mitologii bogini, opiekująca się uprawą lnu.

Alacci, ob. *Allatuis*.

Alaczynowie, plemię Kirgiskie, zimuje nad morzem Kaspijskiém i jeziorami Kanysz-Samarskiemi; 1300 kibitek a 5200 męszczyzn.

Ala-dagh, łańcuch gór w Turcyi Azyjat. w okolicach jez. Wan, tworzy część działu wodnego między zatoką Perską i m. Kaspijskiém.

Aladża-Kisar, ob. Kruszewac.

Ala-Eddin, znany pod nazwą *Starca z Gór*, panował na Libanie od r. 1221 jako naczelnik sekty izmaelickiéj *Atasinów*. Rzucał postrach niezmierny na wszystkich książąt okolicznych i podróżnych, których sam ze swymi poddanymi nielitościwie mordował. Ludwik ś. przybywszy do Palestyny, zdołał przecież zuchwalstwo jego ukrócić. Został zabity r. 1272, życie jego dało powód do wielu legend i powieści bajecznych.— **Ala-Eddin** (Hussein-Dżansus: podpalacz świata), założyciel dynastyi Gaurydów w Persyi wschodniej i północnych Indyjach, panował od r. 1151—1176.— **Ala-Eddin**, w Hindostanie ostatni władzca z dynastyi Kaldżydów, panował od r. 1296—1316, należał do najznakomitszych monarchów swego kraju. Po nim nastąpił Tuglug-Chan.

Alagoas, miasto w Brezylii z portem nad oceanem Atlantyckim, 14,000 m. słynie z uprawy wybornego tytoniu. Prowincyja téj n. obejmuje 530 m. kw. i liczy blisko 300,000 m. (50,000 niewolników), trudniących się głównie uprawą trzciny cukrowéj, bawełny i wywozem drzewa farbierskiego.

Ala grecque, gatunek ozdób architektonicznych i malarskich, używanych na opaski ścian, tudzież na szlaki w obrazach i tkaninach; składają się one z linii spiralnéj, przerzynanéj prostopadłemi i poziomemi.

Alahmar (Mohammed Aben), arabski władca Grenady w Hiszpanii w XIII w. Rządził sprawiedliwie, sprzyjał rolnictwu, przemysłowi i sztukom pięknym, założył liczne szkoły i dobroczynne instytucyje. Sławny pałac Alhambra jest jego dziełem, † 1273.

Alaid (Ujakużacz), jedna z wysp Kurylskich, pomiędzy Kamczatką a Japoniją, długa 10 a sz. 7 w. góry jéj buchają dymem.

Alais (dawniéj *Alesia*), m. fr. w dep. Gard, o 11 mil od Nimes, 20,200 ludności. W czasie wojen religijnych za Ludwika XIII mieszkańcy tutejsi wystąpili zbrojnie przeciwko królowi. Znajduje się tu szkoła górnicza, piękny kościół gotycki i znaczne fabryki wyrobów jedwabnych, szkieł dętych, gisernia, garbarnie i t. d. Tu 27 Czerwca 1629 r, ugoda między Hugonotami i Ludwikiem XIII, który potwierdził im edykt Nantejski.

Alaja, sandżak turecki w Azyi Mniejszéj i miasto t. n. (star. *Coracesium*), niegdyś bardzo warowne, dziś podupadłe. W wojnie Pompejusza z rozbójnikami morskimi, służyło tym ostatnim za bezpieczne schronienie.

Ała-kuł czyli *Ałaktuguł*, gorzko-słone jezioro w stepie Kirgiskajsackim, obejmuje 1674 wiorst kw., na jednym jego brzegu, wysuniętym w formie półwyspu, znajduje się kilka wulkanów. Tamże drugie jezioro z wodą słodką (zwycz.) téjże nazwy.

Alalunga, gatunek ryby, ob. **Orcynus**.

Alaman (Łukasz), mexykański mąż stanu i historyk, ur. 1775. Przyczynił się wielce do podniesienia w swym kraju rolnictwa, przemysłu i oświaty. Zwolennik i pomocnik prezydenta Santa-Anny, † 1855. Najcenniejszém z dzieł jego jest „*Historia de Mexico*" (5 t. Mexico 1849—52)

Alamani (Luigi), poeta florencki, ur. 1495, † w Amboise 1556. Wygnany z Florencyi za udział w spisku przeciwko kardynałowi Julijuszowi Medici, (późniejszemu papieżowi Klemensowi VII), schronił się do Francyi i przebywał na dworze Franciszka I, który wysoko go ceniąc mianował swoim ambasadorem przy Karolu V. Potém Henryk II używał go także do różnych spraw dyplomatycznych. Najznakomitszém jego dziełem jest poemat dydaktyczny: *La coltivazione* i poemat bohaterski w 24 pieśniach: *Girone il Cortese*. Komedyja *Flora* i inne jego utwory, zebrane są w 2 tomach pod t. *Opera Toscane* (Lyon 1532). Pisma jego odznaczają się lekkością, jasnością i poprawnością stylu, chociaż brak im siły i polotu poetycznego.

Alamo, twierdza w hr. Bekar, rzeczypospolitéj Texas, stała się pamiętną w ostatnich wojnach tego kraju z Mexykiem przez to, że Mexykanie zdobywszy ją pod dowództwem Santa-Anny, całą załogę wyrznęli.

Alamos, miasto w Mexykańskiéj prowincyi Sonora a Cinaloa, ma 6000 m. i posiada bogate kopalnie srebra i znaczny prowadzi handel; pamiętne morderczą walką, na ulicach miasta, między Mexykanami a Francuzami.

Alampia (brak blasku) stan chorobliwy ryb, przy którym brak prążkowanych, najczęściej sześciokątnych tafelek, które powodują blask srebrny ryb, a przez bezbarwne łuski skóra i części mięsne przebijają się blado różowo. **A.** Opisana po raz pierwszy przez Siebolda w dziele „*Die Süsswasserfische von Mitteleuropa*" 1869.

Alan, napisał: *List O. Alana, lektora i wikarego konwentu Krakowskiego do O. Mateusza Borowickiego przeora*, zawierający wiadomości o napadzie Szwedów na Kraków w r. 1656.

Aland (D. G.), autor pisma: *De imperii erga Poloniam auctoritate*, Lipsk 1752.

Alandus (Jan), jezuita, spowiednik i przyjaciel Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła, zwanego Sierotką, którego synów wychowywał, † r. 1641. Zostawił dzieła: *Cuda śś. Aniołów bożych w kościele ś. Michała w Nieświeżu*, Wilno 1630. *Soliloquia s. Augustini*; przełożył na język polski: *Pamiątka Mikołajowi Radziwiłłowi*, Wilno 1617; *Devotio hebdomadaria ad s. Michaelem* (1630). i *Żywot Księcia Mikołaja Radziwiłła*, przekład z łacińskiego.

Alandzkie wyspy (Oe-land po szwedzku a po fińsku Agwenan-Maa), na morzu Baltyckiém, u wnijścia do zatoki Botnickiéj. Archipelag ten składa się z wyspy *Aland* i 200 innych większych i małych, z tych jednak tylko 80 zamieszkałych; należy do Rossyi i zaliczony jest do gub. Abowsko-Biörneborgskiej, obszaru 21 m. kw. przeszło 16,000

m. pochodzenia szwedzkiego, trudniących się głównie połowem ryb i psów morskich, tudzież chodowlą bydła i uprawą roli, o ile na to nieurodzajne skały pozwalają. Wyspy te są ważném stanowiskiem wojenném dla Rossyi. Na głównéj wyspie Aland znajduje się twierdza Bomarsund, która w czasie wojny Krymskiej r. 1854 poddała się wojskom sprzymierzonym francusko-angielskim (dnia 16 Sierpnia).

Alandża, obwarowana skała w gub. Tyfliskiéj, o 30 wiorst na wschód od m. Nachiczewanu. Opatrzona podwójnym murem, w koszarach może pomieścić do 2000 wojska. W czasie wojny Rossyi z Persyją w r. 1827 była przytułkiem dla okolicznych mieszkańców. Zdobytą została przez Rossyjan pod dowództwem majora Kuszlańskiego

Alangiaceae (Wyrzeczkowate), mała rodzina roślin dwuliścieniowych, oddzielona z rodziny mirtowatych; należą tu krzewy i drzewa, wszystkie w Azyi zwrotnikowéj. Rodzaj *Alangium* wydaje owoc jadalny, sok zaś korzeni używa się w Indyjach wschodnich przeciw ukąszeniu węży.

Alanowie, naród barbarzyński pochodzenia scytyjskiego, znany z czasów wielkiéj wędrówki narodów. Z ojczyzny swéj Kaukazu, posunęli się Alanowie ku Donowi w Europie. Za czasów Adryjana wdarli się w posiadłości Rzymskie w Azyi Mniejszéj, skąd wygnał ich cesarz Probus w r. 280 przed Chr. W sto lat potém podbili z Hunnami państwo Hermanricha, króla Ostro-Gotów, a pomykając coraz daléj w r. 406 wtargnęli do Gallii a 409 do Hiszpanii. Późniejszemi czasy rozdzielili się na kilka części, które wśród innych narodów zaginęły. Szczątki tego narodu istnieją dotąd na Kaukazie, pod imieniem Osetyńców.

Alant, herb polski: tarcza w poprzek przepołowiona, dolna jéj połowa lazurowa, na niéj ryba głowacz (po niem. Alant), górna połowa złota.

Alanus ab insulis, znakomity teolog pierwszego okresu filozofii scholastycznéj, z powodu obszernéj nauki zwany *Doctor universalis*, ur. 1114, † 1203. Pozostawał w ścisłej zażyłości ze ś. Bernardem, opatem z Clairvaux. Dzieło jego poetyczne: *Anticlaudianus*, libri IX (Antwerpia 1611), nazywane jest encyklopedyją, jako zawierające w sobie wszystko, co człowiekowi wiedzieć należy.

Alańskie góry, pasmo gór lasu wołkońskiego w europejskiej Sarmacyi Ptolomeusza.

Alapicz (Jan), głośny w swoim czasie bohater chorwacki, odznaczał się szaloną odwagą jak niemniéj przebiegłością w razach krytycznych, ku czemu wielce mu dopomagała jego nędzna powierzchowność, był bowiem małego wzrostu i garbaty. Podczas oblężenia Sygietu przez Turków, pod dowództwem samego Solimana będących, uderzywszy w nocy na przednią ich straż, liczącą 15000 wojska, w 1500 ludzi, odniósł świetne zwycięstwo. Gdy Zryński z W. Juraniczem poświęcili się na śmierć, mianowany został wodzem. Następnie był przez lat 16 dowódzcą w Kaniżu i zastępcą bana. † 1585.

Alapajewsk m. w g. Permskiej nad rz. Alapajcem; 3000 m. huty miedziane od r. 1704; huty żelazne, wyrabiają rocznie 20,000 pud.

Alarçon y Mendoza (Don Jouan Ruiz de), dramatyczny poeta hiszpańsko-amerykański, urodzony w Mexyku przy końcu XVI w. zmarły 1639. W r. 1622 przybył do Madrytu, gdzie pozyskał urząd w królewskiéj radzie Indyj. Niesłychana duma, zjednała mu wielu nieprzyjaciół. Jednakże jego komedyje są pełne siły i oryginalności; najlepsze z nich są: *Kłamca* i *Tkacz z Segowii*. Celował głównie w komedyi charakterystycznéj.

Alard (Marya Józef Ludw. Jan Franc. Ant.), znakomity lekarz francuski, ur. 1779, † 1850, autor wielu poważnych dzieł lekarskich, pracował zwłaszcza nad chorobami naczyń limfatycznych.

Alard (Jan Delfin), tegoczesny znakomity skrzypek, ur. 1815 w Bajonnie, członek konserwatoryjum paryskiego. Wydał szkołę na skrzypce, poczytywaną za jedną z najlepszych, i napisał mnóstwo duetów, koncertów, symfonij i t. p. Jego *symfonija na dwoje skrzypiec*, wykonana na konkursie r. 1855, wielce jest cenioną.

Alarm, (z włoskiego *all'arme*), znaczy znak dany wojsku lub mieszkańcom przez odgłos bębna, trąby, dzwonu lub wystrzał z działa, celem spiesznego zgromadzenia się w przypadku nagłéj trwogi.

Alarmiści, nazywani bywają roznosiciele fałszywych wieści, mogących sprawić powszechną niespokojność i zamięszanie.

Alary v. **Alari** (Julijusz Abraham Eugenijusz), kompozytor włoski, ur. 1814 r., ułożył kilka oper, z których ważniejsze: „*Sardanapal*" (w 5 akt. 1852 r.) „*Piękność Djabelska*" opera komiczna (1 akt. 1861) „*Głos ludzki*" (2 akta, 1862).

Alaryk I, król Wizygotów z pokolenia Baltów, ur. 376 po Chr. wtargnął r. 395 do cesarstwa wschodnio-rzymskiego i spustoszył Pannoniją, Macedoniją i Grecyją. Arkadyjusz, cesarz wschodni, z nienawiści ku Stylichonowi, wodzowi cesarza zachodu Honoryjusza zawarł z A. przymierze i mianował go wielkorządcą Illiryi, skutkiem czego stał się A. potęgą, niebezpieczną obu państwom, Już 400 r. rzucił się na Italiją i mimo klęski poniesionéj (403) pod Polentia od Stylichona, dwukrotnie oblegał Rzym, który tylko złotem okupić mu się zdołał. Gdy następnie wiarołomny Honoryjusz po śmierci Stylichona (408), nie dotrzymał traktata, Alaryk obległ Rzym po raz trzeci, zdobył po krótkim szturmie i oddał na łup barbarzyńcom (410). Następnie przedsięwziął wyprawę do Sycylii, lecz w drodze umarł niespodziewanie w Cosenza (w Kalabryi) r. 412. Gotowie odwróciwszy koryto r. Busento pochowali w niém zwłoki swego monarchy wraz z ogromnemi skarbami, a następnie zamordowawszy wszystkich jeńców, użytych do pracy około grobu Alaryka, rzekę do dawnego zwrócili kierunku. Porów: *Simonis „Kritische Untersuchungen über die Geschichte Alarichs"* (Getynga 1858).

Alaryk II, ósmy król Wizygotów (484—507), panował w Hiszpanii, w części Gallii pomiędzy Rodanem a Pirenejami. Stolicą jego państwa była

Tuluza. Klodoweusz, król Franków, wystąpił zbrojnie przeciwko niemu i w bitwie pod Vouillé w Poitou, własną zabił go ręką. Jego staraniem ułożone zostały prawa z kodexu Teodozyjańskiego, znane w południowéj Francyi pod nazwą *Kodexu Alaryka*.

Alaska lub **Aljaska, Aljaksa, Alajszka** (Alaksak) lub *Walrussia*, wielki półwysep na północo-zachodnim pobrzeżu Ameryki, przeciąga się od 122° do 150° zachodn. długości i od 54° 40' półn. szer. aż do oceanu Lodowatego, stanowi terytorjum, zwane dawniej *Ameryką Rosyjską*, którą 1867 r. ustąpiła Rossyja Stanom Zjednoczonym za 7,200,000 dolarów. Obejmuje wraz z sąsiedniemi wyspami 27415 m. kw. a ludności liczy około 7500 m. po większéj części cudzoziemców (65000), Eskimosów, Aleutów (na wyspach t. n.) i Indyjan. Śnieżyste, wulkaniczne góry przerzynają półwysep; nad odnogą Brystolską wznosi się olbrzymi wulkan *Hjanin* v. *Hämmn*, na 11320 st. w. Zarząd terytoryjum mieści się w *Sitka* (New-Archangiel.) na wyspie t. n. twierdza: przystań z 500 m. Porów, *Whymper* „*Travel and adventures in Alaska*" (Lond. 1869). m. trudni się rybołostwem, myśliwstwem i ogrodnictwem. Na południu znajdują się wygodne porty. Wydry, lisy, niedźwiedzie czarne, rysie, rosomaki i mnóstwo jeleni, przynoszą myśliwcom znakomite korzyści. Jedna z gór do 12000 st. z dwoma szczytami, z tych jeden wulkaniczny.

A Lasko (Jan), ob. *Łaski*.

Alastor, przydomek Jowisza mściciela. Nazwisko brata Nestora, zabitego przez Herkulesa, oraz kilku innych postaci mitologicznych.

Alaszer, dawna *Filadelfija*, siedlisko jednego z kościołów apokaliptycznych pierwotnego chrześcijaństwa, dziś miasto tureckie w Azyi Mniejszéj w ejalecie Aidin o mil 16 na wschód Smyrny, liczy 15000 m.

Alatagh v. **Alatan**, góry śnieżyste i ciągnące się na południ. granicy Syberyi nad r. Ilą (dopływem jeziora Bałkasz), która je dzieli na *Dżungarski* albo *Cisileński Alatan*, zbadany przez Szrenka (1840), Semenowa (1857) i *Transileński A.* zbadany przez Semenowa (1857) i Gołubiewa (1859). Najwyższy wierzchołek 15000 st. *Alataúński obwód* obejmuje kraj wielkiéj hordy Kirgizów czyli Burutów, 3364 m. kw. i 150000 m.

A latere, wyrażenie łacińskie, używane bywa gdy się mówi o pewnych kardynałach, wysyłanych przez papieża ze szczególnemi pełnomocnictwami, bądź do obcych monarchów, bądź na sobory.

Alatri, miasto w b. państwie kościelném, 11400 m. Rezydencyja biskupa; posiada fabryki sukna, oraz trudni się uprawą wina i oliwy.

Alaunickie Góry, ob. Alańskie Góry.

Alava (don Miguel Ricardo de), generał hiszpański, ur. 1771, † 1843. Po abdykacyi Ferdynanda VII żarliwy stronnik konstytucyi, nadanéj przez Józefa Bonaparte. W r. 1811 widząc chwiejący się tron jego, przeszedł do obozu Anglików. Po powrocie króla został uwięziony, wkrótce atoli uwolniony, mianowany był posłem przy dworze hollenderskim. Następnie był rządcą Aragonii. Jako zwolennik nowéj konstytucyi, popadł w niełaskę i spędził kilka lat na wygnaniu; nareszcie regentka Maryja Krystyna powróciła go do kraju i wysłała w charakterze ambasadora do Londynu r. 1834. Lecz zniechęcony ciągłemi przemianami rządu złożył urząd i przeniósł się do Francyi.

Alava, jedna z trzech prowincyj Baskijskich w Hiszpanii, liczy przeszło 100,000 m. na 56 milach kw. z m. st. Victoria. Kraj górzysty lecz urodzajny, obfituje w zboże, szczególniéj pszenicę, wino i drzewo oliwne.

Alazanowie, pokolenie Scytów, zamieszkałe na obu brzegach Dniepru, opisane przez Herodota w księdze IV. Stałe ich siedziby znajdować się miały obok Kallijcidów, między Dnieprem a Bohem

Alba, willa i wieś pod Nieświeżem, gdzie książe Karol Radziwił (Panie Kochanku), z towarzyszami swymi i przyjaciołmi chętnie przebywał. Nazwa **Albeńczyków**, przyjaciół i stronników Radziwiłłowskich pochodzi od tego miejsca.

Alba (Ferdynand Alvares de Toledo książe), minister i wódz Karola V i Filipa II, królów hiszp. ur. 1508, † 1582, znany z czynów wojennych i niesłychanego okrucieństwa, spełnionego na tysiącach niewinnych ofiar. W młodości odznaczył się już w wielu bitwach a szczególniéj zwycięstwem, odniesioném pod Mühlbergiem nad elektorem Saskim (1547). Dopiéro powstanie Niderlandów przeciwko uciskowi Filipa II, którego Alba był doradcą, nastręczyło mu sposobność rozwinięcia całéj srogości swego charakteru, i przedstawienia się w historyi jako potwór rodzaju ludzkiego, jako hańba narodu, który go na świat wydał. Przybywszy w r. 1556 z tytułem wielko-rządcy do Niderlandów, powstałych przeciwko Filipowi, celem uśmierzenia powstania, oddał cały nieszczęśliwy naród na pastwę wszelkiego rodzaju okrucieństw, wymierzonych bądź z jego rozkazu, bądź z jego porady. Zaprowadził tak zwaną *Radę Krwawą*, w któréj sam prezydował i która skazywała na śmierć każdego obywatela, podejrzanego o najmniejsze przewinienie religijne i konfiskowała majątki osób skazanych. Sam chełpił się bezwstydnie, że podpisał 18,000 wyroków śmierci. Skutkiem takiego prześladowania 100,000 Niderlandczyków opuściło kraj rodzinny, a reszta przywiedziona do rozpaczy, rzuciła się do broni. Nareszcie przewidując smutny dla siebie koniec opuścił A. Niderlandy, a wkrótce potém wysłany został z wojskiem dla uśmierzenia Portugalii, gdzie również smutną zostawił po sobie sławę. Imię jego aż dotąd jest w obrzydzeniu u Niderlandczyków a głos historyi potwierdził sąd narodu, przedstawiając tego bohatera Hiszpanii jako typ, jako przedstawiciela krwawego fanatyzmu i ślepego tyraństwa Filipa II. Porów. *Motley* „*The rise of the Dutch republic*" (1856).

Alba, biała, płócienna, długa szata, okrywająca całego kapłana, służąca w kościele rzym. katol. do ubioru liturgicznego pod ornat.

Alba (star. *Alba Pompeja*), miasto w Sardynii nad r. Tanaro, na południe od Turynu, 7,500 m. stolica biskupa, posiada wspaniałą katedrę i prowadzi znaczny handel bydłem.

Alba (star. *Alba Fucentia*) nad jez. *Facinus*, miasto włoskie w b. królestwie Neapolitańskiém, 2500 m. dawna stolica krainy Marsów; posiadało amfiteatr i godne uwagi pomniki, których szczątki dziś jeszcze istnieją. Było ono zwykle miejscem pobytu znakomitych jeńców, wziętych do niewoli przez Rzymian. Przebywali tutaj: Perseusz, król Macedonii, po zwycięstwie Pawła Emilijana, Syfax, król Numidyi i Bituitus, król Arwernów.

Alba longa, starożytne miasto w Latium na południe Rzymu, zbudowane przez Askaniasa, syna Eneasa, zburzone przez Tullusa Hostyliusa. Jest to dzisiejsze Albano. (ob.).

Albacete, prowincyja południ.-zachodn. Hiszpanii, stanowiąca większą część dawnego królestwa Murcyi, 280 m. kw. i 215,000 m. A. główne m. prowincyi, 11860 m. prowadzi znaczny handel wyrobami nożowniczemi.

Albach (Józef Stanisław) franciszkanin, ur. 1795 r. w Preszburgu (Brzetisławi) słynął z kazań swoich w Peszcie. Porzuciwszy ambonę, poświęcił się naukom a głównie geografii i napisał *Geographie von Ungarn* (Pesth 1834), oraz *Mathematisch-physische und politische Geographie* (tamże).

Albacini, Albagini (Karol), rzeźbiarz mający wzięcie w Rzymie, autor pomników Czackich i Krasińskich w Dunajowcach z r. 1810.

Alba de Tormes, miasteczko w prow. Salamanka, pamiętne zwycięstwem Francuzów pod Kellermannem, odniesioném 28 Listopada 1809 nad Hiszpanami pod ks. del Parque.

Alban, (święty), pierwszy męczennik Anglii, ścięty około r. 303. Miasto angielskie St. Albans przyjęło swą nazwę od klasztoru wybudowanego tu na jego pamiątkę, która obchodzoną jest d. 22 Czerwca.

Albaneńczykowie, *Albanensowie* lub *Albeńcy*, odcień sekty Katarów, tak nazwani od m. Alby (w Piemoncie), powstali w końcu VIII w. Twierdzili, że Chrystus przyniosłszy ciało z nieba, nie był człowiekiem, nie cierpiał męki, nie umarł i nie zmartwychwstał.

Albanesy *Górne* i *Dolne*, dwie wioski w okolicy Zadru, zamieszkałe przez potomków rz. kat. Arnautów czyli Albańczyków, którzy tu osiedlili się około 1720 r. za staraniem W. Zmajewicza, arcybiskupa Barskiego. Jedna z tych wsi nazywa się także *Erizzo*, od nazwiska patrycyjusza weneckiego, który gorliwie opiekował się temi osiedleńcami. 900 m.

Albani, nazwisko sławnéj i bogatéj rodziny rzymskiéj, która osiadłszy w XVI w. we Włoszech, wydała wielu kardynałów, uczonych, ministrów, z których nawet jeden kardynał *Jan Franciszek Albani* został papieżem pod imieniem Klemensa XI (1700 1721).—Kilku członków téj rodziny weszło w bliższe stosunki z Polską i dwóch synowców papieża KlemensaXI było kolejno w ciągu XVIII w. protektorami spraw rzeczypospolitéj przy stolicy papieskiéj, a mianowicie: kardynał *Annibal*, ur. 1682, † 1751, wielki miłośnik literatury i sztuk pięknych, a którego liczne zbiory znajdują się śród osobliwości Watykanu. Dzieło jego „*Memorie concernenti la città d' Urbino*" świadczy o wszechstronnéj jego nauce. Kardynał *Alexander*, ur. 1692, † 1779, znany jako zapalony zwolennik jezuitów i śladem brata, miłośnik sztuk i nauk, który dla pomieszczenia zbiorów rodzinnych, wybudował wspaniałą willę przed Porta Salara, zwaną *Villa Albani*, w któréj znajdowała się sławna na całą Europę biblijoteka.—**Albani** (Jan Franciszek), synowiec poprzednich, ur. 1720, † 1804, był trzecim z téj rodziny i ostatnim protektorem Polski, i z tego tytułu mianowny był opatem Błędowskim zakonu Cystersów w Polsce.—**Albani** (Józef książę), synowiec ostatniego, ur. 1750, † 1834 r. Po śmierci ojca Horacego, objął księstwo dziedziczne i za Pijusa VII mianowany został kardynałem dyjakonem r. 1801. Kiedy w r. 1796 znajdował się w Wiedniu, dla spraw kościoła rzymskiego, jako gorliwy stronnik Austryi przeciwko Francyi, Francuzi przejąwszy przypadkiem jego listy pisane do kardynała Cusca, zerwali zawieszenie broni i zbrojno zajęli państwo papieskie, przy czém Albani stracił swoje wszystkie dobra a pałac jego zrabowano. Podczas rozruchów w Legacyjach (1831) wysłany z wojskiem do Bolonii zawezwał na pomoc Austryjaków. † 1834 r. W biblijotece Albanich mieszczą się ważne materyjały do historyi polskiéj. Porów. Przeździecki Al. „*Wiadomości bibljograficzne*". str. 93.

Albani (Franciszek), malarz szkoły bolońskiéj, ur. w Bononii 1578, † 1660. Znany współzawodnik Guida Reni, zostawił przeszło 50 wybornych obrazów kościelnych, później wszakże zwrócił się do przedmiotów mitologicznych; z najcelniejszych są jego obrazy czterech pór roku.

Albani (Maciej), sławny w Tyrolu fabrykant skrzypiec, które dotąd jeszcze bardzo poszukiwane i wysoko płacone. Zwykle znajduje się w nich napis: *Matthias Albanus fecit in Tyrol Bulsani: 1654.*

Albanija (Szkipy), prowincyja cesarstwa Tureckiego, nad m. Adryjatyckiém 800 m. kw. Pod względem położenia geograficznego dzieli się na północną, środkową i południową. Najwyższe góry *Kucz* 7000 st. *Prokletyje* 7600 st. *Lubatr* 7900 st. i inne mniejsze; jeziora *Pławskie* (2500 st.), *Ochrydskie* (dawniéj *Lychniss*), (2000 st.), obszerne 10 m. kw. oraz *Janińskie* i wiele innych: rzeką główną jest *Dryn Biały* i *Czarny*, oraz Bojana (spławna) i inne pomniejsze. Klimat bardzo rozmaity: w górach nad 7000 st. wieczny śnieg. W Janinie bywa śnieg w Styczniu a potém afrykański *sirocco*; w Meszowie jednak śnieg taje dopiero w Maju. W dolinach ciepło dochodzi do 28° R. w cieniu. Grunt formacyi kredowéj; mnóstwo strumieni niknie pod ziemią. Bywają silne trzęsienia ziemi. Roślinność bogata: w dolinach grecka, na wzgórzach alpejska. Rola uprawiana bywa aż do wysokości 3000 st., rolnictwo jednak stoi na bardzo niskim stopniu: oprócz zboża, uprawia się kuku-

rudza, ryż, tytoń, winc, melony, jabłka rajskie, morwa, figi, szafran i bawełna. Ogrodnictwo lepsze niż w całéj Turcyi. Lasów obfitość. Na brzegu morskim poławiają korale; ryb mnóstwo, także rozmaitych gadów, żółwi i ptastwa wodnego dostatek. A. liczy mieszkańców przeszło dwa milijony, złożonych z różnych narodowości. Turcy w liczbie 20,000 mieszkają w miastach (urzędnicy, wojskowi, kupcy i rzemieślnicy) na północy i wschodzie Słowianie na granicy czarnogórskiéj Serbowie, na pograniczu zaś macedońskiém Bułgarowie (około 150,000). W A. południowéj Grecy i Cyncarowie (Rumunowie), Cyganie i Armeńczycy; w środkowéj zaś przeważnie właściwi Albańczycy, pierwotni mieszkańcy, zwani Arnautami (ob.) przez Turków, a sami zowiący się Szkipetarami (góralami), przeszło półtora milijona. A. pozostaje pod zarządem dwóch gubernatorów: Janińskiego (część południowa) i Monastyrskiego (część północna). Pomimo to są jednak jeszcze prawie niezależne dwie miejscowości w części północnéj, zamieszkałe przez *Mirydytów* i *Klimentinów* oraz *Malisorów*, rządzonych przez własnych książąt i podwładnych im starostów w każdéj osadzie.—Dzieje tego kraju są tylko szeregiem wojen, najazdów i okrucieństw. Od najdawniejszych czasów począwszy od Pyrrusa, króla Epiru; A. była podbijana przez wszystkich sąsiadów, Greków i Rzymian, którzy tu założyli bogate miasta, przez Bułgarów, których królowie w IX w. przemieszkiwali w Ochrydzie, Normanów, przybyłych z Włoch i królów Serbskich, z których Szczepan Duszan zawładnął całym tym krajem, jak niemniéj przez Turków, (w wojnie przeciwko nim wsławił się XV w. narodowy bohater Skanderbeg); następnie przez Wenecyjan i znów przez Turków, których w naszych czasach wsławili: Pasza Janiński *Ali* (1831), *Osman* (1852) i *Awdi* (1857). Przeciwko tym wszystkim mężnie walczyli Albańczycy. W wojnach zaś o oswobodzenie Serbii, Grecyi, Epiru i Czarnogórza walczyli także, ale już tylko po téj stronie, która im większy żołd płaciła. Z téj téż przyczyny, odtąd Albańczycy są tylko narzędziem w ręku tureckim przeciwko Słowianom i Grekom.--Miastem głównem jest Skader, (Skodra v. Skutari), orazinne Bar (Antivari), Ochryda, Dracz (Durazzo), Janina. Porów. *Robert* „*Les Slaves de la Turquie*" (Par. 1844), *Bopp* „*Ueber das Albanesische*" (Berl. 1855), *Hacquard* „*Histoire et description de la haute Albanie et Guegarie*" (Par. 1859).

Albano, m. nad jeziorem t. n. o parę mil od Rzymu, otoczone pięknemi willami, liczy 6000 m. Znajdują się tu starożytne zwaliska, między któremi są grobowce Askaniasza, Horatiuszów i Curiatiuszów. Jezioro *Albańskie* (str. lacus Albanus), którego kotlina na 1000 stóp głęboka jest wygasłym wulkanem, również otoczona jest willami, między któremi w *Castel-Gondolfo* wznosi się wspaniały pałac papieski. *Albańskie góry*, wulkanicznego pochodzenia z bogatą wegetacyją i cienistemi lasy ciągną się wzdłuż wschodn. brzegów jeziora t. n. W okolicy rodzi się dobre tak zwane wino *Albańskie*

Albans, (Saint), m. angielskie w hrabstwie Hereford, niedaleko rzymskiego Verulamium, ma 7,675 m. i posiada starożytny (od 793 r.) klasztor Benedyktynów, kościół z epoki Normandów i grób sławnego Bakona.

Albany, miasto w Ameryce Północ. stolica stanu Nowego Yorku, nad r. Hudson, 62300 m. Miasto to jest jednym z najważniejszych punktów handlu wewnętrznego Stanów Zjednoczonych. Posiada akademiję lekarską, kilka towarzystw uczonych i sztuk pięknych, dwa banki, muzeum i arsenał, oraz kilka pięknych gmachów, między któremi kapitolium tutejsze jest najpiękniejszém po Waszyngtońskiém.

Albany lub **Albain**, pierwotna nazwa Szkocyi, a potém kilku książąt szkockich; między któremi znakomitsi byli *Robert Sztuart*, regent, † 1420; *Aleksander Sztuart*, syn Jakóba II, zmarły na wygnaniu we Francyi 1485 i *Jan Sztuart*, który towarzyszył królom Francyi, Ludwikowi XII i Franciszkowi I do Włoch, † 1536.

Albany (Ludwika Maryja Karolina hrabina), córka ks. Gustawa Adolfa v. Stolberg-Gedern, ur. 1753, zaślubiła 1772 pretendenta Karola Edwarda Stuart, wnuka Jakóba II, który wtedy przyjął tytuł hr. Albany. Z powodu nieszczęśliwego pożycia z mężem, człowiekiem złych obyczajów, rozłączyła się z nim i przeniosła się do Florencyi, gdzie po jego śmierci, żyła w ścisłych stosunkach z poetą Alfieri, a ten w swych dziełach unieśmiertelnił jéj imię. Umarła tamże w r. 1824. Porów. *Reumont* „*Die Grafin von A.*" (1860 r. 2 t.).

Albany, okrąg w Afryce południowéj, należący do Anglii z ludnością 11,600, wyłącznie prawie białych mieszkańców. Prowadzi handel skórami, kością słoniową, końmi i t. p.

Albany (New), miasto Stanów Zjednoczonych Ameryki w Indyjanie, blisko Ohio, 4,200 m. Posiada wielkie warsztaty budowy statków parowych.

Albarracin, forteca hiszpańska w Aragonii nad r. Gwadalkwiwir; ma 1883 m. i fabryki sukna. W bliskości znajduje się na 4400 stóp wysoka kulista góra Muela-de-san-Juan, pod względem hydrograficznym niezmiernie interesująca; z pomiędzy 4 bowiem strumieni wytryskujących z niéj, trzy przezwyciężają ogromne przeszkody torując sobie koryta, byle tylko uniknąć właściwego i więcéj naturalnego biegu.

Albatany, Albatenius lub **Albategnius** (Mohamed-Ben-Geber-Ben-Senan-Abu-Abdallah), najznakomitszy astronom arabski z IX wieku. † 929. Lalande mieści go w liczbie dwudziestu najznakomitszych astronomów świata. Najważniejsze jego dzieło było tłumaczone na język łaciński i wydane w r. 1537 p. t. *Scientia Stellarum*. Najważniejsza jednak jest jego zasługa w trygonometryi, on pierwszy bowiem użył wstawy zamiast cięciwy.

Albatros, (Żaglościg, *Diomedea*), wielki ptak z rzędu płetwonogich, żyjący na morzach południowych; obdarzony skrzydłami bardzo długiemi a stąd silnym i wytrzymałym lotem, zdolnym jest wytrzymać największe burze i nawałnice na pełném morzu i najgwałtowniejsze wichry w powie-

trzu. Ubarwieniem zbliżony jest do mew, karmi się głównie nieżywemi rybami. Mięso do jedzenia prawie niezdatne.

Albazyn, m. nad rz. Amurem, wystawione w r. 1665 przez polaka Nicefora Czernigowskiego, zburzone przez Chińczyków w r. 1685, odbudowane na nowo przez księcia Własowa, ustąpione zostało Chinom układem zawartym przez Gołowina r. 1689 z posłami Chińskimi w Nerczyńsku; poczem zostało na nowo przez Chińczyków zburzone. W okolicy poławiają perły i sobole.

Albeladory (*Abul-Abbas-Ahmed*), historyk arabski, † 895, nauczyciel synów kalifa Almotawakkel'a, napisał obszerne dzieło: o *Zdobyciu świata i wprowadzeniu islamizmu w Afryce i na wyspach morza Śródziemnego.*

Albemarle (Jerzy Tomasz Keppel hr.), ur. 1799 w Londynie; służył początkowo w armii; od 1751 członek izby wyższéj w 1858 r. występował przeciwko przyłączeniu królestw Indyjskich do państwa Wielkiéj Brytanii, ogłosił *Podróż po Bałkanie*, *Podróż z Indyj do Anglii i Pamiętniki Margrabiego Buckingham.*

Albemarlesund zatoka na wybrzeżach półn. Ameryki w stanie półn. Karoliny.

Albendorf (Wamberzyce), wieś na Szlązku pruskim, w reg. Wrocławskiéj, pow. Kladskim 1400 m. zwiedzana corocznie przez tłumy pielgrzymów, (70,000) z powodu cudownego obrazu N. Panny.

Albendi, m. włoskie w okolicy Genui, nad morzem Śródziemném, 5500 m. Ma piękną katedrę, ruiny i starożytności rzymskie oraz wyborny port, ale powietrze niezdrowe.

Alberdi (Jan Chrzciciel), ur. 1812 w Ameryce połudn. dyplomata, przeciwnik dyktatury Rozasa, wydał mnóstwo pism politycznych, służących za podstawę dzisiaj obowiązującéj konstytucyi w rzeczypospolitéj Argentyńskiéj, i ekonomicznych, przedstawiających jasno i dobitnie sprawy argentyńskie.

Alberès, odnoga gór pirenejskich przytykających do Francyi. W bliskości, lecz na ziemi francuskiéj (w dep. Pirenejów wschodnich), leży wieś Alberès, pamiętna zwycięstwem, jakie Francuzi pod dowództwem Dugommier'a odnieśli tu w r. 1794 nad Hiszpanami.

Abergati (Antoni), biskup włoski z Vigilia, był w r. 1620 za panowania Zygmunta III, chwilowym nuncyjuszem w Polsce.

Albergati Capacelli (Franciszek margrabia d') i drugi markiz *Hugon Vezza Albergati*, rodem z Bononii, pozyskawszy względy Stanisława Augusta, mianowani byli szambelanami i generał-adjutantami tego króla.

Albergati Capacelli (Franciszek margrabia d'), komedyjo-pisarz włoski, ur. w Bolonii około 1728 r. † 1804; napisał 12 tomów rozmaitych utworów scenicznych, które chociaż nie odznaczają się oryginalnością pomysłu, jednakże dla wybornego języka, dotąd jeszcze niektóre z nich, mile są widziane na teatrach włoskich.

Alberoni (Julijusz), kardynał i minister hiszpański, ur. 1664 w Firenzuola. Był synem biednego ogrodnika, a zdolności wrodzone doprowadziły go do wysokiego znaczenia. Filip V mianował go pierwszym ministrem i grandem Hiszpanii. Pycha atoli i zbyteczna usłużność względem królowéj Elżbiety, pragnącéj wszystkich synów swoich widzieć na tronach europejskich, wplątała go w głośne naówczas intrygi polityczne, skutkiem których Filip skazał go w r. 1720 na wygnanie. Wróciwszy za papieża Innocentego XIII do wszystkich godności duchownych, † 1752 w Rzymie zostawiwszy swemu stryjowi Cezarowi Alberoni ogromny majątek.

Albers (Jan Fryderyk Herman), lekarz niemiecki, ur. 1805; w r. 1831 uzyskał w Bonn katedrę patologii, anatomii patologicznéj i farmakologii wkrótce potém dyrektorstwo szpitala obłąkanych, rozwinął wielką działalność jako lekarz i pisarz. Z wielkiéj liczby dzieł jego ważniejsze: „*Atlas der Pathologischen Anatomie*" (ost. ed. 1862); „*Lehrbuch der Arzneimittel lehre*" i „*Handbuch der allgemeinen Pathologie.*"

Albert, imię niemieckie, to samo co *Adalbert* (ob).

Albert I, i t. d. ob. Albrecht.

Albert z Apoldenu, kanonik bremeński, biskup inflancki od r. 1198, założyciel m. Rygi (1200 r.). Pod pozorem krzewienia wiary śród pogan inflanckich zajmował się głównie polityką, zwabiał ze wszystkich stron Niemców i sprowadził do kraju kawalerów Mieczowych 1205, r. którym ustąpił trzecią część Inflant i z którymi potém w ciągłych był sporach i nieporozumieniach. Z Rusią prowadził częste wojny, w których nawet osobiście przyjmował udział. W r. 1224 obległ i zdobył Dorpat. † 1229 r.

Albert Saubeer, piąty biskup, a późniéj pierwszy arcybiskup rygski w Inflantach, z tytułem legata dla Prus, Litwy i Rusi, mianowany około r. 1253. Występował często w sporach zakonu Teutońskiego ze Żmudzią i Litwą 1272 r.

Albert (Wieniawita), biskup kujawski przez lat 8, † 1283. Od Mestwina ks. Pomorskiego otrzymał liczne w ziemiach nadania, z których, gdy Krzyżacy skutkiem zajść politycznych je zabrali, musiał zrzec się dziesięcin.

Albert, wójt krakowski, pamiętny w r. 1304 oporem, na czele niemieckich mieszczan krakowskich przeciwko powrotowi Władysława Łokietka do Krakowa. Kiedy Władysław zdobył zamek, Albert został ukarany utratą wszystkich dóbr.

Albert z Medyjolanu, kanonik raweński, przydany był w r. 1309 Janowi, arcybiskupowi bremeńskiemu, jako drugi legat do Polski dla rozsądzenia sporu Władysława Łokietka z Krzyżakami.

Albert (Olbracht), kanclerz księstwa dobrzyńskiego, proboszcz bocheński, dyplomata z czasów Kazimierza Wgo. Należał w r. 1339 do sądzenia sporu pomiędzy królem Pol. i Krzyżakami, a w r. 1352 wyprawiony był w poselstwie do Awinijonu, do papieża Klemensa VI z prośbą, o rozgrzeszenie za śmierć Baryczki i w innych sprawach kościoła polskiego.

Albert (Wojciech h. Zastrzębiec), arcybiskup gnieźnieński, kanclerz królowy Jadwigi i koronny, za panowania Władysława Jagiełły. Brał udział w wojnie z Krzyżakami 1410 r. Przeszkodził oddaniu Ziemi Spiskiéj Zygmuntowi Luxemburgskiemu. Zgromadził dwa synody w Łęczycy 1425 i 1435. r. Wpływał do wszystkich ważniejszych spraw kraju. Z Krzyżakami prowadził układy w Płońsku, które wywołały wojnę r. 1433. R. 1435 zawarł pokój z Krzyżakami. Stał na czele stronnictwa przychylnego zawarciu przymierza ze stronnictwem narodowém w Czechach. Założył m. Jastrzębie pod Iłżą i kilka zamków. Na biskupstwie siedział lat 37. † 1436.

Albert Starszy, pierwszy książe pruski, syn margrabiego Brandeburgskiego, Fryderyka i Zofii Jagiellonki, siostry Zygmunta Starego, ur. 1490, obrany wielkim mistrzem Krzyżaków w r. 1510. Znany jest z długich zatargów z królem Zygmuntem I o wykonanie hołdu, którego ten ostatni, jako od lennika swego się domagał. Ze sporów tych przyszło nawet do wojny, przerywanéj dwukrotnym rozejmem 1520 i 1521, poczém nareszcie zniewolony był, przyjąwszy luteranizm, sekularyzować swój zakon na księstwo świeckie jako lenność Polski. Hołd wykonał a uroczystość inwestytury lenniczéj odbyła się 8 Kwietnia 1525 publicznie i świetnie na rynku krakowskim, w ugodzie téj rozszerzono prawo dziedzicznego lennictwa na całą liniją brandeburgską i anspachską, aż do zupełnego jéj po mieczu wygaśnięcia. 1526 r. ożenił się z Dorotą, królewną duńską, a po jéj śmierci powtórnie z Anną Maryją, księżniczką brunszwicką. Przez resztę życia będąc wiernym lennikiem Polski, zajmował się usilnie rozkrzewianiem oświaty i wyznania ewangelickiego, oraz urządzeniem nowego swego państwa. Założył uniwersytet w Królewcu 1543 r. i napisał dziełko, *Von der Krieges Ordnung oder der Kunst Krieg zu führen*; przypisane królowi polskiemu 1555 r.; tłumaczone przez Macieja Strubicza.

Albert Fryderyk, syn poprzedniego, ur. 1552, przez ciąg rządów swoich był równie jak ojciec wiernym lennikiem Polski. Chwilowo cierpiał obłąkanie i zostawał pod opieką Jerzego Fryderyka z Anspachu, który w jego imieniu wykonał hołd na sejmie Warszawskim r. 1578. Po śmierci Jerzego sam objął rządy w r. 1604.

Albert (z Kamenka Mikołaj), współtłumacz i wykładacz *Biblii Czeskiéj* zwanéj *Kralicką*, oryjentalista, ur. w poł. XVI w. na Szlązku; inspektór szkół tamże i w marg. Morawskiém; był współprawnikiem M. Daniela z Welesławina „*Sylva Quadrilinguis*. Około r. 1590 udał się do Niemiec, gdzie trudnił się nauczycielstwem i pracami literackiemi. W r. 1609 powołany do zreorganizowanéj akademii pragskiéj na profesora jęz. hebrajskiego; opuściwszy jednak profesurę w r. 1610 w skutek jakichś intryg, uczył prywatnie jęz. wschodnich. W następ. r. został rektorem nowozałożonéj szkoły (*Pedag. academici trilinguis*) a w r. 1612 dziekanem wyd. fil. uniwersytetu Prag. † 1617.—(A. z K. Katarzyna), córka powyższego odznaczała się wysoką nauką, dokładną znajomością języka niem. łacińsk. greck. i hebrajskiego, w których prowadziła rozprawy naukowe z uczonymi.

Albert (Jan), brat przyrodni Władysława IV, króla polskiego, ur. z Konstancyi austryjackiéj, biskup krakowski i kardynał. Umarł w podróży do Włoch w 23 roku życia 1634 r.

Albert Kazimierz (Albrycht), syn Augusta III, króla polskiego, i Maryi Józefy austryjackiéj, ur. 1738. Jako generał austryjacki, wielkorządca Węgier i zięć Maryi Teresy, miał nadzieję wstąpienia po Stanisławie Auguście na tron polski. Podczas rewolucyi francuskiéj będąc wielkorządcą austryjackich Nierlandów brał udział w wojnie sprzymierzonych przeciw Francyi 1792, lecz pobity pod Jemappes, wrócił do Wiednia, gdzie † 1826 r. Pozostawił po sobie piękne zbiory obrazów szkoły włoskiéj, niderlandzkiéj i niemieckiéj, które wraz z innemi dziełami sztuk pięknych, przekazał jako majorat arcyksięciu Karolowi.

Albert (Franciszek August Karol Emmanuel), książę Saxen-Koburg Gotha, ur. 1819. Odebrawszy jak najstaranniejszą edukacyją zaślubił 1840 r. królowę angielską Wiktoryją i otrzymał tytuł królewskiéj wysokości. Zachowanie się jego jako *księcia małżonka*, w kraju tak przywiązanym do swoich swobód, było pełne umiarkowania, rozsądku i godności. Zajmując się troskliwie wychowaniem swych dzieci, wspierał umiejętnie i mądrze sztuki piękne, nauki i rolnictwo. Z jego natchnienia i jego staraniem powstało mnóstwo pożytecznych instytucyj w Anglii, między innemi, pierwsza wspaniała wystawa powszechna w Londynie r. 1851, jego była pomysłem i głównie pod jego kierunkiem, przyszła do skutku. † 1861 r. w Londynie.

Albert (Alexander Marcin), ur. 1815 w Bury, mechanik i redaktor dziennika *l'Atelier* (1848 r). W czasie rewolucyi lutowéj t. r. wybrany na członka rządu tymczasowego, był jednocześnie naczelnikiem komisyi nagród narodowych, oraz wiceprezydentem komisyi robotniczéj. Nareszcie, za czynny udział w powstaniu Socyjalistów 15 Maja 1848, skazany został na długoletnie więzienie, które odsiadywał w Doullens, w Belle—Ile i w Tours. Uwolniony w r. 1859, zajmuje obecnie skromny urząd w administracyi gazu w Paryżu.

Albert (Fryd. Aug.), saski następca tronu, ur. 1828 r. w Dreźnie. 1849 r. jako kapitan artyleryi brał udział w wojnie duńskiéj w Slezwig-Holsztynie; jako generał lejtnant dowodząc pod Benedekiem jednym korpusem w wojnie prusko-austryjackiéj 1866 r. walczył pod Iczynem i Königrätz (Kralowy Hradec); w wojnie zaś francusko-niemieckiéj 1870—71 dowodził 12 korpusem armii północno-niemieckiéj pod Gravelotte, Rézonville i Sèdan, a przy końcu wojny otrzymał za zasługi główne dowództwo nad nowo utworzoną czwartą armiją. Żona jego ks. Karolina v. Waza od 1853 r.

Albert Nyanza, ob. *Luta Nzige*.

Albert Wielki, ob. Albertus.

Albertet, poeta prowansalski w końcu XIII w. śpiewał na cześć pięknéj i wykształconéj margrabiny Malespine, od któréj gdy przymuszony był oddalić się, umarł z żalu i tęsknoty w Tarascone.

Alberti (Leon-Battista), ur. we Florencyi 1398 r. † 1471, był znakomitym malarzem, muzykiem a przedewszystkiém budowniczym, on wynalazł perspektywiczno-optyczne malowidła i napisał: *De pictora*. Znakomitsze wzniesione przezeń budowle są: we Florencyi *pałac Ruccellai i chór w kościele la Nunziata*, w Rzymie *fontanna Trevi*, w Rimini *kościół ś. Franciszka*, w których starał się formy starożytno-klasyczne zjednoczyć z gustem i wymaganiami nowoczesnemi. Nadto, zostawił po sobie ważne dzieło, na wszystkie niemal języki tłomaczone: *De re aedificatoria* (Florencyja, 1541).

Alberti (Cherubino), zwany także od miejsca urodzenia *Berghegiano*, malarz historyczny i sztycharz; ur. 1552, † 1615; ryciny jego dziś jeszcze są poszukiwane.

Alberti, zamożna rodzina mieszczańska we Florencyi, pamiętna w rozterkach rzeczypospolitéj w XIV w.

Alberti (Fryd. Aug.), znakomity geolog i górnik niemiecki, ur. 1795. Jako zawiadowca salin we Friedrichshall pracami swemi oddał wielkie usługi całym Niemcom. Z dzieł jego najważniejsze: „*Halurgische Geologie*“ (2 t. Stutg. 1852) i „*Ueberblick über den Trias*“ (1864).

Albertinelli (Mariotto), znakomity malarz włoski, ur. 1475 r. † 1512 lub téż 1520, współuczeń, przyjaciel i naśladowca Fra Bartolommeo. Prace ich były tak do siebie podobne, że trudno było ich pędzel rozróżnić; często pracowali razem. *Nawiedzenie N. P. i Elżbiety* (w pałacu Ufizzich we Florencyi) uchodzi za arcydzieło pod względem kompozycyi, wybornego rysunku i kolorytu.

Albertini (Jan Krzysz. v.), ur. 1769, † 1831, kaznodzieja Braci Morawskich w Nizku, następnie biskup w Ochranowie; wydał *Kazania i pieśni kościelne* (w jęz. niem.) oraz *Florę Łużycką*.

Albertini (Joachim), napisał dwie opery: *Circe* i *Virginia*; był w r. 1784 mistrzem kapeli króla polskiego Stanisława Augusta. † 1812 r. w Rzymie.

Albertotypia, rodzaj fotolitografii (fotodruku), tak nazwany od wynalazcy J. Alberta w Monachijum, szczegóły jednak postępowania wynalazca utrzymuje w tajemnicy; co do pierwszeństwa wynalazku miał miejsce spór między Albertem a Gemoserem, odbitki jednak Alberta są wyższe; metoda ta zdaje się wiele na przyszłość obiecywać. Patrz „*Photographische Mittheilungen*“ zeszyt wrześniowy 1869. Ob. *Fotografija*. U nas w r. 1871 Bayer i Dutkiewicz pierwsi wprowadzili fotodruk.

Albertowskie Talary, także zwane *Krzyżowe lub Brabanckie*; najpierw bite przez arcyksięcia Alberta (Albrechta) VII. Szło ich 9 1/4 na grzywnę zł. Weszły w powszechne użycie w krajach słowiań. i tur. dlatego téż wszystkie prawie mocarstwa biły podobne; w naszym czasie na wschodzie mają obieg na ich miejsce, talary Maryi Teresy.

Albertrandy (Jan Chrzciciel), ur. w Warszawie r. 1731 i zmarły w témże mieście r. 1808. Nauki pobierał u jezuitów i w 19 roku życia wstąpił do ich zakonu. Nadzwyczajną obdarzony pamięcią, z łatwością wyuczył się obcych języków starożytnych i nowożytnych. Założoną przez biskupa kijowskiego Józefa Załuskiego biblijotekę publiczną w Warszawie uporządkował i spisał jéj katalogi. Potém zajmował się wychowaniem Felixa Łubieńskiego, wnuka prymasa, dla którego napisał *Historyją Rzymską i Dzieje Polski*, a następnie towarzyszył mu do akademii w Sienna i do Rzymu, gdzie z zapałem oddawał się badaniom starożytności. Po powrocie do kraju w r. 1773, ze znakomitym zbiorem medali greckich i rzymskich, nabytym od Łubińskiego przez Stanisława Augusta, mianowany został lektorem króla i był zarazem zawiadowcą jego biblijoteki i zbioru rycin, dla uzupełnienia których wysłany został do Włoch, z poleceniem przejrzenia ważniejszych księgozbiorów i wydobycia z nich rzeczy, dotyczących dziejów ojczystych. Powrócił po trzech latach z bogatym plonem, gdyż własną ręką przepisał 110 woluminów, za co otrzymał medal z napisem: „*Merentibus*.“ W r. 1789 wysłany znowu został w tymże samym celu do Szwecyi, gdzie również ciekawe zebrał materyjały, i te w kilkudziesięciu woluminach pomieścił. W nagrodę tak gorliwéj pracy i zasług król nadał Albertrandemu godność szlachecką, ozdobił go orderem ś. Stanisława i przedstawił na biskupa, skutkiem czego konsekrowany był na biskupstwo zenopolitańskie r. 1796. Po utworzeniu się Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk, wybrany został jego prezesem. Ważniejsze jego prace drukiem ogłoszone są: 1) *Dzieje Królestwa Polskiego krótko porządkiem lat opisane*; 2) *Dzieje rzeczypospolitéj rzymskiéj, od założenia Rzymu aż do cesarzów, tłumaczenie z francuskiego*; 3) *Zbiór wiadomości gospodarskich*; 4) *Zabytki starożytności rzymskich* i t. d.; 5) *Panowanie Henryka Walezyjusza i Stefana Batorego*; 6) *Panowanie Jana Kazimierza, Jana Alberta i Alexandra Jagiellończyków*; 7) *Dwadzieścia sześć lat panowania Władysława Jagiełły* (ed. Raczyńskiego, Wrocław. 1854) 8) „*Relacyje Nuncyjuszów apostolskich i innych osób o Polsce, od* 1549—1690 *r.* (ed. Rykaczewskiego Berlin 1864 2 t.), prócz wielu rozpraw zamieszczonych w rozmaitych pismach peryjodycznych i rękopismów rozproszonych po całym kraju. W r. 1858 wydane także zostały w Warszawie jego *Kazania i nauki*.—**A.** (Antoni d'), włoch osiadły w Polsce, mieszczanin warszawski; nadworny malarz Stanisława Augusta, malował wiele obrazów kościelnych i portretów, wydał poemat „*Wiersz o Malarstwie*“ (Warszawa u Grölla 1790); na końcu dziełka znajduje się krótki wykład *Anatomii zastosowany do potrzeb malarstwa*; rozprawa ta napisana była w celu objęcia wykładu anatomii w szkole sztuk pięknych, projektowanéj przez Stanisława Augusta.

Albertus. Tą nazwą oznaczano w Polsce w XVI i XVII w. żołnierza tchórza i niedołęgę, nie odpowiadającego swemu przeznaczeniu. Znane są z téj

epoki dwa poemata albo raczéj dyjalogi: *Albertus z wojny* (1596 — 1613) i *Wyprawa Albertusa na wojnę* (1595).

Albertus Magnus (Albert hr. Bollstädt), ur. 1205 w Lauingen. Wszedłszy do zakonu kaznodziejskiego po ukończeniu nauk w Padwie r. 1223, nauczał w Hildesheim, Ratyzbonie i Kolonii a następnie w Paryżu, gdzie wbrew zakazowi kościelnemu, wykładał publicznie systemat Arystotelesa. R. 1249 mianowany był rektorem akademii kolońskiéj, prowincyjałem zakonu i w tym ostatnim charakterze kilkakrotnie przysyłany był do Polski. W r. 1260 otrzymał biskupstwo ratyzbońskie, które wkrótce opuścił i wrócił do zakonu i w nim um. r. 1280. Dzieła jego w 21 tomach wydał Piotr Jammy w Lugdunie r. 1651, i te składają się w części z traktatów teologicznych, w części zaś z prac w dziedzinie fizyki, alchemii i historyi naturalnéj, które to ostatnie zjednały mu u współczesnych sławę czarnoksiężnika. Niektóre z dzieł jego były nawet w Polsce drukowane.

Albertus Fontinus, Franciszkanin, wydał r. 1515 w Krakowie; *Introductio in terminorum cognitionem.*

Albertus Serpcius *z Sierpska* (Sierpski), profesor akademii krakowskiéj, wydał *Annotationes in M. T. Ciceronis declamationem in C. Verrem i t. d.* r. 1578, powtórzone w r. 1585.

Albertyn, w gub. Grodzieńskiéj osada będąca własnością, Władysława Pusłowskiego. Znajdują się tu fabryki sukna, kortów, dywanów i wiele innych zakładów którym ruch nadaje staw, utworzony z napływu rzeki Issy.

Albertyńska linija, panująca dzisiaj młodsza linija domu Saskiego. Synowie elektora Fryderyka Łagodnego, Ernest i Albrecht, panowali wspólnie od r. 1464—1480, późniéj atoli nastąpił między nimi rozdział kraju, a skutkiem dalszych wypadków następcy Albrechta utrzymali się przy wszystkich prawie posiadłościach starszéj linii Ernesta, przyjęli tytuł królewski 1806 r.

Alberus (Erazm), uczony niemiecki, ur. na początku XVI w. w Wetterau, † 1553; prof. teologii w Witenberdze; napisał *Buch des Tugendund Weisheit* (*1550 r.*), *Die Barfüssermönche*, *Eulenspiegel u. Alkoran* (1542 r.).

Alberyk I, margrabia Spolete i Camerino, mąż Marocyi, córki sławnéj Teodory, był świeckim władcą Rzymu w końcu IX i na początku X w. Podejrzany o sprowadzenie Węgrów do Włoch, został zamordowany przez Rzymian w r. 952. Pozostała po nim wdowa zaślubiła Hugona z Prowancyi, króla Włoch.—**A. II**, syn poprzedniego, † 954. zmusił ojczyma swego Hugona, króla Włoskiego do opuszczenia rządów i sam panował w Rzymie z tytułem wielkiego konsula przez lat 23. Jego syn Oktawijan, wybrany papieżem pod imieniem Jana XII, połączył w swéj osobie władzę świecką z cywilną.

Alberyk (Alberii), zakonnik reguły Cystersów w opactwie *Trium Fontium* w Szampanii, żyjący w połowie XIII w. Napisał *Kronikę* od stworzenia świata do r. 1241, wydaną przez Leibnica.

Albi lub **Alby**, stolica departamentu Tarn we Francyi, nad r. Tarn, około 16,000 m. była rezydencyją niegdyś książąt posiada starożytną katedrę i wiele pięknych budowli i pomników. Okolica nosi nazwę *Albigeois* kraina Albigensów.

Albigensowie, pochodzące od m. Albi nazwisko sekty manichejskiéj rozpowszechnianéj od XI w. w południowéj Francyi i w zasadach zbliżonéj do Katorów i Waldensów, występowali przeciwko papiestwu a prowadząc żywot skromny i pracowity otrzymali od ludu nazwę les bons homme Koncylium tuluskie 1119 r. potępiło ich, nazywając „Tuluskimi Kacerzami" a Inocenty II 1139 wyklął. opiekę znajdowali w bogatym panu Rajmundzie VI hr. Tuluzy. Kiedy Piotr Castelnau papieski legat i inkwizytor, nie mogąc wytępić kacerstwa został nawet zamordowany, Inocenty III ogłosił 1209 r. krucyjatę która pod kierownictwem legatów Arnolda i Milona i pod naczelném dowództwem Szymona de Monfort hr. Lejcester miała wytępić heretyków a właściwie zniszczyć posiadłości przychylnego im Rajmunda. Wojna trwała do 1229 r. w zdobytém m. Béziers wymordowano do 20000 ludzi, a w następnych latach całą okolicę zamieniono w pustynię, srożąc się przeciw bohaterskim i uczciwym Albigensom. Syn Rajmunda, Rajmund VII po walecznych ale bezskutecznych usiłowaniach uległ wreszcie i 1229 r. zawarł pokój, na mocy którego większa część ziemi jego przeszła w posiadanie Ludwika IX kr. francus.—Zakon Dominikański i wprowadzona inkwizycyja swemi okrucieństwami tak gorliwie nawracali kacerzów, że już w XIII w. imię Albigensów znikło a resztki ich szukały przytułku w Bośnii. Porów. Fauriel: „La Croisade contre les Albigeois" (Par 1838).

Albignac (Maurycy hr. de Castelnau), ur. 1775. Adjutant, generał i minister Hieronima, króla. Westfalskiego. Zniechęcony intrygami dworu wrócił do służby wojskowéj we Francyi. Za Burbonów był generalnym sekretarzem ministeryjum wojny, dowódcą szkoły wojskowéj w Saint Cyr i nareszcie marszałkiem Francyi, † 1824 r.

Albik, arcybiskup pragski, niemiec, rodem z Uniczowa w margrab. Morawskiém; początkowo był medykiem nadwornym króla Wacława IV (1396—1419 r.) oraz profesorem uniwersytetu pragskiego; pisma jego lekarskie istnieją w licznych rękopismach. Po śmierci arcybiskupa pragskiego Zbyńka (1411) powołany został na jego następcę choć miał tylko niższe święcenie. Było to właśnie w chwili, gdy Jan Hus i inni, wystąpili z żądaniami poprawy rządu kościelnego i przeciwko absolutyzmowi władzy kościelnéj. **Albik** jakoś nie odpowiadał potrzebom czasu, zastąpiony więc został przez biskupa ołomunieckiego, Konrada z Wechty, 1412 r. sam zaś usunął się z Pragi i zmarł gdzieś za granicą 1427 r.

Albin (Adryjan), Łużyczanin, poeta mieszkający w Krakowie około r. 1532. Jego poezyje mieszczą się w różnych dziełach, ówczesnych polskich autorów.

Albin, ob. Apofillit.

Albin (Stanisław) z Nowego Miasta, podkanclerz akademii krakowskiéj, napisał: *Exordia Epistolarum recollecta admodum epistolandi Joam Sacrani per Stanisl. a Lowicz.* Cracoviae 1521.

Albinagii jus, prawo, mocą którego skarb zabierał majątek cudzoziemca, zmarłego bezpotomnie (Dz. praw T. 7 str. 57) we Francyi znane pod nazwą droit d'aubaine.

Albini (Franciszek Józef), niemiecki mąż stanu, ur. 1748. Zdolnościami swemi zwrócił na siebie uwagę cesarza austr. Józefa II, któremu w r. 1799, przedstawił plan wypędzenia Francuzów. W roku 1815, mianowany był posłem cesarskim przy związku niemieckim, lecz nie objął jeszcze tego urzędu, gdy † r. 1816.

Albinos, człowiek, posiadający skórę zupełnie pozbawioną barwnika, skutkiem czego skóra jego jest mleczno-biała, włosy również białe, tęczówka blado różowa a źrenica silnie czerwona; wszyscy są krótkowidzami, w ogóle słabéj konstytucyi. Znajdują się we wszystkich klimatach, ale najczęściéj między murzynami, gdzie są przedmiotem odrazy. Niegdyś utrzymywano, że Albinosy stanowią jakieś oddzielne plemię, i opowiadano o nich dziwy. Albinizm czyli lenkopatyja przytrafia się też u zwierząt.

Albinovanus (C. Pedo), przyjaciel Owidiusa i autor epopei, opiewającéj świetne czyny Germanika, z któréj zaledwie kilkanaście wierszy, doszło do naszych czasów.

Albinus (Decius Clodius Septimus), wódz rzymski, który znajdując się w Gallii, po śmierci Pertynaxa (193) przywdział purpurę cesarską. Lecz Septimus Severus, inny wódz rzymski, wyruszył z wojskiem przeciwko niemu i zwyciężywszy w krwawéj bitwie pod Lugdunem (197 po Chr.) kazał go ściąć a głowę jego posłał do Rzymu, dla nastraszenia senatorów, którzy wybór Albinusa popierali.

Albinus (Jerzy), herbu Trzy Kraje, doktór obojga prawa, wydał w Krakowie 1537 mowę Cycerona za Archijaszem i pisał wiersze łacińskie. Poświęciwszy się późniéj stanowi duchownemu, przeniósł się do Litwy, gdzie został sufraganem wileńskim i biskupem metońskim (1550). Posądzony był o zamiar zaprowadzenia liturgii polskiéj. † 1570 r. zostawiwszy po sobie dziełko wydane w Krakowie 1560 p.t. *Piae meditationes stichologiae.*

Albinus (Piotr), wydał r. 1588 w Wittemberdze: *Życie Jerzego Sabina*, poety łacińsko-polskiego.

Albinus (Bernard), jeden z najznakomitszych lekarzy wieku XVII, był profesorem medycyny w Frankfurcie nad Odrą i w Lejdzie, gdzie † w r. 1721. Jego obszerna nauka i zajmujący wykład ściągały młodzież ze wszystkich uniwersytetów niemieckich. Pozostawił wiele dzieł. Synowie jego Bernard, Zygfryd i Chrystyjan Bernard, również znakomici lekarze.

Albion, nazwa spotykana już u Arystotelesa, jaką Rzymianie dawali dzisiejszéj Anglii i Szkocyi. Obecnie nazwa ta używaną jest tylko przez poetów.

Albion, zięć Wittekinda, wódz saxoński, który w r. 785 poddał się Karolowi W. i przyjął chrzest w Attigny.

Albion nowy, rozległy kraj na północno-zachodnich brzegach Ameryki Północnéj, odkryty w r. 1792 przez Vancouvera, zamieszkały przez dzikie pokolenia indyjskie, żyjące z polowania i rybołówstwa.

Albis, grzbiet górski w Szwajcaryi, na zachodn. stronie jez. Zürichskiego; najwyższy wierzchołek Uetli 2687 st. w. z którego najpiękniejszy rozpościera się widok; u stóp góry zakład leczenia zimną wodą założony r. 1839 na wzór grefenbergskiego przez Dr. Brünnera.

Albis (Piotr Zoranicz, poeta dalmacki); napisał wytworną prozą żartobliwe metamorfozy pod tyt.: *Selwe.* Żył w poł. XVI. Pisma jego wyszły w Wenecyi pod tyt.: *Plunine.*

Albit, minerał z klasy krzemianów; jest barwy przeważnie białéj, stanowi część składową wielu granitów, diorytów i trachitów; jest podwójnym krzemianem glinki i sody.

Albizzi, znakomita rodzina florencka odznaczyła się w zamieszkach swéj ojczyzny XIV i XV w. rywalizując z Medyceuszami.

Albistan m. mało azyjat. w najurodzajniejszéj i najobficiéj wodami zroszonéj równinie — pamiętne wielkiém zwycięstwem, jakie tu odniósł 1277 r. sułtan Bibars nad Turkami i Mongołami.

Albo (Józef) Rabbi rodem z Soria w Hiszpanii, sławny w historyi judaizmu udziałem swoim w kongresie żydowsko-chrześcijańskim odbytym 1413 i 14 w Tortoza, a z powodu którego napisał dzieło p. t. *Sefer Ikkarim*, to jest księgę dogmatów zasadniczych, w któréj bronił judaizmu przeciwko chrystyjanizmowi.

Alboin, założyciel królestwa Longobardów (561—574), panował w Noryce i Pannonii. Gdy wezwany został przez Narsesa, popadłego w niełaskę u dworu konstantynopolitańskiego, aby przeprawił się z wojskiem do Włoch, opanował wkrótce cały półwysep z wyjątkiem Rzymu, Rawenny i Wenecyi, i założył nowe państwo, którego stolicą uczynił Pawiją, zabiwszy przedtém Kunimunda, króla Gepidów. Zginął, zamordowany z rozkazu swéj żony Rozamundy, którą, będąc pijanym, zmusił do wypicia wina z czaszki ojca.

Alboni (Marietta), sławna śpiewaczka włoska, ur. 1823 w Cezenie, występowała na wszystkich prawie głównych scenach Europy i Ameryki, zachwycając wszędzie swoim kontraltowym głosem. W r. 1853 zaślubiła markiza włoskiego Pepoli.

Albornoz (Egidijusz Alvarez Carillo), wojowniczy arcybiskup Toledu, ur. w Cuença około 1300 r. † w Viterbo 1367. Przed Piotrem Okrutnym schronił się do Awinionu pod opiekę papieża Klemensa VI, który go mianował kardynałem. Następny papież Innocenty VII wysłał go 1353 do Rzymu w charakterze legata, celem powrócenia Włoch pod władzę papieską. Tu rozumem swoim, nie tylko jako mąż stanu, ale jako i wojownik, zjednawszy na swą stronę sławnego trybuna Rienzi, przywiódł do posłuszeństwa tyranów feudalnych,

a mianowicie kondotiera Malatestę i osadził na tronie Urbana V.

Albrecht, szlachta polska, herbu *Miły Dar*. Serce, na którém gwiazda złota sześcio-promienista, otoczone w polu gałązkami oliwnemi zielonemi; na hełmie pięć piór strusich, a między niemi w pośrodku gwiazda.

Albrecht Niedźwiedź lub Piękny, hr. v. Ballenstaedt, pierwszy margrabia Brandeburgski, ur. 1106, † 1170. Wygnany z Saxonii przez Henryka Dumnego Bawarskiego, zdobył na Słowianach w półn. Saxonii ich posiadłości a uzyskawszy na to potwierdzenie cesarza Niemieckiego, został pierwszym margrabią Bradenburgu. W bitwie pod Chlumem pko Sobiesławowi I, dostał się do niewoli. Wojował z książętami Bodryckiemi Przybysławem i Niklotem (1136 i 1137), lecz niepomyślnie dla siebie. Miał udział w wyprawie krzyżowéj przeciwko Słowianom Baltyckim, a następnie odbył do Palestyny pielgrzymkę, z któréj powróciwszy w r. 1159, oddał się wyłącznie germanizacyi swego kraju, krzewiąc ogniem i mieczem chrześcijaństwo między Słowianami.

Albrecht Achilles v. Ullisses, elektor Brandeburgski, trzeci syn Fryderyka, pierwszego elektora Brandebur. z familii Hohenzolernów; ur. 1414 r. sławny zwycięzca turniejowy, odziedziczył po ojcu (1440) Ansbach, po bracie (1464) Baireuth a po synowcu (1470) marchije z godnością elektorską. Przyjaciel i pomocnik słabego Fryderyka III, † 1486.

Albrecht Alcibiades, margrabia Brandeburgski, ur. 1522, znany powszechnie intrygant polityczny, a przez pochlebstwo dworzan zwany Alcibiadesem. Niestały w swoich przedsięwzięciach, był najprzód stronnikiem cesarza Karola V, potém przeszedł do elektora Maurycego, którego znowu porzucił i zbrojnie przeciw niemu wystąpił. Błąkał się w końcu po rozmaitych dworach i umarł u swego szwagra, margrabiego Badeńskiego r. 1555.

Albrecht, arcybiskup magdeburgski i kurfirst koloński, syn Jana Cycerona, kurfirsta brandeburgskiego, ur. 1489 r. powołał sławnego Tetzela do ogłaszania odpustów, co stało się początkiem reformacyi kościelnéj w Niemczech.

Albrecht Dumny, z domu Wettin, margrabia Miśnii, znany z zatargów z ojcem Ottonem Bogatym, którego nawet uwięził. Został otruty w r. 1195.

Albrecht I, król niemiecki od 1298—1308, starszy syn cesarza Rudolfa I, ur. 1248 r. Po śmierci ojca elektorowie wybrali na tron Adolfa Nassauskiego, którego Albrecht podczas wojny domowéj własną ręką zabił i tym sposobem utrzymał się przy koronie. Upokorzywszy się papieżowi Bonifacemu VIII, który wybór jego na tron uważał za nielegalny, prowadził nieszczęśliwie wojny z Hollandyją, Węgrami, Czechami i Turyngiją, a następnie zamierzał podbić Szwajcaryją, w tém Jan, syn Rudolfa młodszego brata Albrechta, obrażony za nieoddanie Szwabii, przypadającéj mu z dziedzictwa po ojcu, zawiązał spisek przeciwko cesarzowi i zabił go 1 Maja 1308 r.

Albrecht II, cesarz niemiecki, 1438—1439, syn księcia austryjackiego Albrechta IV, ur. 1397 lub 1399; zajmował się czynnie wewnętrznemi sprawami państwa; dla lepszego zarządu krajem, podzielił go na okręgi. Na sejmie był silnym przeciwnikiem prawa mocniejszego (*Faust-Recht*). Po jednym roku panowania umarł skutkiem zaraźliwéj choroby, rozpowszechnionéj podczas wojny z Turkami.

Albrecht II, książe austryjacki, syn króla Albrechta I, ur. się 1298. Prowadził nieszczęśliwą wojnę ze Szwajcarami, którzy mu zadali ciężką klęskę pod Morgarten, po któréj umarł z żalu i zmartwienia r. 1358.—**A. III** z Warkoczem (mit den Zopfe), syn poprzedzającego ur. 1348. Po śmierci dwóch braci podzielił się z najmłodszym Leopoldem ziemiami ojcowskiemi 1379 r. po długich sporach w ten sposób, że Leopold otrzymał Styryją, Karyntyją, Tyrol i posiadłości Szwabskie, a A. właściwą Austryją. Założył uniwersytet w Wiedniu.

Albrecht Odważny, ur. 1442, założyciel saskiéj dynastyi albertyńskiéj, syn elektora Fryderyka Łagodnego. Za pomoc daną cesarzowi Fryderykowi III w wojnie z Karolem Zuchwałym, mianowany był wodzem wojsk cesarskich w Niderlandach i rządcą tego kraju. Następnie cesarz Maxymilijan I nadał mu godność dziedzicznego namiestnika Fryzyi, ale nie zjednawszy sobie miłości Fryzów, przymuszony był kraj ten opuścić, † r. 1500.

Albrecht I Jagiellończyk, ob. Jan Albert.

Albrecht VII, arcyksiąże austryjacki, trzeci syn cesarza Maxymilijana II, ur. 1559. Wychowany na dworze króla hiszpańskiego, Filipa II w 18 roku życia został kardynałem, późniéj arcybiskupem Toledu, a od r. 1594 do 1596 był wicekrólem Portugalii. Wysłany następnie do Niderlandów dla uśmierzenia tego kraju, porzucił stan duchowny i ożenił się z córką Filipa Izabellą. W r. 1599 prowadził nieszczęśliwą wojnę z Maurycym Nassauskim, i po zawarciu pokoju osiadł w Bruxelli, gdzie † 1621.

Albrecht (Fryderyk Rudolf), syn arcyksięcia Karola, ur. 1817, feldmarszałek porucznik wojsk austryjackich. W r. 1848 miał sobie poruczone uśmierzenie powstania w Wiedniu, lecz polecenia tego nie spełnił, gdyż wkrótce po nominacyi złożył dowództwo. W wojnie włoskiéj dowodził dywizyją pod feldmarszałkiem Radeckim i przyczynił się do zwycięstwa pod Nawarrą. Wr. 1850 mianowany był naczelnym wodzem armii w Czechach, a następnie gubernatorem generalnym Węgier, aż do 1860 r. Podczas wojny 1866 r. otrzymał naczelne dowództwo nad armiją południową i 24 Lipca zwyciężył Włochów pod Custozza, skutkiem zaś niepomyślnego obrotu wojny w Niemczech, zajął miejsce Benedeka, lecz rozejm a potém pokój pragski położył koniec działaniom wojennym.

Albrecht nazwisko wielu średniowiecznych poetów niemieckich.

Albrecht (Wilhelm), agronom niemiecki, ur. 1766, † 1848. Radca dworu księcia Nassau, mianowany został dyrektorem szkoły agronomicznéj doświadczalnéj w księstwie nassauskiém, z któréj wyszła

znaczna liczba uczni celujących w swoim zawodzie i która wywarła zbawienny wpływ na zachodnie Niemcy. Był także redaktorem *Roczników* gospodarstwa wiejskiego w Nassauskiém i wydał kilka dzieł agronomicznych, bardzo pożytecznych.

Albrecht (Wilhelm Edward), ur. 1800 w Elblągu, pobierał nauki w Królewcu i Gettyndze, gdzie w r. 1830 został profesorem prawa i obowiązki te sprawował do r. 1837, kiedy za protest przeciwko aktowi z 1 Listopada, znoszącemu konstytucyję hannowerską otrzymał dymisyję i udał się do Lipska, gdzie wkrótce poruczono mu znowu katedrę prawa, a w r. 1848 przez połączone rządy niemieckie, mianowany został *mężem zaufania* z poleceniem ułożenia zasad ogólnéj ustawy dla Niemiec. Następnie wybrano go na posła do zgromadzenia frankfurckiego, skąd powróciwszy do Lipska, objął dawniejsze obowiązki profesora. Ważniejsze jego dzieła są: *Commentatio juris Germanici antiqui, doctrinam de probationibus adumbrans* (Królewiec 1827) i *Die Gewehre, als Grundlage des altdeutschen Sachenrechs* (Królewiec 1828).

Albrechtsberger (Jan Jerzy), znakomity kontrapunkcista muzyczny, ur. 1736. Był najprzód organistą przy wielu kościołach, a od r. 1792 kapelmistrzem katedry ś. Szczepana w Wiedniu, aż do śmierci 1809. Prócz wielu kompozycyj kościelnych, napisał: *Naukę kompozycyi muzycznéj* (Lipsk 1790—1821) i *Teoretyczne pisma o harmonii, generałbasie i t. d.* (1826), wydane przez jego ucznia Seyfrieda. Nieśmiertelny Beethoven był jego uczniem.

Albreda, miasto handlowe i portowe na zachod. brzegach Afryki w Gambii, ustąpione przez Francyję na rzecz Anglii r. 1857 w zamian za zrzeczenie się prawa handlu na wybrzeżu od rz. ś. Jana aż do zatoki i fortu Portandic; zamieszkałe przez 3000 czarnych Mandyngów.

Albret, starożytny dom książęcy we Francyi, którego początki sięgają XI w. i którego znakomitsi potomkowie byli: Karol d' **Albret** nieszczęśliwy wódz w bitwie pod Azincourt (1415), gdzie też poległ.—Jan d' **Albret** który zaślubiwszy Katarzynę de Foix (1484), został przez to królem Nawarry;—Joanna d' **Albret**, jego wnuczka, matka Henryka IV.—Cezar Febus d' **Albret** marszałek Francyi w r. 1654. Na tym ostatnim wygasła linija męska d' **Albret**.

Albucasis, ob. *Abul-Kacem*.

Albuera albo **Albuhera**, wioska hiszpańska w bliskości Badajoz, pamiętna morderczą bitwą pomiędzy Francuzami, pod dowództwem marszałka Soult'a, a połączoną armiją angielsko-portugalsko-hiszpańską, 16 Maja 1811.

Albufeda, ob. *Abul-Feda*.

Albufera, jezioro niedaleko Walencyi, kanałem połączone z morzem, obfituje w ryby i ptastwo; pamiętne zwycięstwem marsz. Suchet'a nad Anglikami 1812 r., za co otrzymał tytuł ks. Albufera.

Albugo jednostajne zmętnienie całéj rogówki oka, koloru białego (ob. *plamy rogówki*).

Albula dawna nazwa Tybru. Tegoż nazwiska jest góra w Szwajcaryi (9000 stóp.) w kantonie Gryzonów, należąca do łańcucha Alp Retyckich.

Albulae Tiburtinae (Acque), niewielkie jezioro pomiędzy Rzymem a Tivoli, zwane *Lago Solfatara*, zawierające w sobie wodę mineralną, nazywającą się *Acqua Albula Solfurea* albo *Acqua Tiburtina*. Zbliżając się do tego jeziora, zdaleka już czuć mocny zapach siarki, pochodzący od gazu siarko-wodorowego, wydobywającego się obficie z téj wody. Nad brzegiem jeziora znajdują się ruiny starożytnéj budowli, zwanéj kąpielami Agryppy (*Terme d'Agryppa*).

Album nazywano u Rzymian tablice białe, gipsem pociągnięte, służące do zapisywania obwieszczeń publicznych.—W uniwersytetach wyraz ten oznacza księgę, obejmującą spis uczniów, tablicę zawieszoną w przedsionku, na któréj przylepiają się rozporządzenia władzy uniwersyteckiéj.—Nareszcie *album* znaczy także książkę zawierającą zbiór różnych krótkich artykułów, albo zbiór szkiców jakiego malarza, albo nakoniec książkę, zawierającą w sobie rozmaite pamiątki.

Albumazar. (ob. Abu—Mazar.)

Albumen aluminosum, środek używany dawniéj przeciw zapaleniu oczu; była to mieszanina ałunu z wodą różaną i białkiem.

Albumin (białko), znajduje się w białku jaja, w surowicy krwi i w ogóle bardzo rozpowszechnione w świecie zwierzęcym i roślinnym; b. zwierzęce i roślinne mają jednakie własności; oprócz tlenu, wodoru, węgla i azotu zawiera nieco siarki i ślady fosforanu wapna, w wodzie łatwo rozpuszczalne, przy 70° około ścina się i przechodzi w odmianę nierozpuszczalną; ścinają je również niektóre odczynniki chemiczne, z alkalijami tworzy albuminaty czyli białkany. Używa się A. w medycynie jako odtrutka na związki rtęciowe, tworzy bowiem z sublimatem związek nierozpuszczalny, i do leczenia oparzelizny; w przemyśle do wyjaśniania cieczy jak wina, syropu cukrowego, do lutowania szkła i porcelany, w farbierstwie, fotografii i t. d. obecnie dla celów farbierstwa, (ob.) wyrabia się na wielką skalę fabrycznie. (ob. Białkowe ciała).

Albuminurya (białkomocz), odchodzenie białka rozpuszczonego w moczu. Następuje to z dwóch przyczyn: albo wskutek powiększonego ciśnienia krwi w naczyniach, białko krwi przecieka przez ściany naczyń, jak to ma miejsce w chorobach serca i dróg oddechowych; albo téż białko się wydziela w skutek zaburzeń zapalnych w samych nerkach, jak w chorobie Bright'a (ob.) Ten drugi przypadek jest pospolitszy.

Albunea lub **Albuna**, nimfa źródła blizko Tyburu (Tivoli), słynna wyroczniami, jakie udzielała udającym się do niéj o poradę, zsyłając na nich senne marzenia.

Albuquerque, twierdza w Estremadurze hiszpańskiéj, 7000 m.—**Albuquerque**, miasto w Nowym Mexyku, na wschodnim brzegu Rio del Norte, w bliskości Santa-Fé.

Albuquerque (Alfons) Wielki, zwany *Marsem portugalskim*, ur. 1452 w Lizbonie, założyciel potęgi Portugalczyków w Indyjach. Mianowany r. 1503 wice-królem Indyj, udał się z flotą i garstką lądowego wojska na wybrzeże Malabarskie, zdobył Goa i uczynił to miasto środkowym punktem handlu i władzy portugalskiéj, pod którą następnie podciągnął resztę Malabaru, Cejlon, wyspy Sundskie półwysep Malacca. Genijuszem i wysoką szlachetnością umiał wzbudzić uszanowanie i ufność we władcach indyjskich, którzy niejednokrotnie szukali jego rady i opieki. Mimo wielkich zasług, oczerniony przez nieprzyjaciół przed królem Emmanuelem, został odwołany z Indyj, a w jego miejsce posłano Lopeza Soareza, jego osobistego wroga. Z żalu i zgryzoty † r. 1515.—**Albuquerque** (Błażéj), syn jego, opisał życie swego ojca w dziele: *Commentarios del grande Affonso de Albuquerque*, 1576.

Albuquerque (Mathias), generał portugalski, † w Lizbonie 1646. Miał czynny udział w rewolucyi, skutkiem której Portugalija wybiła się z pod władzy hiszpańskiéj; zwycięstwem odniesioném pod Campo-Mayor 1644. utwierdził nowego króla Jana IV na tronie.

Alby (Ernest), powieściopisarz, ur. w Marsylii 1809, autor powieści historycznych: *Katarzyna z Nawarry*; *Haftarki Królowéj*; *Jeńcy Abdel Kadera* i innych.

Alcaçar, środkowy przylądek Afryki nad cieśniną Gibraltarską, między Ceutą a Tangerem.

Alcaçar (Baltazar), sławny hiszpański pisarz epigramatów w XVI w. Poezyje jego znajdują się w zbiorze wydanym przez Espinosa p. t. *Flores de poetas Illustres.*

Alcaçar Quivir, miasto w królestwie Fezu, założone przez kalifa Al-Mansora, pamiętne bitwą z Maurami. 4 Sierpnia 1578, nieszczęśliwą dla Portugalczyków, tu bowiem poległ król ich Sebastyjan.

Alcala (don Pedro Rivera książę), wice-król Neapolu za Filipa II, króla hiszpańskiego, † 1571. Odparł Turków, którzy wylądowali w Neapolitańskiém i uśmierzył buntowników, zamierzających obalić rządy hiszpańskie w tym kraju. Mądrość jego i sprawiedliwość były wielce przez Włochów cenione.

Alcala, nazwisko wielu miast hiszpańskich; najważniejsze *A. de Henares* w Nowéj Kastylii, nad rzeką t. n., posiada sławny niegdyś uniwersytet, założony 1499 przez kardynała Ximenesa i pamiętne jako miejsce urodzenia Michała Cervantesa; 8600 m.

Alcamo, miasto w prow. Trapani na wyspie Sycylii 20630 m. W okolicy leżą wspaniałe zwaliska starożytnéj Segesty. W miejscowym kościele piękny obraz Fiesole'go.

Alcan (Michał), francuski inżynier i mąż stanu, ur. 1811 wprowadził wiele pożytecznych ulepszeń w tkactwie. Od r. 1845 profesor w paryskiéj szkole sztuk i rzemiosł. Wybrany w r. 1848 reprezentantem ludu do zgromadzenia konstytucyjnego, głosował zawsze z komitetem Góry. Ważném jest jego dzieło „*Essai sur l'industrie des matières textiles*" (1847).

Alcantara, warowne miasto hiszpańskie w Estremadurze, 4100 m., siedlisko zakonu duchowno-rycerskiego, założonego w XII w. przez braci Suareza i Gomeza, pod imieniem *ś. Julijana od Gruszy*, który następnie od miasta przyjął nazwę zakonu Alcantara. Istniał on niezależnie aż do r. 1495, kiedy Ferdynand V godność wielkiego mistrza do korony przyłączył. Dzisiaj kawalerstwo Alcantara jest tylko zwyczajnym tytułem, który każdy, należycie wylegitymowany, szlachcic hiszpański pozyskać może za zasługi wojskowe i stanowi jednę z ozdób orderowych, gdyż sam zakon zniesiony został w r. 1835.

Alcazar, nazwa wielu pałaców królów maurytańskich, zwykle obwarowanych.

Alcazar de San-Juan, przemysłowe miasto hiszpańskie w prowincyi Ciudad-Real, 7900 m. Fabryki saletry, wyrobów jedwabnych i wełnianych.

Alcesta, córka Peliasa, żona Admeta, króla Fery. Appollo, którego Admet był ulubieńcem, wymógł na Parkach przyzwolenie, że ten ostatni nie umrze, jeżeli w dzień śmierci kto życie swoje za niego poświęci. Alcesta zrobiła tę ofiarę z siebie, lecz Prozerpina, wzruszona taką miłością, odesłała ją napowrót na ziemię. Niektórzy utrzymują, że Herkules przemocą wydobył ją z piekieł. Eurypides zostawił nam tragedyją, osnutą na tém podaniu. U nas Fr. Karpiński z tego przedmiotu napisał libretto do opery.

Alceusz, imię kilku postaci mitologicznych a mianowicie: **A.** syn Perseusza i Andromedy, ojciec Amfitryjona a dziad Herkulesa, od którego ten ostatni zwał się także Alcydem. **A.** syn Herkulesa i niewolnicy Omfali, jak utrzymują, praszczur Heraklidów.

Alceusz, grecki poeta liryczny, żyjący około 600 r. przed Chr. w Mitylenie, współczesny i wielbiciel Safony. Jako żołnierz nie odznaczał się odwagą, gdyż w kilku potyczkach uciekł z pola bitwy. Jako poeta poświęcał swą muzę namiętnościom politycznym; swemi szyderstwy ścigał Pittakosa i demokratów, łączących się często z tyranami miasta przeciwko stronnictwu arystokratycznemu, do którego należał poeta. On doprowadził eolską mellikę do najwyższéj doskonałości. Napisał mnóstwo hymnów, od i pieśni erotycznych, bardzo zmysłowych, językiem pełnym wdzięku i słodyczy. Fragmenta jego utworów zebrał i wydał August Matthiä w Lipsku 1827. Od niego pochodzi nazwa *Alcejskiéj zwrotki*, która się składa z 2 wierszy 11 zgłoskowych, 9 zgłoskowego jambicznego i 10 zgłoskowego alcejskiego, zwanego wierszem *logaedycznym.*

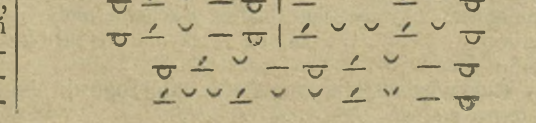

Alchemija, oznaczała w średnich wiekach sztukę przemieniania metali nieszlachetnych na szlachetne i szukania lekarstwa ogólnego, przywracającego młodość, niweczącego wszelkie choroby i odwracającego śmierć samą, czyli nauka, prowadząca do odkrycia tak zwanego *kamienia filozoficznego*. Zadanie A. obracało się koło dwóch tajemnic 1) tynktury czerwonéj, lwa czerwonego, magisterium wielkiego, które miało metale wszystkie zamieniać na złoto i być lekarstwem powszechném, i 2) tynktury białéj, lwa białego, magisterium małego, służącego do zamiany metali nieszlachetnych na srebro. Alchemicy wyprowadzali swą sztukę od Hermesa Trismegistesa, skąd nazwa sztuki hermetycznéj, początków jéj właściwych szukać należy jeszcze w starożytności. Ci z pomiędzy alchemików, co sądzili się w posiadaniu kamienia filozoficznego, nazywali się adeptami. Do sławniejszych należą arabowie: Geber (w IX), Avicenna, Averroës, (w XII), mnich angielski Roger Bacon, Agrikola, Bazyli Valentinus (w XV) Paracels (w XVI), Glauber, Brandt, Kunkel, w (XVII). Z polskich alchemików znani są Wincenty Kowski (w XV) i Michał Sędziwoj (w XVII). Pomimo jałowości poszukiwań alchemicznych przyznać jednakże należy, że badania te i łączące się z niemi rozmaite odkrycia, stały się podstawą dzisiejszéj chemii i alchemikom zawdzięczamy wiele ważnych odkryć, jak fosforu, porcelany i t. d. W miarę rozwijania się chemii, pojęcia A. słabły i dziś należą do przeszłości; nauka dzisiejsza uważa metale z jak największém prawdopodobieństwem za ciała niezłożone, różne między sobą, o zamianie przeto jednych na drugie mowy być nie może. Por. Schmieder, „*Geschichte der Alchemie* (1833), Figuier *L'alchimie et les alchimistes*."

Alchemilla, *Przywrotnik*, rodzaj roślin z rodziny Różowatych, obejmuje zioła o kwiatach zielonawych. Pospolity u nas gatunek *A. vulgaris*, zwany *lwią łapą* z powodu kształtu liści, u ludu u nas także *gęsią łapką*; korzeniowi jéj przypisywano niegdyś znakomite własności lekarskie. Alchemicy uważali rosę zbieraną z liści téj rośliny za korzystną przy otrzymywaniu kamienia filozoficznego, stąd jéj nazwa. Gatunek *A. arovensis* u nas rzadszy.

Alciat (Andrzéj), prawnik włoski, ur. w Medyjolanie 1492, † 1550. Wykładał naukę prawa z wielkiém powodzeniem w Avignon, Bourges, Medyjolanie, Bolonii i Ferrarze. Był on jednym z pierwszych, co usiłował naukę prawa objaśnić przez historyję, języki i literaturę starożytną, Wprowadzona przez niego innowacyja przyspieszyła upadek dawnych głosatorów i otworzyła drogę Cujatius'owi. Od jego epoki nie ograniczano się już na niewolniczém tłumaczeniu praw rzymskich, a zaczęto szukać ich zasad, wiązać je w jednę całość i pojmować stosunek, istniejący między prawodawstwem a obyczajami i instytucyjami krajowemi. Cała więc chwała zwrotu na tę drogę słusznie należy się A. Z dzieł jego najważniejsze: *Paradoxa Prawa Cywilnego*, *Praetermissa*, i rozprawa „*De Verborum significatione*".

Alcis, półbożek litewski, olbrzym czyniący wszelkiego rodzaju szkody ludziom.

Alcolea, miejsce obronne w hiszp. prow Cordova nad Gwadalkwiwirem. Tu Francuzi otrzymali zwycięstwo nad Hiszpanami 1808 r., a w wojnie domowéj 1868 generał Serrano, dowódca armii liberalnéj, nad wojskiém królewskiém marszałka Nowaliches'a.

Alcoy, m. w środku hiszpańskiéj prow. Alicante, w przepysznem położeniu na stoku Sierra Mariola; b. przemysłowe i liczne papiernie, fabryki sukna, wyrobów wełnianych i lnianych. 21900 m.

Alcudia (Manuel de Godoy, książę Pokoju), urodzony w Badajoz r. 1767. Młodo wszedł do służby wojskowéj, gdzie osobiste przymioty, zjednały mu taką wziętość u królowéj Ludwiki Maryi i króla Karola IV, że w cztery lata potém już był generał-adjutantem, w rok znowu księciem Alcudia, pierwszym ministrem i kawalerem orderu Złotego Runa. W kilka lat później ożeniony z infantką Teressą de Bourbon, stryjeczną siostrą królewską, zjednoczył w swojéj osobie wszystkie najwyższe dostojeństwa Hiszpanii z dochodami, wynoszącymi do 5 milijonów piastrów i wywierał stanowczy wpływ na losy swéj ojczyzny. Atoli wypadki polityczne, a mianowicie sojusz z Francyją, a stąd nieszczęśliwa wojna z Angliją, potém chęć wycofania się z tego przymierza, a stąd znowu układy z Napoleonem w Bayonnie, abdykacyja króla i wojna z Francyją, obudziły ku niemu nienawiść narodu i strąciły go ze szczytu dostojeństw, tak dalece, że tułając się po obcych krajach, żył w Paryżu z pensyi, wyznaczonéj mu w drodze łaski przez króla Ludwika Filipa. W r. 1847 powrócił do części dóbr swoich i niektórych tytułów. † 1851 r.

Alcyjata (Jan), emigrant polski, pisarz polityczny, † 1855 w Paryżu. Ogłosił: „*Rzecz o rozumie stanu w Polsce*" (Lipsk 1849, 2 ed. 1864) i „*Kilka słów o wypadkach* 1848 *r.* z notatkami od 1831 r." (Lipsk 1850).

Alcyjato (Jan Paweł), rodem z Piemontu lub Medyjolanu, zwolennik aryjanizmu, schronił się przed prześladowaniem w r. 1558 do Genewy, gdzie z innymi podpisał wyznanie wiary podług zasad Kalwina. Następnie przeniósł się do Polski w r. 1562, stąd do Siedmiogrodu, a wreszcie do Turcyi. Resztę życia przepędził w Gdańsku i tu † 1565. Oprócz udziału w przekładzie Biblii Radziwiłłowskiéj, znane są dwa jego listy pisane do Grzegorza Pauli r. 1564 i 5.

Alcybijades, wódz i mówca ateński, ur. około 450 r. przed Chr. Sierota po stracie ojca Kliniasa, poległego pod Koroneą, wychowywał się u swego wuja Peryklesa i od pierwszéj młodości już nadzwyczajne okazywał zdolności, które zjednały mu przyjaźń Sokratesa. Około r. 420 przyjął udział w sprawach politycznych i od téj chwili został współzawodnikiem Nikiasa, który niedawno co zawarł pokój ze Spartanami. Otóż zerwać ten pokój, a wpływem swoim dostarczyć żywiołu niepohamowanéj dumie, było głównym celem Alcybija-

desa. I powiodło mu się, albowiem wciągnąwszy Ateńczyków do nowéj wojny, uzyskał dowództwo nad wyprawą do Sycylii. Nienawiść przeciwników, obwiniających go o obrazę religii i poniesione klęski, wywołały taki gniew przeciwko niemu, że go na śmierć skazano, czego unikając, schronił się do Sparty, którą namawiał do zbrojnego wystąpienia przeciwko Atenom; lecz dowiedziawszy się, że znakomitsi Spartanie, powodowani zazdrością, godzą na jego życie, uszedł stąd do Tysafernesa, satrapy perskiego, którego znowu nakłonił do przymierza z Atenami przeciwko Sparcie. Jednocześnie wszakże nie zaniedbywał wszelkich starań i intryg, by uzyskać dozwolenie powrotu do kraju. Zabiegi te nie były bezskutecznemi, lud przebaczył mu dawne urazy i oddał dowództwo nad armiją, działającą przeciwko Spartanom i świeżo sprzymierzonym z nimi Persom, których poraził pod Cyzykiem. Wróciwszy do Aten, wysłany został wkrótce na czele floty do Azyi, gdzie klęski, poniesione przez jego zastępcę w dowództwie Antyjocha, wywołały przeciwko niemu oskarżenie o zdradę kraju i powtórny wyrok śmierci. Unikając kary, schronił się najprzód do Tracyi, skąd, nie sądząc się dosyć bezpiecznym, poszedł szukać przytułku u satrapy Farnabaza, który w skutek tajnego porozumienia ze Spartanami, postanowił go zamordować. Jakoż podpaliwszy dom, w którym przebywał, gdy ten ratując się od płomieni, oknem wyskoczył, nastawieni żołdacy strzałami go przeszyli r. 404 przed Chr. Plutarch i Cornelius Nepos opisali jego życie. Porów, Hertzberg, „*A., der Staatsmann und Feldherr*" (Halle 1803).

Alcydamos, retor grecki rodem z Eufei miasta w Azyi Mniejszéj, żył na początku V w. przed Chr. Pochlebne o nim wzmianki znajdujemy w Plutarchu, Arystotelesie i Cyceronie; pozostały po nim tylko dwie rozprawy: jedna przeciwko współczesnym mu retorom i sofistom; druga zawiera oskarżenie Palameda przez Ulissesa o zdradę.

Alcyfron (gr. Alkiphron), powieściopisarz grecki, żyjący w II, według innych w V w. po Chr. Romans jego w 116 listach wydany został przez Wagnera w Lipsku 1798 r.

Alcyjon, ob. Zimorodek.

Alcyjona, gwiazda trzeciéj wielkości, najpiękniejsza z Plejad w konstelacyi Byka. (ob. słońce centralne).

Alcyjonaria rzęd gromady polipów, obejmujący polipy mające gębę otoczoną 8 pierzastemi czułkami; jama ich ciała zawiera 8 przegród. (Stąd też nazwa *Octactinia*, *ośmio-przegrodowe*). Żyją na wspólnym pniu mięsistym; do którego przechodzą często jamy oddzielnych osobników, tak że cała kolonija żyje wspólném życiem. Skóra ich wydziela często osady wapienne, w skutek czego pnie ich twardnieją. Osobniki zwykle jednopłciowe, niekiedy osobniki różnopłciowe żyją na oddzielnych pniach. Tu między innemi należą korale (ob.) A. żyją w morzach, często w znacznéj głębokości. Rodzaj *Alcyjon* ma pień mięsisty, zawierający mało ciałek wapiennych. Przypisywano mu niegdyś własności lekarskie, (ob. Polipy).

Alcym, arcy-kapłan żydowski, apostata, osiągnął tę najwyższą dostojność podstępem i zdradą przy pomocy Antyjocha Eupatora r. 163 przed Chr. Oskarżony o bałwochwalstwo, został wygnany z Jerozolimy; lecz wsparty przez Demetryjusza króla Syryjskiego opanował napowrót to miasto. Umarł tknięty paraliżem w chwili, kiedy się zabierał do rozwalania wewnętrznych murów świątyni.

Alcynous (gr. Alkinoos), król Feaków, ojciec pięknéj Nauzyki. Podejmował gościnnie Ulissesa, gdy ten wracając do ojczyzny, rozbił się na brzegach jego państwa.

Alcynous, filozof szkoły platońskiéj, żyjący w II w. po Chr. Jego *Wstęp do filozofii Platona*, był drukowany po łacinie w Lipsku 1787 i po francusku w Paryżu (1800).

Alcyra, miasto hiszpańskie w Walencyi, 14,000 m. Istniało już za czasów Kartagińczyków, dostało się w ręce Rzymian, a później przeszedłszy pod panowanie Maurów, kwitło pod imieniem Xucar v. Algecira v. Al-Dżesirah Szukar.

Aldebaran, gwiazda drugiéj wielkości w konstelacyi Byka. Zowią ją także *okiem byka*.

Aldegonde, (Filip de Maruix baron de Sainte), znakomity literat i dyplomata, ur. 1538 w Bruxelli † 1598 w Lejdzie; należał czynnie do powstania Niderlandczyków, a potém do ułożenia głośnego aktu kompromisowego, zapewniającego krajowi wolność wiary i sumienia, i obalającego inkwizycyją, a odrzuconego przez regentkę Małgorzatę. Za przybyciem okrutnego Alby, A. uciekł do Niemiec, i przebywał tam do r. 1572. Następnie był ambasadorem rzeczypospolitéj holenderskiéj w Londynie i Paryżu. Zostawił kilka pism treści religijnéj, i pedagogicznéj.

Aldegrever (Henryk), zwany także *Albertem z Westfalii*, ur. 1502, † między 1556 i 1560; uczeń Alberta Dürera, znakomity malarz i rytownik. Utwory jego pędzla są dzisiaj bardzo rzadkie; za to drobnych jego rycin jest przeszło 350, które wykończone z największą starannością stawiają go w liczbie tak zwanych *Kleinmeistrów*.

Aldehydy, nazwa szeregu jednobudowego związków organicznych, wzoru ogólnego $C_n H_{2n} O$; począwszy od A. mrówkowego czyli CH_2O, idzie potém A. octowy C_2H_4O i t. d., tak że każdy następny różni się od poprzedniego o CH_2. Są one pośredniemi stopniami utlenienia między alkoholami (ob.) i odpowiedniemi tym ostatnim kwasami. Od pierwszych różnią się dwoma atomami wodoru mniéj, i stąd ich nazwa (*alcohol dehydrogenatus*). Aldehydy łączą się chciwie z tlenem, redukują tlenki metali szlachetnych, przechodząc w odpowiednie kwasy; z amonijakiem, wydają związki krystalizujące. Tworzą się rozmaicie: z alkoholów przez utlenienie, niektóre powstają przy suchéj destylacyi soli kwasów organicznych, przy

utlenianiu ciał białkowatych i t. p.; wielka także ich liczba powstaje w organizmach roślin. Typem ich aldehyd octowy, lub po prostu aldehyd; jestto ciecz bezbarwna, b. lotna, zapachu duszącego, eterycznego; tworzy się, między innemi, jako produkt pośredni przy fabrykacyi octu z alkoholu, gdy przypływ tlenu jest niedostateczny. Używa się do fabrykacyi farb anilinowych.

Aldenhoven, miasto w Prusach Nadreńskich, pamiętne dwiema bitwami: 1 Marca 1793 r., w któréj Austryjacy pobili Francuzów i 2 Paźdz. 1794 r., w któréj Austryjacy byli zwyciężeni przez Francuzów pod dowództwem Jourdan'a.

Alderman, tytuł pewnych urzędników municypalnych w Anglii i w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnéj; odpowiada radnym urzędów municypalnych w innych krajach. Obecnie wybieranym bywa z ciała aldermanów, na rok jeden mayor (burmistrz) a w Londynie lord mayor; trzéj najstarsi aldermani pełnią obowiązki sędziów pokoju, reszta zaś ma nadzór policyjny nad cyrkułami. Wszystkich *A.* w Lodynie jest **26**, urząd ich wybieralny i dożywotni.

Alderney, (franc. Aurigny) wyspa angielska na kanale La Manche z 4953 m. Wyborne pastwiska karmią sławną rasę krów *Alderney*.

Aldersholt, warowna miejscowość w angielskiém hrab. Hants, gdzie podczas wojny wschodniéj r. 1855 urządzono stały obóz dla ćwiczeń wojskowych. Od 1855 zaczęło w pobliżu powstawać miasto **A.**, liczące już 16720 m.

Aldini (Antoni hrabia d'), mąż stanu ur. w Bolonii 1756, † 1826 profesor prawa w Bolonii; podczas rewolucyi prezes rady starszych w rzeczypospolitéj cyzalpińskiéj, następnie członek konsulty Lyońskiéj w r. 1801, późniéj prezes rady stanu królestwa włoskiego i minister sekretarz stanu. Napoleon I mówił o nim zawsze z wielkim szacunkiem.— **Aldini** (Jan), brat poprzedniego, ur. 1762 † 1834; był profesorem fizyki przy uniwersytecie bolońskim i pisał o galwanizmie, parze, oświetlaniu gazem i przyrządzie wynalezionym przez siebie do gaszenia pożarów.

Aldo Manuzzi. Ob. Aldyny.

Aldobrandini, znakomita rodzina toskańska, któréj sławniejsi członkowie byli: **A.** (Sylwester), prawnik ur. we Florencyi 1499, † w Rzymie 1558. Zostało po nim kilka dzieł i komentarzy o instytucyjach Justynijana tudzież rozprawa o lichwie. **A.** Hipolit, syn poprzedzającego został papieżem pod nazwą Klemensa VIII (ob.)—**A.** (Tomasz), ur. 1540, sekretarz brewów za Piusa V, umarł w młodym wieku, zostawiwszy niedokończony przekład „*Życia starożytnych filozofów Dyjogenesa Laertesa*“ Familija ta wygasła 1681 r.

Aldobrandyńskie wesele, obraz alfresko, odkryty w r. 1606 w pobliżu dawnych ogrodów Mecenasa. Podług Winkelmanna obraz ten, przedstawiający grupę dziesięciu osób, wyobrażać ma wesele Thetydy i Peleusa, według Biandiego Manliusza i Julii. Do czasu odkrycia zwalisk Pompei, obraz ten uważany był za najszacowniejszy pomnik starożytnego malarstwa. Przeniesiony zrazu do willi Aldobrandinich, sprzedany następnie został przez rodzinę Borghezów, dzisiaj znajduje się w Watykanie. Słynną jest kopija zrobiona z niego przez Poussin'a.

Aldoma, rzeka w Ochockim zarządzie przymorskim, wypływa z gór Stanowych; na 93 wior. długości, przyjmuje 29 mniejszych rzeczek. Spław drzewa.

Aldona, (Anna), córka W. K. litewskiego Giedymina, żona Kazimierza W. króla polskiego; † w Krakowie 1339 r. bezpotomnie, po czternastoletniem pożyciu z małżonkiem swoim. Niewiasta zacna, miłosierna, przychylna i posłuszna mężowi, ale obok tego lubiąca żywe i huczne uciechy właściwe jéj narodowi.

Aldridge (Ira), zwany Roscyjuszem afrykańskim, murzyn, znakomity aktor tragiczny, ur. w środkowéj Afryce 1814, w czasie podróży ojca jego Daniela z Ameryki, gdzie był pastorem parafii murzyńskiéj, do kraju rodzinnego. Wysłany do uniwersytetu w Glazgowie r. 1835, dla przysposobienia się do stanu duchownego, rozbudził w sobie wielki zapał do sztuki dramatycznéj i wystąpił w roli Otella. To pierwsze wystąpienie postawiło go odrazu w liczbie genijalnych aktorów i odtąd stał się ulubieńem publiczności angielskiéj w wielu głównych rolach Szekspirowskich tragedyj. Zwiedzał główniejsze miasta Europy i podczas podróży zmarł w Łodzi 1867 r.

Aldringer (Jan), generał i dyplomata austryjacki, ur. 1590; z najniższego pochodząc stanu, dobił się najwyższych godności w cesarstwie. W 1631 roku zdobył Witermberg. Po śmierci Tillego objął dowództwo nad armiją i z Wallenstejnem oblegał Norymbergę. W roku 1630 na czele 8000 ludzi wysłany był do Polski przeciw Gustawowi Adolfowi, a późniéj do Włoch, w r. 1633 mianowany został feldmarszałkiem, zginął w wojnie ze Szwedami 1634 pod Landshut, broniąc im przejścia przez Izerę.

Aldrovanda, roślina z rodziny rosiczkowatych (Droseraceae); rośnie w wodach Toskanii i Francyi, na których utrzymuje się za pomocą liści, podobnych do wydętych pęcherzyków.

Aldrovandi (Ulisses), naturalista włoski z w. XVI. Napisał: *Historyję naturalną*, któréj za życia jego wyszło tylko 4 tomy, a 9 następnych po jego śmierci.

Aldstone-Moor, m. angielskie w hrabstwie Cumberland, posiada sławne kopalnie ołowiu.

Aldudes, wioska francuska w dep. Niższych Pirenejów, leżąca na drodze z Francyi do Hiszpanii, pamiętna bitwą 5 Czerwca 1794, w któréj 1500 Francuzów opanowało przemocą tameczny wąwóz, broniony przez Hiszpanów i wychodźców francuskich

Aldyny, tak zowią książki wyszłe z drukarni sławnéj rodziny Manucyjuszów, a mianowicie, Alda Manucyjusza † 1515. Edycyje te są wysoko cenione przez uczonych i biblijofilów, już to z powodu wewnętrznéj wartości dzieł, już też z powodu wielkiéj

staranności i czystości drukarskiéj. Obejmują głównie klasyków greckich i łacińskich tudzież niektórych nowoczesnych pisarzy włoskich. Sławna ta rodzina typografów, składająca się z Alda Manucyjusza i syna jego Pawła, zgasła w Rzymie na wnuku Alda r. 1597.

Ale (el), piwo angielskie, małochmielne, kolcru złotawego, zawierające w sobie wiele kwasu węglanego i alkoholu ob. *Piwo*.

Alea, pod tém imieniem czczono Minerwę w *Alei* w Arkadyi, w Tegei i Mantynei. Świątynia jéj w Tegei była najwspanialszą w Peloponezie.

Aleander v. Aleandro (Hieronim) uczony i biegły lexykograf, ur. w Lombardyi 1480. Profesor filologii i rektor uniwersytetu paryskiego. Późniéj mianowany biblijotekarzem w Watykanie za Leona X. Jako trzykrotnie nuncyjusz papieski w Niemczech, występował gwałtownie przeciwko Lutrowi. Po bezskutecznych usiłowaniach, mianowany kardynałem, wrócił do Rzymu, gdzie † 1542 roku; skończywszy właśnie swój traktat: *de Concilio habendo*. Ułożył on także słownik grecko-łaciński i wydał kilka pism lingwistycznych, dziś zapomnianych.

Aleander (Hieronim), zwany *Aleander Junior*, wnuk brata poprzedniego, ur. 1574 w Friulu. † r. 1629; słynął jako prawnik, archeolog i wierszopis.

Aleardi (Aleardo), znakomity współczesny poeta włoski, ur. niedaleko Werony. Początkowo nie okazywał żadnéj pilności, lecz na uniwersytecie w Padwie oddawał się z zapałem naukom przyrodzonym i prawnym, a lekturą Dantego potęgował w sobie miłość ojczyzny. Z powodu swoich poezyj doznawał licznych prześladowań od policyi austryjackiéj. Utworem „*Lettera a Maria*“ zajął poczesne miejsce w gronie narodowych poetów. W 1848 był gorliwym pomocnikiem Manina. Jako przedstawiciel tymczasowego rządu rzplitéj Weneckiéj bawił jakiś czas w Paryżu — gdzie żył w bliskich stosunkach z Mickiewiczem. Po upadku Wenecyi, wielkodusznie znosił ciężkie więzienie. W téj porze napisał: *Raffaelo et la Fornarina* (1857) „*Ciulle*“ (1858) i inne. Podczas wojny włoskiéj 1859 znowu uwięziony w Josephstadt, po zawarciu pokoju otrzymawszy wolność, wybrany został do parlamentu włoskiego i napisał „*Isette soldati*“ (poświęcone Garibaldemu) i „*Canto politico*“ (1862). Talent poety przeważnie opisowy, zbliża się do swego ulubieńca Katulla — ale go przewyższa gorącą, nieziemską miłością. Obecnie żyje A. w odosobnieniu.

Aleatico, wino muszkatołowe, pochodzące z Toskanii i wyspy Elby.

Alecz (Aletsch), wielki lodownik w kant. Wallis w Szwajcaryi, na południe góry Jungfrau. Na wschodnim grzbiecie A., na wysokości 4550 stóp, leży jezioro *Alecz*, wpadające częścią do Viesch, częścią w podziemne groty lodowe.

Alegam, najstarszy syn Ibrahima, cara kazańskiego, ogłoszony przez Tatarów r. 1486 jego następcą. Przy zdobyciu Kazania (1487 r.) wzięty przez cara Iwana III Wasilewicza do niewoli; † w Wołogdzie.

Alegambe (Filip), jezuita, ur. w Bruxelli 1618, pobierał nauki w Rzymie i był profesorem filozofii w Gradcu Styryjskim. Osiadłszy ostatecznie w Rzymie, pomnożył dzieło Ribadeneiry, o pisarzach zakonu jezuickiego, które wydał w Antwerpii r. 1643, a które później uzupełnił jeszcze Natanael Sotvell i ogłosił w Rzymie p. t. *Bibliotheca Scriptorum Societatis Jesu*. Znajdują się tu i biografije pisarzy polskich tegoż zgromadzenia aż do r. 1765. Alegambe umarł w Rzymie 1652.

Aleipty, tak starożytni Grecy nazywali tych, którzy przygotowując atletów do zapasów szermierskich, namaszczali ich oliwą, a po odbytéj walce też oliwę z ich ciała ścierali.

Alej, rzeka w Syberyi, 505 w. dł., poczyna się w okręgu Bijskim z odnogi gór Tygireńskich śnieżnych i wpada w okręgu Barnaulskim do rz. Obi. Na prawym jéj brzegu, o 130 wiorst od źródła, jest kopalnia srebra i huta Łoktiejewska.

Alekto, (nigdy nie odpoczywająca) córka Eteru i Ziemi, jedna z trzech furyj.

Alektryjonomachija, walka kogutów, czyli rodzaj igrzysk ustanowionych przez Temistoklesa na pamiątkę zwycięstwa jego nad Persami. Igrzyska te odbywały się uroczyście na początku jesieni w teatrze ateńskim.

Aleman (Mateo), pisarz hiszpański ur. w Sewilli, † w Mexyku około 1620. Wmięszany jako urzędnik celny do sprawy defraudacyjnéj, przesiedział kilka lat w więzieniu, z którego wyszedłszy poświęcił się literaturze. Sławny jego romans złodziejski *Guzman de Alfarache* (1599) czyli *Atalaya de la vida humana* (Latarnia życia ludzkiego), doznał niesłychanego powodzenia nietylko w Hiszpanii, ale i za granicą.

Alemani, herb włoski przeniesiony do Polski przez Dominika Alemani stolnika lubelskiego, udarowanego indygenatem 1556. Tarcza z góry na dół przepołowiona, w prawéj części dwa wręby, w lewéj dwa pola, a z tych w górnym dwie kule armatnie, w dolnym jedna.

Alemannija, księstwo utworzone pod opieką Teodoryka, króla Ostrogotów, przez Alemannów, pomięszanych ze Swewami, w nizinie Renu, rozciągające się od góry Ś. Gotarda do Menu i od Wogezów aż do Alp. Kraina ta przechodziła rozmaite koleje, tworząc państwo samoistne pod rządem własnych książąt, albo też wchodząc w skład sąsiednich mocarstw Frankonii i Bawaryi, i dla tego była ona powodem długich wojen między rozmaitymi książętami. Nareszcie w r. 1096 za zgodą cesarza Henryka VI, podzieliły ją między siebie domy Hohenstaufen i Zaehringen.

Alemannowie lub **Alamannowie**, pierwotna nazwa kilku sprzymierzonych z sobą narodów germańskich, przybyłych w okolice rz. Menu, na początku III w. naszéj ery. Odpierane kolejno od granic państwa rzymskiego przez Karakallę 211, przez Alexandra Sewera w kilka lat późniéj, przez

Maxymina 236, przez Postumiusa, przez Probusa 282, zdołali nareszcie usadowić się pomiędzy Menem a jeziorem Konstancyjeńskiém. Zwyciężeni potém przez Julijana, zjednoczyli się w V w. z kilku innymi ludami, a mianowicie ze Swewami, i rozpostarli się aż do Renu i Wogezów, lecz pobici przez Klodoweusza w walnéj bitwie pod Tolbiac 496, w części poddali się Frankom, w części zaś przeszli do Ostrogotów, a kraj ich w północnéj części dostał się na własność prywatną królom francuskim, reszta bowiem utworzyła księstwo Alemannii (ob.) Porów. Merkel: „*De republica Alamannorum*“, Berl. 1849.

Alemański język. Ob. Niemiecki język.

Alemański Kodex, ułożony po łacinie z polecenia króla Austrazyi Dagoberta, zbiór praw, zwyczajów i obyczajów dawnych Alemannów. Odznacza się wielką łagodnością i ludzkością, w porównaniu z innemi staro-germańskiemi prawami i widoczny na nim silny wpływ prawa rzymskiego.

Alembek (Fryderyk), teolog rz. kat. kanonik przemyski, † 1672. Jest autorem kilkunastu dzieł dotyczących religii lub kościoła, pisanych w języku łacińskim. Najważniejsze: „*Trzebiniana*“, zbiór przywilejów i dokumentów, dotyczących biskupstwa i katedry przemyskiéj.

Alembert (Jan le Rond d'), jeden z najsławniejszych matematyków i pisarzy zeszłego wieku, ur. w Paryżu 1717. Był naturalnym synem kawalera Destouches i pani de Tencin, porzuconym przez matkę w kościele, a wychowanym przez żonę biednego rzemieślnika. Oddany przez dobroczynne osoby do Collège de quatre Nations, okazywał zadziwiające zdolności. Początkowo poświęcał się prawu i medycynie, z wielkim wszakże zamiłowaniem do matematyki, aż nareszcie skłonił się prawie wyłącznie do téj ostatniéj. Dwie pierwsze rozprawy jego: o ruchu ciał stałych w płynach i o rachunku integralnym, zwróciły nań uwagę uczonych i zjednały mu członkostwo akademii nauk. Późniéj napisał: *Traité de dynamique*; *Traité des fluides*; *Réflexions sur la cause des vents*; *Traktat o czystéj analizie*; *Traktat o drganiu strun* i przedstawił akademii nauk rozwiązanie zagadnienia wskazującego zboczenia w biegu eliptycznym planet na około słońca spowodowane wzajemnem ich przyciąganiem. Zajmując się temi badaniami, jednocześnie wydał mnóstwo innych rozpraw w kwestyjach astronomicznych i fizycznych. Nareszcie łącznie z Diderotem przedsięwziął wydawnictwo sławnéj Encyklopedyi, do któréj, prócz części matematycznéj, sam napisał wstęp (*Discours préliminaire*). To ostatnie wydawnictwo, oderwało go już od poprzednich badań i prac i sprowadziło więcéj na drogę czysto literacką, na któréj również znakomite położył zasługi, napisawszy: *Essais sur les gens de lettres*; *L'art de traduire*; *Réflexions sur le style*; *Eléments de Philosophie et de Litérature*; *Eclaircissements des èlements de Philosophie*. *A Frederic II sur le demembrement de la Pologne* i wiele innych. W r. 1772 obrany został dożywotnim sekretarzem akademii francuskiéj. Przywiązany do kraju rodzinnego, skromny w potrzebach a hojny dla żądających jego pomocy, wdzięczny jak najcnotliwszy syn dla przybranéj matki, która go wychowała, pędził życie w ustawicznéj pracy przy nader szczupłych dochodach, nie chcąc nigdy korzystać z najświetniejszych widoków, jakie mu przedstawiały nawet obce dwory, a mianowicie cesarzowa Katarzyna II, powołując go do kierowania wychowaniem w. k. Pawła, z płacą 100,000 fr. † 1783 na chorobę kamienia, nie chcąc zezwolić na operacyję. Prace jego matematyczne nigdy nie były wydane zbiorowo, literackie zaś i filozoficzne wydał Bastien w 18 tomach (Paryż 1805 p. t. *Oeuvres philosophiques et littéraires*, a późniéj Didot w 5 tomach. r. 1821.

Alembik, przyrząd szklanny lub metalowy używany do destylacyi, składa się z *kotła* obejmującego ciecze mające uledz destylacyi, z *hełmu* pokrywającego kocieł i łączącego się swoim *dziobem* z *oziębiaczem* umieszczonym w *chłodnicy*. Ciecz ogrzewana uchodzi z kotła w postaci pary, skrapia się w oziębiaczu, i oczyszczona zbiera się w chłodnicy.

Alembroth, *albo sól mądrości*, tak alchemicy nazywali produkt sublimacyi kalomelu z chlorkiem ammonu; medycyna użyła go jako środek pobudzający.

Alemontyt, minerał będący arsenkiem antymonu w masach drobno ziarnistych, prawie zbitych We Francyi i w Czechach.

Alemtejo (ob. *Alentejo*).

Alençon, stolica francuskiego departamentu Orne nad rz. Sarthe 16,200 m. Posiada piękny kościół Panny Maryi, wystawiony w stylu gotyckim z wspaniałym portykiem i pięknemi na szkle malowidłami, tudzież fabryki płótna, tkanin wełnianych i sławnych koronek, które to ostatnie znacznie podupadły.

Alençon (hrabiowie i książęta'd). Rodzina ta była gałęzią królewskego domu Valois i pochodziła od Karola de Valois poległego 1346 pod Crécy. Wnuk Karola *Jan I*, stronnik Armagnaców zginął 1415 pod Azincourt. Jego następca *Jan II*, niechętny dworowi, był dwukrotnie na śmierć skazany ale ułaskawiony. Jego syn *René*, ściągnął również na siebie podejrzenie Ludwika XI i r. 1481 był trzymany przez niego w klatce żelaznéj i pozbawiony godności i majątku, które mu jednak Karol VIII powrócił. Syn René'go *Karol IV* zaślubił Małgorzatę, siostrę króla Franciszka I. Ten sprawiwszy się walecznie w kilku poprzednich rozprawach, w bitwie pod Pawią, podawszy tył nieprzyjacielowi, ze wstydu i zgryzoty umarł bezdzietnie r. 1525. Na nim więc wygasł starożytny dom książąt d' Alençon, a posiadłości jego przeszły do korony francuskiéj. Ostatnim ich posiadaczem był Ludwik XVIII.

Alentejo lub **Alemtejo** (za Tagiem), prowincyja portugalska 471 mil kw. i 348,000 m., z m. s. Evora; leży między Hiszpaniją, oceanem Atlantyckim, i Estremadurą od rz. Tagu aż do gór Algarbii. Powierzchnia przedstawia rozległą równinę po przerywaną nie zbyt wysokiemi górami i gdzieniegdzie

bagnami. Klimat ma ciepły i bardzo suchy, obfite urodzaje pszenicy, jęczmienia, oliwy, win, i owoców południowych, nadto liczne stada bydła rogatego i kóz, a z rzeczy kopalnych torf, marmur, miedź i żelazo. Séry tutejsze słyną ze swéj dobroci, jest tu kilka warowni, z których znaczniejsze: Elvas i Campo-Mayor.

Aleotti (Vittoria), uczennica Pasquina, około połowy XVI w.; znakomity talent muzyczny. Znane są jéj kompozycyje, wydane przez jéj ojca architekta w Wenecyi r. 1593, złożone z 21 sztuk wielkiéj wartości, p. t. *Ghirlanda de Madrigalia à 4 voci.*

Alep lub **Haleb**, stolica ejalatu w północnéj Syryi, nad rzeczką Koik, na granicy syryjsko-arabskiéj pustyni, do koła otoczone skałami wapiennemi. Francyja, Anglija i Austryja mają tu swoich konsulów. Miasto ma charakter czysto arabski, a handel między Europą, Indyjami, Persyją, i Armeniją głównie tu się koncentruje. W r. 1850 Alep był widownią powstania i strasznych okrucieństw popełnionych na chrześcijanach, które uśmierzył Kerim-pasza, z pomocą generałów Bema i Guyona. Liczy 100,000 b. przemysłowéj ludności. Fabryki *Al.* zaopatrują cały Wschód w tkaniny jedwabne, bawełniane, wełniane i wyroby ze złota i srebra.

Alepin, gruba wełniana materya, podobna do barchanu i kamlotu.

Alepika choroba (*malum Aleppense, krosta Alepska*), choroba wysypkowa skóry, sprowadzająca długotrwałe ropienie, po wyschnięciu zostawia strup a następnie głęboką bliznę. Panuje endemicznie głównie w Kairze i w Aleppo; nie powtarza się kilkakrotnie u téj saméj osoby.

Aleps, ostatni Krywe, czyli arcykapłan Pruss pogańskich, około 1263 r. unikając zemsty Sambijczyków, za to że im przepowiadał bliską zagładę, uciekł z Królewca i przyjął wiarę chrześcijańską.

Aler (Paweł), jezuita niemiecki, ur. 1656, † 1727, przyczynił się wiele do podniesienia szkół w krajach Nadreńskich i był autorem znanego powszechnie dzieła: *Gradus ad Parnasum*, którego mnóstwo wyszło edycyj.

Alesia, główne m. narodu Celtyckiego Mandubijów w dzisiejszym departamencie Doubs. Gallowie pod dowództwem Vercyngetorixa 52 r. przed Ch. pobici przez Cezara, zamknęli się w Alesii, która wówczas była silną fortecą. Cezar obległ miasto i, mimo najdzielniejszego oporu Gallów, zmusił ich do poddania się. Z ówczesnego miasta śladu dzisiaj niéma, jest tylko wieś *Alise*, na zachód od Dijon, okolice któréj wskazują, że dawna *Alesia* rzeczywiście tutaj leżéć musiała, chociaż kwestyja stanowczo dotąd jeszcze nie rozstrzygnięta. Porów. „*Clerc Etude Complète sur Alaise*" (Besançon, 1860.

Alesio (Maciéj Piotr), malarz i rytownik włoski, uczeń Michała Anioła, ur. w Rzymie, † 1660. Osiadłszy w Sewilli, wymalował w tamecznéj katedrze al fresko olbrzymi obraz ś. Krzysztofa.

Alessandresku (Grzegórz), oficer i znakomity poeta rumuński, ur. 1812 r. w Tirgovsti na Wołoszczyźnie. Z Campinianulem, przywódcą opozycyi przeciw hospodarowi Ghika, żył w ścisłéj przyjaźni, a za swoje satyry polityczne, zyskawszy popularność, został uwięziony. Z radości, po usunięciu Ghiki, napisał w ognistéj mowie sławny swój „*Rok* 1840." 1859 za ministerstwa Crezzulesku był ministrem finansów, a potém członkiem liberalnéj opozycyi. Kompletne wydanie jego dzieł wyszło w Bukareszcie 1863.

Alessandri, *Alessandro*, *Alexander*, *Alexandro*, ur. 1460 w Neapolu; obok prawnictwa, poświęcał się z zapałem badaniom starożytności klasycznych. Najważniejszém jego dziełem są: *Dies geniales* (Rzym. 1522), w którém sposobem dyjalogicznym rozbiera mnóstwo przedmiotów z dziedziny starożytności. Jest to naśladowanie Gelliusa „Noctes Atticae."

Alessandri (Bazyli), znany z gorącego patryjotyzmu dziennikarz i najznakomitszy współczesny poeta rumuński, ur. 1821 r. w Mołdawii. Przyjaciel i współpracownik Cogalniceana. W podróżach po swéj ojczyznie zaznajomiwszy się bliżéj z podaniami i pieśniami ludowemi, napisał kilka znakomitych komedyj; między innemi najcenniejsze „*Doine si lacrimioare*" Bukarest 1863; „*Doinos*" (Paryż 1857); 2 tomy „ludowych ballad rumuńskich" Paryż 1853. Nadto mnóstwo artykułów pomieszczanych w pismach czasowych. Po dokonaniu unii obu księstw, wstąpił 1859 do ministeryjum jako minister spraw zagr., ale po roku już ustąpił i dotąd przemieszkuje w swych dobrach, Jassach lub Paryżu.

Alessandri (Innocenty), zdolny rzeźbiarz wenecki, ur. około 1742. Liczne jego dzieła są wielce cenione, między któremi na szczególną zasługują uwagę figury, przedstawiające cztery sztuki wyzwolone (Astronomiję, Muzykę, Geometryję i Malarstwo), wykonane podług Dominika Majotti.

Alessandria, przezwana *della paglia* (słomiana), forteca i stolica prowincyi t. n. (92 m. kw. i 645,607 m.) w górnych Włoszech nad rz. Tanaro; dawniéj nazywana *Caesarea*, 30,000 m. Posiada liczne fabryki wyrobów lnianych, jedwabnych, wełnianych i innych, jest oraz środkowym punktem handlu między Genuą, Turynem i Medyjolanem. Jako ważny punkt strategiczny, zbudowana 1163 r. przez miasta lombardzkie przeciw Ferdynandowi I, rozmaite przechodziła koleje. Roku 1796 przeszła w ręce Francuzów; w r. 1821 zajęli ją Austryjacy a po bitwie pod Nowarrą (23 Marca 1849) znowu była w zakładzie austryjackim i dopiero, po zawarciu pokoju, wróconą została Sardynii.

Alessi (Galeazzo), znakomity architekt, ur. w Perugii 1500 r. Głównem polem jego działania była Genua, gdzie wystawił kilka pałaców (szczególniéj piękny palazzo Sauli) oraz śliczny kościół „Santa Maria di Carignano" † 1572 r.

Alessio, (po serbsku *Lesz*), miasto w Albanii, z portem przy ujściu r. Dryny; grób sławnego Skanderbega, zmarłego tutaj r. 1467.

Aleszki (dawniéj *Dnieprowsk*), miasto w pow. Dnieprowskim, w gub. Tauryckiéj, 5900 m. przy ujściu Dniestru do morza, siedlisko Zaporożców, po zniesieniu ich siczy nad rz. Kamionką w r. 1711 przez Piotra W. Mieszkańcy tutejsi mają szczególne usposobienie do marynarki. W powiecie znajduje się 70 jezior solnych, okolica bezleśna; słynie z chodowli silnych koni, bydła, wielbłądów i owiec oraz starannéj uprawy kapusty, kawonów i melonów.

Aleta, w budownictwie część pionowa pomiędzy pilastrem lub kolumną a otworem arkady.

Alethy (Jan), rodem z Dubrownika, znakomity starożytnik, od którego krewny jego Anzelm Banduri otrzymał mnóstwo objaśnień i wskazówek do historyi słowiańsko-bizantyńskiéj. Wiele jego uczonych listów i rękopismów, znajduje się w Rzymie. † r. 1743.

Aleuadowie, potężna rodzina w Tessalii, pochodząca od potomka Herkulesa, Aleuasa rudego; stanowiła ona przeważne stronnictwo arystokratyczne. Miała znakomity udział w rozterkach politycznych i wypadkach dotykających Tessaliją, aż do podbicia jéj przez Rzymian.

Aleuckie wyspy, (około 150), w północno-zachodniéj części Ameryki, rozciągają się na wschód od wysp Komandorskich do półwyspu Alaski. Odkryte 1745 przez Behringa mają przeszło 5,000 ludności, składającéj się po większéj części z pierwotnych mieszkańców, pokrewnych Eskimosów i z przemysłowców rossyjskich. Znajduje się na nich mnóstwo źródeł mineralnych, mają drogie kamienie, rudę miedzianą, bursztyn i obfitują w lisy, bobry, lwy i cielęta morskie.

Aleusskie solne jeziora, w gub. Tomskiéj, dostarczające soli dla całéj gubernii.

Alexander I, cesarz wszech Rossyj, król polski, syn Pawła Piotrowicza i Maryi Teodorownéj, księżniczki wirtemberskiéj, ur. 1777 w Petersburgu. Wstąpił na tron 1801 r. † w Taganrogu 1825. Wychowaniem jego kierowali hrabia Sołtykow i Laharp.e Zaślubił w 1793 r. księżniczkę badeńską Ludwikę Maryję Augustę, która otrzymała imię Elżbiety Alexiejewny. W całém życiu okazywał się monarchą umiarkowanym, sprawiedliwym i przejętym wzniosłemi uczuciami ludzkości. Zaledwie objął rządy, wszelkie starania swoje zwrócił ku naprawieniu uchybień i nadużyć dopuszczonych za poprzedniego panowania. I tak: otworzył więzienia, przywołał wygnańców, zniósł sądy tajemne, konfiskaty, torturę, publiczną sprzedaż poddanych; zmniejszył podatki, złagodził prawa karne, założył uniwersytety, szkoły publiczne, szpitale; przeistoczył kodex kryminalny, popiérał swobodę handlową i przemysłową; starał się wszelkimi sposobami zaszczepić w ogromném swojém państwie zamiłowanie do nauk i kunsztów, starał się przedewszystkiém utrzymać pokój wiążący Rossyję z Francyją, atoli w r. 1805, zaniepokojony postępami Napoleona I w Niemczech, przystąpił do trzeciéj przeciwko niemu koalicyi, złożonéj z Anglii, Austryi i Szwecyi. W skutek traktatu Tylżyckiego, gdy król szwedzki, odmówił zamknięcia swoich portów dla okrętów angielskich, cesarz Alexander rozpoczął z nim wojnę, w któréj zajął Finlandyję, a jednocześnie prowadząc wojnę z Persyją i Turkami zdobył na nich niektóre prowincyje. Zjazd w Erfurcie ukrzepił jeszcze węzły przymierza i przyjaźni obu monarchów, tym więcéj, że cesarz Alexander czuł rzeczywiście szczerą przychylność dla Napoleona i był jednym z najprawdziwszych wielbicieli jego genijuszu. Z tém wszystkiém, pewne zmiany w systemie kontynentalnym, wywołane niezbędnemi potrzebami państwa i zajęcie księstwa oldenburgskiego przez wojska francuskie, sprowadziły zerwanie przyjaznych stosunków. Wiadome są wszystkie następstwa wojny 1812 r. Kiedy szczątki armii francuskiéj wracały do Niemiec, cesarz Alexander ogłosił z Warszawy manifest, wzywający całą Europę do broni (1813), i zebrał nową koalicyję, złożoną z Anglii, Austryi, Prus i Szwecyi. Po zawarciu traktatu, zabezpieczającego pokój powszechny i zapewniającego Francyi całość jéj granic pierwotnych, cesarz Alexander udał się w Listopadzie 1814 r. na kongres Wiedeński, na którym księstwo Warszawskie zostało przyłączone do Rossyi. Powrót Napoleona z wyspy Elby i straszna przegrana jego pod Waterloo, sprowadziły znowu cesarza Alexandra wraz z wojskami sprzymierzonemi do Paryża (1815). Przed opuszczeniem Paryża zawarł z monarchami Austryi i Pruss traktat świętego przymierza. Wróciwszy do Rossyi zajmował się wyłącznie administracyją i urządzeniem swego rozległego państwa. Królestwu Polskiemu nadał oddzielną konstytucyję, zakładał osady wojskowe na dalekich i mniéj zaludnionych kresach cesarstwa; zniósł Jezuitów, sprowadzonych do Rossyi przez cesarzowę Katarzynę, i polepszył byt włościan. Rządy jego w ogóle były błogiemi dla Rossyi, która przy jego wstąpieniu na tron obejmowała 349,472 mil kw. a po jego zgonie powiększyła się do 362,890.

Alexander II *Mikołajewicz*, panujący cesarz wszech Rossyj, król polski, wielki książe finlandski, ur. 1818 r. wstąpił na tron 1855 r. Początkowo wychowywany pod dozorem matki, następnie pod kierunkiem jenerała Moerdera a potém poety Żukowskiego. W r. 1841 zaślubił w. księżniczkę Hessen-Darmstadtską pod imieniem Maryi Aleksandrówny. W tym czasie będąc kanclerzem uniwersytetu finlandskiego, założył katedrę języka i literatury fińskiéj i zaczął protegować oświatę narodową tego kraju. Objąwszy rządy w czasie wojny krymskiéj, zakończył takową w roku następnym traktatem paryskim (1856 r.) i przystąpił do reorganizacyi państwa: zmienił ministrów, postanowił przeciąć cały kraj siecią dróg żel. strategicznie dobrze obmyślonych; oswobodził z poddaństwa własnych włościan w r. 1857 i zalecił szlachcie tosamo uczynić, wydał liczne ukazy, mające na celu ulepszenie rolnictwa, leśnictwa i górnictwa; zezwolił zakładać stowarzyszenia i spółki handlowe, fabryczne i t. p. z celem polepszenia materyjalnego

bytu mieszkańców; skasował ograniczenie liczby studentów w uniwersytetach i dozwolił uczęszczać do nich wszystkim bez różnicy stanu; zniósł także urząd, którego zadaniem miało być tamować rozkrzewianie się sekciarstwa i uwolnił z więzienia około tysiąca roskolników, a w ostatnich czasach uregulował ich byt i stosunek prawny; starozakonni zaś otrzymali równouprawnienie z niektóremi tylko jeszcze ograniczeniami; osady wojskowe zamienione zostały w wolne wsie a szkoły kadeckie na cywilne; surowy rygor wojskowy i długoletnia służba żołnierska, zastąpione organizacyją na wzór zagranicznych wojsk. W czasie tych reform wydana została 1856 r. podczas pobytu w Warszawie, amnestyja dla wychodźców polskich z r. 1831— a następnie założona tamże Akademija Medyczno-Chirurgiczna; w r. 1862 wcielona do nowo założonéj Szkoły Głównéj, która w r. 1869 zamienioną została na uniwersytet. Za jego także panowania ukończoną została długoletuia wojna na Kaukazie, uświetniona wzięciem do niewoli Szamila (1858 r.); zhołdowani Kirgizowie i chan Bucharski a r. 1860 przyłączony do Syberyi kraj Nadamurski, oraz inne ziemie azyjatyckie jak Taszkient. W ogólności rządy tego monarchy odznaczają się szybkim rozwojem postępu pod każdym względem; wybitną zaś cechą takowego jest zupełne oswobodzenie włościan we wszystkich prowincyjach tak w majątkach rządowych jak i prywatnych (1861 r.) i następne ich uwłaszczenie (1863 r.). Czyn ten stał się początkiem dalszych zasadniczych reform w ustroju całego państwa, jak samorząd gminy; zarządy ziemskie; reorganizacyja sądownictwa a mianowicie sądy przysięgłych; zwolnienie cenzury uprzedzającéj a stąd pewna swoboda dziennikarska, nadająca możność robienia uwag w zakresie administracyi wewnętrznéj kraju; zwiększenie liczebne szkół mianowicie elementarnych; polepszenie komunikacyj lądowych i wodnych oraz rozwój dróg żelaznych prywatnych i takichże spółek żeglugi rzecznéj i morskiéj, za czém poszło i zwiększenie ruchu handlowego i przemysłowego. Do takichże reform, należy także postanowiona w zasadzie reorganizacyja siły zbrojnéj, mająca za podstawę powszechną bezwyjątkową, i tylko kilkoletnią służbę w wojsku każdego obywatela.

Alexander (święty), biskup Kappadocyi. Wybrany po śmierci Narcyza biskupem jerozolimskim, założył biblijotekę z dzieł wyborowych, a prześladowany za wiarę pod Sewerem, Karakallą i Decyjuszem, umarł więziony w Cezarei około 253.

Alexander (święty), biskup alexandryjski, około r. 318, na soborach alexandryjskim i nicejskim, żarliwy przeciwnik Aryjanów, przeciwko którym występował i piśmiennie w dwóch listach pisanych do wszystkich biskupów.

Alexander (święty), pierwszy biskup Konstantynopola. Znajdował się na soborze nicejskim (325); żarliwy przeciwnik Aryjusza. Kościół grecki obchodzi jego pamiątkę 30 Sierpnia, łaciński 28 t. m.

Alexander, imię ośmiu papieżów **A. I** (święty) (109—119) szósty papież, Rzymianin, miał zaprowadzić w kościele wodę święconą. **Alexander II**, (1061—73) Medyjolańczyk. Jako biskup lukieski śmiało powstawał przeciw symonii czyli świętokupstwu. Spólność uczuć i dążności połączyła go z Hildebrandem, późniejszym Grzegorzem VII, przy pomocy którego wybrany został po śmierci Mikołaja II papieżem, pod imieniem Alexandra II. Zasiadłszy na stolicy apostolskiéj, nie zaprzestał walczyć przeciwko zepsutym obyczajom duchowieństwa, a za radą kardynała Hildebranda dążył do upokorzenia Henryka IV króla Niemiec, odmówił mu rozwodu z Bertą i powołał go nawet do Rzymu, lecz umarł r. 1073, nim Henryk zdołał stawić się na to wezwanie.—**Alexander III**, 1159—81 obrotny i dzielnego charakteru człowiek. Jako naczelnik ligi lombardzkiéj i nieprzyjaciel Fryderyka I, miał przeciwko sobie kolejno trzech antypapieżów, t. j. Wiktora III, Paschalisa III i Kalixta III, z którymi przez cały prawie ciąg swego panowania musiał się ścierać. On to zatwierdził w r. 1180 ustawy zjazdu łęczyckiego i pisał list do Kazimierza Sprawiedliwego, chwaląc jego pobożność.—**Alexander IV**, (1254—61) dobrze myślący, ale słaby człowiek. Wśród zatargów i wojny z Manfredem księciem Tarentu, wśród walki Gwelfów i Gibelinów we Włoszech i zawichrzeń w Niemczech, nie zdołał mimo szlachetnych usiłowań, naprawić obyczajów duchowieństwa i wytępić nierząd. On zatwierdził r. 1157 donacyje, uczynione Krzyżakom przez Konrada księcia mazowieckiego.—**Alexander V**, 1409 — 20 ubogi greczyn z wyspy Kandyi, nazwiskiem Piotr Philargi musiał równocześnie dwu zwalczać antypapieżów: Benedykta XII popieranego przez Hiszpaniją i Szkocyją i Grzegorza XII popieranego przez cesarza Ruprechta i Władysława kr. neapolitań. Przewodniczył soborowi pisańskiemu. Umarł nie dokonawszy nic ważnego.—**Alexander VI** (Rodryg-Lenzuolo *Borgia*), (1492—1503), ur. 1431 w Hiszpanii, po matce pochodzić miał od dawnych królów aragońskich. Bezwątpienia najsławniejszy t. n. papież, ale najbardziéj osławiony ze wszystkich papieżów i najbezecniejszy ze wszystkich książąt swego wieku. Od młodości odznaczał się już przed wczesną dojrzałością rozumu i gwałtownością namiętności. Student prawa, potem żołnierz, przez wuja swego Kalixta III mianowany był kolejno arcybiskupem Walencyi, kardynałem i wice-kanclerzem kościoła. Żyjąc w tajemnych, cudzołożnych stosunkach z panią rzymską Rosa Vanozza, miał z nią pięcioro dzieci, z których dwoje: Cezar i Lukrecyja Borgia szczególniéj wsławili się swymi występkami. Po śmierci Inocentego VIII, obrany został papieżem, zjednawszy sobie, prócz pięciu, wszystkich kardynałów, bądź złotem, bądź obietnicami dostojeństw kościelnych (1492). Od chwili wstąpienia na tron, usadowił rodzinę swoją w Rzymie, któréj istnienie nie było już dla nikogo tajemnicą. Cezar został mianowany kardynałem. Alexander VI zajął się wyłącznie zarządem świeckim we Włoszech i postanowił zniszczyć znakomitsze rodziny, przewodzące w państwie kościelnem, jak

również owych potężnych baronów rzymskich, zwanych *kajdanami* papieżów. W tych ustawicznych zapasach Alexander, nie tyle groźny władzą, ile środkami w których nie przebierał, nie wzdrygał się na żadną zbrodnię, byle tylko zbogacić swe dzieci. Rodziny Malatesta, Manfredi, Colonna, Orsini, Vitelli, padły kolejno ofiarami jego przewrotności, któréj głównem narzędziem był jego syn Cezar, a do uskutecznienia swych zamysłów używał morderstwa, przekupstwa, zdrady, kłamstwa i t. p. Całe jego życie jest nieprzerwaném pasmem wszelkiego rodzaju występków i dla tego też urzeczywistnił w dziejach ideał księcia, którego nam Machiawelli tak ohydny przedstawił obraz. W polityce zewnętrznéj, podobnież postępował. Zniewolony upokorzyć się przed orężem Karola VIII, zawarł z nim pokój, udzielając mu inwestyturę na Neapol i wydając księcia tureckiego Gem (Zizim), którego jak mówią, przekupiony złotem Bajazeta, naprzód otruć kazał. Potém zachęcał do wymordowania Francuzów w Rzymie, sprzymierzył się przeciwko Francyi z Wenecyją i Maxymilijanem; a następnie związał się znowu z Ludwikiem XII, którego już zamierzał zdradzić, gdy r. 1503 umarł otruty podobno napojem przygotowanym dla jednego z kardynałów, którego majątek chciał zabrać. Jednakże ten ostatni wypadek zaprzeczony jest przez nowszych badaczy, utrzymujących, że śmierć jego była naturalną. On to rozstrzygnął spór o Amerykę między Hiszpaniją i Portugalią nakreśleniem linii demarkacyjnéj (ob). Za jego panowania zaprowadzono cenzurę książek i spalono szlachetnego Savanarolę (1498). **Alexander VII** (Fabio Chigi), (1655—67), ur. w Siennie 1599, był mężem uczonym i cnotliwym. Potwierdził bullę Inocentego X, swego poprzednika, przeciwko pięciu wnioskom Jansenijusa i przepisał sławny formularz z r. 1665. Doznał wiele upokorzeń od Ludwika XIV i kard. Mazarini, a ulubiony jego plan, połączyć wszystkie chrześcijańskie narody przeciw Turkom—pozostał bez skutku.— **Alexander VIII** (Piotr Ottoboni), (1689—91), ur. w Wenecyi 1610. Ogłosił bullę *Inter multiplices*; przeciwko czterem artykułom swobód gallikańskich. Stał on się także pamiętny nabyciem księgozbioru Krystyny, byłéj królowéj szwedzkiéj, która została wcieloną do biblijoteki watykańskiéj.

Alexander syn Pryjama; ob. Parys.

Alexander, tyran z Fere w Tessalii, wstąpił na tron 370 przed Chr. Nieprzyjaciół swoich kazał żywcem zakopywać, lub oddawał ich na pożarcie dzikim zwierzętom. Zwyciężony przez Epaminondasa, w kilka lat potém został zamordowany przez własną żonę Tebę 357.

Alexander I król macedoński, syn Amyntasa, panował od r. 497 do 454 przed Chr.—**Alexander II**, od 371 do 370.

Alexander Wielki, król macedoński i wódz najsławniejszy w starożytności, syn Filipa Macedoń. i Olimpii z Epiru, ur. się w Pella 356 przed Chr. Wielkie przymioty jego duszy objawiały się w nim już od lat najmłodszych. Słysząc o zwycięstwach Filipa, mawiał: „Ojciec nic mi już nie pozostawi do zrobienia!" Śmiały i zręczny, uważał polowanie i wszelkie ćwiczenia fizyczne za najmilsze dla siebie rozrywki, on jeden zdołał ujeździć rumaka *Bucefala*. Od 13 roku życia ojciec powierzył go wychowaniu Arystotelesa, pod którego okiem przeszedł cały szereg nauk wyższych z największém dla siebie pożytkiem. Roku 336, mając lat 20, po śmierci ojca, wstąpił na tron i ukarawszy winowajców śmierci rodzica, silną dłonią ujął rządy państwa. Zdawało się, że śmierć Filipa zachwiała przewagę państwa Macedońskiego; podbite przez Filipa ludy zaczęły już przemyślać o zrzuceniu, włożonego na nie jarzma. Grecyja, podbudzona mowami Demostenesa, poczęła się ruszać. Alexander z szybkością błyskawicy ujarzmił Traków, Getów, Tryballów i zawarł przymierze z Celtami, osiadłymi na brzegach Adryjatyku. Potém wyruszył przeciwko powstającéj Grecyi; mimo bohaterskiego oporu zdobył Teby, zburzył je i 30000 mieszkańców zaprzedał w niewolę. Z całego miasta ocalił tylko dom poety Pindara i jego rodzinę. Ta barbarzyńska surowość przeraziła inne miasta Grecyi. Ateny poddały się i uzyskały przebaczenie. Na zgromadzeniu w Koryncie powierzyli mu Grecy, niepomni swéj niewoli, a ulegli jego rozkazom, naczelne dowództwo w zamierzonéj wyprawie perskiéj (335). W Koryncie to, kiedy cała Grecyja się przed nim korzyła, odwiedziwszy Dyjogenesa miał wyrzec „ gdybym nie był Alexandrem, chciałbym być Dyjogenesem". Z wiosną r. 324, rozpoczął dwudziesto dwu letni wódz ową godną pamięci wyprawę z wojskiem, liczącem 30000 piechoty, 4500 jazdy i żywnością, wystarczającą na jeden miesiąc. Dziwném przeczuciem genijuszu wiedziony, ocenił należycie słabość i zniewieściałość nieprzyjaciela, przeciwko któremu występował. Flota perska nie wzbroniła mu nawet przeprawy przez Hellespont, wylądował więc w Troadzie i pospieszył do przylądku Sigeum, by uwieńczyć kwiatami grób Achillesa, mówiąc: „ Szczęśliwy Achillesie, co znalazłeś w twém życiu takiego przyjaciela jak Patroklos, a po twéj śmierci takiego piewcę, jak Homer!" W kilka dni potém zniósł nad rz. Granikiem pierwszą armiją perską, a to zwycięstwo oddało w jego ręce całą Azyją Mniejszą. Dla zabezpieczenia sobie brzegów i komunikacyi z Antypatrem, zajął z kolei Lidyją, Karyją, Joniją, Licyją, Pamfiliją, Pizydyją i Frygiją (*węzeł gordyjski*, 333). Następnie zdobył Kappadocyją i Paflagoniją, przeszedł Taurus, dostał się do Cylicyi i zdobył Tarsus, gdzie po kąpieli w rz. Cydnus, w ciężką popadł chorobę. Wyleczony przez swego lekarza Filipa, pobił Daryjusza Kodomana na równinach Issus i zabrał w niewolę matkę, żonę i dwie córki króla perskiego (333). Nie zważając na odwrót Daryjusza, który poszedł za Eufratem nowe gromadzić siły, Alexander postępuje za pierwotnym planem, wkracza do Syryi, Fenicyi i Judei, zdobywa wszystkie miasta bez żadnego prawie oporu, z wyjątkiem Tyru, broniącego się przez 7 miesięcy i Gaży walczącéj pod dowództwem Betysa, któ-

re przecież w końcu uledz musiały. Następnie zająwszy Jerozolimę i Sydon, zdobywa Egipt i zakłada tu miasto Alexandryją. Teraz już wszystkie prowincyje nadmorskie Persów znajdowały się w jego ręku. Przebywszy po tém pustynie Libii, wszedł do świątyni Ammona, gdzie kapłani hojnie przez niego obdarzeni, witali go uroczyście, mianując synem Jowisza. Wróciwszy do Azyi, odrzucił świetne warunki pokoju, ofiarowane przez Daryjusza. Przyjąłbym je, rzekł wódz Parmenion, gdybym był Alexandrem. — „I jabym przyjął, odpowiedział król, gdybym był Parmenionem." Urządziwszy zarząd krajów podbitych, rozgromił po raz trzeci ogromną armiją Daryjusza za Tygrem, między Arbellą i Gaugamelą (331). Odtąd wszystkie ważniejsze miasta stały już przed nim otworem: Babilon, Suza, Persepolis, Ekbatana i Pasargada.—W czasie kiedy ścigał Daryjusza w Medyi a potém w Baktryjanie, monarcha ten został zabity przez jednego ze swoich satrapów, którego Alexander surowo za to ukarał. Tym sposobem państwo Perskie upadło, a zdobywca Macedoński, uzupełniając swoje podboje, naprzód ukorzył niektóre plemiona góralskie nad morzem Kaspijskiém, potém zaś wkroczył w dziedzinę Scytów azyjatyckich, koczujących za rz. Jaxartem i tu założył nowy gród swego imienia, Alexandryją (329).—Jednocześnie obok tylu i tak ważnych zatrudnień wojennych, wszystkie zdobycze swoje i zabory urządzał z troskliwością mądrego i przezornego monarchy, znającego doskonale wszystkie warunki prawdziwéj cywilizacyi. Zmieniał urządzenia Persów, obalając to wszystko, co nosiło na sobie cechę anarchii i despotyzmu, uwzględniając jednak wszędzie instytucyje religijne; zakładał nowe osady i twierdze; budował drogi i zaprowadzał porządek grecki, wreszcie jednoczył rozmaitość wyobrażeń i obyczajów trwalszymi związkami rodzinnymi i moralnymi, pragnąc w całém państwie zaprowadzić pewną jednolitość i wspólność przyszłych celów życia narodowego. W téj to myśli sam poślubił Statyrę, córkę Daryjusza, a późniéj Roxanę; podarunkami zachęcał swoich wojowników do żenienia się z kobietami narodów zwyciężonych, przypuszczał tak Medów jak i Persów do cywilnego i wojskowego zarządu kraju. — Na nieszczęście atoli, Alexander w jedném ciele był człowiekiem dwoistéj natury: był to uczeń filozofów greckich, zdobywca, cywilizator i dziecię ludu na pół dzikiego, dziecię powierzchownie ułożone polorem greckim, w którém tlały zawsze dzikie namiętności i niepochamowana duma. Stąd też widzimy w nim owę mieszaninę czynów wzniosłych i na pół szalonych, natchnień szlachetnych i despotycznych wybryków, licznych cnót i samowolnych występków. Z pijaństwa dochodził szaleństwa, którego ofiarą padli najwierniejsi przyjaciele: Filotas, sędziwy Parmenion, Klitos, zbawca z nad Graniku. W. r. 327 przedsięwziął wyprawę do Indyj. Wyprawa ta, równie jak i poprzednie, była tylko jednym pochodem wielkiego tryjumfu. Rzeczywistego oporu doznał dopiero nad Hydaspem, gdzie pokonał w krwawéj bitwie Porusa, lecz zwrócił walecznemu królowi, jego dzierżawy z dodaniem innych jeszcze prowincyj. Ta wspaniałomyślność była w zupełnéj zgodzie z jego polityką, gdyż zobowiązując potężnego lennika, jednocześnie zapewniał sobie silną pomoc przeciwko Taxylesowi, drugiemu królowi Indyj, którego duma i wpływy rzeczywiście go niepokoiły. Założył on tu dwa miasta: Niceę i Bucefalę; wśród zwycięstw posuwał się jeszcze daléj w głąb Indyj, ale znaglony oporem żołnierzy, wstrzymał dalszy pochód. Kazał zbudować flotę i na niéj rzeką Hydaspem i Indusem dostał się do oceanu, podbijając w drodze nowe ludy, zakładając miasta, porty, słowem zostawiając wszędzie ślady wszechstronnéj działalności. Przybywszy do oceanu, dowództwo floty oddał Nearchowi, z poleceniem zajęcia wszystkich brzegów aż do odnogi Perskiéj, sam zaś na czele wojska lądowego puścił się przez pustynie Gedrozyi, (Beludżystan), gdzie zarówno z żołnierzem podzielał wszystkie trudy uciążliwego marszu. Wróciwszy do Suzy, kojarzył małżeństwa z Azyjatkami, karał występnych satrapów i stracił wiernego przyjaciela Hefestiona. Przybywszy do Babilonu (325), przyjmował posłów ze wszystkich części świata, przynoszących mu hołdy. Tu zajmował się olbrzymimi planami założenia uniwersalnéj monarchii ze stolicą w Alexandryi, gdy niespodziewanie śmierć przecięła wątek krótkiego, ale w wielkie czyny bogatego żywota. Um. 13 Czerwca 323 r. przed Chr., przeżywszy lat 32. Ciało jego przeprowadził do Alexandryi Ptolomeus. Kiedy w ostatnich chwilach jego życia wodzowie i współtowarzysze trudów umawiali się o jego dziedzictwo, umierał bowiem nie wyznaczywszy po sobie następcy, zapytany, komu po sobie rządy pozostawia, odpowiedział: „Najgodniejszemu", jakby przeczuwając, że nie uznaje nikogo, coby go zastąpić zdołał i że ogromne jego państwo rozpadnie się na zawsze. Brat jego, niedołężny Arideus i małoletni syn Alexander, uznani za królów pod opieką Perdikkas'a, niedługo gwałtowną zginęli śmiercią. Państwo po długich walkach poszło w podział między jego wodzów i następców (diadochowie ob.) Antygona, Seleuka, Lizymacha i Ptolomeusza.—Co do osobistego charakteru jest A. niewątpliwie największym i najgenijalniejszym bohaterem starożytności, ale burzliwéj jego naturze zbywało na męskiéj dojrzałości i roztropności, dwu czynnikach, zapewniających zwykle trwałość wszelkim politycznym kreacyjom. Powszechno-dziejowe znaczenie A. polega na tém, że, chociaż nie zdołał urzeczywistnić swego ideału, to jednak wprowadził w ruch ogromny, wszystkie prawie ludy wschodu i zachodu i zaszczepił po dalekim Oryjencie hellenizm, który miał się stać podstawą nowego zupełnie tych państw rozwoju. Jakoż w królestwach diadochów, kultura grecka mniéj lub więcéj wszędzie dobroczynny swój wpływ wywierała. Historyją A. w starożytności pisali Curtius i Arrian. Fragmenta współczesnych A. historyków zebrał Gejer w dziele: „*Alexandri Magni hi-*

storiarum scriptores aetate suppares" (Lipsk 1844). Z nowszych Droysen„ *Geschichte A. d. Grossen von Macedonien*". (Berlin 1833) W epoce średniowiecznego rycerstwa wyprawy A. dostarczały bogatéj treści fantastycznym romansom. Źródłem dla wszystkich podań cyklu Alexandryjskiego był tak zwany Pseudo-Kallisthenes (ed. Müller Par. 1846). Także i na wschodzie stał się A. ulubionym bohaterem romantycznego eposu. Porów. Zacher „*Alexandri Magni iter ad paradisum* " (Königsb. 1859).

Alexander IV **Aegus**, syn pogrobowiec Alexandra W. i Roxany, ogłoszony królem macedońskim, nie panował jednak wcale, gdyż wydany dzieckiem jeszcze Kassandrowi, został z jego rozkazu w więzieniu zamordowany.—**Alexander** V syn Kassandra, panował z bratem swoim od 297—294.

Alexander I, król Epiru, syn Neoptolema a brat Olimpiady, matki Alexandra W. wspomagał Tarentczyków przeciwko Bruttyjczykom i Lukanom i zawarł r. 332 przymierze z Rzymianami.—**Alexander** II, również król Epiru, syn Pyrrusa z Kanossy, wygnał z Macedonii Antygona Gonnatasa, lecz zwyciężony przez Demetryjusza, utracił królestwo.

Alexander I Ptolomeusz, król Egiptu, zabójca własnéj matki Kleopatry, zamordowany został r. 89 przed. Ch. przez brata Latyrusa.—**Alexander II Ptolomeusz**, posadzony na tronie egipskim przez Syllę, został wkrótce zamordowanym.—**Alexander III Ptolomeusz**, brat poprzedniego, panował lat 17. Wygnany z kraju, zapisał królestwo swoje narodowi rzymskiemu.

Alexander I Balas, król syryjski. Kiedy Demetryjusz Soter popadł w niełaskę narodu, Alexander, za przyzwoleniem Rzymu, zajął po nim tron syryjski, w skutku czego prowadził wojnę z Demetryjuszem, w któréj ten ostatni został pobity i w ucieczce umarł. W krótce potém Alexander ożenił się z Kleopatrą, córką Ptolomeusza Filometora, i oddał się najwszeteczniejszéj rozpuście. Demetryjusz Nikator, syn Sotera, strącił go z tronu i kazał zamordować.

Alexander Helios, syn Marka Antonijusza i Kleopatry, królowéj Egiptu, zasiadał przez niejaki czas na tronie Medyi i Armenii. Wzięty przez Oktawijana do niewoli, został w tryjumfie zaprowadzony do Rzymu.

Alexander Janneus Ob. *Machabeusze.*

Alexander Severus, cesarz rzymski, ur. 208 po Chr. jako przysposobiony syn Helijogabala, objął po nim rządy 222. Monarcha cnotliwy i troskliwy o dobro państwa, które usiłował z upadku podźwignąć, kochany był i szanowany od obywateli. Zwyciężył 231 Artaxerxesa, króla Persów i przedsięwziął wyprawę przeciwko Germanom; lecz zaledwie z wojskiem wyruszył nad Ren, jego następca Maximus podburzył nań żołnierzy i ci go zamordowali r. 235.

Alexander I, cesarz bizantyński, syn włościanina z Pannonii, został zamordowany przez wodza swego Maxencyjusza r. 306.—**Alexander II**, cesarz bizantyński od (911—912); okrutny i wszeteczny, był hańbą rodu ludzkiego.

Alexander I, król Szkocyi, syn Malkolma III, panował od 1107—1124; uśmierzył powstanie szlachty, założył wiele kościołów i klasztorów.—**Alexander II**, syn Wilhelma Lwa, panował od 1214—1249. Dopomagał Janowi królowi Anglii w uśmierzeniu powstania.—**Alexander III**, syn poprzedniego; w wojnie ze swymi wasalami został wzięty przez nich do niewoli i przez kilka lat więziony był w Stirling. Prowadził szczęśliwą wojnę z królem Norwegii Achonem; † 1284.

Alexander Wszewołodowicz, książę bełzki i czasowo włodzimiersko-wołyński, syn Wszewołoda Mścisławowicza, teść Leszka Białego. Kiedy Polacy z Węgrami w czasie małoletności Daniela Romanowicza, księcia halickiego, kraj jego najechali, A. przy pomocy Leszka opanował Włodzimierz Wołyński, skutkiem jednak przymierza, zawartego w r. 1217 między Andrzejem, królem węgierskim a Polakami, ustąpić musiał zawojowane ziemie Danielowi i jego bratu. Wr. 1234 zmówiwszy się z Węgrami, opanował Bełz i Czerwień, lecz wkrótce pokłóciwszy się z Węgrami a następnie i ze swymi braćmi, pojmany w podróży przez Daniela w niewoli życie zakończył.

Alexander Newski (święty), drugi syn Jarosława Wszewołodowicza, wielkiego księcia włodzimierskiego, ur. 1219, † 1263. Od r. 1238 książę nowogrodzki. W r. 1240 pobił Szwedów przy ujściu Iżory do Newy, za co otrzymał przydomek „*Newskiego*". W r. 1242 wspierając Pskowian, poraził Krzyżaków nad jeziorem Czudskiém. W r. 1248 jeździł do tatarskiego obozu Batego, przy ujściu Wołgi, a stąd przez stepy Tataryi do Wielkiego Chana i otrzymał w zarząd Kijów z całą Rusią południową. W r. 1252 wyniesiony został przez Batego na godność wielkiego księcia włodzimierskiego. Zwłoki jego przeniesione zostały w r. 1724 z Nowogrodu do Petersburga przez Piotra W. który ustanowił wtedy order ś. Alexandra Newskiego.

Alexander Michajłowicz, syn Michała Jarosławicza, książę twerski, ur. 1300. Od r. 1326 w. książę włodzimierski. Gdy w r. 1327 poseł chana Szawkał, zamordowany został w Twerze, chan Uzbek wysłał na ukaranie Alexandra Jana Kalitę, ks. moskiewskiego. A. schronił się do Pskowa, a stąd do Litwy, następnie do Pskowa, gdzie panował 10 lat. Zyskawszy przebaczenie chana, miał sobie zwrócone księstwo twerskie; lecz skutkiem niezgody z Janem, księciem moskiewskim, oczerniony przed chanem, i wezwany do hordy, został tam z synem Teodorem zabity r. 1338.

Alexander Michał, król bułgarski, wyniesiony na tron r. 1332 przy pomocy cara serbskiego, Stefana Duszana, z obowiązkiem płacenia mu haraczu. Prowadził wojnę z cesarzem greckim Andronikiem, po któréj ukończeniu zaślubił jego córkę Maryję; wspomagał Andronika w zatargach jego z zięciem Janem Kantakuzenem. Um. 1350, podzieliwszy państwo między trzech synów: Straszymira, Asena i Szyszmana.

Alexander I, car gruziński, znany w kronikach ruskich pod imieniem *wielkiego cara Iberskiego*; w r. 1427 rozdzielił Gruzyję pomiędzy trzech sy-

nów: Jerzego, Dymitra i Wachtanga, co następnie spowodowało, że słabe te księstwa straciły wkrótce swoją niepodległość.

Alexander Koryjatowicz, syn Koryjata, wnuk Giedymina, książę na Podolu, utraciwszy księstwo, przeszedł na stronę polską i otrzymał kilka grodów wołyńskich, a między innymi Olesk. Pod Siną Wodą pobił trzech książąt mongolskich. Założył miasta: Smotrycz, Bracław, Winnicę, Chmielnik i inne. W r. 1370, po śmierci króla, wyzuty ze swoich posiadłości, podobno powtórnie przy końcu życia zarządzał Podolem.

Alexander Olelko, syn księcia kijowskiego Włodzimierza a wnuk Olgierda. Dowodził pułkami kijowskimi Witolda, przeciwko kniaziowi moskiewskiemu Wasilowi w r. 1408, służył potém Świdrygielle i miał udział w spisku przeciwko niemu, w nadziei dostania się na wielkie księstwo litewskie. Gdy wszakże zamysły te na niczém spełzły, albowiem księstwo pozyskał Zygmunt Kiejstutowicz, Olelko osiadł na Kopylu i Słucku, skąd Zygmunt zabrał go do niewoli i więził aż do swéj śmierci r. 1440, poczém wstąpił na księstwo kijowskie i na niém się utrzymał aż do zgonu.

Alexander Narymuntowicz, syn Narymunta, wnuk Giedymina; w r. 1338 był namiestnikiem w Orzechowie. Jest on przodkiem książąt Rożyńskich.

Alexander, książę połocki, przedsięwziął r. 1374 z Pskowianami wyprawę pod warowne miasto Neuhausen w Inflantach, lecz został przez Krzyżaków pobity.

Alexander Wigunt, najmłodszy brat Władysława Jagiełły, przyjął chrzest razem z królem w Krakowie 1386, a potém ożeniwszy się z Jadwigą, córką Władysława Opolskiego, był księciem kiernowskim. W r. 1388 walczył z Krzyżakami nad Wiliją i Niewiażą i traktował z nimi o pokój w r. 1389. Umarł bezpotomnie r. 1392.

Alexander, książę mazowiecki, syn Ziemowita księcia płockiego; w r. 1422 był rektorem akademii krakowskiéj i proboszczem metropolitalnym kapituły gnieźnieńskiéj, późniéj biskupem trydenckim, a nareszcie r. 1440 kardynałem i posłował do Niemiec i Polski w sporze Eugenijusza IV papieża z Felixem V. Umarł r. 1444.

Alexander Jagiellończyk czwarty syn Kazim. Jagiellończyka i Elżbiety, córki cesarza Albrechta, ur. 5 Paźdz. 1460 r, w Krakowie; wstąpił na tron wielko-książęcy w Litwie po śmierci ojca 1492, a po śmierci brata Olbrachta, 1501 objął i tron polski; † 19 Sierpnia 1506 w Wilnie. Żonaty od 1495 z Heleną, córką Iwana Wasilewicza ks. Moskiewskiego, żadnego nie zostawił potomstwa. Zalecony Litwinom ostatnią wolą umierającego ojca, bez żadnéj trudności zasiadł na tronie wielko-książęcym, rozrywając tym sposobem uniję z Polską, — gdyż wedle traktatów, Litwa sama nie mogła obierać książąt. W wydanym po obiorze dla W. Ks. przywileju, obiecuje A. nic nie działać bez zezwolenia panów, i Polskę uważa na równi z państwami postronnemi. Możnowładztwo litewskie żądne swobód polskich, ale przeciwne unii, stanowcze otrzymało zwycięstwo. Zgubny tego postąpienia skutek, dał się w następstwie dotkliwie uczuć Litwinom. Największe niebezpieczeństwo groziło od strony Moskwy. Panujący tam Iwan Wasilewicz, zostając w porozumieniu ze Stefanem Wojewodą Wołoskim, Tatarami perekopskimi a nawet z cesarzem Maxymilijanem, rozpoczął wojnę 1493 r. Tatarzy i wojska moskiewskie kraj pustoszyły. Pokojem zawartym w Moskwie 1494 ustąpiono Iwanowi Wiazmę, Mścisław, Torusę, Oboleńsk, Kozielsk, Odojew, Woteńsk i cały kraj aż do r. Uhry. Dla umocnienia wzajemnéj przyprzyjaźni, dał Iwan A. za żonę swą córkę Helenę. Przyjaźń ta wszakże nie długo trwała. Litwini nowemi zagrożeni niebezpieczeństwy, sami teraz dopraszają się unii z Polską. Najprzód odnowiono przymierze między trzema Jagiellończykami: Władysławem kr. czesko-węgierskim, Olbrachtem kr. polskim i A., a następnie układem zawartym w Wilnie (24 Lipca 1499) potwierdzono akt horodelski, mocą czego nastąpiło w istocie silniejsze zjednoczenie obu narodów. Nowa wojna rozpoczęła się 1500 r. Mengli Girej, chan tatarski, zapuszczał się aż na Ruś Czerwoną i pod Brześć, roznosząc straszne spustoszenia. Wojna w ogóle była nieszczęśliwa. W stanowczéj bitwie nad Wiedroszą (14 Lipca) hetman ks. Konstanty Ostrogski, (ob.) mając 4000 ludzi, zwyciężony przez 40000 wojsko Iwana, dostał się z wielu litewskimi panami w niewolę, wiele miast stracono. A. tymczasem wchodził w sojusze z Szach-Achmetem chanem Tatarów zawołgańskich i z zakonem Kawalerów Mieczowych, za pośrednictwem zaś królów węgierskiego i polskiego starał się, ale daremnie, o zawarcie pokoju. Wśród tego umarł Olbracht (17 Czerwca 1501 r.). Skutki wzmocnionéj unii zaraz się uwidoczniły. Wbrew zabiegom stronnictw Władysława kr. czesko-węgierskiego i Zygmunta ks. opawsko-głogowskiego, powołano na tron polski Alexandra. 10 Grudnia 1501 r. koronował go w Krakowie brat Fryderyk kardynał. Akt unii wydany 1501 r. łączy Polskę z Litwą „w jedno niepodzielne ciało, aby był jeden ród, jeden naród, jedno braterstwo, spólne narady". Z powodu nieukończonéj z Moskwą wojny, wrócił A. na Litwę, zostawiwszy wielko-rządcą Polski Fryderyka kardynała. Wojna rozpoczęła się znowu (1502). Sprzymierzeńcy Iwana, Tatarzy perekopscy zapuścili się aż pod Sandomierz, Wołosi zdobyli Pokucie, Szach-Achmet pokonany; ale na Litwie nie był Iwan szczęśliwym; odparty z pod Smoleńska, zwyciężony przez Kawalerów Mieczowych pod Pskowem, zgodził się wreszcie na pokój — który zawarto 1503. Litwa straciła Mceńsk, Sierpiejsk, Brańsk, Dorohobuż i Putywl. Po zabezpieczeniu się z téj strony, odebrano Stefanowi Pokucie (1504); na sejmie w Piotrkowie (1504) przyznano nadal udzielność Mazowszu i zażądano od W. Mistrza Krzyżackiego złożenia hołdu, czego wszelako tenże uczynić się wzbraniał. Na Litwie tymczasem przewodził ulubieniec królewski, kniaź Michał Gliński (ob.), który, korzystając z powolności

A. przyszedł jego łaską do wielkiego znaczenia, a nadęty pychą, podżegał słabego króla do gwałtownych przeciw swym nieprzyjaciołom środków, czemu przeszkodził tylko kanclerz koronny, Jan Łaski. Co się tyczy spraw wewnętrznych, to najważniejszym wypadkiem w panowaniu A. są prace kodyfikacyjne, dokonane przez Jana Łaskiego, który z polecenia króla, zebrawszy statuta: wiślicki i wszystkie jagiellońskie, ułożył je systematycznie w jednę księgę, zwyczajom miejscowym dawną moc zostawił i ogólne prawodawstwo nowemi uzupełnił postanowieniami. Kodeks ten znany w historyi naszéj pod nazwiskiem *statutu Łaskiego* (ob.) *radomskiego* albo *króla Alexandra* otrzymał na sejmie radomskim 1505 moc obowiązującą w Koronie. Zpomiędzy nowych uchwał najważniejszą jest ta, która opiewa, że *„odtąd na zawsze nic nie może być ustanowione bez powszechnéj rad i posłów ziemskich zgody“*. Uchwała ta uznana za prawo kardynalne, stała się punktem wyjścia dla *liberum veto*. — Po śmierci Stefana wojewody Wołoskiego syn jego Bohdan, nie otrzymawszy ręki Elżbiety, siostry królewskiéj, zajął (1505) Pokucie, ale je wkrótce zwrócić musiał. Napaści Tatarów, po części skutkiem nierozsądnéj polityki króla względem więzionego w Trokach, Szach Achmeta (ob.) ciągle się powtarzały. W roku 1505 spustoszył Mengli Girej okolice Witebska, Połocka i Mińska, 1506 zapuścił się aż pod Kleck, gdzie go w 7000 ludzi zniósł do szczętu Gliński. Wiadomość o tém zwycięstwie zastała króla już konającego. Zwłoki A. pochowano w Wilnie; nie przewieziono ich wedle zwyczaju do Krakowa, z obawy przed Glińskim, aby ten, świeżymi zdobny laurami, nie zachciał pod nieobecność panów litewskich, przywłaszczyć sobie godności wielkoksiążęcéj. — Następcą A. był brat jego *Zygmunt*. Ze wszystkich Jagiellonów najsłabszego umysłu był Alexander. Nie celował ani zdolnościami wojennemi, ani siłą charakteru, ani bystrością rozumu. Rozrzutny aż do mornotrawstwa, które nawet sejm piotrkowski (1504) musiał powściągnąć, wzbronieniem dalszego szafunku królewszczyznami; zgubnym wpływom Glińskiego ulegał do tego stopnia, że stał się poniekąd przyczyną zamieszania Litwy; brakiem energii dał wybujać uprzywilejowanéj wolności szlacheckiéj; tym sposobem w ciągu krótkiego panowania ani na zewnątrz, ani na wewnątrz powagi swojéj utrzymać nie umiał. Ob. Albertrandy *„Panowanie Kazimierza, Jana Alberta* i *Alexandra Jagiellończyka* etc.„ (Warszawa 1827 2 t.) *M. Wiszniewski „Pomniki historyi i literatury polskiéj“* t. IV. *Plater „Zbiór Pamiętników“* t. I.

Alexander Karol Waza, królewicz polski i szwedzki, najmłodszy syn Zygmunta III i Konstancyi austryjackiéj, ur. 1626. Oddawał się naukom i w tym celu dalekie odbywał podróże. Umarł mając zaledwie lat 21.

Alexander (Sobieski) Benedykt, syn Jana III, króla polskiego, i Kazimiery d'Arquien, ur. 1677 w Gdańsku. Po śmierci ojca, w czasie wojny szwedzkiéj, było jakieś prawdopodobieństwo, że w miejsce obranego królem polskim elektora saskiego, Alexander Sobieski na tron wyniesiony będzie, ale nie ziściło się to, gdyż Karol XII zmienił poprzedni swój zamiar i posadził na tronie Stanisława Leszczyńskiego. Najwięcéj przebywał we Wrocławiu, późniéj przeniósł się do Rzymu i tam życie zakończył r. 1714.

Alexander Karadziordziewicz, książę serbski, syn sławnego Jerzego Czarnego, ur. 1806 r. Po zabiciu ojca 1817 r. udał się z matką do Wołoszczyzny. Po pozbawieniu władzy Miłosza, syn jego Michał powołał go do kraju i mianował swoim adjutantem. Gdy nareszcie w r. 1842 i ten ostatni musiał ustąpić, zgromadzenie narodowe powołało go na księcia. Przy pomocy gorliwego męża stanu Garaszanina, przedsiębrał zbawienne dla kraju reformy. Zakładał szkoły, budował drogi, zachęcał przemysł. W czasie wojny wschodniéj (1853), uznając sułtana tureckiego za swego zwierzchnika, potrafił utrzymać neutralność; poczém traktatem z d. 30 Marca 1856 wielkie mocarstwa pojedyńczą gwarancyję Turcyi, zastąpiły swoją gwarancyją zbiorową. Neutralność ta nie podobała się jednak większości narodu i w r. 1857 uknuty został spisek na zgubę księcia przez stronników i ajentów Miłosza, do którego należeli senatorowie i wyżsi dygnitarze: Radowan Damianowicz, Paweł Jankowicz, Stefan Stefanowicz i Cwetko Rajowicz. Mimo zmiany ministeryjum i ulepszeń zaprowadzonych w statucie organicznym, naród burzył się żądając zwołania sejmu, nie zwoływanego od r. 1848. Zebrany sejm 1858 pozbawił go rządów, wybrał w jego miejsce 80 letniego Miłosza Obrenowicza a jego syna Michała, dziedzicznym następcą ogłosił. Alexander osiadł r. 1859 w Temeswarze.

Alexander Jan I, (pułkownik Couza), hospodar Multani Wołoszczyzny, ur. 1820 w Galaczu. Ukończywszy edukacyją w Paryżu (1854) był prezesem trybunału cywilnego w Galaczu, a w r. 1850 gubernatorem tegoż miasta. Jako urzędnik umiał sobie zjednać powszechną wziętość. Zapisany młodo do wojska, mianowany był w r. 1857 adjutantantem kajmakama Vogoridesa w stopniu pułkownika, i powtórnie wysłany na gubernatora do Galaczu. Podczas wojny krymskiéj, będąc zawziętym przeciwnikiem okupacyi austryjackiéj, podał się do dymisyi i występował odtąd jako przywódca narodowéj opozycyi, pragnącéj zjednoczenia obu księstw. Gdy konwencyja paryska powołała Mołdawijan do wyboru zgromadzenia, celem elekcyi hospodara, Couza, już wtedy minister wojny, został w Jassach 17 Stycznia 1859, jednogłośnie wybrany hospodarem multańskim, a 5 Lutego t. r. i hospodarem wołoskim. Za jego staraniem wyjednano 1861 r. sułtański firman, potwierdzający faktycznie istniejącą już obu księstw unię, którą też ogłoszono pod nazwiskiem *Rumunii*. W następnych latach kiedy otoczony dworakami czynił wszelkie usiłowania dla zaprowadzenia rządów absolutystycznych i starał się za zgodą Porty i państw opiekuńczych zmienić konstytucyją, popadł w wielką u ludu nienawiść

i sprowadził rewolucyją, która bez żadnego krwi rozlewu, pozbawiła go tronu 23 Lut. 1866 r. Odtąd przemieszkuje jako człowiek prywatny w Wiedniu.

Alexander Farnese. Ob. Farnèse.

Alexander, herbu Dołęga ze Szreńska, biskup płocki w r. 1129. Dbały o poprawienie karności kościelnéj, był biskupem do r. 1156. W miejsce kościoła drewnianego zbudował w Płocku katedrę murowaną.

Alexander, biskup kamieniecki od 1398—1411.

Alexander, biskup Forli, wysłany był r. 1470 od stolicy apostolskiéj, jako legat do króla Kazimierza Jagiellończyka w sprawie Jerzego z Podjebradu, króla czeskiego, z zleceniem skłonienia Kazimierza do połączenia się z Maciejem, królem węgierskim, przeciwko Jerzemu, który, jako naczelnik Hussytów, nie mógł być mile widzianym, na dworze rzymskim. Poselstwo Alexandra żadnego nie osiągnęło skutku.

Alexander Polihistor, uczony pisarz grecki, † około r. 74 przed Chr. Podczas wojny z Mitrydatem, wzięty do niewoli przez Korneliusza Lentulusa, został nauczyciecielem jego dzieci. Z powodu głębokiéj nauki i erudycyi przezwany został *polyhistorem*. Z pism jego o geografii, historyi i filozofii, doszły nas tylko drobne ułamki,

Alexander Aegeus, filozof perypatetyk w I w. po Chr.; uczeń Sozygenesa matematyka, nauczyciel Nerona, miał pisać komentarze do Metafizyki i Meteorologii Arystotelesa.

Alexander Afrodisius, najdawniejszy i najsławniejszy, komentator Arystotelesa, żył przy końcu II i na początku III w. ery chrz. Prócz *Komentarzy nad Arystotelesem* (Monachijum 1842) napisał: *O wolności i woli*; *Kwestyje fizyczne*; *O iosie i O duszy*.

Alexander z Tralles, sławny lekarz grecki, ur. w VI w. w m. Tralles w Lydii. Uważany jest za najbieglejszego lekarza po Hipokratesie. Główne jego dzieło traktuje o wszystkich chorobach, poczynając od głowy aż do nóg, i nie jednokrotnie było przedrukowywane już to po grecku, już po łacinie.

Alexander z Bernay, lub *Alexander z Paryża*, poeta z XII w. Wierszem 12 zgłoskowym napisał dalszy ciąg poematu *Alexander Wielki*, rozpoczętego przez Lambertale Court.

Alexander z Hales, franciszkanin, znakomity teolog angielski, zwany: *Doctor irrefragabilis*, † 1245. Wykładał w uniwersytecie paryskim filozofiją i był jednym z pierwszych, co zaczął używać arabskich tłumaczeń Arystotelesa. Najważniejsze jego dzieło jest: *Summa universae theologiae* (Wenecyja t. 4. 1576).

Alexander Natalis. Ob. Natalis.

Alexander a Puero Jesu, karmelita bosy, syn Marcina Kochanowskiego, ur. 1618, † 1667. Pozostawił 8 kazań pogrzebowych, napisanych dobrą polszczyzną.

Alexander Wirtembergski, (hr. Krystyjan, Fryderyk). Ob. Wirtemberg.

Alexander (James Edward), ang. podróżnik i pisarz wojskowy; ur. 1803; 1829 r. brał udział w wojnie rossyjskiéj w Turcyi; 1854 walczył pod Sebastopolem. Zwiedził krainy na półn. od rz. Oranży i napisał „*Expedition of discovery into the interior of Africa*“ (2 t. Lond. 1838); „*Incidents of the last Maori war*“ (1863) i inne.

Alexander Pacz, albo *Skanderbeg*, herb rodziny Czaków, w polu czerwoném ze skrajem złotym, głowa tureckiego wezyra w zawoju różowym w deseń, a czapce zielonéj, z niebieskim wiszącym końcem.

Alexandersbad, źródło mineralne pod miastem bawarskiém Wunsiedel; u stóp góry Kösseine; woda jego zawiera kwas węglany i żelazo, głównie używa się do picia i skuteczną jest w chorobach pochodzących z niedokrwistości, osłabienia nerwów, w blednicy i t. p.

Alexandra, córka Pryjama. Ob. Kassandra.

Alexandra Olgierdówna, siostra króla Władysława Jagiełły, żona Ziemowita, księcia mazowieckiego na Płocku, Rawie i Sochaczewie; wyposażona przez brata ziemią bełską, która odtąd przez pół wieku przeszło pozostawała w ręku książąt mazowiekich. Umarła w r. 1434.

Alexandra Bitwa, najpiękniejszy i największy obraz z czasów starożytnych, znaleziony 1831 r. w domu Fauna w Pompei. Jest to mozajka mająca 20 stóp długości, a 12 szerokości; wprawdzie w trzeciéj części uszkodzona, lecz obejmuje jeszcze 22 postaci ludzkich i 16 koni. Ma wyobrażać bitwę wojsk Alexandra z Daryjuszem.

Alexandre (Karol), hellenista, ur. w Paryżu 1797. Wiele prac jego lexyko-graficznych zjednało mu zasłużoną sławę, a między innemi słowniki: grecko-francuski i francusko-grecki.

Alexandretta, miasteczko na granicy Syryi i Anatolii, z wygodną przystanią, założoną przez Alexandra W. dziś zaniedbana, 500 m.

Alexandropol, dawniéj **Gumry**, m. pow. i twierdza gub. Tyfliskiéj, nad rz. Arpaczajem 14,000 m. przeważnie Armeńczyków. Prowadzi znaczny handel. W bliskości Rossyjanie pod wodzą księcia Baratyńskiego odnieśli zwycięstwo nad Turkami d. 30 Paźdz. 1853.

Alexandrów, dziś osada dawniéj miasto w gub. Warszawskiéj, pow. Łodzkim; założona w r. 1818; 3623 m. trudniących się wyrobem sukna.

Alexandrów, dawniéj zwane *Słobodą Alexandrowską*, m. powiatowe gub. Włodzimirskiéj, nad rz. Szarą, 5900 m., czasowa rezydencyja Iwana Groźnego. Starożytny monaster żeński; kościół katedralny; fabryki wyrobów bawełnianych i płóciennych.

Alexandrowicz albo **Kruki**, herb litewskiéj rodziny Alexandrowiczów z przydomkiem Witold. Pole tarczy czerwone, w niém dwie kosy na krzyż, w złączeniu ich schodzą się z góry i z dołu dwa miecze, w koronie trzy strusie pióra.

Alexandrowicz (Stefan), r. 1674 poseł z powiatu Grodzieńskiego; w r. 1683 mianowany był podkomorzym Grodzieńskim, 1690 delegowanym na trybunał skarbowy w. ks. litewskiego, a 1694 zajął krzesło senatorskie jako kasztelan nowogrodzki.

Alexandrowicz (Tomasz), za Augusta III pułkownik wojsk koronnych i szambelan, za Ponia-

towskiego wojewoda podlaski. W młodości zajmował się literaturą i przełożył dwie tragedyje Kornela. Lubiony szczególniéj od Stanisława Augusta, wyprawiony został przez niego w poselstwie do Turcyi r. 1765, gdzie w czasie pobytu swojego ustanowił w Carogrodzie dla czterech Polaków szkołę języków oryjentalnych. Po powrocie z poselstwa, pełnił rozmaite urzędy i zasiadał w Radzie Nieustającéj, w departamencie sprawiedliwości. † r. 1794 w Warszawie.

Alexandrowicz (Dominik), pisarz ziemski lidzki przez lat 20, był posłem na sejmach, ostatni raz na konwokacyjnym w r. 1764, i marszałkiem trybunału litewskiego 1770. Służył także wojskowo, ostatecznie jako regimentarz dywizyi litewskiéj. Jego nakładem było przedrukowane dzieło Modrzewskiego o poprawie rzeczypospolitéj r. 1770 w Wilnie.

Alexandrowicz, uczeń Smuglewicza, malarz portretowy w Warszawie 1777—1782. Umarł w młodym wieku. Znany jest jego portret Leduchowskiego, marszałka konfederacyi Tarnogrodzkiéj r. 1715.

Alexandrowicz (Adolf), spółczesny farmaceuta, ogłosił rozbiory wód mineralnych galicyjskich.

Alexandrowicz (Benedykt), ur. 1796 w Biały Radziwiłowskiéj, poświęcał się najprzód rolnictwu a od r. 1829 krótko pracował w Banku Polskim. Od r. 1841 wydał znaczną liczbę bądź rozpraw zamieszczonych w rozmaitych pismach czasowych, bądź też dzieł osobnych, dotyczących rolnictwa, leśnictwa, przemysłu i handlu. Najważniejsze z nich: „*O drzewie i jego użytkach*“ (Warszawa, 1855) i „*O zakładaniu fabryk cukru z buraków*“ (Warsz. 1853).

Alexandrowicz (Jerzy), ur. 1819, pobierał nauki w kraju, a następnie w uniwersytecie petersburgskim. W r. 1848 mianowany był nauczycielem gimnazyjum realnego, 1844 nauczycielem anatomii w b. szkole sztuk pięknych. Od r. zaś 1855 był professorem botaniki i zoologii wraz z anatomiją porównawczą w akademii medyko-chirurgicznéj warszawskiéj, professorem botaniki w szkole głównéj, obecnie w uniwersytecie warszawskim; jest oraz dyrektorem ogrodu botanicznego. Z kilku rozpraw jego najważniejsza: „*O powstawaniu zarodka w roślinach bez poprzedniego upłodnienia*“ (Parthenogenesis), w Pamięt. Tow. Lek. 1859.

Alexandrówka, miasteczko w dawném województwie Kijowskiém, niegdyś własność Pilawskich.

Alexandrowsk, m. powiatowe gub. Ekaterynosławskiéj, na lewym brzegu Dniepru, 4400 m. niegdyś handlowne.

Alexandryja, grecka stolica Egiptu, zwana przez Turków i Arabów *Iskonderyje* lub *Skanderyje*, założona 332 prz. Chr. przez Alexandra W. na przesmyku, oddzielającym jezioro Mareotis od morza Śródziemnego: była niegdyś środkowym punktem handlu starożytnego świata i słynęła ze swojéj szkoły filozoficznéj i wielkiéj biblijoteki, zgromadzonéj przez Ptolomeuszów. W świetnych czasach liczyła do 600,000 m. Jest ona jedynym wielkim portem handlowym Egiptu na morzu Śródziemném. Ważniejsze pomniki w tém mieście są: *Faros*, latarnia morska, dziś zamieniona na meczet i pałac, którą starożytni poczytywali za jeden z siedmiu cudów świata; *Heptastadium*, szeroka grobla, łącząca dawne miasto z wyspą Faros i dzieląca port na dwie części; *kolumna Pompejusza* albo raczéj *Dyjoklecyjana*, wycięta z jednéj sztuki granitu różowego 101 stóp wysoka, na któréj szczycie wznosił się niegdyś jakiś olbrzymi posąg; *Igły Kleopatry*, dwa obeliski, zdobiące zapewne wejście do *Caesareum* (świątyni J. Cezara), to jest dwa monolity z granitu różowego, z których jeden tylko stoi na swojém miejscu, a drugi jest zwalony, oba pokryte hieroglifami; *kanał Kanopy*, ciągnący się od Nilu do Alexandryi, mający podwójne przeznaczenie: opatrywania miasta w wodę i dźwigania na sobie statków z towarami i produktami. Inne jeszcze pomniki starożytnéj Alexandryi, były: *Posidium* czyli świątynia Posejdona (Neptuna), *Caesareum*, świątynia Julijusza Cezara; *Sebasteum*, świątynia Augusta, *Sema* czyli grób Alexandra W., *Homerion*, pomnik Homera, *Dicasterion*, pałac sprawiedliwości, *Amfiteatr*, *Stadium*, *Claudium*, pałac zbudowany na przyjęcie zgromadzenia uczonych, *Mauzoleum* czyli grób Kleopatry i inne. Po śmierci Alexandra W. Alexandryja dostała się Ptolomeuszom, którzy ją uczynili po Rzymie i Antyjochii najpiękniejszém miastem starożytności i środkowym punktem ówczesnéj nauki i cywilizacyi greckiéj. Szczęśliwe położenie miasta podniosło jego pomyślność do najwyższego stopnia; ale też wtedy właśnie r. 29 przed Chr. wpadła w ręce Rzymian i odtąd zaczęła chylić się do upadku, tak dalece, że w IV w. pozostała już tylko prawie pomnikiem architektonicznym. Zapasy chrystyjanizmu z pogaństwem, wywołały krwawe starcia, a zdobycie szturmem w r. 389 Serapeum przez chrześcijan, zadało stanowczy cios konającemu pogaństwu, zamieniwszy Alexandryją na stolicę teologii chrześcijańskiéj aż do r. 642, to jest do zdobycia jéj przez Arabów. Pod kalifami podniosła się ona znowu i przez całe wieki średnie była wielkim składem produktów wschodu i zachodu, atoli odkrycie Ameryki i drogi indyjskiéj około przylądka Dobréj Nadziei, potém panowanie Mameluków i zdobycie przez Osmanów, zniszczyły ją ostatecznie. Dopiero zdobycie Egiptu przez Francuzów (liczyła wtedy, 1778 r. 5000m.), podniosło ją nieco z ruin, a pod Mechmedem Alim, który tu założył swą rezydencyją, doszła do tego stopnia, że jest jedném z najważniejszych miast portowych morza Śródziemnego. Dzisiejsze miasto Aleksandryja niezupełnie stoi na dawném miejscu, przeniosło się bowiem na Heptastadium, które skutkiem namulcń morskich zamieniło się w szeroki przesmyk, łączący dawne dwa porty. Obecnie liczy A. 238800 m. (większa połowa Europejczyków) i przybiera coraz bardziéj charakter miasta europejskiego. Koléj żelazna łączy ją z Kairem i Namle (star. Nikopolis).

Alexandryja, miasteczko na Wołyniu nad rz. Horyniem.

Alexandryja, m. powiatowe gub. Chersońskiéj nad rz. Ingulcem i Berezówką, 7300 m. powstało ze wsi Beczy, przy urządzeniu dawniejszéj gub. Woźniesieńskiéj.

Alexandryja Nowa. Ob. Puławy.

Alexandryja, m. półn. Ameryki w stanie Wirginii nad Potomakiem, ożywiony prowadzi handel, przeszło 17000 m.

Alexandryjscy Żydzi. Alexander Wielki i jego następca Ptolomeusz I, przesiedlili do miasta Alexandryi wiele rodzin żydowskich, a nadawszy im prawo obywatelstwa greckiego, porównali ich z Macedończykami. Za tymi przybyło i wielu innych dobrowolnie, a wszyscy trudnili się po większéj części handlem, rzemiosłami i uprawą roli; przyswoiwszy sobie język grecki, zaczęli wchodzić w służbę rządową, poświęcać się żegludze i wojskowości. Po zdobyciu Egiptu przez Rzymian doznawali względów Cezara, ale za cesarzów byli prześladowani. Zajmując się literaturą, dowodzili prawdziwości monoteizmu i osłabiali siłę pogaństwa.

Alexandryjska Biblijoteka, była założona przez Ptolomeusza Lagi, króla Egiptu, a oddana w zarząd wygnanemu z Aten Demetryjuszowi Falereuszowi, mając już wtedy 50,000 zwojów. W najświetniejszych czasach doszła ona do 700,000 tomów i obejmowała w sobie całą literaturę rzymską, grecką, indyjską i egipską; połowa jéj mieściła się w gmachu Bruchium obok pałacu królewskiego, spalonym podczas oblężenia miasta przez Julijusza Cezara. Druga zaś połowa znajdowała się w Serapeum, istniała do czasów Teodozyjusza W. Wtedy to, wspaniała świątynia Jowisza została zniszczoną przez fanatyczny tłum chrześcijan pod przywództwem arcybiskupa Teofila, a z nią zgorzał po większéj części i cały ten szacowny księgozbiór, z czego okazuje się, że kalif Omar niesłusznie jest obwinianym o popełnienie tego barbarzyństwa. Porów: *Ritschl „Die Alexandr. Bibliotheken“* (1838).

Alexandryjska Epoka czyli czasy rozkwitu literatury i nauki greckiéj pod opieką Ptolomeuszów w Egipcie a mianowicie w Alexandryi. Dzieli się ona na dwa okresy: pierwszy z nich obejmuje dynastyją Ptolomeuszów, od 323—30 r. przed Chr. drugi od 30 przed do 640 po Chr, to jest od upadku Ptolomeuszów do wtargnięcia Arabów. Pierwszy Ptolomeusz Soter ściągnął do Alexandryi wielu uczonych greckich, a jego następca Ptolomeusz Filadelfos rozszerzył muzeum, przez jego poprzednika założone. Do uczonych alexandryjskich należeli Egipcyjanie, Żydzi, Grecy, a później i Rzymianie. Z pomiędzy poetów, gramatyków, filologów i literatów najznakomitsi: Zenodot z Efezu, Eratostenes z Cyreny, Arystofanes z Bizancyjum, Arystarch z Samotracyi, Apolonijusz Sofista i Zoilus. Ci połączonemi siłami zbierali, roztrząsali, sądzili dla późniejszych pokoleń przechowywali istniejące pomniki oświaty i literatury. Najsławniejszymi poetami téj epoki byli: Apolonijusz z Rodu, Likofron, Aratus, Nikander, Euforipon, Kalimach, Teokryt, Filetas, Fanokles, Tymon, Skymnos, Dyjonizyjusz i siedmiu tragików zwanych plejadą alexandryjską. Epoka alexandryjska odznacza się charakterem zupełnie odmiennym od dawniejszego greckiego życia umysłowego; staranność bowiem z jaką studyjowano język i formy stylowe, wpłynęła na wykwintność i poprawność mowy, chociaż brakło tam ducha oryginalności i natchnienia poetycznego, których nic zastąpić nie potrafi. Pisarze alexandryjscy przejęli się większą sztuką kompozycyi, a miejsce genijuszu zastąpiła krytyka. Nierównie ważniejszemi były prace alexandryjskich uczonych w naukach ścisłych. Tutaj to w III w. przed Chr. napisał Euklides swoje klasyczne dzieło o geometryi, zaś astronomowie, przez usunięcie wszystkich spekulacyj hyperfizycznych, podnieśli swą naukę do wysokiego szczytu. Najsłynniejsi fizycy i matematycy alexandryjscy byli: Arystyl, Tymocharys, Archimedes, Eratostenes, Arystarch z Samos, Ptolomeusz i inni. Filozofowie téj epoki stanowią tak zwaną *Alexandryjską Szkołę* (ob.).

Alexandryjska Kronika, nazwa kompilacyi z kilku autorów greckich, dopełnionéj za panowania Heraklijusza, odkryta w XVI w. w Sycylii i wydrukowana 1615 r. przez jezuitę Radera.

Alexandryjska Szkoła, powstała w końcu II w. po Chr. pod kierunkiem Ammonijusza Sakkasa, chociaż podstawę jéj rozwoju położył dopiero jego uczeń i następca Plotinus. Zasadą jego nauczania była filozofija Platona, która przy krzewieniu się języka i wiedzy greckiéj nabyła znakomitego wpływu i znaczenia. Najwybitniejszym charakterem szkoły alexandryjskiéj jest eklektyzm, oparty na gruncie filozofii Platona, dla czego téż członkowie téj szkoły zowią się *neoplatonikami*. Na téj postępując drodze, szkoła traciła coraz więcéj charakter samodzielny, bo jéj brakowało tchnienia jakiéjś wyższéj jednostki, mogącéj jéj nadać znamię odrębnéj idealności, słabła téż coraz bardziéj, uganiając się za wszystkiemi tajemnicami religijnemi, badając wszystkie szkoły i metody, dlatego tylko, aby wszędzie w najrozmaitszym objawie wynaleść i wskazać tenże sam i jedyny po wszystkie czasy grunt prawdy wiecznéj. Kiedy wszakże ta pokusa okazała się daremną, szkoła musiała poprzestać na komentowaniu i suchéj erudycyi, która zastąpiła brak pomysłu i stąd powstaje takie mnóstwo prac filozofów alexandryjskich, tylu komentatorów i gramatyków, którzy sami nic nowego nie budowali. W téj tendencyi eklektycznéj, szkoła alexandryjska uderza na dwóch nieprzyjaciół: na Arystotelesa i na chrześcijanizm. Arystoteles bronić się nie mógł, zwolenników nie miał, bo platonizm ogarnął był wszystkie umysły; więc téż walka nie mogła być długą. Inaczéj rzecz się miała z chrześcijanizmem, walka była długa, bo się toczyła na polu krytyki, na które obie strony występowały z bronią szlachetną, bronią dyskusyj. Szermierze téj szkoły wyczerpali się w bezużytecznych zapasach i upadli własną niemocą, a sama szkoła w r. 529 wyparta edyktem Justynijana z granic cesarstwa, tułała się

jeszcze po rozmaitych krajach, aż nareszcie w połowie X w. zupełnie zniknęła. Saint Hilaire „*De l'école d'A.*" (Par. 1845); Simon „*Hist. de l'école d'Al.*" (Par. 1845) *Vacherot Hist. critique de l'école d'Al.*" (1855).

Alexandryjska Szkoła Katechetów. Biskupi alexandryjscy w gorliwości swojéj o rozkrzewienie wiary w Chrystusa, starali się usilnie, aby przyjmujący chrzest święty Żydzi i poganie, obznajmiali się dobrze z nauką wiary; stąd powstała tu już w 2 połowie II w. szkoła katechetów. Najznakomitszymi jéj nauczycielami byli: Klemens biskup, Alexander z Jerozolimy, Orygenes i Herakles. Kwitnący stan jéj trwał do r. 305.

Alexandryjska Wojna, tak się nazywa wyprawa, w któréj Julijusz Cezar po bitwie Farsalskiéj r. 48 przed Chr. ścigając Pompejusza doszedł aż do Alexandryi w Egipcie. Wdanie się Cezara w sprawę Kleopatry, siostry Ptolomeusza Dyjonizyjusza, króla Egip., wywołało powstanie Egipcyjan, które Cezar dopiero z pomocą Mitrydatesa z Pergamu uśmierzył. Król Ptolomeusz poległ w bitwie. Alexandryja przymuszoną była poddać się i uznać Kleopatrę za rządczynię Egiptu.

Alexandryjska Biblija, tak się nazywa najdawniejszy przekład Pisma S. Starego Testamentu z hebrajskiego na język grecki; zowią go także przekładem *Siedmdziesięciu* albo *Septuaginta*, z tego powodu, że z rozkazu Ptolomeusza Filadelfa mieli tego tłumaczenia dokonać 72 uczonych Żydów w przeciągu 72 dni na wyspie Faros. Jednakże wiarogodność tego podania podlega wątpliwości, jak to okazali L. de Vives, Usher, Voss i Hody.

Alexandryjski Patryjarchat był niegdyś najwyższym urzędem kościoła kat. krajowego w Egipcie ze stolicą w m. Alexandryi; składały go zaś cztery prowincyje: właściwy Egipt, Thebais, Libija i Pentapolis. Na synodzie alexandryjskim r. 321 zwołanym w sprawie Aryjusza, zebrało się 100 biskupów. Od czasu synodu nicejskiego aż do r. 451 A. P. był drugim z porządku patryjarchatem; następnie jego miejsce zajął konstantynopolitański. Napoczątku VII w. gdy się ustalił w tych prowincyjach monofizytyzm, stał się metropoliją kościoła koptyjskiego. (ob.)

Alexandryjski Kodex, jeden z najdawniejszych rękopismów pisma świętego, sięgający V lub VI w., który patryjarcha konstantynopolitański (poprzednio alexandryjski), r. 1628 podarował królowi angielskiemu Karolowi I i który obecnie w muzeum lodyńskiem się przechowuje.

Alexandryjski Dyjalekt, tak się nazywa używany dawniéj powszechnie w Alexandryi i Egipcie dyjalekt, pomięszany z macedońsko-doryckiemi formami i wyrazami języka greckiego.

Alexandryjskie Wiersze czyli **Alexandryny**, zowią się sześciomiarowe, trzynastozgłoskowe wiersze jambiczne z obowiązkową po trzeciéj stopie średniówką i z rymem na przemian w każdéj parze męskim i żeńskim. Nazwa ich stąd pochodzi, że najpierwszy użył ich francuski poeta z XII w. w bohaterskim poemacie o Alexandrze Wielkim, p. t. *Roman d' Alexandre*. Długo był u nas w użyciu, ale skutkiem zbytniéj monotonności odrzucony.

Alexandrynus, nazwa greckiéj monety złotéj i srebrnéj z czasów Alexandra W. wartości 1—4 drachm. jak równie monety, którą Rzymianie dla Egiptu bić kazali z miedzi i srebra w epoce od M. Antonijusza do Dyjoklecyjana.

Alexandryt. Ob. Chryzoberyl.

Alexiejew (Piotr), protojerej, członek rossyjskiéj akademii, ur. w Moskwie, zm. 1801 r. Oprócz kilku dzieł wydał: *Słownik Cerkiewny* czyli objaśnienia wyrażeń dawnych słowiańskich i innych cudzoziemskich, użytych w piśmie ś. i księgach kościelnych. (Moskwa 1773 i Petersburg 4-a edycyja 1817).

Alexifarmakon (odtrutek powszechny), tak nazywano dawniéj środki mające leczyć wszelkiego rodzaju zatrucia, jak bezoar, drogie kamienie, i w. i. Myśl tę oczywiście niedorzeczną, obecnie zarzucono.

Alexin, m. powiatowe gub. Tulskiéj o $7^1/_2$ mili od Tuły opodal rz. Oki i Mordówki, 3100 m. Znaczny spław budulcu. Za czasów Dymitra Samozwańca, zostało zburzone przez Polaków.

Alexis (Willibald), powieściopisarz niemiecki. Ob. *Häring*.

Alexisbad, kąpiele żelazne w pięknéj równinie Selki, w części Anhalt-bernburgskiéj Harcu, urządzone w r. 1810 przez księcia Alexego. Znajdują się tu dwa źródła: *Selkebrunnen*, którego woda używaną jest do kąpieli, i *Alexisbrunnen*, do picia. W bliskości znajduje się sławny Maegdesprung, jeden z najznakomitszych zakładów górniczych na Harcu.

Alexiterium (z gr.). Tym wyrazem oznaczano dawniéj środki używane przeciwko ukąszeniu przez jadowite zwierzęta.

Alexota, bogini miłości w mitologii litewskiéj, prawie toż samo co Milda (ob.)—W gub. Suwalskiéj jest osada Alexota nad Niemnem naprzeciw Kowna, tam znajduje się góra, na któréj miała stać świątynia téj bogini. Pod Alexotą r. 1812 Napoleon I wkroczył do Litwy przez 3 mosty rzucone na rz. Niemnie.

Alexwang (Marcin), obywatel elblągski, wydrukował w Krakowie 1572 r. wiersz, p. t. *Gratulatio de felice e Polonia adventu Michaelis Fridevalde, Instigatoris Regii contra rebelles subditos*, mogący posłużyć za objaśnienie historyi rozruchów prusskich.

Alexy (święty), Rzymianin z V wieku. Nad grobem jego na górze Awentyńskiéj w Rzymie wznosi się wspaniały kościół pod jego imieniem. Kościół łaciński obchodzi jego pamiątkę 17 Lipca, grecki 17 Marca.

Alexy I Komnenes, ur. 1048 w Konstantynopolu, najmłodszy syn Jana Komnena i synowiec cesarza Izaaka Komnena, służył wiernie i szczęśliwie cesarzowi Michałowi Dukas i jego następcy Niceforowi Botaniates, przeciwko wewnętrznym i zewnętrznym nieprzyjaciołom. Kiedy się atoli wahał objąć dowództwo przeciwko zbuntowanemu szwagrowi w Azyi, uważał właściwém schronić się do wojska, zgromadzonego przeciwko Turkom, które

r. 1081 cesarzem go ogłosiło. Zawarł on bezzwłocznie pokój z Turkami, by tém prędzéj przeciwko Normandom wystąpić. Całe prawie panowanie jego zeszło na ustawicznych zapasach z Normandami, Krzyżownikami, których zawsze oględnie traktował, i z Turkami, którym w latach 1115 i 1117 ciężkie zadał klęski. † r. 1118.

Alexy (samozwaniec), który w XII w. korzystając z podobieństwa swego z Alexym II synem Manuela Komnena, usiłował przywłaszczyć tron cesarza Izaaka Anioła. Nie dopiąwszy swego celu został zamordowany r. 1191.

Alexy Michajłowicz (Mądry), drugi car rossyjski z domu Romanowych, syn cara Michała Teodorowicza, ur. 1629, wstąpił na tron 1645, † 1676. Wzmocnił państwo tak wewnątrz, jak i na zewnątrz. Pierwsze lata jego panowania były zamącone rozruchami w Moskwie, Nowogrodzie, a we Pskowie wystąpił samozwaniec Ankudinow, który udawał syna cara Wasila Szujskiego. W dwóch wojnach z Polską (1654—56 i 1661—67) pozyskał Smoleńsk, Witebsk, Mohylew i Połock, tudzież część Ukrainy. Toczył wojnę ze Szwedami (1656—61). Uśmierzył powstanie Kozaków, pod przywództwem Steńki Razina. Zhołdował Kałmuków, i t. d. Odznaczył się także jako prawodawca Rossyi, ustanowił bowiem rozmaite nowe prawa i wydał statut (1649). Wstępował po dwakroć w śluby małżeńskie; pierwszą jego żoną była Maryja Miłosławska, drugą piękna Maryja Naryszkinówna, matka Piotra W.

Alexy Piotrowicz, syn Piotra W. i Eudoxyi Łopuchinówny, ur. 1690. W 16 roku życia ożenił się z Karoliną księżniczką Brunświk-Wolfenbüttel. R. 1717 opuścił kraj i udał się do Wiednia i Włoch. Po powrocie do kraju, obwiniony o zamach przeciwko urządzeniom, wprowadzonym przez ojca, skazany był na śmierć, ułaskawiony wprawdzie ale zmarł nagle, przed wykonaniem aktu łaski r. 1718, zostawiwszy syna Alexego, który późniéj panował pod imieniem Piotra II.

Alexyjanie albo **Cellici** albo **Lollhardowie**, stowarzyszenie zakonne zawiązane r. 1300 w Antwerpii, celem pielęgnowania chorych i grzebania umarłych, składało się z samych laików: kobiet i mężczyzn, nie trzymających się żadnéj reguły, a ubierających się w długą czarną suknię.

Alf, sławny w historyi litewskiéj ułatwieniem Kiejstutowi ucieczki z więzienia krzyżackiego w r. 1360. Był on rodem litwin, wzięty za młodu w niewolę przez Krzyżaków, został przez nich ochrzcony i otrzymał imię Adolf.

Alf (Alfons Alexander), rysownik i sztycharz aqua-tintą. Znajomsze jego ryciny są: książę Józef Poniatowski konno, wskazujący ręką prawą jakby dowodził wojskami, tudzież 13 tablic przedstawiających ubiory wojska za księstwa warszawskiego.

Alfa i **Omega**, dwie litery, które, jako pierwsza i ostatnia w alfabecie greckim, wyrażają w symbolice biblijnéj i kościelnéj naturę boską Chrystusa, jako prawdziwego Boga, jako tego, który jest początkiem i końcem wszystkiego. Głoski greckie (alfa, beta, gamma) służą do oznaczania pojedyńczych żywic znajdujących się w żywicach naturalnych; tak kalofonija składa się z trzech, szellak z dwóch żywic.

Alfabet cz. **Abecadło**, nazywa się zbiór znaków graficznych czyli liter, mających oznaczać w tak zwanéj mowie piśmiennéj wszystkie dźwięki, z jakich się składa dana mowa ludzka, ułożony w pewien systematyczny, mniéj lub wiecéj racyjonalny albo dowolny porządek czyli szereg. Sama zaś nazwa ta *Alfabet*, jest wyrazem, złożonym z dwóch pierwszych początkowych liter takiego zbioru głosek mowy greckiéj α. i β. zwanych *alfa* i *beta*, tak jak *Abecadło*, jest wyrazem, powstałym z połączenia trzech pierwszych początkowych głosek takiego zbioru głosek mowy polskiéj: *a. b.* i *c.* z dodaniem właściwego téj mowie cechowego zakończenia *adło*.—Wynalezienie A. powszechnie uczeni badacze przypisują Fenicyjanom (15 liter); wiadomo jednak, że już Egipcyjanie i Chaldejczycy zaprzeczali im tego, przyznając sobie zasługę tego wynalazku. Podług dziejowego podania, Kadmus zastosował do mowy greckiéj A. fenicki, w liczbie 16 liter. Następnie Palamedes i Symonides dodali po 4 lit. i tym sposobem A. grecki ostatecznie stanowiły 24 głoski; fenicki zaś obejmował w końcu 22. Od osadników greckich w Italii (szesnastogłoskowy A.) przyjęli Etruskowie; od tych znów przeszedł on do Rzymian z różnemi zmianami tak pod względem graficznéj postaci, jak i w zastosowaniu do oznaczenia właściwych dźwięków łacińskiéj mowy; pomnożony zaś przez Serwilijusza, Julijusza Cezara, Cycerona i in. ostatnio składał się z 25 liter. Od Rzymian przyjęli A. Gallowie; liczył on 23 lit.—Do podonież starożytnego A. jak fenicki, egipski i chaldejski liczy się także sanskrycki (w Indyjach Wschod.) i runiczny (w północ. Europie). Od tego drugiego, na podstawie greckiego (z IV w.) wziął początek tak zwany gocki A. utworzony przez Ulfilasa (ob.) A. ten nie upowszechnił się jednak i nie jest tym, jaki tak nazywają w Niemczech; tak zwany bowiem *gocki* (u nas zwany także *krakowskim drukiem*, w Czechach zaś *szwabachem*), jest A. tylko graficznie różnym od łacińskiego, wytworzonym przed wynalezieniem druku, przez przepisywaczy pism, wedle własnego ich gustu.—A. koptyjski powstał z hieroglifów egipskich a raczéj z pisma ludowego Egipcyjan. (Podług zdania Klaprotha A. *chiński*, *indyjski* i *semickie*, miały dać początek A. wszystkich języków europejskich i niektórych azyjatyckich).—Grecy przyjmując pismo od Fenicyjan, których język był semicki, nie zmienili wcale porządku głosek ich A. chociaż mówili odmiennym językiem jafetyckim. Uczynili to zaś z uwagi na zasadę, jakiéj trzymali się piérwsi układacze A. Piérwszy wynalazca, prawdopodobnie jakiś Babilończyk, oparł tę koléj na podstawie fizyjologicznéj, według któréj brzmienie piérwszéj głoski *a*, urabia się przy gardłowym końcu kanału mównego; następująca zaś po niéj przy otworze ust i t. d. Przeciwnie późniejsi układacze A. i przyda-

wacze nowych głosek, brali częstokroć zwłaszcza łacińscy, za taką podstawę tylko grafikę t. j. nie uważali na brzmienie głoski, lecz na jéj graficzne podobieństwo. W czém dopuścili się błędu, gdyż porządek abecadłowy jest wielkiéj wagi i powinien być fizyjologiczny.—A. starosłowiańskie a raczéj starobułgarskie, zwane także cerkiewném czyli kościelném albo cyrylskiém (ob. Cyrylica), wzięło początek od greckiego, (liczy w starych rękopisach 42 lit. obecnie zaś 38); dało zaś ono początek nowobułgarskiemu, serbskiemu, z wyjątkiem części Słowian Bośniackich, będących mahometanami, którzy używają A. tureckiego, i rossyjskiemu, powstałemu za czasów Piotra W. a zwanemu *grażdańskiém*, które jako powstałe z cyrylicy, ma także wszystkie jéj zalety i ułomności, skutkiem których rossyjscy gramatycy, podobnież jak nasi, spętani A. Seklucyjanowskiém, tworzą prawidła, nie oparte na żadnéj przyrodzonéj językowi podstawie.—Istnieją jeszcze dwa inne A. *Bukwica* (odmiana Cyrylicy), używana od XVI w. u Bośniackich Serbów, wyznania rz. kat. i *Głagolica* (ob.), licząca 40 lit. (na 3 lit. podwójne ma znaki); używaną jest jeszcze w części u Słowian, wyz. rz. kat. w Dalmacyi.—A. łaciński stał się podstawą A. języków romańskich, giermańskich, madziarskiego, rumuńskiego i słowiańskich zachodnich a w liczbie tych ostatnich i polskiego.—A. łaciński był już oddawna niewystarczającym dla własnéj mowy. Dowodem tego narzekania najznakomitszego z Rzymian mówcy i autora znakomitego dzieła „*de Institutione Oratoria*" Mar. Fab. Quinctilianusa. Tym bardziéj więc, nie mógł wystarczyć potrzebie innych języków a zwłaszcza słowiańskich, które składają się z większéj ilości dźwięków aniżeli wszystkie inne. Dlatego też różne narody rozmaicie sobie radziły, aby zadosyć uczynić owéj potrzebie swojéj mowy.—Wiadomo, że mowa ludzka składa się z dźwięków samogłoskowych i spółgłoskowych czyli z dźwięków mogących się wygłosić samoistnie i takich, które tylko w połączeniu z piérwszemi wymówić się dają. Poznanie więc i ujęcie dokładne wszystkich tych dźwięków, jest koniecznością dla każdéj mowy; ujęcie to jednak owych dźwięków w odpowiednią formę czyli utworzenie A. odpowiadającego rzeczywistéj potrzebie danego języka, jest najważniejszą, ale zarazem i najtrudniejszą sprawą dla każdego narodu. Z tego też powodu wszystkie narody, które wzięły za podstawę A. łaciński, jęły się takowy dopełniać, raz za pomocą dodawania do liter łacińskich różnych dodatków i znaczków, jak np. *á. ä. â. ą. é. ę. ó. ö. í. ï. ú. ü. û. b'. ć. ç. d'. ł. ń. ś. ź. ż.*; drugi raz znów przez łączenie dwóch i więcéj liter z sobą, jak np. (w polskim): *ja. ją. je.* i t. d. oraz *ie. ch. cz. dz. dź. dż. rz. sz.* (w czeskim jak w polskim) oraz *ou.* (w chorwackim): *lj.* (w madziarskim): *cs. gy. ly. ny. sz. zs. dzs.* i t. d. (w niemieckim): *sch. tsch. ie. ah. eh. uh. ae.* i t. d. (we francuskim): *in. un. en. an. aix. eu. gn. ch. dj. tch.* podobnież (w angielskim): *aa. wh. ow.* i t. d. oraz innych językach.—Wszystkie te przeróbki i dopełnienia widocznie nie odpowiadają rzeczywistéj potrzebie. Dowodem tego przeróżne usiłowania i próby, mające na celu udokładnienie całego A. lub jego pojedyńczych cząstek czyli głosek, praktykujące się nietylko dawniéj ale obecnie jeszcze u wszystkich narodów. Najpiérwszym u nas twórcą A. był ks. Jakób Parkosz, który 1440 r. za przykładem Jana Husa, twórcy A. czeskiego, ułożył piérwsze systematyczne A. polskie. Obliczył on, że mowa polska ma 48 dźwięków t. j. 11 samogłoskowych: *a. á. o. ó. e. é. i. y. u. ę. ą.* i 37 spółgłoskowych. (Czyt. „*Jacobi Parkossii de Żórawice antiquissimus de Orthographia Polonica libellus*" (Poznań, 1830). Miał on dokładne pojęcie o dźwiękach naszego języka, z wyjątkiem różnicy *h.* od *ch.*, jakkolwiek w oznaczeniu dźwięków źle sobie poradził a zwłaszcza pobłądził nie odróżniwszy także *dz. dź.* i *dż.* Nie używa znaków dyjakrytycznych nad spółgłoskami.—W r. 1518 ks. Stanisław Zaborowski ułożył A. z 52 głosek a w tych jak u Parkosza 11 samogłosek. (Czyt. *Ortographia* i t. d. (w Krakowie) oraz przekład polski, wydany w Warszawie, 1825, przez And. Kucharskiego.) Sprzecznie z Parkoszem użył on nad spółgłoskami znaków dyjakrytycznych. W 33 lata potém, wystąpił Jan Seklucyjan z Bydgoszczy z nowém A. złożoném z 51 liter i obejmującém także jak u poprzednich 11 samogłosek. (Czyt. *Nauka Czytania i Pisania języka Polskiego*—przy nowym Testamencie, w Królewcu 1551). Jako znawca mowy nie dorównał on swoim poprzednikom, pomimo to stał się po części pierwowzorem dla ówczesnych pisarzy i drukarzy, a tym sposobem jego A. podstawą obecnego naszego sposobu pisania. W utworzeniu A. polskiego, pracowali głównie drukarze krakowscy, zasięgając w tym względzie rady ówczesnych uczonych: ks. Stanisława Orzechowskiego (zdania jego nie bardzo gruntowne), Piotra Stojeńskiego, Jana Zamojskiego, Jana Kochanowskiego, Łukasza Górnickiego, Jana Januszowskiego i innych. Najczynniejszym z takich drukarzy był Łazarz Andrysiewicz.—Prace trzech ostatnich odznaczają się gruntowną znajomością natury naszego języka; zgadzają się oni z Parkoszem, że liczy on brzmień, różniących się pomiędzy sobą fonetycznie, nie mniéj jak 48. Tym sposobem oprócz 11 samogłosek, ustanowili 37 spółgłosek, na których oznaczenie dostarczył im A. łaciński wraz z Zaborowskiego głoską *ł.* postaci 17, resztę zaś 20 otrzymali przy pomocy stosownéj modyfikacyi i przez włączenie do nich litery *j.* W ogólności Kochanowski nie sprzyjał dyjakrytycznym znakom. Od czasu wyjścia *Nowego Karakteru Polskiego* ks. Januszowskiego t. j. od r. 1594, nikt nie wdawał się ściśléj w urządzenie A. polskiego. Dopiéro ks. Trąbczyński w swojéj gramatyce, napisanéj po francusku (Warszawa, 1778), i ks. Onufry Kopczyński, w swojéj gramatyce (1817), dotknęli się tego przedmiotu: pierwszy życząc sobie liter bez znamion nad spółgłoskami i samogłoskami; drugi zaś radząc pisać zamiast *w.* (niemieckiego) *v.* (łacińskie) a w miejsce

ch. przekreślone u góry *h.*—Następnie i już zmianą całkowitego A. zajął się Józef Mroziński. (Czyt. *Zasady Gramatyki jęz. polskiego*, oraz *Odpowiedź* (udzieloną Kucharskiemu i Adryjan. Krzyżanowskiemu, na ich recenzyję swojéj gramatyki), wyszłe w Warszawie, (1824). A. Mrozińskiego składa się z 45 głosek. Aczkolwiek nie zbadał on przyrody samogłosek, to jednak wyśledził rzeczywisty ich stosunek do spółgłosek, oraz wygłosił kilka ogólniejszych prawd wielkiego znaczenia. Z nowszych prób udokładnienia A. wspomnieć należy londyńskie wydanie Banzemera *Maryi Malczewskiego*, oraz zawarte w dziełku Waśniewskiego (1847) i Skrzypińskiego (1858) a zwłaszcza w *Zasadach i Prawidłach Pisowni Polskiéj* ks. Fr. Ks. Malinowskiego (Roczniki Tow. Przyj. Nauk. Poznańskiego, t. I, str. 1). W. r. 1848 Dobromysł Łazowski podjął sprawę niedokładności naszego A. w swéj *Gramatyce języka Polskiego* (Kraków). Głównie zajmuje się tu niedokładnością głosek skombinowanych i podobnież jak niegdyś Seklucyjan, pragnie pojedyńczych znaków na *rz.* i *dz.* ze względu na wyrazy jak *marznąć*, *obmierzły*, *podziemny* i t. p. W 10 lat później Morzycki w swych rozprawach (*Rys Gramatyki Jęz. Pols.* 1858), takoż jak Parkosz i inni, liczy 11 samogłosek i 37 spółgłosek. W r. 1859 ks. J. Stecki w rozprawie o grafice polskiéj (*Uwagi nad Pisownią Polską*), jakkolwiek podaje A. z 50 znaków, mieści w niém tylko 10 samogłosek, oraz projektuje, aby zamiast *rz.* pisać *ż.* (Błąd, niezasługujący na najmniejszą uwagę). W tymże roku Fr. Zagórowski w rozprawie p. t. *Sposób skrócenia Pisma Polskiego* i t. d., podaje A. z 55 głosek, w których mieszczą się i takie: (zmiękczone). Pracowali także w tym przedmiocie Suchecki i Kudasiewicz oraz Żochowski, który w swéj *Mowni* zajmuje się głównie lit. *j.* Ostatnią i najnowszą pracą (czterdziestoletnią) tego rodzaju, jest *Krytyczno-Porównawcza Gramatyka języka Polskiego* (Poznań, 1869 r.), napisana przez ks. Fr. Ks. Malinowskiego (wspomnianego wyżéj). Nieocenionych zasług ten najznakomitszy badacz naszéj mowy obliczywszy jak Parkosz, ilość jéj dźwięków na 48, projektuje nowe pojedyńcze znaki na podstawie A. łacińskiego nie tylko dla języka polskiego, ale i dla wszystkich innych słowiańskich z odpowiedniemi do ich istotnéj potrzeby literami.— A. Seklucyjanowskie, stosownie poprawione przez drukarzy krakowskich (Szarfenbergierów i Łazarzów), ustaliło się w drugiéj połowie XVI w. Z przydaniem zaś litery *j.* a odrzuceniem kreski nad spółgłoskami przed samogłoską *i.* i z wykluczeniem *à.* stało się w gruncie rzeczy (z małym wyjątkiem) naszém po dziś dzień używaném A. Że ono jest niedokładném, przekonani o tém są wszyscy, dowodem zaś tego wyżéj wymienieni i wielu innych, utyskujących ustnie i piśmiennie nad zamętem i rozmaitością naszéj ortografii, pomimo, że takiéj powagi uczone zgromadzenie, jak Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk, wydało było zasady ortograficzne, jakich trzymać się powinienby każdy piszący. Niema w tém jednak nic nienaturalnego. Chcąc bowiem podać zasady ortografii, trzeba wprzódy ustalić A. Doskonałość zaś A. zależy na tém, aby wszystkie dźwięki mowy, dokładnie oddane zostały piśmiennymi znakami i to nieskombinowanymi czyli złożonymi, lecz oddzielnymi, pojedyńczymi, aby jeden i ten sam znak nie wymawiał się dwojako a tym bardziéj nie trojako, aby nie znaczył raz literę (samogłoskę), a drugi raz znów znak zmiękczenia (jak np. *nić—nicią*). Dopóki A. nie będzie gramatyczném a nie będzie niém, dopókąd wszystkich dźwięków mowy nie będziemy oznaczali pojedyńczymi znakami, dokładnie wyrażającymi odpowiednie dźwięki, dopóty pismo nasze będzie niedokładne i dziwaczne pod względem ortograficznym a gramatyka niejasną i niezrozumiałą, więcéj szkody aniżeli pożytku przynoszącą mowie ustnéj, jak to już zresztą widzimy obecnie, że wymawianie wielu jest odmiennem od ogólnego, z tego jedynie powodu, iż czytając błędnie pisane słowa, stosują się w ich wymawianiu do takiego błędnego ich napisania.

Alfadir (wszechojciec), w mitologii skandynawskiéj przydomek Odina.

Alfarabi, jeden z największych filozofów mahometańskich, żył w X w.; komentator Arystotelesa. Zostawił wiele prac.

Alfaraid, gwiazda drugiéj wielkości w konstelacyi Hydry.

Alfaro y Gomez (don Juan de), malarz hiszpański, ur. 1640 w Kordubie, † 1680. Jako uczeń Velasquez'a odznaczał się mianowicie świetnością kolorytu. Rysunek jego odbija w sobie upadek sztuki w owéj epoce, chociaż portrety jego są bardzo cenione. Na szczególną zasługuje uwagę portret Kalderona, wiszący nad grobowcem tego poety w kościele madryckim San-Salvador.

Alfenid, spiż co do składu i wejrzenia podobny do nowego srebra (miedź, cynk, nikiel i nieco żelaza). Także nowe srebro galwanicznie posrebrzane.

Alfeus, główna rzeka Peloponezu, dziś Alfeo, Rofeo albo Ryfo, płynie z Arkadyi do Elis i wpada do morza Jońskiego.— Alfeus bożek téj rzeki, był synem Oceanu i Thetydy. Uciekająca przed gwałtowną miłością jego nimfa Aretuza, schroniła się na wyspę Ortygiją pod Syrakuzami i tam przemieniła się w źródło; wtedy Alfeus przeistoczył się w rzekę i, przepłynąwszy morze, połączył się z kochanką.

Alfieri (Vittorio, hrabia), najznakomitszy z nowszych poetów włoskich, ur. 1749 w Asti w Piemoncie, początkowo zostawał w służbie wojskowéj, potém od r. 1788 żył ze swoją przyjaciółką hrabiną Albany w Rzymie, Florencyi, Paryżu, a w chwili wybuchu rewolucyi francuskiéj powrócił znowu do Florencyi, gdzie † r. 1803. A. poświęcił się prawie wyłącznie dramaturgii, napisał 21 tragedyj, 6 komedyj, melotragedyją „*Abel*“, kilkanaście satyr, nadto poemata liryczne i epiczne. Wyborem przedmiotów historycznych, starał się podnieść szlachetną stronę charakteru swoich rodaków. Celował głównie w tragedyi. Z celniej-

szych są następujące: *Wirginija*, *Agamemnon*, *Tymoleon*, *Antygona*, *Maryja Stuart* i *Pazzi*. Jego dzieła: „*Opere*“ (Padua i Brescia 1809—1820) obejmują 37 tomów. Najlepsze wydanie jego prac dramatycznych uskutecznił Milanesi (2 tomy, Florencyja, 1855). Kilka jego tragedyj przełożonych jest na język polski, między innemi: *Radomint* i *Zenobia* przez Alojzego Felińskiego, oraz *Saul* przez Wojciecha Bogusławskiego.

Alfieri (Cesare), margr. di Sostegno, liberalnych zasad i wielce zasłużony włoski mąż stanu, ur. 1796 w Turynie. Początkowo służył w wojsku, potém przerzucił się na drogę dyplomatyczną; absolutystyczne rządy Karola Feliksa nie znajdowały w nim poplecznika. Szeroką działalność rozwinął dopiero za Karola Alberta—jako członek towarzystwa rolniczego (założonego przez Cavoura), które stało się ogniskiem prac socyjalnych i politycznych; jako prezes komisyi reformistowskiéj; na którym to stanowisku wiele dobrego uczynił dla kraju w rzeczach oświaty, ekonomii, prawodawstwa i administracyi. Był on wreszcie jednym z tych, którzy najbardziéj nalegali na króla o nadanie wolnéj konstytucyi; i powierzono mu nawet jéj wypracowanie.

Alfit, mąka z pieczonego jęczmienia, używana przez starożytnych Greków na pożywienie.

Alfons Maryja Liguori Ś. Ob. Liguori.

Alfons I Katolicki, król Asturyi i Leonu (739—757), prowadził z Maurami uporczywą wojnę i wyparł ich zupełnie z Galicyi, Leonu i Kastylii; odbudował zburzone miasta oraz wystawił mnóstwo kościołów i klasztorów.—**Alfons II, Wstydliwy** król Asturyi (791—835), odniósł kilka zwycięstw nad Arabami założył stolicę swą w Owiedo. Za jego panowania znaleziono w Compostelli zwłoki, które Hiszpanie poczytują za zwłoki ś. Jakuba Starszego.— **Alfons III Wielki**, król Leonu i Asturyi (866—910). Prowadził długie wojny z buntującymi się panami i odznaczył rządy swoje przeszło trzydziestu wyprawami wojennemi i zwycięstwami, odniesionemi nad Maurami; podbił królestwo Leonu, część Portugalii oraz prowincyją Staréj Kastylii, w końcu ustąpił korony zbuntowanemu synowi Garcias'owi. **Alfons IV Mnich**, wnuk poprzedniego, król Leonu i Asturyi (925—931), zrzekł się korony na rzecz brata Ramira; chcąc powtórnie wrócić do tronu, został zamknięty w klasztorze, gdzie życie zakończył r. 933— **Alfons V**, król Leonu i Kastylii (999—1027) poległ w wojnie przeciwko Maurom portugalskim. **Alfons VI**, król Galicyi, Asturyi, Leonu i Kastylii,(1065—1109) syn Ferdynanda I, który podzielił państwo między troje swych dzieci. Pozbawił braci rodzonych wyznaczonych przez ojca, dzielnic i tym sposobem, zjednoczył pod swoim berłem wszytkie prowincyje. Następnie rozpoczął zawziętą wojnę z Saracenami w Hiszpanii, odebrał im Toledo, które uczynił swą stolicą. Strata tego miasta tak dalece przeraziła wrogów, że wezwali na pomoc Almorawidów z Afryki, którzy wylądowali 1086 i pokonali Alfonsa w krwawéj bitwie, stoczonéj między Meridą i Badajoz. Mimo to walczył daléj z rozmaitém powodzeniem aż nareszcie z powodu śmierci syna, zabitego w bitwie pod Uclez (1108), smutek i żal wtrąciły go do grobu.—**Alfons VII**, tenże sam co *Alfons I.* król Aragonii.—**Alfons VIII**, król Galicyi, Leonu i Kastylii (1126—1157), odniósł nad Maurami zwycięstwo pod Jaën. W r. 1156 ustanowił sławny zakon, znany pod imieniem Alcantara.—**Alfons IX, Szlachetny** albo **Dobry**, król Kastylii (1158—1214), całe życie walczył z Maurami nie zniechęcając się nigdy klęskami. Pobity w nieszczęśliwéj bitwie pod Alarcos (1195), która o mało Hiszpanii do zupełnego nie przywiodła upadku pomścił się w bitwie pod Tolozą (1212), gdzie Muzułmanie ponieśli klęskę, po któréj się już nigdy podźwignąć nie zdołali. Opiekował się też chętnie naukami; i założył pierwszy uniwersytet hiszpański w mieście Palencyi r. 1208.— **Alfons IX** spółczesny poprzedniemu, panował w Leonie (1188—1229) założył uniwersytet w Salamance—**Alfons X Mądry** v. Astronom, król Kastylii i Leonu (1288— 1229). Na wezwanie książąt niemieckich nadaremnie występował przeciw cesarzowi Rudolfowi Habsburgskiemu. Strącony z tronu przez swego syna Sanszę, umarł ze zgryzoty. Był to jeden z najoświeceńszych książąt swego czasu. Hiszpanija zawdzięcza mu wskrzeszenie uniwersytetu w Salamance i pierwszy kodeks praw *las Siete Partidas*. On także kazał ułożyć tablice astronomiczne zwane *alfonsynami* (ob. Alfonsa tablice astronomiczne). Za jego współudziałem napisana pierwsza historyja Hiszpanii i przetłumaczona biblija na język hiszpański.—**Alfons XI Bitny**, król Kastylii od 1312 do 1350, wygrał z Maurami wielką bitwę pod Taryfą (1340), i umarł na morową zarazę przy oblężeniu Gibraltaru.

Alfons I Bitny, (El Batallador) król Aragonii i Nawarry od 1104— 1134. Przez żonę król Kastylii, o którą to prowincyję imieniem Alfonsa VII, daremnie dobijał się lat siedm; w końcu zwrócił swój oręż przeciwko Muzułmanom, zabrał im Saragossę i odniósł nad nimi kilka walnych zwycięstw. **Alfons II**, król Aragonii (1162—1196) zdobył Russillon i Bearn oraz prowadził wojnę z hrabiami Tuluzy. Protektor trubadurów i sam układał wiersze w języku prowensalskim.—**Alfons III**, król Aragonii wstąpił na tron 1285, † 1291 po zawarciu haniebnego pokoju, do którego był zniewolny przez królów Francyi, Neapolu i Kastylii.— **Alfons IV**, król Aragonii 1327— 1336, prowadził nieszczęśliwą wojnę z Genuą o posiadanie Sardynii, na co od papieża otrzymał inwestyturę. Dla słabości charakteru przezwano go *dobrodusznym*.— **Alfons V Wspaniałomyślny**, król Aragonii, Neapolu i Sycylii,(1416—1458)nastąpił po swym ojcu Ferdynandzie Sprawiedliwym, wezwany przez Joannę II, dziedziczkę Neapolu, przeciw Ludwikowi Anjou, obiecującą mu tron po swéj śmierci. Gdy jednak królowa zmieniła swój zamiar rozpoczął po jéj zgonie (1435) walkę, a choć pod Gaetą zwyciężony i wzięty do niewoli, potrafił ostatecznie utrzymać w swéj władzy Neapol. Dwór jego był siedliskiem

najsławniejszych uczonych owéj epoki i przyjmował chętnie tych wszystkich, którzy po zajęciu Konstantynopola przez Turków stamtąd uciekali. Zarzucają mu jednak płochość obyczajów i rozrzutność, z powodu któréj poddani jego byli podatkami przeciążeni.

Alfons I, *El Conquisitador Zdobywca* (Henriquez), hrabia, późniéj król portugalski, ur. 1110, syn Henryka Burgundzkiego, po którym nastąpił r. 1112 jako hrabia portugalski pod opieką niegodnéj matki, Teresy kastylskiéj w r. 1128 przezeń wypędzonéj. Roku 1139 zwyciężywszy Maurów, w bitwie pod Ourique, został na placu boju królem okrzyknięty. Kortezy i papież zatwierdzili go na téj godności. Prowadząc potém dalszą wojnę z Maurami, opanował Lizbonę 1147 i zajął się urządzeniem założonego przez siebie państwa. † 1185.—**Alfons II**, król portugalski (1211—1223), wnuk poprzedniego, przyczynił się do zwycięstwa, odniesionego nad Maurami pod Alcaçar-do-Sal, nadał swemu krajowi nowe prawa i ograniczył wielkie dochody duchowieństwa. **Alfons III**, król portugalski (1248 — 1279,) syn poprzedniego, zdobył na Maurach Algarbiją.—**Alfons IV Waleczny**, król Portugalii (1325 — 1376). Powstawał kilkakrotnie przeciw swemu ojcu Dyjonizemu Szczodremu; w początkach swego panowania dla namiętnego zamiłowania w myśliwstwie, gnuśny i niedbały regent. Lecz silne przedstawienia i upomnienia jego doradców, sprowadziły go wreszcie na drogę obowiązków, a sprzymierzywszy się z zięciem swoim, królem Kastylii, z którym poprzednio długą i uporczywą prowadził wojnę, miał świetny udział w bitwie pod Tarifą przeciwko Maurom 1340 r. Splamił się zamordowaniem pięknéj Jnez-de-Castro, zaślubionéj potajemnie jego synowi don Pedrowi.—**Alfons V Afrykański**, 1438 — 1481, król Portugalii. Panował z początku pod opieką stryja don Pedra, którego późniéj niesprawiedliwém postępowaniem zmusił do jawnego buntu, i który poległ w bitwie pod Alfarrobeira (1449). W r. 1458 wyprawił się do Afryki z liczną flotą, gdzie po krwawych walkach opanował kilka miast. Mniéj był szczęśliwym w Kastylii, gdzie Ferdynand, mąż Izabeli, pobił go pod Toro (1476). Za jego to panowania Portugalczycy odkryli brzegi Gwinei. Jako przyjaciel nauk, założył w Koimbrze pierwszą biblijotekę portugalską.— **Alfons VI**, król Portugalii (1656—67). Nieudolność jego i rozpusta spowodowały złożenie go z tronu i wygnanie na wyspę Terceirę, gdzie † 1683. W zastępstwie sprawował rządy jego brat don Pedro, którego zwycięstwa pod Ameixial i Villaviciosa, zmusiły Hiszpaniją do uznania niepodległości Portugalii.—**Alfons I**, król Neapolu, tenże sam co *Alfons V Wspaniałomyślny*, król Aragonii ob.—**Alfons II**, król Neapolu, syn Ferdynanda I, wstąpił na tron 1494. Napadnięty przez Karola VIII, przymuszony był w roku następnym ustąpić z tronu i schronić się do Sycylii, gdzie w kilka miesięcy potém umarł.

Alfons II, książę Ferrary i Modeny, ur. 1533, † 1597, ubiegał się daremnie o koronę polską po śmierci króla Zygmunta Augusta.

Alfons Tostatus, Ob. *Tostado.*

Alfonsa tablice astronomiczne. Celem poprawienia tablic Ptolomeusza, Alfons X, król Leonu i Kastylii, zebrawszy uczonych chrześcijańskich, żydowskich i mahometańskich, kazał ułożyć nowe tablice astronomiczne, w roku 1252, które przecież z uwagi na ówczesny stan nauki, także nie były wolnemi od błędów.

Alfonsia, mała palma, w pd. Ameryce. Owoce jéj dostarczają oleju zwanego *Manteca del Corozo*, używanego do palenia.

Alfonsiny, ob. *Alfonsa tablice.*

Alford (Henryk), poeta i teolog angielski, ur. 1810 w Londynie, był proboszczem w Wymeswold, a od r. 1856 dziekan kanterburyjski. Najważniejszym poemat dydaktyczny p. t. *The, school of the heart* (2 T. Londyn 1835); w r. 1841 wydał *O poetach greckich*; w r. 1844 krytyczne wydanie z textem greckim Starego Testamentu, a 1853 i 1855 Nowego Testamentu.

Alfort, zamek i wieś o milę od Paryża, słynna szkołą weterynaryi założoną w r. 1766 z bogatemi muzeami anatomicznemi i historyi naturalnéj.

Alfred Wielki, król angielski, młodszy syn króla Etelwulfa, ur. 849. Po śmierci starszego brata swego Etelreda, mając 22 lat wieku, został przez naród ogłoszony królem. Złamał potęgę Normandów, zwanych w Anglii Duńczykami, a jako monarcha swego kraju odznaczył się poprawą dawnych praw i urządzeń, gorliwém wspieraniem nauk, które sam własnemi zachęcał tłumaczeniami, wysyłaniem wypraw w okolice północne, celem odkrycia nowych krajów, zawiązaniem obszernych, aż do Indyj sięgających stosunków handlowych i politycznych; słowem był to monarcha wyższy nad swój wiek i czasy. Obok tego pod względem moralnym i obyczajowym można go postawić jako wzór pobożności, sprawiedliwości i wspaniałomyślności, † r. 901. Por. „*Pauli König A. und seine Stelle in der Geschichte England*“ (*Berlin* 1851).

Al-fresco Ob. Freski.

Alfric, Alfrich, Aelfric i Elfric, jeden z najznakomitszych uczonych i pisarzy anglo-saxońskich; od r. 994 arcybiskup Canterbury, † 1005, A. ważne położył zasługi w udoskonaleniu języka anglo-saxońskiego za pomocą gramatyki, słownika i rozmaitych przekładów. Dla uczczenia jego imienia powstało 1843 towarzystwo zwane *Alfric Society*, które 1847 wydało 2 tomy jego homilij.

Alfurowie, plemię malajskie na wyspach archipelagu Indyj Wschodnich, stanowi przejście od rasy malajskiéj do Papuasów.

Alfy. Podług Eddy Skandynawskiéj Snorrona są to istoty fantastyczne, bóstwa niższego rzędu. Dzielą się na *białe* (dobre przymioty), mieszkające w niebieskim pałacu Alfheime i *czarne* (złe przymioty), przebywające na ziemi.

Algae ob. Wodorosty.

Algarbija (Algarve), najmniejsza i najbardziéj na południe wysunięta prowincyja Portugalii, obejmuje 110 mil kw. 179,600 m., graniczy na południe i zachód z oceanem Atlantyckim, na północ z Alentejo, na wschód z Hiszpaniją. Ma dwie rzeki spławne, Guadyjanę i Zadao, prócz kilku pomniejszych. Klimat w ogóle jest bardzo przyjemny, lecz grunta górzyste i mało urodzajne nie wydają plonów, wystarczających na potrzeby miejscowe. Owoce południowe, wino i ryby stanowią tu ważniejsze produkta. Znaczna ilość portów, między którymi: *Faro*, *Lagos*, *Albufeira* i *Tavira* najważniejsze, przyczyniają się do nader ożywionego handlu morskiego. Prowincyja ta była jedną z pierwszych zdobyczy Arabów w Europie, jakoż panowanie ich trwało w Algarbii od VIII w. aż do r. 1253, t. j. do chwili, kiedy Alfons III przyłączył ją do korony portugalskiéj.

Algardi (Alessandro), rzeźbiarz ur. w Bolonii, 1602 † 1654. Szczególniéj odznaczył się umiejętném naśladowaniem nagiego ciała. Najcelniejszym jego utworem jest płaskorzeźba w kościele Ś. Piotra w Rzymie, przedstawiająca ucieczkę Atylli.

Algarobilla, masa brunatna obfita w garbnik, pochodząca z Peru. Przygotowują ją Indyjanie z owoców rośliny *Inga Marthae*.

Algarota proszek, niegdyś zwany merkurjuszem życia, używany był dawniéj w medycynie jako środek sprawiający wymioty, jest on tlenko-chlorkiem antymonu.

Algarotti (Franciszek d'), ur. w Weneeyi 1712, † 1764 w Pizie, poświęcał się naprzód nauce matematyki i fizyki, kształcąc się jednocześnie na artystę i lubownika sztuk pięknych. Przebywał w Paryżu, Berlinie i Dreznie, wysoko ceniony przez Fryderyka W. Z pism jego najcelniejszem jest: *Saggi sopra le belle arti* (3 tom. Livorno 1763—5. W przekładzie polskim posiadamy jego: *Sejm Walny Cyterski* (Congresso di Citera) dokonany przez Maryją Maliszewską.

Algazella, ob. Antilopa.

Algazali, filozof i teolog arabski, z XI w. Zostawił traktat o umiejętnościach religijnych.

Algebra (z arabsk.), część matematyki czystéj; właściwie jest nauką o równaniach, pospolicie jednak nadaje się tę nazwę nauce o działaniach na ilościach ogólnych, t. j. głoskach, coby słuszniéj należało nazywać arytmetyką ogólną; często mięszają ją też z analizą, jakkolwiek A. jest jéj tylko pierwszą częścią Każdy rachunek wskazany na głoskach za pomocą znaków działań (+, —, i t. d.) nazywamy formułą czyli *wyrażeniem algebraicznem*.—Dzielą ją pospolicie na elementarną i wyższą (ob. Równanie). Najdawniejsze dzieło o równaniach sięga czwartego wieku, napisane przez Diofantesa z Alexandryi. Nauka ta przeszła jednak do Europy przez Arabów, u których zwała się: *Al gebr wal mokabala*, to jest uzupełnienie i porównanie. Zasługa wprowadzenia jéj do Europy należy się kupcowi włoskiemu Leonardo Bonacio około 1200 r. Rozwiązanie równania trzeciego stopnia podał w r. 1505 Scypio Ferreo w Bolonii, a Tartaglia i Cardanus uzupełnili wiadomości co do tych równań. Szczególniéj zasłużeni w téj gałęzi nauki są: Viète († 1603), który wprowadził do A. znaki ogólne, Descartes, który przystosował A. do geometryi, wyrażając naturę linij krzywych za pomocą równań, daléj wielki Newton, Maclaurin, Moire, Taylor, Euler, Lagrange, Gauss, Abel, Cauchy, Fourier, Serret. W literaturze polskiéj wiele mamy wykładów A., zwłaszcza elementarnéj, jak Wyrwicza, Hreczyny, Wrześniowskiego (tłom. Mayer'a i Choquet'a), Libelta, Steczkowskiego i t. d. Zasługuje zwłaszcza na uwagę wykład (litografowany) A. wyższéj prof. Babczyńskiego. Ob. matematyka.

Algeciras, Algesiras, Algeziras, portowe miasto hiszpańskie w prowincyi Kadyksu, nad cieśniną Gibraltarską, liczy 14,600 m. i prowadzi znaczny handel nadbrzeżny. W r. 1801 d. 6 i 11 Lipca zaszły tutaj dwie bitwy morskie pomiędzy angielską a francusko-hiszpańską flotą, z których w pierwszéj Francuzi, w drugiéj Anglicy zwycięstwo odnieśli.

Algenib, gwiazda drugiego rzędu w kon. Pegaza.

Algerit, minerał, podwójny krzemian glinki i potażu, kryst. w długie słupy rombowe.

Alghero, twierdza i stolica prowincyi t. n. na wyspie Sardynii; 8,800 m. i wygodny port dla mniejszych statków. W okolicy tutejszéj poławiają się najlepsze korale na morzu Śródziemném

Alghisi (Galeas), budowniczy i geometra XVI w. Wydał dzieło: *O fortyfikacyjach*. — **Alghisi** (don Parys Francesco), kompozytor muzyczny z w. XVIII. Wystawił dwie opery. — **Alghisi** (Tomasz), ur. we Florencyi 1669, znakomity chirurg, wydał *Traktat Litotomii*.

Algia, ból zwykle używa się w znaczeniu nerwobólu (ob.).

Algier (fran. *Algér*, hiszp. *Argel*, arab. *Al-Dżezair*, u Rzymian Icosium), stolica francuskiéj kolonii Algieryi nad morzem Śródziemném, ma 65,000 m., z których połowa Europejczyków. A. jest siedzibą gubernatora generalnego, władz cywilno-wojskowych, biskupa katolickiego, ma kolegijum, urządzone na sposób francuski, oraz piękny i ważny arsenał morski. Port tutejszy i fortyfikacyje zostały z ogromnym kosztem założone r. 1530 przez Barbarossę. Na wysokiém wzgórzu leży Kasbah, dawna cytadela i rezydencyja deja algierskiego. Miasto prowadzi znaczny i coraz bardziéj ożywiający się handel, zwłaszcza że liczne i dobrze urządzone drogi łączą je ze wszystkimi ważniejszymi punktami kolonii.

Algierski metal (métal d'Alger), stop cyny, miedzi i antymonu (lub bizmutu), ze znacznie przeważającą ilością pierwszéj, barwy jest białéj, daje się odlewać w formy mosiężne, używa się na tafle do stołów i na inne wyroby.

Algieryja (fr. Algérie), do r. 1830 hołdownicze państwo tureckie, obecnie kolonija francuska, na północnym brzegu Afryki, między 32°—37°

szer. półn. i 16°—26° dług. wschod. graniczy na północ z morzem Śródziemném, na wschód z Tunisem, na południe z wielką pustynią Sahary na zachód z Marokkiem. Charakter geograficzny Algieryi takiż sam, jak i całéj Berberyi. Powierzchnia jéj obejmuje 12, 150 mil kw. i jest bardzo górzysta; wzdłuż pobrzeża morskiego ciągnie się pasem 23 mil szeroki łańcach gór Atlasu; daléj w głąb kraju idą obszerne rozłogi, zwane Sebka, pełne jezior słonych, za któremi wznosi się drugi łańcuch gór Dżebel-Aures. Do tych gór przytyka pustynia Sahara, sięgająca brzegów Nigru. Śród pasma gór nadbrzeżnych znajdują się rozległe równiny, po większéj części otwarte od strony morza, jak w okolicach Bony, Algieru, Oranu, Tlelatu, Egris i Szelifu. Te żyzne i obfitujące w wodę płaszczyzny, składają tak zwaną ziemię Tell, zdolną do uprawy. Więcéj ku południowi, bezwodne i piasczyste okolice, przerywane są niewielkiemi oazami; daléj zaś kraj przybiera naturę Sahary. Główniejsze rzeki są: Muluja, Tafna, Szelif, Wad-el-Kebir, Sejbuz i Mazafran. *Klimat* Algieryi jest zdrowy i umiarkowany na północnym stoku Atlasu, mniéj zdrowy, i to tylko w niektórych okolicach bagnistych; wielkie upały zwykle krótko trwają od Lipca do Listopada, deszcze padają w Grudniu, Styczniu i Lutym; najbujniejsza roślinność poczyna się od Lutego a wszelkie plony dojrzewają już z końcem Maja. Góry pokryte są lasami, w których najpospoliciéj rosną: dęby, sumaki, dzika oliwa, palma, cyprys i myrt. Z królestwa zwierząt są: lwy, lamparty, pantery, hyjeny, szakale, strusie i t. p.; ze zwierząt domowych: konie, osły, muły, wielbłądy i owce; brzegi obfitują w ryby, a głównie w koral. Z minerałów, znajdują się: żelazo, miedź, ołów i sól. Mieszkańcy, których liczba około 3 milijonów wynosi, składają się: z Turków, Maurów, Arabów, Kabylów, Żydów i Europejczyków. Administracyjnie, do r. 1830, kresu panowania Turków w tym kraju, dzieliła się A. na cztery prowincyje: Algier, Oran, Konstantyna i Titeri, któremi rządzili bejowie; od r. 1843 dzieli się cała kolonija na trzy prowincyje: Algier, Oran, Konstantyna; prowincyje (kalifaty) rozpadają się na okręgi (agaliki), powiaty czyli kantony (kaidaty) i gminy (szeikaty). Pod względem podziału administracyjnego odróżniają się jeszcze: terytoryja cywilne, gdzie ludność europejska jest wystarczającą do sprawowania służby publicznéj, terytoryja mięszane, gdzie urzędy administracyjne i sądowe przez wojskowych także sprawowane być muszą i terytoryja arabskie, gdzie zarząd jest czysto wojskowy. Ostatnimi czasy usiłowano administracyję urządzić na wzór francuskich departamentów (z radcami departamentalnymi i t. d.). Do 1855 zarządzał koloniją algierski generał-gubernator, jednoczący w swéj osobie władzę cywilną i wojskową, a zależny od francuskiego ministeryjum wojny, lecz od owéj epoki przeszła ona pod zawiadywanie nowo utworzonego ministeryjum Algieryi i osad; miejsce generał-gubernatora zajął wódz naczelny sił morskich i lądowych; administracyja i wymiar sprawiedliwości zostały również z pewnemi ograniczeniami oddane pod kierunek nowego ministeryjum. W r. 1858 ustanowiono dla Algieryi najwyższą radę administracyjną (conseil supérieur). katolicko - kościelny zarząd należy do biskupa Algieryi, mahometański zaś do muftych dwu ich głównych meczetów. Dyrektor centralny do interesów arabskich z pomocą prowincyjonalnych dyrektorów i poddyrektorów, za pośrednictwem, tak zwanego biura arabskiego, zawiaduje we wszystkich miejscowościach wszelkiemi sprawami arabskiemi. Siła wojskowa, która aż do ostatnich czasów ciągle się zwiększała, wynosi obecnie 75—80,000 ludzi; wydatki (przeszło 30 milijonów rubli) przewyższają o wiele dochody, chociaż te ostatnie, znakomicie się już powiększyły. Ogólna liczba Europejczyków w Algierze wynosi do 200,000. *O przemyśle* fabrycznym w Algieryi nic jeszcze powiedzieć nie można, gdyż rolnictwo pochłania tu dotąd wszystkie siły mieszkańców; wszystkie materyjały surowe wychodzą po większéj części do Francyi, a zbyt mała liczba zakładów specyjalnych przerabia je na miejscu. Mimo to jednakże zaprzeczyć nie można, że rząd francuski stara się wszelkimi sposobami podnieść nietylko handel ale i produkcyjne zasoby tego kraju.

Historyja. Za rzymskich czasów, Algieryja, któréj wschodnia część (Numidia) należała do prowincyi Afrykańskiéj, a część zachodnia stanowiła prowincyją zwaną Mauritania Caesariensis, znajdowała się w stanie kwitnącym, z którego skutkiem najścia Wandalów, a potém Arabów, w ciągu trzech następnych wieków zniżyła się do zupełnéj dzikości i barbarzyństwa. Książę arabski Zeiri, około 935 wybudował miasto Al-Dżezair, dzisiejszy Algier. Do 1148 panowali tu potomkowie Zeira, po nich Almohadowie. W r. 1492 zajęli cały kraj wygnani z Hiszpanii Maurowie i Żydzi. Po nich objęli rządy Hiszpanie za czasów Ferdynanda Katolickiego. Roku 1520 sławny wódz korsarski Khair-ed-din-Barbarossa otrzymawszy kraj ten po bracie Horuku poddał się sułtanowi Selimowi i mianowany został przezeń baszą Algieru i on téż odebrawszy Hiszpanom wszelkę władzę nad tym krajem, urządził ów system despotyzmu wojskowego i rozboju morskiego, z którego Algieryja słynęła aż do r. 1830. Od r. 1600 basza Algieru miał przy swym boku wybieranego zwykle przez janczarów deja, jako głównego naczelnika siły zbrojnéj. Późniejszymi czasy, państwa chrześcijańskie niepokojone ustawicznymi rozbojami i okrucieństwy Algierczyków, próbowały niejednokrotnie ich skarcić, lecz wszelkie usiłowania w téj mierze były po większéj części bezskuteczne. Nareszcie dej algierski Baba-Ali usunął zostającego przy swym boku baszę, wyłamał się r. 1708 z pod władzy tureckiéj i założył tu pewien rodzaj rzeczypospolitéj żołnierskiéj. W r. 1775 Hiszpanija przedsięwzięła ostatnią wielką wyprawę przeciwko Algieryi, ale i ta, prócz ciężkich klęsk, żadnego nie odniosła skutku. W r. 1815 flota Zjedno-

czonych Stanów Ameryki północnéj poraziła flotę algierską pod Kartageną i wymogła nawet pokój, mocą którego flota amerykańska została uznaną za nietykalną. Wkrótce potém, kiedy dej Omar odmówił żądaniu Anglii oswobodzenia jeńców wojennych i uszanowania praw międzynarodowych, flota angielsko-holenderska pod dowództwem lorda Exmouth stanęła 27 Sierpnia 1816 pod Algierem, zbombardowała miasto i zmusiła Algierczyków do przyjęcia podanych im warunków, to jest do wydania jeńców chrześcijańskich i zupełnego zaprzestania rozbojów morskich Mimo to jednak rozboje nie tylko że nie ustały, ale przeciwnie, z większém niż dotąd prowadzone były zuchwalstwem. Kilkokrotne zatargi z Francyją i zniewaga, wyrządzona konsulowi francuskiemu w r. 1817 przez deja Husseina, skłoniły rząd francuski do przedsięwzięcia wielkiéj wyprawy przeciwko Algierowi. Pod dowództwem wice-admirała Duperré i generała Bourmont stanęła flota francuska 13 Czerwca 1830 pod Sidi-Ferusz w bliskości Algieru, a 5 Lipca miasto już się znajdowało w ręku Francuzów i odtąd na zawsze przy nich pozostało. W skutku rewolucyi lipcowéj generał Bourmont został zastąpiony przez Clauzela, który zająwszy Oran, Bonę i Bugija pobił beja z Titeri, a potém zdobył Blidę i Medeah. Po nim nastąpił Berthezène (do Grudnia 1831), za którego już się zaczęło powstawanie Arabów przeciwko obcemu panowaniu, a wkrótce po nim Savary, książę Rovigo, (do Marca 1833), z powodu okrutnéj surowości, powszechnie znienawidzony. Nareszcie jako najniebezpieczniejszy nieprzyjaciel Francuzów wystąpił waleczny i szlachetny Abd-el-Kader, który, ogłoszony przez 30 plemion emirem Maskary, odciął Francuzom od południa i zachodu wszelkie komunikacyje i dowozy i po uporczywych, z rozmaitém szczęściem prowadzonych walkach, traktatem z d. 26 Lutego 1834 uznany został przez Francuzów, jako władca wszystkich plemion zachodnich, a przez Arabów godnością sułtana Maskary zaszczycony. Wkrótce atoli rozpoczęły się na nowo krwawe walki, którym ani klęska poniesiona przez generała Drouet d' Erlon (od Września 1833 do Sierpnia 1835), pod Makta (28 Czerw. 1835), ani zwycięstwa Clauzel'a (do Lutego 1837), końca położyć nie mogły. Dopiéro Damrémont (3 Kwietnia do 12 Paźdz. 1837) zawarł z Abd-el-Kaderem 30 Maja 1837 traktat nad rz. Tafną, mocą którego temu ostatniemu zachodnią część prowincyi Maskara i Titeri w zupełności oddano. Otóż, od tego dopiéro czasu poczyna się prawdziwe zdobycie téj części kraju przez Francuzów, gdy tymczasem w części wschodniéj, dopiéro ze zdobyciem Konstantyny (5—13 Paźdz. 1837), cała ta kraina, ale jeszcze nie odrazu, przeszła w posiadanie zdobywców. Następny gubernator, generał Valée (12 Paźd. 1837—1841) uspokoił 1837—8 wschód i południe i pierwszy przedsięwziął uprawę gruntów, zdobytych, na większą skalę. Gdy atoli Abd-el-Kader, jednocząc w osobie swojéj talenta znakomitego wodza i najwyższą władzę religijną, zerwał w końcu 1838 r. traktat, rozpoczęła się wojna na nowo. Lubo armija francuska liczyła wtedy 70,000 ludzi, nie śmiano przecież stanowczych przedsiębrać kroków. Dopiéro z przybyciem generała Bugeaud (22 Lut. 1841—46) i objęciem przez niego gubernatorstwa, wojna ta pomyślniejszy przybrała kierunek. Z powodu pomocy, jaką państwo marokkańskie dawało naciskanemu zewsząd Abd-el-Kaderowi, Francuzi wplątali się (1844) i z tém państwem w wojnę, która wszakże skutkiem zbombardowania Tangeru (6 Sierp.), i zwycięstwa Bugeaud'a nad Isly (14 Sierp.), doprowadziła Francyję do korzystnego pokoju z Marokkiem i do pozostawienia Abd-el-Kadera własnym siłom. Z tém wszystkiém emir umiał jeszcze tę walkę przedłużyć, aż nareszcie zaczepiony przez Marokko i przez Francuzów jednocześnie, zniewolony był poddać się generałowi Lamoricière i księciu Aumale, który (Wrzesień 1847) został generał gubernatorem Algieryi. Kraj został tedy w ogóle uspokojony i zaprowadzono w krótce administracyję wewnętrzną; mimo to jednak nie ustały jeszcze pojedyńcze rozprawy z drobnemi plemionami, zawsze do rokoszów pochopnemi. Jakoż ostatni jeszcze generał-gubernatorowie, jak: Charron (9 Września 1848 do Maja 1851), i Randon (od 11 Grud. 1851—58), musieli przedsiębrać wojenne wyprawy, skutkiem których ukorzenie Małéj-Kabylii przez St. Arnaud (1851), a potém reszty plemion Kabylskich przez Randona (1857), na uwagę zasługuje. Odtąd, na mocy dekretów z 24 Czerwca i 31 Sierp. 1858 zaprowadzone zostały najważniejsze zmiany w zarządzie tego kraju, oddanego pod zawiadywanie nowo utworzonego ministeryjum osad, które jednakże już 1860 r. dekretem z 11 Grudnia zniesiono a naczelny zarząd kolonii powierzono generał-gubernatorowi marszał. Pélissier († 1864). Za jego administracyi jak również jego następcy marsz. Mac-Mahon (od 1865) wybuchały cząstkowe powstania Arabów (1864 w prow. Oran, 1865—67 w Oran i Tell), które jednak szczęśliwie przytłumiono. Nieszczęśliwa wojna francusko-niemiecka (1870—71) znowu obudziła w Arabach nadzieję wyswobodzenia się, ale rokosz zbrojny został stłumiony przez następcę Mac-Mahona, generała Durieu i wysłańców Rzeczypospolitéj—która, udzieleniem żądanych dawno swobód obywatelskich, przyłożyła się ostatecznie do pacyfikacyi kolonii.

Śród rozmaitych dzieł o Algieryi, zalecamy przedewszystkiém następujące: „*Exploration scientifique d' Algérie*, pismo wychodzące od r. 1844, wydawane przez oddzielną komisyją, wyznaczoną do naukowego zbadania tego kraju; „*Reisen in die Regensschaft Algier* 1836—38, przez Wagnera (3 tomy, Lipsk 1841). „*Expédition du général Cavaignac dans le Sahara algérien en Avril et Mai* 1847" (Paryż 1849). „*Tableau de la situation des établissements français dans l' Algérie*" (Paryż 1838—46); „*Sur la guerre en Afrique*" przez generała Jussuf (Algier 1850), i nareszcie *L' Algérie française*, przez Berteuil'a (2 tomy, Paryż 1856); „*Reise in das innere von A.*" Hirsch'a (Berlin 1862). „*Les Français*

dans le désert“ Trumelet'a (Paryż 1863). „*Indicateur général de l' A.*“ Berard'a (Par. 1867). „*A travers la Kabylie*“ Farine'a (Par. 1865) wspaniała edycyja; Bystrzonowski „*L'Algérie*“ 1846.

Algietka, rzeka w gub. Tyfliskiéj, wpadająca do rz. Kur.

Algimunt, książę litewski, syn Trojnata a wnuk Skirmunta, który porobić miał obszerne zdobycze na Rusi. **Algimunt**, jeden z synów Holszy Romuntowicza, który pochodził z drugiéj dynastyi książąt litewskich, panującéj po dynastyi Ryngolda i Mindowy. Brat Algimunta pierwszy z tego domu przyjął religiją chrześcijańską jeszcze za Giedymina, za co miał sobie przez wielkiego księcia powierzony zarząd Kijowa. W r. 1321 walczył nad r. Pierną z Rusią i miał udział w owém sławném zwycięstwie, które Kijów ostatecznie Litwie oddało (ob. *Holszańscy* książęta).

Algis, w mitologii litewskiéj bożek, przewodnik umarłych, albo też posłannik wyższych bogów.

Algol, gwiazda peryjodyczna, (ob.) w konstelacyi Perseusza.

Algologia, nauka o wodorostach. (ob).

Algomeiza, ob. Procyon.

Algonkwinowie, dzikie plemię Eskimosów w Ameryce północnéj, na północ.-zachód od zatoki Hudsońskiéj. Trudnią się polowaniem i rybołówstwem, a wyznają po większéj części religiję katolicką, co głównie ich odróżnia od innych Eskimosów.

Algorab, gwiazda 3—4 wielkości w konstelacyi Kruka, znajdująca się przy osadzie jego prawego skrzydła.

Algorytm, znaczy zbiór wszystkich znaków używanych w jakimkolwiek rachunku. Tak mamy A. rachunku różniczkowego, A. proporcyi i t. d.

Algreen-Ussing (Tage), ur. 11 Paździer. 1797 w Frederyksborgu na Zelandyi; od 1848 generalny prokurator królestwa duńskiego, a jednocześnie (od 1840) profesor prawa przy uniwersytecie oraz burmistrz (od 1844) miasta Kopenhagi. Jako członek zgromadzenia narodowego a późniéj rady stanu okazał się bardzo czynnym mężem stanu; jako pisarz zostawił dzieła: *Haandbog i den danske Criminalret* (Z T. Kopenh. 1841), oraz *Lasren om Servituter* 1846.

Alguacil, zowie się w Hiszpanii urzędnik delegowany do wymiaru sprawiedliwości, a właściwie urzędnik spełniający wyroki i rozkazy sędziów.

Alhage czyli **Alhagi**, rodzaj roślin strączkowatych. *Alhagi mannifera*, wydaje biały sok gęstniejący, smaku słodkiego, z wszystkiemi własnościami *manny* używanéj w lekarstwach. Arabowie mają używać jéj zamiast cukru.

Alhakem I, trzeci monarcha z dynastyi Ommijadów hiszpańskich, (796—822) po Chr.

Alhakem II, syn Abderramana III, dziewiąty monarcha z dynastyi Ommijadów hiszpańskich (961 976) r. po Chr.

Alhama, m. hiszp. w prow. Granady 7400 m. znajdują się tu licznie zwiedzane wody mineralne było niegdyś jedną z najważniejszych twierdz maurytańskich i zarazem skarbcem królów Granady. Toż samo nazwisko *Alhama* nosi rzeczka w prow. Logrono, wpadająca do Ebru pod Alfaro.

Alhamar, przydomek Mohammeda króla Granady (1236-75), założyciela dynastyi *Alhamarydów*, która do r. 1492 panowała.

Alhambra (po arab. Kelât-al-hamrah czerwony dom), maurytański, pałac królewski będący zarazem cytadelą miasta Granady w Hiszpanii, jest najpiękniejszym w całéj Europie pomnikiem arabskiego panowania i architektury. Cały ten gmach otaczają dwa dziedzińce, z których w pierwszym znajduje się wspaniały wodotrysk, spoczywający na 12 lwach z czarnego marmuru. Prześliczne galeryje, obszerne komnaty i sale, zdobne malowaniami i złoceniem, ogromne sklepienia świadczą o guście i biegłości maurytańskich budowniczych. (Porównaj: Owen Jones, „*Plans, elevations, sections and details of the Alhambra*“ (2 tomy, Londyn 1842—45. Gosche „Die A.” (Berl. 1854).

Alhazen, dwóch uczonych bagdadzkich, niewiadomego dokładnie czasu, z których jeden wysoko zasłużony w optyce był poprzednikiem Ciołka w téj gałęzi nauki, podał wiele twierdzeń o zwierciadłach.

Alherunt, tkanina robiona z szychu, inaczéj zwana *nędzą*; dawniéj była używaną w Polsce.

Alhoy, ur. 1755 w Angers † 1826 w Paryżu, autor szacownego dziełka: *o wychowaniu głuchoniemych* i dwu pięknych poematów opisowo dydaktycznych, p. t. „*Les Hospices*“ *i* „*Promenades poétiques dans les Hôpitaux de Paris.*“

Alhoy (Filadelfija Maurycy), literat francuski, ur. w Paryżu 1802, † w Rouen 1856. Za czasów Restauracyi założył mnóstwo drobnych pism peryjodycznych, a mianowicie *Figaro*, które miało świetne powodzenie, i dostarczał teatrom francuskim mnóstwo wybornych na owe czasy sztuk dramatycznych. Oprócz tego ogłosił on jeszcze: „*Grande Biographie dramatique*“ (1824) z podpisem *pustelnika z Luxemburgu*; „*Biographie des Représentants du peuple*“ (1848); „*Physiologies de la Lorette et de l'Étudiant*“, jak również kilka pism ilustrowanych niezmiernie wziętych: *les Bagnes*; *les Brigands et Bandits célèbres*; *les Prisons de Paris* i t. d. Jeden z jego utworów przetłumaczony na polski p. t. „*Fizyjologija wierzyciela i dłużnika*“ (War. 1843).

Ali (po arab. wspaniały, wyniosły), jedno z najużywańszych imion mahometańskich, oznaczających zarazem pewną cześć lub godność.

Ali-Bej bej Mameluków, ur. 1728 w Abchazyi; przybył w młodym wieku jako niewolnik do dowódcy janczarów Ibrahima Kiaya w Egipcie, po śmierci którego 1757 został jego następcą, oderwał się następnie od Porty, zdobył Mekkę i Syryję. Skutkiem zdrady swego szwagra Abu-Daaba utracił Egipt, a pobity przezeń 1773, w kilka dni potém umarł w niewoli z odniesionych ran, czy też podobno zadanéj trucizny.

Ali-Bej, przybrane nazwisko podróżnika hiszpańskiego *Domingo Badia y Leblich*, ur. 1766. †

1819; pozostawił on znakomity opis podróży po wschodzie. Porów. Józefa Sękowskiego rozprawę w *Dzienniku Wileńskim* (rok 1818 t. 1).

Ali-Bek, ob. *Bobowski Albert.*

Ali-ben-Abi-Taleb, ur. 602, czwarty kalif, najwierniejszy i najwaleczniejszy towarzysz Mahometa, którego córkę Tatynę miał za żonę. Założyciel sekty Szyitów, którzy wspaniały grób jego w Kufie, dziś jeszcze licznie zwiedzają. Zamordowany 661. Przypisują mu także zbiór zdań, których najlepsze wydanie wyszło w Lipsku 1837 przez Fleischera. Jego po większéj części treści religijnéj „*Dywan*“ drukowany był w Bulaku (1840).

Ali-Chan (Hassan), generał i dyplomata perski, minister pełnomocny szacha perskiego w Paryżu, Londynie i Turynie ur. w Bidżar 1821. Znajdował się przy oblężeniu Heratu i wyświadczył ważne usługi swemu monarsze, który go za to wysokiemi nagrodził dostojeństwami.

Ali-Galib-Pasza, syn Reszyda paszy, ur. w Konstantynopolu 1830; wychowany w Paryżu, został zięciem sułtana i zajmował wysokie urzędy. W r. 1857 był ministrem spraw zagranicznych, a następnie objął zarząd publicznych i naukowych zakładów.

Ali Ryzwan-Begowicz Stoczewicz, pasza Hercogowiński (od r. 1832) w nagrodę za to, że nie połączył się z powstańcami bośniackimi. W r. 1842 walczył przeciwko czarnogórcom i zawarł przymierze z władyką Czarnogórskim, Piotrem II, w Dubrowniku. W czasie powstania w Bośnii i Hercogowinie 1851 r. został zdradziecko zastrzelony w obozie Omera paszy.

Ali, Tebelen Weli i Żade, pasza Janiny, ur. 1740 w Tebelenie w Epirze, pochodził z rodziny naczelników plemienia Arnautów Tosków. Po śmierci ojca rozpoczął walkę ze swymi nieprzyjaciołmi; mimo początkowych niepowodzeń, świetne odniósł zwycięstwo i przy pomocy rządu tureckiego odzyskał zabrane ojcu posiadłości i został paszą Delwińskim, a po ukończeniu wojny turecko-rossyjskiéj, paszą Trykalskim. Podstępem owładnął Janinę i otrzymał godność paszy tego miasta, a po upokorzeniu Sulijotów 1803, gubernatora Rumelii. Znosił się potajemnie z Rossyją, Francyją i Angliją. Porta postanowiła odebrać mu wielkorządztwo. Mimo to jednak, korzystając z powstania greckiego, trzymał się jeszcze do r. 1822, w którym po bohaterskiéj obronie w twierdzy Janińskiéj poddał się Kurszyd paszy. Pomimo zapewnionego mu życia został stracony 5 Lutego t. r. Był to człowiek znakomitych zdolności i odwagi, lecz charakteru nikczemnego, a w srogości swojéj tak był bezczelnym, że się nawet jawnie lubił chlubić licznemi zabójstwami. Porów: *Lerfbera „Memoires sur la Grèce et l'Albanie pendant le gouvernement d'Ali-pacha“.*

Ali Widaicz, pasza; w r. 1831 stał na czele powstania mahometańskich Bośniaków. Odniósł zwycięstwo nad wielkim wezyrem Redszyd paszą. Gdy inni jednak powstańcy poddali się i on zdał się na łaskę. W r. 1837 stanął znowu na czele 10,000 powstańców posawskich, lecz pobity dostał się do niewoli i wysłany został do Trebizondy gdzie † 1842 r.

Alianus, zwany Taktykiem, grecki pisarz o sztuce wojennéj, żył w Rzymie od 100 — 140 po Chr. Dzieła jego zostały wydane w Lejdzie przez Arceryjusza (1613). Tłumaczenie Rüstowa i Köchly wyszło w ich zbiorze. „*Griech Kriegsschriftsteller*“ (Lip. 1855).

Aliamus, (Klaudyjusz) z Prenesty pod Rzymem, zwany Sofistą, żył w połowie II w. po Chr. i pisał po grecku: *Opowiadanie mieszane* (Paryż 1805), oraz *O naturze i zwierzętach* (2 tomy, Jena 1832). Kompletny zbiór wydał Hercher (Par. 1858).

Alibaud (Ludwik), ur. w Nimes 1810; był naprzód kopiistą w rodzinném mieście, a następnie zaciągnął się jako ochotnik do wojska francuskiego, z którego wystąpił w r. 1834 i udał się do Barcelony i Perpignan. W dwa lata powrócił do Paryża; 25 Czerwca 1836 w chwili wyjazdu Ludwika Filipa z pałacu Tuilleries, strzelił do niego i chybił; za co ukarany został śmiercią 11 Lipca 1836.

Alibei, Szczagany i Mortaza, jeziora słone na brzegu m. Czarnego, w pow. Akiermańskim, dł. do 25 w. a sz. 7.

Aliber, kupiec tawastguski; odkrył w Syberyi kopalnią najlepszego grafitu.

Alibert (Jan Ludwik baron), sławny lekarz francuski, ur. 1775 w Villefranche, zm. 1837 w Paryżu. Był profesorem w paryskiéj szkole lekarskiéj i odznaczył się szczególniéj leczeniem chorób skórnych; pozostawił wiele dzieł.

Alibi, wyraz łaciński, znaczący *gdzieindziéj*, używany w prawie kryminalném jako sposób obrony od zarzuconéj obwinionemu zbrodni lub występku, a zależący na dowiedzeniu, że oskarżony znajdował się na inném miejscu, w chwili kiedy zbrodnia spełniona została, a zatém fizycznie nie mógł jéj dokonać.

Alibrandi (Hieronim), ur. 1470, † 1524 w Messynie, jeden z najznakomitszych malarzy sycylijskich, zwany także Rafaelem messyńskim. Najpiękniejszy jego obraz Oczyszczenie N. Panny znajduje się w katedrze w Messynie.

Alidada, narzędzie składające się z linijału metalowego, obracającego się około osi jakiegokolwiek przyrządu, służącego do mierzenia kątów. Do końców linijału przymocowane są celowniki, przez które patrzy się na przedmioty przy zdejmowaniu planów.

Alidowie, potomkowie Alego; tak zowią 12 imamów, uważanych przez stronników Alego, za jedynych prawowitych następców proroka (ob. *Szyici*).

Alien-Bill, prawo o cudzoziemcach przebywających w Anglii, uchwalone przez parlament podczas pierwszéj rewolucyi francuskiéj, dla uchronienia się od emisaryjuszów, wysyłanych z Francyi do wszystkich krajów monarchicznych. Prawo to dziś już nie obowiązuje.

Alienacyja (łac. *alienatio*), tak się nazywa w prawie wszelki sposób przeniesienia własności nietylko przez akta między żyjącymi (przedaż, darowiznę), ale i przez testament.

Alieni juris, (homo) znaczyło w prawie rzymskiém człowieka zależnego od władzy czyjéj, który nie jest panem własnéj woli, lecz poddany jest cudzéj, *alieno juri subjectus*.

Aligerować, znaczyło w dawnéj polszczyźnie przymieszać jednego kruszcu do drugiego.

Alighieri, ob. Dante.

Alignan (Benedykt), uczony zakonnik XIII w. Po dwakroć towarzysz krzyżowników do Palestyny, gorąco wymową zachęcał do krucyjat. Kilka jego pism teologicznych, znajduje się w Achera *Spicilegium*.

Aligny, (Klaudyjusz, Felix, Teodor *Caruselle d'*), znakomity pejzażysta francuski, ur. 1798, † 1871 uczeń Watelet'a i Regnault'a. Jest to artysta z wysokiém poczuciem piękna natury i poetycznym nań poglądem. Obrazy jego od r. 1822 zajmowały znakomite miejsce na wszystkich wystawach a z nich godniejsze uwagi są: *Rzeź Druidów*, *Okolice Neapolu*, *Prometeusz*, *Śmierć Duguesclin'a*, *Bachus dziecięciem*, *Tarantella*, *Wiosna* i wiele innych Od r. 1861 był dyrektorem szkoły sztuk pięknych w Lyonie.

Aligre (Stefan), kanclerz Francyi ur. w Chartres 1559, † 1635. Zostawił po sobie wspomnienie: ministra słabego i lękliwego, ale najuczciwszego urzędnika sądowego. **Aligre** (Stefan Franciszek'd) pierwszy prezydent parlamentu paryskiego, ur. 1726, † 1798 w Brunświku. Przed samym wybuchem rewolucyi, przeciwnym był zwołaniu stanów generalnych, za co uwięziony w dzień zdobycia Bastylli, został oswobodzony przez dawnego swego służącego.

Alikant, wino hiszpańskie czerwone, często podrabiane.

Alikante m. gł. prowincyi t. n. (98 m. kw. 380,000 l.) w Hiszpanii nad m. Śródziemném; dobry port, potężna cytadela, sławne winnice, fabryki wyrobów bawełnianych, handel bardzo ożywiony szczególniéj winem. 31200 m.

Alikata, twierdza i port w Sycylii nad morzem Śródziemném 15,000. m.

Alikua, wody mineralne w okolicy Kadyxu. Zalecane są szczególniéj przeciwko reumatyzmom i wszelkim wyrzutom skórnym.

Alilat, bogini czczona u pogan arabskich, któréj posąg znajdujący się w świątyni w Nakhlah Mahomet zniszczyć rozkazał.

Alimenta (zob. *Pokarm*).

Alimenta, w prawném rozumieniu oznaczają środki do utrzymania konieczne, których z obowiązku jedna osoba udzielać musi drugiéj, mającéj prawo do takiego utrzymania. Obowiązek prawny płacenia alimentów wypływa głównie z urodzenia i z małżeństwa. Ojciec, po nim matka, a po nich wstępni ojca i matki, powinni alimentować swoje dzieci i zstępnych; dzieci zaś ze swéj strony winne są dać alimenta rodzicom swoim i wstępnym, skoro ci potrzebują ich pomocy. Małżonkowie mają także wzajemny obowiązek dawania sobie alimentów. Zresztą alimenta prawne dawane są tylko w miarę potrzeb tego, który ich żąda i możności tego, który ich ma dostarczać. Wierzyciel, osadzający dłużnika swego w więzieniu, obowiązany jest również płacić alimenta na jego utrzymanie. art. 219, 241, 245 K. C. P. 204—211 K.C. F. i inne.

Alimentus ob. Cincius.

Ali-Moezin, kapudan pasza, (admirał), znakomity marynarz za panowania Selima III. Odebrał Wenecyjanom wyspę Cypr i dowodził flotą otomańską w krwawéj bitwie pod Lepantem (1571), gdzie też i poległ.

Alimuły, jedno z trzech pokoleń składających mniejszą hordę Kirgizów, ob. *Ałczyn*.

Alimuzyje, tajemnice Cerery i Prozerpiny, obchodzone w miasteczku Alimus blisko Aten, gdzie obie boginie miały swoje świątynie.

Alinzadir, tak Achemicy nazywali salmiak.

Aliot, gwiazda drugiéj wielkości, leżąca przy osadzie ogona wielkiéj Niedźwiedzicy.

Alipata, drzewo rosnące na wyspach filipińskich, któremu przypisują własności trujące.

Aliphera (dziś Nerowica) miasto w Arkadyi, nad Alfeusem, zbudowane podobno przez Alipherosa syna Lykaona, ze świątynią i kosztownym posągiem.

Alis-Ben-Isa, arabski matematyk z czasów Almamuna, pamiętny z wymierzenia stopnia południka ziemskiego w dolinie Singiar w Mezopotamii.

Alischer (J.). napisał w XVII w. *Piastus* 8 *saeculorum princeps* (Lignica) 1653.

Alisma, rodzaj roślin, Ob. Żabieniec.

Aliso, łacińska nazwa rzeczki Ahne wpadającéj do Lippy. *Aliso* warownia rzymska w Niemczech, nad Lippą, założona przez Druzusa, obecnie wieś Eilsen, o $1\frac{1}{2}$ mili od Paderborn.

Alison (Archibald), ur. 1757 w Edynburgu † 1839, był predykantem i rektorem w Kenley, wydał znakomite dzieło p. t. *Essays on tho nature and principles of taste* (Edynburg 1790). **Alison** (Archibald) syn poprzedniego, ur. 1792 † 1867 prawnik, napisał powszechnie szacowane dzieła: *The principles of the criminal law of Scotland* (Edynburg 1832); *Practice of the criminal law*; i „*History of Europe from the fall of Napoleon to the accession of Louis Napoleon*“ (Lond. 1863), w którém mieści się rozdział o wojnie w Polsce 1830 — 31 r.; największą atoli, europejską sławę zjednało mu dzieło: „*History of Europe from the commencement of the French Revolution to the Restoration of the Bourbons* (Edynburg 1833—42, tomów 10).

Alison (William Pulteney), młodszy brat poprzedniego, lekarz i profesor medycyny w Edynburgu zajmuje się także i pisze wiele w rozmaitych kwestyjach ekonomii społecznéj. A(Alexander), ur. 1812 przemysłowiec, znakomity literat i podróżnik po Europie i Azyi, z pism jego najznakomitsze: „Philosophy and history of Civilisation,“ (Lon. 1860).

Ali-Szir (Nisan-Elhak-Waddin Emir), znakomity mąż stanu i poeta perski XV w. Jako wezyr sułtana Hussejna Mirzy w Korassanie założył w Heracie meczet, akademiję, klasztor, szpital i t. d. budował drogi, wspierał artystów i uczonych. Z dzieł jego wymieniają: *Meczales ennefais*, t. j. historyja poetów dżagatajskich; *Arusi Turki*, prozodyja turecka i *Dywan perski*, zbiór poezyj.

Aliwal, wieś w północno-zachodnich Indyjach, nad r. Sutléj, gdzie 26 Stycznia 1846 generał angielski H. Smith odniósł świetne zwycięstwo nad Sikami.

Alix de Champagne, żona Ludwika VII, matka Filipa Augusta, króla Francyi. Podczas wyprawy krzyżowéj syna rządziła krajem mądrze wewnątrz, a zręcznie na zewnątrz, co postawiło ją w rzędzie najznakomitszysh kobiet † 1296.

Alix (Celestyn), ur. 1820, autor i tłumacz licznych dzieł treści religijnéj. Wydane przez niego pośmiertne dzieło X. Ambrożego Guillois „*Katecheta na kazalnicy*," wyszło w tłumaczeniu polskiém 1859. **Alix** (Akkursyjusz), młodszy brat poprzedniego, wydał kilka tomów poezyi religijnych: *Harmonies* 1838 i *Poésies* 1842, a nadto, wraz z bratem przełożył teologiję seraficzną S. Bonawentury (1853).

Alizaryn, barwnik czerwony, otrzymuje się z korzeni marzanny farbierskiéj, (które ze wschodu przybywają pod nazwą alizary), jako produkt rozkładu pewnego kwasu w nich zwartego.

Alizejskie wiatry, ob. wiatr.

Aljaus ob. Przymierze.

Aljubarotta, miasteczko portugalskie w prow. Estremadurze, 2700 m., pamiętne zwycięstwem odniesioném, 1385 przez Jana I króla port. nad. armiją kastylsko-francuską.

Alka (Alca), rodzaj ptaków płetwonogich, mających, dziób od głowy krótszy, nożowaty, skrzydła krótkie; przebywają one na morzach północnych. Rodzina *alcidae* obejmuje kilka jeszcze rodzai; stanowi ona niejako przejście od ptaków do ryb; usposobione do życia wodnego nurzają się zręcznie i karmią się rybami; chód niezgrabny.

Alkald. Urzędnik w Hiszpanii, znaczy tyle co mer we Francyi, burmistrz lub wójt w Niemczech i u nas, podesta we Włoszech. Przedtém obowiązki jego były większe, miał bowiem jeszcze atrybucyje sędziego pokoju.

Alkalia, (Ługowce), wyraz pochodzenia arabskiego, gdzie początkowo oznaczał sodę, otrzymywaną z popiołu roślin morskich; do tego zaliczono następnie potaż i alkali lotne t. j. ammoniją. Nazwano je gryzącemi w odróżnieniu od ich węglanów. Uważano je za pierwiastki aż do r. 1807, kiedy Davy otrzymał z potażu i sodu metale: potass i sód. W r. 1817 odkryto lit. w ostatnich latach za pomocą analizy spektralnéj odkryto cez, rubid, tal; ten ostatni już od metali al. odstępuje. A. są to najsilniejsze zasady (ob.), one i ich sole są łatwo rozpuszczalne w wodzie, smak ostry, ługowy, na tkanki organiczne działają gryząco, kolor żółty kurkumy zamieniają na brunatny, papierkowi lakmusowemu, zczerwienionemu przez kwas, wracają barwę niebieską. (Ob. Ziemie alkaliczne).

Alkalia organiczne, Alkaloidy. Są to związki organiczne, zawierające azot, posiadające charakter zasad, t. j. zdolność łączenia się z kwasami, niektóre okazują nawet w wysokim stopniu własności alkaliczne: wiele A. otrzymano sztucznie, przez podstawianie w ammonii zamiast wodoru rodników organicznych, te się zowią ammoniakami złożonymi (ob.). Niektóre znajdują się już gotowe w roślinach, inne są produktem działań, pewnych środków chemicznych, na istoty roślinne. W ostatnich czasach znaleziono niektóre i w organizmie zwierzęcym. A. nie zawierające tlenu są lotne i po większéj części w temperaturze zwyczajnéj płynne, mają zapach mocny, przenikający i smak bardzo ostry;—drugie zaś, zawierające tlen, są nielotne, po większéj części krystaliczne, bardzo gorzkiego lub ostrego smaku. A. zwykle w wodzie mało, łatwo zaś w alkoholu, a niektóre w eterze i chloroformie są rozpuszczalne; sole zaś ich są bardziéj rozpuszczalne i dla tego bardziéj gorzkie. W ogóle A. i ich związki są silnemi truciznami, w małych zaś ilościach dzielnemi lekarstwami. Do więcéj znanych alkoloidów należą z pomiędzy lotnych: *nikotyna* w tytoniu, *konina*, w pietrasznicu (Conium maculatum), z pomiędzy nielotnych, *solanina* w gatunkach psianki, *chinina* w korze chiny, *strychnina* i *brucina* w rośl. wroniem oku, *morfina* w opijum, *kaffeina* w kawie, *kreatyna i mocznik* w ogranizmie zwierzęcym, i t. d.

Alkalia w Medycynie, należą do środków najczęściéj używanych. Na zewnątrz użyte niektóre ich preparaty działają bardzo silnie, gryząco (A. gryzące, wodany alkalij), służą one do zniszczenia nowotworów, wrzodów nieczystych; w żołądku łączą się z kwasami i dla tego przy nadmiarze kwasów żołądkowych bywają używane (węglany). Sole obojętne (siarczany, fosforany) powodują obfity przesięk cieczy ze krwi do kiszek i stąd sprowadzają obfite, płynne wypróżnienia. Na krew działają roztwarzająco, robią ją więcéj płynną, mniéj „plastyczną", zarazem zwalniają bicie serca i stąd używane bywają jako środki chłodzące w gorączkach (saletra, zwłaszcza potażowa). Z powodu takich zmian we krwi, wydzielania, zwłaszcza moczu, stają się obfitsze (octany i winiany) i bardziéj alkaliczne, dla tego masa krwi się zmniejsza, co ma znaczenie przy zastojach i t. p. Mocz alkalicznym staramy się uczynić przy kamieniach pęcherza albo miedniczek, alkalia bowiem rozpuszczają moczany, część składową wielu kamieni moczowych. Dla téj ostatniéj własności węglany alkaliczne używają się jeszcze przy nagromadzeniu kwasu mocznego we krwi i przy złogach mocznych w tkankach, to jest w reumatyzmie, podagrze. Wreszcie wydzieliny kataralne pod działaniem alkaliów stają się obfitszemi, płynnemi, oddzielają się z łatwością i stąd A. (węglany) stanowią ważny środek przeciwkataralny. A. wchodzą w skład większéj części wód mineralnych, jako najważniejsze ich części i w téj formie b. często używane bywają. Ważniejsze z tych wód są: Karlsbad, Marienbad, Ems, Vichy, Selters, Szczawnica, i t. p.

Alkalimetryja, zbiór metod służących do oznaczenia ilości czystego potażu lub sody, stanowiących główną wartość potażu lub sody handlowéj, które je zawierają w zmiennéj ilości. Najużywańsza w tym celu metoda, polega na wynalezieniu ob-

jętości kwasu potrzebnego do zobojętnienia alkali, znajdującego się w pewnéj oznaczonéj wadze potażu lub sody. Kwas użyty do tego powinien być mianowany, t. j. oznaczonéj mocy. Przy dochodzeniu objętość kwasu oznacza się za pomocą *Alkalimetru*, to jest stosownéj rurki opatrzonéj podziałką.

Alkaloidy, (zob. Alkalia organiczne).

Alkan (Karol Henryk Walenty Morhange), ur. w Paryżu 1813, z familii żydowskiéj. Jako muzyk i kompozytor jest autorem rozmaitych dzieł na fortepijan, między któremi jego koncerta, marsze, waryjacyje, etudy i t. p. są słusznie cenione.

Alkanna, korzenie miodunki farbierskiéj, (Anchusa tinctoria), zawierające w sobie barwnik czerwony, używany do zabarwiania pomad. Liście Lawsonii dają barwnik tejże nazwy, którego kobiety wschodnie używają do farbowania paznokci.

Alkapton, ciało znajdowane b. rzadko w moczu w pewnych stanach chorobliwych, przedstawia się jako złoto-żółta, przezroczysta, nie krystalizująca masa, rozpuszczalna w wodzie.

Alkarazas, naczynia wyrabiane w Hiszpanii z gliny piaszczystéj i wapiennéj lecz ogniotrwałéj, które po wypaleniu są drobno dziurkowate; woda w A. zawarta przez te otworki występuje na zewnątrz, i zwolna się ulatnia, zabierając ciepło naczynia, tak że woda utrzymuje się wciąż zimna.

Alkarsin, ciecz bezbarwna, ma smak i zapach arszenikowy, nader przykry; w powietrzu wydaje obfity dym i zapala się płomieniem, rozkładając się na kwas arsenowy, wodę i kwas węglany. Jest to dawny płyn dymiący Cadeta, co do składu jest tlenkiem kakodylu (ob.)

Alkatif v. Elchatif, miasto w Arabii nad zatoką A. w odnodze Perskiéj; mieszkańcy trudnią się połowem pereł i handlem morskim.

Alkatoë, córka Minyasa, siostra Leusyppy i Arsyppy, przez Bachusa przemieniona w nietoperza, za to, że nie przyjmowała udziału w bachanalijach na cześć jego odprawianych.

Alkatoos, syn Pelopsa i Hippodamii, brat Atreusa i Tyesty; zabił lwa, który rozszarpał syna Megareusa, króla Megary, zaślubił córkę tego króla, po którym i tron objął. Appollo pomagał mu w odbudowaniu tego miasta i kamień, na którym w czasie téj roboty złożył swą lutnię, wydawał potém harmonijne dźwięki.

Alkekingi, roślina należąca do rodziny *psiankowatych*, właściwie *Physalis Alkekingi*, któréj owoce były niegdyś używane w medycynie; do rodzaju physalis należy około 50 gatunków, po większéj części w krajach gorących.

Alkendi, filozof arabski, † 860. Komentował Arystotelesa i napisał kilka ważnych traktatów, tłumaczonych na język łaciński. On to w jedném z dzieł swoich dowodzi, że niepodobna rozumieć filozofii bez poprzedniéj znajomości matematyki.

Alkiermes (ob. Kermes i Koszenilla).

Alkierz, miał dwojakie znaczenie w języku naszym; najprzód znaczył narożnik w budynku, lub ganek zewnętrzny; późniéj zwano alkierzykami boczne, ustronne izdebki.

Alkmaar, miasto w półn. Hollandyi, liczy 12,000 m., przemysłowe i handlowe, miejsce urodzenia poety Henryka Alkmaar (ob.); pamiętne kapitulacyją zawartą 18 Paźdz. 1799 przez księcia Yorku (ob.), zwyciężonego na czele armii anglo-rossyjskiéj przez francuskiego generała Brune.

Alkmaar (Henryk d'), poeta niemiecki, domniemany autor satyry o lisie: *Reineke Fuchs*, był ochmistrzem u księcia Lotaryńskiego w końcu XV w.

Alkman (Alkmaion), poeta grecki, syn niewolnicy lidyjskiéj, rodem z Sardes, uczczony obywatelem Sparty, żył około 670—640 przed Chr. Pisał pochwalne pieśni dla dziewic, peany i hymny, które śpiewane były przy ucztach. Nazywają go ojcem erotyczno-melicznéj poezyi. On pierwszy zastąpił poważny hexametr lżejszym i powabniejszym daktylicznym wierszem, który nazwano: *Alcmanicum genus*, a który składa się z trzech daktylów i jednéj sylaby, podług następnego wzoru:

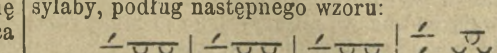

najlepsze wydanie fragmentów sporządził Bergk w „*Poëtae lyrici Graeci*“ (2-a ed. Lipsk 1853).

Alkmena, planetoida (ob.) z rzędu 82, odkryta przez Luthera 27 Listopada 1864, pierwiastki jéj obliczył Oppolzer. (Astronomische Nachrichten N. 1515).

Alkmene, córka Elektryjona, króla Miceny i żona Amfitryjona, któremu urodziła Ifiklesa, a późniéj matka Herkulesa, którego Jowisz był ojcem. Grecy uważając A. za matkę Heraklidów, opiewali ją wielokrotnie w swoich poezyjach.

Alkmeon (Alkmaion), syn Amfiaraosa i Eryfili; za śmierć swego ojca, który, podmówiony przez żonę, przyjął udział w wyprawie Epigonów przeciwko Tebom i w niéj poległ, pomścił się przez zamordowanie swéj matki. Ścigany za tę zbrodnię przez furyje, znalazł chwilowy odpoczynek na wyspie rzeki Achelousa, gdzie wygnawszy swą żonę Arsynoę, ożenił się z córką bożka wód tamecznych Kallirrhoą, lecz wkrótce zabity został przez nasłanych na niego braci Arsynoi. Los jego opiewali w zaginionych tragedyjach, Sofokles, Stesichoros i Euripides.

Alkmeon, filozof grecki, ur. w Krotonie około 500 przed Chr. Był uczniem Pythagorasa. Wsławił się szczególniéj jako anatom. On jeden z pierwszych robił sekcyje na zwierzętach i miał już niektóre wiadomości o budowie oka i anatomii ucha.

Alkohole, stanowią szereg związków organicznych, mających bardzo odmienne własności fizyczne, ale jednakie zachowanie się chemiczne, mianowicie wszystkie wydają etery, aldehydy i kwasy odpowiednie. Chemija obecna wyprowadza je z typu (ob.) wody pojedynczego, albo uwielokrotnionego. Jeżeli w typie wody jeden atom wodoru zastąpiony będzie atomem rodnika złożonego z węgla i wodoru, powstaje A. jednoatomowy. Jeżeli w typie podwojonym 2 atomy wodoru zastąpione będą przez rodnik dwuatomowy, powstają A. dwu-

atomowe, i podobnież powstają A. trzyatomowe. Z tych ostatnich znaną jest tylko gliceryna, do dwuatomowych należy glikol, do jednoatomowych metylowy, (wyskok drzewny), etylowy (A. zwyczajny), propylowy, butylowy, amylowy i t. d.

Alkoholizm, zatrucie alkoholem. Tak się nazywa stan organizmu, sprowadzony użyciem alkoholu. Przy użyciu alk. bezwodnego następuje podrażnienie żołądka do zapalenia i gangreny i śmierć w skutek porażenia systematu nerwowego. Zwykle przyjmuje się alk. w rozcieńczeniu w różnych napojach spirytusowych (wino, piwo, wódka i t. d.). Przy miernéj ilości trawienie się przyśpiesza i ułatwia, wszystkie funkcyje organizmu zostają podniecone, myśl i wyobraźnia się ożywiają. Przy użyciu napojów w nadmiernéj ilości, różnéj dla różnych osób, występuje stan upicia: zaburzenia w trawieniu (mdłości, wymioty i t. d.), zajęcie umysłu (majaczenie, omamy), niewyraźna mowa, chód niepewny, co się kończy snem twardym. Gdy stan taki często się powtarza, sprowadza zatrucie przewlekłe; organizm przyzwyczaja się do alkoholu, upicie trudniejsze, trawienie wciąż mocno upośledzone (wymioty ranne pijaków), ogólny upadak sił, drżenie członków, upośledzenie władz umysłowych. Przy tém tłuszcz wytwarza się w nadmiernéj ilości, twarz nalana, rozwija się tłuszczenie serca, wątroby, mięśni. Zapalenie przewlekłe nerek, wątroby (zapalenie śródmiąższowe, marskość, cirrhosis), zapalenie błony wewnętrznéj, naczyń (atheroma), opon mózgowych i t. d. Alkohol w części we krwi się utlenia, w części z moczem wydalony zostaje. Opisane zmiany tłumaczą się po części utrudnioną przemianą materyi pod działaniem *alk.* (niezupełne utlenienie tłuszczu, nagromadzenie się jego), w części może bezpośredniém podrażnieniem tkanek przez *alk.* we krwi krążący (zapalenia przewlekłe). Przy tych objawach występuje czasami właściwy obłęd z drżeniem członków połączony (delirium tremens). Zmiany raz powstałe prowadzą do coraz dalszych; każda przypadkowa choroba przy tych warunkach niepomyślny obrót przyjmuje i otrucie ostatecznie śmiercią się kończy. Użycie alkoholu w małéj ilości jest korzystne, dla klasy uboższéj z wielu względów konieczne. Często też przy ogólnym upadku sił nadaje się *alk.* do celów leczniczych.

Alkohol etylowy, zwyczajny, wyskok, spirytus $C_2H_6O=C_2H_5HO$. Jest to ciecz bezbarwna, bardzo lotna i łatwo palna, ciężaru właś. 0,79, zapach przenikający przyjemny; smak ostry i mocno palący; wrze w + 78°C. Stanowi najważniejszą część składową napojów spirytusowych, jak piwa, wina, miodu, araku i wszelkiego rodzaju wódek. Z wodą miesza się chciwie, przyczem się ogrzewa, a nawet z powietrza ją przyciąga, stąd A. bezwodny dla istot żyjących trucizną, niszczy tkanki popochłaniając chciwie wodę w nich zawartą, i prócz tego wywiera jeszcze inne działania chemiczne. Wstrzymuje gnicie i z tego powodu alkohol mocny, mało zawierający wody, używa się do zachowania od psucia ciał organicznych, jak n. p. przedmiotów zoologicznych, preparatów anatomicznych, i t. d.; stąd też używa się w medycynie dla ochronienia ran, wrzodów od wpływu zarazków krążących w powietrzu. A. bezwodny w największém nawet zimnie nie krzepnie, przeto używają go do ciepłomierzów, służących do oznaczania bardzo nizkich temperatur, w których rtęć zamarza; rozpuszcza w sobie bardzo wiele ciał i dla tego w laboratoryjach, w farmacyi i w technice liczne znajduje zastosowania. I tak: tynktury apteczne, wódki pachnące, są roztworami lub wyciągami rozmaitych ciał w alkoholu; wiele lakierów szybko schnących, wernixy, politury są roztworami żywic alkoholu. Otrzymuje on się na wielką skalę w zakładach zwanych gorzelniami, przez fermentację cukru owocowego w skutek któréj tenże rozpada się na alkohol i kwas węglany, który jako gaz ze wzburzeniem z cieczy fermentującéj uchodzi. Materyjałami, które służą do wyrabiania alkoholu, są albo ciała zawierające cukier gotowy, jak buraki cukrowe, melas i t. p. albo też materyjały zawierające mączkę, t. j. rozmaitego rodzaju zboża, kartofle i t. p. Otrzymuje się ztąd tak zwana okowita, A. mocniéjszy otrzymuje się przez kilkakrotną destylacyją (ob. fermentacyja).

Alkoholometr, ob. Areometr.

Alkoholometryja, nauka podająca sposoby oznaczania ilości alkoholu zawartego w danym spirytusie, lub wódce (gorzałce). Za główną podstawę racyjonalną służyć tu może ciężar właściwy mięszaniny, przyrządem zatém mogącym tu do celu doprowadzić będzie areometr (ob), czyli jak w tym razie *alkoholometr* (spirytusomierz). Przyrządów tych jest wiele odmian. Pierwsze pod względem naukowym miejsce zajmuje alkoholometr stustopniowy Gay-Lussac'a, używany we Francyi, i który jakiś czas był obowiązujący w kr. polskiem. Obok niego stoi probierz Tralles'a (1811), również stustopniowy, obowiązujący w Prussach, obecnie w ces. rossyjskiem i królestwie polskiem. Dla urządzenia podziałki w A. Gay-Lussac'a przygotowują się ścisłe mięszaniny alkoholu z wodą, zawierające 10%, 20%... 100% alkoholu i oznacza się na A. punkta do których się w tych różnych roztworach zanurza. Ponieważ temperatura wpływa na zmianę gęstości, przeto wskazania probierza służą tylko dla téj temperatury, przy któréj były oznaczone. Skala Gay-Lussac'a służy dla temp. 15°C (12°R), Tralles'a dla 12°,44R. Gay-Lussac wypracował szczegółowe tablice służące do sprowadzania wskazań A. przy jakiejkolwiek temper. do temper. normalnéj, skąd wyższość tego probierza nad A. Tralles'a, gdzie nie ma tablic równie dokładnych. Przy wprowadzaniu tego A. do Rossyi, prof. Mendelejew starał się rozszerzyć tablice Tralles'a, ale prace jego poddane zostały ostréj krytyce. Gay-Lussac nadto wygotował drugą tablicę podającą, ile dolać należy wody do alkoholu dla otrzymania spirytusu oznaczonéj tęgości.— W kr. polskiem w r. 1820 Antoni Magier profes. liceum warszawskiego wprowadził w użycie probierz do wódek swego własnego pomysłu, znany pod nazwą

probierza ekonomicznego. Przy ówczesnym stanie gorzelnictwa w kraju naszym, otrzymywano spirytusy najwyżéj 78° według Trallesa. Punkt do którego się w tym spirytusie zanurzał probierz, Magier oznaczył 10, punkt zaś zanurzenia w wodzie 0. Robiąc stosowne mięszaniny tego spirytusu z wodą, otrzymał podziałkę. Wódka szynkarska (szumówka) miała $6^1/_2{}^0$ Magiera. Tak zwane Magierki długo były w użyciu; po wprowadzeniu jednak przyrządów Pistoryjusza, gdy zaczęto otrzymywać spirytusy wyższéj procentowości nad 78° Trallesa, fabrykanci warszawscy, już po śmierci Magiera, przedłużyli jego podziałkę o 2 stopnie, oznaczając stopniem 12 spirytus $88^1/_2{}^0$ T., przestrzeń między 78° a $88^1/_2{}^0$ T podzielono na 2 równe części i tam położono stopień 11; w ten sposób urządzono probierz zapewne najniedorzeczniejszy w świecie. Rząd wprowadzając podatek konsumpcyjny w Warszawie od wódki w r. 1834 pobierał go również według téj nowéj próby 12° stopniowéj. Dopiero w r. 1842 został wprowadzony probierz Gay-Lussac'a jako urzędowy, który potrwał aż do wprowadzenia nowych urządzeń akcyznych, przyczem został wprowadzony A. Tralles'a. W cesarstwie przed Trallesem używany był A. Hessa, zbyt skomplikowany, urządzony według A. angielskiego Atkins'a. Wiele w tym przedmiocie broszurek przechodnią tylko miały wartość. Por. Kupffer „*Ueber die Alkoholometrie*". Berlin 1867.

Alkoran ob. Koran.

Alkorno, albo *Chabarro*. Kora czerwono-brunatna, pochodząca z drzewa Bowdichia Virgilioides (krzeplin strączynowaty), rosnącego w Wenezueli, zawiera garbnik, istotę gorzką, żywicę i gumę. Używana jest od 1814 jako środek w febrach; bardzo rzadko jednak się stosuje.

Alkowa, początkowo każde miejsce przeznaczone do spania albo też łóżko zasłonione firankami; dziś oznacza powszechnie izdebki, które nie otrzymują światła bezpośrednio z zewnątrz, ale z innych pokojów za pośrednictwem okien lub drzwi oszklonych.

Alkoy, miasto hiszpańskie w prow. Alikante, 25,000 m. Ma liczne fabryki sukna, mydła, wyrobów wełnianych i papiernie.

Alla breve, wyrażenie oznaczające w muzyce ruch skrócony, to jest rodzaj taktu na dwie pół nuty, wskazany znakami $^2/_2$, 2, C.

Alla otava, all' ott. lub 8-va, znaczy w muzyce, że jedna nóta, albo cały ich rząd, na którym znak ten położono, ma być brany oktawą wyżéj niż napisano.

Alla polacca, znaczy w muzyce, że rzecz ma być wykonaną w tempie i charakterze poloneza.

Alla stretta, znaczy w terminologii muzycznéj włoskiéj, lżejsze, szybsze tempo.

Alla zoppa (po wł. *kulawo*), znaczy przeniesienie wartości jakiéj nuty w takcie na część taktu pośledniejszą, szczególnie zaś tę postać nuty, według któréj między dwiema jednakowéj wartości stoi trzecia, mająca wartość podwójną, np. między dwiema półćwierciowemi jedna ćwierciowa.

Allagit, mięszanina rogowca i krzemianu albo węglanu manganu.

Allah (wyraz arabski *al* i *ilâh* istota godna uwielbienia, hebr. *Elohim*), nazwa jedynego Boga, do którego czci Mahomet obowiązywał wiernych wyznawców islamizmu. Rozmaite przymioty Allaha wyrażone w 99 nazwach, uszykowane w pewnym porządku litanijnym, tworzą tak zwany różaniec muzułmanina, kończący się nazwą Allah jako wyrazem setnym.

Allahabad, stolica prowincyi t. n. (565 m. kw. i 4,520,000 m.) w Indyjach angielskich u spływu dwóch świętych rzek Gangesu i Dżumny, miejsce pielgrzymki pobożnych Indyjan, przybywających tutaj używać kąpieli oczyszczających, 73,000 m. ważny punkt handlowy i militarny; 1803 zdobyte przez Anglików na Maratach.

Allainval, (Soulas d') ur. 1700, † 1753, autor wybornych komedyj p. t. *L'école des bourgeois*, *L' Embarras des richesses* i innych. Całe życie przepędził i zakończył w nędzy.

Allamand, naturalista, zeszłego wieku. On pierwszy wytłumaczył działanie butelki lejdejskiéj.

Allamanda, roślina z rodziny *Toinowatych* (Apocyneae), rośnie w południowéj Ameryce.

Allan (Dawid), malarz historyczny i rytownik, ur. w Allan w Szkocyi 1744, † w Edymburgu 1796 r. zwany jest także Hogartem szkockim.

Allan (William), ur. 1780, † 1850 w Edymburgu jako prezydent tamecznéj akademii sztuk. W młodości bawił w Zofijówce i Tulczynie, skąd wysłał na wystawę londyńską obraz: *Wesele Polskich Żydów*. Oprócz tego utworzył kilka obrazów obchodzących nasz kraj, np. *Tatarzy dzielący się łupem*. Przy francuskiém tłumaczeniu poematu Trembeckiego *Zofijówka*, znajduje się także sześć jego widoków Zofijówki. Inne jego obrazy historyczne dotyczące Szkocyi tudzież Wschodu, zjednały mu niemałą sławę.

Allanit, minerał z gromady krzemianów, znajdujący się w granicie i gnejssie w Szwecyi, Stanach Zjednoczonych i na Uralu. Rzadko w kryształach.

Allantoina, ($C_4\ H_6\ N_4\ O_3$). Ciało odkryte w roku 1800; krystaliczne, łatwe rozpuszczalne, znajduje się w płynie omocznéj (ob.) u płodu, w moczu cieląt i w pewnych, mało znanych warunkach, w moczu człowieka; otrzymuje się sztucznie z kwasu moczowego.

Allantois (z gr.) omocznia, jedna z błon płodowych (ob. jaje płodowe).

Allard (Hugo), rytownik, rysownik i wydawca, ur. 1637 w Amsterdamie. Jego dziełem jest rycina wyobrażająca Jana Kazimierza z Maryją Ludwiką w ogrodzie na przechadzce, oraz popiersie króla Michała Wiśniowieckiego.

Allard (Carel), rytownik z XVII w. Znaną jest jego rycina portretu króla Jana III Sobieskiego, z herbem w ręku i podpisem w języku holenderskim.

Allard (Jan Franciszek), generał francuski, ur. 1785. Opuścił Francyję za czasów Restauracyi, został naczelnym wodzem wojsk króla Lahory,

wykształcił i uorganizował armiję na sposób Napoleoński. Przybywszy w r. 1835 do Paryża, mianowany został przez króla Ludwika Filipa francuskim „Charge d' affaires“ w Lahorze, gdzie † 1839.

Allarde (Piotr Gilbert Leroi, baron d'), sławny swego czasu finansista francuzki, ur. 1749, † 1809. Jako członek zgromadzenia konstytucyjnego zajął się wyłącznie finansami, bankami i wszelkiemi ze skarbowością mającemi związek kwestyjami, pod którym to względem jako człowiek specyjalny, ważne swemu krajowi wyświadczył usługi. W r. 1803 mianowany był dzierżawcą podatków Paryża, przy czém stracił ogromny swój majątek.

Allarde (Franciszek), syn poprzedzającego, jeden z najdowcipniejszych wodewilistów francuskich, znany jest pod pseudonimem *Francis*. (ob.)

Allart (Hortensyja), autorka francuska, ur. 1790, wydała następujące powieści: *La Conjuration d' Amboise* (1821); *Gertrude* (1827); *l'Indienne* (1852); *Listy o pani Stael*, tudzież studya historyczne: *Laurent de Medicis*; *Rienzi*; *Historyja rzeczypospolitéj Florenckiéj* (1837—43).

Allas, cieśnina na oceanie Indyjskim pomiędzy dwiema wyspami Sundzkiemi Lombok i Sumbara.

Allata v. **Illata** posag, majątek, wniosek żony.

Allatius lub **Alacci** (Leon), ur. 1586 na wyspie Chios, przybył w młodym wieku do Włoch, gdzie ostatecznie był dyrektorem biblijoteki watykańskiéj w Rzymie, i † tu 1669. W r. 1622 otrzymał polecenie od papieża Grzegorza XV przewiezienia biblijoteki hejdelbergskiéj do Rzymu. Z pism jego najważniejsze: *De Ecclesiae occidentalis et orientalis perpetuo consensu*" (Kolon. 1648) „*Poeti antichi raccolti*" (Neapol 1661).

Alle, rzeka w Prussach wschodnich wpadająca do Pregla pod Welawą; na długości 24 mil żeglowna dla lżejszych statków.

Allegacyja (z łac.) znaczy przytaczanie, przywodzenie, cytacyja zdań lub jakiego pisma.

Alleghany lub **Apalachy**, długie pasmo gór w Ameryce północnéj, ciągnące się równolegle do oceanu od zatoki ś. Wawrzyńca aż do stanu Alabamy. Wysokość tego pasma nad powierzchnią morza wynosi w przecięciu 2000 stóp, tylko w części północno-wschodniéj dochodzi miejscami do 6300 st., np. Black Dome w półn. Karolinie, najwyższy wierzchołek w całym systemie. Części pojedyncze Alleghanów rozchodzą się prawie równolegle od siebie. Najwięcéj ku północy leżą góry Albany; daléj na południe Green-Mountains (góry zielone). Najwyższym (5600 st.) z całego pasma jest łańcuch White Mountains (góry białe) w New-Hampshire. W Nowym Yorku góry zamieniają się już na płaskowzgórza, z których główniejsze części są: góry Niebieskie, właściwie Alleghany, góry Kumberland i Cherokee. Obfitują one w złoto, żelazo, sól i węgiel kamienny, a w wielu okolicach znajdują się grunta b. urodzajne.

Alleghany, rzeka w Ameryce północnéj; poczyna się w hr. Potter w północnéj części stanu Pensylwanii i pod Pittsburgiem łączy się z Monongahelą tworząc r. Ohio. A. na 43 milach spławną jest nawet dla statków parowych.

Alleghany-City, miasto fabryczne w Pensylwanii, nad rzeką t. n. 30000 m. Jest tu obszerne więzienie, seminaryjum prezbiterjańskie i liczne fabryki.

Allegoryja (z gr.) oznacza dobitne, obrazowe przedstawienie jednego przedmiotu za pomocą innego, podobnego mu. Jest to jedna z przenośni, (ob.) różna wszakże od metafory (ob.) obejmującéj tylko sferę pojedynczego zdania, gdy tym czasem allegoryja może obejmować cały szereg metafor, użytych do zobrazowania pewnéj idei. Do wyobrażeń allegorycznych wchodzić mogą nie tylko pojęcia oderwane i duchowe, lecz także pojęcia uosobione, jak np. cnota i występek albo osoby rzeczywiste. A. wykształciła się w czasach już najdawniejszych u narodów wschodnich (80 psalm Dawida), Greków (Fedon Platona) i Rzymian (Wirgiljusz Enejda ks. IV; Owid. ks. XI Metam.); ludy nowożytne również nierzadko się nią posługują. W naszéj literaturze celował w A. Krasicki.— A. ważne także zajmuje miejsce w sztukach plastycznych, oraz w balecie i pantominie.

Allegrain (Krzysztof-Gabryjel), rzeźbiarz ur. w Paryżu 1710 † 1795. Najważniejsze jego dzieła: *Narcyz*, *Dyjana* i *Wenus* wchodząca do kąpieli znajdują się obecnie w Luwrze.

Allegranza (Józef), archeolog, ur. w Medyjolanie 1715, † tamże 1785, jako przeor klasztoru Dominikanów. Liczne jego dzieła archeologiczne dotąd są bardzo cenione.

Allegri (Antonio), ob. Corregio.

Allegri (Alexander), humorystyczny poeta włoski, ur. we Florencyi, † 1596. Znany jest głównie ze swoich: *Rime piacevoli*, wydanych dopiero po jego śmierci.

Allegri (Grzegórz), śpiewak i kompozytor muzyki kościelnéj, ur. w Rzymie 1590, † 1652. Wsławił się kompozycyją swoją *Miserere*, dotąd jeszcze wykonywaną we środę wielkiego tygodnia w kaplicy Syxtyńskiéj. Kopijowanie tego znakomitego utworu było najsurowiéj zabronioném, mimo to jednak Mozart, wynotował go ze słuchu, a następnie wydał w Londynie.

Allegrini (Franciszek), sztycharz, pracujący w drugiéj połowie XVIII w. we Florencyi; wydał wiele wizerunków sławnych ludzi.

Allegro, po włosku: wesoło, żwawo, znaczy w muzyce ruch szybszy od zwyczajnego, trzymający środek między *presto* i *andante*. Rozmaite dodatki do tego wyrazu bliżéj jeszcze oznaczają stopnie prędkości; np. *A. assai*, bardzo prędko; *A. con trio*, *con fuoco*, *con spirito*, prędko, z ogniem i t. p.

Alleluja (wyr. hebrajski: „*chwalcie Pana*"). Okrzyk radosnego religijnego uniesienia, który z judaizmu przeszedł do religii chrześcijańskiéj i został przyjęty we wszystkich językach. Kościół kat. używa go tylko w obchodzie wielkanocnym i w niedziele, w które pamiątka Zmartwychwstania Pańskiego jest powtarzaną, śpiewając go we mszy świętéj po Graduale. — *Alleluja*, tytuł rocznika religijnego

wydawanego w Warszawie 1840—43, przez Adama Rogalskiego.

Allemand (Zacharyjasz Jakób Teodor hr,) wiceadmirał, ur. w Port-Louis 1762, † w Tulonie 1826. Służył pod rozkazami Souffren'a, miał udział w wojnach morskich w czasach rewolucyi francuskiéj i cesarstwa, a od r. 1809 dowodził armiją morską na morzu Śródziemném.

Allen (*Bough of Allen*), tak się nazywa w Irlandyi wielka przestrzeń bagien, poprzecinanych gruntami urodzajnymi.

Allen (Łukasz), ob. Wasselrodt.

Allen (Tomasz), matematyk angielski † 1632. Zostawił zbiór rękopismów, dotyczących nauki u narodów starożytnych.

Allen (Wilchelm), ur. 1532 w Rossal hr. Lancashire, † 1594 w Rzymie; profesor w Oxfordzie. Za panowania Elżbiety, prześladującéj duchowieństwo katolickie, wyświadczył znaczne usługi kościołowi, założywszy własném staraniem w Hiszpanii kolegijum do kształcenia księży katolickich dla Anglii, które późniéj przeniósł do Reims we Francyi. Jako jeden z najgruntowniejszych polemików swego czasu wynagrodzony został przez papieża apeluszem kardynalskim i godnością arcybiskupa melińskiego.

Allen (Ethan), jeden z założycieli stanu Vermont w Stanach Zjednoczonych Ameryki północnéj i jeden z najdzielniejszych generałów podczas wojny o wyswobodzenie Ameryki z pod władzy Anglików. Wysłany w r. 1777 do Kanady, został wzięty w niewolę i w kajdanach odwieziony do Anglii, skąd dopiero po wymianie jeńców wrócił do Nowego Yorku. Umarł 1789 w Wermont, zostawiwszy opis swéj niewoli i traktat gwałtowny przeciwko religii objawionéj, pod tytułem „*The oracle of reason*".

Allen (William), admirał angielski, ur. 1794, † 1864. Miał udział w zdobyciu Jawy 1811, w wytępieniu rozbójników morskich na wyspie Borneo (1813) i na okręcie Wilberforo należał do nieszczęśliwéj wyprawy na Niger (1842).

Allen (Józef William), ur. w Lambeth 1803, † w Londynie 1852, pejzażysta angielski, którego sielskie obrazy wielce są cenione.

Allenburg, miasto prusskie w obwodzie Królewieckim nad r. Alle; wraz z zamkiem odzyskane 1410 przez Władysława Jagiełłę na Krzyżakach.

Allendorf, miasto w powiecie Witzenhausen, w dolnéj Hessyi nad Werrą, ze sławną warzelnią soli na przedmieściu Soden.

Alleniści, sekta dysydencka kościoła szkockiego, założona 1769 przez Jakóba Allen.

Allenstein ob. Olsztynek.

Allent (Piotr, Alexander, Józef), generał ur. w Saint- Omer 1772, † w Paryżu 1837. Służył we wszystkich wojnach za czasów rewolucyi i cesarstwa, dodany był do pomocy królowi Józefowi przy obronie Paryża 1814 mianowany następnie deputowanym, a za czasów restauracyi parem Francyi. Napisał kilka dzieł specyjalnych, wielce cenionych, a mianowicie: *Essai surles connaissances militaires*; *Histoire du corps du génie* i *Précis historique des événements de* 1813 *et* 14.

Allentown, stolica hrabstwa Lehigh w Pensylwanii, nad Lehigh, 10000 m.; posiada wielkie zakłady żelazne.

Aller, prawy dopływ Wezery, poczyna się w pruskim obwodzie Magdeburgskim w okolicy Seehausen, złączywszy się z rzekami: Ocker, Fuse, Leine, Orze i Böme, od m. Celle zaczyna być spławną.

Alletz (Pons Augustyn), pracowity kompilator, ur. w Montpellier 1703, † w Paryżu 1785. Jest autorem następujących dzieł: *Dictionnaire portatif des conciles*; „*l'Histoire de France*", *i Abrégé de l'histoire grecque*. Jedno z dzieł jego pod tyt. „*Albert nowy czyli teraźniejszy, albo sekreta nowe doświadczone i opróbwane etc.*" wydane w tłumaczeniu polskiém. (Wilno i Warszawa 1790).

Alletz (Edward), literat ur. w Paryżu 1798, † 1850; konsul w Genui a następnie w Barcelonie. Ważniejsze jego dzieła, w których usiłuje filozofiję pogodzić z religją są: *Essai sur l'homme*, (1826); *Esquisse de la souffrance morale*, (1828); *De la Démocratie nouvelle*, (1837). Pisał on także poezyje, które jednak mniejszéj są wartości.

Allevard, miasto francuskie w dep. Izery, 3,200 m. źródła siarczane i nadto kopalnie miedzi i żelaza.

Allewiacyja, (z łac. ulżenie ciężaru), znaczy darowanie lub umniejszenie podatków skarbowych za pewien czas mieszkańcom, którzy ulegli klęsce wylewu wody, lub gradobicia.

Alfader, ob. Odyn.

Allia, teraz *Aja* rzeczka wpadająca powyżéj Rzymu do Tybru, pamiętna klęską, jaką tu Rzymianie 387 przed Chr. ponieśli od Brennusa wodza Gallów. Stąd *Alliensis dies* znaczy to samo, co dzień nieszczęśliwy.

Alliaż, stop, połączenie rozmaitych kruszców razem stopionych; stopy mają w ogóle własności odmienne od metali z których powstały, są już twardszymi, topliwszymi, już wydają lepszy dźwięk; w pewnym stopniu posiadają własności związków chemicznych, niektóre mogą bowiem krystalizować. Do najużyteczniejszych należą bronz, mosiądz, metal na czcionki drukarskie (ołów antimon, nikiel i miedź) nowe srebro, metal algierski, britannia, amalgamy i t. d. (ob. te wyrazy). Na monety do złota i srebra dodaje się nieco miedzi dla powiększania ich twardości.

Allier, (star. Elaver) lewy dopływ Loary, bierze początek w dep. Lozère.—Nazwany od téj rzeki departament *Allier*, leżący w samym środku Francyi, ma rozległości około 133 mil kw. i 360,000 ludności, dzieli się na cztery okręgi: Moulins, Gannat, Montluçon i La Palisse, z miastem stołecznem Moulins.

Allier (Ludwik), przezwany *Hauteroche* znakomity numizmatyk i archeolog. ur. w Lyon 1766, † w Paryżu 1827. W czasie licznych podróży po Wschodzie zgromadził prawdziwe skarby numizmatyczne i archeologiczne i utworzył znakomity

zbiór medali greckich. Zostawił po sobie kilka ważnych pism o starożytnościach wschodnich.

Allier (Antoni), współczesny rzeźbiarz francuski, ur. w Embrun (wyższe Alpy) 1793. Od 1822 do 1835 prace jego znajdowały się na corocznych wystawach, a z tych godniejsze uwagi są: *Kamil przeważający szalę Gallów*; *Aryjana*, *Filopomen*, *Wymowa*, *Odilon-Barrot* i inne. Od r. 1839 do 51 deputowany swego departamentu należał do krańcowéj lewicy.

Allier (Achilles), rytownik i antykwaryjusz, ur. 1807 † 1836. Rozpoczął bardzo piękną pracę, dotyczącą starożytnych pamiątek swéj prowincyi (Dawne Bourbonnai), którą ukończyli 1833—37 Ad. Michel i L. Batissier na 125 tablicach.

Alliey (Fryderyk), archeolog francuski, ur. 1790. Zbierając od lat kilkudziesięciu z największą troskliwością wszystko, co jest w związku z grą w arcaby i szachy, przyszedł do nader bogatéj w tym rodzaju kolekcyi. Wydał: *Bibliographie complète*, *analytique et raisonnée de tous les ouvrages connus en toutes les langues sur le jeu de dames* (1852), oraz *Zbiór poematów o grze w szachy*.

Alligacyjny rachunek, ob. Reguła mięszaniny.

Alligator, albo *Kajman*, ob. Krokodyl.

Allioli (Józef Franciszek), ur. 1793 w Salzbach. Profesor teologii w Landshut i Monachijum. Jeden z najuczeńszych teologów katolickich, z którego licznych pism najważniejsze: niemieckie tłumaczenie biblii Wulgaty (6 tomów, Norymberg. 1830, 6e wydanie 1839—45), z przypisami wydanymi w Monachijum 1856 r. i „*Biblijne starożytności*" (Lands. 1825).

Allioni (Karol), botanik włoski, † 1804. Najważniejszém z dzieł jego jest *Flora piemoncka*, 1785.—Rodzaj jeden z rodziny *Nyctagineae* otrzymał nazwę *Allionia*.

Alliot (Piotr) z Bar-le-Duc, żył około 1661, wsławił się leczeniem chorób rakowatych.

Alliot (Piotr), dworzanin króla Stanisława Leszczyńskiego, † 1779, Napisał dwa dzieła dotyczące historyi tego monarchy: *Recueil des fondations et établissements faites par le Roi de Pologne* i t. d. (Nancy 1758) i *Compte générale de la dépense des édifices et batimens, que le Roi de Pologne a fait construire dans Nancy* (1762, Nancy).

Alliteracyja rym spółgłoskowy, czyli powtórzenie najczęściéj trzykrotne tych samych spółgłosek początkowych w jednym peryjodzie lub dwuwierszu, używane w dawnéj poezyi germańskiéj, a szczególniéj skandynawskiéj.

Allium ob. Czosnek.

Allix, (Jakób Alexander Franciszek), generał ur. w Percy 1776, † 1836. Odznaczył się chlubnie w kampanijach za rewolucyi i cesarstwa i napisał dwa dzieła: „*Theorie de l' Univers*", w którém występuje przeciwko Newtonowi i jego teoryi, oraz: *Système d' artillerie de campagne*, (1827); 1830 walczył po stronie ludu. † 1836.

Alloa, m. fabryczne i wyborny port w Szkocyi w hrabstwie Clackmannan nad Frith; 7500 m.

Allobrogowie, górskie celtyckie plemię, które mieszkało w *Gallii Narbonensis* (Półn. część dziś. Delfinatu i Sabaudyi) między Rodanem, Isarą (Isère) lacus Lemanus (jez. Genewskie) i Alpami graiskiemi z gł. m. *Genewa* i *Vienna* (Vienne). Po uporczywych walkach z Rzymianami, zostali nareszcie przez nich pod dowództwem *Quintusa Fabiusa Maximusa* (zwanego stąd Allobrogicus) 121 przed Chr. ujarzmieni.

Allochroit, ob. Granat.

Allodium, wyraz pochodzący z języka dawnych Germanów *all* wszystko i *od* własność, znaczy w starych prawach germańskich, już to ogólny, wolny od wszelkich ciężarów majątek jakiéj osoby, już też majątek dziedziczny tylko a nie nabyty; późniéj używano go w przeciwnym znaczeniu lenności (feudum), skąd powstało nowsze znaczenie wyrazu Allodium, to jest majątek wolny od obowiązków lennych, majątek dziedziczny, swobodny. *Allodialny*, znaczy toż samo co wolny od lenności, dziedziczny; *allodifikować* zaś, znieść lenność pewnego majątku, zamienić go na wolny, dziedziczny, przez przyznanie i uiszczenie panu lennemu pewnéj części wartości, to jest okupu, lub zapewnienie mu rocznéj stałéj daniny, kanonu.

Allodium, znaczy w dawnych dyplomach polskich *curia*, dwór, folwark.

Allodoksyja, w przeciwstawieniu do ortodoksyi (ob.) oznacza błędne, fałszywe mniemania religijne.

Allofan, minerał z familii glin, zwany także *reinmannitem*, znajduje się w Turyngii, Saxonii, we Francyi i u nas w Miedziano-Górze; powiększéj części barwy niebieskiéj, postaci zbitéj.

Allokacyja (z łac.) wyrażenie prawne, znaczące przyznanie jakiéj pozycyi w rachunku lub budżecie.

Allokucyja (z łac.) przemowa Ojca Ś. do kolegijum kardynałów w przedmiotach ważnych, religijnych lub politycznych, częstokroć zastępująca miejsce manifestu.

Allomorfit, odmiana ziemistego siarczanu baryty.

Allonge (z franc.), oznacza pasek papierowy, którym przedłuża się wexel zapisany na odwrotnéj stronie, jeżeli na nim więcéj dopisków robić jeszcze trzeba.—Taż sama nazwa służyła noszonym za Ludwika XIII i XIV perukom z workami.

Allonville (Armand Franciszek hr. d'), oficer armii Kondeusza, ur. 1764, † 1832. Napisał: *Mémoires tirés des papiers d'un homme d'état*, a oprócz tego kilka jeszcze dzieł treści historycznéj. Brat jego **Allonville** (Alexander Ludwik), ur. 1774, † 1845, znakomity archeolog, będąc prefektem departamentu Sommy, napisał rozprawę p. t. *Dissertation sur les camps romains du département de la Somme*.

Allonym (z gr.), znaczy dzieło ogłoszone pod obcém nazwiskiem.

Allopatyja (z gr. allos różny, pathos cierpienie). Homeopaci opierają swą naukę na podstawie, że podobne podobnemi leczą się (*similia similibus curantur*) i dla odróżnienia téj metody, nadali nazwę allopatyi wszystkim innym metodom, jakoby opartym na zasadzie, że przeciwieństwa najlepiéj skutkują. Nazwa ta nadawana medycynie niehomeopatycznéj jest bardzo niewłaściwą; sztuka lekarska (ob.) szuka w doświadczeniu wskazań do uży-

cia środka, albo dla znanego fizyjologicznego działania danego środka, stosuje go w potrzebie, bez względu, na pozorne podobieństwo lub przeciwieństwo między następstwami działania środka i objawami chorobnymi.

Allori (Alexander) ur. we Florencyi 1535, † 1607, uczeń Bronzina, szczególniéj przykładał się do anatomii. Słynne są dwa jego obrazy: *Ofiara Abrahama* i *Cudzołożnica*, znajdujące się we Florencyi. Syn jego **Allori** (Krzysztof) ur. 1577, † 1621, trudnił się głównie malowaniem krajobrazów, chociaż zostawił także kilka prac historycznych, między któremi szczególniéj *Judyta* i *ś. Julijan* wielce są cenione.

Allotmen, systematyczna dążność do zapewnienia klasom niższym społeczeństwa, przedewszystkiem robotnikom, własności kawałka ziemi dla jéj uprawiania.

Allotropija, *różnokształtność*, osobliwa własność pewnych pierwiastków, w skutek któréj przedstawiać się one mogą w różnych postaciach, różniących się formą krystaliczną, ciężarem właściwym, jak u węgla (dyjament, grafit, węgiel drzewny, zwierzęcy), a nawet i właściwościami chemicznemi (fosfor). Różne te stany zowią się *allotropicznymi*. (Ob. Heteromorfija).

Allotryja (z gr.), przedmioty poboczne nie należące do rzeczy głównéj. *Allotryjologija*, wadliwe plątanie obcych rzeczy i myśli nie mających związku z przedmiotem, o który głównie idzie.

Allotryjofagija (z gr.) chorobliwa skłonność jedzenia rzeczy niezwyczajnych, często nawet szkodliwych dla zdrowia, zdarzająca się u kobiet, najczęściéj u dojrzewających dziewcząt, tudzież u obłąkanych.

Alloury (Ludwik), publicysta francuski ur. 1805. Pracował w redakcyi *Journal des Débats*, najprzód jako sprawozdawca rozpraw parlamentarnych, walcząc talentem i poświęceniem w sprawie monarchii lipcowéj przeciw atakom stronnictwa liberalnego, a następnie jako jeden z najznakomitszych publicystów obrabiając wszystkie kwestyje, dotyczące ogólnéj polityki.

Alloxan, Alloxantyna, Alloxanowy kwas. Należą do licznych pochodników kwasu moczowego (ob.). Pierwszy, $C_4 H_2 N_2 O_4$ powstaje z kwasu moczowego przez utlenienie np. silnym kwasem azotnym, następne powstają przez stopniową redukcyją Alloxanu siarkowodorem, a ostatni też z alloxanu pod działaniem alkaliów. Dwa pierwsze traktowane salmiakiem tworzą murexyd (ob.). Alloxan znaleziono w stanach chorobowych w kale i w moczu.

Allstedt, starożytne miasto w ks. Sasko-Wejmarskiém, na granicy Pruss nad rz. Rhöne, z warzelnią potażu, fabrykami cukru i piwa.

Allston (Washington), amerykański malarz i poeta, ur. 1779 w południowéj Karolinie, † 1843. Piękne obrazy jego, są po większéj części treści biblijnéj, jak: *Sen Jakóba*, *Elijasz w Pustyni* i inne. Z poezyj ogłoszonych drukiem najważniejsze są: „*The sylphs of the seasons* (Londyn 1813) i *Monald*; (Boston 1842).

Alluaudit, fosforan tlenniku żelaza wodny, minerał drobnoziarnisty zielony w okolicach Limoges.

Alluvio. Jest to przyrost, tworzący się stopniowo i nieznacznie na gruntach nadbrzeżnych, wszelkich rzek. Dawniéj nazywano taki przyrost przysepem (Czacki) przysepiskiem lub odsepiskiem (Ostrowski) obecnie *przymuleniem*. Patrz K. N. art. 556—560.

Alluvionis jus. Ob. Przybyt.

Alluvium, (napływy, warstwy napływowe), jest to ogólna nazwa wszelkich osadów, jakie się utworzyły już w najnowszéj epoce geologicznéj i tworzą się ciągle prawie w naszych czasach, a które geologowie zowią *post-diluvium* czyli *okresem popotopowym*, *czwartorzędnym*. Co do swéj natury są one bardzo rozmaite, jak rozmaite są przyczyny, które je sprowadzają. Głównie dzielą się one na dwa rodzaje: napływy albo osady wód słodkich i napływy wód morskich. Pierwsze są skutkiem wód bieżących, rzek i potoków, które przepływając przez skały łatwemu podlegające rozpuszczeniu, unoszą z sobą ich cząstki i te następnie składają na swoich brzegach, a przyjmując w siebie wody deszczowe, które spłukują odległe okolice, są pośrednikami dalekich przenoszeń. Przybytki te zbogacają i użyzniają ziemię, jeżeli się szczególniéj składają ze szlamu, jak to widzimy np. w Egipcie, którędy Nil przechodzi; a zubożają ją i odbierają płodność, jeżeli tylko piasek ze sobą przynoszą. Grunta tym sposobem utworzone, zowią się gruntami napływowemi. Napływy morskie są skutkiem wezbrania i opadania morza, które zalewając bliskie brzegi, osadza na nich stopniowo cienką warstwę mułu lub piasku; tym sposobem powstała znaczna część brzegów Hollandyi Nad brzegami morskimi odbywa się bezustanna walka między lądem a morzem, tu fale morskie wyrzynają i niszczą brzegi lądów i wyspy owdzie przypływ fal morskich pozostawia osady, które zwolna rosnąc, tworzą prawdziwe przestrzenie napływowe, których przykładów możnaby wiele podać. W samem morzu tworzą się na dnie jego bezustannie osady, których głównymi architektami są drobne żyjątka morskie, wymoczki, korale, które tworzą skorupy swe z soli wapiennych, wody morskiéj, te zaś zbierając się po ich śmierci, tworzą całe skały. Tu należą delty rzeczne, owe dunes, czyli nadmorskie wydmy piaszczyste a te osady morskie i dziś tworzą często straszne spustoszenia, jak 1787 r. na brzegach Koromandelu, przyczem 10,000 przeszło ludzi śmierć poniosło. Działania te, są dziś równie żywe, jak były w dawnych epokach geologicznych, a przeobrażenia ziemi, w ogólności mówiąc, zawsze następowały po sobie zwolna i jednostajnie. W warstwach tych napływowych spotykamy już szczątki człowieka i zwierząt mu współczesnych. Patrz Lyell'a „*Principles of Geology*".

Alluzyja (z łac. napomknienie, przytyk), figura retoryczna, przez którą w umyśle za pośrednictwem jednego wyobrażenia budzi się drugie. A. używa się wtedy, gdy nie chcemy zbyt jawnie wynurzyć

naszych myśli, aby nie obrazić skromności lub miłości własnéj innych, lub gdy pozwalamy czytelnikowi domyślić się tego, co rzeczywiście zamierzamy powiedzieć. A. tém się różni od allegoryi, że ostatnia jest to obraz przenośny wiadomego przedmiotu, skreślony umyślnie; pierwsza zaś jakby niespodzianie i prawie mimowolnie mówi o tém, czego po nazwisku wymienić nie chce.

Allyl $C_3 H_5$, niedawno wydzielony rodnik olejków, znajdujących się w czosnku, cebuli, chrzanie, rzodkwi, i w innych roślinach lilijowych i krzyżowych. Podobnie jak inne rodniki wydaje cały szereg połączeń z tlenem, chlorem, bromem, jodem, cyanem, siarką, rodanem i innemi ciałami. Najważniejszym z nich jest rodanek czyli siarkocyanek allylu, który pod nazwą olejku z czarnéj gorczycy, (ol. sinap, aeth.) używa się w medycynie do zadrażnienia skóry, zamiast synapizmów. Olejek ten znajduje się w chrzanie; w nasionach gorczycy zaś tworzy się dopiero z zawartéj w nich myrozyny, po zarobieniu ich letnią wodą. W ten mniéj więcéj sposób postępując przy robocie musztardy, wyrabiamy w niéj olejek, nadający jéj znaną ostrość.

Alma (żywicielka) przymiot często przez rzymskich poetów nadawany przyjaznym dla ludzi bogom, jak Cererze, Wenerze i t. d. a także ziemi, światłu, dniowi, winu i roli. Stąd *Alma mater* (matka żywicielka) w mowie przenośnéj oznacza wyższą szkołę.

Alma, rzeka na Krymie, poczyna się w górach Sinob-Dogh, a wpada pomiędzy Eupatoryją i Sebastopolem do zatoki Kałamickiéj dł. 165 w. liczne winnice i sady, pamiętna zwycięstwem od niesioném 20 Wrześ. 1854 przez Francuzów i Anglików pod dowództwem St. Arnaud i lorda Raglan nad Rosyjanami dowodzonymi przez ks. Menszykowa.

Alma lub **Almud**, turecka miara objętości używana do oliwy, równa się 1,301165 garnca warsz.

Almacks, teraz **Willis**, nazywają w Londynie pewne bale, dawane tylko dla wyższéj arystokracyi w porze zimowéj, których gospodyniami bywają zwykle najznakomitsze damy (ladies patronesses). Nazwa ta pochodzi od poprzedniego właściciela salonów przeznaczonych na tego rodzaju bale; dzisiaj jest nim niejaki Willis.

Almada, miasto portowe w portugalskiéj prowincyi Estremadurze, leży naprzeciw Lizbony, na lewym brzegu Tagu. Prowadzi znaczny handel winem. Tu 1833 r. Billaflor otrzymał zwycięstwo nad Miguelistami.

Almaden de Azogue, miasto hiszpańskie w prow. Ciudad-Real, śród gór Sierra Morena, 7500 m. posiada szkołę górniczą i najbogatsze w Europie, a znane już Rzymianom kopalnie rtęci któréj produkuje 20,000 centn. rocznie.

Almagest (z gr. megistos, największy), tak Arabowie nazwali wielkie dzieło Klaudyjusza Ptolomeusza o astronomii, napisane około 140 po Chr. w. a w XIII, w. przełożone z arabskiego języka na łaciński. Oryginał zaś grecki wykryty został dopiero w w. XV. Dzieło to zawiera wszystkie wiadomości astronomiczne starożytnych; oraz odkrycia samego Ptolomeusza.

Almagra, wyraz alchemiczny, czerwony bolus, czerwona ziemia, kamień filozoficzny.

Almagre, brunatno-czerwona glina używana w Hiszpanii do polerowania, a najwięcéj do farbowania tabaki.

Almagro (Diego d'), podrzutek znaleziony r. 1464 pod miastem Almagro, udał się do Ameryki, gdzie w krótkim czasie wzniosłszy się nad innych, zebrał ogromne skarby, połączył się z Pizarrem 1524 celem podbicia Peru, w dziesięć lat potém został namiestnikiem téj krainy, następnie przedsięwziął podbicie Chili; lecz kiedy zaczął działać przeciwko Pizarrowi, pokonany przezeń 1538 w bitwie pod Salinos nie daleko Cuzco i wzięty do niewoli w więzieniu został uduszony. Syn jego, **Diegod'A.** pomścił śmierć ojca zamordowaniem Pizarra, lecz kiedy sobie chiał przywłaszczyć najwyższą władzę, zwyciężony przez Vaca de Castro, został r. 1542 na śmierć skazany.

Almahdi (Abu-Mohammed Obcidullah), założyciel dynastyi Fatymidów w Afryce i Egipcie † 934 po Chr.

Almakanda, nazwisko blejwasu (węglanu ołowiu), używane przez alchemików.

Almali, miasto w tureckim baszaliku Adalia w Azyi Mniejszéj nad rz. Myrą, 25,000; ma znaczne fabryki, poruszane siłą wody.

Almamun, siódmy kalif z dynastyi Abbassydów; syn Harun-al-Raszyda, panował 812—833, był wielkim miłośnikiem nauk i kunsztów i uczynił Bagdad ogniskiem literackiego życia Arabów, Za jego rządów Khorosan, Marokko i Jemen wybiły się z pod władzy kalifów.

Almandyn, ob. Alabandyn.

Almanach (z arab.), tak nazywano w średnich wiekach efemerydy (ob.) astronomiczne, czyli tablice układane w rodzaju kalendarzy, z astrologicznemi uwagami. Dzisiaj wyraz ten zastępuje nazwę kalendarza, a często także używany jest za tytuł książki ozdobnéj noworocznéj.

Almanza, miasto hiszpańskie w prow. Albacete, 7400 m. posiada pomnik wzniesiony na cześć zwycięstwa, odniesionego w wojnie o sukcesyją hiszpańską, przez francusko-hiszpańskie wojsko Filipa V (25 Kwietnia 1707), nad angielsko-holendersko-portugalskiemi siłami Karola III.

Almanzara, mała rzeczka w Estremadurze, pamiętna zwycięstwem Francuzów odniesioném pod wodzą Sebastianiego nad Hiszpanami 4 Listop. 1810.

Almanzi (Józef) uczony spółczesny Izraelita, poeta i badacz starożytności, ur. w Padwie 1814. Najważniejsze dzieło jego: *Abne Sicaron* ciekawe jest i nauczające dla archeologii hebrajskiéj. (Praga 1845). Erudyt ten, posiada jednę z najbogatszych biblijotek prywatnych, obfitą szczególniéj w rękopisy wschodnie.

Almanzor (Abu-dżafar-Abdallah-ben-Mohammed

al-Mansur), drugi kalif z dynastyi Abbassydów, panował 754 — 775; był wielkim nieprzyjacielem chrześcijan w Syryi i Egipcie, obok tego wszakże sprzyjał naukom i sztukom pięknym. Sam obyczajów czystych, potępiał surowo wszelkie zbytki i nadużycia. Założył i ozdobił Bagdad kosztem ogromnych nakładów; umarł w 63 roku życia podczas pobożnéj pielgrzymki do Mekki.

Al-marco (z wł.), podług wagi grzywny, to jest podług wagi czystego złota i srebra.

Almarych, ur. w Bena pod Chartres w końcu XII w. nauczyciel teologii w Paryżu; z powodu panteistycznych opinij został potępiony przez papieża na synodzie w Paryżu 1209 i 1215; mimo to potworzyły się w Alzacyi i nad Renem liczne sekty, gorliwie jego zdania rozszerzające, pod nazwą *Braci i Sióstr wolnego ducha*. Na początku XIV w. wytępione.

Almas, rzeka bardzo rybna w Węgrzech w komitacie Sumegh. Także nazwa kilkunastu miejscowości w Węgrzech, w komit. Komorneńskim: cieplice, marmur i starożytności; w Peszteńskim, winnice, hodowla ryb. Serbii i Siedmiogrodzie (sławne pieczary), między któremi najznaczniejsze jest miasteczko Almas w komitacie Bakszy, 8500 m.

Almasy (Almaszy) liczna, szlachecka rodzina węgierska. — **Almasy** (Józef Ignacy), ur. 1726, za męztwo okazane w służbie wojskowéj pod czas wojny siedmioletniéj, wyniesiony do godności hrabiowskiéj, † 1804. — **Almasy** (Maurycy), ur. 1808, tajny radca i członek Rady Stanu, był jednym znajczynniejszych konserwatystów austryjackich.— **Almasy** (Paweł hr.) ur. 1818, jawny stronnik opozycyi, był na sejmie peszteńskim 1846 wice-prezydentem, a późniéj prezydentem na sejmie debreczyńskim. Po ukończeniu wojny schronił się do Paryżu, gdzie też i umarł.

Almazan, miasteczko hiszpańskie w Staréj Kastylii, nad rz. Duero, pamiętne pokojem zawartym między Henrykiem Transtamare, a Piotrem Okrutnym 1375.

Alme, ob. Aliso.

Almee v. **Almeh** na Wschodzie klasa kobiet, niby śpiewaczek i tancerek, które są przedmiotem rozkosznéj zabawy muzułmanów, podczas wielkich uczt i uroczystości.

Almeida, silna twierdza portugalska w Beirze, nad r. Coa, pamiętna wypadkami z czasów wojny hiszpańsko-portugalskiéj i z czasów najścia Francuzów. Massena tu pokonał (1810) Hiszpanów, a 1811 r. sam był pokonany przez Wellingtona.

Almeida (Antoni d'), znakomity anatom i chirurg portugalski, ur. 1761. Z prostego dozorcy chorych, pracą i talentem wzniósł się do stopnia profesora i naczelnego lekarza szpitala. Jego dzieła dotyczące medycyny i historyi naturalnéj są wielce cenione.

Almeida (don Francesco d') bohater z rodziny Abrantes, odznaczył się chlubnie w wojnach z Maurami, za co król Emanuel I mianował go 1505 pierwszym wice-królem Indyj Wschodnich. Na tym to urzędzie podbił dla Portugalii Quiloa, Bombaza Cananor, Malakkę i kilka innych prowincyj. Jego syn (Wawrzeniec), walczył pod rozkazami swego ojca, a w r. 1500, wyprawił się do Ceylonu, odkrył wyspy Maldywskie i Madagaskar i zginął w bitwie morskiéj. *Franciszek* A. powziął wielki plan uczynić Portugalczyków panami wód Indyjskich i zamknięciem odnóg Perskiéj i Arabskiéj wydrzeć Egiptowi, a pośrednio Wenecyi handel wschodnio-indyjski. Ale wśród przygotowań nieufny rząd portugalski postanowił usunąć go od urzędu i w tym celu wysłał do niego (1507) Alfonsa d' Albuquerque; Almeida odmówił mu posłuszeństwa, uwięził go nawet i wyruszył przeciwko sułtanowi egipskiemu, zdobył w r. 1508 Goa i pod Diu zniszczył do szczętu flotę egipską. Naglony przez Portugaliję do opuszczenia swego stanowiska, w powrocie r. 1510 do kraju rodzinnego zginął w bitwie z mieszkańcami przylądka Dobréj Nadziei.

Almeida (Emanuel), jezuita ur. w Vizeu 1580, † w Goa 1648, żył na dworze sułtana Abissynii i odznaczył się szczególniéj swoją *Historyją Etyjopii i Listami historycznymi*. — **Almeida** (Teodor), portugalski duchowny, ur. 1722, † 1803, znany filozof i powieściopisarz, autor dzieła: *Recreaçao filosofica* (5 tomów Lizbona 1751). — **Almeida** (Mikołaj), ur. w Lizbonie 1745, † 1811, poeta portugalski. Najcenniejsze jego utwory, t. j. (satyry) zostały wydane wraz z innemi poezyjami, p. t. „*Obras poeticas*" (2 tomy Lizbona 1822).

Almeida-Garret (Joâo de Baptista) mąż stanu i najznakomitszy narodowy portugalski poeta XIX w. ur. 1799 w Oporto, † 1854 w Lizbonie; 1820 r. brał czynny udział w demokratycznym ruchu armii; po rewolucyi 1821 minister oświecenia; podczas reakcyi 1823 wygnany, pracował w kantorze domu Lafitte; po śmierci Jana VI (1826) wróciwszy do kraju, poświęcił się publicystyce; za Dom Miguela znowu wygnany, wrócił z expedycyją Dom Pedra (1832), zorganizował ministeryjum spraw wewnęt., 1834 był posłem w Bruxelli a po rewolucyi wrześniowéj 1836, wybrany do ustawodawczych kortezów, odznaczył się jako wytworny i zręczny mówca. Wszechstronną działalnością literacką stanowi epokę w historyi literatury portugalskiéj. W młodym jeszcze wieku, jako zwolennik pseudo-klasycyzmu, napisał tragedyje „*Xerxes*", „*Lucrecia*" *i* „*Merope*". 1820 wydał tragedyję „*Catâo*", jeden z najlepszych utworów w całéj literaturze portug. Nie długo wszakże uwolnił się z więzów pseudo-klasycznych, a pod wpływem romantyzmu, oceniając trafnie wartość poezyi ludowéj, umiał nowe tchnąć życie i w poezyję sztuczną. W duchu już romantycznym napisał w 10 pieśniach poemat „*Camoês*" (Par. 1825), opiewając losy najznakomitszego wieszcza swego narodu; „*Dona Branca*" (Par. 1826) utwór epiczno-liryczny z charakterem satyrycznym; „*Adozinda*" (1828) i „*Bernal Francez*" (1829), w których obrobił stare ludowe romance. W tymże kierunku daléj pracując wydał zbiór oryginalnych i opracowanych romanc pod tyt. „*Romanceiro*" (3 t. Lizb. 1851—53), naj-

cenniejsze z dzieł jego. Odrodziciel a raczéj twórca romantycznéj epiki, starał się A. stworzyć także i narodowy teatr. Jego „*Anton de Gil Vicente*“ (1838) uchodzi za pierwszy czysto narodowy dramat, a „*Frei Luiz de Sousa*“ (1844) największe zyskał powodzenie. Z dzieł prozaicznych najwyżéj stawiają „*Viagens na minha terra*“ (1837). Kompletna edycyja jego „*Obras*“ (16 tom. Lizb. 1854—55) wyszła już po śmierci poety.

Almeida (J. Ch.), współczesny fizyk francus., ogłosił kilka prac doświadczalnych, z których najważniejsza o przyleganiu gazów (1870): według niego zależy ono od stopnia wygładzenia powierzchni ciał. Wspólnie z Boutan'em wydał podręcznik gimnazyjalny fizyki „*Cours de physique*“ Paryż 1862.

Almelo m. niderlandzkiéj prow. Over-Yssel; — znaczny handel zbożowy i fabryki bawełniane.

Almeloveen (Teod. de), lekarz holenderski, † 1712. Jego najważniejszém dziełem jest historyja medycyny. 1684.

Almeloveen (Jan), rytownik holenderski, ur. 1614 lub 1624, † 1650. Z prac jego najbardziéj są cenione cztery pory roku na wzór Saftleevena.

Almenar (Jan), lekarz hiszpański, w. XV, znany jako jeden z pierwszych medyków, leczących choroby syfilityczne za pomocą rtęci.

Almenara, miasteczko hiszpańskie w bliskości Lerdy, sławne bitwą 27 Lipca 1710, w któréj Austryjacy pod dowództwem arcyksięcia Karola, pobili wojsko Karola V.

Almendingen (Ludwik Harscher von), ur. 1766, znakomity prawnik niemiecki, którego dzieła prawne p. t. „*Juridische Schriften*“ zebrane w 10 tomach (Giessen 1803—1819) odznaczają się głęboką prawością uczuć i wielkiém bogactwem myśli i który z Feuerbachem i Grohmanem czynny miał udział w reformie prawodawstwa kryminalnego. Sprawował on w Nassauskiém wyższe urzędy sądowe, został w r. 1816 wiceprezydentem sądu w Dillenburgu, a w krótce po tém radcą stanu. Pismem p. t. „*Niemiec przeszłość, teraźniejszość i przyszłość*“ ściągnął na siebie niechęć wielu wysoko położonych osób; gdy następnie ogłosił historyją, bardzo zawiłego sporu między starszą i młodszą linią Anhalt-Bernburgską, który był toczony przed sądem wyższym w Berlinie, rząd prusski tak się tém uczuł dotkniętym, że autor został skazany na rok więzienia. Rząd nassauski wyroku tego jednak nie wykonał, i jedynie usunął go od obowiązków. Napisał wprawdzie świetne usprawiedliwienie, ale dla ówczesnego surowego prawa prasowego w Niemczech, nie znalazł na nie nakładcy, popadł w melancholiję i † 1827 w Dillenburgu.

Almeon, zwany także *Almantor*, astronom i astrolog XII w., czynił spostrzeżenia nad pochyłością ekliptyki.

Almeria, star. *Murgis* v. *Portus magnus* miasto hiszpańskie, stolica prowincyi t. n. (155 m. k. i 337,000) port nad zatoką t. n. i rezydencyja biskupa, ma 28,000 m. Dostawszy się w XI w., w ręce Maurów, było ważném miastem handlowém i przemysłowém. Ferdynand Katolicki zdobył je 1489. W pobliżu bogate kopalnie ołowiu i mnóstwo źródeł mineralnych.

Almerode, miasteczko w dolnéj Hessyi, nad rz. Gelster, sławne wyrobami garncarskimi, a w szczególności, tak zwanymi tyglami heskimi.

Almerus (baron Ludwik), generał francuski, ur. w Vienne (w Delfinacie 1768), † w Bordeaux 1828, 1745 odznaczył się przy oblężeniu Tulonu. Pod Napoleonem brał udział w kampanii włoskiéj i wyprawie do Egiptu, za waleczność pod Wagram i Moskwą (1812), mianowany był generałem lejtnantem. W odwrocie z Rossyi, wzięty do niewoli, wrócił do Francyi dopiero po upadku Napoleona i został komendantem miasta Bordeaux, podczas wojny hiszpańskiéj.

Almesea, nazwa daniny wypłacanéj corocznie przez Anglię stolicy apostolskiéj, tytułem grosza S. Piotra.

Almikantarat lub Almukantarat, arabska nazwa małych kół sfery równoległych do poziomu, mających względem poziomu takie same położenie, jak równoleżniki względem równika. Zowią je także *równoleżnikami wysokości* lub *kołami wysokości*, dla tego, że wszystkie punkta jednego takiego koła znajdują się w jednakowéj wysokości nad poziomem.

Almo, rzeczka wpadająca do Tybru w Latium, w któréj w czasach pogańskich, corocznie 12 Kwietnia kapłani Cybeli obmywali posąg téj bogini. Dzisiaj nazywa się ona Almone.

Almodovar del Campo, m. w hiszpańskiéj prowincyi Ciudad Real, z zaniedbanemi kopalniami srebra.

Almodovar (Don Ildefonso Diaz de Ribera, hr. de), generał i mąż stanu hiszpański, ur. 1777 w Granadzie, † 1840 w Walencyi. Schroniwszy się do Francyi po upadku stronnictwa liberalnego r. 1823, powrócił do kraju i po śmierci Ferdynanda VII, wybrany deputowanym do kortezów i przywrócony do służby wojskowéj, był gubernatorem Walencyi i ministrem wojny do 1836. Przyjaciel Espartera, za jego regencyi objął kierunek spraw zagranicznych. Od r. 1843, epoki połączenia się umiarkowanych z postępowymi, *Almodovar* usunął się zupełnie od spraw publicznych.

Almoeff (Nils-Wilhelm), aktor szwedzki, ur. w Sztokholmie 1799. Uważany przez swych rodaków za Talmę szwedzkiego, celował w tragedyi, dramacie i komedyi charakterystycznéj.

Almohadowie ob. Almorawidowie.

Almon (Jan), księgarz i pisarz polityczny angielski, ur. w Liverpool 1738, † 1805, należał do stronnictwa wighów i był wydawcą i autorem rozmaitych pamfletów przeciwko ministeryjum Bute'a. Wydał sławne *Listy Juniusa* i założył w r. 1774 dzisiaj jeszcze istniejący *Dziennik parlamentarny*.

Almonacid, miasteczko hiszpańskie w Nowéj Kastylii nad Tagiem; pamiętne zwycięstwem odniesioném 11 Sierpnia 1809 przez armiją francuską nad Hiszpanami, do którego przeważnie przyłożyła się dywizyja polska, a mianowicie dowódzca 7° pułku piechoty linijowéj, pułkownik Sobolewski, który tu poległ.

Almondbury, miasto angielskie w hrabstwie York 10,000 m., liczne fabryki wyrobów bawełnianych i lnianych.

Almond (Filip Van), marynarz holenderski, ur. 1646, † 1711. Służył pod rozkazami Ruytera i zręcznymi manewrami przyczynił się głównie do zwycięstwa pod La Hogue 1692.

Almonte (Jan Nepomucen), generał i mąż stanu mexykański, ur. 1804 w Walladolid w Mexyku. W młodym jeszcze wieku, walczył jako pułkownik przy boku ojcu, walecznego wodza w wojnie z Hiszpanami o niepodległość. Od śmierci ojca przebywał w Nowym Orleanie do 1822 r. Po oswobodzeniu Mexyku wróciwszy do kraju—był 1824 attaché poselstwa mexyk. w Londynie, 1832 posłem tamże i w Peru; następnie jako adjutant prezydenta Santa Anny dostał się w bitwie pod San-Jacinto 1836 do niewoli—po powrocie był ministrem wojny pod prez. Bustamente, a 1841 posłem w Waszyngtonie. Dowodząc korpusem pod prezyd. Santa Anną złożył w wojnie z półn. Ameryką dowody wielkiéj waleczności. Od 1853—56 poseł w Waszyngtonie, od 1857 w Paryżu jako stronnik Miramona prezyd. reakcyjno-klerykalnego stronnictwa; a kiedy 1860 r. Juarez, naczelnik stronnictwa liberalnego, został prezydentem, A. skutkiem stronniczéj nienawiści stał się sługą polityki francuskiéj i nie mało się przyczynił do franc. ang. — hiszp. interwencyi w Mexyku. Z ekspedycyją franc. stanął 1862 w Veracruz i pod opieką bagnetów franc. ogłoszony na miejsce Juareza dyktatorem Mexyku. Kiedy z rozkazu gener. Forey'a Mexykanie mieli sobie wybrać rząd narodowy, znienawidzony od ziomków A. złożony został z urzędu, ale już 1863, po zajęciu stolicy Mexyku, mianowany został przez zwycięzców prezydentem rządzącéj junty, która przyjęła tytuł „*regencyi cesarstwa mexykańskiego*“. 1864 mianowany przez cesarza Maksymilijana wielkim marszałkiem i rządzcą państwa, udał się 1866 jako minister pełnomocny do Paryża, gdzie po upadku mex. cesarstwa przebywając † 1869.

Almorawidowie i Almohadowie, dwie maurytańsko-hiszpańskie dynastyje. Arab pewien Abdallah-ben-Yasin utworzywszy w półn. zach. części Afryki sektę walczącą, nazwaną przezeń El-Morabitami, postawił na jéj czele Abu-Bekra, który r. 1670 założył Marokko, i którego następca Jusuf-ben-Tasfen podbił całą prawie Hiszpaniją maurytańską. Jednocześnie atoli powstała nowa sekta *Muahedinów* albo *Almohadów*, którzy 1146 pod dowództwem Abd-ul-Mumena zdobywszy Marokko, pod Jakóbem Almanzorem 1195 zwyciężywszy Kastylczyków, pod jego następcą Mohammedem 1212, od królów Kastylii, Aragonii i Nawarry Alfonsa VIII, Piotra II i Sanszy VII, na równinach Tolozy, zupełną ponieśli klęskę. Druga także armija, która pod wodzą Abu-Jusufa z Afryki do Hiszpanii wkroczyła, została przez Sanszę, syna Alfonsa X pokonaną, a tym sposobem panowanie Almohadów 1273 na zawsze ustało.

Almosnino (Mojżesz), żył około 1538. Z licznych dzieł jego, po większéj części treści duchownéj i komentarzów ksiąg Starego Zakonu, jedno p. t. *Thephillath le Mosee*, czyli modlitwa Mojżesza, drukowane było w Krakowie 1546, 1562, 1590.

Ampell (Melchior), rzeźbiarz włoski był około 1640 wezwany do ozdobienia kościoła radziwiłłowskiego w Ołyce.

Almquist (Karol Jonasz Ludwik), płodny poeta i powieściopisarz szwedzki, ur. 1793. Pisał on w rozmaitych kierunkach i zawsze z talentem. Z licznych dzieł jego matematycznych, geograficznych, historycznych i filologicznych, wielce cenionych w kraju, mało jest znanych za granicą, gdzie tylko jego pisma belletrystyczne, a między niemi „*Księga róż cierniowych*“ wielu znajduje wielbicieli. Nieporównanym humorem jaśnieje w „*Ormuzd i Aryman*“ i w „*Uwagach nad zwierzętami domowemi.*“ Podejrzany o jakieś ciężkie przewinienie uszedł w r. 1851 do Ameryki; w r. 1865 wrócił do Europy, † w Bremie 1866.

Almuda, hiszpańska miara zboża, ma różną wielkość w różnych prowincyjach. W Portugalii używa się do płynów i zawiera 16,75 kwarty.

Al-Mumenin (książę wiernych), tak muzułmanie nazywają potomków Mahometa.

Almus, Almos lub **Alom**, podług podania pierwszy książę narodu madziarskiego i założyciel państwa w Węgrzech, ojciec Arpada. Był synem Ugieka. Jeszcze w czasie pobytu w Azyi śniło się jego matce, że porodzi syna, którego wszystkie plemiona madziarskie uznają za króla i że będzie protoplastą całego szeregu królów. W r. 881 na czele siedmiu pokoleń przeszedł przez Don i Dniepr zajął Kijów i Ruś Halicką. Założył miasto Munkacz i zdobył m. Ung (Użhorod), gdzie rady zdał Arpadowi 886 r.

Almuzya, tak nazywano dawniéj kożuszek, czyli futro popielicowe z kapturem. Wspominane przez Kromera.

Aln, łokieć szwedzki, równa się 1,082 łokcia warszawskiego.

Alnpech (Fryderyk), lwowianin, akademik krakowski, napisał wiersz na pochwałę Lwowa, p. t. *Xeniolum, inclytae Civitati Leopoliensi bonarum artium singulari propagatrici patriae suae charissimae, bono omine oblatum* (Kraków 1619).

Alnpecht (Jan), żył za czasów Zygmunta III, prócz wierszy łacińskich, napisał historyję Lwowa, tłumaczoną przez Jana Bąkowskiego i wydaną w Pamiętniku Lwowskim 1816.

Alnpeke Dittlib, napisał w XIII w. w języku niemieckim, wierszowaną kronikę Inflant, od czasu przybycia Niemców do tego kraju, aż do r. 1296. Wydrukowaną ona została w Rydze 1817 p. t. *Fragment einer Urkunde der ältesten Livländischen Geschichte in Versen.*

Alnwick, miasto angielskie w hr. Northumberland, nad Alną 7,600 m. W bliskości leży wspaniały zamek, rezydencyja księcia Northumberland; niegdyś ważna pograniczna forteca.

Aloch (Stefan), kanclerz księstwa austryjackiego, plenipotent w r. 1453 do układów małżeńskich między królem Kazimierzem Jagiellończykiem a Elżbietą.

Alod, tak nazywają wszelkie dobra, czyjąś wyłączną własność stanowiące.

Aloes, rodzaj rośliny z rodziny lilijowatych. Liście grube, mięsiste, wyrastają z nasady łodygi lub głąbika, a na głąbiku dosyć długim mieszczą się kwiaty w podłużny kłos ułożone. Liczne gatunki rosną tylko w krajach gorących, a mianowicie na przylądku Dobréj Nadziei i w Indyjach, utrzymują się także w cieplarniach. Z roślin należących do tego rodzaju, otrzymuje się gumę aloesową, czyli sok **A.** (succus aloes inspissatus), znajdujący się w handlu w kilku gatunkach, z których najgorszy zwany jest końskim. Jestto szacowne lekarstwo, w małych dozach ma działanie wzmacniające, jak w ogóle środki gorzkie; w większych przez działanie drażniące na dolne części kanału pokarmowego, sprowadza tam napływ krwi, i dosyć silnie rozwalnia. Pod względem chemicznym A. zawiera istotę gorzką, żywicę i ciało krystaliczne, aloinę.

Aloesowe drzewo, (*Rajskie drzewo*, *Lignum aloes Agalochi veri*, *v. Calambac*), pochodzi z rośliny aloexylon agalochum, rosnącéj na górach Kochinchiny. Używane bywa na wschodzie jako kadzidło, zapachu bardzo przyjemnego i tam nadzwyczaj wysoko cenione.

Alogijanie, sekta z czasów ś. Jana ewangelisty. Zaprzeczali bóstwa Jezusa Chrystusa i słowom pism tego ewangelisty i Montanistów (ob.). Alogijanie w Hollandyi nazywali się Socynijanie (ob.) Porów. „*Merkel*, *Historisch-Kritische Aufklärung der streitigkeiten der Aloger*.“

Alogotrofija (z gr.), stan chorobliwy, objawiający się nadmiernym rozrostem jednéj części ciała.

Aloidowie v. **Aloadowie**, tak się nazywali od swego ojczyma Aloeusa, dwaj synowie Neptuna i Ifimedyi, Otys i Ephialtes, olbrzymi nadzwyczajnéj wielkości i siły, którzy z Tytanami dobywali nieba. Strąceni przez Appollona, za karę zostali przywiązani w Tartarze do słupa, gdzie sępy ustawicznie szarpały ich wnętrzności, a sowa krzykiem swoim wtórowała ich bólowi.

Aloina, ob. Aloes.

Aloizy (Maryja Józef Joachim Franc. książę Liechtenstein), ur. 1796, nastąpił po swym ojcu 1836, † 1858. Ożeniony był z Franciszką hrabianką Kińską. Jego następcą był najstarszy syn Jan.

Alombrados, nazwa sekty chrześcijańskiéj, która się zjawiła w Hiszpanii około 1623. Zwolennicy jéj tłumaczyli Pismo S. sprzecznie z kościołem rz. kat. i wyznawali zasady bardzo niebezpieczne pod względem małżeństwa i posłuszeństwa starszym.

Alompra, **Aluuq-P'ilura** lub **Alomandra-Prau**, ur. 1710, założyciel państwa Birmanów i dotąd panującéj tam dynastyi. Panował od 1752,—1760.

Alopa (Lorenzo Francisci de) znany także pod imieniem *Francisci de Venetiis*, lub pod łacińskiem imieniem *Laurentius Francisci de Alopa*, drukarz florencki w końcu XV w., którego greckie edycyje, odznaczały się nadzwyczajną pięknością druku i papieru.

Alopecurus (*lisi ogon*, *wyczyniec*), rodzaj roślin z rodziny trawiastych; obejmuje około 30 gatunków, z których **A.** *pratensis* jest jedną z najlepszych traw łąkowych w całéj Europie, przez bydło chętnie jadaną.

Alopecyja (Alopecia, Dermatol), wypadanie włosów. Może być wrodzony brak włosów (*a. adnata*, *atrichia*) na większéj lub mniejszéj przestrzeni. Wypadanie włosów czyli łysienie, poprzedzone zwykle siwieniem, należy do spraw fizyjologicznych w wieku podeszłym (*calvities*, *a. senilis*); sprowadza je zanik brodawek włosowych. Łysienie przedwczesne zdarza się, jako zboczenie odziedziczone, przy rozmaitych chorobach skóry (parchy, trądzik, seborrhoea i t. d.) i jéj gałązek nerwowych. Przyczyną wypadania włosów u syfilityków, są przeważnie choroby skóry, wywołane zakażeniem syfilitycznem. Wreszcie wypadają włosy po tyfusie, przy nieodpowiedniem żywieniu. Włosy albo giną bezpowrotnie, albo po pewnym czasie odrastają na nowo, stosownie do przyczyny powodującéj ich wypadanie. Leczy się przedewszystkiém chorobę pierwotną. syphilis, choroby skóry, upadek dożywiania i t. d.; włosy obcina się krótko; stosuje się miejscowo zimno, środki lekko ściągające, pobudzające i t. d. Prócz tego podają wiele wątpliwéj wartości specyfików.

Alopeus (Maxymilijan baron), dyplomata rossyjski, ur. r. 1748 w Wyborgu w Finlandyi, † 1822 w Frankfurcie, pobierał nauki w Abo i Gettyndze. W młodym wieku był już dyrektorem kancelaryi Rady Państwa, a następnie posłem w Berlinie, późniéj w Londynie w czasie sporu rządu angielskiego z Napoleonem I.—**Alopeus** (Dawid hrabia), młodszy brat poprzedniego, ur. 1768, poświęcał się również zawodowi dyplomatycznemu. Od r. 1800 ambasador w Sztokholmie, gdzie w r. 1808 z powodu wojny więziony był przez trzy miesiące. W r. 1813 był generalnym komisarzem wojsk sprzymierzonych, 1815 generał-gubernatorem Lotaryngii; umarł jako poseł w Berlinie 1831 z tytułem hrabiego królestwa polskiego, który otrzymał za uregulowanie granic tegoż królestwa z Prussami.

Aloza (*Alausa*), rodzaj ryb z rodziny śledziowatych, żyje na brzegach Europy i Ameryki półn. **A.** pospolita, większa od śledzia, bez zębów, ma mięso delikatne, lecz nieco ciężkie. **A.** finta, mięso mniéj delikatne. Oba gatunki na wiosnę wpływają w rzeki europejskie, gdzie się poławiają.

Alp lub **Alb** (*także Dzikie* v. *Szwabskie Alpy* v. *Szwabska Jura*), pasmo gór długie 20 szerokie 4—5 m. między Nekarem i Dunajem stanowi wodną granicę między tym ostatnim i Renem; ciągnie się od połud.-zachodu ku półn.-wschod. i należy w całości prawie do kr. Wirtembergskiego, przecięciowéj wysok. 2,000 st. Góry te obfitują w skamieniałości i jaskinie. Niektóre szczyty Alp pokryte są malowniczemi zwaliskami starożytnych zamków. Stoki tych gór wydają wino i owoce, wyższe zaś ich części zdatne są tylko do uprawy żyta, owsa, lnu i ziemniaków.

Alp-Arslan, drugi sułtan z tureckiéj dynastyi Seldżukidów. Wstąpiwszy na tron 1064 po swoim stryju Togrul-Begu, odznaczał się odwagą i chęcią

zaborów. Zdobył Georgiję i Armeniję i odniósł świetne zwycięstwo nad cesarzem wschodnim, Romanem Dyjogenesem, którego wziął do niewoli, a potém udarował wolnością. 1072 zabity został przez Jufura, dowódcę warowni Berzem w Turkestanie. Pierwszy ze swéj dynastyi, przyjął islamizm.

Alpaka, ob. Lama.

Alpaka, spiż imitujący srebro, w ostatnich czasach dosyć używany na wyroby; jest to po prostu nowe srebro, galwanicznie srebrzone.

Al-pari (z wł.), wyrażenie handlowe, znaczy kurs papieru publicznego, gdy rzeczywista jego wartość odpowiada nominalnéj; stąd téż wyrażenia niżéj pari, wyżéj pari.

Alpejska kolka (Alpenstich), tak nazywają występujące endemicznie na górach Szwajcaryi zapalenie przepony, powodujące często gorączkę tyfoidalną. Powstaje zwykle na wiosnę i rozszerza się czasem na kraje okoliczne.

Alpejska róża, ob. Rhododendron.

Alpejska roślinność, ob. Alpy.

Alpejski fijołek, ob. Cyclamen.

Alpejskie gospodarstwo. Gospodarstwa w okolicach górzystych, w których dla krótkiego, wilgotnego i zimnego lata, uprawa zboża jest podrzędną, a głównym celem jest osiągnięcie największych korzyści z paszy. Na wysokich górach Szwajcaryi, Tyrolu, również na wyniosłościach Karpat, uprawa zbóż zupełnie ustaje i obszary przeznaczają się wyłącznie na pastwiska, (hale, polaniny w Galicyi). Na dostępniejszych miejscach pasie się bydło, na bardziéj stromych kozy i owce, z miejsc dla bydła niedostępnych zbiera się siano; chów świń jest ubocznym. Głównym produktem G. A. są sery (s. szwajcarskie, bryndza góralska). Por. Steinmüller: *„Beschreibung d. schweitzerischen Alpen und Landwirtschaft“* 1802. Emminghaus: *„Die Schweizerische volkswirtschaft“* 1860. Kerner: *„Alpen in Tyrol, ihre Entwicklung, ihr gegenwärtiger Betrieb, und ihre Zukunft.“* 1866.

Alpejskie koleje. Nieocenione korzyści dróg żelaznych, jako środków przewozowych i potrzeba ułatwienia komunikacyi, między portami morza Śródziemnego a wnętrzem Europy, zwróciły już około 1840 uwagę na przeprowadzenie kolei przez Alpy. Zaledwie ukończoną została droga Wiedeńsko-Glognicka (Maj 1842), wygotował Ghega projekt przedłużenia téj drogi przez Semmering, droga ta ukończona 1854 r. stanowi jednę z najśmielszych i najbardziéj malowniczych prac tego rodzaju. Między Glognitz a Würzzuschlag, na długości 5,4 mil, austr. posiada ona 15 tunelów; 27 wiaduktów koszta budowy wynosiły 15 mil. zł. reń. Droga ta ustala związek między Wiedniem a Tryjestem i przerzyna Alpy wsch. w niezbyt znacznéj wysokości, ale powodzenie jéj, ośmieliło wykonanie projektów, przeprowadzenia drogi żelaznéj przez Alpy środkowe i zachodnie. W r. 1867 ukończone została koléj Brennerska, między Insprukiem a Boren, która przy 16½ mil. długości posiada 27 tunelów (najdłuższy 2725 st. par.), i 18 wiaduktów, a punkt jéj najwyższy jest wzniesiony na 4208 st. par. Koléj przez górę Cenis, ukończona w 1871, przechodzi tę górę tunelem długim na 12,220 metrów (37,618 st. par.) przy średniém wzniesieniu 1,200 metr. Istotnie olbrzymia ta praca, czyni zbyteczną drogę przechodzącą górę Cenis na wysokości 6,354 st., i otwartą od 1867. Dla ułatwienia komunikacyi między Niemcami zach., a Szwajcaryją i Włochami, długo zastanawiano się nad wyborem drogi, i ostatecznie komisyja włoska zdecydowała się na drogę przez górę S. Gotharda, która na wysok. 1,137 metr. wymaga tunelu długości 11,500 metrów; gdy na konferencyi w Bernie (1869), Niemcy i Szwajcaryja zgodziły się na tę drogę, badania wstępne rozpoczęły się w tymże roku. Por. *„Les projets de chemins de fer par les Alpes helvétiques“* (Zurich 1869). *„Nivellement de précision de la Suisse* (Genewa i Bazylea 1870). *Alpejskie drogi* w ogóle ob. Alpy.

Alpejscy Strzelcy (włosk. Cacciatori delle Alpi), tak nazwał Garibaldi partyzanckie oddziały, utworzone we włoskiéj wojnie 1862 r. z Włochów i cudzoziemców, z którymi wkroczywszy do Lombardyi, oddał wielkie usługi swéj ojczyznie. Jego wyprawy 1860 (do Sycylii) i 1862 (zakończone pod Aspromonte) były z nich uorganizowane.

Alpejskie towarzystwa, utworzone celem gruntownego zbadania Alp, ogłosiły już wiele szacownych prac, we względzie topografii i fizycznéj geografii. Pierwszém było: *angielskie* (Alpine club) założone 1858 r.; z prac tego tow. ważniejsze: *„Peaks, passes and Glaciers“* (Lond. 1860), *„Alpine Guide“* (3 tomy 1863—67) Ja Ball'a i *„Alpine Journal“* (od Marca 1863);—*austryjackie* od 1862, rezultaty swe ogłosiło w *„Mittheilungen“* (2 t. Wied. 1863—64) i w *„Jahrbuch des oesterreichischen Alpenvereins“* (Wied. 1865 i następ.); *włoskie* (Club alpino di Torino) od 1863, którego owocem jest od 1864 *„Giornale delle Alpi, degli Apennini e dei Vulcani“*;—*szwajcarskie* od 1863, które, grupując swe badania w 3 oddziały topologiczno-opisujący, artystyczny i przyrodniczy, ze wszystkich największe nauce oddało usługi; organami jego są: *„Jahrbuch des Schweizer Alpenclubs“* (od 1864) i *„L' Echo des Alpes“* (Genewa 1870); wreszcie *niemieckie* od 1869, ze swym organem: *„Zeitschrift des Deutschen Alpenvereins“* (Monach. 1869).

Al pesso, wyraz handlowy; oznacza na wagę.

Al pezzo, znaczy w handlu: na sztukę.

Alphen (Hieronim van), poeta holenderski, ur. 1746 w Gonda, † 1803, w Hadze; odznaczył się jako teolog, prawnik i historyk, najwięcéj jednakże jako estetyk i poeta. Pomiędzy jego utworami celuje kantata p. t. *Gwiaździste Niebo*; wyborne także są jego poezyje dla dzieci, przekładane na wszystkie niemal obce języki. Dzieła poetyczne wydane przez Neppena 1856.

Alphonse (Franc. Jan Chrzciciel baron d'), znakomity administr., ur. 1756, † 1829. Był członkiem ciała prawodawczego za konsulatu, prefektem depart. Indre i Gard. Kazał w departamentach zostających pod jego zarządem ułożyć statystykę, która

służyła następnie za wzór wszystkim tego rodzaju pracom. W 1810 poruczono mu urządzenie administracyi w Hollandyi.

Alphos (z gr.), rodzaj trądu (ob.).

Alpini (Prosper), lekarz i znakomity włoski botanik, ur. 1553, † 1617. Jako lekarz konsula weneckiego w Egipcie, zbadał tameczną florę i w dziele „*De plantis Aegypti*“ (Padwa 1640) opisał wiele nieznanych dawniéj roślin, między niemi drzewo kawowe i krzew papyrusowy. Z innych jego dzieł ważniejsze: „*De plantis exoticis*“ i „*De medicina Aegyptiorum*“, odznaczają się szczególną ścisłością i trafnością spostrzeżeń.

Alpinia, rodzaj roślin z rodziny zdziebłcowych, (scitamineae) tak nazwany na cześć botanika Alpiniego (ob.), obejmuje piękne zioła w krajach zwrotnikowych; niektóre gatunki chodowane u nas w doniczkach, jak A. *nutans*, z kwiatami pięknie ubarwionymi. A. *galanga* (*Gałgan*), na wyspach oceanu Indyjskiego wydaje *korzeń gałganowy* (*radix galangae*), z powodu znacznéj ilości olejku lotnego i miękiéj żywicy, należący do lekarstw rozgrzewających i drażniących; używa się jednak głównie w krajach gorących.

Alpujarras (Alpuharra), pasmo gór w hiszpańskiéj prowincyi Granadzie, ciągnie się wzdłuż brzegów m. Śródziemnego prawie równolegle z górami Sierra-Nevada. Wschodnia część tego pasma, rozdzielonego przez Adrę na dwie części, nazywa się Sierra de Gador i dochodzi 6,000 stóp wys.; zachodnia zaś, Sierra de Contraviesa ma najwyższy wierzchołek Cerrajon de Murtos 5,010 stóp. Mieszkańcy podobno arabskiego pochodzenia, odróżniają się obyczajami od reszty Hiszpanów. Nasz wieszcz Adam Mickiewicz uświetnił imię tych gór śliczną balladą w Konradzie Wallenrodzie.

Alpy, najobszerniejszy system gór w Europie, rozłożony na powierzchni 4,500 m. kw., w równéj odległości między równikiem i biegunem półn., (44° 48° szer. półn. i 22°—37° wschod. długości) rozpościera się od brzegów m. Śródziemnego ku półn., a następnie w kierunku wschod. półn.—wschod., wielkim łukiem 150 milowéj długości a 20—50 m. szerokości i zapełnia swemi rozgałęzieniami Francyję, Szwajcaryję, Włochy, Niemcy i Węgry. Olbrzymi ten system to podłużnemi to poprzecznemi poszarpany dolinami rozpada się na oddzielne pasma, grupy i grzbiety, przedstawiając jak największą rozmaitość tak w ułożeniu poziomém jako i pionowém. Średnia wysokość A. wynosi 7600 st. a najwyższy wierzchołek *Montblanc* sięga 14,776 st. — Ze względu na układ poziomy dzielą się A. na 3 części: *A. Zachodnie*, *A. Środkowe* i *A. Wschodnie*. *A. Zachodnie*, 40 m. długie, rozciągają się od m. Śródziemnego do Montblanc, dolin rz. Arwy i Dora Baltea, zapełniając poł.-wschod. Francyję i półn.-zachod. Włochy. Średnia wysokość 6000—9000 st. Dzielą się na: 1) Alpy *Nadmorskie* od średniéj Duransy i Poquelle ku południowi do brzegów liguryjskich, gdzie najwyższy szczyt Col-Roburent 9190 st.; 2) Alpy *Kottyjskie*, między średnią Izerą, Arkiem, Rodanem i Duransą, ze szczytami: Monte-Viso (11,800 stóp) Mont-Genèvre (11,058), Mont-Pelvoux (12612) i Mont-Ventoux (6000); 3) Alpy *Graiskie* w stronie północno-wschodniéj poprzedzających do doliny Arwy i Dora Baltei, ze szczytami: Mont-Cenis (10,752), Mont Iseran (12,456) i mały Bernard (9,000). *A. Środkowe*, 50 m. długie, pokrywają przestrzeń 1600 m. kw. i rozciągają się od dolin Arwy i Dora Baltea na zachodzie, do półn.-połud. linii przechodzącéj przez wierzchołek Dreiherrn, albo raczéj do łamanéj linii, idącéj od Kufsteinu przez Brenner ku Auronzo i Belluno. Obejmują zatém góry szwajcarskie, tyrolskie, połud.-niemieckie (Bawaryja) i półn.-włoskie (Piemont, Lombardyja, Wenecyja) i układają się w 3 szeregi: *północny*, *południowy* i najwyższy *środkowy*. W szeregu środkowym leżą: 1) Alpy *Pennińskie* pomiędzy równinami Lombardyi i Rodanu, ze szczytami: Mont-Blanc (14,776 st.); Wielki Bernard (10,390), Monte Rosa (14,220), Fletschhorn (8,970) i Simplon (10,800): 2) Lepontyjskie od Simplonu i doliny Tosa aż do Splügen i Renu tylnego, ze szczytami: Ś. Gotarda (10,000), Piz Val-Rhein (10,280), Moschelhorn (9,610); 3) Alpy *Retyckie* pomiędzy Innem, Addą i górną Adygą, ze szczytami: Septym (9,200), Julien (8,300), Bernina (13,500), Brenner (6,400) i Dreiherrn (9,600); w szeregu północnym: 1) Alpy *Berneńskie*, pomiędzy Rodanem i Aarem, ze szczytami: Finsteraarhorn (13,698), Jungfrau (12,870) i Schreckhorn (12,558); 2) Alpy Vierwaldstedskie pomiędzy Aarem i Reuss, ze szczytami: Titlis (10,700); 3) Alpy *Glaruskie* i *Szwyckie*, pomiędzy Renem, Reuss i jeziorami Zurychskiém i Wallenstedskiém, ze szczytami: Doedi (12,890), Crispalt (10,240), Clariden-Alp (9,000), Mythenberg (5,868) i Rigi (5,355); 4) Alpy *Turskie* między jeziorami Zurychskiem i Boden z wyżyną Santis (7,679); 5) Alpy *Algauskie* między Illem, Innem i płaskowzgórzem bawarskiém ze szczytami: Arlberg (9,400) i Hochvogel (7,950). W szeregu południowym: 1) Alpy *Ortelskie* pomiędzy Addą i Adygą ze szczytem Orteles (12,020); 2) Alpy *Tryentyńskie* między Adygą i Piawą, w których jest wierzchołek Verdetta-Marmolatat (10,830). *A. Wschodnie* 60 m. długie rozlegają się na 1,600 m. kw. w ziemiach państwa austryjackiego od Dreiherrn aż do równiny węgierskiéj i, ciągle obniżając się w kierunku wschod. tracą powoli charakter alpejski, gdy tymczasem rozszerzając się w kierunku półn.-połudn. zapełniają cały obszar między Dunajem i Adryjatykiem. Dzielą się na: 1) Alpy *Noryckie* pomiędzy Drawą i równiną Dunaju, które znowu szczególnemi nazwiskami są oznaczone, jak: Alpy *Salzburgskie*, *Styryjskie* i t. p. w których znajdują się szczyty: Taner (8,300), Grossglockner (11,669), Wiesbachhorn (11,013), Watzmann (8348), Dachstein (9,222), Stangalp (7,100), Schneeber (6,380) i Oetsches-Berg (5,809), 2) Alpy *Karnijskie* pomiędzy Drawą i Sawą z Dobrakiem (7,328); 3) Alpy *Julijskie* pomiędzy Sawą, Kulpą i morzem Adryjatyckiem, śród

których najwyższy szczyt Terglu (8,7.4). Pod względem układu pionowego dzielą się A na *przednie*, *średnie* i *wysokie* — przyczém zauważyć należy, że strona południowa, odnośnie do temperatury i wegetacyi, w nierównie przyjaźniejszém znajduje się położeniu, aniżeli północna, własne swe stoki ocieniająca. Stoki północne A. w ogóle są łagodne, południowe zaś bardzo spadziste. A. przednie leżą wyłącznie w stronie półn., na wyżynie 2000—5000 st. wysokiéj—to jest do granicy, w któréj drzewa rość przestają; A. *średnie* do 8000 st. czyli do linii śniegów *wysokie* do 14,000 st. W Alpach godnemi są uwagi tak zwane doliny alpejskie, które postaciami swemi i sposobem uporządkowania, odróżniają Alpy od innych krajów górzystych. Najważniejszą jest postać rozległych dolin podłużnych, leżących u stóp głównych łańcuchów, które ze strony wschodniéj Alp otwierają się bezpośrednio na równiny, ze strony zaś północnéj łączą się z równinami za pomocą wąskich dolin poprzecznych, a w Alpach środkowych zamknięte są przez jeziora. Doliny poprzeczne zdarzają się najczęściéj po stronie południowéj Alp, gdzie za pomocą *chodników*, mających ściany spadziste od wschodu i zachodu, wychodzą na równiny Lombardyi, tworząc na znaczną długość rozciągające się jeziora. Doliny zachodniéj strony Alp są rozmaicie pokręcone, tworzą doliny podłużne i poprzeczne, które nie kończą się, jak w Alpach wschodnich, u podnóża gór jeziorami. Z dolin podłużnych ważniejsze: górnego Rodanu, górnego Renu, Jnnu, Salzachu, Ennsu, Muru, Drawy i Sawy; z poprzecznych doliny Reussu i Tessynu. Pod względem *geognostycznym* w A. należy odróżnić przestrzeń środkową od obocznych. A. środkowe, zwane pierwotnemi, składają się głównie ze skał krystalicznych gnejsowych, łupku mikowego i gliniastego. Po obu stronach pasma środkowego napotykamy pasy utworów osadowych — są to Alpy wapieniowe, których pokrzywienia faliste i olbrzymie poszarpania dowodzą, że powstanie tych gór przypisać należy gwałtownemu paroiu, które od pasma środkowego rozchodziło się współcześnie ku pn. i pd. Górnictwo i hutnictwo są w stanie bardziéj kwitnącym na wschodzie, niż na zachodzie Alp; złota, srebra, miedzi bardzo niewiele, ołów około Villach, żelazo w Karyntyi i Styryi, rtęć w Idryi,—sól kuchenna, węgiel kamienny. Liczne źródła mineralne (Aix, Chambery, Gastein, Ischl, Reichenhall i w. i.). Pod względem *hydrograficznym* mają A. dla Europy zachod. ogromne znaczenie, jako centralny zbiornik, który w porze tajenia śniegów i lodów zasila górskimi potokami znaczniejsze rzeki i rozsyła swe wody we wszystkie strony Europy. Do Alpejskich rzek należą z mnóstwem swych dopływów: Ren, Rodan, Dunaj, Po i Adyga. Najpiękniejszą ozdobą A. jest wieniec jezior okalających z obu stron A. środkowe. Na pochyłości półn. leżą jeziora: Genewskie, Tuńskie, Vierwaldtstedskie, Zugskie, Zurychskie, Bodeńskie (w Szwajcaryi); Walch, Tegern, Chiem, Atter, Hallstätter (w Bawarvi i Austryi); na stronie połud. Lago Maggiore, Lugano, Como, Iseo i Garda (we Włoszech) z przerywającemi je alpejskiemi rzekami: Ticino v. Tessino, Tresa, Adda, Oglio i Mincio.

Klimat A. Najciekawszem zjawiskiem pod względem klimatu, jakie przedstawiają wysokie góry jest zniżanie się temperatury, w miarę podnoszenia się w górę. Obserwacyje okazują że w A. zniżenie się średniéj temperatury rocznéj o 1°C następuje co 540 stóp par.; izoterma 0° przebiega w A. środkowych na wysokości 6,400 st., w A. pn. nieco niżéj, w pd. wyżéj. Zniżanie to wszakże temperatury jest szybsze w lecie niż w zimie. Również zniża się temperatura źródeł: na wysokości 7,400 stóp temper. ich wynosi 1—2°. W miejscowościach, gdzie wielkie masy gór są nagromadzone, przy równéj wysokości, temperatura jest wyższa niż w górach niższych i odosobnionych; tłómaczy się to wpływem większéj rozległości gruntu. Ilość wody atmosferycznéj jest w A. b. znaczna, w większéj atoli ilości pochodzi ona ze śniegu niż deszczu; do tego przybywa często rosa i szron; do zjawisk niebezpiecznych należy szybkie topienie śniegu przez wiatr południowy. *Roślinność* A. U spodu Alp, z pd. strony panuje roślinność włoska; aż do 2000 st. rozciąga się *strefa pagórkowa*, która do 1500 st. w niektórych miejscach jeszcze dobre wino wydaje. Następnie idzie *strefa górska niższa*, czyli strefa orzecha włoskiego, (drzewa owocowe, pszenica); w strefie *górskiéj wyższéj* czyli strefie buku, do 4,000 st. już rolnictwo zaczyna ustępować miejsca gospodarstwu alpejskiemu, a w strefie *podalpejskiéj*, do 5,500 s. kultura zbóż jest wyjątkową i nędzną; w jéj niższéj części istnieją jeszcze rozległe lasy iglaste. Z właściwéj flory A. występuje tu fijołek alpejski (*cyclamen europaeum*). Następna strefa *alpejska* 5,500—7,000 s.) jest główną okolicą gospodarstwa alpejskiego; tu występuje sosna karłowata, różodrzew (*rhododendron*), — liczne krzewy i zioła właściwe A. goryczka (*gentiana*) łomikamień (saxifraga) pierwiosnek, właściwe krzyżowe i trawiaste i t. d. *Strefa podśnieżna* (7000—8500 st.) obejmuje już pastwiska mniéj rozległe, i tu zaczyna się granica wiecznego śniegu, linija śnieżna, która przypada z temperaturą średnią—4°. Jednak i w *strefie* jeszcze *śnieżnéj* ukazują się rośliny, nędzne wprawdzie, głównie skrytopłciowe, na wysokości 11,000 st. — W miarę podnoszenia się w górę napotykamy stałe opóźnianie życia roślinnego, tak, że na każde 1000 st. rozwija się ona o 11 dni późniéj. — Królestwo *zwierzęce* A. przedstawia mniéj właściwości; ryby poławiają się jeszcze w jeziorach na 6000 st. wzniesionych. z ptaków najwyżéj się gnieżdżą orły, sępy, sowy, wilki prawie wytępione, natomiast niedźwiedzie, rysie i dzikie koty; wyższe okolice zamieszkują gemza (koza skalna), gazella, świszcz alpejski (*marmotta*); w miejscach wystawionych na działanie słońca wiele owadów zwłaszcza motyli. Małe owady żyją jeszcze w ogromnych wysokościach (do 12,000 s.), a według Desor'a w kanałach lodow-

ców porusza się jeszcze mała pchła lodnikowa (*Desoria glacialis*). Co do zwierząt domowych ob. gospodarstwo alpejskie. Doliny alpejskie są zarazem drogami komunikacyi, utworzonemi bądź przez naturę, bądź przez sztukę. Ważniejsze z takich dróg są: 1) Droga Cenis, (obecnie od 1871 droga żelazna z tunelem przebitym przez g. Cenis) łącząca Francyję z Piemontem, pomiędzy Lanslebourg i Suzą; 2) Droga przez Genèvre od Briançon nad Durans do wyższego Padu, i nadmorska od Nizzy przez Col-di Tenda do Turynu (koléj żelazna); 3) droga z Niższego Wallisu do doliny Aosty i do Turynu przez szczyt Wielkiego Bernarda; 4) droga z Wyższego Wallisu przez Simplon do Lago Maggiore i Medyjolanu; 5) droga Ś. Gotarda i Lukmańska (projektowane koleje żelazne), obie prowadzące z Graubünden do Tessynu; 6) droga przez Splügen idąca z Graubünden do jeziora Como; 7) droga przez Bernarda wiodąca z Graubünden do Lago-Maggiore; 8) droga z Tyrolu do Włoch nad wyższą Adygą; 9) droga z Landeck ku nizinie Adygi i do Werony; 10) przejście przez Brennera, łączące Tyrol z Włochami; 11) koléj żelazna z Wiednia do Włoch przez Semmering. ob. Alpejskie koleje.

Ludność Alpejska dochodzi liczby 7 milijonów. Podług K. Rittera 2 milijony pochodzenia starogalskiego; 1 mil. włoskiego, 1 mil. słowiańskiego i 3 mil. germańskiego; mową, obyczajami i sposobem życia, wszystkie te plemiona stanowczo się między sobą różnią. W Sabaudyi, Delfinacie i Prowancyi, narzecza francuskie; w południ. dolinach środkowych A. włoskie; na półn. i półn.-wschod. stronie germańskie; w dolinach Sawy, Drawy, Kulpy, słowiańskie.—Pasterzy $1^1/_2$ mil.—Porów: *Schlagintweit*: „*Untersuchungen über die physicalische Geographie der Alpen*“ (Lipsk, 1850). *Schaubach*: „*Die deutschen Alpen*“ (5 t. Jena 1845—47). *Studer*: „*Geologie der Schweiz*“ (2 t. Bern 1851—53) i „*Geschichte der physik Geographie der Schweiz*“ (Zürich 1863). Mdyr „*Atlas der Alpenländer*“ (9 kart Gotha 1862). *Tschudi* „*Das Thierleben der Alpenwelt*“ (Lipsk 1854).

Alpy, nazwa departamentów francuskich: 1) *Niszych Alp* (Basses-Alpes), północno-wschodnia część Prowancyi, obejmuje 126 mil. kw. i 160,000 m. dzieli się na 5 powiatów (Digne, Barcelonette, Castellane, Forcalquier, Sisteron), z m. st. Digne; 2) *Wyższych Alp* (Hautes-Alpes), na północ poprzednich, stanowiący część dawnego Delfinatu, ma 101 mil. kw. ze 150,009 m. Dzieli się na trzy powiaty: (Gap, Briançon, Embrun), z m. st. Gap. i 3) *Alp Nadmorskich*, (Alpes maritines) powstał 1860 r. z części Delfinatu, Prowancyi, Piemontu i Nizzy 71 mil. kw., i 200,000 m. dzieli się na 3 powiaty (Nice, Grasse i Puget-Theniers) z m. st. Nice. Porów. *Fodéré* „*Voyage aux Alpes maritimes*“ (Strasburg 1869 r.).

Alpy Skandynawskie ob. Skandynawija.

Alqueira, miara zbożowa brazylijska, równa się 13, 84 litrom francuskim.

Alquié (Alexy), lekarz francuski, ur. r. 1812, jest profesorem kliniki chirurgicznéj na wydziale lekarskim w Montpellier i naczelnym chirurgiem tamecznego szpitala. Wydał kilka dzieł w których zawsze ma na celu przedstawienie teoryi i praktyki używanych w akademii montpellierskiéj.

Alquier (Karol, Jan, Maryja), dyplomata francuski, ur. 1759 † 1826, jako członek stanów generalnych miał udział w procesie Ludwika XVI, głosując za ukaraniem go śmiercią; następnie był posłem w Monachijum, Madrycie, Neapolu, i Sztokholmie. W r. 1816 jako królobójca wygnany z Francyi, pozyskał amnestyję 1818 i odtąd aż do śmierci żył w domowém zaciszu.

Alruny, nazwa u dawnych Germanów kobiet, trudniących się wróżbiarstwem i leczeniem chorych.

Alsen, wyspa na małym Bełcie, najpiękniejsza i najurodzajniejsza ze wszystkich wysp na m. Bałtyckiém, oddzielona od lądu stałego cieśniną Al. obejmuje 6 mil kw. powierzchni i 26,000 m., niezmiernie-ważna pod względem strategicznym; m. gł. Sonderburg. W drugiéj wojnie duńskiéj 1864, została na Duńczykach zdobytą przez Prussaków. Wiadomo z dziejów naszych, że Stefan Czarniecki w r. 1658 przebywszy wpław cieśninę od Szlezwigu, zdobył miasta Sonderburg i Norburg, i całą wyspę zajął w posiadanie.

Alsgrafito (z wł.), malarstwo jednokolorowe, w którem cienie oznaczają się tylko grubszém nałożeniem farby; w tym rodzaju odznaczył się głównie Caravaggio.

Alsine, ob. Stellaria.

Alsineae, rodzina roślin, dawniéj plemię rodziny *Caryophyllaceae* (Goździkowatych), cechująca się kielichem 4-o lub 5-o listkowym; płatków korony tyleż, pręcików 4-5 lub 10, owoc torebka wielonasienna. Zioła lub podkrzewy, niepozorne i bez szczególnych własności, w strefach umiarkowanych i zimnych.

Alsinois (hrabia d'), jest autorem wiersza napisanego po polsku i francusku na śmierć Henryka Walezyjusza.

Al-Sirat (z arab.), znaczy u muzułmanów most prowadzący przez środek przepaści, oddzielającéj życie doczesne od życia wiecznego; most ten jest tak wąski jak ostrze brzytwy, a wszyscy zmarli przebywać go muszą. Sprawiedliwi przechodzą go szczęśliwie, występni spadają z niego w bezdeń otchłani.

Alster, rzeka w księstwie Holsztyńskiém, która w Hamburgu tworzy wspaniały wodozbiór, zwany Binnen-Alster, a stąd wpada do Elby, przebiegłszy tylko 7 mil długości.

Alston (Karol), lekarz i botanik szkocki, ur. 1683, † 1760. Pochodził z rodziny Hamiltonów; i nauki pobierał w Leydzie, gdzie zapoznał się i zaprzyjaźnił ze swoim współziomkiem, sławnym Alexandrem Monro. Obaj przyjaciele postanowili, ukończywszy nauki, zmienić sposób uczenia medycyny w kraju rodzinnym, przybrali do pomocy ludzi odznaczających się zdolnościami i talentem, a skutkiem ich usiłowań uniwersytet edymburgski stał się jednym z najsławniejszych w Europie. Najznakomitsze dzieło jego: „*Tirocinium botanicum Edin-*

burgense“ tém szczególniéj zasługuje na uwagę, że jest w jawnéj sprzeczności z zasadami Linneusza.

Alstroemer (Jonasz), przemysłowiec szwedzki ur. 1685, † 1761, zaprowadził w swoim kraju fabryki sukna przedniejszego, wyrobów bawełnianych i jedwabnych, uprawę ziemniaków i t. p. Czteréj jego synowie odznaczyli się nauką i szlachetném poświęceniem dla ojczyzny, a między nimi szczególniéj *Karol Alstroemer*, uczeń Linneusza i sam znakomity botanik, † 1794.

Alstroemeria, rodzaj roślin z rodziny Amarylisowych, nazwany przez Linneusza na część naturalisty Alstroemera; wszystkie gatunki zielne, pochodzą z Peru i Chili. Kielich kolorowy, złożony z 6 nierównych listków, pręcików 6, owoc torebka trzykomórkowa. Chodują się dla piękności kwiatów.

Alszewski (E. F. S.), doktor filozofii i profesor w Berlinie napisał gramatykę łacińską (1852) i broszurę o teraźniejszém zepsuciu w uniwersytetach niemieckich (1836).

Alszwangen, miasto w Kurlandyi odległe o $3^1/_2$ mili od Goldyngi, ma ruiny niegdyś obronnego zamku.

Alt, po włosku *Alto*, zowie się niski głos kobiecy lub dziecinny, drugi po sopranie z 4 klas głosu ludzkiego. Alt dzieli się na niższy i wyższy odpowiadający prawie mezzosopranowi. W kompozycyi instrumentalnéj czterogłosowéj, narzędzia zastępujące głos drugi oznaczają się wyrazem *Alt*, n. p. Alt-viola, Alt-puzon i t. p. *Kluczem altowym* zowie się odpowiadające rozległości głosu altowego użycie klucza C, na trzeciéj linii systemu nutowego. (ob Klucz).

Alt, ob. Aluta.

Alta, **Olta**, ob. Aluta.

Altair, *Atair* lub *Alkair*, gwiazda pierwszéj wielkości, w konstelacyi Orła.

Altamonti (Marcin), malarz włoski, ur. 1657; przebywał w Polsce za króla Jana III, pracami swojemi ozdobił Wilanów, oraz wiele zamków królewskich i kościołów. Oprócz obrazów świętych, znajdują się w kościele farnym w Żółkwi trzy jego obrazy historyczne, ogromnych rozmiarów, a mianowicie: *Bitwa pod Chocimem*, *Bitwa pod Wiedniem i Bitwa pod Ostryhoniem* (Strigonium) i *Parkanami*. Opuściwszy kraj nasz, Altamonti zakończył życie w Wiedniu 1745.—**Altamonti** (Bartłomiéj) syn poprzedniego, także malarz ur. w Warszawie 1702, † w Linz 1779. Kształcił się we Włoszech. Najcelniejszy jego obraz jest: *Jutrzenka budząca Morfeusza*; inne jego prace znajdują się w kościołach w Linz, Herzogenburgu i w Admont w Styryi.

Altamura, **m.** neapolitańskie w prowincyi Terra di Bari; ma wspaniałą katedrę wzniesioną przez cesarza Fryderyka II i 18,000 m.

Altaroche (Maryja-Michał), literat francuski, ur. w Issoire (Puy de Dôme) 1811. Od 1830 pracował z zapałem w różnych dziennikach republikańskich, 1837—48 redagował dziennik *Charivari*, w którym pod postacią wesołego humoru i śmieszności prowadził zaciętą wojnę z rządem Ludwika Filipa. Jednocześnie ogłaszał pieśni republikańskie, powieści demokratyczne, pisma polityczne, a nawet przyjmował udział w kilku sztukach dramatycznych. 1848 wysłany został jako komisarz Rzeczypospolitéj do departamentu Puy-de Dôme, skąd wybrany reprezentantem do Konstytuanty, zwykle głosował z republikanami umiarkowanéj lewicy; nie powołany już następnie do żadnych obowiązków publicznych zajmuje się odtąd pracami teatralnemi.

Altaryja, fundusz lub zapis przeznaczony na utrzymanie szczególnego ołtarza w kościele. *Altarzysta*, kapłan przy pewnym ołtarzu, opłacany z funduszu przeznaczonego, na utrzymanie tegoż ołtarza.

Altata, rzeka w gubernii Saratowskiéj; poczyna się w stepach powiatu Nowouzieńskiego, płynąc z razu ze wschodu na zachód, zwraca się potém na południe i blisko wsi Alexandrowa-Gaja w gub. Astrachańskiéj, wpada do jeziora Morca.

Altdorf v. **Altort**, miasteczko bawarskie. 2800 m. Niegdyś sławne uniwersytetem, który istniał tu od 1622 do 1809 r. Są tu liczne fabryki zabawek dziecinnych i wyrobów drewnianych.

Altdorfer (Albert), uczeń Alberta Dürera, malarz i rytownik, ur. 1488 w Altdorf, † 1538 w Ratyzbonie. Na szczególną uwagę zasługują jego obrazy: *Zwycięstwo Alexandra nad Daryjuszem* znajdujące się w Monachijum i *Narodzenie Zbawiciela* w galeryi cesarskiéj w Wiedniu.

Altea, córka bożka rzecznego Thestios'a, żona Eneusa, króla Kalydonu, matka Meleagra i Dejaniry. Za zabójstwo spełnione przez Meleagra na jéj braciach, wrzuciła w ogień drzewo, do którego było przywiązane życie syna i tym sposobem o śmierć go przyprawiła.

Altembas, turecka materyja jedwabna grubo tkana złotem, używana u nas w XVII w. do ubiorów kościelnych oraz strojów męskich i żeńskich.

Alten (Karol August hrabia von), generał hanowerski ur. 1764 † 1840. Po kapitulacyi Hannowerczyków w Lauenburgu przeszedł do służby angielskiéj, w r. 1812 był komendantem lekkiéj dywizyi w Portugalii i miał chlubny udział we wszystkich ważniejszych bitwach w Hiszpanii, 1814 dowodził Hannowerczykami pod Quatresbras i Waterloo i pozostał aż do 1818 we Francyi. Późniéj był hannowerskim ministrem wojny.

Altena, stolica powiatu t. n. w obwodzie pruskiéj regencyi Arnsberg, przy ujściu Netty do Lenny, w bardzo pięknéj okolicy; znaczne fabryki wyrobów stalowych i żelaznych; 6453 m.

Altenau, miasto górnicze w Hannowerze, nad rz. Ocker, wielka huta srebra.

Altenberg, miasto górnicze w górach saskich, w pobliżu znajdują się największe w Saxonii kopalnie rudy cynowéj.

Altenberg, w księstwie Berg, regencyi Koblenz, niegdyś opactwo Cystersów sławne bogactwami i wpływem, zniesione 1803; jest tu wspaniały kościół wystawiony 1255 w najczystszym stylu go-

tyckim, najpiękniejszy pomnik architektoniczny, w prowincyjach Nadreńskich.

Altenburg, stolica i rezydencyja księstwa Sasko-Altenburgskiego, $5^1/_2$ mil od Lipska, siedlisko najwyższych władz krajowych, 18,000 m. Posiada gimnazyjum i seminaryjum nauczycielskie. Tutejszy zamek książęcy pamiętny jest porwaniem stąd synów Fryderyka Łagodnego, elektora saskiego, r. 1455 przez Kunza von Kaufungen.

Altenburg, m. prusskie w obwodzie Królewieckim, nad Allą. To miasto wraz z warownym zamkiem odzyskał 1410 Władysław Jagiełło na Krzyżakach.

Altenburg. m. w Węgrzech, po madziar. *Mozzon*, *Magyar-Owar*, po n. zwane *Moozburg* w komitacie Wizelburgskim, przy ujściu Litawy do Dunaju Małego 3000 m., ze starożytnym zamkiem rezydencyją króla Salamona; w bliskości znajduje się słynny instytut agronomiczny.

Altendorf, m. w Hessyi elektoralnéj, pamiętne bitwą 6 Sierpnia 1796, w któréj Kleber poraził Austryjaków.

Altenheim (Gabryjela Soumet, pani Beuvain d'), autorka francuska, ur. 1814; napisała wspólnie z p. Soumet dwie tragedyje: *Gladiator i Joanna Grey*. Oprócz tego wydała 1856; *Recits de l'histoire d'Angleterre*, *Les Anges d'Israel*, *Les quatres siècles littéraires* i t. d.

Altenkirchen, w Prussiech Nadreńskich, okręgu Koblenckim, nad Wiedą, pamiętne zwycięstwem, jakie odniósł 4 Czerwca 1796 Kleber nad Austryjakami.

Altenkirchen, wieś na wyspie Rugii, 1600 m. pomniki z czasów pogańskich.

Altensalza, wieś prusska w okręgu Magdeburgskim, ma źródła i warzelnie soli oraz licznie zwiedzane kąpiele.

Altenstein, wspaniała ruina starożytnego zamku rycerskiego w Bawaryi, blisko Würzburga, zburzonego podczas wojny chłopskiéj 1525.—**Altenstein** zamek i rezydencyja letnia księcia Sasko-Meiningen, w śliczném położeniu, na połud. zachod. stoku Turyngskiego lasu, pamiętny trzyletnim pobytem ś. Bonifacego, pierwszego apostoła Niemców (724—727), tudzież tém, że Fryderyk Mądry kazał tu pojmać Lutra (4 Maja 1521) i osadzić w Wartburgu.

Altenstein (Karol baron von Stein), prusski statysta, ur. 1770 † 1840. W 1806 czynny miał udział w organizacyi państwa i, po usunięciu się Steina, objął zarząd finansów; 1813 był cywilnym gubernatorem Szlązka, a 1817, objąwszy ministerstwo spraw duchownych i oświecenia, powołał do Berlina Hegla i gorąco popierał kierunek wykształcenia na podstawie filozofii.

Altenzelle, niegdyś klasztor Cystersów, w Saxonii blisko Nossen, założony 1162 przez margrabiego Miśnii Ottona Bogatego; wyborna w XIV w. szkoła i bogata biblijoteka, która, po sekularyzacyi klasztoru 1544, przeszła na własność uniwersytetu lipskiego. Są tu jeszcze groby dawnych książąt tego kraju.

Alter (Franciszek Karol), jezuita, filolog, ur. 1749 na Szlązku, † 1804 w Wiedniu. Był nauczycielem gimnazyjum w Pradze a potém w Terezyjanum Wiedeńskiém. Mianowany 1779 kustoszem biblijoteki uniwersyteckiéj wykładał dyplomatykę. Z licznych jego dzieł filologicznych, drukowanych w Wiedniu, celniejsze są: *Novum Testamentum ad Codicem Vindobonensem graece expressum* (1786, t. 2); *Ueber Gregorianische Literatur*, (1798). *Beiträge zur praktischen Diplomatik für Slaven, insbesondere für Böhmen* (1801) i wiele innych.

Alter-ego (z łac. drugi ja), tak nazywano w niektórych krajach osobę umocowaną przez rządzącego, do pełnomocnego działania w jego imieniu.

Altera pars, druga część, strona przeciwna.—**Altera pars Petri**, przysłowie żartobliwe używane na oznaczenie rozsądku, stąd pochodzi, że filozof XVI w. Petrus Ramus napisał sławną w swoim czasie logikę, któréj druga część mówiła o rozsądku. Otóż, chcąc się wyrazić szydersko o kim, że nie ma rozsądku, mówiono: caret altera parte Petri (brak mu piątéj klepki).

Alterantia (*Metasyncritica*, *środki przeistaczające*), nazwa środków lekarskich, nader ważnych, bardzo często używanych w praktyce, choć sposób ich działania jest w wielu punktach nie jasny. Pod ich działaniem krew staje się płynniejszą, ilość wydzielin się powiększa, wsysanie do naczyń ułatwia i procesy twórcze zostają upośledzone. Używa się ich: dla przyspieszenia opieszałéj przeróbki materyi w reumatyzmie, artrytyzmie, podagrze, otyłości; dla rozpędzenia nowotworów patologicznych, w przewlekłych zapaleniach połączonych z obrzmieniem organów, przy syfilis, skrofułach, ażeby ułatwić wessanie nagromadzonych wysięków zapalnych i t. d. Zakres więc chorób przy których A. używane bywają i to skutecznie, jest bardzo rozległy. Należą tu głównie: jod, brom, rtęć i ich przetwory. Arszenik, zadawany w ilościach bardzo małych, posiada też same własności. Wiele z tych środków znajduje się w wodach mineralnych.

Alternat (barb. łac.), zwyczaj dyplomatyczny, oznacza, że każde państwo zajmuje pierwsze miejsce w egzemplarzu traktatu zawartego z drugiém państwem, a przeznaczonego dla siebie.

Alternata, tak się nazywało w Polsce, prawo określające władzę przy sporze dwu władz czysto równych, lub też dygnitarzy i urzędników oraz czas, miejsce i władzę wykonywania ich atrybucyj lub urzędu. Alternatą sejmów zwano przepis określający miejsce, gdzie się odbywać miały, w Koronie czy w Litwie.

Altes Land, niezmiernie urodzajna równina w Hanowerskiém nad Elbą, $3^1/_2$ m. kw. i 20,000 m.

Alth (Aloizy dr.), profesor mineralogii i geologii w uniwer. jagiellońskim, zasłużony badacz geologii Galicyi; ur. 1819 w Czerniowcach. Gdy w ówczesnych stosunkach Austryi, protestantom ciężki był dostęp do nauczania publicznego A. pomimo zamiłowania do nauk przyrodzonych, poświęcił się prawu w uniw, lwowskim, po ukończeniu którego został adwokatem w Czerniowcach,

i w tym samym charakterze przeniósł się 1855 od Krakowa. Obok swych zajęć jednak gorliwie zajmował się badaniem budowy geologicznéj Galicyi, czego owocem było kilka ważnych rozpraw, które mu zjednały katedrę w Krakowie, od r. 1862 dotąd przez niego zajmowaną. Liczne jego rozprawy mieszczą się w specyjalnych pismach niemieckich, oraz w rocznikach towarzystwa naukowego krakowskiego. Z prac jego przytoczymy: „*Ein Ausflug in die Marmorosser Karpathen im Sommer* 1855.“ „*Geognostisch Paleontologische Beschreibung der nächsten Umgebung von Lemberg* (Wiedeń 1849) „*Rzecz o bryłach kulistych, w okolicy Kałusza i Ładawy na Podolu*“ (Kraków 1864). „*Rzut oka na kształt powierzchni Galicyi i Bukowiny*“ (Kraków 1861). „*Zasady mineralogii*“ (Kraków 1869), stanowiące podręcznik uniwersytecki. „*Rzecz o ropie i wosku ziemnym w Galicyi*“ (1870).

Althaea, rodzaj roślin, ob. Ślaz.

Althaldensleben, wieś prusska w regencyi Magdeburgskiéj—ogromne rolnicze i przemysłowe zakłady, własność (od 1807) Nathusius'a.

Althann, niemiecka rodzina hrabiów osiadła w Szlązku i w Austryi, która wraz z książętami Truchsess z dziesiątego wieku pochodzi od hrabiego Thann i Winterstetten.

Althaus, ob. Stary Dwór.

Altheim, miasteczko wirtembergskie w okręgu Ulmskim, pamiętne bitwą 1372 pomiędzy hrabią Eberhardem Wirtembergskim a związkiem miast szwabskich.

Althorp, ob. Spencer.

Altica, rodzaj owadów z rzędu tęgopokrywowych czterostawnych (Coleoptera tetramera); drobne owady posiadające własność skakania jak pchły, a dla roślin, zwłaszcza krzyżowych, bardzo szkodliwe; niektóre gatunki zalecają się świetnemi barwami.

Altieri, rzymska rodzina książęca, z któréj wyszło kilku kardynałów; a z nich **Altieri Emilio** był papieżem pod imieniem Klemensa X (1670—76); ostatni ze swego rodu, przelał swoje imię na przysposobioną przez siebie rodzinę Pauluzzi.— **Altieri** (Ludwik), ur. 1805, arcykanclerz uniwersytetu rzymskiego, dyrektor studyjów i nuncyjusz w Wiedniu. Od 1849—50, członek nadzwyczajnéj komissyi rządzącéj, która zawiadywała państwem kościelném aż do powrotu (w m. Kwietniu) Pijusa IX; 1851 powtórnie nuncyjusz w Wiedniu, † 1867 w Albano.—**Altieri** (fałszywy), zręczny oszust, właściwie Ludwik Berutti, z fałszywemi pełnomocnictwami ukazał się w r. 1850 jako posłannik papieski w Niemczech, Węgrzech i W. Księstwie Poznańskiém, pełniąc czynności kapłańskie i rozdając ludowi błogosławieństwo apostolskie, przy czém zbierał znaczne sumy pieniężne. Aresztowany w Marcu 1851 w Warszawie, został odstawiony do Rzymu, gdzie mu proces wytoczono.

Altimetryja, (wyraz rzadko używany), część geometryi praktycznéj, podająca sposoby mierzenia wysokości. Dokładne wypadki dają tylko wymiary trygonometryczne i barometryczne.

Alting, niektórzy członkowie téj rodziny zamieszkałéj we wschodniéj Fryzyi, odznaczyli się w naukach i tak: *Meuso* ur. 1541 † 1612, był gorliwym reformatorem. *Henryk*, jego syn, ur. 1581 † 1644 sławny teolog i kontrowersista miał udział w tłumaczeniu biblii na język holenderski. Jakób syn poprzedzającego, ur. 1618 † 1679, biegły filolog ostawił 5 tomów in folio p. t. *Opera* (Amsterdam 1686), był naczelnikiem stronnictwa teologicznego, które od niego przyjęło nazwę *Altingianów*.

Altipolita (Leonard), niewiadomego polskiego nazwiska, rodem z Mazowsza; teolog króla Zygmunta I i kaznodzieja katedralny krakowski. Jego pisma zamieszczone są w dziele: Stanisława z Łowicza, p. t. *Mariae Immaculata conceptione gloriosae*, Kraków 1538.

Altius tollendi v. non tollendi, prawo wznoszenia wyżéj swego domu lub też niedozwolenie takiego podwyższenia. Jest to rodzaj służebności miejskiéj, przyznanéj jednéj nieruchomości na korzyść drugiéj.

Altmann, biskup passawski zaliczony w poczet świętych, syn hrabiego Meinharli z Lambachu; jako gorliwy stronnik Grzegorza VII, występując czynnie przeciw Henrykowi IV, został z kraju wygnany, † 1091.

Altmark, (Stara Marchija), nazwisko dawnéj prowincyi w elektoralnéj marchii brandeburgskiéj, obejmowała ziemię złożoną z dzisiejszych powiatów: Stendal, Salzwedel Osterburg i Gardelegen w dzisiejszéj regencyi Magdeburgskiéj w prusskiéj prowincyi Saxonii. Główne miasto było Stendal. Kraina ta tworzyła 1807 — 13 część królestwa Westfalskiego przy nowym podziale Pruss 1815 została wcieloną do regencyi Magdeburgskiéj

Altmeyer (Jan Jakób), literat belgijski, ur. w Luxemburgu 1804. Jako znakomity profesor historyi i starożytności greckich i rzymskich przy uniwersytecie bruxelskim, napisał kilka bardzo szacownych dzieł, a mianowicie: *Introduction à l'étude philosophique de l'histoire de l'humanité*; *Marguerite d'Autriche, sa vie, sa politique et sa cour*; *Histoire des relations commerciales et politiques des Pays-Bas avec le nord de l'Europe pendant le XVI siécle*; *Résumé de l'histoire moderne* i t. d.

Altmühl (star. *Alcimona*), lewy dopływ Dunaju; poczyna się pod Rothenburgiem, od Beilngries staje się spławną i, ubiegłszy 27 mil głównie w Bawaryi, wpada pod Kehlheim.

Alto (święty), pochodzeniem szkot czy irlandczyk, otrzymawszy od króla Pepina las Alto, zbudował tam klasztor i kościół *Altomünster*, do którego dziś jeszcze liczne odprawiają pielgrzymki.

Alto-Amazonas, lub tylko **Amazonas**, nowo utworzona prowincyja w Brazylii, nad górną Amazonką 28,600 m. k. i 70,000 m. Porosła dziewiczymi lasami i małouprawna z m. głów. Barro do Rio Negro v. Manaos.

Altobasso, dawny instrument muzyczny włoski w kształcie skrzynki, na któréj naciągnięte były struny, a z nich wydobywano dźwięki, przez uderzenie drewnianemi młoteczkami.

Alto-Douro, część prowincyi Traz-os-Montes

przerżnięta górnym biegiem r. Duero; najznakomitsze winnice portugalskie—dostarczają wybornego wina Porto którém wielki handel prowadzi m. Oporto.

Altomonte, ob. Altamonti.

Alton, niderlandzka rodzina szlachecka, któréj kilku członków zostawało w służbie austryjackiéj. **Alton** (Ryszard hrabia d'). ur. 1732, doszedł za panowania Maryi Teresy do najwyższych godności wojskowych. 1787 miał uśmierzyć rozruchy w Niderlandach, ale użyciem surowych środków przeciwny wywołał skutek, dlaczego odwołany † w drodze 1790. **Alton**, (Edward hrabia d'), brat poprzedzającego, ur. 1737, odznaczył się w służbie austryjackiéj podczas siedmioletniéj wojny i podczas wojny tureckiéj; walczył przeciwko Francuzom w Niderlandach i poległ pod Dunkierką 1793.

Alton (Jan Wilhelm Edward'd) znakomity anatom, archeolog, rytownik, i znawca dzieł sztuki, ur. 1772 w Akwilei. Od 1818 do śmierci 1840 profesor archeologii i historyi sztuki w Bonn. Napisał znakomite dzieło: *Historyja naturalna konia* (Bonn, 2 tomy 1810—17), sam wygotował miedzioryty do Pande'go: *Beiträge zur Entwickelungs Geschichte des Hühnchens*" (Würzburg 1817) i dołączył do tego ostatniego dzieła: *Osteologiję porównawczą* (tom. I Bonn 1821 — 28). **Alton** (Jan Samuel Edward d') syn poprzedzającego, ur. 1803 w St.-Goar; mianowany 1834 profesorem anatomii w Halli, tamże † 1854. Wydawał w dalszym ciągu *Osteologiją porównawczą* swego ojca (Bonn 1827—38) i napisał: „*Podręcznik* (*Handbuch*) *anatomii porównawczéj człowieka*" (Lipsk 1850).

Alton-Shée (Edmund, hrabia d'), mąż stanu francuski, ur. 1810. Wszedł do izby parów 1836 i przez kilka lat odznaczał się pomiędzy mówcami monarchicznymi. Przy końcu panowania Ludwika Filipa zmienił dotychczasowe opinije i przeszedł na stronę demokratów, objawiając bez ogródki swoje zasady w izbie. Podczas rewolucyi lutowéj stanął w szeregach gwardyi narodowéj w obronie praw ludu, a mianowany pułkownikiem gwardyi, miał udział czynny we wszystkich wypadkach powstania, został jednym z najważniejszych członków komitetu demokratycznego i socyjalistowskiego. Jego talenta, zapał, obszerne wiadomości zdawały się przeznaczać go do jednej z najznakomitszych ról politycznych ówczesnych, lecz szybki bieg wypadków i okoliczności inaczéj zrządziły. Od 2 Grudnia, zniechęcony i wierny swoim zasadom wrócił do życia prywatnego.

Altona, najludniejsze i najhandlowniejsze m. w pruskiéj prow. Szlezwicko-holsztyńskiéj na prawym brzegu Elby, pod samym Hamburgiem, od którego jest tylko oddzielona szerokością drogi tworzącéj granicę kraju, 67,400 m. Ma gimnazyjum, wielką biblijotekę, obserwatoryjum, mennicę i rozmaite inne zakłady. Przez Hamburg połączona z wielką siecią niemieckich kolei żelaznych, przez bezpośrednie koleje z miastami Elmshorn, Glückstadt, Neumünster, Rendsburg i Kiel, przez rozległą żeglugę szczególniéj z Angliją, Francyją, morzem Śródziemném, Indyjami Zachodniemi i innymi zamorskimi krajami, utrzymuje A. wszechstronne stosunki handlowe i na mniejszą stopę równa się niemal Hamburgowi. I pod względem przemysłowym panuje tu nadzwyczajne życie i ruch we wszystkich gałęziach sztuk, rękodzieł i handlu.

Altorf, główne miasto szwajcarskiego kantonu Uri, w bliskości jeziora Vierwaldstedskiego.

Altówka, narzędzie muzyczne smyczkowe, większego rozmiaru niż skrzypce, mniejszego niż basetla, a budowy takiejże saméj. Pisze się na nią w kluczu altowym, a rozległość skali na czterech strunach strojonych jako *c*, *g*, *d*, *a*, przechodzi *g* dwukreślne. Najlepsze szkoły na A, podali Bruni Garaudé i Woldemar.

Altranstädt, wioska w Saxonii prusskiéj, pomiędzy Lipskiem i Merseburgiem, gdzie król szwedzki Karol XII wkroczywszy do Saxonii, 20 Września 1706 założył główną kwaterę i gdzie 24 Września podpisany został pokój pomiędzy nim a Augustem II królem polskim, ogłoszony dopiero 26 Listopada. Mocą tego traktatu August zrzekł się korony polskiéj na rzecz Leszczyńskiego, wydał Szwedom Patkula, wyrzekł się przymierza z Piotrem Wielkim i obiecał opiekować się gorliwie kościołem luterańskim w Saxonii. Po przegranéj przez Karola XII walnej bitwie pod Połtawą (1709), August II (ob.) ogłosił pokój ten nieważnym, przypisując go nadużyciu zaufania swoich pełnomocników Imhofa i Pfingstena; wszedł powtórnie w przymierze z Piotrem Wielkim, ogłosił Stanisława Leszczyńskiego za przywłaszczyciela korony polskiéj i po raz drugi został wyniesiony na tron polski.

Altschul (Eliasz), lekarz homeopata niemiecki, ur. w Pradze 1812, uczeń uniwersytetu wiedeńskiego, od 1848 profesor homoepatyi teoretycznéj i praktycznéj w Pradze. Prócz wielu innych dzieł poświęconych wyłącznie zasadom nauki Hahnemana, jest on autorem następujących: *Farmakologija kliniczna do użytku lekarzy homeopatów* (Praga 1850—52); a nadto od 1853 wydaje: *Monatschrift für Homeopatie.*

Altstedt, lub **Altstedius** (Jan Henryk), teolog protestancki ur. 1588 † 1638, profesor w ziemi Siedmiogrodzkiéj w Weissenburgu. Należał do kalwinistów, którzy się podpisali na zjeździe w Dordrechcie. Autor trzydziestu kilku dzieł teologicznych, z których *Theologia naturalis* (Frankfurt 1615), uznane przez Jezuitów za ateuszowskie, doznało smutnego u nas rozgłosu, bo było przyczyną męczeńskiéj śmierci Kazimierza Łyszczyńskiego (ob.).

Altwasser, wieś prusska w powiecie Waldenburgskim regencyi Wrocławskiéj, tylko górą oddzielona od Salzbrunn, leży w pięknej dolinie. Jest tu siedm sławnych zdrojów mineralnych, najważniejsze z nich źródło Jerzowe i Fryderykowe; woda innych źródeł służy tylko do kąpieli licznie zwiedzanych, temperatura wszystkich odpowiada + 7° R. Zdroje te zawierające w sobie gaz kwasu węglanego, żelazo, węglany alkaliczne i ziemne; krzepią, stężają zwolna wątłe tkanki ciała ludzkiego, szczególniéj błony śluzowe, tudzież mięśnie i nerwy,

oraz działają skutecznie na macicę. Wszakże używanie onych, winno być przepisywane z wielką oględnością.

Alucita, drobny motyl, bardzo podobny do zwykłego mola; gąsiennica jéj jest niesłychanie szkodliwa zwłaszcza dla zbóż, pospolita we Francyi, gdzie niszczy znaczną część zbiorów i gdzie wiele pracowano nad środkami jéj wyniszczenia. Por. X. Doyére „*Annales de l'Institut agronomique*" z r. 1852, Joigneaux „*Le livre de la ferme et des maisons de campagne*" 1861 r.

Aludel, naczynie gliniane, postaci gruszkowatéj, z obu stron otwarte; łączą się one końcami dla utworzenia rur używanych w Almaden w Hiszpanii do otrzymywania rtęci (ob.)

Aluminit, (*Hallit*, *Websteryt*) minerał znany od dawna w okolicach Hall w Saxonii, w 1813 znaleziony także przez Webstera w pokładach kredowych w New-Hawen, na brzegach Sussexu, a późniéj jeszcze i we Francyi. Jest biały, ziemisty i wala palce jak kreda. Jest on siarczanem glinki wodnym, z pewną ilością wodanu glinki.

Aluminium ob. Glin.

Alumnat, zakład w którym uczniowie kształcący się do stanu duchownego (alumni) otrzymują bezpłatnie, kosztem rządowym lub z zapisów prywatnych, stół, mieszkanie i naukę. W mieście Tykocinie istnieje także pod t. n. zakład dobroczynny ustanowiony 1638 testamentem marszałka w. księstwa litewskiego Wiesiołowskiego, dla przytułku i utrzymania 12 inwalidów ze stanu szlacheckiego.

Alumokalcyt, gatunek pospolitego opalu, barwy mlecznéj z odcieniem barwnym; połysk szklisty słaby, czasem maciczno perłowy, znajduje się w Saxonii.

Alunno (Nicolo), zwany także Nicolo da Fuligno, malarz włoski, ze szkoły umbryjskiéj 1458 — 99. Utwory jego pędzla znajdują się w katedrze w Assisi, w kościele S. Augustyna w Fuligno i w tak zwanéj Brasa w Medyjolanie.

Aluta, **Alta** lub **Olta**, u starożytnych *Tiarantus*, rzeka poczynająca się w Siedmiogrodzie, płynie przez Wołoszczyznę i na przeciwko Nikopolis (już spławna) wpada do Dunaju.

Aluzyjan XXIX, król bułgarski. Panując z drugim królem Dedijanem, r. 1041, wyprawił się z liczném wojskiem na opanowanie Tessaloniki; lecz pobity, po powrocie rozpoczął spory z Dedijanem, którego zwabiwszy do siebie oślepić kazał, a sam uciekł do cesarza greckiego. Ten go przyjął łaskawie i odesłał do Konstantynopola, sam zaś udał się do Bułgaryi, pojmał Dedijana i Bułgaryję w prowincyję grecką zamienił.

Alva v. Alba de Tormes, miasto hiszpańskie w prowincyi Salamanka nad rz. Tormes. W pobliżu jest wspaniały zamek, siedlisko książąt Alba. Francuzi pod wodzą Kellermanna pokonali (1809) Hiszpanów.

Alvar (Alvares, lub Alvarus Emanuel) filolog, jezuita ur. 1526 na wyspie Maderze, † 1582. Rektor kolegijum w Koimbrze i Eworze oraz domu profesorów w Lizbonie, jest autorem znanéj powszechnie gramatyki łacińskiéj: „*De institutione grammatica libri III*" (Dilingae 1574), używanéj przez długi czas w szkołach jezuickich. U nas odrzucili ją dopiero Pijarzy.

Alvarado (Piotr de), jeden ze znakomitszych oficerów Fernanda Cortez'a, ur. w Badajoz (Hiszp.) 1483, † w Ameryce 1541. Odznaczywszy się znakomicie podczas zdobycia Mexyku, zawojował następnie w środkowéj Ameryce prow. Mixtecapan, Loconusco, Guatemalę i Cuzeatlan; założył także kilka miast. Charakter jego gwałtowny i okrutny oraz żądza bogactw uczyniły go plagą krajów, które na rzecz Hiszpanii podbijał, a imię jego pozostało w obrzydzeniu u Indyjan.

Alvarado (Alfons d'), awanturnik hiszpański, urodzony w Burgos, towarzyszył Pizarrowi w wyprawie do Peru i oddał mu znakomite usługi. Po zamordowaniu Pizarra A. pozostał zawsze wiernym królowi i 1531 wysłany został jako generał-gubernator do prowincyi la Plata i Potosi, gdzie okrucieństwem swojém wywołał powstanie. Zwyciężony przez krajowców wkrótce potém umarł ze zmartwienia (1553).

Alvarenga (Manuel Ignacio **da Silva**), poeta brazylijski ur. 1758. Przybywszy do Lizbony, był adwokatem, wkrótce atoli porzucił ten zawód i oddał się literaturze. Wróciwszy do swéj ojczyzny, wydał (1801) jeden tom swych poezyj pod tyt. *Glaura*. Późniejsze jego prace literackie i poetyczne zapewniły mu jedno z najchlubniejszych miejsc w literaturze krajowéj.

Alvarenga Peixoto (Ignacy Józef de), pisarz brazylijski, ur. 1748 w Rio Janeiro. Liczne jego dzieła odznaczają się wzniosłością myśli i pięknością stylu; poezyje jego są obrazem duszy szlachetnéj i czystéj, uczuć człowieka prawego, znakomitym obdarzonego talentem. Jako ofiara rewolucyi 1792, † 1793 na wygnaniu w Angola, na brzegach zachodniéj Afryki.

Alvarez (Pelagijusz), reformat hiszpański, biskup Cora w Morei, a następnie bisk. Sylves w Portugalii, † 1349; gorliwy obrońca władzy papieskiéj przeciw doktorom Sorbony: Marsilemu Padewczykowi i Janowi Jandun, którzy popierali na Zachodzie Cezareopapię. Pozostawił dzieła: *Speculum Regum*, *Collyrium adversus haereses*: *Apologia pro Johanne XXII.* *Summa de planctu ecclesiae* (Ulm. 1474; Wenecyja 1560).

Alvarez de Paz (Jakób). Jezuita ur. w Toledo 1560, † 1620. Z licznych jego dzieł duchownych, jedno pod tyt. *De vita religiose instituenda* przełożył na język polski i wydał jezuita Szymon Wysocki, p. t. *O żywocie zakonnym*, (Kraków 1613).

Alvarez (Diego), dominikanin, profesor teologii w Rzymie, a potém arcybiskup Trani w Neapolitańskiém, wielki przeciwnik Molinizmu (ob). Um. 1635, zostawiwszy wiele pism ściągających się do kontrowersyj owéj epoki.

Alvarez (Juan), generał mexykański, ur. 1780 z rodziny indyjskiéj, przywłaszczył sobie nad dzikiemi pokoleniami Indyjan rodzaj władzy feudal-

néj, a chociaż żył zdala od ruchu politycznego, dał się poznać światu, jako zawzięty wróg Santa Anny; gdy ten przybrał tytuł dożywotniego prezydenta (1854), A. wygnał Santa Annę, utworzył rząd tymczasowy (1855—56), ale nie dokonawszy przedsięwziętéj reformy, złożył swą władzę w ręce Comonfort'a i usunął się do swego zacisza w Acapulco.

Alvarez (Don José), rzeźbiarz hiszpański, ur. 1768 w Priego, ustalił swą sławę w Paryżu (1804) śliczną statuą gipsową *Ganimeda*; następnie pracował w Rzymie, gdzie wykonał wysoko cenioną „*Grupo Colosal de Zaragozza*“ (Scena z czasów obrony Saragosy 1808—9). Za powrotem do kraju, † 1827 w Madrycie jako rzeźbiarz nadworny. Prace A. odznaczają się jasnością myśli, wspaniałą prostotą wykonania, prawdziwą naturalnością i głębokiém uczuciem. Studyjowaniem natury i mistrzowskich dzieł klasycznéj starożytności postawił sobie A. za wzór Michała Anioła.

Alvarez (Don Martin hrabia de Colomera), znakomity generał hiszpański, ur 1714. † 1819. Brał udział we wszystkich ówczesnych wojnach Hiszpanii, w 1779 dowodził pod St. Roche, a potém prowadził oblężenie Gibraltaru, następnie był wicekrólem Nawarry, a w 1794 dowodził naczelnie korpusami Nawarry i Guipuzkoi przeciwko wojskom republikanów francuskich. Gdy w następnym roku jego miejsce zajął książę Castel-Franco, Alvarez wstąpił do rady stanu.

Alvarez (de Castro Moriano), dzielny generał w wojnie o niepodległość hiszpańską, ur. 1770 w Osma, odznaczył się prawdziwie bohaterską obroną twierdzy Gerona, którą Francuzi dopiero po sześciotygodniowém, uciążliwém oblężeniu wytępiwszy załogę, mieszkańców do kapitulacyi zmusili i to wbrew woli walecznego wodza, który wzięty do niewoli, w kilka dni potém † w więzieniu w Figueras 1809 r.

Alvensleben, dawna prusska familija mająca swoje posiadłości w Staréj Marchii i w okolicach Magdeburga. Najznakomitszy téj rodziny członek: *Albrecht hrabia von Alvensleben*, ur. 1794. wszedł do służby wojskowéj jako ochotnik i odbył kampanije 1813—15. Następnie objął po śmierci ojca zarząd pozostałego majątku wraz z urzędem dyrektora magdeburgskiego towarzystwa ogniowego; 1823 został członkiem rady stanu, 1834 drugim deputowanym na wiedeńskie konferencyje ministrów, 1835 ministrem skarbu; 1851 znajdował się jako prusski reprezentant na konferencyjach drezdeńskich; † 1858.

Alvensleben (Ludwik von), znany pod pseudonimem *Gustaw Sellen*, ur. 1800 w Berlinie, † 1868 w Wiedniu. Służył od 1815—22 w armii prusskiéj, następnie skończywszy uniwersytet, poświęcił się literaturze. Napisał wiele powieści i *Encyklopedyję gier* (Lipsk 1854).

Alvensleben (Gustaw von), prusski generał piechoty ur. 1803; w wojnie francusko-niemieckiéj 1870—71 dowodził 4-m korpusem armii i pod naczelném dowództwem następcy tronu saskiego brał udział w bitwach przeciw Mac-Mahonowi.

Alvensleben (Konstan. von) prusski generał ur 1809; brał udział w wojnach: duńskiéj 1864, prusko-austryjackiéj 1866 i francusko-niemieckiéj 1870—71, podczas któréj dowodził 3-m korpusem armii i uczestniczył w pierwszych krwawych bitwach.

Alveoli, zębodoły (ob.). Z powodu podobieństwa do jamek nadano nazwę A. pewnym utworom mikroskopowym w płucach, w niektórych gruczołach, w nowotworach, (stąd nazwa nowotworów *alveolaris*).

Alverna (Piotr de) razem z Andrzejem de Verulis, nuncyjusze wysłani do Polski w r. 1325 przez papieża Jana XXII, celem pobrania świętopietrza.

Alviano (Bartłomiéj), generał wenecki, ur. w połowie XV w. Zadał straszną klęskę wojskom cesarza niemieckiego Maxymilijana w bitwie pod Cadora w Alpach (1508). W następnym atoli roku król francuski Ludwik XII pokonał go pod Agnadel i zabrał do niewoli, z któréj wydobył się dopiero po zawarciu traktatu między Wenecyją i Francyją (1513); tegoż samego roku pobity został przez Hiszpanów pustoszących Viccutin, lecz wkrótce potém odznaczył się znowu w walkach z nimi i Austryjakami pod Kremoną, Lodi i Marignano. Nareszcie strudzony i okryty ranami zakończył życie w Bergamo r. 1515. Miłośnik nauk i sam poeta, obrócił cały swój majątek na założenie akademii w Pordenone.

Alvinczy (Józef bar. de Barberek), feldmarszałek austryjacki, ur. 1735. Odznaczając się w wojnach: siedmioletniéj, o sukcesyją bawarską i przeciw Turkom, szybko przechodził stopnie hierarchii wojskowéj; 1790 r. wysłany przeciwko powstającym Belgom, musiał z powodu ciężkiego upadku z konia powrócić do Wiednia. W latach 1792 i 93 dowodził dywizyją i przyczynił się wiele do zwycięstwa pod Neerwinden. Mianowany jenerałem feldcejgmajstrem objął 1795 dowództwo nad Renem, a 1796 we Włoszech, gdzie po kilku szczęśliwych utarczkach został zupełnie pobity przez Napoleona pod Arcole i Rivoli. Mimo to, otrzymał potém naczelne dowództwo w Węgrzech, a 1808 podniesiono go do godności feldmarszałka. † w Budzie 1818 r. jako ostatni potomek rodziny Alvinczy de Barberek.

Alwa, lub *Kołacz*. narzędzie używane przy spławie wyrobów towarowych w lasach Wołynia; robi się z *klub* czyli *użewek* dębowych w kształcie obwarzanka we troje plecionego; przy składaniu gąsek spaja ramiona, które belki w gąskach utrzymują.

Alwar lub *Macherry*, jedno z księstw Radżputów, zostających od 1818 r. pod opieką Anglii, w Indyjach Przedgangesowych; 170 m. kw. i 280,000 m. z m. gł. t. n.

Alwernija, v. *Lubernija* miasteczko w okolicy Krakowa, ma kościół z klasztorem XX. Bernardynów na wysokiéj górze, pokrytéj lasem, założony przez Krzysztofa Korycińskiego kasztelana wojnickiego, który tu został pochowany r. 1636.

Alxinger (Jan Chrzciciel von) ur. 1755 w Wiedniu, zmarły tamże 1797 jako sekretarz teatru nadwornego; należy do liczby lepszych poetów epoki klasycznéj i do liczby rzadkich ludzi poświęcających się sprawie polepszenia losu ubogich. Jego sławę ustaliły dwa rycerskie poemata: „*Doolin von Mainz* (1787) i *Bliomberis* (1791). Cały zbiór pism jego wyszedł w 10 tomach (Wiedeń 1812).

Alyattes, król Lidyi, (617—560 przed Chr.) ojciec Krezusa. Walczył z Cyaxaresem i Milezyjczykami. Grobowiec jego nad jeziorem Gyges, ogromna piramida na szerokiéj kamiennéj podstawie, był ostatniemi czasy przedmiotem licznych naukowych badań.

Alypius z Alexandryi, sławny filozof i logik za czasów Jamblicha. Będąc bardzo małego wzrostu zawsze dziękował Bogu, że duszę jego obarczył tak małą cząstką znikomej materyi.

Alyssum, (smagliczka, kamienne ziele) rodzaj roślin z rodziny krzyżowych (Cruciferae); niektóre gatunki znane jako ozdobne, na miejscach skalistych w pd. Europie. U nas przytrafiają się *A. montanum* i *A. calycinum*. Zbytek wilgoci w ogóle tym roślinom szkodzi.

Alyxia, rodzaj rodziny Contortae; z licznych gatunków krzewiastych, rosnących w Azyi pd. niektóre mają własności lekarskie jak *A. laurina*, i *A. aromatica*; aromatyczna ich kora w Indyach oddawna używa się przeciw febrom i w osłabioném trawieniu; od kilku lat sprowadza się do Europy, jako *cortex Alyxiae aromaticae*.

Alzacyja (łacin. Alsatia, fran. Alsace, niem. Elsass) piękna i wielce urodzajna prow. francuska do 1871 r., między Wogezami, Lauter, Renem i Burgundyją. Pod panowaniem franc. 157 m. kw. i 1,119,300 m., obecnie zaś 149 m. kw. i 1,083,886 m. Dzieli się na: *Górną A.* (dep. wyższego Renu) 63 m. kw. i 473305 l. z m. gł. Colmar, Mühlhausen, i fortecą Neubrissach; *Niższą A.* (depart. Niższego Renu) 86 m. kw. i 610581 m. z m. gł. Strasburg, (forteca), Hagenau (forteca), Schlettstadt (forteca) i Weissenburg. Połud. część A. zapełniona odroślami Jury, poprzerzynanéj pięknemi i żyznemi dolinami, półn. pokryta stokami Wogezów z lesistemi błoniami, mnogiemi winnicami i wybornie uprawnemi polami; wschod. należy do obszernéj równiny Renu niezmiernie urodzajnéj, z rozległemi łąkami i mnóstwem bogatych i przemysłowych miast. Rzeki Jll, Bruche, Lauter, Saaka i kilka kanałów (Rodańsko-Reński najgłówniejszy) zraszają A. a wraz z siecią dróg żelaznych ułatwiają komunikacyję i ożywiają potężny handel. Rolnictwo na wysokim stopniu. *Przemysł* ogromny: gisernie, fabryki maszyn, tkactwo wełny i bawełny, papiernie, gorzelnie i browary, cukrownie, garbarnie i t. d. *Produkta* mineralne: żelazo, miedź, ołów, węgiel kamienny.—*Historyja*. Po upadku Rzymu przeszła A. w posiadanie Alemanów—potém weszła w skład monarchii Karola W., po którego śmierci różne przechodząc koleje, w większéj części dostała się Habsburgom; pokojem westfalskim 1648 ustąpiona Francyi, za wynagrodzeniem 3 milijonów frank., resztę zagarnęła rzeczpospolita francuska; skutkiem ostatniéj wojny francusko-niemieckiéj (1870—71) wcieloną została do cesarstwa niemieckiego wraz z częścią Lotaryngii.—Porów: Golbéry i Schweighäusser „*Antiquités de l'Alsace*“ (Par. 1828) Boyer „*Histoire d'Alsace*“ (Par. 1867): Strobel „*Vaterländische Geschichte des E.*“ (6 t. Strasb. 1840—48); Böckh „*Der Deutschen Volkszahl und Sprachgebiet*“ (Berl. 1869). Lorenz i Scherer „*Geschichte des Elsass*“ (1871).

Alzey, m. okręgowe w Hessyi Nadreńskiéj nad Selzą w urodzajnéj równinie; przemysł garbarski i tkacki znaczny.

Alzog (Jan), doktor teologii, profesor w seminaryjum poznańskiém, wydał w języku niemieckim *Historyją powszechną kościoła*, któréj wyszły dwa tłumaczenia w języku polskim. J. Belejowskiéj (Warsz. 1855, 6 tom) i ks. J. W. Sch. Piar. uzupełnione przez bisk. Stan. Krasińskiego (Petersb. 1855, 6 t.).

Aładin lub **Oładin**, nazwisko domu szlacheckiego w Rossyi, biorący początek od Lwa, przezwiskiem Aładia lub Oładia, który z księztwa smoleńskiego przeniósł się do Moskwy. *Diczko Aładin* był 1495 w orszaku Heleny córki w. księcia moskiewskiego, przybyłéj do Wilna dla poślubienia Alexandra w. księcia litewskiego.

Ałaktu-Kul. W stepach kirgiskich, w stronie północno-wschodniéj od jeziora Bałchasza, w odległości wiorst około 300, leżą dwa jeziora: bliższe Sassyk czyli Ałaktu-Kul, dalsze Ałakul, które niegdyś według wszelkiego prawdopodobieństwa stanowiły jeden wielki wodozbiór. Nazwisko *Sassyk* (po kirgisku *duszący*), powstać miało od niezdrowych wyziewów, wydzielających się z obszernych trzcinisk, w koło tego jeziora gnijących. Wpada do niego rzeka Kara-Koł, wypływająca z gór Tarbogotajskich.

Ała-Kul, nazwa kilku jezior w stepie kirgiskim, leżących pomiędzy 45° szer. a 100° dług. geogr. Pierwsze, w stepach mniejszéj hordy Kirgizów, niedaleko rzeki Tobołu i Uboganu, z wodą słoną, nieprodukującą jednakże soli; drugie jest właściwie tylko odnogą wielkiego jeziora Bałchasz, stanowiącą południową jego kończynę, które ma wodę gorzką i otoczone jest piaszczystą pustynią Taukum; trzecie najważniejsze, blizko granicy chińskiéj i miasta chińskiego Czuguczaka, do którego wpada rzeka Emyl czyli Imyl. Na niém znajduje się wyspa, a na téj wysoka śpiczasta góra, zwana Arałtiube.

Ałapajewsk, miasto w powiecie Wierchoturskim w gub. Permskiéj nad rzeką Ałapaichą, ma wielkie hamernie i huty, z powodu założenia których zbudowane r. 1701.

Ała-tau lub **Ała-tagh**, łańcuch gór, należący do systematu górnego Thian-szan i ciągnący się od wschodu ku zachodowi, od 43° do 46° szer., a 80° do 99° długości wschodniéj, wiecznemi śniegami pokryte, stanowią naturalną granicę pomiędzy posiadłościami Kirgizów, należących do wielkiéj

hordy, a Barutami, czyli dziko-kamiennymi Kirgizami, oraz państwem Chińskiém, tworząc zachodnią jego granicę. Najwyższy wierzchołek 15000 st.

Ałatyr, rzeka w gub. Niżegorodzkiéj, długa przeszło 200 wiorst, wpada do Sury w gub. Symbirskiéj, pod miastem **Ałatyrem**. Na wiosnę rozlewa się na 3 wiorsty.

Ałatyr, m. powiatowe gub. Symbirskiéj, o 29 mil od Symbirska, przy ujściu rzeki Ałatyra do Sury; ma 15 cerkwi, 2 monastery i 9,100 m. — **Ałatyrski powiat**, obejmuje około 4206 w. mil kw. i przeszło 100,000 m., zamieszkały w znacznéj części przez Mordwinów i Tatarów. Jest to najżyzniejszy powiat w gubernii, spławiający zboże swoje rzeką Surą do Wołgi.

Ałatyrska albo **Milutyńska sekta**, odrośl Skopców, założona w m. Ałatyne przez kupca Milutyna.

Ałazeja, rzeka w Syberyi wschodniéj, poczyna się w górach Ałazejskich i przepływa około 500 w. wpada do morza Lodowatego pięcioma odnogami. Znajdują się w niéj czeczugi, miętusy i inne ryby w wielkiéj obfitości; brzegi mało są zaludnione.

Ałczyn, dawna nazwa silnego pokolenia kirgiskiego, które w początkach XVIII w. łącznie z siedmiu drobniejszymi rodami stanowiło mniejszą hordę Kirgizów. Pokolenie to rozdzieliło się późniéj na 3 główne części: 1) na pokolenie Alimuły, 2) na pokolenie Bajuły i 3) na pokolenie Siedmiu Rodów.

Ałdan, rzeka żeglowna w Syberyi, blisko granicy chińskiéj, wypływa z gór Jabłonowych i poniżéj Jakucka wpada do Leny z prawéj strony. Długość jéj wynosi przeszło 2000 w., a szerokość przy straży Ałdańskiéj 750 sążni. Znaczniejsze do **Ałdanu** wpadające rzeki są: Moja i Amga.

Ałgan-Goli, w religii Kałmyków księga, w któréj sędzia piekielny Erlik-Han zapisuje wszystkie ich czyny spełnione na ziemi.

Ałgan-Taki lub **Taki-Ałgan**, weselny obrzęd u Baszkirów; mężatki i dziewki przed weselem wszczynają spór o pannę młodą; pierwsze zwyciężywszy, wyrywają narzeczonéj włosy w jedném miejscu.

Ałta lub **Ołta**, rzeka w gubernii Pułtawskiéj, powiecie Perejasławskim, poczyna się w błotach i ubiegłszy 10 mil, wpada do Trubieży pod **Perejasławiem**.

Ałtait, minerał znaleziony na Ałtaju, jest tellurkiem ołowiu, z małą ilością tellurku srebra. Nieprzezroczysty, z połyskiem metalicznym; ma barwę cyny z żółtawym odcieniem. Twardość=3.

Ałtaj, po mongolsku Altajin-Oała (Złote-góry), nazywa się tak w rozleglejszem znaczeniu, wysoki łańcuch gór w Syberyi od Irtysza do brzegów morza Ochockiego. Wielki ten systemat górny w północnéj Azyi, rozciągający się pomiędzy 48° a 52° szerokości półn. i 99° a 107° długości wschodniéj, wdzierającemi się weń dolinami Irtyszu, Jeniseja, Sieleugi i Amuru w kierunku wschodnim, podzielony jest na trzy wielkie grupy: na właściwy Ałtaj, na góry Khanggaj i Kentej. Grupa zachodnia, Ałtaj w ściślejszém znaczeniu, ciągnie się od Irtyszu w kierunku północno-wschodnim do wyższego Jenisseja i tu nagina się ku południowi aż ku źródłom Sielengi i Diabellanu. Na lewym brzegu Irtysza, rozchodzą się wschodnie dżungaryjskie stepy kirgiskie; na prawym zaś brzegu od Dżajsangu aż do ujścia Buchtarmy, wznoszą się pojedyńcze grzbiety wielkiego Etag—Ałtaju, który z północo-zachodu ku południo-wschodowi wciska się głęboko w kraj górzysty, gdzie będąc wiecznym pokryty śniegiem, mało jeszcze jest zbadany. W stronie północnéj od Buchtarmy rozciągają się z zachodu ku wschodowi, ałtajskie góry kruszcowe (Ałtajskie Biełki) ze śnieżystymi szczytami od 6 do 11 tysięcy stóp wysokimi. Daléj jeszcze ku północy wysokie grzbiety zamieniają się na wyniosłe płaszczyzny, w których kopalnie rozmaitych kruszców i zakłady hutnicze coraz większe objawiają życie. Nareszcie w stronie wschodniéj łańcuch rozchodzi się na dwa pasma obejmujące wyższą dolinę Jenisseju, to jest: pasmo Tangun-Oała ku południowi i pasmo Sajańskie na północy, stanowiące granicę między Rossyją a Chinami. Czyt. *Putieszestwije po Ałtaju* p. Szczurowskiego (1846) *Reise in d. Ałtai* 1834 p. Helmersena (Ptrburg; 1848).

Ałtajskie ludy i języki ob. Turańskie ludy i języki.

Ałtyn, dawna moneta rossyjska, wartości sześciu groszy polskich.— *Ałtyn* albo *Ałtuin*, turecka moneta złota, zawierająca w sobie 3 piastry.

Ałtyn-Chan, władca niewielkiego pokolenia Uryjanchajskiego w Dżungaryi; nazywał się właściwie *Kuczkin*, z powodu jednak, że horda jego koczowała pod Ałtajem nad jez. Ubsem, nazwany Ałtynem; w kronikach ruskich nazywają go *Złotym Carem*. W roku 1634 przyjął poddaństwo ruskie w którém pozostawał do r. 1639, i wkrótce po tém umarł.

Ałtyn-Nor, Złote albo Tieleckie lub Ałtajskie jezioro, pośród gór Tieleckich, pomiędzy gubernią Tomską i Jenissejską, długość jego wynosi około 60 w., szerokość zaś od 4 do 7 wiorst. Wielka w niém jest obfitość ryb; daje początek rzece Bii.

Ałun. Nazwą tą obejmuje się podwójne siarczany, złożone z siarczanu glinki i siarczanu jakiego alkali (potażu, sody, ammonii), albo też magnezyi lub tlenku żelaza. Wszystkie łatwo krystalizują według szeregu sześciennego, najpospoliciéj w ośmiościan, często włókniste (A. pierzasty). W naturze najpospolitszy jest A. potażowy, często jako wykwit w okolicach wulkanicznych. Wszakże cała prawie ilość A. spotrzebowywana przez przemysł otrzymuje się sztucznie. Najważniejszemi są: ałun potażowy $[(SO^4)^3 Al^2, (SO^4) K^2 + 24H^2O)]$ i ałun ammonijakalny (ammonałun) $[(SO^4)^3 Al^2, (SO^4) Am^2 + 24H^2O]$. Dawniéj używany był wyłącznie pierwszy, teraz głównie drugi, albo też mięszanina izoformiczna ich obu. A. przygotowuje się w różny sposób: a) z *kamienia ałunowego* czyli *alunitu*, minerału złożonego z ałunu i glinki, i który się przez żarzenie rozkłada, na ałun i glinkę; masę tę ługuje się wodą, ałun się rozpuszcza, następnie krystalizuje; odbywa się to na wielką skalę w Tolfa pod Civita Vecchia, zkąd ten ałun zowie się

rzymskim; b) *z łupku ałunowego i ziemi ałunowéj*, t. j. z krzemianu glinki pomięszanego z częściami żywicznemi, węglem i siarką; przez prażenie tworzy się siarczan glinki, do tego dodaje się siarczan potażu lub ammonii; c) *z gliny*, o ile można czystéj, która się wytrawia słabym kwasem siarczanym, do czego dodaje się siarczan ammonii, tanio otrzymywany z cieczy ammonijakalnych, które się tworzą przy fabrykacyi gazu oświetlającego. U nas wyrabia się A. z gliny sprowadzanéj z zagranicy. — W ałunach glinka lub potaż mogą być zastępowane ciałami jednorodnemi, (1-*a* przez tlenek chromu, żelaza, 2-*i* przez sodę, tlenek żelaza i t. d.); wszystkie te A. są zupełnie izoformiczne, tak, że kryształ jednego A. w roztworze innego, daléj narasta. A ma znaczne zastosowanie w przemyśle, najwięcéj w farbierstwie i drukowaniu perkalików, do utwierdzenia barw na tkankach; glinka ich bowiem łączy się z barwnikami i wydaje związki nierozpuszczalne w wodzie (laki farbierskie). Daléj w białoskórnictwie, w fabrykacyi papieru i t. d. W medycynie stanowi silny środek ściągający, używa się w krwotokach, słabych zapaleniach i obfitych wydzielinach. Przez ogrzewanie A. się topi, potem gęstnieje, tworząc masę białą, gąbczastą, A. *palony*, który używa się w medycynie, jako środek gryzący, podobnie jak kamień piekielny.

Ałuszta (Ałuston), miasteczko na południowym brzegu Krymu o 7 mil od Symferopola. Ma szczątki fortyfikacyi z VI w. wzniesionych przez Justyniana. Prześliczne jego położenie, podało Adamowi Mickiewiczowi treść do jednego z jego sonetów krymskich.

Ałwa albo **Halwa** (z tur.), pokarm bardzo powszechny u Słowian południowych, mianowicie tureckich; składa się z mąki pszennéj, masła, chleba, miodu i orzechów. Od r. 1857 sprzedawany przez Serbów w niektórych większych miastach państwa Węgiersko-Austryjackiego na ulicach; podobnież i w Warszawie od pewnego czasu. Niektórzy widzą w nim środek przeciwko kaszlowi.

A. M. lub **a. m.**, skrócenie oznaczające: *anno mundi* roku od stworzenia świata; albo téż *artium magister*, nauk i sztuk wyzwolonych magister.

Am, w chemii symbol ammonu.

Am lub **Fat**, miara szwedzka, dzieląca się na 4 ankry, po 15 kann; równa się $39^1/_4$ garncy polskich.

Amade albo **Omode**, ród hrabiów węgierskich, wywodzących się od Samuela *Aby*, króla Węgierskiego. Z rodu tego odznaczyli się: 1) *Amade*, który za Karola I na początku XIV w. był palatynem i nadżupanem ziemi Spiskiéj. Gdy król polski, Władysław Łokietek, zmuszony opuścić kraj schronił się do Węgier, A. dał mu przytułek w swym zamku pod Gencem, w komit. Abaujwarskim, aż do r. 1306. Następnie wspierał go zbrojnie. W r. 1311 zamordowany został w Koszycach przez tamtejszych osadników niemieckich. Czteréj jego synowie zjednoczyli się z Maciejem Trenczańskim przeciwko Karolowi I; pobici jednak w bitwie opodal Koszyc a gród ich dziedziczny pod Gencem na rozkaz króla zburzony;— 2) A. Ładysław, żyjący w pierwszéj połowie XVIII w. był prezesem Rady Namiestniczéj Węgierskiéj i odznaczył się jako poeta liryczny madziarski.

Amadeiści, zgromadzenie zakonne, założone w XV w. przez franciszkana portugalskiego Amadeusza Jana Menez, trwało tylko do czasów papieża Pijusa V.

Amadeo (Giovanni Antonio), znakomity rzeźbiarz włoski szkoły lombardzkiéj, ur. w Pawii † około 1471. Z utworów jego, wysoko cenią, pomnik prawnika Antoniego Mellio, w kościele Ś. Wawrzyńca w Kremonie i pomnik Bartłomieja Colleoni, sławnego dowódcy kondotierów, w kościele Ś. Maria Maggiore w Bergamo.

Amadeusz (po polsku Bogumił), imię najczęściéj napotykane w domu Sabaudzkim. — **Amadeusz I** najstarszy syn hr. Humberta na początku XI w.— **A. II**, szwagier cesarza Henryka IV, któremu pomagał w pojednaniu się z papieżem w Kanossie.— **A. III**, panował od 1108 — 49, † wracając z krucyjaty.— **A. IV**, ur. 1197 panował 1233— 53; mianowany był przez Cesarza Fryderyka II Księciem Aosta i Chablais.— **A. V**, Wielki, ur. 1249, †1323; jeden z najwalczniejszych i najmędrszych książąt swego czasu, pozyskał godność księcia państwa.— **A. VI**, zwany zielony hrabia, ur. 1334 † 1383; zdobył Faussigny, Gex, znaczną część Piemontu i Valrencey oraz wikaryjuszostwo we Włoszech północnych. Zasłużył się mądremi prawami i dobrą administracyją. — **A. VII**, ur. 1360 † 1391, przyłączył do swych posiadłości dwa miasta: Coni i Nizza. — **A. VIII** ur. 1383, objął rządy 1398, zakupił hrabstwo Genewskie, i wyjednał uznanie Sabaudyi za księztwo udzielne. W r. 1434 złożył rządy i w towarzystwie sześciu rycerzy osiadł w pustelni Ripaille nad jeziorem Genewskiém. Wybrany 1439 przez sobór bazylejski papieżem, wstąpił na stolicę apostolską pod imieniem Felixa V, lecz zniechęcony niepowodzeniem i sporami z przeciwnikiem swoim antypapieżem Mikołajem V, zrzekł się tyjary † 1451 w Genewie. — **A. IX**, ur. 1435, jako człowiek słaby i niedołężny, powierzył rządy swéj żonie z tytułem regentki, † 1472.

Amadeusz (Ferd. Maryja) ks. Aosty, drugi syn Wiktora Emanuela kr. włoskiego, ur. 1845. W bitwie pod Custozza 1866 lekko raniony, późniéj zajmując się marynarką, mianowany kontradmirałem, 1867 ożeniony z bogatą ks. włoską, dal Pozzodi Cisterna. Po rewolucyi wrześniowéj w Hiszpanii 1868 i wypędzeniu królowéj Izabelli, kiedy różni kandydaci ofiarowanego tronu przyjąć nie chcieli, za staraniem gen. Prima wybrany został przez kortezy 16 Listop. 1870 r. królem Hiszpanii i koronował się pod imieniem Amadeusza I. Odznacza się prostotą i otwartością charakteru, odwagą i energiją, a odrzuceniem przesadnéj, dworskiéj etykiety zyskał u ludu popularność; dotychczasowe jego rządy na drodze konstytucyjnéj zmierzają do przetworzenia Hiszpanii w porządne i silne państwo — ale usiłowania króla znajdują nieprzełamaną zaporę w mnogości stronnictw, które reprezentując różnorodne ideje i dążności utrzy-

mują kraj w anarchii. I tak wiosną roku bieżącego Karliści podnieśli oręż przeciw rządom A., ale powstanie to nie znajduje poparcia u narodu.

Amadis, w poezyi rycerskiéj imię kilku bohaterów, na czele których stoi *Amadis Gallijski*. Powieść o nim jest nietylko najdawniejszym romansem i wzorem wszystkich innych, ale także najlepszym z tak zwanych romansów amadisowych. Treścią jego jest historyja miłosna franc. królewicza A. z angielską księżniczką Oryjaną. Pierwsze cztery księgi, pierwiastkowo przez Vasco de Lobeira z Oporto między 1342 i 1367 w portugalskim języku napisane, potém na język hiszpański przełożone, następnie przez Garcia Ordonez de Montalro około 1460 przerobione i pomiędzy 1492 a 1505 po raz pierwszy drukowane, obejmują właściwego „*Amadisa z Gallii*“ i mają wysoką wartość estetyczną; piątą o czynach Esplandiana dodał Montalvo, resztę zaś o czynach innych następców Amadisa z Gallii, dorobili inni poeci. We Francyi, gdzie Mikołaj Herberay, Sieur des Essarts 1540—48, pierwsze 8 ksiąg po francusku wydał, romans ten przedłużony został do ksiąg 24, a nareszcie przez Gilberta Saunier, Sieur de Duverdier dodany został koniec w 7 tom. Romanse te były w swoim czasie bardzo lubiane, przekładane na wszystkie języki i naśladowane.

Amadoki, Amadoka, lud, miasto, góra i jezioro w Sarmacyi Ptolomeuszowéj, nad Dnieprem, w stronie północno zachodniéj względem dzisiejszego Nowo-Moskiewska w gub. Jekaterynosławskiéj. Góry *Amadoka* leżały na północ Chersonezu Tauryckiego, w dzisiejszéj gubernii Charkowskiéj.

Amadori (Józef), genijalny kompozytor dawnéj szkoły rzymskiéj, w śpiewie uczeń sławnego Bernachi. Z dzieł jego pozostały: oratorium *Il Martiro de St. Adriano* i kantata *Pria che giunge a godere*.

Amaduzzi (Donat), kompozytor włoski z XVII w. autor rzadkich już dzisiaj motetów.—**Amaduzzi** (Jan Krzysztof), znakomity starożytnik i filolog włoski, ur. 1742, † 1792, profesor języka greckiego w Rzymie i dyrektor drukarni Propagandy. Celniejsze pisma jego są: *Anecdota et manuscriptis condicibus* (Rzym 1773); *Monumenta vetusta in hortis coelimontis et aedibus Matthejorum*.

Amak (duń. *Amager*), wyspa na Sundzie mająca 1 milę kw. powierzchni, oddzielona od Zelandyi wąską cieśniną Kallebostrand, 9200 m. w większéj części pochodzenia holenderskiego. Część Kopenhagi zbudowana jest na téj wyspie, któréj mieszkańcy uchodzą za wybornych marynarzy.

Amakoza v. Amaxa jedno z plemion Kafrów.

Amakuki lub **Amaxichi** stolica wyspy Santa Maura, ma dwie warownie S. Alexandra i S. Maury, 4600 m. stolica arcybiskupa greckiego i władz rządowych. Port niedostępny dla większych statków.

Amalaryjusz Fortunatus, arcybiskup trewirski w IX w., wysyłany był przez Karola W. na opowiadanie ewangelii Sasom i do Konstantynopola w układach o pokój z cesarzem greckim.

Amalaryk. syn i następca Alaryka II króla Wizygotów. Jako aryjanin prześladował żonę swą Klotyldę królowę frankońską, przywiązaną do wiary katolickiéj, która wezwała na pomoc brata swego Childeberta. Pobity w kilku potyczkach, uciekł do Hiszpanii, gdzie został zamordowany przez własnych poddanych (531).

Amalaryk v. Amaury I, kr. Jerozolimski 1162—1173. Szczęśliwy w początkowych wojnach z Egiptem, w końcu mimo waleczności został pokonany.

Amalaryk v. Amaury II, (de Lusignan) ostatni tytularny król Jerozolimski, † 1205.

Amalazunta, córka Teodoryka W. słynna z rozumu i piękności, matka Atalaryka. Podczas małoletności syna, przeznaczonego na tron przez Teodoryka, rządziła od 526 państwem jako regentka, mądrze i łagodnie. Po śmierci syna oddała swą rękę Teodatowi, siostrzanowi Teodoryka, nadając mu tytuł królewski, pomimo że rządy przy niéj miały pozostać. T. kazał żonę swą udusić 534, a zbrodnia jego dała powód Justynijanowi do długiéj wojny, któréj następstwem był upadek państwa ostrogockiego.

Amalek, wnuk Ezawa, protoplasta Amalecytów.

Amalecyci, naród edomicki, osiadły w połud. zachod. stronie Palestyny, pomiędzy Egiptem, Filistyją i pustynią Synajską; wieczny nieprzyjaciel Izraela. Zwyciężony przez Saula i Dawida, nie pojawia się już od tego czasu w historyi. *Agag* imię, które wszyscy prawie królowie A. nosili, oznacza niekiedy cały naród Amalecytów.

Amalfi, miasto portowe Neapolitańskie nad zatoką Salerno, 4,500 m. Tworzyło ono przez pewien przeciąg czasu oddzielną rzeczpospolitę i prowadząc znaczny handel ze Wschodem, było w wiekach średnich jedném z największych i najbogatszych miast włoskich. Pizanie zniszczyli potęgę A. w XII w. Miejsce urodzenia Mazaniela i Flavia Gioja, wynalazcy kompasu.

Amalgam, nazwa dawana spiżom różnych metali n. p. złota, srebra, cyny i t. p. z rtęcią. Pod wpływem ciepła A. się rozkładają, przyczem rtęć się ulatnia; na téj zasadzie A. złota i srebra służą do złocenia i srebrzenia. A. cyny służy do podlewania zwierciadeł, A. srebra i palladu do plombowania zębów. *Amalgamacyją* nazywa się w hutnictwie sposób otrzymywania czystego złota lub srebra; przez dodanie rtęci do rudy tworzy się A., z którego się następnie czysty metal oddziela. Sposób ten datuje się od 16 wieku.

Amalgamat, rodzimy związek srebra z rtęcią, stanowiący minerał srebrzystego koloru, z połyskiem metalicznym. Krystalizuje w 12-ściany rombowe. Twardość ma 2, 5, cięż. gat. 12, 119. Znajduje się w Bawaryi, Węgrzech, Hiszpanii, we Francyi. W rudach platynowych w Kolumbii, oraz w kopalniach Kalifornii i Australii odkryto także *amalgamat złota*.

Amalli (Tomasz), profesor wydziału lekarskiego w akademii krakowskiéj, około 1441.

Amalija ob. Amelija.

Amalname, księga przeznaczenia u Mahometan,

w któréj aniołowie zapisują dobre i złe uczynki każdego człowieka.

Amalowie, bohaterska rodzina Gotów, tak nazwana od króla Amala, z któréj Ostrogoci wybierali swoich władców. Spokrewnioném z Amalami imieniem *Amelungów*, t. j. potomków Amala, w starych poezyjach niemieckich nazywają Teodoryka W. wraz z jego rycerzami.

Amaltea, nazywała się koza, która ukrytego przed Saturnem Jowisza na wyspie Krecie karmiła i za to pośród gwiazd została umieszczoną. Według innych Amaltea nimfa, córka Melisseusa, która Jowisza koziém mlekiem wypielęgnować miała. Jowisz podarował oderwany róg kozi, córkom Melisseusa z tém błogosławieństwem, że z niego wszystko co im do utrzymania potrzebne, czerpać będą. Stąd ów *róg Amaltei, czyli róg obfitości* (Cornu Amaltheae, cornu copiae).

Amalteo lub **Amaetheus** (Hieronim), ur. 1506 † 1574, znakomity lekarz włoski i poeta łaciński, którego zwłaszcza epigramata godne są uwagi. Jego utwory zostały wydane razem z poezyjami dwu jego braci *Korneliusza* i *Giambattisty* w Wenecyi 1627 pod tyt. „*Trium fratrum Amaltheorum Carmina*".

Amalteo (Pompejusz), malarz szkoły weneckiéj, ur. 1505 † 1588 uczeń i zięć sławnego Pordenone. Wyborny kolorysta i dobry rysownik. Katedra w Trewizie posiada jeden z najznakomitszych utworów tego artysty, *krzyż niesiony przez aniołów*. Inne jego obrazy również na chlubną zasługujące wzmiankę, znajdują się w kościołach w Udinie i w Cenadzie.

Amałajewa, rzeka w Syberyi, przechodząca przez powiat Żygański w gubernii Jakuckiéj, wpada do morza Lodowatego, dł. 200 w.

Amambechi, łańcuch gór od 40—50 mil długi w Ameryce południowéj, stanowi dział wodny między obszarami rzek Parana i Paraguay

Aman, wykrzyknik arabski, znaczący: biada! litość! Stąd w bitwie: prosić amanu, jest to samo co prosić o pardon.

Aman lub **Haman**, sławny w Piśmie Ś. Amalecyta ze swéj bezbożności i dumy. Minister i ulubieniec króla perskiego Aswerusa, podczas niewoli babilońskiéj, powziął gwałtowną nienawiść przeciwko żydowi Mardocheuszowi, za to że ten wzbraniał się klękać przed nim i wyjednał u króla rozkaz wytracenia wszystkich Żydów, lecz Estera, żona Aswerusa, a siostrzenica Mardocheusza, odwróciła gniew króla przeciwko samemu ministrowi, który został powieszony na szubienicy, przygotowanéj dla Mardocheusza (453 przed Chr.).

Aman-Karagaj, jeden z siedmiu okręgów, na które podzielony jest step średniéj hordy Kirgizów. Zarząd tego nazwiska leży w bliskości rzeki Ubugana, wypływającéj z jeziora Kisz-Murum i wpadającéj do Tobołu, a stanowiącéj granicę między stepami mniejszéj i średniéj hordy Kirgizów.

Amand (święty) biskup Bordeaux w V w. Drugi St. Amand był biskupem w Tongres i apostołem w Belgii (628).

Amand (Jan de Saint), kanonik turnejski około r. 1200, jeden z najświatlejszych lekarzy swojego czasu. Pisał komentarze i robił wyciągi z dzieł Hippokratesa i Gallena. Ważniejsze jego dzieła są: *Expositio sive additio super Antidotarium Nicolai* (Wenecyja 1527) oraz: *De usu idoneo auxiliorum* (w Moguncyi 1533).

Amand (Saint A. les Eaux), francuskie m. okręgowe depart. Nord, nad Skarpą, 10,300 m. Ma znaczne fabryki nici batystowych, sukna i inne, oraz piękne szczątki bogatego niegdyś opactwa Benedyktynów, założonego w VII w.; wody mineralne siarczane, znane za czasów rzymskich, używane głównie do kąpieli szlamowych w cierpieniach artrytycznych i wrzodach długotrwałych.

Amand (Saint) lub **Saint-Amand-Mont-Rond**, m. okręgowe w depart. Cher, niedaleko Bourges, 9,000 m. Znaczny handel i przemysł.

Amandina ob Emulsina.

Amanityna, zasada lotna, nietrująca, zawarta w mucharach (*Amanita muscaria*), gdy własności tych grzybów trujące zależą od kwasu mucharowego.

Amantium Jesu societas, protestanckie towarzystwo miłujących Jezusa, założone przez barona Wels 1664, celem nawracania pogan. Gdy ono nie przyniosło zamierzonych owoców, Wels udał się jako misyjonarz do Surinam i Essequebo, gdzie wkrótce umarł.

Amanuensis, tak się nazywał u Rzymian niewolnik, używany do zatrudnień naukowych, jako to: do pisania, przepisywania, dyktowania, czytania i t. p. I dziś jeszcze nazwa ta, jak również n. famulusa, oznacza w uniwersytetach niemieckich ucznia, który profesorowi, zostając pod jego ręką wyświadcza niektóre drobne usługi.

Amanus, Amańskie góry, północno-zachodnie pasmo gór Taurus w Azyi Mniejszéj, które oddzielały Syryję od Cylicyi. Znajdują się tu sławne wąwozy Amańskie, któremi Alexander W. przeszedł do Syryi.

Amapala, m. z wybornym portem nad zatoką t. n. na oceanie Wielkim, w rzeczypospolitéj Honduras, w środkowéj Ameryce.

Amar (Andrzéj), ur. w Grenobli 1750 † 1816 w Paryżu. Przed rewolucyją adwokat parlamentu w Grenobli, 1792 delegowany do konwencyi, zasiadł w Górze i głosował za śmiercią Ludwika XVI bez apelacyi; przyczynił się do upadku Żyrondystów, był prezesem komitetu bezpieczeństwa publicznego, a po zwaleniu Robespierra 9 Termidora, zostawał w chwilowém niebezpieczeństwie, jednakże zdołał się ocalić. Czasy cesarstwa przepędził na uboczu i téj tylko okoliczności zawdzięczał, że nie uległ ani karze, ani prześladowaniu za rządów Restauracyi.

Amar Duvivier (Jan Augustyn), uczony francuski, ur. w Paryżu 1765, † 1833. Bibliotekarz akademii i jeden z pierwszych profesorów kolegijum Henry-

ka IV. Z dzieł jego na szczególną zasługuje uwagę: *Cours complet de Rhétorique*. Oprócz tego pisał jeszcze poezyje i dramata.

Amara, (med.), środki gorzkie (ob.)

Amarant, *szkarłat*, (*Amaranthus*), rodzaj rodziny *amarantowatych*. Wszystkie gatunki roczne, kwiaty zebrane w kłosy lub grona wierzchołkowe. Ojczyzną amarantu jest pas zwrotnikowy Azyi, w naszych ogrodach hodują go dla piękności kwiatów purpurowych. Główne gatunki ozdobne są: *A. caudatus*, zwany n nas prosem tureckiem i *A. tricolor*. A. był u starożytnych oznaką żałoby, chodowano go na grobach. *A. frumantaceus* uprawia się w Indyjach wsch. dla nasion, które wydają mąkę, *A. oleraceus* ulubiona tamże jarzyna.

Amarantowate, (*Amaranthaceae*, *szkarłatowate*). Rośliny zielne lub podkrzewy, liście naprzeciwległe, kwiaty drobne w kłos lub wiechę zebrane, kielich jednolistny, trwały, 5 razy głęboko wcięty, pręcików 3 do 5, owoc najczęściéj niełupka. Gatunków około 200, znaczna większość exotycznych. Monografije ich podali: Wildenow 1790, Jussieu 1803, Martius 1825.

Amarantowe drzewo, piękne i twarde drewno, barwy ciemno-krwistéj, przybywające z Brazylii i Indyj zachodnich; pospolity surrogat machoniu.

Amarapura v. **Ummerapura** m. indyjskie w państwie Birmanów, na lewym brzegu Irawaddy, założone 1783 i przeznaczone na stolicę, liczyło za świetnych swoich czasów 170000 m. Po przeniesieniu stolicy do Awy (1823) oddalonéj o półtory mili, zaczęło szybko upadać, tak że dzisiaj ma zaledwie 90000 ludności.

Amara-Sinha, indyjski gramatyk, żyjący prawdopodobnie w I w. przed Chr. Napisał najsławniejszy słownik sanskrycki „*Amara Kosha*"

Amardowie v. **Mardowie**, naród wojowniczy i rozbójniczy, na południowych brzegach morza Kaspijskiego, przez Alexandra W. ujarzmiony. Plinijusz daje także tę nazwę jednemu plemieniu Scytów.

Amari (Michał) mąż stanu i znakomity historyk włoski, ur. w Palermie 1806. Najważniejszém jego dziełem jest historyja *Nieszporów sycylijskich*, która wielkie miała powodzenie i była tłumaczoną na rozmaite języki. Wygnany z powodu swoich opinij liberalnych, szukał schronienia we Francyi, skąd podczas rewolucyi 1848 powrócił do Sycylii i mianowany był członkiem parlamentu oraz ministrem finansów. 1849 wrócił do Paryża i zajmował się daléj ulubionémi studyjami. Podczas rewolucyi 1859 rzucił się znowu na pole czynu i pod dyktaturą Garibaldi'ego był ministrem spraw zagranicznych; po ukonstytuowaniu się królestwa włoskiego mianowany senatorem, a 1863 ministrem oświecenia; 1864 usunął się do życia prywatnego i pracował nad historyją zdobycia Sycylii przez Muzułmanów, którego to dzieła tom pierwszy wyszedł 1853, a drugi 1858.

Amari (Emeryk) mąż stanu i publicysta włoski, ur. w Palermo 1810, † 1870 tamże. 1841, był dyrektorem domu obłąkanych i profesorem prawa karnego przy uniwersytecie, a następnie dyrektorem nowego więzienia w Palermie; 1848 przed samym wybuchem rewolucyi uwięziony; lecz wkrótce uwolniony, został powołany do komitetu bezpieczeństwa publicznego, a potém jako członek izby odznaczał się wielką wymową. Wysłany z misyją do króla Karola Alberta i do księcia Genui powrócił do Palermo jednocześnie z rozpoczęciem kroków nieprzyjacielskich pomiędzy wojskami neapolitańskiemi i sycylijskiemi (w Marcu 1849). Skutkiem poniesionéj klęski wydalił się z kraju do Sardynii; 1861 wrócił do ojczyzny, wstąpił do zarządu nowo utworzonego namiestnikostwa Sycylii, a następnie został wybrany do parlamentu Włoskiego. Był także członkiem Akademii filozofii. W pracach swoich zajmował się głównie prawem karném i ekonomiją polityczną. Wykład jego w Palermie miał nadzwyczajne powodzenie. W 1838 założył w témże mieście *Dziennik statystyczny*, w trzy lata potém wydał dzieło p. t. *Essai sur la théorie du Progrès*. Obok tego wydał jeszcze broszurę *O postępie przemysłu*.

Amaru, poeta indyjski z pierwszego wieku naszéj ery, autor stu poezyj p. t. *Amaru szatajam*, których treścią są dzieje Amora, zwanego po indyjsku Kame.

Amaryjasz, imię kilku osób wspominanych w Starym Testamencie, między któremi było dwu arcykapłanów.

Amaryllis albo *lilija narcyzowa*, rodzaj rodziny Amarylissowych, gatunków znanych około 150; mają korzeń cebulkorodny, kwiaty wielkie, bardzo ozdobne, rozwijające się z jednolistnéj pochwy. Pochodzą głównie z Amer. pd.,—w naszych zaś ogrodach znane są: **A.** *formosissima* i **A.** *reginae*.

Amaryllisowate, rodzaj roślin jednoliściowych, mających kielich jednolistny, rurkowaty, 6 działkowy; pręcików 6 wolnych lub zrosłych nitkami. Owoce, torebka lub jagoda jedno lub trzyziarnowa. Korzeń cebulkorodny lub włóknisty. Wiele gatunków choduje się jako ozdobne; główniejsze rodzaje: *Crinum*, *Amaryllis*, *Narcissus*, *Alstroemeria*, *Agave*. Por. Herberta *Monografiją* **A.**

Amarynt, miasteczko na wyspie Eubei, gdzie szczególną cześć oddawano Dyjanie, podczas uroczystości zwanych *amaryntyjami* lub *amaryzyjami*.

Amaseo (Romulo), uczony filolog, ur. 1492, † 1552 profesor języków starożytnych w Padwie i Bononii, wytwornym stylem przełożył Xenofonta i Pauzanijasza.

Amaski, (Bazyli), napisał po łacinie książkę, wydaną w Wilnie 1581, *O pochodzeniu Ducha św.*

Amassi, naród w Sarmacyi azyjatyckiéj, w półn.-wschodniéj stronie morza Azowskiego.

Amastrys, córka Oxyjatresa, żona Kratera, potém Dyjonizyjusza, tyrana Heraklei, a w końcu Lyzimacha przez którego została porzuconą. Przywłaszczywszy sobie rządy w Heraklei, była zamordowaną przez własnych synów 285 przed Chr.

Amat, waga w Batawii, wyrównywająca około 225 funtom.

Amat (Paweł-Leopold), śpiewak i muzyk francuski, ur. w Tuluzie 1819, jest autorem mnóstwa

romansów, które mu zjednały wielką popularność. Nadto przedstawił w teatrze paryskim *Bouffes* kilka sztuk, których wesoła i jowialna muzyka rzadkie miała powodzenie.

Amata, żona Latinusa. Powiesiła się z rozpaczy, nie mogąc przeszkodzić małżeństwu Eneasza ze swą córką Lawiniją, którą, poprzednio przyrzekła Turnusowi.

Amathus lub **Amathunt**, teraz Limisso, miasto na południowym brzegu Cypru, sławne świątynią Wenery, czczonéj tu wraz z Adonisem, którą od tego miasta zwano także *Amathusia*. Kiedyś bogate kopalnie miedzi.

Amati, sławna rodzina artystów i fabrykantów skrzypiec w Kremonie w XVI i XVII w. **Andrzej A.** jest najdawniéj wspominanym. Synowie jego: **Antoni i Hieronim** doprowadzili fabrykę do największéj świetności 1590—1620. Za **Mikołaja** już ona upadać zaczęła. Zwane od nich skrzypce *Amati* albo Kremońskie, bywają bardzo poszukiwane i drogo płacone, lecz prawdziwe są dzisiaj niezmiernie rzadkie.

Amati (Karol), ur. 1776, † 1852, znakomity architekt; wybudował część fasady kościoła katedralnego Ś. Karola Boromeusza w Medyjolanie, oraz napisał kilka dzieł o budownictwie między innemi „*Antichità di Milano*“ (Medyjol. 1822).

Amatitlan v. *San Juan de A.* m. w Gwatemali nad jez. t. n., w kwitnącym stanie chodowla koszenili, plantacyje trzciny cukrowéj i gorące źródła mineralne 8000 m.

Amatus Lusitanus, lekarz i botanik ur. w Portugalii 1540 z rodziny żydowskiéj. Zostawił kilka dzieł dotyczących medycyny.

Amann (Justynijan), ur. w Zurich 1539, † 1591 w Norymberdze znakomity rytownik. Drzeworyty jego były u nas użyte do biblii Szarffenbergerowskiéj. Jest także jego roboty na blaszce portret Stefana Batorego z r. 1576 i drugi większych rozmiarów na drzewie.

Amaurosa ob. Ślepota.

Amaury I, Amaury II, ob. *Amalaryk I, Amalaryk II.*

Amaury (de Chartres), filozof i teolog francuski XII w.; w dziele „*Physion*“ głosił naukę w rodzaju panteizmu mistycznego, poczerpniętego w pismach *Scot'a Erigeny*. Potępiony został przez Inocentego III 1204.

Amaury Duval (Eugenijusz Emanuel), malarz ur. w Montrouge pod Paryżem 1808, uczeń sławnego portrecisty Ingres. Z licznych prac jego historycznych i religijnych na szczególną zasługują uwagę: *Pasterz grecki odkrywający starożytną płaskorzeźbę*; malowidła fresko w kościele Saint-Germain en Laye, Saint-Germain l'Auxerrois i w Saint-Merry, oraz *Dziewica wychodząca z kąpieli*, podziwiana powszechnie na wystawie 1864.

Amaza, syn Jetra i Abigail siostry Dawida, dowódca zbuntowanego przeciw Dawidowi wojska Absalona, został zdradziecko zabity przez Joaba, wodza wojsk Dawidowych, którego miejsce było dlań przeznaczone.

Amaza, syn Adali, był naczelnikiem pokolenia Efraim za króla Achaza.

Amazar czyli **Amazyr**, rz. w Syberyi, wpada do Amuru z lewéj strony, źródła w górach Jabłonowych; 300 w. dł.

Amazonas, ob. Alto Amazonas.

Amazonka, rzeka dla tego tak nazwana, że pierwsi przybyli do Ameryki Europejczykowie poczytywali konnych Indyjan, z powodu ich ubioru, za rzeczywiste Amazonki. Pod względem obszaru 125,000 m. kw. i obfitości wody największa rzeka na kuli ziemskiéj. Powstaje z dwu rzek: *Tunguragua*, biorącéj początek z jeziora *Lauricocha* w Andach Peruwijańskich na wysokości 12,000 st. i *Ucayale* płynącéj z Wyższego Peru. Ogromne masy wód swoich toczy najprzód przez Kordyljery, tworząc 13 wodospadów, a następnie przedarłszy się przez skaliste czeluście *Manseriche*, po llanosach wschod.-połud. Ameryki do oceanu Atlantyckiego. Od przyjęcia Rio Negro do Ucalaye nosi nazwę *Maranon*, a do spotkania się z Madeirą, *Solimoes*, odtąd zaś aż do ujścia do oceanu przybiera właściwe nazwisko Amazonki. Przy ujściu swojém na 35 mil szerokiém, dwa jéj główne ramiona: *Rio Maranon* i *Rio-Para* tworzą wyspę zwaną *Isla de las Juanos* albo *Marajo*. Długość jéj biegu wynosi 857 mil, a linija prosta, poprowadzona od początku do ujścia mil 387. Wydobywszy się z średniego łańcucha Andów, w ciągu swego biegu w kierunku wschodnim przez niziny Ameryki południowéj, przez żyzne krainy Peru, Ekwatoru i Brazylii jest spławną. Pośród wpadających do niéj rzek znajduje się przeszło 60 takich, które długością swoją przewyższają Ren i Wisłę. Brzegi Amazonki okryte są olbrzymią roślinnością i nieprzebytymi lasami, obfitującymi w jaguary, węże, mnóstwo rzadkiego ptastwa i niezliczone stada małp; wody zaś jéj, prócz wszelkiego rodzaju ryb, zawierają w sobie krokodyle dochodzące do 10 metrów długości i żółwie, słynne z dobrego smaku. **A.** odkrył przy ujściu *Yanez Pinzon* 1500 r., objechał ją towarzysz Pizzara *Orelhana* (1540—41). W późniejszych czasach badali **A.** Pedro *Texeira* (1637—39); jezuita Samuel *Fritz* (1743—44); *Condamine* (1743—44) *Spix* i *Maxtius* (1820), *Maw* (1829); *Poppig* (1831—32); hr. *Castelnau* (1846); *Herndon* i *Gibbon* 1850—52. Porów. *Herndon „Exploration of the valley of the Amason“* (Wasing. 1853).

Amazonki (z gr. bez piersi), tak dawne greckie podania nazywają kobiety, które miały sobie wypalać lewą pierś, by w rycerskich wyprawach mogły lepiéj z łuku strzelać. Mieszkały one na brzegach morza Czarnego, w Scytyi a nawet i w Afryce i niejednokrotnie spotykały się z bohaterami wojny trojańskiéj. Zostawały pod rządem własnéj królowéj, w państwie swojém nie cierpiały mężczyzn i tylko dla utrzymania rodu swojego wchodziły w stosunki z bliższymi sąsiadami. Amazonki bywają często przedmiotem sztuki malarskiéj i rzeźbiarskiéj. Dzisiaj zaś imieniem tem nazywają kobietę śmiałą i odważną, albo téż kobietę jeżdżącą konno, a od téj ostatniéj nazwa-

no także *amazonką* ubranie, służące niewiastom do konnéj jazdy. Por. Steiner „*Amazonenmythus in der antiken Plastik*“ (Lipsk 1857).

Amazonki, nazwa nadana przez Buffona papugom (ob.) amerykańskim, z ubarwieniem czerwonem na końcach skrzydeł, stąd, że żyją nad brzegami rzeki Amazonki.

Amazonki Czeskie. Podług opowieści kronikarskiéj, znanéj powszechnie w Czechach, po śmierci księżny Libuszy, dziewice jéj dworu postanowiły wybrać sobie na księżnę jednę z pomiędzy siebie, któréj na imię było Własta (ob.), przytém tak się urządzić, aby nie potrzebowały ulegać woli mężczyzn. W tym celu wystawiły sobie na lewym brzegu Wełtawy, niedaleko od Pragi, warowny gród *Diewin* (ob.), gdzie wkrótce zgromadziło się około 600 innych dziewic. Własta rozdzieliła wszystkie te swoje towarzyszki na trzy części: mądrzejszym poruczyła straż grodu i uczyła tego, co było potrzeba im, aby były zdolne zasiadać w sejmie; piękniejszym kazała się doskonalić w sztuce upiększania, oraz w wymowie i dowcipie, ażeby mogła je używać przeciwko mężczyznom; pozostałe zaś miały poleconém ćwiczyć się w wojskowém rzemiośle. Urządziwszy się tak, napadły na sąsiedni gród rycerza Metola, i zabiły go. Był to początek wojennych działań tych A. Własta bowiem postanowiła była wytępić wszystkich mężczyzn. Ci zaś dotąd, pomimo przestrogi księcia Przemyśla, lekceważąc sobie dotychczasowe przygotowania na Diewinie, usłyszawszy o owym napadzie i mordzie, zebrali się nareszcie i oblegli dziewiczy gród, lecz zostali zupełnie pobici pozostawiwszy trzystu poległych. Postanowiono zemścić się: Diewin oblężony został a jednocześnie w nocy pod dozorem samego Przemyśla, wystawiono na prawym brzegu Wełtawy, tuż naprzeciwko Diewina drewnianą warownię Wyszehrad. Od tego czasu walczono całe pięć lat; ale mężczyznom ciągle źle się jakoś wiodło, będące bowiem u nich w służbie niewiasty, o wszystkich ich zamiarach tajemnie zawiadamiały Włastę; przytém jéj polecenie, aby żony zabijały swych mężów, odnosiło także swój skutek. Działając zawsze podstępnie, zawezwały pewną liczbę młodzieży, jakoby celem ułożenia warunków przymierza; następnie „najpiękniejsze“ zwierzyły się swoim wybrańcom, że radeby wyswobodzić się z téj niewoli i umówiły się w jaki sposób mają być uwolnione. Mężczyźni stawili się, lecz zastali tylko zasadzkę i zostali wymordowani. Razu jednego dowiedziawszy się A. że znakomity Ctirad udaje się w podróż, za pośrednictwem jednéj, najurodziwszéj z pomiędzy siebie imieniem *Szarka* (ob.), wzięły go do niewoli, wszystką jego czeladź wymordowały a samego zabiły wbiwszy na pal. W tym czasie sejm dziewiczy uchwalił, aby Własta rządziła całym krajem i aby mężczyźni pracowali tylko w roli; że każdemu nowonarodzonemu chłopcu ma być ucięty prawy palec i wyłupione prawe oko, aby nie był zdolny na żołnierza; wszystkie dziewczęta mają pozostawać przy książęcym dworze i wybierać sobie mężów wedle swojéj woli. Od tego czasu mężczyźni zaczęli wojować drobnemi podjazdami w okolicy Diewina, zabijając każdą schwytaną; później pod pozorem zawarcia przymierza udało się im sprowadzić na Wyszehrad pewną liczbę najznakomitszych A. które jako pozbawione czci za pomocą podstępu, nie wróciły już do Diewina. Własta chcąc się zemścić za tę zdradę, obległa Wyszehrad, i poległa w czasie boju, który się skończył pośpiesznym odwrotem A. ku Diewinowi; dognane jednak pod samym grodem, nie zdołały odeprzeć pogoni, która wraz z niemi wpadła do grodu, wymordowała je co do jednéj i spaliła gród do szczętu.— Opowieść ta posłużyła za osnowę S. Hniewkowskiemu do poematu *Diewin* (w języku czeskim); K. E. Ebert zaś użył ją do swego poematu w języku niemieckim pod tyt. *Wlasta*.

Amazoński kamień, amazonit, zielone odmiany spatu polnego (ortoklazu); kamień ozdobny z Syberyi.

Amazyja, starożytne miasto w Turcyi Azyjatyckiéj nad rz. Iris, 25,000 m. Posiada mnóstwo dawnych pomników (groby królewskie, wodociągi i t. p.), tudzież wspaniałe budowle z czasów Seldżuków; ogromny handel jedwabiem, piękne winnice i sady. Niegdyś rezydencyja królów Pontu; miejsce urodzenia geografa Strabona.

Amazyjasz, syn i następca Joasa Króla Judy. Zwyciężył Idumejczyków i zdobył ich stolicę Petra; lecz gdy wzbiwszy się w dumę, kłaniał się bałwanom i porzucił prawdziwego Boga, ściągnął na siebie jego karę; albowiem wyzwawszy Joasa króla izraelskiego, został przez niego pobity pod Bethsames i wzięty do niewoli a mury Jerozolimy zburzone od strony królestwa Izraela. Wkrótce odzyskał jednak wolność i panował jeszcze lat 15. Uciekając przed spiskiem, jaki przeciw niemu uknuto, został dognany i zabity w Lachis.

Amazys I, król Egiptu, panował około 1840 przed Chr.; pokonał ludy pasterskie osiadłe w dolnym Egipcie. On to tyrańskiém prześladowaniem zmusił Izraelitów do opuszczenia tego kraju.— **Amazys II** (569—526), był przyjacielem Greków, zawarł z Polykratesem tyranem z Samos przymierze i podbił Cypr. Za jego rządów doszedł Egipt najświetniejszego rozwoju i z jego śmiercią skończył się cały blask historyi egipskiéj.

Amba, tak się nazywają w Abissynii wyniosłości pośród równin stromo wspinające się w górę i zakończone płaszczyznami, zwykle zamieszkałemi i dobrze uprawnemi.

Ambalaż (fr. *emballage*), sztuka opakowywania przewożonych towarów, lub też samo opakowanie.

Ambalema, miasto w wolném państwie Nowéj Granady w południowéj Ameryce nad rz. Magdalena, 13 mil na zachód od Bogoty, 9,700 m. W okolicy uprawiają tytoń sławny ze swojéj dobroci.

Amballa v. **Umballa**, m. w półn.-zachod. stronie Indyj Przedgangesowych 12,000 m. po większéj części Mahometan, pamiętne *konwenecyją Ambalaską* zawartą 1869 pomiędzy wicekrólem Indyj lordem

Mayo i Szyr-Ali emirem Afganistanu, skutkiem któréj ten ostatni został sprzymierzeńcem Anglii.

Ambargo (hiszp. *embargo*), znaczy toż samo co sekwestr, przyaresztowanie statków lub towarów, używane często przez państwa po wybuchnięciu wojny.—Dziś prawo to nie jest tak surowe; najczęściéj bowiem zostawiają okrętom państwa nieprzyjacielskiego pewien czas do schronienia się do portów swoich lub neutralnych.—Po upływie tego dopiero czasu je sekwestrują.

Ambarkacyja, ogólna nazwa statków wiosłowych, dodanych do posługi wielkiemu okrętowi.

Ambarkader, z fr. lub *debarkader*, budowla tak urządzona, ażeby z łatwością kłaść i zdejmować można towary przywiezione na statkach; także dworce kolei żelaznéj.

Ambarvales, u Rzymian procesyja odbywana śród modłów i śpiewów po polach na cześć Cerery i innych bóstw dla uproszenia ich opieki.

Ambasador, poseł, urzędnik publiczny, którego jedno mocarstwo zaopatrzywszy w pełnomocnictwo czyli listy uwierzytelniające, wysyła do innego mocarstwa, już to w ogólnym celu reprezentowania siebie za jego pośrednictwem, już też w szczegółowéj jakiéj misyi. Tytuł ambasadora oznacza w dyplomacyi posła pierwszego rzędu i dla tego ambasadorowie bywają: zwyczajni i nadzwyczajni. Pierwsi przedstawiają stale państwa od których są wysłani—drudzy zaś wysyłają się z jaką misyją szczegółową i ważną, lub też, i to najczęściéj ze względów etykiety.

Ambassa (Ambassis), rodzaj ryb cierniopłetwych (Acanthopterigii) z rodziny okuniowatych. Gatunek *A. Commersona* na morzach Indyjskich, mała ryba, 2 decym. długości, wydaje mięso wysoko tam cenione.

Ambato, miasto amerykańskie w respublice Ecuador, 20 mil od Quito, 9000 m. prowadzi znaczny handel.

Ambelakia, przemysłowe i handlowe m. tureckie w ejalecie Saloniki.

Amberg, miasto bawarskie, niegdyś stolica Wyższego Palatynatu, nad rz. Vils, 12,000 m. Ma wielką fabrykę broni palnéj, gimnazyjum, seminaryjum i biblijotekę publiczną. Tu arcyksiąże Karol pokonał Francuzów pod Jourdanem d. 24 Sierpnia 1796 r.

Amberger (Krzysztof), malarz portretowy, urodzony w Ambergu, osiadł około 1500 w Norymberdze, † 1568 w Augsburgu. W pracach swoich znakomicie naśladował Holbeina młodszego.

Ambert, okręgowe miasto franc. w dep. Puy de Dôme, wielka papiernia, fabryki wełniane i płócienne; wyborne séry. Znajduje się tu piękny kościół Ś. Jana, zbudowany z granitu 1471 w stylu odrodzenia.

Ambert (Joachim Maryja), francuski pisarz wojskowy, ur. 1804 w Cahors. Od r. 1824, służył w kampanijach: hiszpańskiéj, belgijskiéj i algierskiéj. Późniéj zwiedził całą niemal Europę i Amerykę i napisał kilka dzieł, jako to: *Eloge du Maréchal Moncey*; *Esquisses historiques des différents corps d'armée* (1835 i 7); *La colonne Napoléon et le camp de Boulogne*. W 1848 był członkiem zgromadzenia ustawodawczego.

Ambicyja (z łac.), poczucie własnego, bądź rzeczywistego, bądź przywidzianego znaczenia i zasług, a stąd żądza czci i wyniesienia się nad innych.

Ambiorix, bohater w wojnie Gallów z Rzymianami, książę Eburonów w północno-wschodniéj Gallii, 55 r. przed Chr. zimujący w kraju Eburonów legion rzymski prawie zupełnie wytępił i inne plemiona gallijskie przeciwko Rzymianom podburzył; w końcu, zwyciężony przez Cezara, zdołał uniknąć jego zemsty, ale za to kraj został zupełnie zniszczony.

Ambitus (crimen ambitus), nieprawe wyjednanie sobie urzędu, w nowszych prawodawstwach uważane za przestępstwo na równi z przekupstwem.

Ambligonit, minerał złożony z fosforanu glinki, sody, i lityny z fluorkami tychże metali; barwy jasno-zielonéj. Krystalizuje w słup rombowy; twardość=6. Pospolity w Saxonii.

Amblyopia, ob. Niedoślep.

Amblypterus, rodzaj ryb zaginionych, bliskich jesiotra, znajdowany w utworze węglowym.

Amblystoma, rodzaj płazów pokrewny salamandrom, żyjący w Ameryce. Płaz ten ciekawy jest z powodu przemian, jakim ulega, i jakie w ostatnich dopiero czasach poznano; stan jego przejściowy czyli poczwarkowy stanowi jaszczurka *axolotl* (ob.), dotąd uważana za gatunek oddzielny.

Am. B. M., znaczy w łacińskich napisach: *Amico bene merenti* (Dobrze zasłużonemu przyjacielowi).

Ambo, kombinacyja dwóch liczb, wylosowanych razem w loteryi liczbowéj. Prawdopodobieństwo wyjścia danego amba w loteryi złożonéj z 90 liczb, jeżeli się wyciąga 5 numerów jest 10: 4005.

Ambodik, (właściwie Maksymowicz Nestor), profesor akuszeryi w Petersburgu, ur. 1740, † 1812. Pierwszy zaczął pisać dzieła lekarskie w języku rossyjskim, a ważniejsze z nich są: *Anatomiko-fiziologiczeskij slowar'* (1783); *Iskusstwo powiwanija* (1784—86); *Fiziołogija* (1789); *Nowyj botaniczeskij slowar'* (1804).

Amboina, gromada wysp Moluckich, która otrzymała to miano od wyspy głównéj i m. t. n.; 474 m. kw. i 167,200 m. Amboina należy do Hollendrów, którzy tu chodują drzewo gwoździkowe, kajeputowe i drzewo sagu, zastępujące zboże. Odkrytą została około 1515 przez Portugalczyków, którzy ją zajęli 1564; Hollendrzy opanowali ją w r. 1697, Anglicy odebrali 1796, po czém znowu została odprzedaną Hollendrom. *Amboina* v. *Ambon* jest stolicą wyspy tegoż imienia i wszystkich posiadłości hollenderskich na wyspach Moluckich, 13,000 m.

Amboinowe drzewo, drewno pewnego gatunku palmy z wyspy Amboiny i w ogóle z wysp Moluckich; czerwonawo żółte, bardzo twarde, używa się na wyroby stolarskie.

Amboise, miasto franc. w dep. Indre et Loire, na lewym brzegu Loary. Nad miastem panuje pie-

kny warowny zamek, miejsce urodzenia i śmierci Karola VIII i więzienie emira Abd-el-Kadera (1848—1852). Pamiętne sprzysiężeniem (1560) Hugonotów przeciwko Gwizyjuszom, od którego poczęły się krwawe wojny religijne we Francyi.

Amboise (Grzegórz), kardynał i minister Ludwika XII króla fr., ur. 1460, † 1510. W 14 roku życia już biskup Montauban, później arcybiskup narboński, następnie roueński, nareszcie kardynał i minister. Pośród kłopotów wywołanych wojną włoską, umiał zręcznie prowadzić ster rządu, nie powiększając podatków, ale przeciwnie zmniejszając je o $^1/_9$. Zaprowadził ważne zmiany w prawodawstwie i procedurze, ukrócił przedaż urzędów, i zasłużył sobie na imię męża prawego i bezinteresownego patryjoty. Będąc jednocześnie legatem papieskim we Francyi, starał się o tyjarę po śmierci Alexandra VI, lecz został oszukany przez kardynała la Rovère, który skutkiém zabiegów swoich zasiadł na stolicy apostolskiéj. A. umarł, zostawiwszy rodzinie swojéj 11,000,000 liwrów majątku.

Amboise (d'), dworzanin Henryka Walezyjusza; wydał w Paryżu 1573 dzieło pod tyt. *La déscription du royaume de Pologne et pays adjacens: avec le statuts, constitutions, moeurs et façons de faire d'iceux*, z tablicą genealogiczną Jagiellonów.

Ambona, wywyższone miejsce w środku nawy kościoła, czyli kazalnica, na któréj miewane są kazania oraz czytane wszelkie obwieszczenia kościelne, przez wyznaczonych do tego kapłanów.

Amboten, wieś i zamek nad rz. Koją w Kurlandyi, pamiętny bitwą 1247, w któréj Krzyżacy pobili Litwinów.

Ambotras (fr. Ambotrace), narzędzie, za pomocą którego można jednocześnie pisać na dwóch oddzielnych papierach, zwłaszcza, gdy idzie o pozostawienie kopii jakiegobądź oryginalnego pisma.

Ambra, rodzaj tłuszczu; przedstawia się w postaci jednorodnéj, nieprzezroczystéj masy, spójności wosku, barwy szaréj z jasnemi i ciemnemi prążkami. Znajdują A. pływającą na powierzchni morza lub na nadmorskich brzegach krajów gorących i w kiszkach potfisza (Physeter macrocephalus), skąd prawdopodobnie pochodzi. Powstawanie Ambry w kiszkach potfisza nie znane. Nierozpuszczalna w wodzie, rozpuszcza się z łatwością w eterze; ogrzana topi się i paruje. Dawniéj służyła jako lekarstwo w rozmaitych cierpieniach nerwowych; dziś prawie zupełnie zaniechana. Z powodu przyjemnego, aromatycznego zapachu używają jéj do kadzenia, do pachnideł sztucznych, w Turcyi przy paleniu tytoniu.

Ambracyja, m. w Epirze: ob. **Arta**.

Ambracyjska odnoga (*Ambracicus sinus*), zwała się w starożytności dzisiejsza zatoka Arta.

Ambras lub **Amras**, zamek w Tyrolu, nad rz. Inn, blisko Inspruku, niegdyś siedlisko hrabiów Andechs; od 1563 własność i rezydencyja arcyksięcia austryjackiego Ferdynanda II. Zgromadzona przez niego biblijoteka podarowaną została przez Maryję Teresę uniwersytetowi w Inspruku a znakomite zbiory starożytności historycznych i broni przeniesione do Wiednia. Znajduje się tam zbroja Stefana Batorego i jego portret, oraz portrety trzech Mikołajów książąt Radziwiłłów, Rudego, Czarnego i Sierotki. Obecnie zamek Ambras zamieniony został na koszary.

Ambretta, ob. Hibiscus.

Ambrina lub **Ambreina**, **właściwy tłuszcz, znajdujący** się w Ambrze (ob.).

Ambriz, małe królestwo murzyńskie w Niższéj Gwinei, z miastem st. Quebranza, prowadzi handel gumą, kością słoniową i t. p.

Ambronowie, naród celtycki osiadły u źródeł Renu i Saony, który z Cymbrami i Teutonami walczył przeciwko Rzymianom i został pobity przez Maryjusza.

Ambrosch (właściwie Ambroż Józef, Kar.) kompozytor i tenorysta, ur. 1759 w Krumlowie, † 1822, studyje muz. odbył w Pradze; od r. 1784 występował po różnych teatrach niem. a w r. 1791 w Berlinie, gdzie zyskał sławę najpierwszego śpiewaka w całych Niemczech. Pozostawił mnóstwo śpiewów, niektóre drukowane.

Ambros (August Wilhelm), ur. w Mycie (Mauth) pod Pragą 1816; od 1850 członek i dyrektor konserwatoryjum w Pradze a od 1869 profesor muzyki tamże. W kompozycjach swoich: *Uwertury do „Genowefy"* „*Otella*" tudzież, *tria*, *pieśni*, i t. d. naśladuje Mendelsohna. Oprócz wielu artykułów krytycznych i estetycznych umieszczonych w pismach czasowych, ogłosił też następujące dzieła wysoko przez znawców cenione: „*Culturhistor. Bilder aus dem Musikleben der Gegenwart*" (Lipsk 1860); „*Die Gränzen der Musik und Poesie*" (Lipsk 1855) i „*Geschichte der Musik*" (Wrocł. 1862).

Ambrosch (Jan Julijusz Atanazy), ur. 1804 w Berlinie, od 1834 profesor w Wrocławiu i tamże † 1856, znakomity archeolog, zasłużył się wyjaśnieniem stosunków religijnych dawnych Rzymian. Z dzieł jego celniejsze: „*De Charonte Etrusco, Commentatio antiquaria* (Wrocł. 1837). „*Studien und Andeutungen in Gebiete des altromischen Bodens und Cultur*" (Wrocł. 1839).

Ambrosini (Bartłomiéj), z Bolonii, znakomity lekarz, † 1657, zasłużony podczas zarazy r. 1630. Zostawił po sobie kilka dzieł lekarskich i botanicznych, wiele w swoim czasie cenionych.— **Ambrosini** (Hijacynt), brat poprzedniego, ur. 1605, † 1671, ogłosił kilka pism botanicznych.

Ambroski lub **Ambroscius** (Maciéj), znakomity filolog i erudyt, ur. 1600 w Ostrogu, † 1646. Jako minister braci czeskich, sprawował obowiązki duchowne przy zborach w Żychlinie i Parcicach. Posiadał wielką sławę z biegłości w językach: hebrajskim, greckim i łacińskim, wiersze greckie zamieszczone są w różnych panegirykach. Dowody uczoności złożył w dziele: „*Psalmi XV Analysis exegetica didactica adjuncta parafrasis poëtica tum graeca tum latina*" *Poethanie* (1625).

Ambrosorszky (Michał), ob. Ambrozowki **M.**

Ambrosy (Jan Chrzciciel), kaznodzieja gminy ewangelickiéj czeskiéj w Berlinie, ur. 1741 w Węgrzech, pracował nad wydaniem biblii czeskiéj, drukowanéj w Halli. — **Ambrosy** lub **Ambrosius**

(właściwie **Ambroży Samuel**), ur. 1748, † 1806; kaznodzieja słowacki gminy ewangelickiéj w Orawie a potém w Radwani, późniéj niemiecki w Szczawnicy. Pisał poezyje łacińskie, poprawił śpiewnik słowacki Tranowskiego i wydał prócz innych, obszerne dzieło: *Annales novi ecclesiastico-scholastici Evangelicorum Augustanae et Helveticae Confessionis in Austriaca Monarchia* (1793—1803, vol. IX). Dzieło to wyszło kosztem stowarzyszenia przyjaciół oświaty, istniejącego jakiś czas w końcu z. w. którego A. był członkiem.

Ambrotypy, ob. Fotografija.

Ambrowiec ob. Liquidambar.

Ambrozowski (Michał), ur. 1702 w Galancie w Węgrzech, † 1797 w Jagrze, gdzie był proboszczem. Napisał po łacinie dzieje książąt i królów węgierskich, oraz kilka dzieł w przedmiotach historycznych, dotyczących swego kraju.

Ambrozy lub **Ambrosius** (Jerzy), ur. 1694 w Kubinie na Węgrzech, † 1746; autor religijny, kaznodzieja słowacki i superintendent ewangelicki. Nauki pobierał w Keżmarku i Preszowie, następnie w Witemberdze (1719), skąd powracając do kraju przez Białę został uwięziony, do Krakowa odstawiony i za tajemne jakoby ogłaszanie po lasach nauki kacerskiéj na śmierć skazany, w skutek jednak reklamacyi żupana komitatu Orawskiego uwolniony. Wydał między innemi *Katechizm*, *Objaśnienie Katechizmu i Naukę Ewangelicką* (1745).

Ambrozy v Amwrosij. Ob. Ornatskij Ambroży.

Ambroży v. Amwrosij ob. Serebrennikow Ambroży.

Ambrozyja (z gr.), pokarm bogów, dający nieśmiertelność i wieczną młodość, podawany Jowiszowi przez gołębie ob. Nektar. Była to także maść wonna, użyczająca bogom piękności i chroniąca ciało od zgnilizny.

Ambrozyja (Bożybyt, *Ambrosia*) rodzaj rodziny złożonych (Compositae), — kwiaty oddzielnopłciowe, owoce okryte przysadkiem kolczystym. Zioła lub krzewy, głównie z Ameryki pn. Chodują się dla miłego zapachu.

Ambrozyjanie, zakon ś. Ambrożego ad Nemus, założony 1370—1378, a następnie połączony z zakonem ś. Barnaby w jednę kongregacyję pod regułą Ś. Augustyna 1589.— **Ambrozyjanki**, zakon żeński, założony w Pawii 1408 pod regułą ś. Augustyna przez trzy niewiasty: Morosini, Cantarini i Duodi.

Ambrozyjańska biblijoteka, tak nazwał kardynał i arcybiskup Fryderyk Borromeo, na cześć ś. Ambrożego patrona Medyjolanu, założoną przez siebie tamże 1609 biblijotekę dla użytku publicznego, składającą się z 60,000 dzieł drukowanych i 15,000 rękopisów. Pośród rzadkich rękopisów znajdują się tu sławne palimpsesty ogłoszone z przypiskami kardynała Mai, Castiglione i Mazzuechelli. Połączona z biblijoteką galeryja sztuk pięknych, zawiera karton do szkoły ateńskiéj Rafaela, studyja Leonarda da Vinci oraz dawniejsze kopije jego Wieczerzy.

Ambrozyjaster albo **pseudo-Ambroży**, nazwa niewiadomego autora komentarza do listów ś. Pawła. Komentarz ten, zalecający się gruntownością i dokładnością, przypisywany był początkowo ś. Ambrożemu, a czyj jest właściwie, rzecz dotąd nierozstrzygniona.

Ambrożewski (Marek), wielkopolanin rodem z Ostroga poznańskiego, kształcił się jako sztycharz w Paryżu za panowania Zygmunta Augusta i tu wydał po łacinie dziełko: p. t. *Arma sive insignia Regni Poloniae, ejusque precipuarum familiarum.* Dziełko to należy do wielkich rzadkości biblijograficznych. Jeden egzemplarz posiadał w swéj biblijotece Załuski, a drugi znajduje się w biblijotece Bedlejańskiéj w Oxfordzie.

Ambroży (święty), jeden z czterech wielkich doktorów kościoła łacińskiego, ur. w Trewirze 340, † 397. Był synem prefekta rzymskiego w Gallii; wcześnie rozpoczął zawód urzędniczy i został konsulem oraz gubernatorem Liguryi i Emilii, których stolicą był Medyjolan. Przejęty zasadami chrześcijańskiemi, chociaż chrztu świętego jeszcze nie przyjął, kierował się niemi w zarządzie swoją prowincyją. Po śmierci arcybiskupa medyjolańskiego Auxencyjusza 374 r. mimo swéj woli obrany został jednozgodnie przez ludność medyjolanu arcypasterzem. W imieniu cesarza Walentynijana bronił Italii przeciwko Maxymowi. Przeciwko cesarzowi Teodozyjuszowi wystąpił z energicznym listem za rzeź tessalonicką, a za przybyciem jego do Medyjolanu, zabronił mu wstępu do kościoła. Walczył też przeciwko Aryjanom i naukę ich potępił na koncylijum akwilejskiém. W ogóle odznaczał się z jednéj strony łagodnością, delikatnością i szlachetnością, a z drugiéj nieugiętym charakterem i wielką mocą duszy. U ludu posiadał nieograniczoną miłość i zaufanie. Cnotami swemi przyświecał całemu chrześcijaństwu. A. był pisarzem równie obfitym, jak kaznodzieją porywającym. Z 29 większych dzieł jego, ważniejsze są: *O pannach*; *O obowiązkach kapłanów*; *Przeciwko lichwie*; *O wierze*; *O Duchu Świętym*; nareszcie listy, których jest 92 i mowy oraz kilkanaście rozmaitych hymnów, chociaż wątpliwą jest dotąd rzeczą, czy śpiewany dotąd w całém chrześcijaństwie hymn dziękczynny *Te Deum* jest rzeczywiście jego utworem. Najlepsza edycyja dzieł ś. Ambrożego, jest tak zwana benedyktyńska, pod tytułem: „*Opera*“ (Paryż 1686—90).

Ambroży Alexandryjski, w początkach III wieku, zwolennik sekty Gnostyków, nawrócony przez Orygenesa na wiarę katolicką, poświęcił wielki swój majątek wspieraniu Orygenesa w olbrzymiém jego przedsięwzięciu Hexaplów. † męczennikiem 251 czy 252.

Ambroży Kamedula, właściwie Ambroży Traversari, ur. 1386, † 1439, był generałem kamedułów, starał się przywrócić surową karność w swoim zakonie i wsławił się na soborze bazylejskim (1435), jako obrońca Eugenijusza IV i gorliwy opiekun nauk. On to ułożył na soborze w Ferrarze w języku greckim formułę unii między kościołami wschodnim i zachodnim. Przełożył z greckiego na

łaciński wielką liczbę ojców kościoła i sam napisał kronikę góry Kassynu, historyję swoich czasów i kilka żywotów świętych.

Ambroży (Zertis Kamieński), arcybiskup moskiewski, ur. 1708, zamordowany przez lud, za to, że w czasie grasującéj w Moskwie zarazy (1771), kazał usunąć z jednéj kaplicy cudowny obraz Boga Rodzicy, do którego się tłumy zbiegały i tym bardziéj szerzyły chorobę. Pragnąc poprawić złe, istniejące w rządzie kościelnym napisał dzieło p. t. „*Służba*“. Tłumaczył także z greckiego i łaciny oraz psałterz z hebrajskiego.

Ambroży (Podobiedow), ur. 1742. Odznaczywszy się jako kaznodzieja i przełożony akademii duchownéj w Moskwie, mianowany był biskupem Siewskim, a w r. 1794 członkiem synodu, 1799 arcybiskupem petersburgskim, 1800 nowogrodzkim, † 1808. Wszystkie jego dążenia zmierzały do podniesienia oświaty pośród duchowieństwa. Napisał między innemi *Podręcznik do czytania Pisma Ś.* (1803) i przetłumaczył „*Raj Utracony*“ Miltona.

Ambryn, jedna z wysp Nowych Hebryd na oceanie Wielkim, dobrze uprawna i zaludniona. Znajduje się na niéj wulkan dotąd ogniem buchający.

Ambrysos (dziś Distomo), warowne, starożytne miasto w Focydzie, na południowym stoku Parnasu.

Ambubaje, tak nazywali Rzymianie artystki syryjskie, w rodzaju bajaderek, które podczas uroczystych zabaw tańczyły, śpiewały i grały na piszczałkach w miejscach publicznych. Były to kobiety złych obyczajów.

Ambulans, szpital ruchomy, towarzyszący wojsku na pole bitwy. Część lekarzy z odpowiednio uzdolnionymi żołnierzami udaje się między walczących, aby zbierać rannych i w odpowiednich noszach odsyłać do ambulansu. Ambulans stały w postaci namiotu, z powiewającą chorągwią międzynarodową, rozkłada się opodal; zaopatrzony on jest w bandaże, narzędzia operacyjne i t. d. W ambulansie robi się łatwe albo też konieczne operacyje, nakłada się opatrunki potrzebne do drogi i rannych odsyła się do stałych lazaretów. Znakomity postęp zrobiły A. w czasie ostatniéj wojny; większa ilość lekarzy, pomoc uorganizowanego na olbrzymią skalę międzynarodowego towarzystwa i znacznie ulepszone przyrządy pozwoliły otrzymać rezultaty daleko lepsze, niż w czasie wojen poprzednich. Wzory do nowych ambulansów wzięły wszystkie państwa od Stanów Zjednoczonych północnéj Ameryki.

Ambulatorijum, miejsce, gdzie chorzy nie miejscowi przychodzą do lekarza lub szpitala po radę. ob. Poliklinika.

Amburan, przylądek w Rossyi Zakaukaskiéj, w gub. Szemachińskiéj, tworzący półn. wsch. część półwyspu Apszerońskiego.

Amburbialie, uroczystości obchodzone przez Rzymian na cześć Cerery, przy których, zamiast obchodzić pola, okrążano mury miasta.

Amczytka, największa wyspa z gromady Aleuckich, 70 w. dł. i 12 sz. górzysta; porfir i lignit; wieś zamieszkała przez Aleutów.

Amdoa, prowincyja Tybetu; graniczy na wschód z Chinami, na północ z Kohonorem i Kiangiem na zachód z Kahangiem na południe z Tongkingiem. Mieszkańcy jéj odznaczają się między Tybetańczykami intelligencyją.

Ameba (Amoeba), zwierzątko organizacyi bardzo pierwotnéj, zaliczone do gromady korzenionogich, do rzędu wymoczkowatych (Rhizopoda sphygmica). Jest to istota złożona z saméj tylko protoplazmy (ob); przedstawiająca się jako masa biaława lub szarawa, wpół płynna lub galaretowata, w któréj zawarte są jądra; co do własności chemicznych jest to istota białkowata. Ruchy ich polegają na ciągłem wysuwania wyrostków, które umożebniają przenoszenie się z miejsca na miejsce i wywołują ciągłe zmiany istoty, skąd nazwa, (z gr. ameba, zmienność). Żywienie się ich polega również na wysyłaniu wyrostków; jeżeli mianowicie A. zbliży się do jakiego organizmu obcego, który przed nią uciec nie może, to za pomocą owych wyrostków rozlewa się dokoła niego, tak że organizm zostaje otoczony protoplazmą, dopóki soki pożywne nie zostaną z niego wyssane. Rozradzanie najpospolitsze bezpłciowe — przez zwężanie i następnie dzielenie się istoty i jéj jądra. Być też może, że jądra mają znaczenie zarodków. Ciało niekiedy otoczone lekką błonką, wewnątrz jedna lub kilka jamek pulsujących. Co do literatury ob. Protozoa. ob. też Protoplazma.

Amedżi Effendi, godność tajnego sekretarza Reis-Effendego czyli tureckiego ministra spraw zagranicznych. Godność ta uchodzi za jednę z najbardziéj wpływowych w administracyi ottomańskiéj.

Ameil (August, baron d'), jeden z najwaleczniejszych generałów Napoleona I; ur. w Paryżu 1775. Jako gorliwy stronnik Napoleona podczas stu dni, wygnany przez restauracyję z kraju, wbrew wszelkiemu prawu pojmany został w Hildesheim. Gdy mu stawiono do wyboru, albo pozostać w więzieniu, albo oddać się pod sąd wojenny francuski, okrucieństwo to przywiodło nieszczęśliwego o utratę rozumu i życia 1822 r.

Ameilhon (Hubert Paschalis), erudyt francuski, ur. w Paryżu 1730, † 1811. Jako członek akademii napisów znakomite położył zasługi w dziedzinie historyi, badając sumiennie dzieje starożytne. Napisał dalszy ciąg dzieła p. t. *Histoire du Bas-Empire*, rozpoczętego przez Le-Beau. Będąc konserwatorem biblijoteki arsenału, ocalił od zniszczenia mnóstwo dzieł i rękopisów, skonfiskowanych przez rewolucyją. Z innych dzieł jego, najwięcéj cenią: *Histoire du commerce des Égyptiens sous les Ptolomées* (Par. 1766).

Ameiwa, nazwa brazylijska jaszczurki, zaliczanéj do rodzaju ostrzegacza czyli monitora (ob.); żyją w Ameryce i mają zwyczaje naszych jaszczurek, do których są bardzo podobne.

Amel, olbrzym germański, występujący w otchłani piekielnéj czyli *Gehennie*, oznacza parę powstającą z ziemi. Z niego mieli powstać *Amelungowie* (ob.)

Amelanchier (świdośliwka), rodzaj roślin z rodziny Rosaceae, niegdyś łączony do rodzaju Pyrus; obejmuje niewysokie drzewka z białymi kwiatami; po największéj części w Amer. półn. Niektóre gatunki chodują się w ogrodach europejskich, niektóre wydają owoce jadalne.

Ameland, niderlandzka wyspa u brzegów Frieslandu. Ludność złożona z samych rybaków i żeglarzów w liczbie 3000.

Amélie les Bains, wieś francuska w dep. Pyrenejów-Wschodnich, ma wody mineralne gorące, siarczano-jodowe, znane jeszcze za czasów rzymskich. Wieś ta, podarowana przez Karola W. Benedyktynom 728, zostawała w ich posiadaniu aż do czasów rewolucyi. Wody zalecane w reumatyzmach, skrofułach i t. d.

Amelija, miasto we włoskiéj prowincyi Umbryi. w stronie półn. wsch. Spoleto, słynie wybornem winem. Dawna *Ameria*, jedno z najstarożytniejszych miast włoskich (381 lat starsze od Rzymu); miejsce urodzenia Roscyjusza, klijenta i przyjaciela Cyceronowego.

Amelija, wyspa Stanów Zjednoczonych na oceanie Atlantyckim, na wschodnich brzegach Florydy, ma ziemię bardzo urodzajną i wyborny port.

Amelija (Anna), księżna Sasko-Wejmarska, ur. 1739 † 1807; córka Karola, księcia Bruświk-Wolfenbüttel, zaślubiła 1756 Ernesta Augusta-Konstantyna, księcia Sasko-Wejmarskiego. Owdowiała 1758 i rządziła krajem w imieniu swego syna Augusta do 1775. Zamiłowana w naukach i sztukach pięknych, była założycielką owéj poetyckiéj świetności Wejmaru i duszą wszystkich prac popodjętych tam na drodze umysłowego wykształcenia. W pałacach swoich, w Tietfurcie i Ettersburgu, podejmowała gościnnie Herdera, Wielanda Goethego, Seckendorfa, Knebla, Szyllera i innych.

Amelija (Anna), siostra Fryderyka Wielkiego, ur. 1723 † 1787. Namiętnie zamiłowana w muzyce, ułożyła na pamiątkę śmierci Chrystusa oratoryjum, mające w oczach znawców znakomitą wartość.

Amelija (Maryja), małżonka Ludwika Filipa, króla Francuzów, córka Ferdynanda I, króla Obojga Sycylii; ur. 1782, zaślubiła żyjącego wówczas na wygnaniu (1809) księcia Orleańskiego. Życie jéj domowe było bardzo szczęśliwe. Skutkiem rewolucyi lutowéj 1848 uszła z mężem swoim do Anglii, gdzie pod imieniem hrabiny de Neuilly umarła w Claremont 1866 r.

Amelija (Maryja Fryderyka Augusta), księżniczka saska najstarsza siostra króla Fryderyka Augusta II, ur. 1794 † 1870 w Pillnitz. Odebrała z siostrami swemi jak najtroskliwsze wychowanie i wystąpiła 1829 pod imieniem Amelii Heiter z dwiema komedyjami: „*Dzień koronacyi*" i „*Mesru*". Późniejsze jej utwory: *Stryj*, *Narzeczona księcia*, *Kłamstwo i Prawda*, *Kuzyn Henryk*, *Pierścionek ślubny* i inne, przyjmowane były na wszytkich scenach z prawdziwym zapałem, a nawet były tłumaczone na inne języki. Dzieła jéj w jednę całość zebrane, wydane były w Dreźnie 1837—42, a powtórnie w Lipsku 1854, pod tytułem: „*Originalbeiträge zur deutschen Scheubühne*". Skomponowała także kilka oper i pieśni kościelnych, wykonywanych tylko u dworu.

Amelija (święta), pochodzi z królewskiego domu frankońskiego, umarła w klasztorze. Kościół obchodzi jéj pamiątkę 10 Lipca.

Amelot de la Houssaye (Abraham Mikołaj), historyk francuski ur. w Orleanie 1634, † 1706 w Paryżu. Obok kilku tłumaczeń z włoskiego i łacińskiego (Tacyta) napisał oryginalnie „*Histoire de Guillaume de Nassau*" (1754) i „*Mémoires historiques*" (Haga 1722).

Amelungowie, bohaterowie w Niebelungach (ob. Amalowie); w znaczeniu zaś mitologicznem są to olbrzymi germańscy, potomkowie Amela, mający być symbolem pierwszych pokładów ziemi.

Amen, wyraz hebrajski, znaczący: „niech się tak stanie." Wyrazem tym kończą się wszystkie modlitwy, pieśni i kazania w kościele chrześcijańskim.

Amenda (Stanisław), przybywszy za Zygmunta III z Austryi do Polski, otrzymał za wierność królowi indygenat i dzierżawił od 1608—1614 olborę srebra i ołowiu w Olkuszu, gdzie swoim kosztem kościół wystawił.

Amenofis, imię kilku faraonów egipskich. **Amenofis I** († około 1829 r. przed Chr.) Syn i następca Amazysa, założyciela 18-éj dynastyi (1660—1450 przed Chr.); dobrą administracyją i prawodawstwem dał początek świetnéj epoce Egiptu; **Amenofis II** (1723—1697 przed Chr.) odznaczył się głównie upiększeniem Teb i budową kolosów w Karnaku; **Amenofis III** (około 1500 r. przed Chr.) najznakomitszy z królów starożytnego Egiptu, znany u Greków pod imieniem *Memnona* (ob. *Memnona posąg*); wielki wojownik i krzewiciel nauki i sztuki. Za niego wzniosły się pałace w Thebach i w Luxor.

Amenorrhoea (z greck.), brak miesiączki u kobiet z powodu wpływów chorobliwych, a więc po nastąpionéj dojrzałości płciowéj, przed czasem płciowego przekwitu i niezależnie od ciąży, połogu i karmienia; brak bowiem miesiączki w tych razach należy do normy. A. powstaje skutkiem ubóstwa krwi w organizmie przy chorobach wyniszczających: blednicy, suchotach i t. d. albo w skutek najrozmaitszych chorób organów, biorących udział w miesiączkowaniu: jajników i macicy; wreszcie w skutek wpływów psychicznych. W pierwszym razie zatrzymanie krwi działa dobroczynnie; w drugim razie następuje zbyteczna pełnokrwistość, stąd zaburzenia w krążeniu: przekrwienia, zapalenia, krwotoki rozmaitych organów (miesiączka zastępcza).

Amentaceae. ob. **Kotkowe.**

Amenthes, (dosłownie *ukrywający*) u Egipcyjan piekło, grecki Hades. Anubis odprowadzał dusze, wylatujące ustami w kształcie ptaka z ciała ludzkiego, przed tron Ozyrysa, który w towarzystwie 42 sędziów wyrokował o czynach nieboszczyków.

Amerbach (Jan), drukarz Bazyleński, sławny wydawca dzieł ś. Augustyna († 1580); wydania jego są poszukiwane.—**Amerbach** (Bonifacy) jego syn, ur. 1495, † 1562, był przyjacielem Erazma,

profesorem prawa w uniwersytecie bazylejskim, a następnie gorliwym zwolennikiem reformacyi.— Syn tego ostatniego (*Bazyli*), był także uczonym prawnikiem.

Amerbach (Wit.), ur. w Bawaryi 1487, † 1557, początkowo był jednym z najżarliwszych zwolenników Lutra, później atoli wrócił na łono kościoła katolickiego i został profesorem filozofii przy uniwersytecie ingolstadzkim. Prócz dzieł filozoficznych napisał komentarze nad Cyceronem, Owidyjuszem i Horacym. Przełożył także na język łaciński mowy Isokratesa i Demosthenesa, traktat ś. Chryzostoma o Opatrzności, traktat Epifanesa o wierze katolickiéj i pozostawił nadto kilka poezyj.

Amerigo Vespucci, ur. 1451 w Florencyi, udał się jako kupiec do Hiszpanii, skąd, zachęcony powodzeniem Kolumba, przyjął udział w wyprawie admirała Ojeda, który 10 Maja 1497 wypłynął z Kalyxu i po 37 dniach żeglugi stanął w Ameryce. Później jeszcze, częścią na portugalskich, częścią na hiszpańskich okrętach zwiedzał po kilkakrotnie nową część świata i umarł w Sewilli 1512. Opis jego podróży zawartéj w 4 listach przełożył z francuskiego Marcin Waldseemüller księgarz niemiecki w St. Dié pod pseudonimem Hylocomylasa w dziele „*Cosmographiae introductio etc., in quatuor Americi Vesspucii navigationes*“ (St. Dié 1507), w którém zaproponował, aby odkrytą przez Kolumba część świata nazwać od imienia A. Jakoż propozycyją tę powszechnie przyjęto i już na karcie geograf. z 1522 r., wydanéj w Metz, znajdujemy nazwisko *Ameryki*. Porów. Blandini „*Vita e lettere di A. Vespucci*“ (Flor. 1745); Irving „*The life and voyages of Columbus*“ (Lond 1828—30). Vicomte de Santarem „*Recherches sur A. Vespucci*“ (Par. 1842). Kunstmann „*Die Entdeckung Amerikas nach den ältesten Quellen*“ z atlasem (Monach. 1859).

Amerling (Fryderyk), znakomity portrecista, ur. w Wiedniu 1803. Jako uczeń wiedeńskiéj akademii sztuk pięknych podróżował po Anglii i Francyi, gdzie przez jakiś czas pracował pod okiem Horacego Vernet'a. Z historycznych jego obrazów godniejsze uwagi: *Dydona opuszczona przez Eneasza i Mojżesz w pustyni*. Później udał się do Włoch dla poznania arcydzieł, znajdujących się w tamecznych galeryjach. Ostatni jego utwór *Judyta*, sprawił wielkie w Niemczech wrażenie.

Amerling (Karol), pisarz czeski, ur. 1807 r. Asystent nauk przyrodniczych uniwersytetu pragskiego; w r. 1848 dyrektor szkoły głów. czeskiéj w Pradze. Pisma jego *O człowieku* zwróciły nań uwagę ogółu, ale zarazem jego idealistyczny pogląd zjednał mu nieprzyjaciół. Pracował głównie nad rozpowszechnieniem nauk przyrodniczych, technologii, oraz oświaty narodowéj i tym celem wydał wiele dzieł popularnych jak: *O gadach*; *Rośliny na Alpach*; *Chemija Rzemieślnicza*; *O szczepieniu drzew*; *Rośliny Jadowite w Czechach, Morawach, Szląsku i Słowacyi*; *Przyroda Czeska*; *Fauna Czeska* i t. d. Oprócz licznych artykułów do pism czasowych, wydawał także: *Obrazy k nazornemu wyuczowani ditek*.

Amessfort, miasto holenderskie w prow. Utrecht, 13,200 m.; fabryka tytuniu i wyrobów wełnianych i znaczny handel.

Ameryci, dynastyja arabska w Andaluzyi, panująca po Ommijadach. A. panowali w Walencyi od 1031, do początku XII w.

Ameryk (Mateusz), ksiądz, pisał poezyje, drukowane w Lesznie i Baranowie. Jego wiersz żałobny na śmierć Mikołaja Latalskiego, wydany był 1632 w dziele Andrzeja Węgierskiego, p. t. *Politicus Christianus* (Leszno 1632).

Ameryka. *Położenie i granice*. Wielki zachodni ląd stały, czyli Świat Nowy, oddzielony jest na wschodzie od Europy i Afryki oceanem Atlantyckim, na zachodzie zaś od Azyi i Australii, oceanem Wielkim. Od półn. oblewa A. ocean Lodowaty północny, a od połud. ocean Atlantycki i Wielki. Leżąc w ogóle bliżéj Europy, podsuwa się jednak do stałego lądu Azyi na samym krańcu północ.-zachod., około przylądka księcia Wallii, w cieśninie Beringa o mil 13, a wschodnimi krańcami Grenlandyi zbliża się do brzegów Norwegii o mil 200; na południu równika wynosi odległość pomiędzy przylądkiem St. Roque a brzegami Sierra Leone w zachodniéj Afryce 400 mil, gdy tymczasem południowo-zachodnie brzegi Ameryki od południowo wschodnich krańców Azyi i Australii oddalone są na 2500—3000 mil.

Układ poziomy. Stosunek długości do szerokości nadzwyczaj nieproporcyjonalny. Ze wszystkich bowiem części świata A. najdaléj się rozciąga ku obu biegunom, skutkiem czego największa jéj rozległość w kierunku półn.-południ. wynosi 1870 mil, gdy tymczasem geometryczna szerokość, między oceanem Atlantyckim i Wielkim wynosi od 6 do 850 mil. Ostatecznymi krańcami stałego lądu Ameryki są: Rodd-Bai na półwyspie Boothia (73° 54′ szer. półn.) na północy i przylądek Forward (53° 54′ szer. połud.) na południu; przylądek księcia Wallii nad cieśniną Beringa (167° 59′ zach. dług.) na zachodzie i przylądek Branco w Brazylii (34° 4′ 58″ wsch. dług.) na wschodzie. Zatoki: Mexykańska i Karaibska, głęboko wdzierające się w ląd stały, dzielą całą Amerykę na dwie wielkie części kształtów trójkątowych, to jest na *Amerykę północną* i *południową*, połączone z sobą wyspiarskim mostem *Zachodnich Indyj*, międzymorzem *Panama*, które w najwęższém miejscu ma zaledwie 6—7 mil szerokości. Część północna obejmuje nie licząc wysp arktyjskich 342,000, południowa zaś około 321,000 mil kw.

A. *północna* pod względem rozwinięcia brzegów szczególniéj na wschod. stronie przedstawia taką prawie rozmaitość jak i Europa, z tego też powodu cywilizacyja europejska najłatwiejszy tu znalazła przystęp i najszybciéj się krzewiła. Linija brzegowa, poszarpana głęboko wdzierającemi się zatokami i daleko wystającymi półwyspami, wynosi 6100 mil i ma się w stosunku do całéj powierzchni jak 1: 58. A. *zaś południowa* ma więcéj po-

dobieństwa z Afryką, jest pniem bez żadnych prawie rozgałęzień. Linija brzegowa wynosi 3,400 mil i ma się w stosunku do całéj powierzchni jak 1: 95.—Z półwyspów najważniejsze: Melville, Labrador, Nowy Brunświk z Nową Szkocyją czyli Akadyją, Maryland, Floryda i Yucatan (na wschod. stronie); Alaszka, Kalifornija i półw. Czugacki (na zachod. str.). Ważniejsze zatoki i cieśniny: 1° należące do oceanu Lodowatego Północnego: zatoka Kotzebuego, cieśnina Davis i północne jéj przedłużenie, zatoka Baffińska, Smitha i kanał Kennedy; daléj zund Lancastra, kanał księcia Regenta, cieśniny Fury i Hekla, morze Grenlandzkie, tudzież rozmaite kanały, tworzące przejście północne zachodnie; 2° należące do oceanu Atlantyckiego, zatoki: Hudsońska, ś. Wawrzyńca z cieśniną Belle-Isle, zatoki Fundy, Massachusetts, zund Long-Island, zatoka Delaware, Chesapeak, zund Albemarle, zund Pamlico z zatoką Raleigh'a, kanał Florydzki, zatoki: Mexykańska, Apalache i Campèche, morze Antylskie z zatokami Yucatan, Honduras, Moskito, Daria, Marakaibo, Triste, Cariaco, Paria, Wszystkich Świętych, Rio-Janeiro, Jerzego; cieśnina Magelana pomiędzy południowym krańcem, stałego lądu a ziemią ognistą, która w swojéj 81 milowéj długości tworzy przejście z oceanu Atlantyckiego do oceanu Wielkiego. Do tego ostatniego oceanu należą: zatoki Penas, Guaiteca, Guayaquil, Choco, Panama, Tehuantepec, wielka zatoka Kalifornijska, cieśnina Fuca, zund Pugeta, przejście Dixons, zund Cross, zund księcia Wiliama przejście Cook'a, morze Beringa z zatoką Bristol, zund Norton i cieśnina Beringa. A. nie posiada tak wykształconego systemu wysp, jak Azyja lub Europa; zachodnie brzegi zupełnie prawie są ich pozbawione. Najważniejsze leżą po stronie wchodniéj. Cały obszar wysp, należących do Ameryki, złożony jest z czterech grup. Pierwsza składa się z wielkiego archipelagu Arktyjskiego na północy stałego lądu Ameryki, do którego należą ważniejsze: Grenlandyja, Kumberland, Southampton, Cockburn, wyspy leżące na północ cieśniny Barrow, wyspy Parry, Nordcornwall, Wiktoryja, Wollaston, Ziemia-Alberta i Bering. Na południe téj grupy w zatoce S. Wawrzyńca leżą wyspy Antikosti i księcia Edwarda, przed nią Newfundland, i Kap-Breton, daléj zaś na wschód na otwartym oceanie wyspy Bermudas. Drugą grupę wysp tworzą Indyje Zachodnie, czyli archipelag Kolumbijski, który jakoby most łączy Amerykę północną z południową. Indyje Zachodnie rozpadają się na kilka mniejszych grup, a mianowicie: wielkie Antylle, małe Antylle, wyspy Bahama albo Lukajskie i nareszcie wiele innych na brzegach położonych wysp. Trzecią grupę tworzy archipelag rozsiany około południowego krańca lądu stałego, a składa się z wysp Ziemi Ognistéj, wysp położonych w cieśnienie Magelana, Patagońskich i Falklandzkich. Do czwartéj grupy należy archipelag Vancouver, Quadra i Aleucki.

Orografija. Pod względem *rozwoju pionowego* przedstawia A. wybitną różnicę względem kontynentu wschodniego. Występują tu w olbrzymich obok siebie rozmiarach z jednéj strony łańcuch gór, z drugiéj nizina, ciągnąc się prawie nieprzerwanie w kierunku południkowym. Główny system gór stanowią *Andy*, *Kordyliery*, właściwie *Cordilleras de los Andos*, — ciągnące się z małemi przerwami od przylądka Frovard aż do wybrzeży morza pn., i wywierające wpływ przeważny na całą przyrodę i ludność téj części świata. Jeżeli do tego systemu dołączymy przedłużenie ich podmorskie, aż do gór Nowéj Szkocyi południowéj, otrzymamy linię długości 2200 mil, szerokość Andów pd. ma się do ich długości jak 1: 60, pn. jak 1: 50. Jednakowoż mniemanie, jakoby Kordyliery stanowiły jeden tylko łańcuch i nosiły wspólny charakter, utrzymać się nie da. Na międzymorzu Panama przy gwałtownem zwężeniu lądu następuje też zniżenie jego powierzchni, stanowiące granicę między oddzielnymi systemami, a takich systemów oddzielnych należy przyjąć 5: 1) System Andów pd. od 54° szer. pd., do 10° 21' szer. pn, ze średnią wysokością 11,000 stóp par., z najwyższym wierzchołkiem Aconcagua (21,770 st.); zachodni spadek tego łańcucha ku oceanowi Wielkiemu jest prawie spadzisty, wschodni zaś o wiele łagodniejszy, okazuje wiele tarasów i wyżyn. Cechujące dla Kord. pd. jest uporządkowanie wulkanów, częścią czynnych, częścią wygasłych, które, zwłaszcza między 1° a 2° szer. pd., przebiegają w dwóch równoległych szeregach (wulkany Quito). Andy pd. stanowią istny mur graniczny, rozdzielający florę i faunę wschodnią od zachodniéj. 2) *Kordyliery międzymorza Panama*, między 7°15' a 9°26' szer. pn., system wąski i niski; kierunek linii grzbietowéj idzie tu od pd. wsch., ku pn. zach., a nawet przy 80° długości wsch. (paryskiéj) przybiera zupełnie bieg równoleżnika, co warunkuje uderzającą zmianę kierunku wybrzeży lądowych; pomimo wąskości biegną one w łańcuchu podwójnym z wąskiemi lesistemi dolinami. 3) *Andy Am. środkowéj* rozciągają się między 8°15' a 18° szer. pn., ze średnią wysokością 6,200 i z najwyższym szczytem 14,000 st.; idą w łańcuchu podwójnym w kierunku pd.-wsch. ku pn.-zach., tworząc wyżyny przedstawiające rozmaitość klimatu i płodów, zależną od wysokości; wiele też wulkanów czynnych i wygasłych; nie są nakoniec tak ścisłym przedziałem dla klimatu, flory i fauny jak Andy pd. 4) *System gór mexykański*, bardziéj od poprzedniego zbliżony do kierunku południkowego, rozciąga się między 16° i 34° szer. pn., ze średnią wysokością 6,200 st., z najwyższym szczytem (Popocatepetl) 16,626 st.; od poprzedniego oddzielony znowu zniżeniem, występującém w postaci wzgórz bazaltowych i trachitowych. Przedewszystkiem atoli cechuje te góry tworzenie obszernych wyżyn, a raczéj jestto tylko obszerna, falisto się rozchodząca wyżyna; wulkany mają tu w ogólności uporządkowanie poprzeczne względem łańcucha; między przyrodą niziny nad zatoką meksykańską, a wąskiego wybrzeża oceanu Spokojnego stanowią znowu te góry stanowczy przedział. 5) *System gór Am. pn.* rozpada się na dwa łańcuchy; łańcuch wsch., zwa-

ny górami skalistemi, czyli Rocky-Mountains, oddzielony od systemu mexykańskiego wyżyną Rio-Gila, od 36° szer. pn. ciągnie się w jednym kierunku niemal do brzegów morza pn.; łańcuch zach. Sierra Nevada kalifornijskie, od krańców półwyspu kalifornijskiego zdąża również do brzegów oceanu Lodowatego; oba te łańcuchy zbliżają się najbardziéj w Am. angielskiéj; szczytami najwyższymi w łańcuchu wsch. zdają się być Mount Hooker (15,700 st.) i Mount Brown (15,900 st.), w łańcuchu zach. Mount Hood (16,000 st.) a w dawnych posiadłościach rossyjskich góra Ś. Elijasza (16,500 st.). Łańcuchy brzeżne odgraniczają leżące między niemi wyżyny, a spadek gór skalistych jest ku wschodowi spadzistszy niż ku zachodow; zapory przez te góry stawiane mogły przebyć tylko najruchliwsze organizmy. Działalność wulkaniczna występuje tylko w łańcuchu zachodnim. Por. Moritz Wagner „*Die westlichen Gebirgssysteme Amerika's*“ w Koner'a „*Zeitschrift für allgemeine Erdkunde*“, nowéj seryi tom 10.

Ustrój pioniowy A. uzupełnia sześć oddzielnie stojących systematów, w ogóle nie przechodzących wymiarów gór średnich. W A. pd. *Sierra Nevada de Santa Marta*, najmniejsze co do rozciągłości ale najwyższe, wpośród dwóch odnóg Andów, między rzeką św. Magdaleny, zatoką Maraca ybo, ze szczytem el Picache (18,000 st.). *Łańcuch gór Wenezueli* z najwyższym szczytem 8,100 st. Góry *Sierra Parime* w Gujanie na znacznéj przestrzeni, (szczyt najw. 9,000 st.) *Góry brazylijskie* zajmują niemal szóstą część powierzchni A. pd., najwyższe szczyty około 7,000, wnętrze zaś téj okolicy stanowi wyżynę na 2,000 st. wzniesioną. W Am. pn. system *appalachiczno-akadyczny*, którego wysokość średnia wynosi 2,700 st., a najwyższe szczyty dochodzą 6,000 st. (góra Washingtona 6234). Szósty nakoniec z tych systematów oddzielnych stanowią góry wznoszące się na wielkich Antyllach między Am. pn. i pd., ale w swéj najniższéj części pokryty morzem.

Na wschód wielkiego systemu południkowego rozciągają się w tymże kierunku niezmierne równiny, między sobą często połączone i między niskimi systemami gór wschod., dochodzące często do oceanu; zajmują one na pd. 24,600 mil kw., na pn. 161,000; do pierwszych należą stepy patagońskie, *Pampas de la Plata*, obejmujące najpiękniejsze łąki, Llanos (stepy) Amazonki i Orenoko, nizina Gujany i rzeki św. Magdaleny, do drugich wybrzeża oceanu Atlantyckiego, sawanny Missisipi, i obniżenie ku oceanowi pn.

Pod względem *geognostycznym*, wiele części Am. poznane zostały przez pierwszorzędnych badaczy (Humboldt, Boussingault, Lyell, Darvin i inni), gdy inne zgoła są nieznane. W porozdzielanych systematach gór wschodu występują głównie utwory krystaliczne, w połączeniu z neptunicznymi przedjurajskimi; nowsza działalność wulkaniczna jest obcą wschodowi A.; w ustroju natomiast Kordylierów, przyjmują udział nie tylko skały krystaliczne i paleozoiczne, ale także nowsze utwory drugorzędowe, jurajskie i kredowe pokrywają znaczne przestrzenie. Na pn. występują i utwory trzeciorzędowe, a działalność wulkaniczna dotąd się objawia. Rozległe płaszczyzny, oddzielające Kordyliery od systematów rozrzuconych składają się głównie z utworów trzeciorzędowych i napływowych (diluwialnych); najnowsze zaś pokłady alluwialne zajmują tylko wybrzeża morskie i szerokie doliny rzeczne.

Hydrografija. Żadna część świata nie posiada takiéj masy kontynentalnych wód, jak A. Jéj rzeki najdłuższe, najobfitsze w wodę i najbardziéj rozgałęzione na całéj kuli ziemskiéj, a kolosalnych rozmiarów jeziora półn. Ameryki zawierają więcéj niż połowę wszystkiéj wody słodkiéj na całym kontynencie. *Rzeki*. Z powodu niedostatku krain tarasowych systemy rzeczne A. (mianowicie południowéj) przedstawiają wielką jednostajność. Ponieważ Andy i Kordyliery ciągną się po brzegach oceanu Wielkiego, najgłówniejsze przeto rzeki toczą swe nurty po niezmierzonych równinach do oceanu Atlantyckiego. W dolnym biegu spławne a mnogimi dopływami ogromnie ułatwiają komunikacyję i są w wielu miejscach jedynemi dla mieszkańców drogami. W A. północnéj rozbiegają się ze wspólnego ogniska we wszystkie strony świata. Do oceanu Północnego Mackenzie; Backs v. Wielka Rybna rzeka i Miedziana, do zatoki Hudson: Churchill, Severn, Nelson i Albany; do Atlantyku: Św. Wawrzyńca, Hudson, Mississipi z wielkimi dopływami Missuri i Ohio, Rio Grande del Norte i Rio Tabasco; do oceanu Wielkiego Rio Colorado i Columbia. W A. południ., do oceanu Atlantyckiego: Maranon v. Rzeka Amazonek, San Francisco, Paranahyba, Orinoko, Essequibo, Rio de la Plata, Colorado i Rio Negro; do m. Karaibskiego: Ś. Magdaleny. *Jeziora*. W półn. A. Wyższe, Huron, Michigan, Erie, Ontario, Winipeg, Winipigow, Wollaston, Athabasca, Wielkie Niewolnicze, Wielkie Niedźwiedzie, Wielkie Solne; w środkowéj A. Nicaragua; w południ. Titicaca i Lauricocha.

Klimat. Wielka rozległość Ameryki pod względem długości, następnie zwężenie w części międzyzwrotnikowéj, gdzie wpływ morza wywołuje złagodzenie temperatury, a rozszerzanie się ku obu biegunom; prądy zimnéj wody od stref biegunowych i prądy powietrza wiejące od śnieżnych szczytów gór, mnóstwo rzek długich, stepy nie piaszczyste, a tém samém mniéj się rozgrzewające, nieprzebyte lasy,— wszystkie te okoliczności nadają A. klimat, który z afrykańskim co do chłodu i wilgoci dziwną przedstawia sprzeczność, i to są przyczyny owéj wspaniałéj roślinności, która jest główną cechą nowego świata. Pod względem temperatury okolice międzyzwrotnikowe A. nie przedstawiają wielkiéj różnicy od tychże stref starego świata, w pasie natomiast umiarkowanym, przy jednakich szerokościach temper. w A. jest niższą niż w Europie zachod., także różnica między średnią temper. lata i zimy jest w A. większą niż w Europie, jednak A. pn. przedstawia różne klimatyczne okolice. W Stanach Zjed. jesień jest najprzyjemniejszą porą roku; w o-

kolicy między Rocky-Mountains a łańcuchem kalifornijskim klimat jest b. ostry. Klimat b. przyjazny ma Chili, gdzie roślinność podnosi się do znacznéj wysokości; w skutek zwężenia lądu w A. pd. występuje przewaga klimatu morskiego—stąd łagodność zim. Wyjątek stanowi Patagonija dla zimnych wiatrów zachodnich.

Produkta: *Minerały*. A. dostarcza znacznych ilości złota, srebra, platyny. Od odkrycia A. do 1803 kolonije hiszpańskie i portugalskie dostarczyły 3,625,000 mark złota i 512,700,000 mark srebra; około 1842 r. oceniano produkcyją roczną złota na 42,000 mark, srebra na 3,000,000 m. Do tego przybyły następnie bogate pokłady Kalifornii (ob.). Obok tego posiada A. niezmierne bogactwa innych ciał kopalnych: Chili i Kuba zawierają bogate żyły miedzi, Stany Zjednoczone obfite kopalnie żelaza, ołowiu i węgla; w Peru kopalnie rtęci, dziś wprawdzie zaniedbane, ale bynajmniéj nie wyczerpane; nareszcie Brazylija dostarcza z prowincyi Minas Geraes dyjamentów i innych drogich kamieni. *Roślinność*. Ziemia w Ameryce prawie wszędzie sposobną jest do uprawy, a w wielu okolicach żyzność jéj jest nadzwyczajna; płodami stref równikowych są: wanilla, koszenila, trzcina cukrowa, ananas, kakao, imbier, muszkatel, china, indygo, bawełna, tytoń, gumy, drzewa żywiczne i mnóstwo roślin lekarskich; nieprzebyte lasy, dotąd po większéj części w dawnym stanie dziewiczym, pełne drogocennych drzew budowlanych i farbierskich użytków. Bogatéj ziemi amerykańskiéj zawdzięczamy: kartofle, tytoń, mais, i wiele innych, poprzednio u nas nieznanych roślin. Pod względem *zoologicznym* Ameryka posiada: wszelkiego rodzaju małpy, nietoperze, rozlicznych gatunków, niedźwiedzie, szopy, kuny, śmierdziele, wydry, psy, lisy, żbiki, foki, wiewiórki, bobry, szczury (klęska wielu miast), zające rozmaitych gatunków, leniwce, mrówkojady, tapiry, świnie piżmowe, konie, muły (przybyłe z Europy i w wielu miejscach żyjące w stanie dzikości), woły, owce, kozy, lamy, bawoły, woły piżmowe (Bison); ptastwo, przewyższające wielkością i pięknością swoją wszystkie gatunki ptastwa znanego w dawnym świecie. Z gadów i płazów znajdujemy tu żołwie, alligatory, węże, poczynając od największych i najniebezpieczniejszych, aż do najmniejszych; wiele owadów także właściwych tylko Ameryce.

Ludność A. podawana na 81 milijonów (109 m. przypada na 1 m. kw.), dzieli się na *mieszkańców pierwotnych* (około 10 milij.) i *przybyszów* (około 71 milj.). Do pierwszych należą: 1) *Indyjanie*,— stanowią osobną rasę amerykańską i rozpadają się na mnóstwo plemion z 400 przeszło narzeczami; słynny fizyjolog Morton dzieli ich na 2 główne szczepy: a) *Tolteków* (obejmujących cywilizowane ludy Mexyku, Peru i Nowéj Granady); b) *Amerykanów* (do których należą gałęzie: Apalachska, Brazylijska i Patagońska); 2) *Eskimosowie* (rasa Mongolska) w Grenlandyi, Labradorze i na całym półn. wybrzeżu oceanu Lodowatego. Do drugich należą: 1) *Europejczykowie* czyli *biali* (około 46 mil.), panują nad całą A.; w południ. części *Szczep romański* (Hiszpanie i Portugalczycy), w półn. zaś *germański* i to przeważnie brytański (Anglo-Amerykanie), Niemców tylko 5 milijonów;—Europejczycy zrodzeni w południ. i środkowéj A. z rodziców europejskich nazywają się kreolami; 2) *Mieszańcy* czyli *Kolorowi* (16 milijonów) do których należą; Metysowie, Mulatowie, Zambos v. Chinos, Quarteronowie i t. d. 3) *Negrowie* (9 milijon.) należą do rasy Etyjopskiéj; sprowadzeni przez Europejczyków do robót z Afryki jako niewolnicy, (w stanach Zjednoczonych od 1865, a w Brazylii od 1871 wolni), na Haiti założyli niezależną respublikę; 4) *Chińczycy* i wschodnio-indyjscy *Kulis* w wielkiéj ilości sprowadzani w ostatnich czasach do robót. Liczba mieszkańców, pierwotnych umniejsza się z każdym rokiem, a za to liczba przybyszów z innych części świata wzrasta nieustannie. Główne zatrudnienia Indyjan ograniczają się wyłącznie prawie na rybołówstwie i myśliwstwie. Że pośród innych mieszkańców Ameryki wszystkie gałęzie kunsztów wiedzy i przemysłu w rozmaitym stopniu rozwoju troskliwie są uprawiane, o tém, zdaje się, i nadmieniać nie ma potrzeby. *Języki*. Z europejskich najbardziéj rozpowszechnione: angielski, portugalski i hiszpański; mniéj francuski i niemiecki. Co się tyczy języków pierwotnych narodów amerykańskich ob. Indyjanie. *Religija*. Kościoł Rzymsko-Katolicki w południ. A.; prostestancki z mnóstwem sekt (Luteranów, Reformowanych, Baptystów, Metodystów i t. d.) w półn. A. ob. *Amerykańskie wyznania religijne*. Żydzi (100,000) i poganie (3 mil.), których liczba coraz bardziéj się zmniejsza.

Historyja. Czy A. była rzeczywiście znana starożytnym, jakto niektóre wskazówki u pisarzów greckich i rzymskich dowodzić się zdają; żadnéj dotąd nie ma pewności. Również nie ostało się w obec nowszéj krytyki twierdzenie Deguigne'a, jakoby Chińczycy od V w. po Chr. znali już A. Za to nie podlega wątpliwości, że Normannowie w X już w. odkryli podbiegunowe krainy A.; 983 zwiedził Grenlandyję, islandzki kolonista *Eryk Rudy*, a 986 zagnany burzą *Bjarne Herjulffon*. Syn Eryka *Lejf* przedsięwziął 1000 r. umyślną podróż, podczas któréj odkryte przez siebie ziemie, dokładnie opisał i odpowiedniemi do ich natury oznaczył nazwiskami: „*Helluland*“ (Neufundland) „*Markland*“ (Nowa Szkocyja i okolice przy ujściach Ś. Wawrzyńca) i „*Vinland*“ (wybrzeże między Bostonem a New-Yorkiem). Vinland (kraina radości) stała się główną kolonią Normannów; o późniejszych podróżach szczupłe nader posiadamy z wiadomości — a ostatnia 1347 r. Odkrycia Normannów nie miały poważnych rezultatów. Porów. „*Antiquitates Americanae*“ (Kopenh. 1845). Właściwie odkrycie A. zawdzięczamy *Krzysztofowi Kolumbowi*, który w dwu pierwszych podróżach (1492 i 93), odkrył Indyje Zachodnie, w trzeciéj 1498 okolice ujścia Orinoko, w czwartéj 1502 część wschod. wybrzeża środkowéj A. Równocześnie i późniéj odkryli: Caboto Neufundland (1497), Alonzo de Hojeda i Amerigo Vespucci Gujanę (1499); Portugalczycy: Cabral Brazyliję (1500) i Cortoreal Labrador (1500 — 1501). Hiszpanie:

Yanez, Pinzon i Diaz de Solis Yucatan (1507); Ponce de Leon Florydę (1508), Balboa Panama i ocean Wielki (1518), Diaz de Solis La Plata (1514); Grijalva wschod. Mexyk (1518), podbity (1519—21), przez Ferdynanda Corteza, Magellan, portugalczyk w hiszpań. służbie, (w pierwszéj podróży około świata) nazwaną od niego cieśniną (1520); Pizzaro, Almagro i Ferdynand de Luque zdobyli Peru i Chili (1526 — 34); Grijalwa Kalifornię (1533); francuz Cartier r. Ś. Wawrzyńca i Kanadę (1534—1535); hiszpan Fernano de Soto krainę Mississipi (1539—43), a Orellana objechał rz. Amazonek (1541). Anglik Frobisher zwiedził zatokę Hudson i rozpoczął szereg wypraw, celem zbadania wybrzeży arktyjskich i odkrycia drogi na ocean Wielki, co jednakże uskutecznił dopiero M' Lure 1852. W następnych czasach t. j. w II połowie XVI w. w XVII i XVIII w. Zbadano mniéj więcéj wszystkie tak nadbrzeżne jako też i środkowe krainy A. — północne poznano bliżéj, ale jeszcze niedokładnie, dopiero w XIX w.

Rozwój *Cywilizacyi* inną poszedł drogą na północy a inną na południu. Różnica zaś ta polega na różnicy, jaka zachodziła między cywilizacyją przybyszów germańskich, a cywilizacyją przybyszów romańskich. Hiszpanie i Portugalczycy, poddani katolickich i absolutnych monarchów, nęceni chciwością skarbów, osiadają pod nowym, osłabiającym ich klimatem; przeciwnymi prądy oceanu oddzielają się na zawsze od Europy, krajowców zmuszają do przyjęcia (częstokroć pozornego) katolicyzmu; wyższą kulturą panują wprawdzie nad nimi, ale wychowańcy nadpsutéj cywilizacyi nie mogą silnych i zdrowych na obcéj ziemi zaszczepić korzeni; więc chociaż związkami krwi łączą się z tuziemcami, to jednak samolubnemi prawami krępują wzajemne stosunki różnych narodowości, tamują normalny ich rozwój i nieznośnym uciskiem sprowadzają w końcu i ich i swój własny upadek. W 1810 rozpoczyna się walka, skutkiem któréj na gruzach kolonij powstały niepodległe państwa z formą rządu republikańską i jedna tylko monarchija Brazylijska (1822). Osadnicy zaś angielscy reprezentanci pracy, przemysłu i wolności osiadają pod klimatem podobnym swemu rodzinnemu; nie znajdują złota, ale ziemię, co ich trudy szczodrze opłaca; z macierzystym krajem swobodną utrzymują komunikacyję i nie mięszają się ani z tuziemcami ani Negrami; piękne nasiona przywiezione z Europy wydają błogie owoce, ujawniające się w wolnych instytucyjach, powszechnéj oświacie, przemysłowości i handlu; wreszcie nie mogąc znieść nadużyć metropolii, zrzucają nienawistne jarzmo (1783), tworzą naród wolny i stanowią potężny związek państw republikańskich pod nazwą Stanów Zjednoczonych, a nowemi teoryjami poczęły nawet oddziaływać silnie na starą Europę. W jednym tylko punkcie zachodzi wspólność między A. germańską i romańską; w jednéj i w drugiéj nie ma stanów uprzywilejowanych. Tém się tłumaczy zasadniczy charakter politycznego rozwoju Nowego Świata, wyróżniający go tak stanowczo od Europy. Mimo téj ważnéj wspólności przeciwne składniąd żywioły obu cywilizacyj utrzymują między niemi ciągły antagonizm — i tworzą historyczne prawa konieczności, które zupełnie inaczéj rządzą i rządzić będą obiema połowami amerykańskiego kontynentu. Obecnie w liczbie samodzielnych państw A. istnieją: jedno cesarstwo Brazylijskie i 18 następujących republik: 1) Zjednoczone Stany Ameryki półn., 2) Mexyk, 3) Guatemala, 4) San-Salvador, 5) Honduras, 6) Nicaragua, 7) Costa-Rica, 8) Yucatan, 9) Hajti, 10) San-Domingo, 11) Venezuela, 12) Nowa-Granada, 13) Ecuador, 14) Peru, 15) Boliwija, 16) Konfederacyja Argentyńska v. La Plata, 17) Paraguay, 18) Urugwayi. 19) Chili. Kolonije europejskie. *Angielskie*: Wyższa i niższa Kanada, nowy Brunświk, nowa Szkocyja, Cap Breton, wyspy księcia Edwarda, New-Fundland, nadbrzeżna kraina zatoki Hudsońskiéj, Kolumbija angielska (Nowa Georgija), wyspy Bermudas, Bahama, Małe Antylle: Trinidad, Tobago, Granada, Ś. Wincentego, Barbadoes, Ś. Łucyi, Dominika, Antigua, Barbuda, Anguilla; i t. d. z Wielkich Antyll Jamajka; daléj: Honduras albo Balize. W. Yucatanie, część Gujany i wyspy Falklandzkie. *Duńskie*: Grenlandyja i wyspy: Ś. Krzyża, *Holenderskie*: Antylle pod wiatrem (Kurasao, Ś. Marcina, Ś. Eustachego, Saba i inne) tudzież część Gujany (Surinam). *Francuskie*: Gwadalupa, Martynika i t. d. w Antyllach, oraz część Gujany (Kajennę) *Hiszpańskie*: wyspy Kuba i Portoriko; *Szwedzkie*: w Antyllach wyspa Ś. Bartłomieja.

Zasługa najgruntowniejszego zbadania charakteru i stanu Ameryki należy się przed wszystkimi innymi Alexandrowi Humboldtowi; jego prace dopiero otworzyły drogę innym badaczom i pozwoliły spojrzeć jasno w przyrodę i dzieje Nowego świata. Za nim poszli i inni pisarze, między którymi najwięcéj jest Niemców, Anglików i Amerykanów. Celniejsze w téj mierze dzieła są: A. Humboldt'a „*Examen critique de l'histoire de la géographie du Nouveau Continent*“ (5 tomów, Paryż 1836—39); Macgregora: „*The progress of America i t. d.*“ (2 tomy Lond. 1847); Andree „*Amerika*“ (2 wyd. Brunświk 1854). Peschel'a „*Geschichte des Zeitalters der Entdeckungen*“ (Stutg. i Augsb. 1858); Cortambarta „*Tableau général de l'Amérique*“ (Par. 1860), Kohl'a „*Geschichte der Entdeckung von A.*“ (Brem. 1861), Ampère „*Przejażdżka po Ameryce*“, tłumaczenie Świetlickiéj (Warszawa 1862, 2 t.).

Amerykanizmy właściwości języka angielskiego w Ameryce północnéj. Porów. John Russel Bartlet „*Dictionary of Americanisms*“ (New-York 1858).

Amerykańskie wyznania religijne. W żadnym kraju na świecie niema tyle i tak rozmaitych wyznań, jak w Stanach Zjednoczonych Ameryki północnéj, choć oprócz zupełnéj wolności i równouprawnienia, wyznania te żadnéj nie doznają od rządu opieki i wszystkie utrzymują się tylko własną siłą. To także jest powodem, że nie będąc pod dozorem rządowym, nie wiadoma jest ich liczba i dlatego wykaz ich nie może być zupełny. Więcéj znane są: 1) *Rzymsko-Katolickie*, którego wyznawcy najpie-

wsi (przed Rogierem Williamsem) w stanie Marylandskim uznali i ogłosili wolność i równość wszystkich wyznań; w r. 1789 miało ono już w Baltytymorze swojego biskupa, a od r. 1808 arcybiskupa; gmin 1,112, ludności 621,000 (w r. 1860). 2) *Episkopalne* czyli *Kościół Wolny Amerykański*, utworzony 1785 r. zaraz po ogłoszeniu rzeczypospolitéj Ameryki półn. Obecnie biskupów wybierają księża i świeccy na synodzie zgromadzanym co lat trzy i złożonym z dwóch izb: biskupiéj i drugiéj, któréj członkami są księża i świeccy. 3) *Kongregacyjonaliści* czyli *Niepodlegli*. Każda ich gmina stanowi samoistny kościół i trzymają się wyznania *Westminsterskiego* (Ewang. Reformowanego), gmin 1674, ludności 796,000 (w r. 1860). 4) *Presbyteryjanie*, bardzo bliscy pierwszych i dlatego wzajemnie się wspierają. Zarząd kościelny synodalny. Są także *Prezbyteryjanie Zjednoczeni*. 5) *Metodyści*. Między niemi są i *Episkopalni*. 6) *Baptyści*, najliczniejsi z pomiędzy wszystkich innych; choć dzielą się na *Zjednoczonych* (Kalwiniści), *Niezjednoczonych*, *Wolnéj Woli* (Antinomijanie), *Sabbatoryjanie* (od r. 1668), oraz *Tunkierowie*, gm. 52, lud. 35,100 i w. i. 7) *Unitaryjusze*, powstali z Kongregacyjonalistów, najliczniejsi w Masachusets, gmin 243, lud. 138,000. 8) *Uniwersaliści*, zaprzeczają kary i nagrody po śmierci, gmin 493, ludności 206,000. 9) *Swedenborgijanie*, gm. 15, lud. 5,100. 10) *Ewangelicy Reformowani Holenderscy*, gm. 324, l. 182,000. 11) *Ewan. Refor. Niemieccy*, gm. 327, lud. 157,000. 12) *Ewang. Augsburscy Niemieccy*. 13) *Hernhuci*, głównie w Pensylwanii, gmin 331, ludn. 113,000. 14) *Kwakrowie*: *Prawowierni i Unitaryjusze*, zwani także *Hicksytami*. 15) *Chrześcijanie prostoty pierwotnego kościoła*. 16) *Unijoniści* (powstali z połączenia Ew. Augsbur. z Reform.), gm. 619, l. 214,000. 17) *Kościół Wolny*. 18) *Shakers*, wierzący w tysiącletnie królestwo Boże i mający wspólne mienie. 19) *Rappistowie*. 20) *Bäumlerystowie* (od r. 1818), majątek mają wspólny. 21) *Mormonowie*, oraz różne inne mniéj liczne, mające gmin 325 a ludności 116,000. Najliczniejsi są *Metodyści*, liczą bowiem gmin 12,467, a ludności 3,131,000 oraz *Prezbyteryjanie*, liczący gm. 4,584, a l. 2,041,000.— Majątek kościelny wszystkich obliczają na przeszło 86,000,000 dolarów.

Amerykański nos, przylądek na północno-zachodnich brzegach Ameryki.

Amerykańskie starożytności, tak nazywają powszechnie architektoniczne i rzeźbiarskie szczątki po pierwotnych mieszkańcach Ameryki, sięgające czasów poprzedzających przybycie Europejczyków, a które dla badaczów stanu oświaty tamecznych narodów rzeczywiście nader są ważne. Pomniki w Ameryce północnéj, a mianowicie w nizinie Mississipi, nie przedstawiają żadnych zwalisk wielkich budowli, lecz składają się tylko ze schodów prowadzących bądź do rzek, bądź w góry, z grobel, a najwięcéj z rozległych oszańcowań, służących do celów wojennych lub religijnych. Dosyć także często znajdują tutaj rozmaite sprzęty, broń, ozdoby, niekiedy nawet kształtów nadobnych, wyrabiane z miedzi, gliny, muszli, świadczące o znakomitym rozwoju handlu pomiędzy żyjącymi tu niegdyś narodami, a których świetna epoka przypada może na jakie lat tysiąc przed Chrystusem. Te nader liczne pomniki były w nowszych czasach przedmiotem gorliwych badań w Ameryce północnéj najdokładniejsze o nich wiadomości można znaleść w dziele: „*Ancient monuments of the Mississipi valley*" (Washington 1848), przez Squiers'a i Davis'a. Nierównie wyższéj oświaty i większego rozwoju cywilizacyjnego dowodzą pomniki Ameryki południowéj, a mianowicie w Peru, Boliwii i Ecuador, w dawnéj krainie Inkasów. Najgodniejszymi uwagi są ogromne z olbrzymich brył kamiennych wzniesione mury pod Tiahuanuco, ruiny świątyni Inkasów na wyspie Titicaca i świątyni bożka Pachacamaca, a nadewszystko wspaniała droga Inkasów. Czyt. pod tym względem prócz podróży Humboldta, d'Orbigny, Castelnau, Schumburgk, szczególniéj Tschudiego i Rivera „*Autiguëdades peruanas*" (Wiedeń 1852). Do innéj znowu epoki oświaty należą starożytności w Cundinamarca, gdzie za czasów hiszpańskiego podboju naród Maiscasów kwitnące państwo założył. Porów. Uricoechea „*Memoria sobre las antiguëdades Neo-Granadinas*" (Berlin 1854). Najciekawsze i najważniejsze pomniki starożytnéj Ameryki przedstawiają się podróżnemu w górzystych krajach środkowéj Ameryki, w starożyt. Mexyku, Guatemali i Yucatanie, częścią odosobnione w bliskości istniejących jeszcze siedzib, częścią w nagromadzonych masach zwalisk całych wielkich miast. Główną podstawą budownictwa środkowéj Ameryki jest piramida, co szczególniéj widzieć się daje w pomnikach religijnych to jest w Teokallach (domach bożych). W połączeniu z pomnikami architektonicznymi, znajdują się tu także rozmaite utwory rzeźbiarstwa, już to jako płaskorzeźby, już jako odosobnione posągi. Hijeroglificzne malowidła dawnych Mexykanów, kopije i opisy mexykańskich pomników znajdują się po rozmaitych muzeach europejskich jak n. p. w królewskiéj biblijotece Drezdeńskiéj; jednym z najpiękniejszych zbiorów starożytności mexykańskich jest gabinet Uhde'go w Handschuchsheim pod Heidelbergiem. Porów Kingsborough „*Antiquities of Mexico*" (4 t. Lond. 1829): Nebel „*Voyage pittoresque et archéologique en Mexique*" (Par. 1834); Squier „*Nicaragua*" (2 t. Newyork 1852); Waldeck „*Voyage pittoresqeu et archéologique en Yucatan*" (Par. 1834). Norman „*Rambles in Yucatan*" (Newyork 1843)

Amerykańsko-Rossyjska kompanija ob. Rossyjsko-Amerykańska kompanija

Ames, Amezyjusz (Wilhelm), teolog angielski, ur. 1578, † 1633. Prześladowany za purytanizm, uszedł do Hollandyi, na synodzie w Dortrecht wystąpił gorliwie przeciwko remonstrantom i napisał dzieło przeciw Bellarminowi p. t. *Bellarminus enervatus*, tudzież teologiję moralną p. t. *Schedulla theologica*.

Ames (Nutamil), prawnuk poprzedniego, znakomity lekarz i matematyk, osiadł w Dedham w Ameryce północnéj, † 1765.— **Ames (Fischer), syn**

poprzedniego. Jako członek kongresu był znakomitym mówcą stronnictwa demokratycznego i gorliwym obrońcą swobód ludowych w Ameryce. Będąc wątłego zdrowia, porzucił dotychczasowy zawód (1808) i poświęcił się nauce i rolnictwu. Z pism jego zasługują na wzmiankę: *Pochwała Washingtona i Zbiór mów parlamentarnych.*— **Ames** (Józef), biblijograf angielski, napisał historyję drukarstwa i najdawniejszych drukarni w Anglii † 1759.

Ametyst, fijoletowa odmiana kwarcu szklistego, krystaliczna; u szczytu kryształu barwa ciemniejsza, jest to drogi kamień rzędu drugiego, dosyć pospolity.

Amet (Józefina-Junot d'Abrantes) córka starsza marszałka Junot ur. w Paryżu 1802. Pod nazwiskiem Junot d'Abrantes ogłosiła różne dzieła treści moralnéj, jak: „*Histoires Morales et édifiantes*" (1837); „*Leus deux soeurs*" (1840); „*Les deux frères*" (1859). i inne.

Amethystea (*Modrastka*), rodzaj roślin wargowych (labiatae). Jedyny gatunek: *A. coerulea*, jednoroczna, rośnie dziko w Syberyi, kwiaty drobne błękitne, u nas chodowana jako roślina ozdobna.

Amfiaraos, syn Oiklesa i Hypermnestry, obdarzony od bogów duchem wieszczym, miał udział w wyprawie Argonautów i łowach kaledońskich. Zginął pochłoniony przez ziemię podczas wojny tebańskiéj. Po śmierci wzniesiono mu w témże samém miejscu świątynię, któréj wyrocznia była w wielkiém poważaniu.

Amfiartrosis (anat.) ob. Staw.

Amfibije (*Amphibia*) ob. Płazy.

Amfibiolity (z greck.), skamieniałości zwierząt, należących do gromady gadów, obecnie zaginionych.

Amfibol, gatunek mineralogiczny utworzony przez Haüy'ego, obejmujący minerały, budowy blaszkowéj, twardsze od szkła, których kryształy dają się wyprowadzić ze słupa rombowego. Rozróżniamy tu dwa typy: *A. biały* (*Tremolit, grammatyk*), podwójny krzemian wapna i magnezyi; często włóknisty, wtedy stanowi rodzaj asbestu. *A. czarny* (hornblenda), **A.** żelazisty, pospolitszy od poprzed. gdy kryształy są długie, iglaste, **A.** naz. *kamieniem promienistym.* **A.** stanowi część składową wielu skał: syenit jest granitem amfibolowym, dioryt albitem amfibolowym. Pomiędzy obu typami **A.** pośrednim jest *Aktynst.*

Amfibolandezyt ob. Trachilt.

Amfibolija, także **Amfibologija**, dwuznaczność powstająca z dwuznacznego szyku lub rozmaitego znaczenia wyrazów. W filozofii znaczy ona zamianę i pomięszanie pojęć.

Amfibrach (z greck. *z obu stron krótki*), tak się nazywa trzyzgłoskowa miara wiersza: ⏑ — ⏑ n. p. korona.

Amfidamas, syn Buzyrysa króla egipskiego, który wszystkich cudzoziemców zarzynał bogom na ofiarę; zabity został przez Herkulesa.—**Amfidamas**, król Eubei, poległy w bitwie z Eretryjczykami. Na jego pamiątkę synowie ustanowili igrzyska, na których Hezyjod otrzymał pierwszą nagrodę poezyi, złoty trójnog, poświęcony przez niego muzom Helikońskim.

Amfidromija (z gr.), uroczystość familijna u dawnych Greków, obchodzona najczęściéj 5 dnia po urodzeniu dziecięcia, przy któréj akuszerka obnosiła nowonarodzone w około ogniska domowego, zbierając podarunki od krewnych i przyjaciół. Była to zarazem uroczystość przy któréj nadawano imię dziecięciu.

Amfijon, znany jako najdawniejszy muzyk grecki, syn Zeusa i Antiopy, mąż Nioby, wychowany przez muzy. Ulepszył lirę i sam tak pięknie na niéj przygrywał, że kamienie oczarowane jego dźwiękami złożyły się w mur okalający miasto Teby. Z rozpaczy po śmierci swoich dzieci życie sobie odebrał.

Amfiktyjon, syn Deukalijona i Pyrrhy, zięć Kranausa króla Attyki, którego tronu pozbawił, a sam potém za sprawą Erychtonijusza temuż sam temu uległ losowi.

Amfiktyjoński związek, sąd polityczno-religijny w starożytnéj Grecyi, założony podobno przez króla Amfiktyjona. Składał się z 24 deputowanych (po 2 z 12 państw Grecyi) którzy zasiadali w Delfach, a późniéj w Anthela, rozstrzygali wzajemne spory między miastami, nakładali kary (pieniężne) za pogwałcenie prawa między-narodowego lub świątyni w Delfach a wrazie konieczności wyroki swoje ekzekwowali orężem. Sąd ten istniał jeszcze pod panowaniem cesarzów rzymskich i dopiero utracił swój byt po upadku wyroczni delfickiéj. Porów. Gerlach „*Historische Studien*" (Hamburg i Gotha 1841).

Amfilochijusz (święty), ur. w Kappadocyi w IV w. biskup Ikonijum i metropolita Lykaonii; występował silnie i skutecznie przeciwko aryjanizmowi. Dzieła jego, o których ojcowie kościoła wspominają, zaginęły, prócz niewielu ułamków zebranych przez X. Combefis i wydanych w Paryżu 1644. Kościół obchodzi jego pamiątkę 23 Listopada.

Amfilochos, syn Amfiaraosa i Eryfili, uczestniczył w wyprawie Epigonów przeciwko Tebom i w wyprawie Greków na Troję. Słynął jako wieszcz i po śmierci odbierał cześć boską. Ustanowiona przez niego wyrocznia w Mallus, miała w swoim czasie wielką powagę.

Amfilogija ob. Amfibolija.

Amfimacer (z gr. *z obu stron długi*), nazwa trzyzgłoskowéj miary wiersza, — ⏑ —, n. p. wielki pan.

Amfimedon, syn Melantiosa, współbiesiadnik Agamemnona i Menelaosa na wyspie Itace podczas kiedy ci Ulissesa na wojnę trojańską namawiali; późniéj był jednym z ubiegających się o rękę Penelopy i zabity został przez Telemachosa.

Amfioksus, (Amphioxus) zwierzę uważane pierwiastkowo za gatunek robaków, następnie uznane za najniedoskonalsze z kręgowych i umieszczone na końcu gromady ryb. Serce prawie nie istnieje, a krew prawie bezbarwna poruszana jest wprost przez kurczliwe ściany naczyń; za cały szkielet ma strunę grzbietową, którą napotykamy u zarodków kręgowych doskonalszych; nakoniec mózg jest pro-

stym węzłem nerwowym. Ma wejrzenie małéj rybki (5 centym. długości) z obu stron ostro zakończonéj. Gęba opatrzona rodzajem wąsów, niesłusznie uważanych za skrzela, stąd nazywają go też Branchiostoma. Pracował nad tem Quatrefage.

Amfipoda, *(obunogie)* rzęd *skorupiaków tęgoskórnych (Crustacea malacostraca)*, obejmuje małe skorupiaki wodne, których tułów złożony jest z 7 obrączek, i posiada tyleż par nóg, ciało zakończone rodzajem ogona, którego 5 par przysadek służy im do pływania; oczy bez słupków ruchomych, głowa się z tułowiem nie zrasta nieruchomo. Przy nasadzie nóg posiadają pęcherzyki błonkowate, których przeznaczenie nie znane. U Cuvier'a stanowiły one rodzaj *Gammarus*. Ob. Skorupiaki.

Amfipolis, miasto w Tracyi przy ujściu rzeki Strymon za czasów rzymskich było stolicą wschodniéj Macedonii. W wiekach średnich z powodu bliskich kopalni złota nazywano to miasto *Chrisopolis*.

Amfis, poeta grecki, współczesny Platona, autor licznych komedyj i dytyrambów, których tytuły tylko i małe szczątki naszych doszły czasów.

Amfisbena, rodzaj małych wężów niejadowitych, których ciało niemal jest walcowe; ogon prawie tak gruby, jak głowa. Karmią się mrówkami i najczęściéj w mrowiskach bywają znajdowane.

Amfissa, albo *Salona*, miasto greckie, stolica monarchii Ftyjotii i Focydy, nad zatoką tegoż nazwiska; rezydencyja biskupa i głównego urzędu celnego; ma dobry port i prowadzi znaczny handel. Dawna Amfissa była r. 340 przed Chr. przez Filipa Macedońskiego, za wyrokiem sądu amfiktyjońskiego, zburzona, lecz za czasów rzymskich podniosła się na nowo.

Amfiteatr, budynek bez dachu, formy podłużnéj, opatrzony do koła miejscami dla widzów, podnoszącemi się coraz wyżéj, przeznaczony na igrzyska dla gladyjatorów i dzikich zwierząt, w pośródku którego był plac duży i owalny, zwany areną. Pod tym placem były urządzone korytarze i drogi podziemne, w około zaś znajdowały się klatki z drapieżnemi zwierzętami. W każdéj prowincyi rzymskiéj znajdowały się podobne amfiteatra. Największy z nich *Colosseum* w Rzymie, zbudowany przez Wespazyjana i Tytusa. Porów. Friedländer „*De Amphiteatris*" (Konigsb. 1860—63).

Amfitryjon v. Amfitruo, król Tiryntu, syn Alkaiosa i Hipponomy, wnuk Perseusza, mąż Alkmeny, która w jego nieobecności spłodziła z Jowiszem Herkulesa. Biorąc udział w rozmaitych awanturach i wyprawach wojennych, poległ w bitwie z Minijczykami. Historyja jego dostarczyła treści do utworów dramatycznych, Plautowi a późniéjszymi czasy Molierowi, u których Amfitryjon oznacza człowieka uprzejmego, podejmującego chętnie i gościnnie każdego w swoim domu.

Amfitryta, (Amphitrite), rodzaj pierścienic (ob.) z rzędu Chaetopoda; na części przedniéj głowy mają wyrostki żółtawe, uszykowane w wieniec lub grzebień, na około gęby liczne macki, co im dało ludową nazwę nożyc morskich. Żyją we wszystkich morzach. Jedne żyją w rurkach lekkich stożkowatych, które ze sobą przenoszą, jak A. *auriosoma* na brzegach Francyi, 5 cent. długości; inne żyją w rurach przyrosłych do różnych przedmiotów; A. *ostrearia*, przyczepiając swe rurki do muszel ostryg, ma szkodzić ich rozradzaniu się

Amfitryta, planetoida z rzędu 30, odkryta przez Marth'a 1 Marca 1854

Amfitryte, córka bożka morskiego Nereusa i Dorydy, żona Neptuna. Jako bogini i królowa morza wyobrażana bywa na rydwanie z muszli ciągnionym przez Trytonów, z trójzębem Neptuna w ręku.

Amfiuma (Amphiuma) rodzaj płazów, podobny bardzo do salamandr (ob.). Ciało wrzecionowate; nogi 4 krótkie i bardzo odległe, mają po 2 lub 3 palce, czasem dochodzą metra długości, w wodach stojących Ameryki; są nieszkodliwe.

Amfodelit, minerał z gromady krzemianów, niewiele różny od wernerytu.

Amfora, naczynie gliniane u Greków i Rzymian, na kształt dzbana z dwoma uszami, służące do przechowywania cieczy, a głównie wina; także miara do cieczy u starożytnych.

Amfoteryczne (od *amphoteros* obustronny), w chemii ciała, które nie okazują własności wybitnych kwasowych ani zasadowych i mogą się łączyć z kwasami i zasadami dla utworzenia soli. A. *utwory* w geologii te, które powstały pod działaniem wody i ognia, jak tufy wulkaniczne.

Amga, rzeka w Syberyi w obwodzie Jakuckim, przepływa około 1,000 w. i wpada do Ałdanu. Nad A. leży słoboda 7800 m. któréj mieszkańcy zapomnieli ojczystego (rosyjskiego) języka i obecnie mówią tylko po jakutsku. Tamże **Amgińskie** góry (800 st. w.).

Amguń, albo **Chanmum,** rz. w Syberyi, wpada do Amura; około 700 w. dł.

Amgunńcy albo *Manguncy*, plemię nad rz. Amurem.

Amhara, kraina w Abissynii, pomiędzy Nilem Niebieskim i Takazze. Do niedawnego jeszcze czasu, tworzyła ona kraj oddzielny z miastem stoł. Gondar, którego chrześcijańscy mieszkańcy odznaczają się łagadnością obyczajów i wyższą kulturą, *Amharski język*, dawniéj właściwy tylko mieszkańcom Amhary, od XIV w. panujący w całéj Abissynii, narzecze semickie spowinowacone z etyjopskiém, nie posiada dotąd żadnéj literatury.

Amherst, osada angielska, założona 1826 w Indyjach Wschodnich na brzegach Tessarim, w prow. Martaban, nazwana od imienia Amhersta Williama (ob.) przeszło 24,000 m. główny punkt handlu Indyj i Chin.

Amherst, miasto w północno-amerykańskim stanie Massachusetts, hrabstwie Hampschire, kolegijum założone 1821, znaczna biblijoteka i bogate zbiory historyi naturalnéj.

Amherst (Jeffrey, lord), generał angielski, ur. 1717, † 1793, otrzymał naczelne dowództwo nad armiją przeznaczoną do Ameryki północnéj przeciw Francyi i zdobył Kanadę. R. 1761 miał sobie poruczo-

ny zarząd prowincyj angielskich w Ameryce, a po zawarciu pokoju wrócił do kraju, 1776 pozyskał godność para z tytułem barona de Helmesdale.— **Amherst** (William Pitt hrabia d') synowiec poprzedniego, angielski mąż stanu, ze stronnictwa torysów; ur. 1773, † 1857; 1816 wysłany przez kompaniję indyjską do Chin, celem wyjednania niejakich dogodności handlowych, zrobił już pewne ustępstwa mandarynom chińskim w interesie swéj misyi, ale obrażony upokarzającym ceremonijałem, jaki mu nałożyć chciano, zerwał rozpoczęte układy i powrócił do kraju. 1823—28 generalny gubernator w Indyjach Wschodnich, za jego to rządów przypadła pierwsza wojna Anglików z potężném państwem Birmanów. W pięć lat potém wrócił do kraju i został szambelanem króla Jerzego IV.

Amherstia, *A. nobilis*, drzewo okazałe z rodziny Caesalpinieae. Rośnie w Birmanii, gdzie je naz. „*thoka*". Kwiaty szkarłatne, zebrane w grona, liście pierzaste, $1\frac{1}{2}$ stopy długości.

Amhurst (Mikołaj) angielski publicysta i poeta satyryczny, ur. 1706, † 1742; redagował dziennik polityczny „*The Craftsman*", w którym powstawał przeciwko ministerstwu Walpole i przyczynił się do jego upadku. Umarł w nędzy.

Amicabiles numeri, nazwa dwóch liczb, mających tę własność że summa wszystkich dzielników jednéj jest równa drugiéj liczbie. Liczbami temi są 284 i 220, w których summa dzielników pierwszéj $1+2+4+71+142\times220$, a summa dzielników drugiéj $1+2+4+5+10+11+20+22+55+44—110—284$. Co do sposobu wynajdywania tych liczb, porów. Legendre „*Théorie des nombres.*"

Amici (Jan Chrzciciel), astronom i optyk włoski, ur. 1786 w Modenie, był tamże profesorem matematyki, a późniéj dyrektorem obserwatoryjum we Florencyi. Największą zasługę A. stanowi ulepszenie i wynalezienie doskonałych narzędzi optycznych; jego mikroskopy przewyższyły wszystkie poprzednie, udoskonalił ciemnicę, wynalazł kamerę jasną, urządził doskonały przyrząd polaryzacyjny. Zasłużony też działalnością literacką oraz obserwacyjami astronomicznemi, mikroskopowemi. † 1863 we Florencyi.

Amicinus (Jan) z Krakowa, † 1526 sufragan krakowski i od r. 1503 do 1526, kilkakrotnie rektor tamecznéj akademii.

Amicinus (Stanisław), żył w drugiéj połowie XVI w. i wydał: 1) *Elegia in solennem electionem adventumque in Poloniam S. Henrici Valesii, etc.* 2) *In coronationem Henrici Valesii Reg. Pol.* 1574; 3) *Fax Nuptialis* 1578, (dziewosłąb dla Jana Chwalibogowskiego).

Amico (Bernard), franciszkanin z Gallipoli w Neapolitańskiém, od 1596 bawił lat 5 w Jerozolimie i zostawił ciekawe dzieło p. t. *Trattato delle piante imagini de sacri edificii di terra santa* Rzym. 1609.

Amico (Bartłomiéj), profesor teologii i filozofii w Neapolu, jezuita, ur, 1562, † 1649, napisał znany 7 tomowy komentarz do Arystotelesa.

Amico (Ludwik hr. Castellalfeso) dyplomata włoski, ur. 1757 w Asti † 1832 we Florencyi. Za Wiktora Amadeusza IIIkr. Sardynii sprawował poselstwa w Neapolu, Wiedniu, Berlinie, i 1810 w Paryżu dla asystosowania ślubowi Napoleona. Przewidując upadek Napoleona, powrócił do dawnéj dynastyi, która mu poruczyła poselstwo przy dworach Toskańskim, Lukki i Parmy.

Amiconi v. **Amigoni** (Giacomo), znakomity malarz włoski ur. 1675 w Wenecyi, † 1752 w Madrycie. Najlepsze jego obrazy mieszczą się w kościołach weneckich; wysoko także cenią ogromne freski w pałacu Aranjuez (w Hiszpanii).

Amid lub **Amida**, ob. Diarbekir.

Amid (Abufadl-Mohammed-Ben-Hussein-Ben-Amid) wezyr sułtana buidzkiego Rokkedulat, wielki mąż stanu, mówca i poeta arabski, który ulepszył charaktery pisma arabskiego, † 971.

Amid, (chem.) ob. Ammonijak.

Amida, u buddystów japońskich stwórca i najwyższy rządca niebios i raju, zwany także *Gokurakus*, czyli wieczna wesołość, ojciec błogosławionych, obrońca wszystkich duchów, nie mający ni początku ni końca.

Amidon ob. Mączka.

Amiens, (star. Samarobrira) stolica depart Somme, nad rz. Somm, forteca i jedno z najbardziéj przemysłowych miast Francyi, 61,000 m. Piękna katedra gotycka, akademija i kilka uczonych towarzystw, biblijoteka, galeryja obrazów, ogród botaniczny, znaczne fabryki aksamitu, zwanego utrechckim, fabryki dywanów i innych tkanin; miejsce urodzenia Piotra Pustelnika, Ducangé'a, Delambra i kilku innych znakomitości. Pamiętne również pokojem zawartym 27 Marca 1802, pomiędzy Francyją, Anglią Hiszpaniją i rzecząpospolita Batawską. 20 Listopada 1870 r. zwycięstwo Prusaków nad Francuzami.

Amijant, (min.) ob. Azbest.

Amik Bokhari ob. Bokhari.

Amilkar, ob. Hamilkar

Aminek, kminek polny lub ogrodowy, używany do rozmaitych przypraw kuchennych.

Amipsyjasz, starożytny komedyjopisarz grecki współzawodnik Arystofanesa (około 420 przed Chr.). W utworach swoich których tylko szczupłe fragmenta pozostały, przedrwiwał Sokratesa i w ogóle filozofów.

Amir-Chan (Mohammed), śmiały i zuchwały herszt rozbójników afgańskich podczas wojny Marattów z Anglikami, który w Syndzie przywłaszczył sobie część kraju i przy niéj na mocy traktatu 1817 utrzymać się potrafił. Był to człowiek osobistéj waleczności niesłychanéj, chciwości jeszcze większéj, a okrucieństwa i ducha zdrady takich, że nawet pomiędzy Marattami powszechne wzbudzał podziwienie.

Amiranty, lub *wyspy admiralskie*, gromada 11 mało zaludnionych wysp, należących do Anglii, na oceanie Indyjskim na połud.-zachod. archipelagu Seszellów. Stacyja dla połowu ryb i szyldkretów.

Amisos, starożytne miasto handlowe w Poncie nad zatoką Amizeńską (dziś Samsun), na morzu Czarném. Było ono z miastem Synopą kolejną re-

zydencyją Mitrydatesa; po zdobyciu przez Lukullusa upadło, lecz podniosło się na nowo za Augusta.

Amissyja, w cywilnéj procedurze litewskiéj, na niestawających w sądzie exdywizorskim wierzycielach sąd zapisuje wieczną amissyję, czyli upadek w rzeczy.

Amiternum, starożytne miasto Italii w ziemi Sabińskiéj, nad r. Aternus, niegdyś udzielne, od r. 290 przed Chr. własność rzymska; miejsce urodzenia historyka Sallustyjusza.

Amlwich, angielskie miasto portowe na wyspie Anglesey w księstwie Walii. W pobliskich górach Parrys-Mountain znajdują się bogate kopalnie miedzi, wydające rocznie do 20,000 cetn.

Amman, stolica Ammonitów, zwana w piśmie świętem Rabba, lub Rabbath.

Amman (Jan Konrad), lekarz ur. 1669 w Szwajcaryi, † 1724. Położył znakomite zasługi nauczaniem głuchoniemych.—**Amman** (Jan), syn poprzedniego, ur. 1707 w Schafhausen † 1741 także lekarz i członek petersburgskiéj akademii nauk. Oprócz innych wydał: *Icones et descriptiones stirpium rariorum ruthenicarum*, Petersburg 1739.

Ammanati (Bartłomiéj), ur. w Florencyi 1511, † 1592 tamże, rzeźbiarz i architekt, był uczniem sławnego Sansovino i Bandinelli. Główniejsze jego prace znajdują się w jego rodzinném mieście. Z architektonicznych ważniejsze są: trzy mosty na r. Arno i pałac Pitti, który przez niego został wykończony. Z robót snycerskich celuje Neptun z Trytonami, zdobiący wodotrysk na Piazza del Granduca. Żona jego Laura Bottiferri dała się poznać jako poetka.

Ammann (Jost), malarz i rytownik, ur. 1539 w Zürych; † 1591 w Norymberdze, gdzie przepędził większą części życia. Malował olejno i na szkle; największą przecież sławę zjednał sobie jako drzeworytnik i rysownik, celujący wielką poprawnością.

Ammann (Paweł), ur. 1634, † 1691, znakomity botanik. Celniejszem jego dziełem jest: *Character plantarum naturalis* (Lipsk 1685).

Ammas, gatunek pszenicy, szczególniéj uprawianéj we Francyi.

Ammelina, alkaloid słabo zasadowy, odkryty przez Liebiga.

Ammer lub **Amber**, rzeka w Bawaryi, poniżéj Moosburg wpadająca do Izary. W biegu swoim przepływa jezioro tegoż nazwiska i dotyka wsi Ober i Unter-Ammergau, znanych z drammatycznych przedstawień męki Chrystusowéj, odprawianych co lat 10, w obec widzów schodzących się tu z dalszych i bliższych okolic. Mieszkańcy doliny A. (szczególniéj w pomienionych wioskach) odznaczają się przemysłem w wszelkiego rodzaju robotach snycerskich.

Ammi, rodzaj roślin z rodziny baldaszkowych; nazwisko téj rośliny pochodzi z gr. ammos (piasek), rośnie bowiem na miejscach piasczystych; bardzo podobna do marchwi. *A. majus*, rośnie w Europie pd i na wschodzie; używane były niegdyś w med. jego nasiona *A. visnaga* posiada ściesnione baldaszki, których prawie drewniaste, wonne promienie używają się na wykłuwaczki do zębów i jako przedmiot handlu sprowadzają z Afryki i Wschodu.

Ammianus Marcellinus, rzymski historyk, urodzony około połowy IV w. po Chr. w Antyjochii w Syryi; służył wojskowo w kilku wyprawach, lecz późniéj porzucił rzemiosło wojenne i osiadł w Rzymie, gdzie się naukom poświęcił. Napisał tu wielce szacowne „*Dzieje Państwa Rzymskiego*" w 31 księgach, od 91 do 378 po Chr., z których pierwsze 13 ksiąg (do r. 352) zaginęły. Najlepsza edycyja tego dzieła jest Wagnera i Erfurdta (3 tomy Lipsk 1808). Wyjątki z XXII ks., użyte jako argument przeciw Naruszewiczowi, umieścił Lelewel w swém dziele: „*Narody na ziemiach słowiańskich przed powstaniem Polski*" (Poznań 1853, str. 295—312).

Ammirato (Scypijon), ur. w Neapolitańskiém 1531, † 1601 we Florencyi. Napisał bardzo cenioną *Historyję Florencyi*, sięgającą aż do r. 1574. Pierwsza jéj część wyszła we Florencyi 1600, koniec wydany został dopiero w 40 lat po śmierci autora.

Ammocoeta (z gr. *ammos* piasek, *koite* łożysko) mała ryba z wejrzenia budowy wężowéj, długości 2 decymetrów, z grzbietem zielonawym, a brzuchem białym, pospolita w wielu rzekach europejskich, głównie we Francyi; była uważana za osobny rodzaj kręgoustych (Pisces cyclostomi); Aug. Müller jednak się przekonał, że jest to tylko postać przejściowa minoga rzecznego (*petromyzon fluviatilis*), który tym sposobem ulega istotnemu przeobrażeniu. Ob. Minog.

Ammodytes (z gr. przebywający w piasku), rodzaj ryb z rzędu Malacopterigii, z pokrewieństwa Apodes (Miękkopłetwe węgorzowate), z ciałem podłużném, walcowatem, o płetwie grzbietowéj pojedynczéj, długiéj i odchodowéj także przedłużonéj; płetwa ogonowa wyraźna, widlasta; płetwy piersiowe małe, brzusznych zaś zupełnie nie dostaje. Ryby te łatwo zagrzebują się w piasku, z którego z trudnością przychodzi je wydobywać. Mięso *A. tobianus* i *A. lancea* jest jadalne; małe używają się jako przynęta do wędek.

Ammon ob. Ammonijak.

Ammon, na pomnikach hijeroglificznych zwany także *Amen*, bożek egipski, greckiemu Zeusowi lub rzymskiemu Jowiszowi odpowiadający. Był on właściwém bożyszczem Teb i wyobrażano go siedzącego na tronie i dzierżącego w ręku symbol życia i władzy, z właściwą mu ozdobą głowy, złożoną z dwóch piór wysokich nad dolną częścią korony i zawieszoną u nich wstęgą, z tyłu aż do nóg sięgającą.

Ammon (Krzysztof Fryderyk von), jeden z najznakomitszych teologów i kaznodziejów protestanckich ur. 1766 w Bajreuth. Będąc poprzednio profesorem w Erlangen i Getyndze, powołany został 1813 na kaznodzieję nadwornego w Dreźnie gdzie † 1850. Z licznych dzieł jego, w których hołduje racyjonalnemu supernaturalizmowi, opartemu na zasadach filozofii i uczuciu religijném, celniejsze

są: *Handbuch der christlichen Sitlenlehre* (3 tomy Lipsk 1838). *Fortbildung des Christenthums zur Weltreligion* (4 tomy, Lipsk 1833—40). Do polskich dziejów wydał przyczynek: *Casimir Łyszczyński, ein Beitrag zur Geschichte des idealischen* (u Estrejch, błędnie: *deutschen*) *Atheismus.* 1802 Götting. Przedruk u Breyera: Historisches Magasin, 1805. Jena czyt. *Dawna Pols.* Krzyżanowski.

Ammon (Fryderyk August von), drugi syn poprzedniego, ur. 1799 w Getyndze, gdzie 1822 pozyskał stopień doktora medycyny. W następnym roku przeniósł się do Drezna, w 1829 został profesorem drezdeńskiéj akademii, a późniéj lekarzem królewskim, wsławił się jako okulista i chirurg Pomimo ogromnéj praktyki zostawił wiele dzieł, z których najważniejsze są: „*Klinische Darstellungen der Krankheiten und Bildungsfehler des menschlichen Auges*“ (3 tomy, Berlin 1838—41), „*Behandlung des Schielens durch Muskelschnitt*“ (Berlin 1840); „*De Tritide*“ „*Die angeboren chirurgischen Krankheiten des Menschen in Abbildungen*“ (Berlin 1839—42); „*Die ersten Mutterpflichten*“ (Lipsk 8-e wydanie 1859). Wydawał przytem: „*Monathschrift für Medicin, Augenheilkunde und Chirurgie* (Lipsk 1838—1840). W polskiém tłumaczeniu wyszło „*Dyjetetyka czyli prawidła skuteczne używania wód mineralnych*“ przekład Cyprysińskiego (Warsz. 1827), † 1861 w Dreznie.

Ammon (Fryderyk Wilhelm Filip von), starszy brat poprzedniego ur. 1791 w Erlangen, † 1855 profesorem teologii i proboszczem tamże. Odznaczył się kilku popularnemi pismami z zakresu teologii i dziejów kościoła.

Ammon (Karol Wilhelm) ur. 1777 w Trakehnen w Litwie pruskiéj, znakomity weterynarz niemiecki. Dzieło świadczące o obszernych wiadomościach i wielkiem doświadczeniu jego jest: „*Praktische Abhandlungen über die Krankheiten der Pferde und des Rindviehs*“ (Augsburg 1821). Inne jego prace weterynarne także bardzo są cenione. — **Ammon** (Jerzy Bogumił), brat poprzedniego ur. 1780 inspektor prusskiego stada rządowego koni w Vesra, znany jest również jako praktyczny i naukowo wykształcony weterynarz.

Ammona róg (Cornu Ammonis) ob. Mózg.

Ammonici, naród którego ojcem był Ammon syn Lota, mieszkał w półn.-wschod. stronie Judei, ze stolicą *Rabba* (dziś Amosur). Ammonici miewali częste spory z Izraelitami i kilkakrotnie ponosili od nich szczególniéj za Dawida, klęski za czasów Antyjocha pomagali jeszcze Syryjczykom przeciwko Machabeuszowi: Bóstwo ich *Milkom v. Malkom* nierzadko wspominane w Starym Testamencie.

Ammonijak ob. Amonijak.

Ammonity, (*Rogi Ammona*), szczątki kopalnych mięczaków, z rzędu *Głowonogich.* Muszle A. rozmaitéj są wielkości, od powozowego koła, aż do kilku linii w średnicy, formy spiralnéj; A. były kształtnéj postaci, b. zbliżone do dzisiejszych żeglarków, mogły pływać po wodzie, są zatém w skazówką pokładów morskich, głównie występują w pokładach jurasowych i kredowych. Gatunków ich znanych jest do 300. Pracowali nad niemi Buch, Zieten, d'Orbigny i inni. Nazwa pochodzi prawdopodobnie z gr. ammos, piasek. Mnóstwo ammonitów napotyka się w okolicach Wielunia, w kopalniach kamienia wapiennego które lud prosty uważa, za skamieniałe węże, na które tutaj Ś. Wojciech z Krakowa do Gniezna się udając, klątwę miał rzucać.

Ammonium, oaza w pustyni Libijskiéj, dzisiejsza *Siwah*, sławna wspaniałą świątynią *Jowisza Ammońskiego* i wyrocznią, któréj, gdy się radzono, obnoszono bożka w złotéj łódce, przyozdobionéj drogimi kamieniami. Znane są w historyi wyprawy do téj świątyni: Kambizesa, Alexandra W. i Katona. Cesarz Justynijan kazał na jéj miejscu wystawić świątynię chrześcijańską. Porów: *Parthey*, „*Das Orakel und die Oase des Ammon*“ (Berlin 1862).

Ammonius, nazwisko kilku uczonych greckich z późniejszéj epoki.—**Ammonius** z Alexandryi, perypatetyk, którego uczniem był Plutarch, żył w I w. po Chr.—**Ammonius** (Sakkas), z Alexandryi gdzie † 241 po Chr., znany jest jako założyciel szkoły filozoficznéj nowo-platońskiéj.—**Ammonius**, syn Hermiasa, przy końcu V w. po Chr. filozof alexandryjski, jeden z najlepszych komentatorów Arystotelesa.—**Ammonius**, gramatyk alexandryjski w IV w.; napisał *Słownik synonymów*, wydany po raz pierwszy przez Valkenaera w Lejdzie 1732; poprawna edy. Schaefera wyszła w Lipsku 1822.

Amnesia (z greck.) brak, albo zupełna utrata pamięci, zdarza się przy zupełnéj utracie władz umysłowych; częściowa utrata pamięci występuje często, jako pierwszy objaw poczynającéj się choroby umysłowéj.

Amnestyja (z greck. *zapomnienie*). Rodzaj ułaskawienia, przez które władza najwyższa zapomina o pewnych przestępstwach, uważa je za niebyłe i niespełnione a sprawców ich uwalnia od wszelkiéj odpowiedzialności.—Amnestyja odnosi się do pewnéj klasy osób lub przestępstw szczególniéj politycznych. Jednym z pierwszych i lepszych przykładów amnestyi jest ta, którą wyjednał u ludu ateńskiego Trazybul po wypędzeniu 30 tyranów.

Amnestyka (z greck.) sztuka zapomnienia—jedna z najtrudniejszych, gdyż człowiek o wielu rzeczach mimowolnie zapomina, to zaś, coby chętnie zapomnieć pragnął, również mimowolnie na myśl mu przychodzi.

Amniomancyja (z greck.). U starożytnych przepowiadanie przyszłości z położenia błon opłodowych w chwili przyjścia na świat dziecięcia. Błony te, okrywając n. p. główkę dziecięcia, wskazywały mu przyszłość pomyślną; stąd u nas przysłowie o człowieku, któremu się w życiu wiedzie: *w czepku się urodził.*

Amnios, błona opłodna jagnięca, ob. Jaje płodowe.

Amnon, starszy syn Dawida i Achinoam; za zniesławienie swéj siostry Thamary zabity został z rozkazu brata Absalona.

Amo (Wilhelm Antoni), murzyn z Gwinei, era-

dyt, ur. 1703 Przywieziony dzieckiem do Amsterdamu, pobierał nauki staraniem księcia Brunświckiego. Wyuczywszy się obcych języków, wydał kilka rozpraw łacińskich i został później radcą stanu w Berlinie. Po śmierci swego dobroczyńcy opuścił Europę. W r. 1743 widziano go w Abissynii, gdzie żył jako pustelnik i uchodził za wróżbitę.

Amoeneburg, m. w górnéj Hessyi nad Ohmą. Pamiętne zwycięstwem odniesioném podczas 30 letniéj wojny 27 Czerwca 1646 przez Szwedów nad Bawarami, tudzież bitwą w siedmioletniéj wojnie 21 Września 1762 pomiędzy Francuzami a sprzymierzonymi, w ciągu któréj nadeszła wiadomość o podpisaniu przedugodnych warunków pokoju.

Amol lub **Amul**, m. perskie w prowincyi Mazenderan nad rz. Heras 40,000 m.; ruiny starożytnego pałacu szacha Abbasa i fabryka żelaza.

Amomek (Amomum) rodzaj rodziny Ździebłcowatych (Zingiberaceae v. Scitamineae); zioła aromatyczne w krajach podzwrotnikowych starego lądu, liście całe, kwiaty zebrane w kłos, owoc torebk. *A. Melegueta i A. grana paradisi* dostarczają ziarn rajskich, używane w weterynaryi, na wschodzie zaś za przyprawę do pokarmów. Największą część jego gatunków oddzielono do rodzaju Zingiber ob. Imbier.

Amon (Jan), sławny kompozytor i waltornista niemiecki, ur. 1763, † 1825; zostawił mnóstwo wszelkiego rodzaju bardzo cenionych utworów muzycznych.

Amon, król Judy, (640—639 przed Chr.), w bezbożności naśladował swego ojca Manassesa. Po dwuletniém panowaniu został zamordowany przez własnych żołnierzy.

Amonijak (Kalialkalicum volatile u dawnych), NH^3, gaz bezbarwny, woni silnie drażniącéj; c. wł. = 0,59; od wodoru cięższy 8,5 razy, przez oziębianie i pod silnem ciśnieniem skrapla się, przy —80°C przechodzi w ciało stałe. Przy wysokiéj temperaturze i pod wpływem iskier elektryczych rozpada się na azot i wodór; rozkład ten okazuje, że A. składa się z 1 objętości azotu i 3 obj. wodoru, które się zgęszczają w A. na 2 obj. Woda rozpuszcza A. w wielkiéj ilości; przy 15° 1 obj. wody pochłania 727 obj. A., gazu A.; roztwór ten (amonija) posiada woń gazu, oddziałuje silnie alkalicznie i zachowuje się w ogóle jak roztwory gryzące. Pod nazwą płynu amonijakalnego (liquor ammonii caustici) znajduje on liczne zastosowania; w chemii jako odczynnik i do zobojętnienia kwasów; w medycynie używa się w wielu razach, z powodu woni silnie drażniącéj nerwy do cucenia omdlałych i pozornie zmarłych; używa się też w wielu przetworach działających zewnętrznie (mazidło kamforowo - amonijakalne, opodeldok). A. otrzymuje się przez ogrzewanie salmiaku (chlorku ammonu) z wodanem tlenku wapna, przyczem powstaje A., tlenochlorek wapna i woda; w naturze powstaje przy gniciu ciał organicznych, głównie w związku z kwasem węglowym; tworzy się też przez bezpośrednie łączenie azotu z wodorem, zwłaszcza gdy ten ostatni świeżo się wywiązuje (Mulder). A. i jego sole są głównemi źródłami azotu dla roślin, stąd konieczność ich obecności w ziemi ornéj. — Pod względem chemii teoretycznéj A. ma wielką ważność; jest on jednym z typów chemicznych, do których sprowadzają się wszystkie związki. W A. 1 atom azotu łączy się z trzema at. wodoru, a gdy atom wodoru uważa się za jedność powinowactwa, azot jest trójwartościowym, trójatomowym i oznacza się N'''. W A. może być 1, 2 lub 3 atomy wodoru zastąpione przez atomy innych pierwiastków lub rodników, złożonych. Tak z A. NH^3 otrzymać możemy kolejno, przez zastąpienie wodoru sodem NH^2 Na, NH. Na^2, N Na^3. W pierwszym z tych związków możemy uważać rodnik hypotetyczny NH^2. (*amid*), w drugim NH (*imid*). Największą ilość związków typu amonijaku znajdujemy między ciałami organicznemi, są bowiem rodniki jednowartościowe, np. węglowodory, które mogą zastępować wodor, atom za atom, są to A. złożone, organiczne; tak etyl, $C_2 H_5$, zastępując kolejno 1, 2 lub 3 atomy wodoru, wydaje etylijak, dwuetylijak, trójetylijak. A. z kwasami wydaje sole; dla zgodzenia ich z innemi kwasami, przypuszczono rodnik NH_4, ammon (ammonium), który się zachowuje jak potas lub sód; dotąd go nieotrzymano, ale znany jest jego amalgamat. *Chlorek ammonu* ob Salmijak. *Węglanów A.* istnieje kilka, najpowszechniejszy jest półtorowęglan A.; tworzy się przy gniciu ciał organicznych np. moczu, przy ich suchéj destyllacyi, także jako produkt uboczny przy fabrykacyi gazu z węgla kamiennego; są one głównem źródłem otrzymywania związków amonijakalnych. *Fosforan A.* głównie stanowi wartość użyzniającą guana. Wszystkie sole A. w wyższéj temperaturze ulatniają się, lub rozkładają.

Ammocharis, rodzaj roślin z rodziny Amarillisowych, z podłużnemi liśćmi i pięknemi kwiatami, na przylądku Dobréj Nadziei,—niektóre gatunki chodują się jako ozdobne w ogrodach europejskich.

Amona, starożytne warowne i handlowe miasto w Panonii, dzisiejsze Lajbach.

Amonius, patryjarcha zakonników. Przeżywszy 18 lat w braterskiéj czystości z żoną swoją, udał się na pustynię Nitrys w dolnym Egipcie, i tu założył kilka zgromadzeń, które przy końcu IV w. liczyły 5,000 braci. Był przyjacielem ś. Antoniego. † w 62 roku życia oznaczonego wielu cudami.

Amontons (Wilhelm), ur. 1663, † 1705. Był członkiem akademii nauk, zasłużony wprowadzeniem ulepszeń w budowie.

Amor ob. Eros.

Amoretti (Karol), sławny mineralog włoski, ur 1741 † 1816 w Medyjolanie, ostatecznie biblijotekarz biblijoteki ambrozyjańskiéj. Między innemi zostawił „*Della rabdomanzia ossia elettrometria animale* (1808). **Amoretti** (Maryja Pellegrina), uczona siostrzenica poprzedniego, ur. 1756, poświęciła się nauce prawa i r. 1777 otrzymała w Pawii stopień

doktora prawa. **Amoretti** (Józef Augustyn), profesor medycyny w Turynie, wydał od 1816 do 1824 kilka ważnych dzieł lekarskich.

Amorficzny (z grec.), czyli **bezkształtny stan** oznacza ciała, których najdrobniejsze cząstki nie zdołały się ułożyć w formy prawidłowe, krystaliczne, jak siarka, prędko studzona, szkło, krzemień, stąd **amorfizm**, bezkształtność.

Amorgos, w starożytności jedna z wysp Sporadzkich na archipelagu greckim, dzisiejsza *Morgo*. Płótna tutaj wyrabiane słynne były niegdyś w Atenach. Miejsce urodzenia poety Symonidesa.

Amorka (Viola d'amore), rodzaj skrzypców altówki, niegdyś używany w Polsce.

Amorici, plemię chananejskie, osiadłe po obu brzegach Jordanu, już za czasów Mojżesza częściowo przez Hebrajczyków pokonane. Zupełnie zaś podbite zostało dopiero w epoce od Jozuego do Salamona.

Amoros (Franciszek), generał i minister hiszpański, ur. 1769 w Walencyi, † 1848 w Paryżu. Rozpocząwszy służbę wojskową, szybko dosłużył się rangi generała. Po skończonéj wojnie (1793 r.), powołany do rady stanu, zakładał szkoły wojskowe podług metody Pestalozzego i w r. 1805 objął kierunek wychowania infanta don Franciszka a Paulo. Za Napoleonidów był generalnym intendentem policyi i z kolei gubernatorem kilku prowincyj. Następnie unikając prześladowania Ferdynanda VII, przeniósł się do Francyi, gdzie nie małe wyświadczył usługi, zaprowadzając w całym kraju tak cywilne jako i wojskowe szkoły gimnastyki.

Amoroso (z włosk.), oznacza w muzyce tkliwe, pieszczotliwe wykonanie danego tematu.

Amorpha (*Indychl*), rodzaj roślin z rodziny motylkowatych; w budowie kwiatu niedostaje niektórych części, właściwych téj rodzinie. Pochodzą z Ameryki półn., niektóre gatunki chodują się jako ozdobne.

Amortyzacyja, umorzenie czyli spłacenie zaciągniętego długu, za pomocą spłat dokonywanych w pewnych odstępach czasu czyli rat; państwo umarza swe długi pospolicie przez wycofywanie z obiegu za pomocą losowania pewnéj liczby papierów publicznych z premijami lub bez, albo też przez proste ich wykupywanie po cenach kursowych. U nas zaprowadzona 1816 r. przez ks. Lubeckiego. Pierwszy o tém pisał Gliszczyński. Ob. Dług publiczny.

Amortyzacyjne kassy, tak się nazywają kasy i urzędy nad niemi przełożone, a mające na celu spłacenie, umarzanie długu publicznego. Fundusze potrzebne do spłacenia tego długu otrzymują kasy amort. albo z kasy państwa pod nazwą *dotacyi* albo też same pobierają je z pewnego źródła np. ceł lub dóbr państwa. Kasy A. powstały w bieżącem stuleciu we Francyi 1816, Austryi 1817, Bawaryi 1811 r. i t. d.

Amos, jeden z 12-u proroków mniejszych, urod. około 800 przed Chr. w Thekue w pokoleniu Judy, gdzie pierwotnie był pasterzem. Występował jako prorok pod panowaniem Jeroboama II i Ozeasza, powstając głównie na zmysłowość, upadek wiary i przemagające bałwochwalstwo w Izraelu.

Amos Comenius ob. Komeński Amos.

Amos ze Sztiekna ob. Amosyjanie.

Amosyjanie, stronnictwo kościelne w Czechach powstałe z odłączenia się od tak zwanéj Jednoty Braci Czeskich zwolenników *Amosa ze Sztiekna* (Sztiekieńskiego), potępionego przez synod rychnowski (1494 r.) za zasady (na tymże synodzie głoszone) że chrześcijanom nie godzi się przysięgać, sprawować urzęda płatne i służyć w wojsku, oraz że bogacze nie powinni być przyjmowani do jednoty. A. znani są w dziejach czeskich także pod nazwą *Mała* albo *Menszi Strauka*. Byli oni dosyć liczni, mianowicie w południowych okolicach król. czeskiego oraz w Pradze i w różnych miejscowościach margr. morawskiego. *Amos ze Sztiekna* pomimo sędziwego wieku, był bardzo czynnym jeszcze w r. 1520.

Amoy v. **Emui** (tak nazywane przez Europejczyków, przez Chińczyków zaś *Hiamen* v. *Hiamenho*) m. chińskie na wyspie t. n. w zatoce Hiamen warownia, wyborny port, od 1843 otwarty i dla Europejczyków, ogromny handel morski i sławna świątynia Fo-hi; 200,000 m.

Ampelius (Lucyjusz), pisarz łaciński z IV w. po Chr., autor znanéj i zwykle z historyją Florusa drukowanéj książeczki p. t. *Liber memorialis*, obejmującéj w 50 rozdziałach treściwe opowiadanie ważniejszych wypadków dziejowych, zebranych z dawnych pisarzy.

Ampelideae ob. Winoroślowate.

Ampelopis (Brzestan), rodzaj roślin z rodziny Winoroślowatych (Ampelideae), obejmuje krzewy w Azyi i Ameryce. *A. quinquefolia v. hederacea* (Dzikie wino), z liśćmi palczasto-dzielnemi, które się w jesieni czerwienią; łatwo znosi nasze zimy i używa się do ocienianaia altan i ubierania murów. *A. botrya* na wybrzeżach Afr., korzeń jego jako środek moczopędny używa się przez Europejczyków mieszkających w Zangwebarze.

Ampère (Andrzéj Maryja) znakomity fizyk i matematyk francuski ur. 1775 † 1836. W dzieciństwie już tyle okazywał zdolności do matematyki, że w 12 r. życia mógł rozpocząć naukę analizy wyższéj. Śmierć jego ojca pod toporem gilotyny na długo zwichnęła siły jego umysłowe; przez długi czas utrzymywał się w Lyonie, zajmując się nieco botaniką, a dzieła Lavoisiera skłoniły go do sumiennego zajęcia się fizyką i chemiją; w r. 1801 został profesorem tych przedmiotów w Bourg. Pierwsza rozprawa jego „*Essai sur la théorie mathématique des jeu*" (1802) i kilka następnych zjednały mu profesurę w lyceum lyońskiem, zkąd w r. 1805 powołany został na repetytora w szkole politechnicznéj paryskiéj; w roku 1809 profesor analizy i mechaniki tamże, w r. 1814 członek akademii, w r. 1824 prof. fizyki w Collége de France. Najważniejsze prace jego tyczą się elektryczności i magnetyzmu. Wkrótce po nadejściu wiadomości o spostrzeżeniu Oersteda, tyczą-

tym się zboczenia igiełki magnesowéj pod wpływem prądu, A. ogłosił całą teoryją elektrodynamiki i elektromagnetyzmu, oraz podał przyrządy do ich doświadczalnego sprawdzenia. Prace te zebrane są razem p. t. „*Théorie des phénomènes électro-dinamiques*. Wiele rozpraw w „*Annales de physique*" i w żurnalu szkoły politechnicznéj.

Amper (Jan Jakób Antoni), syn poprzedniego, literat i historyk, ur. 1800 w Lyon, † 1864 w Paryżu. Od 1833 profesor historyi literatury francuskiéj w Collége de France, a od 1847 członek akademii paryskiéj. Podróżując wiele po Europie, Wschodzie i Ameryce północnéj, owoce swoich spostrzeżeń drukował po większéj części w „*Revue des deux Mondes*, które potém zebrał w osobném dziele p. t. „*Littérature et voyages* (2 tomy Par. 1834—1850). Z prac jego najważniejsze: *Histoire littéraire de la France avant le XII siécle*" (3 t. Par. 1839); „*Sur la formation de la langue française*" (3 t. 1841); „*La Grèce, Rome et Dante*" (Pr. 1850), „*L'histoire romaine à Rome*" (t. 1 i 2 Par. 1586—61, a 3 i 4 1864) „*César*; *Scènes historiques*" (Par. 1856). We wszystkich jego pismach przeważa zdrowa krytyka i gruntowne badanie połączone z jasném i artystyczném rzeczy przedstawieniem. Wydał także „*Heures de poésies*" (2 ed. 163). „*Przejażdżka po Ameryce*" wyszła w tłumaczeniu polskiém Świetlickiéj.

Apfing, wieś w wyższéj Bawaryi, nad rz. Isen gdzie 1322 r, cesarz Ludwik Bawarski wziął do niewoli Fryderyka Pięknego austryjackiego. Tu generał Moreau, zaczepiony przez przemagające siły Austryjaków, wykonał sławny swój odwrot, po którym w kilka dni późniéj nastąpiło świetne zwycięstwo pod Hohenlinden.

Amphеja, starożyt. messeńskie miasto warowne na granicy Arkadyi. W bliskości znajdowała się świątynia Dyjany Limnatis; skąd porwanie dziewic lakońskich przez młodzież messeńską dało powód do pierwszéj wojny messeńskiéj.

Amplexus, koral kopalny, napotykany w wapieniach węglowych.

Amplifikacyja (z łac. rozszerzenie) figura retoryczna, ma miejsce wówczas, kiedy pewne pojęcie, sąd lub wniosek, dla tém dokładniejszego i wyraźniejszego przedstawienia, rozwijamy, podając istotne ich znamiona lub części: czytamy np. u Reja, „On król nad królmi etc. obstąpiony dziwnymi tłumy *rozlicznych, a mocnych, a poważnych, nie ziemskich ale niebieskich sług swoich*, t. j. Archaniołów i Aniołów.

Amplijacyja, w prawie rzymskiém odroczenie sprawy, wyrzeczone przez pretora; obecnie wyrazu tego używa się niekiedy na oznaczenie kopii aktu admnistracyjnego lub innego poświadczonéj przez osoby mające do tego prawo.

Aplituda (amplitudo), (obszerność) ma rozmaite znaczenie w matematyce i astronomii; w mechanice odległość między początkiem a końcem drogi przez pocisk przebieżonéj; w ruchu wahadłowym, kąt zawarty pomiędzy dwoma krańcowemi położeniami wahadła, w astronomii nareszcie łuk poziomu zawarty między punktem wschodu i zachodu gwiazdy.

Ampoy, rzeka wpadająca do Maros w Siedmiogrodzie.

Ampullaria, mięczak z rzędu brzuchonogich grzebienioskrzelnych (Gasteropada pectinibranchia), odznaczający się muszlą okrągłą, baniastą; kilka gatunków w Am. pn.; inne kopalne.

Ampułka (łac. ampulla), U Rzymian gliniane, szklanne lub z innego materyjału wypukłe naczynie do przechowywania płynów, a szczególnéj oliwy używanéj do namaszczenia w kąpielach. W kościele rzym.-katol. małe naczynie szklanne lub metalowe w którém przynoszą do ołtarza wino mające być użyte przy Mszy Świętéj. W Ampułce przechowują się także oleje święte. *Ampułka święta, sacra ampulla*, była to bańka z olejem świętym, przyniesiona przez gołębicę biskupowi Reims, ś. Remigiuszowi, kiedy chrzcił króla Franków Klodoweusza, a z któréj następnie aż do Karola X namaszczano przy koronacyi królów francuskich.

Amputacyja (*amputatio, odjęcie członków*) (Chir. op.), oddzielenie od ciała członka jakiego, albo części członka np. Amputacya języka, piersi kobiecéj. Najczęściéj A. oznacza odjęcie członków w kości zaopatrzonych t. j. kończyn. Odróżniają tu amputycyją w zetknięciu dwóch kości (in contignitate), czyli *wyłuszczenie* kości ze stawu i A. na przebiegu kości (in continuitate), operacyja z przepiłowaniem kości połączona. A. należy do ciężkich operacyj, zwykle operowanego usypia się chloroformem; trzeba mieć do pomocy kilku uzdolnionych ludzi. Części miękkie przecina się w ten sposób, aby można obnażone kości w zupełności zakryć: przecina się więc powyżéj miejsca przepiłowania kości, przyczem części miękkie w postaci rękawa pozostają (metoda kolista, najstarsza); albo pozostawia się te części w postaci jednego albo dwóch płatów kwadratowych, lub zaokrąglonych (metoda jedno-i dwupłatowa); prócz tego istnieją metody owalna, kolista. Po przecięciu części miękkich przepiłowuje się kość, podwiązuje się krwawiące tętnice i nakłada odpowiedni opatrunek. Przeszło połowa amputowanych umiera; śmierć zdarza się rzadko tylko w czasie saméj operacyi, daleko częściéj następuje z powodu długiego i obszernego ropienia, gangreny szpitalnéj i stąd łatwego zakażenia krwi, z powodu krwotoków i t. d. Odjęte członki zastąpić można sztucznemi (ob. Członki sztuczne). Robi się A. przy strzaskaniu kości, gdzie na zrośnięcie liczyć nie można, przy obszernem próchnieniu kości, gdzie inne sposoby leczenia pozostaną bez skutku, przy guzach znacznych rozmiarów albo złośliwych, przy gangrenie i t. d. Pierwsze opisy A. i to w częściach zgangrenowanych znajdują się u Hippokratessa; Galen zaleca już wyłuszczenie ze stawu. Ambroży Paré w XVI wieku wprowadził podwiązanie tętnic przez co znacznie operacyje polepszył. Następnie metody doskonaliły się i mnożyły; mnóstwo chirurgów połączyło swoje nazwiska z tą operacyją, Literatura A. nie zależnie od

ździeł traktujących całą chirurgiję operacyjną jest bardzo bogata. Ważniejsze dzieła są: Brüninghauten (1818), Graefe (1813), Leontteten (1827), Cornuau (1831), Sedillot (1836), Soupart (1847). Z polskich: Klemensa Nowickiego: „*Odejmowanie członków*" (Warszawa 1831).

Amra, krzywa nasada na lasce, podobnie jak u kuli dla kulawych; służy do silniejszego oporu ramienia flisa przy spychaniu statku z mielizny.

Amra, rodzaj żywicy, ob. Spondias.

Amri, bezbożny król Izraela (918—907 przed Chr.) Będąc wodzem, na wiadomość o śmierci Eli, zamordowanego przez Zambrego, został ogłoszony wodzem przez wojsko; poczém uderzył na mordercę i zmusił go do spalenia się z całą rodziną. Zbudował Samaryję i zostawił po sobie następcą syna Achaba.

Amru, Ebu Keltam el Taglebi, książę i poeta arabski VI w. Jako poeta Amru używał ogromnéj sławy u spółczesnych. Bohaterski jego poemat pod tytułem *Moallakah* (zawieszony) uchodzi za jeden z najpiękniejszych w literaturze arabskiéj; wyd. przez Kosegartena (1815) i Arnolda w zbiorze zwanym *Moallakât* (Lipsk 1850.)

Amru-el-Kais, jeden z najsławniejszych arabskich poetów przed Mahometem. Oprócz wielu innych utworów (wydanych przez *Guckin de Slane*; (Paryż 1837) napisał *Moallakę* po wielekroć przez jego ziomków komentowaną. Najlepsze wyd. Hengstenberga (Bonn 1823) i Arnolda w *Moallakât* (Lipsk 1850).

Amru-Ben-El-Ass, wódz arabski, jeden z najgorliwszych krzewicieli islamizmu † 663. Służył pod rozkazami Omara, zdobył wybrzeża Syryi i Egiptu. Jako wielkorządca Egiptu założył miasto Fostat (dzisiejszy Kair) i słynął z dobréj administracyi.

Amrum, mała wysepka duńska na zachodniéj stronie księstwa szlezwickiego. Odbywa się tu obfity połów ostryg.

Amrytsir, *Umritsir* (staw nieśmiertelności), v. *Ramdaspur*, m. okręgowe prow. Lahora w Pendżabie, 90000 m. Jest to święte miasto Seyków, gdzie się znajduje ów staw nieśmiertelności ze świątynią bóstwa Guru-Gowind-Singh, w którego wodach zmywają się wszystkie grzechy ludzkie. Znaczne fabryki szalów i wyrobów jedwabnych, obszerny handel.

Amsberg (August, Filip, Krystyjan, Teodor von), ur. w Rostoku 1789. Z początku kupiec; w 1813 wszedł do służby wojskowéj i odbył kampaniję przeciwko Napoleonowi. Po skończonéj wojnie został przybocznym sekretarzem i radcą księcia brunświckiego. Prowadził układy o traktat celny z Niemcami i w 1826 ułożył plan północno-niemieckich sieci kolei żelaznych pomiędzy miastami hanzeatyckiemi, Hanowerem i Brunświkiem; 1832 mianowany był tajnym radcą legacyi, 1833 dyrektorem kolegijum skarbowego, a 1850 dyrektorem kolei żelaznych i poczt.

Amsdorf (Mikołaj), ur. 1483 † 1565 w Eisenach. 1511 profesor teologii w Wittenbergu, 1524 superintendent w Magdeburgu, 1541 biskup w Naumburgu, skąd, wygnany przez cesarskich po bitwie pod Mühlbergiem, 1547 powrócił znowu do Magdeburga i został superintendentem w Eisenach. Jako przyjaciel i pomocnik Lutra był zawsze gorliwym jego zwolennikiem i miał czynny udział we wszystkich jego przedsięwzięciach. Łącznie z Pontanusem założył uniwersytet w Jenie.

Amsler (Samuel), ur. 1791 w Szwajcaryi, od 1828 profesor rytownictwa w akademii sztuk pięknych w Monachijum, gdzie 1849 życie zakończył. Wsławił się wybornymi miedziorytami utworów największych mistrzów jak Michała Anioła, Rafaela i Thorwaldsena. Ostatniém jego arcydziełem była rycina z obrazu Overbecka: *Tryjumf religii w sztukach pięknych.*

Amsler (Jakób) prof. matematyki w Schafhausen, ur. 1823, zajmował się badaniami magnetycznemi, wynalazł planimetr; prace swoje ogłaszał w „*Denkschr. d. Schweiz. Naturf. Gesel.*" Tom 10 i 12., i w Crelle'go Żurnalu, tom 42.

Amstel, rzeczka w Hollandyi północnéj, przepływa przez Amsterdam i wpada do zatoki Y.

Amsterdam (star. Amstelodamum), stolica król. niderlandzkiego, jedno z najhandlowniejszych miast w Europie, leży nad zatoką Y przy ujściu rzeczki Amstel, o 3 mile od rezydencyi kr. Haagi i liczy 274,900 m. Miasto to, zbudowane w kształcie półksiężyca na 90 wyspach utworzonych przez rzekę Amstel, ze swojemi 300 mostami i wieżami licznych kościołów przedstawia śliczny widok i zwykle nazywaném bywa Wenecyją północną. Pośród wielu gmachów publicznych dawny ratusz, od 1808 na pałac królewski przemieniony, zajmuje najpierwsze miejsce. Zbudowany on był pod kierunkiem słynnego architekta Jakóba van Kampen (1648—55) na 13659 masztach wbitych w ziemię dla wzmocnienia fundamentów; w nim wspaniała sala tronowa, w któréj się królowie niderlandzcy koronują uchodzi za jednę z najpiękniejszych sal w Europie. Z innych budowli zasługują szczególniéj na wzmiankę nowy ratusz, muzeum, giełda, dom Indyj Wschodnich, arsenał morski, kościół ś. Katarzyny z nagrobkami Ruytera, van Galena i innych; kościół ś. Mikołaja z pomnikami wojowników: Heemskerka, van der Zaana, Sweerta i van der Hulsta, oraz wielka synagoga. W mieście znajduje się wielkie mnóstwo wszelkiego rodzaju zakładów publicznych. Port amsterdamski jest piękny i obszerny. Niegdyś, z powodu ławy piasczystéj (pampus), niezbędne wyładowywanie przybywających okrętów i trudność wprowadzania i wyprowadzania tychże zostały teraz usunięte, przez urządzenie 14 mil długiego kanału, przechodzącego przez całą Hollandyję północną. Wielkie warsztaty okrętowe, ogromny ruch handlowy, łatwość zaopatrywania statków we wszystkie potrzeby, czynią Amsterdam miastem nadmorskiém pierwszego rzędu. W początkach XIII w. Amsterdam był lichą jeszcze wioską rybacką, własnością niejakiego van Amstel, która później podniesioną została do rzędu miasteczka, a nareszcie przeszedłszy w posiadanie hrabiów Hollandyi, już w XVI w. był pierwszém mi-

stem handlowém w Niderlandach Skutkiem wojny z Angiiją w XVII w. handel Amsterdamu znacznie podupadł, w następném atoli stuleciu, znowu znakomicie się podniósł. Zmiana rządu 1795 także wpłynęła szkodliwie na pomyślność miasta, a przymusowe przymierze Hollandyi z Francyją jeszcze niekorzystniéj oddziałało na jego pomyślność. Od r. 1813, na mocy nowo przyjętych i ustalonych zasad handlowych, Amsterdam znowu zakwitł pełném życiem. Czystość tego miasta nie ma równéj sobie na całym świecie. Amsterdam pamiętny jest jako miejsce urodzenia: filozofa Spinozy (1632), sławnego malarza kwiatów Huysusn'a (1682), naturalisty Swammerdama (1637) i poety Bilderdijk'a. Porów. P. Scheltema „*Amstel's Oudheid of gedenkwaardigheden van* A. (Amst. 1856).

Amsterdam lub **Nowy-Amsterdam**, wyspa na oceanie Indyjskim, o 13 mil od wyspy ś. Pawła, odkryta 1696 przez Van Blaming'a, ma mnóstwo gorących źródeł mineralnych i słynie między rybakami z wielkiéj obfitości ryb.

Amstetten v. **Amstädtten**, miasteczko w arcyks. Austryjackiém; bitwa 1805 w któréj, austryjacko-rossyjskie wojska pod Bagrationem, zostały zwyciężone przez Francuzów pod Muratem.

Amszaspandy (u Persów w Zendaweście zaś *Amesha-spenta* t. j. święci nieśmiertelnicy, mędrcy) w religii Zoroastra siedm świetlnych duchów, z pomiędzy których najwyższym jest sam *Ormuzd* (ob.). Obok niego, jako swego stwórcy siedzą na złotych tronach pozostali 6 Amszaspandowie. Od nich pochodzą wszystkie widome, dobre rzeczy, za ich postanowieniem wszystko doskonałe i dobre wchodzi w życie i egzystuje, w nich personifikuje Zendawesta obok Ormuzda, wszystkie najpiękniejsze cnoty i dobra niebieskie. Namiestnikiem Ormuzda i najstarszym jego synem jest *Bahman* (w Zendaw. *Vohu-mano*). Sługami i wykonawcami A. są *Izedy* (w Zendaw. *Jazatas*). W Karpatach, na Krępaku, górale, chcąc odkryć zakopane skarby, oprócz innych duchów wzywają podobno Amszaspanda i Bahmana.

Amszejewicz M. wydał w Warszawie „*Dykcyjonarz wyrażeń z obcych jęz. polskiemu przyswojonych* (1859).“ „*Słownik rusko-polski*“ (1866) *i* „*Tablicę mechaniczną mnożenia.*“

Amu lub **Amu-Daria**, u Arabów Gihon, w starożytności Oxus, rzeka w Turanie, bierze początek u zachodniéj granicy państwa chińskiego z alpejskiego jez. Sari-Kul i przyjmuje w swoje łono rzeki wypływające z gór Turkiestanu i Hindukusza, przepływa przez Balk, Bucharyję i Chiwę, gdzie rozdziela się na kilka ramion i ubiegłszy 350 mil wpada do jeziora Aralskiego; obszar jéj wynosi 12100 m. kw. Spławna jest na długości około 150 mil i obfituje w ryby, między któremi poławia się jakiś gatunek ważący od 5 do 6 cetnarów.

Amulet (z arab. *hamalet* wisiadełko), przedmiot opatrzony różnemi napisami lub znakami mistycznymi a często i bez takowych (kamień, metal, papiér, ziele i t. p.), noszony na szyi, ręce lub też jako pierścień, celem odwrócenia choroby albo nieszczęścia, mogącego spaść na osobę, pokładającą w nim zaufanie. Ludy wschodnie szczególną do amuletów przywięzywały wiarę.

Amulijusz, król Alby, syn Prokasa, potomek Askanijasza. Pozbawił tronu swego brata Numitora i zmusił siostrzenicę Reę Sylwiję zostać kapłanką Westy. Mimo to jednak miała ona z Marsem dwu synów Romulusa i Remusa, którzy zabiwszy Amulijusza, przywrócili na tron Numitora około 754 przed Chr.

Amulo lub **Amolo**, arcybiskup lugduński, najznakomitszy teolog swego czasu, † 852. Czynny brał udział w sporach o predestynacyi przeciw Gottschalkowi. Znany jest także list jego do Teobalda, biskupa Langres przeciw używaniu relikwij nieupoważnionych. Dzieła jego zamieszczone są w „*Bibliotece Patrum Lugdun*“ tom IV.

Amunategni M. L. wydał życiorys **Ignacego Domeyki**, 1867 w San Jago. (str. 144.)

Amund (Bröt), król szwedzki (725—760), zwany ojcem ludu, wielbiony przez naród jako założyciel licznych dróg i kanałów.

Amund (Jakób), król szwedzki (1026—1055), prowadził wojnę z królem duńskim Kanutem W. Sprawiedliwy miłośnik pokoju, gorliwy krzewiciel religii chrześcijańskiéj.

Amunicyja, wszystkie potrzeby, zapasy i materyjały wojenne, służące do obsługi wszelkiéj broni palnéj.

Amur, rzeka we wschodniéj Syberyi, około 4140 w. długa. W górnéj swojéj części, aż do połączenia się z Songarą, nazywaną jest przez Tunguzów Szylkar, przez Mandżurów Sachalin-Ula t. j. czarna rzeka, a przez Chińczyków Sze-long-kiang (rzeka czarnych smoków). Powstaje z połączenia się pod stanicą Strełoczna z Szyłką i Argunią albo Ker-ulun, z których pierwsza przybywa z Zabajkalskiéj Syberyi, druga z Mongolii; potém wielkim łukiem przepływa przez Mandżuryję, przyjmuje do siebie od północy Dżinkiri (albo Dzeja), Niuman (albo Buryję), daléj Goryn i Amgun, od południa Songari-Ulę i Usurę, i nareszcie wpada do morza naprzeciwko wyspy Krafto. Amur jest aż w głąb Syberyi spławny i przystępny nawet dla statków parowych, i dla tego, nie tylko że tworzy nader dogodną komunikacyję między Syberyją wschodnią a oceanem Wielkim, ale nadto z powodu licznych wpadających do niego rzek bocznych, również spławnych, jest niezmiernie ważnym dla dalszéj kolonizacyi Mandżuryi i całego kraju Amurskiego.

Amurang, zatoka i port na wyspie Celebes.

Amurat I albo **Murad**, jeden z najznakomitszych sułtanów tureckich, ur. 1319, panował po swym ojcu Orkanie 1360—1389. Aż do jego czasów Turcy chwilowe tylko czynili napady na Europę, Amurat zaś zdobył na Grekach: Tracyję, Gallipolis i Adryjanopol, który uczynił stolicą swego państwa; podbił następnie Macedoniję, Albaniję i pokonał na Kosowém polu 1389 r. sprzymierzonych przeciw sobie Serbów, Węgrów i Bułgarów. W chwili, kiedy przeglądał pobojowisko, został

śmiertelnie raniony przez jednego z jeńców chrześcijańskich. On pierwszy ustanowił korpus *janczarów* (ob.). **Amurat II**, syn i następca Mahometa I (panował 1421—1451). W pierwszych chwilach panowania miał przeciwko sobie samozwańca Mustafę który się udawał za brata Bajazeta i którego pojmawszy na śmierć skazał. Zdobywszy na Grekach i Wenecyjanach niektóre prowincyje i miasta tak w Azyi jako i w Europie i zająwszy Belgrad, wywołał przeciwko sobie połączone siły, Węgrów, Serbów i Siedmiogrodzian, na których czele stanął młody król polski i węgierski, Władysław Jagiellończyk. Gdy przyszło do bitwy, Władysław zawiedziony w obiecywanych posiłkach, zginął pod Warną 1444, podobno z własnéj ręki sułtana. Następnie Amurat wyruszył przeciw Skanderbegowi, którego wygnał z własnego kraju, lecz w nowéj wyprawie na chrześcijan umarł nagle nad Dunajem 1451.—**Amurat III**, starszy syn Selima II, (panował 1573—1595), rozpoczął rządy zamordowaniem 5 swoich braci, z których najstarszy miał zaledwie lat 8. Wszystkie wojownicze przedsięwzięcia jego były źle obmyślane, a jeszcze gorzéj wykonane; mimo to jednak udało mu się odnieść na Persach niejakie korzyści i zdobyć na nich miasto Tauris. — **Amurat IV**, (1623—1640), podniósł potęgę państwa ottomańskiego do najwyższego stopnia świetności. Prowadził wojny z Polską i Persyją, na któréj to ostatniéj zdobył miasto Bagdad 1638. Zbytki i rozpusta przyspieszyły śmierć jego.

Amurat-Bej, albo **Murat Bej**, ur. około 1750 w ziemi Czerkiesów, dostał się jako niewolnik do Egiptu, gdzie umiał się wznieść na stanowisko jednego z 24 bejów, którzy pod panowaniem tureckiém rządzili Egiptem, stanął po stronie Muhameda i dopomógł mu do osiągnięcia najwyższéj władzy w Egipcie, po jego zaś śmierci, pokonawszy innych bejów, podzielił się z Ibrahimem-bejem władzą nad Egiptém i pokonawszy admirała tureckiego, utrzymali się do 1798 r., w którym to roku przypadła sławna wyprawa Bonapartego. Pobici przez niego kilkakrotnie, uciekli do Egiptu górnego; z Kleberem A. zawarł pokój i został zatwierdzony na namiestnikowstwie Assuanu. Na tém stanowisku w ciągłéj walce z mianowanym przez Portę wice-królem Mechmedem-Ali, pozostał do śmierci, 1811.

Amurski Kraj, w Syberyi wschodniéj nad rz. Amurem, powstały w r. 1858 z prowincyj, nabytych od Chin w skutek traktatu ajguńskiego; około 10,000 mil kw. powierzchni, dzieli on się na dwa obwody: Przymorski i Amurski. Ten ostatni składa się ze wszystkich ziem, znajdujących się na lewym brzegu Amuru, zaczynając od połączenia się rzek Szyłki i Arguni, do ujścia rz. Usyry i nowéj granicy obwodu Przymorskiego. Miasto stołeczne jest Błagowieszczeńsk. Klimat tego kraju rozmaity; lato gorące a zima mroźna. Roślinność bujna; ma podobieństwo z amerykańską. Zwierza dzikiego obfitość; znajduje się nawet tygrys (mandżurski).— Ze strony rossyjskiéj kraj ten po raz pierwszy zwiedził 1643—46 r. Bazyli Najarkow. Zajęty przez Chabarowa w r. 1658. Odebrany przez Mandżurów i znowu zdobyty 1665 r. przez zesłańców pod dowództwem Nicefora Czernigowskiego. W r. 1689 z mocy traktatu nerczyńskiego oddany Chinom. W r. 1848—51 zajęte zostało przez Rossyjan ujście rz. Amura. W r. 1854 zaprowadzona żegluga. Czyt. *Reisen u Forschen im Amurlande* p. Szrenka, *Flora d. Amurlandes* p. Maksymowicza i *Prisojedinienije A. k. Rossii* p. D. Romanowa.

Amussat (Jan Zulema), sławny chirurg francuski, ur. 1796, † 1856. Był członkiem akademii lekarskiéj w Paryżu. Z licznych pism jego, w ogóle bardzo wysoko cenionych, najcelniejsze są: „*Mémoire sur la torsion des artères*" „*Recherches sur le système nerveux*". Chirurgija zawdzięcza mu wynalazek kilku pożytecznych narzędzi, a między innemi sondy prostéj, za pomocą któréj wprowadza się przez kanał moczowy do pęcherza narzędzia służące do kruszenia kamieni.

Amuzetta, małego wagomiaru armata, używana w zeszłym wieku głównie w górach, z któréj strzelano jedno lub półtora funtowemi kulami żelaznemi.

Amygdalacae ob. Migdałowcowate.

Amygdalina (C_{20} H_{27} NO_{11} + 3 H_2 O) ciało obojętne, krystaliczne, znajduje się w gorzkich migdałach, w pestkach wiśni, brzoskwiń i w częściach wielu innych roślin migdałowych i jabłkowatych. A. pod wpływem emulsiny, znajdującéj się również w gorzkich migdałach, przechodzi w pewnego rodzaju fermentacyją i wydaje kwas pruski, olejek gorzkich migdałów i cukier, stąd to pochodzi trujące działanie migdałów gorzkich. A. odkryta została w r. 1830 przez Robiquet i Boutron Charlard: własności jej zbadali Liebig i Wöhler.

Amykle, m. w Peloponezie nad rz. Eurotas, milę od Sparty odległe; miejsce urodzenia Tyndara, Dioskurów, Heleny i Klitemnestry. Sławne pomnikami z epoki Pelopidów i świątynią Appollina Amyklejskiego.

Amyl C_5 H_{11}. Węglowodór ten jest uważany za rodnik alkoholu amylowego, w stanie wolnym istnieje jako dwuamyl C_{10} H_{22}, a więc jest identyczny lub izomeryczny z Decylowodorem.

Amylowodór, C_5 H_{12}. Węglowodór nasycony, bardzo stały, to jest nawet nie ulega działaniu energicznych czynników chemicznych; znaleziony po raz pierwszy w nafcie amerykańskiéj przez Pelouze'a i Cahours'a. Znajduje się w łatwo-wrzących produktach suchéj destylacyi węgla bog-head, i cannel. W zwykłéj temperaturze płynny, zapachem przypomina chloroform, wrze w + 30°, nierozpuszczalny w wodzie i nadzwyczaj łatwo zapalny, płonie bardzo jasnym, niekopcącym, płomieniem. Obecność jego w nierafinowanéj nafcie amerykańskiéj, objaśnia łatwą zapalność téj ostatniéj. Rozpuszcza tłuszcze i z tego powodu ma zastosowanie przemysłowe.

Amylowy Alkohol, C_5 H_{11} HO, towarzyszy alkoholowi etylowemu jako produkt uboczny w większéj liczbie przypadków fermentacyi. Bardzo obficie znaj-

dowany w olejku niedogonowym wódki, otrzymywanéj z kartofli, buraków, owsa i t. p., mianowicie w części wrzącéj pomiędzy 128°—132°. Jest cieczą bezbarwną, nie mieszającą się z wodą—palny, zapach silny, wywołujący ściskanie w piersiach i przykry kaszel. Alkohol ten skręca płaszczyznę polaryzacyi na lewo. W przemyśle używany jest do otrzymywania jodku i chlorku amylu, które mają bezpośrednie zastosowanie w fabrykacyi sztucznych barwników, wreszcie etery jego z kwasem walerowym i octowym, rozcieńczone alkoholem, dają sztuczne zapachy gruszkowy i jabłkowy, znane w handlu pod nazwą *pear and apple oils* używane do naśladowania soków owocowych i wyrobu cukierków angielskich.

Amylen $C_5 H_{10}$. Węglowodór dwuatomowy, t. j. łatwo przyłączający do siebie 2 atomy chloru bromu lub jodu, otrzymany po raz pierwszy przez Balard'a działaniem chlorku cynku na alkohol amylowy. Jest to ciecz bezbarwna, bardzo ruchliwa i lotna, dosyć przyjemnego eterycznego zapachu, wrze + 35°. Palny białym świetnym płomieniem. Jakiś czas używany w medycynie jako środek anestetyczny, zupełnie dziś zarzucony został z powodu niebezpieczeństw, jakie anestezyja nim dokonana za sobą pociąga.

Amyloidea degeneratio, ob. Mączkowate Przeistoczenie.

Amyn (Mohammed), szósty z Abassydów, syn i następca Harun-al-Raszyda, ur. 787; panował 809—813; książę słaby i nieudolny, wylany na wszystkie namiętności; strącony z tronu przez swego brata Mamuna, został zamordowany przez jego żołnierzy.

Amyntas, imię trzech królów macedońskich: **Amyntas I** 507—480 przed Chr.—**Amyntas II**, panował około 430. **Amyntas III**, brat Filipa i stryj Alexandra W. 396 do 370.

Amyot (Jakób), znakomity francuski tłumacz klasyków greckich, ur. w Melun 1513, † 1593. Najcelniejszą jego pracą jest przekład Plutarcha: *Żywotów sławnych, ludzi* najcenniejszy pomnik języka francuskiego w XVI w. **Amyot** (Józef) jezuita ur. 1718 w Tulonie, † 1794 w Chinach; będąc misyjonarzem w Pekinie, przyczynił się nie mało do rozszerzenia dokładniejszych o tym kraju wiadomości. Większa część prac jego zawiera się: w „*Mémoires concernants l'histoire, les sciences et les arts des Chinois*". (Tom. 15 Paryż 1776—91). Napisał także: *Dictionaire tatar-mantchoou français* wydany przez Langles 1789 w 3 tomach.

Amyraldus lub **Amyraut** (Mojżesz), sławny teolog ewangelicki, ur. 1596 w Bourgueil, † 1644; był pastorem w Saumur i profesorem przy tamtejszym uniwersytecie; odznaczył się na synodach w Charenton. Zmodyfikowana przez niego nauka kalwińska o łasce bożéj, wywołała zawzięte spory pomiędzy kalwinistami całéj Europy i uczyniła mu wielu nieprzyjaciół. Z pism jego zasługuje szczególniéj na uwagę: *La moderne chrétienne.* (6 tomów Saumur 1652—60).

Amyris, (balsamowe ziele), drzewa i krzewy żywiczne, stanowiące jedyny rodzaj rodziny *Amyridaceae*, powstałéj z rozczłonkowania rodziny sumakowatowych (Terebinthaceae); kielich 4 dzielny, korona 4 płatkowa, pręcików 8, owoc pestczak z pestką pergaminowatą 1 nasienną; liście składane, kwiaty białe, w wiechy ułożone, w Ameryce poł. Azyi i Afryce. **A.** *opobalsamum* wydaje za nacięciem pnia i gałęzi sok żywiczny, żółtawy, zapachu mocnego, używany w medycynie pod nazwą Balsame de Mecca. **A.** *elimifera*, dostarcza żywicy *elemi*, też lekarskiéj. **A.** *balsamifera*, wonne drzewo używane na wyroby tokarskie.

Ana, przyimek grecki znaczy *pod górę, napowrót, znowu*; używa się b. często w wyrazach złożonych i oznacza: powtórzenie, przekształcenie, podwyższenie, powrót, cofanie i t. d. **A.** jako zakończenie imienia własnego osoby oznacza zbiór anegdot, zdań i wszelkiego rodzaju wiadomoścl dotyczących owéj osoby; np. *Scaligerana, Baconiana, Washingtoniana* i t. d. Zwyczaj wydawnictwa takich zbiorów upowszechnił się w XVI i XVII w. Pod względem naukowym ważne są: *Menagiana, Colomesiana, Grunndlingiana, Perroniana i Thuana.* **A.** na receptach ob. **A.**—**A.** nazwa złego ducha u Indyjan brazylijskich.—**A.** bogini Celttycka, w Szkocyi Anaitą zwana, królowa otchłani morskich, któréj mężem jest Pair.

Anabaina, rodzaj wodorostów pospolity w wodach słodkich Europy, bliski bardzo trzęsidła (*Nostoc*) (ob.). **A.** są barwy zielonéj, wpadającéj w niebieską, złożone z nitek stawowo ze sobą połączonych. ob. Wodorosty.

Anabaptyści, nowochrzczeńcy opierając się na dowodach, czerpanych z czasów apostolskich, utrzymują: że ponieważ apostołowie dzieci nie chrzcili, przeto należy chrzcić dopiero dorosłych, udzieliwszy im pierwéj naukę religii, aby mogli mieć pojęcie o chrzcie. Założycielem **A.** był Sztorch a późniéj i Karlsztadt. Około r. 1520 stanął na ich czele Münzer a następnie Jan z Lejdy. Czyt. *Das Reich der Wiedertäufer* p. C. A. Corneliusa (Lipsk 1860).

Anabara, rzeka w Syberyi wschodniéj; odgranicza guberniję Jenissejską od okręgu Jakuckiego wypływa z gór Bajkalskich i ubiegłszy 1000 wiorst, wpada do odnogi morza Lodowatego, zwanéj zatoką *Anabarską.*

Anabas, suchwa, rodzaj ryb, należący do rzędu *ciernioptetwych* (Acanthopterigii); osobliwością jéj jest blaszkowa budowa kości gardzielowych, w których to zawojach zatrzymać może pewną ilość wody i używać takowéj do wilżenia skrzeli, a w skutek tego utrzymywać się przez pewien przeciąg czasu bez wody i często oddala się na dosyć znaczną przestrzeń od rzek i stawów. Jeden jéj tylko znany gatunek żyje w Indyjach Wsch. Mała ta i niesmaczna rybka jest poszukiwaną przez krajowców, którzy jéj przypisują cudowne własności lekarskie.

Anabasis, (greck.) wyprawa wojenna z niższych okolic w wyższe, n. p. od morza w głąb kraju. Pod takim tytułem znane są dwa historyczne dzieła starożytności a mianowicie 1.) **A.** Cyrusa Młodszego przeciw bratu kr. Artaxerxesowi przez Xenofonta

i 2.) A. Alexandra W. do Persyi, przez Arryjana. W medycynie *Anabazys*, oznacza rozwijanie się i wzrost choroby.

Anabaton, Anabathron, w kościołach greckich wzniesione przed ołtarzem miejsce, przeznaczone dla ministrującego dyjakona.

Anableps, rodzaj ryb, z rzędu malocopterygii abdominales (miękkopłetwych), z rodziny karpiowatych. Ryba ta, pospolita w Gujanie, ma osobliwą budowę oczu; są one b. wypukłe i rogówką podzielone na dwie części, z których każda posiada inną krzywiznę,—co zdaje się im dawać możność patrzenia współcześnie w górę i przed siebie. Samice żyworodne.

Anacardium, rodzaj roślin należący do rodziny *sumakowatych*. A. occidentale, (Acajou) drzewo o liściach owalnych, kwiatach małych, 5 płatkowych; owoc sercowaty, na szypułce gruszkowatéj od niego większéj. Owoce, znane jako orzechy mahoniowe, zawierają w łupinie ostry sok używany w Ameryce do wypalania brodawek, jądra zaś są jadalne i używają się do pewnego rodzaju czekolady. Również jadalne są szypułki owocowe jako jabłka mahoniowe; sok ich wydaje pewien rodzaj wina i octu, z pnia starych drzew wysiąka guma, zwana gumą acajou, która się często używa w miejsce gumy arabskiéj. Sok nasion wydaje czarny barwnik.

Anacharsis, filozof scytyjski, brat króla Scytów Saulijusza, wiedziony żądzą nauki przedsiębrał dalekie podróże, przybył także z przyjacielem swoim Toxarysem do Grecyi za czasów Solona, z którym w ścisłych zostawał stosunkach. Autor francuski *Barthélemy* uwiecznił jego pamięć w znaném powszechnie dziele: *Voyage du jenne Anacharsis en Gréce* (Paryż 1788), przełożył Łukasz Gołębiowski (7 tomów Wilno 1819—25).

Anachoreta (z greck.), pustelnik, samotnik, żyjący w odosobnieniu od ludzi i poświęcający się wyłącznie obcowaniu z Bogiem.

Anachronizm (z greck.), omyłka, błąd popełniony przeciwko chronologii, zwłaszcza kiedy ktoś wypadek jaki lub okoliczność, bądź z niewiadomości, bądź z innéj jakiéj przyczyny zamieszcza w epoce fałszywéj.

Anacyklus (Pierściennik), rodzaj roślin z rodziny złożonych, podobny bardzo do rodzaju *Anthenus* (rumian). Z gatunku *A. officinarum* (daw. zębne ziele) w Eur. pd. i Niemczech zach. pochodzi *korzeń bertramowy* czyli *zębownik* (*radix Pyrethri*) *rzymski*; ciągnie mocno ślinę, należy do środków pobudzających, niegdy dosyć używany w med., zewnętrznie w porażeniach języka, przełyku, bólu zębów; wewnętrznie w zimnicach uporczywych, w zastarzałych gośćcach i w. i. *A. pyrethrum* w Eur. pd. (zębownik) wydaje tenże korzeń—*swojski*.—Wiele gatunków choduje się jako ozdobne, jak *A. pulcher*, pochodzący z Litwy, Wołynia i Bawaryi, *A. radiatus* z Afr. pn.

Anacykliczne wiersze, tak nazywano cztero lub sześciowiersze łacińskie, w których wyrazy dwu lub trzech pierwszych wierszy powtarzały się w następnych, lecz odwrotnie, t. j. ostatnie przed pierwszymi.

Anadoli, ob. Natolija.

Anadyomene (z gr. *wynurzająca się*), przydomek Afrodity (Wenus) tłumaczący jéj urodzenie z piany morskiéj. Obraz Apellesa, przedstawiający boginię w chwili, kiedy wyszedłszy z morza, mokre włosy rękoma osusza, zakupił cesarz August od mieszkańców wyspy Kos za 100 talentów podatku i umieścił go w Rzymie w świątyni *Venus genitrix*.

Anadyr, rzeka w północno-wschodniéj Syberyi, wypływa z jeziora Iwaszkina leżącego w górach Stanowych i przebiegłszy około 1080 w. wpada do zatoki Anadyrskiéj, na morzu Kamczackiém.

Anafesto (Paweł Łukasz), pierwszy doża wenecki (697—716); twórca godności, która przez jedenaście wieków istniała; rozszerzył posiadłości rzeczypospolitéj, poskromił rozbójników morskich i ustalił granice Wenecyi.

Anafi lub **Namfio**, wyspa grecka, jedna z Cyklad południowych, $1\frac{1}{2}$ mili kw. powierzchni; ma kopalnie marmuru i słynie wielką obfitością kuropatw.

Anafielas, w pogańskich wyobrażeniach Litwy *góra wieczności*, na którą cienie zmarłych, przechodząc do innego życia wdzierać się musiały. Pod tym tytułem J. I. Kraszewski napisał wielki poemat, opiewający Litwę pogańską.

Anafora (z greck.), figura retoryczna, powtarzanie kilkakrotne tych samych wyrazów na początku zdań dla wywołania większego wrażenia i uwagi, np. *On ją* uwiódł, *on ją* zdradził, *on ją* zabił.

Anagallis, (z gr. anagelao—śmieję się—gdyż roślina ta uchodziła za wzbudzającą wesołość) *Kurzyślad*, rodzaj rodziny pierwiosnkowatych, głównie zioła jednoroczne; pospolity u nas między zbożem gatunek *A. phoenicea* z kwiatami ciemnoponsowymi, rzadszy *A. coerulea*, z kwiatami błękitnymi. Zresztą oba te gatunki uważają się dziś za odmiany gat. *A. arvensis*, — którego ziele *herba anagallidis*, niegdyś używane w med. jako środek lekko drażniący, jest obecnie znowu zalecane.

Anaglify, płaskorzeźby wykonywane na rozmaitych naczyniach.

Anagni (star. *Anagnia*), Stolica Herników, zdobyta przez Rzymian. A. wiele ucierpiała podczas wojen z Hannibalem i Pyrrhusem. Obecnie rezydencyja biskupa 6,000 m. Miejsce urodzenia Bonifacego VIII. Źródła siarczane i kopalnie siarki.

Anagnostes, tak nazywano u dawnych Greków i Rzymian ukształconych niewolników, używanych do obowiązków lektorskich.

Anagogija (greck.), wykładanie textu biblijnego w ten sposób, że we wszystkich faktach i okolicznościach upatruje się wyższe, boskie znaczenie.

Anagogije (greck.), uroczystość odjazdowa, odprawiana szczególniéj na górze Eryx w Sycylii; polegała na tém, iż wyobrażano sobie, jakoby czczona tu Afrodita (Wenus) odjeżdżała na pewien czas do Libii — skąd po 9 dniach miała powrócić; na wyspie Delos odbywały się A. na cześć Appollina.

Anagramma, odwrotne czytanie lub przekład li-

ter w jakim wyrazie, np. *kara*, *arak*. Toż samo rozumie się o całém zdaniu, wtedy zwłaszcza, kiedy zdanie to zupełnie inne, przeciwne przybiera znaczenie. Mnóstwo A. znajdujemy w naszych panegirykach z XVII i początku XVIII w.

Anagyris, rodzaj roślin rodziny motylkowych, drzewa i krzewy krajów zwrotnikowych i gorących. Nad brzegami morza Śródziemnego *A. foetida* (drzewo śmierdzące), krzew dochodzący 3 metrów, liście za potarciem wydają niemiłą woń. Niektórzy terapeuci przepisywali liście jako środki czyszczące, nasiona jako sprawiające wymioty.

Anah, m. na prawym brzegu Eufratu, w północnéj części tureckiego paszaliku bagdadzkiego. Miejsce wypoczynku dla karawan, przebywających wielką pustynię Mezopotamii.

Anahuak, południowa część wielkiego płaskowzgórza Nowéj-Hiszpanii w Ameryce, stanowiąca jądro państwa mexykańskiego.

Anaitis, bóstwo azyjatyckie czczone w Armenii, Kapadocyi, Poncie, Medyi i Persyi, identyfikowane z Wenerą i Dyjaną. Kult A. odznaczał się wyuzdaną niemoralnością.

Anakahuitowe drzewo, (lignum anacahuit) drzewo sprowadzane od r. 1861 z Mexyku, ma pochodzić z drzewa *Cordia Boissieri* należącego do motylkowych, — wysławiane jest jako znakomity środek w chorobach płucnych; krajowcy w Mexyku mają tego środka skutecznie używać; doświadczenia jednak w Europie robione z proszkiem i odwarem tego drzewa owych pochwał nie potwierdziły.

Anakamptyka, dawna nazwa nauki o odbijaniu światła (Katoptryka) i głosu.

Anakaona, w czasie odkrycia Ameryki, królowa na wyspie Hajti zamordowana (1506) przez Hiszpanów.

Anakefaleozys, znaczy w retoryce, sumaryczne przypomnienie wszystkiego, co poprzednio było powiedziane.

Anaklastyka, dawna nazwa Dijoptryki, to jest nauki o załamywaniu się światła. Stąd przyrządy anaklastyczne.

Anaklet (święty), według innych ś. Klet, trzeci biskup rzymski, umęczony za czasów Dyjoklecyjana. Pamiątkę jego obchodzą 13 Lipca.—**Anaklet II**, antypapież Inocentego II. Pod opieką księcia Rogera Sycylijskiego, utrzymywał się w Rzymie od 1130—1138.

Anaklija, osada nad morzem Czarném w gub. kutajskiéj przy ujściu rz. Ingury, dawniéj miasto i forteca, zburzona podczas wojny wschodniéj 1855.

Anakoluton v. **Anakolutyja**, w gramatyce i retoryce brak szyku logicznego, w konstrukcyi, zmienionéj lub przerwanéj, po użyciu mianowicie kilku nieco dłuższych zdań pobocznych,

Anakonda (Boa scytale v. aquatica), wąż amerykański z rodzaju połoza, różniący się od dusiciela, ciemniejszą tylko barwą i plamami ciemniejszemi, lecz mniéj okrągłemi, na grzbiecie. Obejmuje największe żyjące węże, do 30 stóp długości; przebywa w pobliżu wód i niebezpieczny dla zwierząt tam się zbliżających. ob. Boa.

Anakreon, grecki poeta liryczny, śpiewak miłości i wina, ur. w Teos około 550 prz. Chr. † 478 w Abderze. Z pieśni jego (5 ksiąg) szczupła tylko pozostała liczba, a i z tych jeszcze wiele jest podrobionych. Pieśni A. po części wierny obraz rzeczywistego życia poety, aż dotąd niezrównany wzór w zakresie liryki, celują wykwintnością wyrażenia, zwięzłością i czystością języka, wdziękiem, zapałem i głębokim liryzmem. Pierwsze wydanie francuskie Henryka Estienne pojawiło się w Paryżu 1574. Ostatnia edycyja Uschnera (Berlin 1864). Polskich przekładów Anakreonta mamy kilka: Naruszewicza pod tyt. „*Anakreon poeta Grecki*“ (Warsz. 1774), Fryderyka Skarbka „*Pieśni Anakreonta*“ (Warsz. 1846), oraz Kochanowskiego i Kicińskiego, w wyjątkach.

Anakreotyczny wiersz, składa się z krótkich wierszy trochaicznych, poprzedzonych jedno lub kilkozgłoskową anakruzys, zwykle w następującéj formie:

$$\overset{\smile}{\underset{\smile\smile}{_}} \mid -\overset{\smile}{\underset{\smile}{-}} \mid -\overset{\smile}{\underset{}{_}}$$

Anakruzys (z greck. *odbitka*), oznacza w muzyce i metryce pierwszą sylabę, poprzedzającą takt lub stopę wierszową. U Greków A. znaczyła pierwsze dobycie tonu z instrumentu, celem obznajmienia śpiewaka z nastrojem tegoż instrumentu.

Anakryzys, nazywano u Ateńczyków śledztwo sądowe, prowadzone przed osądzeniem sprawy.

Anaktoryjon, przylądek w Akarnanii na krańcu zatoki Ambracyjskiéj i m. portowe t. n., którego mieszkańców po bitwie pod Akcyjum przesiedlił August do Nikopolis.

Anakutan, jedna z wysp Kurylskich; należy do Rossyi, 13 mil długości a 2 szerokości. Znajduje się na niéj kilka wulkanów i obfituje w lisy czerwono-szare.

Analcym, minerał, krystalizujący w sześcian; twardość=6, biały, przezroczysty lub przeświecający. Podwójny krzemian glinki i sody. Znajduje się w skałach pochodzenia ogniowego w Tyrolu, na wyspach Ferroër i Cykladach.

Analekta (z greck.) wybór celniejszych miejsc i zdań z jednego lub kilku pisarzy, a szczególniéj z poetów. W obszerniejszém znaczeniu zbiór rozmaitych urywków lub rozpraw kilku lub kilkunastu autorów.

Analemmat, w astronomii sposób wynajdywania wysokości gwiazdy w godzinie oznaczonéj, oraz chwilę jéj przejścia przez południk; także rzut prostokątny wszystkich kół sfery na płaszczyznę południka.

Analepsyja, wzmocnienie w chorym sił utraconych, ocucenie z omdlenia. **Analeptyczne środki**, (analeptica, środki orzeźwiające) przeważnie ciała lotne służące do pobudzenia systematu nerwowego; używają się więc w omdleniach, przy znacznym upadku sił w czasie konwalescencyi. Tu należą wino, eter, kamfora, piżmo, amonija i t. d.

Analgija lub **Analgezyja**, (z greck.) brak bólu, nieczułość danego miejsca na bodźce ból sprowadzające. Zwykle paraliż odnosi się do innych sfer czu-

cia (uczucie ciepła, dotyka. i t. d.); w rzadkich wypadkach samo tylko uczucie bólu znika.

Analityczna geometryja, ob. Geometryja.

Analityczna mechanika, ob. Mechanika.

Analityczna metoda, ob. Metoda.

Analityka, według Arystotelesa zasadnicza część logiki, traktująca o prawdach apodyktycznych.

Analiza wyraz grecki: znaczy rozkładanie. W filozofii A. znaczy rozkład pojęcia na składowe jego części. Drogą A. otrzymane pojęcie zowie się *analitycznem*, samo zaś postępowanie *wywodem analitycznym*.

Analiza chemiczna. Celem A. C. może być, albo poznanie pierwiastków chemicznych stanowiących materyją, albo też wykazanie stosunków w jakich ciała proste wchodzą w jéj skład. W pierwszym razie A. jest jakościową, w drugim zaś ilościową. A. jakościowa zawsze musi poprzedzać A. ilościową. Rozróżnienie i poznanie pierwiastków może być dokonaném na zasadzie już samych ich własności fizycznych, w większéj jednak liczbie wypadków uciekać się trzeba do cech czysto chemicznych, to jest do zachowań się ciała danego z pewną liczbą związków dokładnie znanych, jak kwasów, zasad lub soli, nazywanych ogólnie odczynnikami. Odczynniki zmieniając chemicznie dane ciało, prowadzą w ślad za tém zmianę właściwości fizycznych jak barwy, rozpuszczalności lub stanu skupienia, czyli wywołują reakcyje, dające się zmysłowo obserwować. Względnie do drogi, jaką obieramy przy poszukiwaniu danego ciała A. bywa: A. *drogą suchą*, czyli dmuchawkowa, oparta na różnym zachowaniu się ciał w temperaturach wysokich przy współczesnym użyciu odczynników w formie ogniopłynnéj, np. topiąc borax z tlenkami rozmaitych metali, otrzymujemy szkła kolorowe, barwa więc boraxu stopionego z tlenkiem metalicznym wyróżnia odpowiedni téj barwie metal. Ten sposób postępowania zaleca się szybkością rezultatów, ograniczoną liczbą instrumentów i dla tego to znalazł i po dziś dzień znajduje zastosowanie w badaniach dokonywanych w czasie podróży, w pracowniach chemiczno-górniczych i t. p. Niezbyt dawno, metoda ta udoskonaloną została, przez wprowadzenie badania optycznego (ob. Analiza spektralna). A. *drogą mokrą*, (w roztworach): Dla przeprowadzenia téj formy postępowania, niezbędną jest całkowita lub przynajmniéj cząstkowa rozpuszczalność, danego ciała w wodzie lub kwasach. Po rozpuszczeniu, roztwór działaniem siarkowodoru, siarku amonu i węglanu amonii rozdzielić się daje, w przypuszczeniu, że w nim znajdują się wszystkie powszechniéj znane ciała proste, na 5 grup, a mianowicie: Grupa piąta, strącalna siarkowodorem, z roztworu kwaśnego i rozpuszczalna w siarku amonu: platyna, złoto, cyna, arsen, antymon. grupa IV, strącalna z roztworu kwaśnego siarkowodorem i nierozpuszczalna w siarku amonu: srebro, rtęć, ołów, miedź, bizmut, kadm. grupa III, strącalna z roztworu obojętnego siarkiem amonu: kobalt, nikiel, żelazo, mangan, cynk, chrom, glin. grupa II, strącalna węglanem amonu z roztworu obojętnego: baryt, stront, wapień. Grupa I, niestrącalna żadnym wspólnym dla jéj członków odczynnikiem, a zawierająca: potas, sód, lityn, amon, magnez. Wyliczenie sposobów rozdzielania grup, na pojedyncze ich członki, obszernością swoją, przekracza granice niniejszego dzieła. A. C. *ilościowa*, dokonywa się w zasadach głównych, albo przez wydzielenie w formie najbardziéj stałéj i czystéj połączenia metalicznego i następne zważenie, lub też drogą objętościową, np. żelazo zawarte w rudzie żelaznéj, może być oznaczone albo przez wydzielenie zeń czystego tlenniku żelaza, wysuszenie powstałego osadu zebranego na filtrze i wypalenie go do ciemnéj czerwoności, przyczem filtr zostaje spopielony; ważąc tak otrzymany tlennik żelaza i odejmując odeń wagę popiołów filtra (ob.), znajdujemy ilość tlenniku żelaza, zawartą w znanéj wadze, użytéj do doświadczenia, rudy żelaznéj, skąd obrachować się da, jéj skład procentowy. Inaczéj tenże rezultat otrzymać się daje, inną drogą. Ruda żelazna, rozpuszczona w kwasie siarczanym, po zmienieniu jéj w siarczan tlenku żelaza, mięsza się z roztworem nadmanganianu potasu, dolewanym z naczynia, podzielonego na centymetry sześcienne i ich dziesiętne podziały. Różowy roztwór nadmanganianu potasu, wpadając do roztworu siarczanu tlenku żelaza, odbarwia się w jednéj chwili w skutek chłonięcia się tlenu przez tlenek żelaza, który natomiast przechodzi w tlennik. Jeżeli jednak, to utlenianie jest zupełnie skończone, wówczas, każda kropla nowa, nadmanganianu potasu, zabarwia badany płyn na kolor pięknie różowy. Przerywając w téj chwili, dodawanie odczynnika, można czytając podziałki naczynia w którém się znajduje, dowiedzieć się, jaka ilość płynnego nadmanganijanu do téj przemiany użytą została. Jeżeli podobne temu doświadczenie, uprzednio dokonaném zostało, na rozpuszczonym w kwasie siarczanym druciku żelaznym, którego waga oznaczoną została, to wiemy jaka ilość nadmanganianu potasu, zabarwia znaną wagę żelaza, czyli możemy stąd znaleźć, jaka ilość żelaza w rudzie, odpowiada użytemu w pierwszém doświadczeniu nadmanganijanowi potażu. A. *elementarna*: Powyższe metody, znajdują zastosowanie w analizie związków mineralnych. Materyje organiczne prawie zawsze jakościowo jednakie, t. j. składające się z węgla, wodoru i tlenu, wymagają dla swéj analizy metod odmiennych, znanych w nauce pod nazwą spalenia elementarnego lub organicznego. Manipulacyja ta, uskutecznia się, przez ogrzewanie danéj ilości materyi organicznéj w nadmiarze czystego tlenu i tlenniku miedzi. W tym celu w rurkę szklanną napełnioną tlennikiem miedzi, wprowadza się odważoną ilość materyi do A. przeznaczonéj i ogrzewa, wyprowadzając produkta jéj spalenia, t. j. kwas węglany i wodę przez odważone rurki z potażem i chlorkiem wapna. Pierwsza z nich zatrzyma całą ilość kwasu węglanego, skąd da się obrachować ilość węgla zawartego w związ-

ku, druga wykaże po zważeniu, całą ilość wytworzonéj i zatrzymanéj w niéj wody. Z liczb tych, dadzą się łatwo obrachować wartości węgla i wodoru, a odejmując ich sumę od wagi ciała użytego do A., otrzymamy na różnicę ilość tlenu, który z węglem i wodorem w związku był połączony. Co do literatury, ob. Chemija.

Analiza Diofantesa, *A. nieoznaczona* albo *zagadnienia nieoznaczone*, część algebry, obejmująca rozwiązanie zagadnień nieoznaczonych w liczbach całkowitych. Zagadnieniem zaś nieoznaczoném nazywa się takie, które prowadzi do mniejszéj liczby równań, niż jest niewiadomych. Takiem np. będzie zadanie: oznaczyć trójkąt prostokątny, któregoby wszystkie boki były liczbami całkowitemi; na zadanie to odpowiadają liczby 3, 4, 5; 8, 15, 17; 5, 12, 13; i t. d. Nazwa **A. D.** pochodzi stąd, że najdawniejszą w tym przedmiocie pracę pozostawił nam matematyk grecki, Diofantes, żyjący w IV w. po Chr. Co do literatury (ob.) Teoryja liczb.

Analiza matematyczna. W zastosowaniu do matematyki, metoda analityczna uważaną być może za jednoznaczną z dedukcyjną; chcąc bowiem twierdzenie założone dowieść tą metodą, przypuszczamy, że jest ono prawdziwe i wyprowadzamy z niego możliwe następstwa, dopóki nie dojdziemy do prawdy znanéj; w metodzie syntetycznéj przeciwnie stopniowo z rzeczy znanych dochodzimy do nieznanych; tak różnicę tę rozumieli matematycy starożytni, którzy wszelako, bardziéj ograniczeni w środkach badań, głównie używali metody syntetycznéj. U matematyków nowożytnych jednak, zatarło się to etymologiczne pochodzenie wyrazu *analiza*; wyrazem tym obejmuje się obecnie, metoda rozwiązywania zagadnień rachunkiem ogólnym. A. więc stała się niejako synonimem rachunku, algebry; używa się nawet niekiedy téj nazwy w różnicy od geometryi, która w ten sposób stała się po części synonimem syntezy (*metoda analityczna*, *metoda geometryczna)*; w ten też sposób mówimy *mechanika analityczna*, *geometryja analityczna*, dla oznaczenia, że te nauki prawd swych dowodzą, za pomocą rachunku. Jakkolwiek metoda anal. rozległością i potęgą przewyższa niesłychanie metodę dawnych geometrów, pozwalając zarazem rozumowaniu oprzeć się na stałych zasadach, przyznać jednak należy, że metoda geometryczna zaleca się wytwornością, którą nie zawsze osiągnąć może droga algebraiczna. Szybkiemu rozwojowi A. od czasu Newtona i Leibnitza, zawdzięczamy to niesłychane znaczenie, jakie matematyka zyskała w badaniu przyrody (astronomija, optyka i t. d.), Por. Duhamel „*Des methodes dans les sciences de raisonnement*". Łącząc więc pod nazwą analizy całą część matematyki, polegającą na rachunku ogólnym, zwykło się ją dzielić na algebrę i na analizę właściwą; ta zaś rozpada się na **A.** ilości skończonych, albo teoryją funkcyj (ob.), obejmującą naukę o szeregach, logarytmach, kombinacyjach i t. d., i na **A.** wyższą, infinitezymalną, **A.** ilości nieskończenie małych, która obejmuje rachunek różniczkowy, rachunek całkowy, rachunek różnic, rachunek różnic odwrotny i rachunek przemienności (waryjacyjny). Za istotnego założyciela systemu naukowego **A.** uważany być może Euler, w pamiętném dziele „*Introductio in Analysin infinitorum*" (Lozanna 1748), rozwinął ją genijalny Cauchy w „*Cours d' Analyse*" (Paryż 1821), a prowadzili daléj Lagrange, Lacroix, Fourier, Cauchy, Riemann i wielu innych. Co do literatury i bliższych wyjaśnień ob. Matematyka. Geometryja. Algebra. Rachunek różniczkowy i całkowy.

Analiza spektralna, *rozbiór widmowy*. Wiadomo już było od dawna, że tlenki metaliczne wprowadzone w płomień wyskoku lub gazu (w lampce Bunsena), ulatniając się, nadają temu płomieniowi barwę cechującą, z któréj naturę ciała poznać można; tak soda barwi go na żółto, lityna na różowo, potaż na fijoletowo. Droga ta badania zyskała ścisłość nadzwyczajną, gdy płomień zaczęto rozpatrywać nie wprost, a za pomocą pryzmatu. Wiadomo, że każde światło przechodząc przez pryzmat, rozszczepia się na barwy pojedyncze, z których jest złożoném, stanowiące tak zwane *widmo* (spectrum) (ob. Światło, Widmo). Ciała stałe i ciekłe, rozżarzone, dają widmo ciągłe, w którém, stosownie do barwy i jasności ciała rozżarzonego, jednych barw nie dostaje, inne zaś występować mogą przeważnie; tak platyna rozżarzona do czerwoności, wydaje widmo bez końca fijoletowego, do białości zaś doprowadzona widmo całkowite; zwyczajny płomień świecy wszystkie barwy widma, z silniejszą smugą żółtą i zieloną. Płonące zaś pary i świecące się gazy, wydają widma innéj natury, wiązka światła wychodząca z płonącéj pary, i przechodząca przez pryzmat rozszczepia się na niewiele barwnych wiązek, jednakowéj postaci, tak że gdy to widmo rozpatrujemy przez lunetę, dostrzegamy tylko pewną liczbę wąskich smug. Przyczyny téj różnicy widma ciał stałych i ciekłych, od widma ciał lotnych szukać należy w ich ustroju cząsteczkowym, (ob. Barwy). Widmo ciał stałych i cieklych zowie się *ciągłém*, widmo par *prążkowém* (*linijném*). Widmo ciągłe nie przedstawia u różnych ciał różnicy i dla tego, do poznania chemicznéj ciał stałych i ciekłych natury nadać się, nie może. Przeciwnie, każda para, gdy jest w stanie świecącym, wydaje linije jasne, widmo prążkowe, zależne od swéj natury i dla niéj charakterystyczne. Tak para sodowa wysyła tylko jeden rodzaj światła, polegający na 520 bilijonach drgań na sekundę, światło jednorodne żółte, widmo zatém pary sodowéj przedstawiać będzie tylko jeden prążek żółty, (przypadający ściśle w tém miejscu, gdzie się znajduje linija ciemna D widma słonecznego); tak wodór, gdy jest w stanie świecącym pod bardzo niskiem ciśnieniem (3—6 milimetr.) wysyła potrójne światło, czerwone o 470, niebiesko-zielone o 640 i niebieskie o 720 bilijonach drgań na sekundę, zatem widmo wodoru składa się z prążka czerwonego, niebiesko-zielonego i zielonego; podobnie widmo lityny, składa się z linii czerwonéj i słabéj żółtéj, potażu z czerwonéj i fijoletowéj pary, zaś żelaza

przeszło z 400 linij. Liczba tych linij ulega wprawdzie zmianie, przy znacznych zmianach temperatury lub ciśnienia, każda jednak para, wydaje linije ściśle ją cechujące. Można przeto nawzajem z liczby, położenia i barwy tych linij, t. j. z widma pary, poznać do jakiego metalu, do jakiego pierwiastku należy. Jeżeli np. widmo pary składa się z linii żółtéj położonéj na miejscu linii Fraunhoferowéj D, można wnieść, że w parze znajduje się sód. Sposób ten, rozpoznawania ciał zowie się *analizą spektralną*. Metoda ta jest już dla tego niezmiernego znaczenia, że dozwala poznać tak małe ilości materyi, których już żaden środek chemiczny wykazać nie zdoła: $^1/_{400000000}$ grama soli kuchennéj wydaje żółtą liniją. Do dogodnego obserwowania widma używa się przyrządu, zwanego spektroskopem (ob.), a którego główną częścią składową jest pryzmat.

Dla otrzymania danéj pary w stanie rozżarzenia, można perełkę soli, danego metalu wprowadzić w płomień lampki Bunsena lub tlenowodorny, albo wywołać ją według Becquerela (1868) przez to, że drut idący od jednego biegunu stosu galwanicznego zanurzamy w roztwór soli metalicznéj, gdy drugi drut trzymamy w pobliżu roztworu, albo przez to, że urządzamy końce biegunów z samychże metali, (von der Willigen 1859), albo przez to, że do obu drutów przyczepiamy kawałki węgla, i w wyżłobieniu jednego z nich, umieszczamy kulkę badanego metalu, albo przez to, że przeprowadzamy strumień wodoru przez rozgrzaną daną materyją, i następnie go zapalamy (Mitscherlich 1864). Przy podwyższaniu temperatury pary wogóle przybywają nowe linije, to atoli godna uwagi, że pewne właściwości jednéj linii, danego metalu powtarzają się i w nowo przybywających, na tém oparł Lecoq de Boisbaudran (1870) nową teoryją ruchu obrotowego cząsteczek ciał, usiłował on też wykazać związek między widmami pierwiastków pokrewnych, w ten sposób, na zasadzie A. S. może się z czasem uda odsłonić tajemniczy do tąd ustrój cząsteczkowy ciał. Świecące gazy okazują zjawiska bardziéj zawiłe; aby je doprowadzić do świecenia, zamyka się je w wąskie rurki i przez takowe przepuszcza się prąd iskier albo z induktora Ruhmkorff'a, albo z machiny elektrycznéj Holtza, któréj iskry przez wtrącenie butelki lejdejskiéj, bardziéj jeszcze wzmocnić można. Plücker i Hittorf (1863) poznali, że gazy wydawać mogą po kilka różnych widm, zależnie od temperatury i od ciśnienia; nazwano widmem rzędu 1go, widmo ciągłe, poprzerywane ciemnemi polami, jakie występuje przy niższéj temperaturze, widmem zaś rzędu 2-o, widmo prążkowe, które powstaje przy wyższéj temperaturze; przy wzroście temperatury, prążki przybierają na jasności i szerokości i zwolna widmo przechodzi w ciągłe. Najdokładniejsze badania nad tlenem, wodorem i azotem przeprowadził Willner 1869 r., który badał te gazy pod różném ciśnieniem, wytłumaczenia wszakże dokładnego różnych zjawisk, jakie tu następują, dotąd niemamy, jakkolwiek są w tym kierunku robione usiłowania. (Co do widma różnych ciał ob. ich nazwy). Oprócz widma ciągłego i linijnego mamy jeszcze widmo absorbcyjne, t. j. powstające w skutek pochłaniania światła przez pewien środek. (Ob. pochłanianie światła). Każda wogóle para, gdy przez nią przechodzą promienie światła, ma dążność pochłaniania tychże samych promieni; które wysyła, będąc w stanie rozżarzonym. Zasadę tę, okazał w bardzo ścisły sposób Kirchhoff (1860), dowiódłszy twierdzenia następnego: Stosunek między zdolnością wysyłania, a zdolnością pochłaniania jest dla promieni téj saméj długości fali i téj saméj temperatury, dla wszystkich ciał jednakowym. I tak para sodowa ma własność, wysyłania promieni żółtych; gdy więc światło złożone, przechodzi przez parę sodową, ta pochłonie z niego właśnie promienie żółte, też same które wysyła, będąc w stanie rozżarzonym. Dajmy, że para sodowa do pewnego stopnia rozgrzana, wysyła promienie, które przechodząc przez pryzmat, wydają liniję żółtą; jeżeli przed ową parą sodową umieścimy źródło światła silniejszego, dającego widmo ciągłe, tak, aby promienie te przechodziły przez parę sodową, to wskutek pochłaniania w miejscu poprzedniéj linii jasnéj, otrzymamy teraz, na tle widma ciągłego liniję ciemną, jestto tak zwane *odwracanie linij* (jasnych na ciemne). Słońce i największa liczba gwiazd wydają podobne widmo z linijami ciemnemi, które w widmie słonecznem zowią się Fraunhofer'owemi. Musimy więc przyjąć, że słońce posiada jasne jądro, otoczone atmosferą ciemną, a raczéj mniéj jasną; nadto gdy te linije ciemne wypadają w tychże miejscach, co linije jasne różnych par, możemy wnioskować o składzie chemicznym atmosfery słonecznéj. W ten sposób znaleziono, że atm. słon. złożona jest głównie z pary żelaza i wodoru, oprócz tego zawiera sód, potaż, wapń, magnez i inne.

A. S. znalazła liczne zastosowania: *a*) w astronomii jest jedyną drogą badania natury ciał niebieskich, jak widzimy z poprzedniego (ob. astronomija fizyczna, słońce, gwiazdy, komety, mgławice); *b*) w meteorologii w badaniu błyskawicy i zorzy północnéj (ob.); *c*) w fizyjologii i medycynie: do badania krwi, do rozpoznania, jak prędko materyja przyjęta w pokarmie rozchodzi się w ciele, (Bence Jones), do dyjagnozy żółtaczki (Fudakowski), do wykazania zatrucia kwasem węglanym, do okazania białka w krwi (Hoppe-Seyler); *d*) w technice i przemyśle: przy fabrykacyi stali sposobem Bessemera (ob. Stal); do rozpoznawania fałszowań pokarmów, za pomocą ciemych smug, jakie te materyjały wywołują (w rozpuszczeniu) w świetle przez nie przepuszczoném, np. piwo, wino, masło, szafran i t. d. (Sorby 1869).

Istotnymi twórcami A. S. są Kirchoff i Bunsen, (1860); liczny szereg pracowników w ciągu krótkiego czasu znacznie tę gałęź nauki rozwinął, zwłaszcza, dzielnie przystosowano ją w astronomii fizycznéj (ob.). Literatura tego przedmiotu jest już bardzo bogatą; najlepsze dzieła są Schellen'a i Roscoe'go.

Analogija, stosowność, zgodność rzeczy pod pewnemi względami. Różna od toż samości, która między równemi zupełnie rzeczami zachodzić może i od podobieństwa, zasadzającego się na podobieństwie lub różnicy cech. Na analogii oparty wniosek zowie się hypotezą (ob).

Analogije Nepera, są cztery wzory trygonometryi kulistéj przez Nepera podane, a przez Vallis'a dowiedzione, za pomocą których znajduje się styczna połowy summy lub różnicy dwóch kątów lub boków z wiadomych innych rzeczy trójkąta kulistego.

Analogija w prawie — Prawodawstwo obowiązujące nigdy nie jest, a nawet nie może być tak zupełném, żeby przewidywało wszystkie wypadki, pod rozstrzygnięcie sądowe przychodzić mogące. Jeśli więc taki wypadek, nieprzewidziany ustawą, pod zawyrokowanie przychodzi, to sędzia musi się starać odszukać zasady, mające nim kierować przy postanowieniu wyroku, albo drogą interpretacyi (ob.) albo drogą analogii. Drogą analogii postępuje wtedy, kiedy stara się zapełnić lukę w prawie obowiązującém i wyprowadzić zasadę dla rozstrzygnięciu wypadku przez prawo nieprzewidzianego, już to z ducha całego prawa i z organicznego związku różnych artykułów (Rechts analogie), już to z ukazania przyczyn, motywów prawa tak zwanego *ratio legis* (Gesetzes analogie).

Analogiją wiary, nazywa się w dogmatyce harmonijny stosunek, w jakim zostają między sobą, artykuły wiary wyłożone w Piśmie ś., tak iż żaden z nich nie jest w sprzeczności z drugim, lecz owszem, wszystkie wzajemnie się uzupełniają i objaśniają. Wniosek przez analogiję, którego często teologowie używają przy wykładzie biblii, zowie się także *Analogiją hermeneutyczną*.

Anam v. **Annam**, właściwie **An-nan** (spoczynek południa), od 1802 urzędowa nazwa **Wiet-nan** (blask południa), państwo na wschodnim brzegu Indyj Zagangesowych, graniczy na północ z Chinami, na zachód z krainą Laos i Siamem, na południe z morzem Chińskiem i na wschód z zatoką Tong-king; obejmuje 9930 mil kw. i około 11 milijon. m., składa się z dawnych królestw udzielnych Tong-king, Kochin Chiny i Kambodży. Główna rzeka tego kraju Me-Khong, płynie w kierunku południowym i przy ujściu do morza Chińskiego tworzy rozległą deltę. Klimat umiarkowany, przyjemny sprzyja bardzo żyzności gruntu. Pośród rozmaitych płodów znajdują się tu z minerałów: złoto, srebro, miedź, żelazo, cyna; z królestwa roślinnego: wszelkiego rodzaju owoce południowe i drzewa szlachetne, cynamon, pieprz, ryż, bawełna, mais; z królestwa zwierząt: słonie, nosorożce, piżmowce, bawoły, tygrysy, konie, jedwabniki. Mieszkańcy zwani *Anamitami* lub *Anamczami*, należą po większéj części do rasy mongolskiéj; dzielą się na rozmaite pokolenia i wyznają jedni religiją Konfucyjusza, drudzy religiją Tao, a inni są wyznawcami buddyzmu. Teraźniejszy cesarz, panujący od 1847, zowie się Tu-duc a forma rządu, jest naśladownictwem rządu chińskiego. Handel, przemysł i inne stosunki, również idą za wzorami chińskimi. Stolicą kraju jest miasto Hue. Język anamicki jednozgłoskowy, używa liter chińskich; literatura jest bez znaczenia, tém więcéj że w książkach i pismach używanym jest powszechnie język chiński. Często wznawiane krwawe prześladowanie chrześcijan, wywołało w r. 1858, połączoną wyprawę francusko-hiszpańską, która usadowiwszy się w Turonie zajęła 1859, ważne miasto handlowe Sajgun, druga wyprawa francuska nastąpiła 1861 r. skutkiem któréj traktatem w Sajgun (1862), zyskała Francyja ziemie: *Sajgun*, *Bien-hoa* i *My-tho*; prowincyje te zorganizowane na sposób francuski, stanowią kolonię znaną pod nazwiskiem „*Francuskiéj Kochinchiny*“. Nieznaczące zatargi były powodem, że w 1867, Francuzi znowu zabrali Anamitom prowincyje: *Vinh-long*, *Chandoc* i *Hatien* razem 675 m. kw. 1477000 m. Porów. Venillot „*La Cochinchine et la Tonquin*“ (Paryż 1859); Cortambert et Rosny „*Tableau de la Cochinchine*“ (Paryż 1863); Mouhot „*Siam, Cambodja and Lao*“ (Lond. 1864).

Anambas, grupa wysp niderlandzkich na południowém morzu Chińskiém, pomiędzy Borneo a półwyspem Malakka z dobrymi portami.

Ana-Melech, bóstwo chaldejskie, czyli słońce zimowe, jak Buzyrys. Na jego cześć zabijał się co rok, dobrowolnie jeden z najprzedniejszych kapłanów.

Anamneza (*Anamnesis*, przypomnienie), obejmuje poprzedni stan zdrowia chorego; przystępując do chorego lekarz zebrać musi dokładną anamnezę, co mu znacznie ułatwia rozpoznanie.

Anamnezys (z greck.), znaczy w retoryce to samo, co *Anakefaleozys*, czyli rekapitulacyja, reasumcyja wszystkiego, co było poprzednio powiedziane.

Anamorfoza, (z greck. przekształcenie). W Fizyce nazywają anamorfozami, lub rysunkami anamorficznymi, rysunki dziwaczne, które widziane z pewnego oznaczonego punktu widzenia, albo za pośrednictwem szkieł, przedstawiają obraz w kształtach właściwych. Rozróżniają A. *optyczne*, które wymagają oznaczonego punktu widzenia, A. *katoptryczne*, gdzie kształty rozrzucone i niejasne rysunki, łączą się w całość przy użyciu w pomoc zwierciadeł walcowych, stożkowych lub piramidalnych, nakoniec A. *dioptryczne*, kiedy dla otrzymania obrazu z danych nieokreślonych rysunków, potrzeba na nie patrzeć przez wielościany szklanne oszlifowane. Do kreślenia A. katoptrycznych podał dwie machiny Leupold w r. 1714. Sposoby otrzymywania tych rysunków, znaleść można w dziełach, poświęconych perspektywie i w traktatach geometryi wykreślnéj.

Anamur, dawne *Anemurium*, przylądek w Małéj Azyi, naprzeciwko wyspy Cypru, zakończony wyniosłą skałą z obronnym zamkiem starożytnym, od którego ciągnie się mur z basztami aż do brzegów morza. Są tu jeszcze zwaliska dwu, teatrów i wiele grobowców.

Ananas *Bromelia Ananas*, obecnie *Ananassa sativa*, roślina z rodziny Ananasowatych (Bromeliaceae), oddawna uprawiana w Azyi i Ameryce,

u nas chodowana tylko w szklarniach bardzo ciepłych. Korzeń główkowaty, szarawy, z którego wyrastają liście grube, długie, zaostrzone. Około trzeciego roku, ze środka liści wyrasta łodyga 6 cali wysoka, pokryta u góry kwiatami fijoletowymi, tworzącymi gęsty kłos, nad którym wyrasta wieniec liści krótkich. Owoc A. składa się ze wszystkich zawiązków owocowych, które się ze sobą zrastają i stają się mięsistymi, owoc wtedy podobny jest do szyszki sosnowéj, koloru złoto-żółtego, wielkością czasami dwóch pięści dochodzący, smaku słodko-kwaskowatego, winnego i bardzo miłego zapachu; należy do najsmaczniejszych owoców. A. rozmnażają się albo z wieńca liści, nad owocem będącego, albo też z bocznych wypustków. Sztuczna hodowla wydała liczne odmiany. Liście wydają włókna, używane w Ameryce i Indyjach wschodnich, na tkaniny.

Ananasowate (Bromeliaceae), rodzina roślin jednoliścieniowych; obejmuje zioła lub podkrzewy, właściwe głównie Ameryce zwrotnikowéj. Liście naprzemianległe, często kolczyste, kwiaty o okrywie kwiatowéj 6° dzielnéj, zebrane w kłosy lub główki, owoc zwykle jagoda, niekiedy wszystkie owocę w jednym kłosie ze sobą zrosłe. Główniejsze rodzaje *Bromelia*, *Tillandsia*, *Pitcarnia*.

Ananasowy eter, olejek lub esencyja, jest to roztwór *etyloeteru masłowego* (maślan tlenku etylu), w 8-10 razy, większéj ilości czystego alkoholu. Zapach jego, podobny jest do ananasów, i dla tego używają go, do rozmaitych wyrobów cukierniczych.

Ananchites, rodzaj *jeżów morskich* czyli *echinitów kopalnych*, znajdujących się w formacyjach kredowych.

Ananijasz i Safira, małżonkowie, którzy za kłamstwo, popełnione w obec Piotra ś. i ukrycie prawdziwéj ilości pieniędzy, wziętych za sprzedaną rolę, zostali nagłą śmiercią ukarani.

Ananijasz, arcykapłan żydowski, prześladowca chrześcijan, kazał wypoliczkować ś. Pawła w chwili, kiedy ten miał rozpocząć obronę swéj sprawy przed wielkim sądem. Zabity został późniéj w powstaniu, które jego własny syn, przeciw niemu wywołał.

Ananici, członkowie sekty założonéj przez Ananusa.

Ananiew, stolica powiatu tegoż nazwiska w gub. Chersońskiéj, 10200 m. Ananiewski powiat, 7461 w. kw. i 104,000 m.

Ananke (z greck. konieczność), nieuniknione Fatum, małżonka Chronosa (czasu) albo Heraklesa (siły). Czczono ją w Koryncie, a cechą charakterystyczną jéj posągów były ogromne gwoździe, kliny, dyby i t. p.

Ananus albo **Anan**, rabin, żyjący w XVII w. naszéj ery. Jest on założycielem, albo raczéj wskrzesicielem sekty karaitów, która trzymając się ściśle litery praw mojżeszowych, odrzuca wszelkie wywody alegoryczne, wymyślone przez talmudystów. Z dzieł Ananusa pozostały tylko ułomki.

Anapa (*Bugur-Kale*), forteca w kraju Zakaukaskim, na wschodnim brzegu morza Czarnego przy ujściu rz. Pugura, 2400 m. Od 1828 należy do Rossyi. W 1855 r. wojska rosyjskie spaliły A. cofnęły się na liniję Kubani, poczém natychmiast ją zajęli Czerkiesi. Po zawarciu pokoju, generał Murawiew, odzyskał A. w Sierpniu 1856. po żywéj walce. Od 1857, wzmocniona jest fortyfikacyją Gastingaj i warownią Rajewski. Port tutejszy i zatoka, są miejscem, znacznego handlu zamiennego z Góralami. W 1860, mieszkańcy przeniesieni zostali, do m. Tiemruk.

Anapale, taniec nagich dzieci u dawnych Lacedemończyków, którego głównym celem było zahartowanie ich członków do boju.

Anapest, czyli odwrotny daktyl, nazwa trzyzgłoskowéj miary wierszowéj, złożonéj z dwu sylab krótkich i jednéj długiéj (⏑ ⏑ —).

Anaphrodisia (z greck.), zmniejszenie popędu płciowego, niemożność spełniania funkcyi płciowéj, ob. Niemoc płciowa.

Anaphrodisiaca, (Anti-aphrodisiaca), środki zmniejszające, podniecony nadmiernie popęd płciowy; tu należy zimno, usunięcie wszystkiego, co popęd podnieca; ze środków farmakologicznych używają kamfory, lupuliny, bromu i t. d.

Anaplastyka, nauka o plastycznych operacyjach (ob).

Anar, olbrzym normandzki, drugi mąż Notty czyli Nocy, oznacza popęd płciowy. Jego córka jest Herta.

Anarazel, w mitologii skandynawskiéj zły duch, który ma sobie poruczone pilnowanie skarbów podziemnych i który z towarzyszami swymi, Fegorem i Gazielem, przenosi je z jednego miejsca na drugie, dla zabezpieczenia ich przed ludźmi.

Anarchija (z greck.) bezrząd, stan społeczeństwa, gdzie panowanie prawa i właściwéj władzy ustało. Anarchii towarzyszą zwykle silne starcia stronnictw i dla tego, długo ona istnieć nie może, a w każdym razie złe zostawia po sobie następstwa: jak umniejsza poszanowanie prawa, podkopuie bezpieczeństwo osób i własności, niszczy kredyt, sprowadza nędzę i często despotyzm.— **Anarchiści**, ludzie dążący do obalenia praw i porządku społecznego w kraju.

Anarmonija, brak harmonii, ob. Dysharmonija.

Anarnak (Anarnams, Monodon spurius) rodzaj wielorybowatych, żyjący na morzach Grenlandzkich; cechują go dwa niewielkie zęby w szczęce górnéj i jedna płetwa grzbietna.

Anarrhichas (*Zębacz*) rodzaj ryb z rzędu ciernio płetwych. (Acanthopterigii); nazwa A. pochodzi z greckiego *anarrichomai* wdrapywać się, gdyż sądzono, że wdziera się na skały. Skóra gładka i śliska, płetwy: grzbietowa i ogonowa zaokrąglone, piersiowe nie istnieją i gęba uzbrojona ostrymi, stożkowatymi zębami, które stanowią straszną broń. Jest to jedna z najniebezpieczniejszych ryb, dla istot morskich. Gatunek najpospolitszy A. *lupus* (wilk morski) żyje na morzach płn. dochodzi 2 metrów długości. Islandczycy używają jego mięsa i skóry.

Anarti, gałęź celtyckiego plemienia Bastarnów,

przebywająca w III w. przed Chr. nad Dunajem, wytępiona przez Getów, Rzymian, a na ostatku przez Gotów.

Anas, dawna nazwa rzeki Gwadyjany, na półwyspie Pyrenejskim.

Anasarca, obrzęk tkanki łącznéj podskórnéj na całém ciele, ma miejsce przy chorobach sprowadzających obrzęk (ob.) w ogóle. Objętość ciała przy tém powiększona, sprężystość skóry zmniejszona; po nacisku palcem, zostaje zagłębienie. Sprowadza czasem pęknięcie skóry, zapalenie, gangrenę. Leczenie ogólne (ob. Obrzęk). W razie zbytniego napięcia nacina się zlekka skórę, aby ułatwić odpływ nagromadzonéj cieczy.

Anaspadiaeus, mężczyzna mający otwór cewki moczowéj na grzbiecie członka, nie na wierzchołku. Wrodzona ta wada, prowadzi za sobą zwykle niepłodność; może być czasem usuniętą na drodze operacyjnéj.

Anastasiana lex. Prawo wydane przez ces. Anastazego a zabraniające, cesyjonaryjuszowi (nabywcy cudzych praw) wymagać więcéj od dłużnika nad sumę, daną cedentowi, za ustąpienie jego praw z dodaniem prawnych procentów, chociażby pretensyje pierwotnego wierzyciela były daleko większe. Prawo to niedobre, bo utrudnia zbywanie wierzytelności pewnych, a uniemożebnia prawie zbycie niepewnych.

Anastasiewicz (Bazyli), b. członek towarzystwa przyjaciół nauk, i b. uniwersytetu wileńskiego, ur. 1775, † 1846 w Petersburgu; tłumacz. na język rossyjski *Statutu litewskiego*, oraz wielu rozpraw Tadeusza Czackiego. W 1811—12 wydawał w Petersburgu po rossyjsku pismo peryjodyczne *Ul. O ugodach dziedziców z włościanami* Strojnowskiego tłum. na ros.

Anastatica, *róża jerychońska*, rodzaj roślin, z rodziny *krzyżowych*; roślina drobna, roczna, łodyga przy podstawie gałęzista, a na wierzchołku kwiaty białawe w kłos ułożone; rośnie w Egipcie, Syryi, Palestynie i Barbaryi. Po okwitnieniu, cała roślina usycha i skupia się w kłębek wielkości pięści, w tym stanie często jest wiatrami na dalekie unoszona przestrzenie; gdy atoli wystawioną zostanie na działanie wilgoci, pozornie zmarłe jéj komórki, w skutek swych własności hygroskopijnych, chciwie pochłaniają wodę i cała roślina, na nowo się rozwija. Stąd to pochodzi jéj nazwa (z gr. *anastasis*, wskrzeszenie), i stąd miała znaczenie w średniowiecznéj medycynie i wieszczbiarstwie, odgadywano z niéj zwłaszcza, szczęśliwy lub nieszczęśliwy przebieg porodu.

Anastatyczne drukarstwo, sposób wynaleziony przez Rudolfa Appela, a przez Faradaya przedstawiony Król. towarzystwu londyńskiemu, kopijowania za pomocą prostych środków chemicznych dawnych druków, sztychów i t. d., przyczem oryginał sam uszkodzeniu nie ulega. Postępowanie to, polega na téj zasadzie, że kwasy (np. azotny) nie działają na tłuszcze, że więc rysunek dany, napoimy rozcieńczonym kwasem i następnie naciśniemy go na wygładzoną taflę cynkową, to miejsca białe rysunku wygryzają taflę, gdy tymczasem miejsca czarne (tusz litograficzny jest tłusty) na taflę nie działają; otrzymujemy więc taflę stereotypową, dogodną do odbijania. Gdy to postępowanie dać może łatwy sposób do nadużyć np. do podrabiania pieniędzy papierowych, Appel wynalazł papier antyanastatyczny, na którym dokonany druk, nie da się w powyższy sposób uwielokrotnić; jest to papier, powleczony warstewką nierozpuszczalnéj soli miedzianéj, tak że przy użyciu druku, A. papier nie ma bezpośredniego zetknięcia z cynkiem, postępowanie to tu się więc nie nadaje.

Anastazy (*Anastrikus*, właściwie *Radła*), arcybiskup Ostrzygomski (w Węgrzech), rodem czech; ś. Wojciecha najpierwszy nauczyciel a następnie jego towarzysz w Magdeburgu (972—981) i podczas podróży w Węgrzech, gdzie był obecnym przy chrzcie ś. Szczepana, króla węgierskiego; podobnież towarzyszył ś. Wojciechowi do Rzymu. W r. 992 udał się wraz z innymi do ś. Wojciecha, celem zniewolenia go do powrotu na biskupstwo pragskie. W r. 993 został opatem nowo założonego klasztoru benedyktyńskiego w Brzewnowie przybrawszy imię *Anastazy*. Z powodu nowych sporów pomiędzy Werszowcami a Sławnikami ściągnął na siebie gniew Bolesława II i r. 995 umknął z kilkoma mnichami do Węgier, gdzie chętnie przyjęty, założył klasztor, którego został opatem; następnie mianowany był biskupem kołoczskim, a późniéj arcybiskupem węgierskim w Ostrzygomiu; był doradcą króla Szczepana, we względzie zakładania klasztorów. W owym czasie zaczęto go nazywać *Astrikus*.

Anastazy (Romanenko Bratanowski), znakomity kaznodzieja rossyjski, arcybiskup astrachański i kaukaski, ur. 1761 pod Kijowem, † 1806. Kazania jego wydane w Moskwie 1814 r.

Anastazy, imię czterech papieżów: **Anastazy I**, następca Syrycyjusza (398—401), obostrzył przepisy o celibacie księży, wydał postanowienie o słuchaniu ewangelii podczas Mszy ś. stojąc i potępił niektóre błędy dogmatyczne Orygenesa. Zabronił przyjmować do stanu kapłańskiego ułomnych i kalek i usunął schizmę, trwającą lat 17, między Rzymem i kościołem antyjocheńskim. — **Anastazy II**, następca Gelazyjusza (496—498). — **Anastazy III**, następca Sergijusza III (911—913).—**Anastazy IV**, nastąpił po Eugenijuszu III (1153—1154), zostawił dzieło o Trójcy Przenajświętszéj i 9 listów. — **Anastazy**, antypapież, wybrany 855 przeciw Benedyktowi III, złożył władzę dobrowolnie.

Anastazy (święty I), patryjarcha antyjocheński 561, † 599, wygnany przez cesarza Justyna młodszego 572, wrócił na stolicę 595. Pozostało po nim kilka kazań. — **Anastazy młodszy** (święty II), nastąpił po poprzednim i zamordowany został 609 przez Żydów; pamiątkę jego obchodzą 21 Grudnia. **Anastazy pustelnik** (święty III), † około 678; bronił nauki prawowiernéj przeciw heretykom i zostawił po sobie niektóre pisma, jak: *Odegos*, *Viae Dux*, w którém zbija Eutychijanów, oraz *Rozmyślania*

unagogiczne nad Hexameronem, gdzie wykłada Pismo w duchu mistycznym i alegorycznym.

Anastazy, kapłan i biblijotekarz Watykanu, † 886 w Rzymie: napisał *Historyję kościoła* i żywoty papieży: „*Liber pontificalis*“ (od Piotra do Mikołaja I).

Anastazy I z Epidamnu, cesarz bizantyński (491—518), ur. 430. Jako małoznaczący urzędnik pałacowy i ulubieniec cesarzowéj Aryjadny, po śmierci Zenona, zaślubił jego wdowę i tym sposobem został cesarzem. Sprzyjał monofizytom i przez to był powodem krwawych zamieszek w Konstantynopolu. Prowadził wojny z Persami, Gotami, Bułgarami, Hunnami; umarł zabity od piorunu.—**Anastazy II**, poprzednio Artemijusz, nastąpił po cesarzu Filipikusie (713), lecz w skutku powstania w dwa lata potém, został zrzucony z tronu i osadzony w klasztorze. Gdy w r. 719 pokusił się o odzyskanie korony, wydany przez zdrajców, został ścięty z rozkazu Leona Izauryjczyka, ówczesnego przywłaszczyciela tronu po Teodozyjuszu III.

Anastazyja (święta). Sławna ze swéj piękności greczynka, uchodząc przed nagabaniem cesarza Justynijana, schroniła się do klasztoru w Alexandryi, gdzie przebrana za mnicha 28 lat przeżyła. † 567, a pamiątkę jéj obchodzi się 10 Marca.

Anastazyja, córka Konstancyjusza Chlorusa, żona konsula Akoncyjusza Optata, wsławiła się wybudowaniem w Konstantynopolu łazienek, zwanych Anastazyjańskiemi.

Anastazyja, córka Włodzimierza, księcia halickiego, żona Bolesława Kędzierzawego, † 1158, miała dwóch synów: Bolesława i Leszka, z których ostatni panował na Mazowszu i Kujawach.

Anastazyja, córka Mieczysława Starego, była żoną Bogusława I, księcia Pomeranii Szczecińskiéj.

Anastazyja, żona Ziemowita, księcia kujawskiego na Dobrzyniu, † 1335. Miała trzech synów: Władysława, Bolesława i Ziemowita, w których imieniu panowała po śmierci męża, tytułując się księżną łęczycką i dobrzyńską.

Anastazyja, córka Witolda i Anny Światosławówny; podczas wygnania ojca, tułała, się po Mazowszu i Prussach.

Anastazyja, Olelkowiczówna księżna Słucka, z książąt Mścisławskich, z domu Olgierdowego. Przywykła za życia męża, księcia Siemiona, do niebezpiecznych zapasów z Tatarami, po jego śmierci nastąpionéj 1503, sama niejednokrotnie, walczyła odważnie z najezdnikami. Również z bohaterską odwagą opierała się Glińskiemu, który nie mogąc pozyskać jéj ręki, oblegał Słuck i pustoszył jéj włości, sądząc, że postrachem zdoła skłonić ją do powolności. Działo się to 1508. Czas śmierci téj bohaterskiéj niewiasty niewiadomy.

Anastazyja Romanówna, † 1560 r., pierwsza małżonka cara Jana Wasilewicza Groźnego (lat 13).

Anastazyjusz Grün., ob. Auersperg.

Anastomoza (z gr.), połączenie pni naczyniowych albo nerwowych między sobą; ma miejsce, szczególniéj w naczyniach mniejszego kalibru, daleko obszerniejsze i liczniejsze pomiędzy żyłami, niż między tętnicami. Ważną przysługę, jaką natura oddaje organizmowi za pośrednictwem anastomozy, jest ułatwienie obiegu krwi w razie rozmaitych przeszkód, tamujących takowy, n. p. przy podwiązaniu, zwichnięciu naczynia i t. d.

Anastrofa, figura gramatyczna, zasadzająca się na tém, że dla dźwięczności lub większéj mocy, jeden wyraz, wbrew zwyczajnemu szykowi kładzie się przed drugim, n. p. *Boga dobroć*.

Anataz, minerał; co do składu jestto kwas tytanny, od rutylu różniący się postacią krystaliczną, którą tu stanowi słup kwadratowy, twardość 5, 5 c. g.=3,8—3,93; barwa ciemnobrunatna, czasami błękitno-indygowa, prawie nieprzezroczysty, z blaskiem dyjamentowym. We Francyi, Bawaryi, Norwegii, na Uralu i w Brazylii.

Anatema, ob. Klątwa.

Anathoth, od pokolenia Benijamina, odpadłe miasto kapłańskie w Palestynie, odległe o 3 mile od Jerozolimy; miejsce urodzenia proroka Jeremijasza.

Anatifa (kaczenica), zwierzę morskie z gromady skorupiaków, rzędu wąsopławnych, (Crustacea cirrhipedia), którego ciało osadzone jest na długiéj i miękiéj szypułce; za pomocą któréj przyczepiają się do ciał morskich. Ciało ich zamknięte jest w gatunku ścieśnionego płaszcza chrząstkowatego, w którym tworzy się 5 tarcz wapiennych, stanowiących niejako jego muszlę; sześć par ich nóg, przedłużają się w wyrostki wąsami zwane. Nazwa ich pochodzi od przesądu, według którego kaczki mają się rodzić z muszli tych skorupiaków. Por. Martin Saint Ange „*Observations faites sur les A. rivants*“

Anatocismus (z greck.), umowa, zapewniająca wierzycielowi procenta od procentów. Pobieranie procentów składanych, było zabronione w prawie rzymskiém.

Anatolija, ob. **Natolija**.

Anatolijusz z Alexandryi, jeden z najuczeńszych ludzi swego czasu, otworzył w Alexandryi pierwszą szkołę chrześcijańską filozofii Arystotelesa i jako biegły matematyk, wprowadził dla ułatwienia obrachunku Wielkanocy cykl dziewiętnastoletni, oświadczając się przeciw wschodniéj rachubie, dnia Zmartwychwstania Pańskiego. Od r. 270 biskup Laodycei, † 282. Z pism jego pozostały tylko ułamki.

Anatolijusz, piérwszy patryjarcha konstantynopolski od r. 449, odznaczył się na czwartym soborze chalcedońskim, jako nieugięty przeciwnik monofizytów; wsławił się także usiłowaniem, zjednania patryjarchatowi Konstant. supremacyi nad wszelkiemi innemi biskupstwami krajów wschodnich, † 458.

Anatolijusz, filozof neoplatoński, nauczyciel Jamblicha, autor fragmentu „*o Sympatyjach i Antypatyjach*“, drukowanego w Fabrycyjusza. *Bibliotheca Graeca*.

Anatolijusz z Berytos, był około 530 jednym z tych uczonych prawników, którzy pod przewodnictwem Tribonijana, kompilowali pandekta.

Anatomija (z greck. *temno*, kraję), nauka, która czerpie swe wiadomości z rozczłonkowania istot organicznych. Otwiera ona ciała tych istot, ro-

dziela na części wedle pewnego planu, następnie opisuje systematycznie i szczegółowo wszystko znalezione: kształt, barwę pojedyńczych organów i wzajemny ich stosunek między sobą; nareszcie z tak zebranych faktów dalsze wyciąga wnioski. Nazwę tę nosi kilka nauk, różniących się przedmiotem, zakresem badania i celem do jakiego zmierzają.

Anatomija opisowa (człowieka), *Anatomija fizyjologiczna*, zajmuje się normalną budową człowieka. Wszystkie organy zbiera w pewne grupy, przeznaczone do jednego celu fizyjologicznego, w *układy* i wedle tego porządku, opisuje ciało. Jest więc podstawą fizyjologii, która ma za zadanie, przedewszystkiem objaśnić funkcyje organu, anatomiczną jego budową. A. dzieli się na kilka części: Anatomija organów ruchu, t. j. nauka o kościach (*osteologia*), stawach i więzach (*arthrologia i syndesmologia*), mięśniach i powięziach (*myologia i aponeurologia*); nauka o wnętrznościach czyli trzewiach (*Splanchnotogia*); nauka o przyrządach krążenia (*angiologia*), wreszcie o układzie nerwowym i zmysłach (*neurologia i aesthesiologia*). Do badania anatomicznego służą noże, piły, nożyczki i wiele innych narzędzi; odkrywanie, uwydatnianie rozmaitych organów ciała, dla celów anatomicznych nazywa się *preparowaniem*. Do preparowania wybiera się ciała odpowiednie, zachowuje się je od gnicia przez właściwe injekcyje. Dla ułatwienia preparowania naczyń, wypełnia się je masą zabarwioną, (nastrzyka). Preparowanie anatomiczne, odbywa się wedle przepisów oddzielnych dla każdego preparatu; przepisy te, są przedmiotem **Anatomii praktycznéj**. Jako pomoce naukowe służą atlasy anatomiczne (ob.), preparaty gotowe, zachowane czy to po zasuszeniu, czy w cieczach chroniących od gnicia; wreszcie preparaty sztuczne, z mas rozmaitych robione, czasem powiększone, często bardzo dokładnie oddające naturę. Preparaty są zebrane w muzeach czyli gabinetach anatomicznych. A. opisowa zwierząt pojedyńczych daleko mniéj dokładnie, niż A. człowieka, opracowana nosi nazwę *zootomii*.—Pierwsze niedokładne pojęcia o anatomii, mieli już Indyjanie i Egipcyjanie. Hippokrates znał dość dokładnie, niektóre części anatomii. Daléj posunął naukę Arystoteles, opierający się głównie, na sekcyjach małp. Za czasów szkoły alexandryjskiéj w Egipcie, pracowali nad tą nauką głównie Herofilus i Erazystratus, który otwierał już ciała ludzkie. W Rzymie mniéj zajmowano się anatomiją. Pisał o niéj Rufus z Efezu, na lat 100 przed Chr. Najwięcéj dla anatomii w Rzymie zrobił sławny Galen, grek w Rzymie mieszkający.—W szkole arabskiéj dla postępu anatomii, nic nie zrobiono; przepisy koranu stały na przeszkodzie. Odrodzenie anatomii poprzedziło jednak, odrodzenie się nauk lekarskich. Cesarz Fryderyk II, ustanowił katedrę anatomii i polecił robić sekcyje. Pierwszy, Mondini de Luzzi wykładał ją i napisał sławne potém, na czas długi dzieło. Po upadku cesarstwa wschodniego, czytanie dzieł starożytnych i bardzo ożywiona, samodzielna praca naukowa, sprawiły znakomity postęp. Spotykamy wtedy, pierwsze rysunki anatomiczne. W XVI w., wsławili się: Berenger de Carpi Sylvius, Eustachy, sławny Vesal. Odkrycie krążenia Harveya i naczyń limfatycznych (Aselli i Pequet), stanowią prawdziwą epokę. Spotykamy daléj nazwiska: Bartholina, Glissona, Willisa, Malpighiego i wielu innych. W XVII, XVIII i na początku XIX wieku, występuje ciągle wielu pracowników, uwiecznionych w nazwach odkrytych przez siebie przyrządów. Obecnie postęp anatomii stał się daleko wolniejszym, bo A. uważaną już być może, za naukę w znacznéj części skończoną. Ważniejsze podręczniki do anatomii opisowéj są: Bichat'a, Sappey'a, Cruveilhier'a, Hyrtla (przekład polski Neugebaura i Nowakowskiego), Bocka, Hollsteina, Henlego. Dla anatomii praktycznéj Hyrtla, Budgego (przekł. polski Maysla wchodzi w skład Biblijoteki um. lek.). W Polsce, anatomija ma tylko oddzielnych, rozproszonych przedstawicieli. Ciołek w XIII w., opisał dokładnie oko. W 1464 r. wyszedł *Tractatus de anatomia*. Następnie, przytoczyć można nazwy profesorów i autorów: Niedźwiecki (1593), Ochocki (1629), Wadowski, Badurski, Kostrzewski (1740). Z nowszych, krótką anatomiją napisał Natanson. Teichmann, profesor krakowski jest jednym z najznakomitszych preparatorów, znany ze swych prac nad naczyniami limfatycznemi. Najsławniejszym z anatomów polskich, jest prof. Ludwik Hirszfeld, wsławiony przez swe odkrycia naukowe, znakomity atlas i dzieła; wydał on: *Anatomiją opisową ciała ludzkiego* tomów 4. Warszawa 1870.

Anatomija topograficzna. *Anatomija okolic* ma przedmiot wspólny z anatomiją opisową: ciało człowieka w stanie zdrowia, ale opracowuje go z innego stanowiska; nie zważając na fizyjologiczny związek pojedyńczych organów, zajmuje się wyłącznie, stosunkiem ich do sąsiednich. W tym celu dzieli ciało na okolice i w każdéj, opisuje warstwami napotykane organy. A. ta jest ważną dla każdego lekarza, największe jednak znaczenie, ma dla operatora i z tego stanowiska, znaną jest jeszcze, jako **Anatomija chirurgiczna**. Ważniejsze dzieła: Malgaine, Velpeau, Richet (w polskim przkładzie Lewińskiego, stanowi część Biblijoteki umiejętności lekarskich). W części z tą gałęzią A. łączy się osobne opracowanie A. *dla potrzeby sztuk pięknych* (malarstwa i rzeźby), która, winna opisać nietylko postać zewnętrzną istoty organicznéj, ale także zmiany, wywoływane przez grę namiętności w twarzy, oraz przez położenia i ruchy w innych częściach ciała. Por. Lafitte „*Principes de dessin et d'anatomie à l'usage des Ecoles*"; u nas pisał o tem Albertrandy Antoni (ob.).

Anatomija mikroskopowa, A. drobno widzowa, A. tkanek, ob. Histologija.

Anatomija patologiczna, ma za przedmiot ciało zmienione w skutek procesów chorobowych; używa ona zarówno oka, jak i mikroskopu. Nie poprzestając na prostym opisie, jak anatomija opisowa, stara się wyjaśnić istotę procesu chorobowego i w tym celu posiłkuje się nie tylko anatomiczném badaniem, ale obserwacyją na chorych, doświadczeniami na zwierzętach i prawami fizyjologii. Jest

więc podstawą patologii i medycyny praktycznéj. Choroby w ogóle są nieskończenie rozliczne; można jednakże odróżnić pewne formy ogólne, mogące pojawiać się wszędzie, ze swoimi charakterystycznymi rysami, choć w każdym organie przedstawiają pewne szczególności; dla tego **A. P.** dzieli się na ogólną i szczegółową. **A. P.** *ogólna* zajmuje się ogólnemi formami chorobnemi. Tu należą; zboczenia w odżywianiu, mianowicie: *przerost*, *zanik*, *przeistoczenia wsteczne*; zaburzenia w krążeniu krwi: *przekrwienie*, *niedokrewność*, *zakrzep*, *zator*, *krwotok*, *obrzęk i wodna puchlina*; zboczenia w twórczych procesach pierwiastków tkankowych, natężone rozmnażanie tych pierwiastków: *nowotwory*; *zapalenia*, procesy zawiłe, w skład których wchodzić mogą wszystkie poprzednio wyliczone zboczenia; *pasożyty* i zmiany jakie one w organizmie sprowadzają; nakoniec zboczenia budowy wrodzone—*potworności* (ob. pod odpowiedniemi wyrazami). **A. P.** *ogólna* nie tylko opisuje te zboczenia, ale bada ich istotę, szuka przyczyn, które zmiany takie w normalnych tkankach spowodować mogły. **A. P.** *szczegółowa* zajmuje się każdym z kolei organem; opisuje, które z ogólnych zboczeń i w jakiéj formie, napotykają się w organie danym i jakie zmiany w reszcie organizmu prowadzą za sobą; tym sposobem **A. P.** *szczegółowa* jest podstawą dla zrozumienia klinicznego obrazu choroby.—**A. P.** jest nauką dość świeżą, do zeszłego wieku istniały tylko słabe jéj początki. Rzeczywistą naukową podstawę, dały jéj prace wielkich uczonych francuskich, zeszłego wieku: Laenec'a, Broussais'go, Cruveillhier'a, i innych; od tego czasu **A. P.** postępuje ciągle i szybko. Rokitański, objął wszystkie procesy chorobne ogólną teoryją. Każda choroba według niego, polega na zakażeniu krwi: materyja zanieczyszczająca krew, odkłada się w jednym albo drugim organie i powoduje chorobę miejscową; choroba więc była niejako zbawienną dla organizmu, stanowiła środek oczyszczenia krwi. Teoryja ta trwała do wystąpienia Virchowa, który najważniejszą rolę w powstawaniu chorób, przypisywał odkrytym przez siebie komórkom tkanki łącznéj; zmiany chorobne wedle niego przy zapaleniach, nowotworach i t. d. są czysto miejscowe i dopiéro w następstwie wywołać mogą chorobę ogólną. Virchow zbogacił naukę bardzo wielu pracami; przy każdym niemal procesie chorobowym, spotykamy się z jego nazwiskiem. Prace Conheima, Thierscha i wielu innych okazały, że Virchow znakomicie przecenił znaczenie komórek tkanki łącznéj. Obecnie, na polu téj nauki, odbywa się ruch bardzo ożywiony. Ważniejsze dzieła są: Rokitańskiego, Virchowa, Klebsa, Förstera. Z polskich: Brodowskiego: *Rys anatomii patologicznéj człowieka* (dzieło nieskończone, wchodzące w skład Biblijoteki umiejętności lekarskich).—Rozprawy z dziedziny **A. P.** mieszczą się w pismach specyjalnych jak w *Archiv* Virchowa.

Anatomija porównawcza, wykłada podobieństwa i różnice zachodzące w organizmach różnych zwierząt, biorąc pospolicie ustrój człowieka za podstawę, do któréj porównania odnosi. Stanowi ona najistotniejszą i najbardziéj racyjonalną podstawę zoologii. Słabych jéj śladów odszukać można w dawniejszych czasach; za twórców jéj istotnych, uważani być mogą Vicq d'Azyr i Danbenton w zeszłym w., a Cuvier wzniósł ją na stopień poważnéj nauki; badając wzajemny związek organów, zdołał on ze szczątków kopalnych istot zaginionych, odczytać cały ich ustrój i opowiedzieć warunki ich życia (ob. Paleontologija). **A.** *porów.* łącząc się z embryjologiją i teratologiją (ob.) stara się odkryć prawa, które rządzą kształtowaniem i rozwojem organizmów, usiłuje sprowadzić do kilku ogólnych zasad tę nieskończoną rozmaitość form, jakie nam przedstawiają różne przyrządy składające ciało zwierzęce, i stąd nadają jéj często nazwę **A.** *filozoficznéj*. Po Cuvierze nauka ta zawdzięcza swój rozwój, licznym pracownikom (Blumenbach Dumeril, Blainville, Meckel, Carus, Geoffroy St. Hilaire, Agassiz, i w. i.). W uniwersytecie wileńskim pod kierunkiem Bojanusa **A. P.** zajmowała poważne stanowisko.

Anatomija roślin, obejmuje pospolicie tylko budowę drobnowidzową roślin; gdy bowiem największa część organów roślin, rozmieszczona jest na ich powierzchni, i do ich poznania mało tylko do przecięć uciekać się należy, najczęściéj naukę o organach roślin, obejmuje się nazwą *organografii*; ob. Organografija roślin.

Anawal, miasto w angielskich Indyjach Wschodnich, o 10 mil od Suraty, słynne wodami mineralnemi gorącemi i pielgrzymkami Hindusów.

Anaxagoras, filozof grecki, ur. 500 r. w Azyi Mniejszéj w Klazomenie. Zwiedziwszy Egipt i inne kraje, osiadł po wojnach perskich w Atenach, gdzie żyjąc w przyjaźni z Peryklesem, mężami Eurypidesem i innymi, wywierał stanowczy wpływ na współczesnych. Obwiniony o ateizm zaledwie staraniem Peryklesa od śmierci ocalony, przeniósł się do Lampsaku, gdzie † 428. Przyjmuje on dwa pierwiastki: martwą, przedwieczną masę chaotyczną, któréj każda cząstka zawiera w sobie pierwiastki wszech rzeczy, i również odwieczną siłę idealną (νοῦς), która ożywiła i w ruch wprawiła chaos. Działaniem téj siły idealnéj z chaosu powstaje cała mnogość rzeczy. Z dążności materyi do powrotu do chaosu i z ciągłego działania siły idealnéj powstaje śmierć i ginienie rzeczy istniejących, i powstawanie coraz nowych. Przypuszczając siłę idealną, Anaxagoras wyróżnia się stanowczo, od swoich poprzedników. W rozwoju historyi greckiéj filozofii (ob.) Anaxagoras kończy szereg jońskich filozofów i toruje drogę uczniowi Sokratesa. System **A.** znany nam tylko z dzieł Platona, Arystotelesa, Plutarcha i innych; dzieła jego bowiem zaginęły; z najwięcéj zaś rozpowszechnionéj pracy *O naturze* przechowały się tylko ułamki, wydane przez Schaubacha 1827 i Schorna 1829. Pisali o nim Schleiermacher 1815, „*Über A. Philosophie*“, Hemsen 1821, „An. Clazomenius“, Breier 1840.

Anaxander, syn Eurakratesa I, król spartański podczas drugiéj wojny Messeńskiéj.

Anaxandrydes, sławny komedyjopisarz z wyspy

Rhodos, a według innych z Kolofonu, żył około 370 przed Chr.; autor 65 sztuk dramatycznych, z których szczątki tylko doszły naszych czasów; pierwszy począł wybierać za treść do swych utworów sprawy miłosne. Porów. Meinecke „*Comicorum Graecorum bibliotheca*".

Anaximander, filozof szkoły starojońskiéj (ob.), urod. się około 600 w Milecie, † 570 pd. Ch.; podług jednych historyków współczesny Talesowi, twórca nowego kierunku, według innych uczeń jego. On pierwszy użył wyrazy ἀρχή na oznaczenie pierwiastku wszechrzeczy, którym nie jest woda, jak u Talesa, lecz nieoznaczona i nieograniczona zasada (το ἄπειρον), z niéj wszystko powstaje i do niéj wraca wszystko. Ponieważ dzieło jego *O naturze*, jedno z pierwszych po grecku prozą pisanych, zaginęło, dziś stanowczo powiedzieć nie można, czy przyjęta przez A. zasada jest wprost mieszaniną mechaniczną istniejących przedmiotów, czy też materyją, z któréj *może* powstać cała rozmaitość świata widzialnego. A. zajmował się wiele matematyką, jemu przypisują wynalazek globusu, map, zegarów słonecznych. Porów. Schleiermacher „*Über A.*" w rocznikach berlińskiéj akademii umiejętności 1815.

Anaximenes, filozof szkoły starojońskiéj (ob.), urodził się w Milecie w połowie VI w. Według niego pierwiastkiem wszechrzeczy jest wszystko obejmujące i przenikające powietrze, z którego przez zgęszczanie i rozrzedzanie wszystko powstaje. Przypisują mu także wynalazek niektórych astronomicznych przyrządów. Szczegóły o nim czytaj w dziełach *Historyi filozofii greckiéj*.

Anaxylaos, poeta z epoki średniéj attyckiéj komedyi, autor 18 sztuk dramatycznych, z których pozostały tylko tytuły i fragmenta.

Anaxylaos, tyran w Regium, z pochodzenia messeńczyk, zdobywszy w Sycylii m. Zankle (497 pd. Chr.), zaludnił je Messeńczykami i przezwał *Messaną* (dziś Messyna).

Anazelicas, po turecku *Lepszystas*, miasto i okrąg w Albanii, ejalecie Dżezair. Ludność miasta i okręgu, wynosząca 12,000, złożona jest z samych prawie Greków i Cyganów.

Anazoturyja (z greck.), Diabetes (ob.).

Ancał, góra, jedna z gór kaukaskich, na granicy gub. Tyfliskiéj i obwodu Terskiego, wys. 11,760 st. angielskich.

Anceli, ob. Encelli.

Ancelon (E. A.), współczesny lekarz francuski zamieszkały w mieście Dieuze, autor hygieny domowéj, p. t. „*L'art de conserver la santé* 1852, i dzieła: „*Influence de l'inoculation de la vaccine sur la population* 1854.

Ancelot (Jakób Franc. Arseniusz Polikarp), poeta francuski, ur. 1794 w Hawrze † 1855. Przed rewolucyją lipcową biblijotekarz arsenału paryskiego, od 1841 członek akademii, zjednał sobie w literaturze zaszczytne stanowisko tragedyją p. t. *Ludwik XI* (1819), tudzież mnóstwem późniéjszych prac dramatycznych i powieści. Wydanie kompletne 1837, w polskiém tłumaczeniu powieść: „*Chwila Zalotności*" (w Gabinecie powieści Fr. Dmochowskiego 1835 r.). Jego żona Wirginija Małgorzata, ur. 1792, prócz kilku zajmujących powieści, jak: *Gabryjela*, *Maryja* i inne, pisała wodewile, które znakomite miały powodzenie w teatrach francuskich. W polskiém tłumaczeniu mamy komedyją „*Córka adwokata*" w 2 aktach przez F. M....ą. (Warsz. 1841). „*Karolina* czyli *źle dobrane małżeństwo*" dramat w 4 akt. (Warsz. 1833) i „*Maryja* czyli *trzy epoki*" dramat w 3 akt. przez S. Kassyjanowicza (Warsz. 1857).

Anceusz, syn Neptuna i Astypalei. Wróciwszy z wyprawy Argonautów, osiadł w Samos, gdzie poświęcił się rolnictwu i chodowli wina. Gdy mu pewien wieszczek przepowiedział że nieskosztuje wina swego chowu, zaprosił go po winobraniu do siebie i trzymając w ręku czarę zebranego napoju, urągał jego proroctwu. W tém dają mu znać, że ogromny dzik pustoszy jego pola, Anceusz porzucił puhar, wybiegł na spotkanie dzika i przez niego został zabity.

Ancenis, m. francuskie w dep. niższéj Loary, na prawym brzegu Loary, znaczny handel winem; pamiętne bitwą 15 Grudnia 1793, w któréj republikanie pod dowództwem Westermana rozproszyli armiję wandejską.

Anceps, po łac. podwójny, wątpliwy, tak w prozodyi nazywają sylabę, która stósownie do woli piszącego, może być długą lub krótką i oznacza się ⏑̄.

Ancher (Piotr), ur. 1710, na wyspie Bornholm, profesor prawa w Kopenhadze i autor wielu dzieł prawnych duńskich, † 1788.

Ancher (Berndt), ur. 1746 w Chrystyjanii znakomity przemysłowiec, filantrop i poeta, † 1805 w rodzinném mieście.

Anchieta (Józef), jezuita, apostoł brazylijski, ur. na Teneryfie 1533 † 1597. Wysłany (1558) przez swój zakon do Brazylii, celem zrównoważenia wpływu Portugalczyków, odznaczył się wielostronną działalnością, wiele dla tuziemców zbawienną. Osiadłszy wpośród dzikich Indyjan, bronił ich przeciw okrucieństwom Portugalczyków, a wyuczywszy się języka krajowców, czynem i piórem mimo wielkich trudności szerzył do koła światło, chrystusowéj nauki i liczne zakładał szkoły. Z pism jego ważniejsze: *Żywoty zakonników zgromadzenia Jezusowego wysłanych do Brazylii* i rozprawa o *Historyi Naturalnéj Brazylii*.—Por. Beretarins'a „*Vita Anchietae*" (Lugduni 1617 r.).

Anchizes, Trojańczyk, władca Dardanu, kochanek Wenery, ojciec Eneasza, który w czasie spalenia Troi wyniósł go z miasta na własnych barkach, a późniéj pochował na wyspie Sycylii, gdzie podczas podróży umarł. Według innego podania, Anchizes miał być przez Jowisza piorunem zabity, za to, że rozgadywał o swoich stosunkach miłosnych z Wenerą.

Anchovis (Anchois fr.), pod tą nazwą znane są w handlu małe rybki, stanowiące gatunek *Engraulis (Clupea) encrasicholus* z rzędu miękopłetwych rodziny śledziowatych, mięszane często z sardyn-

łami, grzbiet ich zielonawy, brzuch biały, boki niebieskie, wielkość 5 do 6 cali. Żyją w morzu Północnem i Śródziemnem; w czasie tarcia, gdy się do brzegu zbliżają, poławiają się w sieci, najczęściéj w nocy przy blasku pochodni, i albo solą się w baryłkach, lub jak sardynki przechowują się w oliwie w małych skrzynkach. U fruncuskich jest głowa oderwana, co niema miejsca u włoskich i angielskich. Ob. Sardynki.

Anchusa, *(Czerwieniec)*, rodzaj roślin z rodziny *Boragineae*, krzewy z porostem szczecinowatym, na starym i nowym lądzie. Kielich 5° wrębny, korona lejkowata lub tacowata, pręcików 5; orzeszki 4 odosobnione. U nas b. pospolite gatunki *A. officinalis*, zwany *wołowym językiem*, z kwiatkami błękitnymi i *A. arvensis*. Więcéj w pd. Eur. gatunek *A. tinctoria* (C. farbierski). Gdzie niegdzie jeszcze lekarze przepisują *korzeń Czerwieńca* (*radix Alkannae*, *v.* A. *spuriae*) jako ściągający w biegunkach, wrzodach i t. p. Niektóre gatunki chodują się jako ozdobne.

Anchylops, zapalenie i ropienie w wewnętrznym kąciku oka w skutek drażnienia mechanicznego, łzami i t. d. Jego zejście i leczenie jest takie same, jak ropni w ogólności ob. Ropień.

Ancile, mała owalna tarcza, która według zapewnienia Numy Pompilijusza z nieba spadła w jego ręce i miała być zakładem pomyślności, państwa Rzymskiego. Dla zabezpieczenia jéj, Numa kazał zrobić jeszcze jedenaście tarcz zupełnie podobnych i straż ich polecił 12 kapłanom, zwanym *Salii*. Przechowywano je w świątyni Marsa i tylko raz do roku, obnoszono w uroczystéj procesyi po mieście.

Ancillaria, rodzaj mięczaków brzuchonogich z rzędu grzebieniasto-skrzelowych (pectinibranchia), bliski porcelance; rodzaj ten obejmuje około 40 gatunków, których muszle są przez amatorów wysoko cenione; wiele gatunków zaginionych.

Ancillon, protestancka rodzina z Metz, przymuszona emigrować do Pruss, po odwołaniu edyktu nantejskiego.—**Ancillon** (Karol), ur. 1659 w Metz, † 1715 w Berlinie. Przybywszy z ojcem do tego miasta otrzymał tu urząd sędziego i dyrektora emigrantów, a następnie został adwokatem. Późniéj wysłany był w misyi do Szwajcaryi. Od 1695—1699 zostawał w służbie margrabiego Baden Durlach, skąd wróciwszy do Berlina, mianowany został historyjografem króla i dyrektorem policyi; napisał „*Histoire de l'établissement des Français refugiés dans le Brandebourg* (Berl. 1690) i *Mélanges de littérature*" (Bazyl. 1698).—**Ancillon** (Jan Piotr Fryderyk), prawnuk poprzedniego literat i mąż stanu, ur. 1766 w Berlinie † 1837, rozpocząwszy zawód swój kaznodziejstwem, został w 25 roku życia profesorem akademii wojskowéj i nauczycielem następcy tronu. Następnie przyjęty do wydziału spraw zagranicznych, był od r. 1818 radcą legacyi, a w r. 1832 mianowany ministrem. Jako mąż stanu A. był przeciwnikiem wszelkich rewolucyjnych dążności, sądząc, że oświeceniem ludu i troskliwością o polepszenie jego bytu, może sobie rząd wszystko zjednać. Z licznych jego dzieł historyczno-politycznych i filozoficznych najważniejsze są: „*Tableau des révolutions du système politique de l'Europe depuis la fin du XV siècle*" (4 tomy Berl. 1803—5), „*Mélanges de littérature et de philosophie*" (Berl. 1801) i „*Essais de philosophie, de politique et de littérature*" (4 t. Paryż. 1822).

Anckarström (Jan Jakób), ur. 1762; kapitan wojsk szwedzkich, namiętny obrońca przywilejów szlachty, pałając nienawiścią przeciw Gustawowi III, wziął udział w spisku i na balu maskowym, wystrzałem z pistoletu dokonał na nim zamachu 16 Marca 1795 r., za co ukarany został śmiercią.

Anckarswärd, (Karol Henryk hr.), szwedzki mąż stanu, ur. 1782 w Sweaborgu. Jako major miał udział w rewolucyi szlachty (1808), przeciwko Gustawowi IV; następnie mianowany adjutantem następcy tronu (Bernadottego), towarzyszył mu do Niemiec (1813), lecz z powodu sympatyi dla Francyi został uwolniony. Od 1817 występował na sejmie jako naczelnik opozycyi szlachty przeciwko rządowi; przekonawszy się atoli o bezużyteczności swoich usiłowań, podał się do uwolnienia; przez to ściągnął na siebie tak wielkie niezadowolenie stronnictwa liberalnego, że ani dzieło jego p. t. „*Zasady polityczne*" (1833), ani ułożony przezeń projekt nowéj organizacyi sejmowéj nie zdołały mu powrócić utraconego w narodzie zaufania. W 1863 r. wystąpił przeciwko adresowi, podanemu do króla przez stany szwedzkie na korzyść Polski. † 1865 w Sztokholmie.

Ancre (Baron de Lussigny, marszałek d'), właściwie Concino Concini, rodem Florentczyk, przybył wraz z żoną w orszaku Maryi Medicis, drugiéj małżonki Henryka IV, 1600 na dwór francuski. Kiedy królowa, po zamordowaniu Henryka, objęła regencyję, ulubieniec jéj został wszechwładnym ministrem i rzeczywistym regentem, 1613 mianowany marszałkiem. Dumném i zuchwałém postępowaniem, nawet względem młodego następcy tronu Ludwika XIII, wywołał spisek panów, skutkiem którego 24 Kwietnia 1617 został zamordowany. Ciało jego lud włóczył po ulicach Paryża, potém porąbał na sztuki i spalił. W kilka miesięcy późniéj jego żona Eleonora Dori, zwana Galigai, obwiniona o czarodziejstwo, skazaną została na ścięcie.

Ancuta, herb polski z XIV w.; długa strzała, żelezcem do góry obrócona; na prawéj jéj stronie gwiazda ośmiorożna, na lewéj księżyc na nowiu, rogami do strzały obrócony.

Ancuta (Maciéj Józef), najprzód proboszcz w Szatach, potém kanonik inflancki, smoleński, wileński, towarzyszył biskupowi Brzostowskiemu 1695, na sejm do Warszawy; w r. 1705 został referendarzem litewskim. 1710 otrzymał sufraganiję wileńską z tytułem biskupa messyjonopolitańskiego, a nareszcie 1722, po śmierci Brzostowskiego, sam został biskupem wileńskim; † 1723. Był to kapłan niezmiernie czynny, budował i naprawiał kościoły, lecz przy wielkiéj pobożności chciwy dostojeństw i bogactw.

Ancuta (Jerzy Kazimierz) brat poprzedniego i przez niego promowany, zajmował z kolei wszy-

stkie po nim urzędy, doszedł aż do sufraganii wileńskiéj, z tytułem biskupa antypatreńskiego; † 1737. Jako nieprzyjaciel dysydentów napisał dziełko: „*Jus plenum religionis catholicae in regno Poloniae et M. Ducatu Lithuaniae etc*“. Dziełko to, niszczone przez dysydentów, już za Stanisława Augusta było w oryginale wielką rzadkością. Przełożone przez Leona Pruszanowskiego, wyszło w r. 1767 p. t. *Prawo zupełne wiary katolickiéj w Koronie i w. ks. litewskiém i t. d.*

Ancyporowicz (Leon Ludwik), ur. 1814, † 1866; napisał: „*Czytelnia chrześcijańska dla dzieci*“ (Warsz. 1845), „*Opowiadania historyi polskiéj dla dzieci*“ (Warsz. 1847), „*Rys powinności chrześcijanina*“ (Warsz. 1845).

Ancyra, ob. Angora.

Anczа, rz. w obw. Jakuckim, wpada do rz. Ałachjuny; dł. 200 w. w jéj okolicy koczują Tunguzy.

Anczyc (Zygmunt), ur. w Wilnie 1783 r. † 1855 w Krakowie; pobierał nauki w Wrocławiu. Od młodości zamiłowany w sztuce dramatycznéj, poświęcił jéj się z całym zapałem; od 1826 występował ciągle w Krakowie. Scena narodowa z chlubą wspomina znakomitego artystę, celującego w rolach charakterystycznych dawnych Polaków.

Anczyc (Wład. Ludw.), syn poprzedniego, literat spółczesny, znany pod pseudon. *Kazimierza Góralczyka*, ur. 1824 r. w Wilnie. Porzuciwszy zawód farmaceutyczny, oddaje się całkowicie pracom literackim, z początku w Krakowie, następnie w Warszawie, obecnie znowu w Krakowie. W komedyjach a raczéj w komicznych farsach, po większéj części osnowanych na tle ludowém, z których najlepsze: „*Chłopi Arystokraci*“ (1851) i „*Łobzowianie*“ (1854), błyszczy wesołym dowcipem i niewymuszonym humorem. Z drobnych jego utworów, rozrzuconych po pismach czasowych, najpiękniejszy „*Tyrteusz.*“ Wielką ma A. zasługę jako autor i tłumacz książek dla dzieci i ludu, szczęśliwie popularyzując rzeczy naukowe. Najważniejsze z tych prac: „*Nauka o ziemi i świecie*“ (Warsz. 1862); „*Księga najpamiętniejszych odkryć geograficznych*“ (War. 1865), „*Przypadki Robinsona Kruzoe*“ (War. 1868), *Dzieje Polski w 24 obrazkach*“ (Warsz. 1863). Redagował także: *Kmiotka* 1861 — 1866; *Przyjaciela Dzieci* 1865—1867. W ostatnich czasach wydał „*Zbiór celniejszych powieści z literatury angielskiéj dla młodocianego wieku*“, wolny przekład. (Warsz. 1871), a w *Kłosach* r. b. zamieścił z niemieckiego tłumaczenie tragedyi (5 akt.) Conradiego „*Fedra*“.

Anda, w niższéj części *Andoga*, rzeka, stanowiąca granicę gub. Archangielskiéj i Ołonieckiéj; dług. 105 w.

Andaluzyja, w starożytności część rzym. prow. *Baetica*, pod panowaniem Wandalów *Vandalusia*, skąd dzisiejsza nazwa; późniéj przeszła w posiadanie Arabów, obejmując 4 maurytańskie królestwa: Sewilli, Korduby, Jaen i Granady, obecnie część południ. Hiszpanii, 1582 m. kw. i 3,100,000 m. dzieli się na 8 prowincyj: Huelva, Kadyx, Sewilla, Malaga, Almeria, Granada, Jaen i Korduba; graniczy na półn. z Estremadurą i La Mancha, na wschód z Murcyją i Granadą, na połud. z Granadą i cieśniną Gibraltarską, na zachód z Portugaliją. Ziemia rozłożona po obu brzegach rz. Gwadalkwiwiru, niezmiernie urodzajna, w stronie zaś zachodniéj, za rzeką Xenil rozciągają się obszary nieuprawne, do piaszczystych pustyń podobne. Klimat Andaluzyi stanowi przejście z klimatu europejskiego do afrykańskiego, a w dolinach i południowych okolicach nadmorskich, uchodzi za najgorętszy w Europie. Chodowla bydła rogatego i koni, stoi na wysokim stopniu. Mieszkańcy używają narzecza kastylskiego, lecz bardzo maurytańskimi wpływami zepsutego; śród innych Hiszpanów odznaczają się świeżością umysłu, rozumem i żywą wyobraźnią.

Andaluzyt, minerał tak zwany od Andaluzyi, znaleziony następnie i w innych miejscowościach. Postacią jego krystaliczną jest słup rombowy prosty; twardość jest 7,5 a c. g. 3,1 — 3,2, barwa jego jest czerwono-mięsna, czasami szara a nawet czarna. Niektóre kryształy są przezroczyste, zwykle wszakże tylko przeświecające na brzegach, z połyskiem szklistym. Jest to krzemian glinki.

Andamany, gromada górzystych wysp, we wschodniéj części zatoki Bengalskiéj, na morzu Indyjskiém, składa się z 4 większych i kilkanastu mniejszych, 126 mil kw. i 10,00, mieszkańców Negritosów, odznaczających się nadzwyczajną brzydotą i zwierzęcą niemal dzikością; angielskie osady: *Port-Cornwallis i Port-Blair*, łagodzą charakter krajowców i powoli, wciągają ich w stosunki handlowe; od 1858 istnieje angielska kolonija karna, dla indyjskich przestępców politycznych.

Andante (z włosk.), spokojnie; jest to ruch ustępu muzycznego (tejże nazwy), środkujący między Allegro i Adagio. *Andantino*, wykonywa się nieco prędzéj jak Andanto, wyjąwszy wszakże w Anglii, gdzie idzie wolniéj niż Andante.

Andchui m. w Turanie, niegdyś rezydencyja chanatu zależnego od Buchary, obecnie pod zwierzchnictwem Afganistanu, 15000 m., ważna stacyja dla handlu karawanowego.

Andanga, rz. w gub. Wołogodzkiéj, dł. 40 w. tylko, lecz spławna.

Andarazan, góra, jedna z kaukaskich, w gub. Tyfliskiéj, wysoka 9980 st.

Andeer, wieś kościelna w szwajcarskim kantonie Graubünden, nad Renem, ma 600 m. i wody szczawiowe.

Andegast lub **Antogast**, wieś w badeńskiém w okręgu Środkowego Renu, 350 m., źródło mineralne żelazno-kwaskowate.

Andegawija, ob. Anjou.

Andeka lub **Audeka**, ostatni król Swewów w Portugalii i Galicyi, 584 zwyciężony przez króla Wizygotów Leowgilda, który państwo Swewów wcielił do królestwa Gotów.

Andelot, francuskie miasteczko w depart. Wyższéj Marny, nad rz. Rognon, 1120 m. pamiętne traktatem, zawartym 587 między Chilbertem II, królem Austrazyi, jego matką Brunhildą i Gontramem królem burgundzkim. Traktat ten jest waż-

ny jako pierwszy dokument, dowodzący dziedziczności feudalnéj.

Andelys (Les), m. (właściwie dwa miasteczka, *wielkie i małe* Andelys); w depart. Eure, we Francyi, 6000 m., fabryki sukna, fałszywych pereł, przędzalnie bawełny i garbarnie; miejsce urodzenia sławnego malarza Poussin'a (1594).

Andenne, m. przemysłowe w Belgii, na prawym brzegu Mozelli, w prowincyi Namur, 5800 m. Znaczne papiernie, fabryki fajansu i fajek.

Anderab, miasto i stolica okręgu w Turanie nad rz. Kazan, 6,700 m. W pobliskich górach znajdują się obfite kopalnie lapis-lazuli.

Anderlecht, miasto belgijskie w południowéj Brabancyi, w pobliżu Bruxelli, 9,800 m., znaczny handel masłem; pamiętne zwycięstwem Francuzów 12 Listop. 1792, nad armiją sprzymierzonych.

Anderloni (Pietro), ur. 1784 w St. Eufemia, pod Brescia, † 1849; znakomity miedziorytnik, byłuczniem Longhi'ego, po którego śmierci (1831), objął kierunek szkoły rytowniczéj w Medyjolanie.

Andermatt, wioska szwajcarska w kantonie Uri, 1,300 m., żyjących po większéj części z przenoszenia pak i towarów przez góry ś. Gotarda i Furkę. W bliskości, na rzece Reuss znajduje się sławny „*most djabelski*“ wzniesiony nad głęboką przepaścią.

Andernach (star. *Andernacum*), m. w Prussach nadreńskich poniżéj Koblenz, na lewym brzegu Renu, 4,200 m. Jedno z najdawniejszych miast nadreńskich, opatrzone murami basztowymi, wzniesionymi po większéj części przez Rzymian. Posiada wspaniały kościół starożytny, prowadzi handel sławnymi reńskimi kamieniami młyńskimi i kamieniem tuffowym; niegdyś twierdza, potém rezydencyja Merowingów, od 1496 r. posiadłość arcybiskupów kolońskich, a od 1815 należy do Pruss.

Andersen (Hans Krystyjan), jeden z najbardziéj utalentowanych nowszych poetów duńskich, ur. 1805 w Odensee na wyspie Fionii; syn szewca, przybył w 14 roku życia do Kopenhagi, gdzie znakomity talent poetycki zjednał mu dobroczynnych protektorów, którzy zajęli się wyższém jego ukształceniem. W r. 1828 ustalił swą sławę poetycznym utworem p. t. „*Podróż do Amak*“, po którym ukazały się: „*Poczyje*“ (1830); „*Fantazyje i Szkice*“ (1831), następnie „*Sylwetki z podróży.*“ Od 1833 częste odbywał podróże, przebywając jednak głównie w Kopenhadze. Z innych dzieł jego zasługują szczególniéj na uwagę: „*Improwizator*“, największy jego utwór rymowany (1834); tłum. Feldmanowski (Pozn. 1857), „*Tylko Grajek*“ (1837), tłum. F. H. Lewestam (War. 1858), „*Książka obrazkowa bez obrazków*“ (1840); „*Bazar poety*“ (1842); „*Powieści moralno-fantastyczne*“ (1843); opracowane przez F. H. Lewestama (War. 1859); „*Powieści mojego życia*“ (1847); „*Powieści*“ (1851); romans „*Być lub nie być*“ (1857); „*Bajki*“ (1843) tłum. M. Chr. (Leszno 1862). Cały zbiór dzieł Andersena wyszedł w Kopenhadze 1854—55 w 22 tomach.

Anderson (Stigo), szlachcic duński, zabójca króla Eryka Glippinga (1286), który żonę jego uwiódł.

Anderson (Wawrzyniec), kanclerz szwedzki, za panowania Gustawa Wazy, ur. 1480, † 1552. Za jego to poradą i staraniem zaprowadzono w Szwecyi reformacyją i ogłoszono króla głową kościoła, na sejmie w Westeras 1527 r. Jemu zawdzięczają Szwedzi, pierwszy przekład biblii na język narodowy 1526. Za udział w spisku przeciw królowi pozbawiony godności, żył do końca życia zdala od spraw publicznych.

Anderson (Edmund), prawnik angielski, ur. 1540, † 1605, był jednym z komisarzy, wyznaczonych przez Elżbietę do wytoczenia procesu Maryi Stuart, co nie było mu bynajmniéj przeszkodą, do zasiadania znowu w liczbie sędziów, którzy potępili Davisona, obłudnie obwinionego, o przyspieszenie exekucyi wyroku królowéj szkockiéj. Uważany za biegłego prawnika, jako anglikanin, dopuszczał się, rozmaitych nadużyć na szkodę innych wyznań. Napisał kilka ważnych dzieł.

Anderson lub **Andersen** (Jerzy), podróżnik niemiecki, ur. w Szlezwigu na początku XVII w., † 1675, zwiedził Arabiję, Persyję, Indyje, Chiny, Japoniję, skąd wracał przez Mezopotamiję, Syryję i Palestynę. Przybywszy do Niemiec, osiadł na dworze księcia holsztyn-gottorpskiego, którego bawił codziennem opowiadaniem swoich wycieczek. Opis tych podróży wyszedł 1669.

Anderson (Jan), burmistrz miasta Hamburga, znakomity uczony i dyplomata, ur. 1674 † 1743. Jako syndyk miejski wypracował konstytucyję wolnego miasta. W latach 1711—15 — 16 zawierał traktaty handlowe i żeglugowe z państwami ościennemi. Ważniejsze z pism jego są: „*Glossarium teutonicum et alemannicum*“. „*Observationes juris germanici ad ductum elementorum juris germanici*“. „*Nachricht von Island, Grönland und der Strasse Davis*“; z rycinami i mapami.

Anderson (James), proboszcz parafii szkockiéj w Londynie, znakomity historyk, ur. 1685, † 1746. Napisał: „*Diplomata Scotiae*“ i „*Royal Genealogies*“, oraz ustawę wolnomularską, p. t. „*The Constitution of the Free-Masons*“.

Anderson (John), badacz natury i podobno pierwszy organizator artyleryi konnéj, ur. w Glasgowie 1726, gdzie był profesorem nauk przyrodzonych i † 1796. Ważniejsze jego dzieło: „*Institutes of natural Philosophy*“.

Anderson (William), chirurg okrętowy, znakomity botanik, towarzysz Cooka w jego podróżach na około świata, † 1778. Od niego nazwany jest rodzaj roślin *Andersonia* z rodz. Epacrideae.

Anderson (Artur), ekonomista i finansista angielski, ur. 1792 na jednéj z wysp Shetlandzkich. Dorobiwszy się znacznego majątku na rybołówstwie i rozmaitych przedsięwzięciach, został dyrektorem wielkiego towarzystwa : *Peninsular and oriental steam navigation Company.* Bronił skutecznie usiłowań tak zwanéj *Corn-law-league*, ligi naczelników i stronników manchesterskiéj szkoły reformistowskiéj, przeciwko systematowi protekcyjnemu i zakazowemu (Cobden, Bright i inni), w którym to celu liczne pisał broszury i artykuły w ga-

zetach. Jako członek parlamentu 1847—1852, głosował zawsze ze stronnictwem liberalném.

Anderson (Henryk), matematyk i geolog amerykański, ur. w końcu zeszłego wieku, był 1825—43 r. profesorem matematyki i astronomii w Nowym Yorku. Potém przyjął udział w naukowéj wyprawie kapitana Lynch, mającéj zbadać Jordan i morze Martwe, oceniając zwiedzone okolice tylko pod względem geologicznym, czego rezultatem było dzieło: „*Geological reconnaisance of Part of the holy Land*". (New-York 1848).

Anderson (William), teolog, ur. 1800. Jako kaznodzieja prezbiteryjański w Glasgowie, odznacza się wymową, nauką i zręcznością w dysputach religijnych, lecz zarzucić mu można brak tolerancyi, względem wszystkich innych wyznań. Prócz kazań, ważniejsze jego prace są: *O Mszy ś.*; *O Pokucie*; *o Duchu Papiestwa*; *O Odrodzeniu się człowieka* i t. d.

Andersson (Karol Jan), znakomity podróżnik afrykański, ur. 1827 w Szwecyi, wysłany 1850, przez towarzystwo geograficzne londyńskie, zwiedził krainy Damara i Owampo, dotarł (1853 i 54) do jez. Ngami, i za powrotem do Europy 1855 ogłosił: „*Lake Ngami orexplorations and discoveries* etc." (2 t. Lond. 1855). W powtórnéj podróży (1858—59), zbadawszy okolice r. *Okawango* wydał „*Okavango river*" (Lond. 1861); † 1867, podczas podróży w okolicach Owakuambi.

Andersson (Nils Jan), ur. 1821, botanik szwedzki, podróżował po Europie, następnie uczestniczył w wyprawie szwedzkiéj do koła świata (1851—3). Z dzieł ważniejsze: „*Plantae, Scandinaviae*" (1849); „*En Verldsomsegling*" (1853).

Andezyn, minerał, odmiana szpatu polnego; bardzo podobna do albitu ale od niego łatwiéj topliwy i różniący się składem chemicznym: jestto krzemian glinki z krzemianem sody i wapna. Wraz z hornblendą tworzy skałę podobną do trachitu *andezyt*, z którego są utworzone szczyty Andów; wykazano go też w innych miejscowościach.

Andezyt, ob. Andezyn.

Andlaw, starożytna rodzina szlachecka w Alzacyi, pochodzenia rzymskiego; rozmnożyła się w Niemczech, Francyi i Szwajcaryi. Z członków téj rodziny zasługuje na uwagę: **Andlaw** *Herman Piotr*, kanonik kolmarski, napisał 1460 ważne dzieło, p. t. „*De imperio Romano-Germanico.*"

Andlaw (Leonard hr. d'), generał francuski, odznaczył się 1744 w bitwach pod Weissenburgiem, Hagenau i Fryburgiem, późniéj we Włoszech i 1761 pod Koloniją, † 1763, w Paryżu.

Andlaw (Henryk Bernard baron von), badeńczyk, ur. 1802. Jako członek izb od 1833, występował zawsze w obronie katolicko-arystokratycznego systematu i w bezskutecznéj opozycyi, przeciwko reformom liberalnym. Wypadki badeńskie w latach 1848 i 1849, uważał jako następstwo poprzednio przedsiębranych środków i wypowiedział swój sposób widzenia w dziele p. t. „*Der Aufruhr und Umsturz in Baden*" (Frejburg 1850).

Andlaw-Birsek (Franciszek baron), dyplomata niemiecki, ur. 1799; był posłem badeńskim w Wiedniu (1826—1833), w Monachijum (1838—1843), w Paryżu (1843—1847), a potém znów w Wiedniu. Dzieła jego: „*Pamiętniki wyjęte z papierów dyplomaty*" (1857) oraz „*Mój dziennik, wyciąg z mych notatek z lat* 1811 *do* 1861" (Frankf. 1862), zawierają wiele ciekawych wskazówek, do dziejów XIX wieku.

Ando, dwa jeziora: 1) w gub. Nowogrodzkiéj, pow. Biełozierskim, przez które przepływa rz. *Andoga*; dł. 15 w. sz. $4^1/_2$, do 1 w. 2) na granicy gub. Archangielskiéj i Ołonieckiéj, dł. do 70 w. sz. do 26. Bardzo rybne. Do niego wpada rz. *Anda* a wypływa *Andoga*.

Andocydes, mówca ateński, ur. 468 przed Chr. w Atenach; dowodził flotą ateńską przeciwko Koryntowi, lecz uwikłany w sprawę wytoczoną Alcybijadesowi, przymuszony był uciekać. Po upadku 30 tyranów, powrócił wprawdzie do kraju, mimo to jednak, oskarżony o bezbożność, znowu porzucił ojczyznę i umarł na wygnaniu 394 przed Chr. Z mów jego tylko 4 doszło naszych czasów i te wydał Becker (Kwedlinburg 1832).

Andoga, rz. w gub. Nowogrodzkiéj, wpada do Szeksny z prawéj strony, z wiosną spławiają na niéj budulec, drzewo opałowe, żelazo i dziegieć.

Andoma, rzeka, wypływająca z jeziora Andzkiego i wpadająca do jeziora Onegi, dł. 120 w. o 15 w. od ujścia jest spławną. W pobliżu ujścia znajduje się płaskie wzgórze, zwane *Andomska Góra*, na któréj jest sześć wsi.

Andorno, miasto w sardyńskiéj prowincyi Biella 3,000 m. W okolicy znajdują się kopalnie miedzi, żelaza i ołowiu.

Andorra (fr. Andorre), mała chłopsko-pasterska rzeczpospolita na południowym stoku wschodnich Pirenejów, pomiędzy Francyją (dep. Arriège) i Hiszpaniją (Katalonija) w dolinie A. 9 m. kw. i 18,000 m. A. uznaną została jeszcze przez Karola W. za neutralną i dzisiaj uważaną jest za taką, przez Hiszpaniję i Francyję, z warunkiem tylko prawa protektoratu dla ostatniéj, oraz opłacania dla obu małego czynszu rocznego. Rzeczpospolita ma własną organizacyję polityczną, wojskową, sądową i handlową, opartą na zasadach czystéj demokracyi. Rządy sprawuje rada złożona z 24 członków, obierająca syndyka dożywotniego, do którego należy władza wykonawcza i kierunek sprawami zewnętrznemi, oraz konsulów do zarządu wewnętrznego. Sądownictwo zostaje w ręku 2 urzędników *viguierów*, z których jednego mianuje Francyja, drugiego biskup hiszpański w Urgel. Od 16 do 60 lat wieku każdy mężczyzna jest żołnierzem, a każda gmina ma swego kapitana i 2 poruczników. A. dzieli się na 6 gmin, do których należy 40 wiosek. Lasów i pastwisk jest podostatkiem, wino i owoce znajdują się w obfitości, są kopalnie żelaza i źródła mineralne, lecz zboże nie wystarcza na potrzeby miejscowe. Miasto *Andorra la viella* (fr. Andorre la vieille) nad Balirą, 2,000 m.

Andover, m. w północno-amerykańskim stanie Massachusetts, 5000 m.; oprócz założonéj przez

Franklina 1778 **Franklin Academy** i Ghilip's Academy, znajduje się tu sławne seminaryjum kongregacyjonalistów oraz wielka biblijoteka.—**Andover** m. bardzo przemysłowe w angielskiém hrabstwie Hampshire, 5,200 m. w okolicy szańce z czasów rzymskich. W pobliskiéj wsi Weyhill odbywa się corocznie w Październiku, sławny na całą okolicę jarmark.

Andoziero lub Andskie jezioro, ob. Ando.

Andrada (Diego Payva d'), uczony teolog. portugalski, ur. 1528, † 1575. Odznaczył się na soborze trydenckim wymową i pomiędzy innemi napisał: „*Defensio tridentinae fidei catholicae*".—**Andrada** (Franciszek d'), brat poprzedniego, historyjograf króla portugalskiego Filipa III, † 1614, autor dzieła „*Chronica del rey don Joao*" (Lizb. 1630).—Syn jego **Andrada** (Diego d') † 1660, odznaczył się jako badacz starożytności dziełem: „*Exame das antiquidades*" (Lizb. 1616).—**Andrada** (Pedro Caminha), † 1589, pisał eklogi, listy, elegije i epigramata, zebrane w jedném dziele „*Obras*", wydaném w Lizbonie 1791.—**Andrada** (Antonio d'), jezuita, ur. 1580, misyjonarz w Chinach, odkrył Tybet i opisał go. Umarł prowincyjałem swego zakonu w Goa 1634.—**Andrada** (Hyjacynt Freire d'), ur. 1597, † 1657, wsławił się jako patryjota i pełen dowcipu pisarz. Jego dzieło „*Vida de don Joao de Castro*" (Lizb. 1651 i 1736), uważane jest za jedno z arcydzieł literatury portugalskiéj.

Andrada (Jose Bonifacio d' A. Silva), ur. 1763 w Brazylii, jeden z najznakomitszych brazylijskich statystów, pobierał nauki w szkole górniczéj we Frejburgu w Saxonii. Przyjąwszy udział w wojnie o niepodległość Portugalii, powrócił 1819 do Brazylii, gdzie razem z braćmi walczył znowu, za sprawę rodzinnego kraju. Mianowany 1822 ministrem spraw wewnętrznych, został wygnany, lecz wkrótce przywołany wyznaczony został 1831 na opiekuna Don Pedra III. W skutku powstania ludowego 1834, znowu usunięty opuścił zupełnie, zawód publiczny, † 1838.—Brat jego **Andrada** (Antonio Carlo) prawnik, zasiadał w kortezach portugalskich, jako sprawujący interesa Brazylii, po wybuchu rewolucyi w ojczyźnie, pospieszył do Rio, gdzie był członkiem zgromadzenia konstytucyjnego a 1840—41 ministrem skarbu.—Najmłodszy z nich **Andrada** (Francesco d') profesor mineralogii w Brazylii, w latach 1822—23 minister skarbu, a 1840—41 minister spraw wewnętrznych, † 1841.

Andrae (Karol Krzysztof Jerzy), duński mąż stanu, ur. 1812 w Hiertebierg (wyspa Mora). Do 1851 podpułkownik i profesor szkoły wojskowéj w Kopenhadze. Od r. 1848 czynny biorąc udział tak w zgromadzeniu narodowém, jako też w Folksthingu i w Landsthingu, po upadku ministeryjum Örsteda, którego był przeciwnikiem, objął 1854 (12 Grud.) ministerswo skarbu, które sprawował do 1858 r.

Andral (Wilhelm), ur. w Espadaillac (depart Lot) 1769. w 20 roku życia był już lekarzem w armii pirenejsko-wschodniéj, a późniéj lekarzem naczelnym armii obserwacyjnéj w Toskanii. Gdy Murat został królem neapolitańskim, mianował go pierwszym lekarzem dworu, i lekarzem naczelnym gwardyi królewskiéj. Dzieląc pomyślność i niedolę swego króla, wytrwał przy nim aż do końca. Wróciwszy nareszcie do Francyi, został tu członkiem akademii lekarskiéj. † 1854.—**Andral** (Gabryjel) lekarz, syn poprzedniego, ur. w Paryżu 1797. Kolejno zajmował katedry hygieny i patologii wewnętrznéj; w r. 1824 mianowany był członkiem akademii lekarskiéj, a w roku 1830 jednomyślnie przez swoich kolegów obrany został jako następca Broussais'ego do wykładu ogólnéj patologii i terapii. Dążył on zawsze do uogólniania faktów i dla tego każde prawie z dzieł jego stanowi epokę w nauce. Najważniejsze jego dzieła są: „*Clinique médicale* (w 1824 i następnie w kilkokrotnych wydaniach); oraz „*Traité élémentaire de pathologie et de thérapeutique générales*". „*Précis d'anatomie patologique*" (1829). „*Essais d'hématologie pathologique*" (1845).

Andrassy de Szent-Kiraly *es Krasznohorka*, (błędnie *Andraaszi*), ród węgierski, znany już na początku XI w. Znakomitsi **A.** są: 1) **Andrassy** *Andorás* (András), zwany Erös (silny), wygnany książe bośnijski, przez króla węgierskiego Szczepana mianowany namiestnikiem w Siedmiogrodzie; 2) Marcin **Andrassy** otrzymał od Jana Zapolskiego majętność Szent Kiraly; 3) Piotr **Andrassy**, syn poprzedniego, otrzymał od Rudolfa II majętność Krasną Horkę i tytuł hrabiego, nadany przez Maryję Teresę; 4) **Andrassy** Karol, ur. 1792,† w Bruxelii 1845, gorliwy członek opozycyi na sejmach 1839 i 1844 tak ustnie, jako i piśmiennie. Starsi jego synowie *Mano*, ur. 1821, i *Gyula* (Julijusz), ur. 1828, należeli również do opozycyi na sejmie r. 1848) mieli czynny udział w rządzie rewolucyjnym; Julijusz **A.** nawet reprezentował takowy w Konstantynopolu, skąd przeniósł się późniéj do Paryża. W r. 1860 powrócił do Węgier, pojednał się ze stronnictwem umiarkowaném (Deaka) i został posłem sejmowym; w roku zaś 1867 prezesem miuisterstwa peszteńskiego a 1871 ministrem spraw zagranicznych ministerstwa wspólnego monarchii węgiersko-austr.—Głowa młodszéj linii **Andrassy** (Jerzy hr.), ur. 1797, szambelan cesarski, należał do stronnictwa konserwatywnego. Mimo to jednak w czasie ministeryjum węgierskiego był nadżupanem komitatu Szaroskiego. Położył także ważne zasługi w górnictwie i agronomii.

Andrassy (Emanuel hr.), ur. 1821 we Włachowie w komit. Gemerskim. Po ukończeniu uniwersyt. w Peszcie, podróżował po Włoszech, Niemczech, Anglii, Francyi, Hiszpanii i Portugalii, skąd udał się do Marokku. Z Afryki pisywał korespondencyje, drukowane w czasopis. *Honderü*. W r. 1848 był deputowanym; wsławił się w tym czasie rysowaniem karykatur ówczesnych rewolucyjonistów, które z powodu dowcipu obu stronom się podobały. W r. 1849 udał się w podróż do Bengalu, na Cejlon i Jawę a stąd zwiedził pobrzeżne miasta Chin. Podróż tę opisał pod tyt. *Relet-In-*

diakon. Inne jego prace literackie wyszły w gaz. *Pesti Napło* (o teatrze i o uregulowaniu Cisy). Odznacza się także jako wzorowy rolnik i znawca hutnictwa i wyrobów mechanicznych, dowodem zaś tego są posiadłości ziemskie i zakłady fabryczne, przynoszące wielkie dochody. Obecnie jest prezesem towarzystwa sztuk pięknych w Peszcie; posiada zbiór numizmatyczny wielkiéj wartości. W r. 1860 pracował nad dziełem *O faunie węgierskiéj.*

Andraszek (Edmund), uczony pijar, filolog i obeznany z historyją naturalną, członek b. towarzystwa przyjaciół nauk, ur. 22 Paźdz. 1784 w Fredenthal na Szląsku austr., † 1837 w Warszawie; nauczyciel języków łacińskiego i greckiego w Łukowie, Radomiu i b. konwikcie warszawskim, od r. 1822 będąc prefektem b. szkoły wojewódzkiéj w Warszawie, zajmował się gorliwie przyprowadzeniem do porządku biblijotek zakonnych warszawskich. Prócz wielu od łacińskich okolicznościowych, rozpraw pomieszczonych w ówczesnych pismach peryjodycznych, a drukowanych zwykle pod imieniem całego zgromadzenia, wydał pierwszą księgę poezyj Sarbiewskiego z obszernym komentarzem. Wiele innych dzieł jego, jak: kazania, pisma moralne i dotyczące nauki języków, pozostały w rękopismach, z których *gramatyka języka łacińskiego*, przetłumaczona na język polski przez S. J. Presiowskiego, wyszła w Warszawie 1839, przy niéj zamieszczony jest; i życiorys autora.

Andrault de Buy, herb, nadany 1658 przez Jana Kazimierza Fran. Andrault z przydomkiem de Buy; pół orła, na tarczy owalnéj, z prawéj strony w polu czerwoném pół orła białego w koronie, ze złotym snopem w szponach; z lewéj dwa równe pola; w górném niebieskiém 3 gwiazdy złote, w dolném czerwoném trzy rzeki srebrne w poprzek. Obecnie używają tego herbu Antonowicze.

André (Saint), miasteczko nad rz. Are w Sabaudyi, pamiętne bitwą 1597 między Sabaudczykami i Francuzami.

André (Saint), miasteczko w Węgrzech nad Dunajem, 3,000 m. Posiada wyborne wino.

André lub **Andreae** (Tobijasz), ur. w Bremie 1633, doktór filozofii i medycyny. Umarł jako profesor filozofii w Tranequer 1685. Pisał o balsamowaniu ciał ludzkich, tudzież o trawieniu pokarmów.

André (brat Jan), dominikanin, malarz francuski, ur. 1662 w Paryżu, † tamże 1753. Kształcił się w Rzymie, poświęciwszy swój talent malarstwu religijnemu, ozdobił swemi pracami kościoły w Lyonie, Paryżu i Bordeaux.

André (Jan), niemiecki kompozytor i nakładca muzyczny, ur. w Offenbach 1741, † 1799. Autor mnóstwa pieśni i 30 oper, które niegdyś miały świetne powodzenie, między niemi celniejsza: *Erwin i Elwira.* Utwory jego odznaczają się melodyją, świeżością i naturalnością. — Jego syn **André** (Jan Antoni), ur. 1775, † 1845 również zasłużony kompozytor. Napisał wysoko ceniony „*Lehrbuch der Tonkunst*“ (ukończony przez Henkla, 4 t. Offenbach 1832—43); wydał dziennik Mozarta i zakupił od wdowy, pozostałe po nim rękopisy.

André (Yves Maryja), jezuita, filozof i teolog francuski, ur. 1675 w Chateaulin, † 1764. Zajmował przez 39 lat katedrę profesora matematyki w Caen. Znane jest szczególniéj jego dzieło: „*Essai sur le Beau*“, książka celująca metodą wykładu, siłą rozumowania i szlachetnością stylu. Oprócz tego napisał „*Traktat o człowieku*“, w którym stara się przedstawić wpływ duszy na ciało. Dzieła jego wydane zostały 1766, przez księdza Guyot.

André (N.), ur. w Dijon 1704, chirurg szpitala parafii ś. Ludwika w Wersalu. Zostawił po sobie kilka dzieł, między innemi: „*Dissertations sur les maladies de l'urétre, qui ont besoin de bougies*“ (Paryż 1751); oraz „*Maniére de faire usage des bougies antivénériennes*“ (1758).

André (John), major angielski, adjutant generała Ainton w czasie północno-amerykańskiéj wojny o niepodległość. Zostając w stosunkach z amerykańskim generałem Arnoldem, który postanowił zdradzić ojczyznę i wydać Westpoint Anglikom, udał się celem dalszych porozumień do obozu amerykańskiego, gdzie niespodzianie ujęty, został jako szpieg na śmierć skazany i powieszony 2 Paźdz. 1780. Anglija uczciła jego pamięć pomnikiem w kościele westminsterskim.

André (Krystyjan Karol), znakomity pisarz w zakresie pedagogiki i gospodarstwa, ur. 1763 w Hildburghausen, był przez długie lata starszym nauczycielem instytutu w Sznepfenthal, następnie od 1798 dyrektorem szkoły ewangelickiéj w Bernie, i sekretarzem towarzystwa rolniczego morawskiego; † 1831 w Sztutgardzie. Redagował kilka gazet „*Hesperus*“ „*Oekonomische Neuigkeiten*“ od 1811—31) „*Patriotisches Tageblatt*“. Z dzieł ważniejsze: „*Hausbuch für Familien*“, (1821) „*Neuer Hausu. Volksfreund*“. **André** (Rudolf), syn poprzedniego, ur. 1793, † 1825 w Tyszkowicach (w Morawii), gdzie był administratorem rozległego majątku ziemskiego. Zasłużony podniesieniem hodowli owiec, którą wyłożył w licznych dziełach a mianowicie: „*Anleitung zur Veredlung des Schafviehes* (1816 i 1826). — **André** (Emil), brat poprzedniego, ur. 1790, leśnik, ogłosił kilka cenionych dzieł w swoim przedmiocie, oraz redagował w Wiedniu, „*Neue Oekonom. Zeitschrift*“. Jego syn **André** (Emil), zajmuje się uszlachetnianiem ras owiec.

André (d'Arbelles), publicysta francuski, ur. 1770 używany był przez Talleyranda do pisania artykułów gazeciarskich i broszur w duchu rządowym, a następnie mianowany historyjografem ministerstwa spraw zagranicznych. „Za restauracyi, prefekt departamentów Mayenne i Sarthe, † 1825. Ciekawsze pisma jego są: „*Réponse au manifeste du roi de Prusse*“ (1807); „*Que veut l'Autriche*“ (1809); „*Tableau historique de la politique de la cour de Rome*“ i t. d.

André (Antoni Józef Maurycy baron d'), generał francuski, ur. 1789, jako syn emigranta służył w armii austryjackiéj, późniéj przeszedł do armii francuskiéj, z którą odbył ówczesne kampanije,

Sprzyjając Burbonom, służył Ludwikowi XVIII i Karolowi X. Nareszcie przyłożywszy się znowu czynnie do wykonania zamachu stanu Napoleona III w r. 1852, otrzymał godność senatora.

André (Jan Franciszek), ksiądz i literat francuski, ur. 1810, pisał wiele dzieł treści religijnéj. Prace zaś jego historyczne odnoszą się głównie do dziejów hrabstwa Venaissin. Najcelniejsze: „*Histoire politique de la monarchie pontificale au XV siècle, ou la papauté à Avignon* (1845).

André (Julijusz), pejzażysta francuski; ur. w Paryżu. W r. 1831 wystąpił na wystawie z obrazem: *Wejście do lasu*, a w dwa lata potém za prace świadczące o prawdziwym talencie i wysokiéj znajomości sztuki, otrzymał medal klasy 2. Późniejsze jego utwory, których mnóstwo rozrzuconych jest po całéj Francyi, postawiły go w rzędzie pierwszych artystów tegoczesnych.

Andrea (Mikołaj), malarz i rytownik, ur. 1556 w Ankonie, † 1611 w Ascoli, pracował w Konstantynopolu, Wiedniu i w Polsce, gdzie zostawił po sobie portrety: radnego Konstantego Ferbera z Gdańska i Stanisława Sabinka (Glaubicz) wójta wileńskiego, ostatni sztych należy obecnie do wielkich osobliwości.

Andrea (Girolamo d'), znany ze swéj opozycyi kardynał rzymski, ur. 1812. Poświęciwszy się teologii i dyplomacyi, był nuncyjuszem Grzegorza XVI w Szwajcaryi 1849, po restauracyi nadzwyczajnym komisarzem w Perugia, a 1852 został kardynałem, 1864 opuścił Rzym, wystąpił ostro przeciw encyklice papieskiéj (1864) i ogłosił się zwolennikiem jedności włoskiéj. Gdy za to dwór rzymski użył dyscyplinarnych przeciw niemu środków, A. zmieniwszy sposób myślenia, za pozwoleniem papieża wrócił do Rzymu 1867, gdzie poddany kościelnéj pokucie um. nagle z 14 na 15 Maja 1868 r. straciwszy wszelki szacunek w opinii publicznéj. Zostawił bogatą biblijotekę.

Andrea (San A.). Tak się nazywają dwie wysepki na morzu Adryjatyckiém, należące do Dalmacyi. Jedna z nich, zwana przez wyspiarzy słowiańskich *Swetac*, leży na zachód od m. Splitu, bezludna, jest tylko chwilowym przytułkiem dla rybaków, łowiących ryby nocną porą przy jéj brzegach.—Druga leży niedaleko wyspy *Mleta* (Meleda). Za czasów rzeczypospolitéj dubrownickiéj był tu klasztor benedyktyński, zburzony skutkiem trzęsienia ziemi w r. 1667. Pamiętna jest w opowieściach ludowych, romantyczną przygodą Framora, kochanka Maryi, która płynąc do niego jednéj nocy, zwiedziona światłem, w inném miejscu wystawioném, utonęła.

Andreae (Jakób), słynny teolog ewangelicki, ur. 1528 w Waiblingen w króles. Wirtembergskiém, † 1590; od 1557 nadworny kaznodzieja księcia Krzysztofa wirtembergskiego, późniéj profesor teologii, a od 1562 kanclerz uniwersytetu w Tübingen. On to głównie starał się przywieść do porozumienia, niezgodne pomiędzy sobą stronnictwa (1577), przedstawiając ku temu znaną „*Formula concordiae.*“

Andreae (Jan Walenty), jeden z najoryginalniejszych pisarzów niemieckich; wnuk poprzedniego, ur. 1586 w Herrenburgu w kr. Wirtembergskiém, † 1654 w Sztutgardzie. Pełniąc rozmaite obowiązki duchowne, był w końcu generalnym superintendentem w Adelburgu. Skutkiem niezrozumienia niektórych pism jego, a szczególniéj *Chymische Hochzeit Christiani Rosenkreuz*“ (1616), uważali go współcześni, za założyciela czy też wskrzesiciela tajnego marzycielskiego towarzystwa pod nazwą „*Krzyża Różanego.*“ Tymczasem kierunek jego ducha na wskroś praktyczny, pokazuje się w wielu innych pismach, gdzie bronią nauki i dowcipu walczy, przeciw wszelkiéj przewrotności w religii, nauce, moralności, polityce i wychowaniu. Najznakomitsza jego praca „*Menipus s. satyricorum dialogorum centuria*“ (1617), jest to zbiór 100 rozmów, pełnych epigramatycznie wypowiedzianéj prawdy. Porów. Hossbach „*A. und seine Zeitalter*“ (Berl. 1830).

Andrea del Sarto, ob. Sarto.

Andreani (Andrzéj), zwany *Il Mantuano*, ur. 1560, † 1623 w Rzymie, jeden z najsławniejszych drzeworytników szkoły włoskiéj. Celniejsze jego prace są: *Wizerunek posadzki mozajkowéj* w katedrze w Siena, *Śmierć Faraona*, *Tryjumf Cezara*, *Złożenie do Grobu*, *Tryjumf Chrystusa*, *Porwanie Sabinek.*

Andreanus (Jan Chrzciciel), jezuita, ur. w Orvieto 1601. Najprzód uczył retoryki w Rzymie, późniéj wykładał filozofiję w Wilnie, był przełożonym domu profesów prowincyi litewskiéj w Warszawie i kaznodzieją włoskim Władysława IV i Jana Kazimierza. † 1675 w Rzymie. Napisał kilka dzieł treści teologicznéj w językach łacińskim i włoskim.

Andreasberg, m. górnicze w b. kr. Hanowerskiém na południe od m. Brocken, na stoku góry Andrzeja, ma 4,100 m. kopalnie srebra, miedzi, żelaza, ołowiu i kobaltu.

Andreas de Broda, ob. z Brodu (Andrzéj).

Andreasz, poeta słowiński, ur. 1762 r. w Bystrycy (Feistritz) w Korutanach, † 1821 r. syn włościanina, tkacz, sam nauczył się czytać i pisać. Napisał mnóstwo pieśni i sam podłożył pod nie muzykę; był także dobrym śpiewakiem. Pieśni jego mają poetyczną wartość. Poeta niemiecki Jan G. Seidl przełożył niektóre jego pieśni na język niemiecki i napisał jego życiorys. Utwory A. wyszły w części pod tyt. *Pesnie* i t. d.

Andree (Karol Teodor), znakomity spółczesny literat i geograf niemiecki, ur. 1808 w Brunświku. Od 1838 do 1853 redaktor kilku z kolei gazet, 1857 został konsulem rzeczypospolitéj Chilijskiéj w Lipsku. Z dzieł jego ważniejsze: „*Polen in geogr. geschicht. und kulturhistor. Hinsicht*“; *nach Malte Le-Brun und Chodźko, z mapą* (Lipsk 1831). *Nordamerika in geographischen und geschichtlichen Umrissen* (Brunświk 1854), *Buenos Ayres und die Argentinische Republik* (Lipsk 1856) nawet w Ameryce południowéj bardzo pochlebnie przyjęte; „*Geogr. Wanderungen*“ (2 t. Drez. 1859) i „*Geographie des Welthandels*“ (Stutg. 1863);—1861 założył w Hild-

burg-hausen czasopismo „*Globus*“ — organ badań w dziedzinie geografii i etnografii.

Andrejanowskie wyspy, grupa złożona z 14 większych i mnóstwa mniejszych wysp w archipelagu Aleuckim. Odkryte 1760 r. przez Andrzeja Tołstego.

Andrejanopolskie zdroje mineralne, w gub. Twerskiéj, pow. Ostaszkowskim, we wsi Andrejanopolu. Składem chemicznym podobne są do wód pirmonckich i skuteczne są w zastarzałych cierpieniach skórnych, reumatyzmach, osłabieniu nerwów, niedokładném trawieniu, hemoroidach i t. d.

Andrejewski (Jan), doktór medycyny i profesor weterynaryi w uniwersytecie moskiewskim, ur. 1760, † 1809. Napisał dzieła: *Kratkoje naczertanije anatomii domasznich ziwotnich* (Moskwa 1804), oraz *Theophili Waltheri Myologiae liber manualis, in usum anatomes studiosorum translatus in linguam latinam* (Moskwa 1795) i inne.

Andrejewskie cieplice, źródło wód mineralnych siarczanych ciepłych, których temperatura wynosi + 45°, znajdujące się na Kaukazie, w ziemi Axajawców, o pół dnia drogi od m. Kizlaru.

Andrejewskie jezioro, leży o 2 mile od Tiumenia, w gub. Tobolskiéj, między rzekami Pyszmą a Turą, 12 w. dł. a 6 sz.

Andrejewskie Kumyki, mieszkają w obwodzie Terskim; wywodzą swe pochodzenie od Andrzeja, atamana kozaków Grebieńskich; posiadają liczne stada owiec, lud. 28,000, wszyscy mahometanie.

Andréossy (Franciszek), matematyk i inżynier, ur. w Paryżu 1633, † 1688. Uważany jest, niewiadomo czy słusznie, za pierwszego budowniczego kanału Langwedockiego; napis bowiem na szluzie w Tuluzie przypisuje sławę dokonania tego dzieła Riquet'owi.—**Andréossy** (Antoni-Franc. hr.), prawnuk poprzedniego, ur. 1761 w Castelnandary, † w Montauban 1828. Służąc w wojnach rzeczypospolitéj francuskiéj we Włoszech i w Egipcie, doszedł stopnia generała. Po powrocie do Francyi, miał czynny udział w zamachu stanu 18 Brumairéa, i mianowany został ministrem wojny, a 1802 posłem w Londynie, potém w Wiedniu i Konstantynopolu. Podczas stu dni, będąc parem, wysłany został w charekterze komisarza do obozu nieprzyjacielskiego, następnie oświadczył się za restauracyją, jako deputowany jednak należał do opozycyi. Z dzieł jego ważniejsze: „*Histoire du canal de midi*“ (1800—1); „*Constantinople et le Bosphore de Thrace etc*“ (1828).

Andrès (Jan), jezuita hiszpański, ur. 1740, † 1817 w Rzymie. Po wygnaniu jezuitów z Hiszpanii, przeniósł się do Włoch, gdzie wyłącznie poświęcił się pracom literackim. Najważniejsze jego dzieło: „*O początku, postępie i teraźniejszym stanie literatury*“, napisane pięknym stylem, świadczy o wielkiéj erudycyi autora.

Andrews (*Saint*), starożytne m. portowe w Szkocyi, w hr. Fife, 5,200 m. Było niegdyś głównem siedliskiem stronnictwa katolickiego i licznym z tego powodu ulegało prześladowaniom. Posiada najdawniejszy uniwersytet szkocki, założony 1411 przez biskupa Henryka Wardlaw z bogatą biblijoteką.

Andrews (Tomasz), ur. 1813 w Belfast, wice-prezydent Queen's College i profesor chemii tamże, znany z badań nad chemicznemi działaniami ciepła.

Andria, miasto w neapolitańskiéj prowincyi Bari, ma 30,800 m. i wspaniałą katedrę, założoną 1046 r.

Andrian-Werburg (Wiktor baron), ur. 1813, pod Gorycą, rozpoczął 1834 służbę rządową w Wenecyi i wydał 1841 znakomite dzieło p. t. *Austryja i jéj przyszłość*, w którém niemiłosiernie wychłostał biurokracyję i finansowość austryjacką. Porzuciwszy urzędowanie 1846, miał czynny udział w ruchach politycznych i 1847, wydał drugą część pomienionego wyżéj dzieła. W r. 1848 wybrany został deputowanym do sejmu frankfurckiego, a w krótce potém mianowany ambasadorem w Londynie. Po upadku Szmerlinga, opuścił Londyn 1849. W następnym roku wydał nowe dzieło: *Centralizacyja i decentralizacyja Austryi*, odbył kilka podróży na wschód i † w Frankfurcie 1858 roku.

Andrieu (Jan Chrzciciel August Zefiryn), lekarz i autor francuski, ur. w Cresmaux, † w Amiens 1860, gdzie był ostatecznie profesorem zoologii. Dzieła jego lekarskie są wysoko cenione.

Andrieux (Franciszek Wilhelm Jan Stanisław), francuski komedyjo-pisarz, ur. 1759 w Strasburgu, † 1833 w Paryżu. Jako republikanin zajmował w czasie rewolucyi rozmaite ważne stanowiska. Usunięty przez Napoleona I w r. 1802, poświęcił się literaturze i był kolejno profesorem szkoły politechnicznéj w Collège de France. Od r. 1816 członek, a od 1829 sekretarz dożywotni Akademii. Z dzieł jego dramatycznych najwięcéj są cenione: *Molière avec ses amis*; *Le vieux fat* i tragedyja *Brutus*. Zbiór jego prelekcyj estetycznych wyszedł p. t. „*La philosophie des belles lettres*“ (4 tomy, Paryż 1828).

Andrieux (Emil), lekarz i autor francuski, ur. 1797 w Paryżu, on pierwszy otworzył kurs o nowym naówczas przedmiocie, t. j. o zastosowaniu elektryczności i galwanizmu w medycynie i jednocześnie pracował nad oftalmologiją, starając się o ułatwienie poznania téj nauki, ku czemu wynalazł oko sztuczne, nazwane przez niego *ophtalmomonstre*. Zostawił kilka dzieł, odnoszących się do dwóch poprzednio wymienionych przedmiotów.

Andriolli (*Michał Elviro*), współczesny artysta malarz i rysownik, pełen zdolności kompozycyjnéj, głębokiego poczucia przedmiotu i zręczności rysowniczéj, kilkoma pomysłami nacechowanymi, dążnością szlachetnego przemawiania do serca ogółu a pomieszczonymi w czasopismach illustrowanych warszawskich w r. 1872 zjednał sobie odrazu uznanie artystów i publiczności. Andriolli obeznany jest także z innemi gałęziami sztuk pięknych, płaskorzeźbę uprawia w sposób galwanoplastyczny. Urodził się z ojca rodowitego włocha rzeźbiarza w Wilnie r. 1836. Po ukończeniu tamże szkół udał

się do Moskwy w zamiarze studyjowania medycyny, jednocześnie uczęszczał do tamtejszéj szkoły sztuk pięknych, którą ukończywszy w r. 1853, siedm lat następnych przepędził we Francyi i Włoszech, gdzie swe wykształcenie artystyczne wszechstronnemi studyjami uzupełnił.

Andriskus, samozwaniec, mieniący się być synem Perseusza, ostatniego króla Macedonii. Zwyciężywszy kilkakroć wojska rzymskie, pokonany został pod Pydną przez Kwinta Cecylijusza Metella i zaprowadzony w tryjumfie do Rzymu; poniósł śmierć 148 r. przed Chr.

Androfagi, tak nazywa Herodot niektóre narody osiadłe w Europie, o których mniemał, że ciała ludzkie zjadały.

Androgeusz, syn Minosa kr. kreteńskiego. Przybywszy do Aten, doznał tak świetnego powodzenia na igrzyskach Panatenajskich, że z zazdrości król Egeusz zabić go kazał. Minos mszcząc się za śmierć syna, wystąpił zbrojno, zdobył Ateny i nałożył na mieszkańców ów ohydny haracz, składający się corocznie z siedmiu młodzieńców i tyluż dziewic, wysyłanych do Krety na pożarcie Minotaurowi.

Androgina (z greck.), tak nazywają w zoologii zwierzęta, w których w jednym osobniku (indywiduum) są obie płcie połączone, lecz dla zapłodnienia koniecznem jest współdziałanie dwóch osobników. W botanice androgonizm oznacza rośliny, w których słupki i pręciki znajdują się na jednym indywiduum, lecz w kwiatach oddzielnych.

Android (z greck.), automat postać ciała ludzkiego mający i naśladujący poruszania żywego człowieka, bez widocznéj obcéj pomocy. Niegdyś żywo się zajmowano sporządzaniem takich automatów; najsławniejsze z nich Vaucançon'a (fletrowersista i dobosz) 1736. Por. w „*Encyclopédie méthodique*" artykuły „*androide*" i „*automate*".

Androkles, mówca ateński, zawzięty wróg Alcybijadesa, po wydaleniu którego był naczelnikiem demokratów (około 412 przed Chr.), później został zamordowany przez stronnictwo oligarchiczne.

Androklus, syn Kodrusa, króla ateńskiego, założył miasto Efez i zdobył wyspę Samos.—**Androklus**, sławny niewolnik rzymski, który oddany na pożarcie dzikim zwierzętom, został oszczędzony przez lwa afrykańskiego w ten sposób, że zwierzę zamiast się nań rzucić, okazało mu w cyrku pieszczotliwą wdzięczność. Stawiony przed cesarza Kaligulę, A. oświadczył, że, zbiegłszy od swego pana, spotkał w pustyni tego samego lwa, wydobył, tkwiący mu w nodze, cierń i trzy miesiące razem z nim w jego jaskini przepędził. Na żądanie ludu tak niewolnik jako i lew zostali obdarzeni wolnością.

Androlit, ob. Człowiek kopalny.

Andromacha, córka Eetiona króla Teb w Cylicyi, żona Hektora, matka Astyjanaxa, jedna z najszlachetniejszych postaci niewieścich u Homera. Po zdobyciu Troi dostała się synowi Achillesa, a w końcu była żoną Helenusa, brata Hektora; po śmierci ostatniego męża osiadła w Pergamie, gdzie jéj mauzoleum wystawiono.

Andromanija (z greck.), ob. Nimfomanija.

Andromeda, córka króla Etyjopii Cefeusza i Kassyjopei, która piękność swéj córki stawiała wyżéj, nad piękność Nereid, czém rozgniewany Neptun zalał powodzią kraj Cefeusza i nasłał nań potwora morskiego, grożącego mu zniszczeniem. Przykuta do skały Andromeda, miała być oddaną na pastwę potworowi, lecz Perseusz przybiegł jéj na ratunek, zabił potwora i zaślubił oswobodzoną przez siebie dziewicę, którą później Minerwa pośród gwiazd zamieściła.— Konstelacyja **Andromedy** leży w północnéj stronie nieba pomiędzy 18° i 48°, zboczenia północnego i w pierwszych 30° wzniesienia prostego, niedalego Perseusza, Cefeusza i Kassyjopei; liczy według Flamsteeda 66 gwiazd, z których 3 drugiéj wielkości, w pn. zach. stronie znana mgławica, wyobrażaną jest na kartach nieba w postaci dziewicy z rozpostartemi rękami, do skały przykutéj.

Andromeda (*Modrzewnica*), rodzaj roślin z rodziny wrzosowatych (Ericaceae), obejmuje niskie krzewy, głównie w okolicach północnych, niektóre jednak gatunki i w okolicach gorących. Unas się przytrafia A. polifolia na łąkach torfowych, błotnistych, z pięknymi, bladoróżowymi kwiatami; jest narkotyczno-trująca i ma być szkodliwą dla jagniąt i koźląt. Niektóre gat. jak *A. chinensis* i *A. colyculata* chodują się jako ozdobne.

Andronicyjanie, uczniowie Andronika, który przyjął błędy Seweryjanów. Wierzyli, że górna połowa kobiety jest dziełem Boga, dolna zaś połowa dziełem djabła.

Andronikos (Livius), pierwszy dramatyczny poeta rzymski; rodem grek, z początku niewolnik konsula M. Liwijusza Salinatora, który mu powierzył wychowanie swych dzieci i udarował go wolnością, obeznany z dramatycznymi utworami Greków, przeszczepił je na ziemię łacińską. Z 19 jego sztuk dramatycznych pozostały tylko ułamki, zebrane przez Sagittariusa i Jansoniusa (Altenburg 1672 i Amsterdam 1686).

Andronikos, imię kilku cesarzów byzantyńskich: **Andronikos I**, (1183—1185) syn Izaaka Komnena, więziony lat 12 przez cesarza Manuela uciekł do Kijowa i za pośrednictwem w. księcia Jarosława, pogodził się z Manuelem, po którego śmierci 1183, kazał zamordować pozostałą po nim wdowę i ogłosić się cesarzem. Skutkiem swych okrucieństw został zamordowany. Na nim wygasł cesarski dom Komnenów.—**Andronikos II**, (1282—1328) syn Michała Paleologa. Panowanie jego pamiętne ustawicznymi napadami Turków i innych barbarzyńców; 1307 wyklęty przez papieża Klemensa V za niedopuszczenie unii kościoła greckiego z łacińskim. Powiększaniem podatków i wybijaniem fałszywéj monety, przyczynił się do upadku handlu. Po krwawéj domowéj wojnie (1321—28), zrzucony z tronu przez swego wnuka Andronika, zakończył życie w klasztorze 1332.—**Andronikos III**, Paleolog (1328—1341), obok zajęcia sprawami teologicznemi, okazywał niejakie zdolności wojenne w niepomyślnych wszakże bojach z Bułgarami i Turka-

mi.—**Andronikos IV**, wnuk poprzedniego, wygnany 1385 przez swego ojca Jana V, sprzymierzył się z synem sułtana Amurata I przeciw niemu, lecz został wzięty do niewoli, oślepiony i uwięziony; 1389 uciekł, a przy pomocy sułtana Bajazeta strącił go, ale już 1390 dobrowolnie mu odstąpił władzy.

Andronikos z Cyrros w Syryi, budowniczy grecki żył około r. 100 przed Chr. albo, jak inni utrzymują, około r. 150 po Chr. Wystawił w Atenach istniejącą dotąd jeszcze wieżę wiatrów t. j. ośmiokątny marmurowy pomnik z wizerunkami w płaskorzeźbie ośmiu głównych wiatrów; widać na zewnątrz szczątki zegara słonecznego, a wewnątrz przyrządy do zegara wodnego.

Andronikos Rodyjski, filozof perypatetyk żyjący w Rzymie za czasów Cycerona. On to pierwszy obznajmił Rzymian z dziełami Arystotelesa i Teofrasta. Jego własne pisma zaginęły bez śladu.

Andronikos (Tranquillus Parthemino), filozof i publicysta rodem z Dalmacyi. Zwiedziwszy obce kraje, przybył i do Polski 1545, gdzie w czasie pobytu swego napisał rozprawę p. t. *Dialogus philosophandum ne sit?* tudzież dziełko: *Ad optimates Polonos admonitio*, wydane w Krakowie 1545 (powt. 1584).

Andronikow (Jan Małchazowicz książę), generał rossyjski, ur. 1801 w Tyflisie, od r. 1829 brał udział we wszystkich wojnach przeciwko Persom, Turkom i w Dagiestanie oraz na Kaukazie przeciw góralom. Od 1849 był wojennym i cywilnym gubernatorem tyfliskim. W wojnie z Turkami 1853 zwyciężył ich pod Suplisą opodal Achałcychu i wyparł za granicę. W r. 1854 dowodził wszystkiemi wojskami w Gruzyi, Imerecyi, Mingrelii i Achałcychu. Z początkiem 1855 złożył obowiązki gubernatora wojennego i dowództwo nad wojskiem.

Andronikow (Teodor). Ob. Andronow.

Andronow lub **Ondronow** (Teodor lub Fedka), kupiec, ur. 1610 należał do deputacyi, wysłanéj do Zygmunta III z zawiadomieniem, że syn Władysław wybrany został carem moskiewskim; pamiętny także wręczeniem Żółkiewskiemu listu króla Zygmunta, w którym ten zawiadamia, że Moskwa zajętą zostaje w jego imieniu a nie Władysława. Po ustąpieniu Polaków A. z Zaruckim schronił się do Astrachania a potém nad Ural; doścignięty jednak powieszony został w Moskwie.

Andropogon (*Palczatka*, *Trawa brodata*), rodzaj roślin trawiastych; w Europie przytrafia się gatunek *A. ischaemum* który, jak się przekonano w Węgrzech w ostatnich czasach, może być wyborną paszą dla koni i owiec. Ważniejsze jednak gatunki z obcych części świata. *A. muricatum* (P. nastroszona) w Indyjach wsch., korzeń pod nazwą korz. Wetiweryi (radix Vetiveriae) lub Iwarankuzy, ma własności pobudzające, obecnie zachwalają go przeciw cholerze; ma także być dobrym środkiem na mole i t. p. owady. *A. schoenautus* (P. nastroszona), w Indyjach wsch. i Arabii, gdzie jest szacowną paszą dla wielbłądów. Jako siano wielbłądzie (*foenum camellorum*) używa się w medycynie jako środek pobudzający, pędzący moc wzniecający poty.

Andros lub **Andro**, grecka wyspa z gromady Cykladów, najbardziéj wysunięta ku północy, oddzielona kanałem Silota od Eubei. 6 mil kw. z 22,000 m. obfituje w płody południowe i jedwab. Gł. m. *Andros* na wschodnim brzegu wyspy, 2000 m.; w małym porcie wyborne stanowisko dla okrętów; przędzalnie jedwabiu i fabryki kobierców.

Androsow (Bazyli), ur. 1803, † 1841 w Moskwie, zasłużył się w dziedzinie statystyki, pomocnik dyrektora szkoły rolniczéj, od r. 1831 wydawał „*Żurnał dla owcewodów*“ i napisał dzieło „*O politycznéj ekonomii i narodnom prawie.*“

Androti albo **Androzi** (Fulvio), jezuita włoski, ur. 1523 † 1575 w Ferrarze. Wydał kilka dzieł treści teologicznéj; niektóre z nich były tłumaczone na język polski, a mianowicie: „*Scieszka pobożnego chrześcijanina*“ przez Stan. Grochowskiego (Krak. 1608), i „*Rozmyślanie o drogiéj męce Pana naszego Jezusa Chrystusa*“ przez ks. Szymona Wysockiego. (Krak. 1611).

Androuet du Cerceau (Jakób), budowniczy króla francuskiego Henryka III. Głównemi jego dziełami są: Galeryja Luwru i Pont Neuf, rozpoczęty 1578, którego przecież nie ukończył, zmuszony jako hugonot opuścić Francyję. Jest on autorem kilku dzieł o budownictwie.

Andruszewicz (Jan), biskup kijowski, od r. 1545; w 1555 r. przeniesiony na biskupstwo łuckie i brzeskie, † 1579.

Andruszkiewicz (Bogdan), rotmistrz królewski, był jednym z panów litewskich, co podczas wojny z Krzyżakami w bitwie pod Chojnicami 1454, nie odbiegł króla Kazimierza. Dom Andruszkiewiczów żyjący na Litwie i Żmudzi, używał herbu Mogiła.

Andruszów albo **Andruszowa**, wieś w dawném województwie Mścisławskiém, dziś gub. Smoleńskiéj, przy ujściu Horodni (Horodeńki) do Wiekry, pamiętna zawieszeniem broni na lat 13 i pół, pomiędzy Polską a Rossyją, zawartém 30 Stycznia 1667 r., mocą którego Smoleńsk, Siewierz, Starodub, Czernihów i inne miasta za Dnieprem pozostały przy Rossyi, Sicz Zaporożska obu państwom podlegać miała, a Kijów do 1669 miał zostawać w ręku Rossyi. Rozejm ten, przedłużony został 17 Sierpnia 1678, na następne lat 13.

Andry (Mikołaj), lekarz ur. w Lyonie 1658, † 1742, dziekan fakultetu paryskiego. Jest on autorem wielu dzieł lekarskich, głównie atoli, znany jest dzisiaj jako polemista w rozmaitych kwestyjach lekarskich. Krytykował zawzięcie znakomite dzieła Jana Ludwika Petit, powstawał na puszczanie krwi i był jawnym nieprzyjacielem chirurgii. Fakultet zmuszony był odjąć mu dziekaniję.

Andryane (Aleksander), ur. 1797 we Francyi † 1863 tamże. Gorące sympatyje dla oswobodzenia Włoch, przypłacił długiém w Spielbergu więzieniem. Za pierwszego cesarstwa służył wojskowo, ale skutkiem wypadków 1814 i 15 r. porzucił karyjerę militaruą. Bogaty, ale nie wykształcony, udał

się, dla uzupełnienia swéj edukacyi do Genewy (1822). Tu zawiązał stosunki z tajném stowarzyszeniem Karbonarów i wysłany został w tajnéj misyi do Medyjolanu, gdzie aresztowany przez policyję austryjacką zachował się z całą godnością, nikogo nie kompromitując. Skazany na śmierć i ułaskawiony, przepędził 9 lat najcięższego więzienia w kazamatach spielbergskich, gdzie zabrał bliższą znajomość ze Silvio Pellico (ob.). Uwolniony 1832 wrócił do swych dóbr we Francyi. Podczas rewolucyi Lutowéj (1848), opatrzony rozległą władzą, przyczynił się wiele do utrzymania porządku w Paryżu. Podczas wojny włoskiéj 1859, pełnił obowiązki generalnego komisarza armii francuskiéj. Po powrocie ze Spielbergu, ogłosił „*Mémoires d'un prisonnier d'Etat*“ (1837—38, 4*a* ed. 1862).

Andrychów (Jędrzechów), m. w Galicyi, w pow. Wadowickim, w pięknem położeniu nad rzeką Wieprzówką; 1091 m., niegdyś słynęło wyrobami drelicharskimi, którymi obszerny za granicą prowadziło handel. Porów. „*Rozprawy c. k. Galicyjsk. Towarz. gospodar.*“ T. II, str. 36.

Andrysowie (Łazarz), ob. Łazarz.

Andrzéj, apostoł i święty, brat Piotra, rodem z Betsaidy, uczeń Jana Chrzciciela, od którego przeszedł potém do Chrystusa. Opowiadał Ewangelię w Scytyi, Azyi Mniejszéj, Tracyi i Grecyi. Poniósł śmierć męczeńską w Patras, w Achai 62 czy też 70 r., ukrzyżowany na poprzecznym krzyżu w kształcie ×, skąd tego rodzaju krzyż, zowią powszechnie krzyżem ś. Andrzeja. Pomiędzy apokryfami pierwotnego kościoła znajdowały się także „*Acta Andreae*“, których szczególniéj używała sekta Enkratytów. Noc z 29 na 30 Listopada zowie się *nocą Ś. Andrzeja* i od niepamiętnych czasów ludy wszelkich krajów spełniają w niéj rozmaite obrządki zabobonne. Ś. Andrzéj jest patronem Rossyi i Szkocyi i w obu tych krajach istnieje order, na jego cześć. Ruski *Order Ś. Andrzeja*, ustanowiony 1698 przez Piotra W. tylko dla członków rodziny cesarskiéj, książąt, generałów dowodzących naczelnie wojskami lub osób, odpowiedniego im stopnia, jest najwyższym orderem w państwie.

Andrzéj I, król węgierski, syn Ładysława, brata Giejzy, r. 1032 zmuszony usunąć się z kraju schronił się z bratem Lewentem na Ruś, gdzie przebył aż do wybuchnięcia powstania przeciwko królowi Piotrowi 1046 r. Przy pomocy wojska ruskiego wkroczył do Węgier i ogłoszony królem. Powstrzymał prześladowania chrześcijan; wojował przeciwko Henrykowi III, który usiłował przywrócić na tron Piotra. W r. 1053 zawarł przymierze z Niemcami, potwierdziwszy im posiadanie ziemi aż do Litawy w zamian za zrzeczenie się przez Henryka zwierzchnictwa nad Węgrami. W r. 1056 wojował z Chorwatami. Gdy chciał oddać tron, synowi swemu Szczepanowi z pominięciem brata Beli, Bolesław polski, wysłał do Węgier wojska (1061 r.), celem osadzenia go na tronie. A. poległ, w jednéj ze stoczonych gdzieś nad Cisą bitwie.—**Andrzéj II**, król węgierski, syn Beli III, powstawał kilkakrotnie przeciwko starszemu swemu bratu Emerykowi, który jednak przy śmierci (1204 r.), mianował go opiekunem swego syna. Wypędziwszy swego synowca Ładysława do Austryi, po jego śmierci (1205 r.), sam wstąpił na tron. Jego krzyżowa wyprawa r. 1218, oraz marnotrawstwo i niedbalstwo, zrządziło wiele szkody krajowi, z powodu tego, syn jego Bela stanął na czele niższéj szlachty i wymógł na ojcu (1221 r.), niektóre reformy. Wprowadził 1224 r. syna swojego Kolomana na tron Halicki, na zasadzie tego faktu Austryja, jako dziedziczka praw królów węgierskich, zakładała tytuł i pretensyje swoje do Galicyi, podczas pierwszego rozbioru Polski 1772. † 1235.—**Andrzéj III**, (1290—1301), syn Stefana Pogrobowca, wstąpił na tron po zamordowaniu Ładysława IV, z trudnością zdołał się utrzymać na tronie i † 1301, jako ostatni z rodziny Arpadów. — **Andrzéj**, syn króla węgierskiego Karola II, ur. 1327 r. dzieckiem wywieziony do Neapolu, gdzie w siódmym roku życia, zaślubiony z księżniczką Joanną, swoją ciotką, w roku 1343, został z jéj wiadomością uduszony 1345 r.

Andrzéj Mirosławiez, wielki ks. chlumski. Ob. Hercegowina.

Andrzéj, arcybiskup kraiński, występował w Rzymie jako reformator i za to, uwięziony przez papieża Syxtusa IV, 1482. Uwolniony, na wstawienie się cesarza niemieckiego, starał się zgromadzić w Bazylei synod, dla poprawienia nauki i zarządu kościoła rzymsko-katolickiego i w tym celu wyprawił do wszystkich dworów chrześcijańskich pismo, potępiające rozmaite nadużycia w Rzymie Wyklęty wraz z miastem Bazyleą i stawiony przed sąd, został uwięziony w Bazylei i tam zaduszony. 1884 r. czyt. Burgharda „*Andreas Erzbischof v. Krain*“ i t. d. (Bazyl. 1852).

Andrzéj, Ratyzbończyk, zwany także Andrzejem Magistrem, † 1438; napisał kronikę powszechną, od narodzenia Chrystusa Pana do 1422 r. Oprócz tego zostawił: „*Chronicon de ducibus Bavariae usque ad annum* 1438.“

Andrzéj, piąty biskup kruświcki, obrany 1055 † 1081.

Andrzéj Juryjewicz Bogolubski, wielki książę suzdalski, ur. 1110, syn Jerzego Włodzimierowicza Dołgorukiego, dokładał wszelkiego starania do zaprowadzenia jednowładztwa i zniesienia księstw udzielnych. Objąwszy po ojcu 1158 r., księstwo suzdalskie, zaczął się mianować w. księciem włodzimierskim, a po 5 latach władał już Moskwą, Dmitrowem, Suzdalem, Włodzimierzem, Rostowem i Bogolubowem, przez niego samego założoném. Nareszcie zdobył Kijów i oddał go swemu bratu, księciu łuckiemu Hlebowi. Zamordowany 1174 r. w Bogolubowie, przez swego powiernika Jana Kuczkę, mszczącego się za karę, wymierzoną przez wielkiego księcia na jego brata. Czyt. M. Pogodina „*Kniaź Andr. Jur. Bogolubskij*“ (M. 1850).

Andrzéj, herbu Gryff, biskup płocki od 1238 do 1249.

Andrzéj II, herbu Ciołek, biskup płocki od 1254 do 1260. Bronił silnie karności i praw kościelnych.

Andrzéj, herbu Zaremba, biskup poznański, 28-my z kolei, od 1298—1311. Za ucisk dóbr duchownych nałożył klątwę na Władysława Łokietka, skutkiem czego Władysław ustąpił, a Wacław król czeski był obrany królem polskim.

Andrzéj, biskup twerski greckiego wyznania, syn Gerdena, księcia litewskiego. Złożywszy godność biskupią 1315, † 1323 prostym zakonnikiem.

Andrzéj Iwanowicz, książę sierpuchowski, trzeci syn w. ks. Jana Daniłowicza Kality, ur. 1327, † 1353 w Nowogrodzie. Zostawił po sobie testament na papierze, który wtedy zaledwie co zaczął być znany w Rossyi. Jego syn Włodzimierz, urodzony z Maryi, córki ks. lit. Kiejstuta, miał udział w wojennych wyprawach Dymitra Dońskiego.

Andrzéj, ośmnasty biskup pragski (1214—1224), najwyższy kanclerz król. Jego staraniem wprowadzone zostało do Czech bezżeństwo księży; on także pierwszy starał się, o wyłączenie księży z pod sądownictwa ustaw cywilnych wraz z ich poddanymi, zaprzeczał obowiązku płacenia podatków z majątków kościelnych oraz pobór dziesięciny rozciągnął do całego kraju. Wszystkie te żądania i usiłowania spowodowały, że w r. 1216 musiał opuścić kraj, za co rzucił klątwę i zawiesił wszystkie czynności kościelne znaczna jednak część księży nie usłuchała tego interdyktu a w końcu i arcybiskup moguncki zniósł takowy (1207 r.). Wytoczona ta sprawa przed papieża Honoryjusza, znalazła w królu Otokarze I silnego obrońcę przeciwko A. i trwała aż do r. 1222, zakończywszy się wzajemnemi ustępstwami. A. powrócił do Czech, lecz widząc ogólne na siebie oburzenie, z obawy o swoją osobę umknął do Rzymu, gdzie † 1224 r.

Andrzéj, lub Wigunt Wingolt, syn Olgierda i Julijanny, księżniczki witebskiéj, starszy przyrodni brat Jagiełły. Przyjął wiarę grecką w Pskowie, podobno około 1342; panował w Połocku, prowadził wojnę z Pskowem, późniéj przeniósł się na służbę do Dymitra Iwanowicza w. ks. moskiewskiego, który go używał w wojnie przeciwko Litwie. Następnie, sprzykrzywszy sobie żywot tułaczy, znosił się z Krzyżakami Inflanckimi, prosząc ich o pomoc do odzyskania Połocka, i w tym celu zapisał im księstwo połockie, które po zdobyciu miał trzymać prawem lenném od Krzyżaków. Doznawszy zawodu w téj wyprawie, więziony był A. przez Jagiełłę 3 lata w chęcińskim zamku, wreszcie wypuszczony na wolność, przebywał czas jakiś w Polsce, a zginął w wyprawie przeciw Tatarom nad Worsklą 1399.

Andrzéj Garbaty, przed chrztem Wojdat, syn Kiejstuta. Walczył z Krzyżakami, w r. 1362 pod Kownem. Około 1378, r. otrzymał po Andrzeju Wiguncie księstwo połockie z władzą namiestniczą od Jagiełły. Gdy Jagiełło poróżnić się pragnął z Kiejstutem, zamierzył Połock oddać Skirgielle i stąd przyszło do wojny, w któréj A. bronił walecznie swego grodu, przez kilkanaście tygodni. Nareszcie z upadkiem Kiejstuta, skończyło się także i panowanie A. w Połocku.

Andrzéj (Wasiło), herbu Jastrzębiec, pierwszy biskup rz. kat. wileński za Jagiełły, początkowo zaś biskup cereteński na Wołoszczyznie. W r. 1376, zasiadał na synodzie prowincyjonalnym w Uniejowie i używany był do rozmaitych spraw dyplomatycznych tak w Polsce jako i w Węgrzech. Za wstąpieniem na tron Władysława Jagiełły, mianowany biskupem wileńskim 1387. Pod koniec życia jeździł 1398 w orszaku Witolda i książąt litewskich, na wyspę Salin do układów z wielkim mistrzem Krzyżackim o pokój. W Wilnie zbudował kaplicę swego patrona ś. Andrzeja, w któréj postanowił osobnego altarystę. Podług Bartoszewicza † 1399, zaś podług Kraszewskiego (Wilno t. II, str. 497) w 1398 r. już nie żył.

Andrzéj Dymitrowicz, trzeci syn Dymitra Dońskiego, ur. 1382, książę na Możajsku, Werei, Miedyniu, Kałudze i Biełoziersku. W latach 1408 i 1426 walczył przeciwko mongołom. † w Moskwie 1432.

Andrzéj, biskup kamieniecki, czwarty z kolei od 1411—13.

Andrzéj Wszewołodowicz, książę drucki, posyłany był 1422, przez Witolda w. k. litewskiego z innymi wojewodami na pomoc Betsabule, carowi kapczackiemu.

Andrzéj ze Spławki (Spławski), herbu Leliwa, pierwszy biskup łucki, † około 1436.

Andrzéj, piąty biskup kijowski od 1426—34.

Andrzéj z Konstantynopola, legat papieski do Władysława Jagiełły, znajdował się na zjeździe łuckim, 1429 i namawiał Polskę, do wojny z heretykami.

Andrzéj, herbu Szeliga, ósmy biskup wileński, od 1481—91.

Andrzéj z Jaszowic, teolog akademii krakowskiéj, proboszcz w Nowém Mieście Korczynie około połowy XV w. Miał przełożyć bibliję Starego i Nowego Testamentu na język polski, ze starożytnego tłumaczenia słowiańskiego.

Andrzéj z Kokorzyna, profesor i rektor akademii krakowskiéj, uczony teolog i dziejopis. Dysputował 1431 z Husytami czeskimi i napisał: „*Tractatus super officio missae contra novos Bohemorum errores etc*". (Krak. 1425); „*Determinationes contra articulum de communione sub utraque specie*" (rękopis w biblijotece watykańskiéj) oraz „*Historia ecclesiastica sui temporis*"; (rękopis był niegdyś w biblijotece jagiellońskiéj).

Andrzéj ze Słupia (Słopuchowski), poeta polski z drugiéj połowy XV w., benedyktyn, pięć jego hymnów w języku polskim zamieścił A. W. Maciejowski w swojém „*Piśmiennictwie Polskiém.*"

Andrzéj z Łabiszyna, doktór teologii i prawa kanonicznego, napisał około 1480 r., książkę o uczonych mężach i losach akademii krakowskiéj.

Andrzéj Lubelczyk z Bochni, kanonik lwowski, wydał 1450 w Krakowie: „*Tumultuaria responsio in libellum Philipi Melanctonis nuperrime de Ecclesiae auctoritate et veterum scriptis impie editum*".

Andrzéj z Poznania, zwany Grzymała, żył w XVII w. Akademija krakowska posiada jego rękopis: „*Canones resolutarum tabularum*".

Andrzéj a Spiritu Sancto, trynitarz, napisał ważne dla dziejów kościoła polskiego: *Casus conscientiae pro Regno Poloniae et declarationibus Summorum Pontificum, conciliorum provincialium ejusdem regni decretis, nec non et auctoribus theologis istius gentis, collecti universum* 1000 (Warsz. 1776).

Andrzéj z Kobylina, ob. Glaber.

Andrzéj de Pallatio, ob. Pallatio.

Andrzejów, dawniéj miasto powstałe ze wsi 1528, dziś osada nad rz. Broczkiem, gub. Łomżyń. pow. Ostrowski, 7 mil od Ostrołęki, 1057 m. Mnóstwo szlachty osiedlonéj w tutejszéj okolicy przez dawnych książąt mazowieckich, obowiązane było bronić kraj od napadów Jadźwingów.

Andrzejów, poprzednio Jędrzejów, dawniéj miasto, obecnie osada w gub. Kieleckiéj, pow. Andrzejowskim; 3633 m.

Andrzejowczyk (Maciéj), drukarz krakowski, wydawał od r. 1615 książki w drukarni Łazarzowéj, a od 1618—1640 we własnéj. Po jego śmierci, drukarnia utrzymywała się jeszcze lat kilkanaście.

Andrzejowski (Karol), benedyktyn, spowiednik panien tegoż zakonu przy kościele ś. Katarzyny w Wilnie, wydał dzieła: „*Kalendarz benedyktyński na każdy dzień całego roku etc.*" (2 tomy, Wilno 1768); „*Uwagi na regułę S. S. Ojca naszego Benedykta, etc.*" (tamże 1765) oraz „*Zwierciadło dla ustanowienia dobrych obyczajów*, etc." (tamże 1762).

Andrzejowski (Antoni), znakomity botanik polski, ur. 1785 r. na Wołyniu; zmuszony po wczesnéj śmierci ojca, opuścić szkoły w Międzyrzecu Koreckim, uczył się jakiś czas, kosztem hr. Chodkiewicza rysunków w Wilnie, uczęszczając współcześnie na wykłady historyi naturalnéj w uniwersytecie, następnie, po kilkoletnim pobycie na dworze Chodkiewiczów, udał się o własnych siłach do Krzemieńca w r. 1806, gdzie ukończył szkoły. Mianowany adjunktem zoologii i botaniki w liceum wołyńskiém, w licznych eskursyjach obeznał się dobrze z florą Wołynia, Podola i Ukrainy, głównie zaś zajął się badaniem roślin krzyżowych, gdzie wiele rodzai zdeterminował. Od r. 1833 adjunkt uniw. kijowskiego, od 1839 profesor w nieżyńskim liceum ks. Bezborodko, dosłużył się emerytury w r. 1856; osiadłszy następnie w Stawiszczach (pow. Taraszczańskim, gub. Kijow.), założył tam z pomocą hr. A. Branickiego ogród botaniczny dla roślin krajowych ukraińskich, † 1868. Z dzieł jego ważniejsze „*Nauka wyrazów botanicznych* i t. d." (Krzemieniec 1825) „*Rys botaniczny krain między Bohem a Dniestrem i t. d.*". (Wilno 1823) „*Czackia, Genre determiné*" (Krzemieniec 1818), wiele rozpraw naukowych zamieszczał w języku francuskim w rocznikach towarzystwa naturalistów w Moskwie. Po śmierci zaś jego wyszła „*Flora Ukrainy* i t. d." (Warszawa 1869). Oddawał się też i pracom literackim pod nazwą starego Detiuka „*Ramoty Starego Detiuka o Wołyniu*" (4 t. Wilno 1861—2); Seryja druga tych ramot (Kraków 1862), obejmuje w tomie I „*Synowie Władysława Hermana*, w t. II „*Dobiesław*". Kilka prac pozostało w rękopiśmie. Por. Tyg. Ill. N. 77 r. 1869.

Andrzejowskia (Andreowskia), rodzaj roślin *krzyżowych*, utworzony przez de Candolle'a na cześć botanika polskiego Andrzejowskiego w Krzemieńcu, zawiera 3 gatunki syberyjskie oddzielone z rodzaju *Rukiew* (Sissymbrium).

Andujar, w hiszpań. prowincyi Jaen, nad rz. Gwadalkwiwir, 12700 m. znaczne fabryki mydła, skór i naczyń glinianych do chłodzenia wody. W górach między *Andujar* i *Aayten* 20 Czerw. 1808 generałowie francu. Dupout i Vedel poddali się Hiszpanom pod dowództwem Castańosa.

Andur, w mitologii skandynaw. olbrzym normandzki, syn Nagifara i Notty, czyli Eteru i Nocy, oznacza materyję powszechną w świecie rozlaną.

Andwar, w mitologii skandynaw. jeden z Swartalfarów, lub normandzkich Elfów czarnych, karzeł, grający rolę w powieści o Nitlungach,

Andy, zwane także *Kordylierami*, Ob. Ameryka.

Andyjskie Góry, odnoga gór kaukaskich na granicy Górnéj Czeczni i Dagiestanu; szczyty pokryte wiecznym śniegiem; północne stoki lesiste, południowe zaś obnażone i kamieniste.

Anekdota, tak nazywali starożytni wszystko, co pismem ogłoszone nie było; w takiém znaczeniu Prokopijusz, historyk VI w., pracę swą „*Dzieje tajemnicze*" (z czasów Justynijana) zatytułował nazwą: „*Anecdota*". Od wynalezienia druku, oznacza się tym wyrazem pisma starożytne lub ich fragmenta, po raz pierwszy wydane;—A. znaczy także krótką powiastkę, opowiedzianą zwięźle, która słuchaczy dowcipném, często nieprzewidzianém rozwiązaniem bawi i rozśmiesza.

Anel (Dominik), chirurg francuski, ur. w Tuluzie 1679, † 1725, jest autorem wielu dzieł. Wynalazł nową metodę leczenia fistuły łzowéj, metodę, która od niego została nazwaną i którą wydoskonalił Hunter.

Anelektrotonus, ob. Elektrotonus.

Anelektryczne ciała, te, które przez tarcie nie stają się elektrycznemi, jak metale, grafit, ciała wilgotne, w różnicy od ciał *idioelektrycznych*. Innemi słowy, są to przewodniki elektryczności i gdy są odosobnione, można je naelektryzować, ob. Elektryczność.

Anelli, poeta włoski, ur. w Desanzano 1761, † 1820; 1798 sekretarz generała Augerau, a 1797, komisarz przy zarządzie departamentu Monaco. Zniechęcony uciskiem Francuzów, porzucił urzędowanie i poświęcił się naukom; od 1702 profesor wymowy i historyi w Brescia, a od 1809 w szkole prawa w Medyjolanie. Ważniejsze jego dzieła są: „*Odae et elegiae*" (Verona 1780), „*L' Argene novella morale in ottava rima*" (Wenecyja 1793) i „*Le Cronache di Pindo*" (Medyjol. 1811), dowcipna charakterystyka dawniejszych i nowszych, a szczególniéj włoskich pisarzów.

Anemokord (z greck.), instrument muzyczny klawiszowy o 5 pełnych oktawach, wynaleziony 1789

w Paryżu przez Jana Schnell. Wewnątrz znajdują się rurki mosiężne, połączone z dwoma miechami, z których wiatr wychodząc przez naciśnięcie klawiszy, uderza o struny i wywołuje tony.

Anemologija (z greck.), nauka o wiatrach, Ob. Wiatr.

Anemometr, przyrząd służący do mierzenia siły wiatru. Polega on bądź na liczbie obrotów, jakie w danym czasie pod wpływem wiatru dokonywa mały młynek, (A. Combes'a), bądź na ciśnieniu jakie wiatr wywiera na powierzchnią oznaczonego pola (A. Buguer'a, Oeslera), lub na tym podobnych zasadach. A. wahadłowy Prestel'a (1869), jest rodzajem wahadła, połączonego z chorągiewką; chorągiewka przyjmując oznaczone położenie, wskazuje kierunek wiatru, siłę zaś jego ocenia się z wielkości kąta, do jakiego podnosi ona ciężar u chorągiewki w kształcie wahadła zawieszony. Niektóre obserwatoryja posiadają obecnie. A. samopiszące, które, za pomocą stosownego urządzenia zegarowego, same kreślą zmiany swego stanu.

Anemone, *wietrznica* albo *zawilec*, rodzaj roślin z rodziny jaskrowatych, rośnie w całym pasie umiarkowanym. Cechy jego są: okrywa trzylistkowa od kwiatu nieco oddalona, okrycie kwiatowe 5—15 listkowe, do płatków korony podobne. Owoce, torebki jednoziarnowe, liczne. Gatunki liczne, z których kilka u nas *A. pratensis* (dawniéj Czarne ziele), *A. pulsatilla* (Sasanka),—w medycynie używa się z gat. pierwszego ziele, z drugiego korzeń i ziele, jako środek odurzająco ostry w wielu zakażeniach, w porażeniach nerwów wzrokowych, w katarakcie, zimnicach i t. d. Dziś środek ten stracił swoje znaczenie. Zawiera się w nich olejek lotny, ostry, który się rozpada na narkotyczną *anemoninę* i na *kwas anemonowy*, nie posiadający działania lekarskiego. Niektóre gatunki są roślinami ozdobnemi, zwłaszcza *A. hortensis*, który przez uprawę wydał około 300 odmian.

Anemonina, ciało krystaliczne, do tłuszczu podobne, na języku sprawia palenie; otrzymuje się z rośliny *Anemone pratensis*, ma działanie podobne do téj rośliny, przez utlenienie zmienia się w *kwas anemonowy*.

Anemony morskie, ob. Aktynije.

Anemoskop, wszelkie narzędzie służące do oznaczenia kierunku wiatru, zatém chorągiewka na dachu,—którą można połączyć ze skazówką, umieszczoną w pokoju na suficie.

Anemoskopija, u starożytnych sztuka odgadywania przyszłości, z kierunku wiatru.

Anerio (Feliks), ur. 1560 w Rzymie, † 1630, kompozytor muzyczny, nastąpił po Palestrynie, jako kompozytor kaplicy papieskiéj. Pozostała po nim znaczna ilość dzieł muzycznych kościelnych.

Anerio (Jan Franciszek), brat poprzedniego, znakomity kompozytor dzieł muzycznych kościelnych, ur. w Rzymie około 1567. Był mistrzem kapeli nadwornéj króla polskiego Zygmunta III, potém przy katedrze w Weronie, a następnie przy rozmaitych kościołach w Rzymie do 1603. Zostawił po sobie 20 dzieł muzycznych, treści religijnéj.

Aneroid, ob. Barometr.

Anerythropsia, przypadek achromatopsyi, (ob.), gdy oko nie rozróżnia barwy czerwonéj.

Anestezyja (z greck.), paraliż czucia, nieczułość danego miejsca skóry na ucisk, gorąco i t. d., może być zupełną albo niezupełną. Przyczyna jéj jest zniszczenie odpowiednich nerwów, przez zapalenie, guzy, ucisk i t. d., choroby rdzenia kręgowego, przez który włókna nerwowe do mózgu przechodzą, wreszcie choroby samego mózgu. Bywa więc obwodowa i ośrodkowa. Stosownie do siedliska choroby, A. zajmuje większą albo mniejszą przestrzeń skóry. Leczenie odnosi się zawsze, do podstawowego cierpienia; jeżeli po ustąpieniu takowego, czucie nie wraca, można miejscowo drażnić skórę rozmaitymi środkami aromatycznymi, elektrycznością i t. d. A. oznacza jeszcze ogólne znieczulenie (ob.), pod wpływem odpowiednich środków, jak eteru, chloroformu.

Anet, miasto w departamencie francuskim Eure et Loire, 1,500 m. Znajduje się tu wspaniały zamek, arcydzieło sztuki francuskiéj z epoki odrodzenia, wystawiony z rozkazu Henryka II, 1552 dla Dyjany de Poitiers, przez sławnych budowniczych Philiberta i Jana de Lorme, zburzony 1795 podczas rewolucyi. Dzisiejszy właściciel zamku hrabia de Caraman, kazał niektóre części jego odnowić w dawnym stylu.

Anethum (bot.), ob. Koperek.

Aneurin, bard cymbryjski w Wales, który dowodził Celtami, przeciwko Anglosaxonom w bitwie pod Cattraeth i wypadki téj walki opisał w pięknym, dotąd jeszcze przechowającym się poemacie. † około 570 po Chr.

Aneuryzma, ob. Tętniak.

Anfilada, szereg otworów, drzwi lub arkad na przeciw siebie stojących.

Anfora, miara używana we Włoszech do cieczy; dzieli się na 8 barile i równa jest 128,77 garnca.

Anfossi (Paskal), kompozytor włoski, ur. 1729, w Neapolu, † 1795 w Rzymie, uczeń Sacchiniego i Picciniego. Przebywał najwięcéj w Paryżu, potém przez krótki czas był dyrektorem opery włoskiéj w Londynie. Jego „*Avaro*" „*Isabella e Rodrigo*" tudzież „*I viaggiatori felici*" należą do najlepszych oper komicznych. Układał on także i muzykę kościelną, do textów Metastasia.

Anfraksapoanf, księga rozkolnicka, napisana około 1820 r., przez Swiesznikowa, w któréj znajduje się także nauka, o antychryście w dziejach kościelnych ruskich XVIII w.

Angangueo, miasto górnicze w Mexyku, wzniesione na 8722 stóp nad poziom morza; leży w południowo zachodniéj stronie od miasta Mexyku, w dolinie Canada de las Papas. Ma bogate kopalnie złota i zakłady hutnicze.

Angara, rzeka syberyjska, wypływa z Bajkału na południe od Irkucka, długa 1560 w. sz. od 1 do 3 w.

Angara wyższa, tamże, dł. 400 w. Na 67 w. poniżéj Irkucka tworzy dwie wyspy, na których są źródła solne: *Angarskije Razsoły*, dające do 150 000

pud. soli. Obie te rzeki obfitują we wszelkiego rodzaju ryby.

Angaryja, tak nazywano dawniéj, obowiązek dostarczania koni i podwód do przewożenia rzeczy lub rozkazów królewskich, albo też wyższych urzędników. — Wyraz ten, oznacza także więzienia, dla przechowania dłużników lub poddanych.

Angryjacyja, tak nazywają w czasach wojennych zabór statków prywatnych, na cele rządowe. Podlegają temu, nawet okręty już naładowane, które w takim razie zostają wypróżnione, dla użycia ich w usłudze publicznéj (droit d'an).

Angelbeck (Jan Gerhard), gubernator i dyrektor dawnych posiadłości holenderskich na wyspie Ceylon, ur. 1727 † 1799; uciekłszy z kraju 1750, do Indyj Wschodnich, osiadł w Batawii, gdzie jako prawnik wielkiego doznał powodzenia. Wysłany potém do Bengalu i Ceylonu, zawarł między mieszkańcami wyspy a Holendrami, korzystny dla tych ostatnich pokój, za co mianowany został 1769, gubernatorem w Mandura, 1781 namiestnikiem Malabaru, a 1787—1797 gubernatorem i dyrektorem Ceylońskim. Zostawił ogromny majątek, nabyty w spekulacyjach handlowych.

Angeli (Jakób de Scarparia), filolog, ur. w drugiéj połowie XIV w., uczeń sławnego Chryzolorasa, autor biografii Cycerona, p. t. *Historica narrattio de vita rebusque gestis M. T. Ciceronis.* (Berlin 1553).— **Angeli** (Pietro Degli) humanista i poeta łaciński, ur. 1517 w Barga w Toskanii, † w Pizie 1596, dokąd wezwany był przez Kosmę I Medyceusza na profesora literatury, moralności i polityki. W 1554 bronił walecznie Pizy, na czele uczniów uniwersytetu przeciwko wojskom Sienny, dowodzonym przez Piotra Strozzi. Z pism jego ważniejsze jest *Cynegeticon*, poemat o myśliwstwie i *Syrias*, poemat, w którym traktuje tenże sam przedmiot, co Tasso.—**Angeli** (Filippo Neapolitano), znakomity malarz bitew i miedziorytnik. Na dworze Kosmy Medyceusza, zaprowadził nową manierę malowania krajobrazów. Obrazy jego są dzisiaj bardzo rzadkie, † 1604. — **Angeli** (Jan Chrzciciel), zwany Torbido del Moro, rodem z Werony, znakomity malarz i miedziorytnik XVI w., uczeń Tycyjana, † 1570. Znakomite jego utwory są dziś rzadkością najsławniejszą z jego rycin jest *Śmierć ptasznika.*— **Angeli** (Marco), syn poprzedzającego, zmarł w młodym wieku w Rzymie; z wielkim talentem naśladował Rafaela, tak że prawdziwi znawcy, mylą się nieraz w rozpoznaniu ich dzieł.

Angelica, ob. Dzięgiel.

Angelico (Fra Giovanni da Fiesole), jeden z przedstawicieli odrodzonego malarstwa we Włoszech, ur. w Mugello 1387, był dominikanem we Florencyi, skąd udał się do Rzymu i tu † 1455. W utworach jego, objawia się głęboki umysł religijny i zupełne oderwanie się, od rzeczy ziemskich; żadnemu może artyście nie powiódł się tak doskonale niebiański charakter aniołów i wyraz boskiego spokoju błogosławionych, za to otrzymał przydomek *Angelico.* Najlepsze jego obrazy znajdują się w klasztorze ś. Marka we Florencyi, a przedewszystkimi *Koronacyja Maryi Panny*, obecnie w muzeum Paryskiém.

Angelicy, mało znani heretycy z III w. mnożyli się we Frygii i Pisydii, wierzyli że świat stworzony przez aniołów i z tego powodu oddawali im cześć, prawie bałwochwalczą. Synod laodycejski potępił ich ok. 362.

Angelika, był instrument manualny muzyczny, od dawna już w Polsce zarzucony.

Angelina, planetoida (ob.), odkryta przez Tempel'a 4 Marca 1861.

Angelis (de Mikołaj), Rzymianin, sprowadzony do Polski 1823, przez Ludwika hr. Paca, przyozdobił malowaniami pałac jego w Dowspudzie, gdzie wykonał także wiele obrazów treści historycznéj. Następnie, zajmował się także, przyozdobieniem pałacu Paca w Warszawie. W r. 1828 opuścił Polskę i wkrótce potém umarł w Rzymie.

Angelis (Piotr de), znakomity publicysta, ur. w Neapolu około 1798, początkowo sekretarz króla Murata, 1818 przeniósł się do Francyi, a następnie do Buenos-Ayres, gdzie zostawszy dziennikarzem, oddał na usługi Rosas'a swój dziennik polityczny *Archivo Americano*, redagowany w 3 językach (hiszpańskim, francuskim i angielskim). Z upadkiem Rosas'a upadł i dziennik, a wydawca usunął się do życia prywatnego. Dzieła jego wydane 1836: *Colleccion de obras y documentos relativos a la historia antiqua y moderna de las provincias del Rio de la Plata*, obejmuje wielce szanowny zbiór historycznych i geograficznych dokumentów.

Angeln, ojczyzna Anglów czyli Anglosaxonów, zdobywców Anglii, zowie się tak dziś jeszcze, część kraju w księstwie Szlezwigskiém, między miastami Flensburgiem a Szlezwigiem, mająca około 15 mil kw. i 50,000 ludności.

Angelolatryja. Cześć oddawana aniołom; któréj jak również modłów do aniołów, zabronił synod laodycejski 362, koncylija zaś nicejskie (787) i trydenckie znowu dozwoliły.

Angelologija, część dogmatyki, traktująca o aniołach.

Angelottus, Rzymianin, fałszywie przez niektórych, uważany za pierwszego biskupa płockiego.

Angelus, Anioł, biskup Sabiny w b. państwie kościelném, legat stolicy apostolskiéj w Czechach, oraz w prowincyjach rygskiéj i gnieźnieńskiéj. Bawiąc w Elblągu, zatwierdził (1264), erekcyję katedry i kapituły warmińskiéj, wydaną (1260), przez miejscowego biskupa Anzelma.

Angelus (Krzysztof), właściwie Engel, uczony Prussak, który, zwiedziwszy Rossyję za panowania Zygmunta III, wydał o niéj dwa dzieła po łacinie: 1) *Enchiridion de statu religionis Russicae Christophori Angeli* (Gdańsk 1595), 2) *Moscovia, hoc est, commentarius de origine, situ, regionibus ac republica etc.* (Gdańsk 1613).

Angelus Silesius (właściwie Jan Scheffler), poeta religijny, ur. 1624 w Wrocławiu, lekarz nadworny księcia wirtembergskiego, późniéj cesarza Ferdynanda III, ur. 1653, przyjął wyznanie rzym-

sko-katolickie, a przy końcu życia wstąpił do klasztoru w Wrocławiu, gdzie † 1677. Z utworów religijnych, jego „*Cherubinischer Wandersmann*“ (Głogowa 1674) był przez długi czas ulubioną książką do nabożeństwa. Zbiór zaś jego przypowieści doczekał się kilkakrotnych wydań. Rosenthal wydał jego poezyje w 2 tomach w Regensburgu 1862. Porów. W. Schrader „*Angelus Silesius und seine Mystik* (1853) i Kahlert „*Angelus Silesius, eine literar histor. untersuchung*“ (Wroc. 1853).

Angely (Ludwik), niemiecki aktor i komedyjopisarz ur. 1788 w Berlinie z rodziców emigrantów francuskich. Jako aktor opuścił scenę 1830, został oberżystą i † 1835 w Berlinie. Napisał mnóstwo komedyj i wodewilów, między którymi n. p. *Siedm dziewcząt pod bronią i Uroczystość rzemieślników*, niesłychane miały powodzenie.

Angerap, rzeczka w Prussach Wschodnich, w regencyi Gumbińskiéj, wpadająca pod Insterburgiem do Pregla.

Angerboda, w skandynawskiéj mitologii, małżonka złego Loka, jedna z najszkaradniejszych Jotunek, czyli olbrzymek normandzkich, zwiastunka wszelkiego nieszczęścia.

Angerburg (Wengobork), stolica powiatu t. n. w Prussach Wschodnich nad Angerap i jeziorem t. n., 1140 m. izamek warowny, w którym 1734—37 przebywał Stanisław Leszczyński. Miasto to leży na granicy mowy polskiéj i litewskiéj.

Angermanelf, rzeka w Szwecyi, bierze początek na granicy Norwegii i upłynąwszy mil 40, wpada pod Hernösand do zatoki Botnickiéj.

Angermanija (Angermannland), jedna z prowincyj szwedzkich dawnego podziału, leży nad zatoką Botnicką, przerznięta rzeką Angerman, obok Dalekarlii jedna z najbogatszych prowincyj szwedzkich w piękności przyrody i dziko romantyczne okolice. Starannie uprawna, obfituje w bujne pastwiska. Stolica Hernösand.

Angermünde, stolica powiatu t. n. w prusskiéj regencyi Poczdamskiéj, 6000 m.

Angers (star. *Juliomagus* v. *Andecavi*), stolica dawnego księstwa Anjou, teraz zaś departamentu francuskiego Maine et Loire nad Mayenną, 54,700 m. i znakomity przemysł, akademija, szkoła przemysłu, kolegijum, seminaryjum, instytut głuchoniemych, ogród botaniczny, galeryja obrazów biblijoteka publiczna, wspaniała katedra i ratusz; w pobliżu obfite kopalnie łupku.

Anghiera v. **Angera**, miasteczko w włosk, prow. Como nad Lago-Maggiore,—godny widzenia kościół i mnóstwo rzymskich starożytności. Niegdyś gł. m. hrabstwa t. n. Najsławniejszym z hrabiów tego rodu był *Pietro Martiro d'A.* zwany zwyczajnie *Petrus Martyr Anilergus* ur. 1455 w Arona, † 1526 w Granadzie. Zyskał znakomite imię, kilku dziełami treści historycznéj, z których najważniejsze: „*De rebus oceanicis et orbe novo decades*“; pierwsze 3 dekady ukazały się 1516 r., a całe dzieło w 8 dekadach wyszło dopiéro 1530 (Alkala) i 1536 (Paryż); zawiera historyję Ameryki od pierwszéj podróży Kolumba do 1525 r.

Angielka, pszenica zwyczajna jara.

Angielowicz (Antoni), ur. 1756, † 1814 r. pierwszy metropolita lwowski grecko-unicki (od r. 1808).

Angielska choroba, *Krzywica*, *Rhachitis*, (ob.).

Angielska czerwień, jestto tlennik żelaza mniéj lub więcéj czysty, różnych odcieni, używany jako farba czerwona lub czerwono-brunatna, a także za środek do polerowania metali; odróżniają jéj różne rodzaje: 1) *Czerwień indyjska*, *perska*, używana na farbę malarską, sprowadzana jest z Bengalu; 2) *Kolkotar* (*caput mortuum*), otrzymywany jako produkt uboczny przy fabrykacyi witryolu nordhauzeńskiego, używa się do polerowania złota, srebra, stali i t. p.; silniéj wyżarzony jako farba malarska; 3) *czerwień chemiczna*, *francuska*, *neapolitańska*, *prusska*, są to różne odmiany tlenku żelaza, w różny otrzymywane sposób. Najdelikatniejsza czerwień, do polerowania szkła i metali otrzymuje się, przez wyżarzenie świeżo strąconego szczawianu tlenku żelaza; ob. Żelazo.

Angielska flanelka, ob. Golgas.

Angielska Konstytucyja. Podobnie jak prawo rzymskie w końcu wieków średnich, było pierwowzorem dla prawa cywilnego, tak od XVIII wieku, stała się angielska konstytucyja, pierwowzorem dla prawa państwowego Europy i niejako skalą, którą zwykły mierzyć ludy Europy, stopień liberalizmu ustroju państwowego. Powodem do takiego zapatrywania się było to, że Anglicy zdołali wytworzyć rząd, który potrafił połączyć, wolność osobistą jak najrozleglejszą z wielką siłą władzy wykonawczéj. Konstytucyja angielska odróżnia trzy stany: magnatów czyli wyższą szlachtę (nobility), piastującą zwyczajnie najwyższe godności, stan rycerski v. niższą szlachtę (gentry) i stan miejski (commonalty). Władza prawodawcza jest w ręku parlamentu i króla. Parlament stanowi prawa, a król je sankcyjonuje. Władza wykonawcza jest także w ręku parlamentu, ministrów i króla. Ministrowie są niejako komitetem wykonawczym parlamentu, a nominacyja tego komitetu tylko dla formy, wychodzi od korony. Ministrów w zarządzie kontroluje opozycyja, która skoro tylko staje się większością, bierze władzę w swe ręce. Konstytucyja angielska rozwijała się historycznie, a nie jest jednochwilowym płodem myśli ludzkiéj, jak nadawane ustawy konstytucyjne na stałym lądzie. Najważniejsze jéj postanowienia znajdują się w *Charta libertatum* z r. 1101, *Magnacharta* r. 1215, *Petition of right's* 1627. *Habeas corpus* 1679. *Declaration of right's* 1689. *Acts of settlement*, *Akt unii ze Szkocyją*, *Irlandyją*—*Akt reformy* z r. 1832. Korona w Anglii jest dziedziczną, kobiety mogą ją piastować—król pobiera znaczną listę cywilną, ma prawo zwoływać, odraczać i rozwiązywać parlament i jest nieodpowiedzialnym. Parlament składa się już od czasów Edwarda III z dwóch izb: Izby wyższéj, izby lordów v. parów, których prawa są dziedziczne i izby gmin v. izby niższéj, złożonéj z 654 członków, wybieralnych na lat 7. Pod względem administracyjnym, kraj dzieli się na hrabstwa, w których pierwotnie wielką wła-

dzę mieli szeryfowie;—dziś władza ich niezmiernie zmniejszona. Najważniejszymi urzędnikami niższymi w Anglii są sędziowie pokoju (justice of the peace), którzy do władzy sądowniczéj dołączyli wiele atrybucyj administracyjnych, odjętych szeryfom. Zresztą w Anglii, krainie samorządu (self gowernement), wielka ilość spraw załatwianych na stałym lądzie przez władzę, bywa rozstrzyganą przez prywatnych, sędziów pokoju lub urzędników parafijalnych.

Angielska literatura. Rozwój angielskiego języka i literatury jest daleko zawikłańszy, aniżeli u innych narodów europejskich. Pochodzi to z historycznych losów, jakim w ciągu wieków podlegała Anglija. Pierwiastki: rzymski, celtycki, anglosaxoński, duński i normandzki, wyrobiły zarówno świetną narodowość, jak pstrokaty dzisiajszy język i pełną zdrowych soków literaturę angielską. Mimo tych różnych pierwiastków, głównym charakterem literatury angiel. jest *germanizm*, bo element anglosaxoński tak był jędrny, że nie uległ zupełnie wpływowi zwycięskich Normandów. — Żywioł normandzki dał angiel. poezyi ruchliwą fantazyję i twórczą siłę, anglosaxoński zaś uniwersalny pogląd, powagę, głębokość myśli i uczucia, a z tego wyrosł oryginalny tylko literaturze angiel. właściwy *humor*, tak dobitnie odróżniający ją od innych literatur europejskich. Podstawą narodowéj angiel. literatury jest poezyja *ballad*, która, będąc również wynikiem owego zmięszania się różnych żywiołów, siłą, naiwnością nadewszystko narodowym charakterem, ma wiele podobieństwa z romansem hiszpańskim.

I. Literatura piękna. Literaturę angielską dzielą zwykle na 4 okresy, 1-y od najdawniejszych czasów do początków XVI w., 2-i do środka XVII w.; 3-ci od powrotu Sztuartów na tron angielski do końca XVIII w.; 4-y od wystąpienia Burnsa aż do naszych czasów.

Okres I-y. Poezyja ludowa. Pieśni Irlandzkie i Szkockie. U plemion *Celtyckich* (w Irlandyi Irowie, w Szkocyi Gallowie), krzewicielami duchowéj kultury byli *Bardowie*, duchowni śpiewacy, stanowiący odrębną w narodzie klasę, któréj założycielem mienią bajecznego Merlina. Ułamki ich śpiewów, w ustném dochowane podaniu, wydał 1738 r. Macpherson niby jako oryginalny zbiór starożytnego *barda Ossyjana*; — właściwie zaś podaniowe pieśni tylko obrobił; (na polski tłumaczyli: Krasicki, Tymieniecki, Ostrowski, Szydłowski i t. d.). Autentyczne zabytki irlandzkich ballad znajdują się w dziele Walkera „*Historical Memoirs of the Irich Bards*“ i Miss Brooke „*Reliques of Irich poetrix*“. Ostatnim celtyckim pieśniarzem był ślepy Turlough Okarolan (1670—1738).—Pieśni *Walijskie*. Kymrowie przybysze z Belgii, wyparci przez Anglo-Saxonów (449) do Walii i Kornwalii, za panowania króla Artura w Cardygnan posiadali znakomitych bardów, których pieśni pełne gorącego patryjotyzmu, uczucia narodowości, żalów i skarg po utracie swobody i samodzielności, zawarte są w dziele „*Mywyrjan Archajology*“ wydaném 1801 przez Jonesa, Wiliama i Owena, jak również w dziele Evansa „*Specimens of the Ancient welsch poetry*“ (Lond. 1764). Pieśni *anglo-saxońskie*, — których charakterem skandynawsko-germańska ponurość i popędliwość, w szczupłéj nader przechowały się ilości; mianowicie: pieśń religijna mnicha Kaedmona († 630 r.), legendy Cynewulfa (X. w.) i bohaterska powieść Boewulfa, ze wszystkich germańskich najstarsza. *Normandzkie pieśni*, pełne ducha rycerskości i jéj podań, są utworem ludowych śpiewaków, *minstrelów*, którzy wraz z zakonnikami przyczynili się do sztucznego urobienia dzisiejszego języka angielskiego. Najpiękniejszym zaś wyrobem ówczesnego języka były angielsko-szkockie ludowe *ballady*, opiewające walki graniczne między Anglią i Szkocyją, zebrane przez Percy w dziele „*Reliques of ancient englisch poetry*“ (Lond 1765). Najpiękniejszemi perłami są ballady: „*Polowanie Chewy*, *Robin Hood*, *O Królowéj Eleonorze* i *Żale wdowy*“. — *Poezyja sztuczna* w I-m okresie, podlegała prawie wyłącznie starożytnym i nowożytnym cudzoziemskim wzorom. Romantyczność półn. francuskich *Trubadurów* i poeci włoscy byli prawie niewolniczo naśladowani. — Trubadurowie przybywszy z Normandami (1066), układali swe pieśni w narzeczu staro-francuskiém. Mieszanym już językiem napisał 1280 r., Robert of Gloucester rymowaną kronikę: „*Cronicle of England*“. Wyraźniej jeszcze, wydatnieje staro-angielskie narzecze w mistyczno-satyrycznym poemacie „*Vision of Pierce Plougham*“, napisanym podobno przez Williama Langland około 1370 r. Najznakomitszym przedstawicielem tego okresu jest Geoffrey Chaucer (1328—1400), ojcem angielskiéj literatury zwany, gdyż on pierwszy nadał językowi angiel. stały charakter i uczynił go zdolnym zastąpić jęz. francuski, dotąd wyłącznie panujący. Najgłówniejsze jego dzieło „*The Canterbury Foles*“. Następcy Chaucera: Tomasz Occleve, Jan Lidgate, Ryszard Hampole i t. d. ledwie warci wzmianki; szkoccy za to poeci: Tomasz Lermont († 1307), Jan Barbur († 1396) minstrel Harry († 1446), a szczególniéj William Dunbar (1465—1530), o wiele przewyższają swych angielskich kolegów.

Okres II. W XVI w., poczyna się historyczne znaczenie Anglii. Ze wszystkich wojen tak domowych jako i zagranicznych wyszła Anglija, zwycięską i potężną. Potęga ta, zarówno wewnątrz jak i zewnątrz doszła kulminacyjnego punktu, pod panowaniem Elżbiety, która postawiła Angliją w szeregu państw pierwszorzędnych. Taka świetność w połączeniu z rozległemi swobodami i materyjalnym dobrobytem, oddziałały dobroczynnie i na rozwój literatury. Życie ludowe wesołe, pełne fantazyi, ożywione romantycznemi podaniami staréj wiary i poezyi, a z drugiéj strony, życie dworskie swobodne ale zdrowe, lubujące się w rozmaitych grach i widowiskach, nie ścieśnione prawidłami etykiety złożyły się na tak piękny rozkwit literatury, że okres ten nazywają *złotym*. Do takiéj świetności przyczyniło się i to, że średniowieczne

scholastyczne formułki poczęły ustępować miejsca prawdziwéj nauce, opartéj na humanizmie i że nowy ten duch czasu wzmagał się coraz potężniéj i coraz swobodniéj.—Przykładem tego Tomasz Morus, przedstawiający w swéj „*Utopii*“ ideał nowych urządzeń społecznych, i Fran. Bacon Werulamski, uważany za ojca nowszéj filozofii. W poezyi przyjęto formy włoskie, szczególniéj Petrarki i światową ale nie bez uczucia ogładę. Najznakomitsi przedstawiciele tego okresu są następujący: Henryk Howard Surrey i Tomasz Wyatt lirycy; Tomasz Sackville of Dorset, Filip Sydney i Edmund Spenser epicy alegoryczni. Zasługują jeszcze na pamięć: Walter Raleigh pieśniarz, Michał Drayton naśladowca Spensera, Tomasz Nash dowcipny żartowniś, Jan Taylor ludowy humorysta, Jan Donne satyryk i szkot Dawid Lindsay satyryczno-alegoryczny; w ogóle, poeci tego okresu są uczonymi naśladowcami starożytnych i południowych nowożytnych wzorów.—Dramatyczna dopiero poezyja (ob. Angielski teatr) z Szekspirem na czele, podnosi literaturę téj epoki do największéj świetności. Z pisarzów dramatycznych przed Szekspirem godniejsi uwagi: Jan Skelton, morały; Jan Heywood, interludy; Mikołaj Udalli i Jan Styll właściwe komedyje; Sackville napisał pierwszą foremną tragedyję (1562), Tomasz Ughes także tragik. Elżbieta i jéj następcy, rozmiłowani w teatrze, wpłynęli znakomicie i na rozwój dramatu i na wykształcenie znakomitych aktorów. Obok dworskich dramatyków jak Jan Lily, który wprowadził zwyczaj pisania sztuk dworskich prozą, ważne zajmują miejsce dramatycy ludowi, którzy, posiadając wszechstronne wykształcenie, starali się oczyścić ludowy teatr z różnych naleciałości i stworzyć prawdziwie angielski narodowy dramat. Takimi, prawdziwymi poprzednikami Szekspira, byli: Tomasz Kyd, Tomasz Ledge, Jerzy Peele, Robert Green, wreszcie namiętny i genijalny Krzysztof Marlowe. Po nich zjawił się Szekspir (William Shakspeare), który nietylko jest najznakomitszym nowożytnym dramatykiem, ale także uniwersalnym dla nowożytnego świata poetą. W kwitnącym okresie angielskiego dramatu, przez Szekspira stworzonym, wyrobiły się dwie dramatyczne szkoły.—Pierwsza narodowa, trzymała się tradycyi ludowego teatru; druga przechodziła w sferę klasycznéj uczoności, naśladowała Włochów i Francuzów. Do pierwszéj należą: Munday, Cheltle, płodny Heywood, Dekker, Champan, Midleton, Rowley i Webster; do drugiéj Ben Johnsohn naczelnik téj szkoły i zawzięty przeciwnik Szekspira, Beaumont i Fletcher, daleko zdolniejsi od Jochnsohna. Po strąceniu Sztuartów, religijny i polityczny purytanizm zwarzył bujne kwiecie dramatu.—W końcu tego okresu pojawiają się jeszcze, niepospolite talenta: Edmund Waller liryk, Abraham Cowley epik i elegik, Jan Denham sielankarz i dydaktyk, wreszcie najznakomitszy po Szekspirze w tym okresie, republikański poeta Jan Milton, liryk, publicysta, a przedewszystkiem epik; za nim poszedł Samuel Butler, satyryczno-humorystyczny epik.—

Okres III. Po upadku dramatu, literatura z narodowéj stała się dworską, ślepo naśladującą cudzoziemskie, a mianowicie francuskie wzory szkolarskiéj sztuki. Całowiecznemu naśladownictwu położyła dopiero koniec przy schyłku XVIII w., wskrzeszona poezyja ludowa i nowa romantyczność. Twórczą fantazyję zastąpiła w tym okresie z jednéj strony moda a z drugiéj skeptycyzm i krytyka. Typem dworskiéj (za Karola II), swawolnéj literatury jest Wilmont Karol Rochester, piosenkarz i satyryk. W drugim obozie stoją wolnomyślni filozofowie, którzy wywarli ogromny wpływ nietylko na cywilizacyję Anglii, ale i całéj Europy. Do takich należą Tomasz Hobbes, Jan Locke, twórca nowożytnego empiryzmu i materyjalizmu; Izaak Newton matematyk; Toland, Collins, Tindal, Wollaston, Morgan, Manderill Chubbs, moraliści i deiści.— Antoni Ashley Cooper Shaftesbury i Henryk st. John Bolingbroke, lekkiemi pismami wprowadzili liberalną krytykę w sferę świata arystokratycznego. *Z poetów*, celujących szkolném wygładzeniem i poprawnością najznakomitsi: Jan Dryden bajkopis i słaby dramatyk; William Dawenant, Otway, Natan Lee i Mikołaj Rowe dramatycy, usiłujący wskrzesić teatr w duchu Szekspira, czego wszelako trudno było całkowicie dokonać w obec skandalicznych sztuk Shadwella, Afry Behn, Zuzanny Centlivre i innych. Delikatniejszy od nich William Wycherley.—Przedstawicielami liryki i epopei są Mateusz Prior, Jan Gay i Tomasz Tickel, jako poprzednicy, najbardziej utalentowanego i eleganckiego Alexandra Pope'go. Ze współczesnych Popemu i późniejszych, najwięcéj mają znaczenia dla narodowéj angiel. literatury: Thomson, usiłujący naprzeciw konwencyjonalnéj poezyi Popego postawić poezyją natury, opartą na prawdziwém pięknie. W takim kierunku opozycyjnym, celującym nadto poczuciem prawa i wolności, poszli dwaj znakomici dydaktycy Edward Young i William Cowper, dobry epik Glower i wyborny liryk Tomasz Gray. Prozę w tym okresie wyrobili: Sidney moralista i polityk; Whitelocke i Edward Hyde hr. Clarendon annaliści; Tillotsohn mówca; William Temple dyplomata; wyżsi od nich Ryszard Steele i Józef Addison jako redaktorowie dzienników literacko-krytycznych: „*Tatler*“ (Gaduła) i „*Spectator*“ (widz); do większego jeszcze znaczenia i doskonałości podnieśli prozę wielki humorysta Jonatan Swifft i Samuel Johnsohn dziennikarz, historyk i satyryk, reprezentant prawdziwego *John-Bullizmu* w literaturze angielskiéj. Z *mówców* politycznych najcelniejsi: Edmund Burke, William Pitt hr. Chatam, Karol Fox, Henryk Grattam i Ryszard Brinschley Scheridan najwszechstronniejszy w Anglii talent. Wybornym także prozaikiem jest Benjamin Franklin. Do zbogacenia angiel. literatury, znakomicie się przyłożyła artystyczna proza w formie *romansu*, którego najznakomitszymi wyobrazicielami są: Daniel Defoe, twórca romansu podróżniczego, Samuel Richardson założyciel rom. familijnego; Henryk Fielding realista i głęboki znawca serca ludzkiego, Tobijasz Smollet humorystyczny

realista, Sterne idealny humorysta, Oliwer Goldsmith autor słynnego „*Wikarego z Wackefield*" i mnóstwa pieśni, ballad, listów i elegij, wreszcie Maryja Edgeworth i Horacy Walpole zwiastun romantyczności angielskiéj.— *Historycy*: Dawid Hume, William Robertson, Adam Ferguson, Mitword, Edward Gibbon, najznakomitszy w tym okresie dziejopis, William Roscoe i inni.—

Okres IV. Rewolucyja 1688 r. i panowanie Anny podniosły znowu Anglię z chwilowego upadku, przywróciły jéj, po domowych burzach, wewnętrzną świetność i zewnętrzną potęgę. Pod dynastyją hanowerską utrwalił się rząd arystokratyczno-republikański a arystokracyja, wystąpiwszy energicznie, przeciw duchowi XVIII w., przedzierającemu się i do Anglii, z odwagą podjęła walkę w obronie przywilejów przeciwko równości i prowadziła ją szczęśliwie tak z rewolucyją francuską jako i z Napoleonem. Arystokratyzm ten przy końcu XVIII w., przeniknął wszystkie stosunki wewnętrznego żywota Anglii, a tém samém, oddziałał w znacznéj części na rozwój literatury i na nowe pchnął ją tory. Zfrancuziały formalizm Popego już się zużył, potrzeba było nowego żywiołu, coby przebudził z uśpienia drzemiącą literaturę; żywiołem tym była *romantyczność*, która, wyrosłszy ze starych ludowych podań, wykształciła się przez zgłębianie wielkich narodowych poetów, a szczególniéj Szekspira, i świetnym otoczyła blaskiem literaturę tego okresu.—Pieśni Macphersonowego Ossyjana, Gete i Szyller niemało także wpłynęli pod tę porę, na nowy kierunek literatury angielskiéj.— Chwilę przejściową z okresu III do IV stanowią oprócz wspomnianego już Walpola, Szkot James Beattie i Tomasz Chatterton znakomity balladzista. Aktorowie Samuel Foote głównie swemi komedyjami a Dawid Garrick genijalną grą, wypierali z teatru wpływ francuski, wskrzeszając Szekspira, do czego przyłożył się téż niepoślednio, swemi dramatycznemi pracami Ryszard Scheridan. Główny wszakże w nowym kierunku popęd, wypłynął ze Szkocyi, gdzie kwiecie ludowéj poezyi pięknemi jaśniało barwami. Twórcami téż nowéj w literaturze epoki, są dwaj Szkoci: Robert Burns potężny liryk, z mnóstwem naśladowców (Joanna Baille † 1851, Robert Tonnahil, James Hogg i t. d.) i Walter Scott, wielki poeta epiczny i twórca historycznego romansu. Przy blasku bardów szkockich i poeci angielscy, wstępując z razu w ślady Cowpera i Goldsmitha, poczęli mieszać do poezyi filozoficzne, polityczne, rewolucyjne i romantyczne pierwiastki. Pierwszy z taką dążnością wystąpił Jerzy Crabbe, poeta rzeczywistości najniższych warstw ludu; wyraźniéj jeszcze objawił téż samę tendencyję William Wordsworth, naczelnik *Morskiéj szkoły*, przywódca poetów *Jeziorowych*. Do tego obozu należą: Samuel Taylor Coleridge oryginalnością i fantazyją prześcigający obu poprzednich, Robert Southey, mistrz formy, Jan Wilson wyborny liryk i autor pięknych powieści poetycznych. Zasługują téż na pamięć Samuel Rogers i Tomasz Campbell i zawróceni do romantyczności z dawnéj szkoły dydaktycznéj. Wyżéj nad tych i nad wielu innych jeszcze stanęli: Irlandczyk Tomasz Moore liryk, satyryk i epik, Jerzy Byron Gordon jeden z największych nowożytnych wieszczów, mistrz współczesnych i wielu późniejszych poetów i Percy Shelley panteista, przejęty gorącą dla świata miłością. Z nimi doszła poezyja angielska zenitu i dotąd w nowe jeszcze nie weszła stadyjum. Z wielu nowszych poetów celniejsi: Felicyja Hemens, Elżbieta Landon, Ebenezer Elliot i Alfred Tennyson. W ostatnim dziesiątku lat (1860—70), pojawiły się nowe talenta, znakomicie wzbogacające literaturę angielską, mianowicie: Algernon Charles Swinburne autor jednego tomu „*Poems and ballads*", „*Sang of Italy*" i „*Songs before Sunrise*"; pomimo, że celują mistrzowską formą i miękiém, melodyjném uczuciem, surowéj jednak doznały krytyki z powodu wolnomyślnych, rewolucyjnych tendencyj, panteizmu i grubego materyjalizmu; pokrewnym mu choć nie tak namiętnym jest William Morris, znany z epicznych poematów: „*The life an death of Jason*" (1867) i „*The earthly paradise*"; George Eliot (Maryja Anna Evans), autorka wierszowanego romansu „*The Spanish Gypsy*" (1868) i kilku mniejszych także wierszowanych nowel; Gabriel Rosetti, który jednym tomem swoich „*Poems*" (1870), zajął od razu wysokie stanowisko w szeregu angielskich poetów; Irlandczyk A. O'Shaughnessy, którego „*Epic of Women*" (1870), przypomina talent Swinburne'a; wreszcie mniejszych zdolności liryczno-dydaktyczna poetka Joanna Jugelon, autorka „*Story of doom; and other poems*" 1867) i Alfred Austin wyborny satyryk, autor, „*The season*" (1868) i „*The golden age*" (1871). Między nowymi angielsko-amerykańskimi poetami najlepsi: Allston, Piermont, Brygant, Dana, Halleck, Longfellow i t. d. oraz kobiety: Sigourney i dwie siostry Lukrecyja i Małgorzata Dawidson. *Dramat* lubo ma znakomitych przedstawicieli i wybornych aktorów, mimo to nie odzyskał dawnéj świetności. Między dramatykami tego okresu celniejsi: Ryszard Shiel, tragedyje; James Sheridan Knowles, bohaterskie dramata, Henryk Milman, dramata biblijne Talford tragedyje i Bulwer komedyje salonowe. Z najnowszych dramatyków celniejsi: wzmiankowany już Swinburne („*Atalanta in Calydon*" 1865 grecko klasyczny dramat i „*Chastelard*"); Tom. Taylor, histor. dramata; „*Twixt axe and crown*" i „*Joan of Arc*" i T. Robertson komedyje „*Caste*", „*Schol*", „*Ours*", „*Society*" i inne. *Romans* największą dotąd posiada w Anglii popularność i ma téż pierwszorzędnych reprezentantów. Takimi są: Amerykanie: James Fenimore Cooper najsamodzielniejszy i najznakomitszy następca Walter Scotta, Washington Irwing, Beecher Stove, Brawn, Neal, Bird, i t. d. Anglicy: Marryat, Chamier, Wilson i t. d. uprawiali romans morski. Ze szkoły Walter Scotta jako powieściopisarze historyczno-romantyczni celniejsi: James, Horacy Smith, Jan Banim, Tomasz Grattan, Jan Galt, lady Morgan (romanse irlandzkie) i inni. Romans zbójecki uprawiał, Ainsworth. Romansowi geograficznemu i etnogra-

ficznemu poświęcali się: Tomasz Hope, Madden, Morirer i Trelawney. Po nad tych wszystkich wystrzelają wszakże, trzéj najznakomitsi w nowszych czasach powieściopisarze: Edward Lytton Bullwer, zapatrujący się na życie ze stanowiska filozoficznego; Karol Dickens znany pod pseudon. Boz († 1870), i William Thaceray († 1863), obaj realistyczni humoryści. W ostatnich czasach oprócz Miss Braddon, Wilkie Collins, Edmunda Yates, Whyte Melville i Karola Reade uprawiających romans uczuciowy, odznaczają się: Anthony Trollope, Kingsley i Dr. Dasent, który w swoich „*Annals of an eventful life*" (1870), złożył dowody wysokiego talentu. *Historyja* ma również w téj epoce znakomitych reprezentantów. Do takich należą: Sharon Turner, Jan Lingart, Macaulay, Makintosh i Kneightley opracowywali historyję Anglii; Hallam, Palgrave d'Israeli i Godwin hist. angielskiéj konstytucyi i angielskich rewolucyj; Tytler hist. Szkocyi; Malcolm hist. Persyi i Indyj; Napier hist. wojny na półwyspie Pirenejskim; Alison i Cartyle rewolucyję francuską; lord Henryk Brougham najznakomitszy angielski bijograf; Jerzy Grote hist. Grecyi; Tomasz Bucle w hist. „*Cywilizacyi Anglii*" pokazał się największym dziejopisem angielskim; wreszcie Amerykanie: Washington Irwing, Prescott Bancroft i Mothley. W najnowszéj historyjografii zasługują na uwagę z prac zbiorowych, wydawnictwo archiwalnych dokumentów do dziejów angiel. XVI i XVII w. pod tyt. „*Calendar of State Papers*", zawierające mnóstwo szacownych materyjałów; z historyków zaś: Tronde dokończył 12 tomową historyję Anglii, od początku reformacyi do śmierci Elżbiety; Freeman „*History of the Norman conquest of England*"; Burton „*History of Scotland*" (dopiero początek), Gilbert „*History of the viceroys of Ireland*"; Talboy Wheeler, Dawson i Marshman opracowują źródłowo historyję Indyj wschodnich. Lecky, który w dwu swych dziełach: „*History of the rise and influence of the spirit of rationalism in Europe*" i „*History of European morals*" ogromem badań i samodzielnością opracowania śmiało może stanąć, obok Buckle'a.—W mnogich literackich i krytycznych czasopismach, tak zwanych *Przeglądach* n. p. „*Edinburgh Review*" od 1802, „*Quarterly Review*" od 1809 i „*Mogazynach* („*Blackwood's Magazine*") pomieszczają znakomici pisarze artykuły estetyczne, literackie i krytyczne pod nazwą *Szkiców* (essay), skąd autorowie ich zwą się *esseistami* (szkicownikami). Do najlepszych esseistów należą: William Hazlitt, lady Jameson a szczególniéj Collier i Donlop, obaj niepospolici estetycy. Z amerykańskich esseistów znakomitsi: Channing, Evreret, Emmerson, Hudson, Tuckerman, Tiknor (napisał wyborną histor. literatury hiszpańskiéj) i inni.—Dla uzupełnienia dodamy, że Anglicy posiadają najlepsze dzieła encyklopedyczne, *jak np.*: *Encyklopaedia Metropolitana*, *Enc. Britanica*, *Edinburgh encyklopaedia*, *Library of useful Knowledye*, *Family library* etc.— Bliższe szczegóły o literaturze angiel. znajdzie czytelnik w naszéj encyklopedyi pod nazwiskami autorów. Z dzieł traktujących o literaturze angiel. przytaczamy najlepsze: Warton: „*History of English poetry*" (1775—81). Johnson: „*Lives of the most eminent English poets*" (1779—83) Collier: „*Hist of English dramatic poetry*" (1831 i nast.) Cunnigham: „*Hist. of english literature from Johnson to Scott*" (1833); Chambers: „*Hist. of the English lauguage and literature*" (1835); Tewie: „*Cyclopaedia of English literature, a history critical and biographical etc.*" (1844); Hazlitt: „*Literary remains*" (1836); Tuckerman: „*Toughts on the poets*" (1845); Cary: „*Lives of English poets*" (1846); Thackeray: „*English humorists*"; Talvj: „*Versuch einer charakteristik der Volkslieder germanisher Nationen*" (1840, str. 473—611) Ellissen: „*Polyglotte der europ. Poesie*" (1846, str. 10—54); Herrig: *Handbuch der engl. Nationalliteratur von Chaucer bis auf die jetzige Zeit*" (1850); Scherr: „*Geschichte der engl. Littératur*" (1859 i nastę.); Taine: „*Histoire de la literature anglaise*" (4 t. Paryż 1864—65). Morley: „*History of English Literature*" (do 1871 r. 2 tomy). Lawndes: „*Bibliographer's manual*" (nowa ed. 4 t. Lond. 1860—64 i dodatek 1865.

II Nauki ścisłe. Nauka *prawa* w Anglii nosi na sobie właściwe czysto narodowe piętno. Prawa zwyczajowe wcześnie były zbierane i już za Edwarda I widzimy ich zbiór „Common Law", jeszcze dziś obowiązujący, który się składa z pojedyńczych rozporządzeń i statutów wydanych w rozmaitym czasie a nawet wyjątkowo z prawa rzymskiego. Prawo angielskie było jedyną gałęzią prawa pielęgnowaną przez niewielu uczonych prawników, podczas gdy prawo rzymskie chociaż, używane w sądach admiralicyi i marszałkowskich a nawet niektórych duchownych, nie znalazło uprawiaczy. E. Littleton napisał kompendyjum a E. Coke *Instytucyje angielskiego prawa*, Selden zajmował się najprzód prawem morskiém, prawo państwowe było przez Folmera i Th. Hobbesa w monarchicznym a przez A: Sidneya, J: Locke i J. Miltona w republikańskim opracowane duchu—Najbardziej cenione dzieła prawne zeszłego stulecia są: W. Blackstone'a, Woodsona Burns v. Boeves—o prawie handlowém i morskiém pisali Holt i Chitty, o asekuracyjnych instytucyjach Park. Większość dzieł prawnych, angielskich stanowią albo zbiory praw i postanowień parlamentu, albo proste kompilacyje decyzyj rozmaitych władz sądowych lub znakomitych prawników: Demnau'a, Albingera, Lyndhursta i Brughama.—Wyjątek stanowi dzieło Willa „*On the rationale of circumstantiele evidence*" Lond 1838. Teraz jednak szerzy się chęć i potrzeba poznania prawodawstw i literatury prawnéj stałego lądu, dowodem tego są tłumaczenia na język angielski wielu dzieł naukowych prawnych.—Ale Anglicy stojący niżéj państw stałego lądu pod względem prawa prywatnego, wyprzedzili wszystkich pod względem prawa publicznego i stali się w tym kierunku niejako nauczycielami Europy. Nauki ekonomiczne znalazły w Anglii znakomitych przedstawicieli, ja-

kimi są: Stewart, Adam Smith, Price, Thornton, Ricardo, Mill, Malthus, Sadler, M'Culloch. Jako popularyzatorka nauk prawnych i społecznych odznaczyła się, opierając swe wywody na zasadach Benthanne, miss Harriet Martineau.

Filologija. Poważne studyja w dziedzinie filologii klasycznéj, rozpoczęte w XVI w., wydały następnie świetne owoce w pracach takich uczonych, jak: Maittaire, Toup, Barker, Baxter, Bentley, Gatacker, Gale, Hudson, Creech, Wakefield, Dodwell, Pearce, Hearne, Clinton, Barnes, Clarke, Johnson, Musgrave, Parr, Blomfield, Dobrce, Monk, Knight, Arnold i Donaldson. Anglicy to, europejskiéj nauce rozwarli wrota starożytnéj Hellady. W czém podróżnicy, wspierani przez poselstwo angiel. w Konstantynopolu, z pismami starożytnych Greków w ręku, ważne poczynili na miejscu spostrzeżenia ze względu na sztukę, geografiję i topografiję, a rezultaty swych badań w niezmiernie kosztownych złożyli dziełach. Dziś jeszcze, mimo wszelkich napadów na studyja klasyczne, praktyczni Anglicy z zapałem się im przecież poświęcają. W ostatnim *np.* dziesiątku lat wyszły aż 3 tłumaczenia Iliady i kilka przekładów Horacego. W nowszych zaś czasach, rozbudzone zamiłowanie do studyjów nad językami oryjentalnymi, zawdzięczać głównie należy Anglikom, którzy tak oddzielnie jako też wspólnémi siłami, skoncentrowanémi w „*Asiatic society*", wiele na tém polu zdziałali, (ob. Wschodnia literatura i języki)— Lingwistyka porównawcza, dla któréj interes obudził w Angli swémi dziełami: „*Lectures on the science of language*" i „*Chips from a German workshop*" Niemiec Max Müller, znajduje gorliwych uprawiaczy w osobach Cox'a (*Mythology of the Aryan nations*") Farrax'a („*Chapters on language*", „*Families of speech*") i innych.—Z prac starożytniczych cenią: Sir John Lubbock'a „*Pre-historyc times*" i Stephensa „*Old Northern Runic monuments of Scandinavia and England*" obie z ostatniego dziesięciolecia.

Pod względem *nauk przyrodzonych* Arystoteles, nie zawsze zrozumiany, był do XVI wieku źródłem wszystkich wiadomości; na tle téj pomroki odbija tylko słabo Roger Bacon; istotny atoli początek odrodzenia się nauk w A. (i w znacznéj części w całéj Europie) dał Bacon Werulamski, twórca metody doświadczalnéj badania przyrody. Król. towarzystwo nauk w Londynie wiele się do rozwoju różnych gałęzi tych nauk przyczyniło; od r. 1665 wydaje ono słynny swój organ „*Philosophical Transactions*". Odkąd genijalny Newton położył podstawy umiejętnéj filozofii natury, nauka w A. zawsze pierwszorzędnych miała przedstawicieli, których możemy tu wymienić nazwiska; w *fizyce* Gilbert, Hawksbee, Pristley, Gray, Watson położyli podstawy nauki o elektryczności, Leslie (prawa promieniowania ciepła) Herschel i Brewster w optyce, niedawno zmarły Faraday, Tyndall, Thompson są wyrazem dzisiajszego stanu fizyki w A. Przedstawicielami *astronomii* w A. są: Wollaston, Maskeline, Pout, Ferguson, Bradley, Herschel, Biddel, Airy—można też wymienić panią Sommerville. Podstawą postępu tych gałęzi nauk był rozwój *matematyki*,—oprócz Newtona, wynalazcy rachunku różniczkowego, z dawniejszych występują: Harriot, Nepper, Walis, Barrow, ze współczesnych Hamilton, Salmon i wielu innych. W A., jako kraju przedewszystkiem przemysłowym, *chemija* najgorliwiéj jest opracowywaną, dosyć przytoczyć nazwy takie jak Cavendish, H. Davy, Dalton, Turner, Daniel Faraday, Th. Tompson, Graham, Roscoe. W *botanice* zajmowano się głównie częścią opisową, mało zrobiono dla części jéj fizyjologicznéj, za to zaleca się ta gałęź literatury ang. istotnie wspaniałemi dziełami z botaniki opisowéj, już to florami pewnych krajów, już monografijami: Soverby (*flora angiel.*) Wallich, Horsfield, Lambert, Roscoe, Bentham i w. i. Również wspaniałemi dziełami zaleca się *zoologija*: Latham, Ellis, Gould, Smith i t. d. Owen jest pierwszorzędnym anatomem porównawczym. Pomijając zresztą, cały zastęp znakomitych badaczy, przypominamy Darwina, jako prawdziwego twórcę nowego kierunku w téj nauce. *Mineralogija i Geologija* znalazła w ostatnich czasach znakomitych przedstawicieli, którzy nietylko A., ale i wiele innych krajów pod względem geognostycznym ściśle zbadali, jak Buckland, Murchison, a zwłaszcza Lyell, który uzasadnił pojęcie o stopniowém rozwijaniu się ziemi, bez kataklizmów biblijnych. *Medycyna* angielska długo niewyrównywała rozwojowi jéj w innych krajach; najważniejsze odkrycie naukowe jest Harvey'a, wyjaśnienie krążenia krwi; wśród długo występujących empiryków, zaniedbujących wszelką teoryją, odznacza się tylko postać Sydenhama, który med. z wielu przesądów oczyścił. W nowszych czasach występują: Hunter, Cruikshank, Monro, Bell, Brolon, Abercrombie, Abernethy, Couper, Grant, Clark, Todd, Scudamore, Johnson, Combe.

Podróżopisarstwo. Żaden naród nie posiada tak bogatéj literatury podróżniczéj, jak Anglicy. Nie ma może zakątka ziemi, któregoby nie zwiedzili. Ross, Parry, Franklin, Back, Richardson, Penny, M'Clure i t. d. podróżowali do bieguna północnego; Wedell, Biscoe, Ross i Crozier do bieguna południowego; Mungo Park, Denham, Clapperton, Harris, Livingstone, Burton, Grant, Speke, Baker i t. d. zbadali wnętrze Afryki; Beechey, Wilson, Belcher, Darwin, Malpole, i inni ocean Indyjski; Mitchell, Sturt, Eyre, Stanley, Strzelecki, Woods i t. d. kontynent australski; Keppel, Brooke, Lowiosborn archipelag Indyjski; Hamilton, Murray, Morrynt, Pawer, Trollope, Dickens, Beaufort, Ainsworth, Abbot, Bawring i wielu innych Amerykę; Palgrave Arabiję; Layard i Rawlinson pomniki starożytnéj Niniwy.— Z najnowszych dzieł, chciwie są czytane H. Dixon'a: „*The Hoby Land*", „*New America*", „*Free Russia*" i Sir Karola Dilke'go „*Greater Britain*".

Filozofija; do XVII w. panuje w Anglii, podobnie jak w reszcie Europy scholastyka; cały ten czas zajęty jest sporami nominalizmu i realizmu. Przedstawicielami ostatniego są: Anzelm Kanterburyj-

ski i Jan Duns Scotus, pierwszego zaś Wilhelm Occam. Dopiero z początkiem XVII w. poczyna się nowy zwrot w filozofii, wywołany przez Bakona Werulamskiego, twórcę metody indukcyjnéj. Odtąd filozofija angielska staje się empiryczną, najgłówniej szym jéj przedstawicielem jest Jan Loke, którego prace mają na celu wykryć źródło i granice wiedzy naszéj. U Berkleej'a filozofija przybiera formę idealizmu, u Hume'a zaś skeptycyzmu, przeciwko któremu występuje Reid. Filozofija ostatniego rozszerzyła się głównie w Szkocyi, staraniem Dugalda Stewarta. W Anglii zaś upowszechniła się najwięcéj, nauka Loka. Oprócz wymienionych tu, głównych przedstawicieli różnych kierunków, pracowali nad filozofiją moralną, przez którą należy w ogóle rozumieć filozofiją ducha ludzkiego: Brown, Addisson, Sticle, Chesterfield, Paley, Gisborn, Makintosh, Whewell, Mill i inni. Co do wymienionych tu osób, patrz szczegółowe artykuły.

Angielska skóra, mocna i zbita materyja bawełniana, najczęściéj biała, używana na spodnie, kamizelki i t. p.

Angielska sól albo *sól gorzka*, siarczan magnezyi (ob. Magnezyja). Solą angielską zowią także mięszaninę 1 cz. salmiaku i 2 cz. wapna gryzącego, zwilżoną małą ilością wody; amonija wywiązująca się z téj mięszaniny, służy do cucenia osób omdlałych.

Angielska sztuka. Umysł angielski, głównie do praktycznego wykształcenia zwrócony, nie dozwolił nigdy Anglikom zająć wydatnego stanowiska w rzędzie narodów pielęgnujących sztuki piękne. Najważniejsze zasługi położyli anglicy w *budownictwie*. Po ciężkich, bo ciężko pomyślanych a grubo wykonanych, budowlach z czasów anglosaxońskich, zjawił się w Anglii po podboju normandzkim (1066), systemat bazylik sklepionych i utrzymał się do téj chwili (1174), kiedy Wilhelm z Sens, architekt katedry w Canterbury, wprowadził właściwy styl gotycki. Styl ten, wkrótce zapanował przeważnie na ziemi angielskiéj i przybrał właściwe sobie cechy, które go jako *styl angielsko-normandzki*, widocznie od budowli gotyckich stałego lądu odróżniają. Budowle téj epoki, noszą na sobie piętno, potęgi i dumy; w masie ciężkie, w szczegółach bogato uczłonkowane, odznaczają się pstrą rozmaitością; przykładem tego jest kościół katedralny w Norwich, wzniesiony w XII w.; około połowy zaś tego stulecia, występuje w Anglii styl germański, zrazu tylko w ornamentach. Obok stylu francusko-germańskiego, trzymającego się nieokrzesanéj formy zasadniczéj, ukazuje się w stylu angielsko-germańskim wykształcenie i ciężkość form szczegółowych; charakterystyczną jego cechą jest znaczna długość, rzadko mu wystarcza jedna nawa poprzeczna, a od strony wschodniéj przyczepianą bywa tak zwana kaplica dla dam (*lady chapel*). Wewnątrz są lekkie grupy filarów, arkady bogato członkowane, a na frontach przeładowane przepychem i najczęściéj nieodpowiedniemi dekoracyjami. Za to budowa zamków w Anglii, w swoim rodzaju doskonała, pod niektórymi względami korzystnie oddziałała na budowę kościołów. Najlepszym przykładem stylu angielsko-germańskiego są katedry w Salisbury (1220—58); i Yorku. Po wojnach róży czerwonéj i białéj, wyrobił się świecki styl gotycki, ze swoją malowniczą powagą, czém szczególniéj odznaczają się wnętrza przedsionków po zamkach, domach wiejskich i kolegijach, oraz urządzenie pułapów. W końcu XVI w. gust włoski opanował Angliję, a jego pomnikami są kościoły ś. Pawła i ś. Szczepana w Londynie. Wreszcie pod koniec XVIII w., kiedy klasyczność wszędzie brała górę nad stylem rokoko, Anglija także poszła za powszechnym ruchem; styl grecki, wbrew wszystkim warunkom klimatycznym, znalazł tu obszerne zastosowanie, jak o tém przekonywają dzieła architektoniczne Roberta Smirke, Jerzego Maddot i innych, chociaż w ostatnich już czasach znowu wszedł w użycie świecki styl gocki, (co widzimy w nowych gmachach parlamentu wystawionych przez Barry'ego). Nowsza sztuka budowicza głównie rozwinęła się w gmachach praktycznéj użyteczności, i dowiodła jawnie, co Anglija na tém polu wykonać może. Pałac kryształowy Wystawy Powszechnéj (1851), wzniesiony w krótkim czasie ze szkła i żelaza, najświetniejszym jest tego przykładem.

W *rzeźbiarstwie* aż po koniec wieków średnich, Anglija nader małe położyła zasługi i dopiéro na schyłku w. XVIII, wywołał Flaxman pewne życie na polu plastyki, chociaż i on nie zdołał nadać sztuce prawdziwego, idealnego kierunku. Prace jego uczniów i następców, jak: Chautrey'a, Westmacotl'a, Wyat'a, Carew'a i innych, głównie tylko odznaczały się w portreturze rzeźbiarskiéj.— W *malarstwie* prace anglików także nie wskazują nic uderzającego; pewna samoistność téj sztuki zaczęła się, dopiéro wtedy rozwijać, kiedy z jednéj strony Hogarth (1697—1764), wystąpiwszy przeciwko wprowadzonemu przez Thornhilla zamiłowaniu we francuskich obrazach historycznych, stworzył na zasadzie surowego realizmu nowy rodzaj moralno humorystyczny, z którego późniéj wyrosł tak bogaty karykaturalny rysunek angielski, z drugiéj zaś Joshna Reynolds ustaliwszy tak zwaną angielską szkołę malarstwa, podniósł szczególniéj koloryt, i jako prezydent nowo urządzonéj, (1768) Akademii Sztuk, utorował drogę historycznemu malarstwu, którego najlepszym przedstawicielem jest B. West (1738—1820). Pejzażowi dał początek Klaudyjusz Lorrain; pierwszym mistrzem w tym rodzaju był Wilson, za którym nowszymi czasy poszli Turner i Lee. W malarstwie rodzajowém odznaczył się Castlake; jako malarz zwierząt wsławił się Landseer, jako malarz architektoniczny Roberts, zaś jako malarz portretowy Lawrence. Dawid Cor i liczni jego następcy, uczynili malarstwo akwarelowe przedmiotem powszechnego zamiłowania w Anglii.

Rytownictwo dosięgło w Anglii znakomitego stopnia doskonałości, chociaż niektóre gałęzie onego, jak miedzio i drzeworytnictwo stały się niejako gałęzią przemysłu. Co do piérwszego, sposób zwa

ny Mezzotinto, używany przez White'a, miał w Benijaminie i Walentym Green, w Sherwinie i Carlom prawdziwych mistrzów. Inni znakomitsi sztycharze angielscy są: J. Smith starszy, Hogarth, Strange, Sharp, Woolett, Kath, Prestel i inni, do których przyłączyć należy w nowszych czasach: Landseer'a, Freeman'a, Burnet'a, dwu Findów, Fox'a, Cagleheart'a Lewis'a Rolls'a i innych. Rytownictwo na stali, które w Anglii rzeczywiście początek wzięło (1820), doszło w ręku Karola Heath dzisiejszéj doskonałości; drzeworyt zaś, wskrzeszony w zeszłém stuleciu pod wpływem praktycznego zmysłu Anglików, podniósł się pod rylcem Johna Bewick i jego szkoły do tego wykończenia, na jakiém go dzisiaj widzimy. Do tego tak znakomitego postępu przyczynili się także nie mało: Haroey, Resbit, John Jackson, Laudells, a ostatnimi czasy prócz Johna i Karola Thompson, prawdziwych mistrzów w swoim zawodzie, Orrin Smith, Powis, Andrew, Best, Folford, Slader, Williams, Stolhard i inni. Organem miłośników sztuki i artystów jest od 1839 „*Art Journal.*“ Porów. Allan Cunningham „*Lives of British paintres, sculptors and architects* (5 t. Lond. 1829); Passavant „*Kunstreise durch England und Belgien*“ (Frankf. 1833); Waagen „*Kunstwerke und Künstler in England*“ (2 t. Berl. 1837—38); tegoż „*Treasures of art in Great Britain*“ (3 t. Lond. 1854—56).

Angielska Wschodnio-Indyjska Kompanija, ob. Indyje Wschodnie.

Angielska ziemia, *terra angelica*, toż samo co *angielska czerwień* (ob.).

Angielski herb, w astronomii tak się nazywa konstellacyja Liry. A. h. ob. Wielka Brytanija

Angielski język. Zanim język angielski doścignął obecnego wykształcenia, przeszedł w biegu czasu kilka faz rozwoju, a każda wycisnęła na nim swe piętno.—Narzecza plemion celtyckich *kymryckie* w Anglii i Wallii, a *gaelickie* w Szkocyi i Irlandyi są pierwotnym gruntem, na którym wyrosła dzisiajsza mowa Anglików. Z przybyciem do Anglii Rzymian, język *łaciński* używany w sądach i kolonijach, pozostawił dość znaczne między celtycyzmem ślady. W połowie V w. plemiona germańskie Anglów i Saxonów, przybyłe z nad Baltyku, tuziemnych Celtów częścią wytępiły, częścią wyparły w góry, a język ich *anglosaxoński*, stał się pod koniec VI w. językiem krajowców w całéj Anglii z wyjątkiem Kornwallii i Devonu. Zaprowadzone równocześnie chrześcijaństwo, znowu wniosło z sobą nieco elementu łacińskiego; językiem kościelnym wszakże był anglosaxoński, a od VII i VIII w. obok łacińskiego był także językiem literatury. Żywioł germański przez napady i osiedlenie się Duńczyków (780 — 1016), pokrewnym wzmocniony pierwiastkiem, większéj jeszcze nabrał mocy. Podbój normandzki (1066), siłą miecza wprowadził język *francuski*, uczyniwszy go organem dworu, szlachty i literatury. Lud zachował w czystości, narodowe narzecze anglosaxońskie. Pod koniec XIII w., skutkiem wzajemnego oddziaływania i zlewania się dwu tych narzeczy, powstaje język *mięszany*, zwany *staro-angielskim*, który począł się szybko upowszechniać nawet między szlachtą a za Edwarda III (1327—77), stał się panującym i na dworze i w całym narodzie, tak że na schyłku XIV w., element francuski zupełnie został z Anglii wyparty. Pod piórem Chancera, jego współczesnych i następców język angielski wyrobił się już, na język piśmienny, a za Henryka VIII przybrał już taką postać, jaką posiada obecnie. Tym sposobem wykształcony język, rozwijając się daléj, dla wyrażenia nowych idei zapożyczył się u Francuzów i Włochów; w sztuce i umiejętności znać wpływ literatury klasycznéj, a w handlu i przemyśle zbogacił się nabytkami językowymi wszystkich narodów. Prosty w tworzeniu wyrazów, łatwy w budowie gramatycznéj, trudnym jest tylko w wymowie; ta ostatnia trudność czuć się nawet daje samemu Anglikowi, skutkiem czego powstało mnóstwo ortoepistów między którymi Walker i Busehmann najznakomitsi. Pośród narzeczy ludowych najcelniejsze szkockie; posiada ono własną dawniejszą i nowszą literaturę, a od końca XV w. było przez pewien czas używane w parlamencie; najlepiéj je obrobił Jamieson. Celniejsze dzieła dotyczące języka angielskiego, są: Halliwella: „*Dictionary of arcaie and provincial words*“ (2 t. Londyn 1858); Wright'a „*A dictionary of absolute and provincial English*“ (2 t. Londyn 1857). Z licznych gramatyk jakie od czasów Bullokar'a (1856), w saméj Anglii się pojawiły, najlepsze znalazły przyjęcie: Johnson'a, Bailey'a, Lowth'a, Sheridan'a, a szczególniéj Murrey'a (od 1795), żadna przecież z nich, ani nawet Brown'a „*Grammar of English grammars*“ (Boston 1851), nie odpowiada wyższym wymaganiom naukowym. Pod względem słownikarskim godnemi wzmianki są: Johnson'a „*Dictionary*“ (2 t. Londyn 1755); słownik nowo opracowany przez Todda (4 tomy Londyn), który ma wartość klasyczną; oprócz tych ważne są: „Słownik Richardson'a (2 t. Londyn 1835 i 1860), Wobster'a (Nowy York); Worcestera (1846). Z polskich dzieł pomocniczych do nauki języka angielskiego zaledwie kilka wymienić możemy: X. Antoniewicz „*Gramatyka języka angielskiego* (Wilno 1788); Haustein „*Sposób łatwy uczenia się czytać podług reguł Sherdana i Walkera* (Wilno 1806) i *Wypisy Angielskie* (Wilno 1813); Krystyn Lach-Szyrma „*Wypisy Angielskie ze słownikiem*“ (Warsz. 1828); „*Zasady języka angielskiego*“ przez Bull'a (Warszawa 1849); „*Gramatyka języka angielskiego* (Berlin 1853). Starannie opracowanym jest *Słownik Angielsko-Polski i Polsko-Angielski*, wydany nakładem Behra w Berlinie 1852.

Angielski klucz, narzędzie do wyrywania zębów.

Angielski kościół, ob Anglikański kościół.

Angielski metal, odmiana mosiądzu, złożona z 81,5% miedzi i 10,5% cynku, barwy białéj, używa się na nakrycia stołowe.

Angielski plaster, czarna lub cielista kitajka jedwabna, powleczona roztworem karuku (ob.) z jednej strony a z drugiej skropiona tynkturą benzoeso-

wą. Plaster taki, używany jest do pokrywania lekkich ran i skaleczeń.

Angielski pot, tak nazwano w Anglii chorobę, która 1485 w bitwie pod Basworth wybuchła, a która obok innych symptomatów jak ogromnego osłabienia, drżenia, bicia serca, uczucia strachu objawiał się gwałtownemi potami. Dotykała szczególniej młodych i silnych ludzi, trwała od 1 do 3 dni i prawie zawsze kończyła się śmiercią. Taż sama choroba grasowała jeszcze w Anglii 1506 i 1517 a 1528 rozszerzyła się na Niemcy, Hollandyją, Skandynawiją i Polskę. Po XVI wieku, choroba ta nie powróciła, choć postrzegano epidemije z podobnymi nieco objawami. Por. Hecker. „*Der Englische Schweiss.*" 1854. Türk. „*De la suette miliaire.*" 1841. Sabatier. „*Lettre sur une epidemie de suette vésiculaire.*" 1851.

Angielski róg, instrument muzyczny dęty, drewniany, podobny do zgiętéj oboi, dziś mało używany.

Angielski teatr, Historyja teatru poczyna się w Anglii, podobnie jak we wszystkich innych krajach misteryjami (*Miracle plays*, *Miracles*) i moralami (*Moral plays*), do których dodać jeszcze należy "*Interludes*„ t. j. dramatyzowane sceny z życia praktycznego. Połączenie tych ostatnich z przedstawieniami moralnemi, wprowadziło na scenę około połowy XVI w., pod wypływem starożytnego dramatu, prawidłową komedyję i tragedyję, po których za czasów Elżbiety sztuka dramatyczna w genijusza Shakspeara najwyższego dosięgła szczytu. Około tegoż samego czasu (od 1575), powstały stałe teatra chociaż sztuka dramatyczna po większej części, była tylko uprawianą przez wędrowne trupy aktorów (bez kobiet). Sztuka ta ciężkim została dotkniętą ciosem, kiedy podczas rewolucyi purytańskiéj, wszelkie przedstawienia sceniczne surowo zabronione i wszystkie teatra przez lat 13 aż do 1660, zamknięte zostały. Karol II, wydał wprawdzie dwa przywileje celem utworzenia trup aktorskich, jeden dla Williama Davenant, który objął kierunek teatru książęcego w Lincolns, drugi dla Henryka Killigrew do teatru królewskiego, w Drurylane, jednakże, mimo gorliwych usiłowań obu artystów na polu dramatycznéj poezyi, scena angielska widocznie zaczęła upadać. W chwili, kiedy Dryden dla uciechy dworu komponował sztuki tragiczno-bohaterskie, pełne nienaturalności i przesady, najlepsi i najgorliwsi o postęp dramatycy owego czasu nie zdołali się uchronić, od błędów i nadużyć swego przewodnika. Niemoralność przedstawień scenicznych, od czasów Karola II aż do Anny, rozszerzała się coraz zgubniéj. Lubo późniéj nieco tragedyja (Addison), w szlachetnéj treści i dążności moralnéj zjednała sobie pewne stanowisko, jednakże sztuka w ogóle nie podniosła się bynajmniéj. Toż samo powiedzieć musimy o późniejszych i najnowszych czasach, chociaż znakomita liczba poetów z większém lub mniejszém powodzeniem pracowała usilnie, nad zaopatrzeniem potrzeb sceny angielskiéj. Już od czasów Karola II, kiedy opera większych zaczęła doznawać względów, a którą Dryden głównie ustalił, zmniejszył się smak i upodobanie w dramacie poważnym. Po Jakóbie Quin, najznakomitszym artyście pierwszéj połowy XVIII w. rozpoczęła się nowa era, dla sceny angielskiéj w osobie wielkiego artysty Garrick'a (ob.); do celniejszych jego współczesnych naśladowców należą; Foote, Macklin, tudzież artystki Maryja Cibber i Katarzyna Cliwe. W ostatnich latach tegoż stulecia i pierwszych czasach naszego wieku odznaczyli się świetnie: Cooke, John i Jerzy Kemble, tudzież ich siostra Sara Siddons. Obecnie Phelps i Keen, uważani są za najznakomitszych aktorów tragicznych, zaś Murdoch i Robson za najcelniejszych artystów wyższéj komedyi. Oprócz Collier'a (ob.), towarzystwo shakspearowskie położyło ważne zasługi dla teatru angielskiego.

Angielski trank, ob. Arnica.

Angielski werniks, albo **lakier**, ob. Werniksy.

Angielskie historyczne towarzystwo, zawiązane zostało 1836, w celu zbierania i krytycznego wydania starych kronik, żywotów świętych, rozpraw synodalnych, listów, bull papieskich i wszelkich najdawniejszych pomników literackich.

Angielskie kolonije ob. Wielka Brytanija.

Angielskie monety. W Wielkiéj Brytanii podstawą rachunków jest funt szterling; funt st. (lirre) dzieli się na 20 szylingów, szyling=12 pensów, pens=4 farthingi. Funt szterling wart jest 6 rsr. 18, 9 kop. do 6 rsr. 33 kop. Suweren (sovereing) jest monetą złotą=1 funt. st. Dawniéj były w obiegu gwinee; 1 gwinea=21 szyl. Monety srebrne są korony (crowns) (=1 rs. 45,3 k.) po 5 i półkorony po $2^1/_2$ szyl. sztuki 2, 1 i $^1/_2$ szylingowe, sztuki po 3, 2, $1^1/_2$ i 1 penny; miedziane 1 penny, półpenny i farthingi.—**Miary długości.** Jednością miar długości jest Yard, mający 3 stopy (foot), Yard =914,35 milimetra,=1,59 łokcia warsz.=3 stop. rossyjskim. Mila angielska prawna=5280 stóp ang., mila zwyczajna=5000 stóp ang. Mila ang. morska zawiera 6075,739 stóp ang.; mila geograficzna= 4,6028 milom ang. prawnym czyli 4 milom ang. morskim.—**Miary powierzchni**, jednością ich jest mórg ang. (acre of Land),=0,37 desiatyny,= 0,722 morga.—**Miary objętości**, jednością ich jest Imperial Gallon,=277,274 cali ang. sześciennych, =4,54 kwarty. W handlu zbożowym używanym jest kwarter=64 gallonom, czyli prawie 2,27 korca warsz. Łaszt ang. = 10 kwarterom. Beczka używana za miarę płynów, zawiera 252 gallonów, czyli prawie 1145 kwart warsz.; beczka piwa angielskiego (ale), ma 192 gallonów, zwyczajnego 216 gallonów; ankier wódki zawiera 10 gallonów.— **Wagi** są dwojakie; jedne do ważenia metali, drogich kamieni i materyjałów aptecznych, których jednością jest Imperial-troy pound (funt), drugie handlowe do ważenia wszystkich towarów, których jednością jest funt avoir-du-poids (pound). 1 Troyfunt dzieli się na 12 uncyj, 240 penny, 5760 granów,=373,24 gramów=0,92 funta warsz.=0,91 funta ross. Funt handlowy (avoir du poids) dzieli się na 16 uncyj, 256 drachm, 768 skrupułów i 7680

granów.=453,59 gram.=1,12 funta warsz.=1,11 funta ross. Centnar (Hundredweight) dzieli się na 4 kwartery po 28 funtów, więc równy jest 125,44 f. warsz. czyli 124,32 f. ross. Beczka wagi (Ton) ma 20 centnarów ang., 1 kamień (stone) liczy się wszędzie po 14 funtów.=144 funtów avoir du poids czynią 175 troy-funtów. Do ważenia wełny używają w Anglii łasztu: 1 łaszt ma 12 worków i waży 156 pod; 1 pod ma 14 funtów; paka wełny waży 240 funtów avoir du poids.

Angielskie prawodawstwo. Prawo angielskie tém się głównie od innych odróżnia, że prawo rzymskie z wyjątkiem spraw małżeńskich i testamentowych w sądach duchownych załatwianych, nigdy nie zyskało w Anglii powszechnego uznania. Anglija dotychczas nie posiada zupełnego kodexu, a cały rozwój systematu prawa pozostawiony jest w tym kraju głównie orzeczeniu sędziego; niektóre tylko pojedyncze, ważniejsze punkta są wyraźnemi prawami określone. Angielski więc systemat prawny opiera się na dwojakiéj podstawie: to jest na prawie powszechném, zwyczajowém (Common law), t. j. prawie jakie się w praktyce sądów, jako sądów naturalne i uznane rozwinęło tudzież na prawie postanowioném (Statute law) zawartém w wyraźnych nowszych ustawach, wydanych przez parlament. Najważniéjszem dziełem o prawodawstwie angielskiem jest W. Blackstonea: „*Commentarie on the laws of England*".

Angielskie sądownictwo, tak jak wszystkie instytucyje angielskie wyrobiło się historycznie, dla tego próżném byłoby szukanie tam takiéj systematyczności organizacyi sądowych, jaką znajdujemy na stałym lądzie.—Sądy angielskie możnaby rozdzielić na niższe i wyższe. Do pierwszych należą: *Sędziowie pokoju* (justices of, the peace), którzy mają atrybucyje w sprawach cywilnych i kryminalnych.—Wyrokują oni albo pojedyńczo albo zgromadzeni w pewnéj liczbie. Zgromadzenia ich są dwojakie; kwartalne *quartes sessions* i małe (*petty sessions*).—Do niższych sędziów należą także w 1846 roku zaprowadzone dla spraw cywilnych w liczbie 60, *sądy okręgowe* (circuit-courts v. county courts). Sądy te składają się z jednego sędziego, płatnego przez rząd, podczas gdy sędziowie pokoju pełnią ob owiązki bezpłatnie. Na żądanie stron, mogą i w tych sądach wezwani być przysięgli. Wyższe władze sądowe są: **Trybunał krajowy** dla spraw cywilnych (Court of comorm pleas) *Trybunał nadworny* (Court of kings v. Queen's bench) do spraw cywilnych i karnych i sąd skarbowy (Court of Exchequer). Każdy z tych sądów złożony jest z najwyższego sędziego, (Chief justice) i czterech radców (puisne judges). Sędziowie wyżsi ogromnie płatni, wybierani są z najlepszych prawników i niemogą być z miejsca usuwani. Najwyższą instancyją apelacyjną jest Izba wyższa (Lordów). Oprócz tego, Anglija wyrobiła sądy przysięgłych, które stąd rozpowszechniły się i na stałym lądzie.—Przysięgli są dwojakiego rodzaju: albo *wyrokujący* (petty jury), wtedy są zgromadzeni w liczbie 12 i muszą głosować jednomyślnie, pod przewodnictwem jednego z członków wyższych sądów, objeżdżających w tym celu co 6 miesięcy, 8 okręgów sądowych na które dzieli się Anglija; albo *oskarżający* (grand jury), i wtedy zgromadzeni w liczbie 23 decydują prostą większością głosów o tém, czy należy obwinionego oddać pod sąd lub nie.

Angielskie rolnictwo. Od czasu kiedy A. Thaer w dziele swoim„ *Einleitung zur englischen Landwirthschaft*" wykazał prawdziwy stopień doskonałości A. r., stało się ono wzorem dla całego świata. Podstawą płodozmianu A. r. jest system norfolkski, czteropolowy, który zamieniono na płodozmian pięcio lub sześcio polowy. Obfitość paszy, zwiększona hodowla bydła, i zużytkowanie ogromnéj ilości nawozów, dokładne spulchnianie roli, oczyszczanie zasiewów z chwastów, (do czego służą grace konne, extyrpatory, skaryfikatory), udoskonalona budowa pługów, bron, używanie powszechne siewników, rozpowszechniona uprawa rzędowa—są to cechy A. r. Najświetniejszą jednak stroną gospodarstwa wiejskiego w A., jest hodowla *zwierząt domowych*, słynne są konie angielskie (pełnéj krwi i pół krwi); bydło rogate (rasy Dewońska, Alderneyska najprzedniejsze, Horefordska lub krótkoroga najpospolitsza); owce więcéj hodowane dla mięsa niż wełny; w całéj Wielkiéj Brytanii liczą ich do 35 (według niektórych do 60) milijonów sztuk; słynne są daléj świnie angielskie, hodowla drobiu nie jest na wysoką skalę prowadzona, pszczolnictwo rozpowszechnione. Własność ziemska znajduje się tu w szczególnych stosunkach. Właścicieli ziemskich jest rzeczywiście niewielu, a ci po większéj części, puszczają w dzierżawę swoje grunta. Znakomity i niezmiernie korzystny wpływ wywierają na gospodarstwo liczne, po całym kraju rozprzestrzenione towarzystwa rolnicze i urządzane przez nie wystawy zwierząt i płodów rolniczych, tudzież udzielane przez pomienione towarzystwa nagrody. Celniejsze dzieła o rolnictwie angielskiem są: Schweizer „*Darstellung der Landwirthschaft Grossbritaniens*". (Lipsk 1838 dwa tomy); „*Kodex rolnictwa i zarazem uwagi dotyczące ogrodów, sadów lasów i plantacyi*, przekład z angielskiego (Warsz. t. I 1849 t. II 1856). Seltegast „*Landwirthschaftliche Reise in England*" (Wrocław 1857).

Angielskie panny, Pobożna angielka Maryja Ward założyła około 1620 w Gravelines w Niderlandach klasztor, dla swoich katolickich współrodaczek, poświęconych wychowaniu dziewcząt. Zgromadzenie przyjęło regułę ś. Klary, a następnie miało jeszcze oddzielne własne klasztory w Saint-Omer i w Monachijum. Zatwierdzone bullą Klemensa XI. 15 Czerwca 1703, rozszerzyło się szczególniéj na Zachodzie, gdzie liczy około 500 osób. Wstępujące do niego panny nie są właściwie zakonnicami, nie zostają bowiem pod klauzurą, ani wykonywają ślubów uroczystych, czynią tylko roczne lub 3 letnie śluby czystości, posłuszeństwa i ubóstwa;

Angielskie ziele, ob. Eugenia.

Angielsko-niemiecka legija, był to korpus niemiecki w służbie angielskiéj w latach 1803-1814,

powstały z armii hanowerskiéj, pobitéj 1803 przez Francuzów, zwerbowany przez podpułkownika Decken i składający się z 12,000 ludzi. W r. 1815 został rozwiązany, a znaczna część legii wstąpiła znowu do armii hanowerskiéj.

Angiellowicz (Antoni), arcybiskup metropolita lwowski obrządku gr. kat. ur. 1756 r., pobierał nauki najprzód u jezuitów lwowskich, następnie w Wiedniu, skąd wrócił do Lwowa 1780, jako profesor seminaryjum. W kilka lat późniéj został rektorem tegoż seminaryjum, kanonikiem katedralnym, lwowskim, asesorem konsystorza, profesorem teologii i rektorem akademii, a nareszcie 1796 biskupem przemyślskim. Przy wznowieniu metropolii ruskiéj w Galicyi, powołany został na pierwszego metropolitę i arcybiskupa lwowskiego 1806. Biblijoteka tamecznéj kapituły zawdzięcza mu znakomity dar złożony z 8,000 tomów; umarł 1814. Napisał: „*Uwagi patryjoty austryjackiego nad niektórymi artykułami gazet zagranicznych*" (Lwów 1809) i tłumaczył „*Kto jest stroną zaczepiającą: Austryja czy Francyja*" (Lwów 1805).

Angilbert lub **Engelbert** (święty), minister Karola W., którego córkę Bertę miał za żonę. Zniechęciwszy się późniéj do świata, wstąpił do zakonu za zgodą żony i teścia; umarł opatem klasztoru benedyktynów w Centulle 814. Lubił nauki, a zwłaszcza poezyję i dla tego cesarz nazywał go swoim Homerem. Pamięć jego obchodzą 18 Lutego.

Angilram lub **Ingelram**, biskup Metz od 790—791. Miał przywieść z Rzymu 785 zbiór dekretalijów (*Capitula Angiltrammi*), dany mu przez papieża Adryjana I, a przypisywany przez niektórych krytyków pseudo-Izydorowi.

Angina, zapalenie błony śluzowéj albo podśluzowéj gardła. Zapalenie błony śluzowéj bywa tu, jak w każdem innem miejscu: kataralne, krupowe i błonicowe; może ono zajmować błonę całego gardła albo niektórych tylko jego części (A. migdałkowa). A. *catarchalis* zapalenie kataralne (ob. Katar) bywa ostre albo przewlekłe; często towarzyszy chorobom żołądka; wywołują je podrażnienia miejscowe np. spirytusem (katar u pijaków), zaziębienie, choroby ogólne najczęściéj szkarlatyna. *Ostre* występuje z niewysoką gorączką, chory czuje ból gardła, zwłaszcza przy połykaniu, utrudnione, czasem niemożliwe połykanie i mowa z odcieniem nosowym, zależą od utrudnienia ruchów mięśni gardzieli. Przez rozszerzenie procesu na sąsiednie organy powstaje obłożenie języka, smak nieprzyjemny, ból kłujący w uchu. *Przewlekłe* zapalenie powoduje potrzebę częstego chrząkania, niewielkie swędzenie, małą zmianę głosu, utrudnione nieco połykanie i tym podobne objawy słabego natężenia ale dokuczliwe, przez swoją uporczywość.—Przy ostrym katarze gardła ochrania się je tylko od podrażnień, okłada się szyję ciepłą albo też w zimnéj wodzie zmoczoną chustką, gardło tuszuje się lapisem i t. d. Po kilku dniach choroba kończy się wyzdrowieniem; w leczeniu kataru chronicznego, najważniejszą rolę gra lapis i środki ściągające. — Przy chorobie syfilitycznéj (ob. Syfilis), jako jeden z pierwszych jéj objawów występuje katar gardzieli, rozwijający się zwolna, bez wyraźnych przyczyn, opierający się miejscowemu leczeniu; jakkolwiek w istocie od zwyczajnego kataru nie różni się wcale, nosi on nazwę A. *syphilitica*.— A. *crouposa*, bezporównania rzadsza, prawie nigdy jako choroba pierwotna, zdarza się najczęściéj przy krupie krtani (ob. Krup) i przy szkarlatynie, czasem przy tyfusie i tym podobnych chorobach. Nie różni się ona od krupu na innych błonach śluzowych,objawy podobne do objawów silnego kataru, choć często mało wydatne wśród ogólnéj choroby.—A. *diphtheritica* (błonicowa) zdarza się prawie wyłącznie przy szkarlatynie i dyfterycie epidemicznym. — Zapalenie tkanki podśluzowéj zajmuje najczęściéj migdałki (A. *tonsillaris*, *Amygdalitis*); wywołać je mogą te same przyczyny, które sprowadzają katar; ostre prowadzi do zropienia (ob. Ropa), przewlekłe do przerostu migdałków. Przy ostrym objawy dla ostrego kataru opisane dosięgają b. wysokiego stopnia, dołącza się do nich silna gorączka, duszność, ból głowy i t. d., po kilku dniach sprawa kończy się wyzdrowieniem; utworzona ropa wylewa się po pęknięciu ropnia. Proces przewlekły prowadzi do przerostu migdałków, skąd mowa nieco utrudniona, czasem lekka duszność i przykre uczucie w gardle. Ostre zapalenie leczy się zimném, nacięciem migdałków, wypuszczeniem ropy, gdy się już utworzyła.— Migdałki zbyteczne przerosłe można usunąć na drodze operacyi (ob. Tonsillotomia).

Angina pectoris (*stenocardia*), *dusznica bolesna*. U ludzi z chorobami serca, rzadziéj u innych, powstają w rozmaitych odstępach czasu napady nerwowe, charakteryzujące się bólem w okolicy mostka, dochodzącym do lewéj ręki, dusznością, zmianą rysów twarzy i t. d. Napad trwa kwadrans do pół godziny; sprowadzają go najczęściéj wzruszenia umysłowe.— Radzą w czasie napadu używać środków pobudzających, jak eter, strój bobrowy, valeriana.

Angiospermus, okrytonasienny, nazwa roślin, których nasiona okryte są powłoką owocową, w różnicy od nagonasiennych (gymnospermus). U Linneusza nazwa 2⁰ rzędu klassy XIV, dwusilnych.

Angioitis (z greck.) zapalenie naczyń tj. tętnic (arteiirtis), żył (phlebitis), albo naczyń limfatycznych (angioleucitis).

Angioleucitis, zapalenie naczyń limfatycznych, ma miejsce w około ran zwłaszcza złośliwych, nieczystych, objawia się w postaci pasm czerwonawych, wyniesionych nieco nad skórę i dość twardych, dochodzących niekiedy do najbliższych gruczołów limfatycznych. Zwykle zapalenie mija bez śladu, czasami powstaje ropienie i gdy ropa do wnętrza naczynia się dostanie, może sprowadzić groźne objawy ropnicy. Leczy się ciepłem, wcieraniem maści szaréj.

Angiologija (z greck.), część anatomii mająca za przedmiot przyrządy do krążenia krwi i limfy

służące to jest serce, tętnice, żyły i naczynia limfatyczne (ob. pod odpowiedniemi wyrazami).

Angitia, r. Anguitia bogini Marsów i Marrubijów w okolicy jez. Fucinus. Przebywała w gaju nad jeziorem, nauczyła mieszkańców używać środków przeciw truciźnie i czarami zaklinać węże. Późniejsi mienili ją: siostrą Medei i Circy.

Angivilliers (hrabia Karol Klaudyjusz Labillarderie d'), dyrektor generalny budowli i ogrodów Ludwika XVI, członek akademii nauk, malarstwa i rzeźby, † 1810. Uważany jest za jednego z najoświeceńszych protektorów ludzi uczonych i artystów. W r. 1791 skonfiskowano mu majątek, skutkiem czego emigrował, przepędził pewien przeciąg czasu w Rossyi i umarł w Niemczech.

Anglade (Klemens), ur. w Urs we Francyi 1805. Deputowany opozycyi za rządów Ludwika Filipa, reprezentant ludu po rewolucyi lutowéj, głosował zawsze z lewicą krańcową, żarliwie powstawał przeciwko polityce pałacu elizejskiego i reakcyi rojalistowskiéj, a po zamachu 2 Grudnia wrócił do życia prywatnego.

Anglaryt lub **Wiwianit**, niebieski fosforan żelaza, c. g. 2, 661 twardość = 2, 0 w kryształach słupowych lub igiełkowatych, powleczonych często ochrą żelazistą. jest barwy niebieskiéj w różnych odcieniach, aż do czarno-zielonawéj. Piękne okazy jego znajdują się w Kornwallis i Bodenmais w Bawaryi. Nazwa A. pochodzi od miejscowości Angler w departamencie Haute Vienne we Francyi. W niektórych miejscach używają go jako farby niebieskiéj.

Anglès (Karol Grzegorz), ur. 1736, członek parlamentu w Grenobli. Jako przeciwnik rewolucyi francuskiéj, za jéj wybuchem uciekł do Sabaudyi, skąd wróciwszy do Francyi, był za Napoleona I członkiem izby deputowanych i należał do stronnictwa konserwatystów.—**Anglès** (Julijusz), syn poprzedzającego, ur. w Grenobli 1780, piastował znaczne urzędy w czasach pierwszego cesarstwa. Po powrocie Burbonów został ministrem policyi, i ułożył plan zamordowania Napoleona. Po stu dniach był prefektem policyi w Paryżu i odznaczał się prześladowaniem bonapartystów i republikanów, z których wielu z jego przyczyny poszło na rusztowanie. W r. 1821, otrzymał nareszcie uwolnienie i umarł przez wszystkich wzgardzony w swoich dobrach Cornillon 1828.

Anglesey, albo **Anglesea**, wyspa na morzu Irlandzkiém, stanowi jedno z hrabstw księstwa Walli i oddzielona od niego kanałem Menai, przez który od 1850, prowadzi sławny most Britannia. Obejmuje 12 mil kw. i 54,000 m. Główne miasto Beaumaris, a najważniéjszy port Holyhead. Poprawne rolnictwo, wyborna hodowla bydła i bogate kopalnie miedzi. W starożytności siedziba Druidów, po których przechowały się dotąd godne uwagi pomniki.

Anglesey, od wyspy tegoż imienia nazwane parostwo angielskie, nadane było najprzód Krzysztofowi *Villiers*, bratu księcia Buckingham, którego jednak potomstwo męskie wygasło na jego synu Karolu († 1659). Toż samo stało się z nową rodziną hrabiów Anglesey, któréj głową był **Artur Anglesey**, a która wygasła 1761. Dzisiejszy hrabia Anglesey ma tytuł rodzinny Pagetów, pochodzący od Williama Paget urzędnika City londyńskiéj, którego syn także William, podniesiony został 1550 do godności lorda. Jeden z jego potomków **Henryk**, siódmy lord Paget, mianowany był 1719 hrabią Uxbridge. Jego linija męska wygasła 1769 a hrabstwo Uxbridge wróciło do korony, zaś tytuł barona Paget, przeszedł na syna Karoliny Paget, synowicy szóstego lorda Paget, zaślubionéj z baronetem Mikołajem Bayly. **Henryk Bayly**, który się teraz lordem Paget nazywał, pozyskał także i tytuł hrabiego Uxbridge i umarł 1822.—Jego syn, **Henryk Wiliam Paget**, ur. 1768, † 1854; odznaczył się w służbie wojskowéj jako dzielny dowódca jazdy, którą dowodził pod Waterloo. Mianowany 1812 hrabią Uxbridge, a 1 14 margrabią d'Anglesey; członek ministeryjum Canninga i namiestnik Irlandyi 1828—32. Od 1842 pułkownik i szef konnéj gwardyi grenadyjerów tudzież królewskiego pułku artyleryi, 1846 feldmarszałek, lord namiestnik Staffordshire. Po nim nastąpił w godności para syn jego **Henryk Margrabia d'Anglesey**, ur. 1797, który jest lordem namiestnikiem hrabstwa Anglesey i jako członek parlamentu broni stale zasady liberalnéj.

Anglez, jest taniec charakteru żywego o lekkich i zwinnych ruchach w $^2/_4$ takcie. Pochodzi od francuskiego tańca rigaudon, Francuzi utworzyli z narodowego tańca angielskiego inny taniec anglezem zwany, wykonywany przez jednego tancerza w ubraniu majtka ze szpicrutą w ręku, którą na rozmaity sposób wywija.

Anglezyt, minerał; skład chem. siarczan ołowiu; krystalizuje według systemu różnoosiowego. Jest mocno przeświecający, biały z barwnemi odcieniami, połysk szklisto-dyjamentowy; twardość=2, c. g= 6,2—6,5. Znajduje się na wyspie Anglesea, także w Syberyi, gdzie używają go jako rudy do wytapiania ołowiu.

Anglija (po angielsku England), tak nazwana od Anglów; w połączeniu z księstwem Wallii stanowi południową, większą połowę wyspy Wielkiéj Brytanii, zwanéj już w starożytności Brytaniją lub Albionem. Graniczy na północ, z Szkocyją, oddzieloną od niéj r. Twere, na zachód z morzem Irlandzkiém i kanałem ś. Jerzego, na południe z kanałem Kaletańskim, na wschód z morzem Północném; obejmuje z wyspami Man, Scilly i leżącemi przy brzegach francuskich wyspami Normandzkiemi 2743 mil kw. Brzegi powiększéj części spadziste, lecz często wyzębione zatokami w głąb kraju zachodzącemi, dla czego też Anglija ze wszystkich krajów europejskich, posiada najwięcéj najlepszych portów. Pod względem układu pionowego, wyżyny zajmują w Anglii prawie tyle obszaru, co i równiny, te ostatnie rozciągają się w większéj przestrzeni tylko na brzegach wschodnich i w okolicach ujść rzecznych. Znaczniéjsze góry są: Peak v. Pennińskie, Kumbryjskie, Dewońskie i Cheviot. Co się tyczy stosunków *geognostycznych* A., to góry i okolice górskie zachodnie wykazują formacyją

pierwotną lub przechodową, wszakże z bardzo ograniczoném wystąpieniem skał pierwotnych, krystalicznych; wewnątrz kraju panują utwory paleozoiczne nowsze, wschód zaś i pd. wschód utworzony jest przez pokłady oolitowe, kredowe i trzeciorzędowe. *Klimat*, A. leży w części pn. strefy umiarkowanéj; najdłuższy dzień na południu wynosi $16^1/_2$ godzin, średnia temperatura roczna w Londynie wynosi 10° C—średnia różnica między temp. lata i zimy dla Londynu $12^1/_2{}^0$; ani upały lata ani mrozy zimy nie są tak silne jak na lądzie stałym, rzeki w pd. okolicach rzadko zamarzają. Ilość wody spadającéj z deszczem jest b. znaczna, wiatr panujący zachd. i pd. zachd. Bliskość mórz czynią powietrze wilgotném i zmiennem, jednak nie jest ono niezdrowém; niebo zwykle pokryte chmurami, mgła na wiosnę i w jesieni tak gęsta, że Londyn musi być często w dzień oświetlanym. W ogóle jednak klimat tak jest łagodnym, jak w żadnym innym kraju, pod tąż samą szerokością. Bogactwo A. w *minerały* jest znaczne, srebro, miedź rodzima i w różnych rudach, nikiel, cyna (najlepsza w Europie), bizmut, ołów, żelazo; cynk, glinka porcelanowa, grafit, antracyt, węgiel kamienny i brunatny w znacznéj ilości; sól kuchenna, oléj skalny, bursztyn, i w. i. Ze świata *roślinnego* udaje się w A. wszystko, co nie wymaga wysokiego gorąca i silnego światła, jak rośliny kuchenne, delikatniéjsze gatunki owoców w większéj części kraju wcale się nie rozwijają; ze zbóż przedewszystkiem pszenica daléj żyto, owies,—jęczmień dla celów piwowarstwa. Pomimo jednak świetnego stanu rolnictwa, (ob.) zbiory nie wystarczają i A. musi sprowadzać ogromne ilości zboża. Ogrodnictwo w stanie kwitnącym, chmiel angielski jest chwalony, jednak wiele trzeba go jeszcze sprowadzać. Drzewa istotny brak, a gęste lasy A. oddawna znikły, komunikacyja jest zaś ze Szkocyją jeszcze tak utrudnioną, że więcéj go się sprowadza z zagranicy. *Wodny systemat* Anglii nadzwyczajnie dla kraju pomyślny; przeszło 50 rzek, mimo krótkiego biegu, jest spławnych a i te naturalne drogi są jeszcze powiązane z sobą, licznymi kanałami. Oprócz 52 mil długiéj *Tamizy* (*Thames*), najznaczniejszéj rzeki na wyspie, ważniejsze są następujące: Ouse, Humber, Tees, Wear i Tyne, wpadające do m. Północnego; Avon i Ievern do zatoki Bristolskiéj; Dee i Mersey, do m. Irlandzkiego. Żaden kraj stosunkowo do przestrzeni, nieposiada tyle kanałów co Anglija. Cztery główne porty: Londyn, Hull, Liwerpool i Bristol są nimi połączone. Kanały te tworzą 4 główne systemy: Manchesterski, Liwerpoolski, Londyński i Birminghamski. Jeziora są liczne wprawdzie i piękne (w Kumberlandzie), lecz nie wielkie; najznaczniejsze z nich: Windermere. Potężnym środkiem komunikacyjnym, prócz rzek i kanałów, jest rozleglejsza niż gdziekolwiek bądź indziéj sieć dróg żelaznych; najważniejszą z nich jest: Dover-Lancasterska, przybierająca od miast, jakie przecina, nazwy: Londyńsko-Birminghamskiéj, Londyńsko-Bristolskiéj i t. d. Przemysł angielski przewyższa rozległością swoją a po części także, doskonałością wyrobów, przemysł wszystkich innych krajów na kuli ziemskiéj. Trzema ogniskami i głównemi siedliskami przemysłu są: Lancashire (co do wyrobów bawełnianych), West-Reading w Yorkshire (co do wyrobów wełnianych) i Staffordshire wraz z częściami Warwicku i Worcestru (co do wyrobów żelaznych i glinianych). Ważną jest również produkcyja szkła porcelany (Deeby), papieru, piwa (porter i ale), i t. d.; ważniejszém zaś nad wszystko budownictwo okrętów i połączonych z niemi rzemiosł. Liczba mieszkańców Anglii i Wallii, wraz z przyległościami, króra w r. 1831 wynosiła 13,091,000, podniosła się obecnie (1871) do 22,848,528. Anglicy, włączając do nich dolnych Szkotów, a wyłączając około 400,000 Celto-Cymbrów w Wallii, stanowią plemię anglo-saxońskie, szczepu germańskiego; mieszkańcy wysp Normandzkich należą do szczepu romańskiego i mówią zepsutym językiem francuskim. Religija panująca jest anglikańska ($16^1/_2$ milijonów). Pod względem politycznym, Anglija dzieli się na 40 hrabstw. czyli Shires, mianowicie: Bedford, Bercks, Buckingham, Cambridge, Chester, Cornwall, Cumberland, Derby, Devon, Dorsel, Durham, Essex, Gloucester, Hampshire, Hereford, Hertford, Huntingdon, Kent, Lancaster, Leicester, Lincoln, Middlesex, Monmouth, Norfolk, Northampton, Northumberland, Nottingham, Oxford, Rutland, Shrop, Somerset, Staffoford, Suffolk, Surrey, Sussex Warwick, Westmoreland, Wilts, Worcester i York. Z miast 245 mają zarząd municypalny z wybieraną przez siebie radą miejską i burmistrzem (Mayor). Zresztą rozróżniają *city*, dawniéjsza lub obecna rezydencyja biskupa, *town*, miasto z tygodniowym jarmarkiem, *béroughoms*, wysyłające deputowanych do parlamentu. Wallija (ob.) składa się z 12 hrabstw. Co do historyi Anglii i innych szczegółów, odsyłamy czytelnika do artykułu Wielka Brytanija i artykułów osobno zamieszczonych a odnoszących się do Anglii. Porów: Seyffarth „*England und Wales mit ihren Bewohnern*" (Stuttg. 1851), Fontane „*Aus England*" (Stuttg. 1860). Tallis „*Topographical dictionary of England and Wales*" (Lond. 1860).

Anglija Nowa (New-England), pierwotna nazwa kraju nadbrzeżnego w Stanach Zjednoczonych Ameryki północnéj, odkrytego 1614 przez kapitana Smith, a który Jakób II, zamienił na prowincyję angielską. Pod rządami tego króla Anglija Nowa obejmowała prowincyje: New-Jersey, New-York, Rhode-Island, Connecticut, New-Hampshire i Massachusetts. Po rewolucyi angielskiéj 1688, rozdzieliła się na części, a w czasach późniejszych składały ją tylko cztéry prowincyje: New Hampshire, Massachusetts, Rhode-Island i Connecticut, które 1788 weszły do unii północno-amerykańskiéj, jako stany niepodległe. Porów. Palfrey „*History of New England*" (2 t. Boston 1859).

Anglikański Kościół. Angielsko-biskupi albo episkopalny kościół zowie się panujący kościół w Wielkiéj Brytanii i do niedawna w Irlandyi. Henryk VIII (1509—47), początkowo gorliwy zwolennik kościoła rzymsko-katolickiego w r. 1534, z powodu od

mówienia mu przez papieża zezwolenia na rozwód, z małżonką Katarzyną Aragońską i na zaślubienie Anny Boleyn, wypowiedział posłuszeństwo papieżowi, zakazał opłacać świętopietrze, zniósł klasztory i oznajmił, że odtąd w Anglii nie papież, ale on Henryk VIII jest głową kościoła. Uczynił to on za radą Tomasza Cranmera, który po jego śmierci, prowadził daléj rozpoczęte dzieło. Nowy ten kościół za panowania Elżbiety (1558—1603), otrzymał pewną sobie właściwą organizacyję i nazwę „High Church" t. j. *wysoki kościół*, oraz ustawę z r. 1558—9; synod zaś londyński z r. 1562 ułożył akt wiary „*Uniformitas*" w duchu zasad wyznania ewang. reformowanego. Akt ten został zatwierdzony przez parlament 1571 r. Obejmuje on 39 artykułów. Niektóre z pomienionych artykułów tudzież liturgija, nadają kościołowi anglikańskiemu zupełnie odrębną cechę. Zostający pod władzą króla jako „najwyższego rządcy kościoła" i mianowani przez niego biskupi są głowami kościoła i pierwszymi baronami państwa. Wyższe duchowieństwo składa się z dwóch arcybiskupów (Canterbury i Yorku) oraz 25 biskupów. Władza biskupia nadaje kościołowi anglikańskiemu, pewien charakter rzymskiego katolicyzmu.

Anglizowanie, jest to z Anglii przyjęty i niegdyś bardzo upowszechniony zwyczaj, ucinania koniom wierzchowym i powozowym ostatnich kręgów ogonowych, przez co ogon staje się krótszym. Zwyczaj ten usprawiedliwiany niektórymi podrzędnymi powodami, w istocie jest głównie rzeczą mody, i obecnie prawie zupełnie został zaniechany.

Anglomanija, żądza naśladowania zwyczajów i obyczajów angielskich.

Anglosaxonowie, jest to ogólne miano trzech germańskich ludów: Anglów, Saxonów i Jutów, którzy, jak dawne wieści niosą, wezwani przez tuziemnych Bretonów na pomoc przeciwko Piktom i Szkotom, w połowie V w. po Chr. (449), pod wodzą Hengista i Horsy, od ujść Elby i Wezery, tudzież z półwyspu Cymbryjskiego, przybyli do Brytanii i kraj wraz z mieszkańcami celtyckiego pochodzenia stopniowo ujarzmili. Wzmocnieni często nadciągającymi do nich, posiłkami współrodaków, zakładali liczne gminy, z których połączenia, powstało z biegiem czasu 7 królestw: Kent, Sussex, Wessex, Northumberland, Essex, Mercyja i Wschodnia Anglija, znanych w historyi pod imieniem *anglosaxońskiéj Heptarchii*. Wszystkie te królestwa Egbert z Wessexu połączywszy w jedno państwo (827), pod nazwiskiem Anglii (anglosax. *Engla-land* t. j. kraj Anglów), stał się założycielem *dynastyi anglosaxońskiéj*, która dopiero 1066 r. na Edwardzie III wygasła. W pierwszych wiekach północne państwa, szczególniéj przez Anglów zaludnione, miały wyższe od innych znaczenie polityczne i dla tego też, najpierwéj królowie Mercyi zaczęli używać tytułu *Bretwalda* (władca Bretonów), który późniéj przeszedł na potężniejsze królestwo Wessex. Rząd Anglosaxonów, przez Alfreda, największego ich króla, po wojnach duńskich przywrócony i przekształcony, opierał się na tychże samych zasadach, co rząd innych narodów germańskich i na jego podstawie wyrobił się dzisiejszy rząd angielski. Lubo chrześcijaństwo, które w końcu VI w., przysłany przez papieża Grzegorza I Augustyn święty, arcybiskup kanterburski opowiadał królowi Kentu Etelbertowi, szybko się w kraju krzewiło, jednakże kościół anglosaxoński aż do czasów Dunstana (X w.), był niezawisłym od Rzymu i duchowieństwo tutejsze, szczególniéj w pierwszych wiekach, odznaczało się wyższém ukształceniem i zamiłowaniem nauk, czego dowodem sławny Beda. Co do dziejów Anglosaxonów i społecznych u nich urządzeń, najważniejsze dzieła: Kemble'a „*The Saxons in England*" (2 tomy Londyn 1838) i Loppenberga „*Geschichte von England*" (Hamb. 1834).

Anglosaxoński język i literatura. Język anglosaxoński, najbliżéj spokrewniony ze starosaxońskim, staroholenderskim i starofryzyjskim, jest gałęzią niższo-niemieckiego szczepu języków germańskich. Dzielił się na 2 dyjalekty, *półn.-angielski* (w ziemiach zajętych przez Anglów) *i połud.-angiel.* albo *Saxoński* w państwach założonych przez Saxonów. Narzecze to, z północnych Niemiec na wyspy Brytanii przeniesione, w nowéj ojczyźnie bujnie się rozkrzewiło i wzmogło tak, że już pod koniec VI w., wyparłszy stąd język celtycki i rzymski, zyskało w całéj dzisiejszéj Anglii prawa języka krajowego, z początkiem IX w. zostało językiem kościelnym a nawet obok łaciny i językiem literatury. Po zwycięstwie Normandów pod Hastings 1066, chociaż wyparty przez język północno-francuski (anglonormandzki) z dworu, sądów i literatury, a pozostawiony tylko w ustach ludu, posiadał jednak tyle jeszcze żywotności, że zmięszawszy się z narzeczem francuskiém, wykształcił się pod koniec XIII w. w dzisiejszy język angielski. Gramatycznie J. Grimm, słownikowo zaś *Lyc*, *Bosworth* i *Ettmüller* najdokładniéj go opracowali. Z licznych, po większéj części niedrukowanych jeszcze zabytków literatury anglosaxońskiéj, stoją na czele szczątki poetyczne (wydane przez Grein'a w „*Biblijotece poezyi anglosaxońskiéj*" (2 tomy 1857—8). Epopeje narodowe osnowane są częścią na podaniach ludowych jak w Beowulfie, częścią na biblii i legendach. Typem tego ostatniego rodzaju jest przypisywana Kaedmonowi (VII w.) „*Parafraza Genezy*" (wydana przez Thorpe'a 1832). Ze zbioru poezyi znalezionych w Exeter i Wercelli a wydanych przez Thorpe'a (Lond. 1837), godnemi uwagi są „*Andreas*" i „*Elena*". Layamona przekład (1200) ze starofrancuskiego „*Roman de Brut*" (wydany przez Maddena w Lond. 1847) oraz „*Orumlum*" (Oxford 1852), przedstawiają już język anglosaxoński w przejściu do angielskiego. Z pomników prozy najważniejsze są dawne prawa świeckie i kościelne wydane przez Thorpe'a w dziele „*Ancient laws and institutions of England*" (Lond. 1840); śród dzieł historycznych stoją na czele „*Anglosaxon chronicle*", oraz króla Alfreda przekład Boecyjusza i Bedy. Teologija posiada najwięcéj pism. Do tych należą oprócz rozpoczętych przez Elfryka przekładów bi-

blii i wielu legend, np. o Apolonijuszu z Tyru (wyd. Thorpe'a Lond. 1834), mianowicie „*Homilije*" biskupa Elfryka. Astronomiczne, fizyczne i lekarskie pisma z owych czasów ogłosił Wright pod tyt. „*Treatises on sciences written during the middle-age*" (Lond. 1841). Porów. Wright „*Biographia britannica literaria*" (Lond. 1842).

Anglosaxoński albo **Anglosaski** kościół, powstał gdy papież Grzegórz W. posłał 40 benedyktynów do króla Kentu Ethelberta. Na ich czele był ś. Augustyn, król ochrzczony 597 r. W r. 664 zjednoczone zostały wszystkie kościoły w Brytanii i oddane pod zarząd Teodora, arcybiskupa kanterburyjskiego; w r. 668 zaprowadzony jednakowy obrządek. Teodor został arcybiskupem Yorkskim i zwierzchnikiem 15 biskupstw w w. X kościół A, za staraniem Dunstana, poddał się w zupełności supremacyi Rzymu. W kościele tym odznaczyli się Beda, ś. Bonifacy i inni.

Ango lub **Angot** (Jan), bogaty armator z Dieppe, ur. pod koniec XV w. Kiedy Portugalczycy w czasie pokojowym (1530) zabrali i zrabowali jeden z jego okrętów, uzbroił własnym kosztem flotę i blokował port lizboński. Król portugalski przymuszony był zapłacić szkodę mieszczaninowi z Dieppe. Ango pomagał Franciszkowi w uzbrojeniu floty przeciwko Anglii, udzielił mu znaczną pożyczkę, † 1551, przywiedziony prawie do nędzy.

Angola, Kraina na zachod. wybrzeżach południ. Afryki (niższa Gwineja), częścią przez Portugalczyków podbita; imieniem tem oznaczają czasami ziemię Kongo obejmującą właściwą A. i Benguele. Właściwa A. graniczy na zach. z oceanem Atlantyckim, na półn. z krainą Kongo od której oddzielona jest rzeką Danda, na połud. z Benguelą, od której odgranicza ją rz. Koanza, na ws. z krajem Malemba. Powierzchnia obejmuje 1,200 mil kw., a ludność wynosi 590,000, w téj liczbie 238000 Negrów, należących do plemienia Bunda i stojącego na dość wysokim stopniu kultury. Miasto główne St. Paul de Loanda rezydencyja portugalskiego generał-gubernatora; 11000 m. między którymi jest około 1,200 Europejczyków. Kraj ten poprzerzynany kilku pasmami niezbyt wysokich gór i licznemi rzekami, między któremi Danda, Koanza i Bengo najznaczniejsze, obfituje we wszystkie płody południowe jak trzcina cukrowa, kawa, bawełna, palmy oliwne, maniak, banany i t. d., góry zaś dostarczają złota, miedzi i żelaza; pod dostatkiem także wosku i kości słoniowéj. Wybrzeża Angoli odkryte zostały 1488, przez żeglarza portugalskiego Diego Cam; wkrótce potém Portugalczycy założyli swoje osady w rozmaitych punktach i zbudowali 1578, St.-Paul-de-Loanda, Porów. Valdez „*Six years of a traveller's life in Western Africa*" (2 t. Lond. 1861).

Angola, *Angolowe drzewo*, sandał afrykański; gatunek drzewa czerwonego z Angoli i innych okolic wybrzeży zach. Afryki, pochodzący z Baphia nitida, drzewa należącego do motylkowych podobny do fernambuku, służyć może za drzewo stolarskie i barwierskie.

Angora (star. *Ancyra* we Frygii), stol. ejaletu Bozog, jedno z najhandlowniejszych miast Małéj Azyi 50,000 m., między którymi 5000 chrześcijan. Oprócz maku dostarcza z angorskiéj kozy (ob.) bardzo wysoko cenionéj skóry i wełny. Staroż. *Ancyra* zbudowana według podania przez Midasa kr. Frygijczyków, była pod panowaniem Rzymian środkowym punktem, na drodze wojskowéj z Byzancyjum do Syryi oraz głównym targowiskiem całego handlu wschodniego. Cesarzowi Augustowi przez wdzięczność za przyozdobienie A. zbudowali mieszkańcy marmurową świątynię, z napisami opiewającymi jego czyny wojenne. Napisy te, zostały odkryte 1553 przez Busbecq'a a zbadane przez Turnefort'a i Chishull'a, znane są pod nazwą *Monumentum Ancyranum*; b. ważne źródło do dziejów starożytnych. Wydał je w opracowaniu Zumpt (Berlin 1845).

Angornu, v. Ngorna, miasto w państwie Bornu, w Afryce środkowéj, na zachodnim brzegu jeziora Czad; 30,000 m., znaczny handel; tygodniowe targi, na które się zbiera do 100,000 ludzi.

Angorska koza, odmiana kozy pospolitéj, odznaczająca się przedewszystkiem włosem delikatnym, długim na 8 do 9 cali, białym lub popielatym. Żyje w okolicach Angory, gdzie ją stadami, jak u nas owce, chowają, głównie dla szerści zwanéj wełną *angorską*, z któréj wyrabiają najdelikatniejsze kamloty, sukno bardzo miękie i kapelusze. Są też odmiany angorskie psów, kotów i królików, odznaczające się długimi włosami.

Angostura, dawniéj St. Tomé-de-Guayna, albo San Tomé d'Angostura, obecnie Ciudad-Boliwar zwane, stolica prowincyi Guayany w południowo-amerykańskiéj republice Venezuela, 7000 m. W korzystném zbudowana miejscu A. szybko się wznosi i prowadzi znaczny handel wywozowy: bawełną, indygo, tytuniem i kakao.

Angostura, *kora A.*, kora niektórych drzew należących do rodzaju *Gallipea*, z rodziny Diosmaceae, rosnących w Ameryce pd. *kora A. prawdziwa* (*cortex* A. *verus*) pochodzi głównie z gatunków *G. cusparia* i *G. officinalis*; zawiera ona istotę bezazotową, krystalizującą w bezbarwne czworościany, zwaną *angosturyną* (*Kusparyną*); używaną jest obecnie w medycynie w zimnicach (jako surrogat chiny), w osłabieniu dróg trawienia, i t. d. wszakże użycie jéj ograniczone z powodu częstego fałszowania *K. A. fałszywą*, która zawiera pierwiastki trujące, i być może, jest korą strychnos nux vomica (wroniego oka).

Angoulême, stolica fran. departamentu Charente, nad rz. Charente, 25,100 m. Posiada katedrę w najpiękniejszym stylu romańskim, starożytny zamek, wspaniały ratusz, giełdę, bank, wielkie fabryki papieru, fajansu, wyrobów wełnianych i prowadzi ożywiony handel wódką i winem. Okolica, w któréj leży Angoulême, niegdyś hrabstwo, późniéj wyniesione do godności księstwa, po wygaśnieniu 1218 na Aymarze Taillefer domu książęcego, dostało się rodzinie Lezignem, w r. 1303 było własnością

Filipa Pięknego, a nareszcie weszło w skład posiadłości panującego domu królewskiego.

Angoulême, (Karol de Valois, książę d'), ur. 1573 † 1650, naturalny syn Karola IX, króla francuskiego. Początkowo stronnik Henryka IV, wdał się później w zgubne przeciwko niemu knowania i był 1604 na śmierć skazany, lecz kara ta została zamienioną na dożywotnie więzienie. Uwolniony 1616 przez Ludwika XIII, tak pod jego panowaniem jako i za Ludwika XIV był czynnym jako wojskowy i jako dyplomata. Przypisywane jego pióru pamiętniki są co najwięcéj, czerpane z ustnych jego opowiadań.

Angoulême (Ludwik Antoni de Bourbon, książę d'), najstarszy syn hrabiego d'Artois, a gdy ojciec jego jako Karol X wstąpił na tron francuski, aż do rewolucyi lipcowéj Delfin, ur. 1775, emigrował z ojcem 1789. Ożeniwszy się 1799 w Mitawie z corką Ludwika XVI, przebywał najprzód w Warszawie, następnie w Rossyi, a nareszcie w Anglii. R. 1814 przybył do głównéj kwatery angielskiéj i pod jéj opieką, stanął w Bordeaux. Po restauracyi był generałem kirasyjerów i dragonów i admirałem Francyi. Za powrotem Napoleona, wystąpił przeciwko niemu z Tulonu, lecz, opuszczony przez wojsko został pojmany i po sześciu dniach uwolniony, 1823 działał jako generalissimus armii interwencyjnéj w Hiszpanii, za co otrzymał tytuł księcia Trocadero. Pozbawiony ducha przedsiębierczego, bez zmysłu politycznego, abdykował wraz z ojcem swoim 2 Grudnia 1830, na rzecz księcia Bordeaux, udał się z nim do Holyrood potém do Pragi, a 1836 przeniósł się do Goricy w Illiryi, gdzie 3 Czerwca 1844 życie zakończył. Jego małżonka **Maryja Teressa Szarlotta księżna d' Angoulême**, ur. 1778, córka Ludwika XVI, po skazaniu na śmierć swoich rodziców była jeszcze więzioną w Temple, skąd uwolnioną została 25 Grudnia 1795 r. i odesłaną do Wiednia. Zaślubiwszy potém bliskiego krewnego księcia Ludwika, dzieliła z nim losy do końca jego życia i umarła 19 Paźdz. 1851 w Frohsdorf pod Wiedniem.

Angoumois, dawna prowincyja francuska z m. st. Angoulême, składa dzisiaj departament Charente i część dep. Dordogne.

Angoy, kraj niezależny w Kongo, w Afryce południowéj, z m. st. M. Bomangoi i portem Cabenga.

Angoziero: 1) jezioro w g. Archangielskiéj, p., Kiemskim; dł. 35 a sz. 5—10 w. powierzchni 251 1/2 w. kw. 2) w g. Ołonieckiéj, p. Petrozawodzkim; dł. 4 a sz. 1 1/2 w. tamże wieś t. n.

Angra, na południowym brzegu Terceiry, warowna stolica i rezydencyja portugalskich wysp Azorskich; ma 13000 m., piękne kościoły i akademiję wojskową. Prowadzi znaczny handel.

Angrab, rzeka w Abissynii, wypływa z Dembea, a wpada do Tacazze.—**Angrab**, rzeka w Prussach wschodnich, płynie pod Darkaniami (Darkehnen) a wpada między Gumbinem i Insterburgiem do Preglu.

Angrywaryjowie, plemię germańskie ze szczepu **Ingwonów**, osiadłe między Wezerą i Ems, znane po wędrówce ludów w sąsiedztwie Saxonów pod nazwą *Angaryjów* v. *Engrów*. Wraz z Saxonami podbici i nawróceni zostali przez Karola W.

Angström (Anders Jöns), współczesny fizyk i astronom szwedzki, ur. 1814 r. w Medelpad, został obserwatorem w dostrzegalni Upsalskiéi i dał się poznać wielu ważnémi i ściśle przeprowadzonemi pracami, jak pracą nad przewodnictwem ciepła, nad naturą iskry elektrycznéj przebiegającéj między zbliżonemi biegunami stosu, a głównie za. jął się ścisłém wyznaczeniem położenia linij ciemnych w widmie słonecznem; badał też widmo zorzy północnéj, błyskawicy i t. p.

Angujer (Franciszek Michał), bracia rzeźbiarze ur. w Eu 1604 i 1614; uczniowie Szymona Guillain w Paryżu. Wykształciwszy się później w Rzymie, wrócili do Francyi i pracowali głównie dla Ludwika XIII. Z wielu pięknych prac obu, godniejsze uwagi są: pierwszego, *Pomnik Henryka I księcia Longueville*, drugiego, *Objawienie się Chrystusa ś. Dyonizemu*. Starszy † 1669, młodszy † 1686 r.

Anguilla, (*Swakels Island* czyli *wyspa wężowa*) wyspa angielska, jedna z małych Antylów; ma 3100 m. rozsypanych w kilkunastu wioskach, z których *Anguilla* jest główną. A. położona bardzo nisko, jest piaszczysta, nieurodzajna i pozbawiona wody słodkiej; mimo to jednak wydaje bawełnę, tytuń i trzcinę cukrową. Opanowana przez Anglików 1659, pozostaje dotąd w ich posiadaniu.

Anguilla, (zool.) ob. Węgórz.

Anguillula (węgorzyk), rodzaj robaków z rzędu nitkowatych (Nematoidea), obejmuje robaczki mikroskopowe, żyjące wolno na wilgotnéj ziemi, w wodzie, w gnijących materyach, na roślinach lub zwierzętach, niegdyś mięszane z vibrionami. A. *tritici* sprawia chorobę ziarn zbożowych, inne gatunki pospolite są: A. *aceti*, (Rhabditis aceti) w psującym się occie. A. *glutinis* w klajstrze, dochodzi 1 do 2 milimetrów długości. Wielu autorów przypisuje tym robakom własność wysychania bez utraty życia; gdy się je zwilży mają do życia wracać.

Anguisciola v. **Angussola** (Sofonisba) znakomita włoska portrecistka i nadworna malarka Filipa II, kr. hiszp., ur. 1530 w Kremonie, † 1620 w Genui. Prócz malarstwa poświęcała się także naukom i muzyce, dom jej był długi czas ogniskiem artystów i uczonych. Prace jéj znajdują się w galeryjach: Uffizich we Florencyi, Lomellinów w Genui, Raczyńskich w Berlinie i w galeryi Wiedeńskiéj.

Anguola (Jan), ur. w Pradze 1492, † 1572, jeden z najgorliwszych braci czeskich swego czasu, uczeń i przyjaciel Lutra i Melanchtona, biskup jednoty braterskiej. Więziony przez Ferdynanda I w Krzywokłacie, uwolniony został przez Maxymilijana. Był autorem wielu pism, treści religijno-dydaktycznéj i polemicznéj. Pisał także pieśni nabożne dla swego kościoła.

Angurek (*Angraecum*) rodzaj roślin z rodziny storczykowych; głównie na wyspach afrykańskich. A. *wonny* (*A. fragrans*), z wyspy Bourbon dostarcza

aromatycznych liści, których napar używa się w cierpieniach piersiowych. **A.** *ostrogrzbiecisty* (A. *carinatum*), w Indyjach wsch., gdzie mu przypisują własności lekarskie.

Angus, (William), rytownik angielski, ur. około 1760; † 1821 wydał mnóstwo pejzażów, między którymi pierwsze zajmuje miejsce *Zbiór rezydencyj wyższéj i niższéj szlachty*.

Angus, hrabstwo szkockie ob. Forfar. Od tego hrabstwa poszła nazwa rodziny szkockiej hrabiów A., któréj członkowie od XIV do XVI w. w dziejach rodzinnego kraju niejednokrotnie ważne zajmowali stanowisko. Ostatni z tego domu Archibald, † 1588 r. bezdzietnie.

Angusticlave, **Laticlave**, ozdoba, składająca się z materyi purpurowéj, którą rycerze rzymscy umieszczali na swoich tunikach. Według niektórych autorów był to rodzaj kokardy, kształtem podobny do głowy gwoździa.

Angwa, birmańska nazwa Awy,

Anhalt, księstwo należące do państwa niemieckiego, powstałe 1863 r. z połączenia dwu księstw *A.-Dessau-Köthen* i *A.-Bernburg*. Składa się z dwugłównych części, wschodniéj i zachodniéj, tudzież pięciu mniejszych przyległości; ze wszystkich stron prawie otoczone powiatami prusskimi, od zachodu tylko na niewielkiéj przestrzeni styka się z Brunświkiem. Powierzchnia całego kraju obejmuje przeszło 42 mil kw. Grunt bardzo urodzajny i uprawiany starannie. Z rzek ważniejsze: *Elba* z dopływami *Muldą* i *Saalą*, do któréj płyną jeszcze z zachod. części kraju *Wipper* i *Bude* z *Selką*. Główną gałęzią przemysłu krajowego jest rolnictwo, w którém chodowla bydła ważny stanowi przedmiot; górnictwo tylko w wyższéj części dawnego księstwa Bernburg, przynosi niejakie korzyści. Ważniejsze płody przemysłu krajowego są: cukier, odlewy żelazne, wyroby wełniane i lniane, skóry i t. p. Jedną ze znaczniejszych gałęzi przemysłu są także gorzelnie i browary. Rzeki Elba i Saala, nadto koleje żelazne, do Magdeburga, Lipska, Berlina i innych miast, jak również wyborne drogi bite ułatwiają handlowi odbyt, na wszystkie strony. Głównym punktem handlowym jest m. Dessau, gdzie od 1847 założono bank krajowy. Ludność wynosi 197000 w téj liczbie 3000 katolików, 2000 żydów, reszta protestanci wyznania po większéj części ewangelickiego. Z miast najważniejsze Dessau (16900 m.), Bernburg (12900), Köthen (12900) i Zerbst (11450). Konstytucyja państwa (od 1859 r.) monarchiczno-konstytucyjna. Sejm składa się z 36 deputowanych, po 12 ze szlachty, miast i gmin wiejskich. We względzie administracyjnym dzieli się na 5 okręgów: Dessau, Köthen, Bernburg, Zerbst i Ballenstedt, posiadających autonomiczny zarząd w sprawach okręgowo-komunalnych. Władze centralne mieszczą się w Dessau stolicy księstwa. Wszystkie departamenta ministeryjum, zjednoczone są od 1870 w ręku jednego ministra stanu. Zakłady naukowe, między którymi 4 gimnazyja (Dessau, Zerbst, Köthen, Bernburg), doskonale urządzone.

Historyja. Jako historyczny przodek domu Anhalt uważany jest Esico z Ballenstedt około r. 940, posiadacz znacznych dóbr allodyjalnych między Elbą i Saalą. Jeden z jego potomków, hrabia Otto, na krótki czas, pod panowaniem cesarza Henryka V. książę saski, mianował się hrabią Askanii, i dołączył do swoich dziedzicznych majątków, część posiadłości Billungów jako posag swéj żony Eliki. Jego syn Albert Niedźwiedź, który 1134 otrzymawszy Łużyce, oraz Marchiję Soltwedel, po szczęśliwych wojnach z Wendami został pierwszym margrabią brandeburgskim, zdobył nadto Pletzkow, Orlamünde i rozległe dobra w Turyngii, a po śmierci ojca (1170) pozyskał tak posiadłości rodzinne jako i zdobyte na Słowianach (Serbach, stąd Zerbst) okręgi nad środkową Elbą. Po usunięciu Henryka Lwa, otrzymawszy część jego krajów, przyjął tytuł księcia saskiego. Z dwu jego synów młodszy Albrecht otrzymał Saxoniję, starszy Henryk, posiadłości rodowe z tytułem księcia Anhalt i posiadłości te pod nazwiskiem Anhalckich, pozostały już w ręku jednéj, oddzielnéj dynastyi. Henryka trzéj synowie: Henryk II, Bernard i Zygfryd, byli 1251 założycielami aszerslebeńskiéj, staréj bernburskiéj i zerbsko-dessauskiéj linii, z których pierwsza 1315, druga 1468 wygasły; trzecia zaś, gdy gałęź zerbska wymarła 1526, w gałęzi dessauskiéj daléj kwitła i r. 1570, pod Joachimem Ernestem anhalckie kraje w swoje posiadanie zajęła. Po jego śmierci 1586, nowy nastąpił, podział. Jan Jerzy, najstarszy z synów otrzymał Dessau, drugi Krystyjan, Bernburg; czwarty Rudolf, Zerbst; piąty Ludwik, Köthen Trzeci zaś, za sumę 300,000 tal. zrzekł się swego udziału; lecz już w r. 1165 sukcesorowie jego, stósownie do warunków układu, weszli w prawa wygasłéj linii köthеńskiéj. Z tych czterech linij wygasła znowu linija zerbska 1793 na Fryderyku Auguście, a posiadłościami jéj podzieliły się trzy pozostałe. Księstwa A. Dessau i A.-Köthen 1853 połączyły się w jedno księstwo pod rządem Leopolda Fryderyka, który 1863 po śmierci Alexandra Karola ks. A. Bernburg nabywszy i to ostatnie, panuje dzisiaj nad zjednoczonemi już w jednolite państewko ziemiami. Pod koniec XVI w. książęta Anhalccy, przeszli do kościoła reformowanego; w r. 1635 zaprowadzony został między nimi seniorat, a w drugiéj połowie XVII w. prawo starszeństwa. Roku 1807 przystąpiły wszystkie trzy domy książęce do ligi reńskiéj, 1814 do związku niemieckiego, a 1823—26—28 za przykładem Bernburga do związku celnego. Podczas wojny austryjacko-prusskiéj 1866 wystąpiło ks. A. ze związku niemieckiego, wojska swe połączyło z prusską armiją Menu, a po ukończonéj wojnie weszło w skład nowo utworzonego związku północno-niemieckiego, wysyłając na sejm dwu deputowanych. Zawarło także z Prussami, na wzór innych niemieckich państewek, konwencyję wojskową. Porów. oprócz dawniejszych Beckmanna (1790) Bertrama i Krausego (1780—82), Stenzel „*Handbuch der Anhalt. Geschichte*“ (Dessau 1720); Lindner „*Geschich-*

te und Beschreibung des Landes A.“ (Dessau 1833) i Siebigk „*Das Herzogthum A. historisch, geographisch und statistisch dargestellt*“ (Dessau 1867).

Anhalt-Bernburg. Książęta téj linii od 1586 są: Krystyjan I, † 1630, który jako namiestnik Pragi walczył w sprawie Fryderyka Palatyna i z tego powodu z kraju uciekać musiał, dopóki za pośrednictwem Saxonii i Brandeburga z cesarzem się nie pojednał; Krystyjan II † 1656, pod którym powstała poboczna linija hartzgerodzka; Wiktor Amadeusz, † 1718, który znowu cały kraj zjednoczył; Karol Fryderyk, † 1721, od którego z pobocznego łoża pochodzą hrabiowie Bärenfeld, a którego brat Lebrecht założył aż do 1812 istniejącą pobocznę liniję, Anhalt-Bernburg-Szaumburg-Hoym; Wiktor Fryderyk, † 1765; Fryderyk Albrecht, † 1796; Alexy Fryderyk Krystyjan, † 1834, bardzo roztropny i oszczędny książę; Alexander Karol, po którego śmierci 1863, państewko jego przeszło w posiadanie Leopolda Fryderyka ks. A. Dessau-Köthen. Zostająca przy jego boku tajna rada konferencyjonalna została 1848, na ministeryjum stanu zamieniona; to wszakże w skutku ówczesnych wypadków, musiało ustąpić miejsca ministeryjum koalicyjnemu Kersten-Mey, a to znowu ministeryjum konserwatywnemu Krosigk, co krwawych nawet zaburzeń stało się przyczyną. Nadana 14 Grudnia 1848 konstytucyja, została na nadzwyczajnym sejmie 28 Lutego 1850, ostatecznie zatwierdzoną.

Anhalt-Dessau. Książęta téj linii od ostatniego podziału (1586) są: Jan Jerzy I, † 1618; Jan Kazimierz, † 1660, pod którym kraj podczas wojny trzydziestoletniéj wiele ucierpiał; Jan Jerzy II † 1693, założyciel Oranienbaumu; Leopold, stary Dessaucczyk, † 1747; Leopold Maxymilijan, † 1751; Leopold Fryderyk Franciszek, † 1817 a dziś panujący jeszcze Leopold Fryderyk, ur. 1794. Zaślubił 1818 Fryderykę, córkę Ludwika księcia prusskiego, która † 1850, zostawiwszy następcę Leopolda Fryderyka, ur. 1830. Rządy jego, w których głównie zwracał uwagę na urządzenie szkół, podniesienie muzyki, sztuki ogrodniczéj i rozszerzenie kolei żelaznych, podźwignęły dobrobyt kraju; mimo to jednak wstrząśnienia 1848 roku, wywołały i tutaj zupełny przewrót, a skutkiem tego sprowadziły nową konstytucyję (29 Paźdz. 1848), która patentem książęcym z 4 Listop. 1851 zniesioną została. Wprawdzie po połączeniu księstw Köthen i Dessau, nadaną im została wspólna ustawa w r. 1859, ale ta, nie zupełnie odpowiedziała nadziejom narodu.

Anhalt-Köthen. Książęta téj linii od 1586 są: Ludwik, † 1650; Wilhelm Ludwik, † w młodym wieku 1665, bezpotomnie; Lebrecht i Emanuel, założyciele młodszéj linii Kötheńskiéj albo plötzkauskiéj, † 1669 i 1670; Emanuel Lebrecht, z powodu sprzyjania luteranom w liczne uwikłany spory, † 1704; Leopold, † 1728; August Ludwik, † 1755; Karol Jerzy Lebrecht, † 1789, jako feldmarszałek cesarski w Semlinie; August Krystyjan Fryderyk, † 1812, pamiętny zaprowadzeniem w kraju kodexu Napoleona; Ludwik, † 1818, na którym ta linia wygasła. Po nim nastąpił Ferdynand z linii Anhalt-Koethen-Pless, † 1830, pamiętny przejściem swojém i żony na religiję katolicką; i nareszcie Henryk, gorliwie popierający w swém księstwie koleje żelazne. Z jego śmiercią (23 List. 1847), wygasła linija kötheńska, a kraj przeszedł prawem dziedzictwa, pod wspólne rządy linii Dessauskiéj i Bernburskiéj. Wspólność atoli ta, została zniesiona układem z 1 Stycz. 1853 i księstwo Köthen połączono z księstwem Dessau, na zasadzie patentu wydanego 22 Maja 1853.

Anhinga, ob. Wężówka.

Anhydryt, (*gips bezwodny*, *muryjacyt* lub *karstenit*), mineralogiczna nazwa siarczanu wapna bezwodnego; znajduje się on pod trzema postaciami: jako A. krystaliczny, włóknisty i ziarnisty. Twardość ma 3, 5, większą niż marmur posągowy, c. g. 2,899; zwykle jest biały, często z fijoletowym lub błękitnawym odcieniem. Połysk ma słabszy niż gips blaszkowy, w ogóle przeświecający, a przezroczysty tylko w cienkich blaszkach. Forma pierwotna krystaliczna — słup prostokątny. W Wieliczce przytrafia się odmiana włóknista, tworząca małe masy pozaginane w kształt kiszek, skąd nazwa *kamienia kiszkowego*. Najważniejsza odmiana A. jest ziarnista, podobna utkaniem do marmuru posągowego, w Vulpino blisko Bergamo; zawiera ona w sobie nieco krzemionki i dla tego jest bardzo twardą i nosi tam nazwisko Vulpinatu; używają jéj jako marmuru na wyroby artystyczne, pod nazwą *Bardiglio de Bergamo*.

Ani, miejscowa nazwa ptaka *Crotophagus* z rzędu łażących, pokrewnego kukułce, żyjącego w Ameryce zwrotnikowéj; w kolonijach francuskich zowią go *czarną papugą* lub *ptakiem djabelskim*; ubarwienie ma czarne, pióra obwiedzione smugą niebieską lub zieloną. Najosobliwszym jest u tych ptaków instynkt towarzyskości; żyją bezustannie gromadnie i gniazda budują na kilkanaście rodzin. Żywią się owadami, małemi jaszczurkami, nasionami; często siadają na zwierzętach i chwytają robactwo na nich żyjące.

Ani, w dzisiajszéj Armenii ruskiéj nad rz. Arpaczajem, starożytna stolica Bagratydów, (od r. 961) było w wiekach średnich jedném z najwspanialszych królewskich siedlisk Azyi. Zdobywane kilkakrotnie przez Byzantynów (1046), Seldżuków i Georgijan, nareszcie 1313 w czasie gwałtownego trzęsienia ziemi, zostało zupełnie zburzone. Jak wieść niesie miało tu się znajdować 100,000 domów i 1,001 kościołów. W każdym razie, pozostałe dotąd zwaliska, świadczą o znakomitéj niegdyś tego miasta wielkości i przepychu. Czyt. Brocce: „*Les Ruines d'Ani*“ (Peters. 1860).

Anianus, sekretarz króla Wizygotów **Alaryka II**, znany jest jako autor „*Breviarium Alaricianum*“, jedynego, znanego dawniéj źródła prawa przedjustynijańskiego. Stąd téż wszelkie błędy i sprzeczności z prawami rzymskiemi, zowią się w ogóle *Anianizmami*. — **Anianus**, astronom XV w., jest twórcą, znanego wiersza o znakach zwierzyńcowych:

„Sunt Aries, Taurus, Gemini, Cancer, Leo, Virgo, Libraque, Scorpius, Arcitenens, Caper, Amphora, Pisces“

Anicet (święty), 11-y papież z pochodzenia Syryjczyk, nastąpił 157 po Pijusie I. Starał się o utrzymanie w czystości wiary chrystusowéj, występując przeciwko gnostykom Walentynowi i Marcyjanowi † 168 lub 171; kościół obchodzi jego pamiątkę 17 Kwietnia.

Anicet-Bourgeois (August), autor dramatyczny, ur. w Paryżu 1806, † 1871. Od r. 1825 zaczął pracować dla teatru i nie ustając na téj drodze, utworzył niesłychane mnóstwo sztuk dramatycznych po większéj części fars, wodewilów i melodramatów, z których wiele miało i ma jeszcze nadzwyczajne powodzenie. Celniejsze z nich są: *Po północy*; *Trzech kramarzy*; *Job i Jan*; *Bakałarz*; *Paskal i Chambord*. Z rzeczy poważniejszych, znajomsze są: *Wenecyjanka*; *Grenadyjer z wyspy Elby*; *Heloiza i Abelard*, *Nabuchodonozor*, *Périnet Leclerc*, *Lalude*, *Krwawa Mniszka*, *Gaspar Hauser*, *Sieroty z mostu Nôtre-Dame* i wiele innych, pisanych częstokroć wspólnie z innymi ludowymi dramatykami.

Anich (Piotr), włościanin tyrolski, ur. 1723 r. pod Insbrukiem. W 28 roku życia zaczął się uczyć matematyki, u jezuitów i odznaczył się dokładnością w wykonywaniu globusów i kart. Główną pracą jego jest wzorowa karta Tyrolu, wykonana w 21 sekcyjach. † 1766.

Anichini (Luigi), znakomity rzeźbiarz kamej, medalier XVI w., ur. w Ferrarze, o którym Michał Anioł mówił: że swoją sztukę do doskonałości doprowadził. Jego medale Henryka II, króla francuskiego i papieża Pawła III, są wielce cenione.

Aniczkow (Wiktor), autor wojskowy, ur. 1830; profesor administracyi wojskowéj; uczestniczył w redakcyi *Encyklopedyi Wojskowéj*, oraz wydał: „*Wojenno-Istoricz. sledowanije położyt. zakonodat. Rossii, Awstrii, Francii, Prussii* i t. d. i in.

Aniela Merici (Aniela z Brescia), rodem z Desenzano, założycielka zakonu urszulinek, które za jéj żywota żyły pośród świata, w domu swoich rodziców i dopiero po jéj śmierci (1540), zaczęły prowadzić życie klasztorne.

Anielska Dolina, w gub. Mińskiéj, pow. Mozyrskim pośród dwu gór urocza dolina (Kimbarówka), gdzie się wznosi kościół ś. Michała z klasztorem cystersek.

Anielski doktór, ob. Tomasz z Akwinu.

Anielski proszek, ob. Algarota proszek.

Anielskie pozdrowienie, ob. Zdrowaś Maryja.

Anigros, w starożytności rzeczka w Elidzie, brała początek w górach Arkadyi Lapithas i pod Samikon wpadała do morza Jońskiego; identyczna z Homerową r. Minyejos. Wody jéj miały uzdrawiać wszelkie wyrzuty.

Anik, w mitologii fińskiéj służebnik Tappia boga łowców, pierwszy, który myśliwych obdarza zwierzyną.

Anika, w mitologii fińskiéj, służebnica Metoli, bogini polowania, pierwsza żona Anika.

Anil, ob. Indygo.

Anilidy, grupa związków chemicznych, powstających z soli anilinowych (ob. Anilina), gdy te tracą pierwiastki wody; związki te dają się sprowadzić do amidów. Poznane zostały przez Gerhardta 1846 r.

Anilina i Anilinowe barwniki. Z pomiędzy rozlicznych przetworów chemicznych, żaden zapewne w ostatnich czasach nie osiągnął tak znakomitego znaczenia przemysłowego, jak A. Związek ten, przd 10 jeszcze laty, mający tylko wartość naukową, jest dziś podstawą najważniejszéj gałęzi fabrykacyi farb. A. odkrytą została przez Unverdorbena, między produktami suchéj destylacyi indyga, który ją nazwał *krystaliną*; w r. 1833, Runge w oleju smoły węgli kamiennych znalazł zasadę, któréj dał nazwę *kyanol* z powodu, że z ciałami odtleniającemi zabarwia się na błękitno. Oba te związki, zostały przez późniejsze prace chemików uznane za téż same, zarówno jak i przetwór otrzymany przez Zinina z nitrobenzidu (1842), i nazwany prze niego *benzidam*. Dla przetworu tego nakoniec przyjętą została powszechnie nazwa A., (anil=indygo) nadana mu przez Frietsche'go (1841). Pod względem naukowym A. zbadaną została przez Hofmanna, który okazał, że jest to amonijak organiczny (ob.), w którym za 1 atom wodoru podstawiony został *fenyl*, rodnik alkoholu fenylowego, stąd naukowa jéj nazwa jest *fenylijak*, a jéj formuła. $C_6 H_5$. H. H. N.=$C_6 H_7 N$. Otrzymywanie A., z indyga byłoby dla przemysłu zbyt kosztownem: również zbyt jest uciążliwém wydzielanie jéj z oleju smoły węgli kamiennych, który zawiera tylko $^1/_3$ do $^1/_2$ % A. Otrzymuje się ona obecnie z nitrobenzidu (ob.), przygotowywanego z benzyny, innéj części składowéj smoły węgli kamiennych, przez poddanie go działaniu ciał odtleniających, a mianowicie, (Béchamps) kwasu octowego i żelaza. Przetwór tak otrzymany nie jest czystą A., a mięszaniną A. z *toluidyną*; do fabrykacyi farb jest jednak zupełnie dostateczny, i dla tego dalsze oddzielanie A. jest zbytecznem. Przetwór ten, znajduje się w handlu pod nazwą A. *surowéj* albo *oleju anilinowego*, i jest cieczą oleistą, brunatnawą, przezroczystą, która się stopniowo coraz silniéj barwi na brunatno i posiada woń właściwą, nieprzyjemną. A. chemicznie czysta nie używa się w fabrykacyi farb; jest ona cieczą bezbarwną, oleistą, zapachu słabo aromatycznego, na powietrzu zwolna brunatnieje i przechodzi w żywicę; w wodzie mało rozpuszczalna, łatwo w alkoholu i eterze, roztwory te oddziaływają słabo alkalicznie, z kwasami wydaje sole bezbarwne, łatwo krystalizujące, tak zwane *sole anilinowe*. Toluidyna, która się zawsze znajduje w oleju anilinowym i do tworzenia barwników jest nawet niezbędną, w stanie zupełnie czystym przedstawia się w postaci bezbarwnych kryształków, woni silnie aromatycznéj, przy 40° topi się na ciecz oleistą, a z kwasami również wydaje sole (sole toluidynowe). Oléj anilinowy, stosownie do stosunku w jakim się znajdują A. i toluidyna, posiada różny punkt wrzenia; czysta toluidyna wre dopiero przy 198° C, A. zaś już przy 182° C; oznaczenie tego punktu wrzenia jest wa-

żném w praktyce, stosownie bowiem do rodzaju zamierzonego barwnika, należy używać oleju o różnym stopniu wrzenia.—Jakkolwiek już Runge poznał że A. barwi się z roztworem chlorku wapnia na fijoletowo, to jednak spostrzeżenie to nie miało żadnéj wagi dla przemysłu. Dopiero spostrzeżenie prof. Hofmanna (obecnie w Berlinie) w r. 1858, że działaniem chlorku węgla na A. powstaje piękna barwa czerwona, nadało pochop przemysłowi do poszukiwania, na téj drodze nowych barwników i rzeczywiście, otrzymano barwniki nieporównanéj piękności. Pierwszy, który zaczął otrzymywać barwnik czerwony na wielką skalę, był Verguin, używał on do tego chlorku cyny. Barwniki dotąd z A. otrzymane są: 1) *czerwień* anilinowa, 2) fijolet an., 3) błękit an., 4) zieleń an., 5) barwnik żołty, 6) brunatny, 7) czarny. Znajdują się one w handlu, częścią w stanie suchym, niekiedy w bardzo pięknych kryształkach, częścią w roztworach. Tylko czerń anilinowa, musi być wywoływaną na samych tkaninach, poddanych zabarwieniu (ob. Farbierstwo). *Czerwień anilinowa* (fuksyna, azaleina czer. solferinowa, magenta, rozeina, tyralina i t. p.), jest związkiem zasady, nazwanéj przez Hofmanna *rozaniliną* z kwasem, pospolicie octowym lub solnym. Sama zasada (C_{20} H_{19} N_3, H_2 0) jest bezbarwna, sole jéj jednak w stanie krystalicznym posiadają wspaniałą barwę zieloną z połyskiem metalicznym, a w gorącéj wodzie i alkoholu rozpuszczają się, nadając roztworom piękną barwę czerwoną; używa się do barwienia wełny, jedwabiu, bezpośrednio, t. j. bez użycia bejcy,—do barwienia zaś bawełny potrzeba bejcy oleistéj; do zabarwiania likierów, lodów, należy użyć fuksyny, zupełnie wolnéj od arsenu. *Fijolet anilinowy*, (harmalin, indizyn, anilein, rozolan, mauweina i t. d.), otrzymuje się według metody Perkinsa przez traktowanie oleju A. chromianem potażu i kwasem siarczanym, jednym funtem tego barwnika zabarwić można przynajmniéj 50 funtów wełny. *Błękit an.* (azulin, azuryn), otrzymany został przez de Laire'a i Girard'a przez traktowanie ogrzanéj mięszaniny oleju an. i fuksyny kwasem solnym. W stanie suchym przetwór ten, jest barwy błękitnéj błyszczącéj; znajduje się w handlu pod nazwą *bleu de Paris* lub *bleu de Lyon*; można go téż otrzymać w stanie rozpuszczalnym, w którym się nazywa *bleu soluble*, inne odmiany błękitu an. są *bleu de Muhlhouse*, *bleu de Parme* oraz *bleu de lumière* czyli *bleu de nuit*; ostatni tak zwany z powodu, że i przy świetle świec wydaje się błękitnym, jak we dnie. *Zieleń anilinowa* (emeraldyna), bardzo wzięta stąd, że i przy świetle sztucznem okazuje piękną barwę zieloną. Rozróżniamy dwa rodzaje tego barwnika, zieleń iodową i aldehydową; pierwsza, powstaje przez traktowanie rozaniliny jodkiem metylu, druga, przez działanie aldehydu na siarczan rozaniliny. *Barwnik żółty anilinowy* (chryzanilina), może być otrzymywany różnymi sposobami, ale mniéj jest używany od innych. Natomiast stał się ulubiony barwnik *brunatny an.*, (kolor hawanna), otrzymywany przez ogrzanie do 240° fijoletu anilinowego z chlorkiem aniliny, w wodzie rozpuszczalny, do użycia bardzo łatwy. *Czerń an.* otrzymuje się na samych tkaninach, przez działanie chloranu potażu i chlorku miedzi na chlorowodan A. W ostatnich czasach zaczęto wyrabiać i *barwnik szary anilinowy*. Co się tyczy produkcyi przetworów anilinowych, to dla otrzymania 1 funta czystéj fuksyny potrzeba około 3000 funt. węgli kamiennych;—wszystkie zaś fabryki europejskie przerabiają na gaz rocznie około 160 mil. cetn. węgli kam., możnaby więc z produktów ubocznych otrzymywać rocznie około 53000 cetn. fuksyny. Według sprawozdań Gesserta zużyto w roku 1867, $1\frac{1}{2}$ milijona funtów oleju anilinowego, 1868-ym, 2 mil., a w 1869-ym $3\frac{1}{2}$ mil. funtów, największa tego część przypada na Niemcy, reszta rozkłada się na Szwajcaryją, Angliją i Francyją. Liczby te, pokazują jak przemysł zagraniczny korzystać umie z rzeczy dotąd odchodzących niemal bezużytecznie, bo ze smoły, powstającéj przy destylacyi węgli kamiennych na gaz oświetlający. Co do siły barwiącéj tych farb, to według Hofmanna roztwór 1 części soli rozanilinowéj na 1 milijon części wody (1 miligram na 1 litr), jest jeszcze silnie karmazynowy, a wiązka jedwabiu zwilgocona kwasem octowym roztworem tym, barwi się natychmiast na czerwono; rozcieńczanie zresztą roztworu daleko jeszcze po za tę granicę posunąć można. Literatura tego przedmiotu głównie zawartą jest w pismach; z dzieł specyjalnych wymienimy: Vogel „*Entwickelung der Anilinindustrie*" (wyd. 2 Lipsk 1870). Reimann „*Die Technologie des Anilins*" Berlin 1869).

Anilleros, stronnictwo polityczne w Hiszpanii, które po restauracyi 1813, przywróciło systemat reprezentacyjny i konstytucyję kortezów.

Animalizacyja. W technice napojenie materyj dziurkowatych ciałami pochodzenia zwierzęcego, np. napojenie węgla odchodami ludzkimi (gatunek nawozu). Co do znaczenia fizyjologicznego ob. Upodobnienie.

Animalkuliści. Odkryte w XVII w. zwierzątka mikroskopiczne (spermatozoa) w nasieniu męzkiem, naprowadziły niektórych uczonych na myśl, że w płynie tym znajdują się zarodki człowieka, i takich badaczy zwano *Animalkulistami*.

Anime, gatunek żywicy używany do kadzideł i lakierów. Pochodzi ona z drzewa Ameryki południowéj Hymenaea Courbaril; (ob.) w handlu znajduje się w kawałkach blado-żółtych, szklistych w odłamie. Zapach ma dosyć przyjemny, szczególniéj za ogrzaniem. Oprócz A. amerykańskiéj czyli zach.-ind., jest jeszcze A. afryk. czyli wsch. ind., nieznanego pochodzenia. Oba gatunki w gorącym alkoholu się rozpuszczają zupełnie. Obecnie wychodzi z użycia.

Animelle, czyli mleczko cielęce, nerki, używane w kuchni do ubrania rozmaitych potraw.

Animizm, nauka fizyjologiczno-medyczna, która wszystkie zjawiska życia i choroby tłumaczy wyłącznem działaniem duszy, jako pierwiastku i pierwszéj przyczyny życia. Twórcą tego systemu był profesor w Halli. G. E. Stahl, a jego zwolennicy

zwali się vitalistami albo animistami. Wszystkie czynności normalnego życia były wedle téj szkoły, bezpośrednim wynikiem duszy, choroba była walką, między wpływami szkodliwymi a opierającą się tym wpływom duszą.

Aniene *Teverone* (staroż. Anio v. Anien), 18 mil długa rzeka w b. państwie kościelném, wypływa z góry Cerazo powyżéj Trevi, przerzyna dolinę Subiaco; złączywszy się z drugą rzeczką Digentia, tworzy pod Tivoli piękną kaskadę i 3 mile od Rzymu wpada do Tybru, na pięknych jéj brzegach znajdują się jeszcze w wielu miejscach, szczątki starożyt. rzym. budowli, jak również, wspaniałe wille w stylu nowoczesnym.

Animuccia (Giovanni), muzyk i kompozytor, poprzednik Palestryny, ur. około 1,500 w Florencyi, † 1569 lub 1575 w Rzymie, gdzie był kapelmistrzem przy kościele ś. Piotra. Położył główną zasługę, zaprowadzeniem kilkogłosowych Laudi (chórów ludowych) i udoskonaleniem przez to oratoryjów.

Anioł, (z gr. *angellos*=poseł, posłaniec, zwiastun), posłaniec Boży. W takiém znaczeniu wyraz ten, użyty jest w Piśmie ś. Starego Zakonu 30 razy, w Nowym zaś Testamencie 65. Według nauki kościoła chrześcijańskiego **Aniołowie**, stworzeni zostali przez Boga w niezliczonéj mnogości, na samym początku stworzenia świata czyli jak się sobór lateraneński (IV, 1) wyraził „przed światem materyjalnym.“ Są to istoty duchowe, bezcielesne, nieśmiertelne, obdarzone doskonałą wiedzą i wolą, wyższemi niż człowiek siłami, świadome siebie, zjednoczone z sobą nieograniczoną miłością i szczęśliwością. A. mają możność działania źle i dobrze; dlatego niektórzy A. wkrótce po stworzeniu nie wytrzymali próby wolności i z przyczyny pychy jednego, którego Pismo ś. nazywa Lucyferem, księciem djabelskim, Belzebubem, Belijalem, wpadli w grzech, zbuntowawszy się przeciwko Bogu, za co zostali strąceni w otchłań. A. dobrzy są istoty święte i błogosławione, mające upodobanie w uwielbianiu Boga i zbawieniu ludzkiém, do którego wielce się przyczyniają (Ps. 103,20). Pomiędzy A. Pismo ś. czyni różnicę, co do ich podziału i stopnia ważności posłannictwa. Dlatego wymienia Cherubinów, Serafinów, Aniołów i Archaniołów oraz innych, różne im dając nazwy. Oddziały te nazywają się *chórami anielskimi*. — W późniejszych czasach zaczęto liczyć tych chórów dziewięć, (za Dyjonizyjuszem Aeropagitą) w trzech kategoryjach; porządek zaś ten, w którym podług swojéj ważności są uszeregowani, nazywa się *anielską hierarchiją*. Pod względem stopni dostojeństwa A. drugi sobór konstantynopolski (553 r.) oświadczył się przeciwko zdaniu Orygienesa, który twierdził, że wszyscy są sobie równi naturą, przymiotami i t. p. Ś. Augustyn zaś mówi: „Wierzę że różnią się, ale czém, tego nie wiem.“ Ś. Ireneusz znów uważa za błąd gnostycki, chciéć twierdzić coś pewnego o A. i ich hierarchii. Z tém wszystkiém utrzymują teologowie kat. że A. niżsi są najliczniejsi, a zaś Serafinowie najmniéj liczni. liczba więc A. niewiadoma a Pismo ś. wspomina tylko o hufcach, o ich tysiącach, o tysiącach tysięcy i o dziesięć tysięcy kroć sto tysiącach. Wielu ojców kościoła kat. tak jak ś. Ambroży mniema, że liczba A. jest w stosunku do ludzi jak 99 do 1.—Czém A. są i co czynią w ogólności dla rodu ludzkiego, tém jest i to czyni dla ludzi w szczególności *Anioł Stróż*: chroni i odwraca człowieka od złego lub kieruje jego duszą, za pomocą tajemnych natchnień, przestróg i pociechy. Raduje się, gdy grzesznik się poprawia; smuci się, gdy człowiek grzeszy. Niektórzy przypuszczają także, że Bóg powierzył straży ich, niektóre narody i miasta, oraz że opiekują się takoż różnymi działami przyrody np. roślinami, zwierzętami. Opierając się na wywodach i wnioskach ze słów Pisma ś. a oraz tradycyi kościelnéj, zaczęto następnie oddawać A. cześć z zastrzeżeniami jednak, że takowa nie odnosi się do nich bezpośrednio, z tego powodu, iż nie są istotą boską a tylko pośrednikami pomiędzy Bogiem a ludźmi. Piérwsi szczególniéj ojcowie kościoła, zalecali wielką w tém ostrożność z obawy, aby oddawanie czci, nie zamieniło się z czasem w cześć pogańskich genijuszów i duchów. Jednakowoż w IV w., zaczęto ustanawiać uroczystości śś. Aniołów Stróżów, śś. Archaniołów Michała, Gabryjela, Rafała, a następnie i wzywać ich w modlitwach; zaczęto także tworzyć wizerunki A. a drugi sobór nicejski wyraźnie już uświęcił to ze względu, że często objawiali się pod postacią ludzką. A. zwykle są przedstawiani w postaci męskiéj, chociaż jako duchy czyste są bezpłciowi, jedynie tylko celem wyrażenia ich mocy; w postaci zaś pięknych młodzieńców dla tego tylko, aby wskazać ich przymioty: wesołość, szczęśliwość i wiekuistość. Mają oni przytém, dodawane sobie odpowiednie symboliczne znaki, jak arfy, trąby, kadzielnice, krzyże i t. p.—Kościół ewangelicki w nauce o świecie niewidzialnym czyli duchowym, uczy tylko o A. tyle, ile znajduje się o tém w Piśmie ś. a mianowicie, że są A. światłości czyli dobrzy (Żyd. 1,14. Łuk. 15,10. Mat. 18,10) i A. ciemności czyli źli, których głową jest szatan czyli djabeł (królestwo szatana, ciemności. Jan 8,14. 1 Jan 3,8. 1 Piotr 5,8 i 9 2 Piotr. 2,4. Jak. 4,7. 1 Jan 5,18).

Anioł Pański, modlitwa do N. Panny, zaczynająca się od słów: „*Anioł Pański zwiastował Pannie Maryi*“ i t. d. i ustanowiona 1316, przez papieża Jana XXII. Odmawia się trzy razy dziennie: z rana, w południe i wieczorem, na trzykrotny odgłos dzwonu kościelnego.

Anioł, kapucyn, rodem z Paryża, sławny lekarz, sprowadzony do Polski 1677 za panowania Jana Sobieskiego, uratował dwukrotnie z ciężkiéj choroby, jego żonę, Maryję Kazimierę.

Anioł Marcin, rodem z Jarosławia, autor wierszy, p. t. „*Rzym stary, wykonterfektowany roku pańskiego* 1630 *we Lwowie*“, przypisanych Maciejowi Hayderowi radcy lwowskiemu.

Anioł od św. Teresy, karmelita bosy, biegły w historyi i genealogii domów polskich, pisał

w latach 1650 i 51 panegiryki rodzin Myszkowskich, Daniłowiczów i Grudzińskich.

Anioł morski (*Squatina*), rodzaj ryb pospolitych w morzu Śródziemném, zaliczony do ryb chrząstkowatych, do rzędu żrosłoskrzelnych (pectinibranchii), pokrewny żarłaczom (squalus), pośredniczący między tymi, a płaszczkami (rajami). Nazwa poszła od ich barwy białéj i od wielkich płetw piersiowych, które porównano do skrzydeł aniołów.

Anisodon, ob. Anoplotherium.

Anisson Duperon (Alexander Jakób Wawrzyniec), potomek sławnéj rodziny drukarzy, ekonomista, dyrektor drukarni królewskiéj, deputowany i par francuski, ur. 1776, † 1852. Za cesarstwa był prefektem dep. Arno, zreorganizował drukarnię cesarską w 1809 i został jéj dyrektorem. W r. 1815, podczas okupacyi wojsk obcych ocalił piękne wzory wschodnie, lecz w 1827, po zaprowadzeniu cenzury, opuścił urzędowanie. W 1830 deputowany z Puy-de Dôme, mianowany był 1844 parem. Znane jest jego dzieło p. t. „*De l'affranchissement du commerce et de l'industrie.*“ (1829).

Aniwa, wielka zatoka, na południu półwyspu Sachalin, na morzu Ochockiém.

Anjengo, m. portowe, na wybrzeżu malabarskiém w angielsko-indyjskim kraju lennym Travancore; znaczny handel, rybołóstwo i wyrób lin z włókien kokosowych.

Anjou, u dawnych rzymian *Andegavum*, niegdyś prowincyja północno-zachodn. Francyi, licząca około 550,000 m. na 143 mil. kw. powierzchni. Główną jéj część, stanowi dzisiaj departament Maine et Loire. Dawni jéj mieszkańcy opierali się długo Rzymianom i w V w., połączyli się z Bretańczykami. Stolicą prowincyi było m. Angers. Starożytny, od téj prowincyi nazwany, dom hrabiowski wygasł 1060, na Gotfredzie II Martelu; dziedzictwo atoli przez jego siostrę przeszło na rodzinę Gatinais, z któréj pochodził Gotfryd V, przodek Plantagenetów. Kiedy syn jego 1154, pod imieniem Henryka II, na tron angielski wstąpił, Anjou wliczone było w poczet posiadłości korony angielskiéj na ziemi francuskiéj, lecz 1204 zostało znowu przez Francyję odzyskane i oddane Filipowi, synowi Ludwika VIII, a następnie bratu jego Karolowi. On to był założycielem domu Anjou, którego potomkowie byli królami Neapolu, Sycylii i Węgier. Karol II król neapolitański, nadał księstwo Anjou córce swojéj Małgorzacie w wianie za Karolem Walezyjuszem. Syn jéj Filip VI, powrócił je 1328 znowu koronie. Król Jan podniósł je do godności księstwa udzielnego i darował swemu drugiemu synowi Ludwikowi, który późniéj także zasiadł na tronie neapolitańskim. Po upadku domu Anjou w Neapolu, Ludwik XI wcielił księstwo A. do Francyi 1484, i odtąd nadawane już tylko było jako tytuł członkom domu królewskiego, jak np. Henrykowi III, przed wstąpieniem jego na tron polski i Henrykowi V, późniéj królowi hiszpańskiemu.

Anjou (Franciszek książę d'), czwarty syn Henryka II i Katarzyny Medicis, ur. 1554, † 1584, nosił z początku tytuł księcia d' Alençon, aż do wstąpienia na tron swego brata księcia Anjou (Henryka III), którego powrotowi do kraju starał się wszelkiemi siłami przeszkodzić. Uwięziony czasowo, okupił wolność, poświęcając swego ulubieńca La Mole, który został stracony. Słabość umysłu i zmienność, cechowały wszystkie jego przedsięwzięcia. W wojnach domowych walczył przeciwko protestantom, łudząc ich poprzednio swemi obietnicami, potém stanął na czele Flamandczyków, zbuntowanych przeciwko Filipowi II i kazał się ogłosić królem Niderlandów (1582). W końcu przeniósł się do Anglii, gdzie prowadził bezskuteczne układy o rękę królowéj Elżbiety. Wróciwszy do Flandryi, został wygnany przez nowych swoich poddanych.

Anjouan (v. *Hinzuan* v. *Joanna* właściwie *Nzwana*), jedna z wysp archipelagu Komoreńskiego w téj części oceanu Indyjskiego, która tworzy kanał Mozambicki; ma 35 mil kw. i 30,000 m.; główne miasta Madani i Maszado—rezydencyja sułtana.

Anke (Mikołaj), dr. medycyny, prof. farmakologii uniwersyt. moskiewskiego, ur. 1803 r. Napisał: *Beiträge zur Lehre v. der Blutbewegung der Venen* i inne.

Anker (Maciéj), mineralog, ur. 1771 w Hradcu Styryjskim, magister chirurgii, od r. 1824 prof. mineralogii w Hraden. Wydał wielkiéj wagi mapę geognostyczną Styryi (1832 r.) oraz dzieło: „*Kurze Darstellung einer Mineralogie v. Steirmark.*“ (1809 r. w Hradcu); „*K. D. der min.-geognostischen Gebirgs verhältnisse der St.*“ (1835), † 1843 w Hradcu.

Ankershofen (Bogumił baron von), ur. 1795 w Klagenfurcie (Celowcu), sekretarz tamecznego sądu apelacyjnego i konserwator budowli pomnikowych w Karyntyi, członek akademii wiedeńskéj, † 1860. Odznaczył się jako dziejopisarz Karyntyi. Ważniejsze jego dzieła są: „*Handbuch der Geschichte des Herzogthums Kärnthen* (2 t. Klagenfurt, 1850—51); „*Kärnthens älteste Kirchliche Denkmalbauten*“ (Wiedeń, 1859).

Ankeryt, dolomit krystaliczny, w Styryi i Salzburgu, różniący się tém od dolomitu zwyczajnego, że część magnezyi zastąpiona w nim jest przez żelazo; skąd pochodzi barwa jego szara lub brunatna.

Ankier, Ankra, tak się nazywają wszelkie sztaby żelazne, służące do powiązania i wzmocnienia sklepień, wysokich murów, wież; w hutnictwie używa się ankrowania w budowie pieców, których mury rozgrzane mogą się rozstępować w czasie działań hutniczych. A. także cudzoziemska nazwa kotwicy (ob.).

Ankiewicz (Julijan), współczesny budowniczy, wystawił kilka pięknych gmachów w Warszawie i na prowincyi, napisał rozprawę: „*O piękności w sztuce* etc.“ (Warsz. 1847).

Ankindinow (Jan), uczony i wymowny rozkolnik rodem z Rostowa; spalił się wraz z 86 towarzyszami wraz ze szkutą, na któréj płynęli po rz. Pieczorze, z powodu otoczenia przez wojska, wysłane

na żądanie arcybiskupa Chołmogorskiego w r. 1744, celem jego pochwycenia.

Anklam, stolica powiatu tegoż nazwiska w pruskiéj regencyi szczecińskiéj, 12,100 m., nad rz. Peeną (Pianą), żeglowną dla mniejszych statków; prowadzi znaczny handel. Jest to miasto starożytne; przyjęte 1319 do związku miast hanzeatyckich, wzrosło znakomicie, lecz po wystąpieniu z Hanzy (1628), szybko upadać zaczęło. Istniejące tu fortyfikacyje zostały zniesione 1762. W 1306 poddał się tu francuzom cały korpus prusaków.

Ankober, druga stolica królestwa Szoa w Abissynii, leży na górze 8,200 stóp wysokiéj; 8,200 m.

Ankona, m. w dawnéj marchii A. (państwo kościelne) obecnie gł. m. prow. t. n. (34 m. kw. i 257,640 m.) wznosi się amfiteatralnie na przylądku wybrzeża Adryjatyckiego; 32,000 m., cytadela, najlepszy port na m. Adryjatyckiém i wspaniałe tak dawne jako i nowsze budowle (katedra ś. Cyryjaka, ratusz, arsenał, giełda, teatr i t. d.). Ożywiony handel z Tryjestem, Wenecyją, Grecyją i Turcyją i znaczny przemysł. Miasto starożytne, założone około r. 400 przed Chr. przez Syrakuzan, źle i ciasno zabudowane. Od r. 1832—38 miało załogę francuską. W rewolucyi 1848 Ankona żywy przyjmowała udział, lecz 18 Czerwca 1849 zmuszoną była poddać się austryjakom. W 1860 r. (29 Września), po krótkiém oblężeniu została zdobytą przez piemontczyków a wraz z Umbryją i Marchijami 17 Grudnia 1861 wcielona do królestwa Włoskiego.

Ankova, prowincyja na Madagaskarze, położona na wysokiéj, nieurodzajnéj i tylko w żelazo obfitującéj płaszczyźnie, jest głównem siedliskiem panującego obecnie nad całą wyspą plemienia Howas. Tu leży także stolica Tananarivo, rezydencyja władców Hovasów.

Ankudinow (Tymoszka), samozwaniec, ogłaszał się za carewicza Jana Wasilewicza, syna cara Bazylego Szujskiego (1634). Był zaś synem Damijana, kupca płótna z Wołogdy. Strwoniwszy znaczny majątek, zebrany w zarządzie dochodami od trunków pobieranemi, spaliwszy własny dom i w nim swą żonę, zabrał kasę urzędową i z nią uciekł do Polski 1643. Obawiając się wydania, uszedł stąd do Bogdana Chmielnickiego, potém do Turcyi, stamtąd do Wenecyi, do Wiednia, do Siedmiogrodu, następnie do Szwecyi i do Niemiec, zmieniając w każdem prawie kraju religiję i podając się wszędzie za syna Bazylego Szujskiego, mającego prawo do tronu. Nareszcie wydany przez Holandyję, mimo okropnych męczarni, nie przyznawszy się do samozwaństwa, został stracony w Moskwie 1655 roku.

Ankudinow (Gerasim), kozak, towarzyszył Symonowi Diesznicwowi w podróży z Kołymy po morzu Lodowatém (1649), w czasie któréj, na 80 lat przed Beringiem, odkryli między morze, oddzielające Azyję od Ameryki.

Ankudowicz (Wincenty), profesor matematyki wyższéj w uniwersytecie petersburgskim od 1824 do 1847, wydał dzieło o ballistyce, p. t. „*Teoria Ballistyki*" (Petersburg 1836).

Ankus Marcyjusz, czwarty król rzymski, 640—617 prz. Chr.; z matki Pompilii wnuk Numy, nastąpił po Tullusie Hostylijuszu, założył port Ostia, pokonał sąsiednie ludy Latynów, obwarował Rzym i Janiculum z tamtéj strony Tybru, podniósł instytucyje religijne i opiekował się rolnictwem.

Ankwiczowie, rodzina polska herbu Abdank, pochodząca od Skarbków z Góry. **A.** (Hieronim), był kasztelanem zawichostskim, † 1746. **A.** (Stanisław) ur. 1720, stolnik krakowski, posłował na sejm elekcyjny 1764 z księstwa oświecimskiego, później był kasztelanem bieckim, a od 1771 do do 1782 sądeckim. Złożywszy z powodu słabego zdrowia senatorstwo, † 1784. **A.** (Józef), syn poprzedniego; z deputata trybunalskiego; kasztelan sądecki od 1782; jeździł w poselstwie dwukrotném do Danii; uwięziony w Kwietniu skończył na szubienicy życie pełne przewrotności i łotrostw 9 Maja 1794. **A.** (Andrzéj Alojzy) syn poprzedniego, arcybiskup lwowski i prymas Galicyi. Podniósł zwolnioną karność w duchowieństwie i pracował energicznie nad szerzeniem oświaty ludu, organizując szkółki miejskie i wiejskie. W 1833 przeniósł się na arcybiskupstwo do Pragi i tam też † 1838, ogłosił kilka listów pasterskich i „*Książkę zawierającą modlitwy i pieśni*" (Lwów 1821).

Ankyloblepharon (*oftalm.*), zrośnięcie powiek na całości albo w części (zwykle w kącikach), przy czem ruchy powiek zostają upośledzone i widzenie cierpi. Ta wada czasem wrodzona, daleko częściéj z zapalenia, zranienia, oparzenia brzegów powiekowych, silnych zapaleń powiek i łącznicy oka i dla tego wikła się z przyrośnięciem powiek do gałki ocznéj (simblepharon), z zaciemnieniem rogówki Leczenie polega na rozcięciu zrośniętych powiek. Całą trudność stanowi niedopuszczenie nowego zrośnięcia; w tym celu oddala się powieki, aby brzeg każdéj zabliźnił się oddzielnie, pokrywa się je collodio lub innemi płynami. Najlepiéj w otwartą ranę wprowadzić część łącznicy, która, oddzielając oba brzegi rany, ochroni je od zrośnięcia (metoda Ammona).

Ankyloglossum, przyrośnięcie języka do dna jamy ustnéj, jest najczęściéj wadą wrodzoną i przeszkadza mówieniu, połykaniu, u dzieci ssaniu i usunięte być może tylko na drodze operacyi.

Ankylosis (*Chir.*), sztywność stawu, przy czem kości zachowują względem siebie stale jedno położenie, którego zmienić nie można. Przyczyna **A.** nie leży w bliznach ściągających skórę nad stawem, ani w skurczeniu mięśni (ob. Kontraktura), ale w częściach do składu samego stawu (ob.) należących. Jest to zawsze zejście procesów zapalnych, odbywających się w stawie (ob. Arthritis). Wyrosła w skutek zapalenia tkanka może połączyć końce kości, może następnie ściągnąć się w bliznę, nawet skostnieć. W innych razach skurczona zostaje torebka stawowa, zrastają się z sobą części błony maziowéj, albo kostne wyrostki łączą kości od zewnątrz. Łatwo pojąć, że ruchomość stawu,

w jednych razach będzie zniesioną zupełnie; w innych razach tylko mniéj lub więcéj upośledzoną. Rzadko utraconą ruchomość można powrócić stawowi, przez powolne i długotrwałe działanie ręką lub maszynami (ortopedyja). Leczenie ogranicza się zwykle do tego, ażeby zesztywniałemu członkowi, nadać położenie jak można najkorzystniejsze, jakiem będzie dla ręki np. zagięcie jéj mocne, dla nogi zupełne wyprostowanie. Już w czasie istniejącego zapalenia stara się lekarz, utrzymywać chory członek stale w takiem położeniu. Dla naprawienia zgięć nieodpowiednich, służy kilka metod; najczęściéj używaną jest *brisement forcé*. Polega ona na wyprostowaniu członka przez użycie znacznéj siły, po czem nadaje mu się odpowiednie położenie i nakłada się opatrunek gipsowy (ob.), aby sprowadzić nowe zrośnięcie w żądaném położeniu członka. Operacyja ta dawniéj barbarzyńska stała się daleko łatwiejszą i niebolesną, po wprowadzeniu chloroformu. Jeżeli A. jest kostną i złamać się nie daje, można złamać kość w inném miejscu; przez to położenie poprawić. Często wreszcie uciec się trzeba do wypiłowania stawu. ob. Resectio.

Anna, żona Elkana z Ramataim w pokoleniu Efraima, była długi czas bezdzietną, uczyniła więc ślub, że, jeżeli mieć będzie syna, poświęci go służbie Boga. Jakoż powiła potém syna, któremu dała imię Samuel *„pożądany"*. **A.** żona Tobijasza z pokolenia Neftali, która, gdy mąż zubożał i ociemniał, wyrzucała mu czynione przezeń jałmużny i jego ufność w miłosierdzie Boże. **A.** córka Fanuela z pokolenia Aser; po 7 latach małżeństwa, poświęciła się służbie Bożéj. W 84 roku życia oglądała przyjście Zbawiciela i odbierała natchnienia Ducha S., stąd zwano ją prorokinią.

Anna (święta), matka N. Panny, małżonka ś. Joachima. Zwłoki jéj przeniesione były 710 z Palestyny do Konstantynopola. Kościół obchodzi jéj pamiątkę 26 Lipca. Na cześć ś. Anny, utworzyło się bractwo Annitów w XIII w., które w Niemczech bardzo było upowszechnione, a które w XVIII w. znikło zupełnie. Obecnie powstało ono na nowo w Bawaryi i Szwajcaryi.

Anna, córka Przemysława II, króla czeskiego, była żoną Henryka II, księcia wrocławskiego, poległego pod Lignicą; † 1265, zostawiwszy liczne potomstwo.

Anna, córka Bolesława Łysego Rogatki, księcia lignickiego, była mniszką w Trzebnicy.

Anna, córka Bolesława Pobożnego księcia kaliskiego, rodzona siostra Jadwigi, żony Władysława Łokietka, umarła panną.

Anna, córka Przemysława III Ottokara, króla czeskiego, a siostra Wacława króla czeskiego i polskiego, była drugą żoną księcia Bolesława mazowieckiego, zmarłego 1313.

Anna, córka Henryka II księcia świdnickiego, od 1353 trzecia żona cesarza Karola IV, skutkiem czego księstwa świdnickie, i jaworskie Czechom się dostały, † 1362.

Anna, córka Wacława, księcia mazowieckiego na Płocku, małżonka Henryka V żelaznego, księcia szlązko-głogowskiego na Żeganie. Jéj córka Jadwiga była ostatnią żoną Kazimierza Wielkiego.

Anna, przed chrztem *Danuta*, córka Kiejstuta, księcia trockiego, była żoną Jana, księcia mazowieckiego, panującego na Warszawie, około 1360. Jéj staraniem kościół panny Maryi w Warszawie, ozdobiony został czworoboczną wieżą, † 1429, po chowana w Warce.

Anna, księżna mazowiecka, żona Bolesława. Uposażyła szpital ś. Ducha w Warszawie rozmaitymi dochodami, zatwierdzonymi 1441 przez biskupa poznańskiego, Jędrzeja z Bnina i 1446, przez jéj syna Bolesława IV.

Anna, księżna mazowiecka, córka Mikołaja II Radziwiłła zwanego Starym, trzecia żona Konrada II Rudego panującego w Warszawie przy końcu XV w.; troskliwa opiekunka dwu osieroconych zgonem ojca synów Janusza i Stanisława; podczas regencyi okazała wiele energii i zabiegliwości; wbrew prawom korony potrafiła na sejmie piotrkowskim 1504, wyrobić sobie u kr. Alexandra przywiléj, mocą którego otrzymali książęta Mazowsze prawem lenném w dożywocie. Różnemi wymaganiami, dążącemi do zupełnéj niezawisłości Mazowsza, naprzykrzała się i Zygmuntowi Staremu, który postanowieniem z dnia 12 Maja 1518 r. od opieki nad synami usunął ją wreszcie. † 1522, pochowana w Warszawie w kościele b. XX Bernardynów. Za jéj rządów Warszawa bardzo się wzniosła, mianowicie kościoły, na które nie szczędziła wydatków. Zarzucają jéj rozwiązłość obyczajów i złe wychowanie synów.

Anna, młodsza córka Konrada II, księcia mazowieckiego i Anny Radziwiłłówny (poprzedniéj), ostatnia po kądzieli z rodu książąt mazowieckich. Po śmierci dwóch braci: Janusza i Stanisława, gdy księstwo Mazowieckie do korony wcielono, wydaną została za senatora Stanisława ze Sprowy Odrowąża, około 1530.

Anna, córka króla duńskiego Krystyjana III, ur. 1531, zaślubiła 1548 późniejszego elektora saskiego Augusta I, którego sposób myślenia i postępowania zupełnie podzielała. Gospodarna, cnotliwa, dobroczynna, powszechnie była nazywana „Matką Anną". Urządziła aptekę dworską w Dreźnie i zostawiła po sobie książeczkę, obejmującą rozmaite, wynalezione przez siebie leki. Z 15 jéj dzieci tylko 1 syn i 3 córki pozostały przy życiu; † 1585.

Anna, małżonka Ferdynanda I, króla czeskiego, a córka Władysława II Jagiellończyka, króla czeskiego i węgierskiego, ur. 1503 r. † 1547. Już w r. 1504 Maxymilijan I umówił się był z Władysławem, że A. poślubi arcyks. Ferdynanda. Ugoda ta zatwierdzona 1515 r., na zjazdach presburskim i wiedeńskim, a w r. 1521 nastąpił i ślub w Lińcu. W dziejach czeskich A. zajmuje poczesne miejsce, była bowiem przychylną narodowi, który z jéj śmiercią stracił jedynego pośrednika między sobą a królem. Odznaczała się nauką; ma być także autorką dzieła *„Clypeus pietatis"*

Anna, córka elektora saskiego Augusta I i po-

przedniéj, ur. 1567, zaślubiła 1584 księcia koburgskiego Jana Kazimierza. Obwiniona o stosunki miłosne z szambelanem Ulrykiem Lichtenstein, została 1593 rozwiedzioną, z mężem i na śmierć skazaną, lecz karę tę obrażony mąż na dożywotne zamienił więzienie. † w twierdzy Koburg 1613.

Anna, królewna szwedzka, siostra Zygmunta III, ur. 1568. Przybywszy z bratem do Polski 1587, jako żarliwa dysydentka, unikała dworu, gdzie ją daremnie usiłowano na wiarę katolicką nawrócić, przesiadywała najwięcéj w nadanych jéj przez króla bogatych starostwach brodnickiém i gołubskiém w Prussiech. † 1625, pochowana w Toruniu. Zajmowała się naukami, szczególniéj botaniką i chętnie wspierała w tym kierunku przedsięwzięcia naukowe.

Anna Aldona, ob. Aldona.

Anna Boleyn, ob. Boleyn.

Anna Bretońska, królowa francuska, córka Franciszka II i Małgorzaty de Foix, ur. 1476. W szesnastym roku życia wdowa po dwu mężach, Edwardzie księciu Wallii i arcyksięciu austryjackim Maxymilijanie, wyszła za króla francuskiego Karola VIII, któremu w posagu wniosła Bretaniję. Gdy i ten trzeci mąż umarł (1497), weszła po raz czwarty w związki małżeńskie, mając dopiero lat dwadzieścia dwa z Ludwikiem XII, † 1514 zostawiwszy po sobie pamięć opiekunki uczonych i gorliwéj orędowniczki bretańskiéj narodowości.

Anna Cyllejska, córka Kazimierza Wielkiego i Jadwigi głogowskiéj na Żeganie. Wywieziona po śmierci ojca przez króla Ludwika do Węgier, wydaną została za Wilhelma hr. Cyllejskiego, po którego śmierci, weszła w powtórne związki z hrabią Dekiem. Jéj córka z pierwszego małżeństwa także **Anna**, została 1401 drugą żoną Władysława Jagiełły, i urodziła mu jedyną córkę, zmarłą w panieństwie. Królowa Anna † 1416.

Anna de Foix, księżniczka gaskońska, hrabianka d'Angoulème, druga żona (od 1502) Władysława Jagiellończyka, króla czeskiego i węgierskiego.

Anna Francuska albo de Beaujeu, córka Ludwika XI, ur. około 1462 † 1522. Była regentką podczas małoletności swego brata Karola VIII i rządziła energicznie, opierając się wichrzeniom stronnictwa panów. Zakończyła szczęśliwie tak zwaną *wojnę szaloną*, wziąwszy księcia Orleańskiego, (późniejszego Ludwika XII) do niewoli.

Anna Iwanówna, cesarzowa rossyjska 1730—40, druga córka cara Jana Alexiejewicza i Praxedy Fedorówny a żona księcia kurlandzkiego Fryderyka Wilhelma (od r. 1711), ur. 1693, † 1740. Owdowiawszy po dwumiesięcznem pożyciu z mężem wzięła sobie za kamer-junkra Birona; przemieszkiwała w Mitawie aż do śmierci Piotra II, po którym na żądanie członków senatu wstąpiła na tron, zgodziwszy się na przedstawione sobie przez nich warunki, ograniczające władzę monarszą, które jednak wkrótce uchyliła i ogłosiła się samowładną władczynią. Zawarła korzystny traktat z szachem perskim Tahmas-Kuli-Khanem i w Polsce zbrojnie popierała sprawę Augusta II przeciw Stanisławowi Leszczyńskiemu (1735). W następnym roku rozpoczęła wojnę z Turcyją, która przecież nie przyniosła Rossyi spodziewanych korzyści. W ogóle świetne było panowanie Anny na zewnątrz i wewnątrz, atoli Rossyja wiele ucierpiała z powodu chciwości i samowolności powiernika cesarzowéj Jana Birona, którego wyniosła na godność księcia kurlandzkiego i regenta państwa na czas małoletności swego wnuka Jana III.

Anna Jagiellonka, córka Zygmunta Starego i drugiéj jego żony Bony; ur. 18 Paźdz. 1522 r. † 9 Wrześ. 1596 r. w Warszawie, pochowana w kaplicy jagiellońskiéj w Krakowie 12 Listopada. Mimo ubiegania się o jéj rękę kilku książąt europejskich, czyhających po większéj części w posagu na koronę polską, żyła w panieństwie aż do 54 roku życia. Zygmunt August nie był bowiem rad takim amantom swéj siostry, bo między nim a siostrą, pomimo wzajemnéj miłości, istniały pewne niechęci, Anna wyrzucała bratu postronne miłostki, brat zaś, sam ubogi, czasem i siostrę zostawiał w niedostatku. Żyjąc zdala od dworu, najczęściéj w Płocku lub Łomży, do rządów się nie mięszała. Za to po śmierci Zyg. Aug. wpływ jéj urosł. Podczas obu pierwszych elekcyj była A. najpotężniejszą w narodzie osobistością, jako ostatnia z rodu Jagiellonów. Wszystkie stronnictwa na nią oczy zwracały, starając się pozyskać jéj rękę dla bliskiego kandydata. Jakoż Henryk Walezy, lubo niechętnie, przyrzekł w podanych mu warunkach zaślubić Jagiellonkę. W drugiém bezkrólewiu, kandydatura A. do korony staje się widoczniejszą jeszcze. Stronnictwo szlacheckie z Janem Zamojskim na czele, wbrew partyi senatorskiéj, forytującéj Austryjaka, przeprowadziło wybór Piasta t. j. *Anny*, przydając jéj za męża Stefana Batorego. Koronacyja odbyła się w Krakowie 1 Maja, a ślub 2 Maja 1576 r. Zrzekłszy się spadku po matce w Koronie, Litwie i Mazowszu, otrzymała bogatą oprawę na Mazowszu. Małżeństwo, lubo nie harmonijne, było jednak przykładne. Mieszkała A. zwykle zdala od króla, najczęściéj w Warszawie i Ujazdowie. Po śmierci Batorego, nakłoniła stany koronne, do obrania na tron swego siostrzeńca, Zygmunta III, ale na zcudzoziemczałym jego dworze późniéj wcale nie smakowała. Warszawa i Kraków wiele po niéj mają pamiątek. Pobożna, miłosierna, naród swój kochająca, pozostała wzorem polskiéj matrony. Najznakomitsi ludzie w kraju w ścisłych z nią zostawali stosunkach i składali hołd wysokiéj cnocie. Z nią, jak mówi Bielski, ustąpił stary obyczaj z dworu polskiego. Porów. Ambrożego Grabowskiego w dziele „*Starożytności*“; I. U. Niemcewicza „*Zbiór Pamiętników*“ t. I i II; Przeździeckiego „*Listy Jagiellonek*“. Obszerna korrespondencyja A. z wielu współczesnemi osobami wkrótce w całości wydaną będzie.

Anna Katarzyna Konstancyja, córka Zygmunta III króla polskiego i Konstancyi arcyksiężniczki Rakuskiéj, ur. 1620. Austryja kilkakrotnie dobijała się o jéj rękę, dla swoich arcyksiążąt, lecz

starania te były bezskuteczne, głównie z powodu małoletności kandydatów. Dopiero w r. 1642 Anna wyszła za mąż za Filipa Wilhelma, syna Palatyna Renu, z którym żyła lat dziewięć, † 1651 bezpotomnie.

Anna Komnena, księżniczka bizantyńska, córka cesarza Alexego ur. 1083, wychowaną była we wszystkich naukach ale też zarazem, i we wszystkich intrygach dworu konstantynopolitańskiego. Spiskowała przeciwko własnemu bratu Janowi, celem pozbawienia go korony i umieszczenia jéj na głowie swego męża Nicefora Bryennius'a. Po śmierci męża wstąpiła do klasztoru, gdzie 1148 napisała dzieje swego ojca p. t. „*Annae Comnenae Alexiados libri XIX*", dzieło liczące się do lepszych w historycznéj literaturze bizantyńskiéj. Wydał je Höschel (Augsb. 1610) i Schopen (Bonn 1839).

Anna Konradówna, księżna Oleśnicka, żona Władysława I, księcia płockiego, panującego od 1426—55. Była opiekunką dwu małoletnich synów Ziemowita VI na Płocku i Władysława II na Rawie, z pomocą biskupa płockiego Giżyckiego, wiernego jéj doradcy.

Anna Krakowianka, ob. Libera Anna.

Anna Leopoldówna, córka księcia meklemburskiego Karola Leopolda i Katarzyny, siostry cesarzowéj Anny, żona Antoniego Ulrycha księcia brunświk-wolfenbütelskiego (od r. 1739), ur. 1718, wydała na świat syna Jana, który po śmierci Anny, ogłoszony został cesarzem Wszech-Rossyi. Ogłosiwszy się, po usunięciu Birona regentką państwa (1740) w imieniu syna swojego, Anna, przymuszona była w r. 1741, ustąpić tron Elżbiecie Piotrównie. † 1746 w Chołmogórach.

Anna Maryja Austryjaczka, najstarsza córka króla hiszpańskiego Filipa III, ur. 1601, mądra i piękna, zaślubiła 1615 Ludwika XIII, króla francuskiego, po którego śmierci 1643, w imieniu małoletniego syna Ludwika XIV objęła regencyję i sprawowała ją roztropnie i energicznie wraz z kardynałem Mazarinim do 1661 r. Wojna domowa pod imieniem Frondy (ob.), była powodem ciężkich dla niéj kłopotów; † 1666.

Anna Perenna, bogini roku; uroczystość jéj obchodzili Rzymianie 15 Marca na polu Marsowém wśród żartów i wesołych biesiad. Obdarzała długiém życiem, szczęściem, zdrowiem i dostatkiem. Początek jéj czci, łączy się z pierwszą secesyją ludu na górę Świętą. W późniejszych czasach pomięszano ją z Anną siostrą Dydony i czczono jako nimfę rz. Numicius pod imieniem Perenny.

Anna Pietrówna, druga córka Piotra Wielkiego, z drugiéj jego żony Katarzyny I, ur. 1708. Zaślubiona w 17 roku życia Karolowi Fryderykowi, księciu holstejn-gottorpskiemu, przebywała z mężem początkowo w Petersburgu, a następnie przeniosła się do Kielu, gdzie powiła syna Karola Piotra Ulrycha, który potém wstąpił na tron rossyjski pod imieniem Piotra III i był mężem cesarzowéj Katarzyny II. † 1728. Ku pamięci Anny, mąż jéj 1735 ustanowił order ś. Anny, który był z początku holsztyńskim, a od 5 Kwiet. 1797 zaliczony został w poczet orderów rossyjskich. Anna, obdarzona wysokim rozumem i nadzwyczajną pięknością, była ukochaną córką Piotra W.

Anna Rakuska, córka arcyksięcia Ferdynanda, pierwsza żona Zygmunta III, króla polskiego, ur. 1573. Po sześcioletniém tylko pożyciu małżeńskiém, † 1598. Roztropnością i cnotami, umiała sobie pozyskać serdeczne przywiązanie męża i szczery żal narodu, opłakujących przedwczesuą jéj stratę. Zostawiła po sobie dwoje dzieci: Władysława, który później panował w Polsce i córkę Maryję Annę, zmarłą w siódmym roku życia.

Anna Stuart, królowa Wielkiéj Brytanii i Irlandyi (1702—14); ostatnia na tronie z domu Stuartów, ur. w Twickenham 1664, córka Jakóba II i Anny Hyde, była wychowaną w zasadach kościoła anglikańskiego i zaślubioną 1683 Jerzemu, księciu Duńskiemu. Podczas rewolucyi 1688, zmuszona przez lorda Churchill (późniejszy hr. Marlborough), opuściła ojca Jakóba II i przeszła na stronę zwycięzcy, Wilhelma ks. Oranii. Po śmierci Wilhelma III (1702), wstąpiła na tron, który zwycięstwa Marlborough'a w wojnie o sukcesyję hiszpańską taką otoczyły świetnością i sławą że, przy zawieraniu traktatu Utrechckiego (1713), mogła dyktować warunki pokoju. Mimo wszelkich usiłowań nie zdołała przecież, rodziny swojéj na tron powrócić, ani też przelać dziedzictwa korony na swego brata Jakóba. Jakkolwiek była słabego i zmiennego charakteru, panowanie Anny liczy się do najświetniejszych w Anglii. Dwa najważniejsze wypadki polityczne z epoki jéj rządów są: zdobycie Gibraltaru i ostateczne przyłączenie Szkocyi do Wielkiéj Brytanii.

Anna Witoldowa, druga żona Witolda Kiejstutowicza, córka Światosława Iwanowicza, ks. smoleńskiego. Oswobodziwszy zręcznem podejściem męża swojego, osadzonego przez Jagiełłę w więzieniu, podzielała wiernie dolę i niedolę jego życia, wspomagając go niejednokrotnie, roztropną radą w rozmaitych położeniach, w jakich się ten książę znajdował, † 1418, pochowana w katedrze wileńskiéj.

Annaberg, miasto górniczo-fabryczne w Saskich górach kruszcowych z 11,200 m. Skutkiem zmniejszenia się wydajności kopalni i przeniesienia stąd urzędu górniczego (1856) do Marienbergu, obecnie kwitną tu głównie fabryki wyrobów jedwabnych, nicianych, wstążek i t. p.

Annabon, właściwiéj *Annobon* v. *Annobom* górzysta i najmniejsza z wysp Gwinejskich; niegdyś własność Portugalczyków, od 1770 Hiszpanów; pełna bazaltowych, trachitowych i wulkanicznych gór, odznacza się wielką malowniczością.

Annaburg, miasteczko do 1573 zwane Lochow w pow. Torgau, regencyi prusskiéj Merseburgskiéj, 1430 m.; ma zamek, instytut dzieci wojskowych, i zakład stada królewskiego koni. W bliskości leży Lochowska, albo Annaburgska łąka, na któréj 1547 Jan Fryderyk Wspaniałomyślny, elektor sa-

ski, jako reprezentant protestantów, przez Karola V i Maurycego Saskiego po bitwie pod Mühlbergiem do niewoli został zabrany.

Annales, Annały, ob. Kronika, Roczniki.

Annalina, nazwa fabryczna białego przetworu, używanego przy wyrobie papieru, dla nadania mu większéj ciężkości i blasku. Jest to siarczan wapna, otrzymywany jako osad z roztworów, zatém sztuczny gips, nie daje się jednak zastąpić przez proszek gipsu naturalnego; otrzymuje się łatwo w fabrykach chemicznych, gdzie chlorek wapnia jest produktem ubocznym, przez dodanie do niego kwasu siarczanego, lub jakiego rozpuszczalnego siarczanu.

Annalista Franciszkanin, kronikarz, opowiadający dzieje Polski od 913—1340 i 1426, zapełnione głównie wiadomościami o kapitułach zakonu franciszkańskiego i kanonizacyi świętych tego zakonu.

Annalista krakowski, w kronice p. t. „*Recapitulatur brevius cronica polonorum*“ (w zbiorze Sommersberga tom II str. 79), objął lata od Dąbrówki do 1135, zajmując się wyłącznie prawie okolicami Krakowa.

Annalista gnieźnieński, ob. Janek z Czarnkowa.

Annalista polski, poczyna opowiadanie od Dąbrówki, a kończy na r. 1247. Tylko zdarzenia tego ostatniego roku są tu nieco obszerniéj traktowane.

Annalista kujawski, zaczyna dzieje Polski od 1249 do 1309, powtarzając roczniki Boguchwała. Od 1270 zajmuje się szczególniéj sprawami kujawskiemi.

Annalista sandomierski, zaczyna dzieje od 913, a kończy na 1430, które nieznany przepisywacz dociągnął do 1464 r. p. t. „*Gesta cronicalia*“, a późniejszy *annalista trzemeszeński* doprowadził je do 1512 r. Obaj trzymają się po większéj części Galla.

Annały, ob. Annales.

Annam, ob. Anam.

Annapolis, stolica stanu Maryland w Ameryce północnéj, blisko ujścia rzeki Severn do zatoki Chesapeake; ma doskonały port, uniwersytet założony 1784 i akademiję żeglarską (Naval Academy); 4700 m. — **Annapolis**, miasto w angielskiéj północno-amerykańskiéj prowincyi Nowéj Szkocyi, na lewym brzegu rzeki t. n. przy jéj ujściu do zatoki Fundy; port. Jest to jedno z najdawniejszych miast, założonych przez Europejczyków, w Ameryce północnéj.

Ann-Arbour, miasto w północno-amerykańskim stanie Michigan, nad rz. Huron, 3500 m.; posiada tak zwany Michigański uniwersytet i głośne obserwatoryjum.

Annasz, syn Setha, najwyższy kapłan żydowski za czasów Jezusa Chrystusa. Pojmanego w ogrodzie oliwnym Zbawiciela przywiedziono najprzód do Annasza, a od niego do Kajfasza.

Annat (Franciszek), jezuita, spowiednik Ludwika XIV, ur. 1607, † 1670. Zawzięty przeciwnik jansenistów. On to wyjednał odrzucenie i potępienie przez Sorbonnę dwu propozycyj, które spowodowały wygnanie Arnaud'a. Najciekawszém z jego pism jest sławne: „*Rabat-joie des Jansénistes*“

Annaty—tak się nazywa prawo, jakie miał zwierzchnik, pan lenny większych posiadłości duchownych, jak biskupstw, opactw i t. p., pobierać roczne dochody z tych posiadłości (beneficyjów), przy ich zajęciu przez nowego dostojnika kościoła. Prawo to powstało prawdopodobnie w wieku IX-m, bo istnienie jego w dziesiątym jest rzeczą dowiedzioną. W wieku XIV papieże zdołali prawo to przyswoić sobie, co następnie było powodem wielu sporów z władzą świecką. U nas w skutku postanowień Zygmunta I, Zygmunta II i konstytucyi sejmowéj z 1602 r. pierwszoroczne z beneficyjów intraty były używane na obronę kraju.

Annecy, od 1860 r. francuskie m. okręgowe w dep. Wyższéj Sabaudyi, nad jeziorem t. n., 11500 m. Niegdyś stolica hrabiów Génévois, dziś najbardziéj przemysłowe miasto Sabaudyi. W okolicy urodził się ś. Franciszek Salezy i sławny chemik Berthollet, któremu w mieście pomnik wystawiono.

Annelidy, ob. Pierścienice.

Annenkow (Mikołaj), botanik, ur. 1819 r. Wydał: „*Flora mosquensis exsiccata*“, „*Observations sur la floraison de quelques plantes cultivées, faites à Moscou pendant les années* 1844—48“; „*Botaniczeskij Słowar*“ (1859) i inne. Od r. 1860 wydaje „*Sielskoje Choziajstwo*“.

Annese (Geunaro), przywódca ludu, jeden z następców Mazaniella w powstaniu neapolitańczyków przeciwko rządowi hiszpańskiemu (1647). Był puszkarzem, ogłosił rzeczpospolitą, zręcznie wyjednał dla niéj opiekę Francyi i uznał Henryka Gwizyjusza za naczelnika wojskowego, gdy tymczasem sam przyjął na siebie zarząd cywilny. Wkrótce atoli zazdrosny władzy, jaką sobie książę coraz bardziéj przywłaszczał, porozumiał się z Hiszpanami i otworzył im bramy Neapolu (6 Kwiet. 1648), co przecież, mimo ogłoszonéj amnestyi, nie uwolniło go od kary śmierci, którą poniósł na rusztowaniu.

Annex, (z łac.) dowód, świadectwo lub dodatek do pisma jakiego, gruntowniéj objaśniający sam przedmiot lub dowodzący jego prawdziwości.

Annexyja, wyraz używany często w języku politycznym. Oznacza przyłączenie do pewnego państwa innego kraju, prowincyi lub terytoryjum pogranicznego drogą pokojową i jeżeli można z zezwoleniem mieszkańców.

Anni defectionis v. *decrepitus* lata starości, zgrzybiałości podług praw saskich zaczynały się z 60 rokiem życia, a podług polskich z 70 rokiem.

Annibal, ob. Hannibal.

Annibal di Capua, nuncyjusz w Polsce, syn Wincentego księcia Termoli, pobierał nauki w Padwie, przykładając się głównie do prawa. Mianowany przez Grzegorza XIII referendarzem i komornikiem (Camerario secreto), został najprzód nuncyjuszem w Wenecyi, a za położone tam zasługi arcybiskupem neapolitańskim. Po odwołaniu Hieronima Bovio, Syxtus V, wysłał go 1586 w charakterze nuncyjusza do Polski z poleceniem skłonienia Stefana Batorego do wojny przeciwko Tur-

kom. Niespodziewana śmierć Stefana, o któréj nuncyjusz w drodze się dowiedział, zmieniała zupełnie dane mu instrukcyje. Jakoż, nie wojna turecka, ale czuwanie nad przyszłą elekcyją króla polskiego, a mianowicie staranie o wprowadzenie na tron domu austryjackiego, było głównem jego zadaniem. Przebywszy pierwszych dni Lutego 1587 granicę polską, wszelkie czynił usiłowania, by zawiązać bliskie stosunki ze wszystkiemi stronnictwami. Sprzyjał i schlebiał niby to każdemu, a wszystkich starał się oszukać i posadzić na tronie arcyksięcia Maxymilijana. Nie udała się przecież robota, mimo bowiem wszelkich zabiegów nuncyjusza, mimo intryg, bez wyboru środków prowadzonych, wybrany został Zygmunt III królem polskim. Zawiedziony pod tym względem, Annibal bawił jeszcze dwa lata w Polsce, zajmując się sprawami kościoła, to jest wichrząc zawsze po swojemu pomiędzy katolikami i dysydentami. Wyjechawszy stąd niezmiernie obdłużony, gdyż prowadził życie kosztowne nad stan i możność, miał być ozdobiony purpurą kardynalską, lecz nie doczekał się téj godności, † 1595.

Annikeris Młodszy, hedonista (ob.), około r. 300 przed Chr.; uszlachetnił moralny system Arystyppa. Jego zwolennicy połączyli się wkrótce ze szkołą epikurejczyków. — **Annikeris** spółczesny Platona, który wykupił go z niewoli, w jaką był popadł, z rozkazu Dionysios'a I.

Annius Viterbiensis czyli z **Viterbo** (Jan Nanni), intendent pałacu świętego za Alexandra VI, ur. 1432 w Viterbo, † 1502, podobno otruty przez cezara Borgia, którego otwartością swoją obraził. Znany jest ze swego zbioru *starożytności* (Rzym 1498), w którym zgromadził mniemane ułamki ze starożytnych autorów, jako to: Manetona, Berosa, Fabiusza Pictora i innych. Długa polemika wywiązała się z tego powodu pomiędzy erudytami XVI i XVII w. Mniemają że sam Annius został oszukany przez nieznanych fałszerzy.

Annominacyja lub **Paronomazyja**, figura retoryczna polegająca: 1° na igraszce słów, powstającéj częstokroć ze zmiany tylko jednéj głoski w jakim wyrazie lub nazwisku, n. p. w łacińskim *amans*, kochanek, *amens*, waryjat; 2° na grze wyrazów pochodzącéj skutkiem powtarzania się w zdaniu dźwięków tego samego pierwiastku; *np.* Tu po*stęp* wy*stęp*kiem, owdzie wy*stęp*ek po*stęp*em.

Annon (święty), ob. Hannon.

Annona, właściwie plon roczny; jako personifikacyja jest A. boginią rzymską opiekującą się rocznymi zbiorami pól; przedstawiano ją z kłosami w prawéj i rogiem obfitości w lewéj ręce.

Annonay, francus. m. w depart. Ardèche, przy zbiegu rzeczek Cance i Déaume 18400 m.; znaczne fabryki papieru, sukna, sławnych tkanin jedwabnych i t. d, obszerny handel; miejsce urodzenia Montgolfiera (ob.) wynalazcy balonów.

Annopol, dawniéj miasto dziś osada w guber. Lubelskiéj, pow. Janowskim nad rz. Korczukiem. Ma piękny pałac z angielskim ogrodem dziedziców książąt Jabłonowskich; 1040 m.

Annuity, roczne spłaty równe, wnoszone w jednakich odstępach czasu, (rocznie, pół rocznie) przez co kapitał dany się umarza (umarzanie długu publicznego, pożyczki), albo też oznaczony kapitał się wytwarza, (zabezpieczenia na życie i t. p.). Obliczenia tego rodzaju odbywają się na zasadzie wzorów, podawanych w traktatach algebry lub rachunkowości handlowéj; przy zastosowaniu takowych niezbędnem jest użycie logarytmów, dla ułatwienia rachunków zresztą podane są stosowne tablice amortyzacyjne, jak Tab. Juljana Bajera.

Annulacyja, wyraz prawny, oznaczający unicestwienie, zniesienie, unieważnienie sądowe procedury, wyroku, małżeństwa, lub jakiegobądź aktu.

Annulus piscatoris (pierścień rybitwa), mniejsza pieczęć papieska, wyobrażająca ś. Piotra w łódce, wyciągającego sieć, używana do pism wychodzących z podpisem kardynała sekretarza.

Annuncyjady, pod tém nazwiskiem czyli „*od Zwiastowania N. Panny*" znane są trzy zakony: jeden w Sardynii świecki rycerski i dwa żeńskie klasztorne, z których pierwszy we Francyi, założony przez Joannę de Valois, córkę króla francuskiego Ludwika XI, w czasie rewolucyi zniesiony;—drugi zaś, z przezwiskiem *Annuncyjad niebieskich*, założony w Genni 1562 przez Maryję Wiktoryją Fornari, dotąd jeszcze we Włoszech istnieje.

Annus carentiae, „*rok niedostatku*" tak nazywano pewną część dochodu, któréj beneficyjaryjusz zrzec się musiał przy objęciu prebendy, mimo obowiązku rezydowania w niéj, na rzecz papieża lub biskupa. Odstępowanie takie miewało miejsce i przy obejmowaniu innych posad.

Annus claustralis, nazywano obowiązek beneficyjaryjusza przebywania nieodstępnie, w nadanéj mu prebendzie, przez cały pierwszy rok po jéj objęciu.

Annus confusionis, ob. Kalendarz.

Annus decretorius, tak nazwany jest rok 1624, z powodu że przy zawieraniu traktatu westfalskiego wzięty był za normę, do uregulowania wielu ważnych kwestyj.

Annus deservitus albo **gratiae**, rok łaski dla wdów i sierot, pozostałych po zmarłych duchownych lub sługach kościelnych, to jest czas dozwolonego im korzystania z dochodów, pobieranych przez zmarłego.

Annus discretionis, *rok rozeznania*, rok dojrzałości czyli wiek, oznaczony dla pragnących przejść z jednego wyznania na drugie, np. 21 lat u nas, w Bawaryi i Saxonii, 18 w Badenie, Hessyi i t. d. 14 w Prussach, Wirtembergu i t. d.

Annweiler v. **Anweiler**, bardzo przemysłowe m. w bawarskim palatynacie Reńskim nad rz. Queich; garbarnie, farbiarnie, papiernie, fabryki sukna i szczotek.

Anny świętéj bractwo. Na pamiątkę Anny Jagiellonki, żony Stefana Batorego arcybiskup lwowski, Jan Dymitr Solikowski, ustanowił w Polsce bractwo ś. Anny (1578), które papież Syxtus V zatwierdził. Pierwszym jego członkiem i opiekunem był hetman Jan Zamojski. Cechą bractwa był

medal złoty, srebrny lub brązowy, na złotym lub jedwabnym łańcuszku noszony, z wizerunkiem ś. Anny i N. Panny z dzieciątkiem Jezus na ręku i napisem z jednéj strony: „*Sanctae Annae societas*", z drugiéj zaś strony tylko napis w trzech słowach: „*Fructus charitatis salis.*" Bractwo to, kwitnące w XVII w., dzisiaj istnieje tylko przy kościele ś. Anny w Krakowie.

Anobium, (zool.), ob. Kołatek.

Anod, *elektrod dodatni*, nazwa wprowadzona przez Faraday'a na oznaczenie drutu, którym prąd elektryczny wchodzi do cieczy poddanéj rozbiorowi chemicznemu, gdy drut, którym prąd wychodzi, jest *katod*, *elektrod odjemny*, ob. Galwanizm.

Anodonta (Szczeżuja), mięczak z gromady małż blaszkoskrzelnych (lamellibranchiata), o skorupie podłużnéj, na wewnątrz blasku perłowéj macicy, kilka gatunków od 3 do 6 cali długości, żyją w wodach słodkich. Dla smaku zbyt mdłego nie są jadalne.

Anodyna, (z greck.), nazwa wszelkich środków ból zmniejszających lub uśmierzających, więc przedewszystkimi środki narkotyczne: opium i jego przetwory, belladona lulek i t. d. Prócz tego środki odurzające, znieczulające ogólnie: eter i chloroform. Najpospolitszą anodyną jest mieszanina eteru siarczanego z spirytusem, czyli wyskok eteryczno-siarczany (*spiritus sulphurico-aetereus*).

Anoftalmija, wrodzony brak gałek ocznych. Zdarza się najczęściéj przy niezupełnem wykształceniu mózgu, albo przy wodnéj puchlinie mózgu wrodzonéj, (hydrocephalus congenitus).

Anolis, nazwa miejscowa rodzaju jaszczurek amerykańskich, *Anolius*, zbliżonych do legwana (iguana), różniących się szeroką i fałdowaną skórą na palcach, co im pozwala przyczepiać się do powierzchni, po których łażą, oraz zmiennością barw, jak kameleony. Gryzą mocno, ale nie są jadowite.

Anomalija, (z gr.) w ogóle wszelkie zboczenie od pewnego prawidła, zatém anomalny tyleż, co nieprawidłowy. W naturze A. są bardzo pospolite np. tak zwane potwory (ob.), atoli w powstawaniu A. nie należy widzieć nic nadprzyrodzonego; tworzą się one, jak wszelkie zjawiska w przyrodzie, wedle praw koniecznych, ale w niezwykłych okolicznościach.—W astronomii A. oznacza kąt, jaki promień wodzący planety tworzy z linią absydów jéj drogi. Liczy się A. w ogólności od punktu przysłonecznego, licząc od 0° do 360°. Gdy jednak planety biegną około słońca ruchem niejednostajnym, należy od wyżéj określonéj A. *prawdziwéj* odróżnić A. *średnią*, t. j. kąt, jakiby w tejże chwili promień wodzący planety tworzył z linią apsydów, gdyby planeta poruszała się biegiem jednostajnym, A. zatém prawdziwa jest większa lub mniejsza od A. średniéj, różnica (już dodatnia, już odjemna), między pierwszą a drugą zowie się *równaniem środka*. Wyznaczenie A. prawdziwéj z A. średniéj nosi nazwę *zadania keplerowego*; zatrudniało ono wielu matematyków. Przy rozwiązaniu jego ważną rolę odegrywa A. *mimośrodowa* (*ekscentryczna*), t. j. kąt, jaki z linią absydów tworzy linija, poprowadzona ze środka orbity planety do punktu okręgu koła, opisanego na téj orbicie, a mającego też samą odciętą, co planeta w tejże chwili. ob. Planety.

Anomalistyczny rok, ob. Rok.

Anomalura, (z gr. *anomalos* nieforemny i *ura* ogon), rodzaj ssących gryzących, utworzony dla osobliwego zwierzęcia, sprowadzonego z Fernando-Po przez Frasera. Podobne ono jest do polatuchy, ale różni się od niéj osobliwą cechą, obecnością twardych wyrostków pod nasadą ogona, skąd nazwa.

Anomejczycy, sekta aryjańska utrzymująca: że Chrystus chociaż wyższy nad wszystkie stworzenia, nierównym był Bogu Ojcu pod względem natury. Nauczycielami Anomejczyków byli: Aecyjusz, † 370 i Eunonijusz, † 392.

Anomia (Oskrobla), rodzaj mięczaków z gromady małż blaszkoszkrelnych (lamellibranchiata); zwierzęta bardzo bliskie ostryg, żyją we wszystkich morzach, i mieszkańcy wybrzeży morza Śródziemnego używają ich na pokarm.

Anona (Flaszowe drzewo), rodzaj roślin z rodziny dwuliścieniowéj, *Anonaceae*, drzewa i krzewy w Ameryce, Afryce i Indyjach ws. niektóre gatunki wydają owoce wielkie, ważące po 6 do 8 funtów, białe i soczyste, bardzo smaczne, a które w Europie udają się tylko przy bardzo troskliwéj uprawie. Rodziny Anonaceae podał monografiję Dunal w 1817; pisał też o nich A'de Candolle w *pamiętnikach tow. fiz. i hist. natur.* w Genewie 1832.

Anonim (z greck. bezimienny), wyraz często używany, odnosi się głównie do autorów, wydających swoje pisma bezimiennie. Znajomość takich pism należy do najtrudniejszych zadań biblijografii. Wyborne pod tym względem dzieła, posiada literatura francuska a mianowicie: „*Dictionnaire des ouvrages anonymes et pseudonymes*" przez Barbier'a (4 tomy Paryż 1822 — 25). W literaturze polskiéj: „*Słownik pisarzy Polskich*" Hipolita Skimborowicza znakomitą wyświadczył pod tym względem przysługę.

Anonim Dzirżwa (v. *Dzierzba* v. *Miorsz*), pierwszy z rocznikarzów polskich, co zaczyna historyję naszego narodu od początku świata. Doprowadził swe roczniki do 1238; Bielowski uważa je za płód XI w., późniejszemi kontynuacyjami powiększony. Wydany wraz z kroniką Galla i Kudłubka po raz pierwszy przez Lengnicha w Gdańsku 1749, a powtórnie przez Kownackiego wraz z Kadłubkiem w Warszawie 1824. Kownacki wydał także tłumaczenie Dzirżwy oddzielnie (Warszawa 1821).

Anonim szląski, pisał swą kronikę między 1383, a 1390 r., w któréj głównie kompilując rozmaitych poprzednich autorów a szczególniéj Galla, zajmuje się sprawami książąt szląskich i doprowadza je do 1385 r., (Ed. Sommersberga Wrocław 1729).

Anons (z franc.), ogłoszenie o jakimkolwiek interesie prywatnym, bądź przez pisma czasowe, bądź też przez oddzielne prospekta, afisze i doniesienia. Wychodzą nawet gazety jedynie A. poświęcone, jak Gazeta Anonsowa w Warszawie od 1871 r.

Anoplotherium, zwierzę przedpotowe, stanowiące przejście od przeżuwających do gruboskórnych; Żyło ono w okresie trzeciorzędowym, było ciężkie, silne, z długim do wydrzego podobnym ogonem, z 44 zębami, bez żadnych przerw. Dwa jego poznano gatunki, **A.** *commune*, wielkości małego osła, i **A.** *secundarium*, wielkości świni, oba gatunki zamieszkiwały bagna. Kości jego znaleziono w pokładach gipsu w okolicach Paryża; na tém to zwierzęciu Cuvier zaczął dowodzić, że znajdują się szczątki zwierząt zupełnie zaginionych.

Anopsija, ślepota.

Anorchismus brak jąder u mężczyzny, jako wada wrodzona.

Anoreksyja (z greck.), brak apetytu w mniejszym albo większym stopniu; wynika najczęściéj. skutkiem innéj jakiéj choroby, jak kataru żołądka, chorób gorączkowych, nerwowych. Leczenie stosuje się do choroby, powodującéj brak apetytu; dla podrażnienia samego żołądka służą środki korzenne, alkohol w małéj ilości i t. p.

Anorganiczny, ob. Nieorganiczny.

Anormalność (z łac.), nieprawidłowość, zboczenie od prawa, porządku istniejącego w naturze i naukach ob. Anomalija.

Anortoskop, rodzaj igraszki optycznéj, urządzonéj przez Plateau: Dwie tarcze osadzone na wspólnéj osi, obracają się z różną prędkością; przednia z nich, nieprzezroczysta, posiada wycięcia, przez które widzieć można dziwaczne malowidła na tarczy tylnéj, przezroczystéj i z tyłu oświeconéj. W skutek niejednostajnéj szybkości obrotu obu tarczy, każdy rysunek przedstawia się w innem miejscu, i z powodu trwania wrażenia w oku (ob. oko), przy oznaczonym stosunku obu prędkości, dziwaczne figury okazują się prawidłowemi.

Anortyt, (*Christianit*, *Indianit*, *Biotin*), minerał z grupy szpatów polnych, znajdujący się w postaci kryształów wyścielających jamy w kamieniach dolomitowych, na stokach Wezuwiusza. Kryształy (słupy równoległobokowe ukośne) są najczęściéj przezroczyste, z połyskiem szklistym, podobnym do kwarcu, rzadko nieprzezroczyste. C. g. 2,76, twardość znaczna, chociaż kruchy. Jest to podwójny krzemian glinki i wapna, w którym małą ilość wapna zastępuje magnezyja, potaż lub soda.

Anosmija (z greck.), brak powonienia, bywa czasem wrodzoną. Może być skutkiem choroby nerwu węchowego lub mózgu. Częściéj jest następstwem chorób saméj błony śluzowéj, mianowicie kataru, zdarza się przy histeryi, ciężkich zimnicach i t. d.

Anosow (Paweł), inżynier górniczy, generał wojsk rossyjskich, † 1851 r. znany z ulepszeń w fabrykacyi stali. W r. 1837 został gubernatorem cywilnym tomskim i naczelnikiem głównym zakładów górniczych ałtajskich. Wydał „*Opisanije now. sposoba zakałki stali w sguszczennom wozduchie*" (1827), „*O prigotowlenii litoj stali*" (1837), „*O bułatach*" (1841) i inne.

Anot de Maizières (Cypryjan), literat i publicysta, ur. 1794. Rojalista, lecz przytém liberalnemi wiedziony uczuciami, za czasów Restauracyi, powstawał śmiało, na niektóre wsteczne rozporządzenia rządu. Oprócz współpracownictwa w różnych dziennikach, wydał osobno kilka dzieł, z których najważniejszém jest: „*Code sacré, ou Exposé comparatif de toutes les réligions de la terre.*"

Anquetil (Ludwik Piotr), mierny ale pracowity historyk francuski, ur. w Paryżu 1723, zmarły tamże 1808, z kilku obszernych prac jego najważniejszą jest: „*Histoire de France depuis les Gaules jusqu'a la fin de la monarchie.*" (Tom. 14, Paryż 1805—1820), kontynuowana przez *Banillet'a* do 1862 (Tom. 6. Paryż. 1862).

Anquetil-Duperron (Abraham Hijacynt); uczony oryjentalista, brat poprzedniego, ur. 1731 w Paryżu, † tamże 1805; celem wynalezienia świętych ksiąg Persów, udał się 1755 jako prosty żołnierz do Indyj. Mimo wielu przeszkód wrócił 1762, posiadaczem 180 rękopisów i wielu osobliwości do Paryża, gdzie został mianowany tłumaczem języków wschodnich przy biblijotece królewskiéj. Wkrótce też potém wydał następujące dzieła: „*Tłumaczenie Zendawesty*" wraz z życiorysem Zoroastra (3 t. Paryż 1771) „*Législation orientale*" (Amsterdam 1778); „*Recherches historiques et géographiques sur l'Inde*" wraz z listem o starożytnościach indyjskich i wielką mapą Indyj (2 t. Berl. 1786); „*L'Inde en rapport avec l'Europe*" (2 tomy. Paryż 1798) i „*Oupnek'hat.*"

Ansaldo (Giovanni Andrea), malarz włoski, ur. w Voltri 1584, † 1638, szczęśliwy naśladowca Pawła Veronese'a, głównie odznaczył się w malowidłach al fresko.

Ansano lub **Sano di Pietro**, malarz szkoły włoskiéj, ur. w Siennie 1405, † tamże 1481. Najwięcéj prac jego al fresko znajduje się w kościołach i pałacach jego miasta rodzinnego. Był zarazem najsławniejszym minijaturzystą swego czasu. Biblijoteka w Siennie posiada kilka rękopisów, ozdobionych rzadkiéj piękności minijaturami jego pędzla. Wielce ceniony za życia nazywany był powszechnie *Beato Angelcio de Sienne*. Najlepszym jego utworem jest ś. Ambroży.

Ansaryjowie v. Rossairowie, zarabszczone plemię syryjskie, mieszkające w północnéj części gór Libanon, na wybrzeżu m. Śródziemnego, od ujścia Nahr-Kadiża (pod Tripolis) do ujścia Orontesu; pod względem religijnym stanowią sektę, wyrosłą z mahometańskiego gnostycyzmu, czczą słońce i wierzą w metampsychozę; odznaczają się miłością kraju i wolności, a nienawiścią do Islamu i Turków, długo byli uważani na Wschodzie za rozbójników i oszustów; europejscy zaś podróżnicy nie znajdują w nich tych wad, owszem chwalą gościnność szczególniéj dla cudzoziemców; liczbę ich podają na 64,000.

Ansbach v. Anspach, (ściągnięte z dawnéj nazwy *Onolzbach*, łaciń. *Onoldium*), niegdyś stolica margrabstwa Ansbach-Bajreuth, obecnie główne miasto bawarskiego okręgu środkowéj Frankonii, nad Rezatem; 13,000 m., kilka zakładów naukowych, biblijoteka i galeryja obrazów (w dawnym zamku

margrabiów), fabryki tkanin wełnianych, bawełnianych, tytuniu, wyrobów glinianych, pergaminu, narzędzi chirurgicznych i t. d. Miejsce urodzenia poetów Uz'a, Cronegk'a i Platena. Powstało 750 r., od chwili zbudowania tu klasztoru benedyktynów. Księstwo *Ansbach*, w najdawniejszych czasach przez Słowian zaludnione, a późniéj do okręgu frankońskiego należące, obejmowało 60 mil kw. W r. 1362 otrzymał je tytułem lennym burgraf norymbergski Fryderyk V; 1398 podzielone na *Ansbach i Kulmbach*, późniéj *Bajreuth* i 1464 dostały się oba działy drugiemu synowi Albrechta Achillesa, margrabiemu brandeburgskiemu, Fryderykowi. Linije Ansbach i Bajreuth rozdzieliły się znowu, aż nareszcie ostatnia z nich 1769 wygasła; w r. 1791 margrabia Karol Fryderyk, mąż znanéj autorki Lady Craven, oba księstwa dobrowolnie ustąpił Prussom. 1806 Ansbach, a pokojem Tylżyckim Bajreuth przeszły w posiadanie Francyi, 1810 wcielone ostatecznie do Bawaryi. Porów. Barth „*Versuch einer Landes-und Regentengeschichte der Fürstenthümer Bajreuth und A.*" (Hof 1795).

Ansbach (margrabina Elżbieta), ob. Elżbieta.— **Ansbach** (margrabia Jerzy Fryderyk), ur. 1678, panował od 1692—1703, w czasie kampanii nadreńskiéj 1695 i w wojnie o sukcesyją hiszpańską był generał-feldmarszałkiem; poległ w bitwie pod Schmidmühl w Bawaryi.

Anschütz, saska rodzina artystów dramatycznych. Szczególniéj wsławił się **Henryk Anschütz**, ur. 1785, jako aktor teatru cesarskiego w Wiedniu. Pierwsza jego żona **Józefina**, była niegdyś ulubioną śpiewaczką, a druga **Elżbieta**, należy również do tego teatru. Dzieci jego **Emilija**, **Alexander** i **Augusta**, jak również brat **Edward**, nowelista, zajmują także poczesne miejsce w rzędzie niemieckich aktorów.

Anse, francuskie miasto w depart. Rhone, 2200 m., położone w pięknéj dolinie, oblanéj przez Saonę. Miasto bardzo starożytne, są tu ślady dawnego obozu rzymskiego, tudzież zwaliska pałacu Augusta. Było rezydencyją królewską w X w. i pamiętne jest kilku synodami.

Anseaume, autor dramatyczny, ur. w I połowie XVIII w. w Paryżu, † 1784, tamże. Znane są jego opery komiczne: „*Dwaj Myśliwi*" i „*Mleczarka*" (muzyka Duni'ego), tudzież „*Obraz mówiący*" (muzyka Gretrego).

Ansedonia, włoskie miasto w dawném księstwie toskańskim. Zwaliska *Cosa Valciencium*, dawnego miasta Etruryi oraz murów cyklopich.

Anseghem, belgijskie miasteczko we Flandryi zachodniéj, 4500 m. Ma znaczne fabryki tabaki, browary i destylarnie.

Ansegise lub *święty Vandrille*, opat w Fontenelle, † 833. Odbywał ważne poselstwa w sprawach Karola W. i Ludwika Dobrodusznego. W r. 827 ułożył pierwszy zbiór kapitularzy obu tych monarchów, zamieszczony w kolekcyi Baluze'a (ob.)

Anselmi (Michał Anioł), malarz włoski, ur. 1491, † około 1554. Znakomitsze jego obrazy alfresko są: *Nawiedzenie* w kościele Fonte-Giusta w Siennie, oraz w Padwie: *Święta Agnieszka w obec swéj rodziny*. Kilka także pięknych jego obrazów znajduje się w Parmie.

Anselmus de virgine Maria, augustyjanin, ur. w Paryżu 1625, właściwie *Piotr Guibours*, a powszechnie *Anselmus Parisiensis* zwany. Napisał ważne źródłowe dzieło: „*Histoire genéalogique de la maison royale de France*" (2 tomy Paryż 1674), † 1694.

Ansgary także **Anscharius** (święty), apostołem północy zwany, ur. 801 w Pikardyi; wychowaniec i zakonnik szkoły w opactwie korbejskiém, niedaleko od Amiens, następnie przełożony szkoły klasztornéj w Nowéj Korbei w Westfalii; od 826—29 głosił ewangelię w Szlezwigu, od 829 apostołował czas niejaki w Szwecyi, 831 r. mianowany pierwszym arcybiskupem hamburgskim, a 833 legatem apostolskim u Duńczyków, Szwedów, Słowian i innych narodów północnych; po spaleniu Hamburga przez Normandów (837), przeniósł się do Bremen. Skąd zarządzał swą archidyjecezyją (obejmującą całą północ Europy), i gdzie od 848, po przyłączeniu biskupstwa bremeńskiego do arcybiskupstwa hamburgskiego, stałą założył rezydencyję. Odtąd gorliwie i skutecznie pracował dla trwałego nawrócenia Danii i Szwecyi. W 861 r. odbył podróż misyjną do Szwecyi, a 862 nawrócił Eryka II, kr. Jutlandyi; † 865 w Bremen. Pozostawił opis życia ś. Willehoda; jego zaś życie opisał Rombert, który zasiadł po nim na stolicy arcybiskupiéj. Obie bijografije znajdują się u Pertza „*Monumenta Germaniae Historica*" (t. II.). Porów. Kruse „*Lebensbeschreibung Ansgars*" (Hannow. 1824) i Klippel „*Lebensbeschreibung des heilig A.*" (Brem. 1845).

Anslo (Reinier), poeta hollenderski, ur. 1622 w Amsterdamie, przeniósł się 1649 do Włoch, gdzie przyjął wiarę katolicką i † 1669 w Peruggia. Utwory jego wydał J. de Haas (Rotterdam 1713).

Anson (Jerzy), sławny marynarz angielski, ur. 1697, † 1762. W 1724—1735 miał udział w trzech wyprawach do Karoliny południowéj, gdzie założył miasto, dotąd istniejące pod jego nazwiskiem. W chwili zerwania stosunków przyjaznych z Hiszpaniją (1740), poruczono mu prowadzenie wojny w osadach tego mocarstwa; zdobył bogate miasto Payta w Peru, zabrał na morzu okręt Acapulco i wrócił do Anglii, obciążony łupami hiszpańskimi (1743). W r. 1747 świetne zwycięstwo, odniesione u przylądka Finisterre nad admirałem eskadry francuskiéj Jonquière, zjednało mu tytuł para i stopień wice-admirała. Następnie, po wyprawie na brzegi francuskie, mianowany był admirałem 1761. Bardzo ważny opis dokonanéj przezeń podróży na około świata (1743—44), wydany został pod jego kierownictwem, przez okrętowego kaznodzieję Waltera i matematyka Robinsa p. t. „*Voyage round the world*" (Lond. 1748). Porów. Borrow „*Life of Lord A.*" (Lond. 1839).

Anson (Jerzy), generał angielski, ur. 1797; znajdował się w bitwie pod Waterloo, potém wszedł do parlamentu, gdzie do r. 1853, trzymał się zawsze stronnictwa whigów. Mianowany 1851 gene-

rał-majorem, służył przez pewien przeciąg czasu w Indyjach w stopniu generała kompanii indyjskiéj. Jako dawny adjutant Wellingtona, zarządzał 1846 — 1852 wydziałem artylleryi. † 1857, podczas wyprawy wojennéj przeciwko Delhi.

Anstett (Jan Protazy), syn adwokata w Strasburgu, ur. tamże 1766 r., wszedł do służby rosyjs. 1789, w minister. spraw zagranicznych, jako dyplomata niejednokrotnie był używany, przy obcych dworach, a mianowicie, przy zawieraniu pokoju Szönbruńskiego, w Wiedniu r. 1794 będąc posłem w Berlinie towarzyszył królowi prusskiemu w wyprawie do Polski; po abdykacyi króla Stanisława Augusta uregulował dług państwowy i granicę pomiędzy Prussami a Rossyją, a w r. 1810 między tém państwem a Austryją, potém w kwaterze ruskiéj 1813—14, zawarł także konwencyją kaliską 1813 r. przy kongresie wiedeńskim i drugim pokoju paryskim. W końcu mianowany był posłem ruskim przy dworze stutgardzkim i przy związku niemieckim we Frankfurcie nad Menem, gdzie † 1835.

Anstey (Krzysztof), poeta angielski, ur. 1721, † 1805, znany jako autor poematu satyrycznego, p. t. „*Nowy Przewodnik w Bath*“ (1766), który w swoim czasie miał wielkie powodzenie. Kilka drobniejszych jego utworów dziś są prawie zapomniane.

Anstey (Tomasz Chisholm), publicysta angielski, ur. w Londynie 1816, profesor prawa w Bath. Jego listy polityczne i czynne współpracownictwo w przeglądach peryjodycznych, gdzie popierał z zapałem zasady stronnictwa liberalnego, zjednały mu wybór miasta irlandzkiego Youghal do parlamentu. Tu (1847—52), domagał się odwołania aktu unii lub autonomii prawodawczéj dla Irlandyi, zniesienia podatku od dochodu i nareszcie reformy sądownictwa, któréj Anglija tak bardzo potrzebuje. Z licznych pism jego ważniejsze są: „*British Catholics and the new Parliament* oraz *A Guide to the history of the laws and Constitution of England.*“

Ansywarowie, plemię germańskie na zachodnich brzegach Wezery. Wyparci ze swoich siedzib przez Chauków (za Nerona), osiedli nad Renem, gdzie napadli ich Uzypetowie, Cheruskowie, Kattowie, i wytępili ze szczętem, a niedobitki zamienili w niewolników.

Anszlag, kosztorys, czyli wyrachowanie kosztów potrzebnych do wykonania zamierzonych robót budowlanych, inżynierskich i t. p.

Antagonizm, przeciwniczość, tak zowią w ciele żyjącem działanie, mocą którego jeden organ powstrzymuje czynność drugiego i sprowadza ją do właściwego zakresu; np. w systemacie mięśni, gdzie niektóre z nich, działają wprost przeciwnie drugim i dla tego nazwane są *antagonistycznymi* czyli *przeciwniczymi*, i tak: zginacze kolana, zginają je, wyprostne zaś, działają przeciwnie, a wspólne działanie jednych i drugich nogę wypręża.

Antaires, gwiazda pierwszéj wielkości w konstelacyi Orła.

Antakiah v. **Antakia**, ob. Antyjochija.

Antalcydas, z chytrości, przebiegłości i intryg znany Spartańczyk, który zawarł w imieniu swéj ojczyzny z królem perskim tak zwany *pokój* **Antalcydasa**, oddający Persyi w haniebny sposób wszystkie miasta greckie w Azyi Mniejszéj, zrywający wszystkie traktaty, związki, przymierza helleńskie pod pozorem utwierdzenia niezależności miast, w rzeczy zaś saméj, celem osłabienia ich rozdziałem i zniweczenia ogniska, ich siły zbiorowéj (387 przed Chr.). Warunki tego pokoju miały być narzucone siłą, tym rzeczompospolitym, któreby się opierać chciały. Kosztem tego pokoju, Sparta odzyskała przewagę w Grecyi. Okryty powszechną wzgardą, **A.** odebrał sobie życie, zamorzywszy się głodem.

Antanaklazys czyli *dylogija*, nazywa się w retoryce powtórzenie tegoż samego wyrazu ale w innem znaczeniu, np. Podobna praca nie jest pracą.

Antar lub **Antara** (ben Sheddad el Abis), sławny wódz i poeta arabski, ur. w połowie VI w., † około 615 ery chrześcijańskiéj, twórca jednéj z siedmiu Moallakat (ob.), złożył dowody wielkiéj waleczności, odgrywając znakomitą rolę w wojnie czterdziestoletniéj, między pokoleniami Abs i Zobijan. Mahomet cenił go bardzo i kilkakrotnie, starał się z nim spotkać. Poemat jego pięknym napisany wierszem, chociaż trudnym do zrozumienia, miał licznych komentatorów; opisuje w nim **A.** swoje czyny wojenne i namiętną miłość dla niezrównanéj piękności Abli. Najlepsze wydanie Menil'a (1816) i w zbiorze Moallakat Arnold'a (Lipsk 1850). Pod tytułem *Antar* jest także 12 tomowy romans arabski, w rodzaju epopei rycerskiéj o ile się zdaje z VIII w., który miał napisać Asmai (ob.). Osnowa tego romansu, poczerpniętą jest z wspomnianego wyżéj poematu Antara; tłumaczenie jego na język angielski rozpoczął Hamilson „*Antar a Bedouen romance*“ (4 t. Lond. 1820), a obszerny wyciąg dał Hammer w wiedeńskich „*Jahrbücher der Literatur*“ (1819).

Antares, gwiazda pierwszéj wielkości w konstelacyi Niedźwiadka (Skorpiona).

Antarktyczny, (z gr. przeciwległy niedźwiedzicy), wyraz używany na oznaczenie miejscowości, położonych blisko bieguna południowego, w różnicy od arktycznych, leżących blisko bieguna pn.; stąd biegun **A.**, kraje **A.**; morze **A.** południowe morze Lodowate, które otacza puste, niezbadane jeszcze brzegi stałego lądu antarktycznego, a o istnieniu którego wnosić możemy z podróży **A.** odbytych przez Bellenghausena, Weddella, Wilkes'a, d' Urville'a i Rossa, i innych.

Ante, przyimek łaciński, znaczy *przed*, daje się często spotykać w wyrazach złożonych, pochodzących z łacińskiego.

Antecedens, po łac. *poprzedzający*, wyraz znaczący w dawnym języku filozoficznym stosunek subjektu logicznego względem predykatu, lub téż, przyczyny względem skutku.—**Antecedentia**, znaczą dawniejsze wypadki, uważane w porównaniu z obecnemi. Ancedentia osoby jakiéj, czyli dawniejsze jéj postępowanie, służyć mogą za podstawę do wnioskowania o teraźniejszém i przyszłém jéj postępowaniu.

Antediluwialny (z łac.), ob. Przedpotowy.

Antejustynijańskie prawa, tak nazywają w ogólności wszystkie prawa, jakie w państwie rzymskiém do czasów cesarza Justynijana istniały, mianowicie źródła prawne z owéj epoki, a więc pisma rzymskich prawników, jak Gajusa, Paulusa i Ulpiana, tudzież inne prywatne prace uczonych prawników rzymskich, i w ogóle wszelkie księgi prawne, poprzedzające Justynijana. Najnowszy zbiór takich praw znajduje się w: „*Corpus juris Romani Antejustinianei* (Bonn 1833).

Antela, miasteczko u wejścia do wąwozu Termopilskiego, gdzie, w świątyni Demetery, odbywały się zgromadzenia związku Amfiktyjońskiego.

Antemetica, środki lekarskie służące do powstrzymania wymiotów (ob.).

Anthemijus z Tralles, ur. w VI w. ery chr. wsławił się stosowaniem matematyki do budownictwa, mechaniki i optyki. Razem z Izydorem kierował budową bazyliki św. Zofii, a po jego śmierci, sam ukończył to wspaniałe dzieło gdzie pierwszy zbudował wspaniałą kopułę na arkadach. Z jego prac nad mechaniką i optyką, pozostało tylko kilka ułomków dzieła: „*Peri paradaxon mechanematon*“ o machinach paradoxalnych.

Antenna, u Rzymian drąg żaglowy na szczycie masztu; w zoologii macki, wyrostki w kształcie rogów, stawowe, ruchome, rozmaitéj postaci, umieszczone na głowie owadów, skorupiaków i t. p., służące im za organa dotykania, a być może (Latreille) i za organa węchu.

Antenor, syn Aisyetes'a, szwagier Hekaby, podług Homera, jeden z najmędrszych starców w narodzie, szlachetny Trojańczyk, którego późniejsze podanie mieni być zdrajcą własnéj ojczyzny, ponieważ ciągle doradzał zgodę z Grekami. Po zburzeniu Troi, przeniósł się z paflagońskimi Henetami do Italii, gdzie w ziemi Euganów założył nad m. Adryjatyckiém miasto Patavium (Padua); według innego podania osiadł w Cyrenie, gdzie potomkom jego pod imieniem Antenorydów oddawano cześć półboską.

Antepedium lub **Antependium** (łac.), pokrycie dolne ołtarza, zasłona pokrywająca jego część dolną.

Antequera, star. *Antiquaria* v. *Anticaria* m. hiszpańskie w prowincyi Malaga, nad rz. Guadalhorce, 27,000 m.; ruiny wielkiego zamku maurytańskiego, znaczne fabryki papieru, flaneli, skór i wyrobów jedwabnych.

Anter (święty), rodem Grek, 19-ty papież, następca ś. Poncyjana (238). Wydany przezeń rozkaz do zbierania aktów męczenników, stał się powodem prześladowania, którego sam padł ofiarą.

Anteros, syn Marsa i Wenery, w późniejszéj mitologii greckiéj bożek wzajemnej miłości. Podanie mitologiczne opiewa, że Eros, bożek miłości, dopóty nie dorosł, dopóki mu matka nie urodziła brata, co ma znaczyć, że miłość bez wzajemności istnieć nie może. W starożytności stawiano dla obu ołtarze i wyobrażano ich w postaci spierających się o gałązkę palmową.

Anteusz, (grec. Antajos), olbrzym, syn Neptuna i Gei (Ziemia), mieszkał w jaskini w Libii i karmił się lwami. Ktokolwiek zaszedł w jego dziedzinę, zmuszony był do walki, z któréj olbrzym podsycany siłą swéj matki, ziemi, zawsze zwycięsko wychodził i z czaszek swoich ofiar, budował dom dla Neptuna. W walce z Herkulesem, ten ostatni, odgadłszy przyczynę jego siły, uniósł go w powietrze i nie pozwalając mu dotknąć się ziemi, zadusił.

Anthelia, (z greck.), zjawisko świetlne, polegające na utworzeniu się obrazu słońca na kole świetném, jakie niekiedy otacza słońce, i położone z przeciwnéj jego strony. ob. Halo.

Anthelmintica, (z greck.), środki przeciwrobaczne, służące do wypędzenia pasożytów żyjących w kiszkach człowieka. Są to często środki przeczyszczające, pobudzające ruchy kiszkowe, jak oléj rycynowy, terpentyna i t. d. Inne środki służą wyłącznie do tego celu, wypędzają glisty albo tasiemce żywe lub otrute. Do tych środków zaliczają się głównie: paproć (filix mas.), punica granati, cytwar kousso.

Anthemis (bot.), ob. Rumian.

Anthemius (Flavius), syn Prokopa z Galacyi, zaślubiony z Eufemiją, córką cesarza rzymskiego Marcyjana, zwycięzca Hunnów nad Dunajem; wybrany 467 po Chr. cesarzem rzymskim, został zamordowany przez Rycymera.

Anthemius, prefekt Oryjentu, podczas małoletności Teodozyjusza II (408—415), był regentem w Wschodniém państwie rzymskiem; pobił Hunnów nad Dunajem i wzmocnił Konstantynopol.

Anthera (bot), (ob.) Pylnik.

Antherea. A. *Mai*, gatunek motyli nocnych, na który w ostatnich czasach zwrócono uwagę, jako wydający rodzaj jedwabiu; jest to tak zwana *prządka dębowa*, dostarczająca kokonów pięknych, mocnych i większych, niż zwyczajny jedwabnik, *prządka morwowa*, wszakże hodowla jéj jest bardzo trudną, dla tego rzecz ta, nie wyszła jeszcze po za okres prób.

Antheridia, w roślinach skrytopłciowych komórki, odpowiadające pylnikom roślin doskonalszych, t. j. uchodzące za ich organa rozrodcze męzkie; przechowują się w nich drobne ciałka (antherozoidia), które obserwowane pod mikroskopem okazują ruch dosyć żywy, przypominający ruch wymoczków; można w nich uważać zgrubienie, odpowiadające głowie, i koniec wydłużony, niby ogon. ob. Rośliny.

Anthesteryje, trzydniowa uroczystość na cześć Dionysos'a odprawiana w Atenach, poczynając od 11 ósmego miesiąca w roku attyckim (Anthesterion); podobna do rzymskich Saturnalijów (ob.).

Anthim, trzeci i ostatni samozwańczy archijerej rozkolnicki, ur. 1710 r. syn kozaka. W. r. 1730 został mnichem; w r. 1737 za jakieś sprzysiężenie knutowany i osadzony w Orenburgu, skąd umknąwszy z kilku innymi mnichami, tułał się nad Donem, podburzając lud przeciwko kościołowi prawosławnemu. W roku 1750 uwięziony, umknął i schronił się u rozkolników, następnie w okolicach

za Dnieprem udawał biskupa, a u kozaków Kubańskich poświęcił kilka cerkwi, wyświęcił dwóch biskupów, którzy ogłosili go arcybiskupem. Tułał się znów długi czas, aż nareszcie mieszkańcy wsi Czeborczy utopili go w Dnieprze. Pozostawił dwoje dzieci z dyjakoniczek; syn jego Maciéj, był przełożonym klasztoru rozkolnickiego Irgiskiego, około roku 1798.

Anthing (Jan Fryderyk), ur. w Gotha w połowie XVIII w., † w Petersburgu 1805, był adjutantem i historyjografem Suworowa Rymnikskiego. Wydał: „*Versuch einer Kriegsgeschichte Suworoffs*“ (t. 3 z mapami i planami, 1799). Z dzieła tego z ostrożnością czerpać należy. Wkrótce po wstąpieniu na tron Pawła I, oddalony ze służby i oddany pod dozór policyjny.

Anthoine (Mikołaj), sławny fanatyk XVII w., ur. w Briey w Lotaryngii, wychowany u jezuitów, przeszedł potém na wyznanie ewangelickie. Studyja Starego Testamentu spowodowały, że został potajemnie żydem, pomimo oporu stawianego mu przez samych rabinów. Niedługo potém, dostał pomieszania zmysłów i zamknięto go w szpitalu w Genewie. Odzyskawszy rozum, wzbraniał się uporczywie powrócić do wiary chrześcijańskiéj i skazany został przez urząd genewski na spalenie. Wyrok ten wykonano 1632.

Anthoine (Ignacy bar. de St. Joseph), ur. w Embrun 1749, † w Marsylii 1826. Wysyłany był z misyją zawiązania stosunków handlowych z Rossyją, na m. Czarném, założył w Chersonie kantor handlowy; po powrocie nagrodzony szlachectwem, był za cesarstwa merem Marsylii i członkiem izby deputowanych podczas stu dni. Jego dzieło: „*Essai historique sur le commerce et la navigation de la Mer Noire*“ (Marsylija 1805), zawiera ważne wiadomości o przemyśle i handlu Polski w drugiéj połowie XVIII w.

Anthon (Karol), znakomity amerykański filolog, ur. 1797 w Nowym Yorku, prof. starożytnych języków w Columbia College. Główne zasługi położył wydaniem wielu dzieł pomocniczych do nauki języków greckiego i łacińskiego, z których najważniejsze „*Lempriere's classical Dictianary*“ (1827) i „*Horatii Carmina.*“

Anthoxantum (tonka), rodzaj roślin trawiastych, którego gatunek najpospolitszy jest A. *odoratum* (T. wonna), utrzymujący się na łąkach suchych u nas i prawie w całéj Europie; trawa ta od 1 do 2 stóp wysoka, kwitnie w Maju i Czerwcu, z powodu miękości i słodyczy stanowi wyborną paszę; po ususzeniu, odznacza się przyjemnym zapachem, który bardzo wyraźnie występuje.

Anthriscus, *trybula*, rodzaj roślin z rodziny baldaszkowych, którego cechy są: brzegi kielicha nikłe, płatki przewrotnie jajowate, owoc z boków zaciśnięty. A. *sylvestris* (t. leśna), gatunek u nas b. pospolity w miejscach cienistych, nieco wilgotnych, był niesłusznie uważany za narkotyczno-trujący. A. *cerefolium* (t. ogrodowa), pochodzi z pd. Europy, u nas w ogrodach, liście używają się na przyprawę kuchenną, ziele niekiedy używane w medycynie. Nakoniec pospolity u nas gat. A. *vulgaris.*

Anthropomorphae (z gr. *anthropos*, człowiek i *morphe* postać), grupa małp starego lądu, najbardziéj do człowieka zbliżonych, obejmująca orangutanga, szympansa, goryla i gibbona, (ob. te wyrazy).

Anthyllis (przelot), rodzaj roślin motylkowych, którego liczne gatunki, zioła i krzewy, rosną w krajach cieplejszych. U nas pospolita A. *vulneraria* (p. pospolity), o kwiatach małych, pospolicie żółtych, dostarcza dobréj paszy; korzyści jéj uprawy wykazał prof. Krocker w Proszkowie (*Analen der Landwirtschaft* 1864—5); wiele gatunków choduje się jako ozdobne.

Anti, przyimek grecki, znaczy: *przeciw.* Znajduje się często w wyrazach złożonych łacińskiego, romańskiego lub greckiego pochodzenia.

Antiaphrodisiaca (z gr.), ob. Anaphrodisiaca.

Antibes (star. Antipolis), twierdza i port francuski w dep. Alp Morskich, 6,400 m. W południowo wschodniéj stronie miasta leży zatoka Juan, do któréj Napoleon zawinął 1815, po opuszczeniu wyspy Elby.

Antici (Tomasz), kardynał i margrabia, od początku panowania Stanisława Augusta sprawujący interesa polskie przy stolicy apostolskiéj, z tytułem, późniéj dopiéro mu nadanym, ministra króla i rzeczypospolitéj w Rzymie. Był to człowiek uczony i zręczny, lecz chytry i przedajny. Za usługi oddane królowi, otrzymał ordery ś. Stanisława i Orła Białego, indygenat i oprócz stałéj pensyi 1,200 dukatów, beneficyja, a mianowicie opactwo paradyskie, w którém koadjutorem jego był ksiądz Kazimiérz Narbutt. Przewidując upadek kraju, któremu służył, przywłaszczył sobie rozmaite fundusze, przesyłane z Polski do Rzymu i tym sposobem okradł ją na sumę około 350,000 złp.

Anti-Corn-Law-League (ang.), liga zbożowa, tak nazywało się w Anglii stowarzyszenie, zawiązane w Manchester 1831, przez Cobdena i innych znakomitszych kupców, celem usunięcia obowiązujących praw zbożowych i wyjednania pozwolenia sprowadzania do kraju zboża zagranicznego, skutkiem czego, spodziewano się pozyskać zniżenie cen pracy i wszelkich zarobków. Stowarzyszenie to istniało do 1849, to jest do chwili zupełniego zniesienia ceł zbożowych i oddało wielkie przysługi sprawie wolności handlu.

Antidesma (*przepotek*), rodzaj roślin z rodziny *Euphorbiaceae*, obejmujący drzewa zwrotnikowe; gatunku malabarskiego A. *alexiteria* owoce i liście dostarczają pożywienia, wywar liści ma być skutecznym w ukąszeniach okularnika.

Antietam-Cheek, wąska lecz głęboka rzeka w Stanach Zjednoczonych Ameryki, w stanie Maryland, wpadająca do Potomaku. Pamiętna krwawą bitwą, stoczoną 17 Września 1862 w pobliżu miasta Sharpsburg podczas ostatniéj wojny amerykańskiéj, pomiędzy federalistami pod dowództwem generała Mac-Clellan a armiją skonfederowanych,

dowodzoną przez generała Lee, w której mimo równych strat federaliści zabrali 5,000 niewolnika, a za to z drugiéj strony generał Stonewald-Jackson, zmusiwszy do kapitulacyi Harper's-Ferry, pojmał w niewolę komendanta generała Wight'a, a z nim 11,000 jeńców, 50 dział i mnóstwo broni i amunicyi.

Antifice, ozdoba architektoniczna w kształcie trójkąta łukowatego, liścia palmowego, lub muszli, umieszczona na wierzchu gzemsu.

Antigenidas, nazwisko dwu sławnych flecistów tebańskich. Pierwszy był nauczycielem Alcybijadesa, drugi ulepszył flet, rozszerzeniem jego skali, przez powiększenie liczby dziurek w tym instrumencie. Dwie jego córki, poszły za powołaniem ojca i były flecistkami, jak wspomina o nich jeden epigramat w Antologii greckiéj.

Antigna (Jan Piotr Alexander), spółczesny malarz rodzajowy, ur. w Orleanie 1818 r., uczeń Delaroche'a. Z początku zajmował się malarstwem religijném, następnie zaś oddał się całkowicie krajobrazom i wielkiéj używa w swym kraju wziętości. Nędza proletaryjatu jest przeważnie treścią jego utworów, stąd główną ich cechą realizm, ale w najszlachetniejszéj formie. Cenniejsze z jego obrazów są: *Dzieci sabaudzkie*, *Dzieci zbłąkane*, *Szeląg robotnicy*, *Młoda Żebraczka*, *Scena z wojny domowéj*, *Córki Ewy* i t. p.

Antignae (Antoni), piosnkarz, ur. w Paryżu 1772, † 1823; był jednym z najweselszych biesiadników w *Caveau moderne* i współzawodnikiem Désaugiers'a. Był to poeta dowcipny, chociaż bez zapału i uczucia. Zbiór jego pieśni, wydany został 1809.

Antigoa lub **Antigua**, jedna z Małych Antyll w Indyjach Zachodnich; $5^1/_2$ mil kw. i 36500 m. Bogata we wszystkie zachodnio-indyjskie płody, prowadzi znaczny handel z Europą. Stolicą wyspy, a zarazem środkowym punktem ruchu handlowego i rezydencyją angielskiego generał-gubernatora miasto St. John albo St. Johnstown. Antigoa została 1493 odkrytą przez Kolumba, a 1666, Anglicy założyli tutaj pod kierunkiem lorda Willonghby pierwszą, szybko wzrastającą osadę.

Antilibanon (arab. Dżebel-esz-szerki), obfitujący w wodę, wzdłuż Syryi ciągnący się łańcuch gór, z najwyższym wierzchołkiem Hermon 9000 st. w.; od niego poczynając, łączą się z właściwym Libanem Stoki ich tudzież niższe okolice, pokryte są bujnymi lasy. Zaludnione przez Druzów.

Antimp, bóstwo opiekujące się wodami, czczone przez Rusinów, Litwę, Żmujdź i Prussaków. U tych ostatnich rzeka Talba uchodziła, za ulubione miejsce jego pobytu.

Antioquia, stolica stanu t. n. (1070 mil kw. i 327300 m.) w południ.-ameryk. respublice Nowéj Granady, nad Cauca, 10,000 m.

Antipheruz, przywianek, tak się nazywał w prawie rzymskiém podarek, dawany przez męża żonie. Jeżeli żona wnosiła posag, to taki podarek był koniecznym i w miarę możności winien wyrównywać posagowi.

Antipyretica, środki służące do zmniejszenia zbyt podniesionéj temperatury, w gorączce (ob.).

Antirrhinum (wyżlin), rodzaj roślin z rodziny *Scrophulariaceae*. A. *majus*, (lwia paszczęka), choduje się u nas w ogrodach, A. *orontium*, posiada własności trujące. Wiele gatunków i odmian ozdobnych; rodzaj ten zresztą bardzo zbliżony jest do rod. Linaria.

Antisyphilitica, środki lekarskie, używane przeciw chorobie syfilitycznéj, ob. Syfilis.

Antium, warowne i bogate miasto Wolsków w Latium, nad morzem Tusków, po długich walkach zdobyte przez Rzymian, pod dowództwem Kajusa Menenijusza. Miejsce urodzenia cesarzów Kaliguli i Nerona tudzież, ulubione siedlisko znakomitszych rodzin rzymskich. W czasie napadów saraceńskich zupełnie upadło. W pobliżu dzisiejszéj wioski Porto d'Anzo, są wspaniałe ruiny i szczątki rozmaitych dzieł sztuki starożytnéj. Appollo belwederski, Szermierz Borghezów i wiele innych pomników tutaj znaleziono.

Antivari v. **Bar**. Warowne i portowe miasto Turcyi europejskiéj, w północnéj części Albanii, nad morzem Adryjatyckiém, 6000 m., rezydencyja arcybiskupa katolickiego; zamieszkałe po większéj części przez Serbów. W Lipcu 1859 r., było punktem zbornym floty francuskiéj przeciwko Austryi.

Antizza (Łukasz), dubrowniczanin, † 1688 r.; uwieńczony w Rzymie za swą uczoność w prawie, był sekretarzem hospodara wołoskiego. Napisał po włosku, pewną liczbę komedyj i poematów.

Antlach, Antwerk, pierwszy wyraz znaczył w dawném górnictwie u nas szyb, w którym stały pompy; antwerk zaś pompę z przyrządem do pompowania.

Antoecyjanie, tak nazywają się ludy mieszkające pod tym samym południkiem, w równéj odległości od równika, z dwóch jego stron przeciwnych. Mają one zawsze jednakowe godziny dnia i nocy, ale przeciwne pory roku, i kiedy dnie są długie dla jednych, są krótkie dla drugich.

Antofillit, jedna z odmian amfibolu, tak nazwana od barwy, podobnéj do barwy goździków macicznych (anthophylli). Jest to podwójny krzemian magnezyi i żelaza. Znajduje się głównie w łupku mikowym w Kongsberg i Skutterud w Norwegii.

Antokol, przedmieście miasta Wilna nad brzegiem Wilii. Nazwisko jego pochodzi od wyrazów litewskich: *ant te kalna* znaczących: *na téj górze*.

Antokolski, współczesny rzeźbiarz, rodem z Wilna, kształcił się w petersburgskiéj akademii sztuk pięknych. Znakomitsze jego prace są: *Żyd krawiec* (z drzewa), *Skąpiec* (z kości słoniowéj) i *Iwan Groźny* (z marmuru), bardzo wysoko przez znawców ceniony.

Antologija (z gr. *zbieranie kwiatów*). Wyrazu tego, używano często za tytuł do zbioru rozmaitych poezyj, zdań, przysłów i t. p. prac literackich, to samo co u nas wypisy (ob.); najsławniejsze ze wszystkich są: „*Anthologia graeca*“ ułożona przez Konstantyna Kephalas'a w X w. na wzór starożytnych, ale zaginionych antologij Meleagra (60 r. przed

Chr)., Diogenianusa, Stratona i Agathiasa, wydana przez Bruncka (1776 w Strasburgu) i Jakobsa (1813—17 w Lipsku) i „*A. latina*“, któréj dał początek Scaliger (1573), a ułożył Piotr Burmann (2 t. Amsterd. 1759—73); obie bardzo ważne źródła dla filologii klasycznéj.

Antommarchi (Francesco), ur. w Korsyce, od 1812 był prosektorem w Florencyi, a 1819 został lekarzem Napoleona na wyspie ś. Heleny, po którego śmierci wydał dzieło p. t. „*Les derniers momens de Napoléon*“ (2 tomy), Paryż 1823. Resztę życia przepędził w podróżach; w r. 1831 przybył do Warszawy, gdzie otrzymał nadzór nad szpitalami wojskowymi. Napisał: „*Mémoires et observations sur le cholera-morbus regnant à Varsovie*“. (Paryż 1831).

Anton (Jan), ur. 1500 r. w Koszycach, nauki medyczne odbył w Krakowie, doktoryzował się w Padwie, skąd przybył do Polski i po wyleczeniu Piotra Tomickiego, biskupa krak. został lekarzem króla Zygmunta I. † 1575. Wydał: „*Concilium animalium*“ i „*De tuenda bona valetudine*“, oraz liczne poemata.

Anton (Karol Gottlob von), ur. 1751 w Lubani (Lauban) w wyższych Łużycach; † 1818 r. od 1797 był senatorem w Horzelicach (Görlitz), był także założycielem i jednym z najczynniejszych członków towarzystwa naukowego niemieckiego w téjże mieście On piérwszy zwrócił uwagę Niemców na niebezpieczeństwo, jakie im grozi ze strony słowiańskich narodów, i tym sposobem dał początek tak zwanemu panslawizmowi (czyt. *Lausitz. Magazin* (1843 r. str. 193). Znakomitsze jego dzieła są: „*Diplomat. Beiträge zu den Geschichten u. zu d. deutschen Verträgen*“ (Lipsk, 1777); „*Ueber die alten Slaven*“ (t. 1871); „*Ueber sprachen in Rücksicht auf Geschichte der Menschheit*“. (Görlitz, 1799).

Antonelle (Piotr Antoni, margrabia d'), rewolucyjonista i publicysta francuski, ur. w Arles 1748, † 1817, służył z początku wojskowo. W czasie rewolucyi z zapałem przyjął jéj zasady i wyłożył je w swoim „*Katechiźmie Stanu Trzeciego*“. Deputowany do Zgromadzenia Prawodawczego, przyjął obowiązki w trybunale rewolucyjnym i prowadził proces Maryi Antoniny i Żyrondystów. Aresztowany z rozkazu komitetu bezpieczeństwa publicznego, przesiedział w więzieniu do 9 termidora. W latach 1797 i 1799 był członkiem rady pięciuset, lecz dotknięty proskrypcyją opuścił Francyję i wrócił do kraju dopiero 1814. Jest on autorem mnóstwa pism, pamfletów i artykułów okolicznościowych zamieszczanych w „*Journal des Hommes libres*“.

Antonelli (Jakób), ur. 2 Kwiet. 1806 w Sonnino pod Terracina, pochodzi z rodziny, któréj jedni członkowie odznaczyli się chlubnie w naukach, a drudzy występowali w szeregach tamecznych bandytów. Wychowany w seminaryjum rzymskiém, sprawował jeszcze za Grzegorza XVI, rozmaite wyższe urzędy, a następnie potrafił sobie zjednać względy i nieograniczone zaufanie Pijusa IX, który 12 Czerwca 1847 ozdobił go kapeluszem kardynalskim i mianował ministrem. Lubo rewolucyja 1848 r., pozbawiła go czasowo tego urzędu, mimo to pozostał on zawsze tajnym doradcą papieża, i w Gaëta zajął znowu dawne stanowisko, mianowany sekretarzem stanu. Jeszcze przed powrotem Pijusa do Rzymu, rozpoczął on działania reakcyjne, które z nieugiętą stałością i konsekwencyją przeprowadzał. W 1860 r. podczas pierwszych ruchów narodowych w państwie kościelném, rozwinął na polu dyplomatyczném wielką działalność, obwiniając u dworów europejskich Cavour'a jako podżegacza tych wstrząśnień. W 1861, energicznie protestował przeciwko przyjętemu przez Wiktora Emanuela tytułowi *Króla Włoskiego*. W 1862 starał się, ale daremnie, o zawiązanie stosunków z Rossyją; 1864 występował przeciwko liberalnéj polityce ówczesnego cesarstwa mexykańskiego, a niedługo potém, żądał od Austryi okupacyjnego wojska dla państwa kościelnego; 1865 protestował znowu przeciwko, zawartéj między Włochami i Francyją, konwencyi wrześniowéj 1864); 1866 zwalczał zasadę nieinterwencyi, odnośnie do państwa kościelnego; 1867 starał się we Francyi i Austryi o zagwarantowanie posiadłości papieskich, a po niepomyślnéj wyprawie Garibaldi'ego (1867), żądał daremnie pomocy hiszpańskiéj i oskarżał Włochy, o udział wtém przedsięwzięciu; 1870 z okazyi ekumenicznego soboru, popierał zasadę supremacyi władzy kościelnéj nad świecką; po opuszczeniu Rzymu przez Francuzów (Sierp. 1870), starał się bezskutecznie o pomoc Pruss i Austryi, a kiedy do Rzymu wkroczyli Włosi, odwiódł papieża od wyjazdu z wiecznego miasta i dotąd odwodzi. A. należy do najznakomitszych nowoczesnych dyplomatów. Obdarzony niepospolitemi zdolnościami, celuje rzadką przenikliwością i przebiegłością, posuniętą aż do chytrości. Jego tylko zręczności zawdzięcza papiestwo pomoc Napoleona III, i swą świecką egzystencyją od 1860 do 1870. W polityce zewnętrznéj i wewnętrznéj, występuje jako stanowczy reakcyjonista i nieprzyjaciel zjednoczonych Włoch, ale z drugiéj strony, zwalcza nieustannie przeważne wpływy jezuitów.

Antonello z Messyny, właściwie **Antonello d'Antonio**, sławny malarz, ur. około 1414; w r. 1443 nauczył się od Jana van Eyck we Flandryi sekretu mięszania farb olejnych, a następnie wróciwszy do Wenecyi, rozpowszechnił między artystami szkoły weneckiéj technikę malarstwa olejnego, w miejsce używanych dotąd farb suchych, † 1493. Muzeum berlińskie posiada kilka obrazów Antonella.

Antongil, piękna zatoka na wschodnich brzegach Madagaskaru, gdzie sławny Beniowski, uszedłszy z Kamczatki, w r. 1772 najprzód dla rządu francuskiego, a potém dla siebie samego osadę założyć pragnął. Obecnie znajduje się tu kolonija francuska Port-Choiseul.

Antoni I, katolikos gruziński od r. 1744, ur. 1716, † 1788, syn cara kartalińskiego Jesseja. W r. 1757 przybył do Rossyi i został arcybiskupem władymirskim, w r. 1764 powrócił do Gruzyi jako katolikos; gdzie założył dwie akademije w Tyflisie i Teławie. Napisał: (w czasie pobytu

w Rossyi) pierwszą gramatykę języka gruzińskiego i krótką historyję Gruzyi, oraz kilka dzieł w języku gruzińskim jak „*Ckobil sitkwaoba*“ (1853), *Teologiję* (4 t.) i inne; przetłumaczył też pewną liczbę z obcych języków.

Antoni (święty), zwany *wielkim* lub *tebańskim*, pierwszy założyciel i prawodawca klasztorów, ur. 251 w Koma pod Heraklеą, w wyższym Egipcie; rozdawszy majątek swój pomiędzy ubogich, udał się do pustyni Tebaidy, gdzie założył kilka klasztorów, zaludnionych naśladującymi go ascetami. Ze wzrastającą liczbą uczniów i wynikającą stąd potrzebą tworzenia nowych klasztorów, sam usuwał się coraz głębiéj w pustynię, zostawiając sobie zawsze najwyższy zarząd, nad wszystkimi klasztorami; † 356. Przez lat 20, kuszony był przez szatana, co dało powód do licznych obrazów, przedstawiających *widzenia ś. Antoniego*. Kościół rz. kat. obchodzi jego pamiątkę 17 Stycznia.

Antoni Padewski (święty), ur. w Lizbonie 1195, † w Padwie 1231. Przyjąwszy sukienkę ś. Franciszka z Assyżu, popłynął do Afryki, celem nawracania niewiernych, lecz burza wyrzuciła go na brzegi włoskie; tu poświęcił się gruntowniejszéj nauce teologii, a potém kaznodziejstwu. Słynął jako znakomity krasomówca, każąc tłumom, nieraz pod odkrytém niebem, w czasie podróży po Włoszech, Francyi i Hiszpanii. Wróciwszy do Włoch, † w Padwie 1231; kościół rz. kat. obchodzi jego pamiątkę dnia 13 Czerwca.

Antoni, łaciński arcybiskup halicki za króla Ludwika; pierwszy po erekcyi téj stolicy, jak dzisiajsza utrzymuje krytyka, usuwająca Krystyna z Ostrowa, którego na czele stawia Niesiecki.

Antoni (Klemens Teodor), król saski 1127—36; ur. 1755 † 1836; syn elektora Fryderyka Krystyjana i Maryi Antoniny bawarskiéj; wstąpił na tron, po śmierci swego bezdzietnego brata Fryderyka Augusta I. Ruchy polityczne 1830, sprowadziły pewną zmianę w systemie rządu, skutkiem czego synowiec króla, książę Fryderyk, został współregentem, a wkrótce też potém i Saxonija weszła do liczby państw konstytucyjnych. Zawierał dwukrotnie związki małżeńskie, najprzód z Maryją, księżniczką sardyńską, † 1782, powtórnie z Maryją Teresą, córką cesarza Leopolda, † 1827. Pierwsze małżeństwo jego było bezdzietne, czworo zaś dzieci z drugiego związku, zmarło w młodocianym wieku. Następcą jego był synowiec Fryderyk August II, jako król saski.

Antoni Ulryk, książę brunświcko-wolfenbüttel, ur. 1633. Od 1685 współregent swego brata Rudolfa Augusta, a po jego śmierci (1704), jedyny panujący, przeszedł 1710 na łono kościoła katolickiego, † 1714. Zamiłowany w przepychu, trudnił się obok tego autorstwem. Oprócz wielu pieśni duchownych napisał dwa, wielce swojego czasu lubiane, romanse: „*Die durchlauchtige Syreiinn Aramena*“ (5t om. Norymb. 1669 i 1678), oraz „*Octavia*“ (6 tomów Norymb. 1685—1707).

Antoni Ulryk, drugi syn Ferdynanda Alberta, księcia brunświcko-bewern, ur. 1714, zaślubił 1739, Elżbietę Katarzynę Krystynę, księżniczkę meklembursko — szweryńską, późniejszą Annę Leopoldównę, regentkę Rossyi. (ob. Anna Leopoldówna).

Antoni, przeor w Crato, ur. 1531, naturalny syn Ludwika, portugalskiego księcia Beji, w r. 1580, po śmierci króla Henryka, wspierany przez Angliję, Francyję i papieża Grzegorza XIII, rościł pretensyje do tronu portugalskiego, lecz pobity, umarł 1595 we Francyi, zrzekłszy się swoich pretensyj do tronu portugalskiego, na rzecz Henryka IV, króla Francyi.

Antoni z Napahanic, znakomity teolog akademii krakowskiéj, kapelan Zygmunta Augusta, wymowny i uczony kaznodzieja, syn sołtysa z Napahanic pod Poznaniem, † 1562. Dwa jego niezmiernie dzisiaj rzadkie dzieła są: „*Enchiridion* t. j. *Książki ręczne o nauce chrześcijańskiéj, czego się chrześciański człowiek dzierżeć ma czasu niniejszey różności wiary*“ w Krakowie u dziedziców Marka Szarffenbergera R. od nar. Pań. 1258, oraz „*Loci Communes*“ tamże wydane, zbijające naukę Marcina Lutra.

Antoni z Kobylina, bernardyn napisał kilka panegiryków ważnych do historyi rodzin Opalińskich i Grudzińskich w latach 1659—1673—82.

Antoni od Niepokalanego Poczęcia N. M. Panny, właściwie *Antoni Marzęcki*, pijar, rektor kolegijum warszawskiego, ur. w Brzezinach 1700, † 1749, napisał: 1) *Oratio pro instauratione studiorum Czestochoviae* 1721. 2) *Krzywda na pierwszém oku i czele sprawiedliwości położona, kazanie*, (Warsz. 1731); 3) *Kazanie na solennym akcie ewekwii, J. W. Konstancyi z Bobrownickich Ożarowskiéj, Oboźnéj Koronnéj generałowéj wojsk polskich.* (Warsz. 1737).

Antoni, przezwany *Bękart Burgundzki*, syn naturalny Filipa Dobrego, ur. 1421, † 1504. Był jednym z najwaleczniejszych wodzów swojego czasu, służył sprawie księcia burgundzkiego w wojnie jego przeciwko Liégeois i Szwajcarom, a potém, wszedł w służbę królów francuskich Ludwika XI i Karola VIII, którzy mu nadali księztwo Chateau-Thierry. Przeprawiwszy się następnie z bratem swoim Baldwinem do Afryki, oswobodził Ceutę, oblężoną przez Maurów.

Antoni z Lebrixa, ur. 1444 w Andaluzyi, † 1522 wykładał przez lat 20 literaturę w Salamance, a potém w Alcala, gdzie go powołał kardynał Ximenes. Znany jest przedewszystkiém, jako jeden z najpożyteczniejszych współpracowników nad *Biblia polyglotta*. Pisał wiele dzieł o językach, matematyce, teologii i t. p. Przed śmiercią zajmował się historyją Hiszpanii, któréj nikt nie dokończył.

Antoni Bourbon, król Nawarry, ojciec Henryka IV, ur. 1518, syn Karola Bourbona, książę Vendôme, zaślubił 1548 Joannę d'Albret, dziedziczkę Bearnu i Nawarry; mianowany był namiestnikiem królestwa po śmierci Franciszka II. Słaby i niepewny siebie, całe życie wahał się pomiędzy reformą a kościołem katolickim. W końcu jednak został katolikiem i, walcząc przeciwko protestantom, został śmiertelnie raniony przy oblężeniu Rouen 1562.

Antoniewicz (Bołoz Karol), z zamożnéj rodziny ormiańskiéj, ur. w Galicyi 6 Listop. 1807. Straciwszy ojca w dziecinnych latach, ukończył szkoły w 17 roku i wkrótce potém zaczął drukować swoje młodociane utwory w „Rozmaitościach Lwowskich." W 24 roku życia zaślubił Zofiję Nikorowiczównę i osiadł w dziedzicznych dobrach Skwarzawy, w powiecie Żółkiewskim. Straciwszy z kolei wszystkie pięcioro dziatek, a w końcu i ukochaną żonę, złamany nieszczęściem, wstąpił 1839 do zakonu księży jezuitów i niedługo, zasłynął jako jeden z najcelniejszych tegoczesnych kaznodziejów. W r. 1846, podczas strasznych wypadków galicyjskich, wymową swoją przyczynił się wielce do uśmierzenia zbrodni rozhukanych tłumów, odbywając w tym celu misyje, na które po kilkanaście tysięcy ludu się zbiegało. Te prace apostolskie osłabiły bardzo jego zdrowie. Po zniesieniu r. 1848 w Galicyi jezuitów, na wezwanie biskupa wrocławskiego, a następnie i poznańskiego, przeniósł prace apostolskie na Szlązk i do wielkiego księstwa poznańskiego, gdzie 4 Listop. 1852, wraz z towarzyszami swymi objął wyznaczony im klasztor w Obrze. W dziesięć dni później, zszedłszy z ambony, dotknięty zarazą, † 14 Listopada i pochowany został w grobach klasztornych. Z wielu pism ks. Antoniewicza tak wierszem jako i prozą, ważniejsze są: „*Wspomnienia misyjne*", (1849); „*Listy w duchu Bożym do przyjaciół*", (1850); „*Czytania świąteczne dla ludu naszego*", (1851); „*Obrazki z życia ludu wiejskiego*", (1850); „*Przez krzyż do nieba*", (1852); „*Żłobek, kolęda dla dzieci*", (1857). Zresztą porów. Estreichera „*Bibliografia*" str. 32—35 i Pawickiego „*Rysy z życia Antoniewicza*" (Poznań 1853).

Antoniewicz (Bołoz Mikołaj), wydał: poemat dramatyczny „*Anna Oświecimówna*", (1856); „*Rymy zbrojne Mikołaja z Pokucia*", (1831); fragment z poematu: „*Jan Kazimierz*; *Dziewczę z Martigni*"; „*Władysław Warneńczyk*" (dotąd w rękopiśmie); przepolszczoną komedyję: „*Szlachcic na wystawie*" i przełożył wierszem tragedyję Gutzkowa „*Uriel Akosta*" 1850.

Antonija, córka tryjumwira Marka Antonijusza i Oktawii, zaślubiła Druzusa, syna Liwii i brata Tyberyjusza. Miała z nim troje dzieci: Germanika, ojca Kaliguli, Klaudyjusza i osławioną Liwiję. Mniemają, że została otrutą przez swego wnuka Kaligulę.

Antonija, nazwa kilku praw rzymskich, ustanowionych pod wpływem Marka Antonijusza: pierwsze (44 prz. Chr.), przywracało dawne prawo Cornelija, odejmując ludowi możność wybierania kapłanów, a przenosząc ją na kolegija duchowne; drugie (39), dodawało trzecią dekuryję sędziów do dwu istniejących; trzecie, upoważniające apellacyję do ludu od wyroków o gwałt i zbrodnię stanu; czwarte nareszcie, stanowiące karę śmierci na tego, ktoby zaproponował wybór dyktatora, lub ktoby urząd ten przyjął.

Antonijanie, sekta, istniejąca w Szwajcaryi w końcu XVIII i w począt. XIX w., nazwana tak od Antoniego Unternerera, który głosił się „*synem człowieczym*". Czyt „*Chr. Michel und seine Anhänger*" w „*Beitr. zur Geschich. der Schweiz. ref. Kirche*".

Antonijusz (Marcus Antonius), dziadek A. tryjumwira, jeden z najznakomitszych mówców rzymskich, ur. 143 przed. Chr.; pretor Sycylii, prokonsul Cylicyi, skąd wypędził piratów, konsul (99) a następnie cenzor. Podczas wojny domowéj, wystąpiwszy przeciw Maryjuszowi, został z jego rozkazu zamordowany (87).

Antonijusz (Cajus Antonius Hybrida), syn poprzedzającego, sławny z chciwości i zdzierstwa. Wracając ze Sullą z Azyi (83 po Chr.), zrabował Grecyję; za łupiestwa usunięty z senatu; 64 r. konsul; obwiniony o udział w spisku Katyliny, mimo obrony Cycerona, został potępiony.

Antonijusz (Marek Antonius) tryjumwir, syn pretora Marka Antonijusza Creticusa, ur. 83 prz. Chr., żył w młodości bardzo rozwiąźle; będąc jednak walecznym, zjednał sobie miłość żołnierzy i przy protekcyi Cezara mianowany (53) kwestorem, a (44) wspólnie z Cezarem konsulem. Po zamordowaniu tego ostatniego, bardzo gwałtowną mową zapalił lud przeciwko jego mordercom i przez jakiś czas był jedynym władcą Rzymu; wkrótce atoli, ogłoszony przez senat nieprzyjacielem ojczyzny, pobity został (43) pod Mutiną. Lecz w końcu t. r. zawiązał na wysepce rzeki Reno (albo Lavino) w pobliżu Bolonii ów osławiony tryjumwirat z Oktawijanem i Lepidem, mocą którego cały ówczesny świat pomiędzy siebie podzielili. Zwycięstwo odniesione nad Brutusem i Kassyjuszem pod Filippi (42 prz. Chr.), wzmocniło panowanie tryjumwirów, gdy atoli Lepidus wkrótce został usunięty, nastąpił nowy rozdział (40 r.) w Brunduzyjum, mocą którego Antonijusz otrzymał cały wschód, a Oktawijan zachód. Występne i rozrzutne życie A. z jednéj strony, a z drugiéj dążność Oktawijana do jedynowładztwa, poróżniły obu tryjumwirów; przegrana bitwa pod Actium (31), pozbawiła A. wszelkiego udziału w rządach państwa rzymskiego. Oczarowany przez Kleopatrę, usunął się do Egiptu, lecz i tu, opuszczony przez flotę i wojsko, nie mógł się już oprzeć Oktawijanowi i, zrozpaczywszy, przebił się własnym mieczem r. 30 przed Chr. Był A. udarowany wielu wysokimi przymiotami, dobry mówca, biegły w sprawach państwa, zręczny w stosunkach z ludźmi, ale bez charakteru, pochlebca względem potężniejszych, brutal względem niższych, chwiejny w przekonaniach i marnotrawca. Porów. Plutarcha, życiorys A.; Cycerona „*Orationes philippicae*", Appiana i Dio Cassiusza,—którzy dość szczegółowo w swych dziełach opisują czyny A.

Antonin, majętność książąt Radziwiłłów w okręgu Poznańskim, powiecie Odolanowskim, nad rz. Baryczą, o milę od m. Ostrowa. Opodal od wsi wznosi się pałac 8 kątny, cały z drzewa, przeznaczony na miejsce spoczynku w czasie łowów.

Antonin (święty), ur. z szlachetnéj rodziny Pierrozi w Florencyi 1390, wstąpił do zakonu ś. Dominika 1403. Był przeorem w ośmiu klasztorach prowincyi włoskiéj, a przez ostatnie 13 lat życia arcybiskupem Florencyi, † 1459. Sławne są jego dwa

dzieła: „*Summa theologica*" (4 tomy Norymb. 1477 79) i „*Summo historialis*" (3 t. Norymb. 1484); jest to kronika powszechna, doprowadzona do 1459 r. Pamiątkę jego obchodzą 2 Maja.

Antonin Pobożny (Titus Aurelius Fulvius), cesarz rzymski, ur. 86 po Chr. w Nemausus w Gallii, przysposobiony syn i następca Adryjana, panował 138—161; Pod jego panowaniem doszło państwo rzymskie dawno niewidzianéj świetności. Podniósł dobrobyt prowincyj, szanował prawa senatu, nadał wyborne prawa, oszczędny względem siebie, szczodry dla poddannych, wspomagał dotknięte trzęsieniem ziemi i głodem, miasta azyjatyckie i włoskie, przyozdobił Rzym świątyniami, teatrami mausoleami, wspierał nauki i sztuki, odznaczał się sprawiedliwością i zamiłowaniem pokoju. Długotrwały pokój przerwały tylko wojny z Maurami i w. Brytanii. Przydomek „Pobożnego" pozyskał w skutek wielkiéj troskliwości o ubóstwienie swego przysposobionego ojca i dobroczyńcy. Jego żona była niecna Faustyna. Nie mając żadnego syna, przysposobił sobie Marka Arelijusza, który był potém jego następcą. Co się tyczy tak zwanych *Itineraria Antonini* ob. Itinerarium. Porów. Bossart'a i Müller'a „*Zur Geschichte des kaisers* A. *Pius*" (1868).

Antonin (Marcus Annius Aurelius Verus), filozof zwykle Markiem Aurelijuszem zwany, cesarz rzymski 161—180 po Chr. ur. 126, wstąpił na tron po śmierci Antonina Pobożnego, swego teścia. Największą sławę zjednały mu zwycięstwa odniesione nad Markomanami i Partami. W powtórnéj wyprawie przeciwko pierwszym z nich † 180, w Vindobonie (Wiedniu). Był on filozofem stoikiem i pozostawił dzieło w języku greckim: „*Uwagi nad sobą samym*". Najlepsze edycyje sporządzili Casaubonus (Lond. 1643), Schutz (Slesw. 1802) i Koraes (Paryż. 1816). Potomność liczy go do najlepszych monarchów rzymskich, i na uczczenie zwycięztw jego nad Markomanami, senat wzniósł mu *słup Antonina*, który do dzisiajszego dnia zdobi w Rzymie plac, zwany Piazza-Colonna. Porów Noël de Vergers „*Essai sur Marc-Aurèl*" (Paryż 1860).

Antonin z Przemyśla, dominikan, niepospolity kaznodzieja, muzyk i śpiewak. Sprawując po różnych klasztorach urząd przeora, starał się podnieść sławę zakonu i mimo wielu przeszkód utworzył odrębną prowincyję dominikańską na Rusi, któréj dwukrotnie był prowincyjałem. Przełożył z włoskiego ascetyczną książkę „*Różaniec*" (Krak. 1583, i „*Sprawa dobra o zakonnéj prowincyi Jacka świętego*" (Lwów 1599).

Antonin (Jan), lekarz królów Zygmunta I i II, rodem z Kaszowa, w swoim czasie wysoko ceniony, znany z kilku prac lekarskich i innych. Nauki pobierał w akademii krakowskiéj, następnie w padewskiéj; jego to pośrednictwo wywołało znaną korespondencyją między biskupem Tomickim a Erazmem Rotterdamskim, zostawał w przyjacielskich stosunkach z Klemensem Janickim. Z dzieł lekarskich po nim pozostały „*De tuenda bona valetudine*", wierszem hexametrycznym (Kraków 1535) „*O zachowaniu zdrowia człowieczego od zarazy morowego powietrza*" przekład ze Sznebergera (Krak. 1569). Z nielekarskich „*Elegije po śmierci bisk. Tomickiego*" i kilka innych. Por. Janociana I, 24, 48. Ossoliński: *Wiad. hist. kryt.* II, 239. Juszyński I, 6, 151, Ciampi, *Notizie* p. 44.

Antonini (Karol). sztycharz rzymski ur. 1750; sztychował z rysunków Fr. Smuglewicza, z których godniejsze wspomnienia są portrety: papieża Klemensa XIV i Pawła Xawerego hr. Brzostowskiego, referendarza w. k. litewskiego.

Antoninus Liberalis, prawdopodobnie wyzwoleniec Antonina Pobożnego około 147 po Chr., napisał zbiór mitologicznych powieści, czerpanych po większéj części z poetów i prozaików jońskich, pod tyt. „*Metamorfozy*", których najlepsze i najpóźniejsze wydanie jest Westermanna w „*Mythographi graeci*" (Brunświk 1842).

Antonio (San), rzeka w Texas, bierze początek na południowym stoku Sierra Gwadalupe i wpada do zatoki mexykańskiéj, spławną jest dla mniejszych statków. Toż samo imię nosi kilka rzek w Brazylii, tudzież miasto na wyspie Luçon w archipelagu Filipińskim, mające 11,500 m.

Antonio Wenecki, malarz włoski, † 1383. Najważniejszém jego dziełem są freski, w Campo-Santo w Pizie, przedstawiające ustępy z życia ś. Reniera, patrona tego miasta.

Antonio (Mikołaj), biblijograf, ur. w Sewilli, 1617, † w Madrycie 1684. Jego „*Biblijoteka autorów hiszpańskich*" jest bardzo ważnym materyjałem do historyi literatury tego kraju.

Antonio (Paskal-Franciszek), infant hiszpański, brat króla Karola IV, ur. 1755, † 1817. Podczas zajęcia kraju przez Francuzów, zajmował pewne stanowisko w ówczesnych wypadkach hiszpańskich. Wróciwszy do kraju z Ferdynandem w r. 1814, mianowany był wielkim admirałem Kastylii.

Antoniów, miasto w gub. Mińskiéj, na północ od Mozyra, blisko rz. Prypeci.

Antonomazyja (z greck.), figura retoryczna w któréj zamiast imienia własnego osoby; używa się jéj przymiotu dobrze ją określającego i na odwrót, n. p. „Syn Afrodyty" zamiast „Amor", „Prawdziwy Cyceron" zamiast „mówca".

Antonów, miasto w gub. Kijowskiéj, pow. Skwirskim nad. rz. Berezną, 2049 m.

Antonowicz, bazylijan, autor gramatyki języka angielskiego dla użytku Polaków (Wilno 1789).

Antonówka, miasteczko na Podolu, w pobliżu Dunajowców ma wody siarczane, pałac z ogrodem, gabinet starożytności i rozmaite pomniki czasów dawnych.

Antopol, miasto w gub. Mińskiéj, na drodze z Mińska do Borysowa.

Antopol, miasteczko na drodze z Kobrynia do Pińska, miało niegdyś klasztor X. X. Bazylijanów.

Antosyderyt, minerał, znajdujący się w prowincyi Manas-Gueras w Brazylii, gdzie tworzy żyły w oligiście. Jest to trój-krzemian żelaza, barwy żółtobrunatnéj.

Antowie, potężna gałęź szczepu słowiańskiego,

osiadła nad morzem Czarném, w okolicach Dniestru i Dniepru oraz dalszych ku północy i wschodowi, po między 379—770 rokiem, wspominani najprzód przez Jornandesa (552), Prokopiusa (552), Agatiasza (590), Menandra (594), cesarza Maurycego (582—602), Teofilakta (629), Chronikon paschale (630) i poraz ostatni przez Pawła Dyjakona (770). Etymologiczny wywód nazwiska A. dotąd nie wytłumaczony. Podług przypuszczenia Szafarzyka było to nazwisko swojskie u samych Sławian niegdyś używane, od których przeszło do Gotów i innych Germanów. W 2 połowie IV w. weszli w skład wielkiego państwa Gotów, a po jego rozbiciu przez Hunnów, przeszli pod panowanie tych ostatnich (375). W VI w., dali się dobrze we znaki państwu Wschodnio-Rzymskiemu.

Antozon, ob. Ozon.

Antracen C_{14} H_{10}, węglowodór stały, znajdujący się w smole węgli kamiennych; od r. 1868 przygotowywują z niego sztucznie *alizaryn* (ob) który to przetwór może w wielu razach zastąpić barwniki marzanny.—Przy przeprowadzaniu A. w alizaryn, przechodzi on najpierw w *antrachinon* C_{14} H_8 O_2, a ten w alizaryn C_{14} H_8 O_4.

Antracosis, odłożenie się pyłu węglowego w tkance łącznéj płuc. Płuce i gruczołki oskrzelowe przedstawiają się na przekroju czarno zabarwionemi; do najwyższego stopnia dochodzi A. u robotników w kopalniach węgla, choć w płucach prawie każdego człowieka, spotykamy ją w pewnym stopniu. Zwykle żadnych następstw za sobą nie pociąga, lecz nieraz, prowadzi do stwardnienia płuc na skutek przewlekłego zapalenia ich tkanki łącznéj (ob. pneumonia). Nauka o A. jest zupełnie nową. (ob. Pneumonokoniosis).

Antracyt, gatunek węgla kamiennego, znajdujący się w formacyjach tak zwanych przechodowych najdawniejszego pochodzenia, barwy czarnéj, szarawéj, z połyskiem żywiczno-metalicznym. C. g, 1, 6 do 2, 0. Płonie z trudnością z powodu zbitości, i to tylko w bardzo wysokiéj temperaturze i w wielkich masach, pojedyńcze zaś kawałki gasną natychmiast. Do użycia w piecach wysokich (hutniczych), się nie nadaje. Rozróżniają dwie odmiany, A. szkliśty i pospolity. Znajduje się w formacyjach sylurskiéj, dewońskiéj i węglowéj; najgrubszy pokład A. znaleziono w Pensylwanii (54 stóp). Ob. Węgiel;

Antraigues, (Emanuel Ludwik Henryk Delaunay hr. d'), ur. 1755 r. w Ville-Neuve-de Bery (dep. Ardèche), był przed rewolucyją bardzo liberalnym, lecz jako deputowany zgromadzenia narodowego, występował przeciwko przywódcom stanu miejskiego w obronie praw i przywilejów szlachty. W r. 1790 emigrował z kraju i jako agent polityczny Bourbonów podróżował po rozmaitych krajach Europy. Uwięziony 1797 w Medyjolanie, został uwolniony, wydawszy Napoleonowi korespondencyję generała Pichegru z Austryjakami. W r. 1830 wszedł do służby cesarza rossyjskiego Alexandra, którego także zdradził, sprzedawszy Anglikom tajne artykuły pokoju tylżyckiego (1807). Odtąd przebywał w Londynie, zajmując się sprawą Ludwika XVIII. Zdaje się, że ta ostatnia intryga spowadowała śmierć jego 1812 w Barne pod Londynem, gdzie wraz z żoną został zamordowany przez swego służącego Włocha.

Antrain, miasteczko francuskie w dep. Ille et Vilaine, 2300 m., pamiętne klęską, jaką, tu wojska republikańskie poniosły 1793, od armii rojalistów wandejskich.

Antrakomancyja (z greck.), u starożytnych rodzaj wróżenia przyszłości z rozżarzonych węgli.

Antrakometr, wynalezione przez Humboldta narzędzie do oznaczania ilości kwasu węglowego, zawartego w powietrzu atmosferyczném.

Antrakonit, czarny szpat wapienny, zabarwiony węglem.

Antrakoter, zwierzę przedpotopowe, stanowiące rodzaj pośredni między świnią i anoplotherium. (ob.) Niedokładne szczątki tego zwierzęcia, znajdowane we Francyi i w Indyjach, nie dozwoliły jeszcze złożyć całkowitego jego skieletu.

Antrax czyli *Czyrak*, jest to ograniczone zapalenie tkanki podskórnéj, jakby wielka wrzedzianka: obrzmienie twarde, koloru ciemno-czerwonego, połączone z wielkim, palącym bólem. Zjawia się najczęściej u mężczyzn dorosłych i starców, na karku, plecach, szyi i kończynach ciała; rozpoczyna się małym punktem czerwonym i twardym, który po 8 dniach dochodzi wielkości dłoni, lub większéj; na wierzchołku mięknie w skutek ropienia i rozpadu tkanki, a podstawa twarda rozszerza się coraz daléj, przyczem skóra pokrywająca go, przybiera kolor fijoletowo-czerwony; do silnych objawów miejscowych dołącza się niespokojność, wysoka gorączka i bezsenność. Po pęknięciu skóry, nad zropiałém miejscem wydziela się ropa z rozpadłą tkanką i zostawia wrzód nieczysty, trudny do zagojenia. Choroba to często zabójcza, zwłaszcza dla starców, w skutek wyniszczenia, zakażenia krwi (piaemia, septicaemia). Najskuteczniejszem leczeniem jest w samym początku krzyżowe przecięcie aż do dna An. i następne opatrywanie wrzodu. Ten rodzaj **Antraxu** zowie się łagodnym (benignus) jest bowiem i drugi, złośliwy (malignus), powstający w skutek zarażenia, zwany inaczéj karbunkułem (ob.)

Antrim, hrabstwo w irlandzkiéj prowincyi Ulster, obejmujące przeszło 56 mil kw. geograf. i 248000 m., składa się po większéj części z gór i bagien. Na skalistych brzegach tego hrabstwa znajdują się, znane w całym świecie, masy bazaltu, tworzące tak zwaną groblę olbrzymów, tudzież dwa przylądki bazaltowe, Bengore i Forchead. Stolicą hrabstwa jest Belfast. Dawniej było stolicą m. **Antrim**, nad jez. Lough—Neagh.

Antropofagi (z greck.), ludożercy, ob. Ludożerstwo.

Antropognozyja, poznanie anatomiczne ciała ludzkiego.

Antropografija. powierzchowne i anatomiczne opisanie ciała ludzkiego.

Antropolit, ob. Człowiek kopalny.

Antropologija, w ogóle nauka o człowieku. Po-

nieważ w człowieku rozróżniamy dwa składowe pierwiastki: fizyczny i duchowy, stąd rozpada się A. na 1.) **An.** *fizyczną*, która zajmuje się fizyczną stroną człowieka, jako jednostki i gatunku. Działy jéj są: a) *Historyja naturalna rodu ludzkiego*, rozwijająca się szczególniéj od czasu Blumenbacha. Najsławniejsze są w tym względzie prace Darwina. b) *Etnografija* zajmująca się zwyczajami, obyczajami, sposobem życia, językiem etc. narodów. Waitz „A *der Naturvölker*"; c) *fizyjologija*, rozpadająca się na anatomiję i fizyjologiję (ob.) oraz starająca się wykazać związek między organizacyją fizyczną i duchową człowieka. W ostatnim kierunku pracowali: Burdach „A *für das gebildete Publikum*"; Klenke „*System der organischen Psychologie*" (Lipsk 1842); Lotze „*Mikrokosmos*" (Lipsk. 3 tomy.); 2). **A.** *Psychiczną*, rozpadającą się na a) *psychologiją empiryczną* badającą objawy życia duchowego; Lobbe „*Drobisch Empirische Psychologie*;" Beneke „*Lehrbuch der Psychologie* (1845.) Waitz „*Lehrbuch der Psychologie.*" *Ochorowicz* etc; **A.** psychiczna w zastosowaniu do życia praktycznego zowie się *pragmatyczną Antropologiją*, z któréj powstaje *Antropognozyja*, jako sztuka poznawania charakteru ludzi z budowy czaszek, charakteru pisma, rysów twarzy etc. Tu należy Frenologija, (ob.) Fizyjognomika (ob.) Chiromancyja (ob.) Antropognozyi w ogóle brak naukowych podstaw. b). *psychologiją spekulatywną* v. *pneumatologiją*, badającą duszę jako objaw ducha. Wkracza ona już w zakres metafizyki (ob.) Tu należą prace Herbarta, Hegla, Rozenkrantza etc. **A.** *syntetyczna* zajmuje się człowiekiem jako istotą wolną i działającą, żyjącą w społeczeństwie. Jéj przedmiotem są dzieje rozwoju i cywilizacyi ludzkości. Herder „*Ideen zur Geschichte der Menschheit*" (1784—91); Lotze „*Mikrokosmos*" 1856. Bastian „*Der Mensch in der Geschichte*" Steinthala i Lazurusa „*Zeischrift für Völkerpsychologie.*" Guizot. „*Historyja Cywilizacyi*"; Buckle „*Historyja Cywilizacyi w Anglii*"; Draper „*History of the intellectual development of Europe*"; Lecky etc.

Antropomancyja, u dawnych Greków i Rzymian sztuka wróżenia przyszłości z wnętrzności zabitych na ofiarę ludzi.

Antropomorfici, sekta z IV w., zwana także od jéj założyciela Audinsa, Audijanami, wyznająca antropomorfizm w ścisłém znaczeniu, t. j. przeniesienie cielesnéj i duchownéj indywidualności człowieka na Boga, i dlatego zasadzając się na niektórych wyrażeniach Pisma ś. utrzymywali, że Bóg ma tak jak człowiek oczy, uszy, ręce, nogi i t. d. Sekta pomieniona zniknęła w końcu V w.

Antropomorfizm, (symboliczny), wyobrażenie istot nieludzkich pod postacią ludzką, n. p. anioła pod postacią dziecięcia, Boga pod postacią człowieka.— **A.** *dogmatyczny* czyli *materyjalny*, ob. Antropomorfici i Antropopatyzm.

Antroponomija, nauka o prawidłach ukształcenia i istnienia ludzkiego tak pod względem umysłowym jak fizycznym.

Antropopatyzm, przypisywanie uczuć, skłonności i namiętności ludzkich istotom nieludzkim, tak wyższym, n. p. Bogu i aniołom, jako i niższym, n. p. zwierzętom.

Antwerpija (fr. Anvers), stolica, położonéj między połud. i półn. Brabantem, belgijskiéj prow t. n. ($51\frac{1}{2}$ m. kw. i 478100 m.), po prawym brzegu Skaldy, wyborny port; główny skład broni i silna cytadela; 123334 m. (w 1868 r.). Z wielu znakomitych budowli godniejsze uwagi są: wspaniała katedra N. Panny z wieżą wysoką na stóp 370, najwyższą dzwonnicą w Belgii, oraz pysznemi rzeźbami i malowidłami (między któremi sławne zdjęcie z krzyża Rubensa); kościół ś. Jakóba z nagrobkiem Rubensa; giełda, wystawiona 1531; ratusz, niegdyś magazyn hanzy i wzniesiony 1840 na Placeverte pomnik Rubensa. **A.** jest rezydencyją biskupa, ma akademiję nauk, akademiję malarstwa i rzeźby, muzeum (przed którém od 1856 stoi posąg van Dyck'a) bogate w rozliczne, rzadkie przedmioty sztuki, szkołę medyczno-chirurgiczną, szkołę morską, arsenał morski i mnóstwo innych zakładów. Ważne i znakomite są tu fabryki i zakłady przemysłowe, tudzież warsztaty okrętów i innych statków. Niegdyś handel tutejszy, a mianowicie przed odpadnięciem Niderlandów, przewyższał o wiele ruch handlowy Amsterdamu. Po licznych przeszkodach, z których ostatnią było oderwanie Antwerpii od Hollandyi, dźwiga się na nowo i dzisiaj stoi już na wysokim stopniu rozwoju. **A.**, o któréj w VIII dopiero wieku pierwsze znajdujemy wzmianki, była już w XII w., zamożném i handlowém miastem. W r. 1585, zdobyta przez księcia Parmy, poczęła upadać; zgubniejszym jeszcze był dla Antwerpii pokój westfalski, mocą którego ujścia Skaldy zostały Hollandyi odstąpione. W XVIII w. cytadela tutejsza była obleganą i szturmowaną przez Francuzów (1746), pod wodzą marszałka saskiego, 1792 przez republikańską armiję francuską, 1793 przez Austryjaków, a 1794 przez generała Pichegru. Gdy w r. 1815 Belgija z Hollandyją została połączona, dobrobyt miasta i handel zaczęły się znowu podnosić. Podczas rewolucyi 1830, kazał generał Chassé przez siedm godzin bombardować zrewoltowane miasto, w r. 1832, cytadela została po długich walkach przez generała Chassé poddaną Francuzom, i odtąd już Antwerpija należy do Belgii. Od 1858 rząd pracuje ustawicznie nad wzmocnieniem twierdzy. Większą część dawnéj cytadeli (Citadelle du sud), sprzedano 1870 r. za 14 milijonów frank., zamiast niéj postanowiono wznieść nową cytadelę, co się stało powodem długich zatargów 1870, między miastem a rządem.—Porów. Gens. „*Histoire de la ville d'Anvers*" (Antw. 1861).

Antyabolicyjoniści, stronnictwo w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnéj, opierające się wyzwoleniu murzynów.

Antybachiczny wiersz v. *Palimbachius*, czyli odwrotny bachiczny, jest to miara trzyzgłoskowa, złożona z dwu sylab długich i jednéj krótkiéj:——⏑.

Antychlor, nazwa ciał służących do zabrani-

chloru, pozostałego w ciałach nim bielonych. ob. Bielenie.

Antichrezys, wyraz używany w dawném prawie greckiém i rzymskiém, znaczy umowę dozwalającą użytkowania z zastawionego przedmiotu, zamiast pobierania należnych procentów od wypożyczonéj na zastaw sumy.

Antychryst (z gr.), tyle co przeciwnik Chrystusa. W piśmie ś. Nowego Testamentu oznacza w ogólności każdego, kto nie wierzy w Chrystusa a mianowicie, że jest synem Bożym (I Jan 2. 18, 22, 4. 3, II 7); głównie zaś rozumie się ów przeciwnik Chrystusowy, który w II Tess. 2, 3, nazwany jest *człowiekiem grzechu i synem zatracenia*, a który przed przyjściem Chrystusa na sąd ostateczny, zjawi się na świecie i wytępiać będzie jego wyznawców (Objaw. 13 i 20, 7, 8.), dopóki go nareszcie Chrystus P. niepokona i zniszczy. Kto jednak będzie tym A. gdzie i kiedy właściwie pojawi się na świecie, tego Pismo ś. wyraźnie nie wskazuje. Dlatego też różni różnie o tém mówią, a pierwsi chrześcijanie za czasów Nerona mniemali, że to on, jako srogi ich prześladowca, jest owym A. później zaś, że to będzie jeden z pogańskich cesarzy rzymskich. W nowszych czasach przeciwnicy kościoła rz. kat. na zasadzie szczegółów, zawartych w Objaw. ś. Jana, twierdzili, że pod słowem A. należy rozumieć papieża. Kościół gr. kat. uważa Mahometa za A.—Mahometanie mają także podanie o A., który z pomocą Chrystusa będzie zwyciężony przez Imana Mahagi a następnie chrześcijanie połączą się w jedną społeczność z mahometanami.

Antycypacyja, używany dawniéj w niektórych państwach rodzaj pożyczki rządowéj, opierającéj się na tém, że rząd zaciągał ją na rachunek przyszłych podatków lub spodziewanych dochodów, lub też pobieranie podatków na pewien przeciąg czasu naprzód, co jest nadzwyczaj uciążliwe dla kontrybuentów. Niekiedy uciążliwość tego środka bywa łagodzoną, przez strącenie odpowiedniego procentu (dyskontowanie) z pobranych naprzód podatków.

Antykorti, wyspa w Ameryce północnéj, naprzeciwko ujścia rzeki ś. Wawrzyńca, należąca do Neufundlandyi, ma 124 mil kw., prawie bezludna, górzysta, zarosła gęstymi lasami, pełna dzikiéj zwierzyny.

Antycyra (gr. Antikirrha), nazwa dwu starożytnych miast w Tessalii i Focydzie, w bliskości których rosła najlepsza ciemierzyca, która miała oczyszczać rozum i leczyć głupotę. Stąd urosło w Grecyi przysłowie, odnoszące się do ludzi ograniczonych: „Idź do Antycyry".

Antydot (z greck.), ob. Odtrutek.

Antydykomaryjanici, przeciwnicy dziewictwa N. P. Maryi, matki Chrystusa P. między których liczą się najpiérw Ebijonici i Aryjanie, później inni, twierdzili, że Maryja porodziwszy Jezusa, żyła w małżeństwie z Józefem, ponieważ w Piśmie ś. jest mowa o braciach Jezusa.

Antyfanes z Rhodu, komedyjopisarz w epoce średniéj attyckiéj komedyi, żyjący około 406 prz. Chr.; miał napisać 260 sztuk, których znaczna liczba tytułów i urywków znajduje się w Meineke'go: „*Fragmenta comicorum graecorum*". Znać w nich dowcip i talent dramatyczny.

Antyfilos, sławny malarz pochodzący z Egiptu, współczesny Appellesa i jego współzawodnik, żył około r. 330 prz. Chr.; według Kwintylijana był jednym z siedmiu mistrzów, kwitnącéj epoki malarstwa greckiego.

Antyflogistyczna teoryja, ob. Flogiston.

Antyflogistyczne środki, *przeciwzapalne*, ob. Zapalenie.

Antyfon, pierwszy z szeregu mówców attyckich, ur. około 480 prz. Chr., w Rhamnos w Attyce. Jako dowódca Ateńczyków, urzędnik i poseł miał udział w wojnie peloponeskiéj, lecz oskarżony o zdradę, został (411) na śmierć skazany. Jego 17 mów, zamieszczone są w zbiorach p. t. „*Oratores*" Reiskego (t. 7), Bekkera (t. 1), Baitera i Sauppego (t. 1), Müllera i Eggera (t. 1 i 2 Paryż 1847—58), a nadto, oddzielnie są wydane przez Mätznera (Berlin 1838). Jego uczniem był Tucydydes.

Antyfon, tragik, żył w Syrakuzach na dworze Dyjonizyjusza Starszego, na rozkaz którego z powodu swéj prawdomówności został zamordowany. Znane są tylko tytuły 2 jego tragedyj: Andromache i Melagros.

Antyfona (z greck.), zowie się w greckim i rzymskim kościele forma śpiewu, który intonuje kapłan, a następnie odpowiada chór, lub też wykonywany przez dwa chóry, odpowiadające sobie. Do takich śpiewów należą znane powszechnie: „*Ave maris stella*", „*Salve regina*" i „*Regina coeli*". Przyjęty on został od Żydów, którzy w ten sposób śpiewali niektóre psalmy. Do kościoła rz. kat. wprowadzony został przez ś. Ambrożego, biskupa medyjolańskiego.

Antyfraza (z greck.), figura retoryczna, oznacza, że się chce wyrazić myśl zupełnie przeciwną temu, co użyty wyraz właściwie oznacza, daléj twierdzenie mówcy, że nic o tém lub owém nie powié, gdy tymczasem, właściwie niby przemilczając, mówi to, czego się zarzeka. Nadto, *Antyfrazą* zowie się epitet sprzeczny z osobą lub rzeczą o któréj mowa, np. kiedy kto Erinny (boginie zemsty) łaskawemi, dobroczynnemi nazywa.

Antygon, jeden z wodzów Alexandra W., który w podziale spadku Macedończyka otrzymał Frygiję, Lycyję i Pamfiliję, a wsparty przez Demetryjusza Poliorcetesa, swego walecznego syna, posiadłości te znakomicie rozszerzył. On najwięcéj, przyczynił się do upadku rodziny Alexandra. Po kilkokrotnie wznawianéj wojnie przeciwko Ptolemeuszowi i Kassandrowi, przybrał tytuł królewski, (306) a za jego przykładem poszli i inni pozostali jeszcze wodzowie Alexandra. W ostatniéj wojnie z Kassandrem i jego sprzymierzeńcami, utracił w walnéj bitwie pod Ipsos w Frygii (301 prz. Chr.), mając lat 84 życie i państwo swoje w Azyi. Jego potomkowie panowali aż do Perseusza (168 prz. Chr.) w Macedonii.

Antygon Doson, także *Epitropos* zwany, syn Demetryjusza z Cyreny, wnuk Poliorcetesa, król Macedonii, którą rządził bardzo rostropnie. Po stłumieniu

we własném państwie powstania, wezwany na pomoc przez Aratusa, stratega związku achejskiego, pokonał Spartan. Za powrotem do Macedonii, odparł napad sąsiednich Illirów 221 przed Chr. † t. r.

Antygon Gonatas, syn Demetryjusza Poliorcetesa, ur. 320 przed Chr., brał udział w wojnie swego ojca, po którego wypędzeniu z Macedonii (287 prz. Chr.), utrzymał się w miastach peloponeskich. Po śmierci ojca 283, został kr. Macedonii, ale wypędzony przez Seleuka, musiał odstąpić swe państwo (280), Ptolemeuszowi Keraunos i dopiero 276 r., napowrót je odzyskał. Pokonał w walnéj bitwie hordy napadających Gallów; (273), pokonany przez Pirusa (z Epiru) i pozbawiony królestwa odebrał je znowu podczas wyprawy Pirusa do Peloponezu. Po jego śmierci, chociaż po raz trzeci stracił Macedoniję na rzecz Alexandra z Epiru (syna Pirusowego), niedługo jednak i własne odzyskał państwo i zdobył nawet Epir. Późniejsze jego walki z Achejczykami były bezowocne; † 240 przed Chr.

Antygon Karystyjusz z Eubei, napisał około 270 prz. Chr. zbiór powieści cudownych, zamieszczonych w Westermanna: „*Scriptores rerum mirabilium graeci*" (Brunśw. 1839).

Antygona córka Edypa, króla Teb, i Jokasty. Wierna towarzyszka swego ojca na wygnaniu w Kolonie m. attyckiém. W Tebach wyprawiła pogrzeb bratu Polynicesowi, poległemu w wojnie przeciw Tebom, wbrew zakazowi panującego tu Kreona, za co, skazaną została na zakopanie żywcem w ziemi. Sofokles w dwu tragedyjach: „*Edyp w Kolonie*" i „*Antygona*" przedstawił ją, jako ideał poświęcenia niewieściego i miłości dla rodzeństwa.

Antygoryt, gatunek bronzytu, znajduje się w cieńkich, zielonych blaszkach. Jest to krzemian magnezyi połączony. Pochodzi zdoliny Antigorio w Piemoncie.

Antyjazyści, sekta chrześcijańska niegdyś istniejąca, uważająca pracę za występek i przepędzająca życie na spaniu.

Antyjoch, imię kilkunastu królów syryjskich z rodu Seleucydów. Znakomitsi między nimi są: **Antyjoch I**, 280—262 przed Chr. z przydomkiem *Soter* (Oswobodziciel), zyskanym w skutek zwycięstwa, odniesionego nad Gallami w Azyi Mniejszéj.— **Antyjoch II**, 262—246 prz. Chr., *Theos* (Bóg) zwany, za to że oswobodził Milezyjczyków od tyrana Tymarcha. — **Antyjoch III**, Wielki, także *Hierax* (Jastrząb) nazywany, 224—187 prz. Chr., który usiłował swoje panowanie aż do Europy (Macedonii) rozszerzyć; połączywszy się w tym celu z Hannibalem, naraził sobie Rzymian i wywołał tak zwaną Antyjochijską wojnę, zakończoną hańbiącym pokojem, mocą którego stracił wszystkie kraje z téj strony Taurusu położone. Zabity został 187 prz. Chr. podczas rabunku świątyni Jowisza w Elymais. Jego syn **Antyjoch IV** Epifanes, 176—164 prz. Chr. tyrańskiem swojém i złupieniem kościoła w Jerozolimie, wywołał powstanie Machabeuszów, które oswobodziło Żydów z jarzma syryjskiego. Po nim panowali jeszcze królowie rozmaitych imion, dopóki Syryja nie została prowincyją rzymską, (65 prz. Chr.). — Ostatni z Seleucydów. **Antyjoch XIII** (Asictiaus), miał sobie nadaną przez Pompejusza krainę Kommageny pod zwierzchnictwem rzymskiém.

Antyjoch, wódz Filipa II macedońskiego, ojciec Seleuka Nikatora, a przez niego głowa rodu Seleucydów.

Antyjoch z Askalonu, ostatni filozof szkoły Platona, przewodnik jéj po Philonie. Usiłował naukę Platona, pogodzić z nauką Arystotelesa i stoików, żył w Atenach, Alexandryi i Rzymie; był nauczycielem Varrona, Cicerona i innych. Z pism jego, żadne nie doszło naszych czasów. Porów. Grysar: „*Die Akademiker Philo und Antiochus.*" Kolonija 1849.

Antyjochija, nazwa kilku miast w starożytności, między któremi dwa na szczególną zasługują wzmiankę.—**Antyjochija w Pizydyi** (*Antiochia ad Pisidiam*), założona przez Antyjocha I, a zaludniona przez osadników z m. Magnezyi nad Meandrem, niezmiernie ważna w dziejach chrześcijaństwa, gdyż tutaj śś. Paweł i Barnabasz najpierwsi, opowiadali słowo Boże poganom. Ruiny Antyjochii, leżące w bliskości miasta Akszer, były kilkokrotnie w nowszych czasach opisywane i zwiedzane.—**Antyjochija**, *Antiochia Epidaphnes*, (teraźniejsza *Antakiah*), stolica Syryi, założona około 300 przed Chr., przez Seleuka Nikatora nad rz. Orontem, jedno z najpiękniejszych i najbogatszych miast starożytności, było kolejno rezydencyją syryjskich królów z rodu Seleucydów, potém siedliskiem namiestnika rzymskiego, następnie patryjarchy azyjatyckiego i ogniskiem naukowości. Podczas pierwszéj krucyjaty, Antyjochija została (1098), zdobytą przez krzyżowców i zamienioną na księstwo chrześcijańskie, które się dostało normandczykowi Bohemundowi I księciu Tarentu i zostawało w jego rodzinie aż do r. 1268, to jest do czasu zdobycia go przez Bibarsa sułtana Egiptu. Z rąk egipskich mameluków przeszło w moc sułtana Selima I 1516 r. i odtąd pozostaje w posiadaniu Turków. Olbrzymie zwaliska zdobytéj twierdzy, dziś jeszcze wspaniały przedstawiają widok. Antyjochija często bardzo była nawiedzana trzęsieniem ziemi. Za czasów apostolskich była tu już gmina chrześcijańska i tutaj to wyznawcy Chrystusa po raz pierwszy, otrzymali nazwę chrześcijan. Odbyło się tu także kilka soborów, ważnych w dziejach kościoła. Dzisiajsza *Antakiah* w rozkosznéj położona okolicy; dość przemysłowa, znaczny handel, 18000 m., rezydencyja kilku biskupów wschodnich chrześcijan.

Antyjocheńska szkoła pod względem teologicznym trzymała się od początku IV w., dosłownego wykładu Pisma ś. a w filozofii więcéj Arystotelesa aniżeli Platona, była zatém przeciwniczką szkoły alexandryjskiéj.

Antyjocheński patryjarchat. Antyjochija, miasto w Syryi, już za czasów apostolskich była siedzibą wielu chrześcijan (Dz. Apost. XI, 20—30), i jak mieć chce podanie, była późniéj biskupią stolicą ś. Piotra. Następnie została stolicą metropolity, któremu na soborze nicejskim, przyznano drugie miejsce po biskupie rzymskim, a w V w., tytuł

patryjarchy. Do patryjarchatu A. należała początkowo Syryja, Fenicyja, Osroene nad Eufratem, Mezopotamija, Arabija, Cypr, Cylicyja, Isauryja i Palestyna. Później przez urządzenie patryjarchatu w Jerozolimie, niektóre z tych krajów odłączone zostały od p. A. W skutek rozpadnięcia się kościoła chrześcijańskiego na wschodni i zachodni, patryjarcha A. w XI w., poddał się zwierzchnictwu patryjarchy konstantynopolskiego.

Antyjopa, planetoida (ob.) odkryta przez Luthra 1 Października 1866.

Antyjope, córka króla tebańskiego Nykteusa i Polyxy; zostawszy z Zeusa matką dwu synów: Zetosa i Amfijona, z obawy przed ojcem uciekła do Sycyjonu, skąd uprowadzona przez swego stryja Likosa, była przez jego żonę Dirkę w niewoli niemiłosiernie dręczona, za co synowie jéj, mszcząc się na Dirkei, przywiązali ją do rogów dzikiego byka, który ją rozszarpał. Antyjope umarła żoną Fokusa i z nim w jednym złożoną została grobowcu.—**Antyjope**, amazonka, córka Aresa i Otrery, żona Tezeusza, matka Hipolita, została podarowaną Tezeuszowi przez Herkulesa i poległa przy boku męża, podczas napadu amazonek na Attykę.

Antyk (z łac.), w ogóle wszystko, co się odnosi do sztuki starożytnéj, w różnicy od sztuki średniowieczno-romantycznéj i nowéj, w szczególności zaś zabytki klasycznéj starożytności Greków i Rzymian. Drobne szczątki sztuki starożytnéj jak pierścienie, monety zbiera się pod nazwą *anticaglie*, pozostawiając nazwę A. głównie zabytkom rzeźbiarstwa, w którém doszli najwyższego stopnia doskonałości, czego ślady w Appolinie belwederskim i w Wenus medycejskiéj do najpóźniejszych dojdą pokoleń; stąd też A. mają znaczenie niemal toż same, co klasyczne, wzorowe.

Antykonstytucyjoniści, nazywali się w XVIII w. janseniści, odrzucający papieską konstytucyję *Unigenitus*.

Antykonwulsyjoniści, nazwa rozsądnych jansenistów, potępiających niedorzeczności swoich spółbraci i mniemane ich cuda na grobie ks. Rousse w Reims i dyjakona Paris'a, na cmentarzu ś. Michała w Paryżu.

Antykrytyka, odpowiedź autora na krytykę czyli ocenę dzieła.

Antykwa (po franc. *romain*), w drukarstwie pismo łacińskie, w różnicy od pisma gotyckiego i niemieckiego (frakturowego); nazwa nadana przez Manutiusa (1495), który usunął z druku głoski gotyckie i zastąpił je głoskami, naśladującemi starożytne rzymskie pismo.

Antykwaryjusz, starożytnik, archeolog, badacz i miłośnik zabytków starożytności. W księgarstwie A. znaczy, przedającego i kupującego stare dzieła.

Antylegomena, nazwa niektórych ksiąg Nowego Testamentu, o których prawdziwości wątpiono w IV w., gdy tymczasem te, których autentyczność była niezbitą, nazywały się *Hemolegomena*.

Antylle, gromada licznych wysp, leżących pomiędzy półn. a połud. Ameryką, ciągnących się obszernym łukiem od kanału Florydzkiego aż do zatoki Paria i otaczających m. Mexykańskie v. Antyllskie (Karaibskie), na przestrzeni 12 przeszło stopni szer. geogr.; dzielą się na dwie grupy: *Wielkie i Małe Antylle*. Do pierwszych należą cztery wyspy: Jamajka, Kuba, San-Domingo albo Hajti i Portoriko, w ogólnéj rozległości 4146 mil kw. i $3^1/_2$ mil. ludności. Wszystkie są górzyste; najwyższe wierzchołki na *Kubie* (7500 st.) i *Jamaice* (7700 st.). Małe Antylle składają gromadę 40 wysp mniejszych, obejmujących około 265 m. kw. od wiejącego tu półn.-wschod. *passatu* dzielą *M. A.* na *wyspy w wietrze* (*Windwards-Islands*) od Martyniki do Tabago i *wyspy pod wiatrem* (*Lecwards-Islands*) od Portoriko do Dominiki. Bogactwo A., a szczególniéj obfitość ich w tak zwane produkta kolonijalne, jest znaną całemu światu i dla tego też handel, jaki one z Europą prowadzą, jest niezmiernie ważny. Wyspy te, oprócz Hajti, na któréj znajdują się dwa niezależne państwa, należą do następujących mocarstw Europy: do Anglii: Jamajka, Trinidad, Tabago, Grenada, ś. Wincentego, Barbadoes, ś. Łucyja, Dominika, Antigua, Barbuda, Angnilla i t. d.; do Francyi: Gwadelupa, Martynika i t. d.; do Hiszpanii, Kuba i Portoriko; do Hollandyi: Kirasao, ś. Marcina, ś. Eustachego, Saba i t. d.; do Szwecyi: ś. Bartłomieja; do Danii: ś. Krzyża; do Stanów Zjednoczonych: ś. Tomasza i ś. Jana, kupione 1867 od Danii.

Antylochus, syn Nestora i Eurydycei, najmłodszy z wodzów greckich pod Trojąi, przyjaciel Achillesa, waleczny i piękny, poległ z ręki Memnona, kiedy przyciśnionemu przez Parysa ojcu swemu chciał nieść pomoc, za co otrzymał przydomek Filopatora, (kochającego ojca). Zwłoki jego pochowano na Sygejskim pagórku, obok zwłok Achillesa i Patrokla. Przedstawiano go jako wzór synowskiéj miłości.

Antylogarytm, u Neppera logarytm dostawy, względnie do logarytmu odpowiedniéj wstawy, bo w tablicach oba te logarytmy stoją naprzeciw siebie. *Antylogarytmiczne tablice* według Wallisa (Canon antilogarithmicus), gdzie w miejscu liczb zwykłych tablic logarytmicznych stoją logarytmy, i nawzajem, tak że w nich danego logarytmu szuka się liczby, tak jak zwykle się szuka logarytmu danéj liczby.

Antylogija, znaczy sprzeczności napotykane u jednego autora.

Antylopa (*Antilope*), rodzaj ssących należący do rodziny pustorogich (cavicornia), w rzędzie przeżuwających, stanowi przejście od jelenia do kozy, owcy i wołu. A. mają rogi puste, obrączkowate lub wrzecionowate; do jeleni zbliżają się wysmukłością, szybkością, lekkością i miłem wejrzeniem; odznaczają się czułością zmysłów. Bojaźliwe, spokojne i towarzyskie, okazują niekiedy odwagę w obec niebezpieczeństwa, zwłaszcza gdy idzie o obronę potomstwa. Korzysta się z ich mięsa, skóry i rogów; znajdujemy je we wszystkich częściach świata, głównie jednak żyją w Afryce. W Europie tylko dwa gatunki A. *skalna* (*A. rupicapra*, *ko-*

za skalna), w Alpach, Pireneach i Tatrach, zwana też *gemzą*, wielkości kozy domowéj i A. *suhak* (*A. saiga*) nie tyle kształtna co inne gatunki, niegdyś pospolita na Podolu i Ukrainie, dziś wyrugowana za Don. Rodzaj ten jest najbogatszy w gatunki między ssącemi, dotąd 65 żyjących i 11 kopalnych, ale podróżnicy afr. opisują coraz nowe,—i dla tego podzielono go na grupy: Cuvier wziąwszy za zasadę budowę rogów, utworzył 11 grup, Gervais z rodzaju A. utworzył plemię Antylopowych, w którém mieści 15 rodzajów. Ważniejsze gatunki oprócz wyżéj wymienionych są *gazella*, w Afryce pn. zwierzę b. kształtne, ulubione przez ludy i poetów wschodu, *oryx* w Afr. pd. A., *dama* w Senegalu, *orkas*, łoś przylądkowy, w Afr. pd. Gat. *czykarra* posiada 4 rogi. Tu też niektórzy zaliczają rodzaj gnu (ob.).

Antymach, Trojańczyk, który usiłował zapobiedz wydaniu Heleny Menelausowi i skłonić Trojan do zamordowania posłów greckich Odysseusa i Menelausa, za co z rady został wykluczonym.

Antymach z Kolofonu lub też sąsiedniego Klaros, ur. około 444 przed Chr. napisał obszerną epopeję p. t. „*Tebais*“, opiewającą obie wojny tebańskie i elegiczny poemat „*Lyde*“ którego treścią cykl historyi heroów (ob.) A. Pierwszy utwór całkiem zaginiony, z drugiego pozostałe fragmenta wydał w nowszych czasach Roll (1845). A. zasługuje na uwagę z tego powodu, że jest założycielem uczonéj poezyi, a więc poprzednikiem poetów alexandryjskich. Napisał także recenzyję poezyj homerowskich.

Antymon (*stibium*), pierwiastek chemiczny trójatomowy, którego symbol jest Sb, ciężar atomowy 120 (albo 122); jestto ciało biało-niebieskawe, z połyskiem metalicznym. Ciężar właś. 6,75. Przedstawia budowę blaszkową, b. kruchy, krystalizuje w romboedry i jest izormorficzny z arsenem. Topi się przy 450°C, w temperaturze czerwonéj się ulatnia; w zetknięciu z powietrzem płonie, wydając żywe światło i obfite białe dymy tlenku. A. rozpuszcza się tylko w wodzie królewskiéj. Główną rudą z któréj się A. otrzymuje, jest błyszcz antymonowy czyli siarek antymonu; sposoby otrzymywania polegają na zabraniu siarki przez dodanie ciał, które się z nią łączą, albo przez jéj spalenie w przystępie powietrza w piecach płomienistych, przyczem utlenia się i A., ale tlenek ten łatwo zredukowanym być może. A. handlowy zwykle jest zanieczyszczony innemi metalami. A. w technice używa się głównie do spiżów; wchodzi w skład metalu na czcionki drukarskie, tafel stereotypowych, metalu królowéj, metalu algierskiego i innych. Z powodu łatwości, z jaką się łączy ze złotem, alchemicy zwali go *regulus* (królikiem). Odkrytym miał zostać przez mnicha Bazylego Valentina w XV w., nazwa zaś jego ma pochodzić stąd, że tenże mnich, zauważywszy jego własności przeczyszczające, użył go dla leczenia swych współbraci, ale wszyscy poumierali, stąd antymon (antimoine, przeciw mnichom). Związki A. są bardzo liczne, nie z nich nie wielka tylko liczba znajduje zastosowania. Z chlorem wydaje trój i pięcio chlorek A., ($SbCl_3$ i $SbCl_5$), z których pierwszy, używa się w medycynie i do tak zwanego brumirowania żelaza. Co do związków tlenowych, to właściwych jego kwasów antymonowego (czyli trójtlenku H_3SbO_3) i antymonnego (H_3SbO_4) nie znamy, znamy je tylko w solach i jako bezwodniki (Sb_2O_3 i Sb_2O_5); z soli A. najważniejszy *emetyk*, który jest podwójnym winianem potażu i tlenku A., używany w medycynie. Z siarką tworzy A. trój i pięciosiarek (Sb_2S_3 i Sb_2S_5), z których pierwszy stanowi najpospolitszą rudę A., z nich wyrabia się tak zwany kermes mineralny, znajdywany i w naturze, jako antymonowa blenda a który w medycynie dawniéj, używany był częściéj, niż obecnie. Obecnie A. poznaje się zwykle z pomarańczowéj barwy siarku, strącanego siarkowodorem, albo też cechującemi plamami, jakie wydaje w przyrządzie Marsh'a; (ob. Arsen).

Antymon (min.). A. *rodzimy*, rzadko się znajduje w przyrodzie, a występuje najczęściéj w związkach z tlenem, siarką i metalami. Rodzimy odkryty został w Szwecyi i kilku innych miejscowościach, czasami występuje w związku z arsenem jako *Antymon-arsen* (Breithauptyt), podobny do arsenko-niklu, odkryty został w Andreasbergu w małych tabliczkach sześciokątnych, bardzo cienkich, częściéj wszakże rozsiany jest drobnemi ziarnkami w galenie lub arsenku kobaltu, barwy czerwono-miedzianéj. Twardość 5,5; c. g. 7, 54—56. *Antymonek srebra* (Diskrazit), minerał srebrzysto-biały, z połyskiem metalicznym, znajdujący się w kryształach, masach krystalicznych lub bezkształtnych. Postać pierwotna: słup rombowy prosty. Twardość 3, 4; c. g. 9, 4—9, 8; zawiera od 77 do 84 procentów srebra. Uważa się za jednę z najbogatszych rud srebra, znajduje się w Badeńskiem, na Harcu i w Hiszpanii, *Antymononowa blenda* (Antymon czerwony, Kermes mineralny), występuje w igiełkach krystalicznych i masach igiełkowatych barwy czerwonéj. Postać pierwotna: słup rombowy ukośny, połysk metaliczny. Twardość gipsu, c. g. 4, 5—4, 6. Jestto związek jednego równoważnika kwasu antymonowego z dwoma równoważnikami siarku antymonowego; *Antymonowa ochra*, materyja ziemista, biało-żółtawa, osiadająca na powierzchni siarku antymonu; uważa się ją za kwas antymonowy, z pewną ilością wody. *Antymonowe kwiaty* (*Valentinit*, *Antymon biały*, *Sznarmonit*); jest to kwas antymonowy, dawniéj rzadkość mineralogiczna, dzisiaj przychodzi w wielkich ilościach z Konstantyny w Afryce, gdzie w kopalni Sensa, stanowi bogatą rudę antymonową. Przedstawia się w ósmiościanach foremnych, albo w masach włóknistych, barwy jasno-żółtéj.—*Antymonowy błyszcz* (*Antimonglanz*), siarek antymonowy, jest główną rudą, z któréj się antymon wytapia; połysk metaliczny, barwa szara z odcieniem niebieskawym. Istnieje w postaci krystalicznéj, (słup rombowy prosty), w masach zbitych, włóknistych i ziarnistych: Twardość 2, 0, c. g. 4, 62; bardzo łatwo topliwy. Odmiana pierzasta, złożona z delikatnych włókienek stanowi *heteromorfit*. *Antymonu i niklu błyszcz* (*Ulmanit*), barwy białéj

z żywym połyskiem metalicznym; twardość 5, 5, c. g. 6, 45. Pierwotna postać sześcian. Jest to siarek niklu z siarkiem antymonu. *Antymonu i srebra blenda*, ruda srebrna, znana pod nazwiskiem *czerwonego srebra*; występuje w przezroczystych lub przeświecających kryształach albo też w masach bezkształtnych; miękа i bardzo krucha. C. g.=5,72 do 5,84 uważać ją można za siarko—antymonian srebra.

Antymonowe przetwory w medycynie używane, działają gryząco. Wcierane w skórę, sprowadzają krosty podobne do ospowych; drażnią żołądek, kiszki, chociażby pod skórę zastrzyknięte zostały; powodują obfitszą wydzielinę śluzu oskrzelowego. W skutek podrażnienia nerwu błędnego, sprowadzają wymioty. W zbyt wielkiéj ilości użyte powodują otrucie. Przy długiem używaniu, u robotników zajętych antymonem, powstaje zatrucie przewlekłe, mało charakterystyczne. Używane są w medycynie jako środki pryszczące skórę w celu derywacyi (ob.), jako środki wymiotne i wykrztuśne (ob.); wreszcie, chociaż rzadko, jako alterantia (ob.). Do preparatów najczęściéj używanych należą: *emetyk*, *siarka złota*, *kermes minerale*.

Antynomija (z greck.). W filozofii oznacza sprzeczność, w jaką wpada rozsądek teoretyczny z sobą samym i rozumem, jeżeli ideę absolutną, zechce zastosować do świata, jako do zbioru wszystkich pojawów umysłowych i fizycznych. W nauce prawa wyraz ten, oznacza sprzeczność, zachodzącą między dwoma rozporządzeniami, jednego i tegoż samego prawa.

Antynomizm (z greck.), sprzeczność z prawem, z zakonem. Nauka, że chrześcijanie nie mają obowiązku wypełniać prawa Mojżeszowe. Zwolennicy jéj istnieli już za ś. Augustyna. Za czasów jednak reformacyi, zasłynął głównie Jan Agricola z Eislebenu (ob.) twierdząc, że jedynie tylko Ewangelija jest konieczną do zbawienia. Zwolennicy tego jego twierdzenia, zwani byli burzycielami prawa czyli *Antynomijanami*. Zdania A. pojawiły się i w Anglii za czasów Kromvella.

Antynous z Klaudyjopolis w Bitynii, sławny ze swojéj piękności ulubieniec cesarza rzymskiego Adryjana, który po dobrowolném utopieniu się Antynousa w Nilu, zaliczył go między półbogów, wystawił mu świątynię w Arkadyi, zbudował, od niego nazwane, miasto *Antinopolis* w środkowym Egipcie, i ustanowił na cześć jego uroczystości *Antinoja*. Posiadanie portretów A., stało się za Adryjana modą wyższego towarzystwa w Rzymie. Stąd wizerunki A. (na monetach, w płaskorzeźbach i posągach), ogromnie się rozpowszechniły i niektóre z nich należą do najpiękniejszych dzieł sztuki starożytnéj, mianowicie posąg watykański (znaleziony w łaźniach Adryjana) i kapitoliński (znaleziony w willi Adryjana w Tivoli).

Antynous (astr.), konstelacyja gwiazd w drodze mlecznéj, między 282° i 305° wzniesienia prostego i między 6° półn. a 12° połud. zboczenia; między jéj gwiazdami 4 są trzeciéj wielkości.

Anty-papież, przeciwnik, współzawodnik papieża, prawnie obranego lub za takiego przez większość uznanego; także naczelnik stronnictwa, zaprowadzającego odszczepieństwo w kościele rzymsko-katolickim. Dzieje wymieniają 30 takich Anty—papieżów, poczynając od III w. ery chrześcijańskiéj.—Pierwszym A. był Nowacyjan, przeciwnik Kornelijusza, ostatnim zaś Feliks V, (ks. sabaudzki Amadeusz VIII), przeciwnik Eugenijusza IV i Mikołaja V.

Antyparos, star. Oljaros, jedna z wysp Cykladzkich na Archipelagu greckim, $^1/_2$ mili kw. i 1200 m., sławna jaskinią stalaktytową (800 st. wysoka, 1300 st. długa i 100 st. szeroka).

Antypater, wódz i przyjaciel Filipa II macedońskiego, którego Alexander W. pod czas wyprawy swojéj do Persyi mianował namiestnikiem w Macedonii. Po śmierci Alexandra był łącznie z Kraterem, rządcą wszystkich prowincyj europejskich państwa macedońskiego.

Antypater (*Antipas*), waleczny Idumejczyk, oddał wielkie usługi Rzymianom i zyskał taką przychylność wszystkich wodzów rzymskich od Pompejusza do Cezara, że oddali mu władzę świecką nad Judeją wraz z Galileją i Samaryją. Ponieważ Rzymianie szanowali ojczyste mieszkańców prawa, ulżyli ciężarów wojennych i zmniejszyli podatki, zyskał przeto A. wielką miłość u ludu i rządził, jakby rzeczywisty król, choć nie nosił tego tytułu. W wojnie alexandryjskiéj (ob.) pomagał Cezarowi. Umarł otruty. Był ojcem Heroda W. i protoplastą jego familii.

Antypatyja, znaczy niechęć istoty żyjącéj, do innych podobnych istot lub rzeczy. Najwyższy stopień *Antypatyi* zowią *Idiosynkrazyją*.

Antypody, nazwa dwóch punktów ziemi leżących na końcach jednéj jéj średnicy, oraz mieszkańców tych punktów, to jest osiedlonych w jednakich, lecz przeciwległych sobie szerokościach geograficznych, i różniących się długościami geograficznemi o 180°, ludzie ci, są istotnie stopami ku sobie zwróceni, skąd nazwa (A. toż co przeciwnożni). Pory roku i dnia u Antypodów są zawsze wprost sobie przeciwne, tak iż lato u jednych, odpowiada zimie u drugich, a północ u jednych jest południem u drugich.

Antypka, cybuch z czereśni tureckiéj. Długość i grubość takiego cybucha z jednéj sztuki i bez żadnéj skazy, stanowi prawdziwą jego wartość.

Antyscyjanie (z greck.), mieszkańcy kuli ziemskiéj, osiedli na jednym południku, z obu stron równika; widzą oni współcześnie przejście słońca przez południk, ale cienie ich zwrócone są w stronę przeciwną.

Antyseptyczne środki, są to środki mające zapobiedz, dobrowolnemu rozkładowi materyj organicznych. Działają one albo przez usunięcie warunków sprzyjających rozkładom: przez usunięcie wpływu powietrza, wilgoci i t. d.; albo przez zniszczenie materyj organicznych rozkład sprowadzających: fermentu, zarazka. Używa się ich do zachowywania mięsa i innych pokarmów, w medycynie do opatrywania ran, lub na wewnątrz w chorobach

z rozkładem krwi połączonych: w tyfusie, posocznicy i t. d. Należy tu alkohol, chlor, kwasy i w. i.; w ostatnich czasach kwas karbolowy, zyskał sławę najlepszego środka antyseptycznego.

Antyspast, czterozgłoskowa miara wierszowa, złożona z jambu i trocheju ⏑ — — ⏑, która jeżeli jest z przedłużeniem na końcu ⏑ — — ⏑ —, zowie się wtedy Dochmius.

Antyspazmatyczne lub **Antyspazmodyczne środki**, zowią się lekarstwa, używane przeciwko kurczom, uspokajające zbyt podrażnione nerwy; tu należą przeważnie środki narkotyczne, aromatyczne, asa foetida i t. d.; prócz tego środki wymiotne w niewielkich nawet dawkach zadane w ten sposób działają.

Antyspoda (z gr. antispodion), popiół ciał roślinnych i zwierzęcych, w różnicy od popiołu metalicznego (spodion).

Antystenes, ateńczyk, ur. 444; uczeń Sokratesa, założyciel szkoły cyników (ob.). W swém życiu i w swéj etyce, starał się przeprowadzić tę myśl, że człowiek jest tém szczęśliwszy, im mniéj ma potrzeb. Był on zarazem zwiastunem stoicyzmu, (ob.) ucząc, że cnota powinna być celem życia. Do uczniów jego należy Diogenes. „*Fragmenta*" wydane przez Winkelmana 1842 w Zürychu.

Antystrofa, to jest strofa przeciwna, znaczyła w tańcach chórów greckich zwrot przeciwny, odpowiedni ruchowi przeciwnemu, który jeżeli odbywał się od prawéj strony ku lewéj, pociągał za sobą antystrofę od lewéj ku prawéj. W liryce i śpiewach chórów dramatycznych, antystrofa znaczy zwrotkę, śpiewaną podczas tego przeciwnego ruchu, a rytmem wierszowym podobną do pierwszéj strofy.

Antystyjusz (Publijusz), trybun ludu w r. 88 prz. Chr., w 4 lata potém został zamordowany, jako popleczník Maryjusza. Słynął z wymowy i znajomości prawa. — **Antystyjusz Labeo**, członek spisku, uknutego przeciwko Cezarowi; po bitwie pod Filippi sam sobie odebrał życie.—Jego syn **Antystyjusz Labeo**, znakomity prawnik, był za panowania Augusta pretorem. Występował energicznie, przeciwko błędom starych jurystów i stosując historyję do nauki prawa, podniósł znaczenie téj ostatniéj.

Antyszkorbutyczne środki, są leki używane przeciwko szkorbutowi (ob.)

Antytakci, sekta gnostyków, istniejąca w II w. ery chrześcijańskiéj. Przypuszczając Boga sprawiedliwego i dobrego, utrzymywali, że świat wydany był na pastwę złego, który zwiódł ludzi, przedstawiając im za dobre to, co było złém, a za złe to, co było dobrém, a stąd wyprowadzali wniosek, że człowiek winien czynić wszystko wbrew temu, co zalecają prawa boskie i ludzkie.

Antytaumaturgija, zaprzeczanie cudom, odmawianie wiary w cuda.

Antyteza (przeciwstawienie), figura retoryczna, za pomocą któréj, podnosi się jednę myśl, przez przeciwstawienie jéj drugiego pojęcia, wprost z nią sprzecznego np, Pan Bóg dopuścił pomięszanie rad i rozumów waszych, *iż widząc, nie widzicie: chcąc co czynić, nie czynicie.* (Skarga kaz. sejm.). A. bardzo bywa efektowną, ale w nadmiarze używana nuży słuchacza.

Antytrynitarze, nazywają się ci wszyscy, którzy odrzucają dogmat Trójcy ś. Istnieli oni już w drugiéj połowie II w. a także i w III w., pod nazwą *Unitaryjuszów* i *Monarchijanów*.—Znani ich zwolennicy *Teodot* (dwóch), *Artemon*, *Paweł Samosateński*, *Braxeas*, *Noëtus*, *Beryllus*, *Sabelius*.— Nazwa jednak A. weszła w powszechne użycie dopiéro w w. XVI, w którym pierwszym zwolennnikiem ich był Szwajcar *Ludwik Hetzer*, po nim Hollender *Dawid Georgs*, Hiszpan *Servet*, oraz Włosi *Lelijo i Fausto Socinowie*. Ci dwaj ostatni przybyli do Polski, gdzie znaleźli licznych zwolenników; podobnież w Siedmiogrodzie i w niektórych krajach niemieckich. Do A. zaliczają się: *Aryjanie Unitaryjusze* (w Ameryce Północnéj, Anglii i Węgrzech), *Melchizedechijanie*, *Sabelijanie* i inni.

Anubis, jeden z najprzedniejszych bogów egipskich, na pomnikach hieroglificznych zwany także *Anepu*. Pierwiastkowo był personifikacyją czci boskiéj, oddawanéj psu, stąd przedstawiają go w postaci ludzkiéj z psią głową. Główną cześć odbierał w Kynopolis; wedle podania syn Ozyrysa i Neftyzy, wychowany przez Izydę. Towarzysz i stróż bogów, a także stróż bram świata niebieskiego i podziemnego (Amentes), do którego przeprowadza zmarłych i waży ich czyny z Horusem, wobec Ozyrysa. Z tego powodu identyfikowano go późniéj z greckim Hermesem Psychopompos i zwano nawet *Hermanbuis*.

Anuj, rz. w gub. Tomskiéj, tworzy się z połączenia *Czarnego* i *Białego* A. wypływających z gór *Anujskich*, będących częścią Ałtaja; długa 240 w. wpada do Obi. Nad rz. A. znajdują się kopalnie.

Anura, (gr.), tóż co *Ecaudata* (łac.), bezogonowe, rzęd pierwszy gromady płazów (ob.), obejmujący żabę, ropuchę, grzebietoród (pipa) i rzekotkę (hyla).

Anuryja, brak moczu. Mocz może się wcale nie wyrabiać w skutek choroby nerek, organu wydzielającego; może zatrzymywać się w pęcherzu, gdy sparaliżowane mięśnie pęcherza, nie są go w stanie wypędzić; wreszcie może istnieć mechaniczna przeszkoda dla wydalenia w kanale wyprowadzającym cewce moczowéj (zwężenie). Jest to bardzo groźna przypadłość; zatrzymanie moczu przez czas krótki sprowadza śmierć w objawach uremii (ob.). Leczenie musi się stosować do przyczyn. Gdy mocz nagromadzony jest w pęcherzu, trzeba go wydalić za pomocą kateteru, albo nawet przekłucia pęcherza.— Częściéj niż zupełne zatrzymanie zdarza się zmniejszenie tylko jego ilości ob. Ischuria.

Anus, odbyt (ob.)

Anville (Jan Chrzciciel Bourguignon d'), sławny geograf, ur. w Paryżu 1697, adjunkt akademii, † 1782. Z wydanych przez niego kart geograficznych godniejszemi wzmianki są: „*Atlas powszechny*" (Paryż 1737—80) i „*Większy atlas starożytny*" (z 12 kart), do którego należy „*Skrócona georafija starożytna*" (3 tomy 1768). Jego ogólny zbiór kart geograficznych, został zakupiony dla biblijoteki królewskiéj.

Anxur, u prozaików rzymskich częściéj nosi nanazwę *Tarracina*, twierdza i port starożytny na wybrzeżu dawnego Latium, w dawnéj ziemi Wolsków; od 396 przed Chr. osada rzymska. Znajdowała się tutaj świątynia Jowisza Anxurskiego. Obecnie na tém miejscu stoi Terracina.

Anytus, demagog ateński, znany jako uczestnik spisku Trazybula, którego skutkiem było wypędzenie 30 tyranów, oraz jako przeciwnik Sokratesa; którego wspólnie z Melitosem i Lykonem oskarżyli, jako wpływającego na skażenie religii i demoralizacyją młodzieży. Po śmierci Sokratesa wygnany, schronił się do Heraklei, gdzie znienawidzony, został ukamienowany.

Anyż (Pimpinela Anisum), roślina z rodziny baldaszkowych, ma liście korzeniowe trzydziałkowe, wcinane; korzeń roczny, długi i wielki, biały; łodyga gałęzista; owoc podłużny z dwóch małych ziarn, wypukłych, szczelnie z sobą zetkniętych, złożony. Ziarna te mają właściwy, korzenny smak i przyjemny zapach. Dziki rośnie w Egipcie i nawyspach greckich, uprawny w całéj Europie. Słodko korzenne jego nasiona używają się w med. w osłabieniu żołądka; błony śluzowéj dróg oddechowych. Nazwę **A.** nadają niewłaściwie kilku innym aromatycznym roślinom; **A.** *ostrym* zowią kminek, *gwiazdzistym*, badyjan, *francuskim* koper włoski.

Anyżowe drzewo, drzewo twarde, przywożone w grubych klocach do Europy, ma zapach anyżu i pochodzi z rośliny badyjan. Używa się w tokarstwie.

Anyżówka, wódka nasycona przez moczenie lub destylacyję anyżem.

Anyżowy kwas, *alkohol*, i t. d. ob. Dragonylu związki.

Anyżowy olejek, olejek otrzymywany przez destylacyję wody nad nasionami anyżu (ob.); jest płynny i prawie bez barwny, zwolna jak inne olejki eteryczne, gęstnieje i żółcieje, smak i zapach anyżu; w kroplach na cukrze używa się w med. w chorobach dróg oddechowych, zewnętrznie używa się do niszczenia pasożytów. Najwięcej tego olejku dostarcza Turyngija, najwięcéj zużywa go Anglija.

Anza, ob. Hanza.

Anzac (z niem.), nazwa munsztuczków w instrumentach dętych, jak n. p. w obojach.

Anzeatyckie miasta, ob. Hanzeatyckie miasta.

Anzeli albo **Enzeli**, port w perskiéj prowincyi Ghilan, na brzegach morza Kaspijskiego, nad zatoką tegoż nazwiska. Jest to stacyja morska, z któréj wychodzą wszystkie ładunki perskie do Astrachanu.

Anzelm (święty), biskup Lukki, ur. w Mantui czy Medyjolanie 1036, z szlachetnéj rodziny Badagio i dla tego zwany także *Anselmus Baduarius*, był synowcem papieża Alexandra II i spowiednikiem hrabiny Matyldy mantuańskiéj, oraz zarządcą jéj majątku. W sporach cesarza Henryka IV z papieżem Grzegorzem VII, występował energicznie po stronie tego ostatniego. W końcu wygnany z biskupstwa, † 1086 w Mantui. Kościół obchodzi jego pamięć 18 Marca.

Anzelm Kanterburyjski (Anselmus Cantuarensis) urodził się 1034 w Aosta w północnych Włoszech. W 15 roku życia, gdy nie otrzymał pozwolenia do wstąpienia do klasztoru, opuścił dom rodzicielski i udał się do Normandyi, gdzie wstąpił do szkoły klasztornéj w Bek. R. 1060 wstąpił do zakonu benedyktynów, r. 1064 został przeorem, 1093 arcybiskupem w Canterbury. Jakkolwiek ostatnią godność przyjął za naleganiem króla, wszelako wywołało to w następstwie spory między władza świecką i duchowną, które zmusiły Anzelma, dwukrotnie opuścić Angliję. Jako arcybiskup bronił kościoła pko władzy świeckiéj. Koniec swego życia poświęcił głównie, przeprowadzeniu w Anglii celibatu. † 1109 r. Jako filozof należy Anzelm do realistów. (ob.) Charakterystyczną cechą filozofii jego, jest bez warunkowa uległość dogmatom. Obowiązkiem chrześcijanina jest zrozumieć dogmaty a nietylko, wierzyć w nie; nigdy jednak rozum nie powinien mieć przewagi nad wiarą, owszem przyjmować tylko to, co dogmat podaje, wyłączając wszelką krytykę. Wsławił się szczególniéj Anzelm, ontologicznym dowodem istności Boga (ob. Bóg.), umieszczonym w Proslogium, oraz rozprawą „*Cur deus homo?*" w któréj rozwija (Sasisfactions theorie). Dzieła jego doczekały się licznych wydań: w Norymberdze 1491, 1494, w Paryżu 1544, 1549, w Kolonii 1573, 1612, w nowszych czasach w zbiorze Migne'go tom. 155—Paryż 1852. Pisali o nim Frank: „*An. v. Canterbury*" Tybinga 1842. Hasse. „*A. v. Canterbury*" Lipsk 1843, 1852. Charles Rémusa *A. de Cantterbery* 1854 Paryż.

Anzelm z Laonu (*Anselmus Laudinensis*), z przydomkiem: *Doctor scholasticus*, sławny nauczyciel teologii, najprzód w Paryżu a potém w Laonie, † 1117, był jednym z najznakomitszych exegetów w wiekach średnich i napisał między innemi: „*Glossa interlinearis*" (Bazylea 1502 1508), jako objaśnienia *Wulgaty*.

Anzelm z Hawelbergu, brat Alberta Niedźwiedzia, margrabiego brandeburskiego, biskup hawelberski od r. 1126, słynął nauką teologii i gruntowną znajomością języka greckiego, używany był przez cesarza Lotaryjusza II i papieża Eugenijusza III do rozmaitych poselstw. Znajdując się w poselstwie 1137 w Konstantynopolu, miewał liczne konferencyje z najsławniejszymi teologami i te z rozkazu papieża opisał w dziele: „*Dialogorum adversus Graecos libri* III", † 1159.

Anzelm, niemiec z Miśnii, członek zakonu krzyżackiego, pierwszy biskup warmiński, poświęcony 1243. Znany w dziejach kościoła jako gorliwy krzewiciel chrześcijanistwa między pogańskimi Prussakami.

Anzelm, bernardyn, słynął w początkach XVI w. wymową kaznodziejską w Krakowię. W r. 1508 był penitencyjarzem przy kościele grobu Chrystusowego w Jeruzalem i po powrocie stąmtąd napisał: „*Terrae Sanctae et urbis Hierusalem apertior descriptio*," dziełko to pomieścił w swym wstępie do kosmografii Ptolemeusza Jan ze Stopnicy

(Krak. 1512); Jerzy Krakiewicz wydał je po polsku w Wilnie 1773.

Anzin, wieś w depart. Nord we Francyi, sławna bogatemi kopalniami węgla kamiennego, wydającemi rocznie około 6 milijonów hektolitrów; 7300 m.

Aod, albo *Eliud*, sędzia Izraela, syn Jery, z pokolenia Benijamina, wysłany przez Izraelitów z darami do króla Moabitów Eglona, zabił go własną ręką, a potém uderzywszy na Moabitów, położył ich trupem około 10,000.

Aonidy, przydomek muz. nadany im, od poświęconych dla nich gór i źródeł w Aonii.

Aonija, dawna nazwa Beocyi, spotykana u poetów.

Aorsy, niegdyś potężne plemię sarmackie, zajmujące w I w. po Chrystusie, kraje leżące między Kaukazem i Donem. Wspominane przez Strabona, Plinijusza i Tacyta.

Aorta, *Tętnica główna*, to jest główny pień tętniczy, wychodzący z serca i rozprowadzający krew po całém ciele. Wychodzi ona z lewéj komórki serca, od któréj odzielają ją *zastawki półksiężycowe aorty* (valvulae semilunares), wznosi się ku górze na prawo, *aorta wstępująca* (aorta ascendens), zagina się następnie łukowato na lewo i ku tyłowi, stanowiąc *łuk aorty* (arcus ortae), wreszcie spuszcza się na dół, jako *aorta zstępująca* (aorta descendens). Ostatnia jéj część przebiega przed kręgosłupem, zrazu przez jamę piersiową, *aorta piersiowa* (aorta thoracica), przebiwszy przeponę wchodzi do jamy brzusznéj, jako *aorta brzuszna* (aorta abdominalis), gdzie przy czwartym kręgu lędźwiowym kończy się, rozdzielając na dwie tętnice biodrowe wspólne (aortae illacae communes), i małą tętnicę krzyżową średnią. Po drodze wydaje bardzo wiele pobocznych gałęzi, zaopatrujących w krew głowę, tułów i górne kończyny. Ważniejsze z tych gałęzi są: tętnice *okrężne t. serca*, *bezimienna szyjowa i podobojczykowa prawa*, *między t. zebrowe* i małego znaczenia *oskrzelowe*, *pień śródbrzuszny*, *krezkowa górna i dolna*, *nerkowe*, *lędźwiowe*. Co do budowy mikroskopowéj (ob.) Tętnice. Aorta ulega różnym sprawom chorobowym, z których najczęstsze zapalenie (ob. Aortitis), tętniaki (ob.), prowadzące czasem do pęknięcia, zwężenia i zarośnięcia aorty, jako wada wrodzona.

Aortitis, zapalenie aorty, najczęściéj zajmuje jéj błonę wewnętrzną (ob. ateromatyczny proces); zapalenie błony zewnętrznéj i średniéj są daleko rzadsze.

Aoryst, (gr. Aoristos), czas nieokreślony, w gramatyce forma czasowania nieokreślona, właściwie czas bezwzględnie przeszły, wskazujący przeszłość w sobie zamkniętą i jednę bez uwagi na jéj trwałość, a więc czas czysto historyczny, używany zwykle w każdém opowiadaniu. Forma ta istnieje w językach starożytnych jak sanskrycki, grecki (w tym najdoskonalsza), starosłowiański, staropolski i staroczeski; znajduje się jeszcze w bołgarskim i łużyckim. Czyt. *Formenlehre der altslovenischen Sprache* p. Fr. Miklosicza. (Wiedeń, 1850) i *Formenl. d. kirchenslav. Spr.* p. Dr. A. Schleichera (Bonn, 1852), oraz ks. Fr. Ksaw. Malinowskiego „*Krytycz. Gramatyka Jęz. Polskiego* (str. 545) nast. Małeckiego „*Gramatyka Języka Polskiego.*" (*Większa*) (str. 136) i „*Wypisy Polskie dla szkół galicyjskich*" t. I, część 1 str LVIII—LX.

Aosta, (star *Augusta Praetoria*), m. gł. okręgu t. n. (59 m. kw. i 82300 m.), w górno-włoskiéj prowincyi Turynu, nad rz. Dora Baltea; ważny punkt komunikacyjny, tu się bowiem przecinają drogi z wielkiego i małego Bernarda; 6000 m., w mieście i okolicy mnóstwo zabytków starożytności rzymskich. Dawniéj okręg ten, nosił tytuł księstwa A.

Apacsai-Tsére (Jan), ur. w roku 1621 w Apace w Siedmiogrodzie, skończywszy nauki w Węgrzech wykładał w Utrechcie i w 1653 r. w Weissenburgu skąd z powodu zasad kartezyjuszowskich i presbyteryjańskich wkrótce wygnany; † w Klauzenburgu (Koloszu) 1659 r. Znakomitsze prace jego są: „*Magyar Entziklopediat*" i t. d. (Utrecht 1653), „*Magyar Logika*" (Weissenburg, 1656) i „*Disputatio de politia ecclesiastica*".

Apaczowie (Apaches), wojowniczy naród indyjski w Ameryce północnéj, którego liczne plemiona rozsypane w Nowym Mexyku, Arizonie, Colorado i w mexykańskich państwach, Chihuahna i Sonora, żyją wyłącznie z myśliwstwa, rabunku i łupieży, prowadząc z Europejczykami nieustające walki. Ze względu na język należą (podług najnowszych badań Buschmanna) wraz z sąsiednimi Navajoesami i Xicarillasami do południ. gałęzi *athaposkijskiéj* familii narodów. Porów Buschmanna „*Das A. als eine athapaskitshe Sprache erwiesen*" (Berl. 1860—63).

Appaffi (Michał I), książę siedmiogrodzki, ur. 1632, † 1690 r. towarzyszył Jerzemu II Rakoczemu r. 1656 w wyprawie polskiéj i za wpływem sułtana tureckiego, powołany został przez stany na tron, 1661 r. Podczas oblężenia Wiednia (1683), zachowywał się dwuznacznie z obawy przed Turkami. Wskutek tego po zwycięstwie Jana III Sobieskiego księstwo Siedmiogrodzkie przeszło pod protektorat cesarza niemieckiego. A. był gorliwym opiekunem kościoła ewangelickiego w Siedmiogrodzie i Węgrzech, oraz oświaty narodowéj, czego dowodem jest także bogate uposażenie szkoły w Debrecynie.—**Apaffi** (Michał II), syn poprzedniego, ur. 1675, † 1713 r. objął rządy pod opieką Tölekego, lecz w kilka miesięcy potém zepchnięty z tronu przez Emeryka Töbölego przy pomocy Turków, w rok późniéj przez cesarza Leopolda przywrócony i podczas małoletności swojéj panował pod opieką, ustanowionéj przez cesarza rady. Obudziwszy potém swojem postępowaniem nieufność, został zabranym do Wiednia, gdzie 1699 r. w zamian za roczną pensyję 12000 zł. reń. musiał się zrzec dalszych rządów. Um. 1713 r.

Apagoge, (z greck.), zowie się w logice zbijanie jakiego zdania, przez wykazanie sprzeczności albo w niém samém, albo w wynikających z niego konsekwencyjach, stąd dowód apagogiczny *deductio ad absurdum*.

Apakuchini, rodzaj żywicy, ob. **Icica**.

Apalachy, ob. *Appalachy*.

Apalachicola, ob. *Appalachicola*.

Apalski wulkan, na zachodnim brzegu Kamczatki, widny na całém morzu Ochockiém.

Apamea, w starożytności nazwa kilku miast Azyi, nazywanych po większéj części na cześć żony Seleuka Nikatora.—**Apamea** nad Orontesem, miasto główne syryjskiéj krainy Apamene, za czasów rzymskich miasto nader ważne.—**Apamea Kibotos**, (dziś Dineir nad Marsyjaszem), w Wielkiéj Frygii, po Efezie największe miasto handlowe w Azyi Mniejszéj.—**Apamea**, przy zbiegu Eufratu i Tygru, wielka twierdza, niegdyś stolica Mezopotamii.—**Apamea Myrlion**, miasto portowe w Bitynii nad m. Czarném.—**Apamea Rhagiana**, osada grecka na granicy Partyi i Medyi; stolica prow. Choarene.

Apanaż, z barb. łac. od *apanare*, dać komuś chléb, pochodzący wyraz, oznacza majątek, bądź to nieruchomy składający się z jakiéj prowincyi, bądź ruchomy, występujący w formie rocznéj płacy, a dawany na utrzymanie młodszym członkom domów panujących. Apanaże są albo: zwrotne, które otzymuje każdy książę z domu panującego za dojściem do pełnoletności i które po jego śmierci wracają do korony lub dziedziczne, które dopiero po wygaśnięciu dziedziców prostéj linii wyposażonego, stają się własnością państwa.

Aparencat (z łac.) sprzęty, ubiory i przyrządy kościelne. *Aparat*, wszelkie sprzęty i ubiory kościelne, używane podczas nabożeństwa. Dawniéj tak nazywano u nas i wszelkie przybory wojenne. Dzisiaj wreszcie w naukach przyrodzonych i w technice **A.** toż co przyrząd

Apatelit, minerał stanowiący odmianę siarczanu żelaza; znajduje się w pokładach gliny w Francyi, pod postacią małych nerkowatych i żółtawych mas.

Apaty lub Jasz-Apathi, miasto węgierskie nad Dunajem w komitacie Baczskim, 7600 m., głównie Niemców; wielki handel konopny.

Apaturyje, uroczystość u dawnych Jończyków, obchodzona głównie w Atenach, podczas któréj obywatele wpisywali dorastających synów do *fratryj* (bractwa). A. trwały 3 dni w miesiącu *Pyanevsion* (Październik — Listopad); pierwszy dzień zwany *Dorpia*, obchodzono ucztą *fratorów* (członkowie fratryi); w drugim, *Annarysis*, składano ofiary Zeusowi i Atenie; w trzecim, *Kureotis*, wprowadzano dzieci do fratryi, sprawdzając prawowite ich urodzenie.

Apatyja, (z greck.), nieczułość, obojętność, najwyższy stopień lenistwa tak pod względem moralnym jak i fizycznym, a skutkiem tego ogólna ociężałość i flegmatyzm. **A.** u Stoików ob. Stoicyzm.

Apatyt, minerał do r. 1827 uważany za fosforan wapna. Gustaw Rose zaś okazał, że jest związkiem trzech równoważników fosforanu wapna, z jednym równoważnikiem chlorku i fluorku wapnia. Czasami jednak, pewna ilość wapna bywa w nim zastąpioną odpowiednią ilością magnezyi. Przedstawia się zwykle w kryształach (słupy sześciokątne roste), lub ziarnach krystalicznych. Z minerałów iennych **A.** jest najtwardszym, twardość jego bowiem jest 5; c. g. 3,166 do 3,283; barwę ma zie loną różnych odcieni. Różne jego odmiany są: kamień szparagowy, moroksyt, **A.** kwarcowaty, fo foryt, eupyrchroit.

Apega, maszyna spartańskiego tyrana Nabisa, która w postaci pięknéj kobiety, mnóstwem ukrytych sztyle ów przeszywała skazane na stracenie ofiary.

Apel (z fr. appel), wywoływanie imienne żołnierzy w szeregu dla przekonania się, o ich obecności. **A.** odbywa się w kompanii lub szwadronie zwykle raz we 24 godzin, o stałéj porze, albo téż, gdy zatrąbią lub zabębnią do **A.** Wywoływanie nazwisk jest rzeczą feldwebla lub wachmistrza szwadronu. Kontrapel zowie się powtórny apel, dla sprawdzenia pierwszego.

Apel (Jan August), poeta i estetyk niemiecki, ur. 1771 w Lipsku, † tamże 1816, pisał w każdym niemal rodzaju literatury, a z jego powieści: „*Der Freischütz*" i „*Das stille Kind*" uważają za klasyczne. Tragedyje Apela mniéj są cenione, lecz za to jego „*Metryka*" (Lipsk 1814—16 i 1834), zjednała mu znakomite imię.— Syn jego **Apel** (Gwido Teodor), ur. 1811, † 1867; skutkiem nieszczęśliwego wypadku ociemniały, odznaczył się jako poeta dramatyczny. Dwa jego dramata „*Nähkäthchen*" i „*Günther von Schwartzburg*" były z szczególném przyjmowane zadowolnieniem.

Apelacyja, jestto środek prawny, mocą którego strona, uważająca wyrok sądowy za uciążliwy dla siebie, odwołuje się do sądu wyższego z żądaniem, aby tenże, wyrok zaskarżony niższego sądu skasował albo poprawił. W ostatnich czasach robiono apelacyi wiele zarzutów i tak np. twierdzono, iż sąd wyższéj nie może lepiéj poznać sprawy jak sąd niższéj instancyi i że często zamiast poprawiać pogarsza wyrok, że uczy pieniactwa, że podkopuje powagę sądu, przedłuża sprawę i wystawia strony na wielkie koszta. Mimo jednak tych zarzutów większość prawników i wszystkie prawie prawodawstwa oświadczają się, za zachowaniem apelacyi, któréj nie należy mięszać z kasacyją lub restytucyją sprawy (ob. te słowa). Apelacyja może być podawana tak w sprawach cywilnych jako i karnych a przez jéj podanie wstrzymuje się wykonanie wyroku, wyjąwszy wypadki prawem określone. W sprawach cywilnych odróżniają jeszcze apelacyją *główną i incydentalną*. Zdarzają się one wtedy, gdy każda ze stron niezadowolona z wyroku apeluje, apelacyja strony wpierw odwołującéj się nazywa się główną, późniejsza incydentalną. Termin u nas dla apelacyi w sprawach cywilnych jest trzy miesiące, w karnych 15 dni, od daty doręczenia lub ogłoszenia protokularnego wyroku. Po upływie terminu lub akceptowaniu wyroku nikt apelacyi zakładać nie może. Formy i szczegółowe rozporządzenia tyczące się apelacyi zawarte są w procedurach sądowych i innych dodatkowych postanowieniach władzy, jako to w Kod. Post. Sąd. art. 443—473, art. 15—17, art. 1023, art. 723 i t. d.

Apelacyjny Sąd Królestwa Polskiego. Jestto władza sądowa, ustanowiona 1808—10, któréj atrybucyje określone zostały Ukazem Najwyższym z d. 26 Marca 1842 r. i Ustawą przechodnią do Kodexu kar głównych i poprawczych z d. 11 Listopada v. s. 1847 r., któréj obręb (ressort) rozciąga się na całe Królestwo Polskie. Sądzi on sprawy z odwołania się od wyroków Trybunałów Cywilnych i Handlowego, a w materyi karnéj od Sądów Kryminalnych. W sprawach cywilnych i handlowych, których przedmiot nie przenosi r. sr. 600 lub 30 rsr. rocznego dochodu, Sąd Apelacyjny wyrokuje ostatecznie, jak również w sprawach tak zwanych posesoryjnych i wymienionych w art. 3 K. P. S. We wszystkich innych, wyroki Sądu Apelacyjnego ulegają odwołaniu czyli zaskarżeniu do Rządzącego Senatu Warszawskich Departamentów. Bez względu na przedmiot wyroku Sądu Apelacyjnego, ulegają one odwołaniu do Senatu, gdy idzie o niewłaściwość sądu. W sprawach karnych Sąd Apelacyjny wyrokuje ostatecznie tam, gdzie w I Instancyi rozpoznawał Sąd Poprawczy. W innych sprawach wyrokuje Sąd Apelacyjny w II Instancyi z wolném odwołaniem się, dla stron lub prokuratora do Senatu. Wreszcie stanowi Sąd Apelacyjny instancyję ostateczną w sprawach karności urzędników sądowych czyli dyscyplinarnych, oraz instancyję ostateczną w przedmiocie tymczasowego przyaresztowania osób o przestępstwa obwinionych. Obecnie składa się z prezesa, vice-prezesa, sędziów po 5 w każdym wydziale pisarza i podpisarzów, jeden w każdym wydziale, oprócz tego prokuratora i podprokuratorów—Wydziałów jest 7.

Apeldern (Albrecht), kanonik bremeński, mianowany biskupem liflandzkim, za zezwoleniem sejmu magdeburskiego, przedsięwziął wyprawę krzyżową do Liflandyi, założył w 1201 r. Rygę, a w 1204 zakon kawalerów krzyżowych, † 1229.

Apeldoorn, m. fabryczne w niderlandzkiéj prowincyi Geldryi, 12100 m., szkoła rolnicza i ogromne papiernie.

Apelles, najsławniejszy malarz starożytności, rodem z wyspy Kos, a według innych z Efezu, żył w drugiej połowie IV w. (356—308 przed Chr). Kształcił się początkowo, pod mistrzami szkoły jońskiéj, celującéj powabem, miękkością i delikatnością kolorytu; następnie w szkole sycyjońskiéj pod sławnym Pamfilasem, który uczył swéj sztuki metodycznie, opierając ją na ściśle naukowéj teoryi, a zwłaszcza na studyjach geometrycznych. A. łączył w sobie zalety obu szkół, usiłując głębiéj wniknąć w istotę malarstwa, tchnąć w swe utwory, bijące pełnią i bogactwem życie, a naturalną prawdę z twórczą zespolić siłą. Celuje téż, niewysłowionym wdziękiem i cudnym kolorytem. Niezrównanym talentem stanął wyżéj od wszystkich malarzów greckich i zyskał przyjaźń Alexandra W. Z utworów jego najsławniejszym jest obraz Afrodity, zwanéj *Anadyomene* (wynurzającéj się), kiedy występuje z morza i rozplątuje cudne warkocze. Wielce także chwalono portret Alexandra W. z piorunem w ręku, pomieszczony w świątyni efezyjskiej. Porów. Wustman „*Apelles*" (1870); Houssaye „*Apelles*" (1867).

Apelles, najsławniejszy uczeń gnostyka Marcyjona; żył i nauczał w końcu II w. a napoczątku III w. w Rzymie, późniéj w Alexandryi, gdzie zaniechawszy naukę Marcyjona zastąpił ją osobnym systematem (dualizmem), zbliżonym do zasad Walentyna. Zwolennicy jego nauki zwani byli Apellitami.

Apellmann (Wilhelm), dowódca piechoty pod buławą Stanisława Żółkiewskiego w wyprawach do Moskwy i do Wołoszczyzny, a w r. 1626 komendant floty królewsko-polskiéj przeciwko Szwedom, oblegającym miasto Gdańsk. W stoczonéj ze Szwedami bitwie, w któréj, sam admirał szwedzki poległ, zabrał im kilka okrętów, a resztę zatopił i rozproszył

Apelt (Ernest Fryderyk), ur. 1812 w Reichenau w Wyższych Łużycach, † 1859. Od 1839 był profesorem filozofii w Jenie. Zwolennik szkoły Friesego. Ważniejsze prace: „*Die Epochen der Geschichte der Menschheit*" (Jena 1845—6). „*Die Theorie der Induction*" (Lipsk 1854); „*Religionsphilosophie*" (Lip. 1860 wydane przez Franka).

Apenniny (łaciń. *Apenninus* v. *Montes Apennini* od celt. wyrazu *Pen*, skalisty wierzchołek), nie bardzo strome i nie zbyt szerokie pasmo gór z krótkiemi po bokach rozgałęzieniami, zapełniające cały półwysep włoski (Apenniński) w kierunku od półn.-zachodu ku połud.-wschodowi. A. dzielą się na 3 części: *północne*, *środkowe* i *południowe*. *Północne* A., oddzielone od Alp Morskich przez Col di Tenda, ciągną się najprzód łukiem wzdłuż wybrzeży morza (*Liguryjskie* A.), a następnie w kierunku połud.-wschod. na półn. od szerokiéj doliny rz. Arno (*Toskańskie* v. *Etruskie*. A.), aż do źródeł Tybru. Długie 55 m., szerokie (przecięciowo) 10 m., średnia wysokość 3000—4000 st. Najwyższy wierzchołek *Pisanino* (6300 st.) w A. Liguryjskich. Najważniejszém przejściem jest droga żelazna z Bolonii do Pistoi, a następnie do Florencyi. *Środkowe* A. (zwane także rzymskiemi), ciągną się ku południowi, blisko i równolegle od wybrzeży m. Adryjatyckiego, jako centralny włoski system gór, od źródeł Tybru do źródeł Volturno. Dzielą się na 2 łańcuchy, otaczają wyżynę *Abruzzów*, a potém znowu się łączą w jeden grzbiet. Wschodni łańcuch pochyla się stromo ku Adryjatykowi, zachodni zaś, oddzielony od morza nizinami: *Kampanią Rzymską* i *bagnami Pomptyńskiemi*, ma spadek łagodniejszy, podłużne doliny i niewielkie równiny. Długie 20 mil; najwyższa góra w Abruzzach: *Gran Sasso d'Italia* (9577 st. a podług innych 8882 st.). *Południowe* A. ciągną się od źródeł Volturno, jako główny łańcuch ku połud.-zachod. do przylądka Spartivento (*Neapolitańskie* i *Kalabryjskie* A.), z niziną *kampańską* (z któréj wystrzela wulkaniczny *Wezuwijusz*) nad zatoką Neapolitańską; zaś połud.-wschod. strona, pokryta oddzielnemi tylko górami i pagórkami z niziną *Apulską* (na któréj sterczy *Monte Gargano*), nad zatoką Manfredonia.

Najwyższy wierzchołek w A. Neapolitańskich *Monte-Milleto* (6520 st.). A. przedłużają się jeszcze i na wyspie Sycylii, rozlegając się od wschodu ku zachodowi. Utwór ich składa się głównie z wapienia formacyi jurajskiéj, nad którym zalegają warstwy piaskowca i marglu z licznémi skamieniałościami; obfitują w marmur, którego niewyczerpane zasoby zawierają szczególniéj Apenniny rzymskie i neapolitańskie, gdzie często także napotkać można utwory wulkaniczne. Przez wierzchołki ich prowadzi 13 dróg, w ogólności niedogodnych i mało uczęszczanych. *Hydrografija* A. Ponieważ A. niedochodzą linii wiecznego śniegu i nie mają lodowców, przeto rzeki, biorące w nich początek, są ubogie w wodę przez znaczną część roku, a w porze letniéj, kiedy pada mniéj deszczu, po części wysychają. Rzeki wschodnie płyną po większéj części przez doliny poprzeczne, mające silny spadek, i po krótkim, lecz prędkim, często nawet bardzo bystrym biegu wpadają do Adryjatyku. Rzeki zachodnie, zwłaszcza największe z nich Arno i Tyber mają bieg dłuższy i stąd więcéj wody, ponieważ płyną przez doliny podłużne, a dopiero późniéj przedzierają się przez góry dolinami poprzecznemi, dla dostania się do morza.

Apenrade, (duńs. *Aabenraa*), miasto w księstwie szlezwickiém, z wybornym portem nad zatoką morza Baltyckiego, 5400 m. Warsztaty okrętów, wielki ruch handlowy. W r. 1848 dnia 30 Marca rozpoczęły się tutej pierwsze kroki nieprzyjacielskie przeciwko Duńczykom; w nocy z 27 na 28 Kwietnia, wkroczyło wojsko prusskie pod dowództwem Wrangla. Przeszedłszy rozmaite koleje w ówczesnych wypadkach, po skończonéj wojnie, i ustanowieniu linii demarkacyjnéj, zajmowali Apenrade Szwedzi i Norwegczycy do Lipca 1850 r.

Apepsyja, (z greck.), zupełna niemożność trawienia pokarmów. ob. Dispepsyja

Apertura, otwór naturalny w ciele zwierzęcém, np. otwór miednicy, i t. d. Aperturą zowie się także u nas, sztuczny otwór na powierzchni ciała ropę wydzielający, a robiony najczęściéj na wyższéj części ramienia. ob. źródełko

Apetalae, (bot.), rośliny *bezkoronowe*. (ob.)

Apetyt, (z łac.), uczucie właściwe, wzywające do zaspokojenia niektórych potrzeb organizmu, zwłaszcza do przyjęcia pokarmu. A. różni się od głodu (ob.) tém, że jest daleko słabszy, nie sprowadza przykrego uczucia i kieruje się raczéj do niektórych potraw, niż do pokarmu w ogólności. Uczucie to ulega zboczeniom przy wszystkich cierpieniach żołądka; przy gorączkowych i nerwowych chorobach, może być apetyt powiększony: głód wilczy (*cynurexia*), brak apetytu (*anorexia*) albo też zmienia się on jakościowo: człowiek czuje pociąg silny do pewnych, czasem bardzo niezwykłych rzeczy. Uczucie zmienione bardzo często, jest wskazówką rzeczywistéj potrzeby organizmu, często jednakże dzieje się przeciwnie; chorzy np. na robaki mają apetyt na pokarmy mączkowe, najbardziéj dla nich szkodliwe; kobiety ciężarne, histeryczne, mają pociąg często do ołówków, kredy i innych niejadalnych rzeczy (*pica*, *malacia*).

Apex, nazwa wprowadzona przez Schiaparelli'ego, na oznaczenie tego punktu sklepienia niebieskiego, który wyznacza przedłużony kierunek ruchu ziemi około słońca. A. przebiega w ciągu roku całą ekliptykę, i gdyby takowa była okręgiem koła, byłby stale od słońca oddalonym na 90^0, co z przybliżeniem ma miejsce w rzeczywistości; dla danego zatém miejsca, znajduje się na południku średnio o godz. 6 rano. Położenie A. ma znaczenie w zmianie godzinnéj liczby gwiazd spadających. Ob. Gwiazdy spadające.

Aphareus, syn króla Messeny Perieresa, ojciec Linkeusa i Idasa, którzy pod imieniem *Apharetydów* wsławili się w opiewanéj przez Pindara walce z Dioskurami.

Aphagia, zupełna niemożebność połykania, ob. Disphagia.

Aphetor, przydomek Apollina delfickiego; *aphetoryjskie skarby*, weszły w przysłowie ogromne bogactwa świątyni delfickiéj.

Aphidina, (zool.), ob. Mszyce.

Aphrodisius, Egipcyjanin, u którego rodzice Chryst. P. w czasie swojéj ucieczki do Egiptu, przez dwa lata przebywać mieli; podług zaś legendy, miał to być uczeń ś. Piotra, biskup i męczennik w Bourges około 70 po Chr.

Aphrodite, u poetów także *Aphrogeneia* (z morskiej piany powstała), grecka nazwa bogini miłości Wenery (Venus, ob.). Stąd *Aphrodisia*, uroczystości na cześć Aphrodyty, obchodzone na wielu miejscach w Grecyi i Małéj Azyi a szczególniéj na Cyprze.

Aphthardoceci, zwolennicy monofizytów, w VI w. utrzymywali że ciało Jezusa Chrystusa było nieskazitelném przed i po zmartwychwstaniu jego, idąc za zdaniem Julijana, biskupa Halikarnaskiego.

Aphtonius, sofista i retor w początkach IV w. po Chr. żyjący w Antyjochii; znany ze swego dzieła: „*Progymnasmata rhetorica*" (wydanego przez Petzholdta w Lipsku 1839). Jestto opracowanie Hermogenesa; w XVI i XVII w. jeszcze służyło za główny podręcznik retoryki w szkołach i uniwersytetach. Od niego nazwaną została *Chria Aphthoniana*, wszelka rozprawa, w któréj podług pewnéj formy i podziału, przeprowadzoną jest jakakolwiek sentencyja; dawniéj nazywano tém mianem szkolne łacińskie ćwiczenia uczniów.

Aphutejczykowie, tak się nazywali Żydzi, którzy z niewoli babilońskiéj wrócili do swoich siedlisk rodzinnych.

Apianus (Piotr), właściwie Bienewitz albo Bennewitz, astronom, ur. 1495 w Saxonii, od 1533 profesor matematyki w Ingolstadzie, gdzie † 1552; wielce był poważany przez Karola V. Jego „*Cosmographia*" (Landshut 1524) była wielokrotnie przedrukowywana i na różne języki tłumaczona; w „*Astronomicum Cesareum*" (Ingolstadt 1532); pierwszy nadmienia, że ogony komet leżą naprzeciw słońca. Ulepszył także rozmaite narzędzia astronomiczne.— **Apianus** (Filip), geograf, syn poprze

dniego, ur. 1531, był profesorem matematyki w Ingolstadzie ale za odstąpienie od kościoła katolickiego, zmuszony to miejsce opuścić, otrzymał podobne stanowisko w Tubindze, † 1589. Głównem dziełem jego są słynne karty ścienne Bawaryi. (1566).

Apicius (Marcus Gabius), sławny rzymski gastronom za czasów Tyberyjusza; wykwintna kuchnia pochłonęła ogromny jego majątek, z wyjątkiem tylko pół milijona sestercyj (około 2 milijonów zł. p.); obawiając się, by przy tych szczątkach swéj fortuny z głodu nie umarł, odebrał sobie życie. Istniejąca pod jego imieniem książka kucharska, *„De arte coquinaria seu de obsoniis et condimentis"* którą prawdopodobnie późniéj dopiero napisał Afrykańczyk Coelius, a według innych Apion, objaśnia wiele ciekawych rzeczy o sztuce kucharskiéj u dawnych Rzymian. Wydał ją Lister (Lond. 1705); Almeloween (Amst. 1709) i Bernhold (Ansb. 1787 i 1791).

Aplina, materyja wyciągana z pietruszki wrzącym alkoholem, bezbarwna, bez smaku i zapachu, w wodzie zimnéj trudno, we wrzącéj łatwo rozpuszczalna, łatwo przechodzi w galaretę, a z siarczanem żelaza barwi się na czerwono.

Apikultura, ob. Pszczolnictwo.

Apinus (Jan Ludwik), ur, 1668 w Frankonii † 1702. W r. 1702 otrzymał katedrę fizyjologii i chirurgii w Altorf i tu tegoż samego roku umarł. Sławnym był ze skutecznego leczenia febry złośliwéj epidemicznéj, o któréj napisał dzieło (*Febris epidemica annis* 1694 *etc.* 1695 i t. d.). Norymberga 1697. Prócz tego zostawił *Fasciculus dissertationum academicorum.* (Altorff 1718).

Apiokrynity, szczątki zwierząt kopalnych z gromady *jeżowców*, (echinodermata crinoidea), które prawdopodobnie zamieszkiwały niższe części ławic koralowych. Znajdują się tylko w okresie drugorzędowym, żyły zwłaszcza w epoce tworzenia się pokładów jurajskich. Monografiją ich napisał d'Orbigny.

Apion, rodem z Egiptu, dla kilkakrotnych zwycięstw na igrzyskach literackich, zwany *Plistonicesem*; pobierał nauki w Alexandryi, późniéj osiedlił się w Rzymie, gdzie za czasów Tyberyjusza i Klaudyjusza, używał wielkiéj sławy jako nauczyciel gramatyki i retoryki. Z pism jego pozostały tylko niektóre ułamki. Główna zasługa A. polega na tém, że ułożył tekst Homera i leksykograficznie go objaśnił.

Apion (*Pędrak*), rodzaj owadów tęgopokrywych, czterostawnych (coleoptera tetramera); obejmuje owady bardzo małe z odwłokiem wydętym, a należące do najszkodliwszych; w stanie gąsiennic sprawiają wielkie spustoszenia w polach i ogrodach; główne gatunki są: A. *frumentarium* (*P. zbożowy*), czerwony, i A. *pomonae* (*P. owocowy*) czarny, żyje na drzewach owocowych.

Apios, rodzaj roślin z rodziny *motylkowatych.* Jedyny gatunek *Apios tuberosa* (glyzine apios), roślina zielna w Ameryce Północnéj, korzeń złożony z mnóstwa główek mięsistych, które się jedzą surowe lub gotowane, w tym razie w smaku podobne do ziemniaków; uprawa ich jednak w Europie nie okazała się korzystną.

Apis (egips. Hapi), święty byk czczony przez Egipcyjan. Kult jego podług Manethosa, powstał za drugiéj dynastyi (około 3600 przed Chr.). Pierwotnie był A. żywym tylko symbolem Ozyrysa, którego nazywają téż *„bykiem Amentu"* (podziemnego świata); dla ludu zaś był samym bogiem czyli, jak mówi Strabon, samym Ozyrysem. Jak Ozyrys tak i A. w ścisłym zostają związku z Nilem. Musiał A. koniecznie być czarnym z białym trójkątem na czole, figurą orła na grzbiecie i podobną do chrząszcza narośla pod językiem, oprócz innych jeszcze oznak. Bożek ten, miał w Memfis w świątyni Ptaha (Hefestusa), własny święty dziedziniec i liczną posługę złożoną z kapłanów. Apis miał żyć tylko lat 25, poczém topiono go w poświęcanéj studni i chowano uroczyście. Następnie cały Egipt okrywał się żałobą, dopóki nie znaleziono nowego Apisa i śród wszelkiego rodzaju uroczystości nie wprowadzono znowu do Memfis. Uroczystość wynalezienia Apisa (Teofania), była corocznie obchodzoną i zostawała zawsze w związku z wezbraniem Nilu.

Apium, ob. Seler.

Aplanatyczny, (fiz.) ob. Soczewki.

Aplikacyja, (z łac.), pilność, staranne przykładanie się do czego. W znaczeniu urzędowém pod aplikacyją rozumiemy pracę przygotowawczą, dla usposobienia się na urzędnika w administracyi lub sądownictwie.

Aplikatura, (muz.), ułożenie palców tak, aby one wszystkim potrzebnym poruszeniom wystarczały. U narzędzi smyczkowych wyrażenie A., w aplikaturze, oznacza wysokie tony, dla których ręka w pozycyją się układa.

Aplom, odmiana granatu, (ob.), któréj kryształy, będące jak większa część granatów 12 ścianami rombowemi, mają na sobie wyraźne rysy równoległe do mniejszéj przekątnéj rombu. Znaleziony w Syberyi, następnie w Czechach, Saxonii i Anglii. Co do swego składu, jest najbliższy grossularowi.

Aplysia, (z gr. aplisia—brud), rodzaj mięczaków brzuchonogich, zwany przez rybaków morza Śródziemnego *zającami morskimi*, z powodu czułków, z których dwa górne są podobne do uszu zajęczych. Zwierzęta te, były przedmiotem wielu niedorzecznych bajek. Wydzielają one z płaszcza płyn purpurowy, przykrego zapachu skąd pochodzi grecka nazwa.

Apnoea, duszność (ob.) do najwyższego stopnia dochodząca.

Apobates, Anabates v. **Parebates**, w starożytności wojownicy, którzy, uzbrojeni hełmem, pancerzem, tarczą, włócznią i mieczem, na wozach między sobą walczyli; późniéj zwali się Apobates tacy szermierze, którzy z koni lub wozów zeskakiwali i pieszo się ścierali.

A poco a poco, wyrażenie włoskie, używane w muzyce, na oznaczenie stopniowego i powolnego przybierania siły lub prędkości.

Apocyneae (*Toinowate*), rodzina roślin dwuliściennych, obejmująca drzewa i krzewy głównie w okolicach zwrotnikowych, z pięknymi prawidłowymi, często wonnymi kwiatami. Największa część tych roślin zawiera sok mleczny, ostry, często trujący, u wielu gatunków i nasiona trujące. Oprócz tego zawierają istotę gorzką wyciągową, żywice aromatyczne i olejki eteryczne. Stąd wiele gatunków ważnych w medycynie. U niektórych sok jest łagodnego smaku i może być pożywany, u niektórych są też jadalne liście i owoce; inne gatunki. dostarczają też barwnika błękitnego, włókien podobnych do konopi i oléju przydatnego do palenia. Rodzina ta, najbliżéj spokrewioną jest z rod. *Asclepiadeae*. Przedstawicielem jéj jest rodzaj **Apocynum** (*Toina*), obejmuje krzewy i podkrzewy głównie w Ameryce, z których kilka gat. ozdobnych. A. *androsaemifolium*, (muchołówka) o kwiatach bladoróżowych, ma nazwę stąd, że niektóre owady zwabione sokiem słodkim, dostają się do kwiatów, i nie mogąc się z nich wydostać,giną.

Apoda, (z greck.), *Beznogie* (ob.).

Apodyktyczny sąd, w logice zowie się sąd, któremu bezwarunkowo zaprzeczyć nie można,

Apofilit (*ichtyoftalmit*), minerał, podwójny krzemianu wapna i potażu; znajduje się w masach blaszkowych lub kryształach, których postać pierwotna słup rombowy prosty; biały, z lekkim odcieniem różnych barw, przezroczysty, połysku perłowéj macicy. Twardość 4, 5, c. g.= 2,355. Odmiana zwana *albinem* jest nieprzezroczysta, biało matowa.

Apofora, podatek u dawnych Greków, płacony panom przez niewolników, pracujących na własną rękę.

Apogeum, *(punkt odziemny)*, punkt drogi księżyca, w których ten się najdaléj od ziemi znajduje.

Apoikia, tak nazywali Grecy kolonije, zakładane przez prywatnych bez udziału państwa, dla odróżnienia od tak zwanych kleruchij t. j. kolonij, założonych w skutku inicyjatywy władzy państwowéj i zostających pod opieką metropolii.

Apojove, punkta największego oddalenia satelitów Jowisza od téj planety,—*perijove*, punkta najmniejszéj odległości.

Apokalipsa, (z greck. objawienie). Znaczy także objawienie ś. Jana apostoła i ewangelisty, ostatnią księgę w zbiorze czyli kanonie ksiąg świętych Nowego Zakonu, napisaną około r. 95, na wyspie Patmosie. Wszystkie wyznania chrześcijańskie uznają ją za kanoniczną, mimo to wielu uważa tylko za poemat. Czyt. „*Vorlesungen über die Ap.*" p. Blecka (Berlin 1862).

Apokaliptycy, zwali się ci uczeni marzyciele, którzy w obrazach apokaliptycznych zgłębiali historyję rozwoju kościoła Chrystusowego i przyszłych jego losów, starając się objaśnić znaczenie każdego obrazu. Tysiącznoletnie państwo (ob. Chilijazm). Nowa Jeruzalem, były źródłem takich zaciekań. A. istnieli już w II w. W zeszłém stuleciu zajmował się szczególniéj prałat wirtembergski Bengel od r. 1727 wyjaśnieniem tajemnic apokaliptycznych. W drugiéj połowie XVIII w., zajmowali się naukowym wykładem Apokalipsy Herder i Eichhorn; u nas zaś Mikołaj Rej z Nagłowic.

Apokaliptyka, obejmuje część literatury żydowskiéj, zajmuje się przyjściem Messyjasza, oraz objaśnieniem proroków co do przepowiadanego królestwa bożego. Najdawniejszą apokalipsą jest księga Daniela. Autorowie ksiąg apokaliptycznych zowią się *apokaliptykami*. Nazwa ta, służy także na oznaczenie tych, którzy wierzyli w Objawienie ś. Jana. Głównie chodziło im o objaśnienie liczb apokaliptycznych, (ob.) odnoszących się do czasu końca świata. Por. Hilgenfeld „*Die jüdische Apokaliptik*" (1857).

Apokaliptyczna liczba, nazywają się powtarzane w Apokalipsie liczby: 7,—42, a głównie 666, która ma oznaczać Antychrysta, wspomnianego w Apokalipsie w r. XVIII w. 13.

Apokaliptyczni rycerze, było w XVII w. towarzystwo fanatyków, pod przywództwem Augustyna Gabrino, który się mianował księciem liczby siedmiorakiéj i monarchą Trójcy Przenajświętszéj. Gdy Gabrino został osadzony w domu obłąkanych a niektórzy rycerze jego uwięzieni, reszta się rozproszyła.

Apokatastaza, (gr.), przywrócenie pierwotnego stanu rzeczy. I tak np. w astronomii, powrót planety, do miejsca na którém się poprzednio znajdowała; w medycynie powrót do stanu normalnego; w chirurgii, nastawienie złamań; w historyi, odrodzenie się narodu, przywrócenie upadłego państwa; w filozofii, powrót do stanu spokoju; u greckich fil. ruch powszechny natury i działanie sił, utrzymujących w niéj porządek; w teologii, przywrócenie stanu niewinności rodu ludzkiego a nawet szatana. Naukę tę ogłaszał głównie Orygienes.

Apokopa, zowie się w gramatyce odrzucenie końcowéj litery wyrazu, a czasami całéj zgłoski: np. *zgubion*, zamiast *zgubiony*; *August* zamiast *Augustus*.

Apokryf, (z greck.), znaczy pismo podrobione, fałszywe, Wyraz ten, używany w teologii oznacza niektóre Ewangelije lub inne księgi, które podawane za prawdziwe, uznane zostały późniéj za błędne i podrobione. Ob. Księgi Apokryficzne.

Apokryzyjaryjusz, tak się nazywał od IV w., nadzwyczajny lub stały poseł znakomitszych biskupów a szczególniéj papieżów, którzy używali ich w różnych misyjach, głównie zaś do patryjarchów wschodnich. Na dworze królów frankońskich, najwyższy duchowny, zarazem wielki refendarz i kanclerz nadworny; zaś u cesarzów bizantyńskich wielki pieczętarz.

Apolda, m. w w. księstwie sasko-wejmarskiém nad rz. Thüringą, 8870 m., posiada największe fabryki w całym kraju, szczególniéj pończoch i wyrobów wełnianych.

Apollinary (święty), biskup Hierapolitański w Frygii, żył w II w. po Chr., pisał traktaty przeciwko heretykom i przedstawił około r. 170 cesarzowi Markowi Aurelijuszowi wymowną *Apologiję wiary*.

Apollinary starszy i Apollinary młodszy, ojciec

i syn, retorowie i gramatycy IV w. po Chr., napisali kilka dzieł wierszem i prozą, celem zastąpienia książek pogańskich, których używania cesarz Julijan zabronił chrześcijanom. Ważniejsze z nich były: *Parafraza psalmów*, wierszami greckimi i tragedyja: *Chrystus cierpiący*. Starszy był księdzem w Laodycei. Młodszy zaś biskupem laodycejskim od r. 362, stał się założycielem sekty *Apollinarystów*, utrzymujących, że Jezus Chrystus, przyjął wprawdzie ciało ludzkie, ale bez duszy rozumnéj czyli, że nie połączyło się z duszą ludzką. Zdanie to zostało potępione na soborze alexandryjskim 362, rzymskim 375 i konstantynopolskim 381 — 382 — 390. Jego zwolennicy znikli w w. V.

Apollinopolis, nazwa kilku miast w Egipcie: 1) A. *magna* dziś Edfu w Tebaidzie; wspaniałe ruiny świątyni na prawym brzegu Nilu; mieszkańcy byli nieprzyjaciołmi krokodylów; A. w Tebaidzie na lewym brz. Nilu; znaczny prowadziło handel.

Apollo, (grec. *Apollon*), w całéj religii i mitologii greckiéj najbardziéj uduchownione bóstwo, którego kult złagodził szorstkość obyczajów szczepu doryckiego i świętością swoją utrwalił porządek państwowy. Podług pierwotnego pojęcia, czysto naturalistycznego, jest A. bogiem światła, szczególniéj światła słonecznego ze wszystkimi jego tak dobroczynnymi jako i szkodliwymi skutkami; pokazuje się to z jego przydomków: *Foibos* (świecący, promieniejący, znany już Homerowi); *Lykios* (jasny) i *Aegletos* (jaśniejący). Stąd uchodzi za syna Zeusa, najwyższego boga niebios i Lety (Latony), będącéj personifikacyją nocnych ciemności. Kwestyja co do pochodzenia A. dotąd nierozstrzygnięta. Jedni uważają go za pierwotwór szczepu doryckiego, inni jońskiego, inni wreszcie odnoszą go do Licyjczyków. Pierwotne naturalistyczne pojęcie A. ukazuje się wyraźnie w szeregu kultów, zaprowadzonych w państwach mianowicie jońskich i achejskich, w których występuje jako opiekun różnych zatrudnień fizycznych, ścisły mających związek z naturą. I tak A. *Nomios* i A. *Karneios* opiekun trzód, których pomyślność zależy od światła i ciepła słonecznego; A. *Delphinios* władający na morzu i chroniący żeglarza przed niebezpieczeństwami nawałnic; A. *Thargelios* sprawujący dojrzewanie płodów i zabezpieczający je od myszy, stąd A. *Smintheus*. Następnie z pierwiastkowéj personifikacyi sił i zjawisk natury, wytwarza się pojęcie bóstwa coraz bardziéj duchowe i etyczniejsze. Występuje więc A. jako przedstawiciel i opiekun czystości i światła, w duchowém i moralném znaczeniu, jako źródło oświaty i postępu w socyjalnych i politycznych stosunkach. Ukazuje się jako łucznik swemi strzałami wszystko złe karcący; jako śpiewak i wynalazca siedmiostrunnéj liry; jako wieszcz przepowiadający przyszłość, lub objawiający swą wolę ustami wyroczni (*Loxias*); jako przewodnik muz. (*Musagetes*); jako lekarz, uzdrawiający cierpienia ciała (*Paian*, *Paieon* u Homera); jako założyciel miast, prawodawca i w ogóle twórca społecznych i politycznych urządzeń. Tym sposobem jest A. idealnym niejako przedstawicielem narodu greckiego; odźwierciedla w sobie jego wszechstronną działalność publiczną i prywatną, jego gorącą i świętą w siebie wiarę, połączoną z najszlachetniejszemi uroczystościami; wpływa dobroczynnie na rozwój umysłowy i fizyczny, rozlewa dokoła dobro, piękno i prawdę. Przy licznych świątyniach znajdowały się oraz i wyrocznie A., między któremi najsłynniejsza Delficka.—Rzymianie przyjęli go także za swego bożka. Na cześć A. i siostry jego Dyjany, obchodzono co wieku tak zwane: *Ludi Saeculares*. Symbolami A. są: łuk z kołczanem, cytara i *plectrum*, wąż, kosztur, gryf, łabędź, kruk, wawrzyn i trójnóg. W rzeźbie przedstawiano go zwykle jako ideał męskiéj piękności, jako młodzieńca bez zarostu z obliczem najforemniejszego owalu, z czołem wyniosłém i włosami miękko spływającymi. Najpiękniejszym posągiem z czasów starożytnych jest tak zwany: *Apollo Belwederski*, znajdujący się w Watykanie w Rzymie, wykopany 1500 r. w Nettuno (Antium), dokąd go Neron z Delf przewieść rozkazał. Arcydzieło to przypisują jedni Kalamisowi, drudzy Filiskosowi, inni wreszcie Praxytelesowi; ob. Feuerbacha, „*Der Vaticanische Apollo*“ (Norymberga 1833). Mnóstwo wizerunków A. ze wzorów starożytnych mieści się w O. Müllera „*Denkmäler der Alten Kunst*“ (w opracowaniu Wieselera Gött. 1860). Por. Jahn „*Aus der Alterthums Wissenschaft*“ (1869).

Apollo, Apollus czyli **Apollonius**, przyjaciel ś. Pawła, jeden z 70 uczniów Chrystusa, Żyd alexandryjski, wymowny i biegły w piśmie ś., jak świadczą Dzieje Apostolskie (18,24—28). Przybywszy do Efezu r. 55, ogłosił w synagodze Jezusa Chrystusem. Następnie przyjął chrzest i przebywał w Achai i Koryncie, gdzie był biskupem, według innych w Dyrrachium czy téż Kolosseńskim w Azyi.

Apollodor, malarz ateński około 420 przed Chr. On pierwszy udoskonaliwszy zastosowanie kolorytu oraz światła i cieni, stanowi epokę w historyi rozwoju malarstwa greckiego; uchodzi pod tym względem za mistrza Zeuxysa.

Apollodor z Damaszku, budowniczy cesarza Trajana, który mu poruczył wystawienie forum i sławnego mostu na Dunaju w Węgrzech. Powiadają że cesarz Adryjan urażony za to, iż Apollodor ośmielił się zganić, zrobiony przezeń plan do świątyni Wenery, zabić go kazał. Zostało po nim dzieło architektoniczne o maszynach oblężniczych: „*Poliorcetica*“, zamieszczone w zbiorze „*Mathematicorum veterum opera*“ wydanym przez Thevenota (Paryż 1693).

Apollodor, gramatyk grecki około 140 przed Chr. między innemi napisał w 3 księgach dzieło mitologiczne „*Biblioteka*“, obejmujące w sobie wszystkie mity w systematycznym porządku opowiedziane od najdawniejszych aż do czasów historycznych. Najlepsze wyd. Westermanna w „*Mythografi graeci*“ (Brunświk 1842). Inne jego pisma: *Kronika*; *Horografija* (oba w jambicznych trymetrach); *Komentarz do spisu okrętów u Homera* (Iliada ks. II); *Komentarze do kilku starożytnych*

komedyjopisarzów i obszerne dzieło *O bogach* (w 20 księgach), zaginęły.

Apollodor z Tarsus, poeta tragiczny; Swidas przytacza 6 tytułów jego tragedyj. **Apollodor** z Aten komedyjopisarz; podług Swidasa napisał 47 sztuk i pięć razy pierwszą otrzymał nagrodę.

Apollonija, nazwa kilku miast starożytnych. Najważniejsze: *Apollonija* w Illiryi, osada Koryntyjan i Kerkyrejczyków; za Rzymian siedlisko nauk (teraz Polina); *Apollonija* w Tracyi, osada Milezyjczyków, na brzegach Pontu Euxynu, sławna świątynia Apollona, którego kolosalny posąg przewiózł stąd do Rzymu Lukullus, (obecnie Sizeboli); *Apollonija* w Cyrenaice, zarazem port Cyreny; miejsce urodzenia geografa Eratosthenesa, (teraz Marza-Suza); *Apollonija* w Palestynie, nad morzem Śródziemném pomiędzy Joppą a Cezareą.

Apollonija (święta), męczennica za czasów Decyjusza, która, z powodu wybicia jéj zębów przed spaleniem na stosie, wzywaną bywa przez cierpiących na zęby. Kościół obchodzi jéj pamięć 9 Lutego.

Apollonijusz, nazwisko kilku znakomitych gramatyków i retorów greckich.—**Apollonijusz Dyskolos** z Alexandryi, żyjący około 160 po Chr., używał jako gramatyk znakomitéj sławy i pierwszy ujął zasady gramatyczne w pewną systematyczną formę. Z pism jego najważniejsze „*De Syntaxi*“, najlepsza ed. Bekkera (Berlin 1817).—**Apollonijusz Molo**, założyciel szkoły retorów na wyspie Rodos, uczył także w Rzymie; nauczyciel Cycerona.—**Apollonijusz** z przydomkiem *Sofista* gramatyk z Alexandryi, żył za czasów Augusta, napisał „*Słownik homerycznych wyrazów*“ wydany przez Villoison (Paryż 1773). **Apollonijusz z Pergi**, w Pamfilii; obok Euklidesa, Archimedesa i Diophantosa, jeden z założycieli nauk matematycznych, zwany już w starożytności wielkim geometrą; nauczał od 250—220 prz. Chr. w Alexandryi i Pergamie. Z ułamków pism jego najznakomitsze jest o przecięciach ostrokręgowych, („*De sectionibus conicis libri octo*“), którego 4 tylko księgi dochowały się w języku greckim, 3 w tłumaczeniu arabskiém, 8-a zaginęła. Najlepsza ed. Halley'a (Oxford 1710); tłumaczenia na niemiecki dokonał *Balsam* (Berl. 1861). Z innych dzieł A. dochowały się tylko tytuły. **Apollonijsz**, zwany *Rodyjczykiem*, znakomity gramatyk i poeta epiczny, ur. w Alexandryi, żył za Ptolemeusza Eurgetesa i Ptolemeusza Filapatora. Posiadał znakomitą w starożytności ze swéj nauki sławę. Z wielu pism jego znamy tylko „*Argonautica*“, które świadczy raczéj o wielkiéj uczoności i staranności A., aniżeli o poetycznéj twórczości, jakkolwiek niektóre miejsca prawdziwą celują pięknością. Rzymianie bardzo się niém zachwycali. Publius Terentius Varro przetłumaczył je, Vergilius zaś częściowo (w IV ks. Eneidy) a Valerius Flaccus (w poemacie t. n.) całkowicie naśladowali. Najlepszą edycyję Brunck'a (Strasburg 1780), wydrukował na nowo z greckiemi scholijami Schäfer (2 t. Lipsk 1810—13). Porów. Weichert „;*Ueber das Leben und Gedicht des A.*“ (Meiss. 1821).

Apollonijusz z Tralles, syn Artemidorosa, uczeń Menekratesa, sławny rzeźbiarz, żyjący wkrótce po Alexandrze W. On to łącznie z bratem swoim Tauryskusem, wykonał grupę, znaną pod nazwiskiem: *Byka farnezyjskiego.*

Apollonijusz z Tyjany w Kappadocyi, nowopitagorejski filozof i współczesny Chrystusa. W krótkim czasie zebrał sobie znaczną liczbę uczniów, zwiedził większą część Azyi Mniejszéj i przeszedł do Indyj, by się tam obznajmić z nauką Braminów. Stamtąd wrócił przez Babilon do Jonii. Wszędzie poprzedzała go nabyta sława, a lud garnął się do niego jak do cudotwórcy. W miejscach, które zwiedzał, występował jako nauczyciel moralności twierdząc, że może przyszłość przepowiadać i cuda czynić. Później otworzył w Efezie szkołę pitagorejską, gdzie też w wieku 100 lat życie zakończył. Porów. Baur „*Apollonius von Tyana und Christus*“.

Apollonijusz z Tyru, hohater ulubionego w średnich wiekach romansu greckiego, wielokrotnie na rozmaite nowsze języki obrabianego lub tłumaczonego.

Apollonikon, rodzaj wielkich organów z cylindrem, o pięciu klawiaturach, wybudowany 1817 r. przez Fligh'a i Robron'a; poprzednio zaś Vogler urządził przyrząd o dwóch klawiaturach, który nazwał *apollonion.*

Apolog, ob. Bajka.

Apologija, (z gr.), obrona ustna lub piśmienna, w któréj broni się jaka osoba lub idea, przekonanie lub zdanie czyjeś, przeciwko czyimś lub jakimś zarzutom albo oskarżeniom. Znane są w starożytności greckiéj Apologije Sokratesa, przypisywane Platonowi i Xenofontowi. W pierwszych wiekach chrześcijaństwa nazywano Apologijami pisma w obronie przeciwko zarzutom pogańskim lub żydowskim. Jako **Apologeci** t. j. obrońcy chrześcijanizmu odznaczyli się: Quadratus, Arystydes, Justyn Męczennik, Melito, Micyjades, Atenagoras, Tatyjan, Orygenes, Tertulijan, Euzebijusz, Minucyjusz Felix, Arnobijusz, Laktancyjusz, Augustyn. Kiedy chrześcijaństwo zapanowało w Rzymie, potrzebowało ono jeszcze obrońców przeciwko Mahometanom i Żydom. W XV w. gdy filozofija platońska wielkiego nabrała znaczenia, zaczęli pisać Marsylijusz Ficinus (1478) i Vides swoje dzieła *apologiczne.* Następnie napady ateistów wywołały nową potrzebę obrony i objaśnień, stąd powstała nowa nauka teologiczna **Apologetyka**, nauka bronienia chrześcijaństwa przeciwko jego nieprzyjaciołom.

Apologija wyznania Augsburgskiego, tytuł dzieła napisanego przez Melanchtona, przyjętego do składu ksiąg symbolicznych kościoła ewangelickiego wyznania augsburskiego. Na sejmie w Augsburgu 1530, teologowie katoliccy z polecenia Karola V cesarza, złożyli pismo, zbijające wyznanie augsburgskie, czyli konfutacyję, którą przeczytano publicznie 3 Sierpnia 1530 r. Melanchton napisał po łacinie przeciw téj konfutacyi Apologję, swoje-

go wyznania, którą przełożył na język niemiecki Justus Jonas.

Apomekometryja, (gr.), sztuka mierzenia odległości.

Apomorfina, $C_{17}H_{17}NO_2$, alkaloid organiczny otrzymany przez Matthiessena i Wrighta w r. 1869 z morfiny, a następnie i z kodeiny, przez traktowanie takowych kwasem siarczanym lub solnym; jestto masa biała, niekrystaliczna, z kwasem solnym daje sól bezwodną zdolną do krystalizacyi,— na powietrzu pochłania tlen i barwi się na zielono. Od morfiny różni się łatwiejszą rozpuszczalnością w wodzie, alkoholu, eterze i chloroformie. A. zdaje się mieć w medycynie wielką przyszłość, jako środek sprawiający wymioty; dowiodły tego wstrzykiwania podskórne na zwierzętach, oraz człowieku; dawka u ludzi wahała się między 0,003 a 0,011 grama; tak mała ilość jednak, rozwija już działalność po 4 do 6 minutach, przyczém nie zauważano nigdy boleści żołądka, biegunek, i t. p. przypadłości. W handlu znajduje się jako *chlorowodan apomorfiny* $C_{17}H_{17}NO_2$ HCl. Wymioty następują w 7 minut po zastrzyknięciu podskórném. Porów. *Gazety lekarskiéj* N. 22 z r. 1872.

Aponeurologija, część anatomii (ob.), traktująca o powięziach (ob.).

Aponeuroza, (anat), ob. Powięź.

Apophtegma, (z greck.), krótkie lecz jędrne zdanie, dewiza lub godło, „*Znaj siebie samego*“, „*Praca zbogaca*“ i t. p. W naszéj literaturze znane są apophtegmata od czasów Jana Kochanowskiego, który użył tego wyrazu na czele zbioru anegdot krajowych, wydanych w XVII w. Pod takimże tytułem ogłosili zbiór anegdot, wypisanych z innych autorów, Bieniasz Budny, a w nowszych czasach Ambroży Grabowski (Kraków 1819).

Apopleksyja, w anatomii patologicznéj każdy obszerniejszy krwotok, ze zmiażdżeniem tkanek połączony, więc A. nerek, płuc i t. d. W praktyce nazywają tak, każdą śmierć nagłą w objawach mózgowych (mors appoplectica ob. Śmierć), stąd A. surowicza, gdy przyczyną jéj był obrzęk mózgu i t. p. Najczęściéj nazwę tę noszą *krwotoki mózgowe*. Przyczyną ich bywa przerodzenie naczyń mózgowych, zwłaszcza ateromatyczne (ob.), zbyt silny napływ krwi do mózgu przy wzruszeniach, upiciu i t. d. Obszerność i miejsce krwotoku bardzo rozmaite. Krwotoki do miejsc ważnych, jak rdzeń przedłużony, sprowadzają niechybnie śmierć natychmiastową. Najczęstsze są krwotoki do półkul mózgowych. W czasie wylewania się krwi, skutkiem wstrząśnienia i ucisku na cały mózg wywartego, występuje *napad apoplektyczny*: chory leży bez ruchu, czucia i przytomności, oddychając chrapliwie. Jeżeli napad sam śmiercią się nie zakończy, przemija po kilku minutach, zostawiając paraliż przeciwnéj połowy ciała i skłonność do nowych krwotoków. Krwotoki mniejsze z naczyń włosowatych (apoplexia capillaris), napadu zupełnego nie sprowadzają i zostawiają paraliż ograniczony do małéj liczby nerwów. — Chorzy skłonni do apopleksyj, powinni wszelkich wzruszeń unikać; w czasie napadu zwykle puszczają krew z żyły, aby przez nagłe zmniejszenie ciśnienia krwi dalszemu jéj wypływowi zapobiedz; ob. Upust krwi.

Aporetyk, to samo co *Sceptyk* (ob).

Aposiopesis (zamilknienie), figura retoryczna, kiedy mówca nagle przerywa mowę, jakoby przez niemożność wyrażenia wezbranych uczuć; np. „Wolność u mnie nad życie, a kto się na nią targnie“!....

Apostata, odstępca. Tak nazywają każdego, porzucającego jedno wyznanie a przyjmującego drugie. Głównie jednak, oznacza takiego chrześcijanina, który przyjmuje np. mahometanizm lub judaizm. Takie odstępstwo czyli **Apostazyja**, karane bywało śmiercią, zwykle na stosie, jak np. u nas w r. 1539 Katarzyna Zaleszowska. Pierwszym znakomitszym apostatą był cesarz rzymski Julijan (*Julijan Apostata*), który, będąc chrześcijaninem, po wstąpieniu na tron wyrzekł się Chrystusa i pracował nad podźwignieniem upadającego bałwochwalstwa.

Apostema, ropień (ob.) i w ogóle każde niezwykłe nagromadzenie płynu, tworzące wyniosłość, guz.

A posteriori i **A priori**, terminy filozoficzne. *Pojęcia a priori* nazywają się takie, które posiada duch ludzki, niezależnie od doświadczenia.—Pojęcia nabyte drogą doświadczenia nazywają się *a posteriori*. Dowód oparty na pojęciach a priori, nazywa się dowodem a priori, oparty zaś za pojęciach a posteriori, zowie się dowodem a posteriori.

Apostillum, znaczy wszelki przypisek uczyniony na dokumencie, na podaniu i t. p. papierach mający związek z treścią tegoż dokumentu lub podania.

Apostolicae sedis gratia, (z łaski Stolicy Apostolskiéj), formuła używana przez biskupów przed ich tytułem, np. w listach pasterskich.

Apostolicy, istnieli w pierwszych wiekach chrześcijaństwa, mianowicie w III i IV w. we Frygii, Cylicyi i Pamfilii. Twierdzili, że na wzór Apostołów wyrzekają się wszelkiéj własności ziemskiéj, co wynikało u nich z wyobrażeń gnostycznych o skazitelności materyi i dlatego też, brzydzili się nawet małżeństwem. Odrzucali nadto wszystko, co według ich mniemania, nie było postanowioném bezpośrednio przez Chrystusa lub Apostołów. Podobni tym, istnieli także w XII w. w okolicy dolnego Renu i Francyi.

Apostolicy albo **Apostolscy bracia**. Zadaniem ich było zwrócić kościół, do ideału pierwotnéj społeczności chrześcijańskiéj. Założycielem był 1260 r. Gherardo Segarelli z Parmy, który podróżując po kraju ze swymi zwolennikami i zwolenniczkami, zwanemi siostrami, wzywał do poprawy obyczajów, za co w r. 1300 został na stosie spalonym. Następnie na czele tego bractwa stanął Medyjolańczyk Dolcino, i zaczął działać na większe rozmiary, tak dalece, że w końcu zbrojną ręką uderzył na kościół. Pobity jednak 1307 r. w obwarowanym obozie pod górą Zebello i wzięty w niewolę, został żywcem spalony wraz z innymi. Pomimo to A. pojawiali się jeszcze aż do r. 1368 w Lombardyi i w południowéj Francyi. Por. Krone, „*Fra Dolcino und die Pataraner*“ (1844).

Apostolscy Ojcowie, zowią się bezpośredni uczniowie i następcy Apostołów, których pisma doszły naszych czasów. *Apostolscy mężowie*, ci, którzy będąc uczniami i pomocnikami Apostołów, żadnych pism po sobie nie zostawili. Do pierwszych należą: Barnabasz, Klemens Rzymianin, Ignacy z Antyjochii i Polikarp Smirneński; do drugich: Tymoteusz, Tytus, Apollos, Akwila i Silas. Por. Hilgenfeld „*Die Apostolischen Väter*“. (1853).

Apostolska Mość, jest to tytuł, który około r. 1000, został przez papieża Sylwestra II nadany księciu węgierskiemu Stefanowi, a r. 1758 przez papieża Klemensa XIII przeniesiony na Maryję Teresę, jako królowę węgierską i jéj następców.

Apostolska stolica. Tak nazywają stolicę biskupa rzymskiego czyli papieża, wszyscy ci, którzy wierzą, że w Rzymie ś. Piotr ustanowił stolicę głowy kościoła chrześcijańskiego.

Apostolski kościół, nazywa się w dziejach kościoła chrześcijańskiego, każda gmina, założona i rządzona przez samych apostołów, jak w Jerozolimie, Alexandryi i t. d. Obecnie tak się nazywa kościół rzymsko-katolicki na téj zasadzie, że w Rzymie pierwszym biskupem był sam ś. Piotr. Oprócz tego i inne wyznania chrześcijańskie używają tego przymiotnika na oznaczenie, że wyznają taką tylko naukę, jaką ogłaszali Apostołowie.

Apostolski symbol, jest to skład czyli wyznanie wiary chrześcijańskiéj, ułożone przez Apostołów lub nieco późniéj a poczynające się od słów: „*Wierzę w Boga Ojca i t. d.*“

Apostolskie błogosławieństwo, nazywają błogosławieństwo, udzielane przez papieży.

Apostolskie dzieje czyli **Akta Apostołów**, spisane przez ś. Łukasza Ewangelistę, stanowiące część Nowego Zakonu a zawierające najważniejsze zdarzenia rozkrzewiania się chrześcijaństwa aż do 62 r. Por. Sekebusch „*Die komposition und Enstehung der Apostelgeschichte.*“

Apostolskie Kanony i Apostolskie Konstytucyje, ob. Konstytucyje i Kanony Apostolskie.

Apostolskie listy, zowią się listy, wchodzące w skład ksiąg kanonicznych Nowego Testamentu, pisane przez Apostołów bądź do gmin, bądź do osób pojedyńczych.

Apostolskie miesiące, nazywały się miesiące: Styczeń, Marzec, Maj, Lipiec, Wrzesień i Listopad, w które na mocy konkordatu wiedeńskiego 1448, papież zastrzegł sobie mianowanie na niższe urzędy duchowne w Niemczech.

Apostolskie stronnictwo, nazwa fanatycznych absolutystów w Hiszpanii za czasów restauracyi. Po rewolucyi 1819 r. powstała pod przewodnictwem zbiegłych księży junta apostolska, która, zostając w tajemnych stosunkach z dworem hiszpańskim i wspierana przez Portugaliję, orężem rozniecała nienawiść przeciwko *francuskiemu liberalizmowi*. Stronnictwo, reprezentowane przez tę juntę, nazywało się *apostolskiém*; 1822 r. wystawiło pod dowództwem Quesady formalną armiję, która jednak zupełną poniosła klęskę. Tegoż roku utworzyła się w **Urgel**, w górach Katalońskich, *Najwyższa Regencyja* otoczona *Armiją Wiary*, nie dopięła jednak pożądanych zamiarów. Za wtargnięciem interwenijujących Francuzów 1823, zmieniła się *Regencyja w tymczasową juntę rządową*, która, po przywróceniu króla, utworzyła na dworze silną kamarylę. W 1825 i 1826 wybuchały cząstkowe w duchu tegoż stronnictwa powstania pod wodzą Bessières a i księdza Merino. Toż samo powtórzyło się 1827 r. Kiedy zaś z urodzeniem infantki (1830), późniejszéj królowéj Izabelli, kwestyja polityczna przemieniła się w kwestyję sukcesyi, *A. S.* przeszło na tak zwane *stronnictwo karlistowskie*, które, działając w tymże samym kierunku, niejedném już powstaniem zaburzyło spokojność Hiszpanii i w roku nawet bieżącym jęło się oręża przeciwko rządom króla Amadeusza.

Apostolstwo, (greck. apostolos poseł, posłaniec) znaczy posłannictwo, toż samo co po łacinie *missio*. Wyraz ten używa się głównie, gdy mówi się o kapłanach, wysyłanych celem rozszerzania chrześcijanizmu między narodami niechrześcijańskimi.

Apostoł, (z greck. *posłaniec* albo *wysłaniec*, *rozesłaniec*). Oznacza głównie dwunastu mężów, których Chrytsus powołał do ogłaszania swojéj nauki i na cały świat do nawracania narodów rozesłał obdarzonych Duchem ś. (Łuk. VI, 13. Dz. Ap. II, 1—4). Pierwszymi byli: Symon Piotr (po gr. *Kefas*, po łac. *Petrus* t. j. skała), Andrzéj, jego brat, Jakób (większy czyli starszy), syn Zebedeusza; Jan (ewangelista), jego brat, Filip, Bartłomiéj (Natanael), Tomasz (Didymus), Mateusz (celnik), Jakób (mniejszy), syn Alfeusza, i brat jego Juda (Tadeusz albo Lebeus), Szymon Chananejczyk, i Judasz Iskaryjota, w którego miejsce wybrany został późniéj Maciéj. (Dz. Ap. I, 15—26). Następnie powałany był cudownym sposobem Paweł (Szaweł albo Saul:).—Oprócz wymienionych nazywa się także **A.** i Barnabasz a nawet ś. Paweł sam, nazywa tak i Andronika. W tym wypadku jednak, należy wyraz ten brać w szerszém znaczeniu t. j. rozumiéć męża wysłanego do ogłaszania ewangelii Chrystusowéj, w jakiém to znaczeniu używa się tego słowa, gdy jest mowa i o innych jak np. śś. Cyryl i Metody, **A.** Słowian, ś. Wojciech, **A.** Węgrów, ś. Bonifacy, **A.** Niemców, ś. Dyjonizy, **A.** Francuzów, ś. Augustyn, **A.** Anglików, ś. Patryk, **A.** Irlandczyków, ś. Ansgar, **A.** Skandynawów, ś. Franciszek Xaw. **A.** Indyjan i t. d.

Apostoł, nazywa się w kościele grecko-katolickim księga, obejmująca Dzieje Apostolskie, 14 listów ś. Pawła, tudzież 7 listów śś. Piotra, Jakóba, Jana i Judy. Czasami same epistoły, wyjęte z powyższych pism apostolskich, zowią się także **A.**

Apostoł (Daniel), syn Pawła Apostoła, pułkownika mirgorodzkiego, jeden z najznakomitszych mężów Małorossyi, ur. 1658, † 1734 r. W 28 roku życia został po śmierci ojca pułkownikiem mirgorodzkim i odtąd, ważną już grał rolę w dziejach swojego kraju. Prześladowany przez Mazepę, wysłany był do Moskwy, jako podejrzany, lecz uwolniony wkrótce, wrócił do dawnego dostojeństwa i w latach 1693, 96, 97 odznaczył się przeciwko

Turkom i Tatarom. Później jako hetman nakaźny, przykładał się niemało do zwycięstw wojsk rossyjskich nad Szwedami (1703). W r. 1703 był w korpusie rossyiskim posiłkowym, wysłanym do Polski i niejednokrotne wyświadczył usługi Augustowi II, sprzymierzeńcowi Piotra W. W kilkanaście lat potém wysłany w deputacyi Małorosyjan o przywrócenie im swobód, zniesionych przez Piotra W., został razem z innymi posłannikami uwięziony, lecz Katarzyna I uwolniła go i wróciła do dowództwa pułku mirgorodzkiego. Nareszcie w r. 1727, wybrany został hetmanem i nadany miał przez cesarzowę klucz hadziacki z dożywotnią posiadłością 4167 chat. Dom Apostołów wygasł po mieczu za panowania cesarza Alexandra I, a po kądzieli przeszedł na Jana Murawiewa, któremu pozwolono nosić nazwisko Murawiew Apostoł.

Apostołów rozesłanie, uroczystość obchodzona przez kościół rz. kat. 15 Lipca, na pamiątkę rozejścia się Apostołów, celem opowiadania Ewangelii, co miało miéć miejsce w 12 lat po Wniebowstąpieniu Pańskiém.

Apostrof, znak pisarski (') wskazujący, że w tém miejscu gdzie się znajduje, wypuszczoną została pewna litera. W polskim języku używany niekiedy przed zakończeniem dopełniacza, rzeczowników własnych cudzoziemskich, jeżeli pisownia ich nie jest zmienioną; *np.* Goethe'go.

Apostrofa, znaczy w retoryce przemówienie do nieobecnych, jak gdyby byli obecnymi, albo też przemówienie do przedmiotów nieżywotnych lub nieczułych, jak gdyby miały życie i czucie. Figura ta przyczynia się bardzo, do ożywienia i upoetyzowania mowy.

Apotaktycy, nazwa heretyków, którzy wyrzekali się posiadania wszelkich dóbr ziemskich. Zwano ich także inaczéj Katharami albo Apostolikami.

Apotema, (geom.), prostopadła, spuszczona ze środka wielokąta foremnego na bok jego którykolwiek, a zatém promień koła wpisanego w wielokąt foremny.

Apoteoza, ubóstwienie; u starożytnych uroczystość, podczas któréj człowieka zamieszczano w liczbie bogów. Rzymianie ubóstwili najprzód Romulusa, później było zwyczajem że cesarzom jeszcze za życia oddawano cześć boską, a po ich śmierci zaliczano uroczyście w poczet bogów, odbywano ich apoteozę.

Apozema, ob. Odwar.

Appozycyja (po polsku dopowiedzenie), nazywa się w gramatyce rzeczownik albo też przymiotnik rzeczownie użyty, dodany do innego rzeczownika, celem objaśnienia onego, np. „mój brat, kanonik.

Appalachicola, rzeka w Stanach Zjednoczonych, wypływa z Georgii pod imieniem Chattahoochee, a złączywszy się z rzeką Flint przybiera nazwę Appalachicola, wpada do odnogi Appalachskiéj w zatoce mexykańskiéj.—Przy ujściu téj rzeki leży miasto **Appalachicola**, 2000 m., ważny punkt handlowy Florydy i główny skład bawełny, otrzymywanéj z całéj prowincyi.

Appalachy, ob. Alleghany.

Apparitores, w starożytnym Rzymie, niżsi officyjaliści, używani do posług rządowych.

Appel (Krystyjan baron von), ur. 1785 w Neusohl w Węgrzech; wstąpił 1798 jako prosty żołnierz do armii austryjackiéj; w czasie wojen napoleońskich posunął się na oficera, a w r. 1843 doszedł stopnia feldmarszałka porucznika; 1849 dowodził trzecim korpusem we Włoszech i odznaczył się szczególniéj pod Olengo. Mianowany dowódcą siódmego korpusu, pozostał z nim we Włoszech, dopóki w r. 1850 nie objął najwyższego dowództwa w Węgrzech. Gdy następnego roku arcyksiążę Albrecht przeznaczony został w jego miejsce, Appel usunął się do Gracu, gdzie † 1854.

Appel (Jakób), malarz hollenderski, ur. w Amsterdamie 1680, † 1751, portrecista i malarz historyczny; głównie atoli odznaczył się jako pejzażysta.

Appel (Franciszek), akademik krakowski, napisał: „*Primula veris munera*“, drukowane w Krakowie bez daty.

Appelius (Marcin Jan Henryk), ur. w Middelbergu 1814. Jako niderlandzki sekretarz stanu i minister skarbu, starał się zaprowadzić reformy w systemacie opodatkowania, co spowodowało niejakie zamieszki w Roterdamie, † 1828 w Hadze.

Appendini (Franc. Maryja), ur. w m. Poirino pod Turynem 1768, † w Zara (Zadarze) 1835 r. Ukończywszy nauki w Rzymie, wstąpił do zgromadzenia pijarów, które wysłało go do Dalmacyi, gdzie był prefektem gimnazyjum w Raguzie (Dubrowniku) i poświęcał się z zapałem nauce języka chorwackiego i badaniom historyi krajowéj. W tym właśnie kierunku wydał wiele dzieł, bardzo szacownych.

Appendyx, dodatek do jakiego pisma lub książki, częstokroć nawet treści odmiennéj od samego dzieła.

Appenrode, wieś w Hannowerskiém, niedaleko Neustadtu; w pobliżu słynna grota stalaktytowa zwana *Kelle*, z cysterną zawierającą wodę tak zimną, że ryby tam wrzucone, natychmiast żyć przestają.

Appenzell, trzynasty kanton w Szwajcaryi, otoczony przez terytoryjum kantonu St. Gallen. A. jest krainą górzystą; wysokość gór w przecięciu 3000 st., najwyższe wierzchołki: *Säntis* 7700 st. i *Hochalp* 5800 st. Obejmuje 7,5 mil kw. i 60,000 m. pochodzenia niemieckiego (46,000 reformowanych i 14,000 katolików). Od czasu rozdwojenia religijnego 1597 rozpada się na dwa półkantony: katolicki Jnner-Rhoden i reformowany Ausser-Rhoden. W *Jnner-Rhoden* jest w 4 gminach 12,000 m. i gł. miasta *Appenzell* (Abbatis Cella), liczące 3300 m. Najwyższa władza, od czasu przejrzanéj 1829 konstytucyi, leży w ręku gminy, do któréj należą wszyscy męszczyźni od 18 roku życia; wielka rada, złożona ze 124 członków załatwia sprawy wydziału sprawiedliwości w ostatniéj instancyi, tudzież sprawy poselskie. Mała rada, stanowiąca pierwszą instancyję w sądownictwie, składa się z 16 członków. *Ausser-Rhoden* z miastem głównem *Herisau* (9500 m.) liczy 48,000 m. w 20 gminach reformo-

wanych. Podobnie jak w Inner-Rhoden od czasu przejrzanéj konstytucyi 1834 i 1858, gmina posiada najwyższą władzę. Obok gminy zbiera się corocznie, do kontrolowania rozporządzeń krajowych, nowe i stare zgromadzenie radców. Posiadająca najwyższą sądową i wykonawczą władzę wielka rada, zbiera się dwa razy do roku; dwie małe rady załatwiają wszelkie niższe sprawy sądowe i policyjne. Każda gmina wybiera swą radę gminną i kapitana. Lubo jako półkantony są oba te kraje samoistne, przecież w Związku Szwajcarskim stanowią one tylko jedno ciało polityczne. Herbem ich jest czarny niedźwiedź, stojący na tylnych łapach w srebrném polu. Najgłówniejszém zatrudnieniem mieszkańców jest gospodarstwo alpejskie i przemysł, mianowicie fabryki muślinu, jedwabiu i tkactwo. Appenzell podlegał niegdyś opactwu St. Gallen i dopiéro z początkiem XV wieku, po ciężkich walkach uzyskał niezawisłość, a w r. 1513 przystąpił do Związku. Porów. Zellweger „*Geschichte des Appenzellischen Volks*“ (4 tomy Trogen 1830—34).

Appert (Benijamin Mikołaj Maryja), filantrop francuski, ur. 1797 w Paryżu, poświęcał się głównie ulepszeniu więzień; w tym celu zwiedził większą część Europy a spostrzenia i uwagi swoje zamieszczał w rozmaitych wydanych przez siebie dziełach, z których ważniejsze są: „*Voyage en Prusse*“ (Berlin 1847); „*Więzienia, szpitale, szkoły cywilne i wojskowe zakłady w Austryi, Bawaryi, Prussach* i t. d.“ (3 t. Wiedeń 1851—52); „*O dobroczynnych i karnych zakładach*“ (Lipsk 1853); w 1841 założył w Remelsing w Lotaryngii kolonię dla uwolnionych przestępców, których stara się wrócić na drogę prawości nauką, odpowiedniemi zajęciami, troskliwém pielęgnowaniem i rozbudzeniem poczucia prawdziwéj moralności.—Jego brat **Appert** (Franciszek), technolog francuski, zasłużył się wynalezieniem sposobu długiego przechowywania pokarmów (ob. Mięso). Ważne jest w tym względzie jego dzieło: „*L'art de conserver toutes les substances animales et végétales*“ (Paryż 1831).

Appia-Via (droga Appijusza), najstarożytniejszy i najsławniejszy trakt dawnych Rzymian od Porta Capena do Kapui, założony 313 przez cenzora Appijusza Klaudyjusza, a następnie przedłużony aż do Brundusium. Szczątki jego do dzisiaj istnieją, szczególniéj pod Terraciną.

Appian (Adolf), znakomity tegoczesny pejzażysta francuski, ur. 1821 w Lyonie. Dzieła jego, przedstawiane na wystawach sztuk pięknych od 1853 zjednały mu chlubne imię pośród artystów.

Appiani (Andrzéj), sławny malarz, ur. 1754 w Bosisio w Medyjolańskiém, pracował w młodości u malarzy dekoracyjnych w Parmie, Bolonii, Florencyi i Rzymie; obok tego wszakże, studyjował dzieła wielkich mistrzów, i sam potém znakomitéj doszedł sławy, szczególniéj jako malarz alfresko. Utwory jego pędzla, znajdują się w medyjolańskich kościołach i pałacach. Mianowany przez Napoleona malarzem nadwornym, wymalował całą niemal rodzinę cesarską. Po upadku Napoleona, † 1817 w zupełnéj nędzy. Zwano go powszechnie malarzem gracyj. Cenią w jego pracy czystość rysunku i powab kolorytu, a zarzucają brak energii w expresyi.

Appijanus z Alexandryi, najprzód adwokat w Rzymie, następnie administrator majątków cesarzy: Trajana, Adryjana i Antonina Pobożnego, znany jest jako autor „*Historyi rzymskiéj*“ od najdawniejszych czasów, aż do Augusta w 24 księgach, z których przecież tylko mała cząstka naszych doszła czasów. Najlepsze i najpóźniejsze jéj wydanie jest Bekkera (2 tomy Lipsk 1853). Nieocenione źródło do historyi wojen domowych (13—17 ks. zachowane w całości). Jako historyk zapatruje się A. na rzeczy ze stanowiska rzymskiego, mimo to, znać w nim miłość prawdy. Styl nieozdobny, czasami nawet suchy.

Appijusz (Claudius Crassus), z patrycyjuszowskiéj rodziny Krassusów; wybrany 451 prz. Chr. na jednego z decemwirów, usiłował jednoroczną władzę decemwirów zamienić na dożywotnią, lecz utracił swój urząd skutkiem nadużyć, ujawnionych szczególniéj w gwałtownéj miłości dla Wirginii, córki plebeja Lucyjusza Wirginijusza, któréj wydania domagał się publicznie, pod pozorem, jakoby była córką jego niewolnicy. Ojciec Wirginii chcąc córkę uratować od hańby, przebił ją własną ręką. To wywołało powstanie i strącenie decemwirów, śmierć Appijusza, i wygnanie reszty jego towarzyszów. Śmierć Wirginii jest przedmiotem pięknego dramatu Alfierego, który Aloizy Feliński na język polski przełożył.

Applegat (August), ur. 1787. † 1871. mechanik angielski, wynalazł prasę pośpieszną, na któréj Times był drukowany od 1827 do 1848 r., i prasę walcową, która dostarczała w czasie godziny 12 do 14000 odbitek Times'a.

Appoggiato, (muz.), wykonanie melodyi rozciągłe, tak żeby tony melodyi bez żadnych przeskoków wiązały się z sobą i spływały jedne w drugie.

Appoint (po francusku), **Appunto** (po włosku), znaczy wexel, pokrywający całkowicie pewien dług, lub uzupełniający pewną sumę.

Appolda pompa, ob. Pompy odśrodkowe.

Apponyi de Nagy Apponyi, starożytny ród węgierski, zwał się dawniéj *Peecs* lub *Peech*; w r. 1395 *Piotr Peecs z Ewru*, posiadł gród Apponyi (w komit. Nitrańskim). — *Piotr* A. otrzymał 1718 r. tyt. barona a *Łazarz* A. 1739 hrabiego.—*Antoni Rudolf* A. ur. 1782, dyplomata, poseł w Toskanii, Rzymie, Londynie a od r. 1826—49 w Paryżu. Był wielkim zwolennikiem polityki Meternicha a jeszcze większą i niemniéj czynną jego żona z hr. *de Nogarota de Vesone*. Opuściwszy Paryż w skutek rewolucyi, † 1852 r.—*Antoni Jerzy* A. ur. 1751, † 1817. nadżupan komitatu Tolnajskiego, założył wielką bibljotekę w Presburgu, od 1827 otwartą dla publiczności.—*Rudolf* A. ur. 1812, najprzód poseł w Paryżu, od 1851—53 w Turynie, następnie poseł nadzwyczajny w Londynie.—*Jerzy* A. ur. 1780, zm.

1849, był ordynatem, a jego starszy syn *Karol* A. ur. 1805 szambelan i generał-major.—*Jerzy* A. ur. 1808, od r. 1844 kanclerz sejmu węgierskiego, działał w kierunku konserwatywnym, później jednak, stał się stronnikiem Koszuta a następnie od r. 1859 ulubieńcem narodu. W r. 1861 sprawował urząd *Judex Curiae* i był prezesem izby wyższéj do r. 1862.

Appret, ob. Bobbinet.

Appulejus, ob. Apulejus.

Aprak, ob. Tytuń.

Apraksin albo *Opraksin*, ród rossyjski, pochodzący od tatarskiego księcia Złotéj Hordy Sołochmira, który 1371 osiadł w księstwie razańskiém i przyjąwszy chrzest, ożenił się z Anastazyją, siostrą tamecznego księcia Olega. Jego prawnuk Andrzéj Apraksa albo Opraksa, był rzeczywistym protoplastą Apraksinów. — **Apraksin** (Teodor), jeden z 42 obywateli m. Moskwy, delegowanych do zawiadomienia króla pols. Zygmunta III, że syn jego Władysław obrany na tron moskiewski, zm. 1636 r. — **Apraksin** (Teodor Matwiejewicz), generał-admirał, ur. 1661. † 1728. założył m. Taganróg, odniósł zwycięstwo nad Szwedami 1708 i za to otrzymał od Piotra W. tytuł hrabiego. W r. 1718, podpisał wyrok śmierci na Alexego Piotrowicza. — **Apraksin** (Stefan Teodorowicz), ur. 1702, w r. 1742 był posłem przy dworze perskim a 1757, mianowany generał-feldmarszałkiem, pobił w następnym roku Prussaków pod Gross-Egernsdorfem (Jaegerndorfem czyli Wielkim Kierzniowem), gdy jednak pomimo to cofnął się do Kurlandyi, w skutek umowy z kanclerzem Bestużewem co do wyniesienia na tron w. ks. Pawła, oddany był pod sąd i umarł w więzieniu 1758 r.

Après—souper (z franc. po wieczerzy), tak nazywają niektóre piękne obrazy obu Teniersów, zaczynane i kończone przez nich w ciągu jednego wieczoru.

Apretura, w technologii każde postępowanie, mające na celu nadanie każdemu, już wykończonemu wyrobowi fabrycznemu, a przedewszystkiem wyrobom tkackim, niezbędnéj zewnętrznéj piękności; tu więc należy pranie i suszenie, folowanie, gręplowanie, postrzyganie, czyszczenie, gładzenie w maglach i prasach, krochmalenie, dekatyzowanie; w wyrobie papieru satynowanie. Do wszystkich robót do A. należących przemysł podał staranne machiny.

Aprobata, (z łac.), znaczy potwierdzenie, uznanie za dobre w charakterze urzędowym.

Apropryjacyja, przywłaszczenie; wyraz używany często w znaczeniu *appropriatio feudi* t. j. przejścia praw pana lennego na wazalów.

Apropryjacyjna klauzula, nazywał się w Anglii projekt do prawa, mocą którego rząd miał pozyskać władzę obracania przewyżki dochodów kościoła anglikańskiego w Irlandyi na inne cele, a mianowicie na utrzymanie kościołów katolickich i szkół. Od 1833 niejednokrotnie wznawiano tę kwestyję, lecz odrzucana zawsze w izbie wyższéj, została na pewien czas zaniechaną, aż nakoniec 23 Lipca 1869 przyjęta jako prawo.

Aprosze (z franc. *approches*), w sztuce wojennéj część robót ziemnych, wykonywanych przez oblegających, celem ukrytego podstąpienia pod twierdzę; ziemne te roboty zwane są w ogóle przekopami, z pomiędzy nich A. są te, które idą między przekopami równoległymi (paralelami), i ułatwiają między niemi komunikacyją; od strony ognia nieprzyjacielskiego, opatrzone są przedpiersiem z wyrzuconéj ziemi, faszyn, worków ziemnych, tak, aby żołnierz w przekopie był zakryty przed okiem nieprzyjaciela; kopią się pospolicie w zygzak.

Apryłow (Bazyli), badacz dziejów i zasłużony patryjota bołgarski, ur. 1789 r. w Grabowie, † w Galaczu 1847 r. W r. 1835 założył i uorganizował w Grabowie pierwszą szkołę, w któréj nauki wykładane były w narodowym języku w miejsce dotychczasowego greckiego. Oprócz tego, napisał kilka dzieł w języku bołgarskim i wydał: „*Dziennik Oświaty nowobołgarskiéj*.“

Apshoven (Teodor van), malarz hollenderski z XVII w., przedstawiający głównie w swoich obrazach życie spokojne domowe, a mianowicie posiedzenia śniadanne. Obrazy jego znajdują się w galeryi drezdeńskiéj.

Apszeroński półwysep, na zachodnim brzegu morza Kaspijskiego, długi 50 w. stanowi część powiatu Bakińskiego.

Apszeroński przylądek, stanowi południowy kraniec półwyspu Apszerońskiego. Nieurodzajny, zaludniony tylko przez trudniących się połowem psów morskich.—*Apszerońska Góra*, wys. 250 st. łatarnia morska. *Apszerońskie Międzymorze* tamże, przystań statków w czasie burzy sz. najw. $2^1/_2$ w. dł. 8 w.

Apsydy, ob. Absydy.

Apt, m. okręgowe w francuskim dep. Vaucluse, 6000 m.; za czasów rzymskich zwało się *Apta Julia*.

Apteka, jest to skład gdzie przygotowują i wydają lekarstwa. Każda A. składa się z kilku części. W *materyjalni* i *piwnicy* znajdują się surowe płody na materyjał do zrobienia lekarstw służące, w takiéj formie, jak je *farmakognozyja* (ob.) opisuje. W *pracowni* czyli laboratoryjum przygotowują z tych surowych płodów rozmaite przetwory podług zasad *farmacyi* (ob.) Wreszcie właściwa *Apteka*, sklep otwarty, mniéj albo więcéj wystawnie urządzony, zawiera w szufladkach i rozmaitych naczyniach w wyraźne napisy opatrzonych materyjały apteczne, czy to jako płody surowe, czy jako przetwory, w téj części A. wydaje się gotowe lekarstwa, za przepisem lekarza (recepta), według zasad *receptury* (ob.) przygotowane. W aptece znajdować się musi zawsze pewna liczba płodów surowych i przetworów objęta *Farmakopeą* (ob.) miejscową, stale oznaczonéj formy i własności; mogą wszakże znajdować się i niektóre inne ciała, przez Farmakopeą nie nakazane, ale uznane przez *Farmakologiję* (ob.) za lekarstwa skuteczne w jakiejkolwiek chorobie. Ponieważ odpowiednie lekarstwa są warunkiem koniecznym dla zdrowia,

a zmiana w ich składzie sprawić może szkody niecofnione, dla tego apteki ulegają częstym rewizyjom i w ogóle, znajdują się pod ścisłym nadzorem policyjno-lekarskim. Liczba ich jest ograniczona i tylko w miarę potrzeby powiększoną zostaje. Przygotowaniem i wydawaniem lekarstw w aptece zajmować się może tylko, osoba odpowiednio wykształcona, *farmaceuta* (ob.).

Aptekarskie wagi. *Funt aptekarski* ($^3/_4$ naszego funta cywilnego), dzieli się na 16 *uncyj*; uncyja na 8 *drachm*, drachma na 3 *skrupuły*, a skrupuł ma 20 *granów*. We Francyi, a obecnie już i w niektórych innych państwach, wprowadzono do aptek wagę gramową francuską; stosunek dawnych wag do francuskich, wchodzących w coraz szersze użycie, jest następujący: 1 funt apt.=358329,6 miligramom, 1 uncyja=29860,8 m., 1 drachma =3732,6 m., 1 gran=62,21 m.

Aptekarskie znaki, kładą się na receptach w miejsce nazwy wag aptekarskich, i tak: *funt* oznacza się przez ℔ *uncyja* przez ℥, *drachma* przez ʒ, *skrupuł* przez ℈, *gran* przez gr. Liczby całkowite przy tém pisze się wedle porządku rzymskiego, tylko 1 pisze się jak j, (j, jj, jjj, v, x i t. d.); ułamki wyrażają się liczbami arabskiemi, tylko zamiast $^1/_2$ stawia się grecką literę β.

Aptekarz ob. Farmaceuta.

Aptera, (z greck.), bezskrzydła (ob.).

Apteryx (Nielot), rodzaj ptaków z rzędu biegających (cursores), którego jedyny znany gatunek, **A.** *australis*, sprowadzony został do Anglii przez kapitana Barcelay, żyje on w Australii, ale zdaje się bliskim wyginięcia; długość jego wynosi $2^1/_2$ stopy; tylna część ciała znacznie większa od przedniéj; dziób b. długi, u nasady otoczony piórami szczecinowatemi, skrzydła prawie żadne, ogon żaden. Jestto ptak nocny, żyjący owadami i robakami, krajowcy zowią go *kiwi*, a ze skóry jego wyrabiają się płaszcze, dla naczelników plemion.

Aptychus, szczątki kopalne, dotąd nieoznaczone, postaci dwóch blaszek trójkątnych, nieco wklęsłych ze sobą spojonych, uważane są za zewnętrzną muszlę mięczaków, za skorupę kaczenicy (anatifa), albo téż za części amonitów; znajdują się w pokładach jurajskich i kredowych.

Apulejus (Aulus Lucius), ur. w Madaura w Afryce, retor i filozof rzymski z II w. po Chr., sławny obroną swoją przeciwko zarzutowi o czarodziejstwo; obrona ta doszła naszych czasów, p. t. „*Apologia de magia*." Znakomitszém atoli jego dziełem jest: „*Złoty osieł*", romans w 11 księgach pełen poezyi, dowcipu, humoru i satyry. Szczególniéj godnym uwagi jest ustęp o Amorze i Psyche. Dochowały się także i niektóre z jego pism filozoficznych i retorycznych. Najlepsze wydanie wszystkich dzieł **A.**, sporządził w nowszych czasach Hildebrand (2 t. Lipsk 1842).

Apulejus (Lucius Caecilius Minutianus), autor pisemka „*De orthographia*", którego daty określić nie można.

Apulija, zwała się w starożytności cała południ.-wschodnia część Włoch od rzeki Frento do Japygijskiego czyli Salentyńskiego przylądku. Grecy nazywali ten kraj zwykle Japygią. Pierwotnymi mieszkańcami jego byli Japygowie, naród zupełnie różny pochodzeniem i mową od wszystkich Italów. W r. 317, prz. Chr. Apulija podlegała Rzymianom, lecz potém związała się z Samnitami przeciwko Rzymowi i po drugiéj wojnie punickiéj, toczonéj po większéj części na jéj terytoryjum, musiała znowu pójść pod władzę Rzymian. W najdawniejszych czasach Apulija zostawała pod rządem monarchicznym, lecz jeszcze przed podbojem rzymskim miasta: Lucerija, Arpi, Canusium, tudzież nadbrzeżne Sipontum i Salapia wzniosły się bardzo, jako miasta wolne, które przecież pod panowaniem Rzymu znowu podupadły. W r. 1043 Normandowie pod wodzą Guiscarda osiedlili się w Apulii, podnieśli ją do rzędu księstwa i za rządów Ryszarda II, połączywszy ją z Kampaniją, Kalabryją i Sycyliją, utworzyli jednę monarchiją. Dzisiajsza *Apulija* (Puglia) (425 m. kw: i 1,339,500 m.) bez żadnego politycznego znaczenia, obejmuje prowincyje *Foggia* (daw. Capitanata), *Bari* (daw. Terra di Bari) i *Lecce* (daw. Terra d'Otranto). Cała ta kraina zaledwie jest cieniem tego, czém była za czasów kolonij greckich, panowania Rzymian lub nawet Normandów. Wiele miast wyludnionych, znikł przemysł, upadł handel, zaniedbane rolnictwo. Ludność ciemna, przesądna, ale bardzo gościnna.

Apure, lewy dopływ r. Orinoko w amerykańskiéj rzeczypospolitéj Venezueli, wypływa z gór Sierra Merida w Kordylierach, na 160 milowéj długości przyjmuje w swoje łono mnóstwo innych rzek spławnych, z których najważniejsze lewe dopływy: *Guanaporo* i *Riode la Portuguеza*. Nazwana od téj rzeki prowincyja **Apure** w Venezueli, obejmuje 1046 mil kw. i 32500 m. ze stolicą *San Fernando de* **A.** na prawym brz. **A.**; 3000 m., dawna stolica *Achaguas*.

Apurimac, rzeka w Ameryce Południowéj, wypływa w miejscu połączenia się Andów peruwiańskich z Andami chilijskiemi i przyjąwszy do siebie Pari, tworzy rzekę Ucayale.

Apyrexyja (z greck.), stan bezgorączkowy w zimnicy, (ob.)

Aq, od *Aqua* woda, znak często używany w chemii i mineralogii na oznaczenie wody.

Aqua (po łac. *woda*). Zbiorowa nazwa wielu środków używanych w medycynie, bardzo rozcieńczonych, różnych składem i własnościami, i tak: **Aqua fontana**, woda studzienna, lub źródłowa. — **Aqua communis**, przefiltrowana woda deszczowa.— **Aqua destillata**, woda destylowana, studzienna, źródlana lub rzeczna, zamieniona w parę przez ogrzewanie i potém skroplona.—**Aqua chamomillae**, woda przeparowana z rumiankiem, **Aqua rosarum**, **Aqua amygdalarum amararum**, stanowi lekarstwo daleko silniejsze od poprzednich i t. d.—**Aqua haemostatica Pagliari**, mieszanina wody, ałunu i myrrhy, działa przeciwko krwotokom.—**Aqua antimiasmatica Köchlini**, roztwór węglanu miedzi w kwasie solnym pomieszany z amoniakiem i wodą. — **Aqua seu liquor Bellostii**, roztwór tlenku rtęci

w gorącym kwasie saletrzanym a potém w wodzie, środek mocno gryzący, używany do niszczenia małych wyrośli lub miejsc jadem zakażonych, np. po ukąszeniu żmii lub psa wściekłego.—**Aqua calcis**, woda wapienna.—**Aqua chlorata, oxymuriatica**, woda nasycona chlorem, używana tam gdzie grozi skłonność do gangreny.—**Aqua hydro-sulphurata**, lub **hydro-thionica** (woda nasycona gazem wodoro-siarkowym), służąca jako antydot w wypadkach zatrucia ołowiem gdyż, siarek ołowiu jest nierozpuszczalny. **Aqua phagedaenica**, lub roztwór sublimatu w wodzie wapiennéj, służąca do oczyszczenia wrzodów i do poprawy ich brodawkowania.—**Aqua regia**, mięszanina kwasu saletrzanego i solnego—i wiele innych.—**Aqua Tofana** (*Acqueta di Napoli*, albo *di Peruggia*, Acqua della Toffa), słynny napój trujący, działający już w kilku kroplach, zwolna wprawdzie, ale zawsze zabójczo i to wśród objawów, z których nie można było podejrzywać otrucia. Miał być wynaleziony przez sycylijankę Tofanę, czyli Toffę, która dla lepszego utajenia, sprzedawała go pod nazwą ś. Mikołaja z Bari we flaszeczkach z wizerunkiem tego świętego. W r. 1709, władza powzięła o niéj wiadomość, ale trucicielka znalazła schronienie w klasztorze jezuitów, następnie jednak wpadła w ręce sprawiedliwości i w r. 1720 została ściętą, czy téż w więzieniu umarła. Sama ona otruła przeszło 600 osób. O składzie téj trucizny dziwne krążyły pogłoski, według Garelli'ego, lekarza Karola IV, miał to być głównie przetwór arszenikowy.—**Aqua vitae**, woda życia, w ogóle wódka, gorzałka.—**Aqua Goulardi**, woda Gulardowa (ob.)

Aquaviva, właściwie **Acquaviva**, starożytna rodzina neapolitańska.—**Aquaviva** (Andrea Matteo) książę Atri i Teramo hrabia Conversano, stanął podczas najścia Neapolu przez Karola VIII 1495, po stronie Francuzów i z tego powodu utracił Conversano. Późniéj odznaczył się w wojnie przeciwko Hiszpanom, † 1528.—**Aquaviva** (Klaudyjusz), wnuk wyżéj wspomnianego Andrea Matteo, ur. 1543 był jezuitą i w 38 roku życia czwartym generałem swego zakonu, który na nowo wzmocnił i uorganizował. Był także autorem rozlicznych dzieł treści religijnéj, między któremi najwięcéj w swoim czasie były cenione: „*Ratio Studiorum* S. I." chociaż przez inkwizycyję wzbronione, często jednak przedrukowywane (po raz pierwszy w Rzymie 1586); „*Directorium exercitiorum spiritualium*" i „*Industriae ad curandae animae morbos.*" Pod jego zarządem liczba członków wzrosła do 10000; † 1615.

Aquensis (Jan), ob. Wodniański (Jan Bosak).

Aqui (Bagni d'). Mała prowincyja w okolicy Pizy, otoczona górami, w środku któréj znajdują się źródła wody mineralnéj lekko-kwaśnéj, zawierającéj siarkowodór, chlorek sodu, siarczan i węglan wapna, węglan żelaza.

Aquifoliaceae (bot.) nazwa rodziny roślin, częściéj nazywanéj Ilicineae (ob.)

Aquila stolica włoskiéj prowincyi (w daw. król. Neapolit.) zwanéj **Aquila** v. *Abruzzo ulteriore II*, (119 m. kw. i 889,500 m.) nad rz. Alterno. Dobrze zabudowane i bardzo handlowe; silna cytadela papiernie, garbarnie, fabryki kapeluszów i pończoch; w okolicy uprawa szafranu;—12,600 m.

Aquila (Ponticus), z Synopy w Poncie (Małéj Azyi), żył na początku II w., przetłumaczył (ok. 138) na język grecki Stary Testament, z tłumaczenia tego jednak najdawniejszego tylko szczątki pozostały (u Orygienesa). Poznawszy się z rabbim Akibą, przyjął judaizm. Cesarz Adryjan polecił mu, jako znanemu już budowniczemu, odbudować zburzoną świątynię w Jerozolimie czy téż jak inni chcą, całe miasto. — Późniéj znów został chrześcijaninem, lecz z powodu oddawania się astrologii prześladowany a następnie exkomunikowany, powrócił do judaizmu.

Aquila Romanus, retor rzymski z końca III w., którego pismo: „*De figuris sententiarum et elocutionis*" w Lipsku 1831 zostało wydane.

Aquila (Gaspar), właściwie *Adler* przyjaciel Lutra, ur. 1488 w Augsburgu, w 1514 polowy kaznodzieja przy Fran. Sickingen, a następnie nauczyciel jego dzieci, 1524—27 kaznodzieja i nauczyciel w Wittenbergu, wreszcie superintendent w Saalfeld, gdzie † 1560. Był jednym z najgorliwszych współpracowników Lutra w dziele reformacyi i pomagał mu w tłumaczeniu biblii. Za swoje pisma przeciwko *Interim*, ściągnął na siebie tak wielki gniew cesarza, że od niechybnéj śmierci ocaliła go tylko Katarzyna hr. von Schwarzburg, Polemiczne jego pisma jak również „*Christliche Erklärung des kleinen Katechismus*" (Augs. 1538) i „*Fragstücke der ganzen christlichen Lehre*" (1547) wielce w swoim czasie były wpływowe.

Aquila (Pietro), malarz i rytownik włoski, ur. w Palermie przy końcu XVI w., rzeźbił łącznie z Fantettim loże watykańskie podług Rafaela.

Aquila alba (orzeł biały), jedna z dawnych nazw kalomelu, czyli chlorku rtęci.

Aquilaria (Orlan), rodzaj roślin z rodziny wawrzynkowatych (Thymeleaceae), obejmujący drzewa w Indyjach wsch. i Chinach, z których **A.** *malaccensis*, drzewo na Malakce, na 60 stóp wysokie, z liśćmi owalnymi i kwiatami żółtymi zebranymi w baldachy, dostarcza drzewa orlego (ob.), czyli drzewa aloesowego fałszywego. Z innego gatunku **A.** *agallocha*, niedostatecznie znanego, pochodzi drzewo agallochowe, także rodzaj drzewa aloesowego.

Aquilegia (bot.), ob. Orlik.

Aquiliam, herb, ob. Mortęski.

Aquilius Gallus (Cajus), prawnik rzymski; żył około 55 prz. Chr., był przyjacielem Cycerona i jednocześnie z nim pretorem.

Aquilius Nepos (Manius), konsul rzymski, kolega Maryjusza, pokonał zbuntowanych niewolników sycylijskich. Przekonany o przedajność miał już być skazanym, kiedy jego obrońca Antonijusz, odkrywszy piersi obwinionego pokazał wzruszonym sędziom liczne jego rany. Jako prokonsul w Azyi Mniejszéj popadł w ręce Mitrydatesa, który okrywszy go tysiącznemi obelgami, skazał

na okropną śmierć, kazawszy mu nalewać w gardło roztopione złoto.

Aquilius Sabinus, prawnik rzymski, żyjący w III w. naszéj ery. Mądrość jego i rozległa nauka, zjednały mu u współczesnych przezwisko Katona. Był dwukrotnie konsulem w latach 214 i 216.

Aquin (Filip d'), uczony rabin, ur. w Carpentras około 1578, † w Paryżu 1650, przyjął wiarę chrześcijańską i mianowany był przez Ludwika XIII, profesorem języka hebrajskiego w kolegijum francuskiém. Ważniejsze jego dzieła są: „*Dictionnaire hébreu-chaldéen-thalmud-rabinique*“ (Paryż 1629) i „*Racines de la langue sainte*“.

Aquino (w starożytności *Aquinum*, miasto Wolsków), obecnie miasteczko w neapolitańskiéj prowincyi Terra di-Lavoro, 1300 m., miejsce urodzenia Juwenalisa i ś. Tomasza.

Ar, As, w chemii symbol Arsenu.

Ara, rodzaj papug, ob. Papugi.

Arabah, (Wadi el=), dolina skalista, ciągnąca się od południa ku północy, od zatoki Akaba, aż do południowego krańca morza Martwego, otaczająca zwaliska miasta Petra i uważana za dawne łożysko rzeki Jordanu.

Arabat, wieś i zwaliska w w. z. zburzonéj twierdzy, na wschodnim brzegu Krymu, o mil 3 od Teodozyi, przy wnijściu na przesmyk zwany *Arabacką Kosą* albo *Strzałką*.

Arabeski, ozdoby używane w rzeźbie, malarstwie i architekturze, składające się z postaci roślinnych i zwierzęcych, tak ze sobą połączonych, że zawsze mniéj lub więcéj skomplikowana linija krzywa daje się ująć, jako podstawa rysunku. Nazwa ta, każąca się domyślać, że A. przeszły do nas od Arabów, nie zupełnie jest właściwą, Arabowie bowiem, lubują się głównie w linijach prostych, nadto koran zabrania im przedstawiać postaci ludzkie i zwierzęce, zresztą nazwa ta dopiero od końca XVII w., wyrugowała używany dawniéj wyraz *groteska*. A. w ogóle przez to czyni przyjemne wrażenie, że dopuszcza u patrzącego wielką swobodę myśli w tłumaczeniu i ułatwia miłą wybujałość wyobraźni. Istotny początek A. nowożytnéj datować można od prac Rafaela w sławnych lożach watykańskich, jednak i Rafael miał wzór w zabytkach starożytnych, gdzie ozdoby te bardzo były używane. Znakomite są A. w kościele ś. Piotra w Wilnie, na Antokolu.

Arabici, istnieli (240—250) w Arabii, utrzymywali, że dusza razem z ciałem umiera, a dopiero przy zmartwychwstaniu razem z niém wskrzeszoną będzie. Orygenes zdołał odwieść ich od tego zdania.

Arabija, przez krajowców *Dżezyrat-el-Arab*, (półwysep Arabów) przez Turków i Persów *Arabistan* zwana, jest wielki półwysep na południowo zachodnich brzegach Azyi. *Granice*. Morze Czerwone, ocean Indyjski, odnoga Perska, pustynia Syryjsko-arabska, przez którą się łączy z kontynentem Azyi i kanał Sueski, oddzielający ją od Afryki. Pod względem położenia, ludności i płodów Arabija stanowi niejako przejście pomiędzy Azyją i Afryką. Na przestrzeni około 48,000 mil kw. (między 12° 30′ i 30° szer. półn., a 52° i 70° dług. wschod.) ludność wynosi tylko do 5 milijonów, podług innych 9—12 milijonów). Podział tego półwyspu, jaki i przez nowszych geografów bywa jeszcze używany: na Arabiję *Skalistą* (Arabia petraea), *Pustą* (A. deserta) i *Szczęśliwą* (A. felix), pochodzi jeszcze od Ptolemeusza, lecz krajowcom wcale nie jest znanym. *Układ pionowy*. W ogóle cały półwysep jest płaskowzgórzem; rozróżniają w nim zwykle: *kraj nadbrzeżny*, *kraj tarasowy* (Hedżas) i *wyżynę wewnętrzną* (Nedżed); średnia wysokość jego może wynosić około 5,000 stóp; najwyższe góry posiada Arabija południowa włańcuchu *Dżebel-el-Jemen*, którego najpołudniowsza odrośl *El-Dżebel* poszarpana i obfita w mnóstwo wierzchołków, sięgających do 9000 st. wysokości; w Arabii północnéj najwyższe szczyty *Sinai* do 7097 i ś. Katarzyny do 8168 st. Pod względem *geognostycznym* góry A. częścią wapienne, częścią porfirowe, dostarczają saletry, smoły ziemnéj i oleju skalnego, co już wskazuje ich wulkaniczne pochodzenie; w pobliżu Eufratu występuje bazalt w słupach. Żelazo, miedź, i ołów dobywają się w małych ilościach, metali szlachetnych zdaje się A. wcale nie posiadać; z drogich kamieni można tu wymienić agat, onix, karnijol. *Hydrografija*. W wody bieżące Arabija jest bardzo ubogą; rzek spławnych zupełnie jéj niedostaje *Meidan i Szabb*, do oceanu Indyjskiego, *Aftan* do odnogi Perskiéj wpadające, są prawie jedynemi rzekami nadbrzeżnemi; wielki hydrograficzny system środkowéj Arabii stanowi obszar niedawno odkrytéj rz. *Wadi er-Rumen*, która bierze początek niedaleko morza Czerwonego (po 27° lub 28° szer. półn), przerzyna Nedżed i zwracając się ku półn.-wschod. pod Suk es-Siuch kończy się obok Eufratu, lub też weń wpada (Porów. Dr. I. G. Wetzstein „*Nordarabien und die Syrische Wüste etc.*“ w „*Zeitschrift für allgemeine Erdkunde*“ z 1865 r.). *Klimat* w ogóle jest gorący i suchy, niebo prawie nigdy żadną niezacienione chmurą. W północnych stronach Arabii wieje duszący Samum. Po dniach skwarnych noce często tak zimne, że rosa zamienia się w szron. Klimat A. jednak jest zdrowy, choć małą liczbę chorób przypisać téż można umiarkowanemu życiu Arabów. *Roślinność* A. w ogóle nędzna, lasów wielkich nie ma; trawiaste stepy, sprzyjające hodowli koni, rozciągają się w okolicach nadbrzeżnych i zastępują miejsce bujnych łąk. Najurodzajniejszemi są południowe wzgórkowate części kraju; palmy, tytuń, indygo, najlepszy gatunek kawy, durra główna tu przedstawicielka zbóż, mirra, aloes i t. d. Z królestwa *zwierząt* wielbłąd i koń zajmują pierwsze stanowisko. Rasa koni arabskich zaleca się rączością, wytrwałością i pojętnością, ojczyzną jego istotną jest Nedszed. Daléj chodowane są: kozy, bydło, osły i muły. Puszcze oprócz gazelli, zamieszkują lwy, hyjeny, pantery i często strusie; małpy w Jemenie. Klęską kraju są szarańcze; osobliwy owad, zwany robakiem nerwowym, żyje na człowieku pod skórą i sprawia do-

tkliwą chorobę. *Handel* obejmuje wszystkie produkta krajowe i dosyć jest ożywiony; wywóz roczny kawy wynosi około 100,000 cetn. i natomiast *przemysł* nie ma wielkiego znaczenia; zaledwie miejscowym potrzebom podołać może. Na brzegach zatoki perskiéj od dawna rozwinięty jest połów pereł. *Mieszkańcy* Arabii, częścią plemiona koczujące (*Beduini*), częścią osiadłe, trudniące się handlem lub uprawą roli (*Hadesi* i *Fellahowie*), są dobrego wzrostu, cery brunatnéj, zwinni, waleczni, gościnni i wierni, charakter ich byłby szlachetny, gdyby go nie kaziła żądza krwawéj zemsty i rabunku. Pomiędzy właściwymi Arabami żyją także *Europejczycy*, *Turcy*, trudniący się głównie handlem, *Żydzi* i *Banijanowie* (kupcy indyjscy). Naród dzieli się na niezliczone plemiona, których rząd jest w ogóle patryjarchalny. Naczelnicy plemion zowią się *emirami*, *szeikami* tudzież *imanami*. Wyliczenie wszystkich główniejszych krain jest z powodu niespójności onych niepodobném. Najznajomsze jednak między niemi grupy stanowią: 1) *Bahr-el-Tor* czyli pustynia Synai pomiędzy Suezem i Akabah; 2) na zachodzie, nad m. Czerwoném *Hedżas*, który właściwie zostaje pod zwierzchnictwem Turcyi i posiada święte miasta Mekkę i Medynę, tudzież miasta portowe Jembo i Dżydda; 3) na południo-zachodzie, *Jemen*, najważniejsza kraina, pod zarządem imana, rezydującego w Sana z miastami handlowemi Mokka i Aden, z których ostatnie owładnęli 1838 Anglicy; 4) *Hadramaut* z miastem Makalla; 5) *Mahrah* z miastem Harnim, nad brzegami odnogi Arabskiéj; 6) na południo-wschodzie *Oman*, z miastami Rostak i Maskat, którego iman przywłaszczył sobie władzę nad sąsiednimi brzegami Persyi, nad Zanzibarem i Afryką wschodnią; 7) *El-Ahsa* nad odnogą Perską, z miastami Katif i Kuet (Kuren); 8) *Nedżed* wewnętrzne, prawie nieznane płaskowzgórze. Porów. Ritter „*Erdkunde*“ (t. 12 i 13 1846—47). Oprócz dawniejszych dzieł podróżopisarkich: Niebuhr'a Burckkharot'a, Wellsted'a, Tamisier'a, hr. Laborde'a i innych, bardzo są ważne prace nowszych podróżników, rzucających nowe na A. światło. Najznakomitsi z nich: Lattin du Lawal „*Voyage dans la péninsule arabique*“ (Paryż 1860); du Courat „*Les mystères du désert*“ (2 t. Paryż 1860); W. G. Palgrave „*A narrative of a year's journey through Central and Eastern Arabia* 1862—63,“ (2 t. Lond. 1865 w niem. tłum. Lipsk 1867), niezmiernie ważne; Guarmani „*Itinéraire de Jérusalem*“ i „*Neged septentrional*“ w „*Bulletin de la Société de géographie de Paris*“ za rok 1865 i Petly „*A visit to the Wahabee capital, Central Arabia*“ w „*Journal of the Royal Geographical Society*“ (tom. 35, 1865), podają wyborne uzupełnienia Palgrave'a; Schnepp „*Le pélerinage de la Mecque*“ (Paryż 1865,) d'Avril „*L'Arabie contemporaine* etc“ (Paryż 1868) Wüstenfeld „*Wohnsitze und Wanderungen der arab. Stämme*“ (1869) Wrede „*Reisen in Hadramaut*“ (1870). *Historyja* Arabii przed Mahometem jest bardzo ciemna. Według podań krajowych, pierwotni mieszkańcy (*Bajadyci*, to jest plemiona wygasłe) pochodzą częścią od *Kahtana*, potomka Sema, częścią od *Izmaela* syna Abrahama. Książęta (Tobba) pojedynczych krain należeli do plemienia Kahtana, z którego dynastyja *Himjarités* przez 2000 lat nad Jemenem panowała. Żaden ze zdobywców Wschodu nie zdołał ujarzmić Arabów. Z zamięszania jakie powstało po śmierci Alexandra W., który zamierzał i do Arabii się przedrzeć, skorzystali książęta Arabii północnéj, podbili oni część *Iraku* (*Irak-Arabi*) i założyli państwo *Hira*, kiedy jednocześnie inne plemię (z Jemenu) utworzyło w Syryi nad rzeką Ghassan państwo *Ghassanidów*. Z Rzymian tylko Trajan zdołał 107 po Chr. wedrzeć się głębiéj do Arabii i zapewnił Rzymianom niejakie zwierzchnictwo nad półn. władcami tego kraju. Chrześcijanizm znalazł tu już wcześnie wielu zwolenników, byli nawet biskupi, zostający pod zwierzchnictwem metropolity w Bostra. Żydzi również, od czasu zburzenia Jerozolimy, przybywali licznie do Arabii i głównie osiedlali się w Jemenie, gdzie ostatni żydowski król Himjartów utracił tron i życie z powodu prześladowania chrześcijan, które ściągnęło nań wojnę z chrześcijańskim królem Etyjopii (502). Obok *chrześcijaństwa* i *judaizmu* istniała tu jeszcze i dawna religija Arabów, sabeizm czyli cześć gwiazd. Od czasów Mahometa, którego nauka szybko w Arabii się krzewiła, poczyna się nowy rozwój historyi tego narodu. Arabowie, po raz pierwszy dopiero, uczuwszy się pewną całością, występują zwycięsko z naturalnych swoich granic, by w trzech częściach świata nowe zakładać państwa (ob. *Maurowie* i *Kalifowie*). Kiedy po za Arabiją, z upadkiem kalifatu Bagdadzkiego 1258 ustaje panowanie Arabów w Azyi, a skutkiem zwycięstw Ferdynanda Katolickiego (1492), kończy się także panowanie Maurów w Europie, wnętrze kraju przedstawia już tylko walki pojedynczych plemion. Z ważnych wypadków w czasach późniejszych, tylko zdobycie Jemenu przez Turków w XVI i wygnanie ich w XVII w., panowanie Portugalczyków nad Muskatem 1508 — 1659, a przedewszystkiém wystąpienie *Wahabitów* (1770), stanowią ważniejsze fakta w dziejach półwyspu Arabskiego. Postępy Wahabitów (ob.) wstrzymane zostały 1818 przez Ibrahima paszę. Lubo Mehmed-Ali dobijał się usilnie o panowanie w Arabii, jednakże skutkiem zaszłych wypadków 1840, przymuszony był zaniechać swoich zamiarów, a przez to Hedżas, chociaż tylko nominalnie, przeszedł znowu pod zwierzchnictwo tureckie. Od kilkunastu lat, Anglicy z owładnięciem Adenu rozszerzają coraz bardziéj swą władzę w Jemenie. Zamach, spełniony 15 Czerwca 1858 przez mahometan w Dżydda na chrześcijanach, wywołał zbombardowanie miasta przez Anglików (25 Lipca) i skazanie na śmierć 11 morderców. Historyję A. przed Mahometem prócz Marigny'ego Pocoke'a, Sacye'go, Rühle'go, von Lilienstern, opracowali doskonale: Coussin de Perceval „*Essai sur l'histoire des Arabes avant l'islamisme*“ (3 t. Paryż 1847) i Krehl „*Ueber die Religion der vorislamitischen Araber*“, (Lipsk 1863); do historyi ma-

hometanizmu odnoszą się prace Cardonne'a, Doży'ego, Hammer-Purgstall'a, Flügel'a „*Geschichte der Araber*“ (1865), Müllera „*Beiträge zur Geschichte der westlichen Araber*“ (1868), i Weila „*Geschichte der islamitischen Völker*“ (1868).

Arabis (Gęsiówka), rodzaj roślin z rodziny krzyżowych, cechujący się strączkiem bardzo wąskim; rośliny zielne, z których kilka rośnie u nas dziko, głównie na miejscach suchych, piaszczystych, jak **A.** *hirsuta*, **A.** *thaliana*, **A.** *arenosa*.

Arabo-tedesco (po włosku), oznacza mięszany styl maurytański, rzymski i gotycki.

Arabscy Chrześcijanie. W samych zaraz swych początkach znacznie się był upowszechnił chrześcijanizm w Arabii, sam bowiem ś. Paweł tam apostołował (Galat. I, 17). Wkrótce jednak i tutaj zaczęła się kazić nauka ewangelii Chrystowéj; życie zaś społeczne i moralność kalać i słabnąć. — Między innemi około r. 240 żył w Bosry biskup Beryllus, który o Chrystusie P. i Trójcy ś. miał własne zdanie (antytrynitarskie) i takie rozkrzewiał w swych kazaniach i naukach. Często się także zdarzało, że tak zwani herytycy i herezyjarchowie skądinąd wygnani, chronili się do Arabii i tu swobodnie głosili swoje pojęcia. Z tego powodu niektórzy pisarze nazywali Arabiję gniazdem herezyi. W kraju tym na północy i zachodzie rozszerzył się głównie *Nestoryjanizm*; na południu zaś jeszcze silniéj *Monofizytyzm*. W takim stanie tutejsi chrześcijanie wśród sporów dogmatycznych zapomniawszy, zupełnie o zasadniczéj prawdzie ewangelii Chrystusowéj, zamiast w braterskiéj miłości znosić się wzajemnie i pracować nad utwierdzeniem królestwa Bożego, zaczęli w miarę tego, jak się którzy czuli silniejsi, prześladować słabszych. Stan taki trwał aż do uorganizowania się mahometanizmu, który w krótkim czasie sprawił tyle, że chrześcijanizm w Arabii znikł prawie do szczętu.

Arabska guma, ob. Guma.

Arabska literatura. O cywilizacyi i literaturze dawnéj Arabii szczupłe, nader posiadamy wiadomości. Pewném jest tylko, że już przed Mahometem miała Arabija swoich wieszczów, którzy walki rozmaitych plemion, ich bohaterów i miłość ich opiewali. Podczas wielkiego jarmarku w Mekce, a w V w. po Chr. w Okadle, odbywały się już poetyczne zapasy mistrzów. Z pieśni które nagrodą, tak zwanym *Moallakat*, zostały uwieńczone, siedm tylko ocalało. Krótko przed Mahometem i za jego czasów poeci: Nabegha, Asza, Szanfara, Kaab-ben-Zohair, Amrulkais używali wielkiéj między swymi rodakami wziętości. Pieśni tych jako i innych wieszczów, zebrane są w trzech bogatych pod tym względem antologijach: „*Hamasa*“ sporządzonéj przez poetę Abu-Temama około 800 r. (text wraz z łacińs. tłum. wydał Freytag pod t. „*Hamasae Carmina*“ 2 t. Bonn 1828—51); w „*Dywanie*“ plemienia Hudhailitów (ed. Kosegartena, 1 t. Greifsw. 1854) i w „*Kitâb-el-aghâni*“ (ed. arabska z tłum. łacińs. Kosegartena, Greifsw. 1840); Porów. Weil „*Die poetische Literatur der Araber vor Mohammed*“ (Stuttg. 1837). Dopiero z Mahometem rozpoczęła się najświetniejsza epoka Arabów i ich literatury. Jego zasady wiary i moralności zostały zebrane w *Koranie*,(ob.),który mowie piśmiennéj,dążnościom literackim i narodowemu charakterowi Arabów nowy nadał kierunek. Zetknąwszy się zdobyczami swemi z innymi oświeceńszymi narodami, zaczęły się od czasów zwłaszcza Abbasydów podnosić nauki i kunszta, które na świetnym dworze Almanzora (754—775), a mianowicie téż wsławionego Harun-al-Raszyda (786—808), silną znajdowały opiekę i podporę. Kiedy Al-Mamum i jego następca Motazen zakładali na wschodzie szkoły i biblijoteki, Omaijadowie postępowali tąż samą drogą i w takimże duchu w Hiszpanii. Tutaj była Korduba, tam Bagdad ogniskiem literackiéj i naukowéj działalności. Znakomite zasługi położyli Arabowie w dziedzinie historyi, geografii, filozofii, medycyny, fizyki, matematyki, a mianowicie artymetyki, geometryi i astronomii; mnóstwo arabskich wyrazów w kunsztach, wiele nazwisk gwiazd, a nawet cyfry nasze przekonywają o wielkim ich wpływie na umysłowe wykształcenie Europy. Pod względem geografii średnie wieki najwięcéj zawdzięczają Arabom i literatura téj gałęzi jest niezmiernie bogata. Znaczniejsi geografowie są: El-Istakhri, Ibn-Haukal, około 815, Edrisi około 1150, Omar-Ibn-al Wardi, Yakuti († 1249, najważniejszy pisarz na tém polu), Abulfeda, Kazwini, i t. d. Szacownych opisów podróży dostarczyli: Ibn-Batula w XIII w., Ibn-Diobair w XII, Ibn-Foslan, Albiruni w XI w. i wielu innych. Historyja była od X stulecia, ulubionym przedmiotem badania Arabów. Historyje powszechne pisali między innymi: Masudi, Tabari, Eutychius; daléj chrześcijanie: Abulfaradi, Elmakin, Abulfeda, Nuvairi, Soyuti, Ibn-Ithiktekah i t. d.; historyję Arabów w Hiszpanii Ahmed-al-Mokri, Abu-Mohamed-Assaleth, Ibn-Abdari; o dynastyjach arabskich w Maurytanii Ibn-Abi-Zer i Ben-Abil-Raini; o Mekce Kotb-ed-din; o Medynie Sambudi; o Alepie Kemaled-din; Ibn-Khallikan, Ibn-Osaiba, Dsahebi, Navavi i inni układali szacowne słowniki bijograficzne. Specyjalne dzieje Egiptu pisali Ab-dullatif, Makrizi, Ibn-Omar i inni; bijografije Saladdina Bohaeddin i Emadeddin; Timura Ibn-Arabszali; Machmuda z Ghasny Otbi. W prawdziwym duchu filozoficznym napisane jest Ibn-Khalduna przygotowanie do badania historyi i polityki; tenże sam napisał także historyję Berberów. Znakomitéj wagi jest „*Lexicon bibliographicum*“ Hadzi-Khalfa (wydany przez Flügla 7 tomów, Londyn 1835—57,.

Teologija i ściśle związane z nią prawoznawstwo, oboje opierające się głównie na koranie, składają najważniejszą część wychowania publicznego. Badania nad treścią koranu poczynają się pod kalifami Omaijadami, którzy z rozszerzeniem się filozofii Arystotelesa, spowodowali powstanie rozmaitych sekt; z tych cztery (*Hanezyci*, *Szafici*, *Kambalici* i *Malechici*) jako prawowierne, a 72 jako kacerskie są uważane. Twierdzenia i zasady tych sekt wyjaśnił dobrze Szahrestani. Śród zbiorów tradycyjnych (*Sunny*) najszacowniejszym jest

zbiór *Bochari*. Najsławniejsi exegeci koranu są Samakhszari i Baidhavi; słynną dogmatykę napisał Omar-al-Nasafi w XII w.; najlepszą księgę prawną Szeik-Ibrahim z Alepu w XVI w. Kościelne przepisy moslemu ułożył w jeden porządny systemat Al-Szafi. Prawa mahometańskie objaśniają jeszcze *Hedaya* ze swymi komentarzami oraz *Fetwas*, czyli zdania sławnych prawników. *Filozofija*. Chociaż Arabowie zajmowali się bardzo gorliwie filozofiją, nie zdołali się jednak nigdy wznieść do samodzielnych badań. Cała ich działalność zasadzała się na studyjach nad filozofiją grecką, na pisaniu objaśnień do dzieł Arystotelesa i ich tłumaczeniu. Ponieważ posiłkowali się pracami późniejszych greckich komentatorów, mianowicie nowo-platończyków, stąd wielu z nich należy zaliczyć raczéj do ostatnich, niż do zwolenników Arystotelesa; do ożywionego zajęcia się filozofiją przyczyniła się ta okoliczność, że począwszy od IX w., a mianowicie od panowania al Mamuna, zaczęto tłumaczyć dzieła greckie na arabski. Jak na zachodzie pod wpływem nauki chrześcijaństwa wyrodziła się scholastyka, tak samo stało się, w Arabii pod wpływem Islamu. Założycielem jéj był Hassan z Bassry († 732). W Ar. filozofii rozróżniamy dwa kierunki. Jedni trzymali się Arystotelesa. Celem ich była prawda za pomocą dyjalektyki. Drudzy trzymali się Platona i dążyli głównie do oczyszczenia i udoskonalenia swéj duszy. Stąd też charakter ostatnich ascetyczny, podczas gdy pierwsi należeli do stronnictwa prawowiernego. Sławniejsi arabscy filozofowie byli Alundus, Alfarabi, Abgazel, Avicenna, Averroes. O filozofii arabskiéj pisali: Jourdain „*Récherches sur l'âge et les traductions lat. d'Arist.*" (Paryż 1819). Schmölders: „*Essai sur des écoles philosophiques chez les Arabes*" (Paryż 1842). Flügel: „*De auctorum graecorum versionibus et commentariis syriacis*" (Lipsk 1842). Henr. Steiner: „*Die Mutazihten od. Freidenker im Islam als Vorläufer der islamischen dogmatiker*", (Lipsk 1865). Palmer: „*Oriental mysticism, a treatise on the suffistic and unitarian theosophy of the Persians, compiled from the native sources*". (Londyn 1867). Jak w filozofii, tak i w naukach *matematycznych* i *przyrodzonych* Arabowie byli uczniami Greków; w arytmetyce wprowadzili użycie cyfr arabskich, które, być może, przejęli od Indyjan; algebra przeszła od nich do Europy, najdawniejszy w tym przedmiocie pisarz ar. jest Abu Dżafar Mohamed ebn Muza († 820); Omar ben Ibrahim pisał o równaniach sześciennych. Arabowie wprowadzili użycie wstawy (Al-Batani 912), i utorowali drogę późniejszemu rozwojowi trygonometryi. Z innych mat. godni uwagi: Mohamed el Bagdadi, Achmet es Sindszary i w. i. Zajmowali się optyką (Alhazen), ale mięszali do niéj wiele błędów fizycznych. Najwięcéj jednak oddawali się *astronomii*. Pod Abbassydami tłumaczono wiele dzieł astr. greckich, których oryginały dla nas zaginęły, przedewszystkiem dzieła Ptolemeusza, które nazwali Almagest (ob.). Najsławniejsi astr. arabscy Al-Batani (Albategnius) i Ebn Junis żyli w 10 wieku; oprócz nich słynniejsi są: Nasiredin, Ali ebn Iza, Jahija ebn Abi Manzor, Achmet ebn Abdallah. U największej jednak liczby pisarzy szpeciło astronomiją mięszanie do niéj astrologii. *Medycyna* grecka została do A. przeniesioną przez lekarzy i filozofów szkoły ateńskiéj, wypędzonych przez Justynijana. W 772 r. w Bagdadzie powstała akademija, z wielu szpitalami i aptekami. Małe postępy dokonali w anatomii, ale niesłusznie odmawiają im wszelkiego wpływu na rozwój medycyny; najdawniejszy pisarz lekarski arabski jest Aharun z Alexandryi (w. 7); znakomitsi z późniejszych byli Sabur ebn Sahel, Honain (w. 9); Ali ebn Abbas, Al Rasi, Awicenna (w. 10); Ebn Serapion, Meswe (w. 11); Ebn Zokar (Awenzoar), Awerroes (w. 11). Pracując nad alchemiją, położyli ważne dla *chemii* zasługi. Znali związki rtęci, otrzymywali przetwory roślinne, od nich nauczyliśmy się przygotowywania syropów, alkoholu; najznakomitszy z chemików ar. jest Abn Muza Dżafar (Geber). *Botanikę* zbogacili znakomicie, zwłaszcza el Beithar († 1248). *Z zoologów* najsławniejszy Damiry, autor słownika zoologicznego.

Przy takim postępie w naukach podnosił się także coraz wyżéj genijusz arabski w dziedzinie poezyi. Odznaczyli się tutaj: Motenebbi, Abul-Ala, Omar-ben-Faredh, Tograi Abu-Nuwas, (ob.) i Ibn-Doreid w czułych i powabnych sielankach; Buitri w swojéj odzie na cześć Mahometa; Hamadari jako założyciel kunsztownéj formy Makamów, którą Hairi do najwyższéj podniósł doskonałości; Ibn-Arabszah w swoich opowieściach; Azz-Eddin w swoim alegorycznym poemacie: „*Ptaki i kwiaty*" i t. p. Bogatą jest literatura arabska w romanse i powiastki, jak np. „*Tysiąc nocy i jedna*", oraz „*Wypadki Antara*" i t. d. Czarodziejskie i fantastyczne postacie, występujące w średnich wiekach w poetycznych utworach zachodu są właśnie płodem wyobraźni arabskiéj. Przypisywane Lokmanowi bajki są prostém tłumaczeniem z greckiego.

O ile duchowe życie Arabów w wiekach średnich na wszystkie tryskało strony, o tyle znowu późniejsze czasy i teraźniejszość ubogi przedstawiają nam pod tym względem materyjał. Literatura nie dostarcza nic godnego uwagi; naukowość ogranicza się na szkolarstwie i komentarzach, na badaniu kwestyj dogmatycznych i prawnych, tudzież na pracach gramatycznych, dotyczących starożytnego języka. Wpływ cywilizacyi europejskiéj oddziałał nieco więcéj na nowszych pisarzy arabskich, jakimi są: Michał Sabbagh z Syryi, Szeik Refaa z Kairu i Nasif-Efendi z Berutu. Kair, Bejrut i Alger są obecnie jedynemi ogniskami literackiego życia Arabów. Najważniejszym dziennikiem treści literacko-politycznéj jest „*Al-Akhbar*", wydawany przez Khalif-Effendi w Bejrucie. Porów. Hammer-Purgstall „*Geschichte der arab. Literatur*" (t. 1—7 Wiedeń 1850—56) doprowadzona tylko do 1258 r.; przedstawia wszechstronny obraz rozwoju literatury arab.; Schack „*Poesie und Kunst der Araber in Spanien und Sicilien*" (1865); Ritter „*Ueber unsere*

Kentniss der arab. Philosophie" (1844); Wüstenfeld „*Geschichte der arab. Aerzte und Naturforscher*" (1840).

Arabska muzyka. Muzyka kwitnęła u Arabów dosyć wcześnie, utworzyli oni własny system tonów, który następnie przez ich uczonych był nawet rozwijany pod względem naukowym; jedni dzielili oktawę, na całe, pół—i ćwierć tony, gdy inna szkoła przyjmowała tylko całe tony i trzecie części tonów, co dało powód do licznych sporów i rozpraw. W praktyce używaną bardzo była skala enharmoniczna (ob.), gdyż w przejściu od jednego do drugiego przestanku muzycznego, przebiegano często tony enharmoniczne pośrednie. Łagodne to przesuwanie głosu, przez wszystkie możliwe stopnie pośrednie zgadza się wybornie z wielką giętkością i spadkiem rytmicznym mowy arabskiéj. Złoty okres a. m. przypada na czasy kalifa Harun-al-Raszyda, zatém na drugą połowę VIII wieku po Chr. Narzędzia ich muzyczne były téż same, co używane przez Egipcyjan i inne narody wschodnie, jak arfy, liry, cytry, trąby, rozmaite bębny. Systemu harmonii, jaki my posiadamy, nie mieli Arabowie, ani inne narody wschodnie. Pieśni ludowe dzisiejszych A. obracają się głównie koło tonów moll, często jednak posiadają ruchliwą rytmiczność.

Arabska zatoka, ob. Czerwone morze.

Arabski język. Język arabski, gałąź szczepu semickiego, dzieli się na dwa główne narzecza: *południowe* albo *hemijarytyckie*, które już wygasło i *północne*. Ostatnie z nich, użyte przez Mahometa w koranie, stało się powszechném i panującém w piśmie i w mowie potocznéj arabskich krajów językiem i dotąd istnieje z pewnemi tylko odcieniami w Syryi, Egipcie i posiadłościach Berberów. Oprócz tego język arabski jest językiem kościelnym i po większéj części językiem tak zwanym uczonym, wszystkich ludów, wyznających islam (Osmanów, Tatarów, Persów, Afganów, Hindusów, Malajów, Berberów, większéj części mieszkańców Sudanu i wschodnich wybrzeży Afryki). Pośród licznych gramatyków arabskich, najdawniejszym jest Abul-Aswad-al-Duli. Najznajomsze, dziś jeszcze powszechnie używane, gramatyki są: „*Alfiga*" Ibn-Maleka; „*Aladszrumiye*", Al-Sandhedżego i „*Kafiye*", Ibn-Hadżiba. Najlepsze słowniki są: „*Al-Sihah*" Dżanharego; Porów. Sacy „*Anthologie grammaticale arabe*" (Paryż 1829). Najlepszy słownik w literaturze arabskiéj napisał Mohammed ben-Yakub-al-Firuzabadi († 1414), pod tyt. „*Al-Kamus*". Z badaczów, zajmujących się językiem arabskim, najznakomitsi: Sacy (1831), Lumsden (1813) Ewald (1831) i Caspari (1848 i 59) autorowie gramatyk; Castelli (1669), Meniński (1660), Wilmet (1784), Freytag (1830) i Kazimirski (1848), słownikarze; Jahn (1802), Sacy (1826) i Kosegarten (1828), Grangeret de Lagrange (1828), Szeik Ahmed-al-Yemini (1811 i 1818) sporządzili najlepsze chrestomatyje. Językiem nowo-arabskim zajmują się: gramatycy Caussin de Perceval (1858) i Wahrmund „*Praktisches Handbuch der neuarab. Sprache*" (3 t. Giessen 1861); słownikarze Berggren (1844) i Catafago „*English-Arabie dictionary*" (Lond. 1858). Największe zbiory rękopisów arabskich znajdują się w Madrycie, Rzymie, Paryżu, Lejdzie, Oxfordzie, Londynie, Wiedniu, Berlinie, Kopenhadze, Lundźie, Upsali i Petersburgu. Dość dokładny przegląd wszystkiego, co się ukazało w druku do 1860 r., podał Zenker w „*Bibliotheca Orientalis*" (2 t. Lipsk 1846—61). Podobnyż przegląd wszystkiego, co tylko o Arabii w najobszerniejszém tego słowa znaczeniu napisano, zawiera „*Bibliothèque de Silvestre de Sacy*" (3 t. Paryż 1842—47). W Sycylii i półwyspie pirenejskim pozostawili Arabowie w języku narodowym, nie mało śladów swojego pobytu. Obecnie język arabski jest w niektórych krajach Europy przedmiotem ścisłe, go i gorliwego badania, ku czemu głównéj dodali zachęty we Francyi Postel, w Niemczech Spey.

Arabski rok, rok księżycowy, mający dni 354. ob. Rok.

Arabski styl (archit.), ob. Architektura i maurytańska architektura.

Arabskie cyfry, ob. Cyfry.

Arabskie góry, ob. Egipt.

Arabskie konie, ob. Koń.

Arabskie monety, ob. Kufickie monety.

Arabskie morze (niewłaście Perskiém a właściwiéj Indyjsko-Arabskiém m. niekiedy zwane), półn.-zach. część oceanu Indyjskiego, zawarta między wybrzeżami wschodn. Afryki, Arabii, Beludżystanu i Indyj Przedgangesowych; południową granicę stanowi linija, idąca od przylądka Komorin do przylądka Guardafui. Jego częściami są: morze Oman przy brzegach Beludżystanu, zatoki Cambay i Cuth na brzegach Indostanu.

Arabskie pismo, tak jak wszystkie pochodzenia semickiego, czyta się od prawéj ku lewéj stronie i najbliższe jest dawnego syryjskiego, zwanego *Estrangelo*, a zowie się w najdawniejszéj niewykształconéj swéj postaci pismem kufickiém (na starożytnych monetach, napisach i w rękopisach). Pismo to zostało zastąpione dziś jeszcze używaném *Neskhi*, w którém podobne znaki spółgłoskowe odróżniają się punktami, a samogłoski kreskami powyżéj lub poniżéj liter. Pismo arabskie przedarło się wszędzie zaraz z islamizmem i obok łacińskiego jest najbardziéj na kuli ziemskiéj rozpowszechnionym szryftem. Porów. Kopp i Möller „*Orientalische Palöographie*" (Eisl. 1844).

Aracacha, (bot.) ob. Arrakaczyja.

Aracaty, miasto portowe w brazylijskiéj prowin. Ceara przy ujściu r. Jaguaribe; prowadzi bardzo ożywiony handel; 26000 m.

Arachis (orzech ziemny), rodzaj roślin z rodziny motylkowatych; gatunek najważniejszy *A hypogaea*, roślina roczna, 8 do 12 cali wysokości. Osobliwością jéj jest dojrzewanie podziemne nasion. Kwiaty żółte, osadzone na długich ogonkach, po okwitnięciu schylają się ku ziemi, zawiązek owocowy w niéj się pogrąża, gdzie dopiero nasienie dojrzewa. Nasiona wielkości orzecha, mają smak mi-

gdałów gotowane lub pieczone; stanowią ulubione pożywienie dla mieszkańców Ameryki środkowéj; z cukrem wydają rodzaj czekolady. Zawierają one rodzaj oleju tłustego, arachinę v. arach, z którego się otrzymuje tłuszcz, pokrewny stearynie, sprowadzany od niedawna w znacznych ilościach do Europy, gdzie się przerabia na mydło bezwonne. W krajach zwrotnikowych roślina ta rośnie dziko, przyjęła się też w Hiszpanii i Francyi południowéj. Uprawa A. w krajach zamorskich w ostatnich czasach znacznie się rozwinęła, z powodu żądania do Europy, głównie do Marsylii, a stąd otrzymywana z niego oliwa; rozchodzi się po całéj Europie w r. 1863 oceniał „*Journal des Débats*" przywóz jego na 500,000 kilogramów, dodając przytém, że uprawa A. w Senegambii wyrugowała handel niewolników.

Arachna, ob. Arakan.

Arachne (z greck. pająk), według podań mitologicznych córka farbiarza purpury Idmona w Kolofonie, poważyła się, nauczona przez Atene tkactwa, wyzwać do współzawodnictwa samę mistrzynią. Atene rozdarła przygotowaną tkaninę, a współzawodniczkę swoję, która z rozpaczy powiesiła się, zamieniła w pająka.

Arachnoidea, błona albo opona pajęcza, jedna z opon mózgowych ob. Mózg.

Arachnoidy, (Arachnida, Arachnoidea), ob. Pająki.

Arachnologija, nauka o pająkach; także sztuka przepowiadania zmian powietrza z tkaniny i zachowania się pająków; rzecz ta atoli niema żadnéj podstawy naukowéj.

Arachosia, połud.-wschod. prowincyja dawnego państwa perskiego, a późniéj państwa Partów, obejmowała znaczniejszą część dzisiajszego Afganistanu, mieszkańcy jéj słynęli sztuką jeżdżenia konno. Stolicą kraju było miasto **Arachotus** albo Kophen.

Arad, miasto w pokoleniu Judy na granicy Idumei. Mieszkańcy tego miasta i jego okolicy, *Aradyci*, zostali przez Izraelitów wygnani do Fenicyi, gdzie osiedli na górze Arados.

Arad, m. w Węgrzech nad rz. Maroszą, 13 mil od Szegedynu, dawniéj silna forteca; stolica biskupa gr. kat., gimnazyjum, szkoła realna, szkoła nauczycieli dla Rumunów; fabryki tytuniu i in. lud. 25,000.—Dzieli się na dwie części: *Stary i Nowy*. A. połączone mostem. Stary A. jest stolicą komitatu t. n. $108^2/_5$ mil kw., m. 260,000 (Madziarów, Rumunów, Słowian i Niemców); na stokach gór Kładowskich, grunt lesisty; w ogólności urodzajny; wydaje wino, zwane meneszkiem, w dobrym gatunku; posiada złoto, srebro i żelazo. A. nowy należy do okręgu Temeszwarskiego. W XVII w. kilkakrotnie było zdobyte przez Turków. W r. 1849 zajęte przez wojska węgierskie pod dowództwem Wecseya i Gula. Tu także rząd węgierski schronił się a Koszuth wydał swoją proklamacyją. Po poddaniu się Görgeya z jego rozkazu, oddane wojsku rossyjskiemu.

Aradon, Ardon, górski potok, poczyna się w Kartalinii w ziemi Ossetów i przebiegłszy 100 w. wpada do górnego Tereku.

Araeoxen, minerał będący wanadanem ołowiu i cynku. Znajduje się w postaci mas gronowych, złożonych z drobnych kryształów barwy czerwonéj. Odkryto go w żyłach pstrego piaskowca pod Dahn w Bawaryi.

Arago (Dominik Franciszek), jeden z najznakomitszych fizyków i matematyków nowszych czasów, ur. 1786, † 1853; po ukończeniu szkoły politechnicznéj, mianowany został sekretarzem *Bureau des longitudes*, a wkrótce potém wysłany z Biotem do Hiszpanii dla przedłużenia do Formentery wymiaru południka, rozpoczętego przez Délambre'a i Méchain'a; ale gdy w tym czasie Hiszpanie powstali przeciw Napoleonowi, A. został uwięziony; uwolniony stąd, starał się na statku algerskim dostać do Algeryi, ale w podróży powtórnie dostał się do niewoli hiszpańskiéj, poczém wpadł w algerską; w 1809 r. na żądanie rządu francuskiego uwolniony, przywiózł jednak ocalone swe narzędzia i rezultaty swych pomiarów i spostrzeżeń, które ogłosił p. t. „*Récueil d'observations géodésiques, astronomiques et physiques* i t. d." W tym czasie został na miejscu Lalande'a członkiem akademii nauk i profesorem, wspólnie z Gay-Lussac'em objął redakcyją „*Annales de physique et de chimie*" Tu to, ogłosił długi szereg prac swoich nad różnémi częściami fizyki: wspólnie z Dulong'iem poddał badaniu doświadczalnemu prawo Mariotte' a, z Biote'm dochodził łamliwości światła w gazach, z Fresnelem, interferencyi światła spolaryzowanego (4 prawa Fresnel-Arago), pierwszy odkrył zjawiska magnetyzmu obrotowego, oprócz wielu innych prac wielkiéj doniosłości,—w ogóle w Annalach jest jego rozpraw około 80. Z prac jego nad geografiją fizyczną, głośną była „*Sur la prétendue detérioration du climat de l'Europe*"; przedmiotem żywych dyskusyj była rozprawa „*Le Groenland est il une île*". Jako sprawozdawca z postępów nauki zajmuje pierwsze miejsce, bezstronność jego zjednała mu nazwę „*mistrza ceremonii wynalazków*". Również nieporównanym jest jako popularyzator, dosyć przypomnić „*Cours d'Astronomie*" (Paryż 1854—1857, 4 t.) Uderzającą przytém jest jego skromność, do błędów chętnie się przyznawał.—Ważną też rolę odegrał na polu politycznem. Będąc deputowanym występował zawsze jako republikanin i odznaczał się dzielną wymową; gdy rząd po zgnębieniu rewolucyi czerwcowéj zamierzał Paryż otoczyć siecią fortyfikacyj, A. śmiało przeciw temu powstał, a gdy szkoła politechniczna poddaną została pod ministeryjum wojny, A natychmiast opuścił katedrę. Rewolucyja lutowa 1848, powołała go na członka rządu tymczasowego, w którym objął ministerstwo spraw wewn., a następnie wojny; popularność jego nieraz się przyczyniała do uśmierzania rozlewu krwi; po złożeniu władzy przez rząd tymczasowy, jako członek zgromadzenia narodowego, stale występował przeciw Ludwikowi Napoleonowi, a po zamachu stanu

żywo się ujął za losem deportowanych.—Zupełny zbiór dzieł jego wyszedł pod kierunkiem Barrala.

Arago (Emanuel), syn poprzedniego spółczesny literat francuski adwokat i mąż stanu zasad republikańskich; ur. 1812 w Paryżu; był 1848 za rządu tymczasowego przez krótki przeciąg czasu posłem w Berlinie, lecz po spełnionym zamachu stanu wrócił do poprzedniego zawodu i zajął wybitne w adwokaturze stanowisko; 1867 bronił Berezowskiego za atentat przeciwko cesarzowi Aleksandrowi II; 1868 bronił wraz z Gambettą Peyrata w procesie o podpisy na pomnik Baudina. Skutkiem wypadków 4 Września 1870 r. został członkiem rządu tymczasowego; 31 Paźdź. t. r. stawił energiczny ale taktowny opór stronnictwu czerwonych, kiedy ci opanowali ratusz. Pod imieniem Emanuela, łącznie z innymi autorami napisał kilkanaście mniejszych sztuk teatralnych. Drugi syn Alfred **Arago**, uczeń Delaroche'a, odznaczył się jako malarz.

Arago (Jakób Stefan Wiktor), brat fizyka Dominika, ur. 1790 w Estagel, † 1855 w Brazylii; odbył 1817—20 pod kierunkien Freycinet'a, jako rysownik, podróż na około świata; potém poświęcił się literaturze, pisał wodewile, poezyje i romanse, a 1835 objął dyrekcyję teatru w Rouen, lecz straciwszy wzrok, usunął się 1837 od tych obowiązków. Mimo kalectwa puścił się 1849 w podróż spekulacyjną do Kalifornii. Jego opisy podróży „*Promenade autour du monde*" tłumaczone na język polski przez Wojc. Szymanowskiego Warszawa 1846); „*Souvenir d'un aveugle*" i „*Voyage d'un aveugle en Californie et dans les regions auriferes*" (tłumaczone na polski przez Michała Bohusza Szyszkę, Wilno 1856), zjednały mu przezwisko „*ślepego podróżnika*".—**Arago** (Stefan), brat poprzedniego ur. 1803 w Estagel; autor dramatyczny, publicysta i niepospolity znawca teatru; 1848 objął dyrektorstwo poczt, był członkiem zgromadzenia narodowego, lecz z powodu udziału w powstaniu czerwcowém (1849), przymuszony uciekać, skazany został na dożywotnią deportacyję. Odtąd przebywał w rozmaitych krajach, a w końcu w Turynie; 1859 wrócił za amnestyją do kraju; 1870 był merem Paryża. Z prac jego najważniejsze: „*Spa son origine, son histoire, ses eaux, ses environs et ses jeux*" (Bruxel. 1851); „*Les Blancs et les Bleus*" (2 t. Par. 1862), romans historyczny z epoki wojen wandejskich.

Aragon (Joanna), małżonka księcia Askanijusza Colonna, niewiasta silnego ducha, miała znakomity udział w sporach domu Colonna z papieżem Pawłem IV; † 1577.

Aragon (Tullia di), ur. 1510, † 1565, pięknością i talentem poetycznym i muzykalnym znakomita, prowadziła w Rzymie i innych miastach włoskich życie dosyć swawolne. Oprócz drobniejszych poezyj napisała wierszem romans rycerski, p. t. „*Il Meschino o il Guerino*" (Wenecyja 1560).

Aragon, rzeka w Hiszpanii, wypływa z Pirenejów, wpada z lewéj strony do Ebro, 30 mil długa; od niéj pochodzi nazwa Aragonii.

Aragonija, (hiszp. *Aragon*), prowincyja z tytułem królestwa, w północnéj Hiszpanii, graniczy na wschód z Kataloniją i Walencyją, na zachód z Nawarrą i obu Kastylijami, na północ odgraniczona jest Pyrenejami od Francyi; obejmuje 845 mil kw. z 921800 m. Z naturalnego położenia dzieli się na dwie części: na równiny po obu stronach Ebro i na okolice górzyste północy i południa. Część jéj środkowa jest stepem bezwodnym i prawie pustym, a przeciwnie, urodzajne grunta nad Ebrem obfitują w plantacyje ryżu, drzewa pomarańczowe i wina tudzież, wszelkiego rodzaju zboża i rośliny. Z rzeczy kopalnych jest ołów, miedź, żelazo, sól, ałun, saletra i węgle kamienne. Hodowla bydła ogranicza się na owcach. Rolnictwo, handel i przemysł mało rozwinięte. Mieszkańcy są budowy silnéj, odważni i dumni. Najprzód posiadłość rzymska, potém zajęta przez Wizygotów, Aragonija została zdobyta w VIII w. przez Arabów; wkrótce atoli skutkiem walk nielicznych Gotów przeciwko Maurom, stała się podstawą rzeczypospolitéj *Sobrarbii*, z któréj powstało królestwo *Sobrarbii* i *Ribagorsy*. 1035 pierwszy Ramiro mianował się królem Aragonii; 1162 połączyła się z nią Katalonija a później jeszcze, wcielono do niéj Walencyję i wyspy Balearskie. W r. 1516 nastąpiło połączenie z Kastyliją. Pod względem administracyjnym Aragonija dzieli się obecnie na trzy prowincyje: Saragossa, Teruel, Huesca z wspólném miastem stołeczném Saragossa i miastem Huesca gdzie jest uniwersytet. Porów. Schmidt „*Geschichte Aragoniens im Mittelalter*" (Lipsk 1828); Pidal „*Historia de las alteraciones de Aragonen el reinado de Felipe II*" (t. 1 i 2 Madr. 1862).

Aragonit (min). Jest to węglan wapna krystalizujący w słup kwadratowy prosty. Znajduje się w kryształach i masach włóknistych; barwę ma biało-mleczną, żółtawą lub szarawą. Twardość nieco większa od węglana wapna zwyczajnego=3,75, C. g. 2,928. A. przedstawia się w postaci włókien grubych lub cieńkich, w ostatnim razie stanowi zwykle A. *igiełkowaty*, niekiedy w postaci włókien skręconych. W ogóle A. zawiera pewną ilość stroncyjany. W historyi nauki ważny jest z tego powodu, że na nim po raz pierwszy dostrzeżono zjawisko dwukształtności, (ob. Wapień).

Aragua, prowincyja w południowo-amerykańskiéj republice Wenezueli 175 m. kw. i 85,000 m. Najpiękniéjsza i najurodzajniejsza ziemia w całéj rzeczypospolitéj; szczególniéj zaś słynne są doliny *Araguaskie*, zroszone rz. *Aragua* i jéj dopływami, słusznie „*Ogrodem Ameryki*" zwane; obszerne plantacyje kawy, trzciny cukrowéj, bawełny i wyborowego tytuniu; osobliwością w tych dolinach jest to, że na wysokości 1800 st. widać łany pszenicy rozrzucone wśród plantacyj kawy i trzciny cukrowéj. W wojnie o niepodległość okolice te, będąc polem najzaciętszych bojów z wojskami hiszpań., wiele bardzo ucierpiały. Stolicą prowincyi jest *Vittoria*.

Aragua, rzeka nadbrzeżna w Venezueli, wpada pod Nową Barcelonę do morza Karaibskiego.

Araguay lub Araguaya, lub Rio Grande, rzeka w środkowéj Brazylii, wypływa z gór leżących w północno wschodniéj stronie prowincyi Parana, tworzy granicę z jednéj strony między prowincyjami Goyaz i Matto Grotto, a Gara i wpada z lewéj strony do rzeki Tocantins pod Sao-Joao,

Aragwa lub Arahwi, rzeka w gub. Gruzyjsko-Imerytańskiéj, wypływa w wąwozie Gudowskim z góry Syrch-Koja (blisko Tereku) i wpada do rzeki Kura z lewéj strony pod wsią Mechetem; dł. 100 w. liczne progi. Po prawéj jéj stronie ciągnie się droga pocztowa.

Arak (z arab.), napój wyskokowy otrzymywany przez fermentacyją z ryżu (najlepszy z Batawii na Jawie), z soku palmy kokosowéj (Goa i Indyje wschodnie) z owoców palmy Areka, oraz i innych palm (Afryka wschod. i Madagaskar.) Prawdziwy arak jest przezroczysty, właściwego zapachu aromatycznego, barwy żółtawéj i ma około 52% alkoholu. Najlepszy otrzymuje się z ryżu, do którego zwykle dobiera się którą z powyżéj wymienionych materyj. Z wiekiem, napój ten znacznie się polepsza. Najlepszy A. batawski sprowadza się przez Amsterdam, gorszy jest cejlański; A. z Goa jest słaby; najpodlejszy gatunek, A. paryjasów, używa się na napój przez najniższe warstwy ludności indyjskiéj. Sztuczny A. starano się otrzymać z grubo tłuczonéj pszenicy z dodatkiem jakiéj kory garbnikowéj.

Araka, trunek wyskokowy, otrzymywany przez destylacyję *Kumysu* (ob.)

Arakary (zool.), ob. Tukan.

Arakan, Arrakan v. Arachan, u tuziemców Rukheng v. Riekiang, kraj w Indyjach Zagangesowych, na wschodnim brzegu zatoki Bengalskiéj, 846 m. kw. i 376,300 m. Jestto kraina górzysta, leśna, poprzerzynana tylu rzekami i poszarpana tylu zatokami morskiemi, że stanowi jakby nieprzerwany łańcuch wysp, półwyspów i przylądków przerywających ustawicznie komunikacyję. Klimat niezdrowy z powodu peryjodycznych deszczów (od Lipca do Listopada) i wielkich wylewów; grunt wydaje w obfitości ryż, indygo, pieprz, trzcinę cukrową i owoce. Prowadzi znaczny handel z Europą. Arakan był niegdyś królestwem niezależném, pustoszoném często przez Mongołów, zdobytém 1783 przez Birmanów, a 1826 przez Anglików. Od 1862 r. wcielone do namiestnictwa „*Brytańskiéj Birmanii*", stolica *Akyab*; dawna stolica **Arakan** nad rz. t. n. niegdyś ludne i bogate miasto, dziś zupełnie podupadło.

Arakczejew (Alexy hr.) ulubieniec cesarza Alexandra I, generał artyleryi, ur. 1769. Od r. 1809 minister wojny, a w rok potém członek rady państwa; zreorganizował artyleryję w czasie wojny 1812 r. urządził rezerwy dla armii; nareszcie 1817 r., zaprowadził osady wojskowe. W r. 1832 wydalił się zagranicę a następnie wziął uwolnienie. † 1834.

Arakczejewskie wyspy, grupa wysp, odkrytych 1817 przez porucznika floty ruskiéj Kotzebuego w południowo-zachodniéj stronie wysp Sandwichskich, składających się z 64 wysp, utworzonych z mielizn koralowych. Od największéj z nich *Kawen*, mieszkańcy tameczni, nazywają całą gromadę wyspami Kaweńskiemi.

Araks, ob. **Aras**

Aral, (*morze Niebieskie* u Rossyjan, *Aral-Dengis* u Kirgizów, w starożyt. *Oxiana*, w średnich wiekach *morze Kowaresmijskie*), po morzu Kaspijskiém największe jezioro w Azyi, leży w Turanie t. j. pustyni dzielącéj Syberyję od Persyi, największa długość 70, a największa szerokość 40 mil; powierzchnia 1200 m. kw., 106 stóp wyżéj od powierzch. m. Kaspijskiego. Z trzech stron otoczone jest stepami mniejszéj hordy Kirgizów, z czwartéj od południa haństwem Chiwy. Zasila się wodami Amu Darii i Sir Darii.

Aralija (Aralia), rodzaj roślin z rodziny aralijowatych, obejmujący do 30 gatunków, głównie z Ameryki południowéj, w ogóle krzewy z drobnymi kwiatami, dla pięknych liści hodowane jako rośliny ozdobne, jak **A.** *spinosa*, znana u ogrodników *dzięglem kolczystym*; z gatunku **A.** *palmata* używają się na Molukkach liście i kora w chorobach żołądkowych, z gat **A.** *ophylla* zaś w Kochinchinie, jako środek sprawiający poty. Z **A.** *papyrifera* ma się wyrabiać papier ryżowy chiński.

Aralijowate, rodzina roślin podobna do *baldaszkowatych*, obejmuje rośliny zielne trwałe w korzeniu, albo też krzewy a nawet drzewa wyniosłe. W Chinach, Indyjach wsch. i Ameryce; główne rodzaje są: *Aralia*, *Panax*, *Gastonia*, *Cussonia*, *Achtinophyllum*. Korzeń niektórych jest jadalny, smakiem do pasternaku podobny.

Aralsk, twierdza rossyjska nad rz. Syrem (Jaxartas), przy ujściu jego do jeziora Arala; admiralicyja i stacyja flotyli ruskiéj na jeziorze Aralskiém.

Aram (Eugenijusz), ur. 1704 w Ramsgill, w hrabstwie York, w Anglii, pełen nauki prywatny nauczyciel, zajmował się wydaniem wielkiego słownika porównawczego, lecz w r. 1745 został, z powodu popełnionego z zazdrości morderstwa, na śmierć skazany, Wypadki jego życia są przedmiotem jednéj z powieści Bulwera p. t. „*Aram*", tłumaczonéj 1837 przez T. S. Dmochowskiego.

Arambasza, ob. **Harambasza.**

Aramea, kraj górski, (przeciwnie jak ziemia Chanaan jest krajem dolnym), obejmował według starożytnych pisarzy całą krainę pomiędzy Fenicyją, Palestyną, Arabiją, Tygrysem i Armeniją. W ziemi téj używano języka *Aramejskiego*, który jest gałęzią semickiego. Język ten dzielił się na dwa narzecza: zachodnio aramejskie czyli syryjskie i wschodnio-aramejskie czyli chaldejskie. Ustąpiwszy miejsca perskiemu i arabskiemu prawie zupełnie już wygasł. Za aramejskie narzecza uważają jeszcze, mowę ludu w niektórych zakątkach Kurdystanu i w kilku wsiach syryjskich.

Aranda (Emanuel d'), podróżnik hiszpański, ur. 1602, † po 1671. Udając się z Hiszpanii do Flamandyi wzięty był do niewoli przez korsarzy algerskich i dwa lata więziony. Wróciwszy do Brabantu, ojczyzny swojéj, napisał dzieło o cierpieniach niewolników algerskich. Dzieło to miało w swoim

czasie ogromną wziętość i doczekało się kilku wydań.

Aranda (don Pedro Pablo Abaraca de Bolea hrabia d'), ur. 1718 w Saragosie; hiszpański minister i dyplomata, za Karola III poseł przez lat 7 przy dworze Augusta III kr. polskiego; ukrócił nadużycia inkwizycyi, wygnał jezuitów i rozpoczął rozmaite zbawienne dla kraju reformy. Później straciwszy łaski dworu, † 1799.

Arandarenko (Tymocha), rodem z Kaniowa, był od 1630—31 hetmanem kozaków. Zwołana przez niego w Czerkasach rada generalna wysłała do króla polskiego deputacyję z prośbą o wynagrodzenie szkód, zrządzonych przez wojsko rzeczypospolitéj. Milczenie króla dało powód do zawichrzeń, które stłumił jego następca Petryżycki.

Araneidy albo **Aranidy**, rzęd pająków obejmujący pająki właściwe (ob.).

Aranjuez, miasto i sławny pałac królewski w Hiszpanii, w pięknéj lesistéj dolinie o $5\frac{1}{2}$ mili od Madrytu nad Tagiem i koleją żelazną, idącą z Madrytu do Andaluzyi, 10,700 m., letnia rezydencyja dworu hiszpańskiego. Pałac zbudowany został przez Juana Herrarę, za panowania Filipa II. Miasto pamiętne traktatem przymierza zawartym 12 Kwietnia 1772 pomiędzy Francyją i Hiszpanią przeciwko Anglii.

Aranka (Jerzy), ur. 1737 w Kezdiszéku, w Siedmiogrodzie, od r. 1787 sędzia a następnie asesor. W sejmie gorliwie bronił praw języka madziarskiego przeciwko łacinie i niemczyźnie, ułożył projekt ustawy towarzystwa filol. madziarskiego którego został sekretarzem. Oprócz wielu innych napisał dzieło, obejmujące porównanie konstytucyi węgierskiéj z angielską i rozprawę o Janie Hunyadzie † 1817.

Arany (Jan), poeta madziarski, ur. 1817 w Nagy-Szalonta, w komitacie Biharskim; po ukończeniu szkół w Debreczynie, przechodził rozmaite koleje życia, był artystą dramatycznym, urzędnikiem. Od 1851 r. profesorem gimnaz. w Nagy-Körösie. Między innemi napisał: poemat satyryczny „*Az elveszet alkotmány*“ (*Konstytucyja stracona*), (1846), nagrodzony z fundacyi Kisfaludego; „*Toldi estvéje*“ (1847); „*Nagyidai Czigányok*“ (1852), i nareszcie zbiór poezyj, (1857), oraz przełożył z Szekspira „*Króla Jana.*“

Aranyas Rakosi (Alex.), poeta madziarski, ur. 1797 r. od r. 1822 pastor unitaryjuszowski, oraz prof. teologii w Tordzie w Siedmiogrodzie. Oprócz innych wydał poemat „*Mohacz*“ (Koszyce 1825) oraz przełożył „*Luzyjadę*“ Kamoensa.

Aranyos, (po łac. *Aranus*), rzeka w Siedmiogrodzie, wpadająca do Maroszy, powstaje z połączenia pod wsią Toporfalva *Wielkiéj i Małéj* A. Na wielu miejscach są płuczki złota.

Aranyos-Maroth i **A.-Megyes** (Mały i Wielki A.), miasto w Siedmiogrodzie, 6900 m. najbogatsze kopalnie złota, srebra, ołowiu, miedzi i rtęci. W A. *Małym* jest urząd i sąd górniczy.

Aranzi lub **Arantius** (Julijusz Cezar), ur. 1530 w Bolonii, był tamże profesorem anatomii i chirurgii, † 1589; odznaczył się jako autor i anatom. Nazwisko jego nosi jedna z gałęzi żyły pępkowéj (ob.) u płodu, po urodzeniu zarastająca, *przewód Arancyusza*; prócz tego węzełki na zastawkach aorty i tętnicy płucnéj—*węzełki Arancyusza.*

Arapatak, wieś w Siedmiogrodzie o 5 godzin drogi od Kronsztadu, sławne źródła mineralne.

Arapilos, wioska w Hiszpanii w okolicy Salamanki, pamiętna bitwą dnia 22 Lipca 1812, w któréj Marmont został pobity przez Wellingtona.

Arapow (Pimen), autor rossyjski, ur. 1796 r. † 1861, wielki miłośnik sztuki dramatycznéj, napisał oryginalnie lub przetłumaczył mnóstwo utworów teatralnych, oraz powieści i różnych artykułów; w r. 1830 wydał almanach „*Raduga*“ 1850 „*Album Dramatyczne*“ i „*Kronikę Teatru Rossyjskiego*“ w r. 1861 „*Historyję Teatru Rossyjsk.*“ i Zbiór portretów aktorek i baletniczek rossyjskich.

Ararat, (u tuziemców *Aghri Dagh*), najwyższe góry wulkanicznéj natury na północnym stoku wyżyny armeńskiéj, u zbiegu granic rossyjskiéj, tureckiéj i perskiéj, o 65 mil na południe od Erywanu. Właściwie jest ich dwie: *Wielki Ararat*, wznosi się 16900 st., nad poziom morza i *Mały Ararat*, 12,700 stóp. Góry te sławne są z pisma świętego. W jednéj z ich dolin leży wioska *Aguri*, gdzie Noe zasadził pierwszą latorośl winną. U ich stóp jest kilkanaście klasztorów, z których *Eczmiadzin* najdawniejszy w świecie chrześcijańskim, sięga bowiem 303 r. naszéj ery. Dla dokonania pomiarów dostał się na wierzchołek Józef Chodźko 1850 r. Porów. Wagner „*Reise nach dem Ararat und dem Hochlande Armeniens*“ (Stuttg. i Tübing. 1848).

Ararat albo **Pilot Mountain**, góra w amerykańskim stanie Północnéj Karoliny, pomiędzy źródłami rzek Dan i Ararat.

Aras (**Araxes**), rzeka w Armenii, bierze początek w Dewe-Bojuku; w paszaliku Erzerumskim; przechodzi najprzód przez turecką, potém przez rossyjską Armeniję (Erywan), dł. 725 w. wpada do rz. Kura.

Arasan, **Arassan**, źródła mineralne siarczane ciepłe i zimne w obwodzie Semipałatyńskim w pobliżu stanicy Argasańskiéj, skuteczne na reumatyzm, w zatkaniach organów trawienia i innych chorobach. Czyt. Grumma: „*Opis miner. wod.*“

Arasłan Alkiejewicz, syn Urusa, księcia Tatarów Nogajskich, przyjąwszy chrześcijanizm i imię Piotr, ożenił się z wdową po ks. Szujskim. Zdradziwszy cara Bazylego Szujskiego, r. 1608 przeszedł na stronę Dymitra Samozwańca Tuszyńskiego, którego 1610 r. zastrzeliwszy uciekł do Krymu.

Arassańskie góry, część Semireczyńskiego *Ałatana.*

Aratus z Sycyjonu w Achai, syn Klinijasza, ur. około 272 przed Chr. Skutkiem zamieszek uciekł do Argos, skąd powrócił w 20 roku z wielu wygnańcami do ojczyzny; oswobodził rodzinne miasto od tyrana Nikoklesa, przywrócił dawny rząd republikański i wprowadził Sycyjon do związku achejskiego jako strateg, którym przez lat kilkana-

ście znakomicie kierował i zapewnił mu przewagę nad całą Grecyją. Udzieliwszy pomocy Arkadyjczykom, zagrożonym przez Spartan, poniósł od tych ostatnich klęskę, skutkiem czego szukał ratunku u Antygona Dozena kr. macedońskiego, któremu ustąpił Akrokorynt, a tém samém i cały związek oddał w moc Macedończyków. Umarł otruty z rozkazu Filipa Macedońskiego 213 przed Chr. Plutarch zostawił nam jego bijografiję.

Aratus z Soli w Cylicyi, żył około 270 prz. Chr., napisał po grecku dwa poemata astronomiczne: „*Phaenomena*“, t. j. Zjawiska i „*Diosemaja*“ (Zwierciadło), odznaczające się czystością i poprawnością języka; ostatnia ed. Köchly w „*Poëtae bucolici et didactici.*“ (t. 2. Paryż 1851).

Araukanija v. **Arauko**, prow. chilijska, na zachodnim brzegu Ameryki południowéj od rzeki Biobio do archipelagu Chiloe, leży między prowincyjami Concepcion i Valdivia, obejmuje 652 m. kw. i 80,000 m. Stolica jéj **Arauko**, ma 4,000 ludności i port. Mieszkańcy **Araukos** czyli **Araukanie**, wolne plemię indyjskie, cery miedzianéj, w liczbie około 70,000 głów, mają własny rząd wojskowo-arystokratyczny. Od niepamiętnych czasów dzieli się ich kraina na cztery *uthalmapus* czyli prowincyje, z których każda zostaje pod zwierzchnictwem jednego *togui* i rozpada się znowu na pięć *illarchues* (z jednym *Apo-ulmene* na czele). Męszczyźni żyją w wielożeństwie. Araukanie zostali najprzód 1537 zaczepieni przez Hiszpanów, umieli jednak zawsze utrzymać swą niezależność i nie dopuścili Europejczyków do swego kraju. Domejko Ignacy, nasz rodak, opisał Aurakaniję po hiszpańsku, w dziele „*Araucania i sus habitantes*“ (Santjago 1846).

Araukaryja (*araucaria*), rodzaj roślin iglastych. Jestto piękne i wyniosłe drzewo kształtu piramidalnego; gałęzie naprzeciwległe na krzyż ułożone, drzewo białe, bardzo twarde, liście łuskowate, grube, dachówkowato ułożone, kwiaty rozdzielnopłciowe. Wspaniałe ulistnienie tego drzewa czyni je bardzo ozdobném, w Ameryce i Australii. A. *brasiliensis*, *imbricata* na 150 stóp wysoka tworzy w Chili obszerne lasy, z australskich najwyższa A. *excelsa*, dochodzi 200 stóp, pień zaś u spodu ma do 30 stóp obwodu. Niektórych gatunków nasiona, pod łuskami będące, są jadalne, udaje się pewne gatunki chodować i w Europie. Wydaje ono orzeszki, czyli nasiona, które krajowcom służą za pożywienie.

Arauzyja, starożytna nazwa księstwa Oranii.

Arawaki, plemię indyjskie zamieszkałe w bliskości Surinam; Karaibowie uważają A. za plemię obce i prowadzą z nimi ustawiczne wojny. Wielu przyjęło wiarę chrześcijańską i ci żyją spokojnie, oddając się rolnictwu i myśliwstwu. W ogóle uważani są za łagodniejszych i przemyślniejszych od wszystkich otaczających ich sąsiadów.

Araxes, ob. Aras.

Araż, herb tatarskiéj rodziny Smolskich, osiadłéj w Augustowskiem. W polu czerwoném koń biały, obrócony w prawo, przednią prawą nogą, trzymający buńczuk; w szczycie hełmu korona, nad którą księżyc złoty rogami do góry.

Arbaas, złota moneta wartości 4 piastrów tureckich, około 44 gr. pol. czyli 22,16 kop.

Arbaces, rządca Medyi za panownnia starszego Sardanapala. Wyswobodził Medyję z pod panowania Assyryjczyków i ogłosił się królem około 886 przed Chr. Panował lat 28.

Arban (Jan Chrzciciel), znakomity artysta muzyczny francuski, ur. w Lyonie 1825. Doprowadził grę na trąbie do wysokiéj doskonałości. W r. 1864 wydał wiele cenione dzieło, p. t. „*Grande Méthode complète de cornet à piston et de saxhorn.*“ Jest członkiem konserwatoryjum paryskiego i nauczycielem muzyki w armii francuskiéj.

Arbanasowie, ob. Arnautowie.

Arbanère (Stefan Gabryjel), literat francuski ur. w Cette 1784, † 1858. Ważniejsze jego dzieła są: „*Tableau des Pyrénées françaises*“ (1828); „*Analyse de l'histoire asiatique et de l'histoire grecque*“ (1835); „*Analyse de l'histoire romaine*“ (1840); „*Études sur le moyen âge et les temps modernes.*“ (1846).

Arbasio (Cezar), malarz włoski, ur. w Saluces, żył w końcu XVI w. Kształcił się w Rzymie, a przebywał głównie w Hiszpanii. Słynny jest jego obraz „*Wcielenia*“ w katedrze miasta Malagi, tudzież freski w jednéj z kaplic katedry w Kordubie. Resztę życia przepędził w Sabaudyi, ozdabiając swemi pracami rozmaite kościoły i pałace.

Arbaud de Porchères, poeta, ur. w Prowancyi, † 1640, był jednym z najpierwszych członków akademii francuskiéj, przyjaciel i uczeń Malherbe'a. Pisał *Parafrazę* psalmów i poezyje w rozmaitych przedmiotach.

Arbe, po słowiańsku *Rab*, z m. téj nazwy wyspa dalmacka, nadzwyczaj żyzna a jednak mało uprawna z powodu strasznych wichrów, ma $1^4/_5$ mil kw. powierzchni i 1000 m.

Arbedo, wieś w szwajcarskim kantonie Tessynu, nad Mansą i Tessynem, 680 m., pamiętna bitwą stoczoną 30 Czerwca 1422, w któréj 3000 Szwajcarów odparło zwycięsko 24,000 Medyjolańczyków. Bitwa ta znaną jest w dziejach pod imieniem *bitwy ś. Pawła*, którego pamiątkę w tym dniu obchodzą.

Arbella, dziś *Arbil* lub *Erbil*, miasteczko w Assyryi wschodniéj, z téj strony Tygru, sławne zwycięstwem odniesioném w jego bliskości pod Gangamelą (331 prz. Chr.) przez Alexandra W. nad Daryjuszem III Kodomanem królem perskim.

Arber, *Arborec* lub *Jawor*, góra w Bawaryi na granicy czeskiéj (Böhmerwald), w pasmie gór Szumawskich, 4440 stóp nad poz. m.

Arbesau (po czesku Warważów), wieś w Czechach, powiecie Litomierzyckim, ma kopalnie węgla i piękny pomnik wystawiony 1825 r. hr. Hieronimowi Colloredowi z Mansfelda, który tutaj 17 Września 1813 opierał się dzielnie Francuzom, i drugi z r. 1817 na cześć poległym tu Prussakom.

Arbiter, w prawie rzymskiém nazywał się tak niekiedy ustanowiony przez kompromisyję, a częściéj mianowany przez władzę sądową (magistratus),

sędzia do rozstrzygnięcia pojedynczego sporu. U nas nazywają arbitrami osoby wyznaczone w sprawach handlowych przez trybunał do przejrzenia i roztrząśnięcia rachunków, rejestrów i dokumentów, złożenia o nich opinii i do pogodzenia stron, jeżeli to jest możebném. (K. P. S. art. 929—43).

Arbitraż, znaczy sąd polubowny, używany do załatwienia sporów pomiędzy stronami, (ob. Arbiter). Pod względem handlowym **Arbitraż** znaczy rachunek, wykazujący na jakiéj mianowicie drodze uiszczenie lub ściągnięcie należności najkorzystniéj może być dokonanem, w ogóle bowiem, gdy opłatę mamy dokonać w inném miejscu. nie w miejscu zamieszkania, przedstawia nam się po temu nie tylko droga bezpośrednia, ale możemy użyć różnych dróg pośrednich. Dochodzenie na jakim placu dany weksel może być najtaniéj kupionym, lub najdrożéj zrealizowanym, zowie się **A.** *dyskontowym*; dochodzenie zaś, jakiego rodzaju monet użyć można najkorzystniéj do danego celu, zowie się **A.** *pieniężnym*. Rachunek uskutecznia się po prostu, przez porównanie wypadków otrzymanych przez proporcyją, lub za pomocą reguły łańcuchowéj. Por. Wallerstein „*Arbitrage*“ (Frankf. 1844); Bader „*Arbitragetabellen*“ (Lipsk 1834), zresztą dzieła poświęcone rachunkowości handlowéj (ob.).

Arbitrium. W prawie rzymskiém sędzia, miał w niektórych rodzajach spraw przed wydaniem właściwego wyroku, niekiedy pociągającego za sobą infamiję, władzę dozwolenia lub nakazania pozwanemu w jakikolwiek sposób pogodzić się z powodem. Postanowienie takie sędziego zwało się *arbitrium*. Jeżeli pozwany z arbitrium niekorzystał lub go nie usłuchał—wtedy sędzia wydawał wyrok właściwy, *sententia*.

Arblay (Franciszka Burney d'), literatka angielska, ur. w drugiéj połowie XVIII wieku, córka Karola Burney, artysty i kompozytora muzycznego, żona oficera francuskiego. Napisała kilkanaście pięknych romansów, między którymi najlepsze są: *Ewelina* czyli *wejście młodéj sieroty w świat*; *Kamilla* czyli *obraz młodości*; *Kobieta błędna*; *Młody Cleveland* czyli *zarysy natury*; *Sąsiad wiejski* czyli *tajemnica* i inne.

Arboga, starożytne miasto szwedzkie, nad kanałem Arboga, łączącym jeziora Melar i Hialmar, 2400 m., niegdyś ważny punkt handlowy. Było rezydencyją kilku królów z rodziny Wazów. Pamiętne jest pięciu synodami w XIV i XV w. i tyluż sejmami w XV i XVI w.; na ostatnim z nich, 1561 skutkiem 43 *Arbogaskiego artykułu* Eryk XIV ograniczył władzę swych braci. Z rozkazu Gustawa Adolfa wybijano tu monetę miedzianą kwadratową, zwaną *Arbogaklipping*.

Arbogast, rodem Frank, wódz ces. zach. Gracyjana i Walentynijana II, zamordował tego ostatniego i posadził na tronie Eugenijusza. Uwikłany z tego powodu w wojnę z Teodozyjuszem W. na Wschodzie, został przezeń pobity pod Akwileją i sam odebrał sobie życie 6 Września 394.

Arbogast (Ludwik Franciszek Antoni), matematyk francuski, ur. w Alzacyi 1759, † 1803. Profesor szkoły artyleryi w Strasburgu, następnie rektor uniwersytetu tamże, był deputowanym do zgromadzenia prawodawczego i do konwencyi i brał czynny udział w pracach nad wprowadzeniem miar i wag metrycznych. Najważniejszém jego dziełem jest: „*Du calcul des dérivations*“, gdzie podał ogólny sposób rozwijania funkcyi w szereg, według wykładników jednéj lub kilku ilości zmiennych.

Arbois, m. okręgowe francuskie w depat. **Jura**, 7000 m., ma znakomite winnice, dostarczające wina znanego pod nazwą *Arboise*. Jest miejscem urodzenia słynnego w dziejach Francyi Pichegru.

Arbon, miasto w szwajcarskim kantonie Turgowii nad jeziorem Boden, w bliskości znajdują się szczątki obozu rzymskiego, zwanego *Arbor Felix*.

Arbter (Emma Wanda v.), ur. we Lwowie 1819, w 16 roku życia wydała zbiór poezyj „*Lenzblütten*“, ofiarowany król. bawarskiemu Ludwikowi, za co otrzymała *naparstek*. Napisała także kilka powieści, jako to: *Hotel Chiaja*; *Windsorcastle*; *Die Rose von Innisfallen* i kilka dramatów, późniéj atoli oddała się medycynie i praktykowała pod nazwiskiem dr. Roze, † 1858.

Arbues d'Epila (don Pedro), jeden z najnielitościwszych inkwizytorów; za jego staraniem inkwizycyja wprowadzoną została do Aragonii około 1480 r. głównie w tym celu, aby konfiskatą majątków wszystkich oskarżonych zbogacić skarb królewski. Znienawidzony, został nakoniec przez krewnych dwu z osób, skazanych przez niego na śmierć, zamordowany 15 Września 1485 w Sarragosie. Śmierć jego, stała się bodźcem do tym silniejszego utrwalenia inkwizycyi w Hiszpanii. Na zasadzie cudów, jakie podczas jego pogrzebu i następnie dziać się miały, uznany przez papieża Alexandra VII (w. 17) za męczennika i w poczet błogosławionych zaliczony, przez Piusa IX 29 Czer. 1867 ogłoszony świętym; kanonizacyja jego była 38 z rzędu w w. XIX. Kaulbach obrał **A.** za przedmiot, jednego z najpiękniejszych swych obrazów.

Arbuthnot (Alexander), prawnik szkocki, ur. 1538, † 1583, odgrywał dosyć ważną rolę podczas zamieszek religijnych swojego czasu i ściągnął na siebie niechęć Jakóba VI, wydaniem historyi Szkocyi Buchanana. Napisał także mały poemat treści pochwalnéj dla kobiet. Najważniejsze atoli jego dzieło jest: „*Orationes de origine et dignitate juris.*“

Arbuthnot (Jan), Szkot, satyryk i lekarz; ur. 1675, był od 1704 lekarzem nadwornym królowéj Anny, † 1735 w Londynie. Zostawał w ścisłéj przyjaźni z Swiftem i Popem; prócz dzieł treści medycznéj napisał: „*O użyteczności nauk matematycznych*“; *Tablice monet, miar i wag u starożytnych*; „*O rodzaju i wyborze pożywienia*“; „*Sztuka kłamania w polityce*“ i „*Proces bez końca czyli historyja John Bulla*“, dowcipna i szczęśliwie przeprowadzona alegoryja, któréj celem było wydrwić Malborougha i Whigów, a narodowi zmierzić wojnę przeciw Francyi.

Arbutus (Chróścina), rodzaj roślin wrzosowatych (ericaceae), obejmuje drzewa i krzewy z kwiatami białymi lub bladoróżowymi, głównie na wybrzeżach morza Śródziemnego, jak i na brzegach zachodnich Ameryki. **A.** *unedo* (drzewo poziomkowe), krzew dochodzący 10 st., z liśćmi skórzastymi, owoc jagoda okrągła, brodawkowata, szkarłatowo-czerwona, do dojrzenia potrzebują one roku, niedojrzałe mają smak ściągający, dojrzałe zaś nieprzyjemny (skąd według Plinijusza pochodzi ich nazwa unedo: *Unum tantum edo*,—jedno tylko zjem); otrzymuje się z nich cukier, także wódka używana na najdelikatniejsze likiery; drzewo używa się na wyroby.— **A.**, *uva ursi* ob. Arctostaphylos.

Arbuz, kawon, *Cucurbita Citrullus*, *C. melopepo*, z perskiego *Cherbuze*, roślina do rodziny ogórkowatych należąca, owoc gładki, bywa zielony, marmurowy, biały lub siwy, wewnątrz zaś mięso czerwone, żółte lub pomarańczowe. Ojczyzną **A.** są Włochy południowe; na Podolu i Ukrainie w wielkiéj obfitości na polach rosną, u nas podobnie jak melony wymagają troskliwego pielęgnowania.—Dawniéj było w Polsce zwyczajem, że gdy starającemu się o rękę panny zalotnikowi chciano dać grzeczną odprawę, wtedy stawiano na stole **A.** i stąd przysłowie „*dostać arbuza.*"

Arc (Joanna d'), ob. Joanna d'Arc.

Arc (Filip August de Sainte-Foix kawaler d'), literat, syn naturalny hrabiego Tuluzy, † 1779 w Tulle, gdzie przebywał na wygnaniu. Zostawił po sobie luźne pisma, a mianowicie:„ *Noblesse militaire ou le patriote français opposé a la noblesse commerçante*"; „*Histoire générale de guerres*"; „*Histoire du commerce et de la navigation des anciens et des modernes*", i t. d.

Arc (Pont d'Arc), most naturalny w depart. Ardèche. Wznosi się na 30 metr. wysokości nad rzeką Ardèche, pomiędzy jednym a drugim brzegiem na szerokości metrów 60. W bliskości tego mostu znajdują się groty, napełnione stalaktytami i muszlami, które w czasie wojen religijnych służyły prześladowanym niejednokrotnie za miejsce schronienia.

Arcella, zwierzątko mikroskopowe organizacyi bardzo pierwotnéj, zaliczone do gromady korzenionogich, rzędu wymoczkowatych, (Rhizopoda sphygmica); ciało złożone z protoplazmy pokryte jest tarczowatą skorupą z otworem centralnym. Engelmann obserwował pod mikroskopem ciekawe ruchy tego zwierzęcia, mianowicie gatunku **A.** *vulgaris*; ilekroć **A.** zostawała na spodzie kropli wody, położona skorupą ku dołowi, tak że pseudopodiami (ob.) swemi nie mogła się schwycić stałéj podpory, zbierały się w jéj protoplazmie natychmiast drobne pęcherzyki powietrza, które stopniowo się powiększały, dopóki ciało zwierzątka nie stało się gatunkowo lżejszem od wody i zwierzątko wypływało na powierzchnię wody, i dopiero gdy zdołało znaleść punkt oporu, pęcherzyki powietrzne zaczynały ginąć. Por. Pflügers: „*Archiv für phisiologie*" 1870.

Arcemberski (Walenty Maciéj). W początkach panowania Augusta II był kanonikiem warszawskim i sekretarzem królewskim. Późniéj był kanonikiem gnieźnieńskim i opatem świeckim w Koprzywnicy u Cystersów, skąd przeniół się na opactwo siecichowskie do Benedyktynów. W 1700 r. mianowany był komisarzem do uregulowania dóbr królewskich, a mianowicie olkuskich; w 1711 otrzymał biskupstwo kijowskie, † 1717.

Arcemberski herb, tarcza na dwie części nierówne liniją poziomą rozdzielona; w wyższéj jeleń stojący, niższa część w szachownicę podzielona. W chełmie 3 strzały piórkami do góry, do połowy tylko widzialne.

Arcezylaus, filozof grecki, założyciel drugiéj szkoły akademickiéj, ur. w Pitane w Eolii 316 prz. Chr. † w Atenach 241. Zdaniem jego, człowiek nie może prawdy poznać z zupełną pewnością, musi się zatém opierać tylko na prawdopodobieństwie, jako najbliższém prawdy. Ten sposób zapatrywania się zowią *probabilizmem.*

Archaizm (z greck.), znaczy formy gramatyczne, wyrażenia lub zwroty mowy już przestarzałe i z powszechnego wyszłe użycia *np. wrzkomo*, za nibyto, jakoby; *żenąć*, za gnać, pędzić. Użycie *Archaizmów* powinno być w ogóle oględne; właściwie i na stosownem miejscu użyte dodają stylowi mocy, godności i dosadności; gdy stanowią kontrast, wywołują skutek komiczny.

Archangielsk, osada b. osiedleńców wojskowych, w pow. Bobryniecckim, g. Chersońskiéj na półn brzegu rz. Siniuchy. W r. 1753 forteca.

Archangielska gubernija, zajmuje północną krawędź Rossyi europejskiéj, i graniczy na wschód z górami Uralskiemi a na zachód z Finlandyją. Powierzchnia jéj wynosi 16025 mil kw., ludności około 250000 (Rossyjan, Karelów, Zyryjanów, Łapończyków i Samojedów), głównym przemysłem jest rybołówstwo i myśliwstwo.—Miasto gub. **Archangielsk** lądowe i morskie. Najkrótszy dzień g. 3 m. 11, a najdłuższy g. 21 m. 14. W Kole latem słońce nie zachodzi a zimą nie wschodzi przez trzy tygodnie. **A.** *powiat*, 28,094 w. kw. pow. i 38,400 m. **Archangielsk**, portowe na prawym brzegu Dźwiny północnéj, o 50 w. od jéj ujścia. Port wojenny założony 1733 r. Do miasta należy *wieś Sołombolska*, w któréj znajduje się admiralicyja i warsztaty okrętowe, założone przez Piotra W. tudzież przystań kupiecka. Ludność Archangielska wynosi przeszło 15700.

Archanioł, anioł (ob.) wyższego stopnia, (w kościele gr. kat. 2 st. 3 w kat.). Pismo ś. wymienia trzech: Michała, Gabryjela i Rafała; liczą ich jednak siedmiu.

Arche lub **Archi**, ob. Arcy.

Archegetes, najwyższy zwierzchnik, dowódca; według praw Likurga, dostojeństwo króla Sparty, nadto założyciel miast, przodek rodziny, protoplasta.

Archelaus. Z pomiędzy wielu osób, noszących to imię w starożytności, zasługują na szczególną wzmiankę: **Archelaus** Heraklid, wygnany przez swych braci, schronił się do Macedonii i tu dał

początek rodzinie, z któréj Alexander W. pochodził.—**Archelaus**, 413—399 prz. Chr. król macedoński, naturalny syn Perdykasa, popierał usilnie cywilizacyję grecką i przyjmował chętnie na dworze swoim artystów i poetów.—**Archelaus**, wódz króla Mitrydata, przegrał bitwy stoczone ze Sullą pod Cheroneą i Orchomenos (86 prz. Chr.), poczém skłonił swego monarchę do niekorzystnego pokoju; skutkiem tego popadł w niełaskę i udał się do Rzymu. Jego syn **Archelaus** otrzymał po odniesioném przez Pompejusza zwycięstwie nad Mitrydatem (63 prz. Chr.) godność najwyższego kapłana w Komanie, zaślubił 56 prz. Chr. Berenikę, córkę wygnanego króla egipskiego Ptolemeusza i sam zajął tron jego. Lecz w sześć miesięcy potém, pobity przez Rzymian pod dowództwem Gabinijusza, utracił życie. Syn jego, także **Archelaus** odziedziczył po nim kapłaństwo a później został za wpływem Antonijusza, królem Kappadocyi; August utrzymał go na tronie; lecz Tyberyjusz powołał go do Rzymu, gdzie oskarżony o wzbronione prawem nowe urządzenia, umarł w późnym wieku r. 17 po Chr.—**Archelaus**, syn króla Heroda z Judei, był naznaczony przez Augusta następcą swego ojca i zarządcą Samaryi i Idumei; lecz po dziewięcioletnich rządach, z powodu okrucieństwa został tronu pozbawiony i skazany na wygnanie do Gallii. Kraje jego wcielono do rzymskiéj prowincyi Syryi.—**Archelaus**, filozof grecki z Aten albo z Miletu, żyjący w V w. prz. Chr., uważany jest przez niektórych za nauczyciela Sokratesa. Sam był uczniem Anaxagorasa i podzielał jego zasady.

Archena, wody mineralne, w hiszpańskiéj prowincyi Murcyi nad Segurą, znane jeszcze za czasów rzymskich (Aquae calidae) i za Arabów, dotąd bardzo licznie zwiedzane. Są to wody siarczane 42—45° R.

Archenholz (Józef Wilh. baron v.), ur. w Langenfurcie pod Gdańskiem 1745, był od 1760 r. do końca wojny siedmioletniéj oficerem w armii pruskiéj, następnie odbywał długie i dalekie podróże, później oddał się pracom literackim; † 1812 w Oyendorf w Holsztyńskiém. Ważniejsze jego dzieła są: „*England und Italien*" (5 t. Lipsk 1787 polski przekład w Płocku 1828) „*Annalen der brittischen Geschichte*" (20 t. 1789—98); „*Geschichte des siebenjährigen Krieges*" (2 t. Berlin 1792); „*Geschichte der Königin Elisabeth*" (1789) i „*Geschichte Gustav Wasa's*" (2 t. Tübingen 1801). Redagował „*Literatur und Völkerkunde*" oraz dziennik polit. „*Minerwa*".

Archelija, wyraz ten znaczył dawniéj toż samo co dzisiaj artyleryja.

Archeograficzna Komisyja w Petersburgu powstała w r. 1838 z komisyi do wydawania dyplomatów, aktów i t. p. zebranych przez expedycyję A., utworzoną w r. 1834. Wydaje 1) utwory słowiańsko-ruskiéj literatury, zwłaszcza treści hist. 2) akta państwowo-prawne, oraz ma się zajmować numizmatyką krajową a od r. 1839 i wydawnictwem aktów we wszelkich innych językach. Czyt. Sprawozdanie z czynności K. A. z r. 1834—1859 (Petersb. 1860).

Archeologiczna Komisyja Wileńska i Muzeum starożytności. Towarzystwo to naukowe, zatwierdzone 20 Kwiet. 1855, ma za cel główny zebranie w jednę całość starożytnych ksiąg, rękopisów, monet, medalów, broni, napisów i ich przerysów, obrazów, posągów, zgoła wszelkich przedmiotów odnoszących się do dziejów prowincyj zachodnich, dopomagając zarazem do zachowania pomników starożytności, mogących posłużyć do zbadania kraju pod wszelkimi względami. Od 1856 r. Towarzystwo wydawało: „*Pamiętniki Komisyi Archeologicznéj Wileńskiéj*", mieszczące, obok sprawozdań swoich, wiele rozpraw naukowych znakomitéj wartości, nie tylko pod względem celu swojego, ale i w ogóle pod względem dziejów Litwy.

Archeologiczne Towarzystwo w Petersburgu, założone 1846 z celem badania archeologii klasycznéj, a w szczególności archeologii i numizmatyki krajów zachodnich i wschodnich. W r. 1849, przemianowane zostało na *cesarsko* A. z obowiązkiem badania archeologii klasycznéj mianowicie, pomników wiek. śred. i nowszéj numizmatyki wschod. i zachod., oraz monet, medali, przedmiotów starożyt. sztuki, odkrywanych w Rossyi. — Towarzystwo to wydało „*Zapiski C. A. T.*", „*Badania nad dziejami i starożyt. Cherson. Tauryckiego*" i inne.

Archeografija, opisanie starożytności, badanie pomników starożytnych, zwłaszcza piśmiennych.

Archeologija, w najobszerniejszém rozumieniu i podług źródłosłowu greckiego znaczy badanie starożytności w jéj pomnikach i autorach; w ściślejszém zaś znaczeniu i tak, jak ją zwykle pojmujemy, archeologija jest to badanie i naukowe objaśnianie tego wszystkiego, co do nas przeszło z czasów starożytnych w przedmiotach dotykalnych czyli materyjalnych. Tym sposobem przedmioty, wchodzące w dziedzinę archeologii, dzielą się na dwa rzędy: 1° pomniki architektoniczne, rzeźby i malarstwa; 2° kamienie napisowe, napisy, monety, medale, naczynia i narzędzia do rozmaitych służące użytków. Stąd też wynika podział archeologii: na *archeologiję właściwą*, zajmującą się tylko przedmiotami pierwszego rzędu i na *archeologiję numizmatyczną*, obejmującą w sobie wszystkie przedmioty drugiego rzędu. Atoli nadmienić tu należy, że niektórzy rozkładają jeszcze tę naukę na trzy działy, a mianowicie: 1° na *archeologiję literacką*; 2° *archeologiję kunsztów*; 3° *archeologiję zwyczajów, naczyń i narzędzi*. Archeologija literacka obejmuje w sobie: *paleografiję*, która tłumaczy starożytne pisma; *dyplomatykę*, która stwierdza autentyczność rękopisów i dokumentów i *epigrafikę*, która zbiera i objaśnia napisy. *Archeologija kunsztów* ma za przedmiot badanie *starożytności figurycznéj* (upostaciowanéj, antiquitas figurata), to jest wszystkich płodów materyjalnych mających na sobie piętno pomnikowe lub artystyczne. Opisuje ona budowle starożytne, objaśnia nam ich przeznaczenie, określa ich styl i wskazuje epokę ich wzniesienia. Obznajmia nas z przedmiotami sztuki malarskiéj lub rzeźbiarskiéj, które budowle te

ozdabiają, nareszcie, oprócz pomników budownictwa, malarstwa i rzeźbiarstwa zajmuje się monetami i medalami, czyli *numizmatyką*, portretami osób historycznych czyli *ikonografiją* i kamieniami napisowymi czyli *glytografiją*.—Archeologija zwyczajów, naczyń i narzędzi rozpoznaje zbroje wszelkiego rodzaju, naczynia, narzędzia i przedmioty do codziennego użytku starożytnych przeznaczone. Początek A. sięga *epoki odrodzenia*; źródłem jéj Włochy, gdzie Dante i Petrarka dali pierwszy popęd do badania starożytności, a Wawrzyniec Medyceusz zaprowadził publiczny wykład téj nauki. Właściwym wszakże twórcą A. jest Winckelman, który nietylko umiejętnie ją uzasadnił, ale w ogóle pierwszy z nowoczesnych badaczów, przy rozpatrywaniu dzieł sztuki, łączył artystyczny pogląd z najgłębszém naukowém znawstwem. Ze względu na treść odkrył zasadnicze prawo, że wszystkie dzieła sztuki greckiéj (z epoki jéj świetności) zapożyczane są z mitologii greckiéj; ze względu na formę przeprowadził wyraźnie różnice narodowe i historyczne t. j. artystyczne różnice stylu. Wyodrębnił i określił egiptyzm, etruscyzm, hellenizm i romanizm, a w tych znowu przedstawił pojedyncze peryjody historycznego rozwoju. Na tych zasadach do dziś dnia opiera się A. Po Winckelmanie najznakomitszymi archeologami są: Fea i Visconti we Włoszech; Raoul Rochette we Francyi; Zogea i Bronndsted w Danii; Lessing, Heyne, Hirt, Meyer, Böttiger, F. G. Welcker, O. Müller, E. Gerhard (założyciel Archeologicznego Instytutu w Rzymie), Anzelm Feuerbach, O. Jahn w Niemczech. Z bogatéj literatury archeologicznéj najlepsze dzieło Müllera „*Handbuch der A.*“ (3 ed. Welckera Wrocł. 1848). Dla niewtajemniczonych w dziedzinę starożytnéj sztuki polecamy: Feuerbacha „*Vaticanischer Apollo*“ (Norymb 1833); Hettner „*Vorschule zur bildenden Kunst der Alten*“ (Oldenb. 1848); Overbeck „*Geschichte der griechischen Plastik*“ (Lipsk 1857); Westropp „*Handbook of archeology*“ (1867); do biblijnéj A. Heneberger „*Die religiösen Alterhümer der Bibel*“ (2 ed. 1869); do północnéj pogańskiéj A. Lubbock „*Prehistorietimes*“ (2 ed. 1869). Najważniejszym organem dla A. są: włoskie „*Annali*“, „*Bulletino* i *Monumenti inediti*“ (jako organ „*Instituto di correspondenza archeologica*) w Rzymie, które 1829—53 wychodziły oddzielnie, a zaś 1853 połączyły się w jedno pismo p. t. „*Monumenti, Annali e Bulletino*“, i francuski „*Revue archéologique*“.—Na wzór A. klasycznéj utworzyła się w nowszych czasach jako oddzielna umiejętność A. sztuki chrześcijańskiéj czyli tak zwana A. *Chrześcijańska* albo *Kościelna*; Najlepszy podręcznik wypracował Otte „*Handbuch der Kirchlichen Kunstarcheologie des deutschen Mittelalters*“ (4 ed. Lipsk 1863 i sq); bogate wiadomości odnośnie do A. *Chrześcijańskiéj* mieszczą się także w Baudira „*Organ für christliche Kunst*“ (Kolon 1851 i sq.); i w „*Bulletino de Archeologia cristiana*“ (Rzym 1863 sq.). Francuzi, oprócz wzmiankowanego Raoul Rochette'a, położyli również ważne dla A. zasługi. Ludwik XVI założył *Akademiję napisów i sztuk pięknych*; Mauntfaucon, Hardouin, Vaillant, d'Agincourt, Quatremère, Lenormant, de Saulcy, Vitet Didron i Champollion—Figeac przyczynili się nie mało już to bogatemi kolekcyjami, już gruntownemi studyjami do potężnego rozwoju A. Lenoir utworzył „*Musée des monuments français*“, czyt. Batissier „*Eléments d'Archéologie nationale*“ (1843); Canmont „*Rudiments d'Archéologie*“ (1853). Organem A. franc. jest „*Bulletin monumental*“, wydawany w Paryżu przez „*Societé française d'Archéologie pour la conservation de monuments*“.

Archeologija polska. Idea narodowości jest źródłem etnografii (ob.) i archeologii, na które u nas dopiero w ostatnich czasach zwrócono uwagę, kiedy Adam Czarnocki (ob.), znany pod pseudonimem Zoryjana Dołęgi Chodakowskiego, ogłosił w „*Ćwiczeniach naukowych*“ r. 1818 swą rozprawę: „*O słowiańszczyznie przed Chrześcijaństwem*“. Poczęto wynajdywać i rozkopywać po dawnych ziemiach Polski kurhany, żalniki, horodyszcza, uroczyska i t. p., zwracać uwagę na budowę i strukturę istniejących dotąd lub leżących w gruzach kasztelów, zamków, kościołów, gontyn, nagrobków, słupów i różnokształtnych głazów, obrobionych ręką ludzką, okopisk (zagony, wały) i t. d. Skutkiem tych badań nastąpiło zbieranie i przechowywanie wynajdywanych zabytków starożytności, służących niegdyś do służby bożéj, rynsztunku wojennego, symbolu władzy, oraz przedmiotów przeznaczonych do użytku, wygody lub przyjemności w dawnych czasach i takowe dla wiadomości powszechnéj reprodukowano za pośrednictwem lito, foto, xylografii i t. p. Czarnockiemu zatém słusznie należy się tytuł ojca archeologii nie tylko polskiéj ale i rossyjskiéj gdyż on pierwszy tę naukę, spopularyzował i natchnął zapałem ku badaniom archeologicznym. Na tém polu odznacza się wybitnie Lelewel, zasobny głęboką, rzeczywistą nauką i ogromem wiadomości; nadając nowy właściwy kierunek badaniom archeologicznym. Obok tych dwu imion grupują się: Baliński Michał, Białecki Antoni, Essenwein, Gołębiowski Łukasz, Grabowski Ambroży i Michał, Hanusz, Kirkor Adam, Kremer Karol, Lisch E., Łepkowski Józef, Łuszczkiewicz Władysław, Moraczewski Jędrzéj, Muczkowski Józef, Pauli Żegota, Plater A., Przezdziecki Alexander, Raczyński Edward, Rastawiecki Edward, Rogawski Karol, Sobieczczański Franciszek Maxymilijan, Stronczyński Kazimierz, Tyszkiewicz Eustachy i Konstanty, Wolfbirm, Żebrawski Teofil i inni. Rozbudzony interes rozprawą Chodakowskiego, pełną ognia i nowego poglądu, dokazał że od roku 1820 pomieszczano różne luźne artykuły w pismach peryjodycznych w przedmiocie A., przeważnie zaś w ostatniém dziesięcioleciu, w *Tygodniku Illustrowanym i w Kłosach*, gdzie obok stosownych opisów i wiadomości, znajdują się zwykle odpowiednie reprodukcyje xylograficzne; A. stawszy się już dzisiaj jednym z ważniejszych źródeł do dziejów ludów, stanowi oddzielną samą w sobie specyjalną naukę i umiejętność, wzbo-

gaconą oprócz prac Lelewela następnymi jeszcze dziełami: „*Rzut oka na źródła archeologii krajowéj*“. Eustachy Tyszkiewicz (Wilno 1842). Tegoż: „*Badania archeologiczne w Litwie i na Rusi litewskiéj*“ (Wilno 1850). „*Ukraina domowa*“ Michała Grabowskiego. „*Wycieczka archeologiczna w niektóre strony gubernii radomskiéj*“ Franciszka Maxymilijana Sobieszczańskiego. (Warsz. 1852). „*Wiadomość historyczna o zamkach, horodyszczach i okopiskach starożytnych na Litwie i Rusi litewskiéj*“ Konstantego Tyszkiewicza. Tutaj również należą pomnikowe publikacyje: Aleksandra Przeździeckiego i Edwarda Rastawieckiego: „*Słownik malarzy polskich etc.*“ (Warsz. 1856—58). „*Wzory sztuki średniowiecznéj z epoki odrodzenia w dawnéj Polsce w texcie polskim i francuskim z chromolitografijami etc.*“ (Warsz. 1853—62). Oprócz pojedyncznych prac specyjalistów, podejmowanych na tém polu, o których będzie wzmianka w właściwych miejscach niniejszego dzieła, wiele również przyczynia się działalność uorganizowanych w tym celu korporacyj archeologów, jak 1° *Archeologiczna Komisyja w Petersburgu* (ob.) któréj publikacye dostarczyły nader ważnych materyjałów, nietylko do A., ale i historyi polskiéj; 2° *Archeologiczna Komisyja Wileńska* (ob.) 3° *Oddział archeologiczny krakowski* (ob. Towarzystwo naukowe krakowskie) posiadający w swym zbiorze między innemi najważniejszy pomnik z czasów przed chrześcijańskich w posągu Światowita (a nie wida) (ob.). Zasługują również na wzmiankę, różne prywatne zbiory: jak Przeździeckiego, Bajera i Jana Zawiszy w Warszawie. Bogaty zbiór Zielińskiego w Kielcach zbroi, między któremi łuk misternéj roboty, noszący na sobie cyfrę 1207 liczbami arabskiemi, kolekcyja rozlicznych pieczęci ziemskich, miejskich, oraz rozmaitych książąt i dygnitarzy państwa, oprócz innych mających wysoką wartość historyczną przedmiotów, ze śmiercią właściciela poszedł w rozsypkę i niewiadomo nawet, gdzie się obecnie znajduje.

Archestratus, z Geli, w Sycylii, poeta grecki, żyjący w IV w. prz. Chr. Odbywał dalekie podróże celem poznania sposobów, jakimi się rozmaite narody żywią i owoc swoich badań zebrał w poemacie p. t. *Gastrologija*.—Plutarch nadmienia o drugim jeszcze *Archestratusie*, tragiku greckim, którego utwory miały być przedstawione podczas wojny peloponeskiéj.

Archetti (Jan Jędrzéj), markiz, arcybiskup chalcedoński, nuncyjusz w Polsce za Stanisława Augusta. Przybył do Warszawy 7 Maja 1776 i zostawał tu przez lat 7, poczem udał się do Petersburga, celem kanonicznego urządzenia kościoła katolickiego w cesarstwie. Podczas pobytu swojego w cesarstwie, ozdobiony został kapeluszem kardynalskim Uroczystość wręczenia tego kapelusza odbyła się w Grudniu 24 Października 1784 r. w czasie mszy, celebrowanéj przez biskupa Naruszewicza. Po powrocie swoim do Rzymu (1785), mianowany został legatem bononskim.

Archeusz (Archaeus), według teologicznych wyobrażeń Paracelsa i van-Helmonta, przyczyna pierwotna duchowa, od któréj zależą wszystkie objawy życia, tak świata w ogóle, jak i ludzkiego ciała: odżywianie, uzdrawianie z chorób i t. d. Według van Helmonta była to istota powietrzna, przesiadująca w wejściu do żołądka i rządząca innymi podległymi jéj archeuszami. Śmieszne te pojęcia utrzymywały się aż do połowy zeszłego wieku.

Archiac (Stefan Julijusz Adolf *Desmier de Saint-Simon* hrabia d'), geolog francuski, ur. 1802 w Rheims, porzuciwszy służbę wojskową, w r. 1830 poświęcił się geologii. Oprócz rozpraw specyjalnych ważném jest dzieło „*Histoire des progrès de la géologie de* 1834—56“ (7 tom. Paryż 1847—59).

Archias (Aulus Licinius), poeta grecki, ur. w Antyjochii 121 przed Chr.; w 102 przybył do Rzymu i doznał u znakomitych obywateli, a szczególniéj u Lukuliusa dobrego przyjęcia. Obwinionego o przywłaszczenie sobie prawa obywatelstwa rzymskiego bronił z powodzeniem Cycero w znanéj mowie „*Pro Archia poëta*„. Wymienione przez Cycerona utwory epiczne A. o wojnie Cymbryjskiéj i wojnie z Mitrydatesem zaginęły, a zaś przypisywane mu w Antologii greckiéj 35 epigramatów należą do epoki późniejszéj.

Archibald (de Glwidency Glover Jędrzéj), Anglik, znakomity inżynież, ufortyfikował twierdze polskie: Soroki, okopy ś. Trójcy i Kamieniec Podolski. Za zasługi oddane naszemu krajowi w ciągu lat 44, mianowany był oberst-lejtnantem i otrzymał na sejmie 1726 indygenat z dostojnością stolnika inflantskiego.

Archidamija, córka spartańskiego króla Kleonymosa II. W czasie wojny z Pyrrhusem opierała się z mieczem w ręku wnioskowi wysłania kobiet spartańskich, dla ich bezpieczeństwa, do Krety. Gdy później chciała jeszcze zapobiedz zamordowaniu swego wnuka króla Agisa, została pojmaną i zabitą.

Archidamos, imię czterech królów spartańskich: **Archidamos I**, syn Anaxydamosa, około 686 przed Chr. ukończył drugą wojnę messeńską; za **Archidamosa II**, syna Zeuxydamosa prowadzoną była druga wojna messeńska; i rozpoczęła się wojna peloponeska, któréj był niechętnym. **Archidamos III** syn Agezylaosa, panował od 361—338 i pokonał Arkadyjczyków pod Megalopolis i **Archidamos IV**, syn Eudamidasa I panował około 290 przed Chr.

Archidyjakon (z gr.), pierwotnie najstarszy dyjakon przy biskupie. Czuwał nad wychowaniem i nauką młodych księży, miał dozór nad dyjakonami i niższą służbą kościelną, pomagał biskupowi w administracyi i jurysdykcyi, często go zastępował w tych częściach i na synodach, nikt nie mógł być wyświęconym bez jego świadectwa. W wieku XVIII w kościele rz. kat. ograniczono władzę archidyjakonów i nazwa ta obecnie, bywa także tylko prostym tytułem.

Archigenes, lekarz grecki, ur. w Apamei w Syryi, żył w II w. prz. Chr. i słynął w Rzymie pod panowaniem Trajana. Cieszył się taką u współ-

czesnych wziętością, że Juvenalis używa jego imienia dla oznaczenia znakomitego lekarza. Co się tyczy teoretycznych jego zasad, to jedni zaliczają go do *pneumatyków*, drudzy do *metodyków*, inni wreszcie uważają go, za założyciela szkoły eklektycznéj. Z pozostałych fragmentów pokazuje się być wielkim dyjalektykiem, w praktyce zaś empirykiem i zwolennikiem złożonych środków lekarskich. Porów. Harless *„De Archigene medico“* (Lipsk 1816).

Archijater (z greck.), nazwa nadawana w starożytności nadwornym lekarzom osób panujących. Kolegijum złożone z Archijatrów tworzyło najwyższą władzę medyczną w kraju.

Archijerej, w kościele gr. kat. tyle co arcybiskup.

Archikonfraternija (Arcybractwo). Początek tego rodzaju stowarzyszeń czyli bractw sięga odległéj starożytności, były bowiem u Hebrajczyków, Egipcyjan, Greków i Rzymian, a zawsze miały na celu cześć bogów, uczynki miłosierne lub uprawę kunsztów i nauk. Właściwie jednak, konfraternije w kościele rz. kat. w dzisiajszém rozumieniu, zaczęły się rozszerzać od w. XIII we Włoszech i Francyi, a w XIV w Polsce (ob. Bractwa) i po całym świecie. Upoważnione przez papieża i obdarzone przywilejami, przyjmowały rozmaite nazwiska i stosownie do tych nazw, odpowiednie cele, jak np. wzajemną pomoc, doglądanie chorych, wspieranie ubogich, pogrzeby umarłych, nawracanie grzesznych i t. p.

Archikonfraternija literacka w Warszawie, jedyne bractwo, jakiemu podobnego nie znajdujemy w żadnym innym kraju. Założone zostało, ile wiadomo w r. 1540 przy kościele ś. Jerzego kanoników regularnych ś. Augustyna (przy ulicy ś. Jerskiéj). Ustawa jego obowiązywała do wyłącznego odprawiania nabożeństwa, uczęszczania do spowiedzi i wykonywania śpiewów kościelnych w niedziele i święta. Członkami mogli być tylko umiejący czytać i pisać po polsku a koniecznie po łacinie. Magistrat starał się zawsze w składzie swoim zgromadzać ludzi naukowych, których w uchwałach swoich nazywał *viri litterati*, wnosić można, iż właśnie mężowie ci, byli pierwszymi założycielami tego bractwa w Warszawie. W r. 1579 staraniem Wojciecha Pruszczyńskiego, proboszcza kościoła ś. Ducha, do tego kościoła było przeniesione, a mianowicie do istniejącéj tamże kaplicy Matki Boskiéj, i tu słynęło szczególniéj z odprawianych śpiewów kościelnych. Gdy kościół ś. Ducha w czasie wojny szwedzkiéj został złupiony i zniszczony, bractwo przeniosło się 1657 do kościoła ś. Jana. W dwa lata potém, skutkiem starań jezuickich opuścili bracia tę świątynię i usadowili się w kościele jezuitów, gdzie otrzymali osobny ołtarz i miejsce dla siebie przeznaczone. Nieporozumienia jednakże i niezgody w samém łonie bractwa do tego stopnia rozdwoiły umysły, że jedna część bractwa opuściła kościół jezuitów i znowu się przeniosła 1667 do kościoła ś. Jana. Zaradzając takim niesnaskom i zgorszeniu, magistrat wdał się w tę sprawę i wyjednał stanowcze przeniesienie całego bractwa do tego kościoła, co też nastąpiło w d. 29 Sierpnia 1669 r. Wznowione w ten sposób bractwo i pomnożone przystąpieniem do niego króla Michała Korybuta, jego małżonki Eleonory, oraz najwyższych dostojników świeckich i duchownych, postarało się o nadanie sobie znaczenia i tytułu naczelnego bractwa czyli Archikonfraternii, co też wkrótce potém uzyskało wraz ze stosownym przywilejem z d. 20 Lutego 1876 r. Z postępem czasu i zmianą potrzeb ustawa archikonfraternii była niejednokrotnie przerabianą i rozszerzaną; radykalna atoli w niéj zmiana nastąpiła dopiéro w r. 1842, chociaż późniéj, a mianowicie w latach 1845, 50, 52 i 56, dodano jeszcze do niéj niektóre uzupełnienia. Przepisy bractwa, zwrócone są nietylko do nabożeństwa ale i do uczynków miłosiernych, a mianowicie, obowiązkiem jego jest: 1° Nieść pomoc swym członkom, przypadkowém nieszczęściem bez własnéj winy dotkniętym; 2) Wspierać potrzebujących zapomogi, a głównie ludzi moralnych i użytecznych; 3) Zaspakajać koszta pogrzebu braci i za ich dusze nabożeństwo odprawiać; 4) Jednorazowie wspierać wdowy po członkach, w ubóstwie zostające; 5) Zajmować się sierotami, pozostałemi po podupadłych członkach. Główny na powyższe cele fundusz przynosi składka, od każdego członka corocznie złp. 12, od wpisującego się przed 50 rokiem życia na raz jeden zł. 74, po 50-tym zaś roku złp. 250. Obecnie Archikonfraternija liczy 450 członków.

Archilochos z Paros w Lidyi, pierwszy (co do czasu) liryk grecki, żył około 688 prz. Chr. Uszczypliwość i satyryczny ton jego utworów poszły w przysłowie u jego współczesnych, mówiono bowiem: *„Złośliwość Archilocha,“* *„Wiersze Paryjskie“*. Starożytni stawiali go na równi z Homerem. Uważanym jest za wynalazcę jambów, jednak nie wtém rozumieniu, aby stworzył wiersz jambiczny, lecz że pierwszy zastosował jamby do satyry. Przypisują mu także wiele ulepszeń w muzyce i budowie wiersza. Autorowie starszéj komedyi w Grecyi, a w Rzymie Horacy są jego naśladowcami. Od niego także połowiczny pentametr (— ˘ ˘ — ˘ ˘ —), którego często używał nazywa się *wierszem archilochicznym*. Ułamki jego poezyj wydane zostały przez Schneidewina w *„Delectus poëtarum graecorum“* Göttynga 1839) i przez Bergk'a w *„Poëtae lyrici graeci“* (Lipsk 1854). Na niemiecki tłumaczyli je Herder i Passow.

Archimandryta, w kościele grecko-kat. przełożony klasztoru, jednego lub kilku. Z A. wybierani są biskupi.

Archimedes, najznakomitszy matematyk starożytności, ur. 287 prz. Chr. w Syrakuzie. Nie znając stanu matematyki przed A. nie można wykazać szczegółowo prac jego nad rozwojem nauki, niezawodna jednak że zbogacił ją pierwszorzędnemi odkryciami. Najulubieńszym jego przedmiotem była geometryja i mechanika. W pierwszéj zwrócił on szczególną uwagę na mierzenie linij krzywych, płaszczyzn niemi zamkniętych i powierzchni krzywych. Pism o geometryi zostawił bardzo wiele,

dwie księgi o kuli i walcu, w których wymierza te bryły i ich części wynikłe z przecięcia płaszczyznami; wyprowadza stosunek wysokości stożka, półkuli i walca jednéj podstawy i objętości (1: 2: 3). Księga o mierzeniu koła jest podstawą dla poprzednich, w niéj wyprowadza stosunek okręgu koła do średnicy, mniejszy od $^{22}/_{7}$, a większy od $^{223}/_{71}$, który oznaczył przez wpisanie i opisanie na okręgu wielokątu foremnego o 96 bokach i obliczenie obwodu jednego i drugiego. Następnie zwrócił się do nowego zupełnie przedmiotu w traktacie swoim o konoidach i sferoidach. Ze wszystkich przecież odkryć w dziedzinie geometryi największy zaszczyt przynosi mu kwadratura paraboli i poznanie własności linij spiralnych. Ciekawém dziełem rachunkowém jest „*Psammites seu Arenarius*", t. j. rachmistrz piaskowy, w którém przechodzi własności postępów. Jest on, ze starożytnych pierwszym twórcą mechaniki, położył bowiem, prawdziwe zasady statyki i hydrostatyki, w dziełach „*Isorropica*" i „*Peri okymenon*", wykazuje prawo równowagi w drągu i wagach o ramionach nierównych, następnie dochodzi środka ciężkości rozmaitych figur. Imie swoje połączył z zasadniczém prawem hydrostatyki, że ciała zanurzone w płynach tracą tyle na swym ciężarze, ile ważą płyny przez nie wypchnięte. (*Prawo Archimedesa*). Pochop do tego odkrycia, miało mu dać polecenie Hierona, wynalezienia ilości srebra zawartéj w koronie przez złotnika sporządzonéj; na tę myśl genijalną miał wpaść, siedząc w kąpieli, z któréj wybiegł z okrzykiem *eureka* (znalazłem): Do innych jego odkryć w mechanice, należy szruba pochylona, szruba bez końca, krążek ruchomy, krążki złożone opierając się na badaniach swych tyczących się drążka, miał wyrzec: *dajcie mi punkt stały, a ziemię z miejsca poruszę*. Ciekawém jest, że znał siłę prężności pary wodnéj i miał ją stosować do wyrzucania pocisków; (Delecluse, według papierów Leonarda da Vinci w dzienniku „*l'Artiste*" 1841). Nakoniec po wszystkie czasy zjednała A. podziw obrona Syrakuz, oblężonych przez Rzymian pod Marcellusem, w czasie drugiéj wojny punickiéj (212 p. Chr.); machinami przez siebie zbudowanemi wyrzucał ogromne pociski, którymi oblegającym znaczne szkody zadawał; nader atoli wątpliwém jest podanie niektórych starożytnych pisarzy o spaleniu floty za pomocą zwierciadeł złożonych ze zwierciadeł płaskich. Gdy nakoniec Rzymianie zdobyli Syrakuzę, żołdak znalazł A. pochylonego nad figurami na piasku narysowanemi, i pomimo rozkazu Marcellusa oszczędzania tego genijalnego męża, zabił go, wołającego „*Noli turbare circulos meos*", (nie psuj moich figur). Najlepsze wydanie pism jego jest Torelli'ego (Oksford 1792). Tłumaczone były na różne języki: fran. Peyrard (1807), niem. Nizze (1825) i inni. Por. Brandel „*Archimedis vita*" (Greifswald 1789).

Archipelag, oznacza w geografii większę liczbę wysp leżących obok siebie i rozpościerających się na znaczniejszéj przestrzeni morza. Wspólność pionowego i poziomego układu oraz pokrewieństwo flory i fauny pomiędzy wyspami należącemi do jednego archipelagu, jakoteż pomiędzy niemi a przyległymi kontynentami, zdają się dowodzić, że gromady te, są szczątkami oderwanymi od sąsiedniego lądu przez siły wulkaniczne lub neptuniczne.—Do znakomitszych archipelagów należą: Indyjski (małe i wielkie Sundy, wyspy Moluckie, Filipińskie i Sulu); Mulgrawski (wyspy Marszałkowskie i Gilberta); Mendański (wyspy Markizy); Tanga (wyspy Przyjacielskie) Antylski, Patagoński, Arktyczny i t. d. *Archipelag grecki*, to jest zapełniona wyspami północno-wschodnia część morza Śródziemnego, leżąca pomiędzy Grecyją, Azyją Mniejszą i Turcyją Europejską zwana przez Turków Ak—Deniz, t. j. morze Białe, powszechnie zaś morzem Egejskiém. Wyspy pomienione, przedstawiają po większéj części dalszy ciąg łańcuchów gór, leżących w Azyi Mniejszéj lub na turecko-greckim półwyspie i dla tego, dają się podzielić na kilka większych grup: 1° wyspy: Thasos, Samotraki, Imbro, Stalimene, i Agiostrati są przedłużeniem gór Trackich; 2° wyspy nadbrzeżne Azyi Mniejszéj: Tenedos, Mitilena, Skio, Ipsara, Samos, Sporady, Stanco, Nisari, Piskopi, i Rhodos, należą do gór Taurus; do ostatnich załączają jeszcze, idący wielkim łukiem ku południowi szereg wysp, którego punktem środkowym jest Kreta; 3° Eubea, północne Sporady, grupa Skyros i Cyklady stanowią części stałego lądu Grecyi. Pod względem historycznym wszystkie te wyspy, dzisiaj bądź do Turcyi, bądź do Grecyi należące, były po wszystkie czasy, stosownie do położenia swojego związane z losami Grecyi lub Azyi Mniejszéj.

Archipow (Alexander), berghauptman, ur. 1785 r. piérwszy w kopalniach uralskich rozpoczął obróbkę platyny. Wydał „*Geognost. obozr. okruga Gorobłogodatskich Zawodow*", (1833).

Archiprezbyter (gr.), dawniéj starszy między prezbyterami przy biskupie; obecnie jeden z kanoników katedralnych, któremu biskup poruczа pewne czynności i nadzór w części swojéj dyjecezyi.

Architekt, ob. Budowniczy.

Architektoniczne malarstwo, ten rodzaj malarstwa, którego przedmiotem są gmachy i ozdoby architektoniczne. ob. Malarstwo.

Architektura, ob. Budownictwo.

Architraw czyli **Tram**, (*epistyl*, grec.), w porządkach architektonicznych klasycznych doina część belkowania, spoczywająca bezpośrednio na kolumnach lub pilastrach.

Archiwa w Rossyi. 1) *Archiwum Państwa*, założone 1829 r. w Petersburgu przy ministerstwie spraw zagr. Zawiera akta 1) rodziny cesarskiéj, główniejszych przestępców politycznych oraz zniesionych władz i urzędów, kancelaryi tajnéj, różnych komisyj, delegacyj, sekretarzy stanu i t. p. 2) A. *główne moskiewskie minist. spraw zagr.*, obejmuje wszystkie dokumenty tyczące się stosunków zagranicznych i inne ważniejsze z dawniejszych czasów a oraz i odnoszące się do życia społecznego od w. XVI do 1801 r. 3) A. *moskiewskie minist. sprawiedliwości*

w zabudowaniach senatu rz. w którém mieszczą się liczne materyjały tyczące się bytu społ. państwa od w. XVI, różnych majątków ziem. rodów szlach. i t. p. 4) **A.** *centralne kijowskie* przy uniwersytecie ś. Włodzimierza, założone 1852 r. posiada 5815 ksiąg i 453,381 aktów od w. XVI, t. s. gub. kijowskiéj i wołyńskiéj. (Wydaje zbiór pod tyt. **A.** jug.-zapad. Rossyi); 4) **A.** *centr. wileńskie*, utworzone w r. 1852, ma 17,409 ksiąg trybunału gł. litew. i sądów grodzkich, ziemskich i magdeb. 5) **A.** *synodalne* w Petersb. 6) **A** *kantory naddwor.* obejmuje akta od r. 1718 t. s. robót budowniczych i inżynierskich; 7) **A.** *gabinetu cesarskiego*, zawiera akta gabinetowe i kancelaryi minist. dworu ces. od r. 1825—1853 i niektóre z dawniejszych czasów; 8) **A.** *sztabu jeneral.* obejmuje 2,000,000 map, planów i t. p. oraz mnóstwo dokumentów t. s. działań wojennych z w. XVII i XVIII.

Archiwum (włosk. *archivio* powstało z łaciń. *archium*, *archivum*, a to z grec. *archeion*, dom rządowy). Nazwa miejsc, w których przechowują się wszelkie papiery, bądź familijne, prywatne, bądź urzędowe, tyczące się czynności przez władze kraju załatwianych. Potrzebę i ważność A. znali już starożytni. Grecy, Rzymianie i Izraelici ważne dokumenty przechowywali w świątyniach; chrześcijanie poszli za ich przykładem i składali je początkowo do świętych naczyń, później zaś chowali wraz z relikwijami. Zawiadowcy **A.** nazywają się *Archiwistami* (łaciń. *archivarius* v. *archivista*). Dla ich wykształcenia służą z jednéj strony osobne zakłady, jak n. p. nowo zorganizowana (1846) *École de chartes* w Paryżu, z drugiéj zaś strony tak zwana *archiwalna umiejętność*, która podaje zasady urządzania, uporządkowania i administrowania **A.** W przedmiocie tym pisali: Oegg „*Ideen einer Theorie der Archivwissenschaft.*" (Gotha 1804) Seizinger, w „*Grundzügen der Bibliothekwissenschaft*" (Drezn. 1863). Höfer, Erhard i Medem założyli „*Zeitschrift für Archivkunde, Diplomatik und Geschichte*" (2 t. Hamburg 1833—35), a Friedemann „*Zeitchrift für die Archive Deutschlands*" (2 t. Hamb. i Gotha 1846—53).—W dawnéj Polsce najważniejsze archiwum, gdzie przechowywano papiery od królów, senatu, lub sejmu pochodzące, nazywano *metryką*. Dzisiaj najważniejszém w kraju archiwum jest *archiwum główne królestwa*, które zawdzięcza początek królowi saskiemu księciu warszawskiemu. Obejmuje ono akta i księgi różnéj treści, dzielące się na 28 części, z których najważniéjsze są: 1) Akta v. Księgi metryki koronnéj, utrzymywane dawniéj przez kanclerzy i podkanclerzy, w których zapisywano wszelkie od królów wychodzące i pod pieczęcią mniejszą lub większą wydawane np. nadania, przywileje, darowizny, instrukcyje poselstwom, uniwersały. Ksiąg tych jest 411, poczynają się właściwie dopiero od Kazimierza Jagiellończyka, gdyż poprzednia metryka wraz z całą kancelaryją królewską została zabraną przez Turków pod Warną w r. 1444 i odesłaną do Stambułu. 2) *Sigillata* są to także księgi kanclerskie ale zawierające tylko krótkie streszczenie tego, co się zawierało w dyplomatach, nadaniach etc. Jest tych ksiąg 48. 3) *Akta* albo *księgi kanclerskie* stanowią dalszy oddział metryki koronnéj, zaczęty za Augusta III 1742. Akta ważniejsze zapisywano w nich w całości, mniéj ważne w streszczeniu. 4) *Akta* albo *księgi metryki litewskiéj*, treść taka jaka w metryce koronnéj.— Inne działy odnoszą się do sądownictwa, administracyi i t. p. i stanowią nieoszacowany zbiór do historyi kraju. *Archiwum Sekretne* (przy archiwum Gł. król.). Powstało ono ze zbiorów dokumentów, przechowywanych na zamku królewskim w Krakowie, i liczyło według inwentarza z 1866 r., dyplomatów sztuk 3,110 oprócz wielu plik listów.—W r. 1764 przeniesione do Warszawy, stąd w 1795 r. zabrane do Petersburga.—W 4 lata później część jego, tycząca się prowincyj przypadłych Prussom, została wydana temu mocarstwu, od którego odebrana w skutek pokoju w Tylży, w r. 1807 przewiezioną została do Warszawy i wcielona do archiwum Gł. król. Dyplomatów tu znajdujących się jest sztuk 1462. Oprócz tego w kraju są jeszcze ważne archiwa: w Kielcach ksiąg 885, plik 490; w Radomiu ksiąg 1575; w Piotrkowie ksiąg 6849; w Kaliszu ksiąg 2748; w Płocku ksiąg 3,655; w Łomży 2230 ksiąg; w Siedlcach ksiąg 1605; w Lublinie ksiąg 3356; w Warszawie ksiąg 2753. Archiwa te, po większéj części, zapełnione są aktami ziemskimi i grodzkimi. Z galicyjskich archiwów najbogatsze jest we Lwowie, które do r. 1828 liczyło tomów 15,323. W r. 1828 i 1848 wydano Rossyi dokumenty, tyczące się prowincyj zachodnich, w skutek czego liczba dokumentów się zmniejszyła. W ogóle wszystkie akta, znajdujące się po różnych miejscowościach, nie stanowią dokładnéj chronologicznéj całości i przedstawiają mniejsze lub większe braki, które pochodzą częścią z wydarzających się pogorzeli zabudowań władz tamże mieszczących się, do których takowe akta należały, częścią w czasie wojen, zabierane były przez wojska nieprzyjacielskie, jakto miało miejsce w epoce wojen szwedzkich. Tą drogą rozliczne akta z archiwów polskich dostały się do Sztokholmu i Upsali. Znaczne także archiwum, bo z 2259 ksiąg i 1164 fascykułów złożone, posiada Kraków.—Nie można też nie wspomnieć, że były u nas bogate archiwa klasztorne i familijne, w których często spotkać można dokumenty, uważane już za stracone. Akta supremowanych klasztorów znajdują się częścią po różnych archiwach akt dawnych, konsystorzach, rządach gubernijalnych i b. kom. rz. przychodów i skarbu. O **A.** w królestwie polskiém pisali: Bentkowski, Wincenty Skorochód Majewski—Powstański. Pojedynczemi zaś monografijami zajmowali się: Dudik, Ekielski, Gruenhazen (krakowskie), Jabczyński (teologiczne) i w. i.

Archiwolta, ozdoba architektoniczna, łukowata, umieszczona nad otworem krzywolinijnie zakończonym.

Archont (z grec.), władca, przywódca a mianowicie najwyższy urzędnik w Atenach. Z początku

(Eupatrydzi) arystokracyja ateńska wybierała jednego tylko archonta dożywotniego, potém od r. 714 czy też 752 urząd ten, był dziesięcioletni, zaś od roku 683 zamiast jednego archonta, wybierano 9 i tylko na jeden rok. Pierwszy z 9 archontów, stojący na czele ich kolegijum, zwał się archont *Eponymos*, rozsądzał sprawy małżeńskie, opiekował się sierotami i t. p. i od niego rok brał swoję nazwę; drugi archont *Basileus*, arcykapłan, zarządzał sprawami religijnemi; trzeci archont *Polemarchos* załatwiał sprawy wojskowe i spory krajowców z cudzoziemcami; sześciu pozostałych byli prawodawcami (*Thesmotety*).—U Żydów za panowania rzymskiego, członkowie zasiadający w sanchedrynie zwali się A.

Archontycy, sekta z II w. gałąź sekty Walentynijanów. Zwolennicy jéj przypisywali stworzenie świata nie Bogu, ale podwładnym mu siłom rozumnym, zwanym Archontami; odrzucali sakramenta, przeczyli zmartwychwstaniu umarłych, brzydzili się kobietami, które uważali za stworzenie czarta.

Archytas z Tarentu, pitagorejczyk i współczesny Platona; wsławił się jako filozof, matematyk, mąż stanu i wódz; był wynalazcą metody analitycznéj i rozwiązał kilka ważniejszych zadań geometrycznych i mechanicznych. Większa część pism, przypisywanych jego pióru, jest podrobiona. Najlepsza edycyja pozostałych po nim ułamków jest Orelego (Lipsk 1821). Porów Hartenstein „*De Archytae Tarentini fragmentis philosophicis.*" (Lipsk 1833) Gruppe „*Ueber die Fragmente des A. und der ältern Pythagoräer*" Berl. (1840).

Arciechowski (Kacper, herbu Grabie), był z sejmu 1678 delegowonym komisarzem do uspokojenia sporów granicznych z margr. brandeburskiém.

Arcis sur Aube francuskie miasto w dep. Aube, 2800 m., pamiętne jest bitwą stoczoną 20 i 21 Marca 1814, przez Napoleona ze sprzymierzonymi pod dowództwem Szwarcenberga. Drugiego dnia Napoleon cofnął się za rz. Aube i postanowił uderzyć na nich z tyłu. Skutkiem tego, powzięli oni niespodziewanie zamiar zwrócenia się wprost na Paryż i tym sposobem wojnę nierównie prędzéj ukończyli.

Arciszewski (Jakób), ur. we wsi Arciszewie, gub. płockiéj 1470, kanonik krakowski, był dwukrotnie wybierany rektorem tamecznéj akademii. Znany jest jako pierwszy protektor Stanisława Hozyjusza, † 1533.—**Arciszewski** (Elijasz), gorliwy socynijański pastor. Był właścicielem miasta Szmigla, gdzie pełnił do r. 1610 obowiązki pastora i rektora tamecznéj szkoły. Jest także autorem dzieła p. t. „*Praefatio in F. Socini Librum de J. C. Servatore* (Bazyleja 1594). **A.** (Elijasz), syn poprzedniego był w wojsku duńskiém pułkownikiem a potém sekretarzem Władysława IV.—**A.** (Krzysztof), brat poprzedniego, ur. 1592 we wsi Rogalinie, po ukończeniu nauk szkolnych w Szmiglu, oddany został na dwór księcia Krzysztofa Radziwiłła, hetmana polnego lit., z którym odbywał pierwsze wyprawy wojenne przeciwko Tatarom i Szwedom. Za powrotem do domu, oburzony wyrządzoną rodzinie swojéj niesprawiedliwością, skutkiem któréj majątek utracił, dopuścił się zabójstwa na sprawcy takowéj; z powodu tego, jak chcą jedni, a z przyczyny swego wyznania, jak mówią drudzy, uszedłszy z kraju, (1622 r.) zaciągnął się do wojska hollenderskiego, uczęszczając przytém na akademiję w Lejdzie. Przyjął następnie służbę w wyprawie brazylijskiéj, wspieranéj przez towarzystwo kompanii Indyj zachodnich i 1629 odpłynął do Brazylii. W r. 1630 mianowany komendantem twierdzy Orange na wyspie Hamaraca. Sława jego czynów wojennych doszła i do Polski, dlatego Władysław IV, wstąpiwszy na tron, postanowił ściągnąć go do kraju, atoli kompanija Indyjska, by go zatrzymać u siebie, posunęła go na stopień pułkownika i poruczyła zarazem kierunek najważniejszych wypraw przeciwko Hiszpanom. W 1634 zdobył m. Parahibę, 1635 zmusił do poddania potężną twierdzę Arrajal i wziął zamek Nazareth; 1636 otrzymał walne pod Perifuero nad Hiszpanami zwycięstwo i wszędy szczęśliwe z nimi staczał boje. Mimo to wszystko, Arciszewski zniechęcony nieufnością kompanii, która bez względu na jego zdolności i poświęcenie, postawiła nad nim hrabiego Jana Maurycego de Nassau jako naczelnego wodza, porzucił Brazyliję i odpłynął do Hollandyi z zamiarem wrócenia do Polski. Za przybyciem do Amsterdamu przyjęto go jak bohatera, derekcyja kompanii udarowała go złotym łańcuchem z medalem, umyślnie dla niego wybitym, mianowała generałem artyleryi, żądając zarazem powrotu do służby. Jakoż popłynął znowu do Brazylli, gdzie stanął w Marcu 1639, lecz nie mogąc się zgodzić z Maurycym, na stanowcze żądanie tego ostatniego, opuścił na zawsze służbę holenderską. Dowiedziawszy się zaś, że w Polsce ustały prześladowania religijne, przybył do kraju 1645 r., gdzie mianowany został generałem artyleryi czyli starszym od armaty. Na tém stanowisku energicznie pełnił obowiązki swéj służby; sporządził inwentarze stanu artyleryi w kraju, opisał cekhauzy, amunicyje, działa i wszystkie rynsztunki wojenne, urządził dochody i wydatki, zaprowadził regestra i t. d. Wkrótce potém podczas wojny kozackiéj, miał sobie poruczoną obronę Lwowa (1648) i umocnienie zamku w Zbarażu. Następnie obóz pod Zborowem otoczył wałami i zachęcał króla do stoczenia bitwy, lecz gdy przeciwne zdanie przeważyło i skutkiem tego zawarto pokój upokarzający, zażądał uwolnienia od dalszéj służby i takowe otrzymał 4 Lutego 1650. W sześć lat potém † r. 1656, u krewnych pod Gdańskiem. Uwagi godny jego: „*Traktat o artyleryi*" pisany po łacinie oraz list do Władysława IV z Amsterdamu (Zbiór Pamiętników). Czyt. F. M. Sobieszczańskiego „*O życiu K. Arciszewskiego*" (War. 1840).

Arco (muz.) po włosku smyczek, con l'arco na nutach znaczy, że po przygrywce palcami, skrzypek winien znowu wrócić do smyczka.

Arco (Karol hr.) ur. 1800 w Mantui, znakomity artysta, którego obrazy historyczne wysoko są cenione we Włoszech, wydał także kilka dzieł w przedmiocie ekonomii politycznéj i statystyki

Arcole, wieś w weneckiéj prowincyi Weronie, nad

rz. Alpone, wpadającą do Adygi, 2200 m. pamiętne bitwą którą Napoleon 15, 16 i 17 Listopada 1796 wygrał przeciwko austryjackiemu feldmarszałkowi Alvinczy.

Arçon (Jan Klaudyjusz Eleonor Le Michaud d') inżynier francuski, ur. 1733 w Pontarlier, † 1800. Odznaczył się w siedmioletniéj wojnie, przy oblężeniu Kasselu 1761; szczególniéj zaś wsławił się jako wynalazca pływających bateryj, przy oblężeniu Gibraltaru 1780. W czasie wojen rewolucyi kierował oblężeniem kilku fortec, a mianowicie fortecy Breda. Następnie jednak oskarżony, długo był więziony. W r. 1799 był naczelnikiem „Bureau Militaire". Główne jego dzieło wyszło w Paryżu 1795, p. t. „*Considérations militaires et politiques sur les fortifications*". Żywot jego opisał Girod-Chantrans (Besançon 1801).

Arconville (Maryja Genowefa Szarlotta) z domu Arlus, ur. 1720, † 1805. Oddając się z zapałem naukom, napisała mnóstwo dzieł w rozmaitych przedmiotach. Najważniejsze z jéj pism są: „*Życie kardynała d' Ossat*" (1771); „*Życie Maryi Medicis*" 1774; „*Historyja króla Franciszka II*". i t. d.

Arcos de la Frontera, m. w hiszpańskiéj prow. Kadyks nad rz. Guadalete, 10500 m.; leży w okolicy urodzajnéj na stromej skale; słynie hodowlą pięknych koni, stąd wypłynął Magiellan w pierwszą podróż na około świata 1519 r.

Arcot lub **Arcate**, m. gł. dystryktu półn. A. (318 m. kw. i 1485800 m.) w prezydenturze Madras, w Indostanie 53400 m. Zdobyte przez Francuzów 1751, dostało się w ręce Anglików 1760, którzy przecież dopiero od r. 1821 stanowczo je posiadają. Znajduje się tu piękny meczet, cytadela, zwaliska dawnego pałacu nababów i fabryki tkanin bawełnianych.

Arctium (bot.), ob. Lappa.

Arctomys (zool.), ob. Bobak.

Arctostaphylos (Mącznica), rodzaj roślin z rodziny Wrzosowatych (Ericaceae), o koronie jajowatodzwonkowatéj, z brzegiem 5 wrębnym, pręcików 10, owoc: pestczak kulistawy, 5 pesteczkowy. Pospolity u nas gatunek A. *officinalis*, (*Arbutus uva ursi*), zwany pospolicie *niedźwiedziem gronem*; krzewina niska, gałęzista, kwiaty blado różowe, owoc pięknie czerwony, wewnątrz mączysty, smaku słodkawo ściągającego; wyrasta na wzgórkach suchych, piaszczystych. Liście *folia uvae ursi* zawierają kwas garbnikowy, jabłkowy i używają się w medycynie jako środek ściągający w cierpieniach dróg moczowych, biegunkach zastarzałych i t. p., używają się też do garbowania skóry safijanowéj. A. *alpina* krzew alpejski, także w okolicach biegunowych, wydaje owoce jadalne.

Arcueil, wieś francuska w depart. Sekwany nad rz. Bièrte 3100 m., sławna wybudowanym tutaj przez Maryję Medicis wodociągiem i zwaliskami podobnegoż wodociągu, założnego przez cesarza Julijana (Arcus Julianus).

Arcy (z greck. *archi*), w połączeniu z innymi wyrazami znaczy: coś lepszego, przedniejszego, bardzo wiele, nadzwyczajnie, w wysokim stopniu, także coś dawnego, starożytnego, coś wyższego, znaczniejszego, znakomitszego.

Arcybaszew (Mikołaj), historyk rossyjski, † 1841 w Kazaniu, wydał „*Powiestwowanija o Rossii*" (t. 3). „*Swod Letopisiéj*" oraz napisał wiele krytycznych artykułów z zakresu historyi rossyjskiéj.

Arcybiejewicz (Józef), rodem z Polski, został arcybiskupem suzdalskim 1630. Zrzucony w 3 lata potém umarł w monastyrze ziłantowskim, około Kazania.

Arcybiskup (z gr. *archiepiscop*), pierwszy biskup kraju lub prowincyi, któremu inni podlegają. Biskupi głównych miast prowincyj państwa rzymskiego, przewodniczyli na synodach prowincyjonalnych, i nazwani zostali na synodzie w Efezie 431 r. A. czyli metropolitami, jak jerozolimski, antyjochejski, efeski, alexandryjski, konstantynopolitański i rzymski. Z czasem otrzymali tytuł patryjarchów, lub niekiedy prymasów. Biskup rzymski zwać się zaczął w VI w. *Papa* (papież). Obecnie tytuł ten, używany jest w kościele rz. katolickim i anglikańskim czyli episkopalnym, oraz w gr. kat. *Archijerej*.

Arcybiskupstwa rz. kat. w ziemiach dawnéj Rzeczypospolitéj Polskiéj. 1) A. *gnieźnieńskie*. Najpierwsze według podań kronikarskich, założone przez Mieczysława I, miało mieć czterech arcybiskupów, z których ostatnim był ś. Wojciech; jednakże historyja przekonywa, że A. to, ustanowione zostało rzeczywiście dopiero w r. 1000, w czasie pobytu Ottona u Bolesława, jako samoistne, niezależne od A. magdeburgskiego, i że pierwszym jego A. był Gaudenty czyli Radzyn, brat czy towarzysz ś. Wojciecha. W późniejszych zamieszkach krajowych A. to zaginęło, a ustaliło się dopiéro za czasów Bolesława Śmiałego i zostało metropoliją. A. to podniosło się jeszcze bardziéj w znaczeniu, gdy w r. 1360 za Jarosława ze Skotnik, nadano mu godność pierwszego książęcia. Za Władysława Jagiełły, Michał Trąba, wyjednał sobie na soborze konstancyjeńskim tytuł prymasa. Do r. 1479 kapituła gnieźnieńska posiadała wyłączne prawo obierania A., później zaś król prawo to sobie przywłaszczył, wynosząc na tę dostojność kandydatów z innych niższych biskupstw, najczęściéj z biskupstwa kujawskiego. Oprócz prymasostwa, A. nosili tytuł *legatus natus*, który pierwszy Jan Łaski, na soborze lateraneńskim, w r. 1515 otrzymał. Od śmierci Zygmunta Augusta nowéj powagi przybyło jeszcze prymasom, oni bowiem w czasie bezkrólewia kierowali sprawami publicznemi aż do elekcyi nowego króla, a wtedy prymas nazywał się *Interrex*. Takimi byli: Jakób Uchański, Stanisław Karnkowski w r. 1586, Jan Wężyk 1632, Maciéj Łubieński 1648, Mikołaj Prażmowski 1668, Kazimierz Flor. książę Czartoryski 1673, Michał Radziejowski 1696, Teodor Potocki 1733 i Władysław Alexander Łubieński 1764. A. przemieszkiwali zwykle w Skierniewicach, które to miasto było jakby stolicą ich łowickiego księstwa. Najświetniejsza epoka prymasowstwa była w XVIII w. A. to składały województwa: kaliskie, sieradzkie,

łęczyckie i rawskie, ziemia pomorska i kaszubska. Kolegijat było w niém 12 świeckich i 3 klasztorne. Dzieliło się na archidyjakonatów 7, w których r. 1628 liczono kościołów 863 prócz klasztornych. Obecnie A. połączone z dawném biskupstwem poznańskiém, straciło wiele ze swojéj świetności i ma dzisiaj: archidyjakonatów 2, gnieźnieński i kruświcki, w pierwszym 13 w drugim 3 dekanaty, kościołów parafijalnych 211, filijalnych 11, księży świeckich 209, ludności około 280,000. Na stolicy A. do r. 1818 zasiadało 78 A. są oni zarazem i biskupami poznańskimi. Obecnie A. jest Mieczysław hr. Ledóchowski. 2) A. *lwowskie* (łacińskie), ustanowione zostało pierwotnie w Haliczu, w r. 1375 z biskupstwami: przemyślskiém, włodzimierskiém i chełmskiém, a następnie w r. 1414, przeniesione do Lwowa. W późniejszym czasie powiększyło się ono, nowemi dyjecezyjami: kamieniecką, kijowską i bakońską czyli wołoską, która tutaj z gnieźnieńskiéj przeszła prowincyi, a za to włodzimierska, późniejsza łucka przyłączoną została do gnieźnieńskiéj. W ostatnich tedy czasach miał arcybiskup lwowski pięć sufraganij, z których jedna *in partibus*, wołoska. Po przejściu Galicyi pod panowanie austryjackie granice archidyjecezyi lwowskiéj i liczba należących do niéj kościołów znacznie się zmieniły. Dziś obejmuje ona, dekanatów 26, liczyła zaś w r. 1859, oprócz kapelanów wojskowych, duchowieństwa świeckiego osób 490, zakonników 225, zakonnic 184, ludności około 510,000, parafij 197, kościołów z filijami 241. Łącznie z 6 pierwszymi A. halickimi, w ogóle miało ono 41 A. z których ostatnim od r. 1858, jest Franciszek Ksawery Wierzchlejski. 3) A. *lwowskie* (unickie) czyli metropolija halicko-lwowska, powstała dopiero za czasów Kazimierza IV, gdy Grzegórz, który przyjął był uniję z papieżem rzymskim, (1461 r.) uznany został przez biskupów południowo-zachodniéj Rusi metropolitą kijowskim. Na początku jednak w. XVI za Jonasza II, metropolija kijowska odłączyła się od Rzymu. Skutkiem tego, w zarządzie A. trwały spory kościelne a nawet krwawe bójki między unitami a dyzunitami z powodu wyboru naraz przez obie strony swoich pasterzy. Taki stan rzeczy trwał aż do pierwszego podziału kraju. Za cesarza Józefa II, nastąpiła reorganizacyja kościoła grecko-unickiego; w r. zaś 1808 zamianowany został metropolitą i A. lwowskim Antoni Angiełłowicz, † 1814, drugim r. 1816 Michał Lewicki, kardynał od r. 1856, † w Styczniu 1858. Metropolija ta obejmuje obwody: lwowski, stryjski, stanisławowski, kołomyjski, brzeżański, złoczowski, tarnopolski, czortkowski i Bukowinę, w których jest dekanatów 48, parafij 870, kapelanij 306, księży świeckich 1263, ludności około 1,500,000. 4) A. *lwowskie ormijańsko-unickie*. Kazimierz W. w r. 1367 wyznaczył Lwów na stolicę biskupią, wzniósłszy tam kościół katedralny. Za biskupa Kilijana, mianowanego na tę godność r. 1516, wybuchły spory: jedni pragnęli jedności z Rzymem, drudzy na to się nie zgadzali. Spory te trwały lat 150, aż do pierwszego A. Mikołaja Torosowicza (1627), który oświadczył się za uniją. Unija ta, stanęła w Kamieńcu Podolskim r. 1666. Godność A. nadana (jak się zdaje osobiście Torosowiczowi), przeszła na wszystkich jego następców. Po nim było jeszcze 8 A., ostatnim jest od r. 1859, Grzegórz Szymonowicz. Obecnie liczy 9 parafij, a kościołów 10: we Lwowie, Brzeżanach, Stanisławowie, Łyścu, Tyśmienicy, Horodeńce, Kucku, Śniatynie, Czerniowcach i Suczawie; parafijan około 2703 (w r. 1870); oprócz A. wszystkich księży 19. 5) A. *Mohilewskie*. Białoruś, stanowiła osobny archidyjakonat w biskupstwie wileńskiém i miała od połowy XVII w. biskupów sufraganów. Po przejściu téj prowincyi pod panowanie Rossyi, sufraganem został Bohusz Siestrzencewicz, a gdy ukazem z dnia 17 Stycznia 1782 ustanowione zostało A. mohilewskie, wkrótce potém, (1784) X. Siestrzencewicz został rzeczywistym, pierwszym tamże A. następnie zaś, pierwszym pomiędzy tamecznymi biskupami obrządku łacińskiego z władzą metropolity wszech kościołów rz. katol. w cesarstwie. Poczynając od pierwszego A., który jednocześnie został prezesem kolegijum duchownego rz.-kat. w Petersburgu, wszyscy następcy jego, których dotąd było pięciu, przemieszkiwali zwykle w stolicy państwa rossyjskiego. Metropolita ma trzech sufraganów: mohilewskiego, połockiego i inflanckiego, biskupów dyjecezyjalnych sześciu. A. to, obejmuje gubernije: mohilewską, witebską, czernigowską, smoleńską, petersburgską, moskiewską, Inflanty, Estoniję, Finlandyję, cały wschód i północ Rossyi, aż do Kamczatki. 6) A. *krakowskie*, podług Maciejowskiego (Historyja Prawodawstw, t. II, nowe wydanie), już za czasów państwa morawskiego i za Świętopełka był w Krakowie arcybiskup obrządku słowiańskiego; po upadku zaś tego państwa rządzili dyjecezyją krakowską tylko biskupi. Dopiéro w 1000 r. miał tu założyć, jak opowiadają nasze kroniki, Bolesław Chrobry pierwsze A. łacińskie, które wszakże (podług Maciejowskiego) upadło skutkiem kłótni pomiędzy łacińskimi a słowiańskimi mnichami. Sprzeciwiają się temu kronikarze obcy, którzy, jak Dytmar (Lib. IV c. 28) oraz Annalista Saxo i inni wyraźnie mówią, że współcześnie z założeniem arcybiskupstwa gnieźnieńskiego założono *biskupstwo krakowskie*. Po śmierci Rachelina, *Aaron*, opat tyniecki (ob.), obrany biskupem krakowskim, wysłany 1046 r. przez Kazimierza I do Benedykta IX, który, jako antypapież po raz drugi z Rzymu wygnany (1044), siedział w Kolonii, wyjednał sobie u niego palijusz arcybiskupi wraz z jurysdykcyją na całą Polskę. Nominacyja ta, dana przez antypapieża i przywłaszczyciela tyjary, była nieprawną, dlatego też i następca Aarona, Lambert Zula, o godność metropolity nie starał się wcale. Ponieważ bula, mianująca Aarona arcyb., wyraźnie ustanawia *nowe arcybiskupstwo*, może to więc służyć za dowód, że podania naszych kronikarzów, nie poparte źródłami obcymi, są zgoła niepewne i że arcybiskupstwo krak. nigdy przedtém nie istniało. Porów. Długosz lib. IV pod r. 1046; Friese t. I, 227—283; Buliński t. III. str. 114; Roepell

str. 637 i 639—643. I późniejsze starania Iwona Odrowąża, bisk. krak. (1218 — 1229), także były bezskuteczne. Podobny zaś zamiar, uczynienia z Krakowa metropolii po drugim rozbiorze, nie został spełniony, jedynie z powodu nastąpionego wkrótce trzeciego podziału. 7) A. *warszawskie*, najmłodsze z A. krajowych, jako archidyjakonat, zależało od biskupa poznańskiego, który zawiadywał jego sprawami przez swoich oficyjałów, wybieranych zwykle z prałatów poznańskich lub czerskich. Sejm czteroletni dopiero powziął pierwszą myśl założenia, osobnéj stolicy biskupiéj w Warszawie. Wykonał to rząd pruski mianując w r. 1797 pierwszym biskupem proboszcza katedralnego poznańskiego, ks. Józefa Bończę Miaskowskiego. Z utworzeniem księstwa warszawskiego ustanowiono pięciu dyjecezyjalnych biskupów z prymasem księciem A. gnieźnieńskim. 8) A. *rygskie*. Przybylcy z Niemiec założyli w Inflantach, pierwsze biskupstwo, najprzód w Uxkulu a potém w Kirchholmie, które dopiéro trzeci biskup Albert do Rygi przeniósł. Następnie, papież Grzegórz IX, w r. 1253 urządził tu metropoliję i mianował pierwszym A. Alberta Saubeera, pod którego władzę poddał wszystkich biskupów inflanckich. Po złączeniu się Krzyżaków z Rycerzami Mieczowymi, do metropolii rygskiéj wcielone zostały i biskupstwa prusskie, tak dalece, że A. miał pod sobą 10 — 12 sufraganów dyjecezyjalnych. Późniéj skutkiem niezgód z Krzyżakami, A. znacznie uszczuplone zostało, aż je w końcu Krzyżacy posiedli. Za nich A. zwał się książęciem świętego państwa rzymskiego, prymasem i metropolitą, a pierwszym takim A. rygskim z Krzyżaków, był Jan Wallenrod. Taki stan rzeczy przetrwał aż do reformy M. Lutra. Ostatnim jego A. był Wilhelm brandeburgski, brat Alberta, księcia prusskiego, z kolei 24, † 1563 r. Obecnie trzy tylko kościoły rz.-kat. istnieją w prowincyjach dawnego A. rygskiego, mianowicie: w Rydze jeden, oraz dwie kaplice; w Dorpacie jeden, a trzeci w gub. estońskiéj. Należy ono do archidyjecezyi mohilewskiéj a dekanatu Petersburgskiego. Ogólna liczba katolików rzymskich wynosi około 3300. 9) A. *kijowskie*. Za panowania Zygmunta III, metropolita Michał Rahoza przyjął uniję. Arcybiskupi jednak przebywali w Wilnie lub Nowogródku, lub nie mając przystępu do swojéj stolicy, błąkali się po różnych biskupstwach w Koronie i Litwie, aż do założenia w Warszawie kościoła Bazylijanów, przy którym późniejsi metropolici najczęściéj przesiadywali, dopóki metropolita Jason Junosza Smogorzewski nie urządził zupełnie osobnéj dyjecezyi metropolitalnéj w Radomyślu na Ukrainie, odtąd bowiem metropolici dzielili się pomiędzy Radomyśl i Warszawę. Metropolitów zawsze nominował król a prekonizował papież; wybierając ich z Bazylijanów. 10) A. *połockie* (*unickie*), powstało dopiéro od czasów unii z Rzymem, arcybiskupi jednak tułać się musieli po całéj Litwie, szukając dla siebie schronienia. Dopiéro od r. 1579, w którym Stefan Batory wziął do niewoli dyzunitę Cypryjana, zasiadali już tę stolicę sami A. gorliwi popieracze unii, pierwszym z nich co ją przyjął, był Herman czy Hermogen Zahorski. W skutek zniesienia kościoła grecko-unickiego w cesarstwie rossyjskiém ostatnim A. był Jakób Martusewicz. 11) A. *smoleńskie* (*unickie*). Dopiéro od r. 1590 zaczynają tu rządzić nieprzerwanie to biskupi to A., a od końca XVI w. mianowicie kiedy Zygmunt III r. 1609 zajął Smoleńsk, występuje stanowczo A. Ale odtąd téż, datuje się rozdwój w dyjecezyi; bywali w Smoleńsku uniccy i dyzuniccy A. do czasów Jana Kazimierza, kiedy miasto dostało się pod panowanie Rossyi. Ostatnim A. unickim był Józef Łepkowski, † 1778. Od połowy już jednak XVII w. A. ci, posiadali tylko sam tytuł.

Arcybractwo miłosierdzia w Krakowie, założone przez Piotra Skargę 1584, potwierdzone przywilejami królów polskich, a połączone z bankiem pobożnym, zreorganizowane zostało przez senat miasta Krakowa w r. 1817. Trudni się głównie: 1) wspieraniem ubogich wstydzących się żebrać, bez względu na wyznanie; 2) udziela posagi ubogim a cnotliwym dziewczętom; 3) oporządza sieroty z domu podrzutków, udające się do służby i rzemiosł; 4) opatruje chorych; 5) utrzymuje 4 uczniów rzemieślniczych.

Arcychrześcijański lub *pierworodny syn kościoła*, tytuł królów francuskich, nadany im przez papieża.

Arcydzięgiel (Archangelica), rodzaj roślin z rodziny baldaszkowatych; płatki korony podłużne, u góry zagięte; owoc jajowaty, ściśniony, trzema żeberkami wystającemi opatrzony; A. *officinalis* (A. lekarski), ma korzeń trwały, biały, mięsisty, używany od dawna w medycynie, jako środek pędzący urynę i wzniecający inne wydzieliny, przeciwkurczowy, oraz przeciwrobakowy. Ogonki liści przyprawione octem, oliwą, solą i korzeniami stanowią we Francyi przysmaki. Roślina ta, rośnie dziko nad strumieniami w miejscach górzystych Europy środkowéj; uprawia się w ogrodach. A. *gmelini* w Kamczatce, używa się tam w miejsce pietruszki.

Arcykanclerz, tytuł dwu wielkich dygnitarzy za pierwszego cesarstwa we Francyi. Pierwszy, arcykanclerz cesarstwa, ogłaszał prawa i uchwały senatu, był wielkim mistrzem pałacu cesarskiego, prezydował w najwyższym sądzie cesarskim i w połączonych wydziałach rady stanu, znajdował się przy sporządzaniu wszystkich aktów rodziny cesarskiéj i podpisywał nominacyje sądowe. Drugi, arcykanclerz stanu, ogłaszał traktaty przymierza i pokoju i wypowiadał wojny.

Arcykapłan, u Żydów i pogan, zwłaszcza u Rzymian, zwał się kapłan najwyższy, mający dozór nad świątyniami i obrzędami religijnymi.

Arcyksiążę, dawniéj był to tytuł księcia, mającego władzę i pierwszeństwo nad innymi książętami; obecnie tytuł ten, nadawany bywa wszystkim książętom i księżnom cesarskiego domu austryjackiego.

Arda, rzeka w tureckiéj prowincyi Rumelii, wy-

pływa z gór Rhodopu i powyżéj Adryjanopolu, ubiegłszy 23 mil, wpada do Maricy.

Ardagan, starożytna twierdza w Armenii, na lewym brzegu r. Kur, w bliskości Karsu.

Ardalus, syn Wulkana i gracyi Aglai, który miał wynaleść flet i wybudować w Trezenie świątynię dla muz, skąd te ostatnie zwano także *Ardalidami*.

Ardaryk, król Gepidów pierwszy podniósł oręż przeciwko Hunnom po śmierci Attyli (453) i, otrzymawszy wielkie nad nimi zwycięstwo, zajął Dacyję.

Ardatow, miasto powiatowe w gub. symbirskiéj nad rz. Ałatyrem, 6000 m.—A. powiat 3505 w. kw.; 150,000 m. — **Ardatow**, miasto powiatowe w gub. niżno-nowogrodzkiéj, nad rz. Lemetą, 3800 m.—A. powiat 5163 w. kw. pow. a ludności 123,000.

Ardea, wieś pod Rzymem, ruiny starożytnéj Ardei, stolicy Rutulów.

Ardeb, miara używana w Egipcie do rzeczy sypkich, wyrównywająca w Gondarze $4^2/_3$, w Mossaah 10,5 kwarty naszéj, w Kairze 1,4 korca.

Ardebyl lub **Ardebil**, twierdza w Persyi, w prowincyi Azerbeidżan, na Wschód od Tebris, na prawym brzegu Bałukczy, 4000 m. ważny punkt handlowy między okolicami nadkaspijskiemi i Persyją; wody mineralne i wspaniały grobowiec szeika Sefy, założyciela dynastyi Sefidów, zwiedzany przez mnóstwo pielgrzymów. Podczas wojny rossyjsko-perskiéj (1822—28) wpadło 1827 w ręce Rossyjan, którzy wywieźli stąd bogatą biblijotekę.

Ardèche, rzeka we Francyi wpadająca z prawéj strony do Rodanu, wypływa z gór Seweńskich. Od imienia téj rzeki zowie się w południowéj Francyi departament. — **Ardèche**, obejmujący południowo wschodnią część dawnéj Langwedocyi, na przestrzeni 100 mil. kw., z ludnością 389100; bogate kopalnie węgla i żelaza, piękne winnice, papiernie, fabryki rękawiczek, wyrobów wełnianych i jedwabnych. Kraina górzysta, przedstawiająca nieprzebrane bogactwo malowniczych widoków i rzadkości geologicznych, dzielą się na trzy okręgi: Privas, Tournon, i Largentière, z miastem głównem Privas.

Ardenny (starożytne *Arduenna silva*, franc. *les Ardennes*), zachodnia część lesistego płaskowzgórza, wznoszącego się na północnéj granicy Francyi i zniżającego się stopniowo ku nizinom Flandryi. Część półn. wschodnią przerzyna r. Moza (Meuse), a połud. zachodnią Aisne; kanał Ardeński, długi mil 11, łączy rzeki Aisne, Bar i Meuse i znacznie ułatwia komunikacyję. Przestrzeń ta, składa się po większéj części z wyniosłych płaszczyzn, dochodzących 1700 stóp wysokości. Głównym przemysłem mieszkańców jest hodowla bydła i górnictwo, którego przedmiotem jest żelazo, cynk i węgle. Od téj krainy zowiący się departament francuski **Ardenne** obejmuje 95 mil kw. i liczy 326800 m.; dzieli się na pięć okręgów (Mezières, Rhétel, Rocroi, Sédan i Bouziers) z miastem głównem Mezières.

Ardey, *Ardei* v. *Ardai*, pasmo gór w Westfalii, ciągnie się wzdłuż r. Ruhr, tworzy główną część bogatych pokładów węgla w hrabstwie Mark.

Ardona, gmina górali kaukaskich, licząca blisko 7000 w krainie Kewiurgaj, należącéj do Czerkiesów.

Ardouin (Beabrun) poseł republiki wyspy Haiti przy rządzie francuskim i uczony historyk; ogłosił po francusku cenne prace dotyczące Haiti pod tyt. „*d'Études sur l'histoire d'Haïti*" (t. 1—8, Paryż 1853—58).

Ardra, państewko na Wybrzeżu Niewolniczém w Afryce; zależne od królestwa Zarriba, m. gł. *Ardra* v. *Allada*, które leży nad małém jeziorem, liczy 20,000 m. i ożywiony prowadzi handel.

Ardres, twierdza franc. w dep. Pas-de-Calais, ma 2500 m., połączona kanałem z miastami St. Omer i Calais. Tutaj odbyło się r. 1520, pamiętne spotkanie Franciszka I króla franc. z angielskim królem Henrykiem VIII, które, z powodu nadzwyczajnego przepychu z jakiém było urządzone, przezwano obozem złotym (*Camp du drap d'or*).

Ardżir, nazwisko kilku monarchów perskich, toż samo co *Artaxerxes* (ob).

Ardżir-Babegan lub **Artaxerxes**, założyciel nowoperskiego królestwa i dynastyi *Sassanidów* (ob.).

Ardżysz (starож. *Arze*, *Arzes*, *Arses*, staro-armeń *Ardżosz* nad *lacus Arsissa*) miasteczko, silna niegdyś warownia w Armenii, w tureckim ejalecie Wan, na półn. brzegu jez. Wan; w bliskości rozrzucone ruiny — wśród których na 3 trójkątowych tablicach odkryto klinowe napisy. *A.* v. *Erdżysz-Dagh* (star. *Mons Argaeus*) sławna góra w tureck. ejalecie Karaman, na wyżynie kappadockiéj; wspaniały, wygasły już wulkan, nadzwyczaj stromy i skalisty, stoi zupełnie od wszystkich gór odosobniony, sięga linii wiecznego śniegu (11823 st. wysoki).

Ardżysz, m. na Wołoszczyźnie nad rz. t. n. w pobliżu granicy węgierskiéj; 3000 m. stolica biskupa. Tutaj jest ogromny i warowny klasztor (*Kurte* A. łac. *Argos*), wystawiony za hospodara multańskiego Niagula Bessaraby 1518 r. z granitu z gotycką rzeźbą; ogromne bogactwa, groby i stolica hospodarów multańskich; pomieścić się może w tym klasztorze kilka tysięcy ludzi.

Are, w miarach metrycznych francuskich jednostka do miar powierzchni, zawierająca 100 metrów kwadratowych. Sto arów tworzy hektar wyrównywający 535,9 prętom kwadratowym miary n. p.

Areb, wartość pieniężna w Indyjach wschodnich, zawiera 25 lak rupij czyli $2^1/_2$ milijona rupij= 1,600,185 talarów.

Are-frode, najdawniejszy kronikarz islandzki, ur. 1068, † 1148. Fragmenta jego wielkiego dzieła historycznego o ludach skandynawskich wydał 1688 biskup Thorlacius.

Areka, (Areca) rodzaj roślin z rodziny palm, obejmuje drzewa w Indyjach wsch. i zach., średniéj wysokości, z liśćmi pierzastymi; owoc: jagoda jednonasienna; gatunku A. *catechu* w Indyjach wsch. niedojrzałe owoce (orzechy arekowe) wydają miazgę używaną przez Indyjan do wyrobu betelu (ob.); nazwa pochodzi stąd, że sądzono iż z tego drzewa pochodzi katechu (ob.) A. *sapida* i A. *oleracea* za-

wierają w środku liści pąk końcowy, używany na pokarm jako kapusta palmowa.

Arelat, v. *Arelackie państwo* nazwa królestwa burgundzkiego (od stolicy *Arles* łaciń. *Arelatum*), założonego 880 przez hr. Bozona de Vienne. Obejmowało: hrabstwo Frankonii (Franche-Comté), okręgi Châlons i Mâçon, Vienne i Lyon, południowo wschodnią część Langwedocyi, część Sabaudyi i Prowancyi. Kiedy hr. Rudolf de Auxerre założył 890 drugie królestwo pod nazwą Burgundyi *transjurańskiéj*, odtąd państwo Bozona nazywano Burgundyją *cisjurańską*. Nazwisko to, utraciło swoje znaczenie od czasu połączenia obu państw przez Rudolfa II, w 933 r. Po śmierci Rudolfa III (1032), który małoletnie pozostawił dzieci, wystąpił z prawami po przodkach swoich cesarz Konrad II i kazał wybrać i ukoronować królem Arelatu swego syna Henryka III (1038). Odtąd należało królestwo to, do państwa niemieckiego, lecz w końcu XIV w. za Karola IV rozpadło się znowu na niezależne państewka.

Arena (z łac.) miejsce zasypane piaskiem w amfiteatrach, na którém odbywały się zapasy i igrzyska; późniéj nazwa ta służyła budowlom, w których odbywały się przedstawienia konne, na linach lub ze zwierzętami.

Arena (Józef), rodem z Korsyki, gorliwy republikanin, w 1796 deputowany do ciała prawodawczego. Jawny nieprzyjaciel Bonapartego, po 18 Brumaire'a podał się do dymisyi jako dowódca brygady żandarmów i połączył się z kilku malkontentami, którzy postanowili zabić Bonapartego w teatrze opery. Spisek, do którego należeli: rzeźbiarz Ceracchi, malarz Topino-Lebrun, Diana i Domerville został odkryty, a skutkiem tego Arena, był w dniu 31 Stycznia 1801 ściętym.

Arena (Bartłomiéj), brat poprzedzającego, od 1791 członek zgromadzenia prawodawczego, w r. 1798 członek rady pięciuset, odznaczał się egzaltowanym republikanizmem. W dniu 18 Brumaire'a rzucił się na Bonapartego, chcąc go z sali zgromadzenia za drzwi wyrzucić, skąd powstało domniemanie, że go chciał przebić. Wyłączony z ciała prawodawczego, schronił się do Włoch, gdzie † 1832 w Livorno.

Arenales (Józef), geograf hiszpańsko-amerykański, ur. w Buenos-Ayres około 1790, miał sobie poruczone w r. 1833 topograficzne opisanie okolic Buenos-Ayres i zwiedziwszy w tym celu większą część Ameryki południowéj, wydał znakomite dzieło obejmujące „*Wiadomości historyczne i geograficzne o krainie Chaco i Rio-Bermejo wraz z uwagami o planie nawigacyi i kolonizacyi tych krajów*" (Buenos-Ayres 1833).

Arenaria (*Piaskownica*, Piaskowe ziele) rodzaj roślin z rodziny Alsineae; kilka gatunków u nas stanowi uprzykrzony chwast, jak A. *rubra*, *serpyllipholia*. A. *peploides* w Islandyi, używa się tam na rodzaj zupy.

Arenberg lub **Aremberg**, miasteczko w prusskiéj regencyi Koblenckiéj nad rz. Ahr. z familijnym zamkiem *Arenberg*. Hrabstwo t. n. leżało między arcybiskupstwem kolońskiém, księstwem Julijaku i hrabstwem Blankenheim. Roku 1576 zostało podniesione przez cesarza Maxymilijana II do godności księstwa. Po traktacie w Campo-Formio i Luneville, rodzina Arenberg utraciła swoje posiadłości na lewym brzegu Renu i za to otrzymała prowincyję Meppen, wyniesioną 1826 do godności księstwa Meppen, (40 m. kw. 155765 m.), i hrabstwo Recklinghausen (14 m. kw. i 49980 m.) w elektorstwie kolońskiém. Wreszcie z mocy Senatus-Consultum 13 Marca 1810, książę Arenberg utracił godność księcia panującego z utrzymaniem go jednak przy wszystkich posiadłościach. Po restauracyi został zaliczony pomiędzy książąt medyjatyzowanych. Książęta tego domu są religii katolickiéj, rezydują pod Meppen w Klemenswerth w Henegawii lub w Bruxelli.

Arenda, wyraz przyswojony u nas z średniowiecznéj łaciny, znaczy ugodę względem przyjęcia dochodów cudzych na swoje użycie za pewnemi opłatami, a zatém znaczy w ogóle dzierzawę bądź majątków ziemskich, bądź propinacyi, bądź wreszcie pojedynczych karczem. — **Arendarzem**, lub *arendatorem* nazywał się u nas początkowo każdy dzierżawca, czy wsi całéj, czy jéj części, młyna, tartaku i od osób prywatnych, gdyż dzierżawiący dobra królewskie zwał się *tenutaryjuszem*, a dzierżawa tenutą; późniéj wszakże przeszedł wyraz ten, na oznaczenie arendującego karczmę i propinacyję czy to w jednéj wsi, czy w całych dobrach.

Arendarenko (Tymofiéj), hetman kozacki, mianowany przez Koniecpolskiego 1630 r. skarżył się przez wysłaną w tym celu deputacyję do króla polskiego na bezprawia wojska polskiego.

Arendsee, miasto prusskie w regencyi Magdeburgskiéj, powiecie Osterburg, 2140 m. Tuż pod miastem leży jezioro tegoż nazwiska, obejmujące $^1/_{10}$ mili kw., obfitujące w ryby. Jezioro to, z powodu wielkiéj głębokości nigdy prawie nie zamarza i wyrzuca rozmaite skamieniałości, a między niemi i bursztyn.

Arendt (Marcin Fryderyk), ur. w Altonie 1769, odbywał przez lat 40 niemal podróże naukowe po całéj prawie Europie, dla zbadania pomników i ich napisów, żyjąc przytém ubogo i po większéj części tylko wsparciem ludzi obcych. Poczytany mylnie za Ernesta Maurycego Arndta i obwiniony o karbonaryzm, osadzony został 1824 w więzieniu w Neapolu, gdzie srogiego doznawał prześladowania. Część jego rękopisów treści archeologicznéj znajduje się w biblijotece kopenhagskiéj. † 1824 w Wenecyi.

Arenenberg lub **Arenaberg**, zamek z pięknymi ogrodami nad jeziorem Bodeńskiém w szwajcarskim kantonie Turgowii, kupiony został przez królową Hortensyję po wygnaniu jéj z Francyi i odtąd przemieszkiwała w nim ciągle z dwoma swoimi synami. Po jéj śmierci (1839), zamek został własnością księcia Ludwika Napoleona, który w czasie więzienia swego w Ham sprzedał go w obce ręce. W Kwietniu 1855 excesarzowa Eugenija odkupiła znowu A. potajemnie i ofiarowała go swemu małżonkowi.

Arenga, rodzaj palm, którego jedyny znany gatunek *Arenga saccharifera* rośnie w Chinach i na wyspach Moluckich, w wysokości 50—60 stóp, o liściach pierzastych. Sok tego drzewa po sfermentowaniu daje płyn smaku winnego, przyjemny do picia, z którego po odparowaniu otrzymuje się cukier krystaliczny brunatny, używany bardzo przez krajowców. Z włókien liści wyrabiają się tkaniny, włókno trzonu używa się na miotełki.

Arenicola (z łac. *arena* piasek i *colo* mieszkam), rodzaj pierścienic (ob.) z rzędu grzbietoskrzelnych (dorsibranchia); ciało wydłużone, głowa niewyraźna, gębę stanowi trąbka rozciągliwa, bez oczu, szczęk i macek. Żyje na brzegach piaszczystych mórz europejskich; rybacy używają go za przynętę do wędek. *Arenicolae* także nazwa grupy owadów tęgopokrywych pięciostawnych blaszkorogich (coleoptera pentamera lamellibranchia), które składają jaja w piasku, latają wieczorem i za dotknięciem udają nieżywe; główny téj grupy rodzaj jest *Geotrupes*.

Arens (Franciszek Józef, baron von), prawnik i mąż stanu heski, ur. 1779 w Arnsbergu w Westfalii, † 1855 w Darmsztadzie, niegdyś profesor prawa w Giessen, od 1833 prezes sądu apelacyjnego i kasacyjnego w Darmsztadzie i jednocześnie członek heskiego zgromadzenia stanowego, występował niezmiennie przeciwko dążnościom liberalnym.

Arensburg, miasto w Liflandyi w p. ezelskim, na południowym brzegu wyspy Oesel 3600 m. port i kąpiele morskie. Czyt. A. Kaszyna „*Arensbursk. morsk. kupańja*" i t. d. (w *Wojenno-Med* z r. 1852) i tegoż „*Ostr. Ezel i arensb. m. kupańja*" Gruma „*Opisanije min Wod*" (Petersb. 1855 r.)

Areola, (z łac. zdrobniałe od *ara* pole). W medycynie jest to kółko zaognione na skórze, otaczające wrzody, ospę i t. d., także obwódka w około brodawki piersiowéj. W astronomii rozumieją pod A. tak zwaną czapkę na około księżyca.

Areometr (z greck. *areos*, mało gęsty i *metron* miara, więc *gęstościomierz*) przyrząd służący do oznaczania ciężaru właściwego ciał stałych i ciekłych, i dochodzenia względnéj gęstości cieczy; stosownie do tych dwóch celów rozróżniamy A. o stałéj objętości (a zmiennym ciężarze) i A. o stałym ciężarze. A. *o stałéj objętości*: A. *Fahrenheita* składa się z pustéj rury szklanéj lub metalowéj, u dołu obciążonéj rtęcią lub szrutem, aby cały przyrząd mógł po wodzie pływać; górna część rury wydłużona jest w szyjkę, zakończoną talerzykiem do umieszczania ciężarków; na szyjce znajduje się punkt stały, po który A. winien się zanurzać, (stąd nazwa), co się otrzymuje przez dodanie mniejszéj lub większéj ilości ciężarków: Ponieważ ciało każde pływające po cieczy waży tyleż, co ciecz przez nie wypchnięta, (ob. Hydrostatyka) więc ciężar A. wraz z dodanymi ciężarkami, wynosi tyleż, co ciężar cieczy, w któréj A. jest pogrążony, objętości takiéj saméj, jaką posiada A. Jeżeli więc A. zanurzymy w opowiedziany sposób raz w wodę, drugi raz w ciecz badaną, np. kwas siarczany, otrzymamy ciężar równych objętości tych cieczy; aby więc otrzymać ciężar właściwy (ob.) kwasu siarczanego, dosyć jest ciężar jego w ten sposób otrzymany podzielić przez ciężar wody. A. *Nicolsona* różni się od poprzedniego tém, że u spodu posiada koszyczek do umieszczania kawałków ciała stałego, którego ciężar właściwy oznaczyć pragniemy; ciało badane umieszczamy raz na talerzyku górnym, drugi raz na koszyczku dolnym, i za każdym razem dodajemy tyle ciężarków, aby A. był zanurzony po stały punkt. W drugim razie, ponieważ ciało jest zanurzone w wodzie, zatém lżejsze, trzeba dodać ciężarków więcéj; różnica ta wyrównywa ciężarowi wody tejże co ciało objętości (ob. hydrostatyka), znając zaś ciężar ciała danego i ciężar wody tejże objętości, można już, jak wyżéj, oznaczyć jego ciężar właściwy. A. ten został nieco ulepszony przez Guyton—Morveau, który mu nadał nazwę *grawimetru*.—A. o zmiennéj objętości służą do porównywania gęstości różnych cieczy, na téj zasadzie, że im ciecz jest gęstszą, tém ciało po niéj pływające mniéj się zanurzy; są to więc rury szklane z podziałką, u dołu obciążone. Nazywają się w ogóle *próbkami do cieczy*, podziałka w nich jest zupełnie dowolną, jak w A. Beaumé'go Cartier'a i t. p. Więcéj racyjonalnie urządzone są próbki do alkoholu, *alkoholometry*, (ob. alkoholometryja) Można jednak i tych A. użyć do dochodzenia ciężaru właściwego cieczy, jeżeli im nadamy stosowną podziałkę: *densimetr* wprost wskazuje ciężar wł. przez liczbę stojącą obok punktu, do którego się A. pogrążył; *wolumetr* wskazuje objętość części zanurzonéj, skąd łatwo c. wł. obliczyć; wolumetr podany został przez Gay-Lussac'a.

Areopag, najdawniejszy trybunał w Atenach, rozsądzał sprawy kryminalne, z początku wszystkie ważniejsze jak zabójstwo, poranienie zdradę etc.; po utworzeniu 10 trybunałów *heliastów* prawdopodobnie tylko świętokradztwo i zbrodnie stanu, tudzież zatwierdzał prawa i postanowienia ludu. W chwilach niebezpieczeństwa areopag obejmował samowładnie kierunek spraw publicznych. Inne państwa greckie także poddawały swoje spory pod jego wyroki. Nazwa jego, pochodzi od miejsca, na którém się zwykle zbierał, to jest od pagórka leżącego blisko Akropolis, zwanego Ares (Mars). Członkowie jego **Areopagici**, wybierani byli dożywotnie z zasłużonych archontów. Z rozwojem demokracyi w Atenach, areopag utracił swoje znaczenie i pod panowaniem Rzymian zaledwie już tylko był cieniem dawnéj potęgi i działalności.

Areotektonika, nauka o zdobywaniu i bronieniu twierdz.

Arepabas, plemię indyjskie w Ameryce północnéj, liczące około 3500 ludzi w ziemi Missouri. Przebywało dawniéj na brzegach *Marias-River*, pomiędzy ramionami rzeki Missouri; lecz unikając nacisku cywilizacyi amerykańskiéj, przeniosło się od lat kilku na zachód. Łuk i strzała jest zwykłą ich bronią w wojnie i na łowach. Niektórzy

z nich posiadają już i broń palną, nabywaną w zamian za futra. Odważni i dzielni jeźdźcy, rzucają się w szalonym pędzie konia na stada dzikich wołów, które strzałami swemi ubijają.

Arequipa, stolica depart. t. n. (2100 m. kw. i 138000 m.) w Peru, na zachodnim stoku Andów, o 8 mil od brzegów oceanu Spokojnego, jedno z najpiękniejszych miast w Ameryce południ, założone przez Pizara 1530; fabryki wyrobów bawełnianych, złotych i srebrnych; główny skład europejskich i amerykańskich towarów, handel, któremu porty *Islay* (zniszczony trzęsieniem ziemi w Sierpniu 1868) i *Mollendo* wielką są pomocą, bardzo ożywiony. W bliskości znajduje się t. n. wulkan, wysoki na 20300 stóp, który już po trzykroć zniszczył to miasto.

Ares, ob. Mars.

Arèse (N. hrabia), ur. w Lombardyi 1806, zostając w bliskich stosunkach z synami królowéj Hortensyi po wypadkach r. 1831, wtajemniczony był do wszystkich zamiarów i działań księcia Ludwika Napoleona. Udział jego w ruchach rewolucyjnych lat 1848—49 ściągnął nań wygnanie do Piemontu, gdzie mianowany został senatorem. Niespodziewany pokój, zawarty w Villafranca (1859), oddalił chwilowo Cavoura od kierunku spraw publicznych, wtedy hrabia Arèse został, jak się zdaje, za wpływem Napoleona III prezesem gabinetu. Urzędowanie jego było krótkie, Włochy bowiem na inną wstąpiły drogę. W zajściach dyplomatycznych i we wszelkich ważniejszych sprawach hrabia Arèse używany był jako posłannik rozjemca do dworu francuskiego, gdzie dawne stosunki, zapewniały mu zawsze jak najuprzejmiejsze przyjęcie.

Aresé (Paweł), teolog i znakomity kaznodzieja włoski, zakonu Teatynów; ur. w Kremonie 1574, † 1664 roku. Profesor teologii i filozofii w Neapolu i Rzymie, spowiednik Izabeli sabaudzkiéj, oraz biskup w Tortonie. Oprócz rozmaitych pism, jest autorem dzieła: „*O sztuce kaznodziejskiéj*“ (Medyjolan 1622).

Areson (Jan), prałat i poeta islandzki, ur. 1484, † 1550. Był biskupem w Holum i większą część życia swego przepędził na sporach religijnych, opierając się wszelkiemi siłami wprowadzeniu protestantyzmu w Islandyi i walcząc zbrojno przeciwko królowi duńskiemu, Fryderykowi III, lecz wzięty do niewoli, został na śmierć skazany. On pierwszy zaprowadził drukarnie w swojéj ojczyźnie i jako poeta znany jest z dzieła p. t. „*Lamentacyje o męce Pańskiéj*“.

Areszt (z łac. *arrestare*, *zatrzymywać*), znaczy w języku prawnym przytrzymanie osoby lub funduszu; przenośnie zaś areszt uważa się za samo miejsce uwięzienia. Przytrzymanie osoby może nastąpić tylko z powodów prawnych, a wyrzeczenie względem ograniczenia lub pozbawienia wolności osobistéj należy do władz sądowych. Władze policyjne aresztują tylko dla przedstawienia aresztowanego sądom, czy to w sposobie prewencyjnym, czy też wykonawczym. W postępowaniu karném dwojakie jest zatrzymanie: w ciągu śledztwa i w wykonaniu wyroku; pierwsze następuje w przypadkach postępowaniem karném określonych, kiedy znajdują się dostateczne poszlaki przeciwko obwinionemu i obawa ucieczki lub nadużycia wolności przez utrudnienie śledztwa i wtedy mianowicie, kiedy jest przewidywaną dla obwinionego kara jednorocznego więzienia.—Areszt funduszów dłużnika czyli *zapowiedzenie*, jest to akt proceduralny, przez który wierzyciel zatrzymuje wypłatę tychże funduszów znajdujących się w ręku trzeciéj osoby celem zabezpieczenia swéj należności. Areszt za długi, v. *przymus osobisty*, jest osadzenie dłużnika i zatrzymanie go tak długo w areszcie, przeznaczonym dla dłużników cywilnych, dopóki nie nastąpi jeden z wypadków art. 800 K. P. S. przewidzianych. Przepisy o przymusie osobistym, patrz art. 780—806 K. P. S.

Aresztanckie roty, zakłady karne; kara prawna, postanowiona kodexem kar głównych i poprawczych z r. 1847 dla osób, z powodu stanu swojego od kar cielesnych niewyłączonych, szczególniéj za przestępstwa przeciwko własności, jako to: ważniejsze kradzieże, oszustwa i t. p. Polega ona na przymusowych robotach w twierdzach, gdzie aresztanci zostają pod karnością wojskową. Czyt. „*Położenija* 19 *Nojab.* 1833 i 5 *Fewral.* 1839 *r. Ob arest. rotach inżenier. i morsk. Wiedomstwa*“ i M. Vauchelle „*Cours d' administration litaire.*“

Aresztant, jest to więzień przez prawo lub właściwą władzę na zatrzymanie osobiste skazany.

Aretafila, córka Eglatora z Cyreny, sławna pięknością i miłością ojczyzny, żona Nikokratesa, tyrana Cyreny, która dla oswobodzenia ojczyzny poświęciła męża swego, do którego zamordowania skłoniła własnego jego brata Leandra.

Aretas, imię wspólne kilku królom Arabii skalistéj; z tych najznajomszym jest Aretas II, który opanował Celesyryję około 84 przed Chr., przybrał tytuł króla Damaszku, poszedł w pomoc Hirkanowi przeciwko Arystobulowi i zagroził saméj Jerozolimie. Jeden z wodzów Pompejusza zatrzymał dalsze jego postępy; mimo to jednak, Aretas pozostał przy Damaszku za opłatą haraczu.

Arete, córka Arystyppa z Cyreny, który ją wychował starannie i nauczył swéj filozofii. Wsławiła się publiczném nauczaniem w Athenach i rozpowszechnieniem nauki swego ojca. Pisma jéj w zupełności zaginęły.

Areteusz, lekarz grecki z Kappadocyi, żył w Rzymie za czasów Trajana i po Hipokratesie uchodził za najbieglejszego w rozpoznawaniu chorób, dowodem czego są dwa jego znakomite dzieła: 1) o chorobach ostrych i chronicznych, 2) o sposobach ich leczenia; najlepsza edycyja Ermeriusa (Utrecht 1847), tłumaczenie niemieckie Deweza (Wiedeń 1790—1802) i Manna (Halla 1858), Porów. Locher „*Araeteus aus Kappadocien*“ (Zürych 1847).

Arethusa, rodzaj roślin z rodziny storczykowatych, z któréj gatunek A. *bulbosa* z Amer. półn. u nas choduje się jako roślina ozdobna; w Ameryce główki przykorzeniowe przykładają się zewnętrznie przeciw bólowi zębów, oraz na wrzody.

Aretin (Adam baron), bawarski mąż stanu, ur. w Ingolstadzie 1769, przez wiele lat oddawał krajowi znakomite usługi na rozmaitych urzędach i umarł jako poseł na sejm frankfurcki 1822. Co do kosztownego jego zbioru rycin, porów. Brulliot'a: „*Catalogue des estampes du cabinet d'Aretin*“ (3 tomy, Monachijum 1827).—**Aretin** (Jerzy), brat poprzedniego, ur. w Ingolstadzie 1771, zajmował podobnież rozmaite wysokie urzędy i jako generalny komisarz dróg i mostów w Tyrolu podczas powstania 1809, wzięty został przez Austryjaków do niewoli. Po uwolnieniu poświęcił się wyłącznie naukom i kunsztom, † 1845 w Monachijum, zostawiwszy po sobie wiele pism treści politycznéj i kameralnéj.—Jego syn **Aretin** (Filip), ur. 1799 był sędzią powiatowym w Donauwerth i zostawił kilka pism treści ekonomicznéj.—**Aretin** (Krzysztof) brat poprzednich, ur. w Ingolstadzie 1773, był radcą dyrekcyi krajowéj; odznaczył się jako przeciwnik średniowiecznych nadużyć, nastając gorliwie na zniesienie stanów feudalnych. W r. 1803 przeznaczony był do przejrzenia biblijotek klasztornych, a 1806 mianowany został biblijotekarzem głównym w Monachijum. Z powodu nieumiarkowanego występowania przeciwko ściąganiu do Bawaryi uczonych protestantów, przymuszony był złożyć swój urząd. W r. 1811 przeniósł się do wydziału sprawiedliwości, 1819 został prezydującym w sądzie apelacyjnym powiatu regeńskiego i † 1824 w Monachijum. Napisał wiele dzieł prawnych i politycznych tudzież kilka sztuk teatralnych. Rozpoczęte przez niego „*Prawo polityczne monarchii konstytucyjnéj*“, ukończył Rotteck.—**Aretin** (Karol), starszy syn poprzedniego, ur. 1796, † 1868; położył zasługi w zawodzie dyplomatycznym, był 1834 radcą legacyi w ministerstwie spraw zagranicznych, następnie tajnym radcą i archiwistą państwa. Na ostatniém stanowisku wydał kilka ważnych pism i dokumentów, między którymi ważniejsze: „*Geschichte des Kurfürsten Maximilian I.*“ (Pass. 1842) i „*Alterthümer und Denkmale des bair. Herrscherhauses*“ (zeszyt 1—4 Monach. 1855—62; zeszyt 5—8 Monach 1863—68).

Aretino (Piotr), ur. 1492 w Arezzo, poeta pełen talentu, ale obyczajów gorszących; chociaż używał łaski i opieki panów, długo jednak nigdy z nich korzystać nie umiał, † 1556 spadłszy z krzesła podczas wybuchu gwałtownego śmiechu, spowodowanego opowiadaniem o jakiéjś awanturze miłosnéj własnéj siostry. Oprócz gorszących „*Sonetti lussuriosi* napisał pięć komedyj i jednę tragedyję, tudzież rozwiązłe „*Ragionamenti*“, „*Puttana errante*“ i „*Rime, Stanze, Capitoli.*“ Pomimo niemoralności niektórych utworów, dzieła jego dla czystości języka, śmiałości i mocy stylu, akademija *della Crusca* zaliczyła do klasycznych.

Aretuza, źródło na wyspie Ortygii pod Syrakuzą; według mytu, jedna z nimf, córka Nereusa i Dorydy, uciekając, przed ścigającym ją bożkiem rzecznym, Alfeuszem, rzuciła się w morze i na wyspie Ortygii w źródło przemieniła. Toż samo imię ma jeszcze kilka innych źródeł w Grecyi.—Miasto Aretuza leżało w Syryi pomiędzy Epifaniją i Emesą; tworzyło ono za czasów Augusta i Tyberyjusza oddzielne księstewko.

Arezzo (Guitone d'), poeta włoski, ur. w Toskanii w pierwszéj połowie XIII w. † 1294, należał do bractwa religijno-wojskowego *Cavalieri gaudenti* (rycerze wesołości). Pozostałe po nim sonety, ballady i inne utwory poetyczne były cenione przez Danta i Petrarkę.

Arezzo (Tomasz), kardynał, ur. w Orbitello (Toskanija) 1756, † 1833 w Rzymie. Był nuncyjuszem papieskim w Petersburgu za cesarza Pawła I, a następnie używano go do załatwienia nieporozumień zaszłych między Francyją i Rzymem; lecz działając wyłącznie w interesie papieża, który go mianował wice-gubernatorem swéj stolicy, został uwięziony i wysłany do Korsyki, skąd uszedłszy, otrzymał po r. 1815 kapelusz kardynalski. Następnie był legatem papieskim w Ferrarze, a 1830 wicekanclerzem kościoła.

Arezzo (Aretium), stolica prowin. t. n. w środkowych Włoszech (55 m. kw. i 219,600 m.), leży w urodzajnéj i pięknéj dolinie Chiana, ma 11,000 m., mnóstwo starożytności etruskich i katedrę gotycką z XIII w. podobno najpiękniejszą we Włoszech. A. tworzyło jednę z dwunastu rzeczypospolitych dawnych Etrusków, przewyższając wszystkie inne miasta wyrobami garncarskimi i odlewami bronzowymi, (*vasa aretina* naczynia aretyńskie, były jeszcze za czasów cesarstwa rzymskiego sławnemi); jestto miejsce urodzenia wielu sławnych mężów, jak np. Mecenasa, Petrarki, Piotra Aretina, Gwidona z Arezzo wynalazcy nut, Leonarda z Arezzo historyka, Cesalpina botanika, Vatariego malarza i bijografa artystów i innych. W bliskości znajduje się źródło mineralne i kąpiele Montione.

Arfa, instrument muzyczny, ob. Harfa.

Arfa albo *rafa*, proste narzędzie, złożone z siatki drucianéj naciągniętéj w ramach, służy do oddzielania ziarn grubszych od drobniejszych; ma ważne znaczenie przy czyszczeniu rud i zboża; w rolnictwie arfowanie trzyma środek między wianiem a młynkowaniem.

Arfberg (Henryk Dusener von), od 1345 wielki mistrz zakonu niemieckiego, prowadził wojny z Litwą, wybudował w Prussach miasto Johannisburg. W r. 1351, złożył godność wielkiego mistrza i umarł komturem.

Arfe, słynna rodzina złotników i rzeźbiarzy hiszpańskich pochodzenia niderlandzkiego. — **Arfe** Henryk, wykonał 1520 sławną srebrną kustodyję dla katedry w Kordubie, w kształcie gotyckiéj wieży, wys. $1\frac{1}{2}$ stopy.—**Arfe** (Antoni) syn jego, wykonał podobne prace w stylu greckim dla kościołów w Burgos, San Jago di Compostella i t. d.—**Arfe** Juan y Villafaune syn poprzedniego (1535—95), znakomity architekt i drzeworytnik wykonał kustodyję znajdującą się w kościele w Arila i jest autorem dzieł o miarach, o symetryi, anatomii i pięciu porządkach architektonicznych.

Arfvedsonit, minerał tak nazwany przez Brooka mineraloga angielskiego na cześć szwedzkiego bo-

tanika *Arfuedsona*. Jestto amfibol, złożony z tlenku żelaza i sody, barwy czarnéj, nieprzezroczysty, z połyskiem żywicznym.

Argaeus Mons, ob. Ardżysz.

Argali, (zool.), ob. Owca.

Argamaczi, miasteczko w gub. orłowskiéj, pow. jelackim, gdzie się odbywa corocznie 8 Września wielki jarmark.

Argand (Aimé), fizyk i mechanik, ur. 1755 w Genewie, osiadły późniéj w Anglii, słynny wynalazca lampy zwanéj *argandzką*, (ob. Lampy); nazywano je kinkietami od aptekarza paryskiego Quinquet'a, który do nich zastosował szkła, dziś powszechnie używane. A. wprowadził téż ulepszenia w gorzelniach i ogłosił kilka rozpraw w pismach naukowych.

Argas, rodzaj pająków dychawkowatych (arachnoida trachearia), pokrewny kleszczom (ixodes). A. *reflexus* żyje na łabędziach, których wysysa krew; A. *persicus* na wschodzie, jest niebezpieczny dla ludzi, ukąszenie jego sprowadza, zwłaszcza u cudzoziemców, złośliwe gorączki, nawet śmierć. Virchowa: „*Archiv für patologische Anatomie*" tom 19.

Argee, uroczystość obchodzona corocznie w starożytnym Rzymie 15 Maja, w czasie któréj westalki rzucały z mostu drewnianego do Tybru 30 kolosalnych figur uplecionych z wici i po męsku przybranych. Była to symboliczna ofiara z ludzi, składana ojczystéj rzece dla oczyszczenia z grzechów mieszkańców Rzymu. Mitologiczny jéj początek opowiada Ovidius (Fast. V. 621 sq.).

Argelander (Fryderyk Wilhelm August), znakomity astronom współczesny, ur. 1799 w Memlu, został 1820 r. adjunktem obserwatoryjum w Królewcu pod Besslem, a w r. 1823 dyrektorem obserwatoryjum w Abo, następnie w Helsingfors i od 1837 w Bonn, gdzie jest oraz profesorem. Jego wyznaczenie drogi komety z r. 1811 jest pracą wzorową. Za katalog 560 gwiazd, posiadających ruch własny widoczny, akademija nauk w Petersburgu przyznała mu całkowitą nagrodę Demidowa. „*Uranometria nova*" (Berlin 1834), zawiera znakomite oznaczenie stosunków wielkości gwiazd na półkuli północnéj widzialnych. „*Astronomische Beobachtungen auf der Sternwarte zu Bonn*" (1846), obejmuje wykaz położenia około 22,000 gwiazd na półkuli pn. od 45^0 do 80^0 zboczenia: Atlas jego niebieski, obejmujący wszystkie gwiazdy od 1 do 9,5 wielkości, zajmuje pierwsze miejsce między kartami nieba.

Argelius, budowniczy grecki w VI w. przed Chr. Napisał traktat, w którym przedstawił prawidła porządku korynckiego i w którym opisał świątynię porządku jońskiego, wzniesioną na cześć Eskulapa w Tralles. Świątynia ta, była podobno jego własném dziełem.

Argellati (Filip), ur. 1685 w Bolonii, † 1755 w Medyjolanie, biblijograf i historyk włoski. Wydaniem dzieła Muratorego „*Scriptores rerum italicarum*" spowodował założenie towarzystwa, zwanego *Societas Palatina*, którego mianowany został sekretarzem. Ważniejsze jego wydania są: „*Bibliotheca scriptorum Mediolanensium*" (2 tomy Medyjol. 1745) „*Bibliotheca dei Volgarizzatori*" (5 tom. Medyjol. 1767) i zbiór pism o numizmatyce włoskiéj (6 tomów Medyjol. 1750—59).—**Argellati** (Franciszek), syn poprzedniego, miał udział w wielu literackich pracach ojca i sam jest autorem dzieła podobnego do *Dekameronu* Bokkacyjusza, które jakkolwiek szanuje obyczajność, dalekiém jest przecież od swojego wzoru.

Argemone, (mak kolczysty), rodzaj roślin z rodziny makowatych, z Ameryki środkowéj, wiele gatunków choduje się u nas jako rośliny ozdobne; gatunku A. *mexicana* ziele używa się w Mexyku jako środek łagodzący ból przy obrzmieniach, wrzodach, wewnętrznie w chorobach nerwowych.

Argens (Jan Chrzciciel de Boyer markiz d'), ur. 1704 w Aix, † 1771; popularny filozof francuski, początkowo służył w wojsku, następnie przyjął służbę u Fryderyka W. którego był szambelanem, dyrektorem wydziału sztuk pięknych przy akademii berlińskiéj i codziennym towarzyszem. Pismami swojemi: „*Lettres juives*" „*Lettres chinoises*" „*Lettres cabalistiques*" i „*Philosophie du bon sens*"; wielkie podówczas wzbudził zajęcie. Umarł w podróży do Tulonu 1771. Z innych dzieł jego ważniejsze są: „*Histoire de l'esprit humain*" (14 tom. Berl. 1767) i „*Lettres et Mémoires*" (Lond. 1748 i Par. 1807). Brat jego Łukasz de Boyer Chevalier *d' Argens*, † 30 Maja 1772; był rycerzem maltańskim i napisał „*Réflexions sur l'état est le devoir des chevaliers de Malte*" (Paryż 1739).

Argensola (Lupercio i Bartolomé Leonardo de), dwaj bracia, poeci hiszpańscy, ur. 1565 i 1566. Pierwszy był sekretarzem, drugi kapelanem Maryi austryjaczki, wdowy po cesarzu Maxymilijanie. Późniéj Lupercio był historyjografem Aragonii i żył w Saragosie. Bartłomiéj udał się 1603 z Filipem III do Valladolid, a 1609 do Madrytu, gdzie wydał swoje „*Conquista de las Molucas*" (Mad. 1609). W r. 1611 obaj bracia znakomici już poeci towarzyszyli hrabiemu Lemos wice-królowi neapolitańskiemu do Neapolu, gdzie Lupercio 1613 życie zakończył. Brat jego, powrócił 1616 do kraju i mianowany został na miejsce zmarłego brata historyjografem. † 26 Lutego 1631, zostawiwszy po sobie niezrównane pod względem stylu dzieło „*Primera parte de los Anales de Aragon, que prosigue los del secretario Geronimo Zurita desde el ano* 1516" (Sarag. 1630). Poezyje obu braci „*Rimas*" były wydane dopiero po ich śmierci (Sarag 1634). Obaj kształcili się na wzorach łacińskich, a szczególnie na Horacym. Utwory ich celują raczej zewnętrzną, staranną ogładą i wzniosłym duchem, aniżeli twórczością i bogactwem fantazyi.

Argenson (Voyer d'), starożytna rodzina francuska, któréj wielu członków było znakomitymi mężami stanu.—**René de Voyer**, hrabia d'Argenson, ur. 1596, używany za czasów Richelieu'go i Mazarin'a do spraw dyplomatycznych, † 1651 jako poseł w Wenecyi, na który to urząd nastąpił po nim syn jego tegoż imienia, (ur. 1623, † 1700).— Syn tego ostatniego **Argenson** (Marek René), ur. 1652, naczelnik policyi w Paryżu, potém prezydent rady

skarbowéj i wielki pieczętarz, jako przeciwnik Law'a, złożył urzędowanie i † 1721.—Jego syn, **Argenson**, (René Ludwik), ur. 1694, sekretarz stanu od 1744—47, poświęcał się naukom i † 1757.—Jego syn **Argenson** Marek Antoni, markiz de Paulmy, ur. 1722, † 1787 na urzędzie gubernatora arsenału, urządził biblijotekę arsenału w liczbie 150000 tomów i kierował wydawnictwem kilku dzieł biblijograficznych.—**Argenson** (Marek Piotr), drugi syn wielkiego pieczętarza, ur. 1696, ulubieniec Ludwika XV, był 1743 ministrem wojny, lecz strącony przez panią Pompadour, którą usunąć pragnął, opuścił urzędowanie i † 1764.—Jego syn **Argenson** Marek René, (markiz de Voyer) ur. 1722, sprawował rozmaite wysokie urzędy i † 1782.—**Argenson** Marek René de Voyer syn poprzedniego, ur. 1771, przebył czas rewolucyi w dobrach swoich, za Napoleona I był prefektem, w r. 1815 deputowanym do parlamentu, a w latach 1817—30 należał do liczby przeciwników reakcyjnych polityki rządu. Po r. 1830, przechylił się stanowczo do stronnictwa radykalnego, lecz z powodu podeszłego wieku usunął się ze sceny politycznéj i † 1842 jako nieugięty republikanin i powszechnie szanowany obywatel. Syn jego **Argenson** Karol Marek, René de Voyer ur. 1796, † 1862. W 1848 jak przedstawiciel demokracyi umiarkowanéj zasiadał w zgromadzeniu konstytucyjném; odznaczył się wybornemi pracami w dziedzinie archeologii; napisał także „*Les Nationalites européennes*" (Paryż 1859).

Argentan, miasto francuskie w dep. Orne, nad Orną, 6000 m. i kilka starożytnych gmachów pięknéj budowy, między tymi 2 godne widzenia kościoły; garbarnie, fabryki rękawiczek i znaczny handel sławnym sérem.

Argentan (nowe srebro, fr. melchior) śpiż z wejrzenia podobny do srebra, złożony z miedzi, niklu i cynku (lub cyny); stosunki tych metali w różnych fabrykach są zmienne; do srebra próby 12 najwięcéj z pozoru zbliża się spiż złożony w stosunku 58,4 miedzi, 29,1 cynku i 17,5 niklu; w ogóle można A. uważać za mosiądz (ob.) z dodatkiem $^1/_6$ do $^1/_3$ niklu. Od mosiądzu twardszy, do politury doskonale się nadaje, i na powietrzu nie ulega zmianie. Kwasami daleko mniéj jest atakowany, niż miedź, dla tego bez niebezpieczeństwa może być używanym na naczynia do przechowywania potraw. Kilka innych spiżów do A. podobnych znajduje się w handlu, jak metal chiński, christofle, alpaka, alfenid (ob.).

Argenteuil, francuskie miasto w dep. Seine-et Oise, na prawym brzegu Sekwany, 5000 m. i ruiny klasztoru, w którym Heloiza, żona Abelarda, była przeoryszą; winnice, fabryki octu i maszyn parowych.

Argenteus Codex (srebrny kodex), nazywa się przechowywany w Upsali rękopis gockiego tłumaczenia biblii Ulfilasa, pisany srebrnemi literami ze złotymi inicyjałami. Por. von der Gabelenz i Loebe „*Upp-Ströms* C. A." (1860).

Argentina, rodzaj ryb z rzędu miękkopłetwych, z rodziny łososiowatych; jedyny gatunek A. *sphyraena* żyje w morzu Śródziemném; pęcherz jéj powietrzny, wypełniony jest srebrzystą materyją, która pod nazwą esencyi wschodniéj używa się do wyrobu pereł fałszywych; z tego powodu więcéj jest poszukiwaną, niż dla mięsa.

Argentina, jasno szary proszek metaliczny, wprowadzony w użycie przez Meistera w Chemnicach; służy do tak zwanego srebrnego druku na tkaninach; jest to proszek cynowy bardzo delikatny, otrzymany przez strącenie cyny z roztworów jéj soli.

Argentus (Jan), jezuita, rodem Włoch z Modeny. Za Zygmunta III, wypędzony z Węgier, bawił czas jakiś w Polsce i z polecenia generała swego zakonu zwiedzał klasztory jezuickie w Polsce i Litwie, z czego zdał królowi sprawę w dziele. „*Argenti S. J. in provincia polona praepositis provincialis de rebus Soc. J. in Regno Pol. ad Sigismandum* III" (1625); † generałem zakonu w Rzymie 1626.

Argentyńska Konfederacyja (*confederacion Argentina*) v. **Argetyńska Rzeczpospolita**, dawniéj *Zjednoczone Stany Rio de la Plata* zowie się rzeczpospolita federacyjna w Ameryce południowéj, złożona z 14 następujących stanów: Buenos-Ayres, Entre-Rios, Corrientes i Santa-Fé, w okolicy niższéj la Plata; Cordova, San-Luis de la Punta, San Jago del Estero i Tucaman w środku; Catamarca, Mendoza, Rioja, San-Juan de la Frontera w Andach; Sallta i Jujui na północy. Rozległość tych stanów wynosi 25,500 mil kw. (bez okręgu Gran-Chaco, obejmującego 6667 mil kw. i pustyni południowéj aż do Rio-Negro 8967 mil kw.) graniczą na wschód z oceanem Atlantyckim, Urugnay, Brazylią i Paraguay, na północ z Boliwią, na zachód z Chili, na południe (bez stałéj linii granicznéj) z Patagonią. W zachodniéj stronie ku Chili główne pasmo Andów stanowi naturalną granicę, najwyższy wierzchołek Naranjo (20000 st.); liczne niższe pasma zalegają północną i północno-zachodnią część konfederacyi, w środkowych stanach Cordowa i San Luis wznosi się centralna wyżyna (7000 st.), gdy tymczasem południowa i południowo-wschodnia jéj część rozciągają się na okiem nieprzejrzanych równinach zwanych *pampasami*. Największa część tych krajów, należy do ogromnego przestworu na którym La Plata, i wpadające do niéj rzeki (ob.) nurty swe toczą, nadają mu życie i tworzą rozliczne komunikacyje między nimi a Atlantykiem. Z innych rzek ważniejsze: Colorado v. Cum Leubu i Rio Negro z przydomkiem Patagones v. Cusu Leuwu; środkowa część prawie bezwodna. Na wschodnich stokach Andów znajduje się mnóstwo jezior słonych (jak np. Lagunas de Guancache); w równinie leżą jeziora: Silverio, Beredro i Urre Lauquen, a na granicy Chili Lago de Naguelhuapi. *Ustrój geologiczny i minerały*. Daleko w głąb' rozciągający się utwór pampasowy, zbadany został przez d'Orbigny'ego i Darwina; składa się on głównie z gliny, w którym występują ławice wapienne. Znajdują się w niéj szczątki olbrzymiego świata zwierzęcego z okresu diluwialnego: kolosalny glyptodon, koń kopalny amerykański, mastodon,

olbrzymie leniwce (Megalotherium i Mylodon). Utwór ten, pampasowy odznacza się zwłaszcza niezmiernymi pokładami soli; są to wyschłe słone jeziora, które daleko i szeroko pokrywają ziemię, mając wejrzenie niemal pól śnieżnych, nie są jednak eksploatowane. Pod utworem pampasowym, rozciągają się potężne utwory trzeciorzędne ze skamieniałemi muszlami, koralami, jeżowcami, rakami i t. d. Bliżéj Kordylierów występuje działalność wulkaniczna, jak to okazuje melair, migdałowiec; znajdujemy tu skały pierwotne: granit, syjenit gnejs. Nakoniec, bogato są też reprezentowane napływy (aluwije), a prąd La Platy tworzy bezustannie w swym obszarze znaczne ilości nowego lądu. Bogactwo minerałów i metali jest znakomite, jakkolwiek dotąd niedostatecznie wyzyskiwane. Kopalnie Rioja zawierają złoto, srebro, miedź, żelazo, nikiel; najbogatsze są w obwodzie Famatina. W prowincyi San Juan znajduje się złoto, srebro i ołów. Mendora i Katamarka dostarczają głównie miedzi; wywóz, który w 1854 r. wynosił 412 baryłek (po 200 funtów), podniósł się już w 1865 r. do 10936 baryłek; w prow. Cordowa znajduje się około 20 kopalń srebra; w Gran Chaco odkryto w 1865 bogate pokłady doskonałego żelaza, zawierającego 10% niklu. Źródła oleju skalnego w Jujny, węgiel i siarka w San Juan. Gdy do tego dodamy ametysty, agaty, sól glauberską, ałun, marmur i inne wapienie—będziemy mieli przelotny obraz bogactwa mineralogicznego A.

Pod względem roślinności A. podzielić można na trzy pola geograficzne: północne, niemal zwrotnikowe, środkowe, gdzie roślinność pampasowa pomięszana jest z lasami pierwotnymi, i południowe noszące wybitną cechę roślinności pampasowéj. Cechującemi roślinami są tu: drzewo Ombu (*Phytolaca dioica*), Melia Aradarach, Erithrina Crista Galli. Z roślin użytecznych wprowadzonych tu, zasługuje na uwagę mate czyli herbata paragwajska (*Ilex paraguayensis*); mnóstwo drzew owocowych i wszystkie zboża doskonale się tu przyjmują, a rolnictwo wielką ma przyszłość przed sobą. Charakterystycznemi zwierzętami są: wiskacha (*lagostomys*), pokrewna szynszylii, żyjąca tu w niezmiernéj ilości, i nurtująca grunt podziemnemi przejściami; pancernik (*chlamydophorus*), bóbr ogoniasty (*myopotamus*), puma czyli lew południowoamerykański, jaguar, śmierdziel, agati, w Andach szynszylla, lama. Na rozległych stepach rozwija się tak wspaniała hodowla bydła, jaka oprócz tego ma miejsce tylko w Australii. Wszystko to bydło pochodzi od zwierząt europejskich, potężne liczbą, nie odznacza się rasą, i dopiero w ostatnich czasach zaczęto się krzątać koło ich uszlachetnienia; liczba owiec z 10 milijonów w r. 1860, poskoczyła w 1866 na 60 mil. Produkcyja mięsa nabrała też dopiero w ostatnich czasach większego znaczenia. *Ludność* składa się z ucywilizowanych Indyjan, niezależnych Indyjan v. Indios bravos (rozbójnicze plemiona), którzy mieszkają na północy w Gran Chaco (należą do szczepu Guaramis) i na południu (pod nazwą Pampasowych Indyjan albo Puelches i Tehulches); Mesticów (do których należą Gauchos), wolni pasterze w pampasach, słynni ze swéj zręczności w konnéj jeździe, chwytaniu zwierząt i ze swéj dzikości, Kreolów, Zambos, w małéj ilości Negrów i Mulatów, wreszcie przybyszów europejskich. Europejczycy po większéj części pochodzenia romańskiego. W 1863 liczono ich do 90,000, a z każdym rokiem napływ się zwiększa (w 1865 r. przybyło 11767, 1869 r. 37934, a 1870 r. 40000). Liczbę ludności (oprócz 80000 Indyjan w Gran Chaco i Patagonii), rozdzielonéj bardzo nierówno pomiędzy pojedyncze stany podają na 1736000; najludniejszém jest Buenos-Ayres, najmniéj osiadłe są południowe okolice nad rzekami Rio-Colorado i Rio-Negro, tudzież ziemia Gran Chaco. *Rolnictwo*, *Przemysł*, *Handel*. Rolnictwo jest już w stanie kwitnącym, nie odpowiada jednak rozległości kraju; podniesieniem jego zajmuje się „Sociedad Rural Argentina", założone w r. 1866 w Buenos-Ayres. Oprócz górnictwa, przemysł właściwy jeszcze nie istnieje; w ostatnich czasach na wzór fabryki we Fray-Bentos (Uruguay), powstało kilka fabryk ekstraktu mięsnego według systemu Liebig'a. Przywóz obejmuje wszystkie płody przemysłu europejskiego, głównie z Francyi; portem najważniejszym jest Buenos-Ayres; wszystkie inne (Rosario, Correntes i t. d.) przyjmują tylko 30% całego przywozu. Przedmiotem wywozu są skóry, wełna, łój, mięso solone, daléj pióra strusie i ozory wędzone. Wartość przywozu wynosiła w 1866 r. 46, wywozu 33 milijonów dolarów. Pięć parowców utrzymuje regularną komunikacyją z Europą. System dróg żelaznych zaczyna się rozwijać: całkowita długość szyn wynosiła w 1867 r. 630 mil angielskich. *Monetą* krajową jest piastr srebrny czyli pezo, (około 9 złp.), dzielący się na 100 centavos. W miejsce używanych dotąd miar hiszpańskich wprowadzono już w użycie miary metryczne.

Według konstytucyi z 1 Maja 1853 konfederacyja Argentyńska jest reprezentacyjną rzecząpospolitą federacyjną, w któréj kongres prawodawczą, a wybierany na lat 6 prezydent, posiadają władzę wykonawczą. W r. 1870, budżet wydatków wynosił 14,483,363 dolarów, dochody zaś czyniły 14078620 dolarów. Prawem z 26 Lutego 1855, konfederacyja (nie wliczając Buenos-Ayres), podzieloną została na pięć dywizyj wojskowych; siła zbrojna wynosi 10700 ludzi. Flaga jest biała z dwoma błękitnymi pasami, flaga wojenna podobnaż lecz ze złotą gwiazdą w polu białém. Rezydencyją rządu jest Buenos-Ayres.

Części kraju przerznięte rzeką La Plata, znane są od r. 1515, w którym je odkrył Hiszpan Juan Diaz de Solis: weszły zaraz w skład południowoamerykańskich osad hiszpańskich i należały do wicekrólestwa Peru; 1777 utworzone zostało hiszpańskie wice-królestwo Buenos-Ayres, które na przestrzeni 52000 mil kw. oprócz teraźniejszych krajów rzeczypospolitéj argentyńskiéj obejmowało Paraguay, Uruguay i dzisiajszą Boliwiję. Skutkiem wpływu angielskiego z zewnątrz i liberalnych usi-

łował wewnątrz powstała 25 Maja 1810 r. narodowa Junta, która chociaż występowała jeszcze w imieniu Ferdynanda VII, jednakże dążyła stale do utrwalenia niepodległości kraju; jakoż 9 Lipca 1816, nastąpiło stanowcze ogłoszenie nie zależności „*Zjednoczonych Stanów Rio de la Plata*" na kongresie w Tucuman. Aż do ostatnich czasów wewnętrznemi niezgodami stronnictw, *unitaryjuszów* i *federalistów*, wstrząsana i w rozwoju swoim wstrzymywana, konfederacyja od Grud. 1829 zostawała pod ciężką dyktaturą, despotycznego lecz rozumnego generała Rosas, który w Lutym 1852 zmuszony był do ucieczki. Wynikłe potém między zwycięskim generałem Urquiza a stanem Buenos-Ayres zawikłania to wywołały następstwo, że Buenos-Ayres ogłosiło się 1853, niezawisłém i wyłączyło się z konfederacyi Argentyńskiéj. Kilkakrotne usiłowania połączenia rozdwojonych krajów nie odniosły żadnego skutku, i dopiero po bitwie pod Cepeda (23 Paźdz 1860), Buenos Ayres, z mocy układu 11 Listop. 1860 połączyło się z pozostałymi 13 stanami i utworzyło tym sposobem nową konfederacyję, któréj pierwszym prezydentem został Bartłomiéj Mitré, człowiek zręczny i zdolny administrator, mogący swemu krajowi zapewnić spokój i normalny w przyszłości rozwój. Tymczasem, wywołana przez Lopeza dyktatora rzplitéj Paraguajskiéj z Brazyliją wojna wciągnęła także i A. K. Mitré został sprzymierzeńcem Brazylii pod tym warunkiem, że sam obejmie naczelne dowództwo nad połączonemi armijami. Ale pozbawiony wszelkich zdolności wodza, naraził kraj (1865—68) na stratę 40—50000 ludzi i 40 milijonów dolarów, nic stanowczego nie dokonawszy. W 1868 r. (Październ.) na miejsce Mitré'go, mimo jego oporu, wybrany został prezydentem Dr. Domingo Faustino Sarmiento. Wybór jego stanowić będzie może epokę w historyi A. K. Sarmiento bowiem z wszechstronną, gruntowną wiedzą łączy energiję, miłość kraju i poświęcenie dla dobra ogółu. Odtąd też materyjalny i umysłowy rozwój Argentyny ogromne czyni postępy. Przedmiotem szczególnéj pieczołowitości prezydenta jest oświata ludu, dla któréj wiele dobrego już zdziałał. Nieszczęśliwą wojnę z Paraguayem ukończył pomyślnie 1870 r. zupełném zniszczeniem lopezowéj potęgi. Przywrócony pokój na zewnątrz, zamąciła wewnątrz, 1870 r. rewolucyja ultrafederalistów, którzy,—zamordowawszy zdradziecko zasłużonego generała Urquiza, chociaż byli pokonani, mimo to na początku 1871 znowu niszczący bój rozpoczęli. Porów. Nunez „*An account historical, political and statistical of the provinces of La Plata*" (Lond. 1825); Page „*Raport on the exploration and survey of the river La Plata and tributaries*" (Washing. 1856); Balcarce, „*Buenos Ayres*" (Paryż 1857); Mannequin „*Les provinces argentines et Buenos-Ayres*" (Par. 1845) de Moussy „*Description géographique et statistique de la Confédération Argentine*" (Paryż 1861); Burmeister „*Reise durch die La-Plata-Staaten*" (2 t. Halle 1861); Dominguez „*Historia Argentina*" (Buenos Ayres 1862); Ford „*Rapport ou Gouvernement de S. M. Britannique etc*" (Paryż 1867); Beck-Bernard „*La République Argentine*" (Lausanne 1867); Martin de Moussy „*Rapport sur quelques produits argentins*" (Paryż 1867); Maack „*Die La Plata Staaten*" i Wild „*Die Ackerbaucolonien in der Argentinischen Republik*" w czasopiśmie „*Aus allen Welttheilen*" (t. 1 i 2. Lipsk 1870).

Argenton, francuskie miasto w dep. Indres, nad r. Creuse, 5330 m.; w starożytności *Argentomagus* znakomite m. Biturygów. — **Argentré sous Laval**, francuskie m. w dep. Mayenne, ma 1700 m. i łomy marmuru.

Argentyt (siarek srebra, srebro szkliste, błyszcz srebra), minerał; najobfitsza i najbogatsza ruda srebra. Ma on barwę szaro-ołowianą lub stalową, zwykle jest bez połysku, a czasami zupełnie czarny w skutek zmiany powierzchni. Twardość jego jest 2, 5; c. g. 6, 9 do 7, 2. Często krystaliczny, forma pierwotna sześcian, częściéj jednak bywa w ośmiościanach, lub kombinacyjach tych dwóch form; w kryształach bywa czystym siarkiem srebra (87% srebra i 13% siarki). Częściéj jednak bywa w masach bezkształtnych, niekiedy w postaci dendrytycznéj. Kowalny; nożem można skrawać kawałki w postaci wiórów. Znajduje się w Badenie na Harcu, w Saxonii, w Czechach, Węgrzech, Szwecyi, w Anglii, Hiszpanii, na Uralu i w wielu miejscach Ameryki środkowéj i południowéj.

Argestes, syn Astreusza i Cos, bożek wiatrów, w ogóle zaś każdy wiatr, rozpędzający chmury i sprowadzający pogodne niebo.

Arghana-Maden, m. w Turcyi azyjatyckiéj w ejalecie Diarbekir na prawym brzegu Tygru, ma 3,500 m. i bogate kopalnie miedzi.

Argińskie plemię kirgizów średniéj hordy, w zarządzie Orenburskim, dzieli się na 5 oddziałów, około 4,000 kibitek, koczują między Turgajem, Tobolem i Urbagajem.

Arginuzy, grupa pięciu małych wysp na morzu Egejskiém, sławnych wielkiém zwycięstwem, odniesioném przez Konona na czele Ateńczyków r. 406 prz. Chr. nad flotą spartańską, któréj wodzem był Kallikratydas.

Argipejczycy, Orgiempejczycy, naród koczujący, nad granicą dawnych Scytów, podobno w górach Ałtajskich Rosyi europejskiéj. Według Rejcharda byli oni pokoleniem kałmuckiém, osiadłém w dawnéj gubernii jarosławskiéj.

Argiwowie, w ściślejszém znaczeniu mieszkańcy greckiéj prowincyi Argos czyli Argolidy. Ponieważ A. w wojnie trojańskiéj najpotężniejsze pod wodzą Agamemnona stanowili plemię, przeto Homer w ogóle Hellenów nazywa Argiwami.

Argo, nazwa okrętu Argonautów; także nazwa konstelacyi, zwanéj inaczéj Okręt (ob.).

Argo, wyspa na Nilu w nubijskiéj prowincyi Dongola, bardzo urodzajna. Znajdują się tu dwa olbrzymie posągi Memnona.

Argolida (greck. *Argeia* v. *Argolike* v. *Argolis*), obejmowała w starożytności wschodnią krainę Pe-

loponezu i dzieliła się na królestwa: Argos, Mycene, Tyrynt, Trezena, Hermiona i Epidauros. Przesiedleni z Egiptu potomkowie Inachosa, opanowali tę ziemię na lat 1800 prz. Chr.; później panował tutaj Pelops, (od którego cały półwysep miał otrzymać swą nazwę), Agamemnon, Adrast, Eurysteusz i Dyjomedes. Herkules tutaj się urodził. Od r. 233 prz. Chr. kraj ten, należał do związku Achajskiego, podzielał jego losy, był prowincyją rzymską, później dostał się pod panowanie cesarstwa greckiego; następnie zajmowany był kolejno przez Krzyżowców, przez Wenecyjan i przez Turków; po ukończeniu wojny o niepodległość Grecyi, stanowił aż do r. 1838 jeden z siedmiu departamentów Morei. Teraźniejsza nomarchija Argolidy i Koryntu obejmuje północno-zachodnią część Peloponezu, i dzieli się na 6 eparchij, w których na 91¼ mil kw. znajduje się 138,300 m. z m. st. Nauplia. Porów. Schubert „*Argolica*“ (Marb. 1832).

Argonauci, żeglarze na okręcie *Argo*, jest to nazwa bohaterów greckich, którzy około 1350 prz. Chr. pod dowództwem Jazona ks. Dolionów połączyli się, celem sprowadzenia napowrót złotego runa, uwiezionego przez Fryxus'a i Hellę do Kolchidy i strzeżonego tamże w gaju, poświęconym Marsowi, przez strasznego smoka. Zadania tego, mimo licznych przeszkód i niebezpieczeństw, jakie stawiał władca Kolchidy Eetes, szczęśliwie dokonał Jazon przy pomocy córki Eetes'a Medei (ob.). Zdaje się, że podanie to, w rozmaity sposób przez poetów ubarwione nie jest pozbawione pewnéj historycznéj podstawy. Między poetami, którzy wyprawę Argonautów opiewali oprócz Pseudo-Orfeusza, są: Apollonijusz z Rodu (200 prz. Chr.), Rzymianin Waleryjusz Flaccus (80 prz. Chr.) i Pindar w długiéj odzie.

Argonauta (żeglarek), mięczak z gromady głowonogich (cephalopoda), z rzędu dwuskrzelnych; żyje na pełném morzu i pływa wybornie. Z kilku gatunków, między sobą podobnych, najpospolitszy **A.** *argo* (Ż. papierowy), perłowo-biały, ma konchę 6 do 4 cali długą, bardzo cienką, spiralnie zwiniętą i delikatnie bruzdowaną. Ostatni duży jéj zwój podobny jest do okręcika, w nim żyje zwierzę, używając dwóch błonkowatych ramion jakby żagli, sześciu innych, jako wioseł. **A.** zresztą żyje swobodnie w swéj konsze, do niéj nie przyczepiony, co spowodowało mniemanie, jakoby w niéj przemieszkiwał pasożytnie, co zresztą jest obecnie zbite. Orszak **A.** płynąc na powierzchni morza, sprawia zachwycający widok. Grecy opisywali o nim cuda i sądzili, że człowiek od niego wziął pierwowzór statków żeglarskich; sądzono też, że przed burzą zwija ramiona i opuszcza się w głąb morza.

Argonne v. *Argoński las*, leśna okolica górzysta w północno-wschodniéj Francyi, rozciągająca się od Marny do Maas po obu stronach rzeki Aisne, która ją dzieli na Argonne wschodnią i zachodnią. Z Lotaryngii do Szampanii prowadzą następujące wąwozy (défilé), uważane w historyi wojen za francuskie Termopile: 1° wąwóz *des Islettes* 900—1500 st. szeroki; 2° wąwóz *Chalade*; 3° wąwóz *Grandpré* 3000 st. szeroki; 4° wąwóz *Croix-au-Bois* (znany ze zwycięstwa Austryjaków 14 Września 1792) i 5° wąwóz *Chêne-le-Populeux*.

Argos, dawna stolica Argolidy, leżała w głębi zatoki Argolickiéj nad rz. Inachos, gdzie dziś jeszcze widzieć się dają ślady jéj poprzedniéj świetności w pozostałych szczątkach świątyni i wykutego w skale amfiteatru, który mógł pomieścić do 20,000 widzów. Mieszkańcy słynęli w starożytności z zamiłowania do sztuk pięknych, a szczególniéj muzyki. Dzisiajsze *Argos*, leżące w północno-zachodniéj stronie Nauplii, w pięknéj równinie Planitza, liczy 10,000 m. W bliskości bagna Lernejskie, znane z podań o Herkulusie.

Argostoli, stolica jednéj z wysp jońskich Cefalonii, ma 5200 m. i wygodny port; rezydencyja greckiego arcybiskupa i ożywiony handel.

Argout (Antoni, Maurycy, Apolinary, hrabia d'), ur. 1782 w zamku Veysillieu dep. Isère. Od 1811—19 zajmował rozmaite urzędy, potém był parem Francyi, od 1830 kolejno ministrem marynarki, handlu, spraw wewnętrznych, a 5 Kwietnia 1834 został prezesem banku. Urząd ten sprawował jeszcze 1848 za Ludwika Napoleona, który po spełnionym zamachu stanu mianował go senatorem, † 1858 w Paryżu.

Argowija (Aargau), 16-y kanton szwajcarskiego związku, graniczy na wschód z Zurychem, na południe z kantonami Zug i Lucerny na zachód z Soloturnem i Bazyleją, na północ Ren oddziela go od W. K. Badeńskiego; obejmuje 25½ mil kw. i 194,200 m. pochodzenia niemieckiego; w téj liczbie 104,216 reformowanych, 88,424 katolików, 1538 żydów (podług spisu z 1860 r.). Grunt ma urodzajny, zatém rolnictwo, ogrodnictwo, a mianowicie hodowla bydła są głównymi środkami utrzymania mieszkańców. Pełen życia ruch handlowy, któremu żegluga na Renie i Aarze silnie dopomaga, ułatwia rękodzielniom tego kantonu zbyt rozmaitych towarów. Źródła mineralne w Baden i Schinzuach są sławne i licznie zwiedzane. Kanton Argowii przystąpił w r. 1803 za pośrednictwem Napoleona do związku szwajcarskiego i składa się z 3 głównych części: właściwéj Argowii, dawnego hrabstwa Badeńskiego i aż do pokoju lunewilskiego należącéj do Austryi doliny Fryckiéj, dzieli się na 11 okręgów. Wysyła do szwajcarskiéj rady, narodowéj 10 deputowanych. Lud wykonywa najwyższą władzę za pośrednictwem wielkiéj rady, odnawianéj w połowie co 3 lata. Wielka rada roztrząsa i decyduje projekta prawa, przedstawiane przez mniejszą radę, a ta ostatnia czuwa nad ich wykonaniem. Do wymiaru sprawiedliwości znajduje się w każdym okręgu jeden sąd pokoju i w każdym z 10 okręgów jeden sąd okręgowy. Każdy okrąg ma nadto wyższego urzędnika administracyjnego na czele, a każda gmina własną radę gminną, w któréj *Amman* prezyduje. Główne m. Aarau nad rz. Aarą. Herb Argowii jest wzdłuż podzielona błękitna i czarna tarcza, w któréj błękitnéj połowie znajdują się 3 złote

gwiazdy, a w czarném polu srebrna przepaska. Porów. Bronner „*Der Canton A., histor., geograph., statist. geschildert*“ (2 t. St. Gallen 1844—45). Müller „*Der Aargau*“ (1870).

Arguelles (Augustyn), liberalny hiszpański mąż stanu, ur. 1775 w Ribadesella w Asturyi; był 1812—14 członkiem kortezów, gdzie piękną wymową zjednał sobie przydomek boskiego i hiszpańskiego Tullijusza. Po powrocie Ferdynanda VII został 1814 uwięzionym, a potém wygnany, lecz rewolucyja 1820 wróciła go do kraju i wyniosła na godność ministra spraw wewnętrznych. Chociaż nie należał do stronnictwa krańcowych, musiał jednak w r. 1823 znowu kraj opuścić i do 1832 przebywał jako wychodziec za granicą. Otrzymawszy amnestyję wrócił do kraju 1832 i kilkakrotnie piastował elekcyjną godność prezesa i wice-prezesa izby prokuratorów; przy wyborze regenta otrzymał po Esparterze najwięcéj głosów i został opiekunem królowéj Izabeli 1841—43. W 1843 złożył ten urząd i † 13 Marca 1844 w Madrycie.

Argument prawda, z któréj inną prawdę jako wniosek wyprowadzamy, a zatém ta część dowodu, na któréj opiera się jego przekonywająca siła. A. *ad hominem* dowód oparty na osobistém zapatrywaniu się; A. *ad veritatem* dowód opierający się na prawdach uznanych. A. *a tuto*, dowód, którego nieuznanie szkodę przynieść może. A. *e vaticiniis et miraculis*. Dowód boskości Chrystusa, na cudach i proroctwach oparty. A. *a baculo*, dowód do którego uznania używa się pośrednictwa chłosty. Niekiedy argument dowód (ob.). W matematyce i astronomii A. oznacza wielkość, od któréj zależy coś peryodycznego, tak A. *szerokości* jest łuk drogi planety, zawarty między jéj miejscem, a jéj węzłem wstępującym (ob.). W algebrze dowodzi się, że każde wyrażenie urojone $a + bV^{-}1$ daje się przedstawić przez wyrażenie kształtu ς (dost. u $+V^{-}1$wst. u); otóż ς nazywa się modułem (zamiennikiem), u zaś argumentem tego wyrażenia urojonego.

Arguń, Argunia, rzeka odgraniczająca w części Syberyję od Chin, poczyna się pod nazwą Koruły w paśmie gór Chingańskich, przechodzi przez wielkie jezioro Chulin, z którego już pod nazwą A. płynie około 90 mil ku północo-wschodowi, zwraca się na południe i łączy z Szyłką; dł. 900 w.— Druga rz. A. wypływa z Kaukazu, w ziemi Czeczeńców, dł. 150 w. wpada do Tereku.

Arguri, miejscowość w Armenii rossyjskiéj, na południowo-wschodnim stoku Araratu, 5,400 st. nad poziom morza, w r. 1840 przez wybuch wulkaniczny z większą częścią dwutysięcznéj ludności i znajdującym się w bliskości klasztorem zupełnie zniszczone.

Argus (greck. Argos), syn Jowisza i Nijoby, następca Foroneusa jako władca Peloponezu, który od niego otrzymał nazwę Argolidy.

Argus Panoptes, czyli wszystkowidzący, opatrzony 100 oczami, przeznaczony był przez zazdrosną Herę na strażnika pięknéj Jo, przemienionéj w jałowicę za względy okazane Zeusowi. Hermes, uśpiwszy go grą na flecie zabił, Here zaś oczy jego umieściła w ogonie pawia.

Argus, rodzaj ptaka z rzędu grzebiących, którego jedyny znany gatunek stanowi u Cuviera gatunek bażanta, *Phasianus argus*; jest to ptak bardzo ozdobny, nazwę otrzymał z mnóstwa plam oczkowatych na rozszerzonych, długich lotkach; zdobią go też dwie długie środkowe sterówki w końcu zakręcone. Dziki i bojaźliwy, światła nie znosi i w niewoli prędko zdycha. Mięso nie ustępuje bażanciemu, piór używają Indyjanie na ozdoby.

Argut, rz. w Syberyi, wpada do Katuni, dł. 250 w.

Argutyński Dołgoruki (Józef), książę, patryjarcha ormijański w Rossyi od roku 1801, ur. 1743 w Tyflisie. Przysłany był przez patryjarchę eczmiadzińskiego 1773 r. z tytułem arcybiskupa; miał czynny udział w poddaniu się Gruzyi czyli Georgii 1782 pod opiekę Rossyi, w poddaniu się chana Szamachińskiego i chana Szuszyńskiego Ibrahima, jak równie w osiedleniu się 30,000 Ormijan w Nowym Nachiczewaniu. Za zasługi te, cesarz Paweł I, nadał mu tytuł księcia i przydomek *Dołgoruki*. † 1801 w Tyflisie, z jego dzieł godne uwagi „*Wyznanie chrześcijańskiéj wiary Kościoła Ormijańskiego*“ (1799).

Argyle v. Argyll, hrabstwo na zachodnich brzegach Szkocyi, obejmuje 153,6 mil □ i 90,000 lud., z m. st. Inverary. Kraj jest górzysty, pusty i natury dzikiéj; rolnictwo w niektórych tylko okolicach nadmorskich i w nizinach jest nieco uprawiane. Część mieszkańców, tak zwani *Tacksmenowie*, należą do najbardziéj ograniczonych ludzi w całém państwie Wielkiéj Brytanii.

Argyle lub **Argyll**, szkocka rodzina książęca, pochodząca od Campbellów, któréj przodkiém był Gillespie de Campobello. Potomek jego Colin Campbell otrzymał gaelicką przezwę More (Wielki) i stąd każda głowa rodziny przybierała tytuł Mac Callum More (syn Colin'a wielkiego). Od niego pochodził Colin, pierwszy hrabia Argyle, † 1492. Jego potomek Archibald hrabia Argyle, ur. 1598 był głową prezbiteryjanów szkockich, stronnikiem Cromwella i został 27 Maja 1661 ściętym. Jego syn, także Archibald, był za Cromwella jawnym rojalistą i z tego powodu Karol II, powrócił mu majętności ojca, lecz późniéj, ze względów religijnych popadł u niego w niełaskę i niewolę, z któréj wydobywszy się, wziął udział za Jakóba II w buncie księcia Monmouth, za co 1685 w Edynburgu został ścięty. Teraźniejszy książę Douglas Glasell Campbell ósmy książę Argyle, ur. 30 Kwietnia 1823, nastąpił po swym ojcu księciu Johnie Douglas Edwardzie Henryku Campbell 26 Kwiet. 1847. Brał żywy udział w sporach kościoła szkockiego i napisał w téj materyi „*Presbytery examined*“ (Edymb. 1848) t. j. historyczno-krytyczny przegląd urządzeń kościoła szkockiego od czasów reformacyi. Za ministeryjum Aberdeena (1852) i Palmerstona (1859) piastował godność wielkiego pieczętarza. W parlamencie występował zawsze, jako gorliwy obrońca interesów Szkocyi.

Argyraspidowie, wyborowy oddział macedońskiéj

falangi, tak nazwany od okucia tarczy srebrną blachą; po śmierci Alexandra W. służyli A. Eumenesowi, a potém Antygonowi, który ich rozwiązał.

Argyreia, rodzaj roślin z rodziny powojowatych, w Azyi wschodniéj, niektóre gatunki hodują się jako ozdobne: A. *arborea*, liście i korzenie używają się w Chinach przy zapaleniach zewnętrznych.

Argyria, szarawe zabarwienie występujące na odkrytych częściach skóry po długiém używaniu preparatów srebrnych i nie ustępujące żadnemu leczeniu; zależy ono niewątpliwie od odłożenia się w tkankę skóry srebra, które w bardzo rozdrobnionéj postaci przedstawia czarną barwę.

Argyro-Kastro, miasto w tureckiéj Albanii, ejalecie Janiny, blisko Wojucy; ma 6000 m. i ruiny cytadeli w stylu weneckim; tutejsze fabryki tabaki dostarczają sławnéj Fuli, najlepszéj tureckiéj tabaki.

Argyroneta, rodzaj pająków właściwych dwu płucnych, (araneae dipneumones); jestto istotny pająk wodny, w wodzie żyje i przędzie, jakkolwiek oddycha powietrzem bezpośrednio; bardzo ciekawy sposób, jakiego używa dla utworzenia bańki powietrznéj w wodzie opisał ksiądz Lignac w roku 1749 w rozprawie „*Mémoire pour servir à l'histoire des araignées aquatiques*".

Argyropulos lub Argyropulo (Jan), sławny helenista, przybył około 1434 r. z Konstantynopolu do Włoch, żył i nauczał najprzód w Padwie, potém we Florencyi, nakoniec w Rzymie, gdzie Reuchlin był jego uczniem, i gdzie † 1473. Przyczynił się znakomicie do ożywienia we Włoszech nauk helenistycznych; jako autor położył ważne zasługi łacińskim przekładem kilku dzieł *Arystotelesa*.— Syn jego, tegoż imienia był także tłumaczem Arystotelesa.

Argyropulos (Perykles), jeden z najznakomitszych nowo-greckich prawników, ur. 1809 w Konstantynopolu; profesor prawa i rektor uniwersytetu w Atenach. W czasopiśmie „*Anomorphosis*" (Reforma), rozwijał wielką działalność (1843 — 44) w celu zaprowadzenia konstytucyjnéj formy rządu. Po nadaniu konstytucyi 1843, występował w izbie jako ognisty członek opozycyi. W 1854 został ministrem spraw zagranicznych, ale już w następnym roku, opuściwszy ministeryjum, wrócił na poprzednie stanowisko profesora uniwersytetu. Z jego dzieł najważniejsze: „*Administracyja Grecyi*" (2. ed. 2 t. Ateny 1859 r.).

Aria, jedna z najważniejszych wschodnich prowincyj starożytnego perskiego państwa, a więc część *Ariany* (ob.) tworzy południową część dzisiejszego Khorasanu i część Sedżestanu. Stolicą jéj była *Artakoana* — A. jest także staroperską nazwą dzisiajszego Iranu (ob.).

Aria cattiva, zepsute powietrze; tak Włosi nazywają zabijające wyziewy bagien pontyńskich. (Frexenal de la Sierra).

Aria lub Arias, zwany **Montanus**, teolog hiszpański, ur. 1527 w Estremadurze. Był na soborze trydenckim z biskupem segowijskim; po powrocie oddał się ulubionym badaniom języków wschodnich. Filip II powierzył mu (1568), główny kierunek nad wydaniem wielkiéj *biblii poliglotty*, wydanéj w Antwerpii 1569—1572 r., ofiarowanego sobie biskupstwa nie przyjął; był nadwornym kapelanem. Oprócz wielu innych napisał także „*Starożytności rzymskich*" ksiąg II „*Starożytności żydowskie*" (wielce cenione), oraz Psalmy Dawida i Eklezyjastes wierszem łacińskim, † 1591.

Ariana, tak się nazywała w starożytności wschodnia połowa perskiego państwa, obejmująca krainy: Paropamizus, Gedrozyję, Drangianę, Arachozyję, Aryję, Partyję i Karmaniję czyli dzisiajszy Afganistan, Beludżystan i wschodnią część Persyi.

Ariano miasto w neapolitańskiéj prowincyi Principato ulteriore, 14700 m., leży obok wielce uczęszczanego wąwozu w Apeninach.

Ariccia v. La Riccia, ob. Aricia.

Arici (Cezar), ur. w Brescia 1782, od 1810 nauczyciel przy tamecznem liceum, † 2 Lipca 1836, jeden z najznakomitszych tegoczesnych poetów włoskich. Pozyskał sobie głośne imię poezyjami dydaktycznemi, z których najlepsze są: „*La coltivazione degli olivi*" ;„*La pastorizia*"; *L'origine delle fonti*"; „*Il Sirmione*" i „*Il campo Santo*". Utwory A. nie tyle celują oryginalnością lub bogactwem wspaniałych myśli, ile raczéj rzadkim wdziękiem, młodzieńczą świeżością, mistrzowską formą, wytwornym stylem i harmonijną budową wiersza. Kompletne wydanie jego „*Opere*" (6 tomów), ukazało się 1818 w Brescia i 1858 w Padwie.

Aricia, jedno z najstarożytniejszych miast w ziemi Latynów, u stóp góry Albańskiéj, nad drogą appijską; zdobyte przez Rzymian zyskało najprzód przywileje osady rzymskiéj, późniéj prawa municypalne i wkrótce, stało się grodem kwitnącym. W bliskości znajdowała się sławna świątynia i gaj Dyjany (zwanéj *Aricina*), nad *Lacus Nemorensis* albo *Speculum Dianae*, z oddzielną służbą kapłańską. A. zowie się dzisiaj *Ariccia v. La Riccia*.

Ariège, złotonośna rzeka w południowéj Francyi, wypływa z Pirenejów w Col de Puy-Moren, przyjmuje z prawéj strony Lers, z lewéj Vic-Dessos i Lèze i, ubiegłszy mil 20, wpada pod Tuluzą do Garonny. — Od niéj nazwany jest francuski departament **Ariège**, obejmujący dawne hrabstwo Foix, na przestrzeni 88 1/8 mil kw., z ludnością 256,400, podzielony na trzy okręgi (Foix, Pamiers, St. Girons), na połud. zapełniony odnóżami Pirenejów (*Pic d'Estats* 9315 st. wys.); ma charakter dziki, na północy bardzo łagodny; obfituje w zboże; kopalnie żelaza, fabryki fajansu i szkła; stol. dep. *Foix*.

Ariel (hebr. lew boży, t. j. waleczny, obrońca Boga), nazwa kilku osobistości w starym testamencie; nazwa ołtarza całopalenia, a stąd i Jerozolimy. W demonologii kabalistycznéj Ariel jest duchem wody. W Szekspira „Burzy" Ariel jest dobrym duchem powietrza, którego najwyższém szczęściem jest wolność.

Arienzo, miasto w Neapolitańskiéj prowincyi Terra di Lavoro, 11200 m.

Aries, baran, (ob.) w astronomii nazwa jednéj

konstelacyi; w sztuce wojennéj dawnych Rzymian *Aries* zwała się maszyna do rozbijania murów.

Arif-Effendi, turecki mąż stanu. Sprawując poprzednio rozmaite wyższe urzędy, został 1849 prezesem najwyższéj rady sprawiedliwości i członkiem gabinetu bez wydziału. Od Września 1850 był posłem w Wiedniu. Od r. 1854 mufty czyli szeik-ul-islam, miał udział w konferencyjach pokojowych wiedeńskich 1855. We Wrześniu 1858 został aresztowany, posądzano go bowiem, że za pośrednictwem ulemów pobudzał muzułmanów do nienawiści przeciw chrześcijanom; † 1866.—**Arif-Hikmet** bej, ur 1786, szeik-ul-islam, poprzednik poprzedniego; uważany był za najuczeńszego teologa mahometańskiego.

Arifron, poeta grecki, ur. w Sycyjonie, żył około 550 prz. Chr. Pozostała po nim bardzo piękna: „*Oda do Zdrowia*“, która niegdyś była jednym z najpopularniejszych śpiewów w Grecyi.

Ari hinn Frodi (t. j. *Ari* mądry), ur. 1067 w Islandyi, † 1148, pierwszy dziejopisarz swojéj ojczyzny; jego „*Islendingabok*“ najlepiéj wydany w „*Islendinga sögur*“. (T. 1, Kopenhaga 1843).

Arimaspowie, według Herodota scytyjski lud jednooki, żyjący na samym krańcu północy w sąsiedztwie z Issedonami i Hyperboreami, którzy, pilnującemu złota gryfowi, ten szlachetny kruszec z wielkiém niebezpieczeństwem wykradają. Jestto widocznie wiadomość, pomięszana z bajecznemi podaniami o bogatych kopalniach złota w górach Ałtajskich.

Arimathia, późniejsza nazwa miasta Ramla w Palestynie o 8 godzin drogi od Jeruzalem, ojczyzna Józefa z *Arimatyi*.

Ariminum, ob. Rimini.

Arine (Arin), miasto w Azyi, wspominane przez geografów wschodnich, gdyż Arabowie liczyli długość geograficzną od kopuły Arine, która miała leżeć pod samym równikiem, w równéj odległości od słupów Herkulesa i słupów alexandryjskich.

Arion, sławny śpiewak i cytarzysta z Metymny na wyspie Lesbos, żyjący około 620 prz. Chr., wynalazca dytyrambu. Wysłany przez Peryjandra, władcę Koryntu do Włoch i Sycylii na popisy poetyczne, pozyskał wielką nagrodę w Tarencie. W powrocie do Koryntu postanowili żeglarze zabić go, by sobie przywłaszczyć jego skarby; Arion uprosił ich wtedy, aby mu pozwolili po raz ostatni ucieszyć się graniem. Jakoż wziąwszy cytrę do ręki rzucił się z nią w morze; delfiny zbiegły się dokoła okrętu słuchać czarujących dźwięków, a jeden z nich, wyniósł go na grzbiecie swoim na przylądek Tenaros, skąd śpiewak szczęśliwie dostał się do Koryntu. Artyści czasów dawniejszych i nowszych często przedmiot ten, brali za treść do swych utworów.

Ariosta Lippa, była od 1352 małżonką markiza Obizzo d'Este e Ferrara; po jego śmierci panowała mądrze, jest protoplastką domu Este.

Ariosti (Antillo), dominikanin i artysta muzyczny włoski, ur. w Bolonii około 1660, † 1740, naśladował z niewielkiém powodzeniem styl Lullego, i Alexandra Scarlatti; przepędził kilka lat w Berlinie, skąd udał się do Londynu, gdzie jego opery *Koryjolan* i *Lucyjusz Verus* zjednały mu pewną sławę, jednak wkrótce znikłą przy świetnych utworach Haenla. Obok talentu kompozytorskiego, odznaczał się piękną grą na wiolonczelli.

Ariosto (Lodovico) jeden z najznakomitszych poetów włoskich; ur. w Reggio 8 Września 1474 r., † 6 Lipca 1533 w Ferrarze. Kształcił się początkowo w Ferrarze; ulegając życzeniom ojca poświęcał się ale z wielkim wstrętem, studyjom prawnym, które, w końcu porzucił i całą duszą przylgnął do pracy nad literaturą piękną. Stosunki jego ojca z dworem w Ferrarze, wcześnie poznajomiły A. ze świetném życiem i wspaniałemi wystawami dramatycznych utworów Plauta i Terencyjusza; ta okoliczność, wpłynęła znakomicie na rozbudzenie poetycznego jego talentu. Napisał w téj epoce dwie komedyje (pod wpływem Plauta i Terencyjusza): „*Cassaria*“ i „*Suppositi*.“ Liryczne jego poezyje w języku włoskim i łacińskim, celujące elegancyją i pięknością wysłowienia, zjednały mu względy domu książęcego i wprowadziły na dwór kardynała Hipolita d'Este. Po 15 latach, obrażony przez kardynała suchém przyjęciem poświęconego mu poematu (*Orlando forioso*), opuścił dwór jego; niedługo otrzymał miejsce u ks. Alfonsa d'Este (brata kardynałowego), jako gubernator prow. Gorfagnana. W 3 lata wrócił jednak do Ferrary, gdzie przy odżywającym teatrze, znalazł dużo ulubionego zajęcia. Najznakomitszy, nieśmiertelny jego utwór „*Orlando furioso*“ jest dalszym ciągiem „*Orlando inamorato*“ Bojarda (ob.). Jestto wykończona, romantyczno-rycerska w 46 pieśniach epopeja, jaśniejąca niewyczerpanym wdziękiem opowiadania, pełnym powabu humorem, przyprawna niekiedy gryzącym skeptycyzmem, dysząca wiecznie młodą, czasem lekką, ale zawsze prawdziwe piękno rodzącą fantazyją. Te to zalety, uczyniły A. poetą narodowym i zjednały mu u ziomków przydomek boskiego (*il divino*). Jako całość ma „*Orland*“ niektóre wady: romantyczność pozbawiona naiwności i wiary, a rycerskość nie ma ani prawdziwéj religii, ani prawdziwéj miłości. Bohaterowie nie zawsze są prawdziwymi męszczyznami, a bohaterki, prócz kilku zacnych kobiet, mało są kobietami. Całemu poematowi brak wyższéj panującéj idei, a stąd niedostaje mu epicznéj jedności. Mnóstwo wewnętrznie niepowiązanych epizodów tylko, niepohamowana fantazyja zdaje się łączyć gwałtem w jednolitą całość.—Za to mnóstwo najpiękniejszych ustępów; *np.* obrazy bitew w 1, 2, 9, 14, 17 i 36 pieśni; ustęp o Ginewrze w pieśni 4 i 6; obudzenie się na odludnéj wyspie opuszczonéj Olimpii w pieśni 10; wykrycie przez Orlanda niewinności Angeliki w pieśni 23; śmierć Zerbina w pieśni 24 i opowieść o wiernéj mu Izabeli w pieśni 24. Nadto zostawił A. „*Capitoli amorosi*“ zbiór powabnych elegij, satyr, sonetów, kilka komedyj i wierszy łacińskich. W 1846 ukazał się wydrukowany

z rękopisu (znalezionego przez Giamperie'go 1845 w Argenta pod Ferrarą) „*Rinaldo ardito di L. Ariosto, frammenti inediti pubblicati sal manoscritto originale*", poemat, opiewający również jak „*Orlando*" walki Karola W. i jego paladynów z saracenami. Z 12 pieśni pozostały tylko, 3, 4, i 5 w całości, a 2 i 6 w urywkach. Krytyka uznała Rinalda bez porównania niższym od Orlanda. Porów. Fernow „*Ariosto's des Göttlichen Lebenslauf*" (Zür. 1809). Pierwsze, niezmiernie dziś rzadkie wydanie Orlanda wyszło 1516 w Ferrarze; z pośród niezliczonych późniejszych wydań najlepsze Molini'ego (5 t. Florencyja 1821—22); (3 t. 1823—24); Panizzi'ego (4 t. Lond. 1834): Gioberti'ego (2 t. Flor. 1846 i 1854) i austryjackiego Lloyd'a (2 t. Tryjest 1857—59). Polski przekład Piotra Kochanowskiego (XVI w.) ale tylko 23 pieśni, wydał dopiero Jacek Przybylski (Kraków 1793 2 t.).

Ariovistus, wódz germańskiego plemienia Swewów (około 72 prz. Chr.), sławny wyprawą do Gallii i morderczą bitwą, stoczoną z Rzymianami pod dowództwem Julijusza Cezara. A. szczęśliwy w swoich wyprawach zareńskich, pociągnął za sobą wielu Germanów do Gallii. Gallowie udawali się pod opiekę Rzymian, lecz kiedy A. niechciał się porozumieć z Julijuszem Cezarem, ten ostatni wystąpił przeciwko niemu zaczepnie i Germanowie zostali pod Vesontium (dzisiaj Besançon), stanowczo rozbici (58). Zwyciężony A. uszedł ze szczątkami swéj armii i odtąd, ślad jego zaginął już w dziejach.

Arista (Don Mariano), generał mexykański ur. 1802 w San-Louis-Potosi w Mexyku, dzieckiem wszedł do wojska, miał udział we wszystkich niemal bitwach wewnątrz kraju i odznaczył się szczególniéj w wojnie z Stanami Zjednoczonymi. W r. 1848, został ministrem wojny i od 15 Stycz. 1851 do 5 Czerw. 1853 był naczelnikiem rządu w Mexyku. Wygnany później z kraju, † 1855 w Hiszpanii

Aristaenetus (greck. Aristajnetos) z Nicei 358 prz. Chr. zginął w czasie trzęsienia ziemi w Nikomedyi, był przyjacielem mówcy Libanijusza i uważany jest za autora 50 erotycznych listów greckich w dwu księgach, wydanych przez Boissonade (Paryż 1822).

Aristagoras, tyran Miletu, ulegającego Persom; podburzył wszystkie miasta greckie w Małéj Azyi przeciwko Daryjuszowi (501 prz. Chr.), spalił Sardes, ale zwyciężony, uszedł do Tracyi gdzie życie zakończył Powstanie jego, wspierane przez Ateny, było bezpośrednią przyczyną wojen perskich.

Aristarchi (Mikołaj), turecki mąż stanu, ur. 1800 w Konstantynopolu, piastując różne wysokie godności, został ostatecznie wielkim logotetem patryjarchatu greckiego w témże mieście; od lat 30 przeszło, ma czynny udział we wszystkich tak wewnętrznych jak i zewnętrznych sprawach Turcyi.

Arisz, El-Arisz, miasto obronne w dolnym Egipcie nad granicą Syryi i przy ujściu *Wadi-el-Arisz* do morza Śródziemnego, 1000 m.; w średnich wiekach nazywało się *Laris*; tu 1118 r. zginął Baldwin kr. jerozolimski; 1123 Wenecyjanie wygrali bitwę morską; 1799 A. zostało zdobyte przez Klebera, a w kilka miesięcy t. r. odebrane przez Anglików i Turków. Na smutnych wypadkach zaszłych w El-Arisz, osnuł Słowacki jedno z arcydzieł swoich „*Ojca Zadżumionych*".

Arisz, El-Arisz, El-Araisz, u Europejczyków *Larasz*, warowne m. w Marokko przy ujściu rz. Luccos do Atlantyku, w bardzo malowniczém położeniu. A. jest prawdopodobnie starož. *Lixus* nad rz. *Lixus*, gdzie leżą jeszcze, ruiny wieży i innych rzymskich budowli; Maltsan wykopał tu w ostatnich czasach grobowy kamień z fenickim napisem. Przy ujściu rzeki kładli starożytni cudowną wyspę i ogrody Hesperyjskie.

Aristolochia (bot), ob. Kokornak.

Ariston (Zacharyjasz), biskup cz. starszy braci czeskich w Morawii, † 1606 w Ewanczycach. Współpracownik tłumaczy na język czeski Nowego Testamentu, wydanego w r. 1600. Odznaczył się nauką i kaznodziejstwem. Na synodzie żerawickim 1604 r. wraz z B. Turnowskim objawił zdanie o wieczerzy P. środkujące między zdaniem M. Lutra a J. Kalwina.

Aristow (Elijasz), kapral, zbiegł z wojska i połączył się z Pugaczewem, który mianował go pułkownikiem. Ujęty, torturowany i knutowany, zesłany został do robót w Rogierwiku.

Arizona, terytoryjum Stanów Zjednoczonych Półn. Ameryki; na mocy traktatu, regulującego wzajemne granice, odstąpione zostało 1853 przez Mexyk Stanom Zjednoczonym i pod nazwą okręgu Gasden stanowiło część terytoryjum nowego Mexyku; w 1863 r. otrzymało osobną organizacyję terytoryjalną; 5358 m. kw., ludność wynosi 7000 Amerykanów i 30000 Indyjan. Siedziba rządu w m. Tukson, które nadzwyczaj szybko się rozwija. Kraina bogata w kruszce: złoto, srebro, miedź i węgiel.—Porów. A. Bell „*New Tracks in North-America*" (Lond. 1869).

Arka, rodzaj małż. z grupy ostrygowatych, cechujący się zawiasą, która tu tworzy długą prostą liniję, opatrzoną delikatnymi ząbkami. Muszla jego owalna, często kątowata. Zamieszkuje w znacznéj ilości morza krajów umiarkowanych; wiele gatunków zaginionych, które istniały prawdopodobnie w okresie pierwszorzędnym.

Arka Noego, ob. Noe.

Arkabuz, ob. Arkebuza.

Arka przymierza, była-to u Izraelitów skrzynia z drzewa setim, pozłocona wewnątrz i zewnątrz, w któréj chowano tablice dziesięciorga przykazań, naczynie z manną, zebraną na puszczy a później i laskę Aarona. Nad arką była ubłagalnia albo wieko z czystego złota, po którego obu stronach stało dwóch złotych cherubinów. Stała ona w przybytku, miejscu zwaném *święte świętych* i była u Izraelitów największą świętością.

Arkada, (z łac. *arcus* łuk), rodzaj zabudowania z drzewa, kamieni lub żelaza, które opierając się na dwóch przeciwległych ścianach, lub słupach, tworzy łuk koła, lub innéj linii krzywéj, (elipsy, linii łańcuszkowéj i t. d.), zwrócony wklęsłością ku ziemi. Kształt A. zależy od ciężaru, jaki ma unos

sić, i od stylu architektonicznego; pod tym względem A. bywa najczęściéj półokrągłą (klasyczną) lub dwułuczną (gotycką).

Arkadowie, członkowie akademii Arkadów (*Academia degli Arcadi*) w Rzymie, która powstała 1690 ze stowarzyszenia poetów i lubowników poezyi, celem podźwignienia upadającego smaku. Każdy jéj członek, nosił nazwisko jednego z greckich pasterzy. Towarzystwo to wydaje pismo miesięczne, p. t. „*Giornale Arcadico*“, odznaczające się szczególniéj, wybornymi artykułami z dziedziny archeologii.

Arkadyja, środkowa część Peloponezu, kraina poprzerzynana lasami i górami, w któréj płynie mnóstwo źródeł i rzek, nazywała się od pierwotnych mieszkańców *Pelazgiją*. Pośród dzikich pasterzy i myśliwców, którzy tę ziemię pierwotnie zamieszkiwali, nastały z czasem łagodniejsze obyczaje, rozszerzyło się zamiłowanie do muzyki i tańca, a błoga spokojność i wesołość niewinna, stały się żywiołem tego ludu pasterskiego; stąd poszło, że poeci dawnych i nowszych czasów wysławiają Arkadyję jako kraj niewinności, prostéj i patryjarchalnéj cnoty i niczém niezamąconego spokoju. Dawna Arkadyja, leży po większéj części w granicach dzisiajszéj nomarchii t. n. nowego królestwa greckiego; obejmuje blisko 80 mil kw. i 96600 m., dzieli się na cztery eparchije z m. s. Trippoliza.

Arkadyja, piękny ogród między Łowiczem a Nieborowem, założony po 1776 r. przez Helenę z Przeździeckich ks. Radziwiłłowę; godne są widzenia budowle, w modno-klasycznym guście owéj epoki wzniesione: świątynia Dyjany, naśladowanie cyrku rzymskiego, amfiteatr i t. d.

Arkadyjusz, syn cesarza Teodozyjusza W., ur. 377 w Hiszpanii, został po śmierci ojca skutkiem podziału państwa rzymskiego, pierwszym cesarzem wschodnim, a brat jego Honoryjusz zachodnim. Lubiący rozkosz i lenistwo powierzył rządy państwa swoim ministrom, a w końcu żonie Eudoxyi, † 408. Liczne klęski spadły na państwo za jego panowania,

Arkan (z tatar.), postronek z włosów końskich, służący do zarzucania na dzikie konie w tabunie, aby złowić wybranego konia; kozacy nadzwyczaj byli wprawni do podobnego chwytania koni, w Węgrzech dotąd, pasterze koni (czikosi) używają arkana; w czasie wojny o niepodległość 1848—9 r. utworzył się nawet pułk czikosów, uzbrojony w A. rzemienne, zakończone kulami ołowianemi, ktoremi nieprzyjaciół z koni ściągali.

Arkan, taniec męski, narodowy Rusinów i Rumunów na Pokuciu i Bukowinie. Tańczący dzierżąc w jednéj ręce toporek, a drugą trzymając się za pas towarzysza, tworzą długi łańcuch. Pląsy te, z początku podług taktu skrzypiec są żywe w podskokach i tupaniach, późniéj zwijają się i rozwijają w różne kierunki z największą szybkością, na podobieństwo szybko płynącego z gór potoku.

Arkansas, rzeka w Ameryce Północnéj, poczyna się na granicy państw Kansas i Utah w skalistych górach północnego pasma Sierra Mojada, przyjmuje do swego koryta kilka znacznych rzek; ubiegłszy przeszło 400 mil, wpada w stanie Arkansas do Mississipi.—Stan **Arkansas**, w północno-zachodniéj części unii północno-amerykańskiéj, należący do niéj od 1836, graniczy na północ z Missouri, na południe z Luizyjaną, na zachód z posiadłościami pokoleń indyjskich, a na wsch. Mississippi i stanem Missouri obejmuje 2458 mil kw. i 435500 m., nie licząc w to, około 60,700 Indyjan. Oprócz rzeki *Arkansas*, która środek téj krainy przerzyna, największą jego rzeką jest *White-River*, płynąca doń od północy. Wielkie bogactwo rozmaitych płodów natury przyczynia się do nader kwitnącego stanu téj ziemi, Arkansas dzieli się na 54 hrabstw (Counties); gubernator i senat jego wybierani są na lat 4; izba reprezentantów (*House of representatives*), liczy 54 — 100 członków. Stolicą stanu jest m. *Little-Rock*, nad rz. Arkansas, położone w środku kraju. Arkansas był aż do r. 1812 częścią Luizyjany, a do 1821 częścią Missouri, późniéj stanowił państwo samoistne, aż nareszcie r. 1836 przystąpił jako nowy stan do Unii. Najdawniejszą w nim osadą jest *Arkansas-Post* nad rz. Arkansas, założona przy jéj ujściu r. 1685 przez Francuzów, pierwszych tu kolonizatorów. Wiosną 1862 półn.-zachod. kąt A., był widownią krwawych bojów podczas wojny domowéj (bitwa pod Pea-Ridge).

Arkanum (z łac. *arcanum* tajemnica), wyraz ten używany był na oznaczenie działań i produktów tajemniczych alchemii, jak A. *duplicatum*, (siarczan potażu) A. *carallinum*, tlennik rtęci. Dotąd używają tego wyrazu na oznaczenie leków tajemnych.

Arkas, syn Zeusa i Kallisty, nauczył Pelazgów, pierwotnych mieszkańców Pelopenezu, uprawy roli, przyrządzania sukien i t. p., od niego powstała nazwa Arkadyi.

Arkebuza lub **Arkebuz** (z włosk.), nazwa ręcznéj broni palnéj czyli rusznicy wielkiego kalibru, używanéj w Europie w XV, XVI i XVII w. A. była z początku tak ciężką, że ją dwóch ludzi nosiło, a przy strzelaniu opierano ją, na przenośnych koziołkach czyli widełkach; od XVIII w. nazwa ta, ustępuje miejsca muszkietom, karabinom.

Arkebuzada, niegdyś używany środek lekarski: spirytus przepędzony nad ziołami aromatycznemi, używany w stłuczeniach, oparzeniach i t. d.

Arkona lub **Arkon**, północny przylądek na wyspie Rugii (Rany), który z półwyspu Wittowem dotąd jeszcze zwanego, na 152 stóp wysokości nad morzem Baltyckiém wystaje. Na téj wyniosłéj górze znajdował się gród A., w środku którego, wznosiła się świątynia Świętowita, czczonego nietylko przez tamecznych ale i innych nadbaltyckich Słowian. Była tu siedziba najwyższego kapłana a zarazem *wyrocznia*. Miejsce licznych pielgrzymek pobożnych i zgromadzeń narodowych w ważnych sprawach. Świątynia A. sławna ogromnemi bogactwami. Gród ten zburzony 1168 przez króla duńskiego Waldemara. Obecnie, wznosi się na tém miejscu wspaniała latarnia morska, zbudowana 1827 r.

Arktinos, syn Talesa z Miletu, żył około

po Chr., należy do liczby poetów zwanych *cyklicznymi*. Napisał dwa poemata: „*Aethiopis*“ i „*Iliupersis*“, z których ułamki tylko doszły do naszych czasów (zebrane przez Düntzera i Dübnera w wydaniu Homera przez Didot'a Paryż 1837).

Arkturus, gwiazda pierwszéj wielkości, znajdująca się w konstelacyi Wolarza czyli Bootes, nad prawem jego kolanem, blisko ogona Wielkiéj Niedźwiedzicy.

Arktyczne morze, część oceanu Lodowatego, otaczająca biegun północny, zwany arktycznym. Morze to, zowie się także Polarném.

Arktyczny północny, ob. Antarktyczny.

Arkudyjusz (Piotr), Grek rodem z wyspy Korcyry, był księdzem świeckim, przysłany do Polski przez papieża Klemensa VIII, po ogłoszeniu unii kościelnéj Rusi z Rzymem na soborze brzeskim, (1595), dla dalszego popierania téj sprawy. Bawił on w Polsce przez lat kilkanaście i opuścił ją 1613. Biegły w języku greckim i łacińskim, napisał kilka dzieł, z których ważniejsze są: „*De Concordia ecclesiae occidentalis in septem sacrement. administrat.*“ (bez daty) i „*Opuscula aurea heologorum quorundam clarissimorum virorum graecorum, circa posessionem spiritus sancti*“, które wyszło po grecku razem i po łacinie.

Arkusiński lub **Arkuszyński** (Antoni), złotnik robót bronzowych i rzeźb z drzewa, podał pomysł do pomnika, wystawionego dla Mikołaja Kopernika kosztem księdza Sebastyjana Sierakowskiego w Krakowie i uskutecznił jego odlew z mięszaniny ołowiu i cyny. Oprócz tego, Arkusiński wykończył inne piękne roboty trybowane z blachy miedzianéj i wybijane od ręki, dla rozmaitych kościołów w królestwie, † 1842.

Arkwright (Ryszard), ur. 1732 w Preston. † 1792, wsławiony udoskonaleniem przędzalni bawełny; syn biednych rodziców, był do 30 rokn życia cyrulikiem; połączywszy się z handlarzem włosów, i odkrywszy jakiś sposób ich farbowania, zdołał sobie zebrać mały majątéczek. Wtedy zwrócił się do przemysłu, i wkrótce urządził swą przędzalnię, istnie cudowną maszyneryją, która dostarcza niesłychaną ilość nici jednakiéj cieńkości, przy bardzo małym udziale pracy robotnika; zasadą jest tu użycie do przędzenia walców, a na pomysł ten miał wpaść A. gdy widział, jak pręt żelazny rozżarzony wydłużał się, przez przesunięcie go między dwoma walcami. Połączywszy się z zegarmistrzem Kay'em, urządził pierwszą machinę w Preston, przeniósł się jednak wkrótce do Nottingham, gdzie otworzył przędzalnię, któréj maszyneryja poruszaną była najpierw siłą koni, następnie kołem wodném. Pomyślność A. zaczęła szybko wzrastać, tak że majątek jego pośmiertny wynosić miał 800,000 funt. szt., to wbudziło zazdrość niechętnych mu i oskarżony został o przywłaszczenie sobie wynalazku niejakiego Highs'a, przyczem i Kay przeciw niemu występował. Silne jednak dowody przemawiają za A. Do końca życia znosić musiał prześladowania nie tylko fabrykantów, ale i wyrobników, którzy w jego machinie widzieli dla siebie zgubę; na zakłady jego tłum kilkakrotnie napadał i burzył takowe. Wyniesiony został do stanu szlacheckiego nie za zasługi na polu przemysłu, ale za to, że jako szeryf w Derbyshire poniósł adres Jerzemu III, gdy ten uniknął zamachu Marg. Nicholsona.

Arland (Jakób Antoni), ur. w Genewie 1668, † tamże 1746, pracował przez pewien przeciąg czasu w Paryżu, Florencyi i Anglii i był jednym z najsławniejszych minijaturzystów swojego czasu.

Arlberg v. **Adlerberg**, nazwą tą, oznaczają już to w ogóle *Arlbergskie Alpy* (5,400 st. w.) t. j. gałąź Alp Algowskich zapełniających *Voralberg*, już to oddzielną górę (6200 st. w.), na granicy Voralbergu i Tyrolu. Prowadzi tędy droga (1786 założona) na wysokości 5380 st. w dolinę r. Ill i dolinę Stancką.

Arlekin (z włosk.), śmieszek, błazen teatralny, okazujący się już dzisiaj tylko w baletach i maskaradach. Ubiór jego zwykle obcisły, zrobiony z różnobarwnych wycinków, na głowie ma mały trójgraniasty kapelusik i pas czarny; twarz jego zwykle pokrywa czarna maska, a w ręku prawie zawsze znajduje się drewniana szabla. W zoologii nazwa ta kilkakrotnie jest użytą, dla oznaczenia niektórych ptaków, owadów i mięczaków.

Arles, starożytne *Arelatum* albo *Arelate*, miasto portowe we Francyi, w departamencie Ujść Rodanu, 26,300 m. Połączone *kanałem arelateńskim*, z morz. Śródziemném, było za czasów rzymskich stolicą prefekta, później przez niejaki czas rezydencyją króla Gotów Euryka, a od 880 stolicą królestwa Arelatu. Odbywały się tutaj ważne sobory kościelne, zwane *soborami arelateńskimi*. Pierwszy 314, rozstrzygnął spór przeciwko Donatowi; drugi 354, potępił Atanazyjusza; trzeci 452, ustanowił kilka przepisów względem karności kościelnéj i klasztornéj; czwarty 475, potępił naukę prezbiteryjana Lucydusa o predestynacyi. Mnóstwo zabytków architektury rzymskiéj.

Arlincourt (Karol Wiktor wice-hrabia d'), ur. 1789 w Mérautris pod Wersalem; za Napoleona był intendentem wojennym w Aragonii, a od rewolucyi lipcowéj 1830, występował jako jeden z najgorliwszych legitymistów; † 1856 w Paryżu. Śród licznych pism jego, odznaczających się w ogóle dążnością przeciw rewolucyjną, godniejszemi wzmianki są powieści: „*Le Renégat*“, „*Ipiboe*“, „*Le Solitaire*“; broszura legitymistyczna: „*Dieu le veut!*“ (któréj było przeszło 60 wydań), tudzież dzieło „*L' Italie rouge.*“

Arlon, dawne *Orolaunum*, stolica belgijskiéj prowincyi Luxemburgskiéj, nad rz. Semoy, 5600 m., pamiętne zwycięstwem odniesioném 19 Kwietnia 1793 przez Francuzów pod dowództwem Jourdan'a nad Austryjakami.

Arlt (Ferdynand), słynny okulista, ur. 18 Kwietnia 1812 w Czechach; od r. 1846 profesor okulistyki w Pradze, od 1856 w Wiedniu; głównem jego dziełem jest „*Die Krankheiten des Auges*“ (Praga 1851—6, 3 tomy); wspólnie z Donders'em i Gräfe'm jest założycielem pisma poświęconego chorobom oczu: „*Archiv für Ophtalmologie.*“

Arłam, hetman Kozaków zaporoskich, wybrany 1632 r., a w następnym usunięty. Odbył kilka wypraw na Turcyję i Krym, tudzież na morze Czarne.

Armada, zowie się w Hiszpanii każda siła zbrojna, a szczególniéj flota wojenna. Głównie atoli pod tą nazwą rozumie się potężna flota, jaką Filip II, król hiszpański, zebrał 1588 przeciwko królowéj angielskiéj Elżbiecie, celem zdobycia podarowanéj sobie przez papieża Syxtusa V Anglii. Flota pomieniona została zniszczoną, przez burze i przez Anglików i odtąd téż potęga Hiszp. upadać zaczęła.

Armadyl, ob. Pancernik.

Armagh, hrabstwo w irlandzkiéj prowincyi Ulster, obejmujące 24 mil kw. i 190,000 mieszkańców. Główne miasto hrabstwa, *Armagh*, liczy 9600 m., jest kościelną stolicą wyspy i głównym punktem handlu produktów rolniczych i wyrobów lnianych.

Armagnac, u Rzymian *Ager Aremonicus*, południowa, obfitująca w wino prowincyja francuska, część dawnéj Gaskonii, odpowiadająca dzisiajszemu departamentowi Gers; rozciągała się dawniéj od stoku Pirenejów aż do Garonny i dzieliła się, na wyższy i niższy Armagnac. Ona to, dała nazwę znakomitéj rodzinie hrabiów francuskich, którzy w dziejach Francyi nieraz ważną odgrywali rolę.—Hrabiowie **d'Armagnac** wywodzili ród swój od Merowinga Klodoweusza i często, stawali na czele rozmaitych stronnictw politycznych. Hrabia **Bernard VII** w sporze książąt Burgundzkich i Orleańskich o regencyję, stanął po stronie ostatnich, opanował Paryż 1413, lecz 1418 pojmany przez Burgundczyków, został 12 Czerwca zamordowany.—Wnuk jego **Jan V**, za występne stosunki z Izabelą najmłodszą siostrą swoją wyklęty, tułał się po Hiszpanii i Francyi, wojował potém z królem Ludwikiem XI, lecz nareszcie w r. 1473 został stracony. Na *Karolu* wygasła rodzina d'Armagnac'ów 1497 i król Franc. nadał to hrabstwo swemu szwagrowi księciu Karolowi d'Alençon, którego wdowa wniosła je potém do domu Albret w Nawarze. Z Henrykiem IV powróciło ono znowu do korony francuskiéj. — **Armaniacy** stanowili jądro tych hufców wojennych, które za Karola VI i Karola VII napełniały Franc. mordem i pożogą. Aby kraj od nich uwolnić, Karol na żądanie władców niemieckich wyprawił ich 50,000 przeciwko Alzacyi i Szwajcaryi. Ostatnią ocaliła świetna bitwa nad Birsą 26 Sierpnia 1444, po któréj nastąpił pomyślny pokój, zawarty 28 Październ. w Ensisheim. Z Alzacyi zaś Armaniacy zostali częścią orężem, częścią układami usunięci a w końcu rozwiązani. Porów. Barthold „*Der Armagäckenkrieg* 1444 *Und* 1445“ w „*Historisches Tasehenbuch*“ Raumera (Lipsk 1842).

Armajolo (Acqua di), źródła wody mineralnéj w prowincyi Siena, niedaleko zamku Armajolo, przy których znajduje się zakład kąpielny. Temperatura wody 26° Réaum, a w składzie swym zawiera gaz kwasu węglanego i siarko-wodorowego, chlorek sodu i magnezu, siarczan sody, magnezyi i wapna, węglan wapna, magnezyi i żelaza; skuteczne są jako kąpiele w sparaliżowaniu członków, w zadawnionych cierpieniach artrytycznych, przy skurczeniu członków, w tańcu ś. Wita i wszelkich chorobach skórnych.

Armaliści, Armales, zwała się tak niegdyś, szlachta w Węgrzech i Siedmiogrodzie, nieposiadająca żadnych gruntów, utrzymująca się tylko ze służby wojskowéj albo jako przemysłowcy, i używająca z tytułu posiadania herbu pewnych przywilejów mianowicie przed sądem.

Arman (Jan Lucyjan), budowniczy okrętowy, ur. w Boydeaue, naczelnik wielkich warsztatów. Mianowany 1852, kawalerem legii honorowéj za ważne prace, na wystawie powszechnéj 1855, zwrócił na siebie ogólną uwagę statkami budowanymi podług nowego systematu z drzewa i żelaza, za które pozyskał wielki medal pierwszéj klasy.

Armand-Dumoresq (Karol Edward), francuski malarz bitew, urodzony w Paryżu, uczeń Couture'a. Najlepsze jego obrazy: Cambronne pod Waterloo, atak kirasyjerów pod Waterloo, bitwa pod Solferino.

Armandi (Piotr Damian), generał, ur. 1778 w Fusignano. Służył w armii francuskiéj podczas wojen rzeczypospolitéj i cesarstwa; po upadku Napoleona był nauczycielem synów Ludwika i Hieronima Bonapartego, a od 1831 miał czynny udział we wszystkich ruchach włoskich. W r. 1849, kierował artyleryją podczas obrony Wenecyi. Po upadku tego miasta, schronił się do Francyi, gdzie przez prezydenta Ludwika Bonapartego mianowany był biblijotekarzem zamku Saint-Cloud. Z pośród innych dzieł jego ważniejszém jest: „*Histoire militaire des éléphants*“ (Paryż 1843).

Armaniak (Armagnak), ob. Koniak.

Armansperg (Józef Ludwik hrabia von), ur. 1787 w Kötzting w Niższéj Bawaryi, jako mąż stanu bawarski od 1808, okazywał zawsze nadzwyczajną działalność. W r. 1825 obrany drugim prezydentem izby drugiéj, należał do stronnictwa liberalnego i pod panowaniem króla Ludwika był ministrem spraw wewnętrznych i skarbu, potém skarbu i spraw zagranicznych, tudzież, miał czynny udział w przekształceniu administracyi bawarskiéj. Przy końcu sejmu 1831, na którym ściśle połączył się z stronnictwem liberalném, stracił swój wydział, ale już w r. 1832, stanął na czele regencyi greckiéj i od Czerwca 1835 do 14 Lutego 1837 był kanclerzem państwa. Tameczne jego zachowanie się, uczyniło mu wielu przeciwników i został odwołany. Odtąd żył po większéj części w swoich dobrach i † 1853 w Monachijum. Na nim wygasła starsza linija domu Armansperg po mieczu.

Armata, w pospolitéj u nas mowie jest A. pojęciem jednoznacznem z działem (ob.); wszakże jestto właściwie jeden tylko jego rodzaj; A. nazywa się mianowicie rodzaj działa stosunkowo długiego, kształtu ściętego ostrokręgu, mającego kanał najczęściéj walcowy z komorą téjże co kanał średnicy, osadzonego na *lawecie* w koła opatrzonéj i strzelającego pełnemi kulami lub kartaczami, w kierunku rdzennym, lub mało co nad liniją poziomą wzniesionym. Zadaniem armaty jest: z wielką si-

łą rzutu, lub też na wielkie odległości razić pociskami przedmioty odkryte, jako to: wojska nieprzyjacielskie w polu, wały, mury lub budowle obronne; stąd konieczność w nim wielkiego stosunkowo naboju, pełnych pocisków, bardzo płaskiego łuku w strzale, przenośności w polu. Wynalazek i koleje historyczne rozwoju armat ściśle się wiążą z historyją dział w ogólności, (ob. Działo). Pierwsze A. pojawiły się w końcu XVI w., były one z początku, robione z nitowanych szyn żelaznych, opasywanych takiemiż obręczami; następnie zaczęto je odlewać ze spiżu, miedzi, żelaza. Spotykamy również wzmianki o A. drewnianych, wewnątrz blachą wykładanych, o A. z kutego żelaza, z mosiądzu, wzmocnionych obręczami żelaznemi i pokrytych wygotowaną skórą, (A. *skórzane* Gustawa Adolfa). Co do kształtu i nazwy A., wielka też panowała rozmaitość: kartany czyli murołomy wyrzucające kulę 48 funtową, taraśnice, huffnice, burzyciele, bazyliszki, smoki—armaty 40 funtowe, koluwryny czyli węże—A. polowe 20 funt., śmigownice i pelikany, sokoły, szerszenie—drobne A. wyrzucające półtrzecia uncyi żelaza,—daléj piszczałki, wiwatówki, organki i t. p. Od lat jednak kilkudziesięciu, wszystkie artyleryje europejskie ograniczyły się na niewielkiéj liczbie gatunków A., fantastyczne ich nazwy znikły zupełnie, a gatunki ich odróżniają się tylko *kalibrem* czyli *wagomiarem*. Kalibrem zowie się właściwie wielkość średnicy kanału działowego; zwyczaj przecież powszechny miéć chce, że kaliber armaty oznacza się wagą pełnéj kuli żelaznéj, którą ta armata strzela; stąd polska nazwa wagomiaru. Kiedy jest mowa np. o 6 funtowéj armacie, rozumieć należy, że kula do niéj używana waży 6 fun. Armaty morskie na okrętach, większego bywają od lądowych kalibru; osobnym rodzajem A., morskich, są kanonady i A.—*à la Paixhans* strzelające nietylko pełnemi kulami, ale i bombami; lądowe A. przeznaczone są do pola, do oblężenia lub obrony wałów; wedle tego różnią się w budowie i wagomiarze. A. polowa składa się z właściwéj armaty czyli śpiżowéj rury, z drewnianego łoża o dwóch kołach, czyli lawety, na któréj rura spoczywa, z przodka dwukolnego, na któréj ogon lawety się zakłada dla przewożenie armaty, i z przyrządów, potrzebnych do celowania i obsługi działa. U rury armatniéj odróżniają część denną czyli tylną, czopową czyli średnią i wylotową t. j. przednią. W części dennéj znajduje się celownik, to jest przyrząd, do mierzenia podniesienia osi armatniéj nad liniję rdzenną czyli poziomą; grono, to jest gałka z tyłu rury, zewnątrz osadzona i zapał czyli wąskie wydrążenie, za pośrednictwem którego poddaje się ogień do prochu w komorze zawartego. Część czopowa ma czopy walcowate do boków rury przydane, które służą do zawieszania jéj w lawecie. Na nagłowiu części wylotowéj, osadzony jest cel trójkanciasty. Kanał A. do ostatnich czasów był walcowy gładki, obecnie A. gładkie wyrugowane zostały przez A. gwintowane, które daleko daléj noszą, są lżejsze, wyrzucają pocisk większy i w celności strzału prawie nic do życzenia nie pozostawiają. Ślady dział gwintowanych napotykamy jeszcze przed 1700 r., właściwie jednak, A. gwintowane po raz pierwszy wystąpiły u Francuzów w kampanii włoskiéj 1859 (system la Hitte); im to głównie zawdzięczał Napoleon zwycięstwa pod Montebello i Magenta; w wojnie 1866 r. już wszystkie armije wojujące zaopatrzone były w A. gwintowane. Po większéj téż części, działa od przodu nabijane ustąpiły miejsca działom nabijanym od tyłu, działom odtylcowym; różnych zresztą systemów A. jest obecnie dosyć znaczna liczba, jak system Cavalli'ego, Wahrendorffa, Armstronga, Whithworta, Parrota i w. i., w różnych państwach przyjęte. A. polowe rozróżniają zwykle na lekkie i ciężkie; do lekkich liczą się kalibry 3, 4, 6 i 8 funtowy do ciężkich 12 funtowy. Dla A. wałowych i oblężniczych przyjęto kalibry 12, 18, 24 i 36 funtowy. Doniosłość dzisiajszych A. wynosi 5000 kroków i więcéj; rozmaite systemy, wymagają różnéj wagi naboju. Z A. strzela się najczęściéj pełną kulą żelazną na większe odległości, na mniejsze zaś także kartaczami, czyli małemi kulami w blaszanéj zawartemi puszce, z któréj po wystrzale kartacze szeroko się rozsypują. Niektóre A. zdumiewaja swoją wielkością, olbrzymia amerykańska A. *Rodmana* waży 470 cetn.; przy naboju 45 funtów wyrzuca pocisk 400 funtów. Ob. artyleryja, działo, granat i t. d. Por. Rördausz „*Das gezogene vierpfundige Feldgeschütz*“ L. Holley „*A Treatise on Ordonane and Armor*“ Rutzky „*Einrichtung und Konstruction aller gezogenen Geschütze*“.

Armatole i Klefty, tak nazywali się chrześcijańscy wojownicy, którzy po zdobyciu półwyspu greckiego przez Osmanów, w górach Macedonii, Epiru i Tessalii zdoławszy utrzymać wolność i niezawisłość, albo pod dowództwem swych *kapitanos*, po rozbójniczemu najeżdżali sąsiednie prowincyje i takich, zwano *kleftami* (rozbójnicy), albo też, brali je w opiekę i za pozwoleniem Porty przestrzegali we wsiach i miastach porządku; tak ich zwano *armatolami* (zbrojni). Odwagą, wytrwałością a nieraz i liczebną siłą stali się dla Turcyi tak groźnymi, że w początkach XVII w., musiano z nimi nawet traktaty zawierać. W czasie wojny o niepodległość Grecyi, stanowili oni główną podstawę siły zbrojnéj Heteryi. Z ich to szeregów wyszedł sławny w téj wojnie przywódca Sulijotów, Marko Botzaris właściwie Boczar, rodem Bołgar (ob.).

Armator, osoba prywatna, najczęściéj kupiec, który trudni się uzbrajaniem okrętów w celach handlowych lub wojennych.

Armatura, znaczy w wojskowości wszelkie uzbrojenie; w heraldyce zbroje i rynsztunki około herbu; w fizyce zbroje magnesu, ob. Magnes.

Armellini Karol, tryjumwir rzeczypospolitéj rzymskiéj w r. 1849, urodził się w Rzymie w 1777 r. Był profesorem retoryki i literatury, adwokatem, gubernatorem Marchii, w roku 1848 wybrany deputowanym i wice-prezydentem izby. Po ucieczce papieża, przyjął ministerstwo spraw zagranicznych w rządzie tymczasowym, a następnie gdy

została ogłoszoną rzeczpospolitą, był jednym z trzech naczelników władzy wykonawczéj.—Po zajęciu Rzymu przez Francuzów, wyjechał do Brukselli, gdzie † 1863 r.

Armengaud (Julijusz Edward), rysownik, profesor rysunku linearnego w konserwatoryjum sztuk i rzemiosł w Paryżu. Od r. 1835 zjednał sobie sławę jako rysownik maszyn i narzędzi fabrycznych; prace jego odznaczały się na wszystkich wystawach francuskich i zagranicznych i wszędzie odnosiły zasłużone nagrody. — Jego brat **A.** (Karol), miał udział we wszystkich przemysłowych publikacyjach Julijusza i sam wydał kilka dzieł jak: „*Guide de l'inventeur*“; „*Cours de dessin industriel*“; „*Ingénieur de poche*“ i t. p.

Armenija, kraj górzysty, położony między Kurdystanem, Mezopotamiją, Azyją Mniejszą i Aderbeidżanem, dzieli się na *Armeniję Wielką i Małą*. Pierwsza, kraina obszerna, w któréj środku jest góra Ararat, leży między krajem Kaukaskim, Mingreliją, Imerycyją, Goryją, Georgiją, Szirwanem, Gilanem, Aderbeidżanem i Kurdystanem; druga, połączona wąskim pasem z tamtą, tworzy jakby półwysep w Azyi Mniejszéj, ciągnący się od Diarbekiru do morza Czarnego, ku Trebizondzie. Obie, na przestrzeni 5,000 mil kw. liczą przeszło milijon m. Z gór zapełniających ten kraj (7,000 st. w.) ważniejsze są: Elkesi, Chaldejskie, Trebizondzkie, Kaspijskie, Wielki Ararat (15,870 st. w.) i Mały Ararat (12,284 st. w.). Z główniejszych rzek wymienimy: Eufrat, dzielący wielką od małéj Armenii, Kur (dawny Cyrus), Araxes, Kizil-Irmak (Halys) i Tygier, który tu bierze początek; z jezior: Wan około 4700, Urmija 4500, Gegham v. Gevan 6000 st. nad pow. morza.—Wysokie położenie i alpejska natura kraju, prowadzą za sobą stosunkowo niską temperaturę. Prócz zboża i owoców, w okolicach niższych udaje się doskonale wino i bawełna; na żyznych pastwiskach chodowano w starożytności wyborną rasę koni; te pastwiska dzisiaj tylko koczujący Turkomanie wypasają. Ludność A., która w przeciągu 1900 lat aż do wieku XIV, pośród państw azyjatyckich w rozmaitych epokach z rozmaitemi istniała granicami, jest jeszcze po części, zamieszkałą przez potomków dawnych posiadaczy tego kraju, to jest przez Armeńczyków, a oprócz tego przez Turków, Rossyjan, Persów, Turkomanów i Kurdów. Większość Armeńczyków składa oddzielny kościół chrześcijański (ob. Armeński kościół). Najdawniejsze *dzieje* Armeńczyków, czyli, jak sami się nazywają Haików lub Haikanów są bajeczne i tyle tylko z nich domyśleć się można, że początkowo mieli własnych królów, późniéj zaś, byli hołdownikami Assyryjczyków i Medów. Z królem dopiero Tygranesem I (Diran), który się z pod zwierzchnictwa Medów uwolnił (w połowie VI w prz. Chr.) i w swoim rodzie dynastyję zostawił, poczynają się czasy historyczne Armenii. Ostatni król téj dynastyi, która władzę Persów nad sobą uznać musiała, poległ 328 w wojnie z Alexandrem W., a po jego śmierci ostatecznie przeszła A., pod panowanie Seleucydów. Lecz za Antyjocha W. dwaj namiestnicy Zariadres i Artasias wybili się na wolność i utworzyli dwa oddzielne państwa Wielkiéj i Małéj A., pomiędzy latami 223 i 190 prz. Chr. W Wielkiéj Armenii, Artiasas założył dynastyję, która już w połowie II w. została wygnaną przez jednę gałąź Arzacydów partyjskich. Najsławniejszym księciem téj drugiéj dynastyi był Tygranes W., którego jednak Rzymianie r. 63 prz. Chr. wszystkich niemal zdobyczy pozbawili. Nieprzerwany szereg wojen i zamieszek wewnętrznych tak dalece, osłabił Wielką A., że za Trajana została prowincyją rzymską, a r. 232 po Chr., dostała się na lat 28 w ręce Sassanidów. Za panowania Tiridatesa III, który przy pomocy Rzymian odzyskał swe posiadłości, zaczęło się szerzyć chrześcijaństwo, lecz nie zdołało już odwrócić upadku państwa i w r. 428 Bahram V uczynił Armeniję prowincyją monarchii Sassanidów. W walkach pomiędzy cesarzami bizantyńskimi i arabskimi kalifami A. na ciężką była wystawiona dolę, zostając kolejno pod rządami to bizantyńskich to arabskich namiestników, dopóki nareszcie Aszod I, potomek dawnéj i potężnéj rodziny Bagratydów nie zasiadł na tronie A., zostawszy tym sposobem, założycielem trzeciéj dynastyi armeńskiéj Bagratydów. Lubo państwo pod jego rządami wkrótce znowu zakwitło, jednak od końca X w. powtórnie upadać zaczęło i nie mogło się już oprzeć, jednoczesnemu naciskowi Seldżuków i Greków. Grecy, którzy ostatniego króla z rodu Bagratydów zamordować kazali, zajęli jednę część państwa, gdy tym czasem Turcy i Kurdowie drugą pomiędzy siebie rozszarpali. Wystawiona na częste napady sąsiadów, a w 1242 przez Mongołów zdobyta, Wielka A. została r. 1472 prowincyją perską, któréj część zachodnia 1522, zabraną była przez sułtana tureckiego Selima II, wschodnia zaś (Irwan), pozostała w posiadaniu Persów, którzy nowszymi czasy odstąpić ją znowu musieli Rossyi. *W Małéj Armenii* panowała dynastyja Zariadrów od 190—70 prz. Chr., w którym to czasie zdobył ją Tygranes W., ale wkrótce opanowali ją Rzymianie. Przy podziale państwa rzymskiego, przypadła państwu Wschodniemu i podzielała jego losy aż do końca XI w., kiedy Rupen, krewny ostatniego króla Bagratydów, uwolnił ją od jarzma bizantyńskiego i uczynił krajem niezawisłym r. 1189. Następcy jego, zagarnęli nadto Kappadocyję i Cylicyję i odegrali ważną rolę w wojnach krzyżowych. Władcy egipscy ponawiali od 1266 niejednokrotnie wyprawy swoje do Małéj Armenii, aż nareszcie sułtan Szaban, wziął ostatniego króla Leona VI z domu Lusignan do niewoli i kraj jego, zupełnie zagarnął (1379). Odtąd Mała A. nie odzyskała już nigdy wolności; w r. 1403 przeszła pod władzę Turkomanów, 1508 pod władzę Persów, a wkrótce potém Turków, jęcząc zawsze pod najsroższym uciskiem. Unikając prześladowania mahometan w zawieruchach wieków średnich, wielu Armeńczyków rozeszło się po północno-wschodniéj Europie i Rossyi, po Azyi Mniejszéj, Persyi, dochodząc nawet aż do Indyj. Od czasu wojen

Rossyi z Persyją i Turcyją, mnóstwo Armeńczyków emigrowało do prowincyj zakaukaskich, gdzie im wyznaczono stosowne siedliska. Po upadku samoistności politycznéj, Armeńczycy rozproszyli się po całéj Azyi zachod. i środkowéj, po wybrzeżach m. Śródziemnego i południ.-wschodniéj Europie. W Afryce 5000; w Indyjach Wschodnich 5000; w Persyi i sąsiednich krajach azyjatyckich 100000; w Rossyi (Petersburg, Moskwa i południowe gubernije, a szczególniéj Krym) i Polsce 50000; w Austryi (Siedmiogród, Węgry i Galicyja) 16000; w Londynie, Amsterdamie i Marsylii mają A. swe domy handlowe; sławne są kongregacyje armeńskich Mechitarystów w Wenecyi, Tryjeście i Wiedniu; w Turcyi europejskiéj, szczególniéj w Konstantynopolu i jego okolicach, (200000) około 400000; w innych państwach europejskich 1000. Ogółem cała ludność A. nie przenosi wiele więcéj nad $2^1/_2$ milijony. Porów. Saint Martin „*Mémoires historiques et géographiques sur l'Arménie*" (2 t. Paryż 1818); Neumann: „*Geschichte der Uebersiedelung von* 40000 *Armeniern*" (Lipsk 1834); Wagner: „*Podróż na górę Ararat i płaskowzgórza Armeńskie*" (Stuttg. 1848); Strecker: „*Beiträge zur Géographie von Hocharmenien*" (1869 r.)

Armeńska literatura, któréj historyja rozpoczyna się dopiero z wprowadzeniem chrześcijaństwa i któréj stan kwitnący przypada między IV i XIV wiekami, składa się powiększéj części z dzieł teologicznych i kronikarskich, odbijających, wyraźnie późniejsze greckie i bizantyńskie wzory. Znaczna część pism armeńskich, jest tłumaczeniem greckich i syryjskich autorów, a nawet niektóre ważniejsze dzieła greckie, jak n. p. kronika Euzebijusza, pisma Filona i t. d. tylko za pośrednictwem armeńskich przekładów zostały przechowane. Biblija, któréj tłumaczenie było rozpoczęte przez Mesroba i jego uczniów 411, dziś jeszcze, uważaną jest za najlepszy wzór języka klasycznego. Pośród dziejopisarzy i geografów armeńskich na szczególną zasługują wzmiankę: Agatangelos, w początku IV w., Zenobijusz Assyryjczyk, Faustus z Byzancyjum, Elizeusz, Łazarz z Barb, a przed wszystkimi, Mojżesz Choreński, † 487. Do nowszéj epoki należą: Michał Czanuzean i Łukasz Indżydżan. Za najznakomitszych teologów i filozofów uważani są: Dawid (w V w.), Joannes Ozniensis (VIII w.), Nerses Klajensis (XII w.) i Nerses Lampronensis. Poetyczna literatura mniéj jest bogatą; prócz hymnów kościoła ormijańskiego, znane są tylko poezyje wyżéj wspomnianego Nersesa Klajensisa; zasługują także na wspomnienie bajki Mechitara Kosza i Wartana. W wieku XIV zaczęła literatura armeńska upadać i odtąd, pojawiają się już w niéj dzieła mniejszéj wagi. Mimo to jednak Armeńczycy do dnia dzisiajszego zachowali żywe współczucie dla swojéj literatury narodowéj, czego dowodem, że we wszystkich osadach gdzie tylko losy ich zaniosły, a mianowicie w osadzie Mechitarystów na wyspie ś. Łazarza pod Wenecyją, znajdują się drukarnie armeńskie i prasa peryjodyczna. Porów. Samal „*Quadro della storia litteraria di Armenia*" (Wenec. 1829), przerobiona przez Neumanna w jego „*Versuch einer Geschichte der armen. Literatur*" (Lipsk 1836): Patkanian „*Catalogue de la littérature arménienne*" w „*Mélanges asiatiques*" (t. 44 Petersb. 1860); Langlois „*Collection des histor. de l'Arménie*" (t. 1 i 2 1868—69). — **Język armeński**, używający pisma wprowadzonego przez Mesroba, należy do szczepu indo-europejskiego. Język staro-armeński, jezyk literacki uważany już dzisiaj być może za umarły; zaś nowo-armeński, dzielący się na cztery dyjalekty obfituje w mnóstwo wyrazów obcych, a szczególniéj tureckich. Z gramatyk, najlepsza jest Petermanna (Berlin 1841); Słowniki zaś Auchera armeńsko-angielski (2 tomy Wenecyja 1821) i armeńsko-włoski Czakczaka (Wenecyja 1837), są najprzystępniejsze.

Armeński lub Armeńsko-Gregoryjański a właściwie Armeńsko-Katolicki Kościół. Pierwszym apostołem chrześcijanizmu w Armenii był ś. Tadeusz, który (jak mówi podanie) ochrzcił był króla Abgara i innych. Za późniéjszych jednak monarchów, chrześcijanie byli prześladowani. Na początku dopiero IV w. ustały takowe, gdy patryjarcha ś. Grzegórz, zwany *oświecicielem*, potomek królewskiego rodu (ur. 275 r.), nawrócił króla Tyrydata W. (302 r.) i większość narodu. Ś. Grzegórz stał się rzeczywistym apostołem armeńskim i upamiętnił się zakładaniem szkół. Po jego jednak śmierci kościół A. podupadł z powodu zdrożności ówczesnych monarchów. Zakwitnął atoli na nowo, za czasów patryjarchy *Sahagema* (Izaaka) w latach 390—440, głównie za przyczynieniem się ś. *Mesropa*, twórcy armeńskiego pisma i piśmiennictwa. Staraniem jego, przetłumaczone zostało Pismo ś. podług kodexu greckiego, sprowadzonego z Efezu, oraz pisma ojców kościoła (greckich i syryjskich) a nadto utwory klasyków greckich. W tym czasie jednak wynikły także i spory z powodu *Nestoryjanizmu*, którego zwolennicy podobnież przetłumaczyli Pismo ś., na język armeński i rozpowszechniali pisma Dyjodora z Tarsu i Teodora z Mopsuestu. W r. 521 za patryjarchy Nersesa z Astaragu odbył się synod narodowy w Fejsanie (Fysu), który, potępiwszy sobór chalcedoński jako nestoryjański, stanowczo przyjął monofizytyzm i utworzył samoistny kościół, którego głową jest katolikos (ob.), mieszkający od r. 1440 w Eczmiadzynie, gdzie odbywają się także synody, będące najwyższą władzą kościelną. A. kościół naucza, że Duch ś. pochodzi tylko od Ojca; uznaje tylko trzy pierwsze sobory powszechne; chrzest odbywa przez zanurzenie i łączy bierzmowanie ze chrztem, ostatnie pomazanie przyjmują tylko księża, inni dopiéro po śmierci; czci świętych i zachowuje ścisłe posty; nie wierzy w czyściec; święto Narodzenia Pańskiego obchodzi 6 Stycznia łącznie ze świętem Trzech Mędrców (Króli). Językiem liturgicznym jest staroarmeński. Mnisi trzymają się reguły ś. Bazylego; księża świeccy są żonaci z obowiązku, ale nie mogą się żenić po raz drugi; świeccy zaś tylko dwa razy. Do stolicy katolikosa każdy, obowiązany odbyć pielgrzymkę choć raz w życiu,

Oprócz katolikosa są jeszcze patryjarchowie: attamarski, aguański, sysski, jerozolimski i konstantynopolski. Katolikosa wybiera synod z zasłużonych arcybiskupów; on zaś, wyświęca patryjarchów; oprócz arcykiskupów, są i biskupi, a z tych w państwie rossyjskiém: 1) nachiczewański i bessarabski, 2) gruziński i 3) astrachański.—Czyt. „*Hist. dogmes, tradit. et liturgie de l'église Arménienne Orientale*" p. Dulauriera (Paryż, 1855).—Kościół A. o wiele się zmniejszył w XV w., w skutek przyjęcia przez niektórych biskupów, w r. 1439 na soborze florenckim, unii z kościołem rz. kat.—Ob. **Ormijańsko-Unicki Kościół.**

Armeński Sobór, w r. 435 w Tarsie, przyjąwszy postanowienia soboru efeskiego potępił *nestoryjanizm.*

Armentières, m. francuskie w depart. Nord, nad r. Lys, przędzalnie i znaczne fabryki wyrobów lnianych i bawełnianych; 15600 m.

Armeria (zawciąg), rodzaj roślin z rodziny *Plumbagineae*; obejmuje rośliny niskie, wąskolistne, głównie w Eur. pd. U nas, na miejscach suchych rośnie A. *vulgaris*, niegdyś używane były w medycynie jéj liście, jako środek lekko ściągający, pod nazwą *folio statices.*

Armessin (Mikołaj d'), ojciec i syn tegoż imienia, rytownicy paryscy; ojciec ur. 1640, syn 1684, są autorami portretów: *Jana III, Michała Korybuta, Eleonory jego żony, Stanisława Hozyjusza i Stanisława Leszczyńskiego.*

Armfelt (Karol baron von), ur. 1666, był za Karola XII, jednym z najznakomitszych generałów szwedzkich; † 1736. Bronił Finlandyi przeciwko flocie rossyjskiéj i pozyskał sławę bohaterską acz daremną obroną Helsingforsu (1713).— Jego syn **Armfelt** (Gustaw Maurycy, baron, późniéj hrabia) ur. 1757, odznaczył się jako dzielny wojownik w szwedzko-rossyjskiéj wojnie 1788 — 90, ulubieniec Gustawa III, który testamentem mianował go członkiem regencyi, lecz przez regenta, księcia Sudermanii z powodu braku jakiéjś formalności usunięty. Wysłany jako poseł do Neapolu, oskarżony został 1793 o spisek przeciwko regentowi. Wtedy Armfelt schronił się do Rossyi, skąd przeniósł się do Niemiec. Potém Gustaw IV rehabilitował go 1799 i poruczył mu wyższe obowiązki wojskowe. W r. 1810 zażądał uwolnienia, wszedł do służby rossyjskiéj, otrzymał godność hrabiowską, został kanclerzem uniwersytetu w Abo, prezesem komitetu finlandzkiego i członkiem rady państwa. † 1814 w Carskiem Siele. Zostawił autobijografiję wydrukowaną w „*Handingar rörande Sveriges historia*" (t. 1 i 2. Sztokholm 1830).

Armida, jedna z najczarowniejszych bohaterek „*Jerozolimy Wyswobodzonéj*" Tassa, typ pięknéj, ułudnéj kobiety. Glück i Rossini wzięli Armidę za treść do opery.

Armija (z franc.), zbiór wojska wszelkiego rodzaju broni, zostającego pod rozkazami jednego dowódcy, feldmarszałka, głównodowodzącego generała i przeznaczonego do pewnego, określonego działania. Nazwy jéj zależą bądź od celu, bądź od miejsca wskazanego dla jéj działań, i tak: bywają armije oblężnicze, obserwacyjne, okupacyjne, północne, południowe, nadreńskie i t. p. Liczebna siła różnych A. bywa bardzo różna, przyjmuje się jednak zwykle, że A. z kilku korpusów, a więc z kilkudziesięciu tysięcy ludzi składać się powinna. Niekiedy, cała siła zbrojna jakiego państwa zowie się jego armiją, co u nas zwykle wojskiem się nazywa.

Armijanizm, Arminijanie czyli *Remonstranci*, początkowo stronnictwo polityczno-kościelne a następnie wyznanie, powstałe w kościele ewangelicko-refor. w Niderlandach, z powodu sporu o predestynacyi, powstałego pomiędzy Gomarusem a Arminiusem (ob. Arminius Jakób). Było to za panowania Hiszpanów. Hollendrzy postanowili byli szukać opieki w Anglii, przeciwko rządowi hiszpańskiemu. Dało to powód do utworzenia się dwóch stronnictw: *wojennego*, mającego na czele Maurycego Orańskiego, i *cywilnego*, będącego pod przewodnictwem Barneweldta. Zwolennicy Arminijusza, jako obrońcy wolnego badania Pisma ś. byli niechętni zamiarom Maurycego, kalwiniści zaś skłaniali się ku niemu. Arminijanie oskarżeni zostali o *pelagijanizm*. Celem więc odparcia tego zarzutu, przedstawili 1610 r. stanom hollenderskim „*remonstrancyję*" (w skutek czego nazwani *Remonstrantami*); przeciwnicy ich zaś, nazwani, *Gomarystami*, podali także swoją *kontrremonstrancyję* (stąd przezwani *Kontraremonstrantami*). Maurycy Orański wiedząc, że Gomaryści są liczniejsi i silniejsi, postarał się, że spór ten dogmatyczny, wniesiony został pod decyzyję synodu w Dortrechcie (1618—1619). A. zostali potępieni i ze społeczności kościoła wyłączeni a zdanie Kalwina, za prawowierne uznane. Barneweldt został stracony a H. Grootius na dożywotnie więzienie skazany. Z powodu takiego prześladowania, część A. przesiedliła się do Szleswigu, gdzie założyli m. Fridrichstadt. Gdy w r. 1630 dozwolono A. zakładać szkoły i samoistne gminy, przyjęli do siebie przybyłych z różnych stron wygnanych Socynijanów, i uorganizowali oddzielny kościół, mający za podstawę wolność wiary. Naczelną władzą jego, jest synod, złożony z wszystkich pastorów, jednego profesora seminaryjum i delegowanych od wszystkich gmin. Sprawy bieżące załatwia komitet, wybrany przez synod. — Czyt. „*Historia dogmatum Arminianorum*" (Kiel. 1813) Regenboog „*Historyja Remonstrantów*" (tłumaczenie niemieckie z hollenderskiego, Lem. 1781).

Armilla (obrączka), czyli powierzchnia obrączkowa, jest to powierzchnia, utworzona obrotem koła około linii prostéj, znajdującéj się na téj saméj co koło płaszczyźnie.

Armillarna sfera, kula złożona z kilku pierścieni, a mająca na celu, wyobrażenie głównych kół astronomicznych. Dwa jéj są główne rodzaje, odpowiednio do tego, czy ziemia, czy słońce zajmują środek słońca. W tym drugim razie A. S. odpowiada pojęciom dzisiajszéj astronomii teoretycznéj, i stanowi *planetarium*, za pomocą którego, wyobrazić można położenie planet względem słońca, w pier-

wszym zaś, należy do astronomii sferycznéj i stanowi niejako przezroczystą sieć globusu niebieskiego.

Arminija, stowarzyszenie studenckie w Niemczech, utworzone 1822, frakcyja burszenszaftu, stojąca w opozycyi ze stowarzyszeniem zwaném Germanija. Celem Arminii było dążenie ku moralnemu, naukowemu i narodowemu wykształceniu, jako podstawie wyższego, politycznego rozwoju Niemiec, bez żadnych wszakże bezpośrednich politycznych zamachów.

Arminius, wódz germański za czasów Rzymian, ob. Hermann.

Arminius (Jakób), właściwie *Harmensen* (z łac. Hermanus), teolog ewang. ur. 1560, † 1609 r. Nauki ukończył w Genewie pod przewodnictwem Bezy; w r. 1588 został kaznodzieją w Amsterdamie. Gdy Dirick Volkaerts wystąpił przeciwko zdaniu Kalwina o *predestynacyi* (ob.), A. wezwany był do ułożenia pisma, zbijającego twierdzenia Volkaertsa; podczas téj pracy jednak, sam powziął powątpiewanie o prawdziwości przekonań Kalwina a następnie uznał, że owe pojęcie predestynacyi złagodzić należy. To téż gdy został profesorem teologii w Lejdzie 1603 r., uczył i działał w tym duchu, czém wywołał spór z drugim prof. Gomarusem, popierającym zdanie Kalwina. Zwolennicy A. nazwani zostali *Arminijanami*. Ob. Arminijanizm. Pisma A. wyszły w Lejdzie 1629 r. — Czyt. Branta „*Vita J. Arminii*" (Amsterd. 1724).

Arminski (Franciszek), astronom, ur. 1789 w Galicyi, † 1848; po ukończeniu szkół gimnazyjalnych w Krakowie, uczył się matematyki w Warszawie, w ówczesnéj szkole inżynieryi. Za oszczędzone z prywatnych lekcyj pieniądze udał się do Paryża (1812), gdzie zyskawszy pomoc Delambre'a i Araga, tak się w astronomii wykształcił, że już w 1814 r. rząd francuski poruczył mu, dyrektorstwo obserwatoryjum na Isle de France, jednak namowy rodaków skłoniły go do powrotu do kraju, po zwiedzeniu naprzód różnych obserwatoryjów europejskich; wraz z otwarciem uniwersytetu warszawskiego otrzymał w nim katedrę astronomii, na któréj pozostał aż do zamknięcia uniwersytetu, 1831, wykładając zarazem różne działy matematyki. Obserwatoryjum warszawskie jego głównie staraniu zawdzięcza swe powstanie, i pod jego kierunkiem ostatecznie urządzone zostało 1829; obowiązki dyrektora tegoż, sprawował aż do śmierci. Kilka jego prac znajduje się w „*Pamiętnikach Tow. przyj. nauk*".

Armitage (Edward), malarz angielski, ur. w Londynie 1817, przepędził dwa lata w pracowni Pawła Delaroche w Paryżu i dopiéro po dziesięciu latach pobytu we Francyi, wrócił do Anglii. Zręczny naśladowca Horacego Vernet'a, przedstawił na konkursie, wyznaczonym do ozdobienia nowych sal parlamentu, karton wyobrażający wylądowanie Juljusza Cezara w Anglii, za który uzyskał pierwszą nagrodę. Z innych jego obrazów historycznych znajomsze są: „*Bitwa pod Meane*", wygrana przez Karola Napier w Indyjach; „*Bitwa pod Bałakławą*" i „*Bitwa Inkermańska*". Jest to jeden z najznakomitszych dzisiajszych artystów angielskich.

Armonville (Jan Chrzciciel), ur. 1756 w Reims, † 1808; był gręplarzem wełny, kiedy został wybrany z miasta swego deputowanym do Konwencyi. Zasiadał w Górze obok Marata, głosował za śmiercią królewską bez apelacyi i często przemawiał podczas rozpraw. Po zamknięciu posiedzeń Konwencyi, nie przyjął żadnego urzędu publicznego i wrócił skromnie do dawnego rzemiosła.

Armoryka, (Pomorze), to jest kraj mieszkańców nadmorskich (*Armorici*, Pomorzanie), celtycka nazwa zachodniego pasu Francyi wzdłuż oceanu, pomiędzy Sekwaną i Loarą; późniéj nazwę tę przeniesiono na Bretaniję (Britannia Minor), któréj mieszkańcy, oderwawszy się (420) od państwa rzymskiego, w 497 uznali swym władcą króla Franków Klodoweusza.

Armstrong (Jan), ur. 1709 w Castleton w Szkocyi, † 1779 lekarz i poeta. Pisma jego lekarskie są od dawna zapomniane; lecz za to przechował się dotąd jeszcze, jego wiersz dydaktyczny „*The art of preserving health*" (Lond. 1744). najwięcéj czytanym był jego wiersz p. t. „*The economy of love*" (1739), z powodu wolnego tonu, w jakim jest pisany.

Armstrong (William), ur. 1820, był z początku adwokatem, lecz następnie zajął się naukami technicznemi i założył w Elswick fabrykę machin; w r. 1854—56 wystąpił z nowém działem, znaném pod jego nazwiskiem, w którém obok rury gwintowanéj zastosował nabój od tyłu téjże rury. Doniosłość pocisków z takiego działa jest znakomita, gdyż nabój 5 funtów prochu, niesie kulę niemal na milę niemiecką. Armata ta, przyjętą została przez rząd angielski, i wywołała zupełną zmianą w artylleryi angielskiéj; A. otrzymał godność baroneta i 10,000 f. sz. nagrody, jakoteż otrzymał dyrekcyję działolejni w Woolwich, którą jednak opuścił 1863, gdy działo Whiteworth'a otrzymało pierwszeństwo. W nauce znanym jest jako wynalazca machiny elektrycznéj parowéj, hydro-elektrycznéj, (ob.), któréj też użył do niektórych ciekawych doświadczeń, ogłoszonych w „*Philosophical Mag. T.* 23". 1843.

Armstrong (Jan), poeta i publicysta szkocki, ur. w Leith, 1771, † 1797. Pisał wiele artykułów do dzienników londyńskich i zgasł w młodym wieku, wycieńczony pracą i niedostatkiem. Utwory jego znajomsze są: „*Juvenile poems*", oraz „*Traktat o środkach zapobieżenia zbrodniom*" (1789).

Arnaldyści, ob. Janseniści.

Arnau (Hostinne), m. pow. Iczyńskiego w królczeskiém nad Łabą, 2300 m. (1857 r.), sąd powiat. dwie wielkie papiernie (jedna w zamku hr. Szlika (z r. 1500), fabryki płóciennicze, farbiernie, blicharnie i klasztor franciszkanów.

Arnaucki język, ob. Szkipetarski język.

Arnaud (Franciszek Tomasz Maryja Baculard d'), ur. 1718 w Paryżu, † 1805, poeta francuski, wielce ceniony przez współczesnych, żył w przyjaznych stosunkach z Fryderykiem II, królem prusskim który go do Berlina powołał. Jego dzieła „*Oeuvres*"

wyszły 1770 i 1803 (Paryż 12 tom.); kilka jego powieści tłumaczono na język polski. (Czyt. Estreichera „*Bibliografia*" str. 40).

Arnaud (Franciszek), ksiądz, literat francuski, ur. 1720 w Aubignan, † 1784, był członkiem akademii napisów i akademii francuskiéj. Pisał wiele do rozmaitych dzienników, wspólnie z swoim przyjacielem Suard'em. Prace obu przyjaciół wyszły p. t. „*Variétés littéraires*" (Paryż 1770). Zapalony miłośnik muzyki, był wielbicielem Glücka, i chętnie występował piśmiennie w jego obronie. Pisał również uczone artykuły o muzyce starożytnéj.

Arnaud (Jerzy), prawnik i filozof hollenderski, ur. w Franeker 1711, † około 1765. Opowiadają o nim, że w dwunastym roku życia składał piękne i harmonijne wiersze w języku łacińskim i greckim; jakoż późniejsze jego prace, odpowiadają zupełnie tak pięknym początkom. Pisał uczone rozprawy o rozmaitych autorach greckich; później oddał się nauce prawa i był profesorem przy uniwersytecie w Franeker. Ważniejsze jego dzieła prawne są: „*De jure servorum apud Romanos*" (1734): „*Variarum conjecturarum*".... (1738); tudzież rozprawa o rodzinie Scewolów.

Arnaud (Antoni), generał, ur. w Grenobli 1749, † 1804. W ośmnastym roku życia rozpoczął służbę w pułku gwardyi lotaryngskiéj, w którym przebył lat 12. Służył w pierwszych wojnach za rewolucyi; należąc do armii północnéj, potykał się walecznie w bitwie pod Honschoote, gdzie mu kula prawą rękę strzaskała; następnie odbył kampaniję w Hollandyi, przeszedł w r. VIII do armii reńskiéj i odznaczył się świetnie w bitwie pod Hohenlinden, gdzie najwięcéj przyczynił się, do odniesionego zwycięstwa. Waleczność jego w kampanii hanowerskiéj została wynagrodzoną stopniem generała brygady. Następnie, przeznaczony do Hollandyi, wkrótce tam życie zakończył.

Arnaud (Jakób *Leroy de St.*), marszałek Francyi i minister wojny, ur. w Paryżu 1801. Wszedł do służby 1816; w 1837 był kapitanem legii zagranicznéj w Algeryi, gdzie też główne zasługi położył i po wzięciu w niewolę sławnego szeika arabskiego Bu-Mazy w r. 1847, pozyskał stopień generała. Powołany 1851 do Francyi, został ministrem wojny i w wypadkach grudniowych niósł najczynniejszą pomoc Ludwikowi Napoleonowi, zaco otrzymał buławę marszałkowską. W czasie kampanii wschodniéj dowodził wojskiem francuskiém i po zwycięstwie odniesioném nad Almą, gdzie go, jako już chorego w lektyce noszono, umarł podczas podróży do Konstantynopola 1854.

Arnauld (Antoni), najznakomitszy adwokat swojego czasu we Francyi, ur. 1560; jako żarliwy stronnik Henryka IV i gorliwy obrońca praw uniwersytetu francuskiego w r. 1594 ściągnął na siebie nienawiść jezuitów i był od nich aż do śmierci † 1619 prześladowanym. Synowie jego i wnuki tworzyli potém, główne jądro jansenistów w Paryżu.—**Arnauld** (Antoni), zwany Arnauld wielki, najmłodszy z 20 dzieci poprzedniego, ur. 1612, doktór Sorbony, żarliwy jansenista, przymuszony był 1679 uciekać przed jezuitami i został głową jansenistów w Niderlandach, gdzie po wielu sporach i kłótniach, † 1694 pod Lüttich. Dzieła jego „*Oeuvres*" w liczbie 45 tomów wydane były 1775 w Lozannie przez księdza Hautefage. — Starszy brat jego **Arnauld** (Robert d'Andilly), ur. 1588, † 1674, zostawił piękne tłumaczenie „*Wyznań ś. Augustyna*" i kilka oryginalnych utworów treści budującéj; należy do najznakomitszych stylistów francuskich. Porów. Varin „*La vérité sur les A.*" (Paryż 1847).

Arnault (Antoni Wincenty), ur. w Paryżu, 1766, w młodym już wieku odznaczył się jako autor tragedyj: „*Germanik*" w tłumaczeniu polskiém Win. Kiszki Zgierskiego (Wilno 1819);„ *Maryjusz*" przekład polski F. S. Dmochowskiego (Warszawa 1821) i „*Lukrecyja*"; opuścił 1792 Francyję, lecz później, został pomieszczony przez Napoleona w służbie rządowéj. Po restauracyi, wygnany z kraju, powrócił dopiero 1819, został 1829 członkiem akademii; † 1834. Oprócz dzieł politycznych „*Oeuvres*" (8 tomów Paryż 1824), jest także autorem książki: „*Vie politique et militaire de Napoléon* (3 tomy, Paryż 1822). — Jego syn **Arnault** (Lucyjan Emil), ur. 1787 w Wersalu, † 1863; był za dynastyi lipcowéj prefektem departamentu i znany jest również, jako poeta dramatyczny; jego tragedyja „*Regulus*" znalazła dobre w Paryżu przyjęcie.

Arnautka, pszenica zwyczajna jara.

Arnautowie, ob. Szkipetarowie.

Arnay-le-Duc, miasto w francus. departamencie Côte d'Or, nad rz. Arroux, 2600 m., pamiętne zwycięstwem odniesioném 1570 przez Coligny'ego nad katolikami pod dowództwem marszałka Cossé-Brissac.

Arnd, jeden z samodzielnych pisarzy niemieckich w dziedzinie ekonomii politycznéj, usiłujący stworzyć nową szkołę téj nauki. Znakomitém jego dziełem jest: „*Grundsteuer system*" i „*Natur gemässe Volkswirthschaft*".

Arnd v. *Arndt* (Jan), znakomity teolog ewangelicki ur. 1555 w Ballenstedt (Anhalt), † 1621 jako superintendent w Celle (Zeiz). Z liczby jego dzieł teologicznych najważniejszém jest: „*De vero Christianismo*" księga I 1605 r., przeciwko któremu Korwinus i Ozyander w swoim czasie występowali. Dzieło to, jak równie drugie jego pismo p. t. „*Ogródeczek rajski*" są tłumaczone na język polski, pierwsze 1743, drugie 1736 r. Zbiór wszystkich jego pism wydał Rambach w Lipsku 1791 r. Kazania zaś jego, wyszły w przekładzie czeskim w Presburgu 1776 r. Czyt. Fr. Arndta „*Joh. Arndt*". (Berlin, 1858).

Arndt (Jan Gotfryd), ur. w Halli 1713, † 1777 w Rydze, był rektorem szkoły w Arensburgu, a następnie konrektorem liceum rygskiego. Jego dzieło p. t. „*Lieflands Chronik*", wydane w Halli 1747—1753 jest b. ważném źródłem do starożytnéj historyi Inflant.

Arndt (Ernest Maurycy), znakomity niemiecki patryjota, poeta, historyk i publicysta, ur. 1769 w Szo-

ryc na wyspie Rugii, był 1806 profesorem historyi w Greifswaldzie, lecz z powodu pisma swojego „*Duch czasu*“ (Geist der Zeit), musiał uciekać przed prześladowaniem Napoleona i żył do r. 1812, jako wychodziec w Szwecyi i Rossyi, skąd czynem i słowem przyczyniał się skutecznie do wyswobodzenia Niemiec. Około tego czasu napisał swój: „*Katechizm żołnierski*“ tudzież „*Ueber Landwehr und Landsturm*“, oraz niektóre poezyje, np. „*Was ist des Deutschen Vaterland?*“ Od 1815 żył nad Renem, gdzie wydawał pismo peryjodyczne „*Der Wächter*“. W r. 1818 był profesorem w Bonn, lecz już w 1819, uwikłany w sprawę o demagogiczne konowania, został od tych obowiązków uwolniony. Dopiero w 1840 z polecenia króla Wilhelma IV, został powrócony na swe stanowisko, a nawet wynagrodzony orderem orła Czerwonego. Roku 1848 wybrany do zgromadzenia narodowego niemieckiego, działał w duchu konstytucyjno-dziedziczno-cesarskiego stronnictwa i razem z niém, ustąpił ze zgromadzenia 21 Maja 1849. Lubo już w wieku sędziwym, we wszystkich kwestyjach i wypadkach brał czynny udział, i wypowiadał zdanie swoje zawsze otwarcie. Po uroczystym przez całe Niemcy obchodzie uroczystości jego 91 urodzin, † 1860 w Bonn. Z rozlicznych pism jego treści poetycznéj, historycznéj i bijograficznéj, ważniejsze są: „*Schwedische Geschichten unter Gustav III und Gustav IV Adolf*“ (Lipsk 1839); „*Schriften für und an seine lieben Deutschen*“ (4 tomy Lipsk 1845—55); „*Erinnerungen aus dem äussern Leben*“ (Lipsk 1842); „*Pro pulo germanico*“ (Berlin 1854); „*Meine Wanderungen und Wandelungen mit dem Reichsfreiherrn von Stein*“ (Berlin 1858) i nareszcie ogólny zbiór jego poezyj „*Gedichte*“ (Berlin 1860). Z pomiędzy mnóstwa pism, odnoszących się do bijografii i charakterystyki A. ważniejsze: Langenberg „*Ernst Moritz A., sein Leben und seine Schriften*“ (Bonn 1865); Schenkel „*Ernst Moritz A., ein polit. und religiöser deutscher charakter*“ (Elberf. 1866); F. Schmidt. „*Ernst Moritz A., Ein Lebensbild*“ (Berlin 1869).

Arndts (Ludwik), profesor prawa, ur. r. 1803 w Arnsbergu, pozyskał 1826 stopnie naukowe w Bonn, od 1839 wykładał prawo w Monachijum, a 1855, powołany został na profesora prawa rzymskiego do Wiednia. Główne jego dzieło jest: „*Lehrbuch der Pandekten*“ (Monach. 1859 6. ed. 1866). W r. 1848, był członkiem frankfurckiego zgromadzenia narodowego.

Arne (Tomasz Augustyn), ur. w Londynie 1710, † 1778 tamże, znakomity kompozytor angielski i reformator smaku w muzyce operowéj. Znany jest jako autor oper: *Rosamunda*, *Comis i Opera of Operas* i innych; Sławny hymn narodowy „*Rule Britannia*“ jego jest utworem.

Arnedo, miasto hiszpańskie w prowincyi Logrono nad rz. Cidacos, 3300 m. W bliskości znajdują się znane kąpiele mineralne Arnedillo.

Arneth (Artur), ur. 1802 w Heidelbergu, † 1858, od r. 1838 profesor fizyki i matematyki przy heidelbergskim uniwersytecie. Znany jest jako autor kilku dzieł matematycznych, między któremi ważniejsze są: „*System der Geometrie*“ (1840), oraz „*Die Geschichte der reinen Mathematik in ihrer Beziehung zur Geschichte der Entwickelung des menschlichen Geistes*“ (Stutg. 1852).

Arneth (Józef Kalasanty), ur. 1791 w Leopoldschlag w Austryi, † 1863; od 1840 dyrektor gabinetu medali i starożytności w Wiedniu, a od 1847 zwyczajny członek akademii nauk; prócz swojéj „*Historyi cesarstwa austryjackiego*“ (1827) wydał mnóstwo pism, dotyczących numizmatyki, archeologii i kunsztów.

Arnheim, miasto stołeczne niderlandzkiéj prowincyi Geldryi, nad Renem, 30890 m.; ma port rzeczny, fabryki i prowadzi znaczny handel spedycyjny. Było przez długi czas rezydencyją książąt Geldryi i miastem hanzeatyckiem.

Arnheim, dowódca wojska posiłkowego, które cesarz Ferdynand II, przysłał chwilowo królowi Zygmuntowi III, w pomoc przeciwko Gustawowi Adolfowi (1629). Król Zygmunt widząc nieszczere jego działanie, wyjednał u Wallenstejna odwołanie go, i zastąpienie przez innego dowódcę t. j. księcia Saxen-Lauenburg.

Arnhem, na dawniejszych kartach geograficznych nazwa krainy odkrytéj w r. 1623, przez żeglarza hollenderskiego Arnhoma na północnych brzegach Australii, rozciągającéj się od wyspy Bathurst na zachodzie, do zatoki Carpentaria na wschodzie, a mianowicie w wschodniéj części zatoki Arnhem. Kraina ta, dziś zwie się północną Australiją.

Arni (zool.), ob. Bawół.

Arnica (Pomornik), rodzaj roślin z rodziny Compositae; u nas i w całéj Europie środkowéj i północnéj pospolity gatunek A. *montana* (Trank angielski, kupalnik pospolity), ziele trwałe z kwiatami ciemno-żółtymi. Odegrywa już od dawna ważną rolę, w medycynie używają się kwiaty, korzeń, rzadziéj liście, *flores*, *radix et folia Arnicae*, jako środek pobudzający, głównie w silnych gorączkach, w chorobach płuc i przewodu pokarmowego, w gwałtownych stłuczeniach, wstrząśnieniach mózgu i t. d. Do części jéj składowych należy ostra żywica, garbnik, i istota wyciągowa ostra, *arnicyn*.

Arnim, starożytna rodzina, dawniéj *Arnimb*, *Arnheim*, *Arnheimb* zwana, pochodzi z Hollandyi. Linija tameczna wygasła 1716 na Janie, baronie Rosendahl. Przybyła ona jeszcze w X w. do Brandeburgii, skąd rozkrzewiła się w Prussach, Saxonii i Bawaryi. Dzieje podają Ruperta (1190) i Borcharda Henryka Arnim 1280. Od tego ostatniego rozpoczyna się szczep téj rodziny, jak również podział onego, na dwie gałęzie: Biesentalską i Zedenikską. Znakomitsi członkowie téj rodziny, osiadłéj w Prussach, Saxonii i Bawaryi są następni.

Arnim, lub *Arnheim* (Jan Jerzy von), znakomitość z czasów wojny 30 letniéj, ur. w Boitzenburgu 1581, był jako pułkownik za Gustawa Adolfa w szwedzkiéj, potém w polskiéj, a nareszcie w cesarskiéj służbie, gdzie został 1628 feldmarszałkiem; przeszedł następnie do służby elektora saskiego, sprzymierzonego ze Szwedami, i dowodził Sasami pod Brei-

tenfeldem; był pośrednikiem pomiędzy Wallensteinem i Saxonią, porzucił służbę saską 1635, z powodu zawartego pokoju w Pradze i usunął się do Boitzenburga. Szwedzi, którym starania jego o zawarcie powszechnego pokoju były przeciwne, porwali go z rodzinnego zamku (1637) i więzili w Sztokholmie, skąd uciekł 1638. Pałając odtąd śmiertelną ku Szwedom nienawiścią, zebrał na sposób Wallensteina 16000 armiję, by wyruszyć przeciw nim w pole, lecz wpośród przygotowań † 1641. Porów. Förster „*Briefe Wallenstein's*" (3 t. Berl. 1828) i Helbig „*Wallenstein und A.* 1632—34" (Drezno 1850).

Arnim (Karol Otto Ludwik von), pisarz niemiecki, ur. 1779, urzędował przy ambasadach w Sztokholmie i Londynie i był czasowym intendentem królewskich teatrów w Berlinie. Z licznych jego prac literackich ważniejsze: „*Flüchtige Bemerkungen eines flüchtig Reisenden*" (6 tom. Berl. i Lipsk 1837—50); jedna z najlepszych prac w całéj podróżopisarskiéj literaturze niemieckiéj, „*Napoleon's conduct towards Prussia*" (Lond. 1814); „*German national melodies*" (Lond. 1816); „*Der Smaragdring*" (komedyja w 5 aktach). † 1861.

Arnim (Ludwik Joachim, zwykle *Achim* zwany), pełen oryginalności i bogatéj wyobraźni poeta niemiecki romantycznéj szkoły; ur. 1781 w Berlinie, żył długo ze szwagrem swoim Klemensem Brentano w Heidelbergu, † 1831 w Wiepersdorf pod Dahme. Oprócz rozpraw fizycznych, napisał kilka nowel i romansów, a mianowicie: „*Armuth, Reichthum, Schuld und Busse der Gräfin Dolores*" (2 tomy Berlin 1810); poemat humorystyczny: „*Halle und Jerusalem, Studentenspiel und Pilgerabenteur*" (Heidelb. 1811); „*Schaubühne*" (Berl. 1813); romans „*Die Kronen wächter, oder Bertholds erstes und zweithes Leben*" (Berl. 1817), celuje żywém i oryginalném obrazowaniem; wspólnie z Brentanem wydał zbiór ludowych pieśni „*Des Knaben Wunderhorn*" (3 tomy Heidelb. 1806—8), czém rozniecił w Niemczech zapał do poezyi ludowéj. Kompletne wydanie dzieł jego, sporządził W. Grimm (19 t. Berl. 1839—46).

Arnim (Elżbieta von), zwykle Bettiną zwana, małżonka poprzedniego, a siostra poety Brentana (ob.), przyjaciółka Goethego, ur. 1785 w Frankfurcie nad Menem, † 1859 w Berlinie; wcześnie już objawiała żywy, do nadzwyczajności i fantastycznych urojeń skłonny umysł i oddawała się, mianowicie od chwili zawiązania bliskich stosunków z panną Günderode, egzaltowanemu zamiłowaniu natury. Po tragicznym zgonie téj ostatniéj (1806), weszła, jak się zdaje w serdeczną przyjaźń z matką Goethego, a potém, w poufną korespondencyję z samym Goethem, którego 1807 osobiście poznała. Jednakże podczas odwiedzin z mężem swoim w Weimarze 1811, przyszło do zupełnego zerwania z Goethem. Odtąd żyła częścią w Berlinie, częścią w dobrach swego męża Wiepersdorf pod Dahme. Jako autorka wystąpiła dopiero po śmierci męża (1831); po pierwszém, najświeższém i najoryginalniejszém dziele „*Briefwechsel Goethes mit einem Kinde*" (3 tomy, Berl. 1835), nastąpiły: „*Die Günderode*" (2 tomy 1840); „*Dies Buch gehört dem Könige*" (2 tomy 1843) „*Ilius Pamphilius und die Ambrosia*" (2 tomy 1848); W dwu ostatnich zajmuje się gorąco kwestyjami socyjalno-politycznemi; „*Gespräche mit Dämonen*" (Berl. 1852) są echem prawdziwéj ludzkości i głębokiego dla bliźnich współczucia. Młodsza jéj córka **Arnim Gizella**, wydała 1857 dwa tomy „*prac dramatycznych*".

Arnim (Henryk Fryd. hr. von A. Heinrichsdorf), dyplomata i prusski minister stanu; ur. 1791 w Werblowie (w marchii ukrzańskiéj), † 1854 w Berlinie; posłował przy dworach: belgijskim, paryskim i wiedeńskim; w 1849 był krótko ministrem spraw zagranicznych i posłem w Wiedniu.

Arnim (Henryk, Alexander baron von), z rodziny Arnim—Suckow, prusski minister stanu, ur. w Berlinie 1798, † 1861 w Düsseldorfie, wszedł do służby rządowéj 1820, w r. 1834 powołany był na krótki przeciąg czasu do ministeryjum spraw zagranicznych, w 1840 mianowany posłem w Bruxelli, a 1846 w Paryżu, skąd na początku Marca, 1848 powrócił do Berlina. W nocy z 18 na 19 Marca, znajdował się przy boku króla, skłaniając go do liberalnych reform i z pod jego pióra wyszedł 21 Marca ów, znany manifest w sprawie niemieckiéj, z którego też powodu został ministrem spraw zagranicznych w gabinecie Arnim-Boitzenburg późniéj Camphausen, z którego jednak już 8 Czerwca wystąpił. Z wiosną 1849, wybrany do pierwszéj izby, połączył się ze stronnictwem niemieckiéj opozycyi, któremu i późniéj nawet pozostał wiernym; z tego téż powodu 1858, wybrany był przez nie na członka izby drugiéj.

Arnim (Adolf Henryk hr. von), prusski minister stanu, ur. 1803, † 1868; w służbie rządowéj awansował szybko i w latach 1842—45 był ministrem spraw wewnętrznych. Jako członek izby panów połączonego sejmu 1847, okazał się zręcznym mówcą i skłaniał rząd do wstąpienia na drogę nieco liberalniejszą. 19 Marca 1848, stanął na czele nowego gabinetu, lecz w 7 dni potém usunął się i był przez krótki przeciąg czasu członkiem frankfurckiego zgromadzenia narodowego. Jako reprezentant szlachty gruntowéj, występował na ostatnich sejmach w charakterze pośrednika między pomienioną szlachtą a rządem. Od 1854 stał na czele konserwatywnéj frakcyi, sprzyjającéj rządowi, a 1858 zwrócił się do stronnictwa stanowczo reakcyjnego. Napisał: „*Das Recht des Herrenhauses bei Festsetzung des Staatshaushalts*" (Berl. 1862).

Arno, główna rzeka w Toskanii, wypływa z pod szczytu góry Falterona w Apeninach Etruskich, tworzy piękną dolinę Casentino, przebiega urodzajną równinę Arezzo, potém powabną *dolinę Arno*, dotyka Florencyi i ubiegłszy mil 26, poniżej Pizy wpada do morza Liguryjskiego. Z prawéj strony wpadają do niéj Sieve, z lewej Pesa, Elza i Era.

Arno, sas czy bawarczyk, najprzód opat w St. Elnon w Niderlandach, (785) biskup, a (798) arcybiskup Salzburski, † 821. Był to jeden z najoświeceńszych ludzi swojego czasu, przyjaciel Alcuina

i zaufany powiernik Karola W., którego niejednokrotnie bywał pełnomocnikiem; przyczynił się także wiele do nawrócenia plemion awarskich i słowiańskich w pogranicznych krajach Węgier. Przygotowany z jego natchnienia 788, przez Dyjakona Benedykta „*Indiculus*" albo „*Congestum*", t. j. wykaz dóbr, podarowanych katedrze salzburgskiéj, stanowi nieoceniony materyjał do dziejów południowo-wschodnich Niemiec.

Arnobijusz (starszy), żył około 300 po Chr., rector w Sicca w Numidyi, został chrześcijaninem i napisał sławną apologiję chrześcijaństwa, „*Adversus gentes*", w któréj gorąco broni chrześcijanizmu przeciw pogaństwu, ale mięsza zarazem do nauki chrystusowéj, poglądy platońsko-gnostyczne; najlepsza ed. Oechlera (Lipsk. 1846). **Arnobijusz** (młodszy), w V w. biskup w Gallii, pisał komentarze nad psalmami; niektórzy, przypisują mu także dzieło przeciwko Augustyna nauce o predestynacyi „*Praedestinatus*". Pisma jego wydał Fevardent (Kolonija 1595).

Arnold, biskup chełmiński, † 1416, wspominany w dziejach jako szczególny przyjaciel Krzyżaków na niekorzyść Polski. W 1404 r. brał udział w układach między zakonem a Polską, zakończonych pokojem raciążskim. Za rządów mistrza Michała Kuchmejstra, gdy do nowych zajść z Polską przychodziło, wysłał Arnold swych pełnomocników z pocztami krzyżackimi, by drogą układów usunąć nieporozumienie. Król poselstwa nie przyjął i rozpoczął 1414 wojnę, która zniszczyła ziemie zakonu i posiadłości biskupa chełmińskiego.

Arnold z Brescii, uczeń i naśladowca Abelarda, znakomity reformator XII w. Strzegąc w własném życiu apostolskiéj czystości obyczajów i prostoty, występował jako kapłan przeciwko nadużyciom duchowieństwa. Wzniosły i śmiały umysł, nieugięty charakter, ognista wymowa, głęboka nauka, nieskazitelność duszy, jednały mu wszędy wielu stronników. Inocenty II na koncylium laterańskim (1130), wyklął go i potępił jego zasady, skutkiem czego musiał A. przenieść się do Francyi a stąd do Szwajcaryi. Po śmierci Inocentego (1143), gdy tyarę otrzymał opiekun jego kardynał Gwido (Celestyn II), wrócił do Rzymu i stanął na czele stronnictwa ludowego. Pod następcami Celestyna († 1144) Lucyjuszem II i Eugenijuszem III, Rzym szarpany stronnictwami wystawiony był na pastwę ciągłych zaburzeń. A. w powstaniach tych nie brał udziału. Po powtórnéj ucieczce Eugenijusza III, wystąpił wreszcie A., pełen uwielbienia dla świetności starego Rzymu, każąc przeciwko świeckiéj władzy papiestwa i żądając wznowienia dawnéj republiki rzymskiéj. Na kapitolu więc zasiadł senat, który rozpoczął rządy według starożytnych form republikańskich. Ale Rzymianie nie posiadali już ani cnót republikańskich, ani poczucia prawdziwego chrystyjanizmu, przy pomocy którego pragnął A. uszlachetnić swoje polityczne dążności. Po kilkoletnich zapasach, zdradzony przez *swych republikanów*, wydany został nowemu papieżowi Adryjanowi IV, który jednak śmiercią nie śmiał go ukarać. Oswobodzony niedługo przez kilku panów kampańskich, znowu na żądanie Fryderyka I Barbarosy został mu wydany i bez żadnego sądu powieszony, zwłoki spalone, a popioły wrzucone do Tybru (1155). Polityczne dążności A. upadły wraz z jego śmiercią, zasady zaś dotyczące reformy kościoła znalazły i potém wielu stronników, którzy pod nazwą, *Arnoldystów* krzewili myśli swego mistrza. Porów. Franke „*Arnold von Brescia*" (Zürich 1825); Gregorovius „*Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter*" (t. 1—4 Stutg. 1859—63). Życie Arnolda niejednokrotnie dostarczało treści do prac dramatycznych; najpiękniejsze są: Badmera i Niccolinìego.

Arnold, mieszczanin gdański, skazany był 1272 przez Mestwina księcia pomorskiego na śmierć, za spisek knowany z Niemcami przeciwko temuż księciu.

Arnold (Walenty), autor broszury o zaćmieniu księżyca p. t. „*Judici Astrologici summarium in annum Christi* 1555."

Arnold (Mikołaj), ur. w Lesznie 1618, gdzie był uczniem Am. Komeńskiego mianowicie w językach starożytnych, pobierał wyższe nauki w Lejdzie, Gronindze, Utrechcie, był w Anglii a później zajmował katedrę teologii we Franeckerze (od r. 1651), gdzie wtedy nauczali Makowski (Polak) i Coccejus. † 1680. Jako znakomity teolog ewangelicki, pisał rozmaite dzieła w języku łacińskim treści polemicznéj i dogmatycznéj oraz przeciwko Socyjanizmowi „*Religio Socin. s. Catech. Cracow. publi. disput refutata*" (1654), przeciwko rz. kat. „*Apologija Arnesii*", i przeciwko niektórym mistycznym poglądom Am. Komeńskiego (1660). Wydawał także pisma wspomnianego Makowskiego,

Arnold, mieszczanin pragski, posiadacz wielkich bogactw, zebranych przez lichwę, zmarły bez dziedziców około 1546 r. Pomimo tego, że spadek taki prawnie stawał się majątkiem miasta, cesarz Ferdynand I jednak, skasowawszy owe prawo zabrał takowy, a potém dopiero znowu przywrócił je miastu.

Arnold (Emanuel), ur. w Hradiszczu Mnichowém w kr. czeskiém 1800 r. urzędnik ekonomiczny a następnie handlarz soli w Pradze, co mu jednak nie przeszkadzało czynnie pracować na polu literatury narodowéj w kierunku radykalnym. Wydawszy bez cenzury pismo przeciwko wprowadzeniu do kraju jezuitów i za rewolucyjną propagandę w r. 1848 został dwukrotnie uwięziony. Wydał „*Dzieje Husytów*", utwór nie tak historyczny jak raczej agitatorski. W takimże duchu redagował „*Obczanské Nowiny*". W skutek ogłoszenia Pragi w stanie oblężenia (1849), umknął do Lipska, lecz pochwycony i osadzony w więzieniu. Tu tłumaczył różne dzieła rolnicze na język czeski. W r. 1854 skazany na szubienicę. Kara ta jednak, zamienioną została na lat 20 więzienia w Celowcu. W skutek amnestyi uwolniony w r. 1857, wydał dzieło o gospodarstwie płodozmiennem 6 pol. porów. z 4 pol. nieprzemiennem. W krótce potém, uwięziony znowu w Celowcu.

Arnold (Franciszek), malarz i rytownik, ur.

w Bernie, † tamże około r. 1790. Lepszy z jego prac jest wizerunek *Chodowieckiego*.

Arnold (Benedykt), generał amerykański, ur. 1745 w Connecticut). W początkach służby swojéj odznaczał się niepospolitą zdolnością i męstwem. W r. 1778 jako komendant Filadelfii zaczął prowadzić życie wystawne i rozrzutne, a nawet obwiniony został o przekupstwo. Rozgniewany, postanowił zemścić się, zdradzając własną ojczyznę; jakoż wszedł w układy z angielskim generałem Clinton, z zamiarem wydania mu twierdzy West-Point. Zdrada została odkrytą, Arnold uszedł do obozu angielskiego i walczył potém przeciwko swoim braciom. Po wybiciu się Ameryki na wolność, osiadł w Londynie, gdzie † 1801 powszechnie wzgardzony.

Arnold (Jerzy Chrystyjan), ur. w Lesznie 1747 † 1827, nadworny lekarz Stanisława Augusta, znany z prac naukowych, a przedewszystkiem z badań nad historyją medycyny w Polsce. Medycyny uczył się w Lipsku, jako lekarz przemieszkiwał w Lesznie i Poznaniu, skąd przeniósł się do Warszawy 1777; tu przyczynił się do zawiązania unii protestantów i kalwinów i urząd radcy konsystorskiego wypełniał aż do śmierci; w najburzliwszych czasach pozostawał w Warszawie i niósł na Pradze pomoc ubogiéj ludności.—nie przestając zajmować się pracami naukowemi, czego dowodem jest długi szereg rozpraw jego pisanych po polsku, łacinie i niemiecku. Był członkiem kilku towarzystw naukowych, a 50 letni jubileusz jego doktorstwa (1818) ludność warszawska obchodziła. Z pism jego przytoczymy „*De motu fluidi nervei*" (1774). „*Observationes de foetu bicipitate*" (1768), „*Observationum phys. med. annus* 1772" (1777); prace tyczące się historyi med. w Polsce zamieszczone są w Pamiętnikach Tow. Pr N. Ogłosił też kilka rozpraw numizmatycznych. Por. bijografiję A. przez Czajkowskiego w Rocz. Tow. N. Krak. t. 14 z 1831 r.

Arnold lub **Arnald** z Villanova, *Anoldus Villanovanus* zwany także *A. Catalonus*, ur. około 1250 w Villanora w Katalonii (a według innych w Villeneuve w Langwedocyi), † 1315 skutkiem rozbicia się okrętu w podróży do Awinionu, sławny swojego czasu lekarz i alchemik, był profesorem w Barcelonie, Paryżu i Montpellier; śmiało wykazując nadużycia duchowieństwa doznawał z jego strony licznych prześladowań, lecz znalazł opiekuna w papieżu Klemensie V. Pod papieżem Janem XXII, kilka dzieł jego teologicznych jawnie spalono; dzieła jego lekarskie i fizyczne (wydanie najlepsze 1585), mają wartość dla historyi chemii, w któréj A. porobił pewne odkrycia.

Arnold (Krzysztof), wieśniak z Sommerfeldu pod Lipskiem, ur. 1650, † 1695, znany jako astronom; urządził sobie obserwatoryjum, gdzie wsławił się licznemi spostrzeżeniami, a zwłaszcza obserwacyją przejścia Merkurego przez tarczę słoneczną 1690, za którą, magistrat Lipski obdarzył go hojną nagrodą. Korespondencyja jego z pierwszemi znakomitościami ówczesnemi przechowuje się w biblijotece lipskiéj.

Arnold (Jerzy Daniel), ur. 1780 w Strasburgu, † 1829, był profesorem prawa tamże. Znany jest nietylko jako autor kilku dzieł o prawie cywilném ale nadto, jako poeta w narzeczu alzackiém. Najlepszym utworém jego muzy jest komedyja „*Pfingstmontag*" (2 ed. z ilustracyjami i bijografiją poety. Strasb. 1850), która wedle oceny Göthego przez swoją jasność; doskonałość poglądu i mistrzowskie przedstawienie szczegółów, mało znajdzie sobie podobnych.

Arnold (Gotfryd), uczony teolog XVII w. ur. w Annaberg 5 Wrześ. 1655, † 20 Maja 1714 jako kaznodzieja w Perlesbergu i Brandeburgu, zjednał sobie chlubne imię jako autor dzieła: „*Unparteische Kirchen und Ketzerhistorie*" (2 tomy Frankf. chyt. 700). Oprócz wielu pism mistycznéj i ascetycznéj treści, pisał także rozmaite śpiewy kościelne.

Arnold (Józef), młynarz sławny z procesu przeciwko swemu dziedzicowi Gersdorfowi, który po kilkokrotnych wyrokach wypadł na jego szkodę. Fryderyk W. ujął się za pokrzywdzonym młynarzem, w ten sposób, że przedsięwziął najsurowsze środki przeciwko sędziom i urzędnikom, wpływającym do téj sprawy, skazał ich wszystkich na wynagrodzenie szkód pokrzywdzonemu.

Arnold (Tomasz), wielce zasłużony angielski pedagog, filolog i historyk, ur. 1795 w Cowes na wyspie Wight, † 1842 w Oxfordzie. W młodości zajmował się studyjowaniem starożytnych filozofów i historyków. W 1827 objął dyrektorstwo szkoły w Rugby i urządził z niéj wzorowy zakład, wdrażając wychowańców do samodzielnego myślenia i rozbudzając poczucie prawdziwéj moralności. Barbarzyński system kar całkowicie usunął, lub o wiele złagodził. Szkoła w Rugby stała się wzorem dla wszystkich gimnazyjów angielskich i wywołała szlachetną w téj mierze emulacyję. Jako kapłan podnosił w swych kazaniach kwestyje społeczne, wpływając równocześnie, nie tylko słowem ale i czynem na bogatych i ubogich, by zmniejszyć dzielącą ich od siebie przepaść. Z prac jego nieskończona „*History of Rome*" (t. 1—4) najważniejsza. Sporządził nadto szacowne wyd. Tucydydesa (3 t. Oxford 1830—35).—W 1841 rozpoczął wykłady na uniwersytecie Oxfordzkim ale zawczesna śmierć je przerwała. Porów. Stanley „*Life and correspondence of Th. A.* (2 t. Lond. 1845) i Zinzow „*Thomas Arnold*" (1869).—**Arnold** (Matthew), najstarszy syn poprzedniego, pedagog i poeta; ur. 1822; z utworów jego cenniejsze: „*Empedocles of Etna*" (1853); „*Poems*" (2 t. 1854) i „*Merope*" (tragedyja 1858); ogłosił nadto odczyty „*On translating Homer*" (1861).—**Arnold** (W. D.), młodszy brat poprzedniego, służył jako oficer w armii kompanii wschodnio-indyjskiéj i wydał pod tyt. „*Oakfield or fellowship in the East*" (2 t. Lond. 1858), dzieło w którém opowiada nowellistycznym sposobem swoje przypadłości.

Arnoldi (Ernest Wilhelm), ur. w Gotha 1778, † 1841 tamże; kształcił się początkowo na kupca, założył i podtrzymywał gorliwie niektóre pożyteczne zakłady i wpływał skutecznie na rozwój handlu i przemysłu niemieckiego. Główne atoli zasługi położył założeniem towarzystwa ubezpieczeń od pożo-

rów (1821) tudzież, ubezpieczeń na życie (1829) w Gotha.

Arnoldi (Wilhelm), ur. 1798 w Baden, w prusskiéj regencyi trewirskiéj, otrzymał 1825 święcenie kapłańskie i w r. 1834 został kaznodzieją kapituły tamże, a 1842 biskupem. Na tym stopniu usiłował przywrócić średniowieczne przepisy kościoła rzymsko-katolickiego i uczynić takowe obowiązującymi; † 1864.

Arnolfo di Lapo, właściwie **Arnolfo di Cambio**, ur. 1232 w Florencyi, † 1300, znakomity budowniczy i rzeźbiarz swojego czasu, był uczniem Giovanna Pisana i wystawił kościół Ś. Maria del Fiore, w Florencyi.

Arnon, rzeka w Palestynie, stanowiąca granicę między krajem Ammonitów i Moabitów, wypływa z góry Milead i wpada do morza Martwego; obecnie zowie się *Wadi-Modszed*. Od niéj, nazwaną była żyzna dolina *Arnonas*.

Arnon, rzeka w francuskim departamencie Cher. Ubiegłszy mil 14, wpada poniżéj Vierzon do rz. Cher.

Arnoszt, ob. Ernest.

Arnot (Hugo), historyk szkocki, ur. 1749. Prawdziwe jego nazwisko było *Pollock*. Między innemi dziełami napisał „*Historyję Edymburga*“ (1799).

Arnott (Archibald), ur. w hrabstwie Dumfries 1771, † 1855; był lekarzem pułku stojącego garnizonem na wyspie ś. Heleny, kiedy został wezwany na konsultacyję przez Napoleona; zdołał sobie zjednać jego zaufanie i był obecnym przy jego śmierci; Napoleon zostawił mu złotą tabakierkę; na któréj umierającą już ręką wyrył scyzorykiem głoskę N., oraz zapisał mu 12000 fr. Ogłosił on w Edymburgu 1822, pismo o śmierci i sekcyi ciała cesarza, które uchodzi za bardzo dokładne, chociaż nie wszędzie się zgadza z opowiadaniem O'Méara i Antomarchi'ego.

Arnott (Neil), lekarz angielski, ur. około 1789, wydał 1827 „*Ellements of Physic*“, dzieło, które licznych doczekało się edycyj. W r. 1861 napisał dzieło p. t. „*A. siervey of human progress*“. Jest on lekarzem nadzwyczajnym królowéj, członkiem senatu uniwersytetu londyńskiego i towarzystwa królewskiego, które 1854 obdarzyło go medalem Rumforda za prace tyczące się poprawy szpitali.

Arnoul v. **Arnolf** (święty), protaplasta familii Karolowingów, ur. około 580, † 640. Sprawował rozmaite urzędy na dworze króla Austrazyi i został 614 biskupem w Metz. Był on dziadem Pepina z Heristal, ojca Karola Martela. Opowiadają o nim historyję podobną do historyi Polikratesa, a mianowicie o pierścieniu, który miał wrzucić do rz. Mozelli, a który w kilka lat później znalazł się w wnętrznościach ryby zastawionéj na jego stole.

Arnoul lub Arnulf, król niemiecki, potomek Karola W. ur. 849, † 899, był synem naturalnym Karlomana króla Bawaryi. Po złożeniu z tronu Karola Grubego (888) został wybrany królem, zawarł przymierze z królem Endesem, pobił Normandów pod Louvain, zrobił dwie wyprawy do Włoch, i został ukoronowany cesarzem przez papieża Formoza (896). Umarł otruty, a jego następcą był Ludwik IV, zwany *Dziecię*, ostatni z Karlowingów niemieckich.

Arnoul lub Arnulf, patryjarcha jerozolimski, † 1118. Był kapelanem Roberta II, księcia Normandyi, któremu towarzyszył podczas pierwszéj krucyjaty. Najprzód miał sobie poruczoną administracyję dochodów kościoła jerozolimskiego, późniéj atoli, zdołał sobie wyjednać nominacyję na patryjarchę świętego miasta (1111), lecz okazał się niegodnym tak wysokiego przeznaczenia, gorsząc krzyżowników złymi obyczajami. Strącony przez legata stolicy apostolskiéj, udał się do Rzymu i umiał oszukać papieża tak dalece, że dozwolono mu wrócić do ziemi świętéj i zająć na nowo, odjętą sobie godność, którą do końca życia swojego plamił niecném postępowaniem i gorszącymi zbytkami.

Arnould (Jan Franciszek), zwany *Mussot*, ur. w Besançon 1734, † 1795 w Paryżu, artysta dramatyczny, jeden z twórców pantomimy we Francyi. Liczne jego prace dramatyczne zebrane są w 9 tomach dzisiaj nader rzadkich.

Arnould (Zofija), sławna śpiewaczka opery, ur. w Paryżu 1744, † 1803. Odznaczała się wielką pięknością, czarującym śpiewem i rzadkim dowcipem, przymioty te zgromadzały do jéj zbytkownie utrzymywanego domu mnóstwo wielbicieli, między którymi byli d'Alembert, Diderot J. J. Rousseau. Przez pewien czas miała siedmiu kochanków z różnych narodów, na każdy dzień tygodnia innego. Dowcipy jéj zebrane starannie, zostały wydane przez Duclos'a 1809 p. t. „*Arnoldiana*“ Z kilkorga dzieci spłodzonych bezślubnie, syn jéj Konstanty Dioville de Brancas, pułkownik kirasyjerów, poległ w bitwie pod Wagram.

Arnould (Ambroży Maryja), ekonomista i polityk, ur. w Dijon około 1750 † 1812, był członkiem rady starszych i trybunatu, gdzie zajmował się głównie finansami; z licznych pism jego ważniejsze są: „*De la balance du commerce*“ (1791); „*Histoire générale de finances*“ (1806); *Répartition de la contribution foncière*“ (1791) i t. d.

Arnould (Edmund Mikołaj), ur. w Dieuze 1811, † 1864, Był kolejno profesorem retoryki, literatury francuskiéj i powszechnéj w Angers, Strasburgu, Poitièrs, i t. d. a nareszcie po śmierci Ozanama wezwany został na profesora literatury powszechnéj w uniwersytecie paryskim. Znaczniejsze jego dzieła są: „*Georges Dalton*“, dramat wierszem w pięciu aktach (1846); „*De l'invention originale*“, dzieło uwieńczone przez akademiję francuską „*Essai d'une théorie de style*“ (1851); „*Influence de la littérature italienne sur la littérature française*“ (1852).

Arnoult, (d') Eug. „*Combat de Radziwiłłow*“ (1864 Paris). Wyciąg to z dzieła dwakroć drukowanego: „*La guerre de la Pologne en* 1863“ (Paris 1864).

Arnsberg, stolica prusskiéj regencyi tegoż nazwiska, 140 m. kw. i 791000 m. A. w Westfalii, 4700 m.

była niegdyś stolicą księstwa Westfalii i miastem hanzeatyckiém, ma fabryki papieru, sukna i płótna. Są tu ruiny starego zamku, w którego ogrodach pokazują miejsce zebrań tajemniczych trybunałów XIII, XIV i XV w., zwanych *Vehmgericht*.

Arnstadt, miasto niemieckie o 4 godziny drogi od Erfurtu nad Gerą, 7260 m. Ma przemysł bardzo rozwinięty. W bliskości odkryto tutaj niedawnymi czasy kopalnie miedzi i obfite źródło słone, które od r. 1852, używane jest do nader skutecznych kąpieli, mianowicie w chorobach skrofulicznych.

Arnswalde, miasto prusskie w regencyi frankfurckiéj 6524 m., ma piękny kościół z godną uwagi dzwonnicą.

Arntz, deput. na sejm berliński, miał wiele mów tyczących się w. ks. Poznańskiego w r. 1848; drukowane w ówczesnych dziennikach niem. i polskich.

Arntzenius, znakomita familija uczonych hollenderskich.—**Arntzenius** (Jan), filolog hollenderski, ur. 1702 w Wesel, był profesorem historyi i wymowy w Utrechie, gdzie † 1759. Jego edycyje Aurelijusza Victora, Plinijusza, Pacatusa, Drepanijusza, świadczą o jego wielkiéj uczoności.—**Arntzenius** (Henryk Jan), syn poprzedniego, ur. 1735 w Nimwedze, był od 1774 profesorem prawa w Utrechcie i tu † 1797. Ważniejszemi od pism prawnych są jego wydania Sedulijusza, Aratora i rzymskich panegirystów.—**Arntzenius** (Otto), brat wspomnianego wyżéj Jana, ur. w Arnheim 1703, † 1763 w Amsterdamie, gdzie był nauczycielem gimnazyjum, wydał „*Distichy*“ Dyjonizyjusza Katona. — **Arntzenius** (Piotr Mikołaj), syn poprzedniego, ur. w Delft 1745, † 1799 tamże ceniony jako prawnik i poeta, napisał piękną bijografiję Pontanusa. — **Arntzenius** (Robert Henryk), syn poprzedniego, ur. 1777 w Amsterdamie, † 1823 odznaczył się jako poeta. — **Arntzenius** (Dytrych Jan Agatus), syn poprzedniego, ur. 1806 w Harlem, † 1848, był lekarzem w Amsterdamie i zostawił kilka ważnych dzieł treści medycznéj.

Aroideae (bot.). ob. Obrazkowate.

Arok-Szàlàs, miasto handl. węgierskie, w okręgu Jazygów i Kumanów, nad rz. Gyöngyös, 8600 m. Wielki handel i wyrób wina.

Arolas (Don Juan), znakomity hiszpański poeta; ksiądz z zakonu pijarów; ur. 1805 w Barcelonie, † obłąkany 1849 w Walencyi. W pierwszéj już młodości okazywał pociąg do poezyi; erotyczne i pasterskie poemata jego (*Libro de amores*, *Poesias pastoriles*, *Cartas amatorias*), z téj epoki pokazały już niepospolity talent autora. Późniéj wszakże z wielkiém powodzeniem uprawiał poezyję liryczno-epiczną. Jego rycerskie i ojczyste romanse, zwłaszcza maurytańskie (*moriscos*), i jego poezyje wschodnie (*orientales*), są niewątpliwie najlepsze ze wszystkiego, co w tym rodzaju Hiszpanie ostatnimi czasy stworzyli. Z ognistą fantazyją i wspaniałém obrazowaniem łączy A. oryginalność, historyczną wierność nawet w szczegółach i mistrzowskie władanie formą. *Moriscos* celują wdziękiem i przyjemném brzmieniem, *orientales* to wspaniałą prostotą, to najbujniejszą wyobraźnią (np. „*La Sultana*“, „*El harem*“, „*La odalisca*“ i t. d.). Napisał także większy poemat „*La silfide del acueducto*“, osnowany na narodowém podaniu i dał wielce artystyczny przekład tragedyi Chateaubriand'a „*Moyses*“. W 1843 wydał „*Poesias caballerescas y orientales*“. Kompletne wydanie jego oryginalnych poezyj wyszło 1860 w Walencyi w 3 tom.

Arolsen, stolica i rezydencyja księstwa Waldek nad rzeczką Aar, 1978 m. Znajduje się tu wspaniały zamek książęcy z bogatą biblijoteką (30,000 tomów), pięknym zbiorem rycin i monet, tudzież gabinetem starożytności. Arolsen jest miejscem urodzenia malarza Kaulbacha i rzeźbiarza Rauch'a. Fabryki tytuniu i inne.

Aromat, w ogóle przyczyna przyjemnéj lub silnéj woni różnych substancyj, przedewszystkiém materyj roślinnych, gdzie w ogóle oleje eteryczne woń tę powodują.

Aromatari (Józef), uczony lekarz włoski, ur. w Assizie około 1586, † 1660. Najważniejszą jego pracą jest list, będący jakby szkicem wielkiego, niedokończonego dzieła „*De generatione plantarum et seminibus*“, w którym wykazuje podobieństwo zachodzące pomiędzy ziarnem roślinnem a jajem zwierzęcém i objawia pogląd wyższy nad ówczesny stan nauki.

Aromatyczna Grupa. Nazwę grupy aromatycznéj nadano kiedyś szeregowi związków bliskich kwasu benzoesowego swym pochodzeniem lub własnościami, powodem tego był aromatyczny zapach, jaki niektóre z połączeń tu zaliczanych posiadają np. zapach kw. benzoesowego lub olejku gorzkich migdałów. W następstwie odkryte związki seryj równoległych jednobudowych z kw. benzoesowym jak kwas toluidynowy, kuminowy i t. p., podciągnięte zostały również pod nazwę związków aromatycznych. W dzisiajszym stanie nauki, nazwa związków aromatycznych rozciąga się do wszelkich węglowodorów i ciał od nich pochodnych, których treścią główną czyli tak zwanym jądrem jest grupa węglowodorna ogólnego wzoru $C_n H_{2n-6}$. Z układu tego wynika że albo atomowość, a więc nasycalność węgla, związków aromatycznych, jest inną jek seryi tłuszczowéj lub też, wiązanie się z sobą atomów węgla dla otworzenia jądra jest więcéj ścisłe. Ostatnia ta hipoteza w formie doskonale obrobionéj doktryny naukowéj, powstawioną była po raz pierwszy przez Kekule'go i faktycznie objaśnia się powstawaniem związków seryi aromatycznéj w wysokich temperaturach, gdzie układ węglowy powinien być niejako ściślejszym, ażeby związki z tego układu powstające posiadały dostateczną spójnię na wytrzymanie bez rozkładu warunków fizycznych, w których się wytworzyły. Pod względem nasycalności chemicznéj, związki te w większéj liczbie przemian, zachowują się jak związki grupy tłuszczowéj ogólnego wzoru $C_n H_{2n+2}$ t. j. jako zdolne ulegać prostym podstawieniom, nie zaś przyłączeniom. W sprzeczności z tym poglądem jest niewielka tylko liczba faktów, z których ważniejszym jest powstawanie chlorowych lub bromowych

połączeń benzolu C6 H6 Cl6 i C6 H6 Br6, obserwowane przez Mitscherlich'a. Jeżeli w węglowodorach aromatycznych za jeden atom wodoru zostaje podstawiony związek OH, to powstaje szereg ciał, podobny do alkoholi seryi tłuszczowéj; alkohole te, noszą ogólną nazwe *fenoli* i typem ich jest fenol zwykły (patrz fenol). W niektórych z tych związków tą drogą powstałych, zastępując 2 atomy wodoru rodnika jednym atomem O., powstają kwasy, podobne pewną liczbą swych własności do kwasów grupy tłustéj. Wreszcie obok tych kwasów postawić potrzeba kwasy aromatyczne dwuatomowe, trzyatomowe, czteroatomowe, aldehydy pochodne od kwasów jednoatomowych lub dwuatomowych. Jednym słowem grupa aromatyczna jest grupą równoległą od grupy tłustéj lub tłuszczowéj, a to ze względu na sposoby wytwarzania się związków pochodnych. Różnicą zasadniczą jest nadzwyczajna mnogość izomeryj, napotykanych w grupie aromatycznéj, można powiedzieć, że prawie zawsze jedna formuła odpowiada pewnéj liczbie związków izomerycznych, co jakkolwiek napotykaném jest i w grupie tłuszczowéj, nigdy nie stanowiło dla niéj, wyłącznego charakteru. (Szczegółowe opisanie związków na właściwych miejscach).

Aromatyczne środki lekarskie, (*Aromatica*), *leki wonne*, odznaczają się silną zwykle wonią, która zależy od zawartego w nich olejku lotnego. Działają pobudzająco, przyłożone na skórę sprawiają jéj zaczerwienienie, przyjęte do żołądka przyspieszają całą sprawę trawienia, a skoro do krwi przejdą, podniecają wszystkie czynności nerwowe. Używa się ich, do przyciągnięcia większéj ilości krwi na skórę przy bólach, zwłaszcza reumatycznych, jako przyprawy do pokarmów przy leniwém trawieniu, jako środek sprowadzający poty w rozmaitych chorobach przy gwałtownym, nagłym upadku sił, groźnym dla życia i jako ostatni środek w czasie konania. Tu należą przeważnie *kamfora*, *terpentyna*, *valeriana*, *piżmo*, *strój bobrowy*, jako przyprawy służą *imbier*, *cynamon*, *gwoździki*, *gałka muszkatołowa*, *kminek* i w. i, jako napotne używają się *kwiaty lipowe* i *bzowe*. Prócz tego, olejki aromatyczne wchodzą w skład wielu innych lekarstw, gdzie działanie ich jest tylko podrzędne.

Arona, miasto portowe Sardynii, w prowincyi Pallanza, nad Lago Maggiore, 2600 m.; prowadzi rozgałęziony handel. Znajduje się tutaj statua św. Karola Boromeusza, kolosalnéj wielkości 166 stóp wysoka prócz piedestału wysokiego na 46 stóp; wewnątrz niéj znajdują się schody prowadzące aż do głowy, w któréj 4 osób siedząc przy stole, wygodnie zmieścić się może.

Aronek, *Aronowa broda*, (bot.), ob. Obrazki.

Aronowicz, ob. Aaronowicz (Izaak).

Aroostook, rzeka w północnéj części północnoamerykańskiego stanu Maine; wpada, ubiegłszy mil 25, do St.-Johns. Od téj rzeki zowie się hrabstwo Aroostook.

Arpaczaj, dwie rzeki, wpadające z lewéj strony do Araksu: 1) mały czyli zachodni A. w gub. tyfliskiéj, odgranicza Turcyję od pow. alexandropolskiego i erywańskiego; dł. 141 bardzo bystry, 2) wielki czyli wschodni A. także w gub. tyfliskiéj, przerzyna pow. nachiczewański, dł. 108 w.

Arpaczajska bitwa. W okolicach tych rzek w 1807 r. w któréj wojska rossyjskie (6000) pod dowództwem hr. Gudowicza pobiły Perskie (20,000).

Arpad, syn Almusa, wódz Madziarów, z którymi przybył w końcu IX w. z nad Wołgi, do Panonii i osiadł na brzegach Cisy podbiwszy Siedmiogrodzian i Chorwatów a jako sprzymierzeniec cesarza Arnolda I około r. 895 walczył z Morawcami. Następnie ogłosił się księciem i panował od 889 do 907. A. stał się tym sposobem protoplastą dynastyi Arpadów, wygasłéj w linii męskiéj na Andrzeju III, † 1301 r.

Arpajon (Ludwik, margrabia de Séverac, książę d'), generał Ludwika XIII. Bił się walczenie z kalwinistami, bronił Piemontu i Montferratu i jednocześnie niósł pomoc Malcie, zagrożonéj przez Turków. Kawalerowie maltańscy oddali mu naczelne dowództwo, a następnie osypali rozmaitymi zaszczytami i nadali mu pewne przywileje. Wróciwszy do Francyi, mianowany był posłem w Polsce i podniesiony do godności księcia r. 1651.

Arpe (Piotr Fryderyk), prawnik i filozof duński, ur. 1682 w Kiel, † 1748; był profesorem prawa w mieście rodzinném, stąd przeniósł się 1722 do Hamburga, gdzie wyłącznie oddał się literaturze i filozofii. Ważniejsze jego dzieła są: „*Theatrum fati*"; „*Laicus veritatis vindex*"; „*Feriae aestivales*"; „*Apologia pro Caesare Vanino*"; „*Themis Cimbrica, sive de Cimbrorum et vicinarum gentium antiquissimis institutis*" i t. d.

Arpeggio, arpeggiato, na podobieństwo harfy, wyrażenie muzyczne, oznaczające uderzenie akordu w ten sposób, aby tony jego kolejno, poczynając od najniższego, z szybkością po sobie następujące, dobrzmiewały wspólnie całą wartość nóty.

Arpent, czyli mórg francuski. Dzisiajszy arpent paryski równy jest 0,34 hektara, a zatém zawiera 182,21 prętów kw. nowopolskich.

Arpi, starożytne miasto w Kalabryi, jak wieść niesie założone przez Diomedesa, portowe i niegdyś bardzo handlowe; zawsze Rzymianom nieprzyjazne, zostało w czasie wojny z Marsami zburzone, 88 przed Chr.

Arpino (il Cavaliere d'), ob. Cesari (Giuseppe).

Arpino, miasto w neapolitańskiéj prowincyi Caserta, dawniéj Terra-di-Laworo, 6300 m., starożytne miasto Wolsków i Sabinów (Arpinum), pamiętne, jako miejsce urodzenia Maryjusza i Cycerona. Fabryki papieru, sukna i pargaminu.

Arqua, Arquato, miasteczko w Weneckiém 1½ mili na południo-zachód od Padwy, 1800 m. Jest tutaj willa, w któréj Petrarka żył i umarł 1374, jak równie grobowiec tego wielkiego wieszcza. W bliskości znajdują się źródła mineralne, siarczane zwane *Bagni di Arqua*.

Arquennes, wieś w belgijskiéj prowincyi Henne-

gawii, 1700 m. sławna wielkiemi kopalniami wapna i sinego marmuru.

Arquerit, ruda srebra, dobywana w bogatych kopalniach Arqueros w prowincyi Coquimbo w Chili. Posiada barwę biało srebrzystą, w ziarnach i masach bezkształtnych, bez żadnego połysku, w kryształach zaś lub blaszkach, ma świetny połysk metaliczny. Postać krystaliczna: ośmiościan foremny. Miększy jest od srebra, c. g. 10, 85. Długo uważany był za srebro rodzime, dopiéro Domeyko wykazał, że jest amalgamatem srebra.

Arques (Archiae), m. fran. w dep. Niższéj Sekwany, nad ujściem rz. t. naz. do Bethuny, 1200 m.; pamiętne zwycięstwem Henryka IV, nad wojskiem Ligi pod dowództwem ks. Mayenne, 14 Maja 1589 r.

Arquian, Arquien (d'), rodzina francuska, z któréj pochodziła król. Maryja Kazimiera Sobieska. Ojciec królowéj Henryk, ożeniony z Franciszką de la Chatre z Brillebaut, miał 7 dzieci, 5 córek i 2 synów; był najprzód kapitanem gwardyi Filipa Franciszka, księcia orleańskiego, brata Ludwika XIV. Późniéj dopiero za protekcyją córki królowéj został księciem i parem Francyi, a w r. 1696 kardynałem, † 1707 w Rzymie, gdzie przemieszkiwał po śmierci Jana III wraz z Maryją Kazimierą. Najstarsza siostra królowéj, Maryja Ludwika wyszła za mąż za markiza de Bethune, posła francuskiego w Polsce, najmłodsza zaś jéj siostra, Maryja, była zaślubiona kanclerzowi Janowi Wielopolskiemu. Dwie córki markizowéj Bethune także były zaślubione w Polsce, jedna za księciem Kazimierzem Radziwiłłem, a po jego śmierci za Alexandrem Sapiehą; druga zaś, za Stanisławem Jabłonowskim. Brat królowéj, Ludwik hrabia de Maligny, był generałem wojsk koronnych i towarzyszył Janowi III pod Chocimem i pod Wiedniem a następnie pozyskał indygenat polski za swoją służbę. Czas śmierci niewiadomy.

Arrah, miasto główne obwodu Szachabad prowincyi właściwego Bengalu w Indostanie, leży nad Gangesem, 16,000 mieszkańców.

Arrakacza (Arracacha, Arracaica), rodzaj roślin z rodziny *baldaszkowatych*; zawiera dwa gatunki rosnące w Ameryce połud. Jeden z nich *A. esculenta*, stanowi ważny artykuł pożywny; korzeń jéj mięsisty dźwiga pewną liczbę główek, z których największe dochodzą 9 cali długości, w średnicy zaś $2\frac{1}{2}$ cali; główki te, przykorzeniowe oddawna używane są na pokarm w Am. pd., gdzie je przekładają nad kartofle. Delikatna ich mąka, może podobnie jak arrowroot, służyć za lekki pokarm dla słabych. Uprawę A. nieraz polecano w Europie, jakkolwiek próby pomyślnych rezultatów nie wydały.

Arran, wyspa szkocka nad ujściem Clydy, obejmuje $7\frac{1}{2}$ m kw. i 7500 m., zajmujących się głównie uprawą konopi. Wysoka na 2700 stóp góra Goalfall dostarcza oprócz kryształu skalnego, zwanego *dyjamentem arrańskim*, jaspisów i achatów. Miała kiedyś służyć za mieszkanie Ossyjanowi.—**Arran**, wyspa na północno zachodnim brzegu Irlandyi, należy do hrabstwa Donegal i liczy 800 m.—**Arran** trzy wyspy, na zachodnich brzegach Irlandyi, leżące przed zatoką Galway, z których największa *Arranmore* ma 2300 m.

Arranżować (z franc.), znaczy w muzyce przełożyć czyli przenieść kompozycyję pewną z orkiestry i głosów ludzkich na jedno lub więcéj narzędzi muzycznych i odwrotnie; podobnąż czynnością jest transkrypcyja (ob.); wymaga to dokładnéj znajomości harmonii i kompozycyi. Na tém polu przytoczyć można nazwy Hummla, Liszta, Czernego, Meckwitza, Dreischoka i w. i., w Warszawie Quatrini'ego i Roessla.

Arras, wzmocnione stołeczne miasto francuskiego depart. Pas-de Calais, na prawym brzegu Scarpy, ma 26,300 m., kilka pięknych budowli, znaczną, biblijotekę, zbiory sztuki i ogród botaniczny. Pod nazwą *Nemetacum* było miasto Arras, dawną stolicą Atrebatów, późniéj stolicą księstwa Artois, które przeszło w posiadanie książąt Burgundyi; od 1640 należy do korony francuskiéj. Pamiętne jest trzema zawartymi tutaj traktami pokoju, a mianowicie: 1414 między Armaniakami i Burgundczykami; 1435 między Karolem VII a księciem Burgundyi Filipem Dobrym i 1482 między Ludwikiem XI a księciem Maxymilijanem, wdowcem po Maryi burgundzkiéj. Miejsce urod. Robespierre'a i Macieja z A. sławnego budownicz. † 1352 r. Pradze czeskiéj.

Arratel, funt portugalski równy 459 gramów, czyli 1,13 funta polskiego.

Arre, Serbewel rzeka w Sudanie bierze początek pod 16° dł. i 5° szer., a następnie, połączywszy się z rz. Szari wpada do jeziora Tsad wielu ujściami, z których dotąd poznano 8.

Arrebo (Anders Christensen), uważany za twórcę poezyi duńskiéj, ur. 1587 na wyspie Arröe, był 1617 biskupem drontheimskim, lecz z powodu gorszącego życia, złożony z téj godności. Tłumaczył psalmy, a przy téj sposobności objawił swój żal z powodu dawnego postępowania, za co otrzymał urząd kaznodziei w Vordingborg, gdzie † 1637. Najważniejszém jego dziełem jest „*Hexaemeron*“, naśladowanie francuskiego poematu Bartas'a o „*stworzeniu świata*.“ Poemat ten, zawiera wiele pięknych ustępów, odznacza się świeżością i rzadko jak na owe czasy zdrowym sądem nad zjawiskami natury. Porów. Röndam „*Arrebo's Leanet og Skripter*“ (2 t. Kopenh. 1857).

Arrest (Henryk Ludwik d'), uczony astronom, ur. 13 Lipca 1822 w Berlinie, pracował najpierw w obserwatoryjum berlińskiém, następnie objął dyrektorstwo obserwatoryjum w Lipsku, a potém w Kopenhadze. Odkrył w 1851 r. kometę, oznaczoną jego nazwiskiem i oznaczył czas jéj obiegu (Nowe obliczenie pierwiastków jéj drogi podał Leveau w Paryżu 1869). Za pomocą wielkiego refraktora w Kopenhadze, dokonał ważnych obserwacyj nad mgławicami.

Arrha sponsalitia (ante nuptias donatio), tak się zwały przedślubne podarunki u Rzymian, dawane wzajemnie po zaręczeniu, przez strony zawierające małżeństwo. Strona zrywająca bez dostatecznych, prawem określonych przyczyn, musiała

drugiéj zwrócić dwa razy tyle, ile otrzymała w podarunku; jéj zaś podarunki nie zwracały się.

Arria, szlachetna matrona rzymska, żona Caecina Paetusa, obwinionego o spisek przeciwko cesarzowi Klaudyjuszowi. Gdy Paetus nie widział już dla siebie innego ratunku, odważna niewiasta namówiła go, do odebrania sobie życia i w tym celu, dając mu przykład z siebie, zatopiła we własném sercu sztylet, który wyrwawszy podała mężowi z temi słowy: *Paete, non dolet* (Petusie, nie boli). Pod nazwiskiem *Arria i Paetus* znana jest jedna z najpiękniejszych grup starożytności, znajdująca się w willa Ludovisi w Rzymie i mająca przedstawiać owę parę rzymską. Podług gruntowniejszych jednak krytyków jestto, wyobrażenie gallskiego króla i jego żony, ocalających się tym sposobem od niewoli, wykonane przez Asklepios'a z Pergamu, dla uczczenia zwycięstw Attala I i Eumenesa II. Nowsi malarze niejednokrotnie przedstawiali tę chwilę, kiedy A. dobywa ze swéj rany sztylet.

Arria, rzymianka, współczesna Galena, zwolenniczka filozofii platońskiéj. Mówią że z miłości dla niéj, Dyjogenes Laercyjusz napisał swoje historyczno-filozoficzne dzieło.—**Arria**, zwała się także matka cesarza Tytusa Antonina pobożnego i Faustyny siostry Commodusa.

Arrianus (Flavius), ur. przy końcu I w. po Chr. w Nikomedyi; mianowany przez cesarza Adryjana 136 prefektem Kappadocyi, otrzymał od Antonina godność konsularną, umarł za panowania Marka Aurelijusza kapłanem Cerery i Prozerpiny w Nikomedyi. Był uczniem i przyjacielem Epikteta, jednym z najżarliwszych zwolenników filozofii stoickiéj. Z pism jego, w których przedstawia się nam, jako wyborny naśladowca Xenofonta, przechowały się: „*Diatribae Epicteti*“ (z 8 ks. pozostały 4; najlepsze wyd. Schweighäusera w „*Philosophiae Epictetae monumenta*“ 3 tomy, Lipsk 1799 i Koraisa, 2 t. Paryż 1817), „*Encheiridion Epicteti*“, oraz „*Anabasis*“, najważniejsze dzieło o wyprawach Alexandra W., celujące wiernem i bezstronném przedstawieniem wypadków; (najlepsze z nowszych wydań Sintenis'a 2 t. 2 ed. Berl. 1860); najlepsze objaśnienia geograficzne sporządził van der Chys w „*Commentarius geographicus in Arrianum*“ (Leyda 1828, z wyborną mapą). Również ważne dla starożytnéj geografii są: „*O opływie Pontu Euxinu*“ i „*Opływ morza Czerwonego*“ wyd. w Hudsona i Gaila „*Geographi graeci minores*“ (Paryż 1831); nadto pozostawił „*Cynogeticus*“ (o polowaniu) najnowsza ed. Sauppe'go (Lipsk 1840); w fragmentach zostały po nim „*Podręcznik taktyki*“ i „*Plan bitwy przeciw Alanom*“ (ed. Blancarda Amsterd. 1863); z dziełem tém łączy się zwykle „*Indica*“ t. j. historyja Indyi (wyd. Schmiedera, Halla 1798).

Arrhachion lub **Arrhichion**, atleta grecki z Figalei w Arkadyi, był zwycięzcą na igrzyskach olimpijskich około 612 i 608 prz. Chr. Zaduszony w walce ze swoim zapaśnikiem, umierając, tak silnie ścisnął palec jego nogi, że ten, krzyknąwszy z bólu, uznał się tém samém za zwyciężonego. Arrhachion został po śmierci uwieńczony, a rodzinne jego miasto, wzniosło na jego pamiątkę posąg, który uważają za najdawniejszy zabytek rzeźbiarstwa greckiego.

Arrhenatherum (Wysypka), rodzaj traw; gatunek najpospolitszy A. *avenaceum* w Europie i Ameryce pn., daje dobrą paszę dla koni i bydła i z téj przyczyny do zasiewania łąk sztucznych używany jest pod nazwą rajgrasu francusk.; ustępuje jednak, co do pożywności rajgrasowi angielskiemu (Lolium perenne).

Arriaga (Paweł Józef de), jezuita hiszpański, ur. 1562, † 1622 przy rozbiciu okrętu. Wysłany do Peru, był przez długi czas naczelnikiem kolegijum w Lima. Z pism jego najciekawsze jest: „*De exstirpatione idolatriae Indorum* i t. d.“

Arriaza y Superviela (Jan Chrzciciel de), znakomity hiszpański poeta, ur. 1770 w Madrycie; zwolennik rządów absolutnych, występował silnie najprzód przeciwko Afrancesadom, a potém (od 1812), przeciwko kortezom i stronnikom konstytucyi. Mianowany przez Ferdynanda VII radcą i szambelalanem, † 1837 w Madrycie. Napisał: „*Las primicias, ó coleccion de los primeros fratos poeticos*“(1797); „*Emilia*“ (1803) piękny poemat dydaktyczno-opisowy; „*Poesias patrioticas*“ (3 ed. Madr. 1815), w których zagrzewał swych rodaków do walki za niepodległość, wybór z jego „*Poesias liricas*“ (6 ed. Madr. 1829—36) wraz z bijograficzno-krytycznemi wiadomościami zawiera Ferd. Wolfa „*Floresta de rimas modernas castellanas*“ (2 tomy). Wszystkie utwory A. odznaczają się naturalnością, jasnością, czystością i dźwiękiem języka, ozdobną dykcyją i łatwą wersyfikacyją; brak im jednak głębokości uczucia i pełności myśli.

Arriège, rzeka w południowéj Francyi, wypływa z Col de Puy-Moren w Pirenejach, przyjmuje z prawéj strony rzekę Lers, z lewéj Vic-Dessos i Lezę; ubiegłszy mil 20, wpada powyżéj Tuluzy do Garonny.—Od niéj bierze nazwę departament francuski Arriège, obejmujący dawne hrabstwo Foix, na przestrzeni 88,803 m. kw. z ludnością 252,000 m. podzielony na 3 okręgi (Foix, Panciers, St. Girons), miasto stołeczne Foix.

Arrighi (właściwie Jan Toussaint Arrighi di Casanova), książę Padwy, ur. 1779 na wyspie Korsyce, † 1853; spokrewniony z Napoleonem przez matkę jego Letycyję; waleczny wojownik w służkie francuskiéj. Od r. 1801 postępował szybko w stopniach wojskowych, bez osiągnienia przecież ważnego stanowiska. Mianowany 1808 księciem Padwy, odbywał wszystkie kampanije napoleońskie i w ciągu 100 dni był parem Francyi. Wygnany dekretem 24 Lipca 1815 z Francyi, otrzymał 1820 pozwolenie powrotu, lecz po największéj części przebywał we Włoszech i dopiéro 1848, przybył z kuzynem swoim Ludwikiem Napoleonem do Francyi. Mianowany przezeń senatorem, a w końcu gubernatorem domu inwalidów. Jedyny syn jego Ernest, książę Padwy, od 1853 członek senatu; w 1859 minister spraw wewnętrznych, a następnie członek rady jeneralnéj departamentu Seine-Oise

Arroba, waga handlowa, w Hiszpanii, dzieli się na 25 funtów (libbra), czyni naszych $28^2/_5$; w Portugalii czyni 32 aratelów (ob.) w Brazylii 32 funt., co wynosi naszych $36^1/_5$. Jestto też nazwa miary do płynów; w Hiszpanii większa używana do wina obejmuje 16,137 litrów czyli naszych kwart, mniejsza do oliwy równa się 12,564 litra.

Arrogatio, ob. Adrogatio.

Arrow-Root, gatunek mączki, natury zupełnie téj saméj co mączka zwykła, sprowadza się częścią z Indyi wsch., częścią z zach. Zbiera się w główkach korzeniowych różnych roślin, skąd się otrzymuje jak mączka kartoflana; w handel rozchodzi się z Anglii, często jednak fałszowany pomimo wysokiéj ceny. Zachodnio indyjski A. pochodzi z *Maranda arundinacea* i *M. indica*, wsch. Indyjski z *Curcuma angustifolia* i *C. leucorrhiza*. Od innych gatunków mączki różni się pod mikroskopem wejrzeniem, prędzéj się rozgotowuje, nie wydając właściwego zapachu zwykłéj mąki, trudniéj tworzy klajster. Przez angielskich zwłaszcza lekarzy poleca się w osłabieniach, głównie na pożywienie dla dzieci, jako łatwiéj strawna — zresztą wyższości nad mąką zwykłą zdaje się nie mieć żadnéj.

Arrydeusz, ob. Filip III, król macedoński.

Arsacydowie, nazwa dynastyi królów partyjskich, założonéj przez *Arsacesa I* 256 prz. Chr. Państwo Partów, oswobodziwszy się z pod jarzma Seleucydów, królów syryjskich, rozszerzyło się stopniowo na zachód do Eufratu, na wschód po za rzekę Indus i dopiéro 226 r. po Chr. pod panowaniem Artabana IV zostało przez Artaxerxesa, protoplastę Sassanidów zniszczone, a na miejsce państwa partyjskiego powstało państwo nowo perskie; królowie téj familii prawie wszyscy noszą imię *Arsacesa*; najpotężniejszym z nich był Arsaces VI († 136 przed Chr.). Porów. Vaillant: „*Arsacidarum imperium*" (2 tomy, Paryż 1725) i Longpérier „*Sur les monnaies des rois Arsacides*" (Paryż 1854).

Arsen, pierwiastek chemiczny trójatomowy, którego symbol jest Ar lub As, ciężar atomowy 75; nazwa pochodzi z greckiego *arsen*, (męski lub silny), z powodu gwałtowności jego działań. **A. rodzimy** nigdy się zupełnie czystym nie znajduje, a zwykle, zanieczyszczony antymonem i bizmutem, ze śladami srebra, żelaza, a niekiedy złota; budowę ma blaszkowatą, ziarnistą, niekiedy prętową. Często stanowi masy brodawkowate, złożone z warstw współśrodkowych, ułożonych na kształt blaszek muszli, skąd nazwa **A. *muszlowego***; bardzo rzadko znajduje się w kryształach postaci romboedrycznéj, twardość 3, 5, c. g. 5, 7. Czysty **A.** jest kruchy i daje się łatwo proszkować, w świeżym odłamie okazuje barwę szarawo-białą, prawie z metalicznym połyskiem; na powietrze jednak wystawiony szybko pokrywa się ciemnoszarą powłoką związku tlenowego. Cechą jego wybitną jest woń czosnkowa, jaką wydaje za ogrzaniem, ulatniając się bez topienia. Przy niedopuszczaniu powietrza para **A.** osadza się na zimnych miejscach, jako niezmieniony **A.** metaliczny, w postaci czarnéj, błyszczącéj plamy, tworząc tak zwane *zwierciadło arsenowe*. Jeżeli zaś przy ogrzewaniu powietrze ma wolny dostęp, to **A.** łączy się z tlenem i spala się na kwas arsenowy. Czysty **A.**, otrzymany został w r. 1694 przez Schrötera, następnie 1733 przez Brandta. Grecy znali już siarki arsenu (sandarache Arystotelesa), na własności jednak trujące związków **A.**, zdaje się zwrócili uwagę dopiero Arabowie. **A.** często się znajduje w pobliżu użytecznych rud, zwłaszcza srebra. **A.** rodzimy w handlu, często się znajduje pod niewłaściwą nazwą *Cobaltum cristallisatum*, co może dać powód do niebezpiecznych pomyłek. **A.** metaliczny znajduje zastosowanie w fajerwerkach; przy fabrykacyi szrutu dodaje się do ołowiu kilka procentów **A.** dla udzielenia ma większéj twardości i łatwiejszego nadawania postaci kulistéj. Czysty **A.** otrzymuje się przez ogrzewanie kwasu arsenowego z miedzią. Związki **A.** są bardzo liczne, wszystkie w ogóle trujące. Z wodorem wydaje **A. arsenowodór**, $A_3 H_3$, złożony z 6 objętości wodoru i 1 ob. pary arsenowéj; gaz bezbarwny, silnéj woni czosnkowéj, bardzo trujący. Chemicy Gehlen i Bullacke, którzy go wetchnęli, zachorowali i po tygodniu umarli. Gaz ten płonie niebieskawo-białym płomieniem. Na zimnéj powierzchni, np. na miseczce porcelanowéj, trzymanéj w płomieniu tego gazu wychodzącego z rurki, tworzy się czarna plama, w skutek osadzającego się **A.** metalicznego; rozkłada się też, gdy jest przepuszczany przez rurę szklaną ogrzewaną i tworzy błyszczącą, czarną plamę (zwierciadło arsenowe); téj własności używa się do wykazania obecności **A.** np. w zwłokach. Do dochodzenia tego, ważnego bardzo w chemii sądowéj, używa się *przyrządu Marsh'a*: do naczynia wywiązującego w zwykły sposób wodór (ob.), dodaje się masa podejrzana i gaz uchodzący przeprowadza się przez rurę szklaną poziomo ustawioną i ogrzewaną: obecność **A.** wykaże się znanem zwierciadłem arsenowém. Arsenowodorowi odpowiada **chlorek arsenu** $As Cl_3$. Z tlenem wydaje **A.** kwas arsenowy i arsenny. **Kwas arsenowy** właściwy, H_3AsO_3 nie jest znany, jakkolwiek istnieją jego sole; znamy tylko jego bezwodnik $As_2 O_3$, zwany pospolicie *arszenikiem białym* albo *arszenikiem*; otrzymuje się obficie, jako produkt uboczny przy prażeniu rud metalicznych **A.** zawierających. Jest krystaliczny, kryształy są białe, błyszczące, za ogrzaniem ulatniają się; ogrzewany pod silnem ciśnieniem topi się i przechodzi w szkło przezroczyste, które zwolna mętnieje, staje się mleczném i samo przechodzi nakoniec w stan krystaliczny; w wodzie dosyć się trudno rozpuszcza. Jestto słaby kwas, z zasadami tworzy sole, *arsenijany*. Jestto jedna z najsilniejszych trucizn metalicznych; jednak tak kwas arsenowy jak i jego sole znajdują liczne zastosowania: w medycynie, (ob. Arsenowe przetwory w medycynie); do trucia zwierząt szkodliwych; jako środek chroniący od zepsucia w gabinetach zoologicznych; do czyszczenia masy szklanéj; przy drukowaniu perkalików, do roboty niektórych farb metalicznych, jak zieleń Scheela, szwejnfurtska (ob.). **Kwas arsenny**, $H_3 As O_4$, otrzy-

muje się z poprzedniego przez działanie ciał utleniających; silnie ogrzewany traci wodę i przechodzi w bezwodnik As_2O_5; sole jego, *arsenijany*, są izomorficzne z fosforanami. Jest od poprzedniego, jeszcze bardziéj trujący, wyrabia się jednak obecnie w znacznych ilościach, z powodu zastosowań, jakie znalazł przy fabrykacyi czerwieni anilinowéj (fuksyny). Z siarką **A.** wydaje trzy związki: **Siarek arsenu** znajduje się jako minerał barwy czerwonéj, krystalizujący w słupy rombowe ukośne, pod nazwą *realgaru* lub *czerwonéj blendy arsenowéj*; otrzymuje się sztucznie, przez stopienie kwasu arsenowego z siarką, używa się do ogni sztucznych, mianowicie do ognia białego. **Trójsiarek A.** As_2S_3, minerał barwy żółtéj, *aurypigment* lub *blenda arsenowa żółta*; sztucznie otrzymany przez stopienie kwasu arsennego z siarką, zawiera kwas arsenny i używa się jako barwnik żółty. **Pięciosiarek A.** zastosowania nie ma. Wszystkie siarki **A.** rozpuszczają się w alkalijach, tworząc właściwe siarkosole. **Arsenki metali**, niektóre znajdują się w naturze; niektóre spiże mające techniczne zastosowanie zawierają **A.** Z rodnikami organicznymi **A.** wydaje związki grające rolę rodników; niektóre z nich zowią się kakodylami (ob.). **Arsenowe przetwory w medycynie** (*Arsenicalia*), używają się jako lekarstwa dla pewnych chorób, daleko ważniejsze mają jednak znaczenie, jako przyczyny powodujące chorobę, jako trucizny. Zastosowane na skórę gryzą ją, niszczą, do wewnątrz w bardzo małych, stopniowo powiększanych, dawkach przyjmowane znakomicie poprawiają ogólne odżywianie; dla tego to w wielu miejscach, zwłaszcza w Tyrolu, ludność używa arszeniku i dodaje go bydłu do paszy. Dłużéj używany, np. u robotników, sprowadza otrucie przewlekłe (wychudnienie, niestrawność, drżenie członków, zaczerwienienie oka, wysypka na skórze i t. d.). W znacznéj ilości na raz przyjęty sprowadza śmierć, w skutek mocnego zapalenia żołądka i zajęcia ośrodków nerwowych (drgawki i t. p.).—W medycynie używa się na zewnątrz, jako środka gryzącego dla zniszczenia nowotworów na skórze (*proszek kosmy*, *maść Helmunto*); do wewnątrz (najczęściéj roztwór arsenijanu potasu.—*Solutio Fowleri*, prócz tego *solutio Pearsoni*, *Bietti*) nadto w upośledzonem odżywianiu, daleko częściéj w przewlekłych chorobach skóry (wilk, trąd i t. d.), wreszcie jako alterans (ob.), w rozmaitych zakażeniach, szczególniéj syfilitycznem (*Solutio Donovani* zawierająca jod, arsen i rtęć). Zatrucia przewlekłe leczą się środkami dyjetetycznymi; w ostrych używa się środków wymiotnych, mléka; jako właściwe odtrutki służą wodan tlenniku żelaza i wodan tlenku magnezyi. **Arsenowe rudy i minerały**: **Arsen rodzimy**, **Arsenowa blenda** (ob. wyżéj). **Arsenowe kwiaty**, (*Arsenit*) kwas arsenowy, (ob. wyżéj). **Arsenek kobaltu**, (*smaltina*, *skutterudit*), krystalizuje w sześciany. **Arsenek manganu** (*kaneit*) znajduje się w masach budowy ziarnistéj i muszlowéj; **Arsenek miedzi** (*Domejkit*), w masach bezkształtnych z odłamem ziemistym. **Arsenek niklu**, najpospolitszy z minerałów niklowych, prawie zawsze bezkształtny; skład jego bywa rozmaity i należy go przyjąć kilka gatunków. **Arsenek żelaza** krystalizuje w słup rombowy. **Arsenek srebra** daje jednę z najbogatszych rud srebra; w masach drobnych nerkowatych, albo w postaci dendrytów, zawiera wiele antymonu i żelaza. **Arsenu i srebra blenda**, *srebro czerwone*, właściwie jedna tylko jego odmiana, drugą bowiem stanowi antymonu i srebra blenda (ob.), jestto siarko arsijnien srebra, zresztą minerał dosyć rzadki, ale stanowi rudę srebra poszukiwaną przez górników. **Arsenijosyderyt**, podwójny arsenijan żelaza i wapna, tworzy masy nacieko-we, barwą i postacią ogólną podobny do aurum mussivum.—**Arsenijan wapna**, ob. Farmakolit. Rudy arsenowe znajdują się w wielu miejscach w Europie, całkowita ich eksploatacyja wynosiła w r. 1866 52120 cetnarów; głównie z Pruss, Anglii, Austryi i Saxonii.

Arsenał, (z arab. *dar essana*, dom robót, podług innych z Celt. *Sanal*=skład lub z łac. *ars navalis*), budynek albo raczéj zakład, przeznaczony do fabrykacyi, oraz przechowywania broni i wszelkich rynsztunków wojennych. **A.** *morskie*, zwykle urządzane bywają w mocno obwarowanych portach i zawierają w sobie prócz działolejni i składów broni, warsztaty okrętów, fabryki lin, kotwic, żagli i t. p. **A.** *lądowe* dzielą się pospolicie na **A.** składowe czyli zbrojownie i na **A.** budownicze, obejmujące warsztaty do fabrykacyi przedmiotów wojennych, a przedewszystkiem w artyleryi potrzebnych. W dawnéj Polsce zbrojownie zwano cekhauzami (z niem. *zeughaus*). Cekhauzy te, w różnych urządzane miejscach, w kwitnącym były stanie za Władysława IV, odtąd wciąż upadały; podlegały one nadzorowi starszego nad armatą, czyli armatnego koronnego, który już w XVII w. zaczął przybierać nazwę generała artyleryi. Przy organizowaniu wojska polskiego w r. 1815 główny **A.** składowy w Warszawie mieścił się w budynku przy ulicy Długiéj; działolejni osobnéj nie było, a działa sprowadzano z Rossyi. Główne **A.** w Rossyi są w Petersburgu, Moskwie, Kijowie, morski zaś w Kronsztadzie.

Arseńjew (Konstanty), ur. 1789, profesor historyi i statystyki uniwersytetu petersburgskiego od r. 1817 do 1824, w którym zmuszony podać się do dymisyi z powodu czyjéjś denuncyjacyi; był też nauczycielem hist. i statyst. rossyjskiéj dzisiaj panującego cesarza Alexandra II; od r. 1835 do 1853 był członkiem rady ministerstwa spraw wewnętrznych i zarządzającym w wydziale statystycznym. Oprócz statystyki Rossyi, krótkiéj geografii powszechnéj, tudzież wielu artykułów drukowanych w pismach peryjodycznych, wydał historyję Piotra W. Hydrografiję Rossyi, Hist. narodów i respublik starož. Grecyi i t. d.

Arsenijusz (święty), ur. w Rzymie, był nauczycielem synów cesarza Teodozyjusza i um. jako pustelnik w Egipcie około połowy V w. Kościół obchodzi jego pamiątkę 19 Lipca.

Arsenijusz, zwany *Autorianus*, patryjarcha konstantynopolitański od 1254; wygnany został przez

cesarza Michała Paleologa 1266 r. na jednę z wysp morza Marmora, za rzuconą nań klątwę z powodu oślepienia 10 letniego Jana Laskarysa, syna poprzedniego cesarza i prawego następcę tronu. † 1267 r. Napisał „*Ecclesiae gr. monumenta*" (wyd. w Paryżu 1681). Stronnicy Arsenijusza, pomimo jego śmierci i nowego patryjarchy Józefa, który ową klątwę zdjął z cesarza, nie zaprzestali uznawać takowéj za ważną. Z tego powodu, powstały dwa stronnictwa: *Arsenici* i *Józefici*. Jedni i drudzy nie mogąc się pogodzić, postanowili spór swój oddać pod sąd Boski. Spisali swoje poglądy w dwa oddzielne pisma i złożyli takowe na ogień. Oba rękopisy zgorzały jednocześnie i nastąpiła zgoda na pewien czas. Nowy spór skończył się jednak zwycięstwem A.

Arsenijusz, Grek, metropolita demonicki i helasiński, przysłany przez patryjarchę Jeremijasza do Lwowa, gdzie przez 2 lata uczył jęz. greckiego. Za jego pomocą uczniowie napisali we Lwowie 1591, gramatykę tego języka, w języku halickoruskim, podług gramatyki greckiéj Konstantyna Laskarysa, wydanéj w Medyjolanie 1476.

Arsiczowa (Eustachija), żona burmistrza m. Aradu, wydała 1816 r. w m. Budzie „*Materny sowiet obojemu polu junosti.*

Arsinoë, w śred. wiekach miasto handlowe i bogate na wscho. pobrzeżu Cypru, znane jako miejsce koronacyi królów Cypru, i Jerozolimy. Dziś w gruzach ma wiele zabytków architektury średniowiecznéj.

Arsinoë, żona Alkmeona; tegoż samego imienia było kilka księżniczek egipskich z domu Ptolemeuszów, a od nich nazwano kilka miast, zbudowanych na ich cześć i pamiątkę, z których godném pamięci jest A. stolica egipskiéj prow. *Fayum*, dziś *Medinet-et-Fayum*, przed Ptolemeuszami *Krokodilopolis*, nad jez Moeris.

Arsk, m. w gub. kazańskiéj, nad rz. Kazanką, 1560 m. niegdyś stolica kraju, zamieszkałego przez Aryńców, przybyłych z Syberyi, których książęta przy zawojowaniu Kazania zostali wzięci do niewoli.

Arskie pole, obszerna równina, pomiędzy rzeką Kazanką w gub. kazańskiéj a wpadającą do niéj rz. Bułakiem, słynna wielu bitwami, stoczonemi tutaj od 1375 do 1552 r., pomiędzy Rossyjanami a Tatarami.

Arson (P. J.), uczony francuz, znany ze stosunków, jakie miał z Hoenem Wrońskim, a następnie ze sporów, jakie z nim wiódł 1817 i 1818 r. w Paryżu. Wydał kilka dzieł w tym zakresie; (ob. Hoene Wroński).

Arsys i Tezys, pierwszym z tych wyrazów oznacza się w metryce część miary lub stopy, podniesiona przygłosem, najczęściéj wyraźnie wskazana akcentem (') np. *Béatus ille qui procúl negótiis*. Część wiersza nie wzniesiona takim akcentem, zowie się *Tezys*, a obie tworzą stopę, czyli miarę wierszową.

Arszenik, ob. Arsen.

Arszyn, rossyjska miara długości, $=\frac{1}{3}$ sażenia = 16 werszkom = 2,47 stóp miary polskiéj = 0,711187 metra.

Arszyński (Daniel), Polak czy Litwin, w r. 1668 rotmistrz w Tobolsku, mianowany był 1669 naczelnikiem w Dauryi i sprawował tam zarząd do 1673, † 1678.—Jego syn **Arszyński Jan** był 1678, mianowany wojewodą w Tiumeniu.

Arta (Narda lub Ambracyja), m. w Albanii, ejalecie Janińskim, nad rz. t. n. i opodal zatoki morskiéj, 7000 m. (najwięcéj Greków), znaczny handel lądowy i morski, stolica biskupa gr. kat. Tu w roku 1822 Turcy zwyciężyli Greków. W roku 1854 (w Styczniu), wsławiło się w czasie powstania Greków.

Artaban, imię kilku królów partyjskich. **Artaban** I, panował od 216 do 196 prz. Chr., pobił Antyjocha III króla Syryi; **Artaban** II, (127 — 124 prz. Chr.), zginął w bitwie przeciwko Scytom; **Artaban** III, wstąpił na tron około r. 18 naszéj ery, strąciwszy swego brata Wenoneza. Około 36, sam został pozbawiony korony przez Tyberyjusza i † 44; **Artaban** IV, panował od 216; zwyciężony przez Karakallę, zmusił potém Makryna do okupienia pokoju. Artaxerxes pobił go i zrzucił z tronu 226; na nim wygasła dynastyja Arsacydów.

Artaban, wódz hirkański, dowodził strażą przyboczną Xerxesa (465 prz. Chr.); zamordowawszy tego monarchę i usunąwszy jednego z trzech jego synów, przywłaszczył sobie koronę. Został zabity przez Artaxerxesa, drugiego syna Xerxesowego.

Artabazus v. Artavasdes, imię kilku znakomitych Persów.—Jeden z nich, A. dowodził Partami w wyprawie Xerxesa przeciwko Grekom i po bitwie pod Plateą wycofał się szczęśliwie z wojskiém swojém do Azyi; późniéj używany był przez swego pana za pośrednika w układach z Grekami.—Inny A. zbuntował się (356 przed Chr.) przeciwko królowi perskiemu Artaxerxesowi Ochusowi; wróciwszy do łaski, służył jeszcze ostatniemu królowi Persów Daryjuszowi Kodomanowi, któremu nawet towarzyszył w jego ucieczce po bitwie pod Arbelą. Alexander wynagrodził jego wierność, oddawszy mu namiestnictwo Baktryi.

Artafernes, brat króla perskiego Daryjusza Histaspesa, jako satrapa w Sardes wspierał wygnanego z Aten Hippijasza, a przez to, stał się powodem wojen między Persyją a Grecyją. — Jego syn **Artafernes**, dowodził z Datysem wojskiém perskiém, wysłaném przeciwko Grecyi po niepomyślnéj wyprawie Mardonijusza.

Artal lub **Rotal**, funt marokkański,=508 gramów =prawie $1\frac{1}{4}$ funta warsz.

Artamonow (Gabryjel), roskolnik, kupiec mosk. ur. około 1690 r., zostawszy popem jednéj gminy w r. 1765 stał się następnie założycielem tak zwanéj *Cerkwi Gawryłowskiéj* czyli *Artamonowszczyny*, † około 1770 r.

Artaud de Montor (Alexy Franciszek), ur. w Paryżu 1772, był za Napoleona sekretarzem legacyi w Rzymie i Florencyi, za restauracyi w Wiedniu i powtórnie w Rzymie; po r. 1830 opuścił służbę, † 1849 w Paryżu. Oprócz tłumaczenia Dante'go, wydał kilka znakomitych prac historycznych, między któremi ważniejsze są: „*Histoire du pape Pie*

VII (2 tomy Paryż 1837 kilkanaście edycyj). Na polski j. tł. w Wilnie dominikanin Snarski 1846 r. 4 t.; „*Macchiavel*“ (2 tomy, Paryż 1833); „*Histoire des souverains pontifes romains*“ (8 tomów, Paryż 1846—49).

Artaud (Mikołaj Ludwik), ur. w Paryżu 1794, za restauracyi profesor w kolegijum Ludwika W., a po 1830 inspektor generalny nauk; napisał „*Traktat o poezyi w XIX wieku*“, tłumaczenie Sofoklesa w 3 tomach, tudzież wiele rozpraw i artykułów naukowych.

Artaxata, nad Araxesem, niegdyś stolica Armenii, założona 190 przed Chr., została zburzoną przez wodza Corbulo, odbudowaną przez Tiridatesa 370 po Chr. i nareszcie zdobytą przez Persów, którzy większą część mieszkańców do niewoli pojmali. Zwaliska tego miasta do dzisiaj jeszcze istnieją w bliskości Erywanu.

Artaxerxes, imię kilku królów perskich. — **Artaxerxes** I (Długoręki), drugi syn Xerxesa, pod którego 40 letnimi rządami państwo perskie już upadać zaczęło. — **Artaxerxes** II (Mnemon), następca Daryjusza II, prowadził wojnę z Spartanami. — **Artaxerxes** III (Ochus), syn poprzedniego, który podbił Fenicyję i Egipt. Okrutny w postępowaniu ze swymi poddanymi, został otruty przez wodza wojsk perskich Bogoasa. — Założyciel nowo-perskiego państwa (226 prz. Chr.), protoplasta Sassanidów także nazywał się **Artaxerxes**.

Artedi (Piotr), ur. 1705 w Szwecyi, sławny lekarz i naturalista, zasłużony przedewszystkiem w ichtyjologii. Żył w ścisłéj przyjaźni z Linneuszem, † 1735, utopiwszy się w kanale amsterdamskim, do którego wpadł przypadkowo. Dzieła jego są: „*Bibliotheca ichthyologica*“ i „*Philosophia ichthyologica*“ (Lejda 1738). Od jego nazwiska Linneusz nazwał rodzaj roślin baldaszkowych *Artedia*, rosnący w Syryi.

Arteijo, miasta hiszpańskie w prowincyi Coruna (w Galicyi), ma 6600 m. i mineralne źródła siarczane.

Artel (z tatar. *arta*=gmina i *orton*=towarzysz), nazywa się w Rossyi stowarzyszenie pewnéj liczby osób, które zebrawszy pomiędzy sobą pewien kapitał, wykonywają jakie roboty w charakterze przedsiębiercy przez najemników lub własnoręcznie pod odpowiedzialnością jeden za drugiego. Spółki takie, znane są tam od najdawniejszych czasów. Nazwa ta jednak, spotyka się w dokumentach piśmiennych dopiéro w połowie XVII w. Obecnie istniejące A., można podzielić na następujące kategoryje: 1) A. *spożywcze*, których członkowie jednoczą się celem wspólnego żywienia się, jak murarze, kopacze i t. p. Takie istnieją także w wojsku. 2) A. *wynajdujące dla siebie robotę*. Zwykle taki A. godzi się za wynagrodzenie ryczałtowe i takowe dopiéro rozdziela między stowarzyszonych, jak A. *burłackie*, trudniące się spławem na Wołdze, oraz A. *birżowe* w Petersburgu, zajmujące się wyładowywaniem i naładowywaniem towarów, stróżą składów, opakowywaniem i t. p. 3) A. *przemysłowe*. Do tych zaliczyć należy: *rybołówcze* kozaków uralskich i rybaków na jeziorze Pskowskiém (*łowieckija drużyny*) i inne; oraz A. *targowe*, niemałego znaczenia, na jarmarkach ukraińskich; i 4) A. *rzemieślnicze*, założone w ostatnich czasach w Petersburgu, na wzór angielskich i innych zagr. mianowicie A. *stolarski*. — *Artelne sumy*. Tak się nazywają w wojsku rossyjskiém fundusze żołnierskie, składane częściowo na wyżywienie i inne drobne przedmioty, potrzebne żołnierzowi do umundurowania i ochędóstwa. Od téj spółki wolni są tylko żonaci. Zajmujący się przechowywaniem tych pieniędzy, oraz zakupem i rachunkowością nazywa się *artelszczykiem*. Wybierany on jest przez wszystkich żołnierzy całéj roty, szwadronu lub bateryi.

Artemidor, ur. w Efezie w I w. prz. Chr., podróżował po morzach Śródziemném, Czerwoném i oceanie Atlantyckim; napisał dzieło geograficzne „*Periplus*“, (w 11 księg.) którego ułomki dochował nam Marcinus z Heraklei. Fragmenta znajdują się w zbiorach „*Geographi graeci minores*“; wydał je także Hercher (1864).

Artemidor z Efezu, żył w II w. po Chr. i zajmował się tłumaczeniem snów, w którym to przedmiocie zostawił dzieło p. t. „*Oneirocriticon*“; ostatnia ed. Reiffa (Lipsk 1805).

Artemis, grecka nazwa Dyjany (ob.).

Artemisia (bot.), ob. Bylica.

Artemisius, ob. Czernobyl (Mikołaj).

Artemizyja, królowa Karyi (352—350 prz. Chr.), żona Mauzolusa, na którego pamiątkę w stolicy swojéj Halikarnasie wystawiła wspaniały grobowiec (Mausoleum). — Inna **Artemizyja** z Halikarnasu, towarzyszyła Xerxesowi w wyprawie jego do Grecyi, gdzie odznaczyła się roztropnością i odwagą w bitwie pod Salaminą.

Artemizyjum, przylądek i wybrzeże na północy Eubei, na przeciwko Magnezyi, z wspaniałą świątynią Dyjany. Miejsce to pamiętne jest bitwą morską, stoczoną pomiędzy Grekami i Xerxesem (480 przed Chr.).

Artemon lub **Artemas**, żył w Rzymie w III w., twierdził, że Chrystus nie jest Bogiem, a tylko człowiekiem wyższym nad proroków, zesłanym przez Boga dla uszczęśliwienia rodu ludzkiego, oraz że nauka głoszona przez apostołów, istniała tylko do czasów papieża Zefiryna. Zwolennicy jego *artemonici* zjednoczyli się późniéj z innymi antytrynitarzami.

Artemon z Klazomenu, sławny mechanik, który towarzyszył Peryklesowi przy oblężeniu Samos i wynalazł wtedy różne machiny wojenne.

Artemowski Hułuk, pisarz małoruski; od 1812 wykładał w uniw. charkowskim literaturę polską i hist. powsz. Trawestował ody Horacego p. n. *Haraśki* i tłum. niektóre poezyje Mickiewicza i Naruszewicza.

Arteriitis, zapalenie ścian tętnicy (ob.), może zajmować każdą ich warstwę. Ważne jednak znaczenie ma najczęściéj zdarzające się zapalenie błony wewnętrznéj t. z. zbezkształcające (ob. Ateromatyczny proces).

Arteryja (anat.), ob. tętnica.

Arteriotomia, przecięcie tętnicy celem upuszczenia krwi w chorobach; operacyję tę wykonywano dawniéj na małych powierzchownych tętnicach zwłaszcza na skroniowéj; z wielu względów **A.** musi ustąpić upustowi krwi z żył wykonywanemu; (ob. venaesectio).

Artevelde (Jakób van), bogaty mieszczanin m. Gandawy, utalentowany, wymowny i energiczny demagog; stanął na czele ludu przeciwko Ludwikowi hr. Flandryi, gdy ten, chciał pozbawić obywateli dawnych przywilejów i wraz ze szlachtą skłaniał się ku Francyi, wbrew interesom bogatych miast flandryjskich, sympatyzujących z Anglią. Wkrótce doszedł takiego znaczenia, że bez względu na hrabiego zawarł z Anglikami przymierze. Wylądowanie Anglików i nieznaczne korzyści, odniesione nad Ludwikiem (1336), dodały ducha stronnictwu A., który wciągnął do swéj polityki bogate miasta Ypern i Brügge i stał się faktycznym rządcą i władcą (*Ruwaert*) Flandryi. Po 10 letnich rządach zginął (1345) w powstaniu ludowém, spowodowaném zawiścią innych miast i nienawiścią osobistych jego nieprzyjaciół, działających na jego zgubę pod przewództwem Gerarda Denys. Jego syn *Filip*, był dowódcą w wojnie, jaką Gandawa prowadziła z miastem Brügge i hrabią Ludwikiem II. Zdobył to miasto i został regentem całéj niemal Flandryi, lecz kiedy Francuzi przyszli w pomoc wygnanemu hrabiemu, poległ 1382 w bitwie pod Rosbecque.

Artezyjskie studnie, A. wodotryski, (zaprowadzone po raz pierwszy w prowincyi francuskiéj Artois, stąd nazwa), są to źródła podziemne, których wypływ otwiera się drogą sztuczną, mianowicie przez świdrowanie. Ma to miejsce w tym razie, gdy warstwa dziurkowata, jak piasek, miał, zawarta jest między dwu pokładami nieprzemakalnymi, jak marglem, granitem i t. p. Woda spadająca z deszczem, wnikając pod ziemię, spływa po dolnym pokładzie nieprzemakalnym i zbiera się w jego najniższych zagięciach, a po wywierceniu otworu w tém miejscu, woda się podnosi do wysokości, do jakiéj zapełnia warstwę dziurkowatą; stosownie do obniżenia tego miejsca, wytrysk nastąpić może do znacznéj wysokości; działanie to, porównać można do zachowania się cieczy w rurach dwa razy zgiętych (ob. Hydrostatyka). **A. s.** dostarczają nie tylko czystéj wody do picia, ale mogą być użyte do nawodnienia okolicy, w krajach więc suchych, ważne mogą mieć znaczenie; przez nie to powstały, w Algeryi np., w pustyni, żyzne oazy; w nowszych czasach znalazły téż zastosowanie do poruszania machin. W Grenelle pod Paryżem, zaprowadzono **A. s.** dla zyskania wody do szlachtuzów, otwór ma głębokości około 560 metr., dostarcza dziennie 100,000 stóp sześć wody o temperaturze średniéj 30° C. W r. 1830, za ministra skarbu Lubeckiego przedsięwzięto w Warszawie wiercenie studni na Solcu; przebito już 471 stóp war. głębokości, lecz wypadki zaszłe tegoż roku pracę tę przerwały. Por. Bonner „*Vollstandiger Unterricht über die Anlage der Bohrbrunnen*“ (2 wyd. 1831 Münster). Paulucci „*Das technische verfahren bei Bohrung artesischer Brunnen etc.*“ (Wiedeń 1838).

Arthrocace, próchnienie kości (ob. Caries) w skład stawu wchodzących, jako skutek długotrwałego zapalenia stawu.

Arthrodia, *stawy płaskie*, rodzaj stawów (ob.), gdzie powierzchnie stawowe płaskie, połączone są więzami w około nich umieszczonymi; ruchy w tych stawach ograniczone, dokonywają się przez ślizganie, jednéj powierzchni stawowéj na drugiéj.

Arthrodynia (z greck.), ból nieokreślony stawu, bez nabrzmienia i podwyższenia temperatury; zależny od podrażnienia nerwów.

Arthrologia, nauka o stawach, (ob.), część anatomii opisowéj.

Arthritis, ob. Artrytys.

Arthritis Deformans, *zapalenie stawu zbezkształcające*, jedna z form chronicznego reumatyzmu, zdarza się najczęściéj u ludzi biednych w średnim wieku. Chrząstki stawowe miękną i znikają, końce kości w skład stawu wchodzących zmieniają swój kształt, grubieją, i wydają rozmaite, niekształtne kostne wyrostki, stąd forma stawu zmieniona, ruchy bardzo utrudnione, niewielka bolesność, przy poruszaniu słychać trzeszczenie. Może dojść do tego, że użycie rąk i nóg staje się zupełnie niemożebne. Jest to choroba bardzo uparta, najlepiéj jeszcze leczy się ciepłemi kąpielami, zwłaszcza mineralnemi (Teplitz i t. p.).

Arthusius (Gotard), rodem prussak, był nauczycielem w Gdańsku. Prócz innych pism uczonych wydał: „*Historia Judeae orientalis ex variis autoribus* etc.“ (Kolonija 1608).

Artigan (Jan albo Józef), ur. 1760 w Montevideo z rodziny hiszpańskiéj, figuruje jako dzielny partyzant w historyi młodych państw Ameryki południowéj. Był najprzód kapitanem wojsk hiszpańskich, później udał się do Gauchów w Ameryce, którzy go uznali swym naczelnikiem i wodzem; na ich czele w r. 1816, opanował Banda-Oriental. Opuściwszy 1825 żywot burzliwy, umarł w klasztorze franciszkanów w Paraguay.

Artigny (Antoni Gachet d'), kanonik kościoła Vienne w Delfinacie, ur. tamże 1706, † 1778. Zajmując się głównie pracami biblijograficznemi i krytycznemi, napisał: „*Relation d'une assemblée tenue au bas du Parnasse pour la réforme des belles lettres*“ (1739); „*Nouveaux mémoires d'histoire, de critique et de littérature*“ (1749—1756).

Artiszok (karczoch), ozdoba architektoniczna, wyrobiona w kształcie szyszki i używana do ozdoby gzymsów i sufitów, najwięcéj w stylu gotyckim i bizantyjskim.

Artner (Mar. Teresa), poetka niemiecka, ur. 1772 r. w Szyntowie w Węgrzech, † w Zagrzebiu 1829, wydała pod imieniem Teony, łącznie z Maryjanną Tiel: „*Feldblumen auf Ungars Fluren gesammelt*“ (Jena 1800) i pod imieniem Teony „*Neuere Gedichte*“ (Tübingen 1806 i Lipsk 1818); komedyje „*Stille Grosse*“ i dramat „*Regenda und Wladimir*“ (Koszyce 1824); tragedyję „*Die That*“ (Peszt

1827) tudzież „*Briefe über einen Theil von Kroatien und Italien*“ (Halberstadt 1830).

Artocarpeae, (chlebowcowate), rodzina roślin, spokrewniona z pokrzywowatemi i morwowatemi; obejmuje rośliny, drzewa, krzewy, i niewiele ziół, właściwe krajom gorącym. Wydają sok bezbarwny lub zabarwiony, u niektórych łagodny, częściéj jednak ostry, niekiedy trujący (drzewo Upas); z soku niektórych, otrzymuje się kauczuk. Owoce niektórych zawierają cukier i są jadalne, inne dostarczają włókien na tkaniny. Typem rodziny jest rodzaj *artocarpus*, ob. Chlebowe drzewo.

Artois, hrabstwo i prowincyja północno-zachodniéj Francyi, długa na 13, szeroka na tyleż mil według dawnego podziału administracyjnego; odpowiada prawie co do rozległości i położenia, dzisiajszemu departamentowi Pas-de-Calais, z dawném miastem stołecznem Arras. Artois było w 1239 przez Ludwika IX z tytułem hrabstwa, nadane bratu jego Robertowi. Późniéj, przeszło w posiadanie Flandryi i Burgundyi a nareszcie 1678, wróciło do korony francuskiéj. Nowszymi czasy Karol X jako książę, a w końcu po wygnaniu swojém, nosił tytuł *hrabiego d'Artois*.

Artois (Jakób Jan van), malarz Flamandzki, ur. w Bruxelli 1613, odznaczył się, jako pejzażysta historyczny. Najlepszym jego uczniem był Korneli Huysmans.

Artois (d') de Bourneville (A. L. K.), autor kilku sztuk teatr. grywanych i drukowanych w Warsz: jak: „*Papugi naszéj babuni*“ (1841) i „*Handel na żony*“ (1820), tł. Dmuszewskiego.

Artonius (Piotr), właściwie *Krzesichléb*, ur. 1552 r. w Grodzisku, w Wielko-Polsce, i dlatego pisał się także *Grodicensis*, †1609; pobierał nauki w akademijach niemieckich. Był kaznodzieją ewangelickim w Węgrowie, Kryłowie a od 1578 w Toruniu. Wydał: „*Kancyjonał* t. j. *pieśni chrześcijańskie*“ odznaczające się piękną i czystą polszczyzną, (Toruń 1568, 1596—1601), oraz kilka dzieł innéj treści i kazań, powszechnie cenionych.

Artorytowie, sekta z II w. pożywali przy komunii i sér a na księży wyświęcali i niewiasty.

Artot (Józef), sławny skrzypek, ur. w Bruxelli 1815, † 1845. Zawód jego był równie świetny jak krótki. Cała Europa, a nawet i Ameryka, dokąd towarzyszył pani Damoreau, przyklaskiwały jego talentowi. Synowica jego **Desiré-Artot**, ur. w Paryżu 1837 r. znakomita śpiewaczka, występuje na główniejszych scenach europejskich; znana jest także i w Warszawie.

Artozius (Marcus), lekarz grecki, żył około 40 prz. Chr. Przyjaciel i doktor Augusta, któremu towarzyszył w wojnie przeciwko Brutusowi i Kassyjuszowi. On to doradził mu, ażeby się osobiście znajdował w bitwie pod Filippi. A. utonął w morzu po bitwie pod Akcyjum. Napisał książkę o wściekliźnie i o długiém życiu.

Artrytys (*Arthritis*), właściwie każde zapalenie stawu. Ponieważ jednak w zapaleniu stawu (ob.) główną rolę, gra błona maziowa dla tego opisują je, jako synovitis (ob.), nazwą zaś *artrytys* czyli *artrytyzm* oznaczają inną chorobę ogólną, objawiającą się głównie właściwem zapaleniem stawów A. zdarza się najczęściéj u ludzi zamożnych po 30 roku życia, często przechodzi dziedzicznie. Artrytycy nadużywali pokarmów zwłaszcza mięsnych i napojów spirytusowych, używając przy tem mało ruchu. Z początku rozwija się u nich otyłość, nieporządki w trawieniu. Z powodu obfitych pokarmów bardzo dużo białka we krwi się nagromadza, a tlen z powietrzem wetchnięty, nie może go utlenić, zwłaszcza że z powodu braku ruchu mniéj materyi się zużywa, a alkohol wprost utlenieniu przeszkadza (ob. alkoholizm). Dla tego białko utlenia się niezupełnie, zamiast mocznika powstaje z niego tylko kwas moczowy (ob.), mniéj tlenu zawierający i nagromadza się we krwi; kwas moczowy jest bardzo trudno rozpuszczalny, odkłada się więc w postaci kryształów w tkankach zwłaszcza zbitych, najczęściéj w stawach i powoduje zapalenie stawu, otaczających tkanek i skóry, połączone z gwałtownym bólem. Napad takiego bólu pojawia się nagle, zwykle w nocy, trwa dni kilka i ustępuje, zostawiając ulgę znakomitą. Ulga zależy zapewne od wypalenia nagromadzonych materyj w skutek gorączki towarzyszącéj napadowi. Najczęściéj, choroba zajmuje staw wielkiego palca u nogi (*podagra*), daleko rzadziéj stawy ręki (*chiragra*), lub inne. Z początku napady powtarzają się co rok albo rzadziéj, następnie stają się coraz częstsze, coraz słabsze, przy czém jednocześnie stan ogólny coraz bardziéj cierpi. W miejsce zwykłych napadów podagry, zdarzają się czasem u artrytyków choroby innych organów nagle powstające, zapewne od tych samych przyczyn zależne: gwałtowna apoplexyja mózgowa, nerwowy ból żołądka, zapalenie gardła i t. d., (artrytys nieprawidłowa). W leczeniu należy zmniejszyć ilość przyjmowanych pokarmów i ułatwić ich rozkład. Artrytyk powinien jeść mało, nieużywać napojów spirytusowych, za to winien używać dużo ruchu, pić dużo wody, która przemianę materyi w organizmie ułatwia. Z wód mineralnych zalecają Marienbad, Karlsbad, Kissingen i t. p. W czasie napadu spokój, środki przeciwzapalne (ob. Zapalenie), przeciw bólowi środki odurzające, zwłaszcza wielką sławą od dawna cieszące się *colchicum*.

Artul lub **Hartul** a nawet *Arkul*, jest to kół dębowy z sękiem czyli sochą, na którą się zasadza *odbieg* i zaoruje się w ziemi dla złapania pasa do przystani, zatém jest to narzędzie przy spławie drzewa używane.

Artur v. Artus, książę Silurów albo Damnonów w Anglii zachodniéj. Syn Uthera, po którym nastąpił 516, a miał umrzeć 542 na wyspie Avalon; na czele plemion brytańskich bronił dzielnie wiary i wolności ludu przeciwko pogańskim Anglosaxonom pod wodzą Cerdyka. Historyczny jakiś Artur, który po raz ostatni rozbudził w Celtach poczucie narodowości przed ostateczną jéj zagładą, stał się źródłem przelicznych *sag*, rozpowszechnianych z Walii i Bretanii po całym ówczesnym germańsko-romańskim świecie i dostarczał średniowie-

cznym poetom obfitego do ich utworów wątku, czyny rycerskiego A. i dzielnych jego towarzyszów opiewają bardowie walijscy VI w. (Czyt. „*Myvirian archaelogy of Wales*“, London 1801). W kronikach IX w. (np. u Nenniusa) powieści ludowe z cyklu A. ukazują się w połączeniu z sagą o czarnoksiężniku *Merlinie*. Podług tych podań A., staczając w wielu krajach zwycięskie boje, poległ w bitwie z siostrzeńcem *Modredem*, ale nie umarł, bo dusza jego przeszła w kruka i znowu kiedyś powróci. Przemieszkiwał zwykle w Kuertleon nad Usk w Walii z piękną małżonką Ginewrą (Gzwenhwywar), otoczony świetnym dworem, złożonym z kilkuset walecznych rycerzów i najpiękniejszych kobiet. Z tego grona wybierał A. 12 najdzielniejszych rycerzów i sadzał przy sobie około okrągłego stołu, stąd ich nazwa: „*Rycerze okrągłego stołu Artura*“. Rozbiegali się oni po wszystkich krajach, stając wszędzie w obronie honoru, cnoty i sprawiedliwości. Opisanie ich przygód, stanowi treść mnóstwa sag tego cyklu, zebranych w XIV w. p. t. „*The mabinogion from the Llyfr Coch o Hergest*“ (7 t. Lond. 1833—49), które przeszły najprzód do Francyi, stąd do Włoch, Hiszpanii i Niemiec, a z Niemiec do państw skandynawskich i słowiańskich. W poematach niemieckich, osnowanych na tle cyklu A., występują obok niego najdzielniejsi rycerze: Parziwol (w sadze bretońsk, Peredur), Lohengrin, Tristan, Iwein, Erek, Gawein, Wigalois, Wigamur, Gauriel, Lancelot i Titurel. Porów. Graesse „*Die grossen Sagenkreise des Mittelalters*“ (Drezd. i Lip. 1842); San-Marte „*Die Arthursage*“ (Quedlimb, 1842); tegoż *Beiträge zur bretonischen und Celtisch-germ. Heldensage*“ (Quedlinb. 1847) Villemarqué „*Contes populaires des anciens Bretons*“ (2 t. Paryż. 1842); tegoż „*Poêmes des bardes bretons du 6-me siècle*“ (Paryż. 1850). *Artura krzesło*, nazwa góry pod Edymburgiem; z której A. zwykł był wypatrywać, gdzie się znajdują Saxonowie. *Artura dwór*, tak zwano w średnich wiekach budowle, gdzie rycerze na wzór rycerzów okrągłego stołu zbierali się na uczty i zabawy. W Gdańsku podobny gmach dotąd istnieje, także i w Toruniu, gdzie utrzymuje się odnośna saga „*O księciu toruńskim*“.

Artur, książę Bretanii, syn pogrobowy Gotfreda Plantageneta, ur. 1187. Wuj jego Ryszard I kr. angielski uznał go swym następcą, ale zmienił później postanowienie i testamentem przekazał koronę bratu Janowi *Bez Ziemi*. Francyja wystąpiwszy w obronie praw A., rozpoczęła z Anglią wojnę, podczas której A. został pojmany, uwięziony w Falaise a następnie w Rouen i przez samego Jana zamordowany (1202). Nieszczęścia A. przedstawił Szekspir w jednéj ze swych tragedyj.

Artus (Tomasz d'Embry), literat, ur. w Paryżu, żył w XVI w. Z dzieł jego, które miały wielkie powodzenie w swoim czasie ciekawszém jest: „*Description de l'île des hermaphrodites*“, alegoryja satyryczna obyczajów dworu francuskiego.

Artusi (Jan Maryja), muzyk włoski, ur. w Bolonii około połowy XVI w. Uczony nauczyciel muzyki, zostawił po sobie dwa dzieła wysoko cenione: „*Kontra-punkt przedstawiony w tablicach*“ (1586—1589). „*O wadach muzyki nowoczesnéj*“. (Wenecyja 1600 i 1603).

Artvelt (Andries van), malarz flamadzki, współczesny Rubensa. Malował piękne obrazy morskie i pejzaże, które są dzisiaj bardzo rzadkie.

Artykulacyja, (anat.), staw (ob.).

Artykulacyja głosu, ob. Urabianie głosu.

Artykuł (z łac.) znaczy część pisma, ustawy, traktatu, prawa, dekretu. W literaturze artykułami zowią się wszelkie większe lub mniejsze wypracowania, zamieszczane w pismach peryjodycznych lub zbiorowych. W handlu, *Artykuł* oznacza rozmaite gatunki towarów, pojedyńczo wymieniane.

Artykuł wiary, każda prawda, którą kościół za taką uznaje i do wierzenia podaje, czyli każde zdanie, zawierające prawdę według orzeczenia władzy kościelnéj, *dogma definitum*.

Artykuły hetmańskie, zwało się prawo wojskowe, uporządkowane za Zygmunta III i przez sejm warszawski 1609 zatwierdzone. Prawo to, dzieliło się na dwie części: pierwsza obejmowała w 33 artykułach przepisy dla żołnierza w czasie polowéj służby; druga, z 37 artykułów złożona, dotyczyła porządku obozowego, pochodu i bitwy.

Artykuły marszałkowskie. Prawo według którego, wielcy marszałkowie koronni rozsądzali sprawy do ich jurysdykcyi należące, zatwierdzone konstytucyją z roku 1678, nazwano *artykułami marszałkowskimi*, które zawierały się w liczbie dwudziestu.

Artyleryja (z łac. *ars tollere* t. j. sztuka strzelania), obok piechoty i konnicy stanowi trzecią broń w nowożytném urządzeniu wojska, obejmuje broń palną większych rozmiarów czyli działa, która działając na większe odległości, niż broń ręczna, wymaga do swéj obsługi siły większéj niż jednego człowieka, i użyta być może nie tylko przeciw wojsku, ale i przeciw celom stałym, jak szańce, budynki i t. p. Wyrazem A. obejmuje się zresztą sam materyjał, daléj wojsko obsługujące przy działach, nakoniec naukę artyleryi. Jako nauka A. obejmuje przygotowywanie dział i amunicyi, prawa biegu ciał rzuconych (ballistykę), taktykę artyleryi w polu i zastosowanie dział w fortecach i przed niemi, urządzenie bateryj i t. d. Naukami więc jéj pomocniczemi są: matematyka, mechanika, rysunek, fizyka, chemija, metalurgija. Pod względem zastosowania praktycznego A. dzieli się zwykle na lądową i morską czyli okrętową. A. *lądowa* obejmuje w sobie polową, forteczną, nadbrzeżną i oblężniczą. A. *polowa* bywa pieszą, konną i przewoźną; dzieli się ona powszechnie na pułki, bataljony lub brygady i oddziały, a te znowu na kompanije i bateryje, do których przy zupełném uzbrojeniu przybywają jeszcze tabory czyli parki amunicyjne, laboratoryjne i rzemieślnicze. 12 funtowe armaty i 10 funtowe granatniki należą do ciężkiéj artyleryi, wszelkie lżejsze i mniejsze armaty składają bateryje lekkie. Na 1000 piechoty liczy się 3, na 1000 kawaleryi 5—6 dział,

tak, że korpus złożony z 25 do 30000 ludzi liczy 3 ciężkie, 5 lekkich, 3 konne i 1 granatniczą bateryją. **Artyleryja forteczna** służy do obrony twierdz i składa się z wszelkiego kalibru armat, granatników i moździerzy, których liczba odpowiednia jest do rozległości i systematu uzbrojonéj nią twierdzy. Z A. forteczną zostaje w pewnym związku A. nadbrzeżna, któréj celem jest zapobieżenie wylądowaniu nieprzyjaciela, z tą wszakże różnicą, że ta ostatnia, ma jeszcze cięższe działa od tamtéj. Cel i przeznaczenie A. *oblężniczéj*, wskazuje już sama jéj nazwa, gatunek jéj dział podobny jest do artyleryi fortecznéj, tylko że one mają łatwiejsze ruchy; a liczba ich stosuje się do rozmiarów obleganéj twierdzy i do zamierzonego działania, zresztą A. ta od fortecznéj się nie różni. **Artyleryja morska**, składająca się z dział po większéj części żelaznych wszelkiego kalibru, granatników, moździerzy, armat bombowych i kanonad, służy do uzbrojenia statków wojennych wszelkiego rodzaju i wielkości. Dawniéj przywięzywano wielką wagę do szybkiego strzelania, dzisiaj głównem zadaniem jest dobrze celować i zwykle liczy się 2 strzały kulą, a 3 kartaczami na minutę. Potrzebne do artyleryi pociągi wraz z uprzężą i obsługą zowią się *taborem artyleryi*. Działa, potrzebne do nich przyrządy i furgony będące w rezerwie, zowią się *parkiem artyleryi*, do którego prócz zwykłéj obsługi, liczą się także potrzebni rzemieślnicy i żołnierze taborowi. Co do rozwoju historycznego A., to sądzono z początku, że działa, podobnie jak machiny wojenne starożytnych, dadzą się korzystnie użyć tylko przy oblężeniach. Gustaw Adolf dopiéro stworzył A. polową swojemi armatami skórzanemi (ob. Armata). Fryderyk wielki, powiększył jéj ruchliwość przez wprowadzenie A. konnéj, jednak bateryje jego były tylko dodane do piechoty. Dopiéro Napoleon I, sam wyszedłszy z A., nadał jéj stanowisko samodzielne, wprowadził ją w działanie całą masą i jéj zawdzięczał najważniejsze swe zwycięstwa. Również w wojnie francusko-niemieckiéj 1870—1. A. odegrała świetną rolę tu, stanowczo przekonano się o wyższości dział gwintowanych nad gładkie i z tyłu nabijanych nad nabijane z przodu; wojna ta wskazała zresztą, że znaczenie A. polega nie tylko na wyższości dział, ale i na umiejętném jéj używaniu. Głównym naczelnikiem A. w dawnéj Polsce od Władysława IV był armatny koronny, następnie zwany generałem A., pomiędzy artylerzystami polskimi spotykamy nazwy głośne w sztuce wojennéj jak Przyjemskiego, Krysztofa Arciszewskiego, Wolffa, Marcina Kątskiego, Bartłomieja Nowodworskiego, właściwa jednak organizacyja korpusu A. nastąpiła dopiéro za Augusta III, staraniem generałów A. Henryka i Fryderyka Brühla. Rossyjska organizacyja A. zdaje się być jedną z najlepszych, bo najprostszych: bateryja złożona z 12 dział, stanowi tak jedność taktyczną podczas wojny, jak jedność administracyjną w czasie pokoju. W wojsku polskiém po r. 1815 organizacyja A. była w głównych rysach do rossyjskiéj podobna; rozróżniano A. fabryczną od frontowéj, która się rozpadała na garnizonową i polową; w téj ostatniéj rozróżniano brygady konnéj i pieszéj A. Brygada konna dzieliła się na bateryje, piesza na kompanije, istniała téż osobna szkoła A. Por. „*Zasady nauki Artyleryi*“ (z ros. tłum. Kosińskiego Warsz. 1820). Paszkowski „*Nauka praktyczna kanonijera*“ (1830). Brodtmann „*Entwickelung der Feuerwaffen seit Erfindung des Schiesspulvers bis zur Neuzeit*“ (Szafhuza 1868); Brunet „*Histoire de l'artillerie*“; Thiroux „*L'instruction théorique et pratique sur l'art.*“ N. L. Bonaparté (Napoleon III) „*Etudes sur le passé et l'avenir de l'art.*“ O artyleryi polskiéj obszerna rzecz mieści się w Przeglądzie Nauk. 1842.

Artyńskie zakłady fabryczne rządowe, w g. permskiéj p. krasnoufimskim, nad rz. Artem. *Artyńsk Górny* i *Dolny*. W pierwszym (1855 r.) wykuto 9462 pud. żel. a w drugim 61,502 żelaza i 5916 stali.

Artysta (z łac.), zowie się każdy, poświęcający się sztukom pięknym, sztukmistrz. Głównie wszakże miano to, nadawane bywa malarzom, rzeźbiarzom, budowniczym, muzykom, aktorom i tancerzom.

Artysta dramatyczny czyli *aktor*, występujący na scenie publicznéj dla odegrania roli w komedyi, dramie, tragedyi i t. d. Sztuka ta, obok zrozumienia i poczucia dramatu, wymaga zgłębienia namiętności ludzkich, wypracowanéj fizyojognomiki, wyrobionego głosu, szlachetnéj swobody ruchów. U starożytnych i w nowszych nawet czasach A. d. w zupełném zostawali poniżeniu, które dziś naturalnie zupełnie ustało, owszem znakomici A. często są przesadnego uwielbienia przedmiotem.

Aru, kraina na wschodniém wybrzeżu Sumatry, przerznięta rzeką Rakan, dotąd mało znana.

Aru, wyspy (Aru-Inseln). Stanowią najbardziéj na wschód wysuniętą grupę wysp Moluckich, odległe od Nowéj Gwinei na mil 20, podobne są do niéj pod wielu względami. Grupa ta, składa się z 4 większych, wąskimi kanałami od siebie oddzielonych wysp mianowicie: Kobroor v. Kobesoat, Tranna v. Traman, Majkor i Wammer i wielkiéj liczby małych, w części niezamieszkałych. Wszystkie w ogóle są bardzo żyzne, i zaludnione przez plemiona Haraforów i Papuasów w części nawrócone na chrześcijaństwo.

Aruba, kora pochodząca z Brazylii, mocno zwinięta, gładka, mająca naskórek zielonawy albo żółtawo-brunatny; strona jéj odwrotna jest fijoletowo-brunatnego koloru, ma smak cierpki, gorzki, i pochodzić ma z rośliny Zwingera Aruba.

Aruba v. *Oruba*, wyspa w małych Antyllach, należąca do Holendrów, ma $3^2/_3$ kw. m. i 4000 m., posiada wyborne pastwiska. Między rokiem 1824 i 1826, znajdowano tu złoto.

Arudy, miasto francuskie w depart. Niższych Pirenejów, 2000 m. ma starożytny kościół z pięknemi rzeźbami i kopalnie marmuru.

Arula, rzeka w Gallii u Helwetów, wpada z lewéj strony do Renu, dzisiaj w Szwajcaryi, zowie się Aar. ob.

Arum (bot.), ob. Obrazki.

Arun, rzeka nadbrzeżna w angielskiem hrabstwie Sussex, wpada poniżéj miasta Arundel do kanału.

Arundel, miasto portowe angielskie w hrabstwie Sussex, ma 3000 m. i licznie zwiedzane kąpiele morskie.

Arundel (Tomasz Howard hr.), marszałek angielski, za Jakóba I i Karola I, gorliwy opiekun uczonych i artystów, dozorował upiększenia Westminsteru, zgromadził znakomity zbiór marmurów i innych drogich pomników sztuki. W r. 1662 skutkiem wojny domowéj opuścił ojczyznę i † 1646 w Padwie. Zbiory jego rozdzielili pomiędzy siebie dwaj synowie. **Arundelskie marmury.** Pomiędzy marmurami zebranymi przez lorda Arundel, znajdowała się sławna kronika z Paros, zawierająca ważniejsze wypadki z historyi greckiéj od 1582, czyli od założenia Aten do 264 prz. Chr. Były tam także i kroniki dotyczące Prieny, Magnezyi i Smyrny. Cały ten zbiór obejmował 37 posągów, 128 popiersi i 250 zapisanych tablic marmurowych, nie licząc ołtarzy, sarkofagów, ułamków i drogich kamieni. Wnuk hrabiego, **Henryk** Howard **Arundel** podarował (1667), wszystkie marmury napisowe uniwersytetowi oxfordzkiemu, które odtąd zwane są *marmurami oxfordzkimi* (*marmora Paria* v. *Arundeljana* v. *Oxoniensia*) albo *Marmurową kroniką*. Wielu uczonych, a między innymi Selden, Humprey, Prideaux, Maittairie i Robertson kronikę tę badali. Richard Chandler sporządził wspaniałą jéj edycyję (Oxford 1763). Gruntowne objaśnienia dał Böckh w „*Corpus inscriptionum Graecorum*" (Berl. 1843); tłumaczenia dokonali; Scypijon Maffei, Lepylet Dufresnoy, Playfair i Robinson. Niektórzy, chociaż bez stanowczych nato dowodów, powątpiewali o autentyczności napisów.

Arundinensis (Jan), żył w XV w. i napisał dzieło: „*De natura et dignitate hominis*", wydane w Krakowie 1551 i 1554.

Arundo (bot.), ob. Trzcina.

Aruns, syn Tarkwinijusza pysznego, podzielał wygnanie całéj swojéj rodziny. Spotkawszy się w bitwie z Brutusem, rzucili się z taką gwałtownością na siebie, że się obaj jednocześnie przebili (509 prz. Chr.).

Arusianus Messus lub **Messius**, gramatyk rzymski z epoki ostatnich cesarzów, napisał małe, niegdyś Kornelijuszowi Fronto przypisywane dziełko: „*Quadriga seu exempla elocutionum*".

Aruspex, ob. Haruspex.

Arva, rzeka w Aragonii, wypływa z Pirenejów i poniżéj Tauste wpada do Ebru.

Arva (właściwie *Orawa*), rzeka w północno-zachodnich Węgrzech, poczyna się w Karpatach na Babiéj Górze i ubiegłszy mil 12 przez komitat Orawski, wpada do Wahy. W Orawie znajduje się rodzaj pstrągów (Trutta major), ważące od 30—50 funt. **Arava—Varallya** (Orawa), wieś słowacka, nad rz. tegoż nazwiska, 400 m. oraz starożytny zamek na skale, pamiętny w dziejach węgierskich jako siedlisko rodziny Thurzów v. Turocz.

Arva—Thurocz, (Orawski) komitat w północno-zachodnich Węgrzech; obejmuje 37¾ mil kw. i 93000 m. z małym wyjątkiem Słowacy, mówiący trzema narzeczami: na pograniczu w 20 gminach mówią po polsku; w środkowéj części po słowacku z licznemi cechami polszczyzny, a w dolnéj z cechami ruszczyzny. Katolików rz. 76000, ewangelik. 16,000, starozak. 4600. Kopalnie węgla i źródła jodowe. Siedliskiem władz komitatu jest m. Dolny Kubin, gdzie istnieje biblijoteka Czaplowiczowska. Do r. 1853 Arva i Thurocz istniały jako oddzielne komitaty.

Arvan, rzeka w południowéj Sabaudyi (Maurienne), poczyna się w pasmie Aiguilles de l'Arve, tworzy piękną dolinę alpejską i pod St. Jean de Maurienne wpada do rz. Arc.

Arve, rzeka w Sabaudyi, poczyna się pod Col de Balme, przepływa dolinę Chamouny, przyjmuje z prawéj strony Giffrę i blisko Genewy wpada do Rodanu.

Arwalscy Bracia (łaciń. *Fratres Arvales*), w starożytnym Rzymie kolegijum 12 kapłanów, których początek sięga czasów Romulusowéj karmicielki zwanéj Acca Laurentia (ob.). Urząd ich był dożywotni, nie mogli go utracić ani przez wygnanie ani przez niewolę. Jako oznakę swéj godności nosili kłosiane wieńce i białe wełniane około głowy przepaski, corocznie przez 3 dni w Maju odprawiali, dla uproszenia żyzności ziemi. uroczystość na cześć bogini *Dea Dia* (prawdopodobnie identyczna z *Tellus*, *Ceres* lub *Ops*) już to w mieście już za miastem w poświęconym jéj gaju. Pośród licznych ceremonij godnym uwagi jest taniec, wykonywany przez kapłanów wewnątrz świątyni w gaju przy odgłosie starożytnéj pieśni. Zupełnie różne od téj uroczystości (*Sacrificium D. D.*), były *Ambarvales* (ob.), które odbywał każdy właściciel na swym gruncie. Kolegijum to istniało do IV w. po Chr. Ową pieśń „*Carmen fratrum arvalium*", interesujący zabytek starożytnéj mowy Rzymian opracował Corssen w „*Origines poesis Romanae*", (Berl. 1846). Ułamki corocznych protokułów tego kolegijum, zawarte na kamiennéj tablicy i wykopane 1573 w pobliżu dawnéj świątyni objaśnił Marini w dziele „*Gli atti e monumenti de'fratelli Arvali*" (2 t. Rzym. 1795).

Arwernowie, w starożytności najpotężniejszy lud południowéj Gallii, zamieszkały w nazwanéj od niego Auvergne (Owernii); 121 prz. Chr. pobity był przez Rzymian, jednakże za Cezara czasów był jeszcze dość silny. Stolicą jego było miasto Nemossus albo Augustonemetum, teraz Clermont.

Arwidsson (Adolf Iwar), szwedzki literat i poeta, ur. 1791 w Padasjoki w Tawastlandzie w Finlandyi. W r. 1817, będąc docentem historyi w Abo, założył 1821 literacko-polityczny dziennik „*Abo Morgonblad*", którego wydawnictwo z powodu swobodnéj mowy w kilka miesięcy t. r. jeszcze zostało wzbronione; w 1822 za artykuł umieszczony w „*Mnemosyne*" uwolniony od obowiązków profesora i z kraju wygnany, przeniósł się do Sztokholmu, gdzie otrzymał urząd nadbiblijotekarza królewskiéj biblijoteki; w 1858 wrócił za amnestyją do ojczy-

zny i umarł w Wiborgu 21 Lipca t. r. Oprócz wielu mniejszych artykułów wydał: „*Ungdoms Rimfrost of Sonen i Örnskog*" (Sztokh. 1832); „*Swenska fornsänger*" (3 tomy Sztoh. 1834—42), piękny zbiór dawnych pieśni ludu szwedzkiego. „*Svenska Konusgar och deras Tidehvarf*" (Sztokh. 1830—43; nowa ed. 1855 i sq.); „*Stockholm förr och nu*" (Sztokh. 1837—40). „*Handlingar till upplysuing of Finlands häfder*" (3 tomy Sztokh. 1846—51); przełożył także z islandzkiego „*Frithiofsaga*" (2 ed. Sztokh. 1841).

Aryja (z włosk.), utwór muzyczny, przeznaczony do śpiewu dla jednéj osoby, z towarzyszeniem (lub bez) narzędzi muzycznych, a wywołany już chwilą uczuciową, liryczną, już sytuacyją sceniczną w dramacie. Ponieważ żywiołem aryi jest melodyja, zatém przybiera ona formę to przedłużonéj pieśni, to krótkiéj sonaty, to ronda. Aryje bywają o jednym ruchu (tempie), inne mają ich po dwa, to jest: jeden wolny, drugi prędki; inne nareszcie po trzy: jeden umiarkowany, drugi wolny, trzeci żywy. Są aryje wielkie, zapełniające całą scenę dramatu i są inne małe, lekkiéj osnowy, lub krótką tylko liryczną chwilę tłumaczące: *Aryjetki* (kupletty). Nareszcie *Arioso*, jest to nazwa ustępu miarowo-melodyjnego w recytatywie, gdzie jest widoczny zakrój na aryję, a do którego jednak nie przychodzi.

Aryjadna, córka Minosa, króla Krety, i Pazyfei. Gdy Tezeusz przybył do Krety z ofiarami dla Minotaura, ona ocaliła jego życie, dawszy mu kłębek nici, za pomocą którego wydostał się z labiryntu. Mając obietnicę Tezeusza że się z nią ożeni, uciekła z nim, lecz Tezeusz porzucił ją na wyspie Naxos, gdzie Dijonysos (Bachus), wróciwszy z wyprawy swéj do Indyi, pojął ją za małżonkę, a potém umieścił w rzędzie nieśmiertelnych. Dla artystów sztuki plastycznéj, chwila zwątpienia, w jakiém pozostawała A. na Naxos, opuszczona przez Tezeusza, niejednokrotnie pięknéj dostarczała treści; podobnież wesele jéj z Dijonysosem i jazda na panterze w jego i bachantek otoczeniu.

Aryjadna, cesarzowa konstantynopolitańska, była córką Leona I, i zaślubiła Zenona Izauryjczyka 408. Była wielką pomocą mężowi w uśmierzeniu powstania Bazyliska i umiała potém złagodzić jego okrucieństwo przeciwko buntownikom. Znienawidziwszy męża, utrzymywała przyjazne stosunki z Anastazym Sylencyjaryjuszem i postanowiła pozbyć się Zenona. Jakoż, pewnego razu, korzystając z wielkiéj choroby męża, Aryjadna puściła między służbą pałacową pogłoskę że Zenon umarł, kazała go okryć całunem i wynieść potajemnie do grobów cesarskich, gdzie ten nieszczęśliwy, z głodu i wściekłości życie zakończył. W 40 dni potém Aryjadna zaślubiła Anastazego, którego cesarzem wybrać kazała; † 515 bezpotomnie.

Aryjadna, planetojda, odkryta przez Pogsona 15 Kwietnia 1857 r.

Aryjanie, ob. Aryjusz i Socynianie.

Aryjańskie groby. Lud polski nazywa wszystkie prawie mogiły i dawne cmentarzyska słowiańskie z przedchrześcijańskich czasów, grobami aryjańskimi lub mogiłkami. Prawdziwe grobowce Aryjanów rozkopane przez Tadeusza Czackiego pod Pińczowem, zawierały w sobie zwłoki zmarłych, z których każdy miał w ręku tabliczkę z napisem: *Scio cui credidi* (wiem w com wierzył), a nadto u boku, w butelce zatkanéj znajdował się opis żywota zmarłego. W 1827 odkopany grobowiec w Krakowie, zawierał 3 trumny ze zwłokami Aryjanów XVI w. wyżłobione w drzewie na kształt koryt, wylane żywicą i wyklejone suknem.

Aryjarates, nazwisko 10 królów Kappadocyi (ob.), którzy panowali 370—92 przed Chr. odznaczając się jedynie zbrodniami.

Aryjczykowie, w sanskr. **Aryas** (t. j. pierwotnie *rolnicy*, potém *wolni*, *szlachetni*), spotykane w najstarożytniejszych pomnikach literatury indyjskiéj (*hymny Wedów*), narodowe nazwisko zajmującego się rolnictwem i hodowlą bydła bramińskiego ludu. Lud ten, przybył w czasach przedhistorycznych z wyżyn, leżących na półn.-zachód od Indyj, najprzód do Pendżabu, a stąd rozszerzył się następnie po całym Indostanie, narzuciwszy podbitym autochtonom swoją religiję (bramanizm), urządzenia państwowe (kastowość) i język (sanskryt). Ujarzmieni tuziemcy stanowili odtąd najniższą kastę (Sudras), a zaś 3 wyższe kasty (bramini, wojownicy i rolnicy) zatrzymali zaszczytną nazwę *Aryas*. Toż samo nazwisko noszą w Zendaweście Persowie (*airya*). Od niego poszły nazwiska krain Aria i Ariana, jak również Iran i Irak. Kaukascy Osetyńcy, należący niewątpliwie do irańskiéj gałęzi narodów, we własnéj mowie nazywają się także Iron. Dowiedzioném jest dzisiaj, że nazwę tę oprócz Indyjan i Persów znali w czasach pierwotnych również Grecy i Rzymianie, Słowianie i Germanie, a nawet Celtowie. Stąd imieniem *narodów aryjskich* i *języków aryjskich* oznaczają obecnie w stosunkach etnograficznych z jednéj strony narody i języki indo-europejskiego szczepu w Indyjach i Persyi, a z drugiéj strony, w obszerniejszém znaczeniu, wszystkie narody i języki tegoż szczepu bez różnicy. Miano *aryjskich Indów* nadają także przybyłym do Indyj bramińskim i po sanskrycku mówiącym Aryjczykom, w przeciwstawieniu do pierwotnéj *drawidyjskiéj* ludności, którą tu zastali i która do obecnych czasów w znacznéj jeszcze części utrzymała się w Dekanie.

Aryjergarda (z franc. *straż tylna*). A. armii, korpusu, lub wszelkiego osobnego oddziału, przeznaczoną jest do zakrywania tyłów maszerujących kolumn i do osłaniania odwrotu armii po przegranéj bitwie. Do składu jéj, wchodzi piechota z artyleryją, strzelcy i lekka jazda, tak iżby w rozmaitych okolicznościach jedna broń drugą wspierać mogła. Winna się ona składać z wojska, które najmniéj w bitwie ucierpiało, a siła jéj liczebna zwykła wynosić część czwartą do trzeciéj całego korpusu. A. dwa głównie winna mieć względy na oku, aby się nie dała wepchnąć na korpus główny, ani od niego odciąć. Stąd utarczki A. noszą na sobie odrębną cechę i wymagają wojska dobrze wyćwiczonego.

Aryjusz, z Libii prezbyter alexandryjski, silny dyjalektyk, ur. 307, wystąpił przeciwko biskupowi miejscowemu Alexandrowi z powodu jego rozprawy *O istocie Syna Bożego*, pomawiał go o *Sabelijanizm* (ob.); wiodąc zaś z nim spory teologiczne, rozszerzał jednocześnie zdania swoje, które zjednały mu wielu stronników. Zdania A. najprzód potępione zostały w r. 321 przez sobór alexandryjski; następnie na skutek głównie rozumowania ś. Atanazego i przez sobór nicejski 325 r., jako zaprzeczające bóstwa Jezusowi Chrystusowi. Pomimo to, pozyskawszy licznych zwolenników pomiędzy nawet biskupami zachodniéj Azyi, starał się zyskać takowych i między innymi za pośrednictwem pism czy listów „*do młynarzy, żeglarzy, pątników*". Za staraniem swych zwolenników na dworze cesarskim zdziałał tyle, że cesarz Konstantyn, pod wpływem swojéj siostry Konstancyi, okazał się mu przychylnym, cofnął wyrok wygnania i przyjął, ułożone przez niego *wyznanie wiary*. W skutek tego nastąpiło prześladowanie biskupów, przeciwnych nauce A., który z rozporządzenia cesarskiego miał być uroczyście przyjętym do społeczności kościoła, lecz zmarł nagle 336 r. jak mówią właśnie w czasie, gdy szedł do kościoła. Po śmierci A. zwolennicy jego, pozyskawszy sobie syna Konstantego Konstancyjusza, w ciągu jego 20 letniego panowania, wszelkimi sposobami starali się pozyskać przewagę dla swojego wyznania. Pomimo to jednak a nawet i tego, że i cesarz Walens był im przychylnym, *Aryjanizm* nie zdołał się utrzymać, tym bardziéj, że wkrótce uległ rozdwojeniu. Upadłszy w państwie rzymskiém, rozkrzewił się jednak pomiędzy Gotami, Wandalami, Swewami i Longobardami; gdy zaś i tu zaginął z biegiem czasu, zjawił się znowu w w. XVI w całéj Europie a mianowicie w Polsce. Ob. **Socyn** (Lelijusz) i Socynianie.

Aryman, ob. Ahriman.

Arymfowie, plemię, przez którego dzierżawy płynęły (podług Ammiana Marcellina) rzeki Bisula i Chronos. Naruszewicz utrzymuje że to Wisła i Niemen. W ich sąsiedztwie mieszkali Alanowie, Massageci i Samageci.

Aryńcy, naród sybirski, plemienia wotiackiego, mieszkający niegdyś nad rz. Kaczą; wyginął z chorób epidemicznych lub przez mięszanie się z Tatarami.

Arynga, wyraz łaciński z średnich wieków, znaczy przepisane lub zwyczajem wprowadzone wyrazy, używane zawsze przy pewnych okolicznościach w jednakowym sposobie, a zatém formułę pisania, n. p. arynga aktu jakiego, wexlu, zapisu obligacyjnego, kontraktu, pozwu i t. p.

Arys, miasto w Prussach polskich, obecnie w regencyi gumbińskiéj, ma 1203 m.

Ary-Scheffer, znakomity malarz, ob. Scheffer.

Arystarch z Samos, sławny astronom w starożytności, żyjący około 270 prz. Chr., miał podobno jasne pojęcie o obrotach ziemi, jakkolwiek jedyne po nim pozostałe dzieło: „*O wielkości i odległości słońca i księżyca*" tego poglądu nie usprawiedliwia; według niego, słońce jest mniéj niż 20 a więcéj niż 18 razy bardziéj niż księżyc od ziemi oddalone, stąd 6918 razy od niego większe. Od niego ma nazwę góra na księżycu leżąca pod 23 stop. szer. pn. i 47° dług. zach. księżycowéj.

Arystarch z Samos, sławny w II w. przed Chr. gramatyk i krytyk w Alexandryi; powiadają o nim, że w 72 roku życia umarł dobrowolnie głodową śmiercią na wyspie Cyprze. Ważniejsze jego prace dotyczyły poetów greckich, a w szczególności Homera. Z pism jego żadne w zupełności czasów naszych nie doszło. Krytyka jego była tak ostrą, że dziś jeszcze, każdego surowego sędziego w rzeczach sztuki zwą Arystarchem. Porów. Lehrs „*De Aristarchi studiis homericis*" (Królew. 1833). Krytyczne jego uwagi, rozrzucone są w scholijach do Homera, szczególniéj w tych, które wydał Villoison.

Arysteasz lub **Arysteusz**, prokonnezyjczyk, bajeczna postać w podaniach ludu greckiego, podobna do Żyda wiecznego tułacza. Uważany był za nauczyciela Homera, Pytagorasa i t. p., błąkał się po wszystkich krajach, tu umarły, tu znowu wskrzeszony, czynił cuda, tak dalece, że w sporach pierwotnego kościoła chrześcijańskiego, poganie przeciwko cudom Jezusa Chrystusa stawiali mniemane cuda Arysteasza. Przypisują mu także poemat p. t. „*Arimaspeja*", w którym dziwne rzeczy rozpowiada o narodach północnych.

Arysteasz, według powszechnego podania miał żyć w III w. przed Chr. na dworze Ptolemeusza Filadelfa, za rozkazem którego udał się do Jerozolimy, celem sprowadzenia stamtąd do Alexandryi 70 (72) uczonych, dla przetłumaczenia Starego Testamentu na język grecki. Wiadomość o tém, jak równie historyja o greckiém tłumaczeniu starego testamentu znajduje się w mniemanym liście Arysteasza, który wszakże podług nowszéj krytyki jest utworem jakiegoś żyda alexandryjskiego, żyjącego krótko przed narodzeniem Chrystusa.

Arysteusz (grec. *Aristaios*), syn Appollina i Cyreny a według innych Uranosa i Gei. Oddany Horom, podług innych Nimfom Melissy, t. j. pszczołom na wychowanie, był uczniem Chirona w medycynie i wieszczbiarstwie. W Tebach zaślubił Arysteusz córkę Kadmosa i po śmierci swego syna Akteona przebiegał wyspy morza Egejskiego, Sycylijskiego i inne, zostawiając wszędzie błogie ślady swojego pobytu. Starożytność czci jego pamięć jako hodownika pszczół (Melisseus), obrońcę myśliwych (Agreus) i pasterza (Nomios); późniejsi poczytywali go za jedno z Zeusem i Appollinem

Arystobul, syn Alexandra Janneusa, króla Judei, przywłaszczył sobie 69 prz. Chr. koronę, która właściwie należała się jego bratu Hirkanowi, lecz wzięty 63 przez Pompejusza do niewoli, uświetnił jego tryjumf w Rzymie. Później jednak, zdołał uciec z Rzymu do Judei (56 prz. Chr.), gdzie zebrał oddział wojska; lecz i tym razem pojmany przez Gabinijusza, został odesłany do Rzymu. Wyprawiony 49 prz. Chr. z dwoma legijonami przez

Cezara do Judei, celem odwrócenia uwagi Pompejanów, umarł w drodze otruty.

Arystobul, żyd alexandryjski, zwolennik filozofii perypatetycznéj za czasów Ptolemeusza VI Filometora. W komentarzach swoich nad księgami Mojżesza, które ojcowie kościoła często przytaczają, starał się dowieść, że Grecy znali już stary Testament i często z niego mądrość swą czerpali, powołując się na skażone, może przez niego samego, poezyje Homera Orfeusza i Hezyjoda.

Arystodem, syn Herkulesa i Megary, zabity przez własnego ojca w przystępie szaleństwa. — **Arystodem**, syn Heraklida Arystomacha, zabity został od pioruna pod Naupaktos, kiedy przedsiębrał zdobycie Peloponezu. — **Arystodem**, król Messeńczyków, prowadził ze Spartą zaciętą wojnę (pierwsza wojna messeńska 744—724 przed Chr.); powiadają, że dla osiągnięcia pomyślnego skutku, za poradą wyroczni własną ręką zabił córkę na ofiarę. Mimo świetnego zwycięstwa, odniesionego nad Spartanami, zwątpiwszy o uratowaniu ojczyzny, odebrał sobie życie na grobie córki.—**Arystodem**, jedyny spartańczyk, który z powodu choroby oczu opuścił swoich rodaków w bitwie pod Termopylami, a potém poległ walecznie pod Plateą.

Arystofanes, najznakomitszy komedyjopisarz grecki, syn Filipposa, ur. około 444 przed Chr. w Atenach, † tamże około 387. O życiu jego mało wiémy; 427 wystąpił po raz pierwszy jako poeta, szydząc z wszechwładnego wówczas demagoga Kleona, za co po trzykroć przezeń oskarżony, potrafił się zawsze przed sądem usprawiedliwić. Z 54 jego komedyj przechowało się 11: „*Acharnowie*", „*Rycerze*", „*Chmury*", „*Osy*", „*Pokój*", „*Ptaki*", „*Thesmoforyjjacuzy*" (kobiety, obchodzące uroczystość tesmoforyi) „*Lysistrata*", „*Żaby*", „*Ekleziacuzy*" (sejm niewieści) i „*Plutos*". A. ukazuje się nam w tych utworach, jako koryfeusz i arcymistrz komedyi greckiéj. Wychowanie i kierunek umysłu uczyniły go wrogiem ówczesnych stosunków społeczeństwa ateńskiego. Na polu więc polityki i moralności jest konserwatystą; z ideałem dawnych Aten w duszy, broni zawzięcie starych, obyczajów, karności nauki i sztuki, nie roztacza wszakże swego ideału, ale go objawia negacyją, wyśmianiem obecności; bronią ironii, dowcipu i szyderstwa niemiłosiernie chłoszcze filozofiję szlachetnego Sokratesa (w *Chmurach*) i wykręty Sofistów, wybryki szalonych demagogów i głupstwa ochlokracyi (w *Rycerzach*), oratorstwo Euripidesa (w Żabach) i upadek smaku. Posuwając śmiałość do ostatnich granic zuchwalstwa, nie szczędzi nikogo, jego żart gryzący najwybitniejsze rani osobistości, jego szyderstwo samych bogów kąsa. Przytém wszystkiém posiada A. wielki dar poetycki. Obdarzony bogatą fantazyją, zadziwiającą siłą komizmu i niepospolitą przenikliwością, zdumiewa inwencyją, rozwija rzecz swoją z niesłychaną łatwością i wdziękiem, błyszczy świetnością stylu, igra z trudnościami języka, przechodząc od najtrywijalniejszych okropności do podniosłéj liryki lub patetyczności. Utwory jego są wzorem najczystszego attyczyzmu. A. jest właściwym twórcą komedyi politycznéj i naczelnikiem tak zwanéj *staréj komedyi*. Jego „*Plutos*" przedstawiany 388 (już pod cenzurą tyrannidy) różni się od poprzednich utworów zaniechaniem politycznéj tendencyi Od A., mistrza w wierszawaniu pozostał rodzaj anapestycznego wiersza, pod nazwiskiem *Tetrametri catalectici Aristophanici*. Porów. Rötscher A. *und sein Zeitalter*" (Berl. 1833). Wydania kompletne: Bruncka (3 t. Strasb. 1781 — 83) Invernizzi'ego, Beck'a i Dindorfa (3 t. 1794 — 1826); Bergka (Lipsk 1860) i Meineke'go (Lipsk 1860); prócz tego mnóstwo pojedyńczych wydań i tłumaczeń na różne języki. U nas przekładali A. Zygmunt Węclewski „*Pokój*" (Biblijot. Warszaw. 1864, Wrzesień) i Marcelli Motty „*Chmury*", arcydzieło A. (Poznań 1866).

Arystofanes z Byzancyjum, gramatyk i krytyk alexandryjski, żyjący około 264 prz. Chr. Był przełożonym biblijoteki alexandryjskiéj i napisał komentarze do Homera, Hezyjoda, Alceusza, Pindara i Arystofanesa. Jemu przypisują wynalazek akcentów i znaków pisarskich. Razem z Arystarchem sporządził *Kanon* t. j. spis najznakomitszych greckich pisarzów, których przed wszystkimi innymi należy czytać, objaśniać i odpisywać. Z pism jego, pozostał tylko jeden fragment, wydany przez Boissonade'a wraz z Chimerismami Herodiana (Lond. 1829) i Nauck'a (Halla 1848).

Arystokracyja (z greck. tyle co rząd najlepszych). Wyraz ten, ma podwójne znaczenie. Najprzód, oznacza wyższe i bardziéj wpływowe klasy społeczeństwa, niezależnie od formy rządu istniejącego w państwie, tak że w tém znaczeniu arystokracyja może mieć miejsce i w monarchii i w rzeczypospolitéj demokratycznéj. Powtóre, oznacza formę państwa, w któréj rząd należy prawnie do mniejszości uprzywilejowanéj i odznaczającéj się pewnemi cechami. Cechy te są: *a*) ród, urodzenie a wtedy jest arystokracyja rodowa, dziedziczna np. patrycyjuszów w Rzymie *b*) urząd, wtedy pospolicie jest arystokracyja z wyboru; wybór zaś może zależeć od uprzywilejowanych lub od władzy saméj *c*) wiek, tu dostępną jest władza dla ludzi doszłych do pewnego wieku. Nazwa wskazuje, że taki początek miał *senat* i *geruzyja*; *d*) bogactwo; w téj formie arystokracyi najgorszéj, tylko ludzie najbogatsi mogli posiadać władzę. Nazywają tę formę *plutokracyją*. Nowsze czasy widocznie nie są pomyślne dla formy rządu arystokratycznéj. Zginęła ona w całéj Europie z wyjątkiem Anglii, gdzie arystokracyja utrzymuje swe znaczenie przez mądrą politykę, ustępstwa nowym potrzebom i przez przymierze z monarchiją. Dziś więc, należy pojmować ją wszędzie prawie w pierwszém znaczeniu. Dla lepszego poznania ducha téj formy rządu należy porównać ją z demokracyją. Demokracyi zasadą jest równość w obliczu prawa—arystokracyi pierwszeństwo znakomitszych. Demokracyja

mówi: wszyscy obywatele są równi przed prawem, wszystkim jednaki udział w rządzie. Arystokracyja twierdzi: lepszym obywatelom większe prawa. Demokracyja utrzymuje: większość obywateli przedstawia naród, mniejszość winna się poddać większości. Arystokracyja występuje z zasadą: lepsza mniejszość nie może ulegać gorszéj większości. Demokracyja chce: aby urzędy i godności były przystępne dla każdego. Arystokracyja wymaga: aby do urzędów byli dopuszczani tylko najznakomitsi. Dla tego w krańcowém rozwinięciu tych teoryj— demokracyja chce rozdzielać urzędy losem, arystokracyja je zrobić dziedzicznymi. Nawet w formie funkcyjonowania władz różnią się te poglądy: demokracyja wyłacza wszelki przepych, okazałość, blask, którym chce otoczyć arystokracyja rządców narodu. O arystokracyi pisali: Gagern: „*Resultate der Sittengeschichte*" T. 2. Zachariä: „*Vierzig Bücher*" T. 3. Brougham: „*Political Philosophy*" T. 2. Bluntschli: „*Allgemeines Staatsrecht*" T. 1.

Arystomache, siostra Dyjona, w jednym dniu z Dorydą zaślubiona Dyjonizyjuszowi I, uratowała życie swemu bratu i Platonowi, na których nastawał Dyjonizyjusz.

Arystomenes, król i wódz bohaterski Messeńczyków w drugiéj wojnie messeńskiéj ze Spartą, w któréj opierał się walecznie od 684—668 prz. Chr.; uległ dopiero skutkiem zdrady. Trzy razy brany do niewoli, trzy razy się wyswobodził i przez lat 11 wytrzymał oblężenie w Ira, nareszcie zwyciężony, schronił się z resztą wojska do Arkadyi, a następnie emigrował na wyspę Rhodos gdzie umarł i odbierał cześć jako *heros*.

Arystomenes, ateńczyk, poeta komiczny; jako autor *Admeta* ubiegał się o nagrodę *Plutusa* z Arystofanesem.

Aryston, z Chios, filozof stoicki, żyjący około 275 prz. Chr. Mnóstwo przypisywanych mu pism, z jednym tylko wyjątkiem (Listy do Kleantesa) mają być pióra perypatetyka Arystona z Ceos, od miejsca urodzenia Julies, zwanego także Julietes, który był uczniem Lykona i po jego śmierci objął kierunek szkoły perypatetycznéj.

Arystonikos 1), z Alexandryi, współczesny Strabona, uczony gramatyk, napisał kilka dzieł dotyczących Homera, z których wszakże tylko drobne ułamki doszły naszych czasów. **Arystonikos** 2), srogi tyran z Metymny na wyspie Lesbos; schwytany przez admirałów Alexandra W. na wyspie Chios i wydany Metymneńczykom, okrutnie przez nich zamordowany; **Arystonikos** 3) naturalny syn Eumensa II, kr. Pergamu chcąc odzyskać zapisany przez Attala III (132 przed Chr.) Rzymianom Pergam, został pokonany przez konsula Perpennę, zaprowadzony do Rzymu i uduszony w więzieniu (130).

Arystonimos, biblijotekarz biblijoteki Ptolemeusza Filadelfa i Filopatora w Alexandryi; wielostronny pisarz; kilka jego komedyj znamy tylko z tytułów i urywków; inne pisma, o których wspomina Stobaios, zaginęły; zbiór anegdot, znany pod jego nazwiskiem, należy do czasów późniéjszych.

Arystoteles, najsławniejszy grecki filozof, urodził się r. 384 w Stagirze w Tracyi, stąd Stagirytą zwany. Wcześnie straciwszy ojca, który był nadwornym lekarzem i przyjacielem macedońskiego króla, dostał się pod opiekę troskliwą Proksena z Atarny. Młodość A. mało znana. Posiadamy wprawdzie wiele szczegółów, wystawiających ją w niebardzo pochlebném świetle, lecz wiadomości te okazały się po większéj części oszczerstwami, zmyślonemi przez zawistnych sławie wielkiego filozofa. W 17 roku życia udał się A. do Aten, gdzie od 367—347 zajmował się filozofiją, z początku pod kierunkiem Platona. Lecz A. nie poszedł w ślady swego mistrza, owszem na polu filozofii występuje zawsze, jako jego przeciwnik. Ta okoliczność była powodem, że serdeczny z początku stosunek między mistrzem a uczniem, z czasem ostygł zupełnie, choć nie wyrodził się w nieprzyjaźń, jak niektórzy dowodzą, opierając się na tym fakcie, że Platon nigdzie nie wspomina o A., ostatni zaś wszędzie zbija naukę Platona o ideach. R. 347. t. j. w roku śmierci Platona, udał się A. do swego przyjaciela tyrana Atarny Hermijasza. Śmierć ostatniego z ręki nasłanych przez Persów siepaczy, zmusiła go do ucieczki do Mityleny, dokąd zabrał z sobą przybraną córkę Hermijasza, którą następnie poślubił. W 343 r. powołanym został na nauczyciela do macedońskiego królewicza Alexandra. Obowiązek ten wypełniał A. przez 4 lata, lecz w Macedonii pozostał jeszcze do 335 r., założywszy szkołę w Stagirze. W wzmiankowanym roku wezwany został do Aten, gdzie założył szkołę w Liceum, zwaną szkołę perypatetyków, od zwyczaju A. przechadzania się w czasie wykładów. Wykłady były dwojakie: *ezoteryczne* i *egzoteryczne*. Pierwsze ściśle naukowe, przeznaczone dla szczuplejszego grona słuchaczów, odbywały się z rana, drugie zaś popularne, dla publiczności, z wieczora. W czasie tego drugiego pobytu (335—322), przypada główna działalność A. Ponieważ A. znany był jako stronnik monarchii i Macedonii, stąd licznych miał nieprzyjaciół. Obwiniony przez nich o bezbożność, z obawy kary śmierci przeniósł się do Chalcis na Eubei, gdzie † 322, według jednych naturalną śmiercią, według innych zaś sam sobie życie odebrał. **Arystoteles** jest najwszechstronniejszym umysłem starożytności, każda nauka ma w nim znakomitego przedstawiciela. Ma on wielką ważność mianowicie dla logiki, oraz jako pierwszy systematyczny badacz natury. Co do treści, dzieła jego, których liczbę od 400—1000 podają (?) dzielą się na: 1) *logiczne*, zwane Organon, 2) *metafizyczne*, (pierwsza filozofija u A.), 3) *odnoszące się do nauk przyrodzonych* (między któremi najważniejsze auscultationes physicae, historyja naturalna, i 3 księgi o duszy), 4) *astronomiczne i matematyczne*, 5) *etyczne i polityczne*, (etyka istniejąca w trzech różnych przeróbkach, za autentyczną uchodzi nikomachejska etyka, *politica* przechowała się tylko w ułamkach), 6) *retoryczne*, (rhetorica, poetica). Dzieła treści historycznéj zaginęły, pozostały się tylko ułamki, odnoszące się do historyi filozofii. Wa-

żność A. datuje się już od czasów alexandryjskich komentarów, którzy objaśniali prace jego. Komentarze te, służyły za podstawę do prac Arabów, u których, podobnie jak następnie u chrześcijańskich scholastyków, Ar. był powagą bezwarunkową. Stąd też jedni i drudzy głównie objaśniali wielkiego Stagirytę, przy czém wprowadzili do systemu jego poglądy obce. Od czasu odżycia nauk klasycznych, zajmowano się A. głównie w celu oczyszczenia jego nauki od obcych dodatków. Dopiero od wieku XVI, rozpoczyna się walka przeciwko A. Pierwszym przeciwnikiem był profesor paryski Piotr Ramus, i t. d. Walkę tę, podjęli następnie już w nowożytnéj filozofii: Bakon, Lokke, Reid powstając przeciwko teoryi syllogizmu, rozwiniętéj głównie przez scholastyków. A. dzieli filozofiją na teoretyczną i praktyczną, wstępem zaś, do właściwéj filozofii są jego dyjalektyczne prace (organon) ob. Logika. Podstawą filozofii w ogóle jest metafizyka. Na niéj opiera się filozofija natury i psychologija (ob.). Działy te stanowią filozofiją teoretyczną, etyka zaś wraz z opierającą się na niéj polityką stanowią filozofiją praktyczną (ob. Etyka). Co do metody badania A., jest zupełném przeciwstawieniem Platona. Ostatni wychodzi z zasad ogólnych, pierwszy zaś postępuje drogą odwrotną. Ob. Grecka filozofija. Wpływ A. na cały rozwój umysłowy wieków średnich był niesłychany, rzec można, że cała filozofija i nauki przyrodzone przez 15 wieków ograniczały się na pisaniu komentarzy do A. Zamiast iść drogą podjętą przez A. i daléj naukę posuwać, uczeni średniowieczni obracali się jakby w zamkniętém kole, tamując rozwój swobodnéj myśli. Niezrozumiana lub źle zrozumiana filozofija A. wziętą została przez Kościół pod opiekę, a każde przeciw niéj wystąpienie, uważane było za występek. Od wieku dopiero XVI datować można dalszy rozwój nauki samodzielnéj.—A. w każdym jednak razie, pozostaje jako najwyższe uosobienie nauki starożytnéj. O A. w ogóle pisali: F. Biese: „*Die Ph. d. Ar.*" (Berlin 1835 — 1842). Brandis „*A. seine akademischen Zeitgenossen u. nächsten Nachfolger*" (Berlin 1853 — 7). Zeller „*A. u. d. alten Peripatetiker*". Całkowite wydanie dzieł A. wyszło w Wenecyi u At. Manutius'a. Z nowszych wydań Bekkera w Berlinie 1831, z łacińskiém tłumaczeniem i komentarzami i Didota w Paryżu 4 tomy także z łacińskiém tłumaczeniem. O logice A. najważniejsze są prace Trendelenburga: „*Geschichte d. Kategorienlehre*" (Berlin 1846) „*Elementarlogices Ar.*" (Berlin 6 wy. 1868). O metafizyce Rosenkrantz: „*Die Plat. Ideenlehre u. ihre Bekampfung durch* A." (Moguncyja 1868—9) Weissenfels: „*de casu et substantia* A. (Berlin 1866); Trendelenburg i inni. *O fizyce* Zevort „*Com. in A. plac. de physica auscultatione*" (Paryż 1846). Lewes: „*Aristotle a chapter from the history of science*" (Lon. 1846). O etyce: „*Überweg*" Kant, Herbart „*Moralprinzip*" (Hallen 1854). Wenkel: „*Die Lehre d. A. über das höchste Gut oder die Glückseligkeit*" (Sonderhausen 1864).

Arystotelesa latarnia, ob. Jeżowce.

Arystowszczyna, odcień sekty roskolnickiéj. Dał jéj początek kupiec petersburgski Bazyli Arystow, ur. 1763, † 1819 r. który ze swoimi zwolennikami oddzielił się od *Fiedoziejewców* i założył osobną gminę. Podług jego przekonania, chrześcijanin obowiązany jest unikać rozporządzeń rządowych, naucza daléj że modlenie się za monarchę jest wielkim grzechem że zawieranie małżeństwa jest niepotrzebne. i t. d.

Arystoxenos z Tarentu, żyjący około 350 r. przed Chr. był uczniem Arystotelesa i oprócz, w większéj części zaginionych, dzieł filozoficznych pisał o muzyce „*Elementa musices*" w trzech księgach, wydane z tłumaczeniem łacińskiém przez Meiboma w „*Auctores antiquae musicae*" (2 tomy Amsterd. 1652); krytyczną ed. sporządził Marquardt (Berl. 1863).

Arystydes, sprawiedliwy, jeden z dziesięciu wodzów ateńskich przeciwko Persom pod Maratonem (490 przed Chr.); skutkiem zawiści Temistoklesa ostracyzmem z Aten wygnany (483). Podczas wojny z Xerxesem (480), dowiódł tak świetnie miłości dla ojczyzny, że wyrok, skazujący go na wygnanie został odwołany. W bitwie przeciwko Mardonijuszowi pod Plateą (479), przyczynił się głównie jako wódz ateński do otrzymania wielkiego zwycięstwa. Na jego wniosek ogłoszono (477), prawo, dozwalające wszystkim bez różnicy obywatelom ubiegać się o publiczne urzędy i godności; dla popierania dalszéj wojny z Persami nakłonił sprzymierzeńców do utworzenia związkowéj kasy na wyspie Delos. Kierując najważniejszemi sprawami rodzinnego kraju i posiadając najzupełniejsze zaufanie współobywateli, umarł 467 w bardzo sędziwym wieku i tak ubogi, że go kosztem miasta pogrzebać musiano, dwie córki i syna Lizymacha również wyposażyła rzeczpospolita. Bijografiję A. podali nam Cornelius Nepos i Plutarch.

Arystydes z Miletu, pisał w I czy II w. przed Chr. tak zwane „*Historyje milezyjskie*", czyste utwory fantazyi w podobnym rodzaju jak nasze romansy i nowelle. Były one treści swawolnéj, ale w starożytności chciwie czytane. Z utworów tych, nic nie doszło do naszych czasów.

Arystydes, tebańczyk, syn Arystodema, jeden z najsławniejszych malarzy greckich, współczesny Appellesa, był uczniem Euxenidasa i Nikomacha; odznaczał się szczególniéj wiernem przedstawianiem wszelkich wzruszeń duszy i namiętności. Obrazy jego były w Grecyi przepłacane.

Arystydes (Aelius), jeden z najznakomitszych retorów i sofistów greckich; ur. 117 lub 129 w Hadrianopolis w Myzyi, odbywał długie podróże po Azyi, Grecyi, Egipcie aż do Etyjopii, † 189 po Chr. w Smyrnie. Za uzyskane od cesarza Antonina pozwolenie odbudowania Smyrny, zburzonéj przez trzęsienie ziemi, mieszkańcy wystawili mu posąg spiżowy i nadali mu przezwę wskrzesiciela Smyrny. Jako mówca, podziwiany był przez swoich współczesnych. Prócz dwu teorytycznych pism o wymowie pozostało po nim 55 mów i deklamacyj, które wydał Walz w Stutgardzie 1822 w „*Rhetoresgraeci*".

Arystydes Quintilianus, autor w I w. prz. Chr.

ważnego i ciekawego o muzyce greckiéj dzieła: „*De musica*" wydanego przez Meiboma w Amsterd. 1652.

Arystyp, filozof grecki, założyciel szkoły hedonistów czyli cyrenajskiéj (ob.). Urodził się około 435 w Cyrenie. Sława Sokratesa zwabiła go do Aten około 416 r.; następnie udał się na wyspę Eginę, a stąd do Sycylii, gdzie współcześnie z Platonem przebywał na dworze Dyjonizyjusza Starszego a następnie Dyjonizyjusza Młodszego; około 356 powrócił do Aten. Szczegóły te, podane przez Steina w jego „*Vita Arystippi*" (Gettynga 1855), nie są zupełnie pewne. Według A. celem człowieka jest ἡδονη (rozkosz), zasadzająca się na przyjemném łagodném uczuciu. Nie przypisuje on wyższości ani fizycznéj ani moralnéj rozkoszy, gdyż wartość ich jedynie od stopnia ich i trwania zależy. Dla rozkoszy wszystko człowiek poświęcać winien, dla tego też usunął się A. od życia publicznego, by stać się niezależnym od okoliczności i aby to tylko mógł wybierać, co według niego szczęście stanowi. Mimo to, człowiek powinien panować nad sobą, by nie stać się sługą namiętności, burzących jego szczęście. Samowiedza, oświata, ducha umiarkowanie, oto środki wiodące człowieka do panowania nad sobą. Przebijają się w tém ślady nauki Sokratesa i dla tego to, do liczby pseudo-sokratyków policzony. Arystoteles uważa A. za sofistę, gdyż pierwszy z pomiędzy uczniów Sokratesa, pobierał pieniądze od słuchaczów za swoje wykłady. Porów. Wieland. „*A. u. einige seiner Zeitgenossen*" (4 t. Lipsk 1800 r.). Thrige: „*de A. philosopho Cyrenaico aliisque Cyrenaicis*" (Kopenhaga 1828). **A. Młodszy** wnuk poprzedniego, zwany Metrodidaktikos, gdyż przez matkę swoję Arete wykształcony został, żyjący około 360, rozwinął system filozoficzny swego dziadka. Ob. Cyrenajska szkoła.

Arytaenoideus (anat.), ob. Nalewkowy.

Arytmetyczna proporcyja, ob. Proporcyja.

Arytmetyczne szeregi, ob. Postępy i szeregi.

Arytmetyczne znaki, znaki za pomocą których wskazują się działania arytmetyczne. Znakiem dodawania jest (+), odejmowania (—), mnożenia (×), dzielenia (:) albo też kreska pozioma między liczbami, np: 6:2 lub $^6/_2$ jest 3; a^n znaczy a podniesione do potęgi n; $\sqrt[n]{a}$, znaczy pierwiastek n, tego stopnia z a; znakiem równości jest =, nierówności $<$; $a > b$, znaczy a większe od b; $a < b$, znaczy a mniejsze od b; znakiem ilości nieskończenie wielkiéj jest ∞.

Arytmetyczny równoległobok, trójkąt, ob. Równoległobok, trójkąt.

Arytmetyczny stosunek, ob. Stosunek.

Arytmetyka (z gr. *arithmos* liczba i *techne* sztuka), w ścisłém i najpospolitszém znaczeniu jest to część matematyki, obejmująca naukę liczb, zajmuje się badaniem ich własności, podaje prawa i sposoby ich łączenia ze sobą; niekiedy jednak (np. Arytmetyka powszechna Newtona), obejmuje się pod tą nazwą i naukę o ilościach ogólnych, pod algebrą zaś, rozumie się wtedy tylko naukę o równaniach. A. w pospolitém znaczeniu obejmuje zasady liczenia, naukę czterech głównych działań na liczbach całkowitych i ułamkach, działania dalsze, jak potęgowanie, wyciąganie pierwiastków, logarytmowanie; naukę o stosunkach, proporcyjach, postępach; nakoniec zastosowanie proporcyi, czyli reguły. Zastosowanie A. do potrzeb handlu stanowi *rachunkowość handlową*, do statystyki A. *społeczną*, czyli *polityczną*.—Początku systemu naukowego A. szukać dopiero można od wprowadzenia systemu liczenia za pomocą cyfr dziesiętnych; jest on pochodzenia jak się wydaje arabskiego, do Arabów zaś miał przejść z Indyj, jakkolwiek utrzymują, że był znany w szkole pitagorejskiéj. Wprowadzenie tego systemu do Europy przypisują Gerbertowi, który następnie został papieżem pod nazwą Sylwestra II. Użycie ułamków dziesiętnych, które stanowią tego systemu uzupełnienie, przypisują Regiomontanowi (w XV) lub Stevin'owi (w. XVI), choć podobno Wenecyjanie znali je już w XIV w. Działania jednak rachunkowe zyskały na potędze i krótkości dopiero od wynalezienia logarytmów (Nepper 1614). Nazwą A. *dwójnéj* (dyadyka), A. *dwunastnéj* (dodekadyka) i t. d. obejmuje się system liczenia za pomocą dwóch, 12 i t. d. cyfr; w każdym systemacie koniecznem jest zero. O przechodzeniu z jednego systemu liczenia do drugiego czytać należy obszerniejsze traktaty A. Liczba dzieł elementarnych poświęconych A. niesłychanie jest wielką.—Z dzieł polskich przytoczymy nazwy autorów: Gorczyna (1647), Kaczwiński (1757), Torzewski (1760), Czarnocki (1775), Bielski (1775), Czech (1809—dzieło przeznaczone dla ludzi już z zasadami nauki obytych), Konkowski (1811), Kamiński (1826). Z nowszych: Libelt, Grubecki, Zubelewicz, Radomiński, Wrześniowski, Steczkowski, Niewęgłowski.

Arytmomancyja lub **Arytmancyja** (z greck.), u starożytnych, mniemana sztuka przepowiadania przyszłości z liczb i nauka o ich ukrytych własnościach.

Arytmometr, nazwa nadana niektórym machinom rachunkowym (ob.) np. A. Thomas'a z r. 1851.

Arzachel (Abraham), astronom żydowski, ur. w Toledzie, żył około 1080 ery chrz. Napisał dzieło o pochyłości zodyjaku i oznaczył położenie apogeum słońca za pomocą 402 obserwacyj, ułożył tablice planet, które w części posłużyły za podstawę sławnym tablicom Alfonsowym.

Arzamas, m. powiatowe w gub. Niżegorodzkiéj, na prawym brzegu r. Teszy, założone przez Tatarów kazańskich w początku XV w. podług podania przez Arza Tatara i Masa Mordwina, 12000 m. Znaczny handel płótnem i futrami, 29 cerkwi i 3 monastery; wspaniała cerkiew Zmartwychwstania, wzniesiona, na pamiątkę oswobodzenia kraju od najścia Francuzów w r. 1812.— A. powiat, 3026 w. kw. i 116,000 m., trzecia część obszaru pokryta lasami.

Arzan, pisarz armeński, † 459. Przełożył dzieła ś. Atanazego, na język armeński i napisał kilka traktatów przeciwko czci ognia i innym obrządkom pogańskim.

Arzeguaye, rodzaj broni używanéj w wiekach śre-

dnich. Była to lanca długa 10—12 stóp na obu końcach ostra, którą kawaleryja francuska zręcznie rzucała, a piechota nastawiała przeciw koniom nieprzyjaciela.

Arzerum, ob. Erzerum.

Arzew, miasteczko algerskie w prowincyi Oranu, nad zatoką tegoż nazwiska, 950 m. Ma port najbezpieczniejszy na całém wybrzeżu, a w bliskości znajdują się zwaliska dawnych budowli rzymskich.

Arzingkan, ob. Erzingau.

Arzobispo, miasto w hiszpańskiéj prowincyi Toledo, nad Tagiem, pamiętne zwycięstwem odniesioném przez Francuzów 8 Sierpnia 1809 nad Hiszpanami.

Arzuni (Tomasz), historyk armeński z IX w. zostawił historyję swego narodu, poczynającą się ówczesnym zwyczajem od Noego, a sięgającą do r. 338 po Chr. Jest to jeden z najciekawszych dokumentów starożytnéj literatury armeńskiéj.

As, (greckie *hejs*, *has*, *as funt*), był najdawniejszą rzymską monetą miedzianą, wybijaną za Serwijusza Tullijusza i ważył pierwiastkowo 1 funt (22 łuty $^{8}/_{10}$ kwintki wagi lipskiéj), stopniowo jednak zredukowany został do $^{1}/_{36}$ funta. Wszystkie, rzymskie miedziane monety były większe od asa, lub jego ułamkiem. Wszakże nie tylko przy podziale monet, ale także w miarach, wagach, spadkach i czynszach oznaczano całość przez *As*. As. dzielił się podług systemu duodecymalnego na 12 części, *uncia* (t. j. jedność), z których każda osobną miała nazwę; i tak *uncia*=$^{1}/_{2}$; *sextans*=$^{2}/_{12}$=$^{1}/_{6}$; *quadrans*=$^{3}/_{12}$=$^{1}/_{4}$; *triens*=$^{4}/_{12}$=$^{1}/_{3}$; *quincunx*=$^{5}/_{12}$ i t. d. Moneta miedziana miała oznaczone swoje piętna, po większéj części z jednéj strony była wybita głowa bóstwa jakiego, z drugiéj zaś strony dziób okrętowy i jéj wartość, wyrażona kółeczkami, np. (triens), (quadrans), (sextans) i t. d. Co do wartości asa na naszą monetę rozmaite są zdania, najprawdopodobniéj jednak przypuścić należy, że wynosił około 4 grosze. Porów Budäus „*De asse et partibus ejus*". (Wenecyja 1522 i późniéj): Mommsen „*Ueber das römische Münzwesen*" (Lipsk 1850) i tegoż „*Geschichte des röm. Münzwesen*" (Berl. 1860). As znaczy jedność w kościach i w kartach francuskich. As także w Niemczech i niektórych innych krajach, używany dawniéj mały ciężarek, jako jeden z najdrobniejszych podziałów funta, służył do ważenia monet i t. p., obecnie jednak zastąpiony gramem. Kolońska grzywna dzieliła się na 4020 asów kolońskich i ważyła 4864,68 asa hollend., 1 as holl.=0,048063 grama. Od czasu wprowadzenia do związku celnego funta, równającego się połowie kilograma, as oznacza 0,0001 tego funta. W kartach *as* czyli tuz, karta oznaczona jednym tylko okiem, zwykle jest najwyższą kartą. W chemii As lub *Ar* symbol arsenu.

Asa i Asael, w talmudzie dwaj aniołowie, którzy zarzucali Bogu, że stworzył ludzi grzesznych. Bóg nadał im ciała ludzkie, poczém i oni zgrzeszyli. Gdy do nieba powrócić chcieli, strącił ich Bóg w góry wschodnie, gdzie nauczyli człowieka sztuki czarodziejskiéj.

Asa, ob. Aza.

Asadi, z przydomkiem Thusi, ur. w Thus w Khorozanie, † 1020 po Chr., był nauczycielem Firdusego i jednym z najdawniejszych poetów perskich.

Asa foetida (*czarcie łajno*), gumożywica, pochodząca z rośliny *Asa foetida disguneusis* cz. *Scorodosma foetidum*. Roślina ta do rodziny baldaszkowych należąca, na kilka stóp wysoka, zarasta znaczne przestrzenie w Persyi. Długi i gruby jéj korzeń nacinają pokilkakrotnie pod pokryciem z ziemi i liści, przyczém mleczny sok swobodnie wypływa, tężeje, brunatnieje i stanowi ważny artykuł handlu w owych stronach. W handlu spotyka się w postaci niewielkich ziarn, najczystszy, *w łzach* (*in granis* v. *lacrymis*), w postaci większych nieco kawałków (*amygdaloides*) i wreszcie tak z. *kamienista*, najmniéj ceniona, w postaci masy różnorodnéj, zanieczyszczonéj częściami rośliny i innemi przymieszkami. Zawiera ona niektóre sole, żywicę, olejek siarczany, niemiłego zapachu C_{15} H_8 S_2 O. Ma smak drażniący i zapach bardzo nieprzyjemny. W pewnych okolicach, np. w Indyjach, używana bywa jako pokarm. W medycynie z powodu olejku używaną bywa dla uspokojenia rozdrażnionych nerwów, przy kurczach i bólach występujących mianowicie na tle histeryi i hypohondryi; w katarach oskrzelowych z charakterem nerwowym (kaszel, duszność), przeciw pasożytom kiszkowym. A. używa się do wewnątrz, do wąchania, albo też w postaci plastrów.

Asama yama, wulkan na wyspie japońskiéj Nipon.

Asamonejczykowie, rodzina Machabeuszów, pochodzących mianowicie od Hirkana 135 prz. Chr.

Asan lub **Asen**, **Asjen** (Jan Wielki), władca bołgarski około 715—722 r. przezwany przez Greków *Chasan Kasan*. Cesarz bizantyjski Leon, za udzieloną sobie pomoc w wojnie przeciwko władcy arabskiemu Skafilowi, nadał A. tytuł króla czyli cara.—**Asan**, podług źródeł bołgarskich 28 a innych 31 car bołgarski, następca Jana Włodzimierza. Będąc pasterzem łącznie z bratem Piotrem, skłonił 1186 r. cały naród do powstania przeciwko cesarzowi bizantyjskiemu Izaakowi. W następnéj wojnie, granice swego królestwa znacznie rozszerzył. Pamiętny także jest jako krzewiciel języka bołgarskiego pomiędzy Grekami, mieszkającymi w jego państwie. W r. 1196 zamordowany został przez możnowładcę Iwanka, kochanka swojéj siostry.—**Asan** (Jan), syn poprzedniego, panował od r. 1215 do 1241. Zawarłszy przymierze z cesarzem bizantyjskim przeciwko sąsiednim mocarstwom, wyjednał samoistność patryjarchatu bołgarskiego.—**Asan** (Michał), syn poprzedniego, panował od r. 1245 do 1258, zabity przez swojego krewnego Kolomana II.—**Asan**, początkowo przebywał w Konstantynopolu, z powodu, że niejaki Łachol przywłaszczył sobie rządy kraju; następnie jednak uznany został za króla, atoli znowu musiał schronić się do stolicy bizantyjskiéj a następnie zrzec się tronu na rzecz swego szwagra Jerzego Tertera. Cesarz Michał nadał mu godność *despoty*, która utrzymała się w rodzie *Asenowiczów* aż do upadku cesarstwa bizantyjskiego.

Asander, jeden z wodzów Alexandra W., brat Parmeniona, mianowany był rządcą Lydyi, około 334 prz. Chr., a po śmierci zdobywcy satrapą Karyi. Rozszerzył państwo swoje w Kappadocyi aż do Pontu-Euxynu, lecz w końcu został zwyciężony przez Antygona.

Asaph v. *Assaph*, syn Barachyjasza z pokolenia Lewitów, mistrz śpiewu za czasów Dawida, grywał na cymbałach przed Arką przymierza i układał pieśni święte czyli psalmy. Psałterz Wulgaty przyznaje Asaphowi 12 psalmów t. j. 49 i 72—82; jednakże nie wszystkie są jego utworem.

Asarhaddon, król assyryjski, syn Senacheryba, ostatni z królów, wojujących przeciwko Palestynie i Egiptowi.

Asarmoth, trzeci syn Jektana. — Miasto Asarmoth znajdowało się w Armenii.—*Pieśń Asarmotha, narodów Sarmackich patryjarchy* jest to utwór liryczny Jana Woronicza, w którym Asarmoth w duchu wieszczym błogosławi przyszłym pokoleniom. *Asarmoth*, zabawa historyczna z dziejów polskich, ułożona dla dzieci przez Klementynę z Tańskich Hoffmanową.

Asarum (Kopytnik), rodzaj roślin z rodziny kokornakowatych (Aristolochiaceae); okwiat dzwonkowaty, 3 wrębny, z 12 pręcikami; owoc torebka skórzasta, 6 komorowa. W całéj pn. Europie pospolity **A.** *europaeum* (k. pospolity), na miejscach cienistych i wilgotnych; liście nerkowate, skórzaste; korzeń i ziele kopytnika należały do leków bardzo używanych, z powodu zawartéj w nich azaryny (ob.), jako środek drażniący drogi pokarmowe, wzbudzający wymioty, podnoszący czynność nerek i skóry; dziś nieco zaniedbane. Kilka gatunków zagranicznych posiada również własności lekarskie.

Asaryja, także Usia, król indzki 718—746 przed Chr., syn Amazyi; zwyciężył Filistynów, lecz chciwy panowania, targnął się na władzę kapłanów i musiał ustąpić tronu swemu synowi Jotamowi.— **Asaryja**, z chaldejskiém przezwiskiem Abed Uego, nazywał się jeden z trzech towarzyszów proroka Daniela w Babilonie, od którego apokryficzne pismo Starego Testamentu „*Modlitwa Asaryjasza*“ nazwane zostało.—**Asaryja**, syn Obeda, nazywał się prorok za czasów judzkiego króla Assy.

Asathor, ob. Azathor.

Asauł, *Assauła*, *Asawuła* albo *Jesauł*, *Jesawuł*. U kozaków zaporożskich urząd **A.** *wojskowy*, najwyższy urzęd po atamanie koszowym i jego zastępca, pilnował wykonania rozporządzeń rady. **A.** *pułkowych* było pięciu a przy stanicach dwóch. — Na Podolu i Wołyniu dozorcę robót polnych nazywają *Asawułą*.

Asbest, nazwa ogólna minerałów odznaczających się budową włóknistą i połyskiem jedwabistym, przechodzące z jednéj strony w igiełkowate kryształy, a z drugiéj w giętkie jedwabne nitki; nazwa pochodzi z greckiego *asbestos* niepalny; z powodu niewyraźnéj postaci krystalicznéj trudno im nadać miejsce w klasyfikacyi, w ogóle można je zaliczyć do amfibolu lub pyroksenu. Pospolicie są to krzemiany żelaza, wapna i magnezyi. *Amijantem* zowie się **A.** *giętki*, złożony z nader giętkich włókien. **A.** *zwykły* ma włókna grube, ze sobą ściśléj połączone i mało giętkie. Znajduje się na Szląsku, w Saxonii, na Harcu, w Piemoncie, Szkocyi, na Uralu i t. d. Starożytni już wyrabiali z amijantu rodzaj płótna niepalnego (asbestinum), używanego głównie do obwijania zwłok przy paleniu ich na stosie. W nowszych czasach wyrabia się z niego tkaniny, które się oczyszcza przez wrzucenie w ogień, (nakrycie stołowe Karola V), knoty do lamp i t. p. W Chinach wyrabiają z niego piece. Aldini proponował z amijantu wyrób odzieży dla straży ogniowéj; rzecz to praktyczna, ale dosyć kosztowna.

Asbjörnsen (Piotr Krystyjan), ur. 1812 w Chrystyjanii, literat norwegski i badacz przyrody. Ważniejsze jego dzieła są: „*Norwegskie baśni ludowe*“ (2 tomy Chrystyjanija 1842—43), tudzież „*Norwegskie podania ludowe*“. Oprócz tego, wydał kilka pism w przedmiocie historyi naturalnéj, książek ludowych i kalendarzy.

Ascaris (zool.), ob. Glista.

Ascelinus lub **Anzelm** (Mikołaj), dominikanin był 1247 przez papieża Inocentego IV, wysyłany do Mongołów. Opisanie jego podróży do tego kraju zamieścił Wincenty Beauvais w „*Speculum historiale*“. Na francuski przetłumaczył je Bergeron w zbiorze: „*Voyages faits principalement en Asie*“ (1735); na rossyjski Dymitr Jazyków 1825.

Ascetyka (z gr.), oznaczała u starożytnych *sposób życia* atletów, którego zasadą było krzepienie ciała mianowicie przez wstrzymywanie się od gorących napojów i funkcyi miłości fizycznéj; u żyd. zaś *Essenczyków*, egips. *Terapeutów* i grec. *Stoików* ćwiczenie się w przezwyciężaniu żądz cielesnych. W późniejszych czasach zaczęto tak nazywać dążność dojścia do doskonałego życia, przez wyrzeczenie się wszelkich przyjemności, za pomocą ograniczenia do największego *minimum* swoich potrzeb na korzyść ogólnego dobra czyli swoich bliźnich. *Ascetyzm* zatém jest tylko środkiem do osiągnięcia powyższego celu, a *Asceta* nigdy nie powinien spuścić z uwagi tego, że takie doskonalenie się jest tylko środkiem, sposobem do pozyskania doskonałości a nie samą w sobie doskonałością. Wielu jednak **A.** błędnie rozumiejąc ową doskonałość, wyrzeka się świata i używania tego, co nie może być zabronioném.—**A.** jacy niegdyś na wschodzie pojawiali się i pojawiają się jeszcze tu i owdzie, zasadzają tę doskonałość na ciągłych modlitwach, postach, bezżeństwie, ubóstwie i samotności. Z tych wielu brało środek za cel. Liczne tego przykłady mamy z czasów prześladowania chrześcijan (202—249), mianowicie w Egipcie, gdzie (anachoreci, eremici) osiadali na pustyniach i dali początek pustelnictwu, z którego wyrodziło się z czasem życie kontemplacyjne, marzycielstwo, szkodliwe dla dobra społecznego jak każde odosobnienie się i zaniechanie pracy. Pachomijusz zgromadził był, po różnych jaskiniach i ostępach mieszkających **A.** w jedno *coenobium*. To dało początek późniejszym klasztorom. Zdarzało się także tam i sam, że **A.**

żyli razem z tak zwanemi *poświęconemi dziewicami*, przeciwko czemu najsilniéj wystąpił w jedném swém piśmie ś. Cypryjan.—**Ascetyka**, jako nauka, stanowi część *teologii moralnéj*. Ile z A. należy przyjąć do *moralności*, na to niéma zgody pomiędzy teologami: niektórzy włączają do niéj całą zewnętrzną A. Najwięcéj pism *ascetycznych* istnieje z czasów wszechwładztwa jezuitów.

Ascension, czyli wyspa Wniebowstąpienia, pochodzenia wulkanicznego, mająca $1^4/_5$ mil kw. powierzchni, leży na oceanie Atlantyckim pomiędzy Afryką i Ameryką południową; ma wyborny port i jest ważną jako miejsce spoczynku dla żeglujących do Indyj Wschodnich. Odkryta 1508 w dzień Wniebowstąpienia przez Portugalczyków, zostaje od 1815 w posiadaniu Anglików. Ludność jéj wynosząca około 400 głów, zamieszkuje po większéj części w Georgetown. — **Ascension**, zatoka przy wschodnich brzegach Yukatanu. — **Ascension**, nadbrzeżna rzeka w mexykańskim stanie Sonora, wpada do zatoki kalifornijskiéj.

Asch (Asz), m. czeskie w pow. egerskim (chebskim), blisko granicy saskiéj i bawarskiéj, nad rz. Ascha (Asza), 7420 m. po większéj części ewangelików, wiele fabryk bawełnianych, sukiennice i inne.

Aschaffenburg, miasto bawarskie w Niższéj Frankonii na południowém podnóżu góry Spessart, nad Menem, ma 10600 m. i kilka znakomitych budowli (katedra, zamek Johanisburg, dom pompejański). Miasto bardzo starożytne, posiadało niegdyś obronny zamek rzymski. Pierwotnie należało do księstwa Frankonii nadreńskiéj, późniéj przeszło do arcybiskupstwa mogunckiego, a po rozwiązaniu cesarstwa niemieckiego, pod władzę arcykanclerza państwa Karola Datberg; zaś po upadku Napoleona było przez krótki czas w posiadaniu Austryi i dopiero na mocy traktatu z 3 Czerwca 1814, stało się własnością Bawaryi. Pamiętne jest zborem odbytym 1447, na którym roztrząsano prawa kościoła niemieckiego, a który późniéj zatwierdzony został konkordatem w Wiedniu podpisanym. 14 Lipca 1866 zaszła tu potyczka.

Aschanti, Ashanti, państwo murzyńskie leżące na złotém wybrzeżu, pod względem politycznym i socyjalnym, jedno z najważniejszych w całéj Gwinei. Kraj ten, od 1807 prócz górzystéj krainy Aschanti, obejmuje ziemie: Ahanta, Wassaw, Adingra, Gaman, Sarem, Inta, Daghumba, Akim, Asin, i Aquapim na przestrzeni 3,440 mil z ludnością 4 milijonów. Mieszkańcy oprócz mahometan, żyjących w Kongu, Inta i Daghumba, są poganami, ludożercami i prowadzą handel niewolnikami. Miastem stołecznem ograniczonego przez arystokracyją króla albo Ohena jest Kumasi, liczące 70,000 m. Język Ashantów zowie się Odschi. Porów. Beecham „*Aschantee and the Gold Coast*“ (Lond. 1841), Cruickshank „*Eighteen years on the Gold Coast*“ (Lond. 1853); Wilson „*Western-Africa*“ (Lond. 1856).

Aschbach (Józef), znakomity niemiecki historyk, ur. 29 Kwiet. 1801 w Höchst, był najprzód nauczycielem gimnazyjum w Frankfurcie n. M., następnie profesorem historyi w Bonn, a od 1854 w Wiedniu. Ważniejsze jego dzieła są: „*Geschichte der Westgothen*“ (1827); „*Geschichte der Omaijaden in Spanien*“ (2 tomy 1829—30); *Geschichte Spaniens und Portugals zur Zeit der Herrschaft der Almoraviden und Almohaden*“ (2 tomy 1833—37); „*Geschichte Kaiser Sigmund's*“ (4 tomy 1838—45), „*Geschichte der Heruler und Gepiden*“ (1835); „*Die früheren Wanderjahre des Konrad Celtes und die Anfänge der von ihm errichteten gelehrten Sodalitäten*“. On także ułożył plan do ogólnego słownika kościelnego (*Allgemeines Kirchenlexikon*), (4 tomy 1846—51), do którego znaczną część artykułów sam przygotował. Ostatnimi czasy ogłosił kilka ważnych prac o krajach naddunajskich za czasów rzymskich; np. „*Ueber die römischen Militär-Stationen in Ufer-Noricum*“.

Asche, uczony żyd, ur. w połowie IV w. po Chr. Mając lat 14 był już przełożonym akademii w Sora, którą zawiadował przez lat 60, † 427 po Chr. Rabin Asche uważany jest za twórcę talmudu babilońskiego, który pod kierunkiem jego, oraz jego syna i następcy Mar'a († 467) został zebrany.

Aschenbom (Michał), rodem z Bytomia, nauczyciel a potém rektor szkół w Lesznie i pastor tamecznego kościoła. Pisał ślubne i pogrzebowe wiersze w językach: łacińskim, greckim, niemieckim i polskim, drukowane około 1621—25.

Ascher Wapenstein i syn jego, izraelici krakowscy, pieczętarze i medalijerzy. Najwięcéj robili do zbiorów Sołtyka. Na medalu pamiątkowym z 1815 r. podpis *Asher*. Bawili i w Wiedniu.

Aschersleben, miasto prusskie w regencyi magdeburgskiéj nad Ejną, 16,000 m. Niegdyś było stolicą hrabstwa Askanii.

Asciburgius mons, u starożyt. geografów, ob. Kerkonosze.

Ascidia, rodzaj mięczaków z gromady osłonic (Tunicata), z płaszczem w postaci worka zamkniętego, z dwoma otworami, z których jeden służy do wejścia wody, drugi do wyrzucania odchodów; w młodości ruchliwe, przyczepiają się następnie do skał. Największa ich część żyje zbiorowo, jako aggregaty osobników osadzonych na wspólném łożysku. Żyją we wszystkich morzach, niektóre jadalne. Godna jednak uwagi, że zwierzęta te, w młodym wieku posiadają stróżę grzbietową (chorda dorsalis), (ob.) która istnieje u zarodków zwierząt kręgowych, i przechodzi następnie w słup kręgowy; u Ascidiów takowa następnie ginie, ale w każdym razie wskazuje, że zwierzątka te, tak prostéj organizacyi miały wspólny początek z kręgowemi, jakkolwiek te ostatnie, daleko je za sobą w rozwoju zostawiły. O ciekawym tym przedmiocie, który w ostatnich czasach wielki miał w nauce rozgłos, czyt. rozprawę Kowalewskiego w Pamiętnikach Akademii Petersburgskiéj 1867, oraz Kupffer „*Ascidien und Wirbelthiere*“ (Bonn 1870).

Ascii (z łac. bezcieniowi), nazwa nadawana mieszkańcom strefy gorącéj, z których żyjący tuż pod zwrotnikami raz do roku, żyjący zaś między zwrotnikami dwa razy do roku w południe cienia nie rzucają, bo mają wtedy słońce w zenicie.

Ascites (woda w brzuchu), zebranie się płynu w jamie otrzewnéj (ob.), jest albo następstwem zapalenia (ob. peritonitis), albo też jako prosty przesięk (ob.) występuje przy utrudnioném krążeniu w wątrobie (ob. wrotna żyła) i w warunkach sprowadzających ogólną wodną puchlinę (ob.). Brzuch powiększa się czasem do znacznych rozmiarów, płyn swobodny układa się do poziomu, co przez opukiwanie oznaczyć się daje i stanowi ważny znak dla rozpoznania, przytém czuć chełbotanie (ob.) płynu. Płyn uciska kiszki i inne organa brzuszne, upośledza ich funkcyje, w skutek ucisku na żyły sprowadza obrzęk a utrudniając ruchy przepony (ob.) mocno szkodzi oddychaniu. Leczyć trzeba chorobę która A. wywołała; ponieważ jednak, samo zebranie płynu przyczynia wiele niedogodności, dla tego wypuszczają go często, przez przekłucie ścian brzusznych trokarem.

Asclepias, ob. Trojeść.

Ascoli (Gracyjan), oryjentalista, ur. w Gorycy 1829 r. napisał „*Sull' idioma freulano i sua affinità con la lingua valacca*; w r. 1854 zaczął wydawać w Gorycy pismo czas. *Studii orientali e linguistici.*

Ascoli (Tomasz de), dominikanin lubelski, przełożył z łacińskiego księgę p. t. „*Historyja krótko opisana o przenajświętszym i zbawiennym drzewie krzyża Pańskiego, jako z Jerusalem do Carogrodu, a stamtąd do Kijowa z Kijowa za się do Lublina przywiezione i ojcom zakonu kaznodziejskiego cudownie darowane jest* (Kraków 1618).

Ascoli (starożytne Asculum Picenum), miasto w delegacyi t. n. nad rz. Frento, 11000 m., port przy ujściu Frento, cytadela.

Ascolo (Cecchi de), właściwie *Francesco de Stabili*, nauczyciel matematyki w Bolonii, był autorem komentarzy o kuli J. de Sacro Bosco. Podejrzany o zajmowanie się magiją, spalony został 1328 we Florencyi, mając 70 lat życia.

Asconius Pedianus (Quintus) z Padwy, gramatyk rzymski, † 88 po Chr., znany szczególniéj ze swoich komentarzy nad mowami Cycerona, których ułamki zostały wydane w cycerońskiéj edycyi Orellego (Tom 5. część 2).

Asdente, najprzód szewc, potém astrolog przy końcu XIII w., wraz z innymi astrologami osadzony przez Dant'ego w piekle.

Asdrubal, imię kilku wodzów kartagińskich, ob. Hasdrubal.

Aseka, miasto warowne w pokoleniu Judy, pomiędzy Jerozolimą i Eleuteropolis.

Aseki, tytuł, jaki przybiera żona sułtana urodziwszy syna.

Asekuracyja czyli zabezpieczenie, jest umową, którą obowiązuje się ktoś za pewną opłatą oznaczoną wartość rzeczy wyliczyć, jeżeliby ta rzecz w wydarzonéj przygodzie zaginęła, lub uległa zniszczeniu. **Asekuracyjne towarzystwa** nazywają się pewne stowarzyszenia, zawiązywane w celu zabezpieczenia majątku członków towarzystwa od nagłego, nieprzewidzianego i od woli ludzkiéj niezawisłego nieszczęścia, jakoto: pożaru, gradu, burzy morskiéj, rozbicia na rzekach spławnych, śmierci i t. p., a to za pewną oznaczoną opłatą, wnoszoną przez stowarzyszonych do kasy ogólnéj towarzystwa. W razie wydarzenia się takiego wypadku, zabezpieczony się otrzymuje stosowne do wnoszonéj składki wynagrodzenie. Towarzystwa asekuracyjne powstały w średnich wiekach, a najwyższy stopień rozwoju osiągnęły obecnie. Miarą ich działalności posłużą cyfry, tak np. we Francyi w 1858 r., 13 stowarzyszeń od ognia miały ubezpieczone przedmioty ruchome i nieruchome na 36 milijardów, w tymże czasie w Anglii wartość przedmiotów ubezpieczonych wynosiła 21 milijardów, w Belgji 4 milijardy.

Asele-Lappmarchija, rozległa, górzysta i obfitująca w lasy południowa część szwedzkiéj Laponii, obejmująca 115 mil kw. z 3000 ludności; głównem miejscem jest Asele, wieś kościelna nad rz. Angermanelf.

Aselgia (z greck.), rozpusta, nadużycia rozkoszne.

Aselgotripsia (z greck.), samogwałt kobiety.

Asellati i Hamati, od XIV do XVI w., dwa stronnictwa polityczne w Hollandyi.

Aselli lub **Asellio** (Gaspard), sławny anatom profesor w Padwie ur. w Kremonie, około 1581, † 1626, zjednał sobie nieśmiertelną sławę odkryciem naczyń limfatycznych; które uskutecznił na psie zabitym w czasie trawienia. Dzieło o tém jego odkryciu: „*Dissertatio de venis lacteis*“, wydane zostało dopiéro po jego śmierci 1627.

Asellio (Publius Sempronius), historyk rzymski; jako trybun wojskowy uczestniczył w oblężeniu Numancyi przez Scypijona Afrykańskiego (133 prz. Chr.), i opisał dzieje swojego czasu (ułamki tego dzieła zawarte są w „*Historicorum romanorum fragmenta*“, wydane przez Krausego).

Asen, ob. Asan.

Aser, syn Jakóba Zelfy, służebnicy jego żony Lii. Pokolenie *Aser* otrzymało w Palestynie ziemię bardzo żyzną, między Fenicyją, Libanem, górą Karmel, pokoleniami Issachar, Zabulon i Neftali.

Aserbeidzan, jest to najbardziéj na półn.-zachód wysunięta prowincyja Persyi, leżąca między morzem Kaspijskiém i turecką Armenią;—kraina ta jest wyżyną, wzniesioną na 4500 st. wys. i obejmuje 1430 m. kw. Ludność jéj około 2 milijonów. Miasto główne *Tauris* v. *Tebris*, inaczéj *Tehris* 70,000 m.

Asesor, oznacza w nowszém sądownictwie urzędnika, współzasiadającego z członkami wyższych władz sądowych. — **Asesor kolegijalny**, (w państwie rossyjs.), ranga urzędników cywilnych 8 klasy, odpowiadającą randze majora w wojsku.

Asesor skrzynkowy, zwał się w dawném sądownictwie polskiém niższy urzędnik przy sądach, którego obowiązkiem było ściągać do skrzynki winy sądowe czyli grzywny i mieć dozór nad wszelkimi sprzętami sądu.

Asesoryja lub **Asesorskie sądy**, stanowiące podział sądów *Zadwornych* lub *Królewskich*, a zwane także *kanclerskimi*, były za dawnych praw polskich władzą namiestniczą królewskiéj powagi są-

dowéj, bez apelacyi. Urząd sędziowski sprawowali w nich: kanclerze, lub w ich niebytności podkanclerze Korony i Litwy, sekretarze wielcy, referendarze, pisarze wielcy, z głosem stanowczym; zaś instygatorowie, kustosz koronny, regenci metrykalni z głosem doradczym, a pisarz asesoryi z głosem informacyjnym byli *Assessores nati*. W ostatnich czasach, przydani byli jeszcze asesorowie z senatu 2, ze stanu rycerskiego 4 Sądy te, rozpoznawały: ważność przywilejów, dekreta miejskie z apelacyi i sprawy o dobra królewskie. Kadencyja w nich była tylko jedna od 1 Listopada do ostatniego Kwietnia. Do sądów asesorskich litewskich prócz spraw wyżéj wymienionych, należały także i sprawy chłopskie.

Asfalt (*Asphaltum, żywica ziemna, smoła żydowska*), jestto żywica czarna, błyszcząca, łamliwa, powstała prawdopodobnie przez stopniowe utlenianie oleju skalnego; do niedawna największą część A. otrzymywano z morza Martwego, które żywicę tę wyrzuca na brzegi (stąd nazwa: *Asphallites*, morze Martwe starożytnych); obecnie znaleziono go we Francyi, Szwajcaryi, w Galicyi pod Gorlicami, w Baku, w Ameryce. Na wyspie Trinidad osobliwe jest *jezioro asfaltowe*, całe utworzone z masy asfaltowéj, w rysach któréj znajduje się woda, zajmująca prawdopodobnie dolne części jeziora; w czasie silnego upału powierzchnia jeziora, po którém zwykle chodzić można, staje się do pewnéj głębokości płynną. Rozpuszcza się mało w alkoholu, łatwo w oleju skalnym, terpentynowym, benzolu. Składa się z kilku związków węglowodornych i jednego zawierającego tlen. Traktowany eterem pozostawia czarną pozostałość *asfalten*, łatwo rozpuszczalny w oleju skalnym. Przy suchéj destylacyi wydaje między innemi oléj łatwo palny, *oléj asfaltowy*. Używa się go do czarnego laku, jako ciemno-brunatny barwnik w malarstwie olejném; Egipcyjanie używali go do balsamowania zwłok. A. pomięszany z wapnem i piaskiem znalazł obecnie, ważne zastosowanie na chodniki; trwałość i korzyści takowych polegają na tém, że pomimo łatwéj palności samego A., masa używana na chodniki z powodu zbitości nie zapala się, na upał się rozszerza i ściąga na zimno, nie pękając. Na chodniki asfaltowe używa się głównie *kitu asfaltowego* z Seyssel; masa przygotowana topi się na miejscu, gdzie ma być użytą i wylewa się na stosowne podmurowanie, poczém się ubija i wygładza. Obecnie A. używa się téż na pokrycie dachów, dla nadania nieprzemakalności murom i t. p. A. *sztuczny*, otrzymuje się przez zagęszczenie smoły z węgli kamiennych otrzymywanéj w fabrykach gazu oświetlającego; po odparowaniu w retortach żelaznych, do pozostałości dodaje się proszku kredowego, i masę oziębia się w formach. Sztuczny ten A. używa się przy fabrykacyi werniksów, jako téż na chodniki.

Asferah lub **Isferah**, pasmo gór w zachodniéj Azyi wyższéj pomiędzy rzekami Gihon i Sir, w Tartaryi niepodległéj.

Asfi v. **Safi**, m. w państwie marokkańskiém nad oceanem Atlantyckim, 10,000 m., wyborna przystań, niegdyś stolica handlu tutejszego z Europą; do r. 1641, było w posiadaniu Portugalczyków.

Asfiksyja, powstrzymana dostawa tlenu do krwi i nagromadzenie się w niéj kwasu węglanego (ob. oddychanie), czy to z powodu braku tlenu w otaczającéj atmosferze, czy z powodu zatkania, zamknięcia kanałów, któremi powietrze do płuc się dostaje, czy w skutek choroby płuc samych, czy wreszcie z powodu uniemożliwienia ruchów oddechowych. A. bardzo prędko prowadzi do śmierci, jest to najczęstszy rodzaj śmierci (ob.) naturalnéj, powoduje ją krup, choroby drobnych oskrzeli u małych dzieci, zapalenia i inne zmiany płuc, obrzęk płuc, który w ostatnich chwilach przyłącza się do chorób rozmaitych, paraliż mięśni oddechowych i t. d. Gwałtowna śmierć asfiktyczna, może być sprowadzona przez zatkanie ust, nosa, zaciśnięcie szyi (uduszenie), powieszenie, ściśnięcie klatki piersiowéj np. w tłumie, utopienie i zanurzenie w gazach dla oddychania niepożytecznych. Jako bardzo częsty rodzaj samobójstw, zabójstw i śmierci przypadkowych, nie zostawiający przy tém często śladów widocznych, jest bardzo ważna dla medycyny sądowéj. A. *noworodków* pozorna śmierć, w jakiéj często rodzą się dzieci, może trwać daleko dłużéj niż u dorosłych, często po całych godzinach dziecię zaczyna oddychać. Jest wtedy skutkiem słabości budowy, zatkania nosa i ust śluzem, albo zastoju krwi. Jeżeli jeszcze śmierć nie nastąpiła, trzeba się postarać o świeże powietrze, oswobodzić ciało z ubrania, pasów, oczyścić zatkany nos i t. d.; pobudza się ruchy oddechowe przez drażnienie skóry, nosa i t. d., ruchy klatką piersiową, elektryczność. Do najlepszych środków należy sztuczne oddychanie wykonywane przez drugą osobę. Daleko więcéj korzyści z tych środków oczekiwać można u noworodków, niż u ludzi dorosłych. Jedném z najgorszych następstw A. jest osłabienie ruchów serca, stąd zastój (ob.), szkodliwy zwłaszcza dla mózgu, dla tego robią upust krwi ogólny, aby zmniejszywszy masę krwi, mózg od jéj nacisku oswobodzić.

Asgard, ob. Azgard.

Asham, ob. Aszam.

Ashanti, ob. Aschanti.

Asharynianie, uczniowie Arsharego, sekta muzułmańska, utrzymująca że Bóg jest twórcą czynów ludzkich, źródłem dobrego i złego, które pozostawił ludziom do wyboru, a ci mają wolność pójścia obraną drogą, z obowiązkiem złożenia w przyszłości rachunku z tego wyboru.

Ashburnam (Tomasz), generał angielski, ur. 1808, wszedł do wojska 1823, postąpił na pułkownika 1850, a na generał-majora 1854. W r. 1846, królowa mianowała go swoim adjutantem w nagrodę zasług położonych w bitwie pod Sutley. W wyprawie do Chin miał sobie poruczone dowództwo nad wojskiem, a w r. 1857, dowodził armiją indyjską; powrócił do Anglii 1858.

Ashby (sir John), admirał angielski, ur. 1642, dowodził eskadrą błękitną w krwawéj bitwie pod

La Hogue 1692 i, oskarżony był przed parlamentem przez ministra Nottingham o przyczynienie się przez niedbalstwo do uratowania od zniszczenia pewnéj części floty francuskiéj. Uwolniony od odpowiedzialności, porzucił służbę morską.

Ashby (Turner), generał brygady w służbie skonfederowanych Stanów Ameryki, ur. w Rose-Hill (Wirginija), około 1824, poległ pod Harison-Burg 6 Czer. 1862. Aż do rozpoczęcia wojny domowéj zajmował się wyłącznie handlem. W r. 1861 uzbroił pułk kawaleryi i wkrótce, okazał się jednym z najlepszych oficerów téj broni w Ameryce północnéj. Podczas wtargnięcia Jacksona w dolinę Shenandoah zasłaniał swoją kawaleryją poruszenie armii skonfederowanych. Mianowany generałem 1862, został śmiertelnie raniony w jednéj z mniejszych utarczek, poprzedzających bitwę pod Crosskeys.

Ashley, rzeka Stanów Zjednoczonych w południ. Karolinie, która połączywszy się z rz. Cooper, tworzy port Charleston.

Ashley, znakomity muzyk angielski z końca zeszłego wieku. Jego szkoły śpiewu, fortepijanu i innych instrumentów dziś jeszcze używane są w Anglii; słynął jako wykonawca na fagocie i fortepijanie.

Ashley (lord), ob. Shaftesbury.

Ashmole (Elijasz), ur. w Lichfield 1617, † 1692, zostawał w wielkiém uważaniu u Karola II króla angielskiego, był gruntownym znawcą starożytności ojczystych i zgromadził bogate zbiory literackie, numizmatyczne i starożytnicze, które na nieszczęście w znacznéj części pożar pochłonął. Ocaloną resztę zapisał uniwersytetowi oxfordzkiemu. Napisał „*Historyję Orderu Podwiązki*“, mającą dotąd jeszcze wartość historyczną.

Ashmun (Jehudi), abolicyjonista amerykański, ur. w Champlain 1794, † 1828. Pismami i mowami przyprowadził do skutku projekt, urządzenia na brzegach Afryki osady z murzynów wyzwolonych. Mając sobie poruczone spełnienie tego przedsięwzięcia, wylądował 1822 u przylądka Montserado i po cudach wytrwałości i pracy założył nareszcie osadę Liberia. Znakomity ten mąż w czasie powrotu do Ameryki, uległ rozbiciu okrętu i umarł w skutek cierpień nabytych z tego powodu.

Ashton-under-Lyne, miasto fabryczne w angielskiém hrabstwie Lancaster, nad rz. Tame, w pobliżu Manchester 41,500 m.

Asi, rzeka w Syryi, wypływa w zachodniéj stronie Antilibanonu i poniżéj Antakiah (Antyjochii) wpada do morza Śródziemnego. Jestto Orontes starożytnych.

Asiani, Asiatici, rycerze rzymscy, którzy w Azyi dochody dzierżawili. Zwano także tém imieniem mówców, którzy na wzór Azyjatów mowy swoje przepełniali sentencyjami i napuszonością.

Asilum, Asylum, schronienie, miejsce, gdzie się schronił człowiek ścigany, bądź to z rozkazu władzy, bądź to przez swych nieprzyjaciół i gdzie znajduje bezpieczne schronienie. Miejsca takie, nietykalne, święte, były znane już w starożytności. Były niemi, np. świątynie—w średnich wiekach kościoły. Dziś, miejscami schronienia dla przestępców, szczególniéj politycznych, są posiadłości innego państwa.—A. zowią także przytułki sierót i t. p.

Asilus (*Wierzchołówka*), rodzaj owadów dwuskrzydłych, pokrewny musze, z odwłokiem wydłużonym, u samic ostro zakończonym; przy końcu lata, niektóre gatunki bardzo pospolite w całéj Europie, latają prędko i wydają głośne brzęczenie.

Asinara, wyspa posiadająca ławy koralowe, na północno-zachodnim krańcu Sardynii, mająca 6 mil obwodu, zamieszkała przez 300 pasterzy i rybaków

Asinari (Federigo hr. Camerano), ur. 1550 w Asti, w Piemoncie, sabaudzki wojownik i poeta; oprócz sonetów, kanzonów i innych poezyj lirycznych, napisał dramat „*Il Tancredi*“ (1587), który naprzód pod tyt. „*Gismonda*“ pojawił się jako dzieło Torkwata Tassa, a potém przypisywany był ojcu Asinarego.

Asine, miasto w Messenii, obecnie Koron; od niego, nazywaną była południowa część zatoki messeńskiéj, zatoką *Asinejską*.

Asing, Asling lub **Jassing**, nazwa wielu wsi, strumieni, potoków i miasteczek w księstwach austryjackich, Tyrolu, Korutanach, Styryi i Krainie, powstała ze słowiańskiego *Asenica* albo *Jasenica*.

Asinius Pollio ob. Polio Cajus Asinius.

Asir, kraina wewnętrzna w zachodniéj Arabii, pomiędzy Hedżas, Jemen i Redszd, składająca się z kilku urodzajnych dolin z miastami Menadir i Tabab.

Asioli (Bonifacy), muzyk i kompozytor włoski, u. w Corregio 1769, † 1812. W ósmym roku życia już zaczął komponować, w 13 został w rodzinném mieście kapelmajstrem, a w 1799 pierwszym inspektorem konserwatoryjum w Wenecyi; † 1831. A. zbadał doskonale istotę muzyki instrumentalnéj i w większych mianowicie utworach, łączył gruntowność z oryginalnością. Z mnóstwa dzieł jego najlepsze: sławne sonety (*La campana di morte*) 5 mszy, 2 intermezza, 4 opery komiczne, uwertury, śpiewy, sonaty, dramy i t. d.; odznaczył się także, jako teoretyk wydaniem dwu prac: „*Zasady elementarne muzyki*“ i „*Traktat o harmonii i akompanijamencie*“.

Askafici, ob. Askofici.

Askalafos, syn Acherona i nimfy Orfiny; świadczył przed Plutonem, że widział jak porwana Prozerpina pożywała owoc granatu. Rozgniewana Ceres przemieniła go za to w sowę.

Askalafos, syn Aresa (Marsa) i Astyjochy, król w Orchomenos, argonauta, zalotnik Heleny, bohater pod Troją, gdzie poległ.

Askalon, nad morzem Śródziemném, jedno z pięciu książęcych miast filistyńskich, było w czasach przed chrześcijańskich głównem siedliskime czci bogini Derketo i jedno z najobronniéjszych punktów Palestyny. Dzisiaj jest bezludne i tylko dla zwalisk świątyni, klasztorów i teatru zwiedzane. Obok w miasteczku osiedliło się wielu tkaczy jedwabnych materyj.

Askani, wysepka na morzu Egejskiém, zawiera trachit, bizmut i wiele ruin starożytnych budowli.

Askanija, w starożytności okrąg i miasto w Bitynii. W bliskości jest obfitujące w ryby jezioro Askanija (teraz Isnik), które za pośrednictwem rzeki tegoż nazwiska (obecnie Aksu), uchodzi do jeziora Marmora.

Askanija, niegdyś hrabstwo niemieckie i jedna z najdawniéjszych dzierżaw domu Anhalt. Obecnie hrabstwo to, jest w posiadaniu domu brandeburgskiego.

Askanijusz, syn Eneasza i Kreuzy, przybył wraz z ojcem po zburzeniu Troi do Włoch. Po jego śmierci zostawił macosze swojéj, Lawinii, ziemię Latynów, a sam założył nowe państwo, które jednak po jego śmierci za panowania Eneasza Sylwijusza zostało przyłączone do Latium.

Askański dom, gałąź rodziny Anhalt, z któréj Bernard z Askanii, założyciel Wirtembergu, wstąpił na tron saski i † 1212. Rodzina ta, wygasła 1418 ze śmiercia Rudolfa III, otrutego w Czechach, gdzie był posłany przez Zygmunta cesarza celem traktowania z husytami.

Askelöf (Jan Krzysztof), ur. 1787, † 1848, publicysta i dziennikarz szwedzki, wydawał pisma: „*Polifem*" (1810—12); „*Lifwet och Döden*" (1815—16); „*Den objudne Gästen*" (1829) istniejące potém pod nazwą „*Swenska Minerva*" -(1830—48). Występował w tym dzienniku przeciwko dążnościom i ruchom liberalnego stronnictwa, którego organem był „*Aftonbladet.*" Pomimo swego kierunku i wielkiéj nieraz dziwaczności, uchodził za najgenijalniejszego przedstawiciela dziennikarstwa szwedzkiego.

Asker, w języku perskim armija; stąd *geraskier* (t. j. głowa armii), tytuł perskiego ministra wojny.

Askew (Anna), ur. 1521, od pierwszéj młodości upodobała sobie nauki teologiczne, a wyznawała naukę Lutra. Zaślubiona zagorzałemu katolikowi, wystawiona była z tego powodu na przykre pożycie, aż nareszcie własny mąż oskarżył ją przed Henrykiem VIII. Ten odesłał ją przed wyznaczony przez siebie sąd, przed którym ani piękność, ani młodość i niesłychana odwaga ocalić jéj nie zdołały. Gdy w czasie tortur, kaci odmówili dalszego pełnienia swych obowiązków, wtedy sam kanclerz Whriotescly, przyjął na siebie rolę oprawcy i nieszczęśliwa męczennica z poszarpanymi członkami wrzucona na stos, polecając się Bogu w 25 roku życia spaloną została 16 Lipca 1546.

Asklepijades z Samos, syn Sikelosa, stąd *Sikelides* zwany, współczesny i przyjaciel Teokryta, uchodzi za twórcę 39 po większéj części erotycznych epigramów w „*Antologii Greckiéj.*" Od niego pochodzi nazwa *wiersza asklepijadejskiego*, złożonego z spondeja, dwu lub trzech choryjambów i jamba, podług następującego wzoru:

⏑ — | ⏑ ⏑ ⏑ — | ⏑ ⏑ ⏑ — | ⏑ ×

wiersz mniejszy (asklepijadejski)

⏑ — | ⏑ ⏑ ⏑ — | ⏑ ⏑ ⏑ — | ⏑ ⏑ ⏑ — | ⏑ ×

(wiersz większy asklepijadejski).

Asklepijades z Brussy w Bitynii, † 96 prz. Chr., najsławniejszy z pomiędzy wielu lekarzy greckich t. n., nauczał w Alexandryi, Atenach i Rzymie. Co do pojęć o życiu, a przedewszystkiem co do sposobów leczenia, różnił się od swoich poprzedników. Ciało według niego składa się z grubszych i cieńszych atomów; pierwsze stanowią ściany kanałów w których się drugie swobodnie poruszają. Zwichnięte z jakiegokolwiek powodu krążenie stanowi chorobę. Dla leczenia jéj uciekał się A. wyłącznie prawie do środków dyjetetycznych, wody; używając bardzo skąpo nadużywanych wtedy lekarstw. Ułamki pism jego, z których szczególniéj było cenione „*De communibus adjutoriis*" zebrał i wydał Gumpert w Wejmarze 1798. Przypisywany jego piòru poemacik „*Praecepta sanitiatis*" zdaje się pochodzić z VII w. po Chr.

Asklepijadowie, nazywali się tak, właściwie potomkowie *Asklepiosa* (ob.) czyli (łaciń.) *Eskulapa* (ob.), którzy przemieszkiwali w dziedzicznych siedzibach na wyspie Kos i w m. Knidos i pielęgnowali w swym rodzie naukę medycyny. Ponieważ jednak, sztuka medyczna była utrzymywana pierwiastkowo w tajemnicy i stała w najściślejszym związku z religią, przeto oznaczano wyrazem A. rodzaj *lekarskiego zakonu*, podobnego kościelnéj kaście, któréj zadaniem było krzewienie i przechowywanie w dziedzictwie nauk lekarskich. Członkowie zobowiązywali się przysięgą, zwaną *Hippocratis jus jurandum*, pielęgnować starannie tajemnice swéj sztuki. Instytucyja ta, wraz z kultem wielu bóstw greckich, a więc i Eskulupa, przeszła z Grecyi do Rzymu także. Do kojskich A., którzy wyprowadzali ród swój od Heraklesa, należy i Hippokrates. W Rzymie wszystkich greckich lekarzów nazywano A.

Asklepios, ob. Eskulap.

Askoczeński, wydał r. 1856 w Kijowie, obszerne dzieło w dwóch tomach, poświęcone tamecznéj akademii p. t. „*Kijew z drewniejszim jeho uczilliszczem akademijeju*", w którém opowiadanie swoje doprowadził do r. 1819.

Askoczeński (Wiktor), autor i dziennikarz rossyi, początkowo pisał poezyje erotyczne. W r. 1854 zaczął wydawać pismo: „*Domaszniaja Biesieda*" (fanat. relig.).

Askodropici, sekta chrześcijańska, uznawali jedynie tylko, za konieczne do zbawienia wewnętrzne przyswojenie sobie prawdy, odrzucali przeto chrzest i komuniję jako niepotrzebne, zewnętrzne oznaki.

Askofici, istnieli przy końcu II i na początku III w., odrzucali Stary Testament, nie uznawali sakramentów i świętości naczyń, zaprzeczali konieczności dobrych uczynków, twierdząc, że aby być świętym dosyć jest znać Boga.

Askold (Oskold, Skald) i **Dir**, Waragowie, jak się zdaje niezadowolnieni z czynów Ruryka, zebrawszy drużynę r. 864, wyprawili się Dnieprem do Carogrodu, zdobyli na Chazarach Kijów. Następnie w 200 łodzi udali się na morze Czarne, splądrowali Bosfór i oblegli Carogród (866 r.), gdzie rozbici przez burzę, powrócili do Kijowa ze szczątkami tylko swojéj drużyny. Zabici zostali przez Olega.

opiekuna Igora, syna Rurykowego, w skutek czego Igor, uznany księciem przez Kijowian.

Askolije (z greck.), drugi dzień uroczystości Dionysosa w Grecyi, podczas których lud tańczył na jednéj nodze na worze ze skóry kozłowéj, wewnątrz napełnionym winem, a zewnątrz namaszczonym oliwą; kto nie spadł z woru, zwyciężył i otrzymywał w nagrodę tenże sam wór. Zabijano nadto kozła, nieprzyjaciela winnic, a lud śpiewał gorszące pieśni i namaszczał się błotem. Uroczystość ta, stanowiła część mniéjszych *Dioynzyjaków* i odbywała się zwykle po wsiach w miesiącu Poseidon (Grudzień).

Askra, w starożytności miasto w Beocyi, na północno-wschodnim stoku Helikonu, miejsce urodzenia Hezyjoda.

Askur czyli **Asker** (jesion), znaczy w mitologii skandynawskiéj pierwszego człowieka, którego żoną była Embla (Olsza), pierwsza niewiasta. Od téj pary poszedł cały ród ludzki.

Asłanduz, bród na rz. Araxie, w miejscu dopływu rz. Dara-furty; pamiętny bitwą między wojskami rossyjskiemi a perskiemi w r. 1812.

Asmai (Abu-Said-Abd-el-Melek ibn-Kunaib), uczony gramatyk i teolog arabski; ur. w Basra 738 po Chr, † 814 w Bagdadzie, żył na dworze Harun-al-Raszyda; pisał rozmaite dzieła o obyczajach Arabów. A. pierwszy miał zebrać i spisać przygody i legendy o beduińskim rycerzu Antarze, lecz praca ta zaginęła.

Asmodeusz, (właściwie *Aszmedai*, burzyciel, niszczyciel), wspominany w pismach żydowskich jako zły duch. Według księgi Tobijasza on zabił siedmiu mężów Sary, córki Raguela, stąd też uważają go, za nieprzyjaciela małżeństw, za symbol nieczystych zapałów miłosnych.

Asmus, ob. Klaudyjusz Mateusz.

Asmus (Herman), naturalista i profesor uniwer. dorpackiego, ur. 1812, † 1859. Napisał rozprawy: „*Das vollkomenste Hautskelet d. bisher bekannten Thierreiche. An fossilen Fischen des alten rothen Sandsteins aufgefunden und aus ihren Resten erläutert* (1856).

Aśnikowski (Jan), polski artysta dramatyczny, ur. 1800, † 1849; odznaczał się w rolach niższéj komiki i występował na scenach niemal wszystkich teatrów prowincyjonalnych. Zajmował się także, tłumaczeniem i przerabianiem dramatycznych dzieł niemieckich.

Asnyk Adam, pseudonym *El....y* lub *Stożek*, najcelniejszy z nowszéj generacyi lirycznych poetów polskich, ur. w Kaliszu 11 Września 1838 r., gdzie ukończył gimnazyjum realne 1853. Od 1857 do 61 studyjował medycynę w Warszawie i Wrocławiu; w 1861 wstąpił na wydział filozoficzny w Hejdelbergu, gdzie zajmując się głównie naukami ekonomicznemi, napisał kilka w tym przedmiocie rozpraw (dotąd niedrukowanych) i 1866 otrzymał dyplom doktorski. W ciągu studyjów uniwersyteckich zwiedził Szwajcaryję, Francyję, Hollandyję, Angliję i Włochy. W 1867 przybył do Lwowa, a od 1870 mieszka w Krakowie. W 1864 wydrukował kilka wierszy w lwowskim Dzienniku Literackim. Po przybyciu do Lwowa napisał piękną, pełną humoru powiastkę „*Panna Leokadyja*“ (druk. w Dzien. Lit. 1868). Ogłaszane odtąd utwory liryczne, zwróciły powszechną uwagę na młodego poetę. Zbiór tych poezyj, odznaczających się piękną formą i artystycznymi pomysłami, pisanych z melancholijném ale niekłamaném uczuciem, a niekiedy wytworną ironiją, wydał autor 1869 we Lwowie; krytyka i publiczność przyjęły go nader sympatycznie. Obecnie gotuje się drugie wydanie z dodatkiem nowych utworów. Nie posiadają téj wartości co liryka, dramatyczne prace A., mianowicie wierszowana komedyja „*Gałązka Heliotropu*“ (1 akt. Lwów 1869) i druga prozą „*Walka stronnictw*“ (Krak. 1870). A. posiada nie tylko piękny talent poetyczny, ale jest także jednym z ludzi w Polsce najwszechstronniéj wykształconych.

Asocyjacyja, ob. Stowarzyszenie.

Asocyjacyja idearum, ob. Kojarzenie pojęć.

Asopios (Konstanty), ur. 1791 w Janinie w Epirze, pobierał wyższe nauki w Getyndze i Berlinie, był 1824 profesorem w Korfu, 1841 w Atenach i jest jednym z najlepszych filologów nowéj Grecyi.

Asopus, nazwa kilku rzek w starożytności, z których najwięcéj znaną jest Asopus pod Sycyjonem w Peloponezie. **Asopus**, bożek rzeczny, ojciec licznéj rodziny, któréj imiona, związane są z wielu miejscowościami geograficznemi. Gdy Asopus szukał swéj córki Eginy, uwiedzionéj przez Zeusa, i z tego powodu chciał Olimp falami zalać, Zeus zabił go piorunem i od tego czasu rzeka węgiel zaczęła wyrzucać.

Assortyment, ob. Sortyment.

Aspalotowe drzewo (fałszywe aloesowe), drewno pochodzące z Aquilaria malaccensis lub Aquilaria ovata, szarawe lub zielone, wonne, żywiczne, przychodzi z Chin i Indyj Wsch. w kawałach 10 calowych, używa się do perfum i na wyroby stolarskie.

Asparagina, ($C_4 H_8 N_2 O_3$), istota roślinna, obojętna, odkryta w szparagach 1805 r. przez Vanquelin'a i Robiquet'a, znajduje się jednak w wielu innych roślinach w czasie kiełkowania; pod względem składu można ją uważać za amid kwasu jabłkowego. Krystalizuje w pryzmy rombowe, bez barwy i zapachu, smaku mdłego. Otrzymuje się przez zgęszczenie soku wyciśniętego u młodych pędów szparagów, po odbarwieniu go poprzedniém.

Asparagus (bot.), ob. Szparag.

Asparuch, wódz Bołgarów w Mezyi około połowy VII w. sprzymierzeniec Kobrata, wodza Bołgarów na Wołoszczyźnie. Za jego staraniem Bołgarowie osiedlili się po obu stronach Bałkanu. W r. 679 zwyciężył Greków i stał się założycielem państwa bołgarskiego.

Aspazyja, jedna z najsławniejszych kobiet greckich, córka Axiochosa, ur. około 470 przed Chr. w Milecie; żyła za czasów Peryklesa i Sokratesa w Atenach, zajmowała się polityką i ćwiczyła w wymowie. Dom jéj, był miejscem zgromadzenia najznakomitszych mężów ateńskich, których rozu-

mem, pięknością, urokiem i słodyczą wabić do siebie umiała. Na męża swego Peryklesa wywierała ogromny wpływ i miała nawet być jego mistrzynią w krasomówstwie. Peryklesa zwano Zeusem olimpijskim a A. Junoną. Po śmierci jego zaślubiła handlarza wołów Lyziklesa, który za jéj wpływem do wielkiego przyszedł w Atenach znaczenia. Koniec życia A. niewiadomy. Imię jéj było tak szeroko sławione, że Cyrus młodszy swą kochankę Milto nazwał Aspazyją. W ogóle imieniem A., oznaczano celujące wdziękiem i wykształceniem kobiety.—Porów. Jakobs, „*Beiträge zur Geschichte des weiblichen Geschlechts*“ w jego „*Vermischte Schriften*“ (t. 4. Lipsk 1840).

Aspazyja (Karolina), zwana Micelli, córka laufra księcia Kondeusza, była jedną z najzapamiętalszych kobiet w epoce teroryzmu. Czyny jéj nie uszły bezkarnie; zginęła na rusztowaniu 24 Prairial III r. rzeczypospolitéj.

Aspazyjolit, minerał znajdywany w gnejsie w Norwegii, powstały z dichroitu (ob.) przez zastąpienie 1 równoważnika magnezyi, 3 równoważnikami wody; przeświecający, z słabym połyskiem, barwy szparagowéj.

Aspe, wysoki na 6297 stóp wierzchołek pirenejski, od którego, ciągnie się tegoż nazwiska dolina aż do Olexon. Pod wsią Francuzi odnieśli 1792 ważne zwycięstwo nad Hiszpanami.

Aspekt, (*adspectus* s. *Configuratio planetarum*), względne położenie planet, słońca i księżyca na kuli niebieskiéj. Obecnie w efemerydach astronomicznych obliczają się chwile następnych tylko aspektów: 1) *Konjunkcyja* (połączenie), oznaczana znakiem ☌, pozorne zejście dwóch ciał niebieskich; 2) *opozycyja*, ☍, położenie w którém dwa ciała niebieskie oddalone są na 180° długości, czyli o pół okręgu koła, 3) *kwadratura*, □, położenie, w którém dwa ciała oddalone są o 90° długości, czyli o ćwierć okręgu koła. W Astrologii te i liczne inne A. miały znaczenie wróżbiarskie, stąd powstały wyrażenia „*dobre i złe aspekta*“.

Aspelt albo z **Aspeltu** (Piotr), inaczéj *Aichspalter*, arcybiskup moguncki, ur. około 1250 r. † 1320. Po ukończenia nauk teologicznych, oddał się naukom lekarskim. Był lekarzem króla Rudolfa (Habsburga); następnie proboszczem trewirskim; jako lekarz poważany także był przez papieża Bonifacego VIII; w r. 1296 otrzymał biskupstwo bazylejskie i probostwo wyszehradskie w Czechach. Był kanclerzem królest. czeskiego do r. 1305. Jego staraniem Jan, książe luxemburski, dostał się na tron czeski. W r. 1311—1314 sprawował rządy Czech wraz z hr. Pertoltem z Hennenburga a następnie sam od r. 1316—1317. Zarzucają mu że chętnie zbierał skarby na swoją potrzebę.

Aspelenie, bożyszcze dawnych Żmudzinów, opiekujące się domostwem wiejskiém; zamieszkiwało po kątach domów i stodół.

Asper, ostry; *spiritus asper*, mocny przydech, tak się nazywa w gramatyce greckiéj akcent (c), zastępujący literę h.

Asper lub **Akcze**, najdrobniejsza moneta turecka; 120 A. czyni 1 piastr, 1 asper=blisko $^1/_{12}$ grosza. Wielkość ich zresztą w różnych krajach wschod. ulega pewnym zmianom.

Aspera linea, chropowate linije i przestrzenie znajdujące się na powierzchniach kości (ob.), w miejscach przyczepu więzów i mięśni.

Asperges me, śpiew kościelny, rz. kat. którym kapłan rozpoczyna nabożeństwo niedzielne, witając ludzi błogosławieniem i skrapiając ich święconą wodą.

Aspergil, *Aspreol*, *Asper*, tak nazywają niektórzy nasi kronikarze pieniądze skórzane, jakie miały istnieć w Polsce do czasów Wacława. Naruszewicz poczytuje te pieniądze za bajeczne.

Aspermia (sperma-nasienie), brak nasienia u mężczyzn.

Aspern lub **Aspry** (Oszpra) i **Esling**, dwie wioski pod Wiedniem, między któremi Austryjacy pod dowództwem arcyksięcia Karola, w d. 21 i 22 Maja 1809 walczyli z Francuzami, dowodzonymi przez samego Napeolona. W obu tych dniach zdołali Austryjacy utrzymać się w posiadaniu wsi Aspern; lecz za to Francuzi, mając w swym ręku Esling mieli tym sposobem odwrot swój zabezpieczony. Od téj to ostatniéj wsi Massena, otrzymał tytuł księcia Esling. Napoleon daremnie usiłował przełamać środek armii nieprzyjacielskiéj i cofnął się na wyspę Lobau. Obie strony straciły tutaj po kilkanaście tysięcy ludzi tak w zabitych jako i ranionych. Bitwa ta, nie przyniosła żadnego stanowczego rezultatu.

Asperula, ob. Barwica.

Asphodelus, ob. Złotogłów.

Aspidium (Paprotka), rodzaj paproci; korzeń **A.** *aculeatum* zawiera wiele garbnika, popiół jest bogaty w potaż. **A.** *baromez* (scytyjska), w Chinach i Bucharyi, niekiedy wznosi się nad ziemię, na kilku odnogach korzeni, pokryta jest gęstem włosiem, tak że chwilowo przypomina postać owcy, stąd zwano ją *Agnus scythicus*, i wiele opowiadano o niéj baśni. Do tego rodzaju zaliczają obecnie i nereczniсę (Nephrodium) (ob.).

Aspinwall v. *Kolon*, miasto w stanie Istmo albo Panama w federacyi Nowéj-Granady na wyspie Manzanilla, leżącéj w zatoce Limon (Nowy-bay), 2000 m. Zbudowane dopiero w r. 1850, stanowi nader ważny punkt dla komunikacyi koleją żelazną z Panama. Ma piękny port i prowadzi znaczny handel; szybko wzrasta.

Aspiracyja, ma rozmaite znaczenia, i tak w mowie zwyczajnéj znaczy wdychanie, wzniesienie się modlitwą do Boga lub do innego przedmiotu upragnionego; w gramatyce zaś greckiéj, znaczy: 1° *przydech mocny* czyli brzmienie *h*, przykrywające dźwięk samogłoskowy (ob. Asper), 2° *przydech słaby*, niezmieniający dźwięku samogłoskowego.

Aspirator, przyrząd służący do wywołania prądu powietrza. Prosty przykład takiego A., przedstawia butelka z dwoma otworami górnym i dolnym; jeżeli woda dolnym wypływa, to otworem górnym wpływa do butelki prąd powietrza. Za pomocą rury kauczukowéj można połączyć górny otwór z przestrzenią, przez którą prąd powietrza

ma być przeprowadzanym, np. dla osuszenia osadu chemicznego; przyrząd ten, służyć też może do przyspieszenia ulatniania cieczy, przy rozbiorach powietrza i t. p.

Aspis, ob. Żmija.

Aspis (Bogumił), poeta współczesny, napisał poematy: *Salwator*, *Sen odrodzenia* i *Sulamity*.

Asplenium (*zanokcica*), rodzaj paproci, zwany dawniéj *rzeszą skalną*; najpospolitszy gatunek jest **A.** *trichomanes* (Z. skalna), w całéj Europie, na miejscach skalistych; bywa używaną w medycynie pod nazwą *ziela zanokcicy skalnéj* lub *włosków czerwonych* (herba Trichomanes v. Adianthi rubri), jako środek słabo rozwalniający, w kaszlu, i t. d.

Aspre (Konstanty baron de), austryjacki feldmarszałek, ur. 1789 w Bruxelli, † 1850 w Padwie. Od 1806 do 1815 walczył w wielu kampanijach przeciw Francyi, brał udział w wyprawie przeciwko powstańcom włoskim 1820 (w Neapolu) i 1830 (w Romanii). W 1848 walczył w górnych Włoszech obok Radeckiego i przyłożył się do zwycięstw pod Sona, Somma-compagna, Custozza i Volta, a 1849 pod Mortera (21 Marca), Novara (23 Marca). Wszystkie prawie ówczesne zwycięstwa we Włoszech, zawdzięczają Austryjacy głównie waleczności i moralnym jego wpływom.

Aspremont-Linden, rodzina belgijska, pochodzi od Zygfryda d'Este, który w VII w. pozyskał lotaryngskie hrabstwo d'Aspremont. Znakomitszymi członkami téj rodziny są: **Aspremont i Linden (Ferdynand Karol, hrabia)**, cesarski feldcejgmajster, był czynnym w siedmioletniéj wojnie; † 1772 w stopniu feldmarszałka.—**Aspremont** (Franciszek de la Mothe Villebert, wice hrabia de), był towarzyszem broni Vauban'a w służbie francuskiéj, walczył zaszczytnie pod wodzą Turennijusza przeciwko Hiszpanom i sławny jest ze swych dzieł o fortyfikacyjach, † 1678.

Aspromonte, wieś w Kalabryi ulteriore I, 29 Sierpnia 1862 zaszła tu bitwa między garybaldystami a wojskami królewsko-sardyńskiemi, w któréj Garibaldi został raniony.

Aspropotamos, rzeka w Grecyi, poczyna się na górze Pindus, blisko Mezzowa w Albanii tureckiéj i upłynąwszy mil 35, wpada do morza Jońskiego. Jest to starożytny Achelous.

Aspurgu, naród kaukaski, o którym wspomina Strabon. Zdaniem Butkowa, mieli to być Ugry, mieszkający w mieście Aspe.

Asygnacyja, polecenie przez władzę wydania pieniędzy z kasy. W obszerniejszém znaczeniu jest także polecenie wydania jakich bądź przedmiotów ze składu ogólnego lub zapasowego.

Asygnaty, z pierwotnego przeznaczenia swego obligacyje skarbowe francuskie, czyli pieniądze papierowe, które zgromadzenie narodowe podczas pierwszéj rewolucyi francuskiéj w dniu 19 Kwietnia 1790 postanowiło, a król potwierdził, i których wartość była zabezpieczoną na dobrach narodowych, skonfiskowanych magnatom, szlachcie i duchowieństwu. Ubóstwo ówczesne skarbu francuskiego, po rozmaitych operacyjach i przemianach, podniosło liczbę asygnat najprzód do 8 a w r. 1796 do 45 milijardów franków. Skutkiem tego wartość ich tak dalece upadła, że np. za funt świec płacono asygnatami od 8 do 10 tysięcy franków. Nareszcie wartość ich zeszła na zero, tak że po śmierci Robespierre'a, używano ich na papiloty. W Rossyi krwawe wojny i potrzeby kraju wywołały również taką ilość asygnat, że wartość ich zniżyła się aż do $^1/_4$ nominalnéj wartości, lecz energiczne środki rządu i zręczne operacyje finansowe, zapobiegły klęsce ogólnéj i wszystkie asygnaty pierwotne, zostały w swoim czasie wycofane z obiegu. Nazwa **A.** pozostała dla wszystkich w ogóle w obiegu będących papierowych pieniędzy.

Asymilacyja, (z łaciń. upodobnienie), w gramatyce zamiana spółgłoski poprzedzającéj na następującą lub jéj podobną wówczas, kiedy się zbiegają dwie spółgłoski różnéj natury. **A.** ma na celu ułatwienie wymowy organom mownym. Im języki są młodsze, tym **A.** jest częstszą i wydatniejszą. Widzimy to szczególniéj w językach romańskich, odnośnie do ich macierzy łacińskiego. Z łacińsk. *factus* włoskie *fatto*; z łaciń. *ipse* włos. *esso*; z łac. *hymnus*, włos. *inno* i t. d. We wszystkich prawie językach żyjących jeżeli nie w piśmie, to przynajmniéj w mowie, a zwłaszcza w ustach ludu, ma **A.** zastosowanie. W wyrazach języka greckiego złożonych z przyimka *syn* wynika **A.** z *praw eufonistycznych* (np. *Symposion*). W wielu językach prawa zamiany nietylko spółgłosek na spółgłoski, ale także samogłosek na samogłoski, dają się wytłumaczyć tylko wpływem asymilacyjnym. W *fizyjologii* oznacza to proces stanowiący podstawę odżywiania (ob.), na zasadzie którego przyjęte pokarmy stają się składem swym coraz bardziéj zbliżone do tkanek organizmu i wreszcie wchodzą w skład organizmu zastępując zużyte jego cząstki. W retoryce znaczy sprowadzenie dwu lub więcéj różnorodnych pojęć pod jednę kategoryję.

Assa, syn Abii, trzeci król judzki, panował od 949—908 prz. Chr.

Assaczyński wulkan, w połud. części Kamczatki.

Assaki (Jerzy), ur. 1788 w Jassach, poeta rumuński, kształcił się w Niemczech i Włoszech, w r. 1811 został członkiem Akad. Rzym. pod naz. *Alviro*. Po powrocie do ojczyzny, otrzymał urząd w min. spraw zagr. Od r. 1822—27 był reprezentantem rządu w Wiedniu a potém w Petersb. Od r. 1856 naczelnikiem wydziału oświecenia publ; główne atoli zasługi położył w literaturze ojczystéj, jako poeta, historyk i dziennikarz. Z mnóstwa prac jego ważniejsze: „*Teatr*“ zbiór sztuk dramatycznych, po większéj części tłumaczonych z niemieckiego i francuskiego: „*Historyja Rossyi*“ (2 tomy); „*Poezyje*“ (1 tom). Redagował nadto, kilka przeglądów literackich, jak „*Pszczoła Mołdawska*“, „*Obraz świata*“. Gorliwie się starał o oczyszczenie języka ojczystego z obcych wyrazów i o wyrugowanie z użycia języka greckiego. Uważany bywa za twórcę literatury rumuńskiéj.

Assal, Asal, jezioro słone w Adalu, w Afryce wschodniéj; ma 7 mil obwodu i ciągle na brzegach

swoich sól osadza, dla czego często bywa nawiedzane przez kupców abissyńskich.

Assam lub **Aszam**, prowincyja państwa angielsko-indyjskiego po obu stronach rzeki Brahmaputra, między Tybetem, Chinami, Bengalem i państwem Birmanów, obejmuje 1035 mil kw. i 740,000 m. pochodzenia rozmaitego, między którymi przecież przeważnie znajdują się Indyjanie, mówiący językiem spokrewnionym z bengalskim i po większéj części wyznania brahmańskiego. Klimat i płody są tu takie same jak w całych Indyjach, przeważnie jednak, uprawianą jest herbata. Jest tu także ogromna ilość słoni. Assam stanowił niegdyś samoistne królestwo, które 1822 zdobyte było przez Birmanów, a 1825 odebrane zostało tym ostatnim przez Anglików. Dzieli się na *Niższy Assam*, 431 mil kw. z ludnością 450,000 i na *Wyższy Assam*, 604 mil kw. z ludnością 260,000. Pierwszy zawiera okręgi Kamrup, Durrung i Newgong, drugi Sibpur, Luckimpur i Sudiya.

Assamar, ciało gorzkie, powstające przez działanie niezbyt wysokiéj temperatury na materyje organiczne; tworzy się ono w małéj ilości przy pieczeniu rozmaitych ciał na pokarm używanych, i nadaje im, wraz z powstającymi przytém olejkami przypalonymi, przyjemny smak właściwy, np. przy pieczeniu chleba, mięsa, paleniu kawy i t. p.

Assaph, ob. Asaph.

Assas (Mikołaj kawaler d'), kapitan pułku d'Auvergne, ur. w Vigan. W wojnie hollenderskiéj 1760, napadnięty w nocy przez oddział nieprzyjacielski i zagrożony śmiercią, jeżeli słowo wyrzeknie, krzyknął bez wahania: „*do mnie Owernija!*" i poległ na miejscu.

Assassyni, mistyczne stowarzyszenie sekty Izmaelitów, którego środkowym punktem był Kair, założone przez Hassana-ben-Sabbah-el-Homairi († 1124). Hassan przyjęty około połowy XI w. przez Izmaelitów do ich tajnego związku i wyświęcony przez nich na daila (naczelnika), udał się do Persyi, swojéj ojczyzny, zgromadził tu, licznych zwolenników i utworzył własny zakon, albo raczéj państwo, które od 1090 coraz bardziéj się powiększało, a wkrótce nawet dla sąsiadów groźném być zaczęło. Umiał on skrytobójstwem i zbrodniami wielu książąt i dostojników, takiéj nabawić trwogi że opanowawszy kilka zamków warownych, przy takowych się utrzymał. Na czele dobrze uorganizowanego związku stał jako niczém nieograniczony władca, tak zwany przez Europejczyków, *Starzec z góry* (Szeik-al-Dżebal) albo *książę z góry*, któremu wszyscy podwładni ślepe zaprzysięgli posłuszeństwo. Podczas wojen krzyżowych, spotykali się oni niejednokrotnie z rycerzami zachodu, a mianowicie z Templaryjuszami. W r. 1276, książę mongolski Hulagu zdobył ich warownie w Persyi i zburzył, a w końcu XIII w. zostali także i w Syryi pokonani. Szczątki tego stowarzyszenia istnieją jeszcze teraz, jako sekta kacerska w Persyi, gdzie pod nazwą *Hosseinis* mieszkają około Alamatu, tudzież w Syryi, gdzie im 1809 Turcy zamek Massiat powrócili. Porów. Hammer „*Geschichte der Assassinen*" (Stutg. i Tübing 1818); Weil „*Die Assassinen*" w Sybla „*Historische Zeitschrift*" (za rok 1863).

Assauła, ob. Asauła.

Asse, pasmo gór w brunświckim okręgu Wolfenbüttel, posiada łomy gipsu i marmuru. Na jednym z jego szczytów leżą zwaliska starego zamku Asseburg.

Asseburg (von der), rodzina, posiadająca majętności swoje w Prussach i Anhalcie, która nazwę swoją wywodzi od głównego siedliska Asseburg, zamku w Brunświckiém. Zamek ten wystawiony przez księcia saskiego Ottona, zburzony podczas wojen cesarza Henryka IV, odbudowany znowu został przez Burcharda z Wolfenbüttel, który jest zarazem protoplastą dziś jeszcze istniejącego rodu von der Asseburg, podniesionego 1747 do baronowskiéj, a 1816 do prusskiéj godności hrabiowskiéj.

Asselijn (Jan), sławny hollenderski malarz bitw i zwierząt, ur. 1610 w Antwerpi, kształcił się u J. van der Velde, a późniéj w Rzymie u Piotra van Laar (Bamboccio), † 1660 w Amsterdamie. Z powodu niekształtnéj ręki, przypominającéj postać raka, zyskał przydomek *Crabbetje* (rak).

Assemani, chrześcijańska rodzina syryjska, któréj kilku członków było znakomitymi oryjentalistami.—**Assemani** (Józef Szymon), ur. w Tripoli w Syryi 1687, † 1768 w Rzymie, jest z nich najstarszy i najuczeńszy. Wysłany przez papieża na wschód, przywiózł stamtąd różne rękopisy, a między tymi i słowiański tak zwany *Kodex* A., pisany głagolicą niegdyś w Macedonii, w w. XI lub XIII, a obejmujący rozkład ewang. na cały rok i inne przepisy dla kościoła gr. kat. Ważniejsze jego dzieła są: „*Bibliotheca orientalis Clementino-Vaticana*" (Tom 3—4, Rzym 1719—28); „*Italicae historiae scriptores*" (4 tomy, Rzym 1751—53) i „*Calendaria ecclesiae universae*" (6 tomów, Rzym 1755). Synowiec jego **Assemani** (Stefan Ewodyjusz), ur. w Tripoli, 1707, † 1782 w Rzymie, jako biblijotekarz Watykanu wydał pomiędzy innemi „*Bibliothecae Mediceo-Laurentinae et Palatinae codices manuscripti orientales*" (2 t. Florenc. 1742) „*Acta sanctorum martyrum orientalium et occidentalium*" (2 tomy, Rzym 1748).—Drugi synowiec pierwszego, **Assemani** (Józef Aloizy), ur. w Tripoli 1710, † 1782 w Rzymie, wydał „*Codex liturgicus ecclesiae universae*" (13 tomów, Rzym 1749—66) i „*De catholicis seu patriarchis chaldaeorum Nestorianorum*" (Rzym 1755). — **Assemani** (Szymon), ur. 1752, † 1821 w Padwie, jest autorem dzieł: „*Catalogo dei codici manoscriptii orientali dell'i biblioteca Naniana*" (2 t. Padwa 1787—92) i „*Museo Cufico-Naniano illustrato*" (Padwa 1787—88).

Asser, ob. Aser.

Asser, Asserius Menevensis, Walijczyk, † 909 (883), najprzód nauczyciel dzieci króla Alfreda, późniéj opat kilku klasztorów, nareszcie biskup w Sherborne, napisał po łacinie życie króla Alfreda, wydane w Lond. 1574 i w Oxfordzie 1722.

Assertoryczny sąd, znaczy w logice sąd twierdzący bezwarunkowo, przeciwny sądowi przeczącemu.

Assiento, wyraz hiszpański, oznaczający traktaty, jakie rząd hiszpański zawierał w XVI w. z mocarstwami europejskiemi, celem zaopatrywania osad hiszpańskich w niewolników afrykańskich.

Assin, państewko na pobrzeżu Złotém w Afryce ze stolicą *Kikiw hery*; mieszkańcy mają być dość ucywilizowani.

Assing (Róża Maryja), siostra sławnego prozaisty Varnhagena von Ense, ur. 1783 w Düsseldorfie, zaślubiła 1816 doktora Assing'a z Królewca, który osiadł w Hamburgu; dom jéj był miejscem zebrania najznakomitszych osób miejscowego towarzystwa. Pod imieniem Róży Maryi napisała kilka pięknych pieśni i nowelli, które po jéj śmierci (22 Stycznia 1840), przez męża zebrane, zostały wydane p. t. „*Rosa Maria's Nachlass*“ (Altona 1841).—**Assing** (Ludmiła), najmłodsza córka poprzedniéj, ur. 1827, po śmierci rodziców przeniosła się do swego wuja Varnhagena von Ense do Berlina, którego przyjaźń i zaufanie aż do jego śmierci, serdecznem pielęgnowaniem opłacała. Oprócz rozmaitych artykułów, ogłoszonych w pismach peryjodycznych bezimiennie, wydała także dzieła bijograficzne: „*Grafin Elisa von Ahlefeldt*“ (Berl. 1827) i „*Sophie von Roche, die Freundin Wieland's*“ (Berl. 1859). Poznawszy się przez swego wuja z Humboldtem Alexandrem, wydała po śmierci obu „*Briefe Alexander von Humboldt's an Varnhagen von Ense aus den J.* 1827—58“ (Lipsk 1860); „*Tagebücher von K. A. Varnhagen von Ense*“ (1—12 t. Lipsk 1862—70). W 1861 osiadła we Florencyi, z powodu 3 i 4 t. ostatniego dzieła, wytoczono jéj (1862) za obrazę króla i królowéj proces i skazano (1863) na 8 miesięczne więzienie, a za 5 i 6 t. tegoż dzieła ponownie na 2 letnie więzienie (1864). Podczas pobytu swego we Włoszech, przetłumaczyła z włoskiego 2 prace Piero Cironiego pod tyt. „*Die nationale Presse in Italien von* 1828—60“, „*Die Kunst der Rebellen*“ (Lipsk 1863) i pisma Mazziniego (2 t. 1867).

Assiniboin, rzeka Ameryki północnéj w Nowéj Brytanii, poczyna się w górach skalistych, łączy się pod stacyją Assiniboni (Fort Garry) z Red River i wpada do jeziora Winipeg. Nazwa téj rzeki pochodzi od plemienia indyjskiego, Assiniboins (zwanego także Stone Indians), mówiącego językiem Datota (albo Sioux).

Assinie, kantor francuski z fortem wojennym, na brzegach północnéj Gwinei w Afryce, przy ujściu rzeki t. n. Ustąpiony Francyi 1843 przez Aschantów, stanowi część okręgu Gorei i prowadzi handel prochem, złotem i kością słoniową.

Assisi (w starożytności *Assisium*), miasto w środkowych Włoszech w prow. Perugia, nad rz. Chiascio, 6440 m.; posiada kilka znakomitych pod względem architektonicznym budowli i jest miejscem urodzenia włoskiego poety Metastasio oraz ś. Franciszka (Franciszek z Assyżu), który tu jest pochowany w wspaniałym kościele gotyckim.

Assizy, (dosłownie posiedzenie), zwały się w wiekach średnich publiczne, uroczyste posiedzenia sądów zwołanych w ważniejszych sprawach, które zwykle odbywały się od czasu do czasu. Pod tąż samą nazwą, znane były już dawniéj w Anglii sądy przysięgłych, które zbierały się dwa razy do roku w oznaczonych terminach i miejscach. Stąd przeszły one do francuskich i niemieckich sądów przysięgłych, które w tych krajach odbywają się zwykle co kwartał.

Assmayer (Ignacy), ur. 1790 w Salzburgu, † 1862 w Wiedniu, uczeń Haydna, kształcił się od 1815 w Wiedniu, gdzie 1824 został kapelmistrzem tamecznego kościoła szkockiego, a 1825 organistą dworu. Assmayer należy do liczby najznakomitszych kompozytorów nowszych czasów.

Assolant (Jan Chrzeciciel Alfred), spółczesny literat francuski, ur. w Aubusson, (depart. Creuse) 1827. Pierwiastkowo nauczyciel historyi w Orleans i Poitiers, jednakże z powodu swobodnego sposobu myślenia usunął się i wyjechał do Półn. Ameryki, gdzie nie zbudowany bynajmniéj ani kulturą ani wolnością Yankesów wrócił do Francyi. Po przyjeździe ogłosił pod ogólnym tytułem „*Scènes de la vie des Etats unis*“ (Par. 1859) trzy nowelle, które wielkiego doznały powodzenia. Ogłaszane późniéj romanse: „*Deux amis en* 1792“ (1859) „*Brancas*“ (1859), „*La mort de Roland*“ (1860), „*Histoire de célèbre Pierrot*“ (1860), „*Marcomir*“ (1861) i t. d. należą do niewielkiéj liczby utworów oryginalnych, jakie duch francuski stworzył ostatnimi czasy w tym rodzaju literatury. Nadto pisał do „*Presse*“, a potém do „*Courrier du Dimanche*“ artykuły polityczne, literackie i kroniki, które powszechny zyskały poklask i wydane zostały razem pod tytułem “*D'heure en heure*“ (1862) i „*Verité! Verité!*“ (1863). Główną cechą utworów A. jest nieporównana łatwość, z jaką się porusza w krainie fantazyi i humorystyki. Nowella „*Les amours de Quaterquem*“, umieszczona w *Journal pour Tous*, może uchodzić za arcydzieło w tym rodzaju.

Assonancyja, podobno-brzmienne zakończenie wyrazów, nie tworzące jednak zupełnego rymu; A. tém się różni od alliteracyi (ob.), że polega na powtarzaniu się tych samych samogłosek w kilku następujących po sobie wyrazach; używali jéj Grecy i Rzymianie, szczególniéj zaś dramatycy hiszpańscy Calderon i Lopez de Vega. F. Schlegel i Gries napróżno usiłowali wprowadzić A. w swoich przekładach poetów hiszpańskich.

Assonowicz (Achmet), w r. 1622 chorąży powiatu wileńskiego, wojował w Inflantach pod dowództwem księcia Krzysztofa Radziwiłła, hetmana polnego litewskiego przeciwko Szwedom.

Assuan, niegdyś Syene lub Suan, miasto leżące w południowéj kończynie Egiptu, na prawym brzegu Nilu, 4000 m. Na południe Assuanu jest dziesiąta i ostatnia katarakta Nilu, który tutaj z Nubii przechodzi do Egiptu. W bliskości Elefantine i File wyspy Nilowe, ze szczątkami wielu starożytnych budowli.

Assuay, departament południowo-amerykańskiego wolnego stanu Ecuador, położony między rzekami Amazonką i Putumayo; obejmuje 6565 mil kw. i 200,000 m., między którymi jest wielu Indy-

jan. Ważniejsze miasta są: Cuença Loja, Zaruma, Tumbez i San Juan de Bracamoros.

Assumption v. Asuncion (Wniebowzięcie), miasto w Ameryce południowéj, stolica rzeczypospolitéj Paraguay, na lewym brzegu rz. Paraguay, 20,000 m. Prowadzi znaczny handel skórami, tytuniem, woskiem, drzewem i herbatą zwaną *maté*.

Assurytanie albo **Subordynacyjanie**, sekta z IV wieku przeciwnicy Trójcy Ś. i jéj boskości, głównie była ona rozkrzewioną w Assyryi i stąd jéj nazwisko.

Assyryja (po hebr. *Assur*, po staro-persku *Athura*), tak nazywali Grecy i Rzymianie obszerną krainę Azyi Mniejszéj, obejmującą około 1600 mil kw., stanowiącą dzisiajszy Kurdystan. Kraina ta ani naturalnemi ani żadnemi innemi nie oddzielona od Babilonii granicami, zrasta szczelnie w początkowych dziejach swoich z historyją tego ostatniego kraju. W obu państwach ludność, osiadła na żyznéj i pod każdym względem przyjaznéj ziemi, szybko doszła potężnego politycznego rozwoju i plemię semickie, do którego tak Assyryjczykowie jak i Babilończykowie należeli, wystąpiło tutaj w postaci zdobywczego, panującego i pełném życiem oddychającego narodu. Z częściowo tylko odgadnionych pomników miejscowych, pisma klinowego jak równie z porozrzucanych wiadomości w Starym Testamencie, w pisarzach greckich i rzymskich okazuje się, że dzieje Asyryi rozpadają się na dwa wielkie peryjody. Pierwszy z nich, obejmuje historyję Staréj Assyryi. Według biblii *Assur*, wnuk Noego jest fundatorem państwa assyryjskiego, a Nemrod, zapewne ten sam, co u Greków Ninus, zakłada *Niniwę*, (assyr. *Ninuah*); już na 2000 lat prz. Chr. hieroglificzne pomniki Egiptu mówią o kwitnącym stanie państwa Assurowego; Semiramida, żona Ninusa, miała je rozszerzyć aż do Baktryi. Podług nowszéj krytyki, początek państwa assyr. sięga połowy XIII w. Panująca dynastyja nosiła nazwisko *Derketadów* od bogini Derketo, stanowiącéj rdzeń greckich podań o Semiramidzie. Obok istniejącéj już Niniwy, występuje wkrótce druga rezydencyja królów Kalah (obecnie Nimrud). Około 1150 przed Chr. odznacza się Tiglath Piiezar I, jako znakomity zdobywca w Małéj Azyi, i Palestynie; Późniéj ukazuje się Sardanapal który podboje do m. Śródziemnego posuwa; na początek IX w. przypada świetne panowanie Divambarta (podług Rawlinsona Temenbar I), któremu z podbitych krajów słonie, wielbłądy, małpy i t. d. w dani składano. Około połowy VIII w. prz. Chr., pod panowaniem Sardanapala, kraj ciężkiego doznaje ciosu, traci Medyję (około 754) i Babiloniję (około 761), Niniwa została w części zburzoną, a charakter religii, języka i kunsztów znacznemu uległ przeistoczeniu. Wszakże, stan ten, nie długo potrwał. W drugim peryjodzie dziejów assyryjskich Niniwa, odbudowaną jest na nowo. Assyryjczykowie rozszerzają swoje zdobycze na zachód i tym sposobem przychodzą do zetknięcia z Hebrajczykami. Ful (około 760) pokonał Menachema kr. Izraelitów i zmusił do płacenia ciężkiego haraczu; jego następca Tiglath Pilezar IV wspierał Ahaza, kr. judzkiego przeciwko Pekahowi izraelskiemu i Rezynowi syryjskiemu (z Damaszku) i zniszczył potęgę ostatniego; Salmanassar V, (podług Hincksa, podług Rawlinsona zaś Sargon), panował 725—721, walczył z Fenicyjanami, zdobył Samaryję i kr. izraelskiego Hozeasza wraz z wielu poddanymi uprowadził w niewolę. Syna jego, Ninip-Iluja, ostatniego z Derketadów, strącił Sargon, podług napisów Sargina (721—702), założyciel nowéj dynastyi, zdolny, energiczny i szczęśliwy wojownik. Przedsiębrał wyprawy przeciw Samaryi, Tyrowi, Circesium, Paphos, Cyprowi, Armenii, Medyi i Syryi, pobierał haracz od Egipcyjan i południowych Arabów. Syn jego Sennacheryb v. Sanherib (702—680), uśmierzył buntujących się Chaldejczyków i Elamitów, ujarzmił Nabatejczyków, zwyciężył judzkiego kr. Hiskiasza, który ogromną sumą okupił pokój. Znana powieść biblijna o oblężeniu Jerozolimy, całkiem się nie zgadza z assyryjsko-urzędowemi wiadomościami. Assarhadon (680—68), odznaczył się wielu wyprawami wojennemi i sprowadzeniem kolonistów ze wschodn. Azyi do opustoszałych miast w Palestynie; Manassesa kr. judzkiego długo trzymał w niewoli. Pod następcami jego Tiglath-Pilezarem V (668—60), Sardanapalem VI (660—47), i Khiniladanem (647—25), który pokonał Fraortesa kr. Medów, państwo chyli się ku upadkowi, podczas gdy sąsiednie potęgi Babilonija i Medyja, uwolniwszy się od zwierzchnictwa assyryjskiego, coraz bardziéj się podnoszą. Ostatnim z tego szeregu władców był Sardanapal VI albo Sarak (625—606), który uległ przeważnym siłom sprzymierzonych królów Babilonii (Nabopolassara) i Medyi (Cyaxaresa), 606 przed Chr. Wiadomości o losach jego osłoniane są grubą powłoką mitów i podań mało-azyjatyckich. Porów. Brandis „*Ueber den historischen Gewinn aus der Entzifferung der assyr. Inschriften*" (Berl. 1856); J. von Gumpach „*Abriss der assyr.—Babylon. Geschichte*" (Mannh. 1854); G. Rawlinson „*The five great monarchies of the ancient world*" (4 t. Lond. 1862—67); Niebuhr „*Geschichte Assurs und Babels seit Phul*" (Berl. 1857); Oppert „*Les inscriptions assyriennes des Sargonides*" (Versailles 1863); Oppert i Ménant „*Les fastes de Sargon*" (Paryż 1862); Juynboll „*Iuda und die assyr. Macht* 741—711" (Leyd. 1863). Oppert „*Histoire des empires de Chaldée et d'Assyrie etc*" (1866).

Assyryjskie starożytności. Pod tém nazwiskiem znamy nieocenione skarby sztuki assyryjskiéj, nagromadzoue w Luwrze i Brytańskiém Muzeum. Ogromne masy rozwalin starożytnéj Niniwy naprowadzały uczonych na myśl, że kryją się w nich pomniki, mogące wzbogacić szczupły zapas wiadomości historycznych. Pierwszy Rich, rozpoczął poszukiwania 1820 w Mosulu, za nim poszedł Botta francuski konsul tamże (1842). Prace jego, przedsiębrane głównie w Kojundżyku, powiodły się najzupełniéj. W 1846 r. wysłał do Francyi mnóstwo pomników A. S. Jego następca Rouet, a zwłaszcza Place (od 1851), prowadzili daléj rozpoczęte poszu-

kiwania w Korsabadzie i przyległych miejscowościach. Obok Francuzów największe zasługi położył w tym względzie Anglik Layard. Wspierany przez swego protektora Sir Stratforda Canninga i Brytańskie Muzeum robił poszukiwania już od 1840 r. w Mosulu i jego okolicach, a zaś 1845—47 i 49 w Nimrud. Pracę jego ciągnęli daléj Ross, Rassam i Loftus, ten ostatni i w Kojundżyku także. Wykopaliska ich, przesłane do brytańskiego muzeum uzupełniły roboty Francuzów. Odkryto i zbadano siedm pałaców; 1° najstarożytniejszy w Kalah Szergah, zamieszkiwany przez Tiglat Pilezara I; 2° północno-wschodni w Nimrud, zbudowany przez Salmanassara I; 3° środkowy w Nimrud, wzniesiony przez Salmanassara III; 4° fundamenta pałacu Sargona w Korsabadzie; 5° pierwszy pałac w Kojundżyku, Sanheriba; 6° południowozachodni w Nimrud, Assarhaddona; 7° drugi pałac w Kojundżyku, Sardanapala IV. Pomniki te, przedstawiają zupełny i wierny obraz całéj kultury Assyryjczyków. Główne miejsce we wszystkich wizerunkach zajmuje *Król*, ze swém otoczeniem (urzędnicy dworscy, rzezańcy, kapłani i wojownicy). Czy to w boju, czy na polowaniu, czy podczas ofiar świętych, czy też pijatyk, czy wreszcie, kiedy własną ręką, wziętemu w niewolę księciu wykłuwa oczy, zawsze despotyczna jego władza ukazuje się w całéj pompie i oryjentalnym majestacie. *Królewskość* w ścisłym zostaje związku z *mitologiją* i *kulturą*. Od bogów bierze król często swoje nazwisko, sam składa im ofiary, w ich imieniu i pod ich orędownictwem dokonywa wszystkich ludzkich i nieludzkich czynów. Rozległy system religii assyryjskiéj bliskie wykazuje pokrewieństwo z babilońską. Wizerunki bóstw, są albo personifikacyjami zjawisk i sił przyrodzonych jak gwiazdy, słońce (Szamasz, prawdopodobnie używające powszechnéj czci, brodate bóstwo ze skrzydłami i ogonem ptasim) księżyc, ogień (Adar v. Hadad), morze (Martu), ryby (Dagon), siła płodności (Tarkat v. Derketo); albo personifikacyjami pojęć moralnych w połączeniu z pierwiastkami ludzkimi i zwierzęcymi, jak Nisrokh, postać silnego męszczyzny z orlą głową, twórczą potęgę wyobrażająca, kolosalne byki lub skrzydlate lwy z twarzami ludzkiemi; albo wreszcie personifikacyjami kraju, jak Assur, opiekuńcze bóstwo Assyryjczyków. W ogóle, religija Assyryjczyków była rozległym systematem teogonii, w formie syderycznego panteizmu, który ogarniał świat cały i kolejne jego tworzenie się. Kult, odpowiednio charakterowi Assyryjczyków był okazały i pompatyczny. Wyobrażenia *wojen* spotykają się daleko częściéj, aniżeli stosunków religijnych. Sam król we wszystkich sprawach, dotyczących wojny, zawsze bierze udział. Wojska w różnych ubiorach, niekiedy w pancerzach z rybiéj łuski. Główna siła polega na wyborowéj jeździe i wojennych wozach, oblężenia, wykonywane za pomocą drabin, taranów, wież i t. d. trafiają się na pomnikach bardzo często. Los zwyciężonych nader smutny, przy czém nie brak i wzruszających rysów. Niebezpieczne *polowania*, na lwy i bawoły są ulubioném zajęciem wojowniczych królów i narodu. Z życia prywatnego scen nie wiele. Wszystko zresztą, odznacza się przepychem i okazałością w ubiorze, draperyjach, meblach i innych sprzętach; hafty bardzo kunsztowne; kolczyki, naramienniki i t. p. celują wyborną techniką. Obrazów dotyczących działalności *przemysłowéj* dotąd nie spotkano. Rzadkie wyobrażenia biesiad, połowu ryb, jazdy kobiet na mułach, pływania na skórzanych worach, karmienia koni, rzezi owiec wprowadzają w zakres życia prywatnego. Tkactwo, a zwłaszcza garncarstwo rozmaitością form i pięknemi ozdobami wprawia w podziwienie; artyzm zewnętrznego wykończenia i dziś jeszcze, może posłużyć za wzór doskonały. Na polu czystéj *duchowości* nic pomyślnego nie da się zaznaczyć. *Klinowe pismo* (ob.), którém na podłogach, ścianach i rzeźbach nawet uwieczniano wszystkie wydarzenia i które zostawało zapewne w związku z ogólną kulturą, jest jedném z najtrudniejszych, obok tego częścią ideograficznego, częścią sylabarycznego pisma istniało jeszcze *kursywne*, używane prawdopodobnie (pomniki w Kojundżyku), przez eunuchów do notowania odciętych głów nieprzyjacielskich lub zabitych owiec. Z myśli, któreby miały ogólno-ludzkie znaczenie, nie widać w napisach ani śladu. Rozwój *sztuki assyr.*, jest za to, zupełnie oryginalny i samodzielny. Naśladownictwo Babilończyków zaledwie przypuścić można. Sztuka ta, nosi w ogóle charakter oryjentalny, nie umiejąc wyróżnić pojedynczych gatunków jako sztuk samodzielnych. Rzeźbiarstwo jest tylko na usługach architektury jako ornamentyka. Palmy, topole, może i dęby, zwłaszcza łomy kamieni w górach północnych dostarczały *architekturze* najprostszego budulcowego materyjału. Na materyjale do wielkich konstrukcyj filarów i sklepień zupełnie zbywało; jakoż na pierwszy rzut oka, uderza nas w budownictwie assyr. brak olbrzymiości Egipcyjan; filarów ani śladu, wyjąwszy w jednéj płaskorzeźbie, wyobrażającéj mały pawilon z kapitelami jońskimi. Z tego braku pochodzi zapewne, mała obszerność sal, długich wprawdzie na stóp 120—165, lecz szerokich 30—60 stóp; gliniane bowiem i zewnątrz tylko kamiennemi płytami pokryte, choć znacznie grube mury, nie byłyby uniosły sklepionego sufitu. Okien nie używano, a więc światło padało prawdopodobnie przez otwór z góry. Fundamenta w kształcie tarasów zakładano głębokie, nieraz na 40 stóp, np. w odkrytym przez Place'a, pałacu korsabadzkim. W każdéj budowli, znajduje się znaczna liczba idących za sobą pokojów; w północno-zachodnim pałacu w Nimrud jest ich 28. Prostéj architekturze assyr., wiele efektu i ozdoby dodawało dopiéro *rzeźbiarstwo*. Alabaster, kryształ, jaspis, miedź i t. d. dostarczały materyjału pod dostatkiem. Jednostajne sale, nabierają wiele życia z upiększających je płasko-rzeźb. Artyści nie poprzestają na samych tylko konturach, lecz owszem przedstawiają figury zupełnie wykończone, a przez wyborne odrobienie muskulatury, nadają im życie i pełną ruchów swobodę. Na mnogich

wizerunkach historycznych widzimy, jak się wikła artysta w pośród natłoku figur, ale mimo to, każda osoba, jak również każde plemię odznaczają się właściwą sobie, a doskonałą charakterystyką. Ściany północno-zachodniego pałacu w Nimrud, zdobne są mnóstwem alabastrowych płaskorzeźb, wybornie aż dotąd przechowanych; u wejścia stały kolosalne byki skrzydlate z ludzkiemi twarzami, albo lwy kompozycyi równie fantastycznéj, niekiedy do 15 stóp wysokie. Próby *malarstwa* zachowały się w niewielu malowidłach ściennych, z których nic o rozwoju téj sztuki wnioskować nie można. Historycznie pewną jest rzeczą, że sztuka assyr. wywarła wpływ znaczny na perską i późniéjszą babilońską; czy zaś oddziałała na Azyją Mniejszą i Grecyją oznaczyć trudno. Zresztą z całego blasku militarnéj despotyi assyryjskiéj, nic się nie przyłożyło do ogólnego rozwoju i postępu ludzkości, dla tego pamięć jéj potęgi zatarła się szybko, i zginęła całkowicie w pośród następnych pokoleń. Co się tyczy historyi odkryć porów. Botta i Flandin „*Monument de Ninive*“ (5 t. Paryż 1846—50); Layard „*Nineveh and its remains*“ (2 t. Lond. 1849); tegoż „*Discoveries in the ruins of Nineveh and Babylon*“ (Lond. 1853) i „*Monnuments of Nineveh*“ (2 t. Lond. 1849); Weissenborn „*Ninive und sein Gebiet*“ (Erfurt 1851—56). popularny opis dają Bonomi „*Nineveh and its palaces*“ (Lond. 1852) i Feer „*Les ruines de Ninives*“ (Paryż 1864).

Assyż, ob. Assisi.

Ast (Jerzy Antoni Fryderyk), zasłużony filolog i filozof niemiecki; ur. 1776 w Gotha, był najprzód profesorem w Landshut, a od 1826 w Monachijum, gdzie † 1841. Główną jego pracą jest edycyja dzieł Platona z łacińskiém tłumaczeniem i komentarzem (Tomów 11, Lipsk 1819—32), do czego należy: „*Lexicon platonicum*“ (3 tomy, Lipsk 1834—39). Prócz tego, napisał: „*Handbuch der Aesthetik*“ (Lipsk 1805); „*Grundlinien der Gramatik, Hermeneutik und Kritik*“ (Landsh. 1808); „*Grundriss der Geschichte der Philosophie*“ (Landsh. 1807—12 ed. 1825); „*Grundlinien der Philosophie*“ (2 ed. Landh. 1809); „*Platon's Leben und Schriften*“ (Lipsk 1816), jedna z najlepszych prac w tym rodzaju.

Astabene, w starożytności kraina azyjatycka po między Hirkaniją i morzem Kaspijskiém.

Astaboras, zwała się w starożytności rzeka w Etyjopii, tworząca z rzeką Astabos wyspę Meroë. Jest to, jedyny dopływ Nilu; obecnie, zowie się Takazze albo Atbara.

Astacyjanie lub **Astatyci**, sekta z IX w. zwolennicy Sergijusza, który wznowił zdania Manichejczyków. Przy chrzcie zachowywali obrzędy starego zakonu. Cesarz bizantyjski Michał Kuropalates, wydał przeciwko nim prawa bardzo surowe.

Astama, miara długości w francuskich posiadłościach wschodnio-indyjskich; Zawiera w sobie 4 stopy (empan)=43, 31 cala warsz.

Astarte (po hebr. *Asztoret*=gwiazda), najwyższa bogini Fenicyjan, Syryjczyków i Hebrajczyków, bogini księżyca, królowa (Melechet) nieba, wyobrażana z rogami, jako symbolami sierpów w zmianach księżycowych. Świątynie jéj, znajdowały się w Tyrze i Sydonie. Obok niéj stoi Baal jako postać męska; U Hebrajczyków kult jéj wznowił Salomon; w Kartaginie, czczono ją pod imieniem *Astarte-Dydony*; u Fenicyjan była także znaną pod nazwiskiem Rabbat (pani, władczyni), z tego powodu, nowsi badacze do niéj odnoszą grecki mit o Europie (jakoby powstałéj z Rabbat).—A. nie należy mięszać ze staro semicką boginią *Aszera*, czczoną pod rozkosznemi, wiecznie zieleniejącemi drzewami, któréj symbolem był *phallus*. Dziewice składały jéj w ofierze swoje panieństwo i czystość. Obok niéj, stoi także jako postać męska Baal. Porów. Müller „*Astarte, ein Beitrag zur Mythologie des orient. Alterthums*“ (Wied. 1861).

Astarte rodzaj małż. bogaty bardzo w gatunki, należący do blaszkoskrzelnych dwumuskułowych (lamellibranchia diucyoria), o muszli grubéj, ściśle zamkniętéj. Pospolity był w dawniejszych epokach geologicznych, tak że pozostawił całe pokłady wapienia, dziś jeszcze, żyje w wielu morzach, zwłaszcza północnych.

Astatyczna Igła magnesowa, ob. Igła magnesowa.

Astenberg, najwyższa góra w prusskiéj prowincyi Westfalii, 2500 czy 2625 stóp wysoka; na jéj szczycie zasiadał niegdyś, sławny sąd Velimy.

Astenija, ob. Adynamija.

Astenopija (*Asthenopia*), zmęczenie (ob.) mięśni w widzeniu udział biorących; stąd utrudnione ich skurcze. Odnosić się może do mięśnia akomodacyjnego, (ob. Brückego mięsień) wtedy oko długo w bliskie przedmioty wpatrywać się nie może: powiększają się one, stają się niewyraźnymi i mgłą zachodzą. Gdy A. odnosi się do zewnętrznych mięśni gałki ocznéj, wtedy patrzenie na bliskie przedmioty upośledza się także, litery np. przy czytaniu zaczynają się poruszać, okazują się podwójnemi i t. d. (ob. Horopter); wyższym stopniom A. towarzyszy ból, jak w każdém zmęczeniu mięśni. Przyczyną A. bywa wytężenie oka na drobne, bliskie przedmioty, zwłaszcza przy ogólnéj słabości, nieużywanie potrzebnych okularów lub używanie niewłaściwych. Leczy się ogólnymi środkami dyjetetycznymi, oku trzeba dać odpoczynek; część pracy chorych mięśni, przenosi się na szkła odpowiednie. Przy A. akomodacyjnéj przepisuje się okulary (ob.) wypukłe, przy drugim rodzaju A. pryzmy (ob.), które, bez udziału mięśnia w odpowiednim kierunku promienie światła załamią.

Aster, rodzaj roślin z rodziny złożonych. Cechy jego są: pokrywa kwiatowa półkulista, złożona z kilku rzędów listków dachówkowato na siebie zachodzących; dno owocowe bezplewowe, kwiaty promieniste; środkowe kwiaty liczne, rurkowate, dwupłciowe, półkwiatki na obwodzie żeńskie. Rodzaj ten, liczy około 180 gatunków; wszystkie w ogóle są ziołami trwałemi, głównie należą do flory Ameryki pn., mają znaczenie jedynie z powodu pięknych kwiatów. U nas, rośnie tylko w lasach jeden gat. *A. amellus* z kwiatami niebieskimi W ogrodach najpowszechniéj uprawiany jest A.

chińska, (*A chinensis*) w licznych pod względem barwy odmianach, główna ozdoba flory jesiennéj.

Aster (Fryderyk Ludwik), ur. 1732 w Dreźnie, był ostatecznie komendantem saskiego korpusu inżynierów; † 1804.—**Aster** (Ernest Ludwik), syn poprzedniego, ur. 1778 w Dreźnie, zostawał najprzód w służbie saskiéj, lecz w r. 1815 wstąpił w randze pułkownika do prusskiego korpusu inżynierów, 1842 został generałem i † 1855 w Berlinie, jako generał-inspektor wszystkich twierdz i naczelnik inżynierów i pijonierów. Pod jego kierunkiem, założono i wybudowano kilka fortec, jak Koblenz i Ehrenbreitstein. Pozostałe po nim pisma, wydane zostały w Berlinie w 4 tomach (1856—58).—**Aster** (Karol Henryk), brat poprzedniego, ur. 1782 w Dreźnie, wszedł 1796 do artyleryi saskiéj, awansował do stopnia podpułkownika; w r. 1834 uwolnił się ze służby. Należy do najznakomitszych niemieckich autorów w sztuce wojskowéj. Ważniejsze jego dzieła są: „*Die Lehre vom Festungskriege*" (3-a edycyja, 2 tomy, Lipsk 1850); „*Unterricht für Pionnier=Sappeur=Artillerie=und Mineur=Unteroffiziere*" (3 zeszyty, Drezno 1837—41); a nadto, oprócz innych dzieł wojskowych: „*Die Gefechte und Schlachten bei Leipzig im Oct.* 1813" (2 tomy, Drezno 1852—53).

Asterabad (Astrabad), miasto w północno-zachodniéj Persyi, nad rz. *Aster* (Ester), w pobliżu jéj ujścia do morza Kaspijskiego, ma do 40000 m., było niegdyś stolicą książąt Kadżarskich, teraz upada. Nowszymi czasy, Rossyjanie założyli niedaleko od tego miasta nad morzem Kaspijskiém faktoryję handlową.

Asterabadzka zatoka, na wschod. brzegu m. Kaspijskiego, wejście do niéj niebezpieczne z powodu mielizn i skał podwodnych. Od r. 1842, przystań dla dwu rossyjs. okrętów wojennych.

Asterfeld, wieś w brunświckim powiecie Ganderscheim, u stóp gór kruszcowych, 860 m., ma dwie huty żelazne.

Asteria, córka tytana Keosa i Feby, matka Hekaty Unikając miłosnych zapałów Zeusa, rzuciła się, przemieniona w przepiórkę, do morza, skąd powstała wyspa Ortygija (późniéj Delos). **Asteria** oznacza także noc jasno-gwiaździstą, przeciwną nocy ciemnéj (Nyx).

Asterias (zool.), ob. Rozgwiazdy.

Asteroidy (*planetoidy*), nazwa małych planet, krążących między Marsem i Jowiszem, które tylko za pomocą teleskopów, dojrzane być mogą. Wielkość ich, pozorna odpowiada gwiazdom od 9 do 13 wielkości; drogi ich obejmują się bądź całkowicie, bądź téż się przecinają. (ob. Planety). Nazwę **A.** nadaje się téż drobnym ciałkom planetarnym, krążącym na około słońca, które wywołują zjawisko gwiazd spadających, (ob.)

Asterysk, w ortografii gwiazdka *) czyli odsyłacz, wskazujący dopisek, u spodu karty zamieszczony.

Astharoth, w magii duch wieczoru, przywoływany był tylko we środę i nadawał zdolność, zjednania sobie względów wielkich panów.

Asti (rzymskie *Asta Pompeja*), piemonckie miasto w prowincyi t. n. przy ujściu rz. Balbo do Tanaro, 24500 m. W okolicy rośnie gatunek wybornego, szumiącego wina muszkatołowego, zwanego *vino d'Asti*. Jest to miejsce rodzinne poety Alfierego; w wiekach średnich, było stolicą małéj, samoistnéj rzeczypospolitéj. Kilku książąt domu sabaudzkiego nosiło tytuł *hrabiów d'Asti*.

Astma, duszność od przyczyn nerwowych zależna. Skurcz mięśni, krtaniowych albo oskrzelowych światło tych kanałów zacieśnia i dostęp powietrza utrudnia, musi więc spowodować duszność (ob.) Stąd **A.** *krtaniowa* i *oskrzelowa*. Choroba występuje napadami, w objawach bardzo groźnych: prawie nigdy nie jest zabójczą, bo nagromadzający się w skutek utrudnionego oddychania kwas węglany znosi skurcz mięśni i oddychanie oswabadza. **A.** zdarza się przy chorobach nerwu błędnego, częściéj w ogólném rozdraźnieniu nerwów, mianowicie u histeryczek. Leczy się ogólny stan chorego i chorobę podstawową jeżeli ta jest znaną. W czasie napadu, podają środki przeciwkurczowe (ob. antyspazmatyczne), jak wymiotne, chloroform i t. d. Prócz tego, zalecają rozmaite specyfiki. **A.** nazywają także duszność, jaka często występuje u osób z przewlekłym katarem oskrzeli, w skutek łatwego pogorszenia choroby—*astma wilgotna*. Wreszcie, często używają tego wyrazu dla oznaczenia duszności, zależnej od jakiejkolwiek przyczyny.

Astomija (z gr.) brak ust, jak np. u potworu (ob.) bezustnego, Monstrum astomum.

Aston (Ludwika), córka pastora z okolic Halberstadtu; po rozłączeniu się ze swoim mężem, właścicielem fabryki machin w Magdeburgu, wystąpiła jako kobieta emancypowana; miewała liczne zatargi z policyją berlińską i innych miast. W r. 1851, wyszła powtórnie za mąż za doktora Mejera z Bremen, z którym 1855 przeniosła się do Rossyi. Znaną jest jako autorka kilku romansów i zbiorów poezyj.

Astor (Jan Jakób), ur. 1763 w Walldorf pod Heidelbergiem, udał się 1783 z małym zapasem towarów do New-Yorku, zajął się handlem futer i wkrótce, do wielkiego doszedł majątku. Z przyzwoleniem rządu wyprawił expedycyję do krainy Oregonu, urządził nad ujściem rzeki Columbia obwarowany magazyn *Astoria* (ob.) i stąd urządził jak najobszerniejsze stosunki handlowe, którym wojna r. 1812 koniec położyła. W r. 1819 wrócił do prywatnego życia; † 1849, zostawiwszy majątek, wynoszący 20 milijonów dolarów, z którego miastu New York zapisał 350000 dolarów na urządzenie biblijoteki publicznéj, (obecnie 120000 tomów), nazwanéj od jego imienia *Astor library*. W rodzinnéj wiosce Walldorf, założył instytut wychowania młodzieży i niesienia pomocy ubogim, zwany *domem Astora*,

Astorga, twierdza w hiszpańskiéj prowincyi Leonu, nad rz. Tuerto, 2900 m.; wielki gotycki kościół katedralny. Jest to starożytne *Asturica Augusta*. miasto Celtyberów.

Astorga (Emanuel, mianowany zwykle baronem d' Astorga), ur. 1681 w Palermo, wychowywany był w jednym z klasztorów miasta Astorga i kształcił się w muzyce. Później przebywał na dworach księcia Parmy (1704) i Leopolda I w Wiedniu, a w końcu w domach innych panów; † 1736 w pewnym klasztorze czeskim. Należał do liczby najznakomitszych kompozytorów swego czasu, a z utworów jego, ważniejsze są: mistrzowska kompozycyja „*Stabat mater*" (1719) i opera pasterska „*Dafne*", przedstawiona w Pradze 1726.

Astori (Jan Antoni), ur. 1672 w Wenecyi, był jednym z najuczeńszych filologów swojego czasu. Umarł sekretarzem Dei Animosi w Wenecyi 1743. Zostawił po sobie wiele dzieł filologicznych i archeologicznych.

Astrachan, m. stołeczne gub. astrachańskiéj, na wyspie utworzonéj przez Wołgę a zwanéj Zajęczą, o 6 mil od morza Kaspijskiego, liczy 49000 m.; prowadzi znakomity handel rybami, port kupiecki i wojenny, założony przez Piotra W. 1722 r.— **A.** powiat, 56,675 w. kw. obszaru i 84,000 m. stałych.

Astrachanit, minerał znaleziony nad ujściem Wołgi, siarczan sody i magnezyi; przedstawia się w postaci białych, pryzmatycznych kryształków.

Astrachań, w języku handlowym nazwa baranków astrachańskich; nazwa ta, przeniesioną też została na pewien gatunek pluszu, naśladujący baranki.

Astrachańska gubernija, jedna z południ.-wschodnich gubernij Rossyi, przerznięta Wołgą, graniczy na południe i wschód z morzem Kaspijskiém, obejmuje przeszło 3995 mil kw., z ludnością 481000, któréj mniejszą część stanowią Rossyjanie i Armeńczycy; większa bowiem składa się z koczujących w stepach Tatarów, Kałmyków i Kirgiz-Kajsaków, oraz osiadłych Mordwinów, Czuwaszów i innych. Głównem zatrudnieniem mieszkańców: chów bydła, rybołówstwo, które się tutaj na wielką stopę prowadzi i może walczyć o pierwszeństwo z rybołówstwem całego świata. Liczne jeziora wydające sól, stąd mało lasu, są tu także winnice, dające 12 gatunków winogron. Obrot handlowy liczy się rocznie na 20,000,000 Rsr.

Astrachańskie carstwo, powstało jako samoistne hańskie po upadku tak zwanéj Złotéj Ordy W r. 1533, car Kasim został zabity a jego następcy, poddali się sułtanowi tureckiemu lub władcom krymskim. Gdy poseł cara Bazylego został znieważony i uwięziony, wojska rossyjskie pod wodzą Jerzego ks. Prońskiego i innych, zajęły Astrachań 1554 r. poprzedni car, będący na wygnaniu, Derbysz, przywrócony na tron. Ten jednak wkrótce, wypowiedział wierność swojemu suwerenowi. Pobity atoli przez Czeremizynowa przy pomocy Juzufa, księcia nogajskiego, umknął 1557 r. do Azowa a carstwo A. przyłączone zostało do Rossyi.

Astragalomancyja, sztuka wróżenia z rzuconych kości.

Astragalus, w anatomii nazwa kości nadpiętowéj, czyli skokowéj (ob.).—W botanice nazwa naukowa rodzaju traganek (ob.).—W architekturze pasek kończący słup kolumny, dotykający kapitelu; niekiedy bywa on także umieszczony przy podstawie.

Astralne duchy, w chrześcijańskiéj demonologii średnich wieków nazywano tak, błąkających się pomiędzy niebem, ziemią i piekłem jakichś duchów, mniemano o nich, że są to albo upadli aniołowie, albo dusze zmarłych, a wreszcie, że to są jakieś duchy, powstałe z ognia, nienależące do żadnego z tych państw.

Astralne lampy, ob. Lampy.

Astralne światło, jasne plamy w kilku miejscach sklepienia niebieskiego, wynikające z nagromadzenia się mnóstwa małych gwiazd, które nawet przez teleskop nie wszędzie dają się oddzielnie rozpoznać.

Astrantia (Jarzmianka), rodzaj roślin z rodziny baldaszkowatych; pospolity u nas gatunek **A.** *major* w miejscach cienistych, wilgotnych; korzeń niemiłéj woni, ostry i gorzki, posiada własności przeczyszczające. Zresztą gatunek ten, jak i alpejski **A.** *minor* chodują się jako rośliny ozdobne.

Astrea, córka Zeusa i Themidy, a podług innych Astreosa i Eosy; bogini sprawiedliwości, zwana także *Dike*, ostatnia w rzędzie bogiń, która w wieku miedzianym opuściła ziemię, a potém osiadła w niebie i tam świeci w zodyjaku pod imieniem *panny*. Sztuka plastyczna wyobraża ją zwykle z szalką w ręku i wieńcem gwiazd nad głową.

Astrea (zool.), rodzaj Polipów (ob.).

Astrea, planetoida, odkryta 8 Grud. 1845 przez Henckego de Driessen. Odległość jéj średnia od słońca wynosi przeszło 53 milijony mil geograficznych.

Astreos, syn tytana Kryosa i Eurybii, spłodził z Eosy (łaciń. Aurora) bożków wiatru: Zefira, Boreasa, Notusa i innych. Za udział w wojnie tytanów, strącony został przez Zeusa do Tartaru.

Astringentia, *Adstringentia* (med.), środki ściągające. (ob.).

Astrodeiktikon, przyrząd, służący do wynajdywania na niebie gwiazd, oznaczonych na globusie; polega on na tém, że po należytém ustawieniu globusa, za naciśnięciem miejsca gwiazdy na globusie sztyfcikiem, linijał stosowny wskazuje miejsce gwiazdy na niebie.

Astrofillity (Asterophyllites), rodzina drzew kopalnych, prawdopodobnie zbliżona do palm, odznaczająca się liśćmi ostro zakończonymi i zebranymi w gwiazdę. Były to najliczniejsze rodziny w epoce węgla kamiennego, i szczątki ich, znajdują się wszędzie w pokładach tego węgla. W epokach następnych nie występują.

Astrofotometryja, nauka o dochodzeniu natężenia światła różnych gwiazd; fotometry (ob.) do tego celu służące, noszą nazwę *astrofotometrów*; najdokładniejszy jest **A.** *Zöllnera*, polegający na zasadzie polaryzacyi światła. Por. Zöllner „*Grundzüge einer allgemeinen Photometrie des Himmels*" (Berl. 1861), oraz tegoż „*Photometrische Untersuchungen*" (Lipsk. 1865).

Astrognozyja, (z greck.), część astronomii, któréj przedmiotem jest poznanie konstelacyj i gwiazd pojedyńczych; pomocą jéj są globusy i karty nie-

bieskie; gwiazdy rozpoznaje się najłatwiéj, przez odniesienie ich do kilku wyraźnych konstelacyj, do czego najłatwiéj wychodzić od wielkiéj niedźwiedzicy.

Astrograf, przyrząd podany przez Steinheila do szybkiego i mechanicznego kreślenia kart nieba.

Astrolabium, przyrząd astronomiczny, wprowadzony przez Hirparcha do oznaczenia położeń gwiazd względem ekliptyki; rozumiano następnie pod tą nazwą, przyrządy do mierzenia kątów, którym dziś nadajemy nazwy teodolitów, kół powtarzających i t. d.

Astrolatryja, cześć boska oddawana gwiazdom ob. Sabeizm.

Astrologija (z greck.), w dosłownem znaczeniu nauka o gwiazdach, w zwykłém zaś znaczeniu sztuka przepowiadania z położenia gwiazd przyszłych wypadków, mianowicie losów człowieka. Początek swój, zawdzięcza ona nieznajomości prawdziwego systematu świata i praw natury. Początku A. szukać należy w przekonaniu odwiecznem, że ziemia była środkowym punktem wszechświata a człowiek najcelniejszą, najważniejszą na niéj istotą. Nie tylko planetom, ale i gwiazdom stałym, a mianowicie téż gwiazdom zodyjaku, przyznawano wpływ nieunikniony na niektóre przedmioty. Każdy z dwunastu znaków zwierzyńca panować miał nad pewnemi częściami ciała ludzkiego; najważniejszym zaś z tych znaków był ten, który wschodził w chwili jego urodzenia, i nazywał się horoskopem, pierwszym domem (cały zwierzyniec podzielony był na dwanaście domów słońca). Ślady A. napotykamy już u Chaldejczyków, Indyjan i Chińczyków; gorliwie oddawali się jéj Rzymianie, a Seneka twierdził, że losy narodów, zależą od najdrobniejszych ruchów planet. Dopiéro Dyjoklecyjan i Konstantyn wydali edykta przeciw szkodliwéj sztuce astrologów i wieszczbiarzy. Jednak, astrologowie zachowali uznanie u ludu. W IX w. po Chr., zyskała wielką sławę A. Araba Messebala. Znakomity astronom, Tycho de Brahe wierzył w przepowiednie astrologiczne. Zygmunt August wysoko cenił A., a za Zygmunta III sława akademii krakowskiéj pod względem A. była znakomita; kalendarze jéj rozchodziły się po całych Niemczech. Kepler, pozostając w biedzie, ciągnął wprawdzie zyski z przepowiedni astrologicznych, ale zdaje się, że w nie nie wierzył. Rozwój nauk, zwłaszcza oznaczenie przez Kopernika właściwego stanowiska ziemi w wszechświecie, zadało A. cios stanowczy. W bieżącym jednak jeszcze wieku Pfaff ogłaszał, że śmierć Napoleona 5 Maja 1821, zostawała w związku z połączeniem Saturna z Jowiszem. Por. Maury „*La magie et l'astrologie*" (1860).

Astrometr, ob. Helijometr.

Astronomiczne obserwatoryja, ob. Obserwatoryjum.

Astronomiczne tablice. Aby z łatwością oznaczyć położenie słońca, księżyca, planety lub gwiazdy stałéj na niebie w danym czasie bez potrzeby wyprowadzania długich rachunków, ułożono tablice, z których przedmiot szukany bądź bez żadnego, bądź téż po krótkim tylko rachunku wynaleźć można. Jako wzór takowych przytoczyć można tab. Bessel'a i Argelander'a.

Astronomiczne roczniki. ob. Efemerydy.

Astronomija (z grec.), nauka o ciałach niebieskich, o ich pozornych i istotnych ruchach i o ich fizycznéj budowie. Wykazuje niezmierną ilość ciał niebieskich i ich wielkość, wymierza odległości ich od ziemi, śledzi drogi, po których się według niezmiennych praw poruszają, bada ich naturę. Co do zastosowań swych A. jest podstawą żeglarstwa bo daje żeglarzowi możność oznaczenia miejsca na jakiém się znajduje, przy jéj jedynie pomocy, możliwém jest kreślenie kart geograficznych i zbadanie kształtu ziemi naszéj; ona nakoniec w prawidłowych ruchach ciał niebieskich daje jedyną podstawę, ścisłego mierzenia czasu. Ważność A. jednak polega w małéj tylko części na zastosowaniach dla życia praktycznego: Dając nam należyty pogląd na budowę wszechświata, zaspakaja jednę z najistotniejszych żądz umysłu ludzkiego, poznania otaczającego nas świata, a rozwojem swoim wyprzedziwszy cały ogół nauk przyrodzonych, utorowała drogę, po któréj się inne umiejętności posuwają, wyrobiła metody badań, które z odpowiedniemi posłużyły dla innych gałęzi nauk przyrodzonych. *Pogląd ogólny na* A. Uważne dostrzeganie nieba uczy, że największa część gwiazd, nie zmienia wzajemnéj względem siebie odległości i że nie ulega zmianom co do swego blasku; są to *gwiazdy stałe*, albo prosto *gwiazdy* (ob.). Obok nich, znajdują się inne ciała niebieskie, które miejsce swe na niebie bezustannie zmieniają i niby się błąkają między gwiazdami stałemi, a w różnych czasach objawiają zmiany w natężeniu swego blasku; są to *planety* (ob.) świecące światłem słonecznem od nich odbitém, podczas gdy gwiazdy, równie jak słońce, własne światło wysyłają. Planety są ziemi bezporównania bliższe niż gwiazdy stałe; zostają ze słońcem w ścisłym związku i wszystkie poruszają się do koła słońca po drogach zamkniętych, eliptycznych. Gwiazdy zaś stałe są to słońca, odpowiadające zupełnie słońcu naszemu, i około których prawdopodobnie krążą również planety; my wszakże widzieć możemy tylko planety naszego systemu słonecznego. Wśród pogodnéj nocy widzimy na niebie długą obłoczkowatą jasną smugę — *drogę mleczną*. Już lunety niewielkiéj siły optycznéj rozwiązują nam ten blask, a oku przedstawia się niezmierne zbiorowisko gwiazd, — słońce nasze prawdopodobnie, jest tylko jedną z gwiazd tego systemu gwiazd drogi mlecznéj; oprócz drogi mlecznéj, dostrzegamy na niebie mnóstwo drobnych plam, tak zwanych mgławic z których wiele w teleskopach przedstawiają się nam też jako zbiorowiska gwiazd, są to niby drogi mleczne w niewypowiedzianéj od nas leżące odległości, niektóre mają inne znaczenie; (ob. mgławice). Dla uzupełnienia całości przedmiotów niebieskich, wspomnieć tu musimy o kometach (ob.), które z planetami podzielają zmienność swego miejsca — oraz

do niedawna tak tajemniczych gwiazdach spadających (ob.). Co do odległości ciał niebieskich (ob. paralaksa); tu wspomnimy tylko, że za jedność dla tych odległości olbrzymich bierze się szybkość światła, które przebiega na sekundę 42,500 mil geogr. Otóż słońce odległe jest od ziemi średnio na 20 milijonów mil geogr., potrzebuje zatém dla przebieżenia téj drogi przeszło 8 minut, aby jednak doszło do ziemi światło od najbliższéj gwiazdy stałéj wymaga około 10 lat. Jeżeli zważymy, że są gwiazdy, od których światło dla dojścia do nas potrzebowałoby setek i tysięcy lat, mieć będziemy wyobrażenie o kolosalnych wymiarach, jakie istnieją w wszechświecie.—Najważniejszém atoli zadaniem A. było dotąd, zbadanie systemu słonecznego. Słońce znakomicie przewyższa masą swoją, masę wszystkich razem planet wraz z ich księżycami, dokoła słońca obiegają planety w drogach eliptycznych, zamkniętych (orbitach); ziemia jest jedną z tych planet; z powodu pochylenia osi ziemi ku płaszczyźnie jéj drogi (ekliptyki), wypadają pory roku (ob.); drogi planet nie leżą na jednéj płaszczyźnie, ale są mniéj lub więcéj ku płaszczyźnie ekliptyki pochylone. W około niektórych planet, poruszają się drabanty, czyli księżyce (ob.), droga ich jest podwójną: około właściwéj planety i wraz z tą około słońca, skąd wypada że droga ich jest wężowo zwiniętą. —Opowiedziany ten system słoneczny czyli planetarny w głównych swych rysach poznany został przez Kopernika, który przez to stał się ojcem A. nowéj. Trudność ujęcia tego systemu polegała na tém, że miejsce obserwacyi człowieka, ziemia, samo zmienia swe położenie, a stąd ruchy planetarne bardzo zawikłany pozór przyjmują. W starożytności, jak wiadomo, uważano ziemię za punkt środkowy wszechświata; pierwszy system planetarny podał Arystoteles, rozwinęli go Hipparch i Ptolemeusz; ostatni ten system (ob. Ptolemeusz), przyjęty został przez kościół chrześcijański, i pod jego opieką utrzymywał się lat półtora tysiąca, zanim Kopernik ośmielił się go skruszyć potężnym swym umysłem. Kopernik jednak uważał jeszcze drogi planet za koła, tylko słońce umieszczał zewnątrz ich środka; Kepler dopiero porównywając system Kopernika z wybornemi obserwacyjami Tycho'na i wsparty na mozolnéj pracy całego życia, zdołał wykryć prawa rządzące ruchami planet; znane są one pod nazwą *praw Keplera* i są następujące: 1. Drogi planet są elipsami, w których wspólném ognisku znajduje się słońce; 2. Pola opisane promieniem wodzącym (ob.) w czasach równych są równe; 3. Kwadraty z czasów obiegu dwóch planet mają się między sobą, jak sześciany ich średnich odległości od słońca. Prawa Keplera obejmują wielką zasadę, rządzącą ruchami wszechświata, genijusz atoli dopiero Newtona zdołał ostatnią uchylić zasłonę i wykazać przyczynę trzech owych praw, — polega ona mianowicie na wzajemném przyciąganiu się ciał niebieskich (atrakcyja, grawitacyja, ciążenie powszechne). Newton okazał, że przyciąganie dwóch ciał jest w stosunku odwrotnym ich odległości, a w prostym ich mas. Od tego odkrycia Newtona rozpoczął się znowu nowy zwrot w A. Poznawszy najwyższe prawo rządzące wszechświatem, A. może już z niego, drogą matematycznego rozwoju odgadywać i przepowiadać zjawiska, a znając stan systemu słonecznego w dzisiajszéj chwili, zna go już i w najodleglejszéj przyszłości; A. planetarna z nauki indukcyjnéj, stała się już dziś nauką dedukcyjną (ob. Nauki Przyrodzone). W badaniu nieba wychodzi się już po za zakres systemu słonecznego; pojmujemy dziś, że i słońce nie pozostaje w spoczynku, ale że i ono porusza się około innéj gwiazdy, około pewnego słońca środkowego (ob.); że zaś prawo ciążenia Newton'owe i po za systemem się utrzymuje słonecznym—na to mamy i pewne wskazówki obserwacyjne w ruchach tak zwanych gwiazd podwójnych (ob.). Wszystkie te jednak wspaniałe odkrycia zawdzięczamy drobnym, ale bezustannym obserwacyjom zjawisk niebieskich, których początek w najbardziéj zamierzchłéj ginie przeszłości. Obrót dzienny gwiazd, od wschodu ku zachodowi uderzył najpierwéj człowieka — wiemy dziś, że jest on pozorny tylko i jest skutkiem ruchu obrotowego ziemi. W skutek biegu ziemi około słońca stają się w ciągu roku coraz nowe okolice nieba widzialnemi, i wcześnie już zwrócono na te zmiany uwagę; ukazanie się np. Syryjusza zapowiadało Egipcyjanom zbliżający się wylew Nilu; inne gwiazdy zapowiadały inne zjawiska, i w owych już przeto czasach, znano zbiorowiska gwiazd i nadawano im nazwiska,—tak powstały konstelacyje. Największa część nazw tych konstelacyj wziętą jest z zakresu rolnictwa, rybołówstwa i myśliwstwa. Potrzeba ściślejszego zbadania biegu (pozornego) słońca, dawała się już uczuć w owych czasach, dla tego najdawniejsze konstelacyje, są to konstelacyje zodyjaku czyli zwierzyńca, położone w dosyć wąskim pasie, rozciągającym się po obu stronach ekliptyki (drogi ziemi koło słońca, a tém samém pozornéj drogi słońca koło ziemi). Dwanaście konstelacyj zwierzyńcowych (ob.) stanowią niby tyleż domów w które słońce kolejno wchodzi, a znaki ich, używane przez starożytnych dotąd przetrwały. Za czasów greckich punkt wiosenny przypadał jeszcze w konstelacyi barana, punkt jesienny w konstel. wagi; dziś te znaki astronomiczne nie odpowiadają już konstelacyjom—punkt bowiem wiosenny zmienia swe położenie w ciągu 2000 lat o 30^0 na ekliptyce od wschodu ku zachodowi (tak zwane precessyja, czyli poprzedzanie punktów równonocnych). Konstelacyje pozazwierzyńcowe, zostały późniéj już oznaczone, zwłaszcza południowe, co już i ich nazwy wskazują. Gdy dawniéj chciano oznaczyć położenie planety lub komety w pewnym czasie, mówiono, że się znajduje w téj lub owéj konstelacyi; rychło jednak, poznano niedostateczność takiego oznaczania i musiano obmyślić sposoby oznaczania miejsca jakiegokolwiek ciała niebieskiego. Udało się to, przez przyjęcie pewnych kół idealnych na niebie, i jak na ziemi oznaczamy położenie miejsca za pomocą szerokości i długości, tak

też wskazujemy położenie gwiazdy za pomocą podobnych łuków. Dla osiągnięcia tego celu obmyślano różne systemy kół; położenie gwiazdy, odniesione do poziomu oznacza się przez azymut (poziomołuk) i wysokość, do równika przez wzniesienie proste i zboczenie, do ekliptyki przez szerokość i długość (ob. te wyrazy). Że jednak koła te, można sobie tylko wyobrażać, należało urządzić przyrządy, opatrzone w koła podzielone na stopnie i ich części, za pomocą których możnaby oznaczać położenie gwiazd; narzędzia te zwolna były udoskonalane, miejsce pierwiastkowych rur do obserwacyj gwiazd zastąpiły lunety i teleskopy, i doszły do téj wspaniałości, w jakiéj dzisiaj się w obserwatoryjach znajdują. Zakres A. jest tak rozległy i wielostronny, że rozpadła się na kilka części. Przedewszystkiem podzielić ją można na A. *teoretyczną* i *praktyczną*. Pierwsza rozpada się znów na sferyczną, teoretyczną i fizyczną. A. *sferyczna*, otrzymała nazwę od sfery niebieskiéj, uważa ona zjawiska tak, jak się nam wprost przedstawiają; ciała niebieskie uważamy, umieszczone na stronie wewnętrznéj powierzchni kuli, w któréj środku znajduje się obserwator. A. *teoretyczna* uczy, jak z pozornych ruchów wyprowadzić prawdziwe; wykazuje najpierw ruch ziemi około osi i około słońca, daléj ruchy innych planet i komet na zasadzie praw Keplera, oblicza zaćmienia i im pokrewne zjawiska. A. *fizyczna* objaśnia przyczyny tych ruchów na zasadzie Newton'owego prawa ciążenia powszechnego (mechanika niebieska) i bada naturę fizyczną ciał niebieskich. To ostatnie zadanie A., do niedawna było zaledwie naruszone, A. nie miała środków badania natury ciał po za ziemią istniejących; przed dziesięciu dopiero laty zyskała potężny środek w *Analizie spektralnéj*, (ob.) i w tym krótkim przeciągu czasu tak się rozwinęła, że można dziś A. podzielić na *matematyczną* i *fizyczną*, podobnie jak rozróżniamy geografiją mat. i fiz. A. *praktyczną* można znowu podzielić na *obserwacyjną* i *rachunkową*, z których pierwsza zapoznaje nas z narzędziami astr., ich przygotowywaniem, ustawianiem i użyciem, druga uczy jak należy postępować z wypadkami otrzymanymi z obserwacyi, aby stąd dojść do pożądanego celu. O ile A. praktyczna posługuje do oznaczania szerokości i długości miejscowości ziemskich, albo do mierzenia czasu, można ją nazywać A. *stosowaną*. *Astrognozyja* (ob., obejmuje znajomość konstelacyj gwiazd, *Kosmografija* (ob.) jest niejako wstępem do A.

Historyja A. Początek A. w głębokiéj ginie starożytności; najdawniejszym narodem który się zajmował A., byli jak się zdaje Chińczycy, którzy już około 2,300 r. p. Chr. budowali gnomony, i pozostawili od najdawniejszych czasów spisy zaćmień, komet i aerolitów; w XIII w. po Chr. Koszu-king wpłynął na rozwój A. w Chinach, wysokiego jednak stopnia nigdy tam nie osiągnęła. Chaldejczycy, Egipcyjanie i Indyjanie umieli przepowiadać zaćmienia, co osiągali jedynie przez znajomość peryjodu, po którym zaćmienia wracają, nie znając naturalnie należytéj takowych przyczyny. Grecy wynieśli już więcéj A. na godność nauki, przyjęli zaś jéj początki od Egipcyjan (Tales, Pitagoras, ok. 600 r. prz. Chr.); wielu z filozofów greckich, zdaje się miało już pojęcie o obrocie ziemi. Anaxymander urządzał globusy niebieskie, Meton i Euktemon obliczyli ze znanych naówczas obserwacyj księżyca peryjod 19 letny, po którym wszystkie lunacyje wracają do tegoż samego dnia. Za czasów macedońskich siedliskiem działalności astr. była Alexandryja; Arystyllos i Timosharis sporządzili około 290 r. przed Chr. katalog gwiazd. Arystarchos starał się oznaczyć odległość księżyca i słońca od ziemi, Eratostenes starał się zbadać wielkość ziemi i oznaczył pochyłość ekliptyki. Hipparch i Ptolemeusz (ob.) świetnie kończą rozwój A. greckiéj. Nauka ta podjętą została dopiero przez Arabów, (ob. Arabskie nauki). Za pierwszą wielką pracę w nowszych czasach, uważać można sporządzenie tablic astronomicznych z polecenia Alfonsa X, króla Kastylii (ob.), astrologija jednak, tamowała rozwój astronomii, a za jéj wskrzesicieli w XV w. uważać należy Purbacha i Regiomontana. Zasługi Kopernika wskazaliśmy wyżéj; współczesny mu Tycho-Brahe nadał obserwacyjom astr. ścisłość dawniéj nie znaną a odkrycie lunet otworzyło nowy dla A. świat. Gallileusz, do rozpowszechnienia systemu Kopernika najdzielniéj się przyłożył, on też odkrył księżyce Jowisza; Keppler i Newton, wykończyli w ogólnych rysach system słoneczny, który rozwinęli Clairaut, d'Alembert, Euler, Lagrange, a zwłaszcza Laplace i Gauss, ostateczne zaś potwierdzenie systemu słonecznego, zyskane zostało przed odkrycie planety Neptuna (ob.) jedynie rachunkiem matematycznym, współcześnie przez le Verrier'a i Adamsa. Odkrycie analizy spektralnéj przez Kirchhoffa i Bunsena (1860) zwróciło badania astr. na pole A. fizycznéj, dotąd niemal nietknięte. Oprócz nazwisk wyżéj podanych, wymienimy tu jeszcze następne: Sozygenes, Al-Fergani, Al-Batani, Chalid-ben-Abdulmelik, Alsufi, Abulwefa, Arzachel, Awerrhoes, Ulugh-Bej, Cassini, Huygens, Flamsteed, Arnold, Bradley, Lalande, Maskelyne, Bailly, Herschel, Mechain, Schröter, Piazzi, Bode, Delambre, Olbers, Pons, Ivory, Bohnenberger, Pond, Reichenbach, Dollond, Schumacher, Littrow, Plana, Bessel, Arago, Fraunhofer, Schwabe, Möbius, Encke, Herschel młodszy, Struve, Mädler, Hausen, Pontecoulant, Argelander, Rosse, Airy, Steinhelt, Lamont, Peters, Galle, Villarceau, Luther, Secchi, Tempel, Arrest, Hind, Bruhns, Forster, Zöllner, Janssen, Huygins. Z astr. polskich, oprócz Kopernika, Jan z Głogowa, Wojciech z Brudzewa, nauczyciel Kopernika, Marcin z Olkusza, Jan Brożek, Hewelijusz w Gdańsku, Poczobut, Jan Śniadecki, Jan Baranowski b. dyrektor obserwatoryjum w Warszawie, Karliński w Krakowie. Poprzestać tu musimy na tym, niewyczerpującym zresztą wykazie nazwisk, pod któremi to nazwami podane będą prace tych wszystkich mężów, których zasługą A. zdobyła sobie chlubny tytuł królowéj nauki.

Literatura A. niesłychanie bogata; z dzieł kla-

sycznych, epokowych w nauce wymienimy: Ptolemeusza „*Almagest*“ (ob.); Kopernik „*De revolutionibus orbium coelestium libri VI*“ (wyd. 1543, 1617, tłum. pol. Jana Baranowskiego 1856). Kepler „*Astronomia nova*“ (1609). Newton „*Philosophiae naturalis principia mathematica*“ (1687); Laplace „*Mécanique céleste*“ (1799—1825); Gauss „*Theoria motus corporum coelestium*“ Pontécoulant „*Théorie analitique du système de monde*“; daléj jako podręcznik dzieła Lalande'a, Delembre'a, Littrow'a, Brunnowa i t. d. Z popularnych, Arago, Mädler, Airy, z polskich Sławiński, Śniadecki, Steczkowski, Bayer; w r. b. wyszło tłumaczenie Pietkiewicza astr. popularnéj Mitschell'a. Co do A. fizycznéj prace są głównie zawarte w pismach naukowych; ważniejsze dzieła są Secchi'ego, Zöllnera, z popularnych Huyginsa, Roscoë'go, Schellen'a.

Astronomiczne znaki. ob. Kalendarskie znaki.

Astros (Paweł Teresa Dawid d'), kardynał, arcybiskup Tuluzy, ur. 1722, od 1807 r. wikaryjusz generalny katedry Panny Maryi w Paryżu. Zagorzały ultramontanin, spiskował przeciw Napoleonowi I i aresztowany 1810 r. przesiedział w Vincennes do 1814. Po restauracyi był arcybiskupem Tuluzy, w r. 1850 kardynałem, † w Tuluzie 1851. Głównem jego usiłowaniem zawsze było, aby duchowni trudnili się wychowaniem.

Astruc (Jan), ur. w Sauves w Langwedocyi 1684, jeden z najsławniejszych i najuczeńszych lekarzy swojego czasu. Uczył się medycyny w Montpellier, w r. 1703 mając lat 19, otrzymał stopień doktora. Był profesorem w Tuluzie, a następnie w Montpellier. W r. 1729 powołał go król polski, elektor saski, na lekarza nadwornego lecz A. wkrótce opuścił dwór drezdeński, udając się do Paryża, gdzie 1730 został lekarzem królewskim i pozyskał katedrę w kolegijum francuskiem. † 1766. Obok bardzo licznéj praktyki, bardzo sumiennych wykładów, pisał wiele i wydał mnóstwo rozpraw i broszur, które okazują wiele wiadomości autora, chociaż nie odznaczają się wyższym naukowym poglądem. Dzieła jego prócz medycyny, obejmowały historyją naturalną, nawet filozofiją i teologiją. Oto tytuły niektórych dzieł jego: „*Traité de la cause de digestion*“; „*Dissertation sur la contagion du peste*“; „*Traité des ulceres*“; „*Manuel des accouchement*“.

Astryld skrzydlaty, w mitologii skandynawskiéj bożek miłości, odpowiada greckiemu Erosowi.

Astura (Eorre d'), miasteczko w b. państwie kościelném, na brzegach bagien pontyńskich i przy ujściu rz. t. n.

Asturyja, księstwo na północy Hiszpanii, dzisiajsza prowincyja Oviedo, obejmująca 192 mil kw. i 570000 m. W ogóle jest to kraj górzysty, w którym chów bydła, górnictwo, wywóz kasztanów i orzechów włoskich są głównemi źródłami przemysłu. **Asturyjczykowie** są najdawniejszymi chrześcijanami Hiszpanii i najczystszymi potomkami Gotów. W górach bowiem zamieszkali, bronili się dzielnie przeciwko Maurom, zdobywcom Hiszpanii, potrafili zachować swą niepodległość i w ten sposób byli zawiązkiem późniejszego królestwa hiszpańskiego; budowy są silnéj, a obok tego łagodni i odważni w boju, należą do najwierniejszych poddanych królewskich. Uwagi godną między Asturyjczykami kastę tworzą *Vaqueros*, którzy żenią się tylko między sobą i, zajmując się hodowlą bydła, prowadzą życie koczujące; zimą na wybrzeżach morza, a latem w górach Leytariegos. Od 1838 każdy następca tronu hiszpańskiego nosił tytuł *księcia Asturyi*, ponieważ tu właśnie, rozpoczęła się zwycięska walka Hiszpanii przeciwko jéj mahometańskim najezdnikom.

Astydamas, tragik grecki, syn Morfimosa i synowiec Eschyla, żył około r. 400 prz. Chr. w Atenach; miał napisać 540 tragedyj, z których wszakże tylko tytuły pozostały.

Astygmatyzm, wada wzrokowa (ob. wzrok), polegająca na tém, że łamiące światło powierzchnie rogówki i soczewki nie są częściami kuli; zwykle w pionowém przecięciu krzywizna jest większą niż w poziomém; w ten sposób, promienie wychodzące z jednego punktu, po załamaniu się w oku, zbierają się w kilku punktach i obraz przedmiotu tworzy się niedokładnie. Wada ta w małym stopniu, istnieje w każdym oku, nie szkodząc widzeniu; gdy dojdzie znacznych rozmiarów, widzenie staje się niewyraźne, oko np. z dwóch linij prostopadłych tylko jednę wyraźnie widzieć może, bo każda przez inne przecięcie rogówki przesyła promienie; patrząc na kilka kół współśrodkowych, albo na linije promienisto nakreślone, widzi w nich ruch bezustanny, bo co chwila dla rozmaitych punktów rozmaicie się nastraja (ob. akomodacyja). Objawy te nikną, gdy oko patrzy przez mały otworek, albo wąską szczelinę, bo wtedy tylko część rogówki jednostajnie łamiąca zostaje dostępną dla światła. Prócz tego bywa A. *nieregularny*, gdzie pow. łamiąca w rozmaitych kierunkach bez ładu pogięta daje obraz przedmiotu zamglony i połamany. Jest to, wada wrodzona albo następstwo, rozmaitych chorób oczu. Leczy się przez odpowiednie okulary, które w tym kierunku bardziéj są wypukłe, w którym oko jest spłaszczone i w ten sposób wadę kompensują. Por. „*Die Anomalien der Refraction und Accomodation des Auges*“. Donders (tłum. polskie Gepnera).

Astyjages, ostatni król Medyi, następca po ojcu Cyaxaresie (509 prz. Chr.), został zwyciężony przez swego wnuka Cyrusa pod Pasargadą (558) i pozbawiony tronu.

Astyjanax, syn Hektora i Andromachy, według podania Greków, przy zburzeniu Troi został wrzucony w płomienie, z powodu że przepowiednia Kalchasa obwieściła, iż się zemści na Grekach za zburzenie Troi.

Astyngowie, naród, który na początku II w. po Chr. pod wodzami Rawem i Raptem przybył do Dacyi; podług Naruszewicza byli to Gotowie.

Asy, ob. **Azowie.**

Asymptota, linija prosta dążąca do zetknięcia się z liniją krzywą, rozciągającą się do nieskończoności, któréj jednak dosięgnąć nie może, tak że można ją uważać za styczną do linii krzywéj w od-

łegłości nieskończenie wielkiéj, stąd nazywają ją po polsku *ledwo nie styczną*. Taką A. posiada hyperbola. A. może się z liniją krzywą nawet przecinać w wielu punktach, stając się jednak styczną dopiero w odległości nieskończenie wielkiéj. Ze współczesnego obrotu hyperboli i jéj A. około osi, utworzy się hyperbolojda ijéj *Asymptotyczny ostrokrąg*. *Asymptotyczny punkt*, jest taki, do którego linija krzywa bezustannie się zbliża, nigdy do niego nie dochodząc; takowy A. p. posiada np. spiralna logarytmiczna. Można też mówić o dwóch linijach krzywych asymptotycznych, jeżeli odnogi ich, nieskończone bezustannie się ku sobie zbliżają, jakkolwiek nie posiadają A. prostolinijnéj.

Asyndeton (z greck. *niepołączone*), figura krasomówcza, polegająca na opuszczeniu spójników, które w zwykłéj mowie byłyby potrzebnymi, przez co styl nabiera energii i życia. A. zwykle używa się tam, gdzie kilka pojęć, zostających w bliskim ze sobą związku, stoją obok siebie w jakiémś stopniowaniu, skutkiem czego, wyraża szybką akcyję lub wzruszenie umysłu, jak np. w sławném doniesieniu Cezara: „*veni, vidi, vici* (*przyszedłem, obaczyłem, zwyciężyłem*").

Aszam (Roger), znakomity erudyt angielski, którego dzieła wyszły w Londynie 1774. Ur. 1515, był nauczycielem córki Henryka VIII Elżbiety, † 1558.

Aszer Wapenstein, ob. Ascher.

Aszleder, natylnik, część ubioru górnika, rodzaj fartucha skórzanego, noszony z tyłu, który, przysiadaniu na ziemi, chroni górnika od zimna i wilgoci.

Aszperger (Wojciech), artysta dramatyczny, ur. 1790 w Wilnie. Ukończywszy nauki w gimnazyjum wileńskiém, służył wojskowo, potém zaś poświęcił się zawodowi dramatycznemu. Jako zdolny artysta odznaczał się głównie w komedyjach Fredry, chociaż występował także z powodzeniem w tragedyjach klasycznych i dramatach, † w Warszawie 1847.—Tłumaczył komed. *Kominiarczyk* w 2 akt.

Aszpergerowa (Katarzyna), żona poprzedniego † w Warszawie 1835; artystka dramatyczna, zajmowała często pierwsze role w operach polskich i melodramatach. Piękny i miły głos, gra wyborna, czyniły ją zawsze pożądaną i miłą dla publiczności warszawskiéj.

Aszpergerowa (Aniela z Kamińskich), utalentowana artystka dramatyczna, ur. 1820 w Warszawie. Od 1836—38 występowała na scenie warszawskiéj obu teatrów; 1838—40 na scenie wileńskiéj; w 2 lata potém zamówiona znowu do Warszawy, krótko tu przebywała, gdyż przeniosła się jako stała aktorka do Lwowa (1842—55); 1855—57 występowała w rolach gościnnych w Krakowie i Poznaniu; od 1857 — 63 znowu wróciła do Lwowa, gdzie po pewnéj przerwie i obecnie grywa. A. kształciła się najprzód w Warszawie, na takich wzorach jak Halpertowa, Kurpińska, Werowska; talent jéj w zupełności rozwinął się dopiero we Lwowie. Role bohaterek i amantek salonowych w tragedyjach i dramatach były szczególnie jéj zawodem.

Aszraf lub **Aszref**, niegdyś miasto, teraz wieś w perskiéj prowincyi Mazenderan, na południowym brzegu morza Kaspijskiego; pamiętne jest traktatem pokoju, zawartym między Turkami i Persami 3 Paźdz. 1727.

Atabeg lub **Atabek** (tureck. *ojciec księcia*), tytuł rządców prowincyj perskich, którzy go nosili od upadku Seldżuków do podbicia Persyi, przez sławnego Hulagu. Była to w owych czasach najwyższa władza w tym kraju, chociaż bez tytułu sułtana. Z takich atabegów najgodniejszym jest pamięci Omad-Eddin-Zenghi, który 1144 odebrał krzyżownikom Edessę. Jego syn Nurredin, miał za wodza wojsk swoich Saladyna (ob.).

Atabaxo lub *Atacavi*, rzeka w południowéj Wenezueli, wpada pod San-Fernando do Guawiary.

Atabyros, w starożytności najwyższa góra na wyspie Rhodos, gdzie stała świątynia Zeusa. Góra ta 4600 stóp wysoka, dziś nazywa się *Artemira*.

Atacama, nazwa pustyni na wybrzeżu zachod. Ameryki południowéj, która częścią większą, północną, przypada rzeczypospolitéj boliwijskiéj, mniejszą, południową, rzeczypospolitéj chilijskiéj. A. ograniczona jest od wschodu Kordylierami, od zachodu oceanem Wielkim i tworzy płaskowzgórze, wzniesione przecięciowo na 1300 metrów, pokryte bardzo nędzną roślinnością; przerznięte kilku nadbrzeżnemi rzeczkami. Naturę pustyni ma zwłaszcza pas nadbrzeżny, położony głównie w Boliwii, między 21°30′ a 24°30′ szerok. pd. Jest natury zupełnie kamienistéj, prawie bez żadnéj roślinności. Na wschód pustyni wznoszą się Kordyliery A., do których przytykają wyżyny z przestrzeniami solnemi (salinami). Całe płaskowzgórze, przerznięte jest licznemi rozgałęzieniami gór, a te znowu, poprzecinane olbrzymimi wąwozami. A. zwiedzoną została w r. 1853 — 4 przez Philippi'ego i Dall'a, którzy podali jéj dokładny opis, jakoteż ludności ją zamieszkującéj.—A. najbardziéj północna prowincyja rzeczypospolitéj chilijskiéj, obejmuje 1784 m. kw. z 79000 m. (1865), dotyka z zachodu oceanu Wielkiego, główne miasto Copiapo. A. najbardziéj, południowa i zachodnia prowincyja rzeczypospolitéj boliwijskiéj obejmuje 3300 m. kw. z 5300 tylko mieszk., od zachodu dotyka oceanu Wielkiego, i po największéj części zajętą jest przez pustynię A., główne miasto—Cobija.

Atagan, ob. Jatagan.

Atahualpa, syn Huayna-Capac, ostatni monarcha peruwijański z rodu Inkasów, skazany na śmierć przez Hiszpanów 1533.

Atak, ruch zaczepny wojenny, dokonywający się białą bronią, z wybitnym i śpiesznym naprzód ruchem. Piechota idzie do A., sformowana w kolumnę, z bagnetem w ręku. A. jazdy czyli *szarża*, jestto natarcie oddziału jazdy, pospolicie w zwartym szyku, kłusem lub galopem. Wyjątkowo mówi się i o A. artyleryi konnéj, kiedy ta wzo em na cierającéj jazdy, z pałaszem w ręku posuwa się k

nieprzyjacielowi, by go chwilowo odeprzeć, a wróciwszy do dział, niebawem kartaczowy rozpocząć ogień.—**A.** (med.). ob. Napad.

Atakamit, minerał pięknéj, ciemnoszmaragdowéj barwy, znajduje się w różnych postaciach, rzadko w kryształach których forma pierwotna słup rombowy prosty. Jest to chloro-tlenek miedzi. Twardość 3,0—3,5. C. g=4,43. Napotyka się w Saxonii i Ameryce południowéj, gdzie sproszkowany używa się do zasypywania pisma, pod nazwą Arenille.

Atalanta z *Arkadyi*, córka Jazosa i Klimeny, celnie strzelająca z łuku łowczyni, miała udział w wyprawie Argonautów i w łowach na dzika kaledońskiego. — **Atalanta**, córka Schojneusa, króla Scyru, sławna z piękności i szybkiego biegu, wyścigała wszystkich ubiegających się o jéj rękę i zabijała ich, aż nareszcie Hippomenes z pomocą Afrodyty, rzucając złote jabłka, za któremi Atalanta uganiając się, bieg swój spóźniła, zwyciężył ją i pozyskał. Ponieważ Hippomenes zapomniał o złożeniu podziękowania Afrodycie za tę przysługę, obrażona bogini, przemieniła oboje kochanków w parę lwów i zaprzęgła do swego rydwanu. Obie **A.** mitografowie często mieszają z sobą i prawdopodobnie jeden mit, posłużył za treść do opowieści o nich obu.

Atalante, planeta odkryta 5 Paźdz. 1855 przez Goldschmidta. Bieg jéj około słońca wynosi lat 4 dni 210.

Atalante, inaczéj *Talanti*, miasto główne Lokrydy, prowincyi greckiéj, w bliskości zatoki morskiéj t. n. (3000 m.). Na północo-zachód. sławny wąwóz Termopyle, gdzie król spartański Leonidas zginął w 480 r. p. Chr.

Atalezyt, minerał, przedstawiający się w postaci małych kryształków, prawdopodobnie krzemian bizmutu, znaleziony w Schneeberg.

Atalija, córka Achaba, kr. izraelskiego i Jezabeli z Sydonu, małżonka króla judzkiego Jorama; po śmierci syna swego Ochosyjasza, wymordowawszy wszystkich książąt z domu Dawidowego, tron sobie przywłaszczyła. Jeden tylko potomek Joas został ocalony przez najwyższego kapłana Joada i osadzony przezeń, po 6 dniach na tronie. Atalija jest przedmiotem jednéj tragedyi Rasyna.

Ataman, naczelnik Kozaków dońskich i u Zaporożców a u drugich rządca w czasie pokoju; i hetman w czasie wojny, wybierany na ogólném zebraniu wszystkich Kozaków większością głosów. U Kozaków zaporożskich zwał się *Atamanem koszowym* naczelnik całéj Siczy.—Byli jeszcze Atamani: 1) *Kurenny*, naczelnik *Kurenia*, składającego się z nieoznaczonéj stale liczby domów, którego władza w kureniu równie była ważną i obszerną, jak władza koszowego; 2) *Nakaźny*, zastępca wojskowego lub pochodnego Atamana, zostawał zwykle na gospodarstwie; 3) *Pochodny*, główny dowódca oddziału Kozaków w czasie wyprawy. Obecnie wojska kozackie stale zarządzane są przez **A.** *Nakaźnych*; 4) **A.** *Sielski*, przełożony z wyboru w siołach ukraińskich z władzą sądowo-policyjną; 5) *Setniczy*, pierwsza osoba w setni, po pułkowniku urzędnik administracyjno-sądowy; 6) *Stanniczy*, starszy nad osadą kozacką; 7) *Siercowéj szkoły*, naczelnik i nauczyciel dzieci, wychowywanych kosztem wojska kozackiego.—**A.** w ogólności nazywają każdego starszego, np. **A.** arteli rybołówczych, a nawet może być **A.** rozbójników.

Atamanija, w starożytności kraina górzysta na zachodniéj stronie Pindusu, z głównem miastem Argiteja. Mieszkańcy jéj (**Atamanowie**) byli pochodzenia tessalskiego, po upadku państwa Molossów przyszli do pewnéj samoistności pod własnymi książętami, z których ostatnim był Amejander.

Atamas, syn Eola, króla Tessalii i Eneraty, mąż Nefeli, ojciec Frixosa i Helli. Z powodu nieurodzaju, jakim kraj jego był dotknięty, za poradą wyroczni zamierzał dzieci swoje poświęcić na ofiarę, lecz Nefela ocaliła poświęcone na ten cel dzieci, uprowadziwszy je na baranie ze złotém runem. W skutku gniewu Junony, przywiedziony do wściekłości dostał pomięszania zmysłów i uciekł **A.** do Ftyjotydy, gdzie zbudował Halos i ożenił się z Temisto, córką Hypseusa. Cały ten mit o **A.** jest bardzo ciemny i zawikłany, tragiczni bowiem poeci i późniejsi mitografowie różnostronnie go zmieniali.

Atanachowicz (Bogobój), adwokat w Wojewodzinie serbskiéj i autor serbski, † w r. 1846; wydał 2 t. powieści pod tyt. *Darak Srbkinji*; od r. 1852 zaczął wydawać swoje utwory beletryst. pod pseud. *Pupoljci*. Pisywał także wiele do pism czasowych serbskich.

Atanachowicz (Platon), proboszcz samborski a późniéj biskup w Nowym Sadzie oraz pisarz religijny serbski (1820—56).

Atanagi (Dyjonizyjusz), uczony krytyk włoski, ur. 1532 w Cagli, w księstwie Urbino, napisał wiele poezyj włoskich i łacińskich, tudzież życiorysy, Alexandra, Cezara, Oktawijana, Katona i innych.

Atanaryk, król Wizygotów, prowadził wojnę z cesarzem Walensem, przymuszony był 380 po Chr. z powodu powstania uciekać do Konstantynopola, gdzie 381 zakończył życie.

Atanasio (Piotr), malarz hiszpański, ur. 1638 w Grenadzie, † 1678; wszystkie prawie utwory **A.** znajdują się w jego rodzinném mieście; między innymi słynnym jest obraz, przedstawiający nawrócenie ś. Pawła.

Atanazy (święty), zwany Wielkim, pierwszy z tak zwanych ojców kościoła na wschodzie, ostatnio biskup alexandryjski (od r. 326), przeciwnik Aryjusza i zwycięski obrońca bóstwa Chrystusa P., ur. w Alexandryi około 296, † 373. Na soborze nicejskim 325 r. wymową swoją sprawił, że nauka Aryjusza stanowczo potępioną została. Prześladowany przez biskupów aryjańskich i cesarza Konstantyna W. W r. 335 i 336 potępiony został przez dwa sobory aryjańskie i wygnany do m. Trewiru, w Galii, lecz 337 na powrót przywołany. Po r. 341 znowu musiał schronić się do Rzymu, skąd powrócił w r. 349. Późniéj trzykrotnie (355, 362 i 367) ukrywał się w pustyniach egipskich. Pisma jego są apologetyczne i polemiczne przeciwko poga-

nom, żydom, aryjanom i apollinarystom, dla dziejów kościoła chrześc. bardzo ważne, wydał je Montfaucon (3 tomy, Paryż 1698) oraz w *Bibliotheca Patrum* (Paryż 1706). — Skład wiary, zwany *Symbolem Atanazego* (*Quicumque*), nie jest właściwie jego dziełem, chociaż i w jego księgach znajduje się także wykład symbolu. Porów. Möhler „*Atanasius der Grosse und die Kirche seiner Zeit*“ (2 t. Moguncyja 1827) i Voigt „*Lehre des Athanasius von Alexandria*“ (1861).

Atanazy Astaflewicz, posadnik nowogrodzki, był w r. 1437 posłem od mieszkańców wielkiego Nowogrodu, oddających się pod opiekę Kazimierza Jagiellończyka przeciwko wielkiemu księciu moskiewskiemu.

Atanazy (Piotr Paweł Verger), rodem z Capo d'Istria, biskup justinopolitański i legat papieski. Ścigany za zdania protestanckie, schronił się do Królewca, gdzie pisał wiele dzieł treści religijno-politycznéj pod przybranem imieniem Atanazego, jedna z prac jego pod tyt. „*Ad serenissimum Sigismundum Augustum etc. De legato papae in Poloniam destinatio etc.*“ (1558), śmiało napisana, jest dzisiaj wielką rzadkością. Żąda w niéj autor od króla zwołania soboru narodowego.

Atanazyjskie wyznanie wiary; ob. Wyznanie Wiary.

Atapasca lub Atabasca, rzeka w półn. Ameryce, poczyna się w górach Skalistych i wpada na półn.-wschodzie do obszernego na 150 m. kw. jeziora *Atapasca*, które za pośrednictwem rzeki Mackenzie łączy się z północném morzem Lodowatém.

Atapaskas v. *Atabaskas*, plemię amerykańskich Indyjan, mówiących osobnym językiem, osiadłe na całéj szerokości północno-amerykańskiego kontynentu od odnogi Hudson do oceanu Wielkiego. Porów. Buschmann „*Der Athapaskische Sprachstamm*“ (Berl. 1856); nadto spis wyrazów (Berl. 1859).

Ataraxyja (z grec.), stan duszy niczem niezmącony, żadną troską lub przykrością zakłócić się nie dający, uważany przez starożytnych za najpożądańszy cel ich bytu.

Ataschkia v. **Atesch-Dia** (miejsce ogniste), jestto klasztor ufortyfikowany w prowincyi Baku w kraju zakaukaskim. Niedawno był jeszcze zamieszkiwany przez czcicieli ognia, teraz opustoszały. W całéj tutejszéj okolicy z ziemi skoro się ją spulchni wydobywa się zaraz gaz, który natychmiast może być zapalonym i dla tego przez sąsiednich mieszkańców bywa używanym do gotowania i wypalania wapna. Światła gaz ten daje mało,—w bliskości także dobywają ogromną ilość oleju skalnego (nafty), oliwkowo-zielonego koloru (przeszło 240,000 pudów rocznie) z którego dobywają fotożen i parafinę.

Ataulf, król Wizygotów w Hiszpanii, następca Alaryka od 414 r. po Chr. Od czasu kiedy pojął w małżeństwo, trzymaną w zakładzie, Placydyę, siostrę cesarza Honoryjusza, występował i działał jako zwolennik cywilizacyi rzymskiéj. Postępowaniem takiém wzbudził ku sobie nienawiść swych poddanych i został zamordowany w Barcelonie 415 r.

Atawizm (z łac. *Atavus*, przodek), wystąpienie pewnych właściwości u ludzi, zwierząt, roślin, które przez jedno lub kilka pokoleń były zaginionemi. Prosty przypadek A. będzie, gdy dziecię podobném jest do dziadka, a nie do ojca. Podobnież gdy u osłów występują przypadkowo nogi prążkowane, jestto A., przypominający pierwotne ich plemię, dzikie osły abissyńskie. Dziczenie roślin i zwierząt także ma pewien związek z A.; w ogóle można powiedzieć, że gdy dziedziczenie jest cechą ogólną istot organicznych, charaktery przodków zachowują się niejako w stanie utajonym, i w przyjaznych warunkach mogą na jaw wystąpić. A. odegrywa ważną rolę w teoryi Darwina.

Ataxija (z greck.), wyraz, którym Hippokrates nazywał każdą niemal chorobę, Gallus tylko nieregularność w pulsie a Sydenham choroby nerwowe; od czasów Duchenna służy on, do oznaczenia jednéj tylko bardzo charakterystycznéj formy chorobowéj—*ataxie locomotrice* (ob. *Suchoty rdzenia kręgowego*).

Atbara, rzeka wypływająca z górzystéj okolicy Abissynii łączy się powyżéj Damer z rzeką Mogren i wpada do Nilu. Z początku ma nazwę *Goany*, dopiéro po przebyciu mil 60 przy Dendelti przybiera nazwę Atbara albo Takazze; ob. Astaboras

Atbasar, rzeczka w stepie Kirgiz-Kajsackim, powstaje z połączenia strumieni Ataboj-su, Zerendom i Dżebaj, a wpada z prawéj strony do rzeki Iszym, poniżéj gór Karkarałowskich.

Atcha (*Atchu*, *Atchak*, *Aczak* v. *Atsza*), największa z wysp Andrejanowskich, dł. 100, sz. 20 w. liczne wulkany: z tych *korowiński* 4850 st. mineralne wody, węgiel kamienny, chalcedony i t. p.— **Atchiński okręg**, obejmuje powyższe wyspy Andrejanowskie, tudzież wszystkie, leżące na wsch. Attu, najbardziéj posuniętéj ku zachodowi z pomiędzy wysp Aleuckich, t. j. Bliźnie i Mysze.

Ate, podług Homera córka Zeusa, podług Hezyjoda bogini Eris, nieodstępna towarzyszka *Dysnomii* (przekroczenie praw), była zgubném, do występku i zbrodni popychającém bóstwem, otumaniła samego Zeusa, za co strącona została z Olimpu i wyrzucona na ziemię, gdzie od owego czasu szerzy tylko zgubę i bezprawia. Za nią postępują w ślad córy Zeusowe *Litaje*, to jest modły i skrucha, które koją i łagodzą krzywdy wyrządzone przez siostrę. Tragicy przedstawiają Ate, nie jako przyczynę, ale jako mścicielkę złego; a więc z przymiotami Nemezys (ob.).

Ateizm (z greck. bezbożność), oznacza w ogóle niewiarę w istnienie Boga czyli właściwie mniemanie, że pojęcie o Bogu, czy to w istocie osobistéj, czy téż etycznéj, idealnéj, nie jest bynajmniéj rzeczywistém. *Ateizm sceptyczny* wątpi o możności dostatecznego dowiedzenia istnienia Boskiego; *Ateizm dogmatyczny* zaprzecza zupełnie istnienia Boga; *Ateizm teoretyczny* zaprzecza ogólnéj rzeczywistości pojęcia o Bogu, przyznając mu tylko ważność indywidualną i przypuszczając, że pojęcie to

rządzić powinno wszystkiemi czynnościami naszego życia i być poniekąd obowiązującym dla nas ideałem; wreszcie *Ateizm praktyczny*, jako opierający się na materyjaliźmie, odrzuca ideę Boga i wszystko, co jest idealném.—*Ateuszami* nazywali Grecy tych, którzy odrzucali wielobóstwo; w kościele chrześcijańskim dają tę nazwę ludziom, zaprzeczającym Trójcy świętéj i bóstwa Jezusa Chrystusa, w nowszych zaś i w najnowszych czasach takim, którzy jak Spinoza, Fichte i Hegel nie zaprzeczają istnienia Boga w ogóle, ale tylko istnienia jego, jako osobistości od świata odrębnéj.

Atel, Itil lub **Idil,** turecka i mongolska nazwa rz. Wołgi.—**Atel,** stolica Chazarów w IX i X w. była miejscem składowém handlu Europy z krajami Azyi i leżała na obu brzegach rzeki Wołgi.

Atelektaza płuc (*Atelectasis*), zwarcie pęcherzyków płucnych: pęcherzyki płucne będąc pozbawione powietrza, ścianki ich stykają się bezpośrednio. Jest to stanem normalnym u płodu; zostaje jako **A.** *wrodzona* po urodzeniu w stanie śmierci pozornéj (asfiksyi), przy słabéj budowie dziecka. **A.** *nabyta*, *zapad płuc* (*collapsus pulmonum*), powstaje przy zatkaniu oskrzeli produktami zapalnymi (ob. bronchitis), zwłaszcza u dzieci, gdy powietrze z zewnątrz do pęcherzyków nie ma dostępu, a zawarte w nich ulega wessaniu. Złączone ściany zrastają się po pewnym czasie i choroba staje się nie uleczalną. **A.** upośledza oddychanie, zapad daje często powód do zapalenia płuc. Dzieci słabe, po urodzeniu zmusza się do krzyku, aby zapobiedz **A.**

Ateles (*Czepiak*), rodzaj małp nowego świata, cechujący się zwłaszcza tém, że u ich rąk przednich brak ksiuka (wielkiego palca), skąd nazwa, (gr. *ateles* niedoskonały); ogon długi i ruchliwy jest doskonale chwytnym; żyją na drzewach Amer. połudn. w stadach; żywią się owocami i robakami; głos wydają piszczący, od innych małp łagodniejsze, łatwo się oswajają. Z powodu wątłéj budowy zowią je małpami pająkowatemi. Należy tu kilka gatunków, jak Cpamek, Mikiry, Belrebub, Chuwa.

Atellany (*fabulae atellanae*), także *widowiskami oscyjskiemi* (*ludiości*) zwane, rodzaj fars czyli komedyj mimicznych dla ludu, pochodzących z oscyjskiego miasta **Atella**, które, zaprowadzone w Rzymie od najdawniejszych czasów, przetrwały aż do cesarstwa. Nawet po wprowadzeniu przez Liwijusza Andronika dramatu greckiego, lud nie rozstał się z ulubioną narodową farsą, którą przedstawiano zwykle między tragedyją a komedyją lub po dramacie dla rozweselenia słuchaczów, zasępionych smutném widowiskiem. W przedstawieniach tych, ukazywały się maski charakterystyczne: Bucco (głupiec), Pappus (starzec nierozsądny) i Maccus (poliszynel) zwany *civis atellanus*, pełen dowcipu, żywości i ironii. Język ludowy staro łaciński, z przestarzałemi formami i zwrotami, podnosił komiczność widowiska. Osnową jego, bywało zwykle życie wieśniaków italskich, porównywane z życiem mieszczan. **A.** były o wiele przyzwoitsze niż *Fescenninny* (ob.) i bardzo stosowne na podstawę dla narodowego dramatu, ale wykształceni Rzymianie odwrócili się stanowczo od zaczątków rodziméj poezyi, bo jak tylko poznali grecką, poczęli ją z całą naśladować siłą. Autorami atellanów byli: Fabijusz Dorsennus, Q. Novius, L. Pomponius i Memmius. Z poezyj tych szczupłe tylko posiadamy urywki, zebrane w Bothe'go *„Poëtarum latinorum scenicorum fragmenta"* (2 t. Lipsk 1834) i w Ribbecka *„Scenicae poësis Romanorum fragmenta"* (2 t. Lip. 1855). Porów. Schober *„Ueber die Atellanischen Schauspiele der Römer"* (Lipsk 1825) i Munk *„De fabulis Atellanis"* (Berlin 1840).

Atenagoras, filozof platoński, nauczał najprzód w roddzinném swojém mieście Atenach, potém przyjął religiję chrześcijańską i był jednym z najdawniejszych apologetów chrześcijanizmu; w r. 177 po Chr. napisał *„Legatio pro Christianis"* tudzież traktat o zmartwychwstaniu umarłych.

Atenais, córka sofisty Leoncyjusza z Aten, celująca pięknością i wykształceniem umysłu, żona cesarza Teodozyjusza II; ochrzciwszy się przyjęła imię Eudoxyi. Wygnana później przez męża, † 460 r. w Jerozolimie. Poezyje jéj i inne pisma zaginęły, a znane powszechnie: *„Homerocentra"* (wydane przez Teuchera w Lipsku 1796), fałszywie jéj były przypisywane.

Atene, ob. Pallas, Minerwa.

Ateneusz, retor i gramatyk grecki, rodem z Naukratis w Egipcie, żył przy końcu II i na początku III w., napisał pomiędzy innemi *„Deipnosophistae"* (biesiada uczonych), dzieło w 15 księgach, obejmujące nader ważne wiadomości, dotyczące życia publicznego i domowego tudzież obyczajów dawnych Greków. Naszych czasów doszły tylko ks. 2 i początek 3-éj. Znajdujemy tu wzmianki o wielu poetach i pisarzach, o których skądinąd nic nie wiémy. Najlepsze wydanie Schweighäusera (14 t. Strasb. 1801—7); z podręcznych Dindorfa (3 t. Lip. 1827) i Meinekego (3 t. Lip. 1859).—**Ateneusz,** lekarz grecki, żyjący w I w. po Chr., był założycielem szkoły pneumatyków.

Atenodorus Kordylion z Tarsu, był przełożonym biblijoteki pergamskiéj i nauczycielem Katona z Utyki.

Atenodorus, filozof stoicki, rodem z Tarsus, wykładał filozofiją w Apolonii w Epirze, skąd do Rzymu został przez Oktawijana powołany, gdzie miał wielkie znaczenie, jako nauczyciel Tiberiusza i doradca Oktawijana. Zasłużył się bardzo względem miasta rodzinnego przez zaprowadzenie wzorowych urządzeń. Z pism jego zachowały się tylko ułamki.

Ateny. *Topografija.* **A.** stolica dawnego królestwa Attyki, a późniéj rzeczypospolitéj Ateńskiéj; ognisko niegdyś cywilizacyi europejskiéj; w epoce kwitnącéj liczyło około 200,000 m. Według podania **A.** miały być zbudowane na 1500 lat prz. Chr., przez Cekropsa i dla tego w najdawniejszych czasach zwały się Cekropiją, która to nazwa, pozostała późniéj dla saméj tylko cytadeli. Starożytne Ateny leżały między rzeczkami Cefissos i Hissos o 4 godzin drogi od zatoki Sarońskiéj. Trzy porty: *Pi-*

reus, *Munichia* i *Faleros* łączyły się z miastem murami Najdawniejsza część miasta była położoną na skalistém wzgórzu, wznoszącém się pośród obszernéj równiny, z tego téż powodu zwała się *Akropolis* (t. j. *miasto wyższe*) i zawierała w sobie najpiękniejsze arcydzieła sztuki. Do nich należą *Partenon* czyli świątynia Pallas-Ateny, wraz z sławnym posągiem téj bogini, wykonanym przez Fidyjasza; *Propylee*, zbudowane z białego marmuru, stanowiły wejście do Partenonu; *Erechteon* (świątynie: Pallady i Pozejdona) i *Pandrosion*. Dokoła Akropolis leżało niższe miasto (*Katapolis*) z 11 bramami i również wspaniałymi budynkami. Tu leżała *Agora* (plac publiczny), *Poikile* (galeryja posągów historycznych); w południ. stronie świątynia *Dionysosa* (dla przedstawień scenicznych), *Odeon* Peryklesa (dla koncertów); stąd ulica *Tripodos* wiodła do *Prytaneum* (pałac senatu); ku półn.-zachod. stało *Anakeion* (świątynia Dyjoskurów); na placu za rogiem południ.-zachodn. cytadeli wznosił się *Panteon* (dokończony przez Adryjana), *Wodociąg* (zaczęty przez tegoż cesarza, a skończony przez Antonina) i *Dydaskolion*. — *Areios Pagos* (zgromadzenia członków areopagu), *Pnyx* (zgromadzenia ludu). Za obrębem murów wznosiły się: *Theseion* (świątynia Tezeusza), *Olympieion* (świątynia Zeusa olimpijskiego, przewyższająca pięknością i przepychem wszystkie inne budowle), *Wieża wiatrów* Andronika, pagórek *Museion*, *Akademia* (szkoła Platona), *Lykeian* (liceum, założona przez Arystotelesa szkoła perypatetyków), *Amazoneian* (świątynia wzniesiona przez Tezeusza na pamiątkę zwycięstwa, odniesionego nad Amazonkami) i t. d. Po upływie przeszło dwu tysięcy lat, kiedy wojny i zniszczenie, kiedy rozliczne zmiany już ukształconych już ciemnych i dzikich władców nad tym grodem się przesunęły, zwaliska jego dziś jeszcze, budzą w nas podziw i uwielbienie Z Akropolis, Partenonu i innych wspaniałych gmachów pozostała jeszcze dotąd, część znaczna. Z wieży wiatrów i z świątyni Zeusa ocalały tylko szczątki.

Historyja. Jak podanie niesie zawdzięczają Ateny swą potęgę i znaczenie Tezeuszowi, który je uczynił stolicą Attyki. Do 1068 r. prz. Chr. kiedy Kodrus dobrowolnie życie swoje poświęcił, Ateny rządzone były przez królów, odtąd zaś przez archontów. Pierwsze, krwawą surowością oburzające, prawodawstwo Drakona zastąpione zostało 494 prz. Chr. łagodniejszymi i lepszymi prawami Solona. Potém Pizystrat przywłaszczywszy sobie najwyższą władzę w 560 sprawował świetne i błogie dla kraju rządy; atoli synowie jego Hipparch i Hippijasz utrzymać się przy nich nie zdołali. Podczas wojen perskich doszły szczytu potęgi; epoka dalsza aż do Alexandra była dla rozwoju ustaw ateńskich najważniejszą. Najwyższym blaskiem otoczyli Ateny Cymon i Perykles (444 prz. Chr.). Upokorzone wypadkiem wojny poloponeskiéj, (w 404 prz. Chr. ukończonéj) odzyskawszy straconą wolność, zaczęły się A. dźwigać na nowo, lecz dla tego tylko, by po nieszczęśliwéj bitwie pod Cheroneą 338 wraz z resztą Grecyi pod obce pójść jarzmo. Pod Diadochami pozostały Ateny w zawisłości od Macedonii, późniéj oderwały się od niéj, przystąpiły do związku achejskiego, związały się z Rzymem przeciwko Filipowi, aż nareszcie za pomoc daną Mitrydatowi, przez Sullę zostały zdobyte (86 prz. Chr.) ze zniszczeniem portu Pireus upadła i potęga morska Aten pozór wolności, jaki miastu Sulla pozostawił, utraciło ono zupełnie pod panowaniem Wespazyjana. Ale i pod panowaniem Rzymian A. były zawsze wspaniałym grodem, siedliskiem nauk i sztuk oraz wyższego ukształcenia i ogłady. Wsparte opieką tryjumwirów, lubownictwem kunsztów Adryjana, zajaśniały jeszcze Ateny pięknym blaskiem w epoce Antoninów. Zabór arcydzieł sztuki szczególniéj do Byzancyjum i napady barbarzyńców, zniszczyły powoli to wszystko, czego nie zrabowali cesarze. Od r. 1456, po Chr., kiedy Ateny dostały się w ręce Omara, pozostałe szczątki sztuki do zupełnego przyszły upadku; dopiero teraźniejszy rząd grecki przedsięwziął stosowne środki, celem uratowania pozostałych resztek z czasów dawnéj świetności. Porów Leake „*Topography of Athen*" (Lond. 1821); Forchhammer „*Topographie von Athen*" (Kiel 1841); *Łęski* „*Wzrostu i Upadku Aten dalsze i bliższe przyczyny*" Stuart i i Revett „*Anitquites of Athens*" (4 t. Lond. 1762—1816) hr. de Laborde „*Athenes au XV-me, XVI-me, XVII-me Siècles*" (2 t. Par 1854); Ross „*Erinnerungen und Mittheilungen aus Griechenland*" (Ber. 1863) Curtius „*Sieben Karten zur Topographie von Athen mit Text*" (1868); zresztą ob. *Grecyja*. Dzisiajsze miasto Ateny (Athinae) jest od Grudnia 1834 stolicą królestwa greckiego, i głównem miastem prowincyi Attyki. Przed rewolucyją grecką były one, zabudowane zupełnie w stylu tureckiego miasta prowincyjonalnego. Od 1824 do 1826 kiedy zostawały w posiadaniu Greków, zaczęło się tutaj nowe budzić życie, lecz po zdobyciu znowu 1827 przez Turków, miasto obrócone zostało w kupę gruzów i popiołów. W takim stanie przetrwało aż do 3 Lutego 1830, kiedy zjednoczenie Attyki z Grecyją zostało postanowione. Grecy i inni Europejczycy zaczęli się budować, a z przybyciem króla Ottona dźwigały się Ateny z trudną do uwierzenia szybkością. W r. 1857 miały już 6000 domów i 50000 m. (licząc w to i miasto portowe Pireus). Otwarty 1837 uniwersytet Ottona ma dosyć znaczną liczbę słuchaczów, a bibliojoteka jego, obejmuje 80000 tomów; ogród botaniczny i inne zakłady naukowe np. szkoła politechniczna, szkoła żeglugi, szkoła wojenna, wiele towarzystw naukowych, obserwatoryjum, muzea, gabinety, 16 greckich kościołów, 3 innych wyznań. Handel i przemysł przy pomocy żeglugi parowéj, do coraz większych przychodzą rozmiarów.

Atergatis lub **Attelgatis**, niegdyś bóstwo syryjskie, późniéjsza Syrena, do pasa kobieta, resztą zaś ciała ryba; prawie to samo co Derketo, ob. Dagon.

Atermiczny, nieprzecieplający ob. Ciepło.

Ateromat (atheroma) (ob.) Kaszak.

Ateromatyczny proces w naczyniach, *ateromat*

naczyń zajmuje błonę wewnętrzną tętnic (ob.), występuje zrazu w postaci niewielkich, oddzielnych płaskich zgrubień, wejrzeniem i budową mało różniących się od tkanki otaczającéj, jest to produkt zapalenia téj błony (endarteriitis), rozmnożenie komórek, wkrótce nowo powstałe komórki ulegają przeistoczeniom (ob.), w części na tłuszcz rozpadają, w części wapnieją, napotykamy przy tém wiele kryształków cholesteryny (stąd nazwa *zapalenie przeistaczające eudarteriitis deformans*); zgrubienia wtedy przedstawiają się jak półkuliste wyniosłości zawierające gęstą, ziarnistą masę; postacią i zawartością do kaszaka (ateromatu) podobne, zjednały te twory nazwę całemu procesowi. Po pęknięciu błony zawartość w strumień krwi się dostaje, a na obnażonéj, owrzodzonéj powierzchni odkłada się włóknik (ob. Zakrzep.). Stłuszczeniu i zwapnieniu ulegają następnie, błona średnia i zewnętrzna tętnicy, tętnica traci sprężystość i kurczliwość, dla tego pod ciśnieniem krwi się rozszerza i krążenie (ob.) doznaje przeszkody. Często pęka zmieniona ściana, powodując krwotok (ob.) A. rozszerzony jest zwykle na wiele tętnic, puls staje się twardy i pozaginany;grube, twarde i pogięte tętnice skroniowe, uwydatniają się mocno. Przedewszystkiem w najwyższym stopniu napotyka się A. w aorcie (ob.); powstaje wtedy tętniak (ob.) jéj rozlany, krążenie zwalnia się w całym organizmie, powstają wady, przerost serca (ob.) zastój krwi (ob.) i ich następstwa; odżywianie powoli upada. Z mniejszych tętnic ulegają procesowi głównie mózgowe; A. jest najczęstszą przyczyną apopleksyj (ob.) mózgowych. A. występuje u ludzi w średnim wieku i u starców, najczęściéj w skutek alkoholizmu (ob.), syfilis, reumatyzmu i t. d. Rozwija się niespostrzeżenie i dopiero w późniejszych okresach, choroba rozpoznaną zostaje. Wyleczenie tego procesu jest niemożliwe.

Ateuchus, rodzaj owadów tęgopokrywych, pięciostawnych, blaszkorogich, pokrewny żukowi, którego niektóre gatunki były przedmiotem czci religijnéj u Egipcyjan.

Ath lub **Aeth**, warowne miasto w belgijskiéj prowincyi Hennegawii, 8100 m.; tu zbiegają się 4 koleje żelazne.

Athalin (Ludwik Maryja Jan Chrz.), generał dywizyi, par Francyi, adjutant króla Ludwika Filipa, ur. w Kolmarze 1784. Odebrawszy nauki w szkole politechnicznéj, odbywał następnie wszystkie kampanije z Napoleonem I. Po jego upadku, wyjechał do Anglii i zajmował się rysownictwem. W czasie rewolucyi lipcowéj powrócił do kraju i zostawał ciągle przy boku króla Ludwika Filipa, do chwili opuszczenia przez niego Francyi, † 1856.

Athelstan, król Anglo-Saxonów (925—941), naturalny syn Edwarda starego, po śmierci którego objął rządy. Prowadził wojnę przeciwko sprzymierzonym Duńczykom, Szkotom i królikom kornwalijskim; sprzyjał duchowieństwu i założył wiele klasztorów.

Athenaeum (grec. Athenaion), świątynia Ateny czyli Minerwy w Atenach, w któréj uczeni i poeci odczytywali swe utwory.—Sławném jest, urządzone przez cesarza Adryjana w Rzymie około 133—139, *Athenaeum*, rodzaj akademii, gdzie wykładano już to naukę poezyi i retoryki dla młodzieży, już to autorowie pisma swoje publicznie odczytywali. Nowszymi czasy, wyrazem tym mianują różne wyższe zakłady i towarzystwa naukowe (mianowicie we Włoszech), lub też przyjęto go. jako zbiorowy tytuł dla czasopism; w Londynie pod nazwiskiem A. wychodzi jedno z najlepszych pism literacko-krytycznych; u nas wydawał wielkiéj wartości A. Kraszewski w Wilnie od 1841 do 1751.

Athniel, najmłodszy brat Kaleba, za zdobycie miasta chananejskiego Kiriat-Sefer otrzymał za żonę jego córkę Achsę, uwolnił Żydów od jarzma króla syryjskiego i był przez 40 lat sędzią Izraelitów.

Athor lub **Athyr** (właściwie *Het-her* t. j. mieszkanie boże), nazwa boginii egipskiéj, córki Ra (słońca). Grecy identyfikowali ją z Afrodytą. Typem jéj była krowa, dla czego też na pomnikach widzimy ją z głową krowią i tarczą słoneczną między rogami. Późniéj czczono ją powszechnie, jako boginię tańców i wesołości.

Athos, obecnie (po grecku) *Hagion Oros* (*Góra święta*, po włosku *Monte santo*), półwysep górzysty w Macedonii, zwany w starożytności Chalcydyjskim lub Akte, w morze Egejskie zachodzący, między zatoką Strymońską a Syngityjską, długi 6 mil a 3 szeroki. Najwyższy grzbiet jego t. j. sama *Góra Święta*, wznosi się w stronie południowo-wschodniéj na 5962 a podług innych 6400 stóp wysokości. W starożytności lesisty i górzysty ten półwysep, posiadał kilka miast a w wiekach średnich pokrył się monastyrami, które przez długie lata były głównem siedliskiem greckich nauk i kunsztów byzantyńskich. Już w r. 1385 istniały też same klasztory, które i dzisiaj istnieją w liczbie 21 a między którymi *ś. Ławra*, *Iwerów* i *Vatopedi*, *Chilander* i *ś. Dyjonizyjusza* są najważniejsze. Oprócz tych, znajdnje się tu jeszcze wiele, (około 300) pustelni (Skitis), mianowicie na południowéj pochyłości półwyspu. Te 21 klasztorów wraz z kilku tysiącami mnichów i pustelników wszelkich narodowości, rządzonych przez dożywotnych lub czasowych przełożonych, wybieranych przez patryjarchę konstantynopolskiego, tworzą pewien rodzaj mniszéj rzeczypospolitéj, zostającéj pod opieką Turcyi. Wszystkie klasztory wybierają corocznie swoich reprezentantów w miasteczku Karaisie; wszyscy ci deputowani czterech archontów (epistatów) oraz sekretarza stałego (grammatikos), który jest istotnie najważniejszą osobą. Dawniéj na czele rządu stał jeden urzędnik czyli przełożony, zwany *protos*. Ustawy pojedyńczych klasztorów nie są jednakowe, lecz zasadą wszystkich reguła ś. Bazylego. Kobiety są wyłączone z półwyspu. W Karaisie miasteczku targowém, rezyduje aga turecki, który corocznie ściąga od nich haracz wynoszący około 190,000 piastrów i z kilkunastoma żołnierzami (albańczykami), czuwa nad bezpieczeństwem i porządkiem. Przy patryjarsze konstantynopolskim rezy-

duje ciągle pełnomocnik, a drugi w soborze przy metropolicie i paszy. Ściany kościołów, pokryte malowidłami, po większéj części grubéj roboty, a ołtarze zawierają mnóstwo relikwij, bogatych naczyń i ozdób, między któremi zasługują na uwagę starożytne rzeźby z drzewa, dawnych obrazów wartości artystycznéj jest mało, zaledwie znajduje ich się kilka w Watopedi. Biblijoteki, najznaczniejsza w Watopedi; Iwiron, Ławrze, Pauli i Dionyssiu są zaniedbane, chociaż znajdują się w nich niektóre dawne i piękne rękopisy. Mnichów słowiańskich obecnie mniéj niż dawniéj. Oprócz kilkunastu pustelników zamieszkują klasztory Zografski i Chilandarski. Atoscy mnisi i pustelnicy niegdyś zajmowali się naukami; dzisiaj jakoś nie słychać o żadnym uczonym. Trawią tam teraz życie, na bezowocnych praktykach formułkowego nabożeństwa z wyjątkiem niektórych przemieszkujących oddzielnie w tak zwanych skitach, gdzie zajmują się sadownictwem, pszczolnictwem oraz, rozmaitymi rzemiosłami. Początek téj mniszéj rzeczypospolitéj dopiéro w nowszych czasach rozświetlony. Dokumenty wiarogodne z IX w. przekonywają, że w tym czasie nie było tu jeszcze żadnego klasztoru a tylko, pewna liczba pustelników, których cesarz Bazyli wziął w opiekę zakazując 885 r. ciąć drzewo i pasać bydło okolicznym mieszkańcom. Z powodu napadów saraceńskich cesarz Romanus Lakapenus wybudował warowny klasztor z kościołem, szpitalem i gościnnym przytułkiem (około 924 r.) a późniéj nadał temuż różne posiadłości ziemskie. Rzeczywistym jednak założycielem téj mniszéj gminy należy uważać ś. *Atanazego z Trapezuntu*, który przeniósł się tu z Azyi M. i za pieniądze, otrzymane od cesarza Nicefora Fokasa, wybudował klasztor ś. Ławry (969) i ułożył klasztorną regułę (typikon). Następnie, zbudowany Iwiron przez Jana z Iberyi (dzisiajszéj Georgii). Po śmierci ś. Atanazego wybuchły między mnichami silne kłótnie, które uspokoił dopiéro cesarz Konstantyn Monomachus. Za Komnenów znacznie zwiększyła się liczba klasztorów i mnichów oraz ich majątek. Cesarz Alexy Komnen uwolnił całą ś. Górę od wszelkich podatków i zawisłości od patryjarchy konstantynopolskiego a oraz, dozwolił mnichom rządzić się przez wybranego przez siebie *Protosa*. W r. 1197 powstał pierwszy klasztor słowiański, założony przez Szczepana Nemaniję, wielkiego żupana serbskiego, który zrzekłszy się rządów 1195 r. osiadł w Atosie i odbudował zburzony klasztor *Chilandar*. Syn jego *ś. Sawa*, który wcześniéj już, został mnichem w klasztorze *Watopedi*, ułożył *typikon* dla słowiańskich mnichów. Za czasów Alexego Komnena powstał tu także, jeden klasztor rzymsko-kat. który naturalnie jakoś nie bardzo podobał się mnichom gr.-kat. W końcu XII w. osiedliła się tu także, jakaś horda łupieżców, którzy dali się we znaki bogatym mnichom. Mówi o nich bula Inocentego III z r. 1204. Za Michała Palaeologa dobrze się powodziło atoskim obywatelom. Odzyskali dawne prawa i przywileje. Cesarz jednak Andronik oddał ich znowu pod zwierzchnictwo patryjarchy, który bliższy dozór nad nimi powierzył biskupowi jeryskiemu. Patryjarcha Filoteus załatwił spory, wynikłe pomiędzy klasztorami greckimi a słowiańskimi z powodu *Bogomiłów*. Niemniejsze niepokoje wywołane zostały w skutek nauk *Hezychastów* (do r. 1361). Po zdobyciu Carogrodu przez Turków *Góra Athos*, przeszła pod panowanie władców słowiańskich krajów. Po upadku carstwa serbskiego dostała się Turkom, którzy jednak dosyć względnie zachowywali się zwykle w stosunkach z tą mniszą rzeczpospolitą. Okrutny sułtan Selim pogorzały klasztor *Xiropotam* kazał odbudować i funduszami opatrzyć; podobnież i inne obdarował i od niektórych podatków uwolnił, a nawet po pierwszém zwycięstwie nad braćmi swymi odbył i pielgrzymkę na ś. Górę. Raz tylko w r. 1534, jacyś Turcy dopuścili się tu łupiestwa. Porów. oprócz opisów podróży Zachariä'go, Fallmerayer'a i Grisebach'a, Pischon'a „*Die Mönchsrepublik des Berges Athos*“ w „*Histor. Taschenbuch*“ (4 zeszyt, Lipsk 1860). Gass „*Geschichte der Athos-Klöster*“ (1863), „*Voyage pittoresque de la Grèce*“ w t. II str. 145 i nast. (Paryż 1809).

Atillia lex, prawo, wniesione w Rzymie przez Publijusza Atylijusza, urządzające opiekę nad małoletnimi.

Atinganowie, sekta z X w. usiłowała zjednoczyć chrześcijanizm z judaizmem, z którego przyjmowała wszystko, wyjąwszy obrzezanie.

Atitlan, wulkan nad jeziorem tegoż nazwiska w Gwatemali, wysoki 12,500 stóp.

Atkarsk, m. pow. w gub. Saratowskiéj przy ujściu rzeki Atkary do Miedwiedicy, 6400 m. założone przy utworzenia gub. Saratowskiéj 1781 r. — **A. powiat** 11,464 m. kw. i 194,000 m. położenie górzyste.

Atkins (Robert), ur. 1621. Od 1671 — 79 r. sędzia wyższy, słynny obrońca lorda Russela (1638) i mówcy Williamsa (1684). W r. 1698 przystąpił do stronnictwa rewolucyjnego, lecz w 7 lat potém porzucił życie publiczne; † 1709. Jego „*Parliamentary and political tracti*“ (Londyn 1734) są ważnym materyjałem do dziejów współczesnych. Syn jego *Sir Robert* **Atkins** ur. 1647, † 1711, przeciwnik polityczny swego ojca ale dla zacnego charakteru powszechnie szanowany, jest autorem „*Historyi hrabstwa Gloucesther*“ (Lond. 1712).

Atkinson (Tomasz Wiliam), ur. 1799, † 1861 r., angielski malarz krajobrazów, zachęcony został pismami Humboldta do podróży do Azyi środkowéj. W r. 1848 wraz z żoną opuścił Petersburg, zwiedził Syberyją, stepy kirgiskie i okolice sąsiednie; opis jego podróży wzbudził w Europie wielkie zaciekawienie, późniejsze jednak badania okazały, że w tym opisie wiele jest przesady i fantazyi.

Atlanta, miasto w Georgii, w Stanach Zjednoczonych Ameryki północnéj, w żyznéj okolicy, zbieg kilku kolei żelaznych, jarmark bawełniany, 11500 m. W wojnie domowéj amer. A. stała po stronie stanów połud., została ufortyfikowaną i przez Sher-

mana oblężoną. Skonfederowani walecznie się opierali, ale następnie gdy odsiecz generała stanów skonfed. Hardee'go się nie powiodła, opuścili miasto, po poprzedniém zniszczeniu arsenałów.

Atlanty, nazywano w architekturze starożytnéj posągi ludzkie herkulesowéj struktury, wspierające na swych barkach gzymsy, wystawy i t. p. ob. Karyjatydy.

Atlantyckie morze lub **Atlantycki ocean**, nazywa się ta część oceanu, która się rozciąga między starym na wschodzie a nowym światem na zachodzie od północnego do południowego morza Lodowatego, obejmuje przestrzeń do 1,533000 m. kw. Łożysko jego, odznacza się uderzającą równoleżnością wschodnich i zachodnich zatok i wybrzeży. Brzegi oceanu zbliżają się do siebie na trzech punktach o niewielką odległość 600 mil morskich (1 mila morska=1/4 mili geograficznéj); pomiędzy Norwegią i wschodnim brzegiem Grenlandyi, pomiędzy północno-zachodnim przylądkiem Irlandyi i brzegami Labradoru, wreszcie pomiędzy Afryką a Brazyliją. Co do rozległości brzegów oceanu Atlantyckiego, z tych przypada: 3600 mil na Europę, 1460 na Afrykę, 5120 na Amerykę Od czasu odkrycia Ameryki i wynalezienia drogi morskiéj naokoło południowego krańca Afryki, ocean ten stał się wyłącznym środkiem komunikacyjnym dla narodów Europy i obecnie, niezliczone mnóstwo statków parowych przesuwa się po jego powierzchni we wszystkich kierunkach. Rozmaite prądy wiatrów i wody wskazują żegludze drogi, których trzymać jéj się należy; główniejsze jego prądy są: południowo-atlantycki, od przylądka Dobréj nadziei wzdłuż brzegów Afryki do zwrotnika Koziorożca; prąd równikowy od brzegów Kongo w kierunku wschodnio-zachodnim w poprzek oceanu; prąd ten rozszczepia się u brzegów Ameryki na dwie połowy, jedna wzdłuż brzegów Brazylii ku południowi, druga wzdłuż brzegów Gujany ku wyspom Antylskim. Temperatura wody zmienia się tylko do pewnéj głębokości, po za którą, woda ma niezmienne ciepło + 4. Pod względem fizycznym Atlantyk został ściśle zbadany przez amerykanina Maury'ego, który skrupulatnie oznaczył prądy i kierunki wiatrów, panujące w różnych punktach oceanu; jestto rzecz niesłychanie ważna dla żeglugi, bo przy umiejętném korzystaniu ze wskazówek M. czas trwania żeglugi, może być znacznie skrócony. Największą głębokość oceanu zauważano o 230 mil w stronie południowo-zachodniéj od wyspy Ś. Heleny, gdzie wynosi 14556 stóp. Wszędzie jednak prawie jest głęboki na 2000 metrów. Najważniejsze jego morza wewnętrzne są: Mexykańsko-Karaibskie, Śródziemne i Baltyckie z Północném. Porów. Kerhallet „*Considérations générales sur l'Océan Atlantique*“ (3 ed. Paryż 1854); Maury „*The physical geography of the sea*“ (8 ed. Lond. 1860), dzieło klasyczne.

Atlantyda (Atlantys), według dawnych podań, miała to być ogromna wyspa na oceanie Atlantyckim, o któréj położeniu jednak najsprzeczniejsze są wiadomości. Nowszymi czasy pierwszy Birchenrod (1685) objawił zdanie, że to Ameryka zwiedzana, przez zbłąkane okręty fenickie i kartagińskie mogła dać powód do tego pierwotnego przypuszczenia.

Atlas, góry leżące w zachodniéj części Afryki północnéj, odgraniczające pustynię Sahary od morza Śródziemnego i tém położeniem swojém osłaniające całą północną Afrykę, albowiem odwracają od niéj niszczące wiatry Sahary i zasilają ją rzekami, które ze swych szczytów na jéj ziemię wysyłają. Największa wysokość Atlasu dochodzi w Marokko, gdzie pojedyncze jego szczyty dosięgają 11—14000 stóp, a tém samém przechodzą już liniję śnieżną i z tego powodu nazywane są przez Arabów Dżebal-el Teltsz (góry śnieżne). Ku Algierowi Atlas zniża się coraz widoczniéj, a we wschodniém Tripolis, ginie już zupełnie w pustyni, Zachodnie, północne i południowe stoki Atlasu są urodzajne i obficie zroszone rzekami. Zwyczajnie góry te, dzielą się na: *Wysoki Atlas* w Marokko od 10000—14000 st. wys. *Mały Atlas*, ciągnący się daléj od Marokko ku wschodowi i wzdłuż brzegów morza Śródziemnego wysoki do 7000 stóp., i Wielki Atlas leżący na południe wysokiego.

Atlas, tytan, syn tytana Japetosa i Klimeny, z Pleoną, córką Oceanu, spłodził plejady. Po bezskutecznym szturmie, przypuszczonym do Nieba, skazany został na dźwiganie na swych barkach sklepienia niebios. Według późniéjszych podań, Atlas miał być potężnym jakimś królem, biegłym w astronomii. Z opinii starożytnych o stosunku nieba do ziemi, a mianowicie, że sklepienie niebieskie musi być oparte na pewnym punkcie stałym, imię Atlasa przeniesiono do geografii. — **Atlasem** zowie się także zbiór map geograficznych i astronomicznych. Pierwszy użył tego nazwiska dla oznaczenia takiego zbioru Merkator w XVI w., ponieważ winieta jego wydania wyobrażała Atlasa, dźwigającego świat na swych barkach. Późniejsi geografowie nazwę tę utrzymali; dziś A. znaczy nie tylko zbiór map, ale i w ogóle kilka lub więcéj widoków, planów, rysunków z historyi naturalnéj, anatomii i t. d. W astronomii A. nazwa gwiazdy w gromadzie plejad. — *W anatomii* nazwę A. nosi pierwszy krąg (ob.) szyjowy, na którym bezpośrednio za pomocą dwóch stawów (ob.), opiera się czaszka; on sam leży na drugim kręgu obrotniku (ob.), tworząc staw z jego wyrostkiem zębiastym. Ma postać pierścienia, obejmującego rdzeń kręgowy.

Atlasy polskie. Za najdawniejszą mapę Polski uważać należy, wydaną w trzech częściach w Krakowie około r. 1526 — 1528 w drukarni i chalkografii Floryjana Unglera układu Bernarda Wapowskiego kanonika katedry krak. sekret. kr. Zygmunta. Nie doszły one wprawdzie naszych czasów i nie są znane biblijografom, wszelako o ich wyjściu świadczy przywiléj tegoż króla z 18 Października 1526, znajdujący się w metryce koronnéj w Warszawie (ks. EE. Vol. 40. str. 39), zapewniający wyłączną ich sprzedaż nakładcy. Na sejmiku mazowieckim w 1587 Warszewicki produkował, mapę

ziem polskich, jakoby z rozkazu Zygmunta Augusta sporządzoną. W połowie XVII w. Beauplan ułożył mapę Polski i oddzielną Ukrainy, chalkografowane w Gdańsku przez Wilhelma Hondiusa, po którego śmierci, kupił od wdowy Jan Kazimierz pozostałe klisze mapy Polski. Hondius chalkografował również plan bagien Pińskich, zdjęty przez D-ra Daniela Zwicke i kopalń wielickich, dokonany przez geometrę Marcina Germana. Pod panowaniem Stanisława Augusta, przedsięwzięto poznać i zbadać kraj we wszystkich szczegółach. Jakoż Antoni Fridheiber, geometra, zebrał w jednę całość plany kopalni Wieliczki z pomiarów i rysunków różnocześnie wykonywanych. Blachy tych map znajdowały się w archivum *b*, wydziału górnictwa przy *b.* ko. rz. p. i skarbu. B. Folin kapitan w korpusie art. koron. wydał w r. 1770 wielki atlas kr. polskiego, a w dwa lata później Rizzi Zantoni, chalkografował swój atlas. Karol de Perthies pułkownik, geograf królewski, wygotował ogólną topograficzną mapę dawnéj Polski i oddzielnie każdego województwa, z których zaledwie kilka jest sztychowanych. Mapa hydrograficzna dawnéj Polski, wykonana przez korpus inżynierów kosztem Tadeusza Czackiego (10,000 czerwonych złotych), złożona w oryginale komisyi skarbowéj, przewieziona następnie do Petersburga; przerys zaś, znajdujący się w biblijotece poryckiéj po jéj sprzedaży dostał się do zbiorów puławskich. Również, mapy geognostyczną i geologiczną okolic olkuskich wygotowali w tym czasie Deutsch i Andrzéj Okniński. Biblijoteka Załuskich posiadała znaczny zbiór map dawnéj Polski, który powierzono Janowi Maurycemu hr. Brühl, mającemu zamiar chalkografowania ich w Dreznie. Zamiar ten upadł z powodu śmierci Brühla, cały zaś zbiór map przepadł bez śladu, sprzedany cząstkowo przez licytacyją wraz z innymi, pozostałymi po nim papierami. Prawdopodobnie tą drogą, znaczna część egzemplarzy weszła do składu biblijoteki drezdeńskiéj, która w swych pięciu wielkich woluminach: „*Atlas Poloniae collectus* 1792" posiada bardzo ważny i obfity zbiór map i planów dawnéj Polski. Aby mieć przybliżone pojęcie o zatraconym zbiorze map i atlasów, stanowiących niegdyś własność biblijoteki, dowodem: „*Spis map Geograficznych*" ułożony w r. 1795, przez Jana Daniela Janockiego, prefekta rzeczonéj biblijoteki, wedle którego, ówczesnie znajdowało się duplikatów map rozmaitych kraju polskiego sztuk 153. (Por. Mapografija dawnéj Polski przez Edwarda Barona Rastawieckiego. Warsz. 1843). W bieżącym stuleciu, prace na tém polu w najrozliczniejszych kierunkach, zmierzają stopniowo ku wszelkim możliwym udokładnieniom, mianowicie, zastosowania astronomii w ziemiomierstwie. Do ważniejszych publikacyj należą: „*Mapa pocztowa i podróżna królestwa polskiego i W. X. Poznańskiego*" (1817); Julijusza Kolberga oraz tegoż: „*Atlas wszystkich ośmiu województw i wielka mapa królestwa polskiego*" (1833). Syna jego Wilhelma: „*Plan miasta stołecznego Warszawy*" (1848); „*Mappa drogi żelaznéj Warsz.-Wiedeńskiéj*" (1850). Jana Papłońskiego: „*Mapa sławiańszczyzny lechickiéj i Pruss z X—XIII w.*" (1862). I. Nipanicza królestwa Polskiego podzielonego na 5 i 10 gubernij. Znakomite również zasługi położyli w tym rodzaju: Armiński (*Łysa Góra w g. Kieleckiéj*) Bansemer, Becker, Bloede, Bem, Chodźko, Chrzanowski, Dufour et Wrotnowski, Hammer, W. Handtke, Hempel Jan, Hirszell, Kośmiński, Krieger Andrzéj (*gub. Kieleckiéj i Petrokowskiéj geognostyczna* 1872), Kummersberg, Lelewel, Łabęcki Hieronim, Montpereux, Szafarzyk (*ogólna mapa ziem sław.*), Pawłowicz, Plater St. I. B. Punsch, Rizzi, Wedel, Zejszner Ludwik i. w. i. Od roku 1837, zakład litograficzny I. Herknera a następnie chromolitograficzny A. Dzwonkowskiego w Warszawie, wyrobiły znaczną ilość map, dotyczących nie tylko ziem i miejscowości polskich, ale i innych zagranicznych. Od r. 1859 pisma codzienne warszawskie w epoce wojen; włoskiéj, austro-prusskiéj i francusko-niemieckiéj, dodawały autografowane mapy miejscowości tych krajów, w których wojna była prowadzoną, dla ułatwienia czytelnikom pojęcia o ruchach i rozpołożeniu armij wojujących. Inicyjatywę w tym względzie dał. A. Zakrzewski wydaniem w r. 1828: „*Mapa teatru wojny w europejskiéj i azyjatyckiéj Turcyi z najlepszych kart geograficznych ułożona i ku wygodzie czytelnikom Kurjera i Gazet ofiarowana w Warszawie*" Gazeta Codzienna w r. 1833 dołączyła: „*Plan m. Oporto*"; litogr. Putalewicz. Tym sposobem, nadano niejako impuls ogółowi do czytania wszelkich podobnych publikacyj z realną jedynie korzyścią, mając pod ręką odpowiednie mapy i atlasy, których brak, nader dotkliwie czuć się daje. Z reorganizacyją władz administracyjnych, niektóre rządy gubernijalne autografują w swych litografijach mapy pojedyńczych powiatów, wedle podziału ich na gminy wiejskie, jak w Kielcach lub w Kaliszu; ograniczając produkcyję do nader szczupłéj liczby egzemplarzy i dla tego, jako nieznajdujące się w handlu księgarskim, są prawie zupełnie nie znane ogółowi.

Atleta, tak nazywano w Grecyi każdego, kto w szermierkach gimnastycznych lub na igrzyskach z rzemiosła i publicznie występował. Sztuka za pomocą któréj, nabierano zręczności w zapaśnictwie, zwała się *Atletyką*. Sposób życia atletów był zastosowany do ich celu i rzemiosła, a nabyte stąd dyjetetyczne i chirurgiczne doświadczenie, okazało się nader ważném do późniejszego udoskonalenia medycyny. W Rzymie poczęli występować atleci od 168 przed Chr.

Atlajbos, dobroczynne i pomocne bóstwo, czczone przez dawnych Żmudzinów. — **Atlajbos**, pseudonim Dominika Szulca w *Wiadomościach brukowych.*

Atłas, tkanina jedwabna, najprzód z Chin do Europy przywieziona, odznaczająca się większym połyskiem od wszelkich innych wyrobów jedwabnych. Najsławniejsze fabryki atłasu są we Francyi: w Lyonie i w Tours.

Atłasowe drzewo, drzewo pochodzące z *Ferolia*

guianensis, które zwłaszcza w Anglii, używa się do robót stolarskich; z blasku podobne do atłasu; bywa ono, jasno-żółte i czerwone; cena dochodzi niekiedy 40 funtów szter. za tonn.

Atma, w spekulatywnéj teologii Indyjan brahmańskich dusza świata, która pod pewnym względem jednoczy w sobie wszystkie bóstwa.

Atmidometr lub **Atmometr** (z gr. *athmos* para i *metron* miara), przyrząd służący do oznaczania ilości wody, jaka w pewnym czasie, przy danych warunkach, ulotnić się może w powietrze. Mają one głównie posłużyć do oznaczenia ilości wody ulatniającéj się w powietrze z powierzchni ziemi, aby z nią porównać ilość wody spadającéj z deszczem; zadanie to, ma ważność nietylko dla meteorologii teoretycznéj, ale i dla racyjonalnego rolnictwa i leśnictwa. Trudność jednak, urządzenia dobrego A., nie dozwoliła dotąd się rozwinąć téj części nauki o własnościach atmosfery. A. oznacza ilość wody ulotnionéj z danéj powierzchni albo na wagę, albo an objętość. Usiłowania Muschenbrocka, Lesli'ego, Chaussure'a nie przywiodły do szczególnego rezultatu; w r. 1869 Prestel podał nowy A: Naczynie płaskie, otwarte, napełnione wodą, komunikuje z rurą u góry zamkniętą, gdzie woda zostaje pod niskiem ciśnieniem; w miarę ulotniania wody z naczynia otwartego przechodzi do niego woda z rury, dla wyrównania ciśnienia; rura posiada podziałkę, ilość wody opadającéj wskazuje ilość wody ulotnionéj. Prestel chwali rezultaty, jakie za pomocą tego przyrządu otrzymał. Por. „*Ergänzungsblätter*“ Meyera z r. 1869 str. 300. Inny A. nowéj konstrukcyi jest Lamonta.

Atmosfera (*Powietrzokrąg*), powłoka ciał gazowych otaczających ciała niebieskie, w szczególności naszą ziemię. A. jest niezmiernie ważną dla całkowitego życia na ziemi; łagodzi działanie światła słonecznego, ujednostajnia działanie ciepła, przedłuża trwanie dnia, przeprowadza dźwięki do naszego ucha, powoduje i utrzymuje palenie i utlenianie i jest siedliskiem ogółu zjawisk meteorologicznych. *Własności* A. *fizyczne*. A. jest *ciężką*, co już z tego wypada, że się w przestrzeń nie rozprasza, zatém jest przez ziemię przyciąganą. Jako ciężka, wywiera na powierzchnię ziemi *ciśnienie*, które wielu doświadczeniami jasno się okazuje. Jeżeli ustami wyciągniemy powietrze z rurki z obu stron otwartéj i jednym końcem zanurzonéj w wodę, woda, pod wpływem ciśnienia A. na wodę w naczyniu, w rurce się podnosi, i jak doświadczenie wskazuje, może się podnieść do 32 stóp, (ob. Pompy); ponieważ rtęć jest od wody 13,5 razy cięższa, słup rtęci utrzymywany ciśnieniem A. będzie 13,5 razy krótszym co wynosi 760 milimetrów (28 cali par.); przyrząd taki, stanowi *barometr*; służy do mierzenia ciśnienia A. Na zasadzie barometru łatwo ocenić, że ciśnienie A. na 1 cal kwadr. wynosi 8 kilogramów, na stopę kwadr. około 1150 kil. Ciśnienie A. wywarte na ciało ludzkie wynosi około 40,000 funtów, równoważy się jednak prężnością powietrza w ciele naszém zawartego; ciśnienie A. utrzymuje w stawach kończyny nasze górne i dolne: główka mianowicie kości udowéj (i ramieniowéj), wchodzi ściśle w panewkę kości biodrowéj (i barkowéj), i pozostaje nawet po odcięciu wszystkich mięśni i więzów; bracia Weber przekonali się, że to jedynie je utrzymuje ciśnienie A. *Wysokość* A. obliczyć się nie da, bo nie znamy prawa, według którego się zniża temperatura A. w górnych warstwach; przyjmuje się, że gwiazdy spadające (ob.) zaczynają świecić dopiero w granicach A., a że się ukazują na wysokości 40 i więcéj mil, należy przyjąć że A. przynajmniéj do tych granic się rozciąga; w każdym razie, ilość powietrza po za 10 do 12 mil jest nieznaczną cząstką A. pozostałéj, na wysokości mili oddychanie jest już znacznie utrudnione. Dla wyobrażenia sobie stosunku kuli ziemskiéj do jéj A. posłużyć może kula o 1 stopie średnicy, otoczona powłoką gazową wysoką na 1 liniję. Różnymi zresztą sposobami starali się wysokość A. oznaczyć Kepler, Arago, Delambre, Gay-Lussac, Schmidt, Wollaston i inni. *Ciężar* A. usiłowali w nowszych czasach oznaczyć Poggendorff, Marchand i Wackenroder: wypada stąd, że wynosi on przeszło 5 kwintylijonów kilogramów (5 z 18 zerami); 1 litr powietrza suchego przy temperaturze 0°, pod ciśnieniem 760 mm. waży 1,2932 gramów. *Temperatura* A. jest bardzo zmienną na powierzchni ziemi, według pór roku i klimatu, ale zmienia się też z wysokością miejsca nad poziom morza; w klimacie umiarkowanym zniżanie to wynosi 1° na 150 do 200 metrów wzniesienia; we wszystkich szerokościach, nawet zwrotnikowych, w pewnéj wysokości istnieje warstwa, gdzie temperatura nie przechodzi 0°; na górach jestto linija wiecznego śniegu. Przyczyną tego słabnięcia temperatury górnych warstw A. jest łatwiejsze przecieplanie (ob.), większe ciepło właściwe (ob.) gazów rozrzedzonych; zresztą warstwy dolne ogrzewają się od ziemi, górne łatwiéj promieniują w przestrzeń. Co do rozkładu ciepła ob. klimat; niejednostajność ogrzewania A. wywołuje ruchy powietrza, (ob. wiatry). A. też ulega wpływom przyciągania księżyca, skąd powstają ruchy odpowiadające przypływowi i odpływowi morza. A. nie jest zupełnie przezroczysta, do oznaczania stopnia téj pyzezroczystości Saussure urządził diafanometr, (ob.); największą przezroczystość posiada A. gdy po deszczu długotrwałym niebo się nagle rozjaśnia. Rozpraszanie światła od cząstek powietrza wywołuje ogólne światło dzienne, *światło rozproszone*. Błękit nieba zależy od A.; z wysokich gór niebo wydaje się czarném, i gwiazdy występują, nie widzimy ich bowiem w dzień dla tego tylko, że w skutek rozpraszania światła w A., takowa jest silniéj świecącą niż gwiazdy. Do oceniania błękitu nieba Saussure, Parrot i Arago urządzili przyrządy (cyanometry) (ob.). Barwę błękitną nieba przypisuje Clausius drobnym pęcherzykom wodnym w powietrzu się unoszącym, i tłumaczy to zjawisko na zasadzie barw cieńkich błon; (Poggendorfa *Annals* t. 76). Tyndall (1870), okazał doświadczalnie, że para wodna i w ogóle wszystkie pary, przy przejściu ze stanu pary niewidzialnéj w białe pęcherzy-

ki mgły, odbijają najpierwéj fale światła najkrótsze, błękitne (ob. światło), i dopiero w miarę, jak się te pęcherzyki powiększają, zostają odbijane i inne promienie, aż nakoniec w miejsce błękitnego sklepienia, ukazują się na niebie obłoki białe lub zabarwione. Światło błękitnego nieba, okazuje zawsze polaryzacyją, jak to okazał Arago, a płaszczyzna drgań promieni, jakie do nas dochodzą od jakiegokolwiek punktu błękitnego nieba, jest zawsze prostopadłą do płaszczyzny, jaką poprowadzić można przez ów punkt, oko obserwatora i słońce; w skutek ruchu dziennego słońca, zmienia się więc położenie owéj płaszczyzny dla jednego i tego samego punktu w ciągu dnia. Na téj zasadzie, urządził Wheatstone swój zegar polaryzacyjny. Pod względem *chemicznym* A. jest mięszaniną (a nie związkiem chemicznym) głównie tlenu i azotu, w stosunku na objętość 20,8 tlenu i 79,2 azotu, do tego, przybywa zawsze pewna ilość kwasu węglanego, w granicach 0,05 do 0,1. Zresztą A. jest olbrzymim zbiornikiem najrozmaitszych wyziewów: para wodna zawsze w mniejszéj lub większéj ilości w niéj się znajduje, zależnie przedewszystkiém od temperatury, (ob. hygrometryja); z innych zaś gazów najpospolitszym jest amonijak. Tlen przechodzi czasem w A. w stan ozonu (ob.) Nakoniec w A. unosi się zawsze, ogromna moc pyłków, które w ostatnich czasach Tyndall okazał, że ulegają spaleniu, a tém samém dostarczył wyraźny dowód ich organicznéj natury.

Atmosfera słońca, księżyca, planet ob. Słońce, księżyc i poszczególne planety.

Atmosferyczne koleje, drogi żelazne, na których siłą poruszającą wagony jest ciśnienie powietrza; pomiędzy szynami, znajduje się rura żelazna opatrzona wewnątrz tłokiem, połączonym z pierwszym wagonem pociągu; pompy powietrzne sprawiają próżnię z przedniéj części tłoka, ciśnienie więc powietrza na stronę tylną tłoka popycha go, wraz z połączonymi z nim wagonami. Dla utrzymania ciągłego połączenia tłoka z wagonami, wzdłuż drogi znajduje się wąska szpara szczelnie zatkana, która się odkrywa w miarę posuwania wagonu dla swobodnego przepuszczenia części łączących tłok z wagonem. Taka A. k. używa się głównie przy znacznych spadzistościach, np. w końcu drogi żelaznéj z Paryża do Saint-Germain, zresztą dla znacznych kosztów rozpowszechnienia nie znajduje. Na zasadzie też ciśnienia powietrza, urządzone są **poczty atmosferyczne**: w rurze podziemnéj pakunek przesyła się z jednego końca w drugi pod wpływem ciśnienia powietrza; są one urządzone w Paryżu i Londynie.

Atocyja, niepłodność.

Atomistyczna teoryja, w chemii nauka o atomach, gdy *atomizmem* zwykło się raczéj mianować odpowiednie teoryje filozofów dawnych, (ob. Chemija).

Atomizm, w filozofii natury nauka, na mocy któréj, wszystkie ciała składają się z drobnych cząsteczek, nie ulegających dalszemu podziałowi (atomów); ojcem téj nauki jest Lenhippus i Demokritos (ob.); ich nauka głównie pod nazwą atomizmu, jest znaną w historyi filozofii. Według nich, początkiem wszystkiego jest próżnia i atomy. Te znajdują się w ciągłym ruchu wirowym i stąd przez połączenie się atomów powstają ciała, a giną przez ich oddzielanie się. Ciała więc nie są wieczne, lecz tylko materyja. Atomy nie posiadają żadnych, wyróżniających je między sobą przymiotów, różnią się jedynie kształtem. Różnica ciał, zależy tylko od kształtu atomów, oraz porządku i położenia w jakiém się układają. Dusza, ogień powstają z atomów okrągłych. W skutek ciągłego drgania atomów, oddzielają się od ciał ich obrazy, które przechodzą do naszéj duszy. Tym sposobem, poznajemy świat zewnętrzny. Lecz poznanie nasze, nie jest pewném, gdyż obrazy przedmiotów zewnętrznych, przechodząc do duszy, ulegają zmianie i dla tego, poznanie nasze winno ulegać kontroli rozumu (ob. Teoryja poznania). Boga i pierwiastku duchowego, Demokritos nie uznaje. Co do atomów, ob. Epikur, Lucretius, Gassendi, Herbart, Leibnitz.

Atomo, miara długości w Lombardyi i Wenecyi, wyrównywająca tysiącznéj części metra.

Atomowy ciężar, A. objętość, ob. Chemija.

Atomy (z gr. *a* nie i *temnein* dzielić, więc *niedziałki*), najmniejsze, już niepodzielne cząstki, z których się wszystkie ciała składają. W tém określeniu leży już pojęcie ich natury pierwiastkowéj, t. j. że każdy A. zawiera w sobie materyją jedną, nie różnorodne. Przyjęcie A. jest rzeczą czysto hipotetyczną, bo doświadczenie do cząstek nie podzielnych doprowadzić nas nie może; dzisiajsza jednak nauka, zwłaszcza chemija, prowadzi do konieczności ich przyjęcia. Początku tego pojęcia, szukać należy u filozofów starożytnych, (Leucipp, Demokryt, Epikur); poglądy ich atoli, dziś w nauce znaczenia nie mają; jak nauka dzisiajsza uważa A. wyłożoném będzie w artykule *Chemija*.

Atonija, brak jędrności, sprężytości w tkankach kurczliwych.

Atrabilis (*żółć czarna*), tak starożytni nazywali płyn gęstawy, czarny, drażniący, który ich zdaniem wydzielać miały nadnercza, albo gruczoł ślinny brzuszny, i który uważali za przyczynę wielu chorób. Jestto żółć, która czasami, przybiera kolor czarny, gdyż podobny płyn oddzielnie, wcale nie istnieje.

Atrakcyja, ob. Przyciąganie.

Atrament, wszelka substancyja przeznaczona do kreślenia głosek na papierze, lub na inném ciele. Zwykły A. *czarny*, składa się głównie z garbnikanu i galasanu tlenku żelaza, zawieszonych w wodzie pomięszanéj z gumą, która nadaje cieczy zawieszystość i niedozwala jéj rozlewać się na papierze; na wyrób A. tego, różne są podane recepty, oto jedna z nich: 1 kilogram tłuczonych galasów (orzechów galasowych) i 150 gramów drzewa kampeszowego (błękitnego), mięszamy z 5 litrami gorącéj wody, rozpuszczamy 600 gr. gumy arabskiéj w $2^1/_2$ litrach wody, i osobno 500 gr. siarczanu tlenku żelaza w kilku litrach wody, roztwory te, zlewa się razem, i po dodaniu kilku kropel olejku lawendowego lub gwoździkowego, dolewamy tyle wody, aby całe ilość cieczy wynosiła 11 litrów. Wyrabia się też

A. bez żelaza jak A. *chromowy*; A. *alizarynowy*, do którego wchodzi marzanna, zawiera niewielką ilość żelaza. A. *do kopijowania* jest to A. zwykły, bardziéj zagęszczony i zawierający więcéj gumy oraz cukier. A. *wieczysty* do bielizny, jest albo roztworem azotanu srebra, albo też czernią anilinową (ob. Anilina), wywołaną na saméj tkaninie. A. *czerwony* jest roztworem karminu w amonijaku, albo też, wyciągiem octowym drzewa brezylijowego. A. *niebieski*, otrzymuje się z błękitu prusskiego lub indyga. A. *żółty* z gumiguty. A. *sympatyczne* są te, którymi wykonane pismo, staje się dopiéro widzialném po użyciu ciepła, wilgoci, lub pewnych działaczy chemicznych, i to trwale lub przechodnio; tak np. głoski, wypisane octanem ołowiu czernieją za zetknięciem z siarkiem wodoru. Są zresztą właściwe A. do pisania na blasze żelaznéj, cynku i t. d. Co do atramentu litograficznego, drukarskiego ob. Tusz.

Atramentnica (*Mątwa*, *Sepia*), rodzaj mięczaków z gromady głowonogich; głowa ich, opatrzona jest 8 nogami czyli ramionami, pokrytemi mnóstwem brodawek; ramiona te służą A. do przyczepiania się do skał, oraz do poruszania; nadto posiadają dwa ramiona boczne, chwytne, zwane czułkami, na końcach tylko brodawkami opatrzone. Wielkie ich oczy, pociągnięte są błonką przezroczystą, a pysk, zakończony dziobem rogowatym. Ciało ich nie jest pokryte skorupą, a ma tylko wewnątrz płaską, jajowatą, wapienną skorupę, służącą do przyczepiania mięśni. Pod spodem ciała A. jest worek otwierający się blisko otworu odchodowego, wypełniony płynem czarniawym, którym mącą wodę w razie niebezpieczeństwa. A. żyją we wszystkich morzach; najpospolitszy gatunek A. *pospolita*, (*S. officinalis*), długa przeszło na stopę, ze skórą popielato-siną, czerwono nakrapianą. Skorupa jéj grzbietna, pod nazwą *kości sepii* (*os sepiae*), używa się w medycynie jako węglan wapna, w technice do polerowania; mięso niesmaczne, jadane bywa przez biedniejszych mieszkańców Włoch, płyn jéj, wydaje ciemno-brunatny barwnik, zwany sepią.

Atrato, rzeka w Ameryce południowéj, w Nowéj Granadzie w prowincyi Cauca, płynie z południa na północ i ubiegłszy mil 63, wpada do zatoki Uraba czyli Daryjskiéj. Ponieważ rzeka ta, o 20 mil od ujścia swojego jest spławną, a i wyżéj jeszcze uspławnioną być może, przytém ponieważ od oceanu Atlantyckiego oddziela ją tylko bardzo niskie pasmo Andów, przeto w ostatnich czasach zaprojektowany został kanał, mający połączyć rzekę Atrato z tymże oceanem.

Atrebaci, pokolenie celtyckie osiadłe w Gallii belgickiéj, w dzisiajszém Artois; stolicą ich było m. Neemetacum (dziś Arras). Za czasów Cezara wystawili A. 15000 wojownika, późniéj przenieśli się w części do Anglii, gdzie zamieszkali nad górną Tamizą.

Atremograf, przyrząd wykonany przez prof. Maasa dla użytku ludzi cierpiących na kurcz pisarski; umożebnia on trzymanie pióra, przy odmiennem ustawieniu palcy, przez co usuwa się szkodliwe nieraz wystąpowanie kurczu ręki podczas pisania. Bliższy opis A. i rysunek jego, znajduje się w Gazecie Illustr. Lipskiéj 1867.

Atreusz, syn Pelopsa króla Elidy i Hippodamii, wnuk Tantala i brat Tyestesa, który występną zapalił się miłością ku żonie Atreusza i uwiódł ją. Tu leżał początek licznych występków, popełnionych w domu Tantala, które były przedmiotem rozmaitych utworów tragików greckich. Agamemnon i Menelaos byli synami Atreusza z Airopy i dla tego, zwano ich zwykle *Atrydami*.

Atrezyja (z greck.), brak czyli zamknięcie kanału jakiego w ciele ludzkiém (ust, powiek, nozdrzy i t. p.), który od natury powinien być swobodny. Może to być wada wrodzona, albo powstaje skutkiem zapalenia i następnego zrośnięcia brzegów otworu, np. zrośnięcie powiek (ankyloblepharon) i t. p.

Atrimpos, w mitologii litewskiéj bóg morza i wód wszelkich, patron żeglarzy. Wyobrażano go w postaci młodzieńczéj; godłem jego, była urna wodą napełniona, przykryta snopem zboża, w któréj trzymano węża wodnego. Mieszkańcy nad jeziorami zwali go Ezerinis (jeziorowy); w sławnéj świątyni w *Romnowe* stał obok Perkuna posąg A. w postaci węża, spiralnie zwiniętego z głową człowieka.

Atriplex, (bot.), ob. Lebioda.

Atrium, rodzaj krytego portyku, główna komnata domu rzymskiego, do któréj się wchodziło przez *ostium* (główne drzwi) z *vestibulum* (sień); A. graniczyło z *Cavaedium* (dziedziniec) i z *tablinum* (gabinet); światło dochodziło z góry; w A. zawieszali Rzymianie obrazy swoich przodków; tu stała naprzeciw drzwi łożnica małżeńska i krosna służebnic; tu się zbierała cała rodzina gospodarza; A. było także salą audyjencyjonalną a w dawniéjszych czasach i jadalną. Wniektórych świątyniach bywały A. miejscem zgromadzeń senatu. Przy chrześcijańskich kościołach dziedziniec otoczony murem, cmentarz. Porów. Becker „*Gallus*" (3 ed. opracowana przez Reina Lip. 1863; Krause „*Deinokratos*" (Jena 1863). **A. corelis** (anat.) przedsionek serca, ob. Serce.

Atrofa (bot.), ob. Pokrzyk.

Artofija, (med.), zanik, (ob.).

Atropatena, prowincyja dawnego państwa perskiego w Medyi północnéj, dzisiajszy Aderbejdżan. Nazwa ta, pochodzi od pierwszego króla tego kraju. **Atropatesa**, który około 340 prz. Chr., jako satrapa Daryjusza, obronił go przeciw Alexandrowi macedońskiemu, a w końcu ogłosił się niepodległym. Jego następcy rządzili tym krajem przez cztery blisko wieki i zwali się Atropatydami. Ostatni z nich Artuasdes, utracił kraj i koronę w wojnie z Partami.

Atropina czyli *Daturyna*, C_{17} H_{23} NO_3, alkaloid otrzymywany z Wilczéj jagody (Atropa Belladona), krystalizuje w cieńkie igły jedwabiste, łatwo rozpuszczalny i topliwy, z kwasami wydaje sole, (siarczan, chlorek i t. d.). W większych dawkach A. jest bardzo trującą, sprowadza bowiem paraliż ogólny.—W mniejszych ilościach, wcierana w skórę, lub pod nią wstrzyknięta, łagodzi bóle nerwowe

Najwyraźniejszy jest wpływ jéj na oko: czy do żołądka, czy wprost na oko zastosowana, rozszerza źrenicę, znosi możność akomodacyi (ob.) oka i stąd powoduje niewyraźne widzenie. Jestto jeden z najważniejszych środków przy leczeniu chorób oczu, także, przy rozmaitych newralgijach. Według prac Schmiedeberga i Koppego (1869) A. ma być odtrutką na muskarynę, t. j. pierwiastek trujący mucharów.

Atropos, imię jednéj z trzech park, téj mianowicie, która nić życia przecina. Wyobrażano ją w czarnéj odzieży. Stoicy, oznaczali tém nazwiskiem przeznaczenie.

Atrybucyja, są to prawa służące pojedyńczemu człowiekowi lub ciału zbiorowemu, mianowicie urzędnikowi, władzy i t. d. w zakresie których, może subjekt tych praw wypełniać swe obowiązki.

Atrybut, w zdaniu gramatyczném (przydawka) znaczy przymiot lub własność rzeczy, bądź jedném bądź kilku wyrażone pojęciami. — **Atrybuta**, znaczą godła mitologiczne, odznaczające bożków i bohaterów; np. atrybutem Jowisza jest orzeł, Neptuna trójząb, Merkurego laska skrzydlata wężem opleciona i t. d. Architektura zwłaszcza dawniejsza, używała atrybutów we fryzach i ornamentach dla ucharakteryzowania całego gmachu bez pomocy nadpisów; i tak np. na szczycie świątyni Appollona w Delos była lira; na teatrach Muzy, albo maski tragiczne i komiczne, i t. p.

Atszin, *Atscham*, *Achim*, *Asham*, *Atsjeen*, sułtanat malajski w północnéj części wyspy Sumatry, który obejmuje cały północno-zachodni kraniec wyspy ze stolicą t. n. liczącą 30000 m.

Atszyńsk. Ob. **Aczyńsk.**

Atta (Tytus Quinctius), poeta rzymski, † r. 100 prz. Chr. z którego komedyj ludowych zaledwie ułamki doszły naszych czasów, (zebrane w Ribbeck'a „*Scoenicae poesis Romanorum fragmenta*", Lipsk 1855).

Atta, (Wędrowiec), rodzaj owadów błonkoskrzydłych z rodziny mrówkowatych, opatrzony żądłem. A. *cephalotes* w Amer. środk., wielkości osy, robi mrowisko do 8 stóp głębokości i wyścieła je liściem, z których obdziera drzewa. Często odbywają wędrówki, wciskając się do domów, do których mieszkańcy chętnie je wpuszczają, bo niszczą szczury, myszy i szkodliwe owady; w wędrówkach tych, ciekawe są ich przeprawy przez strumyki.

Attacca, wyraz włoski używany w muzyce; kładzie się na końcu frazesu muzycznego i oznacza, że do następnego motywu, przejść należy bez żadnéj przerwy i z większą żywością.

Attaché (z franc.), oznacza urząd dyplomatyczny, sprawowany zwykle przez aspiranta do wyższych posad, który dla wprawy, najczęściéj bezpłatnie bawi przy poselstwie i zajmuje się pracami kancelaryjnemi, a także w ogóle osobę pracującą w jedném z biur.

Attacus, rodzaj owadów z rzędu łuskoskrzydłych (motyli) nocnych, który zyskał w ostatnich czasach ważność z powodu, że niektóre gatunki dostarczać mogą jedwabiu; A. *Cynthia* (prządka ailantowa) i A. *arindia* (prządka rzączníkowa) są już od pewnego czasu znane; obecnie prof. Haberlandt proponuje trzy nowe gatunki pn. amerykańskie, A. *cecropia*, A. *prometheus* i A. *polyphemus*; ostatni zwłaszcza, dostarczać może kokony ciężkie i świetne, a według spostrzeżeń w Ameryce robionych, może się karmić liśćmi różnych drzew w Europie pospolitych. Ob. Jedwabnik.

Attadzi lub *Athadżi-Newizade*, ur. 1583 w Konstantynopolu, † 1635, jeden z najznakomitszych poetów tureckich swojego czasu.

Attaignant (Gabryjel Karol de l'), poeta satyryczny i liryczny, ur. w Paryżu 1697, † 1779, kanonik w Rheims, mieszkał po większéj części w Paryżu, gdzie w wyższych towarzystwach poczyje jego (4 tomy 1757), czyniły go nader pożądanym.

Attal I, król Pergamu od 241 prz. Chr., skutkiem świetnych zwycięstw, odniesionych nad Antyjochem II królem syryjskim, rozszerzył znacznie swoje pierwiastkowo bardzo szczupłe państwo; późniéj przyciśniony od Antyjocha III i Filipa III macedońskiego, sprzymierzył się z Rzymianami i tym sposobem zapewnił sobie spokojność, † 197. Uchodzi za założyciela pergamskiéj biblijoteki. On pierwszy, jako sojusznik i powolny sługa Rzymian, począł im torować drogę do podbojów w Azyi; gorliwość jego, była tak wielka, że dla przypodobania się senatowi rzymskiemu, nie wahał się odgrywać roli denuncyjanta odnośnie do innych władców wschodnich, Rzeczypospolitéj nieprzyjaznych. Toż samo, czynili jego następcy. A. *II Filadelfos*, syn poprzedzającego, wstąpił na tron po swoim bracie Eumenesie II, 159 przed Chr., trzymał się przymierza z Rzymianami, † 138 przed Chr., otruty przez swego synowca, który pod imieniem A. *III Filometer* panował 137—133; popadłszy w pewien rodzaj szaleństwa, dopuszczał się mnóstwa okrucieństw. W końcu, zaniechał zupełnie spraw państwa, a zajmował się ogrodnictwem, architekturą i studyjami agronomicznemi. Państwo swoje, zapisał w testamencie Rzymianom. Wszyscy trzéj, lubownicy sztuk i nauk hojnie je wspierali. Porów. Wegener „*De aula Attalica litterarum artiumque fautrice*" (Kopenhaga 1836).

Attal (Flawijusz Pryskus), rodem z Jonii, chrześcijanin, był za cesarza Honoryjusza prefektem Rzymu. Gdy Alaryk opanował Włochy, mianował go cesarzem, wkrótce atoli, poznawszy jego pychę, odebrał mu koronę i wodził z sobą jako niewolnika. Następnie w r. 414, zrobił go powtórnie cesarzem, lecz w dwa lata potém pojmany przez wodza rzymskiego Konstancyjusza, wydany został Honoryjuszowi, który kazał mu uciąć palce u prawéj ręki i wysłał na wygnanie na wyspy Lipari.

Attalea, rodzaj palm z plemienia kokosowych: A. *funigera* w lasach brazylijskich, dostarcza włókien używanych na sznury, A. *magnifica* ma liście często długie na 7 metrów.

Attar (Ferid-ed-din), ur. w Karkanie w Khorasanie 1119, † 1202, znakomity poeta perski, z którego utworów najważniejszym jest poemat moral-

no-dydaktyczny „*Pendnameh*" (wydany przez S. de Sacy, w Paryżu 1819).

Attendent, tak u nas zwano dawniéj strażników celnych.

Attentat (z łac.) zamach, usiłowanie przeciwko życiu i wolności czyjéj.

Atterbom (Piotr Daniel Amadeusz), znakomity poeta szwedzki, filozof i przywódca romantycznéj szkoły, ur. 1790 w parafii Asbo w Ostrogocyi, był od 1828 profesorem filozofii w Sztokholmie, gdzie † 21 Lipca 1855. Dla oswobodzenia literatury z pęt pseudo-klasycyzmu i akademicznéj sztywności, utworzył pod nazwiskiem „*Związek Aurory*" literacko-krytyczne towarzystwo, które od 1810—13 wydawało w Upsali czasopismo „*Phosphorus*" (stąd *Fosforyści*), walczące przeciw fałszywym estetycznym uprzedzeniom Akademii bronią ironii, nauki i dowcipu. W tymże kierunku, wystąpił jako autor wielu znakomitych utworów poetycznych, pośród których ważniejsze „*Samlade Dikter*"; (2 tomy, Upsala 1836—7) a zwłaszcza „*Lycksaligheterne*" (2 cz. Sztokh. 1824—27). Z innych prac jego godném jest uwagi: „*Sveriges sidre och Skalder*" (6 tomów, Upsala 1841—56), dzieło literacko-historyczne. Był także nauczycielem króla Oskara. Z pośmiertnych jego dzieł, wysoko jest cenione „*Poesiens Historia*" (4 t. Örefro 1862). Jako poeta odznacza się A. łatwością stylu i głębokością pomysłów; język jego i wiersze uderzają szczególnie dźwięcznością; jako filozof przechyla się ku poglądom teozofistycznym i usiłuje pogodzić chrystyjanizm ze spekulacyją.

Atter (Attersee), zwane także Kammersee, jezioro w Austryi blisko rzeki Enns, długie $2^3/_4$, szerokie $^1/_2$ mili, głębokie na 300 sążni.

Atticus (Tytus Pomponius), ur. 109, † 32 przed Chr., jeden z najszlachetniejszych Rzymian, wprawdzie nie sprawował żadnego publicznego urzędu, lecz z powodu obszernych stosunków z najznakomitszymi ludźmi swego czasu, wywierał ogromny wpływ na owoczesne wypadki. Najzaufańszym jego przyjacielem był Cyceron, który napisał do niego 16 ksiąg listów: „*Epistolae ad Atticum*". Z pism A., między któremi starożytni wychwalają szczególniéj *Annales*, żadne nie doszło naszych czasów. *Cornelius Nepos* napisał jego życiorys. Porów Hülleman „*Diatribe in T. P. Atticum*" (Utrecht 1838).

Attis lub **Atys**, syn króla Frygii Kalausa, przez zazdrość Zeusa wytrzebiony, zmarły, potém wskrzeszony, był odtąd nieodstępnym towarzyszem Cybeli. Prawdopodobnie mit o nim, oznacza wypoczynek ziemi w porze zimowéj i zbudzenie jéj na wiosnę, z któréj początkiem, obchodzono zwykle jego uroczystość.— Attis, imię jednego z synów Herkulesa i Omfali, był on ojcem Lydusa, protoplasty Lidyjczyków, których z tego powodu zwano *Atyadami*.

Attok, *Atok*, miasto warowne, nad wyższym Indusem w Pendżabie; ważna pozycyja strategiczna, jako przejście do Afganistanu; w starożytności swał się Taxyla; ma 9,000 m.

Attorney, pośrednik sądowy w Anglii, który bez pośrednio porozumiewa się z klijentem i upoważniony jest do zanoszenia za niego wszelkich podań do sądu; pośredniczy on między stroną prawującą się a jéj adwokatem (barrister), który znowu broni klijenta przed sądem, podług instrukcyi piśmiennie przez attorneya wskazanéj. Attorneye tworzą w Anglii oddzielne ciało, zostające pod dozorem sądu. — *Attorney generalny*, jestto w Anglii mniéj więcéj prokurator królewski, który w imieniu panującego jest oskarżycielem publicznym w sprawach kryminalnych, a przed izbą skarbową broni spraw korony. ob. Adwokat.

Attractiva, (med.), środki lekarskie *przyciągające*. powiększające przypływ krwi do jakiegokolwiek miejsca; celem ich jest działanie miejscowe, albo działanie odciągające na jakikolwiek organ odległy, znajdujący się w stanie chorobowym (ob. derywacyja). Tu należą kataplazmy, środki drażniące, *przeczyszczające*, *moczopędne*, *emmenagoga* i t. d.

Attu, Atta, jedna z wysp Aleuckich, najdaléj na zachód położona; dł. 100, szer. 10—30 w. Pierwszy raz, osiedlili się tu Rossyjanie w r. 1741; położenie górzyste; kilkaset mieszkańców.

Attycka filozofija, filozofija grecka od czasu Anaxagorasa do szkoły alexandryjskiéj, ob. Grecka filozofija.

Attycka sól, dowcipna, lekko-szyderska ale przytém grzeczna i nieobrażająca nikogo mowa.

Attycki dyjalekt, najwykształceńsze i najdelikatniejsze narzecze, języka greckiego, którego głównie używano w Atenach. ob. Grecki język.

Attycki porządek architektoniczny, tak jest nazywany jeden z porządków mniejszych, używany zwykle na uwieńczenie większego porządku, jak np. na upiększenie niezbyt wysokiego piętra, zakończającego wyższą część fasady. Piętro takie, nazywają także *attyckiém*, z powodu, że proporcyje jego, zachowane są na wzór gmachów ateńskich, zwykle niewysokich, i na których nie było widać dachu. Właściwie, porządek attycki nie przedstawia żadnych stałych prawideł i jest tylko, dowolną zbieraniną rozmaitych ozdób architektonicznych, w których wszystko, stanowi wyłącznie dobry smak architekta.

Attyckie filary, czworograniaste, przeznaczone do podpierania sufitów i ustawiane pomiędzy znacznie odległymi od siebie murami.

Attycyzm, delikatność mowy, dowcipu i gustu, właściwa starożytnym Ateńczykom. Pisarzów celujących pięknością i czystością języka nazywano *Attycystami*. Do takich należą: prawodawca Solon, komicy, historycy Tucydydes i Xenofont, filozofowie Platon i Arystoteles, mówca Demostenes i t. d. dziś, attycyzm oznacza styl pisarski, pełen wytworności i czystości języka.

Attyka, jedna z ośmiu prowincyj właściwéj Hellady, składała się z górzystego, nieurodzajnego i ubogiego w wodę półwyspu, zachodzącego w [illegible]

rze Egejskie, którego jądro stanowi odnoga góry Cyteronu. Po obu brzegach głównych rzeczek attyckiego i eleuzyńskiego Cefissu, rozciągają się w okolicach Eleuzys i Aten największe równiny. Już za czasów Solona był ten kraj starannie uprawiany. Głównem miastem Attyki były Ateny, a oprócz tego, kraina cała dzieliła się na okręgi (demo), których 174 liczono. Jak podanie niesie, Attyka otrzymała początkową swoję oświatę od Cekropsa, przybyłego z Sais z Egiptu (1550 prz. Chr.). Książę ten, prócz Aten założył jeszcze jedenaście miast czyli państw, które Tezeusz zniewolił do uznania zwierzchnictwa Aten. Na półwyspie Attyckim znajdują się miejsca, pamiętne w historyi starożytnéj jak np. Maraton; bitwa 490 (dziś wieś:) Leosina przed tém Eleuzys, miejsce urodzenia Eschylosa i obchodzenia tajemnic eleuzyńskich. Pentele, wieś na górze Pentelikos, sławnéj łomami marmuru i t. p. Dziś Attyka jest prowincyją (nomarchiją) królestwa greckiego, ma 116,4 kw. mil i 116,024 m. Porów Ross „*Die Demen von Attika und ihre Vertheiligung unter die Phylen*" (Halla 1846).

Attyla (po niemiec. Etzel), syn Mundzuka, przezwany *Biczem bożym*. Po śmierci stryja swego Rugiasa (Ruasa), rozpoczął rządy 433 wraz z bratem Bledą, którego 444 zamordowawszy panował sam jeden do 453. Hunnowie wyszedłszy z Azyi, usadowili się w Scytyi i Panonii (Węgry). Stojąc na czele tych barbarzyńców, groźnych i strasznych dla wszystkich ludów Europy, zamierzał on panowanie swoje nad całym rozciągnąć światem. Jakoż wkrótce rozszerzył swą władzę nad całą Scytyją i Germaniją. Siłą miecza i postrachem swego imienia połączył ludy scytyjskie i germańskie (od Wołgi aż w głąb Niemiec) w jeden olbrzymi związek narodów, które chociaż prawami i obyczajami, pochodzeniem i mową zupełnie różne, uznały go swym panem, składały mu haracz i dostarczały wojska. Ostrogotowie, Gepidowie, Rugijowie, Herulowie, Longobardowie, Turyngowie, Burgundowie, ludy Słowiańskie, Chazarowie i t. d., walczyli pod jego sztandarem. Nawet Persom dał się we znaki. Teodozyjusz II, musiał haniebnym okupić się od niego pokojem; 447 przeciągnął zbrojnie przez Illiryję, Tracyję, Macedoniję i Grecyję. Później rzuciła się cała nawała podbitych przezeń ludów na Galliję, gdzie krwawa bitwa na katalaúńskich polach (gdzie dziś Châlons sur Marne) 451, zmusiła najezdników cofnąć się za Ren. Zwycięski oręż bohaterskiego Aecyjusza nie złamał przecież zupełnie potęgi Hunnów. W następnym roku, uderzył A. na Włochy zburzył Akwileją, Padwę i inne miasta, spustoszył całą Lombardyję, aż nareszcie papież Leon I wyjednał u niego pokój. Cofnął się stąd do swego obozu w Panonii, gdzie † 453 na apopleksyję w dzień ślubu z piękną Ildyką, księżną burgundzką. Zjawisko i cała istota A., noszą na sobie piętno mongolskiego plemienia, do którego należał. Był A., podług opisu naocznych świadków, niskiego wzrostu, niekształtnéj postaci, o szerokich plecach, na których sterczała gruba głowa z przypłaszczonym nosem i zapadłemi oczyma. W oczach historyka jest A. niezawodnie genijalnym barbarzyńcą, z rozległymi politycznymi planami, działającym samowiednie, ale przy tém wszystkiém, dzikich hord dzikim wodzem, który tylko ogniem i mieczem rozszerzał swe podboje, a grozą imienia swego utrzymywał w posłuszeństwie upokorzone ludy. Ze śmiercią A. runęło i państwo jego, ale srogi zdobywca długo jeszcze, żył w podaniach i pieśniach ludu germań. pod imieniem, *Etzla* lub *Godegisela*. Porów. Jan v. Müller „*Attila der Held des 5 Jahrhundert*" (Wied. 1806); Klemm „*Attila nach der Geschichte, Sage und Legende*" (Lip. 1827), a szczególniéj Amad. Thierry „*Histoire d' Attila*" (2 tomy Paryż 1856).

Atuatycy, jedno z pięciu pokoleń zamieszkujących Belgiję, w czasie podboju rzymskiego, w okolicy dzisiajszego Namur aż do Brabancyi.

Atwood (Jerzy), fizyk angielski ur. 1745, † 1807, był profesorem fizyki w uniwersytecie Cambridgeskim. Jest on wynalazcą słynnéj *machiny Atwood'a* (wym. Atuda), służącéj do okazania praw wolnego spadku ciał. Z pism jego, ważniejsze są: „*Traktat o biegu prostolinijnym i obrotowym ciał*" (1784) oraz „*Rozbiór zasad fizyki* i t. d." (1804).

Atys, ob. Attis.

Atytes (z greck.), ofiary ubogich, którzy zamiast żywych darów, składali na ołtarzach bóstw ciasta i owoce.

Au, nazwa różnych miejscowości w połud. Niemczech i Szwajcaryi. W chem. symbol złota.

Au (Julijusz dr.), współczesny agronom polski, ur. 1842 r., obecnie dyrektor szkoły rolniczéj imienia Haliny w Żabikowie pod Poznaniem, ogłosił: „*Wiadomość o szkole rolniczéj imienia Haliny w Żabikowie*". (Poznań 1870 r.) i kilka innych prac.

Aubada (z franc.), koncert poranny, odegrany w godzinach porannych pod czyjemi oknami, podobnie jak serenada, koncert wieczorny.

Aubagne, francuskie miasto w depart. ujścia Renu, nad rz. Baune, 7500. W okolicy rośnie znakomite czerwone wino, zwane *Aubagne*.

Aubaine, wyraz francuski, pochodzący z łacińskiego *alibi natus*. *Droit d'Aubaine* znaczyło we Francyi prawo, na mocy którego panujący zabierał spadek po cudzoziemcu, zmarłym w jego państwie i nie posiadającym prawa obywatelstwa, lub też i po naturalizowanym, jeżeli ten nie zostawił po sobie dziedziców. (Porów. *albinagii jus* i *kaduk*).

Aubanus, ob. Böhme Jan.

Aube, rzeka we Francyi, poczyna się w depart. Wyższéj Marny, na płaskowzgórzu Langres, zaczyna być spławną od Arcis; ubiegłszy mil 25, wpada pod Mareilly do Sekwany.— Nazwany od téj rzeki departament **Aube**, obejmuje część dawnéj Szampanii na przestrzeni 109 mil kw., z ludnością 262000, i dzieli się na 5 okręgów (Troyes, Arcis sur Aube, Bar sur Aube, Bar sur Seine i Nogent sur Seine) z głównem miastem Troyes. (35678 m.)

Auber (Daniel, Franciszek Esprit), jeden z najznakomitszych kompozytorów francuskich, od 1842 dyrektor konserwatoryjum paryskiego, ur.

1784 w Caen (w Normandyi). Wyższe ukształcenie otrzymał od Cherubiniego. Poświęciwszy się muzyce dramatycznéj, hołdował ciągle panującemu smakowi, skłaniającemu się w kierunku Rossiniego. Pod tym wpływem napisał od 1822 do 1829 opery: „*Leicester*"; „*Śnieg*"; „*Koncert u dworu*"; „*Leokadyja*"; „*Mularz* i *Ślusarz*"; „*Florylla*"; „*Narzeczona*"; „*Fra Diavolo*". Przedstawiona pierwszy raz 1828, opera „*Niema z Portici*" jest najznakomitszym jego utworem. Z późniejszych jego kompozycyj godniejszemi uwagi są opery: „*Napój Miłosny*"; „*Bóg i Bajadera*"; „*Fałszerze*"; „*Gustaw czyli bal maskowy*"; „*Jezioro wieszczek*"; „*Koń spiżowy*"; „*Brylanty korony*"; „*Część djabła*"; „*Syrena*"; „*Manon Lescaut*". A. jest podobno najpopularniejszym ze wszystkich kompozytorów francuskich. Większa część jego oper komicznych pisane są jasno, w stylu lekkim i ruchliwym, pełne podniecających melodyj i rytmów, nie zniżających się bynajmniéj do pospolitości, a celujących oryginalnością. Z tém wszystkiém są to tylko, nikłe utwory chwili, którym niedostaje szerokiéj gry uczuć i namiętności, głębszego rozpatrzenia się w sercu i podniosłości moralnéj † 1871.

Auberg (Maurier Ludwik), francuz. Zwiedził Polskę 1687 i napisał dzieło po francusku: „*Wspomnienia Hamburga, Lubeki, Holsztynu, Danii, Szwecyi i Polski*". (*Souvenirs de Hamburg* etc.) Amsterd. 1735.

Auberlen (Karol August), ur. 1824, † 1864 r. teolog ewangelicki, profesor w Bazylei od r. 1851; był przedstawicielem kierunku ortodoksyjnego. Do głównych dzieł jego należą: „*Der Prophet Daniel und die Offenbarung Johannes in ihren gegenseitigen Verhältnissen betrachtet*"; (Bazylea 1854). „*Die göttliche Offenbarung*"; (1860—4). „*Beiträge zur christlichen Erkentniss*"; (1865).

Aubernon, jest autorem dzieła p. t. „*Considérations historiques et politiques sur la Russie, l'Autriche et la Prusse*"; (Paryż 1827).

Aubert (B.), ur. 1682 w Prowancyi, bardzo wzięty lekarz i filantrop. † 1776 w Brest, gdzie ufundował dwa zakłady dobroczynne. Przypisują mu dzieła: „*Consultation médicale sur la maladie noire*"; (1745) i *Ant. Stork, nec non H. Jos. Collinani medici* i t. d. (1779).

Aubert du Bayet (Jan Chrzciciel, Hannibal), ur. 1759 w Luizyjanie; odznaczył się w wojnie o niepodległość amerykańską, a następnie w wojnach rzeczypospolitéj francuskiéj, w ciągu których posunął się na stopień generała porucznika. Za dyrektoryjatu był ministrem wojny i na tém stanowisku wyświadczył ważne usługi, jako biegły administrator armii. Skutkiem nieporozumień z Carnot'em opuścił ministeryjum; wysłany został jako ambasador do Konstantynopola, gdzie † 1797. Posiadał wielką prawość charekteru i w każdém położeniu postępowanie jego było honorowe.

Aubert (Jan Ludwik) ksiądz, znakomity bajkopisarz francuski, ur. 1731 w Paryżu. Był redaktorem kilku pism peryjodycznych, a od 1773 zajmował katedrę literatury narodowéj w Kolegijum przez lat 11, † 1814.

Aubert de Vitry (Franciszek Jan Filibert), publicysta francuski i autor kilku broszur politycznych, wydanych w najburzliwszych czasach wielkiéj rewolucyi, z powodu których był niejednokrotnie prześladowanym. Znany jest, jako żarliwy przeciwnik systematu Maltusa, przeciwko któremu występował w różnych dziennikach paryskich. † 1849 r.

Aubigne (Teodor Agryppa d'), z łacińska *Albinaeus* zwany, znakomity historyk i poeta francuski, ur. 1550 w St. Maury pod Pons, powiernik Henryka IV, gubernator wyspy Oleron, a późniéj wice admirał Guyenny i Bretanii. Za Ludwika XIII, opuścił dwór i udał się 1620 do Genewy, gdzie † 1630. Sławną jest jego „*Histoire universelle* 1550—1601" (3 tomy Amsterd. 1616—20), która we Francyi przez kata została spaloną, jak równie „*Histoire secrète par lui même* (2 t. Kolon. 1717—29 Amst. 1731). A. zarówno z przymiotów charakteru jako zdolności umysłu niepospolitym był człowiekiem i niewątpliwie jednym z najznakomitszych mężów swego czasu we Francyi; w swoich „*Tragiques*" (nowa ed. Lalanne, Paryż 1856) i „*Aventures du baron de Foeneste*" (nowa ed. Merimée, Paryż 1855), występuje jako gwałtowny, cierpki i kąsający satyryk. Jego syn Constant **d'Aubigné** był ojcem margrabiny de Maintenon.

Aubigny (d') pseudonim—ob. Baudouin J. M. T.

Aubin miasto w depart. Aveyron w prow. Gujennie we Francyi; ma wielkie hamernie, kopalnie węgla i liczy 10200 m.

Aubin (August de Saint), sztycharz, ur. w Paryżu 1736 † 1807. Znane są u nas jego sztychowania portrety: Karola XII króla szwedzkiego i drugi z podpisem: *Carolus Princeps Rex Pol. Dux Saxoniae Curlandiae et Semigalliae.*

Aubin (Jan de Saint), uczony lekarz z Metz, współpracownik Foësa w tłumaczeniu dzieł Hippokratesa. † 1597.

Aubriot (Hugo), ur. w Dijon, † tamże 1382, był burmistrzem Paryża, późniéj, za Karola V intendentem skarbu. Paryżowi zostawił miłą po sobie pamięć, budową wielu mostów, kanałów i t. p. urządzeń. On także, założył pierwszy fundament Bastylii. Obwiniony przez swych nieprzyjaciół o kacerstwo, wtrącony został do więzienia, z którego 1381 lud go oswobodził.

Aubry (Piotr), sztycharz i wydawca, ur. w Oppenheim 1596, † 1666; znane są jego portrety Władysława IV, Maryi Ludwiki jego żony i niektórych wodzów szwedzkich, znanych w historyi naszego narodu.

Aubry (Jan Chrzciciel), ur. 1736 w okolicy Epinal, wstąpił do zakonu benedyktynów, po których zniesieniu zakończył życie, w ciężkim niedostatku 1809. Główniejsze jego prace są: „*Przyjaciel filozof*" (1776); „*Teoryja duszy zwierząt*" (1780); „*Anti-Condillac*" (1801); „*Nowa Teoryja stworzeń*" (1804); „*Listy do PP. Geoffray i Mongin.*"

Aubry de Montdidier, rycerz francuski z czasów

Karola V zdradziecko zamordowany 1371. Wierny pies jego zwrócił podejrzenie na Ryszarda de Macaire, który gdy zaprzeczał zbrodni, użyto sądu Bożego, to jest nakazano pojedynek między psem i obwinionym, w którym ten ostatni uległ, i przyznawszy się do winy, był powieszonym.

Aubry-Lecomte (Hyjacynt Ludwik Wiktor Jan Chrzciciel), znakomity francuski litograf i rysownik, ur. 1797 w Nizzy, † 1858 w Paryżu. Prace jego począwszy od 1819 r., na wszystkich prawie wystawach paryskich ogólne zyskiwały pochwały. Celują zaś: nadzwyczajną starannością, delikatnością i wytwornością odrobienia. Odtwarzał zwykle arcydzieła najznakomitszych mistrzów, jak Rafael, Leonardo da Vinci, Proudhon, Girodet, Gérard i inni, zachowując zawsze z jednéj strony wierność oryginału a z drugiéj wykazując samodzielność genijalnego artysty-rytownika. Jego „*Vierge au linge*“ (1827) i „*Święta rodzina*“ (1830) podług Rafaela, „*portret Mony Lizy*“ podług Leonarda da Vinci, *Amor* i *Psyche* podług Gérarda należą do arcydzieł sztuki litograficznéj.

Auburn, stolica hrabstwa Cayuga w północnoamerykańskim stanie Nowego-Yorku, nad jeziorem Owasco, 10,500 m.; posiada akademiję, seminaryjum prezbiteryjańskie i słynne więzienie, wybudowane 1820—23 podług systematu zwanego *Auburnskim*, inaczéj systematem milczenia, w którym więźniowie zamknięci są w nocy w pojedynczych celkach, a we dnie wspólną odbywają pracę przy najściślejszém milczeniu.

Aubusson (Piotr), trzydziesty ósmy wielki mistrz zakonu ś. Jana Jerozolimskiego, ur. 1432. W młodocianym wieku odznaczał się wielkiemi zdolnościami wojskowemi i walecznością w wojnach Francyi z cesarzem Zygmuntem i Amuratem II. Wstąpiwszy do zakonu, odwagą talentami i skromném życiem zjednał sobie wielką powagę; przebiegłszy wszystkie stopnie, został obrany 1476 wielkim mistrzem. W r. 1480 wsławił się waleczną obroną wyspy Rhodos przeciwko ogromnym siłom Bajazeta II; † 1505.

Aubusson (Franciszek), marszałek Francyi; ob. La Feuillade.

Auch, stolica francuskiego depart. Gers, nad rz. Gers, 12500 m.; posiada starożytną katedrę z rzadkiéj piękności malowidłami na szkle; arcybiskup z *Auch*, nosił dawniéj tytuł prymasa Akwitanii; fabryki płótna i wyrobów bawełnianych.

Aucher, ur. 1772, † 1854 na wyspie ś. Łazarza pod Wenecyją, uczony Mechitarysta, znany z prac swoich około literatury armeńskiéj. Ważne są jego słowniki: francusko-armeński (2 t. 1812—17) i angielsko-armeński (2 t. 1821—25).

Auchowcy, gmina czerkieska w Wielkiéj Czeczni na Kaukazie, w pow. Terskim na północnym stoku gór Andyjskich, opodal twierdzy Wniezapnéj, liczy 8000 m., na przestrzeni $3^1/_2$ m. Poddali się Rossyi w r. 1859.—**Aucho**, warownia tamże nad rz. Aksajem.

Aucken, wieś pod Królewcem, pamiętna bitwą 1345 między Olgierdem, wielkim księciem litewskim a Krzyżakami, w któréj Litwini ponieśli klęskę. Na pamiątkę tego zwycięstwa, mistrz Krzyżacki Henryk Dusener von Arfberg wystawił w Królewcu klasztor panieński Lobenik.

Auckland, główne miasto osad angielskich w Nowéj Zelandyi i prowincyi tegoż nazwiska na północnéj wyspie; posiada 18,000 m., jest rezydencyją gubernatora angielskiego i katolickiego biskupa. Założone w 1840, szybko wzrasta.

Auckland, miasteczko w angielskiém hrabstwie Durham, od którego biorą tytuł baroneci i lordowie z rodziny Eden. Znakomitszymi członkami tego domu są: *William Eden lord A.* dyplomata i publicysta; ur. 1750, rozpoczął wcześnie zawód polityczny, sprawował kilka administracyjnych i dyplomatycznych urzędów, został 1789 parem Irlandyi jako lord A.; 1793 parem Anglii, † 1814. Występował zawsze jako najzawziętszy wróg rewolucyi francuskiéj; napisał mnóstwo przeciw niéj rozpraw, nacechowanych namiętnością. Najważniejsze z prac jego są: „*Principles of penal law*“ (Lond. 1771) i „*On the population of England*“ (Lon. 1786). Jego drugi syn *Jerzy Eden lord* **Auckland** ur. 1784, w izbie wyższéj występował jako przywódca Whigów; 1835—38 był generalnym gubernatorem Indyj Wschodnich, zostając na tém stanowisku zawarł przymierze z Rundżyt-Singh'em i prowadził nieszczęśliwą wojnę z Afganami; 1839 został hrabią *Aucland*, pierwszym lordem skarbu; † 1849. W parostwie nastąpił po nim brat jego, *Robert John* **Auckland** ur. 1799, biskup w Sador i Man; z papierów swego ojca wydał „*Journal and Corres pondence*“ (4 tom. Lond. 1860—62), bardzo szacowny materyjał do historyi owego czasu.

Auckland, gromada wysp w Australii, leżąca o 50 mil na południe od Nowéj Zelandyi i podlegająca jéj gubernatorowi. Wyspy te, odkryte 1806 przez kapitana Briston są złożone z 4 większych i 3 mniejszych wysepek, nie zamieszkałe. Największa z téj gromady Auckland, ma 6 mil długości.

Audaeus, Audius lub Udo, rodem z Mezopotamii, † 370 r. dał początek sekcie, zwanéj od niego *Audyjanami* lub *Odyjanami*. Będąc surowych obyczajów powstawał na zdrożności innych, karcąc ich nawet publicznie, znienawidzony za to, gdy do tego został wyświęcony na biskupa przez drugiego, będącego pod jakimś zarzutem odszczepieństwa, został wyklęty i do Scytyi wygnany. Opierając się na literze Pisma św. uczył, że Bóg ma postać ludzką. Ob. Antropomorfici.

Aude, rzeka w południowéj Francyi; poczyna się w Pirenejach wschodnich powyżéj Mont-Louis; ubiegłszy mil 30, wpada do morza Śródziemnego.—Biorący od niéj swą nazwę departament **Aude**, składa część Langwedocyi, na przestrzeni 114 mil kw. z ludnością 289,000, dzieli się na cztery okręgi (Carcassone, Castelnaudary, Limoux i Narbonne) z m. st. Carcassone (22,000 m.).

Aude, królestwo w Hindostanie, ob. Audh.

Audebert (Jan Chrzciciel), ur. w Rochefort 1759, † 1800, malarz francuski, znany z wybornych obrazów, których treścią przedmioty z historyi natu-

ralnéj, zamieszczone w [illegible]nych zbiorach wydanych przez niego: „*Histoire naturelle des singes, des makis et de galéopithèques*“ (Paryż 1802), tudzież „*Oiseaux dorés*“ (Paryż 1802, ukończone przez Desray'a).

Auder-Ared (R. Van Audenaer de), malarz i sztycharz, ur. w Gandawie 1663; † 1743. Sławna jest jego theza, popierana w Rzymie za Inocentego XII w czasie nawrócenia Augusta II, króla polskiego, z medalijonami króla i królowéj 1698. On także, wygotował portret kardynała Henryka d'Arquien.

Audh, Aude, Oude, niegdyś królestwo w północnych Indyjach; na przestrzeni 1056 mil kw., liczy blisko 11230000 m. (w 1869), z których mniejsza połowa mahometan; miasto stołeczne Luknow. Kraj ten, stanowił w starożytności środkową część państwa Kosala z głównem miastem Ayodhya (skąd Audh), przy końcu XII w., zostało wcielone do państwa Delhi i było w jego posiadaniu do 1756, kiedy Szudszaed-Daulach mianowany został nababem Audh'y. Od r. 1760 tytularnie tylko zależne od Wielkiego Mogoła, a w r. 1819 zupełnie samoistne, pod ostatnimi swoimi władcami, zaczęło coraz więcéj upadać, tak dalece, że 7 Lut. 1856 Anglicy strąciwszy ostatniego nababa Wadszid-Ali, wcielili kraj ten do państwa Anglo-indyjskiego. W wypadkach wielkiego powstania 1857, kraina Audh'y, była punktem środkowym wszelkich ówczesnych działań.

Audiatur et altera pars, (łacińskie wyrażenie: niechaj i druga strona będzie wysłuchaną), przysłowiowa formuła sądowa, przypominająca: ażeby i przeciwnik był wysłuchanym.

Audiffredi (Giovanni Ballesta) właściwie Giulio Cesare, uczony dominikanin, ur. 1714, † 1794; był biblijotekarzem kazanatyjskiéj biblijoteki w Rzymie; zasłużył się głównie jako biblijograf i autor katalogu téjże biblijoteki (4 tomy, Rzym 1761—83) tudzież, katalogu rzymskich wydań z XV w. (Rzym 1783). Astronomiczne jego prace także, były w swoim czasie wielce cenione.

Audiffret (Jan Franciszek hr. d'), ur. 1707, służył w gwardyi Stanisława Leszczyńskiego w Lotaryngii.—**Audiffret** (Karol Ludwik Gaston margrabia d'), wnuk poprzedzającego, ur. w Paryżu 1787, człowiek wysokich zdolności, szef biura ministeryjum skarbu za pierwszego cesarstwa, od 1837 par Francyi; napisał kilka ważnych dzieł, a mianowicie: „*Rozbiór dochodów publicznych*“ (6 tomów); „*System skarbowy francuski*“; *Uwolnienie własności albo Reforma podatków stałych*“ „*O przesileniu finansowém* i *O reformie hipotecznéj*“.

Audiganne (Armand), publicysta franc., ur. 1814, dał się najpierw poznać kilku broszurami politycznemi; pracował w ministeryjum handlu i w r. 1855 był sekretarzem komisyi wystawy powszechnej; rezultatem jego prac ówczesnych było dzieło „*L'industrie contemporaine*“ (1856). Z innych prac przytoczymy „*François Arago*“ (1857) „*Les chemins de fer aujourd'hui et dans cent ans*“ (1858).

Audin (J. M. V.) ur. 1793 w Lyonie, † 1851, poprzednio adwokat, wydał szereg dzieł traktujących historyję reformacyi, którą opracowywał z punktu widzenia katolickiego np. „*Histoire de Leon X*“ (2 t.); „*Histoire d'Henri VIII*“ (2 t.), „*Histoire de Luther*“ (2 t.); „*Histoire de Calvin*“ (2 t.); „*Histoire de la Saint-Barthélemy*“ (2 t.).

Audouin (Jan Wiktor), ur. w Paryżu 1797, † tamże 1841, był od 1833 profesorem w muzeum historyi naturalnéj i jednym z najznakomitszych entomologów francuskich. Z licznych prac jego, ogłaszanych po większéj części w pismach zbiorowych i peryjodycznych, najgodniejszém uwagi jest: „*Histoire des insectes nuisibles à la vigne*“ (Paryż 1842).

Audran, sławna rodzina sztycharzy francuskich. Dwaj bracia: Klaudyjusz **Audran**; ur. w Paryżu 1592, † 1677, profesor rytownictwa akademii w Lyonie i Karol **Audran**, ur. w Paryżu 1594, † 1674, sztycharz obrazów włoskich, wsławili się jako znakomici artyści w swoim zawodzie. Pierwszy z nich miał trzech synów, z których średni, Gérard **Audran**, ur. w Lyonie 1640, † w Paryżu 1703, sztychował najznakomitsze dzieła Lebrun'a i innych mistrzów; należy do najcelniejszych miedziorytników w rodzaju historycznym. Z trzech synów Germaina zjednał sobie głośne imię Klaudyjusz **Audran**, ur. w Lyonie 1658, † 1734 jako malarz ornamentów i groteskow. Drudzy dwaj bracia Jan **Audran**, ur. w Lyonie 1667, † 1756 i Ludwik **Audran** ur. w Lyonie 1670, † 1712 w Paryżu jako miedziorytnicy, należeli do najzdolniejszych uczniów swego stryja Gérarda.

Audros, bożyszcze dawnych Żmudzinów, opiekujące się morzem i wszelkiemi wodami.

Audry de Puyraveau (Piotr Franciszek), z Charente, ur. 1773. Wybrany członkiem izby deputowanych 1827, był w ciągłéj opozycyi przeciwko ówczesnemu rządowi i ministerstwu Polignac, przyczynił się głównie do rewolucyi 1830, skutkiem któréj, utraciwszy mienie, schronił się do Szwajcaryi. W r. 1848, wrócił do kraju i był członkiem konstytuanty, po rozwiązaniu któréj, przygnębiony do reszty, osiadł na wsi, usunąwszy się zupełnie od spraw politycznych swego kraju.

Audubon (John James), ur. 1780, w jednéj z plantacyj Luizyjany, † 1851 w wiejskiém mieszkaniu swojém pod Fort Washington w Marylandzie, zasłużony ornitolog Ameryki; główne jego dzieło, do którego potrzebne ryciny sam rysował i malował, nosi tytuł: „*The Birds of America*“ (4 tomy, Lond. 1827—38, dalsze 7 tomów Nowy York 1840—44), do którego należą jeszcze: „*Ornithological biography*“ (5 tomów, Edymb. i Lond. 1831—39) oraz „*Synopsis of the birds of North America*“ (Lond. 1839). Innego jego dzieła „*O zwierzętach ssących*“ (Nowy York 1846) tylko początkowe wyszły zeszyty.

Audumbla, krowa mitologiczna Skandynawów, z któréj wymienia, płynęły cztery mleczne rzeki na pokarm pierwszego olbrzyma Ymera.

Audyjencyja (z łac.) słuchanie, posłuchanie dawane interesantom przez sądy, urzędników wyższych

lub też osoby wysoko położone, jak monarchowie. W Hiszpanii, *Audiencia* nazywa się sąd wyższy.

Audytor (z łac.), w rozmaitych krajach Europy młodszy członek sądu, niemający głosu stanowczego, któremu specyjalne bywają dawane poruczenia, ma to miejsce szczególniéj w sądach wojskowych, mianowicie w armii austryjackiéj. W Rossyi audytorowie są przy sądach wojskowych, pełniący obowiązki sekretarzy, przestrzegających zachowania wszelkich formalności prawnych. **A.** ci kształcą się w *szkole audytorskiéj* ministerstwa wojny, pozostającéj pod zwierzchnictwem samego ministra. Audytorowie w byłych wojskach polskich pełnili obowiązki sędziów wojskowych. Tacy **A.** mają stopień, jak **A.** pułkowy, jeneralny i t. d.

Audytoryjum, miejsce do słuchania, sala do wykładu nauk w uniwersytetach. Przenośnie, *Audytoryjum* znaczy także, całe grono słuchaczy.

Audytoryjat i **A. Jeneralny**, wyższe sądy wojskowe w cesarstwie rossyjskiém. Jest ich pięć: 1) **A. J.** dla wszystkich wojsk lądowych; 2) **A. J.** dla floty; 3) **A.** dla korpusu górniczego; 4) **A.** dla korpusu leśnego—i 5) dla korpusu inżynierów komunikacyi. Jest także i **A. polowy** przy armii.

Aue, rzeka w Holsztynie, spławna od Elenshoru aż do ujścia swego do Elby.

Aue, miasto górnicze w Saxonii, w powiecie Zwickau, 1950 m. W bliskości jest kopalnia gliny porcelanowéj do fabryki mejsseńskiéj.

Aue (Hartmann von der), ob. Hartmann.

Auenbrugger von **Auenbrugg** (Leopold), ur. w m. Gradcu Styryjskim 1722, † 1809 w Wiedniu, lekarz jednego ze szpitali wiedeńskich, wsławił się wynalezieniem metody rozpoznawania chorób piersiowych przez opukiwanie czyli perkusyją. Ważniejsze jego dzieła są: „*Inventum novum ex percussione thoracis humani ut signo morbos detegendi*" (Wiedeń 1761); „*Experimentum nascens de remedio specifico in mania virorum*" (Wiedeń 1766); „*Von der stillen Wuth, oder dem Triebe zum Selbstmorde, als einer wirklichen Krankheit*" (Dessau 1783) i rozprawa o dysenteryi epidemicznéj, panującéj w Wiedniu w 1719 r.

Auer (C.), rysownik i litograf, rodem Czech, osiadły we Lwowie, autor widoków do dzieła: „*Galicyja w obrazach*". Znane są także jego utwory: „*Mieczysław II, Bolesław II śmiały, Norbert Kunaszowski, Lisowczyk, generał Dwernicki* i inne.

Auer (Alojzy), wysoko w drukarstwie zasłużony, (ur. 1813 w Wels, Austryi wyższéj), † 1869 w Wiedniu. Pierwiastkowo zecer, własną pracą poznał znakomicie obce języki. Był profesorem języka włoskiego w Lincu, następnie dyrektorem drukarni dworskiéj i państwowéj w Wiedniu, którą udoskonalił i zaopatrzył czcionkami dla języków wszystkich narodów, mianowicie w 500 europejskich i 100 obcych kształtach alfabetu. Jest wynalazcą rodzaju druku, który nazwał *autoplastyką* (ob.) i kilku pras drukarskich. Od roku 1847, członek akademii nauk w Wiedniu. Oprócz kilku przewodników do nauki języków obcych, wydał: „*Ojcze nasz*" w 608 różnych językach i narzeczach. „*Gramatischer Atlas*" zawierający tablicowe zestawienie wszystkich języków (1854); „*Geschichte der K. K. Hof-und Staatsdruckerei*" (Wiedeń 1851); *Die Entdeckung des Naturselbstdrucks*" (1856). W dowód uznania położonych zasług, podniesiony do stanu rycerskiego z przydomkiem *von Welsbach*.

Auerbach, miasto w Saxonii, w powiecie Zwickau nad rz. Göltzsch, 4000 m., posiada znaczne fabryki wyrobów bawełnianych, garbarskich, papiernie i t. d. Prowadzi rozległy, handel.

Auerbach (Bertold), ur. 28 Lut. 1812 w Nordstetten, w wirtembergskim Czarnym lesie, kształcił się poprzednio w teologii żydowskiéj, historyi i filozofii, późniéj atoli, poświęcił się wyłącznie zawodowi literackiemu i osiadł w Berlinie. Pierwsze jego dzieła treści żydowskiéj, a mianowicie powieści: „*Spinoza*" (2 tomy, Stuttgard 1837), „*Poeta i Kupiec*" (2 tomy Stuttg. 1839), przychylne znalazły przyjęcie; sławę atoli literacką głównie utwierdził pracą p. t. „*Schwarzwälder Dorfgeschichten*" (4 tomy), tłumaczoną na rozmaite języki europejskie. Prócz kilku utworów dramatycznych jak „*Andree Hofer*" (1850); „*Der Wahrspruch*" (1856); napisał jeszcze: „*Deutsche Abende*"; „*Neues Leben*"; „*Das Schatzkästlein des Gevatermanns*"; „*Barfüssele*"; „*Joseph im Schnee*"; „*Edelweis*"; „*Das Landhuus am Rhein*"; (tłum. J. Pracki w *Kłosach* 1869), tudzież mnóstwo kalendarzy i powieści ludowych. Belejowska, Ilnicka i D. Chodźko tłumaczyli: „*W pałacu i chatce*" (1869); „*Powieści wiejskie* i *Macocha* 1860.

Auersbach, kaznodzieja ewangelicki w Wierzbicy Polskiéj pod Wołczynem (Konstadt), † 1850; wydał w Oleśnicy nową popsutą edycyję dzieła: „*Agenda lub porządek kościołów ewangelickich księstwa oleśnickiego*" z roku 1593. Jest autorem „*Katechizmu*" (1824).

Auersberg, jeden z głównych szczytów Saskich gór kruszcowych, wysoki na 3132 stóp.

Auersperg (po słow. *Turjak*), miasteczko w austryjackiém księstwie Krainy, 1000 m., gniazdo książęcéj i hrabiowskiéj rodziny tegoż nazwiska.

Auersperg (książęta i hrabiowie), starożytna, niegdyś panująca rodzina niemiecka, osiadła w Karyntyi austryjackiéj, nosi nazwisko od posiadłości i zamku w Krainie. Znakomitszymi członkami téj rodziny są. **Auersperg** (Karol książę von), feldmarszałek austryjacki, ur. 1740, † 1822, podczas wojny 1805 r., wiadomością o zawieszeniu broni dał się podejść marszałkom francuskim Muratowi i Lannesowi, pozostawiwszy bowiem w całości most na Dunaju pod Wiedniem, ułatwił tym sposobem przeprawę wojskom nieprzyjacielskim. Stawiony za to przed sąd wojenny, skazany został na surową karę, od któréj jednak go ułaskawiono. **Auersperg** (Karol książę von), syn poprzedniego, obecnie głowa téj rodziny, austryjacki mąż stanu; podpora germanizmu w Austryi, ur. 1814 r. W 1861 r. wystąpił po raz pierwszy na arenę spraw politycznych, mianowany za ministeryjum Schmerlinga prezydentem Izby Panów. Jako deputowany na sejm czeski, występował przeciwko autonomicznym dążnościom Czechów i przy-

łożył się znacznie do utworzenia niemiecko-czeskiego konstytucyjnego stronnictwa, którego głównem jest zadaniem utrzymać przewagę germanizmu w Austryi. W tym samym duchu postępując ciągle, stawał w zawziętéj opozycyi przeciwko federalistycznemu ministeryjum Belcredi (1865) i złożył mandat deputowanego; wrócił na dawne stanowisko dopiéro po upadku tego ministeryjum, a po rozwiązaniu sejmu czeskiego (1867), stanął na czele niemieckiéj większości. W początku 1868, został prezesem ministeryjum mieszczańskiego, wszczął spory z Beustem, kanclerzem państwa i wziął dymisyję, (1868) kiedy ten ostatni, na własną rozpoczął rękę układy z przywódcami czeskimi dla zawarcia nowéj ugody. W sporach między centralistyczną większością a federacyjną mniejszością ministeryjum mieszczańskiego (1869—70), stanął po stronie centralistów i prowadził dawną walkę przeciw ministeryjum Potockiego, przyrównywając federalizm do zawrotu głowy. Po upadku ministeryjum Hohenwartha (1871), stanął ponownie na czele gabinetu Cislejtanii i dotąd, kieruje jéj sprawami w duchu niemieckim.

Auersperg (Antoni Alexander, hrabia von), znany poeta pod imieniem *Anastazego Grün*, ur. 11 Kwiet. 1806 r. w Lublanie, dziedzic hrabstwa Thurn am Hart i majętności Gurkfeld. W 1848 członek frankfurckiego zgromadzenia narodowego, w 1860 członek rady państwa, od 1861 dożywotni członek Izby Panów; występował zawsze, tak na sejmie Lublańskim jako też i Wiedniu przeciwko federalizmowi, popierając już to centralizm już dualizm z przewagą niemczyzny w Cislejtanii. Rozpoczął swój zawód literacki pewnym rodzajem epopei romantycznéj pod tytułem: „*Der letzte Ritter*"; sławę atoli jego, ustaliły poezyje polityczne: „*Spaziergänge eines wiener poeten*" (1831) tudzież następujące po nich: „*Schutt*" (1835) i „*Gedichte*" (1837), które mu zjednały zasłużone imię jednego z najliberalniejszych liryków nowszych czasów. Inne jego utwory poetyczne są: „*Nibelungen im Frack*" (1843); „*Pfaff vom Kahlenberg*" (1850); „*Volkslieder aus Krain*" (1850) i „*Robin Hood*" (1864), przedstawiający w pięknem opracowaniu cykl ballad z ludowéj angielskiéj poezyi. Utwory A. należą do najpiękniejszych płodów poetycznéj literatury XIX w. Realizm życia, kojarzy się w nich z idealizmem w harmonijną całość przez swobodny i głęboki humor, który przybiera nieraz prawdziwie tragiczną barwę. Z pomiędzy wszystkich politycznych liryków stawiają Niemcy A. najwyżéj. Zawadzki przełożył i wyd. w Krak. 1849 „*Strażnicę nadbrzeżną*".

Auerstädt, wieś w powiecie Eckartsberge, w pruskiéj regencyi Merseburgskiéj, licząca 550 m., pamiętna biwą 14 Paźd. 1806, w któréj marszałek Davoust z 33000 Francuzów pobił księcia Karola Wilhelma Ferdynanda Brunświckiego na czele 50000 Prussaków, jednocześnie, kiedy Napoleon drugą część armii prusskiéj pod Jeną pokonał. W nagrodę za to zwycięstwo, marszałek Davoust pozyskał tytuł księcia Auerstädt.

Auerswald, gałąź starożytnego rodu szlacheckiego w Miśnii, przesiedlonego do Pruss wschodnich. Z rodziny téj zasługują na pamięć: **Auerswald** (Hans Jakób von), ur. 1757, † 1833; służył od 1770 wojskowo, późniéj przeszedł do służby cywilnéj, zajmując najwyższe urzędy. Był od 1811 do 1824 marszałkiem królestwa prusskiego i od 1806, jako jeden z najznakomitszych patryjotów, ważny miał udział w nowéj organizacyi kraju.— Starszy jego syn **Auerswald** (Hans Adolf Erdmann), ur. 1792 w rodzinnym majątku Faulen pod Rosenbergiem, od 1813 służył w armi prusskiéj, w 1848 jako deputowany do niemieckiego zgromadzenia narodowego w Frankfurcie, gdzie głównie zajmował się sprawami wojskowemi, należał do prawéj strony; lecz 15 Wrześ. 1848, został tamże wraz z księciem Lichnowskim zamordowany przez powstańców.—Brat jego, **Auerswald** (Rudolf), ur. 1795, zajmował od 1820 rozmaite urzędy cywilne; od 1840—42 był nadburmistrzem w Królewcu, potém prezydentem regencyi trewirskiéj, a od połowy Marca do Czerwca 1848 nadprezydentem prowincyi prusskiéj. Sprawując od 25 Czerw. do 10 Wrześ. 1848 obowiązki prezesa ministrów i ministra spraw zagranicznych, powrócił jako nadprezydent do Królewca, lecz w r. 1849 i 1850 wybrany został na prezydenta izby pierwszéj. Od Lipca 1850, do początku Lipca 1851 był nadprezydentem prowincyi nadreńskiéj, poczém, jako polityczny przeciwnik ministra Westphalen, żył na uboczu i dopiéro 6 Paźd. 1858, zajął znowu miejsce w gabinecie, mianowany przez regenta ministrem bez wydziału. W Marcu 1862, skutkiem przyjęcia w izbie deputowanych wniosku Hagena, który żądał specyjalizowania w budżecie etatów wojskowych, podał się wraz ze swymi kolegami do dymisyi i został naznaczony nadburgrafem w Magdeburgu. Odtąd, mimo ścisłych stosunków przyjaźni, jaka go łączyła z królem, nie wywierał już żadnego na politykę wpływu. † 15 Stycz. 1866 r. Jako mąż stanu ma tę zasługę, że, kierując się polityką liberalną, pragnął widzieć państwo prusskie potężném nie tylko jako administracyjny i militarny organizm, ale także jako ognisko nauk, sztuk i wszystkich interesów ludzkich. Młodszy brat poprzednich **Auerswald** (Alfred), ur. 1797 w Marienwerder, wszedł 1819 do służby rządowéj, w r. 1847, jako członek zjednoczonego sejmu należał do przywódców stronnictwa liberalnego, za ministerstwa Camphausen (29 Marca 1848), objął ministerstwo spraw wewnętrznych, lecz w Czerwcu złożył urzędowanie. Od 1849 do 1855 był członkiem izby i należał do opozycyi konstytucyjnéj. Po 1858 znowu został członkiem izby deputowanych i był nim aż do śmierci, która nastąpiła 3 Lipca 1870 r. w Berlinie.

Auffenberg, generał austryjacki, ur. 1760 w Wirtembergu, za odznaczenie się w bitwie pod Würzburgiem 3 Wrześ. 1796 mianowany generałem. W r. 1805 mając sobie polecone obserwowanie Murata, napadnięty przezeń 8 Paźdz. pod Wertingen w Czarnym lesie, został z połową swego kurpusu wzięty do niewoli. Oskarżony o zdradę,

skazany został na czteroletnie warowne więzienie i utratę dostojeństw. Po odcierpieniu téj kary w kilka lat umarł.

Auffenberg (Józef podług innych Jan baron von), ur. 1798 w Frejburgu w Badeńskiém; od 1815 służył w wojsku austryjackiém, potém w gwardyi badeńskiéj; następnie był szambelanem i członkiem komitetu teatru dworskiego, a od 1839 marszałkiem dworu wielkiego księcia. † 1857. Jako poeta dramatyczny szkoły romantycznéj, zostawił po sobie 24 sztuk, z których wiele miało w swoim czasie znakomite powodzenie, jak poemat dramatyczny, „*Alhambra*" (1829 t. 3), pełen dziwnych wyskoków romantyki, oraz ciekawa bardzo „*Humorystyczna pielgrzymka do Granady i Korduby*" (1835 r.). Wszystkie jego dzieła wyszły w 22 tomach 1843—1847 r.

Auger (Edmund), jezuita ur. 1530 z biednych rodziców we Francyi † 1591; dostawszy się o żebranym chlebie do Rzymu, był kuchtą w klasztorze jezuitów; później wyświęcony na kapłana, został kaznodzieją i spowiednikiem Henryka III. Był to pierwszy jezuita, który dostąpił téj godności.

Auger (Anastazy), ks. rz. kat. znakomity hellenista, ur. w Paryżu 1724, profesor retoryki w Rouen, potém wikary jeneral. dyjecezyi w Lescar, † 1792 w Paryżu. Tłumaczył Demostenesa, Eschinesa, Lyzyjasza i Homilije Chryzostoma. Staranna jego praca: „*De la constitution des Romains*" była w swoim czasie wielce szacowaną. Wszystkie jego pisma, wyszły w Paryżu w 29 tomach.

Auger (Lazare) ur. 1798, wydał w Paryżu 1865 i 1866: „*Notice sur H. Wroński* i *Supplement à la notice*".

Auger (Ludwik Szymon), krytyk i literat francuski, ur. 1772 w Paryżu. Był czynnym współpracownikiem najprzód *Journal de l'Empire*, a po powrocie Bourbonów *Journal général de France*. W r. 1816, mianowany członkiem akademii, został 1822 dożywotnim jéj sekretarzem. W r. 1829 z niewiadomych powodów sam sobie życie odebrał. Najważniejszą jego pracą jest komentarz Moliera.

Auger (Hipolit Mikołaj Just), ur. 1797 w Auxerre. Był w wojsku rossyjskiém podoficerem w pułku izmajłowskim, a wróciwszy do kraju, oddał się literaturze, któréj dostarczył znaczną liczbę romansów, powieści, kilka komedyj i pism moralnych. Jego pięciotomowe dzieło „*Physologie du théatre*" (1839—40), napisane z talentem, posiada znakomitą wartość, jako zawierające w sobie historyję literacką teatrów paryskich.

Augereau (Piotr Franciszek Karol), książę Castiglione, ur. 11 Listop. 1757 w Paryżu, był najprzód karabinijerem w wojsku francuskiém, potém przeszedł do służby neapolitańskiéj, skąd wygnany ze swymi rodakami 1792, wszedł do armii francuskiéj i tu, w cztery lata później został generałem dywizyi. Odznaczywszy się w pierwszéj kampanii włoskiéj Bonapartego, mianowany został 9 Sierp. dowódcą 17 dywizyi wojskowéj w Paryżu; zamach 18 fructidora wykonał z całą srogością. W r. 1800 otrzymał naczelne dowództwo w Hollandyi, 1804 został marszałkiem, a 1805 mianowany księciem Castiglione. W kampanijach 1805 i 1806 zaszczytny miał udział, walczył 1809 we Włoszech i 1810 mniéj szczęśliwie w Hiszpanii. Roku 1813 był dowódcą 11 korpusu w Berlinie, później generał gubernatorem w Frankfurcie i Würzburgu, skąd przywiódł swój korpus na czas bitwy pod Lipskiem. Abdykacyję Napoleona (1814), ogłosił wojsku w wyrazach tak rubasznych i ubliżających, że cesarz po powrocie z Elby ogłosił go zdrajcą i już mu więcéj nie ufał. Za restauracyi, mianowany był parem i członkiem rady wojennéj, przeznaczonéj do osądzenia Ney'a, lecz wystąpił z niéj, jako niekompetentny i usunął się do dóbr swoich, gdzie † 11 Czerw. 1816. Najświetniejsze dowody waleczności żołnierza i zdolności wodza złożył w bitwach pod Castiglione, Lodi Arcole, Jena, Eylau i Lipskiem. Dumny i chciwy, w obejściu był szorstkim, a charakteru zmiennego i bez stałych zasad.

Augier (Emil), spółczesny dramatyczny poeta francuski, ur. 1820 w Valence, mieszka w Paryżu. Idąc za wrodzonym popędem porzucił studyja prawne i z całym zapałem oddał się pracom literackim. Z pomiędzy wielu komedyj, gdyż dramata np. „*Diane*" 1852 nie udają mu się, najcelniejsze: „*La Ciguë*" (1844), pełna świeżości, powabu i wytwornego dowcipu zjednała młodemu poecie świetny tryjumf i uważaną jest przez niektórych za jedno z najbardziéj wykończonych dzieł jego; „*Un homme de bien*" (1845); „*L'aventurière*" (1848); „*Philiberte*" (1851) tłumaczona przez Sabowskiego w Kronice 1860 i Kaszewskiego osobno w Warszawie 1869; „*La pierre de touche*" (1853, wespół z Julijuszem Sandeau), stała się dla A. początkiem nowego kierunku, odtąd bowiem dla starofrancus. komedyi charakterystycznéj porzucił uprawianą do téj pory komedyję intrygi; „*Le mariage d'Olympe*" (1855); „*Le gendre de M. Poirier*" (tłumaczona przez Komorowskiego); „*Les lionnes pauvres*" (1858), śmiała ale bardzo piękna i zbawienna satyra; „*Les effrontés*" (1861) i „*Le fils de Giboyer*" (1862, tłum. Gwozdeckiéj 1866), zaledwie przy pomocy wysokich protekcyj mogły być przedstawione na scenie, celują zaś żywością w przedstawieniu, zuchwałością w przyganach i arystofanesowską wolnomyślnością. W ogóle utwory A. nie odznaczają się rozmaitością intrygi, ani oryginalnością charakterów, ale raczéj świetną dykcyją, moralną tendencyją, przyzwoitym, wesołym dowcipem i sarkastyczném niekiedy szyderstwem. Chociaż powszechnie uważają A. wraz z Ponsardem za główne podpory tak zwanéj *École du bon sens* (nowe wyrażenie zamiast dawnego klasycyzmu), to jednak w ostatnich swych sztukach zwraca się stanowczo do kierunku realistycznego. Od 1858 jest członkiem Akademii.

Augijasz, syn Heliosa i Ifinoi, król Elidy, sławny posiadacz wielkiéj ilości bydła. Nagromadzony w jego stajniach nawóz, a w jeden dom usunięty, stanowi jednę z tak zwanych prac Herkulesowych, którą ten bohater wykonał, zwróci-

wszy bieg dwóch rzek, Peneusa i Alfeusa do pomienionych stajen.

Augila v. **Udżila** oaza na wschodniéj granicy Tripolis, sławna przez swoje daktyle, które już Herodotowi pod nazwą *Augiles* były znane; należy do państwa Tripolis. Miasto stołeczne Augila, od 9—10,000 m., którzy prowadzą handel między Fezzanem i Kairem.

Augit minerał, będący właściwie tylko odmianą pyroxenu, mianowicie czarny, wulkaniczny pyroxen. Postać jego pierwotna, jest słup rombowy ukośny, lub częściéj słup sześciokątny spłaszczony; nie przezroczysty nawet w cieńkich blaszkach. C. g. 3,3 do 3,6. Jestto dwukrzemian wapna, magnezyi i żelaza.

Augment, (przyczynek) nazywa się w gramatyce greckiéj i sanskryckiéj powiększenie czasów historycznych samogłoską, dodaną na początku (krótkie *a* w sanskrycie, zaś *e* w greck.) lub przedłużeniem samogłoski czasownik rozpoczynającéj np. *typto*, *etypton*,. Jeżeli przed augmentem powtarza się jeszcze, pierwsza spółgłoska źródłosłowowa, zowie się to *reduplikacyją* np. *typto, tetyfa.*

Augmentacyja, zowie się w muzyce przedstawienie jednéj myśli lub tematu nutami większéj wartości, jak np. zamieniając ósemki na ćwiartki.

Augsburg (Augusta Vindelicorum), stolica bawarskiego okręgu Szwabii i Neuburga u zbiegu dwu rzek Lechu i Wertachu, liczy 50000 m., posiada kilka godnych uwagi kościołów i innych budowli, a mianowicie: dawny książęcy pałac biskupi, w którym ewangelicy 25 Czerw. 1530 złożyli cesarzowi Karolowi V wyznanie swéj wiary (ob. Augsburgskie wyznanie); wspaniały ratusz, wystawiony 1616—18 przez Elijasza Holl z wielką salą złoconą, miedzią kryty, 147 stóp szeroki, 175 wysoki, najpiękniejszy w Niemczech; wspaniałą katedrę, zaczętą w X w. a ukończoną w r. 1484; arsenał; starożytne domy Fugerów, wodotryski i t. d. Instytuta publiczne i zakłady dobroczynne, znajdują się tu w znacznéj liczbie, między którymi tak zwane *Fuggeri* (106 mieszkań dla uboższych obywateli katolickich za małą opłatą) z zakładów naukowych są tutaj dwa gimnazyja, biblijoteka miejska i t. d. Augsburg, po Frakfurcie nad M. uchodzi dotąd, za pierwsze miasto handlowe w południowo zachodnich Niemczech, jest głównym składem towarów południowo-niemieckich i włoskich oraz, środkowym punktem sieci kolei żelaz. w południowych Niemczech. Jako osada rzymska (Augusta Vindelicorum), miało już to miasto niepoślednie znaczenie; w r. 1276 było wolném miastem a od 1368 do wojny smalkaldzkiéj doszło szczytu pomyślności. Odbywało się tu kilka sejmów (np. 1530, 1548, 1555) i zawarte zostało 21 Lipca 1686 augsburgskie przymierze pomiędzy Austryją, Hollandyją, Szwecyją, Brandeburgiem, Bawaryją i innemi mniejszemi państwami niemieckiemi przeciwko Francyi; od 1806 należy do Bawaryi. Historyą A. napisał Schönchen (Monachijum 1863).

Augsburski pokój religijny. W skutek ugody, zawartéj pomiędzy ks. Saskim Maurycym a cesarzem Karolem V w m. Passawie, zwołany został sejm do Augsburga na d. 5 Lutego 1855 r. Na sejmie tym, przewodniczył brat cesarski Ferdynand. Ewangelicy wystąpili z żądaniem, nadania sobie zupełnéj wolności sumienia czyli równouprawnienia, bez odnoszenia się do przyszłego soboru powszechnego, od którego naturalnie, nie mogli się spodziewać pozyskania téj wolności. Katolicy rzymscy widząc, że gdyby trwali w dotychczasowéj swojéj gorliwości, zmusiliby tém swych przeciwników do połączenia się z zagranicznymi nieprzyjaciołmi cesarza, chętnie zgodzili się na to żądanie. Takim sposobem skasowane zostało „*Interim Augsburgskie*" i d. 25 Września wydana uchwała, zapewniająca, z pominięciem odnoszenia się w tym względzie na przyszły sobór powszechny, zupełną wolność obu wyznaniom t. j. rzymsko-katolickiemu i ewangelicko-augsburskiemu zarówno, z wyłączeniom atoli, z pod tego dobrodziejstwa wszystkich tych, którzy nie przyznają się do tych dwóch wyznań. Czyt. „*Geschichte der deutschen Reformation*" p. Ph. Marcheineke (Berlin 1831 t. 4).

Augsburgskie Interim. Cesarz niemiecki, Karol V, zjednawszy sobie kurfirsta saskiego Maurycego i zwyciężywszy pod Mühlbergiem wojska książąt ewangelickich, wystąpił był groźnie przeciwko nowozorganizowanemu kościołowi ewangelickiemu, a gdy i tak zwane stany ewangelickie, oznajmiły, że zgadzają się, aby zanim się zbierze sobór powszechny, cesarz tymczasowie obmyślił odpowiednie środki, celem utrzymania w państwie pokoju, tenże polecił ze strony rz. kat. J. Pflugowi, Erazmowi Roterdamczykowi i M. Heldingowi a ze strony ewang. Agricoli, ażeby przygotowali projekt ugody. Pismo to nazwane „*Interim Augustanum*" składało się z 26 artykułów, z których ostatni mówi: „W obrządkach kościelnych i t. d. nie wolno nic zmieniać. Co się tyczy małżeństwa księży, lubo życzyćby należało, aby pozostali bezżenni, decyzyja ostateczna, wyrzeczona być ma przez sobór powszechny... tym którzy komuniję ś. spożywają pod obiema postaciami, praktyki takowéj nie zabraniać." Ugoda ta jednak, nie zadowoliła ani katolików rzymskich z powodu owego art. 26 i dlatego, że nie zażądano zwrotu dóbr ziemskich, należących poprzednio do tego kościoła, ani też ewangelików dlatego, iż nie uwzględniła wyznania augsburgskiego. Pomimo to jednak, cesarz na sejmie w Augsburgu 1547 r., postanowił, ażeby wszyscy stosowali się do tego *Interim*. Samo atoli m. Augsburg i inne wraz z ks. wirtemberskiem stawiły temu opór, lecz musiały ustąpić przed siłą wojsk cesarskich. Wszyscy, którzy nie chcieli się poddać warunkom tego aktu ugody, zostali wygnani, i tym sposobem przeszło 400 księży w Wyższych Niemczech straciło swoje miejsca, a między tymi znakomici teologowie jak Brem, Frecht i Osiander. W r. atoli 1552, ks. Maurycy korzystając z tego, że cesarzowi niemieckiemu groziła wojna ze strony Francuzów i Turków, zwrócił się przeciwko niemu i skłonił go w m. Passawie, aby obu stronom zapewnioną była zupełna wolność sumienia. Ob. **A.** *pokój relig.*

Augsburskie Wyznanie (*Confessio augustana*). Od samego początku reformacyi kościelnéj w XVI w. któréj głównymi przedstawicielami byli: Ulryk Zwingli, Jan Kalwin (Chauvin) i Marcin Luther, dawała się czuć potrzeba, sformułowania czém ona jest właściwie, na czém się zasadza, co z ówczesnych dogmatów kościoła rzymsko-kat. zatrzymuje a co odrzuca. Potrzeba ta, stała się tym konieczniejszą w Niemczech, gdy na sejmie państwa w Wormsie 1521 r., potępiony został M. Luther i wszyscy jego zwolennicy, a w r. 1529 w Spirze, zakazane zostały wszelkie zmiany w sprawach religii aż do przyszłego soboru powszechnego. W takim stanie nie pozostawało zwolennikom reformacyi w Niemczech jak tylko, ustanowić oddzielną społeczność kościelną łącznie z innymi krajami lub utworzyć kościół narodowy niemiecki. W tym celu M. Luther spisał 17 artykułów dla konwentu Szwabachskiego; następnie zaś, dodano jeszcze na zgromadzeniu w Torgawie 15 nowych artykułów. W tym czasie, cesarz Karol V za porozumieniem się w Barcelonie z papieżem Klemensem VII, postanowił był stanowczo, stłumić reformacyjne dążności. Zwołał tedy sejm państwa do m. Augsburga na d. 8 Kwietnia 1530 r., celem załatwienia spraw politycznych a zarazem i co do porozumienia się, względem rozdwojenia w kościele. Książe Jan, kurfirst saski, jako członek sejmu, polecił Lutrowi, Melanchtonowi, Jonaszowi i Bugenhagenowi, aby przygotowali akt wyznania ewangelickiego, co też dokonali, przybrawszy do pomocy jeszcze innych teologów jak Agrykolę, Brenzema, Erharda, Schnepfa i t. d. Ostatecznie akt ten, wykończony został w Augsburgu w języku łacińskim i niemieckim. Jak starannie był redagowany dowodzi tego i to, że Melanchton mając jego ostateczną redakcyję, naradzał się także i z kanclerzem saskim Jerzym Brückem a nawet z biskupem augsburskim Krzysztofem Stadionem i sekretarzem cesarskim Alfonsem Waldesem, bacząc na każde słowo owych artykułów i starając się krótko wyrazić to, co ewangelicy uczą i czego się, jako zasady trzymać postanowili. Akt ten, podpisany przez kilku książąt i magistraty m. Norymbergii i Reutlingenu, odczytany został d. 25 Czerwca. Czytanie trwało godzin 2. Egzemplarz łaciński wziął cesarz, niemiecki zaś, oddany został kanclerzowi państwa, oba jednak jak się zdaje zostały zniszczone. Akt ten, liczy 28 artykułów i dzieli się na dwie części. W 21 artykułach, wypowiedziane są zdania t. s. wiary w Boga, co do grzechu, osoby Chrystusa, sakramentów, pokuty, spowiedzi, władzy kościelnéj i świeckiéj i t. d. Następne od 22, stanowią część drugą i zajmują się przedmiotami spornymi. Na powyższe wyznanie, celem jego obalenia, rzymsko-kat. teologowie napisali *Konfutacyję*, która odczytaną została d. 3 Sierpnia a na którą odpowiedział znowu Melanchton, w piśmie „*Apologia Confessionis*", doręczoném cesarzowi d. 22 Września, ale nieprzyjętém. W dniu tym, cesarz zdecydował, aby ewangelicy do d. 15 Kwietnia 1531 r., pojednali się z kościołem rz. kat. nauki swojéj nie rozgłaszali, nowych zwolenników nie przyjmowali i aby połączyli się z cesarzem przeciwko zwolennikom Zwinglego. Nowe protestacyje, nie odniosły skutku i sejm rozszedł się nic nie zdziaławszy. Rzeczony akt wyznania, wydał drukiem Melanchton 1530 r. w Witenbergu. Po uorganizowaniu się zaś kościoła ewangelickiego w Niemczech, uznany został za księgę symboliczną i stał się przyczyną w późniejszym czasie dodatkowéj nazwy, dla odróżnienia kościoła ewangelickiego **Wyznania Augsburskiego** od kościoła ewangelickiego wyznania Genewskiego czyli Helweckiego. Wyznanie to, **Augsburskie**, nosi także miano: *Nieodmiennego* (*Confessio Augustana invariata*). Powodem tego dodatku było to, że Melanchton w r. 1540, wprowadził niektóre zmiany w tekście aktu powyższego wyznania, w celu zbliżenia się do wyznania ewangelicko-helweckiego czyli szwajcarskiego albo genewskiego, mianowicie w artykułach o wierze, uczynkach a głównie w art. 10 o komunii ś. To odmienione wyznanie, zowią po łacinie *Confessio variata*. — **Wyznanie Augsburskie**, zwane było w Polsce *Auszpurskiém*, *Saskiém* lub wprost *Niemieckiém* celem odróżnienia od wyznania ewangelickiego, zwanego *Polskiém* lub niekiedy *Helweckiém*, *Szwajcarskiém* lub *Genewskiém*.—Wyznanie to, wielokrotnie było drukowane w języku polskim. Pierwsze jednak wydanie, znane jest dopiéro z r. 1540 J. Seklucyjana; inne są ks. Stanisława Lutomirskiego 1556; ks, J. Radomskiego 1561; Marcina Kwiatkowskiego z Różyc t. r. i t. d. Czyt. M. Facius *Gesch. d. Reichst. zu Augsb. etc.* (Lipsk 1830) i *Kościół Augsburski w Wilnie*, kronika, p. A. T. A. (Wilno, 1855).

Augst, dwie wsi szwajcarskie, rozdzielone przez rzekę Ergolz; jedna należy do kantonu Bazylejskiego, druga do Argowii. Była tu niegdyś osada rzymska, zwana *Augusta Rauracorum*.

Augstportquelle, kąpiele mineralne pod Grenchen, w szwajcarskim kantonie Soloturn. Jestto niezmiernie zimne źródło solne.

Auguis (Piotr René), ur. w Melle 1783, służył najprzód w wojsku franc., a następnie był oficerem marynarki hollenderskiéj. Po powrocie Burbonów, skazany był na 5 letnie więzienie za ogłoszenie broszury p. t. „*Wyjątki z Monitora.*" Uwolniony w czasie 100 dni, ogłosił znowu następujące pisma: „*Korespondencyja Ludwika XVIII z margrabią de Tarvas*; *Napoleon*; *Ucieczka Bourbonów*; *Rewolucyja*; *Listy pułkownika francuskiego do biskupa angielskiego.*" Wtrącony za drugiéj Restauracyi do więzienia, przesiedział w niém do końca r. 1817. Po uwolnieniu napisał: „*Niedyskretne odkrycia*; *Uwagi nad soborami*"; „*Historyja starożytnych malarzy i Początek wyznań.*" Po rewolucyi Lipcowéj, wybrany do izby, zasiadał w niéj do śmierci, zaszłéj 1844. Przed zgonem był konserwatorem księgozbioru mazaryńskiego.

Augurowie (łaciń. *Augures*), członkowie kapłańskiego kolegijum, którzy z lotu ptaków i różnych przyrodzonych zjawisk, przepowiadali przyszłość lub badali wolę bogów. Postrzeżenia swoje, czyni-

li A. głównie pięciorakie: 1) na zjawiskach powietrznych, jako to: grzmocie, błyskawicy, i gwiazdach spadających (*signa ex coelo*); 2) na locie i krzyku ptaków (*signa ex avibus*); 3) na jedzeniu niektórych kur poświęconych (*signa ex tripudiis* v. *auguria pullaria*); 4) na spotkaniu zwierząt czworonożnych (*auguria ex quadrupedibus* v. *pedestria*); 5) na wszelkich innych, przypadkowych a nieszczęśliwych wydarzeniach, np. gdy się kto potknął, gdy się zerwał rzemień u obuwia i t. p. (*signa ex diris*). Znaczenie A. było bardzo wielkie, gdyż ani w wewnętrznych, ani zewnętrznych sprawach krajowych nie przystępowano do żadnéj stanowczéj decyzyi, bez uprzedniego ich poradzenia się, czyli danemu przedsięwzięciu sprzyjają *Auguria*; czynności swoje, odbywali jedynie z polecenia władzy i w obecności jéj delegowanych. Sztuka A. trzymaną była w tajemnicy, uczono jéj tylko w szkole na ten cel przeznaczonéj; wyrzeczenia ich (*decreta*), cofały nawet postanowienie ludu lub senatu. Jednakże już w epoce Cycerona, *auguria* straciły dawne znaczenie i popadły w śmieszność. Pod królami było A. trzech, od 304 przed Chr. dziesięciu, Sulla podniósł ich liczbę do 15. Naczelnik A. zwał się *Magister collegii* v. *Magister augurum*. W odleglejszych czasach, nazywani byli *Auspices*, a ich obserwacyje i przepowiednie zwały się *auspicia*. Porów. Hartunga „*Die Religion der Römer*“ (Erlangen 1836).

August (*Cajus Julius Caesar Octavianus*), pierwszy cesarz rzymski. Syn Cajusa Octaviusa i Attii, synowicy Julijusza Cezara, ur. 62 przed Chr., otrzymał świetną edukacyję i był adoptowany przez Cezara. Bawił właśnie w Apolonii, kiedy się dowiedział o śmierci swego dziadka. Natychmiast powrócił do Rzymu, gdzie zaszczytnego doznawszy przyjęcia u najznakomitszych osób, połączył się z partyją arystokaratyczną. Antonijusz przyjął go z lekceważeniem. Gdy zaś ten ostatni, ogłoszony został nieprzyjacielem rzeczypospolitéj, Oktawijan otrzymał wraz z dwoma konsulami dowództwo nad armiją i pokonał go (*wojna mutyńska* 44—43) pod Mutina 43. Uważając jednak, pożyteczniejszém dla siebie układy niż wojnę, utworzył tryjumwirat (drugi), złożony z niego, Antonijusza i Lepida (43). Tryjumwirowie, całe państwo podzielili między siebie a proskrypcyjami gnębili wzajemnych nieprzyjaciół. Oktawijan gwoli żądaniom Antonijusza, poświęcił Cycerona, którego nazywał swym ojcem. Partyja arystokratyczno-republikańska, zniszczona została przez nich pod Philippi 42 (*wojna filipińska*), gdzie polegli Brutus i Cassius. W wojnie domowéj (*peruzyńskéj* 41—40), pokonał Oktawijan L. Antonijusza, brata tryjumwira. Zaraz potém, mocą układów w Brundusium nastąpił nowy podział. Oktawijan wziął zachód (Italia, Gallia, Hiszpanija), Antonijusz wschód (Azyja, Egipt, Grecyja), Lepidus Afrykę i Sycyliję. Ponieważ jednak, Sextus Pompejusz niepokoił południowe prowincyje, zawarto z nim umowę, skutkiem któréj otrzymał Sycyliję, Sardyniję i Korsykę, Lepidus zaś pozostał przy samej jeno Afryce. Mimo tego układu, wybuchła *sycylijska wojna* (38—36), w któréj Sextus Pompejusz został przez M. Agrippę, wodza Oktawijanowego, pokonony, a lekceważony Lepidus z tryjumwiratu wykluczony. Tym sposobem, tryjumwirat zmienił się w *duumwirat*. Oktawijan pokonał następnie (35—33) Japydów, Panończyków i Dalmatów; Panoniję zamienił w prow. rzymską. Chociaż Oktawijan siostrę swoję oddał w małżeństwo Antonijuszowi, to jednakże, przyjaźń między obu rywalami nie trwała długo. W bitwie pod Akcyjum 31 (*wojna acyjska*), pokonany Antonijusz; sam sobie odebrał życie; Oktawijan pozostał teraz jeden. Za powrotem do Rzymu, dokładał wszelkich usiłowań, by sobie zapewnić pozyskane jedynowładztwo. Postępował więc nadzwyczaj oględnie, przebiegle i chytrze; zachował wszystkie instytucyje republikańskie, unikał zewnętrznego przepychu despoty, udawał zwolennika dawnéj republiki, gdy tym czasem, przywłaszczał zręczną polityką najwyższe godności i wszystkie magistratury uczynił swemi narzędziami, całkowicie od niego zależnemi. Postanowieniem senatu, otrzymał najprzód dożywotni tytuł *Imperatora*, a wraz z nim najwyższą władzę wojskową w państwie, później tytuł *Augusta*, mający mu nadać znaczenie wyższéj jakiejś istoty i niejako uprawnić, uzurpowaną władzę. Zresztą rozbrajając starych republikanów umiarkowaniem i pobłażliwością, ustalał powoli nową formę rządu, *cesarstwo*, pod którego opieką znikczemniał naród, a potężne niegdyś państwo do zupełnego w kilka wieków przyszło upadku. Całe 44 letnie panowanie, użył Oktawijan na łagodne organizowanie monarchii. Wszelako, ściśle biorąc rzeczy, forma rządu pod jego panowaniem nie wchodzi w zakres zwyczajnych klasyfikacyj rządów. Rzym nie był ani rzecząpospolitą, ani monarchiją; August nie był ani królem, ani tyranem. Władza ta, nie mająca właściwego nazwiska w języku politycznym, była przejściem od rzeczypospolitéj arystokratycznéj, zgasłéj pod Farsalus, do despotycznego rządu następnych *imperatorów*. *Senat* istniał jako najwyższa rada państwa, ale zupełnie *oczyszczony*. *Lud* zachował także swoje zgromadzenia, ale tylko *dla formy*. Współcześni wszakże, wielbili A. i nie kłamaną okazywali mu wdzięczność, bo zapewnił światu pokój, troszczył się o dobro swego państwa i starał gorliwie o podniesienie jego potęgi wewnątrz, ulepszeniem wszystkich gałęzi administracyi, wspieraniem oświaty i reformą obyczajów, a zewnątrz rozszerzeniem granic cesarstwa i utrzymaniem w ryzie wojowniczych sąsiadów. Granice wschodnie zabezpieczył wyprawą przeciw Partom (20); północ. zdobyciem prowincyj naddunajskich: *Mezyi*, *Recyi*, *Windelicyi* i *Noricum*, tak że Dunaj został drugą graniczną od Germanii rzeką. Usiłowania w celu podbicia właściwéj Germanii między Renem i Elbą były bezowocne; klęska Quinctiliusa Varusa w lesie Teutoburgskim (9 po Chr.) położyła koniec krótkiemu panowaniu Rzymian. August wspierając oświatę, dawał opiekę artystom, poetom i uczonym, a imieniem jego oznaczają epo-

kę najświetniejszego rozwoju literatury łacińskiéj. Horacyjnsz, Virgiliusz, Owidyjusz, Tytus Liwijusz, Propercyjusz przyczynili się do blasku jego panowania. Sam A. próbował swych sił w poezyi; pisał: tragedyję „*Ajax i Ulysses*“, poemat o Sycylii, epigramaty i rys życia swojego. Pozostałe resztki tych pism, wydał Wejchert (Grimma 1841). Ostatek życia przepędził w żałobie i osamotnieniu. Patrzał na śmierć, wszystkich bezpośrednich i prawych swych spadkobierców, na niecne intrygi trzeciéj żony Liwii, która wszelkich używała środków by zapewnić następstwo synowi swemu Tyberyjuszowi, adoptowanemu w końcu przez Augusta. Umarł A. w Rzymie 14 r. naszéj ery, a 76 życia. Porów. Höck „*Römische Geschichte vom Verfall der Republik bis zur Vollendung der Monarchie unter Konstantin*“ (t. 1—3 Brunśw. 1841—50).

August I, elektor saski, jeden z najznakomitszych książąt niemieckich w XVI w., syn księcia saskiego Henryka Pobożnego i Katarzyny Meklemburgskiéj, ur. 1526 w Freibergu, † 1586, po śmierci brata swego Maurycego 1553. zosta łelektorem saskim. Przyłączył do swego państwa sekularyzowane majątki trzech kapituł: merseburgskiéj, naumburgskiéj i Miśnii; lecz zarzucają mu, że korzystał z nieszczęścia księcia Fryderyka de Gotha, który skutkiem intryg Wilhelma de Grumbach, pozbawiony został swych państw i umarł w więzieniu. Przychylny początkowo kalwinistom, prześladował najprzód luteranów, a potém kryptokalwinistów; w r. 1580 przeprowadził konkordat. Zaprowadzając liczne ulepszenia w prawodawstwie i gospodarstwie krajowém, stał się prawdziwym dobroczyńcą swéj ojczyzny. Nowe jego ustawy, usuwając dawne barbarzyńskie, zwyczajowe prawa germańskie, opierały się głównie na prawach rzymskich. Uporządkował skarbowość, zachęcał rolnictwo, przemysł, handel i gorliwie zajmował się wychowaniem.

August (Fryderyk) *Mocny*, jako elektor saski, Fryderyk August I, jako król polski, **August II**, drugi syn elektora saskiego Jana Jerzego III i Anny Zofii, księżniczki duńskiéj, ur. 12 Maja 1670 w Dreznie, już w młodości swojéj odznaczał się nadzwyczajną siłą i galanteryją w ówczesnym duchu francuskim, z któremi produkował się w rozmaitych, zwiedzanych przez siebie krajach. Na tron elektorski, wstąpił po bracie swoim Janie Jerzym IV. Dumny, chciwy panowania i lubiący przepych, powziął zamiar otrzymania wakującéj po Janie III, korony polskiéj, co mu się też udało przy zręczności zausznika Jakóba Fleminga i nie wielkiéj liczb panów polskich, oraz przy pomocy Austryi i przy okazanéj chęci przejścia na wiarę katolicką, co też wykonał 23 Maja 1697 w Badenie pod Wiedniem. Wybrany 27 Czerwca królem polskim, koronowany w Krakowie 15 Września. Połączywszy się 1700 przymierzem północném przeciwko Szwecyi, pobity i ścigany przez Karola XII, przymuszony był mocą traktatu altransztadzkiego 14 Wrześ. 1706 ustąpić z tronu polskiego, ofiarowanego Stanisławowi Leszczyńskiemu, na który dopiero, po bitwie pod Pułtawą w r. 1709 powrócił, popierając jeszcze ze swéj strony, bez żadnéj już dla siebie korzyści dalszą wojnę przeciwko Szwecyi. Szkodliwe rządy jego w Polsce ze złymi prowadzone zamiarami, bo w chęci poddania Polski pod panowanie Saxonii, wywołały powszechne przeciwko niemu powstanie narodu, (1715) za pośrednictwem konfederacyi tarnogrodzkiéj. — Wojsko saskie, dotąd bezkarnie łupiące Polskę i dopuszczające się w niéj wszelkiego rodzaju gwałtów, zniewolone było powrócić do Saxonii. Resztę panowania swego aż do śmierci, nastąpionéj w Warszawie 1 Lut. 1733, spędził August na zbytkach i swawoli, któremi całe życie się odznaczał i które za jego przykładem, na nieszczęście cały naród naśladował. Saxonija zawdzięcza mu wprawdzie, kilka wspaniałych budowli, znakomite zbiory kunsztów i niektóre pożyteczne urządzenia, ale od niego, datuje znaczne powiększenie długów i podatków krajowych. Z prawego łoża zostawił jednego tylko syna, który po nim nastąpił w Polsce i Saxonii pod imieniem Augusta III, lecz za to, mnóstwo miał dzieci naturalnych, z których znajomsze są: hrabia Maurycy Saski, hrabia Rutowski i Orzelska, księżna holszytńska. O nim pisali: Albani 1733. Arteński 1697. Bachowski 1697. Bartoszewicz 1857—1860. Behrnauer 1733. Beichlinger 1697. Bielecki 1697. Bizardière 1699. Boerner 1733. Budaeus 1733—35. Conradi 1797. Coste 1733. Curicke 1698. Cybonus 1698. Diemer 1804. Fassmann 1733. Foerster 1839. Freytag 1733. Hirke 1734. Horn 1734. Jarochowski. Kirchmejer 1727. Koenig 1719. Labarre de Baeaumarchais 1733. Lengnich 1733—55. Mackphail 1729. Mittag 1733. Narbut 7. Ośliński 1697. Otwinowski. Parthenay 1733 i 4 (po pols. 1854 Warsz.) Parthenius 1704. Pasquini 1707. Pietruski (Elektorowie). Poelnitz 1776. Przebendowski 1710. Raczyński (Obraz T. 17 i 18 1843) Rinck 1734. Schulz 1753. Schultze 1723. Skrzydelka 1870. Stuebel 1698. Szyler 1733. Wendet 1699. Wiszniowski 1697.

August (Fryderyk), syn poprzedniego, jako elektor saski Fryderyk August II, jako król polski **August III**, ur. 7 Paździer. 1696. Wychowany był w wierze ewangelickiéj, lecz 12 Listop. 1712, przeszedł w Bolonii na łono kościoła katolickiego. Nastąpił po swym ojcu na elektorstwo 1733, a na tron polski wybrany 5 Paźdz. 1733, koronowany 17 Stycz. 1734. Równie jak ojciec, lubił kunszta i przepych, a prócz tego, na wszystko był obojętny. Ociężały ciałem i umysłem prócz myślistwa niczém się nie zajmował, zostawiając rządy państwa w ręku ulubieńca, ministra hr. Henryka Brühla, któremu ślepo ufał i który dowolnie nim kierował. Jego to niedołężne rady sprowadziły na Saxoniję klęski szląskiéj i siedmioletniéj wojny, w ciągu któréj A. opuściwszy kraj rodzinny, w Polsce przesiadywał. Pod takim rządem, Polska na złą wprowadzona drogę za Augusta II, postępowała na niéj i teraz, nie bacząc na smutne następstwa, jakie ją czekały. Intrygi stronnictw, swawola, zbytki, samolubstwo zapominające o wszystkiém, co

dobro kraju stanowi, to cała treść dziejów tego panowania, które podkopawszy podwaliny rzeczypospolitéj, przygotowało ostateczny jéj upadek. August III, ożeniony 1719 z arcyksiężniczką Maryją Józefą, córką cesarza Józefa I, żył z nią w przykładném małżeństwie, z którego liczne zostawił potomstwo. † w Dreznie 5 List. 1763. Ob. piszących: Ayrmann, Bartoszewicz, Carpzów, Flemming, Fuhrmann, Gelenius, Hartitzsch, Jarmundowicz, Kapp, Kitowicz, Koenig, Kołłątaj, Mascov, Mencke, Moszczyński, Müller. Nieznajomego Pamiętniki (w Obrazie Polaków Raczyńskiego). Poellnitz, Sebottendorf, Siedel, Strunz, Szmitt, Triller, Ziesen.

August, drugi syn elektora saskiego, Jana Jerzego I i Magdaleny Sybilli, księżniczki brandeburgskiéj, ur. 1614, wybrany został 1625 na koadjutora, a 1628 na arcybiskupa magdeburskiego, lecz dopiero w r. 1646 objął takowe i po ożenieniu się z Maryją Meklemburgską 1647, jako administrator niém zarządzał. Po śmierci ojca 1656, otrzymał testamentem rozmaite posiadłości w Turyngii saskiéj, poczém założył liniję Saks.-Weissenfels i przeniósł rezydencyję swą do Weissenfels. W Magdeburgu i w księstwie swém starał się usilnie zagoić rany, zadane przez wojnę 30 letnią. † 1680, jako ostatni administrator Magdeburga, a pierwszy książę Sax-Weissenfels.

August (Emil Leopold), książę Sachsen-Gotha i Altenburgski, syn księcia Ernesta II i Karoliny Amalii Sachsen-Meiningen, ur. 1772, nastąpił po swym ojcu 1804. Szlachetny i wysoko ukształcony książę, przy mądréj polityce umiał szczupły swój kraik uchronić od grożących mu niebezpieczeństw i klęsk wojennych, † 1822. Wchodził dwukrotnie w śluby małżeńskie, a ponieważ jednę tylko miał córkę, przeto nastąpił po nim brat jego Fryderyk IV, na którym linija Sachsen-Gotha (11 Lut. 1825) wygasła. Z rozmaitych pism Augusta, jedno tylko: „*Kyllenion oder Auch ich war in Arkadien*“, ogłoszone zostało drukiem (1805). Porów. Eichstädt „*Memoria Augusti ducis Saxoniae, principis Gothanorum*“ (Gotha 2 ed. 1823).

August (Paweł Fryderyk), wielki książę Oldenburgski, starszy syn księcia Piotra Fryderyka Ludwika Oldenburgskiego, ur. 1783, udał się 1811 do Rossyi, gdzie młodszy brat jego Jerzy, († 1812), zaślubiony był z wielką księżniczką Katarzyną; miał czynny udział w kampanii 1812 roku; 1813 został gubernatorem Rewla. W r. 1816 powrócił do Oldenburga, nastąpił po swym ojcu 1829 i przybrał przyznany jego domowi tytuł wielko-książęcy. Cały, oddany dobru swego kraju panował mądrze i szczęśliwie do śmierci nastąpionéj 1853. Nastąpił po nim w rządach, starszy syn Mikołaj Fryderyk Piotr, ur. 1827.

August (Fryderyk Wilhelm Henryk), książę Prusski, syn zmarłego 1813 księcia Augusta Ferdynanda; ur. 1779, walczył już w bitwie pod Jeną, dostał się w Prenzlau po dzielnéj obronie do niewoli i musiał 13 miesięcy przepędzić we Francyi. Podczas kampanii 1812 dowodził brygadą, a w r. 1815 zdobył kilka twierdz francuskich. Po skończonéj wojnie, stanął na czele artyleryi prusskiéj, która jego rozporządzeniom wiele zawdzięcza ulepszeń. Z jego śmiercią (1843), wielki jego majątek powrócił do korony.

August (Fryderyk Eberhard), książę Wirtembergski, prusski generał kawaleryi, ur. 1813 r. W 1829, wszedł do służby wirtembergskiéj, a 1830 do prusskiéj. Od 1858 dowodzi korpusem gwardyi. W 1866 r., odznaczył się pod Alt-Rognitz i Burgersdorf (28 Czerwca), zdobył Königinhof (29 Czerwca), a następnie w bitwie pod Königgrätz natarczywym atakiem na prawe skrzydło Austryjaków i zdobyciem Chlumu przyłożył się znakomicie do stanowczego zwycięstwa. W wojnie 1870—71 należał do armii Fryderyka Karola; podczas bitwy pod Gravelotte walczył chwalebnie ale z wielkiemi stratami pod St.-Privat, późniéj pod Sedanem; w końcu należał do armii oblegającéj Paryż.

August (Ernest Ferdynand), zasłużony pedagog niemiecki, ur. 1795, † 1870 w Berlinie, gdzie od 1827 r. był dyrektorem gimnazyjum realnego. Znany jest z kilku prac fizycznych, a przedewszystkiém z psychrometru oznaczonego jego nazwiskiem, (ob. Hygrometryja).

August (Samozwaniec). Za panowania cara Bazylego, syna Jana Szujskiego, śród kilku innych samozwańców, zjawił się także niejaki August (Awgust) w Astrachaniu 1609 r., ujęty przez drugiego samozwańca Dymitra Tuszyńskiego został powieszony.

Augusta, przydomek nadawany tak małżonkom cesarzów rzymskich, jak i innym kobietom do rodziny cesarskiéj należącym. Następnie, nazwę tę, nadawano różnym krajom i miastom, zostającym pod panowaniem rzymskiém; tak np. A. *Emerita* w Luzytanii, obecnie Merida, A. *Taurinorum* dzisiejszy Turyn, A. *Tiberii*—Regensburg, A. *Trevirorum*—Trewir, A. *Vangionum*— Worms, A. *Vindelicorum*— Augsburg.

Augusta (Jan), biskup Braci Czeskich w Litomyślu, ur. między 1492 a 1500 r. w Pradze, † 1572 r. Oskarżony przez Utrakwistów w r. 1547 o nieprzychylność dla cesarza Ferdynanda I, osadzony został w więzieniu zamkowém w Pradze 1548 r. gdzie był torturowany dwa razy wraz ze swoim wikarym Bilkiem. Gdy mimo męki nie przyznali się do uczestnictwa w powstaniu, odwiezieni zostali do Krzywoklatu, gdzie A. przebył w ciężkiém więzieniu lat szesnaście, Bilek zaś lat 13. Długoletnie ich życie więzienne opisał Jan Blahosław. Uwolnienie ich, nastąpiło dopiéro w skutek wstawienia się za nimi starosty krzywoklackiego, Ładysława ze Szternberka, do arcyksięcia Ferdynanda, namiestnika król. czeskiego, który często bywał w Krzywoklacie u Filipiny Welserówny.—Po wyjściu z więzienia A. sprawował znowu urząd starszego; podróżował w Czechach, Morawii i Polsce. Przemyśliwał nad sposobem zjednoczenia Braci Czeskich z Utrakwistami. Utrzymują, że był zna-

komitym kaznodzieją. Pozostawił po sobie 20 dzieł, obejmujących kazania, pieśni (118), różne komentarze i przekłady, odznaczające się pięknym i jędrnym językiem.

Augusta (Maryja Ludwika Katarzyna), królowa prusska i cesarzowa niemiecka, córka w. księcia Karola Fryderyka Sasko-Wejmarskiego i w. księżny Maryi Pawłówny, ur. 1811 w Wejmarze. Podczas regencyi swego męża, a nawet i po wstąpieniu jego na tron (1861), oskarżano ją niesłusznie o mięszanie się do polityki. Niemcy wychwalają jéj dobroczynność, zamiłowanie i wspieranie nauk, sztuk i literatury.

Augusta, jezioro w pobliżu Knyszyna, długie pół mili a szerokie ćwierć mili, zwane przez miejscową ludność *Czechowizna*, zostało wykopane za króla Zygmunta Augusta przez jeńców wojennych. Podług tradycyi ludowéj wykopał je Twardowski w ciągu jednéj nocy przy pomocy czartów.

Augusta, hrabstwo w półn. amerykańskim stanie Wirginija, 30,000 m.; m. główne *Staunton*.

Augusta, stolica północno-amerykańskiego stanu Maine, nad Kennebec, 11,000 m. — **Augusta**, miasto w północno-amerykańskim stanie Georgija nad Sawanna, 15,000 m.

Augusta historia (Historyja cesarzów), tytuł zbioru dziejów cesarzów rzymskich od Adryjana do Numeryjana, ułożonego w III i IV w. przez Spartianusa, Vulcatiusa Gallicanusa, Trebelliusa Polliona, Flaviusa Vopiscusa, Eliusa Lampridiusa i Juliusa Capitolinusa, tak nazwanych *Scriptores historiae Augustae*.

Augustales, monety złote cesarzów niemieckich, bite najprzód przez cesarza Fryderyka II, 1231 w Neapolu; 100 Augustales, wyrównywają 5 funtom złota.

Augustalia, święta ustanowione na cześć Augusta, 735 od założenia Rzymu, gdy dopiero po raz drugi w dziejach państwa rzymskiego drzwi świątyni Janusa były zamknięte; obchodzono je 12 Października.

Augustamnica lub **Augustanike**, tak się nazywała po podziale Egiptu, za późniéjszych cesarzów rzymskich, wschodnia część Delty, od ujścia Nilu do cieśniny Suez.

Augustana Confessio, łacińska nazwa, wyznania augsburskiego. Ob. Augsburskie wyznanie.

August d'or, saska złota moneta 10, 5 i $2\frac{1}{2}$ talarowa, wybijana w latach 1753—58.

Augustenburg, miasteczko w środkowéj części, duńskiéj wyspy Alsen, 800 m. Jest tu zamek, zbudowany 1770—76, własność książąt Holsztyn-Sonderburg-Augustenburg, od których Augustenburgska linija początek swój wywodzi. Zamek ten, przedtém należący do Danii, dziś jest w ręku Pruss (ob. Holsztyn).

Augustenburg, książęta Szlezwig-Holsztyn-Sonderburg.—A. Ob. Szlezwig- Holsztyn.

Augusti (Jan Krystyjan Wilhelm), ur. 1772 r. w Eszenburgu w Gotajskiém, teolog ewangelicki, był profesorem języków wschodnich w Jenie, Wrocławiu i Bonn, (od r. 1819), a od 1828 dyrektorem konsystorza w Koblencyi, gdzie † 1841. Racyjonalista, występował w obronie dawnego systematu kościelnego. Z pism jego ważniejsze są: „*Der kleine Koran*" (Weissenfi 1798) i „*Wstęp do N. Z.*" (Lipsk 1827) oraz „*Denkwürdigkeiten aus der kirchlichen Archäologie*" (12 tomów Lipsk 1817—31); „*Lehrbuch der christlichen Dogmengeschichte*" (Lipsk 1835); „*Lehrbuch d. chr. Archao*" (1836—37 Lipsk), (pełne omyłek zwłaszcza w cytatach). „*Beiträge zur christlichen Dugmengeschichte*" (Lipsk 1841).

Augustin (Jan Chrzciciel Jakób), malarz minijatur i emalijer, ur. w Saint-Dié 1759. Delikatność pędzla, doskonały rysunek i uderzające podobieństwo, stanowią wielką wartość jego portretów. Mianowany 1819 minijaturzystą królewskim, † 1832.

Augustin (Lucian Bessarion z Mirandoli), biskup sanktuaryjeński. Gdy w Czechach zaczął się objawiać niedostatek księży utrakwistskich, zwłaszcza że biskupi rz. kat. zaczęli odmawiać wyświęcania na księży, przybył do Czech z Włoch (1482 r.), przyjął wyznanie utrakwistskie i spełniał obowiązki biskupa a zarazem administratora konsystorza pragskiego, po śmierci Wacława Korandy. † 1493 r. w Pradze.

Augustin zwany Ołomucki lub Morawski (Moravus), astronom, ur. około 1466 w Ołomuńcu, † 1513 r. tamże kanonik i proboszcz, sekretarz króla Władysława. Wydał swoim nakładem Blanchiniego „*Tabulae coelesticem motuum*" (1495).

Augustin ab. Hortis (Krystyjan), ur. 1598 w Kieżmarku, † 1650 r. w Wielkiéj Łomnicy, lekarz przyboczny cesarza Ferdynanda II; założył w Wiedniu ogród botaniczny, (skąd przydomek ab. Hortis). Napisał: „*De balsamo hungarico*;" i „*De gemmis Hungariae*".

Augustin (Wincenty baron), ur. 1780 r. w Peszcie, † 1859 r. w Wiedniu. Wstąpił 1794 r. do armii austryjackiéj. W r. 1801 wszedł do akademii wojskowéj pod Wiedniem, gdzie w r. 1803, został asystentem profesora matematyki. W r. 1838 awansował na generała porucznika 1849 na feldcejgmejstra i generalnego dyrektora artyleryi. Położył znakomite zasługi, przez udoskonalenie broni palnéj i artyleryi. — **Augustin** (Ferdynand baron), syn poprzedniego, ur. 1807 r. od r. 1852 generał major wojsk austryjackich. Napisał: „*Erinnerungen an Marokko v. J.* 1830"—„*Marokko in s. geogr. hist. relig. polit. milit. u. gesellsch. Zuständen*"—„*Reise nach Malta u. in dass. Spanien*"—„*Streifzüge in d. norischen Alpen*"—„*Das Pinzgau*" i inne, wszystko z rycinami (Wiedeń i Peszt).—Żona jego *Maryja*, ur. 1810 w Werszecu w Banacie, wydała kilka romansów i powieści.

Augustów, od 1817 r. miasto stołeczne powiatu augustowskiego w gub. Suwalskiéj, nad rz. Nettą, założone 16 Maja 1561 r. przez króla Zygmunta Augusta i od jego imienia nazwane, ma 9383 m., 4 kościoły, kaplicę z cudownym obrazem P. Jezusa, ogród spacerowy, magazyn solny.

Augustówka, tak nazywała się karabela czyli właściwie klinga karabeli, wyrabianéj w XVIII w. w szabelniach krajowych w Sandomirskiém i Kra-

kowskiém. Nazwanie to, pochodziło od cyfry królewskiéj Augustów Sasów i Poniatowskiego, którą na nich wyrzynano.

Augustowska gubernija, z czasów podziału królestwa na 5 gubernij obejmowała powiaty: Łomżyński, Augustowski, Sejneński, Kalwaryjski i Maryjampolski, rozległość jéj wynosiła 341, 91 mil kw. przy nowym podziale administracyjnym królestwa 1867, część jéj utworzyła gub. Suwalską (ob.) część weszła w skład gub. Łomżyńskiéj (ob.).

Augustowski kanał, łączy Niemen z Wisłą; rozpoczęty w r. 1824, ukończony w 1839; przechodzi przez część gubernii Suwalskiéj, a mianowicie od wsi Dębowo do punktu Niemnowo, o 3 mile poniżéj Grodna a 2 od miasteczka Sopoćkinie. Stąd wielkim przekopem od wsi Kurzyniec wychodzi rzeką Czarną Hańczą, wpadającą do małych jezior, które łączy kanał, przecinając trakt Warszawsko-Kowieński, z większemi jeziorami: Mikaszewo, Krzywe, Paniewo, Orlewo, Studzienniczne, Białe i Necko, a te pod miastem Augustowem z rzeką Nettą. Stąd od wsi Dębowa ciągnie się rzeką Biebrzą do miasta Wizny, następnie, łączy się z rzeką Narwią, dopiero niedaleko Ostrołęki przerzyna guberniję płocką, gdzie pod Serockiem łączy się z Bugiem i pod Nowogeorgiewskiem (Modlinem) wpada do Wisły. Długość téj drogi spławnéj wynosi 438 1/3 wiorst czyli mil 62 1/2. Śluz na tym kanale jest 21, zastosowanych do zwyczajnego rozmiaru berlinek, a prócz tego, upustów drewnianych 29, mostów zwodzonych 14, a zwyczajnych 65.

Augustowski powiat, w gub. Suwalskiéj, rozległy 36, 3 m. kw. ludność wynosi 55574, ma 1 miasto, 4 osady, 15 gmin.

Augustowskie starostwo, było niegrodowe, leżało w województwie Podlaskiém, w ziemi Bialskiéj. Składało się z miasta *Augustowa* z wójtostwem; z wsi albo obrębów: *Turowka*, *Bernacki*, *Zarnawa*, *Nęta*, *Brzozówka Bazgłowa i Jeziorki*. Razem włók 283. W 1771 r., opłacało kwarty 3003 złp. i 5 gr.

Augustulus (Romulus Momyllus Augustus), przez pośmiewisko przezwany Augustulus (Augustek), syn patrycyjusza Orestesa, ostatni cesarz upadłego 476 po Chr. zachodniego państwa rzymskiego, którego Odoakr po bitwie pod Rawenną 476, tronu pozbawił, a darowawszy mu życie, wyznaczył roczną pensyję i wygnał na mieszkanie do zamku Lukullańskiego w Kampanii.

Augustus, szósty miesiąc w roku rzymskim (zwany dawniéj *Sextilis*); nazwę swą otrzymał od cesarza Augusta.

Augustus, tytuł honorowy, który senat rzymski nadał Oktawijanowi po zwyciężeniu nieprzyjaciół państwa r. 29 prz. Chr. Jego następcy, używali tego samego tytułu, tak że A. znaczył toż samo co cesarz, a ich żony zwały się *Augustae*. Od Konstantyna używali cesarze tytułu: *Semper Augustus* lub *Perpetuus Augustus*, który przeszedł i na cesarzów niemieckich. W Rossyi pierwszy go używał Piotr Wielki, co wyraża się po rossyjsku przez „*Awgustiejszyj*".

Augustusbad, źródło mineralne, żelaziste pod Radeberg o 3 mile od Drezna odległe, urządzone 1717 r. Posiada 6 źródeł, z których najbogatsze w żelazo *źródło stalowe* (*Stallquelle*). Działanie ich podobne do innych wód żelazistych.

Augustusburg, zamek w Saskich górach kruszcowych, zbudowany w 1572 na górze Ochellenberg, 1550 stóp wysokiéj, obecnie rezydencyja sądu i leśnictwo.

Augustyjanie, mnisi pustelnicy, utrzymujący, że ś. Augustyn jest twórcą ich reguły, choć otrzymali takową dopiéro w r. 1256, od papieża Alexandra IV, który wyjął ich z pod jurysdykcyi biskupiéj i nadał jenerała w osobie Lafranca. R. 1287, przeznaczeni zostali do obsługi zakrystyi kaplicy papieskiéj i na spowiedników papieży. Do tego zakonu należał początkowo Luter i Staupitz. A. bosi zreformowani zostali 1574 r. przez Tomasza de Jezus. Urządzenie ich, jest więcéj arystokratyczne aniżeli monarchiczne. Jenerał ich ograniczony jest we władzy przez definitorów (doradców), może być jak wybrany tak i pozbawiony téj godności przez kapitułę jeneralną, zbieraną co lat sześć. Rezyduje on w Rzymie.—Są także A. trzewiczkowi. W ogóle, na miejsce pierwotnego utworzyło się w XV w. nowych piętnaście kongregacyj jak *Obserwanci* i *Obserwanci regularni* i t. d. A. regularni kanonicy ś. Augustyna rozlicznych nazw, wywodzący, podobnież swój początek od ś Augustyna. Reguła ich w każdym razie nie jest utworem tego ojca kościoła, ale oparta tylko na jego „*de moribus clericorum*" i ze 109 pism jego do mniszek.

Augustyjanki, zakonnice reguły ś. Augustyna, ustanowione dopiéro po założeniu zakonu Augustyjanów. Nosiły suknię czarną i pas skórzany. Klasztory ich, były liczne w Hiszpanii i Włoszech. W Paryżu posługiwały w szpitalach.

Augustyn (święty), *Aurelius Augustinus*, jeden z najsławsiejszych ojców kościoła, ur. w Tagaście, w Afryce r. 353, z ojca poganina a matki chrześcijanki; był najprzód nauczycielem wymowy w Kartagium, żądny sławy sofista pogardzał chrześcijanami, przyjął jednak Manicheizm, następnie zaś, rozmiłował się w filozofii platońskiéj. Za wpływem matki, udał się r. 383 do Rzymu, skąd powołany został do Medyjolanu na nauczyciela wymowy. Poznawszy się tu ze ś. Ambrożym, nawrócony został na wiarę chrześcijańską (387 r.) Stamtąd udał się do Afryki, gdzie został księdzem, następnie pomocnikiem biskupa w Hippo-Regius (Bona) a w krótce potém, jego następcą 395 r. gdzie † 430. Bystrym i przenikliwym obdarzony umysłem, walczył niezmordowanie we wszystkich ówczesnych kościelnych i dogmatycznych sporach i przyczynił się głównie, do rozbudzenia nowego odrębnego zapytrywania się na świat chrześcijański. Życie swoje własnoręcznie opisał w dziele: „*Confessiones*" a wszystkie pisma jego, zebrane w jednę całość wydane zostały na nowo w Paryżu (tomów 11, 1835—39). Na język polski tłumaczyli jego dzieła: Gładyszewski, Krzyszkowski, Pawlicki, Pękalski, Rzewuski, Szyszko, Wawroski, i inni. Czyt. „*Hi-*

stoire des Augustia" (1841) i „*Der heilige Augustinus*" p. Bundemana (1855).

Augustyn (święty), apostoł Anglo-Saxonów, opat benedyktyński w Rzymie, wysłany w r. 596 przez papieża Grzegorza I z 40 innymi do Brytanii celem nawrócenia tamecznych mieszkańców. Z pomocą Berty, królowéj Kentu, ochrzcił nietylko Atylberta, ale i znaczną liczbę jego poddanych. Wyniesiony na godność biskupa kanterburyjskiego um. 604 r. Za jego czasów Anglija, podzieloną została na 12 biskupstw.

Augustyn (Antoni), arcybiskup Tarragony, ur. 1517, † 1686, jako uczony, ozdoba kościoła hiszpańskiego, którego był przedstawicielem na soborze trydenckim. Używany przez Pawła IV, do różnych misyj dyplomatycznych, zostawił po sobie kilka dzieł dotyczących głównie prawa rzymskiego i kościelnego. Najważniejsze z nich „*Dialogi de emendiatione Gratiani*" (1581). Wszystkie jego dzieła prawne, zostały wydane w 10 tomach w Lukce 1765—74.

Augustynijanie, nazwa teologów, trzymających się nauki ś. Augustyna o łasce, wolnéj woli i predestynacyi.

Augustynowicz (Jan Tobijasz), ur. 1664 we Lwowie, wyświęcony został na księdza obrządku ormijańskiego 1688 i przechodząc stopnie pośrednie w r. 1715, mianowany był arcybiskupem lwowskim; † 1751. Mąż z cnoty i bogobojności swojéj znany, powszechnie był szanowanym. Pisał żywoty swoich poprzedników na katedrze ormijańskiéj.

Augustynowicz (Jakób Stefan), ur. 1701 r. we Lwowie, † 1783 r. synowiec poprzedniego, pobierał nauki w Rzymie, gdzie otrzymał godność doktora teologii i filozofii, w r. 1736 mianowany biskupem oraz koadyjutorem w Lwowie, a po arcybiskupa śmierci 1751 r., otrzymałk atedrę arcybiskupią. Pisma jego w języku łacińskim treści filozoficznéj i teologicznéj, pozostały dotąd w rękopisach.

Augustynowicz (Tom.), wydał w Wilnie 1833 rysunki narzędzi chirurgicznych w 50 tablicach. Był lekarzem.

Auksztete lub **Auksztote**, nazwa wschodniéj części Litwy w XIV w. Czyt. Narbuta „*Dzieje Litwy*" tom VII i IX i Garosewicza „*Obraz Litwy*" tom 1.

Aula (greck. *Aule*, łacin. *Aula*), w mieszkaniach greckich i rzymskich miejsce próżne, pośród zabudowań, dziedziniec; mieszkanie i otoczenie książąt, dwór, miejsce zbierania się domowników. — **Aula** w starokościelnéj mowie, miejsce przeznaczone dla osób świeckich, przeciwne temu, jakie kapłan zajmował.—Obecnie, nazywają zwykle aulą wielką salę zebrań w akademii lub uniwersytecie.

Aulaitner (Antoni), ur. 1801 w Siedlcach, b. urzędnik leśny w król. polskiém; oprócz artykułów zamieszczonych w Sylwanie, wydał dwa dzieła: 1) „*Przewodnik leśny, czyli zbiór treściwy najważniejszych działań gospodarczych* i t. d." (War. 1850); 2) „*Gospodarstwo leśne, czyli proste zasady hodowania urządzania i użytkowania lasów oraz niezbędnéj tychże ochrony* i t. d." (Warsz. 1853).

Aulich (Ludwik), rewolucyjny generał węgierski, ur. 1792 w Presburgu; w chwili wybuchu powstania 1848 r., był podpułkownikiem w pułku austryjackim pieszym cesarza Alexandra, stojącym podówczas w Węgrzech. Pułk ten, złożony po większéj części ze Słowian przyłączył się zaraz do powstania węgierskiego; w r. 1849 został A. generałem i dowódcą drugiego korpusu; na tém stanowisku przyłożył się wiele do zwycięstw, odniesionych nad Windischgrätz'em w Marcu i Kwietniu, 29 Kwiet. wszedł do Pesztu, gdzie go przyjęto jako bohatera; w Maju brał znaczny udział w oblężeniu Budy; po Görgey'u, gdy go nie mógł skłonić do posłuszeństwa rządowi węgierskiemu, został ministrem wojny, w końcu jednak, pod wpływem Görgey'a głosował w Aradzie za wejściem w układy z Rossyjanami. Stawiony przez Haynaua przed sądem wojennym, został 6 Paźdz. 1849 powieszony w Aradzie.

Aulich (Manswet), ksiądz reformat z Krakowa, wysłany był 1821 od propagandy rzymskiéj, na misyję apostolską do krajów wschodnich, skąd powróciwszy, opisał podróż swoję i misyję w dziele p. t. „*Dziennik dwunastoletniéj misyi apostolskiéj na Wschodzie*" (t. 3, Kraków 1850).

Auliński (Adam), akademik krakowski, wydał 1611 panegiryk dla 13 kandydatów, pod tyt. „*Fasciculus Palladis in Almo Athenaeo Jagelloniane*" i t. p.

Aulis, w starożytności miasto nad rz. Euripos w Beocyi, gdzie była świątynia Artemidy; w porcie tutejszym zbierał Agamemnon flotę grecką przeciwko Troi. Tu także, miała się odbyć ofiara Ifigenii.

Aulne, **Aune**, rzeka w francuskim depart. Finisterre, wypływa pod Callac, tworzy część kanału z Nantes do Brest i ubiegłszy mil 16 wpada do przystani Brestskiéj.

Aulonoy lub **Aunoy** (Maryja Katarzyna de Berneville, hrabia d'), ur. 1650, † 1705, zjednał sobie dotąd jeszcze głośne imię w literaturze francuskiéj swemi: „*Contes des fées*" (4 t. Paryż 1710) i „*Contes nouveaux ou les fées à la mode*" (4 t. Paryż 1715). Prócz tego, napisał kilka romansów, dziś zapomnianych i pamiętniki, ciekawe tylko jako próbka ówczesnego tonu dworskiego.

Ault, miasteczko w francuskim depart. Somme, na brzegach kanału, ma 1800 m., port. rybołostwo bardzo rozwinięte; stąd bowiem najlepszemi morskiemi rybami zaopatrują Paryż.

Aul (*a-uł* słowo tatarskie), znaczy wieś u Tatarów i Baszkirów, na Kaukazie u Kirgis-Kajsaków osadę koczowniczą; u Kałmyków pewną liczbę osad.

Aumale niegdyś *Alba Marta*, miasto w francuskim departamencie Niższéj Sekwany, 2500 m. było niegdyś stolicą należącego do Lotaryngii hrabstwa podniesionego następnie do godności księstwa, od którego, kilku potomków domu lotaryngskiego nazwę swą przybrało; ma wiele fabryk. W pobliżu pod nazwą *les Molières* skuteczne i sławne, zimne źródła mineralne. Król Henryk V, poniósł tu w

Styczniu 1592 znaczną klęskę w bitwie z Hiszpanami.—**Aumale** (Klaudyjusz z Lotaryngii książę d'), wielki łowczy Francyi, † 1550.—**Aumale** (Klaudyjusz II z Lotaryngii, książę d'), trzeci syn poprzedniego ur. 1523, także wielki łowczy, gubernator Burgundyi, jeden ze współsprawców rzezi ś. Bartłomieja, poległ 1573 pod Roszellą.—**Aumale** (Karol z Lotaryngii, książę d'), jeden z najpotężniejszych członków Ligi, bronił 1589 Paryża przeciwko Henrykowi IV, potém przeszedł na stronę Hiszpanii i skazany został na ćwiertowanie in effigie (w wyobrażeniu), † jako ostatni swego imienia w Bruxelli 1631.—**Aumale** (Klaudyjusz d'), brat poprzedniego, zwykle kawalerem d'Aumale nazywany, był kawalerem maltańskim i poległ pod St. Denis, jako obrońca Ligi.

Aumale (Henryk Eugenijusz Filip Ludwik d'Orléans, książę de), czwarty syn króla Ludwika Filipa, ur. 1822; w 1830 otrzymał w spadku po ostatnim z Kondeuszów ogromny majątek; 1839 wstąpił do wojska; 1840—48 uczestniczył we wszystkich wyprawach algierskich, gdzie złożył dowody wielkiéj energii, oględności i męstwa. Najświetniejszym jego czynem wojennym jest zdobycie Smalach na Abd-el-Kaderze (1842); 1847 mianowany, przy powszechném niezadowolnieniu wojska i ludu, naczelnym wodzem i generał gubernatorem Algeryi zmusił do poddania się Abd-el-Kadera, któremu zapewnił wolny wybór miejsca pobytu za granicami Afryki, czego wszakże, bez udziału jednak w tém A., rząd francuski nie potwierdził. Na wieść o rewolucyi Lutowéj (1848), złożył dowództwo w ręce generała Cavaignac'a i odpłynął do Anglii, gdzie przemieszkiwał w Claremont lub Twickenham. Gruntownie wykształcony, dał się poznać ze swego zacisza szeregiem prac literackich i naukowych. W 1855 umieścił w „*Revue des deux Mondes*“ pod imieniem de Mars dwa artykuły „*Les Zouaves*“ i „*Les chasseurs à pied et les nouvelles armes à feu*“ (oddzielna odbitka Paryż 1859). Z okazyi obelżywéj mowy, wypowiedzianéj w senacie przez księcia Napoleona (1861) przeciw Orleanom, ogłosił broszurę „*Lettres sur l'histoire de France*“ (Paryż 1861), w któréj nie oszczędza ani księcia, ani Napoleona III. W 1869 wydał „*Histoire des Princes de Condé*“ (2 t. Paryż), któréj wydawnictwo we Francyi początkowo było wzbronione. Dla propagandy orleańskiéj i zwalczania bonapartyzmu wszedł w stosunki z bruxelskim dziennikiem „*Etoile Belge*“, w którym pod pseudonimem *Verax* umieszczał (1855—65) listy o wewnętrznéj polityce cesarstwa francus., o wojnie wschodniéj, włoskiéj i t. p. W 1867 ogłosił sławne swe dzieło „*Les institutions militaires de la France*“ (Bruxel.). Po wybuchu wojny francusko-niemieckiéj ofiarowanych przezeń usług nie przyjął ani rząd cesarski, ani republikański. Po zawarciu zawieszenia broni (28 Styczn. 1871 r.), wystąpił A. wraz ze swym bratem ks. Joinville (ob.), jako kandydat do zgromadzenia narodowego w Bordeaux. A chociaż na mocy praw (z 4 Kwiet. 1832 i 6 Czerw. 1848), obecnie wznowionych, został od kandydatury usunięty, to jednak wkrótce, wybrany został w depart. Oise i dotąd, zasiada w zgromadzeniu jako rzeczywisty przywódca stronnictwa orleańskiego, które chce go gwałtem, wypromować po Thiersie na prezydenta rzeczypospolitéj. W 1872 r. został członkiem akademii francuskiéj. Żona jego Maryja Karolina Augusta księżna Salerno z domu Burbonów ur. 1822, † 1869. Synowie ich: Ludwik Filip, Maryja Leopold d'Orléans, książę Condé, ur. 1845, † 1866 w Sydney a Frań. Ludwik Maryja Filip, d'Orleans, ks. Guise ur. 1854, ledwie nie utracił życia na polowaniu 1869.

Aumont, starożytna rodzina francuska, któréj członkowie od XII w. zajmowali wysokie urzędy tak cywilne jako i wojskowe, zyskała w osobie **Aumont** (Antoniego d'), zwycięzcy pod Réthel tytuł książęcy 1665. Jego wnuk **Aumont** (Jakób) ur. 1732, przyjął udział w rewolucyi, a nawet, by sobie zjednać jakobinów, przyjmował kilkakrotnie dowództwo, † 1799.—Brat jego **Aumont** (Ludwik Maryja Alexander), ur. 1736 otrzymał 1759 tytuł księcia de Villequier, był 1777 gubernatorem prow. Boulonnais, starał się podczas rewolucyi o ułatwienie ucieczki królowi, potém emigrował, został 1814 parem, lecz tegoż samego roku zakończył życie. Syn Jakóba, **Aumont** (Ludwik Maryja Celestyn, książe d'), ur. 1762, za życia ojca książę de Pienne, opuścił ojczyznę 1791 i służył w Niemczech, Hiszpanii i Szwecyi przeciwko Napoleonowi. W r. 1814 powrócił do Francyi; był bardzo czynnym w sprawie Ludwika XVIII. Pod koniec życia był nadintendentem opery komicznéj, † 1831.

Aunis (Aluisium), prowincyja w zachodniéj Francyi obejmująca 27 mil kw., zajmuje obecnie północno zachodnią część departamentu Niższéj Charente, leży na północ rzeki Charente, słynie z dobrego czerwonego wina, zwanego *Aunis*; za Karola V (1363—1380) złączona z Koroną francuską.

Aupa (*Upa*), boczna rzeka Elby w Czechach, poczyna się na górze Śnieżce (Schneekoppe) w górach Olbrzymich, na wysokości 4378 stóp, tworzy dwa wodospady, przepływa przez jednę z najpiękniejszych dolin, wybiega pod Skalicami z gór i wpada do Elby pod Jaromirzem, ubiegłszy mil 11.

Aupa (*Gros*—A. po czesku *Wielka Upa*, wieś w Czechach, w okr. Iczyńskim, nad rz. Upą; 2700 m. kopalnie miedzi, rudy żel. i t. d. — *Klein* A. po cz. *Mała Upa*, wieś tamże w okr. Marszowskim, nad rz. Małą Upą, 1100 m. kopalnie arszeniku.

Aupick (Jakób), ur. 1789 w Gravelines, † 1857 w Paryżu; odbywał w francuskiéj służbie wojskowéj wszystkie kampanije cesarstwa, został 1815 oddalony, lecz 1817 powrócił znowu do służby, walczył 1823 w Hiszpanii, 1830—31 w Algierze, 1847 mianowany był generałem porucznikiem, komendantem szkoły politechnicznéj; od 1848—53 sprawował kilka poselstw.

Aura, **Aerya**, wolne, świeże powietrze.

Aura epileptyczna, uczucie, napad epilepsyi (ob.) poprzedzające. Jestto zwykle uczucie powiewu, idącego od nóg ku głowie; w innych razach, uczucie odrętwienia, bólu w rozmaitych miejscach.

Czasem, zamiast tego występują objawy w sferze ruchu: skurcze, porażenia, albo w sferze psychicznéj (aura psychiczna), w postaci przywidzeń rozmaitego rodzaju. Zauważano, że przewiązanie miejsca, na którem A. powstaje, powstrzymuje niekiedy napad. Istota tego objawu jest ciemną, jak cała choroba—epilepsyja.

Auracher v. Aurach (Józef Krystyjan), jenerał-major austryjacki ur. w Ołomuńcu 1756 r. † 1831 w Wiedniu. Wydał wiele dzieł o sztuce wojennéj jak „*Vorlesungen über angewandte Taktik*" (Wied. 1812) i inne, oraz litografował mnóstwo perspektywicznych planów.

Auranitis, starożytna ziemia w Palestynie za Jordanem, obecnie Hauran.

Aurantiaceae, bot. ob. Pomarańczowate.

Auras, Dżebel Auras, część wewnętrznego pasma Atlasu we wschodniéj Algeryi, którego najwyższe wierzchołki pod Batuą, do 5300 stóp wysokości dochodzą.

Auray, miasto portowe w francuskim depart. Morbihan, nad rz. tegoż imienia, ma 4400 m., pamiętne bitwą 1364, skutkiem któréj Francyja pozyskała Bretaniję. Mieszkańcy prowadzą handel i trudnią się połowem sardeli.

Aurbacher (Ludwik), wielostronny pisarz niemiecki ur. 1784 w Bawaryi, był 1809—1834 profesorem estetyki w Monachijum, i tu † 1847. Z licznych pism jego najważniejsze są pisma ludowe: „*Abenteuer der sieben Schwaben*" (1846); „*Abenteuer des Spiegelschwaben*"; „*Geschichte des ewigen Juden*"; „*Büchlein für die Jugend*" i t. d. odznaczają się prawdziwą naiwnością i miejscowym ludowym kolorytem.

Aurea, święta i cudotworczyni w Paryżu około r. 633, † 666, pamiątkę jéj obchodzą 4 Paźdz. Od niéj zowią się dotąd istniejące Filles de S-te Aure, założone 1705, do posługi szpitalnéj i bezpłatnego nauczania, zreorganizowane 1826.

Aurea bulla, (złota bulla). Ob. Bulla Złota.

Aurelijan (Lucius Domitius), cesarz rzymski od 270—276, ur. w Sirmium w Iliryi, około 212 po Chr., syn chłopa, wódz za Waleryjana i Klaudyjusza II, po śmierci tego ostatniego, ogłoszony przez legijony stojące w Mezyi cesarzem, wygnał Markomanów i Allemanów z Włoch; nie zdołał wprawdzie obronić Dacyi od Gotów, pobił ich jednak, gdy się przez Dunaj przeprawiali i odparł ich napaść; potém przedsięwziął zwycięską wyprawę przeciwko Zenobii, królowéj Palmiry i zmusił antycesarza Tetricusa w Gallii do abdykacyi. Surowość jego, przywróciła spokój i porządek w państwie rzymskiém. Poległ w wyprawie przeciwko Persom, jako ofiara spisku, uknutego przez jego przybocznego sekretarza.

Aurelius Victor (Sextus), dziejopis rzymski z IV w.; po Chr.; za cesarza Teodozyjusza W. dostąpił najwyższych godności. Pod jego imieniem znane są następujące pisma: „*Origo gentis romanae*" (zachowane tylko częściowo i przez nowszą krytykę uznane za lichą robotę z XV w.); „*De viris illustribus Romae*" (przypisywane także już to Kornelijuszowi Neposowi, już Swetonijuszowi, już wreszcie Plinijuszowi młodszemu, wydał Brohm Lip. 1860); „*De Caesaribus*" (od Augusta do Julijana); „*De vita et moribus imperatorum romanorum epitome*"; najdokładniejszą edycyję jego pism, sporządził Schröter (2 tomy Lipsk 1829—31). U nas wydał z objaśnieniami Muczkowski (Poznań 1822).

Aurelle de Paladines generał francuski, przez pewien czas wódz naczelny armii loarskiéj podczas wojny francusko-niemieckiéj 1870—71; ur. 1803. W wojnie krymskiéj dowodził brygadą (dywizyja Forey) i odznaczył się w bitwie nad Almą (20 Wrześ. 1854) zręcznością i odwagą. W 1868 dowodził 5 dywizyją należącą do 3 korpusu (Bazaine); po wybuchu wojny francusko-niemieckiéj 1870, przeniesiony do rezerwy; po kapitulacyi sedańskiéj powołany do czynnéj służby, otrzymał od rządu tymczasowego w Tours polecenie zorganizowania tak zwanéj armii loarskiéj. A. z całą energiją wziął się do pracy i w krótkim czasie utworzył liczebnie potężną armiję; na czele jednego oddziału pokonał pod Coulmiers bawarskiego gener. von der Tann (9 List. 1870) i wyparł z Orleanu do Toury, za co mianowany został przez Gambettę naczelnym wodzem téj armii. By niedopuścić połączenia się ks. Fryderyka Karola z ks. Meklemburgskim, staczał niepomyślne acz bohaterskie bitwy pod Ladon i Maizières (24 Listop.), pod Beanne-La-Rolande (28 Listop.), na linii Orgères-Baigneux (2 Grudn.), pod Chevilly i Chilleuses (3 Grud.) a w końcu wyparty został z Orleanu (4 Grudn.). W walkach tych, stracił A. 80 dział i kilka tysięcy w zabitych, rannych i jeńcach. Dekretem rządu tymczasowego z 6 Grud. usunięty od naczelnego dowództwa, mianowany został komendantem obozu w Cherbourgu, czego wszakże odmówił. W Styczniu 1871, ofiarowanego mu na nowo przez Gambettę dowództwa nie przyjął i udał się do Szwajcaryi. Po zawarciu rozejmu, wybrany do zgromadzenia narodowego w Bordeaux, oponował przeciwko dalszemu prowadzeniu wojny i naznaczony został członkiem komisyi piętnastu, przydanéj Thiersowi i Favre'owi do ułożenia preliminaryjów pokoju. Po odejściu Niemców z Paryża, nowa władza wykonawcza mianowała go naczelnym wodzem gwardyi narodowéj w depart. Seine. Chwilowo posądzano go najniesłuszniéj o lekkomyślność, niezdolność a nawet o zdradę.

Aureng-Zeyb (właściwiéj *Awreng-Sib* t. j. ozdoba tronu), ur. 1619, nastąpił 1659 po swoim ojcu Szach-Dżichanie na tron Wielkiego-Mogoła zdobył Tybet, Dekan, królestwa Wizapur i Golkondę, pokonał Maratów, sprzyjał bardzo Europejczykom, lubił przepych i nadzwyczajność, panował mądrze i sprawiedliwie; z talentami polityka i wojownika łączył hypokryzyją i gwałtowny charakter † 1707, zostawiwszy po sobie następcą syna Szach-Alema. Porów. Wackerbarta „*Schilderung des Kaisers Aureng-Zeyb*" (Lipsk 1793).

Aureola, opromienienie nad głowami świętych, mianowicie na obrazach po kościołach używanych.

Aureolus (Marcus Acilius), pierwotnie pasterz, potém żołnierz, nareszcie wódz cesarza Gallienusa i przez krótki przeciąg czasu jego współregent.; poróżniwszy się z nim, został pobity pod Medyjolanem, a po zamordowaniu Galliena 268 po Chr. został powtórnie pokonany przez Klaudyjusza II i zabity. Od niego, nazwano most na rzece Adda *Aureoli pons.*

Aurich, miasto stołeczne powiatu t. n. w prusskiéj prow. hanowerskiéj, ma 4,800 m., gimnazyjum, zamek, ratusz, b. piękną biblijotekę, wiele fabryk; połączone jest kanałem z rz. Emden. Powiat Aurichski stanowi północno-zachodnią część Niemiec i składa się z księstwa Wschodniéj Fryzyi, oraz ziemi Harling; obejmuje $54^1/_2$ mil kw. i 194,000 m.

Aurifaber (Jan), właściwie *Goldschmidt*, ur. 1519 w hrabstwie Mansfeldskiém, od 1545—46 towarzysz Lutra, potém nadworny kaznodzieja w Wejmarze, od 1566 kaznodzieja w Erfurcie, gdzie † 1579. Wydał: M. Lutra „*Mowy Stołowe*“ (1569). — **Aurifaber** (Jan), ur. 1517 w Wrocławiu, uczeń Melanchtona, autor meklemburgskiego porządku kościelnego (1557), † 1557, jako inspektor kościoła w Wrocławiu.—**Aurifaber** (Andrzéj), ur. 1512 r. we Wrocławiu, był profesorem medycyny w Królewcu, † 1559.

Auriga, u dawnych Rzymian woźnica, który kierował wozem w czasie igrzysk publicznych.

Aurillac, miasto stołeczne francuskiego departamentu Cantal, nad rz. Jourdaune, ma 11,600 m.; znaczne fabryki koronek, dywanów, obić, wyrobów z miedzi i jubilerskich.—Jest tu instytut głuchoniemych, wiele kościołów i klasztorów. W XIV i XV wieku było zdobywane przez Anglików, w XVI w. podczas wojen religijnych dwakroć rabowane; w miesiącu Maju odbywają się tu coroczne wyścigi.

Aurimontanus (Elizeusz), autor dziełka wydanego 1638 p. t. „*Elisei Aurimontani ad Dantiscanos bellum et arma circumspicientes Epistola, in qua vatem eis popularem exhibet*“; przetłumaczone na język polski przez księdza Hijacynta Przetockiego 1649. Na końcu książki, znajduje się spis chronologiczny ważniejszych zdarzeń w Gdańsku od 1015—1648 r.

Auriol (Piotr d'), *Petrus Aureolus*, sławny teolog scholastyczny pierwszéj połowy XIV w. († 1345), był uczniem Duusa Scota, nauczał w Paryżu, w r. 1321 został arcybiskupem w Aix. Z powodu pięknéj wymowy, nazywano go *Doctor facundus*; był żarliwym obrońcą Niepokalanego poczęcia. Prócz innych pism, zostawił komentarze ksiąg biblijnych.

Aurispa (Jan), ur. w Noto w Sycylii około 1369, † 1459, sławny humanista włoski; w r. 1418 przywiózł mnóstwo rękopisów z Konstantynopola do Włoch i w Wenecyi, Ferrarze, Florencyi i Rzymie gorliwie pracował nad naukami klasycznemi.

Aurogallus (Maciéj), inaczéj *Auerhahn* a właściwie *Goldhahn*, ur. 1480 w Chomutowie w Czechach, † 1543 r. w Wittenbergu, jako profesor języków greckiego, łacińskiego i hebrajskiego. Dopomagał gorliwie swemu przyjacielowi M. Lutrowi w przekładzie biblii. Napisał: „*Compedium gramm. hebraeae et chaldaeae* (1539) i inne, oraz „*Historyję czeską*“.

Auronzo, wieś w weneckiéj prowincyi Belluno, ma 3500 m. i bogate kopalnie ołowiu i galmanu. W okolicy leży wielki las San-Marco, dostarczający najlepszego drzewa do budowy okrętów.

Aurora, miasto w północno-amerykańskim stanie Illinois nad rz. Fox ma 15,500 miesz.; prowadzi handel zbożem, bydłem i wełną. *Aurora* 5 większych i kilka mniejszych wysp na południowéj części oceanu Atlantyckiego pomiędzy wyspami Felklandzkiemi i południową-Georgiją leżących. Rozległość ich $10^1/_2$ m. kw., niezamieszkałe. Niektórzy powątpiewają nawet o ich istnieniu. **A.** jedna z wysp archipelagu Nowo-hebrydzkiego, zaludniona przez Melanezyjczyków.

Aurora (u Greków Eos), bogini rannego świtu, córka Hyperiona i Thei, siostra Heliosa i Seleny, żona tytana Astreusa, a matka Zefira, Boreasa i t. d., która w świetnym rydwanie z pochodnią w ręku przed słońcem wyjeżdża i różanymi palcami odchyla zasłonę nocy. U Homera występuje często, jako bogini dnia a tragicy identyfikują ją z Hemerą czyli dniem.

Aurszwald, herb rodziny polskiéj z Pruss pochodzącéj; dwa lewki białe, jeden nad drugim w polu czarném, koło tarczy dabry żółte i czarne, na hełmie czarna żubrza głowa z rogami.

Aurunci, starożytne plemię Italii, w czasach historycznych osiadłe pomiędzy Liris i Vulturnus, późniéj na granicy Latium pomiędzy Wolskami i Kampańczykami, podległe Rzymianom od 341 prz. Chr. Stolicą jego było miasto **Aurunca** albo **Suessa Auruncorum**, obecnie Sessa.

Aurungabad (czyli miasto tronu), miasto w dawném państwie Nizamu w Hyderabadzie i stolica niegdyś prowincyi t. n. nad Dudną, wpadającą do Godavery, liczy 60,000 m.; posiada kilka pałaców z mnóstwem meczetów, i świątyń indusów szczególniéj z czasów Aureng-Zeyba; niegdyś było jedném z najbogatszych miast Wielkiego Mogoła i dziś prowadzi wielki handel.

Aurychalcyt, minerał przedstawiający się w postaci kryształków igiełkowatych lub prętowych i mas włóknistych. Przeświecający, barwy zielonéj lub błękitnéj. Twardość 2,0; c. g. 3, 32. Jestto węglan miedzi i cynku, z wodanem tychże metali połączony. Znaleziony na Ałtaju i w Cuessy pod Lyonem.

Aurykla, ob. **Pierwiosnek.**

Aurypigment, ob. **Arsen**, **Arsenowa blenda.**

Auryskop, przyrząd przeznaczony do badania chorego ucha; jestto worek sprężysty z lejkiem pokrywającym ucho badane i z końcem stożkowym, który lekarz we swoje wprowadza ucho; można tym sposobem zbadać stan rurki Eustachijusza (ob. ucho), któréj zapalenio jest częstą przyczyną osłabienia słuchu.

Ausbruch, tak Niemcy zowią w Węgrzech, szczególniéj w Tokaju, wino, które z najpiękniejszych

i najdorzalszych winogron na krótki czas przed ogólném winobraniem wyciśnięte zostało.

Auscha (*Uszť* lub *Usztiek*), m. w Czechach, p. Litomierzyckim, 2000 m. płóciennictwo i uprawa chmielu; klasztor jezuicki przerobiony ze starożytnego zamku. Osiedleni tu Jezuici w XVII w. rozpędziwszy mieszkańców, zaludnili miasto Niemcami.

Auschwe, bożyszcze dawnych Prussaków, opiekujące się chorymi i pośredniczące między ludźmi i wyższymi bogami.

Auschwitz. Ob. Oświecim.

Auska, bogini żmudzka, władnąca słońcem; czczono ją przy wschodzie i zachodzie słońca.

Auskowie (łaciń. *Ausci*), plemię w Gallii akwitańskiéj, którego stolicą było miasto *Augusta Auscorum*, dzisiajsze Auch.

Auskuć, łotewska nazwa, bożka litewskiego Auszlawisa (ob.).

Auskultacyja, *wysłuchiwanie*, *przysłuch*, jedna z najważniejszych metod w badaniu chorób, (ob. Dyjagnostyka); przedmiotem jéj są rozmaite szmery w organizmie ludzkim powstające i wnioski, jakie ze szmerów tych, dla stanu organizmu wyprowadzić się dadzą. Szmery w organizmie powstają wszędzie, gdzie ruch cieczy albo gazu napotyka zdolne do drgania przedmioty, więc w organach oddychania, (ob. oddech), krążenia, (ob. tony serca), przy pewnych warunkach w organach trawienia; szmery powstają w niektórych tworach patologicznych, mianowicie w tętniakach (ob.) i nowotworach bogatych w naczynia; wreszcie bardzo ważne znaczenie ma A. w rozpoznaniu ciąży (ob.). Bada się te szmery, albo przez bezpośrednie przyłożenie ucha, często nawet zdaleka, albo za pośrednictwem stetoskopu (ob.). A. zajmuje się przedewszystkiem, szmerami normalnie wysłuchać się dającymi i szuka warunków fizycznych powodujących takowe; następnie, opisuje rozmaite szmery, jakie w chorobach tylko powstają i bada, jaka zmiana warunków fizycznych odpowiadać musi tak zmienionemu auskultacyjnemu objawowi. Jestto bardzo świeża gałęź medycyny; początek swój datuje od r. 1815 a twórcą jéj jest znakomity Laennec (*Mémoire sur l'auscultation* i t. d. *De l'auscultation médiate* i t. d. 1819). Nie tylko zwrócił on uwagę na znaczenie A., ale poznał już wszystkie prawie ważniejsze znaki auskultacyjne i wykazał dokładnie znaczenie ich rozpoznawcze. Skoda, zajął się teoryą tych szmerów, zbadaniem fizycznych warunków wśród jakich powstają; tym sposobem położył dla A. podstawy naukowe i nauczył, że ze słyszanych szmerów istoty choroby rozpoznać nie można, a tylko fizyczne własności organów, w których szmery powstają. Prócz tego bardzo wielu uczonych pracowało nad szczegółowemi kwestyjami nauki. Obecnie A. ma niezmiernie ważne znaczenie dla rozpoznania chorób, zwłaszcza w połączeniu z perkusyją (ob.). Literatura tych metod badania jest bardzo obfitą, (ob. Perkusyja).

Auskultant, nazywa się w Austryi urzędnik sądowy najniższego stopnia, który po rocznéj praktyce otrzymuje płacę dyjetalną.—Dawniéj, tak zwano praktykantów sądowych bez głosu w radzie. Znaczy także kandydata na profesora. W sądach pruskich zowie się *Auskultatorem* taki kandydat, który po pierwszym examinie przysposabia się praktycznie do zawodu sądowego.

Auspex, Auspicyje. Ob. Augur.

Auspitz (*Hustopecz*), m. w Morawii, pow. Berneńskim, 3200 m. szkoła u Pijarów, którzy mają tu klasztor. W r. 1605 i 1623 przez wojska Boczkaja i Betlena Gábora, a w r. 1643 i 1645 przez Szwedów zrabowane.

Auspurger (Kazimierz), zakonnik cysterski, proboszcz łobzenicki, wydał 1674 poemat p. t. „*Historyja o jedenastu tysiącach dziewic, ś. Urszuli towarzyszek.*“ Wykazuje zdolności poetyczne.

Aussee (Uże), miasteczko w Styryi, powiecie Judenburskim, nad rz. Trauną, 1500 m. wielka warzelnia i kopalnia soli (od r. 1147) w pobliżu góry *Sandling*, wydające rocznie do 800,000 wiader *ropy* i do 3000 cent. soli kamiennéj. Pamiętne, że hr. Brandhofowa, żona arcyks. Jana, była córką tutejszego pocztmistrza.—**Aussee** (*Ousow* lub *Usów*), w Morawii, pow. Ołomunieckim, 2200 m. szkoła leśna i zamek ks. Lichtensteina.

Aussig (Usti), m. w Czechach, pow. Litomierzyckim przy ujściu Bieły (Bieliny) do Elby, 6700 m. szkoła przemysłowa; różne fabryki, węgiel kamienny, miejsce urodzenia malarza Rafała Mengsa. W kościele jest dzwon z r. 1544, z popiersiem Jana Husa.

Austen (Jane), romansistka angielska, ur. 1775, w Steventon (Hampshire), † 1817 w Winchester, wykończając ostatni swój romans „*Persuasion*“, oprócz tego napisała: „*Northanger Abbey*“, „*Sense and Sensibility*“, „*Pride and prejudice*“, „*Mansfield Park*“, i „*Emma.*“ Miss A. wysokie zajmuje stanowisko w literaturze angiel. jako znawczyni duszy ludzkiéj i wyborna malarka obyczajów. Właściwém polem jéj romansów, jest wyższe towarzystwo angielskie, którego cnoty, przywary i śmieszności mistrzowską nakreśla ręką. Trafny pogląd na życie i stosunki społeczne, jednoczy zawsze z najczystszą moralnością. Dzieła jéj, kilkakrotnie przedrukowywane, wyszły ostatni raz w Lond. 1863 w 5 tomach.

Auster lub *Notus* u Rzymian, *Notos* u Greków, wiatr południowy, syn Astreusa tytana i Herrybei matki gwiazd.

Austerlitz, właściwie *Sławków*, m. w Morawii, 2 mile na południe od m. Berna nad rz. Litawą, 3900 m. Wspaniały zamek z galeryją obrazów i muzeum starożytności. Dawniéj zwało się to m. *Nieosiedlice*. Pamiętne zwycięstwem, odniesioném właściwie pod wsią *Pracą* przez Napoleona I (2 Grud. 1805 r.), nad sprzymierzoną armią austryjacko-rossyjską, dowodzoną przez Kutuzowa, przy któréj znajdowali się osobiście cesarz Alexander I i Franciszek. Następstwem téj bitwy było zawieszenie broni z Austryją, usunięcie się Rossyjan i pokój zawarty w Preszburgu. Francuzi mieli 70,000 wojska, sprzymierzeńcy 84,000; pierwsi

stracili 12,000 (podług Kutuzowa), a drudzy 26,000 ludzi i 80 armat.

Austheja, bogini Żmudzinów, opiekująca się pszczołami.

Austin, od r. 1844 stolica północno-amerykańskiego stanu Texas, w hrabstwie Travis nad rz. Collorado, 3000 m.

Austin (Sara), zasłużona literatka angielska, z rodziny Taylor, ur. 1794 r. w Norwich, † 1867 w Londynie. Gruntownie wykształcona, rozpoczęła literacką karyjerę tłumaczeniem z niemieckiego: „*Listów pewnego nieboszczyka*“ ks. Pücklera-Muskau, pod tyt. „*The travels of a German Prince.*“ Dziełem „*Characteristics of Goethe*“ (3 tom. Lond. 1833), bliżéj poznajomiła Anglików z genijuszem tego poety. Z innych jéj prac ważniejsze: „*Sketches of Germany from 1760 to 1814*“ (Lond. 1854) i „*Considerations on national education*“ bardzo cenione. W ostatnich latach zajmowała się wydawnictwem dzieł swego męża pod tytułem „*Lectures on juris prudence.*“ Córka jéj Łucyja, zamężna lady Duff-Gordon, tłumaczy wiele z niemieckiego, między innemi Niebuhra, Rankego i t. d.

Austragalna instancyja. W Niemczech, po osłabieniu władzy cesarskiéj, książęta, prałaci, miasta i rycerze kojarzyli się między sobą i ustanawiali sędziów polubownych, którzy rozstrzygali spory pomiędzy nimi. Sądy te zwano *Austraege*. Pierwszy raz, występują one w 1241 r., w związku miast nadreńskich; trwały aż do upadku cesarstwa niemieckiego. Po utworzeniu rzeszy niemieckiéj, władzę sądową dla załatwiania sporów między członkami związku, poruczono zgromadzeniu związkowemu. Strona oskarżona proponowała skarżącéj trzech bezstronnych członków rzeszy, z których powód, obowiązany był koniecznie jednego wybrać, gdyż w razie przeciwnym zgromadzenie samo do wyboru przystępowało. Sąd taki rozstrzygał sprawę i ogłaszał wyrok, od którego restytucyja wtenczas tylko mogła mieć miejsce, gdy powód nowe dowody przedstawił. Zgromadzenie związkowe egzekwowało wyrok na mocy ustawy z 3 Sierpnia 1820. Sądy te, razem z rozwiązaniem Związku Niemieckiego ustały.

Australija, wyraz ten weszły w użycie w XVII w. ma dwa znaczenia: 1) obszerniejsze, jako nazwa piątéj części świata, obejmującéj stały ląd australski, (Nową Hollandyją dawniéj nazywany) i wyspy na oceanie Wielkim (Polinezyją) i 2) cieśniejsze, a wtedy oznacza tylko stały ląd to jest Australiją (Nową Hollandyją). Niekiedy, na oznaczenie piątéj części świata używają wyrazu *Oceanija*, lecz pod tym wyrazem często, a prawie zawsze u Francuzów, rozumianą bywa nietylko A. w pierwszém znaczeniu tego słowa, ale jeszcze wyspy Moluckie i Sundzkie. Będziemy najprzód mówić o Australii w obszerniejszém, następnie w ściślejszém znaczeniu tego słowa. *Położenie.* A. jako część świata, składa się z jednéj olbrzymiéj wyspy, nazywanéj stałym lądem australskim, trzech większych wysp: Tasmanii, Nowéj Zelandyi i Nowéj Gwinei i 16-u grup wysp więcéj lub mniéj licznych, więcéj lub mniéj obszernych jako to: Nowéj Brytanii z wyspami Admiralicyi i Luizyjady, Salomońskich v. Nowéj Georgii, Nowo-Hebrydzkich, Nowéj Kaledonii, Waihiu, Niskich v. Niebezpiecznych, Marquesas, Towarzyskich, Tufnai albo Australskich, Cooka albo Herwejskich, Przyjacielskich, Sanwa v. Żeglarskich, Fidżi, Mulgrave, Sandwich, Karolińskich, Ladrone albo Złodziejskich, Amerykańskiéj, Polinezyi, oraz wielu mniejszych grup wysp i wysepek. Wszystkie te wyspy, położone są na oceanie Wielkim pod równikiem z wyjątkiem Sandwich-Ladrone, Karolińskich i Mulgrave. A. ląd stały jest oblany także wodami oceanu Indyjskiego. *Układ poziomy i pionowy.* Trudno jest dać charakterystykę tych stosunków w Austr., części świata, składającéj się z tylu i tak drobnych cząstek, rozciągniętych na przestrzeni przeszło 1000 mil i jeszcze niedobrze zbadanych, leżących między 131 i 270 stopniami długości wschodniéj i pomiędzy 47° szerokości południowéj a zwrotnikiem Raka, dla tego odsyłamy czytelnika, do opisania każdéj części w szczególności, tu zaś tylko powiemy, że powierzchnia téj części świata zwyczajnie, podawana na 161,000 m. kw. według innych dochodzi 180,000 mil. i wyrównywa Europie. Pod względem *geognostycznym* należy ląd stały A. i wyspy Nowa Gwinea, Tasmanija, Nowa Brytanija, Nowa Kaledonija (w ogóle te kraje, które Anglicy często nazywają *Australską Azyją*) do pierwotnéj formacyi; inne zaś wyspy, są pochodzenia wulkanicznego (bazaltowe) lub zwierzęcego (koralowe). Koralowe najwięcéj się spotykają we wschodniéj części oceanu Wielkiego, między 4°—21° półn. szer. i w zachodniéj części pomiędzy 30° południ. i 34° półn. szerok.—Wulkany na wyspach są albo czynne albo wygasłe i nadzwyczajnie wysokie, często otoczone koralowemi skałami. Najważniejsze z nich są: Mowna Boa (14,990 st.), na wyspie Owaihi, Tomboro na Sumbawie, Pik na wyspie Kombek, Sesarga, Wawani, Tinnakoraw i inne. *Klimat.* Ponieważ część stałego lądu australskiego i większa część wysp leży w strefie zwrotnikowéj, dla tego klimat ich, powinien być gorący—jednakże jest on bardzo złagodzony wpływem morza, gdyż wszystkie prawie wyspy archipelagów australskich są małe (10 tylko ma więcéj jak 100 m. kw.), a więc bardzo wystawione na działanie powietrza morskiego. Niektóre nawet wyspy, są pod względem klimatu najszczęśliwiéj uposażone i cieszą się wieczną wiosną. *Produkty.* Minerały nie są tak obfite jak w innych częściach świata, dopiéro w ostatnich czasach odkryto wiele metalów na stałym lądzie, Tasmanii i Nowéj Zelandyi. *Rośliny.* Ziemia tak na stałym lądzie jak i na wyspach jest po większéj części dobra i zdatna do uprawy. Lasów gęstych i wielkich nie braknie, jakimi np. okryta jest Nowa-Zelandyja, gdzie znajduje się sławny len nowozelandzki, dający włókna ze wszystkich włokien roślinnych najsilniejsze, Puriri albo nowozelandzki dąb. Drzewo chlebowe zdaje się pochodzi z wysp południ., chociaż nie ma go ani na stałym lądzie, ani w Zelandyi. Palma kokosowa, sa-

gowa spotykają się prawie wszędzie. Trzcina cukrowa prawdopodobnie także ojczyznę ma na wyspach australskich. Oprócz tego, większa część wysp obfituje w drzewo sandałowe, mahoń, a niekiedy w bambus, cedry, banany, bawełnę, yamsy, pataty, ananasy i t. d. *Zwierzęta.* Mało tu jest wielkich ssących zwierząt i owadów, ale za to spotykają się zwierzęta nie znajdujące się nigdzie indziéj, jak kangur do 4 stóp wysoki, należący do workowatych, dziobak, mający ciało zwierząt ssących, szczecinę świńską i dziób kaczy; dingo v. pies nowo-hollandzki; warrigul v. pies zdziczały, latająca wiewiórka. Z ptaków znajdujemy orła białego, łabędzia czarnego, błękitną i białą czaplę, kazoara czarnego, papugi etc.; pomiędzy płazami są czarny wąż, żółty padalec; koło zwrotnika spotykamy krokodyle. *Ludność*, któréj liczą około 4,000,000, dzieli się na przybyszów, do których należą Europejczycy i w niewielkiéj ilości Chińczycy, i krajowców, dzielących się na 2 główne plemiona: 1) *Australskich murzynów* v. *Negritos* inaczéj *Papuasów.* Średniéj wielkości, ciemno-brunatnego prawie czarnego koloru, z kędzierzawym ale nie wełnistym włosym, ramiona i golenie mają cienkie i nie mają tak grubych i wydętych warg i wystających kości policzkowych, jak afrykańscy murzyni. Zamieszkują oni część zachodnią A. t. j. stały ląd, Nową Gwineę, Nową Kaledoniję i inne wyspy, są daleko mniéj rozwinięci, jak 2) *Indyjanie australscy* albo *Malajczycy*, zamieszkujący wyspy bardziéj ku wsch. posunięte ci odznaczają się postawą piękniejszą, kształtniejszą, wzrostu są wyższego, koloru brunatnego, mniéj lub więcéj jasnego, stosownie do odległości od równika, nos mają nie tak płaski jak u murzynów, lubią się tatuować. Dzielą się na 3 plemiona: a) Właściwi Malajczykowie; b) Hareforowie; c) Bijadżuowie. Języki dzielą się na dwie główne gałęzie Negrską i Malajską; które rozpadają się na mnóstwo narzeczy.

Historyja. Australczykowie podczas przybycia Europejczyków żyli w stanie większéj lub mniejszéj dzikości. Najdzikszymi byli Nowo Hollendrzy. Religija wszystkich była fetyszyzmem często w najgrubszéj postaci; połączona bowiem z zabijaniem na ofiarę ludzi i ludożerstwem, którego ofiarą padło wielu europejskich podróżników; stan ten barbarzyństwa trwał jeszcze, przed kilku dziesiątkami lat. Teraz, wszędzie prawie spotykamy zupełnie inne położenie—cywilizacyja dzięki chrześcijaństwu rozszerzyła się prawie na wszystkich, a szczególniéj na wschodnich wyspach A.; mieszkańcy Otahiti i Sandwich żyją w państwach dobrze uorganizowanych; mało między nimi nie umie czytać; drukują sami książki, a nawet gazety; wydoskonalili się w budownictwie, rzemiosłach i wysyłają z pośród siebie misyjonarzy dla nawracania innych wyspiarzy. Taki jest stan i Nowéj-Zelandyi, wysp Herwejskich i innych. Nieocenione zasługi położyli tu misyjonarze, którzy nietylko na chrześcijaństwo nawracali, wszczepiali pojęcia moralne, ale jeszcze rozbudzili władze umysłowe; byli nauczycielami rzemiosł i rolnictwa. Odkrycie A. miało miejsce w XVI w., Magellan, pierwszy okrążyciel kuli ziemskiéj, odkrył Ladrony 6 Marca 1526. Manezes, gubernator wysp Moluckich, odkrył Nową-Gwineę 1526 r.—Mendana wyspy Salomońskie, Quiroga Towarzyskie. Od 1616—1644 Hollendrzy Dirk-Hartigh Schouten, de Witt, von Edels, Nuits i Tasman odkrywali brzegi stałego lądu Austr., Tasmanii i Nowéj-Zelandyi. Potém odkrył Dampier w 1700 Nową-Brytaniję, Roggaween w 1721 wyspy Wielkanocne. Od r. 1765, zaczęto na nowo, gorliwe poszukiwanie nowych krajów na oceanie Wielkim, odznaczyli się wtedy Anglicy Byron, Wellis i Kasteret i Francuz Bougainville, ale zaćmił wszystkich swych poprzedników sławny żeglarz Cook, który w swych trzykrotnych podróżach na około świata od 1768—79 odkrył Sandwich, archipelag Mandżia v. Cooka, Nową Kaledoniję i prawie oznaczył granice stałego lądu austr. Odtąd, mnożyły się odkrycia i wiadomości o oceanie Wielkim i lądach na nim leżących tak, że dziś posiadamy dość dokładne mapy téj części świata (najmniéj znaną częścią jest stały ląd australski). Największa część A. zostaje dziś w ręku Europejczyków, a mianowicie Anglicy mają ląd stały, Tasmaniję, Nowo-Zelandyję, Norfolk; razem 120,095 m. kw. geogr. 1,439,000 m.; Francuzi Nową Kaledoniję i protektorat nad wyspami Towarzyskiemi, Marquesas, Tubuai i Pamnota, razem 387 m. kw. i 10,000 m.; Hiszpanie wyspy Ladrony, 20 m. kw. i 5,600 m.; Hollendrzy swoje posiadłości podają na 3210 m. kw. i 200,000 m.

Australija, w ściślejszym znaczeniu stały ląd Australii, przez hollenderskich żeglarzy w XVII w. Nową Hollandyją nazwany, leży w zach. części oceanu Wielkiego, na południe archipelagu Indyjskiego, od którego jest oddalony na północo zachodzie na mil 70 od Timor, a na północy o mil 50 od Timortant.—Ze wschodu oblana jest Australija oceanem Wielkim i jego częścią morzem Koralowém, z innych stron oceanem Indyjskim, od wyspy Wan-Diemen v. Tasmanii oddzielona cieśniną Bassa, od Nowéj Gwinei cieśniną Torrela. *Układ poziomy.* Najbardziéj wystającymi punktami Australii są: na północ przylądek York pod 10° 43′ połud. szer.; na południe przylądek Wilson pod 39° 11′ pół. szer.; na wsch. przylądek Byron pod 153° 46′ dł. wsch.; na zachód Steep Point pod 112° 36′ dł. wsch. od Greenwich. Licząc od Greenwich, Australija prawie dwa razy jest tak szeroką jak długą, bo chociaż największa jéj szerokość jest 520 mil, a największa długość 425 mil, to jednak ta ostatnia średnio wynosi tylko 250 mil. Linija brzegowa ma 1940 mil, powierzchni około 140,000 mil kw., tak że na 71 mil kw. powierzchni przypada 1 mila brzegu. Stosunek dwakroć mniéj korzystny jak w Europie, pomimo że Australija jest wyspą.—Z zatok najważniejsze są dwie: na południu wielka odnoga Australska, nie mająca wysp, któréj pobrzeże stanowi liniję bardzo jednostajną, pozbawioną nacięć, zagłębień i portów i na północy odnoga Carpentaria, podobnież jednostajna jak i Australska. Oprócz tego; zasługują na uwagę: na południowym brzegu

zatoki: Port-Phillip, Spencer, ś-go Wincentego, i Encounter-bai; w ogóle brzeg południowy ma najwięcéj portów, jest najkorzystniejszy dla żeglugi i dla tego też, najpierwéj był miejscem kolonizacyi. Na wschodnim: Botany-bai, port Jackson i Moreton-bai; na północy port Essingtoa i zatoka Vandiemen; na zachodzie brzegi są nieprzystępne bądź to dla skał i raf koralowych, bądź to z powodu piaszczystych ław. *Układ pionowy.*— Sądzono dawniéj, że wnętrze Australii stanowi wielkie jezioro, otoczone ze wszech stron różnéj wysokości górami i przyjmujące ich wody. Przypuszczenie to jednak, okazało się mylném, bo dziś już wiadomo, że kraj w niewielkiém nawet oddaleniu od brzegów wznosi się do dość znacznéj wysokości i że w samém wnętrzu wśród wyżyn wznoszą się jeszcze góry i płyną rzeki ku oceanowi. Najważniejsze, znane w Australii góry poczynają się u przylądku Wilson w Australii południowéj i ciągną się na północ przerywając Wiktoryję i Nową Południową Waliję i dochodzą ostatniemi rozgałęzieniami do przylądka York. Góry te, przez krajowców są zwane *Warragong*; (przez kolonistów zaś *Alpami Australskiemi*, niektórzy szczegółowo oznaczają pasmo na południe gór Błękitnych, ciągnące się aż do przylądka Wilson). Alpy te, rozgałęziają się znowu i część ich najbardziéj ku południowi wysunięta i najwyższa do 35° połud. sz. dochodząca, nosi nazwę gór *Błękitnych*, oddalonych od morza na 10—20 mil, najwyższy szczyt tego pasma stanowi góra *Kościuszki* 7285 st. wysoka, tak nazwana przez Strzeleckiego, Polaka podróżującego po Australii, z powodu podobieństwa z kopcem Kościuszki w Krakowie. Góry Błękitne, tworzące pas graniczny między wschodniemi i zachodniemi wodami Nowéj Połudn. Walii, są przykre do przebycia, spadziste, pełne przepaści; bardzo one utrudniały, nawet poniekąd czyniły niepodobném przedarcie się ku zach. aż do r. 1815, w którym droga przez nie została otwartą.—Od gór Błękitnych na północ leżące, a zwracające się ze wschodu na zachód, idzie pasmo gór Liverpool na 30 kilka mil oddalonych od brzegu i wysokich średnio na 4000 st.; najwyższy ich wierzchołek góra *Sea Vilw* 6000 st. Stąd znowu zwraca się ten sam łańcuch ku północy nie mając osobnego nazwiska albo raczéj mając ich kilka.—Od Alp Australskich na zachód, a raczéj na północo-zachód w odległości 20 mil od Melbourne ciągną się *Australskie Pireneje*, a jeszcze bardziéj na zachód idzie z północy ku południowi pasmo gór *Grampjan* z górą *Wilijamie* któréj szczyt na 5600 st. wysoki. Góry te nie są tak dzikie jak Australskie Alpy, pokryte są częstokroć trawą, zarosłe lasami i poprzecinane dolinami. Południowa Australija jest także krajem górzystym; są tu mianowicie pasma *Flinder*, gałęź *Hopoles*, w środku góry *Czarne*, a stąd na zachód i północo-zachód pasmo *Gawler*.—Wysokość ich dochodzi 600 metrów. Od Australii Południowéj leży na zachód kraj smutny, jałowy, z pobrzeżem nieprzystępném aż do Australii Zachodniéj, z któréj krańca południowo-zachodniego przylądka Leluwin już wznosi się ku północy pasmo *Darling* (średniéj wysokości 1,500 st. najwyższéj do 3000 stóp), w oddaleniu 10 milowém od brzegu. W ogóle góry w Australii spotykamy najwięcéj w niedalekiéj odległości od brzegów i po za niemi ciągnie się falowaty, trawą pokryty, lekko wzgórkowaty grunt, któremu pospolicie nadają nazwę *Docon*, daléj spotkać można bagna i pustynie.

Hydrografija. System rzek Australii przedstawia wiele właściwości, tak np. wielka ilość rzek wewnętrznych ginie w piaskach, inne znowu w czasie pory mokréj ogromnie wzbierają i zamieniają kraj otaczający w bagna i jeziora, podczas gdy latem są prawie suche. Bardzo mało rzek uchodzących do morza jest spławnych, bo i większe najczęściéj około ujścia mają jakieś przeszkody, np. ławy piaszczyste, skały i t. p. W ogólności w Australii daje się czuć brak wody, co nawet głównie przyczynia się do niepowodzenia wielu wypraw, posyłanych dla zbadania kraju. Jeziora są dość liczne, ale po większéj części słone. Najznaczniejsze rzeki Australii są: *Hawkesbury*, *Richmond*, *Hunter*, *Clarence* i *Brisbane* do oceanu Wielkiego. Na pobrzeżu północném znajdują się: *Wiktoryja*, *Aligator*, *Albert*, *Flinders*. — Na zachód płyną rzeka *Łabędzia*, *Murchison*, *Gascoyne* i *Fortescue*. Na południu począwszy z zachodu na przestrzeni 320 mil nie płynie ani jedna rzeka, dopiero we wschodniéj połowie pobrzeża południowego spotykamy; *Glenelg*, *Hopkins*, *Yarra-Yarra*, *Latroba* i inne. Lecz najważniejszą ze wszystkich jest rzeka *Murray* albo *Gulba* 220 mil długa, uchodzi do morza na południowém wybrzeżu i zdaje się, że przyjmuje wody całéj Nowéj Południowéj Walii i ziemi królowéj (Queensland). Dopływami jéj są rzeki: *Edward*, *Darling* i *Murrunabidge*. Na Murrayu, a czasami i na jego dopływach krążą płaskie statki parowe. *Jeziora.* Jakkolwiek mała liczba jezior w Australii, jednak zasługuje na uwagę, z przyczyny, że większa ich część podczas gorącéj pory roku wysycha i zamienia się na bagna; bardzo wielka ich ilość zawiera wodę słoną. Najznaczniejsze są: *Torrens*, 90 mil obwodu, leży w kamienistéj pustyni, okolicy bardzo smutnéj, która z powodu niedostatku wody była grobem wielu podróżników; odkryta w r. 1840 przez śmiałego podróżnika Eyre; *Wiktoryja*, przez które przechodząc rzeka Murray wpada do morza, w południowéj Australii, *Gregory*, *Tyrrel* i wiele innych mniejszych.

Klimat Australii różni się bardzo od klimatu innych części świata. Zwrotnik Koziorożca dzieli kraj na dwie nierówne części, tak że przecięciowo klimat mniejszéj północnéj części jest zwrotnikowy, a większéj południowéj umiarkowany. Odznaczającą się, a niekorzystną cechą klimatu australskiego są susze długotrwałe, jakoteż raptowne zmiany temperatury o 10 lub 11 stopni. Burze i grady zdarzają się w południowéj A. Wiatry w A. północnéj wieją peryjodycznie ze wschodu w czasie suszy, w czasie pory deszczów z zachodu, w południowéj A. panuje wiatr południowo-zachodni z oceanu Południowego, łagodzący znacznie klimat, przeciwny mu choć rzadszy, jest wiatr

półn.-zachod., który, sprowadzając nagłe podwyższanie temperatury gorącéj, wywiera bardzo zgubny wpływ na całe organiczne życie. Jednak w ogóle klimat A. południowéj i wschodniéj jest przyjemny i bardzo zdrowy. W Wiktoryi, najmniejszéj, ale najludniejszéj z kolonij australskich, średnia temperatura w zimie + 8° R., w lecie + 19° R; w Melbourne rzadko temperatura bywa niższą od $1^1/_2$° R., a wyższą nad + 36° R. w cieniu. Pora zimowa, a raczéj deszczowa, przypada w Lipcu; upały największe są w Styczniu. Lód i śnieg można spotkać tylko na miejscach wysokich, górzystych, na górze Kościuszki np. leży większą część roku. Choroby epidemiczne prawie nie znane, z wyjątkiem chorób oczu; dla chorób piersiowych klimat tutejszy ma być bardzo znośnym.

Minerały. Ze skał spotykamy głównie w Australii: granit, piaskowiec, bazalt, wapień, kwarc, z którego zaczynają wyrabiać szkło.—W wielu miejscach, znaleziono piękny marmur, glinkę porcelanową i garncarską. Na wschodniém pobrzeżu powyżéj Sidney, koło Newcastle, są bogate pokłady węgla kamiennego.—Znajduje się także węgiel brunatny (lignit), ale przedewszystkiem obfituje Australija w metale szlachetne, a głównie w złoto, którego kopalnie odkryte w 1851 r., głównie znajdują się w kolonii Wiktoryi i Nowéj Południowéj Walii; obecnie znaleziono je także w Południowéj Australii, w Queensland. O ilości złota dobywanego w Australii najlepsze możemy powziąść wyobrażenie z tego, że od 1851 do 1868 r. wyprowadzono go stamtąd za 1,000,000,000 talarów. Z innych metali A. bogata jest w miedź; w wielu miejscach srebro rodzime, ołów, cyna. Żelazo, znajduje się w ogromnych masach, ale dotąd nie jest dobywane. W znacznéj też ilości napotykają się drogie kamienie: rubiny, topazy, granaty, szafiry, chryzolity i dyjamenty. W r. 1869 zawiązało się towarzystwo, które założyło płuczkarnie dyjamentów w pobliżu Murrumbidgee. Nakoniec w różnych okolicach kraju dobywa się sól i naftę, pierwszą głównie przez odparowanie solanek.

Roślinność. Wszystkich podróżnych uderza jednostajność roślinności w A., co pochodzi stąd, że rodzaje tam panujące niewielkie różnice między swymi gatunkami przedstawiają. Liście panujących roślin, które w tak suchym kraju więcéj czerpać muszą z powietrza, stoją pionowo i mają z obu stron szparotwory; zjawisko to odejmuje liściom drzew blask i świeżość, są prawie zawsze sztywne, niekiedy skórzaste; ztąd też prawie żadne drzewo liści nie traci, natomiast ginie kora, co nadaje lasom ponure wejrzenie. Co do piękności kwiatów, rzadko który kraj przewyższa A., ale te kwiaty są również jednostajne, najczęściéj bezwonne; natomiast wydają wiele miodu. Owoców jadalnych brak niezmierny; drzewa są najczęściéj żywiczne i aromatyczne, dobry budulec rzadki. Cały ląd przedstawia w ogóle na wszystkich miejscach też same formy roślinne, a różnica położenia geograficznego zdaje się tu mieć wpływ nieznaczny. Właściwymi są lasy bezcieniste z bogatym u spodu rozwojem trawy, drzewa gumowe (*Eucalyptus*), niektóre myrtowate, drzewa iglaste podobne do cyprysów—Callitris. Po za lasami stanowi właściwość A. rozwój krzewów, któremu już pierwsi koloniści nadali nazwę *skrub*; krzewy te pokrywają ziemię bez trawy, stanowiąc zupełną gąszcz, którą tworzą krzewiaste akacyje, eucalyptus, niektóre proteaceae; pomimo wielu gatunków, stanowi skrub jednostajność dziwnie nużącą z powodu szarozielonego odcienia liści. Daléj cechującą jest dla A. roślinność pokrywająca okolice solne; występujące tam komosowate są tak przejęte solą, że dla chodowli bydła są pierwszéj wagi. W miarę zbliżania się do wód występują trawy, a nawet gdy je deszcz zrosi, zamieniają się w pastwiska. Przy dostatecznéj zresztą wilgoci, drzewa dochodzą olbrzymiego wzrostu, przytrafiają się eukalyptusy po 150 metrów, z drzew iglastych potężne araukaryje, (*A. Bidwilli* i *Cunninghami*), których owoce są jadalne. Do form osobliwych należy drzewo trawiaste (*Xantorrhoea*). W okolicach zwrotnikowych występują palmy. Co do roślin pokarmowych, A. jest niesłychanie ubogą; jedna zaledwie tylko roślina trawiasta (*Panicum laevinode*) dostarcza nędznego zboża; nic przeto dziwnego, że australczyk zajada wszystko, co mu podpada—od wstrętnych owadów i ich poczwarek do korzenia lilij wodnych (*nymphea*). Europejczycy wprowadzili zboża i drzewa owocowe, które się w ogóle dobrze przyjęły.

Fauna. Najzupełniejszą właściwość A. stanowią zwierzęta workowate, które stanowią $^3/_4$ ze znanych nam dotąd 131 gatunków zwierząt ssących australskich. Najważniejszym przedmiotem myślistwa jest kanguru; przeżuwających krajowych zwierząt nie ma wcale; z innych ssących właściwych A. jest pies latający (*pteropus*) i dziki pies (*dingo*). Licznie i pięknie reprezentowane są ptaki: struś austr. czyli emu, właściwe gołębie i kury, liczne papugi, między niemi czarne kakadu, daléj czarny łabędź. Z jaszczurek osobliwą formą jest Hydrosaurus; ryb mało, natomiast wiele mięczaków rzecznych. Wiele owadów stanowi istotną plagę. Koloniści wprowadzili cały nowy świat zwierzęcy, owce i bydło bardzo się szybko po kraju rozszerzyło, a hodowla bydła jest podstawą stanu społecznego kolonistów; wiele innych zwierząt zresztą poszło za kolonistami, jak szczury, owady i t. d.; wprowadzono nawet zwierzynę.

Ludność. Pierwotna ludność Australii należy do plemienia australskich Murzynów (ob.) i żyje w stanie zupełnie dzikim, może nawet stoi na najniższym szczeblu rozwoju, tak pod względem fizycznym jak duchowym, ze wszystkich plemion ludzkich.—Dotychczas, ma istnieć u dzikich mieszkańców Australii ludożerstwo, wielożeństwo, zabijanie nowonarodzonych córek; dbają oni tylko o zaspokojenie potrzeb czysto-zwierzęcych i niema wiadomości, ażeby czcili jakieś bóstwa. Liczba ich zmniejsza się ciągle i dziś nie ma ich nawet 55000. Co się tyczy ludności europejskiéj, to ta do r. 1820 wzrastała bardzo słabo, potém do r.

1850 trochę prędzéj, prawdziwie zaś nagły wzrost ludności rozpoczyna się od r. 1851, w którym było 336,000 m.; w 1857 r. już widzimy 1,043,000, w 1860 r. 1,304,000, w 1866 r. 1,470,000, prawie wyłącznie pochodzenia angielskiego i irlandzkiego. Liczba męszczyn znacznie przewyższa liczbę kobiet.

Historyja. Australija a mianowicie wschodnie pobrzeże było przeznaczone pierwotnie w 1787 r. przez rząd angielski na kolonią zbrodniarzy. Jednakże w kilka lat potém (1790 r.), część deportowanych była przewieziona na wyspy Norfolk, a stamtąd w 1803 r. do Tasmanii. Od r. 1788—1820 przewieziono 25,878 zbrodniarzy. Do 1837 r. liczba ta wzrosła do 100,000. Nowa Południowa Walija otrzymywała rocznie 3—4000, a Tasmanija 2000. Deportowani zsyłani na 7—14 lat albo na całe życie, rozdzielali się na 3 kategoryje: przekonanych (convicts), więźniów (prisoners) i ludzi rządowych (government men). Ci z przestępców, którzy przy śledztwie i w czasie przeprawy dobrze się sprawowali, bywali oddawani do służby wolnym osadnikom, a po odcierpieniu swéj kary stawali się wolnymi, emancypowanymi. Jednakże często deportowani, dostawszy się w ręce złych panów, mścili się, dopuszczali nowych zbrodni, co było powodem, że kolonija jakiś czas znajdowała się w bardzo smutnym stanie i tylko surowe środki rządowe przywróciły poszanowanie prawa i wywarły bardzo zbawienny wpływ na rozwój kolonii. Od r. 1843 zaniechano deportacyi do Nowéj Południowéj Walii;—w r. 1853 karę deportacyi ograniczono do najcięższych zbrodni, a w 1857 r. całkowicie ją zniesiono. Olbrzymie jednak skutki pociągnęło za sobą odkrycie w 1851 r. kopalni złota, w skutek czego ludność Australii, w przeciągu 16 lat, więcéj jak czterykroć się powiększyła napływem ludzi, spieszących się zbogacić, przez co rolnictwo, główne źródło dobrobytu australskiego, na jakiś czas podupadło i dopiéro po kilku latach wróciło do pierwotnego stanu. Obecnie, na stałym lądzie znajdujemy 5 kolonij. Nową Południową Waliję, Wiktoryję, Południową Australiję, Queensland (osadę królowéj) i Zachodnią Australiję, zostających pod zarządem gubernatora generalnego, prócz tego, każda pojedyńcza kolonija jest zarządzaną przez gubernatorów wspólnie z przedstawicielami narodu, rozdzielonymi na 2 izby; tylko Zachodnia Australija nie ma swojego parlamentu. Podróżnikami wielce zasłużonymi w zwiedzaniu i opisaniu wewnętrznych okolic A. byli w 1861—62: Burke, Landsborough, Stuart i Mac Kinlay; w 1866 r. major Warburton, następnie misyjonarz Walder i Dunkan Mac Intyre; w 1869 John Forrest i inni. O Australii pisali: Meinicke: „*Das Festland Australia*" (2 t. 1837); French-Angas: „*Savage life and scenes in Australia*," (2 t. 1847); Banks: „*Travels in New South Wales*" (1847 r.); Heskarl: „*Australia und seine Colonien*" (Elberfeld 1849); Rudesmo Salvado: „*Mémoires historiques sur l'Australie*" (Paryż 1856 r.); Korzeliński Seweryn: „*Opis podróży do Australii i pobytu tamże w latach od 1852—1858*" (2 t. Kraków 1858); Fr. Christmaron: „*Australien, Geschichte der Entdeckungsreisen und der Kolonisation*" (Leipzig 1870).

Australscy murzyni, *Negritos*, przez *Prichardа*, *Kelänonezyjami* zwani; ob. Australija (w obszerniejszém znaczeniu).

Austrazyja, to jest kraj wschodni (dla odróżnienia tego, co zwano Neustryja, t. j. kraj zachodni), nazywano za Merowingów wschodnie posiadłości Franków, które obejmowały Lotaryngiję, Belgiję, tudzież kraje z prawéj strony Renu, których środkowym punktem było miasto Metz. Pod następcami Karola W. Austrazyja weszła w skład Niemiec, Neustryja w skład Francyi. Porów. Haguenin „*Histoire du royaume Mérovingien d'Austrasie*" (Paryż 1863).

Austryja *arcyksięstwo* od którego cesarstwo nazwę otrzymało, graniczy na północ z Czechami i Morawiją, na wschód z Węgrami, na południe ze Styryją i Salzburgiem a na zachód z Bawaryją. Jest to część Niemiec pomiędzy Innem i Morawą wzdłuż Dunaju ciągnąca się zawierająca razem 578 mil kw. i 2,404,000 m. Arcyksięstwo A. rozpada się na 2 części oddzielone rzeką Ens: na Austryją Niższą poniżéj rzeki Ens i Austryją Wyższą powyżéj téj rzeki.

1) *Austryja Niższa* ma 360,1 kw. mil i 1,683,600 m. Niemców, religii katolickiéj, między którymi jest do 20000 Słowian; przerżnięta na 2 części Dunajem, do którego uchodzą rz. Ens i Morawa, na granicy Węgier płynie Litawa (Leitha).—Kraj w $^3/_4$ częściach górzysty; są tu odnogi Alp: góry Śnieżne (Schneeberg) do 6000 stóp wysokie i Wiedeński Las (Wiener Wald) który kończy się nad Dunajem górami: Łysą (Kahlenberg) i Leopolda (Leopoldsberg) do 1500 st. wysokiemi, sławne obozem i zwycięstwem Sobieskiego; i góry Litawskie. Po obu stronach Dunaju ciągną się piękne równiny—40% powierzchni jest gruntem uprawnym 34% zajmują lasy; 14% łąki i ogrody.—Głównie uprawiają zboże, które jednak z powodu wielkiéj ludności na miejscowe nawet potrzeby nie wystarcza i winnice (produkują rocznie przeszło 2 milijony wiader wina). Chów bydła bardzo posunięty; z płodów górniczych dobywają tu: żelazo, grafit i węgiel kamienny.—Pod względem przemysłu, prowincyja ta najwięcéj rozwinięta w całéj monarchii; szczególniéj celuje Wiedeń i okolica swoimi wyrobami jedwabnymi, galanteryjnymi, maszynami fizycznémi, instrumentami muzycznymi, wyrobami chemicznymi, przędziwami, papierem, cukrem, wyrobami żelaznymi, szklanymi, tabacznymi, zwierciadłami i t. d Pod względem handlu jest A. Niższa także pierwszą w państwie—Pod względem administracyjnym dzieli się na 4 obwody: Wyższy i Niższy Manhartsberg (Ober und Unter Manhartsberg). Wyższy i Niższy Las Wiedeński, Ober und Unter Wienerwald; wysyła 18 deputowanych do Rady Państwa, stolica Wiedeń. 2) *Austryja Wyższa* 217,9 mil kw. i 720450 m, Niemców religi katolickiéj (tylko 19200 protestantów); kraj ten po większej części górzysty; północna część Alp Noryckich przechodzi tutaj i obejmuje góry Piekielne (Höllengebirge) Wielki (8000

st.) i Mały (6700 st.) Priel góry Traun do 9400 st. wysokie. Równin tu mało. Do Dunaju wpadają Inn i Traun. Wiele jezior, znaczniejsze z nich są: Atter, Księżycowe i inne. Klimat w całem arcyksięstwie umiarkowany i zdrowy, chociaż w A. Wyższéj nieco ostrzejszy, tak że wino się nie rodzi. Grunt żyzny w dolinie Dunaju, gdzieindziéj kamienisty, jednak pracą mieszkańców zamieniony został na uprawny (30%). Przemysł: Szczególniéj dobre tu są: wyroby stalowe i żelazne a obok nich bawełniane, płócienne, papier i t. d. Handel ułatwiony przez żeglugę na Dunaju, Ens i wybudowanie wielu kolei żelaznych.—Pod względem administracyjnym dzieli się A. Wyższa na 4 obwody: Handröck, Traun, Mühl i Inn. Wysyła 10 deputowanych do Rady Państwa. Stolica Linz.

Austryjacko—Węgierska monarchija, dawniéj cesarstwem Austryjackiém nazywana, leży pomiędzy 42° 10′ i 51° 3′ szer. półn., oraz pomiędzy 27° 15′ i 44° 7′ dł. wsch. i graniczy na północ z Saxoniją Prussami, królestwem Polskiém; na wschód. z Rossyją i Mołdo-Wołoszczyzną; na południe z Turcyją i krajami pod jéj zwierzchnictwem zostającymi, morzem Adryjatyckiém i Włochami; na zachód. z Włochami, Szwajcaryją, Lichtenstejnem, jeziorem Bodeńskiém i Bawaryją. Granica lądowa wynosi blisko 900, a morska 225 mil, czyli że na 5025 mil. kw. przypada 1 mil. brzegu. Największa szerokość 141½, największa długość 170 mil geogr. — A. składa się z 18 krajów koronnych, wynoszących razem 11,306 (11267) mil kw. i tworzących jedną wielką przestrzeń ziemi, prawie w środku Europy położoną. Po Rossyi i Szwecyi, Austryja jest najrozleglejszem państwem w Europie.—*Góry.* Trzy czwarte powierzchni A. są górzyste, ledwie że czwarta część przypada na równiny. Najbardziéj górzystymi krajami są Tyrol, Salzburg, Styryja, Kraina, Karyntyja, Dalmacyja, Pobrzeże, Wyższe Węgry i Siedmiogród; w drugim i trzecim rzędzie co do górzystości stoją Austryja Wyższa i Niższa, Czechy, Szląsk, Morawija, Galicyja i Bukowina. Do gór Austryjackich należą na południe i na prawéj stronie Dunaju: Alpy (ob.) a mianowicie *Retyckie*, *Noryckie*, *Karnijskie* i w części *Dynarskie*; z wierzchołkami *Orteles* 12,000 st., *Wildspitze* 11,910 st., *Grossglockner* 11,799, *Grossoenediger* 11000 st., *Dachstein* 9490 st. Wybiegają z Alp centralnych góry *Litawskie* koło jeziora Neusiedler i *Bakoński las* między wielką i małą węgierską równiną. Na północ Dunaju i na lewym jego brzegu są: *Czeski las* stanowiący południowo zachodnią granicę Czech do 4300 st. wysoki.—*Góry kruszcowe* albo *Spiżowe* stanowią północną granicę Czech do 4000 st. wys.; daléj ku wschodowi od nich ciągną się góry *Łużyckie* a na południe wschód od tych ostatnich góry *Olbrzymie* (5100 st.), odgraniczają Czechy od Szląska, a nakoniec ostatnią granicę Czech od Morawii i Arcyksięstwa Austryi tworzą góry *Morawskie* do 4700 st. wysokie. Daléj na wschodzie ciągnie się łańcuch gór *Karpackich*, które idą łukowato na północy i północo wschodzie Węgier i Siedmiogrodu i wielokrotnie zapuszczają odnogi we wnętrze tych krajów. Z równin zasługują na uwagę: wielka *Węgierska nizina*, ograniczona Karpatami i lasem Bakońskim, na południe ciągnie się aż do Dunaju, mając 1800 kw. mil; daléj idzie nizina *Kroacko-Sławońska* między Sawą i Drawą 140 mil kw. rozległa; trzecią równinę, albo raczéj płaskowzgórze tworzy *Galicyja* 900 mil kw., przerznięta wielu szeregami wzgórz, skłania się na północ ku wielkiéj nizinie Sarmackiéj. Małe równiny a raczéj wielkie doliny są *Tulnerdas-March* i *Kamienne pole* w Niższéj Austryi, *Leibnickie pole* i *Pesawskie pole* w Styryi, *Klagenfurcka* równina w Karyntyi. — *Hydrografija.* Tylko południowa część Austryi oblana jest morzem Adryjatyckiém, które tworzy od nogi Tryjesteńską, Fiume i wiele pomniejszych zatok. Z rzek główną jest Dunaj, którego długość w Austryi wynosi mil 180; przyjmuje z prawéj strony rzeki Inn, Traun, Ens, Litawę, Raab, Drawę, i Sawę; z lewéj Morawę (March), Waag, Neutrę, Gran, Asse, Tunes. Obszar Dunaju bywa obliczany na 8,000 kw. mil; Dniestr, uchodzący tak jak Dunaj do m. Czarnego, płynie 45 mil w Galicyi. Do morza Adryjatyckiego należą Adyga w Tyrolu, Isonzo i wiele rzek pobrzeżnych. Do morze Północnego: Ren który na długości 4 mil odgranicza Austryję od Szwajcaryi, Elba długa na 50 mil w Austryi; do Baltyckiego Odra, 14 mil płynie w Morawii i Szląsku, Wisła 52 mil płynie w Szląsku i Galicyi. — *Jezior* bardzo dużo, szczególniéj w krajach Alpejskich. Najważniejsze są Badeńskie, Kallstadt, Traun, Wolfgang, Księżycowe w Wyższéj Austryi, Klagenfurckie w Karyntyi, Cyrknickie w Krainie, jezioro Platen i Neusiedler w Węgrzech. Austryjackie kanały, zdolne do żeglugi wynoszą 45 mil. Wielka jest ilość kąpieli i źródeł mineralnych, z których najsłynniejsze w Karlsbad, Gastein, Marienbad, Teplic—Franzensbad, Karlsbrunn, Iwoniczu i Baden. — *Klimat* Austryi w ogóle umiarkowany, ale z przyczyny niejednakowéj wysokości gruntu bywają wielkie i tu w tym względzie różnice. W ogóle, możnaby podzielić Austryją pod względem klimatu na 3 pasy: *południowy* od 42° do 46° półn. szer. tu należą: Dalmacyja, Pobrzeże, Pogranicze Wojskowe, południowy Tyrol, południowa Kroacyja i Sławonija i południowe Węgry; tu się udaje wino, kukurydza niekiedy owoce południowe i ryż; 2° pas *środkowy* od 46° 49° półn. szer., ten obejmuje Austryję właściwą, Salzburg, Styryję, Tyrol północny, Karyntyję, Krainę, Węgry, Siedmiogród, Bukowinę, części Czech i Morawii; tu się udaje wino, zboże i owoce nakoniec 3° pas *północny* po za 49°, reszta krajów Austryi, tutaj rzadko się spotyka wino, zboża mniéj się otrzymuje, a za to dużo lnu. Średnia temperatura w pasie południowym 9—11 stopni ciepła, (Tryjest, Raguza, Kattaro) w środkowym 7—9 (Wiedeń) w północnym 5—7 (Lwów, Praga, Ołomuniec). Linija śnieżna w Alpach zaczyna się na wysokości 8100 stóp, w Karpatach na 7980. Największa ilość deszczu pada w krajach Alpejskich, wiatry panują zachodnie; niekiedy na

Pobrzeżu wieje Sirokko.—**Produkta.** *Minerały.* Bogatą jest austryja w ciała kopalne, dla tego górnictwo austryjackie należy do najlepszych w Europie. W 1865 w górnictwie (nie licząc Wenecyi) było zatrudnionych 120000 robotników, a ilość produktów była następująca: węgla kamiennego 45,000,000 cetn., brunatnego węgla 36,250,000 cetn., złota 3647 funt., najwięcéj w Siedmiogrodzie i Węgrzech dobywanego; srebra 81700 funtów z Węgier, Czech i Siedmiogrodu; rtęci 4240, żelaza surowego 5,847,264 cetn., miedzi 53,323 cetn., cynku 37,476, cetn.; oprócz tego znaczna ilość cyny, antymonu, siarki, ałunu, arszeniku, grafitu (149,732 cetn.), oleju skalnego 20,000 i t. d.; ale nadewszystko bogata jest Austryja w sól, z któréj dochód 40 mil. guldenów stanowi połowę całego dochodu z górnictwa produkuje jéj 7,539,000 cetn. Znajdują się jeszcze w Austryi granaty, opale, agaty, marmur, asfalt, torf, glinka porcelanowa etc. *Rośliny.* Grunt w Austryi w ogólności bardzo żyzny, tak że 8% całéj powierzchni jest zdolną do uprawy. Do najbardziéj posuniętych w kulturze ziemi należą: Niższa Austryja, Czechy i Morawija. Brachelii statystyk niemiecki podaje ilość uprawnéj ziemi na 2821 mil kw., a mianowicie: pod zboże przypada 3519 pod winnice 109, na łąki i ogrody 1,385,3 na pastwiska 1575, lasy 3,240,4 mil kw. Trzy czwarte ludności zajmuje się rolnictwem: Główne produkty są boże (w 1868 r. wywieziono go 31,631,786 centn.), konopie (1,860,000 cen.), len (1,200,000 cen.), tytuń (milijon cetn.) chmiel, wino (33,250,000 wiader), owoce, kartofle, cukrowe buraki i t. d. W ogóle produkcyja rolna w Austryi cenioną jest średnio 1500 milionów guldenów rocznie. Ze zwierząt najwięcéj chowane jest bydło, którego ilość w Austryi w 1864 r., pomimo grasujących w latach poprzednich chorób, wynosiła: 13,660,000 sztuk, koni w tymże roku było 3,390,000 (z tych $^1/_3$ w Węgrzech), prócz tego wiele chowają owiec po większéj części cienkowełnistych. Z 60—70 milijonów funtów wełny rocznie otrzymywanéj bywa do 45,000,000 funtów cieńkiéj. W Dalmacyi i Węgrzech wielka ilość kóz (w 1867 r. było ich blisko $1^1/_2$ milijona) i do 8,000,000 trzody chlewnéj. Jest także rozpowszechniona hodowla pszczół, jedwabników i t. d.; w wielu miejscowościach znaczne dochody przynoszą rybołówstwo i polowanie. W 1865 r. obliczali dochód roczny ze zwierząt pożytecznych w Austryi na $^1/_2$ milijarda guldenów.

Ludność Austryi w 1869 r. wynosiła 35,904,435 m.; pod względem pochodzenia należy do 4 głównych plemion a mianowicie: Niemieckiego (9,040,000) Słowiańskiego 16,219,000; według obliczeń niemieckich, Romańskiego 3,454,000 i Węgierskiego 5,431,000; innych plemion jak Żydów, Cyganów Armeńczyków etc. jest 1,354,000. Do Słowian należą: Czesi, Morawianie, Słowacy razem 6,730,000; Polacy 2,400,000, Rusini 3,084,000 w Galicyi i Bukowinie Słoweńcy 1,260,000, Kroaci, 1,424,000 Serbowie 1,520,000 i Bołgarowie 26,000. Do plemienia romańskiego należą: Włosi 530,000 w południowym Tyrolu, Fryjulczycy 51,200, Ladinowie, Rumunowie 2,895,700. Żydów jest blisko 1,170,000. Armeńczyków 18,000, Cyganów 156,000, Cudzoziemców do 26,000. Na milę kwadrtową średnio wypada 3,183 m., najbardziéj zaludnioną jest Niższa Austryja (5,529 m. na milę kw.); Szląsk. (5,490 m.); i Czechy (5,446 m. na milę); najmniéj ludnymi krajami są: Tyrol (1657) i Salzburg (1173 na milę). *Języki.* Najwięcéj rozpowszechnionymi językami w Austryi są: niemiecki, węgierski, czeski, polski etc. *Religije.* Większość mieszkańcw należy do wyznania katolickiego 23,955,000, grecko-katolicki kościół ma 3,950,000, wyznawców; ewangelików 3,509,000, żydów 1,170,000, reszta do innych sekt należy. *Przemysł* austryjacki szybko wzrasta a dawno już znaną jest Austryja z produkcyi żelaza, szkła, wełny, lnu i mydła; bo też wiele okoliczności sprzyja takiemu stanowi rzeczy, jak np. wielka obfitość płodów surowych i wody, bogactwo materyjałów palnych, łatwość zbytu towarów w skutek wielkiéj rozciągłości państwa i t. p. Wartość wyrobów przemysłowych w Austryi podają rocznie na 1,400,000,000 guldenów, z których najwięcéj $^1/_6$ przypada na Czechy. Wolność przemysłowa zaprowadzona od 1 Maja 1860 roku. Handel także znaczny, zatrudnia w całéj Austryi do 240,000 ludzi, w zachodniéj połowie monarchii bardziéj kwitnący, niż we wschodniéj; rozdziela się na lądowy i wodny; oprócz 1372 mil dróg żelaznych, 11,842 mil dróg zwyczajnych posiada jeszcze A. 101 portów, 876 mil rzek spławnych i 45 mil kanałów. Handel wywozowy i przywozowy prawie się równoważą, bo kiedy w r. 1869 przywóz dochodził cyfry 420 milj. guld., a wywóz wynosił 438 milj. guld., to w r. 1870, przywóz ceniony był na 424,7 mil. a wywóz na 395 milj. guld. Główne artykuły wywozowego handlu stanowią: wełniane i bawełniane towary, płótno, szkło, jedwab, żelazo, stal, skóra, instrumenta muzyczne, tytuń, zboże, wino, sól. Przywozowymi artykułami są: bawełna, futra, towary kolonijalne etc. Znaczny jest także handel przewozowy, szczególniéj na Dunaju. Morski ogranicza się morzem Śródziemném i Czarném. Porty austryjackie najważniejsze: Tryjest, Fiume, Spalatro i Raguza. Marynarka handlowa wynosi 7843 okrętów, mogących zabrać 375,822 ton. ładunku. Co się tyczy *duchowéj kultury*, to ludności austryjackie nie wszystkie w niéj jednakowo posunięte, i tu, połowa zachodnia monarchii, ma przewagę nad wschodnią; tak np. gdy w Niższéj Austryi, Salzburgu, Tyrolu i Morawii wychowanie elementarne jest obowiązkowe i ogólne, to w Galicyi tylko 27, 4 na 100 je pobiera w Dalmacyi 21, 3 na 100, w Bukowinie 13, 7 na 100, a w Węgrzech 82, 7 na 100. W ogóle wszystkicb szkół elementarnych było w 1867 r. 32000 (4540 niekatolickich), uniwersytetów 7; w Wiedniu, Pradze, Gratzu, Krakowie, Peszcie, Inspruku i Lwowie (w dwu ostatnich nie ma fakultetów medycznych); 7 wyższych zakładów naukowych technicznych: w Wiedniu, Gratzu, Pradze, Bernie (Brünu), Krakowie, Lwowie,

Budzie, akademije sztuk pięknych, handlu i żeglugi, handlu i przemysłu; konserwatoryja muzyczne, akademije wojskowe, 286 gimnazyjów, 71 wyższych szkół realnych, 7 realnych gimnazyjów, 1000 seminaryjów nauczycielskich.

Konstytucyja. Austryjacko-Węgierskie cesarstwo jest konstytucyjną, dziedziczną, niepodzielną monarchiją, składającą się 2 części połączonych przez osobę panującego, dynastyją i niektóre wspólne instytucyje mianowicie: 1) krajów niemiecko-słowiańskich albo Przedlitawskich. Tu należą Niższa i Wyższa Austryja, Salzburg, Styryja, Karyntyja, Kraina, Pobrzeże, Tyrol, Czechy, Morawija, Szląsk, Galicyja z Bukowiną i Dalmacyja, razem 5452 mil kw. i 20,394,980 m. i 2) krajów Korony Węgierskiéj albo Zalitawskich, które składają: Węgry, Siedmiogród, Kroacyja, Sławonija i Pogranicze Wojskowe, razem 5853 mil kw. i 15,509,455 mieszkańców. Wspólnemi instytucyjami dla obu części państwa są: 1 ministeryjum ogólne państwa, złożone z ministra spraw zagranicznych, finansów, wojny i ministra domu cesarkiego; 2° delegacyje parlamentów z każdéj części monarchii, obradujące nad interesami tyczącymi się całego państwa. Kraje niemiecko-słowiańskie mają swoje ministeryjum w Wiedniu i parlament (Radę państwa) złożony z 2 izb: Izby panów (175 członków którą składają: książęta krwi, wyższa szlachta, wyżsi dostojnicy kościoła i zasłużeni mężowie, mianowani przez Cesarza) i Izby deputowanych, 203 członków (wybieranych przez sejmy krajowe). Kraje Korony Węgierskiéj mają ministeryjum swe w Peszcie i parlament złożony również z 2 izb: Izby magnatów (410 członków, wyższy kler, wyższa szlachta i nadżupani komitatów); i Izby deputowanych (438 członków, wybieranych bezpośrednio przez mieszkańców). Rzeczy tyczące się spraw miejscowych, załatwiane są przez sejmy prowincyjonalne. Pod względem administracyjnym dzieli się całe państwo na 18 krajów koronnych, z których 4, należą do krajów węgierskich, reszta do krajów niemiecko-słowiańskich. W tych ostatnich, na czele zarządu stoi albo namiestnik albo zarząd krajowy. Pod zwierzchnością prowincyjonalną zostają zarządy okręgowe, które posiadają albo charakter czysto administracyjny albo administracyjno-sądowy. Kraje węgierskie dzielą się pod względem administracyjnym na 49 komitatów, 4 wolne okręgi, okrąg 16 miast Zipsów, 48 wolnych miast królewskich i królewski zarząd gubernijalny w Siedmiogrodzie. *Finanse* austryjackie są w stanie dość smutnym; w 1867 r. dochody wynosiły 414,728,012 guldenów wydatki: 441,327,012 guldenów, był więc deficyt 26,599,000; w 1871 w Przedlitawii był deficyt 11,727,033 guldenów, a w krajach węgierskich 37,989,984 guldenów. Od 1866 r., wprowadzono powszechny obowiązek służby wojskowéj, służba 3 letnia w linii, 7 letnia w rezerwie i 2 letnia w landwerze. *Armija* na stopie pokoju w 1871 r., składała się z 254,031 ludzi, na stopie wojennéj z 820,811 ludzi. *Marynarka* w 1871, liczyła 72 okrętów (37 parowych) o 522 działach i 109,820 ton. ładunku; liczba majtków podczas pokoju 5702, podczas wojny 11532. O geografii Austryi pisali: V. Heufler (1854—56), Meinert 1853, Brachelli 1867, Klun 1869 r. Statystyką Austryi zajmowali się v. Czornig, Schmitt 1867. *Ordery i znaki honorowe.* Pierwszych jest 8: *Złotego runa*, ustanowiony przez Filipa, ks. burgundzkiego 1431 r. *Krzyż gwiazdy* (1688), udzielany przez monarchinię znakomitym niewiastom; *Wojskowy Maryi Teresy* (1758), 3 klasy, za waleczność; *Węgierski ś. Szczepana* (1764), 3 kl. za zasługi wojskowe i cyw. *Leopoldyjski* (1808), 3 kl., udzielany wszystkim bez różnicy stanu uczonym lub zasłużonym w sprawie dobra publicznego; *Korony Żelaznéj* (z r. 1815), 3 kl.; *Franciszka Józefa* (1849) w nagrodę zasług bez różnicy stanu i wyznania; na koniec *Krzyż wojskowy* (1850) dla zasłużonych a niemajętnych jenerałów i pułkowników; nadaje on prawo do pobierania płacy. *Znaki honorowe*: 1) *Krzyż zasługi* o 3 stopniach, ustanowiony przez cesarza Franciszka Józefa za zasługi wszelkiego rodzaju; 2) *Wojskowy* z tegoż czasu; 3) *Krzyż zasługi* (złoty i srebrny) dla księży przy wojsku; 4) *Krzyż cywilny*; 5) *Krzyż dla sił morskich* z r. 1814 i 6) *Medal wojskowy* (złoty i srebrny).—

Historyja. Historyczném jądrem monarchii jest arcyksięstwo austryjackie, a zwłaszcza kraj poniżéj Enns położony, na podstawie którego, utworzyła się z postępem czasu dzisiajsza monarchija. Kraj ten najprzód przez Taurysków celtyckich (późniéj Noryków), potém od podbojów Rzymian 14 prz. Chr., przez Markomanów i Kwadów, a po wędrówce ludów od 568 przez Bajuwaryjów i Awarów zamieszkały, został przez Karola W. pod nazwą *Awaryi*, czyli *wschodniéj Marchii* poniżéj Enns (*Marchia orientalis*, *Austria*) do Niemiec przyłączony. Roku 983 hrabia Leopold I został margrabią Babenbergu, † 994. Za jego syna Henryka I, (do 1018) pojawia się po raz pierwszy nazwa *Ostirrichi*. Po Henryku nastąpił brat jego Adalbert I Zwycięzca (do 1050), po nim syn jego Ernest (do 1075), który w wojnie przeciwko Sasom poległ nad rz. Unstrut. Po nim nastąpili z kolei Leopold II (do 1096), Leopold III (do 1136) i Leopold IV (do 1141); temu ostatniemu cesarz Konrad III dał Bawaryję, Henrykowi Pysznemu odebraną, którą atoli, brat jego i następca Henryk II Jasomirgott 17 Wrześ. 1156 zwrócił Henrykowi Lwowi, a za to otrzymał kraj (marchiję) powyżéj Enns. Wtedy, obie marchije podniesione zostały do godności księstwa Austryjackiego. Henryk Jasomirgott przeniósł rezydencyję swoją do Wiednia (staroż. rzyms. municipium *Vindobona*), rozpoczął budowę kościoła S. Stefana; † 1177. Po tym nastąpił syn jego Leopold V (do 1194), który Styryję połączył z Austryją. Po synu jego Fryderyku Katolickim (do 1198), objął rządy brat jego Leopold VI i wielokrotnie walczył z Węgrami, ciągle powiększając swe kraje. Na Fryderyku Kłótliwym, który całą niemal Krainę zdobył, lecz 12 Lipca 1246 w bitwie z Węgrami poległ, wygasła linija męska Babenbergów. Teraz nastało *Austryjackie bezkrólewie* (interregnum) w czasie którego cesarz Fryderyk II usiłował księstwo Austryjackie de

swego państwa przyłączyć, lecz papież przeciwko temu klątwą, rzuconą na niego, zaprotestował, aż nareszcie Ottokar czeski księciem Austryi został wybrany. Ten 1260 odebrał Styryję Węgrom, pozyskał 1262 od króla rzymskiego Ryszarda lennictwo i 1269 odziedziczył Karyntyję wraz z częścią Krainy i Friulu, lecz przymuszony był 1276 wszystkie posiadłości austryjackie ustąpić, nieuznawanemu przez siebie, cesarzowi Rudolfowi z Habsburga; poległ w bitwie przeciwko niemu 26 Sier. 1278. W pięć lat potém 27 Grud. 1282 Rudolf nadał księstwo austryjackie prawem lenném swoim synom Albrechtowi i Rudolfowi, dołączając do niego Styryję i Karyntyję, którą to ostatnią obaj bracia odstąpili Meinhardowi, hrabiemu z Gorycy i Tyrolu. Na mocy układu z r. 1283 Austryja, Styryja i Kraina przypadły samemu tylko Albrechtowi I, który zaczął się nazywać księciem Austryjackim. Zostawszy 1298 cesarzem rzymskim, powiększył swe posiadłości pozyskaniem margrabstwa szwabskiego tak dalece, że przy śmierci jego (zamordowany był 1308 przez swego brata Jana z Szwabii) obejmowały już 1254 mil kw. Jego synowie: Fryderyk, Leopold, Henryk, Albrecht i Otto przyłączyli Neuburg, lecz walczyli nieszczęśliwie z Szwajcaryją i z Ludwikiem Bawarskim, z którym 1314 Fryderyk ubiegał się o koronę. Gdy Leopold 1326, Henryk 1327 a Fryderyk 1330 umarli, Albrecht II i Otto pogodzili się z cesarzem i odziedziczyli także Karyntyję. W r. 1349 Albrecht II, zjednoczył wszystkie kraje austryjackie, które powiększył jeszcze 1324 posiadłościami hrabiego Pfirt, a 1326 majętnościami burgundzko-kyburgskiemi. Z synów jego Rudolf II założył uniwersytet w Wiedniu. Synowie Rudolfa II, podzielili się 1379 państwem w ten sposób, że Albrecht III Austryję, Leopold zaś otrzymał resztę. Ostatni poległ pod Sempach (1386) lecz ród jego kwitnął jeszcze w Styryi. Albrecht III austryjacki zdobył Tyrol i † 1395. Syn jego Albrecht IV, umarł otruty w Znaimie 1404 po odniesioném zwycięstwie nad margrabią Morawii Prokopem. Albrecht V jego syn, jako zięć cesarza Zygmunta został cesarzem niemieckim, królem węgierskim i czeskim, lecz niedługo † 1349, a na jego synu Ładysławie wygasła 1457 linija austryjacka. Austryja dostała się wtedy po długim sporze między braćmi linii styryjskiéj, to jest cesarzowi Fryderykowi III, który całemu domowi nadał godność arcyksiążęcą. Jego syn Maxymilijan I pozyskał przez małżeństwo Niderlandy, został 1493 cesarzem niemieckim, przyłączył Tyrol i przygotował znowu pozyskanie Węgier i Czech, (na Kongresie Wiedeńskim 1515) gdy tym czasem syn jego Filip, ożeniwszy się z Joanną hiszpańską, wprowadził dom Habsburgski na tron Hiszpanii i Nowego Świata, tak że dom Habsburgów podzielił się teraz na dwie główne linije, hiszpańską i niemiecką czyli austryjacką. Syn Filipa, Karol I, król hiszpański został jako Karol V cesarzem niemieckim, lecz z mocy zawartego układu pozostawił niemieckie kraje dziedziczne, z wyjątkiem Niderlandów, swemu bratu Ferdynandowi I. Ferdynand I, przez małżeństwo z Anną, siostrą króla węgierskiego Ludwika II pozyskał Węgry i Czechy wraz z Morawą, Szląskiem i Łużycami; o Węgry jednak, przymuszony był prowadzić wojnę z Janem Zapolskim, który 1529 sprowadził Turków pod Wiedeń. Wówczas posiadłości niemieckiéj linii domu austryjackiego, który z pozyskaniem koron węgierskiéj i czeskiéj podniósł się już do godności monarchów europejskich, wynosiły 5402 mil kw. Ferdynand I został cesarzem; † 1564. Jego synowie podzielili się w ten sposób: starszy, cesarz Maxymilijan II, otrzymał Austryję, Węgry i Czechy; Ferdynand dostał Tyrol i posiadłości szwabskie, Karol Styryję, Karyntyję, Krainę i Gorycę. Po Maxymilijanie II, który † 1576, wstąpił na tron cesarski najstarszy syn jego Rudolf II; po nim 1612, brat jego Maciéj, po którego śmierci 1619, gdy Czesi wzbraniali się uznać królem Ferdynanda II, wynikła wojna trzydziestoletnia, (1618—1648) którą dopiéro Ferdynand III, panujący od 1637—57 ukończyć zdołał i w ciągu któréj odpadły 1635 od Czech Łużyce. Pod panowaniem syna i następcy Ferdynanda III, cesarza Leopolda I, Turcy zostali przez walecznego króla polskiego Jana Sobieskiego pobici i od Wiednia odparci. Siedmiogród im odebrano i całe Węgry podbito. Lecz o dziedzictwo hiszpańskie powstała wojna sukcesyjna (1701—1714), w ciągu któréj Leopold 1705, a rozumny syn jego Józef I 1711 umarli. Po tym ostatnim nastąpił brat jego Karol VI, który wojnę ukończył, i zyskawszy z sukcesyi hiszpańskiéj Niderlandy, Medyjolan, Neapol i Sardyniję (zamienioną 1720 na Sycyliję) wraz z Mantuą, takowe do swego państwa wcielił; tym sposobem własne posiadłości pomnożył do 9043 mil kw. W wojnie o *sukcesyję polską* i *Włochy* (1733—38) przeciw Francyi, Hiszpanii i Sardynii ustąpiła A. na mocy pokoju wiedeńskiego 1735 i 1738 księstwa Lotaryngii i Baru (na rzecz Stanisława Leszczyńskiego, a po jego śmierci na rzecz Francyi), za które Franciszek Stefan, ks. Lotaryngski, otrzymał po wygaśnięciu Medyceuszów (1737) Toskaniję; nadto królestwo obojga Sycylii infantowi Don Carlosowi, a część Medyjolanu królowi Sardynii, otrzymawszy w zamian Parmę i Piacenzę.—Pokojem zaś belgradzkim 1739, zwróciła Turcyi znaczne nabytki, poczynione w dawniejszych wojnach. Wszystkie te, a tak wielkie ofiary, poniósł Karol VI, by wyjednać u mocarstw europejskich uznanie *sankcyi pragmatycznéj*; mimo to jednak jego córce Maryi Teresie, przez któréj męża Franciszka I (cesarza od 13 Wrześ. 1745) dom habsburgsko-lotaryngski wstąpił na tron austryjacki, ze wszystkich stron odmawiano należnego jéj dziedzictwa. Z tém wszystkiém wyszła ona z *austryjackiéj wojny sukcesyjnéj* (1740—48) bez żadnych większych strat prócz Szląska, Parmy, Piacenzy, Gwastalli i kilku powiatów w Lombardyi. Daremne były jéj usiłowania celem odzyskania Szląska podczas *wojny siedmioletniéj* (1756—1763). Po śmierci jéj męża 1765, został Józef II, najstarszy jego syn, cesarzem niemieckim i współregen-

tem swéj matki w niemieckich krajach dziedzicznych. Z pierwszego podziału Polski 1772, otrzymała Maryja Teresa Galicyję i Lodomeryję, 1777 od Porty Bukowinę, a traktatem cieszyńskim 1779, niektóre posiadłości Bawaryi. Tym sposobem umierając zostawiła kraj do 11070 mil kw. zwiększony. Reformy, wprowadzone przez jéj syna Józefa II, były zbyt szybkie i gwałtowne, to też przy końcu swojego zawodu ujrzał się cesarz uwikłanym w nieszczęśliwą wojnę z Turcyją, ujrzał Niderlandy w otwartém powstaniu, a Węgry bliskie wybuchu; ciężka stąd zgryzota przyspieszyła zgon jego (1790). Brat zmarłego, cesarz Leopold II, zaradził złemu rozmaitemi ustępstwy i wytrwałością i zawarł w Szystowie 4 Sierpnia 1791, ostateczny pokój z Portą. Przeciwko rewolucyi francuskiéj sprzymierzył się z Prussami, lecz umarł przed rozpoczęciem wojny 1792, dopiéro syn jego, cesarz Franciszek II, wyruszył przeciw republikańskiéj Francyi. Na mocy pokoju, zawartego w Campo Formio 17 Paźdz. 1797, Austryja utraciła Lombardyję i Niderlandy, lecz zyskała za to większą część prowincyi weneckiéj i przed dwoma laty (przy trzecim podziale Polski) zachodnią Galicyję. Traktatem lunewilskim 9 Lutego 1801, odstąpiła Frickthal, a otrzymała arcybiskupstwa Trient i Brixen, tak, że obejmowała przeszło 12000 mil kw. 11 Sierp. 1804 wzmocnił Franciszek II jedność swego państwa przez podniesienie monarchii do *cesarstwa dziedzicznego austryjackiego*. W r. 1805, powtórnie wziął się do oręża, lecz zniewolony był pokój presburgski, zawarty 26 Grud. t. r., okupić resztą Włoch, ustąpieniem Tyrolu, Voralbergu, Eichstädtu i innych posiadłości na rzecz Bawaryi, oddaniem Brygowii i resztek Niższéj Austryi na rzecz Wirtembergu i Badenu, za co otrzymał Salzburg i Berchtesgaden. W r. 1806 (6 Sierpnia) zrzekł się Franciszek II, godności cesarza niemieckiego i przybrał tytuł *cesarza austryjackiego*, pod imieniem Franciszka I. W r. 1809 znowu probował wojny przeciwko Francyi, lecz przymuszony był pokojem wiedeńskim 14 Paźdz. 1809 ustąpić Salzburg z Berchtesgaden, Innviertel, zachodni Hausruck, Krainę, Gorycę, Tryjest, powiat Villach, większą część Kroacyi i Galicyi. Wprawdzie wystawiła Austryja Napoleonowi 1812 korpus posiłkowy przeciwko Rossyi, lecz 10 Sier. 1813, wypowiedziała wojnę Francyi i przystąpiła do wielkiego przymierza zawartego w Teplitz, które następnie pokonało Francyję. Na mocy pokoju zawartego w Paryżu 1814, otrzymała Austryja królestwo Lombardzko-Weneckie i odzyskała, odstąpione poprzednio, części swoich krajów dziedzicznych wraz z Dalmacyją i Galicyją; nareszcie pogodziła się 14 Kwiet. 1816 z Bawaryją co do stosunków terytorjalnych, tak że w ogóle z wojny francuskiéj wyszła z państwem powiększonym jeszcze o 150 mil kw. i to państwem nierównie lepiéj zaokrąglonym. Odtąd, pod kierunkiem Metternicha wywierała zawsze przeważny wpływ w związku niemieckim tudzież na kongresach w Tropawie (1820), Laibach (1821) i Weronie (1822). Działając zgodnie z zasadami *świętego przymierza* potłumiło wojsko austryjackie rewolucyje w Neapolu i Piemoncie (1822), Modenie Parmie i państwie Kościelném 1831 i 1832. W d. 2 Mar. 1835, wstąpił na tron Ferdynand I. W r. 1845 Austryja przyjęła udział w wojnie przeciwko Ibrahimowi paszy w Syryi, a w r. 1846 powiększyła się znowu wcieleniem do swéj monarchii wolnego miasta Krakowa z jego obwodem. Wewnątrz państwa, wszystko pozostało na dawnéj stopie. Zarząd był słaby i opieszały, wyrafinowany biurokratyzm budził w ludach nienawiść, despotyzm oparty na policyi nie mógł zadowolnić prawdziwych potrzeb ludności, ani zapewnić państwu pomyślnego rozwoju tak w zakresie interesów materyjalnych jako i politycznych. Włochy zniechęcone obcym rządem burzyły się i Węgry zamyślały odzyskać samoistność. Taki stan rzeczy wywołał w Wiedniu 13 Marca 1848 r. powstanie ludu, które sprowadziło upadek dawnego systemu Kiedy w Wiedniu panowała aula akademicka i wspierana przez masy ludu rozporządzała ministeryjami, to we Włoszech, od chwili powstania medyjolańskiego (22 Marca t. r.), Lombardyja połączyła się z Piemontem, a Wenecyja ogłosiła się 23 Marca rzecząpospolitą. Węgrzy, którym przyznano oddzielne ministeryjum, urządzały się coraz odrębniéj i samoistniéj, zabierali twierdze i gromadzili wojsko. Po zajęciu Wiednia 31 Paźdz. przez księcia Windischgrätz'a i bana Jellaczyc'a, zwołano sejm na 15 Listop. do Kromierzyc. Utworzył się nowy gabinet pod kierunkiem księcia Schwartzenberga, cesarz Ferdynand złożył koronę, a brat jego arcyksiążę Franciszek Karol zrzekł się po nim następstwa, skutkiem czego wstąpił na tron syn tego ostatniego Franciszek Józef. Walka z dobijającymi się bohatersko swéj wolności Węgrami (1848—49), ukończoną została zwycięsko 1849, przy pomocy wojsk rossyjskich; poprzednio jeszcze we Włoszech pomyślna kampanija Radeckiego przeciwko Sardynii, uwieńczona zwycięstwem pod Novarrą (23 Marca 1849) powróciła Austryi Lombardyję, a w Sierpniu t. r. zdobycie Wenecyi po walecznéj obronie Manina znowu zapewniło Austryi przewagę, przy użyciu najsurowszych przeciw powstańcom środków. W ciągu tych zapasów z rewolucyją, Austryja mała tylko mogła zwracać baczność na sprawy Niemiec, chociaż unikała starannie wszelkiego gwałtownego starcia i zawsze starała się zapobiedz, by Prussy pierwszego nie zajęły tam miejsca. W r. 1850, udało się przywrócenie dawnego sejmu związkowego, ku czemu porozumiała się Austryja z Bawaryją i Wirtembergiem w Bregenzie, a do nich przyłączyły się i Prussy w Ołomuńcu 29 Listopada t. r. Wewnątrz państwa rozpoczął się ruch pełen życia. Administracyja krajowa i sądownictwo zostały przeistoczone pod kierunkiem ministra Bacha, pańszczyzna zniesiona, wychowanie zreorganizowane, systemat prowincyjalny zastąpiony centralizacyjnym, linija celna między Węgrami usunięta i konstytucyja z r. 1849 z towarzyszącemi jéj nowemi kreacyjami uchylona. 5 Kwiet. 1852 umarł książę Schwartzenberg, śmiały ów kierownik

zewnętrznéj polityki austryjackiéj, a następcą jego został hrabia Buol-Schauenstein. Po dłuższych nieco układach zawarty został 19 Lut. 1853 traktat handlowy z związkiem celnym, skutkiem czego, runął ostatecznie, dawny system prohibicyjny. Dnia 6 Lutego 1853, zerwało się znowu powstanie w Medyjolanie, lecz to wkrótce stłumione zostało, a z Szwajcaryją zaszły spory o Tessyn. Zatargom z Portą położyła koniec misyja poselska hrabiego Leiningen, wysłanego do Stambułu 1853. Przy wszczętych trudnościach kwestyi wschodniéj, Austryja stanęła po stronie państw zachodnich przeciwko Rossyi; w porozumieniu z Turcyją obsadziła 6 Wrześ. 1854 księstwa Naddunajskie i zaproponowała Rossyi znane cztery punkta, które były podstawą zawartego później pokoju. 26 Wrześ. 1855, nastąpiła ratyfikacyja, ułożonego z papieżem konkordatu. Po podpisaniu pokoju paryskiego, do którego dyplomacyja austryjacka znakomicie się przyczyniła, ciągnęły się jeszcze traktowania o ewakuacyją księstw Naddunajskich, co nastąpiło z początkiem roku 1857. W końcu r. 1856 przedsięwziął cesarz podróż po północnych Włoszech, w zamiarze uspokojenia burzących się umysłów. Tymczasem atoli, Napoleon III z Cavour'em groźniejsze jeszcze dla Austryi przygotowali niebezpieczeństwo; kiedy bowiem z wiosną 1859 wybuchła *wojna włoska*, Austryja ujrzała się osamotnioną i skutkiem klęsk, poniesionych od sprzymierzonych wojsk sardyńsko-francuskich pod Montebello, Vercelli, Magenta i Solferino, nie tylko odstąpiła większą część Lombardyi, ale nadto, straciwszy na zawsze ów przeważny wpływ, jaki poprzednio wywierała na Włochy, zagrożoną została na przyszłość utratą Wenecyi; skarb jéj, został wyniszczony, a wszystko to sprowadziło wielkie wewnętrzne przesilenie w państwie. Po wojnie włoskiéj oprócz utraty wpływu na półwysep apeniński, pozostała A. na zewnątrz w zupełném odosobnieniu. Stosunki z Rossyją były bardzo wytężone, skutkiem wojny wschodniéj, toż samo z Prussami, skutkiem nieżyczliwéj polityki w sprawach niemieckich. Dopiero zjazd w Warszawie (22 do 26 Paźdz. 1860), sprowadził pewne zbliżenie 3 dworów, jednakże bez dalszych następstw politycznych. Bezpośrednim skutkiem katastrofy 1859 r., okazała się niemożliwość utrzymania dotychczasowego systemu i konieczność wewnętrznéj reorganizacyi państwa. W miejsce reakcyjnego ministeryjum hr. Buol-Schauensteina, utworzył się gabinet Rechberg-Gołuchowski (1859), którego zadaniem było właśnie przeprowadzenie potrzebnych reform. Mniejszość w sejmie państwa żądała centralizacyi, gdy tymczasem większość zalecała federacyjną organizacyję monarchii. W myśl téj większości, ogłoszono cesarski dyplom (20 Paźdz. 1860) jako nieodwołalne, zasadnicze prawo państwowe, mocą którego nastąpił rozdział spraw na państwowe i prowincyjonalne. Pierwsze (finanse, handel, wojna, sprawy zewnętrzne) należeć miały do kompetencyi rady państwa, drugie zaś do kompetencyi sejmów krajowych. Kompetencyja ministeryjum spraw wew. (czyli tak zwanego *ministeryjum stanu*), ograniczała się tylko do krajów niewęgierskich, gdyż dla Węgier i Siedmiogrodu przywrócono, dawne kanclerstwa nadworne. Węgrzy, otrzymali równocześnie autonomiję municypalną i komunalną. Dla różnych ziem koronnych, wydano nowe statuta krajowe, ale ułożone krojem feudalnym. Zmiana taka, żadnéj nie zadowoliła narodowości. Federacyjny gabinet Gołuchowskiego upadł (13 Grudnia 1860); miejsce jego zajął Schmerling, przywódca liberalnych centralistów. 26 Lutego 1861 r., ogłoszono nową konstytucyję dla całego państwa i nowe statuty krajowe dla ziem koronnych słowiańsko-niemieckich. Rada państwa składała się podług nowego prawa z dwu izb: izby panów, złożonéj z członków dziedzicznych lub dożywotnich i izby poselskiéj, złożonéj z 343 deputowanych, wybieranych przez sejmy krajowe. Rada państwa otrzymała wzbraniane dotąd, prawo inicyjatywy i jawności. Tak zwana ścieśniona rada państwa pozostała i nadal, z tą wszakże różnicą, że roztrząsanie przez tę radę spraw wspólnych z krajami niewęgierskimi postawiono teraz nie jako warunek, ale jako normę prawną, z czego wypadło, że kompetencyja sejmów krajowych została w rzeczywistości ograniczona. W nowéj radzie państwa, nie zasiadali deputowanie węgierscy, kroaccy, siedmiogrodzcy i weneccy. Węgrzy pod przywództwem Deaka, żądając przywrócenia dawnych praw narodowych, utworzyli bierną opozycyję, skutkiem któréj nastąpiło zawieszenie autonomii municypalnéj i komunalnéj i zaprowadzenie w całym kraju sądów wojennych. Toż samo, działo się w Kroacyi i Wenecyi. Tylko Siedmiogród przysłał swoich deputowanych (1863), za przybyciem których, ukonstytuowała się rozszerzona rada państwa. Trzy sesyje reichsratu od Maja 1861 do Grudnia 1862, od Czerwca 1863 do Lutego 1864 i od Listopada 1864 do Lipca 1865, nie wydały żadnych stanowczych i ważnych rezultatów prawodawczych. Deficyt wzrastał olbrzymio. Starcia, zaszłe z tego powodu, między izbami a gabinetem, sprowadziły jego upadek (Czerwca 1865) i nową zmianę w systemie rządowym. Co się tyczy spraw zewnętrz., zachowała A. względem królestwa włoskiego stanowisko nieprzyjazne ale pokojowe, strzegąc się nowego wybuchu z powodu Wenecyi. W Niemczech, dążyła do zwiększenia swego wpływu w obec pretensyj prusskich (ob. Niemcy, historyja). Z okazyi powstania polskiego (1863), wzięła udział wraz z Anglią i Francyją w notach wysłanych do gabinetu petersburgskiego. Po upadku Schmerlinga utworzyło się 27 Lipca z żywiołów federacyjnych i starozachowawczych węgierskich ministeryjum Hr. Ryszarda Belcredi (prezes i minister stanu). 20 Września wyszedł cesarski manifest, zawieszający działalność konstytucyi lutowéj i przywracający najrozciąglejszy absolutyzm w całéj monarchii, celem utorowania drogi do zobopólnego z narodowościami porozumienia. W krajach słowiańskich, szczególniéj w Czechach i Galicyi, wielkie stąd powstało zadowolnienie. Z Węgrami starano się przedewszyst-

kiém pogodzić. Program partyi Deaka (11 Listop.) żądał: 1) bezwarunkowego przywrócenia dawnéj konstytucyi krajowéj, municypalnéj i komunalnéj, jak również, prawodawstwa z roku 1848, wraz z zatwierdzoném przez cesarza odpowiedzialném ministeryjum węgierskiém; 2) przywrócenia terytoryjalnéj integralności korony ś-go Stefana, t. j. politycznego zjednoczenia Siedmiogrodu, Kroacyi i t. d. z Węgrami. Po otwarciu sejmów krajowych w ziemiach koronnych słowiańsko-niemieckich (23 Listopada 1865), utworzyła się większość słowiańska, któréj federacyjnym dążnościom zdawał się sprzyjać gabinet Belcredi. Czesi poczęli się nawet domagać integralności korony ś-go Wacława i takiegoż stanowiska (dla Czech, Morawii i Szląska) w monarchii, jak i Węgrzy, skutkiem czego zaprowadzono w kilku okręgach czeskich i Pradze sądy wojenne. Porozumienie z Węgrami także nie doszło do skutku. W mowie tronowéj na sejmie węgierskim (otworzonym przez samego cesarza 14 Grud. 1865), przyznano terytoryjalną integralność korony ś. Stefana, dawną konstytucyję i prawodawstwo z 1848 r., (które mogło wejść w życie dopiero po rewizyi), zaś resztę Deakowskiego programu odrzucono.—Tymczasem, wytężone stosunki z Prussami sprowadziły wojnę austryjacko-prussko-włoską 1866 (ob. *Prussy*, historyja i *Niemcy*, historyja), która nad Menem i w Czechach (3 Czerwca klęska pod Königgrätz) była dla A. niepomyślną, we Włoszech zaś uświetniona, zwycięstwami lądowém pod Custozza (24 Czerwca) i morskiém przy wyspie Lissa (20 Lipca). Za pośrednictwem Napoleona III, (któremu nawet cesarz Franciszek Józef odstąpił 4 Lipca Wenecyję) rozpoczęto układy w Nikolsburgu, 26 Lipca zawarto zawieszenie broni i spisano punkta przedugodne między A. i Prussami, a 12 Sierpnia rozejm między A. i Włochami. 20 Sierpnia stanął w Pradze ostateczny pokój między A. i Prussami na podstawie układów nikolsburgskich. A. wystąpiła ze związku niemieckiego uznała mający się utworzyć, związek północno-niemiecki pod sterownictwem prusskiém. 3 Października stanął w Wiedniu pokój między A. i Włochami: Napoleon III za zgodą A. odstąpił królestwu Włoskiemu Wenecyją, któréj ewakucyja nastąpiła 19 Października, a ostateczne przyłączenie, zatwierdzone zostało powszechném głosowaniem ludu; Austryja uznała prócz tego królestwo Włoskie. Tym sposobem A., utraciwszy wszelki wpływ na sprawy niemieckie i wyrugowana z półwyspu apenińskiego, zajęła się ponownie, reorganizacyją wewnętrzną. Baron Beust, dotychczasowy prezes ministeryjum kr. Saskiego, mianowany w Listopadzie ministrem spraw zagranicznych, w Lutym 1867 prezesem ministrów a następnie kanclerzem państwa, postanowił rekonstytuować monarchiję na podstawie *dualizmu*. Program Deaka wszedł w wykonanie. Zreorganizowaną wedle tego monarchiję, podzielono na dwie równouprawnione połowy: 1) kraje z tamtéj strony Litawy, należące do korony ś-go Stefana, zostawiono pod kierunkiem ministeryjum węgierskiego (od 13 Lut. 1867), którego prezesem został hr. Gyula Andrassy i sejmu peszteńskiego (*Zalitawija*) i 2° grupę krajów słowiańsko-niemieckich, z téj strony Litawy, postawiono pod sterem ministeryjum i rady państwa w Wiedniu (*Przedlitawija*); po nad obiema, ustanowiono w Wiedniu zarząd centralny, złożony z osobnego ministeryjum i tak zwanych *delegacyj* od sejmu węgierskiego i reichsratu przedlitawskiego, jako organ do spraw wspólnych (finanse, wojsko, dyplomacyja). 8 Czerwca 1867, nastąpiła koronacyja cesarza jako króla węgierskiego. Po ukonstytuowaniu się Zalitawii (ob. Węgry), rozpoczęło się życie konstytucyjne i w Przedlitawii. Zasadnicze prawo państwowe (z 21 Grudn. 1867) uznaje *równouprawnienie* wszystkich plemion w krajach austryjackich z téj strony Litawy jak również, słuszność ich żądań do zachowania swéj *narodowości* i *języka*. Mimo to przecież, przewaga Niemców w Przedlitawii nie zmniejsza się bynajmniéj. We Wrześniu wybuchła agitacyja przeciwko konkordatowi, skutkiem któréj ukazały się adresy zebranych w Wiedniu 25 biskupów za utrzymaniem onegoż. 30 Grudn. utworzono dla Przedlitawii pod prezydencyją ks. Karola Auersperga *ministeryjum parlamentarne* (Auersperg, Taafe, Plener, Hasner, Giskra, Herbst, Potocki, Brestel, Berger). 21 Marca 1868 mimo opozycyi klerykalnéj, przyjęto w izbie deputowanych *prawo o małżeństwie*, mocą którego zaprowadzono w sprawach małżeńskich prawo cywilne; 31 Marca *prawo szkolne*, na zasadzie którego odjęto duchowieństwu patronat nad szkołą; 3 Kwietnia *prawo wyznaniowe* odnośnie do małżeństw mieszanych i inne. 25 Maja uzyskały trzy te prawa sankcyją cesarską, ale oburzyły kler i spowodowały niezadowolnienie kuryi papieskiéj. Taka, jakkolwiek ściśle konstytucyjna, ale opierająca się zawsze na Niemcach, budowa A. nie wszystkie zadowolniła narodowości i wywołała mianowicie w Czechach żywą, opozycyjną agitacyję. Różne ludy, zwracają teraz dążenia swoje do tego, aby usunąć konstytucyję grudniową i zamienić system dualistyczny federacyjnym w taki sposób, aby wszystkie, posiadając odrębną samodzielność, były jedynie połączone wspólną dyplomacyją, finansami i organizacyją wojskową. Przeciwko Czechom znowu, surowych użyto środków.—W Dalmacyi wybuchło powstanie (Paźdz. 1869), stłumione dopiéro w Styczniu 1870, pokojem zawartym z insurgentami w Knezlac i udzieleniem amnestyi. W kwestyjach ugody z Czechami, Polakami i t. d. i w kwestyi reformy wyborów do reichsratu nastąpiła między ministrami scysyja; mniejszość (Taafe, Potocki, Berger), pragnęła rozleglejszemi ustępstwami pojednać się z nieprzychylnemi narodowościami, większość zaś (Giskra, Herbst, Hasner i t. d.) nie względniając słusznych żądań ludów słowiańskich, usiłowała, z uszczerbkiem autonomii różnych krajów, wzmocnić centralizacyję i przewagę Niemców. Skutkiem tego, wystąpiła z gabinetu mniejszość 15 Stycz. 1870, a większość utworzyła ministeryjum (*mieszczańskie*), które wszakże ze swemi tendencyjami długo utrzymać się nie mogło. Jakoż 12 Kwietnia musiało się już podać do dymisyi. Mniejszość, pod prezydencyją

Potockiego utworzyła nowy gabinet, który rozpoczął układy z różnemi narodowościami, celem przeprowadzenia ugody na podstawie konstytucyi. Większość sejmu czeskiego, na czynione od rządu zabiegi zwleka wybory do reichsratu i żąda ugody z resztą krajów koronnych w duchu federacyjnym (Wrzesień). Za tegoż gabinetu nastąpiło (13 Lipca), skutkiem ogłoszenia nieomylności papieskiéj, formalne zniesienie konkordatu z 18 Sierp. 1855; gabinet Potockiego, nie mogąc dokonać zamierzonego dzieła został zastąpiony (4 Lut. 1871) przez ministeryjum federacyjne Hohenwart—Habietinek Ireczek — Schäffle, które na podstawach najrozleglejszéj autonomii miało wszystkie w Przedlitawii zadowolnić narodowości, a przedewszystkiém Czechów. Jakoż reskrypt królewski do sejmu czeskiego (14 Września), uznaje prawa korony czeskiéj i objawia gotowość króla do stwierdzenia tego uznania przysięgą koronacyjną. Centraliści niemieccy, widząc w tém, zatratę swéj przewagi w państwie, podnieśli na niemieckim sejmie w Wiedniu gwałtowną opozycyję przeciw wszelkim zmianom istniejącéj konstytucyi. Kiedy więc zwołano na 17 Paź. radę koronną dla zbadania wszystkich projektów do zamierzonych ugód, wpływ niemiecki dokazał tego, że ugoda czeska do skutku nie przyszła, w Listopadzie usunięto ministeryjum (a zarazem i Beusta) i zaprzestano polityki pojednawczéj. Andrassy został ministrem spraw zewnętrznych, a ks. Auersperg prezes. ministeryjum przedlitawskiego. Przy tém zaznaczyć należy, ogromny wpływ Węgier na wszystkie sprawy całego państwa, które odtąd w języku politycznym przybiera nazwę *Austro-Węgier*. Wobec takich usiłowań reorganizacyjnych wewnątrz, *polityka zagraniczna* nie przybierała żadnego wyraziszego kierunku. W ogóle A., kierowana przez swego kanclerza Beusta, starała się ze wszystkiemi państwami dobre utrzymać stosunki. W *sprawie luxemburgskiéj* (1867), zachowując ścisłą neutralność, wystąpił kanclerz państwa w roli pośrednika; jego staraniom głównie zawdzięczać należy pokojowe załatwienie téj kwestyi. Wizyta Napoleona III w Salzburgu (Sierp. 1867) i rewizyta cesarza Franciszka Józefa w Paryżu (Paźdz. 1867), wskazywały pewne przechylanie się ku Francyi i dały powód do pogłosek o *francusko-austryjackiém przymierzu*, istnienie którego, dotąd jeszcze jest zakwestyjonowane. Podczas bowiem wojny francusko-niemieckiéj A., jakkolwiek miała chętkę odwetu za Sadowę, zachowała wszakże neutralność. Po klęskach francuskich nastąpiło znowu pewne zbliżenie do Pruss, wyrazem czego był zjazd (11 Sierp. 1871) cesarzów austryjackiego i niemieckiego w Ischl. Pod przeważnym wpływem Węgier zdaje się A. umacniać swą przyjaźń z cesarstwem niemieckiém, by w danym razie, znakomitą odegrać rolę w kwestyi wschodniéj. W kwestyjach *ekonomicznych* poczyniła A. od katastrofy 1866 r. ogromne postępy. Dowodem tego służą liczne traktaty handlowe, żeglugowe i pocztowe pozawierane z Francyją, Związkiem północno-niemieckim, Anglią, Grecyją, Włochami i rządami Niemiec południowych. Szczególniéj zaś pomyślnym w tym względzie był niezmiernie urodzajny rok 1867.— Z nowszych dzieł tyczących się historyi Austryi. Porów. Genersich *„Geschichte der österr. Monarchie von den älteren Zeiten bis zum Frieden von Paris“* (8 tom. Wied. 1815—17); Schneller *„Staatengeschichte des Kaiserthums Ö.“* (4 t. Gratz 1817—19); Mailath *„Geschichte des osterr. Kaiserstaats“* (5 t. Hamb. 1834—50); Coeckelberghe de Dutzele *„Histoire de l'Empire d'Autriche“* (6 t. Wied. 1845); Tomek *„Handbuch der österr. Geschichte“* (2 t. Praga 1858—59); Springer *„Geschichte Österreichs seit dem Wiener Frieden“* (2 t. Lip. 1864—65); Biedermann *„Geschichte der österr. Gesammt staatsidee“* (t. 1, Insbr. 1867); Palacky *„Österreichs Staatsidee“* (Praga 1866); Thun *„Die Staatsrechtliche Zweispaltung Österr.“* (Wied. 1867). Dla źródłowego badania historyi ustanowioną została (1847) nieustająca komisyja cesarskiéj Akademii nauk w Wiedniu, która od 1848 wydaje *„Archiv für Kunde österr. Geschichtsquellen“* (od 1851—59 z dodatkiem: *„Notizenblatt“*), a od 1849 *„Fontes rerum Austriacarum.“* Czyt. Schmit, Ritter von Tavera *„Bibliographie zur Geschichte des Österr. Kaiserstaats“* (Wied. 1858). Nadto wiele cennych prac mieści się w pismach czasowych, jak austr. historyczny *„Jahrbuch“* (od 1865) *„Geschichtsfreund“* (od 1866) i w wielu innych.

Austryjacka wojna sukcesyjna, jest to wojna, prowadzona od r. 1740—48, po śmierci cesarza Karola VI, na którym linija męska Habsburgów 20 Paźdz. 1740 wygasła, o sukcesyję austryjackich krajów dziedzicznych. Jakkolwiek, uznaną przez główniejsze państwa Europy, *sankcyją pragmatyczną* dziedzictwo zdawało się być zapewnioném dla córki Karola VI Maryi Teresy, jednakże król prusski Fryderyk II, po bitwie pod Mollwitz 10 Kwiet. 1741, wznowiwszy dawne swoje pretensyje, opanował większą część Szląska. Jednocześnie także Karol Albrecht, elektor bawarski, jako potomek Anny, córki Ferdynanda I, oraz elektor saski, jako mąż starszéj córki Józefa I i nareszcie król hiszpański, powołując się na pierwotny układ spadkowy pomiędzy hiszpańskimi i austryjackimi Habsburgami, zażądali całego lub przynajmniéj cząstkowego spadku, domu habsburgskiego. Wszystkich tych nieprzyjaciół i współzawodników zjednoczyła Francyja, od dawnych czasów nieprzyjazna Austryi, w przymierzu zawartém 18 Maja 1741 w Nymphenburgu i wojna rozpoczęła się jednocześnie we Włoszech i Niemczech. Karol Albrecht przy pomocy francuskiéj opanował całą Austryję Wyższą i 19 Grud. 1741 ukoronował się królem w Pradze. Niedługo atoli potém Maryja Teresa odzyskała napowrót Austryję, wkroczyła nawet zwycięsko do Bawaryi i zajęła Monachijum, kiedy tymczasem elektor Karol Albrecht koronował się cesarzem niemieckim pod imieniem Karola VII. Z drugiéj wszakże strony, zwyciężona przez Fryderyka II, Maryja Teresa zawarła w Wrocławiu 11 Czerw. 1742 z Prussami pokój, odstąpiwszy Szląska; do pokoju tego przystąpiła także Saxoni-

ja. Austryja, wzmocniona następnie przymierzem z Angliją i Sabaudyją zwróciła oręż swój przeciwko Francyi, Bawaryi i Hiszpanii, szczęśliwie walcząc. Po śmierci cesarza Karolu VII, syn jego Maxymilijan Józef zawarł 22 Kwiet. 1745 pokój w Füssen i mąż Maryi Teresy został wybrany cesarzem 13 Wrześ. 1745 pod imieniem Franciszka I. Nowo wynikłéj wojnie z Prussami (1744) położył koniec pokój, zawarty w Dreźnie 25 Grud. 1745. Daléj, toczyły jeszcze uporną walkę we Włoszech i austryjackich Niderlandach Austryja, Anglija, Sabaudyja i Rzeczpospolita Hollenderska przeciwko Francyi i Hiszpanii. Skutkiem wielu zwycięstw francuskich Anglija pociągnęła jeszcze 1747 Rossyję na pomoc Austryi. Wojna ukończoną została ostatecznie na kongresie w Akwizgranie 1748 (*pokój Akwizgrański*). Na mocy tych układów, stosunki terytoryjalne mocarstw nie uległy zmianie; jedna tylko Austryja ustąpiła infantowi Don Filipowi hiszpańskiemu Parmę, Piacenzę i Gwastallę, za co otrzymała zagwarantowanie sankcyi pragmatycznéj.

Auszlawis, bożek litewski, opiekujący się chorymi i rekonwalescentami. Czczony był pod postacią wielkiego węża. W towarzystwie wileńskim szubrawców A. pseudonim Michała Balińskiego.

Auszus (z niem.), tak nazywano u nas niegdyś rodzaj płótna brakowego czyli podlejszego. Obecnie A. oznacza w handlu wszelkie braki.

Auszyńskie v. **Ajszyńskie** *starostwo*, grodowe, leżało w województwie Bracławskiém, powiecie Winnickim. W nagrodę zasług nadał je Jan III 1690 r. Marcinowi Oborskiemu, wojewodzie podlaskiemu, staroście liwskiemu. Składało się wówczas z miasta Krasnogórka i dwu wsi: Wiklenicie i Karbówka. Sprawy *grodu* załatwiało w Winnicy.

Autelz (Wilhelm), nieudolny naśladowca Rabelais'a, ur. 1529, † 1576. Na podobieństwo Pantagruela napisał: „*Fanfanriche et Godichon.*

Autenrieth (Jan Henryk Ferdynand von), ur. 1772 w Stutgardzie. Z początku osiadł w mieście rodzinném, jako lekarz praktykujący, w r. 1797 został lekarzem nadwornym, a wkrótce profesorem zwyczajnym anatomii, fizyjologii, chirurgii i akuszeryi w Tubindze, w r. 1819 wicekanclerzem a 1822 kanclerzem uniwersytetu, † tamże 1835. Słynął on ze swoich pism, ze swego wykładu i jako praktyk znakomity. Zostawił bardzo znaczną ilość dzieł z rozmaitych działów medycyny, i tak: „*Der physische Ursprung des Menschen*“ (3 t. Tubinga 1800). „*Handbuch der Empirischen Menschlichen Physiologie*“ (3 t. tamże 1801). „*Specielle Nosologie und Therapie nach dem system eines berühmten deutschen Arztes und Proffesors*“ (2 t. wydane bez wiedzy A. w Würzburgu 1834). „*Ansichten über Natur und Seelenleben*“ (pośmiertne 1826) i w. i. Prócz tego należał do redakcyi kilku pism naukowych.—**Autenrieth** (Herman Fryderyk), syn poprzedniego, ur. w Tubindze 1799 roku, w 1826 został tamże profesorem zwyczajnym i objął nareszcie godności swego ojca. Napisał wiele rozpraw i kilka dzieł większych.

Autentyczność (z łac.), moc, niewątpliwość, powaga pisma jakiego.

Auteroche, ob. Chappe d'Auteroche.

Auteuil, niegdyś wieś pod Paryżem, od r. 1860 włączona do miasta, obok lasku bulońskiego, nad Sekwaną. Są tu domy Moliere'a i Boileaus, Rumforda, Franklina. Niedawno mieszkali tu czasowo Börne i Thiers. W kościele tutejszym są groby Helwecyjusza i d'Aguesseau.

Autichamp, przydomek francuskiéj szlacheckiéj rodziny Beaumont, któréj znakomitszymi członkami są: Jan Teresa Ludwik *de Beaumont* margrabia **d'Autichamp**, ur. 1738 w Angers, podczas wybuchu rewolucyi generał major i komendant w Longwy, emigrował z Kondeuszem i 1797 wszedł do służby rossyjskiéj. Po restauracyi wróciwszy do Francyi, mianowany został hrabią i gubernatorem Luwru, † 1831.—Jego brat przyrodni Antoni Józef Eulalija *de Beaumont*, magr. **d'Autichamp**, ur. w Angers 1744, towarzyszył Lafayettowi do Ameryki, powrócił 1799, został 1815 gubernatorem w Saint-Germain; † 1822.—Starszy jego syn Maryja Jan Józef Jakób *de Beaumont* wicehrabia **d'Autichamp**, ur. 1768, po restauracyi gubernator w Bordeau, † 1828.—Młodszy brat tegoż, Karol *de Beaumont* hrabia **d'Autichamp**, ur. 1769, † 1859, był 1792—99 dowódcą Wandejczyków, poddał się i wszedł do służby Napoleona. Za restauracyi był generałem porucznikiem i parem; po rewolucyi lipcowéj starał się Wandejczyków przywieść do powstania, skazany został zaocznie na śmierć, lecz otrzymał amnestyję i żył potém na ustroniu.

Autlan pobrzeże nad oceanem Wielkim w mexykańskiej prowincyi Jelisco z miastem powiatowém Autlan de la Grana 4000—5000 m. Wydaje w znacznej ilości cukier, koszenile, kakao i tymi przedmiotami prowadzi handel.

Auto (z greck.) sam, samo, używa się na początku wyrazów składanych, np. *autokrata*; samowładca; *autonomija*, samorząd, i t. p.

Autobijografija (z greck.), opisanie własnego życia. Niezbędnymi przymiotami autobijografów są: dokładna znajomość samego siebie, wielka sumienność i miłość prawdy. Do najznakomitszych autobijografij należą: ś. Augustyna, Alfierego i Jana Jakóba Rousseau (*Confessions*).

Autochtonowie (z greck.), pierwotni mieszkańcy kraju. Wyraz ten odpowiada zupełnie łacińskiemu *Aborigines*; co po polsku można dobrze oddać wyrazem *tuziemcy*.

Auto da Fé (po łac. *actus fidei*=akt wiary), nazywano w Hiszpanii i Portugalii, zawyrokowane przez inkwizycyję ś. uroczyste palenie kacerzów, wykonywane zwykle w niedzielę pomiędzy Zielonemi Świątkami i Adwentem lub w dzień Wszystkich Świętych. Okrutny ten obrzęd, odbywany wśród ścisku pobożnych niby tłumów, uświetniali zazwyczaj swą obecnością król i najznakomitsi dostojnicy; ostatnie A. miało miejsce w połowie zeszłego wieku.

Autodydakt (z greck., *samouk*), w ściślejszém

znaczeniu ten, który bez obcéj pomocy, tylko sam przez się zdobył całą swą wiedzę, lub przynajmniéj znaczną część onéj, co trafia się bardzo rzadko, zwykle atoli oznacza tego, który w kunszcie jakim lub nauce bez pomocy szkolnéj lub wiadomości wstępnych nabrał pewnéj biegłości. *Autodydaktyzm* o ile dla umysłowego rozwoju pewnego indywiduum jest korzystny, o tyle dla nauki w ogóle jest szkodliwy, a dla ludzi z natury nawet genijalnych przynosi wiele uszczerbku, jak np. stratę czasu, szczupłość obszaru wiadomości, jednostronność, pedanteryję i t. p.; mierne mianowicie głowy popełniają częstokroć rażące błędy.

Autografija, zowie się w litografii przenoszenie pisma i rysunków z papieru na kamień litograficzny. ob. Fac-simile.

Autografy, zowią się rękopisy własną ręką autora napisane. Zbieranie A. wzięło początek w końca XVI w. we Francyi. Pierwszy większy zbiór sporządził Loménie de Brienne († 1638); zasługują także na uwagę zbiory historyków Pierre'a († 1651) i Jakóba Dupuy († 1656), hr. Filipa de Bethune († 1665); De Gaignières († 1715), Baluze'a († 1718), De Mesmes († 1723), Colbert'a, Hueta; dziś najbogatsze zbiory A. są Guizot'a, ks. Metternicha i Sir Tomasza Philipps; u nas H. Skimborowicza. A. znakomitych osób, stały się w nowszych czasach przedmiotem licznych poszukiwań i handlu literackiego. Bywają niekiedy przepłacane, a częstokroć z tego powodu podrabiane. Dla porównania wątpliwych lub nieznanych jeszcze, zbieraczowi rękopisów służą facsimilia, już to dołączone do portretów i bijografij, już to zebrane w osobnych dziełach za pomocą litografii, miedzio-i drzewo-rytnictwa. Z dzieł takich najważniejsze: W Anglii Smitha (Lond. 1829); w Niderlandach Nathan'a (Utrech. 1837), we Francyi Delpech'a (2 t. Paryż 1832), w Niemczech Schlodtmann'a (Brem. 1852—54); z powszechnych najcelniejsze: Delarue'a (4 t. Paryż 1843). Autografy sławnych mężów zebrał Baldamus (Berl. 1856). We Francyi od 1862 wychodzi czasopismo pod tytułem: „*L'amateur d'autographes*". Wskazówki i objaśnienia dla zbieraczów zawierają: Fontaine'a „*Manuel de l'amateur d'autographes*" (Paryż 1836); Günther'a i Schulz'a „*Handbuch für Autographensammler*" (Lip. 1856).

Autokefalowie, nazywają się biskupi, którzy nie podlegając zwierzchnictwu ani metropolity ani patryjarchy, pozostają w bezpośrednim stosunku z papieżem.

Autokracyja, (z greck.), samowładztwo, czyli forma rządu, w któréj naczelnik państwa bez ograniczenia jednoczy w swém ręku władzę prawodawczą i wykonawczą. Taki naczelnik państwa zowie się **Autokratą**. (ob. Absolutyzm). W filozofii Kanta *Autokracyją*, nazywa się panowanie rozumu nad przeciwnemi skłonnościami i popędami.

Autolykos, syn Hermesa i Filomis, mieszkał u stóp Parnasu i słynął ze swych złodziejstw i przebiegów. Był nauczycielem Herkulesa w sztuce szermierskiéj, a podobno współuczestnikiem wyprawy Argonautów i założycielem Synopy.

Autolykos astronom grecki z Pitany w Eolii, żyjący około 300 przed Chr.; doszły do nas dwa jego pisma: „*O ruchu sfery*" „*O wschodzeniu i zachodzeniu gwiazd stałych*", oba dzieła, wydrukowane u Dazypodyjusza „*Propositiones doctrinae sphaericae*" (Strasburg 1572), zawierają prostsze zadania astronomi sferycznéj.

Automat (z greck. działający z własnego popędu), w ogóle wszelki przyrząd mechaniczny, mogący być wprawiony na pewien czas w ruch bez działania zewnętrznego, a przez siły wewnątrz ukryte (sprężyny, ciężary i t. d.), np. zegarki, planetaryja. W ściślejszém jednak znaczeniu, przyrząd mechaniczny naśladujący czynności zwierząt i ludzi; w tym ostatnim razie zowie się androidem. Urządzano A. już w czasach starożytnych, czego dowodem gołąb' latający Archytasa, android Ptolemeusza Philadelpha, istotny ich atoli rozwój datuje się od czasu wynalazku zegarków. Około w. XIII niektóre zegary, jak w Lubece, Pradze, Ołomuńcu, połączone były z zadziwiającymi mechanizmami. Dwa A. słynnego Vancanson'a wzbudzały wielki podziw: flecista, grający kilka sztuczek i kaczka, która trzepotała skrzydłami, pływała, jadła i trawiła. Znane są daléj android Alberta Wielkiego, który otwierał drzwi i kłaniał się wchodzącym,—automaty Droza ze Szwajcaryi Knaussa z Wiednia, kilka utworów Leonarda da Vinci. Wielki podziw wzbudził A. mówiący Kempelena, który wymawiał pewną liczbę wyrazów w różnych językach—płuca zastępował miech, krtań—stosowna fujarka. Nie należy uważać za A. *szachisty* tegoż mistrza, bo ruchami szachowymi kierował ukryty człowiek, jak również słynnéj dziewczyny mówiącéj, któréj mechanizm polegał na przeprowadzeniu odpowiednich rur akustycznych. W ostatnich czasach, zajęcie ogółu było znów poruszone trębaczem Kaufmana z Drezna. W ogóle jednak obecnie, gdy myślące umysły znalazły obfity przedmiot poświęcenia sił swych wynalazkom naukowym i przemysłowym, igraszki takowe z użycia wyszły; robią jeszcze jedynie małe A. jako zabawki dziecinne. Por. Borgnis „*Traité des machines imitatives*" (Paryż 1820).

Automatyczne ruchy są to ruchy odbywające się w organizmie, w skutek nieznanego bodźca; najwybitniejszy przykład takich ruchów przedstawia serce, które np. u żaby wyjęte i krwi pozbawione kurczy się jeszcze nieraz, przez kilkadziesiąt godzin; ruchy takie, w każdym razie zależą od nerwów, wszakże bliższe warunki ich są ciemne.

Automedon, syn Dioresa, pod Troją waleczny woźnica Achillesa, a po jego śmierci giermek Pyrrhusa; jego imieniem nazywają zwykle każdego zręcznie kierującego końmi.

Automedon, poeta grecki, żyjący prawdopodobnie w I w. po Chr. Zostawił kilkanaście epigramatów zamieszczonych w Antologii greckiéj.

Automolit (*Galmit*), minerał, znaleziony 1805 w Szwecyi w ośmio ścianach foremnych, rozsianych w łupku talkowym barwy ciemnozielonéj. Jest to glinkan cynku, w którym część cynku zastępowaną bywa tlenkiem żelaza i magnezyją; mo-

że być więc uważany za *spinel cynkowy*. Odłam ma muszlowy, twardość 7,5 do 8,0, c. g. 4, 4, połysk szklisty.

Autonomija. Przez ten wyraz Grecy rozumieli życie według własnéj woli, a odnośnie do państwa najwyższe prawo rozporządzania sobą, prawo zwierzchniéj władzy (souveraineté). Dziś autonomija ma odmienne znaczenie, gdyż nie odnosi się już do całych państw, ale do podrzędnych, społecznych lub politycznych organizmów, istniejących w państwie, i znaczy więcéj zdolność do stanowienia samodzielnego prawa, aniżeli wolność działania w granicach prawem zakreślonych. Najpowszechniéj autonomija identyfikowaną jest z samorządem (Self-government) t. j. prawem, przyznaném przez państwo jakiéj prowincyi, krajowi, na mocy którego kraj ten lub prowincyja może rządzić się swemi (historycznemi) prawami i wybierać sobie władzę, rozumie się w granicach przez państwo określonych. Przykłady takiéj autonomii są bardzo liczne. Już widzimy ją w starożytności w stosunku Rzymu do zawojowanéj Grecyi. W nowych czasach w Anglii w stosunku jéj do kolonii, a w bardzo obszerném rozwinięciu w Szwajcaryi w stosunku pojedyńczych kantonów do Rządu Związkowego.

Autoplastyka (*autoplastyczny druk*, *fizyjotypija*, *samodruk naturalny*), sztuka otrzymywania form drukarskich wprost z samych przedmiotów. Przedmiot, przeznaczony do odbicia (liście, rośliny suszone, tkaniny, skamieniałości zwierząt, kamienie ryte i t. p.) umieszcza się na tafli stalowéj lub miedzianéj, należycie wygładzonéj, pokrywa się blachą ołowianą i przepuszcza się przez dwa walce pod ciśnieniem 800 do 1000 cetnarów; budowa przedmiotu odciska się jak najdokładniéj na tafli ołowianéj; z powodu miękkości ołowiu, tafli téj nie używa się wprost do odbijania, ale przygotowują się z niéj tafle drukarskie na wzór stereotypów, które jednak z powodu delikatności rysunku wymagają ostróżnego nakładania tuszu. Pomysł A. jest dawny, rozwój swój jednak i zastosowanie praktyczne zawdzięcza ona Auerowi,—Por. Auer „*Der Naturselbstdruck*" (Wied. 1854).

Autoplastyka (chir). ob. Plastyczne operacyje.

Autopsyja, *sekcyja pośmiertna*, otwarcie zwłok i obejrzenie organów ciała. Odbywa się ona wedle pewnych, stale oznaczonych prawideł, których zadaniem jest dać możność najdokładniejszego obejrzenia wszystkich organów przy jak najmniejszém oszpeceniu trupa, oraz zużyciu sił i czasu; dla zrobienia A. służą noże, nożyczki, piły i t. d. Robi się A. w szpitalach, klinikach na każdym zmarłym, zwłaszcza, jeżeli choroba do rzadszych należała lub nie była stanowczo rozpoznaną, częste robienie A. stanowi jeden z najważniejszych warunków postępu dla lekarza i medycyny, jest przedewszystkiém podstawą anatomii patologicznéj (ob.). Często robi się A. w sprawach sądowych dla poznania przyczyny śmierci.

Autor (z łac.), toż samo co *Auctor*, sprawca, twórca; nazwa pisarza dzieła drukowanego.

Autorskie prawa niesłusznie własnością literacką przezwane, są to środki przez nowożytne prawodawstwa postanowione dla zabezpieczenia artystom i literatom owocu ich talentu i działalności. Głównym z tych środków jest prawo autora, wyłączne do publikacyi swego dzieła.—Starożytność nie znała praw autorskich.—Pojawiają się one w XV stuleciu po Chr. w formie przywilejów wydawanych niektórym autorom we Włoszech i Niemczech. We Francyi do czasu rewolucyi 1789, prawa te nie wychodzą po za ramy przywileju, chociaż nauka prawa już je wcześniéj wywodzi ze stosunków ogólno prawnych, z prawa naturalnego.—Powoli zapatrywanie to, rozszerza się i zostaje najpierw sformułowaném w artykuły obowiązujące w Anglii, gdzie królowa Anna w 1710, potwierdziła to prawo i ograniczyła trwanie jego do lat 21, chociaż niektórzy prawnicy chcieli posunąć się daléj i uznać je dziedziczném. W 1842 r. w Anglii postanowiono nowe prawo, przedłużające prawo autorskie do lat 42, a w wypadku dłuższego nad ten przeciąg czasu życia autora, do śmierci tegoż.— Nowsze prawodawstwa w ogóle wszystkie zabezpieczają prawa autorskie podczas całego życia autorów i na pewną 25—50 i t. p. liczbę lat po ich śmierci. Takie postanowienia, jako wywołane uwzględnieniem interesów autora i społeczeństwa, są zupełnie słuszne i odpowiadające naturze produkcyj duchowych.

Autorament. Tym wyrazem oznaczano u nas za czasów rzeczypospolitéj wojsko cudzoziemskie zostające w jéj służbie. Późniéj nazwa ta, upowszechniła się i stosowano ją także i do wojska polskiego; mówiono więc *autorament polski i autorament cudzoziemski*.

Autorytet, powaga, znaczenie, przyznawane pewnéj osobie lub opinii, np. człowiek wysokiéj nauki, poczytywany bywa w téj nauce jako autorytet, to jest jako najodpowiedniejszy jéj sędzia i znawca.

Autos (akty), wyraz ten, hiszpański oznaczał początkowo działanie sądowe, późniéj zaś publiczne przedstawienie dramatyczne, mianowicie tak zwanych misteryjów czyli dramatów religijnych. Bywały one: *Autos sacramentales*, przedstawiane w dzień Bożego Ciała i *Autos al nacimiento*, pisane w uroczystość Bożego Narodzenia, oraz szczegółowe na cześć rozmaitych świętych. W tym rodzaju dramatów hiszpańskich, największą mają wartość, pisane przez Lopez'a de Vega i Calderona. W połowie XVIII w. zostały zakazane, jako profanacyja świętości.

Autran (Józef), spółczesny poeta francuski, ur. w Marsylii 1812 r. W 19 roku życia wystąpił po raz pierwszy z odą do Lamartine'a, posiadającą wszystkie cechy prawdziwéj poezyi. Późniéj wydał 2 tomiki poezyj: „*La mer*" (Paryż 1835) i „*Ludibria ventis*" (Paryż 1838) odznaczających się naiwnością i niekłamanym liryzmem. Prócz tego napisał: „*L'Italie et la semaine Sainte à Rome*" (prozą, Paryż 1841); epos żołnierskie „*Milianah*" (Marsylija 1842), w którém oryginalność poety ujawnia się najwybitniéj; tragedyję „*La fille d'Eschyle*";

(1848), za którą otrzymał nagrodę Montlson'a i kilka zbiorów poezyj, jak: „*Laboureurs et Soldats*" (Paryż 1854); „*La vie rurale*" (1856) i „*Epîtres rustiques*" (1861). Charakterystycznemi cechami jego talentu są: pełność tonów, zaokrąglenie, prostota tamująca polot fantazyi, czystość języka, wytworność formy, oryginalne i pełne żywego uczucia obrazowanie.

Autreau (Jakób), malarz i autor dramatyczny, ur. w Paryżu 1656. Z obrazów jego dwa głównie zwracały uwagę: Lamotte-Danchet i Fontenelles, zajęci czytaniem, oraz Dyjogenes z latarnią, znajdujący człowieka w osobie kardynała Fleury. Dzieła jego, dziś zapomniane, wyszły w 4 tomach 1749; A. † 1745 w szpitalu.

Autun, miasto w francuskim dep. Saône—Loire, leży nad ujściem rzeki Creuseraux do Arroux i ma 12000 m. W starożytności zwało się Bibracte, później Augustodunum; było stolicą Eduów, po których dotąd jeszcze, liczne znajdują się tu pamiątki. Również są tu zabytki panowania rzymskiego, np. brama z dwu wielkich arkad dla jadących i dwu małych dla pieszych, świątynie Minerwy, resztki świątyni Janusa etc.

Auvergne, dawna prowincyja południowéj Francyi, składa obecnie dwa departamenty: Puy-de-Dôme i Cantal; ma powierzchni 302 mil kw., z ludnością około 900000 m. Jestto kraj górzysty w którym najwyższe wierzchołki są: Cantal 5574 st. w., Mont d'Or i Puy-de-Dôme 4395 st. w. Prowincyja ta, dzieliła się na *Wyższą* i *Niższą Auvergne* z urodzajną doliną Limagne i głównem miastem Clermont. Mieszkańcy są potomkowie starożytnych Arvernów celtyckich; trudnią się po większéj części pasterstwem i rolnictwem, niewykształceni, zabobonni ale pracowici i uczciwi. Wina tutejsze nie konserwują się długo i nie mają wielkiéj wziętości. Góry Auvergnii stanowią część Sewennów.

Auvigny (Karol d'), mieszkał w Warszawie za króla Stanisława Augusta; robił minijatury, akwarele, guasze. Mając lat 30 wieku, przywidział sobie, że dłużéj nad 50 lat żyć nie będzie i rozdzielił mienie swoje na 20 części, które mu do zakreślonego czasu wystarczyć miały; tymczasem żył lat 70, dawanie lekcyj nie wystarczało mu na utrzymanie; umarł w nędzy 1830 w Warszawie.

Auxerre, stolica francuskiego depart. Yonne, nad r. Yonne, 15500 m. Ma wspaniały gotycki kościół katedralny, starożytny pałac biskupi i zamek. Lekkie tutejsze wino, uważane jest za jedno z lepszych win burgundzkich. W starożytności zwało się Autisiodorum. Dawne hrabstwo Auxerrois, dziedziczne od X w., przechodząc rozmaite koleje, po śmierci Karola Śmiałego 1477, przeszło ostatecznie na własność korony francuskiéj.

Auxezyja i Darmija, dwie dziewice, przybyłe z Krety do Trezeny w czasie rozruchów i tam przez lud ukamienowane. Później tenże sam lud wystawił im ołtarze i odbywał przy nich obrzędy ofiarne w różnych miejscach Hellady. Obie są prawdopodobnie przydomkami Demetery i Persephony.

Auxometr (z greck.), narzędzie służące do mierzenia stopnia powiększania lunet, zwane też dynametrem (ob.).

Auxonne, miasto warowne w francuskim depart. Côte-d'-Or, na lewym brzegu Saony, ma 6000 ludności, arsenał i gisernię, prowadzi handel melonami. W r. 1815, po zaciętéj obronie musiało kapitulować i dostało się Austryjakom wraz z wielką ilością materyjałów wojennych.

Auxtote, Auxtete, *Auchstete*, *Austechia*, *Austeten*, *Austelia*. Ob. Auksztete.

Auxylijatorowie. Tak nazywają w kościele rzymsko-kat. czternastu świętych: Błażeja, Jerzego, Erazma, Wita, Małgorzatę, Krzysztofa, Pantaleona, Cyryjaka, Idziego czyli Egidyjusza, Eustachego, Dyjonizego, Katarzynę, Akacyjusza, Barbarę, których atrybutem jest nieść ratunek pozostającym w ciężkiéj potrzebie. Niektórzy, dodają do téj liczby i ś. Magnusa lub N. Pannę, wspomożycielkę wiernych.

Auzenijusz Decyjusz albo Decimus Magnus Ausonius, najznakomitszy poeta łaciński w IV w. po Chr. ur w Burdigala (Bordeaux) około 309, był profesorem wymowy w Bordeaux, później nauczycielem Gracyjana, syna Walentynijana, który go mianował kwestorem i pretorem. Następnie, dawny uczeń mianował go konsulem Gallii; † około 394. Między jego poezyjami odznaczają się: *Mozella*, gdzie opiewa rzekę i poławiane w niéj ryby; *Ukrzyżowanie miłości*; *Parentele* i nareszcie *Centonuptialis*, utwór ułożony z samych wierszy Wirgilijusza, osławiony ze swéj rozwiązłości; najlepsze wydania Scaligera (Leyda 1575) Tolliusa (Amsterd. 1669 i 71) i Sanchay'a (Paryż 1730).

Auzonowie, jedno z pierwotnych plemion italskich, zajmujące późniejszą Kampaniję; łacińska gałęź szczepu indo-europejskiego.

Auzout (Adryjan), astronom, ur. w Rouen, w pierwszéj połowie w. XVII, † 1691, jeden z pierwszych członków akademii paryskiéj; po utracie zaś tego miejsca żył w Rzymie. Znany jest z ulepszenia lunet i z obserwacyi komety w r. 1644.

Auzoux (Teodor Ludwik), lekarz i anatom francuski, ur. około 1797 w., w depart. Eure. Wynalazł po długich staraniach masę, z któréj wyrabia modele anatomiczne składane, ułatwiające niezmiernie naukę téj części sztuki lekarskiéj. Dzieło jego, dotyczące tego przedmiotu nosi tytuł: „*Léçons d'anatomie et de physiologie, ou description succinte des phénomènes physiques de la vie à l'aide de l'anatomie plastique*" (Paryż 1839). W Saint Aubin założył znakomitą fabrykę modeli anatomicznych. Wydał nadto: „*Considérations générales sur l'anatomie*" i t. d.

AV, znaczy na monetach rzymskich i napisach Augur, Augustus lub Augustulus.

Availles, miasteczko francuskie w dep. Vienne nad rz. Vienną, 2200 m.; źródła mineralne żelazne.

Aval, znaczy poręczenie na wexlach lub innych

obligach, które uskutecznione w ten sposób: *per aval* uwalnia poręczyciela od solidarności.

Aval, główna wyspa z m. t. n. 5000 m. w grupie wysp Bahrein w odnodze Perskiéj; dlatego całą tę grupę nazywają niekiedy *wyspami Aval.*

Avallon, miasto w francuskim depart. Yonne, nad rz. Cousin, 6000 m. W okolicy rodzi się wyborne czerwone wino, zwane *Avallon.* W bliskości miasta słynne groty Arcy.

Avalon, półwysep na wyspie Newfoundland, mający wiele dobrych portów, między innymi port ś-go Jana (St. John), przy którym miasto t. n., stolica wyspy. Na południowo wschodnim krańcu półwyspu jest przylądek Race (cz. Res), na którym stacyja telegraficzna.

Avalos. Ob. Pescara Fernando.

Avan, wielkie jezioro w szwedzkiéj prowincyi Umea, dzielące się na część północną (Horn-Avan) i południową (Stor-Avan), przez rzekę Sildud-Elf uchodzi do odnogi Botnickiéj.

Avanzo (Jacopo d') z Weromy, żył około 1370 v Padwie, był jednym z najznakomitszych malarzy swojego czasu; należy do pierwszych przewodników szkoły weneckiéj. — **Avanzo** (Nicolo), ur. w Wenecyi, † 1663, malarz szkoły weneckiéj; znakomity zarazem rzeźbiarz.

Avaray (Klaudyjusz Teofil de Besiade, markiz d'), znakomity wojownik i polityk za Ludwika XIV i XV, ur. 1655. Walczył pod Kondeuszem pod Senef, Bouchain, Ypern, Valenciennes. W wojnie o sukcesyję hiszpańską, mianowany był generałem, później główno-dowodzącym w Neapolu; 1704 zdobył Badajoz, Kartagenę, odniósł walne zwycięstwo pod Almanza; wziął szturmem Tortozę i Leridę, † 1745. — **Avaray** (Klaudyjusz Antoni książę d'), ur. 1740. Jako deputowany szlachty orleańskiéj 1789, odznaczył się silną obroną sprawy króla. Następnie, był parem Francyi, † 1826. — **Avaray** (Antoni Ludwik), syn poprzedzającego, ur. 1759, odznaczył się przy oblężeniu Gibraltaru. Był wiernym towarzyszem hrabiego Prowancyi (Ludwika XVIII), którego ucieczkę opisał w dziełku: „*Relation d'un voyage à Bruxelles et à Coblentz*" (Paryż 1823). † 1810.

Avarie (franc.), w ogólności każde uszkodzenie towaru, głównie jednak, oznacza szkody doznane na morzu. Wyrażenie *franco d'avarie* w polisach czyli kontraktach asekuracyi morskiéj oznacza, że ubezpieczonym zwrócą się szkody na morzu poniesione.

Avatara, w religii indyjskiéj wcielenie bogów, kiedy ci, zstępując na ziemię przybierają postać ludzką; znane są mianowicie dziesięć A. Wisznu.

Avaux (Klaudyjusz de Mesmes, hrabia d'), ur. 1595, † 1650, jeden z najczynniejszych dyplomatów francuskich swojego czasu, pełnomocnik przy zawieraniu pokoju westfalskiego.

Ave Maria. Ob. Zdrowaś Maryja.

Avebury, wieś w angielskim hrabstwie Wilts, 750 m. leży w pobliżu zwalisk kamiennych, świętego niegdyś miejsca Druidów.

Aveiro, miasto portowe i główne okręgu t. n. w portugalskiéj prowincyi Beira, przy ujściu rz. Vouga, z ludnością 6600 m. W XVI w., było ważnym punktem handlowym, a i teraz jeszcze prowadzi znakomity handel solą morską, owocami winem, rybami i wraz z okolicą od XVI w. tworzy księstwo, które do 1720 do rodziny Lancastro, a później do *Don Józefa Mascarenhas*, księcia *Averon* należało. Książę ten, był wielkim marszałkiem dworu króla portugalskiego Jana V, lecz pod panowaniem króla Józefa Emanuela usunięty, za wpływem Pombala stanął na czele malkontentów. W nocy z 3 na 4 Września 1758, strzelono do króla, który został lekko raniony. Wyznaczony w téj sprawie sąd specyjalny, uznał księcia Aveiro i kilka innych osób winnymi tego zamachu, przypisywanego inicyjatywie jezuitów. Skutkiem tego książę, wraz z innymi obwinionymi został 13 Stycz. 1759 ukarany śmiercią, dobra ich skonfiskowano, żony osadzono w klasztorach, a jezuitów wygnano. Wznowiony późniejszymi czasy proces w téj sprawie, nie zdołał uniewinnić skazanych i potomkowie ich, żadnéj nie odnieśli z niego korzyści.

Avé-Lallement (Fryderyk Krystyjan Benedykt), ur. 809 w Lubece, od 1830 pobierał nauki w Jenie, gdzie z najznakomitszemi osobami świetnéj epoki wejmarskiéj w poufałych zostawał stosunkach. Po ukończeniu studyjów został 1834 adwokatem w Lubece, i tam 1843, wybrany był naczelnym prokuratorem, a 1851 najwyższym urzędnikiem policyjnym wolnego miasta. Jako owoc nauki i doświadczenia swego napisał dzieło p. t. „*Das deutsche Gaunerthum*" (3 tomy Lipsk 1858—61), szacowne jako materyjał do historyi oświaty w Niemczech.—**Avé-Lallement** (Robert Krystyjan Bertold), brat poprzedniego, ur. 1815 w Lubece, a od 1837—55 jako lekarz, dyrektor szpitala i członek głównéj rady zdrowia położył znakomite zasługi w Rio-Janeiro, skąd następnie odbył naukową podróż po Brazylii, po powrocie stamtąd w r. 1859 osiadł w Lubece. Ważniejsze pisma jego są: „*Reise durch Süd-Brasilien*" (2 tomy Lipsk 1859), *i* „*Reise durch Nord-Brasilien*" (2 tomy, Lipsk 1860).—**Avé-Lallement**, synowiec poprzednich, był przez długi czas przełożonym ogrodu cesarskiego w Petersburgu, obecnie zaś przebywa w Lubece. Od niego ma nazwisko rodzaj roślin *Lallemencja.*

Avellaneda (Dona Gertrudis Gomez de), jedna z najlepszych nowoczesnych poetek hiszpańskich, ur. 1816 w Puerto—Principe na wyspie Kubie. Za drugim przyjazdem do Europy przemieszkiwała w Kadyksie, Sewilli, a od 1840 w Madrycie, gdzie zajęła poczestne miejsce w gronie tamecznych poetów. Oprócz „*Poesias liricas*" (Madr. 1841), kilku nowell, jak „*Sab*" (1841), „*Espatolino*" (1842), „*Guatimocin*", „*La velada del helecho*" (1849), i innych, poświęciła swe pióro głównie dramatowi Ogłosiła 2 dramata biblijne; „*Saul*" i „*Baltasar*" (1849); tragedyje: „*Alfonso Munio*" i „*El principe de Viana*", (1844); dramata: „*Recaredo*" (1851), „*La verdad vence apariencias*" (1852) „*El donativo del diablo*" (1852), „*La somnamubla*" (1853) „*La aventurera*" (1853) i komedyję, „*Simpatia*

y Antipatia" (1850). Wszystkie te sztuki utrzymują się dotąd w repertuarze na najlepszych scenach hiszpańskich. Obok ogromnéj płodności i wielostronności jest A. mistrzynią języka i formy.

Avellino, stolica neapolitańskiéj t. n. prowincyi (dawnéj *Principato alteriore*) w okolicy źródeł rzeki Sabato, u stóp góry Vorgine, na któréj słynne z pielgrzymek doń odbywanych opactwo benedyktynów 14000 mieszkańców; sławne jest swymi kasztanami. W pobliżu znajduje się wąwóz kaudyński, pamiętny klęską, doznaną przez Rzymian w wojnie s Samnitami 321 przed Chr.

Avellino (Franciszek Maryja), archelog, ur. w Neapolu 1788, był profesorem literatury greckiéj przy uniwersytecie w Neapolu, jednocześnie od 1809—1815 kierował wychowaniem dzieci Murata; † 1850. Uczone jego rozprawy, zamieszczone są po części w „*Opuscoli diversi*" (3 tomy, Neapol 1831—33). Oprócz tego napisał kilka ważnych i ciekawych archeologicznych i numizmatycznych monografij.

Avenarius, współwłaściciel założonéj 1842 roku księgarni zagranicznéj w Paryżu i Lipsku pod firmą: Brockhaus et Avenarius. Księgarnia ta, wydała kilka celniejszych dzieł polskich i odznacza się zawsze troskliwą starannością w wyborze materyjałów naszéj literatury.

Avenches (po niem. Wiflisburg), miasto w szwajcarskim kantonie Waadt, 1800 m., za czasów rzymskich zwało się *Aventicum* i było jedném z najzamożniejszych miast dawnych Helwetów, lecz po zniszczeniu go przez Alemannów (307 po Chr.) i Attylę (447) podźwignąć się już niezdołało.

Aventinus (Jan), właściwie *Thurmayr*, ur. 1477 w Abensbergu, był z początku profesorem literatury greckiéj w Krakowie, od 1508—17 nauczycielem książąt bawarskich, a od 1517 historyjografem bawarskim, † 1534 w Regensburgu. Główniejsze jego dzieła są: „*Annales Bojorum*" (Ingolst. 1554) i „*Chronicon Bavariae*" (Norymberga 1522); gramatyka jego łacińska, równie jak kilka innych prac były w swoim czasie bardzo cenione.

Aventrot (Jan), spalony żywcem 1633 r. w Tobdo. Napisał list do króla hiszpańskiego w imieniu Niderlandów oraz „*Natural. de la ciudad de Alteran en Alemania la baxa.*

Aventura grossa, nazwa jednego z rodzajów handlu; tak mianowicie nazywa się handel, gdy kupiec wysyła własnym kosztem i na swe ryzyko towary, które zakupił za pożyczane pieniądze. Bardzo często, podobnym towarem napełnione statki płyną na wschód do Indyj i Chin, a po ich powrocie dopiero, kupcy oddają kapitalistom pożyczone pieniądze.

Avernus, małe jezioro w dawnéj Kampanii, w pobliżu Cumae, mające około mili obwodu i 680 st. głębokości; zapełnia ono krater dawnego wulkanu, otoczone wysokiemi górami i wielkim gęstym lasem, miało wydawać duszące wyziewy dla czego Wergili nazwał je bramą do piekieł. Lecz Agryppa kazał już las wyciąć, a zasadzić winnice; dzisiajsze jezioro, zwane *Lago Averno* v. *Lago Canato*, nie ma w sobie nic strasznego. W jego pobliżu na północ jest słynna grota Sybilli; było poświęcone Prozerpinie.

Avenzoar (Abu-Merwan-Ben-Abdel-Malek-Ben-Zoar), znakomity lekarz arabski, ur. w Penaflor pod Sewillą 1070, † 1152. Był on nauczycielem Averrhoesa, któremu w pismach swoich wielką cześć oddaje. Syn jego był również biegłym lekarzem.

Averöe, wyspa na zachodnim brzegu Norwegii, należąca do okręgu Romsdalen, ma parafiję Quiernäs; 4000 m.

Averrhoa (Oskomian) rodzaj, roślin szczawikowatych. *A. Bilimbi* drzewo w Indyjach wsch. i zach wydaje owoce jadalne, używane także jako środek chłodzący w gorączkach.

Averrhoes (właściwie *Ean Roszd* v. *Aven Rust*), sławny uczony i filozof arabski, urodzony r. 1149 w Kordubie, gdzie po swoim ojcu piastował urząd sędziego. Następnie, został powołany do Marokko przez kalifa Almanzora, u którego miał wielkie znaczenie. Wraz z jego sławą wzrastała liczba przeciwników, przez których oskarżony o herezyję, po powrocie do Korduby, pozbawiony został godności i majątku; dlatego musiał opuścić miejsce rodzinne. To jednak nie polepszyło wcale jego położenia. Stawiony przed sądem w Fez musiał odwołać swoję naukę, poczém długo żył w nędzy dopóki Almanzor nie wrócił go do urzędu w Marokko 1217 lub 1225. A. zajmował się głównie Arystotelesem, który dla niego był najwyższą powagą i różnił się tylko od niego w nauce co do rozumu ogólnego (ratio universalis), wyróżniając go od ratio particularis. A. jest twórcą filozofii religii u Arabów. U chrześcijan miał wielką powagę; pomiędzy scholastykami utworzyło się nawet stronnictwo zwane *Averrhoistami* (ob. Scholastyka). W medycynie występuje A. w obronie Arystotelesa przeciwko Galenowi. Zarówno obeznany z astronomiją, miał widzieć planetę Merkury w przejściu przed tarczą słoneczną, co wszakże daje się lepiéj tłumaczyć plamą na słońcu. Z dzieł jego, które znamy w łacińskim przekładzie najsławniejsze: 1). „*Tłumaczenie Arystotelesa*" z syryjskiego na arabski, przez długi czas służyło za podstawę późniejszym tłumaczeniom (pierwsze wydanie w Wenecyi 1550 r.) 2). „*Parafraza rzeczypospolitéj platońskiéj*" (w łacińskiém tłumaczeniu po raz pierwszy w Rzymie 1539) 3). „*Destructio destructionis*" (dzieło polemiczne przeciwko sceptykowi Algazali, pierwsze wydanie po łacinie w Wenecyi 1497). Sławy wielkiéj używało jego dzieło medyczne „*Kolhgot*" (właściwie „*Kulliat*" system), którego przekłady na łacinę często się pojawiały (pierwszy w Wenecyi 1482). Por. Rénan „*Averrhoes et l'averroisme*" (Paryż 1852).

Aversa (łac.), zowie się przednia czyli główna strona monety lub medalu, na któréj znajduje się popiersie lub obraz jaki alegoryczny. Przeciwna strona zwana jest *Revers*.

Aversa, miasto we włoskiéj prowincyi Terra di Lavoro, pomiędzy Neapolem i Kapuą, ma 18500 m., sławny szpital, dom podrzutków, dom obłąkanych; słynie winem (Asprino) i melonami. W po-

bliżu znajdują się zwaliska miasta Osków Atella; Aversa, założone, 1029 przez Normanów, było do 1062 stolicą hrabstwa tegoż nazwiska.

Aves, wyspy Ptasie, grupy małych wysp na morzu Antylskiém, na południe od w. Buenaire należące niegdyś do Hollandyi; zamieszkałe tylko przez szczupłą liczbę rybaków; od r. 1856 są w posiadaniu rzeczypospolitéj Venezueli.—Znajduje się tu guano.

Avesnes, miasto warowne w francuskim depart. Nord, nad Helpą, 4200 m., w bliskości łomy marmuru i szyfru.

Aveyron, rzeka w południowéj Francyi, wypływa pod Sévérak, łączy się z rz. Viaux i ubiegłszy 29 mil, wpada do Tarn.—Od téj rzeki nazwano departament Aveyron, obejmujący część dawnego księstwa Guyenne (Rouergue); na przestrzeni 159 mil kw. liczy ludności 400,000 i dzieli się na 5 okręgów (Rhodez, Millau, Villefranche, Espalion, Camarès), z miastem stołecznem Rhodez. Departament ten górzysty, stosunkowo najmniéj zaludniony; ma klimat dość surowy, wiele lasów i pastwisk a tylko $^1/_3$ gruntów pod uprawę.

Avezac-Macaya (Maryja Armand Paskal d'), ur. 1769 w Bagnères-de-Bigorre, † 1839 w Paryżu; jeden z najznakomitszych francuskich geografów, znakomite położył zasługi w opisaniu Afryki. Jest jednym z założycieli towarzystwa etnologicznego paryskiego.

Avezzano, miasto w neapolitańskiéj prowincyi Abruzzo ulteriore II nad Lago di Celano, 3800 m. W pobliżu znajduje się kanał podziemny, zbudowany przez cesarza Klaudyjusza, prowadzący od jeziora do rzeki Liris, dzisiajszego Garigliano 1835 został odnowiony; dziś pracują nad osuszeniem jeziora.

Avianus, bajkopisarz rzymski, żyjący pod koniec IV w. po Chr.; przełożył na język łaciński 42 bajek Ezopa, wydanych przez Lachmana (Berl. 1845).

Avicebron, uważany jest przez scholastyków XIII w. za autora dzieła filozoficznego „*Fons vitae*" w języku arabskim, które przecież napisane było przez żyda hiszpańsko-arabskiego Salamona-ben-Gabirol, † 1070 w Maladze, znanego także, jako hebrajskiego autora kilku hymnów; dzieło w hebrajskich wyciągach do naszych doszło czasów.

Avicenna, (Ebn-Sina), sławny lekarz i uczony arabski, urodził się około Buchary r. 980, † r. 1037. Wsławił się głównie jako lekarz, dzieło jego tłumaczone w XII w. przez Gerhada z Kremony p. t. *Canonum medicinae libri V.*" (Padwa 1473, pierwsze wydanie) przez kilka wieków było najwyższą powagą w medycynie. Wzmiankowane dzieło, nie odznacza się tyle oryginalnością, ile raczéj trafnym wyborem i usystematyzowaniem wiadomości lekarskich z greckich pisarzów. Z pomiędzy filozoficznych dzieł najważniejsze: „*Metafizyka*", właściwie komentarz do Arystolelesa. Pisał też o geometryi i naukach przyrodzonych. Całkowite wydanie po łacinie w Wenecyi 1490, 1523, w Bazylei 1556.

Avicula (także *Aronda*), rodzaj małż z grupy ostrygowatych, których muszla dwuskorupowa ma pewne podobieństwo do ogona jaskułek; wszystkie gatunki morskie. Gat. najsławniejszy *A. margaritifera* dostarcza macicy perłowéj i pereł. (ob.).

Avienus (Rufus Festus), poeta rzymski, żyjący w IV w. po Chr.; oprócz mniejszych poemacików napisał wierszem dwa dzieła geograficzne „*Descpritio orbis terrae*" tudzież „*Ora maritima*"; wszystkie jego utwory zamieszczone w zbiorze Mattaire'a „*Opera poëtarum latinorum*" (Lond. 1713).

Avignon (Avenio Cavarum), stolica departamentu Vaucluse w południowéj Francyi, na lewym brzegu Rodanu, miasto kręto i ciasno zbudowane, posiadające mnóstwo kościołów i innych gmachów, między którymi odznaczają się: gotycki kościół katedralny N. Panny, starożytny i obszerny, obecnie na koszary obrócony, pałac papieży, wieża zwana Glanerc i t. d. Miasto będące obecnie rezydencyją arcybiskupa, władz departamentowych, posiada wiele rozmaitych instytucyj liczy 36,400 m., mieści w sobie rozmaite rękodzielnie; prowadzi znaczny handel, szczególniéj produktami krajowymi. Avignon, niegdyś stolica Kawarów, posiada w swéj okolicy liczne pomniki z epoki rzymskiéj. W średnich wiekach było ono wraz z otaczającym je okręgiem, hrabstwem, które papieże zakupili i posiadali, chociaż królowie francuscy po trzykroć w 1662, 1688 i 1768 r. je zabierali rozgniewani na papieży, a następnie pogodzeni zwracali. Wr. 1791, republikanie francuscy ostatecznie je papieżowi zabrali, który też w r. 1791 prawa swe Francyi odstąpił. Od 1308—1377 przemieszkiwali tu papieże od Klemensa V do Grzegorza XI, a czas ich tu pobytu nazywa się *niewolą babilońską* papieży, w tym też czasie odbyło się tu kilka soborów; między r. 1326—37. Petrarka przepędził tu lat kilka, a w kościele franciszkańskim znajduje się pomnik jego ukochanéj Laury.

Avila, stolica prowincyi tegoż nazwiska, 140 kw. mil i 170,700 m., w dawném hiszpańskiém królestwie Staréj Kastylii, 6500 m. Domy tu budowane są z czarnego granitu, piękna gotycka katedra z XII w.

Avila (Gil Gonzalez d'), ur. w Avila około 1577, tamże 1658, jezuita i kanonik w Salamance, od 1612 historyjograf królewski, napisał kilka dzieł historycznych, między któremi dzieje Henryka III króla Kastylii, Filipa III, historyja Salamanki i pierwszych instytucyj kościoła w Indyjach Zachodnich wiele ważnych zawierają w sobie wiadomości.

Avila y Zuniga (Don Luiz de), † 1490, w Placencyi w Estremadurze, towarzyszył cesarzowi Karolowi V w jego wyprawach do Afryki i Niemiec; opisał wojnę szmalkaldzką pod tyt. „*Commentarios de la guerra de Alemana, hecha por Carlos V en 1546 y 1547*" (pierwsza ed. w Hiszpanii 1547, druga w Wenecyi 1548). Był kilkakrotnie posłem cesarskim do Rzymu i na sobór trydencki. W Niemczech i pod Metz dowodził jazdą cesarza. Za czasów klasztornego życia Karola, bywał często jego gościem.

Aviler (Augustyn Karol d'), ur. 1653 w Paryżu, † 1700, w Montpellier. Jako znakomity architekt,

wystawił w Montpellier bramę tryjumfalną, zwaną: „*la porte du Peyrron*" i pałac arcybiskupów w Tuluzie; jako autor napisał komentarze do Witruwijusza, kurs architektury i słownik p. t. „*Exposition des termes d' Architecture*".

Aviso, małe statki wojenne, używane do przewożenia rozkazów i depesz służbowych.

Aviso, znaczy w stosunkach handlowych zawiadomienie o wysełce towarów, okrętu, wystawieniu wexlu i t. p. czynnościach.

A vista (z włosk.), formuła używana na wexlach, mających być wypłaconymi bez żadnéj zwłoki, t. j. za ich okazaniem. W muzyce, grać *a vista*, znaczy toż samo, co grać z nut bez poprzedniego przygotowania.

Avitus (Flavius Maecilius), cesarz zachodniego państwa rzymskiego, 455 — 456, rodem z Owernii. Jako waleczny wojownik odznaczył się w Gallii pod Aecyjuszem w bitwie na polach katalauńskich. Ogłoszony cesarzem 455 po Chr. w Tuluzie, nie zdołał się utrzymać we Włoszech, ustąpił tronu Marcyjanusowi; wkrótce potém umarł w powrotnéj podróży do Gallii. — **Avitus** (Sextus Alcimus Ecdidius) albo święty *Amit*, wnuk poprzedniego, arcybiskup w Viennes (490), † 523; słynął wielką nauką i życiem świętobliwém. Napisał poemat dydaktyczny p. t. „*De Mundi principio et aliis diversis conditionibus*", oraz 88 listów ważnych do historyi owoczesnéj; tak te, jako i inne pisma jego znajdują się w 10-m tomie Gallanda: „*Bibliotheca Patrum*".

Aviz lub **Avis**, miasto w portugalskiéj prowincyi Alentejo, nad rz. Ervedal, ma 1500 m. Jest to główne miasto, urodzajnéj okolicy zwanéj Campo de Benavide, było przez długi przeciąg czasu rezydencyją ustanowionego 1143 zakonu duchownego **Aviz**, którego przeznaczeniem było wojowanie przeciwko Maurom, a który 1789, przemieniony został w order zasługi wojskowéj. Oznaką jego jest krzyż zielono emalijowany z lilijami na brzegach, noszony na zielonéj wstędze. Otrzymują go tylko oficerowie, mając najmniéj 20 lat służby.

Avlona v. **Awlona** (włoskie *Valona* v. *Vallona*, albań. *Wljones*), miasto portowe w tureckim ejalecie Janiny nad zatoką t. n. nad morzem Śródziemném, ma 6000 m. Sławne było w wiekach średnich w dziejach krzyżowców normandzkich, obecnie jest głównem miastem nadmorskiém w Albanii tureckiéj, prowadzi handel smołą; w bliskości przylądek Linguetta, leżący na przeciwko włoskiego miasta Otranto, bywa uważany za punkt, od którego wychodzi linija, odgraniczająca morze Adryjatyckie i Jońskie.

Avoca, rzeka w Irlandyi, poczyna się w górach Wicklow; ubiegłszy mil 11 wpada pod Arklow do kanału ś. Jerzego. Dolina Avoca wraz z przyległemi do niéj nizinami, słynie ze swéj piękności.

Avogador, urzędnik w dawnéj rzeczypospolitéj weneckiéj, członek trybunału, złożonego z trzech osób, obowiązanego czuwać nad ścisłém wykonywaniem prawa.

Avogadro (Łucyja), poetka włoska z Bergamo; † 1568 w Brescia. Sam Torquato podziwiał jéj utwory, które wyszły w Wenecyi, 1554 w wielkim zbiorze p. t. „*Collectione dei diversi excellenti poeti di Brescia*".—**Avogadro** (Józef, hrabia di Casanova), znakomity agronom włoski, pisał wyborne dzieła w rozmaitych gałęziach rolnictwa i ekonomii politycznéj. Ur. się w Vercelli 1731; tamże † 1813.

Avoir du poids, angielski funt handlowy dzieli się na 16 uncyj, z 453,598 gramów, = 1 funtowi i blisko 4 łótom.

Avola, miasto w sycylijskiéj prowincyi Noto, 10800 m.; okolice uprawiają trzcinę cukrową i obfitują w wyborny miód. Było w 1696, zniszczone przez trzęsienie ziemi.

Avon, dwa dopływy Severnu w Anglii, z których pierwszy **Upper Avon**, od Stretford jest spławny i ubiegłszy mil 22, wpada do Severn pod Tewkesbury, drugi zaś **Lower Avon**, spławny od miasta Bath, wpada do Sewern poniżéj Bristolu. Od imienia pierwszéj z tych rzek, Shakspeare nazywany bywa przez Anglików *Łabędziem Avońskim*, gdyż rodził się w Stretford nad rz. Awon. — **Avon**, zowie się także, rzeka w południowéj Anglii, która pod Christchurch wpada do kanału; nadto rzeka w szkockiém hrabstwie Lanark, wpadająca do Clyde, oraz rzeka, wpadająca do Spey w Szkocyi północnéj. Wypływa ta ostatnia z jeziora **Avon**, którego okolice przedstawiają posępny lecz wspaniały krajobraz. W ogóle Avon, oznaczające w języku celtyckim *rzekę*, spotyka się często w Wallii i Irlandyi jako nazwa rzek lub jako prefix, nazwom rzek dodawany.

Avoué, zowie się we Francyi urzędnik przy trybunałach pierwszéj instancyi i przy sądach apelacyjnych, reprezentujący jednę ze stron prawujących się, do którego należy dopełnić wszystkich formalności odnoszących się do instrukcyi procesu, do redagowania aktów i do przestrzegania prawem przepisanych formalności. Avoué staje przed sądem tylko w razach nagłych, w procesach sumarycznych, lub wtenczas, kiedy zbyt mała liczba adwokatów, nie wystarcza do załatwienia interesów, ob. Adwokat.

Avranches, miasto w francuskim depart. La Manche, w normandzkiéj ziemi zwanej *Avranchin*, 8700 m. Niegdyś, było ważną twierdzą i jedném z najdawniejszych miast Armoryki; za czasów rzymskich zwało się *Ingena* lub *Abrinca*. W pobliżu góra ś-go Michała, warowny zamek na skale, tworzącéj przylądek po dwakroć dziennie oddzielany bałwanami morskimi od lądu; niegdyś było tu więzienie dla politycznych przestępców.

Avrigny (Hyjacynt Robillard d'), jezuita, ur. w Caen 1675, † 1719. Zostawił dwa ważne dzieła historyczne: „*Pamiętniki chronologiczne i dogmatyczne, służące do historyi kościelnéj od* 1660—1716" (4 tomy. Paryż 1720) oraz „*Pamiętnik służący do historyi powszechnéj Europy od* 1660—1716" (Paryż 1725, tomów 5).

Avrigny (Karol Józef l'Oenillard d'), ur. w Martynice 1760 † 1823 w Paryżu; oprócz mnóstwa komedyjek ze śpiewkami, napisał tragedyję w 5 ak-

tach „*Joanna d'Arc*", tudzież: „*Poezyje narodowe*, *Marynarz i Odjazd la Peyrousa*." Ważne jest jego dzieło prozą napisane: „*Obraz historyczny początku i wzrostu potęgi brytańskiéj w Indyjach*".

Awa m. birmańskie, ob. Awa.

Awa, dwie prowincyje japońskie na wyspach Nifon i Sikoko, z miastami stołecznemi tegoż nazwiska, z których leżące na wyspie Sikoko jest wybornym portem.

Awa lub kawa, napój odurzający, używany na wyspach Sandwichskich i Przyjacielskich, wyrabiany z przeżutych korzeni rośliny pieprzowéj (Piper methysticum), oraz z wody i soku kokosowego; jest on silnie upajający, a użycie jego sprowadza zgubne skutki. Starano się jednak wykazać i lekarskie jego własności. Por. „*Révue coloniale*" tom 15, 16 i 20 seryi II.

Awacza, rzeka w południowéj Kamczatce; ubiegłszy mil 150 wpada do zatoki oceanu Wschodniego, zwanéj Awaczyńską.—**A.** zatoka nad którą leży Petropawłowsk. W pobliżu czynny wulkan *Awaczynskaja Gorełaja Sopka*.

Awak (Jan), rodem z Kamieńca podolskiego, bronił walecznie granic Polski przeciwko napadom Tatarów; posiadając języki wołoski, tatarski i turecki wyświadczał wojsku, znakomite usługi we wszystkich ówczesnych wyprawach, za które Jan Zamojski i Stanisław Żółkiewski przedstawili go 1605 na sejmie warszawskim do nagrody narodowéj; skutkiem tego, król nadał mu herb i szlachectwo, zmieniając rodzinne jego nazwisko na Wakowskiego.

Awala, góra w księstwie Serbskiém na południowschód od m. Białogrodu, wys. 1195 st. par. Rozwaliny zamku rycerza Porczy i legendowa siedziba wil.—**A.** warownia w tur. Chorwacyi nad rz. Uną naprzeciwko Ostrowicy.

Awangarda (z fr,) czyli *przednia straż*, oddział wojska, postępujący w marszu przed korpusem głównym, dla zabezpieczenia go od niespodziewanego napadu nieprzyjaciela i usuwający wszelkie drobniejsze przeszkody, mogące tamować lub opóźniać pochód tego korpusu; a w razie napadu, dopóty wstrzymujący nieprzyjaciela, dopóki postępująca za nim kolumna, nie przygotuje się do przyjęcia z nim walki.

Awanturyn, odmiana kwarcu, używana do ozdób jubilerskich; jeżeli jest jednorodna, stanowi kwarc szklisty, w którym rozsiane są łuszczki żółtéj miki z odcieniem złocistym. Łuszczki te, odbijają światło we wszystkich kierunkach i przez to kwarc taki oszlifowany, przedstawia w swojem wnętrzu mnóstwo błyszczących, złocistych punkcików. Są też **A.** zawdzięczające swą grę światła wewnętrznego popękaniom, albo drobnym ziarnom kwarcu w szklistéj masie rozsianym. Znajduje się w Uralu, w Styryi, Hiszpanii i Szkocyi. W handlu najczęstsze są **A.** fałszywe, *szkło awanturynowe*, z emalii różnobarwnéj, zawierające drobne łuszczki miedzi; od 1856 ukazały się też **A.** sztuczne zielone, których główną częścią składową jest chrom.

Awarowie, z Hunnami i Węgrami pokrewne plemię uralsko-ałtajskiego szczepu; około 555 r. osiedli nad niższym Dunajem, w Dacyi. Służyli w wojsku Justynijana, pomagali Longobardom do zniszczenia państwa Gepidów i zdobyli w końcu V w. pod dowództwem potężnego hana Bajana Panonię. Później zawojowali Dalmacyję, pustoszyli Germaniję i Italiję, gdzie walczyli z Longobardami i Frankami, rozszerzyli swoje panowanie nad Słowianami naddunajskimi i północnymi, jak również nad Bołgarami aż do m. Czarnego. Nad podbitymi ludami dopuszczali się strasznych ucisków i okrucieństw. W 640 wypędzili ich Słowianie z Dalmacyi. Ograniczeni na samej Pannonii pokonani zostali przez Karola W. 796, a przez Morawian i Pieczeniegów tak przetrzebieni, że po 827 r. całkowicie już znikają z widowni dziejów. Mieszkania swoje otaczali zwykle wałami ziemnymi i ostrokołem, których ślady do dziś pozostałe, nazywają *awarskimi kręgami*. Niekiedy zupełnie błędnie przenoszą nazwisko **A.** na dawniejszych Hunnów lub późniejszych Węgrów.—Nie zostają w żadnym związku ani pokrewieństwie z tymi **A.** *Awarowie* kaukascy, plemię *szczepu lezgijskiego*. Zamieszkują w górach Dagestanu okrąg, zwany *Awaryją* v. *awarskiem chańskwem*, liczącym 15,3 m. kw. i 25000 m. Aż do ostatnich czasów potrafili utrzymać swą niezależność od Rossyjan. **A.** ci mówią narzeczem języka lezgijskiego, opracowaném przez Schiefnera w jego „*Versuch über das Avarische*" (Petersburg 1862).

Awatanok, jedna z wysp Aleuckich, ma długości mil cztery a jednę szerokości, obfituje w szare lisy i cielęta morskie.

Awdiejew (Michał), autor rossyjski, ur. 1821 r. w Orenburgu; pierwszymi jego nauczycielami byli Mickiewicz i Tom. Zan. W r. 1842 ukończył instytut inżynierów komunikacyj. Napisał romans „*Tamaryn*" (Pet. 1852); powieści: „*Jasnyje dni*", „*Nyniesziaja Lubow*", „*Góry*" i t. d. oraz różne artykuły.

Awdiejewowa (Katarzyna), autorka rossyjska, siostra N. A. Polewoja; oprócz innych t. się gospodarstwa domowego, i tego rodzaju artykułów w czasopiśmie *Majak*, napisała „*Zapiski i Zamieczanija o Sibiri*" (Mos. 1837); „*Zap. o starom i now. rus. bytie*" (Pet. 1842) i „*Ruskija Skazki dla dietiej*" (Pet. 1850). Wraz z mężem wydawała „*Leksikon Ekonomiczeskij*."

Awdowa góra, w pow. Juryjewskim, gub. Włodzimierskiéj, pamiętna bitwą w r. 1216, zwaną *Lipiecką*.

Awedik, patryjarcha katolików armeńskich dyzunickich, ur. na początku XVII w. Na żądanie ambasadora francuskiego, złożony z urzędu za prześladowanie armeńskich unitów i wygnany z kraju. Gdy płynął na wyspę Scio, pochwycony przez swych przeciwników i odwieziony do Messyny, gdzie trzymany był w więzieniu aż do śmierci 1707 r. O nim rozeszła się była wieść, że osadzony w więzieniu nie w Sycylii a w Paryżu i że to on, jest ową sławną *Maską Żelazną*.

Awentinu (Jerzy), ob. Melantrych Jerzy.

Awentyńska góra, jeden z siedmiu pagórków, na których Rzym był zbudowany, na południe od góry kapitolińskiéj.

Awgarsk albo **Awgorsk**, zakłady znakomite żelaza, założone 1754 w gub. Penzeńskiéj, nad rz. Awgerą, zatrudnia ją do 1200 robotników; jeden piac wytapia rocznie do 2000 pudów.

Awigenus, arcybiskup koloński, przewodniczył wojskom Krzyżaków niemieckich w r. 1225 do Litwy, gdzie zginął wraz z tymi Krzyżakami.

Awoceta (*Recurvirosta*), rodzaj ptaków z rzędu biegających; cechujący się dziobem długim, wiotkim, zakrzywionym ku górze; A. żyją w okolicach nadmorskich Europy i Ameryki północnéj i środkowéj, żywią się ikrą, robakami i t. p. Jestto ptak dziki i lękliwy. A. *europaea* zaleca się świetną bielą swych skrzydeł.

Awramowicz (Dymitry), malarz, ur. 1815 w Ś. Iwanie w południ. Węgrzech; † 1855 w Nowym Sadzie. Nauki pobierał w Peszcie i Nowym Sadzie, a gdy tych nie mógł ukończyć z powodu ubóstwa zajmował się malowaniem na szkle. W 20 roku życia dostał się do Wiednia, gdzie otrzymawszy wsparcie od metropolity Stankowicza, uczęszczał do akademii sztuk. Powołany do Białogrodu z polecenia rządu serbskiego 1846 r. zbierał w całym kraju starożytności kościelne; był w tym celu i na Atosie. Wydał: „*Swetagora za strane wese, hudożestwa i powestnice* (Białogr 1848) i „*Opisanje drewnostik serbskich* (1849) oraz *Korreaco* i inne.

Awratyńskie pasmo gór, nazwa odnogi gór Karpackich w południowéj części gub. Wołyńskiéj, przechodzi przez Dniestr, Bug i Dniepr, gdzie tworzy tak zwane *Progi*.

Awuls (z łac.), znaczy: 1) nieprawnie oderwane części gruntu od jakiego majątku; 2) folwark bez włościan, należący do większéj posiadłości ziemskiéj.

Awyaw, Awaye, *Aggaw-Ojah* stolica królestwa Yoruba w Afryce środkowéj, liczy 25,000 m.

Ax, ob. Acqs.

Axel albo *Absalon*, arcybiskup w Lund i biskup w Roeskilde, był ministrem i wodzem duńskich królów Waldemera I i Kanuta VI, ur. 1128, † 1201, Za jego wpływem Saxo Grammaticus i Svend Aagesen pisali dzieje duńskie. Zbudował warowny zamek *Axelhuns* w 1254, zamieniony już na miasto, w miejscu, gdzie dzisiaj Kopenhaga stoi, dla czego Kopenhagę zowią niekiedy *Axelstadt*.

Axenberg v. *Achenberg*, góra nad jeziorem czterech miast leśnych, u stóp któréj podług podania Wilhelm Tell śmiałym skokiem wyswobodził się z rąk Gesslera 1308. Na miejscu gdzie skok był wykonany jest wybudowana kaplica.

Axerio (Giovanni) Włoch, osiadły w Monachijum, wspólnie z Giobbem robił ozdoby gipsowe do kaplicy Potockich w katedrze krakowskiéj.

Axia, ob. Naxos.

Axijomat (z greck.), ob. Pewnik.

Axijometr, narzędzie, służące do wskazywania kierunku rudla na statkach sterowanych za pomocą kołu

Axios v. *Axius*, w starożytności główna rzeka Macedonii, obecnie Wardar; po przebiegu mil 36 wpada do odnogi Salonickiéj.

Axis, gatunek jelenia; ob. Jeleń.

Axmann (Józef), ur. 7 Marca 1793 w Bernie, uczył się w Wiedniu od Bartsch'a, jest jednym z najznakomitszych miedziorytowników i członkiem tamecznéj akademii sztuk pięknych. Rytował galeryję obrazów w Wiedniu.

Axolotl (Axolot), zwierzę, uważane poprzednio za rodzaj jaszczurki, a które jak się niedawno okazało stanowi tylko formę przejściową rodzaju *Amblystoma* (ob.). Porów. Duméril „*Annales des sc. nat*"; (1865—7).

Axones (greck.), tak się nazywały trzy różne tablice drewniane w Atenach, na których były wyryte prawa Solona.

Axtmann (Leopold), ur. 1700 r. w Fulneku w marg. Morawskiém, † 1748 r. w Pradze, znakomity malarz zwierząt, mianowicie psów i koni.

Axtel (Daniel), kupczyk, późniéj podpułkownik gwardyi parlamentu *długiego*, gorliwy purytanin, znany z dzikości, z jaką traktował Karola I, gdy go na czele swoich żołnierzy prowadził na rusztowanie. Za Karola II, został na śmierć skazany.

Axum, miasto w abissyńskiém królestwie Tigre, na zachód od Adowy, ma 6800 m., na płaszczyźnie 6000 st. wzniesionéj; niegdyś było stolicą państwa tegoż nazwiska w Etyjopii, o czém dotąd jeszcze wspaniałe świadczą zwaliska. Między temi odznaczają się opisane przez Salla, Rüppela i Heuglina obeliski, ma ich być 40—60; pokryte są ornamentami, niektóre z nich, stojące, są na 20—25 metrów wysokie. Oprócz tego są zachowane ołtarze, tablice z napisami greckimi i staroetyjopskimi, monety i t. d. Tutejszy kościół, zbudowany w r. 1657 przez portugalskich sztukmistrzów jest najsławniejszym w Abissynii; chroniący się w nim, jest bezpiecznym od poszukiwań; w nim także przechowuje się prawdziwa, według mniemania Abissyńczyków, arka przymierza, ukradziona z świątyni Jerozolimskiéj. Porów. „*Reise nach Abessinien*" (Heuglin'a Jan 1868). Państwo *Axumskie* powstało około narodzenia Chr. ze szczątków państwa Mesoe, rozciągnęło wkrótce swoję władzę aż po za Yemen i morze Czerwone, za wpływem króla Aizainesa około 330 i nauką dwóch apostołów abissyńskich Frumencyjusza i Edesyjusza przyjęło wiarę chrześcijańską, która w krótkim czasie nad całym zapanowała krajem. W VI w. ujmowało się za chrześcijanami w Arabii i tym sposobem zostało naturalnym przeciwnikiem Islamu. Uporczywe wojny z Muzułmanami wycieńczyły wszystkie jego siły, aż nareszcie wewnętrzne zamieszki sprowadziły zupełny jego upadek i rozwiązanie.

Axynit (z gr. *Axine*, siekiera), minerał szklisty, fijolotowy, czasem zielonawy. Postać jego pierwotna jest słup rombowy ukośny, długo był jedynym przedstawicielem szóstego szeregu krystalicznego; twardość 6,5 c. g. 3,271. Skład jego bardzo zawikłany, zawiera krzemionkę, kwas borny.—

wapna, magnezyją, glinkę, tlenki żelaza i manganu.

Ayacucho, depart. rzeczypospolitéj Peru w Ameryce Południowéj, między wschodnim i zachodnim łańcuchem Andów ma 1570 mil kw., 130,000 ludn., z m. st. Ayacucho albo *Huamanga* 30,000 m.; 9 Grudn. 1824 został tu rozbity hiszpański wicekról La Serna i niezawisłość państwa Peru wywalczona. Od tego to czasu generałowie hiszpańscy, którzy poprzednio w Ameryce byli czynnymi, otrzymali szydercze przezwisko *Ayacuchos*, które następnie przeszło na stronnictwa, przez nich kierowane a późniéj i na stronnictwo wojskowe Espartery podczas jego regencyi.

Ayala (Pero Lopez de), zwany *el Viejo*, mąż stanu, historyk i poeta hiszpański, ur. 1332 w Murcyi wielki kanclerz i wielki podkomorzy Kastylii, † 1407 w Calahorra. W swych „*Kronikach królów kastylskich Piotra, Henryka II, Jana I, Henryka III*“ (2 tomy, Madr. 1780), pierwszy w Hiszpanii probował przedstawić pragmatycznie opisywane przez siebie wypadki. Nowszymi czasy, wykryto jeszcze jego poezyje, między któremi jest poemat o życiu dworskiém *(Rimado de palacio)*. W literaturze hiszpańskiéj zajmuje A. stanowisko jako reprezentant epoki przejściowéj od kierunku więcéj ludowego, oryginalnego do sztucznego, naśladowczego.

Aya-Pana, nazwa miejscowa rośliny brazylijskiéj z rodzaju *Eupatorium*, objętéj nazwą *E. ayapana*; jestto piękne ziele, dochodzące metra wysokości z kwiatami purpurowymi i liśćmi bezogonkowymi; ma zawierać w sobie kwas gallasowy i nieco benzoesowego. Odwar liści, ma pewne podobieństwo z herbatą, przypisywano jéj niesłusznie własności leczenia cholery i gorączki żółtéj.

Ayen, miasto w francuskim depart. Corrèze; ma 1000 m.; kopalnie miedzi, ołowiu i srebra.

Ayenar, syn bożka indyjskiego Sziwy, spłodzony z Wisznu; jest opiekunem świata, porządku i policyi. Jedyne to jest bóstwo, któremu krwawe składają ofiary.

Ayessa, córka Abubekra, żona Mahometa, wysoko wykształcona, nieprzyjaciółka kalifów Alego i Omara, była pojmaną przez tego ostatniego, lecz późniéj odesłaną do Medyny, gdzie † 678 po Chr. Turcy uważają ją za prorokinię.

Aylesbury, miasto w angielskiém hrabstwie Bucks v. Buckinghamshire, 27,090 m.

Aymar, ob. Aimar.

Aymara, plemię indyjskie, żyjące nad jeziorem Titicaca w Peru, mówi oddzielnym, własnym językiem.—Główne jego siedlisko w prowincyi boliwijskiéj Omasuya. Plemię to niedołężne, nieufne żywi wielką nienawiść względem wszystkich białych. Zasługuje na uwagę sposób chowania ich zmarłych; groby tak zwane Tschulpas v. Chulpas są zbudowane z cegieł niewypalonych w kształcie piramid u wierzchu stępionych, a na 7—10 metrów wysokich. Niekiedy, są one z wielkich kamieni ułożonych na sobie bez spojenia, w rodzaju budowli cyklopicznych, wykonane i zakryte jednym wielkim płaskim kamieniem. Taki grobowiec przeznaczony jest na 12 umarłych, zabalsamowanych sokiem rośliny Chenopodium ambrosioides, ubranych lub zawiniętych w worek z otworem na twarz. Mumije, uszykowane są tak, aby siedząc dotykały się nogami i tworzyły koło. Dawano im do grobu pożywienie, garnczek i łyżkę, obok tego przy męszczyznach kładziono broń, narzędzia myśliwskie i rybackie, a przy kobietach sprzęty do gospodarstwa domowego służące. Gdy już dostateczna ilość była mumij w grobowcu, ten zamurowywano, a zostawiano tylko okno. A. plemię wyznaje religiję chrześcijańską, ale tylko powierzchownie, gdyż obyczaje u nich prawie całkiem pogańskie. Język ich podobny do języka Kechna i dla Europejczyków trudny do wymawiania. Porów. JJ. v. Tchudi „*Reisen durch Südamerika*“ (tom 5. Lipsk 1869).

Ayr v. *Ayrshire*, hrabstwo na zachodnim brzegu południowéj Szkocyi, obejmuje 50 m. kw. i 200000 m. Leży w kraju górzystym nad rz. A.; obfituje w minerały, jak węgiel kamienny, rudę żelazną, ołów, grafit, antymon, kamienie młyńskie etc. Miasto st. Ayr, nad ujściem rzeki t. n. do zatoki Clyde, ma 9,200 m.; dobry port, szkołę handlową, fabryki dywanów, garbarnie.

Ayraut (Piotr, *Petrus Aerodius*), uczony prawnik, ur. 1536 w Angers, adwokat parlamentu paryskiego i lieutenant criminel w Angers, † 1601. Z dzieł jego prawnych najwięcéj są cenione: „*De l'ordre et instruction judiciaire chez les Grecs et les Romains*“ (Angers 1591) i „*Traité de la puissance paternelle*“ (1586). Ostatnie to dzieło, napisał z powodu swego syna, którego mu porwali jezuici i gwałtem zmusili do przywdziania sukienki duchownéj, a którego nie mógł wyswobodzić ani za interwencyją papieża ani króla Kompletne wyd. dzieł jego wyszło w Lyonie 1642.

Ayrenhoff (Kornelijusz Herman von), poeta dramatyczny, ur. 1773 w Wiedniu, † 1819, jako wysłużony austr. feldmarszałek porucznik; pisał tragedyje i komedyje, w których, a szczególniéj w „*Der Postzug*“ i „*Die grosse Batterie*“ wystąpił jako przeciwnik Shakspeare'a, a zwolennik nowego, nadanego przez Goethego kierunku. Kompletne wydanie dzieł jego (6 tomów, Wiedeń 1814), zawiera także drobne poezyje i listy o Włoszech. Porów. Bernd „*Cornelius Hermann von A., eine literarische Skizze*“ (Wied. 1853).

Ayrer (Jakób), po Hansie Sachs, najznakomitszy dramatyczny poeta niemiecki w XVI w.; był 1594 prokuratorem sądowym w Norymberdze; † 1605. Za życia mało było drukowanych jego komedyj; dopiero potomkowie zebrali niektóre z nich pod tyt. „*Opus theatricum*“, obejmujące w ogóle 30 pięknych komedyj i tragedyj (Norymb. 1618). Nowe wydanie Kellera 1868. Tieck zamieścił 5 sztuk A., w swojém „*Deutsches Theater*“. Porów. Schmith „*Jakob Ayrer*“ (Marburg 1851).

Ayrer (Justyna), malarka, ur. w Gdańsku 1704, malowała portrety minjaturowe i obrazy rodzajowe, † około 1790. Była ciotką sławnego Chodo-

wieckiego i nie mało wpłynęła na rozwój jego talentu.

Ayres (Piotr), Włoch, rodem z Turynu, uczeń tamecznéj akademii. Na wezwanie Stanisława Potockiego, ministra oświecenia pracował w pałacu willanowskim, jako malarz nad ozdobieniem niektórych jego części w r. 1816. Jego obraz oryginalny: „*Zachód słońca, powrót Sylena z uczty Bachusa*“, znajduje się w galeryi willanowskiéj.

Ayscue, Ayscough, *Ascrugh* lub *Askew* (George), admirał angielski, ur. w South-Kelsey w Lincolnshire około 1600, był w 1648 jednym z pierwszych oficerów marynarki, którzy się poddali parlamentowi; przywiódł wyspy Scilly, Barbadoes i Virginiję do posłuszeństwa, 1652 pobił kilkakrotnie Hollendrów, późniéj, za Karola II dowodził znowu przeciwko Hollendrom, lecz w czterodniowéj bitwie morskiéj 3 Czerw. 1666 został wzięty do nieowoli. W następnym roku powrócił do kraju; † 1673.

Ayszyńskie starostwo, ob. Auszyńskie starostwo.

Aytoun (Robert), ur. w Kinaldze w Szkocyi 1570, † 1638 w Londynie, znakomity poeta szkocki, pisał w języku rodzinnym i łacińskim. Pisma jego „*Poems*“ wydał Roger (Edymb. 1844).

Aytoun (William Edmondstoune), adwokat i poeta szkocki ur. 1813 w hr. Five, † 1865. W 1831 wystąpił po raz pierwszy z tomikiem poezyj, „*Poland, and other poems*“. W *Blackwood's Magazine* niemiłosiernie chłostał spekulantów kolejowych i z wielką gwałtownością zwalczał tendencyje szkoły manchesterskiéj. Poetyczną sławę ustalił sobie zbiorem oryginalnych ballad „*Loys of the scottish cavaliers*“ (Lond. i Edynb. 1849, 13 ed. 1861), które mimo, że wysławiając walki Stuartów, pełne są monarchicznych tendencyj, były jednak, przedrukowywane nawet w republikańskiéj Ameryce. W innym już stylu są jego przyczynki do „*Bon Gualtier ballads*“ (7 ed. Edynb. i Lond. 1861), wytwornem szyderstwem i kaustyczną ironiją przypominające Heinego. Takiż charakter ma „*Firmilian, a sposmodic tragedy*“ (Edynb. i Lond. 1854), wyszydzająca przesadność najnowszéj szkoły angielskich poetów. Z innych prac jego zaznaczyć jeszcze wypada: „*Historyję Ryszarda I*“ (Lond. 1840); poemat „*Bothwell*“ (2 ed. Edynb. 1856); romans „*Norman Sinclair*“ (3 t. Edynb. i Lond. 1863); zbiór staroszkockich ludowych pieśni „*Ballads of scotland*“ (2 t. Edynb. i Lond. 1858). Od 1845 był profesorem retoryki i beletrystyki w uniwersytecie edynburgskim, a od 1854 redaktorem „*Blackwood's Magazine*“.

Ayubici, dynastyja egipska, ob. Ejubici.

Ayuntamiento, zowie się w Hiszpanii rada miejska, władza municypalna w miastach. Powstaje ona z wyborów; wyborcami są naczelnicy rodzin prowadzący dom otwarty. Każda gmina mająca więcéj jak 30 mieszkańców ma swoje ayuntamiento, w którem liczba członków rozmaita, od 4—48. Liberalne atrybucyje téj władzy, ścieśnione od 1521, były przez kortezy 1812 i 1823 wskrzeszone, a przez późniejszą reakcyję znowu ograniczone. W r. 1837, powrócono do zasad z r. 1812, a myśl, powzięta w r. 1840, obalenia téj instytucyi, wywołała powstanie i wygnanie królowéj Krystyny. Od r. 1844 ayuntamienta po raz trzeci zostały ograniczone i urządzone na sposób municypalności francuskich.

Ayuthia v. *Yuthia*, także *Duarawadi* a niegdyś *Siam*, miasto, do r. 1769 stolica państwa *Siamskiego* była bardzo kwitnąca, położona na wysepce rzeki Menam, nie miała ulic tylko kanały. Domy były budowane na palach lub pływały na bambusowych tratwach. W 1767 r. została zdobytą przez Birmanów, którzy wypędzeni zostali w 1769 r., poczém, zwycięzca ich Piatak przeniósł stolicę do m. Bangkok. Wtedy jeszcze, Yuthia liczyła do 100,000 m. Dziś większa część miasta w gruzach. Nowe miasto, które obok się wzniosło, ma 30,000 m. i wspaniały królewski pałac.

Aza (Asa), u Gotów *Ans*, u Sasów *Os*, w mitologii skandynawskiéj oznacza bóstwa późniéj powstałe, niż właściwi bogowie. Bóstw tych, było 12: Thor, Baldur, Niordur, Frejr, Tyr, Brage, Heimdallur, Hodur, Widar, Wile, Ullur, Torsete. Właściwie byli to bohaterowie, którym naród cześć boską oddawał.

Azackie jezioro, w pow. białozierskim, gub. nowogrodzkiéj, długie 15 w. a sz. około 3 w. Znajduje się na niém 19 wysp, a na jednéj z największych wieś Polin.

Azais (Piotr Hyjacynt), filozof-moralista, ur. w Sorrèze 1766, † 1845; twórca dwoistego systemu filozoficznego i fizycznego. Prawem kompensacyi tłumaczył przemiany losów ludzkich, a prawem równowagi zjawiska w naturze i świecie, wygnany 18 Fructidora, był za cesarstwa nauczycielem historyi w prytaneum Saint Cyr. Usunięty 1815, otrzymał później stałą pensyję, która dozwoliła mu żyć na uboczu i stosować w praktyce zasady swego optymizmu filozoficznego. Główne dzieła A. są: *Des Compensations dans les destinées humaines*“ (1809); „*Système universel*“ (8 t. 1810—12).

Azalea, rodzaj roślin z rodziny wrzosowatych. Obejmuje około 20 gatunków z liśćmi opadającymi i kwiatami rozmaicie zabarwionymi; kultura wywołała mnóstwo odmian; hodują się dla piękności kwiatów i miłéj woni. Najwięcéj gatunków rośnie w Północnéj Ameryce. A. *pontica*, z Azyi Mniejszéj, ma kwiaty żółte, wydaje zapach przenikliwy, podobny do wiciokrzewu, A. *procumbens* na Alpach.

Azaleina, czerwień anilinowa, ob. Anilina.

Azara (Józef Mikołaj d'), hiszpański dyplomata i znawca sztuki, ur. 1731 w Barbunales w Aragonii, był od 1765—97 posłem hiszpańskim w Rzymie, a następnie do 1801 w Paryżu, gdzie † 1804. Znakomity uczony i lubownik sztuk pięknych głównie zaś zasłużył się wydaniem dzieł swego przyjaciela Mengs'a (ob.). Posiadał bogatą biblijotekę i piękny zbiór obrazów i antyków. Azara (Felix d'), brat poprzedniego, ur. 1746 w Barbunales, † 1811 w Aragonii jako generał brygady,

odbywał podróże naukowe w Paraguay, krajach La-Plata od 1771—1801 i napisał: „*Voyages dans l'Amérique méridionale*" (4 tomy Paryż 1809).

Azarycz (Ludwik), pod tém imieniem Stanisław Trembecki ogłosił 1780, wyborny przekład komedyi Woltera p. t. „*Syn marnotrawny*".

Azaryjasz, ob. Ochozyjasz.

Azaryna, materyja roślinna, zawarta w korzeniach kopytnika (Asarum europaeum) (ob.); podobna do kamfory, ale bez smaku i zapachu, topi się przy 70°, wyżéj ogrzewana rozkłada się; w wodzie trudno, łatwo w alkoholu rozpuszczalna. Wewnątrz użyta ma sprawiać wymioty.

Azathor, pierworodny syn Allfadra i Jordenny (ziemi), znaczy u Skandynawów boga piorunu i siły, zwyciężającego wszystko żyjące.

Azbuka czyli **Abecadło** *cyrylskie i głagolickie*. Ob. Cyrylica, Głogolica, Bukwica, Graždanka.

Azbest, ob. Asbest.

Azedarach (bez indyjski), **drzewo**, należące do rodzaju *Melia* i rodziny *Meliaceae*; ma liście nieparzyste do jesionowych podobne. Rośnie w Europie południowéj, dokąd przyniesione zostało z Indyj, dochodzi 30 stóp wysokości; kwiaty fijoletowego koloru, mają zapach przyjemny, owoce są mięsiste, żółte; przedstawia wspaniały widok, zwłaszcza w czasie kwitnienia.

Azeglio (Massimo Taparelli, markiz d'), znakomity artysta, publicysta, romansopisarz i mąż stanu włoski ur. 1792 w Turynie, † 1866; potomek starożytnéj rodziny piemonckiéj, poświecił się w pierwszéj młodości malarstwu i muzyce, przez krótki przeciąg czasu służył w kawaleryi sardyńskiéj, ożenił się 1830 w Medyjolanie z córką Manzoniego. Natchniony patryjotycznemi usiłowaniami rodaków celem wskrzeszenia swéj ojczyzny, napisał dwie powieści „*Ettore Fieramosca*" (1833) tłumaczenie polskie Jana Chęcińskiego 2 t. Warszawa 1856 r. i „*Nicolo de Lapi*" (1841) tłumaczenie Józefa Korzeniowskiego, w gazecie Warszaw. 1859, które, budząc narodowe uczucia Italii, nadzwyczajne miały powodzenie, uczyniły ich autora najulubieńszym przedstawicielem narodowości włoskiéj. W tymże samym duchu działał jako podróżnik i autor rozmaitych artykułów po większéj części treści politycznéj, umieszczanych w pismach peryjodycznych. Najgłośniéjszym z tych pism jest: „*Degli ultimi casi di Romagna*". Po wyborze Pijusa IX, przybył do Rzymu, wyszedł 1848 z wojskiem papieskiém przeciwko Austryjakom, walczył jako pułkownik w Wenecyi, pod Vicenza został na czele legijonu raniony. Powróciwszy do zdrowia, wybrany był na członka sardyńskiéj izby deputowanych i 7 Maja 1849 stanął na czele gabinetu, który się do 21 Maja 1852 bez zmiany utrzymał, gdyż przy zaszłych wtedy modyfikacyjach A. pozostał jeszcze prezesem. W Listopadzie jednakże, ustąpił miejsca Cavourowi, a odtąd używany był do rozmaitych poselstw w Rzymie, Paryżu i Londynie. W r. 1859 był przez krótki przeciąg czasu gubernatorem Romanii, a 1860 (Luty Wrzesień) gubernatorem Medyjolanu. Od téj pory usunął się do życia prywatnego nie przestając być przyjacielem i szczerym doradcą króla. W 1861 wydał w kwestyi rzymskiéj broszurę przeciw Cavourowi, w któréj radzi aby Rzym, zmieniwszy w wolne miasto włoskie zostawić papieżowi, a zaś stolicę przenieść do z Turynu do Florencyi. W tymże roku, powszechną zwróciły uwagę dwa listy A. do senatora Matteucci, w których oświadcza się za postanowieniem wolnego wyboru Neapolitańczykom odnośnie do nowego królestwa włoskiego. Z malowideł jego wysoko cenią bitwę pod Barlettą. Porów. Lang. „*Massimo d'Azeglio*" (w *Preussische Jahrbücher*, 17 t. 1866) i „*Massimo d'A., L'Italie de* 1847 *à* 1865, *Correspondance politique par Rendu*" (Paryż 1866), a szczególniéj jego własne „*Wspomnienia*" (*Imici ricordi*, Flor 1867 r. 2 t.).

Azeglio (Roberto Taparelli markiz d'), starszy brat poprzedzającego popierał również politykę Karola Alberta i od 1847 wielką cieszył się popularnością. Umarł senatorem i dyrektorem królewskiéj galeryi obrazów w Turynie 1862. Napisał „*Studj storici e archeologici sulle arti del disegno*" (Flor. 1862), zawierające ważne przyczynki do historyi malarstwa i „*Ritratti d'huomini illustri dipinti da illustri artefici estratti dall antica raccolta dei Reali di Savoja*" (Flor. 1863). Syn jego *Vittorio Emmanuale Taparelli, markiz* **d'Azeglio** jest od 1850 przedstawicielem Włoch w Londynie. Drugi brat Massima d'A. *O. Lugi Tapareli* († 1862 w Rzymie) jezuita, główny kierownik *Civitta Catolica*, zyskał głośne imię jako zręczny obrońca papiestwa.

Azeubrunn, w mitologii skandynawskiéj, znaczy wiecznie bijące źródło Azów, przy którém bogowie, przebywszy Bifrost, most tęczowy, do sądu zasiadają.

Azi-Girej, lub **Chadżi-Girej**, ur. w Litwie, potomek Dżyngisa, założyciel i pierwszy chan hordy krymskiéj. W r. 1465, prowadził wojnę z Achmetem, chanem Tatarów Zawołżańskich, przez co ocalił Rossyję od zniszczenia. Um. 1467, po nim nastąpił jeden z pięciu jego synów Nordoułat.

Azincourt, wieś w francuskim depart. Pas-de-Calais, gdzie 25 Paźdz. 1415 król angielski Henryk V, przechodząc z wojskiem swojém z Honfleur ku Calais, zaczepiony przez Delfina francuskiego z przemagającemi siłami (50000 przeciwko 14000), Francuzów pobił na głowę. Poległo tutaj 10000 Francuzów, między nimi sam konnetabl i sześciu książąt. Anglicy stracili tylko 1600 ludzi, a w ich liczbie stryja królewskiego księcia Yorku.

Azinghur, miasto w okręgu t. n. (120 mil kw. 1,655,000 m.) w prowincyi Benares, nad rz. Tons, liczy 14000 m.

Azoiczne utwory geologijne (z gr. bezzwierzęce), najdawniejsze pokłady osadowe skorupy ziemskiéj, które nie zawierają żadnych skamieniałości zwierzęcych; składają się głównie z łupku gliniastego, półkrystalicznego, zawierają też łupek krzemionkowy, wapno i t. d.

Azorskie wyspy (Jastrzębie wyspy), grupa leżąca na oceanie Atlantyckiém pomiędzy Afryką i Ameryką, należąca do Portugalii, składa się z 9 wysp,

obejmujących 54 mil kw. i 242000 ludności, po większéj części pochodzenia portugalskiego. Pojedyncze wyspy zowią się: San Miguel i Sta-Maria, Terceira, Graciosa, San-Jorge, Pico, Fayal, Flores i Corro. Głównymi produktami są tutaj: wino, zboże i owoce południowe. Wyspy Azorskie zostały odkryte 1431 przez Portugalczyków i dotąd są w ich posiadaniu, stołeczne miasto jest *Angra* na wyspie Terceira. Zdaje się, że były one znane Kartagińczykom i Normanom. Natury są wulkanicznéj, częste trzęsienia ziemi; klimat zdowy i łagodny; roślinność bogata, portów mało. Porów G. Hartung „*Die Azoren in ihrer äusseren Erdcheimunt u nach ihrer geognostischen Natur geschildert*" (Lipsk 1860).

Azoryt, minerał będący tantalanem wapna, znajduje się w skałach albitowych na wyspach Azorskich, pod postacią drobnych 8 ściennych kryształków, barwy szaro-żółtawéj z odcieniem zielonym.

Azot, inaczéj saletrorem (N) zwany jest pierwiastkiem, poznanym przez Priestley'a i Lavoisier'a. Ten ostatni nazwał go a-zotem, dosłownie bez-żywotnym, dla oznaczenia, że do oddychania sam przez się służyć nie może. Nazwa ta, acz z gruntu mylna, utrzymała się i odniosła dla swéj krótkości pierwszeństwo nad proponowaną przez *Berzeljusza* nazwą *nitrogenium*. Pierwiastek ten, jest gazem bezbarwnym, bez woni i smaku, lżejszym od powietrza, 14 razy cięższym od wodoru. Ciężar atomowy zatem 14 w stosunku do powietrza wynosi c. g. azotu $O,_9$. Pod żadném dotąd znaném ciśnieniem nieprzechodzi w stan kroplisty, woda pochłania go mniéj niżeli tlenu i oddaje całkowicie przed wrzeniem swojém. Jeszcze mniéj rozpuszcza się w alkoholu. Do oddychania jest niezdatny, ale nie truje. Zmięszany z tlenem łagodzi gwałtowne działanie tlenu na organizm. Z wyjątkiem boru i tytanu, nie działa bezpośrednio na inne pierwiastki i nie równoważy się chemicznie z nimi. Za pośrednictwem zasad ługowatych równoważy się w żarze z węglem i tworzy przetwory cyjankami zwane, (ob. Cyjan). Z wodorem równoważy się w amoniak (ob.) w stosunku 14 wag. czyli obj. swojéj na 3 obj. i wagi wodoru. Z tlenem równoważy się w bezwodnik azotowy w stosunku 28 wag. czyli 2 obj. swoich na 80 wag. czyli 5 obj. tlenu. A. jest pierwiastkiem 5 atomowym, mogącym dosyć trwale równoważyć 3 atomy wodoru. Dlatego jest przez jednych chemików za trój-atomowy, przez innych za pięcio-atomowy uważany. W naturze jest bardzo upowszechniony, stanowi blisko $^4/_5$ objętości, dokładnie $79,_2$ na 100 objętości powietrza oczyszczonego z wilgoci obcych ciał. Prócz tego wchodzi w skład wszystkich roślin i zwierząt i tworzy niezbędną część składową azotanów i przetworów amonowych. W stanie odosobnionym i czystym może być otrzymany z powietrza, przez działanie w żarze suchém powietrzem na żelazo. Użyteczność azotu w naturze jest wielka, w sztukach z wyjątkiem naukowych pracowni chemicznych, nie znajduje zastosowania w swym stanie odosobnionym. Przetwory A. odznaczają się niezwykłą trwałością i zmiennością swoją, która azot właśnie ożywiającym czyli zdatnym do zmian żywotnych czyni. Użyteczność jego dla jestestw żywotnych leży w obojętności azotu odosobnionego i w łatwości przejścia cyjanków w przetwory amonowe, tych w saletrany i saletranów pod wpływem środków odtleniających w sole amonowe, z kolei przechodzące łatwo w cyjanki. Żadnemu pierwiastkowi nie przystoi tak wielka zmienność, równa objętość w stanie odosobnionym, tworzenie z wodorem przetworów silnie zasadowych, z tlenem równie silnych kwasów, a z wodorem, tlenem i węglem równie mnogich i rozmaitych przetworów. Azot znajdujący się w roślinach pochodzi z przetworów amonowych i z saletranów, któremi się rośliny żywią. W ciele zwierzęcem znajduje się dwojaki, mianowicie odosobniony, wziewany w stanie powietrza, a wyziewany bez doznania zmiany w swéj ilości lub jakości i drugi wchodzący w skład chemiczny ich ciała. Ten znajduje się w ciele zwierzęcém w stanie przetworów białkowatych i innych, które przez ich zużywanie się i rozkład powstają. Ten azot pochodzi wyłącznie z karmy, którą się zwierze zasila. Azot odosobniony, wchodzący w skład powietrza jest niezdatny do zasilania roślin. Głównym dostarczycielem azotu potrzebnego roślinom i dla nich strawnego są dwie sole amonowe znajdujące się w powietrzu, t. j. amonowy węglan i saletran. One stanowią jedną milijonową do cztérech milijonowych części powietrza, ilość pozornie za małą do zaopatrzenia dobrego urodzaju roślin rolniczych na jednym morgu w 150 do 250 funtów azotu. Rośliny, kąpiąc się nieustannie w falach płynącego powietrza, mogą w ciągu trzech miesięcy tę ilość azotu dla siebie pożywnego z łatwością z powietrza zaczerpać. Rolnik nie spuszcza się na to i niepowinien, ale nawożąc, użyznia ich rolę przynajmniéj jedną piątą częścią téj ilości azotu, jaką w nich zebrać pragnie. Zastępując dawny sposób nawożenia roli samym tylko obornikiem i co kilka lat, przez nawożenie jéj co dwa lub 3 lata, jeżeli nie może co rok, daje swéj roli przy całkowitéj ilości nielotnych mineralnych przetworów nawozowych, potrzebnéj do wielkiego urodzaju swych roślin, przynajmniéj $^1/_3$ potrzebnéj ilości azotu. Silnie żywione rośliny dostarczają pożywienia dla ludzi i karmy dla zwierząt, skuteczniejszéj od roślin wyrosłych na gruncie jałowym. Stąd nieznana dawniéj, bo nawet jeszcze w początku tego wieku, skrzętność rolnictwa i przemysłu w gromadzeniu i użyciu materyjałów obfitych w azot. Z tlenem A. bezpośrednio się nie łączy, w obec jednak wodoru powstają dwa kwasy azotny i azotowy, z których się otrzymują inne związki. **Kwas azotny**, HNO^3, tworzy się bezpośrednio z tlenu i azotu pod działaniem iskier elektrycznych, także przy paleniu wodoru w powietrzu. Najważniejsze jednak jest tworzenie się jego przez działanie tlenu na amonijak: mięszanina obu gazów spala się z pomocą platyny na kw. azotny (niekiedy azotowy) i wodę; amonijak powstający przez gnicie ciał organicznych pod wpływem tlenu atmosferycznego

w obec zasad przechodzi w k. azotny (ob. Saletra). Otrzymuje się chemicznie przez destylacyją azotanu sody z kwasem siarczanym; jest to ciecz bezbarwna, na świetle żółkniejąca: należy do najsilniejszych kwasów i stanowi ciało silnie utleniające. Wre przy 86°, w temper. czerwony się rozkłada. Wodę chciwie przyciąga, nawet z powietrza, przyczem wydaje dymy. Słabszy, rozwiedzionéj wodą i niedymiący w handlu zowie się serwaserem. Rozpuszcza wszystkie metale oprócz złota i platyny, tworząc sole, azotany; z nich najważniejsze *azotan potażu* czyli saletra (ob.) i *azotan srebra* (ob. Srebro). Jeżeli kw. azotny działa na ciała organiczne, to często 1 lub kilka atomów NO^2 podstawiają się za wodór ciała organicznego; związki te azotowe są pospolicie żółte, stąd ciała organiczne (skóra, pióra, wełna), przez kw. az. barwią się na żółto. Przez działanie chloru na azotan srebra, tworzy się bezwodnik kw. azotnego N^2O^5. Kw. az. znajduje liczne zastosowania: w fabrykacyi kwasu siarczanego, do rozpuszczania metali, do nagryzania tafel litograficznych i t. d. Z kwasem solnym stanowi wodę królewską. Kwas azotowy HNO^2, niedawno dopiero został otrzymany przez Fritschego, z zasadami tworzy sole azotany. Kwas podazotny NO^2 ciecz ciemno czerwona, łatwo wrząca, wydająca dymy czerwone; obecność jego w kw. azotnym sprawia, że ten wywiązuje dymy czerwone; ciało to niewłaściwie zwane jest kwasem, z zasadami wydaje mięszaninę azotanów i azotonów. Tlennik azotu, N_2O, jest gazem bezbarwnym, na powietrzu tworzy dymy czerwone. Tlenek azotu, N^2O, zwany jest gazem rozweselającym, wciągnięty bowiem do płuc sprawia odurzenie; ciała rozżarzone płoną w nim prawie tak silnie jak w tlenie. Związki azotu: z wodorem—ob. Amonijak, z węglem ob. Cyjan.

Azów (po tur. Adzak), miasto w gub. Jekaterynosławskiéj, nad ujściem Donu do morza Azowskiego, 6400 m. trudniących się głównie rybołówstwem. Niegdyś wielce handlowe, należąc do Greków, zwane było Tanais, a w wiekach średnich Tana. W IV w. po Chr. zburzone przez Hunnów; w VIII było w posiadaniu Chazarów, w IX Pieczeniegów, a w XI Połowców. W XII w. prowadzili tu znaczny handel Genueńczycy, uznając nad sobą z początku władzę Połowców, tych jednak w XIII w. wyrugowali a w r. 1471 sami pokonani zostali przez Turków, którzy znów z kolei w r. 1637 ulegli Kozakom ale tylko na krótko. Od r. 1759 należy ostatecznie do Rossyi. Port zamulony piaskiem, dlatego dostępny tylko dla małych okrętów.

Azowskie morze (Palus Maeotis), północna wielka zatoka morza Czarnego, łącząca się z niém przesmykiem Kierczeńskim (Jenikale). Długa w. 340 a szer. 150; głębokość do 47 stóp. Ważniejsze miasta handlowe nad jego brzegami są: Taganróg, Maryjupol i Berdiańsk.

Azowskie stepy, rozciągają się między Maniczem, Donem i Azowskiém morzem, grunt przesiąknięty solą, jednak nie zupełnie nieżyzny.

Aztekowie, nazwa mieszkańców Mexyku w czasie wylądowania Europejczyków w Ameryce. Przybyli oni tutaj z północy na początku XIII w., założyli 1325 miasto Tenotichtlan, (zwane przez Europejczyków Mexykiem) i stąd rozszerzając swą władzę i zdobycze pod panowaniem Montezumy, dosięgli aż do zatoki Mexykańskiéj, a nawet najdzielniejszy ich władca Ahnitzott (1482—1502), podbił Gwatemalę i Nikaraguę. *Kultura* A. zdaje się być odblaskiem wcześniejszéj cywilizacyi Tolteków. Książęta ich, z wyższych wybierani dostojników, panowali wprawdzie samowładnie, ale sądy niezawisłe tudzież, potężny stan kapłański, ograniczały zawsze ich samowolę. Aztekowie posiadali pewien rodzaj pisma obrazowego, w którém nawet prawa ich były spisywane. Do wychowania młodzieży, którém kapłaństwo się zajmowało, były urządzone oddzielne budowle przy świątyniach (*Teocallis*). Młodzież do stanu duchownego przeznaczona, kształciła się w oddzielnych zakładach, gdzie uczono ją astronomii, historyi i służby kościelnéj. Rachuba czasu Azteków, wskazuje że naród ten posiadał już pewne wiadomości z matematyki i astronomii. Rolnictwo było u nich w poważaniu i stanie kwitnącym; górnictwo uprawiano starannie, handel doznawał opieki rządu więcéj; niż rzemiosła, Pomniki ich architektury, rzeźbiarstwa i złotnictwa znajdują się dotąd w wielkiéj obfitości. Szlachta należała do stanu wojskowego, który był wybornie urządzony; zasługa osobista więcéj znaczyła niżeli świetne urodzenie. *Religija* Azteków uznawała bytność najwyższego, niewidzialnego władcy i twórcy wszechświata *Taotla*, pod jego rozporządzeniem było 13 bóstw głównych i 200 podrzędnych. Straszny *Huicylipochtli*, bóg wojny i opiekun narodu, któremu na cześć zarzynano tysiące ofiar ludzkich i *Tezkatlipoka* „dusza świata" są najważniejszym bogami, w dawnéj mexykańskiéj mitologii. Wszystkie zabytki oświaty Azteków zostały w zupełności zniweczone przez Hiszpanów, chociaż potomkowie pierwotnych mieszkańców dotąd jeszcze, w znacznéj liczbie znajdują się w kraju ojczystym. *Język* Azteków, przyjęty nawet w krajach przez nich podbitych, był dla misyjonarzy XVI i XVII w. potężnym środkiem nawracania krajowców na wiarę chrześcijańską i dla tego też, liczne istnieją jego gramatyki i słowniki. Państwo to, zburzone za panowania Montezumy II po długich i krwawych wojnach, prowadzonych (1519 — 1540) z Hiszpanami pod dowództwem Korteza. Porów. Prescott: „*History of the conquest of Mexico*" (Boston 1843, po niemiecku w Lipsku 1845); Veytia: „*Histoira antiqua de Meijco*" (1836); Brasseur de Bourbourg: „*Histoire des nations civilisées du Mexique*" (4 t. Paryż 1856—58); Aubin: „*Mémoire sur l'écriture figurative et la peinture didactique des anciens Mexicains*" (Paryż 1849); Waitz: „*Anthropologie der Naturvölker*" (t. 4 Lipsk 1864); Th. Arnim: „*Das alte und das neue Mexico*" (Lipsk 1868); Biondelli: „*Sull'antica lingua Azteca o Nahuatl*" (Medyjol. 1860).

Azulewicz, herb rodziny tatarskiéj osiadłéj w Litwie. W polu czerwoném strzała srebrna, żelezcem w górę obrócona; w szczycie hełmu ręka zbroj-

na, z mieczem w złoto oprawnym.—**Azulewicz**, napisał 1630, dzieło w obronie Tatarów, posądzanych przez Piotra Czyżewskiego w piśmie p. t. *Alfurkan* (1616) o czary na zgubę chrześcijan.

Azulin, błękit anilinowy, ob. Anilina.

Azuni (Dominik Albert), znakomity historyk i wielki znawca prawa morskiego, ur. 1749 w Sassari na wyspie Sardynii, używany był przez swój rząd, a później przez Napoleona przy rozmaitych poselstwach, † 1827 jako członek trybunału konsularnego w Cagliari. Z pomiędzy dzieł jego najważniejsze: „*Dizionario universale ragionato della giurisprudenza mercantile*" (4 t. Nizza 1786—88): „*Sur l'origine de la boussole*" (Paryż 1805—1809): „*Sistema universale del principi del diritto marittimo dell' Europa*" (4 tomy, Florencyja 1795): „*Histoire géographique, politique et naturelle de la Sardaigne*" (2 tomy, Paryż 1802).

Azur (*lazur*), szkło błękitne, zabarwione tlenkiem kobaltu, zwane też smaltą, także barwnik błękitny ultramarynowy. Zresztą, pod tą nazwą rozumiemy w ogóle barwę błękitną, w szczególności błękit nieba (ob. atmosfera, błękit).

Azurare (Gomez-Gannes), dziejopisarz portugalski z XV w., autor kroniki króla Jana I (Lizb. 1644), tudzież kroniki Piotra de Menezes (Lizb. 1792); „*Duarte de Menezes*" (Lizb. 1793) i „*Cronica do descobrimento e conquista de Guiné*" (Paryż 1841).

Azuryt, minerał barwy błękitnéj, znajdujący się w kryształach świetnych, należycie wykończonych. Twardość jego 3, 5, c. g. 3,831. Jestto węglan miedzi, używa się do wytapiania miedzi, do przygotowywania koperwasu miedzianego, i jako barwnik błękitny.

Azyja, najobszerniejsza ze wszystkich części świata, leżąca całkowicie (oprócz niektórych wysp), na półkuli północnéj pomiędzy 44° i 208° dług. wsch. i 1° a 78° szer. półn., znajduje się w pośrodku wszystkich innych części ziemi; od Ameryki bowiem dzieli ją tylko cieśnina Berynga, z Australiją łączy się za pomocą archipelagu Indyjskiego, z Afryką styka się przez międzymorze Suez a nakoniec do Europy przylega zachodnim krańcem na przestrzeni przeszło 500 mil. Z trzech stron oblana jest Azyja wodami trzech oceanów mianowicie z północy oceanem Lodowatym, ze wschodu oceanem Wielkim, z południa oceanem Indyjskim a tylko z czwartéj strony, mienia się granica wodna i lądowa to jest Afryka, następnie części oceanu Atlantyckiego (morze Śródziemne, Egejskie i t. d.) i Europa. *Układ poziomy.* Główną część Azyi stanowi wielka masa stałego lądu, przy któréj na południo wschodzie leżą gromady wysp, rozciągające się aż do 11° połud. szer. Najbardziéj wystającymi punktami na lądzie stałym są: na północ przylądek Północno-Wschodni, na południ. Romanija, na wschód przylądek Wschodni, na zachód przylądek Baba. Największa odległość z północy na południe 1159, ze wschodu na zachód 1258 a według innych 1430 m. Całą masę lądu azyjatyckiego można sobie przedstawić jako olbrzymi przeszło 550,000 mil mający trapez do którego głównie z trzech stron przyczepione są ogromne półwyspy, jak Kamczatka 4000 m. kw., Korea 4100, Indo Chiny 35,000, Indostan 70,000, Arabija 48,000 Azyja Mniejsza blisko 10,000 m. kw. mające przeszło 170,000 m. kw. i wynoszące razem z owym trapezem i wyspami 800,000, a według innych 807,000 a nawet 814,500 m. kw. Linija brzegowa wynosi 7700 m., z których 1620 przypada na pobrzeża oceanu Północnego (nieużyteczne dla żeglugi), 2100 mil. na pobrzeża oceanu Wielkiego, 3400 oceanu Indyjskiego i 580 atlantyckiego (morze kaspijskie jako wewnętrzne nie wchodzi w rachubę), tak więc na 105 m. kw. przypada 1 mila brzegu i pod tym względem o wiele Azyja ustępuje nie tylko Europie ale nawet i Ameryce. Stosunek wysp do stałego lądu także zasługuje na uwagę, chociaż wymiary powierzchni jeszcze i dziś nie są pewne i dokładne. Wyspy na oceanie Północnym i wyspy leżące w części północnéj oceanu Wielkiego z przyczyny lodowatego klimatu, nie mają prawie znaczenia, podczas gdy Japońskie, Nipon, Sikok, Kiusiu i inne, zawierające według Siebolda 6628, według Engelhardta 7027 m. kw. z przyczyny swéj wielkości mogą rozwijać się samodzielnie. Gromada na południe od nich położona Lieu-Kieu (125 m. kw. według Siebolda), chwieje się między zależnością od Chin i Japonii. Wielkie wyspy Formoza albo Thaiwan (705 m. kw.) i Hainan (758 m. kw.), można uważać jako uzupełnienie Chin tak jak wyspe Cejlon można uważać za uzupełnienie Indyi; wyspy Nikobarskie (34 m. kw.), Andamańskie (120 m. kw.), Maledywskie (123 m. kw.) i Lakadywskie (35 m. kw.), rozsiane na oceanie nie uzupełniają stałego lądu i w ogóle nie mają wielkiego znaczenia. Wielki Indyjski archipelag stanowi niby oddzielną część świata; Małe i Wielkie Sundzkie jako też inne do których Hollendrzy mają pretensyje, tworzą według Melville'a von Carnbee powierzchnią 31,350 m. kw., Filipińskie z archipelagiem Sulu mają 5368 m., a wszystkie razem oblicza Ritter na 50,000 m. kw.—Są one także ogniwem przejściowém między Azyją i Australiją. Wyspy w odnodze Perskiéj i na morzu Śródziemném nie mają samodzielnego znaczenia wyjąwszy może Cypr (150 m. kw.). *Układ pionowy.* Żadna inna część świata nie może wytrzymać porównania z Azyją, co do ilości wyżyn. Znajdujemy tu, ogromne podniesienia się gruntu zajmujące według Rittera $^2/_5$ stałego lądu, i mające przy długości blisko 1200 mil. (od morza Śródziemnego do oceanu Wschodniego) szerokość nierówną na wschodzie dochodzącą 500 mil, koło wschodniéj granicy Iranu 150 mil, a w Azyi Mniejszéj od 40—50 mil. Cała ta olbrzymia wyżyna, dzieli się w miejscu między źródłami Amu-Darii i wyższym biegiem Indu na dwie części: zachodnią i wschodnią. Zachodnio-azyjatycka wyżyna zbliża się charakterem do Europy i jeszcze w głębokiéj starożytności wywierała wielki wpływ na ludy połud.-europejskie; jest ona powycinana przez odnogę Perską, Arabską, morza Śródziemne, Czarne i Kaspijskie

i dzieli się na 5 części Iran, Arabiją, Syryją, Armenijąi Azyją Mniejszą. Średnia wysokość jéj wynosi od 2000—4000 st. Wschod. azyjatycka wyżyna nie ma takiéj częstéj styczności z morzem, jednostajna, trudna a niekiedy nie podobna do przebycia, stanowi przeszkodę do rozwoju ludów Azyi środkowéj. Obejmuje ona Mongoliją, Turkestan i Tybet. Trudno oznaczyć średnio jéj wysokość dla braku naukowych danych, Fusz i Bunge liczą wyniosłość Gobi na 3—4000 a najwyższe punkta na 5100—5400 stóp. Pomiędzy *nizinami* Azyi pierwsze miejsce zajmuje Syberyja—inne jeszcze są w Chinach właściwych, Indostanie, Tartaryi niepodległéj i Mezopotamii. Co się tyczy stosunku wyżyn i krajów górzystych do nizin, to oblicza pierwsze Ritter na 400,000 mil kw. i podaje stosunek pierwszych do drugich jak 18 do 1; podczas gdy w Europie ten stosunek jest zupełnie odwrotnym 1: 2,5 w Ameryce 1: 1,8. Co jest tém gorsze, że wielka część nizin azyjatyckich (Syberyja), jest nie zdatna do uprawy ziemi z przyczyny zimna. Spotykamy jeszcze w Azyi wielkie *pustynie* i *stepy*. Najznaczniejszą jest pustynia Gobi leżąca między 94° i 135° dł. wsch. i 35° a 50° półn. szer., w środku jéj znajduje się morze piaszczyste Szamo, 20—50 m. szer. Zasługują na wspomnienie jeszcze pustynie Szaszin w Małéj-Bucharyi, Thurr albo pustynia Indyjska w Indostanie, wielka pustynia w Beludżystanie w starożytności zwana Gedrozyjską,—pustynie Słona w Persyi, Deszt-Kowar w Tartaryi niepodległéj i nakoniec wielka Syryjsko-Arabska pustynia między Mezopotamiją i Syryją. Góry w Azyi są: 1) Najwyższe nie tylko w Azyi ale i na całéj ziemi *Himalaje* (mieszkanie śniegu, w starożytności Imaus), tworzą granicę między Chinami i Indostanem ciągną się od północno wschodniego krańcu Afganistanu z zachodu na wschód ku Indo-Chinom na długości przeszło 300 mil. Najwyższa z nich Ewerest 27,212 parys. stóp.—druga z kolei Kintchindzinga 26,412 par. stóp. Dawalagiri 25,171 par. st. i inne. 2) Na granicy Indyj i Tybetu oddziela się od Himalajów i zwraca się ku zachodowi tworząc granicę między Afganistanem i Tartaryją niepodległą łańcuch gór *Hinduku* w starożytności Paropamisus. Szczyt Kund v. Kond do 20,000 st. wys. 3) Pod 42° szerokości ciągnie się ze wschodu na zachód pasmo gór *Niebieskich* (Thian-Shan); wysokość do 20,000 stóp. 4) Na zachodniéj granicy państwa Chińskiego między 36° i 40° szer. pół. idzie *Bolor* v. *Belur*; *Dagh* od niektórych Mustagiem nazywany. Obok niego rozciąga się olbrzymia wyżyna *Pamer* na 15,000 wzniesiona. 5) Na południe gub. Tomskiéj w Syberyi i w najbardziéj na zachód posuniętéj części Mongolii ciągną się góry *Ałtajskie* (Złote) do 11,000 st. wys. Dzielą się na mały i wielki Ałtaj. 6) Na granicy gubernii Irkuckiéj i Mongolii ciągnie się łańcuch gór *Sajanskich* na 6000 st. wysokich. Do Sybirskich gór należą jeszcze: 7) *Inszan* część jego koło Nerczyńska nosi nazwę gór *Nerczyńskich* i dochodzi 8000 st. 8) *Jabłonowe* (Jabłonoi-Chrebet) i na półn. wschod. od nich. *Stanowoi Chrebet* (4000 st.). 9) *Kamczackie* na półwyspie Kamczatka przeszło 10,000 st. wysokie, 10) *Uralskie* między europejską Rossyją i Syberyją ze szczytem Daneszkin (8253 st.). 11) Pomiędzy morzem Czarném a Kaspijskiem, rozciągają się *Kaukaskie* z najwyższym szczytem Elbrus 19,100 stóp wysokim. 12) Na południe od Kaukazu ciągną się góry *Armeńskie*, z których jest najwyższą Ararat (Wielki Ararat) 16,254 st. wys. 13) Na zachód od gór Armeńskich idzie pasmo gór *Taurus*, dzielące się na dwie gałęzie, z których północna zwie się *Antitaurus* ze szczytem Arghi-Dagh (12,300 st.) a południowa *Taurus* ze szczytem Domann-Tag (9000 st.). 14) Syryją przerzyna w kierunku z północy na południe *Liban* dzielący się na dwa łańcuchy równolegle do siebie idące. Bardziéj na zachód posunięty i bliżéj brzegu morskiego znajdujący się, zowie się *Liban* (w ściślejszém znaczeniu) ze szczytem najwyższym Makmel (12,000 st.); wschodni łańcuch nazywa się *Antiliban* ze szczytem Doszebel-el-Szeik wiecznym śniegiem pokrytym 9000 st. 15) Góry *Skaliste*, od góry Synaj Synajskiemi zwane, należą do Arabii Skalistéj z głównymi wierzchołkami: Katarzyną 8168 st., Horeb 7000 st. i Mura albo Mosis 5956 st. 16) W Indostanie ciągną się góry *Windhya* na północ Dekanu, łańcuch ten długi na 200 mil., niedochodzi 5000 st. wysokości. 17) W samym Dekanie od zachodniego końca gór Windhya ciągną się góry *Gats* v. *Gauts*, i rozdzielają na pasmo wschodnie i zachodnie. To ostatnie, ważniejsze ciągnące się wzdłuż pobrzeża Malabarskiego aż do samego końca Indostanu wznosi się do 8000 st. Wyspa Cejlon jest także bardzo górzystą; najwyższy szczyt na niéj Adamspik 6920 st. 18) Wyspy archipelagu Indyjskiego są często poprzerzynane całymi łańcuchami gór, tak np. Sumatra, górami *Ofir* przeszło 6000 st. wysokiemi, Jawa łańcuchem przechodzącym wzdłuż całéj jéj długości i posiadającym do 40 wulkanów, częścią czynnych, częścią wygasłych; podobnież Filipińskie, gdzie na wyspie Manila są straszne wulkany Albay (Mayon) i Bulusan do 10,200 st. wysokie. 19) Wyżynę Perską na 4000 st. wysoką odgraniczają od Turcyi Azyjatyckiéj góry u starożytnich *Zagros* zwane z przedłużeniem *Kohe-Zerd*; na południowém pobrzeżu morza Kaspijskiego ciągną się góry *Kaspijskie* albo *Alburs* z wulkanem Demawend na 20,000 st. wysokim. Na północy wyżyny Perskiéj ciągnie się kraj alpejski Asetbejdżan, średnia wysokość 4500 stóp szczyt Sejlon ma 8300 st. 20) W Arabii prócz gór Synajskich ciągną się jeszcze mało znane łańcuchy *Charrah i Tueyck*.

Wody oceany, które oblewają Azyję, tworzą na rozmaitych pobrzeżach téj ogromnéj części ziemi wielką liczbę odnóg (noszących często nazwę oddzielnych mórz), zatok i cieśnin. Ważniejsze z nich są: Na oceanie Lodowatym zatoki Obska i Jenissejska przy ujściach rzek t. n., leżące, ocean Północny łączy się z Wielkim za pośrednictwem cieśniny Berynga, dzielącéj Azyję od Ameryki, długiéj na mil 70, a szerokiéj w miejscu najwęższém

mil 9—10. Ten ostatni tworzy: morze Kamczackie między cieśniną Berynga i wyspami Aleuckiemi, morze Ochockie, pomiędzy Kamczatką, Syberyją i wyspami Kurylskiemi. Z tego morza przez cieśninę Laperouse, oddzielającą wyspy Sachalin i Jesso, można przejść do morza Japońskiego, pomiędzy wyspami Japońskiemi, Mandżuryją i Koreą zawartego. Daléj morze Japońskie za pomocą cieśniny Korea, oddzielającéj półwysep t. n. od wyspy Kiusiu, łączy się z morzem Wschodniem albo Tong-Hai, a to znowu z głęboko wciskającém się w Chiny morzem Żółtém albo Hoang-Hai, tworzącém zatokę Petcheli. Ze Wschodniego morza przez cieśninę, Formosę, między Chinami a wyspą Formosą, jest przejście do morza Chińskiego, które ograniczone jest Chinami, Indochinami, wyspami Filipińskiemi i wyspą Borneo. Morze Chińskie tworzy odnogi: Nan-Hai albo morze Południowe, Anamską i Siamską, część oceanu Wielkiego wchodząca między archipelag Indyjski nosi nazwę mórz: Sulu, Celebes, Banda, Jawa, albo Sundzkie i łączy się wreszcie z oceanem Indyjskim za pomocą dwóch cieśnin: Malakka, między półwyspem Malakka i Sumatrą, i Sundzkiéj pomiędzy Jawą i Sumatrą w miejscu najwęższém tylko na $7\frac{1}{2}$ mil szeroką. Ocean Indyjski wchodzi głęboko w ląd ku północy i tworzy ogromną odnogę Bengalską, kanał oddzielający wyspę Cejlon od Indostanu w najwęższém miejscu na 15 mil szeroki i na wschodzie cieśninę Palka, na zachodzie odnogą Manaar zwany. Daléj ocean Indyjski tworzy morze *Arabskie* między Indyjami i Arabiją, którego północna część łącząca się przez cieśninę Ormuz z odnogą *Perską* (między Arabiją i Persyją położoną) zwie się odnogą *Oman*. Na zachód odnogi Oman leży 110—120 mil długa odnoga *Aden*, która przez cieśninę Babel-Mandeb łączy się z 300 mil długiem a najwyżéj 30 szerokiem, morzem *Czerwoném* albo odnogą *Arabską* między Afryką i Arabiją położoną. Na zachodzie oblewa Azyją ocean Atlantycki za pomocą morza Śródziemnego, którego część wraz z zatokami Skanderun, Tarsus, Anatolija v. Adalija i Marmarizza należy do Azyi. Daléj należy tu jeszcze część wschodnia morza Egejskiego, Marmora i Czarnego wraz z cieśninami Dardanelle i Bosfor. W *jeziora* nie jest Azyja tak obfitą jak Europa, ale za to posiada największe jezioro na ziemi a mianowicie morze *Kaspijskie* między Rossyją Persyją i Tartaryją niepodległą rozciągające się na przestrzeni do 7000 mil kw. Część północna płytka nie dochodzi 48 stóp, a południowa ma więcéj jak 1200 stóp głębokości. Drugiém co do wielkości w Azyi jest jezioro *Aralskie* albo morze Błękitne między Rossyją (prawie ze wszystkich stron) i Chiwą zamknięte 1200 kw. mil. Do Syberyi należy jezioro *Bajkalskie* (w gub. Irkuckiéj) 700 kw. mil powierzchni i jezioro *Bałkasz* w okręgu Semipałatyńskim 300 mil kw.; daléj na południo-wschód leży jezioro *Issikul* 230 kw. mil. powierzchni. W Turcyi Azyjatyckiéj a mianowicie w południowéj jéj części dawnéj Palestynie znajduje się *Morze Martwe* (Jezioro Asfalckie) 23 mil. kw.; leży 1235 stóp niżéj od morza Śródziemnego, głębokie zaś jest do 1200 stóp; wodę ma niezdolną do utrzymania życia ryb i zwierząt z przyczyny wielu pierwiastków solnych 42° soli kwaśno gorzkich. Na północ morza Martwego leży jezioro *Genezareth* albo *Tiberias* inaczéj Morzem *Galilejskiem* zwane długie 3 mile a szerokie 1. W Armenii Tureckiéj leży jezioro *Wan* 77 mil kw. Do Persyi należą jeziora: *Urmia* (Masagha albo Szachéj), *Kieffe* albo *Bachtegan* i *Deriar Nemet*. W Afganistanie znajduje się jezioro *Zareh* albo *Hamun*. W państwie Chińskiem są: *Saisan*, *Tengri*, *Palte*, *Koisogol* albo *Bajgal-Dalai*, *Lop* w Małéj Bucharyi i *Błękitne. Rzeki*. Azyja jest bogatą w wielkie rzeki szczególniéj na północy i wschodzie, jedna tylko wyżyna zachodnia w wielu miejscach cierpi ich brak. — Do najważniejszych rzek należą uchodzące do oceanu Północnego. *Obi* (Ob.) przyjmujący Irtysz, ma długości 580 mil. *Jenisséj* 700 m. z dopływem Tunguską. *Lena* 600 m. długa z dopływami Wittimem, Olekmą i Aldanem. Mniéj ważne Chatonga, Anabara, Olenek, Jana i Indigirka. Rzeki północne po większéj części nie przynoszą korzyści, raczéj tamują handel niż mu są pomocne z przyczyny iż bardzo często otoczone są bagnami. Do oceanu W. *Amur* powstały z Szilki i Argunu z dopływami Gorin, Amguni, Sungari, Ussuri i Chongar, 590 m. długi; wpada do morza Ochockiego. *Hoangho* albo rzeka *Żółta* 570 mil długa połączona jest przez kanał *Cesarski* z rz. *Jangtsekiang* albo *Niebieską* 720 mil z dopływami Niukiang, Henkiang, Kiakiang, Wulangho, Likiang, Jankiang, Miukiang, Kielinkiang i Haukiang; obie uchodzą do morza Wschodniego; *Sikiang* (Tschukiang albo rz. Kantońska) 260 mil długa, *Menam* 200 mil dł. i *Kambodża* albo Maykoung 450 mil długa uchodzą do morza Chińskiego. Z mniéj ważnych rzek wypada wspomnieć Anadyr, Kamczatkę, Ochotę, Peho albo Peyho, wpadające do różnych części oceanu Wielkiego. Do oceanu Indyjskiego płyną: *Irawaddi* 460 mil, *Bramaputra* 430 mil dł., *Ganges* 420 mil, (z dopływami: Dżumną, Soaną, Gogrą, Gundukiem i Kosi) wszystkie 3 do odnogi Bengalskiéj; *Jndus* 490 mil który przyjmuje do siebie rzeki tworzące Pendżab oraz Kabul, Kurrum i Gomul, uchodzi do odnogi Arabskiéj, Eufrat 408 mil i Tigris 190 mil zjednoczone w jednę rzekę noszącą dawniéj nazwę *Pasitigris* a dzisiaj *Szatel-Arab* uchodzą do odnogi Perskiéj. Z mniéj ważnych rzek uchodzących do wód oceanu Indyjskiego zasługują na uwagę: Kawery, Godawery, Mahanudy, Tapti, Nerbudda, Dio-Rud i Sitorogan. Do wód oceanu Atlantyckiego wpadają: do morza Śródziemnego: Orontes dawniéj a dziś *Nahr-el-Azy*, i dawniejszy Cydnus dziś *Karasu*; do morza Egejskiego: *Meander* albo Bujuk Menderi Sarabat albo Hermus; do morza Czarnego: *Sakaria*, *Kisil-Irmak* w starożytności Halys, *Jeszyl-Irmak*, *Tschoroch* albo *Czoroka* i *Rion*, u starożytnych Phasis. Do wód wewnętrznych jako to: do morza Kaspijskiego uchodzą *Kizil-Ozan* albo *Sefid-Rud*, *Kura* albo *Kur*,

Emba albo *Jemba* i *Ural* stanowiący granicę z Europą 190 mil długi; do jeziora Aralskiego: *Amu* właściwie *Amu-Daria* u starożytnych Oxus 350 m. długi i *Sir-Daria* inaczéj *Sihon* w starożytności Jaxartes 300 mil długi.

Zbadanie A. pod względem *geognostycznym* uniemożebniały dotąd wewnętrzne jéj stosunki, obecnie dopiero dzięki usiłowaniom geologów (Schlagintwait, Russeger, Roth, Czygeczew, Middendorp i i.), rzecz ta rozjaśniać się zaczyna. W ogóle ustrój A. cechują wielkie podniesienia, w skutek których, skały metamorficzne i neptuniczne położenia swoje powikłały; podniesienia te głównie zależały od mas granitowych, które tu mają rozwój olbrzymi; często pokłady granitowe na rozległéj przestrzeni pokrywają skały pochodzenia wodnego; dotąd czynność wulkaniczna jest jeszcze żywa, zwłaszcza na pobrzeżach. Na wybrzeżach oceanu Indyjskiego godną jest uwagi czynność geologiczna korali. Bogactwo A. w *ciała kopalne* było już dobrze znane starożytnym, wypada tu wspomnieć przedewszystkiem o złocie, którego dobywanie dość jest znaczne i które znajduje się rodzime zawsze ze srebrem pomięszane, dobywane trudno, ale za to często na długie lata jednakowo wydajne. Łatwiejsze jest otrzymywanie i płukanie złotego piasku, który w pobocznych łańcuchach Ałtaju został odkryty. Oprócz tego znajduje się złoto w Uralu, Sumatrze i Jawie, ale cyfry wskazujące ilość jego produkcyi nie są pewne. Ruda srebrna znajduje się w Syberyi pomięszana z ołowiem. Najznaczniejsze kopalnie w Syberyi koło Snejnogorska przyniosły od 1795—1854 r. 82,161 pudów. Chiny dobywają około 400000 pudów miedzi, w którą bogata jest Japonija, Ural a także Ałtaj. Cyna znajduje się w Chinach, głównie zaś na półwyspie Malakka. Rtęć w rozmaitych miejscowościach Chin i Borneo. Węgle kamienne spotykają się w Chinach, gdzie są używane, acz w niewielkiéj ilości. Anglicy zaprowadzili ich użycie do maszyn parowych w Indyjach. Bogate ich pokłady są w Persyi, a może najbogatszy (około 2000 mil kw.) w Uralu. Z drogich kamieni znajdują się dyjamenty głównie w Dekanie a niekiedy w Borneo Uralu i Syjamie, rubiny w Tartaryi i Indochinach; szafiry w Cejlonie i Pegu.

Klimat. Azyja z powodu swéj rozciągłości prawie od bieguna aż po za równik posiada wszystkie rodzaje klimatów, $^1/_8$ jéj część położona jest w strefie gorącéj, $^3/_4$ w strefie północnéj umiarkowanéj, $^1/_8$ w strefie zimnéj. Strefa zimna przypada na północną część Syberyi, leżącą po za liniję przeprowadzoną od Tobolska do ujścia Amuru; w Irkucku średnia temperatura Stycznia wynosi —32° R. a zimno staje się doktliwszém, w miarę posuwania się dalszego ku wschodowi. Za to lato jest nader ciepłém tak że średnia temperatura wynosi od + 4° + 14° R. Pobrzeża wschodnie są często pokryte mgłą. Daléj ku południowi do 280° półn. szerokości rozciąga się strefa umiarkowana, klimat lądowy. Cechą jego jest suche i gorące lato i ostra zima (niekiedy do, a nawet przeszło 30° stopni R. mrozu). Klimat taki jest przyczyną, że grunt zamienia się w stepy i pustynie. Takie przeciwieństwa między zimą i latem są w całéj téj strefie od Iranu i Arabii aż do oceanu Wielkiego. Pekin np., położony bardziéj na południe niż Neapol, ma zimę jak Upsala a lato jak Kair; w miesiącach Maju i Czerwcu wieją tu potężne wiatry z wnętrza ku pobrzeżom. Japonija choć bardziéj ku północy położona ma klimat łagodniejszy morski, upał letni zmniejszony przez chłodne morskie wiatry, a zima łagodzona przez przypływy ku brzegom ciepłych morskich prądów. Chiny południowe tworzą przejście do strefy gorącéj, która w miarę różnéj ilości deszczu rozdziela się na dwie części wschodnią i zachodnią, mokro-gorącą i sucho-gorącą. Ostatnia obejmuje południową Arabiją, południową Persyją i dosięga prawie Gangesu. Gorąco tu tak wielkie że średnia roczna temperatura w niektórych miejscach jak np. na brzegach morza Czerwonego dochodzi + 26° R. Powietrze nie zdrowe, a rosa zastępuje niedostatek deszczu. Część wschodnia rozciąga się prawie od miejsca podległego działalności Mussonów, które w półroczu letniém wieją z południo-zachodu, a w zimowém z północo-wschodu i sprowadzają obfitość deszczów padających w największéj ilości przy górach Kassia na południe od środkowego biegu Bramaputry (według obliczeń Schlagintweita do 1350 cent. rocznie). Temperatura średnia roczna dochodzi w téj strefie od 20—22 stopni ciepła. W ogólności o klimacie Azyi można powiedzieć, że jest on surowszy aniżeli w Europie, w miejscach leżących pod tą samą szerokością, a łagodniejszy i nie tak palący jak w Afryce w miejscach leżących pod tąż szerokością. Ze świata *roślin* przedewszystkiem zasługują na uwagę: ryż uprawiany w strefie gorącéj i umiarkowanéj od równika aż do 40° sz. płn., stanowi on główne pożywienie mieszkańców południowéj Azyi; pszenica w strefie gorącéj udaje się tylko na miejscach wzniesionych; mais, żyto i owies są rzadkie, jęczmień dobry w Armenii i północnéj Azyi do 60°. Spotyka się także różne gatunki prosa i kartofli, których miejsce w strefie gorącéj zajmują bataty, yams, maniok i t. p. Nasze drzewa owocowe prawie wszystkie pochodzą z Azyi, ale oprócz tego ma Azyja południowa drzewa i rośliny spotykane tylko w okolicach zwrotnikowych i ważne dla handlu i przemysłu. Szczególniejsze mają w tym względzie znaczenie palmy: daktylowa, sago, karłatka (Chamaerops) wachlarzowata, a nadewszystko kokosowa, któréj uprawa ciągle się powiększa; daléj drzewo kamforowe, chlebowe, smocze, gumowe (gutta-percha). Obecnie także bawełna stała się jednym z głównych produktów tych okolic w 1864 r. wywóz jéj wynosił 4,325,125 cent. wartości 31 $^1/_2$ mil. funtów szterlingów; jedwab wywozi się w wielkich ilościach z Chin, Japonii i Indyj, gdzie także udaje się herbata; z południowéj Azyi wywozi się ogromna ilość kawy, cukru, tytuniu, indyga, opium, korzeni mocnych jak muszkatelu, pieprzu, goździków i t. p. Wielkie lasy spotykają się na południu

szczególniéj w archipelagu, gdzie jest wyborne drzewo budulcowe a niekiedy sandałowe i orle i na północy, gdzie są olbrzymie lasy iglaste. W królestwie *zwierząt* widzimy także wielką rozmaitość. Co się tyczy zwierząt domowych, to przedewszystkiém bydło nie jest tak licznie chowane jak w Europie. Wół jest przeznaczony do uprawy roli i pociągów, bo przesąd religijny zabrania Indusom i Buddystom używania mięsa jego na pokarm. Spotykamy za to najpiękniejsze rasy koni: Arabską, Perską i Turkomańską; osły i muły są bardzo cenione w Persyi i ku południowi; Tartaryja jest ojczyzną wielbłąda dwugarbnego a Arabija dromadera. Ku południowi Azyi znajdujemy jeszcze Zebu albo wołu z garbem, używanego do jazdy wierzchem, tybetańskiego bawołu, liczne gatuuki najpiękniejszych owiec i kóz. W Chinach tylko chowają piękne świnie, (gdzieindziéj brzydzą się tém zwierzęciem), a na północy reny i psy używane do jazdy. Ze zwierząt dzikich znajdujemy na północy: niedźwiedzie, sobole, gronostaje, wiewiórki i inne dające najpiękniejsze i najdroższe futra; w środkowéj Azyi: szakale, lamparty, hyeny, lwy, kuny i t. p.; w południowéj a mianowicie w Indyjach: słonie (których wielka ilość jest oswojonych), lwy, tygrysy, pantery, nosorożce, olbrzymie dziki, małpy, straszne węże i krokodyle. Wyłącznie są właściwe Azyi: orangutangi, złote i srebrne bażanty, dzikie pawie, indyjskie kazuary, okularniki, perły i t. p.

Ludność. Mieszkańcy Azyi których ma być 700 do 800 milijonów i według obliczenia Beluna (Geogr. Jahrbuch v. 1868 str. 81) 805,400,000 należą do trzech ras: Kaukaskiéj, Mongolskiéj i Malajskiéj. Prócz tego są jeszcze ślady ludności pierwotnéj, jako to: w Chinach Miao-tse, w Indyjach Drawida's (Sudra's), w archipelagu Indyjskim Negritos (ob. Ludność Australii), która przez te 3 rasy została ujarzmiona. Rasa mongolska jest w Azyi najliczniejsza do niéj należą: Mongołowie koczujący koło Gobi, (są typowymi przedstawicielami téj rasy); Chińczycy, lud powstały ze zlania się wielu pierwiastków, jak pierwotnych Miao-tse, Pesing a późniéj Mongołów, Turków, Tunguzów i innych; zbliżeni pochodzeniem do Chińczyków są mieszkańcy Indochin: Annamici, Birmanowie, Syjamczycy, Laos oraz Tybetańczycy, Mandżu i Turcy których imię spotyka się po raz pierwszy w 545 po Chr. Lud ten ostatni, dzieli się na wschodnich Turków którzy budową ciała i językiem bardzo bliskie zdradzają pokrewieństwo z Mongolami i zachodnich Turków (z których najpotężniejsi Osmanowie rozszerzyli swe panowanie w części Europy, Azyi i Afryki), zbliżonych twarzą i mową do ludów rasy kaukaskiéj, w skutek pomięszania się z nimi. W Azyi centralnéj i północnéj mieszkają plemiona Fińsko-Tatarskie do których należą Baszkiry, Bassyjanowie i inni; Korejczycy i Japończycy chociaż podlegli wpływom chińskim nie należą do plemienia mongolskiego równie jak bliskie wygaśnięcia ludy sybirskie np. Samojedzi. Kaukaska rasa rozpada się na dwa podziały: Aryjski i Semicki. Do Aryjskich narodów należą Indowie około 180 milijonów z wyjątkiem pierwotnych mieszkańców Drawida's; Persowie wraz z Kurdami, Afgańcami Beludżami i pierwotnymi mieszkańcami Wielkiéj i Małéj Bucharyi; Armeńczycy i prawdopodobnie Czerkiesi i Lezgijcy. Do szczepu Semickiego należą: arabowie, Żydzi, Chaldejczycy, Druzowie i inni. Do rasy Malajskiéj należą głównie mieszkańcy archipelagu Indyjskiego i półwyspu Malakki około 35,000,000. Rozdział ludności między pojedynczemi krajami bardzo nieproporcyjonalny, bo podczas kiedy w Chinach przypada 6776 m. na milę kwadratową, to w Syberyi zachodniéj ledwie 28, a w obwodzie Berezowskim 1 m. na takąż przestrzeń. Po Chinach pierwszymi co do zaludnienia są Japonija, Korea, Indostan i Annam. Pod względem *języków* rozdzielają Azyją na sześć wielkich grup 1) Kaukaską tu należą: języki ludów górskich Kaukazu: Georgijski, Lezgijski, Mingrelski;—języki semickie, syryjski himiaratycki i arabski; języki ludów aryjskich indyjskie i perskie (nowo-i staroperski afgański i armeński); 2) grupa języków średnio-azyjatyckich składa się z języków staro-ałtajskich, japońskich, korejskich i jednozgłoskowych (chińskich, tybetańskich i indochińskich); 3-ą grupę stanowią języki Drawida's w Indostanie i Singalezyjski na wyspie Cejlon; 4-a grupę tworzą języki północno-azyjatyckie: kamczadalski, koryjacki, Czukezów i Ostyjaków; 5-a grupa obejmuje języki malajskie a 6-a języki Papuasów. Z języków europejskich najwięcéj upowszechnione: Angielski, Ruski i Hollenderski. *Religije.* Najwięcéj rozszerzoną religiją w Azyi a nawet na ziemi jest Buddaizm (Buddyzm 31% ogólnéj liczby ludności na ziemi) który w Indochinach i Tybecie (Lamaizm) jest religiją państwa a reszta jego wyznawców zamieszkuje Chiny, Japoniję, Nepal, Mongoliją i t. d.; Bramaizm (Bramanizm) jest wyznaniem panującem w Indostanie; Islamizm panujący w Arabii, Turcyi, Persyi i częścią w Indostanie dzieli się na 2 sekty Szyiitów i Sunnitów. Oprócz tego jest wielu wyznawców religii chrześcijańskiéj po większéj części obrządku wschodniego, daléj idą Żydzi, Parsowie (czciciele ognia) a nawet na półn. Azyi są wyznawcy fetyszyzmu. W Chinach przeważnie panuje nauka Konfucyjusza i Laotse.

Co się tyczy sposobu życia mieszkańców, to Azyja jest zaludniona nietylko przez narody osiadłe ale i koczownicze, oraz rybaków i myśliwych żyjących, szczególniéj na dalekiéj północy, w bardzo dzikim stanie. Rolnictwo najlepiéj rozwinęło się w Chinach; chów bydła i koni u Arabów Kirgizów i Mongołów; jedwabnictwo w Chinach, Japonii, Persyi, a częściowo w Turcyi Azyjatyckiéj i Indostanie, w tych wszystkich krajach, najwięcéj także kwitną przemysł i rzemiosła. Handel azyjatycki powiększéj części tylko wewnętrzny bywa dwojaki; lądowy za pośrednictwem karawan i morski tylko na pobrzeżach. W ostatnich czasach, handel się zwiększył z przyczyny przymusowego otwarcia w Chinach wielu portów i miejsc, przedtém dla Europejczyków zam-

kniętych. Nauki i sztuki nie mają wielkiego znaczenia i są na daleko niższym stopniu, rozwoju aniżeli w Europie, jednakże i w tym względzie jest teraz pewien postęp. Najlepsze zakłady naukowe są: w Bocharze dla wyznawców Islamizmu i w Benares dla czcicieli religii bramińskiéj. Odróżnia się także uderzająco Azyja od Europy i co do formy państw, mianowicie nie spotykamy tam tak rozwijającego się w Europie konstytucyjonalizmu ani formy rządu republikańskiéj a za to, znajdujemy w państwach niepodległych monarchije despotyczne a u nomadów formę rządu patryjarchalną. Nakoniec wypada nam wyliczyć główne części Azyi a te są: 1) Azyjatycka Turcyja 2) Arabija 3) Persyja z Afganistanem i Beludżystanem 4) Tartaryja niepodległa 5) Indyje z archipelagiem 6) Państwo Chińskie 7) Państwo Japońskie 8) Azyjatycka Rossyja.

Historyja podróży i odkryć geograficznych. Co do dziejów Azyi odsyłamy czytelnika do oddzielnych krajów azyjatyckich; tu nadmieniamy tylko, że Azyja ta kolebka rodu ludzkiego, to źródło pierwotne cywilizacyi i ważniejszych religij miała przeważny wpływ na ludzkość tylko w epoce najstarożytniejszéj, że już z wystąpieniem na arenę dziejową Grecyi mianowicie w wojnach perskich wpływ ten był złamany, że późniéj wschód cały musiał uledz wyższéj potędze cywilizacyjnéj żywiołów europejskich mianowicie Macedonii i Rzymu że następnie jeszcze po razy kilka, zrywały się do walki z Europejczykami ludy azyjatyckie już to Arabowie, jużto Turcy lub Mongołowie lecz za każdą razą, po niedługich tryjumfach, musiały się poddać, uledz większéj energii ludów europejskich. Pierwsze wiadomości o Azyi zawdzięczamy ludom semickim Hebrajczykom i Fenicyjanom. Już Biblija a mianowicie 1. księga Mojżesza. Roz. X mówi nam o Azyi Mniejszéj, Armenii, Mezopotamii, Syryi i Arabii a nawet wspomina o Indyjach, znanych Fenicyjanom i Żydom pod nazwą kraju Ofir. Pochód Argonautów był prawdopodobnie pierwszą wyprawą morską ludów greckich do Azyi. Ale lepsze pojęcie o Azyi mogło powstać u Greków z rozszerzeniem się ich kolonij na brzegach Azyi Mniejszéj i z podróżami jakie na wschód przedsiębrali historycy i geografowie greccy. Następnie wyprawy Alexandra W. jeszcze bardziéj rozszerzyły znajomość tych krajów, która jednak nie była zupełną, bo dopiero w 500 lat późniéj, dowiedzieli się Grecy, że morze Kaspijskie nie jest odnogą oceanu Północnego, jak sądzili, ale morzem wewnętrznem. Znano także w starożytności archipelag Indyjski z którym prowadzono handel korzeniami a nawet drogę morską do Chin. Średnie wieki długi czas, przetrawiały tylko wiadomości geograficzne starożytnych, dopiero rzeczywisty postęp spotykamy u Arabów, których podróżnicy i geografowie: Ibn Batuta, Masudi, Istachri i inni opisują nam wnętrze Azyi aż do Chin, do których znają także drogę morską na około południowéj Azyi; mniéj znaną im jest północ, chociaż wzmiankują o bogatéj w drzewo Syberyi. Ku końcowi wieków średnich zaczynają się i w Europie pokazywać lepsze wiadomości geograficzne. Zawdzięczamy je głównie, wysyłaniu mnichów do następców Dżyngis-chana, którzy w rzeczach religii bardzo byli liberalnymi. Zakonnikami tymi byli: Jan de Plano Carpino 1246, dominikanin Ascelenus 1248 i Wilhelm Rubuguis albo Ruisbrok w 1254. Najznakomitszym jednak podróżnikiem wieków średnich, który sam jeden dostarczył więcéj wiadomości o Azyi, niż wszyscy jego poprzednicy był Wenecyjanin Marco Polo. Ten od r. 1271 do 1295 bawiąc w Azyi i będąc w usługach chana Kubiłaja, przebiegł większą część Azyi środkowéj południowéj i wschodniéj, i po powrocie wydał ich opis p. t.: *„Il miglione di Mesere Marco Polo"* (De magnis mirabilibus mundi). Po nim odwiedzali znowu Azyją Jan de Montecorwino 1291, Odorico de Pordenone 1316 i inni, ale wszystkie te podróże nie dawały dość wiadomości, aby według nich można było narysować mapę Azyi. Widoczny postęp jest dopiero po odkryciu drogi morskiéj do Indyj Wschodnich; Podróże i wyprawy wtedy się szybko mnożyły, w 1511 byli już Portugalczycy na wyspach Moluckich, w 1517 w Chinach w 1543 w Japonii. Tymczasem nowe wiadomości o Azyi przyszły i z północy, bo w 1578 kozak Jermak Tymotejew przeprawił się za Ural i w 1581 swe zdobycze w Syberyi oddał Rossyi w 1628 dosięgli już Rossyjanie Leny a w 1648 Deszniew odkrył północo wschód Azyi i cieśninę Berynga. W połowie 17 wieku, dokładniejsze wiadomości o Chinach podali jezuici, którzy pozyskali wielkie znaczenie w tém państwie i w 1760 r. wydali za panowania cesarza Czian—Lun mapę Chin na czterech arkuszach. Dla dokładnego poznania Indostanu i Arabii wielkie położył zasługi Niebuhr, a kraje między Indyjami i morzem Kaspijskiem leżące zwiedził Jerzy Forster, Tybet był poznany przez Samuela Turnera a Kaukaz już w bieżącém stuleciu przez Engelhardta i Parrota. W Syberyi i na morzu Lodowatém porobili nowe odkrycia: Hedenström, Anjou, v. Wrangell, Hansteen i Erman. Jednakże przewyższyli ich Humboldt, Ehrenberg i Rose, którzy wspólnie 1829 kraj od Uralu do Altaju badali. Dopiero potem Humboldt podał fizyczny opis Azyi środkowéj. Północne krańce Syberyi, opisał Middendorf, zaś etnograficzne poszukiwania czynił tam Castrén. Z pomiędzy najnowszych podróżników odznaczają się: Piotr Semenow 1857, Gołubiew 1858 Welichanow, Weniukow i Prozimko 1862. Siewierow 1867 Reinthal i Kaulbars którzy badali środkową Azyją w okolicach gór Niebieskich. Wielkie zasługi położył Hayward w podróży z Indyj do Kaszgaru dokonanéj w 1868—1869. Persyją lepiéj dała poznać podróż Vambery 1863 a kraje kaukaskie Radde'go. Richthofen, Michie, Bickmore, misyjonarz Wylie, Oxenham, Markham, hr. de Rochechouart, prof Lepissier dali nam dokładniejsze wiadomości o Chinach; Helmersen, Szyszmarew, Pawlinow (1870) o Mongolii, William, Suard, Sladen, Cooper, a szczególniéj de Lagrée i Garnier przedstawili Indochiny.

Archipelag zwiedzili i opisali Wallace, Bickmore Guerin, Brooker. *Literatura* Karol Ritter; „*Asien*" (1832—1855, 17 tom w Berlinie). A. de Humboldt. „*Asie centrale*" (Paris 1843). Dr J. H. Plath: „*Asien in Wappäus Handbuch des Geographie und Statistik*" (2 tomu 3-ci oddział, Lipsk 1864). Klöden: „*Handbuch der Erdkunde*" (t. 3, Berlin). Wejdmann 1862 oraz Behm'a: „*Geographisches Jahrbuch 1867 i 1868*" i Petermana: „*Mitthejlungen*".

Azyjatyccy bracia, tajne stowarzyszenie, podobne do towarzystwa krzyża Różanego, powstało 1780 r. w Austryi, rozszerzyło się po Niemczech i zajmowało się alchemiją, kabalistyką i teozofiją. Por. „*Die Brüder St. Johannis des Evangelisten aus Asien*" (Berl. 1830).

Azyjatyccy chrześcijanie. W Azyi a zwłaszcza w tak zwanéj A. Mniejszéj, jako kolébce chrześcijanizmu, tenże szybko się tu rozkrzewiał, mianowicie w Galacyi pomiędzy nietylko judaistami ale i poganami. (Ob. Arabscy chrześcijanie). Ś. Paweł pisał nawet do nich oddzielny list. W Armenii apostołowali śś. Bartłomiéj i Tadeusz. (Ob. Kościół Armeński). W Bitynii i Babilonie opowiadał Ewangeliję ś. Piotr. Podobnież w Bitynii i ś. Łukasz, gdzie też i umarł. W Jerozolimie zaś nauczał ś. Jan Ewangelista a późniéj i ś. Paweł. Odznaczał się także kościół Efeski, który wpomniany jest listem ś. Pawła. W Frygii apostołował ś. Filip; w Pamfilii i Pizydyi śś. Paweł i Barnaba. Z Listry był rodem apostoł Tymoteusz, pierwszy biskup efeski, do którego pisane są dwa listy przez ś. Pawła. W m. Antyjochii wyznawcy Jezusa Chrystusa nazwani zostali chrześcijanami i tu ś. Piotr był biskupem przez lat siedm. Następnie chrześcijanizm rozkrzewił się w Fenicyi i Arabii. (Ob. Arabscy Chrześcijanie), oraz w Indyjach przez śś. Pawła i Tomasza. (Ob. Syryjscy chrześcijanie). — Wkrótce jednak (w III w.) jedność chrześcijańska zaczęła się rozdzielać na różne odrębności i tworzyć oddzielne kościoły, i tak powstali: *Chrześcijanie Chaldejscy (Syryjscy)* czyli *Nestoryjanie* (w Chinach istnieli już przed IX w.) i ich przeciwnicy *Melchitowie* czyli *Chrześcijanie Cesarscy*; daléj *Eutychijanie* czyli *Monofizyci* lub *Jakobici* i inni jak *Monotelici* i t. d. Z powstaniem mahometanizmu chrześcijanizm znacznie podupadł w Azyi. Dopiéro w XIII w. propaganda kościoła rz. kat. zaczęła krzewić chrześcijanizm w dalszych krajach azyjatyckich, a w XIV i XV w. doszła ona aż do Chin, Japonii i Cejlonu; w w. zaś XVIII rozpoczęła się propaganda różnych towarzystw misyjonarskich kościoła ewangelickiego.

Azyjatycka Rossyja, ob. Rossyjskie cesarstwo.

Azyjatyckie Muzeum, część Petersburgskiéj Akademii.

Azyjatyckie towarzystwa, są to stowarzyszenia ludzi uczonych, zawiązane celem naukowego badania piśmiennictwa, dziejów, geografii, religij i języków Wschodu, istniejące bądź w saméj Azyi, bądź też w Europie. Najdawniejszém z tego rodzaju stowarzyszeń było: „*Bataviaasch genootschap, van kunsten en wetenschapen*", założone przez Hollendrów 1781 w Batawii. Z towarzystw, działających w saméj Azyi najważniejszém jest: „*Asiatic society of Bengal*" (istniejące od 1784 w Kalkucie), które wydawało 1788—1832 sławne „*Asiatic Researches*" (17 t.), od 1832 wydaje natomiast „*Journal of the Asiatic Society of Bengal*". Pierwszém azyjatyckiém towarzystwem w Europie. było towarzystwo paryskie „*Société asiatique*" (1822), które od 1823 wydaje „*Journal asiatique*"; 1823 założone zostało londyńskie: „*Royal Asiatic society of Great-Britain and Ireland*" (z sekcyjami w Bombay, Madras, Colombo i Hongkong które zamiast wydawanych początkowo „*Transactions*" (3 tomy Lond. 1824—34) wydaje od 1833 „*Journal of the Royal Asiatic Society*", zawierający wiele niezmiernie ważnych wiadomości. Oba te towarzystwa: paryskie i londyńskie posiadają bogate biblijoteki i muzea. Następnie w 1845 powstało bardzo czynne niemieckie towarzystwo wschodnie, „*Deutsche Morgenländische Gesellschaft*", działające głównie w Halli i w Lipsku, które do wydawanego od 1845 *Czasopisma* dołącza (od 1857) „*Abhandlungen zur Kunde des Morgenlandes*". Oprócz tych trzech najważniejszych towarzystw istnieją jeszcze w Europie: „*Société Orientale de France*" w Paryżu, wydające od 1842 „*Revue de l'Orient*"; „*Syro-Egyptian Society*" w Londynie, wydające od 1850 „*Original Papers*" i „*Koninglijke Instituut voor de Taal-Land-en Volkenkunde van Neederlandsch Indië*" w Amsterdamie, ogłaszające od 1853 „*Bijdragen*". Niemniéj pożyteczne usługi oddaje także: „*American oriental society*" (od 1842) w Bostonie.

Azymech, gwiazda pierwszéj wielkości w konstelacyi Panny, zwana inaczéj *kłosem panny*.

Azymici, Azymitowie (z gr. *bezdrożdżowcy*). Tak nazywają katolicy greccy rzymskich katolików, dlatego, że używają przy mszy i komunii ś. chleba niekwaszonego czyli przaśnego (po gr. *azymon*), kiedy greccy kat. pożywają chléb kwaszony. Różnica ta była także jedną więcéj przyczyną, do rozdwojenia się kościoła chrześcijańskiego na Wschodni i Zachodni, zwłaszcza gdy *Michał Caerularius*, biskup konstantynopolski, zgodnie z większością krajów wschodnich potępił używanie chleba niekwaszonego, jako zwyczaj żydowski (przaśniki, mace). Po stanowczém rozdzieleniu się kościoła w r. 1051 weszło w zwyczaj używanie nazwy: *Azymici* i *Prozymici* albo *Fermentarii* i *Antifermentarii*.

Azymus, chleb przaśny, bez drożdży, używany przez Izraelitów w dnie Paschy. Ob. Azymici.

Azymut (z arab.), zowie się kąt dwuścienny jakiéjkolwiek gwiazdy, utworzony przez płaszczyznę koła wysokości, (koło wielkie przechodzące przez zenit i gwiazdę) z południkiem miejsca, albo też służący mu za miarę łuk na poziomie, zawarty między południkiem a kołem wysokości, licząc od południa ku północy. Stąd polska nazwa *poziomołuku*. Za pomocą A. i wysokości (ob.) gwiazdy oznaczonem jest zupełnie jéj położenie na niebie w danym czasie. Ale że A. i wysokość statecznie się

zmieniają, musi być przytém podany czas, do jakiego się oba te elementy odnoszą. W pomiarach geodezyjnych A. *boku* znaczy kąt, jaki tworzy bok trójkąta stanowiącego sieć związkową z liniją południową.

Azynie, Azynki, u Skandynawów boginie, usługujące najwyższemu bogu Odinowi.

Azyrmintar, czynny wulkan na wyspie Onękotanie, jednéj z północnych wysp Karylskich.

Azzolini (Józef Bernard), malarz i rzeźbiarz włoski, żył około 1500 w Genui. Sławny jest jego obraz, przedstawiający męczeństwo ś. Agaty, znajduje się w kościele ś. Józefa w Genui.

Ażio (agio), wyraz włoski, używany do oznaczenia przewyżki wartości monety bankowéj, nad monetą w kraju obiegającą, lub odwrotnie. W niektórych krajach rząd oznacza prawem stosunek między wartością złota, a wartością srebra. Stosunek ten jednakże, nie może być trwałym, albowiem oba te kruszce są takim towarem jak wszelkie inne, a wartość ich ciągłéj podlega zmianie, tak że w każdéj danéj chwili jeden z nich stać może wyżéj lub niżéj pari, czyli wyżéj lub niżéj od stosunku oznaczonego. Otóż, ta przewyżka wartości jednego z wspomnionych dopiero kruszców nad wartość ustanowioną, zowie się *ażio*. Najpospoliciéj wyraz ten oznacza przewyżkę wartości monety złotéj lub srebrnéj nad banknoty.

Ażioterstwo, właściwie oznacza spekulacyją na podnoszenie się lub zniżanie papierów rentowych, obligacyj, akcyj wszelkiego rodzaju, biletów, wekslów i t. p. Nie idzie tu o rzeczywiste negocyjowanie papierów publicznych, a o różnicę w ich kursie, na którą ludzie oddający się téj spekulacyi z dnia na dzień wyczekują, a którą po upływie pewnego czasu sobie wypłacają; stanowi to pewien rodzaj zakładu czyli gry hazardowéj, zwanéj obecnie *grą giełdową* czyli ażiotorstwem. Przedmiotém téj gry, dzisiaj za granicą na obszerną rozwiniętéj stopę, mogą być zresztą nie tylko papiery publiczne, ale nawet towary; sprzedaje się np. zboże w jesieni, z obowiązkiem dostawienia go na wiosnę; na jaką zaś skalę takie A. się prowadzi, wypada stąd, że towary sprzedane na dostawę przewyższają nieraz zapasy znajdujące się w kraju w chwili likwidacyi.

Ażklos, (z niem) zowie się w hutnictwie kawał szkła, który wypadłszy z tygla, zmięsza się z popiołem.

Ażur (z franc. à jour, przezroczysty), tkana, rzadka materyja, mająca drobne dziurki i przezroczysta, np. pończochy ażurowe.

B.

B, druga litera, pierwsza spółgłoska w alfabetach semickich i europejskich, oprócz runicznego, w którym trzynaste i etyjopskiego, w którym ósme zajmuje miejsce; ze względu na organ mówny jest to spółgłoska *wargowa*, a ze względu na wymawianie spółgłoska *słaba*, któréj odpowiada wargowa *mocna* p; w języku naszym i innych słowiańskich twarda spółgłoska b; ma odpowiednią miękką. Jako znak skrócenia B oznacza na nowszych monetach drugie miasto mennicze w państwie, n. p. na monetach francuzkich Rouen (B b Strasburg), na monetach prusskich Wrocław, austryjackich Kremnice, na dawnych pieniądzach koronnych polskich Bydgoszcz i t. d. Oprócz tego B używa się jako skrócenie wielu wyrazów łacińskich n. p. *Balbus*, *bene*, *Brutus*, jak u nas *Błogosławiony*. W chemii B symból *bor*; w muzyce B zamiast *Basso*, a nadto w skali muzycznéj b wyraża zniżony o pół stopnia ton *h*.

B. A. na napisach rzymskich znaczy: *Bonis auspiciis* lub *bonis avibus*, t. j. z pomyślną wróżbą.

Baachan Tajsza, wódz Kałmuków, osiadły 1699 za pozwoleniem cesarza Piotra W. nad rz. Donem.

Baader (Franciszek Ksawery), filozof niemiecki, urodził się 27 Marca 1765 r. W siódmym roku życia zapadł mocno na zdrowiu, skutkiem czego powstrzymywano go zupełnie od nauki. Po upływie lat kilku minęła choroba, a B. w krótkim czasie uczynił tak wielkie postępy że już w 16 roku życia wstąpił na wydział medyczny w Ingolstadzie. Wciągu trzech lat ukończył studyja, lecz wielkie zamiłowanie do górnictwa i nauk przyrodzonych zniewoliło go do zmiany zawodu i udania się 1788 do Freyburga. Po ukończeniu nauki i kilkoletniéj podróży po Europie powrócił do Monachijum, gdzie kolejno pełnił najważniejsze obowiązki w swoim zawodzie; w późniejszym wieku oddał się obok nauk przyrodzonych filozofii religii. W. 1826, gdy otworzono uniwersytet w Monachijum, został przy nim profesorem dogmatyki spekulatywnéj, którą wykładał do końca życia 1844 r. W filozofii trzyma się głównie Böhmego, (ob.), którego uważał za największego filozofa, Baadera, wpływowi przypisać należy wpływ Böhmego na teozofiję Schellinga (ob.). Staraniem B. było połączyć teologiję z filozofiją. Wielkiego znaczenia w historyi filozofiii B. przypisywać nie można. Prace jego odnoszą się do filozofii religii i natury, są pisane językiem ciemnym, stąd mało czytywane. Dzieła Baadera wydał jego uczeń F. Hoffman „*F. v. B. sämt Werke*" (16 t. Lipsk 1851). —60). W XV t. bijografija B.—Fischer: „*Versuch einer Charakter. B. Theosophie* etc." (Erlangen 1865). Lutterbech B. *Lehre vom Weltgebaude* (Frankf. 1866).

Baagöe 1) mała ale urodzajna wysepka duńska

½ mil kw. pomiędzy wyspami Falster, Zelandyją i Möen, ma 600 m. 2) także mała wysepka duńska na małym Bełcie.

Baal, nazwa bożka u Fenicyjan i innych plemion pochodzenia semickiego, w charakterze słońca, które światłem i ciepłem zapładnia ziemię i nad nią panuje. Towarzyszką jego było bóstwo ziemskie zwane *Baaltis*, częściéj *Astarte*. (ob.). Obrządki na jego cześć odprawiane w świątyniach i na wzgórzach odbywały się z wielkim zgiełkiem i przepychem przy ofiarach krwawych. U Hebrajczyków wprowadziła sroga Iezabel służbę Baala, przeciwko któréj powstali prorocy i inni świętobliwi mężowie; Jeha ją wytępił. Stary Testament wspomina o Baalu z rozmaitymi przydomkami (n. p. Baalzefuf, Baalzebul; grecka nazwa Beelzebub, stała się nazwą szatana).

Baalath, miasto, należące do pokolenia Dan w pobliżu Gazer i Bethoron, zamienionych późniéj na warownie.

Baalbek lub Balbek, miasto Baala bożka słońca, przez Rzymian i Greków zwane Heliopolis, czyli miasto słońca, w syryjskim paszaliku Bajrut u stóp Antylibanu; liczące około 2000 m., dzisiaj bez żadnego znaczenia, sławne tylko z ruin, pozostałych po dawnych wspaniałych budowlach, jakie się tutaj znajdowały za świetnych jego czasów. Z pomiędzy tych budowli, prócz kilku świątyń, zbudowanych prawdopodobnie za Antoninów, wyróżniała się wspaniała i olbrzymia świątynia słońca. Świątynia ta, 1000 stóp długa a 300 szeroka była po zaprowadzeniu chrześcijaństwa zamieniona na kościół.—Dziś leży w gruzach oprócz 9 kolumn portykowych, wysokich na 26 metrów każda. Porów Wood'a i Dawkins'a „*The ruins of Baalbek*" (Lond. 1757) i Casas „*Voyage pittoresque de la Syrie*" (3 t. Par. 1799). Miasto B. zdobyte najprzód przez kalifa Omara, spustoszone 1401 przez Tamerlana, zostało do reszty zburzone, przez trzęsienie ziemi 1759 roku.

Baal-Gad, w starożytności miasto w zachodniéj stronie Hermonu, na granicy Palestyny w ziemi Hamath.—**Baal-Haror**, miasto w pokoleniu Benjamina, pomiędzy Betel i Jerycho.—**Baal-Hermon**, część Libanu na północnéj granicy Palestyny.—**Baal-Meon**, miasto Moabitów w pokoleniu Rubena.—**Baal-Perazim**, miasto w dolinie Rephaim, blisko Jerozolimy, gdzie Dawid rozproszył Filistynów i zniszczył ich bałwany pogańskie.

Baan (Jan van der), znakomity malarz hollenderski, ur. 1633 w Harlem, † 1702 w Hadze. Celował głównie w portretach. W zamku podhoreckim są dwa wielkie jego obrazy przedstawiające 1) poddanie Smoleńska Władysławowi IV i 2) Szwedów pod Wolą, proszących o pokój.

Baar, hrabstwo, wchodzące od r. 1283 w skład hrabstwa Föstenberg w Badeńskiém, obejmujące około 12 mil kw., z ludnością 30,000, z miastem głównem Donaueschingen.

Baasa, wódz Nadaba, następcy i syna Jeroboama I, króla izraelskiego, zdradziecko zamordował króla i cały ród jego, by tron owładnąć. Wkrótce, po jego śmierci wyginął cały dom B., według przepowiedni proroka Jehu.

Baassen v. **Basem** v. **Bajam**, wieś w Siedmiogrodzie, powiecie Hermansztadzkim, 1240 m. źródło mineralne siarczane.

Bab, (Ali-Mohamed-Seid). Ob. Babiści.

Baba, (po turecku ojciec), jest w Persyi i Turcyi tytułem honorowym, dawanym znakomitszym duchownym, n. p. Baba-Nasibi. Czasami dołączają go także, do nazwiska osób poważnych innego stanu.

Baba, w mitologii słowiańskiéj oznacza powszechną matkę przyrody; że zaś ta ma dwa charaktery zimowy i letni, dobry i zły, dlatego objawiają się dwie B. t. j. *złota* letnia *żelazna* zimowa inaczéj *Jeży baba* u zachodnich słowian, *Jaga-baba* u Rossyjan, *Jahaja-baba* u Rusinów a u nas *Jędza-baba*.

Baba Chęcińska, był to posąg baby z marmuru szarego, zwyczajnego, znaleziony przed r. 1827 w Chęcinach; dziś została tylko pamiątka w rycinie; przedstawiał niewiastę średniego wieku, obnażoną, z przepaską z liścia dębowego. Ob. Pamięt. Sandomierski.

Baba, w archeologii oznacza posąg niekształtny męski i żeński, bez stóp, znajdowany po kurchanach, w stepach nad Donem, morzem Czarném w gubernii Kijowskiéj. 4 jest w Arkadyi pod Nieborowem.

Baba, fanatyk turecki antymahometański; na wzór Mahometa chciał w XIII w. uchodzić za proroka; mieczem i ogniem zniszczył Natolię i nawet kilkakrotnie pokonał sułtana Rai Kuzru II. Schwytany przez chrześcijan, został ścięty r. 1246.

Baba, rzeka w królestwie polskiém, bierze początek blisko Olkusza w gub. Kieleckiéj. Widoczna jest pod Olkuszem tylko w czasie wezbrania, gdyż przebiegłszy małą przestrzeń, ginie w piasku i podziemne robi sobie koryto. Ona to, zalewa tameczne kopalnie srebra i przeszkadza dotąd wszelkim usiłowaniom osuszenia takowych.

Baba przylądek, jest to punkt w Azyi najbardziéj na zachód posunięty, leży w Azyi Mniéjszéj pod $43\frac{1}{2}^0$ (44°) dł. wsch.

Baba zamiast **Babadach**, w starożytności Cadmus nowy, góry w Azyi Mniejszéj w ejalecie Aidin; najwyższy ich szczyt 5700 st. wys.

Baba, dwa miasta turec., jedno w Europie, o 3 mile na północ Larysy, z 2000 m.; drugie w Azyi o 17 mil od Galipoli, oba sławne fabrykami pałaszów i noży.

Baba, ludowa nazwa Pelikana. (ob.)

Baba, nazwa różnych gór w całéj Słowiańszczyźnie jak w Tatrach kilka, w Serbii, oraz w Hercogowinie i t. d.

Baba, bryła z żelaza lanego lub z dębiny, okutéj żelaznemi obręczami, służąca do wbijania pali w ziemię w kierunku pionowym. Mechanizm służący do wznoszenia baby i spuszczania na dół zowie się kafarem. Sznur dźwigający B. przechodzi przez blok i bywa pociągany albo siłą ludzką (kafar ręczny), albo za pomocą odpowiednio urządzonego kołowrota (k. mechaniczny).

Baba, kloc nakształt głowy ludzkiéj wystrugany, który dawniéj na komorach nadrzecznych *frycom*,

czyli pierwszy raz płynącym, starsi flisowie dawali do całowania. Zwyczaj ten, był także niegdyś zachowywany w bramach miast większych, skąd powstała pogróżka dla pierwszy raz przybywających, że będą musieli babę całować.

Baba-Ali, pierwszy niezależny dej algierski, † 1718 r. Czuwał troskliwie nad bezpieczeństwem Europejczyków w swoim kraju.

Baba babiąca, tak po staropolsku nazywano tę kobietę, którą dziś nazywają akuszerką; w języku zaś czeskim używa się dotąd B. *porodní*, a w rossyjskim *Baba powiwalnaja*.

Bababeg, Sheher-Babic, Sheher i Babec, miasto warowne w perskiéj prowincyi Kreman, ma piękny bazar i sławne ogrody owocowe.

Babadagh, inaczéj **Babadogh** lub **Babatogh**, miasto warowne w tureckim ejalecie Sylistryi w Bołgaryi, oddalone o 1 godzinę drogi od jeziora Kazem; ma 10000 ludności; prowadzi znaczny handel. W 1854 było ostrzeliwane p. Rossyjan.

Babarczy (Antoni baron), ur. 1813 w Budzie, od 1847 radca namiestnictwa królewskiego w Węgrzech, skutkiem rewolucyi 1848, usunięty od tego urzędu. Po wkroczeniu Windischgrätz'a do Węgier, otrzymał urząd komissarza cywilnego później nadkomisarza prowijantów wojskowych. Mianowany potém nadkomisarzem cywilnym, został w końcu prezesem sądu urbaryjalnego w Odenburgu (Szoproni). Jego synowie **Babarczy** (Emeryk), pułkownik, swoją broszurką pod tyt. „*Bekenntnisse eines Soldaten*" (Wiedeń 1850), wywołał niemałe podówczas wrażenie; radząc w niéj bez ogródki, odwołanie oktrojowanéj już konstytucyi i usiłując dowieść potrzeby zaprowadzenia w całém państwie absolutnego, wojskowego rządu.

Babaeus, patryjarcha seleucyjski 469 po Chr., naczelnik Nestoryjanów w Persyi, znany jest jako ostateczny ich organizator.

Babay (Franciszek), jezuita, ur. 1742 r. † 1777. Żył w Ternawie, napisał: „*Hungariae reges a St. Stephano ad Mar. Theresiam*" (Ternawa 1773); „*Hung. Palatini i t. d. ab* 1081 *ad* 1776 oraz *Archiepiscopi Strigonienses* i t. d.

Babbage (Karol), ur. około 1790, znakomity matematyk angielski, professor w Cambridge, wynalazca najlepszéj z dotychczasowych machin rachunkowych, służącéj do obliczania i drukowania tablic matematycznych i żeglarskich, a która w zasadzie polega na teoryi różnic; wykonywa ona różnego rodzaju rachunki i obliczyła już tablice logarytmiczne. Z dzieł jego najważniéjsze: „*O grach hazardownych*" (1826); „*Porównanie różnych instytucyj zabezpieczeń*" (1828); „*O mierzeniu wysokości za pomocą barometru*" (1825). „*O upadku nauk*" (1829); wielki zwłaszcza rozgłos miało dzieło jego: „*On the Economy of machineries and manufactures*" którego przekład polski W. Wrześniowskiego pozostaje w rękopiśmie.

Babczyński Tytus, syn Doktora Med., Profesor b. szkoły Głównéj, dziś Uniwersytetu warsz. W wykazach Szk. Głów. umieścił rozprawę „*Sposób mnożenia funkcyj symetrycznych*" (1868); kurs jego „*Algebry wyższéj*" wydany jest sposobem litograficznym.

Babel, ob. Babilońska wieża.

Bab-el-Mandeb (*brama żałoby*; albo łez w języku etyjopskim), nazwa 14 mil szerokiéj cieśniny pomiędzy Arabiją i Afryką, łączącéj morze Czerwone z zatoką Aden i oceanem Indyjskim. W cieśninie téj ku brzegom arabskim leży skalista, przez Anglików ufortyfikowana, wyspa Parim, która dzieli cieśninę na dwie części: wschodnią Bebel Menheli 2 mile szeroką i zachodnią Dacht-el-Masun 8 mil szeroką.

Babelmanowie (z hollend.), burzyciele, powstańcy, dawna nazwa hollenderskich patryjotów.

Babelsberg, zamek króla prusskiego Wilhelma I na górze t. n. nad Hawlem z pięknym parkiem i wspaniałą salą jadalną; założony 1835 w stylu normandzkim, jest jedną z najpowabniejszych rezydencyj królewskich w okolicy Poczdamu.

Babel-Thuap największa z wysp Pelew w archipelagu Karolińskim, ma 12 mil kw. i 3000 m., odznaczających się rozpustą, posuniętą do bezwstydu.

Babenberg (hrabiowie), dawna rodzina niemiecka, któréj nazwa pochodzi od zamku t. n. w okolicy Bamberga. W IX w. była już bogato uposażoną; lecz polityczne znaczenie nadał jéj dopiéro Leopold I (983), margrabia austryjacki i założyciel *babenbergskich margrabiów austryjackich*, którzy istnieli przez trzy blisko stulecia i wygaśli w osobie księcia austryjackiego Fryderyka Kłótliwego (1246). Linija poboczna, pochodząca od Henryka, drugiego syna księcia Henryka, zwanego Jasomirgott (1177), który się tytułował księciem Austryjacko-Mödlingskim, wymarła wraz z Henrykiem Okrutnym 1226.— B. dali początek Austryi, przyłączywszy do margrabstwa A. liczne kraje (Styryję, Krainę, Korutany i in.). Za ich panowania Wiedeń stał się stolicą. Od nich A. przeszła na króla czeskiego Przemyśla Otokara II, który zaślubił córkę ostatniego B. *Małgorzatę*; zwyciężony jednak w r. 1278 przez Rudolfa Habsburskiego zmarł, a ród *Habsburgów* objąwszy dziedzictwo B., wszedł w ich prawa.

Babenhausen, miasteczko bawarskie w powiecie Szwabii i Neuburga, nad rz. Günz, ma 1800 m. i dwa zamki, rezydencyje księcia Fugger-Babenhausen, właściciela dzisiajszego (medyjatyzowanego w 1806 r.) księstwa t. n., obejmującego 7 mil kw. z ludnością 11500.

Babenhausen, miasto w wielkim księstwie heskiém, prowincyi Starkenburg nad rz. Gersprenz, 2400 m.; niegdyś było rezydencyją hrabiów Hanau Lichtenberg i po wygaśnięciu tego rodu przedmiotem długich sporów pomiędzy Hessen-Kassel i Hessen Darmstadt. W r. 1810-14 było własnością wielkiego księstwa Frankfurckiego, poczém przeszło w posiadanie Hessyi.

Baber lub **Babur** (Zehir-eddin-Mohamed), pierwszy wielki mogoł indyjski, prawnuk Timura, ur. 1483, otrzymał od swego ojca Omar-Szeika wła-

dzę nad krajami pomiędzy Samarkandą i Indusem; podbiwszy Kaszgar, Koten, Kanduz, Kandahar i Kabul, utorował sobie drogę do Indy, które skutkiem zwycięstwa, odniesionego pod Paniput (21 Kwiet. 1526), dostały się w jego ręce; † 1530. Sam opisał własnoręcznie, wypadki swego życia i panowania. Po nim nastąpił jego syn Humayun na tron delhicki.

Babeuf albo *Baboeuf* (Franciszek Noël), zwany Cajus-Gracchus, ur. 1764 w St,—Quentin naczelnik komunistycznego sprzysiężenia, za czasów dyrektoryjatu we Francyi. Podczas wybuchu rewolucyjnego był fanatycznym zwolennikiem pierwszych ruchów gwałtownych. Gdy z powodu tego spisku, mającego na celu zupełne wywrócenie ówczesnego stanu rzeczy, został z towarzyszem swoim Darthé na śmierć skazany, usiłowali obaj w chwili czytania im wyroku życie sobie odebrać, lecz to powiodło się tylko Darthé'mu, Babeuf zaś został gilotynowany 24 Maja 1797. Prócz wydawanych czasopism „*Correspondant Picard*" i „*Le tribun du peuple*" ogłosił dwa dzieła „*O Kadastrze*" (Paryż 1789) i „*Życie Carier'a*" (Paryż 1794). Filip Buonarotti, jeden ze spiskowych, wydał „*Conspiration pour l'égalité, dite de Babeuf, suivie du procès, auquelle elle donna lieu etc*" (2 Brux. 1828). Rodzaj komunizmu projektowanego przez Babeufa, nazywają od jego brzmienia *babuwizmem*.

Babia góra, najwyższa w Karpatach zachodnich, zwanych Beskidami, leży w pobliżu Szląska, na granicy Węgier, spuszczając się od północy w obwód Wadowicki w Galicyi. Wysokość jéj wynosi 5440 stóp wied. Kształt jéj jest lekko spadzisty i kopcowaty, dla tego też, wejście na nią jest łatwe, z północy z wioski Wilczny, z południa zaś od Zubrzycy. Cała złożona jest z piaskowca karpackiego. Z powodu znacznéj wysokości jedyna góra w całych Beskidach, co posiada florę alpejską. Czyt. opisy tego miejsca w Staszycu, Balińskim i Lipińskim (Starożytna Polska), Zeisznerze, Polu, Janocie i innych. Tegoż nazwiska znajduje się pod Sumrakowem w marg. Morawskiém, góra 2238 st. w.

Babia jagoda, dawna nazwa Liczydła właściwego i Myszopłocha podlistnego (ob.).

Babia sól, u Syrenijusza nazwa rośliny nadmorskiéj *Crithmum maritimum* należącéj do baldaszkowatych.

Babiak dawniéj miasto dziś osada w gub. Kaliskiéj, powiecie Kolskim, ma 500 m. trudniących się głównie rolnictwem.

Babica, miasto w gub. Mińskiéj nad Prypecią, poniżéj Mozyra.

Babice, miasteczko w obwodzie Przemyskim w Galicyi; ma 600 m., przewóz na Sanie i jarmarki na bydło.

Babice, wieś w obwodzie Krakowskim pod zamkiem Lipowice; włościanie tutejsi trudnili się w XII w. wydobywaniem srebra pod Bytoniem.

Babicz (Jakób), starszy burmistrz i drukarz wileński, żyjący w początku XVI w., z którego drukarni wychodziły po raz pierwszy w Wilnie książki drukiem ruskim cerkiewnym, a między innemi 1525 „*Apostoł*" Franciszka Skoryny, dzisiaj wielka rzadkość biblijograficzna.

Babicze, wieś w gub. Mohilewskiéj, powiecie Rochaczewskim o 3½ mili od Czeczerska, wzmiankowana w traktatach Litwy z Moskwą 1503—70—78 tudzież w traktacie zapolskim 1582.

Babiczew, dom książęcy w Rossyi, pochodzący od książąt Druckich. Kniaź Iwan Siemionowicz Drucki, przezwiskiem Baba, wysłany przez Witolda z Litwy na pomoc księciu Odojewskiemu, w r. 1423 przeciwko Tatarom, zwyciężył ich cara Kujdadata; późniéj (1434) przyjąwszy służbę u w. ks. Wasila Ciemnego, prowadzącego wojnę z książętami Halickimi, w r. 1436 na czele kopijników, wziął do niewoli samego księcia. Synowie i wnukowie Iwana Baby, nazywali się *Babiczami* a dalsi następcy *Babiczewami*

Babie gacie, jezioro w księstwie Poznańskiém, powiecie Szubińskim.

Babie jezioro, w gub. Orenburskiéj, powiecie Czelabińskim, nadzwyczajnie długie z licznemi wyspami i odnogami. Nazwa jego pochodzi od ptaka pelikana, zwanego babą, licznie gnieżdżącego się na niém.

Babie lato, nazwa białych nici, unoszących się w powietrzu w czasie jesieni; wiadomo obecnie, że jestto przędza niektórych pająków (Epeira, Thomisus, Tetragnatha).

Babie zęby, u Syrenijusza nazwa rośliny *Żywiec* (Dentaria) ob.

Babienie, dawniejsza nazwa akuszeryi czyli położnictwa. ob.

Babik (Adeodatus), arcybiskup eczmiadzyński, ur. 1738, † 1825 w Wiedniu. Założył pierwszą filiję kongregacyi armeńskiéj Mechitarystów w Terście 1773 r., gdzie wybudował i kościół armeńsko-łaciński; w r. 1811 filiję tę przeniósł do Wiednia i założył sławną drukarnię Mechitarystów.

Babikrówka, nazwa pospolita *Kokoryczki*. ob.

Babilickie starostwo, niegrodowe. W 1766 leżało w województwie Mścisławskiém; opłacano z niego kwarty złp. 3223, a hyberny złp. 500.

Babilonija, zwała się w starożytności niska kraina, czyli kotlina nad dolną częścią Eufratu, dzisiajszy Irak-Arabi; w obszerniejszém atoli znaczeniu obejmowano pod tą nazwą Assyryję i Mezopotamiję. Ziema ta, ma kształt zupełnéj równiny, która wysoką kulturę i urodzajność zawdzięczała tylko licznym kanałom i groblom, zasłaniającym ją od wylewów Eufratu i Tygrysu. Dziś jeszcze, widać tutaj ślady wspaniałego i z wielkim kosztem urządzonego systematu kanalizacyi, za pośrednictwem którego kraj ten, był jednym z najurodzajniejszych w starożytności. *Historyja* Babilończyków, narodu pochodzenia semickiego, niedostatecznie jeszcze jest wyjaśnioną. Podania Mojżeszowe mianują założycielem państwa *Nimroda*, późniejsi zaś Grecy boga *Baala* czyli *Bela*. Nie rozświecają bynajmniéj ciemności, otaczających całą historyję B., ani długie spisy dynastyj, podanych przez Berozusa, narodowego kapłana-dziejopisa, ani kronikarskie wiadomości u starożytnych chro-

nologów przechowane. Podług tych zgoła niepewnych źródeł, po starożytnéj narodowéj dynastyi (86 królów), nastąpiły dwie medyjskie (pierwsza 8, druga 11 królów), potém chaldejska (49 królów), następnie 9 Arabów, nareszcie królowa Semiramida. Tyle jest przynajmniéj pewném, że założone przez Babilończyków państwo Assyryjskie, zwolna poczęło sobie przyswajać nad metropoliją supremacyję, a w końcu ujarzmiło ją całkowicie. Ważnym bardzo wypadkiem dla wewnętrznego rozwoju B. było przybycie tu Chaldejczyków, zaszłe w najodleglejszych już czasach, a nie w VII w. prz. Chr., jak niektórzy utrzymują. Chaldejczykowie dali babilońskiéj kaście kapłanów, krzewicielów oświaty, nazwisko, a krajowi założyciela nowo-babilońskiéj dynastyi w osobie Nabopalassora czyli Nebukadnezara I. B. rządzona dotąd przez assyr. namiestników i usiłująca niejednokrotnie zerwać pęta niewoli, wystąpiła odrazu, chociaż wprawdzie na krótko, jako państwo samodzielne i zdobywcze. Nabopalassor połączył się z Cyaxaresem, celem obalenia monarchii assyryjskiéj; syn jego Nebukadnezar II, (babiloń. *Nabakudurruzur*, staropers. *Nabukudraczara*), skutkiem zwycięstwa odniesionego nad królem egipskim Nechonem pod Circesium (Karchemisz) nad Eufratem (604 prz. Chr.), obalił panowanie egipskie w Azyi, zburzył 588 królestwo żydowskie pod Hiskijaszem i jądro narodu przeprowadził do Babilonu. On to, upiększył Babilon wielu wspaniałymi gmachami, przypisywanymi Semiramidzie. Po jego śmierci, zachwiała się cała budowa państwa, które pod rządami Nabonedusa (assyr. *Nabunahid*, w staropers. klinowych napisach *Nabunita*, u Herodota *Labynetos*), przeszło pod władzę Cyrusa (539). Z upadkiem państwa Achamenidów, Babilonija dostała się Alexandrowi, potém przeszła w ręce Seleucydów, na których 140 przed Chr., zdobyli ją Partowie. Następnie, była kilkakrotnie, lecz zawsze krótki przeciąg czasu, w ręku Rzymian: za Trajana 114 po Chr., za Septimijusza Sewera 119 i Julijana 363. W r. 650 Babilonija zdobytą została przez kalifów, aż nareszcie 1258 Turcy wydarli ją Persom i podzielili na 2 paszaliki: Bagdadu i Basry. *Kultura* w Babilonii stała na równi z assyryjską. Organizacyja państwa była despotyczna i nie przykrzyła się zniewieściałemu i w miękkości, pogrążonemu ludowi. Kraj, podzielony na prowincyje, zostawał podobno pod rządem satrapów (Herodot). Wymierzaniem sprawiedliwości zajmowały się trzy wielkie trybunały. Przemysł i handel kwitły tu, jak najświetniéj. Farbiarstwo, tkactwo, haftarstwo, wyroby kosztownych kobierców, zdobnych figurami zwierzęcemi i arabeskami, wsławiły przemysł B. Rozległy handel z sąsiednimi krajami, może nawet i z Indyjami, przyczynił się do wynalezienia miar i wag; ale płynące stąd zyski, prowadziły do miękkości, zbytków i skażenia obyczajów, którymi Babilończykowie odznaczali się w starożytności przed wszystkimi innymi narodami. *Religija* Babilończyków, spowinowacona z assyryjską (Porów. Münter'a „*Die Religion der Babylonia*“ (Kopenh. 1827), co do istoty swéj polegała na czci sił przyrody, objawiających się w ruchu większych ciał niebieskich i w urodzajności ziemi. Na czele ich systematu religijnego stał Baal, którego towarzyszką była Baaltis w postaci głównie Melyty, Mylitty. Oświata i religija były w ręku kapłańskiéj kasty Chaldejczyków, którzy, jako astronomowie i astrologowie wielkiéj używali sławy, a utrzymując naród w przesądach, ogromny nań wpływ wywierali; głównymi jéj pomnikami są: kanały, mosty, groble, śluzy, a przedewszystkiém ogromne ruiny *stolicy Babilonu*. O utworach *sztuki plastycznéj*, drobne szczątki, nie dozwalają nic stanowczego, powiedzieć; *architektura* za to, znakomite w dziedzinie sztuki położyła zasługi. Za założycieli miasta Babilonu (w Starym Testamencie Babel), uważani są już to bożek Belus (Baal), już Semiramida. Podług Herodota, który osobiście zwiedził Babilon, miasto było zbudowane na obu brzegach Eufratu, w kształcie czworoboku, którego każda ściana długą była na m. 12. W murach 100 ł. wysokich a 50 szer. znajdowało się 100 bram spiżowych, otwierających szerokie i proste ulice grodu. W zachodniéj części miasta, blisko południ.-zachod. kąta, zewnątrz murów wznosiło się niezależne od Babilonu miasto Borsippa, a w niém opisana przez Herodota ośmiopiętrowa wieża, zbudowana przez Nebukadnezara na miejscu dawnéj wieży języków (dziś ruiny te noszą nazwisko Birs-Nimrud); w półn. części leżało 3 murami otoczone miasto królewskie. Na zachodn. krańcu leżał mały starożytniejszy pałac, w którym rezydował i Alexander W.; naprzeciw niego znajdowały się, założone przez Nebukadnezara wiszące ogrody, (dziś Tel-Amran-ibn-Ali); daléj stąd ku północy leżał wielki zamek (El-Kasr), w którym umarł Alexander. Na północ od niego wznosiło się arcydzieło i najstarożytniejszy pomnik budownictwa, jeden z cudów świata, piramida, święte miejsce wyroczni, opisany przez Diodora, Strabona i Filostratosa grób Belusa, (którego nie należy mięszać z Herodotową wieżą). Właściwe miasto, leżało na południe od miasta królewskiego, na miejscu dzisiajszego Hillah. Pod panowaniem królów perskich, którzy niegdyś tu przemieszkiwali, nic już nie uczyniono dla miasta; dla tego też po założeniu Seleucyi coraz szybciéj chyli się do upadku. Za czasów Pauzanijasza przedstawiało już ono same zwaliska. Dziś jeszcze, można główne punkta miasta odróżnić w olbrzymich ruinach, jak o tém przekonywają najświeższe badania Rich'a, Rawlinsona, Loftusa i Opperta. Porównaj w téj mierze: Richa „*Memoirs an the ruins of Babylon*“ (3 ed. Lond. 1818); tegoż „*Personal narrative of a journey to England, by Bussorah, Bagdad, the ruins of Babylon*“ (Lond. 1826); Mignan'a „*Travels in Chaldea*“ (Lond. 1829); Fraser'a „*Travels in Koordistan, Mesopotaniia*“ (Lond. 1850); Layard'a „*Discoveries in ruins of Niniveh and Babylon*“ (Lond. 1853); przedewszystkiém zaś Oppert'a „*Expédition scientifique en Mésopotamie*“ (Paryż 1863) z atlasem; ważném jest także do saméj historyi dzieło Niebuhra „*Geschichte Assurs und Babels*“ (Berl. 1857).

Babilońska niewola, zowie się dokonane przez Nebukadnezara króla babilońskiego, po zdobyciu 588 prz. Chr. Jerozolimy i zburzeniu onéj, uprowadzenie najbogatszéj części zwyciężonych Żydów w niewolę do Babilonu. Doznawali oni tu wprawdzie łagodnego obejścia, a niektórzy z nich dostąpili nawet najwyższych godności, jednakże zbytki tutejsze i skażone obyczaje, przedstawiały im miasto Babilon jako gród bezbożności i największego zepsucia; tém właśnie możemy sobie wytłumaczyć owo wyrażenie Apokalipsy (w rozdz. 17) *babilońska nierządnica*, znaczące toż samo, co bezbożność. Cyrus, który 538 prz. Chr. zdobył Babilon, udzielił Żydom pozwolenie powrotu do Palestyny. Ta niewola żydowska trwała lat 56, chociaż według Jeremijasza liczą ją do lat 70. Dwa tylko pokolenia Benjamina i Lewi wróciły do ojczyzny, reszta zaś 10, pozostały w Babilonie i znikły z historyi. Prawdopodobnie, zmięszały się one do tego stopnia z pokrewnymi Babilończykami, że wygasła nawet pamięć ojczystéj ziemi. Naprożno, usiłowano w nowszych czasach odnaleść w Azyi zatracone plemiona. Jedni uczeni szukali ich w Indyjach i Chinach, drudzy widzieli w dzisiajszych Afganach, a byli nawet tacy, co uważali amerykańskich Indyjan za ich potomków. W dziejach kościoła nazywają *niewolą babilońską* pobyt papieżów w Avignon, 1309—77.

Babilońska wieża, albo *wieża Babel*. Podług opowiadania biblii potomkowie Noego zamierzyli na równinach Mezopotamii nad Eufratem wznieść wieżę, któraby aż do nieba sięgła. Lecz Bóg pomięszał języki budowniczych, skutkiem czego popadli w niezgodę i zamięszanie. Stojąca jeszcze, za czasów Herodota wieża, czyli świątynia Belusa w Babilonie, należy do największych gmachów starożytnéj sztuki budowniczéj; tworzyła czworobok, mający 1000 kroków obwodu i wznoszący się ośmiu piętrami do wysokości 655 st., wieża ta, poświęcona bóstwu *Sin*, (tak mówią napisy), służyła także za obserwatoryjum astronomiczne. Za czasów Alexandra świątynia leżała już w gruzach; miejsca, gdzie ona stała, domyślają się z ogromnego stosu cegieł, zwanego Birs-Nimrud (wieża Nemroda). W podaniu biblijném o téj wieży rozróżniają badacze 3 różne momenta: 1° wskazuje ono na odległy fakt przedhistoczny, zbudowanie miasta Babilonu, które, bez sprzecznie było najstarożytniejszém ogniskiem cywilizacyi ludzkości; 2° objaśnia powstanie *rozmaitych* języków, mimo pochodzenia od jednéj *jedynéj* pary ludzkiéj; podanie uważa tę rozmaitość za złe, utrudnia ona bowiem, stosunki między narodami i uważa ją (również jak Plato i inni filozofowie starożytności) za bezpośrednią karę Boga. Że podanie wybrało Babilon za siedzibę pomięszania języków, łatwo daje się objaśnić tym faktem, iż w Babilonie właśnie, jako, najbardziéj zwiedzaném emporium starożytnego świata, spotykały się przeróżne ludy z najodmienniejszemi mowami, a stąd też, rozmaitość języków uderzała tu najbardziéj; trzeci moment podania, t. j. etymologiczne znaczenie nazwy miasta Babel, jako *„Zamięszanie“*, dotąd językowo dostatecznie nie wyjaśniony. Sami Babilończykowie, chociaż znali podanie o pomięszaniu języków, objaśniają nazwisko swego miasta przez *„Brama Saturna“* (Bab-el).

Babilos, bóstwo żmudzkie, opiekujące się pszczołami. Rusini z nad Dźwiny, zwali toż samo bóstwo *Zozim*.

Babimost (po niem Bomst), m. powiatowe w w. ks. Poznańskiém nad Zgniłą Obrą, 2500 m. trudniących się głównie uprawą chmielu, owoców i winnéj latorośli. Niegdyś było, prywatną własnością pomorskiéj rodziny węców, która gdy 1307 kraj zdradziła, miasto wraz z dobrami przeszło na własność publiczną i odtąd zaczęło być starostwem. Ob. Babimostskie starostwo.

Babimostski powiat w wielkiém księstwie i okręgu regencyjnym Poznańskim. Zawiera obszaru mil kw. geograficznych 19, 26; stanowi w ogóle równinę piaszczystą, ze znaczną przestrzenią gruntów ornych, łąk i pastwisk; ludności 45000. Rzek znaczniejszych i mniejszych przepływa cztery: Obra, Obrzyca, Zgniła-Obra i Dojca. Cały dzisiajszy powiat Babimostski należał do dawnego województwa Poznańskiego; ma miasta następujące: Babimost, Wolsztyn, Kargowa, Rakoniewice, Kębłów, Kopanica, Rostarzewo. *Opis stosunków* powiatu Babimostskigo wyszedł 1840 w Poznaniu, po polsku i niemiecku.

Babimostskie starostwo, niegrodowe, w województwie i powiecie poznańskim. Należały do niego: m. Babimost, miasteczko Brodzie oraz wsie: Podmokle Wielkie i Małe, Gorajce Wielkie i Małe z folwarkiem i dwa sołtysostwa w Podmaklach. W 1771 r. płaciło kwarty złp. 2998 gr. 21 i hyberny złp. 4061 gr. 9.

Babimur (bot.), właściwie *Widłak gwiaździsty*. (ob).

Babin, wieś obszerna w gub. Lubelskiéj o $2^1/_2$ mili od Lublina, na drodze od Bełżyc do Krakowa, pamiętna z założonéj tu, przez Stanisława Pszonkę *Babińskiéj rzeczypospolitéj* (ob.).

Babinet (Jakób), fizyk francuski, ur. 1794 w Lusignan (Vienne), był najprzód oficerem artyleryi, później profesorem matematyki i fizyki w różnych szkołach. W r. 1840, został członkiem akademii nauk. Prace jego, zamieszczone głównie w *„Comptes rendus de l'Acad. des sciences“* odnoszą się niemal do wszystkich gałęzi nauk fizycznych, głównie jednak, do zjawisk światła meteorologicznych, oraz do zachowania się jego w kryształach. Wprowadził znakomite ulepszenia w budowie niektórych narzędzi fizycznych, jak w pompie powietrznéj, (kruczek B.); urządził nowy hygrometr, nowy kątomiar do oznaczania załamania światła. Wiele też powodzenia znalazły jego prace popularne, umieszczane głównie w *„Révue des deux mondes“*.

Babington, młody i bogaty szlachcic szkocki, który z kilku innymi towarzyszami, celem oswobodzenia Maryi Stuart, zawiązał 1586 spisek, przeciwko królowéj Elżbiecie. Odkrycie tego spisku, zaprowadziło wszystkich na rusztowanie, na którém zginęli 13 Września. Lubo Maryja Stuart zaprzeczyła współudziału w sprzysiężeniu, nie ulega prze-

cież żadnéj wątpliwości, że ono przyspieszyło skazanie jéj na śmierć.

Babingtomit, minerał znajdujący się w kryształach czarnych, nieprzezroczystych, na albicie w Arendul w Norwegii; postać jego pierwotna, słup równoległobokowy ukośny, odłam muszlowy, z połyskiem c. g. 3, 4 do 3, 5. Jestto krzemian wapna i żelaza.

Babinogród, inaczéj *Babinagród*, wielka wieś, nad Sawą w Pograniczu Wojskowém między Sławoniją i Bośniją, dawniéj była mocno obwarowaną 4000—5000 m. 3 Lipca 1693 zostali tu Turcy napadnięci przez Austryjaków, pobici i zapędzeni aż do Temeszwaru.

Babinowicze, m. w gub. Mohilewskiéj nad jeziorem *Babinowickiém* i wypływającą z niego rzeką Łuczesy, 1300 m.

Babinowieckie starostwo, niegrodowe; leżało w wdztwie i pcie Witebskim. W 1766 r. opłacano z niego kwarty złp. 1262 a hyberny złp. 700.

Babińska rzeczpospolita. Wieś Babin położona pod Lublinem była w XVI w. własnością Stanisława Pszonki, obywatela znakomitego nauką, dowcipem i majątkiem, który, z pomocą przyjaciela swego Piotra Kaszowskiego sędziego lubelskiego i posła na sejmy, męża równie dowcipnego i wesołego humoru, założył rzeczpospolitą *babińską*, posiadającą króla, senat, arcybiskupów, biskupów wojewodów, kasztelanów, hetmanów, starostów, kanclerzów i mnóstwo innych urzędników. Tytułem do urzędu babińskiego były wady i przesada w postępowaniu, przeciwne tym przymiotom, jakich prawdziwy urząd w kraju rzeczywiście wymagał; wszakże tylko prawdziwy dowcip, humor, żartobliwość bez jadu, stanowiły szczególne zalety i prawo do otrzymania urzędu, i tak: chlubiący się z męstwa, mówiący o rzeczach wojennych nie we właściwém miejscu i czasie, mianowany był hetmanem, lub rycerzem pasowanym; mówiący o religii niestosownie lub bez powagi, odbierał dyplom na kaznodzieję, radzący niestosowne środki lekarskie, zostawał doktorem; mówiący za wiele, opowiadający rzeczy nadzwyczajne, stawał się mówcą babińskim i t. p. Dyplomy wydawane na piśmie, opatrzone pieczęcią, rozchodziły się po całéj Polsce i najwyżsi dygnitarze kraju, nie odmawiali przyjęcia ofiarowanych im godności. Po śmierci założyciela, Pszonkowie utrzymywali tę rzeczpospolitą jeszcze do r. 1677, jak o tém akta babińskie przekonywają. Zniknęła ona, jak się zdaje za czasów Jana Sobieskiego. Pisali o téj rzeczypospolitéj, Sarnicki w „*Annales Polonorum*"; Achacy Kmita „*Monogamia*" (Krak. 1617); Szaniawski w „*Pamiętniku Warszawskim*" (1816) i Wójcicki w „*Przysłowiach narodowych*" (t. 3 1839). Za naszych czasów probowano wskrzesić Pszonkę. I. J. Kraszewski i Zienkowicz ku temu przykładali swe pióra.

Babińskie starostwo, niegrodowe; leżało w wdztwie Witebskiém, pcie Orszańskim W 1766 r. opłacało kwarty złp. 634 gr. 19 a hyberny wspólnie ze starostwem Sidryczyńskiém złp. 100.

Babirussa, (z wyrazów malajskich *babi*-świnia i *roosa*-jeleń), zwierzę ssące z rzędu wielokopytnych, z rodziny szczecinowatych, czyli świń, stanowiące jedyny gatunek *Porcus babirussa* rodzaju Porcus. Kły szczęki górnéj wychodzą na zewnątrz i zakrzywione półkolisto ku oczom, podobnież jak i kły dolne, naśladują rogi. Ciało wysmukłe, nogi wysokie, skóra pofałdowana, pokryta włosem rzadkim, delikatnym, koloru czerwonawego. Pospolity jest na wyspie Borneo, Jawie, Celebes i t. d.; gdzie przebywa w nielicznych trzodach; łatwo się oswaja, żywi się trawami i liśćmi drzew; mięso podobne do sarniny i wieprzowiny, poszukiwane jest bardzo w Indyjach Wschodnich.

Babiści, sekta religijna mahometańska w Persyi, założona około 1843 r. przez Ali-Mohamed-Seida, zwanego *Bab*, co znaczy brama do Boga i prawdy. Uderzony, upadkiem umysłowym i społecznym ludów wschodu, Bab wystąpił śmiało, przeciw wpływowi duchowieństwa mahometańskiego, które pogrążone w ciemnocie szkodliwie oddziaływa na lud; podniósł głos w obronie kobiety, tak na wschodzie poniżonéj, nakazywał jéj równouprawnienie z męszczyzną, zaprowadzenie jednożeństwa, zniesienie haremów. Pod tym względem, znać na nim wpływ cywilizacyi europejskiéj. Pod względem religijnym, skłania się do kierunku panteistycznego Sufitów; wszechświat uważa za emanacyję istoty boskiéj, a stąd wywodzi, że używanie żadnych przyjemności nie jest zabronioném, należy tylko zawsze zachowywać umiarkowanie, obrządki religijne uważa Bab, jako rzeczy przechodnie tylko i podrzędne. Zresztą Bab, jak inni twórcy nowych religij, głosił, że nie tworzy nic nowego a tylko rozwija i doskonali nauki dawnych proroków. Wymowa, a więcéj jeszcze, zasady Baba, zjednały mu w całéj Persyi licznych zwolenników i gorliwych apostołów, między którymi była piękna kobieta, Guret-ut-ain (rozkosz oczu); występowała bez zasłony i miała wpływ niezmierny na tłumy. Do kierunku jednak religijnego Babistów, przyłączył się wkrótce i żywioł polityczny, Bab bowiem, uznany został za potomka Mahometa przez córkę jego Fatymę, żonę Alego i uznany za legalnego dziedzica tronu perskiego. Bab został uwięziony w r. 1847, za panowania szacha Mohameda, ale dopiero za obecnego szacha Nazyr-Eddina został rozstrzelany w r. 1850. W czasie jednak jeszcze jego uwięzienia, rozpoczęły się wojenne działania B. była to rewolucyja, dążąca do obalenia całego porządku państwowego i społecznego w Iranie. Dowódcy ich Mułła-Hussain, Muhamed Ali, Mułła Jussuf i inni, umieli długo opierać się wojsku rządowemu w różnych miejscach państwa; B. okazywali bohaterstwo, do jakiego tylko fanatyzm religijny doprowadzić może. W Zenganie np. B. w liczbie 15000, opierali się przez 8 miesięcy. Ze strony rządowéj dopuszczano się niesłychanych okrucieństw, a rozsrożeni B. szczerze się wywzajemniali. Dowódcy jednak, działali bez ogólnego planu i występowali niejednocześnie; powstanie nakoniec upadło, lecz liczba zwolenników Baba zmniejszeniu nie uległa, a rozdrażnienie umysłów jeszcze wzrosło i objawiło

się zamachem na szacha w r. 1852, dokonanym przez trzech B., szach jednak lekko tylko został ranny wystrzałem z pistoletu. Wtedy, nastąpiło wściekłe prześladowanie B. Gurret-ul-Ain została spaloną na stosie, inni poddani strasznym torturom, a dygnitarze perscy ubiegali się o zadanie im własną ręką męczeńskiéj śmierci; w ogóle, podobno około 400 egzekucyj miało wtedy miejsce. Sekta atoli B. nie upadła i podobno coraz bardziéj się rozszerza, licząc między swymi zwolennikami i pierwszorzędnych dygnitarzy. Jakkolwiek między jéj zasadami wiele może być błędnych i szkodliwych, już to, że stara się byt rodziny oprzeć na zasadach europejskich, każe się spodziewać, że może ona mieć wpływ dodatni, na odrodzenie się społeczeństwa perskiego, a może i całego wschodu mahometańskiego. Por. Gobineau „*Les religions et les philosophies dans l'Asie centrale.*" Kasembeg w „*Journal Asiatique*" (rok 1866); Ethé w „*Ergänzungsblätter*" Meyera (rok 1871).

Babizna, stary wyraz prawniczy, oznacza dziedzictwo po babce.

Babka, (Plantago), typowy rodzaj rodziny babkowatych. Jego cechy są: kwiaty pręcikowo-słupkowe, zebrane w kłosy lub główki; kielich utworzony z 4 prawie równych listeczków; pręcików 4 z pylnikami sercowatymi; zawiązek 2 lub 4 komorowy; owoc-torebka, pękająca poprzecznie w okrąg, nasiona graniaste. Gatunki B. u nas bardzo pospolite, zwłaszcza *Babka większa* albo *gładka* (plantago major), stanowiąca chwast b. pospolity, korzenie jéj i liście używają się w medycynie w krwotokach, biegunkach, świeże liście na wrzody, tudzież *Babka średnia* albo *kosmata*, *Babka lancetowata*, *Babka piaskowata i t. d.* B. plesznik, (P. psyllium) w Eur. połud., nasiona jéj stanowią środek odmiękczający. B. nazywa się też grzyb chropawy ob. Grzyb.

Babka wodna, (bot.) Ob. Żabieniec.

Babka, drobny pieniądz, tak nazywany przez lud u podnóża Karpat, mianowicie u Słowian węgierskich.

Babkowate, (Plantagineae), rodzina roślin dwuliścieniowych, obejmuje po większéj części zioła, o liściach zwykle tylko przykorzeniowych, kwiaty pojedyńcze lub zebrane w kłos, owoc torebka lub orzeszek; rodzaj typowy *babka* (ob.)

Bablah lub **Bambolah**, niedojrzałe strączki krzaku Mimosa cineraria, rosnącego na brzegach Koromandelu i w Kalkucie, używane w farbiarstwie i garbarstwie zamiast gallasu.

Babo (Józef Maryja von), ur. 1756 w Ehrenbreitstein, † 1822 w Monachijum, był od 1778—1819, z małemi przerwami dyrektorem teatru nadwornego, który pod jego kierunkiem, najświetniejszego używał powodzenia. Sam, pisał także sztuki dramatyczne, które chętnie i długo były powtarzane na scenie. Najlepsza z nich jest tragedyja „*Otto von Wittelsbach.*" Wszystkie jego prace dramatyczne wyszły z druku pod tytułem „*Schauspiele*" (Berl. 1793) i „*Neue Schauspiele*" (Ber. 1804).

Babo (Lambert, baron von), ur. w Manheim 1790, † 1862, jeden z najznakomitszych pisarzy agronomicznych, w r. 1853 powołany na prof. chemii w uniw. fryburskim. Zasłużony też w sprawie winnic. Między jego dziełami ważniejsze są: „*Ackerbauchemie für den Landmann*" (Frankf. 1845 i 1850); „*Die Hauptgrundsätze des Ackerbaus*" (Frankf. 1851); „*Die Erzeugung und Behandlung des Traubenweins*" (Frankf. 1846); „*Der Weinbau*" (1855); wspólnie z Metzger'em opracował: „*Die Wein und Tafeltrauben der deutschen Weinberge*" (Stutgard 1855).—Jego syn, **Babo** (Klemens Henryk), ur. 1818, lekarz i docent w Heidelbergu, odznaczył się jako chemik.

Babocsay (Izaak), notaryjusz w m. węgierskiém Tarczalu, napisał kronikę tego m. (1670—1700 r.) pod tyt. „*Monumenta Hungarica*" (Peszt 1817 r.).

Baboeuf, ob. Babeuf.

Babolna (Puszta), wieś w Węgrzech w komitacie Komorneńskim o 2 mile drogi od m. Komorna; sławna stadnina królewska, (do 600 ogierów i klaczy). Pielęgnuje się głównie rasa arabska.—**Babolna**, wieś siedmiogrodzka w powiecie Karlsburskim, 1030 m.; ma wyborne winnice i gorące źródło inkrustujące.

Babois (Małgorzata Wiktoryja), znakomita poetka francuska, ur. 1760 w Wersalu, † 1839 w Paryżu. Sławne są jéj: *Élégies sur la mort d'une fille*" (Paryż 1805) „*Elégies nationales*" (1815) i „*De la vie humaine*".

Babrios, bajkopisarz grecki, żył przy schyłku peryjodu alexandryjskiego. Wydał liczniejszy zbiór bajek Ezopa, które w wiekach średnich niejednokrotnie przerabiane, doszły naszych czasów pod nazwą bajek Ezopa. Prócz znanych dotąd jego bajek (wydanych w Halli 1835 przez Knocha), Grek Minoides Mina odkrył (1844), na górze Athos rękopis obejmujący 123 nowych bajek B., które najprzód wydał Boissonade (Paryż 1844), później Lachmann (Berlin 1845) i Schneidewin (Getynga 1853). Kilkadziesiąt z tych bajek przełożył u nas Zygmunt Węclewski i podał obszerną wiadomość o ich autorze w Dodatku do Czasu, t. XV, 1859 r. Nadto Porów. Mantels'a „*Ueber die Fabeln des Babrios*" (Lubeka 1846) i Edelston'a du Méril „*Poésies inédites du Moyen-âge*" (Paryż 1854).

Babukicz (Wiekosław), prof. języka i lit. chorwackiéj w liceum zagrzebskiém. Wydał: „*Illyr. Grammatik.*" (Wiedeń 1839), „*Ilirska slovnici*" (Zagrzeb 1854) oraz „*Ilirsko-niemaczko-talianski mali recznik*" (Wiedeń 1846—49) i inne.

Babur ob. Baber.

Baburydzi, potomkowie Babur-Ben-Omar-Szeika (ob. Babur), panowali nad całym prawie Hindostanem w Delhi, Agra i Lahorze. W ostatniém powstaniu indyjskiém, 1858—59 przeciw Anglikom, potomek tego rodu, nominalny król Delhi, został uwięziony, a posiadłości jego, włączone do państwa brytańsko-indyjskiego.

Baby, odmiana gruszek (ob.) zimowych. *Babami* lud nasz nazywa gwiazdozbiór plejad.

Baca lub **Bacza**, starszy nad juhasami czyli pasterzami owiec w halach tatrzańskich i połoninach podgórskich, który rozporządza wszystkiemi

czynnościami pasterzy, odpowiada za całość trzody i za produkty wyrabiane z podojów.

Bacallar y Sanna (don Vincente, markiz de San Phelipe), mąż stanu i publicysta hiszpański za Karola II i Filipa V. Napisał ważne dzieło p. t. „*Commentarios de la guerra de Espanna e historia de su rey Philippe V el animoso*“ (Genewa, 2 tomy 1725).

Baccalaureus, (z łac. *bacca laurea*). uwieńczony wawrzynem, po franc. *bachelier*, po polsku *bakałarz*, oznaczał w średnich wiekach giermka, który służył pod rozkazami rycerza i sam pragnął być na rycerza pasowanym, później kanonika drugiego rzędu. Jako tytuł akademicki, wprowadzony w XIII w. do uniwersytetu paryskiego na wydziale teologicznym, oznaczał kandydata, który po odbytych egzaminach mógł wykładać nauki, chociaż jeszcze, nie należał do właściwych profesorów. Później, zaprowadzono także *baccaleureat* i na innych fakultetach, jako najniższy stopień akademicki, dotąd jeszcze istniejący w Anglii; gdzie tytuł ten jest dwojaki: *formed bachelor*, promowany w skutek egzaminu i *current bachelor*, któremu tytuł nadany został w drodze nadzwyczajnéj, z mocy dyplomu. We Francyi od czasów rewolucyi *bachelier* jest najniższym z 3 stopni akademickich na wszystkich 5 fakultetach. *Bachelier-ès-lettres* musi zresztą być każdy, zanim otrzyma stopień *bachelier* w naukach przyrodzonych, prawnych, lekarskich lub teologicznych i zanim będzie dopuszczony do urzędu w niektórych gałęziach administracyi. W uniwersytetach niemieckich, uważany jest jako pierwszy stopień dla kandydatów na doktorów. U nas, wyraz *bakałarz* oznacza obecnie wpół pogardliwie nauczyciela wiejskiego, lub złego przewodnika w naukach.

Baccano, starożytne *Baccanae*, pierwsza stacyja pocztowa ku północy od Rzymu, z któréj po raz pierwszy, można dojrzeć kopułę św. Piotra.

Baccarat, miasto w francuskim depart. Meurthe, 4800 m.; największa we Francyi fabryka szkła kryształowego.

Bacchiglione, ob. Bachiglione.

Bacciarelli (Marcelli), ur. w Rzymie 1731, pracował najprzód w Dreznie i Wiedniu, skąd 1765 na wezwanie Stanisława Poniatowskiego przybył do Polski i stale osiadł w Warszawie. Na sejmie 1767—8 otrzymał szlachectwo, a król mianował go dyrektorem budowli królewskich. W początkach pobytu swojego w kraju naszym, wyłącznie malarz portretowy, na żądanie króla zaczął tworzyć obrazy historyczne; jakoż talent jego odpowiedział wybornie temu zadaniu; sala rycerska zamku Warszawskiego, ozdobioną została sześciu wielkimi obrazami, przedstawiającymi ważniejsze zdarzenia naszych dziejów. Pałac Łazienkowski miał także liczne i piękne utwory jego pędzla. Pomijając jego nieocenione portrety króla Stanisława Poniatowskiego i osób, historycznie znamienitych ówczesnéj epoki, przeważnie zasłużył się krajowi sumiennem i artystycznem spełnieniem myśli tegoż króla utworzenia galeryi portretów poprzednich naszych monarchów; praca jego w téj mierze podjęta, cierpliwość z jaką wykonywał i starania, ażeby prawdzie historycznéj jak najrzetelniéj odpowiedzieć, cechują człowieka, który sercem przywiązał się do nowéj swéj ojczyzny, który ją i jéj dzieje sercem zrozumiał i który za doznane w niéj przyjęcie i uznanie w swojém uczuciu wdzięczności, chciał niezatartą zostawić po sobie pamiątkę. Wizerunki królów znajdują się dziś w Moskwie, w tak zwanéj *Pałacie orużejnoj*. W Dreznie i Wiedniu także, wiele jego utworów zostało. Wykonał bowiem, wszystkich 203 obrazów historycznych lub portretów, odznaczających się poprawnością w rysunku, zręcznością we władaniu pędzlem, w grupowaniu figur, bogactwem i pięknością draperyj, tudzież lekkością, czystością i harmoniją kolorytu. Z obrazów historycznych zasługują na uwagę: *Kazimierz W. przyjmujący prośby włościan*; *Ustanowienie Akademii Krakowskiéj*; *Nadanie Pruss w lenność Albertowi I przez Zygmunta I*; *Połączenie Polski z Litwą na sejmie Lubelskim* 1569 i inne. Wr. 1807, obrany członkiem Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół nauk, był następnie profesorem malarstwa i pierwszym dziekanem wydziału sztuk pięknych przy uniwersytecie warszawskim, † 5 Stycznia 1818 w Warszawie. Zwłoki jego, spoczywają w katedrze warszawskiéj, w sklepie pod wielkim ołtarzem. W téjże saméj świątyni znajduje się piękny pomnik wystawiony przez jego rodzinę. Ob. Słownik Malarzy Rastawieckiego T. I. **Bacciarelli** (Fryder.) z domu Richter, ur. w Dreźnie, małżonka poprzedniego, nadworna malarka Augusta III, była znakomitą minijaturzystką. † 1812 w Warszawie; ob. Rastawieckiego „Słownik“ T. I.

Baccila, miara do zboża, używana na wyspach Jońskich,=44,05 litra czyli kwarty.

Baccio della Porta, malarz florencki; ob. Bartolommeo Fra di San Marco.

Bacciochi (Felice Pasquale), ur. 1762 na wyspie Korsyce, miał udział w kampanijach Bonapartego we Włoszech, ożenił się z jego siostrą Elizą, poczém, szybko posuwał się w dostojeństwach i z tytułu nadanego jego żonie księstwa Lucca i Piombino, sam w r. 1805 pozyskał tytuł książęcy. Po upadku Napoleona, udał się wraz z małżonką 1815 na wygnanie, a po jéj śmierci przemieszkiwał w Bolonii, gdzie † 1841. — Żona jego *Maryja Anna* (później Eliza) *Bonaparte*, ur. 1777 w Ajaccio, wyszła za mąż 1797. Trzymając męża swojego na podrzędném stanowisku, sama zarządzała księstwami Lucca i Piombino, a jako wielka księżna toskańska od r. 1808, lubiła otaczać się blaskiem królewskim. Zwykle nazywano ją Semiramidą Lukki. W roku 1814, usunęła się do Bolonii, lecz w następnym roku została wygnaną do Austryi; † 1820 pod Tryjestem.—Jéj syn **Bacciochi** (Fryderyk Napoleon), ur. w Sierpniu 1810, † 1833 w Rzymie skutkiem upadku z konia.—Córka jéj **Bacciochi** (Napoleona Eliza), ur. 1806, zaślubiła 1825 hrabiego Camerata, z którym w 1830 r. się rozłączyła.

Bacchus, ob. Bachus.

Bach (Jan Sebastyjan), sławny artysta muzyczny i kompozytor, ur. 1685 w Eisenach, gdzie ojciec

jego **Bach** (Jan Ambroży), był nadwornym muzykiem, został 1703 muzykiem nadwornym w Wejmarze, potém organistą w Arnstadzie i Mühlhausen, 1708 organistą nadwornym; 1714 mistrzem koncertów w Weimarze, 1718 kapelmistrzem księciu Köthen, a 1723 dyrektorem muzyki i kantorem przy szkole św. Tomasza w Lipsku, gdzie † 1750. Tu wykształcił znaczną liczbę artystów i założył pierwszą podstawę, ważniejszych teoryj nowszych czasów. W swoich zaś własnych kompozycyjach podniósł się jednocześnie do nadzwyczajnéj wysokości. Dzieła jego, są niewyczerpaném źródłem dla wszystkich kontrapunkcistów i kompozytorów, dwa z nich szczególniéj to jest: „*Die Kunst der Fuge*“ i „*Wohltemperirtes Klavier*“ złożone z 48 preludyj i fug, nader skomplikowanych w ręku każdego uczącego się harmonii, znajdować by się powinny. Liczne są jego prace i to w każdym niemal rodzaju oprócz opery; napisał pięć wielkich oratoryjów, muzyką passyjną zwanych, przeszło sto kantat i motetów religijnych, mieszczących pyszne chóry pojedyńcze i podwójne, mnóstwo sztuk i chorałów z organami i na same organy, także wielką liczbę kompozycyj na inne instrumenty, szczególniéj na klawikord. Ogólném wydaniem wszystkich dzieł jego, zajmuje się od 1850 założone w Lipsku oddzielne *Towarzystwo Bacha*. Mendelssohn-Bartholdy ma główną zasługę, że nowszymi czasy wskrzesił na nowo, zamiłowanie do jego kompozycyj; on to także wpływem swoim wyjednał wzniesienie mu pomnika w Lipsku, przy szkole św. Tomasza. Pisali o nim Forkel, Gerber, Hiller. Rodzina Bacha pochodzi z Presburga w Węgrzech; prócz synów wielkiego kantora lipskiego, posiada jeszcze w swojem łonie kilku odznaczających się w historyi muzyki członków. — **Bach** (Jan Krzysztof), ur. 1643 w Arnstadt w Turyngii, od 1665 organista w Eisenach, jeden z największych organmistrzów i kontrapunkcistów XVII w. † 1703. Synowie jego Jan Mikołaj i Jan Krzysztof byli przez niego samego wykształceni na równie doskonałych artystów.— Z 11 synów Jana Sebastyjana **Bacha** odznaczyli się następujący: **Bach** (Wilhelm Friedemann), ur. 1710 w Weimarze, najprzód organista przy kościele ś. Zofii w Dreźnie, późniéj w Halli, przebywał kolejno w Lipsku, Brunświku, Getyndze i Berlinie, gdzie † 1784. Nie zbyt liczne utwory jego na fortepijan, organy i muzyka kościelna, są obecnie bardzo rzadkie, (nowe ich wydanie uskutecznił Wiedemann, Hamburg 1842). — **Bach** (Karol Filip Emanuel), ur. 1714 w Wejmarze, od 1740 pokojowy muzyk i akompanijator Fryderyka W., który grywał na fletrowersie, przybył 1767 na dyrektora muzyki do Hamburga, gdzie † 1788. Położył on niemałą zasługę wpływem, jaki wywarł na muzykę fortepijanową dziełem p. t. „*Versuch über die wahre Art Klavier zu spielen*“ (2 t. Lipsk 1787—97), jak równie własną swoją biegłością i kompozycyjami.—**Bach** (Jan Krystyjan), *Medyjolańczykiem* albo *angielskim Bachem* zwany, ur. 1735, był od 1754 organistą w Medyjolanie, od 1759 kapelmistrzem w Londynie, gdzie † 1782; głównie pisał opery i sztuki salonowe.—**Bach** (Jan Krzysztof Fryderyk), zwany *Bachem bückeburgskim*, ur. 1732, † 1795 jako kapelmistrz hrabiego Wilhelma Schaumburskiego na Bückeburgu, napisał kilka kompozycyj na fortepijan i do śpiewu.—**Bach** (Wilhelm Fryderyk Ernest); najstarszy syn **Bacha** bückeburgskiego, ostatni potomek rodziny, ur. 1759, został 1798 kapelmistrzem orkiestry królowéj prusskiéj i nauczycielem muzyki dzieci Fryderyka Wilhelma III. Po śmierci królowéj, usunął się od wszelkich publicznych zatrudnień, † 1845. Pisał oratoryja, kantaty, symfonije, pieśni, kwartety, sonaty, których wiele było drukiem ogłoszonych.

Bach (Alexander Antoni Stefan baron von), ur. 1813 w Loosdorf w dolnéj Austryi, minister austryjacki i jeden z najznakomitszych adwokatów wiedeńskich, należał do przedmarcowego stronnictwa reformy i wówczas jeszcze, popierał dążenia centralizacyjne. Za ministeryjum Wessenberg-Doblhof objął wydział sprawiedliwości, lecz po 6 Października ustąpił z niego; do gabinetu Szwarcenberga powrócił znowu 21 List. 1848, jako minister sprawiedliwości. Po wyjściu hrabiego Stadiona, otrzymał 28 Lipca 1849 ministeryjum spraw wewnętrznych, przy którém pozostał do Sierpnia 1859 r. Z wielką energiją kontynuował daléj, rozpoczęte przez swego poprzednika, dzieło centralizacyi. Z prac jego w tym względzie najważniejsze, organizacyja politycznéj administracyi w krajach koronnych i zawarcie konkordatu. Reprezentowana zaś przez niego polityka zagraniczna, sprowadziła wojnę włoską 1859. Jako motor absolutyzmu i najskrajniejszéj reakcyi musiał w końcu ustąpić, przed powszechném niezadowoleniem ludności, mianowany został 28 Września 1859, posłem austryjackim w Rzymie.

Bach Aloizy, autor dziejów Cystersek w Trzebnicy. Ob. „*Archiv f. d. Geschichte d. Bisth.*“ Breslau 1859.

Bachanalija, nazwa uroczystości na cześć Bachusa, (ob.) Wyrazem tém, nazywano czas *zapust* inaczéj *dni bachusowe*, stąd *bachanalija* oznaczają pohulankę rozpustną. Pod tytułem: „*Bachanalija czyli dyjalogi z intermedyjami, reprezentowane na teatrach szkolnych, w jedno opus zebrane*“ (1640), posiadamy w naszéj literaturze bardzo ważne dzieło do dziejów teatru polskiego. Jestto zbiór, prawdziwie narodowych dyjalogów, co mogły były rozwinąć komedyję polską. Najlepsze z tych dyjalogów są: „*Guślarze*,“ “*Albertus Rotmistrz*” i „*Pielgrzym i Pątnica*”. Dzieło to należy do rzadkości biblijograficznych. Mamy także, odnoszący się do dni bachusowych, poemat pod tyt. „*Bachus, przy nim na ostatnie trzy dni szalone kazanie dworskie i trzy pieśni po kazaniu*” (1586).

Bachandryja, toż samo co *Bachanalija*. (ob.)

Bachantki, 1) nimfy, które wychowały Buchusa; 2) kobiety poświęcone czci tajemnic bachusowych, zwane inaczéj: Menadami, Bassarydami, Tyadami, Mimallonidami, Edonidami i t. d.

Bacharach, starożytne miasto w prusskiéj regencyi Koblenckiéj, na lewym brzegu Renu, otoczone

murami, ma 1700 m., kościoły: katolicki w romańskim i ewangelicki w czystym gotyckim stylu, znaczne winnice; miasto to, było niegdyś głównym składem win reńskich. W okolicy ruiny zamków: Stahlesk i Fürstenberg.

Bacharacht albo **Bacheracht** (Teresa von), utalentowana autorka romansów i opisów podróży. Pod imieniem *Teresy*, ogłosiła pewną liczbę dzieł, celujących niewieścią gracyją i kapryśnością. Do takich należą: „*Briefe aus dem Süden*", „*Ein Tagebuch*", „*Falkenberg*", „*Am Theetisch*", „*Lydia*", „*Heinrich Burkard*" (wyszły w Brunświku 1841—46). Daléj: „*Novellen-Almanach*", „*Reise nach Wien*" i „*Paris und die Alpenwelt*" (wyszły w Lipsku 1846—48). Wyszła powtórnie za mąż za Lützowa; † 1852 na wyspie Jawie.

Bachaumont (Franciszek le Coigneux de), literat francuski, ur. 1624 w Paryżu, † 1702, był radcą duchownym przy parlamencie i stronnikiem partyi antyministeryjalnéj, zwanéj *Frondą*, która od jego wyrażenia się, otrzymała podobno tę nazwę. Przyrównywał bowiem, niesforne szeregi tego stronnictwa do chłopców bawiących się procą (*fronde*). Oprócz tak zwanych *Mazarinid* (epigramaty, paszkwile i satyry na ministra Mazariniego), napisał wespół z Chapelle'm „*Le Voyage*", utwór dowcipny, wierszem i prozą.

Bachaumont (Ludwik Petit de), ur. 1690, † 1771; zostawił jeden z najszacowniejszych zbiorów politycznych literackich i obyczajowych, owéj epoki, p. t. „*Les mémoires secrets pour servir à l'histoire de la republique des lettres*". Sam napisał tylko $4^1/_2$ tomów, po jego śmierci, dzieło to pomnożone zostało pracą innych autorów i wzrosło do tomów 30.

Bachczysaraj. Ob. Bakczysaraj.

Bache (Alexander Dallas), ur. 1806, † 1867 w Filadelfii, pierwiastkowo porucznik inżynieryi; w 1827 r. został profesorem matematyki przy uniwersytecie w Pensylwanii, w 1843 mianowany dyrektorem pomiarów brzegów Północnéj Ameryki; zasłużony pracami w geodozyi i nautyce.

Bacherskie Alpy, (Bacheralpen), pasmo gór w Styryi pomiędzy Drawą a Sawą, obejmuje 17 kw. m., najwyższym jego szczytem jest góra *Planinka*, wysoka 4700 st.,

Bachelier (Mikołaj), rzeźbiarz francuski, żyjący około 1550, uczeń Michała Anioła, pierwszy, zaszczepił lepszy gust włoski we Francyi.— **Bachelier** (Jan Jakób), ur. w Paryżu 1724, † 1805, sławny malarz kwiatów i owoców, mianowicie na porcelanie; zostawił dzieło: „*Histoire et secret de la peinture à cire*" (Paryż 1755).

Bacherer (Gustaw), ur. około 1810 w Müllheim w Badeńskiém, † tamże 1850, od 1840 redagował w Brunświku gazetę „*Morgenzeitung*", pisał także romanse, ogłosił tragedyją „*Elisabeth Cromwell*" (1836) i inne prace.

Bacherl (Franciszek), nauczyciel elementarny we wsi Pfaffenhofen w Wyższéj Bawaryi, probował sił swoich jako poeta; 1852 przesłał do ocenienia Laubemu w Wiedniu, napisaną przez siebie tragedyję p. t. „*Cheruskowie w Rzymie*". Gdy następnie pokazał się na scenie Fryderyka Halla „*Szermierz z Rawenny*", B. wystąpił 1856 z twierdzeniem, że osnowa jego tragedyi, użytą została przez Halma do tego utworu, co wywołało żywe spory literackie. Następnego roku B. porzucił obowiązki nauczycielskie i w kilku większych miastach niemieckich produkował swoje płody poetyczne; † 1869 w Nebraska.

Bachet de Mésiriac, ur. 1593, † 1638, jeden z pierwszych członków akademii francuskiéj. Obok literatury, pracował nad matematyką; pierwszy podał ogólne rozwiązanie równań nieoznaczonych stopnia pierwszego, bez względu na liczbę równań i liczbę niewiadomych, w dziele „*Problémes plaisants*" etc. (Lyon 1612).

Bacheterie, miasteczko w francuskim depart. Dordogne, nad Cerną, ma 1500 m.; sławne źródła mineralne.

Bacheville (Bartłomiéj i Andrzéj), dwaj bracia sławni męstwem w czasie wojen Napoleońskich i prześladowaniem za restauracyi. Unikając śmierci, na którą byli skazani, za swoje uwielbienie dla cesarza Francuzów, tułali się po rozmaitych krajach. Starszy powrócił nareszcie 1824 do Francyi i tu umarł, młodszy zaś umarł w Maskacie.

Bachiczny wiersz, miara trzysłoskowa wiersza, złożonego z jednéj sylaby krótkiéj i dwóch długich: ⏑ — —, tak nazwana od hymnów na cześć Bachusa, w których najczęściéj była używaną; Terencyjusz i Plaut używali jéj również w swych komedyjach.

Bachienne (Wilhelm Albert), geograf hollenderski, ur. 1712 w Leerdam, † w Mastricht 1783, autor słynnego dzieła p. tyt. *Geografija Święta czyli Biblijna*.

Bachiglione, rzeka nadbrzeżna w Weneckiém; w wyższéj swojéj części zowie się Timonchio, od Vicenzy staje się spławną i ubiegłszy mil 20, wpada do morza Adryjatyckiego, a raczéj do odnogi Weneckiéj.

Bachit albo **Buachit**, góra Abissyńska, do 14000 st. wysoka. Na jéj grzbiecie, znajduje się mała wioseczka Kosso, służąca za miejsce wypoczynku dla podróżnych.

Bachłyńskie starostwo, niegrodowe, w wdztwie Podlaskiém, powiecie Latyczowskim, w 1771 roku opłacało kwarty złp. 2677, gr. 10.

Bachmacz, miasteczko w gub. Czernihowskiéj, powiecie Konotopskim nad rz. Borzenką (Borzną), 5000 m. Hetman Mazepa miał tu swój zamek.

Bachmann-Auderletz (Mikołaj Franciszek), ur. 1740 w Näfels w kantonie Glarus, † 1831; służąc w wojsku francuskiém w czasie rewolucyi, odważnie bronił tronu, po którego upadku, wszedł w stopniu generała do armii sardyńskiéj; następnie, przeniósł się do służby angielskiéj i do r. 1814 walczył wszędzie, gdzie tylko nadarzała się sposobność przeciwko Francuzom.

Bachmann (Gottlob Ludwik), zasłużony filolog i krytyk, ur. 1792 w Lipsku, od 1832 był profesorem literatury klasycznéj w Rostocku i dyrektorem tamecznego gimnazyjum. Znany jest, jako au-

tor i wydawca kilku dzieł: „*Anecdota graeca*“, „*Scholia in Homeri Iliadem*“, „*Zur Handschriftenkunde*“ (Rostock 1850—61) i innych.

Bachmann (Karol Fryderyk), ur. 1785 w Altenburgu; od 1810 docent, od 1813 zwyczajny professor w Jenie, † 1855 w Kreuznach. Znane są jego dzieła: „*Ueber die Hoffnung einer Vereinigung zwischen Physik und Psychologie*“ (Utrecht 1821), „*System der Logik*“ (1828) i „*Anti-Hegel*“ (1835).

Bachmann W. pisał po niemiecku o Radziwille („Książe Panie Kochanku“) „*Schloss Krakau u. d. letzte Turnier*“, żywcem prawie przekład z H. Rzewuskiego „*Pamiątek*“.

Bachmat, turecki wyraz, przyjęty od Tatarów, oznacza konia tatarskiego, grubo-płaskiego na niskich nogach.

Bachmatowicz (Kazimierz), uczeń sławnego Rustema w szkole wileńskiéj; najbliższy talentem swojego mistrza. Malował krajobrazy i portrety; nie dożywszy lat 30, † 1837 w Dobrowlanach.

Bachmut, m. powiat. w gub. Jekaterynosławskiéj nad rz. Bachmutką, 12400 m.; sławne jarmarkiem, odbywającym się 29 Czerwca, źródła solne, łomy gipsowe. Wodę do picia sprowadzają z Dońca. B. powiat, 8,088 w. kw.; 125,670 m.

Bachorza, rzeka w Kujawach, opisana szczegółowo przez F. Jaskólskiego.

Bachstrom (Jan Fryderyk), teolog i lekarz, ur. w końcu XVII w. na Szląsku, z początku był fryzyjerem, późniéj po przyjęciu nauki teologii w Halli, ubiegał się o posady pastorskie, zajmując się czasowo profesorstwem w Toruniu. Następnie, przez niejaki czas był pastorem w Węgrowie a między r. 1720 a 1728 przy jednym z saskich pułków w Warszawie. Szukając chleba, rzucał się w rozmaite zawody; jednocześnie zajmował się fizyką i medycyną. W r. 1729 był w Konstantynopolu, gdzie założył drukarnię i zaczął przekładać bibliję na język turecki; lecz fanatyzm mahometan przymusił go do ucieczki, nakoniec był rządcą fabryk w dobrach kancl. W. Ks. Litews. Radziwiłłowéj. Napisał po łacinie o kołtunie: „*De Plica Polonica*“ (Kopenhaga 1723) i po franc. „*Sztukę pływania*“ przełożone 1808 na polski język przez Bułharowskiego.

Bachus, u greków *Bakchos* albo zwyczajnie *Dionysos*, u Rzymian *Bacchus* albo *Liber*, bóstwo greckie, pochodzenia trackiego albo frygijskiego. Kult jego, już bardzo wcześnie przeszedł do Grecyi i rozpowszechnił się szczególniéj między ludnością wiejską. Szalone orgije, połączone z czcią B., przeciwne naturze helleńskiéj, wskazują na jego pochodzenie obce, nie greckie. Rodowód B. zresztą niepewny. Najbardziéj rozpowszechnione podanie tebańskie, każe mu się rodzić w Beocyi i mieni go synem Zeusa i Semeli (personifikacyja ziemi), która umarła przed narodzeniem dziecka. Zeus niedojrzały płód, umieścił w swych lędźwiach (skąd starożytni uczeni wywodzą przydomek B. *Dithyrambos*), a po dojrzeniu, oddał na wychowanie nimfom *Bachantkom*. Inne podanie, powstałe z pomięszania kultu B. z kultem Demetery i Persephony, a zwłaszcza z tajemniczą czcią (*mysteria*) tych bóstw w Eleusis, mieni go synem Zeusa i Demetery, albo Zeusa i Persephony, co pokazuje wyraźnie chtoniczną jego naturę. Oba te podania o pochodzeniu B., jak również opowiadania o jego cierpieniach i śmierci (jako rozszarpany został przez tytanów, personifikujących dzikie siły natury), mają charakter nawskroś mistyczny, wykazują ścisły związek tego bóstwa z życiem natury, symbolizują zmiany w przyrodzie: obumieranie wegetacyi zimą i ożywianie na wiosnę. Jest więc B. personifikacyją bujnego życia przyrody, zależnego od wilgoci ziemnéj i słonecznego ciepła, życia, objawiającego się w płodności drzew, a przedewszystkiém w owocach winnéj latorośli, którą swe piastunki na górze Nysa (w Tracyi) nauczył szczepić i sok z jéj jagód wyciskać. Otoczony Satyrami, Sylenami, Menadami i Thyjadami przebiega, dalekie kraje, jako zdobywca i wszędzie upowszechnia swój wynalazek. Stąd jest B. głównie *bóstwem wina*, które serce człowieka rozwesela i troski rozgania a zarazem ciału zdrowia i krzepkości użycza; jest więc dobroczyńcą i w duchowym i w fizycznym względzie. Uważano go także, jako krzewiciela łagodniejszych obyczajów, umysłowéj kultury, skąd pochodzi przydomek *Thesmophoros*. W odległych czasach kult B. nosił charakter prostoty, swobody i wesołości. Późniéj zaś, miejsce tego umiarkowania, zajęła wyuzdana zmysłowość, pełne szalonéj rozpusty procesyje (kobiety obnosiły ogromny *phallos*), odbywane wśród wrzaskliwego zgiełku fletów, bębnów, wykrzyków i rozwiązłych pieśni; szarpano zwierzęta i jedzono zakrwawione mięso. Przy tych, po większéj części nocnych, uroczystościach ważną rolę odgrywały kobiety, znane pod nazwiskiem *Bachantek*, *Thyjad*, *Menad*, *Mimallon*, *Bossarid*, *Bistonid* i t. d. Z uroczystości B. najważniejsze są te, które się odbywały w Attyce, a mianowicie: 1° *Małe czyli wiejskie Dyjonizyje*, odprawiane w miesiącu Posejdonie, (Grudzień — Styczeń) na wsi podczas winobrania. Częścią ich, były tak zwane *Askolia*, kiedy młodzież jedną nogą skakała na skórzane wory, pomazane oliwą. 2° *Lenaja* (święto prasowników wina) w miesiącu Gamelionie (Styczeń—Luty); 3° trzydniowe *Anthesteria* w miesiącu Anthesterionie, (Luty—Marzec), przy których, spajano się świeżo wyciśniętém winem; 4° *Wielkie czyli miejskie Dyjonizyje* w miesiącu Elaphebolionie (Marzec — Kwiecień), na które zbiegały się tłumy do Aten. Uroczystości B. były źródłem powstania komedyi i tragedyi. Do Rzymu przeszedł kult B. z Wielkiéj Grecyi wraz z czcią Demetery i Persephony (italska Ceres i Libera). Już około 496 przed Chr., trzy te bóstwa, wspólną miały tu świątynię. W stolicy i na prowincyi odprawiano corocznie 17 Marca uroczystości zwane, *Liberalia*, odznaczające się niepohamowaną wesołością. Późniéj dopiero upowszechniły się w całéj Italii, osławione *Bachanalia* potajemne, nocne, rozwiązłe orgije, w których brali udział mężczyzni i kobiety i które były, niejednokrotnie ogniskiem knowań zgubnych dla państwa i społeczeństwa. Od 186 r. wykorzeniano je z całą surowością. Publiczny kult B. przetrwał do

ostatnich czasów pogaństwa. Artyści epoki dawniejszéj przedstawiali B. jako dojrzałego mężczyznę, w majestatycznéj postawie, w długiém niewieściém prawie odzieniu z bujnymi na głowie i brodzie włosami, z przepaską około skroni i z pucharem lub winną latoroślą w ręku. W ten sposób przedstawiano również tak zwanego B. *Indyjskiego*, mianowicie w epoce Cesarstwa. U sztukmistrzów zaś szkoły attyckiéj typ B., stanowi postać młodziana, z wyrazem pewnéj ospałości i bezmyślnéj zadumy. Nosi także przepaskę. Włosy z puklem w tyle, lokami spadają po obu stronach ramion, otoczone girlandą z bluszczu i liścia winnego. Zwykle, wyobrażają go nago; niekiedy ma piersi skórą sarnią obrzucone i często, wspiera się na barkach satyra. Porów. O. Müller „*Dekkmäler der acten kunst*" (w drugiém opracowaniu Wiesele a, t. 2. Göting. 1860, tablica 31—45).

Bacilaria, (z łac. *bacillus* kij), rośliny najprostszéj organizacyi, złożone tylko z jednéj komórki, która się rozmnaża przez rozdzielenie na dwie; stąd téż inna ich nazwa *diatomeae* (z gr. dwudzielne); nie wszystkie jednak posiadają postać słupkową, owszem, przybierają kształty najrozmaitsze. Wewnątrz komórek odkłada się krzemionka, która po śmierci roślinki pozostaje, opada na dno, i tworzy często ogromne pokłady, pomimo niesłychanéj drobności B., 10,000 takich komórek stanowi zaledwie długość cala, a na utworzenie jednego centymetra sześciennego pokładu, potrzeba około 3 bilijonów osobników. Pokłady te, utworzone przez B. żyjące w dawnych jeziorach dochodzą zwłaszcza potężnych rozmiarów w Ameryce pn. wschodniéj, jak to miano sposobność poznać, przy budowie kolei do oceanu Wielkiego. (Frémont, Whitney, Ehrenberg). Niektórzy, liczyli je do wodorostów, co jednak jest niewłaściwe, dla tego że komórki w całość się nie łączą, a każda żyje oddzielnie; zalicza się je obecnie wraz z grupami *Desmidiaceae* i *Protococcaceae* do roślin pierwotnych (Protophyta), odpowiadających zwierzętom pierwotnym (Protozoa); Ehrenberg uważał je za zwierzęta i zaliczał do wymoczków, co dziś jest zupełnie odrzuconem. Zresztą odróżnienie tych istot pierwotnych roślinnych od zwierzęcych jest tak trudne, że obecnie objawia się dążność do połączenia tych istot w jedno państwo przyrody, jako *pierwotwory*. Bogata literatura tego przedmiotu wypełnia wiele pism specyjalnych.

Bacilli, (z łac. słupki), rodzaj małych pręcików, oznaczonych liczbami, które w różny sposób układane, ułatwiają i przyspieszają pewne działania rachunkowe (ob. Neppera pręciki rachunkowe). W *farmacyi* nazwa ta, oznacza leki, przyrządzone z gumą tragantową i cukrem w postaci pręcików. Znaczenie fizyjologiczne B. ob. Oko.

Back (Jerzy), ur. 1796 w Stockport w Cheshire, angielski kapitan okrętu, znany szczególniéj z podróży swoich do Ameryki Północnéj 1833 — 35 i 1836—37, które opisał w dziełach: „*Narrative of the Arctic land expedition etc*" (Lond. 1856) i „*Narrative of the expedition in H. M. S. Ferror*" (Lond. 1839). W pierwszéj podróży szukając zaginionego kapitana Rossa, odkrył wielką rzekę *Rybią*, nazwaną od niego *rzeką Back'a* (Backriver), z któréj biegiem dostał się do oceanu Lodowatego. W 1863 mianowany wiceadmirałem.

Backer (Adryjan), ur. w Amsterdamie 1643, † tamże 1686, malarz portretowy i historyczny, jego najważniejsze dzieło „*Sąd Ostateczny*" znajduje się w ratuszu amsterdamskim. — **Backer** (Jakób), zwany także Jakób z Palermi, synowiec poprzedniego, ur. w Harlingen 1530, † 1560 w Amsterdamie, odznaczył się również, jako malarz portretowy i historyczny.

Backer (Jan Maciéj), z Harlemu, anabaptysta w Mińsku r. 1533, ogłosił się prorokiém i zaczął opowiadać potrzeby równomiernego podziału majętności. Gdy miasto obległy wojska biskupa, walczył w jego obronie i poległ w wycieczce r. 1534.

Bac-Khin, ob. Tong-King.

Backhuysen (Ludolf), sławny malarz szkoły hollenderskiéj, ur. 1631 w Emden, znakomity mistrz w obrazach morskich, między którymi szczególniéj celuje obraz, znajdujący się w muzeum paryskiém zamówiony przez magistrat amsterdamski 1665 dla Ludwika XIV. Był on także i poetą, † 1709.— B. (Ludolf), wnuk poprzedniego, ur. 1717 w Amsterdamie, † 1782, był również znakomitym malarzem i rysownikiem, szczególniéj przecież, odznaczał się jako malarz bitw.

Backmejster (Hartwig Ludwik Krystyjan), ur. 1730 w Herrenbergu, † 1806 r. W 1778 był inspektorem gimnazyjum w Petersburgu; przy obowiązkach swoich zajmował się szczególnie krzewieniem literatuy naukowéj w cesarstwie. Napisał oryginalne: „*Topograficzeskija Izwiestija*" (Peters. 1771). *Russische Bibl. zur Kenntn. d. gegenw. Zust. d. Litt. in Russland.* (Peters. 11 księg. 1772—1789) i inne, oraz przekładał znakomitszych pisarzy rossyjskich na niemiecki język.

Backnang, miasto wirtemberskie w powiecie Nekary, nad rzek. Murr, ma 4550 m., fabryki sukna, płótna, garbarnie, w bliskości dwa starożytne zamczyska Ebersberg i Rejchenberg.

Backwoods, (lasy z tyłu leżące), tak mieszkańcy Nowéj Anglii nazywali rozległe lasy dziewicze, zalegające kraje, położone na zachód gór Alleganów. Od czasu jednak, jak lasy te zostały wytrzebione, nazwa Backwoods służy ziemiom niezamieszkałym, leżącym w zachodnich stronach Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnéj. Mieszkający w tych okolicach Europejczycy, nazywani bywają *Backwoodsmen* (Zaleśni), a także *Squatters*.

Bacler d'Albe (Ludwik Albert baron), ur. 1762, w St-Pol, † 1824 w Sevres, wysoko ceniony malarz, rysownik i kartograf; za czasów Napoleona wszedł do służby wojskowéj, walczył pod Arcole, a późniéj utworzył piękny obraz téj bitwy. Prócz tego, malował rozmaite krajobrazy i zdejmował plany sytuacyjne. Z zakresu mapografii wydał: „*Carte du théâtre de la guerre en Italie*" (54 kartv, Paryż

1802); praca bardzo szacowna i dziś jeszcze poszukiwana.

Bacon ob. Bakon.

Bacs (Bacz) czyli **Baczka**, część województwa Serbskiego, pomiędzy Dunajem a Cisą, zamieszkała przez Serbów. Obejmuje 171 mil kw. z ludnością 486000; w r. 1848 i 1849 była widownią krwawych bitew.—**Bacs**, niegdyś miasto warowne, 4200 m.—**Bacs-Ujfalu**, wieś o godzinę drogi od poprzedniego miasta 2700 m.

Bacsanyi (Jan), poeta madziarski, ur. 1763 w Tapolczy, † 1845 r. Najwięcéj pisał w latach 1788—92 mieszkając w Koszycach. Utwory jego znajdują się w piśmie „*Magyar Muzsa.*" W r. 1787 założył z Kazinczym i in. „*Towarzystwo Koszycko-Węgierskie.*" W r. 1793 za napisanie wiersza zbyt liberalnego i jakoby należący do pisku przeciwko rządowi, został uwięziony w Spielbergu. W r. 1795 uwolniony, na nowo po dwóch dniach uwięziony, i osadzony na rok w Kufszteinie. W r. 1798 wydawał „*Minerwę.*" R. 1804, otrzymał posadę koncepcisty w dyrektoryjum banku wiedeńskiego a w r. 1809 za przetłumaczenie proklamacyi Napoleona do Madziarów przez dwa lata był więziony i w Lincu osiedlony, gdzie żył w wielkiéj nędzy. Na dwa lata przed śmiercią a w 80 roku życia swego, akademija peszteńska mianowała go swym członkiem korespondentem. Zbiór swoich poezyj wydał 1835.—Jego małżonka **Bacsanyi** (Gabryjela) z domu Baumberg, ur. 1775, † 1839 w Lincu, odznaczyła się jako poetka niemiecka.

Bacterium, istoty mikroskopowe, ustroju bardzo pierwotnego, które dawniéj zaliczano do zwierząt, ale są raczéj natury roślinnéj. W ostatnich czasach zwrócono na nie uwagę, gdyż zdaje się, że niezbadane dotąd dostatecznie, warunki życia tych organizmów pierwotnych będą mogły w stanie rzucić światło na powstanie pewnych grzybów, a ukazywanie się ich, ma być w związku z różnemi chorobami, jak szkarlatyny, tyfusu i t. d. Sprowadzają też, jak to Daraine okazał, gnicie owoców i choroby zwierząt. Według niego, można roślinę zarażoną B. ocalić przez wystawienie jéj na kilka minut na temperaturę 52°; B. bowiem w téj temper. umierają, wiele zaś roślin może ją znieść.

Baczecnickie starostwo, niegrodowe; leżało w wdztwie Wileńskiém, pcie Oszmiańskim. Opłacało kwarty złp. 263, gr. 10.

Baczko (Ludwik), ur. 1756 w miasteczku Ełku (Lyck) w Prussach wschodnich. Mimo ślepoty, którą w 21 roku życia został dotknięty, pracami literackiemi i założeniem biblijoteki pożyczkowéj (czytelni), wyrobił sobie niezależne stanowisko, a w r. 1816, został przełożonym instytutu ociemniałych w Królewcu, † 1823. Dramata jego i romanse są dzisiaj zapomniane. Nie bez wartości wszakże są „*Geschichte Preussens*" (6 tomów, Królewiec 1792—1800) i „*Handbuch der Geschichte Preussens*" (3 t. Królew. 1802), odznaczające się skrzętném, ale niekrytyczném zebraniem materyjałów. Napisał także: „*Geschichte der französischen Revolution*" (2 t. Halla 1812) i „*Ueber mich selbst und meine Unglücksgefährten, die Blinden*" (Lipsk 1807). Autobijografija „*Geschichte meines Lebens*" wydaną była przez jego syna (3 tomy, Królewiec 1824).

Baczkora (Józef Mnożysław), pisarz czeski pedagogiczny, ur. w Malinie 1803 r. Nauczyciel szkół w Pradze; oprócz różnych *przewodników* i artykułów do pism, wydawał wraz z bratem Szczepanem „*Biblijotekę Nauczycielską*" oraz przetłumaczył z rossyjskiego Jana Wyżygina i wiele innych. B. (Szczepan), ur. 1813 r. także nauczyciel. Pisywał do pism pedagogicznych jak *Poseł z Budcza*, *Szkoła*, od r. zaś 1850, wydawał pismo *Zahrada Budeczska*. Wydał także kilka dzieł a głównie, poświęcał się zakładaniu biblijotek szkolnych w całym kraju.

Baczkowo, wielki klasztor w Tracyi w górach Rodopskich, zamieszkały przez Bołgarów i Greków.

Baczyński Rom., wydawał *Radomianina* z Mroczkowskim 1848 r.

Badagry, małe państwo murzyńskie ze stolicą t. n. na wybrzeżu Niewolniczém w północnéj Gwinei, oddalone o 1 godzinę drogi od morza.

Badajew (Szymon), założył wielką fabrykę stali w gub. Wiatskiéj za panowania cesarza Alexandra I i wynalazł 1808 r. sposób wyrabiania twardéj stali, używanéj na stęple menniczne.

Badajoz, rzymskie *Pax Julia*, miasto warowne i stołeczne w prowicyi hiszpańskiéj Estremadurze, blisko granicy portugalskiéj, na lewym brzegu Gwadyjany; ma 22900 m., wspaniały kościół katedralny i jako leżące na drodze do Portugalii, zajmuje ważne stanowisko pod względem wojskowym; prowadzi znaczny handel i jest siedliskiem kontrabandzistów.

Badakszan, górzysta kraina Turkiestnu w wielkiéj Tartaryi, sławna znajdowanymi tutaj rubinami i kamieniami lazurowymi; miasto stołeczne t. n.

Badakszan, rzeka w Tartaryi niepodległéj, z połączenia któréj z Bolorem powstaje Amu Daria (Oxus). Obie wypływają z gór Belor.

Badalona, miasto w hiszpańskiéj prowincyi Katalonii, nad morzem Śródziemném, 10,000 m. warsztaty okrętów, fabryki, rybołówstwo.

Baden, wielkie księstwo, rozciąga się od 47° 32′ do 49° 46′ szer. pł. i od 25° 11 do 27° 31′ dł. wsch. po większéj części wzdłuż Renu, który je na zachód odgranicza od Alzacyi i Bawaryi, na południe (wspólnie z jeziorem Boden) od Szwajcaryi, na wsch. graniczy z Wirtembergiem i ks. Hohenzollern, a na półn. z Bawaryją i Hessyją. Obejmuje 278 mil kw. Większa część kraju jest górzysta lub pagórkowata; wąska bowiem równina nadreńska, wynosi zaledwie 43 mil kw. Główne góry stanowi Czarny las, a główną rzekę Ren, do którego wpadają: Wiesen, Elz, Kinzig, Murg, Pfinz i pod Manheim spławna Neckara, oraz Men z Tauberą w półn.-wschodniéj części kraju; zaś południowo wschodnia część (16 mil kw.), Badenu tworzy kotlinę Dunaju, który tutaj początek swój bierze. *Klimat* wielkiego księ-

stwa w ogóle jest zdrowy i przyjemny, (średnia roczna temperatura dochodzi 8° R ciepła) a przy ogólnéj niemal urodzajności ziemi, można tę krainę uważać, za jednę z najszczęśliwiéj uposażonych od natury w Europie. Grunta uprawne zajmują tutaj 35 proc., ogrody i winnice 3, łąki 10, pastwiska 3,5, lasy 32, 92. Pszenica, żyto, jęczmień, owies, kukurydza, kartofle, konopie, len, tytuń, (którego produkcyja w r. 1866 wynosiła 300,000 cetn.), chmiel, rzepak i t. p. rodzą się obficie, a pielęgnowanie drzew owocowych, stanowi jednę z najważniejszych gałęzi gospodarstwa krajowego; wino przynosi około 815,000 wiader rocznie. Uprawa leśna przy wzorowo utrzymanych i obszernych lasach, jest prawdziwém bogactwem kraju. Hodowla zwierząt przedstawia się tu w następujących cyfrach: 75,500 koni, 621,000 sztuk bydła, 200,000 owiec, 422,000 nierogacizny, 67,000 kóz; obok tego, wysoko postawione pszczolnictwo, a niżéj jedwabnictwo. Ważniejszymi płodami królestwa kopalnego są: srebro, żelazo, ołów, miedź, kobalt, marmur, sól, węgle kamienne, torf. Z 60 blisko źródeł mineralnych najsłynniejsze i najwięcéj zwiedzane są: Baden-Baden, Badenweiler, Antogast, Rippoltsau, Rappenau i Uberlingen. *Przemysł rękodzielniczy* Badenu zawiera się w wyrobach bawełnianych (Eltlinhen), jedwabnych (w powiecie wyższego Renu i jezior), tabacznych (Mannheim, Karlsruhe, Lahr), w złotych i srebrnych (Pforzheim i Karlsruhe), zegarów drewnianych i wyrobów z słomy w Czarnym lesie. Kolejami żelaznemi, żeglugą parową (na jeziorze Boden i Renie) tudzież, wybornemi drogami wspierany handel jest bardzo znaczny. Pod względem zakładów naukowych, prócz dwu uniwersytetów w Heidelbergu z fakultetem teolog (protestan.), w Freiburgu z fakultetem teolog. (katol.) istnieje tu 7 liceów, 3 gimnazyja, 2 pedagogije, 31 wyższych szkół miejskich, znakomita szkoła politechniczna w Karlsruhe, instytut głuchoniemych, 1390 szkół ludowych katolickich, 790 protestanckich i 51 żydowskich. Dla rozszerzania oświaty służą liczne zakłady naukowe. Najniższe, są szkoły ludowe. Zakładanie ich, należy do gmin i tylko w razie potrzeby państwo przychodzi im z pomocą. Uczęszczanie do nich jest przymusowém pomiędzy 8—17 rokiem życia. Zależnie od wyznania gminy zakładającéj, szkoły bywają ewangelickie i katolickie. Wyznaniowy charakter noszą także licea, (o 6 klasach 9 letni kurs nauk) i gimnazyja (o 5 klasach, 7 letni kurs nauk). Licea przygotowują młodzież do uniwersytetu, do zawodu zaś praktycznego szkoły realne i rzemieślnicze. Wielkiéj sławy używają 2 uniwersytety badeńskie: w Heidelbergu (ewangelicki) i Freiburgu (katolicki), oraz, instytut politechniczny w Karlsruhe. Liczba m. wynosi 1,434,000, z których 931,000 katol., 476,000 ewangel., 2,100 dysydentów i menonitów, a reszta Żydów. Rząd jest z mocy ustawy 12 Sierp. 1818 konstytucyjno-monarchiczny. Wielki książę wraz z stanami posiada władzę prawodawczą. Tron wielkiego księstwa jest dziedziczny. Stany, zwoływane co dwa lata, na zwyczajne posiedzenie dzielą się na dwie izby. Najwyższą wykonawczą i doradczą władzą jest ministeryjum państwa, w którém wielki książę prezyduje. Kraj dzieli się od 1 Stycznia 1865 na 11 obwodów, które nazywają się od swych miast głównych mianowicie: Konstancyja, Willingen, Weldshut, Frejburg, Lorrach, Offenburg, Baden, Karslruhe, Mannheim, Hejdelberg i Morbach.

Historyja. Baden dzisiajszy za cesarzów rzymskich należał do tak zwanych *agri decumates*, potém stanowił część państwa Alemannów, które po bitwie pod Zülpich (406 po Chr.), dostało się pod panowanie frankońskie. Potomkowie ostatnich książąt alemańskich mianowicie Gottfrieda, mieli być hrabiami na Baarze. Od nich wywodzą hrabiego Bryzgowii Gebharda, którego syn Bertold zdobył zamek Zähringen i był pierwszym hrabią Zähringskim († 1078). Drugi syn jego Herman I, był margrabią Hochbergskim, a syn ostatniego Herman II, zwał się pierwszym *margrabią Badeńskim*. Wnukowie jego, Herman IV i Henryk, założyli około 1190 dwie linije *badeńską* i *hochbergską*. Linija hochbergska wygasła 1503 i większa część jéj posiadłości przeszła do linii badeńskiéj. Ta, po śmierci syna Hermana V, Fryderyka, który jako wierny przyjaciel Hohenstaufów, razem z Konradynem głowę swoję na rusztowaniu w Neapolu położył, kwitła daléj w potomkach jego stryja Rudolfa. Jego synowie podzielili się dziedzictwem, lecz Rudolf VI (1353—72), połączył znowu wszystkie posiadłości i dokupił jeszcze do nich majętności hrabiego Eger na Freiburgu w Ortenau. Bernard (1372—1431), zakupił i odziedziczył większą część posiadłości linii hochbergskiéj; jego syn Jakób Mądry (ur. 1407, † 1453) nabył pomiędzy innemi hrabstwo Sponheim i Stary-Eberstein. Wnuk jego Krzysztof († 1527), mądry władca., podzielił znowu swoje państwo, z czego powstały linije *Baden-Baden* i *Baden-Durlach*. Linija Baden-Baden, założona przez margrabiego Bernarda († 1536), z któréj pochodzili, lekkomyślny i rozrzutny Edward Fortunat († 1600) oraz znakomity wódz Ludwik Wilhelm Badeński, wygasła 1771, na Auguście Jerzym, a kraj dostał się założonéj przez margrabiego Ernesta († 1553) linii Baden-Durlach. Ernest sprzyjał reformacyi, którą syn jego Karol († 1577), publicznie zaprowadził. Po kilkokrotnych podziałach zjednoczył Jerzy Fryderyk 1604 posiadłości durlachskie i oddał je w spuściźnie 1635 Fryderykowi V. Po nim nastąpił jego syn Fryderyk VI, książę waleczny i mądry, a po nim (1677) dobroczynny Fryderyk Magnus, po tym zaś 1709 Karol Wilhelm, dziad jednego z najznakomitszych książąt niemieckich, wielkiego księcia Karola Fryderyka. Pod jego rządami, Badeńskie doszło do dzisiajszéj terytoryjalnéj wielkości, mianowicie skutkiem przyłączenia Palatynatu i Bryzgowii. Karol Fryderyk przyjął 1803 godność elektorską, 1806 tytuł wielkiego księcia; † 1811. Po nim nastąpił wnuk jego w. książę Karol, ur. 1786, zaślubiony 1806 z przybraną córką Napoleona, panną Beauharnais (wielka księżna Stefanija, † 1860); w r. 1813 od-

stąpiwszy od związku reńskiego, 1815 wszedł do związku niemieckiego. Nadał on swemu państwu ustawę 22 Sierp. 1818, a w krótce potém umarł bezdzietnie (1818), po nim zaś nastąpił jego stryj Ludwik (ur. 1763), roztropny lecz nowym urządzeniom niechętny książę. W ostatnich latach jego panowania, znikła prawie zupełnie wszelka opozycyja, dawniéj tak silnie przedstawiana przez Liebensteina, Rottecka, Wintera, Duttlingera i innych. Zgon jego atoli (30 Marca 1820), po którym młodszy brat Leopold na tron wstąpił, przy liberalnym sposobie myślenia tego ostatniego księcia i wpływie rewolucyi lipcowéj, wywołał na jaw nowe dążności konstytucyjne i na sejmie 1831 przeprowadzone zostały, wszystkie niemal żądania ówczesnych liberalistów. Wszakże, przyznana wolność prasy cofniętą została 1832, a w następnych zaraz latach udało się rządowi nietylko zaprowadzić inne jeszcze szczegółowe ścieśnienia dawniejszych rozporządzeń, ale nadto odeprzeć nowe, rozleglejsze żądania narodu. Po śmierci ministra Wintera, opozycyja silniejszego nabrała wpływu. Od r. 1841, położenie rządu stawało się coraz więcéj wytężoném tak, że nawet usunięcie się ministra Blittersdorfa i wejście do gabinetu liberalnie myślącego Nebeniusa nie wiele wpłynęły na zmianę stanu rzeczy. Mimo to jednak, śród licznych sporów i nieporozumień i przy obustronném niezadowoleniu, administracyja i prawodawstwo zmieniały się powoli na drodze liberalnéj, a postęp w tym kierunku stał się jeszcze jawniejszym i szybszym, gdy 1846, liberalny Bekk wszedł do gabinetu; stronnictwa bowiem liberalne i radykalne, zaczęły się coraz bardziéj oddzielać od siebie, a nawet pierwsze z nich połączyło się z rządem. W Grudniu 1847 sejm otwarty został w najpiękniejszych nadziejach. Lecz w tém wybuchła rewolucyja lutowa i niespodzianie radykalizm z nieznaną dotąd siłą rzucił się na drogę rewolucyjną. Spełzły wprawdzie na niczém dwa pokuszenia, celem wywołania powstania, któremi kierowali najprzód Hecker i Struve, a późniéj sam Struve; trzecie atoli, do którego ustawa zasadnicza, mimo uznania jéj przez wielkiego księcia, za pozór posłużyła, doprowadziło w kraju niezmiernie wzburzonym, po przejściu wojska na stronę ludu, do scen, które dwór i ministeryjum skłoniły (13—14 Maja 1849) do opuszczenia kraju, po czém rząd rewolucyjny (Brentano, Goegg, Peter, Eichfeld), objął kierunek spraw publicznych, zwołał zgromadzenie konstytucyjne na bardzo obszernych podstawach i urządził zbrojny opór pod dowództwem Mierosławskiego. Wszystkim tym ruchom położyły koniec wojska Prussaków i Związku Niemieckiego i przywróciły rządy wielkiego księcia. Utworzono teraz nowe ministeryjum Klübera, które zaraz w Październiku 1850, ustąpiło miejsca gabinetowi Rüdta. Zmiana ta, była początkiem nowego zbliżenia się do Austryi. Kryzys listopadowy 1850 podał zarazem sposobność usunięcia Prussaków z Badeńskiego, 22 Kwietn. 1852 umarł w. książę Leopold, a po nim nastąpił jego najstarszy syn Ludwik (ur. 1824, † 22 Styczn. 1858), za którego przecież, z powodu ciężkiéj choroby, objął najprzód regencyję młodszy jego brat Fryderyk, a potém w dniu 5 Września 1856, przybrał tytuł panującego wielkiego księcia. Ten ostatni, ożeniony jest od 20 Wrześn. 1856 z Ludwiką, córką Wilhelma króla prusskiego. Po długoletnich sporach z kościołem katolickim, zawartą została za ministeryjum Meysenburg-Stengel 28 Czerw. 1859 konwencyja, która jednak na sejmie 22 Listop. 1859 była przedmiotem bardzo żywych rozpraw. Ministeryjum to, przymuszoném było 2 Kwietn. 1860 ustąpić miejsca nowemu gabinetowi Stabel-Lamey, który popierał usilnie swobody obu kościołów krajowych w ich wewnętrznym rozwoju i stosowanie warunków zawartéj konwencyi tylko na drodze prawa. Manifestem w. księcia z d. 7 Kwietnia 1860, określone zostały nowe stosunki zapewniające kościołowi katolickiemu, jak i protestanckiemu niezależność od rządu. Równocześnie ogłoszono równo uprawnienie żydów z chrześcijanami. W każdym zakresie życia publicznego zaszły zupełne zmiany (Paźdz. 1864). Ogłoszono wolność przemysłu, zaprowadzono nową organizacyję sądownictwa i swobodniejszą administracyję wewnętrzną, kraj podzielono pod względem administracyjnym na 11 okręgów zamiast dotychczasowych 4 prowincyj. Nowe prawa o nadzorze szkolnym, skutkiem których partyja klerykalna pod przywództwem arcybiskupa freiburgskiego czuła się obrażoną, spowodowały spory kościelne. Rząd zrobił pewne ustępstwa, mianując na miejsce Roggenbacha ministrem spraw zewnętrznych barona v. Edelsheim, przychylnego klerykałom (1865). Podczas wojny prusko-austryjackiéj (1866) rząd, ulegając opinii publicznéj, wystąpił w obronie praw związku niemieckiego przeciw Prussom. Po niepomyślnych bitwach pod Hundleim (23 Lipca) Hochausen, Werbach i Gerstheim (24 Lipca) wystąpił B. ze związku a jego wojska dowodzone przez ks. Wilhelma wróciły do kraju (30 Lipca). Na mocy pokoju berlińskiego (17 Sierp.) zapłacił B. 6 milijonów kosztów wojennych. Następnie zawarł z Prussami przymierze zaczepno-odporne, zatwierdzone przez sejm 1867. Organizacyja wojskowa, zreformowana na sposób prusski, a wojska badeńskie w razie wojny miały przejść pod naczelne dowództwo króla prusskiego. W 1869, sejm uchwalił zaprowadzenie obowiązkowych małżeństw cywilnych i zniesienie osobistego aresztu w sprawach cywilnych. Stronnictwa katolickie i demokratyczne rozpoczęły wspólną agitacyję (od Maja 1869), celem zwołania nowego sejmu na podstawie wyborów bezpośrednich i tajnego głosowania. W wojnie francusko-niemieckiéj (1870—71) wojska badeńskie pod dowództwem generała v. Werder brały udział w oblężeniu Strasburga, a po kapitulacyi téj fortecy, przyłączone do 14 korpusu armii walczyły pod St. Dié (6 Paźdz. 1870) i Epinal (11 Paźdz.). Na mocy traktatu z 15 Listopada 1870 r. należy B. do cesarstwa niemieckiego. Porów. Bader'a „*Badische Landesgeschichte*“ (Karlsruhe 1836); Vierodt'a

„*Badische Geschichte bis zum Ende des Mittelalters*“ (Tübingen 1865); o konstytucyi i wewnętrznym rozwoju B. do 1848 monografiję Becka „*Karl Friedrich Nebenius*“ w *Unsere Zeit* (8 t. Lipsk 1864); o powstaniu badeńskiém Becka „*Die bewegung in Baden*“ (Mannh. 1850) i Häussera „*Denkwürdigkeiten zur Geschichte der baden. Revolution*“ (Heidelb. 1851); nadto Mone'go „*Quellensammlung zur bad. Landesgeschichte*“ (tom 1—4, Karlsr. 1850—67).

Baden, także **Baden-Baden** (*cieplice szwabskie*), m. liczące przeszło 7000 m. w badeńskim obwodzie Środkowego Renu, nad rz. Oos i u stóp Czarnego lasu, na 520 stóp wyniesione nad poziom morza, jedne z najświetniejszych i najliczniéj zwiedzanych kąpieli w Niemczech. Jest tu szesnaście źródeł, których temperatura wynosi 37½°—54°R, zawierają one nieco żelaza, głównie sól kuchenną, skład chemiczny wszystkich bardzo zbliżony: używane bywają przeważnie w kąpielach, prócz tego służą do picia i jako natryski. Skuteczne głównie przez temperaturę, a więc w reumatyzmach, podagrze w katarze pęcherza, chronicznych wysypkach skórnych, skrofułach. Natryski z wód badeńskich używają się głównie przy długotrwałych cierpieniach macicznych, jak białe upławy, niepłodność, wstrzymanie regularności i t. p. Istnieją tu także kąpiele żelazne. Prócz samych wód, doskonały klimat i prześliczne okolice pomagają w leczeniu. Świetnie urządzone zakłady lecznicze, mnóstwo zabaw więcéj podróżnych ściągają do B. niż same kąpiele. Nowy zamek był do 1859 rezydencyją wielkiego księcia badeńskiego, kąpiele tutejsze były znane za rzymskich czasów pod im. *Aurelia aquensis*.

Baden, także **Baden pod Wiedniem** (*Cieplice rakuskie*), miasto i kąpiele w Austryi poniżéj Enns, nad rz. Schwechat o 2 mile od Wiednia przy kolei południowéj, 5300 m. wyniesione na 672 st. nad poziom morza; posiada znane wody mineralne, wydobywające się z trzynastu zdrojów; są to wody siarczane, mają temperaturę 20—29° R. i więcéj, używane są do kąpieli i natrysków więcéj niż do picia. Używają się w katarach dróg oddechowych, przy wysypkach skórnych, reumatyzmach, obrzmieniach wątroby, macicy, przy zastoju w żyle wrotnéj, w zakażeniach krwi, mianowicie przy zatruciu ołowiem. Baden, znane już było Rzymianom pod nazwiskiem *Aquae Pannoniae* lub *Cetiae*.

Baden Szwajcarskie, miasto w szwajcarskim kantonie Argowii, nad Limmatem, ma około 3000 m., łączy się z Zürich koleją żelazną; zdrojowiska tutejsze w liczbie 19 posiadają wodę siarczaną, mają temperaturę 30—42°. Używane w tych razach, gdzie i poprzednie; kąpiele znane już były Rzymianom (*Thermae helveticae*). Dotąd jeszcze pozostały zwaliska zamku *Baden*, w którym niejednokrotnie Habsburgowie przemieszkiwali. Zawarty tu został 7 Września 1714, *pokój Badeński* pomiędzy Austryją i Francyją, mocą którego hiszpańska wojna sukcesyjna zupełnie została ukończoną, a pokój Utrechcki w głównych warunkach zatwierdzony

Baden, uczona rodzina duńska. **Baden** (Jakób), ur. 1735 w Wordingborg, † 1804, jako profesor w Kopenhadze, założył nader pożyteczny dziennik „*Kritiske Journal*“ (1768—79), pracował wiele nad poprawieniem języka duńskiego i uskutecznił kilka wydań i tłumaczeń poetów łacińskich.—Brat jego **Baden** (Torkel), ur. 1734, pisał w przedmiotach rolniczych i jako rządca hrabiego Bornstorfa przyczynił się wiele do podźwignienia stanu włościan.—Najstarszy syn Jakóba, **Baden** (Jakób Gustaw Ludwik), ur. 1764, † 1840, znany jako duński historyjograf; oprócz wielu monografij napisał: „*Danmarks Riges Historie*“ (5 tomów, Kopenh. 1829—32).—Jego brat **Baden** (Torkel), ur. 1765, † 1804, sekretarz akademii sztuk w Kopenhadze, odznaczył się jako estetyk, archeolog i filolog.

Badeni (Marcin), członek rady stanu za księstwa Warszawskiego, w r. 1819, mianowany senatorem wojewodą, prezesem sądu najwyższéj instancyi, w Maju 1820 ministrem sprawiedliwości, słynął w Polsce równie z prawości charakteru, jak przywiązania do kraju, dowcipu i rozumu, † 1824, pochowany w kościele w Bejscach, majętności swojéj w dawnéj ziemi krakowskiéj.

Badeni (Ignacy), ur. 1786 w Warszawie, z ojca Stanisława regenta koronnego, pobierał wyższe nauki w akademii krakowskiéj. Urzędując poprzednio w Wiedniu, późniéj w Krakowie, następnie w księstwie Warszawskiém, w r. 1819 powołany został do Królestwa, na prezesa Komisyi b. województwa Sandomierskiego, 1826 mianowany był dyrektorem generalnym w dawnéj radzie stanu; od 1833 był dyrektorem wydziału wyznań i oświecenia, a następnie wydziału administracyi ogólnéj w Komisyi Rządowéj Spraw Wewnętrznych, † 1859. Przełożył tragedyję Buissona: „*Nadyr* czyli *Thamas Kuli-kan*“ (1851); Nicolas'a: „*Badania filozoficzne o chrystyjanizmie*“ (1856) i M. Kopernika: „*Wiersz o 7 gwiazdach*“. Oryginalnie wierszem napisał: „*Dunania nad prawdą o duszy i Bogu*“ (1858). „*Powitanie And. Gawrońskiego biskupa krak.*“ (1805), „*Nekrolog Hug. Kołłątaja*“. (1817).

Badeniowa (z Pietruskich Seweryna), spółcześnie żyjąca przełożona Towarzystwa ś. Wincentego we Lwowie. Drukowała dla ochron wiersze w Krak. i Lwowie, oraz tłumaczyła komedyje dla teatrów amatorskich i dla stowarzyszenia czeladników rzemieśln. lwows. 1858.

Baden-Powell, fizyk angielski, jeszcze przed Cauchy'm starał się podać teoryję matematyczną rozszczepiania światła; wzory jego są wprawdzie empiryczne, ale dosyć blisko przystępują do wypadków otrzymanych z doświadczenia. Prace B. P. zamieszczone są w „*Philosophial Transactions*“ oraz w „*Annalach Pogendorfa*“ T. 37.

Badenweiler, wieś w badeńskim obwodzie Wyższegu Renu, w powabnéj okolicy u stóp gór Blauer i Velcher, ma 600 m. Kopalnie srebra i ołowiu; źródło mineralne (22°) licznie odwiedzane. Są tu jeszcze dobrze utrzymane, a w r. 1784 odkryte, rzymskie budowle kąpieli *Augusta Rauracorum*.

Bader (Augustyn). Z powołania kuśnierz, oskar-

żony został o sektarstwo i wypędzony około 1529 z m. Augsburga. Osiadłszy pod Ulmem, stanął na czele swoich zwolenników i ogłosił się królem tysiąc-letniego państwa. Schwytany 1530, skazany został na śmierć w Stutgardzie.

Bader (Antoni), ur. 1768, utrzymywał w Warszawie pensyję młodzieży. Później był rektorem i profesorem szkoły w Łęczycy, od 1816 rektorem szkoły wydziałowéj w Warszawie, a od 1817 dyrektorem szkoły rzemieślniczéj, któréj myśl założenia pierwszy powziął i uskutecznił, oraz kuratorem szkół wydziałowych, † 1842. Zostawił dzieło: „*Technologija czyli nauka użytkowania z płodów przyrodzonych*", przekład z Funke'go (Warsz. 1830).

Bader (Józef), ur. 1805 w Thiengen był archiwistą w Karlsruhe, zasłużył się jako znakomity dziejopisarz swego rodzinnego kraju. Główniejsze jego dzieła są: „*Badensche Landesgeschichte*" (1836); „*Das romantische und malerische Baden*" (3 tomy 1843—46); „*Das bad. Land und Volk*" (2 tomy 1853—56).

Badia y Leblich, ob. Ali-Bej.

Badi er Zezman (Hamadani), poeta arabski, rodem z Hamadanu, † 1007 po Chr. w Heracie. Słynne są jego Mekamaty, krótkie, wesołe i dowcipne powieści.

Badile (Gioranni Antonio), ur. 1480 w Weronie, † 1560, znakomity malarz szkoły weneckiéj, pierwszy nauczyciel i stryj Pawła Veronesa.

Badius (Jodocus), ur. 1462 w Asson pod Bruxellą, skąd pochodzi jego przezwisko *Assentius* † 1535, gruntowny znawca języków klasycznych; założył 1491 drukarnię w Lyonie, lecz 1500 przeniósł się do Paryża, gdzie z oficyny jego (praelum Assentianum), wyszły liczne wydania greckich i rzymskich autorów i innych pism, jak równie napisana przez niego samego satyra: „*Navicula stultarum mulierum*". — Drukarnię prowadził po jego śmierci syn jego **Badius** (Konrad), ur. w Paryżu 1510 † około 1560.

Badoaro (*Badoero*, *Baduero*, *Badvari*), starożytna rodzina patrycyjuszów weneckich. Celniejszymi z niéj byli: doża *Angelus Partecipato* (809—827), wystawił pałac dożów; doża *Arsyn* (864—881), pokonał Saracenów przy brzegach Dalmacyi i patryjarcha *Jan*, † 1714 kardynał, prymas Dalmacyi, znakomity teolog zmusił heretyka Beccarelli'ego do odwołania swéj nauki.

Badong, jedno z siedmiu państw zostających pod oddzielnymi radżami, a podległych Hollendrom na wyspie Bali (wyspy Sundy) leżącéj przy wschodnich brzegach wyspy Jawa; liczy 140000 m.

Badrezyta (*Bedraszi*, *Biderasi*), pisarz żydowski, z końca XIII w. w Prowancyi, bronił, uczenie filozofii Arystotelesa. Wsławił się szczególniéj poematem elegiczno-dydaktycznym p. t. „*Próba świata*" (Bechinat olam).

Badrinath, miasto w północno-zachodniéj prowincyi państwa anglo-indyjskiego, w okręgu Gurwhal u stóp Himalai z jedną z najsławniéjszych świątyń boga Wisznu, zwiedzaną przez krocie pielgrzymów brahmańskich posiadającą ogromne skarby. Po nad tą świątynią wznosi się grupa sześciu wierzchołków, zwanych **Badrinath-Peaks** w wysokości 22000—23500 stóp.

Baduowie, naród mieszkający w stronie zachodniéj wyspy Jawy, odznaczający się patryjarchalném urządzeniem wewnętrznem i nieskażoną czystością obyczajów. Wierzą w jedynego Boga bez nazwy, do którego nie śmieją nawet modlić się; za pośrednika do Boga służy im *Batora-Bima*, i wielu świętych *Sangjang*. Obrzezanie odbywają u obojga płci: wielo-żeństwo zakazane.

Badurski (Jędrzéj), doktor medycyny i filozofii, ur. 1740 w Krakowie, † 1789 był najprzód nauczycielem szkół narodowych w Poznaniu i w Krakowie; 1766 udał się do Bononii gdzie ukończył kurs medycyny i 1770 pozyskał stopień doktora. Był lekarzem Stanisława Augusta, dziekanem wydziału lekarskiego na uniwersytecie Jagiellońskim. Brał on bardzo czynny udział we wszystkich sprawach zdrowia publicznego dotyczących. Wiele pomagał Kołłątajowi przy reformie uniwersytetu krakowskiego, przyczynił się do ulepszenia policyi lekarskiéj, zaprowadził nowe urządzenie aptek; i starał się o zakładanie i rozszerzenie szpitali. Pisma po nim pozostałe, mają przeważnie ten kierunek. Por. Gąsiąrowskiego „*Zbiór wiadomosci do hist. sztuki lekar. w Polsce*".

Badyjan, (Illicium), rodzaj roślin, należący do rodziny magnolijowatych. Owoc jest zbiorem 6 lub 12 torebek owalnych jedno ziarnowych, ułożonych w postaci okrągłéj gwiazdki. Należą tu 3 gatunki: *B. chiński* (*I. anisatum*), którego owoce zowią w handlu anyżem gwiaździstym lub chińskim, mają zapach anyżu, nasiona używają się jak anyżowe, rośnie w Chinach i Japonii. Dwa inne gatunki: *I. floridianum* i *parviflorum* odznaczają się również przyjemnym zapachem; pochodzą z Florydy, a ostatni chodowany jest we Francyi.

Badyl, podług Jundziła rodzaj roślin *Galeopsis* (*Koci pysk*, *u Kluka*) u nas pospolity, którego kilka gatunków bez szczególnych użytków.

Baecz lub **Haecz**, bożek główny Kamczadalów, władca państwa podziemnego; do którego po śmierci przechodzą nietylko ludzie ale i zwierzęta.

Baehr (Jan Krystyjan), znakomity filolog niemiecki, profesor w Heidelbergu, ur. 1793 w Darmstadzie; wsławił się wybornemi wydaniami Plutarcha, Ktezyjasza i Herodota, tudzież historyją literatury rzymskiéj (Karlsruhe 1832).

Baena, (starożytne *Baniana*), miasto w hiszpańskiéj prowincyi Cordova, nad Morbello, 11700 m. W okolicy chodują się piękne drzewa granatowe.

Baengius (Piotr), ur. w Helsimburgu w Szwecyi 1633 zwiedziwszy dla nauki 11 uniwersytetów, otrzymał katedrę teologii w Abo. Później był biskupem wyborgskim, um. 1696. Wydał komentarz na list ś. Pawła do Żydów (1671); żywot ś. Ansgarego oraz „*Hitoriae Suecogothicae ecclesiasticae pars. generalis*".

Baer (Karol Ernest von), znakomity naturalista, ur. 1792 w Estonii, ukończywszy w Dorpacie nauki lekarskie był najprzód profesorem w Królewcu,

a od 1834 członkiem akademii w Petersburgu; zajmował się głównie historyją rozwoju zwierząt i w tym kierunku napisał: „*Eutwickelungsgeschichte der Thiere*" (2 tomy, Królewiec 1828—37) i „*Geschichte der Entwickelung der Fische*" (Lipsk 1855). „*Untersuchungen über die doppelleibige Missgeburten*" (Petersburg 1845), oprócz rozpraw zamieszczonych w „*Mémoires*" i *Bulletins*" Akademii. Odbywał w celach naukowych liczne podróże po Rossyi i łącznie z Helmersen wydał 1839 „*Beiträge zur Kenntniss des Russsichen Reichs*". W latach 1851—56 zbadał warunki rybołówstwa na jeziorze Pejpus, na morzu Baltyckiem i Kaspijskiem, o czém ogłosił dzieło w 4 tomach; podał najlepszy opis morza Kaspijskiego (w archiwum Ermanna 1855). W 1834 r. jeszcze wypowiedział zdanie, że gatunki w pewnych granicach ulegać mogą zmianom z biegiem czasu, jednak tu stoi raczéj na stanowisku teologicznym Agassiza. Por. „*Nachrichten über Leben u Schriften K. E. v. Baer mitgetheilt von ihm zelbet* (Petersb. 1866).

Baermann (Henryk Józef), jeden z najpierwszych klarnecistów, ur. 1784 w Potsdamie. W podróżach swoich (1809—1827) po całéj niemal Europie, zyskał sławę niezrównanego wirtuoza. Napisał mnóstwo koncertów, waryjacyj, kwartetów, kwintetów i t. p., celujących wielkiém bogactwem pomysłów muzycznych.

Baermann (Jerzy Mikołaj), ur. 1785 w Hamburgu, gdzie do swéj śmierci 1850 był przełożonym instytutu edukacyjnego, napisał oprócz wielu artykułów do pism peryjodycznych, mnóstwo romansów, tragedyj i komedyj, które zawsze mile były widziane na scenach niemieckich. Oprócz pism oryginalnych, przełożył większą część dramatów Kalderona i romansów Walter-Scotta.

Baerle (Kacper van), więcéj znany pod nazwiskiem *Casparus Barlaeus*, ur. 1584 w Antwerpii, od 1631 profesor w ateneum amsterdamskiém, † 1648, wsławił się jako teolog i dziejopisarz, głównie atoli jako poeta. Łacińskie jego poezyje („*Poemata*", Lejda 1631, 2 tomy) należą do najlepszych w nowéj literaturze łacińskiéj. Poezyje hollenderskie tego autora wydane zostały przez Schull'a („*Poëzij*" 1835), a jego „*Orationes variae*" wyszły w Amsterdamie 1643, i przełożono były na język hollenderski 1689.

Baert (Jan) zwykle zwany *Jean Bart*, sławny admirał francusk, ur. 1651 w Dunkierce, † 1702. Był synem biednego rybaka. Jego waleczność i zręczność były postrachem nieprzyjaciół. Mianowany przez Ludwika XIV dowódcą eskadry, znaczne zadał klęski Anglikom i Hollenderom w latach 1689, 1692 i 1698.

Baerwalde, miasto w prusskiéj regencyi Frankfurckiéj, powiecie Koenigsbergskim, 4023 m., pamiętne traktatem zawartym 13 Czerwca 1631 pomiędzy Gustawem Adolfem i Francyją.

Baeyer (Jan Jakób), generał prusski, ur. 1794 dokazał z Besslem wschodnio prusskiego wymiaru stopnia, a sam wymierzył wybrzeże morza Baltyckiego. W nowszych czasach przyczynił się do doprowadzenia do skutku wymiaru stopnia tak zwanego produkowo-europejskiego, przy którym pomiary mają się rozciągać od Norwegii do Włoch południowych.

Baeza, miasto w hiszpańskiéj prowincyi Jaen, ma 14000 m.; mnóstwo pomników architektonicznych z dawnéj świetniejszéj epoki Hiszpanii. Za czasów rzymskich Baeza była już jedném ze znakomitszych miast tego kraju, i liczyła 150000 m., późniéj rezydencyja kilku maurytańskich kalifów i królów, 1533 r. założony był tu uniwersytet, który już oddawna nie istnieje.—Miasto, jakkolwiek dość piękne, robi przykre wrażenie, gdyż jest budowane z piaskowca rychło na słońcu czerniejącego.

Baffin (William), ur. 1584, znany powszechnie marynarz angielski, który, odbywszy 1612 podróż z Jamesem Hilla, 1615 z Robertem Bylot do Ameryki północnéj podbiegunowéj, przedsięwziął na własną rękę podobną podróż 1622; poległ 1622 przy oblężeniu Ormuzu, nad zatoką Perską. Od niego nazwaną została wielka *Zatoka Baffińska*, część morza arktycznego, rozciągająca się od cieśniny Davis do cieśniny Smith'a na zachód Grenlandyi, zwiedzana przez żeglarzy dla połowu wielorybów, których zachodnia strona jest ulubioném miejscem pobytu. Przejazd ze wschodniéj strony odnogi Baffińskiéj na zachodnią jest trudny, a pobyt tam w czasie burzy niebezpieczny. Od r. 1820—1850 zostało tam zdruzgotanych 210 okrętów.

Baffińska ziemia, tak niegdyś nazywano zachodnie brzegi zatoki Baffińskiéj, składające się z wysp archipelagu Arktycznego; niektórzy zwali wyspy Cumberland, Southampton i Calburn *Baffińskim* archipelagiem.

Baffo, młoda Wenecyjanka, córka gubernatora wyspy Korfu (w XVI w.). Płynąc do ojca, została pojmaną przez korsarzy, którzy ją sprzedali do haremu sułtana Amurata III (1576). Cudowna jéj piękność, oczarowała padyszacha na całe życie; podniósł ją do godności sułtanki *Azeki* i do śmierci swéj otaczał najtroskliwszą miłością i względami, † 1603 r.

Baffo (Jerzy), senator wenecki (1700—68). Znakomity swój talent poetycki zużył na tworzenie rzeczy najwszetecznieiszych. Cztery tomy jego dzieł były wydane w Wenecyi.

Baling lub **Baleo** (*woda czarna*), pierwotne źródła Senegalu w Wyższéj Senegambii, przyjmuje w swoje łono rzeki Bali i Kokorę, a późniéj złączywszy się jeszcze z rzeką Faleme, tworzy wielką rzekę Senegal.

Bafomet, symbol Templaryjuszów, obwinianych o skłonność do islamizmu, skutkiem czego Bafomet uważano za przekręcone przez nich nazwisko Mahometa. Podług Hammera, takiego B. wyobrażają figurki kamienne (w zbiorach archeologicznych w Wiedniu i Wejmarze) o dwugłowach lub dwu twarzach, dwupłciowe, mające głowę z brodą męszczyzny, a resztę ciała kobiety, otoczone zwykle wężami, słońcem, księżycem i opatrzone napisami prawie zawsze arabskimi; oznaczały one (podług Hammera), gnostyczny chrzest z ognia, a prócz tego symbol wszeteczności przeciwnéj naturze. Nel

upatruje w nich alchemiczne i teozoficzne figury. Kwestyja nie jest jeszcze dostatecznie rozjaśnioną.

Bag, u Słow. *Karlow Bag*, po włos. *Carlopago*, w dawnych czasach *Srissia Stripa*, m. nad m. Adryjatyckiém; własność hr. Kerbawskich, którzy wyjednali dla niego od króla Macieja 1481 r. liczne przywileje. W r. 1525, zrabowane i spalone przez Turków; za Karola VI, odbudowane w części i dlatego zwane od jego imienia. Otoczone zewsząd górami. 1500 m. Obszerny i dosyć głęboki port.

Bag, gmina plemienia Abadzechów na Kaukazie, w zachodniéj części ziem zajmowanych przez to plemię; skrapia ją rzeka Łaba.

Bag, bóstwo starożytnych Persów, któremu żona króla perskiego Cyrusa kazała wybudować świątynię na tém miejscu, na którém o wiele wieków późniéj kalif Almanzor w r. 762 wybudował miasto Bagdad, które od owego bóstwa miało otrzymać swą nazwę.

Bagadur. Bagadyr, wyraz mongolski, znaczący *bohater*, używany w języku perskim i in. azyjat. U Kirgizów i Baszkirów jest tytułem, udzielanym za odznaczenie się walecznością.

Bagagesa, miasto w brazylijskiéj prowincyi Minas Geraes, ma 10100 m. W okolicach znajdują wiele kolorowych dyjamentów.

Bagais, miasto w Numidyi nad r. Abigas, słynne w historyi kościelnéj synodem Donatystów 394 r., gdzie pod przewodnictwem biskupa kartagińskiego Primianusa, rzucono klątwę na jego anty-biskupa Maximijana i na Maxymijanistów.

Bagard (Cezar), znakomity rzeźbiarz, rodem z Nancy, żył w końcu XVI i na początku XVII w. Znany jest powszechnie pod imieniem *le grand César*, które mu nadano dla wielkiego jego talentu. **Bagard** (Karol); lekarz i numizmatyk, ur. 1696 w Nancy, był pierwszym lekarzem przybocznym króla Stanisława Leszczyńskiego, † 1777, zostawiwszy po sobie jeden z najsławniejszych wówczas gabinetów numizmatycznych i kilka dzieł medycznych.

Bagaria, miasto w Sycylii nad zatoką Palermo, ma 12,000 m. Produkuje dobre wino, otoczone jest pięknymi domkami wiejskimi.

Bagatela, drobna miedziana moneta zdawkowa w Wenecyi $=1/_8$ części kopiejki.

Bagaudowie, tak się nazywali za Dyjoklecyjana zbuntowani chłopi w Gallii, którzy wywołali pewien rodzaj wojny chłopskiej, z trudnością uśmierzonéj przez cesarza Maxyminijana, podobna wojna wznowiona w półtora wieku późniéj, rozszerzyła się nietylko za Alpami, ale nawet i w Hiszpanii.

Bagazyja (z arab.) materyja z jedwabiu surowego. U nas była tego nazwiska materyja bawełniana, rozmaitych kolorów, używana na kaftany męskie.

Bagdad, (w śred. wiek. zwane także *Baldach*), silnie obwarowana stolica paszaliku tegoż nazwiska w Turcyi azyjatyckiéj, prowincyi Irak-Arabi, na wschodnim brzegu rzeki Tygrys, połączona 620 stóp długim mostem łyżwowym z leżącym na zachodniéj stronie téjże rzeki starym Bagdadem, niegdyś rezydencyją kalifów. Liczy 70--80,000 m. i jest głównym punktem handlowym produktów perskich, arabskich i indyjskich oraz europejskich wyrobów rękodzielniczych. Sławne bazary tego miasta mają więcéj tysiąca sklepów, mieszczą w sobie niesłychane bogactwo i rozmaitość towarów wschodnich, między którymi odznaczają się kosztowne dywany i szale, tudzież jedwabne, wełniane i bawełniane tkaniny. Wiele okazałych budynków, wspaniałych meczetów, wystawny pałac namiestnika i wiele pomników świadczy o dawnéj wielkości miasta, gdy liczyło do 1,500,000 m. Gród ten, zbudowany 762—766 przez kalifa Almanzora (ob. Bag) i przeznaczony przez niego na miasto stołeczne, podniesiony został w IX w. przez Harun-al-Raszyda do nadzwyczajnéj świetności; uważany był powszechnie za siedlisko najuczeńszych ludzi ówczesnéj epoki i najpiękniejsze miasto na ziemi. W sto lat późniéj, zniszczyli go Turcy. Odbudowany przez Hulakny, wnuka Dżyngis-hana, był późniéj przedmiotem sporów, wojen pomiędzy Persami i Turkami, w skutek których bardzo ucierpiał. W 1638 r. wzięty po długoletnim oblężeniu przez sułtana Murada IV, pozostaje odtąd ciągle w ręku Turków. Bagdad odgrywa także wielką rolę w utworach wyobrażeń ludów wschodnich np. w powieściach „*Tysiąca i jednéj Nocy*" Porów. Wellstedt: „*Travels to the city of califhs*" (Lond. 1840) Petermann: „*Reisen im Orient*". T. 2 str. 52 (Lipsk 1861).

Bagger (Karol Krystyjan), znakomity poeta duński ur. 1807, † 1846 w Odessie, rozpoczął zawód literacki 1833 tragedyją p. t. „*Dronning Christine og Monaldeschi*"; wydał następnie „*Smaadigte*" drobne poezyje oraz „*Havets Konge*", a w 1835 najsławniejsze ze swych dzieł „*Min Broders Levnet*".

Baggesen (Jens), ur. 1764 w Korsör na wyspie Zelandyi, † 1826 w Hamburgu, jeden z najznakomitszych poetów duńskich, należący także i do literatury niemieckiéj. Z dzieł niemieckich, ogłoszonych przez jego synów, (3 tomy, Lipsk 1836), oprócz epopei idylicznéj „*Parthenais*", mają największą wartość utwory humorystyczne, tudzież dramat „*Skończony Faust*", w którym wyszydzał dawniejsze naukowe i polityczne przywary czasu, humorystyczna epopeja „*Adam i Ewa*" czyli historyja grzechu pierworodnego. Z poezyj duńskich „*Danske Vaerker*", (12 tomów, Kopenhaga 1845—47); poezyje liryczne i komiczno-bohaterskie zajmują pierwsze miejsce. Z dzieł jego prozaicznych najlepsze: „*Labirynt, czyli podróże poety po Europie*" (4 t.) Utwory B. pokazują wielki talent poetyczny, głębokie uczucie, żywą, nieraz olbrzymią fantazyję, ale przy tém wszystkiém zdradzają niedostatek wykończenia. Klopstock, Wieland i Voss byli jego mistrzami i wzorami. Występował śmiało, ale z jednostronnością, do walki przeciw wszystkiemu, co nie zgadzało się z jego poglądami o sztuce i filozofii; szczególniéj dawał się we znaki tak zwanéj przez siebie szkole mistyczno-romantycznéj. Syn jego **Baggesen** (Karol Reinhold), jest archidyjakonem w Bernie i autorem dzieł teologicznych; dru-

gi zaś syn **Baggesen** (Fryderyk Ludwik Heller), ur. 1797 w Augustenburgu jest generałem i autorem: „*Der Danske Stat*" (2 tomy, Kopenhaga 1845—47) tudzież bijografii swego ojca (Kopenh. 1842).

Baggowut (*Baggohufwudt* Karol), generał-lejtnant wojsk rossyjskich, ur. 1761 w Estonii, poległ w bitwie pod Tarutinem od kuli działowej 1812. Od stopnia podporucznika, w którym wszedł do armii rossyjskiéj, walecznością swoją dosłużył się wysokiéj godności wojskowéj, odznaczając się we wszystkich bitwach jako nieustraszony żołnierz, a na wyższych stopniach jako znakomity strategik.

Bagheleund ob. Rewah.

Bagienko (bot.), tak nazywają niekiedy modrzewnicę rozmarynowatą czyli wielolistną (*Andromeda polifolia*), (ob. Andromeda), tudzież rodzaj roślin *Azalea* (ob.)

Bagieński (Adolf), profesor Akad. duch. wileńskiéj i petersburs., urodz. 1811 r.; wydał „*Hermeneutica biblica*" (1840.) „*Introductio in libr. N. Testamenti*" (1844 Vilna).

Bagiński (Wojciech), ksiądz dominikanin prowincyi litewskiéj, † 1784. Napisał: 1) *Chronografiją* czyli opisanie *Żmudzi Świętej* (drukowane w Ateneum Kraszewskiego, oddział V, tom 4) i 2) *Rękopis księdza Bagińskiego*, wydany 1854 przez Eustachego Tyszkiewicza (Wilno 1854).

Bagirmi v. *Baghermi* królestwo w środkowéj Afryce w Sudanie, w stronie południowo-wschodniéj od Bornu i jeziora Czad; przerzynają je rzeki Szari i Serbenal. Ma około 2660 mil kw.; półtora milijona mieszkańców. Grunt tu wapienny i piaszczysty; klimat gorący zwrotnikowy; roślinność czysto afrykańska; zwierzęta dzikie jak lwy, hyjeny, słonie, hypopotamy, krokodyle, strusie. Mieszkańcy a szczególniej kobiety dość piękne ale niewierne i lubieżne, religija mahometańska. Państwo to, dopiero od 300 lat niezależne, opłaca pewien haracz państwu Bornu i Wadai; rząd w ręku sułtana mającego swą stolicę w *Massenii* albo *Messenie* Por. Ed. Vogel „*Der Afrika-Rejsende*" (Lipsk 1860).

Baglen, kraina w środkowéj części Jawy, licząca 30,000 m., bardzo urodzajna, obfituje szczególniéj w ryż i trzcinę cukrową. Miasto stołeczne *Porworedio*.

Baglione (Giovanni), ur. 1573 w Rzymie, † 1644; znakomity swojego czasu malarz, którego liczne prace znajdują się dotąd w Watykanie i innych kościołach rzymskich. Napisał także dzieło: „*Vite de pittori, scultori, architetti* 1572—1642", wydane w Neapolu 1733.

Baglioni, starożytna rodzina szlachecka, któréj członkowie przez znaczny przeciąg czasu posiadali najwyższą władzę w Perugii. **Baglioni** (Braccio), panował tam w drugiéj połowie XV w.; słynął jako miłośnik sztuk pięknych i nauk.— **Baglioni** (Giovanni Paolo), był pod koniec XV w. panem Perugii, skąd wygnany, odznaczył się jako dzielny, acz nieszczęśliwy kondotier w ówczesnych wojnach włoskich. Dowodził kolejno wojskami Florencyi, Sieny, Julijusza II (przeciwko Wenecyi); potém na żołdzie Wenecyi walczył z cesarzem Maxymilijanem, Ludwikiem XII i sprzymierzonymi z Rzymem Hiszpanami przez których pobity (1513), dostał się w niewolę. Wypuszczony na wolność osiadł w Perugii, lecz zwabiony przez papieża Leona X do Rzymu, został 1520 na śmierć skazany.— Jego syn **Baglioni** (Astorre) wychował się w Wenecyi, był wodzem wojsk rzeczypospolitéj, na wyspie Cyprze wytrzymał cały rok oblężenie Turków w Famagosta, lecz przymuszony był 15 Sierpnia 1571 kapitulować, poczém wbrew warunkom kapitulacyi wraz z wszystkimi oficerami został zamordowany. Obok talentów wojskowych miał być także dobrym poetą,— **Baglioni** (Malatesta), brat poprzedzającego, przywłaszczyciel najwyższéj władzy w Perugii, 1526 dowodził wojskami sprzymierzonych państw włoskich przeciw Karolowi V; od 1529—30 walecznie bronił Florencyi obleganéj przez Filiberta ks. Oranii, ale w końcu zhańbił się kapitulacyją; † 1533.

Baglivi albo *Balijvi* (Jerzy), znakomity lekarz pochodzenia armeńskiego, ur. w Dubrowniku (Raguzie) r. 1669, był profesorem medycyny i chirurgii w kolegijum Sapienza w Rzymie. Zwolennik i krzewiciel nauki Hippokratesa, obalił teoryje Gallena i przyczynił się wielce do dalszego rozwoju sztuki lekarskiéj, opartéj na doświadczeniu. Wszystkie jego dzieła: „*Opera omnia medico-practica et anatomica*" licznych doczekały się wydań, i były tłumaczone na rozmaite języki. Był także poetą i członkiem Akademii Arkadyjskiéj.

Bagnara, miasto w neapolitańskiéj prowincyi Kalabryi, nad brzegiem morza Tyrreńskiego; ma 8,500 m. i nosi tytuł księstwa. W starożytności zwało się Portus Orestis.

Bagnères de Bigore, miasto w francuskim depart. Wyższych Pirenejów nad rz. Adour, w uroczém położeniu, ma 10,000 m.; sławne zdrojowiska, złożone z 23 źródeł solnych, siarczanych i tyluż żelaznych, mających temperaturę 20—45°C. Zakłady lecznicze urządzone wygodnie, nawet wystawnie, rozrywki bardzo urozmaicone. Zdrojowisko tutejsze, znane już było Rzymianom pod nazwą *Vicus Aquensis* lub *Aquae Bigerronum*.

Bagnères de Luchon, rzymskie *Aqua Convenarum* miasto w francuskim depart. Wyższéj Garonny, w zachwycającéj pirenejskiéj dolinie Lischon położone, w bliskości granicy hiszpańskiéj, ma 9,400 m., wiele starożytności rzymskich; liczne źródła siarczane o temperaturze od 20° do 45°C, zawierają w swym składzie siarki, chlorki, siarczany sodu i wapna. Należą do najbardziéj uczęszczanych wód pirenejskich.

Bagnet (fr. *bayonette*, od miasta Bayonne), po spolicie trójkanciasty, wklęsło szlifowany żelieniec, który się za pomocą tulejki, obejmującéj lufę karabinową, przymocowywa do piechotnéj strzelby, dla zamienienia broni palnéj w zaczepną i odporną broń kolną. B. pojawiły się po raz pierwszy w wojsku francuskiém, około połowy w. XVII. Robienie bagnetem w pojedyńczéj walce z pieszym lub konnym przeciwnikiem, stanowi ważną gałąź

wykształcenia wojskowego. Por. Selmnitz „*Die Bayonnetfechtkunst*“ (Drezno, 2 wyd. 1832).

Bagni de Morba, ob. Morba.

Bagni di S. Filippo w Toskanii, kąpiele mineralne na drodze z Sieny do Aqua pendente, zdrojowisko koloru morskiego, smaku siarkowego, temperatury 35°.

Bagniątko, zowie się pączek, zwany także kotką, z palm wielkanocnych. U nas, po poświęceniu palm w kwietnią niedzielę łykano zwykle takie bagniątko, jakoby dla zdrowia.

Bagniewski Adam, b. Dyr. głów. Kom. Rz. Przychodów i Skarbu, jest autorem dwu rozpraw w przedmiotach prawnych, drukowanych w Bibliotece Warszawskiéj w r. 1850. Jego pomysłu są układy obligacyj udziałowych i 5-cio procentowych listów zastawnych.

Bagnówka, niewłaściwa nazwa rośliny *Łomikamień* (ob.).

Bagno, (Ledum), rodzaj roślin z rodziny wrzosowatych, obejmuje krzewiny zawsze zielone, o liściach naprzemianległych, skórkowych, okrytych od spodu pilśnią, skąd nazwa łacińska (*ledos* gr. tkanina wełniana); kwiaty drobne, owoc—torebka 5° komorowa. Gatunek *B. pospolite* albo *świńskie* (*L. palustre*, rozmaryn polny), rośnie w Europie po torfowiskach i miejscach bagnistych, kwitnie w Maju i Czerwcu. Ziele to, zawiera olejek eteryczny, kwas ledatinowy, w medycynie używa się rzadko jako środek aromatyczny; dodaje się niekiedy do piwa dla powiększenia jego mocy odurzającéj.

Bagno, (z włosk. *bagno*, *banio*, kąpiel, po franc. *bagne*) tak zowią we Włoszech, Francyi i w Turcyi więzienia galerników, to jest zbrodniarzy, skazanych na ciężkie roboty wioślarskie i inne okrętowe. We Francyi, po zniesieniu galer 1784 r., zaprowadzono system karny *Bagne*. Dekretem zaś 27 Marca 1852, zastąpiono go deportacyją przestępców do kolonij. Obecnie więzienie B. jest tylko jedno w Tulonie, gdzie zwykle utrzymują 3000 aresztantów.

Bagnoles, m. w francuskim depart. Orn w Normandyi o 7 mil od Alençon, 640 m. Jest tu licznie zwiedzane zdrojowisko solne, zawierające także żelazo i siarkę, którego temperatura dochodzi 40°C. Cieplica ta, nader jest skuteczną przeciw cierpieniom kości, przeciw nabrzmieniu gruczołów, wysypkom przewlekłym, blednicy.

Bagnoles les bains, cieplice siarczane w francuskim depart. Lozères, temperatury 40 do 45°C. Pomagają w tych samych cierpieniach co poprzednie.

Bagnols, miasto w francuskim depart. Gard nad Cezą, 4320 m., siarczano-solne kąpiele, temperatury 45°C.

Bagnówka, (Empetrum), rodzaj roślin z rodziny wrzosowatych, (niektórzy jednak tworzą oddzielną rodzinę *Empetraceae*), kwiaty rozdzielno płciowe, owoc pestkowiec. B. *czarna* (*E. nigrum*) jest krzewiną rosnącą nad rzekami, na gruncie torfowym, liście ma drobne; zwana małpią jagodą, kwitnie w Maju i Czerwcu; jagody jéj mają sprawiać zawrot głowy.

Bagnuoli, (Acqua dei), zakład wód mineralnych o pół mili od Neapolu. Za czasów rzymskich, zdrojowisko to posiadało wielką sławę, pod nazwą: *Aquae balneolanae*; smak wody jest słonawy, lekko kwaskowaty, temperatura + 39°, zawiera kwas węglany, dwuwęglan wapna, sody, potasu, magnezyi i żelaza, niektóre chlorki i siarczany. Skuteczna jest w newralgijach, reumatyzmach, paraliżach, bólach syfilitycznych, kurczach macicy i t. p.

Bagoas, faworyt Alexandra W., który poprzednio zostawał w służbie Daryjusza. — *Bagoas* eunuch egipski, dowodził wojskiem króla perskiego Artaxerxesa Ochusa, podczas jego wyprawy do Egiptu, a późniéj zamordował go, mszcząc się za zabicie bóstwa krajowego, wołu Apisa. Daryjusz Kodoman skazał go za to na śmierć.

Bagolino, miasto w lombardzkiéj prowincyi Brescia, nad Cafaro, ma 3620 m., mających pochodzić od starożytnych Gallów; wielkie huty żelazne.

Bagradyci (Bagrazyci), książęca rodzina w Armenii i Georgii. **Bagradit** Aszot otrzymał 885 od kalifów koronę królewską pod warunkiem płacenia rocznego haraczu i tym sposobem stał się założycielem dynastyi **Bagradytów** w Armenii, która śród rozmaitych kolei losu utrzymała się do 1045. *Bagradyci* w Georgii, od których pochodzą ruscy książęta *Bagrationy*, (ob.) idą od Wazaga, drugiego syna Aszota, od 743 namiestnika królewskiego w Armenii.

Bagrana, forteczka w Hercogowinie na granicy czarnogórskiéj. W jéj okolicy w r. 1806 wojsko rossyjskie, działające z Czarnogórcami przeciwko w. francuskim i tureckim, zaskoczone znienacka musiało się poddać bez bitwy.

Bagrat, car imeretyński, syn Alexandra II; przyjąwszy poddaństwo rossyjskie został oślepiony, przez swoją macochę Dżerdżawię, która po śmierci Alexandra, wyszła za mąż za bojara gruzińskiego Wachtanga.

Bagration (Piotr książę), generał rossyjski, ur. 1765 w Kizlarze, † 1812 r., spokrewniony z książęcą rodziną Bagratydów; r. 1792 wszedł do służby, walczył pod dowództwem Suworowa przeciwko Turcyi, Polsce i Francyi, odznaczył się szczególniéj w r. 1805, powstrzymawszy w 6000 grenadyjerów 30,000 Francuzów. Późniéj, podczas wojny Rossyi z Anglią i Szwecyją, Bagration, blokował wyspy Alandzkie, które na mocy konwencyi, zawartéj 19 List. 1808 w Olkioski, Rossyi odstąpione zostały. W tureckiéj wojnie 1809 r. walczył pod Sylistryją i zmusił paszę Pechliwana do cofnięcia się za Dunaj pod Hirsową, na czém téż skończyła się ta kampanija. Nareszcie w r. 1812, dowodził naczelnie drugą armiją zachodnią i po chybioném uderzeniu na Davousta pod Mohilewem, złączył się pod Smoleńskiem z pierwszą armiją zachodnią. Zmarł w skutek śmiertelnéj rany, otrzymanéj pod Możajskiem.

Bagrationit, minerał znaleziony na Uralu, zaliczany do epidotu, lub do uralortytu. Postacią je-

go pierwotną jest słup rombowy ukośny, kryształy czarne, nieprzezroczyste, podobne do augitu. Twardość 6, 5; c. g. 4, 113.

Bagrejewowa-Sperańska (Elżbieta), ur. r. 1801 w Petersburgu, † 1857 r. w Wiedniu, córka ministra rossyjskiego hr. Sperańskiego, zaślubiła w Syberyi Bagrejewa i wróciwszy do Petersburga prowadziła świetny dom, w którym zbierało się towarzystwo, celujące wysokiém ukształceniem; później, większą część życia spędziła w dobrach swoich na Ukrainie i w podróżach. Wydała kilka dzieł, opisujących własne podróże, i kilka powieści, oraz „*La vie de château en Ukraine*“: (Bruxella).

Bagrhoffer; (Karol Teodor) ur. się 1812 w Marburgu, gdzie od 1834 zaczął wykładać filozofiją. Z początku występuje jako stronnik Hegla, dowodząc, że należy daléj system jego rozwijać i uzupełniać. W tym kierunku napisane są dzieła: „*Grundprobleme der Metaphysik*“ (Marburg 1835); „*Idee des Christenthums*“ (Marburg 1836); „*Idee u. Geschichte der Philosophie*“ (Marburg 1838). Następnie, pracował więcéj na polu filozofii natury. Owocem tych prac są: „*Über Erfahrung u. Theorie in den Naturwissenschaften*“ (Lipsk 1839—40); „*Philosophische Darstellung der Naturentwickelung etc.*“ (Lipsk 1840). Najwięcéj jednak zajęły go sprawy religijne, odnośnie do których napisał znaczną liczbę dzieł, występując jako obrońca niemieckiego katolicyzmu. Tu należą dzieła: „*Über den Deutschkatholicismus*“ (Marbur 1845). „*Das wahre Wesen der gegenwärtigen religiösen Reformation in Deutschland*“ (Mannheim 1847). Główne zasady wolności religii, do któréj dążył zawarte są w rozprawie „*Untersuchungen über Wesen, Geschichte etc. der Religion* (*Jahrbücher für Wissenschaft u. Leben* 1849). Roku 1846 z powodu mowy w obronie niemieckiego katolicyzmu, został zawieszony w urzędowaniu. Należąc do opozycyi od 1848, opuścił po 1850 kraj rodzinny.

Bagułał, na Kaukazie, gmina lezgijska, po prawym brzegu Andyjskiéj Kojsy, przylega na wschód do chanatu Awarskiego, na zachód do gminy Czemalalskiéj.

Bahama wyspy albo *Lukajskie*, grupa 14 większych i około 500 mniejszych wysp, należących do Anglików. Są to po większéj części skały i rafy zachodnio-indyjskie, ciągnące się na 150 m. wzdłuż na wielkiéj ławie koralowéj od południo-wschodniego brzegu Florydy, aż do północnych brzegów Haiti. Wyspy te, mają 241 mil kw. i 40,000 mieszkańców, którzy mieszkają tylko na większych i niewielkiéj ilości mniejszych wyspach. Wyspy B. różnią się w zupełności od Antyllów; przedstawiają pokład skalisty wapienny, nizki i płaski, nie zawsze pokryty warstwą ziemi urodzajnéj. Niektóre z nich są bardzo bogate we wszelkiego rodzaju produkta np. maboń, trzcinę cukrową, indygo, bawełnę, a szczególniéj ananasy, inne zaś, są zupełnie puste. Pierwsze w 1492 były odkryte przez Kolumba; w 1666 r. założyli tu Anglicy osady, a niezadługo późniéj stały się one głównym siedliskiem flibustyjerów, z których jeden w 1690, ogłosił się królem. Francuzi w 1703 zburzyli całą koloniją; niezadługo jednak późniéj, znowu tu się osiedlili rozbójnicy morscy i przebywali do r. 1718, w którym Anglicy stanowczo wyspy te zajęli i dotychczas mają w swém posiadaniu. Por. Bacot'a „*The Bahamas*“ (Lond. 1869).

Bahamann (Bahmann), w mitologii Persów jeden z Amszaspandów (ob.), drugie po Ormuzdzie bóstwo, przychylne ludziom i opiekujące się głównie pożytecznemi zwierzętami domowemi.

Bahamskie drzewo. Ob. Brazylijskie drzewo.

Bahar, miara ciężkości w Batawii, **B. wielki**= $4\frac{1}{2}$, **mały**=3 pękulom; pękul zaś=przeszło 61 kilogr.=około 150,5 funtom.

Bahar, prowincyja w angielskiém prezydencztwie Bengalii; ob. Bihar.

Baharyci, dynastyja Mameluków w Egipcie od 1254—1390. Wsławili się wojnami przeciw Mongołom i wyparciem Franków z Syryi. Najznakomitszymi władcami z téj dynastyi byli oprócz jéj założyciela *Izbeka*: *Bibars I* (1260) i *Mohamed I* zdobywca Armenii.

Bahawalpore lub **Bahawulpur**, państwo zostające pod opieką angielską w zachodniéj części Indyj wschodnich, między Pendżechem i Badżputaną, obejmujące 1190 mil kw. i 600,000 m. Jest to kraina płaska i piaszczysta; $\frac{1}{6}$ część gruntu uprawna, resztę stanowi pustynia. Przejście od gruntu urodzajnego do pustyni bardzo nagłe. Mieszkańcy Indusowie, Afganowie i Beludżowie; wyższe warstwy ludności ubierają się i mówią po persku; religija panująca mahometańska. Dynastyją panująca są *Dautputrowie*. Miasto stołeczne *Bahawalpore*, nad odnogą rz. Setledż, ma 20,000 m.

Bahia albo *San-Salwador*, do 1771 stolica Brazylii, obecnie stolica brazylijskiéj prowincyi tegoż nazwiska, leży na wschodnim brzegu zatoki Wszystkich Świętych, która, przyjmuje w swoje łono znaczną liczbę rzek spławnych i stanowi obszerny port, jeden z najpiękniejszych w Ameryce. Z wyższéj (Citade alta) i niższéj części (Citade baxa) złożone miasto, jest wzmocnione bateryjami i fortami; liczy około 12,000 m., między którymi czwarta część jest białych. Miasto to, jest jedném z najbardziéj handlowych w Brazylii. Prowincyja *Bahia* rozciąga się od Rio-Grande-do-Belmonte do Rio-Reale, na zachód zaś do San-Francisco; obejmuje 14,836 m. kw. i 1,400,000 m.

Bahr, znaczy po arabsku morze, stąd: **Bahr-el-Fars**, zatoka Perska; *Bahr-el-hidszaz*, morze Czerwone; *Bahr-el-Kolsum*, północno zachodnia zatoka morza Czerwonego; *Bahr-el-Lut*, morze Martwe; *Bahr-Oman*, morze arabskie; *Bahr-er-Rum* (po turecku *Bahr-i-Sefid*, t. j. morze Białe), morze Śródziemne. Obot tego *Bahr* oznacza każdą wodę bieżącą, szczególniéj zaś w Egipcie Nil; **Bahr-el-Abiad**, biała rzeka Nil; **Bahr-el-Azrek**, błękitna rzeka Nil; **Bahr-bela-ma**, t. j. rzeka bez wody, długie bezwodne koryto w pustyni Libijskiéj; w zachodniéj części Egiptu.

Bähr (Jan Krystyjan Felix), znakomity filolog niemiecki i badacz starożytności, nadbibliotekarz

w Heidelbergu, ur. 1798 w Darmstadzie, został profesorem zwyczajnym w Heidelbergu 1826. Główniejsze jego dzieła są: „*Geschichte der römischen Literatur*“ (Karlsruhe 2 tomy 1844—45) z należącymi do niéj trzema dodatkami: „*Die christliche Dichter und Geschichtschreiber Roms*“ (Karlsr. 1836); „*Die christl.-römische Theologie*“ (Karlsr. 1837) i „*Geschichte der röm. Literatur im Karolingischen Zeitalter*“; (Karlsr. 1840) oraz najdokładniejsze opracowanie Herodota (4 t. Lispk 2-a ed. 1855—61). Oprócz tego, pisał rozprawy do rozmaitych pism peryjodycznych naukowych; od 1834 wspólnie z Schlosserem i Munckem, a 1847 sam jeden, redagował „*Heidelberger Jahrbücher.*“

Bahrdt (Karol Fryderyk), znany z rozpusty i wolnomyślności teolog i pedagog niemiecki, urodzony 1741 r. w Bischofswerden. Wykształcenie odebrał w Lipsku i Schulpforta. Roku 1762 został profesorem nadzwyczajnym przy uniwersytecie w Lipsku. Lecz tu, jak niemniéj w Erfurcie, Giessen i innych miastach, gdzie pełnił obowiązki duchownego lub wykładał przy uniwersytetach, nie długo zdołał się utrzymać. Wszędzie, znajdował przeciwników już to dla swych wolnomyślnych zasad w teologii, już to dla niemoralnego i awanturniczego życia. Roku 1776, powołany został na dyrektora filantropinu (ob.) do Marschlins w Graubündenie, a 1777 na generalnego superintendenta do Dürkheim. W krótce, po objęciu téj nowéj godności założył nowy filantropin w Heidesheimie. Główną dewizą jego pedagogiki było: „bądźcie wesołymi i szczęśliwymi ludźmi.“ Brak wszelkiego ładu w zarządzie swego filantropinu wtrącił B. w finansowe kłopoty. W czasie podróży do Anglii i Hollandyi, gdzie mu się udało zwerbować 13 majętnych wychowańców do swego zakładu, oskarżony o herezyją, skazany został na utratę swego urzędowania, oraz, w razie nieodwołania swéj nauki, na wydalenie z kraju. W tak smutném położeniu, znalazł opiekę u rządu prusskiego. Osiadłszy w Halli, za pozwoleniem prusskiego ministra miewał licznie zwiedzane odczyty z różnych gałęzi nauk prócz teologii. Spokojne życie jednak, nie odpowiadało jego naturze. Niedaleko Halli założył zakład restauracyjny, używający złéj opinii i przez to, pozbawił się reszty sławy, jaka mu się jeszcze została. Pod koniec życia, popadł w niełaskę u rządu prusskiego przez udział w różnych tajemnych knowaniach i napisanie wyszydzającéj rząd prusski komedyi „*Religionsedict.*“ Skutkiem tego wtrącono go do więzienia. Po wycierpieniu kary powrócił do Halli, gdzie † 1792. B. był człowiekiem wielkiéj nauki i zdolności; pisał wiele językiem pięknym, stąd téż dzieła jego powszechnie były czytywane. Ton jednak lekkomyślny, z jakim autor traktuje najważniejsze kwestyje, oraz brak w samym autorze wszelkich zasad moralnych, zgotowały mu bardzo smutną sławę. Co do znaczenia jego w pedagogice (ob. Filantropinizm). Z dzieł jego najważniejsze: „*Moral für alle Stände*“ (3 wyd. w Berlinie 1797 przez Tellera); „*Rhetorik für geistliche Redner*“ (Halle 1798 przez Düchlinga). Nadto zostawił autobijografiją: Dr. F. C. B. „*Geschichte seines Lebens*“ (Frankfurt nad Menem 1790—1); „*Geschichte und Tagebuch meines Gefängnisses*“ (Frankfurt nad M. 1790). Kotzebue ogłosił o nim pod pseudonimem Kniga „*Dr. Bahrdt mit der eisernen Stirn.*“ Por. Leyser'a „*Karl Friedrich Bahrdt*“ (1867).

Bahrein wyspy, grupa leżąca w zatoce Perskiéj. Największa z nich jest wyspa **Bahrein** albo *Aval*, 6 mil długa i 2 szeroka, z miastem stołecznem i portowém *Manama* albo *Menaima* na północno-wschodnim brzegu; grunt tu bardzo urodzajny i obfity w wodę, chociaż tylko w $^1/_5$ części uprawny. Wyspy te, sławne są wielką obfitością pereł, łowionych od Kwietnia do Września i przynoszących dochodu przeszło 200,000 funt. szter. rocznie.

Bahrymowieckie starostwo, niegrodowe; leżało w wdztwie Mińskiém, pcie Mozyrskim. W 1776 r. opłacało kwarty złp. 809, gr. 29; hyberny złp. 465.

Bahyl (Jerzy), ur. w Przelace, w komit. Gemerskim w Węgrzech, † 1759. Między innemi napisał: „*Wstęp do st. i now. Testamentu;*“ „*Dzieje ksiąg Symbolicznych* i *Objaśnienie ciemnych słów st. i now. Test.*“ Zajmował się także, przy wydawnictwie A. Komeńskiego „*Orbis Pictus.*“

Bahyl (Maciéj), ur. na począt. XVIII w. w komit. Gemerskim, † w drugiéj połowie t. w. w Prussach; kaznodzieja ew. w Czerenczanach a od r. 1734 w Preszowie. Przełożył z niem. na język słowacki pod imieniem Theodor de Hybla: „*Ernesta Salomona Cypryjana naukę o początku i wzroście papiestwa*“ z dodatkiem „*Serdeczne napominanie.... które przed sto laty i więcéj napisane było do Czechów*“... (Wittemb. 1744) oraz Meissnera „*Consultatio de fide Lutherana Capessenda*“ i t. d. (1745). Za te dzieła magistrat Preszowski zgodnie z żądaniem jezuitów kazał go uwięzić (1746 r.), zdołał jednak umknąć z takowego do Szląska, gdzie Fryderyk II wymógł na jezuitach, że ci zapłacili mu wynagrodzenie za zabraną biblijotekę. W r. 1747 w Brzegu wydał: „*Tristissima ecclesiarum Hungariae protestantium facies.*“ Prześladowanie B. miało głównie powód w tém, że był wskrzesicielem kaznodziejstwa słowackiego.

Baiburt, miasto w Turcyi azyjatyckiéj, ejalecie Erzeram, 6—8000 m.; w stronie ku Erzerum są kopalnie miedzi. Tu 17 Paździer. 1829 Paszkiewicz odniósł zwycięstwo nad Turkami.

Baidar, miasteczko na południowym brzegu Krymu, na wschód od Bałakławy, w pięknéj dolinie ozdobionéj pałacami i willami szlachty rossyjskiéj.

Baidhawi albo **Beidhawi** (Nasr-eddin Abusaid Abdallah ben Omar), jeden z najznakomitszych uczonych mahometańskich w Persyi, † 1299; wsławił się szczególniéj komentarzem do Koranu, wydanym przez Fleischera (2 tomy, Lipsk 1843—47), oraz wielkiém dziełem historycznem w języku perskim.

Baïf (Jan Antoni de), syn znanego także w literaturze dyplomaty i archeologa *Łazarza de* **Baïf** († 1547), ur. 1532 w Wenecyi, † 1589 w Paryżu, zwany jedną z siedmiu ówczesnych gwiazd Francyi.

Między innemi probował on wprowadzić hexametr i wiersze białe, nierymowe do poezyi francuskiéj (zwane od niego *vers baïfins*); pierwszy urządzał znane wtedy akademije muzyczne. Jego prace poetyczne zostały wydane w dwu tomach, (Paryż 1572—73). Najlepszą z nich są: „*Mimes*" rodzaj epigramatów, a raczéj uwag moralnych i satyrycznych nad obyczajami owéj epoki.

Baikie (Balfour), lekarz szkocki, ur. 1824, znany z podróży po Afryce przedsiębranych w r. 1854, 57 i 62; zwiedził on przestrzeń między Nigrem a Binue i wedle jego wskazówek, karty téj części Afryki uległy znacznym poprawkom. W czasie ostatniéj podróży udało mu się odzyskać wiele papierów Vogel'a, uważanych za stracone, † 1864 w skutek gorączki afrykańskiéj.

Bailey (John), agronom i mechanik szkocki; był pierwszym, który pod koniec XVIII zbudował pług, na podstawie obliczeń matematycznych; dziełko jego p. t. „*Najlepszy możliwy pług i t. d.*", było jedną z podstaw nowéj mechaniki rolniczéj.

Bailey (Filip Jomes), ur. w Notlingham 1816; poprzednio prawnik, utwierdził swą sławę poematem „*Festus*" (Londyn 1839), jestto utwór dramatyczny, napisany niewątpliwie pod wpływem Fausta Göthego. Wykazał w nim autor głęboki umysł filozoficzny, wielkie bogactwo myśli i dużo talentu poetycznego. Późniejsze utwory: „*Angelword*" (1850); „*The Mistic*" (1854) i „*The Age*" (1858); wogóle są wiele niższe od poprzedzającego. Jego ojciec **Bailey** (Tomasz), ur. 1785, † 1856 odznaczył się również jako poeta i autor prozaiczny, a mianowicie jako historyjograf hrabstwa Nottingham.

Baillet (Adryjan), krytyk francuski ur. 1649 w Neuville we Francyi, † 1706. Jako biblijotekarz wielkiego księgozbioru rodziny Lamaignon, ułożył doskonały katalog, złożony z 35 tomów. Oprócz tego napisał jeszcze: „*Encyclopedie au jugements des savans sur les principeaux ouvrages des auteurs*" (8 tomów, Paryż 1730—32); „*Les enfants célèbres par leurs études;*" „*Les auteurs déguisés;*" „*Vie des Déscartes;*" „*Histoire de Hollande*" (4 tomy 1609); „*Relation curieuse et nouvelle de la Moscovie,*" 1709. Najważniejszą przecież i najlepszą jego pracą jest 12 tomowe dzieło p. t. „*Vies des saints*" (1701).

Bailleul, miasto fabryczne w depart. francuskim Nord 12890 m. Sér w Bailleul wyrabiany wielce jest ceniony we Francyi.

Bailleul (Jan Edward). Ob. Baliol.

Bailleul (Jakób Karol), ur. 1762 w Bretteville, adwokat, przyłączył się do stronnictwa Żyrondystów i z nimi został uwięziony. Uratowawszy się szczęśliwie od śmierci, po upadku terroryzmu został członkiem rady pięciuset. Po r. 1815 redagował „*Journal de Commerce.*" Z pism jego ważniejsze są: „*Études sur Napoléon*" (1829—39); „*De l'esprit de la révolution;*" „*De la richesse et de l'impôt;*" „*Sur les écrits de M. Benjamin Constant.*"

Bailli, po francusku, po ang. *baillis*, znaczy w ogóle: *przełożony*. Na greckim dworze cesarskim *Bajulos* był nadzorca dzieci, u Wenecyjan przełożony nad kupcami zagranicznymi (*balio*), a później poseł wenecki. Z zakonem krzyżackim i templaryjuszów, nazwa ta przeszła także do Niemiec, gdzie zamieniła się na *Ballei*. We Francyi wprowadzony urząd *Bailli* 1190 r. przez Filipa Augusta i wtedy był dowódcą kontyngensu wazalów i rządcą dóbr królewskich, mianowanym na 3 lata; później tytuł ten, przeszedł na sędziów i dla tego okrąg podległy działalności bailli zwał się *bailliage*. W Anglii zwali się *baillifs* za czasów Wilhelma I naczelnicy hrabstw, teraz zaś, pewien rodzaj sługi sądowego. Tylko w niektórych już miastach, Baillif zowie się najwyższy urzędnik miejski.

Baillie (Mateusz), lekarz i anatom patologiczny, ur. 1761 w Shots w Szkocyi, † 1823 w Londynie. W r. 1791 zaczął wykładać anatomiją, później był przybocznym lekarzem króla Jerzego III, odznaczył się kilku dziełami w przedmiocie anatomii patologicznéj i medycyny praktycznéj. **Baillie** (Joanna), poetka angielska, ur. 1762 w Bothwell pod Glasgowem, siostra poprzedzającego, † 1851. W anonimowym dziele: „*Aseries of plays etc.*" (Lond. 1798) ogłosiła szereg dramatów, które zwróciły na siebie uwagę i doznały życzliwego przyjęcia. Są to jednak dyjalogowane tylko przedstawienia różnych przykładów, celem objaśnienia pewnéj moralnéj reflexyi. W 1802 wydała jeszcze tom drugi, a 1812 tom trzeci. Na scenie, nie miały wszakże wielkiego powodzenia. Oprócz wielu późniejszych jeszcze dramatów i innych pism zasługują na uwagę jéj „*Fugitive verses*" (Lond. 1841), drobne liryczne poezyje, które celując żywością, humorem i prostotą, posiadają zalety dawnych szkockich ballad. Kompletne wydanie jéj dzieł „*Poetical Works*" wyszło 1851.

Baillon (Emanuel), naturalista francuski, † 1803; przedewszystkiem ornitolog, badał głównie życie ptaków nadmorskich. Z rozpraw jego, ważniejsze są: „*O zapobieżeniu wyniszczenia lasów*, i *O piaskach ruchomych.*"

Baillot (Piotr), ur. 1771 w Passy, † 1842 w Paryżu, znakomity skrzypek francuski. Podróże jego artystyczne po całéj Europie, wielki zjednały mu rozgłos. Ułożona przez niego wspólnie z Rod'em i Kreutzer'em szkoła na skrzypce do użytku konserwatoryjum paryskiego (1800), ustaliła na zawsze jego wziętość. Drugą podobną szkołę (*l'Art du violon*), wypracował 1835 przy pomocy Ledasseur'a, Catel'a i Bandiat'a. Pozostawił także wielką liczbę duetów, tercetów, kwartetów, fantazyj, kaprysów, waryjacyj i 10 koncertów na skrzypce. Jego syn **Baillot** (René Paweł), ur. 1813, od 1848 profesor konserwatoryjum w Paryżu, jest znakomitym fortepijanistą.

Baillou (Wihelm de), zwany po łacinie *Ballonius*, ur. 1538 w Paryżu, † 1616, był jednym z najsławniejszych lekarzy swojego czasu, którego dzieła wydane przez Chevarl'a w 4 tomach, w Paryżu 1635, w kilku jeszcze późniejszych były wznawiane edycyjach.

Bailly (Jan Sylwan), ur. 1736 w Paryżu, najprzód malarz, poświęcił się następnie literaturze

i astronomii; za obserwacyje księżyca i obliczenie drogi komety z 1759 został członkiem akademii napisał „*Histoire de l'astronomie*" (5 tomów, Paryż 1775—87); której część przełożył Karczeski, p. t. „*O pożytkach wynikających dla społeczności z nauki astronomii*" (Wilno, 1816); z innych prac jego astr. ważną jest teoryja satelitów Jowisza. Wybrany od miasta Paryża 1789, na deputowanego ze stanu miejskiego, był prezydentem zgromadzenia stanów generalnych, a po zdobyciu Bastylii był merem Paryża, lecz urząd ten wkrótce złożył. Odtąd, żył na uboczu, lecz oskarżony przez stronnictwo księcia orleańskiego, został uwięziony i w dniu 12 List. 1793 na śmierć skazany. Z pozostałych po nim papierów wydano: „*Essai sur l'origine des fables et des réligions anciennes*" i „*Mémoires d'un témoin de la révolution*".

Baily (Franciszek), ur. 1774, † 1844 w Londynie; z początku kupiec, zwrócił się później do astronomii, został członkiem Royal-society, następnie prezesem towarzystwa astronomicznego, którego pamiętniki wiele jego rozpraw zawierają.

Baily (Edward Hodges), ur. w Bristolu 1788, † 1867 w Londynie; uczeń Flaxmana, od 1822 członek akademii londyńskiéj, jest jednym z najznakomitszych tegoczesnych rzeźbiarzy angielskich; z prac jego najcelniejsze: „*Ewa u źródła*; *Adam pocieszający Ewę po upadku*; *Przygotowania do kąpieli*; *Gracyje*; *i nimfa spiąca*". Wykonał nadto wiele pięknych posągów znakomitości spółczesnych, jak *Bourke'go*, lorda *Grey'a*, *Roberta Peela* i innych.

Baily wyspy, nazwa południowéj grupy wysp Bonin, w zachodniéj stronie oceanu Wielkiego na południo-wschód od wyspy Nipon.

Baines (Edward), ur. 1774 w Ripon w Yorkshire, † 1848 w Leeds, był właścicielem „*Leeds Mercury*", jednego z najlepszych dzienników prowincyjonalnych. Od 1834—41 reprezentował miasto Leeds w Parlamencie; należał do stronnictwa liberalnych, działał w sprawie odłączenia kościoła od państwa i napisał kilka dzieł historycznych, z których najważniejsze „*History of the reign of George III*".— **Baines** (Mateusz), syn poprzedniego, ur. 1799 w Leeds, został 1841 adwokatem. Od 1837—47 był Recorder'em w Hull, a od 1852—59 deputowany miasta Leeds w parlamencie, † 1860. — **Baines** (Edward), brat poprzedzającego ur. 1800, po ojcu objął kierownictwo „*Leeds Mercury*"; napisał kilka ważnych dzieł dotyczących handlu i przemysłu; najważniejsze z nich są: „*History of the Cótton manufactore in Great Britain*" (Lond. 1835) i „*The woselen manufacture of England*"; od 1859 zasiada w parlamencie jako deputowany miasta Leeds i stoi na czele stronnictwa zwalczającego przywileje kościoła.

Baini (Giuseppe), najznakomitszy nowoczesny kompozytor włoski, ur. w Rzymie 1775, † 1842; był od 1814 głównym dyrektorem orkiestry papieskiéj; powagą i głębokością swoich kompozycyj, jako też uczonemi badaniami nad muzyką zjednał sobie niepospolitą sławę. Ważne jest jego dzieło: „*Mémorie storico critiche della vita et delle opere di Giov. Pierluigi de Palestrina*" (2 tomy, Rzym 1828), zawierające mnóstwo ważnych historycznych i literackich wiadomości, odnoszących się także i do czasów przed Palestriną. Porów. Hiller'a „*Aus dem Tonleben unserer Zeit*" (Lipsk 1868, t. 2, str. 101—116).

Bains, wieś w francuskim depart. Wogezów, 2500 m., zdrojowisko gorące, temperatury 40° przeważnie siarczan sody zawierające.—**Bains du Mont d'Or**, wieś w francuskim depart. Puy-de-Dôme w prześlicznéj równinie Dordogne, 900 m., ma licznie zwiedzane kąpiele mineralne, znane już za czasów rzymskich.

Baireuth, miasto stołeczne bawarskiego okręgu i regencyi Wyższéj Frankonii, nad Czerwonym Menem, 19,300 m., jest rezydencyją władz regencyi i konsystorza protestanckiego; ma gimnazyjum, stary zamek, biblijotekę, i liczne inne zakłady, oraz znaczne fabryki. Przemieszkiwał tu i umarł sławny Jean Paul, którego pamięć uświęconą została pięknym posągiem wzniesionym 1841 r. Historyja dawnego *księstwa Baireuth* połączona jest z historyją Ansbachu, ob.

Baireuth, margrabina, córka Fryderyka Wilhelma I siostra Fryderyka W., żona margrabiego Baireuth. Pamiętniki jéj w języku francuskim wydane po jéj śmierci, zawierają ciekawe szczegóły pobytu króla polskiego Augusta II w Berlinie 1729, z córką jego z pobocznego łoża hr. Orzelską.

Baiter (Jan Jerzy), ur. 1801 w Zurich, od 1849 prorektor tamecznego gimnazyjum; odznaczył się głównie jako filolog i uczony wydawca mowców attyckich i innych autorów greckich i rzymskich.

Baja, małe miasteczko na wybrzeżu Kampanii, blisko Neapolu i niedaleko od jeziora Fularo leży, w miejscu starożytnego miasta *Bajae*, które z powodu zachwycającego położenia, urodzajności otaczających pól i kąpieli, za najświetniejszych czasów rzymskich było wspaniałém i ulubioném siedliskiém wielkich panów, teraz zaś wraz z okolicą zupełnie podupadłe, przedstawia tylko wielki stos zwalisk. O starożytnych B. pisali Gell w „*Ferienschriften*" (Freib. 1826) i Becker w dziele „*Gallus*" Lipsk 1863).

Baja, m. w województwie Serbskiém, nad rz. Dunajem, 18700 m. znaczny handel i stacyja żeglugi parowéj. Po pogorzeli w r. 1840, znakomicie się upiększyło.

Baja, tkanina wełniana, rodzaj grubego sukna, z długim włosem, używana na okrycia zimowe i t. p.

Bajadery, (z portugal. *bailadeira*, tancerka), publiczne tancerki i śpiewaczki w Indyjach, dzielące się na dwie klasy: poświęconych służbie kościelnéj i przeciągających po kraju. Pierwsze zowią się *Devadasi*, t. j. niewolnice bogów, drugie *Bajadery*, służą tylko do uciechy ludzi prywatnych. B. odróżniają się nadto między sobą stosownie do kunsztu, jakiemu się oddają, różnemi nazwami: np. „*Nati* v. *Nacz*, *Kuttani*, *Sutradhari*, *Bikar*". Żyją one albo niezależnie w trupach 10—12 osób, albo pod nadzorem staréj tancerki (*Dayas*), która

z otrzymanego zarobku karmi je tylko i odziewa, albo wreszcie, jako rzeczywiste niewolnice starych kobiet. Ubiór B. oryginalny i ponętny. Tańce ich nie są jednek tém, co zwyczajnie przez taniec rozumiemy. Są to właściwie pantomimy, mające swe objaśnienia w śpiewach, wygłaszanych przez towarzyszących im muzykantów. Zawierają zwykle temata szczęśliwéj lub rozpacznéj miłości, tęsknoty, zazdrości, oczekiwania kochanka i t. p. Europejscy podróżnicy opowiadają często z zapałem o ponętach i powabie tych pantomim.

Bajador lub **Bogatir** (Abulgazi Han), sławny historyk arabski, potomek Dżengischana, żyjący w połowie XVIII w. Napisał w języku tureckim historyję swojego narodu, tłumaczoną na kilka języków europejskich.

Bajan, chan Awarów, żyjący w drugiéj połowie VI w., podbił Ugrów, Bołgarów i Antów, zawojował Morawiję, Czechy i posunął się aż do Frankonii, gdzie zwyciężył króla Zygberta wnuka Klodoweuszowego. Panowanie jego rozciągało się (570) od Wołgi do Elby i na południe do Bałkanów. Pobity przez cesarza Heraklijusza pod Konstantynopolem 626, umarł wkrótce potém, lecz potęga Awarów utrzymywała się jeszcze do czasów Karola W.

Bajas, miasto portowe w tureckim ejalecie Adana o 2 mile na północ od Iskanderun, 4000 m. W pobliżu, znajdują się ruiny starożytnego miasta Issus.

Bajasid, warowne miasto w dawnéj armeńskiéj prowincyi Bakewant, w teraźniejszym paszaliku tureckim t. n. w pobliżu granicy perskiéj, 20000 m.

Bajazet lub **Bajasid I**, sułtan turecki, ur. 1347, nastąpił po swym ojcu Muracie I 1389; w ciągu trzech lat zdobył Bołgaryję, część Serbii, Macedoniję i Tesaliję, podbił większą część krajów Azyi Mniejszéj i w skutek zwycięstwa, odniesionego 28 Września 1396 pod Nikopolis nad królem węgierskim Zygmuntem (późniejszym cesarzem niemieckim), zagroził Konstantynopolowi i cesarstwu greckiemu największém niebezpieczeństwem. Nareszcie, wystąpienie Timura przeciwko Bajazetowi w posiadłościach tego ostatniego w Azyi Mniejszéj i klęska, zadana mu 16 Czerwca 1401 pod Angorą, oddała Bajazeta w niewolę Timura, w któréj zakończył życie 1403, w Karamanii. Po nim nastąpił syn jego Soliman II.—**Bajazet II**, syn Mahometa II, zdobywcy Konstantynopola, ur. 1447, wstąpił na tron turecki, po śmierci ojca 1481 i przez 32 lat sprawował rządy ustawiczne prowadząc wojny. Złożył koronę w ręce młodszego syna Selima; † 1513 pod Adryjanopolem.

Bajbuza, herb polski i nazwa rodziny; strzała przez środek tarczy, żelezcem na dół, przeszywająca głowę węża, który jest okręcony około całéj strzały. U spodu żelezca, trzy grzyby w polu czerwoném, nad hełmem korona zwyczajna bez piór.

Bajdak, rodzaj łodzi, używanych na rzekach Dnieprze, Berezynie, Deśnie, Prypeci i Soży, mających 15 do 25 sążni długości, a 4 szerokości, z przodem węższym od tyłu; korzystne zwłaszcza podczas wezbrania rzek, ładunku unosi od 5—15,000 pudów.

Bajdar, miasteczko na połud. brzegu Krymu, w miejscowości zwanéj po tatarsku *Bajdar-Owa*.

Bajdarska dolina (tamże), opiewana przez Adama Mickiewicza w Sonetach Krymskich; długości ma $2^1/_2$, szerokości 1 milę.

Bajdułowicz (Mikołaj), z Soczany rodem, Ormijanin, biegły w językach wschodnich, towarzyszył w r. 1662 Hieronimowi Radziejowskiemu w poselstwie do Turcyi.

Bajer (Wawrzyniec), jezuita, wydał w Wilnie 1606 książkę pod tyt. „*Carolomachia, libri III seu victoria Seren. Sigis. III de Carolo Sudermaniae Duce anno* 1605 *in Livonia relata.*“

Bajer (Andrzéj), ur. 12 Stycznia 1712, biskup chełmiński od 1759, do śmierci w r. 1784.

Bajer (Julijan), ob. Bayer Julijan.

Bajerski (Adam), prowadząc z nieznanym autorem polemikę wydał 1696 i 1697 dwa dziełka o indygenacie prusskim. Przy drugiém z nich umieścił rozprawę: „*Juris Correcti terrarum Prussiae de successionibus inter fratres et sorores offensionem*“, którą trybunały brały nieraz za zasadę w wyrokowaniu.

Bajgusz lub **Bajgusza**, mała odnoga rzeki Wołgi, oddzielająca się od niéj pod samym Astrachanem, długa 34 w. ginie w stepach przy drodze z Astrachanu do Kiźlaru. Sześć jezior w bliskości położonych, zowią się *Bajguszyńskiemi*.

Bajka czyli **Apolog**, rodzaj poezyi dydaktycznéj; wynalazek jéj przypisują mylnie Ezopowi, jestto alegoryczne przedstawienie przepisu życia praktycznego w obrazie poczerpniętym ze świata fizycznego, czyli jestto unaocznienie, jakiejś zasady, reguły roztropności na jakimś przykładzie, postępku przez bogów, ludzi albo też zwierzęta, rośliny i rzeczy nieżyjące wykonanym. Najczęściéj do podobnych przykładów używa się zwierząt, ponieważ stałe własności ich, do rysów charakteru ludzkiego podobne, najłatwiéj działania ludzkie przedstawiać zdołają. Bajka składa się z dwu części, t. j. z samego obrazu i z zastosowania go, co stanowi *sens moralny*; zastosowanie to musi jednak wypływać z toku opowiadania, bo inaczéj bajka nie będzie utworem poetycznym. Od czasów Aphtoniusa (ob.) dzielono bajki na rozsądkowe, obyczajowe i mieszane; Herder dzieli je na teoretyczne, obyczajowe i na bajki przeznaczenia. Ton bajki, może być żartobliwy, satyryczny, rzewny, a nawet wzniosły. Sławniejsi bajkopisarze są: u Indyjan Bidpaj, u Arabów Lokman, u Greków Ezop i Babrios, u Rzymian Fedrus; u Francuzów Lafontaine (najznakomitszy nowoczesny bajkopis) Floryjan i Fénélon; u Anglików John Gay; u Niemców Alkmar, Gellert, Lichtwer, Pfeffel i Lessing; u Rossyjan Kryłów. U nas pisali bajki oryginalne, naśladowane lub tłumaczane z dawniejszych: Mikołaj Réj, książę Jabłonowski, Jakubowski, Kniaźnin, Trembecki, Naruszewicz, Niemcewicz i najznakomitszy zapewne bajkopis polski Ignacy Krasicki; z późniejszych odznaczyli się: Górecki, Morawski, Jachowicz i Nowosielski Teofil

Kilka ale wybornych bajek napisał Mickiewicz. Zresztą Porów. Estreichera „*Biblijografija Polska*“ część I, str. 57. *O bajce* czyt. Lessinga „*Abhandlung über die Fabel*“ i I. U. Niemcewicza rozprawę umieszczoną w jego zbiorze pod tyt. „*Bajki, powieści, dumy i inne rymy*“ (2 t. Warsz. 1820).

Bajkalit, odmiana krystalicznego pyroxenu (ob.).

Bajkał czyli Święte Morze (po turecku *Baj-Kul*, bogate jezioro), trzecie z kolei co do wielkości jezioro Azyi wewnętrznéj; leży w południowéj Syberyi, długie 600 w. szer. 30—80, obwodu 1865 w. obszaru zaś 28,300 w. kw. nad poziom morza wznosi się 1364 st. Woda prząśna, przezroczysta. Z wysp najznaczniejsza Olchon, na półn. brzegu wielki półwysep *Święty Nos*. Przyjmuje znaczną liczbę bystrych rzek i przez pośrednictwo spławnéj rzeki Angary Górnéj, łączy się z jeziorem Jenisejskiém. Głębość B. wszędzie wielka; w okolicy wyspy Olchona 400 st. a między Angarą i Sielengą 800 sążni. Poławiają: jesiotry, sterle, szczupaki i wiele innych, znajdują się wydry i psy morskie. Poznaniem istot żyjących w B. zasłużył się Dybowski X. prof. b. Szkoły Głów. Warsz.—*Bajkalskie góry*, odnoga pasma *Ałtaj-Oola* czyli *Sajańskich*, wysokie do 8000 st. szczyty gołe, niższe atoli pokryte gęstym lasem.

Bajkatowie, dwa pokolenia statarszczonych Finów w gubernii Jenisejskiéj, liczące już zaledwie 250 osób.

Bajocco, rzymska moneta miedziana, 1,33 kopiejki, czyli 2,66 grosza, stanowi setną część skuda.

Bajorek, nitka lub drucik złoty albo srebrny, używane do haftów i ozdób szmuklerskich; także struna okręcona drucikiem metalowym.

Bajoor lub **Bajour**, miasto w północno-wschodnim Afganistanie, okręgu t. n., ma 5000 m. Uważane jest za dawne *Bazira*.

Bajrak-Dar lub **Baraik-Tar**, t. j. chorąży, przydomek wielkiego, Mustafy, urod. 1755 roku. Odznaczywszy się w wielu potyczkach, został 1804 baszą Ruszczuku, uporczywie walczył z wojskami rossyjskiemi, lecz nie zdołał się oprzeć zajęciu Bukarestu (1806). Po rewolucyi 1807 i zamordowaniu przez janczarów Selima III, (29 Lipca 1808), ogłosił sułtanem w miejsce osadzonego na tronie przez jego przeciwników Mustafy IV, Mahmuda II i mianowany został wielkim wezyrem. Surowość jego przywiodła do buntu janczarów, którzy zbrojnie na seraj uderzyli. Wtedy wielki wezyr nie widząc dla siebie ocalenia, kazał zadusić Mustafę, a sam usiadłszy na beczce prochu, wysadził się w powietrze (15 Listopada 1808).

Bajram, Bajran, po turecku święto; dwa uroczyste święta muzułmańskie, pierwsze po miesiącu postu *Ramazan*, drugie w 70 dni później, zwane *Kurbanbajram*, święto ofiary, ponieważ wtedy zarzynają barany i rozdają je ubogim. Są to hulaszcze święta muzułmanów.

Bajus (Michał), właściwie *de Bay*, teolog rzym. katolicki, ur. 1513 w Melun, † 1589. Od r. 1550 profesor teologii i kanclerz uniwersytetu w Löwen; opierał się on wyłącznie na biblii i ojcach kościoła, z których szczególniéj trzymał się Ś. Augustyna. W r. 1567 jego 76 zdań potępione zostały przez papieża Piusa V, jako błędne. Napisał wiele dzieł łacińskich treści polemiczno-dogmatycznéj i moralnéj. Na jego zdaniach, opierał się późniéj tak zwany *Jansenizm* (ob.), Naukę B. zowią *Bajanizmem*. Porów. Linsenmann'a „*M. Bajus und die Grundlegung des Jansenismus*“ (1867).

Bajza (Antoni lub Józef), poeta madziarski, ur. 1804 w Szücsi, w komitacie Heweskim, swymi utworami poetycznymi i pracami krytycznemi, wpłynął znakomicie na rozwój literatury madziarskiéj. Niektóre jego pieśni stały się ludowemi zwłaszcza *Borének* (o winie). Oprócz licznych artykułów i poezyj do pism czasowych sam redagował *Aurorę*. Niemałe położył także zasługi dla teatru w Budzie a późniéj i w Peszcie. Zbiór jego poezyj (*Bajza Versei*) wydany 1835 i 1844. Zostawszy członkiem akademii peszteńskiéj pracował z innymi około słownika madziarsko-niemieckiego (1832 — 38). Od 1837 do 1843 wydawał *Atheneum*. W roku 1837 został dyrektorem teatru w Peszcie. Późniéj poświęcił się przeważnie studyjom historycznym i wydawał „*Biblijotekę historyczną*“ (6 tom.), rozpoczął wielkie dzieło p. t. „*Dzieje powszechne*“ (tom I, Peszt 1846—47), był redaktorem, politycznéj książki kieszonkowéj „*Ellenor*“ (Kontroler) a 1848 r. „*Kossúth Hirlapja*.“ W r. 1851 pracując nad dziejami średniowiecznemi uległ chorobie umysłowéj a następnie i cielesnéj. W tymże roku wyszło trzecie wydanie jego utworów poetycznych a w r. 1857 czwarte.

Bajza (Józef Ignacy), pisarz słowacki, ur. 1754, † 1836 r. proboszcz w Dolnym Dubowie. Oprócz innych wydał 1794 r. w Ternawie „*Epigrammaty*“ (tom. 2).

Baka (Bazyli), władyka chełmski, był w r. 1546 biskupem chełmskim.

Baka (Józef), głośny wierszokleta swojego czasu, ur. 1706, wstąpił do zakonu jezuitów 1723, ufundował im rezydencyję w Błoniu. Mieszkał długo w Wilnie i należał do liczby dobrodziejów swego zgromadzenia, † 1780 w Warszawie. Dzieło jego: „*Uwagi o śmierci niechybnéj, wszystkim pospolitéj*“ drukowane było kilkakrotnie jako osobliwość dla pobudzenia wesołego humoru, mianowicie 1807, 1828 i 1855 roku.

Bakaba, pod tą nazwą, znany jest oléj otrzymywany z owoców palmy *Oenocarpus bacaba*, rosnącéj w Ameryce południ.; jestto oléj jasno zielony, używany w miejsce oliwy i do palenia; owoce te, są zresztą jadalne.

Baka-Banya, po niem. *Puganz* a po słowacku *Pukanec*, m. górnicze w Węgrzech, dwie mile na południ. od Szczawnicy; 2600 m. winnice, sady; starożytny kościół gotycki.

Bakacs (Tomasz), syn chłopa poddanego, zostawszy sekretarzem króla Macieja Korwina otrzymał szlachectwo. Przyczyniwszy się do wybrania na króla Władysława Czeskiego został kanclerzem państwa 1505 r. arcybiskupem ostrzygomskim, następnie prymasem, kardynałem i legatem papieskim w Węgrzech, a nawet dwukrotnie sięgał po tyjarę

papieską. W r. 1513, głosił wojnę krzyżową przeciwko Turkom, lecz zebrane przez niego zastępy zwróciły się pod dowództwem Jerzego Dosy przeciwko szlachcie, co spowodowało wojnę domową, którą dopiero Jan Zapolski 1517 r. uśmierzył. B. sam, którego poczytywano za właściwego sprawcę okrucieństw, popełnionych przez chłopów, † 1521 zostawiwszy ogromny majątek spadkobiercom, którzy stali się założycielami dwóch rodów: *Erdödych* i *Palffych*. Życie jego i epoka posłużyły Eötvösowi za przedmiot do zajmującéj powieści pod tyt. „*Wojna chłopska w Węgrzech*“ (3 t. Peszt 1850).

Bakalahari, plemię wielkiego narodu Beczuanów w południowéj Afryce, osiadłe pomiędzy rzeką Oranje a jeziorem Ngami na stepach Kalahari, zwane dla tego Bakalahri. Plemię to, cokolwiek więcéj ucywilizowane od sąsiadujących z niem Buszmanów zajmuje się chowaniem bydła, w części rolnictwem i jest charakteru łagodnego.

Bakalarzew, dawniéj miasto, dziś osada w gubernii i powiecie Suwalskim, założone 1651 r. ma 1473 m. z których przeszło trzy czwarte żydów, chrześcijanie trudnią się rolnictwem, żydzi handlem.

Bakałowicz, herb polski, nadany 1775 *Janowi Bakałowiczowi*, inżynierowi i geometrze, zajmującemu się wówczas sporządzaniem dokładnéj mapy Polski; wydał B.: „*Essai sur la fortification en application de la fortification en terrain*“ (Warsz. 1769) i „*Zdanie o pożytku i potrzebie fortec w Królestwie Polskiém*“ (Warsz. 1777).—Herb ten, ma w polu czerwoném księżyc złoty, obrócony rogami w górę, nad nim krzyż, wprawo tarczy strzała żelazem na dół, w lewo bułat ostrzem do góry, w szczycie hełmu ręka zbrojna z szablą do cięcia w prawo.

Bakałowicz (Władysław Józef), b. uczeń szkoły warsz. Szt. pięknych, malarz spółczesny rodzajowy i portrecista. Robi olejno i pastelami.

Bakałowiczowa (Wiktoryna) z Szymanowskich, córka Wojciecha, spółczesna artystka dramatyczna teatrów warsz. od roku 1853, występuje głównie w rolach naiwnych.

Bakchijadowie, rodzina korynckich władców, potomków Bakchisa. Siedmiu z nich byli przez 144 lat (do 748 przed Chr.) królami, następni 90 lat stali na czele rządu oligarchicznego, lecz w końcu znienawidzeni i wypędzeni przez przywódcę ludu a swego krewnego Kypselosa (658), znaleźli przytułek w Sparcie.

Bakczysaraj, miasto nad rz. Czyruk-sa w gub. Tauryckiéj, na zachodnim brzegu półwyspu Krymskiego, od XVI w. stolica chanów krymskich. Słynęło niegdyś bogactwem i handlem. Z dawnéj jego świetności pozostał pałac chański z łaźniami, sadami i licznymi wodotryskami, oraz meczet i cmętarz. Mieszkańców licy 12,600: (tatarzy, karaimy, armeńczycy, grecy i rossyjanie), trudniących się głównie wyrobem futer i kolorowego safijanu.— Czyt. Dąbrowskiego: „*Istor. i stat oczer. Bachczisar*“ (Odessa, 1848). Adam Mickiewicz piękną uczynił w swoich Sonetach Krymskich wzmiankę o tém mieście.

Bake (Jan), ur. 1787 w Leydzie, † 1864, był synem znanego w literaturze lekarskiéj *Hermana Adryjana Bake*, † 1805 w Roterdamie. Jeden z najznakomitszych filologów i krytyków hollenderskich, profesor (od 1817) rzymskiéj i greckiéj literatury w Leydzie, odznaczył się wydawnictwem kilku starożytnych autorów, a mianowicie: Cycerona „*De legibus*“ (1842), oraz „*Bibliotheca critica nova*“ (wspólnie z innymi hollenderskimi uczonymi (5 tomów 1825—31) i „*Selecta hypomnemata*“ (3 tomy, 1837—44). Dwaj jego bracia: **Bake** (William Archibald), ur. 1783 w Woerden, † 1843 w randze generał majora, odznaczył się jako inżynier, młodszy zaś, **Bake** (Alexander Jakób, Jozyjasz), ur. 1791 w Woerden, † 1844 w Leenwarden, gdzie był rektorem szkoły łacińskiéj a potém gimnazyjum, położył ważne zasługi jako filolog i pedagog.

Bakele, plemię murzyńskie w środkowéj Afryce, liczące około 100,000 głów, zamieszkałe nad wyższym Gabunem; mówiące językiem ludów południowo-afrykańskich, tak zwanym *dikelskim*.

Baker (Samuel White), jeden z najodważniejszych i najszczęśliwszych podróżników afrykańskich, ur. 1821 w Anglii. W 1845 zwiedził Ceylon, gdzie powziął nieprzepartą skłonność do podróży i życia myśliwskiego. Podróże afrykańskie, zawsze w towarzystwie swéj żony, rozpoczął w 1861 r. 15 Kwietnia wyruszył z Kairu, przebiegł pustynie nubijskie, następnie dążąc w górę Atbary, zwiedził Kassala, nietknięte przez Europejczyków krainy nad Sexit, Bahr Solam i górną Atbarę, zbadał na wielkim obszarze Rahat, dopływ Niebieskiego Nilu i sporządził pierwszą zadawalającą tych stron mapę. Zapoznał się też dokładnie z obyczajami i mową tuziemców. W Grud. 1862 wypłynął z Chartum do źródeł Białego Nilu; w Lut. 1863 spotkał się w Gandokoro ze Spekem i Grantem, od których powziął niejakie wiadomości o istnieniu drugiego źródłowego jeziora Nilu, (które Speke nazwał *Luta Nzige*). Baker postanowił je odkryć i zbadać. 26 Marca 1863 opuścił Gandokoro, zabawił dość długo w Latuka i Obbo, przeszedł rzekę Assua (Stycz. 1864). 10 Lut. stanął w M'nuli, rezydencyi królu Unyoro, a 14 Marca dotarł do poszukiwanego jeziora, które w tych stronach nazywa się Mwutan, a któremu Baker dał nazwę *Albert-Nyanza*. W 13 dni opłynął łodzią brzeg północno-wschodni do ujścia r. Somerset (odpływ jez. Ukerewe, odkryty przez Speke'go), przekonał się, że *Mwutan* rzeczywiście jest *źródłem Białego Nilu*, i że jest połączone z Ukerewe rzeką Somerset. W Marcu 1865 wrócił do Gandokoro, a w Paźdz. do Anglii, gdzie wynagrodzony został przez królowę tytułem baroneta, a przez towarzystwa geograf. londyń. i paryskie medalami. W 1869 r. wezwany przez wicekróla Egiptu, stanął na czele wojskowéj expedycyi, mającéj na celu podbicie krajów nad Białym Nilem i źródłowemi jego jeziorami, aby tym sposobem otworzyć drogi handlowe. Wyprawa ta wyruszyła z Egiptu jesienią 1869, a w porze deszczowéj 1870 stanęła nad rz. Żyraf, dopływem Białego Nilu. Opisy jego, w któ-

rych celuje żywém i charakterystyczném przedstawianiem natury i ludzi, należą dziś do najpoczytniejszych. O Ceylonie napisał „*The rifle and the hount*" i „*Eight years' wanderings in Ceylon*" (Lond. 1855); o Afryce „*The Albert Nyanza; great bassin of the Nile, and explorations of the Nile Sources*" (Lond. 1866) i „*The Nile tributaries of Abyssinia*" (Lond. 1867), oba tłumaczone na niemiecki.

Bakergandz v. *Bakergurdż*, angielski okrąg wschodnio-indyjski w Bengalu, ma 181 mil kw. i 700,000 m. Kraj ten, częste ponosi klęski z powodu wylewu Gangesu, przy którego wschodniém ujściu leży. Miasto **Bakergandż**, niegdyś stolica, dziś podupadłe, prowadzi tylko handel ryżem i wyrobami bawełnianymi.

Bakhuysen, ob. Backhuysen.

Baki (Abidal), znakomity liryk turecki, ur. 1526 w Konstantynopolu, † 1599. Zdaniem Hammera, „*Dywan*" tego poety ma być jedynym w całéj literaturze tureckiéj, zasługującym na całkowite tłumaczenie.

Bakicz (Paweł), znakomity wojownik i wódz serbski, w czasach gdy despota serbski Szczepan Szczyljanowicz opuścił kraj (1515—1526). Wysoce poważany przez ziomków, został przez Ludwika, króla węgierskiego, powołany na członka rady, w czasie jednak wojny z Turkami a mianowicie przed bitwą pod Mohaczem, uwagi jego nie zostały uwzględnione. B. widząc, że plany biskupów mają większą powagę, usunął się i postanowił był czynnie naprawiać złe skutki błędnych rozporządzeń, walcząc mężnie na tyłach wojsk. Waleczność jego osobista jak i jego ziomków, powszechnie uznaną została. W r. 1529 podczas oblężenia Wiednia przez Turków, bronił mostu na Dunaju, gdzie tak się odznaczył, że Isztvanfy, historyk madziarski, nazywa go „najmędrszym wodzem". Podobnież uważany był za znakomitego polityka. Poległ w bitwie pod Osiekiem 1537 r.

Bakińska gubernija, ob. Baku.

Bakka (Stanisław), inżynier komunikacyj lądowych i wodnych w królestwie polskiem, wydał „*Zamianę miar i wag polskich na rossyjskie i rossyjskich na polskie*" (1849) oraz przełożył Weissbacha Julijusza: „*Mechanika teoretyczna dla użytku inżynierów i techników*" (1856).

Bakkanaryści albo klerycy regularni wiary Jezusowéj, byli zakonnikami jezuickimi, występującymi pod inną postacią, po zniesieniu zakonu w 1773 r. Założycielem ich był *Baccanari* (Paccanari), po którego uwięzieniu, towarzystwo rozwiązało się 1814 r.

Bak-Kin, stolica prowincyi Tunkin w Anamie, nad rzeką Song-koj, cała otoczona palisadami bambusowemi, liczy 150,000 m.

Bakłan, jezioro w stepach średniéj hordy Kirgiz-Kajsaków, o 3 mile od Toboła. Dwa tegóż nazwiska miasta znajdują się: jedno w gub. Czernihowskiéj powiecie Starodubowskim nad Sudoszczą, drugie w gub. Orenburgskiéj nad Teczą.

Bakłanińskie jezioro, w gubernii Orenburgskiéj, blisko Uralu i twierdzy Sarajczykowéj, latem wysycha zupełnie i okrywa się roślinnością.

Bakon (Bacon, Roger), mnich angielski z XIII wieku, należący do najznakomitszych potęg umysłowych ludzkości; uznawaniem i pielęgnowaniem badań empirycznych, oraz kilku doniosłemi odkryciami w dziedzinie nauk przyrodzonych, godny poprzednik, słynniejszego jeszcze swego imiennika Franciszka Bakona. Ur. 1214 r. w Ilchester, w hrabstwie Sommerlet, uczył się w Oxfordzie i Paryżu, a wykształcenie swoje starał się uzupełnić gorliwém badaniem pisarzy greckich, rzymskich i arabskich. Po powrocie do kraju wstąpił do zakonu franciszkanów, aby się mógł swobodniéj oddać badaniom naukowym i miewał odczyty w uniwersytecie oxfordzkim. Uległ i on wpływowi wieku, wierząc w astrologiją i alchemiją, ale naukę prawdziwą pojmował tak jasno i praktycznie, jak żaden z jego współczesnych i niewielu badaczy z wieków następnych. Znalazł gorliwych przyjaciół, przy których pomocy, mógł na doświadczenia naukowe łożyć sumy, na owe czasy ogromne. Może być uważany za jednego z pierwszych twórców optyki; zwrócił uwagę na załamanie światła, na perspektywę, na powiększenie tarczy słońca i księżyca w pobliżu poziomu. Do prac jego chemicznych należy, odkrycie ciała palnego bardzo do prochu zbliżonego. Znajomość astronomii i matematyki wykazał przez podanie projektu poprawy kalendarza, która znacznie późniéj miała dopiero wejść w życie. Usilne jego prace i doświadczenia, zjednały mu rozgłos czarnoksiężnika, do czego zapewne wiele się przyczyniły zazdrość i nieuctwo innych mnichów. Gdy zaś wystąpił stanowczo przeciw scholastyce, wykazując jawnie jéj jałowość i nieuctwo mnichów, i w piśmie otwartém do papieża wykazywał niezbędność reformy stanu duchownego, mnisi użyli całego swego wpływu dla oczernienia B. przed papieżem, i w istocie udało się im usunąć go z uniwersytetu oxfordzkiego, a nawet osadzić go w więzieniu. Gdy jednak wkrótce potém, legat papieski w Anglii, kardynał Sabina, a wielbiciel B., został papieżem (jako Klemens IV), odzyskał wolność; jemu też poświęcił B. w r. 1267 ukończone, główne swe dzieło „*Opus majus*", w którem traktując różne gałęzie wiedzy, wykazuje konieczność i płodność reformy nauk przez badanie języków, a przedewszystkiem przyrody. Nieprzyjaciele jego jednak nie spoczywali, po śmierci Klemensa IV, wyjednali pod jego następcą Mikołajem III, nowe uwięzienie B. Tym razem przepędził w więzieniu około 10 lat, a gdy za staraniami wpływowych przyjaciół wolność odzyskał, nie mógł z niéj długo korzystać i wkrótce † 1294. Dzieła jego, klasyczną i elegancką pisane łaciną, obok niektórych błędów, zawierają wiele myśli oryginalnych i płodnych; rozległa jego wiedza zjednała mu nazwę „Doctor mirabilis". Właściwe jego jednak znaczenie nie polega na pojedyńczych odkryciach, ale na metodzie matematycznéj, któréj starał się wykazać ważność dla obserwacyi natury i jéj naukowego badania. Nie wszystkie jego

dzieła w druku się ukazały; „*Opus Majus*“ wyszło 1733 r.—Pisali o nim: Siebert „*Roger* B., *sein Leben und seine Philosophie*“, (Marburg 1861) i Charles „*Roger* B., *sa vie, ses ouvrages, ses doctrines*“ (Bruxella 18 1).

Bakon Franciszek. Viscount. St. Alban lord Verulamski; zwykle zwany Bakonem Werulamskim, ur. 22 Stycznia 1561 r. w Londynie. Już w latach dziecinnych okazywał wielkie zdolności, objawiające się mianowicie w jego zamiłowaniu do zastanawiania się nad otaczającemi go zjawiskami. W r. 14 życia wstąpił do uniwersytetu w Cambridge, gdzie oddał się z wielkim zapałem studyjom klasycznym, które jednak jak niemniéj scholastyka potrzeb jego ducha zadowolić nie mogły. Stąd też poszedł zupełnie nowym torem i został tym sposobem założycielem filozofii natury na doświadczeniu i indukcyi opartéj. Przeznaczony do służby publicznéj, udał się z posłem angielskim przy dworze francuskim, sir Pawlets'em, przez którego nawet do ważnych misyj był używany. Następnie podróżował B. po Francyi, owocem zaś tych podróży było ważne jego dzieło o stanie Europy. Skutkiem śmierci ojca, zmuszony powrócić do ojczyzny, poświęcił się zawodowi adwokata. Na téj drodze pozyskał wielką sławę i współczesni wychwalają go bardzo jako znakomitego mowcę. Roku 1593, wybrany został do Izby Niższéj. Tu stał po stronie Essexa. To było powodem, że ściągnął na siebie prześladowanie stronnictwa przeciwnego. Po upadku Essexa, nietylko przeszedł na stronę przeciwną, ale nadto, niepomny doznanych od Essexa dobrodziejstw, wygotował na niego skargę. Taki postępek B. słusznie wywołał obrażenie nawet w tém stronnictwie, w którego interesie działał. Zniechęcony, zamyślał już opuścić kraj rodzinny, gdy w tém śmierć Elżbiety i wstąpienie na tron Jakóba I, natchnęły go nadzieją lepszéj przyszłości. Jakób I otaczał sławnego już wówczas ze swéj nauki Bakona swymi względami. Odtąd też z dniem każdym powiększało się jego znaczenie. R. 1617, został stróżem pieczęci, a 1619 lordem kanclerzem. Wysokie godności, które B. zajmował, oraz bogate ożenienie, postawiły go w bardzo wygodném położeniu materyjalném; mimo to jednak, nie odznaczał się wielką sumiennością. Oskarżony 1621 o sprzedajność, przyznał się do winy. Chociaż zdołał udowodnić, że nadużyć, które mu zarzucano, dopuszczał się nie dla własnéj, lecz swych przyjaciół korzyści; mimo to, wydano surowy bardzo wyrok, skazujący Bakona na zamknięcie w więzieniu w Towerze, zapłacenie 40000 funt. szterling. i pozbawienie wszelkich godności. Wyroku jednak nie wykonano w całéj rozciągłości, nietylko że uwolniony od zamknięcia w więzieniu i kary pieniężnéj, ale nadto już za panowania Karola I, na nowo do parlamentu został wybrany. Słabość zdrowia nie pozwalała się nadal zajmować B. sprawami publicznemi, † 9 Kwietnia 1626 r. Jakkolwiek pod względem moralnym B. nie przedstawia się nam w bardzo korzystném świetle, to przecież w historyi nauk zajmuje on jedno z pierwszych miejsc. Wielki plan reformy nauk, który przedsięwziął, miał cel potrójny: 1) zakreślić granice umiejętności (globus intellectualis); 2) przedstawić metodę badania; 3) przedstawić same umiejętności, oraz ich zastosowanie do wynalazków. Pierwsze zadanie rozwiązuje w dziele: „*De diginitate et augmentis scientiarum*,“ drugie w „*Novum Organon*“. Zasługi B. co do trzeciego są bardzo mało znaczne: prace jego w tym względzie noszą charakter urywkowy. Tu odnoszą się: „*sylva sylvarum sive historia naturalis*“ i „*teoryja ciepła*“. Podstawy nauki szuka B. w umyśle ludzkim, który jest narzędziem dla ich osiągnięcia. Na pamięci opiera się znajomość historyi; na wyobraźni poezyja, a na rozumie filozofija czyli prawdziwa umiejętność. Historyja dzieli się na *h. civilis* i *h. naturalis*. Działy poezyi są: *p. epiczna*, *p. dramatyczna* i *alegoryczno dydaktyczna*. — Przedmiotem filozofii jest Bóg, człowiek i natura. Poznanie Boga, opierające się na objawieniu, jest przedmiotem wiary, która leży po za obrębem nauki. (Przeciwko łączeniu nauki z religiją oświadcza się B. stanowczo). Teologija filozoficzna czyli naturalna, niewiele nas pod tym względem objaśnia, jest ona jednak dostateczną bronią przeciwko ateizmowi. Podobnież, zbadać nie może nauka ducha, owego tchnienia Bożego (spiraculum); jéj przedmiotem jest tylko fizyczna dusza. Pojęcia i prawdy, które stanowią podstawę wszystkich gałęzi nauk, należą do *scientia universalis* v. *philosophia prima*. Celem filozofii natury jest poznanie praw natury i ich zastosowanie. Rozpada się ona na spekulatywną i praktyczną. Pierwsza dzieli się nę fizykę, badającą przyczyny zjawisk, i metafizykę. Fizyce odpowiada w dziale praktycznym mechanika, metafizyce magija (ob.). Matematyka jest tylko nauką pomocniczą dla fizyki. Astronomija winna się opierać na matematyce, filozofii natury. Nauka o człowieku rozpada się na *ph. humana*, uważającą człowieka jako jednostkę i *ph. civilis*, uważającą człowieka jako członka społeczeństwa. Ph. humana zajmuje się: 1) ciałem 2) duszą. Do ostatniego działu należy *Logika i Etyka*, które nazywa B. claves omnium scientiarum. Metodologiczne kwestyje rozbiera B. w *Novum Organon*. Tu zamierza autor wykazać, jaką drogą człowiek dochodzi do poznania praw natury, których znajomość zapewnia mu władzę nad nią. (Na ostatni wzgląd kładzie B. największy przycisk). Dla osiągnięcia poznania, człowiek winien się przedewszystkiém pozbyć złudzeń (idola), które do naszego poznania wnoszą tylko pierwiastek subjektywny. Takich złudzeń podaje 4 *Idola Tribus*— złudzenia z organizacyi człowieka wynikające (upatrywać w naturze wszędzie większą prawidłowość, niż jest rzeczywiście). *Idola Specus*— złudzenia wynikające z indywidualności człowieka, *Idola Fori* — złudzenia wynikające mianowicie ze sposobu mówienia, *Idola Theatri*— złudzenia, których podstawą dogmaty różnych szkół. Oczyszczony tym sposobem rozum, winien się oprzeć na doświadczeniu, na którém opierając się należy konstatować fakta, takowe klasyfikować, a następnie

przez indukcyję dochodzić do co raz ogólniejszych prawd (ob. Indukcyja). Przejście od szczegółu do ogółu, powinno być stopniowe. Przez zastosowanie praw ogólnych, dochodzi się do nowych odkryć i wynalazków. Porów. indukcyja, dedukcyja, sylogizm. Bakon swoję metodę zastosował głównie do nauk przyrodzonych, choć sam ważnych odkryć nie dokonał. Jako fizyk przewidywał prawo ciążenia i urządził rodzaj pompy powietrznéj, za pomocą któréj zdaje się wpadł na ślad własności powietrza, które po nim Gallileusz i Torricelli odkrył. Słabą jego stronę stanowiła mała znajomość matematyki. W Astronomii nie uznawał systemu Kopernika. Główne znaczenie B. opiera się na obaleniu bezwarunkowéj powagi Arystotelesa, wykazaniu nicości scholastyki, wykazaniu ważności nauk przyrodzonych i wprowadzeniu do ostatnich metody indukcyjnéj, (ostatniéj zasługi odmawiają mu głównie Whewell i Liebig). Wydania: „*De dignitate et augmentis scientiarum*" w Londynie 1623; (pierwotnie wydane po angielsku 1605 w Londynie po t. „*The two books of Fra. Bacon. On the profiscenie and advancement of learning divine and Iluman*".) Novum organon. Lon. 1620. (Pierwotny tytuł „*cogitata et visa*" 1612). „*Essays moral. economical and political*" 1597. Całkowite wydanie pierwsze w Amsterdamie 1663 przez Wil. Rawlay. — Najlepsze wydanie Speddinga 1857— 59 i 1862 — 70, w Londynie w 12 tomach, wraz z bijografiją O Bakonie pisali: Jos de Maistre „*Examen de la philosophie de Bac.*" (Paryż 1836) Macaulay w „*Edym. Review*" 1837; John Campbell. „*The lives of the lord Chancellors of England*" (Londyn 1845). Charles de Rémusat „*B. sa vie, son temps* etc." (Paryż 1854) Kuno Fischer „*F. B. v V. die Real philosophie und ihr Zeitalter.*" (Lipsk 1856). Cons. Schlottmann „*B's Lehre von den Idolen etc*". (1863 w Gelzera prot Monatb. za Luty). Dorner „*De B. philosophia*" (Berlin 1867), Wiszniewski *Metoda „Bakona"* (Krak. 1834).

Bakon (John), rzeźbiarz angielski, ur. 1740 w Londynie, † tamże 1799. Sławę swoję ustalił piękną statuą Marsa. Do najcelniejszych dzieł jego należą pomniki: lorda Chatham i lorda Halifaxa w opactwie Westminsterskiém; posągi: Blackstones' a w Oxfordzie, Howarda i Johnsona w kościele ś. Pawła. — B. posiadał ogromną wprawę techniczną, ale nie mógł dosięgnąć szczytu w swéj sztuce z powodu zbytecznego realizmu.

Bakony, (czyt. Bakoń), las 12 mil długi a 2—5 mil szeroki w Węgrzech; w komitacie Wesprymskim, obfituje w wyborne dęby, buki i lipy, mnóstwo zwierzyny, a mianowicie dzików. Las ten jest własnością rządową; niegdyś był administrowany przez oddzielnych hrabiów. Tłocznie oleju buczynowego. Wśród tego lasu jest wieś **Bakonybel**, licząca 1050 m. niegdyś opactwo benedyktyńskie. Założona 1030 r.

Bakota, nad Dniestrem, włość na Podolu, ze starożytnym zamkiem, zdobytym 1240 przez Tatarów. Od 1774 włość ta, stanowiła oddzielne starostwo.

Bakowiecki (Józef Mokosiéj), przez lat 16 sekretarz Zygmunta III, następnie, wstąpiwszy do zakonu bazylijanów biskup unicki włodzimirski i brzeski od 1631. † 1650 lub też 1655. Katedrę swoję w Brześciu tak ufortyfikował, że mogła się opierać napadom nieprzyjacielskim. Jakoż w 1653 r. wycieczka z katedry przygasiła pożar w mieście wzniecony i odparła Tatarów.

Baksaj, nazwa kilku rzek w Rossyi, zwłaszcza jednéj odnogi Uralu, w pobliżu twierdzy Baksajewskiéj.

Baksan, rzeka na Kaukazie, przy północnowschodniéj pochyłości Elbrusa, wpada powyżéj twierdzy Jekaterynogradu do rzeki Małki, długa 160 w.

Bakszaj (Abraham), sekretarz Hieronima Łaskiego, wojewody sieradzkiego, wydał w Siedmiogrodzie 1547: „*Chronologia de regibus Hungariae.*"

Bakszty, miasto w gub. Wileńskiéj nad Berezyną, pamiętne kilku utarczkami w r. 1794.

Bakszyn albo **Baszkin** (Maciéj), dał początek sekcie religijnéj *Bakszynitów* w połowie XVI w. na Rusi. Nieprzyznawali oni bóstwa Chrystusowi P. odrzucali obrzędy i cześć świętych. Rozszerzywszy się w Moskwie nietylko między świeckimi ale i duchowieństwem, zostali potępieni na soborze w r. 1553.

Baktryja, Baktryjana, w starożytności nazwa kraju położonego między zachod. częścią indyjskiego Kaukazu (Hindu-Kuh), Paropamizem i rzeką Oxus (Amu v. Gihon); dzisiajszy Bałk. *Baktrawie* wraz z Persami i Medami należeli do szczepu aryjskiego i najprawdopodobniéj mówili językiem zendzkim, który nazywają z tego powodu językiem *starobaktryjskim*. W najodleglejszych czasach, była B., główną krainą ogromnego państwa, którego historyja, oprócz mitycznych do niego wypraw Ninusa i Semiramidy, zupełnie nam nieznana. Wraz z państwem Medów, do którego należała, weszła B. pod Cyrusem w skład państwa perskiego. Bardzo już wcześnie była B. siedzibą wyższéj kultury, a jéj stolica *Baktra* (w staropers. klinowych napisach *Bakhtris*), dziś Bałk, ważnym punktem handlowym. Tu wzięła początek religija staroperska, późniéj dopiéro przez Zoroastra zreformowana i oczyszczona od różnych naleciałości zaszłych pod wpływem magów. Z państwem perskiém dostała się. Alexandrowi W., który, osiedliwszy tu 14000 Greków, zaszczepił nową cywilizacyję. Po jego śmierci przyłączoną została (307 przed Chr.) przez Seleukosa I do państwa syryjskiego. Namiestnik Antyjocha II Theodatos v. Diadatos I wyswobodził B. (około 256) i założył państwo *grecko-baktryjskie* albo *nowo-baktryjskie*, które utrzymało swą niezależność przez $1^1/_2$ wieku. *Eukratydes* († 147) rozszerzył swe państwo ku południowi za Paropamizus do rzek Kabulu i Indusu. Ale już w 136 r. właściwą B. zdobył Mitrydates I król Partów, a 126 zajęli ją Sakowie. Menander jednak potrafił nad rz. Indusem przedłużyć panowanie greckie do 90 r., kiedy Sakowie powtórnie je zniszczyli i założyli wzdłuż Indu państwo *indo-scytyjskie*. Mało znana historyja B. w ostatnich dopiéro czasach po części została wyświeconą, znalezieniem

wielkiéj ilości monet grecko-baktryjskich i indo-scytyjskich, opatrzonych napisami greckimi. Porów. Wilson *„Ariana antiqua"* (Lond. 1841), Lassena *„Indische Alstrthums Kunde"* (t. 2. Bonn 1849) i Prinsepa (który odcyfrował spotykane na monetach Eukratydesa napisy niegreckie) *„an the historical results of Bactrian Coins"* (Lond. 1846).

Baku, m. gub. i portowe oraz forteca 2 rzędu na południu półwyspu Apszerońskiego, nad morzem Kaspijskiém, 10600 m. Ważne dla handlu tranzytowego na Kaukazie.—**Bakińska** *gubernija*. 62,725 w. kw. i 761,000 m. głównie mahometanów i wyznawców kościoła armeńsko-kat. głównem ich zajęciem rolnictwo. Gubernija ta, utworzona w r. 1859 z poprzedniéj Szemachińskiéj i pow. Kubińskiego.—**Bakiński** *powiat*, obejmuje półwysep Apszeroński, 1348 w. kw. i 36,600 m. po większéj części mahometanów, trudniących się rolnictwem; sady, winnice. Często zapalające się tutaj źródła nafty, poczytywane są przez czcicieli ognia Gwebrów za cudowne i cała okolica, uważaną jest przez nich za świętą.

Bakulity, muszle kopalne, należące kiedyś do mięczaków głowonogich, z familii amonitowych; są one stożkowe zupełnie proste, bez żadnego zakrzywienia; właściwe formacyjom kredowym.

Bakulometryja, sztuka mierzenia wysokości, odległości, za pomocą tyk, bez użycia innych narzędzi. Pomiary te, pozbawione są należytéj ścisłości matematycznéj. Tu np. należeć będzie znany sposób oznaczania wysokości wieży z porównania cieni, rzuconych współcześnie przez tęż wieżę i przez tykę znanéj wysokości

Bakun czyli **Bakuń**, gatunek tytuniu. (Ob.)

Bakunin (Michał), rewolucyjonista rossyjski, ur. 1814 r. z zamożnych rodziców, posiadających dobra Torżek w gub. Twerskiéj. Idealistyczny kierunek, w jakim rozmiłował się był w swoich studyjach naukowych, wzbudził w nim niechęć względem ówczesnego stanu jego ojczyzny i jakąś żądzę zwiedzenia obcych krajów. Wziąwszy tedy uwolnienie ze służby wojskowéj, wyjechał za granicę 1840 r. Podczas swych podróży zawierał wszędzie stosunki z ludźmi wszelkich warstw i stronnictw, celem nabycia jak najrozleglejszych wiadomości, mających mu posłużyć do urzeczywistnienia marzonych ideałów. Przytém, studyjował gorliwie filozofiję niemiecką i wszedł w ścisłe związki z radykalną frakcyją niemieckich literatów i dziennikarzy, na czele których stał Arnold Ruge; następnie poznajomił się ze znakomitszymi socyjalistami w Szwajcaryi. Odbywszy podróż po Włoszech z Karolem Vogtem osiadł w Paryżu, gdzie zaprzyjaźnił się z panią Dudevant (G. Sand) oraz z francuskimi i polskimi demokratami, którym wytykał jednostronność a drugim i antysłowiańskie idee. W tym czasie majątek jego został skonfiskowany. W r. 1848, brał czynny udział w rewolucyjnych ruchach na wszystkich niemal punktach. Był także na zjeździe słowiańskim w Pradze, gdzie przemawiał przeciwko przyjętéj tam zasadzie o konieczności utrzymania państwa Austryjackiego i wydał *„Aufruf an die Slaven;"* nadto zredagował szkic: *„Zasadniczych prawideł polityki i federacyi słowiańskiéj"* (drukowany w piśmie *Czech* z r. 1861, N° 11. wydawaném w Genewie). Z Pragi udał się do Wrocławia i Berlina; w Dreźnie stał się niejako głównym przywódcą miejscowego powstania, za co ujęty w m. Chemnicy (w Saxonii) skazany został na śmierć, wydany jednak rządowi austryjackiemu był znowu osądzony, na takąż karę. Rząd rossyjski atoli zażądał wydania go sobie i B. po raz trzeci oddany pod sąd wojenny, skazany został na wygnanie do m. Omska w Syberyi. Po niejakim czasie otrzymał posadę w zarządzie Spółki Handlowéj Wschodnio-Syberyjskiéj nad Amurem, gdzie pozostawał aż do r. 1861, w którym dostawszy się na okręt północno-amerykański przybył do Anglii.

Bakunowskie starostwo niegrodowe; leżało w województwie i pcie Brzesko-litewskim; w 1766 r. opłacało kwarty złp. 346 gr. 9, a hyberny złp. 100.

Bal, zowie się deska czyli tarcica, mająca 3 i więcéj cali grubości, na 1 do 2 stóp szeroka, głównie z drzewa dębowego i sosnowego.

Bal (Piotr), za Zygmunta III podkomorzy sanocki, przyłożył się do oświecenia i uobyczajenia na pół dzikich górali; oczyścił Beskidy z opryszków, wystawił w Sanockiém miasto Baligród z zamkiem warownym i opatrzył go silną załogą. Po wsiach, zakładał szkółki i kościoły. Zygmunt Kaczkowski przedstawia w swych opowiadaniach jego potomków.

Bala, służebnica Racheli, z którą Jakób spłodził synów Dana i Neftali.

Bala, zwane także Segor albo Salissa, miasto, które po wyjściu ztąd Lota zostało pochłonione przez ziemię, spółcześnie ze zniszczeniem Sodomy i Gomory.

Balaam, syn Beora, prorok z Mezopotamii. Kiedy Izraelici wyszedłszy z Egiptu, zbliżali się do ziemi Moabitów, ich król Balak wyprawił posłów do Balaama, żądając by złorzeczył ludowi i niedopuścił mu zwycięstwa; gdy więc Balaam jechał na oślicy, anioł z dobytym mieczem zastąpił mu drogę, lecz prorok go nie widział, tylko oślica, która odwróciła się z drogi; wtedy bita kijem przez Balaama przemówiła do niego ludzkim głosem; teraz dopiéro Balaam ujrzał anioła, który mu zabronił złorzeczyć Izraelowi. Prorok przybywszy do króla Moabitów oświadczył mu, iż zamiast złorzeczeń, pobłogosławił ludowi, zapowiadając: „iż wznijdzie gwiazda z Jakóba i powstanie łaska z Izraela", co było proroctwem o przyjściu Messyjasza. Balaam został późniéj zabity (1489 prz. Chr.) w powszechnéj rzezi, jaką Żydzi pośród Madyjanitów sprawili.

Balabak, wyspa w archipelagu wschodnio-indyjskim, pomiędzy Borneo i Mindanao, obejmująca 24 mil kw., należy do księcia Sulu, prawie niezamieszkała.

Balaeniceps (z łac. *baloena* wieloryb i *caput* głowa), ptak brodzący, odkryty około 1850 r. w Afryce zachodniéj. Gatunek znany B. *rex*, odznacza go

olbrzymi dziób, rozdęty, z wypukłym szczytem, zakończony mocnym zagiętym hakiem. Większy od żórawia pospolitego, chociaż na niższych nogach; barwy popielatéj. Przebywa na rozległych zalewach i żywi się gadami. (Sprawozdanie K. Bonapartego w Akad. Nauk 6 Czerwca 1851).

Balaghat, kraina w południowych Indyjach, obejmująca angielskie okręgi: Bellary, Kaddapah i Karnul, tudzież część królestwa Mysory. Przed 1806, była ona prowincyją królestwa Bijangpur; bogata szczególniéj w minerały ma także grunt bardzo urodzajny, który wydaje indygo, ryż, trzcinę cukrową, kukurydzę mais, korzenie i t. p.

Balagińska kopalnia żelaza, w gub. Irkuckiéj, obwodzie Werchnieudyńskim, odkryta 1789, do roku 1828, wydobyto z niéj już około 2 milijonów pudów.

Balak, król Moabitów, który sprowadził z Mezopotamii proroka Balaama, by złorzeczył ludowi izraelskiemu, gotującemu się nań uderzyć. Gdy prorok odmówił tego, Balak wysłał do obozu izraelskiego, kobiety madyjanickie, które wielu Żydów nakłoniły do bałwochwalstwa, czém rozgniewany Bóg wytępił 24000 niewiernych.

Balambangan, inaczéj *Berokangam* urodzajna wyspa w północnéj stronie Borneo, przed zatoką Maludu, z 2 portami; ma grunt urodzajny i piękne lasy; zamieszkała jest przez naród niezależny, pochodzenia malajskiego. Anglicy podwakroć próbowali się tu osiedlić, ale napróżno.

Balambuan, okręg hollenderski, na południowém wybrzeżu wyspy Jawy, z miastem t. n. gdzie się znajduje faktoryja hollenderska. Klimat tu dla Europejczyków niezdrowy; głównym produktem jest pieprz.

Balamir czyli **Balamber**, król Hunnów, który pierwszy wkroczył do Europy; rozbił 375 państwo Ermanaryka, króla Ostrogotów, i wziął pod swą opiekę uciemiężone przezeń ludy, a między nimi i sławiańskie plemię Antów.

Balan, wieś w siedmiogrodzkim powiecie Udvarhely, nad Altą, 900 m. w pobliżu leżą malownicze góry wapienne Ecsemtetei i Tarkö; kopalnie miedzi.

Balaninus (Słonkowiec), rodzaj owadów tępopokrywych, czterostawnych trąbikowatych (Rhynchophora), odznacza się trąbą dłuższą od reszty ciała; mianowicie gatunek **B.** *nucum* (S. orzechowy), który za pomocą téj trąby dziurawi orzechy jeszcze zielone i składa tam jajka, gąsienica po rozwinięciu wywierca dziurę w skorupie, wychodzi i pod ziemią zamienia się w poczwarkę.

Balansyjer ob. Wahacz.

Balanus, rodzaj zwierząt zwanych żołędziami morskiemi (pąkle), należących do gromady wąsopławów. Ciało ich jest ostrokręgowate, zamknięte w skorupie krótkiéj, składającéj się z kilku części zestawionych z sobą. Otwór skorupy zamknięty jest 2 lub 4 klapami, przez których szpary przechodzą wąsy stawowate. Przebywają wyłącznie w morzach.

Balarne, źródło mineralne francuskie, niedaleko Montpellier; wody jego, 45 do 50° C. zawierają przeważnie sodę i magnezyję; używane są równie do picia jak i do kąpieli.

Balasfalva, miasteczko w Siedmiogrodzie, stolica biskupa grecko-unickiego fogaraszskiego; 4000 m. seminaryjum teologiczne i drukarnia, gimnazyjum, klasztor bazylijanów.

Balasore, miasto w okręgu t. n. (168 mil kw. i 556000 m.) w Bengalii, przy ujściu r. Burrabullong do zatoki Bengalskiéj, ma 20600 m. Port i budowa okrętów. Niegdyś mieli tu Hollendrzy i Portugalczycy, późniéj Duńczycy faktoryje; od ostatnich nabyła kompanija Wschodnio Indyjska.

Balassa (Balimt hr. Gyarmath es Pekko), ur. około 1550 najdawniejszy, znakomity liryk madziarski, walczył w sprawie pretendenta do tronu węgierskiego Kacpra Bekiesza, późniéj przeszedł do służby królewskiéj; poległ 1594 przy oblężeniu Ostrzygomia (Granu). Pierwsze wydanie jego nader popularnych poezyj, uskutecznione było w Krakowie 1572 a ostatnie 17 w r. 1806.

Balassa (Konstanty), rotmistrz wojsk austryjackich, wydał we Lwowie 1828 dziełko „*Okucie koni bez przymusu*", oraz w Wrocławiu, „*O podkuciu kopyt końskich bez przysiłowania*".

Balata czyli *pies morski*, gatunek zwierzokrzewów niedostatecznie znany, jak się zdaje należący do strzykw (Holoturiae), poławiany jest na wyspach Filipińskich; stanowi ważny przedmiot handlu do Chin, gdzie go uważają za jeden z najdelikatniejszych przysmaków.

Balaton (po niem. *Platten*), jezioro w Węgrzech, długie mil 10 a szer. 4, obszaru zaś mil kw. 18, w wysokości 440 st. nad m. głębokie 36 st. Obfituje w ryby, różnego gatunku, mianowicie rodzaj sandacza *Fogás* (Lucioperca Sandra). Brzegi na południe bagniste a na północ pagórkowate.

Balbek, ob. Baalbek.

Balbi (Hieronim), nuncyjusz w Polsce za Zygmunta Starego, 1518.

Balbi (Jan), rodem z Genui, dominikanin, żył w drugiéj połowie XIII w.; napisał „*Encyklopedyję*" p. t. „*Catholicon*", która była jedném z pierwszych dzieł, do których zastosowano wynalazek druku. Wydrukowali je bowiem w Moguncyi 1460 Schäffer i Jan Faust, p. t. „*Summa grammaticalis valde notabilis, quae Catholicon nominatur*".

Balbi lub **Balbo** (Hieronim), Wenecyjanin, † 1535, profesor prawa w Paryżu i Wiedniu, potém nauczyciel dzieci króla węgierskiego Ładysława, i biskup w Göritz w Karyntyi. Pisma jego są: „*De coronatione Principum*" (Bononia 1537), tudzież o państwie tureckiém, p. t. „*Ad Clementium VII, De civili et bellica fortitudine*" (Rzym 1560).

Balbi (Adryjan), ur. 1782 w Wenecyi, † tamże 1848, sławny geograf i statystyk, mieszkał do 1832 po większéj części w Paryżu. Ważniejsze jego dzieła są: „*Atlas chronographique du globe*" (Paryż 1826) i „*Abrégé de géographie*" (Paryż 1838); ostatnie to dzieło, przełożone na wszystkie prawie języki europejskie. Od 1847 był członkiem wiedeńskiéj Akademii nauk. Jego syn **Balbi** (Eugenijusz), wy-

dał oprócz „*Scritti geografici*", swego ojca (5 tomów, Turyn 1841—42) „*Gea, ossia la terra descritta*" (Tryjest 1854).

Balbi (Hrabina), córka markiza Caumont de la Force, ur. 1753, † 1832 zaślubiła w 17 roku życia hrabiego Balbi z Genui, zostawszy damą dworu hrabiny Prowancyi, żony późniejszego Ludwika XVIII, skandalicznym romansem z tym księciem i zbytkami zjednała sobie rozgłos.

Balbiani (Konstanty), doktór medycyny uniwersytetu wileńskiego. Napisał „*anatomiję pijawki*". (Wilno 1819).

Balbin (Bogusław), uczony jezuita i historyk czeski XVII w. ur. w Królowym Hradcu 1621 r., † 1688, był profesorem retoryki w Kladsku, Bernie, Pradze, Ołomuńcu i Indrzychowym Hradcu, oraz prefektem szkół i kongregacyi N. Panny. Ważniejsze jego dzieła są: „*Vita venerabilis Arnesti primi archiepiscopi Pragensis*" (Praga 1664); „*Epitome historica rerum Bohemicarum*" (Praga 1677); „*Miscellanea historica Bohemiae*" (Praga 1679, 1688, 10 tomów); *Bohemia docta, opus posthumum, editum ab Raphele Ungar*" (Praga 1777—80, 3 tomy); „*Disputatio apologetica pro lingua Slavica, praecipue Bohemica* (1775).

Balbina (święta), panna, Rzymianka, nawrócona na wiarę chrześcijańską przez papieża Alexandra I. Kościół rz. kat. obchodzi jéj pamiątkę 31 Marca. Toż samo imię, nosiły inne dziewice i męczenniczki.

Balbo (Cesare, hrabia) włoski mąż stanu i historyk, ur. 1789 w Turynie, † 1853. W 1808 był sekretarzem komisyi rządowéj, zajmującéj się organizacyją Toskanii, celem połączenia jéj z cesarstwem francuskiém. Po upadku Napoleona zajmował urząd sekretarza poselstwa sardyńskiego w Londynie (1815—1821). Skutkiem rewolucyi piemonckiéj 1821, opuścił sprawy publiczne i oddał się całkowicie studyjom historycznym. Z dzieł jego najcelniejsze „*Speranze d'Italia*" (1843), które zjednało mu wielki rozgłos i wraz z dziełem Gioberti'ego (ob.) „*Il Primato*" było punktem wyjścia dla utworzenia stronnictwa umiarkowanych liberalistów. W piśmie tém dowodzi, że przedewszystkiém odzyskać potrzeba niepodległość, a potém dopiéro ugruntować wolność. Również dobrego przyjęcia doznało kompendyjum historyi włoskiéj „*Della Storia d'Italia, dall origine fino al* 1814" (5 ed., Bastia 1849). Nadto mnóstwo artykułów treści historycznéj i politycznéj zamieszczał w dzienniku „*Il Risorgimento*". Jako naczelnik partyi umiarkowanéj, zajmował od 1847, wydatne stanowisko w ówczesnych sprawach włoskich. W 1848—49 zwalczał stronnictwo liberalno demokratyczne i żywy brał udział w wojnie z Austryją. Był to człowiek surowych obyczajów i nieposzlakowanego charakteru. Osobistość jego, niepoślednie zajmuje miejsce w szeregu nowoczesnych mężów włoskich, co słowem i czynem przyczynili się znakomicie do odrodzenia swéj ojczyzny. Porów Ricotti „*Della vita e degli scritti del conte Cesare Balbo*". (Flor. 1856).

Balboa (Vasco-Nunez de), ur. 1475 w Xeres de Badajoz. W San-Domingo, uciekając przed wierzycielami, przyłączył się (1510) do wyprawy Franciszka de Enrico przeciwko Daryi, otrzymał w téj nowéj osadzie najwyższy zarząd; wypłynąwszy stąd, odkrył 1513 z międzymorza Panama ocean Wielki i uczynił w tych stronach nowe podboje, które objął w posiadanie Hiszpanii. Po upływie 4 miesięcy powrócił znowu do Daryi, niezmiernie zbogacony, lecz skutkiem zaszłych w jego nieobecności intryg, zastał tu już nowego gubernatora późniejszego swego teścia, Gedrarias Davila, z którym żadną miarą porozumieć się nie mógł. Wprawdzie 1516, mianowany został wicekrólem wysp morza Południowego, atoli wkrótce, uległ nowym intrygom Davila, który obwiniwszy zięcia o zamiary buntownicze, wtrącił go do więzienia, a następnie 1517 bez sądu i wyroku ściąć rozkazał.

Balbuena (Don Bernardo de), znakomity epiczny poeta hiszpański, ur. 1568 w Valdepenas, † 1627 biskupem w Puertorico; z licznych dzieł jego trzy tylko zostały „*La grandeza mejicana*" (Mexyk 1609), poetyczny opis Mexyku; „*El siglo de oro*" (Madr. 1608), powieść pasterska wierszem i prozą i „*El Bernardo o sea la victoria de Roncesvalles*", poemat bohaterski w 24 pieśniach (Madryt 1808). W nowszych dopiéro czasach oceniono należycie poetyczne zasługi B. Sam „*Bernardo*" zapewnia mu już świetne imię w historyi poezyi hiszpańskiéj. Nie dostaje wprawdzie temu utworowi oryginalności, ale widać w nim wspaniałą prostotę, natchnienie i żywą fantazyję poety.

Balbus (z łac. jąkający się), przydomek wielu sławnych Rzymian, np. *Marcus Attius Balbus*, dziad cesarza Augusta; *Titus Ampius Balbus*, trybun ludowy i pretor. **Balbus** (Cajus Cornelius), rodem z Gades w Hiszpanii, odznaczywszy się w wojnie przeciw Sertoryjuszowi, pozyskał względy Pompejusza, za którego staraniem otrzymał prawo obywatelstwa. Za pierwszego tryjumwiratu odgrywał ważną rolę jako poplecznik i główny ajent Cezara. Po ukończeniu wojny z Pompejuszem posiadał w Rzymie wielkie znaczenie i ogromne wpływy przez bliskie stosunki z ówczesnemi znakomitościami. Sam Cezar nieraz mu ulegał. Po śmierci Cezara wziął stronę Oktawijana i był 40 r. konsulem. Oprócz (pozostałych) do Cycerona listów miał jeszcze napisać pamiętniki o życiu Cezara i Efemerydę—które zaginęły.—**Balbus** (Cajus) z Gades, synowiec poprzedniego, odznaczył się podczas wojen Cezara w Egipcie i Hiszpanii, za co został pontifexem; w 40 r. przed Chr. był kwestorem, a 19 jako prokonsul tryjumfował nad Garamantami w Afryce. Rodzinne miasto, znacznie rozszerzył i zbudował wyborny port, ale skutkiem samowolności i gwałtów, jakich się dopuszczał względem swych spółobywateli, musiał uciekać do Afryki. Czas śmierci obu nieznany.

Balcerek, niegdyś sławny u nas śpiewak, o którym Opaliński w satyrach swoich wspomina.

Balcerowski (S.), ksiądz współczesny rz. kat., wydał „*Biblijotekę kaznodziejską*" czyli zbiór wzorowych mów katolickich, najsławniejszych kaznodziei (Po-

znań 1837), śmierć nie pozwoliła mu dzieła skończyć.

Balcis, jezioro w król. Pols. guber. Suwalskiéj, powiecie Sejneńskim, gminie Szławanty położone, 50 morgów rozległe.

Balck (Herman von), rycerz zakonu niemieckiego z czasów Hermana von Salza, zwyciężył 1231 Prussaków pogańskich, obwarował Toruń; założył miasta Chełmno i Marienwerder, † 1247.

Balczyk, m. w Bołgaryi nad m. Czarném, w pobliżu rozwaliny m. Tomi, gdzie mieszkał Owidyjusz w czasie swojego wygnania.

Baldasseroni (Giovanni), mąż stanu w wielkiém księstwie Toskańskiém, ur. 1790 w Liworno; przeszedłszy całą hierarchiję urzędniczą, został w r. 1847 ministrem skarbu, lecz w skutku ruchów rewolucyjnych, został usnięty 24 Lipca 1848. Dnia 24 Maja 1849, wystąpił znowu jako prezes ministrów w nowo ustanowionym rządzie restauracyjnym. Zostając na tém stanowisku działał ciągle w duchu polityki austryjackiéj, zatém po wojnie włoskiéj 1859 nie mógł przeszkodzić ruchom narodowym; w końcu po daremnych ustępstwach uczynionych dla stronnictwa opozycyjnego, musiał z ks. Leopoldem opuścić Florencyję.

Baldaszek, (Umbellum), rodzaj kwiatostanu nieskończonego, w którym z uciętego wierzchołka głównéj szypułki czyli osi, wyrastają osie drugorzędne czyli promienie baldaszku; promienie te, jednakowéj wysokości, albo wprost kończą się kwiatami, albo dzielą się na osie trzeciorzędne i dopiero te, zakończone są kwiatami. W pierwszym razie baldaszek zowie się *pojedynczym*, w drugim *złożonym*. Kwiatostan ten, właściwy jest rodzinie baldaszkowych.

Baldaszkogron, (Corymbus), rodzaj kwiatostanu nieskończonego, w którym z rozmaitych punktów głównéj szypułki wyrastają osie drugorzędowe, już pojedyncze już podzielone, dochodzące zawsze do téjże saméj wysokości, jak np. u jarzębiny i bzu czarnego.

Baldaszkowe (*Okółkowe*, *Umbelliferae*), rodzina roślin dwuliścieniowych, jedna z największych i najwydatniéj odznaczonych w państwie roślinném; zawiera zioła o liściach rozmaicie wcinanych. Kwiaty drobne, w ogóle prawidłowe, zebrane w baldaszki, co stanowi ich główną cechę; owoc— dwuziarnczak rozszczepiający się za dojrzeniem na dwa pojedyncze ziarnczaki. Rodzaje tu należące różnią się własnościami. Znajdujemy tu jadalne, jak marchew, pasternak, selery; niektóre są aromatyczne — pietruszka, koper, dzięgiel; inne znów zawierają materyje ostre i narkotyczne, które z nich czynią rośliny lekarskie—anyż, asafetyda, a nawet trucizny — pietrasznik, cykuta. B. rozpowszechnione są głównie w strefie umiarkowanéj północnéj, najwięcéj na wschodzie.

Baldauf (Franciszek Xawery), doktór chirurgii, lekarz dywizyi b. wojska polskiego, ur. 1755 w Bawaryi, wszedł 1797 do legijonów polskich pod Dąbrowskim we Włoszech, jako lekarz batalijonowy; następnie odbył z wojskiem polskiem wszystkie kampanije do r. 1814, odtąd zaś trudnił się praktyką lekarską aż do śmierci nastąpionéj w Warszawie 1858. Był członkiem towarzystwa lekarskiego warszawskiego, które, oddając hołd wysokim przymiotom jego duszy i serca, wyprawiło 30 Grudnia 1856, uroczystość na pamiątkę przeszło 50 letniego jubileuszu w zawodzie lekarskim.

Balde (Jakób), jezuita, poeta łaciński, ur. 1603 w Ensisheim w Alzacyi, był nadwornym kaznodzieją elektora bawarskiego, † w Neuburgu w Palatynacie 1668. Najważniejsze jego dzieło jest „*Solatium podagricorum*" (Monachijum 1661). Zbiór pism jego „*Opera poetica*" drukowany był w Monachijum 1729. Z utworów Baldego tłumaczony był na język polski „*Sen Żywota*" przez Libickiego (1647) i przez Zygmunta Brudeckiego (1781).

Baldenburg, (Białemburg), miasto w dawném województwie Pomorskiém, dziś w prusskim okręgu regencyi Marienwerder, pow. Schlochau, 1750 m.

Baldenburgskie starostwo, niegrodowe; po roku 1736, zwane także *Białemburgskiém*; leżało w wdztwie Pomorskiém, powiecie Człuchowskim, w czasie napadu Karola Gustawa przez Szwedów nadzwyczaj było zniszczone. Składały je: 1° folwarki *Wittfeldski* i *Doleryja v. Doringa*, 2° miasto *Baldenburg* i 3° wsi: *Wittfeld*, *Schönbarg* z sołtysostwem, *Strzemblawo*, *Neufeldt i Brzeźnica*; razem włók przeszło 230; nadto jeziora i młyny. Opłacało kwarty w 1664 złp. 157 gr. 1; w 1770 złp. 1815 gr. 8; w 1771 złp. 1916 gr. 3.

Baldi, bernardyn, opat gwastalski, ur. w Urbino 1553; † 1617, mąż wielkiéj nauki, zajmował się geografiją, historyją, filozofiją, archeologiją, matematyką, i sztuką lekarską; znał wszystkie prawie języki europejskie i kilkanaście wschodnich. Z jego 100 blisko dzieł i rozpraw najważniejsze są: poemat *Nautica* (Żeglarstwo), *sielanki*, uważane we Włoszech za klasyczne i w prozie *komentarze* nad architekturą Witruwijusza i mechaniką Arystotelesa.

Baldinger (Ernest Gotfryd), znakomity lekarz niemiecki, ur. 1738 pod Erfurtem; wykładał prywatnie medycynę w Jenie, następnie został lekarzem wojskowym, lecz wkrótce, porzuciwszy posadę, kształcił się daléj w Wittembergu, w 1768 został profesorem w Jenie, a w r. 1773 profesorem medycyny i dyrekterem instytutu klinicznego w Getyndze, skąd mianowany został lekarzem landgrafa hessen-kasselskiego Fryderyka II i dyrektorem wszystkich zakładów lekarskich w kraju. † tknięty apopleksyją 1804. Zostawił bardzo liczne rozprawy i dzieła dotyczące medycyny.

Baldinucci (Filip), ur. w Florencyi 1624, † 1696, słynął z obszernych wiadomości w dziedzinie malarstwa i rzeźbiarstwa. Pisał historyję malarstwa, którą począwszy od Cimabuego, doprowadził do epoki wielkich mistrzów, żyjących w połowie XVII w. w trzech tomach 1702—1720. Ogłosił także traktat o sztychowaniu na miedzi, pomnożony życiorysami najsławniejszych sztycharzy.

Baldona (Baldolm), wieś w Kurlandyi, o kilka

mil na wschód od Mitawy, pod Bauske, ma mineralne źródło siarczane.

Balducci (Franciszek), poeta włoski, ur. w Palermo, najprzód żołnierz, potém sekretarz księcia Colonna, nareszcie kapłan, † 1642 w Rzymie. Liryczne jego poezyje p.t. „*Rime*", drukowane w Rzymie 1630 i w Palermo 1662, odznaczają się wdziękiem i świeżością.

Balduin (Franciszek), znakomity prawnik francuski XVI w., wydał we Francyi 1573: 1) „*De legatione polonica oratio Francisci Balduini J. C. ad Joannem Sarium Zamoyscium legatum polonum*"; 2) „*Histoire de Rois et Princes de Pologne*" (Paryż 1573); jestto przekład *Herbarza*.

Baldung (Hans), zwany *Grän* v. *Grien*, znakomity malarz szkoły staro-niemieckiéj, ur. w Gmünd w Szwabii, † 1552 w Strasburgu. Główny jego obraz koronacyja N. Panny z r. 1516, znajduje się w wielkim ołtarzu katedry Freiburgskiéj.

Baldur, bóstwo starożytnych Skandynawów i innych ludów germańskich; w staro niemieckim systemie mitologicznym drugi syn Odyna i Friggi, mąż Nanny, jest źródłem jednego z najpiękniejszych i najbardziéj duchowych mitów Eddy. B. jest podług Weinholda bogiem *pokoju*, do którego wiedzie przez boje i zwycięstwa; podług Uhlanda i Simrocka bogiem *lata*, a podług Schwartza bogiem *burz* i *nawalnic*. Mniemanie pierwszego widzi w B. charakter etyczny, ostatnich zaś charakter fizyczny. Prawdopodobnie istota B. ma podstawę fizyczną, która późniéj zmieniła się w etyczną.

Baldwin, jedno z 94 hrabstw północno-amerykańskiego stanu Georgii, ma 257 ang. mil kw. i około 10,000 m. po większéj części Baptystów Metodystów i Prezbyteryjanów; udaje się tu trzcina cukrowa, ryż, pszenica, bawełna i t. d. Miasto główne Milledgeville.

Baldwin, *królowie jerozolimscy*; **B. I.** (1100—1118), brat Gotfryda de Bouillon; jako hrabia Boulogne wziął udział w pierwszéj krucyjacie (1095 r.) i podbił księstwo Edessy (1097). Przez cały ciąg swego panowania walcząc z Saracenami, zdobył Trypolis, Ptolemaidę, Sydon i t. d. **Baldwin II**, krewny poprzedzającego, nastąpił po nim najprzód jako książę Edessy, a potém król jerozol. (1118—1131); z niewoli tureckiéj, w jaką popadł, wybawił go hr. Edessy Jocelin de Courtenay. **Baldwin III**, (1143—1162) zięć poprzedzającego. Wzór średniowiecznéj rycerskości, walczył szczęśliwie z Nurredinem, sułtanem Aleppu a z cesarstwem Bizantyńskiém dobre utrzymywał stosunki. Za jego panowania miała miejsce druga krucyjata (1147). Zresztą spokojne jego rządy przyłożyły się do ostatecznego rozwinięcia potęgi chrześcijańs. rycerstwa na Wschodzie. **Baldwin IV**, syn Amalaryka (1173—1183) *trędowatym* zwany, monarcha niedołężny, za którego sprawowali rządy Gwido de Lusignan, a późniéj Rajmund hr. Trypolis. **Baldwin V**, siostrzeniec poprzedniego, rządził tylko 7 miesięcy, † 1185.— *Baldwin, cesarze konstantynopolitańscy*, ob. Łacińskie Cesarstwo.

Baldwin, Baudouin, imię książąt panujących we Flandryi, Henegawii i Namurze, a późniéj w Konstantynopolu i Jerozolimie. — **Baldwin I**, (Żelazne Ramię), pierwszy hrabia Flandryi, wykradł Judytę, córkę Ludwika Łysego, króla Franków. — **Baldwin II**, Łysy, † 917. — **Baldwin III**, panował wspólnie z ojcem, † 962.—**Baldwin IV**, (Brodaty od 989—1036), rozszerzył granice swych posiadłości, lecz wygnany przez syna 1027, przy pomocy Roberta księcia Normandyi wrócił do swych krajów. Po nim nastąpił syn jego **Baldwin V**, który, po śmierci Henryka I, króla francuskiego (1060) był regentem Francyi przez czas małoletności Filipa; † 1067.—**Baldwin VI**, jednocześnie pierwszy hrabia Henegawii, jako mąż Richildy, hrabiny Henegawii. — **Baldwin VII** zwany z *toporem*, znany ze swéj srogości, † 1110.

Baldwin, biskup krakowski, rodem z Francyi, od 1101 r. do 1108 czy 9.

Baldwin, biskup kruświcki od 1111 — 1128; od brata jego ma pochodzić rodzina Ramułtów.

Balearskie morze, tak się nazywa niekiedy, część morza Śródziemnego na południo-wschd. Hiszpanii obejmująca, wyspy Balearskie. W starożytności morze to, zwało się *Iberyjskiém*.

Balearskie wyspy, jestto grupa wysp hiszpańskich, leżących na morzu Śródziemném na przeciwko Walencyi, składających się z właściwych wysp Balearskich (Majorka, Minorka, Kabrera) i z wysp Pityuzyjskich (Iwiza i Formentera), a tworzących według dawnego podziału Hiszpanii, królestwo Majorki, zaś według teraźniejszego, prowincyję Palma. Obejmują one 87, 79 mil kw. i 26,900 m. Grunt na wyspach górzysty i urodzajny; klimat łagodny; produkta głównie rolnicze, szczególniéj w tym względzie odznacza się Majorka; chów bydła bardzo rozwinięty na Minorce, prócz tego wszystkie wyspy obfitują w wino, bawełnę, owoce południowe, jak daktyle, pomarańcze, banany. Wyspy te, przynosiłyby daleko większe dochody, gdyby mieszkańcy uprawiali grunta i drzewa bardziéj racyjonalnie, a nie kierowali się staremi w tym względzie tradycyjami. Odkryte przez Fenicyjan, przeszły w posiadanie Kartagińczyków, a następnie w 124 po Chr. do Rzymian; w 429 po Chr. dostały się pod władzę Wandalów następnie Maurów i Franków, a późniéj Genueńczyków i zostawały w ich posiadaniu do 1229, w którym Jakób I król aragoński je podbił. W 1279 było z nich i części Aragonii, utworzone królestwo Majorki, zjednoczone w 1343 z Aragoniją, a następnie wraz z tą prowincyją przypadły Hiszpanii. Minorka jakiś czas zostawała w ręku Anglików. Miasto główne Palma.

Balechou (Jan Jakób Mikołaj), ur. w Arles 1715, † 1765 w Avignon, francuski miedziorytnik, z którego dzieł szczególną zalecają się piękności widoki morskie, ś. Genofewa podług Vanloo, oraz portret Fryderyka Augusta, króla polskiego, arcydzieło rytownictwa.

Balet, (z włosk. *ballare* tańczyć), przedstawienie sceniczne wyższéj sztuki tancerskiéj, zastosowane treścią i formą do wymagań i warunków dramatu.

Początki baletu sięgają końca XV wieku; pierwotnie, był on połączony z innemi sztukami teatralnemi, a mianowicie z deklamacyją i śpiewem, to jest z operą i komedyją; dopiero Antoni Houbart de la Motte w r. 1697 zreformował go, przez nadanie mu akcyi dramatycznéj i wyrazu namiętności, oraz przez wprowadzenie do niego po raz pierwszy kobiet, chociaż aż do końca XVIII w., nie było jeszcze żadnych znakomitych tancerek. Noverre w połowie XVIII w. odłączył zupełnie balet od opery i podniósł go do dramatycznéj samoistności. Vincenzo Galeotti w Kopenhadze poszedł w kierunku Noverre'a i podciągnął taniec baletniczy pod zasady dramatyczne. Obecnie, balet znacznie znowu podupadł i ogranicza się prawie wyłącznie, na przedstawianiu trudniejszych ewolucyj, bez dramatycznéj podstawy. Jest on albo *samoistnym*, treści mitologicznéj, czarodziejskiéj, komicznéj, niekiedy nawet z życia wziętéj, albo *dodatkowym* do innéj sztuki i w pewnym z nią związku, albo zupełnie bez żadnego związku z innemi częściami reprezentacyi i nazywa się w takim razie *Divertissement tancerskie*. Balet sceny warszawskiéj, a mianowicie *corps de ballet* należy do najlepszych w Europie.

Balfe (Michał Wilhelm), znakomity kompozytor angielski, urod. 1805, a według innych 1808 w Limerick, † 1870; od 1845 dyrektor opery włoskiéj i koncertów philharmonicznych w Londynie. Z licznych jego utworów „*Cyganka*“ (La gipsy) i „*Cztéréj synowie Aymona*“ (Les quatre fils d'Aymon) są najcelniejsze. W ogóle należy on do naśladowców Aubera, z mniejszém jednak powodzeniem od swego mistrza. Druga jego córka Wiktoryja Balfe ur. 1837, odznaczyła się jako znakomita śpiewaczka na scenach: angielskich, włoskich i petersburgskiéj.

Balfrusz lub **Balfurusz**, miasto w perskiéj prowincyi Mazenderan, nad spławną rzeką Babul; prowadzi znaczny handel, wywozowy do Rossyi cukrem i jedwabiem, a przywozowy głównie naftą i żelazem, który karawanseraje, wielkie bazary i o 6 mil odległy port Meszhedizar wielce ułatwiają. Liczba mieszkańców niepewna: jedni podają 50,000 i więcéj, drudzy 25,000, Thomson zaś podaje tylko 10,000.

Balgach, wieś i zdrojowsko siarczane w Szwajcaryi w kantonie St. Gallen, na lewym brzegu Renu, 1500 m.

Bali (Mała-Jawa), wyspa na wschodnim brzegu Jawy, obejmująca 104 mil kw. i przeszło 560,000 m. pochodzenia malajskiego, wyznających wiarę Brahmy i Buddy. Grunt tu gorzysty; między górami dochodzącemi niekiedy 8000 st. wysokości znajdują się wulkany, z których jeszcze czynny jest Bator. Wyspa ta od 1849, rządzona przez siedmiu radżów, zostających pod zwierzchnictwem Hollandyi, słynie z nadzwyczajnéj urodzajności. Miasto główne Baliling v. Bliling ma 60—80000 m.

Bali, język, ob. Pali.

Balia (Samuel), madziarski prawnik XVIII w. rodem z Siedmiogrodu; wydał „*Erdélyország közönséges nemzeti törvényeinek első része stb.*“ (*Prawo publiczne siedmiogrodzkie*. Kolosza, 1791).

Balice, wielka wieś w pobliżu Krakowa, z pięknym pałacem, gniazdo rodu Balickich Toporczyków, późniéj z kolei własność Tęczyńskich, Bonarów i Firlejów, a w końcu Szembeków. Jan Bonar, podskarbi Zygmunta I, przyozdobił wspaniale tutejszy pałac.

Balicki (Wincenty), rodem z Tarnowa w Galicyi, spółczesny teolog i historyk był proboszczem we wsi Lisiéj Górze wydał: „*Miasto Tarnów pod względem historycznym, statystycznym, topograficznym i naukowym*“ (Tarnów 1831), dzieło niepospolitéj wartości, dziś bardzo rzadkie, oraz „*Kazania na wszystkie niedziele i święta całego roku*“ (Lwów 1835, tomów 2). W skutku sporów z władzą duchowną, zagrożony karą, przeniósł się do Niemiec, przyjął wyznanie ewangelickie i został kaznodzieją polskim w Prussach Wschodnich. Tu wydał: „*Postylla czyli Kazania na wszystkie niedziele i święta całego roku kościelnego według perykopów ewangelicznych*“ (Królewiec, 2 tomy, 1841); oraz „*Wodurch wird der römische Katolicismus bei jetzt gehalten*“. *Eine Zeitfrage*, (Darmstadt 1841).

Balicki (Karol), ur. 1822 w Krakowie, † tamże 1854, znakomity rysownik i litograf, pod koniec życia wziął się do malowania olejnego krajobrazów, w czém niepospolitą zapowiadał zdolność. Oprócz kilkunastu pięknych utworów swego pędzla, zostawił w rękopisie: 1) „*Elementarny wykład perspektywy*“; 2) „*O potrzebie gruntownego systematu w nauce malarstwa* (przekład z niemieckiego Waldmüllera); 3) „*Przewodnik w malowaniu farbami wodnemi.*“

Balicki (Wacław), wydał we Lwowie 1819 i 1820: „*Nadużycie Weterynaryi w gospodarstwie wiejskim.*“

Balicy (Lennart), napisał 1510: „*Żywot Alexandra Wielkiego.*“ Czy praca ta jest oryginalną, czy téż tłumaczeniem, nie wiadomo. W każdym razie jest ważnym zabytkiem dawnego języka polskiego.

Baligród, główne m. powiatu t. n. (mającego 12 m. kw. i 22,000 m.) w Galicyi, w obwodzie Sanockim, nad Hoczewką, liczy 860 m.; gniazdo rodziny Ballów.

Balija, łub obejmujący spodni kamień młyński.

Balina, miasto nad Hukszą w gub. Podolskiéj, powiecie Kamienieckim. *Balina*, pierwotnie wieś; nadaną była 1531 przez Zygmunta I, rotmistrzowi Mikołajowi Sieniawskiemu w nagrodę męstwa, okazanego w bitwie pod Obertynem.

Balinogródek, miasteczko w pow. Święciańskim, gub. Wileńskiéj, założone około 1822 przez Ignacego Balińskiego, ówczesnego marszałka powiatu Wileńskiego.

Baliński (Teofil), za panowania Jana Alberta, przy końcu XV w. miał pierwszy (podług Janockiego) w Polsce uczyć języka greckiego. Bentkowski zaś utrzymuje, jednakże bez pewnych na to dowodów, że już wcześniéj uczono greczyny w akademii krakowskiéj.

Baliński z Balina, głośny na początku XVI w. lekarz i alchemik w Polsce. Jako lekarz więcéj słynął ze swojéj szarlataneryi, niżeli z nauki i biegłości w sztuce leczenia, za co nawet był dwukrotnie więziony. Oddając się potajemnie alchemii i szukaniu kamienia filozoficznego, zadłużył się mieszczanom krakowskim, a unikając odpowiedzialności, uszedł skrycie z miasta, bez zostawienia żadnego po sobie śladu, gdzie się podział.

Baliński (Jan), podskarbi ziem prusskich i kasztelan gdański, znakomity mąż stanu za panowania Zygmunta I, używany był przez tego króla do najważniejszych spraw krajowych; zostawił po sobie pamięć, jako restaurator słynnego zamku w Malborgu, dawnéj rezydencyi wielkiego mistrza Krzyżackiego.

Baliński (Adam), kasztelan bydgoski i starosta kruświcki, dzielny wojownik za Stefana Batorego, odznaczył się w bitwie z Gdańszczanami 1577 pod Tczewem. W r. 1589, wyznaczony był na komisarza do ugody z arcyksięciem Maxymilijanem, zwyciężonym pod Byczyną przez Zamojskiego.

Baliński (Jakób), podczaszy dobrzyński, syn Jana, kasztelana gdańskiego, posłował kilkakrotnie na sejmy za panowania Zygmunta III i przeprowadzał tego króla na czele Kujawiaków 1588 do Krakowa. W r. 1590, wyznaczony był do poboru podatków z województwa Malborskiego.

Baliński (Stanisław), ur. w Wilnie 1782, † 1811 w Krakowie, uczeń Rustema, profesora malarstwa w tamecznym uniwersytecie, znakomity rysownik i miedziorytnik. Powróciwszy z podróży po środkowych krajach Europy w r. 1805, przetłumaczył wybornie „*Maxymy i Uwagi moralne*“ księcia de la Rochefoucauld (Wilno, 1812), 1810 przeniósł się do Warszawy i wszedł do służby rządowéj w ministeryjum sprawiedliwości. Tu napisał 1811 rozprawę „*O fabrykacyi cukru z białych buraków*“ (Warsz. 1811).

Baliński (Michał), brat poprzedzającego, znakomity literat i historyk polski, urod. 14 Sierpnia 1794 we wsi Terespolu na Litwie. Wyższe nauki pobierał w uniwersytecie wileńskim, gdzie otrzymał 1818 stopień magistra filozofii. Pierwsze prace literackie zamieszczał w „*Dzienniku Wileńskim*“ i w „*Tygodniku Wileńskim*“ którego wraz z Lelewelem był założycielem i od 1816 redaktorem. Dziennik ten koncentrował w sobie prace poczynających literatów i uczonych, był ogniskiem ówczesnego ruchu umysłowego w Wilnie. Znajduje się w nim wyborny artykuł redaktora „*Wiadomość o życiu i pismach Bokkacyjusza.*“ W „*Wiadomościach brukowych*“, wydawanych od 1817 przez młode towarzystwo *Szubrawców*, B. czynny brał udział, pisząc pod pseudonimem *Auszlawisa*. W r. 1818 wyjechał za granicę, skąd powróciwszy, ogłosił: „*Opisanie Wiednia i Podróż do Szwajcaryi Saskiéj*“ w Dzienniku Wileńskim); tudzież „*Statystykę miasta Wilna*“ (1835) oraz „*Historyję miasta Wilna*“ (2 t. Wilno, 1836—40); zasilając jednocześnie, wszystkie pisma peryjodyczne swymi artykułami rozmaitéj treści. Przeniosłszy się 1836 na urzędowanie w wydziale oświecenia do Warszawy, wydał: „*Pamiętniki o Królowéj Barbarze*“ (2 tomy 1837—40), uskutecznił nowe wydanie dzieł Jana Śniadeckiego (Lipsk 1839, tomów 7), a 1840 Jędrzeja Śniadeckiego; w r. zaś 1841 był jednym z założycieli Bibljoteki Warszawskiéj, w któréj odtąd zamieszczał wiele swoich artykułów, ważniejszym z nich jest: „*Zgon Żółkiewskiego pod Cecorą.*“ W r. 1843 wyszły w Warszawie „*Pisma historyczne*“ Balińskiego w 4 tom., obejmujące prócz nowych rzeczy, powtórzenie niektórych dawniejszych prac jego. Od 1844, zaczął wydawać wspólnie z Tymoteuszem Lipińskim „*Starożytną Polskę*“ (3 tom. 1844—48), w któréj cały tom 3-ci jest wyłącznie jego pióra; w r. zaś 1847 wydał: „*Pielgrzymkę do Jasnéj Góry w Częstochowie, odbytą przez pątnika XIX wieku*“ (tom 1). W tymże samym roku, złożywszy urząd, powrócił na Litwę, gdzie wybrany był po dwakroć na kuratora honorowego gimnazyjum i instytutu szlacheckiego w Wilnie, a późniéj na wiceprezesa komisyi archeologicznéj; † 1863. Wydał w r. 1856: „*Studyja historyczne*“ (tom 1); „*Dopełnienia pamiętników o królowéj Barbarze*“, przełożył w 1858 z łacińskiego Wassenberga: „*Więzienie Jana Kazimierza we Francyi*“, pomnożywszy ten przekład swymi dodatkami i objaśnieniami; 1859 ogłosił w Wilnie: „*Pamiętniki historyczne do wyjaśnienia spraw publicznych w Polsce XVII w. posługujące*“, „*Dawna akademija wileńska, próba jéj historyi*“ (1862 w Petersburgu). B. ważne zajmuje stanowisko w historyi literatury i oświaty ostatnich czasów, jako sumienny, niestrudzony i zdolny pracownik na niwie ojczystéj. Mimo to jednak, pisząc wiele i w rozmaitych przedmiotach, w żadnym rodzaju nie wzniósł się wysoko, bo żadnemu nie poświęcił wyłącznie swego talentu.

Baliński (Kajetan), w r. 1806 zaciągnął się do pułku gwardyi konnéj polskiéj, pod dowództwem pułkownika Wincentego hr. Krasińskiego, odbył kampaniję hiszpańską, niemiecką i wszystkie późniejsze z Napoleonem I, a następnie w towarzystwie czterech innych oficerów polskich udał się z cesarzem na wyspę Elbę, skąd powróciwszy z nim do Francyi, mianowany został pułkownikiem, urzędnikiem legii honorowéj i kawalerem państwa (Chevalier de l'empire). Po drugim upadku Napoleona, zostawał przy jego żonie Maryi Ludwice w Parmie w obowiązku koniuszego jéj dworu, skąd wrócił niedługo do rodzinnego domu w Płockiém, gdzie † 1846 r.

Baliński (Karol), ur. 1812 w Szczekocinach, drukował w Piśmiennictwie kraj. H. Sk. „*Powieści ludu spisane z podań i Ballady*“; z tych niektóre wyszły osobno w Warszawie 1842, nakładem Bibljotek. Warszawsk.

Baliński (Karol), podpisywał się często z *Jaro-*

sławca (w Hrubieszowskiém), a niekiedy *Ludomir*; Znakomity poeta polski z okresu *przesilenia*, ur. 1817 w Uchaniach, † 1864 we Lwowie. Wydał: „*Snopek Nadwiślański*“ (2 tom. Warszawa 1843—45); napisany wraz z Marcinem Ossoryją (Cieplińskim); „*Kilka prac literackich*“ (tom 1 Warsz. 1845); tłumaczenie pięknego dramatu Kalderona, należy do najlepszych przekładów w literaturze naszéj; Nadto mnóstwo mniejszych i większych rozmiarów poezyj drukował w rozmaitych pismach czasowych. W rękopisie zostawił podobno „*Rys literatury polskiéj.*“ Pierwsze jego utwory (*Farys*), należą do kierunku ultra romantycznego, stworzonego przez niektóre poezyje Mickiewicza (np. *Oda do Młodości*, *Improwizacyja*); odznaczają się egzaltacyją i głębokiém melancholijném uczuciem, późniejsze zaś jaśnieją już zaletami klasycznéj sztuki. **B.**, chociaż mistrzem jego jest Mickiewicz, nie może być wszakże zaliczonym do jego szkoły, ale wraz z kilku innymi spółczesnymi sobie poetami należy do *okresu przesilenia*; ob. Polska literatura.

Balińskie starostwo, niegrodowe, leżało w województwie Podolskiém, pow. Kamienieckim. W 1768 r. należało do niego miasto *Balina* nad Hukszą z przyległościami: *Majdan*, *Wołoszczyzna*, *Cyganówka i Miasteczko*. W 1771 r. opłacało kwarty złp. 3704.

Baliol lub **Baileul** (Jan), był w r. 1289 chwilowo królem szkockim, ale uznawszy się wazalem Anglii, obraził dumę narodową Szkotów i sam czuł się upokorzonym. Kiedy więc odmówił posłuszeństwa Edwardowi I, królowi angielskiemu, wybuchła długoletnia wojna, w któréj **B.** początkowo zwycięzca, w końcu został pokonany pod Dunbar, zdał się na łaskę Edwarda, osadzony został w więzieniu a potém uwolniony, umarł w Normandyi. — **Baliol** (Edward), syn poprzedzającego odniósłszy przy pomocy Anglików kilka zwycięstw nad swoim przeciwnikiem Edwardem Bruce, koronował się królem szkockim w Scone 1332, lecz i ten, mając wszystkich przeciwko sobie, po rozmaitych klęskach złożył koronę 1356 na korzyść Anglii.

Balira, rzeka hiszpańska, przepływa rzeczpospolitę Andorra i pod Urgel w prowincyi Lerida wpada do Segry.

Balisaur, nazwa indyjska zwierzęcia ssącego drapieżnego, z którego Cuvier utworzył rodzaj *Arctonyx* i umieścił obok niedźwiedzia; ma wzrost niedźwiedzia, pysk, oczy i ogon jak u świni. Żyje w Indostanie, jest wszystkożerny; mruczy jak niedźwiedź.

Balise albo **Belise**, inaczéj angielska Honduras, osada Wielkiéj Brytanii na wschodniém wybrzeżu półwyspu Yucatan, nad zatoką Honduras, obejmuje 800 mil kw. i 25,000 ludności, po większéj części wolnych Negrów, Karaibów, Indyjan i niewielkiéj ilości białych. Mała część gruntu jest uprawianą, główne bogactwo kraju stanowi mahoń (rosnący na całém pobrzeżu). Na czele rządu stoi gubernator angielski. Miasto stołeczne *Balise*, nad rzeką t. n. ma 6000 m., portowe.

Balistes, rodzaj ryb należący do rzędu wrytoszczękowych (*plectognathi*). Około 30 gatunków tego rodzaju, żyje w wodach międzyzwrotnikowych, obdarzone są żywemi barwami. Wszystkie gatunki téj ryby mają w płetwie grzbietowéj ostry kolec, który im służy za broń, u niektórych są kolce i w ogonie. W morzu Śródziemném żyje **B.** *capriscus*. **B.** *vetula* należy do ryb trujących. Porów. Duméril w „*Annales Soc. Linn. Dép. M. et Loire*“ 1868 r.

Balk (starożytna *Baktoyja*) dawniéj kraina hołdownicza chanowi Bokhary, dziś zależna od Afganistanu, w południowym Turkestanie, na lewym brzegu Oxusu położona; część jéj leży w pustyni; mieszkańcy Uzbekowie są plemieniem panującém, Tadżykowie zaś plemieniem podległém. Miasto stołeczne t. n., liczy 2000 ludności, kwitnęło w wiekach średnich rozległym handlem; uważano je za starożytną *Baktrę*.

Balko (Franciszek Ksawery), malarz, ur. w Wrocławiu 1724 r. † w Pradze 1767 r. Syn malarza, uczył się w Wiedniu; gdzie także studyjował budownictwo. Był także we Włoszech, gdzie przyjął szkołe wenecką. Po powrocie, został malarzem nadwornym kurfirstów saskiego i bawarskiego. Do najlepszych jego prac zaliczają obraz ołtarzowy w kościele św. Jana w Kutno-Horze, freski w b. klasztorze zbrasławskim i inne. Liczne jego obrazy znajdują się w Pradze, Wiedniu, Bernie i t. d.— Syn jego, podobnież był malarzem.

Balkon, (z włosk.), wystawa przybudowana najczęściéj na pierwszém piętrze muru frontowego, oparta na filarach lub konsolach, z posadzką kamienną lub żelazną i takimże parapetem czyli galeryją w około; **B.** małe służą tylko na oparcie przy otwieraniu okna.

Balkospust, połączenie kilku sztuk drzewa długiego i mocnego, ułożonych blisko siebie i zawieszonych w środku bramy fortyfikacyi, dla spuszczania nagle i zamknięcia przez to bramy w przypadku niespodzianéj napaści.

Ball (Jan), ksiądz rzym.-katol. uczeń J. Wiklefa, którego nauce nadał kierunek polityczny na zasadach *równości* a nawet *komunizmu*. Jako wymowny kaznodzieja wzburzył lud przeciwko królowi Ryszardowi II, a obległszy go w Towerze, zmusił do wydania arcybiskupa kanterburskiego i innych magnatów, którzy na miejscu zabici zostali. **B.** został pochwycony i ścięty 1381 r.

Ballaarat, jedna z najbogatszych kopalni złota w australskiéj osadzie Wiktoryja, w hrabstwie Grenwille, odkryta 1851, która w skutek swéj wydajności (od 1851—68 wydobyto tu złota blisko za 200,000,000 talarów), przyciągnęła tu wielką ilość przybyszów ze wszystkich stron, tak że dziś widzimy miasto, mające 50,000 m., 56 kościołów,

480 hoteli i t. d. na tém miejscu, gdzie 1851 r. było ledwie parę chat pastuchów owiec.

Ballada, (włosk. *ballata*, prowansal. i kataloń. *balada*, hiszpańs. *balata*, t. j. śpiew z tańcem), oznaczała w wiekach średnich (począwszy od XII w.) u ludów południowo-romańskich poemaciki liryczne treści erotycznéj, śpiewane zwykle przy towarzyszeniu tańca. Z Francyi, przeszła ta nazwa w XIV wieku do Anglii i Szkocyi, gdzie całkiem inne otrzymała znaczenie, użyto jéj bowiem dla oznaczenia, epicznych ludowych pieśni. Zdaje się, że u wszystkich narodów były ballady pierwiastkowo źródłem wielkich epopei; z takich ballad powstała Ilijada, Nibelungi, Cyd, wyprawa Igora, Rękopis Królodworski i inne. W takiém znaczeniu, jakie dziś ma, jest B. rodzajem poezyi epiczno-lirycznéj i ostatecznie wykształconą została w Anglii i Niemczech. Stąd téż nosi na sobie cechy germańskiéj wyobraźni fantastycznéj, sentymentalnéj, poważnéj, a efekt jéj w ogóle wzniosły, często nawet tragiczny. Styl zwykle poważny i uroczysty. W bliskiém pokrewieństwie z B. zostaje *romanca* (ob.). U Anglików i Szkotów, oprócz staréj ballady (a szczególniéj tak zwanych *border ballads*) uprawiali ten rodzaj: Walter Scott i Burns; u Niemców: Bürger, Göthe, Schiller, Chamisso, Uhland, Freiligrath; u Rossyjan Żukowski; u nas najznakomitszym przedstawicielem B., jest Adam Mickiewicz (*Alpuhara*, *Świteź*, *Lilije*, *Powrót Taty* i t. d.), po nim Bohdan Zaleski, Antoni Odyniec, Stefan Witwicki, Lucyjan Siemieński, Jaśkowski i wielu innych.

Ballagi, właściwie *Bloch* (Maurycy), ur. 1816 r. w Tarnoku, w komitacie Zemplińskim w Węgrzech, z ubogich rodziców starozakonnych. Już w 13 roku życia, umiał na pamięć cały stary testament w języku hebrajskim a przytém pisał wierszem w tymże i chaldejskim języku. Znał także, dokładnie jęz. madziarski, niemiecki, łaciński i grecki. Późniéj na uniwersyt. peszteńskim studyjował geometryję i wyższą matematykę. W r. zaś 1838 studyjował języki wschodnie w Paryżu. Z powodu rozpraw sejmowych o emancypacyi starozakonnych w Węgrzech napisał: „*A Zsidokról*" (1840). Działalność swą literacką rozpoczął rozprawą egzegietyczno-krytyczną biblii pod tyt. „*Mozses öt könyve.*" Głównym celem téj jego działalności było zmadziaryzowanie starozakonnych. W r. 1840, został członkiem Akademii. W r. 1842 podróżował po Niemczech; tu przyjął wyznanie ewangelic. i uczęszczał na teologiję w Tubindze. W r. 1843 został nauczycielem liceum ewangel. w Jelenowie, a późniéj profesorem teologii w seminaryjum ewangelickiém w Keczkemecie; ostatnio zaś w Peszcie prof. wykładającym biblię. Wydał także „*Słownik Niemiecko-Madziarski i Madziarsko-Niemiecki*" (Peszt 1843) i „*Gramatykę Madziarską*" w języku niemieckim.

Ballanche (Piotr Szymon), francuski poeta i filozof. ur. 1776, † 1847. Do r. 1814 kierował odziedziczoną po ojcu drukarnią i księgarnią. Już w tym czasie, występował na polu literackiém. Ważném jest mianowicie dzieło, wydane 1801, p. t. „*Du sentiment dans ses rapports avec la littérature et les arts*". Od 1814 poświęcił się wyłącznie filozofii i historyi. Jako wstęp do późniejszych prac jego stanowi pisany prozą poemat historyczny „*Antigone*" (Paryż 1814). Poglądy swoje na bóstwo, człowieka, wiedzę i objawienie zawarł w dwu w Paryżu 1819 wydanych dziełach: 1) *Fragments*, 2) *Le vieillard et le jeune homme.* Mianowicie w ostatnim dyjalogu widać ślady platonizmu. Najważniejszém dziełem jego jest filozofija historyi: p. t. „*Essai de palingénésie sociale*". R. 1830, sporządził B. całkowite wydanie swoich dzieł p. t. „*Oeuvres*" (Paryż, 4 tomy).

Ballantyne (James R.) znakomity oryjentalista, ur. 1813 w Kelso, w szkock. hr. Roxburgh; najprzód profesor języków wschodnich w *Naval and Military Academy*, od 1841 dyrektor kolegijum w Benares, od 1856 profesor filozofii moralnéj tamże, od 1861 za powrotem do Anglii, biblijotekarz Cast-India Office, † 1864. Wydał: „*Catechism of sanskrit grammar*" (Lond. 1843); „*Elements of Hindi Braj-Bakha grammar*" (Lond. 1839); „*Grammar of Hindostanee language*" (Lond. 1838—42); „*Grammar of the Mahratta language*" (Edymb. 1839) i inne; są to podręczniki do nauki sanskrytu i nowszych języków indyjskich. Główną ma jednak zasługę, jako wyborny tłumacz zasadniczych dzieł szkół filozoficznych Nyaya, Sânkhya i innych. W pismach: „*Synopsis of sciences, in Sanskrit and English*" (Benares 1856) i „*Christianity constrasted with Hindu Philosophy*" (Benares 1859), stara się zestawić umiejetności indyjskie z europejskiemi. Przed innymi oryjentalitami ma B. tę szczególniéj zasługę, że wniknął głębiéj w istotę ludowego życia Indusów, a rozległą nauką i obrazowém opowiadaniem potrafił obudzić większy jeszcze interes dla ich starożytnéj literatury i obecnéj umysłowości.

Ballast, tak się nazywają rzeczy ciężkie, np. kamienie, piasek i t. p. zabierane na okręty i inne statki, dla ich bezpieczeństwa, aby bowiem ciało pływające, utrzymywało się w położeniu pionowém, trzeba aby środek jego ciężkości, był poniżéj środka ciężkości masy wody przez nie wypartéj i na jednéj z nim linii pionowéj. Aeronauci zabierają także z sobą B., to jest worki z piaskiem, ażeby w górze, przy zmniejszającéj się gęstości powietrza ulżyć balonom przez wysypanie piasku.

Ballata, produkt rośliny, od kilku lat sprowadzony z Gujany do Europy, a własnościami swemi stojący między kauczukiem i gutaperchą, i jako taki znalazł zastosowanie w przemyśle angielskim. Jest to wysuszony sok mleczny, drzewa Sapota Muelleri. Por. pracę Sperlicha w Sprawozd. Akad. Nauk Wiedeńskiéj 1871.

Balle (Mikołaj Edinger), teolog ew. duński, ur. 1744, na wyspie Laaland, † 1816 r. od r. 1772 profesor teologii w Kopenhadze, od r. 1774 kaznodzieja duński, a od 1783—1808 biskup seelandski. Jego „*Theses theologicae*" (Kopenh. 1776) były do końca zeszłego wieku używane w wielu uniwersytetach niemieckich. Napisał także: „*Zaersbog i den evangelisk-christelige Religion*" (1791).

Dla hist. kościel. duńskiéj ważne jest jego dzieło: „*Magasin for den neyre danske Kirkehist.*" (t. 2, 1792—1794).

Ballenstedt, stolica księstwa Anhalt-Bernburg, nad rz. Gintel, 4200 m., ma piękny zamek z biblijoteką i galeryją rzeźb. W kościele zamkowym spoczywają zwłoki Albrechta Niedźwiedzia.

Balleny wyspy, pięć wysp odkrytych przez Anglików 1838, na południowém morzu Lodowatém, pochodzenia wulkanicznego. Pomiędzy niemi, wyspa Yonna, na 2000 stóp nad powierzchnią morza jest wzniesiona.

Ballesteros (don Frańciszek), ur. 1770 w Saragossie, jenerał hiszpański i minister wojny za Ferdynanda VII. Roztropnością i męstwem odznaczył się w wojnie o niepodległość narodową. Po powrocie Ferdynanda VII, został ministrem wojny, ale ponieważ był nieprzyjacielem absolutyzmu, usunął się do życia prywatnego. Podczas wybuchu konstytucyjnego na wyspie Leon (1820), zawezwany na dwór żądał zwołania kortezów. Mianowany następnie wice-prezesem rządu tymczasowego, otworzył więzienia inkwizycyjne, usunął od władzy absolutystów, zreformował sądownictwo i tym sposobem, przywracając konstytucyję, stłumił powstanie. W 1822, bronił z gwardyją konstytucyi przeciw reakcyjnym intrygom dworu. Po wkroczeniu Francuzów na pomoc absolutystom, cofnął się przed przeważnemi siłami nieprzyjaciół (Sierp. 1823), a wyjęty z pod amnestyi schronił się do Francyi, gdzie † 1832.

Ballesterozyt, piryt żelazny, zawierający cynk i cynę; znajduje się w łupku glinianym w Hiszpanii.

Balling (Karol Józef Napoleon), zasłużony chemik, ur. w Czechach 1805. W 1835 r. został profesorem chemii w uniwersytecie pragskim. Rzemiosła rolnicze zawdzięczają mu, istotne ulepszenia, wiele się przyczynił do rozpowszechnienia sacharometru, co do użycia którego ogłosił kilka przewodników. Z większych jego prac przytoczymy: „*Die Gährungschemie wissenschaftlich begründet, und in ihrer Anwendung*" etc. (wyd. 3, 1855); „*Eisenerzeungung in Böhmen*" (1849); „*Der Getreidestein und seine Anwendung zur Biererzeugung*" (Wiedeń 1853); „*Anleitung zum Gebrauche des Saccharometers*" (Praga 1855); „*Die Weinbereitung*" (Praga 1855). Na polskie przełożone 1856 we Lwowie: „*Cukromierz i kwasomierz jako próbki zacierowe*".

Ballista, machina wojenna u starożytnych do miotania kamieni, kloców, kul rozpalonych, a nawet gnijących ciał zwierzęcych w kierunku łukowym celem burzenia budowli, niszczenia zapasów i szczepienia zaraźliwych chorób w obozach i szeregach nieprzyjacielskich. B. składała się z mocnego drewnianego rusztowania, w którém osadzony był drąg ruchomy zakończony skrzynią, lub wyżłobieniem nakształt olbrzymiéj łyżki, do któréj wkładały się przedmioty, za pocisk służyć mające. Siłę poruszającą w machinie stanowiła gruba, kręcona struna z kiszek bydlęcych, opasująca dolny koniec drąga, która się wyprężała przez wsteczne onegoż nagięcie. Chcąc machinę w ruch wprawić, folgowano napiętą strunę za pomocą cyngla; wtedy struna gwałtownie się obwijała, pędząc wyżłobiony koniec drąga czyli łyżkę ku przodowi machiny i w skutek tego wyrzucając przedmioty w łyżce złożone. Rzymscy pisarze, mięszają B. z katapultami (ob.). Wprowadzenie prochu położyło im koniec.

Ballistyczna linija, zowie się droga, którą punkt materyjalny, wyrzucony w powietrze, przebiega, ob. Ballistyka.

Ballistyka, część mechaniki zajmująca się ruchem ciał rzuconych; w szczególności ma za zadadanie oznaczenie drogi pocisków armatnich. Gallileusz poznał że droga ta, (linija ballistyczna) w próżni jest parabolą; w powietrzu jednak opór wywołuje jéj znaczne zboczenie od tego kształtu. Robione były rozmaite przypuszczenia co do sposobu, w jaki należy wprowadzić w rachunek opór powietrza: Rozwiązaniem *zadania ballistycznego*, t. j. obliczeniem drogi ciała rzuconego w powietrzu zajmowali się Newton, Robius, Euler, Poisson, Tempelhoff, Massenbach, Komarzewski. Por. Bézout „*Éléments de ballistique*", Tempelhoff „*Bombardier Prussien*", Obenheim „*Ballistique*" (1814). W języku polskim jest „*Nauka ballistyki*" z franc. Poumet'a tłum. Antoni Krauze (Warsz. 1825).

Ballistyczne wahadło, jestto przyrząd służący do oznaczania szybkości początkowéj pocisków karabinowych i działowych; jestto ciężki, okuty kloc drewniany przyczepiony do osi, około któréj ruch wahadłowy odbywać może. Kula wystrzelona z działa w niewielkiéj odległości, uderzając w takowy kloc, wprawia go w ruch, który z powodu znacznego ciężaru kloca jest tak powolny, że można ocenić odchylenie wahadła; znając zaś ciężar wahadła, długość łuku przez nie opisanego, czas trwania pierwszéj oscyllacyi, tudzież ciężar pocisku, łatwo jest oznaczyć prędkość z jaką kula z działa została wyrzuconą. Doświadczenia z B. W. robił Hutton w Anglii 1802, próby jednak, nie powiodły do pomyślnego rezultatu.

Ballota (bot.) ob. Mierznica.

Ballotowanie, ob. Głosowanie.

Ballston-Spa, licznie uczęszczane, kąpiele w północno-amerykańskim stanie New-York. w hrabstwie Saratoga, 2300 m.

Bally (Wiktor), ur. około 1775 w Besurepaire depart. Izery, wysoko ceniony w swoim czasie, zajmował się głównie febrą żółtą, dla zbadania któréj odbywał liczne podróże i narażał się na wielkie niebezpieczeństwa; napisał: „*Histoire médicale de la fièvre jaune observée en Espagne et particulièrement en Catalogne*" (1823). Oprócz innych jeszcze pism o febrze żółtéj, Bally ogłosił: „*Coup d'oeil sur l'histoire de la gimnastique*" (1817), i kilka innych prac.

Ballyshanon, miasto w Irlandyi w prowincyi Ulster, przy ujściu rzeki Erne, która w bliskości tworzy piękny na 5 metrów wysoki wodospad; ma most

na rz. Erne o 14 arkadach, rybołówstwo, fabryki płótna, warzelnie soli i t. d., 3508 m.

Balme (Col de), szczyt alpejski wysoki na 7218 stóp, przez który prowadzi przejście z Unterwallis do doliny Chamouny.

Balmes don Jayme, znakomity hiszpański teolog, publicysta i filozof ur. 1810 w Vich w Katalonii, † tamże 1848. Ważniejsze jego dzieła są: „*Filosofia fundamental*"; (4 tomy, Barcelona 1846) i „*El protestantismo comparado con el catolicismo*" (3 tomy, 1848), dzieło pełne ogromnéj erudycyi, napisane z wielką zręcznością i wymową, zjednało B. rozgłośne imię w świecie katolickim i doczekało się przekładów na języki włoski, francuski, angielski i niemiecki. W Poznaniu 1853, wyszło tłumaczenie dzieła: „*O sposobie osiągnienia prawdy. Filozofija praktyczna*". Inne jego dzieła są: „*Observaciones sociales, politicas y economicas sobre los bienes del clero*" (Barcelona, 1840); „*La religion demonstrada al alcanze de los ninos*" (Barcel 1841); „*Curso de filosofia elemental*" (4 t. Madr. 1847).

Balmoral-Castle, od 1850 rezydencyja letnia królowéj angielskiéj, w górach hrabstwa Aberdeen w Szkocyi, położona w malowniczéj dolinie rz. Dee.

Balneologija, nauka o wodach mineralnych (ob.) leczniczych. Jakkolwiek wody mineralne znane są od głębokiéj starożytności, wszakże przedmiot naukowo zaczął być obrabiany dopiero w XVII w. (Robert, Boyle, Lister w Anglii; Hoffmann w Niemczech; Oczko, Syxt, Petrycy w Polsce). Struwowie w Dreźnie bliżéj zbadali skład chemiczny rozmaitych wód mineralnych i zaczęli je sztucznie naśladować. Można badać znaczenie wód mineralnych w ogóle, wpływ saméj wody, temperatury, pojedyńczych części składowych i t. d., albo też, podzieliwszy wszystkie znane źródła na grupy, opisywać oddzielnie każde z nich i badać skuteczność jego w rozmaitych chorobach; w pierwszym razie będzie B. *ogólna*, w drugim B. *szczegółowa* i to powszechna, albo odnosząca się tylko do pojedyńczego kraju. Obecnie bardzo wielu badaczy rozbiera wody mineralne; w wielu miejscach, jak w towarzystwie naukowém krakowskiém i lekarskiém w Warszawie powstały komisyje balneologiczne. Literatura B. bardzo bogata, rozrzucona w mnóstwie rozpraw i dzieł. Powszechne balneologije napisali, Osann (1829—32), Vetter (1838), Schwartze (1839), Lersch (1855), Seegen (1858). W r. 1872, zaczęła wychodzić Dr. Zieleniewskiego „*Balneologija Powszechna szczegółowa*" przy Biblijotece umiejętności lekarskich. Polskie wody mineralne opisywane były przez Bulikowskiego, Dietla, Zieleniewskiego i w. i.

Balneoterapija. Nauka o kąpielach (ob.), jako o środku przywrócenia zdrowia.

Balogh, rzeka w węgierskim komitacie Gömörskim wpadająca do Sajona, na jéj brzegach leżą dwie wiorski *Wyższy Balogh* i *Niższy Balogh*, ze zwaliskami często w dziejach węgierskich wspominanego zamku.

Balogh (Paweł), autor medyczny madziarski, ur. 1794 w Barce Wielkiéj w Węgrzech. Po ukończeniu nauk w Peszcie został doktorem 1822 r. Podróżował po całéj Europie do r. 1830. Od r. 1835 członek akademii peszteńskiéj i redaktor pisma naukowego „*Tudományar*". Bardzo płodny pisarz w naukach lekarskich i przyrodniczych. Pisuje także, po niemiecku i francusku.

Balogh (Jan), ur. 1800 w komitacie Tekowskim, od 1825 deputowany na sejmy węgierskie, zawzięty przeciwnik rządu i szlachty; nawet po wypadkach marcowych 1848, trzymał się stale krańcowego lewego stronnictwa, działając bądź jako wojskowy, bądź jako cywilny komisarz. Jemu przypisują podburzenie ludu do zabicia hr. Lamberga. Schronił się razem z Kossuthem do Turcyi.

Balon, mała konstelacyja na południowéj półkuli, oznaczona przez Lalande'a, między Koziorożcem a Rybami południowemi, na wschód względem téj ostatniéj.

Balon, (Aerostat). Ponieważ gazy podzielają z cieczami łatwą ruchliwość swych cząstek, przeto stosuje się do nich prawo Archimedesa (ob. Hydrostatyka). Każde więc ciało traci na swym ciężarze tyle, ile waży powietrze przez nie usunięte, jak to okazać można za pomocą dazymetru (ob). Skoro zaś ciało doznaje w powietrzu utraty ciężaru, musi podlegać ciśnieniu z dołu góry, które wyrównywa ciężarowi powietrza usuniętego; ciała przeto ciężaru takiego samego, co powietrze, jak pęcherzyki mgły i chmury, w niem się unoszą; ciała lżejsze od powietrza muszą się w niém wznosić w górę. Na téj zasadzie polegają balony, wynalezione przez braci Montgolfier'ów w Anonay, 1782. B. składa się z lekkiéj, ale i silnéj powłoki, kształtu zwykle prawie kulistego, wypełnionéj lekkim gazem (powietrzém ogrzaném, wodorem, gazem oświetlającym). Siła pędu B. w górę równa się ciężarowi, usuniętego przez niego powietrza mniéj ciężarém B. Montgolfier użył powietrza ogrzanego; w tym celu pod balonem u spodu otwartym umieszczoną była paląca się słoma; stąd balony o ogrzaném powietrzu zowią się *montgolfierami*. Wkrótce potém Charles zastosował wodór, który tu się nadaje korzystniéj jako lżejszy, i balonem napełnionym wodorem, tak zwanym *szarlierem*, wzniósł się w górę d. 1 Grudnia 1783 z Tuileriów, w łódce (gondoli) u spodu przyczepionéj; szarliery posiadają bardzo wielką siłę pędu, atoli są kosztowne, nadto wodór łatwo przenika przez powłokę, w skutek czego wznoszenie B. się zwalnia, i B. zaczyna opadać; nadto, w miarę jak B. dostaje się w górne warstwy, gdzie ciśnienie powietrza jest słabszém, wodór silnie się rozszerza i grozi rozerwaniem B.; należy przeto B. z początku niezupełnie napełniać i zostawić go u spodu otwartym, aby gaz zbyteczny łatwo mógł uchodzić. Należy też, u góry osadzić klapę dla wypuszczania gazu, gdy żeglarz napowietrzny (aeronauta), zamierza się obniżać; na przypadek zaś, znacznéj utraty gazu należy brać ze sobą ballast, złożony z worków z piaskiem aby przez

wyrzucenie go, przeszkodzić zbyt prędkiemu obniżaniu się, lub wywołać nowe podniesienie się. Atoli utraty gazu i ballastu w górze wynagrodzić nie można, w skutek czego dowolne wznoszenie się i zniżanie, staje się wkrótce niemożliwém. Niedostatków tych montgolfiery nie mają, gdyż tu można przez wzmacnianie lub zmniejszanie ognia wywoływać dowoli podnoszenie się lub zniżanie. Dla tego też Pilâtre de Rozier, który już przed Charles'em dwa razy się wzniósł balonem, połączył mały montgolfier z wielkim szarlierém, aby większą siłę wznoszenia drugiego połączyć z łatwiejszém kierownictwem (w kierunku pionowym) drugiego; połączenie jednak takie, z powodu łatwéj palności wodoru, zbyt jest niebezpieczném i odważny aeronauta próbę tę przypłacił życiem. Obecnie balony napełniają się najczęściéj, za przykładem Anglika Greena, gazem oświetlającym (*greeniery*). Gaz oświetlający jest wprawdzie tylko dwa razy od powietrza lżejszym, ale przy znacznych wymiarach B. dobrze się nadaje. Green takim balonem przebył w ciągu 19 godzin drogę z Londynu do Weilburga. W Warszawie, puszczał się po raz pierwszy balonem Blanchard w towarzystwie Jana Potockiego 1788. Największy balon, jakim podróże były przedsiębrane, był *olbrzym* Nadara, złożony z dwóch nad sobą stojących balonów, obejmujący 6000 metrów sześc. gazu i wysoki na 45 m.; łódka podobna do wagonu, złożona z kilku oddziałów, mogła objąć do 40 osób. Wielka podróż, jaką Nadar przedsięwziął, wzniosłszy się w Paryżu 18 Paźdz. 1863, a następnego dnia o 10 rano spuściwszy się w Hannowerskiém, skończyła się nieszczęśliwie; klapa zawiodła i balon długo był od ziemi odbijany, tak że z 9 podróżników kilku doznało ciężkich ran. Praktycznych rezultatów B. w ogóle nie wydały, starano się je zastosować do celów wojennych, mianowicie do obserwacyi nieprzyjaciela; w tym nawet celu w czasie wielkiéj rewolucyi francuskiéj, urządzoną była kompanija *aerostijerów*, która oddała pewne usługi, zwłaszcza w bitwie pod Fleurus 1794. Najwięcéj używano ich w ostatnich wojnach w Ameryce. Podróże naukowe, przedsiębrane były przez Biot'a i Gay-Lussac'a (1804), Barral'a i Bixio (1850—52), Glaisher'a (odr. 1862 przeszło 25 podróży), Tissandrier'a, Flammarion'a i Fonvielle'a. Obserwuje się tu przedewszystkiém zniżanie temperatury i ciśnienia w miarę wzniesienia, prądy atmosferyczne, elektryczność powietrzną i t. d. W czasie wojny francusko-niemieckiéj B. znowu zwróciły na siebie powszechną uwagę, posłużyły bowiem do wydostawania się z oblężonego Paryża; między innymi tym sposobem opuścili Paryż Gambetta i Jaussen. Niewielka użyteczność balonów pochodzi stąd, że nie umiemy nimi kierować w kierunku poziomym; nie można B. porównywać do statku wodnego, bo nie zostaje jak ten na granicy dwóch środków, ale całkowicie jest w jednym pogrążony. W Londynie istnieje towarzystwo żeglugi napowietrznéj—Aeronautical-Society, które w r. 1868 urządziło wystawę odnoszących się tu przyrządów i modeli. W ogóle chętniéj zwraca się teraz do naśladowania lotu ptaków, co już oddawna było marzeniem wielu ludzi (legenda o Ikarze); są też propozycyje zastosowania szruby. W każdym razie, idzie tu o wynalezienie motora, któryby przy jak najmniejszym ciężarze wytwarzał znaczną siłę, i o lekkość przyrządu służącego do lotu. W r. 1868 na opowiedzianéj wystawie, przyznaną została tylko jedna nagroda Springfellow'owi za lekki motor parowy. Oblężenie Paryża wywołało tam nowe usiłowania co do wynalezienia kierownictwa B. i cytowano nazwy Vert'a, a zwłaszcza wybornego konstruktora okrętów Dupuy de Lôme, który uważa, że jakkolwiek niepodobna walczyć przeciw wiatrowi, możliwa jest jednak z kierunkiem jego tworzyć kąt mniéj lub więcéj rozwarty. Bądź co bądź, jakkolwiek pomysł kierownictwa B. wszedł na poważniejsze nieco tory, o urzeczywistnieniu jego w przyszłości nic dziś jeszcze mówić nie można. Por. Grancallet „*Sur les moyens de diriger les aérostats*" (1849); Depuis-Délcourt „*Aérostation*" (1849), w dziele Figuiera „*Exposition des découvertes scientifiques*" etc. tom IV. Co do obserwacyj naukowych w balonach „*Travels in the air by Glaisher, Flammarion, de Fonvielle and Tissandrier*" (1871), a co do użycia balonów w czasie oblężenia Paryża artykuł „*L'aérostation du siège*" w „*Révue des deux mondes*" z r. 1870, zeszyt 2-gi grudniowy.

Balon, w pracowniach chemicznych i fizycznych nazwa naczynia szklanego, służącego do zbierania gazów i cieczy.

Balsam, w chemii i farmakognozyi nazwa żywic rozpuszczonych w olejkach eterycznych. Znajdują się one często, gotowe w roślinach i wtedy wypływają wciąż, lub tylko za nacięciem; można otrzymać i sztucznie B. wyciągając rośliny tłuszczami i olejkami. Są to materyje ciekłe, mniéj lub więcéj silnego zapachu, na powietrzu po ulotnieniu się olejku eterycznego zostaje stała żywica; w wodzie olejek rozpuszcza się, a nierozpuszczalna żywica osiada; rozpuszczają się w zupełności w alkoholu, eterze, olejkach tłustych i lotnych, w chloroformie i siarku węgla. Z powodu eterycznego olejku i ciekłéj, łatwéj do wessania postaci, działają na organizm dość silnie pobudzająco i w tym celu używają się w medycynie. Ważniejsze balsamy są: *Kopajowy* lub *Kopalm* (ob. Kopaiwa), *Mekkański* (ob. Balsamowiec), *Peruwijański* (ob.); *Płynny Storax*, *Tolutański* (ob.), *Terpentyna* (ob.), *Gurjundzki* (ob.). Też samą nazwę noszą niektóre maści, wcale żywicy nie zawierające, jak *balsam merkuryjalny* (maść azotanu rtęci ze szmalcem), *oczny czerwony* (maść tlenniku rtęci), opodeldok (ob.) i t. p.

Balsam (Kacper), Ormianin, ur. we Lwowie, wstąpiwszy do zakonu jezuitów, odznaczał się wymową kaznodziejską; wydał 1761—71 dwanaście tomów rozmaitych kazań.

Balsamina, rodzaj roślin z rodziny balsaminowatych; B. ogrodowa, (B. hortensis, Impatiens hortensis) w naszych ogrodach, pochodzi z Indyj wschod., chodowana w ogrodach dla pięknych różnobarw.

nych kwiatów, przez uprawę łatwo stających się podwójnymi. B. też nazywa się często pokrewny rodzaj *Niecierpka* (Impatiens).

Balsaminowate, (Balsamineae). Rodzina roślin dwuliścieniowych, pokrewna szczawikowatym, zawierająca zioła o liściach naprzemianległych lub przeciwległych. Kwiaty pojedyńcze lub zebrane w grona. Kielich o 5 listkach płatkowatych, nierównych; z których tylny, przedłużony w ostrogę lub trąbkę, obejmuję koronę. Płatków 5, z których przedni wielki i wklęsły. Pręciki w liczbie 5, pylniki strzałkowate, otwierające się dwoma szczelinami. Zawiązek 5 komórkowy. Owoc torebka podłużna, 5 komórkowa, sprężysto się otwierająca. Nasiona bezbielmowe. Do rodziny téj należą: *Balsamina i Niecierpka*, obejmujące około 50 gatunków, z których $^4/_5$, należą do strefy gorącéj.

Balsamo (Paweł, opat), sławny agronom i ekonomista włoski, ur. w Terminii (w Sycylii) 1763, † w Palermo 1818. Był profesorem rolnictwa w uniwersytecie w Palermo. Dzieła jego rolnicze dotąd, cenione we Włoszech.

Balsamodajne, (Balsamifluae), mała rodzina roślin dwuliścieniowych, obejmująca drzewa bogate w sok balsamiczny, z kwiatami rozdzielnopłciowymi, bez okwiatów, zebranymi w bazie. Należy tu, jedyny rodzaj *Ambrowiec*, (Liquidambar, ob.).

Balsamowanie, postępowanie mające na celu sztucznymi środkami zachowanie zwłok od zepsucia. Wszystkie te środki, wychodzą na usunięcie zwłokom wilgoci, która jest niezbędnym warunkiem gnicia; w tym celu zwłoki poddaje się wysuszeniu, albo też, napaja się je środkami antyseptycznymi. Zwyczaj balsamowania zwłok, zachowywany był u wielu narodów starożytnych, u Assyryjczyków, Scytów, Persów, a przedewszystkiém u Egipcyjan; co do postępowania tych ostatnich, które w części rozjaśnił Czermak, ob. Mumija. W ogólności, powolny rozkład ciała organicznego może być przez to tylko usuniętym, że się zmienia jego własności chemiczne, wysusza się je, usuwa z pod wpływu powietrza. Wysuszanie zwłok, było już od dawna w użyciu u niektórych ludów południowoamerykańskich (ob. Aymara), obecnie do zachowania zwłok używa się takich ciał, które ścinają białko, zawarte w krwi i mięsie, takiemi są np. kreozot, ocet drzewny, sublimat, arszenik i t. d. Użycie żywic i balsamów jest o tyle użyteczném, o ile chroni od powietrza i robactwa; tu np. należy olejek terpentynowy i t. p. Jeżeli zwłoki pragniemy zachować dla celów anatomicznych postępuje się inaczéj. Preparat anatomiczny powleka się werniksem, lub roztworem gutaperchy, traktuje go się też alkoholem. Gannal zaproponował wtryskiwanie w naczynia siarczanu glinki; Suquet wtryskiwał roztwór chlorku cynku, inni używali roztworów kwasu chromnego z siarkanem sody, albo chlorku cyny. Dla zachowania preparatów anatomicznych Brunetti, professor w Padwie, naczynia krwionośne natryskuje najpierw wodą, potém alkoholem i eterem, a nakoniec roztworem taniny, a tak przygotowany preparat poddaje wysuszeniu.

Balsamowe drzewo, (Xylobalsamum) drewno pochodzące z Balsamodendron kafalii B. opobalsamum, znajdujące się w cieńkich kawałach, za zapaleniem wyziewa woń bardzo przyjemną, na wschodzie służy za kadzidło; sprowadzane do Europy jest najczęściéj fałszywe.

Balsamowiec, (Balsamodendron) rodzaj roślin z rodziny osoczynowatych (Burseraceae), obejmuje drzewa małe, obfitujące w balsam. Najbardziéj znane są B. *gileadense* i B. *opobalsamum*, z których dobrowolnie lub za nacięciem wypływa balsam. Dawniéj, używane były w medycynie także owoce i gałęzie jako drzewo balsamowe. B. *kafal* w Arabii szczęśliwéj dostarcza balsamowego drzewa (ob.) i gumy, która jest wybornym kadzidłem. B. *myrrha* dostarcza miry. (ob.).

Balszanki, ludowa nazwa w gub. Mińskiéj młodych dziewcząt, towarzyszących pannie młodéj w czasie obchodu weselnego.

Balszyczowie (Balszowcy), dynastyja czarnogórska, panująca od r. 1367—1422. Pochodzi od *Balsza*, zwanego *Zetianin*, potomka po kądzieli królów serbskich. Balsza po wygaśnięciu dynastyi *Nemanowców*, gdy *Wukaszyn* zajął tron serbski, ogłosił się panem *Zety* (tak się wtedy nazywało Czarnogórze) od Skadru do Kotoru. Pozostając w przyjaźni z Wukaszynem, ożenił syna Jerzego z jego córką Milicą. Gdy po śmierci Wukaszyna wybrany został Łazarz Grebljanowicz 1371 r. nie chciał go B. uznać. Pomagał także Wenecyjanom przeciwko innemu dynaście, Władysławowi ks. Uszyckiemu. Następcami jego byli synowie: Straszymir, Jerzy i Balsza II. Ten, powiększywszy obszar swego kraju pisał się „Z bożéj łaski wojewoda Draczski". Poległ w wojnie z Turkami 1385 r. Po nim panował syn Straszymira, Jerzy II, który pisał się „Samowładcą całéj Zety i Pomorza", i założył stolicę w Ucynie. Po jego śmierci objął rządy Balsza III; zginął on w bitwie przeciwko Wenecyjanom 1421 r. bezpotomnie. Po wygaśnięciu téj dynastyi zaczęło się panowanie pokrewnéj dynastyi *Cernojewiczów*. (ob.)

Baltazar (Berozyjusza *Nabonedus*, u Herodota *Labynetos*, u Józefa *Naboandel* zwany), ostatni król babiloński, który w czasie oblężenia stolicy, ucztując ze swymi dworzanami i dostojnikami w wyrazach *Mane*, *Tecel*, *Fares*, wytłumaczonych mu przez Daniela, miał sobie zapowiedziany upadek swego państwa. Jakoż rzeczywiście téjże saméj nocy Cyrus zdobył Babilon (538 przed Chr.), a B. został zamordowany.

Baltazar, imię jednego z trzech magów czyli królów wschodnich, którzy przybyli do Betleem złożyć hołd, nowonardzonemu Jezusowi Chrystusowi.

Baltazar *de Pescia* lub *de Piscia*, nuncyjusz papieski w r. 1478 w Polsce, który podczas wojny Kazimierza Jagiellończyka z Maciejem Korwinem, rzucił klątwę na króla i w imieniu papieża, uwolnił Prusy od posłuszeństwa Kazimierzowi, a zakon krzyżacki ogłosił za prawego władcę téj ziemi.

Baltazar, książę Saganu, wspierał 1454 zakon krzyżacki przeciwko Polakom. W wojnie z bratem

swoim Janem, wzięty do niewoli 1472, został przez niego umorzony głodem.

Balti, Baltistan, także *Mały Tybet*, mała kraina w północno-zachodniéj stronie Tybetu nad wyższym Indusem, pomiędzy Turkestanem, Ładakiem, Kaszmirem i Gilgetem, licząca 500000 m. pochodzenia mongolskiego, religii mahometańskiéj; m. st. *Iskardo*. Klimat umiarkowany; deszczu nie wiele; grunt urodzajny i sztucznie skrapiany; z produktów najważniejsze: pszenica, jęczmień, jarzyny, wino i owoce. Kraj ten, niegdyś przez samoistnych rządzony książąt, tworzy obecnie część posiadłości księcia Kaszmiru (Gulab-Singa).

Baltia, u pisarzy starożytnych nazwa wyspy, na północnych wybrzeżach Europy, z któréj miał być sprowadzany bursztyn.

Baltimore, stolica północno-amerykańskiego stanu Maryland, na lewym brzehu Patapsco, ma do 350000 m., między którymi blisko czwarta część Niemców. Gród ten z wybornym portem, założony 1729, przez lorda Baltimore jest uważany, obecnie za trzecie z rzędu miast handlowych w Ameryce północnéj i za pierwszy rynek w świecie dla handlu tytuniem i mąką, oprócz tego; prowadzi wielki handel bawełną, wełną, cukrem, węglami, skórami i t. d. Posiada także uniwersytet i wiele pomników, między którymi najpiękniejsze: Waszyngtona i pomnik wykończony 1816 dla poległych w dniu 12 Września 1814 r. Amerykanów, broniących miasta przeciwko Anglikom.

Baltimoryt, odmiana serpentynu, w którym część magnezyi, ma być zastąpioną przez żelazo.

Baltowie, potężny ród gocki, po Amalach pierwsze zajmujący miejsce, wywodził swój początek od wodza gockiego Baltha. Po rozdziale narodu gockiego (284), Baltowie objęli rządy nad Wizygotami, Amalowie nad Ostrogotami. Alaryk I i Ataulf pochodzili z domu Baltów.

Baltycy Słowianie, ob. Słowianie.

Baltycki port, niegdyś Rogewik, m. portowe w gub. Estońskiéj, 830 m. kąpiele morskie.

Baltyckie morze, po niemiecku *Ostsee*, (morze wschodnie), po łac. *Codanus sinus*, po litewsku *balta* (m. Białe), połączone na zachodnim krańcu za pośrednictwem cieśniny *Zundu*, tudzież *Wielkiego i Małego Bełtu* z morzem Północném i Kategatem, a zamknięte brzegami Danii, cesarstwa Niemieckiego, Rossyi i Szwecyi. Morze B. łącznie z odnogami Fińską i Botnicką obejmuje 7500 mil kw.; długość jego wynosi do 200 a szerokość 24—48 mil. Trzecią jego zatokę stanowi zatoka *Rygska* czyli *Inflancka*. Charakter zatok ujściowych, mają zatoki Kurisch-Haff, Frisch-haff i Pomorska, które tworzą ujścia rzek Niemna, Pregla, Wisły i Odry. Głębokość jego w zachodniéj części dochodzi 16 sążni, we wschodniéj zaś, na północ Kłajpedy od 60 do 100 s. W zatoce jednak Fińskiéj zmniejsza się nagle z 250 na 16 do 4 sąż., a do tego liczne tam znajdują się skaliska i mielizny. Do najważniejszych portów tego morza należą: Kopenhaga, Flensburg, Szlezwig i Kiel w Danii; Trawemünde, Wismar, Rostok, Stralsund, Szczecin, Swinemünde, Gdańsk, Weichselmünde, Elbląg, Królewiec, Piława i Memel (Kłajpeda) w cesarstwie niemieckiém; Ryga, Rewel, Narwa, Kronsztadt w Rossyi, nareszcie Sztokholm, Karlskrona, Ystad w Szwecyi.—Stan wody w m. B. ciągle się umniejsza; widoczne to jest na wyspie Rugii (Ranie), która z biegiem czasu coraz bardziéj zbliża się swymi brzegami do lądu stałego. Nie ma ono także przypływu i odpływu. W zimie zamarza prawie całkiem. Jest bardzo obfite w ryby. Przy brzegach obfituje w bursztyn.

Baltyckie czyli *Ostzejskie prowincyje*. Ob. Nadbaltyckie prowincyje.

Baltzer (Jan Chrzciciel), ur. 1803 w Andernachu od r. 1830 profesor teologii rzymsko-katolickiéj w uniwersytecie wrocławskim, od 1843 r. radca konsystorza a 1846 kanonik katedry wrocławskiéj. Znany jest, jako autor licznych dzieł teologicznych w kierunku nowo-scholastycznym. Wydał: „*Hinweisungen auf den Grundcharakter des Hermesiechen Systems*" (Bonn, 1832); „*Über die Entstehung religiöser Gegensätze im Katholicismus u. Protestantismus*" (Bonn 1833); i inne.

Baltzer (Wilhelm Edward), ur. 1814 w Hohenleinee pod Deliczem, od 1841 dyjakon i kaznodzieja szpitala w Deliczu, zwrócił na siebie uwagę, jako kaznodzieja założonéj przez siebie r. 1847 wolnéj gminy w Nordhausenie, i jako członek parlamentu frankfurckiego i prusskiego zgromadzenia narodowego. W dziele: „*Ueber die Anfänge und die Urgeschichte des Menschen*" (Paderborn 1869); występuje on tu w obronie nauki biblijnéj o stworzeniu przeciw Vogtowi i Darwinowi. Dzieło to z powodu gorącéj kwestyi jaką porusza, zyskało pewien rozgłos, okazuje atoli brak znajomości historyi naturalnéj.—Brat jego **Baltzer** (Teodor), kaznodzieja w Naumburgu, z powodu niezgodnych z ortodoksyjną teologiją kazań, usunięty z urzędu kaznodziejskiego.

Balue lub **Ballue** (Jan), ur. 1421 w Arles, syn krawca. Wstąpiwszy do zakonu, został wkrótce ulubieńcem biskupa w Poitiers i wykonawcą jego testamentu, na czém znacznie się zbogacił. Przedstawiony królowi Ludwikowi XI, dostąpił u niego najwyższych zaszczytów, był bowiem sekretarzem stanu, opatem, podskarbim królewskim, biskupem Evreux a 1467 kardynałem. Podstępny, intrygant i człowiek złych obyczajów, przeniewierzywszy się królowi w zatargach jego z księciem Burgundyi, oddany został pod sąd i skarany 12 letniém zamknięciem w klatce żelaznéj w zamku de Loches. Uwolniony na żądanie papieża Syxstusa IV, wyjechał do Rzymu, gdzie obsypany łaskami i bogactwy stał się jednym z najpotężniejszych członków ś. Kolegijum. Po śmierci Ludwika XI, był legatem we Francyi. Umarł w Ankonie, jako biskup Prenesty.

Balukiewicz (Józef) malarz spółczesny warszawski. Wiele jego obrazów było na wystawie Szt. Pięk. jak: „*Brama Krak.*" „*Odpust u ś. Jana w Warszawie*" „*Madonna*". „*Ś. Franciszek*". „*Góral*". „*Kucharka*". Portrety: „*Doktora Wierzbowskiego*", „*H. Skimbo-*

rowicza", „*Leszczyńskiego*", *i t. p.* „*Dożynki*," „*Widok Łazienek królewskich*" i wiele innych utworów olejnych.

Balustrada, odgraniczenie pewnych przestrzeni, złożone z małych kolumn; wysokość jéj zależy od przeznaczenia albo od stosunków architektonicznych, od których zależy też materyjał, z którego jest wyrobiona i jéj postać. Piękna B. mosiężna, przed wielkim ołtarzem w kościele P. Maryi w Krakowie jest dziełem Michała Otten.

Baluze (Stefan), zasłużony dziejopis francuski, ur. 1630 w Tulle, † 1718 w Paryżu, od 1667 biblijotekarz Colbert'a, a od 1670 profesor prawa kanonicznego w Paryżu. W 1700 opuścił obie posady i mianowany został (1707), przez Ludwika XIV dyrektorem Collége-Royal, jednakże z powodu dzieła swego „*Histoire général de la Maison d'Auvergne*" (1708) popadł w niełaskę, dzieło jego było zniszczone, a samego autora, internowano na przemian w Rouen, Blois, Toursi Orléans (1710—1713). Z uczonych prac B. najważniejsze są zbiory źródeł piśmiennych. Do nich należą: „*Capitularia regum Francorum*" (2 t. Paryż 1677 i później); „*Miscellanea*" (7 t. Par. 1678—1715); nadto: „*Conciliorum nova Collectio*" (Paryż 1685); „*Historia paparum Avenienensium*" (2 t. Paryż 1693); wydanie listów Inocentego III „*Epistolae Innocenti papae III*" (2 t. Paryż 1682) i wiele innych.

Balvano, miasto w neapolitańskiéj prowincyi Bazylikata, 4000 m.

Balve, miasteczko w prusskim obwodzie regencyi Arnsberg, nad rz. Honną; ma 1160 m., znaczne kamienie żelaza i stali, niegdyś miasto hanzeatyckie.

Balwierz, *barbierz* lub *barwierz*, toż samo co cyrulik, chirurg niższego rzędu, lub felczer.

Balwierzyszki lub **Barbierzyszki**, dawniéj miasto, dziś osada w powiecie Maryjampolskim, gub. Suwalskiéj, przy ujściu Pierczajki do Niemna, 2118 m.—Był tu niegdyś zbór kalwiński.

Balzac, (Honoré de), ur. 1799 r. w Tours, † 1850 w Paryżu; jeden z najcelniejszych i najpłodniejszych romansopisarzy francuskich; poprzednio napisał pod rozmaitymi pseudonimami cały szereg romansów bez żadnego powodzenia, aż nareszcie zjednał sobie rozgłos powieścią „*Les derniers Chouans*" (1829). Do najlepszych jego dzieł należą: „*Physiologie du mariage*"; „*Scénes de la vie privée*"; „*Scénes de la vie de provinc.*"; „*Scénes de la vie parisienne*"; *Histoire intellectuelle de Louis Lambert*". Prawdziwie mistrzowskiemi dziełami w literaturze francuskiéj są romanse: „*La recherche de l'absolu*"; „*Le médecin de Campagne*"; „*Eugénie Grandet*"; i „*Les parents pauvres*". Inne jego pisma grzeszą nienaturalnością i brakiem praktycznego na świat poglądu. W ogóle był B. wielkim znawcą serca ludzkiego, celował niepospolitym darem inwencyi i wielkim talentem expozycyi. Dla pisarzy najnowszéj *realistycznéj szkoły* jest B. wzorem skrzętnego naśladownictwa i bałwochwalczego uwielbienia.—Cały zbiór dzieł jego wyszedł p. t. „*La comédie humaine*". (20 t. Paryż 1847—52). Siostra jego pani de Surville napisała najlepszą bijografiję brata pod tyt. „*Balzac sa vie et ses oeuvres d'après sa correspondance*" (Paryż 1858).—Na język polski Balzac'a tłumaczyli Bukar, F. S. Dmochowski, Krystyjan Ostrowski, Apollo Korzeniowski, F. Tustanowski i Feliks Wołczawski.—**Balzac** (Karol Ludwik) architekt, towarzyszł Napoleonowi do Egiptu, rysował ryciny do dzieła: „*Description de l'Egypte*"; † 1720 w Paryżu jako inspektor budowli w departamencie Sekwany.

Balzac (Jan Ludwik Guez de), ur. w Angoulême 1594, ulubieniec kardynała Richelieu, królewski radca stanu i historyjograf, † 1655; pismami swojemi (*Oeuvres* 3 tomy, Lejda 1651—59), wpłynął znakomicie na wykształcenie prozy francuskiéj.

Bałabajka, instrument muzyczny o dwu strunach, podobny kształtem do gitary, ton krótki, cichy, brzęczący; używana jest na Rusi, szczególniéj u Kozaków, także u Tatarów i na Kaukazie.

Bałaban, (Arseni, poprzednio Marek), biskup lwowski i przemyślski grecko-kat. (1549), † 1568 lub 1569, złożywszy władyctwo rokiem pierwéj, na rzecz swego syna starszego Gedeona czyli Hryćka, a podług innych na brata swego.

Bałaban (Gedeon), syn czy brat poprzedniego, przepędził młodość w służbie wojskowéj, nosząc imię Hrehorego i dopiéro po śmierci ojca czy brata r. 1566, wyświęcony został na kapłana, biskupstwo zaś lwowskie z tytułem władyki lwowskiego, halickiego i kamieniecko-podolskiego objął 1576. Założył drukarnie w Kryłosie i Stratyniu, z których jego staraniem wyszło wiele dzieł treści religijnéj, dziś bardzo rzadkich, jak n. p. „*Nomokon*", (Prawa wschodniego kościoła, 1601), „*Ewangelije nauczające albo kazania na niedziele i święta uroczyste z greckiego patryjarchy Kallista*" (1606); „*Służebnik*" (1604) i „*Trebnik*" (1606). Był przeciwnikiem unii z kościołem rz.-kat. doszłéj w Brześciu-Litewskim. Założył we Lwowie klasztor ś. Onufrego i drukarnię. † 1607.

Bałaban (Izajasz), synowiec poprzedniego, był archimandrytą uniowskim od r. 1597. Pragnąc przemocą zostać biskupem lwowskim, wszelkich używał ku temu sposobów, lecz starania jego pozostały bez skutku.

Bałaban (Dyjonizy), metropolita kijowski gr. kat. (nieunicki), był poprzednio biskupem łuckim i ostrogskim, a metropolitą został 1658, lecz wzbraniając się przyjęcia wyświęcenia od patryjarchy moskiewskiego, przymuszony był tegoż roku ustąpić; w kilka lat potém umarł na dobrowolném wygnaniu w Korsuniu. Był wielkim zwolennikiem umowy hadziackiéj i wiele działał dla jéj utrzymania.

Bałaban (Alexander), herbu Korczak, rotmistrz królewski, walczył pod Cecorą z Turkami i wzięty został do niewoli; na sejmie 1623 rzeczpospolita zwróciła mu 10000 zł., które za swój okup wypłacić musiał, a król 1624 wynagrodził go starostwem trębowelskiém. Jego listy, pisane do króla Jana III, wydrukował Ambroży Grabowski 1840 w *Starożytnościach*, (t. 2.)

Bałabany, nazwa ziemniaków w niektórych okolicach.

Bałabin (Wiktor), ur. 1810 r. w Petersburgu; zawód dyplomatyczny rozpoczął 1841 r. przy ambasadzie rossyjskéj w Paryżu a po r. 1851 w Konstantynopolu i Londynie. W 1846 śledził bieg ruchu polskiego w w. ks. Poznańskiém i b. rzeczypospolitéj Krakowskiéj oraz, przyczynił się do tego, że cesarz Mikołaj 1847 r., wypożyczył Francyi 50,000,000 fr. a następnie do utwierdzenia na tronie L. Napoleona; czynny brał udział w ugodzie w czasie wojny Turcyi z Czarnogórzem 1853 r. i w czasie pobytu Menszykowa w tureckiéj stolicy, a późniéj w konferencyjach wiedeńskich oraz w zawarciu pokoju paryskiego 1856 r. i innych. Przed wojną włoską, wypracował projekt kongresu, nieprzyjętego przez rząd austryjacki. W r. 1859 był na kongresie dyplomatów rossyjskich, odbytym w Warszawie.

Bałachany, wieś w okolicy Baku; w pobliżu klasztor z nieustającym ogniem (płonącą naftą), dokąd pielgrzymują Parsowie.

Bałachna, m. pow. w gub. Niżegorodzkiéj, na prawym brzegu Wołgi, 4000 m. port rzeczny; budowa statków rzecznych.—Tu urodził się Minin.

Bałachniński powiat, 3627 w. kw. i 99,000 m. zajmujących się głównie rolnictwem i burłactwem.

Bałagany, letnie mieszkania Kamczadałów, urządzone na palach, oraz wszelkie czasowe budowle i budy do palenia węgli w puszczy międzyrzeckiéj, gub. Wileńskiéj.

Bałagulet, Bałagula, wyraz hebrajski znaczący właściciel wozu, stąd żydzi zowią furmanów *bałagułami*. Na Ukrainie, Podolu i Wołyniu istniało dawniéj, stowarzyszenie młodzieży pod imieniem *Bałagułów*. Każdy z nich odznaczał się skromném ubraniem w kożuszku lub hałacie, pasem rzemiennym lub postronkiem przepasany. Jarosz Bejła (Henryk Rzewuski) w „*Mięszaninach obyczajowych*" poświęca im obszerny ustęp pod tyt. „*Barogolstwo*".

Bałakith, bóg u Kamczadałów rządzący wiatrami, olbrzym z długimi kędzierzawymi włosami, którymi gdy rozgniewany wstrząśnie, powstają wiatry gwałtowne, gdy zaś bawiąc się, muska je, wiatry łagodne i ciche. Jego małżonka *Bałakitha Zawina Kugaht*, różuje się dla przypodobania mężowi i sprowadza dni pogodne i jutrzenki różane.

Bałaklawa, m. na południowym brzegu półwyspu Krymu, nad zatoką m. Czarnego, z wybornym portem, wśród gór; 410 m. Podczas wojny krymskiéj 1854, było główną stacyją i magazynem floty angielskiéj.

Bałambas. Taniec upowszechniony podczas wesel na Rusi, zależy na tém, że należący doń, sami męszczyzni składają przysięgę w te słowa: „*przysiagaju Bohu, lasu a do czasu bałambasu*," poczém idąc gęsiego, obowiązani są naśladować przewodnika. W razie przeciwnym zaraz są karani batem, przez przewodnika trzymanym.

Bałaszów, m. pow. w gub. Saratowskiéj, na lewym brzegu rz. Chopra, 6900 m. mydlarnie.—B. powiat 9623 w. kw. i 197300 m.

Bałchasz lub **Bałkasz**, jezioro, zwane w języku miejscowym Dengiz, w stepach kirgiskich, 402 mil kw. pochłania wiele rzek, z których największa jest Ilija, głęb. do 70 st.

Bałdówka, rzeczka w gub. Warszawskiéj, poczyna się w pcie Łęczyckim w kolonii Adamów Nowy, wpada do rzeki Neru pod nazwą Piza w pobliżu wsi Kałowa.

Bałk, ob. Balk.

Bałkan, w starożytności **Haemus**, pasmo gór, ciągnące się na północy półwyspu *Bałkańskiego* od równin dalmackich do morza Czarnego, stanowiące granicę między Rumeliją i Bołgaryją. Zachodnia część jego, pod Porta-Trajana dotykająca gór Xilo, wznosi się w kształcie gór granitowych do wysokości 4—5000 stóp i kilku odnogami ciągnie się ku zachodniéj Bołgaryi i Serbii. Wschodnia zaś część jego, rozmaicie połamana, poprzerzynana jest uprawnemi kotlinami rzek, wpadających do morza Czarnego. Całe pasmo dzieli się na Wysoki Bałkan (Kodja) i Mały Bałkan (Kudżuk-Bałkan). Na północ, oddziela się od głównego łańcucha pasmo Wodny Bałkan a część głównego łańcucha najbardziéj na wschód wysuniętą stanowi Wielki Bałkan albo Emineh Dagh. W Bałkanie spotykamy pięć głównych przechodów jakoto: Nadyr Derbent, Karnalad, Demir-Kapu, Czypka i Tatar-Baserdżyk. Podczas wojny tureckiéj feldmarszałek rossyjski Dybicz z wojskiem swojém tak szybko przeprawił się przez te góry, że doszedłszy w ciągu dni kilku aż pod Adryjanopol, pobił w dniach 17, 18 i 19 Lipca 1829 wojsko tureckie, pozyskał w nagrodę tytuł *hrabiego Zabałkańskiego*.—*Bałkanem* zowie się także, niższe pasmo gór, ciągnące się na północnym brzegu *Zatoki Bałkańskiéj* (na wschodniéj stronie morza Kaspijskiego).

Bałkański półwysep, zowie się południowo-wschodni półwysep Europy, obejmujący Turcyję Europejską, Grecyję, Czarnogórze, Serbiję i Rumuniję.

Bałkańskie rzeczypospolite. Są to gminy bołgarskie w górach Bałkańskich, rządzące się zasadami ściśle patryjarchalnemi a do których dotąd jeszcze, rząd turecki nie rozciągnął swojego zarządu i toleruje je z niewiadomych powodów. Najwięcéj takich osad, jest pomiędzy Ternowem a Kazanlugiem.

Bałta, m. pow. w gub. Podolskiéj nad rz. Kodymą, 14500 m. liczne fabryki i sławne jarmarki. Niegdyś połowa tego miasta, na prawym brzegu rzeki położona, należała do Polski i była własnością książąt Lubomirskich, druga zaś połowa należała do chana krymskiego.—**Bałtski powiat** 748 w. kw. i 183520 m. winnice, hodowla bydła.

Bałtadży (tureck.), w dawnéj organizacyi dworu ottomańskiego, tak się nazywał drugi oddział wewnętrznéj gwardyi serajowéj, złożony z 400 ludzi, uzbrojonych toporami.

Bałucki (Michał), pseudonim *Elpidon*, powieścio i komedyjopisarz spółczesny, ur. w Krakowie 1837, studyja uniwersyteckie ukończył tamże 1861, gdzie także stale zamieszkuje. Oprócz wielu lirycznych pieśni i drobniejszych powiastek, umieszczanych

różnymi czasy po pismach peryjodycznych, wydał następujące większych rozmiarów utwory: „*Kostyna*," powieść ludowa (w Gwiaździe Cieszyńskiéj); „*Ziemowit*," poemat, (Krak. 1861); „*Cicha miłość*" i „*Bez chaty*," powieści poetyczne (1863), tudzież powieści prozą: „*Ojcowska wola*" (w Tygod. Illustr.); „*Przebudzeni*" (Bruxella 1864); „*Młodzi i Starzy*" (Lipsk 1866); „*Trzy szkice powieściowe*" (Kr. 1869); „*Życie wśród ruin*" (Lwów 1870); „*Błyszczące nędze*" (Krak. 1870); „*Tajemnice Krakowa*" (1870); „*Romans bez miłości i miłość bez romansu*" (Tygod. Illustr. 1871); „*Żydówka*" (Warsz. 1871) i „*Siostrzenica księdza proboszcza*" (w Tygod. Wielkopols. 1872). Nadto, napisał jeszcze 4 komedyje, odznaczające się trafném pochwyceniem miejscowych typów i stosunków: „*Polowanie na męża*" (2 akt., 1868); „*Radcy pana Radcy*" (3 akt., 1869); „*Pracowici próżniacy*" (3 akt., 1871); „*Na łonie natury*"; fraszka sceniczna w 2 akt. W 1867 i 8 r. wspólnie z Alfred. Szczepańskim redagował w Krakowie pismo beletrystyczne dla kobiet p. t. „*Kalina*," dawniéj zaś należał do redakcyi podobnegoż pisma „*Niewiasta*" wydawanego przez J. Turowskiego. W 1867 wydał „*Kobiety dramatów Słowackiego*", studyjum literackie.

Bałudiański, właściwie *Paludiański*, *(Palugyanski)* u Rossyjan zwany *Baługiański* lub *Baługrjański* (Michał), ur. 1769 r. w Olszawie Górnéj w komit. Zemplińskim w Węgrzech, † 1847 r. w Petersburgu. Nauki pobierał w Nowém Mieście (Ujhely), w Koszycach i Wiedniu. W 20 roku życia, został profesorem nauk politycznych w akademii w Wielkim Waradzie. W r. 1803 powołany był przez ministra Nowosilcowa na prof. ekonomii polit. i finansowości w szkole Prawa w Petersburgu. W tym czasie, był także naczelnikiem wydziału komisyi prawodawczéj i redagował ustawy w zakresie ekonomicznym i finansowym. W r. 1810 do 1813 pracował w minist. finansów i wydał „*O urządzeniach Kredytowych*" i inne jak „*Izobrażenije razlicznych choziajstwennych systematow*," w którémto dziele stworzył terminologiję rossyjską. Od r. 1813 do 1817 był nauczycielem nauk prawnych w. ks. Mikołaja i Michała i pierwszym rektorem uniwersyt. petersburgskiego. Od r. 1820 zaś oddał się wyłącznie pracom w komisyi prawodawczéj. Łącznie ze Sperańskim dokonał nową redakcyję „*Swodu Zakonow*."

Bałwan, znaczy: 1) bryłę znacznéj wielkości soli, kruszcu, kamienia, lodu; 2) bałwan, większy wał wody morskiéj, rzecznéj lub innéj; 3) dymu, mgły, pary i t. p.; 4) posąg pogańskiego bożyszcza.— Modniarki zowią także bałwanem słupek, na którym zawieszają czepki i kapelusze, a kuśnierze formę, na któréj rozpinają czapki.

Bałwochwalstwo, zowie się cześć oddawana bałwanom, bożkom pogańskim, którą wiara chrześcijańska uważa za największy występek przeciwko pierwszemu przykazaniu boskiemu.

Bałyrskie gorące źródła, w obwodzie Zabajkalskim, nad granicą chińską, nad rz. Bałyrą. Zakłady dla leczących się.

Bamba, prowincyja państwa Kongo, na zachodniém wybrzeżu Afryki, bardzo urodzajna, piękna, obdarzona nadzwyczaj zdrowym i przyjemnym klimatem, obfitująca w złoto, srebro, miedź i sól. Miasto stołeczne *Bamba*, leży przy ujściu rz. Logé do Ambriz.

Bambak, góra wys. 9205 st. szczyt gór *Bambakskich*, będących częścią Małego Kaukazu.—**B.** rzeka w kraju Zakaukaskim, prawy dopływ rz. Chrama, wypływa z gór Dżadżurskich; długa 201 w. a sz. 15 sążni.

Bambara, wewnętrzne królestwo w Afryce, leżące nad wyższym Nigrem (Dżoliba); obfituje w wszelkiego rodzaju zboże, bawełnę, indygo, palmy i inne drzewa pożyteczne. Mieszkańcy jego należą do pokolenia Mandingos, oprócz nich są jeszcze Fellatowie i niewielka ilość Maurów; wyznają po większéj części islamizm. Miasto stołeczne Sego, 30000 m.; ważniejsze zaś miasta prowincyjonalne są: Sansading i Bammaku oraz Bambarry nad rz. Ulahą. Porów. Vignon'a „*Le royaume de Ségou et les Bambaras*" w „*Nouv. Annales des Voyages*" (Listop. 1857).

Bambas (Neophytos), ur. w Chios, † 1855 w Atenach, przełożony od 1815—21 założonego przez siebie gimnazyjum w Chios, późniéj profesor w Korfu, dyrektor gimnazyjum w Hermapolis na wyspie Syru, a od 1837 profesor w Atenach. Był to jeden z najznakomitszych pisarzy nowogreckich w dziedzinie filologii i filozofii, znakomity mówca kościelno-polityczny; nie pospolite położył także zasługi około wychowania młodzieży.

Bamberg, miasto w bawarskim powiecie Wyższéj Frankonii, na obu brzegach Regnicy, w pobliżu ujścia jéj do Menu, ma 26500 m. i kwitnie przemysłem. Rezydencyja sądu apelacyjnego dla wyższéj Frankonii, arcybiskupa i rozmaitych instytucyj, ozdobiona jest wielu pięknemi budowlami. Między temi ostatniemi, odznaczają się szczególniéj: pałac królewski, niegdyś książęcy, ratusz, starożytny, wspaniały kościół katedralny z grobowcami cesarza Henryka II i jego małżonki Kunegundy. Założony tutaj 1647 przez biskupa Ottona uniwersytet, zamieniony został 1804 na akademickie liceum. Niegdyś Bamberg było stolicą i rezydencyją, ustanowionego 1007 przez cesarza Henryka II biskupstwa, które sekularyzowane na mocy pokoju lunewilskiego i oddane Bawaryi, podniesione zostało 1817 do godności arcybiskupstwa. Na *konferencyjach bambergskich* 1854, w miesiącu Maju reprezentanci posrednich państw niemieckich naradzali się w przedmiocie przystąpienia do związku austryjacko-prusskiego z dnia 20 Kwietnia 1854 r. Msto **B.** niegdyś było słowiańskiem zwało się Babi gród, zdobyte od Niemców przezwane pierwotnie Babenberg a późniéj Bamberg. Jako dowód swego słowiańskiego pochodzenia, przechowuje dotąd przy kościele głównym kamienny posąg Czernoboha, z napisem runicznym w języku polskim. Mieszkańcy tutejsi i sąsiednich okolic zwyczajami, obyczajami, ubiorem i innemi zewnętrznemi cechami po dziś dzień widocznie odróżniają się

od innych plemion germańskich, zbliżając się raczéj niemi do pobratymczych sobie Słowian. Porów. „*Wieniec* z r. 1872 *Nr.* 15.

Bambergska ustawa kryminalna, (*Bambergensis constitutio criminalis*), nazywa się wydana w 1-éj połowie XV w. przez barona Jana v. Schwarcenberg Hohenbandsberg, zostającego w usługach biskupa bambergskiego, księga prawa karnego; drukowana po raz pierwszy w Bambergu 1507 r., miała moc obowiązującą od 1531 r:—Nazywają ją siostrą Karoliny, (ob.)

Bambocciady lub **Bambossady,** zowią się rysunki przedstawiające sceny życia powszedniego, noszące na sobie cechę karykatury. Nazwane tak zostały od sławnego w tym rodzaju malarza Piotra Laar, który z powodu swojéj ułomności zwany był *Bamboccio* (garbus).

Bambuk, rozległa, bardzo górzysta, lecz mało zaludniona kraina w Senegambii, składa się z wielu drobnych państewek, których mieszkańcy (60000) należą do plemienia Mandingów, wyznają religiję mahometańską i pogańską, zajmując się poszukiwaniem złota, które tutaj znajdują w rzekach, strumieniach i studniach. Ludność silna i zdrowa zajmuje się nadto handlem kością słoniową, bawełną, gumą, złotem i t. d.; żyje we wsiach, z których każda, tworzy rodzaj małéj rzeczypospolitéj.

Bambus, (Bambusa), rodzaj roślin z rodziny trawiastych, cechujący się źdźbłem gałęzistém, drzewiastém, niekiedy bardzo wysokiém i 6 pręcikami. Gatunek najważniejszy **B.** *trzcinowy* (**B.** *arundinacea*), którego źdźbło dorasta 60 stóp wysokości, przy 6 calach grubości, rośnie w Indyjach Wsch., jest cechującym dla tamecznéj flory, a dla ludności dziwnie użyteczny. Młode pędy, zaprawiane w szczególny sposób używają się na pokarm, pod nazwą *achar*; grube łodygi służą do budowania chat, z cieńszych robią laski, a najcieńsze używają do wyplatania sprzętów, krycia dachów i t. d. Ziarna używają się jak ryż. Znane laski bambusowe z bardzo wystającymi węzłami pochodzą z gat. *B. verticillata* na Molukkach. W węzłach starych łodyg zbiera się materyja galaretowata, następnie twardniejąca, t. z. *tabaksir*, złożona z krzemianu potażu, wapna i istoty organicznéj, używająca na wschodzie wielkiéj sławy, jako środek przeciw suchotom, kurczom i t. d. **B.** należą głównie do flory zwrotnikowéj, przytrafiają się jednak i daléj na południe.

Bambuska, (Beesha), rodzaj roślin z rodziny trawiastych, w Indyjach Wschodnich; daje ten sam pożytek co bambus.

Bamian, nazwa wąskiéj doliny komunikacyjnéj, ważnéj tak pod handlowym jako i politycznym oraz strategicznym względem, przechodzącéj na wysokości 8496 stóp, znajdującéj się w górach Hindu-Kusz i służącéj za przejście z Kabulu do Turkestanu. Dolina ta, była niegdyś głównem siedliskiem buddhaizmu i dla tego, znajdowało się tu mnóstwo posągów bożyszcz, jaskiń, cel i rzeźb, będących godłami tego wyznania.

Ban, dwie rzeki irlandzkie w hrabstwie Amtrim: „*Upper-Ban*" (Wyższy Ban). wypływa z doliny Dears Meadow i pod Banfot wpada do Longh-Neagh; *Lower-Ban* (Niższy Ban), jest ujściem téjże *Longh-Neagh* do oceanu.

Ban. Wezwanie dawnych królów frankońskich, czynione do ich lenników, by im towarzyszyli na wyprawy wojenne, zwało się *Ban.*

Ban (łac. **Banus**), słowo to ma pochodzić z perskiego *bajan*, w każdym razie pamiątka po Awarach, którzy długi czas władali w ziemiach zadunajskich. Starodawny ten tytuł, mają namiestnicy cesarzy w słowiańskich krajach, złączonych niegdyś z król. Węgierskiém. Kraje takie, zwały się *banije*, *banowiny* lub *banaty*, jak np. dziś jeszcze *banat Temeszski.* Dotąd istnieje jeszcze, banowina Chorwacko-Slawońska a raczéj Chor.-Slaw.-Dalmacka. W Wołoszech **B.** był pierwszym wielmożą i zarządzał Małą Wołoszą czyli banatem Krajowskim (Kralewskim). Obecnie oznacza tylko u Rumunów prosty tytuł, dający się przez grzeczność.— **B.** bywał także tytułem władzców bośnijskich (od r. 874 do 1376).

Ban (Maciej), autor i poeta chorwacki, ur. 1818 r. w Dubrowniku. Był prof. jęz. włoskiego i literatury na wyspie Kalku a potém w szkole fran. w Konstantynopolu. Podróżował po Małéj Azyi i osiadł w Brussie, gdzie zamierzył oddać się literaturze narodowéj. W młodości swéj pisał po włosku jak „*Il terremoto di Ragusa*", i trzy tragedyje: „*Fingal*, *Radimiro i Il Moscovita*". Z utworów tych niektóre przełożył na jęz. chorwacki. W r. 1844 przesiedlił się do Białogrodu Serbskiego, gdzie uczył jęz. włoskiego i francuskiego a następnie został nauczycielem dzieci ks. Aleksandra. Tu wydał trzy tomy dzieła pedagogicznego pod tyt. „*Wospitatel Ženskog*". W r. 1848 bawił w Czarnogórzu i przełożył na jęz. serbski z polskiego jenerała Czarnowskiego „*Osnowi ratni*" i „*Prawiła o czetniczkoj wojni*". W r. 1851 wydał w nowym Sadzie traged. „*Mejrima*" oraz drugą „*Dobrosław*". Od r. 1850 wydawał w Dubrowniku czasopis *Dubrownik.* W r. 1854 został prof. jęz. francuskiego i lit. na liceum w Białogrodzie. Napisał także w czasie wojny krymskiéj „*Odę na sułtana*", która wywołała takie oburzenie, że musiał porzucić profesurę. Jego poezyje treści politycznéj i erotycznéj wyszły w r. 1853 a inne z artykułami różnéj treści, pomieszczone były po różnych pismach chorwackich oraz w „*Journal de Constantinople*" i „*L'Avenire*".

Banackie pułki, tak się nazywały dwa okręgi pułkowe Pogranicza Wojskowego: niemiecko-banacki i wołosko-illiryjski; późniéj zaś trzy takie okręgi czyli pułki: niemiecko-banacki, illiryjsko-b. i rumuńsko b. obejmujące razem 181 m. kw. i 233,000 m. a należące do Serbsko-Banackiego Pogranicza Wojskowego i pozostające pod naczelną komendą w Temeszwarze z pułkiem Petrowaradyńskim i batalijonem Titelskim. Miasta główne Panczewo, Karanszebesz i Biała Cerkiew.

Banan, (*Musa*, *Pisang*), rodzaj roślin z rodziny *bananowatych*, obejmuje olbrzymie zioła, których łodyga czyli głąbik wyrastający z korzenia oto-

czony jest zeschłymi szczątkami liści i pochew, okwiat dwuwargowy, pręcików 5, 6-ty płonny; owoc jagoda podłużna, kątowata, zawierająca liczne ziarna siedząca w miazdze. B. rosną w okolicach zwrotnikowych i podzwrotnikowych. *B. rajski* (M. paradisiaca), zwany też figą rajską, z powodu podania, że jego to liśćmi pierwsi ludzie po wyjściu z raju pokryli swą nagość, dochodzi wysokosci 10 do 15 stóp, liście od 6 do 12 stóp długie, a $1\frac{1}{2}$ do 2 szerokie. Ogromne owoce ($\frac{1}{2}$ do 1 stopy), dostarczają w swej miazdze wybornego pokarmu, stosownie do stopnia dojrzałości są mączyste, kwaskowe lub słodkie; przez fermentacyją wydają napój winny; liście używane w wielu celach. *B. mędrców* (*M. sapientium*) ma owoce słodsze od poprzedniego, używane głównie na deser; gat. *M. textilis* zwany konopiem manilskiém, dostarcza włókien używanych na szacowne wyroby. *B. chiński* (*M. chinensis*) najwyborniéj się nadaje do hodowli w cieplarniach.

Bananowate (Musaceae), rodzina roślin jednoliścieniowych, obejmuje zioła trwałe, niekiedy olbrzymie, wejrzenia drzewiastego; stanowią istotną ozdobę flory zwrotnikowéj, wydają wyborne owoce, nadają się i do innych celów; niektóre hodują się w cieplarniach.

Banany, mała gromada wysp afrykańskich, przy brzegach Sierra-Leone naprzeciw przylądka Szyling i zatoki Szerbro, składa się z jednéj większéj (Bananas) i trzech mniejszych wysepek, tudzież, kilkunastu pobliskich skał pochodzenia wulkanicznego.

Banat, kraina monarchii Austro-Węgierskiéj, rozciągająca się od granicy b. księstwa Siedmiogrodzkiego aż do r. Cisy, odgraniczona na północ Maroszem a od południa Dunajem. Otrzymała nazwę od tego, że w dawnych czasach zarządzał nią *Ban* (ob.). W r. 1552 opanowali ją Turcy wraz z większą częścią król. Węgierskiego. W w. XVII i XVIII, była ona widownią krwawych wojen, skutkiem których nareszcie Turcy musieli ustąpić. W końcu XVII w. osiedliło się tu 37000 rodzin serbskich, przybyłych z Turcyi pod wodzą Arsenijusza Cernajewicza, patryjarchy Peczskiego, a cesarz Leopold I, nadał im wolność wyznawania gr. kat. wyznania, wybór własnego patryjarchy, wojewody i wewnętrzny zarząd. W r. 1702 większa część téj krainy otrzymała organizacyję wojskową a w r. 1773, oddana pod zarząd centralny bez względu na kilkokrotne potwierdzenie przywileju z r. 1691. Większego jeszcze ucieśnienia doznał B. w r. 1792. Niezadowolenie zaczęło wzrastać a zwiększyło się jeszcze bardziéj, gdy Madziarowie zaczęli kraj ten madziaryzować i pozbawiać go reszty samorządu. W r. 1848 jednak, przywrócony został samorząd narodowy, arcybiskupowi karłowickiemu pozwolono nazywać się patryjarchą i temuż 1848, oddany został tymczasowo naczelny zarząd nad tym krajem i nad przyłączonym do niego Banatem Temeszskim. (ob. Serbskie województwo).

Bance, grupa wysp 8 mile na wschód od ujścia rzeki Sierra Leone położona, od Anglików, którzy tam mają składy towarów, mocno obwarowana. Do niéj należy jeszcze kilka (7—9) wysepek, z których największa Tasso. Wyspy te, bardzo żyzne obfitują w ryż, kawę, indygo, ananasy, bawełnę etc.

Bancel (Desiré), jeden ze znakomitszych członków stronnictwa radykalnego we Francyi, ur. 1829 w Walencyi; karyjera jego polityczna rozpoczyna się od pracy o kredycie hypotecznym, w skutek któréj obrany został członkiem zgromadzenia narodowego 1849 r. Tu przyłączył się do żywiołów najbardziéj skrajnych i stanowczo zwalczał politykę prezydenta. Wydalony z kraju po zamachu stanu, przebywał w Belgii, gdzie miewał odczyty zalecające się równie treścią jak i formą. W r. 1869 weszedł do ciała prawodawczego, gdzie wierny swéj przeszłości, okazał się nieubłaganym przeciwnikiem Napoleona, † w początku 1871.

Banco (z włosk. waluta bankowa). Oznacza w stosunkach handlowych imaginacyjną walutę banku hamburskiego, 27 $\frac{3}{4}$ Mark Banco idzie na jedną czystą grzywnę kolońską, tak iż 1 Marka Banco wynosi około 46 kop. Dzieli się na 16 szylingów po 12 fenigów. W Szwecyi 8 tal. banco wyrównywają 3 talarom sr. czyli 1 talar banco czyni $51\frac{1}{2}$ kop. W grach hazardowych *banco*, znaczy, że poniter wystawia odrazu taką samą sumę, jaką bankier wystawił.

Bancroft (Jerzy), znakomity historyk i mąż stanu północno-amerykański, ur. 1800 w Worcester w Massachusetts. Odbywszy podróż naukową po Europie, założył najprzód instytut pedagogiczny w Northampton, wkrótce atoli, przeszedł na pole polityczne i otrzymał urząd poborcy ceł. w Bostonie. W r. 1845 prezydent Polk, mianował go sekretarzem stanu marynarki, a 1845 wyprawiony został jako poseł Stanów Zjednoczonych do Anglii, gdzie zostawał do 1849. Od 1850 r. przemieszkiwał w New-Yorku zajmując się studyjami historycznemi. W 1867, mianowany posłem nadzwyczajnym i ministrem pełnomocnym przy dworze prusskim, przebywa w Berlinie. Najgłówniejszém dziełem B. jest: „*History of the United states*" (t. 1—9 New-York 1834—64), w którém pokazuje się jako bezsprzecznie najznakomitszy dziejopis amerykański. Prócz tego napisał: „*History of the American Rewolution*" (3 t. New-York 1855) i „*Literary and philosophical miscellanies*" (New-York 1855).

Bancum salis, tak nazywano u nas dawniéj większe bałwany soli, wydobywanéj w Wieliczce.

Banda, okrąg z miastem t. n. w prowincyi Allahabad w Indostanie, ma 140 mil kw. i 750,000 m. Miasto główne Banad nad rz. Cane i Heyn, 20 mil na południo-zachód od Allahabadu z pałacem nababa; prowadzi wielki handel, mianowicie bawełną 34,000 m.

Banda, w pogardliwém znaczeniu, zgraja, gromada ludzi, np. banda złodziei, rozbójników, łotrów i t. p.; w prawie kryminalném *banda* nazywają towarzystwo zawiązane w celach zbrodniczych; prawa karne członków takich stowarzyszenia zwy-

czajnie daleko surowiéj karzą, z przyczyny że wszelkie stowarzyszenia przestępców daleko są niebezpieczniejsze od pojedyńczych usiłowań zbrodniarzy, iż wszyscy oni wzajemnie się zachęcają i wzajemnie z przestępstw korzystają, iż przestępcy nie ograniczają się jedną czynnością etc. Do pojęcia bandy zbrodniczéj są wymagane następujące cechy: 1) Żeby banda składała się z wielu, a przynajmniéj trzech osób, 2) żeby miała na celu wykonanie wielu przestępstw, 3) żeby ilość i jakość tych przestępstw nie były dokładnie określone;—co do kar za zawiązanie band i dawanie im schronienia por. kod. kar. gł. i pop. art. 624—634. W grze bilardowéj, *bandą* nazywają wystające brzegi bilardu.

Banda, dawna moneta portugalska, bita pod panowaniem Alfonsa V (1450), wartości około 75 kop.

Banda-Oriental, dawna nazwa rzeczypospolitéj Urugwaj w południowéj Ameryce.

Banda morze, jest to część oceanu Wielkiego na południe wyspami Banda na północ właściwemi Moluckiemi i na zachód wyspą Celebes ograniczona. Woda tego morza ma szczególną własność, że nocami w Czerwcu i Sierpniu staje się białą jak mleko a ze świtem ten kolor traci.

Banda wyspy w ogólniejszém znaczeniu jest to grupa wysp Moluckich najbardziéj ku południowi posunięta, która obejmuje razem 411 mil kw. ze 111,600 m. i znowu na 4 oddzielne grupy się rozpada. Pierwszą z tych mniejszych grup stanowią wyspy *Banda* właściwe, złożone z 10 małych na południe od Cerazu a blisko siebie leżących wysepek wulkanicznych z których największą jest *Banola* albo *Banda wielka* z 8000 m. i z wielu dobrymi portami ma bardzo niezdrowy klimat drugą z tych wysp jest *Banda-Neirra* z m. Nejra. Inne grupy stanowią wyspy Południowe, wyspy Południowo-Wschodnie i wyspy Aru. Roślinność tu bardzo bujna, ważniejszém płodem muszkatołowe drzewo (rocznie 500000 funtów gałek i 150000 funtów kwiatu). Ludność mieszana z Malajczyków, Chińczyków, Arabów i Europejczyków. Wulkan Gunong-Api 1800 metr. wysoki, robi straszne spustoszenia. Wyspy te należą do Hollendrów.

Bandanna, indyjski sposób drukowania białych deseni na ciemnych perkalikach; pospolicie nazwa ta, stosuje się do wywoływania białych figur na chustkach zabarwionych marzanną na czerwono; materyja do tego przeznaczona, ściska się między dwiema taflami ołowianemi opatrzonemi wycięciami. Roztwór chlorku wapna, przejęty małą ilością kwasu siarczanego, przenika przez owe wycięcia na tkaninę i zabiera tam czerwień.

Bandaż, długi, mniéj więcéj wąski pas z płótna, bawełny, flaneli, muślinu, albo z gumy zrobiony, służący dla podtrzymania opatrunków (ob.) albo wprost dla pewnych celów lekarskich. Bandaż zwija się z jednego lub z obu końców (B. o jednéj i o dwóch główkach); w razie potrzeby suchy albo zmoczony nakłada się na część ciała przez stopniowe obwijanie; każdy obrót bandaża powinien pokrywać w części obrót poprzedni. Dobrze nałożony bandaż powinien leżéć gładko i wywierać nacisk jednostajny. Stosownie do części ciała, którą się B. pokrywa, rozmaite są prawidła nakładania jego: prawidła takie, opisane szczegółowo, w dawnych zwłaszcza szkołach lekarskich, surowo były przestrzegane; prócz pojedyńczego bandaża używa się często kilku zeszytych w rozmaitych kierunkach. Bardzo często bandaże zastąpione być mogą przez trójkątne albo czworokątne chustki, zaleca je łatwość nałożenia, ale ustępują bandażom pod względem gładkości i jednostajności nacisku.

Bandel (Ernest von), ur. 1800 w Ansbach, kształcił się na rzeźbiarza w akademii sztuk pięknych w Monachijum i wsławił się szczególniéj jako twórca kolosalnego pomnika Arminijusza (Hermanna), wodza Cherusków, mającego się wznieść w Detmoldzie.

Bandelkand v. *Bundelcund*, kraina w Indostanie, w któréj znajduje się 32 małych państw hołdowniczych Anglikom, mających razem 395 mil kw. i 824,000 m. Nazwisko jéj pochodzi od rodu radżputów Bundela. Kraj ten, położony na południowéj stronie Gangesu, na północo-wschód płaski, wznosi się ku południowi skalistymi tarasami. Klimat parny, z produktów najważniejsze indygo, bawełna; góry bogate w żelazo, a znajdują się i dyjamenty.

Bandello (Mateusz), nowelista włoski, dominikanin ur. 1480 w Castelnuowo w Piemoncie, od 1550 biskup w Agen we Francyi, gdzie † 1562. Jego *„Novelle"* (3 t. Lucca 1554) i późniéj wielokroć przedrukowywane po Bokkacyjuszowych najlepszego doznały we Włoszech przyjęcia. Z innych dzieł jego wyszły jeszcze z druku *„Canti elle lodi della S. Lucrezia Gonzaga"* (Agen 1545) i *„Rime"* (wydane przez Costę Turm 1816).

Bande noire, czarna banda, tak nazywano za pierwszéj rewolucyi francuskiéj stowarzyszenie kapitalistów, które nabywało skonfiskowane dobra duchownych i wychodźców, rozmaite gmachy publiczne i bez względu na znaczenie ich w historyi lub wartość artystyczną, zajmowało się ich odprzedażą.

Bandera czyli flaga, jest to największa chorągiew okrętowa z herbem lub godłem narodu, monarchy lub miasta, do których okręt należy. B—ę okręt admiralski wywiesza na szczycie najwyższego masztu, wice-admirał ma ją na przednim, kontradmirał na tylnym maszcie, a zwykłe okręty na tylnym pokładzie. *Bandery* rozmaitych narodów mają każda, osobny swój kształt, kolor i godła; parlamentarskie u wszystkich narodów są białe. *Bandera* cesarsko-rossyjska jest żółta, z herbem państwa w dwóch koronach królewskich, z cesarską u góry; orzeł w dziobie i szponach trzyma 4 mapy morskie; *bandera* rossyjska krajowa jest biała z krzyżem błękitnym przez środek. Dawna *bandera* na statkach królewskich i rzeczypospolitéj Polskiéj miała orła białego w polu czerwoném; *bandery* zaś kupieckie polskie miały w takiémże polu rękę po ramię trzymającą dobyty pałasz.

Bandera, narzędzie muzyczne Negrów afrykańskich, podobne do gitary, wyrobione z orzecha kokosowego i skór kozich.

Banderia (Prutenorum), tytuł broszury Długosza, obejmującéj opis 56 chorągwi, zawieszonych niegdyś w katedrze na Wawelu, przy grobie ś. Stanisława, a zdobytych przez Jagiełłę w r. 1410 w bitwach: pod Grunwaldem i pod Koronowem na Krzyżakach, tudzież pod Nakłem w r. 1431 na kawalerach mieczowych inflanckich,

Banderola, mała chorągiewka na maszcie okrętowym i na lancy ułańskiéj; banderolą zowie się także, przepaska papierowa, przyłożona na kartach do gry, tytuniu, cygarach i t. p., jako dowód uiszczenia od takowych przepisanéj opłaty skarbowéj.

Bander-Pur, niegdyś bogate i ludne, dziś zupełnie opustoszałe miasto w Kaszmirze w Indyjach.

Banderyje, nazywano w wiekach średnich zbrojne orszaki magnatów i wyższych duchownych węgierskich.— Drobniejsza szlachta jednoczyła się w *Banderyje* pospolitego ruszenia pod jedną chorągwią (ob. Insurekcyje). Obecnie, nazwę tę, nosi konna szlachta komitatów, czyniąca honory wojskowe przy wielkich uroczystościach publicznych; podobne B. zbierają się w czasie uroczystości narodowych w król. Czeskiém i margr. Morawskiém, ale już nie ze szlachty ale z chłopów i innych, posiadających konie.

Bandettini (Teressa), ur. w Lucce r. 1763, † 1837, od 1789 małżonka Piotra Landucci, poetka włoska i sławna improwizatorka, znana także pod imieniem: Amarylla Toscana; oprócz „*Rime diverse*" (1788), napisała poemata większych rozmiarów: „*La morte di Adone*"; „*Il Polidori*" i t. d.

Bandiera (Attilio i Emilio), dwaj bracia, ur 1817 i 1819 w Neapolu, z dawnéj szlacheckiéj rodziny weneckiéj, byli synami nader przywiązanego do domu austryjackiego kontr-admirała barona Franciszka de Banderia (ur. w Wenecyi 1785, † w Carpeneda 1847). Obaj służąc w marynarce austryjackiéj, przyłączyli się do stronnictwa Mazziniego „*Młodych Włochów*" i, oddani skutkiem tego pod dozór policyjny, udali się na wyspę Korfu. Stąd, oszukani podstępną wiadomością policyi austryjacko-neapolitańskiéj, jakoby w Kalabryi wybuchło powstanie, pospieszyli tamże, lecz pojmani w San-Giovanni di Fiore, zostali wraz z siedmiu towarzyszami rozstrzelani 25 lipca 1844 w Cosenza. Ricciardi napisał ich bijografiję w dziele: „*Storia dei fratelli Bandiere*" (Flor. 1863).

Bandinelli (Baccio), syn sławnego złotnika Michała Anioła Viviano, ur. 1487 w Florencyi, † tamże 1559, znakomity rzeźbiarz i współzawodnik Michała Anioła Buonarotti, którego jeden z najsławniejszych kartonów z zazdrości miał przedrzyć. Utwory jego dłuta znajdują się w Florencyi. Do najcenniejszych należą: *Herkules i Cacus*, *Orfeusz*, kopija z *Laokoona*, *Chrystus podtrzymywany przez Nikodema*; jego płaskorzeźby w katedrze florenckiéj liczą się do arcydzieł.

Bandola (włosk.), instrument muzyczny urządzony 1561 przez Johna Rose, podobny do lutni o 12 strunach metalowych. Nazwa poszła od podobnegoż instrumentu o 10 strunach, używanego przez Indyjan mexykańskich i zwanego także bandolą lub bandorą.

Bandolet, był to muszkiet z lufą długą na cztery piędzi, używany dawniéj w ciężkiéj konnicy polskiéj. Bandolet z lejkowatym wylotem zwał się *rondolatem*.

Bandos lub **Bandoch**, żniwiarz najemny.

Bandoska lub **Koboa**, instrument muzyczny, złożony ze szklanego naczynia, napełnionego wodą, i naciągnionego skórą i włosiem końskim, po którém się mokrymi palcami przeciąga.

Bandszer-Massing, niegdyś samoistna, teraz hołdownicza kraina hollenderska, w południowéj stronie wyspy Borneo, obfitująca w korzenie, brylanty, złoto, miedź i żelazo, skrapiana przez rzekę Bandszer wpadającą do zatoki tegoż imienia. Miasto Bandszer, liczy 5000, według innych do 30,000 m.; prowadzi znaczny handel, jest rezydencyją gubernatora hollenderskiego południowéj części Borneo, oraz stolicą ziemi Bandszer, obejmującéj 6500 mil kw., 554,000 m.

Bandtkie (Jerzy Samuel), ur. w Lublinie 1768. Pobierał nauki w Wrocławiu, Halli i Jenie, po ukończeniu których, był najprzód nauczycielem prywatnym, późniéj przy gimnzyjum ś. Elżbiety w Wrocławiu, następnie rektorem szkoły u ś. Ducha. Wezwany 1811 do Krakowa, objął zarząd biblijoteki przy akademii jagiellońskiéj. Od 1813 wykładał język łaciński, od 1814—16 był dziekanem wydziału filozoficzno-lekarskiego, a w 1819 został obrany z akademii senatorem b. rzeczypospolitéj Krakowskiéj, † 1835. Położył w literaturze naszéj znakomite zasługi, jako historyk, gramatyk i biblijograf. Pisma jego są: 1) „*Historisch Critische Analecten zur Erläuterung der Geschichte des Ostens von Europa*" (Wrocław 1802); 2) „*Słownik polsko-niemiecki*" (tamże 1806); 3) „*Słownik kieszonkowy polsko-francusko-niemiecki*" (2 tomy 1815—18, napisany w części przez brata Jana Wincentego); 4) „*Polnische Grammatik für Deutschen*" (1808—18—24); 5) „*Dzieje narodu polskiego*" (Wrocław 1810); 6) „*Ueber die gräfliche Würde in Schlesien*" (1810); 7) „*De primis Cracoviae incunabulis in arte typographica*"; 8) *Historyja drukarń krakowskich*" (1815); 9) *Historyja biblijoteki krakowskiéj*" (1821); 10) „*Historyja drukarń w Polsce i w. x. Litewskiém* (3 tomy 1815); 11) „*Modlitwa pańska w języku polskim i innych słowiańskich*" (1825); 12) „*Commenii orbis sensualium pictus quadritinguis*" (Wrocław 1805). Do czego dodać jeszcze należy wiele rozpraw historycznych, zamieszczonych w rozmaitych oddzielnych pismach. Żywot szczegółowy w kwartalniku nauk, krakowskim napisał A. Z. Helcel pod tyt. „*Jerzy Bandtkie w stosunku do społeczności i literatury*" (t. 2); druga bijografija B. mieści się w dziele „*Życiorysy znakomitych ludzi*" (1850, t. 1).

Bandtkie *Stężyński* (Jan Wincenty), brat poprzedniego, ur. w Lublinie 1783, † 1846 w Warszawie, pobierał pierwsze nauki w Wrocławiu, kursów prawnych słuchał w Halli, po ukończeniu których był tamże przez dwa lata nauczycielem języka polskiego. W r. 1806 przybył do Warszawy, gdzie zajmował rozmaite urzędy sądowe, ostatnie pisarza aktowego aż do roku 1843, oraz członka komisyi rządowéj sprawiedliwości. Jednocześnie był profesorem prawa rzymskiego w nowo utworzonéj szkole prawa, a po otworzeniu w Warszawie 1816 uniwersytetu, najprzód profesorem prawa rzymskiego, następnie prawa polskiego i jego dziejów, oraz przez cały czas trwania tegoż uniwersytetu jedynym dziekanem wydziału prawa i administracyi. W nagrodę położonych dla kraju zasług, otrzymał rangę radcy stanu i szlachectwo z przydomkiem *Stężyńskiego*. Ważniejsze jego prace są: 1) „*De studio juris polonici dissertatio*" (Wrocław 1807); 2) „*Vindiciae juris Romani Justinianei*" (1808); 3) „*Obrona Jana Zamojskiego*" (1811); 4) „*Zbiór rozpraw o przedmiotach prawa polskiego*" (1812); 5) „*Jus Culmense*" 1814, z ważną rozprawą, p. t. „*Wywód historyczny praw prusskich mianowicie prawa chełmińskiego, prawa prowincyjonalnego Pruss wschodnich i prawa ziemskiego Pruss zachodnich, rzecz do historyi prawa krajowego służąca*; 6) „*Uwagi o potrzebie nauki prawa w naszym kraju*" i t. d. (1814); 7) „*Lineamenta juris Romani ad ordinem institutionum Justiniani Imp. digesta*" (1816); 8) „*Martini Galli Chronicon*" (1824); 9) „*Jus polonicum, codicibus veteribus, manuscriptis et editionibus quibuscumque collatis*" (1831); 10) „*Pamiętnik dla naprawy rzeczypospolitéj, na sejmie za Kazimierza Jagiellończyka zamierzonéj, przez Jana Ostroroga ułożony*" (1831); 11) „*Historyja prawa polskiego*" napisana i wykładana przed r. 1830 w b. warszawskim alexandryjskim uniwersytecie (1850;) 12) „*Prawo prywatne polskie*" (w tymże uniwersytecie wykładane). Dwa ostatnie dzieła zostały wydane przez syna K. Wł.—**Bandtkie** *Stężyński* (Kazimierz Władysław), syn poprzedniego wydał wyczerpane już z handlu księgarskiego dzieło: „*Numizmatyka Krajowa*" (2 tomy, Warsz. 1837—40) z rycinami rob. przez Józefa Majnerta, niegdyś urzędnika mennicy warszawskiéj.

Bandur. Ob. Pandur.

Bandura, Bandurka, instrument muzyczny o strunach mosiężnych, podobny do lutni; niegdyś był bardzo powszechny między Kozakami na Ukrainie, skąd przeszedł do Polski i na Ruś. Kozacy przy tańcu i śpiewie przygrywali sobie na **B.** (ob. Teorban).

Bandura. Ob. Słupski Wawrzyniec.

Banduri (Anzelm), benedyktyn, ur. w. Dubrowniku 1671, † 1743 r. w Paryżu, biblijotekarz i spowiednik księcia Orleańskiego. Napisał oprócz innych dwa ważne dzieła „*Imperium Orientale*" (o starożytnościach konstantynopolskich 1711 r.) i „*Numismata Imperatorum Romanorum R. R.*" (od Trajana Decyjusza do Paleologów), druk. w Paryżu 1718 r. (tomów 2 in fol.).

Bandurowiec (*Citharexylon*), rodzaj roślin, należący do rodziny koszyszkowatych, (*Verbeneceae*), obejmuje drzewa wielkie w Ameryce zwrotnikowéj; gałązki często kolczaste, liście naprzeciwległe, kwiaty białe lub czerwone, ułożone w kłosy. Drzewa używa się do budowy narzędzi muzycznych, skąd nazwa.

Bandurski (Stefan), ksiądz rzymsko-kat. wydał: „*Wspomnienie z kroniki klasztoru Cystersów w Mogile*", (Kraków 1866).

Bandyta (włoski *bandito*), właściwie to, co u nas *bannita* (ob.); obecnie wyraz ten oznacza rozbójnika, napadającego na publicznéj drodze na podróżnych.

Bandżarmassing. Ob. Bandszermassing.

Bandżwang, prowincyja hollenderska na wyspie Jawie, nad cieśniną Byli, ma 80 mil kw. i 40000 m. Jestto jedna z najpiękniejszych okolic Jawy, ale zarazem i najniezdrowsza. Kawa tutejsza jest sławna i bardzo poszukiwana. Miasto główne t. n. ma 8000 mieszkańców.

Baner (Jan), zwykle nazywany *Banner*, wódz szwedzki, ur. 1595 pod Sztokholmem. Był już generałem wówczas kiedy Gustaw Adolf do Niemiec wkroczył; towarzyszył mu więc w téj wyprawie, zostając ciągle przy jego boku odznaczył się głównie w wojnie trzydziestoletniéj, a mianowicie pod Lipskiem, Donauwerth i nad Lechem. Po ustąpieniu króla z Saxonii, objął naczelne dowództwo i walczył szczęśliwie przeciwko Aldringerowi. Po śmierci Gustawa Adolfa prowadził daléj wojnę i zjednał sobie sławę najlepszego ówczesnego wodza. Zwycięstwa odniesione pod Wittstock (1636), Chemnitz (1639), wyratowały armiję szwedzką z bardzo krytycznego położenia, † 1641, podobno z otrucia, a podobno téż w skutek rozwiązłego życia.

Banff, hrabstwo w południowéj Szkocyi, od północy odgraniczone morzem, od południa górami Grampian, obejmuje 32 mil kw. i 59200 m. Główne miast *Banff*, przy ujściu Doreranu, portowe, ma 4600 m., połów śledzi i łososi, w bliskości mineralne źródło.

Banfi lub Banffy, ród pierwotnie niemiecki, (hr. Hadolth), osiedlony w XII w. w Siedmiogrodzie, który z powodu, że jeden z jego członków Stefan 1282 r. był węgierskim banem, przybrał imię Banfi (Bani-filii, synowie bana). Wielu jego członków zajmowało ważne stanowiska tak w stanie duchownym jako i w świeckim, a mianowicie téż w wiekach średnich podczas sporów o następstwo tronu. — **Banfi** (Ładysław baron), ur. 1795 r., najprzód radca gubernijum siedmiogrodzkiego, późniéj wice-obergespan, odznaczył się w opozycyi na sejmach w r. 1834 i 1837, a 1839 starał się usilnie o połączenie Siedmiogrodu z Węgrami, lecz w tymże roku zmarł, zapisawszy znakomite legaty dla kolegijum ew. ref. koloszskiego i muzeum siedmiogrodzkiego.—**Banfi** (Jan baron), krewny poprzedniego, ur. 1816 r. wstąpił do wojska austryjackiego a pod-

czas rewolucyi 1848 w randze majora do pułku II korpusu Bema, który po ustąpieniu z Siedmiogrodu, powierzył mu dowództwo nad oddziałem znajdującego się tam wojska, lecz choroba zmusiła go przed skończeniem wojny do opuszczenia służby wojskowéj.

Bang (Piotr Jerzy), znakomity prawnik, mąż stanu duński, ur. 1797 w Kopenhadze, † 1861 r. tamże. W 1830 został profesorem prawa na uniwersytecie kopenhagskim, od 1848 znaczny brał udział w sprawach politycznych; od 1848—49 minister spraw wewnętrznych, 1851 minister spraw wewnętrznych i wyznań, od Grudnia 1854 do 1856 prezes gabinetu, który w 1855 przeprowadził prawa konstytucyjne dla całego państwa. Oprócz wielu rozpraw politycznych i wybornych monografij, dotyczących prawa cywilnego duńskiego i finansów, napisał dwa bardzo ważne dzieła: „*Lärebog i de til den Romerske private Ret henhörende Discipliner*" (2 t. Kopenh. 1833—35) i „*Systematisk Fremstelling af den danske Procesmaade*" (5 tomów Kopenh. 1841—43).

Bangi, krzew rosnący na wyspach Filipińskich. Owoce jego są jadalne, ziarna trujące; sądzą że należy do rodzaju Strychnos.

Bangkallan, księstwo na wschodnio-indyjskiéj wyspie Madura, ma 175,000 ludności. Miasto stołeczne t. n. liczy 7000 m.; posiada wygodny port.

Bangkok. Ob. Bankok.

Banglewo, jezioro znajdujące się w Afryce pod 10—12° szer. pd., w którém dr. Livingstone sądził, że odkrył źródła Nilu.

Bangoalore, miasto we wschodnio-indyjskiém królestwie Mysory, ma 60,000 m., wspaniały pałac, wystawiony przez Typo-Saiba tudzież mnóstwo pagód i meczetów. Jestto miasto bardzo handlowe i przemysłowe.

Bangor, miasto portowe w północno-amerykańskim stanie Maine przy ujściu Kanduskeag do Penobscot, ma 16000 m.; prowadzi znaczny handel drzewem budulcowém.

Bangor, miasto w północnéj Walii, hrabstwie Carnarvon, nad cieśniną Menai, przez którą prowadzi wspaniały most Britannia do wyspy Anglesey, ma 10000 m., kąpiele morskie, jest rezydencyją arcybiskupa.

Bangya (Jan Nepomucen), ur. około r. 1816 pod Komornem. Służył w gwardyi szlach. węgierskiéj w Wiedniu. W Marcu 1848 objął redakcyję niemieckiéj *Gazety Preszburgskiéj* i założył pismo „*Der Ungar*" oraz miał udział w powstaniu węgierskiém, w którém awansował na majora. Po kapitulacyi Komorna przeszedł w randze pułkownika do służby tureckiéj pod imieniem *Mehmed-Bey*, a w r. 1854 miał udział w wyprawie oddziału ochotników polskich i madziarskich, mającéj pomagać Czerkiesom. Pisywał do *Lloyda*. Obwiniony o znoszenie się tajemne z dowódzcą rossyjskim w zamiarze wydania Rossyi Czerkiesów, oddany został pod sąd, który skazał go na śmierć, skończyło się jednak na wygnaniu. Po powrocie do Konstantynopola dopiéro w r. 1859, zdołał wyjednać sobie powrót do służby wojskowéj.

Bania. Ob. Łaźnie.

Bania, nazwa używana w wielu miejscach dla dyni pospolitéj (*Cucurbita Pepo*); ziele roczne, wijące się i gałęziste, z łodygą mięsistą, grubą, dętą, okrytą gęstymi włosami, z wąsami pięciodzielnymi. Owoc kulisty lub podłużny, często bardzo wielki, służy za pokarm. W terminologii botanicznéj nazwę tę nadaje się innemu gatunkowi dyni—Cucurbita melopepo,—ob. Dynia.

Bania, pospolita nazwa ryb, należących do rodzaju dwuząb (Diodon).

Baniak v. *Banyak*, grupa wysp, z których jedna większa a 30 małych, leżąca naprzeciwko północno-zachodniego brzegu Sumatry, ma 4 mil kw. i 2500 m. Są tu bogate lasy.

Banialuka, m. w Bośnii (tureckiéj Chorwacyi), stolica okręgu czyli nahii t. n. w dolinie pod górą Osmaczem, przy ujściu rz. Werbani do Werbasu, 16,000 m. prawie samych mahometan; katolicy gr. bowiem, mają tylko 60 domów a kat. rz. tylko 40; kąpiele, założone jeszcze przez Rzymian i twierdza, pamiętna w wojnach r. 1527, 1688 i 1737.

Banialuka, pleść *banialuki* t. j. głupstwa, niedorzeczności, brednie. Wyrażenie to, które przeszło w przysłowie, pochodzi od głośnego w swoim czasie romansu wierszem napisanego przez Hieronima Morsztyna pod tytułem: „*Historyja ucieszna o zacnéj królewnie Banialuce ze wschodniéj krainy*".

Baniani, miasteczko w pobliżu hercegowińskiéj fortecy Kłobuka, na drodze do Grahowa. Mieszkańcy jego odznaczają się stałą dążnością przyłączenia się do Czarnogórza, za co też Turcy mszczą się na nich ogniem, mieczem i rabunkiem za każdym razem, gdy wracają z wyprawy wojennéj na Czarnogórców.—B. klasztor tamże w nahii Sienickiéj; kąpiele miner. gorące.

Banianowie, zowią się w Indyjach w ogóle kupcy; w szczególności zaś, dają tę nazwę w Indyjach kupcom, prowadzącym interesa na większą skalę. Kantory B. znajdują się dziś we wszystkich ważniejszych handlowych azyjatyckich miastach.

Banim (John), nowellista irlandzki, ur. 1800, † 1842 w Windgap Cottage pod Kilkenny, pisał wyborne obrazki z życia i dziejów Irlandyi, między którymi „*Tales of the O'Hara family*" w dwu seryjach (Lond. 1825—i 27, za najlepsze są uważane. Nie ma autora, któryby irlandzkiego wieśniaka z taką odwzorował prawdą jak Banim. Oprócz tego napisał jeszcze: „*Bayne water*" (1828); „*The Croppy*" (1828); „*Father Connel*" i inne. Brat jego **Banim** Michał ogłosił szereg scen z życia ludu irlandzkiego pod tytułem: „*The town of the cascades*" (2 t. Lond. 1864), zalecających się również gorącém uczuciem i oryginalnym humorem.

Banieczuik (Scarificator), narzędzie metalowe służące do nacinania skóry przy stawianiu baniek ciętych. Składa się on z puszki metalowéj, w któréj ukryte ostrza w liczbie 16, wychodzą za naciśnięciem sprężyny; za pomocą oddzielnego urzą-

dzenia można ostrza mniéj lub więcéj wysunąć, przy czém nacięcia będą rozmaicie głębokie.

Baniorąb, (Couroupita), rodzaj drzew z Gujany, należący do rodziny mirtowatych; *C. gujansensis* ma liście naprzemianległe, owalne, zaostrzone, kwiaty wielkie, różowe, z zapachem przyjemnym, zebrane w grona 2—3 stóp długie. Owoc kulisty, drzewiasty, zamknięty nakrywką, zawiera ziarna okrągławe w miazdze smaku kwaskowatego, dosyć przyjemnego; w Kajennie są jadalne pod nazwą dzikich brzoskwiń.

Banisius (Michał), ur. w Frydlandzie w Czechach 1615 r., † 1656 w Krumlowie, od r. 1635 jezuita, wsławił się swojemi kazaniami w ciągu siedmiu lat miewanemi tu i owdzie po dwa i trzy razy na dzień. Wsławił się także w m. Chebie sporami z ewangelikami, których nie mogąc nawrócić wyjednał od cesarza rozkaz, aby ci albo się nawrócili albo opuścili miasto i jego okolicę. Napisał tylko jedną książkę „*Rozmyślania o strasznéj męce i śmierci Jezusa Chr.*"

Banitowski (Abraham), Wołoch, wspólnie z Kirkowiczem i Busłą odbywał poselstwo od hospodara wołoskiego Elijasza do króla polskiego Zygmunta I, w latach 1546, 7 i 8. Akta téj misyi pomieszczone są w *Zbiorze akt Górskiego* w tomach 18 i 19.

Baniuta, w Litwie pogańska nazwa młodéj dziewczyny, która obchodziła święto boga *Wajzganta*, opiekuńczego bóstwa uprawy lnu. Dziewczyna przeznaczona do tego obrzędu, ubrana w bieli, stawała prawą nogą na przewróconéj ławie i podniósłszy lewą nogę w tył, trzymając w lewéj ręce wstążkę koloru pomarańczowego, a w prawéj czarę, napełnioną piwem, w fartuchu zaś placki ofiarne, wznosiła trzykrotnie modlitwę: „Wajżganiu, Wajżganiu, przynieś nam len tak wysoki, jako jest wstęga ta długa. Nie dopuść, ażebyśmy nago chodziły". Po czém wypijała część piwa, a resztę wylewała na ławę. Jeżeli przez czas obrzędu ustała na jednéj nodze niewzruszenie, była to wróżba, że len urodzi się obficie.

Banjoemas, miasto nad rz. Serajoe, w pośrodku południowéj połowy wyspy Jawy, ma do 10,000 m. Hollenderski obwód tegoż nazwiska obejmuje na 97 milach kw. powierzchni do 420,000 m.

Banki, są to instytucyje, pośredniczące między wierzycielami i dłużnikami, albo zakłady mające na celu ułatwianie obrotów pieniężnych lub kredytowych, a często jednych i drugich razem. Pośrednictwo banku nie jest jednak, zwyczajném pośrednictwem faktorów lub meklerów, którzy starają się ułatwić osobiście porozumienie się stron, przeciwnie pośrednictwo banków jest tego rodzaju, że bank sam występuje jako interesant, jako wierzyciel lub dłużnik. Wyobraźmy sobie np. że A potrzebuje 1000 rsr. i B. ma 1000 rsr. leżące bez procentu w jego kasie A. nie wie, że B. taką sumę posiada, ani B., że A. takiéj sumy potrzebuje. Otoż potrzeba między nimi pośrednika znanego, posiadającego gotowiznę i zaufanie, a takim jest bank.— A. wie, że bank ma pieniądze; przedstawia mu więc swe potrzeby i dowody i dostaje pieniędzy; B. także nie zna się na interesach, nie wie czy A. odpowiedzialny, nie ma czasu go wyszukiwać i t. p., ale wie, że bank jest odpowiedzialny, łatwy do znalezienia, powierza więc mu swój kapitał. Bank przeto, jest pośrednikiem, ale takim że w pierwszym wypadku jest wierzycielem w drugim dłużnikiem, a dochód czerpie z tego, że pożycza na większe procenta aniżeli sam płaci pożyczając. (Z tego powodu, robiono bankom zarzuty, jak w ogóle wszystkim kupcom, że oni są niepotrzebni i żyją tylko kosztem stron między któremi pośredniczą. Zarzut ten w zasadzie prawdziwy, jednak niesłuszny, bo banki za zyski ciągnięte z interesantów oddają im prawdziwe usługi, bez których ciż przy obecném rozgałęzieniu stosunków obejść by się nie mogli). Teoretycznie więc, jako pośrednik, mógłby bank nie mieć żadnego funduszu własnego, a tylko starać się, aby jego długi były pokryte wierzytelnościami, w rzeczywistości jednak jestto niemożebném, raz że dla rozpoczęcia interesów, jak i w każdém innem przedsiębierstwie, jest konieczny zapas, powtóre, że trzeba mieć na złe czasy odłożone fundusze, aby obudzić zaufanie w publiczności i przez to, umożliwić i rozszerzyć zakres swoich interesów. Określiliśmy ogólny charakter banków jako pośredniczących na własny rachunek i własne ryzyko w stosunkach między wierzycielami i dłużnikami, chociaż forma i rodzaj interesów bankowych są nader różne i zastosowane do formy i potrzeb różnego rodzaju kredytu, oprócz tego pod nazwą banków są znane jeszcze i innego rodzaju instytucyje o których niżéj, nie mające tego charakteru kredytowego. Przedewszystkiém wypada nam zwrócić uwagę na historyją banków. Pierwotnie, banki miały na celu tylko zmianę pieniędzy i stąd nawet pochodzi ich nazwisko, wekslarze bowiem siadywali na ławce (banco) dla dopełniania swojéj czynności. Przy różności monet byli oni nader potrzebni, zyski mieli częste i wielkie dla tego rozpowszechnili się szybko we Włoszech. Ponieważ zamieniali monety, dla tego musieli mieć ich znaczną liczbę a stąd powstało dążenie wypożyczania pieniędzy na krótkie termina na zastaw, i pobieranie za to procentu, taka jest czynność *lombardów*. Do tych dwóch czynności, przyłączyło się późniéj handlowanie wekslami które średniowieczne stosunki czyniły nietylko możliwém ale i koniecznem a następnie wypożyczanie pieniędzy i ułatwienie kredytu. Ale banki nie zajmowały się tylko dawaniem pieniędzy, ale i przyjmowały je i to pierwotnie tylko do przechowania a następnie i do użytkowania z nich to jest, czyste depozyta przemieniały się na pożyczki, które pociągnęły za sobą wydawanie dowodów na wziętą pożyczkę, banknotów. Według rodzaju czynności banków, dzielą się one na *Banki żyrowe*, które przyjmowały na skład bitą monetę, złoto. srebro i inne drogocenne rzeczy. Wywołane one były potrzebą zabezpieczenia się przeciwko fałszowaniu monety i członkowie ich w zamian drogich kruszców lub monety, złożonych w kasie banku mieli konta do sum odpowie-

dniéj wysokości w księdze bankowéj i mogli swoim wierzycielom zamiast gotówki dawać przekazy do kasy banku. W ten sposób, członkowie banku zaspakajali między sobą rachunki przelewaniem lub przepisywaniem z jednego konta na drugie, przez co, oszczędzali sobie kosztów utrzymywania własnéj kasy, czasu i nie byli narażeni na branie złéj monety. Banki żyrowe powstały jedne z najpierwszych, podobno w XII w. po Chr. wenecyjański; genewski w 1407; amsterdamski 1609 i inne. Dziś one się zmieniły w sposób odpowiadający więcéj naturze banku, tylko jeden bank hamburgski pozostał niezmienny.— *Banki dyskontowe* v. *wexlowe* są takie, które nabywają wexle płatne po pewnym czasie, za co od daty nabycia aż do terminu wypłaty obliczają sobie pewien procent. Dla handlu są one nader wielkiéj użyteczności, ułatwiając obrot pieniędzy i interesa, rozwijając przemysł handel i dobrobyt kraju. Eskonta wexli są główną cechą i główną zasługą nowożytnych banków. *Banki rachunków bieżących* (Conto corrent banken), które dzisiaj prawie powszechnie przyjęte są w Anglii i które za pomocą przekazów, czeków (cheque) wymienianych na giełdzie (clearing house) przenoszą z rąk do rąk ogromne kapitały (do 45,000,000 rs. dziennie w Lond.) bez użycia monety. (Ob. opis ich w Teoryi i praktyce banków przez Piotra Falkenhagen Zaleskiego. Warszawa 1862). *Banki depozytowe*, przyjmują na skład monetę, sztaby drogich kruszców i inne rzeczy kosztowne ze zwrotem za zażądaniem i drobną opłatą od deponującego; przyjmują one również monetę i kruszce nietylko dla jednego przechowania ale pod warunkiem, że im przez czas na który oddane są drogie rzeczy wolno z nich będzie użytkować i za to opłacają deponującym pewien procent. Taką jest także czynność kas oszczędności. *Banki pożyczkowe* czyli *lombardy* mają na celu udzielanie pożyczek bądź to na zastaw rzeczy ruchomych i nieruchomych, bądź na poręczenia osób znanych bankowi z odpowiedzialności (ob. Lombard. Towarzystwo kredytowe ziemskie i miejskie). *Banki kredytowe* albo *obiegowe*, cyrkulacyjne mają prawo wydawania *banknotów* t. j. dowodów długu, wystawionych na okaziciela i płatnych brzęczącą monetą natychmiast po okazaniu, banknoty nie są monetą, bo dopiéro na monetę mogą być zamienione, nie są pieniędzmi papierowymi, bo te gdy nie są wymienialne na monetę brzęczącą mogą mieć kurs przymusowy. Banknoty winny być wypuszczane w ilości zależnéj od zaufania publiczności, potrzeb cyrkulacyi i kapitału rozporządzalnego w każdym czasie w banku, którego wysokość trudno oznaczyć stanowczo, jednak mniéj więcéj wyrównywającego $^1/_3$ wartości wszystkich biletów bankowych. Nieoględna emisyja biletów może sprowadzić łatwo żądanie ich wymiany na raz, a brak gotówki sprowadzić kryzys i upadek banku. Nietrzeba sądzić aby banki zajmowały się koniecznie jednym tylko rodzajem interesów t. j. aby były żyrowymi lub depozytowymi lub handlowymi, przeciwnie najczęściéj, operacyje banku są pomięszane i bank jeden może załatwiać wszystkie rodzaje czynności. Według ich prawnego stanowiska, można jeszcze dzielić banki na *prywatne* i *publiczne*. Nie wszyscy na jednakie określenie tych instytucyj się zgadzają. W Anglii np. odróżniają prywatne banki, utworzone najwyżéj przez 6 osób; *Joint-Stock-banki* albo banki przez akcyje, są to stowarzyszenia z więcéj jak 6 osób złożone i z nieograniczoną odpowiedzialnością każdego członka za całość bankowych zobowiązań i tak zwane *chartered banki* z odpowiedzialnością ograniczoną i przywilejem rządowym. Najstosowniejszém byłoby rozumieć pod bankami prywatnymi domy bankierskie. a pod publicznymi wszystkie publiczne stowarzyszenia bankowe na akcyjach np. Joint-stock, Lombardy, Towarzystwa kredytowe etc. Na oznaczenie zaś banków zostających w stosunkach z państwem i pod jego bezpośrednim nadzorem, można by użyć wyrażenia banków państwowych, a często dla ich przywilejów monopolowych, np. bank francuski. Daléj banki mogą być dzielone na *główne* (centralne) i *pomocnicze* albo filije t. j. kantory banków głównych, otwierane w innych miejscach i prowadzące albo wszystkie te operacyje co i bank centralny albo tylko niektóre.

Literatura banków bardzo bogata i można powiedzieć, że nauka razem z praktyką pracują nad tém, aby instytucyje tak ważne, tak wielki wpływ na całą działalność handlową i przemysłową wywierające były jak najlepiéj urządzone. Wiele téż rzeczy przyjęto dzisiaj w polityce bankowéj, których przed tém nieuznawano, jako to: 1) państwo powinno postawić zupełną swobodę tworzenia się stowarzyszeń bankowych, dla tego nie powinno być osobnych praw i koncesyj dla tworzenia się spółek bankowych, które powinny być podciągane pod prawa o spółkach akcyjnych, z niejakiemi ograniczeniami dla dobra publicznego jak peryjodyczne i regularne publikacyje stanu majątku interesów banku, odpowiedzialność dyrektorów i t. d.; 2) najodpowiedniejszą jest odpowiedzialność członków banku, ograniczona do wysokości akcyi; 3) nie powinno się państwo mieszać do nakreślenia statutów banku; 4) nie powinny mieć banki wyjątkowych przywilejów. Jedném słowém, że zasady wolnego handlu i przemysłu powinny się stosować w ogólności i do banków. Jednakże, jest wiele punktów spornych dotychczas nie rozstrzygniętych jak np. czy prawa banków na wydawanie banknotów mogą być ograniczone, czy lepszy jest system banków (centralnych) głównych ześrodkowujących i posiadających znaczne kapitały, czy też wielu banków z mniejszymi kapitałami i t. p. Z pomiędzy pisarzów przytaczamy następujących: Rau „*Volkswirtschaftslehre*“ § § 292—309. O. Hübner „*Die Banken*“ Lipsk 1854; M'Cullock „*Geld und Banken*“; v. Hock, „*Oeffentliche Abgaben und Schulden*“; Courcelle-Senenille, „*Traité des banques*“; Coquelin „*Du crédit et des banques*“; Tooke „*History of prices*“; Gilbart, „*Hist. a. princ. of bank*“; Macleod „*Theory a pract. of bank*“; por. także wyżéj cytowaną rozprawę Falkenhagen-Zaleskiego. p. t. „*Teoryja i praktyka banków*“ oraz „*La méthode his-*

torique appliquée à la réforme des banques“ par prince Adam Wiszniewski, (Paryż 1865), jako też rozprawę doktorską Michała Szymanowskiego „*Kredit i obszczestwennyje banki*“ (Warsz. 1872). Najważniejsze banki w Europie są: *Bank angielski* (Bank of England). Założony 1694 roku, a kapitałem 1,200,000 funtów szterlingów, kapitał jego podstawowy obecnie wynosi 14,553,000 funtów szterlingów Od r. 1797—1818, doświadczył kilku wstrząśnień przy których, jego noty spadły o wiele niżéj nominalnéj wartości. W 1844 zreformował go Pell, przez prawo zabraniające wypuszczenia więcéj banknotów aniżeli wynoszą: kwota dłużna przez państwo bankowi, fundusz rezerwowy i ilość złota i srebra będąca w banku, razem wzięte. Bankiem zarządzają: gubernator, jego zastępca i izba dyrektorów z 24 członków, z których corocznie ośmiu ustępuje, a na ich miejsce, bywają wybierani inni przez tych akcyjonaryjuszów, którzy mają akcyj bankowych przynajmniéj za 500 funtów szterling. Bank zostaje w ciągłych stosunkach z rządem, wywiera olbrzymi wpływ na handel i obieg monety w Wielkiéj Brytanii; odbiera dochody państwa i upłaca długi Anglii; daje pożyczki na zastaw towarów i różnych efektów handlowych przyjmuje depozyta, eskontuje wexle; handluje złotem i srebrem, filije jego znajdują się we wszystkich głównych miastach. Banki *szkockie* przyjmują małe sumy od 10 funtów szterlingów na skład i płacą od nich procenta, a kredyt udzielają za poręczeniem dwóch odpowiedzialnych członków. W Anglii istniała przedtém odpowiedzialność nieograniczona (całym majątkiem), członków stowarzyszenia za straty banku, teraz istnieje także odpowiedzialność ograniczona t. j. do wysokości posiadanych akcyj. We Francyi jedynie *Bank francuski* (Banque de France) powstały w 1803 roku, z kapitałem opartym na 25,000 akcyj tysiąc frankowych, i przywilejem wyłącznym wypuszczania biletów na lat 15. W r. 1807., kapitał banku powiększono do 90,000, akcyj w r. 1808 bank był upoważniony do utworzenia filij. Na początku rządów restauracyi bank zmniejszył kapitał zakładowy do 67,900,000 i zamknął filije prowincyjonalne, w skutek czego powstały we Francyi banki departamentowe w Nantes, Bordeaux, Lyonie Marsylii, Orleanie i t. d. W 1848 r. przechodził bank kryzys w skutek któréj, biletom jego dano kurs przymusowy, i zwinięto banki departamentowe, zamienione na pomocnicze banku francuskiego. Przez to kapitał banku podniósł się do 91 250,000 fr. z emisyją biletów do 452 milijon. Obecnie, kapitał zakładowy wynosi 182,500,000 fr. a emisyja biletów 2,800,000 fr., a jeżeli zostanie zatwierdzone prawo przedstawione w ostatnich dniach Zgromadzeniu Narodowemu, to bank zostanie upoważniony do podniesienia emissyi biletów do sumy 320,000,000 fr. Bank zostaje pod zarządem gubernatora, mianowanego przez rząd i rady zarządu, wybieranéj przez akcyjonaryjuszów i oddaje ogromne usługi rozwojowi ekonomicznemu Francyi, powiększa on ciągle liczbę filij i jedném słowem można powiedzieć, że bank francuski nie tylko urzeczywistnia wszelkie dobro, ale unika wszystkich niedogodności połączonych z istnieniem banku monopolowego. Z innych banków pierwszorzędnych wypada przytoczyć, *Bank austryjacki* założony w 1816 r. ma kapitał 90,000,000 złr. *Bank prusski* który był instytucyją czysto rządową od roku założenia 1765 r. do 1846, w którym został przemieniony na bank akcyjny; *Bank niderladzki* założony w 1814, jest on zupełnie niezależny od rządu i jest głównie, instytucyją kredytu handlowego. W Rossyi dopiéro w nowszych czasach instytucyje finansowe i kredytowe, weszły na drogę szybkiego rozwoju. *Bank Państwa* utworzony w r. 1860 przez ukaz cesarski, jest instytucyją rządową mającą za cel ożywienie handlu i utrwalenie systemu kredytowego. Kapitał zakładowy 15 mil. rs., nigdy nie może być zmniejszony. Trzecia część zysków z jego operacyj prywatnych idzie na kapitał rezerwowy, inne zaś zyski, używane są na umorzenie 5% bankowych biletów i pożyczek kasy państwa, daléj, musi on płacić procenta od depozytów, wymienia bilety kredytowe stare na nowe i na monetę brzęczącą. Operacyje jego są: eskonta wexli i innych papierów, handel złotem i srebrem, przyjmuje pieniądze na rachunek osób trzecich, depozyta, udziela pożyczki na zastaw i t. d. Wszystkie te operacyje robi sam albo za pomocą filij znajdujących się w każdym punkcie handlowym i przemysłowym. Oprócz banku państwa i jego filij wielką działalność rozwinęły i znakomite osiągnęły rezultaty banki miejskie, urządzone przy magistratach z kapitałem nie niższym od 10,000 rs. Do 1862 takich banków w Rossyi było 21, a od tego czasu po koniec r. 1861 liczba ich urosła do 150. Najznakomitszym z nich jest *Bank skopiński*. Założony w 1863 z kapitałem 10,000 rs. roczny obrót swój doprowadził w 1867 do 7,034,751 rs. dywidenda przechodziła 100%. 1 Stycznia 1867 kapitału miał na pożyczkach i w gotówce 2,449,442 rs. Z prywatnych ruskich banków zasługują na uwagę. *Sybirski prywatny bank handlowy* kapitał zakładowy 5 milijonów rs. 2) *moskiewski bank handlowy* rozpoczął czynności w 1866 roku z kapitałem 1,260,000 który może być podniesiony do 5,000,000 rs. 3) *rygski bank giełdowy* z kapitałem 100,000 rs., u nas istnieje jeden bank rządowy, a mianowicie. *Bank Polski* ustanowiony dekretem 29 Styczn. 1828 r. z celem zaspokojenia długu publicznego, tudzież rozszerzenia handlu, kredytu i przemysłu narodowego. Z funduszów skarbowych przyznaném mu zostało uposażenie w wysokości 30 m. złotych polskich, podwyższone w r. 1834 do 42 m. złp., a w r. 1841 do 8 mil. rsr. Do czynności B. należą: 1) Umorzenie i wypłata procentów długu krajowego, powstałego z pożyczek przez królestwo polskie zaciąganych i innych czynności, z których ostatnią stanowi umorzenie listów likwidacyjnych za ziemie, które w skutek uwłaszczenia włościan przeszły na ich własność (zresztą ob. Papiery publiczne). 2) Przyjmowanie kapitałów do swego depozytu; od kapitałów tych depozytowych B. płaci

procent w różnéj wysokości, zależnie od ich natury; *kapitały depozytowe* są prywatne, sądowe czyli sporne, edukacyjne, szpitalne i inne, zostające w rozporządzeniu różnych władz i instytucyj. 3) Udzielanie pożyczek zakładom fabrycznym i innym przemysłowym przedsiębierstwom, pożyczek na zaprowadzenie machin rolniczych, oraz pożyczek na zastaw papierów publicznych, na zastaw towarów, które się zachowują albo w składach bankowych, albo w składach prywatnych pod kluczem urzędnika banku. Pożyczki na zastaw kosztowności przestały być przez bank udzielane w 1870. 4) Nabywanie i sprzedaż papierów publicznych w kraju i zagranicą, dyskontowanie wexli z podpisem osób, posiadających kredyt osobisty w banku, oraz skup weksli zagranicznych. 5) Przez długi czas bank dążenia do rozwoju przemysłu krajowego zwracał wprost do urządzania zakładów przemysłowych i administrowania takowymi; do takich należą zakłady fabryczne na Solcu, fabryka wyrobów tkackich w Żyrardowie, górnictwo krajowe (do r. 1842), warzelnia soli w Ciechocinku i t. p. Z tych jednak czynności bezpośrednich B. obecnie zupełnie się wycofał. Emisyja biletów bankowych na okaziciela, które B. każdéj chwili obowiązany był zmieniać na monetę srebrną ustała r. 1870. Kantory B. P. istnieją w Łodzi, Włocławku, Lublinie, Kaliszu, Płocku; do zakresu ich czynności należy przyjmowanie kapitałów na procent i na przekaz do Warszawy, oraz innych miast gdzie się znajdują kasy bankowe, skup wexli miejscowych i pożyczki na zastaw papierów publicznych i towarów. Bank w ogóle jest instytucyją czysto rządową, a zyski swoje do skarbu państwa przelewa. Zyski te w roku 1871 wynosiły 852,861 rs. 18¼ kop. Por. „*Zbiór postanowień i urządzeń Banku Polskiego*“ (Warszawa w druk. B. P. tomów 5, z których ostatni wyszedł 1870 r.). W ostatnich dwóch latach powstały w Warszawie dwa banki prywatne, Bank hadlowy i Bank Dyskontowy. Ustawa *banku handlowego w Warszawie* była zatwierdzona w d. 24 Lutego 1870 r. a nie zadługo rozpoczął bank swe czynności, które polegają na: *a*) skupie wexli ruskich i zagranicznych; *b*) udzielaniu pożyczek i otwieraniu kredytu na termin nie dłuższy nad 9 miesięcy; *c*) inkasowania wexli i innych terminowych pieniężnych obligów i papierów procentowych na rachunek ich posiadaczy; *d*) wypłacie wexli domicylijowanych w banku, wexli przekazów i listów kredytowych na sam bank wystawionych, oraz kuponów i innych pieniężnych obligów; *e*) kupnie i sprzedaży na rachunek osób trzecich wszelkiego rodzaju państwowych i prywatnych papierów procentowych których obieg w Rossyi dozwolony; *f*) kupnie i sprzedaży na własny lub obcy rachunek drogich metali w sztabach i monecie, trat, wexli i przekazów ruskich i zagranicznych; *g*) sprzedaży towarów ze zlecenia; *h*) kupnie i sprzedaży państwowych procentowych papierów, akcyj i obligacyj przez rząd poręczonych i także listów zastawnych; *i*) otwieraniu zapisów na różne pożyczki; *j*) przyjmowaniu w depozyt dla przechowania papierów procentowych i różnych wartości; *k*) przyjmowaniu sum pieniężnych. Kapitał zakładowy wynosił milijon rubli, następnie był powiększony do 3,000,000 rubli, a obecnie przyjęto na ogólném zebraniu akcyjonaryjuszów uzyskać pozwolenie do podwyższenia go Czysty zysk z operacyj bankowych jeżeli nie przenosi 6% od kapitału wniesionego na akcyje, przeznaczony być winien w całości na pierwszą dywidendę jeżeli zaś przenosi 6% to 70% przewyżki idzie na dodatkową dywidendę dla akcyjonaryjuszów 10% na utworzenie kapitału zasobowego a reszta na wynagrodzenie dla członków rady, zarządu dyrektora i urzędników banku. — *Bank dyskontowy warszawski*, którego ustawa zatwierdzona została w d. 26 Maja 1871 posiada kapitał zakładowy 2,000,000 rs. a operacyje jego są podobne do operacyj banku handlowego z niewielkiemi różnicami jak np. bank handlowy skupuje wexle ruskie i zagraniczne, płatne najdaléj za 6 miesięcy, bank dyskontowy kupuje takież wexle płatne najdaléj za 9 miesięcy, kupno i sprzedaż na własny rachunek listów zastawnych i innych papierów dopełniają oba banki, ale bank handlowy może je nabywać do wysokości swego kapitału zakładowego a dyskontowy tylko do $^1/_5$ części swego kapitału zakładowego, bank dyskontowy zajmuje się przesyłką pieniędzy do miejsc gdzie znajdują się oddziały albo komisyjonerowie banku, bank handlowy tego nie dopełnia, i t. d. Administracyja obydwóch banków prywatnych w Warszawie jest prawie takąż samą. Prowadzenie interesów należy do rady i zarządu. Rada składa się z 12 członków, licząc w to i członków zarządu. Zarząd w handlowym z 3 członków, a w dyskontowym z 4 członków, wybieranych przez radę z jéj grona. — Członkowie rady, wybierani są na pierwszy raz przez założycieli, a po 3 latach istnienia banku handlowego a po 4 banku dyskontowego część członków wychodzi, a na ich miejsce wybierają innych akcyjonaryjusze. W Galicyi i Poznańskiem dopiéro przed niedawnemi laty rozbudziła się także większa czynność handlowa i przemysłowa. Jéj rozwojowi sprzyjają nowo powstałe banki, mianowicie, w Galicyi: Galicyjski akcyjny Bank Hypoteczny rozpoczął czynności d. 16 Lipca 1867 roku, z kapitałem za 12,600 akcyj z zapłatą za każdą akcyję kosztującą 200 złr. na początek po 80 złr. t. j. 1,000,000 złr. Administracyja składa się z rady nadzorczéj, którą stanowią założyciele i pięciu przez nich dobranych członków, w pierwszem pięcioleciu i która następnie ma być wybieraną przez akcyjonaryjuszów. Prócz rady nadzorczéj jest dyrekcyja, złożona z dwóch dyrektorów i dwóch ich zastępców mianowanych przez radę nadzorczą. Operacyje banku stanowią, dwa główne działy: dział hypoteczny i dział handlowy, do działu hypotecznego należą: 1) udzielanie pożyczek na hypoteki właścicielom nieruchomości; 2) nabywanie wierzytelności hypotekowanych; 3) wydawanie listów hypotecznych do wysokości kwot, które dłużnicy hypoteczni z powyżéj wymienionych intere-

sów towarzystwa są winni; 4) eskontowania własnych listów hypotecznych (zastawnych), obligacyj i papierów rządowych. Do działu handlowego należy: *a*) eskontowanie wexlów płatnych we Lwowie najdaléj za dni 100; *b*) przyjmowanie pieniędzy na bieżący rachunek; *c*) prowadzenie interesów na rachunek bieżący i przekazowych; *d*) zajmowania się komisowo kupnem i sprzedażą papierów rządowych i innych efektów wartościowych; *e*) domicylijowanie wexlów i inkasowanie takowych na rachunek osób trzecich; *f*) przyjmowanie depozytów do przechowania. Bank ten istniejący we Lwowie, posiada filije w Krakowie, Czerniowcach, Białéj, Tarnopolu, Samborze. W roku 1870 obrót kasowy wynosił przeszło 80,000,000 złr. Prócz tego istnieje w Galicyi, *Bank galicyjski dla handlu i przemysłu w Krakowie*, otwarty dnia 10 Czerwca 1869, zajmuje się wszelkimi interesami handlowymi, wexlarskimi i zaliczkowymi, wydawaniem asygnacyj kasowych, udzielaniem zaliczek na płody rolnicze, jakoteż tychże komisową sprzedażą, oraz nabywaniem wierzytelności hypotekowanych. Kapitał zakładowy 6 milijonów złr. w. a. w 30,000 ak. po 200 złr., z których dotąd tylko 11,502 puszczono w obieg z wpłatą 40%; — oraz akcyj pierwszeństwa z wpłatą pełną po 100 złr., czyli 170,000 złr. Pierwszy bilans wykazał zysk czysty 132,133 złr. 47 cen. w. a. za czas: od 10 Czerwca do 31 Grudnia 1869. Bank ten ma swoje filije w Tarnowie, Rzeszowie, Wadowicach i Białéj. Zarząd, składa się z dyrekcyi i rady nadzorczéj. *Bank krajowy galicyjski we Lwowie*, otwarty w Lipcu 1869 r., zajmuje się wszelkiemi interesami handlowymi, równie jak bank dla handlu i przemysłu w Krakowie. Kapitał zakładowy 6 milijonów w akcyjach po 200 złr., z których tylko 15,000 sztuk puszczono w obieg z wpłatą 40%. Bilans pierwszy wykazuje zysk czysty 105,666 złr. 83 c. za czas od Lipca do 31 Grudnia 1869. Organem wykonawczym zakładu jest dyrektor łącznie z komitetem z grona rady zawiadowczéj wybranym. W części dawnéj Polski, przypadłéj Prussom istnieją następujące instytucyje bankowe: 1) *Tellus* w Poznaniu pod firmą Bniński, Chłapowski, Plater i sp. kapitał zakładowy pół milijona talarów obecnie podwyższony na milijon. 2) *Bank kredytowy w Toruniu* założony w 1866 r., kapitał zakładowy pierwotny 320,000 talarów, obecnie podwyższony został na 500,000 talarów. 3) *Bank przemysłowo-rolniczy* pod firmą Kwilecki, Potocki, Łyskowski i sp. powstał w r. 1870, z kapitałem zakładowym 180,000 talar., zwiększonym obecnie do 1,000,000 tal. i możnością podwyższenia go do 3,000,000 tal. *Bank przemysłowo-rolniczy w Starogardzie* oparty wyłącznie na akcyjach, założony w 1871 r. z kapitałem 20,000 talarów. 5) W Poznaniu tworzy się jeszcze ostatecznie nie ukonstytuowany, bank włościański z kapitałem 500,000 talarów.

Bank pobożny w Krakowie, założony przez ks. Piotra Skargę w r. 1585, posiada kapitału obiegowego 140,000 zł. i od kapitałów lokowanych 9000 zł: procentu. Fundusz ten, stanowi całe uposażenie B. P. który rozporządza nim wypożyczając częściowo osobom potrzebą przyciśnionym na zastawy bez żadnego procentu. Podobna do tego rodzaju instytucyja dobroczynna była i w zgromadzeniu Misyjonarzy Warsz.

Banka inaczéj *Bangka*, jedna z wysp Sundy, położona w stronie południowo-wschodniéj Sumatry i oddzielona od niéj cieśniną *Banka*, obejmuje 37 mil kw. i 50000 m., między którymi jest około 16000 Chińczyków. Posiada wygodny port, jest dosyć urodzajną i dla Hollendrów, pod których władzą zostaje od r. 1828, bardzo jest ważną z powodu obfitych kopalni cyny, które dają rocznie do 111,000 cetn. metalu i przynoszą czystego dochodu 56%, podczas gdy sławne kopalnie Cornwellis przynoszę tylko 2%; zyskowny połów pereł.

Bankajz (z niem.), wyraz używany u nas w fabrykach wyrobów metalowych, znaczy żelazny kruk, lub hak do wbijania w płyty metalowe lub w ścianę.

Bakert v. Baekert (Justus), znakomity marynarz hollenderski, żyjący w pierwszéj połowie XVII w., który z prostego majtka dosłużył się najwyższych dostojeństw. W r. 1629 zdobył Fernambuk, lecz po niepomyślnéj wyprawie przeciwko Portugalczykom, przedsięwziętéj celem odebrania im Brazylii, umarł w podróży powrotnéj 1647.

Bankier, właściwie kupiec, którego działalność polega na wymianie pieniędzy, eskontowaniu, kupnie i sprzedaży wexli na obcych targach tudzież szlachetnych kruszców, papierów publicznych i akcyj.

Bankiet (z włos.), uczta, biesiada, wyraz początkowo używany jako nazwisko uczt w lożachmasońskich, dziś ma ogólne znaczenie. W nowszych czasach sławne są bankiety reformistowskie, uorganizowane w Paryżu 1847, których celem było zniewolenie rządu Ludwika Filipa do zaprowadzenia reform wyborczych w kraju. Samowolnie przez rząd zakazane, bankiety stały się bezpośrednim powodem do wybuchu lutowéj rewolucyi (ob.) 1848 r.

Bankiwa, (*Gallus bankiva*), gatunek dzikiego koguta, znajdujący się na wyspie Jawie.

Banknoty. Ob. Bilety bankowe.

Banko, Banquo, Than (namiestnik królewski) z Lochquhabir w północnéj Szkocyi za czasów króla Dunkana, około 1045; nie chcąc mieć udziału w zamordowaniu króla, został zabity z rozkazu Makbeta. Jego syn Fleanchus ocalał szczęśliwie i uważany jest za protoplastę Stuartów. W Makbecie Szekspira zamordowany Banko, oczekiwany jest przy stole i zjawia się się w postaci ducha.

Banko *ban Chorwacki*, słynny z zemsty, wykonanéj na Gertrudzie, małżonce króla węgierskiego, Andrzeja II. Księżna ta, córka księcia Meranu, ułatwiła bratu swemu, Ekartowi, możność zgwałcenia żony B. Nie mogąc otrzymać zadość uczynienia za wyrządzoną zniewagę, stanął na czele politycznych malkontentów, uderzył na zamek królewski Bdzin i pojmawszy królowę w kawałki ją posiekał. Za czyn ten został następnie skazany na śmierć. Fakt ten posłużył za treść Grillpar-

zerowi do dramatu „*Ein treuer Diener seines Herren*" a poecie madz. Katonowi do tragedyi „*Banko-Bán*" wydanéj w Peszcie 1847 r.

Bankocetle. Bilety bankowe, ob. Banki.

Bankok lub **Bangkok** (miasto ogrodów), stolica królestwa Siam, przy ujściu r. Menam, ma około 300,000 m.; wspaniałe świątynie Buddy. Wszystkie inne domy tego miasta są zwyczajnemi chatkami drewnianemi. Część ludności mieszka na tratwach Mieszkańcy prowadzą znaczny handel i starają się naśladować Europejczyków. Zaprowadzili gaz, młyny parowe, dbają o ulepszenie komunikacyj i t. p.

Bankructwo. Handlujący który zaprzestaje płacić jest w stanie upadłości; jeżeli do tego stanu doszedł przez swą winę lub oszustwo jest w stanie bankructwa (art. 437, 438 K. H.). W stosunkach handlowych więcéj jeszcze jak w innych, powinny panować dobra wiara i dotrzymywanie zobowiązań, dla tego była konieczną interwencyja prawa karnego przeciwko łatwemu oszukiwaniu publiczności przez handlujących. Kodex handlowy francuski pierwszy określił istotę takich przestępstw, sposób postępowania z masą upadłości i t. d. w art. 437—614. Inne prawodawstwa poszły za tym przykładem i zabezpieczając resztę majątku bankrutującego dla wierzycieli, jego samego uważają za przestępcę. Bankructwo jako przestępstwo zwyczajnie dzieli się na dwie kategoryje: bankructwo proste albo lekkomyślne, które ma miejsce, jeżeli bankrut doszedł do takiego stanu przez rozpustę marnotrawstwo, grę; jeżeli nie prowadził stosownie do przepisów swych ksiąg handlowych; jeżeli po przekonaniu się że jego masa czynna była niższą od biernéj zaciągał pożyczki, wyprzedawał ze stratą towary, jeżeli wydawał podpisy kredytowe na sumę trzykroć większą od swéj masy czynnéj i t. d. Bankructwo podstępne jest wtedy, gdy dłużnik formalnie zawiesza wypłaty, wtedy gdy umyślnie prowadzi źle księgi handlowe albo je ukrywa lub niszczy, gdy czyni sprzedaże i negocyjacyje zmyślone, gdy czyni się symulowanym dłużnikiem, gdy pod cudzém imieniem ukrywa pieniądze, gdy zmyśla wydatki i straty, których nie poniósł i. t. d. co do kary za bankructwo podstępne to por. art. 868 i 869 K. K. Gł. i Pop. Za bankructwo proste kodeks karny obowiązujący wprost kary nie oznacza, zdaje się jednak, iż na zasadzie art. 156 Kod. Kar. występek ten może być podciągany pod karę art. 1176 K. K. Gł. i Pop. przewidzianą. Państwo również jak prywatny, może nie chcieć lub nie być wstanie dotrzymania swych zobowiązań wierzycielom a wypadek taki zowie się *bankructwem państwa* v. *publicznem*. Występuje ono a przynajmniéj występowało w 2-ch formach: bankructwa jawnego, gdy państwo ogłasza, że nie będąc w możności płacenia swych wierzytelności, przestaje je płacić w zupełności lub w części i tajnego, gdy państwa oszukiwały swych wierzycieli pozornie nic od nich nie biorąc, mianowicie przez fałszowanie monety. Już przy końcu pierwszéj wojny punickiéj, spotykamy w Rzymie bankructwo, bo senat postanowił zredukować wartość assa z 12 uncyj miedzi do 2, to jest do $^1/_6$ części pierwotnéj. Późniéj w państwach chrześcijańskich dopuszczano się jeszcze gorszych nadużyć przez fałszowanie monety; tak np. pożyczano talary srebrne zawierające 10% miedzi a oddawano talarami mającemi 40% i więcéj miedzi;— ponieważ monetą taką płaciło nie tylko państwo ale i prywatni, dla tego i prywatni wierzyciele byli w taki sam sposób krzywdzeni. Często państwa uciekały się do jeszcze haniebniejszego chociaż łatwiejszego środka uiszczania się z długów, t. j. do gwałtu; tak np. pożyczano od żydów i innych cudzoziemców jak można najwięcéj pieniędzy, następnie oskarżano ich o lichwę; wypędzano z kraju i konfiskowano majątki, trzeba jednak wyznać, że odnośnie do żydów bywały niekiedy rządy łagodniejsze, dając im dary wieczne zamiast znikomych rzeczy doczesnych, mianowicie zmuszając do przyjęcia chrztu zamiast oddania pieniędzy. Jeżeli wierzycielami nie byli cudzoziemcy, to jeszcze łatwiéj się ich pozbywano, osadzając w więzieniu i konfiskując im majątki. Wstyd powiedzieć, iż najlepsi i najuczciwsi ministrowie francuscy, jak Sully i Colbert używali tego środka. W czasach późniejszych spotykamy wielkie przykłady bankructwa we Francyi i Austryi. We Francyi było ono skutkiem strasznego nadużycia z asygnatami. W Austryi w 1811 r. moneta papierowa tak spadła w kursie iż za 1500 złotych papierami dawano 1 złoty srebrem i wtedy rząd zlegalizował ten stan, zniżając wartość papierowéj monety do $^1/_5$ części jéj wartości nominalnéj. W 1816 widzimy w Austryi nowe bankructwo podczas którego papiery austryjackie były warte ledwie $^1/_3$ część swéj nominalnéj wartości. Niegodziwość bankrnctwa publicznego jest ogólnie przyznaną, tak ze względów moralnych jako i ekonomicznych i przynosi wielką szkodę nawet rządowi dopuszczającemu się takiego środka poprawienia swych finansów. Porów. A. Szmik III 345 Zalhariae i Baumstalk.

Banks (Edward), syndyk miasta Hamburga, ur. tamże 1796 walczył w legijonie hamburgskim podczas wojen napoleońskich. Od 1837 obrany syndykiem senatu, wysyłany był w rozmaitych misyjach politycznych np. 1850 na zjazd książąt do Berlina, 1851 na konferencyje drezdeńskie, † 1851 w Beytaux nad jeziorem Genewskiém.

Banks (sir Józef), znakomity naturalista angielski, ur. 1743 r. w hrabstwie Lincoln, † 1820. Po przejściu nauk w Oxfordzie przedsięwziął 1765 podróż do brzegów Labradoru i Neufoundlandu, i wrócił ztamtąd z bogatym zbiorem zwierząt i roślin. W trzy lata późniéj, przyjął udział w podróży Cooka około świata, z kilkoma towarzyszami, utrzymywanymi jego kosztem; w téj liczbie był botanik Solander, astronom Green i dwóch rysowników. Zaopatrzył się w nasiona mnóstwa roślin, które zaszczepiał tam, gdzie ich nie znalazł; tak drzewo chlebowe z wyspy Otahiti, przeniósł na wiele innych wysp zachodnio indyjskich; w Nowéj Zelandyi między innemi odkrył kangura; podróż ta, dała zachętę do innych wypraw tego rodzaju.

po powrocie z niéj 1771 udał się jeszcze do Irlandyi, i odkrył nieznane dawniéj naturalistom słupy bazaltowe na wyspie Staffa. Dom jego był miejscem zbioru miłośników nauki; w r. 1777 został prezydentem towarzystwa królewskiego, w r. 1802 członkiem zagranicznym instytutu francuskiego. Uszlachetnienie rasy owiec w Anglii było głównie jego dziełem. Szacowna jego biblijoteka i znakomity zbiór przedmiotów historyi naturalnéj, przeszły ostatecznie na własność muzeum brytańskiego. Oprócz artykułów zamieszczanych w *Philos. Trans.* ogłosił „*A short account of the causes of the diseases in the corn calledthe bleght, the mildew and the rust*" (1803).

Banks (Nataniel Prentiss), mąż stanu i generał amerykański, ur. 1816 w Waltham (Massachusetts). W 1852 wybrany do kongresu związkowego, występował energicznie przeciwko dalszemu szerzeniu niewolnictwa i stanął (1853) na czele stronnictwa republikańskiego. Jako gubernator stanu Massachusetts (1857—60) odznaczył się wyborną administracyją i surową sprawiedliwością. Podczas wojny domowéj (1861—65) zaciągnął się do wojska narodowego; 9 Sierp. 1862 już jako generał dywizyi dowodził w krwawéj ale nierozstrzygniętéj bitwie pod Cedar Mountain w Wirginii; latem 1863 otoczył silnie obwarowany Port-Hudson i 8 Lipca zmusił do kapitulacyi; następnie przedsięwziął zwycięską wyprawę do zachod. Luizyjany i zajął (Paźdz.) południ.-zachod. wybrzeża Texasu. Za powrotem do Nowego Orleanu zreorganizował stan Luizyjany i uregulował stosunki między oswobodzonymi niewolnikami a plantatorami (1864). B. zajmuje bardzo wybitne stanowisko w szeregu amerykań. mężów stanu; kilkakrotnie stawiany na kandydata do prezydentury nie otrzymał jéj z powodu swéj łagodności i pojednawczego usposobienia względem plantatorów Luizyjany, tém bowiem, zaszkodził sobie u swego stronnictwa republikańskiego.

Banks (Tomasz), ur. 22 Grud. 1735 w Lambeth, † 1805 w Londynie, znakomity rzeźbiarz angielski, z którego dzieł: *smucący się Apollo* i *pomnik młodéj dziewczyny*, za najlepsze uchodzą.

Banksia, rodzaj roślin z rodziny Proteaceae, nazwany na cześć Józefa Banksa; pochodzi z nowéj Hollandyi, obejmuje krzewy i drzewa dla pięknego wejrzenia stanowiące jednę z najokazalszych ozdób naszych cieplarń.

Banksland, wyspa na zachodzie Ameryki arktycznéj, widziana 1819 przez Parry'ego a 1850 bliżéj zbadana przez Mac Clure; nazwana przez niego *Baring*, oddzielona jest cieśniną Banks od wyspy Melville.

Bann, rzeka w Irlandyi, poczyna się w górach Mourue, od Coleraine staje się spławną i ubiegłszy mil 22 wpada do morza.

Bannaria jura, były to prawa służące właścicielowi gruntu, jako to: wyrabiania i szynkowania trunków w granicach tego gruntu, oraz możność zakazu i przymusu, ażeby nikt na jego gruncie trunków nie wyrabiał, nie szynkował ani ich nie sprowadzał; obowiązek odbywania mlewa swego zboża przez mieszkańców tegoż gruntu w młynie właściciela, pieczenia chleba w pańskim piecu za opłatą i t. p. Był to więc rodzaj służebności, znanych prawu niemieckiemu. Prawo rzymskie takich służebności, zależących w znacznéj części na obowiązku czynienia czegoś (in faciendo), nie znało.

Banner. Ob. Baner.

Bannicyja, wyraz od łacińskiego słowa średniowiecznego „*Bannum*" pochodzący, oznaczającego prawa osnowę, a utworzony z niego *bannicyja*, kary i skutki z niewykonania tegoż prawa lub rozporządzeń sądowych płynące. Rozmaite były stopnie bannicyi; inna bowiem w sprawach cywilnych, inna w sprawach uczynkowych, kryminalnych, inna w sprawach duchownych; najważniejsza zaś i najsurowsza w swych skutkach była za zdradę kraju lub obrazę majestatu.—Banitami, zwali się u nas podług statutu z r. 1523 ci, którzy się sprzeciwiali rozkazowi królewskiemu, lub którzy w sprawach cywilnych i w egzekucyi wyroków dla strony wygrywającéj opór gwałtowny stawiali. Rozmaite stopnie bannicyi podwyższały kary pieniężne i pozbawiały stronę wywołaną *activitatis* tak w jéj cywilném jako i politycznem działaniu. *Bannicyja wieczna*, połączona z infamiją w sprawach zdrady kraju, obrazy majestatu, w zbrodniach, lub za jakie wielkie przestępstwo wyrzeczona, dawała każdemu staroście moc chwytania w swéj jurisdykcyi banity i karania go gardłem. *Bannicyja doczesna* czyli *cywilna*, za nieposłuszeństwo wyrokom w sprawach o własność, sukcesyję, granice, zapisy, długi, gwałty, występki i t. p. czyniła wywołańca (bannitę) zawieszonym w wykonywaniu praw obywatelskich i pozwalała więzić go, pókiby się nie uiścił podług wyroku stronie; nie odsądzała go od czci, lecz dawała mu czas i możność starania się o zdjęcie bannicyi.

Bannitum judicium, sąd gajowy, sąd miejski, wójtowski lub ławniczy.

Banos, nazwa kilku miejsc w Hiszpanii, posiadających wody mineralne: *Banos*, w prowincyi Jaen, nad rz. Gwadalkwiwir, 1200 m. *Banos*, nad Minho w Galicyi, i inne.—**Banos**, wieś w stanie południowéj Ameryki Peru gorące zdrojowisko, używane jeszcze przed zdobyciem Ameryki.

Banowina, nazywa się niekiedy tak zwane Trójjedyne królestwo Chorwacko-Slawońsko-Dalmackie, jako należące do zarządu bana chorwackiego.—Por Ban. Banat. Chorwackie królestwo.

Banowski (Jerzy), słynny w swoim czasie rektor sławnéj niegdyś szkoły Żylińskiéj w Węgrzech, † 1561 r. Oprócz różnych pism napisał pewną liczbę pieśni do śpiewnika ew. czesko-słowackiego, wydanego przez Jerzego Trancwskiego. (Ob.).

Bansarow, właściwie **Bansarun**, (Dordżi), **Buryjata** ze stepu Selengiackiego, pobierał nauki w m. Kazaniu a późniéj w Petersburgu, gdzie przyswoił sobie zupełnie europejską cywilizacyję a pomimo to pozostał przy buddaizmie; † 1855 r. w młodym jeszcze wieku w Irkucku, napisał ważne dzieło

o Szamanizmie (Kazań 1846); i wiele innych o narodach i językach północno-azyjatyckich.

Bansemer J. M. z Falkenhagenem Zalewskim, przebywającym dziś w Dreźnie, ogłosił w Londynie 1840 in fol. z 10 map złożony „*Atlas Polski*" i arkuszowe wydanie „*Maryi*" Malczewskiego.

Bansko, największa wieś w Macedonii, 6000 m. i cieplice. W okolicy B. jest jeszcze 14 wsi bołgarskich, których mieszkańcy trudnią się obszernym handlem.

Bant (z niem.), opaska, obręcz; słupy mostowe ujęte są bantami, krokwie w wiązaniach dachu także bantami się wiążą; w leśnictwie drzewo budowlane grubości krokwi zowią również bantem.

Banta lub **Winneta**, w mitologii indyjskiéj żona Kasyjapa, która będąc niepłodną, wysiedziała dwa jajka, dane jéj przez męża; z pierwszego powstał *Arun*, zmrok, woźnica słońca: z drugiego *Garuda*, ptak bożka Wisznu. Kasyjapa jest sklepieniem niebieskiém a jego małżonki, cztery siostry: *Banta* i *Aditi* światłem, zaś *Diti* z *Kadruwą* ciemnością.

Bantam, niegdyś księstwo, od 1843 rezydenctwo hollenderskie, znajduje się w zachodniéj części wyspy Jawy; ma 150 mil kw. i 470000 m. Miasto stołeczne *Bantam* leży nad rzeką tegoż nazwiska.

Banti, sławna śpiewaczka włoska; zwiedzała wszystkie niemal kraje Europy, najdłużéj jednak bawiła w Londynie. Znaną była pod zaszczytnym przydomkiem: *La virtuosa del secolo*, † 1806 w Bononii.

Bantia, (dziś Maria di Vanze), starożytne m. rzymskie w pobliżu Venusii u stóp góry Vultur, w lesistéj okolicy Apulii. W ostatnich czasach znaleziono napis (*tabula Bantina*) w języku Osków, zawierający prawo miejskie. Pomnik to niezmiernie ważny tak dla lingwistyki, jako też dla starożytności publicznych republiki rzymskiéj.

Bantirga kuracyja, nowa metoda leczenia zbytniéj otyłości, ma swą nazwę od człowieka, który ją na sobie zastosował i ogłosił w r. 1863 w formie listu do publiczności; wskazaną mu zaś została przez lekarza Harvey'a; dla ogółu metoda ta jest tém uderzająca, że tym, którzy by się chcieli pozbyć zbytniéj tuszy, poleca dobre życie i dyjetę, która w ogóle uchodzi za wzmacniającą i pożywną. Choremu dozwala się używać wielkich ilości mięsa, natomiast zabrania się użycie tłuszczu, kartofli, cukru, mleka, a chleb się jak najbardziéj ogranicza. Rezultaty dość zresztą wątpliwe nie przedstawiają nic uderzającego, gdyż środki zabronione są to tak zwane środki pokarmowe oddechowe, które rozwijają tłuszcz w ciele ludzkiém. Nie mniéj jednak, powyższa broszura B. miała wielki rozgłos.

Bantysz-Kamieński, szlachecki dom rossyjski, pochodzenia wołoskiego.—**Bantysz-Kamieński** (Mikołaj), ur. 1737, † 1814 r. Liczne prace, odnoszące się do historyi rossyjskiéj są w rękopiśmie w ministeryjum spraw zagranicznych w Petersburgu; jak „*Zbiór dokumentów, odnoszących się do dyplomatycznych stosunków między dworami rossyjskim i polskim*"; *Akta dworu polskiego do r.* 1700; (5 t.). Drukiem ogłosił oprócz innych „*Istoriczeskoje izwiestije o wozniksziéj w Polsze unii*"; (Moskwa 1805) i „*Sobranije posud. gramot i dogowerow* (1813). *i in.* **Bantysz-Kamieński** (Dymitr), syn poprzedniego, ur. w Moskwie 1788. Wydał 1822 r. „*Historyj. Małorosyi*"; przerobioną w r. 1830; „*Słownik znakomitych mężów ziemi rossyjskiéj*"; (5 t. 1836 i 1847), oraz „*Bijografije generalisimusów i feldmarszałków rossyjskich*" (4 t. 1840), i dzieł kilka innych.

Banya, Ob. Bań, Banie, Bańskie miasto.

Bań, Banie. Tak nazywają Słowacy a w ogólności wszyscy w Węgrzech wszelkie kopalnie, w szczególności zaś zakłady górnicze, a jeżeli te znajdują się w miastach, to te zowią miastami *bańskiemi*, jak np. *Bańska Bystrzyca*, *Nowa Bań*, *Wielkie Banie*, *Złote B.*—Madziarowie do nazwy *bańskich miast* dodają zawsze słowo *baównya* (wym: *bania*), np. *Körmötz-Bànya* (Kremnice), *Abrud B.* i t. d.

Bańka, (*Cucurbita*), małe najczęściéj szklane naczyńko służące do wykonania miejscowego upustu krwi. Przez rozgrzanie rozrzedza się w B. powietrze i szybko przystawia się ją do skóry; z powodu zmniejszonego nacisku powietrza naczynia skóry rozszerzają, się skóra pod bańką czerwieni się i brzmieje. Takie bańki *suche* używają się dla odciągnięcia chwilowego krwi na skórę od głębszych organów. W innych razach po odjęciu bańki nacina się obrzmiałą skórę banieczkiem (ob.) i znowu przystawia się bańkę która napełnia się krwią; takie ujęcie krwi za pomocą baniek ciętych jest bardzo często potrzebne w medycynie (ob. Upust krwi). Co do barw *baniek mydlanych* ob. Interferencyja.

Bańki, piec smolarski, murowany, okrągły, kształtu jajowatego, z wierzchu otwarty, służący do pędzenia smoły, w takim piecu mieści się zwykle sążeń karpiny (ob.), która rozpala się od góry, a smoła topiąca się opada na dół i spływa do naczynia podstawionego.

Bańkowski I. wydał: *Klucz do chemii dla gospodarza*". (Wilno 1864). „*Zadanie ziemiańskie*" (Peters. 1861). „*Elementarz polski* (Petersburg 1861, Warszawa stereotyp Orgelbranda 1862). Tłumaczył dzieła Milla i Thackeraya.

Bańska-Bystrzyca. Ob. Bystrzyca.

Bańskie miasto, tyle co m. górnicze, niemieckie *Bergstad.* ob. Bań, Banie.

Baobab, ob. *Adansonia.*

Baour-Lormian (Piotr Maryja Franciszek Ludwik), ur. w Tuluzie 1770, † w Paryżu 1856, poeta francuski, używający znakomitéj sławy za czasów Napoleoua I, jako autor kilku dramatów i poezyj. Tłumaczył szczęśliwie Ossyjana i Tassa.

Bapaume, mtasto w francuskim depart. Pas de Calais, 3600 m., bitwa 3 Stycznia 1871 r. między armiją francuską Faidherbe'a, a Niemcami pod dowództwem Goebena.

Bapaume, rzeka wpadająca do Sekwany w depart. Niższéj Sekwany.

Baptisia, rodzaj roślin z rodziny motylkowych z oddziału brezylkowych (Caesalpinieae), obejmuje zioła w Ameryce półn.; kwiaty zebrane w grona, strąk wieloziarnowy; liście pojedyńcze lub złożone; odznaczają się pięknością barwy; chodują się w cieplarniach; *B. tinctoria* dostarcza barwnika indygowego.

Baptisterium, ob. **Chrzcielnica.**

Baptyści (z greck.). Tak nazywani są ci chrześcijanie, którzy nazywając się sami *Kościołem Chrystusowym*, twierdzą, że chrzest ważny tylko wtedy, gdy jest udzielany dojrzałemu już człowiekowi, po stosownem wprzódy ku temu jego przygotowaniu się, i to podług zwyczaju, praktykowanego w pierwotnym kościele chrześcijańskim, to jest przez zanurzenie w bieżącéj wodzie. B. wzięli początek w Anglii, gdzie pierwsza gmina powstała w r. 1633. Byli oni po czasach Kromwella do Wilhelma III prześladowani jako rewolucyjoniści i dopiéro w r. 1689 otrzymali takież prawa jak Kongrecyjonaliści i Prezbyteryjanie. Za podstawę swéj wiary tak, jak wyznawcy kościoła ewangelickiego przyjmują jedynie tylko Pismo ś. i nie uznają żadnych hierarchicznych godności kościelnych i dlatego mają tylko dyjakonów. Pod względem urządzenia kościelnego jak i zasad wiary, zbliżają się bardzo do wyznania ewangelicko-reformowanego. B. różnią się jednak między sobą pod wielu względami. I tak: *Tunkierowie*, *Pryslijanie* (od r. 1724), zalecający bez żeństwo; *Jumpers* (od r. 1803) i inni. B. *amerykańscy* (ob. Amerykańskie wyznania religijne) odróżniają się od B. *angielskich* w tém, że ci przypuszczają do komunii ś. i niechrzczonych jeszcze. B. *jeneralni* czyli *uniwersalni* i B. *partykularni* znów tém, że pod względem odkupienia człowieka przez Chrystusa P. pierwsi zgadzają się z Arminianami a drudzy z Kalwinistami. (Ob. Arminius Jakób). Ci B. liczą w Anglii i Ameryce 10,500 gmin a 6 milijon. przeszło ludności w saméj Ameryce. Odznaczają się oni wyższém ukształceniem, (inni B. rozmaicie nazywani, zwykle są ludźmi zaledwie elementarnego wykształcenia i pospolicie trzymają się litery Pisma św.), i posiadają kilkanaście już własnych pism czasowych, oraz utrzymują pewną liczbę misyj religijnych zwłaszcza w Indyjach Wschodnich. Są jeszcze tak zwani *New-Connexion* i surowych zasad *Sabateiści* (Seventh-day-Baptists) od r. 1665 oraz *Starzy* B. którzy skłaniają się pod względem dogmatycznym do Unitaryjuszów. W ogólności ci B. są po Kongregacyjonalistach najliczniejsi pomiędzy innymi tak zwanymi Dysydentami w Anglii i Ameryce Północnéj, i przy swojéj gorliwości religijnéj stale wzrastają w liczbę w całym świecie; na lądzie Europy zaś, zwłaszcza w nowszym czasie głównie we Francyi, Niemczech, Danii a mianowicie w Szwecyi, gdzie w r. 1860 liczyli już przeszło 30 gmin. Pierwsza gmina w Niemczech, powstała w Hamburgu 1834 r. Początkowo prześladowani pozyskali tolerancyję dopiéro w r. 1858, w którym liczba ich doszła do 8000 ludności i przeszło 40 gmin. W Hamburgu zbiéra się synod z całych Niemiec. Podobnież od niejakiego czasu znajdują B. i u nas zwolenników pomiędzy ewangelikami i katolikami rzymskimi, ale tylko pochodzenia niemieckiego; u ewangelików polskich i litewskich nie mają powodzenia, chociaż w m. Kłajpedzie jest znaczna ich liczba i centralna stacyja misyjonarska. W Warszawie podobnież niewielką liczbę znaleźli dotąd zwolenników, a ze starozakonnych dopiéro jednego, pomimo, że kaznodzieją jest syn neofity.—Celem zjednoczenia się wszystkich gmin ku wspólnéj pracy „*rozkrzewienia Królestwa Bożego*" utworzyło się w Anglii 1813 r. stowarzyszenie kościelne „*Baptists-Union.*"—**Baptyści** dlatego, że chrzest, dopełniony w wieku dziecinnym, jako nieważny, powtarzają, nazywani bywają, ale niewłaściwie *Anabaptystami* czyli *Nowochrzczeńcami* (Ob.). Pod względem sposobu odbywania chrztu, podobni są *Baptystom* tak zwani *Menonici* (Ob).

Bagnoy (Piotr Karol), znakomity sztycharz francuski ur. w Paryżu 1760, † tamże 1829. Do arcydzieł w swoim rodzaju zaliczają: „*Męczeństwo ś. Gerwazego i Protazego*; *ś. Wincenty a Paulo*; *Fenelon i Napoleon na wyspie ś. Heleny*, *dyktujący pamiętniki Las Casasowi.*

Bar, miasto w gub. Podolskiéj, powiecie Latyczowskim, nad rz. Rowem, zwane poprzednio *Rów*, otrzymało nazwę Bar od królowéj Bony, na pamiątkę dziedzicznego jéj księstwa Baru we Włoszech. W 1768 r. 9 Lutego zawiązała się tu słynna w dziejach Polski *konfederacyja barska* (ob.), podczas trwania któréj miasto wiele ucierpiało od miecza, ognia i powietrza. Obecnie liczy 8200 m.

Bar, ob. Antivari.

Bar, rzeka w francuskim depart. Ardennes, wpada powyżéj Donchéry do Mozelli i łączy się z kanałem Ardeńskim.

Bar, miasto w Bicharze we wschodnio-indyjskiéj prowincyi Bengalu, nad Gangesem, 28000 m.

Bar, właściwie *Barrois*, niegdyś hrabstwo, a późniéj księstwo, przyłączone 1431 r. do Lotaryngii (Barensis ducatus).

Bar (*Baryt*, *Barium*, *Ba*, ciężar atomowy =137), pierwiastek chemiczny, nazwany z gr. *barys* ciężki, otrzymany w stanie odosobnionym przez Davy'ego; jest to metal z barwy i blasku podobny do srebra, nieco kowalny, przeszło dwa razy cięższy od wody. Otrzymuje się działaniem stosu na barytę. Pod wpływem powietrza bardzo szybko się utlenia, wodę rozkłada w zwyczajnéj temperaturze, łącząc się z tlenem, przyczem się wodór wydziela. Z tlenem wydaje B. tlenek i dwutlenek. **Tlenek baru** (**baryta**) BaO, otrzymuje się przez wyżarzenie azotanu baryty, jako masa szarobiała, nietopliwa. **Wodan baryty** H_2 BaO_2 tworzy się z baryty i wody, przyczém masa się rozgrzewa, podobnie jak wapno, pospolicie jednak otrzymuje się przez wyżarzenie siarczanu baryty z węglem, przyczém powstaje siarek baru, ten zaś traktowany wodą wrzącą wydaje wodan i siarkowodan baryty; przy oziębianiu wodan baryty opada w kryształach zawierających pewną ilość wody, którą za ogrzaniem tracą. W wodzie wrzącéj się rozpuszcza; roztwór ten—*woda barytowa* oddziaływa silnie alkalicznie, w obec kwasu węglanego zachowuje się jak woda wapienna (ob. Wapno). W technice woda ta barytowa znalazła zastosowanie przy fabrykacyi cukru z melasu, z roztworu bowiem cukrowego strąca się przez jéj działanie proszek złożony z cukru i baryty, z którego łatwo się oddziela barytę i otrzymuje się czysty i gęsty roztwór cukru. W r. 1860

Marguerite i Sourdeval podali, że przy żarzeniu baryty pomięszanéj z węglem pochłania się z powietrza azot, przyczém tworzy się cyjanek baru; rzecz ta byłaby ważną dla przemysłu, wymaga jednak potwierdzenia. **Dwutlenek baru**, BaO^2, powstaje przez ogrzanie baryty w tlenie; jest to szary proszek, w wyższéj temperaturze rozpadający się na barytę i tlen; służy do utrzymywania wody utlenionéj. **Sole barytowe** niektóre jak *chlorek baru*, *azotan baryty*, są w wodzie rozpuszczalne, te służą do wykrycia kwasu siarczanego, wydają bowiem w roztworach siarczanów osad *siarczanu baryty*, który się cechuje zupełną nierozpuszczalnością a w naturze stanowi baryt (ob.), *węglan baryty—witeryt* (ob.). Służą one do otrzymywania barytowéj bieli (ob.). *Chromian baryty* stanowi barwnik żółty. Wszystkie rozpuszczalne sole barytowe są nadzwyczaj trujące; podobne są nieco z tego względu do przetworów arsenowych. Za odtrutkę służą siarczany rozpuszczalne, albo sam kwas siarczany rozcieńczony; kwas ten bowiem z barytą tworzy związek nierozpuszczalny. Dawniéj w medycynie używano go głównie w skrofułach, obecnie zaniechany.

Bar-Ali (Issa ben Ali), lekarz nestoryjański w Bagdadzie, słynny zwłaszcza jako lekarz chorób ocznych; jest autorem słownika syryjsko-arabskiego, dotąd w rękopiśmie. Por. Gezenius „de Bar-Alio" (Lipsk 1823).

Bar-Hebraeus, ob. Abulfaradi.

Bar-Kochba, „syn gwiazdy", żył około 132 po Chr., przywódca powstania w Palestynie, popieranego przez sławnego rabina Akibę, zowiący się obiecanym Messyjaszem. Wojował szczęśliwie z Rzymianami, zdobył nawet Jerozolimę i uwolnił lud żydowski od jarzma rzymskiego, późniéj atoli naciśnięty przez Julijusza Sewerusa, poległ w bitwie.

Bar-le Duc, stolica francuskiego departamentu Mozelli, nad rz. Ornanin, 15900 m., znaczny handel. Sławne jest wyrabianemi tutaj konfiturami, fabrykami wyrobów wełnianych i bawełnianych. Tu urodził się ks. Fr. Guise (Balafré) i marszałek Oudinot. Od 23 do 25 Lipca 1870 główna kwatera króla prusskiego i stąd rozpoczęty został pochód na północ ku Sedanowi.

Bar-sur-Aube, m. okręgowe w francuskim depart. Aube na prawym brzegu rzeki Aube, 4800 m. W pobliżu tego miasta, sprzymierzeni stoczyli tutaj stanowcze bitwy 29 Stycz. 1814 z marszałkiem Mortier i 27 Lut. t. r. z generałem Oudinot.

Bar-sur-Seine, m. okręgowe w francuskim depart. Aube na lewym brzegu Sekwany, 3050 m., piękny most.

Bara, (starogockie = moczar), stąd w banacie Temeszskim w pobliżu Lugosza znajduje się tak zwana *Czarna Bara*, z któréj bierze początek potok t. n. mający podług przekonania miejscowego ludu tak cudowną moc, że jeżeli napije się z niego wody cudzoziemiec, to choćby najbardziéj tęsknił do ojczyzny, traci chęć do powrotu.

Bara (Jan Chrzciciel Euzebijusz baron), generał piemoncki, ur. 1790 w Verceil. Skończywszy nauki w szkole wojskowéj St. Cyr. wszedł do służby francuskiéj. Po skończeniu wojny hiszpańskiéj, w któréj się chlubnie odznaczał, wrócił do ojczyzny i zaciągnął się do armii sardyńskiéj. W czasie wojny włoskiéj 1848, uświetnił swe imię w bitwach pod Goito, pod Somma Campagna i w obronie Medyjolanu. W r. 1849 był na krótko ministrem wojny, w krótce jednak, zrzekł się téj godności i wrócił do dawnych obowiązków generalnego inspektora armii.

Baraba. Ob. Barabiński step.

Barabas, Barabasz (Michał, podług innych Mikołaj), ur. 1810 w Márkosfalvie w Siedmiogrodzie, malarz i rytownik. Od r. 1829, kształcił się w Wiedniu początkowo pod kierunkiem Słowaka Marka a następnie w akademii wiedeńskiéj i we Włoszech. Od 1837 jest członkiem akademii peszteńskiéj; wsławił się jako wyborny portrecista.

Barabasz (Jan), pułkownik czerkaski, 1647 mianowany był przez Władysława IV, zastępcą hetmana ukraińskich Kozaków i odtąd mieszkał w Czechrynie; starał się gorliwie o uwolnienie Kozaków od ucisku magnatów, lecz usiłowania jego nie odniosły pożądanego skutku, a Chmielnicki korzystając z niezadowolenia Kozaków zaporoskich, przywiódł ich swojemi intrygami do buntu. Barabasz zatwierdzony już wtedy przez Władysława IV, rzeczywistym hetmanem, po złożeniu przysięgi na wierność królowi, stanął na czele swoich Kozaków przeciwko Zaporożcom, lecz kiedy zostający pod jego dowództwem nie chcieli przelewać krwi bratniéj, został przez jednego z nich zabity 1648.

Barabass, syn Abby, mężobójca w Jerozolimie, osadzony w więzieniu wtedy właśnie kiedy Jezus Chrystus stawiony był przed sąd Piłata, na zapytanie tego ostatniego do ludu, którego z tych dwóch więźniów z powodu Paschy ma uwolnić wedle zwyczaju, lud za namową przedniejszych kapłanów i starszych, zażądał Barabasza, co też i nastąpiło.

Barabaud (Jakób), malarz francuski, ur. w Aubusson 1772, † w Lyonie 1809, malował znakomicie kwiaty, zwierzynę, szczególniéj zaś ptaki. Ptaki jego malowane dla naturalisty Dufresne'a do dzieła *Jardin des Plantes*, uważane są za arcydzieło w swoim rodzaju. Na dwa lata przed śmiercią mianowany był przez Napoleona I, profesorem rysunków w szkole sztuk pięknych w Lyonie.

Barabbino (Szymon), malarz włoski, ur. w Valle di Polivera, pracował 1620 w kościołach i pałacach medyjolańskich, potém rzucił pędzel i zajął się handlem, lecz umarł w więzieniu za długi. Najcelniejszym jego utworem jest obraz ś. Diego w Genui w kościele Zwiastowania.

Barabiński step (Baraba) w Syberyi, obejmuje 100 mil długości i 60 szerokości między Obą i Irtyszem. Osiedleni tutaj od 1767 koloniści, zajmują się rolnictwem, hodowlą bydła i koni. Mnóstwo jezior słonych, klimat latem bardzo niezdrowy.

Barabra v. **Berabra** (Sing. Berberi), nazwisko mieszkańców Nilowéj równiny w Nubii, którzy od

najodleglejszéj starożytności zamieszkują dzisiajsze siedziby i nie są bynajmniéj, jak utrzymywał Burckhardt, przybyszami arabskimi. Nazwę ich znajduje Brugsch w hieroglificznym wyrazie *Bera-berata*. Mówią B. językiem Berberów, są mahometanie, należą do rasy kaukaskiéj i z powierzchowności mają wiele podobieństwa do starożytnych Egipcyjan, cery są bronzowéj, czekoladowéj lub ciemnomiedzianéj. Młode kobiety odznaczają się łagodnością i pięknością rysów, ognistemi oczyma i wspaniałą niekiedy postacią. Dzielą się na wiele pokoleń, mówiących różnemi narzeczami jednego języka. Głównem ich zajęciem rolnictwo; mniéj hodowla bydła; wojny nie lubią; zresztą są współdzicy i nieoświeceni, ale odznaczają się wiernością i dobroduszność ią. Porów. Hartmann'a „*Reise des Freiherrn Adalbert von Barnim durch Nordost-Africa* 1859—60" (Berl. 1863).

Baradla. Ob. Agtelek.

Baraga (Fryderyk), Słowiniec, biskup amyzeński, ur. 1797 r. w Lublani, wyświęcony r. 1823 na kapłana rz. kat. od 1830 jest misyjonarzem pomiędzy tuziemcami Ameryki północnéj. W r. 1836 przybywszy do Europy wydał w Paryżu w języku otawejskim modlitewnik i żywot Chrystusa P. W swoich misyjach odznacza się i tém, że uczy Amerykanów różnych rzemiosł. Wydał: „*Abrégé de l'histoire d' Indiens de l'Amerique septentrionale*" (Paryż 1837) a 1855 w Cincinati w języku oczypwejskim „*Kakige Debwewina*" t. j. *Prawdy wieczne*; w języku słowińskim wydał tylko „*Duszna Pasza*", „*Zlata jabłka*" i „*Nebeska roż*".

Baraguay d'Hilliers (Ludwik), znakomity generał francuski za pierwszego cesarstwa, ur. 1754 w Paryżu, zostawał od 1785 w szeregach armii francuskiéj i za Napoleona I postąpił na generała dywizyi, przyjmując udział we wszystkich jego kampanijach. W r. 1809 był głównodowodzącym w Tyrolu, 1810 w Hiszpanii, 1812 w Rossyi, w końcu gubernatorem Berlina † 1813.

Baragnay d'Hilliers (Achilles hrabia), syn poprzedniego, ur. 1795 w Paryżu, wszedł do armii francuskiéj 1807; w bitwie pod Lipskiem 1813 utracił lewą rękę, w r. 1830 został dopiero pułkownikiem a 1836 generałem i dyrektorem szkoły wojskowéj w St. Cyr. Następnie brał udział w wojnach afrykańskich, jako komendant w Besançon, wystąpił stanowczo przeciwko rewolucyi lutowéj. Jako członek obu zgromadzeń narodowych stał na czele konserwatystów. Będąc przez krótki przeciąg czasu 1849, naczelnym dowódcą wojska francuskiego w Rzymie, połączył się szczerze z Ludwikiem Napoleonem i w r. 1851 został komendantem wojennym Paryża. W początkach wojny wschodniéj był chwilowo posłem w Konstantynopolu, poczém otrzymał dowództwo naczelne korpusu francuskiego działającego na Baltyku i zdobył fortecę Bomarsund, co (28 Sierp. 1854) zjednało mu buławę marszałka Francyi i godność wice prezesa senatu. W kampanii włoskiej był dowódcą pierwszego korpusu armii. W 1863 dowodził obozem w Chalons. Podczas wybuchu wojny 1870 mianowany był komendantem Paryża, ale z powodu swéj otwartości, z jaką występował w obec cesarzowéj Eugenii i ministra wojny hr. Pelikao 12 Sierpnia został już usunięty. W dalszym biegu wojny nie brał udziału. Po upadku Strasburga i po kapitulacyi armii reńskiéj Bazaine'a przez rząd obrony narodowéj naznaczony został prezesem komisyi dla zbadania wszystkich kapitulacyj, w czasie téj wojny.

Baragun, miejsce w ziemi Kałmuków nad Terekiem; ma zdrojowisko gorące zwane *kąpielami Piotra*.

Barahat, główne miasto okręgu angielskiego Gierwol w Indyjach Wschodnich.

Barailon (Jan Franciszek), sławny lekarz francuski, ur. 1743 w Viersat w Owernii, profesor medycyny w Montpellier. Jako członek konwencyi głosował za wygnaniem Ludwika XVI. Późniéj Napoleon poważał go wielce i często zasięgał jego rady. Umarł nagle w Chambon 1816. Ważniejsze jego prace są: „*Observations sur le virus miliaire*" i „*Mémoire sur la nature d'hydropisie*".

Barak, syn Abinoem z pokolenia Neftali, oswobodził Izraelitów pod przewodnictwem Debory, z niewoli Chananejczyków.

Barak (z hiszpań.), budka albo szałas żołnierski, z desek, słomy, gałęzi lub chróstu zbudowany, dla ochrony od zmian powietrza. Rozpowszechniły się głównie od początku bieżącego wieku, dawniéj wojska poprzestawały pospolicie na namiotach. **Barakowe lazarety**, ob. Lazaret.

Barakaje, rozbójnicze pokolenie Abchazów na zachodnim Kaukazie.

Barakowicz (Jerzy), autor, poeta i mówca słowiński, ur. w Zadarze, a w Rzymie 1628 r. kanonik rz. kat. Liczne swoje utwory, odznaczające się wyższą wartością, wydał pod tyt. „*Wila Slowińska*" i t. d. (1682) oprócz innych oddzielnie.

Baralip, nazwa w dawnéj logice piątego przypadku czwartéj figury formalnego sylogizmu, w którym, jak wskazują samogłoski *a, a, i* (ob. Barbara), dwa pierwsze zdania są ogólnie twierdzące, trzecie twierdzi specyjalnie, np. 1) Wszyscy uczeni są ludźmi; 2) Wszyscy ludzie są śmiertelni; a zatém niektórzy śmiertelni są uczeni.

Baram, rzeka na wyspie Borneo, wpadająca do morza na północno-zachodnim brzegu ziemi Brunéi.

Baran, (zool.). Ob. Owca.

Baran, konstelacyja zwierzyńcowa złożona z 50 gwiazd widzialnych gołém okiem, z których 1 drugiéj (Hamel) i 1 trzeciéj wielkości (Szeratan). W konstelacyi téj za czasów Hipparcha i Ptolemeusza leżał punkt równonocny wiosenny, mianowicie obok gwiazdy czwartéj wielkości Mozartim; że zaś wiosna zaczyna się, gdy słońce dojdzie do tego punktu, przeto dla oznaczenia początku wiosny mówiono, że słońce wstępuje w znak B., lub gromadę B. Z powodu wszakże cofania się punktów równonocnych (ob.) punkt ten nie leży dziś w gromadzie B., a w gromadzie Ryb. Zachowano jednak oznaczenia starożytnych i początek wiosny oznaczamy znakiem Barana, jakkolwiek ten jest

tylko symbolicznym i nie przypada w konstelacyi Barana.

Baran, jezioro leżące w wielkiém księstwie Poznańskiém, powiecie Krotoszyńskim.

Barancanueva, miasto w Nowéj Granadzie, przy ujściu r. Mahates do r. Magdaleny, 1500 m.

Baranczyńsk, zakład górniczy w gub. Permskiéj, pow. Wierchoturskim w Rossyi, nad rz. Barancą, założone 1747 r. wielkie fabryki żelaza.

Baranek Boży, tak pismo święte nazywa Jezusa Chrystusa.—Hostyję czyli opłatek poświęcony, katolicy rzymscy nazywają także *Barankiem Bożym*. Ob. Agnus Dei.

Baranek scytyjski, (Agnus scythicus), gatunek *Paprotki* (Aspidium), ob. Aspidium.

Barania góra, w Karpatach, na granicy Szląska austryjackiego, 4175 stóp wysoka. Tu Wisła pod Czarnym Wirchem bierze z ośmiu źródeł początek i płynie ku północy środkiem wsi Wisły do miasteczka Skoczowa.

Baranicha, rzeczka, wypływa z gór Święto-Krzyskich i wpada do rzeki Pokrzywianki.—B. wielka, rzeka w Syberyi w okręgu Jakuckim, wpada do oceanu Północnego.

Baraniecki, (Adryjan), ur. 1828 r., dr. m. współczesny, zamieszkały poprzednio w Jarmolińcach, obecnie w Krakowie. Drukował w Warsz. u Orgelbranda 1860 r. „*O Janie Smerze mniemanym lekarzu Polskim*" „*O materyjałach do topografii i statystyki lekarskiéj Podola*" (1866 w Petersburgu); „*Program topografii lekarskiéj*" (Lwów 1861); „*O stowarzyszeniach lekarskich prowincyjonalnych*". Założył w Krakowie muzeum techniczno-przemysłowe i urządza odczyty systematyczne dla kobiet.

Baraniecki (Łukasz), ur. w Zborowie 1798 r. (podług innych w Kabarowcach). Rozpoczął zawód kapłański 1822 jako wikary w Żołkwi. W r. 1836 został kanonikiem katedralnym lwowskim, 1841 dyrektorem prowincyjonalnym gimnazyjów galicyjskich, a 1849 arcybiskupem lwowskim, na którém to stanowisku odznaczył się jako wzorowy arcypasterz, spełniający obowiązki swoje z godną naśladowania gorliwością i światłem. Umarł tknięty apoplexyją we wsi Cieszanowie 1858.

Baraniecki (Tomasz), lekarz, ur. 1801 w Galicyi, uczył się w uniw. lwowskim i wileńskim, zamieszkał od 1825 w mieście Jarmolińcach w gub. Podolskiéj, gdzie życie zakończył 1859. Przełożył z niemieckiego: „*O amputacyjach w ogólności*" przez Dr. Brunninghausena (Wilno 1824), „*Traktat chirurgiczny o chorobach pęcherza*" przez Bella (Wilno 1825). „*De morbis Sacci lacrymalis*", (1825 Wilno).

Baraniecki (Ferdynand), ur. 1807, † 1838, był artystą teatru Rozmaitości w Warszawie, z wielkiém powodzeniem przedstawiał role charakterystyczno-komiczne.

Barankí, futro używane w Polsce, z białych i czarnych baranów węgierskich, lub siwych krymskich i egipskich, zresztą z krajowych.

Barankiewicz (Maciéj), doktór medycyny i chirurgii w Wilnie, żyjący za czasów Józefa Franka, ogłosił kilka rozpraw lekarskich w pamiętniku towar. lek. wileń. i w „*Bulletin des sciences medicales*".

Barankiewicz (Ignacy), ur. 1818 w Warszawie, umiejętny spółczesny tłumacz, przełożył z angielskiego Byrona poemata: 1) *Paryzynę*, 2) *Mazepę*, 3) ustęp z *Don Juana*, 4) *Dwaj Klefty*, oraz Wiktora Hugo dramat *Hernani*, dotąd niewydrukowany.

Baranów, miasteczko w okręgu regencyi Poznańskiéj, powiecie Ostrzeszowskim, położone wśród nizin i łąk, ma 850 m., po większéj części Polaków.

Baranów, dawniéj miasto dziś osada w gub. Lubelskiéj pow. Nowoaleksandryjskim, odległe o mil 6 od Lublina. Liczy 1817 m. Niegdyś był tu zbór kalwiński, lecz kto go założył i kiedy upadł, nie wiadomo.

Baranów, miasteczko w obwodzie Tarnowskim królestwie Galicyjskiém, nad Wisłą, ma 1500 m. W XVI i XVII w. było własnością Leszczyńskich, którzy będąc wyznania ewangelickiego założyli tu szkoły i drukarnię, z któréj wyszło wiele ksiąg ewang. Obecnie jest własnością hrabiów Krasickich. Okazały starożytny zamek tutejszy mieści w sobie kosztowny zbiór obrazów i piękną biblijotekę, w któréj znajdują się rękopisy Ignacego Krasickiego.

Baranowicz (Łazarz), arcybiskup czernihowski gr. kat. od r. 1668; gorliwie bronił swego kościoła przeciwko dążnościom jezuitów i dlatego nazwany *filarem kościoła*, ur. około 1593, † 1694 r., wyświęcony na biskupa 1657 r. w Jassach. Trzymając stale z tymi hetmanami Ukrainy, którzy inwestyturę swoją brali od Rossyi, w tym duchu działał przeciw Doroszence, a występował za Brzuchowieckim, Mnogogrzesznym i Skoropadzkim. Założył drukarnię w Nowogrodzie Siewierskim. Liczne jego dzieła pisane w języku małoruskim i polskim, wierszem i prozą, wyliczone są szczegółowo u Jochera. Najdawniejsze jego dzieło polskie: „*Żywoty świętych*" i t. d. wyszło w Kijowie 1670 r. Tamże drukowana była później: „*Lutnia Apollinowa, każdéj sprawie gotowa*" (1671). Z innych pism jego ciekawsze są: „*Rozmowy o wierze i życiu świętych*"; „*Księgi rodzaju*"; „*Księgi śmierci*"; „*O przygodach życia ludzkiego*"; i nareszcie: „*Nowa miara staréj wiary na wymierzenie władzy ś. Piotra i papieżów rzymskich i pochodzenie Ducha ś. od Ojca*" (1675) i t. d. Wyborną bijografiję B. napisał Stradomski w Dzienniku ministerstwa oświecenia narodowego za Lipiec i Sierpień 1852 r.

Baranowska (Tekla), ob. Bądarzewska.

Baranowski albo **Baranovius** (Wojciech), h. Jastrzębiec, ur. około 1550. Pobierał nauki w akademii krakowskiéj, a po ukończeniu téjże zwiedzał i inne akademije włos., franc. i niemieckie. Los swój winien był Zamojskiemu, który go szybko w łasce króla Stefana, a potém Zygmunta III posuwał, któremu téż niezmiennie szczerą odpłacał się wdzięcznością. Najprzód kanonik kujawski i kruświcki i sekretarz królewski, w r. 1580 kan-

tor gnieźnieński, w następnym roku podczas wyprawy moskiewskiéj, mianowany został pod Pskowem sekretarzem wielkim koronnym. Od 1584 biskup przemyślski, następnie płocki a 1606 kujawski. W r. 1608 został po Maciejowskim prymasem, arcybiskupem gnieźnieńskim. Złożył synod prowincyjonalny w Łowiczu 9 Maja 1612 i wtedy pobudował lub ponaprawiał pałace w Łyszkowicach, Uniejowie, Chrostonie. Umarł nie wiadomo na pewno kiedy w Łowiczu czy Skierniewicach, a pochowany został w kolegijacie łowickiéj, we wspaniałéj przez siebie wystawionéj kaplicy.

Baranowski (Albrecht), 1577 sekretarz królewski i kasztelan kamieński, w 1613 posłany był od sejmu wraz z innymi do konfederacyi zawiązanéj w Moskwie przez Cieklińskiego (1612), jako komisarz do zapłaty żołdu wojsku i układów z konfederatami, celem rozerwania tego związku, czego istotnie dopełniono aktem lwowskim 1614, † 1637.

Baranowski (Jan), sprawując urzędy poselskie sejmowe, sądowe i komisarskie oddał krajowi pożyteczne usługi. W r. 1619 mianowany został kasztelanem małagoskim, tudzież starostą przedborskim i korczyńskim a 1624 wojewodą sieradzkim, 1632 po śmierci Zygmunta III, na zjeździe województwa sieradzkiego w Szadku, wspomniał o wyborze na tron polski króla szwedzkiego Gustawa Adolfa, czém tak dalece szlachtę na siebie oburzył, że przymuszony był z koła uchodzić.

Baranowski z Rzeplina (Stanisław), h. Rawicz, pracował nad dopełnieniem herbarza Paprockiego, który od 1584 do 1635 doprowadził. Rękopis ten, nigdy nie drukowany, znajduje się w cesarskiéj biblijotece publicznéj w Petersburgu. Opis drugiego egzemplarza znajdującego się u Włodzimierza Platera na Wołyniu podany był w Gazecie Codziennéj 1857 r.

Baranowski (Stanisław), podkomorzy drohicki, poseł mazowiecki za Władysława IV, był głównym powodem zerwania sejmu w r. 1639, z przyczyny osobistego zajścia pomiędzy nim a podkanclerzym Jerzym Ossolińskim, który, obwiniony przez Baranowskiego o pychę (ubiegał się o tytuł książęcy, którego się zrzec musiał), odezwał się niewłaściwie: „*Zmyję ja potém skórę temu baranowi*“. Słowa te tak obruszyły umysły w izbie poselskiéj, że mimo przeprosin Ossolińskiego, sejm rozszedł się na niczém.

Baranowski (Piotr Bogusław), h. Ostoja, z ziemi czerskiéj, towarzysz chorągwi husarskiéj księcia Józefa Lubomirskiego, zjednał sobie po śmierci króla Jana Sobieskiego smutną sławę wichrzyciela i przywódcy (marszałka) skonfederowanego wojska, które dopominając się zaległéj płacy, rokosz podniosło i Ruś całą pustoszyło. Wzbogacony Baranowski, korzystając z udzielonéj mu i konfederatom amnestyi, przeprosił publicznie Jabłonowskiego hetmana wielkiego koronnego we Lwowie 11 Maja 1697, wyrzekł się konfederacyi, rozdarł akt mianujący go na marszałka związku złożył chorągwie wojskowe i konfederacyję rozwiązał. Jego projekt do konstytucyi znajduje się w rękop. biblijoteki wilanowskiéj.

Baranowski (Szymon), przełożył poezyje Horacego, Waleryjusza Katulla i Sexta Aurelijusza Propercyjusza, zamieszczone w „*Biblijotece klasyków łacińskich*“, wydawanéj przez Edwarda hr. Raczyńskiego w Poznaniu 1839 (Tom IV str. 215—356). tłum. *Powiastki Kan. Szmidta* i wydał: „*Wspomnienia podróży Jen. Kopcia*“—i „*Przygody starego żołnierza*“ 1857 w Lipsku.

Baranowski (Jan), ur. 1800 w mieście Sławkowie, po ukończeniu nauk w uniwersytecie warszawskim i otrzymaniu stopnia magistra filozofii, mianowany został 1825 adjunktem obserwatoryjum w Warszawie, a 1848 dyrektorem tegoż obserwatoryjum. Od 1837 do 1842 wykładał astronomiję w byłych kursach dodatkowych, a następnie w szkole głównéj od czasu jéj otwarcia, aż do zamiany na uniwersytet, i przez dwulecie 1864—1866 sprawował godność dziekana wydziału fizyczno-matematycznego. Przetłumaczył Humboldta „*Kosmos, czyli rys fizycznego opisu świata*“ (2 t. Warsz. 1849); „*Mikołaja Kopernika Toruńczyka o obrotach ciał niebieskich*“ ksiąg 6 z textem łacińskim (Warsz. 1854); „*Meteorologija czyli nauka o zjawiskach w powietrzu dostrzeganych, o ich związku i wpływie na królestwo organiczne, a głównie na człowieka*“ przez Foissac'a (Warsz. 1858, 2 tomy). Nadto liczne jego rozprawy zamieszczone są w Przeglądzie naukowym i Biblijotece Warszawskiéj. Estreicher, a za nim Encyklopedyja podręczna Wiślickiego, dzieła *Józefa* B. wydane w Paryżu, jemu przypisali.

Baranowski (Ignacy), lublinianin, dr. m. uniw. dorpackiego, był docentem szkoły głównéj warszawskiéj, dziś prof. uniw. warszawskiego, prowadzi klinikę dyjagnostyczną, jeden z najbardziéj wziętych lekarzy warszawskich. Wydał: „*Nonnulla de tentis humore aqueo imhibito, ect.*“ 1858.

ENCYKLOPEDYJA

POWSZECHNA.

ENCYKLOPEDYJA

POWSZECHNA

S. ORGELBRANDA.

Nowe Stereotypowe odbicie.

TOM DRUGI

(Baranowski—Casuarina).

WARSZAWA.
NAKŁAD, DRUK I WŁASNOŚĆ S. ORGELBRANDA SYNÓW
ulica Bednarska № 20.

1883.

Дозволено Цензурою

Варшава, 9 Іюня 1883 года.

B.

Baranowski (Józef), był urzędnikiem w Banku polsk., kształcił się w Paryżu. Wynalazł przyrząd automatyczny sygnałowy, zastępujący ludzi rozstawionych na linijach kolei żelaznych i robił doświadczenia w Anglii na kolei North London. W Petersburgu na kolei do Moskwy odbywał próby z machiną, poruszaną siłą powietrza zgęszczonego. W Paryżu urządzał podobną lokomotywę Andrault, ale nie z takiém powodzeniem jak B., którego machina powietrzna pędziła pociąg, ze 160 osobami z szybkością 6 mil na godzinę. Wydał: „*Taxe machine*“ (1848 Paryż); „*Application de la T. M.*“ (1849); „*Taxe Machine applicable à toutes les opérations de calcul etc.*“. U Estrejchera błędnie te dzieła umieszczone są pod *Janem* B.

Baranowski (Walenty), ur. 1806 w Sławkowie niegdyś ks. ze zgromadz. pijarów, dziś biskup lubelski, rodzony brat młodszy Jana astronoma, znany z wymowy kaznodziejskiéj. Wydał: „*Przemówienie przy pogrzebie Emmy Bajerowéj*“ (Warsz. 1838). „*Żałobne przemówienie na pogrzebie T. z Ż. Radomyskiéj*“ (Warsz. 1843); „*Mowa pogrzebowa po Mar. z Karskich Łabęckiéj*“ (Warsz. 1848; u Strombsk.) „*Przemówienie na pogrzebie ze Skrzyńskich Koźmianowéj żony A. E. Koźmiana*“ 1851 r.

Baranowski (Stefan), wynalazł planimetr, który opisał po francusku 1852 w Helsingforsie. Tamże wydał „*Klimatolog. Karte der Erde*“ 1849 w dwu tablicach z tekstem.

Barański (Franciszek), wydał 1860 w Żytomierzu dramat w 5 aktach p. t. „*Koleżeństwo szkolne*“; tamże „*Elementarz wedlug nowéj metody i kaligrafiją polską*“.

Barante (Wilhelm Prosper Brugière baron de), mąż stanu, historyk i publicysta francuski, ur. 1782 w Riom w Owernii, † 1866 w swoim zamku, w dep. Puy-de-Dôme; w młodym wieku wszedł do służby rządowéj i tak za czasów cesarstwa, jako i za restauracyi, sprawował kilka ważniejszych urzędów. W r. 1819 mianowany został parem Francyi, a 1828 członkiem akademii. Podczas rewolucyi lipcowéj był posłem w Wiedniu, następnie zaś do 1840 w Petersburgu. Jest on jednym z najznakomitszych dziejopisarzy francuskich. Główniejsze jego dzieła są: „*De la littérature française pendant le 18-me siècle*“ (Paryż 1809 i 1847); „*Histoire des ducs de Bourgogne de la maison Valois*“ (Paryż, 3 tomy 1823—26); „*Histoire de la convention nationale*“ (6 tomów, Paryż 1851—53); „*Histoire du Directoire de la République française*“ (3 tomy, Paryż 1855); „*Le parlement et la Fronde*“ (Paryż 1859); „*La vie politique de M. Royer Collard*“ (Paryż 1861 i 63); „*De la décentralisation en* 1829 *et en* 1833“ (Paryż 1865).

Baranya, komitat węgierski, obejmujący 91½ m. kw. z ludnością 263,000 (Madziarowie, Chorwaci i Niemcy), leży w klinie utworzonym przez połączenie się Drawy z Dunajem. Stolicą jego jest m. *Pecs* (Fünfkirchen). Jestto jedna z najurodzajniejszych krain węgierskich. Ważniejsze miasteczka są: Siklos i Mohacz. Pieczara w Paplice. Ob. Abaliget.

Barataria, zatoka w odnodze Mexykańskiéj, w południowo-wschodniéj stronie Luizyjany, niegdyś bezpieczne schronienie rozbójników morskich.

Baratier (Jan Filip), ur. 1721 r. w Schwalbachu, margrab. Anspach, † 1740 r.; w dzieciństwie swojém tak wysoko już postąpił w znajomości języków starych i nowych i matematyki, że w 14 roku życia był mianowany członkiem akademii berlińskiéj. Potém, zajął się nauką prawa, literaturą i starożytnościami i pisał dzieła pełne erudycyi, pomiędzy innemi „*Disquisitio chronologica de successione antiquissima Romanorum Pontificum*“ (Utrecht 1740).

Baratron, otchłań, a raczéj piwnica w Attyce, w którą wrzucano skazanych na śmierć rabusiów i złoczyńców. Był to rodzaj studni, któréj ściany były połączone piłami i hakami poziomo sterczącemi, tak że ciało zepchniętego było przez nie ze wszystkich stron szarpane. U Rzymian zwało się *baratrum* każde więzienie, a szczególniéj sławne *Tullianum*.

Baratteryja, (z włosk. facyjenda, szacherka), zowie się u marynarzy wszelki czyn nieprawny kapitana lub załogi okrętu kupieckiego, na szkodę właściciela statku lub ładunku, jak ucieczka okrętu, niepotrzebne zboczenie z przepisanéj drogi; kodeksy krajów nadmorskich karzą ją niezmiernie surowo.

Baratyński (Eugenijusz), znakomity poeta rossyjski, spółczesny i przyjaciel Puszkina, ur. na początku bieżącego wieku w Petersburgu, † 1845 r. w Neapolu. Najcelniejsze jego utwory są: „*Edda*“,

„*Cyganka*“ i „*Bal*“. Zbiór jego poezyj wyszedł 1833 r. w Petersburgu w 2 t.

Barącz (Sadok), dominikanin, ur. 1814 w Stanisławowie na Pokuciu, wyświęcony na kapłana 1838, był przez lat 6 profesorem nauk biblijnych we Lwowie. Prócz wielu rozpraw napisał: „*Pamiątki miasta Żółkwi*“ (1852); „*Pamiętnik dziejów Polski*“ (1855); *Żywoty sławnych Ormijan w Polsce*“ (1856); „*Pamiątki miasta Stanisławowa*“ (1859); „*Rys dziejów zakonu kaznodziejskiego w Polsce*“ (1859); „*Pamiątki Jazłowickie*“ (Lwów 1862); „*Wolne miasto Brody*“ (Lwów 1865); „*Rys dziejów Ormijańskich*“ (Tarnopol 1863). „*Bajki, podania i przysłowia na Rusi*“ (Lwów 1866).

Barbacena (Filibert Caldeira Brant, margrabia de), ur. w Sabora 1772, † 1842 w Rio Janeiro; generał i senator brazylijski, był dwukrotnie ministrem finansów i pod wielu względami położył ważne zasługi w Brazylii, np. przez wprowadzenie maszyn i statków parowych.

Barbacena, miasto w brazylijskiéj prowincyi Minas-Geraes, 14,000 m.

Barbacenia, rodzaj roślin z rodziny zakrwawkowatych (*Haemodoraceae*), z pozoru do szpilecznicy (Yucca) podobny; krzewy z wielkimi kwiatami ciemno-fijoletowymi. Piękny ten krzew rośnie w Brazylii, u nas hoduje się w cieplarniach.

Barbadoes, największa, najludniejsza i najważniejsza wyspa z archipelagu Małych Antyllów w Indyjach zachodnich, ma 8 mil kw. i 153,000 m. Od r. 1624 należy do Anglii. Miasto stołeczne wyspy i całéj grupy jest *Bridgetown*, rezydencyja gubernatora angielskiego.

Barbało, dwie góry w gub. Tyfliskiéj: **B.** *Większy* 10,830 st. i **B.** *Mały* 10,360 st.

Barbanègre (Józef baron), ur. 1772 w Pontac, generał z czasów pierwszego cesarstwa francuskiego, miał udział we wszystkich zwycięstwach, a w dziejach wojennych zjednał sobie zaszczytne imię waleczną obroną Huningi przeciwko wojskom sprzymierzonym, † 1830 w Paryżu, samotny i opuszczony od wszystkich.

Barbanell, Ob. Abrabanel.

Barbara (święta), panna i męczenniczka, pod panowaniem Maxymina około 236 r. w m. Nikomedyi w Bityni, według różnych podań więziona z przyczyny swéj piękności i ścięta po długich męczarniach przez własnego ojca Dyjoskura, poganina, który po uzupełnieniu tego okrutnego czynu, na miejscu został zabity od pioruna. Stąd ś. **B.** uważana jest za patronkę szczęśliwéj śmierci, i bywa wzywaną szczególniéj w czasie burzy i pożarów. Górnicy i artylerzyści mianują ją swą patronką, święcąc uroczyście dzień 4 Grudnia, w którym kościół rz. kat. obchodzi jéj pamiątkę.

Barbara, nazwa w dawnéj logice pierwszego przypadku pierwszéj figury formalnego sylogizmu; dla najkrótszego bowiem wskazania rozmaitych figur, wniosków i ich przypadków, utworzono pewne wyrazy, w których samogłoski i spółgłoski mają oddzielne swoje znaczenie. Samogłoski *a* i *i* twierdzą, pierwsza ogólnie, druga po szczególe; samogłoski *e* i *o* przeczą w takim samym stosunku. Spółgłoski *b*, *c*, *d* i *f*, oznaczają czworakie przypadki, możliwe w pierwszym sylogizmie, który jest normą dla wszystkich następnych. Każdy przypadek, nazwany jest wyrazem trzyzgłoskowym, którego zgłoski tak są rozdzielone, że każda oprócz pierwszéj, zaczyna się od samogłoski, np. *Barbar-a*. Stąd wynika, że wniosek *in barbara* oznacza kategoryczny sylogizm pierwszéj figury, w którym wszystkie trzy zdania są twierdzące, np.

1) Wszyscy ludzie są śmiertelni=a
2) Wszyscy uczeni są ludźmi=a
3) A więc wszyscy uczeni są śmiertelni=a.

Barbara, lud nasz tak nazywa długą i grubą linę, używaną przy przewozach na rzekach.

Barbara Cyllejska, druga żona Zygmunta Luxemburczyka, cesarza niemieckiego i króla węgierskiego, stryjeczna siostra Anny Cyllejskiéj, drugiéj żony Władysława Jagiełły, słynęła z rozpusty i życia rozwiązłego. Odwiedziła siostrę swoją Annę w Polsce dwa razy 1412 i 1429. Wraz z mężem szkodziła Polsce, ile była w stanie.

Barbara, żona najprzód Macieja Korwina, a po jego śmierci króla polskiego Władysława Jagiellończyka, który się z nią niedługo rozwiódł i pojął Annę de Foix.

Barbara Jagiellonka, córka Kazimierza Jagiellończyka i Elżbiety Rakuszanki, ur. 1478, wyszła za mąż za Jerzego, księcia saskiego, zwanego przez Stryjkowskiego Jorkiem Myszyńskim, który po śmierci ojca wstąpił na tron saski 1500 r.

Barbara Zapolska, pierwsza żona króla polskiego Zygmunta Starego, była córką Stefana Zapolskiego, pana na Tręczynie, hrabi na Spiżu, wojewody siedmiogrodzkiego, i Jadwigi, córki Kazimierza, księcia cieszyńskiego, a więc po kądzieli szła z rodu Piastów. Poślubiła Zygmunta 1511 r., † 1515 r. z wielkim żalem króla i narodu, bo ile była piękną, tyle cnotliwą i wzorową małżonką.

Barbara Radziwiłłówna, żona króla polskiego Zygmunta Augusta, córka Jerzego, księcia na Birżach i Dubinkach, kasztelana wileńskiego i hetmana wielkiego litewskiego, ur. 1520 czy 1522 r. Mając lat 16 poszła za mąż za Stanisława Gastolda, wojewodę nowogrodzkiego (1538), po którym w cztery lata owdowiała i przeniosła się do Wilna, gdzie ją Zygmunt, rządzący podówczas Litwą jako wielki książę, poznał i pokochał, a następnie zaślubił potajemnie w końcu Września 1547 r. Małżeństwo królewicza pozostało tajemnicą dla wielu aż do śmierci króla (1 Kwiet. 1548), z którą wszczęły się zaraz wszelkiego rodzaju knowania, podsycane przez królową Bonę, matkę Zygmunta, celem zerwania niemiłego jéj związku. Jakoż, przygotowana przez nią i przez schlebiających jéj panów polskich i litewskich burza, wybuchła z całą srogością na sejmie piotrkowskim, otwartym 1 Listop. 1548. Nareszcie król wytrwałością swoją i przywiązaniem do żony przełamał opór niechętnych, tak dalece, że na drugim sejmie piotrkowskim 1550, posłowie sprawy o małżeństwo wcale już nie podnieśli, i w dniu 7 Grudnia t. r. nastąpiła uro-

czysta koronacyja Barbary. Nie długo się wszakże cieszyła koroną, ciężkiemi dla siebie i małżonka swego nabytą przykrościami. Trawiąca ją bowiem, od kilku miesięcy choroba zakończyła jéj życie w półroku po koronacyi, dnia 8 Maja 1551, jak niektórzy mniemają w skutek trucizny, zadanéj przez sekretarza Bony, Ludwika Monti. Smutne losy Barbary natchnęły kilku pisarzy, którzy w utworach swoich starali się odwzorować jéj życie i przygody, i tak: Aloizy Feliński i Franciszek Wężyk napisali dwie tragedyje a Antoni Edward Odyniec piękny „poemat dramatyczny“ o Barbarze, nadto Michał Baliński wydał ciekawe o niéj pamiętniki (1838 i 1843). Pisarze ci, a szczególniéj dwaj drudzy, otaczają B. niezasłużoną gloryją, przedstawiając ją ze strony najidealniejszéj jako wzór niewiast, co bynajmniéj z prawdą historyczną się nie zgadza. Dopiéro Karol Szajnocha dał wierny obraz królowéj w jednym ze swoich *Szkiców*, w którym występuje przed nami, jako kobieta słabowita, kapryśna, dumna, ambitna, przed królem uniżona i w ogóle nerwowa.

Barbarelli, malarz włoski. Ob. Giorgione da Castelfranco.

Barbareński. Ob. Barbaryja.

Barbaro (Józefat), podróżnik włoski. W r. 1436 zwiedził dzisiajszy Azow i z powrotem Nowogród Niższy i t. d. Podróż tę, opisał w dziele „*Viaggio di M. Josapho Barbaro alla Tana e nella Peraia*“. Wyjątki znajdują się w t. 1 „*Russkij Zrytiel*“ z r. 1828.

Barbarossa t. j. Rudobrody, przydomek cesarza niemieckiego Fryderyka I, (ob.).

Barbarossa, przydomek dwóch braci: Arudżi (Koruka) i Kaireddina, synów renegata sycylijskiego Jakóba, garncarza z Mityleny. Byli to dwaj zuchwali rozbójnicy morscy, z których pierwszy, wezwany z rozbójniczą flotą swoją przez emira Algieru 1516, na pomoc przeciwko Hiszpanom, odparłszy tych ostatnich, emira zabił i sam ogłosił się władcą Algieru, lecz w r. 1519 naciśnięty zewsząd przez wojsko Karola V, z bronią w ręku poległ; drugi zaś Kaireddin, nastąpiwszy po bracie swoim, uznał się lennikiem sułtana tureckiego, został jego admirałem i był jednym z najgroźniejszych rozbójników na morzu Śródziemném, † 1547.

Barbaroux (Karol), ur. 1767 w Marsylii, podczas wybuchu rewolucyi 1789 okazał się nadzwyczaj czynnym i jako członek konwencyi, był jednym z najognistszych mowców żyrondystów. Jako nieprzyjaciel Robespierra, po 31 Maja 1793 został aresztowany, jednakże zdołał ratować się ucieczką, schwytany późniéj, gilotynowany był w Bordeaux 25 Czerw. 1794.

Barbary ś. ziele. Ob. Barbora.

Barbaryja v. **Berberyja, Barbareski, tak** zowie się w ogóle, część północna Afryki, zawarta między oceanem Atlantyckim, morzem Śródziemném i Saharą; dzieli się na cztery części: cesarstwo Marokańskie, Algieryję, Tunis i Tripolis. Największa rozciągłość ze wschodu na zachód wynosi 450 mil, a szerokość różna od 50—120. Powierzchnią obliczają na 42,000 mil. a ludność na $7^1/_2$ milijonów. Atlas jest głównym łańcuchem gór i dosięga najwyższego wzniesienia w Marokko. Z niego spływają liczne ale małe rzeki, najznaczniejsze z nich wpadają do morza Śródziemnego i te są: Muluja v. Mulvia we wschodniéj części Marokko, Szelif w Algierze i Medżerda wpadająca na półn. Tunisu do morza Śródziemnego. Na południe Atlasu znajduje się wielka ilość jezior. Klimat jest suchy, gorący; na pobrzeżu północném temperatura średnia roczna wynosi + 20° C., a gorąco wzmaga się w miarę posuwania się wewnątrz kraju, jeżeli tylko wzniesienie gruntu nie ochładza powietrza. Deszcze ulewne, padają w naszych miesięcach zimowych i jesiennych. Syrokko wiejący z pustyni jest przykry i zgubny nawet dla krajowców; sprowadza niebezpieczne choroby oczu. Grunt z wyjątkiem pustyni Barka i innych urodzajny; wydaje daktyle, oliwę, zboże i t. d. Ze zwierząt najważniejsze piękne konie, bydło, owce, kozy, wielbłądy i osły. Z metali głównie spotyka się miedź i żelazo, chociaż znajduje się także złoto i srebro. Przemysł mało rozwinięty, o sztukach pięknych prawie mowy być nie może. Pierwotni mieszkańcy tych krain Berberowie, zostali usunięci więcéj w głąb Afryki, a pomiędzy najdawniejszymi przybyszami są Arabowie, którzy zamieszkują równiny i okolice urodzajne; obok nich, jako naród mięszany, znajdują się Maurowie, głównie w miastach osiedleni. Żydzi znajdują się wszędzie, a mianowicie też w miastach nadmorskich. Liczba przybywających Europejczyków, powiększa się ciągle, zwłaszcza od czasu podbicia Algieru przez Francuzów. Językiem najpowszechniejszym jest arabski. Okolice Barbaryi znane już są od najdawniejszych czasów; Fenicyjanie mieli na 1000 lat przed Chr. zakładać na północnych brzegach Afryki swoje osady i miasta, a pomiędzy niemi tak sławną w późniejszych czasach Kartaginę. Od strony wschodniéj, Grecy zapełnili swemi kolonijami płaskowzgórze Barka i Pentapolis Cyrenaiki. Po drugiéj wojnie punickiéj wystąpili także i Rzymianie, jako kolonizatorowie brzegów Afryki północnéj i w krótkim przeciągu czasu, po kilku zwycięstwach odniesionych nad opierającemi im się plemionami numidyjskiemi, północna Afryka od Wielkiéj Syrty aż do Atlantyku, zatém największe i najbogatsze prowincyje kraju, znalazły się w ich posiadaniu. Przy podziale państwa rzymskiego, prowincyja Cyrenaika dostała się państwu Wschodniemu, gdy tymczasem wszystkie inne prowincyje zachodnie północnéj Afryki, pozostały przy państwie Zachodniém. Gdy około tego czasu religija chrześcijańska w północnéj Afryce z porywającą szybkością krzewić a węzły, dotąd państwo rzymskie spajające, coraz bardziéj rozprzęgać się zaczęły, kraje te stały się 429, nader łatwą zdobyczą Wandalów, którzy posiadali je aż do r. 533, kiedy Belizaryjusz, wódz cesarza Justynijana, zniszczył ich panowanie. Rządy Greków państwa Wschodniego musiały też wkrótce ustąpić pod silném parciem Arabów, którzy zdobyli B. pod wo-

dzą Hassana za kalifa Abd-el-Maleka 692. Po rozmaitych wstrząśnieniach wewnętrznych, po przejściu licznych dynastyj miejscowych, po większéj części nader krótko panujących, poczynając od XIII w., zaczęły się formować nowe państwa Barbaresków, a mianowicie Algier, Oran, Budżia, Tenez i inne, jako państwa niezależne. Najnowsze przecież ukształtowanie onych, datuje się dopiéro od XVI w. i dokonane zostało częścią przez Turków, którzy wschodnie kraje Barbaryi pod swą władzę przywiedli, częścią zaś przez chrześcijan, którzy w północnéj Afryce i Hiszpanii najdzielniéj występowali przeciwko potędze mahometan.

Barbaryzm, Ob. Barbarzyniec.

Barbarzyniec (z gr.), nazywał się u Greków każdy cudzoziemiec nie mówiący po grecku, późniéj atoli, wyraz ten, otrzymał u nich znaczenie wzgardliwe, przywiązane do głupoty, dzikości, tyraństwa, wszelkich wad i zdrożności Grekom nienawistnych. U nas barbarzyństwo oznacza głównie dzikość głupią i okrucieństwo bezrozumne. W gramatyce *barbaryzmy* znaczą błędy, popełniane przeciwko czystości i zasadom języka. Porów. Roth'a „*Ueber Sinn und Gebrauch des Wortes Barbar*“ (Norymber. 1814).

Barbauld (Anna Letycyja Aikin), ur. 1743 w Kilworst-Harcourt, † 1825, żona Rochemonda Barbault, księdza w Palsgrave, z którym założyła pensyjonat. Wsławiła się jako poetka angielska, a mianowicie, jako autorka pism przeznaczonych dla młodzieży. Dzieła jéj zostały wydane w Londynie przez Łucyję Aikin 1825. Przekłady na język polski Hoffmanowéj (z Tańskich) wyszły w Warsz. 1827 r.; księgarz Lessman od 1851 do 1864 kilka wydań po francusku ogłosił w Warszawie.

Barbazan (Arnold Wilhelm Soeur de), dzielny rycerz francuski z XV w. W nagrodę zwycięstwa odniesionego pod Montendre w pojedynku z rycerzami angielskimi, otrzymał od Karola VI miecz honorowy i przydomek *Chevalier sans reproche*. Przy obronie Melun, wzięty do niewoli angielskiéj, spędził w niéj lat 8. Za powrotem odniósł świetne zwycięstwo pod Croissette w Szampanii i został gubernatorem Brie i Szampanii, † 1432 w skutku ran odniesionych pod Belleville.

Barbé de Marbois (Franciszek), ur. w Metz 1745, † 1837, mąż stanu francuski. Był konsulem generalnym przy Stanach Zjednoczonych, potém gubernatorem cywilnym St. Domingo. Wezwany 1792 do Francyi, wysłany był przez Ludwika XVI na sejm ratyzboński i do Wiednia. Po 18 Brumaire'a mianowany radcą stanu, potém ministrem skarbu, 1805 hrabią, 1813 senatorem, a w rok potem głosował za detronizacyją Napoleona. Ludwik XVIII mianował go margrabią, parem Francyi i wielkim strażnikiem pieczęci, które to obowiązki pełnił do 1816. Zostawił pamiętniki, wydane po jego śmierci w 2 tomach.

Barberie, wody mineralne we Francyi, o pół mili drogi od Nantes.

Barberini, rzymski ród książęcy, zawdzięczający swoją świetność księciu *Antonio I*, który bratanków swoich jak najstaranniéj wychował; z nich, *Raffaello* był znakomitym inżynierem, *Maffeo* zaś papieżem, pod imieniem Urbana VIII (1623—44). **Barberini** *Franciszek II* był kardynałem (1628) i założył sławną *biblijotekę Barberinich*, składającą się z 60,000 tomów i 9000 rękopisów, † 1679.—**Barberini** *Tadeusz* przez zaślubienie Anny Colonna nabył księstwo Palestrina i inne posiadłości Colonnów. To obudziło zazdrość domów Este, Farnese i Medici, wynikła między nimi wojna, która niezbyt chlubnie zakończyła się dla B. 1644 i w skutku któréj papież Innocenty X wygnał ich do Francyi. Tam **Barberini** *Antoni* wsławił się jako uczony, a zostawszy biskupem Poitiers, kardynałem, a następnie arcybiskupem w Rheims, pojednał się z papieżem i powrócił do Włoch, gdzie † 1671. Po upływie 109 lat po śmierci Urbana VIII, ród B. wygasł już w linii męzkiéj.—**Barberini** *Kornelija Konstancyja* poślubiła 1728 Julijusza Cezara Colonnę, księcia Carbognano i Bassanello; ten dołączył do swego imienia imię B. i ta to linija do dzisiaj jeszcze reprezentowaną jest w osobach: Don *Karola Felixa* księcia Castel-Vecchio, ur. 1817 i jego brata Don *Henryka* księcia Palestrina, ur. 1823. Własnością Barberinich pomiędzy innemi jest jeden z najpiękniejszych pałaców Rzymu, do którego budowy targnięto się na wiele starożytnych pomników architektury rzymskiéj, a stąd urosło owo przysłowie: *Quod non fecerunt Barbari, fecere Barberini*, t. j. *czego nie uczynili barbarzyńcy, to uczynili Barberinowie*. W pałacu tym istniała przez długi przeciąg czasu pracownia Thorwaldsena. W głównéj sali jego jest najlepsze dzieło Piotra Cartona na suficie, a galeryja obrazów tutejszych obfituje w najpiękniejsze utwory sztuki malarskiéj. Porów. Reumont „*Beiträge zur italienische Geschichte*“ (t. 5).

Barbès (Armand), rewolucyjonista francuski, ur. 1810 w Pointe-à-Pitre na wyspie Gwadelupie; miał udział we wszystkich ruchach rewolucyjnych i spiskach nowszéj epoki we Francyi; za usiłowanie wzniecenia powstania został w dniu 12 Maja 1839 na śmierć skazany, ale Ludwik Filip zamienił mu karę takową na dożywotnie więzienie. Rewolucyja lutowa 1848 powróciła mu wolność, został deputowanym i pułkownikiem 12 legijonu paryskiéj gwardyi narodowéj, 15 Maja 1848 próbował znowu wywołać powstanie przeciwko zgromadzeniu narodowemu, lecz został pojmany i deportowany; uwolniony przez Napoleona III 1854 z więzienia, nie przyjął téj łaski i żądał od policyi ponownego uwięzienia, czego gdy nie uczyniono, udał się na dobrowolne wygnanie do Hiszpanii, a następnie do Haagi, gdzie † 1870 r.

Barbesieux (Ludwik Franciszek Maryja *Letellier* margrabia de) trzeci syn margrabiego Louvois, ur. 1668. W 23 roku życia już był ministrem wojny i mimo wycieńczenia państwa dostarczył 1692 Ludwikowi XIV 100,000 wojska, z pomocą którego Namur został wzięty. Po zawarciu pokoju w Ry-

wick, zaniedbawszy sprawy państwa, oddał się ko bietom i zbytkom, czém wycieńczony, † 1701.

Barbié du Bocage (Jan Dyjonizy), geograf francuski ur. 1760 w Paryżu, † 1825, od 1809 profesor w kolegijum francuskiém; z prac jego najważniejsze są mapy starożytnego świata, tudzież atlas do Barthelemy'ego „*Podróże młodego Anacharsysa*", wespół z Sainte-Croix napisał: „*Mémoires historiques et géographiques sur les pays situés entre la mer Noire et la mer Caspienne*" (Paryż 1797). Młodszy syn jego: Alexander Fryderyk (ur. 1798, † 1835) zasłużył się także jako geograf.

Barbier d'Aucure (Jan), znakomity prawnik francuski, członek akademii paryskiéj ur. w Langres 1641, † 1694; po ukończeniu nauk w Paryżu podczas sporów jezuitów z jansenistami, przyjął stronę tych ostatnich i pisał przeciw jezuitom ostre satyry, np. „*L'onguent pour la brûlure*" (1644) i „*Sentiments de Cleanthe sur les entretienes d'Ariste et d'Eugène*" (1671), dzieło b. ważne.

Barbier (Antoni Alexander), biblijograf, ur. 1765 w Coulommiers, † 1825 w Paryżu, od 1807 biblijotekarz prywatnych księgozbiorów Napoleona, po restauracyi pełnił też obowiązki przy Ludwiku XVIII do 1821 r., w którym został usunięty. Sława jego opiera się głównie na szacownem dziele: „*Dictionnaire des ouvrages anonymes et pseudonymes*" (Paryż 1806), którego drugie wydanie (4 tomy 1822—25) wyszło staraniem jego syna *Ludwika Mikołaja*, biblijotekarza w Luwrze. Drugi syn jego **Barbier** (Olivier Alexander), ur. 1801, pracował przy biblijotece cesarskiéj w Paryżu.

Barbier (Karol), wynalazca pisma dla niewidomych (1830); głoski tu oznaczają się przekłutemi kropkami, rozmaicie względem siebie ustawionemi, a przekłuwanie których ułatwia się stosownym linijałem. Między każdemi dwiema głoskami pozostaje większa przestrzeń, a między dwoma wyrazami jeszcze większa. B. wybrał system kropek, z powodu że odczytywanie tego pisma jest dosyć łatwém.

Barbier (Henryk August), poeta francuski, ur. 1805 w Paryżu. Po rewolucyi lipcowéj wydał, „*Les Jambes*" (Paryż 1831, 10 wyd. 1858), w których z poetycznym żarem i młodzieńczym zapałem maluje dosadnemi barwami stan społeczeństwa francuskiego, chłoszcząc niemiłosierną satyrą jego polityczne i socyjalne zepsucie. Wiersze te miały ogromne powodzenie: „*Il Pianto*" i „*Lazare*" (drukowane w *Revue des deux mondes* 1832—33) są to dwa poetyczne obrazki, z których pierwszy przedstawia ówczesny upadek Włoch, drugi nędzę ludu w Anglii. Oba celują większém niż jamby wygładzeniem i delikatnością. Oprócz tego napisał dwie satyry: „*Érostrate*" i „*Pot-de vin*" (1837); „*Chants civils et religieux*" (1841); „*Rimes héroiques*" (1843), które nierównie chłodniejszego doznały przyjęcia.

Barbieri da Cento, malarz włoski. Ob. Guercino (Jan Franciszek).

Barbieri (Jan Ludwik), bernardyn, żył w połowie XVI w., pisał rozprawy teologiczne, jak np. „*Della morte et delle anime separate; del paradiso; del inferno*" (Bolonija 1581).

Barbieri (Jan Maryja), uczony historyk i literat, ur. w Modenie 1519, † 1574; wydał: „*La guerra d'Attila flagello di Dio*" (Ferrara 1568) i „*Origine della poesia rimata*" (Modena 1790).

Barbieri (Karol), zwany *Barberis*, pisał rozprawy teologiczne i filozoficzne po łacinie, 1660 założył zakon Servorum et Servarum Beatae Virginis.

Barbieri (Franciszek), zwany *Legnano*, ur. 1628, † 1698 w Weronie, malarz historyczny i krajobrazowy, chwalony dla swoich pomysłów i kolorytu.

Barbieri (Ludwik), malarz znakomity i sztycharz; najcelniejszy jego obraz ś. Paschalisa znajduje się w kościele ś. Katarzyny w Bolonii.

Barbieri (Mikołaj), zwany *Beltramo*, sławny aktor włoski z XVII w. autor dzieła o teatrach włoskich p. t. „*Suplia*".

Barbieri (Józef), ur. 1774 w Bassano, był profesorem i kaznodzieją w Padwie, † 1852, poeta, filolog i jeden z najznakomitszych nowoczesnych kaznodziejów włoskich. Jego „*Opera*" wyszły w 3-ch tomach w Padwie 1811.

Barbiton lub **Barbitos**, u Greków instrument muzyczny z kości słoniowéj w kształcie liry, o siedmiu strunach, wynaleziony podobno przez Anakreonta.

Barbora lub **Ziele ś. Barbary**, ob. Gorczycznik.

Barbot (Prosper), znakomity pejzażysta francuski, ur. w Nantes 1798, sławne są jego obrazy: widok Taormino w Sycylii i widok Agrygentu.

Barbot (Jakób), ojciec, oraz (Jakób i Jan) synowie jego, zwiedzili 1699 wschodnią część Afryki, ostatni z nich wydał jéj opis p. t. „*Description des cotes orientales d'Afrique et des contrées adjacentes*".

Barbou, rodzina drukarzy francuskich, któréj przodek **Barbou** (Jan) mieszkał w Lyonie w XVI w. Jego syn **Barbou** (Hugo) był założycielem bocznéj gałęzi w Limoges. Najsławniejszymi członkami téj rodziny byli ci którzy w Paryżu osiedli w w. XVIII. Tutaj między innymi **Barbou** (Józef) wydawał od 1775 w prześlicznéj edycyi w dwónastce, dalszy ciąg klasyków łacińskich (77 tomów), rozpoczęty 1743 przez Constelier'a.

Barbour (John), najdawniejszy poeta narodowy szkocki, ur. około 1315, † 1396, napisał 1375 r. poetyczną kronikę ważną bardzo we względzie językowym i historycznym, pod tyt. „*The Bruce*" (wydanie Pinkertona, 3 tomy, Edynb. 1790).

Barboza (Antoni), misyjonarz portugalski w Kochinchinie, ułożył słownik anamitycki, wydany w Rzymie 1651.—**Barboza** (Augustyn), ur. w Guimaraes w Portugalii. W czasie restauracyi w Portugalii 1640, przeszedł na stronę Hiszpanii, za co wygnany z kraju, otrzymał od Filipa IV biskupstwo w Ugeto i tu † 1649. Dzieła jego wyszły w 16 tomach w Lyonie 1716; najważniejszém między niemi jest historyja soboru trydenckiego: „*Remissiones in loca varia consilii Tridentini*".—**Barboza** (Diego Machado), opat ś. Sewera, ur. 1682, † 1770, wydał 1741 w Lizbonie: „*Biblioteca lusitanica*", dzieło stanowiące bogaty materyjał do historyi literatury portugalskiéj.— **Barboza** (Józef), historyk

portugalski, teatyn, ur 1674, † 1750. Ważniejsze jego dzieła są: „*Noticias de Portugal* i *Spis chronologiczny królowych portugalskich*". — **Barboza** (Wincenty), teatyn, misyjonarz na wyspie Borneo; opis téj misyi bardzo wierny, wydał w Lizbonie 1692.

Barbuda, wyspa z grupy Małych Antyllów, na północ Antigny, obejmuje $3^1/_2$ mil kw. z ludnością 2500 m. Otoczona niebezpiecznemi rafami nie posiada właściwego portu W r. 1630 przeszła do Wielkiéj Brytanii; od 1680 należy do angielskiéj rodziny Codrington a zostaje pod juryzdykcyję sądową Antigny; grunt tu nieżyzny; klimat bardzo zdrowy.

Barbus, w zoologii nazwa naukowa ptaka z rzędu wróblowatych, z oddziału łażących (*scansores*), żyjącego w okolicach gorących obu lądów; także nazwa ryby boleń (ob.).

Barby, dawniéj *Borzywoj*, m. w regencyi Magdeburgskiéj, na lewym brzegu Elby, w pobliżu ujścia Sali; 4050 m. było niegdyś stolicą hrabstwa t. n. które przeszło w posiadanie elektorstwa saskiego. Tu się urodził filozof Fries z rodziny czeskich wygnańców XVII w. którzy tu liczną stanowili osadę.

Barcelona (w starożyt *Barcino*), silna warownia hiszpańska w Katalonii i stolica téjże prowincyi, nad ujściem r. Llobregat, wzniesiona amfiteatralnie nad kotliną morza Śródziemnego; ma 190,000 m., a z przedmieściami i portem zwanym *Barceloneta* 250,000 m. Z gmachów publicznych odznaczają się szczególniéj: kościół katedralny, zamek dawnych hrabiów Barcelony, ratusz, giełda, zabudowania urzędu celnego, teatr i kościoły, posiada uniwersytet, kilka biblijotek publicznych, gabinetów i archiwów, z których najważniejsze archiwum aragońskie. Barcelona jest najważniejszém miastem handlowém i przemysłowém Hiszpanii. Fabryki maszyn, gisernie, broni, papieru, szkła i inne zajmują przeszło 30,000 robotników. O wielkim handlu B. świadczy ilość okrętów przybywających do tutejszego portu, tak w 1868 r. 5500 okrętów z 630,000 ton. ładunku tu przybyło. Z powodu szczególnego położenia nad morzem i obszernego portu, Barcelona już w średnich wiekach była jedném z najważniejszych miast handlowych morza Śródziemnego, a ludność jéj odznaczała się zawsze pośród najdzielniejszych marynarzy. Miasto to, znane już Rzymianom pod imieniem Barcinum, do czasu wcielenia go do Aragonii 1137 zostawało pod władzą własnych hrabiów; w XVII w. przechodziło już pod hiszpańskie już pod francuskie panowanie; podczas wojny o sukcesyję hiszpańską, zdobyte zostało przez księcia Berwick i zmuszone do poddania się Filipowi V. Bywały tu częste powstania. B. jest stolicą prowincyi t. n. (140 kw. mil i 746,000 m.).

Barcelona albo **Barcelona Pozzo di Gatto**, miasto w Sycylii nad rz. Grangolla w prowincyi Messynie, niedaleko odnogi Milazzo z 13,000 m. Niedaleko są jeszcze szczątki miasta Tyndaris.

Barcelona, prowincyja południowéj Ameryki w rzeczypospolitéj Wenezuela, nad morzem Karaibskiém obejmuje 647 m. kw. i ma 75,000 m.—**Barcelona**, dawniéj Nowa Barcelona, miasto stołeczne téj prowincyi, nad rz. Reveri w pobliżu jéj ujścia do morza, ma 6000 m.; znajdująca się przy tém ujściu przystań, tworzy główny port prowincyi. Miasto to niezdrowe, przepełnione jest kontrabandzistami.

Barchan, tkanina bawełniana lub lniano-bawełniana, z jednéj strony gładka, z drugiéj kutnerowata, lub też z obu stron gładka, używana na cieplejszą odzież zwłaszcza dla dzieci. Warsztaty tkackie do barchanu nie wiele się różnią od warsztatów do tkanin lnianych.

Barchatnaja kniga, (księga aksamitna), tak zowie się w Rossyi księga genealogiczna wszystkich domów szlacheckich dlatego, że jest oprawną w axamit (barchat). Takąż księgę zaprowadzono dla kupców pierwszéj gildyi w Petersburgu a dla kupców mahometan w Kazaniu.

Barcin, miasteczko prywatne w okręgu regencyi bydgoskiéj w Prussach, w powiecie Szubińskim, nad Notecią, liczy około 600 m. trudniących się po większéj części sukiennictwem. Pamiętne jest potyczką 1794 r. między oddziałem wojsk polskich i prusskich.

Barciński (Antoni), nauczyciel matematyki i inspektor gimnazyjum w Warszawie, następnie dyrektor zarządu żeglugi parowéj, wydał: „*O giełdzie londyńskiéj* (Warszawa 1829); „*O giełdzie paryskiéj i t. d.*" (1832 i 1836); „*O rachunkowości kupieckiéj*" (3 tomy, 1833—35) i „*Popularny wykład początków arytmetyki.*"—Jego żona B. Izabella z Chopinów, wraz z siostrą Ludwiką Jędrzejewiczową wydały bezimiennie, kilka prac, poświęconych nauce młodzieży.

Barclay (Alexander), angielski poeta i prozaik, ur. pod koniec XV w., † 1552 w Londynie, wsławił się poematem „*The castle of labour*" (1506) a więcéj jeszcze jako autor „*Ship op fools*" (okręt błaznów) Londyn 1509.

Barclay (John), utalentowany satyryk, ur. 1582 w Pont-à-Mousson we Francyi, gdzie ojciec jego był nauczycielem prawa, † w Londynie 1621. Odrzuciwszy propozycyje jezuitów, nakłaniających go, by wstąpił do ich zakonu, doznał wraz z ojcem wiele z tego powodu prześladowań i udał się 1603 do Anglii, gdzie zwrócił na siebie uwagę skierowanym przeciw jezuitom, polityczno-satyrycznym romansem „*Euphormianis Satyricon*" (Lond. 1603). Najgłówniejszém jego dziełem jest „*Argenis*" (Lon. 1620); polityczna alegoryja, zawierająca dowcipne aluzyje do ówczesnego stanu Europy, a zwłaszcza Francyi w epoce ligi. Książka ta, tłumaczona na różne języki europejskie (naszemu językowi przyswoił ją Wacław Potocki) należała do najpoczytniejszych w swoim czasie.

Barclay (Robert), apostół kwakrów, ur. 1648 w Gordonstown, w szkockiém hrabstwie Murray, był w Paryżu katolikiem, późniéj atoli przeszedł do sekty kwakrów. Pismami swojemi: „*Truth against calumnies*" (Aberden 1670); i „*An Apology for*

the true christian divinity, as the same is prea ched and held forth by the people in scorn called quakers", (1678), tudzież podróżami swemi po Anglii, Hollandyi i Niemczech przyczynił się wielce do rozszerzenia sekty kwakrów i do usunięcia fałszywych wyobrażeń o jéj wyznawcach, † 1690 w Ury pod Aberdeen.

Barclay de Tolly (Michał książę), znakomity wódz rossyjski, ur. 1761 w Inflantach z rodziny pochodzenia szkockiego, † 1818 r. w Insterburgu pod Królewcem. Walczył w latach 1788—90 przeciwko Szwedom i 1792—94 przeciwko Polakom. W r. 1806 dowodził przednią strażą pod Pułtuskiem, w czasie wojny szwedzkiéj (1808—1809) przeszedł po lodzie zatokę Botnicką z m. Wazy do Umeo. Roku 1810 został ministrem wojny. W bitwie pod Możajskiem dowodził prawem skrzydłem, a późniéj po śmierci Kutuzowa, objął naczelne dowództwo przy którém pozostał i podczas kampanii r. 1812. W nagrodę położonych zasług, zaszczycony został godnością hrabiego, feldmarszałka, a potém księcia.

Barcsay (Achacy de *Nagy Barcsa*), paź Jerzego Rakoczego I, późniéj gubernator siedmiogrodzki. Wysłany 1658, przez Jerzego Rakoczego II do Stambułu, gdzie namówiony do objęcia rządów Siedmiogrodu i przez Turków silnie popierany, objął tron siedmiogrodzki, lecz niechętnie widziany przez naród za powtórném wkroczeniem ks. Jerzego umknął; wprowadzony na nowo przez Turków na tron; ale po ich odejściu naród obrał księciem Jana Kemenyego, ten 1661 r. pochwyciwszy B. pod wsią Repą, kazał go stracić.

Barć, oznacza ul, czyli przytułek dla pszczół nieruchomy, w drzewie żywem wyrobiony, albo też drzewo, w którem ul jest urządzony; w niektórych okolicach kraju, w pierwszém znaczeniu B. ma nazwę *dzień*, a jeśli drzewo jest grube, można w niém kilka dzieni wyrobić, drzewo zaś zowie się *dzianką, drzewem bartném*. Na barcie obierają zwykle stare sosny lub jodły, bez gałęzi aż do znacznéj wysokości i wewnątrz niezbutwiałe. B. przygotowaną dla zwabienia roju *farbują*, t. j. farbą czyli przynętą wymazują, nadto *nabijają* ją, t. j. *susz* czyli plastry czyste przelepiają woskiem roztopionym w takim kierunku, jak następnie pszczoły mają swą *budowę* prowadzić. Porów. Wiktora Kozłowskiego „*Słownik leśny, bartny*" i t. d. (Warsz. 1846); ob. Pszczoła.

Bard (irlandz.), śpiewak a zarazem kapłan Celtów, który pieśniom swoim przygrywał na instrumencie podobnym do harfy. Bardowie tworzyli pomiędzy sobą pewien rodzaj zakonu, podzielonego na kilka stopni, i utrzymywali się aż do podbicia Irlandyi przez Anglików. Byli oni zarazem śpiewakami i wróżbitami; w czasie wojny postępowali przed wojskiem, zachęcając je pieśniami do bitwy, jeżeli nie zdołali poprzednio pogodzić stron walczących; pośród ludu zawsze wysokiego doznawali poważania. Istnieli bardowie także w Walii i Szkocyi. Za ostataiego B. irlandzkiego uchodzi *Turlogh o'Carolan*, ur. 1670, † 1737. U starożytnych Germanów bardów nie było wcale, chociaż wspominają o nich niektórzy poeci niemieccy. W Walii usiłowania celem wskrzeszenia narodowości celtyckiéj dały powód do zawiązania kilku towarzystw, jak np. „*Gwyneddigion Society*" (1770), „*Cambrian Society*" (1818) i „*Cymmoridion Society*" (1845), których zadaniem jest, wyjaśnienie całéj instytucyi bardów, oraz ogłaszanie drukiem pozostałych po nich pieśni. Porów Walker'a „*Memoirs of the Irish bards*" (Lond. 1786); Owena „*The Myogrian Archeology of Wales*" (Lond. 5 t. 1801—7); William'a „*An bard gohiath Cymraeg*" (Dolgelly 1828).

Bardaji y Azara (Don Ėusebio de), ur. 1765 w Huete, w hiszpańskiéj prowincyi Cuença, był ministrem i posłem hiszpańskim. 10 Sierpnia 1837 stanął na czele gabinetu, lecz w Grudniu tegoż roku, przymuszony był ustąpić miejsca hrabiemu Ofalia; † 1844 w Madrycie.

Bardanek, roślina z rodzaju *lepnik* (Echinospermum), ob. Lepnik.

Bardas, wuj cesarza greckiego Michała III, z którym wspólnie panował z tytułem cesarza (842); przez wygnanie patryjarchy Ignacego dał pierwszy powód do odłączenia się kościoła wschodniego od zachodniego. Zamordowany został przez swego następcę Bazylego.—**Bardas** (Sklerus), wódz cesarza bizantyńskiego Jana Zymiscesa, po którego śmierci 975, sam się ogłosił cesarzem, lecz pokonany w pojedynku przez Bardasa Fokasa, przymuszony był porzucić tron i szukać ocalenia w ucieczce. Pod koniec życia wrócił do Konstantynopola i był naczelnym merem pałacowym; † 990.—**Bardas** (Fokas), siostrzeniec cesarza Nicefora, pretendent do tronu greckiego, przed stoczeniem stanowcéj bitwy z wojskiem cesarza Bazylego, umarł nagle, podobno w skutek otrucia.

Bardela (z włosk.), zwało się dawniéj w Polsce siodło z saméj słomy uplecione, pokryte płótnem, służące do ujeżdżania młodych źrebców.

Bardeleben (Kurt von), ur. 1796 w Prussach Wschodnich w dobrach swego ojca *Alexandra von Bardeleben*, który, jako dowódzca dywizyi landwery poległ 1813 pod Kistrzynem. Młody B. wystąpiwszy z wojska został 1837 landratem powiatu Fiszhauzen. Na sejmach ogólnych należał do najsilniejszéj opozycyi, a mianowicie na sejmie 1847. Na zgromadzeniu narodowém w Frankfurcie, głosował z prawym środkiem, w berlińskiém zaś, do którego przybył dopiero wtedy, kiedy w Brandeburgu zasiadało, należał do prawéj strony. Od 1850 przeszedł znowu do opozycyi liberalnéj i z tego powodu otrzymał uwolnienie od obowiązków landrata.

Bardeleben (Henryk Adolf), chirurg niemiecki, ur. 1819 w Frankfurcie nad Odrą, w 1848 został profesorem w Giessen, następnie dyrektorem kliniki chirurgicznéj i okulistycznéj w Greifswaldzie, obecnie jest profesorem i dyrektorem kliniki chirurgicznéj w Berlinie. W latach 1866 i 1870 kierował prowadzeniem wielkich szpitalów wojennych. Sławę literacko-naukową zjednało mu dzieło „*Lehrbuch der Chirurgie und Operationslehre.*" Od r. 1851

ogłasza szacowne sprawozdania o postępie chirurgii w różnych pismach lekarskich.

Bardesanes, właściwie *Bar-Deisan*, ur. 154 r. w Syryi, sam gnostyk; w Edessie zasady swoje głównie w hymnach rozprzestrzeniał, i dlatego był jednym z pierwszych hymnistów syryjskich. Podług świadectwa samego św. Hieronima odznaczał się wymową i poetycznym duchem. Zwolennicy jego zwani byli *Bardesanistami* i istnieli do V wieku. Czyt. Hana „*Bardesanes Gnosticus*“ (Lipsk 1819).

Bardiglio, odmiana anhydrytu, (ob.).

Bardijów, **Bardiejów**. Ob. Bardyjow.

Bardili (Krzysztof Gotfryd), filozof, ur. 1761 w Blaubeuren w Wirtembergskim od 1794 profesor filozofii w gimnazyjum Stuttgardzkiém, † 1808. W głównem dziele swojem: „*Grundriss der ersten Logik etc*“. (1800) wystąpił jako przeciwnik Kanta.

Bardo (czeskie *brdo*), *płocha*, narzędzie tkackie, z trzciny łupanéj drobno, służące do zbijania płótna.

Bardon (Michał Franciszek), malarz historyczny i miedziorytnik a zarazem estetyk, ur. 1709 w Aix, † 1783 w Paryżu, był członkiem królewskiéj akademii, a późniéj dyrektorem akademii marsylskiéj. Ważniejsze jego dzieła są: „*Costumes des anciens peuples à l'usage des artistes*“ (6 tomów 1770—76) z 364 pięknemi rycinami, oraz: „*Historyja powszechna z szczególnym względem na sztuki piękne*“ (3 tomy Paryż 1769).

Bardowick, *Bardewik*, m. w okręgu Lüneburgskim nad Ilmenau, 1700 m. i wspaniały kościół gotycki; jestto jedno z najdawniejszych miast północnych Niemiec; było ono w swojéj epoce środkowym punktem handlu i śród innych miast północnych jaśniało bogactwem i znaczeniem. Henryk Lew zdobył je 1189 i zburzył zupełnie; podniosło się jednak jeszcze, zostało miastem hanzeatyckiém, prowadziło znaczny handel a następnie znowu podupadło.

Bardozzi (Jan de), rektor gimnazyjum w Lewaczy, ur. 1738, † 1819 w Peszcie. Wydał „*Animadversione historico-critico-diplomaticae in opus de insurrectione nobilium*“ (Wied. 1790); „*Observationes i t. d. de commercio et industria hungarica*“ (1797); „*Moldaviensis indagatio*“ (1803) i inne bezimiennie.

Bardyjów, (po madziar. *Bartfa* a po niem. *Bartfeld*), starożytne miasto w Węgrzech, w komitacie Saryszskim nad rz. Toplą, 5300 m. (Słowacy i Niemcy; ewang. i rz. kat.); słynne źródła szczawy żelazistéj alkaliczno-słonéj. Gimnazyja dwa. Na pobliskiém wzgórzu był klasztor Templaryjuszów.

Bardylis, prosty węglarz a potém król illiryjski. Zwyciężył Perdykkasa, króla Macedonii. Zwyciężony około 340 r. przed Chryst. przez Filipa, brata Perdykkasa, poległ w bitwie, mając lat 90.

Bardysz lub **Berdysz**, broń oburęczna, rodzaj siekiery lub halabardy, niegdyś używana przez Moskwę.

Bardziński (Jan Alan), dominikanin ur. 1657 w Łęczyckiem, pobierał nauki w Krakowie do 1682 i tamże został lektorem teologii. Przybywszy do Warszawy 1683, uczył filozofii przez lat pięć, w latach 1689 i 1690 był profesorem młodzieży zakonnéj w Lublinie, skąd znowu powrócił do Warszawy, gdzie od 1697 do 1700 uchodził za najsławniejszego kaznodzieję. W r. 1705 obrany przeorem warszawskim, w nagrodę zasług swoich mianowany został ś. teologii doktorem, † 1708 podczas grasującego morowego powietrza. Główną zasługę położył jako pisarz, usiłujący językowi narodowemu przywrócić dawną świetność przez zachowanie jego czystości i chronienie go od wciskającéj się francuszczyzny i makaronizmów, nie zawsze jednak potrafił sprostać swemu zadaniu. Dzieła jego są następujące: 1 „*Tragedyja Lucyjana o pedogrze*“ (1680) przełożona nie z oryginału greckiego, lecz z łacińskiego już tłumaczenia Erazma witemberczyka. 2 tłumaczenie *Farsalii* Lukana (1691); 3 „*Pociecha filozofii*“ (tłumaczenie sławnego dzieła Boecyjusza „*Consolatio philosophiae*“ Toruń 1694; 4 „*Teatrum, to jest tragedyje Seneki*“ (tłumaczenie Toruń 1696); 5 „*Breve Compendium Summae Angelice etc*“ (Warsz. 1705) i „*Ordo ac Series Summorum Pontificum Romanorum etc*“ (1 707). Porów. J. Ossolińskiego „*Wiadomości historyczno krytyczne etc*“ (Kraków 1819—22).

Barea, naród osiadły w półn. Abissynii, między rzekami Barkon i Mareb, na północ względem Kamanów czyli Bazów; liczą około 20000 głów, i różnią się od sąsiadów mową i charakterem. Bazowie są spokojni i mówią cicho, B. natomiast są żywi i wrzaskliwi, z sąsiadami żyją w nieustannych walkach; przez opłatę haraczu utrzymali niepodległość od Abissynii i Turcyi. Według ich podań obejmowali niegdyś rozległe obszary, z których przez Abissyńczyków wyrugowoni zostali. Jako ich właściwości przytoczyć można wielkie usta, nos orli i barwę skóry przechodzącą z ciemno-żółtéj do czarnéj. Wierzą w Boga, wszakże bez żadnych dogmatów, symbolów, a nawet świąt. Por. Andree „*Abessinien, das Alpenland unter den Tropen*“ (Lipsk 1869).

Barebone (Praise God), fanatyk angielski w XVII w., rymarz, jeden z najzapaleńszych członków parlamentu, oddany wyłącznie Cromwellowi: Podał on parlamentowi petycyję, w któréj domagał się wiecznego wygnania Karola II i jego rodziny. Cały ten parlament pijetystyczny, znany jest w historyi angielskiéj pod imieniem *Barebone-Parlament*.

Barèges les Bains, miasteczko w francuskim departamenie Wyższych Pirenejów, położone w ciasnéj dolinie Gave de Bastan, w okolicy jednostajnéj, na 4000 st. nad pow. morza wyniesione. Znajdują się tu bardzo skuteczne i licznie zwiedzane cieplice, siarczane alkaliczno-solne, temp. 25—36°C, prócz mineralnych części składowych zawierają materyję organiczną, barežynę (ob.); działanie tych wód jest silnie pobudzające; używają się w zastarzałych chorobach, jak przeciw paraliżom, reumatyzmom wrzodom, wysypkom skórnym, ranom i t. p.; bardzo licznie zwiedzane przy wojskowych.

Bareilly, miasto fabryczne w północno-zachodniéj części państwa anglo-indyjskiego, przy zej-

ściu się rzek Joah i Lunkra, stolica obwodu t. n. (140 kw. mil i 1,380,000 m.) ma 112,000 m., bardzo przemysłowe i handlowe.

Barek, wieś w gub. Podolskiéj, powiecie Latyczowskim, podniesiona w r. 1615 na przełożenie Stanisława Żołkiewskiego do rzędu miast, który chciał tu założyć warownię przeciw Tatarom, z nazwą Dąbrowicy; za czasów Jana Kazimierza została zupełnie zniszczoną i znowu powróciła do poprzedniéj nazwy Barek.

Barentz (Wilhelm), żeglarz hollenderski, znany z usiłowań swoich 1594 i 1596 przedarcia się przez morze Arktyczne do Chin; dobiwszy do 78° szerokości północnéj, umarł w Nowéj Zemli.

Barère de Vieuzac (Bertrand), ur. w Tarbes 1755, adwokat w Tuluzie, 1789 deputowany do stanów generalnych, 1792 członek konwencyi, był fanatycznym zwolennikiem terroryzmu i z tego powodu nazywany Anakreontem gilotyny. Podczas stu dni deputowany, za drugiéj restauracyi wygnany przebywał do 1830 w Bruxelli. W r. 1831 został znowu wybranym na deputowanego, lecz z powodu uchybień w formie wybór jego unieważniono; do 1840 był urzędnikiem prefektury Wyższych Pirenejów. † 1841. Carnot młodszy wydał jego „*Mémoires*" (2 tomy, Paryż 1842).

Baretti (Giuseppe Marcantonio), poeta i filolog włoski, ur. 1719 w Turynie, † 1789 w Londynie. Oprócz licznych poezyj, zostawił słowniki włosko-angielski i hiszpańsko-angielski, dotąd jeszcze bardzo cenione.

Barezzo-Barezzi lub *Bareze-Barez*, uczony drukarz w Weneccyi, oprócz tłomaczeń z hiszpańskiego, napisał: „*Dalszy ciąg kroniki zakonu braci Minorytów*," oraz ciekawe dzieło o Dymitrze Samozwańcu p. t. „*Relazione della segnalata e come miracolosa conquista del paterno imperio consequito dal Seren. Giovanne Demetro, Gran duca di Moscova in quest'anno* 1605, *raccolta da sincerissimi avviri per Barezzo Barezzi.*" Przekład francuski ks. A. Golicyna wyszedł 1858 w Paryżu i 1859 w Halli, łaciński w Moskwie 1848, niemiecki w Monachijum, Pradze i Gratzu 1606, rossyjski w „*Vt. Cztienij obszczestwa istorii w Moskwie.*" Napisał „*Proprinomio istorico, geogratiz e poetico*" (Wenecyja 1663), rodzaj encyklopedyi.

Barèż (z franc. od m. Barège), tkanina do gazy (ob.) podobna, wyrabiana z bawełny, albo lnu i jedwabiu, używana na suknie i chustki kobiece.

Barężyna, istota galaretowata, natury organiczno roślinnéj, przytrafiająca się w niektórych wodach siarczanych, głównie w Barèges; przypisują jéj wpływ na skuteczność tych wód. Robiquet uważa ją za wodorost, mianowicie za *Galaretnicę* (Tremella Nostoc).

Barfkov, Barfkovius (Jan), kaznodzieja ewang. pol. w Prussach wschodnich. W r. 1784 miał udział w nowém wydaniu kancyjonału królewieckiego. Wydał także w Toruniu 1724: „*Pieśni niektóre*" (z niemieckiego).

Barfod (Paweł Fryderyk), publicysta i historyk duński, ur. 1811 niedaleko Grenaae w Jutlandyi. Dał się poznać najprzód kilku poezyjami i dziełami historycznemi w duchu demokratycznym, jak np. „*Historyja Danii i Norwegii za panowania Fryderyka III* i in. Po śmierci Fryderyka VII przyłączył się do stronnictwa ultra-radykalnych i założył 1839 kwartalnik „*Brageog Idun*," w którym występował jako jeden z najgorliwszych propagatorów unii skandynawskiéj.

Barge, w angielskiéj marynarce 10—12 wiosłowa szalupa admirała lub kapitana okrętu.—*Barge*, we Francyi płytka 20—30 stóp długa łódź z żaglem i rudlem.

Barges (Jan Józef Leander), ur. 1810 w Auriol, od 1842 profesor języka hebrajskiego w paryskim fakultecie teologicznym, znakomity orientalista francuski, zasłużony mianowicie pod względem języka i starożytności fenickich.

Bargiel (Woldemar), kompozytor niemiecki, ur. 1828 w Berlinie, brat przyrodni słynnéj pianistki Klary Schumann; w r. 1860 przyjął posadę profesora w konserwatoryjum reńskiém w Kolonii, a w r. 1865 objął dyrektorstwo podobnegoż zakła w Rotterdamie. Utwory jego, okazują wielki talent; zbliżają się do kompozycyj Schumanna, jakkolwiek im nie dorównywają. Znany jest z uwertury do Medei, z kompozycyi 20 psalmu na głosy kobiece, z pieśni i t. d.

Bargiełł (Sitta), rodzaj ptaków z rzędu wróblowatych, z pokrewieństwa szczupłodziobych (tenuirostres), obejmujący z kilkanaście gatunków drobnych ptaszków, podobnych postacią i obyczajami do dzięciołów. Dziób ich jest prosty, walcowaty, klinowato zakończony; nogi z trzema palcami naprzód obróconymi, a tylnym opatrzonym znacznie większym pazurem; ogon krótki i wiotki, równo przycięty, skrzydła mierne zaokrąglone; całe upierzenie sute, puszyste. Ptaki żwawe, niezmiernie ruchawe, nielękliwe. Łażą z łatwością po drzewach do góry i na dół; żywią się owadami i nasionami, które rozkuwają jak dzięcioły, sprawując mocny łoskot. U nas znajduje się jeden tylko bargieł, *Sitta Caesia*, zwany bargłem, kowalikiem, zalepiarzem, zamazańcem i t. d.; gnieździ się w obszernych dziuplach, których otwory zasklepia gliną, zostawując tylko mały otwór. Do gat. tego, zbliżony jest gat. północny, *S. europaea.*

Barglik (Xenops), rodzaj ptaków wróblowatych, zbliżony bardzo do Bargłów. Osobliwy jest kształt jego dzióba, wydaje się bowiem jakby był przewrotnie osadzonym; jest on mocno ścieśniony, w końcu w górę zagięty i zaostrzony. Żyje w lasach brazylijskich.

Bargłówka, rzeczka, poczynająca się pod wsią Bargłów dworny w powiecie Augustowskim, łączy się powyżéj śluzy Osnowo z kanałem Augustowskim, a następnie wpada do rzeki Netty, z prawéj strony.

Barguzin lub *Barguzińsk*, m. pow. w gub. Irkuckiéj, nad rzeką Barguzinem, wpadającéj do Bajkału, 600 m. w pobliżu znajdują się źródła mineralne, zwane *Barguzińskie.*

Bargylia, Bargylos, w starożytności miasto nadmorskie w Karyi, nazwane tak od *Bargylosa*, je-

dnego z towarzyszów Bellerofonta, którego własny koń Pegaz zabił; znajdowała się tu świątynia Artemidy Kindyas.

Barhebraus t. j. syn Hebrajczyka, ob. Abul Taradi.

Bari, *Terra di Bari*, prowincyja w południowozachodniéj części królestwa włoskiego, obejmująca 108 mil kw. z ludnością 570,500 m. bardzo urodzajna i obfitująca w kopalnie soli; brak tu wody, w skutek czego wiele gruntu zamienionego jest w pastwiska, na których się pasą stada cieńkowełnistych owiec, znanych już z dobroci wełny Rzymianom. Miasto stołeczne *Bari*, nad morzem Adryjatyckiém, liczy 33,000 m., jest rezydencyją arcybiskupa, ma wygodny port i prowadzi znaczny handel oliwą, migdałami, figami i t. d.

Bari (Piotr), malarz włoski, malował około 1605 w kościele kapucynów w Krakowie, gdzie także życie zakończył. Nagrobek jego, znajduje się w tymże kościele.

Baribal (zool.), ob. Niedźwiedź.

Bariensis, ob. Baryjczyk.

Barigazzo, wieś w pobliżu Modeny, słynna palącemi się gazami, które się wydobywają szczelinami ze skał tutejszych.

Barigeoni (Filip), architekt włoski, ur. 1693, uczeń sławnego Matteo Rossi; wystawił kilka znakomitych gmachów, i mauzoleum Maryi Klementyny Sobieskiéj, tak zwanéj królowéj angielskiéj.

Baril lub **Barile**, miara do płynów, wyrównywająca w konfederacyi Argentyńskiéj 97, w Mexyku 75,60, na wyspach Jońskich 68,13, w Neapolu 34,38, w Toskanii 45,58 litrom francuskim czyli kwartom.

Baring (Firma: *Baring Brothers et Comp.*), jeden z najznakomitszych domów handlowych w Londynie. **Baring** (John), syn kaznodziei z Bremy, w pierwszéj połowie XVIII w. prowadził szczęśliwie interesa handlowe w Exeter. Dwaj jego synowie, Jan i Franciszek, w r. 1770 założyli znaną firmę londyńską. **Baring** (Franciszek), ur. 1740, † 1810, człowiek utalentowany, żarliwy zwolennik Pitta i radca kompanii indyjskiéj, podniesiony został 1793 do godności baroneta, w 1797 ogłosił „*Observations an the establishment of the Bank of England*," którém wywarł wielki wpływ na dalsze powodzenie téj instytucyi. Z pięciu jego synów: **Baring** Alexander ur. 1773, † 1847, wystąpił z firmy i poświęcił się służbie rządowéj. Należąc do stronnictwa whigów popierał usilnie wolność handlu i 1835 jako baron *Ashburton*, mianowany był parem. W r. 1842 załatwił szczęśliwie niesnaski pomiędzy Anglią i Ameryką północną. Najstarszy syn jego Franciszek Thornhill **Baring**, ur. 1796, † 1866, od 1826 reprezentant miasta Portsmouth w parlamencie, był od 1849 do 52 lordem admiralicyi; należał do stronnictwa whigów. Syn jego Tomasz Jerzy **Baring** (ur. 1826) od 1857—58 lord admiralicyi, 1862 podsekretarz stanu do spraw indyjskich, a od 1868 podsekretarz stanu w ministeryjum wojny. Z innéj linii pochodzi Wilijam Bingham **Baring**, drugi lord Ashburton, ur. 1799, † 1864, był niejaki czas członkiem rady tajnéj; brat zaś jego Franciszek **Baring** ur. 1800, † 1869, był współwłaścicielem domu handlowego, lecz po większéj części przebywał w Paryżu; obecnie naczelnikiem domu handlowego jest Tomasz **Baring** (ur. 1800); podczas wystawy powszechnéj 1862 był jednym z komisarzów. Majątek tego domu ceniony jest na 15 milijonów fun-tów szterl., jest on także właścicielem wielkich posiadłości w Ameryce, na wyspie Cejlon i w Chinach.

Bariquisimeto, częściéj **Barquisemeto**, miasto niegdyś stołeczne dawniejszéj prowincyi t. n. w państwie Wenezueli. Miasto to, leżące w zdrowéj i sprzyjającéj handlowi okolicy, w 1812 r. było prawie zupełnie zniszczone trzęsieniem ziemi, teraz na nowo odbudowane, ma 12000 m.

Baritu (Jerzy), dziennikarz rumuński ur. 1812 w m. Zsuku w Siedmiogrodzie, od 1845 r. nauczyciel fizyki w liceum w Balasfalvie (Blasendorfie). W r. 1838 założył pierwszą gazetę polityczną w języku rumuńskim pod tyt. „*Gazeta de Transilvania*," która wychodziła pod jego redakcyją do r. 1850, w którym zmuszony został złożyć redakcyję i zająć się handlem. Oprócz innych wydał słownik niemiecko-rumuński (2 t. Kronsztad 1853).

Barjatyńscy, książęta rossyjscy, pochodzą od t. Michała, ks. Czernihowskiego, potomka Ruryka. Nazwisko przyjęli od wsi *Barjatina*, obecnie w g. Kaługskiéj.—**B.** (Alexander ks.), jenerał-feldmarszałek rossyj., ur. 1814 r. Wstąpił do wojska 1831 r. W r. 1835 przeniesiony na Kaukaz, gdzie wziął do niewoli Szamila 1859 r. W r. 1862 otrzymał uwolnienie od obowiązków główno-komenderującego armiją kaukaską.

Barjesu, sekta religijna w Nepalu, w Indyjach wsch. któréj wyznawcy żyją po klasztornemu i trzymają się niektórych zasad judaizmu. B. ob. Elimas.

Barjols, miasto fabryczne w francuskim depart. Bar, ma 3500 m.; z powodu swego malowniczego położenia zwaném jest powszechnie Tivoli Prowancyi.

Bark, okolica ciała ludzkiego, pośrednicząca między tułowiem a kończynami górnemi, (rękami); jest ona wypukła, zaokrąglona, zwłaszcza u kobiet, od dołu znajduje się pacha. Rusztowanie (szkielet) barku stanowią: od góry obojczyk i łopatka, połączone za pomocą małego stawu i więzów, od dołu ramię. Półkulista główka kości ramieniowéj stanowi z obojczykiem, łopatką i więzami staw barkowy bardzo ruchomy, który pozwala ręce w tém miejscu wykonywać ruchy tak rozległe i rozliczne, (ob. Enarthrosis). Rozmaite mięśnie łączą kości barku tak między sobą, jak z tułowiem, mianowicie mięśnie *piersiowe*, *zębaty*, *obłe*, *podłopatkowe*, *nad* i *podgrzebieniowe* i t. d. **Barkowym** nazywa się mięsień trójkątny, którego górna podstawa przyczepia się do łopatki i obojczyka, dolny wierzchołek do zewnętrznéj strony ramienia, bliżéj górnego końca; mięsień ten, jest bardzo powierzchowny, wydatnieje na barku, zwłaszcza u osób muszkularnych; przy skurczu jego ręka unosi się na zewnątrz i ku górze. Prócz tego **B.** zawiera wiele naczyń i nerwów. W ornitologii **B.** nazywają część boków ciała ptasiego, między nasadą szyi, grzbietem, piersią i słabiznami.

Barka, wielkie płaskowzgórze, wysokie na 1500 st., leżące pomiędzy Wielką Syrtą (dziś zatoką Sidra) i Egiptem, stanowiące ową błogosławioną i urodzajną krainę, zwaną przez starożytnych Cyrenaiką. Kraina ta, otrzymała nazwę od starożytnego miasta Barki, niegdyś rywalki Cyrenei, zaludnionego przez mieszkańców pochodzących w części od Greków, w części od Libijczyków, które następnie podniesiono do godności biskupstwa; 641 r. była Barka zdobytą przez Arabów, ale jeszcze długo kwitła jako najważniejsza stacyja handlu karawanowego, dzisiaj w gruzach. Na wyżynie jest wiele źródeł i gęstych lasów, sosnowych, laurowych, oleandrowych i innych. Ludność jéj wynosząca około 400,000 głów, składa się z Arabów i Berberów, rządzonych przez oddzielnych bejów, podległych paszy trypolitańskiemu i zajmujących się głównie chowem kóz, koni, owiec i wielbłądów. Miasto główne: Benghasi.

Barka, gatunek mniejszych statków z płaskim pokładem, często o trzech masztach; miewa około 50 stóp długości i najwyżéj 100 beczek objemu; do służby wojennéj rzadko się używa. W żegludze rzecznéj zwykle każdy statek **B.** się nazywa.

Barkal (Dżebel el), skała piaskowcowa w Nubii w Afryce, w pobliżu miasta Merawe, mająca 400 stóp wysokości i ciekawe naokoło zabytki starożytności, uważane przez niektórych za szczątki starożytnego miasta Napata (ob.). Znajduje się tu między innemi 18 piramid z hieroglifami i napisami etyjopskimi, oraz świątynia Tyfona, wykuta w saméj skale.

Barkarola (z wł. barcherolla), mały statek pocztowy bez masztów, gondola.

Barkarola, pieśń gondolijerów weneckich, od któréj nazwany został pewien rodzaj kompozycyi muzycznéj do śpiewu lub na fortepian, mający podobny do niéj charakter.

Barkas, ob. Hamilkar.

Barkelskie morze (po niem. *Barkeler Meer*), jezioro w Oldenburgskiém, powiecie Jeverskim, w którém niegdyś biskup bremeński Willehad, apostoł Niemiec, chrzcił nowonawróconych pogan.

Barker (Edward Henryk), filolog angielski, ur. 1788 w Hollym hrabstwie Yorkshire, † 1839 w Londynie, wydał kilka starożytnych pism klasycznych, miał znaczny udział w wydaniu Valpy'ego „*Thesaurus linguae graecae*" (13 tomów, Londyn 1816—28), i był jednym z pierwszych, który w „*Classical recreations*" (1812) pisał w języku angielskim w przedmiotach starożytnictwa.

Barker (Jerzy), marynarz angielski, ur. około 1760, † 1851; od pierwszéj młodości służył na flocie angielskiéj; miał udział we wszystkich ważniejszych potyczkach Wielkiéj Brytanii z Stanami Zjednoczonymi Ameryki Południowéj z Francyją, Hiszpaniją i Hollandyją na wszystkich prawie morzach kuli ziemskiéj i przyczynił się skutecznie do świetnego powodzenia floty angielskiéj w początkach XIX w. Mianowany 1825 admirałem, pozyskał 1847 godność wielkiego admirała.

Barker (John), ur. 1771 r. znakomity hodowca angielski drzew owocowych. W r. 1826 był konsulem W. Brytanii w Alexandryi, później konsulem generalnym w Egipcie, osiadł 1834 w okolicach Antyjochii, gdzie założył szkołę drzew owocowych, i kilka wybornych gatunków do Europy przeprowadził. Zostając w dobrych stosunkach z rządami wschodnimi, często oddawał przysługi podróżnikom europejskim, † 1850.

Barker (Mateusz Henryk), ur. około 1790, † 1846; służył początkowo w marynarce, redagował od 1828—41 dziennik „*Nottingham Mercury*," i napisał znaczny szereg bardzo zajmujących powieści morskich, które po większéj części wychodziły pod imieniem „*The old sailor*," z których godniejsze uwagi są: „*Land and sea tales*;" „*Tough Yarns*;" „*Hamilton King*;" „*The Jolly-boat*;" i „*The lives of Nelson*."

Barker (Robert), malarz irlandzki, ur. w Kells 1739, † 1806, miał szczęśliwy pomysł zdjęcia części Edymburga w postaci kołowéj, przez co, stał się wynalazcą panoram.—**Barker** (Tomasz), ur. 1769 w Monmonthshire, † 1847 w Bath, malarz angielski, którego „*Woodman* i *Gypsy*" były wielokrotnie kopijowane.—Inny **Barker** (Tomasz), † 1803, matematyk i astronom, oprócz innych prac ogłosił spostrzeżenia nad kometami.

Barki, w leśnictwie drewniane orczyki u stelwagi przy wozie.

Barkoczy (Fr. hr.), arcybiskup rz. kat. ostrzygomski i prymas węgierski, ur. 1710 r. w Czyczwie w Węgrzech, † 1765 r. Za jego staraniem głównie nastąpiła ugoda pomiędzy Węgrami a Polakami względem trzynastu, w zastawie będących miast w ziemi Spiskiéj. Napisał „*Catechismus Concilii Tridentini*" (1762).

Barkow (Jan), poeta, tłumacz akademii nauk, w Petersburgu, † tamże 1768 r. przetłumaczył *Satyry Horacyjusza* (Petersb. 1753 r.); „*Bajki Fedra*" (Pet. 1763); oryginalnie zaś napisał „*Opis Życia ks. Ant. Kantemira z uwagami o jego satyrach*;" wydał „*Kronikę Nestora*" z rękopismu królewieckiego, oraz wielkie mnóstwo nieprzyzwoitych utworów poetycznych, w skutek czego weszło w zwyczaj, wszelką nieprzyzwoitość nazywać *barkowszczyzną*.

Barkówki (*Parapterum*), zowią się pióra stające na ramieniu, przy łopatkach lub przy puchach u ptaków, przedłużone i w tył zwrócone, przykrywające mniéj więcéj skrzydło złożone z wierzchu. Niekiedy bardzo długie, jak u żórawi, gdzie przechodzą długość ogona.

Barkowy sążeń, miara używana przez orylów, wyrównywająca szerokości człowieka z rozłożonemi rękoma.

Barkulu (Barkol-Bargol), okręg cesarstwa chińskiego w prowincyi Songarei (Dzungaryi), obecnie Kan-su, w pobliżu źródeł Irtyszu, prowadzi znaczny handel futrami i zbożem. Stolicą okręgu jest bogate i zaludnione miasto Czin-si-fu.

Barlaam, grecko-kat. mnich bazylijański, ur. w końcu XIII w. w Kalabryi. Od 1331 r. opat klasztoru ś. Salvatora w Konstantynopolu. Odznaczył się silną polemiką przeciwko prymato-

wi papieża rz. Cesarz Andronik III wysłał go do Awinionu do Benedykta XII, celem zawarcia unii pomiędzy kościołem wschodnim a zachodnim, właściwie zaś, pod tym pozorem celem otrzymania pomocy przeciwko Turkom. Po powrocie B. pisał wiele przeciwko mnichom klasztorów na górze Atoskiéj z powodu ich mistycyzmu, nie jednak nie wskórawszy na synodzie, w tym względzie zwołanym, musiał opuścić ojczyznę i schronić się do Neapolu, gdzie przeszedł 1342 r. do kościoła rzymsko-katolickiego; † 1348 r. jako biskup w Geraci. **Barlaam** rzucił pierwsze nasiona greckiéj uczoności we Włoszech.

Barlaam i Jozafat, średniowieczny romans religijny, którego oryginał przyszedł z Grecyi na Zachód, i tutaj we wszystkich niemal krajach, wielorako był przerabiany. Bohaterami jego są Barlaam pustelnik z III w. i Jozafat książę indyjski, nawrócony przez niego. W polskim języku, wydany został przez Kuligowskiego (Kraków 1688).

Barlaeus lub **Baerle** (Kacper van), poeta i historyk hollenderski, ur. w Antwerpii 1584, † 1648 r. był pastorem i profesorem logiki w Lejdzie, oraz zwolennikiem arminijanów. Znane są jego poezyje łacińskie p. t. „*Poemata*" (Amsterdam 1645); z prac jego: historycznych ważném jest „*Rerum per octennium in Brasilia gestarum historia*" (Amsterdam 1647); napisał też „*Medicea hospes*" (1649).

Barletio lub **Barlezio** (Marino), rodem ze Skadru w Albanii, żył w połowie XV w. ksiądz i profesor w Brescia. Napisał: „*De vita et laudibus Skanderbergii, sive Georgii Castriotae Epiratorum principis lib. XIII*" (Strasburg 1537), przetłumaczone na jęz. niemiecki, włoski, portugalski i francuski; oraz „*De expugnatione Skodrensi a Turcis*," (Venecia 1504, Bazyl. 1556), wydane po polsku p. Cypryjana Bazylika (Brześć Lit. 1587), i „*Chronicon Turcicum*" (Frankf. 1578).

Barletta (Gabryjel), sławny kaznodzieja XV w. we Włoszech. Wymowę jego w guście humorystycznym, upamiętniło przysłowie: *Qui nescit barlettare, nescit praedicare.* Kazania jego wyszły w tłumaczeniu łacińskiém w Wenecyi 1577.

Barletta, w starożytności *Bardulium*, w śred. wiekach *Barolum*, miasto portowe we włoskiéj prowincyi *Terra di Bari*, nad morzem Adryjatyckiém, 26800 m. Znajduje się tu wspaniały, na 14 stóp wysoki, spiżowy posąg cesarza Heraklijusza; rezydencyja arcybiskupa, 11 kościołów, między którymi piękna katedra; warzelnia soli, wzorowa szkoła rolnicza i t. d. O milę na zachód stąd leży pole bitwy pod Kannami, które lud nazywa polem krwi (Campo del sanguine).

Barlow (Piotr), matematyk angielski, ur. 1776 w Norwich, był profesorem w akademii wojskowéj w Woolwich do r. 1847. Pracował nad różnymi działami matematyki, nad elektromagnetyzmem i nad narzędziami optycznemi. Podał sposób oznaczenia wpływu, jaki wywiera na igiełkę magnesową żelazo wchodzące w skład statku, a tym sposobem, możność wprowadzenia koniecznéj poprawki w obserwacyjach magnetycznych na morzu (*Kompensator Barlowa*); pierwszy użył do budowy soczewek siarku węgla, który dwa razy silniéj załamuje promienie światła, niż flintglas. Z dzieł jego wymienimy: „*Elementary investigations of the theory of nombres*" (1811). „*A new mathematical and philosophical dictionary*" (1814). „*An essay on magnetic attractions*" (1820). „*Treatise on materials*" (1850). Wielkiéj są też wagi raporta jego o drogach żelaznych z lat 1839 i 1845.

Barlow (Joel), amerykański mąż stanu i poeta, ur. 1755 w Reading (Connecticut), podczas północno-amerykańskiéj wojny o niezawisłość, kapelan wojskowy, potém redaktor gazety, wszedł 1788 jako żarliwy republikanin w stosunki z paryskimi żyrondystami, został 1795 konsulem amerykańskim w Algierze, a 1811 posłem przy rządzie francuskim. † 1812 w Żarnowcu g. Kieleckiéj, podczas podróży do Wilna, gdzie wezwany był na konferencyję przez Napoleona. Z jego utworów poetycznych głównie zasługują na uwagę: „*The conspiracy of kings*" (1791); „*Hasty Punding*" i „*The Columbiad*" (1805).

Barlow, sławny zegarmistrz angielski XVII w., wynalazca zegarów bijących 1676 i repetjerów kieszonkowych 1691.

Barmecydzi, Barmakidzi, sławna rodzina arabska z Korassanu, w VIII w. na dworze kalifa bagdadzkiego ważną odgrywała rolę. *Yahya* był 786 wielkim wezyrem Harun-al-Raszyda; z dwóch jego synów nazwiskiem *Fadl* i *Giaffar*, ostatni znany jest w powieściach *Tysiąc nocy i jedna*, jako przyjaciel i powiernik tego księcia. W r. 803, wszyscy niemal członkowie téj rodziny, obwinieni o kacerstwo, zostali na śmierć skazani.

Barmen, miasto prusskie w regencyi düsseldorfskiéj, powiecie Elberfeldzkim, nad rz. Wupper, liczy 62000 m., i tworzy wraz z bezpośrednio graniczącém m. Elberfeld szereg domów długi na dwie mile drogi w wąskiéj dolinie; składa się z trzech części Górnego, Środkowego, Niższego Barmen, oraz miasteczka Gemarke i innych miejscowości; i należy do miast fabrycznych pierwszego rzędu. Jest rezydencyją reńskiego towarzystwa misyjnego, ma seminaryjum, gimnazyjum, wiele zakładów naukowych i tworzy wraz z miastem Elberfeld okręg fabryczny Wupperthal.

Barmicwa (chald.-hebr. syn prawa), zowie się u Izraelitów każdy 13 letni młodzieniec, który wychodząc wtedy z pod odpowiedzialności ojcowskiéj, staje się odpowiedzialnym za własne grzechy i obowiązany jest spełniać przepisane obrządki religijne. Stąd także nazwa obrządku w synagodze, którą 13 letni *bachur* przyjmowany jest do liczby dorosłych współwyznawców.

Barnaba (święty), zwany Jozes, lewita rodem z wyspy Cypru, podług niektórych jeden z 70 uczniów Chrystusa; po nawróceniu ś. Pawła, wprowadził go pomiędzy apostołów i był późniéj jego towarzyszem w rozmaitych podróżach. Po powrocie swym z Małéj Azyi (po r. 46), miał udział w synodzie jerozolimskim i odbył drugą podróż na wyspę

Cypr. Zmarł przed 62 r. Przypisują mu ale mylnie list grecki.

Barnabici czyli *Paulini*, zgromadzenie kleryków regularnych ś. Pawła, założone około 1530 r. w kościele ś. Barnaby w Medyjolanie. Oprócz trzech zwyczajnych ślubów zakonnych, oni dodają jeszcze czwarty, nie ubiegania się o wyższe dostojeństwa kościelne. Zatrudnieniem ich są: misyje w krajach chrześcijańskich, pielęgnowanie chorych, kaznodziejstwo i nauczanie młodzieży. Ubiór ich, stanowi zwyczajna sutanna czarna.

Barnabitki, zakonnice zwane także *Angelicae* albo *Guastallinae*. Zgromadzenie ich, założone zostało 1534 r. przez hrabinę Guastalli, podług reguły Barnabitów.

Barnaul, m. okręg. w Syberyi, gub. Tomskiéj, nad rz. Obią i Barnaułką; 12,000 m., szkoła górnicza, muzeum zoologiczne i botaniczne, biblijoteka, obserwatoryja, zarząd okręgu górniczego Ałtajskiego.—**Barnaulski okręg**, obszaru 62439 w. kw. a ludności 140500 bez miasta B. powierzchnia jego górzysta i leśna, przemysł głównie rolniczy; górnictwo i przewóz soli, zajmują większą część mieszkańców.

Barnave (Antoni Piotr Józef Maryja), ur. 1761 w Grenobli. Najprzód adwokat, w r. 1789, deputowany do stanów generalnych, w późniejszém zgromadzeniu narodowém okazał się jednym z najznakomitszych mowców przeciwko szlachcie, duchowieństwu, niewoli murzynów, uciskowi żydów, królewskiemu veto, i był zarazem nieprzejednanym przeciwnikiem Mirabeau, gdy ten, ostatni postęp rewolucyi chciał powstrzymywać. Po śmierci jego usiłował jeszcze ocalić szczątki władzy królewskiéj, lecz gdy korespondencyją jego z dworem odkryto, został uwięziony i na śmierć skazany, skutkiem czego 29 Listopada 1793 oddał głowę pod topór gilotyny.

Barnes (Julija), córka ściętego za Ryszarda II, *Jakóba Barnes*. Była jeszcze 1460, przeoryszą klasztoru w St. Albans. Wielka zwolenniczka myśliwstwa, pisała o sokolnictwie, używaniu broni i t. p. Najdawniejsze wydania pism jéj, są bardzo poszukiwane przez bibljomanów angielskich.

Barnes (Robert), reformator angielski za Henryka VIII; prześladowany przez króla uszedł 1530 r. do Niemiec, gdzie się zaprzyjaźnił z Lutrem. Po powrocie do kraju rodzinnego, został kapelanem nadwornym królewskim. Znienawidzony później przez króla, za skojarzone przez niego małżeństwo Henryka z Anną Kliwijską, obwiniony został o kacerstwo i 1540 skazany na spalenie. Najważniejsze jego pismo jest: „*Vitae Romanorum Pontificum*, z przedmową Marcina Lutra.

Barnesley, Barnsley, miasto angielskie w hrabstwie York, mające 17600 m., główne siedlisko fabryk płóciennych i żelaznych.

Barnet, miasto angielskie w hrabstwie Hertford, ma 2900 m., pamiętne jest bitwą 14 Kwietnia 1471, w któréj Edward IV pokonał Warwick'a.

Barneveldt (Jan van Olden). Ob. Oldenbarneveldt.

Barnim *Wyższy* i *Niższy*, nazwa dwóch powiatów w okręgu regencyi Poczdamskiéj w Prussach, z których powiat *Barnim Wyższy* (22 mil kw.), ma miasto Freienwalde, zaś *Barnim Niższy* (32 mil kw.), miasto Berlin, za stolice władz powiatowych.

Barnim, imię dwunastu książąt pomorskich, z których najznakomitsi byli: **Barnim I Dobry** (1227—78), syn Bogusława II. Ojcowskie rządy jego stanowią epokę w dziejach Pomorza. Usilnie starał się o wyswobodzenie Pomorza od zależności Duńczyków.—**Barnim II**, syn poprzedniego, został zamordowany przez obrażonego męża Wincentego z Mukerwic.—**Barnim III Wielki**, zwyciężył dwukrotnie księcia brandeburskiego Ludwika i Duńczyków z Meklemburczykami, † 1368.—**Barnim XI Pobożny**, syn Bogusława X, ur. 1501, panował od 1523 wraz z bratem Jerzym I do 1551 r. Zaprowadził na Pomorzu reformacyję kościoła 1534 r., uwolnił się z pod lenności brandeburskiéj i posiłkował 1547 elektora saskiego. Skołatany burzliwém życiem, abdykował 1569 r. † w cztery lata później w swym zamku pod Szczecinem.

Barnowski (Miron), wojewoda mołdawski, na początku XVII w. Polak. W czasie wojny Turcyi z Polską poddał się Polakom, co spowodowało najście na Mołdawiję Tatarów Krymskich a rządowi tureckiemu prawo, naznaczania wojewodów.

Barnstaple, miasto fabryczne w angielskiém hrabstwie Devon, nad Tawą, w pobliżu ujścia jéj do zatoki Bristolskiéj, 11,200 m.

Barnwell, miasto stołeczne okręgu t. n. w północno-amerykańskim stanie Karoliny południowéj, prowadzi obszerny handel bawełną.

Baro, toż samo co baron; wyrażenie nasze *liber baro*, oznacza człowieka, który sobie wszędzie samowolnie postępuje, nie oglądając się na nic i na nikogo.

Barö, wyspa na brzegach Finlandyi, w Län Nyland, z portem *Barösund*.

Baroccio (Fryderyk), malarz, ur. 1528, † 1612 w Urbino, należał do szkoły rzymskiéj i odznaczał się głównie w kierunku Corregia nader przyjemnym kolorytem. Utwory jego pędzla, jak „*Zdjęcie z krzyża*“, „*Madonny*“ i „*Święta rodzina*“, znajdują się we wszystkich niemal galeryjach.

Barocco (z włosk.), znaczy wszystko co krzywe, wykręcone, nieforemne, dziwne tak w życiu potocznem, jak i w sztuce. Estetyka zezwala na podobne zboczenie od zasad piękna, wtedy tylko, gdy rzeczywiście ma być wywołana śmieszność albo kontrast. W historyi sztuk pięknych styl architektoniczny B. nazywa się głównie styl drugiéj połowy w. XV i późniejszy, odznaczony bezsensowém przeładowaniem ozdób i szczegółów.

Barocentryczna (linija krzywa). Ponieważ ziemia nie jest zupełną kulą, linije pionowe przeto poprowadzone w różnych miejscach południka nie schodzą się w tym samym punkcie, a przecięcia ich kolejne wydają krzywą, zwaną *barocentryczną*, wskazaną najpierw przez Maupertuis'a.

Baroche (Julijusz), francuski mąż stanu, ur. 1802

w Paryżu; adwokat przy sądzie apelacyjnym paryskim, 1847 deputowany, członek opozycyi; za rewolucyi był prokuratorem generalnym przy tymże sądzie. 16 Marca 1850 został ministrem spraw wewnętrznych, w którym to charakterze występował zawsze po stronie prezesa, w skutek czego, przymuszony był usunąć się 9 Styczn. 1851. 10 Kwietnia stanął znowu na czele ministerstwa spraw zagranicznych i urząd ten zajmował do 14 Października 1851. Po zamachu stanu 2 Grudnia 1851, został wice-prezesem a następnie prezesem rady stanu. W Styczniu 1860 po ustąpieniu Walewskiego był chwilowo ministrem spraw zewnętrznych, a później, jako minister bez teki reprezentował politykę rządu w senacie i ciele prawodawczém. W Czerwcu 1863 objął ministerstwo sprawiedliwości i wyznań; jako minister wyznań sporządził 1865 dekret, zabraniający biskupom francuskim ogłaszania papieskiego syllabusa. W 1868 wydał cyrkularz, zalecający sądom łagodniejsze postępowanie w procesach prasowych, mimo to ucisk nie zwolniał. W Lipcu 1869, po zapowiedzianych reformach konstytucyjnych, niepopularny minister musiał ustąpić z gabinetu. Po upadku cesarstwa (4 Września 1870) uciekł wraz z innymi stronnikami cesarza na wyspę Jersey, gdzie † 2 List. 1870 r.

Baroco, w dawnéj logice czwarty przypadek drugiéj figury wniosków, w którym pierwsze zdanie jest ogólnie twierdzące, dwa następne zaś szczegółowo przeczące, jak wskazują 3 znajdujące się w tym wyrazie samogłoski: *a*, *o*, *o*, np.

Wszyscy cnotliwi są szczęśliwi=a
Niektórzy uczeni nie są szczęśliwi=o
A zatém niektórzy uczeni nie są cnotliwi=o.

Baroffius (Cezar), medyjolańczyk, doktor obojga prawa, towarzysz 1606 Franciszka Simonetti nuncyjusza apostolskiego w Polsce, napisał i drukował w Wilnie: „*Oratio in triumpho Sigismundo III Pol. R. e Moscovia post insignes victorias feliciter redeunti dicata. Vilnae typis Petri Blasti*“ (in 4-to); w Krakowie 1612.

Baromakrometr, narzędzie pomyślane przez Steina, a służące do oznaczenia ciężaru i długości dzieci nowonarodzonych. W zasadzie jestto rodzaj wagi sprężynowéj, długość zaś oznacza się wprost, za pomocą podziałki na talerzu szalek umieszczonéj. Przyrząd ten, udoskonalony został przez Osiandera, Siebold zaś przez siebie w tym celu urządzoną wagę nazwał *pediometrem*; przyrząd służący do oznaczania długości dziecka zowią jeszcze *mekometrem*.

Barometr (*Parciomierz*), przyrząd fizyczny, służący do oznaczenia ciśnienia atmosfery. Że powietrze jest ciężkie, przewidywali już Grecy, atoli własność ta powietrza została dopiéro okazaną przez Galileusza (1640) a stanowczo uzasadnioną przez Torricellego (1643). Słynne doświadczenie Torricellego jest następujące: rurkę długą na 80 mniéj więcéj centymetrów, z jednéj strony zamkniętą, napełniamy rtęcią, otwór zamykamy palcem i odwróciwszy ją, zanurzamy w naczynie napełnione rtęcią. Skoro palec usuniemy rtęć w rurce zaczyna natychmiast opadać i zatrzymuje się na wysokości około 66 cent. nad poziom rtęci w naczyniu; mamy tu rodzaj *rurek połączonych* (ob.), a że w jedném ramieniu rtęć wznosi się wyżéj, musi tam przeto doznawać ciśnienia mniejszego; w istocie po nad rtęcią w rurce powietrza nie ma, jest tam próżnia, tak zwana *próżnia Torricellego*; nad rtęcią zaś w naczyniu, ciśnie słup powietrza rozciągający się aż do szczytu atmosfery, ciśnienie więc atmosfery podtrzymuje słup rtęci na wysokości 76 cent. (760 millimet., 28 cali paryskich); na daną zatém powierzchnię ciśnienie atmosfery wynosi tyleż, ileby na tęż powierzchnię wywierał słup rtęci na 28 cali wysoki, stąd możność obliczania ciśnienia i ciężaru atmosfery (ob. Atmosfera). Ponieważ warstwa atmosfery staje się tém krótszą, im wyżéj się nad powierzchnię ziemi wznosimy, przeto rtęć w owéj rurce, winna opadać w miarę jak wstępujemy na górę; rzeczywiście okazał to Pascal w r. 1648; spostrzeżenie to, potwierdza słuszność rozumowania Torricellego. Inny sposób potwierdzenia daje nam doświadczenie z wodą: będąc 13.59 razy od rtęci lżejszą, winna się pod ciśnieniem atmosfery wznieść 11,59 razy wyżéj, t. j. na 76c. +13,59= 10,328 metrów=32 stopy; w istocie też doświadczenia są zupełnie zgodne z rezultatami tego rachunku (ob. Pompy). Ponieważ w opowiedzianéj rurce za podwyższeniem się lub zniżeniem ciśnienia atmosferycznego i rtęć się w rurce podnosi lub opada, przeto doświadczenie Torricellego przedstawia nam już barometr, wymaga tylko dodania skali czyli podziałki; dla celów atoli naukowych należało B. nadać postać dogodniejszą. Rozróżniamy B. naczyńkowy i lewarowy. B. *naczyńkowy* bardzo się zbliża do pierwotnego urządzenia Torricellego; składa się on z naczyńka posiadającego otwór, przez który działa powietrze, z rurki i podziałki. Największą ścisłość posiada B. *Fortina* (1820), jest on też do podróży najdogodniejszy; jest on tak urządzony, że ściśle można odczytać różnicę wysokości między poziomem rtęci w naczyniu i rurce. Z powodu jednak, że rura jest dosyć cieńką następuje pewne obniżenie się w niéj rtęci, tak zwane zniżenie włoskowate (kapilarne,—ob. Włoskowatość), należy zatém wprowadzać do obserwacyi poprawki z powodu tego błędu. Niedogodności téj nie przedstawiają B. *lewarowe* czyli *syfonowe*, z których najlepiéj urządzonym jest B. Gay-Lussaca. B. lewarowy składa się z rury zgiętéj, któréj ramię dłuższe jest zamknięte i stanowi właściwą rurę barometryczną, rura zaś mniejsza jest otwartą i przedstawia dostęp ciśnieniu powietrza. Wysokość barometryczną stanowi różnica między poziomami rtęci w obu ramionach, a że, zniżenie włoskowate, ma miejsce w obu ramionach, przez to poprawka z tego powodu jest niepotrzebna; B. ten ma jednak tę niedogodność, że należy obserwować położenie rtęci, w dwóch rurach usuwa się to, przez dodanie podziałki przesuwanéj, którą się zawsze umieszcza tak, aby jéj punkt O przypadał na szczyt rtęci w rurze otwartéj. Zresztą dobre urządzenie B. wymaga wiele ostrożności, a obserwacyja ścisło-

ści i wprawy w odczytywaniu. Oprócz powyższych B. *rtęciowych* są jeszcze B. *aneroidowe* (z gr. *a* bez i *aer* powietrze), z których rozróżniamy B. *holosteryczny* Bidi'ego i *metaliczny* Bourdona. B. *holosteryczny* (z gr. *holos* cały i *stereos* stały) składa się z puszki mosiężnéj, pozbawionéj powietrza, z pokrywką o ile można sprężystą; gdy ciśnienie powietrza się powiększa lub zmniejsza, pokrywka ta wygina się wewnątrz lub na zewnątrz, a ruch ten, za pomocą odpowiedniego mechanizmu udziela się skazówce obiegającéj tarczę z podziałkami. B. *Bourdona* składa się z rury mosiężnéj, próżnéj, zgiętéj łukowato; jeden jéj koniec jest stale utwierdzony, drugi działa na skazówkę. Gdy ciśnienie powietrza się wzmaga, krzywizna rury się powiększa i skazówka się porusza. Podziałka tych B. urządza się według B. zwykłego, zresztą nie posiadają one koniecznéj ścisłości. Znaczne ulepszenia B. Bourdona zaprowadzili Blackwell (1862) i Goldschmid (1869). Są zresztą B. na innych jeszcze urządzane zasadach, jak B. Secchi'ego (1857), Cellesa (1858) i Hellera (1870); ten ostatni polega na budowie dazymetru (ob.), B. jest dla fizyka rzeczą niezbędną przy wielu pracach. Służy daléj do mierzenia wysokości gór, rtęć bowiem się obniża, w miarę wznoszenia się w górę, wysokość tę oblicza się za pomocą rachunków dosyć mozolnych; do ich ułatwienia służą tablice, podane przez Oltmanssa (1811), oraz Gaussa. W życiu zwyczajném wskazania B. uważają się za przepowiednie pogody; podnoszenie się B. uważa się za przepowiednię pogody, zniżanie za zwiastuna deszczu; pochodzi to stąd, że panują u nas dwa kierunki wiatru, wiatr północno-wschodni czyli biegunowy i południowo zachodni czyli równikowy; pierwszy jest zimny, suchy i ciężki, drugi ciepły, wilgotny i lekki. Jeżeli wieje pierwszy, barometr stoi wysoko; skoro więc zaczyna opadać, jestto znakiem, że zbliża się drugi, który nam sprowadza deszcz, i nawzajem. Są to zmiany nieprawidłowe B., oprócz tego istnieją zmiany prawidłowe, dzienne i roczne, zależne od temperatury; w skutek zimna powietrze się zagęszcza i staje cięższem, barometr więc się podnosi. Ztąd to B. przecięciowo stoi w zimie wyżéj niż w lecie, rano wyżéj niż po południu. Zresztą na stan B. wpływać może wiele przyczyn przechodnich, tak że wróżenie pogody ze stanu B. jest zbyt niepewną rzeczą. Dellmann w 1868 r. podał prawo następne: Jeżeli B. po południu o 2 stoi wyżéj niż rano o 6, albo jeszcze pewniéj, jeżeli po południu o 4 stoi wyżéj niż rano o 10, to deszcz po południu padać nie będzie. Współczesna obserwacyja B. w dwóch miejscach od siebie odległych może nam przepowiedzieć kierunek wiatru, bowiem wiatr wieje od miejsc o wyższém ciśnieniu do miejsc o ciśnieniu niższém, jeżeli ta różnica stanu B. jest znaczną, można się spodziewać burzy. Stacyje meteorologiczne, zwłaszcza nadmorskie, przesyłają sobie obecnie telegrafem rezultaty swych obserwacyj; wedle powyższych uwag, takowe stanowić mogą ważne ostrzeżenie dla żeglarzy. Porów. „*Meteorologiją*“ Pietkiewicza (st. 419—484), oraz inne traktaty meteorologii.

Barometrograf, barometr notujący sam swe zmiany, za pomocą stosownego urządzenia mechanicznego; może to być np. barometr lewarowy, gdzie powierzchnia rtęci w krótszém ramieniu jest połączona z przyrządem piszącym, który wciąż oznacza wszelkie zniżania i wznoszenia się téj powierzchni; zastępuje więc ciągłą uwagę obserwatora. Ob. Meteorograf.

Baron, niezawisły i szlacheckiego pochodzenia pan, (po niem. Freiherr), w Niemczech i we Francyi zajmujący pośrednie stanowisko między hrabią a zwykłym szlachcicem, oznaczający w Anglii w rozleglejszém znaczeniu wszystkich parów, w ściślejszém zaś, niższą klasę wysokiéj szlachty. U nas znaczenie barona jest takież samo jak w Niemczech i we Francyi. Pochodzenie tego słowa, znanego wszystkim narodom europejskim, rozlicznie objaśniają. W języku staroniem. *bar* znaczyło tyle co mąż (męszczyzna); a w ściślejszém znaczeniu *wolny człowiek* w zestawieniu z niewolnikiem (höriger); w celtyckim (galickim) tyle co *chłop*, *parobek*, *pachołek*, *sługa wojownika*. Stąd jak się zdaje dostało się do Rzymian, gdzie *baro*=głupiec, (nic wart, do niczego i t. p.) jak i dziś jeszcze u Włoch. *niedołęga*. Ob. Baro. U Germanów, zwłaszcza u Gotów, znaczyło pierwotnie męszczyznę a późniéj *mąż. zbrojnego*, *rycerza*, i tak téż *barona* przetłumaczył na polskie w statucie Wiślickim 1449 r. Świętosław z Wocieszyna. Normanowie wprowadzili ten wyraz do słownika politycznego Anglii, tak np. baronami zwano *lordów szachownicy* (ob.). *Baronami pięciu portów*, nazywano deputowanych do izby niższéj w Anglii, z portów Douvres, Sandowich, Rouméj, Hastirgs i Hythe. Hiszpanija na wzór Francyi i Anglii miała także swych baronów.

Baron (Eguinaire), prawnik francuski, ur. 1495 w St. Pol de Leon w Bretanii, † 1550 w Bourges. Najważniejsze jego dzieła są: „*Pandectarum juris civilis Oeconomia*, *in adversariis mirae vetustatis apud Pictones inventa*“; „*Commentarii in quatuor Institutionum libros*“; „*De beneficiis.*“

Baron (Michał), zwany także Boyron, znakomity aktor francuski, ur. 1653 w Paryżu, † 1729, uczeń i przyjaciel Moliera, nazywany był Roscijuszem. Pisał komedyje, wydane w Paryżu 1759 w 3 tomach.

Baronet, dostojeństwo szlacheckie w Anglii, bez żadnych politycznych przywilejów, ustanowione 1611 przez Jakóba I i udzielane wyższéj szlachcie. Celem utworzenia baronetów było pobudzenie szlachty do kolonizowania prowincyi Ulster w Irlandyi. Wszyscy baroneci mają czerwoną rękę w herbie. B. jest godnością czysto honorową, ma on prawo, ażeby nazwisko jego było zawsze poprzedzone tytułem *sir*, a jego żona ma prawo do używania wyrazu *lady*, zamiast *mistress*, służącego na oznaczenie *pani* dla klas nieszlacheckich.

Baronies (les), część Delfinatu, składająca się z baronij Memillon i Montauban.

Baronius lub **Baronio** (Cezar), ur. w Sora, w Niższych Włoszech, 1538, † 1607 r., uczeń św. Filipa z Neri, od 1598 kardynał i biblijotekarz Watykanu. W dziele swojém: „*Annales Ecclesiastici a Chr. nato ad an.* 1198“ (12 tomów, Rzym 1588—1607), wykazuje, że kościół rzymski, jego nauka i urządzenia w niczém nie odstąpiły od zasad pierwszych wieków. Piotr Skarga wydał skrócenie tego dzieła p. t. „*Roczne dzieje kościelne*“ (Kraków 1603). Kontynuatorami Baronijusza byli Abraham Bzowski (ob.), dominikanin, który dzieje kościelne w 8 tomach: XIII do XX doprowadził do r. 1564; daléj „*Raynald*“ od 1198—1565 (10 t. Rzym 1646—77), *de Ladériezs* od 1565 do 1571 (3 t. Rzym 1728) i *Theiner* od 1572 do 1585 (3 t. Rzym 1856—57). Bijografiję B. zamieszczoną na czele jego listów „*Epistolae nunc primum editae*“ (3 t. Rzym 1759) wydał Alberici.

Baronius (Marcin), zw. *Clericus Jaroslaviensis*, żył w Polsce na końcu XVI i na początku XVII w., pisał żywoty świętych Polaków po łacinie, drukowane w latach 1602, 1609 i 1610.

Baroskop, nazwa często używana na oznaczenie dazymetru (ob.); niekiedy jestto synonim barometru. B. zowie się też flaszeczka zawierająca mięszaninę kamfory, salmiaku i saletry (w stosunku 6: 1: 1) i polaną alkoholem, a która według Bartha (1794) zapowiada pogodę, jeżeli płyn jest w niéj przezroczysty, a osad zostaje na dnie; w czasie zaś wilgotnym płyn ulega zmętnieniu.

Barosma (*Gruczlin*), rodzaj roślin z rodziny Diosmeae, obejmuje wonne krzewy z przylądka Dobréj Nadziei. Gatunku B. *crenata* liście przychodzą do Europy pod nazwą *bukku*, bogate są w oléj eteryczny, żywicę i istotę wyciągową *diosminę*; działają ściągająco i słabo pobudzająco, u nas jednak rzadko używane; u Hottentotów tak te liście, jak i wielu innych gatunków, stanowią ważne lekarstwo.

Barot, miasteczko w siedmiogrodzkim powiecie Udvarhaly, ma 2100 m.; źródło mineralne kwaśne.

Baróti Szabó (David), jezuita, poeta i filolog madziarski, ur. 1739 r. w Barocie, † 1819 w Virth pod Komornem. Przetłumaczył hexametrem *Enejdę*, *Eklogi* Wirgilego i wiele innych jak Miltona „*Raj*“ wpływ jego jest większy na rozwój języka madziarskiego aniżeli poezyi. Napisał „*Słownik węgierski*“ i cenione dzieło o „*Ortografii i Prozodyi.*“

Barotrop, machina utworzona z dwóch pedałów, na których robotnik się utrzymuje, naśladując chód, a których ruch udziela się właściwemu warsztatowi; motor więc ten, ma na celu zużytkowanie siły, jaką człowiek dostarczyć może własnym ciężarem. B. urządzony został przez Salicis'a.

Barotse, plemię Beczuanów wewnątrz południowéj Afryki, zamieszkałe po obu stronach rzeki Liambay i zostające pod władzą księcia, rezydującego w Nariele. Miejsca niskie często są zalewane przez rzekę Liambai, wyższe za to, nadzwyczaj urodzajne.

Barozzi (Jakób), zwany *Vignola* znakomity architekt włoski, ur. 1507 w Vignola † 1573, budowniczy papieża Julijusza III; po śmierci Michała Anioła zajął jego miejsce przy budowie kościoła św. Piotra. Do prac jego należą pałac Isolani w Minerbo pod Bononią, willa papieża Julijusza za bramą del Popolo, kościół św. Andrzeja w Rzymie. Dzieło B. o pięciu porządkach architektonicznych dotąd uważane jest za klasyczne.

Barquisimeto, ob. Bariquisimeto.

Barra, księstwo na północnym brzegu Gambii w Senegambii, założone przez Mandigosów, składających około czwartą część ludności, wynoszącéj ogółem 200000 m., prowadzą handel kością słoniową, kukarydzą i solą. Stolica Barra-Inding.

Barra lub **Barray**, jedna z należących do Szkocyi wysp Hebrydzkich, długa 8 mil angielsk. a 3 szeroka, ma port na północno-wschodnim brzegu i około 2000 m. mówiących najczystszym językiem galickim.

Barra (Józef), ur. w Palaiseau 1780. Mając lat 13, zaciągnął się do wojska i przeznaczony został do korpusu działającego w Wandei. Napotkany przez oddział Szuanów na stanowisku, gdy nie chciał im wskazać rozlokowania swego pułku, zginął przeszyty od nich kulami. Sławny rzeźbiarz David (d'Angers), upamiętnił bohaterską śmierć dziecięcia piękną statuą, wykonaną 1839.

Barrabuttee, twierdza we Wschodnio-indyjskiéj prowincyi Orissa, w obwodzie Cuttak, zdobyta przez Anglików w 1803 r.

Barral (J. Augustyn), ur. 1819, współczesny chemik i meteorlog francuski; ogłosił w „*Comptes rendus*“ akademii nauk paryskiéj kilka prac naukowych, jak badania nad nikotyną i tytuniem (1842), o składzie wody deszczowéj w różnych porach roku (1852). W r. 1850 wraz z Bixio przedsięwzięli dwukrotną podróż balonem w celach naukowych, rezultaty jéj ogłosił w *Comptes rendus* t. 31; wspólnie też z Bixio wydają „*Journal d'agriculture pratique*“; pod kierunkiem B. wychodzi zupełne wydanie dzieł Araga.

Barrande (J), współczesny geolog, poświęcił się zwłaszcza zbadaniu fauny zaginionéj formacyi sylurskiéj w Czechach; praca jego przewyższa ścisłością i obfitością rezultatów wszystkie inne prace nad tą formacyją dokonane. Wyniki swych badań ogłosił w dziele „*Système silurien du centre de la Bohème*“ (1 tom, 1852, tomu 2, część 1, 1867).

Barras (Paweł Jan Franciszek Mikołaj, hr. de), ur. 1755 w Foy w Prowancyi. Był porucznikiem w Indyjach wschodnich; po swoim powrocie został deputowanym trzeciego stanu do stanów generalnych, łączył się zawsze ze stronnictwem krańcowém i głosował za śmiercią Ludwika XVI. Do upadku Robespierre'a przyczynił się znakomicie i po jego śmierci, pracował usilnie nad wprowadzeniem łagodniejszego systematu. Opiekował się ciągle Bonapartem, i można powiedzieć, że on właści-

wie otworzył mu drogę przyszłéj jego wielkości; mianowany członkiem dyrektoryjatu, ustąpił przed Bonapartem, który odtąd nie ufając mu, trzymał go na uboczu. Przemieszkiwał najprzód w Bruxelli, potém w Marsylii, Rzymie, Montpellier, zostając sawsze pod dozorem policyjnym, jako podejrzany o związki z Bourbonami. Kupiwszy w końcu majętność Chaillot pod Paryżem, tutaj zakończył życie 1829.

Barras, żywica otrzymywana z niektórych gatunków sosny (*Pinus pallustris*, *P. taeda* i *strobus*), ob. Żywica.

Barre (Jan Franciszek *Lefévre*, kawaler de la), ur. 1747 w Abbeville, w 18 roku życia oskarżony przez zemstę jednego z radców sądowych w Abbeville o nieposzanowanie religii i bluźnierstwo, został przez parlament paryski skazany na śmierć męczeńską, którą wykonano 1 Lipca 1766 w ten sposób, że nieszczęśliwemu wydarto język, ucięto rękę, potém głowę, a następnie spalono. Była to jedna z ostatnich ofiar fanatyzmu religijnego we Francyi. Pamięć jego rehabilitowała konwencyja dekretem z dnia 15 List. 1792.

Barreau, tak się nazywa korporacyja adwokatów, a także i stan adwokacki we Francyi. Wyraz ten pochodzi od kraty (barre), która oddzielała w dawnych trybunałach francuskich miejsce, przeznaczone dla sędziów od miejsca, zostawionego dla stron i obrońców.

Barreau (Alexandryna), kobieta-żołnierz podczas pierwszéj rewolucyi francuskiéj. Z mężem i bratem wstąpiła do batalijonu grenadyjerów w r. 1793. W bitwie pod Alloqui 13 Sierpn. 1793, gdy mąż i brat jéj upadli ciężko ranieni, odznaczyła się najprzód jako waleczny żołnierz, a potém jako najczulsza kobieta. Owdowiawszy w późnéj starości, została pomieszczoną w domu inwalidów i tu życie zakończyła, † 1843. Zwłoki jéj, pochowane zostały z podwójnymi honorami wojskowymi.

Barrel (faska), angielska miara do piwa = 163,5645 litrom czyli kwartom. Także waga rozmaitych towarów i tak, B. dla serdellów=30 ang. funt., dla peklowanego mięsa=200 funt, dla masła=224 f., dla mydła 256 f., dla świec=120 funt., dla prochu strzelniczego= 100 fun., dla rodzynków =112 fun., B. śledzi obejmuje 1200 sztuk. W Nowym Jorku B. ryb, mięsa solonego i słoniny=200 funtom.

Barreller (Jakób), botanik francuski, ur. 1606 w Paryżu. Poświęcał się naprzód medycynie, następnie wstąpił do zakonu kaznodziejskiego i tam się gorliwie zajął botaniką; zwiedzał 1646 klasztory we Francyi, Hiszpanii i Włoszech, a podróż ta posłużyła mu do zebrania obszernych wiadomości w téj nauce. Przygotował wydanie wielkiego dzieła „*Hortus mundi* lub *Orbis botanicus*“ lecz niespodziewana śmierć 1673 przeszkodziła temu zamiarowi. Pozostałe po nim blachy rytowane, dostały się Antoniemu de Jussieu, który je opatrzył textem i wydał 1714 r. Jestto dzieło wysokiéj wartości z powdu mnóstwa nowych roślin w niém opisanych, rosnących w południowéj Europie. Na cześć B. nazwany jest krzew madagaskarski *Barreliera* (Boyer), oraz zaeuropejski gatunek rodziny Acanthaceae *Barleria* (Linneusz).

Barret (Jerzy), pejzażysta angielski, † 1784. Piękne jego obrazy znajdują się we wszystkich celniejszych galeryjach W. Brytanii.

Barret (Elżbieta), poetka angielska, wydała 1833 piękny i wierny przekład Prometeusza Eschylesa. W r. 1838 napisała poemat: „*The Seraphim*“, a w następnym: „*The romance of the page*“, pełne jędrności i czystości poetycznéj.

Barrière-Island, małe wyspy obok Nowéj Zelandyi, przy zatoce Houraki dzielą się na Wielkie i Małe Barri'ere.

Barrière de Vieuzac (Bertrand), członek francuskiéj konwencyi narodowéj, ur. w Tarbes 1755. Był adwokatem w Tuluzie; obrany deputowanym do stanów generalnych, należał do stronnictwa liberalistów umiarkowanych. W r. 1792, wysłany był z departamentu Wyższych Pirenejów na deputowanego do konwencyi, i podczas skazania Ludwika XVI na śmierć był jéj prezydentem; odrzucił jego apelacyję do ludu, oddając głos swój temi słowy: „Prawo żąda śmierci, a ja jestem tylko organem prawa!“ Późniéj był członkiem komitetu ocalenia. Po śmierci Robespierra skazany na deportacyję, ocalał szczęśliwie i pozostał w kraju; przez Bonapartego zawsze niechętnie był widziany. Po powtórnéj restauracyi, skazany został jako królobójca na wygnanie i udał się do Bruxelli, skąd powrócił 1831. Następnie, przez lat kilka był członkiem zarządu Wyższych Pirenejów, † 1841. Jego „*Mémoires*“ wyszły w Paryżu 1842 w 2 tomach, wydane przez młodego Carnot'a.

Barrington (John Shute), ur 1678, † 1734 w Sheobald, hrabstwie Herford, wybrany za Jerzego I (1714) na członka parlamentu, mianowany został baronem Newcastle i wice-hrabią Ardylas. Jego teologiczne prace wyszły 1725 w 2 tomach pod tyt. „*Miscellanea sacra, containing an abstract of the scripture history of the Apostles.*“—Syn jego **Barrington** (Daines), † 1800, położył znakomite zasługi w rozjaśnieniu angielskiego prawodawstwa i historyi literatury anglosaxońskiéj.

Barrister, tak się zwie adwokat w Anglii, powołany do stawania przed kratkami (called to the bar) sądowemi i wprowadzania spraw ustnie, podczas gdy przygotowania do procesu, zasięganie informacyi, traktowanie ze stronami należą do attorney'a. Najznakomitsi z barristerów mogą przez lorda kanclerza być naznaczani na godność sergeants at law, która odpowiada prawie stopniowi doktora praw. B. mogą bronić spraw we wszystkich sądach.

Barros (Joao de), najznakomitszy dziejopis portugalski z dawniejszéj epoki, ur. 1496 w Viseo, † 1570. Mianowany 1521, gubernatorem osad portugalskich w Gwinei, potém podskarbim w Indyjach i generalnym ajentem tych krajów, otrzymał 1539 w podarunku wielki obszar ziemi w Brazylii. Oprócz romansu historycznego „*Cronica de emperador Clarimundo*“, pierwszéj gramatyki

portugalskiéj i dyjalogu moralnego „*Rhopica pneuma*" (zakazanego przez inkwizycyję), napisał wyborną historyję Portugalczyków w Indyjach pod tyt. „*Asia*", w któréj jest autorem tylko 3 pierwszych dekad (3 t. Lizb. 1559—63); dalszy ciąg aż do 12 dekady doprowadził Diego de Conto (Lizb. 1602—45).

Barrot (Kamil Hijacynt Odillon), ur. 1791 w Villefort), departamencie Lozère, syn niegdyś członka konwencyi, w r. 1814 adwokat przy sądzie kasacyjnym, popularny obrońca przestępców politycznych i jeden z ważniejszych agitatorów antiburbońskich. Za rządów Ludwika Filipa zasiadał w izbie deputowanych, jako przywódca tak zwanéj opozycyi dynastycznéj, i w r. 1847 za pomocą znanych bankietów reformistowskich przyczynił się wielce do złudzenia mieszczaństwa paryskiego. Podczas rewolucyi lutowéj, mianowany prezesem ministrów, skłonił króla do odwołania wojska i usiłował wszelkimi środkami, chociaż bezskutecznie, zaprowadzić regencyję. W zgromadzeniu narodowém należał do liczby konserwatystów i w pierwszém ministeryjum prezydenta otrzymał ministerstwo sprawiedliwości, lecz na tém stanowisku utrzymał się tylko do Paźdz. 1849. Potém stanął znowu w opozycyi przeciwko ministrom, a od zaprowadzenia cesarstwa nie przyjmował żadnego udziału w sprawach publicznych.—**Barrot** (Ferdynand), brat poprzedniego, ur. 1805, bronił jako adwokat 1840 Ludwika Napoleona, za rządów Ludwika Filipa zasiadał w lewym środku izby deputowanych, a gdy Ludwik Napoleon obrany został prezydentem, otrzymał urząd sekretarza generalnego. Od 31 Paźdz. 1849 do 15 Mar. 1850 był ministrem spraw wewnętrznych, a następnie posłem w Turynie. Po zamachu 2 Grud. mianowany został radcą stanu, a w r. 1853 senatorem. — **Barrot** (Adolf), brat obu poprzednich, ur. 1798, † 1870, poprzednio konsul francuski w rozmaitych miastach, był następnie posłem w Lizbonie, Neapolu, Bruxelli, a 1858 mianowany posłem w Madrycie, opuścił niedługo potém zawód dyplomatyczny.

Barrow, rzeka w Irlandyi, poczyna się w górach Sliebh-Bloom, od m. Athy po złączeniu się z rz. Nore, staje się spławną; wpada do zatoki rzecznéj Waterford.

Barrow, cieśnina w Ameryce Północnéj, prowadząca z zatoki Baffińskiéj do morza Lodowatego, odkryta w r. 1819 przez angielskiego żeglarza Parry i tak nazwana na cześć sir Johna Barrow.

Barrow (Izaak), teolog i matematyk, ur. 1630 w Londynie, † 1677; za Cromwella podejrzany o zasady rojalistyczne i arminijańskie wydalił się z kraju, po powrocie dopiéro 1661 r. zajmował kolejno w Cambridge katedrę języka greckiego, filozofii i matematyki, lecz i tę ustąpił uczniowi swemu Newtonowi 1669; poświęcił się teologii i został kanclerzem uniwersytetu w Cambridge. Najważniejszą jego pracą jest „*Lectiones geometricae et opticae*" (1674); pierwsze zajmują się własnościami linij krzywych, a metoda jego kreślenia podstycznych linij krzywych, dała pochop do zastosowania rachunku różniczkowego w geometryi; w lekcyjach optycznych podane są ogólne wzory, na odznaczenie ognisk w szkłach dijoptrycznych. Prace jego teologiczne są małego znaczenia.

Barrow (John, baronet), ur. 1764 r. w Ulperstone w Lancashire, † 1849. Jako prywatny sekretarz lorda Macartney, zwiedził razem z nim Chiny i Afrykę, w r. 1805, mianowany został sekretarzem admiralicyi, który to urząd sprawował przez lat 40. Oprócz licznych i pożytecznych prac geograficznych ważniejsze jego dzieła są: „*Travels to China*" (1804) i „*Travels in the interior of Southern Africa*" (2 tomy 1801—3). Jeografija zawdzięcza mu założenie towarzystwa jeograficznego (1830) w Londynie. — Syn jego **Barrow** (Jerzy), ur. 1806, urzędnik w zarządzie osad angielskich, wsławił się jako turysta.

Barruel (Augustyn), ur. 1741 r. w Villeneuve de Berg, † 1825 w Paryżu kanonikiem honorowym. Jego dzieło: „*Mémoires pour l'histoire du Jacobinisme*" (Lond. 1793 w 5 tomach), tłumaczone było na język polski przez X. Surowieckiego reformata, p. t. „*Historyja Jakobinizmu*" (1812). Z innych dzieł jego mamy także w języku polskim: „*Święte tajemnice frank-massonii sprofanowane*" (1805, Lwów), oraz „*Helwijenki, czyli listy prowincyjonalno-filozoficzne*" (Warszawa 1819, tomów 5).

Barruel (Jan Piotr), ur. w Autun 1780, † 1838, znakomity chemik francuski, przez lat 37 naczelnik prac chemicznych w paryskim fakultecie lekarskim Zasługi naukowe B. odnoszą się do fabrykacyi i krystalizowania cukru z buraków, za które Napoleon I w czasie stu dni, zamierzał wypłacić mu 300,000 fr., co jednak w skutek następnych wypadków do skutku nie doszło.

Barry (James), znakomity malarz i estetyk angielski, ur. 1741 w Cork w Irlandyi, † 1806; kształcił się w Rzymie, skąd powróciwszy, mianowany został członkiem akademii królewskiéj. Przez całe życie walczył oryginalnie ale i dowcipnie w obronie godności sztuki. Szczególną uwagę zwróciło nań jego dzieło, wydane w Londynie 1775 o przeszkodach jakich w Anglii, rozwój sztuki doznaje.

Barry (Karol), budowniczy angielski ur. 1795, † 1869 w Clapham, wzniósł kilka pięknych budowli i kościołów, głównie atoli, ustalił swą sławę jako budowniczy pałacu Westminsterskiego (gmach parlamentu), rozpoczętego w r. 1840.

Barry (hrabina du), ob. Dubarry.

Barry Cornwall, pseudonim, ob. Procter (Bryan Waller).

Barryka, (barrique), miara używana do mierzenia płynów w Marsylii,=224 litrom czyli kwartom.

Bars (po słowacku *Tiekowski*), komitat węgierski, obejmujący $44^3/_4$ mil kw. a 120000 m. (Słowaków przeszło 80000, z tych 34,000 ew. augsb. oraz 5000 starozak.) Nazwę otrzymał od wsi (dawniéj grodu) *O-Bars* (Stary Tieków). Ma 2 miasta, 10 miasteczek i 186 wsi (jedna *Uj-Bars, Nowy Tieków*).

Bars (Franciszek), bankier warszawski za panowania Stanisława Augusta, silny obrońca praw miejskich i niższych stanów. Pracował wspólnie

w téj sprawie z Adamem Mędrzyckim, zarówno czynem jako i piórem. Ogłosił w tym względzie mowę („*Głos P. Franciszka Barsa Plenipotenta Miast* etc.") mianą na ratuszu Warszawy z okazyi przyjmowania prawa miejskiego (Warszawa 1791). Tłumaczył z języka francuskiego: 1) *Mowy za czterema stanami: kupieckim, rolniczym, żołnierskim i ludzi uczonych* (1775); 2) *Zdanie moje o pojedynkach, czyli list oficera francuskiego do jednego z swoich przyjaciół* (1776); 3) *Bewerley czyli gracz angielski*, tragedyja w 5 aktach (1777). Po upadku rzeczypospolitéj, przeniósł się do Paryża i tam umarł na początku bieżącego stulecia.

Barsabas (Józef), syn Alfeusza, brat ś. Jakóba Mniejszego i ś. Judy (Sadeceusza), po śmierci Judasza Iskaryjoty w miejsce jego, wybrany z Mateuszem na apostoła, skutkiem jednak losowania powołany został Mateusz. Był biskupem eleuteropolskim w Palestynie i otrzymał przydomek *sprawiedliwy*,. Poniósł śmierć męczeńską.

Barsac, miasto w francuskim depart. Żyrondy, nad Garonną, ma 3000 m.; sławne jest hodowlą wina zwanego *Barsac*.

Barsa-Kilmes, wyspa na Aralu, obszaru 130 w. kw. w r. 1841—47 była zamieszkałą przez Kirgizów. Czyt. Lewszyna „*Kirg. Step*".

Barska konfederacyja. Wszystkie wypadki od r. 1764—68, a zwłaszcza roboty konfederacyi radomskiéj i uchwały delegacyi sejmu warszawskiego (1767—68), rozjątrzyły stronnictwo nieprzyjazne dworowi, które dobrych nawet uchwał (udzielenie praw dysydentom), przyjąć nie chciało. Stronnictwo to, złożone z żywiołów *staro-szlacheckich*, mając na czele Adama Krasińskiego, biskupa kamienieckiego, postanowiło siłą przeprowadzić swe zamiary. W stronnictwie tém, bardzo potężném, widzieć się dają dwie frakcyje: arystokratyczno-dyplomatyczna i demokratyczno-szlachecka. Pierwsza, któréj przewodził A. Krasiński, złożona z najważniejszych przeciwników króla i *familii*, nie wierząc we własne siły, starała się zapewnić sobie pomoc zagranicy, detronizować (jeżeli na to pozwolą mocarstwa przyjazne) Stanisława Augusta, i oddać koronę elektorowi saskiemu; a że miała w swém łonie wielu ludzi oświeceńszych, zatém nie wyłączała ze swego planu zaprowadzenia potrzebnych reform, owszem po ukończeniu pomyślném walki, zamierzała przekształcić rzeczpospolitę w monarchiję konstytucyjną, rozszerzyć prawa miast i polepszyć dolę ludu wiejskiego. Druga zaś, choć liczebnie potężniejsza, bo złożona ze średniéj i drobnéj szlachty, nie sformowana jednak w porządne stronnictwo i bez żadnego wyraźnego przewódcy, nie wchodziła w kombinacyje dyplomatyczne, i pragnęła utrzymać dawną rzeczpospolitę szlachecką, negując konieczność, zaprowadzenia bezwarunkowo potrzebnych zmian w ustroju państwa. Tak zasadnicze różnice musiały sprowadzić brak jednolitości w przyszłych działaniach, dążących w gruncie do jednego celu. Krasiński przebywając za granicą, przygotowywał do zamierzonéj walki pomoc dyplomatyczną i wyczekiwał sposobnéj do rozpoczęcia działań, chwili. Niecierpliwsi tymczasem, bez wiedzy biskupa zawiązali 29 Lutego 1768 konfederacyję w *Barze* na Podolu, która wezwała *naród szlachecki* do walki. Promotorami jéj byli Józef Puławski, starosta warecki, Michał Krasiński, podkomorzy rożański, i ojciec Marek, karmelita, twórca zakonu rycerskiego, pod nazwą kawalerów krzyża świętego. Regimentarzem konfederacyi został J. Puławski. Na wiadomość o tym ruchu, rada senatu pod prezydencyją króla, postanowiła wezwać konfederatów, aby zaniechali swego przedsięwzięcia, i wysłała w tym celu, popularnego u szlachty Mokronowskiego. Poselstwo okazało się bezskuteczném. Wojsko zatém królewskie wraz z rossyjskiém, otrzymało polecenie orężem stłumić rozruchy. Konfederaci tymczasem, po kilku pomyślnych utarczkach, napierani przez przeważające siły, musieli się cofać, a gdy Bar i inne miejsca uległy, szukali schronienia na Wołoszczyźnie. Tutaj, po przyłączeniu się Joachima Potockiego, naczelnika konfederacyi halickiéj, wypartego z Podhajec, człowieka ograniczonego a dumnego, wszczęły się między przywódcami niesnaski o sposób dalszego prowadzenia wojny i o regimentarstwo, którego pożądał dla siebie Potocki i knuł intrygi przeciw Puławskiemu. Na Ukrainie równoczesnie, wybuchło powstanie ludu wiejskiego, który pod wodzą Żeleźniaka i Gonty, rozniecił straszny pożar hajdamaczyzny, niszcząc wszystko ogniem i mieczem, głównie w Humańszczyźnie (*Rzeź Humańska*) i Śmilańszczyźnie. Powstanie to wkrótce zostałem wprawdzie krwawo uśmierzone, ale wpłynęło szkodliwie na rozwój konfederacyi w tych stronach. Tymczasem zawiązują się konfederacyje i w innych okolicach kraju, jak w poznańskiém, krakowskiém, sieradzkiém, kowieńskiém, oszmiańskiém, ale nie zdziałały nic stanowczego. Adam Krasiński, jakkolwiek niezadowolony z przedwczesnego wybuchu, krzątał się o pomoc za granicą. W Paryżu od ks. Choiseul, otrzymał wyraźne przyrzeczenie posiłków; inne dwory okazały się obojętnymi lub wyczekującymi. Turcyja na przedstawienie rządu francuskiego, wypowiedziała Rossyi wojnę, rozpoczętą dopiéro w następnym (1769) roku. W takim stanie, potrzeba było zespolenia wszystkich sił i jednozgodnego działania. Między konfederatami, przebywającymi na Wołoszczyźnie, niezgody doszły tego stopnia, że skutkiem intryg Potockiego, Puławski został wtrącony do więzienia, w którém umarł na początku 1769 r. Podczas wojny turecko-rossyjskiéj, wytwarzały się konfederacyje na całym obszarze rzeczypospolitéj. Pojawili się dowódcy pojedyńczych oddziałów, jak Bierzyński, Dzierżanowski, Zaręba, Kazimierz Puławski, Morawski, Sawa. Mimo cząstkowych powodzeń, panował w działaniach straszny odmęt, ponieważ brakło władzy zwierzchniéj, którąby wszystkiém kierowała; marszałków konfederackich było bez liku, ale sprawa konfederacyi na tém cierpiała. Otóż żeby, zapobiedz złemu, postanowił S. Krasiński utworzyć konfederacyją generalną. Za jego tedy staraniem,

odbył się zjazd główniejszych naczelników w obozie pod Muszynką (29 Kw. 1769), gdzie obrano marszałkiem Joachima Potockiego, ale wybór ten, znalazł wielu niechętnych, a skutkiem tego, gdy Pac z jego ramienia, zawiązał konfederacyję litewską i został jéj marszałkiem, Puławscy (Kazimierz i Franciszek) nie znaleźli na Litwie ufności i musieli się cofać ku Karpatom. W Warszawie za staraniem prymasa Podoskiego, i Wołkońskiego, posła rossyjskiego, kleiło się stronnictwo, zwące się patryjotyczném, które zamierzało utworzyć rekonfederacyją. Po długich wreszcie zachodach, udało się Krasińskiemu zgromadzić w Biale (Listop. 1769), na granicy szląskiéj, marszałków i konsylijarzów różnych konfederacyj, aby już raz, naczelną zorganizować władzę. Jakoż dla konfederacyi koronnéj, obrano marszałkiem Michała Krasińskiego, a regimentarzem Joachima Potockiego, dla litewskiéj zaś marszałkiem Paca, a regimentarzem Sapiehę; sekretarzem został Ignacy Bohusz. Tym sposobem, utworzona tak zwana *generalicyja* v. *generalność*, miała przyszłym działaniom nadać potrzebną sprężystość i jednolitość. Biskup kamieniecki mając sobie poruczony kierunek spraw dyplomatycznych, rozesłał posłów do różnych dworów europejskich dla zjednania ich przychylności lub pomocy. Francyja pomocy (w ludziach i pieniądzach) nie odmawiała, Austryja okazywała życzliwą neutralność, dwór saski obiecał zasiłki pieniężne. Przeciwko generalicyi, wystąpili tak w kraju, jako i zagranicą Wessel, Mostowski, Morein, Lubomirski, Bierzyński, którzy czynności jéj, paraliżowali w niegodny sposób. Samowolność pojedyńczych regimentarzów, wróciła po dawnemu. Kraj, srodze ciągłymi przechodami wojsk trapiony, wielkiemu ulegał zniszczeniu. Na domiar złego, w łonie saméj generalicyi, która z Biały przeniosła się do Cieszyna na Szląsku, stąd do Preszowa w Węgrzech, rozpoczęły się niesnaski i intrygi. Bierzyński i Dzierżanowski, spiskowali celem obalenia generalicyi. Z dowódców, najwięcéj się odznaczali Zaręba, Sawa (kozak), K. Puławski, zadał znaczną klęskę Drewiczowi i zdobył Częstochowę (Sierp. 1770); inni trzymali się w warownych zamkach, jak Tyniec, Lanckorona, Bobrek, czynów jednak stanowczych, zapewniających ostateczne zwycięstwo, nie było. Francyja dla zaprowadzenia lepszéj organizacyi w wojsku i skuteczniejszego działania, przysyłała swych oficerów. Jeden z nich *Dumouriez* zajął się z generalicyją wielkiemi przygotowaniami (zimą z 1770 na 71), do przetworzenia partyzantki na wojnę regularną. Wiosną miał Dumouriez ruszyć na Warszawę, Puławski na Podole, Ogiński, hetman litewski, trzymający się dotąd strony królewskiéj, w granice Rossyi. Równocześnie, konfederacyja za insynuacyjami Wessla, wbrew zdaniu A. Krasińskiego i Paca, z powołaniem się na manifest M. Krasińskiego i Joachima Potockiego (datowany 9 Kwietnia 1770 pod Worną i ogłaszający bezkrólewie), wydała 9 Sierpnia akt detronizujący Stanisława Poniatowskiego, nazywający go uzurpatorem i wrogiem ojczyzny. W Paźdz. akt ten, sporządzony przez Bohusza rozesłano po grodach, do Drezna i Paryża, a Stanisławowi Augustowi, został doręczony w obec całego dworu przez Strawińskiego, z pozwem, stawienia się przed generalnością. Biskup Krasiński, krok ten, potępił stanowczo. Jakoż był to błąd ogromny; najprzód ze względów dyplomatycznych przyniósł konfederacyi wiele szkody, a powtóre odstręczył nawet wielu z jéj stronników. Wojska królewskie wraz z rossyjskiemi, ruszyły na konfederatów, aby im zadać cios ostateczny. Plan Dumouriez'go nie powiódł się a klęski: Sawy pod Szreńskiem (10 Kwietnia 1771), Dumouriez'ego pod Lanckoroną, Ogińskiego na Litwie po Stołoniczami (12 Września), chyliły sprawę konfederacyi ku upadkowi. Na miejsce Dumouriez'go, przybyły *Vioménil*, zajął się gorliwie, dalszą reorganizacyją wojska. Jednakże z upadkiem ks. Choiseul (Grud. 1770), zmieniły się usposobienia rządu francuskiego na niekorzyść konfederacyi. Zwycięstwa Rossyjan nad Turkami także, groziły niebezpieczeństwem. Mocarstwa ościenne, zaczęły się bliżéj porozumiewać co do przyszłych losów rzeczypospolitéj. Na domiar wszystkiego, Strawiński, za zezwoleniem Puławskiego, ułożył plan porwania króla z Warszawy i dostawienia go do Częstochowy. Zamach wykonano d. 3 Listop. 1771 r. i uprowadzono króla za okopy. Ale gdy w ciemnéj nocy zbłąkano się, Kuźma odprowadził swego jeńca do Warszawy. Wypadek ten, podany przez Stanisł. Augusta za królobójstwo, wywarł jak najgorsze wrażenie, mimo że generalicyja usprawiedliwiała się z tego postępku. Rządy państw sąsiednich, korzystając z tych okoliczności, postanowiły wprowadzić w wykonanie myśl Fryderyka II co do podziału Polski. Jakoż Austryja i Prussy, rozciągnęły swe kordony w głąb kraju. Ostatnie wysiłki konfederatów, były daremne. Zdobyty (2 List. 1779) przez majora Choisy zamek krakowski, musiał się poddać (27 Kwiet. 1772), po walecznéj obronie Suworowowi, który zdobył także i Tyniec. Lanckorona poddała się Austryjakom. Twierdza Jasnogórska, po odjeździe Puławskiego również musiała kapitulować. Zwycięstwa Francuza Duhoux pod Skawiną i Rudnickiego pod Jarosławiem, były już bez żadnego znaczenia. Tym sposobem konfederacyja, nie poruszywszy mas *szlacheckiego narodu*, łudząc się pomocą zagranicy i względami dyplomatycznymi, popełniła wiele błędów i upadła, nie dopiąwszy zamierzonego celu; bo w większéj części reprezentowała to, co już niepowrotnie, jako ideja zginęło. Kraj był niezmiernie zrujnowany. Historyi dokładnéj tak ważnego ustępu dziejów, nie mamy dotąd. Stan. Kaczkowskiego „*Wiadomości o konfederacyi barskiéj*" (Poznań 1843) dla braku źródeł słaby tylko dają obraz. Materyały, oprócz znanych pamiętników Kitowicza, Wybickiego, Pstrokońskiego, Moszczyńskiego (Poznań 1864) i innych w zupełności jeszcze nie zebrane. Z ogłoszonych najważniejsze: „*Manifeste de la république confédérée du 15 Novembre 1769*" (1770, *zbiór aktów konf. bars.*);

„*Trzy oświadczenia konfederacyi barskiéj*" (Krak. 1850); Joubert'a „*Histoire de la révolution de Pologne, depuis la mort d'Auguste jusqu'à l'anné 1774*" (Warsz. 1775, zbiór dokumentów); „*Lettres particulières du baron de Vioménil*" (1772) i niektóre artykuły w *Skarbcu* Sieńkiewicza (1839 — 40). W ostatnich czasach, bardzo ważne materyjały wydali: Szczęsny Morawski (Lwów 1851); Henryk Schmitt (Lwów 1857) i Gumplowicz (1872).

Barskij-Płaki-Albow (Bazyli), z Kijowa, mnich. Opisał swą podróż, odbytą w latach 1723—47 po Europie, Azyi i Afryce. Wydana przez Rubana pod tyt. „*Pieszechodca Wasilija G. Barskago-Płaki-Albowa.... putieszestwije i t. d.*".

Bársony de Lovas-Berény (Jerzy), ur. w Péterfalvie (w komitacie Nitrańskim) w Węgrzech, od r. 1663 biskup rz. kat. wielkowaradyński i proboszcz spiski. Wydał dzieło polemiczne: „*Veritas toti mundo declarata, argumento triplici ostendens, s. Caes Regiamque Majestatem obligari tolerare in Hungaria sectas Lutheranam et Calvinianam*", (Koszyce 1671 i w Wiedniu 1672).

Barsowit, minerał znaleziony w Barsowsku na Uralu, w postaci ziarnistych lub zbitych mas, w których korundy się natrafiają. Barwy jest białéj. C. g. 2,74, twardość mniejsza niż spatu polnego. Jestto podwójny krzemian glinki i wapna.

Barstuki, *Barsztuki*, *Parstuki*, w mitologii prusskiéj bożyszcza, duchy drugiego rzędu, wyłącznie ulegające rozkazom wyższego boga Puschajtes. Cześć ich, była rozpowszechniona, nie tylko u Prussaków, ale także na Żmujdzi, Rusi, Litwie i w Inflantach.

Barsudaili, teolog mistyczny, opat klasztoru w Edesie, pod koniec XV w. twierdził, że wszyscy ludzie grzeszni, przez Chrystusa tak się z Bogiem zjednoczą, jak Bóg Ojciec, Syn i Duch Ś. są jedną Istotą Boską, co wprowadziło go w spory z monofizytami.

Barsuki Małe i Wielkie, stepy piaszczyste, dotykające północnego wybrzeża, jeziora Aralskiego.

Barsuma, biskup i metropolita m. Nisibis, † około 489 r. Broniąc małżeństwa księży, sam się ożenił z mniszką. Napisał liczne rozprawy, homilije i hymny, oraz oddzielną liturgiję w języku syryjskim. Ob. Nestoryjanie.

Barsumas, archimandryta. Ob. Eutychijanie.

Barsumas, Bogdanowicz z Trapezuntu, biskup ormijański we Lwowie 1579 r. usiłował skłonić ormijan do unii z kościołem rzymskim, lecz gdy, starania jego, okazały się bezskuteczne, złożył dobrowolnie godność biskupią.

Barsunafijanie lub **Barsunijczycy**, kacerze VI w. Odbywając komuniję, mazali palec w mące najprzedniejszéj i tę pożywali.

Barszcz, ob. Bartsch Fryderyk.

Barszcz (Heracleum), rodzaj roślin z rodziny baldaszkowatych. Kielich ma 5 ząbkowy, płatki przewrotnie jajowate, wycięte, z końcem wygiętym. Owoc owalny lub kulisty, mocno spłaszczony, ziarnczaki o żeberkach bardzo cieńkich, nasiona spłaszczone. U nas, spotyka się w ogrodach i na łąkach H. sphondylium, roślina 2—3 łokciowa, kwitnąca w Czerwcu. Młode pędy, używają się na zieleninę, wieśniacy kwaszą liście, mieszkańcy Kamczatki z suszonego B. robią rodzaj cukru. Z łodyg, można pędzić okowitę. Młody stanowi dobrą paszę dla bydła. Korzeń i liście, jako korzeń i liście łapy niedźwiedziéj fałszywéj lub niemieckiéj, używane były w medycynie, jako środek pobudzający i otwierający, dziś mało stosowane. *H. lanatum* (*kufastinak*) w Stanach Zjed., ma być trującym.

Barszcz, jedna z najpospolitszych i najcelniejszych zup polskich. Barszcz bywa dwojaki: mięsny i postny. Pierwszy, gotuje się najczęściéj z rurą, mięsem wołowém, schabem wieprzowym, słoniną, kiełbasą, z uszkami mięsnemi, i t. p. Barszcz postny, jest naturalny lub śmietaną zabielany, z grzybami, śledziem, niekiedy kaszą i koprem siekanym zasypany. Zupę tę, gotowano u nas pierwotnie z ziela *barszcz pospolity*, późniéj na Litwie z boćwiny (ob.), czyli liści burakowych, następnie, zakwaszano go z buraków samych. Lud w różnych miejscach przygotowuje B. z otrąb, berberysu, porzeczek, agrestu, żórawin.

Barszcz, zdolny malarz, rodem z Galicyi, malował około 1800, alfresco kościół farny w Drohobyczu, okręgu Samborskim, † 1814.

Barszczewiczówna, znana z utworów muzycznych, wydawanych około 1830 w Warsz. i Wilnie.

Barszczewo, miasteczko w Galicyi, na zachód od Kamieńca. W bliskości jego, znajdują się lochy podziemne, nakształt min, w których ściany są z kamienia, marmuru i alabastru.

Barszczewski (Jędrzéj), magister teologii, prowincyjał zakonu karmelitańskiego we Lwowie, autor kilku kazań, pod dziwnymi tytułami, np. „*Koncept nad konceptami t. j. kazanie przy konkluzyi solennéj oktawy Niep. Pocz. M. Boskiéj, miane w miejscu j. w d. 15 Grudnia 1736*" (Lwów 1736) i t. p.

Barszczewski (Franciszek), doktór obojga prawa, sekretarz królewski, notaryjusz m. Warszawy, wydrukował: „*Oratio ad Augustum III Reg. Pol. habita anno* 1736".

Barszczewski (Jan), ur. 1794 w Morachach, na wschodniéj granicy Białorusi, uczył się w akademii połockiéj, troskliwy zbieracz powieści, legend i piosenek ludowych, wydawał w Petersburgu 1840—44 pismo zbiorowe p. t. „*Niezabudka*". Inne jego pisma są: „*Szlachcic Zawalnia*", czyli Białoruś w fantastycznych opowiadaniach, (Petersburg 1844), oraz „*Proza i wiersze*" (Kijów 1849), część pierwsza, bez drugiéj † 1851, pochowany w Cudnowie.

Bart (Jan), ob. Baert.

Bart (Zacharyjasz), doktor filozofii i medycyny, za czasów Zygmunta III, obeznany z literaturą grecką, łacińską i arabską, napisał dzieło p. t. „*De epidemia sive febre pestilentiali et maligna liber, quae hisce temporibus in regione septentrionali, saeviebat etc.*" (Pozn. 1578).

Barta, gatunek szerokiéj siekiery, niegdyś w Polsce używanéj.

Bartan, rzeka nadbrzeżna w tureckim paszaliku

Zafuranboly w Azyi Mniejszéj, przy któréj ujściu do morza Czarnego, leży miasto portowe t. n., mające 3000 m.

Bartas, starożytna nazwa hordy, koczujących za Donem narodów, które przebywały na wschód Pieczynków, w okolicach dolnéj Wołgi. Lelewel upatruje w nich Partów.

Bartas (Wilhelm de Saluste de), poeta francuski, ur. 1543 w Montort pod Nerac, hugonota, używany przez Henryka IV, do rozmaitych misyj dyplomatycznych. Poezyje jego, zostały zebrane p. t. „*Oeuvres diverses*“ (1611).

Bartau, rzeka nadbrzeżna w Kurlandyi, bierze początek w pow. Telszewskim, gub. Kowieńskiéj, wpada do morza na północ Połągi; długa 85 w., spławna tylko na wiosnę.

Bartels (Jan Justus), † 1721 w Klausthal, wynalazł kilka maszyn od niego nazwanych, jak świder ziemny B., wentylator B. i t. p.—**Bartels** (Ernest Daniel), ur. 1770 w Brunświku, profesor medycyny w wielu uniwersytetach, ostatecznie w berlińskim, † 1838, zostawił wiele dzieł z których widać, że B. większą miał skłonność do teoryi i spekulacyi, aniżeli do sumiennych badań i doświadczeń.—**Bartels** (Karol Maurycy Mikołaj), ur. 1800 w Petersburgu; służył jako lekarz w marynarce rossyjskiéj. Wydał dzieło p. t. „*Beiträge zur Physiologie des Gesichtssinnes*“; † 1837 w Hamburgu.—**Bartels** (Jan Henryk), ur. 20 Marca 1761 w Hamburgu, † 1850, na urzędzie pierwszego burmistrza w mieście rodzinném, któremu głównie się zasłużył, podczas wojny francuskiéj. W literaturze odznaczył się jako autor „*Listów z Kalabryi i Sycylii*“ (Gettynga 1787—92).—**Bartels** (Jan Fryderyk Jakób), ur. 1808 w Magdeburgu; wydawał pismo „*Der Erzähler*“ i ogłosił mnóstwo powieści i romansów rycerskich.

Bartels (Artur), spółczesny rysownik, muzyk i pisarz polski, znany ze szkiców obyczajowych, w których do rysunków i tekst odpowiedni dołączył: 1) *Łapigrosz* i 2) *Pan Atanazy Skorupa, człowiek postępowy*, zamieszczone w *Album Wileńskiém* Wilczyńskiego. W Wilnie 1859, ogłosił dramata i komedyje („*Niewiniątko*“ kom., „*Serce brata*“ dram.). Przebywa najczęściéj w Gródku pod Mińskiem, ma swą posiadłość nad rz. Berezyną.

Bartfeld, ob. Bardyjów.

Barth, m. starożytne na Pomorzu w okręgu regencyi prusskiéj stralsundzkiéj; 6000 m. i port nad łączącém się z morzem jeziorem, zwaném *Barther Bodden*. Pamiętne już w r. 1256, w którym ks. Jaromar nadał mu *Statut Bukowski* a w r. 1325 Wratysław IV, darował mu wspomnione jezioro. Zniszczone przez pożary 1495 i 1587 r., pomimo starań ks. Bogusława XIII o jego podniesienie (założył i drukarnię), nie zdołało już powrócić do dawnego stanu.

Barth (Kacper von), ur. 1587 w Kistrzynie, żył w Lipsku, gdzie uczonym oddawał się pracom, † 1658. Główne jego dzieło: „*Adversaria*“ (2 wydanie, Frankfurt 1648), jest zbiorem krytycznych i objaśniających uwag, o pisarzach greckich i łacińskich.

Barth lub **Bart** (Jan), znakomity marynarz i wojownik francuski, ur. 1651, † 1702, był synem rybaka hollenderskiego. W młodym wieku, wszedł do służby morskiéj swego kraju. Pierwszy okręt, zdobył własną odwagą i tak był walecznym, że Ludwik XIV, mimo mieszczańskiego pochodzenia, mianował go porucznikiem okrętu. Po szczęśliwie odbytéj wyprawie morskiéj, oddał mu król 1697 dowództwo floty, za co, podziękował mu Barth temi słowy: „Dobrze Najjaśniejszy Panie uczyniłeś!“. Późniejsze jego czyny, usprawiedliwiły w zupełności, taką odpowiedź bohatera. Był to człowiek równie rubaszny, jak dowcipny, równie waleczny, jak wytrwały. Z rozkazu Ludwika XIV, odprowadzał do Hessingör ks. Conti, obranego królem polskim. Otóż, kiedy Anglicy omal nie zdobyli okrętu, a książę po bitwie najżywsze składał B. podziękowanie, ten odpowiedział: „Nie potrzebowaliśmy się lękać niewoli; z lontem bowiem wysłałem do prochowni syna, aby na pierwsze skinienie, wyrzucić okręt w powietrze“.

Barth (Karol), znakomity miedziorytnik, poeta i powieściopisarz niemiecki, ur. 1787 w Eisfeld, † 1852 w Hildburghausen. Wsławił się głównie, rycinami dzieł Thorwaldsena, Corneliusa, tudzież Rafaela, Andrea del Sarto i innych. Z pism jego, powiastki i poezyje liryczne, odznaczają się głębokim poglądem na świat i rzewnością uczucia.

Barth (Henryk), jeden z najsławniejszych tegoczesnych podróżników i geografów, urodz. 1821 w Hamburgu, † 1865; pobierał nauki w Berlinie i odbył w latach 1845—47, pierwszą wielką podróż przez Afrykę północną, Egipt, Syryję i Azyję Mniejszą i opisał ją w dziele p. t, „*Wanderungen durch die Küstenländer des Mittelmeers*“ (Berlin 1849). Największą atoli sławę, zjednał sobie podróżą 1849—55, po środkowéj Afryce, którą pierwotnie z Richardsonem i Overwegiem a następnie, sam jeden odbywał, i takową, za powrotem opisał w dziele: „*Reisen und Entdeckungen in Nord-und Centralafrika*“ (5 tomów, Gotha 1855—58). Późniéj jeszcze, ogłosił mniejszą swoją podróż „*Reise von Trapezunt durch die nördliche Hälfte Kleinasiens nach Skutari im Herbst* 1858“ (Gotha 1860). W 1862 r. przez Karpaty, Kruszcowe góry węgierskie i siedmiogrodzkie, przedsięwziął podróż, celem zbadania półwyspu Bałkańskiego. Rezultaty téj podróży, niezmiernie, ważne dla geografii krajów grecko-tureckich, ogłosił w „*Zeitschrift für allgemeine Erdkunde*“ (t. 15, 1863 i t. 16, 1864). W r. 1865, zwiedził raz jeszcze, środek półwyspu Bałkańskiego, ale śmierć, nie pozwoliła mu zużytkować nowych zdobyczy. Oprócz tego, zamierzał B. zbadać dokładnie wybrzeża m. Śródziemnego i zwiedzał w tym celu Hiszpaniję 1861, Alpy (bawarskie, graubindskie, tyrolskie, kadorskie i kostyjskie) 1863 i półwysep Apeniński 1864. W chwilach wypoczynku, zajmował się opracowaniem bardzo bogatych materyjałów lingwistycznych i etnograficznych, nagromadzonych w wyprawach afry-

kańskich i rozpoczął ich wydawnictwo, pod tyt. „*Sammlung und Bearbeitung central-afrikanischen Vocabularien*“ (1 i 2 część Gotha 1862—65); † 1865; Por. W. Koner „*Heinrich Barth*“ (Berlin 1866).

Bartha, Barths (Bartłomiéj), był audytorem pałacu papieskiego, a od 1203 do 1215 r. biskupem kujawskim.

Barthe (Paweł de la), marszałek Francyi, ur. 1482 w Conserans, † 1562 w Paryżu. Wróciwszy z niewoli korsarskiéj, wstąpił do armii francuskiéj; w r. 1544, przyczynił się wiele do zwycięstwa pod Cérisoles; 1547 zdobył margrabstwo Saluzzo i zamek Rayel; w latach 1549 odznaczył się w Szkocyi, a 1558 w kampanii włoskiéj, podczas któréj został marszałkiem Francyi.—**Barthe** (Mikołaj Tomasz), francuski poeta dramatyczny, ur. 1734 w Marsylii, † 1785 w Paryżu. Prócz najlepszéj jego komedyi: „*Les fausses infidélités*“, zasługują jeszcze na uwagę: „*L'Amateur*“; „*La mère jalouse*“ i „*L'Égoiste*“, oraz poemat: „*Le temple de l'Hymen*“.

Barthe (Felix), ur. 1795 w Narbonnie, † 1863, zwrócił na siebie uwagę 1820 — 30, jako adwokat opozycyjny w sprawach politycznych i jako członek kilku liberalnych towarzystw tajnych. Skutkiem rewolucyi lipcowéj, wzniósł się szybko na wyższe urzędy i w r. 1830 został ministrem oświecenia, a 1831 ministrem sprawiedliwości, lecz na tém stanowisku, utracił dawną popularność. Od 1837—39 był powtórnie ministrem sprawiedliwości, 1844 wice-prezesem izby parów. W r. 1839, został mianowany prezesem izby obrachunkowéj, a po ostatnim zamachu stanu senatorem; 1855 został członkiem akademii nauk moralnych i politycznych.

Barthélémy (Jan Jakób), ur. 1716 w Cassis w Prowancyi, gilotynowany 1795, wsławił się jako autor, licznych prac uczonych w przedmiocie numizmatyki, epigrafiki i sztuk u narodów starożytnych, szczególniéj zaś, jako autor pomnikowego dzieła: „*Voyage du jeune Anacharsis en Grèce*“ (tłumaczonego na język polski przez Łukasza Gołębiowskiego, (Wilno 1823). Napisał także romans: „*Amours de Polydore*“ (Paryż 1760 i 1796); polskie tłumaczenie Łuk. Gołębiowskiego p. t. „*Karita i Polidor*“ (Warszawa 1804).

Barthélémy (Franciszek, margrabia de), par francuski, ur. 1750 w Aubagne, † 1830; był 1789 posłem w Szwecyi, późniéj w Anglii i Szwajcaryi; w r. 1795, zawierał pokój z Prussami w Bazylei, następnie z Hiszpaniją i landgrafem hessen-kasselskim. W r. 1796, wybrany został na członka dyrektoryjatu, lecz 4 Wrześ. 1797, uwięziony jako royalista, był deportowany do Kajenny, skąd atoli wkrótce uciekł do Anglii. Po rewolucyi 9 Listop. 1799, odwołał go Napoleon z wygnania, mianował wice-prezesem senatu i nadał mu godność hrabiego. W r. 1802 Barthélémy, na czele senatu ofiarował Bonapartemu dożywotni konsulat, a w Kwietniu 1814, jako prezydujący na posiedzeniu tegoż senatu, głosował za złożeniem Napoleona z tronu. Druga restauracyja, nowemi obdarzyła go godnościami, został bowiem ministrem sekretarzem stanu i margrabią. Gdy mu się nie powiodło, 1819 przeprowadzić ścieśnienia wyborów, usunął się zupełnie od spraw publicznych.

Barthélémy (August Marseille), poeta francuski, ur. 1796 w Marsylii, † 1867 tamże; wychowaniec jezuitów; w pierwszym swym utworze: „*Le sacre de Charles X*“ (oda 1825) znać wielki ogień legitymistowskiego serca. Nie otrzymawszy spodziewanéj nagrody, rzucił się na inne tory. Wespół z przyjacielem swym *Méry* napisał: „*La Villéliade*“ (1826), bohatersko-komiczny poemat, który miał takie powodzenie, że 15 wydań, rozchwytano w ciągu jednego roku. Jestto arcydzieło, polityczno-opozycyjnéj polityki; celuje zaś lekkim, igrającym, ale wyśmienitym dowcipem, wesołym i kaustycznym humorem. Też same przymioty, posiadają i inne jego poezyje przedrewolucyjne (1830). Do takich należą: „*Les Jésuites*“ (1827), „*Rome à Paris*“, *La Corbiéréide*“, „*Etrennes à M. de Villèle*“ (1827) i „*Napoléon en Egypte*“ (Paryż 1828, 11 ed. 1829). Za poemat „*Le fils de l'homme*“ (1829) wycierpiał 3 miesięczne więzienie. Wraz z Méry'm opiewał (podczas rewolucyi lipcowéj), zwycięstwo ludu w poemacie „*L'insurrection*“, który pełen prawdziwego natchnienia, należy do najszczęśliwszych kreacyj obu poetów. Za Ludwika Filipa w poetyczném czasopiśmie „*Némésis*“, (1831—32) umieścił 52 politycznych satyr, w których z niezwyczajną potęgą słowa, chłostał rządy mieszczańskiego króla. Niezadługo jednak, w cyniczny sposób, zwrócił swe pióro przeciw opozycyi i stracił wszelki szacunek. Od 1844, występował znowu przeciw rządowi, a za drugiego cesarstwa, został urzędowym niemal jego śpiewakiem i bezwzględnym chwalcą. Utwory z tych czasów, daleko mniejszą już mają wartość. Jako poeta, jest B. nieporównanym satyrykiem.

Barthélémy Saint Hilaire (Julijusz), profesor greckiéj i łacińskiéj filozofii w Collège de France, ur. ęis w Paryżu 1805 r. Po ukończeniu nauk, został urzędnikiem w ministeryjum finansów i był równocześnie współpracownikiem kilku pism. R. 1834, rozpoczął swoje komentarze do Arystotelesa. Od r. 1838 został profesorem w Collège de France. Odgrywał następnie ważną rolę w historyi swego narodu i r. 1848, wystąpił jako oskarżyciel przeciwko Cavaignac'owi. R. 1852 niechciał złożyć przysięgi na ustawę 14 Stycz. tegoż roku i opuścił katedrę. Obecnie jest sekretarzem prezydenta rzeczypospolitéj. Do prac jego należy: „*Psychologie criminelle*“ (Revue d. d. m. 1832), „*Tłumaczenie polityki*“ (Paryż 1837); i „*Logiki*“ (Paryż 1848) Arystotelesa „*De la logique d'Aristotèle*“ (Paryż, 2 t. 1739); dzieło uwieńczone. „*Sur les vedas*“ (1854); „*Le Bouddisme*“ (1855); „*Mahomet et les religions*“ (1865).

Barthez (Paweł Józef), uczony lekarz francuski, ur. 1734 w Montpellier, był zrazu lekarzem wojskowym, następnie znakomitym profesorem w Montpellier, wreszcie lekarzem króla francuskiego, księcia Orleanu, a następnie Napoleona. Sława jego, jako uczonego i praktyka, rozchodziła się po

całéj Europie, † 1806 w Paryżu. Ważniejsze jego dzieła są: „*Nouvelle mécanisme des mouvements de l'homme et des animaux*“ (Carcassonne 1798); „*Traité des maladies goutteuses*“ (2 tomy, Paryż 1802); „*Consultation de médecine*“ (2 tomy, Paryż 1810).

Barthold, lekarz, przybyły z Niemiec i zamieszkały w Rakowie, sławny za Zygmunta III, przez leczenie chorych *pisasphaltem*, zrobionym ze zwłok wisielca.—**Barthold** (Stanisław), wychowaniec akademii krakowskiéj, współczesny z poprzednim, lekarz sandomierski.

Barthold (Fryderyk Wilhelm), ur. 1799 w Berlinie, profesor historyi w Greisswald, gdzie † 1858. Z licznych dzieł jego najważniejsze są: „*Der Römerzug König Heinrichs von Lutzenburg*“ (2 tomy, Królewiec 1830—31); „*Geschichte von Pommern*“ (5 tomów, Hamburg 1839—45); „*Geschichte der deutschen Städte und des deutschen Bürgerthums*“ (4 tomy, Lipsk 1850—52); „*Die geschichtlichen Persönlichkeiten in den Memoiren Casanovas*“ (2 tomy, Berlin 1845); „*Geschichte der deutschen Hansa*“ (3 tomy, Lipsk 1854).

Bartholdy (Jakób Salomon), dyplomata prusski, ur. w Berlinie 1779, † 1825 w Rzymie. W r. 1805 w czasie swych podróży po Europie, przyjął wyznanie ewangelickie, a w r. 1809 walczył jako porucznik austryjacki w wojnie przeciwko Napoleonowi; od 1813—15 pracował w kancelaryi księcia Hardenberga a w r. 1815, został generalnym konsulem prowincyj włoskich w Rzymie. Późniéj, był sprawującym interesa rządu austryjackiego w Toskanii. Był to jeden z najznakomitszych ludzi swojego czasu, jako znawca i miłośnik sztuk pięknych i jako wskrzesiciel malarstwa alfresco. Znakomite jego zbiory artystyczne, nabyło muzeum berlińskie.

Bartholdy (Felix Mendelssohn). Ob. Mendelssohn-Bartholdy.

Bartholin (właściwie *Berthelken*), rodzina kilku duńskich uczonych.—**Bartholin** (Kacper), ur. 1585 w Malmöe, profesor od 1613, w Kopenhadze języka greckiego i medycyny, a od 1624 teologii, † 1629. Jego: „*Institutiones anatomicae*“ (Wittenberg 1611), służyły przez długi przeciąg czasu, za dzieło podręczne dla wykładających. Z synów jego, godnymi wzmianki są: oryjentalista **Bartholin** (Jakób), ur. 1623, † w Heidelbergu 1653; potém badacz filologiczny i lekarz **Bartholin** (Tomasz), ur. 1616, † 1680, od 1647—61 profesor anatomii i matematyki w Kopenhadze, następnie, nadworny lekarz królewski, autor wielu dzieł, poświęconych naukom lekarskim teoretycznym: anatomii i fizyjologii; najwięcéj pracował nad naczyniami limfatycznemi i w tym względzie, wielkie położył zasługi. Dzieła jego ważniejsze: *Anatomia* (1641) „*De pulmonum substantia et motu*“ (1663). „*Opuscula nova anatomica de lacteis, thoracicis et lymphaticis vasis*“ (1670), gdzie zebrane są wiadomości jego o naczyniach limfatycznych, rozrzucone poprzednio w wielu pismach oddzielnych. — Syn jego **Bartholin** (Kacper), ur. 1654, † 1704 r., był także anatomem. Pracował nad jajnikiem (*De ovariis mulierum et generationis historia*), nad przeponą (*Diaphragmatis structura i t. d.*). W rozprawie *De ductu salivali hactenus non descripto*, opisuje przewód ślinowy, przez siebie odkryty; odtąd jego nazwiskiem mianowany. Prócz tego, ulepszył metody badania anatomicznego. Brat jego **Bartholin** (Tomasz), ur. 1659, † 1690 r., jest autorem ważnego dzieła: „*Antiquitatum danicarum libri tres*“ (Kopenhaga 1689).

Bartholomaeo (Paulin à), mnich karmelicki misyjonarz rz. kat., ur. 1748 r. w Austryi Niższéj. W r. 1774, jako wikary jeneral. przybył do Malabaru, w r. 1790 powrócił do Rzymu, gdzie † 1806 r. Napisał: „*Grammatica samscredamica*“ (Rzym 1790); „*Centum adagia malabarica cum textu orig. et vers. lat.*“ (1791); „*Systema Brachmanicum*“; „*India Christiana*“ (1794); „*Monumenti Indici*“ (1799) i inne.

Bartholomiści, ob. Bartolomici.

Bartilius (Wawrzyniec), jezuita, rodem z Tarnowa, odbył pielgrzymkę do Rzymu i Loreto, skąd powrócił 1604 r. do Wilna, i napisał dzieła ascetyczne: 1) „*Officiae de S. Michaele et Angelo Custode*“. 2) „*Modus recidandi coronam*“. 3) „*Modus rite confitendi*“ 4) „*Alfabetum spirituale*“ 5) „*Remedia contra luxurum*“ 6) „*Praxes extirpandorum vitiorum*“.

Bartinikas. Byli to w pogańskich czasach Litwy śpiewacy, podobni do starożytnych bardów i skaldów; przygrywali na instrumencie strunowym *Citera* zwanym, wydającym tony za obracaniem urządzonéj w nim korby. Zajmowali się także podobno wieszczbiarstwem. Bartenikowie byli w ogóle starcy, do żebraków podobni, którzy z czasem, zeszli do położenia prostych śpiewaków, przyjmowanych dla zabawy i rozrywki. Były między nimi i kobiety, *Burto* zwane, pierwiastkowo wróżki, późniéj poczytywane za czarownice. Późniejszymi czasy, nazwy *Bartinikas i Ciustinikas*, (właściwie czarodziéj), stały się w Litwie jednoznacznemi.

Bartliński, herb rodziny prusskiéj; w polu błękitném, na pieńku o dwóch sękach podlatująca sowa lub szpak.

Bartłomiéj (święty), apostoł, syn Tolmaja lub Tolomaja (właściwie Natanael), z Kany w Galilei, apostołował w Indyjach i Armenii a podług innych w Arabii. Według podania, został w Albanopolis (Derbent nad morzem Kaspijskiém), żywo ze skóry obdarty, a potém ukrzyżowany. Pamiątkę jego kościół rzymsko-katolicki obchodzi 24 Sierp., grecko-kat. 11 Czerwca. U nas, ś. Bartłomiéj jest patronem bartników.

Bartłomiéj I i II, imię dwu biskupów żmudzkich, w drugiéj połowie XV wieku.

Bartłomieja świętego jezioro albo **Królewskie** (*Bartholomaeussee*), jezioro w wyższéj Bawaryi w okręgu Berchtesgaden, u stóp góry Watzmann. Długość jego wynosi $1^1/_2$ a szerokość $^1/_4$ mili; w bardzo pięknem położeniu.

Bartłomieja świętego noc, ob. Noc ś. Bartłomieja.

Bartmański (Tomasz Fran. Xawery), ur. w War

szawie 1797, w 1812 r. wstąpił do pułku 4 legii nadwiślańskiéj, następnie, ukończył szkołę kadetów. Od 1832 r. zostawał w służbie francuskiéj, jako inżynier brał udział w budowie dróg i mostów strategicznych; w 1842, wysłany był z generałem Gallice, dla nakreślenia planu fortyfikacyj m. Alexandryi. Następnie, należał do wyprawy naukowéj francuskiéj, do gór księżycowych i źródeł Nilu (opis téj podróży w rękopisie). Od 1845, brał udział przy budowie kolei żelaznéj z Madrytu do Aranhuez. Ogłosił drukiem: „*Manual de economia domestica*“ (1827) i „*Ekonomija domowa*“ (Warszawa 1846). Wyjątki z opisu podróży, umieszczał w Biblijotece Warszawskiéj.

Bartne prawo. W dawniéj Polsce, a szczególniéj w Mazowszu, chów pszczoł był bardzo upowszechniony i gospodarstwo bartne rozwinęło się do wysokiego stopnia. Między bartnikami więc, nieraz musiały zachodzić spory i czuć się dawała potrzeba pewnych wewnętrznych urządzeń. Dla zadosyć uczynienia téj potrzebie, powstały pewne zwyczaje, które ciągle zachowywane, zamieniły się w prawa zwyczajowe i mające moc obowiązującą między bartnikami w Polsce, a przedewszystkiém w Mazowszu. Według praw tych, które nigdy potwierdzenia sejmu ani króla nie miały, istniał sąd bartny, składający się z sędziego, podsędka i podstarościego bartnego, i zbierający się w dnie św. Szymona Judy i św. Stanisława, biskupa krakowskiego. Sąd bartny miał nawet prawo, karania śmiercią za wydzieranie cudzych pszczół w borze. Oprócz władzy karnéj miał i cywilną. Roki walne, czyli sądy, winny się były zbierać w dzień św. Wojciecha, w Przasnyszu i sądzić w drodze odwołania się od sądów ciechanowskich i przasnyskich. Ostatnią zaś instancyją, stanowił sąd starosty przasnyskiego. Prawo bartne, było spisane przez Krzysztofa Niszczyckiego w r. 1559, i zostało ogłoszone drukiem p. t. „*Prawo bartne bartnikom należące, którzy według niego sprawować się i sądzić mają, jako się niżéj opisze do starostwa przasnyskiego, przez wielmożnego Jmci Pana Krzysztofa Niszczyckiego, przasnyskiego, ciechanowskiego starostę, pana miłościwego postanowione in Anno Domini* 1559. Drugie wydanie wyszło w 1730 r., przedrukowane w Biblijotece starożytnéj pisarzy polskich, (t. IV).

Bartnictwo, nauka o pszczolnictwie leśném i hodowanie w lasach pszczół dzikich. Trudniący się tego rodzaju przemysłem, zowią się *bartnikami*, (ob. Pszczolnictwo).

Bartnik Mrownik, ob. Niedźwiedź.

Bartochowicz (N.), Litwin, napisał dzieło p. t. „*O biesiadzie karczemnéj i skrzypcach*“ (Wilno 1619), w którém, jako nieprzyjaciel muzyki, dowodzi, że ona tylko pomaga do występków, a pożytków żadnych nie przynosi.

Bartolan, pochodzenia włoskiego *Bartolani* (Stanisław), dowódca pułku piechoty pod znakami hetmana Jana Zamojskiego, walczył w Wołoszczyźnie, Multanach i Inflantach, używany był przez hetmana w niektórych interesach za granicą; a mianowicie w Hiszpanii, Anglii i Niderlandach, a obok tego był sekretarzem króla Zygmunta III, † 1618. Był autorem pism: *Sigismundi III Pol. et Succiae regis insignis ex Carolo victoria*; *Sigismundi III Poloniae et Suecіae Regis, duce Joanno Zamoscio ex Michacle utriusque Valachiae et Transylvaniae Tyranno insignis victoria* i t. d.

Bartold, zakonnik reguły Cystersów, drugi biskup inflandzki; walcząc z poganami poległ w okolicy dzisiajszéj Rygi 1197.

Bartold (Karol), jezuita, profesor akademii wileńskiéj, a późniéj prowincyjał litewski, wydał: „*Imagines principum Regumque Poloniae politicis dogmatibus, phalerisque poetarum adumbratae, nuper thesibus philosophicis appensae*“ i t. d. (Brunsberg 1721).

Bartoli (Daniello), uczony jezuita, urodz. 1608 w Ferrarze, † 1685 w Rzymie. Najcelniejsze jego dzieło jest: „*Istoria della compagnia di Giesu*“ (5 tomów, Rzym 1663—73). Ogłosił także: „*Della vita e miracoli del B. Stanislao Kostka, della Compagnia di Giesu*“ (Rzym 1670—74), polski przekład Wojciecha Tylkowskiego (1674). Ascetyczne i moralne pisma jego często, były nowszemi czasy ponawiane; zaś z pism fizycznych miały wartość onego czasu: „*Del glicaccio e della coagulazione*“, oraz „*Della tensione e pressione*“. Język B. uważają krytycy włoscy za klasyczny. Cały zbiór jego dzieł, wyszedł w Turynie w 12 tomach 1825.

Bartoli (Pietro Santi), właściwie *Pietro Santes*, z przydomkiem Perugino, malarz i miedziorytnik, ur. 1635 w Bartola, † 1700 w Rzymie; był uczniem Poussin'a; głównie odznaczył się w rytownictwie. Jako malarz, kopijował obrazy Poussin'a z dokładnością, łudzącą najbieglejszych znawców.

Bartolimici, zakonnicy ormijańscy, w Genui i innych miastach włoskich. Pierwszy ich klasztor w Genui, założony był r. 1308, a gdy w XVII wieku, wielu zakonników, przeszło do innych zgromadzeń i liczba ich klasztorów zmniejszyła się znacznie, papież Innocenty IX, zniósł ich zakon 1650 r.—**Bartolomici**, księża świeccy, żyjący spólnie czyli komuniści. Obowiązani byli trudnić się wychowaniem młodzieży. Zgromadzenie ich, założone przez Bartlomieja Holzhausera, kanonika salzburgskiego, około r. 1640, miało także, swoje klasztory w niektórych miastach polskich, jako to: w Brzeżanach, Węgrowie, Lublinie, Kielcach, Sandomierzu, Pińsku i innych. Skasowani w r. 1795.

Bartolini (Wawrzyniec), znakomity rzeźbiarz włoski, ur. 1777 r. w Vernio w Toskanii, † 1850 we Florencyi, kształcił się w Paryżu u Lemot'a. Napoleon stawiał go wysoko i polecił mu 1808, założyć szkołę rzeźby w Karrarze, na czele któréj pozostawał B. aż do upadku cesarstwa. Od bitwy pod Waterloo, przemieszkiwał ciągle we Florencyi, gdzie był profesorem akademii sztuk pięknych, korespondentem instytutu francuskiego i senatorem toskańskim. Mnóstwo prac jego dłuta, rozeszło się po całéj Europie. Do najcelniejszych należą: „*Venus*“ (podług Tycyjana) i „*Bachantka*“ (w Anglii), „*Bachus*“ i grupa „*Charity*“ (we Florencyi), „*Klęcząca figura*“ i „*la Fiducia in Dio*“

(w Medyjolanie). Wykonał nadto, wielką ilość biustów portretowych. Figury jego, zalecają się głównie symetryją i klasycznym spokojem; szczególniéj postaci nagie, wykonywał po mistrzowsku. Po Canowie i Thorwaldsenie, uważają go Włosi, za pierwszego w nowszych czasach rzeźbiarza.

Bartolinus (Ryszard), towarzysz kardynała Gurki na zjeździe w Presburgu, gdzie połączył się ścisłą przyjaźnią z Dantyszkiem; zostawił dwa dziełka historyczne, dotyczące dziejów Polski za Zygmunta I: 1° „*Odeporicon id est itinerorium etc.*“ (1515) i „*De Conventu Invictissimi Maxymiliani etc.*“ jestto opis zjazdu Zygmunta I z cesarzem Maxymilijanem w Wiedniu 1515, na którym B. był obecny.

Bartoliści, inaczéj *scribentes* lub *consiliatores*, tak się nazywają od Bartolus'a, głównego przedstawiciela tego peryjodu, prawnicy, piszący od XIII do końca XV w. Była to epoka filozofii scholastycznéj, nie zbyt sprzyjająca nauce rzymskiego prawa, które tém trudniéj mogło się rozwijać, że znajomość języka łacińskiego i źródeł prawa, stawała się coraz rzadszą. Z tego powodu, prace Bartolistów, którym nie można odmówić, pewnego stopnia nauki, w ogóle, mniéj mają wartości, jak prace ich poprzedników glossatorów. Zajmują się nie komentowaniem i objaśnianiem rzymskich źródeł, a porządkowaniem i godzeniem rozmaitych sporów glossatorów pod nazw. *repetitiones*, *consilia*, *comentarii*, *decisiones*, *dissertationes* i t. d., przyczém, zapuszczają się w drobiazgową, zbyteczną kazuistykę, i starają się dowieść, że ich zdanie jest zdaniem powszechnie przyjętém, communis opinio. Znakomitsi z pomiędzi tych pisarzy są: Vivianus, Dinus, Mugellanus, Petrus a bella Pertica, Albericus de Bosciate, a głównie Bartolus de Saxo Ferrato i Baldus de Ubaldis.

Bartolo (Tadeusz), zwany także *Bartoli*, znakomity malarz z Sieny, ur. 1351, † 1410, malował z niezrównanym wdziękiem i głębokiém poczuciem religijném. — Jego synowiec i uczeń **Bartolo** (Domenico), odznaczał się szczególniéj wielką znajomością perspektywy i pełną wyrazu gracyją.

Bartolomeides (Ładysław), ksiądz ewangelicki i pisarz czesko-słowacki, łaciński i niemiecki, ur. 1754 r. w Klenowcu w Węgrzech, † 1825 r. Większa część jego dzieł jest treści historyczno-geograficznéj, statystycznéj i teologicznéj; pisał sposobem elementarno-naukowym, dla pożytku młodzieży i ludu. Do wszystkich dzieł swych, ryciny sam rysował i ryl na miedzi. Czyt. „*Memoria Ladislai Bartholomaides*“ (Peszt 1828).

Bartolomeo di San Marco (Fra), zwany *Baccio della Porta*, słynny malarz, szkoły florenckiéj, ur. 1469 w Savignano w Toskanii, pracował głównie, nad przedmiotami treści religijnéj; jako zapalony zwolennik Savonaroli, po męczeńskiéj jego śmierci, wstąpił do klasztoru. Dopiéro za przybyciem 1504, Rafaela do Florencyi, rozbudziło się w nim na nowo, zamiłowanie sztuki. † w Florencyi 1517, gdzie, mianowicie w galeryi pałacu Pitti, znajdują się najcelniejsze utwory jego pędzla.

Bartolozzi (Franciszek), słynny miedziorytnik, ur. w Florencyi 1730; uczył się rysunku u Hugforda i Ferettego, a rytownictwa u Józefa Wagnera; w r. 1764, przeniósł się do Londynu, gdzie pracował wyłącznie, podług tamecznego smaku narodowego. 1805 udał się do Lizbony, i tu † 1813, jako dyrektor akademii malarskiéj i rytowniczéj. Ogólna liczba jego dzieł, przenosi 2000. Z wybornym rysunkiem, łączył wielką delikatność w wykończeniu.

Bartolus de Saxoferrato, ur. 1313 w Saxoferrato, nauczał prawa w Pizie, Perugii, Padwie i w Bolonii, miał wielkie znaczenie i często, był zapytywany o radę przez Karola IV. Najwięcéj znane z jego licznych dzieł prawnych jest: „*Processus Satanae contra Divam Virginem, coram judice Jesu.*“ † w Bolonii 1355.

Barton (Bernard), znany poeta tak zwan. *Kwakrów* ur. 1784, pod Londynem, † 1849. Od 1810—47 był urzędnikiem banku w Woodbridge, poświęcając wszystkie, wolne chwile poezyi. Celniejsze jego utwory są: „*Metrical effusions*“ (1812); „*Poems by an amateur*“ (1818), „*Poems*“ (1820), po których nastąpiły i inne jeszcze utwory, mające na sobie charakter kwakryzmu, lecz zalecające się obok tego prostotą i wdziękiem.—Starsza jego siostra Maryja **Barton**, zamężna Hack, wydała wiele pism dla dzieci.

Barton (Elżbieta), dziewczyna wiejska w Aldington w hrabstwie Kent, zwana *świętą dziewicą z Kent*, przez konwulsyje nerwowe, którym podlegała, zjednała sobie w pospólstwie sławę prorokini, przepowiedziała królowi Henrykowi VIII, podczas rozwodu jego z Katarzyną aragońską i zaślubienia Anny Boleyn, śmierć haniebną. Uwięziona z królewskiego rozkazu, przyznała się do podstępu i wraz ze wspólnikami swymi, została 1534 r. straconą.

Bartosz, jezioro w księstwie Poznańskiém, pow. Krotoszyńskim.

Bartosz, zwany *Pisarz* (Bartłomiéj), jeden z lepszych historyków czeskich XVI w., mieszczanin i kupiec pragski (1515 r.), następnie, trudnił się przepisywaniem ksiąg rękopiśmiennych. Powróciwszy z wygnania 1530 r. do Pragi, zajął się pisaniem historyi zaburzeń w Pradze od r. 1524 do 1530, † 1535 r. On pierwszy, zaniechał kronikarsko-chronologicznego pisania dziejów.

Bartosz z Drahonic, zwany *Bartoszek*, autor kroniki czeskiéj po łacinie (od r. 1491—1543), nieprzyjazny Husytom. Wydana w zbiorze Dobnera „*Monumenta historica Boemiae.*“

Bartoszewicz, dom szlachecki polski na Litwie, dzielił się na cztery herby: Jastrzębiec, Pomian, Łada i Oksza. Jastrzębcowie, pisali się od wsi dziedzicznéj Lemnik, Lemnickimi.

Bartoszewicz (Stanisław), wojewoda brański w XV i XVI w., podczas wojny w r. 1499, pojmany w niewolę, zaprowadzony do Moskwy, skąd powrócił w 1508, † 1549 v. 1551.

Bartoszewicz, słynny wojownik i partyzant za czasów Augusta III, występujący po stronie Stanisława Leszczyńskiego. Pojmany 1734, przez Sasów, osadzony został w więzieniu w Sonnesteinie, gdzie

przez dwa lata był trzymany. Podczas wojny między Francyją i Austryją, zaciągał w Polsce ochotników na rzecz Maurycego Saskiego, lecz co się stało z tymi zaciągami nie wiadomo. Następnie, w wojnie Pruss z Austryją, dowodził jako pułkownik partyzancki, po stronie Austryi w r. 1745, lecz o dalszych jego losach żadnéj nie ma wiadomości.

Bartoszewicz (Antoni), jezuita, ur. 1726 na Litwie w powiecie Wileńskim, skończył teologiję w Pińsku 1756, przeniesiony 1757 r. do kolegijum wileńskiego, był w akademii profesorem wymowy i tu, został doktorem filozofii i nauk wyzwolonych. Uważany był za znakomitego mówcę; niektóre jego mowy były drukowane w Wilnie.

Bartoszewicz (Zygmunt), ur. we wsi Jordanach 1798, po ukończeniu nauk w uniwersytecie wileńskim, był profesorem tamecznego gimnazyjum; wydał następujące dzieła: 1) „*Livii Titi Patavini historiarum praecipua quedam loca, ex libris XXI—XXX depromta, sive belli punici secundi narratio Liviana contractior*“ (Wilno 1827); 2) „*Historyja literatury polskiéj*“ (Wilno 1827); 3) „*Gramatyka języka łacińskiego dla młodzieży szkolnéj*“ (Warsz. 1832—48); 4) „*Iloczas i wierszopistwo*“; 5) „*Wypisy polskie dla użytku młodzieży*“ (Wilno 1836); „*Wypisy takież dla płci żeńskiéj*“ (Wilno 1836).— **Bartoszewicz** (Dominik), brat poprzedniego, ur. 1801 we wsi Jordanach, † 1851; pobierał wyższe nauki w uniwersytecie wileńskim, był nauczycielem języka polskiego, łaciny i historyi w Międzyborzu, w Winnicy i Żytomierzu. W r. 1835, przeniósł się do królestwa polskiego, gdzie 1843 mianowany został inspektorem i nauczycielem historyi powszechnéj w Puławach w instytucie alexandryńskim panien. Wydał: „*Słownik polsko-rossyjski*“ (2 tomy, Warszawa 1841).

Bartoszewicz (Adam), Lemnicki, ur. we wsi Świrnach 1794, w pow. Wilkomirskim. Od r. 1833 do 1850 był inspektorem szkół w Warszawie; wydał w programacie szkoły bialskiéj, któréj był poprzednio profesorem: „*Rzecz o matematyce.*“—**Bartoszewicz** (Julijan), syn poprzedzającego, ur. 17 Styczn. 1821 w Biały Radziwiłłowskiéj, † w Warsz. 5 Listopada 1870 r. Ukończywszy wydział filologiczno-historyczny w uniw. petersburgskim, mianowany nauczycielem szkół warszawskich. Potém, był kustoszem biblijoteki głównéj lat 10. Członek kilku towarz. uczonych, redagował „*Dziennik Warszaw.*“ następnie zaś „*Kronikę*“ od 1854—58. Jako współpracownik Encyklop. Powszech. przyłożył się najgłówniéj, do skreślenia w niéj artykułów historycznych polskich. Z licznych prac jego naukowych, które drukiem ogłosił, ważniejsze są: 1) „*Królewicze biskupi*“ (Warszawa 1851); 2) „*Panowie niemieccy na dworze Stanisława Augusta*“ (1852); 3) „*O pomysłach historycznych Augusta Bielowskiego*“ (1862); 4) „*Bezkrólewie po Janie III*“, przekład Bizardiera z przypisami (Wilno 1853); 5) „*Znakomici mężowie polscy*“ (3 tomy, Petersburg 1853—6); 6) „*Kościoły warszawskie rzymsko-katolickie*“ (Warszawie 1855); 7) „*Królowie polscy*“, tekst do rysunków Lessera (1858—59); 8) „*Arcybiskupi gnieźnieńscy i Prymasi*“ (1858—59); 9) „*Pogląd na sprawy Polski z Turcyją i Tatarami*“ (1859); 10) Dopełnienia do Tomasza Święckiego: „*Historycznych pamiątek znakomitych rodzin i osób dawnéj Polski*“ (2 t. Warsz. 1858); 11) „*Codex diplomaticus regni Poloniae*“, trzeci tom dzieła, rozpoczętego przez Leona Rzyszczewskiego i Antoniego Muczkowskiego; 12) „*Historyja literatury polskiéj*“ (Warsz. 1861); 13) „*Franceska z Rimini*“ (Warsz. 1856); 14) „*Pamiętniki K. Zawiszy*“ (1862); 15) „*Paw. Piasecki bisk.*“ (Kraków 1870); 16) „*Historyja Szpitala Dzieciątka Jezus*“ (Warszawa 1871); 17) „*Haybart i Sygna dram. Oelenschlägera*“ (Warszawa 1856); 18) „*Tablice historyczne dygnitarzy koronnych*“ (przy Biblij. Warszaws. i osobne odbitki dla hr. Uruskiego, na którego prośbę je ułożył); 19) „*Historyja Kijowa przy malowniczém Album Kijowa Raczyńskiego i Relier*“ (Warsz. 1861 nie skończone); 20) „*Wstęp do Wspomnień Józ. Rulikowskiego* 1731—92“ (Warszawa u Gebetnera). Zostały w papierach pośmiertnych: „*Historyja polska*“ (tylko do Władys. Łokietka); „*Dzieje Unii*“; różne Życiorysy i 2 t. Anny Jagiellonki, dzieła przygotowanego jeszcze, w r. 1862 do druku w Żytomierzu, w księgarni A. Grozy i spółki. Oprócz ogromnéj liczby rozpraw, zamieszczonych w rozmaitych pismach peryjodycznych i zbiorowych, Bartoszewicz był współpracownikiem najczynniejszym Biblijoteki Warszawskiéj i Przeglądu Naukowego. Jako niezmordowany i pełen nauki, badacz dziejów polskich, położył zasługi stawiające go w pierwszym szeregu naszych historyków. Pomnik dlań, wzniesiono w kościele warsz. Nawiedzenia N. P. M. czyli Wizytek.

Bartoszewskie starostwo, *niegrodowe*. Leżało w wojewódz. Wileńskiém, powiecie Lidzkim. W r. 1766 było w posiadaniu Antoniego Chreptowicza; opłacało kwarty złp. 50 a hyberny złp. 12. Prawem sejmowém z r. 1775, wyznaczona była oddzielna komisyja w sprawie Myślickich, starostów bartoszewskich, co do sporu granicznego o dobra Laków i Szawkuły w księstwie Żmujdzkiém.

Bartoszkowie, ob. Bartolomici.

Bartów, rzeczka w Kurlandyi, wypływa z północnéj Żmudzi, przechodzi przez jezioro Libawskie i wpada pod Libawą do morza Baltyckiego.

Bartsch lub **Barszcz**, herb szlachty na Pomorzu gdańskiém, przedstawia w polu błękitném wiewiórkę czerwoną, na nogach zadnich wspiętą, z ogonem zadartym. W szczycie herbu, takaż wiewiórka. Herb ten, zdaje się być odmianą herbu Aichinger.

Bartsch (Fryderyk), jezuita, zwany po łacinie *Barscius* a po polsku *Barszcz*, ur. 1549 r. w Braunsbergu, † 1609, był spowiednikiem króla Zygmunta III. Oprócz dzieł treści teologicznéj, miał napisać: „*De expeditione Smolenciensi sub ipso Serenissimo et Invictissimo Principo Domino Sigismundo III Polonorum et Suecorum Rege.*“ Dzieło to w rękopisie, znajdowało się podobno w biblijotece w Hejlsbergu (Janociana t. III p. 10).

Bartsch (Jan Adam Bernard von), ur. w Wiedniu 1757, † tamże 1821; był pierwszym kustoszem

biblijoteki dworskiéj i zbiorów rycin, odznaczył się jako znakomity rytownik i autor pism o rytownictwie. Ważne są jego dzieła: „*Catalogue raisonné de toutes les estampes de Rembrandt*“ (2 tomy, Wiedeń 1797) i „*Peintre graveur*“ (21 tomów, Wiedeń (1802—21).—**Bartsch** (Jan Adam), syn poprz., ur. 1798 w Wiedniu, zamieścił w dziele „*Catalogue des estampes de J. A. de Bartsch*“ (Wiedeń 1818) kompletny spis dzieł swego ojca.

Bartsch (Jan Kanty), uczony lekarz, ur. w Krakowie 1765, ukończywszy nauki w akademii krakowskiéj, podróżował przez lat 8, po rozmaitych krajach Europy; po powrocie swoim, zajmował się praktyką w Krakowie, gdzie † 1823. Napisał wielce przez lekarzy cenioną rozprawę: „*O gorączce nerwowéj.*“

Bartsch (Karol Fryderyk), wielki znawca dawniejszych literatur niemieckiéj i romańskiéj. Ur. r. 1832 w Sprottau. Po ukończeniu studyjów uniwersyteckich, zwiedził 1843 biblijoteki: paryską, londyńską i oxfordzką, badając wszędzie rękopisy prowansalskie. Od 1855—58, był kustoszem biblijoteki muzeum germańskiego w Norymberdze, od 1858—1871 profesorem niemieckiéj i romańskiéj filologii w Rostocku a od 1871 w Heidelbergu. Zasłużył się wydawnictwem poezyj staro-niemieckich i pomników języka prowansalskiego. Do pierwszych należą: Karl d. Gr. „*Stricker'a*“ (Quedlinb. 1857); poezyje Bertholda von Holle (Norymb. 1858); „*Mittelhochdeutsche Gedichte*“ (Stutg. 1860); „*Meleranz von dem Pleier*“ (Stutg. 1861) i „*Meisterlieder der Kolmarer Handschrift*“ (Stuttg. 1862) i wydanie wszystkich prawie klasycznych średniowiecznych niemieckich poezyj, do drugich: „*Provenzal Lesebuch*“ (Elberf. 1855); *Denkmäler der provenzal Literatur*“ (Stuttg. 1856) „*Peire vidal's Lieder*“ (Berl. 1857) i inne. Oprócz tego napisał: „*Ueber Karl meinet*“ (Norymb. 1861) i „*Albert von Halberstadt und Ovid im Mittelalter*“ (Quendlib. 1861); „*Untersuchungen über das Niebelunglied*“ (Wied. 1865), dzieło stanowiące epokę w badaniach tego rodzaju, do którego jako dodatek, sporządził krytyczne wydanie „*Niebelunglied*“ (t. 1 Lipsk 1870); „*Chrestomathie de l'ancien français*“ (Lipsk 1866, 2 ed. 1871); „*Altfranz. Romanzen und Pastourellen*“ wyborne studyjum, Lipsk 1870 i inne; od 1869, jest redaktorem dziennika „*Germania*“.

Bartynowski Maxymilijan numizmatyk krakowski. Zbiór jego monet i medali nabył Tym. Lipiński dla okręgu naukowego warsz. Dziś, gabinet numizm. którego najgłówniejszą podstawą był zbiór Bartynowskiego, jest własnością uniwers. warszawskiego.

Bartynowski Piotr, prof. uniw. jagiellońskiego prezes sądu wyższego w Krak. członek towarz. nauk od r. 1822. Wydał: „*Początki stopni akad.*“ (1830). *Theses* (1825), „*Wpływ prawodawców rzymskich na umiejętność prawa*“ (1831). „*Zdanie sprawy z czyn. Tow. Nauk. krak.*“ od 1852—1857, wszystko druk. w Krak.

Baruch (t. j. Błogosławiony), przyjaciel i wierny towarzysz proroka Jeremijasza, który mu swoje proroctwa dyktował, był razem z nim więziony, podczas oblężenia Jerozolimy i uwolniony, po zdobyciu tego miasta. Następnie, towarzyszył prorokowi do Egiptu. Pośród najdawniejszych apokryfów, znajduje się „*księga Borucha*“ (w języku greckim) w któréj się zawiera mowa pocieszająca do Izraelitów.

Baruffaldi (Girolamo), historyk, poeta i archeolog włoski, ur. w Ferrarze, † tamże 1755. Napisał: „*Historyję Ferrary*“ (1700); „*De poetis Ferrariensibus*“; Zbiór poezyj, p. t. „*J. Baccanali*“; „*H. Grillo*“, oraz poemat dydaktyczny o uprawie konopi, p. t. „*Il Canapajo*“. Jest także, pięć jego dramatów i wiele rozpraw archeologicznych.

Barut, ród szlachecki słowiański, osiedlony na Szląsku w XIII w. 1) *Bruno*, administrator biskupstwa miśnijskiego od r. 1191 do 1229; wybudował kościół w Budyszynie; 2) Dytrych, poseł ks. Krystyjana lignickiego w r. 1620 do Polski i Konstantynopolu, celem pozyskania pomocy dla Szlązaków przeciwko cesarzowi Ferdynandowi II, † w Konstantynopolu.

Barwałdzki zamek, znajdował się na górze dawniéj zwanéj Żar, gdzie dzisiaj, stoi kaplica ś. Maryi Magdaleny w Kalwaryi pod Krakowem. Obecnie, pozostały po nim tylko ślady wałów. Tu mieszkał słynny Skrzyński zwany *Włodkiem*.

Barwena (*Mullus barbatus*), ryba należąca do rzędu ciernicpłetwych, zbliżona do okoni, częściéj jednak, zaliczają ją do oddzielnéj grupy Mullida; poławia się w morzu Śródziemném i Czarném, długości jednéj stopy, zaleca ją wyborne mięso i świetne ubarwienie karmazynowe; wyjęta z wody, prędko usypia, przyczém pyszne jéj kolory stopniowo i szybko się zmieniają, z początku siniejąc, a nakoniec blednąc zupełnie. Pamiętna jest z zamiłowania, z jakiém przyjmowali ją dawni Rzymianie, znajdując rozkosz w widoku powolnego jéj konania. Z innych gatunków rodzaju Mullus, zasługuje na uwagę *M. surmuletus* w oceanie Atlantyckim.

Barwica, *Phoenicophaeus Malkoha*, rodzaj ptaków łażących, cechujący się dziobem silnym, bardzo gładkim, zgiętym od nasady, przy końcu zakrzywionym; skrzydła bardzo krótkie, zaokrąglone, ogon długi stopniowany. Żyje na wyspach oceanu Południowego, niektóre gatunki, odznaczają się piękném ubarwieniem.

Barwica, farba lub róż, którémi kobiety polskie dawniéj lica sobie piększyły.

Barwica (*Asperula*), rodzaj roślin z rodziny marzanowatych (Rubiaceae), obejmuje zioła o kwiatach drobnych, z koroną lejkowatą lub dzwoneczkowatą, o owocu kulistym, otoczonym skórką cienką, suchą (ziarno—cariopsis); kilka gatunków u nas pospolitych. B. *wonna* (*A. odorata*); z kwiatami białymi, liście lancetowate w okrążkach po 8; używa się w medycynie pod nazwą *Herba Matrisylvae*, zawiera olej eteryczny, garbnik, istotę gorzką, stanowi część składową majtranku. B. *farbierska* (*A. tinctoria*) zawiera w korzeniu barwnik podo-

bny do marzanny. W ogrodach hoduje się *B. górska* (*A. montana*).

Barwierz, Barbierz, ob. Balwierz.

Barwinek (Vinca), rodzaj roślin z rodziny Toinowatych (*Apocyneae*); obejmuje zioła lub podkrzewy. Kielich 5 dzielny, korona 5 wrębna, lejkowata, pręcików pięć, słupków dwa; owoc zazwyczaj mieszkowaty. **B.** *mniejszy* (V. minor), znajduje się w lasach całéj prawie Europy, kwitnie od Kwietnia do Czerwca; smaku gorzkiego, zawiera garbnik i istotę gorzką, odwar zasuszonych liści i kwiatów służy u ludu, jako lekarstwo przeciw kołtunowi, zachwalano go niegdyś w suchotach. Uprawa ogrodowa wydała kilka odmian, u starożytnych B. był symbolem dziewictwa. W ogrodach hoduje się *B. większy* (V. major) i *B. madagaskarski* (V. rosea).

Barwniki, ob. Farbierstwo.

Barwy czyli *kolory*, stanowią zjawisko świetlne, którego wytłumaczenie zawdzięczamy Newtonowi (1666), zbadanie atoli istoty takowego, ściśle jest związane z rozwojem samejże teoryi światła. Światło (ob.) jest objawem drgania poprzecznego cząstek eteru, w granicach od 400 do 800 bilijonów drgań na sekundę; światło powstające z pewnéj oznaczonej liczby drgań, stanowi pewną oznaczoną B.—ę. Światło pojedyńcze, jednorodne, lub jednobarwne, jest taki stan drgań eteru, w którym wszystkie cząstki, wykonywają w ciągu sekundy jednakową liczbę drgań (*B. jednorodne*), światło zaś mieszane, złożone, jest wtedy, gdy cząstki eteru odbywają rozmaitą liczbę drgań w ciągu sekundy (*B. różnorodna*), Największa część źródeł światła (słońce, ciała stałe i ciekłe rozżarzone, i t. d.) wysyłają światło mieszane; świecące się gazy (pod zwykłém ciśnieniem) i rozżarzone pary, wysyłają światło prawie jednorodne. Przy 500° mniéj więcéj ciała zaczynają świecić, i to światłem czerwoném; liczba drgań odpowiadająca téj barwie, wynosi około 400 bilijonów, w miarę jak temperatura ciała wzrasta, szybkość drgań jego cząstek się powiększa i, do promieni czerwonych, przez ciało wysyłanych, przybywają promienie polegające na coraz większéj liczbie drgań—otrzymujemy wtedy, kolejno idąc coraz wyżéj, światło żółte, zielone, błękitne, fijoletowe. Barwy zatém i światło, są to zjawiska identyczne, barwa, stanowi pewien oznaczony rodzaj światła, podobnie jak każdy ton jest dźwiękiem o oznaczonéj liczbie drgań na sekundę. Gdy jednak ucho zdolne jest, w mieszaninie tonów odróżnić każdy z nich, oko łączy w jedno wrażenia wywołane współcześnie przez różne barwy i widzi jednę tylko barwę złożoną czyli mięszaną. Zwykłe białe światło jest mieszaniną barw wszystkich w ogóle rodzai; rozłożyć je można, przepuszczając wiązkę promieni takiego światła przez pryzmat, otrzymujemy wtedy szereg barw jednorodnych, stanowiących tak zwane widmo (ob. widmo, rozszczepienie); podobném rozszczepieniem tłumaczą się barwy tęczy. Inny sposób powstawania barw, przedstawia interferencyja (ob.). Barwy ciał tłumaczą się pochłanianiem (ob.). Ciało czarne jest to, które pochłania wszystkie padające nań promienie światła, a żadnego nie odbija, białe natomiast to, które odbija wszystkie, żadnego nie pochłaniając. Ciała barwne, rozkładają światło białe, na nie padające, pewne promienie pochłaniają i okazują się w téj barwie, jaka powstaje z promieni przez nie odbitych lub przepuszczonych (w ciałach przezroczystych). Ciało np. czerwone odbija promienie czerwone, a pochłania żółte, zielone i t. d., w świetle zatém zieloném, ciało czerwone wyda się nam czarném, w świetle bowiem na nie padającém brak tych właśnie promieni, któreby ono zdolne było odbijać; w podobnyż sposób tłumaczą się w ogóle zmiany, jakie nam przedstawiają barwy ciał przy oświetleniu sztucznem. W żółtém świetle płonącego alkoholu, który zawiera w rozpuszczeniu sól kuchenną, wszystko, co jest białém i żółtém, przedstawia się jasno, wszystkie zaś inne barwy, przedstawiają się czarnemi. Barwa zatém ciał, zależy przedewszystkiém od natury światła padającego, bez światła, niema barwy. Każdéj barwie brak pewnych promieni dla utworzenia światła białego, połączenie tych to barw niedostających stanowi *barwę dopełniającą* barwy danéj; tak np. dopełniającemi względem siebie są barwy: czerwona i zielono-błękitna, błękitna i pomarańczowa, fijoletowa i zielono-żółta. Najdokładniejsze prace, tyczące się barw mieszanych zawdzięczamy Helmholtzowi (1867). Wszystkie w ogóle odcienia barw, wytłumaczyć sobie można przez przymieszkę mniejszéj lub większéj ilości światła białego, barwa zupełnie nasycona, wcale téj przymieszki nie posiada; B. szara jestto słaba B. biała; mieszanina dwóch skrajnych B. widma, czerwonéj i fijoletowéj, wydaje purpurową. Wrażenie atoli barwne, może być w oku wywołaném niekoniecznie przez promień światła; jakiekolwiek podrażnienie nerwu wzrokowego, wywołuje wrażenie światła, (ob. nerwy), wrażenie to, przedstawiać się może rozmaicie barwném, i stąd powstają tak zwane B. *fizyjologiczne*, *subjektywne*, *podmiotowe*. Jeżeli promienie różnobarwne, współcześnie uderzają różne miejsca siatkówki, to nawzajem na siebie oddziaływają; tak np. jeżeli na siatkówkę padają współcześnie promienie białe i czerwone, pierwsze wydają się zielonymi; zjawisko to, stanowi tak zwany kontrast (Brücke 1850). Kontrast ten, zowie się współczesnym, dla różnicy od kontrastu następnego, który ma miejsce, gdy dwie różne barwy działają po sobie, na toż samo miejsce siatkówki; jeżeli np. po długiém działaniu jednéj barwy na oko, zwrócimy je na białą powierzchnię, dostrzegamy barwę dopełniającą pierwszéj: zjawisko to, tłumaczy się zmęczeniem oka i znieczuleniem jego, na barwę pierwotnie działającą; w barwie białéj, oko już nie dostrzega promieni, które na nie długo działały, i widzi tylko barwę dopełniającą pierwszéj. —Wszystkie zjawiska barwne, zwłaszcza fiizyjologiczne, dają się wytłumaczyć teoryją Young'a (1807), która przyjmuje, że każde wrażenie światła na nasze oko wywarte, złożono jest z trzech wrażeń, i że dlatego, każde czułe wło-

kno nerwu optycznego, złożone jest z trzech części; podrażnienie pierwszéj daje wrażenie barwy czerwonéj,— drugiéj wywołuje wrażenie barwy zielonéj, trzeciéj zaś—barwy fijoletowéj, za które Maxwell przyjmuje błękitne; tak jednak, że każde światło pobudza wszystkie trzy włókna, ale z niejednostajném natężeniem, światło np. czerwone, pobudza silnie włókna odpowiadające barwie czerwonéj, inne zaś słabo. Zamiast tylko trzech włókien nerwu wzrokowego, poznano obecnie trzy grupy drobnych organów oka, (ob. Oko). Ob. także światło, widmo, harmonija barw. Por. Dove „*Farbenlehre*" (1853); Helmholtz „*Physiologische Optik*" (1859); Brücke „*Physologie der Farben*" (1866), Zresztą traktaty optyki i fizyki w ogóle.

Barycentryczny rachunek (z łac. *barys* ciężki i *centrum* środek). Tak nazwany został przez profesora lipskiego Möbiusa nowy sposób, zastosowania analizy do geometryi, polegający głównie na uważaniu środka ciężkości; nie ma on jednakże bliższego związku z mechaniką, bo tu środek ciężkości, pojmowany jest jedynie w znaczeniu geometrycznem, to jest jako środek średnich odległości, czyli punkt, którego współrzędne są średnio arytmetycznemi spółrzędnych punktów pewnego układu. Por. Möbius „*Der baricetrische Calcul*" etc. (Lipsk 1827).

Barycz, rzeka poczynająca się w księstwie Poznańskiém, powiecie Odolanowskim, wpada do Odry, pod wsią Schwusen na Szląsku.

Baryczka, herb rodziny tegoż nazwiska, „obilitowanéj podobno przez Kazimierza Wielkiego.

Baryczka Marcin, wikary i kaznodzieja katedralny krakowski, znany w dziejach naszych z gwałtownéj śmierci, jaką poniósł podczas zatargów duchowieństwa z Kazimierzem W. Duchowieństwo polskie, doszedłszy w epoce podziałów do ogromnego znaczenia materyjalnego i moralnego, a nawet zyskawszy przewagę nad stanami świeckimi, uchylało się od ogólnych ciężarów państwowych, Możnowładztwo, szczególniéj małopolskie, z niechęcią patrzało na potęgę stanu duchownego, na jego liczne wolności i wielkie dziesięciny. Otóż Kazimierz W., reorganizując Polskę, nie mógł ścierpieć, aby duchowieństwo tworzyło państwo w państwie, a mając poparcie między panami świeckimi, starał się znaglić duchowieństwo, do pełnienia publicznych obowiązków na równi ze wszystkimi obywatelami. Kiedy w tym celu Otton z Pilicy, wojewoda sędomierski, za rozkazem króla dopominał się z dóbr biskupa krak. Bodzanty należnych powinności, biskup źle już usposobiony dla króla, z powodu nierządnego jego życia, wszczął niesnaski, wyklął wojewodę i króla, a z dekretem wysłał do Kazimierza Baryczkę, który wypowiadając klątwę, szorstkich przeciw niemu użył wyrazów. Rozgniewany obelgami król pohamował się, ale niedługo, za namową usłużnych dworzan kazał pojmać Baryczkę i utopić go w Wiśle r. 1349. Powstałe stąd, większe jeszcze rozjątrzenie, załagodził Kazimierz poselstwem do papieża 1352 r.

Baryczka (Stanisław), był około 1650 sekretarzem królewskim; odznaczał się jako zdolny mechanik i artylerzysta. W nagrodę zasług wojennych, otrzymał 1658 indygenat, w r. 1665 został podstolim czernihowskim. Pomnik ma w klasztor. b. dominikanów warszawskich.

Barye (Antoni Ludwik), znakomity rzeźbiarz francuski, ur. w Paryżu 1796. Modelowania uczył się u Bosio, rysunku o Gros'a. Chociaż z natury, obdarzony niepospolitemi zdolnościami, musiał jednak, dążąc do swego celu wytrwale, liczne zwalczać przeszkody, wynikające głównie z ubóstwa. Długo zapoznany, dopiéro na wystawie 1855, otrzymał wielki medal honorowy za piękne roboty z bronzu. W 1856 r. został nauczycielem rysunku przy muzeum paryskiego ogrodu botanicznego.— Artysta wielkiego i wszechstronnego talentu, złożył świetne dowody swego uzdolnienia we wszystkich prawie rodzajach rzeźbiarstwa, w rzeźbach zwierząt, nikt mu nie wyrównał. Umie on z wielkiém znawstwem zwierzęcych instynktów i form ciała, oddać wybornie wszystkie właściwości i namiętności zwierząt. Z robót bronzowych, szczególniéj cenią walki zwierząt. Najsławniejszym z tego rodzaju utworów jest w ogrodzie Tuilleryjskim „*Lew rozrywający olbrzymiego węża.*" Że B. zna również wybornie anatomiczną budowę i namiętności duszy człowieka, dają tego dowody: *Trzy gracyje*; *Amazonka*; *Angelika*; posągi konne *Karola VI*; *Gastona de Foix*; *Bonapartego*. Z historycznych kreacyj najlepsze: „*Walka Tezeusza z Minotaurem*" i „*Walka Centaurów z Lapitami.*"

Baryjczyk (*Bariensis* Jakób Ferdynand), rodem Włoch, lekarz królowej Bony, potém Zygmunta I i II. Pisał po łacinie, listy dotyczące Polski i rodzin królewskich, za jego czasów w niéj panujących.

Baryka (Piotr), Sieradzanin, autor najlepszéj, w dawnéj dramatycznéj literaturze polskiéj, komedyi pod tyt. „*Z chłopa król*" (Krak. 1637). Niemasz tu wprawdzie intrygi, mimo to jednak, sztuka ta wysoką ma wartość, bo wybornie maluje charaktery wprowadzonych osób, podaje ciekawe rysy ówczesnej epoki, zaleca się nadto pięknym wierszem, czystym językiem, pełnym przysłów i zwrotów prawdziwie polskich. Podzielona jest na 3 akty, sceny oddzielne z prologiem i epilogiem; po 1 i 2 akcie *intermedia*, doskonale charakteryzujące obyczaje rycerstwa polskiego. Mógł B. zostać mistrzem dla następców w sztuce dramatycznéj, gdyby był więcéj zostawił podobnych utworów. Czas ur. i śmierci niewiadomy,

Barykady, zowią się w ogóle wszelkie zapory czyli przeszkody, wzniesione pospiesznie w ciasném jakiém przejściu, np. w ulicy, na moście, w wąwozie i t. p. celem wzbronienia przejścia nieprzyjacielowi i łatwiejszego rażenia go z za takowych; robią się one z wozów, beczek, ściętych drzew, bruku i w ogóle ze wszystkiego, co jest na podorędziu. Napotykamy je już w walkach ulicznych wieków średnich, głównie w Paryżu; w r. 1358 np. wzniesiono B. przeciw delfinowi, późniejszemu Karolowi V; w nowszych czasach, odgrywały one krwawą rolę

w walkach 1830 i 1848 r., w tym ostatnim zresztą roku prócz Paryża miały miejsce krwawe walki barykadowe w Wiedniu, Berlinie, Dreźnie i innych miastach. Dobywający B. starają się obecnie, przebijać domy ulic przyległych i brać tym sposobem tył powstańcom. Por. Vitet „*Les barricades, scènes historiques*" (1826), Alix „*Bataille de Paris en Juillet 1830*" (1830).

Baryła, dawna miara polska do płynów, zawierająca według konstytucyi 1565 r. 24 garnce.

Baryłka, naczynie dowolnéj miary, na kształt beczułki, służące do przechowywania płynów.

Baryt (*Spat ciężki*), siarczan baryty, minerał w naturze dosyć upowszechniony, stanowi główne źródło, otrzymywania związków baru. Biały, często przybiera odcień barwny; twardość=3,5, c. wł.=4,5. Najczęściéj przytrafia się krystaliczny, postać pierwotna słup rombowy prosty. Odmiana włóknisto-promienista, blisko Bolonii znajdywana, (*kamień boloński*), ma własność za ogrzaniem fosforyzowania w ciemności; kulki, zrobione z proszku téj odmiany z gumą arabską, stanowiły *fosfór boloński.—Barytem* nazywają też u nas niekiedy, sam pierwiastek *bar* (ob.).

Baryta, tlennik baru, ob. Bar.

Barytocelestyn, minerał, podwójny siarczan stroncyjany i baryty, znajdujący się obficie na wyspie Drummond na jeziorze Eric, oraz blisko Kingstonu w Wyższéj Kanadzie. Istnieje w masach zbitych z budową blaszkową. Twardość 2,5. C. g. 3,92.

Barytokalcyt, minerał znaleziony w hrabstwie Kumberland. Postać jego pierwotna, jest słup rombowy ukośny. Jestto, podwójny węglan baryty i wapna. C. g. 3,66, barwy brudnobiałéj z lekkim zielonawym odcieniem; w osobnych kawałkach przezroczysty i przeświecający.

Baryton, w muzyce wokalnéj głos męski, środkujący pomiędzy tenorem i basem, sięga od A lub B wielkiego do *f* lub *g* jednokreślnego, blisko dwie oktawy. Pisze się dla niego w kluczu basowym; dawniéj zaś, używano klucza F na trzeciéj linii.— Dawniéj B. nazywało się także narzędzie smyczkowe (bardon, viola di bardone), do niskich tonów o 7 strunach zwierzęcych, na których grano smyczkiem, i 16 metalowych pod szyją, do szarpania wielkim palcem. Narzędzie to, było wynalezione około r. 1700.

Barytowa biel (*biel nowa, sztuczna trwała*), jestto farba, od niedawnego dopiéro czasu w handlu się znajdująca, ale zyskująca coraz większe zastosowanie. Jestto czysty siarczan baryty; wyrabia się ze spatu ciężkiego (barytu) lub witerytu, przy czém, oba te minerały przeprowadzają się najpierw w chlorek baru, który się następnie kwasem siarczanym strąca. Jako farba wodna, przewyższa znacznie biel cynkową i ołowianą i jest od nich tańszą. Świetne białe obicia są właśnie tą bielą powleczone; używają jéj między innemi do papierowych kołnierzyków.

Barytowe sole, ob. Bar.

Baryxylon, rodzaj roślin z rodziny Cassieae, obejmuje jeden gatunek. *B. rufum*, wielkie drzewo w Indyjach Wsch. i Chinach, posiada drewno niesłychanie twarde, zwane żelaznem, przydatne na przedmioty techniczne i wyroby stolarskie.

Barzeletta, wesoła piosnka ludowa we Włoszech, nie pisana podług reguł sztuki, to jest wolnym wierszem.

Barzi (Stanisław), herbu Korczak, dworzanin królewski, otrzymał 1557 starostwo grodeckie, 1562 starostwo śniatyńskie. R. 1568 był marszałkiem nadwornym koronnym, w dwa lata potém został wojewodą i starostą krakowskim. Będąc siostrzeńcem i jedynym spadkobiercą Piotra Kmity, wziął po nim ogromne dobra a między innemi Wiśnicę w województwie Krakowskiém.

Barzi (Piotr), herbu Korczak, około r. 1561 kasztelan przemyski, posłował, jako odznaczający się niepospolitemi zdolnościami, od Zygmunta Augusta do Hiszpanii.

Barzizio (Gasparino), zwany powszechnie *Gasparinus*, ur. 1370, nauczał w Wenecyi, Padwie i Medyjolanie, gdzie † 1441 r. On pierwszy, obznajmił świat z Kwintylianem i z *Mówcą* (*De oratore*) Cycerona. Ważniejsze prace jego własne są: „*Orthographia*; *Oratoria*; *Epistolae* i *Grammaticae Institutiones*," dziś rzadkości biblijograficzne.

Barzoni (Wiktor), publicysta włoski, ur. 1764 w Lonato. Jako autor pełnego aluzyj poetycznych dzieła: „*I Romani in Grecia*" (1797), i z powodu kłótni z posłem francuskim, przymuszony był uciekać z Wenecyi i dopiéro po upadku Napoleona osiadł w Medyjolanie, a następnie w Neapolu i tu † 1829. Oprócz wyżéj wymienionéj, celniejsze jego prace są: „*Revoluzioni della republica Veneta*" (1814); „*Powody zerwania pokoju w Amiens*" (1804) i „*Descrizioni*" (1815).

Barzu-Nameth, wielka epopeja perska, któréj bohaterem jest Barzu, syn Sohraba.

Barzykowski (Stanisław), ur. 1792 r. na Mazowszu; za czasów księstwa Warszawskiego wszedł do służby rządowéj, po upadku jednak cesarza Napoleona I udał się do Niemiec, gdzie uczęszczał na wykłady uniwersyteckie. W r. 1818 powrócił do królestwa Polskiego i został obrany w r. 1824 posłem na sejm, gdzie często, występował jako mówca liberalnéj opozycyi. W czasie rządu rewolucyjnego (1830), powstawał przeciwko dyktatorowi Chłopickiemu i był członkiem tegoż rządu za prezezostwa Ad. ks. Czartoryskiego. Osobiście brał udział w kilku bitwach, a następnie, wydalił się do Francyi.

Bas, (w muzyce), zowie się już to najniższy ton akordu, już też, najniższy czyli spodni głos w kompozycyi kilkogłosowéj; na basie wspiera się dziś cała budowa harmonii, jest on podstawą (*basis*) akordów towarzyszących melodyi. Rozległość basu, jako głosu ludzkiego, sięga od F lub G wielkiego do *d* lub *e* jednokreślnego. Śród instrumentów, nazwę tę noszą głównie kontrabas (basetla) i wiolonczela. Wszystkie głosy basowe, mają swój klucz właściwy zwany *basowym* lub F—kluczem dla

tego, że kładzie się zwykle w kształcie C odwróconego (ɔ:) na czwartéj linii systemu nutowego, w miejscu, gdzie leży małe *f*.

Basałyk (z tureck.), narzędzie do bicia niegdyś używane, nakształt maczugi, inaczéj *kieścieniem* zwane.

Basan, ob. Bazan.

Basarunek, Bassaryuck, wyraz dawniéj używany, znaczy wynagrodzenie pobitego, nawiązka.

Bas-Breton, francuska nazwa celtyckiego, obecnie jeszcze w Bretanii używanego narzecza.

Basedow, (Jan Bernard), sławny reformator na polu wychowania, urodził się w Hamburgu 1723 r. Surowość, z jaką postępował z nim ojciec jego, była powodem, że B. w 11 roku życia opuścił dom rodzicielski i wstąpił do obowiązku w Holsztynie. Nowy pan jego, widząc w dziecku wielkie zdolności, odesłał go ojcu. R. 1741 wstąpił B. do gimnazyjum a 1744, na wydział teologiczny lipskiego uniwersytetu. Po ukończeniu teologii, przyjął obowiązek guwernera u jakiegoś pana Quaalen, za którego protekcyją, został profesorem etyki i teologii w Sorroe. Niezgodne ze ścisłą nauką luteranizmu zasady, które wygłosił w dziele: „*Practische Philosophie*" (Kopenhaga 1758), były powodem, że przeniesiono Basedowa, na profesora gimnazyjum do Altony 1761 r. Tu, pracował daléj z niezmordowanym zapałem nad teologiją i filozofiją, a owocem pracy jego, były liczne dzieła jako to: „*Philalethie. Neue Aussichten in die Wahrheiten u. Religion der Vernunft.*" (Altona 1764); „*Theoretisches System d. gesunden Vernunft*" (Altona 1765). „*Grundriss der Religion, welche durch Nachdenken und Bibelforschen erkannt wird*" (Altona 1764). „*Methodischer Unterricht der Jugend in Religion u. Sittenlehre*" (Altona 1764) „*Organon, o. erleichterte Untersuchung d. Religion d. Ketzers*" (1765) „*Betrachtungen über die wahre Rechtgläubigkeit u. die im Staate u. Kirche nothwendige Toleranz*" (1766) i inne. Wszystkie te prace, miały na celu zreformowanie teologii i filozofii, i dlatego narobiły autorowi wielu nieprzyjaciół. W Hamburgu i Lubece, władza zabroniła czytanie prac Basedowa, duchowieństwo zrywało z nim wszelkie stosunki i nie dozwalało wypełniać obowiązków duchownych tym, którzy zostawali w jakiéjkolwiek styczności z B. Te prześladowania, oraz wrodzona do pedagogiki skłonność, zwróciły działalność B. na pole wychowania. Tu, znalazł nietylko bezprzykładne poparcie ze strony panujących i narodu, ale rzeczywiste położył zasługi, starając się zreformować wychowanie i opierając się na własnych i autora „*Emila*" zasadach. Zaraz w początkach doznał wielkiego poparcia ze strony Bernstorfa, ministra duńskiego, który uwolnił go od obowiązków nauczyciela, pozostawiwszy mu dotychczasową pensyją. R. 1768 B. wystąpił z broszurą: „*Vorstellungen an Menschenfreunde und vermögende Männer über Schulen, Studien, und ihren Einfluss in die öffentliche Wollfahrt*," w któréj przedstawił zarazem plan elementarnéj biblijoteki. Przyjęcie, jakiego doznała wspomniana broszura, było bardzo wielkie, tak że już do 1774 r. z różnych stron nadesłano 7000 talarów zasiłku, na urzeczywistnienie zamierzonego projektu. R. 1770 pojawiła się pierwsza część zapowiedzianéj Elem. bibl. p. t. „*Methodenbuch für Väter u. Mütter der Familien u. Volker*," która w dwóch latach doczekała się aż trzech wydań. R. 1771 B. został powołany do Dessau przez księcia Leopolda Fryderyka Franciszka, który do pobieranéj od rządu duńskiego pensyi 800 tal. dodał jeszcze 1100 tal. rocznéj płacy. Tu r. 1774, wydał zapowiedziane dawno dzieło „*Elementarwerk.*" W tymże roku ułożone według jego zasad pedagogicznych nastąpiło otwarcie zakładu wychowawczego pod nazwą *Philantropinium*, którego celem było według Schlossera: bogatych za znaczną opłatą kształcić na ludzi a biedniejszych za mniejszą na nauczycieli. Lecz B. który widział niedostatki ówczesnego wychowania, i w dziełach swych wypowiedział wiele szacownych uwag, okazał się zupełnie niezdolnym do urzeczywistnienia swych zasad. Zakład pod jego zawiadywaniem nie mógł się rozwinąć, tak że już 1776 r. kierunek główny objąć musiał zasłużony pedagog Campe. R. 1778 B. usunął się zupełnie od dessauskiego filantropinu, i odtąd żył jako nauczyciel prywatny. † 1790 W tym czasie, napisał jeszcze kilka dzieł i broszur treści religijnéj „*Vermächtniss für die Gewissen*"; „*Urkunde einer neuen Gefahr für das Christenthum*"; „*Examen in der alten natürlichsten Religion*" i pedagogicznéj „*Von der Lehrform der Latinität durch Sachkenntniss;*" „*Neues Werkzeug zum Lesenlehren, zur Gotteskentniss u. zur nothwendigsten Sprachrichtigkeit von B.*"; „*Neues Werkzeug zur gemässigten Aufklärung der Schüler durch die Lehrer des Mittelstandes*" (w Magdeburgu 1790 r.). Znaczenie B. jako pedagoga, polega na tém, że on zwrócił uwagę na wychowanie fizyczne i że starał się znieść rozdział między życiem a nauką, rozpoczynając takową od rzeczy otaczających i obchodzących dziecko. Pisali o nim: Schlichtegroll „*Nekrolog*"; 1790. Rathmann „*Beiträge zur Lebensgeschichte B.*"; (Magdeburg 1791) Porów. Goethe 14 księ. w „*Dichtun. u. Wahrh.*"

Basedowa choroba, jest to pewien bardzo charakterystyczny zbiór objawów, razem występujących, mianowicie: bicie serca, tętnienie w tętnicach głowy i szyi, obrzmienia gruczołu tarczowego (wole), zależne prawdopodobnie od rozszerzenia naczyń tego organu i wysadzenie gałek ocznych przed powieki, spowodowane zapewne rozszerzeniem naczyń i obrzękiem w tkance łącznéj oczodołu. Za przyczynę tych wszystkich objawów, polegających ostatecznie na rozszerzeniu naczyń, uważają paraliż nerwów naczynioruchowych. Choroba powstaje u chorych na serce, u histeryczek, lub u zdrowych poprzednio; rozwija się powoli, trwa całe lata i częściéj wyzdrowieniem niż śmiercią się kończy. Leczą tę chorobę, wzmacniając organizm dyjetą pożywną, żelazną; prócz tego, używają sporyszu (ob.), działającego na zwężenie naczyń krwionośnych.

Basedowa prawidło, ob. Reguła pięciu.

Basentello, miasto w neapolitańskiéj prowincyi Terra d' Otranto, pod Tarentem, pamiętne zwycięstwem odniesioném 982, przez Greków i Arabów nad cesarzem Ottonem II.

Basetla (Violoncello lub Cello), smyczkowy instrument muzyczny, podobny do skrzypiec i altówki, lecz większy od nich i niższy tonem, trzyma środek między altówką i kontrabasem; ma cztery struny zwierzęce, strojące się oktawą niżéj od altówki.

Basilan, Bassilan, największa z wysp Sulu na archipelagu wschodnio-indyjskim, oddzielona cieśniną *Basilan* od filipińskiéj wyspy Mindanao, obejmuje 17 mil kw. i ma ludności 13000; niegdyś, główne przytulisko rozbójników morskich malajskich; należy od 1851 do Hiszpanii.

Basileus, w starożytnéj Grecyi król, który jednocześnie był naczelnym wodzem podczas wojny, najwyższym sędzią i najwyższym kapłanem.

Basilicata, prowincyja królestwa włoskiego, stanowiąca część dawnéj Lukanii, obejmuje 194 mil kw. i 510000 m. pogrążonych w ciemnocie, bez żadnego prawie handlu i przemysłu; mówiących oddzielném narzeczem. Główniejsze miasta są: Potenza i Matera.

Basilicus, lub *Regulus*, gwiazda 1-éj wielkości w konstelacyi Lwa, zwana *sercem lwa*, ma przy sobie gwiazdę satelitę 9-éj wielkości.

Basilides, gnostyk alexandryjski, żyjący za czasów Adryjana; twierdził, że od Boga, przez emanacyję wytworzyło się stopniowo 365 sfer duchowych, władających światem, oraz nauczał, że Chrystus miał naturę ludzką i że duch boski wstąpił w niego dopiéro przy chrzcie a opuścił go znowu przed śmiercią. Zwolennicy jego *Basilidyjanie* utrzymywali się aż do IV wieku. Podobni im *Karpakratyści i Walentynijanie*.

Basilika, zowie się rozpoczęty przez greckiego cesarza Bazylego Macedona w drugiéj połowie IX w., ukończony przez jego syna Leona, a następnie przez Konstantyna Porfirogenetę w r. 945 przejrzany zbiór praw cesarstwa greckiego; składający się z 60 ksiąg, przerobionych ze zbioru Justyniana (Corpus juris) i stanowiący ważne objaśnienie tego ostatniego prawodawstwa.

Basilio da Gama (Józef), epiczny poeta brazylijski, ur. 1740 w San Jose; napisał dwa poemata: „*Quintulia* i *Uruguay*," z których ostatni, pełen jest życia, zapału i genijuszu. † w zapomnieniu i nędzy około 1795 r.

Basilipotamos, ob. Eurotas.

Basilius Valentinus, alchemik niemiecki, żyjący w drugiéj połowie XV w. uchodził za adepta (ob.), wśród badań jednak alchemicznych odkrył wiele połączeń antymonowych, które, jako środki lekarskie, zbogaciły ówczesną medycynę. Sławniejsze pisma jego są: „*Triumphwagen des antimonii*;" „*Traktat von Stein des Weisen mit den zwölf Schlüsseln*;" „*De occulta Philosophia*." Wszystkie pisma jego, wydane zostały 1716 w Hamburgu, przez B. N. Petraeusa. Por. Wedeliusa: „*Propempticon inaugurale de B. V.*" (Jena 1704).

Basily (Franciszek), kompozytor włoski, ur. 1766 r. w Loretto, był kapelmistrzem w Foligno a 1813 w Loretto, † 1834 w Medyjolanie; jego kantaty, msze, sonaty, są wielce cenione, a dwie opery: „*L'ira di Achille* i *L'orfuna egiziana*" były z wielkim zapałem przyjmowane w teatrach włoskich.

Basing, nazwa Senegalu (ob.) w języku krajowców.

Basino de Basanii, znakomity poeta łaciński, ur. 1425 r. w Parmie, był w 1448 r. profesorem wymowy rzymskiéj w Ferrarze i tam † 1457. Celniejsze jego prace są: „*Libri quatuor, Isottaei inscripti*" (Paryż 1539); „*Hesperidos libri XIII*;" „*Astronomicon* libri II;" „*Maleagridos* libri III."

Basire (Izaak), teolog angielski, ur. 1607 r. na wyspie Jersey, kapelan Karola II, był profesorem uniwersytetu w Weissenburgu, † 1676. Ważniejsze pisma jego są: „*Diatribe de antiqua Ecclesiae britannicae libertate*" (1636); „*History of the english and scotch Prisbitery*" (1659); „*Oratio privata boni theologi*" (1670); „*The dead mans real speech*" (1678).

Basiur, łowiecka nazwa wilka.

Baskak (tatar.) Za czasów panowania Tatarów nad Rossyją, tak się nazywał urzędnik chański do poboru danin i podatków, oraz, do czuwania nad wykonywaniem rozkazów chana przez książąt rossyjskich. Baskakowie mieli pod swymi rozkazami *temałków*, tysiączników, setników, dziesiętników, tudzież znaczną ilość wojska.

Baskijski język. Ob. Baskowie.

Basklarnet, instrument muzyczny, z tonem podobnym do klarnetu zwyczajnego (A), lecz z powodu niskiego brzmienia, więcéj uroczystym.

Baskowie, zwani przez Rzymian *Kantabrami*, przez Hiszpanów *Bascaense*, *Vascangados*, we własném zaś narzeczu *Escualdanac*, dawny i na szczególną zasługujący uwagę naród, mieszkający po obu stronach zachodnich Pirenejów. Jedna ich część należy do Francyi (w Niższych Pirenejach) około 130,000, w Hiszpanii zaś 520 000 stanowią jądro ludności prowincyj: Nawarry, Alava, Guipuzcoa i Biskai, dla czego też prowincyje te, nazywają się prowincyjami Basków (*Provincias bascongadas*). Są oni niewątpliwie, szczątkami dawnych Iberów hiszpańskich i przedstawiają się jako odważni, wytrwali i przywiązani do wolności, ale zarazem namiętni i mściwi; uważani byli za takich już przez Hannibala, a później przez Don Karlosa, który musiał z nich korzystać w zapasach swoich z Krystynosami. Pod panowaniem Karolingów, wybrali sobie B. własnego księcia, a po wygaśnięciu jego rodziny w XI w. dostali się pod panowanie Akwitanii, z nią zaś 1453 pod władzę Francyi, a następnie, większa ich część dostała się Hiszpanii. Jednakże mimo przejść takowych, utrzymali się przy własnych usta-

wach i prawach, które dopiéro w r. 1805 zostały ścieśnione. *Język* ich, zwany przez nich *Euscara*, *Escuara* v. *Esquera*, jest podług W. Humboldta językiem dawnych Iberów; odznacza się harmonijną miękkością i dzieli się obecnie, na 4 narzecza: *autrygońskie* w Biskai, *wardulskie* w Guipuzkoi, *waskońskie* w Wyższéj Nowarze i Alawie, *francusko-baskijskie* v. *labortańskie* w Niższéj Nawarze, okręgach Labourd i Soule. Mówi nim tylko lud; literatury dziś nie ma, z dawniejszych zaś czasów, przechowała się znaczna ilość pieśni ludowych, zebranych przez Istueta w: „*Guipuzcoaco dantza gogo angarrien condaira*" (San Sebastian, 1824) i „*Euscaldun anciunaco ta ara ledabicico etorquien*" (San—Sebastian, 1826), a opracowanych przez Michel'a w: „*Le Pays Basque, sa population, sa langue, ses moeurs, sa litérature et sa musique*" (Paryż 1857) i w „*Le Romancero du Pays Basque*" (Paryż 1859). Gramatycznie obrabiali język B. Lecluse „*Grammaire basque*" (Tuluza 1826), Abbadie i Chaho „*Études grammaticales de la langue Euskarienne*" (Paryż 1836); słownikowo, jezuita Lorramendi napisał *słowniki łacińsko i hiszpańsko-baskijskie*; Erro: „*Alfabeto de la lengua primitiva*" (Madr. 1806); Chaho „*Dictionnaire basque*" (Paryż 1857). Z niemieckich filologów, oprócz Adelunga i Vatera, ważne położył zasługi W. Humboldt w dziele: „*Untersuchungen über die Urbewohner Hispaniens*" (Berl. 1841); Mahn „*Baskische sprachdenkmäler*" (Berl. 1857). Charancey „*La langue basque et les idiomes de l'Oural*" (Paryż 1862). U nas pisał o B. Tripplin w Biblijotece Warszawskiéj z 1850 roku.

Baskuczatskie jezioro solne, w gub. Astrachańskiéj nad Wołgą; dł. 24 w. a sz. do $7^1/_2$.

Basmanow (Alexy), syn Daniela Pleszczejewa, przezwanego *Basmanem*, wziętego do niewoli przez Litwinów 1514 r. w bitwie pod Orszą i na Litwie zmarłego. Jako dworzanin Iwana Wasilewicza IV, odznaczył się przy zdobyciu Kazania (1552 r.) i w bitwie z Tatarami na Sudbiszczach (1555), za co w r. 1556, otrzymał godność bojara i urząd drugiego namiestnika w Nowogrodzie. W r. 1563 miał udział w wyprawie na Połock, ocalił miasto Razań od Tatarów. W r. 1570, obwiniony o spisek na życie Iwana Groźnego, został z jego rozkazu zabity ręką własnego syna. — **Basmanow** (Fiedor), syn poprzedniego, ulubieniec Iwana IV, z powodu spisku był uwięziony i jak się zdaje także zabity r. 1570.—**Basmanow** (Piotr), syn Fiedora. Mianowany 1599 r. przez cara Borysa Godunowa wojewodą, 1604 r. pobił Dymitra Samozwańca pod Nowogrodem Siewierskim, atoli t. r. przeszedł na stronę Samozwańca, którego broniąc, zabity został w Kremlu przez Tatyszczewa.

Basnage de Beauval (Jakób), historyk francuski, ur. w Rower 1653. W 23 roku życia był już kaznodzieją reformow. ewang. w rodzinném mieście, gdy po zniesieniu edyktu nantejskiego, zmuszony był uciec do Hollandyi, gdzie był kaznodzieją w Rotterdamie, następnie w Hadze. Otrzymał wprawdzie potém pozwolenie powrotu do kraju, pozostał jednak w Hadze i tu † 1723. Z pism jego ważniejsze „*Histoire de l'église*" (1699); „*Histoire de la réligion des Juifs depuis J. Chr.*" (1707); „*Annales des provinces unies*".

Basow (Emeljan), sierżant komendy niżno-kamczackiéj, piérwszy z Rossyjan wraz z kupcem Serebrjakowem udał się 1743 r. na bobry na wyspę Beryngową. Na pamiątkę jego jedna z zatok wyspy *Miedzianéj* nazwaną została *Basowską* a druga Piotrowską na pamiątkę statku, użytego do téj wyprawa, który zwano *Piotr*.

Basrah lub Bassora, stolica paszaliku tegoż nazwiska w Turcyi azyjatyckiéj, na zachodnim brzegu Szatel-Arab; ma 15,000 m., po większéj części Arabów i Persów. Przed 100 laty miała 150,000 m. Główne siedlisko handlu produktów perskich, arabskich i europejskich, nagromadzonych w obszernych bazarach, a wywożonych licznemi karawanami do Persyi, Bagdadu, Aleppu i Konstantynopola. Miasto położone w bardzo pięknéj ale niezdrowéj okolicy, grasują tu bowiem, podczas letnich upałów straszliwe, ludność dziesiątkujące, febry. Bassora założona 636 przez kalifa Omara, w niedługim przeciągu czasu, stała się jedném z najważniejszych miast Wschodu, o którego posiadanie Persowie i Turcy przez kilka wieków uporczywe prowadzili z sobą wojny, oddalona jest o dwie mile od teraźniejszego miasta.

Bas-relief. Ob. Płaskorzeźba.

Bas-Rhin, francuska nazwa departamentu Niższego Renu we Francyi.

Bassa, teraz *Paolica*, miasteczko na południowym krańcu Arkadyi, w okręgu miasta Phygalia, sławne znajdującą się w pobliżu świątynią Appollina, która, zbudowana w 431 r. przed Chr. przez Iktinosa, należała do najpiękniejszych tego rodzaju budowli w Peloponezie. Tu się znajdował posąg Appollina kolosalnéj wielkości (12 metrów).

Bassa (Don Pedro Nolasco), generał hiszpański ur. 1790 w Reus w Katalonii, walczył początkowo przeciwko tak zwanym Bonapartystom i Afrancesadom. Mianowany kapitanem gerylasów, został 1810 pułkownikiem, a 1814 generałem. Będąc gubernatorem Kadyxu, za niezręcznie urządzoną walkę byków, został przez rozjuszone pospólstwo zamordowany w r. 1835.

Bassa v. Batak, lud szczepu malajskiego na wyspie Sumatrze, nadzwyczaj nieprzystępny, tak że nawet między podbitymi, rząd hollenderski nie jest w możności żadnéj zaprowadzić organizacyi. Kraj należący do Hollendrów obejmuje 488 m. kw. (40 m. tylko uprawnych) i 87200 m.; kraj zaś *niepodległy* obejmuje 263 m. kw. i około 200000 m. B. mówią narzeczem języka malajsko-polinezyjskiego, posiadają osobne pismo, (piszą na bambusie od dołu ku górze, litera nad literą, w linijach pionowych od lewéj ku prawéj), właściwą sobie chronologiję, imiona własne miesięcy i figury znaków niebieskich. Każda wieś, zwykle opalisadowana, sta-

nowi niezależną gminę. Jeńców, wziętych do niewoli za obrębem wsi pożerają, względem cudzoziemców, okazują wszakże wielką gościnność, jeżeli zaś przekroczą granice wbrew poczynionym ostrzeżeniom, czynią toż samo, co z jeńcami. Religija, polega na czci dobrych i złych duchów. Prawa nie są pisane, ale dla wielu przypadków, stale określone. Kara śmierci nadzwyczaj rzadka, zazwyczaj pieniężna. Zmyślność artystyczną okazują w wyrobach z kości słoniowéj. Porów. Junghuhn'a: „*Die Bastaländer auf Sumatra*" (Ber. 1847).

Bassa, cieśnina pomiędzy wyspą Tasmaniją i stałym lądem Australii, szeroka na mil 28—30, zwiedzona została po raz pierwszy i nazwana 1797, przez Jerzego Bass, chirurga w Port-Jakson. Po obu jéj końcach leżą wysepki, z których najznaczniejsza ze strony zachodniéj King 10 m. długa a do 6 szeroka; ze strony wschodniéj, grupa wysp Kent i inne.

Bassano, miasto w Weneckim okręgu Wicenzy, na lewym brzegu Brenty, liczy 12000 m. Posiada mnóstwo kościołów, znaczne fabryki; prowadzi bardzo ożywiony handel. Pośród wiejskich pałacyków, znajdujących się w okolicy, odznacza się mianowicie wspaniała willa Rezzonico, ozdobiona kosztownemi rzeźbami Canovy. Tu Napoleon, pobił 8 Wrześ. 1796 Austryjaków pod dowództwem Wurmsera. Inne jeszcze, zwycięskie bitwy Napoleona zaszły tutaj: 6 Listop. 1796, 11 Listop. 1801, 5 Listop. 1805, i 31 Paźdz. 1813. W r. 1809, Napoleon podniósł Mareta do godności księcia Bassano, któremu nawet w r. 1811 miasto Bassano z tytułem księstwa podarował.

Bassano właściwie (Jacopo da Ponte), malarz szkoły weneckiéj, ur. w Bassano 1510, † w Wenecyi 1592. Jako założyciel celującéj szkoły, zasadzającéj się na wiernem naśladowaniu natury w rzeczach życia codziennego, dał początek malarstwu tak zwanemu *rodzajowemu*. Wybornym także był portrecistą. Znakomitsze jego prace są: *Chrystus pod krzyżem* (w galeryi Holkham); *Chrystus na krzyżu* (w gal. berlińskiéj); *Wnijście zwierząt do arki*; *Pokłon pasterzy*; *Mojżesz wyprowadzający wody ze skały* (w Luwrze).—Synowie jego: *Franciszek*, *Leander*, *Jan Chrzciciel i Girolamo*, byli także znakomitymi malarzami.

Bassano (Alvaro de, margrabia de Santa Cruz), admirał hiszpański XVI w., sławny z waleczności i okrucieństwa. 1530 r. walczył z Maurami, Francuzami i Barbareskami; w bitwie pod Lepanto 1571, miał chlubny udział; w r. 1583 pobił francuską, a 1586 angielską flotę, za co Filip II mianował go naczelnym wodzem armady. Gdy zaszczytu tego przyjąć nie chciał, mocno zelżony przez króla, umarł z żalu i zgryzoty.

Bassano (książę), ob. Maret.

Bassara, odzież bachantek trackich, a stąd nazwa, tych ostatnich *Bassarae* albo *Bassarydy*.

Bassen, po madziar. *Fölö-Bajom*, wody mineralne w Siedmiogrodzie, zawierają sole jodu, 18°C.

Bassein, Basseen, inaczéj Bassain, miasto portowe na zachodnim brzegu Indyj, na północ od Bombay, 20000 m.

Basselin (Olivier), młynarz z Vive w Normandyi, układał w połowie XV w. piosenki erotyczne, które nazywano *Vaudevires*, od miejsca zamieszkania autora, stąd bezzasadnie utrzymywali niektórzy, że wyraz *vaudeville*, od niego bierze początek.

Bassenge (Jan), poeta francuski, ur. w Liège 1758, miał czymy udział 1789 w reformach swojego kraju, jako reprezentant sprawy ludowéj. Lecz późniéj, zmuszony uciekać, schronił się do Francyi, gdzie w czasie teroryzmu 1793 dostał się do więzienia. Następnie, był członkiem rady pięciuset, a w końcu konstytuanty, skąd dla zbyt republikańskich wyobrażeń został 1802 usuniętym. Umarł biblijotekarzem w Liège 1811. Napisał poemat: „*La Nymphe de Spa à l'abbé Raynal*" (1781); „*Lettres à l'abbé de F.*" (1787—89 pięć tomów); „*O historyi miasta Liège*" i „*Loisirs de trois amis*" (2 tomy, Liège 1822).

Bassermann (Fryderyk Daniel), ur. 1811 w Manheim, gdzie był kupcem. Wybrany 1841, z miasta rodzinnego na deputowanego do izby badeńskiéj, był jednym z pierwszych szermierzy liberalizmu przedmarcowego. Przed rewolucyją lutową, domagał się ogólnéj reprezentacyi niemieckiéj narodowéj, po czém został na sejmie 1847—48 mężem zaufania i członkiem zgromadzenia narodowego, w którém, zaczął energicznie występować przeciwko krańcowéj lewicy. Za ministeryjum Gagerna, w pierwszym gabinecie państwa niemieckiego, mianowany podsekretarzem stanu, był kilkakrotnie wysyłanym do Berlina. Późniéj, stanął na czele Gotajczyków, żądających porozumienia z Prussami i brał udział w unijonistowskim parlamencie erfurckim. Porzuciwszy jeszcze 1843 swój handel, założył księgarnię, któréj nakłady po większéj części poświęcał idei reform. Znękany cierpieniami ducha i ciała, zastrzelił się 29 Czerw. 1855.

Bassethorn (Corno di Bassetto), instrument muzyczny; jest to klarnet większy od zwyczajnego i brzmiący od niego kwintą niżéj, sięgający do *F* wielkiego, zgięty pod kątem niezbyt rozwartym. B. wynaleziony został około r. 1770 w Passau, a wydoskonalony, przez Teodora Lotza w Presburgu.

Basseville (Mikołaj Jan Hugon de), poeta francuski miernych zdolności, wydawał w początku rewolucyi gazetę „*Mercure National*": a poprzednio jeszcze napisał: „*Mitologiję*" (1784); „*Mieszaniny erotyczne i historyczne*"; „*Historyję Franciszka Lefort ministra Piotra W.*" (1786), oraz „*Pamiętniki historyczne do rewolucyi francuskiéj*" (1790). Powołany 1792 do Neapolu, na sekretarza legacyi, udał się potém do Rzymu, jako sprawujący interesa rzeczypospolitéj. Trójkolorowe kokardy, noszone przez jego stangreta i lokaja, tak dalece poburzyły lud rzymski, że zamordował go 13 Stycz. 1793.

Bassewitz (Magnus Fryderyk von), ur. 1773 r. w Schönhoff w ks. Meklenburg-Szweryńskiém, † 1856 w Poczdamie; wszedł 1797 do służby rządowéj prusskiéj, był od 1810 prezydentem regencyi a od Grudnia 1824 do Marca 1842 nadprezydentem

prowincyi brandeburskiéj. Napisał i wydał: „*Die Kurmark Brandenburg, ihr Zustand, und ihre Verwaltung unmittelbar vor dem Ausbruche des franz. Krieges im Oct.* 1806". (Lipsk 1847); „*Die Kurmark Brandenburg in der Zeit vom* 22 *Oct.* 1806 *bis zu Ende* 1808" (2 tomy Lipsk 1851—52) oraz „*Die Kurmark Brandenburg während der Jahre* 1809 *und* 1810" (Lipsk 1860).

Bassi (Laura Maryja Katarzyna), uczona Włoszka, urodzona 1711 w Bolonii, † 1788; poświęciła się już za młodu filozofii, tak że w 1732 uzyskała stopień doktora. Wyszła następnie za dr. Verratiego, a nauka nie przeszkadzała jéj spełniać obowiązków matki i dała wyborne wychowanie 12 synom swoim. W r. 1741 senat boloński ofiarował jéj profesurę w uniwersytecie, a papież Benedykt XIV, miejsce w założonéj przez siebie w témże mieście akademii. Pozostawiła poezyje, oraz dwie rozprawy o prawach hydrauliki i mechaniki.

Bassia (*Masłosz*), rodzaj roślin z rodziny sączyńcowatych (Sapotaceae), obejmuje wysokie drzewa w Indyjach Wschodnich i Australii. Gatunki *B. butyracea*, *B. longifolia* i *B. latifolia* posiadają nasiona oleiste, z których, przez wytłoczenie otrzymuje się tłuszcz podobny do masła, zwany masłem *galamu*, czyli *bambuk*; jestto tłuszcz czerwonawy, słabéj woni aromatycznéj, topniejący przy 30°, używa się przez krajowców na pokarm i jako lekarstwo. Kwiaty, przez wygotowanie wydają rodzaj galarety, używanéj na pokarm przez biedniejszą ludność indyjską. Niektóre zwierzęta, jak szakale, mają się tymi kwiatami upajać.

Basso continuo, figura muzyczna, ciągły bas, na tém polegający, że bas instrumentalny innym głosom, zwłaszcza ludzkim, w równych nutach, najczęściej ósemkach, przedstawia rytm jednostajny, trwający bez przerwy do końca, lub też po przerwach, wracający znowu do tego samego trybu.

Bassompierre (Franciszek de), marszałek Francyi, ur. 1579 w Harnel w Lotaryngii, † 1646, mąż stanu i wódz naczelny, za Henryka IV i Ludwika XIII. Popadłszy w podejrzenie u Richelieu'go, został uwięziony w Bastylii, lecz po dwunastoletniém zamknięciu uzyskał wolność, tytuły i urzędy. Pamiętniki jego, stanowią ważne źródło historyczne do dziejów Henryka IV i Ludwika XIII.

Bassora, ob. Basrah.

Bassora, guma, przychodząca z Arabii, prawdopodobnie z rośliny Acacia leucophlaea, w kawałkach żółtych lub białych, podobna do gumy tragantowéj.

Bassoryna, $C_6 H_{10} O_5$, główna część składowa gumy bassora, tragantowej i salepu; B. pęcznieje w wodzie i nadaje istotną własność tym klejkim substancyjom.

Bassutowie (w Sing. *Mosuto*) plemię Beczuanów w południ. Afryce, albo raczéj związek odłamków różnych beczuańskich plemion. Zamieszkują południowo-wschod. brzegi rz. Caledon, na wyżynie republiki Oranżyjskiéj. Ziemia, dostatecznie w porze deszczowéj (od Października do Kwietnia), zraszana, odznacza się urodzajnością i bujnemi pastwiskami. Za najszlachetniejsze zajęcie, uważają pasterstwo. Zajmują się jednak i rolnictwem; uprawiają kukurydzę, pszenicę, melony i tytuń. Za ubranie, służy im z miękkiej skóry kapa, zwieszona na biodrach, u kobiet spadająca do kolan. Szczególnym rysem charakteru B. jest fanatyczna miłość ojczyzny. Zalecają się nadto, ugrzecznieniem, gościnnością i dowcipem; w wojskowości stoją daleko niżéj od reszty ludów kaffryjskich. Język ich, *Sessuto*, jest narzeczem jęz. Siczuana. Na jednéj z gór wysokich rezyduje *Moszesz*, sławny król B., który o wiele złagodził dzikość swego ludu i podniósł go na pewien stopień kultury. Od 1830 chrystyjanizm czynił wielkie postępy; ale intrygi europejskich kolonistów, sprowadziły (około 1850) między B. rozdwojenie i 4 letnią wojnę domową, skutkiem któréj, upadające pogaństwo wzmacnia się na nowo. Porów. Casalis'a „*Les Bassoutos*" (Paryż 1859).

Basta naród w środkowej Afryce, ciemnéj cery i regularnych rysów, odkryty przez znakomitego podróżnika Dr. Vogel'a, ale nie mający nic wspólnego z B. na Sumatrze. Mieszkania B., są plecione ze słomy i otynkowane gliną. Niegdyś, był to naród bardzo liczny, dzielił się na wiele plemion, niektóre z nich utrzymały swą niezależność ale żyją ze swymi sąsiadami w wiecznéj niezgodzie. Najznaczniejsze ich państwo *Tumbina*, zostało na początku obecnego stulecia zniszczone przez Adama, potężnego władcę *Fellatów* i zamienione wraz z sąsiedniemi krainami w prowincyją Adamana (ob.) podległą wielkiemu sułtanowi fellackiego państwa Haussa. Porów. H. Wagnera „*Dr. Eduard Vogel's Erforschungsreisen in Central-Afrika*" (Lipsk 1860).

Bastan, dolina w górach Pirenejskich, we francuskim depart. Wyższych Pirenejów, jedna z siedmiu dolin Lewodanu, w któréj leżą cieplice Barèges. Zamieszkałe tylko w ciągu czterech najgorętszych miesięcy, pobyt bowiem w zimie, nader niebezpieczny z powodu lodów wielkich, na 4—5 metrów głębokich śniegów i spadku częstych lawin.

Bastard, dziecię nieprawe; w historyi naturalnéj oznaczają niekiedy tą nazwą, płody, powstałe z płciowego skrzyżowania się różnych ras, (ob. Krzyżowanie).

Bastardy, rodzaj dawnych armat, różniących się od armat zwyczajnych.

Bastarnowie, potężny i wojowniczy naród, prawdopodobnie pochodzenia celtyckiego; przybywszy z Germanii, siedział początkowo na południ. stokach. Karpat, między Cissą i Morawą, późniéj zaś, w Siedmiogrodzie, między Dniestrem i Dnieprem; wcześnie już, mieli stosunki z Grekami i Rzymianami. Filip (182) i Perseus, królowie macedońscy, zaciągali ich na żołd przeciw Rzymowi. Później, stali po stronie Mitrydatesa. W 30 r. pr. Chr. pokonani przez Crassusa, nie zaprzestali jednak napaści na Tracyją. Następnie, osiedli u ujść Dunaju, pod nazwą *Peucynów* (od *Peuce*, jednéj z wysp na Dunaju). Po raz ostatni, spotyka się ich, między sprzymierzonymi narodami w wojnie mar-

komańskiéj i w wyprawach Gotów, z którymi się zmięszali bez śladu.

Basteja, skała w Szwajcaryi saskiéj o 3 mile od Drezna, kształtem podobna do baszty, na któréj niegdyś, znajdować się miał zamek zbójeckiego barona von Duba.

Bastia, warowne i portowe miasto na północnowschodnim brzegu wyspy Korsyki, liczące 21500 m., prowadzi znaczny handel. Założone 1380 przez Genueńczyka Leonella Lomellius, zostało 1791 stolicą departamentu Korsyki, późniéj atoli, zaszczyt ten, przeszedł na rodzinne miasto Napoleona Ajaccio.

Bastian (Adolf) znakomity i przedsiębiorczy podróżnik niemiecki, ur. 26 Czerwca 1826 r. w Bremen. Początkowo, zajmował się nauką prawa, później zaś medycyną; otrzymawszy stopień doktora udał się 1851 w charakterze lekarza do Australii, gdzie zwiedził złotodajne okręgi, część wnętrza Nowéj Zelandyi, a następnie popłynął do Peru. Stąd, udał się do Indyj Zachodnich, zwiedził okolice Missisipi, Missouri, Mexyk i Kaliforniję. Z San-Francisco przebrał się do Chin i Indostanu. Tu, badając starożytną kulturę Hindusów, objechał Ganges, przebiegł Dekan i kraj Moratów; z Bombay pojechał do Bagdadu, gdzie zwiedził ruiny Babilonu i Niniwy, a następnie do Syryi, Palestyny i Egiptu; z Kairu zwrócił swą podróż Nilem, pustyniami i m. Czerwoném do Mekki; z Dżyddy przeniósł się do Afryki, zwiedził ziemię Kaffrów, Liberyję, Sierra-Leone, Senegambiję, skąd zwrócił do Europy. Przebiegłszy we wszystkich prawie kierunkach i tę część świata, przybył w Grudniu 1859 do Bremen, gdzie się zajął opracowaniem zgromadzonych materyjałów, i przygotowaniami do nowych podróży. Jakoż 1861, przedsięwziął drugą wyprawę, w któréj, zwiedził potém głównie, Indyje Zagangesowe (1861 — 63), Batawiję, Japoniję, Chiny, skąd przez Mongoliję, Syberyję, Ural, Kaukaz wrócił do Europy (1865), od 1868 jest zawiadowcą etnograficznych zbiorów berlińskiego muzeum. Z dzieł jego najważniejsze: „*Der Mensch in der Geschichte, zur Begründung einer psychol. Weltanschauung*“ (3 t. Lipsk 1860); „*Die Völker des östlichen Asiens*“ (6 t. Lipsk i Jena 1866—70), dzieło jedno z najszacowniejszych w całéj podróżo pisarskiéj literaturze niemieckiéj; „*Sprachvergleichende Studien besonders auf dem Gebiete der indochinesischen Sprachen*“ (Lipsk 1870). W 1869 założył z Hartmanem „*Zeitschrift für Ethnologie*“ które od 1870, jest organem nowo utworzonego towarzystwa antropologiczno-etnologicznego w Berlinie.

Bastiat (Fryderyk), ekonomista francuski, ur. w Bayonnie 1801, † 1850 w Rzymie. Wydał od 1844 liczny szereg dzieł, dotyczących ekonomii narodowéj, w których głównie powstawał przeciwko systematowi ceł protekcyjnych i przeciwko socyjalistom. W polskiém tłumaczeniu mamy: „*Harmonije ekonomiczne*“ (Drezno 1867); „*Przeklęty pieniądz*“ (Warszawa 1865); „*Pogadanki popularne*“ (Wars. 1869); „*Obraz doktryny Bastiata*“ Först.

Bastide (Julijusz), minister rzeczypospolitéj francuskiéj za dyktatury Cavaignaca, ur. 1800 w Paryżu, był pierwiastkowo adwokatem i gorliwym republikaninem. Czynny mając udział w rewolucyi lipcowéj, i spisku Buonarottego, skazany 1832 na karę śmierci, uciekł do Anglii, a następnie 1834 ułaskawiony. Po śmierci Carrel'a był do 1846 głównym redaktorem „*National'a*“, założył 1847 „*Revue nationale*“ należał do głównych kierowników rewolucyi lutowéj i od 10 Maja do 20 Grudnia 1848, sprawował urząd ministra spraw zagranicznych.

Bastyjon (z franc.), rodzaj szańca w fortyfikacyi stałéj i polowéj używanego, którego narys, czyli rzut poziomy, składa się z dwóch czół i dwóch barków. Czoła, schodzą się w wyskakującym kącie narożnikiem, albo węgłem bastyjonowym zwanym; wynoszącym 60^0 do 90^0; barki zaś, stykają się z czołami pod kątem rozwartym, a punkta te, zetknięcia zwią się punktem barkowym. Drugi koniec barków przytyka do kurtyny, czyli wału łączącego jeden B. z drugim. Tylny otwór B. zowie się szyją. Jeżeli szyja ta, zamknięta jest murem lub rowem powstaje pięciokąt. Jeżeli wnętrze B. jest puste, wtedy zowie się B. próżnym; pospolicie wtedy, stawia się wewnątrz murowany magazyn prochowy; jeżeli zaś przestwór wewnętrzny zapełniony jest ziemią, B. nazywa się pełnym. Jeżeli wał główny, twierdzę otaczający taki ma narys, że się składa z samych B-ów i kurtyn, to taki system fortyfikacyi zowie się *bastyjonowym*, w różnicy od systemu poligonowego, czyli wielokątnego, w którym linije wałowe, schodzą się pod otwartymi kątami. Pomiędzy każdą parą B-ów, w środku przed kurtyną, leży *rawelin* czyli pół księżyc, oddzielony wielkim rowem fortecznym od głównego wału. System ten bastyjonowy, został znacznie ulepszony przez Bousmarda.

Bastylija (fran. *Bastille*), ogólna nazwa we Francyi zamków warownych, opatrzonych wieżami. Głównie jednak, nazwę tę, nosił zamek paryski, zbudowany 1370—83 w obronie przeciwko Anglikom, a późniéj, przeznaczony na więzienie polityczne. Więźniowie tutejsi byli zupełnie odosobnieni od świata i niekiedy zupełnemu oddawani zapomnieniu, tak dalece, że w niektórych pojedyńczych przypadkach nie wiedziano już ani ich pochodzenia, ani przyczyny ich uwięzienia. Były to po większéj części ofiary srogiego despotyzmu politycznego, lub intryg dworskich, absolutyzmu kościelnego lub tyrańskiego rodzin, które tutaj, na mocy tajnych rozkazów uwięzienia (lettres de cachet), były zamykane. Bastylija została zburzoną, przez lud paryski 14 Lipca 1789. Na miejscu dawnego zamku stoi teraz, kolosalny pomnik bronzowy, zwany *Kolumną Lipcową*, wzniesiony 1840 na cześć poległym w dniach lipcowych za wolność wojownikom. Porów. Linguet'a: „*Mémoires sur la B*“, (Paryż 1783), tegoż „*Remarques historiques et anecdotes sur le château de la B*“. (Paryż 1789) i tegoż „*La B. dévoilée*“. (Paryż 1789).

Basyńskie jeziora solne, w pow. Astrachańskim: główniejsze z nich dwa: *Wielkie* i *Małe*, z których dobywa się sól; głęb. od 1 do $1^1/_2$ arszyna.

Basza, u nas biorą za jedno z *pasza*. Tymczasem, basza w Turcyi znaczy naczelnika i przydaje się kapralom, rotmistrzom, kapitanom i t. p. Pasza zaś, jest tam tytułem gubernatorów prowincyj i pierwszych urzędników państwa.

Baszczewicz (Kryspin), tłum. w Krak. „*Relaciję D. Perkins*“ dworzanina kr. ang. Elżbiety z poselstwa odbytego do Polski w r. 1595.

Baszkaus, rz. w górach Ałtajskich, jedna z dwóch, tworzących jezioro Teleckie; bierze początek na granicy chińskiéj, na śnieżnéj górze Mujletu.

Baszkin. Ob. Bakszyn.

Baszkiry (od *basz-kurt*, wielki wilk cz. łupieżca lub pszczolarz), plemię pochodzenia tatarsko-tureckiego, zamieszkałe w gubernijach: Orenburskiéj, Samarskiéj, Permskiéj i Wiackiéj; około 500000 głów. Do niedawna, prowadzili życie koczownicze. Utrzymują dawne swe obyczaje i zwyczaje. Obecnie, jako dobrzy i odważni jeźdźcy, składają część nieregularnéj lekkiéj jazdy, na pograniczu azyjatyckiém. Czyt. Frähna „*De Baschkiris*“ w *Mém. de l'Acad. de St. Peters.*“ r. 1822; Castrena „*Etnolog. Verlesungen*“ i Laskowskiego: „*Mat. dla statist. Samarskoj gub.*“

Baszko (Godzisław), kronikarz polski, zwany inaczéj *Pasek*. Rok urodzenia nie wiadomy. Około połowy XIII w. był kustoszem katedry poznańskiéj; w interesie swéj kapituły, z powodu sporów o wybór biskupa, jeździł 1265 do Rzymu. Um. po 1272 r. B. kontynuował i dopełniał kronikę Boguchwała (ob.) od 1252 do 1272. Dodatki jego, c tyczą głównie Wielkopolski, często są błahe, a etymologicznych wywodach oparte, mimo to, dość ciekawe, zwłaszcza że innym kronikarzom nie znane. Trzy są wydania łacińskie kroniki B. 1) w zbiorze Sommersberga (t. II) 2) Józefa Alexandra Jabłonowskiego (Warsz. 1752) i 3) w zbiorze Miclera de Kolof (t. III). Na polski przetłumaczył H. Kownacki pod tyt. „*Kronika Lechitów i Polaków, etc*“ (Warsz. 1822). Rękopisy są następujące. 1, *Stanisława Augustu* z XIV w. obecnie w Petersburgu); 2, *Wilanowski* (z drugiéj połowy XV w.); 3, *Sędziwoja z Czechelu* (XV w.); 4, *Puławski* (XV w.); 5, *Królewiecki* (XV w.); 6, *Lubieński* (XV w.); 7, *Wrocławski*.

Baszków, wieś w gub. Kaliskiéj pod m. Kobylinem, w któréj 23 Czerwca 1703, urodziła się Maryja Leszczyńska, małżonka Ludwika XV, króla Francyi.

Baszta, wieża okrągła, czworograna lub wielokątna, którą wznoszono dawniéj w załamaniach muru, opasującego zamek lub miasto dla utwierdzenia węgłów i dla tém skuteczniejszéj obrony głównego muru; z B-y bowiem, można było bocznym ogniem razić nieprzyjaciela, gdy się już znacznie zbliżył. Gdy w użycie zaczęły już wchodzić twierdze, złożone z ziemnych wałów, B. ustąpiły miejsca bastyjonom, i dziś jeszcze lub o niewłaściwie B., niektórzy bastyjonem nazywają. W dawnych u nas miastach, gdy mieszczaństwo było obowiązane bronić miasta, miał każdy cech, wydzieloną sobie przestrzeń obronną z basztą cechową, u któréj utrzymywał armatę cechową; była więc B. szewcka, rzeźnicka i t. d.; podobnąż B. mieli żydzi w Rzeszowie.

Baszy-buzuki (po turecku: głowa szalona), tureckie wojsko nieregularne, zbierane z ochotników lub za pomocą werbunku.

Baśka, znaczy w mowie orylów duży młot drewniany; lud zowie baśką, lub bazią kwiat wierzby, (ob. Kotka).

Bat, miara płynów u Hebrajczyków, odpowiadająca łacińskiéj *amphora*.

Bat, rodzaj łodzi, używanych na rzekach i przy portach morskich.

Batalijon, oddział piechoty, wynoszący 600 do 1000 ludzi, i stanowiący jedność taktyczną, dość silną, by samoistnie występować mogła, tak ograniczoną wszelako, by okiem i głosem jednego dowódcy, objętą i kierowaną być mogła. B. dzieli się na kompanije, a te na plutony. Pułk piechoty obejmuje 2 do 4 B. z wyjątkiem Anglii, gdzie każdy B. pułk stanowi. Batalijonem dowodzi podpułkownik lub major. Najpospolitsze szyki B. są: rozwinięty w trzy szeregi; szyk w kolumnę kompanijną lub plutonową, kiedy B. naciera na bagnety; nakoniec szyk w czworobok wewnątrz próżny, przeciwko natarciu konnicy.

Batalijon, ludowa nazwa ptaka *Bojownika* (ob.).

Batalha, miasteczko portugalskiéj prowincyi Estremadura nad rz. Lis, 1500 m., posiada jeden z najwspanialszych gmachów w Europie, to jest piękny klasztór dominikanów, w stylu normandzko gotyckim, 170 metrów długości i 130 metrów szer., założony przez króla Jana I, na pamiątkę zwycięstwa odniesionego 14 Sierpnia 1385 nad Janem I, królem Kastylii.

Batangas, miasto portowe i handlowe w prowincyi t. n. na wyspie Luson (Filipiny), leżące nad cieśniną Manila, 17500 m.

Batat (*Batatas*), rodzaj roślin z rodziny powojowatych, dawniéj do rodzaju powoju zaliczany. B. *jadalny* (B. edulis) jest zielem trwałém, pochodzącém z Ameryki, obecnie uprawiany wszędzie, w okolicach zwrotnikowych, nawet w Europie do 40 szer. pn.; z powodu główek przykorzeniowych jest jedną z najużyteczniejszych roślin krajów gorących, główki te, czyli bulwy, do 1 stopy długości a 2 do 3 cali średnicy, dochodzą 1 funta wagi, najczęściéj walcowe lub wrzecionowate, są wewnątrz białe, miękkie, mączyste i obfite w sok mleczny; jest ich wiele odmian, bardzo pożywnych, a w smaku przewyższających kartofle. Spożywają się rozmaicie, najczęściéj pieczone; młode liście używają się na jarzynę. Z gatunku *B. jalapa* ma pochodzić korzeń jalappy mexykańskiéj, kilka innych gatunków, dostarcza środków lekarskich w krajach zwrotnikowych.

Bataua, oléj, otrzymywany z owoców palmy *Oenocarpus bataua*, używany w Brazylii w miejsce oliwy i do palenia.

Batava castra lub **Batavinum oppidum**, przy ujściu rzeki Inn do Dunaju, dzisiajsze miasto Passau (Passawa).

Batawija, kraj Batawów, łacińska nazwa Hollandyi i całego królestwa Niderlandów, a stąd, nazwisko *rzeczypospolitéj batawskiéj*, to jest niderlandzkiéj, która po ucieczce dziedzicznego namiestnika Wilhelma IV istniała od r. 1795 do 1806, kiedy zamienioną została na królestwo Hollenderskie pod rządami Ludwika Bonapartego, brata Napoleona I.

Batawija, stolica posiadłości hollenderskich w Indyjach Wschodnich, rezydencyja namiestnika, na północnym brzegu wyspy Jawy, z piękną i bezpieczną przystanią, wielkimi magazynami marynarki i towarów, z ludnością 70000 m., między którymi 3000 Europejczyków i 17000 Chińczyków. Około połowy zeszłego wieku, ludność Batawii wynosiła 300000 i miasto było jednym z najgłówniejszych punktów handlowych w Indyjach Wschodnich, lecz z powodu zabójczego klimatu (śmiertelność dochodziła do 49000 m. rocznie a miasto pozyskało smutną nazwę grobu Europejczyków), mieszkańcy europejscy, zaczęli miasto to, coraz więcéj opuszczać, i dzisiaj zamieszkują tylko części jego wyższą i zdrowszą, zwaną Nowém Miastem. Obecnie Batawija, zawsze jest jeszcze ważném targowiskiem pomiędzy Niderlandami, Indyjami Wschodniemi i Chinami.

Batawowie, naród pochodzenia germańskiego, zamieszkiwał część dzisiajszéj Hollandyi, mianowicie wyspę *Batawiję*; stanowił niegdyś podług Tacyta plemię Kattów, lecz skutkiem wewnętrznych zamieszek, wygnany z własnych siedzib, przeszedł za Ren i tu, niejednokrotnie ścierał się z Rzymianami, w końcu jednak im uległ, dostarczał wybornéj jazdy i nieraz, ważne oddał przysługi. Za Wespazyjana wraz z Belgami, podnieśli B. rokosz pod przywództwem walecznego Claudiusza Civilisa i zmusili Rzymian do układów. Trajan i Hadryjan, ujarzmili ich ostatecznie. Przy końcu III w. znikli B. zupełnie, pośród Franków salickich.

Bate (Jerzy), sławny lekarz angielski, ur. 1608, lekarz nadworny Karola I, a potém Cromwella, którego miał otruć, † 1669. Najważniejsze jego dzieło jest: „*Elenchus motuum nuperorum in Anglia, etc.*“ (Paryż 1649), oraz „*Observationes de Rachidite*“ (1650). Od niego także, pochodzi *Balsam Bate'go*, skuteczny w bólach reumatycznych, rodzaj esencyi mydlanéj z opium, kamforą i olejkiem rozmarynowym.

Bateryja, tak się nazywa, pewna liczba lekkich i ciężkich dział, połączonych w jedność taktyczną, dla osiągnienia pewnego celu wojennego. B. dzielą się na lądowe i morskie. Do pierwszych należą: *polowe*, *forteczne*, *oblężnicze i nadbrzeżne*. Polowe, są znowu według znajdującéj się przy nich obsługi, piesze, konne, lub przewoźne, i składają się albo z samych armat, albo z samych jednorogów lub granatników, albo wreszcie z jednych i drugich. W nowszych czasach, zaprowadzono także B. *rakietników*. B. idące bezpośrednio do bitwy, nazwano B. *manewrowemi*, pozostałe zaś *rezerwowemi*. B. polowe, składają się z dział lekkich, zaś forteczne, oblężnicze i nadbrzeżne z lekkich i ciężkich armat, z moździerzy, paixhansów i kanonad. Do B. oblężniczych należą: B. demontujące, rykoszetowe, strychujące, moździerzowe i granatnikowe, przeciwbateryje, służące do gaszenia ognia bateryj barkowych i nareszcie, bateryje wyłomowe. B. *okrętowa* obejmuje wszystkie działa, stojące po obu stronach na jednym pomoście okrętu. B. *pływające* składały się dawniéj z ciężkich pływających pomostów, na których za osłoną z worów ziemią wysłanych, faszyn, lub drzewa, stawiano armaty i moździerze, obecnie w tym celu, używają się szalupy kanonierskie i promy—w działa uzbrojone. Ponieważ B. oblężnicze zawsze, a polowe niekiedy, osłaniane bywają robotami ziemnemi, rodzajem wału ze strzelnicami, często więc, używa się nazwy B. na oznaczenie téj osłony; materyjały służące do budowy takich osłon, czyli *bateryjne materyjały* stanowią wici kręcone z wierzbowych gałęzi, chróstu, łoziny, wiązane pospolicie za pomocą drutu, pale i koły różnego rodzaju, faszyny, chróściane ściany, wory piaskowe i nareszcie pomosty drewniane z grubych bali.

Bateryja elektryczna, ob. Butelka lejdejska.

Bateryja galwaniczna, ob. Stos galwaniczny.

Bath, w uroczém położeniu i pięknie zbudowane miasto, w angielskiém hrabstwie Somerset, nad rz. Avon, ma 52,500 ludności, znaczne papiernie i jedyne w Anglii źródła gorące, już Rzymianom dobrze znane (Thermae Britannicae). W skład ich, wchodzą siarczan sody, siarczan i chlorek wapna i węglan żelaza, temperatura dochodzi 40°C. Używają się w reumatyzmie, bladaczce, paraliżach, wysypkach chronicznych, w obrzmieniach wątroby i t. d.

Bath, miasto w północno-amerykańskim stanie Maine, nad rz. Kennebec, ma 12000 m.; wielkie warsztaty budowy okrętów.

Bath-Kol (po hebr. *córka głosu*), właściwie echo, u rabinów objawienie boże, dawane za pośrednictwem głosu z wysokości, od czasu, jak ustały objawienia przez pośrednictwo proroków.

Báthori lub **Báthory**. Ob. Batory.

Bathurst, miasto portowe Północnéj Ameryki w angielskiéj osadzie Nowym Brunświku, przy ujściu rz. Nipisignit 5000 m.—**Bathurst**, miasto w Australii (Nowéj Hollandyi) nad rz. Macquarie; ma 5000 m. w bogatéj złotodajnéj okolicy, założone 1815 przez Anglików.—**Bathurst**, osada angielska, na wyspie Ś. Maryi, przy ujściu rz. Gambia, 3000 m.—**Bathurst**, uroczo położone miasto w ziemi Cap, okręgu Albany.—**Bathurst**, wyspa, przy północnych brzegach Australii, na zachód od wyspy Melville, oddzielona cieśniną Clarence od lądu stałego.

Bathurst, starożytna rodzina angielska, która tu przybyła z Normandyi z Wilhelmem Zdobywcą.—**Bathurst** (Ralf), ur. 1620, był teologiem, lekarzem i poetą, od 1691 biskupem w Bristolu, gdzie † 1704.—**Bathurs** (Allen, hrabia), syn poprzedniego, ur. 1684, występował w parlamencie, jako par stronnictwa torysów przeciwko ministrowi Walpole, po ustąpieniu którego, wszedł do rady tajnéj, został podskarbim księcia Walii, a po jego wstąpieniu na tron, powrócił do życia prywatnego; †

1775.— **Bathurst** (Henryk, hrabia, baron Apsley), drugi syn Allena, ur. 1714, wszedł 1732 do parlamentu, został 1770 lordem kanclerzem i parem. W r. 1778, złożył urząd wielkiego strażnika pieczęci, został 1778 prezesem rady tajnéj, † 1789. — **Bathurst** (Henryk), syn i dziedzic tytułów poprzedniego, ur. 1762, poświęcił się również zawodowi politycznemu, był 1812—27 ministrem osad, 1828—30 prezesem rady tajnéj, † 1834. — **Bathurst** (Henryk Jerzy, hrabia, baron Apsley), syn poprzedniego, ur. 1790, † 1866, znany jest, jako autor ekonomii politycznéj.—**Bathurst** (James), drugi syn Henryka lorda biskupa, w Norwich, urod. 1782, wszedł 1794 do wojska, służył zaszczytnie we wszystkich częściach świata; † gubernatorem Berwiku 1850. — **Bathurst** (Benijamin), brat poprzedniego, ur. 1784, poświęcił się zawodowi dyplomatycznemu, i wioząc ważne depesze, zginął bez żadnego śladu, zapewne zamordowany, w północn. Niemczech.

Bathyany, ob. Batthyany.

Bathybius, istota organiczna, budowy bardzo pierwotnéj, bo złożona tylko z protoplazmy, w któréj rozrzucone są jądra (nuclei); forma nawet komórkowa tu nie istnieje. Podobna protoplazma jednak, okazuje istotne życie i wypełnia morze w znacznéj głębokości; **B.** zaliczany jest do pierwotworów (protozoa). Do utworzenia pokładów kredy zdaje się, że istoty te, wiele się przyczyniły. Nad pierwotnymi tymi tworami, pracują obecnie najwięcéj: Höckel, Huxley i Cieńkowski.

Bathykles, rzeźbiarz grecki, żyjący w VI w. prz. Chr., z Magnezyi w Tessalii, wsławił się, wykonaniem tronu Appollina w Ancyklach.

Bathyllus z Samos, sławny ze swéj piękności i nieczystéj miłości, jaką natchnął Anakreonta, który jego wdziękom poświęcił swoją 29 odę.— **Bathyllus**, wyzwoleniec Mecenasa, ulubiony aktor ludu rzymskiego. On pierwszy, wprowadził do Rzymu pantomimikę, jako sztukę teatrainą. — **Bathyllus**, bardzo mierny poeta łaciński, współczesny Wirgilijusza, którego dwuwiersz, napisany na pochwałę Augusta sobie przywłaszczył, o czém, gdy się przekonano, stał się pośmiewiskiem całego Rzymu.

Batícz, także *Battig* lub *Batticz* (Józef), malarz, ur. 1820 w Gorycy (Görz), † 1852 r. w Wenecyi, odznaczał się dokładnością rysunku. Zapoznawszy się we Włoszech z ks. Romanem Sanguszką 1845 r., udał się z nim na Wołyń, gdzie był nauczycielem jego córek i wykonał pewną liczbę portretów i innego rodzaju obrazów. Po pięciu latach, powróciwszy do Wenecyi, malował krajobrazy Wołynia i inne, biorąc do nich za przedmiot mieszkańców tego kraju.

Batignolles-Monceaux, dawniéj, przedmieście, dziś w obrębie Paryża, zamieszkałe po większéj części przez niższych urzędników i rzemieślników. Jest tu szkoła polska.

Batiuszkow (Konstanty), poeta i prozaik rossyjski, ur. 1787 w Wołogdzie, † 1855 r. tamże, ukończywszy w 19 roku życia nauki w Petersburgu wszedł do służby wojskowéj, którą porzucił 1816 i do 1822, zostawał przy poselstwie rossyjskiém w Neapolu i Rzymie. Dotknięty obłąkaniem umysłu, powrócił do rodzinnego miasta. Sławną jest jego elegija: *Tass umierający*. Pisma jego, wyszły 1820 w Petersburgu, następnie 1834 a potém 1850 r. w „*Polnoje Sobr. russkich pisatielej*“ (t. 2).

Batjewica, góry nad rzeką Neretwą w Hercegowinie, 3000 st.

Batman, waga turecka, dzieli się na 6 ok a 2400 drachm i=7,67 kilogr. czyli 18,92 funta. W Smyrnie B. do ważenia=7,70 kilogr., czyli 19,01 funta.

Bato, dwaj t. n. wodzowie, jeden Dalmata, drugi Pannończyk; obaj od 6 r. po Chr., kierowali powstaniem Dalmacyi i Pannonii przeciwko Rzymianom. Po klęsce, jaką zadał B. Dalmata Rzymianom, został pokonany przez Tyberyjusza. Obaj B. prowadzili potém dość pomyślną wojnę z Severem, wodzem Tyberyjusza, podburzyli inne narody i wpadli nawet do Macedonii; wówczas, objął dowództwo Germanicus (7 r.), pokonał jeden tylko ze zbuntowanych ludów, reszcie nie mógł podołać W 8 r. zostali uśmierzeni Dalmatowie, i B. się poddał. B. zaś Pannończyk popadłszy w niewolę B Dalmaty, poniósł karę śmierci. Pannończykowie wtedy, ponownie rozpoczęli wojnę; B. Dalmata także chwycił za oręż (9 r.), lecz oblężony przez Tyberyjusza w Salonie, opuścił swoich, gdy ci nie chcieli wejść w żadne układy z wrogami. Następnie, poddał się Rzymianom i otrzymał przebaczenie, oba zaś narody zostały przywiedzione do posłuszeństwa.

Batoana v. **Batuana**, miasto należące do pokolenia Beczuanów w wnętrzu południowéj Afryki, około jeziora Ngami osiadłego.

Batog, **Batok** lub **Batów**, wieś nad rzeką tegoż nazwiska w gub. Podolskiéj, pamiętna bitwą i klęską zadaną przez Bogdana Chmielnickiego 2 Czerwca 1652 r. Kalinowskiemu, hetmanowi polnemu, w któréj poległ sam hetman, syn jego Samuel i wiele wyższego rycerstwa, a 5000 jeńców wziętych do niewoli w pień wycięto. W téjże saméj bitwie zginął Marek Sobieski, starszy brat króla Jana. W czternaście lat potém, w miesiącu Listopadzie 1666 r., ponieśli tu Polacy powtórną klęskę skutkiem nierozwagi regimentarza Sebastyjana Machowskiego, który mając tylko 6000 wojska poważył się uderzyć na 40000 Tatarów i 20000 Kozaków, pod dowództwem Doroszeńki.

Batoj, król bołgarski od r. 670. W r. 679 zdobył na cesarzu greckim Konstantynie obszerne ziemie, w około Ochrydy, gdzie założył stolicę. Wymógł na Grekach haracz roczny. Za cesarza Justynijana II, zdobył znowu kraje, zwane jeszcze wówczas Illiryją a wojska jego pobił na głowę.

Batometr, nazwa narzędzi używanych do mierzenia głębokości morza. Najdawniejszém i najprostszém narzędziem tego rodzaju jest *sonda* czyli *ołowianka*, składająca się z mocnéj liny konopnéj, u końca któréj, zawieszony jest ciężar ołowiany; użycie téj sondy samo się przez się rozumie, a wszystkie B., są w ogóle tylko mniéj lub więcéj

udoskonaloną sondą, jak B. Hooke'go, Parrot'a. Wszystkie takie narzędzia, dają w ogóle wypadki, na wiele błędów narażone.

Baton, woźnica Amfiarausa, policzony z panem swoim pomiędzy półbożków. W Delfach wystawiono mu posąg.

Batoni (Pampeo Girolamo), ur. w Lucca 1708, † 1786 w Rzymie, jedyny znakomity malarz włoski, w epoce zepsutego smaku. Artystyczne swoje wykształcenie zawdzięcza jedynie, studyjowaniu antyków, dzieł Rafaela i natury. Udawały się B. szczególniéj, przedstawienia powabnéj, tkliwéj treści, jak tego dowodzi: *pokutująca Magdalena* w Dreznie. Głównem jego dziełem jest upadek *czarno księżnika Szymona*, w Rzymie, w kościele San-Michele di Angeli. Słynął także, jako portrecista. Przez lat 40, trzymał berło między malarzami włoskimi.

Bâtonnier, przywódca wybrany, noszący laskę (bâton) czyli buławę zgromadzenia. Obecnie tém mianem, nazywają we Francyi prezydenta zgromadzenia adwokatów.

Bator, wulkan czynny na wyspie Bali w archipelagu Indyjskim, dochodzący 6000 stóp wysokości.

Bator-Choń-Tajdzy, zowią chana kałmuckiego *Chono-Chocyna*, prawodawcę tego narodu. Ułożył on w r. 1640 ustawę, obejmującą wszystkie wypadki życia koczowniczego Kałmuków. Czyt. „*Siew. Archiw*“ z r. 1828 (Nr. 2 i 3).

Batory. Znakomity ród madziarski, a następnie, książęca familija w ziemi siedmiogrodzkiéj. Dzieliła się na dwie gałęzie: *de Edséd* i *de Somlyó*, z których ostatnia, ważne zajęła stanowisko w historyi. Około r. 1010 *Wencelin* **Batory** otrzymał tytułem lennym od króla Stefana I, wielkie posiadłości w Węgrzech.—*Opos* **Batory** około r. 1070 miał wielkie znaczenie, na dworze węgierskim.—*Stefan* I **Batory** palatyn węgierski, należał do stronnictwa Władysława, króla polskiego, przeciwko Ładysławowi Pogrobowcowi; zginął pod Warną 1444 r.—*Stefan* II **Batory** syn poprzedniego, wojewoda siedmiogrodzki, pobił Turków 1479 r. † 1494.—*Władysław* **Batory** zakonnik, był w XV w. pierwszym tłumaczem pisma ś. na język madziarski.—*Stefan* **Batory** bratanek poprzed. dowódca w Temeszwarze, gdzie oblężony przez powstałych włościan pod wodzą Doszy, oswobodzony został, przez swego wroga Jana Zapolskiego pod warunkiem, że się nie będzie ubiegał o palatynat. Miał udział w bitwie pod Mohaczem i trzymał się stronnictwa Ferdynanda I przeciwko J. Zapolskiemu, † 1531 r.—*Stefan* **Batory** (Ob. Stefan Batory, król polski).—*Krzysztof* **Batory** brat króla Stefana, obrany został po jego wybraniu na króla pols. księciem siedmiogrodzkim 1576; panował lat pięć. Znękany ciągłą nieprzyjaźnią Austryi, oddał się pod opiekę Turcyi. W r. 1579 sprowadził do Siedmiogrodu jezuitów i zaczął prześladować swych dawnych współwyznawców unitaryjuszów (aryjanów), † 1581.—*Zygmunt* **Batory** syn poprzedniego, objąwszy tron ojca, ulegał wpływowi jezuitów i Austryi, któréj arcyksiężniczkę, Annę Maryję Krystynę pojął za żonę. Sprzymierzywszy się z Multanami i Wołoszczyzną, zamierzył wybić się z pod opieki Porty. Uzuchwalony powodzeniem, zdradził swoich sprzymierzeńców, podstępem wziął do niewoli Aarona, wojewodę wołoskiego, i sądził się już być panem tego kraju, lecz porażony przez Tatarów, zwątpił o wszystkiém i wszedł w układy z Austryją o ustąpienie jéj Siedmiogrodu, za doczesne dzierżawy szląskie, biskupstwo i kapelusz kardynalski; nie mogąc wszakże, doczekać się spełnienia przyrzeczeń Austryi, ustąpił bratu swemu Andrzejowi księstwo, a sam szukał pomocy w Polsce, za pośrednictwem Jana Zamojskiego, jako swego powinowatego. Po śmierci Andrzeja, wezwany na tron siedmiogrodzki przez wiernych sprawie narodowéj mieszkańców, objął władzę 1601, lecz pobity pod Goroszlą przez wojska cesarskie i nie uzyskawszy pomocy od Turków, złożył rządy na rzecz cesarza, za co mu cesarz Rudolf II wyznaczył pensyję roczną 300,000 zł. i zamek Libochowice w Czechach, † 1613 r. w Pradze, gdzie z powodu podejrzenia o zamiary szkodliwe cesarzowi pozostawał pod dozorem.—*Andrzéj* **Batory** synowiec króla Stefana, ur. 1562. Wychowany u jezuitów w Pułtusku, w r. 1583 otrzymał probostwo miechowskie, powołany zaś do Rzymu, choć nie był jeszcze księdzem, mianowany został kardynałem (1584 r.). W r. 1587 powróciwszy do Polski, otrzymał biskupstwo warmijskie po M. Kromerze. Całe krótkie życie swoje, przepędził na staraniach o pozyskanie tronu siedmiogrodzkiego, a nawet korony polskiéj, o któréj także marzył. Opuściwszy Polskę, występował w kraju rodzinnym zbrojnie przeciwko Austryi, lecz zwyciężony w bitwie, z nasadzonym na niego przez Austryję hospodarem multańskim Michałem, d. 29 Paździer. 1599 r. W czasie ucieczki do Polski, pochwycony w górach Czyckich przez Błaż. Ördödyego został zabity.— *Gabryjel* czyli *Gabor* **Batory** ur. 1587 r. po dobrowolném ustąpieniu Z. Rakoczego, obrany 1608 r. księciem siedmiogrodzkim, był w ustawicznych zatargach z narodem, jako nieszanujący ustaw krajowych, oddany pijaństwu i nierządowi, oraz z Maciejem, królem węgierskim; nareszcie wygnany przez własnych obywateli, zamordowany został r. 1613 w Wielkim Waradynie.—*Elżbieta* **Batorówna** synowica króla Stefana, żona hr. Nadasdy, mieszkała w Węgrzech, kobieta gwałtowna i sroga, sądząc, że krew młodych dziewcząt odmłodzi jéj więdniejące wdzięki, zamordowała w lochach swego zamku przy pomocy karła *Fitzka* i dwóch służebnic, przeszło 300 dziewczyn. Zdybana jednak na zabijaniu jednéj, skazaną została na dożywotnie ciemne więzienie, w którém po 3 latach zamknięcia † 1619 r.

Batowski (Alexander), ur. 1799, † 1862, znakomity miłośnik i badacz dziejów polskich, zasłużył sobie na wdzięczność wydaniem wielu rzeczy, objaśniających historyję narodu naszego, np. „*Niektóre rękopisma księgozbioru zakładu naukowego imienia Ossolińskich*“ (Lwów 1843); „*Sprawa z poselstwa Marcina Kromera do Ferdynanda cesarza*“ w latach 1558—1563 (Lwów 1853) i t. d. Batowski posiadał w majętności swojéj Odnowie, piękną biblijote-

kę i znakomity zbiór rzadkich rękopisów, dotyczących dziejów ojczystych, które zapisał zakładowi narodowemu Wiktora hr. Baworowskiego.

Batowski, ksiądz rz. kat., redagował w Lesznie „*Szkółkę niedzielną* po r. 1850".

Batów. Ob. Batog.

Batrachomyomachija (wojna żab i myszy), fałszywie przez długi przeciąg czasu, Homerowi przypisywany, poemat komiczny, w którym żaby i myszy, na wzór bohaterów trojańskich, zbrojnie występują i walczą z sobą. Twórcą tego dzieła już w starożytności, mienią być niejakiego Pigresa z Karyi. B. zwykle, znajduje się przy wszystkich wydaniach Hamera. B. na wszystkie tłumaczona języki, do czekała się u nas trzykrotnie przekładu przez Pawła Zaborowskiego 1588, później przez Jacka Przybylskiego i 1840 przez Brunona hr. Kicińskiego.

Batrakus, architekt grecki, urodzony w Sparcie, a pracujący w Rzymie, miał, prócz wielu innych gmachów, wspólnie z Saurusem, wybudować świątynie Jowisza i Junony w portyku Metella.

Batsanyi. Ob. Bacsanyi.

Batsch (August Jan Jerzy Karol), botanik, ur. w Jenie 1761 r., † 1802; z prac jego ważniejsze: „*Dispositio generum plantarum Europae*" (Jena 1792); „*Tabula affinitatum regni vegetabilis*" (Wejmar 1832); „*Elenchus fungorum*" z 232 rycinami (Halla 1783—89).

Batsian lub **Batszyjan**, jedna z wysp Moluckich, 10 mil długa a 4 szeroka. Miasto stołeczne t. n. z fortem hollenderskim Barneveldt, jest rezydencyją lennego księcia Hollandyi; liczy 4000 m. Są tu gorące źródła, wysoko wytryskujące tak jak w Islandyi.

Batta (Alexander). Po Servaïs'm najznakomitszy wiolonczelista bruxelski, przebywający na przemian w Paryżu i Bruxelli, wydał mnóstwo kompozycyj na wiolonczelę.

Batta, ob. Bassa.

Battaglia, wieś w weneckiéj prowincyi Padwy nad Euganeami, posiada słynne źródła siarczane, i dobrze urządzone kąpiele, skuteczne przeciw podagrze.

Battara (Jan Antoni), botanik, † 1789 w Rimini, gdzie był proboszczem i lekarzem. Głównie, wsławił się swemi pracami nad grzybami w okolicach Rimini rosnącymi: „*Fungorum agri Ariminensis historia*", (Faenza 1755).

Battara (Ant. Ludwik), rodem z Zadaru w Dalmacyi, założył w tém mieście drukarnię 1803 r. (na co przedtém, rząd rzeczypospolitéj Weneckiéj nie chciał pozwolić) i zaczął wydawać „*Corriere Dalmato*" (niedługo); od r. 1832 „*Gazzetta di Zara*" (do 1851). Następnie, synowie jego, zaczęli wydawać pisma słow. jak „*Zora Dalmatińska*" a później „*Glasnik Dalmatiński*" i rozmaite książki słow.

Batteux (Karol), estetyk, ur. 1713 w Allend'huy pod Rheims, profesor wymowy, w kolegijum królewskiém w Paryżu, † 1780. Znakomite swe dzieło: „*Traité des beaux-arts, reduits à un même principe*" (1746), rozszerzył później na: „*Cours de belles lettres, ou principes abrégées de la littérature*" (1765) Za główną podstawę sztuki, poczytywał naśladowanie piękności natury.

Batthyány, ród węgierski, wywodzący się od *Orsa*, jednego z wodzów Arpada. Nazwisko B. otrzymał od włości *Batthyány*, podarowanéj Grzegorzowi z Örszy przez króla 1389 r.—*Baltazar* I **Batthyány** był banem chorwackim a około 1490 r. wicekrólem Bośnii, † 1520.—Syn jego *Baltazar* II **Batthyány** był banem chorwackim i sławońskim, walczył pod Mohaczem, † 1542 r.—Brat jego *Franciszek* I, ur. 1497, trzymał raz z Zapolskim to znów z cesarzem Ferdynandem, † 1566 r.—*Baltazar* III **Batthyány** wódz w wojnie z Turkami. — Syn jego *Adam* **Batthyány** otrzymał tytuł hrabiego 1630 r.— Synowie poprzedniego *Paweł* I, i *Krzysztof* II: dali początek dwom linijom, starszéj i młodszéj. Starsza linija B. rozszczepiła się przez jego wnuków: *Adama*, ur 1697, *Zygmunta*, ur. 1698, i *Emeryka* I, ur. 1701, na trzy gałęzie, z których pierwsza Adamowa albo Szarfensteinska wygasła w linii męskiéj 1831 r. Zygmuntowska istnieje dotąd. Do dalszych członków téj gałęzi należał hr. **Batthyány** (Ludwik), ur. 1809 r. w Presburgu, służąc w wojsku przebywał ciągle w Wenecyi, porzuciwszy służbę podróżował po Europie i na Wschodzie. Powróciwszy do ojczyzny i *wyuczywszy się języka madziarskiego*, stał się jednym ze znakomitszych mówców opozycyi, w izbie magnatów a nareszcie protektorem Kossutha w zapasach wyborczych komitatu peszteńskiego. W r. 1848, został prezesem ministeryjum w Węgrzech. Za czynny udział w rewolucyi, po wkroczeniu Windischgraetza do Pesztu, został 1849 r. uwięziony i skazany na powieszenie, lecz z powodu ciężkich ran, jakie sobie zadał własną ręką w szyję, wyrok powyższy zmieniono mu na rozstrzelanie, co nastąpiło 6 Października.—Z młodszéj linii pochodzi *Ludwik*, palatyn węgierski od r. 1751 do 1765.—Syn jego *Józef*, ur. w Wiedniu 1727 r., od 1760 arcybiskup koloszski a 1776 ostrzygomski, został kardynałem 1778 r., † 1799, przyczynił się wiele do rozszerzenia nauk w Siedmiogrodzie.—Pozostali synowie *Emeryka* I, byli założycielami czterech nowych linij. Najstarszy, hr *Józef*, ur. 1738, pozostawił trzech synów: hr. *Józefa*, ur. 1770, † r. 1851, którego syn hrabia *Maryja Józef Jerzy*, ur. 1836 jest obecnie głową téj linii, oraz hr. *Wincentego*, ur. 1772, w Gradcu Styryjskim, † 1827 na urzędzie nadżupana komitatu Hontskiego, (napisał: „*Über das ungar. Küstenland*" (Peszt 1805); „*Reise nach Konstantinopol*" (Lipsk 1810) i „*Reise durch einem Theil ung. Siebenbürg. der Moldau u. Bukowina*" (Lipsk 1811), oraz hr. *Mikołaja*, ur. 1778 a † 1842.—Od trzeciego syna Emeryka I to jest od Emeryka II, ur. 1742, pochodzą hra-

biowie: *Emeryk* III, ur. 1781, tajny radca, i *Stefan*; synami tego ostatniego są: hrabiowie *Stefan*, ur. 1812, i *Władysław*, ur. 1815. Czwarty syn Emeryka I, hr. *Aloizy*, ur. 1743, wstąpił 1769 do zgromadzenia jezuitów, lecz po zniesieniu zgromadzenia, ożenił się i w r. 1821 umarł bezdzietnie. Piąty zaś syn hr. Emeryka I, hr. *Jan*, ur. 1752, założył czwartą gałąź hrabiów Pinkafeldskich, na któréj czele jest obecnie hr. *Gwidon*, ur. 1824.—*Młodsza linija*, założona przez *Krzysztofa* II, zakwitła daléj w osobie *Adama* II. Wojował on przeciwko Rakoczemu, † 1703 r. jako ban Chorwacyi.—Syn tegoż *Karol*, ur. 1697, dzielny wojownik, późniéj wielki mistrz dworu cesarza *Józefa* II, zasłużony w wojnie przeciwko Turkom i jako poseł w Konstantynopolu, zdobył Bawaryję 1745 r. Otrzymał tytuł książęcy 1764 r. i przybrał po matce tyt. hr. v. *Stratmann*, † 1772 r.—Syn Karola *Adam Wieńczysław*, był banem chorwackim, † 1787 r.—Syn jego *Ludwik*, † 1805 r. a syn tego *Filip*, ur. 1781 r. odziedziczył majorat i wszystkie godności pradziada.—Prawnuk brata Adama, hr. *Kazimierz*, ur. 1807 r., odznaczył się liberalizmem już 1840 r. a zwłaszcza w r. 1843 i 1844. Przyjął wyznanie ew. ref. wraz z żoną, rozwiedzioną hr. Życzową (Zichy), za co, znienawidzony przez dwór wiedeński, przeszedł do stronnictwa opozycyjnego. W r. 1849 został gubernatorem Małéj Kumanii, Segedina, Suboticy i Zamboru a następnie, ministrem spraw zagranicznych rządu narodowego, po upadku którego, przez Turcyję udał się do Anglii a potém do Paryża, gdzie † 1854 r.—*Ignacy* **Batthyàny** syn Emeryka, ur. 1741 r. w Nowym Gradzie Niemieckim, † 1798 r. ksiądz, był biblijotekarzem w *Collegio Apollinari* w Rzymie, powróciwszy do Jagru wydał: „*Responsa ad dubia anonymi adversus privilegium S. Stephani, S. Martini de Monte Pannoniae archi-abatiae concessum*" a. 1001, (1779 r.), z powodu, że o autentyczności tego przywileju, wielu powątpiewało. W r. 1780, został biskupem w Siedmiogrodzie i wydał oprócz innych i „*Leges ecclesiasticae regni Hungariae et provinciarum adjacentuam*" (t. 1, 1785 a 2 1811, t. 3 nie wyszedł) i „*Acta et scripta s. Gerandi episcopi Csanadiensis*" i t. d. (1790). Założył obserwatoryjum astr. i muzeum starożyt. w Białogrodzie.—*Teodor* **Batthyàny** (hr.), żył w końcu XVIII w. zajmował się naukami technicznemi i wynalazł przyrząd, nadający łodzi ruch pod wodę. Opiekował się bardzo gorliwie przemysłem narodowym.

Battimento, w muzyce, ozdoba, podobna do trylu, zaczynająca się półtonem niżéj od tonu głównego.

Battos, owczarz z Pylos, który zdradziwszy przyrzeczoną Merkuremu tajemnicę, że nie wyda nikomu, popełnionéj przez Merkurego kradzieży stada Appollina, za karę, przemieniony został w kamień probierczy.

Battuecas, dwa głębokie wąwozy w hiszpańskiéj prowincyi Estremadura, na drodze do Salamanki, tak dalece nieprzystępne, że reszta Hiszpanii przez kilka wieków, żadnéj podobno nie miała wiadomości o ich mieszkańcach. Podanie, jakoby te dwie doliny dopiéro w XVI w. przez zakochaną parę która tutaj schronienia szukała, miały być odkrytemi, posłużyło pani Genlis za osnowę do romansu p. t. „*Les Battuécas*."

Batu, gromada wysp, przy zachodnim brzegu Sumatry, składająca się z 4 wysp większych (Masa, Pingi, Taluk i Bala), oraz 39 wysp mniejszych, obejmujących 13—14 mil kw. i 5000 ludności.

Batu-chan, wnuk Dżingis-chana, potężny wódz Mongołów, zwany królem królów i najwyższym panem, pierwszy, który zagony mongolskie do Polski zapuścił i zwany był przez naszych kronikarzy *Batym*. Odziedziczywszy po śmierci ojca, dziedzinę złożoną z Kapczak[illegible] kilku innych prowicyj. Gdy w r. 1235, postanowiono na radzie ogólnéj wysłać wojsko dla podbicia krajów na zachód Wołgi leżących, Batu mianowany został naczelnym wodzem téj wyprawy i w r. 1236 przeszedłszy Bołgaryję nadwołgańską i Ruś całą, wkroczył 1240, na czele pół milijona ludu zbrojnego z dwoma oddziałami do Polski, a z trzecim do Węgier. Bolesław Wstydliwy wyruszył przeciwko poganom, lecz szczupłe jego hufce zostały zgniecione, a dzicz mongolska zdobyła Zawichost, Sandomierz i podsunęła się aż pod Skalbmierz, zagroziła nawet samemu Krakowu, lecz spłoszona, cofnęła się z pośpiechem; skupiwszy rozproszone oddziały, ruszyła daléj ku zachodowi Krakowa na Iłżę. Straszne było to przejście pohańców, bo wszędzie, naznaczone krwią i ogniem; u ludu naszego do dziś dnia droga, którą B. przechodził, nosi nazwę *drogi* lub *szlaku Batego*. Nareszcie szlachta krakowska i sandomierska, zebrała się pod dowództwem swoich wojewodów i kasztelanów Włodzimierza i Klimunta krakowskich oraz Pakosława i Jakoba Raciborowicza sandomierskich i stanęła do walki, pod wsią Chmielnikiem koło Szydłowa. Po krwawéj bitwie, rycerstwo Polskie uległo, wodzowie padli z najwaleczniejszymi; mała tylko garstka uszła pogromu. Po czém zburzywszy Wiślicę, wszedł Batu-chan do Krakowa, gdzie połączył się z wodzem swoim *Petą* i wyruszył stąd na Szląsk, ku Wrocławowi. Tu, pod Lignicą zaszła nowa krwwa bitwa, w któréj poległ Henryk Pobożny niemal z całém rycerstwem, a miasto Wrocław zostało zniszczone. Następnie, zwrócił się Batu do Morawii i Węgier, skąd po zniszczeniu obu tych krajów, przeszedł Kroacyję, Serbiję, Bołgaryję, Mołdawiję i Wołoszczyznę, pustosząc i paląc wszystko, w swoim pochodzie. Stąd powrócił nad Wołgę, gdzie uznawszy, dobrowolnie zwierzchnictwo wielkiego chana Mongołów *Manguchana*, dał pierwsze podstawy Kapczackiéj czyli Złotéj Ordzie (ob.); † 1255, przekazując swoje chaństwo bratu, zwanemu *Berge* lub *Berka*. Porów. Szajnochy „*Szkice historyczne*" Seryja I (1850), artykuł Święta Kinga.

Batum lub **Batumi**, miasto portowe i handlowe Turcyi azyjatyckiéj, w paszaliku Trapezuntskim, na wschodnim brzegu morza Czarnego; ma 2,500 m.

Baturnicki pseudonim, ob. Lewestam Henr.

Baturyn, m. w gub. Czernihowskiéj, pow. Konotopskim, nad rz. Sejmą; założone r. 1576 przez Stefana Batorego, króla polskiego, a następnie,

przeznaczone na mieszkanie hetmanów Kozaków zaporoskich; obecnie liczy 3600 m. W r. 1708, zburzone przez ks. Menszykowa. Fabryka świec woskowych. Czyt. Szafońskiego: „*Opis Czernig. Namiestniczestwa.*"

Baty, Batyj, Ob. Batu-Chan.

Batyjewo, *sioło* w pow. Suzdalskim, gub. Włodzimirskiéj, 200 m. Zakłady tkackie, wyrabiają na 236 krosnach, 8000 sztuk kartonu.—**Batyjewski** *Kurhan*, tamże, podług podania, usypany pod namiot Batego. We wsi téj, miała być bitwa pomiędzy Tatarami a Suzdalcami.

Batylda (święta), królowa francuska. Kupiona jako dziecię anglo-saxońskie przez mera pałacowego Erchinoalda, zarządzała przez jakiś czas jego domem, a w r. 649, została małżonką króla Franków Klodoweusza II i po jego śmierci 657, objęła rządy państwa, które sprawowała do 664. Poczém, usunęła się do klasztoru Chelles w pobliżu Paryża; gdzie † 680 r.

Batynie, wieś w pobliżu m. Ruszczuku w Bołgaryi, gdzie wojska rossyjskie pod dowództwem Kamieńskiego, odniosły walne zwycięstwo d. 26 Sierpnia 1810 r. nad Turkami.

Batyrsza Alejew, mułła meszczeryjacki; w r. 1755 wywołał powstanie w Baszkiryi przeciwko Rossyjanom, zakończone jego wydaniem.

Batyst, najdelikatniejsze i najgęstsze zarazem płótno białe, tkane z najcieńszego i najbielszego lnu. B. indyjski z srebrnemi lub złotemi nitkami na końcach i złotym kwiatkiem ozdobiony, uważany jest za najlepszy. Europejskie B. wyrabiają się w wybornych gatunkach we Francyi, Hollandyi, Szwajcaryi, Szląsku, Czechach i Saxonii. Nowszymi czasy, zaczęto również wyrabiać B. bawełniany, podobny do najcieńszych muślinów, zwany powszechnie B. szkockim lub batystmuślinem.

Batz (Jan, baron de St. Croix et de), ur. 1760 w Goulz w Gaskonii, zagorzały rojalista, wybrany 1789 do stanów generalnych, jako reprezentant szlachty, opierał się zawzięcie zaprowadzeniu asygnat, a w r. 1791, podpisawszy protestacyję przeciw ustawie, opuścił Francyję. W czasie procesu Ludwika XVI, powrócił do kraju z zamiarem oswobodzenia króla, lecz wszelkie jego usiłowania spełzły na niczém. Podobnyż zamiar uwolnienia Maryi Antoniny i Delfina, wykryty przez szewca Simon'a, skończył się oddaniem 60 ofiar pod gilotynę i ucieczką Batz'a za granicę. Za dyrektoryjatu, był członkiem rady pięciuset, za konsulatu oskarżony o udział w spisku rojalistowskim, uzyskał przebaczenie pod warunkiem, że nie będzie się mięszał do polityki. Za restauracyi był marszałkiem polnym i gubernatorem w Cantal. † 1818, zostawiwszy dzieło: „*La conjuration de Batz, ou la journée des soixante*" (1795).

Batzen, moneta zdawkowa w Szwajcaryi=$^1/_{10}$ franka, w Bawaryi=4 krajcarom. Od r. 1850, przestano ją wybijać w Szwajcaryi.

Bau, wieś w Szlezwigu, licząca 1400 m., odległa o milę drogi od Flensburga, pamiętna zwycięstwem odniesionem 9 Kwiet. 1848, przez Duńczyków nad Szlezwig-Holsztyńczykami.

Baublis, nazwa w pogańskiéj Żmudzi olbrzymich dębów wróżących, utrzymywano bowiem, że w pewnych dniach, wydawały one z głębi swoich pniów głosy wróżebne. Jednym z takich był dąb Baublis w powiecie Rosieńskim, majętności *Bordzie*, który ścięty w r. 1812 liczył z górą lat 1000. W pniu jego, obróconym na muzeum starożytnych pamiątek narodowych, mogło się pomieścić wygodnie 10—12 osób.

Baucher, znakomity hippolog francuski, ur. 1796 w Wersalu, wynalazca ulepszonéj metody ujeżdżania koni i jeżdżenia konno, zasadzającéj się na ćwiczeniu wszystkich członków konia i podrzędném tylko, użyciu ostróg. Z pomiędzy wielu dzieł jego, najważniejsze jest: „*Méthode d'équitation basée sur de nouveaux principes*" (11 ed. Paryż 1859), tłumaczone na główniejsze języki europejskie.

Baucis, ob. Filemon i Baucis.

Baudelocque (Jan Ludwik), sławny chirurg i akuszer ur. w Heilly 1746 † w Paryżu 1810; otrzymawszy pierwsze początki akuszeryi od ojca, słuchał wykładów w uniwersytecie paryskim, gdzie sławny Solayrés zwrócił na niego szczególną swą uwagę. 1776 został chirurgiem, objął katedrę akuszeryi w szkole zdrowia i mianowany został naczelnym akuszerem i chirurgiem w szpitalu Maternité. Położył wielkie zasługi dla akuszeryi. Ważniejsze jego dzieła są: „*L'art des accouchements*" „*Rozprawy o chorobach kobiet i dzieci.*"—**Baudelocque** (August) i **Baudelocque** (August Cesar), ur. 1795 w Veilly, † 1851 w Paryżu, obaj lekarze, zajmowali się również akuszeryją i pozostawili po sobie dzieła w tym przedmiocie.

Baudens (Jan Chrzcic. Ludwik), ur. 1804 w Aire, † 1857. Ukończywszy w 19 roku życia uniwersytet w Paryżu, zajął się przeważnie chirurgiją wojenną i w tym kierunku jako lekarz, profesor i autor, zyskał wielką sławę; odbył kampaniję algierską (1830), od 1841 był chirurgiem i profesorem w szpitalu wojskowym paryskim Val-de-Grace, następnie, brał udział w wojnie krymskiéj.

Baudin (Mikołaj), kapitan okrętu, ur. w połowie XVIII w. na wyspie Ré, odbywał dwukrotnie wyprawy naukowe do Indyj, a 1803 jako dowódca statków *Geograf i Naturalista* wysłany przez dyrektoryjat do Nowéj Hollandyi, zbadał ściśle jéj wybrzeża i opisał; † 1803.

Baudin (Karol), ur. w Sédan 1792, † 1854 w Paryżu, służył za restauracyi w flocie handlowéj, i powziął daremny plan, oswobodzenia Napoleona z wyspy Ś-téj Heleny; w r. 1830 przeniósł się do służby rządowéj, jako kontradmirał bombardował 1838 Juan d' Ulloa, w Mexyku, został 1839 wiceadmirałem, dowodził 1848 flotą na morzu Śródziemném, na wodach neapolitańskich, a 1849 uwolnił się ze służby.

Baudin (Jan Baptysta Alfons Wiktor), lekarz ur. 1801 w dep. Ain, który, jako deputowany do zgromadzenia narodowego, po zamachu stanu Ludwika Napoleona, miał udział w walkach ulicznych i zgi-

ął na barykadzie 3 Grud. 1851. Nazwisko jego, było często wspominane w końcu 1868 r. gdy gazety opozycyjne wzywać zaczęły do składek na pomnik dla B., rząd ówczesny, widział w tém dążność do zaburzenia spokoju, i rozpoczął sprawy tak przeciwko tym gazetom, jak i uczestnikom demonstracyj na grobie B. Pomimo dosyć ostrych wyroków, nowe domonstracyje na cześć B. miały miejsce w różnych miastach Francyi.

Baudissin, ród szlachecki niemiecki, nazwany od m. Budyszyna w Górnych Łużycach; (po niem. B.), skąd jego przodek przesiedlił się do Holsztynu w XVII w.; najznakomitszymi jego członkami są: 1) **Baudissin** (*Wolf Henryk Fryderyk Karol*, hr. von), ur. 1789 w Rancowie na Łużycach, początkowo zostawał w służbie rządu duńskiego jako, sekretarz ambasady, a od r. 1827 porzuciwszy służbę zamieszkał w Dreznie, przełożył kilkanaście dzieł Szekspira, zamieszczonych w edycyi Szlegla i Tieck'a (Stuttgard 1836). Oprócz tego, napisał jeszcze: „*Ben Jonson und seine Schule*" (Lipsk 1848), i przełożył szereg staro-angielskich dramatów, dwa poetyczne utwory literatury staro-niemieckiéj „*Iwein mit dem Löwen*" Hortmana von der Aue (Berl. 1845) i „*Wijalois*" Wirut'a von Gradenberg (Lipsk 1848), a w pięciostopowych jambach przyswoił Niemcom komedyje Moliera (4 t. Lipsk 1865—67). 2) **Baudissin** *Otton Fryderyk Magnus*, hr. von brat poprzedniego, ur. 1792, major wojsk duńskich. W r. 1848 w czasie powstania Szlezwig-Holsztynu, przeszedł na stronę insurgentów, a mianowany generałem, odznaczył się w bitwach pod Bau, 1849 pod Kolding i 1850 pod Isted, gdzie ciężko raniony opuścił służbę wojskową 1851, † 1865 w Teplic.

Baudouin (Piotr Gabryjel), misjonarz, założyciel szpitala Dzieciątka Jezus w Warszawie, ur w Arverne we Francyi 1689. Służył naprzód wojskowo w korpusie królewskiego domu francuskiego, zwanym *Les Gens d'armes*, lecz porzucił tę służbę i wstąpił do zgromadzenia misyjonarzy u św. Łazarza w Paryżu 1710 i wkrótce, zajął katedrę teologii w seminaryjum wersalskiém, a późniéj w Auxerre. Przeznaczony w r. 1717 do Polski, przybył do Warszawy, gdzie nauczył się języka krajowego; będąc w ciągłém zetknięciu z ludem, poznał wszystkie jego potrzeby i ułomności i postanowił zaradzić nędzy i zepsuciu moralnemu. Powziął myśl urządzenia przytułku, dla niemowląt porzuconych przez lekkomyślnych rodziców. Jakoż z zebranych mozolnie składek, zakupił naprzód kamienicę na Krakowskiém Przedmieściu, naprzeciwko kościoła ś. Krzyża, którą pod dozorem sióstr miłosierdzia zaludnił wkrótce starszymi sierotami zostawionymi bez wsparcia i opieki; niemowlęta bowiem, których liczba wówczas już do 200 wzrosła, umieszczał na wyżywienie u mamek w mieście lub wsiach pobliskich. Kamienica ta, okazała się wkrótce zbyt szczupłą na pomieszczenie nieszczęśliwych ofiar; X. Baudouin zamierza więc, myśl pierwotną do najrozleglejszych podnieść rozmiarów. Niestrudzony w swém przedsięwzięciu, zebrał z kwest ogromną sumę 300,000 dukatów, za którą wzniósł wspaniały szpital dla podrzutków, sierot ubogich, chorych i kalek istniejący dotąd pod nazwą: *Dzieciątka Jezus*. Ile znojów, ile wytrwałości i poświęcenia wymagało spełnienie téj dobroczynnéj myśli świątobliwego kapłana, łatwo ocenić z następującego wypadku: Zaszedłszy pewnego razu, do jednego z bogatszych domów Warszawy, znalazł w nim liczne zgromadzenie zajęte grą hazardowną. Zbliża się więc do stołu gry i przemawia pokornie, do tego przed którym najwięcéj złota leżało: „*Wielkie tu bogactwo, czyż cząstkę nie uzyskam dla biednych?*" Nie chciano go słyszeć. „*Małą cząstkę dla sierot*", powtórzył głośniéj. Zniecierpliwiony gracz, zamiast datku znieważył świątobliwego męża policzkiem, na co ten, pomijając tak nieludzką obrazę, odpowiedział spokojnie: „*To jest dla mnie, a cóż będzie dla sierot?*" Rozbrojony taką wielkością duszy nierozważny krzywdziciel, rzucił się w otwarte ręce chrześcijańskiego męża i znaczna część trwonionego marnie złota, przeszła na święty użytek cierpiącéj ludzkości. X. Baudoin objąwszy zarząd założonego przez siebie szpitala, † w nim mając lat 79, (1768). Zwłoki jego spoczywają w dolnym kościele ś. Krzyża w Warszawie. Por. Bartoszewicza „*Historyja szpitali w król. polskiém*" (dodatek do gazety lekarskiéj 1872).

Baudouin (Jan de Courtenay), konsylijarz dworu polskiego, † 1822; przyswoił naszemu językowi wiele dzieł, zwłaszcza dramatycznych, które przekładał z języków francuskiego i włoskiego, przerabiając niektóre z nich, odpowiednio do miejscowości, celem wprowadzenia ich na scenę polską.

Baudouin (I. Niecisław de Courtenay), magister szkoły głównéj warszawskiéj. Wydał: „*O korzyściach z ogólnego rozprzestrzenienia łacińskiego sposobu pisania w dziedzinie języków słowiańskich* (z czeskiego Warsz. 1865), oraz po czesku „*Několik o polském prawopisu* (Praga, 1865) a w języku rossyjskim: „*O drewnopolskom jazykie*" (Petersb. 1870).

Bauer (Antoni), prawnik niemiecki, ur. w Masburgu 1772, † 1843, tajny radca sprawiedliwości i profesor zwyczajny w Getyndze, był jednym z najznakomitszych nowszych prawników kryminalnych, pierwszym, który proces kryminalny opracował, jako oddzielną naukę (1805), a w filozofii prawa karnego, był twórcą tak zwanéj teoryi przestrogi. Jako autor i nauczyciel, odznaczył się wielką działalnością. Z dzieł jego najważniejsze: „*Grundsätze des Kriminalprocesses*" (1708); toż samo inaczéj opracował w 10 lat późniéj p. t. „*Lehrbuch des Strafprocesses.*" Filozofiją prawa karnego opracowywał w dziełach p. t. „*Lehrbuch des Natürrechts*" (1825); „*Grundzügen des philosop. Kriminalrechts*", „*Lehrbuch der Strafrechtswissenschaft*", „*Die Warnungstheorie, nebst einer Darstellung und Beurtheilung aller Strafrechtsteorien*" i inne; zajmował się także prawem cywilném i państwowém.

Bauer (Andrzéj Chrystyjan), współwynalazca prasy pospiesznéj, ur. 1789, † 1860 w Stuttgardzie. Wykształciwszy się na mechanika praktycznego, udał się do Londynu, gdzie wspólnie z drukarzem

König'em, wynalazł prasę pospieszną, na której *Times* po raz pierwszy był drukowany 29 Październ. 1814. W r. 1818 wrócili do Niemiec i pod Würzburgiem założyli fabrykę machin pod firmą „*König i Bauer*." Prasy wychodzące z téj fabryki, tak są coraz udoskonalane, że ostatnie, są zupełnie niepodobne do pierwszych.

Bauer (Bruno), filozof i krytyk niemiecki, ur. 1809 w Eisenbergu, w księstwie Sasko-Altenburskiém, był od 1834 prywatnym docentem teologii w Berlinie, od 1839 w Bonn, gdzie z powodu dzieł wolnomyślnych, wzbroniono mu w 1842 wykładu. Od tego czasu żył w Berlinie, a później w Prussach Zachodnich. Będąc naprzód zwolennikiem Hegla, przyłączył się później do tak zwanych Młodych Hegelistów. W dziele: „*Kritik der evangelischen Synoptiker*" (3 tomy, Lipsk i Brunświk 41—42), śmiałością swoją o wiele przewyższył Straussa. Oprócz długiego szeregu dzieł historycz.-polityczn., napisał także: „*Kritik der evangelischen Synoptiker* (3 tomy, Berlin 1850—52); „*Kritik der Evangelien und Geschichte ihres Ursprungs*" (4 tomy, Berlin, 1850—52) „*Die Apostelgeschichte*" (Berlin 1850); „*Kritik der Paulinischen Briefe*" (1856).

Bauer (Edgar), brat pop., ur. 1821 w Szarlotenburgu, najprzód teolog, potém prawnik, wystąpił wcześnie, jako autor polityczny i belletrystyczny, a mianowicie jako obrońca swojego brata, lecz pismem „*Der Streit der Kritik mit Kirche und Staat*" ściągnął na siebie karę zamknięcia w fortecy, podczas której napisał nowe dzieło: „*Geschichte der konstitutionellen Bewegung im südlichen Deutschland, während der Jahre* 1831—34" (3 tomy, Szarlotenburg 1843—6). Z innych pism jego, godniejszemi wzmianki są: „*Bibliothek der deutschen Aufklärer*" (5 t. Lipsk 1845—47) i „*Englische Freiheit*" (Lipsk 1857).

Bauer (Jerzy Wawrzyniec), teolog ewangel., ur. 1755 w Hiltbolsteinie, † 1806. W r. 1776 został kaznodzieją w Norymberdze. Studyjując języki wschodnie, wydał przekład Abdul-Faradża. Od r. 1789 prof. w Wisteldorfie, a od r. 1805 w Heidelbergu, popierał zasadę, że biblija, równie jak pisma starożytnych klasyków, powinna być historycznie objaśnianą. Pomiędzy innemi napisał: „*Hebräische Mythologie des Alten und Neuen Testaments*" (2 t. Lipsk 1802—3); „*Lehrbuch der hebräischen Alterthümer*" (2 wyd. Lipsk 1835); „*Biblische Theologie des Neuen Testaments*" (4 t. Lipsk 1800—2).

Bauer (Jerzy), ob. Agricola Jerzy.

Bäuerle (Adolf), ur. 1786 w Wiedniu, † 1859 w Bazylei, założył 1806 gazetę „*Wiener Theaterzeitung*" i poświęcał się z wielkiém powodzeniem wiedeńskiemu teatrowi ludowemu i miejscowéj krotochwili. Część jego utworów, zamieszczoną została w jego „*Komisches Theater*" (5 t. Peszt 1820—26). Od r. 1852 ogłosił także pewną liczbę powieści.

Bauernfeld (Edward von), niemiecki poeta, ur. w Wiedniu 1802, jest właściwie prawnikiem i zostaje w służbie rządowéj. Z licznych jego prac dramatycznych, wcześniejsze, ogłoszone zostały w „*Lustspielen*" (Wiedeń 1833) i w „*Theater*" (2 t. Mauheim 1826—37). Obok tego, tłumaczył łącznie z Szumacherem „*Shakspeares sämmtliche Gedichte*" (Wiedeń 1827); tudzież napisał: „*Flüchtige Gedanken über das deutsche Theater*" (Wiedeń 1849) i wydał swoje: „*Gedichte*" (Lipsk 1856).

Bauhin (Jan), ur. 1511 w Amiens, † w Bazylei 1582, był lekarzem nadwornym, Katarzyny królowéj Nawarry. Po przyjęciu protestantyzmu, prześladowany za przekonania religijne, tułał się po rozmaitych państwach, nakoniec osiadł w Bazylei. — **Bauhin** (Jan), syn poprzedniego, ur. w Bazylei 1541, znakomity lekarz, a głównie botanik. Prócz wielu innych, najważniejszą jego pracą jest: „*Historia Plantarum universalis nova et absolutissima cum consensu et discensu circa eas, Auctoribus Joanne Bauhinio et Joan. Henr. Cherlero*" (Yverdun 1650—51), † w Montbelliard 1613. — **Bauhin** (Kacper), brat poprzedniego, ur. w Bazylei 1560, doktór medycyny, profesor botaniki i anatomii w mieście rodzinném, † 1624. Znakomite jego dzieło: „*Pinax theatri botanici*" (Bazylea 1623), owoc czterdziestoletniéj pracy, obejmuje około 6000 roślin, opisanych podług rodzajów i gatunków, † 1624.—**Bauhin** (Jan Kacper), syn poprzedniego, ur. w Bazylei 1606, † 1685, był również profesorem botaniki i medycyny. Oprócz własnych prac: „*De peste*", „*De epilepsia*", „*De morborum differentia*", wydał ważny rękopis swego ojca, p. t. „*Teatr anatomiczny.*"

Bauhina zastawka, (zastawka Fallopiusza, kiszki grubéj), dwie fałdy błony śluzowéj, oddzielające kiszkę grubą od cieńkiéj; przepuszczają one zawartość kiszek od kiszki cieńkiéj do grubéj, ale cofnąć jéj się nie pozwalają.

Bauhinia (Nadwój), rodzaj roślin z rodziny strąkowych, z podrodziny brezylijowych (Caesalipinieae), nazwana od botanika Bauhin'a; krzewy i drzewa w krajach zwrotnikowych, hodowane w Europie w cieplarniach; według sprawozdań złożonych przez Wiesnera 1871 r. akademii wiedeńskiéj B. *purpurea* i B. *racemosa* dostarczają włókien, mogących służyć na wyroby.

Baulit (*Krablit*), minerał, znaleziony w Islandyi, w kryształach szeregu trzyskośno-osiowego, częściéj jednak, istnieje w ziarnistych masach przezroczysty lub tylko przeświecający, z połyskiem szkliistym, bez barwy, lub biały. Co do składu można go uważać za spat polny z podwójną ilością krzemionki.

Baumann (Antoni), rzeźbiarz i sztukator, Galicyjanin, uczył się 5 lat w Monachijum, wiele jego robót jest we Lwowie, w Krzeszowicach i w pałacu przeworskim.

Baumann (Eliza), ob. Jerycho.

Baumanna grota (Baumanns grotte), naturalna pieczara w górach Hartzu, na lewym brzegu rz. Bode, w księstwie Blaukenburg, składa się z 6 grot głównych i wielu pomniejszych, długości 758 stóp formacyi stalaktytowéj. W trzeciéj z nich, znajduje się sławna kolumna brzęcząca, która za uderzeniem wydaje przeciągły odgłos. Odkrytą ona została 1598 r. przez górnika Baumanna, który zabłąkawszy się w pieczarach, w kilka dni potém z przestrachu umarł.

Baumé (Antoni) słynny francuski chemik i farmaceuta, ur. 1728, † 1804. Nie odebrawszy wykształcenia szkolnego, wszedł do szkoły farmaceutycznéj, gdzie tak się odznaczył, że mu powierzono następnie, w niéj katedrę. Do pierwszych jego prac, należą rozprawy o krystalizacyi, o fermentacyi i t. d., które mu zjednały wstęp do akademii nauk. Wydawał Dykcyjonarz sztuk i rzemiosł, do którego sam, wiele artykułów napisał; zasłużył się podaniem sposobu farbowania sukna, pozłacania wyrobów zegarmistrzowskich, pracował nad fabrykacyją mydła, nad ulepszeniem wyrobów glinianych i t. d. Wiele pracy, poświęcał na nadanie areometrom (ob.) praktycznego znaczenia. Rewolucyja wtrąciła go w nędzę, ale nie zrażony tém, następnie, na wielką skalę prowadził fabrykę chemiczną. Do głównych jego dzieł należą „*Chimie expérimentale et raisonnée*" (3 t. 1773). „*Elémens de pharmacie*" (1762, 9 wydanie 1818). „*Manuel de chimie*" (1766).

Baumeister (Jan Wilhelm) ur. 1804 w Gmünd, † 1846, pierwszorzędny lekarz i znawca zwierząt domowych; był z początku malarzem zwierząt, ale badania jego nad zwierzętami, zwróciły go do weterynaryi, został nauczycielem w instytucie gospodarstwa wiejskiego w Hohenheim, następnie nauczycielem szkoły weterynaryi w Stuttgardzie, gdzie † 8 Lut. 1846. Ważniejsze jego pisma są: „*Anleitung zur Kenntniss des Äussern des Pferdes*" (4 wyd. Stuttgard 1858); „*Die thierärztliche Geburtshülfe*" (Stuttg. 1844); „*Kurzgefasste Anleitung zum Betriebe der Rindviehzucht*" (3 wyd. 1857); „*Handbuch der landwirthschaftlichen Thierkunde und Thierzucht*" (3 tomy, 1858—9).

Baumgarten, po czesku *Owenecka Obora*, w pospolitéj zaś mowie *Stramowka*, ulubione ustronie mieszkańców Pragi, we wsi *Owieńcu Przednim*, zwanéj także *Bubenecz*, o pół godziny drogi od tego miasta. Dawniéj, był tu zwierzyniec; obecnie hodowla wyborowego bydła i mieszkanie letnie namiestnika królewskiego. Odbywa się tu corocznie, we wtorek po świętach Wielkanocnych, uroczystość ludowa, zwana *Strozok* a 1 Maja *majówka*. Niegdyś, letnia rezydencyja Rudolfa II w tak zwanych *cesarskich młynach*, na lewym brzegu Wełtawy, gdzie obecnie, jest fabryka kartonu i wielka papiernia. W dawnych czasach, miejscowość ta nazywała się *Oborą Królewską*.

Baumgarten (Konrad), wieśniak z Alzellenhöhe w Szwajcaryi, żyjący około 1300. Rządca cesarski Wolfenschiess, polecił żonie jego, przyrządzić kąpiel dla siebie, przy czém ją miał zniesławić. Ta, poskarżyła się mężowi, który rządcę zamordował. Wypadek ten, stał się powodem, znanego sprzysiężenia, na górze Rütli.

Baumgarten (Michał), ur. 1812 w Haseldorf w Holsztyńskiém; był od 1839—46 prywatnym docentem w Kiel, potém, pastorem w St. Michaelis w Szlezwigu; 1850 został profesorem teologii w Rostocku. Lubo, ze stanowiska swego prawowierny, jednakże skłaniający się do przekonań Klausa Harms, poróżnił się ze staroluterańską zwierzchnością kościelną meklemburską, a to, pociągnęło za sobą uwolnienie go, od obowiązków nauczycielskich z początkiem r. 1858, chociaż, uwolnienie to, prawnie usprawiedliwioném być nie mogło. W wynikłéj stąd polemice, Baumgarten występował zawsze z godnością, przekonywającą o zacności jego charakteru. Z prac jego naukowych godniejszemi wzmianki są: „*Theologischer Commentar zum Pentateuch*" (2 tomy, Kiel. 1843 do 1844); „*Die Apostelgeschichte oder der Entwickelungsgang der Kirche von Jerusalem bis Rom*" (2 tomy, Halla 1852); „*Die Nachtgesichte Sacharias*" (Brunświk 1854); „*Eine kirchliche Krisis in Mecklenburg*" (Brunświk 1858.)

Baumgarten (Zygmunt Jakób), znakomity teolog oraz, profesor w Halli, ur. 1706 w Wolmirstadt, † 1757 r. pracował także, na polu historyi i literatury. Napisał mnóstwo dzieł teologicznych, z tych najważniejsze są „*Unterricht v. Ausleg. der heil. Lehr.*" (1742—4); „*Ausleg. d. Br. Pauli an die Gal. Eph. Phil*" i t. d. (1767 r.), „*Korinth*" (1761); „*Hebräer*" (1763) i inne, oraz sławne: „*Allgemeine Weltgeschichte*" (tomów 16, Halla 1744—56); „*Nachrichten von merkwürdigen Büchern*" (12 tomów, Halla 1752—57).

Baumgarten,—Crusius (Detlev Karol Wilhelm), filolog i pedagog, ur. 1786 w Dreźnie, naprzód; drugi rektor w szkole katedralnéj w Merseburgu, potém w szkole ś. Krzyża w Dreźnie, a od 1833 rektor szkoły w Meissen, gdzie † 1845. Odznaczył się głównie, wydawnictwem dzieł klasycznych Swetoniusza, Agezilausa, Xenofonta, Homera *Odyssei* i innych. Oprócz tego, napisał jeszcze: „*Licht und Schatten*" (2 tomy, Drezno 1821); oraz: „*Reise aus dem Herzen in das Herz*" (2 tomy, Drezno 1818). Brat jego, Ludwik Fryderyk Otto **Baumgarten**, ur. 1788 w Merseburgu, od 1817 profesor teologii w Jenie, gdzie † 1843; występował przeciwko Harmowi i nowatorom hallskim 1817 i 1830 w obronie wolności religijnéj. Prócz innych dzieł wydał: „*Handbuch der christlichen Sittenlehre*" (Lipsk 1827); „*Grundzüge der biblischen Theologie*" (Jena 1831—32). Pozostałe po nim pisma egzegetyczne: „*Exegettische Schriften zum Neuen Testament*" (4 tomy, Jena 1844—48), wydali jego uczniowie.

Baumgarten (Alexander Gottlieb) młodszy brat popr., filozof niemiecki, urodził się 1714 w Berlinie, † 1762 w Frankfurcie nad Odrą, gdzie od 1740, był profesorem zwyczajnym filozofii. B. należy do najsławniejszych uczniów Wolfa, nietylko jako najbystrzejszy obrońca jego nauki, ale nadto, jako twórca estetyki (ob). Poglądy swoje na naukę o pięknie, wypowiedział naprzód w rozprawie: „*De nonnulis ad poema pertinentibus*" (Halle 1735); lecz dopiéro 1750 i 1758 w Frankfurcie nad Odrą wydał dzieło: „*Aesthetica*" (B. nadał pierwszy, tę nazwę nauce o pięknie). Śmierć jednak, przedwczesna nie pozwoliła mu dzieła tego dokończyć. Nadto B. jest autorem dzieł: „*Metaphysica*" (Halle 1739); „*Ethica philosophica*" (Halle 1740); „*Annotationes in logicam*" (Halle 1761). Pisał o nim **Meyer**: *B. s. Leben und Schriften* (Halle 1763).

Baumgartner (Andrzéj), mąż zasłużony w naukach przyrodzonych, ur. 1793 w Czechach; pierwiastkowo, był nauczycielem matematyki i fizyki w gimnazyjum ołomunieckiém i tam napisał „*Areometryją*" (1820) i „*Mechanikę stosowaną*" (1823), które to dzieła zjednały mu w r. 1823, katedrę fizyki w Wiedniu; owocem wykładów jego było dzieło „*Naturlehre*", które do 1842 doczekało się 7 wydań. Wraz z Ettingshausenem wydawał: „*Zeitschrift für Physik und Mathematik*". Choroba, zmusiła go do opuszczenia uniwersytetu, poczém objął dyrektorstwo różnych fabryk rządowych, telegrafów, a w r. 1847 kolei żelaznych. W 1848, po wypadkach marcowych objął ministerstwo górnictwa i robót publicznych pod Pillersdorfem, a w r. 1851 ministerstwo handlu; w tymże czasie, został prezydentem akademii nauk wiedeńskiéj, któréj już poprzednio był wiceprezydentem; płacę swoję z takowego stanowiska, 2500 złotych reń. przeznaczył na rozwój obserwacyj meteorologicznych w Austryi. W Styczniu 1855 opuścił ministeryjum, i zajmował się odtąd, tylko pracami naukowemi; Ogłosił: „*Die mechanische theorie der Wärme*" (1864). † 1865.

Baumgartner (Gallus Jakób), ur. 1797 w Altstätten, kantonie St. Gallen, od 1825 członek wielkiéj rady tamże, pierwszy pisarz rządowy, później członek mniejszéj rady, i deputowany na sejm szwajcarski, był przez długi przeciąg czasu głową, oświeconego liberalnego stronnictwa. Następnie jednak, z powodu argawskiéj kwestyi klasztornéj, odłączył się od tego stronnictwa, popierał sprawę Sonderbundu i jawnie przeszedł na stronę anti-liberalnych. Ważniejsze jego pisma są: „*Die Szchweiz in ihren Kämpfen und Umgestaltungen*" 1830—50 (2 tomy, Zurich 1853—54).

Baumgärtner (Karol Henryk), ur. 1798 w Pforzheim, od 1824 profesor kliniki medycznéj w Freiburgu, lekarz i fizyjolog. Z dzieł jego godniejszemi wzmianki są: „*Krankenphysiognomik*" (z atlasem 1841—42); „*Lehrbuch der Physiologie*" (Stuttgard 1853, z atlasem); „*Lehrbuch der allgemeinem Pathologie und Therapie*" (Stuttgard 1854); „*Schöpfungsgedanken*" (2 tomy, Stuttgard 1857—59).

Baumhauer (Edward Henryk), ur. 1820 w Bruxelli, był profesorem fizyki i chemii w Mastrychcie, potém w Amsterdamie. Z prac jego, zalecają się ścisłością rozbiory rozmaitych kamieni meteorycznych.

Baumstark (Antoni), ur. 1800 w Sinzheim pod Badenem, od 1836 profesor filologii klasycznéj, przy uniwersytecie i dyrektor filologicznego seminaryjum w Freiburgu, zasłużył się głównie przez komentowane wydanie i wytłumaczenie Cezara 1832 i 1837, przez wydanie: „*Blüten der griechischen Dichtkunst in deutscher Nachbildung*" (6 tomów Karlsruhe 1840); „*Blüten römischer Dichtkunst*" (4 tomy, Karslruhe 1841), oraz jako wydawca kommentarza „*poezyj Horacego*" (2 tomy, Karlsruhe 1841).

Baumstark (Edward), brat poprzedniego, ur. 1807, w Sinzheim, od 1836 profesor nauk kameralnych w Greifswald, a od 1843 zarazem dyrektor akademii rolniczéj w Eldena, któréj roczniki pierwszy zaczął wydawać. Jako członek zgromadzenia narodowego w Berlinie 1848, był przywódcą prawéj strony, lecz w pierwszéj izbie 1849 przeszedł do lewéj, podobnie jak i w roku 1851 Od 1859 jest deputowanym uniwersytetu Greifswald w izbie panów, Z pism jego, godniejszemi uwagi są: „*Staatswissenschftliche Versuche über Staatscredit*" (Haidelb 1833); „*Kameralistische Encyklopädie*" (1835); „*Einleitung in das wissenschaftliche Studium der Landwirthschaft*" (Berlin 1858).

Baur (Adolf Felix, także *Rodion*), generał rossyjski syn włościanina, ur. 1667 w Holsztynie, † 1711 r. służył początkowo w wojsku szwedzkim, lecz później (1710), przeszedł na stronę rossyjską, gdzie zjednał sobie całą ufność Piotra W. W r. 1706, przyczynił się do zwycięstwa, odniesionego nad Szwedami pod Kaliszem. Pod Połtawą 1709 dowodził prawém skrzydłem armii rossyjskiéj. W następnym roku, opanował Parnawę, Rewel i wyspę Oesel. Łącznie z generałem Roenne był pierwszym organizatorem jazdy rossyjskiéj.

Baur (Ferdynand Krystyjan von), ur. 1792 w Szmidenie (Schnejden) pod Cannstadt, jeden ze znakomitych teologów spekulatywnych ewangelickich, uczeń Szlejermachera i Hegla; od 1826 r. profesor w Tybindze, gdzie † 1860 r. Dzieła jego, dogmatyczno-historyczne, znamionują bystrość umysłu, niezmordowaną pracę, zadziwiającą wiedzę i ostry zmysł krytyczny. Ważniejsze z nich są oprócz: „*Teologische Jahrbücher*", własnego jego organu: „*Symbolik u. Mythologie od. d. Naturrelig d. Alterth*". (Stuttg. 1824 r.); „*Die Christliche Gnosis*" (Tybinga 1836). „*Die christ. Lehre v. d. Versöhnung*" (1838); „*Appolonius von Tyana und Christus*" (1832); „*Lehrbuch der christlichen Dogmengeschichte*" (Stuttgard 1847); „*Die christliche Lehre von der Dreieinigkeit und Menschwerdung Gottes*" (3 tomy, Tybinga 1841—43), z należącym do niego pismem przeciwko Möhlerowi: „*Der Gegensatz des Katholicismus*" (1846); „*Paulus der Apostel Jesu Christi*" (Stuttgard 1845); „*Kritische Untersuchungen über die kanonischen Ewangelien*" (Tybinga 1847); „*Das Christenthum und die christliche Kirche der ersten drei Jahrhunderte*" (1860); i „*Die christliche Kirche vom Anfang des 4 bis zum Ende des 6 Jahrhunderts*" (1859). Szkoła teologiczna, założona przez B. nosi miano krytycznéj czyli turyngskiéj, utorowała ona drogę, zupełnie nowemu poglądowi na chrystyjanizm pierwotny. Przedstawicielami jéj oprócz B. są. Zeller, Schwegler, Köstlin, Hilgenfeld i i., Por. Baur „*Die Tübinger Schule und ihre Stellung zur Gegenwarth*" (1859).

Baur także *Bauer* (Jan Wilhelm), ur. w Strasburgu 1600, † w Wiedniu 1640, znakomity malarz minijaturowy, słynął szczególniéj z krajobrazów, widoków morskich i architektonicznych. Wsławił się także jako rytownik swojemi rycinami, których wykonał około 500 a ztych najlepsze *Bitwy z dziejów wojny niderlandzkiéj.*

Baur, ksiądz francuski, urodzony w Niemczech; przeszedł w Paryżu z religii żydowskiéj do katolicyzmu, przez pewien czas należał do karmelitów bosych, za wstawieniem się jednak brata swego, bankiera w Madrycie i za pośrednictwem królowéj Izabelli, został ze ślubów zakonnych rozwiązanym i przez Napoleona III mianowany kaznodzieją nadwornym; na tém stanowisku, umiał się głównie kobietom przypodobać. W r. 1869 towarzyszył cesarzowéj Eugenii na wschód. Jest autorem broszury „*Napoleon III i Europa w r.* 1867".

Bauschek, właśc. **Bouszek** (Kacper), ur. 1757 r. w Hosztce w Czechach, † 1829 r., biblijotekarz księcia Lobkowica w Roudnicy; piérwszy tłumacz na język niemiec, starodawnego pomnika poezyi czeskiéj, „*Sąd Libuszy*". Napisał: „*Nachrichten v. böhm. Bibliotheken bes. in Prag*" (w Opisie sł. Biblijotek Hirschinga); „*Die Lobkowitze*" (w Arch. Hormayera) i in.

Bause (Jan Fryderyk), znakomity miedziorytnik niemiecki, ur. 1738 w Salli, od 1787 profesor akademii sztuk pięknych w Lipsku, a krótko przed śmiercią, (w r. 1814) i w Wejmarze; pozostawił przeszło 200 utworów historycznych i portretowych, odznaczających się szczególną czystością i dokładnością rylca.

Bausk, **Bauske** lub **Busk**, m. pow. w Kurlandyi nad ujściem rz. Memla i Musy, do rz. Aa, 5800 m. Zwaliska zamku, wystawionego na górze przez mistrza F. Mengdena 1456 r. W r. 1625, zdobyte na Polakach przez Szwedów, ale zwrócone przez Piotra W. w r. 1700.—**Bausski** powiat, 1741 w. kw. a m. oprócz m. B. 49,200.

Bausset (Ludwik Franciszek), biskup Alais, kardynał, książę i par Francyi, ur. 1748 w Pondichéry. Był po dwakroć członkiem zgromadzenia notablów, lecz nie zasiadał w konstytuancie. W r. 1791 opuścił Francyję, a w rok po swoim powrocie, ścigany przez terrorystów, został zamknięty w więzieniu, w którém przesiedział do upadku Robespierra. W r. 1806, Napoleon powrócił mu dyjecyzyję, lecz z powodu słabości zdrowia nie objął jéj a był tylko kanonikiem ś. Dyonizyjusza i członkiem rady uniwersyteckiéj. Za pierwszéj restauracyi, został mianowany prezesem rady królewskiéj, za drugiéj, parem Francyi i członkiem akademii a 1817 kardynałem; † 1824. Znane są 2 jego dzieła: „*Życie Fenelona*" (1808) i „*Życie Bossueta*" (1814).

Bautain (Ludwik Eugenijusz Maryja), filozof i teolog francuski, ur. 1796 w Paryżu, profesor filozofii w Strasburgu, poświęcił się późniéj, teologii i został kapłanem w Paryżu. Ważniejsze jego pisma filozoficzne są: „*Psychologie expérimentale*" (2 tomy 1839); „*Philosophie morale*" (2 t. 1842); „*Philosophie du christianisme*" (2 t. 1835); „*La morale de l'Evangile comparée aux divers systèmes de morale*" (1855). W teologii stara się pojednać religiję z wolnością, a w filozofii wiarę z rozumem.

Bautzen lub **Budiszyn**, ob. Budyszyn.

Bava (Jan Chrzcic. Euzebijusz baron), generał piemoncki, ur. w Vercelli 1770. Po ukończeniu nauk w St. Cyr, wszedł do 31 pułku piechoty liniowéj, odbył kampaniję prusską, znajdował się w Polsce; późniéj, odznaczył się pod Saragossą. Następnie, miał udział w kampanijach 1811, 12 i 13, oraz w kampanii pirenejskiéj 1814. Po upadku cesarza, wrócił do ojczyzny, gdzie 1839, awansowany był na generała porucznika. Podczas wojny włoskiéj, 1848, dowodził 1 korpusem armii, a zwycięstwo, odniesione pod Goito, zajęcie Governolu i bitwa pod Sommą okryły go sławą. W r. 1849 mianowany ministrem wojny, podziękował za tę godność i pozostał przy naczelném inspektorstwie armii.

Bavius (Marcus) i **Maevius**, dwaj nędzni wierszokleci w Rzymie, zarozumiali krytycy Horacego i Wirgilijusza; stąd imiona ich, stały się synonimami złego smaku i niedorzeczności.

Bawarska wojna sukcessyjna wynikła stąd, że po wygaśnięciu ówczesnéj, bawarsko-elektorskiéj linii (1777), Austryja, wystąpiła z roszczeniami, które nowy elektor z młodszéj linii, bezdzietny Karol Teodor, chętnie uznawał. Zwiększeniu Austryi, sprzeciwiły się Prussy, jak również Saxonija i Meklemburg, (dwa ostatnie także, podniosły pewne pretensyje do spadku). Po bezowocnych układach, przyszło 1778 do wojny między Austryją z jednéj, a Prussami i Saxoniją z drugiéj strony. Wojna ta, zwana *jednoroczną* albo *kartoflaną* wojną, ograniczyła się tylko, na strategicznych ruchach wojsk i nieznaczących utarczkach. Układy prowadzono daléj; Francyja i Rossyja zapośredniczyły i pokojem cieszyńskim (13 Maja 1779) Austryja otrzymała jeno okrąg Jun, Saxonija poprzestała na wynagrodzeniu pieniężném, Meklemburg, na nieograniczoném *privilegium de non appellando*, a Bawaryja, przyznaną została najbliższemu krewnemu ks. Dwu Mostów.

Bawaryja, (królestwo) składa się z dwóch nierównych, przez wielkie księstwa Badeńskie i Heskie rozdzielonych, części. Część większa (1270 m. kw.) graniczy z Czechami, Austryją Wyższą, Salzburgiem, Tyrolem, jeziorem Badeńskiém, Wirtembergiem, księstwami Badeńskiém i Heskiém, Sasko-Wejmarskiém, Mejningen i Koburgskiém, oraz księstwem Reus i królestwem Saskiém; ma razem z częścią mniejszą, tak zwanym Palatynatem reńskim albo Bawaryją reńską, leżącą na lewym brzegu Renu i dotykającą Alzacyi i Lotaryngii, prusskiéj nadreńskiéj prowincyi, nadreńskiéj Hessyi i królestwa Saskiego—1377 78 mil kw. Co się tyczy *ustroju pionowego*, to część południowa Bawaryi około 80 mil kw. stanowi krainę alpejską. Są tu: Bawarskie Wysokie Alpy na wschodzie, ze szczytami Watzmann (8,260 st.) i Zug (9,070 st.); Alpy Algawskie na zachodzie, ze szczytem Hochvogel (7,952 st.). Od Alp aż do Dunaju, kraj stanowi wyżynę, na 1500 stóp wzniesioną. Północna część jest poprzerzynaną górami Frankońskiemi, Stejgeswald, Spessart i innemi. Z równin, największe są: Ries i Nördlingen. *Rzeki* B. należą prawie wszystkie, do systematu Dunaju i Renu.—*Dunaj*, przerzyna część główną w kierunku ze wschodu ku zachodowi, począwszy od Nowego Ulmu do

Passawy, na długości 42 mil. Przyjmuje on z prawéj strony: Iller, Roth, Günz, Mindel, Zusam, Szmutter, Lech, Ach, Wielki i Mały Laber, Isar, Vils, Inn, Salcach i Roth;—z lewéj: Brenz, Egge, Wörnitz, Altmühl, Nab, Regen i Ilz. Do Renu uchodzą: Lauter, Queich, Speyerbach, a najważniejszy Men.—*Klimat* w ogólności umiarkowany i zdrowy, jednakże urozmaicony raczéj w skutek różnéj wysokości gruntu, aniżeli w skutek odmiennéj geograficznéj szerokości. Najłagodniejszy klimat, mają równiny Palatynatu i dolina Menu w Niższéj Frankonii. Średnia temperatura w Monachijum wynosi + 6¼° R., Augsburga + 6½° R., Würzburga + 8° R. Mgły, największe panują w dolinie Dunaju. Produkta kraju są głównie rolnicze; górnictwo, tylko w niektórych okręgach ma znaczenie. 61% powierzchni idzie pod uprawę roli, 32% zajmują lasy a pozostałe 7% stanowią skały, pustki, wody i inne nieużytki. Zboża produkuje B. rocznie przeszło 15,000,000 korcy, chmielu do 140,000 cetnarów, tytuniu 150,000 cetnarów, wina około 950,000 wiader. Chów zwierząt, bardzo rozwinięty; w 1863 r. było 3,185,111 sztuk bydła rogatego, 379,337 koni, 2,042,442 owiec, 922,554 świń, i 148,503 kóz; 231,535 uli. Wody Bawaryi, obfitują w ryby, a lasy skutkiem umiejętnego gospodarowania dostarczają zwierzyny. Z produktów górnictwa, wypada wspomnieć o węglu kamiennym, dobywanym w znacznéj ilości, rocznie (5,760,000 cet.) węglu brunatnym, rudzie żelaznéj, oraz niewielkich ilościach ołowiu, miedzi, kobaltu, antymonu i innych.

Ludność B. według spisu z Grudnia 1867 r. wynosiła 4,824,421 m. należących po większéj części do kościoła katolickiego: 3,439,538; protestantów było 1,326,937, żydów 49,840, reszta, innych wyznań. Najgęstsza ludność była w Palatynacie— 5,806 na milę kwadratową, najmniejsza zaś w Wyższéj Bawaryi—2673 m. na téj saméj przestrzeni.

Przemysł. W wielu miastach i okolicach B. panuje wielka czynność przemysłowa. Do takich miast należą: Norymberga, Fürth, Erlangen, Augsburg, Monachijum, Würzburg, Regensburg i inne. W r. 1861 było na 4,575,000 ludności ogólnéj; 152,976 rzemieślników i fabrykantów, 480,000 robotników. Przedewszystkiém, rozwinęło się tkactwo, fabryki żelaza i t. d. Rozwojowi przemysłu, sprzyja także prawo z r. 1868, opierające się na zasadach zupełnéj wolności handlu i przemysłu. *Handel* Bawaryi nie jest bardzo kwitnący; przedtém był tylko wewnętrznym, teraz w skutek nowego prawa zaczyna się rozwijać, czemu sprzyjają także, nowe sieci dróg żelaznych. Najbardziéj ożywionym jest na jeziorze Bodeńskiém, następnie; na rzekach: Dunaju, Renie i Menie. Pod względem *kultury*, Bawaryja zajmuje niepoślednie miejsce w rzędzie najucywilzowańszych państw europejskich; jest tu wiele zakładów dla nauk i sztuk, chociaż nie są one, w równych stosunkach między oddzielne prowincyje rozdzielone, w skutek czego i stan wykształcenia jest w pojedyńczych obwodach bardzo różny.—Głównymi zakładami naukowymi są: akademija nauk, akademija sztuk pięknych, 3 uniwersytety (w Monachijum, Würzburgu i Erlangen), 8 liceów, 28 gimnazyjów, 45 szkół średnich, — szkoła politechniczna w Monachijum, 6 gimnazyjów realnych i 3 szkoły przemysłowe, 8 szkół rolnych, 8277 szkół ludowych, 10 seminaryjów dla wykształcenia nauczycieli, 20 instytutów głuchoniemych i inne. Oprócz tego, posiada Bawaryja wielką biblijotekę dworską i, 28 innych publicznych biblijotek. Pod względem ustroju państwowego, B. jest państwem monarchiczno-konstytucyjném. Korona, jest dziedziczną w linii męskiéj domu królewskiego, według prawa pierworodztwa. Według konstytucyi, władza królewska jest ograniczona, przez sejm, składający się z 2 izb: radców państwa i izby deputowanych; w pierwszéj izbie zasiadają: książęta krwi, dygnitarze korony, 2 arcybiskupi katoliccy, i inni członkowie przez króla, bądź to dożywotnie, bądź téż dziedzicznie mianowani. Izba deputowanych, składa się z przedstawicieli narodu wybieranych; ażeby być wybranym, trzeba mieć lat 30, wiek wyborcy oznaczony na 25 lat. Sejm, powinien być zwoływany przynajmniéj co trzy lata. Ministeryjum państwa składa się z 7 ministrów zarządzających osobnymi wydziałami. Finanse w dość pomyślnym stanie, peryjod finansowy składa się z 2 lat. Dług państwa w końcu 1869 r. wynosił 425,355,559 guldenów; orderów w Bawaryi jest 12; kolory narodowe; biały i niebieski. Stolica Monachijum. — O bawarskiém prawie państwowém pisali: Pörl, „*Lehrbuch des bayr. Verfassungsrechts*“ (München 1860); Pörl, „*Sammlung der bayr. Verfassungsgesetze*“ (München 1852); Breter, „*Die Verfassungsurkunde des königrechts Bayern*“ (Nördlingen 1868).

Historyja. Bawaryję zamieszkiwali pierwiastkowo, celtyccy *Bojowie*, których dawne siedziby Rzymianie podbiwszy, zamienili w prowincyje: *Noricum* i *Vindelicia*. Podczas gminoruchów, stopniowo osiadały tu ludy germańskie i w końcu V w. z Herulów, Rugijów, Turcylingów, Skyrrów, a prawdopodobnie i z resztek Bojów, utworzył się związek *Bojoariów*; którego stolicą był Regensburg. Na ich czele, stał od VI do VIII wieku ród *Agilolfingów*. Niezadługo, otrzymali nad nimi przewagę Frankowie, i kiedy Odillo 743, a Tassilo II, 777, z pod ich zwierzchnictwa, wyzwolić się pragnęli, zostali przez nich pokonani i władzy pozbawieni. Karol W., postanowił 778 hrabiego Gerolda namiestnikiem Bawaryi, skutkiem czego, kraj cały, wszedł w skład państwa frankońskiego i otrzymał w osobie Arnulfa II, własnego księcia. Po rozmaitych kolejach, w r. 1180 Bawaryja przeszła w posiadanie hrabiego palatyna Ottona Wittelsbach, założyciela obecnie panującéj dynastyi. Jednakże, poprzednio jeszcze, odłączone zostały od Bawaryi, należące do niéj, Karyntyja i Tyrol. Syn Ottona, Ludwik I (zamordowany 1231), przyłączył do swego kraju palatynat Reński. Jego wnukowie, Ludwik i Henryk, podzielili między siebie Wyższą i Niższą Bawaryję, a syn Ludwika, Ludwik IV, od 1314 cesarz, połączył znowu obie części, i kraj stanowił je-

dnę całość aż do XVI w., z wyjątkiem tylko elektorstwa Palatynatu. W XVI w., dom bawarski, wraz z cesarzem, stanął na czele państw katolickich w Niemczech i trzymał się dwoistéj polityki: z jednéj strony, starał się równoważyć opozycyję protestancką, z drugiéj zaś, zapobiegać, by cesarz, nie stał się zbyt potężnym. W tym kierunku, odznaczył się głównie Maxymilijan I, dusza ligi katolickiéj w wojnie trzydziestoletniéj, podczas któréj, otrzymał godność elektorską. Wnuk jego, Maxymilijan Emanuel w hiszpańskiéj wojnie sukcesyjnéj, przyłączył się do Francyi i z tego powodu, skazany został na bannicyję, lecz, po zawarciu pokoju badeńskiego, powrócił do swoich krajów. Jego syn Karol Albert, wystąpił przeciwko dziedzicznym prawom Maryi Teresy i 1742 został cesarzem niemieckim, lecz za to, utracił własny kraj, do którego dopiéro pokój w Füssen (22 Kwietnia 1755), przywrócił jego syna. Po śmierci Maxymilijana Józefa III (30 Grud. 1777), Bawaryja dostała się elektorowi Palatynatu, Karolowi Teodorowi. Ten, niemając własnych dzieci, zgodził się na układ z Austryją, gwarantujący odstąpienie Bawaryi na rzecz Austryi, czemu wszakże, Fryderyk II, król prusski w *bawarskiéj wojnie sukcesyjnéj* (ob.) zdołał zapobiedz. Późniejszy plan, cesarza Józefa II, zamiany Bawaryi, na Niderlandy austryjackie, zniweczony został oporem księcia Dwu Mostów, którego także Prussy (1784) w tém postanowieniu wspierały. 16 Lut. 1799, † Karol Teodor, pod którego panowaniem zaszło owo, pamiętne prześladowanie *Illuminatów* (ob.), a po nim elektorstwo dostało się w ręce Maxymilijana Józefa, księcia Dwu Mostów. Ten, za odstąpienie swoich posiadłości na lewym brzegu Renu, pozyskał wynagrodzenie krajem obejmującym 60 mil kw. z ludnością 110,000. Od r. 1805, Bawaryja przyłączyła się do Francyi i na mocy pokoju presburgskiego powiększyła się o 500 mil kw. i jeden milijon mieszkańców. Elektor pozyskał tytuł króla, zaślubił córkę swoją z wicekrólem Eugenijuszem, zamienił Ansbach za Berg i przystąpił do związku reńskiego. Wojna 1809, znowu przyniosła Bawaryi rozszerzenie granic, lecz nierównie ważniejszém było to, że gdy straconą w wyprawie do Rossyi armiję, z poświęceniem wszystkich sił żywotnych na nowo wskrzesiła, układem zawartym w Niéd (8 Paźdz. 1813 r.) za przejście swoje na stronę sprzymierzonych, miała sobie zagwarantowane, wszystkie swoje posiadłości. Armija bawarska, stoczyła wtedy, ostatnią bitwę z Francuzami pod Hanau na ziemi niemieckiéj. Pokój paryski (1814), kongres wiedeński (1815) i późniejsze układy, odłączyły od Bawaryi Tyrol, Innviertel i prawie cały Salzburg, lecz za to, zyskała ona: Würzburg, Aschaffenburg, Brückenau i cały obwód reński (na lewym brzegu Renu). Maxymilijan Józef najpierwszy z monarchów niemieckich, nadał państwu swemu (26 Maja 1818 r.) konstytucyję dosyć liberalną, któréj zasadnicze punkta, są podstawą i dzisiajszéj konstytucyi bawarskiéj, zwłaszcza, odnośnie do spraw wewnętrznych, zawarłszy jeszcze poprzednio, 5 Czerw. 1817 r. konkordat z papieżem. Pierwsze sejmy bawarskie (1819, 1822, 1825), ściągnęły wielką na siebie uwagę w Niemczech, chociaż głównie, zajmowały się tylko kwestyjami finansowemi. 13 Paźdz. 1825 r., † popularny w kraju swoim król Maxymilijan Józef, po którym nastąpił syn jego Ludwik I, pod jego rządami, rozwinął się w Bawaryi, z jednéj strony, zadziwiający duch porządku i oszczędności w administracyi krajowéj, z drugiéj zaś, niesłychany dotąd w tym kraju popęd i zamiłowanie do sztuk plastycznych. W r. 1827, ustanowiono landratów i uniwersytet z Landshut przeniesiono do Monachijum. Na sejmie 1831, objawił się bardzo silnie, panujący wtedy duch czasu, a nawet, odbił się potężnie na prowincyi, szczególniéj zaś w palatynacie Reńskim. Niedługo wszakże potém, z żalem, przekonała się opozycyja, jak niewcześnie odrzuciła niektóre ustępstwa rządu, jak bezowocnie, zamieniła ministra Szenka na księcia Oettingen-Wallerstein. Rok 1832 rozpoczął się widoczną reakcyją; rząd pochwycił silną dłonią, opuszczone poprzednio wodze. W następnych latach, główniejszemi kwestyjami były: stosunki z Grecyją, na któréj tron, wyniesiony został książę bawarski Otto, oraz; wewnętrzne sprawy finansowe i administracyjne, jak np. koleje żelazne, kanał Ludwika i niektóre drobniejsze interesa kościelne. W r. 1847 przyjaciołka króla, tancerka Lola Montez, wywołała upadek ministra Abel, po którym utworzone zostało krótkie ministeryjum przechodnie, a po tém, ministeryjum Berks-Wallerstein. Burzliwe poruszenia, wywołane przez Lolę Montez, skutkiem jednoczasowéj rewolucyi lutowéj, przybrały charakter polityczny, z ich powodu król Ludwik, złożył 20 Mar. 1848 koronę na rzecz następcy tronu Maxymilijana II. Z wstąpieniem tego ostatniego na tron bawarski, utworzone zostało nowe ministeryjum (marcowe), które, zrobiwszy wszelkie, zwyczajne w owym czasie koncesyje, nie posunęło się przecież tak daleko, jak inne państwa niemieckie, a mianowicie, nie zmieniło izby radców stanu. Ministeryjum to, dla nowéj izby deputowanych, wybranéj na zasadach nowego prawa wyborczego, nie okazało się dosyć liberalném, czego następstwem było nowe ministeryjum Pfordten, które, potrafiło zjednać sobie naprzód giętszych deputowanych, a potém, przy takiéj pomocy, powrócić do położenia przedmarcowego. Rewolucyjne ruchy w palatynacie Nadreńskim, zostały stłumione przez Prussy, zanim jeszcze wojska bawarskie nadciągnęły. W polityce niemieckiéj, Bawaryja łączyła się zawsze coraz szczerzéj z Austryją, mając na celu, zyskanie trzeciego miejsca w związku mocarstw niemieckich. Przymierze swoje z Austryją zapieczętowała Bawaryja przyjęciem egzekucyi związkowéj, względem elektorstwa Heskiego. Co się tyczy spraw wewnętrznych, reakcyjne ministeryjum von der Pfordten, dążyło z największą energiją ku stawieniu oporu, wszelkim staraniom zmienienia dotychczasowéj ustawy zasadniczéj, lecz usiłowania jego, były daremne, izby rozwiązywano jedne po drugich, a w końcu, samo ministeryjum

ujrzało się zmuszoném podać się do dymisyi, ustępując miejsca (Marzec 1859) gabinetowi Schrenka. W wojnie włoskiéj (1859) B., dozwoliła na przechody wojsk austryjackich przez swoje ziemie, okazując tém sympatyję domowi Habsburgskiemu, a nieprzyjaźń nowotworzącemu się królestwu włoskiemu, z którym 1860, zerwano nawet dyplomatyczne stosunki. W 1861, zaprowadzono nowe prawodawstwo karne, zreformowano sądy przysięgłych i administracyję w duchu postępowym. W kraju, wytworzyły się stronnictwa: austryjackie i prusskie. Rząd w kwestyi szlezwicko-holsztyńskiéj (po śmierci Fryderyka VII kr. duńskiego), uznał w zupełności pretensyje ks. Augustenburgskiego. Tymczasem, umarł Maxymilijan II (Marzec 1864), a na tron, wstąpił syn jego Ludwik II (ur. 1845). Trudna kwestyja związku celnego, rozstrzygnęła się przystąpieniem do nowego związku celnego. Ministeryjum Schrenka, zastąpione zostało (Grud. 1864) znowu przez Pfordtena, pod kierownictwem którego B. stale dochowywała przyjaźni Austryi, tak w sporach o Szlezwig-Holsztyn, jakoteż i w wynikłéj stąd wojnie prusko-austryjackiéj 1866, w któréj, wystąpiwszy przeciw Prussom, przypłaciła to po zawarciu pokoju 22 Sierpnia utratą 10 m. kw. i zapłatą 30 milj. guldenów. Równocześnie, zawarła B. z Prussami przymierze zaczepno-odporne i rozpoczęła rokowania, co do ujednostajnienia organizacyi wojskowéj, odrzuciwszy propozycyję przystąpienia do związku północno-niemieckiego. W duchu nowéj polityki, utworzył się na miejsce Pfordtena gabinet ks. Hohenloe (Stycz. 1867), który w bardzo trudném znalazł się położeniu. Walka stronnictw prusskiego albo wielko-niemieckiego (liberaliści) i antyprusskiego albo patryjotycznego (ultramontanie i partykularyści), rozogniła się do tego stopnia, że rząd rozwiązał izby. Przy nowych wyborach, ultramontanie wzięli górę, rozpoczęli silną agitacyję przeciwko nowemu prawu szkolnemu i sprowadzili upadek ks. Hohenlohe (Marzec 1870), którego następcą został hr. Bray. Król jednak oświadczył, że mimo zmiany osób, kierunek polityki żadnéj nie ulegnie zmianie. Ultramontanie w związku z demokratami, zwalczali wprowadzone reformy wojskowe i budżet ministeryjum wojny, podniesiony do 17 milijonów. Podczas najgorętszych sporów, nastąpiło wypowiedzenie wojny Prussom przez Francyję. Opozycyja żądała neutralności, liberaliści zaś wraz z rządem większością 3 głosów przeprowadzili w izbie uchwałę (19 Lipca 1870 r.), mocą któréj losy B. zostały związane z Prussami. Wojsko bawarskie (80000), rozdzielone na dwa korpusy (jeden pod wodzą gen. von der Tann'a, drugi gen. Hartmann'a), przeszły pod naczelne dowództwo prusskiego następcy tronu; walczyły w zwycięskich bitwach pod Weissenburgiem (4 Sierp.), Wörth (8 Sierp.) i we wszystkich następnych bitwach (z wyjątkiem Gravelotte). Po zwycięstwie sedańskiém, część jedna została odkomendrowana do armii oblegającéj Paryż, a druga, pod gen. v. d. Tann'em udała się przeciwko francuskiéj armii loarskiéj. Działania nad Loarą (od Paźdz. do Grud.), z wyjątkiem bitwy pod Coulmiers (9 Listop.), wypadły pomyślnie dla oręża bawarsko-niemieckiego. Skutkiem tych tryjumfów B. ścisle została zjednoczoną z nowem *cesarstwem niemieckiém*. Układy, zawarte w tym celu w Wersalu (23 Listop. 1870 r.), po długich i ciężkich dopiéro walkach, zostały przyjęte przez bawarską izbę deputowanych. Podług tych układów zatrzymała B. z dawnéj samodzielności własną dyplomacyję, administracyję wojska (w czasie pokoju), poczt, telegrafów, dróg żelaznych, osobne opodatkowanie piwa i wódki. Wszystkie zresztą sprawy, należą do parlamentu niemieckiego, na który wysyła B. 48 deputowanych. Przy wyborach do pierwszego parlamentu niemieckiego, stronnictwo narodowo-liberalne wzięło górę nad patryjotycznem, pierwsze bowiem wysłało 30 deputowanych, drugie zaś tylko 18. (Ob. Niemcy *historyja*). Co do historyi B. porów. Buchner'a „*Geschichte von Baiern*" (t. 1—8, Monach. 1820—51); Zschokke'go „*Sechs Bücher der Geschichten des bair. Volks*" (2 wyd., 4 t., Aarau 1821); Rudhortta „*Geschichte der Landstände in B.*" (2 wyd. 2 t. Monach. 1819); Sprauner'a „*Leitfaden zur Geschichte von B.*" (2 wyd. Bamb. 1852); tegoż „*Histor. Atlas von B.*" (Gotha 1838); Contzen'a „*Geschichte B. S.*" (Munster 1853) Siegerta „*Grundlagen zur ältesten Geschichte des bair. Volksstammes*" (Monach 1854); Bluntschli'ego „*Lehrbuch des bair. Verfassungsrechts*" (2 wyd. 1854).

Bawełna (*Gossypium*), rodzaj roślin z rodziny ślazowatych, obejmuje gatunki zielne i drzewiaste, które w torebkach swoich owocowych wydają włókna, otaczające każde nasiono i wyścielające całą torebkę. Włókna te, wybornie nadają się do przędzy i bardzo już dawno, znalazły zastosowanie w przemyśle tkackim, oddawna też, wiele gatunków było uprawianych, jak *B. zielna* (*G. herbaceum*), *B. drzewiasta* (*G. arboreum*), *B. święta* (*G. religiosum*), daléj *G. indicum*, *G. hirsutum*, *G. rubrum* i t. d. Liczba gatunków w ogóle znaczna, uprawiane są jednak przedewszystkiém trzy pierwsze. B. rośnie na całéj przestrzeni krajów gorących, w Europie dochodzi do 40° szer. a nawet w Krymie do 45°, ale już tylko jako osobliwość. Największe jednak rozprzestrzenienie, znalazła w Ameryce środkowéj, głównie na południu Stanów Zjed. Włókna różnych gatunków, różnią się długością, grubością i barwą. Gdy w czasie wojny amerykańskiéj zaczęto sprowadzać B. z Indyj, okazała się ona zbyt delikatną. Włókna B. świętéj są żółte, stąd też jéj nazwa gatunkowa, gdyż z niéj mogą bramini nosić odzież bez zafarbowania, tkanin zaś farbowanych, jako nieczystych, nosić im nie wolno; są to też same tkaniny, które w Europie znane są pod nazwiskiem *nankinu*. Włókna B. drzewiastéj są świetnéj białości i dla ludności muzułmańskiéj przerabiają się na turbany. Co do dobroci bawełny, rozróżnia się ją na 8 grup, z których pierwsze miejsce, zajmuje bawełna ze stanów Tennessee, Karoliny, Nowego Orleanu, Luizyjany i Georgii. B. z wejrzenia, przedstawia wiele podobieństwa do

malwy; owoce i kwiaty współcześnie się na łodygach znajdują, co znacznie zbiór utrudnia. Włókna od nasion, oddzielają się za pomocą machin, z których pierwsza, podaną została przez Whitney'a w r. 1703. Z nasion po oddzieleniu włókien wytłacza się oléj; liście niektórych gatunków, jak B. drzewiastéj i świętéj używają się na jarzynę, innych sprawiają wymioty. Bawełna w ogóle, jest jedną z najważniejszych roślin, która miała i dotąd ma, znaczny wpływ na losy człowieka. Uprawa B. przybyła ze Wschodu, jak tego zresztą dowodzi wiele wyrazów stąd przejętych (karton, wata, gossypium); całkowity jéj zbiór roczny, przedstawia obecnie około 15 milijonów cetnarów, co odpowiada wartości około 200 mil. rubli. Włókna bawełniane od lnianych odróżnić najłatwiéj pod mikrosk pem; tkanina bawełniana, przedstawia włókna płaskie, wstęgowe i skręcone, lniana zaś włókna okrągłe, ze smugami poprzecznemi. Aż do połowy zeszłego wieku B. przędzono i tkano jedynie ręcznie, wprowadzenie machin tkackich zawdzięcza się głównie Arkwright'owi (ob.). Mała tylko część przędzy bawełnianéj, znajduje zastosowanie jako nici do szycia, największa część przerabia się na *tkaniny bawełniane*; nie odznaczają się one trwałością, natomiast, zaleca je taniość, noszą zaś najrozmaitsze nazwy. Pod względem produkcyi wyrobów bawełnianych, pierwsze miejsce trzyma Anglija, gdzie liczba wrzecion wynosi 36 milijonów, warsztatów tkackich 600,000; potém idzie Ameryka Pn. (wrzec. 7,200,000, warszt. 82000); Francyja (wrz. 6,250,000, war. 80000); Niemcy (wrz. 2,300,000, war. 25000); Austryja (wrz. 1,630,000, war. 18000); Szwajcaryja (wrz. 1,602,000, war. 13676); Rossyja (wrz. 1,600,000, war. 13000). Siedliskiem przemysłu bawełnianego w Królestwie Polskiém jest Łódź i miasta okoliczne, wartość wyrobów w r. 1868 wynosiła 8,150,000 rs., z czego, przeważna część wypada na gub. Petrokowską; według najświeższych sprawozdań, w téj gubernii wartość wyrobów w r. 1870 doszła do 9,338,780 rubli; 4 fabryki były poruszane parą, robotników zaś było 12,179, z któréj to liczby 663 cudzoziemców i 11,516 mieszkańców miejscowych. Z bawełny Arabowie wyrabiali papier, podobno już około 700 r., wszakże papier bawełniany nie ma téj trwałości co lniany.—*Oléj z nasion bawełny*, otrzymywany przez wyciskanie jest ciemnobrunatny, tężeje przy—3°C; oczyszczony jest jasny, żółty, prawie bez woni, i sprowadza się obecnie w znacznych ilościach do Europy, gdzie się używa do fałszowania oliwy; co do natury swéj wszakże, zbliża się bardziéj do oleju lnianego, i takowy, może często korzystnie zastąpić.

Bawełna strzelnicza, *Pyroksylina*, materyja wybuchowa, którą się otrzymuje przez działanie kwasu azotnego na bawełnę, papier, konopie i w ogóle na włókna drzewne (Schoenbein 1846). Z wejrzenia niemal się nie różni od bawełny, a wybucha za zetknięciem z iskrą, a nawet za dotknięciem; siła, jéj wybuchowa, przewyższa 4 razy siłę prochu. Otrzymuje się przez: pozostawienie bawełny w mięszaninie stężonéj kwasu azotnego i siarczanego, w ciągu 20 minut, opłukanie i wysuszenie, co wymaga jednak wielu ostrożności. Jestto w ogóle, mieszanina kilku związków saletrowych, z których główny ma wzór $C_6H_7(NO_2)_3O_5$. Do broni palnéj dotąd się nie nadała, najlepszą wyrabiają w Anglii i Austryi, przepisy jednak téj fabrykacyi nie są dobrze znane. Roztwór bawełny strzelniczéj w eterze stanowi kollodium (ob.).

Bawełnianka (*Sigmodon*), rodzaj ssących szczurowatych, obejmujący dwa gatunki, gromadnie żyjące na polach uprawnych, w południowych prowincyjach Stanów Zjednoczonych, gdzie znakomite wyrządzają szkody.

Bawink W. H., wydał 1864 w Harlemie: „*De noolsche Opstand* etc.“

Bawola głowa, herb, używany przez potomków Dowmonta, księcia Uciańskiego, jest nim bawola głowa czarna w polu czerwoném, w szczycie hełmu pióra strusie.

Bawolec, gatunek rodzaju *Antylopa*, (ob.) zwany inaczéj A. krową (*A. bubalis*).

Bawół, rzeczka, poczynająca się w powiecie Kaliskim, pod wsią Morawinem; płynie w kierunku północno-zachodnim, przechodzi w powiat Koniński, gdzie od wsi Królikowa zmienia swą nazwę na Czarna albo Biała Panieńska i za wsią Kopojna wpada do rzeki Warty.

Bawół (*Bos Bubalus*), gatunek rodzaju wół, cechują go rogi potężne w tył zagięte i ku dołowi nachylone, wielka głowa o wypukłém i wąskiem czole. Ryk B. jest silniejszy niż byka; mleko samicy mniéj obfite i nie tak smaczne jak u krowy, mięso także nieszczególne. Pochodzi z Indyj Wschodnich, gdzie żyje dziko, rozszedł się stamtąd po Turcyi, Siedmiogrodzie; we Włoszech jest przyswojony, zachował jednak pewną dzikość; używa się tam do orania, i prowadzi się go za pomocą pierścienia, przeciągniętego przez nozdrza. Do odmian jego należą: *Arni*, odznaczający się olbrzymimi rogami zgiętymi w półksiężyc, w wilgotnych lasach Indostanu. *Wół kafreryjski*, najpotężniejszy i najsilniejszy, ale zarazem najdzikszy, nie dał się dotąd przyswoić; *Wół krótkonogi* (Bos brachyuros) żyje w Kalifornii i przyległych krajach Ameryki.

Bawół, herb Tyzenhauzów; na tarczy złotéj bawół czarny, w szczycie hełmu 3 pióra strusie, a z pod korony szlacheckiéj dwie trąby hełm otulające.

Bawół II, herb, na tarczy przećwiertowanéj w części pierwszéj i czwartéj bawół w polu srebrném, w drugiéj i trzeciéj krzyż srebrny w polu czerwoném. Wszczycie hełmu pół bawołu w prawo. Pod tarczą godło: *Deum cole, regem serva.*

Bawół wieś, obok miasta Kazimierza i stanowiąca jego przedmieście pod Krakowem. Tu miała być założona przez Kazimierza W. akademija, przeniesiona następnie do Krakowa.

Baworowski, herb rodziny tegoż nazwiska. Jest to odmiana herbu Rościesza, od którego różni się tylko polem błękitném i dodaniem jelca szabli w rozłupaniu strzały i brakiem połowy ostrza strzały.

Baworyński (Benesz), biskup Braci Czeskich,

† 1535 r. w Młodéj Bolesławi. Od r. 1521 dyjakon. Należał do stronnictwa, które usiłowało zjednoczyć się ze zwolennikami M. Lutra i zdziałał tyle, że w r. 1533 przystąpiono do układów. Sam Luter, prowadził z nim korespondencyję bardzo przyjacielską. Napisał: „*Kniha o pravém nábožen-stvi krzestianském*“ (wydana dopiéro 1543 r. w Prostiejowie).

Baworowski (Tomasz), kaznodzieja czeski rzym. katol. (od r. 1552), odznaczał się jasnością i prostotą wysłowienia, czém przewyższał innych kaznodziei spółczesnych sobie. Oprócz licznych kazań, będących obrazem wad i obyczajów owego czasu, wydał 1562 r. „*Nauczeni a wyhlaszenii o przijimani pod oboji spůsobu a podáváni ditkám*“ i t. d.

Baworowski (Wiktor hr.). Zamieszczał od 1854 przekłady poezyj z Göthego i Schillera w czasowych pismach lwoskich, oddzielnie zaś ogłosił: 1) „*Oberon*“ przekład z Wielanda (Lwów 1853); 2) „*Pielgrzymka Czajlda Harolda*“, poemat Bajrona (Lwów część 1-a 1857). „*Don Juan.*“ Posiada we Lwowie wielką biblijotekę i piękny zbiór dzieł sztuki. Pisywał pod kryptonimem Wiktora z Baworowa.

Bawor Rodowsky, ob. Rodowski z Hustirzan (Bawor Młodszy).

Bawr (Alexandra Zofija Goury de Champgrand, pierwszego ślubu hrabina Saint-Simon, powtórnego baronowa de Bawr), ur 1776, † 1860. Utraciwszy w czasie rewolucyi cały majątek, poświęciła się literaturze, i napisała kilka dobrych komedyj, jak: „*Argent et adresse*“; „*La matinée du jour.*“ Oprócz tego wydała kilka romansów, między którymi: „*Auguste et Frédéric le Novice i Sabine*“ miały powodzenie. Z dzieł poważnych zostawiła: „*Cours de littérature ancienne*“ podług La Harpa i „*Historyję muzyki.*“

Bawulec lub **Belka gdańska**, sztuka drzewa sosnowego tylko *okorowana* 8—9 sążni długa, 14—15 cali średnicy w obrębie.

Baxter (Ryszard), teolog ascetyczny, ur. 1615 w Rowton w Shropshire, † 1691 r. w Londynie; pod Cromwellem kapelan wojskowy. W sprawie ugody pomiędzy episkopalnymi a prezbyteryjanami był bardzo czynnym, a po śmierci Cromwella, przyczynił się niemało do powrotu króla, którego został kapelanem. Za Jakóba II, był znowu proboszczem. On napisał między innemi: „*The Saints everlasting rest*“: „*The reformed Pastor*“ i „*A call to the Unconverted*“, w którém objawił popęd, nazwany w Anglii *Baxteryjanizmem.*

Baxter (Glicery Józef), pijar, ur. w Łowiczu 1724. Po swoim powrocie z Rzymu i Paryża, gdzie wyższe pobierał nauki, uczył przez 7 lat prawa w kolegijum Konarskiego w Warszawie, od r. 1771 był rektorem w Złoczowie, a potém proboszczem w Mikulińcach, † 1799. Ogłosił drukiem: „*O prawdziwéj polityce*“, z franc. (Warsz. 1752); „*Uwagi nad przyczynami wielkości i upadku rzeczypospolitéj rzymskiéj*“, przekład z Montesqieu'go (Warsz. 1762); „*Alzyra czyli Amerykanie*“, tragedyja Woltera wierszem przełożona (Warsz. 1778).

Bay, grupa drobnych wysepek w zatoce Honduras, (z których trzy największe Roatan, Bonacca i Utila), liczących 1500 m. Wyspy te, zostały ogłoszone 1852 osadami angielskiemi, lecz gdy Honduras i Stany Zjednoczone w r. 1856, zaprotestowały przeciwko temu, Anglija powróciła je państwu Honduras. Wyspy B. są żyzne i mają dobre porty.

Bay (Michał), ob. Bajus.

Bay, góra pod wsią Vöröspatakiem w Siedmiogrodzie, w skutek dobywania tam niegdyś złota, przekopana na wszystkie strony.

Bayard (Pierre du Terrail, seigneur de), wódz francuski za czasów Ludwika XII i Franciszka I od waleczności i cnót swoich zwany *Rycerzem bez trwogi i zmazy*, ur. 1476 w zamku Bayard pod Grenoblą, był naprzód paziem księcia Sabaudzkiego, a na żądanie Karola VIII, wszedł 1495 do wojskowéj służby francuskiéj i w téj odznaczył się szczególniéj we Włoszech. Za Ludwika XII walczył zaszczytnie pod Medyjolanem, a potém, przeciwko Hiszpanom, ocaliwszy wojsko francuskie osobistą bohaterską obroną mostu na rzece Garigliano, daléj przeciwko Genueńczykom i Wenecyjanom, nareszcie w Pikardyi przeciwko Anglikom. Pod panowaniem Franciszka I, otworzył armii francuskiéj przejście przez Alpy i Piemont, pojmał do niewoli nieprzyjacielskiego wodza Prospera Colonna i w trzydniowéj bitwie pod Marignano 1515 z Szwajcarami przechylił stanowcze zwycięstwo na stronę Francyi, poczém, Franciszek I, kazał się mieczem Bayarda na rycerza pasować. Następnie zmusił Karola V, który 1520 do Szampanii wkroczył, do odwrotu, a gdy w krótce potém, Genua powstała przeciwko Francyi i tę przywiódł do posłuszeństwa. Ugodzony śmiertelnie kulą pod Lodi, † 1524 w 48 roku życia, zostawiwszy po sobie chlubną pamięć prawdziwego bohatera i męża nieskalanego honoru. Zwłoki jego, spoczywają pod Grenoblą w kościele minorytów.

Bayard (Jan Franciszek Alfred), płodny i dowcipny tegoczesny francuski dramatyk, ur. 1796 w Charolles, depart. Saône-et-Loire, † 1853 w Paryżu Napisał dwieście kilkadziesiąt wodewilów, komedyj i dramatów, przedstawianych na wszystkich scenach paryskich i przełożonych na wszystkie niemal języki europejskie. Najcelniejsze z nich są: „*Les gants jaunes*“; „*Le mari de la dame de choeurs*“; „*Le premier amour*“; „*Mari Mignot*“; „*Le Gamin de Paris*“; „*Les premières armes de Richelieu*“; „*Le Mari à la campagne*“ i t. d. Sztuczki B. odznaczają się obok miłego dowcipu szybkim biegiem akcyi, zręcznem zawiązaniem intrygi i rozwiązaniem węzła dramatycznego. Na polski, tłumaczone są z jego utworów: „*Lektorka czyli Pustota młodzika*“, (Warsz. 1835); „*Podstarzała panna*“, (Warszawa 1856). Dzieła B. pod tyt. „*Théâtre*“ wyszły z przedmową Scribe'go w 12 tomach (Paryż 1855—60).

Bayen (Piotr), aptekarz, ur. w Châlons sur Marne 1725 r. Zajmując się badaniami chemicznemi, pierwszy dostrzegł, że metale w czasie pale-

nia ich, nie tracą swych części składowych, lecz natomiast, zyskują pierwiastki z powietrza, powiększające ich ciężkość. Wydał 1778: sposoby rozbioru porfiru, ofitu, granitu, jaspisu, łupku i spatu polnego. Ogłosił także: „*Recherches chimiques sur l'étain*“ (Paryż 1781). Ogólne jego dzieła wyszły 1798 p. t. „*Opuscules chimiques*“ w 2 tomach.

Bayer (Jan), kaznodzieja ewangel. w Augsburgu i astronom, ur. w końcu XVI w. Będąc bardzo gorliwym obrońcą ewangelicyzmu, nazwany został „*Os protestantium.*“ Jako astronom, położył znakomite zasługi i za te, otrzymał od cesarza Leopolda szlachectwo. Najważniejszém jego dziełem jest: „*Uranometria*“ (Augsburg 1603), czyli atlas niebieski, złożony z 51 kart, fol. m., obejmujących wszystkie konstelacyje; użył tu, dla oznaczenia wielkości gwiazd, głosek rzymskich i greckich, co poprzednio wskazał już Piccolomini. W r. 1627 wydał „*Coelum stellatum christianum*“ w którém, odrzuca imiona i znaki pogańskie, zastępując je nazwami i charakterami czerpanymi z Pisma św.

Bayer (Bogumił Zygfryd), wnuk astronoma Jana, profesor historyi i starożytności grec. i rzyms. w Petersburgu, członek akademii tamże; ur. w Królewcu 1694 r., † 1738 r. Jako znawca języków wschodnich, był tłumaczem rządowym w stosunkach z narodami azyjatyckimi. Pisał wiele o starych dziejach ruskich; pierwszy wyrzekł, że Waragowie byli Normanami, nie znając jednak języka rossyjskiego często wpadał w błędy. Mimo to, zasłużył się wprowadzeniem historycznéj krytyki. Ważniejsze jego badania znajdują się w pierwszych 11 tom. dzieła: „*Commentarii Acced. Imp. Scientiarum Petropolit.*“ (1727—50). Wszystkie jego pisma, wydane po śmierci (z licznemi omyłkami). Z tych ciekawsze są: „*Oratio de origine et priscis sedibus Scytharum*“ (recit anno 1726); „*Dissertatio de Scythiae situ, qualis fuit sub aetatem Herodoti* (z mapą). „*Memoriae Scythicae ad Alexandrum M.*“ „*De Varagis*“ (1729), przełożone na język rossyjski przez Kondratowicza (Petersb. 1767); „*De Russorum prima expedit. Constantinop*“. (1732); „*Origines Russicae*“ (1736); „*Geographia Russiae vicinarumque regionum, circiter an. Chr.* 948“ (z mapą), przełożony na niemiec. p. Schlötzera a na ross. p. Kondratowicza (1767) i inne.

Bayer (Hieronim Jan Paweł), zasłużony prawnik niemiecki, ur. 1792 w Rauris, w Salzburgskiém, od 1819 profesor prawa w Landshut, a od 1826 w Monachijum; do 1847 r. był kilkakrotnie deputowanym do sejmu bawarskiego. Z dzieł jego najważniejsze: „*Vorträge über den gemeinen ordentlichen Civilprocess*“, (8 wyd. Monach. 1853); „*Theorie der Summarischen processe*“, (6 wyd. Monach. 1846) i „*Theorie des Concursprocesses*“, (4 wyd. Monach. 1850).

Bayer (August von), ur. 1804 w Rorschach w Szwajcaryi, najznakomitszy tegoczesny malarz architektoniczny. Sławny jest jego obraz, przedstawiający śmierć *Brunona św.* i drugi wyobrażający *Fasadę katedry Strasburskiéj.*

Bayer (Julijan), matematyk, ur. 1806 w Krakowie, † 1872 w Warszawie; po ukończeniu nauk uniwersyteckich w Krakowie i Warszawie, był nauczycielem szkół średnich w królestwie Polskiém. W r. 1836 został biblijotekarzem banku polskiego, a następnie, urzędnikiem do szczególnych poruczeń tamże, biorąc czynny udział w różnych operacyjach finansowych banku. W r. 1864, powołany na profesora matematyki w szkole głównéj warszawskiéj, wykładał w niéj do 1868 rachunek prawdopodobieństwa i teoryją liczb. Wydał „*Astronomiję popularną*“ (1861); „*Pogadanki astronomiczne*“ (1863), kilka rozpraw zamieścił w różnych pismach, a wykłady swoje ogłosił sposobem litograficznym. Oprócz tego, wydał przedruki niektórych dawnych dzieł polskich matematycznych. Biblijoteka jego matematyczna była, największą w kraju.

Bayeux, miasto we francuskim departamencie Calvados w Normandyi, w pobliżu brzegów morskich, nad r. More, ma 9800 m.; piękny gotycki kościół katedralny. W ratuszu, dawnym pałacu biskupim, przechowują sławny kobierzec (Tapisserie de Bayeux), przedstawiający zdobycie Anglii przez Wilhelma Zdobywcę, który ma być dziełem jego żony Matyldy.

Bayle (Antoni Wawrzyniec Jessé), ur. 1799 r. w Vernet, profesor fakultetu lekarskiego w Paryżu i zarazem jeden z najznakomitszych lekarzy francuskich, napisał ważniejsze dzieła: „*Nouvelle doctrine de maladie mentales*“, (Nav. 1825); „*Traité des maladies du cerveau et des ses membranes*“ (Paryż 1826); „*Bibliothèque de thérapeutique*“ (4 tomy, Paryż 1828—37); „*Traité élémentaire d'anatomie*“ (Paryż 1844); „*Atlas d'anatomie*“ (Paryż 1840) i „*Eléments de pathologie médicale*“ (2 tomy, Paryż 1855—56).

Bayle (Kacper Wawrzyniec), lekarz ur. w m. Vernet 1774 r. Jako lekarz od 1807 szpitala Charité, robił tutaj, uczone swoje poszukiwania nad anatomiją patologiczną, których rezultatem są dwa bardzo ważne dzieła: „*Recherches sur la Phtisie pulmonaire i Traité des maladies cancéreuses*“.

Baylen, miasto w hiszpańskiéj prowincyi Jaen u stóp gór Sierra-Morena, ma 8000 m.; panuje ono nad drogą prowadzącą z Kastylii do Andaluzyi. Pamiętne jest kapitulacyją, mocą któréj francuski generał Dupont, 23 Lipca 1808 poddał się z oddziałem wynoszącym 16000 ludzi Hiszpanom.

Bayonna, miasto w francuskim depart. Niższych Pirenejów, przy złączeniu się rzek Nive i Adour, o 1 godzinę drogi od ujścia ich, do zatoki Biskajskiéj, posiada 26300 m. Jestto warownia, pierwszego rzędu, rezydencyja biskupa, ma wygodny port i arsenał, piękną katedrę, fabryki; prowadzi handel szczególniéj słynnemi szynkami. Pamiętne jest sławnym zjazdem 1565, Katarzyny Medicis z księciem Alby, celem uciśnienia protestantów francuskich. Tutaj także, w zamku Marrac, zniszczonym przez pożar w 1825, zawarty został 5 Maja 1808 układ, mocą którego Karol IV król hiszpański, zrzekł się korony na rzecz mającego się przez Napoleona wyznaczyć następcy, który to układ przymuszony był uznać ówczesny książę Asturyi (Fer-

dynand VII). Tu wreszcie, zawartą została 10 Maja 1808 *Konwencyja Bajońska* pomiędzy wielkiem księstwem Warszawskiém i Francyją.

Bayońskie sumy. Ob. Neapolitańskie sumy.

Bayrhoffer (Karol Teodor), filozof i przywódca demokrat stronnictwa w Hessyi elektoral., ur. 1812 w Marburgu, od 1838 profesor filozofii tamże, odznaczył się licznemi dziełami filozoficznemi; w początkowych swych pracach, występuje jako Heglista, w późniejszych zaś, a zwłaszcza w: „*Beiträge zur Naturphilosophie*", (Lipsk 1839 — 40), porzuciwszy szkołę Heglijańską, starał się pojednać teoryję z empiryją. Z innych dzieł, zasługują jeszcze na uwagę: „*Der praktische Verstand und die marburger Lichtfreunde*", (Darmst. 1847) i „*Untersuchungen über Wesen, Geschichte und Kritik der Religion*"; zamieszczone w „*Jahrbücher für Wissenschaft und Leben*" (1849), w których rozwijał zasady dążące do swobodnego rozwoju ludzkości nie tylko w polityce ale i w religii; z powstaniem katolicyzmu niemieckiego i gmin wolnych, został najgorliwszym ich obrońcą· po rewolucyi marcowéj, stanął na czele demokratów w elektorstwie Heskiém i był prezydentem sejmu 1850, po którym nastały zamieszki. W r. 1852, schronił się do Zurichu, a w następnym emigrował do Ameryki Północnéj.

Baza, miasto w hiszpańskiéj prowincyi Granady, nad rzeką t. n. 10500 m

Baza, podstawa, podstupie, noga, n. p. u kolumny.

Bazaine (Franciszek Achilles), marszałek francuski, ur. 1811 w Wersalu. W 1831 r. zaciągnął się do wojska jako ochotnik, 1832 udał się z legijonem cudzoziemskim do Algieru, gdzie się odznaczył w wielkiéj expedycyi nad Maktą; potém, walczył przeciw Karlistom w Hiszpanii; 1838 wrócił do Francyi, a stąd 1839, ponownie odjechał do Algieru w stopniu kapitana; 1850 został pułkownikiem legijonu cudzoziemskiego, w wojnie krymskiéj (od 1854) otrzymał dowództwo nad brygadą piechoty, złożonéj z cudzoziemców, przy oblężeniu Sewastopola złożył dowody wielkiego męstwa i organizatorskich zdolności; 1855 mianowany generałem dywizyi z wielkiém powodzeniem kierował wyprawą przeciwko twierdzy Kinburu; w wojnie włoskiéj dowodził dywizyją 1-go korpusu armii; 1863 otrzymał na miejsce marszałka Forey'a, naczelne dowództwo nad armiją w Mexyku, za zdobycie Puebli i Mexyku, został wyniesiony do godności marszałka (1864), ale przez dumne, okrutne, niesumienne i intryganckie postępowanie, utracił wiele z dawnego szacunku. Posądzają go nawet, że po przybyciu arcyks. Maxymilijana, wybranego cesarzem mexykańskim, używał takich środków, aby młodego monarchę zmusić do abdykacyi, a samemu posiąść cesarską koronę, lub też objąć prezydenturę. Za powrotem do Francyi 1867, niepodległe dzienniki wytoczyły nań w swych szpaltach mnóstwo skarg, wielce kompromitujących, z których B. oczyścić się nie był w stanie. U dworu, chociaż także był źle przyjęty, mimo to, powierzono mu (1867) komendę w departamentach wschodnich. Podczas wojny francusko-niemieckiéj (1870), otrzymał dowództwo naprzód nad 3-cim korpusem armii, a po klęskach nad Wörth i Forbach naczelne dowództwo nad armiją reńską, skoncentrowaną około Metz. Stąd, miał się cofnąć do Verdun, dla połączenia się z nowo organizowaną armiją marszałka Mac-Mahona. Ale gdy po nieszczęśliwych bitwach pod Pont-à-Mousson (14 Sierp.), Mars-la-Tour (16 Sierp.) i Gravelotte (18 Sierp.) nie chciał, czy nie mógł tego dokonać, został przez wojska niemieckie z 170 tysiączną armiją, otoczony w Metz. Mimo tak wielkiéj liczby doborowego wojska, nie rozwinął B. w przedsiębranych wycieczkach należytéj energii, dla przełamania niemieckich linij i połączenia się z armiją Mac-Mahon'a. Po klęsce sedańskiéj, zamiast walczyć, rozpoczął za pośrednictwem gen. Boyes z główną kwaterą niemiecką układy, w celach czysto politycznych. Niechciał bowiem uznać ogłoszonéj (4 Września) rzeczypospolitéj, w nadziei, że otrzymawszy od Pruss dozwolenie wolnego wyjścia z armiją, odegra na jéj czele ważną w danéj chwili rolę. Duma, nienasycona żądza władzy i samolubstwa, działały więcéj, aniżeli patryjotyzm. Tymczasem wyczerpywały się zapasy żywności, a gdy łagodniejszych warunków od Bismarka spodziewać się już nie mógł, zawarł z ks. Fryd. Karolem haniebną kapitulacyję, (29 Paźdz.), mocą któréj, Metz i cała armija poszła w niewolę. Kapitulacyję tę, nazwał Gambetta, ówczesny minister wojny, zdradą. Skutkiem téj kapitulacyi, którą mógł był B. opóźnić jeszcze o 2 tygodnie, oblegające wojska niemieckie pomaszerowały nad Loarę i w samą porę, dały pomoc operującéj tam armii niemieckiéj dla zniszczenia armii loarskiéj, za co, spada wina i na B. Po ukończeniu wojny udał się do Genewy (Marzec 1871) a stąd do Paryża; dla obrony swéj wydał: „*Rapport sommaire sur les opérations de l'armée du Rhin du 13 Août au 29 Octobre*" (Berl. 1870). Mimo téj obrony, komisyja śledcza, wyznaczona dla zbadania wszystkich kapitulacyj, kazała osadzić B. w więzieniu, w którém dotąd pozostaje.

Bazalija, miasteczko w gub. Wołyńskiéj nad rz. Słuczą, założone około 1570 r. przez Bazylego, ks. Ostrogskiego, wojewodę kijowskiego; 2400 m. kościoły: 1 rz. kat. i 2 gr. kat., 1 synagoga.

Bazalt. Nazwą tą w geologii, obejmuje się pewna liczba skał ogniowego pochodzenia, odznaczających się obecnością w nich augitu, labradoru, oliwinu i żelaza magnetycznego, barwy w ogóle ciemnéj i znacznego ciężaru właściwego. Zaliczają się tu skały: *Doleryt*, *Anamezyt*, *Bazalt właściwy*, *Doleryt nefelinowy* i *Leucytofir*. Znaczna część tych skał znaną również jest pod nazwą *trappu* (ob. te wyrazy). B. *właściwy* jest bardzo ścisłą mieszaniną labradoru, augitu, żelaza magnetycznego i pewnego zeolitowego minerału, do których, bardzo często dołącza się oliwin, a nawet, nieco węglanu żelaza i spatu wapiennego—w ogóle B. ma wejrzenie minerału jednorodnego. C. wł=3,3 około. Przedewszystkiém jednak, B. odznacza się szczególném

ukształtowaniem zewnętrznem, tworząc słupy przepyszne, bardzo regularnie rozstawione, a właściwe tylko jemu. Nie podobna wątpić, że B. powstał drogą podobną do dzisiajszych wybuchów wulkanicznych, a masa bazaltowa, wydostała się z łona ziemi w stanie płynnym, pod wpływem potężnych sił wewnętrznych. Masa ta, płynna stygnąc, pękała w kierunkach prostopadłych do powierzchni stygnięcia, skąd powstały owe słupy, przypominające olbrzymią krystalizacyją. Układ taki, występuje mianowicie w *grocie olbrzymów*, w Irlandyi. Masy bazaltowe, tworzą niekiedy groty osobliwe, z których najsłynniejszą jest: *grota Fingala*, na wyspie Staffa, przy brzegach Szkocyi. Niekiedy, słupy składają się z osobnych tablic (Käsegrotte nad Renem), albo też B. występuje w osobnikach kulowatych, złożonych z warstw współśrodkowych. Ciekawsze też układy B., znajdują się w Szkocyi i we Francyi w Vivarais. Na południowym stoku Karpat w Samaskö, znajduje się B., w słupach pogiętych, tworzących ogromne sklepienie. B. nadawać się może dobrze do bruku i szosy. Por. F. Zirkel „*Untersuchungen über die mikroskopische Zusammensetzung und Struktur der Basaltgesteine*" (Bonn 1870).

Bazan lub **Basan**, w piśmie ś. królestwo, które obejmowało cały Bazan i połowę Galaadu na wschód Jordanu, z miastami Astaroth i Edrai. W czasie panowania króla Oga, zdobyte przez Izraelitów, w połowie przypadło na pokolenie Manassesa (IV i V księga Mojżesza).

Bazancourt (Cezar baron de), literat francuski, ur. 1810, † 1865 w Paryżu. Za Ludwika Filipa był biblijotekarzem królewskim w Compiègne; podczas wojny wschodniéj, udał się 1855 w pewnéj misyi do Krymu, z któréj przesyłane sprawozdania, ogłoszono drukiem pod tyt. „*Cinq mois au camp devant Sébastopol*", (Paryż 1855). Nadto, z materyjałów zebranych przez czas swego tamże pobytu, wydał bardzo interesujące dzieło: „*L'expédition de Crimée jusqu'à la prise de Sébastopol, cronique de la guerre d'Orient*", (2 t. 3 wyd. Paryż 1857); podobnież o wojnie włoskiéj: „*La campagne d'Italie de 1859*", (2 t., Paryż 1859—60) i o wyprawie do Chin: „*Les expéditions de Chine et de Cochinchine, d'après les documents officiels*", (2 t., Paryż 1861 — 62). Poprzednio jeszcze, ogłosił kilka romansów i obrazów z życia arystokratycznego, jak np: „*Georges le Montaguard*", (4 t., Paryż 1851); „*La princesse Pallianei*"; i inne. Napisał także: „*Histoire de Sicile sous la domination des Normands*", (2 t., Paryż 1846).

Bazanowicz (Jan), scholastyk archikatedralny krakowski, wydał 1610 r. wiersz, przerobiony 1612 na prozę p. t. „*Relacyja krótka nalezienia ciał świętych męczenników rzymskich Syxtusa i Chrystyny panny, y przeniesienia ich z Rzymu do Polski*", (Kraków).

Bazar (z persk.), w krajach wschodnich, wszelkie targowisko, a zwłaszcza, ze sklepami i składami towarów, zwykle budowle z dziedzińcem, niekiedy z kolumnadą lub szpalerem drzew. *Bazary* na wschodzie, są jednym z głównych czynników społecznego życia tamtejszych narodów, bywają też najpiękniejszemi budowlami, i należą najczęściéj, do panującego, któremu przynoszą znakomite dochody. Znaczniejszemi z tych budowli są: wielki B. w Konstantynopolu, zbudowany w 1462 r.; najpiękniejszy zaś w Ispahanie, w którym może odbywać ćwiczenia 15,000 wojska, największym jednak ze wszystkich jest B. w Taurysie (Tabrys), także w Persyi, obejmujący 15,000 sklepów. Polacy, Rossyjanie i Serbowie, używają oddawna już, téj nazwy na oznaczenie targowiska lub miast i wsi; w nowszych zaś czasach, zaczęła się upowszechniać i w zachodniéj Europie. W Warszawie, od r. 1842, istnieje pod nazwą B. przy ulicy Granicznéj, obszerny budynek z dziedzińcem, oraz, drugi dawniejszy za Żelazną Bramą, nazwany *Dworem Gościnnym*. B. w Poznaniu przy ulicy Nowéj, mieści w sobie oprócz składów i sklepów kupieckich i rzemieślniczych, także zajazd i sale balowe; zbudowany zaś został przez spółkę akcyjną.

Bazar, wieś w gubernii Lubelskiéj, o $3^1/_2$ mili od Krasnego Stawu nad Radomirką; założoną była przez króla Sobieskiego, dla żon i dzieci tych żołnierzy, którzy z nim udawali się na wojnę. Mieszkańcy byli wolni od pańszczyzny.

Bazarabicz (Wincenty), patryjota rumuński w Węgrzech. W r. 1848, nadporucznik w pułku banacko-niemieckim, przyłączył się z ziomkami do stronnictwa patryjarchy Rajaczycza, i został majorem wojska serbsko-rumuńskiego. Odznaczał się wyższemi zdolnościami, nauką i walecznością, zwłaszcza w bitwie pod Werszką i Strażą. Z należnego żołdu, brał tylko cząstkę w najkonieczniejszéj potrzebie mówiąc: „*Topłaci naród a takie pieniądze należy oszczędzać*". Zginął w bitwie w r. 1849.

Bazard (St. Amand), założyciel karbonaryzmu we Francyi i apostoł St.-Simonizmu, ur. 1791 w Paryżu. Jako człowiek pełen zdolności i zapalony republikanin, po restauracyi, pisywał do dzienników opozycyjnych, założył naprzód towarzystwo *Amis de la vérité*, a 1820, wraz ze swymi przyjaciołmi Dugiet i Jaubert karbonarski związek, na wzór neapolitańskiego. W następnym już roku, związek ten, liczył 200000 członków i zostawał pod energicznem kierownictwem B., który ściągnął na siebie, liczne za to prześladowania. Później jednak, poświęciwszy się wyłącznie naukom, przyszedł do przekonania, że ludzkości nie tyle potrzeba reform politycznych, ile raczéj społecznych. Został więc 1815 zwolennikiem St.-Simonizmu i wraz z Enfantin'em (ob.) zajął się rozwinięciem nie ekonomicznéj, lecz spekulatywnéj strony téj doktryny. Od 1828, miewał publiczne z wielkim powodzeniem wykłady, owocem których było dzieło: „*Exposition de la doctrine de Saint Simon*", (2 t. 1828—30); drugiego tomu w większéj części, autorem jest Enfantin. Po rewolucyi lipcowéj (1830), szkoła ta, zyskała jeszcze większe powodzenie, ale kiedy Enfantin swoje teoryje o emancypacyi kobiet posuwał do skrajności, B. temu się oparł, a szkoła uległa zupełnemu rozprzężeniu. Zmartwiony tém, szlachetny B. umarł ze zgryzoty 1832 r.

Baze (N.), ur. 1800 w Agen, adwokat, był członkiem francuskiego zgromadzenia ustawodawczego (1848) i kwestorem z. prawodawczego. Znany jest z opozycyi, z jaką występował przeciwko prezydentowi rzeczypospolitéj, podczas zamachu 2 Grud. 1851, za co aresztowany, skazany był na chwilowe wygnanie z kraju. Obecnie, zajmuje się obowiązkami obrońcy sądowego.

Bazend, w mitologii perskiéj, księga religii Zoroastra, według mniemania Gwebrów, przez niego samego napisana z natchnienia anioła.

Bazeusz (Wojciech), ze Szczebrzeszyna, napisał i wydał w Krakowie 1567, gramatykę łacińską po łacinie, p. t. „*Abb Basaei observationum grammaticarum libri quinque*" i t. d.

Bazin (Bigomer), dziennikarz i demokrata francuski, ur. 1771 w Mans, w młodym już wieku, okazał się żarliwym jakobinem, a za wystąpienie przeciw Garnier'owi dostał się do więzienia, skąd wyszedł po 9 termidora. Za udział w spisku Mallet'a, osadzony został w więzieniu Ham, i uwolniony dopiero, po wejściu wojsk sprzymierzonych do Paryża. Za Ludwika XVIII, z powodu głoszonych wciąż przez siebie zasad demokratycznych, wyzwany został na pojedynek, przez młodego oficera izginął w nim 1820. Oprócz wielu politycznych pamfletów ogłosił „*Lettres françaises*" (1809); „*Lettres philosophiques*" (1814); „*Voltaire et Rousseau, conte si l'on veut*" (1817).

Bazin de Raucou (Annaïs), ur. 1797 w Paryżu, † 1850, historyk i publicysta francuski za czasów restauracyi. Godniejszemi wzmianki dzieła jego są: „*Éloge historique de Chrétien Guillaume Lamoignon de Malherbes*", (Paryż 1831); „*La cour de Maire de Médicis, Mémoires d'un cadet de Gascogne*", 1715—18 (Paryż 1830); „*Histoire de France sous Louis XIII*", (2 tomy, Paryż 1827).

Bazin albo *Pezinek*, po niem. *Pösing*, po madz. *Baziny*, m. w Węgrzech, przy drodze żel. z Preszburga na Ternawę do Czegledu, 500 m. zamek hr. Pálffyego; wody mineralne żelaziste (zimne).

Bazoche, miasteczko w francuskim depart. Eure-Loire, 2200 m.; 2 Grud. 1870 krwawa bitwa wielkiego księcia meklemburskiego z armiją Loary.

Bazy-basza, ten sam co *Abazy-basza* ob.

Bazylea, szwajcarski kanton mający 8,32 mil kw. i 93,200 m. pochodzenia niemieckiego, wyznania po większéj części reformowanego (73,100 reformowanych, 19,700 katolików, reszta żydów). Ludność oddaje się rolnictwu i przemysłowi. *Bazylea* w r. 1501, przystąpiła do związku szwajcarskiego, od r. 1833 dzieli się na 2 części: miejską i wiejską, niezależne od siebie, i mające oddzielnych przedstawicieli w radzie związkowéj. B. miasto, leży na lewym brzegu Renu i mostem kamiennym złączone z przedmieściem, Małą B., położoną na prawym brzegu Renu (37,900 m.), ozdobiona jest kilku wspaniałymi gmachami (ratusz, arsenał, gmach misyi). Założony tutaj 1460 uniwersytet, posiada znakomity księgozbiór (70000 tomów), który przecież, mało jest zwiedzany. Nadto, znajduje się tu muzeum, gimnazyjum, szkoła przemysłowa i sławny instytut misyjonarzy ewangelickich. Bazylea jest jednym z głównych punktów handlowych Szwajcaryi i posiada znaczne fabryki. Jest tu 12 kościołów, pomiędzy nimi piękna katedra gotycka, z grobowcami Erazma Roterdamskiego, zbudowana w 1010, w jedném z bocznych zabudowań któréj odbywał narady sobór bazylejski. B. jest miejscem urodzenia sławnego malarza Holbejna i matematyka Eulera. Jestto miasto bardzo stare, istniało już w 575 przed Chr. Od 742 do 1529 była stolicą biskupstwa, którego ziemie weszły po większéj części w skład kantonu Berneńskiego. 5 Kwietnia, 22 Lipca 1795, zawarte tu zostały dwa ważne traktaty między Francyją i Prussami oraz, między Francyją i Hiszpaniją.

Bazylejski sobór, (Concilium Basiliense), należy do najważniejszsch soborów w kościele rzym.-kat. nietylko z przyczyny zasad, jakie na nim objawiły się za pośrednictwem jego członków, ale i z tego powodu, że istotnie wiele pożytecznych wprowadził ulepszeń w organizacyi kościelnéj. Wprawdzie, sobory pizański (1409) i konstancyjeński (1414 — 1418), usunęły schizmę, istniejącą w kościele, a papież Marcin V zniszczył swojemi *Prawidłami* niejedno złe, zagnieżdżone na dworze papieskim, pomimo to, wiele jeszcze pozostawało do poprawienia w ówczesnym stanie kościoła: wszyscy się na to zgadzali, że zachodzi konieczna potrzeba, wprowadzenia reformy w *głowie* i *członkach* kościoła, jak niemniéj i zjednania pokoju pomiędzy narodami, a mianowicie, utrzymania jedności kościelnéj, wytępienia różnych nadużyć i ograniczenia samowoli prałatów, starających się więcéj o własne korzyści aniżeli o dobro kościoła w chrześcijańskiém znaczeniu. Ale, były to tylko pobożne życzenia ludzi dobréj woli, którzy, jedyny środek dokonania tego widzieli tylko w soborze powszechnym. Nareszcie, na zasadzie uchwały soboru konstancyjeńskiego, która stanowiła, że każdego piątego roku ma być zwoływany taki sobór, papież Marcin V, naznaczył takowy na r. 1423do m. Pawii. Gdy jednak, w tém mieście wybuchła zaraza, przeniesiono się do Sienny, lecz wkrótce. dalsze obrady tego soboru z rozkazu papieża odroczone zostały na czas późniejszy. Dopiéro w kilka lat potém, zdołano otrzymać dekret papieski, stanowiący w myśl uchwały odroczonego soboru, aby na dalsze obrady zebrał się sob. w Bazylei, d. 3 Marca 1431 r. kardynał Julijan Cesarini, znakomity teolog, zamianowany został jego przewodniczącym. Był to ostatni czyn Marcina V, zmarłego d. 20 Lutego t. r. 1431, z powszechnym żalem wszystkich uczciwych ludzi. Pierwsze posiedzenie miało miejsce d. 23 Lipca, ale te jak i następne były bardzo nieczynne; wprawdzie, zebrało się dosyć doktorów teologii i reprezentantów różnych klasztorów, biskupów jednak jeszcze nie było a i sam kardynał Cesarini jakoś nie rad był przystąpić do reformy samego kościoła, pragnął on bowiem wprzódy, wziąć się z całą surowością i siłą do wytępienia *czeskich heretyków*. Tym celem wy-

prawił do Bazylei Jana z Palomar i Jana Stojkowica, aby go zastąpili w przewodnictwie soborowi, a sam, zabrał się z całą gorliwością do uorganizowania w Niemczech krzyżowéj wyprawy do Czech. Gdy jednak d. 14 Sierpnia 1431 r, owi krzyżacy zostali pod Domażlicami pobici na głowę, członkowie soboru, uznali w tém *nieszczęściu* rękę Bożą a kardynał Cesarini postanowił był utrzymać Czechów w jedności z kościołem za pośrednictwem ugody. Udał się więc do Bazylei, iwezwał wszystkich biskupów, aby się licznie tam zebrali. Czesi, zostali wezwani także o przysłanie swych delegatów. Wszyscy rokowali sobie, że nareszcie spełnią się powszechne życzenia; gdy wkrótce, nadspodziewanie wszystkich nadszedł rozkaz nowoobranego papieża Eugenijusza IV, aby sobór był rozpuszczony i żeby się zebrał dopiéro za półtora roku w Bononii. Pomimo, iż sam cesarz Zygmunt wraz z innymi i zgodnie z większością członków soboru, usiłował skłonić papieża do cofnięcia tego rozkazu, ten trwał w swojém postanowieniu. Postanowił tedy sobór, zastosować się do uchwał soboru konstancyjeńskiego, przyznających soborom powszechnym zwierzchnictwo nad papieżem. Widząc to Eugenijusz, że i monarchowie trzymają z soborem, wysłał do Bazylei legatów z oświadczeniem, że ma w poważaniu sobory, że pragnie reformy w kościele, że wolno *Ojcom Soboru* wybrać i inne którekolwiek miasto włoskie na odbywanie posiedzeń, ale że *husytów* nie można wprowadzić do kościoła inaczéj, jak tylko w jedności z *głową*, która od *członków* sądzoną być nie może. Rozporządzenia i zdania, objawione przez Eugenijusza, poddane zostały pod obrady (6 Września 1432 r.). W następnym roku sobór postanowił wytoczyć Eugenijuszowi IV proces o nadużycie władzy. Postąpienie to soboru, jakkolwiek było bardzo śmiałe na owe czasy i niebezpieczne nawet, dla saméj ówczesnéj organizacyi kościoła rzymskiego, pomimo to sam sobór był jeszcze przejęty takiemi zasadami, że, jak tego dowodzi *traktat* Gersona i *konkordancyje* Mikołaja z Kusy oraz inne pisma, nie miał on zamiaru zmniejszyć w zasadzie prymat papieża.— Sobór B. przy tém wszystkiém ma jeszcze i tę zasługę, że pragnął utrzymać Czechów w jedności z kościołem rzymskim, drogą dobrowolnéj ugody a nie siłą oręża. Dlatego téż, ich delegaci, w liczbie piętnastu, pod przewodnictwem Wilhelma Kostki z Postupic i Prokopa Wielkiego, księdza Taborytów, przyjęci byli w Bazylei z wielką uprzejmością. (Ob. Kompaktaty Bazylejskie). Wszczęty spórsoboru z papieżem, nareszcie, za staraniem cesarza Zygmunta i innych, załogodzony został, i Eugenijusz IV, zatwierdził wszystkie uchwały soborowe. Na posiedzeniu 20 i 21 wydano wiele uchwał, mianowicie co do karności; annaty i inne opłaty od godności kościelnych skasowane zostały; igrzyska i targowiska, odbywane po kościołach, zakazane. Na posiedzeniu 23 między innemi ustanowiono: sposób obioru papieża i oznaczono liczbę kardynałów. Zatwierdzono także, poprzednie postanowienia co do odbywania synodów corocznie w każdéj dyjecezyi a co trzy lata w prowincyjach. Na posiedzeniu atoli 25 wynikł, znowu spór z papieżem z okoliczności układów z delegowanymi kościoła wschodniego, a raczéj z powodu tego, że w celu doprowadzenia tych układów do skutku, postanowiono odbyć oddzielny sobór i to, albo w Bazylei lub inném mieście, byleby nie w żadném włoskiém, kiedy tymczasem mniejszość członków soboru, domagała się zgodnie z rozporządzeniem papieża, aby takowy zebrał się we Włoszech, zwłaszcza, że już tenże, polecił był przenieść sobór do Ferrary. Obie strony nie chciały ustąpić sobie, co widząc delegowani kościoła grecko-kat. oświadczyli, że: nic nie chcą mieć do czynienia z papieżem rzymskim. W skutek takiego oporu ze strony papieża i jego stronników, sobór na posiedzeniu 31 nazwał Eugenijusza IV *papieżem schyzmatyckim* i jako takiego zasuspendował. — Kardynał Cesarini opuścił Bazyleję i z częścią członków soboru udał się do Ferrary; papież zaś Eugenijusz, dekretem z d. 18 Września 1437 r. rozwiązał sobór i polecił delegowanym czeskim, ażeby przybyli do tego miasta. Nie uczynili oni tego, wątpiąc, aby tam ich żądania znalazły przychylniejsze przyjęcie aniżeli w neutralném mieście. Pomimo to wszystko, sobór pod przewodnictwem arcybiskupa Ludwika d' Allemanda, poczynał sobie i daléj tak, jak gdyby reprezentował całkowity kościół. Synody prowincyjonalne nawet, jak francuski z r. 1438, przyjmowały jego uchwały prawie bez wyjątku. Podobnież, był on uznawany za prawny i przez sejm cesarstwa niemieckiego w r. 1439. Gdy jednak sobór B, ponownie wziął pod rozwagę stosunek papieża do soboru i nawzajem tegoż do tamtego, a w końcu i postanowił, że bez zgody soboru, papież nie jest władny rozwiązywać soboru, nastąpiło rozdwojenie. Mniejszość, zaczęła protestować przeciwko większości utrzymując przeciwne zdanie a zarazem i to, że *„pisarze i szkolnicy"* nie mogą mieć prawa stanowienia o *wierze*; arcybiskup zaś medyjolański zaczął nawet dowodzić, że głos stanowczy mogą mieć na soborach tylko sami biskupi i książęta a inni mogą tylko być słuchani i zdania ich li tylko brane na uwagę. — Na posiedzeniu 34, zapadła uchwała, pozbawiająca Eugenijusza IV papiestwa i przystąpiono do wyboru nowéj głowy kościoła. W dniu 17 Listopada 1439 r. wybrano na papieża pod imieniem Felixa V, b. księcia sabaudzkiego, Amadeusza (ob.), który natenczas, żył jako pustelnik. W obec dwóch papieży czyli papieża prawego i antypapieża, wynikły silne zawikłania, nietylko w sprawach kościelnych, ale i społecznych. Stan taki, coraz groźniejszy sprawił nareszcie, że sobór B. w r. 1443 (w Maju) z odbyciem 45 posiedzenia, odroczył się na czas nieograniczony.—Gdy zaś w r. 1446 ostatecznie wszystkie mocarstwa, uznałypapieżem Eugenijusza IV, ten zatwierdził uchwały soboru B. zapadłe po dzień przeniesienia się jego części do Ferrary, to jest do 26 posiedzenia, na którém zaczęto traktować o wyższości soboru nad papieżem i t. d. I dlatego téż obecnie, tylko te uchwały, uznawane są za obowiązujące kościół

rzymsko-katolicki. Mimo to kanoniści włoscy, uznający w papieżu władzę nieograniczoną, wyłączają zupełnie sobór Bazylejski z liczby soborów powszechnych tak jak i konstancyjeński, przyznając tym sposobem takich soborów do owego czasu tylko ośmnaście; przeciwnie francuscy i inni liczą ich dwadzieścia.— Czyt. Martene et Durand: „*Veterum scriptorum et monumentorum amplissima Collectio*", (t. VIII); „*Monum. Conc. Basiliensis ed. Fr. Palacky*". (Vindob. 1857); Edm. Richtera „*Hist. Conc. generalium*" (t. III); Wessenberga „*Ueber die grossen Kirchenversammlungen des XV Jahrhundertes*". Por. Fr. Palackiego: „*Diejiny Naroda Czeského*" (t. III).

Bazylejskie kompaktaty Ob. Kompaktaty Bazylejskie.

Bazylejskie wyznanie (Confessio Basileensis). Z powodu reformacyi kościelnéj, rozpoczętéj w w. XVI, jednocześnie w kilku krajach, zachodziła konieczna potrzeba zwięzłego sformułowania jéj dążności i zasad, wykazania czém się ona różni w tym względzie od kościoła rzymsko-katolickiego. Tym celem pomiędzy 1532 a 1534 r., w skutek żądania rady kantonalnéj w m. Bazylei, teolog szwajcarski, *Oswald Mykonius*, wraz z innymi, na podstawie *wyznania wiary*, napisanego w roku 1531 przez *Jana Oecolampadiusa* (już nieżyjącego wtedy), ułożył akt rzeczonego wyznania, który, na zgromadzeniu obywateli bazylejskich odczytany został a następnie, przez toż zgromadzenie i radę kantonalną uroczyście przyjęty i publicznie ogłoszony dnia 21 Stycznia 1534 r. jako wyznanie kościoła narodowego szwajcarskiego, niezawisłego od papieża rzymskiego. Wyznanie to, poprzedzone odezwą rady kantonalnéj, składa się z dwunastu artykułów; wypowiada ono zwięźle i jasno zasady wiary chrześcijańskiéj. Ogłoszone było drukiem w języku niemieckim po raz pierwszy, w tymże r. 1534, (powtórnie zaś po łacinie dopiéro w r. 1647). Wyznanie to, nie znalazło ogólnego przyjęcia w innych kantonach szwajcarskich ani téż w krajach, w których reforma kościoła w duchu zasad Ulryka Zwinglego i Jana Kalwina przeprowadzoną została, z wyjątkiem tylko m. Mühlhausena, które przyjęło je w r. 1537. Z tego téż powodu, bywa ono także nazywane; *Wyznaniem Milhauzeńskiém* (Confessio Mühlhusana). Dla odróżnienia od wyznania, sformułowanego również w Bazylei 1536 r. (Ob. Helweckie wyznanie pierwsze.) *Wyznanie* to *Bazylejskie* zwane jest także *Wyznaniem Bazylejskiém piérwszém*, (Confessio Basileensis prior).

Bazyli (Święty), zwany *Wielki*, ur. 329 w Cezarei w Kappadocyi, gdzie był biskupem od 370 r. aż do śmierci 379. Nauki pobierał w szkołach cezarejskich, konstantynopolskich i ateńskich, skąd powróciwszy w 30 roku życia odbywał podróże po Syryi, Palestynie i Egipcie, gdzie poznawszy tutejszych anachoretów, tak mu się spodobało ich życie, że sam z kilkoma przyjaciołmi osiadł w pustelni w ziemi Pontskiéj, i tu założył klasztor nad rzeką Irysem, który stał się potém wzorem dla innych na wschodzie. W r. 364, powołany został przez Euzebijusza, biskupa cezarejskiego, na urząd kapłański. Walczył przeciwko aryjanom i apolinarystom słowami i pismami. Odznaczał się także dobroczynnością, założył w Cezarei wielki szpital (Basilias) dla ubogich. Jako *asceta*, stał się prawodawcą reguły klasztornéj *Bazylijanów*, jako teolog odznaczył się dziełami: „*Liber de Spiritu Sancto*" i „*Libri III contra Eunomyum*" że był znakomitym kaznodzieją, świadczy o tém jego 27 homilij. Oprócz tego napisał *liturgiję*, a że był dobrym pisarzem jest tego dowodem 336 *listów*, będących dokładnym obrazem ówczesnych stosunków społecznych. Niedokończone jego dzieło „*Hexahemeron*" (wykład stworzenia świata w sześciu dniach), dopełnił brat jego Grzegorz, biskup nisseński. Kościół grecko-kat. obchodzi jego pamięć d. 1 Stycz. Zakonnicy i zakonnice kościołów wschodnich, trzymają się w ogóle jego reguły. We Włoszech znajdowały się dawniéj, w Ameryce znajdują się dotąd klasztory tego rodzaju. Ważniejsze dzieła B. przełożył na język łaciński Stanisław Iłowski (Wenecyja 1564). Na język polski mamy tłumaczone jego *mowy* niektóre, przez J. K. Jaślikowskiego, ks. P. Rzewuskiego 1845 i A. Oskarda 1861 w Rzeszowie. „*Ustawy, tudzież uwagi i nauki duchowne*" przez J. W. Ruckiego, metropolitę c. Rusi (Rzym. 1854). Najlepsze wydanie dzieł ś. B. dokonał J. Garnier w Paryżu 1721—1730 r. (3 fol.).

Bazyli, biskup Ancyry, głowa semiaryjanów, których nauki bronił przeciwko Eudoxemu. W r. 360, został przez sobór konstantynopolski odsądzony od biskupstwa i wygnany do Illiryi.

Bazyli I *Macedończyk*, cesarz bizantyński (866—886); ur. we wsi Bielipry pod Drynopolem; jako żołnierz grecki dostał się na dwór cesarza Michała III, który go mianował swoim współregentem. Po śmierci jego, sam został cesarzem. Rozpoczął zbiór praw w 60 księgach, ukończony przez jego syna Leona, znany pod nazwą: *Basilików*.

Bazyli II (Młodszy), cesarz bizantyński (967—1025). Zwyciężywszy Bołgarów, (1013—1017) przyłączył ich kraj do cesarstwa i dopuścił się nad nimi barbarzyńskiego czynu, albowiem 15000 jeńców kazał wyłupić oczy, przebaczając na 100 jednemu, który miał być przewodnikiem nieszczęśliwych, wracających do ojczyzny.

Bazyli, lekarz bołgarski, spalony w Konstantynopolu 1118 r. jeden z naczelników czyli starszych tak zwanych *Bogomiłów* (ob.), mylnie niekiedy podawany za ich założyciela. Przypisują mu, jak i jego zwolennikom różne błędy. Pewném jest tylko, że odrzucał wszelkie modlitwy z wyjątkiem „*Modlitwy Pańskiéj*", oraz obrazy, krzyże i t. p. potępiał wspaniałe kościoły i to wszystko, co uważał za odstąpienie od życia i nauki pierwotnego kościoła. Cesarz grecki, Alexy Komnenes, postanowił sobie wytępić Bogomiłów. Polecił więc sprowadzić do siebie B. który już wtedy od lat 50 był głową Bogomiłów; chcąc zaś wydobyć z B. duch kacerstwa udał wraz z synem Izaakiem, że nie znajdując zaspokojenia w kościele greckim, z powodu pewnych

wątpliwości co do prawdziwości jego nauki, postanowili szukać prawdy .B. dał się podejść nareszcie, i zaczął wykładać swoją naukę; ukryty zaś za oponą pisarz spisywał to wszystko, co on twierdził i dowodził. Na raz, opadła opona i B. znalazł się w obec senatu dygnitarzy państwa oraz patryjarchy z dostojnikami kościelnymi i skazany został na śmierć przez spalenie. Starania cesarza, aby odwołał swą naukę i wyrzekł się błędów, pozostały bez skutku.

Bazyli, wielki książę moskiewski, i inni ob. Wasil.

Bazyli ze Lwowa, malarz ruski, bawiący przy dworze króla Jana III; w cerkwi bazylijanów krechowskich znajdują się dwa jego obrazy: *Chrystus Pan* i *Najświętsza Panna*. U bazylijanów krasnopustyńskich jest cały ikonostas jego pędzla.

Bazylides, gnostyk, żył w Aleksandryi za czasów cesarza Adryjana (w połowie II w.).

Bazylija lub **Bazylika** (*Ocimum*), rodzaj roślin rodziny wargowych; kielich pięcio-ząbkowy z górnym ząbkiem zaokrąglonym i błoniastym, warga górna korony czworowcięta, dolna nieco dłuższa. Należą tu rośliny zielne lub podkrzewy, o kwiatach zebranych w wiązki 6—10 kwiatowe, ułożone w grona wierzchołkowe, o liściach i kielichu opatrzonych w gruczołki i aromatycznych, właściwe krajom gorącym. U nas, w ogrodach uprawia się B. ogrodowa (Ob. basilicum), zwana balsamem polskim, jednoroczna, 2 stopy wysoka, o kwiatach białych, kwitnie w Lipcu i Sierpniu i odznacza się miłym zapachem, od zawartego w niéj olejku eterycznego. W sztuce lekarskiéj obecnie, bardzo rzadko i tylko do okładów się używa, głównie ma zastosowanie jako przyprawa kuchenna.

Bazylijanie, zgromadzenie mnichów kościoła grecko-katolickiego, które trzyma się napisanéj przez ś. Bazylego (Wielkiego) w r. 361 tak zwanéj: *Reguły Mniejszéj i Większéj*, zatwierdzonéj przez papieża rzymskiego (363 r.), i będącéj podstawą wszystkich innych reguł klasztornych, a mianowicie B. należących do kościoła grecko-unickiego. Do reguły téj, pod koniec życia ś. Bazylego zgłosiło się już 80000 mnichów, z których wielu nie było księżmi. Głównymi obowiązkami B. była praca, modlitwa i dobroczynność obok zachowywania ścisłéj karności i surowéj moralności. B. prześladowani przez gr. obrazoburców, licznie wyemigrowali do krajów słowiańskich i innych, gdzie pozakładali klasztory a przy nich i szkoły. Następnie, rozszerzyli się na Litwie i w Polsce, gdzie przynieśli swoje ustawy, czerpane z pierwotnéj reguły swego założyciela, a dopiéro, po zawarciu na synodzie w Brześciu 6—9 Października 1596 r. zjednoczenia znacznéj części, kościoła grecko-katolickiego z rzymsko-katolickim, nastąpiła reforma zakonu bazylijanów w tych ostatnich krajach, a mianowicie, na wspólnéj naradzie przełożonych, odbytéj w Nogrodowiczach 1617 r. na któréj ułożone zostały ustawy z prawidłami wewnętrznego i zewnętrznego porządku. Celem ustalenia takowéj reformy całe zgromadzenie bazylijanów w Polsce i Litwie, prócz prowincyjałów poddane zostało jednemu głównemu zwierzchnikowi proto-archimandrycie czyli generałowi, z zastrzeżeniem najściślejszych stosunków i uległości, właściwym biskupom dyjecezyjalnym. Rozporządzenie to, potwierdziły następne kapituły generalne czyli kongregacyje, a w końcu i sam papież. Zgromadzenie B. dzieliło się tutaj na dwie prowincyje: litewską pod tyt. *Trójcy Przenajświętszéj* i polską pod tyt. *Najświętszéj Bogarodzicy*, i tak w jednéj jako i drugiéj miało niegdyś, liczne swoje klasztory. W Wilnie mieli tak zwany *alumnat papieski*, utrzymywany przez papieży aż do r. 1795. Po skasowaniu jezuitów, objęli kierunek nad częścią ich szkół i obok pijarów, położyli pewne zasługi w zakresie oświaty. Mieli téż własne księgarnie w Poczajowie, rezydencyi *protoarchimandryty* prowincyi polskiéj, w Supraślu i Wilnie. Gdy w r. 1840 w cesarstwie rossyjskiém kościół greko-unicki został zniesiony, i B. gr.-uniccy, otrzymali pierwotną regułę kościoła gr.-kat. W kościele gr.-kat. z zakonu B. który jest jedyny w tym kościele, wychodzą zwykle dostojnicy tego kościoła, jak biskupi, arcybiskupi i patryjarchowie. Najbogatszy klasztor B. gr. kat. jest na Górze *Athosie*, drugi zaś, bardzo liczny na górze Fruszskiéj w Slawonii. — W kościele armeńskim podobnież są liczne klasztory téj reguły.— W krajach zachodnich po XI w., przyjęli B. regułę ś. Benedykta. Do r. 1226 regułą ś. Bazylego rządzili się także i karmelici. Obecnie B. w kościele rz.-kat. trzymają się reguły, przepisanéj przez kardynała Bessariona po soborze florenckim i odbywają nabożeństwo w języku łacińskim i greckim. Herbem zakonu był filar, z obu stron w płomieniach z imieniem Jezus po grecku i krzyżem na wierzchu. O Bazylijanach w Humaniu pisał E. Iwanowski.

Bazylijanki, zgromadzenie mniszek kościoła grecko-katolickiego, założone przez *Maksenę*, siostrę ś. Bazylego, który napisał dla niego regułę. Pierwszy taki klasztor zbudował Makseni w Poncie nad rz. Irisem około r. 372. Były klasztory takie i na zachodzie (w Sycylii i Neapolu); przyjęły jednak z biegiem czasu obrządek łaciński. W Polsce i Litwie znajdowały się także B. i zajmowały się wychowaniem dziewcząt. W skutek unii kościelnéj przeszły te same koleje co i bazylijanie a w r. 1840, zostały w cesarstwie rossyjskiém skasowane.

Bazylik (Jakób). Ob. Heraklides Jakób.

Bazylik (Cypryjan), pełen nauki i zdolności mieszczanin sieradzki, zwolennik Socyna, przebywał na dworze króla Zygmunta Augusta, który jak i wielu dostojników, wielce go poważał, jako męża uczonego, poetę, muzyka, i jako kaligraficznie piszącego, co w owym czasie było bardzo cenione. Przy końcu życia, zostawał w usługach Mikołaja ks. Radziwiłła Czarnego. Przez niejaki czas miał własną drukarnię w Brześciu Litewskim. Ogłosił drukiem: „*Historyja o srogiém prześladowaniu kościoła Bożego*“ (Brześć Lit. 1567); „*Historyja o żywocie i zacnych sprawach Jerzego Kastryjota*“ z łacińskiego (tamże 1569); „*Historyja spraw Atyle, króla węgierskiego*“, z łacińskiego

(1574). „*O poprawie Rzeczypospolitéj*“ Frycza Modrzewskiego z łacińskiego (Łask 1577). Wszystkie jego pisma, odznaczają się pięknym i poprawnym językiem. Z pism jego poetycznych pozostało tylko 24 wierszy przy Biblii Brzeskiéj, a wymienione, należą do rzadkości, piérwsze bowiem i ostatnie były troskliwie poszukiwane i palone przez jezuitów. Należał do przekładu Biblii *Radziwiłłowskiéj*.

Bazylika (z gr. dom królewski), była to podobno w Atenach nazwa gmachu, gdzie archont wymierzał sprawiedliwość; w Rzymie, nazwę tę, nosiły gmachy sądowe, które były oraz miejscem zbierania się kupców. B. rzymskie, miały postać obszernéj sali czworokątnéj, któréj długość znacznie przechodziła wymiar szerokości, ozdobione statuami i podzielone na kilka galeryj rzędami kolumn; przed niemi, wzniesiony był portyk, a zakończone były wgłębieniem. Według wzoru tych B., budowane były pierwsze kościoły chrześcijańskie od czasów Konstantego i one, noszą też nazwę B. Są to obszerne przestrzenie podzielone za pomocą 2 lub 4 rzędów kolumn na 3 lub 5 naw, z których środkowa posiada większą szerokość i wysokość i zakończoną jest niszą ołtarza. Sławne kościoły tego rodzaju są w Rzymie: ś. Jana Laterańskiego, Ś. Marta Maggiore i inne. Por. Bunsen „*Die christlichen Basiliken Roms*“ (1843); Mothes „*Die Basilikenform*“ (1865).

Bazylikata, prowincyja królestwa włoskiego, stanowiąca część dawnéj Lukanii, leży pomiędzy Kalabryją, Kampaniją, Apuliją i odnogą Tarencką; obejmuje 194 mil kw. i liczy 494,000 m., prawie obcych wszelkiemu przemysłowi i handlowi, pogrążonych w wielkiéj ciemnocie i mówiących własném narzeczem. Miasto stołeczne jest Potenza.

Bazyliszek (*Basiliscus*), rodzaj jaszczurek z rodziny jaszczurek właściwych (Squamata v. Lacertia), dochodzi 3 stóp długości, kształtów dziwacznych, opatrzony wzdłuż grzbietu wyrostami do rybich płetw podobnymi. Pierwsza z tych płetw na tyle głowy, jest skórkowata i przedstawia pewne podobieństwo do czapki, skąd pochodzi nazwisko jedynego gatunku B. kapturowaty (B. *mitratus*), podgardle workowato rozdymające się, ogon długi, palce długie, wolne, uzbrojone długimi pazurami. Barwa ciała błękitnawa. Głównie przebywa na wysokich drzewach lasów Gujany i żywi się owadami. Według dawnych bajecznych podań, B., (*B. regulus*) był to straszliwy potwór, wylęgły z jaja, zniesionego przez koguta; miał mieć ogon węża, skrzydła nietoperza, ciało i głowę koguta z dziobem haczystym drapieżnego ptaka, a wzrok morderczy: na kogo spojrzał, ten padał nieżywy (wzrok bazyliszkowy). Podania umieszczały go zwykle, jako strażnika skarbów; należało mu podstawić zwierciadło, w któremby się przejrzał i sam od swego wzroku zginął. Podobném jest podanie o B. w Warszawie z r. 1557. W średnich wiekach, szarlatani okazywali często B.; były to młode płaszczki (raje), którym przez złamanie słupa kręgowego nadawano dziwaczną postać, a w nozdrza wsadzano szklane oczy; podobne okazują się jeszcze niekiedy w starych zbiorach naturalnych.

Bazyliszek, rodzaj dawnych armat, długich 15 stóp. (ob. Armata).

Bażanka (Thelygonum), jedyny rodzaj rodziny *Bażankowatych* (Cynocrambeae). Roślina ta, nieco mięsista i gładka, ma liście u spodu naprzeciw, u góry naprzemianległe, całobrzegie. Kwiaty jednodomowe, owoc pestkowiec, *B. psia kapusta*, (T. Cynocrambe) dochodząca 6 cali, z białymi kwiatkami, rośnie w południowéj Europie, gdzie jest jadana jako jarzyna, używa się też niekiedy w chorobach żółciowych.

Bażanowiec lub Bazanowiec, (bot.). ob. Tojeść.

Bażant (*Phasianus*), rodzaj ptaków grzebiących, właściwy Azyi środkowéj i południowéj; stanowi mniéj więcéj pośrednią formę, między kurą a kuropatwą, najwięcéj podobieństwa przedstawia do téj ostatniéj; odróżnia go od kuropatwy głównie, znacznie przedłużony i zwężony ogon, stopniowany i daszkowato ułożony, skrzydła mają podobnie jak kuropatwy krótkie i zaokrąglone. B. należą pod względem barwy i pięknego rysunku na piórach do najpiękniejszych ptaków grzebiących, a mięso ich, wyborne, stanowi delikatną zastawę na stołach wykwintnych. Co do wielkości, ciało B. wyrównywa mniéj więcéj kurze. Natury są w ogóle dzikiéj i na ptaka domowego zamienione być nie mogły. Z pomiędzy 10 około gatunków, rodzaj ten składających, najskromniéj ubarwiony. B. *pospolity* (*P. Colchicus*) w Europie najwięcéj jest rozpowszechniony, żyje zaś dziko w całéj Azyi. B. *złocisty* (*P. pictus*), pochodzący z Chin, najświetniéj jest ubarwiony, pąsowo, złocisto i fijolotowo zielonawo, zaleca go też czub suty, i kołnierz ruchomy czub otaczający. Równie pięknym jest *P. Nyctemerus*, choć skromniejszych barw. Inne gatunki dla ozdoby utrzymywane w bażantarniach (ob.) są *P. Scenaringii*, *P. versicolor*. W Chinach ma żyć wspaniały gatunek *P. superbus*, mało dotąd znany. B. zdobiły tylko stoły możnych panów; u ludu zaś na Podlasiu, B. zowie się kogut zwyczajny, osmalony żywcem, a potém ugotowany, należy do przysmaków uczt weselnych.

Bażantarnia, zakład przeznaczony do hodowania bażantów, a urządzany zwykle w obszernym parku. Przestrzeń takiego miejsca, obejmująca kilka morgów gruntu powinna być urozmaicona, to jest, zawierać znaczną ilość zarośli z wyniosłemi w pewnych miejscach drzewami, gdzieby bażanty mogły stosownie do swoich zwyczajów chronić się przed ptastwem drapieżném, prócz tego powinna posiadać trawniki, łączki i wodę miejscową. Nadto, pewne miejsca należy przeznaczyć na uprawę sałaty, prosa i innych roślin, tym ptakom potrzebnych. Przytém, urządza się osobny budynek w oddzielnéj zagrodzie, dla zimowania bażantów, przeznaczonych na dalsze rozmnażanie. W téjże zagrodzie znajdować się winny stosowne urządzenia do wysiadywania jaj i pielęgnowania piskląt. U nas były B. w parku Skierniewickim, w Willanowie i t. p. O hodowniu bażantów pisał Pietruski.

Bażawola, herb nadany w XII lub XIII w.; w polu niebieskiém podkowa barkiem do góry, na barku i w podkowie krzyż kawalerski srebrny; niżéj księżyc złoty, rogami w górę; w szczycie hełmu 3 pióra strusie.

Bażeński lub **Baisen**, herb rodziny t. n. na Pomorzu gdańskiém; wiewiórka szara na nóżkach siedząca, gryząca orzech i nakryta ogonem; pole tarczy czerwone; na chełmie murzyn, trzymający chorągiew, na któréj takaż wiewiórka.—**Bażeński** (de Bajsen Konrad), zwany *de Zeiligen* rycerz *von Haske*, w r. 1410 po bitwie z Krzyżakami pod Grünwalden kupił od biskupa warmińskiego wieś Bazen, od któréj potomkowie jego nazwali się Bażeńscy. — **Bażeński** (Jan) syn Konrada, poróżniwszy się z Krzyżakami o wyrządzoną mu przez nich krzywdę w majątku dziedzicznym, stanął na czele tak zwanego *jaszczurczego związku Prussaków* (ob.), od którego przybył w delegacyi 1454 do Kazimierza Jagiellończyka z zażaleniami na niegodziwości krzyżackie i prośbą o wcielenie Pruss do rzeczypospolitéj. Stało się temu życzeniu zadosyć; Bażeński z bratem Gabryjelem wykonali przysięgę wierności w imieniu całych Pruss: Jan został gubernatorem tego kraju i wojewodą gdańskim. W wojnach z Krzyżakami miał czynny udział i wpłynął skutecznie na zawarcie z nimi pamiętnego traktatu toruńskiego (1466). W nagrodę wyświadczonych usług, otrzymał od króla miasto Tolkmit z kilku przyległemi wsiami.—**Bażeński** (de Bajsen) Ścibor, po przyłączeniu Pruss do Polski 1454, został wojewodą królewieckim, a po śmierci brata Jana, jako naczelnik związku Prussaków przeciwko Krzyżakom, namiestnikiem i pełnomocnikiem ziem prusskich. W r. 1466 był wojewodą malborskim, † 1481. — **Bażeński** (de Bajsen) Jerzy, syn Jana, naprzód podskarbi ziem prusskich, 1490 podkomorzy malborski, a 1511 wojewoda malborski. W 1524 posłował do Alberta księcia prusskiego i podpisał zawarty z nim traktat 1525.— **Bażeński** (de Bajsen) Gabryjel, brat Jana, czynny agitator przeciwko Krzyżakom, popierał dążności brata swego i przyczynił się znakomicie do połączenia Pruss z Polską, † 1476.—**Bażeński** (de Bajsen) Mikołaj, syn Gabryjela, dworzanin królewski, został około 1482 wojewodą malborskim; w r. 1494 podpisał potwierdzenie praw prusskich przez króla Jana Albrechta, a 1498 traktat z wojewodą mołdawskim. Następnie 1501 podpisał artykuły związku Litwy z Polską, † 1511. — **Bażeński** (de Bajsen), Jan, syn Mikołaja był kasztelanem elbląg-skim, † 1549 a **Bażeński** (de Bajsen) Jan, syn Ścibora, około 1476 był takimże kasztelanem; † 1488.

Bażyna lub **Modrzewnica** (*Empetrum*), jedyny rodzaj rodziny *Bażynowatych* (*Empetreae*); zawiera w sobie drobne krzewy, podobne w ogóle do wrzosów, ścielące się po ziemi i gałęziste; liście naprzemianległe lub kółkowe, iglaste, czarniawo-zielone, kwiaty małe, ciemno-purpurowe; owoc torebka sucha lub jagodowa. **B.** *czarna* (*E. nigrum*), zwana małpią jagodą, krzewinka jedno-stopowa, rośnie na skałach i miejscach płonnych Alp, tudzież w bagniskach i trzęsawiskach Europy północnéj i Azyi, kwitnie w Maju i Czerwcu. Czarne i kwaśne jéj jagody z pozoru podobne są do jałowcowych, w niektórych krajach północnych Europy są jadalne, gdzieniegdzie używane jako środek przeciwszkorbutny i mocz pędzący. Grenlandczycy z wyfermentowanych jagód otrzymują napój spirytusowany, niesmaczny.

Bąbel, w medycynie: to co *bulla*, *pęcherz* (ob). Bańki, tworzące sie na wodzie zmąconéj, także zowią bąblami.

Bąblica (*Pemphygus*), choroba zapalna skóry, objawiająca się w postaci pęcherzy dochodzących nieraz wielkości pięści, rozrzuconych w różnych miejscach ciała; zawierają one z początku płyn surowiczy, potém często ropny, choroba występuje z gorączką albo bez niéj, po kilku tygodniach kończy się wyzdrowieniem; czasami po pęknięciu pęcherza rozwija się zapalenie złośliwe, albo obszerna zgorzel (gangrena) tkanek i wtedy zejście bywa śmiertelne. **B.** zjawia się u dorosłych albo u małych dzieci, przyczyny téj choroby nieznane. — Leczy się wannami, okładami, smołą i t. p.

Bącewicz (Jan), doktór medycyny, ur. 1797 r. w gub. Kowieńskiéj, ukończył w 1723 nauki w uniwersytecie wileńskim i tegoż roku przybył do Warszawy; był ordynatorem w szpitalu wojskowym ujazdowskim. Od r. 1833 do śmierci (1864) był członkiem rady lekarskiéj i egzaminatorem z terapii i kliniki. Ważniejsze jego rozprawy, drukowane w pamiętnikach warszawskiego towarzystwa lekarskiego są: „*Postrzeżenia chirurgiczne. Wyjście niezwykłym sposobem ciał obcych z ran postrzałowych*“ (1837); „*O udzielaniu się ludziom nosacizny końskiéj*“ (tom II str. 212); „*O gorączce tyfoidalnéj*“ (tom XVII str. 230); „*Uwagi nad chorobami panującemi w miesiącu Lipcu i Sierpniu, czyli nad zabójczą cholerą* z 1852“ (tom V str. 222); „*O działaniu wezykatoryi jéj skutkach i wskazaniach*“ (Tygodnik Lek. 1857). Daleko więcéj niż przez te rozprawy wsławił się **B.** jako bystry, znakomity lekarz. W testamencie poczynił znaczne zapisy na cele edukacyjne i dobroczynne, między innymi 22500 rs. na gmach towarzystwa lekarskiego, pod który kamień węgielny położony został 6 Sierpnia 1872.

Bąchory (bot.), ob. Ziemowit.

Bączalski (Seweryn) z Dolechowic na Podgórzu krakowskiém, poeta polski z początku XVII w., zmarły w późnéj starości, dążący do sprostowania zdań swoich współziomków i ugruntowania między nimi zgody i pokoju, czego dowodem pismo jego p. t. „*Ochrona koronna*“, (Kraków 1606). Wydał nadto: „*Fortuna albo szczęście*“, rodzaj kabały wierszowanéj, bardzo wziętéj w swoim czasie i „*Przestrach śmiertelny*“, (Kraków 1608). Miał zostawić ważny rękopis, zawierający ciekawe szczegóły do panowaiia Zygmunta III, a szczególniéj do rokoszu Zebrzydowskiego i zjawienia się Dymitra Samozwańca.

Bączek, rurka u osady strzeleckiéj lub u karabina, w którą się stępel wsuwa.

Bądarzewska Tekla (poślubiona Baranowskiemu), † 29 Wrześ. 1861. Wiele jéj drobniejszyśh utworów muzycznych na fortepijan wyszło nietylko w Warsz. ale i za granicą. Szczególniéj wiele wydań liczy: „*La prière d'une vierge.*

Bąk, oddział *Botaurus* w rodzaju Czapli, (ob.) obejmujący gatunki, mające krótsze nogi niż czapla, pióra długie na przodzie szyi, obejmujące tylną stronę, tylko puchem okrytą, upierzenie rude, ciemno-pręgowane. Za typ tego oddziału, wzięty jest ptak powszechnie u nas znany pod nazwą B. Wydaje on głos potężny, podobny do ryczenia wołu; oddawna istniało podanie, że B. dla wydania go zanurza dziób w wodę, obserwacyje Wodzickiego zdają się to potwierdzać.

Bąk, (Tobanus) owad z rzędu dwuskrzydłych, odznaczający się wielkością ciała i rożkami na czole dłuższymi, niż u much właściwych. Oczy duże, bardzo zbliżone, są świetnych barw zielonych lub błękitnych, mieniących się. Żyją głównie w lasach i w czasie upałów dręczą bydło a szczególniéj konie. Gatunki u nas najpospolitsze są *B. oliwkowaty* (*T. bovinus*) *B. pstry* (*T. laurinus*). W życiu pospolitém nazwę B. nadają i innym owadom brzęczącym, między innymi trzmielowi.

Bąk lub **Berlinek**, pieniądz podłego kruszcu, podobny do tymfów koronnych, bitych w Lipsku za Augusta III dla Polski. Fryderyk Wielki, zająwszy Lipsk w czasie wojny siedmioletniéj, polecił wybijanie znalezionymi w mennicy stęplami monet z podlejszego kruszcu, tak że Polska zalaną została obcą, a niby krajową monetą. Lud nadawał mu rozmaite przezwiska: *tymfów saskich*, *wrocławskich*, *małych główek*, *efraimitów*, *berlinek*, *bąków* etc. Z tych *bąki* czyli *berlinki* mają podług uniwersału komisyi, skarbu koronnego, (z dnia 4 Czerwca 1768) najmniejszą wartość, bo tylko groszy miedzianych $7^1/_2$, gdy tymczasem inne dochodzą do 28 groszy miedzianych.

Bąkojad (Buphaga), rodzaj ptaków z rzędu wróblowatych, z rodziny stożkodziobych (Conirostres). Należą tu dwa gatunki afrykańskie, *B. africana* i *B. erytrorhymhos*, znane z żywienia się gąsienicami i poczwarkami owadów gnieżdżącemi się pod skórą zwierząt przeżuwających dzikich i bydła domowego. Wielkością zbliżone do drozda śpiewaka, mają dziób silny, z żuchwą znacznie grubszą od szczęki, nogi 4 palcowe, uzbrojone przyczepnymi pazurami, ogon stopniowany, klinowato zaokrąglony. Trzymają się w małych stadkach, towarzysząc wyżéj wymienionym zwierzętom, do których przyczepiają się pazurami, silnym dziobem przecinają ich skórę, przez owady podniesioną i takowe wybierają.

Bąkowski, albo Ryś, herb rodziny Bąkowskich, podług Niesieckiego następujący: Ryś w prawéj tarczy bieżący, z szyją i głową zwróconą, z koroną na głowie; nad hełmem trzy lilije nieheraldyczne, z których średnia wyższa, a na środku jéj łodygi gwiazda srebrna sześciopromienna.

Bąkowski (Jan Ignacy), herbu Ryś. Wybrany był z województwa chełmińskiego 1642 na trybunał radomski a 1648 na sejm elekcyjny. Na sejmie 1653, kiedy chciano zmusić króla Jana Kazimierza do mianowania marszałków, B. stanął po jego stronie i obraził szlachtę izby poselskiéj, nazwawszy ją stanem najniższym, skąd przyszło do powtórnego zerwania sejmu za tegoż króla. W czasie wojny szwedzkiéj 1655, wysyłany był do kurfirsta brandeburskiego o przysłanie obiecanych posiłków, a w roku następnym, jako podkomorzy chełmiński, jeździł do Moskwy, celem wyjednania traktatu przeciw najezdniczym Szwedom. Używany do rozmaitych spraw rzeczypospolitéj, został 1665 wojewodą pomorskim i otrzymał starostwo skarszewskie, a poprzednio jeszcze baldemburskie. Fundował klasztory reformatów w Gdańsku 1666 i w Kiszporku. W r. 1678 jeździł jeszcze w poselstwie do Moskwy, gdzie miano rozpoznawać pretensyje elektora brandeburskiego do Elbląga.

Bąkowski (Jan Wincenty, hr.) ur. w Wiśniowczyku 1760, † we Lwowie 1826. Jako przyjaciel Ossolińskiego, przyłożył się wiele do ustalenia zakładu naukowego imienia Ossolińskich we Lwowie. Przełożył z łacińskiego na polski „*Opis miasta Lwowa*" Alnpecha zamieszczony z przypisami J. Dzierzkowskiego w *Pamiętniku Lwowskim* (1816 r.) i wydał dzieło p. t. „*Kopa bajek*", (Lwów 1850).

Bąkowski (J. N. hr. Jaksa), wydał: „*Przyczynienie drzewa przez użycie miejsc zacienionych*", (Lwów 1838 i 49), tłum. fran. p. t. „*Réproduction des forêts*" (Paryż 1839) oraz „*Fraszki i niefraszki*" (Lwów 1844).

Bąkowski Dyjonizy, kompozytor muzyki do pieśni ukraińskich, wydawanych w Kijowie i Żytomierzu. Tłumaczył na małoruskie narzecze „*Pieśń o ziemi naszéj*" W. Pola 1863 (Rękopis).

Bdanie, jezioro w księstwie Poznańskiém powiecie Szreńskim.

Bdelatomija, postępowanie wprowadzone przed kilku laty, przez J. Beera w Berlinie dla podwyższenia działalności pijawek; polega ono na tém, że pijawki do połowy krwią napojone nacina się z tylu, przez co krew wessana odpływa. Ponieważ taka pijawka daleko dłużéj ssie, niż bez podobnego nacięcia, przeto B. dla szpitali nie jest bez znaczenia.

Bdelium (*Gummi Bdelium s. bdellii*), gumożywica, pochodząca z palmy *Hyphaene crinita* (*Widlica*), rosnącéj w górnym Egipcie. Znajduje się w handlu w kawałkach różnéj wielkości; najczystsza jest przeświecająca, żółta lub brunatna w różnych odcieniach, woni słabéj przypominającéj mirę, smaku gorzkiego. W handlu znajduje się téż inna guma pod nazwą *B. sycylijskiego*, pochodząca z gatunku marchwi *Daucus gumifer*, rosnącego nad Atlantykiem i morzem Śródziemném, od poprzedniéj mało różna; natomiast bardziéj odstępuje własnościami *B. arabskie* mające pochodzić z drzewa niedobrze znanego *Amyris Nioutout*. W medycynie rzadko się używa, jako środek przeciw robakom; częste zaś zastosowanie znajduje w perfumeryi.

Bdellidae, (*roztocze biegające*), rodzina pająków z rzędu roztoczy (Acarina); odznaczają się długą trąbką i szczękami nożycowatemi, z których najbardziéj znane są gatunki: *Bdella latra* i *B. ornata*, żyjące pod kamieniami i krzewami, oraz na polach kartoflowych.

Bdellometr (z greck.), narzędzie wynalezione przez Sarlandiere'a, mające zastąpić pijawki i bańki. Jest to bańka szklana, opatrzona wewnątrz wysuwalnymi nożykami do nacinania skóry; za pomocą pompki ssącéj wyciąga się z niéj powietrze, a oddzielną rurką u dołu umieszczoną, można krew z bańki wypuścić nie odejmując narzędzia; przyrząd bardzo odpowiedni, choć mało upowszechniony. Por. Hütschmann „*Die Blutpumpe*" (1842).

Beachy-Head, przylądek nad kanałem, w angielskim hrabstwie Sussex, pomiędzy Brighton i Hastings, na którym znajduje się latarnia morska. Pamiętny jest zwycięstwem, odniesioném 1 Lip. 1690, przez flotę francuską, nad angielską i hollenderską pod dowództwem Torringtona. Żeglarze, nazywają go: *przylądkiem siedmiu braci.*

Béarn, (łac. *Benearnia*), niegdyś księstwo w północno-zachodniéj Francyi, obejmujące 83 kw. mil, stanowi obecnie, główną część departamentu Niższych Pirenejów i posiada piękne doliny, łąki i winnice. Mieszkańcy tutejsi *Bearneńczykowie*, są potomkami dawnych Beneharnów, uprzejmi i łagodni, a przytém silni, trzeźwi i pilni. Częste robią wycieczki, do Hiszpanii dla zarobku. Pierwszym władcą Bearnu był Centulf (Centullus), około 819; po wygaśnieniu domu panującego, kraj przeszedł w posiadanie hrabiów de Foix, a r. 1593 z Henrykiem IV, który tu się urodził i dla tego Bearneńczykiem był zwany, do Francyi, do któréj 1620, przez Ludwika XIII ostatecznie został wcielony.

Beata czyli *Bożena* (święta), dziewica z Cenis we Francyi, trudniła się opieką nad ubogiemi dziećmi i uczeniem dziewcząt religii i robót kobiecych. Kościół rz. kat. pamiątkę jéj obchodzi d. 22 Grudnia.

Beaton lub **Bethune** (Dawid), kardynał i prymas Szkocyi, żarliwy przeciwnik reformacyi kościelnéj, i przyłączenia tego kraju do Anglii, ur. 1495. Jako posłannik, pośredniczył w małżeństwie Jakóba V z Maryją, córką księcia Gwizyjusza; 1539 został arcybiskupem w Saint-Andrews, i na tém stanowisku, spowodował silne prześladowanie ewangelików. Po śmierci Jakóba V, wywierał wielki wpływ na regenta, hrabiego Arran, lecz został 1546 zamordowany. Był to człowiek wielkich zdolności, i pełen zapału dla niepodległości swéj ojczyzny, ale intrygami, okrucieństwem i rozwiązłością, taką ściągnął na siebie nienawiść, że nikt, nie żałował jego śmierci.

Beatrix, imię kilku świętych niewiast, w kościele rz. kat.—Dante, unieśmiertelnił w swoich poezyjach, Beatryxę z rodu Pornarich; zmarłą (1290) w 24 roku życia, którą poznawszy gdy miała lat 8, a sam lat 9, kochał aż do swéj śmierci.

Beatrix, planetoida 83, odkryta przez Gasparisa w Neapolu 14 Kwiet. 1868; pierwiastki jéj wyznaczył Becker w Berlinie.

Beatson, generał-major angielski, właściciel ziemski w Knowle-Farm w Sussexie, znany, z zaprowadzonéj przez niego, około 1815 r. metody gospodarowania bez pługa, ugoru i nawozu. Sposób jego, polega głównie, na używaniu skaryfikatora, paleniu ściernia na gruntach ciężkich, i uprawie roślin okopowych zamiast ugoru. Metoda ta, okazała się niepraktyczną, ma jednak tę zasługę, że zwróciła uwagę, na możność obejścia się bez ugoru.

Beattie (James), szkocki filozof i poeta, ur. 1735 w Lawrencekirk, hrabstwie Kincardine, † 1803, był profesorem filozofii w Aberdeen; odznaczył się jako przeciwnik Hume'a, dziełem: „*Essay on the nature and immutability of truth*," (Edinb. 1770); w którém, nie dorosłszy swego przeciwnika, zbija jego skeptycyzm. Więcéj wartości mają: „*Dissertations moral and critical*," (Lond. 1783); i „*Elements of moral science*" (2 t. Lond. 1790). Głośniejsze jednak imię w literaturze angielskiéj, zyskał sobie poematem: „*The minstrel, or the progress of genius*" (2 części, Lond. 1771—74); nowe wydania w Gilfillan'a „*Library edition of the British poets*", (Edinb. 1854) i „*Birket Fostera z ilustracyjami*," (Lond. 1861).

Beatus (święty), znakomitego rodu Anglik, nawrócony przez Barnabę a przez apostoła Piotra, za panowania Klaudyjusza, na kapłana wyświęcony, opowiadał ewangeliję w Szwajcaryi i we Francyi. Umarł, jako pustelnik w jaskini dyecezyi Chastres pod Veudôme, przy końcu pierwszego stulecia, mając lat 90. Pamięć jego, kościół rz. kat. obchodzi 9 Maja.

Beatyfikcyja (z łac.) nazywa się akt, którym papież rzym. na mocy, wydanego przez siebie dekretu, ogłasza osoby zmarłe, za policzone w poczet *błogosławionych*. Błogosławiony, może być przedmiotem czci ze strony wiernych. *Beatyfikacyja*, poprzedza zwykle *kanonizacyję* (ob.).

Beaucaire, miasto portowe, w francuskim depart. Gard. na prawym brzegu Rodanu, liczy 10500 m.; sławne jest, z powodu wielkiego, corocznie od 21—28 Lipca odbywającego się tutaj jarmarku, na który dawniéj, przybywało do 300,000 ludzi, teraz, liczba przybyszów dochodzi jeszcze do 100,000. Od m. Beaucaire i od Rodanu, prowadzi kanał do Aigues-Mortes, który ułatwia komunikacyją z morzem Śródziemném.

Beauce, żyzna kraina we Francyi, z miastem st. Chartres, niegdyś zwana śpichlerzem Paryża; obecnie, wchodzi ona w skład departamentów Eure-Loire i Loire-Chèr.—W ostatniéj wojnie, była miejscem wielu potyczek z Niemcami.

Beauchamp (Józef), ur. 1742 w Vesoul, na życzenie stryja, konsula w Bagdadzie, udał się na wschód, gdzie kreślił karty, oznaczył położenie kilku gwiazd i zbierał zabytki sztuki arabskiéj. W 1796 r., został konsulem w Maskacie; powołany stąd przez Bonapartego w 1798 r. do Egiptu, dostał się po drodze do niewoli angielskiéj, w któréj przepędził trzy lata i wkrótce potém, † 1801.

Beauchamp (Alfons de), ur. 1767 w Monaco, †

1882, naprzód żołnierz, potém urzędnik policyjny, z powodu dzieła swego p. t. „*Histoire de la Vendée et des Chouans*" (1806), wygnany przez Napoleona do Rheims. Za restauracyi, pozyskał 1820 pensyję i pisywał do „*Monitora*," „*Gazety*" i t. d. Jego „*Histoire de la campagne de* 1814 *et* 1815;" „*Histoire de la révolution du Piémont*" i t. d. są wprawdzie ciekawe, lecz stronnie napisane. Jego: „*Pamiętniki Fouché'go*" jako oszczercze, zostały przez sąd, skazane na zniszczenie w całém wydaniu.

Beaufort, majętność w Anjou, od któréj książęta Beaufort mają swą nazwę.—**Beaufort**, miasto w Szampanii, należące niegdyś do rodziny Estrées, które w r. 1597 na cześć Gabryelli d'Estrées, do godności księstwa zostało podniesione.—**Beaufort**, zamek w hrabstwie t. n. należącém poprzednio do Lotaryngii, później do Namuru, gniazdo rodzinne belgijskich hrabiów i książąt Beaufort.

Beaufort, znakomita rodzina w Anglii. *Beaufort* (Jan I), uprawniony syn Jana z Gaunt, księcia Lancaster, trzeciego syna Edwarda III, mianowany został 1396 hrabią Somerset, 1397 markizem Dorset. Syn jego *Jan II*, pierwszy książę Somerset, był przez córkę swą Małgorzatę, żonę Edmunda Tudora, dziadem Henryka VII. Brat jego *Edmund*, książę Somerset i margrabia Dorset, regent Francyi, którą wtedy właśnie Anglija utraciła, poległ pod St.-Albans. Dwaj synowie jego Henryk i Edmund, zostali na śmierć skazani i na Janie wygasła prawa linija tego imienia.—Od Karola Somerset, naturalnego syna Henryka, który 1514 został hrabią Worcester, pochodzą dzisiajsi *książęta angielscy Beaufort*, których tytuły, nadane im 1682, nosi obecnie Henryk Karol Fitzroy Somerset (ur. 1824). Do tejże saméj rodziny, należał także *Henryk* **Beaufort**, brat Jana I Beaufort, kardynał i biskup w Winchester, który młodemu królowi angielskiemu Henrykowi VI, towarzyszył do Paryża na koronacyję, jako króla Francyi. Był on głównym podżegaczem morderstwa, popełnionego na księciu Gloucester i prezesem krwawego sądu, który dziewicę Orleańską na śmierć skazał. † 1447.

Beaufort, książęta franc. pochodzą ze związku Henryka IV z Gabryjelą d'Estrée (ob.). Najgłośniejszym z nich jest Franciszek *de Vendôme* (ob.), ks. Beaufort t. j. wnuk Gabryjela i Henryka IV. W Belgii jest rodzina hrabiów i książąt *Beaufort* albo *Beaufort*, pochodząca od Waltera, syna Goltfreda, księcia Ardennów. *Karol Albrycht de* **Beaufort** z linii *Beaufort-Spontin*, cesarsko-królewski tajny radca i szambelan, został 1746 margrabią; jego syn *Fryderyk August Alexander*, 1814 mianowany przez monarchów sprzymierzonych generalnym gubernatorem Belgii, † 1817, jako wielki marszałek dworu hollenderskiego.

Beaufort (sir Francis), ur. 1774 w Cellan, w irlandzkiém hrabstwie Louth, † 17 Grud. 1857 w Brighton, był od 1829—54 hydrografem admiralicyi angielskiéj; pomiarami swymi mórz wszystkich części świata, znakomite położył zasługi.

Beaufort (Ludwik), uczony historyk francuski, napisał dwa ważne dzieła: „*Sur l'incertitude des cinq premiers siècles de l'histoire romaine*" (1738); i „*De la république Romaine*" (2 tomy, 1776); z których, zwłaszcza ostatnie, do dzieł klasycznych liczoném być może. † 1795 w Maestrychcie.

Beaufortia (*Ścisławin*), roślina z rodziny mirtowatych, pochodząca z Australii, dla pięknych czerwonych pręcików, hodowana w cieplarniach.

Beaugency, miasto nad Loarą z 25000 m., godne uwagi z powodu wielkiego mostu; pamiętne zgromadzeniami kościelnemi (1086 i 1152), na których, rozprawiano o prawności małżeństw królów franc. 8—11 Grudnia 1870, zwycięstwo Niemców pod dowództwem wielkiego księcia Meklemburg-Szweryńskiego nad armiją Loary.

Beauharnais, szlachecka rodzina, osiadła we Francyi zachodniéj, któréj posiadłości *Laferté-Auram-Beauharnais*, 1764 z tytułem Laferté-Beauharnais do godności margrabstwa, podniesione zostały. Wyższe znaczenie téj rodziny, rozpoczyna się dopiéro krótko, przed rewolucyją.—**Beauharnais** *Franciszek*, margrabia, ur. w Roszelli 1756; trzymając się w zgromadzeniu narodowém, nieodstępnie strony króla i szlachty, emigrował 1792, zajął w armii Kondeusza wysokie stanowisko, a potém, przemieszkiwał w Koblenc i Beureuth. W 1804 r. Napoleon pozwolił mu wrócić do kraju, w 1805 r. wysłał go do Florencyi, a w 1807 r. do Madrytu. Popadłszy w niełaskę, przebywał nad Renem i dopiéro 1814, wrócił do Francyi, gdzie † 1846. Z pierwszego małżeństwa swego z synowicą Maryją Franciszką de Beauharnais miał córkę Maryję Ludwikę, która, 1802 poślubiła p. Lavalette. Z drugiego zaś małżeństwa, pozostawił córkę Hortensyję Ludwikę Franciszkę, ur. 1812, zamężną naprzód z hrabią Querelles († 1846), który miał udział w zamachu Ludwika Napoleona na Strasburg, a od 1848, zamężną z Franciszkiem Armandem Rupertem Laity, wiernym sługą cesarza Napoleona III. *Alexander*, wicehrabia **de Beauharnais**, brat poprzedniego, ur. 1760 na wyspie Martynice, zaślubił, będąc majorem, 1779 bogatą współrodaczkę Józefinę Tacher de la Pagerie (późniejszą cesarzowę Francuzów ob.), walczył pod dowództwem Rochambeau w Ameryce, przyłączył się 1789 do sprawy rewolucyi, był 1793 naczelnym dowódcą armii reńskiéj, lecz, za czasów teroryzmu na śmierć skazany, został 1794 gilotynowany. Ten pozostawił jednego syna, Eugenijusza, księcia Leuchtenberskiego (ob.) i jednę córkę Hortensyję, późniejszą małżonkę Ludwika Bonapartego, króla Hollandyi.—*Klaudyjusz* wicehrabia **de Beauharnais** syn stryja dwu poprzednich braci i Maryi Anny Franciszki *Mouchard*, autorki znanéj pod imieniem *Fanny* († 1813) ur. 1756, oficer gwardyi, deputowany do stanów generalnych, 1804 senator, 1814 par Francyi, † 1819. Z pierwszego małżeństwa z margrabiną de Lepay-Marnesia, miał jednę córkę Stefaniję Ludwikę Adryjannę, ur. 1789, † 1860 r., która, adoptowana przez Napoleona I, zaślubioną została z Karolem, dziedzicznym wielkim księciem badeńskim. Z drugiego związku, z panną Fortan,

pozostała córka Józefina Désirée, od 1832 małżonka markiza de Quinquésan de Beausson.

Beaujolais, kraina w dawnéj prowincyi francuskiéj lugduńskiéj, pomiędzy Loarą i Saoną, należąca obecnie, do departamentów Rodanu i Loary, miała za stolicę m. Villefranche.

Beaujolais (Ludwik Karol Orleański, hrabia de), trzeci syn Ludwika Filipa Józefa, księcia Orleanu, brat króla Ludwika Filipa, ur. w Paryżu 1779. W 13 roku życia uwięziony, po kilkoletniem zamknięciu, deportowany został do Stanów Zjednoczonych, skąd w r. 1800 przybył do Anglii. Dotknięty chorobą piersiową, † 1808 na wyspie Malcie.

Beaujon (Mikołaj), ur. 1718 w Bordeaux z rodziny kupieckiéj, będąc poborcą generalnym w Rouen, a późniéj bankierem dworu, dorobił się głównie na spekulacyjach zbożem, ogromnego majątku, z którego przeszło 3 milijony franków, przeznaczył na rozmaite cele dobroczynne. † 1786 w Paryżu.

Beaujour (Ludwik August Felix baron de), ur. w Prowancyi 1788. Rozpocząwszy zawód dyplomatyczny, przechodził rozmaite stopnie i był konsulem generalnym w Georges-Town w Stanach Zjednoczonych, a 1814 w Smyrnie. W r. 1818 został baronem, 1831 zasiadał w izbie, jako deputowany z Marsylii, a 1835, powołany został na członka izby parów. † 1836. Ważniejsze jego dzieła statystyczno-polityczne są: „*Wyprawa Hannibala do Włoch i Najwłaściwszy środek zaatakowania półwyspu włoskiego*"; „*Pogląd na Stany Zjednoczone w początkach XIX w.*" „*Teoryja rządów*" (Paryż 1824); „*Obraz rewolucyj francuskich od najdawniejszych czasów*" i t. d.

Beaulieu (Jan Piotr baron de), generał wojsk austryjackich, ur. 1725 w okolicy Namur; wszedł 1743 do wojskowéj służby austryjackiéj, walczył zaszczytnie, podczas wojny siedmioletniéj, następnie w Belgii i Francyi doszedł stopnia feldzejgmejstra. W r. 1766 otrzymał najwyższe dowództwo, nad armiją działającą we Włoszech przeciwko Napoleonowi. Tu wszakże, dopuścił się nader ważnych błędów, skutkiem których poniósł klęskę pod Lovi, a Lombardyja została straconą. Wziął potém uwolnienie ze służby, † 1819 w swoich dobrach pod Linz.

Beaumanoir (Filip), jeden z najdawniejszych i najznakomitszych francuskich prawników, żył w drugiéj połowie XIII w. i przewodniczył sądom w Clermont 1280 i w Beauvoisis 1283. Dzieło jego p. t. „*Les coutumes de Beauvoisis*", uważane jest za nieoszacowany pomnik ówczesnego sądownictwa francuskiego i w ogóle, sądownictwa czasów feudalnych. Pierwszą ed. sporządził Thaumas de la Thaumasière wraz z *Assises de Jérusalem* 1692, drugą Beaugnot 1842 w Paryżu.

Beaumarchais (Piotr Augustyn Caron de), poeta francuski, najznakomitszy wyobraziciel ducha francuskiego, w drugiéj połowie XVIII wieku; ur. 1732 w Paryżu, † 1799 tamże; początkowo zegarmistrz, późniéj, poświęcił się muzyce i jako nauczyciel córek Ludwika XV, im całe dalsze powodzenie swoje zawdzięczał. Ożeniwszy się bogato, wystąpił z dwoma utworami dramatycznymi: „*Eugénie*" i „*Les deux amis*". Większą nierównie sławę, zjednał sobie swymi „*Mémoires*" (1774), które powszechne obudziły zajęcie; niedługo potém wydał: „*Suite de Mémoires*" (1778). Pamiętniki te, są arcydziełem w swoim rodzaju. Celują niepodobną do naśladowania siłą, naiwnością i oryginalnością wyrażenia, najwykwintniejszą satyrą, przenikliwą dyjalektyką i zapałem, który najchłodniejszego nawet porwie czytelnika. Wreszcie, napisał, dwa najcelniejsze swoje dzieła: „*Le barbier de Séville*" (1775) i „*Mariage de Figaro*" (w polskim przekładzie „*Wesele Figara*"; wznowione na scenie warszawskiéj 1871 r.), które uczyniły go, najulubieńszym we Francyi poetą. Podczas wojny o niepodległość Ameryki północnéj, czynny wziął udział w niesieniu pomocy wybijającym się kolonistom, a dostarczając im materyjałów wojennych, ogromne miał osiągnąć zyski. Późniejsze jego prace opera: „*Tarake*" (1787) i komedyja „*La mère coupable*" (1762), któréj mamy polski przekład pod tyt. „*Matka występna, czyli domowe troski familii Almaviva*" (Wilno 1827), zupełnie chłodnego doznały przyjęcia. Ostatniém jego dziełem są: „*Mes six époques*" (1793) w którém usprawiedliwia się, ze swéj dostawy broni dla wojska republikańskiego. Wydanie dzieł jego, sporządzili Gudin (7 t. Paryż 1809) i Furné (6 t. Paryż 1827). Porów. Lamenie'go „*B. et son temps*" (2 t. Paryż 1856).

Beaumesnil (Henryjeta Adelajda Villard de) aktorka i śpiewaczka, ur. 1748 w Paryżu, † tamże 1803, była pierwszą kompozytorką oper, z których np. „*Tibulle et Delie*"; „*Plaire c' est commander*" przedstawiane były z wielkim powodzeniem w teatrze Montesquieu.

Beaumont, miasteczko we franc. departamencie Ardenów, na południe Sedanu. 30 Sierpnia 1870, zwycięstwo Niemców (Bawarów i Sasów) nad Francuzami pod Mac-Mahonem.

Beaumont (Franciszek) i **Fletcher** (Jan), wspólnie piszący, poeci dramatyczni angielscy, sławni z tego, że wystąpili do współzawodnictwa z Shakspearem. Beaumont, ur. 1585 na wyspie Grace-Dieu w hrabstwie Leicester, † 1616. Fletcher, syn biskupa londyńskiego, ur. 1576, † 1625. Zjednoczenie tych dwóch poetów, rozpoczęło się w r. 1605. Obrali oni sobie za wzór Shakspeara, lecz niżsi od niego genijuszem, popadli w przesadę, pomimo, że współcześni, stawiali ich wyżéj nad sam pierwowzór. Dzieła téj spółki, (razem sztuk 52) w najlepszém wydaniu wyszły staraniem Dyce'go (13 tom. Lond. 1841—48).

Beaumont (Jan Chrzciciel Armand Ludwik Leoncyjusz de), ob. Elie de Beaumont.

Beaumont de la Bonnière (Gustaw de), znakomity publicysta francuski, ur. 1802 r. w Beaumont-la-Chartre w depart. Sarthe, prokurator trybunału Sekwany, wysłany został 1831 z Tocquevillem do Ameryki północnéj, celem zbadania, tamecznego systematu więziennego, od 1840 zasiadał w izbie de

putowanych po stronie opozycyi, a od 1848, jako członek zgromadzenia konstytucyjnego i prawodawczego, należał do republikanów umiarkowanych. Opozycyję swoję, najzupełniéj legalną, przypłacił podczas zamachu stanu 2 Grudnia 1851 r. krótkiém więzieniem w forcie Mont-Valerien. Odtąd, aż do swéj śmierci 1866 żył zdala od spraw publicznych. Z dzieł jego, najznakomitsze: „*Du système pénitentiaire aux Etats-Unis et de son application en France*“ (napisane wspólnie z Tocqueville'm (Paryż 1832—36); „*Marie ou l'Esclavage aux Etats-Unis*“ (2 t. Paryż 1840); „*L'Irlande sociale, politique et religieuse*“ (Paryż 1839 i 40).—**Beaumont-Vassy** (Edward, wice-hrabia de) kuzyn poprzedniego, ur. 1813 r., wsławił się, jako autor kilku romansów, a głównie dzieł historycznych: „*Histoire des états européens depuis le congrès de Vienne*“ (4 t. Paryż 1843—47); i „*Histoire de mon temps*“ (Paryż 1855—58).

Beaumontyt, minerał bardzo rzadki, znajdujący się w Baltimore, w Stanach Zjednoczonych. Tw. 4,5—5, c.g. 2,24. Przezroczysty, krystalizuje w słup kwadratowy prosty, według innych w słup o podstawie prostokątnéj. Jestto, podwójny krzemian glinki oraz magnezyi, sody lub potażu.

Beaune, miasto okręgowe, w francuskim depart. Côte-d'or, nad r. Bonzeoise, ma 11,500 m., piękny kościół N. Panny, starożytny zamek, wielki szpital; prowadzi dość znaczny handel. Miejsce urodzenia, znakomitego fizyka i matematyka Gasp. Monge, któremu tu w r. 1849 wzniesiono pomnik.

Beaune (Florimond de), matematyk francuski, ur. 1601 w Blois; służył naprzód wojskowo, potém, był członkiem sądu w mieście rodzinném, † 1652; był przyjacielem Kartezyjusza i przyczynił się wiele, do rozwinięcia geometryi analitycznéj, przez Kartezyjusza do matematyki wprowadzonéj. On pierwszy, starał się dochodzić natury linij krzywych z własności ich stycznych, i z tego powodu, można go uważać za założyciela rachunku całkowego. Od niego, zwaném jest zagadnienie Beaune'go, dotąd podawane w kursach rachunku całkowego, mianowicie: znaleść liniję krzywą, którejby rzędna miała się do podstycznéj, jak się ma pewna stała linija prosta, do różnicy pomiędzy rzędną i odciętą. Oprócz tego, ulepszył teleskopy i inne narzędzia astronomiczne.

Beaune la Rolande, miasteczko w dep. Loary we Francyi, na północo-wschód. Orleanu. 28 Listopada 1870, odparta tu została przez Niemców armija Loary, po krwawéj bitwie i ciężkich obustronnych stratach.

Beauplan (Wilhelm le Vasseur), inżynier i geograf, ur. w Normandyi na początku XVII w., służył w Polsce za Zygmunta III i Władysława IV, jako starszy kapitan artyleryi, pod hetmanem Koniecpolskim na Ukrainie, około lat 17, i tu, wykonał pomiar téj krainy, zrobił dokładną jéj kartę, założył około 50 słobód i wymierzył Dniepr od Kijowa aż do dzisiajszego Alexandrowska. Patrząc na kraj i na jego mieszkańców, okiem ścisłego badacza, po powrocie do Francyi, napisał sławny swój opis Ukrainy, równie ważny dla historyi polskiéj jak i rossyjskiéj, p. t. „*Déscription d'Ukraine, qui sont plusieurs provinces du Royaume de Pologne, contenues depuis les confins de la Moscovie, jusque aux limites de la Transylvanie, ensemble leurs moeurs façon de vivre et de faire la guerre, par le Sieur de Beauplan*“; (Paryż, 1-e wydanie 1650, 2-e 1661, 3-cie 1801). Oprócz tego, wydał mapę Ukrainy w 4 arkuszach, p. t. „*Carte de l'Ukraine*“, bardzo dzisiaj rzadką, któréj drugą edycyję wydał Janson Waessberg w Amsterdamie, z notami historycznemi. Jéj przerys, wraz z opisem Ukrainy, mieści się w 3 tomie: „*Zbioru Pamiętników o dawnéj Polsce*“ J. U. Niemcewicza.

Beaurégard (Piotr Gustaw), właściwie *Toutant*, nazwisko B. wziął od ojcowskiéj plantacyi; generał amerykański, skonfederowanych stanów Południowych, ur. 1818 r. w pobliżu Nowego Orleanu. Skończywszy szkołę wojskową w Westpoint, walczył jako porucznik artyleryi w wojnie Unii z Mexykiem, podczas któréj awansował 1847, na kapitana. Był jednym z pierwszych, co się przyłączyli do powstania południowców. W r. 1861, mianowany generałem brygady, kierował napadem na fort Sumter, a 21 Lipca wygrał bitwę pod Bull Run w Wirginii, za co został generałem. Skutkiem bitwy pod Shiloh (6 Kwietnia 1862) i odwrotu do Koryntu, odjęto mu dowództwo w polu, a powierzono obronę miasta Charleston; zadanie to, spełnił zaszczytnie 1863. W latach zaś 1864—65 działał znowu tak nieszczęśliwie, że został usunięty, a dowództwo objął po nim generał Johnston.

Beausobre (Izaak de), ur. 1659 r. w Niorté, † 1738 r. Zmuszony opuścić Francyję, jako ewangelik był kaznodzieją w Dessau, a późniéj kaznodzieją królewskim w Berlinie, 1694 r. radcą konsystorza i inspektorem kolegijum kościołów ewang. refor. francuskich, odznaczał się wymową i nauką. Wspólnie z księdzem Lenfantem przetłumaczył na język francuski Nowy Testament, (pierwszy to przekład ewangelicki francuski, uskuteczniony wprost z języka greckiego). Jego dzieła: „*Defense de la doctrine des Réformés*“ i „*Histoire critique de Manichée et du Manichéisme*“ (Amster. 1734), mają dotąd powagę w świecie uczonym. Oprócz tego napisał: „*Rozprawę o czeskich Adamitach*“ w dziele pod tyt. „*Hist. de la guerre des Hussites*“ p. Lenfanta (Lozanna 1745) i in. a między temi i niedokończone „*O reformacyi*“ (Berlin 1785).—Syn jego, Karol Ludwik **Beausobre**, pastor berliński wydał: „*Apologie des protésstants*“ i „*Le triomphe de l'innocence*“, a drugi Ludwik, członek akad. berlińskiéj: „*Lettres sur la littérature Allemande*“ i wiele innych filozof. i polit. rozpraw.

Beautemps-Beaupré (Karol Franciszek), jeden z najznakomitszych hydrografów francuskich, ur. w Neuville-le-Pont 1766, † 1855. W r. 1791, jako inżynier morski miał udział w wyprawie przedsięwziętéj celem wyszukania La Peyrousa, późniéj, badał wybrzeża Skaldy i odkrył przejście, zwane *Française*, skutkiem czego zyskał wielkie wzięcie u Napoleona I. Za restauracyi, miał sobie poru

czone zbadanie brzegów Francyi, co wykonał, po 25 latach mozolnéj pracy. Anglicy, nazwali go ojcem hydrografii.

Beauvais, warowne miasto w depart. francuskim Oise, przy zlewie rzek Avelon i Thérain, ma 14,500 m., wspaniały gotycki kościół katedralny, jest rezydencyją biskupa, miasto bardzo przemysłowe prowadzi handel z Paryżem, Niemcami i Hollandyją. Beauvais, *Bellovacum*, w wiekach średnich Belvacum zwane, było niegdyś stolicą narodu Bellowaków, plemienia belgijskiego. W latach 845 i 1114, odbyły się tutaj dwa sobory. Roku 1443 miasto, było oblężone przez Anglików, a 1472 przez księcia Burgundyi Karola Zuchwałego i w obu razach, ocalało od rabunku skutkiem dzielnéj pomocy tamecznych mieszczanek pod przywództwem Joanny Hachetle, któréj, w r. 1851 wzniesiono tu, wspaniały pomnik.

Beauvais (Jan Chrzciciel Maryja de), ur. w Cherbourgu 1731 r. † 1790 r., znakomity kaznodzieja, swojéj wymowie i cnotom winien był wyniesienie na godność biskupa w Senez 1773, którą sprawował do 1783. Usunąwszy się od zarządu dyjecezyi, wybrany został przez duchowieństwo paryskie do stanów generalnych.

Beauvert (Antoni Józef hr. Barnol de), ur. w Bagnolles 1765, † 1817 w Paryżu, kapitan wojsk francuskich przed rewolucyją, w czasie jéj wybuchu, potępiał ją piórem, za co 1797, skazany został na wygnanie. Wróciwszy do kraju po 18 Brumaire, pisał znowu, przeciwko pierwszemu konsulowi; aresztowany, uwolniony został 1802 za wstawieniem się cesarzowéj Józefiny. Za restauracyi, występował z broszurami oskarżającemi stronników przeszłego rządu, co ściągnęło nań kilka procesów skandalicznych.

Beauvoir Roger (Edward de Bully), ur. 1809 r., † 1866 r., wydał: „*Bébé ou le nain du roi de Pologne*“ (3 t. Paryż 1852). Tamże powieść pod tyt. „*Infantka*“; przełożoną na język polski przez M. Niemirowską (Warsz. 1846).—Żona jego z domu **Dozé** napisała „*Zwierzenia i pogadanki panny Mars*“, tłumacz. przez W. O. 1856 w Sanoku (wyd. Turowskiego).

Beauzée (Mikołaj), znakomity gramatyk, ur. w m. Verdun, 1717 r.; † 1789 r., był współpracownikiem Encyklopedyi i wydał: „*Gramaire générale*“ (1767 tom. 2), oraz „*Synonimy*“ (1769), zebrane przez księdza Girard.

Bebe, właściwie *Mikołaj Furry*, sławny karzeł Stanisława Leszczyńskiego, ur. w księstwie Salins 1740 r., † 1764 r., wymiary jego ciała były proporcyjonalne, przy urodzeniu ważył 34 łuty. Przy końcu życia miał 26 cali wysokości, zdolności umysłowych prawie żadnych.

Bebek (Baebaek), starożytny ród słowiański a następnie, madziarski, wywodzi się od n. Mateusza owczarza, który znalazłszy w jakiejś jaskini skarb, wystawił siedm grodów, między tymi *Murań* i *Pleszywiec*. W w. XIII ród ten, poczynając od *Benedykta* rozdzielił się na dwie gałęzie: *Szczytnicką* (de Czetnek) i *Pleszywską* (de Polsócz). Z pierwszych upamiętnił się Jan (1505 r.), twórca, czy najgorliwszy obrońca postanowienia sejmowego, podług którego, żaden cudzoziemiec nie mógł być królem węgierskim. Ród *Sz.* wygasł około r. 1600 po mieczu.—Z *Pleszywskich* odznaczyli się: *Emeryk i Dytrych*, którzy zajmowali najwyższe urzędy, a *D.* z bana chorw.-dalm.-serweryń.-slawońskiego wyniósł się nawet na palatyna król. Obadwaj ci bracia, byli przywódcami tych, którzy króla Zygmunta za jego bezprawia uwięzili 1401 r. na Wyszegrodzie Węgierskim.— Ladysław **Bebek** župan giemerski, i Emeryk **Bebek** wojewoda siedmiogrodzki, polegli r. 1448 w bitwie na *Polu Kosowém*. Ród ten, wymarł także na *Jerzym*, † 1567 r. zwanym *Turkobójcą*.

Bebel (Ferdynand August), jeden z przywódców stronnictwa socyjalno-demokratycznego w Niemczech, z powołania tokarz, ur. 1840 r.; w 1862 r. miał udział w ruchach robotniczych w Niemczech, w 1867 wszedł do sejmu północno-niemieckiego, następnie niemieckiego, gdzie się odznacza gwałtownością swych wystąpień. Podczas wojny niemiecko-francuskiej, przemawiał przeciw przyłączeniu Alzacyi do Niemiec. W r. 1872, stawiony w zarzucie zdrady stanu, skazany został przez sąd przysięgłych w Lipsku, na dwuletnie więzienie.

Bebel (Henryk), ur. około 1472 r. w Jastingen w Szwabii, od 1497 był nauczycielem poezyi i wymowy w Tubindze, † 1516. Był to jeden z najznakomitszych humanistów swojego czasu, znany głównie, ze swoich często przedrukowywanych „*Facetiae*“, najwięcéj wszakże, przyłożył się innemi pismami do rozkrzewienia w Niemczech języka i literatury łacińskiéj.

Bebrykowie, naród bajeczny, napotkany przez Argonautów w Bitynii.

Bebutow (Wasil książę), potomek znakomitego rodu armeńskiego, ur. 1792, † 1858 r. odznaczył się jako oficer armii rossyjskiéj na Kaukazie; od r. 1825—27 był gubernatorem Imerecyi. Podczas wojny tureckiéj 1829 r. bronił waleczne twierdzy Achałcyku, poczém, został gubernatorem Armenii rossyjskiéj. Od 1838 r. członek najwyższéj rady zarządzającéj w kraju zakaukaskim; a 1843 dowódca w Dagiestanie, gdzie wojował z Szamilem lat 10. Od r. 1847 aż do rozpoczęcia wojny tureckiéj, prezes rzeczonéj rady. W czasie téj ostatniéj wojny, dowodził częścią wojska nad granicą turecko-azyjatycką, i odniósł dwa pamiętne zwycięstwa: 1 Grud. 1853 pod Kadiklarem i 5 Sierp. 1854 pod Kuruk-Darem. Mianowany 1857 generałem piechoty. Po odwołaniu Murawiewa, dowodził armiją w jego zastępstwie.— **Bebutow** (Dawid), brat poprzed. walczył jako dowódca jazdy w Polsce, Węgrzech i pod Sylistrją, ostatnio komendant m. Warszawy, gdzie † 1865.

Bec-Crespin. Ob. Guebriant.

Beccaria lub **Beccheria** (Jan Chrzci), matematyk i fizyk włoski, ur. 1716 w Mondovi, † 1781; profesor fizyki w Turynie, wsławił się zaś głównie, badaniami swojemi nad elektrycznością, w którym to przedmiocie napisał dzieła: „*Dell' electricismo ar-*

mosferico" (Turyn 1758); oraz „*Dell' electricismo artifiziale*" (Turyn 1772, tłumaczone na polski, przez księdza Bonifacego Jundziłła, Wilno 1786). Dokonane przez niego 1760, z księdzem Canonica wymierzenie południka w Piemoncie, ogłoszone zostało w pracy p. t. „*Gradus Taurinensis*" (Turyn 1774). Zwrócił uwagę na wpływ, jaki olbrzymie góry, wywierać mogą na zboczenie pionu; eksplorator, służący do obserwacyi elektryczności atmosferycznéj, jego jest wynalazkiem.

Beccaria (Cesare Bonesand Marchese de), filantrop i filozof, ur. 1738 w Medyjolanie, † tamże 1794. Pod wpływem encyklopedystów, a szczególniéj Montesquieu'go, rozwinął filozoficzny swój talent i zyskał sławę dziełem: „*Dei delitti e delle pene*" (Monaco 1764), pełném szlachetnego dla ludzkości zapału. W piśmie tém, wystąpił B. przeciwko srogości i nadużyciom sądów kryminalnych swego czasu, a z wielką wymową i żywém uczuciem, zwalczał tortury i karę śmierci. Książka B. wywarła taki wpływ, że rozpowszechniła wstręt do kar nieludzkich, a w nauce i praktyce, utorowała drogę do złagodzenia prawa karnego. Oprócz tego, zasłużył się literaturze włoskiéj jako autor dzieła: „*Ricerche intorno alla natura dello stilo*" (Medyjol. 1770), wielu rozpraw i redaktor czasopisma „*Il coffè*". Od 1768, był profesorem ekonomii w Medyjolanie. Najlepsze wydanie dzieł jego „*Opere*", sporządził Villari (Flor. 1855).

Bech lub **Biech**, wódz czeski, zginął w r. 805 w czasie bitwy, stoczonéj w górach z wojskami Karola W. które usiłowały zdobyć Czechy.

Beche (sir Henryk Tomasz), ur. 1796 w Londynie, † 1855 tamże; oficer wojsk angielskich, poświęcił się późniéj geologii i został dyrektorem instytutu *Geological Survey*, oraz dyrektorem metropolitalnéj szkoły nauk. Pisma jego geologiczne, wielce są cenione.

Becher (Jan Joachim), autor pierwszéj teoryi naukowéj chemii, ur. 1635, a według innych 1625 w Spirze, był z kolei profesorem medycyny, i lekarzem przybocznym elektora moguckiego, radcą komercyi w Wiedniu i przybocznym lekarzem elektora bawarskiego. Późniéj, przeniósł się do Londynu i tu † 1682. Teoryje swe chemiczne, wyłożył w dziele „*Physica subterranea*" (Frankfurt 1669, ostatnie wyd. 1774). Przyjmował on kwas zasadniczy, od którego wszystkie inne miały pochodzić; metal każdy, według niego, miał się składać z ciała ziemistego wspólnego wszystkim, z istoty palnéj i z ciała merkuryjalnego, właściwego, dla każdego metalu; przy ogrzewaniu metalu, ciało merkuryjalne uchodzi, a pozostaje wapno metalu. Widzimy więc tu, początek teoryi flogistycznéj tahla. Oprócz tego, pozostawił kilka innych dzieł; żywot jego, opisał Bucher, (1682).

Becher (Alfred Julijusz), ur. 1804 w Manchester, był naprzód, adwokatem w Elberfeld, potém zostawał w bliskich stosunkach z towarzystwami sztuk pięknych w Niemczech, a szczególniéj w Düsseldorfie, został profesorem teoryi muzycznéj w Haadze, 1840 profesorem akademii muzycznéj w Londynie, skąd wróciwszy do Wiednia, był tutaj, po wypadkach marcowych jednym z przywódców stronnictwa demokratycznego, a po zdobyciu Wiednia przez Windischgrätz'a uwięziony został i 23 Listop. 1848 rozstrzelany.

Becher (Zygfryd), statystyk i ekonomista austryjacki, ur. 1806 w Plan w Czechach, profesor geografii handlowéj, i historyi w instytucie politechnicznym wiedeńskim, objął 1848 ster austryjackiego ministeryjum handlu, do czasu, mianowania na ten urząd, ministra Bruck'a. Opuściwszy 1850, służbę publiczną, stanął na czele jednego z większych przedsiębierstw przemysłowych. Ważniejsze pisma jego są: „*Das österreichische Münzwesen von 1524 bis 1838*" (2 tomy, Wied. 1838); „*Statistische Uebersichten des österreichischen Handels und der österreichischen Bevölkerung*" (Stuttg. 184); „*Die Bevölkerungsverhältnisse der Österreichischen Monarchie von 1819—43*" (Wied. 1846); „*Die deutschen Zoll-und Handelsverhältnisse*" (Lipsk 1850); „*Die Volkswirthschaft*" (Wied. 1853).

Bechon (Karol), malarz minijatur, za czasów Stanisława Augusta, † 1812 w Warszawie mając lat 80.

Bechstein (Jan Maciéj), znakomity ornitolog i leśnik niemiecki, ur. 1757 w Waltershausen w Gotajskiem, był naprzód nauczycielem w instytucie Salzmanna w Sznepfenthal, w r. 1794, założył szkołę leśną w Kemnote pod Waltershausen, a 1800 objął zwierzchni kierunek, nad akademiją leśną w Dreissigacker pod Meiningen, gdzie † 1822. Około r. 1794 założył towarzystwo leśnictwa i myśliwstwa, które dokonało wiele prac użytecznych. Celniejsze pisma jego są: „*Gemeinnützige Naturgeschichte Deutschlands*" (4 tomy, Lipsk 1801—9); „*Forstinsektologie*" (3 tomy, Gotha 1818); „*Forstbotanik*" (Erf. 1841—42); „*Die Forst und Jagdwirthschaft nach allen ihren Theilen*" (5 tomów, Erf. 1818—21); „*Naturgeschichte der Stubenvögel*" (Halla 1840).

Bechstein (Ludwik), poeta i literat niemiecki, synowiec poprzedniego, ur. 1801 w Weimarze, † 1860, jako nadbiblijotekarz i archiwaryjusz w Meiningen; był pierwotnie farmaceutą, lecz późniéj, poświęcił się literaturze i piśmiennictwu. Oprócz licznych nowelli, romansów i t. p. wydał: „*Der Sagenschatz und die Sagenkreise des Thüringerlandes*" (4 tomy, Meining. 1835—38); „*Wollen und Werden. Deutschlands Burschenschaft und Burschenleben*" (2 tomy, Halla 1850); „*Mittheilungen aus dem Leben der Herzoge zu S. Meiningen*" (Halla 1856); „*Wanderungen durch Thüringen*" (Lipsk 1850); „*Deutsches Sagenbuch*" (Lipsk 1853); „*Thüringer Sagenbuch*" (Wiedeń 1856). Wielkiego wzięcia używało także jego dzieło: „*Deutsches Märchenbuch*" (13 wyd. Lipsk 1855). Syn jego **Bechstein** *Reinhold*, ur. 1833 w Meiningen, przemieszkuje od 1861 w Lipsku, przysłużył się literaturze niemieckiéj, kilku cennemi pracami, jak: „*Ueber die Aussprache des Mittelhochdeutschen*" (Halla 1858); „*Altdeutsche Märchen, Sagen und Legenden*" (Lipsk 1863) i inne.

Bechtimir-Iszan, głęboka zatoka na wsch. brzegu m. Kaspijskiego; długa około 20 w., szer. zaś 17 w.

Bechynie właściwie z **Bechyni**, ród czeski, herbu *Odrzywąs*: 1) *Tobijasz* z **Bechyni**, biskup pragski od r. 1278, † 1296. Stanął na czele stronnictwa, działającego przeciwko Ottonowi Brandeburskiemu i sprawił, że wszyscy cudzoziemcy, przybyli z nim do Czech, musieli ustąpić z kraju. 2) *Tobijasz* z **Bechyni**; bratanek poprzedniego, najwyższy marszałek król. czeskiego, stronnik austryjacki, przyczynił się głównie, do obioru Rudolfa I, na króla czeskiego, po śmierci którego, 1307 r. forytował znowu zgodnie z życzeniem cesarza Albrechta I, jego drugiego syna, Fryderyka, i, aby córka Wacława II, Elżbieta, dana mu była za żonę. Wielu jednak dygnitarzy, nie chciało o tém ani słyszéć, a gdy ten silnie na to nalegał, *Oldrzych* z Lichtenberka zawołał: „*O Tobijaszu! jak długo chcesz nam wnęcać za króla cudzoziemca i wroga naszych królów*". Na to Tobijasz z przekąsem: „*Jeżeli królem ma być krajowiec, to byłoby najmądrzéj posłać do Stadic i dać księżniczce Elżbiecie za małżonka którego stamtąd chłopa i osadzić go na tronie, jak za czasów Libuszy*". Rozgniewany tém Oldrzych, rzucił się z mieczem na Tobijasza i zabił go. Wszczął się bój wśród okrzyków: „*Nie chcemy Rakuszanów! powrócić trzeba do swoich królów!*"—i wybrano Henryka Korutańskiego.—Ród ten już wymarł.

Bechynie i Lażan, właściwie z **Bechyni i Lażan**, ród czeski, pochodzenia niemieckiego z Turyngii, osiadły w Czechach i na Szląsku. — *Henryk Leſl* z **Lażan**, ulubieniec króla Wacława i przyjaciel Jana Husa, którego utrzymywał czas jakiś w swym zamku Krakowcu (1413—1414). Po śmierci jednak Husa, przyłączył się do stronnictwa rzymskiego i został hetmanem wrocławskim. Zginął w bitwie pod Wyszehradem 1420 r.—Ród ten, istnieje dotąd.

Beck (Krystyjan Daniel), filolog i historyk, ur. 1757 w Lipsku, gdzie 1785 został profesorem; założył seminaryjum filologiczne i tamże † 1832. Oprócz licznych wydań klasyków, tłumaczeń wielu dzieł nowszych i okolicznościowych pism akademickich, ogłosił drukiem: „*Anleitung zur allgemeinen Welt-und Völkergeschichte*" (4 tomy, Lipsk 1787—1807) i „*Grundriss der Archäologie*" (Lipsk 1816).—Jego syn **Beck** (Jan Ludwik), ur. 1786, jest od 1837 prezesem sądu apelacyjnego w Lipsku i prócz kilku pism o procedurze, wydał: „*Corpus juris*" (z przypisami, 2 tomy 1825—36, bez przypisów 1829—33).

Beck (Antoni Jarosław), literat czeski, ur. 1812 r. w Budczy w marg. Morawskiém. Otrzymawszy stopień doktora praw, był nauczycielem domowym u księcia Szwarcenburga. W r. 1848, obrany na posła do sejmu ustawodawczego, gdzie należał do prawicy, frakcyi słowiańskich konserwatystów. Później, był redaktorem czeskiego zbioru praw państwa w Wiedniu i sekretarzem ministeryjalnym, w r. zaś 1849, członkiem komisyi do ułożenia terminologii prawniczéj czeskiéj. Znany jest z licznych artykułów w pismach czasowych, a mianowicie w *Czasopisie Muzeum Czeskiego*.

Beck (Jan Tobijasz), teolog ewangelicki, ur. 1804 r. w Banlingenie (w Wirtembergii), od 1843 r. prof. uniwersytetu w Tybindze. Wydał: „*Einleitung in das System der Christ. Lehre*" (1838); „*Die christ. Lehrwissenschaft nach der bibl. Urkunden*" (1841); „*Umriss der bibl. Seelenlehre*" (2 wyd. 1862); „*Christl. Reden*" (1834). Jest przeciwnikiem krytyczno - spekulatywnéj szkoły Ferd. Kryst. Baura.

Beck (J. R. G.), ur. 1761, † 1841, wydał: „*N. manuel du voyageur en Allemagne, Russie, Pologne, Hongrie etc.*" (Lipsk 1810).

Beck (Józ.). Jego logikę przerobił i do użytku szkół, drukiem ogłosił w Tarnopolu B. Ilnicki 1867 r.

Beck (Karol), poeta, ur. 1817 w Bai w Węgrzech, syn kupca starozakonnego, był początkowo także kupcem, nauki wyższe, odbył w Lipsku. Następnie przebywał kolejno w Berlinie, Wiedniu i Peszcie. Jakkolwiek pisze po niemiecku, do utworów swoich zwykle bierze treść z życia ojczystego kraju. Pierwszy jego utwór jest „*Nächte*" (Lipsk 1838). Z większego rozmiaru jego utworów celniejsze są: „*Janko*" (Lipsk 1841 i Berlin 1853) i „*Mater dolorosa*" (Berlin 1854). Ogólne zbiory mają tytuł: „*Gedichte*" (Berlin 1854), przyaresztowane przez policyję berlińską i „*Aus der Heimat*" (Drezno 1852). Później, wydał obszerny poemat z dziejów polskich p. t. „*Jadwiga*". W r. 1855 redagował w Wiedniu „*Frische Quellen*".

Becke (Franciszek Karol baron v.), minister finansów państwa austryjacko - węgierskiego, ur. 1818 w *Kollińcu* w Czechach, konsul w Alexandryi, Galaczu i Konstantynopolu, prezes międzynarodowéj komisyi dunajskiéj, wiceprezes centralnego zarządu morskiego w Tryjeście, po hr. Larischu naczelnik sekcyi w ministerstwie finansów, a po ugodzie zawartéj z Węgrami i ustąpieniu Larisch'a, minister finansów, od 1867 do śmierci r. 1870.

Beckenried, wieś w szwajcarskim kantonie Unterwalden, nad jeziorem Vierwaldstätter, ma 1350 m.; sławna jest serem, zwanym Majenzieger. Niegdyś, była miejscem zebrań kantonów Szwyc, Uri, Unterwalden i Luzern na wspólne narady.

Beckenschläger (Jan), kardynał węgierski, rodem ze Szląska; był biskupem w Jagrze a 1472 r. arcybiskupem ostrzygomskim. Stronnik króla Matyjasza Korwina, następnie, cesarza niemieckiego Fryderyka IV, a gdy ten, sprzedał mu posiadłość Sztejerską i obiecał biskupstwo salcburskie, B. umknął z Węgier. Król Matyjasz zażądał, aby był mu wydany; a gdy żądanie to pozostało bez skutku, Matyjasz rozpoczął wojnę, która, zakończyła się stratą wszystkich majętności cesarza Fryderyka.

Becker (Daniel), ur. w Gdańsku 1594, doktór i profesor medycyny w Królewcu, nadworny lekarz Zygmunta III i elektora brandeburskiego, oraz

przez 5 lat rektor akademii. Wydał kilka pism w przedmiocie sztuki lekarskiéj.

Becker (Rudolf Zacharyjasz), znakomity pisarz ludowy niemiecki, ur. 1752 w Erfurcie, † 1822, mieszkał od 1784 w Gotha, gdzie 1797 założył księgarnię i czasopismami swojemi: „*Nationalzeitung der Deutschen*", „*Anzeiger*", „*Allgemeiner Anzeiger der Deutschen*", potężnie wpływał na oświecenie ludu. Znane jest także powszechnie, jego dziełko: „*Noth und Hülfsbüchlein oder lehrreiche Freuden-und Trauergeschichte des Dorfes Mildheim*" (Gotha 1787—98). W r. 1811, pojmany przez Francuzów, przesiedział 17 miesięcy, uwięziony w Magdeburgu.—Jego syn **Becker** (Fryderyk Bogumił), ur. w Gotha 1792, kontynuował prace ojca; w 1830 zjednoczył dwa czasopisma: „*Nationalzeitung der Deutschen*" i „*Allgemeiner Anzeiger*", nadając téj nowéj gazecie codziennéj dawny tytuł: „*Reichsanzeiger der Deutschen*", lecz z końcem r. 1850, przymuszony był go zamknąć. Następnie, zajmował się głównie, czynnościami banku asekuracyjnego od ognia; † 1865 w Gotha.

Becker (Wilhelm Bogumił), literat i archeolog niemiecki, ur. 1753 w Oberkallenberg pod Schönburgiem, † 1813 w Dreznie, gdzie 1782, mianowany był profesorem akademii wojskowéj, a 1795 otrzymał nadzór nad galeryją antyków i innych starożytności. Oprócz znacznéj liczby pism, przeznaczonych do rozrywki, wydał: „*Augusteum, Dresdens antike Denkmäler enthallend*" (Lipsk 1822—37 z 162 tablicami rytemi na miedzi).—**Becker** (Wilhelm Adolf), syn poprzedniego, badacz starożytności, ur. 1796 w Dreznie, był 1822 korektorem w Zerbst, 1828 profesorem w Meissen, 1836 profesorem archeologii klasycznéj w Lipsku, gdzie † 1846. Z szacownych pism jego, celniejsze są: „*Gallus oder römische Scenen aus der Zeit des Augustus*" (Lipsk 1849); „*Charikles oder Bilder altgriechischer Sitte*" (3 tomy, Lipsk 1854); i „*Handbuch der römischen Alterthümer*" (Lipsk 1843—56, 4 tomy).

Becker (Karol Ferdynand), znakomity pedagog i gramatyk niemiecki, ur. 1775, † 1849 w Liser; z powołania lekarz, zamieszkały w Offenbachu, zajmował się z tak pomyślnym skutkiem wychowaniem własnych dzieci, że na nalegania kilku rodzin, urządził w swoim domu r. 1823, zakład naukowy, którym kierował aż do śmierci. Zajęcia te, pedagogiczne zwróciły go ku badaniom językowym, a to, w połączeniu ze znajomością nauk przyrodzonych, wyrobiło w nim pogląd na mowę, jako organizm, utworzony według zasad logicznych i naturalnych. Celniejsze jego dzieła są: „*Die deutsche Wortbildung*" (1824); „*Deutsche Sprachlehre*" (1827); „*Deutsche Grammatik*" (1829); „*Ausführliche deutsche Grammatik*" (1836—39); „*Schulgrammatik der deutschen Sprache*" (1831); „*Das Wort in seiner organischen Bedeutung*" (1833); „*Leitfaden für den ersten Unterricht in der deutschen Sprachlehre*" (1833); „*Organism der deutschen Sprache*" (1841—42); „*Der deutsche Stil*" (1848) i „*Lehrbuch des deutschen Stils*" (1850).

Becker (Gottfryd Wilhelm), ur. 1778 w Lipsku, † 1854. Jako lekarz, zajmował się do roku 1833 praktyką, podczas któréj wydał kilka dzieł lekarskich; następnie, oddał się wyłącznie, pracom belletrystycznym, historycznym i politycznym. Z tych ważniejsze są: „*Reise in den Harz*" (1837); „*Meine grosse Reise von Leipzig nach Oestreich*" (1835); „*Reisebilder aus Süddeutschland*" (1837); „*Andreas Hofer*" (3 t. Lipsk, 1841 — 42); „*Aegypten wie es jetzt ist* (1841); „*Spaniens Schicksale in der neuesten Zeit*" i „*Politisches Rundgemälde*" (15 tomów Lipsk, 1828—42). — Syn jego, *Karol Ferdynand* **Becker**, pisarz w przedmiotach muzycznych, ur. w Lipsku 1804. Jako znakomity organista, odbywszy artystyczną podróż po Niemczech, przyjął r. 1838 stałą posadę, przy kościele ś. Mikołaja w Lipsku, a 1843 został profesorem organów przy tamtejszém konserwatoryjum. Wydał: „*Poradnik dla organistów*" (Lipsk 1828), tudzież, różne kompozycyje z których „*Trio's* i *Choralbuch*" (1844) są wysoko cenione. Dzieła jego o muzyce są: „*Die Hausmusik in Deutschland*" im XVI, XVII und XVIII *Jahr h.* (Lipsk 1840); „*Zbiory chórałów różnych wyznań chrześcijańskich*" (Lipsk 1846); „*Dzieła muzyczne*" (Tonwerke) XVI i XVII w. (Lipsk 1847); „*Muzycy* XIX w. (Lipsk 1849); „*Systematyczno - chronologiczny obraz literatury muzycznéj*" (Lipsk 1836—39). Nadto, redagował po Finku; *Lipską powszechną gazetę muzyczną.*

Becker (Karol Fryderyk), ur. 1777 w Berlinie, † tamże 1806, historyk, profesor uniwersytetu berlińskiego. Jest autorem, znanéj powszechnie historyi: „*Weltgeschichte für Kinder und Kinderlehrer*" (9 tomów 1801—5), dopełnionéj t. 10 przez Woltmanna, 11 i 12 przez Menzel'a. Ostatnią edycyję téj historyi, w 14 t. dał Löbell r. 1851. Wydał oprócz tego: „*Erzählungen aus der alten Welt*" (3 tomy, wydane w 8-éj edycyi r. 1849.

Becker (Jan Filip), głośny demagog niemiecki, ur. 1809 w Frankenthal, w palatynacie Reńskim. Prześladowany politycznie, przesiedlił się 1837 do Szwajcaryi, wydając od czasu do czasu, broszury polityczne; w r. 1847 w wojnie domowéj szwajcarskiéj, walczył przeciwko Sunderbundowi, w r. 1849, wkroczył z legiją swoją do w. ks. Badeńskiego, skąd po kilku stoczonych bitwach wyparty, powrócił do Szwajcaryi, i w Genewie zawiadywał przez lat kilkanaście domem przemysłowo-handlowym. Wspólnie z Esselen'em wydał: „*Geschichte der süddeutschen Mairevolution des Jahres* 1849.

Becker (Julijusz), kompozytor i autor muzyczny, ur. 1811, † 1859 w Frejbergu, pobierał oprócz studyjów muzycznych, wyższe nauki filologiczne w Lipsku, gdzie od 1837—46 redagował: „*Neue Zeitschrift für Musik*". Inne jego większych rozmiarów prace są: „*Die Neuromantiker*" (2 t. Lipsk 1840); „*Kleebein und Compagnie*" (1841); „*Harmonielehre*" (1842) i „*Männergesangschule*" (1845). Z kompozycyj jego muzycznych, odznaczały się utwory do śpiewu, np. „*Die Zigeuner*"; opera „*Oblężenie Belgradu*", nie miała powodzenia, mimo wielu, rzeczywistych zawartych w niéj piękności.

Becker (Mikołaj), ur. 1816, jest autorem sławnéj swojego czasu, niemieckiéj politycznéj pieśni:

„Sie sollen ihn nicht haben,
Den freien deutschen Rhein",

na którą Alfred de Musset, odpowiedział niemniéj głośną we Francyi piosenką: „Oui, nous l'aurons, votre Rhin allemand". **B.** † 1845 w niedostatku, wysiliwszy cały swój talent, na ten jedyny utwór, chwilowego znaczenia. Inne jego poezyje, nie przechodzące granic miernoty, poszły nawet w jego rodzinnym kraju w zapomnienie.

Becker (Oskar), znany z zamachu na króla prusskiego Wilhelma, ur. 1839 w Odessie, syn dyrektora tamecznego liceum; od 1859 r. poświęcał się prawu na uniwersytecie lipskim, w r. 1861 w Baden strzelił do króla prusskiego i lekko go ranił. Skazany na lat 20 ciężkich robót, został ułaskawiony w 1866, udał się do Ameryki, następnie do Egiptu; † w Alexandryi 1868.

Beckerath (Herman), ur. 1801 w Crefeld, † 1870. Z ubogiéj rzemieślniczéj pochodzący rodziny, z któréj, czterech jego braci dorobiło się już pewnego stanowiska w świecie handlowym, poszedł za ich przykładem i z dysponenta, został sam naczelnikiem firmy handlowéj, następnie w latach 1845 — 47—48 i 49, deputowanym do zgromadz. narodow. frankfurckiego, gdzie wymową swoją, znajomością prawodawstwa i ekonomii polit., zwróciwszy na siebie uwagę powszechną, powołany został na ministra skarbu, państwa niemieckiego. Gdy się na jego program nie zgodzono, powrócił do Frankfurtu i był członkiem izby deputowanych, mającym wielką powagę w kraju.

Becket (Tomasz), ob. Tomasz ś. Kantuaryjeński.

Beckford (William), znany z bogactw, literackiego talentu i ekscentryczności Anglik, ur. 1760 r., † 1846. Posiadając 100,000 funtów szterlingów rocznego dochodu, otrzymał świetną edukacyję pod opieką lorda Chatam'a, wcześnie już, odznaczył się niepospolitemi zdolnościami i talentem satyrycznym. Podróżował dużo po Europie, sprzykrzywszy sprawy polityczne; jakiś czas mieszkał w Portugalii; za powrotem do Anglii, rozpoczął w swym majątku Fonthill wspaniałe, z królewskim zbytkiem urządzane budowle, które zrujnowały kolosalny jego majątek. Sławę literacką, oprócz innych pism, zyskał sobie głównie, wschodnim romansem „*Vashek*" (Lozanna 1787, napisanym pierwotnie po francusku), w którym, uderza potężna, niepohamowana fantazyja, porywające, poetyczne obrazowanie, gorzki sarkazm i cierpka nienawiść ludzi. Utwór ten, wywarł wielki wpływ na Byron'a, w bohaterach wielu jego poezyj, widoczne pokrewieństwo z charakterem Vathek'a.

Beckman (Marcin), protonotaryjusz publiczny, rodem Prussak, pisał wiersze polskie i łacińskie, na cześć Stefana Batorego i Zygmunta III, oraz na zgon królowéj Anny Austryjackiéj.

Beckmann (Jan), ur. 1739 w Hoya, znany z wielu dzieł o gospodarstwie wiejskiém, technologii i ekonomii, był od 1763— 1765 profesorem fizyki w Petersburgu, następnie podróżował po Szwecyi, od 1766, pełnił obowiązki profesora filozofii, zaś od r. 1770 profesora zwyczajnego ekonomii w Getyndze, gdzie † 1811. Ważniejsze jego dzieła są: „*Grundsätze der deutschen Landwirthschaft*" (Getynga, 6 wyd. 1806); „*Anleitung zur Technologie*" (tamże, 5 wydanie 1809); „*Anleitung zur Handlungswissenschaft*" (tamże 1789); „*Vorbereitung zur Waarenkunde*" (tamże 2 t. 1793); „*Physikalisch-oekonomische Bibliothek*" (tamże 1770—1808, t. 38); „*Beiträge zur Oekonomie, Technologie, Polizei und Kameralwissenschaft*" (tamże 1779 — 91, tom. 11); „*Beiträge zur Geschichte der Erfindungen*" (Lipsk 1780—1805, 5 tomów).

Beckx (Piotr Jan), generał zakonu jezuitów, ur. 1795 w Sichem w Belgii, wyświęciwszy się na księdza, wstąpił 1819 do towarzystwa jezusowego; nowicyjat odbył w Hildesheim. Gdy w r. 1825, książe anhalt-keteński, Fryderyk Ferdynand, przeszedł do kościoła rz.-kat. został jego spowiednikiem, a następnie, z jego wdową udał się do Wiednia. W r. 1847, obrany został prokuratorem prowincyi Austryi, ale wypadki 1848, zmusiły go do powrotu do Belgii, gdzie został pomocnikiem prowincyjała i rektorem kolegijum w Louven. Po powrocie jezuitów do Austryi, został wkrótce, prowincyjałem w tym kraju; usiłowania jednak utrwalenia jezuitów w Węgrzech, nie miały powodzenia pomimo, zachęty prymasa Ścitowskiego, gdyż prałaci węgierscy, sprzyjali w ogóle kierunkowi narodowemu i konstytucyjnemu. W r. 1853, udał się B. do Rzymu i został tam obrany generałem zakonu po śmierci Roothaana. B. wpłynął znakomicie, na podniesienie się zakonu, tak, że od jego obioru, liczba zakonników wzrasta rocznie o stu około, a powaga jezuitów w Rzymie, znakomicie się podniosła i osiągnęli znaczny wpływ na papieża; dogmat nieomylności jest w znacznéj części ich dziełem. Podobno jednak B. przeciwnym był temu kierunkowi zakonu i władzę ma tylko pozornie sprawować, gdyż w gruncie, spoczywa ona w rękach rady. Jako pisarz, dał się B. głównie poznać z „*Miesiąca Maryi*" (Wiedeń 1843), napisanego po niemiecku, a tłumaczonego na język polski, czeski i włoski.

Béclard (Piotr Augustyn), znakomity anatom, ur. 1785 w Angers, † 1825, od r. 1818 profesor anatomii w szkole lekarskiéj paryskiéj, zbogacił naukę wielu nowemi spostrzeżeniami, jak pod względem brzemienności, tak i pod względem epok, w których kości ludzkie, dochodzą zupełnego stanu skostnienia. Najważniejszą jego pracą są dopełnienia (Additions) do dzieła Bichat'a, „*Anatomie générale*" i jego własna, wydana przez jego syna: „*Éléments d'anatomie générale*" (Paryż 1851).— Jego syn, *Julijan* **Béclard** ur. 1815 w Paryżu, od 1852, profesor przybrany hygieny, wydał: „*Le système cartilagineux*" (1846); „*Hygiène de la première enfance*" (1852); „*Traité élémentaire de physiologie humaine*" (Paryż 1855).

Becquerel (Antoni Cesar), jeden z najznakomitszych fizyków francuskich; ur. 1788 w depart. Loiret; po ukończeniu szkoły politechnicznéj, służył w korpusie inżynieryi, i brał udział w bitwach

1808—1815. Wystąpiwszy z wojska, poświęcił się całkowicie badaniom fizycznym i chemicznym, których rezultaty ogłaszał w „*Annales de phys. et chim.*“ oraz w „*Mém. de l' Acad. des sciences*“. Przedewszystkiém, zawdzięcza mu wiele nauka o elektryczności, magnetyzmie i elektromagnetyzmie. Rozrzucone dotąd szczegóły i wiadomości, ułożył systematycznie i powiązał w całość w „*Traité experimental de l'électr. et du magn.*“ (5 tom. 1834—37). Również ważnemi są jego dzieła: „*L'électrochimie appliquée aux arts*“ (1842) i „*Traité de physique considerée dans ses rapports avec la chimie*“ (1844). Z badań jego szczegółowych, przytoczymy—o własnościach elektrycznych turmalinu, o przewodnictwie metali, o wywiązywaniu się ciepła w złych przewodnikach, o wywiązywaniu się elektryczności przez zetknięcie różnych kawałków tegoż samego metalu, o zastosowaniu sił elektro-chemicznych do fizyjologii roślin i t. d. Członkiem akademii nauk został już w r. 1829.

Becquerel (Ludw. Alfred), syn poprzed., ur. 1814 w Paryżu, od 1840 doktor med. tamże, ogłosił dzieło, uwieńczone nagrodą Montyona p. t. „*Sémfiotique des urines, ou traité des signes fourni par les urines dans les maladies*“ (Paryż 1841); oraz kilka innych prac, jak: „*Traité du bégaiement et des moyens de le guérir*“ (tamże 1844) oraz „*Traité élémentaire d'hygiène privée et publique* (tamże 1854).

Becquerel (Alexander Edmund), młodszy brat poprz. znakomity fizyk, ur. 1820, od r. 1833 profesor fizyki w konserwatoryjum sztuk i rzemiosł. Ogłosił wiele ważnych prac, o prawach rozkładów elektro-chemicznych, o widmie słonecznem, o naturze światła elektrycznego, o fosforescencyi, o zjawiskach magnetycznych i dianagnetycznych.

Bécu (August), ur. w Grodnie 3 Maja 1771, z rodziny pierwotnie francuskiéj, osiadłéj w Polsce za Stanisława Augusta (Dziad jego otrzymał za zasługi indygenat polski na sejmie 1775). Po otrzymaniu w Wilnie, r. 1793 stopnia doktora med., wysłany został kosztem uniwersytetu do Szkocyi, dla wyuczenia się szczepienia ospy krowiéj i pierwszy, zaprowadził ją na Litwie. Mianowany profesorem patologii, hygieny i policyi lekarskiéj, zabity został od piorunu we własném mieszkaniu 26 Sierp. 1824 r. Wydał dzieła: „*O wakcynie czyli tak zwanéj ospie krowiéj*“ (Wilno 1803); „*Rozprawa o doskonałości szpitalów*“ (Wilno 1807); „*Postrzeżenie mleka zielonego*“ (u położnicy) w Pam. tow. lek. wil. t. 1.; „*O łączeniu medycyny z chirurgiją*“ (Wilno 1817); „*O porządném utrzymywaniu szpitalów*“ (tamże 1807) i kilka innych.

Beczak (Tomasz), ur. 1813 r. w Olszanach w marg. Morawskiém, † 1855 r. w Ołomuńcu; ksiądz rz. kat. W r. 1849 założył pismo ludowe: *Cyryl a Metod*, które redagował z kanonikiem bar. Art. z Königsbrunu, i Łyskiem. Pisywał do *Czasopis. pro kat. duchowenstwo* i wydał *Kancyjonał z nutami*, którego rozeszło w 6 wyd. 40,000 egz. oraz, napisał kilka innych książek religijnych i kazań. Wspólnie z innymi założył, seminaryjum w Kromierzyżu, które uposażył w części własnym funduszem.

Becze Nowa, po madz. *Uj-Becse* albo *Török-Becse*, m. na lewym brzegu Cisy w banacie Temeskim, ma 6000 m.; prowadzi obszerny handel zbożem.

Beczka, miara do ciał sypkich. Beczka do ciał ciekłych zawiera 25 garncy. Beczka ros. ma 40 wiader czyli 491, 96 litrów, czyli prawie 123 garncy.

Beczka okrętowa (angielski *ton*), ma 20 centn. czyli 2,240 funtów ang. (2505,65 fun. pol.) Beczka węgla w New-Yorku, ma 2000 fun. ang. Beczka okrętowa grecka, dzieli się na 10 talentów i waży 1500 kilogramów czyli 3699, 13 funtów pol. B. ok. francuska (tonneau de mer), waży 2000 liwrów czyli 2414, 33 funt. pol.

Beczka, herb rodziny dawniéj Beczka, teraz Beczkowiczów. W polu czerwoném beczka złota. Na hełmie sama korona szlachecka.

Beczkerek (Wielki), po madz. *Nagy-Becskerek* (wym. Nadź Beczkerek), m. nad kanałem i rz. Begą, w banacie Temeskim, stolica obwodu; 16000 m., gimnazyjum, teatr; liczne plantacyje morwowe.

Beczkowski albo **Beckowski** (Jan Franciszek), ur. 1658 r. w Niemieckim Brodzie, † 1725 r. W r. 1685. wstąpił do klasztoru krzyżaków czerwonéj gwiazdy w Pradze. Znawca dziejów ojczystych, wydał kronikę Hajka, przez siebie poprawioną i uzupełnioną, a w części i skróconą w 1 tomie „*Poselkynie Starych Przybichów Czeskych*“ (1700 r.), a w tomie 2 „*Dzieje Czeskie od Ferdynanda I aż do Leopolda I*“; napisane samodzielnie, na podstawie dobrych źródeł. Oprócz tego, napisał jeszcze, do 40 dzieł treści religijnéj i moralnéj.

Beczkówka, tak nazywają *klepkę* na beczki, wyrabianą z dębu do płynów, a z drzew iglastych lub osiki, do towarów suchych.

Beda, zwany *Venerabilis*, ur. 671—76 w Jarrow, hr. Northumberland w Anglii. W siódmym roku życia, oddany na wychowanie do klasztoru śś. Piotra i Pawła w Wirmonth, został w 30 r. życia wyświęcony na kapłana, † 735, a podług Baronijusza 776. Był to uczony uniwersalny, swojego wieku, mistrz w gramatyce, retoryce i poezyi, nader biegły w naukach przyrodzonych, matematyce, fizyce i astronomii, historyk, filozof i teolog. Oprócz komentarzy nad większą częścią ksiąg Starego Testamentu, wsławił się historyją kościelną: „*Historia ecclesiastica gentis Anglorum*“ w pięciu księgach. Dzieło jego: „*De sex aetatibus mundi*, ważném jest dla chronologii, do któréj wprowadził erę chrześcijańską. Cały zbiór dzieł Bedy po łacinie, wyszedł w Kolonii w 8 tomach r. 1688 i w Londynie 1693, a z tłumaczeniem angielskiém ksiąg historycznych w Londynie 1843—41 w 6-ciu tomach.

Beddoes (Tomasz), ceniony lekarz i pisarz ang.; ur. 1754 w Shiffnal, w Shropshire, † w Bristolu 1808. Od 1786—92 profesor chemii w Oxfordzie, późniéj, osiadł na wsi, aby się mógł swobodnie poświęcić pracom naukowym. Dzieło jego: „*Historyja Izaaka Jenkins*“, w którém, przedstawia ludności robotniczéj, w formie przystępnéj i powabnéj prawidła zachowania się, rozprzedane zostało w krótkim przeciągu czasu w ilości 40000 egzemplarzy. Po r. 1794 zajął się leczeniem rozmaitych chorób

z szczególniéj suchot, za pomocą gazów i w tym celu otworzył 1798 odpowiedni zakład; lecz gdy skutki nieodpowiedziały nadziejom, opuścił go, na rok przed śmiercią.

Bedeau (Maryjan Alfons), generał franc., ur. 1804 w Vertou pod Nantes. Po wyjściu ze szkoły Saint Cyr w stopniu podporucznika, jako elew szkoły aplikacyjnéj, został r. 1831 i 2 kapitanem, adjutantem generałów Gérard i Shramm w kampanii belgijskiéj. W Algieryi 1837, odznaczył się przy wzięciu Konstantyny i został majorem, 1839 półkownikiem. W wąwozach Muzaia, na czele 800 ludzi swego pułku, odparł 4-ro godzinny atak 10000, regularnych wojsk arabskich Abd-el-Kadera, przez niego samego dowodzonych. Świetne czyny, pod Milianą i Medeą zjednały mu, r. 1841 stopień generała brygady. W r. 1842, mając sobie poruczone wzięcie Tlemcen, w ciągu jednego miesiąca stoczył 3 krwawe, ale zwycięskie bitwy, wyparł Abd-el-Kadera z całego okręgu Tlemcen, uorganizował tę prowincyję; po bitwie pod Isly, został generałem dywizyi i po księciu Aumale, otrzymał gubernatorstwo prowincyi Konstantyny. Znajdując się w czasie wybuchu lutowego (1848) w Paryżu, jeden z pierwszych, oddał się pod rozkazy króla, lecz ofiara jego, okazała się już daremną; Ludwik Filip opuścił Paryż. Jako komendant placu m. Paryża, dla uniknienia rozlewu krwi, kazał rozbroić załogę. W Czerwcu 1848 r., przy zdobyciu barykady Petit-Pont, został niebezpiecznie raniony w nogę. Po 10 Grudnia, jako wice-prezes zgromadzenia narodowego, oświadczył się stanowczo przeciw działaniom prezydenta, Ludwika Napoleona i uwięziony 2 Grudnia 1851 w Mazas, potém w Ham, postanowieniem 9 Stycznia 1852, oddalony został z Francyi. Odtąd przebywał w Belgii do r. 1859, w którym na mocy amnestyi, powrócił do kraju, † 1863.

Bedel, rodzaj woźnego uniwersyteckiego.

Bederman (Tomasz), ur. w Poznaniu, w drugiéj połowie XV w. Po ukończeniu akademii krakowskiéj, w któréj stopnie uczone otrzymał, został jéj profesorem, a następnie, rządcą szkoły wyższéj, założonéj w Poznaniu, przez biskupa, Jana Lubrańskiego. Zostawił po sobie, kilka pism łacińskich, a mianowicie: „*Antiquissimi Graecorum poëtarum Hesiodi Georgicorum liber per Nicolaum de Valle e graeco in latinum conversus*“, (2 wyd. Krak. 1521); „*M. T. Ciceronis eloquentiae parentis breviores Epistolae*“ (Krak. 1514); *M. T. Ciceronis Romanae eloquentiae principis, Dialogus de partitione oratoria*“, (Krak. 1515). B. pisał także, wiersze łacińskie, drukowane przy innych dziełach, onego czasu wychodzących.

Bedew, koń szlachetnéj rasy, rumak; wyraz, utworzony z przymiotnika arabskiego *bedewi*, polny, stepowy, koń beduiński.

Bedford, hrabstwo w Anglii 21 mil kw., liczące 136,000 ludności, przerznięte rzeką Ouse, jest nadzwyczaj żyzne; należy do najlepiéj uprawnych okolic Anglii. Rasa tutejszego bydła (bedfordzka), jest wysoko cenioną. M. st. *Bedford*, na rz. Ouse, 13300 m., prowadzi rozległy handel zbożem, węglem, buldukcem, żelazem i t. p. Ma wspaniałą katedrę gotycką, zbudowaną w połowie XIV w.

Bedford (Jan Plantagenet książę), trzeci syn Henryka IV króla ang., na czele eskadry w r. 1416, pospieszył na pomoc Harfleur i zabrał 8 okrętów nieprzyjacielskich, w 2 lata potém, zwyciężył Szkotów pod Bocksburg. W r. 1420, wysłany do Francyi z 30000 wojska, odznaczył się w Pikardyi, ale wtedy, sam król Henryk V objął dowództwo, a jego wysłał do Anglii, oddając mu ster rządu. Wkrótce, po wejściu do Paryża, Henryk zakończył życie roku 1422, zostawiwszy 8 miesięcznego syna, i ustanowił podwójną regencyję: francuską w osobie Bedforda, angielską w osobie księcia Glocester. W 53 dni, po zgonie Henryka, umarł także król franc. Karol VI; wtedy ogłoszono dwóch królów Francyi, t. j. w Paryżu i prowincyjach północnych, dziecię Henryka VI z regentem Bedfordem, a w Berry i prowincyjach południowych Karola VII. B. zwołał do Paryża stany generalne, odebrał przysięgę, i na czele armii, świetne odniósł zwycięstwa pod Crevaut 1423 i pod Verneuil 1424. Karol VII stał już nad przepaścią, ale niezgody, zaszłe pomiędzy zwycięzcami ocaliły jeszcze tron jego, zwłaszcza, że i książę Bretanii przeszedł na jego stronę. Po uspokojeniu tych niezgód domowych, B. otrzymawszy posiłki, wszedł do Bretanii i na czele zwycięskiéj armii, zmusił jéj księcia i stany bretońskie do podpisania traktatu w Troyes, mocą którego Bretanija, uznała się hołdowniczką Anglii, a jéj władca, wazalem Henryka VI. Jeden Orlean, bronił się jeszcze uporczywie i w Paźdz. 1428 rada wojenna, wbrew przekonaniu Bedforda, uchwaliła oblężenie tego miasta. Już, po 6 miesiącach oblężenia, wycieńczone miasto skłaniało się do kapitulacyi, kiedy Joanna d' Arc, dziewica Orleańska z niespodzianą przyszła mu pomocą. Wiadomo, jaki ją potém los spotkał. Po jéj śmierci B., ukoronowawszy 10 letniego już Henryka, na nowo rozpoczął wojnę i w r. 1434 stał się panem, całéj prowincyi Isle de France, lecz na wiadomość, że książę Burgundyi, przeszedł na stronę swego prawego monarchy Karola VII, rozchorował się ciężko, a po kilku dniach, życie zakończył 1435 r.

Bedidlik, złota moneta egipska, zawierająca 100 piastrów, wartości rs. 6 kop. $46^3/_5$.

Bedlam (właściwie Betleem), jeden z najokazalszych gmachów Londynu, przeznaczony na pobyt dla obłąkanych i występnych.

Bedlis inaczéj **Bidlis**, miasto w prowincyi tureckiéj Armenii w ejalecie Wan, rezydencyja paszy, leży w okolicy bardzo pięknéj, przy spływie wód tworzących rzekę B., ma 14000 m. i jest znane z wyrobów bawełnianych, złotych i srebrnych a także, z fabrykacyi broni.

Bedłka, Bdła, (*Agaricus*), rodzaj grzybów, mających trzonek i kapelusz dobrze wykształcony; dolna powierzchnia kapelusza, pokryta jest blaszkami, promienisto ułożonemi, słabo z masą kapelusza spojonemi; blaszki te, pokryte są zarodnikami. Brzegi kapelusza w młodości, połączone są z trzonkiem osłoną, która późniéj pęka, tworząc często, na

trzonku, tak zwany kołnierz. Gatunki B. jedne są nieszkodliwe, inne jadowite lub podejrzane. B. *pieczarka*, *ziemianka*, (*A campestris*), kapelusz z początku kulisty, potém, rozwinięty z brzegami podjętymi, powierzchnia biaława lub żółtawa, występuje od Lipca do Października i jest jadalna; rośnie dziko, zresztą, założenie pieczarkarni jest bardzo proste. Do niéj podobna jest B. *pochwowata*, czyli *sromotnikowa* (*A. phacilloides*), jadowita. Jadalnym jest daléj, gatunek B. *rydz* (*A. delinosus*), kapelusz z wierzchu blado ceglastego lub pomarańczowego koloru, z licznemi plamami, w późniejszym wieku, przybiera postać lejkowatą. Kilka innych gatunków, używa się na pokarm, przez ludność biedniejszą.

Bedmar (Alfons de la Cueva, margrabia de), kardynał biskup w Oviedo, był w r. 1618, ambasadorem Filipa III przy rzeczypospolitéj Weneckiéj i ułożył, wspólnie z wice-królem neapolitańskim, księciem Ossuna i D. Pedro z Toledo, gubernatorem Medyjolanu, tajemny spisek, dążący do obalenia rzeczypospolitéj Weneckiéj. Spisek ten, został wykryty, winnych potopiono w lagunach, a margr. Bedmar, wywieziono za granicę. Następnie, Bedmar udał się do Flandryi, jako gubernator federalny, lecz surowość i okrucieństwa, jakich się tam dopuszczał, spowodowały jego odwołanie. Pojechał więc do Rzymu, otrzymał godność kardynała i biskupstwo Malaga, gdzie † 1665 r.

Bednarka, *klepka* mniejszych rozmiarów, używana na faski i inne naczynia mniejsze od beczek.

Bedoński (Andrzéj), napisał słabym wierszem: „*Potrzeba Cecorska z Skinderbaszą i sułtanem Gałgą, przez Stanisława Żółkiewskiego, hetmana koronnego stoczona* 1620 r".

Bedos de Celles (Franciszek), ur. 1714 w Chaux, dyjecezyi Beziers, uczony benedyktyn, a zarazem biegły organmistrz, † 1779 w Paryżu; wydał dzieła: „*Gnomonique pratique, ou l'art de faire des cadrans solaires avec la plus grande précision*" (Paryż 2 wyd. 1774); „*L'art du facteur d'orgues*" (Paryż 1776—1778, 4 tomy) i inne.

Bed-pak-dala (Step głodowy), pustynia piaszczysta w stepach kirgiskich, bez wody i trawy, 29 mil rozległa, leżąca pomiędzy górami Ak-tau z północy, jeziorem Bałchanem ze wschodu, rzekami Sir-daryją z południa, a Saryjem z zachodu. Dwie, drogi karawanowe, prowadzą przez ten step; jedna od Semipałatyńska do Taszkentu, druga od zarządu akmolińskiego do Turkiestanu.

Bedriac, dzisiejsze *Caneto*, maczko w Galii cyzalpińskiéj, gdzie r. 69 po Chr. ces. Otton, został zwyciężony przez Witeliusza i gdzie, niezadługo legijony Witeliusza podobnie poniosły klęskę.

Bedrzych ze Strażnicy, ksiądz i wódz Taborytów. W r. 1421, pewna liczba włościan z kilkoma księżmi, zgromadzili się na wyspie rz. Morawy pod m. Gradyszczem w marg. Morawskiém, gdzie założyli „nowy Tabór". Po rozbiciu takowego, przez wojska ces. Zygmunta, B. umknął do król. czeskiego, gdzie połączył się z Orebitami, a po ich rozpędzeniu (1425), przyłączył się do tamtejszych Taborytów. W r. 1433 zrobił wycieczkę do Polski i Węgier. Po bitwie pod Lipanami schronił się na Szląsk, gdzie schwytany, podstępem uwięziony został w Świdnicy; uwolniony w r. 1435 za staraniem A. Wrzesztiowskiego. Jako stronnik umiarkowanych Taborytów, rozpoczął układy z cesarzem, za co z rozkazu księdza Ambrożego pochwycony i w więzieniu osadzony, z którego jednak, wydobył się niewiadomym sposobem. W r. 1437, przystał do nowego powstania. Po śmierci cesarza Zygmunta, działał w interesie połączenia korony czeskiéj z polską a 1438 r. był członkiem poselstwa czeskiego, przybyłego do Krakowa. W r. 1439, uznany został za naczelnika wszystkich Taborytów. Uznawszy w końcu za króla Jerzego z Podiebrad, † 1459 r.

Beduini (po arab. Bedawi, mieszkańcy płaszczyzny, czyli pustyni), według podania, pochodzą od Izmaela, syna Agary i Abrahama i są pierwotnymi mieszkańcami Arabii, prowadzą życie koczujące, Prawdziwą ich ojczyzną jest Arabija pusta. Stąd, w starożytności rozwijali się po Syryi, Egipcie, Mezopotamii i Chaldei. W VII w. podbili północną Afrykę i tam się usadowili, jak również i w wielkiéj pustyni pomiędzy morzem Czerwoném i oceanem Atlantyckim. W niektórych okolicach, jak np. w Mezopotamii, Chaldei, na pograniczu Syryi, w Barbaryi, Nubii i na północy Sudanu, pomieszali się cząstkowo, z innemi narodowościami. Hodowanie trzód i łupieztwo, życie samotne, pełne niebezpieczeństw, a ubogie w zapasy materyjalne, rozwinęły dzielnie ich organizacyję, uczyniły ich wstrzemięźliwymi, umiarkowanymi, wytrwałymi na trudy, gardzącymi niebezpieczeństwy i gościnnymi. Życie koczujące i rozbój, wyrobiły ich na wojowników, miłośników sławy i poezyi, nierzadko rycerzy, ceniących swą niepodległość i swobodę, rodząc namiętności. Beduini, są pięknéj powierzchności, wzrostu miernego, nadzwyczaj szczupli, pełni życia, ognia, zapału; cery więcéj niż śniadéj. Z wyjątkiem kilku pokoleń syryjskich, stanowiących oddzielną sektę, wszyscy są wyznawcami Mahometa, mają kapłanów, zwanych *marabutami*, którzy u ludu, wielkiego używają poważania. Beduini są konserwatywni, nowości nie lubią i obyczaje przodków, wiernie przechowują, jednym z takich obyczajów, jest dziedziczna krwawa zemsta, która nawet często, jest przyczyną długich wojen między pokoleniami. Beduinki większéj używają swobody, niż kobiety innych ludów mahometańskich i często nawet, chodzą bez zasłony. Beduini żyją roślinami, nabiałem, szarańczą, a w czasie potrzeby i jaszczurkami. Ubranie ich, z materyi wełnianéj, tkanéj przez żony i córki, stanowi biała, obszerna szata, zwana *haik*, pokrywająca zarazem i głowę, do któréj przytwierdza się w kształcie turbana lub czepca sznurem z sierści wielbłądziéj; na wierzch, zarzucają przestrony płaszcz, zwany *burnus*. Majątki ich, stanowią trzody wielbłądów, krów, osłów, mułów, a niekiedy i koni. Życie prowadzą patryjarchalne; jedna lub kilka rodzin, pod starszą głową z tytułem *szejka*, stanowi zawiązek pokolenia; z pomiędzy szeików, wybierają starszego szejka, *kadego*, rządzącego całem pokoleniem, a kilka lub

kilkanaście pokoleń, za wspólną i dobrowolną zgodą poddaje się władzy *emira*, któremu, już wszyscy podlegają Beduini. Z pokoleń, najliczniejsze są: Anasch i Szarrat.

Bedża, ob. Bedżuani.

Bedżapur albo **Bidżapur**, po angielsku Bejapoor, prowincyja w prezydencie Bombaj, w Indostanie. Przerznięta górami Ghat, jest skrapiana rzekami Kryszmą, Beomą i Tumbudrah; bardzo urodzajna, obfituje w ryż, południowe, owoce i inne płody. Mieszkańcy Indusowie, w liczbie 7 milijonów, religii po większéj części mahometańskiéj, zajmują się rolnictwem, górnictwem, tkactwem i zostają częścią pod władzą bezpośrednią Anglii, częścią podlegli są radży, mieszkającemu w Saturah i zależnemu od Anglików. Poprzednia stolica prowincyi, miasto B., założone w r. 1489 nazywane Palmirą Dekanu była niegdyś stolicą Wielkiego Mogoła i jedném z najpiękniejszych miast wschodu, miała 100,000 domów. 1600 meczetów i 1,000,000 m. Dzisiaj, po większéj części w gruzach, ma jeszcze 100,000 m.

Bedżuani inaczéj **Beczuani**, jeden z najpotężniejszych narodów południowéj Afryki, w kraju Kaffrów, mieszkają we środku między Kafframi, którzy są od nich na wschód i Hottentotami na zachód. Pokrewni są Kaffrom, o czém się można przekonać z koloru skóry, budowy ciała, obyczajów i zwyczajów, które są u tych ludów prawie jednakowe. Skórę mają brunatną, włosy krótkie, kędzierzawe i czarne, twarz szeroką, nos płaski, wargi wielkie i zadarte, wzrost wysoki, budowę ciała proporcyjonalną. Charakteru są łagodnego i dla tego, często ulegali wojowniczym sąsiadom Buszmanom i Sulusom, jednakże są zamiłowani w swobodzie, pilni, dosyć pracowici i dla tego u niektórych kwitnie przemysł. Wymowa ich miękka i dźwięczna, prawie każde słowo w ich języku, kończy się na samogłoskę. Mają pojęcie o bóstwie, są jednak poganami; nie posiadają kapłanów, świątyń, ani też przedmiotów, któreby czcili. Obrzezanie jest u nich powszechne. Misyjonarze protestanccy, są już od dawnego czasu wśród nich czynni i powoli, nawracając ich do chrześcijaństwa, przyuczają do życia osiadłego i rolnictwa. Żyją w gminach od 15,000—20,000 osób i uprawiają rolę, gdzie tego natura gruntu dozwala, jednakże chów bydła, jest ich głównem zatrudnieniem; wiele pokoleń, żyje pod władzą dziedzicznych naczelników, ograniczonych przez arystokracyją. Dzielą się na dwa główne pokolenia *Beczuanów wschodnich* albo *Bassuto i Beczuanów zachodnich* albo *Bakalahari* (ob.).

Beecher (Henry Ward), najznakomitszy tegoczesny kaznodzieja amerykański, ur. 1813 w Lichtfield (Connecticut), obok zajęć kaznodziejskich gminy prezbiteryjańskiéj, rozwijał wielką działalność literacką, jako współredaktor tygodnika *Independent*. Podczas 15 letniego ruchu; obolicyjanistowskiego był jednym z najczynniejszych, i najbardziéj wpływowych agitatorów. Kosztem swéj gminy, odbył 1863 podróż po Europie i w Anglii miał szereg odczytów o wojnie domowéj, w których z wielkim zapałem, stanowczością i bystrością, walczył za sprawą stanów północnych i wolności. Jako mówca, odznacza się szorstkim realizmem, wielką znajomością natury ludzkiéj i gorącém uczuciem.

Beecher Stowe (wym. Biczerstoo) Harriet, znana autorka „*Chaty Wuja Toma*", ur. w r. 1812 w Litchfield, córka kaznodziei Beecher, wychowanie odebrała w Bostonie, i młodo rozpoczęła zawód nauczycielski w szkole swéj siostry Katarzyny; w roku 1832 wyszła za teologa E. Stowe. Pomimo wielu dzieci, pracowała do gazet i magazynów, „*Chata wuja Toma*", jest wypływém wrażenia, jakie na niéj, wywarł smutny los niewolników, czego była świadkiem w Cincinati, dokąd się następnie przeniosła. Romans ten, pod tyt. „*Uncle Tom's cabin or Negro life in the slave states of America*", wyszedł najpierw w Bostonie, i w ciągu trzech miesięcy, doczekał się 20 wydań, po 3000 egzemplarzy; tłumaczony na wszystkie języki europejskie, (tłum. polskie we Lwowie), również był pochłaniany i z téj strony oceanu. W r. 1869, zyskała nowy rozgłos, tym razém jednak niekorzystny, przez ogłoszenie historyi życia lady Byron; które pozbawione wszelkiéj prawdy, wychodzi na czcze opowiadanie.

Beechey (Wilhelm), znakomity portrecista angielski, ur. 1753 w Borford, hr. Oxford, † 1839 r. O r. 1793, członek akademii sztuk pięknych w Londynie. Najcelniejszą jego kompozycyją portretową jest przegląd, 5 i 9 pułku dragonów, odbyty przez Jerzego II w towarzystwie książąt Walii i Yorku. — **Beechey** (Fryderyk Wilhelm), syn poprzedniego, sławny marynarz i podróżnik, ur. 1796 w Londynie; † 1859 r. W r. 1818 na statku Frent odbył wyprawę naukową pod biegun północny, którą opisał p. t. „*A voyage of discovery towards the North Isle*" (Lond. 1843). Po drugiéj podróży, tamże w r. 1819, zwiedził 1821 północne brzegi Afryki i opis téj podróży ogłosił w dziele: „*Procedings of the expedition to explore the northern coast of Africa*" (Lond. 1828). W r. 1828 mianowany komandorem, udał się znowu na morze, celem spotkania się przez cieśninę Kotzebuego z Franklinem. Zamiar ten, nie powiódł się i powrócił we Wrześniu 1829 r. do Anglii. Wypadki téj wyprawy, złożył w dziele: „*Narrative of a voyage to the Pacific and Beering Street in the years* 1825, 26, 27 and 28" (2 t. Londyn 1831).

Beelzebub, właściwie bóg strzegący od much i t. p. owadów, czczony był przez Filistynów w Ekronie, Podług wykładu innych, *bóg zastępów*, lub *b. niebios.* (Baal zebaoth). (Ob. Baal). Ponieważ bóstwa pogańskie, uważane były przez Izraelitów za demonów, szatanów, przeto i *Beelzebub* albo *Beelzebul*, przyjął u nich nazwę książęcia duchów nieczystych.

Beer (Jakób Meyer), znakomity kompozytor, ob. *Meyerbeer*. (Giacamo).

Beer (Bernard), filozof i literat ur. w Dreźnie, 1801; zasłużony zabiegliwością, o podniesienie stanu umysłowego i politycznego swych współwyznawców—żydów. W owych czasach, gdy nabożeństwa żydowskie w Niemczech, chronić się jeszcze musia-

ły po synagogach prywatnych, wprowadził on do nich, kazania niemieckie, co tém trudniejszém było przedsięwzięciem, że na niewiele przed tém, nastąpiło zamknięcie świątyni Jakobsohn'owéj w Berlinie, co wywołało silne wzburzenie między żydami.

Beer (Wilhelm), brat kompozytora Meyerbeera, ur. 1797, † 1850, bankier i tajny radca handlowy w Berlinie, poświęcał wszystkie chwile wolne naukom, pracując głównie, nad astronomiją, a mianowicie nad zbadaniem Marsa i księżyca; najwięcéj rozgłosu miała jego mapa księżyca (1836), oraz 1837 „*Allgemeine vergleichende Selenographie*". Wiele prac, dokonał wspólnie z Mädlerem.

Beer (Michał), brat poprzedniego, ur. 1800 w Berlinie, poświęcał się wyłącznie poezyi; † 1833 w Monachijum. Oprócz pięknych „*elegij genueńskich*", napisał kilka tragedyj, między któremi celniejsze są: „*Paria*" (1823), tłumaczona na polskie przez F. H. Lewestama białym wierszem w *Kłosach* z r. 1868, a szczególniéj „*Struensee*" (1829). Zbiór wszystkich pism jego: „*Sämmtliche Werke*" (z bijografją Lipsk 1835), tudzież „*Korespondencyje*" wydał E. von Schenk w Lipsku 1857.

Beer (August), ur. 1825 w Trewirze, † 1866, profesor matematyki przy uniwersytecie w Bonn; pracował nad niektórymi działami optyki teoretycznéj, następnie, przedsięwziął opracować systematycznie całą fizykę matematyczną, i ogłosił drukiem: „*Einleitung in die höhere Optik*" (Brunświk 1853) i *Grundriss des photometrischen Calculs*" (Brunśw. 1854); przedwczesna śmierć, nie dozwoliła mu dokonać tego zadania, z papierów jego pośmiertnych ogłoszono: „*Anleitung in die Lehre von der Electricität und Magnetismus*".

Beer (Piotr), nauczył rel. geogr. i historyi w szkole żyd. w Pradze, ur. 1758 w Nowym Bydżowie, † 1838 w Pradze. Uczył się w Pradze, Wiedniu i Węgrzech. Gorliwie pracował nad oświatą swoich współwyznawców, i nad reformą ich ustaw religij. Napisał: „*Geschichte der Lehren u. Meinungen aller relig. Sekten der Juden*" (Berno 1827); oraz, wiele książek szkolnych. Opisał swe życie w „*Lebensbiographie*" (Praga 1838).

Beer (Jerzy Józef), założyciel kliniki okulistycznéj w Wiedniu, ur. 1763 tamże. Napisał wiele dzieł o okulistyce, jak: „*Pflege gesunder und geschwächter Augen*" (Lipsk 1800), przetłumaczone na język franc.

Beer (Augustyn Henryk), ur. w Przybramie 1815 r. w Czechach. W r. 1839 ukończywszy akademiję górniczą w Szczawnicy, udał się na praktykę do kopalń węgla w Niemczech i Belgii. Odbywszy powtórną podróż, po tych krajach i Francyi, celem zbadania ulepszeń w górnictwie w r. 1851, został nauczycielem mineralogii, geognozyi i miernictwa górniczego przy nowozałożonéj szkole „Dozorców Górniczych" w Przybramie oraz, adjunktem urzędu górniczego. B. zasłużył się ojczyznie, jako pierwszy nauczyciel i pisarz czeski w zakresie nauk górniczych. Wydał: „*O mierzictwi hornickém*" (podręcznik szkolny); i „*O hornictwi wszeobecném*" oraz „*Markscheidekunst*" (Praga 1856) i „*Erdbohrkunde*" (t. 1858).

Beerberg, wierzchołek wysoki na 3063 stóp, w górach lasu turyngskiego, blisko Gehlberga.

Beersheba, w starożytności miasto Palestyny, położone przy granicy południowéj, niegdyś, miejsce zamieszkania Abrahama i Izaaka, naprzód do pokolenia Judy, późniéj do pokolenia Symeona należące. Nazwę miasta tego, wywodzi Biblija od przymierza, stwierdzonego przysięgą, zawartego między Abimelechem królem Filistynów i Abrahamem.

Beeskow, m. st. powiatu Beeskow Storkowskiego w okręgu prusskiéj regencyi Poczdamskiéj, nad Sprewą, 4350 m. płóciennictwo i kuśnierstwo. Niegdyś aż do końca XIV w., siedziba rodu panów *ze Strzely* (Strele) na Beeskowie i Storkowie, w r. 1384 przeszło przez wyjście za mąż córki ostatniego z tego rodu, w posiadanie Jana z Biberszteina, pomimo, że do téj majętności rościł pretensyję margrabia łużycki. Późniéj, przeszła ona tytułem zastawu w posiadanie wojewody pomorskiego *Swantybora*, który odprzedał ją, wraz z innemi okolicznemi posiadłościami księciu brandeburskiemu (około 1430 roku).

Beethoven (Ludwik van), genijalny kompozytor muzyczny, ur. 1770 w Bonn, gdzie ojciec jego *Jan Beethoven* († 1792), był tenorzystą kaplicy wielkiego księcia elektora. W 13 roku życia, już komponował sonaty i pieśni; w r. 1792 pojechał do Wiednia, celem dalszego kształcenia się pod kierunkiem Haydna i Albrechtsbergera, i tu pozostał aż do śmierci w położeniu samoistném, chociaż odosobnioném, z powodu utraty słuchu; † 1827. Wszystkie jego twory muzyczne, pod względem treści i formy, rozpadają się na trzy większe działy. Pierwszy peryjod, odznacza się wyraźnym wpływem Haydna i Mozarta; rozciąga się mniéj więcéj, do 16° jego dzieła, i obejmuje prócz wielu sonat na fortepijan, i triów, dwie pierwsze symfonije w C. i D. Drugi peryjod, bezwarunkowéj samodzielności, dochodzi aż do 80 jego dzieła. Jest on najświetniejszy i najobfitszy. Należą do niego, wzniosłe dzieła orkiestrowe, *Eroica* (symfonija Nr. 3), symfonije w B major i C minor, symfonija pasterska i symfonija w A major, rozmaite uwertury i koncerta, tudzież, cały skarb utworów salonowych, niektóre pieśni i msze, muzyka do „*Egmonta*" Goethego, do „*Ruin Ateńskich*" oraz znakomity „*Fidelio*", jako typ opery niemieckiéj. W ostatnim peryjodzie, występuje genijusz Beethowena w postaci swobodniejszéj, lecz więcéj mistycznéj i trudniejszéj do zrozumienia, tak pod względem ducha jako i techniki. Już symfonija w F major, skłania się ku temu okresowi; dwoma olbrzymiemi dziełami téj epoki są: *Missa solemnis* w D-minor i jego ostatnia, dziewiąta symfonija (D-minor) z chórami. Tu również należy kilka kwartetów, uwertura (dzieło 115 i 124), kilka sonat na fortepijan (mianow. dzieło 106). W Bonn obchodzono jego pamiątkę uroczyście w dniu 12 Sierp. 1845, przy inauguracyi, wzniesionego na je-

go cześć pomnika. W dniu 17 Grudnia 1870 r., Niemcy gotowali się najuroczyściéj obchodzić stuletni jubileusz B. Spółczesna jednak wojna, stanęła temu na przeszkodzie, zamierzone uroczystości odbywały się mniéj okazale. Z licznych pism o Beethowenie, ważniejsze są: Schindlera (Münster 1859); Neumann'a (Kassel 1854); Marx'a (Berlin 1859); Lenz'a (Petersburg 1852) i wiele innych, z najnowszych prac zasługują na uwagę: Nohl'a „*Beethoven's Leben*" (2 t. Wiedeń i Lipsk 1864—67) Mühlbrecht'a „*Beethoven und seine Werke*" (Lipsk 1866); Thayer'a „*L. von B.'s Leben*" (t. 1, Ber. 1866) i Ryszarda Wagnera „*Beethoven*" (Lipsk 1870).

Befana, wyraz zepsuty z Epifanija, którym w Florencyi nazywają święto Trzech Króli, tudzież lalkę drewnianą, ubraną po kobiecemu, którą w wigiliję tego święta, obnoszą z krzykiem i hałasem po ulicach miasta. Zwyczaj ten, jest niewątpliwie, zabytkiem jakichś średniowiecznych uroczystości mistycznych.

Beffara (Ludwik Franciszek), ur. w Nonancourt we Francyi 1751, † w Paryżu 1838; jako literat zajmował się badaniami dotyczącemi szczegółów życia Moliera i Regnarda, a obok tego, zebrał i ułożył słownik królewskiéj akademii muzycznéj, od jéj założenia, aż do naszych czasów.

Beffroy de Reigny (Ludwik Abel), zwany Kazynem Jakóbem, ur. 1757 w Laon, † 1811, wydał wiele pism z dziwacznymi po większéj części tytułami treści politycznéj: np. *Malborough-Turluttuttu Hurluburlu*" (3 tomy, 1785—7), w których, występował jako pojednawca stronnictw krańcowych. Niektóre jego komedyje, miały wielkie powodzenie.—**Beffroy-de-Reigny** (Ludwik Stefan), kapitan wojsk francuskich; w tym stopniu, wysłano go do Polski z 50 kadetami; po powrocie do ojczyzny, jako deputowany z Laon, głosował za śmiercią Ludwika XVI, z odwołaniem się do wyroku ludu. Wygnany z kraju w r. 1816, powrócił dopiero 1830; † 1831.

Befort, ob. **Belfort**.

Beg lub **Béj**, tytuł, dawany w Turcyi wyższym osobom, w służbie wojskowéj i morskiéj, oraz znakomitszym cudzoziemcom .Tenże tytuł, noszą także władcy tunetańscy.

Bega, rzeka w Banacie, lewy i ostatni dopływ rz. Cisy. Źródło jéj, opodal granic siedmiogrodzkich na *Pojanie Ruskiéj*; tworzy liczne bagniska. Kanał *Bega*, ciągnie się od Temeszwaru do Wielkiego Beczkereku; długi 25¾ m., szer. 15 st. Wodę otrzymuje z Begi i Temeszy.

Begas (Karol), malarz historyczny i portrecista, ur. 1794 w Heinsbergu pod Akwizgranem, † 1854, kształcił się naprzód, pod kierunkiem Grosa w Paryżu, poczém, otrzymawszy wsparcie od króla prusskiego, wyjechał do Włoch; po powrocie, został 1825 członkiem akademii berlińskiéj i nadwornym malarzem królewskim. Tu, utworzył mnóstwo obrazów, bądź biblijno-historycznych, bądź rodzajowych, które sztychem lub litografiją zostały upowszechnione. Jako portrecista, zajmuje B. również ważne stanowisko. Trzéj jego synowie, poświęcili się także sztuce i to z pewném powodzeniem. *Oskar* (ur. 1828) malarstwu, *Reinhold* (ur. 1831) rzeźbiarstwu (w 1862 otrzymał w Berlinie konkursową nagrodę, za posąg Schillera), a *Wojciech* rytownictwu i malarstwu.

Beghardy, ob. Beginy.

Begin (Ludwik Jakób), chirurg wojskowy, prezes rady zdrowia armii francuskiéj, ur. w Liége 1793, † 1859. Znakomity praktyk, jest też autorem, wielu dzieł lekarskich i chirurgicznych, niepospolitéj wartości, między któremi ważniejsze są: „*Traité de physiologie pathologique*" (1828, 2 tomy); „*Etudes sur le service de santé militaire en France*" (1849); „*Des plaies d'armes à feu*" (1849).

Begin (August Emil), lekarz i literat francuski, ur. w Metz 1803; oprócz praktyki lekarskiéj w mieście rodzinném, uprawiał archeologiję, historyję i literaturę. Ważniejsze jego prace są: „*Histoire des sciences, des lettres, des arts dans le pays Messin*" (1832); „*Connaissance physique et morale de l'homme*" (1837); „*Mélanges d'archéologie et d'histoire* (1840); „*Histoire de Napoléon, de sa famille et de son époque, au point de vue de l'influence des idées napoléoniennes sur le monde*" (1853, 6 tomów).

Beginy, Beguiny, Beghardy, Begutty, tak nazywają niewiasty, należące do najdawniejszego, w końcu XII w. zawiązanego, żeńskiego zgromadzenia świeckiego, którego celem były uczynki pobożne, to jest: że nie podlegając żadnéj regule klasztornéj, odbywały ćwiczenia religijne, pod kierunkiem dobrowolnie wybieranych przełożonych, a obok tego, zajmowały się dobroczynnością, i wychowaniem dzieci. Miejscem ich działalności, (*beginagia*), były kościoły, szpitale i domy gościnne. Założycielem ich, był około r. 1184 w Liège, pobożny kapłan Lambert de *Beghe* (Le Begues). Z Hollandyi, rozszerzyły się B. we Francyi i w Niemczech. W XIII i XIV w., doznawały prześladowań inkwizycyi ś. W Niemczech, dopuszczały się częstokroć wielkich zdrożności i żyły w nałożnictwie z Beghordami lub księżmi świeckimi. Za czasów reformacyi, zwano je tam *Seelenweiber* (kobiety dusz). Zgromadzenie to, istniało jeszcze w Hollandyi przy końcu XVIII w. Podobneż, lecz mniéj poważane zgromadzenie męskie, istniało pod nazwą **Beghardów** (Beguini) od r. 1215, które i do Włoch przeszło, a pośród którego, ukrywali się wszelkiego rodzaju kacerze. Towarzystwo to, prześladowane przez papieża i cesarzów weszło późniéj w skład dominikanów i franciszkanów. Czyt. Mosheima „*De Beghardis et Beguinabus*" (Lipsk 1790); Hahna: „*Gesch. der Ketzer im Mittelalter*" (Sztuttg. 1845) i Hallmana: „*Geschichte des Ursprungs der belgischen Beghinen*" (Berl. 1843).

Begiszewo, sioło w pow. Tobolskim nad rz. Irtyszem. Podług podania, tu jest grób, zdobywcy Syberyi Jermaka. W pobliżu, szczątki siedziby księcia tatarskiego Begisza, którego zwyciężył Jermak, w r. 1584.

Begiszewo, jezioro w pow. Tobolskim, bardzo głę-

sokie i rybne; łączy się z rz. Tobolem. Długie 10 w.

Beglerbeg lub **Beylerbey**, turecki tytuł, znaczący: książę książąt, pan panów, dawany wielkorządcom prowincyj, których zewnętrzną oznaką, jest potrójny buńczuk.

Begonija (bot.) ob. Begonijowate.

Begonijowate (*Ukośnicowate*, *Begoniaceae*), rodzina roślin dwuliścieniowych, obejmująca rośliny zielne, trwałe, niekiedy krzewy; łodyga gałęzista, liście ogonkowe, naprzemianległe, całobrzegie lub rozmaicie podzielone; kwiaty oddzielnopłciowe, zebrane w podbaldaszki. W kwiatach męskich kielich 2 działkowy, korona 2 płatkowa, pręciki liczne, zebrane w wiązkę, kwiaty żeńskie mają okrycie zwykle 6 działkowe. Owoc torebka skórzasta, 3 komórkowa, opatrzona zewnątrz 3 skrzydełkami; ziarna liczne i drobne. Główny rodzaj *Begonija*, obejmuje około 300 gatunków, w krajach zwrotnikowych, głównie w Peru i Brazylii. W Europie hodują się w wazonach, głównie dla liści, które są dość ozdobne i niezwykłych kształtów. B. zawierają kwas szczawikowy, a niektóre gat. pierwiastki ściągające. B. *malabarska* i *bulwiasta*, należy do jadalnych.

Behader, Abul-Mozuffer-Mohamed, ostatni król Delhi, 1857 więty do niewoli, patrzał na śmierć swych synów, rozstrzelanych przez Anglików. Następnie, zaprowadzony do Kalkutty, uznany winnym, był skazany na wygnanie do m. Rangonu. Tu, znosił mężnie ciężki los, utratę władzy i bogactwa, a poświęcił się wyłącznie poezyi. Umarł w wieku lat 84, 1862 r.

Behaim (Michał), jeden ze znakomitszych poetów XV w., ur. 1421 r. w Sulzbachu w państwie Weinsbergskiém, † 1474 r., przebywał na rozmaitych dworach, a w końcu na dworze palatyna Fryderyka. Z poezyj jego, celniejsze są: „*Fryderyk I*“; „*Buch von den Wienern*“; „*Von der hohen Schule zu Wien*“; „*Von dem König Ladislaus.*“

Behazm, **Beham** lub **Behem**, **Pehem** i t. p., w staréj niemczyźnie tyle co dzisiaj: *Böhme*; obecnie nazwisko, powstałe w czasach, kiedy jeszcze nie używano stałych rodowych nazwisk, a tylko przezwisk czyli przydomków. Takie, nadawano w Niemczech zwykle wszystkim przybyłcom z Czech lub ich potomkom. Najdawniejszym z takich jest Albert v. B. (Albertus Bohemus), adwokat kuryi rzymskiéj od r. 1198—1227, legat papieża Grzegorza IX (w r. 1239) do wykonania klątwy, rzuconéj na cesarza Fryderyka II. Napisał „*Dziennik swoich czynności, jako legata*“ w dwóch księgach, z których tylko druga dochowała się w biblijotece w Monachijum a z pierwszéj pozostały tylko wyjątki, porobione w w. XVI, wydane przez Oefela w „*Scrip. rer. Boic.*“ a potém p. Höflera pod tyt. *Albert v. B.*

Beham (Bartel), malarz i miedziorytnik, ur. 1496 r., † 1540 r. we Włoszech, należy do liczby tak zwanych mniejszych mistrzów.—Jego bratanek i uczeń **Beham** (Hans Sebold), ur. w Norymberdze 1500, † 1550 w Frankfurcie n. M., wykształcił się pod kierunkiem Dürera na znakomitego miedziorytnika i również jak poprzedni, liczy się w rzędzie mniejszych Mistrzów.

Beham, Bechem lub **Bohemus, de Bohemia** (Marcin), kosmograf, ur. 1436 lub 1440 r., podług jednych w Norymberdze a podług drugich w Krumlowie w Czechach, † 1506 w Lizbonie. Podróżował po Niemczech, Niederlandach i Włoszech, jako handlujący suknem. Zajmował się przytém, naukami matematycznemi. W r. 1480—84 był w Portugalii, gdzie poznał się z Kolumbem, z którym zwiedził część południowéj Afryki. W r. 1486 był na wyspie azorskiéj *Fayal*. W r. 1491—93 mieszkał w Norymberdze, gdzie wyrobił wielki globus. W r. 1493 powrócił do Lizbony; od r. zaś 1494 do 1506, mieszkał na wyspie Fayala. Czyt. Murra „*Diplomatische Geschichte des Ritters M.* v. B.“ (Norymb. 1778, Gottha 1801) i A. Humboldta „*Krit. Untersuchungen*“ (1 t. Berlin 1836).

Behamb (Jan Ferdynand), znakomity prof. prawa w Lincu, ur. we Wrocławiu, żył w drugiéj połowie XVII w. Uczył się w Sztrasburgu. Napisał: „*Sciagraphia Struviana juris privati*“, „*Institutione jurisprudentiae*“ (w Lincu 1670); „*Notitia Hungariae antiquo-modeine Herneggeriana observationibus perpetuis condecoratą* (Strasb. 1676).

Behemoth (liczba mnoga hebr. *behama*—zwierzę), w księdze Hioba, wielkie i silne zwierzę, prawdopodobnie koń nilowy (rzeczny). Podług talmudu, miał to być ogromny byk, stworzony na początku świata.

Behen, gatunek korzenia, używanego niegdyś w sztuce lekarskiéj, głównie przeciwko robakom. *Behen biały*, pochodził z rośliny należącéj do rodzaju chabru (Centaurea behen) i *Behen czerwony*, z rośliny *Statica Limonium*, rosnącéj w Europie, na wybrzeżach morskich.

Behlen (Stefan), zasłużony pisarz i nauczyciel leśnictwa, ur. 1784 w Fritzlur, † 1847 r. w Aszaffenbergu, gdzie był od 1821—32 profesorem historyi naturalnéj, w instytucie leśnym. Celniejsze jego pisma są: „*Lehrbuch der Forst-und Jagdthiergeschichte*“ (Lipsk 1826); „*Lehrbuch der Jagdwissenschaft*“ (Frankf. 1839); „*Real und Verballexikon der Forst und Jagdkunde*“ (7 t. Frankf. 1840—45); „*Systematische Sammlung der Forst und Jagdgesetze der Deutschen Bundesstaaten*“ (5 t. Hademar 1827—33). Założył nadto: „*Allgemeine Forst und Jagdzeitung*“ (1825—47).

Behm (Jan), ur 1578 r. w Królewcu, † 1648 r., od r. 1609, profesor teologii uniwersytetu królewieckiego i nadworny kaznodzieja. Jako gwałtowny zelota luterski przeciwko kalwinistom i nieprzyjaciel książąt brandeburskich, napisał mnóstwo dzieł i broszur polemicznych, † 1648. Ciekawsze z pism jego jest: „*Treuherzige Warnung sich vor der verdammlichen zwinglischen und kalvinischen Sekte zu hüten*“ (Królew. 1614).

Behn (Aphara lub Afra), z domu Johnson, poetka angielska, ur. około 1685, żona kupca hollenderskiego osiadłego w Londynie. Otrzymała tajną misyję polityczną do Antwerpii, gdzie dowiedziawszy

się o zamiarze Hollendrów wypłynięcia na Tamizę i spalenia floty angielskiéj, uwiadomiła o tém swych ziomków Hollendrów; † 1689. Po śmierci swego męża, prowadziła życie lekkomyślne w Antwerpii, skąd wróciwszy do Anglii, napisała kilka romansów i 17 komedyj.

Behr (Wilhelm Józef), publicysta niemiecki, ur. 1775 w Sulzheim, od 1799 profesor prawa w Würzburgu, na sejmie bawarskim 1819, należał do przywódców opozycyi i z tego powodu, otrzymał uwolnienie. Za mowę burzliwą, mianą 1832 w Gaibach, skazany na więzienie, został uwolniony dopiéro 1848, poczém, wybrany był na członka zgromadzenia narodowego, † 1851. Jego prace, na polu ekonomii politycznéj, były w swoim czasie wysoko cenione.

Behr (Jan Henryk August von), saski mąż stanu, ur. 1793 w Freibergu, słuchał w Lipsku teologii, a późniéj prawa. Pełniąc do r. 1833, rozmaite urzędy sądowe, został 1833 radcą dworu i sędzią w Dreźnie, 1838 r. tajnym radcą skarbowym, 14 Maja 1849 ministrem skarbu, w Październ. 1858, ministrem sprawiedliwości, a 1859 otrzymał dziedziczną godność szlachecką, w 1866 opuścił służbę publiczną, † 1871 w Dreźnie. Za jego administracyi, zostało wprowadzone nowe prawodawstwo cywilne.

Behrent lub **Berent**, po polsku *Kościerz*, m. pow. w okręgu prusskiéj regencyi Gdańskiéj, nad rz. Forsą, 2909 m. kościoły rzym. kat. 2 a 1 ewang.

Behring, ob. Bering.

Beidhawi (Abdallah-ben-Omar), uczony mahometanin z XIII w., ur. w Beda w Farsistanie, znany jest z wielce cenionego na Wschodzie komentarza koranu. Komentarz ten, wydany został przez Fleischera w Lipsku 1843—47.

Beidtel (Ignacy), ur. 1783 r. we Dworze na Morawii od r. 1807 prof. historyi powsz. w Ołomuńcu, członek akademii wiedeń. nauk. Napisał „*Untersuchungen über einige Grundlagen der Strafgesetzgebung*“ (Lipsk 1840); „*Betrachtungen über ein. nach d. Zeitumständen wichtigen Gegenstände d. Civil—u. Strafgesetzg.*“ (1840—42); „*Uebersicht der Geschichte des oester. Kaiserthums i t. d.*“ (Brün. 1842, Lipsk 1843); „*Untersuchungen über d. kirchl. Zustände in den oester. Staaten*“ (Wied. 1849), „*Das canon. Recht von Standpunkte des Staatsrechtes, der Politik, des allg. Gesellschaftsrechtes und der seit 1848 entstandenen Staatsverhältnisse*“ (Regensb. 1849).

Beira, prowincyja królestwa portugalskiego, mająca $407\frac{1}{3}$ m. kw. i 1,290,000 m.; obejmuje 5 okręgów Castello-Branco, Coimbra, Aveiro, Viseu i Guarda. Doliny tutejsze, poprzerzynane licznemi rzeczkami i strumieniami wpadającemi do Tagu i Duero, są bardzo żyzne. Wyżyny zaś, pozbawione lasu obfitują w kruszce i drogie kamienie. Jest tu także, wielka ilość ciepłych źródeł mineralnych (dosięgających +49° C), a pobrzeże bogate w kopalnie soli. Przedmiotami handlu wywozowego są: wino, kukurydza, pomarańcze, oléj, sól, miód i t. d.

Beireis (Godfryd Krzysztof), uczony dziwak, ur. 1730 w Mühlhausen, † 1809 r. Na uniwersytecie w Jena, poświęcał się najrozmaitszym naukom i zyskał w nich obszerne wiadomości; udał się następnie w podróż, po powrocie z któréj rozgłosił, że był w Indyjach i Chinach, choć prawdopodobnie Europy nie opuszczał; z podróży téj, przywiózł znaczne sumy pieniędzy i starał się utwierdzić przekonanie, o swych niezmiernych bogactwach. W 1756 r. udał się do Helmstädt, poświęcił się tam medycynie, praktykował jako wzięty bardzo lekarz. W 1759 r. został profesorem fizyki w Helmstädt, potém chirurgii, jednocześnie jednak, miewał wykłady rozmaitych gałęzi nauk przyrodzonych, miewał odczyty o estetyce, malarstwie, muzyce, ekonomii i t. d. Sam zamieszkiwał obszerny dom, napełniony bogatymi zbiorami i biblijoteką; miał u siebie automaty Vaucansona, machiny Ottona Guericke i t. d., okazywał dyjament ważący 6,400 karatów, jakoby u niego zastawiony, przez cesarza chińskiego, a który był prawdopodobnie okazem białéj krzemionki. Źródłem jego bogactw były prawdopodobnie, niektóre odkrycia techniczne, które drogo sprzedawał fabrykantom, jak łatwiejszy sposób wyrabiania karminu, octu i t. d. Zostawił kilka drobnych prac, głównie z fizyjologii, bez szczególnéj wartości.

Beit-el-Faki lub *Betel-Faki*, miasto w południowo arabskiéj krainie Yemen, w stronie północnowschodniéj od Mokka, ma 8600 m., słynne jarmarki na kawę.

Beitler (Wilhelm Gotlieb Fryderyk von), astronom, ur. 1745 r. w Beitlingen w Szwabii. Był najpierw adwokatem w Wirtembergu, następnie, nauczycielem prywatnym w Wielkopolsce. W r. 1774, mianowany został profesorem matematyki, w gimnazyjum akademickiém w Mitawie, 1778 r. astronomem przy tameczném obserwatoryjum, a 1796 członkiem akademii nauk w Petersburgu, † 1811 r. Obserwacyje jego, dotyczące pierwszego i trzeciego księżyca Jowiszowego, posłużyły Lalande'owi i Delambre'owi przy ich pracach, nad tymi księżycami. Oprócz tego wydał: „*Nova analysis equationum cubicarum*“ (1778) i „*Von den planeten unseres Sonnensystems*“ (1811).

Beitzke (Henryk Ludwik), ur. 1798 r., † 1867 r., historyk wojen 1812—15 r., w których, jako ochotnik niemiecki przyjmował udział. Ogłosił „*Geschichte der deutschen Freiheitskriege 1813 u. 1814*“ (1815); „*Gesch. des russischen Feldzugs 1812*“ (1856); „*Gesch. des Jahres 1815*“ (1865). Wybrany do parlamentu niemieckiego, zasiadł po stronie postępowców, w skutek czego, na pogrzebie jego, odmówiono mu honorów wojskowych.

Beja, **Bieja** lub **Bija**, rzeka w gub. Kazańskiéj, pow. Tetiuszyńskim, wpada do Świjagi. Tutaj w r. 1552, Jan Groźny obozował idąc pod Kazań.

Beja, miasto warowne, w portugalskiéj prowincyi Alentejo, ma 7800 m., rezydencyja biskupa. Szczątki rzymskich budowli, i wielkie jarmarki.

Bejar, miasto warowne w hiszpańskiéj prowincyi Salamanca, nad rz. Alagon, ma 4800 m. W pobli-

żu: znajdują się wody mineralne siarczane, *Banos de Bejar*, kąpiele siarczane mające 30°R.

Bejart, czworo dzieci prokuratora z Chatelet Józefa Bejart, które odebrawszy bardzo zaniedbane wychowanie, należały do trupy Moliera, a mianowicie: Magdalena, Genowefa, Ludwik i Armanda, która później, została jego żoną i zatruła mu życie swą rozpustą; ta ostatnia † 1700 r.

Bejca, Bajca, (z niem.), wyraz służący na oznaczenie płynów rozmaitego składu, przeznaczonych do wywołania na powierzchni ciał pewnéj, zamierzonéj zmiany, jak np. gdy idzie o ochronienie, danego ciała od wpływu powietrza, albo też, o usposobienie go do przyjęcia pewnéj farby. W farbierstwie tkanin B. są to roztwory ciał, które same przez się nie są farbnikami, ale mają pewne powinowactwo do włókien tkanki, jako też i do barwnika i ustalają połączenie się ich obu; należą tu: ałun, siarczan, octan i podsiarkon glinki, octan żelaza, tłuszcze, kwas garbnikowy i inne (ob. Farbierstwo). Używają się też tak zwane B. *odbarwiające*, (kwas fosforny, winny i t. d.), mające na celu usunąć farbę z tkanin, napojonych już solą zabarwiającą, przez co się otrzymuje rysunek biały na tle barwném. Inne jeszcze B. służą do *ożywienia* tkaniny, do nadania jéj piękniejszego odcienia, należą tu, między innemi ciecze alkaliczne. Drzewo powleka się bejcą, dla nadania mu pewnego zabarwienia, albo żywszego wejrzenia. Karmarsch podał przepisy bejc, dla nadania drzewu wejrzenia mahoniu, hebanu i t. p. Również i metale poddaje się bejcowaniu. Żelazo, miedź, mosiądz w skutek żarzenia, pokrywają się często powłoką tlenków, takowe usuwają się kwasami bardzo rozcieńczonymi. Wyroby mosiężne, poddaje się bejcowaniu dla nadania im wejrzenia matowego, służą do tego różne przepisy.

Bejła (Jarosz), pseudonim *Rzewuskiego Henryka*. (Ob.).

Bejram, ob. Bajram.

Bejram-Hadżi, święty turecki, założyciel bejramów, zakonu derwiszów, † 1471. Grób jego, w Angorze, licznie jest zwiedzany przez pielgrzymów.

Bejrut lub **Bajrut**, inaczéj *Berut*, stolica tureckiego ejaletu Saida w Syryi, na miejscu, bogatego niegdyś miasta fenickiego Berytos. Podczas wypraw krzyżowych, było ważném stanowiskiem wojowników chrześcijańskich, potém przez długie wieki w upadku, zaczęło się od kilkudziesięciu lat dźwigać na nowo, lecz r. 1840 było zbombardowane, przez flotę angielsko-austryjacko-turecką; obecnie, stanowi jeden z najgłówniejszych punktów handlowych, na brzegach syryjskich; liczy 40000 m.

Bejton (Atanazy von), porucznik w wojsku polskiém, podczas wojny z Rossyją wzięty do niewoli 1667 r. przyjął wyznanie greckie. Wysłany do Nerczyńska, zreorganizował tamecznych strzelców i kozaków; mając poruczone dowództwo nad oddziałem wojska, wysłanym na pomoc Ałbazina, głównego stanowiska Rossyjan nad rz. Amurem, przeciwko Chińczykom, odznaczył się wielką rozstropnością i męstwem, gdyż mimo przemagających sił Chińczyków, mimo ciężkich strat, poniesionych w swoim oddziale, potrafił miasto utrzymać, aż do chwili, zawarcia ostatecznego traktatu nerczyńskiego w r. 1689. † w początkach XVIII w. Za zasługi został wojewodą wiercholeńskim.

Bejtul v. **Bajtal**, miasto w terytoryjum Sangor i Nerbuddy w północnozachodn. prowincyjach Indostanu, położone w bardzo przyjemnéj okolicy nad rzeczką Machną, jest stolicą obwodu t. n. liczącego 99,500 m.

Bekan (Marcin), jezuita, ur. w Brabancyi 1562 r. profesor teologii w Moguncyi i Wiedniu, spowiednik Ferdynanda II, znany jest, jako biegły tłumacz i znawca summy Ś. Tomasza, oraz, jako kontrowersista. Ks. Józef Tołoczko, przełożył i wydał jego: „*Kontrowersyje z Kalwinem i uczniami jego o przeznaczeniu i usprawiedliwieniu człowieka*" (t. 3, Wilno 1769).

Bekas (*Scolopax*), rodzaj ptaków brodzących, obejmujący kilkanaście gatunków, cechujący się głównie, oryginalną budowa dzioba, który jest bardzo przedłużony, miękki, przy końcu nieco rozszerzony, zakończony zgrubiałością szczęki górnéj; głowa na tył wypukła, z wielkiemi oczami, osadzonemi na bokach pod wierzchem, co im nadaje wyraz głupowatości. Palce mają dłuższe i szczuplejsze od rodzajów pokrewnych. Dzielą się, na dwa podrodzaje: właściwe bekasy i słomki; pierwsze, żyją na bagnach i łąkach wilgotnych, dzień przepędzają w trawie, a żerują i wędrują głównie w nocy; drugie, żyją więcéj w lasach. Pożywienie ich stanowią owady, robaki, mięczaki i t. d. w błocie żyjące; mają także pożywać soki z rozkładających się roślin błotnych, w tym celu, zagłębiają dziób w błoto i stąd to pochodzą, owe skłute miejsca na błocie, w okolicach gdzie B. przebywają. Mięso ich jest wyborném, a polowanie na nie jest przez myśliwych bardzo ulubionem. W naszym kraju, znajdują się 4 gatunki bekasów: 1) *Dubelt* (*S. major*), największy, najsmaczniejszy i najłatwiejszy do strzelania; 2) *Krzyk* (*S. gallinago*), najpospolitszy ze wszystkich, znany z oryginalnego w czasie lęgowym warczenia (zwanego *beczeniem*); 3) *Ficlauz*, (*S. gallinula*), najmniejszy i najmniéj dosiadujący, który się u nas nie gnieździ i 4) *Słomka pospolita* (*S. rusticola*), znacznie większa od innych bekasów, znana z dziwnych przelotów swoich, ponad lasami przed wschodem i po zachodzie słońca i dla tego, nastręczająca myśliwym jedno z najprzyjemniejszych polowań. Robactwa wyszukuje głównie, między zeschłymi liśćmi.

Bekas, tak bartnicy nazywają zalążek pszczoły.

Bekaśnica (*Aramus*), rodzaj ptaków, wyłączony przez naturalistów z rodzaju *Czapli*, (*Ardea*) a różniący się od niéj dzióbem, na końcu zgrubiałym i zgiętym.

Beke (Karol Tilstone), podróżnik i geograf angielski, ur. 1800 w Londynie, poświęcił się naprzód zawodowi kupieckiemu, później uczył się prawa; od 1835—37 był konsulem angielskim w Lipsku; następnie, przyłączył się do wyprawy majora Harris do Abissynii, gdzie odznaczył się jako znakomity

badacz geografii, Abissynii południowéj. Po powrocie do Londynu, ogłosił mnóstwo spostrzeżeń naukowych, nad zwiedzanymi przez siebie krajami, po większéj części w „*Journal of the Geographical Society*" i w „*Bulletin de la Société de géographie.*" Nadto, wydał mnóstwo pojedyńczych prac o swych podróżach, z których, dotychczasowe rezultaty długoletnich swych poszukiwań, złożył w dziele: „*Sources of the Nile, with the history of Nilotic discovery*" (Lond. 1860). Oprócz innych, ważném jest bardzo jego dzieło: „*On the geographical distribution of languages in Abyssinia*" (Edynb. 1849). Brat jego, **Beke** (William Jerzy), odbył 1839, naukową podróż w okolicach morza Martwego.

Békes, Békesvar (Bikiesz), stolica dawnego komitatu węgierskiego t. n. a obecnie m. komit. *Bikiesz-Czanadskiego*, nad rz. Białą Kiereszą; 20,200 m. Madziarów; starożyt. zamek, wielkie targowisko bydła, a w okolicy, znakomite pasieki.—B. komitat, liczy obszaru 65 m. kw.; a ludności 165,700. (Słowacy, Madziary, Rumunowie i Niemcy), większość wyz. ew. aug. (Słowacy) i ew. ref. (Madziary). W dolinach rzek mokradła, a na tych, mnóstwo czapli, których pióra wielkiéj ceny, są przedmiotem obszernego handlu, jako konieczna część kołpaka, węgierskiego eleganta.—Stolicą jest teraz m. Gyula inne m. są: Sawasz, Czanad i Czaba.

Bekiesz, z przydomkiem de Korniath, herb rodziny węgierskiéj t. n., wprowadzony do Polski za Stefana Batorego; jestto złota noga orla, z pierzem na niéj czarném; w górnym, prawym kącie tarczy, księżyc złoty, rogami do góry, w dolnym lewym, gwiazda srebrna, ośmiokątna. Pole tarczy brunatne, w szczycie hełmu trzy pióra strusie.

Bekiesz, właściwie **Békessi** (Kacper), dworzanin Jana Zygmunta Zapolskiego, współzawodnik Stefana Batorego, do tronu siedmiogrodzkiego. Gdy król Stefan, obrany został królem polskim (1576 r.) Bekiesz przybył do Polski wraz z bratem, otrzymał przebaczenie, i stał się ulubieńcem tego monarchy, a jako dzielny żołnierz, i wojak. † w Grodnie 1580. Zwłoki jego, pochowane pod Wilnem, na piaszczystém wzgórzu, nad rz. Wilejką w grobie, wystawionym przez króla Stefana w kształcie wieżyczki; stało się to dlatego, że B. był wyznania unitaryjuszowskiego.

Bekiesz (Władysław), syn poprzedniego; przypuszczony do indygienatu polskiego 1593 r., osiadł w kraju naszym i jako rotmistrz królewski potykał się mężnie, naprzód pod Byczyną 1587 r. a późniéj, w Szwecyi. W r. 1600 dowodził pułkiem przy hetmanie Zamojskim, i przyczynił się niemało, do zwycięstwa nad hospodarem Michałem. Za usługi, obdarowany został starostwami szreńskiém, bracławskiém i chauweleńskiém w Inflantach.

Bekiesza, Bekieszka, krótka kapota, futrem podbita, powszechna w Węgrzech, a w Polsce, upowszechniona od czasów *Bekiesza*. Nazwa ta, przeszła i do Niemiec, gdzie takie odzienie zowią: *Pekesche* lub *Pikesch*.

Bekietow (Nikita), ur. w r. 1729; † 1794 r. generał wojsk rossyjskich. Zarządzając gub. Astrachańską, zasłużył się jako dobry administrator; założył liczne nowe osady, a mianowicie: Sarepte; gorliwie starał się o polepszenie rolnictwa, uprawy winnic i jedwabnictwa.

Bekietow (Platon), ur. r. 1761, † 1836 r. w Moskwie, literat i gorliwy opiekun oświaty narodowéj, wydawał z Karamzinem „*Panteon russkich Awtorów.*"

Bekietow (Andrzéj), prof. botaniki w uniwersyt. petersburgskim. Napisał: „*Opisanije tyflissk. flory;*" „*Fiziołogija rastieni*" i in. Liczne jego artykuły, zam. są w „*Wiestn. Jestest. Nauk*" i in. Był redaktorem: „*Wiest. gieograf. obszcz.*" a następnie: „*Russk. Inwalida.*"

Bekk (Jan Chrzciciel), były minister badeński, ur. 1797 w Fribergu, był naprzód adwokatem w Meersbergu, w r. 1832 radcą ministeryjalnym w wydziale spraw wewnętrznych, w r. 1837 wicekanclerzem przy najwyższym sądzie, a 1846 r. ministrem spraw wewnętrznych, na którym to urzędzie, potrafił się utrzymać, nawet śród zamieszek 1848 r. aż do rewolucyi majowéj 1849. † 1855 w Bruchsal. Pismo jego p. t. „*Die Bewegung in Baden*" (1851), uwikłało go w przykrą polemikę z baronem Andlaw.

Bekker (Baltazar), teolog ew. hollenderski, ur. 1634 r. w Metslawier, w Fryzyi, † 1698 r. od r. 1679 pastor w Amsterdamie i innych miejscowościach; walczył usilnie przeciwko wierzeniu, że komety mają wpływ na losy ludzi, oraz, przeciwko władzy, przypisywanéj czartom i czarom, mianowicie w sławném dziele: „*Betooverde Weereld*" (Amsterd. 1691—94), z powodu którego, został 1692 r. usunięty od sprawowanych obowiązków.

Bekker (Elżbieta). Znakomita hollenderska autorka, ur. 1738 w Vliessingen, żyła po śmierci męża, pastora Adryjana Wolffa, z przyjaciółką swoją Agatą Deken we Francyi, gdzie z wielkiém niebezpieczeństwem, zdołała się ocalić od gilotyny; w r. 1795 przeniosła się do Haagi, i tu † 1804. Z licznych pism jéj, romanse, jak n. p. „*Histoire van Wille Levend*" (1784), „*Ilistoire van Sara Burgerhard*" (1782) i „*Cornelie Wildschut*" (1793), uważane są za dzieła klasyczne.

Bekker (Emanuel), ur. 1785 w Berlinie, od r. 1810 profesor a od r. 1815 członek tamecznéj akademii, † 1871, jeden z najznakomitszych filologów i krytyków niemieckich; oprócz „*Anecdota graeca*" (3 tomy, Berl. 1814—21), napisał mnóstwo wybornych recenzyj, wszystkich niemal celniejszych greckich i rzymskich pisarzy, jak n. p. Platona, mówców attyckich, Arystotelesa, Sextusa Empiricusa, Tucydydesa, Arystofanesa, Homera, Herodota, Appiana, Lucyjana, Liwijusza, Tacyta i wielu innych. Brał także czynny bardzo udział, w wydawnictwie zwaném „*Corpus scriptorum historiae Byzantinae.*" Syn jego *Ernst Emanuel* **Bekker** ur. 1827 w Berlinie, jest od 1857 profesorem prawa w Greifswaldzie. Z prac jego najważniejsze: „*Die processualische Consumption im Classischen röm Recht*" (Berl. 1853) i „*Theorie des heutigen Strafrechts*"

(Lipsk 1857). Od 1857—63 wydawał „*Jahrbuch des gemeinen deutschen Rechts.*"

Beklemisz (Michał), książę szyryński, syn księcia Bachmeta Usejnowa, który, przybywszy 1196 r. z Wielkiéj Ordy, opanował Meszczerę. B. przyjął chrześcijanizm.—Jeden z jego potomków Michał Beklemisz, był głową książąt Meszczerskich.

Beklemiszew (Iwan), zwany także *Bierseń*, znakomity dyplomata, za panowania Iwana Wasilewicza III, w r. 1492 posłował do króla Kazimierza Jagiellończyka, z żądaniem zwrotu m. Rohaczewa i innych. W r. 1525, zamieszany w sprawę Maxyma Greka, został ścięty.

Bekler (Boekler), doktór medycyny, nadworny lekarz króla Stanisława Augusta, przy którym bawił, aż do jego śmierci w Petersburgu. On pierwszy, zaczął szczepić krowiankę w Warszawie.

Bektaszi lub **Beigtaszi**, zakon mnichów mahometańskich, założony przez hadżę *Bektasza* teologa i świętego, rodem z Korhassanu, † około 1357 r. w Ki-Szehru. Żyją oni z jałmużny i pracy rąk, prowadząc życie wędrowne.

Bekwark, Bekfark, sławny lutnista, na dworze Zygmunta Starego.

Bel, ob. Baal, Beelzebub.

Bel lub **Belius** (Maciéj), zwany *magnum decus Hungariae*, ur. 1684 r. w Oczowie w komit. Zwoleńskim w Węgrzech, † 1749 r. Był rektorem liceum i kaznodzieją ewang. w Bystrzycy, a potém, w Presburgu. Mąż wielkiéj nauki i gorliwy krzewiciel oświaty, ale przytém i wielce prześladowany. Zaliczają go do najzasłużeńszych historyków i statystyków węgierskich; najważniejsze jego dzieła są: „*Hungariae antiquae et novae Prodromus*" (Norymb. 1743); „*Adparatus ad historiam Hungariae*" i t. d. (Presburg 1735—46); przed wszystkiemi atoli. „*Notitiae Hungariae novae historico-geographica*" (4 tomy, Wied. 1735—42). Pisał także mnóstwo innych dzieł po madziarsku, niemiecku i słowacku, jak „*Der ungar. Sprachmeister*" (Presb. 1728 i późniéj kilka razy). *O prawém krzestianstwi* (Halla 1715 r.). Wspólnie z D. Kermanem, zrobił nowe wydanie Biblii czeskiéj, zwanéj *Braterską*, (używanéj przez Słowaków), do któréj napisał wyborną przedmowę (Halla, 1772); podobnież i do *Nowego Testamentu*, wydanego poprzednio i inne.—**Bel** (Andrzéj Karol), syn poprzedniego, ur. 1717 r. w Presburgu, od r. 1757 profesor w Lipsku, (gdzie odebrał sobie życie, 4 Kwietnia 1782 r.), znany jest szczególniéj, jako wydawca wielu dzieł zwłaszcza: „*Acta eruditorum*" (1754—81 r.). Po ukończeniu nauk w Bystrzycy Bańskiéj, a nast. w Halli, został pastorem i rektorem gimnazyjum w Bystrzycy B. gdy zaś w r. 1714 kościół tamtejszy, oddany został kat. rz. przyjął urząd.

Bela, (po pols. *Biała*, po niem. *Berl*), miasto w węgierskim komitacie Spiskim, nad rz. Popradem, 3200 m.; uprawa lnu i płóciennictwo.

Bela, m. stołeczne prowincyi Lus w Beludżystanie, liczy około 2000 m.; prowadzi znaczny handel.

Bela papieru, zawiera 10 ryz, czyli: 200 liber.

Bela, imię czterech królów węgierskich, z rodu Arpada.—**Bela** I syn Ludwika Łysego (1061—63) Schroniwszy się do Polski wraz z braćmi, brał udział w wojnie Mieczysława z Pomorzanami; w nagrodę zasług, otrzymał za żonę córkę Mieczysława Rycę. Był pierwszym twórcą reprezentacyi sejmowéj, oraz urządził finanse, zaprowadził jednostajność miar, wag, monet i uregulował pobór podatków.—**Bela** II *Ślepy*, syn ks. Almusa (1131—41), oddany pijaństwu, zostawał pod zgubnym wpływem, swéj okrutnéj żony Heleny. Od niego—to pochodzi polskie przysłowie: „*Pijany jak Bela.*"—**Bela** III, syn króla Gejzy (1174—96), wychowany od dzieciństwa w Konstantynopolu, był przez całe życie, narzędziem polityki bizantyńskiéj.—**Bela** IV, syn króla Andrzeja II (1235—70), ciągłe miał zatargi ze szlachtą i Fryderykiem II, księciem austryjackim. Wygnany 1241 r. przez Mongołów, po ich odejściu, powrócił do kraju, zemścił się na księciu Fryderyku, pobiwszy go pod Wiedniem; za powtórném wtargnięciem Mongołów, pobił ich na głowę 1262 r. rządził roztropnie.

Bela Urosz, syn żupana raskiego; po zrzuceniu z żupaństwa, brata jego Prymisława, objął rządy 1120 r. Sprzykrzywszy sobie takowe, udał się do Węgier, do swego siostrzeńca, króla Gejzy. Uważany on jest za protoplastę, królów serbskich z rodu *Nemaniczów*.

Belad (liczba mnoga od Biled), t. j. okrąg, nazwa, często napotykana pośród wschodnich miejscowości; n. p. *Belad-ul-Dżerid* albo *Biled-ul-Dżerid*, kraina daktyli, południowa część Tunisu, a także, zbiorowa nazwa całego szeregu oaz, na południu Berberyi, w północnéj Afryce.

Belbek, jedna z głównych rzek na półwyspie Krymskim, poczyna się w górach Jajły Dagh, płynie ciasnym wąwozem, o 1 milę na północ od Sebastopola wpada do morza Czarnego; długa 50 w.

Belchen, wierzchołek Czarnego Lasu, najwyższy po Feldbergu, wzniesiony na 4397 st. na południe od Freiburga. z uroczym widokiem na dalekie okolice. We wnętrzu téj góry, znajduje się srebro i inne metale.

Belcher (Sir Edward), ur. 1799, marynarz angielski, towarzyszył 1825—28 Beechey'owi, w wyprawie na ocean Arktyczny; zwiedził 1836—42 ocean Wielki, następnie, miał udział w wojnie z Chinami, zbadał potém 1843—48 archipelag Indyjski i przyległe morza i w latach 1852—53 dowodził wyprawą do krajów podbiegunowych, celem odszukania Franklina, która to jednak wyprawa była bezskuteczną. W 1864 został kontradmirałem. Belcher opisał wybornie, wszystkie swoje podróże w dziełach: „*Narrative of a voyage round the world*" (Lond. 1843) i „*Voyage of the Samarang to the Eastern Archipelago*" (2 t. Lond. 1846).

Belcour (Thesby de), Francuz, który walczył odważnie pod chorągwiami konfederacyi barskiéj. Wzięty do niewoli, po powrocie z Syberyi, opisał swoje przygody w języku francuskim, wydane 1776 w Amsterdamie, które Ksawery Godebski przełożył i wydał we Lwowie 1866 r. p. t. „*Dziennik oficera francuskiego w służbie Konfederacyi Barskiéj*"

Później, był dowódcą pułku piechoty, imienia Działyńskich.

Belcredi (Ryszard hr.), mąż stanu austryjacki, ur. 1823 r. potomek rodziny lombardzkiéj, osiadłéj w Morawii. Wszedłszy do służby administracyjnéj, szybko się posuwał, a w r. 1859, w czasie rozbicia się systemu reakcyjnego Bacha, był naczelnikiem powiatu Znoimskiego w Morawii. Gdy na sejmie pragskim, występował przeciw niektórym wnioskom liberalnym, został przez Schmerlinga (ob.) mianowany namiestnikiem czeskim, a gorliwość, z jaką przemawiał przeciw wnioskowi o usunięcie konkordatu, zjednała mu nazwę „*Biskupa* B." W każdym razie, odznaczał się wymową parlamentarną; w r. 1865 po ustąpieniu Schmerlinga wypłynęło ministeryjum Belcredi'ego. Rządząc się jednak absolutystycznymi środkami, zniechęcił żywioły liberalne niemieckie, popieranie zaś przez niego dążności federacyjnych narodów słowiańskich było raczéj tylko pozorném; po wojnie austryjacko pruskiéj B. „*stał się niemożliwym*" i ustąpił 3 Lutego 1867 r. (Ob. Austryjacko-Węgierska monarchija).

Beldenak (Jens Andersen), Duńczyk, biskup Fionii, używany przez królów Jana i Krystyjana II do rozmaitych spraw poselskich z Lubeką i Szwecyją. Mimo położonych zasług, więziony był kilkakrotnie niewinnie, nareszcie złożył godności; † w Lubece 1532.

Beldius, chan Połowców, wzięty do niewoli przez Włodzimierza Monomacha, 1102 r. i z jego rozkazu rozsiekany.

Belebej, m. pow. w gub. Orenburgskiéj; nad rz. Belebejem, 2400 m. Obszerny handel, mianowicie futrami.—B. *powiat*, obejmuje 19,288 w. kw. a ludności 219,000; warownia Najgabak, znaczne fabryki miedzi i pasieki, znajdują tu kość słoniową oraz, kości kopalne, innych wielkich zwierząt w starodawnych kopalniach.

Beleda, Bleda (Bleta), brat Attyli. (ob.).

Belejowska z Pomianowskich Joanna, mieszka w Warsz., tłum. Alzoga „*Historyją kościoła*"; „*Biblijotekę dla młodocianego wieku*"; „*Ekonomiję polityczną*"; Baudrillart'a, różne powieści i komedyje, grywane na scenie, oraz książkę do nabożeństwa p. t. „*Panie wysłuchaj modlitwę moją*".—1859, 1863 i 1870.

Belem, właściwie Betleem, niegdyś oddzielne miasto, dzisiaj przedmieście Lizbony, nad ujściem Tagu, ma 8000 m. Znajduje się tu komora celna, dom kwarantanny, piękny nowy pałac królewski w zachwycającém położeniu nad morzem; tudzież, dawny w 1499 r. zbudowany kościół Nossa Senhora de Bethlehem, od którego otrzymało swą nazwę, połączony z klasztorem hieronimitów, w którym znajdują się wspaniałe groby rodziny królewskiéj. W r. 1807, zdobyte przez Francuzów, a w r. 1832 przez Don Pedra.

Belem (Joanna de, właściwie *La Pineau*), ur. 1734 r. w Namur, córka ubogiego szewca, słynna z nadzwyczajnéj piękności i wielkiego rozsądku, kochanka przywódcy rewolucyi brabanckiéj, adwokata Van der Not (ob.), na którego, równie jak i na jego stronnictwo, przeważny wpływ wywierała. Umarła w największéj nędzy. Porów. Beanir'a „*Vie amoureuse de Jean de Belem*" (Bruxella 1790).

Belemnity, zwane przez lud *pazury djabelskie* lub *strzałki piorunowe*, są to często u nas napotykane skamieniałości, kształtu walcowatego, zaostrzone z jednego, a złamane z drugiego końca, barwy brunatnéj lub czarnéj, na pół przezroczyste. Znajdują się we wszystkich pokładach, okresu jurajskiego, począwszy od formacyi liasu, gdzie ich jest liczebnie najwięcéj. Opisane były po raz pierwszy, w dziełach Agrykoli (1546), lecz natura ich, długo była tajemniczą i tworzono z nich najdziwniejsze przypuszczenia. Nowsze dopiero badania, okazały, że są one pozostałościami mięczaków głowonogich, odpowiadających dzisiajszym atramentnicom i kolmarom; mięczaki te, wewnątrz ciała posiadają muszlę wapienną, zwaną *kością sepii*, otóż B. jest tak zwanym *dziobem* (*rostrum*), owéj muszli mięczaka głowonogiego niegdyś żyjącego. Były to mięczaki drapieżne, a niektóre, dochodziły ogromnych rozmiarów. Do rozjaśnienia natury B. przyczynili się Miller, Blainville, Volz, Buckland, Agassiz, Orbigny, Owen.

Belenus (Belenus), bóstwo niektórych ludów gallijskich, przymiotami odpowiadające rzymskiemu Appollinowi.

Belényes, po rumuńsku *Beins*, m. w węgierskim komitacie Dolno-Biharskim, nad rz. Körösem, 5000 m. stolica biskupa gr. unickiego; kopalnie miedzi.

Belletrystyka (z franc. *belles lettres*), czyli *literatura piękna*, obejmująca wszystkie rodzaje poezyi: dramat, epopeję, lirykę, dydaktykę, romans czyli powieść, tudzież obrazki i szkice obyczajowe i t. p. oraz dziennikarstwo niepolityczne i nie ściśle naukowe.

Belfast, miasto w irlandzkiém hrabstwie Antrim, w prowincyi Ulster, przy ujściu rzeki Lagan do zatoki Carrickfergus, liczy 120,500 m.; jestto jedno z najważniejszych miast handlowych i fabrycznych Irlandyi, mianowicie pod względem wyrobów lnianych, szklanych i bawełnianych. Posiada piękny port, 56 kościołów i uniwersytet, założony w r. 1849.

Belfegor, bożyszcze Ammonitów, Moabitów i Madyjanitów, czczone przez nich, jako słońce lub Saturn, a najczęściéj jako Pryjap.

Belfort lub **Befort**, silna francuska twierdza, w dawniejszym departamencie Wyższego Renu, nad rz. Savoureuse. Jestto miejsce zbiegu sześciu wielkich dróg, między niemi dwu kolei żelaznych ze Strasburga do Lyon i z Bazylei do Paryża. Położenie sprzyja handlowi, który téż jest tu bardzo znaczny. Z powodu strategicznéj ważności, był B. wzmocniony w najnowszych czasach przez nowe fortyfikacyje i forty zewnętrzne, które go zrobiły warownią pierwszego rzędu. W wojnie francusko-niemieckiéj 1870—71 r., był długo oblegany (od 3 Listopada 1870 do 16 Lutego 1871), przez Niemców pod dowództwem generała Treskowa, a bohatersko broniony przez Francuzów, pod komendą dzielnego pułkownika Denferta, o którym sami Niemcy mówią, iż jest jedną z najsympatyczniejszych postaci dzisiajszéj Francyi. 3 Gru-

dnia 1870 r. rozpoczęło się ostrzeliwanie Belfortu, ale ogień nieustamy z wałów i ciągle powtarzające się wycieczki, utrudniały pracę oblężniczą; 26 Stycznia, przypuszczano szturm do fortów, który z wielką stratą był odparty. Nakoniec, udało się Niemcom zdobyć 8 Lutego dwa forty Haute-Perche i Basse Perche i obsadzić je ciężką artyleryją. Ostrzeliwanie twierdzy, rozpoczęło się odtąd z większą energiją i skutkiem, mimo to obrońcy nie tracili ducha; dopiero na rozkaz ministra Favra widział się dowódca zmuszonym kapitulować i oddawszy d. 18 Lutego 1871 r. twierdzę Niemcom, sam odciągnął z załogą i honorami wojskowymi. W skutek pokoju, twierdza ta, została oddaną Francyi i znaczenie jéj jeszcze się zwiększyło.

Belgard lub **Belgrad**, niegdyś *Biały Gród*, m. w prusskiéj regencyi Koźlińskiéj (Köslin) nad rz. Persantą, 6200 m.—przy jéj ujściu do Licnicy. B. obwód, obejmuje 20,5 m. kw. a ludności 43,500.

Belgica (dom. Gallia), obejmowała jako prowincyja rzymska (od Augusta), nie tylko kraj Belgów, lecz całą półn.-wschod. część Galii między Sekwaną, m. Niemieckiém, Renem, Rodanem i Ararą, czyli dzisiajszą Belgiję, część Niderlandów, prowincyje Nadreńskie i większą część Szwajcaryi.

Belgija, królestwo, leży pomiędzy 49° 53′ i 51° 10′ połud. szer., a 20° 24′ i 23° 50′ wsch. dł.; graniczy: na północ z morzem Północném i Hollandyją, na wschód z Hollandyją, Luxemburgiem i prusską nadreńską prowincyją, na południe i południo-zachód z Francyją. Granica morska, nie przedstawiająca większych zagłębień, ma $9^3/_4$ mili powierzchnia wynosi 535 mil kw. Co się tyczy ustroju pionowego, to w Belgii na południu i południo-wschodzie, kończą się Ardenny. Właściwie gorzystemi prowincyjami są: Liège, (Lüttich), Namur i południowy Hainaut (Hennegau); pagórkowatą krainę przedstawiają prowincyje: Limburg, południowa Brabancyja i Flandryja. Na północy, kraj jest zupełnie płaski. W całéj B. według najnowszych pomiarów ma być około 300 punktów, wznoszących się na 2400 stóp, nad powierzchnią morza. *Wody* Belgii, składają się głównie z dwu rzek: Skaldy, która poniżéj Walenciennes, wpływa tu z Francyi, oblewa Tournay, Gandawę, Antwerpiję i Mozy, która poniżéj Sedanu: wpływa do Belgii także z Francyi i nad którą leżą Diuant, Namur i Liège. Obie te rzeki, przechodzą następnie, do Hollandyi. *Klimat* Belgii na pobrzeżu morskiém, i w dolinie Skaldy łagodny morski, ostrzejszy lądowy, jest na wyżynach południowo-wschodnich. Średnia temperatura Bruxelli + 8° R. Wiatry panują zachodnie; najwięcéj deszczu spada w Czerwcu, najmniéj w Marcu. Głównem zajęciem mieszkańców jest rolnictwo, któremu się poświęca $^1/_4$ część ludności. Udają się tu, wszystkie gatunki zbóż, środkowéj Europy. Flandryja i Hainaut produkują najwięcéj pszenicy, Luxemburg i Namur owsa, Brabancyja i Hainaut cukrowych buraków. Lasy zajmują 12 procent, ogólnéj powierzchni. Chowem bydła, odznacza się Flandryja, koni Hainaut i Brabancyja. Flandryja także obfituje w króliki, których ogromną ilość wysyła do Anglii. Z dzikich zwierząt, spotykają się w lasach Ardeńskich: wilki, lisy, dziki, kuny, jelenie i sarny. Rybołówstwo nieznaczne, głównie dostarcza stokfisze i ostrygi. Bardzo ważném jest górnictwo, szczególniéj w południowych i południowo-wschodnich prowincyjach. Znajdują się dwa wielkie pokłady węgla: jeden wschodni, idący przez Hainaut i Namur zajmuje 16 mil kw. i wschodni w prow. Liège 8 mil kw. Dobywają go rocznie, przeszło 240,000,000 cetnarów, oprócz tego wielką ilość żelaza i cynku; w niewielkich ilościach dobywają miedź, ołów i galman. Ludność według spisu z 31 Grudnia 1865 r. wynosiła 4,984,591 m., przypada więc, na milę kwadratową 9,281. Belgija przeto jest, jeżeli pominiemy miasta z małemi terytoryjami jak Hamburg lub Bremę, krajem stosunkowo najbardziéj zaludnionym w Europie (Saxonija druga z kolei, miała w 1864 r. 8,623 m. na milę). Zaludnienie zresztą, nie jest jednakowe, we wszystkich prowincyjach, i tak we wschodniéj Flandryi dochodzi 15,000 m. na milę, w Brabancyi 14,500, w Luxemburgu zaś, ledwie 2600 m. przypada na takąż przestrzeń ziemi. Pod względem pochodzenia i języka Belgijczycy, jedni są rodu germańskiego, są to Flamandczycy zamieszkali w północnéj części kraju, drudzy celtyckiego, są to Wallonowie, zamieszkali w południowéj części. Pierwsi, mówią narzeczem języka hollenderskiego i stanowią $^4/_7$ ogólnéj ludności kraju, drudzy używają dyjalektu języka francuskiego i składają resztę mieszkańców. *Religija* w B. panuje katolicka; znajduje się tu także niewielka liczba protestantów (10,000) i żydów (2,000).—Pod względem przemysłu, zajmuje Belgija jedno z pierwszych miejsc między państwami Europy. Od XIV w. słynie już Flandryja i Brabant z tkactwa, które i dzisiaj zajmuje do 200,000 robotników, a Bruxelskie i Brabanckie koronki są uważane za najdoskonalsze. Oprócz tego najważniejsze gałęzie przemysłu są: przeróbka i wyroby z metalów, a szczególniéj z żelaza, także wełny i bawełny. Rozwojowi przemysłu, który zajmuje 870,000 ludzi, sprzyja także, obfitość żelaza i węgla kamiennego. *Handel* Belgii, jest podobnież bardzo znaczny. Komunikacyje łatwe i tanie; służy w tym względzie 135 mil rzek, zdolnych do żeglugi i 110 mil kanałów; kolei żelaznych jest 336 mil; gościńce główne mają długości 1300 mil, drogi poboczne 2,500 mil. Handel lądowy znaczniejszy jak morski, który jest nie wielki z powodu małéj ilości portów; flota handlowa składa się z 112 okrętów. *Szkoły w Belgii.* Kwestyja wychowania publicznego, ma w Belgii wielkie znaczenie polityczne: od czasu zniesienia jezuitów, jest ona centralną osią, około któréj obraca się historyja belgijska. Na mocy prawa rzeczypospolitéj batawskiéj, które obowiązywało w Belgii, od czasu przyłączenia jéj do Hollandyi, szkoły elementarne, dostały się pod wyłączny kierunek rządu. Usunięcie wykładu religii, z zakresu nawet szkół elementarnych i pozostawienie go domowi i kościołowi, oswobodziło takowe

zupełnie z pod wpływu księży. Skutkiem tego, wywiązała się pod przewodnictwem duchowieństwa reakcyja, która znalazła tém chętniejszc poparcie w narodzie, że rząd starał się zaprowadzić język hollenderski, reakcyja ta, była jedną z przyczyn oderwania się Belgii od Hollandyi. Od r. 1830, rozpoczyna się nowy okres, w historyi wychowania publicznego w Belgii. Odtąd, pozostawiono swobodę zakładania szkół prywatnych, z któréj, skorzystały mianowicie zgromadzenia zakonne. Nowo powstałe zakłady, przepełniały się uczniami, podczas gdy dawniejsze były zupełnie puste. Był to objaw reakcyi. Wszystko co rząd dawniejszy zdziałał, burzono. Dopiéro późniéj, wzięto się do organicznéj pracy: r. 1835 wydano prawo co do uniwersytetów, r. 1842 co do szkół elementarnych, a 1850 co do średnich zakładów naukowych. W kwestyi elementarnego wychowania, nie zdołano przeprowadzić przymusu szkolnego, chociaż w szkołach początkowych, biedni wolni są od opłaty, cyfra ich jednakże jest 5630 z 10,390 nauczyciel i nauczycielek. Dla kształcenia nauczycieli elementarnych jest 9 normalnych szkół, pomiędzy któremi, dwie rządowe w Sice i Niwelles. Do zakładów średnich, należą: athenea i kolegija, odpowiadające naszym gimnazyjom. Mają one bądź kierunek realny, bądź humanitarny. Realne przygotowują do instytutów politechnicznych w Liège, Gandawie i akademij handlowych, których jest 49, rozrzuconych po całym kraju. Humanitarne w liczbie 10 athenów królewskich jak w Bruxelli, Liège, Antwerpii, Mont, Namur i innych, przysposabiają do uniwersytetów, których w Belgii jest cztery: w Bruxelli, Gandawie, Liège i Löwen. Ostatni, założony przez duchowieństwo jest czysto katolicki; bruxelski zaś, nie posiadający wydziału teologicz., przez stronnictwo liberalne. Ze szkół wyższych specyjalnych najważniejsze: Szkoła sztuk, rękodzieł i górnictwa w Liège, szkoła dla inżynierów cywilnych w Gandawie, wyższa handlowa szkoła w Antwerpii i szkoła wojskowa w Bruxelli. Oprócz tego, wypada wspomnieć, że w Bruxelli jest królewska akademija nauk i sztuk pięknych, akademija lekarska, obserwatoryjum, biblijoteka o 254,000 tomach, bogate biblijoteki w innych miastach, galeryje obrazów, muzea i t. d.

Konstytucyja. Belgija jest krajem monarchicznym. Według konstytucyi z 7 Lutego 1831 r., władza prawodawcza, jest rozdzielona między króla, izbę reprezentantów i senat; władzę wykonawczą ma król i ministeryjum złożone z 6 członków. Osoba króla nietykalna, ministrowie są odpowiedzialni. Tron jest dziedziczny, w linii męskiéj. Izba reprezentantów powstaje z wyborów, 1 wybrany na 40,000 m., każdy wybrany, aby wybór jego był ważny, musi być w Belgii zamieszkałym i mieć 25 lat wieku. Wyborcą jest każdy Belgijczyk, płacący więcéj niż 20 franków podatku. Peryjod urzędowania deputowanych, 4 letni. Co dwa lata połowa deputowanych ustępuje; przez czas posiedzeń, deputowani pobierają wynagrodzenie pieniężne. Senat powstaje także z wyborów. Senatorów wybierają wyborcy, mający prawo wybierać do izby deputowanych. Liczba senatorów wynosi połowę liczby deputowanych, a czas trwania urzędowania dwa razy większy (8 lat). Co 4 lata, połowa ich występuje, a reszta, uzupełnia się nowymi wyborami. Nie pobierają oni żadnéj płacy. Obie izby i król, mają prawo inicyjatywy (podawania projektów do praw) i powinny zgromadzać się corocznie, przynajmniéj na dni 40. Król ma władzę odraczania izb na miesiąc i rozwiązywania tychże, ale w takim razie, w ciągu dni 40 od daty rozwiązania, powinni być zwołani wyborcy, a w ciągu 2 miesięcy nowe izby. Sądownictwo, urządzone na sposób francuski. Najwyższą instancyją sądową jest sąd kasacyjny w Bruxelli, który ma także władzę sądzenia ministrów, oskarżonych przez którąkolwiek z izb, niższe instancyje, stanowią 3 sądy apelacyjne i 26 trybunałów pierwszéj instancyi; oprócz tego, jest 202 sędziów pokoju. Sądy przysięgłych są dla przestępstw kryminalnych, politycznych i prasowych. Finanse B. dość pomyślne Dochody w r. 1868 wynosiły 169,403,280 franków, a na rok 1869, oznaczone były na 174,376,000 franków i prawie równoważyły się z wydatkami. Dług państwa w 1868 r. wynosił ogółem: 717,155,214. Siła zbrojna w stanie wojennym wynosi 100,000 ludzi. Herbem Belgii jest: złoty lew z wyciągniętym językiem na tle czarném, z napisem: „*L'Union fait la force*“ B.; ma dwa ordery: *Leopolda* i *zasługi cywilnéj*; kolory narodowe są: czerwony, żółty i czarny. Stolicą państwa Bruxella.

Historyja. Niderlandy południowe za czasów rzymskich, pod nazwą *Gallia belgica* należały do Gallii i były po większéj części zamieszkałe przez pokolenia celtyckie, zmieszane poniekąd z pokoleniami germańskiemi. Wprawdzie pod panowaniem Franków, liczba ostatnich zwiększyła się nieco, jednakże kraina ta, wchodziła zawsze w skład Neustryi, a Niderlandy północne, w skład Austrazyi, z mocy traktatu verdúńskiego Flandryja i Artois dostały się Frankom, zaś Niderlandy północne z Brabancyją Niemcom. Koleją czasu, po mienione kraje rozpadły się na rozmaite księstwa i hrabstwa; z tych przemysłowe, handlowe i bogate hrabstwo Flandryi, przechowawszy najdłużéj swą samoistność, przeszło 1385 do domu burgundzkiego, który pod rozmaitymi tytułami prawnymi i resztę Niderlandów pod swoję zagarnął władzę. Przez Maryję, jedyną córkę Karola Śmiałego, księcia Burgundyi, zaślubioną cesarzowi Maxymilijanowi I, Niderlandy przeszły w dom Habsburgów, zakwitły pod jego wnukiem Karólem V, lecz oddane przezeń, jego synowi Filipowi II, dostały się w posiadłość linii hiszpańskiéj. Pod panowaniem Filipa II, wywiązała się owa długa walka Niderlandów przeciwko Hiszpanii o polityczną i religijną wolność, która zakończyła się niezawisłością Niderlandów północnych, gdy tymczasem południowe, zostały wierne kościołowi katolickiemu i rządom hiszpańskim. Od 1598 — 1621 pod rządami Izabelli (córki Filipa II) i jéj męża arcyks. Alberta używały one pewnéj niezawisłości, lecz póź

niéj, popadły znowu w ręce Hiszpanii, która zarządzała niemi przez swoich namiestników; skutkiem wojen Ludwika XIV, Francyja zagarnęła niektóre powiaty nadgraniczne. Na mocy traktatu utrechckiego (1713) Niderlandy hiszpańskie dostały się napowrót Austryi, gdy tymczasem hollenderskim stanom generalnym z mocy traktatu Barrière, zapewniono prawo trzymania załóg w zajętych twierdzach. Peryjód rządów austryjackich, z wyjątkiem tylko austryjackiéj wojny sukcesyjnéj, był spokojnym i pomyślnym dla wewnętrznego rozwoju kraju, dopóki Józef II nie rozpoczął naprzód bezowocnych sporów z Hollandyją i dopóki następnie, wyjednawszy upoważnienie traktatu Barrière, obrażać praw narodu nie zaczął, tak pod względem religijnym, jako i pod względem jego politycznéj samoistności; od 26 Grudnia 1789 roku, stany brabanckie ogłosiły się niepodległymi, pozostałe prowincyje prócz Luxemburga, poszły za przykładem Brabantu; 11 Stycz. 1790 r. ukonstytuowały się w niezależne państwo *zjednoczonéj Belgii*, i postawiły na czele spraw publicznych kongres, który odrzucił wszelkie z Austryją układy. Powstanie to jednak, siłą oręża w roku następnym, stłumione zostało. W r. 1794 zdobył Niderlandy Austryjackie Pichegru, z wyjątkiem części północnéj, któréj jeszcze jakiś pozór wolności zostawiono, 1 Paźdz. 1795, wcielono je do Francyi. Nowe powstanie kraju 1798, wkrótce zostało uśmierzone i dopiero w r. 1814 prowincyje, do Francyi przedtém wcielone, zostały przez nią zwrócone, a traktatem wiedeńskim 1815, łącznie z północnemi Niderlandami zamienione na *królestwo Hollenderskie*, rozciągające się aż do granic Francyi. Jakkolwiek zjednoczenie to, zdawało się być naturalném, okazało się ono przecież z czasem zupełnie niepraktycznem, albowiem oba tak blisko siebie stojące narody, mające stanowić jedność państwa, pochodzeniem, językiem, obyczajami, religiją i powołaniem, rażącą przedstawiały między sobą różnicę i dla tego też, Belgijczykowie z jawną niechęcią i wstrętem poddawali się przewadze Hollendrów. Następstwem tego było: że przy obradach nad ustawą zasadniczą, większość deputowanych belgijskich wystąpiła przeciwko tejże ustawie, a z postępem czasu nieufność i wstręt jednych ku drugim stawały się coraz wybitniejszymi i wywoływały ustawiczne zawichrzenia. Dziwić się więc nie można, że rewolucyja francuska lipcowa silném echem odbiła się w Belgii; jakoż 24 Sierpnia 1830 r. wybuchło powstanie w Bruxelli, które prędko rozszerzyło się we wszystkich prowincyjach belgijskich, tém więcéj, że zwycięstwo, odniesione 23 Wrześ. w stolicy, jeszcze silniejszéj dodało mu otuchy. Po tych wypadkach, zawiązał się rząd tymczasowy; zebrany 10 Listop. kongres narodowy ogłosił niezależność Belgii, którą konferencyja londyńska uznała i potwierdziła. Wybrany na króla belgijskiego Leopold, książę Sasko-Koburgski, zaprzysiągł 21 Lipca 1831 r. ustawę nowego państwa. Wprawdzie Hollendrzy w wynikłéj stąd wojnie, odnieśli zwycięstwa pod Hasselt i Löwen w Sierpniu 1831 r., lecz armija francuska pod dowództwem marszałka Gérard'a przyszła w pomoc Belgijczykom i zmusiła Hollendrów do ustąpienia. Blokada Skaldy przez Anglików i zdobycie cytadeli Antwerpskiéj (1 Czerw. 1833 r.), sprowadziły kilkoletnie zawieszenie broni, zakończone traktatem pokoju r. 1839, mocą którego wszystkie spory między Belgiją a Hollandyją, ostatecznie zostały załatwione. Nowe królestwo rozwijało się odtąd szybko, chociaż walka partyj często zakłócała wewnętrzny porządek. Za ministeryjum *Theux-Muelenaere* od Sierp. 1834 r., (pół katolickie pół liberalne), panował czas jakiś zupełny spokój, a przemysł, oświata i nauki, znaczne robiły postępy; założono 1834 r. dwa uniwersytety w Bruxelli i Löwen, 1835 r. bank narodowy i muzeum narodowe; kraj przerzynano drogami żelaznemi. W r. 1835 wśród rozpraw nad prawem gminowém, obok dwu wielkich partyj *(liberalnéj* i *katolickiéj)*, których walka aż do dziś dnia, jest głównym jądrem wewnętrznych dziejów B., powstała jeszcze trzecia *przemysłowców* albo *bankistów*; mimo to spory się nie uciszyły, stronnictwo katolickie wzięło górę i utworzyło 1838 r. gabinet, na czele którego stanęli *Theux* i *Nothomb*. W r. 1838 przyjęła Hollandyja nakoniec 24 artykuły konferencyi londyńskiéj, a ostateczna likwidacyja, nastąpiła 1842 r. mocą traktatu zawartego 19 Paźd. t. r. Po ukończeniu téj ważnéj sprawy, z tém większą żywością, toczyły się walki stronnictw. Liberalni żądali reformy wyborczéj, katolicy napadali na wolnomularstwo. Liberalny (od 1840) gabinet *Lebeau-Rogier* musiał ustąpić miejsca przejściowemu *Nothomb'a*, który w samym zarodzie, stłumił spisek oranżystowski (stronników Hollandyi) 1842, podpisał traktat handlowy z Francyją t. r. i związkiem celnym niemieckim i przeprowadził prawo o szkołach ludowych. Rok 1848, pod nowém liberalném ministeryjum *Rogier'a* przeszedł spokojnie; ograniczono tylko budżet wojenny, zniesiono stępel od gazet i zmniejszono census wyborcze do 20 frank. Następnych lat, śród normalnego rozwoju państwa, zaznaczyć tylko można gwałtowne spory z powodu prawa o klasztorach (przychylnego duchowieństwu), dążności liberalnych do oswobodzenia szkoły od nadzoru księży i zaprowadzenia przymusowego nauczania, silną agitacyją, nieprzyjazną rządowi, z przyczyny obwarowywania Antwerpii, zniesienie ceł miejskich (1860), uznanie królestwa Włoskiego (1861), wbrew życzeniom stronnictwa klerykalnego), dozwolenie w interesie króla werbunków dla cesarza mexykańskiego, złagodzenie prawa, względem wypędzania szukających przytułku cudzoziemców (1865). Po śmierci Leopolda I (10 Grud. 1865), wstąpił na tron syn jego Leopold II. Podczas wojny prussko-austryjackiéj (1866), zwiększono liczbę wojska z 80000 na 100000. W r. 1868, gdy liberaliści natarczywie żądali oswobodzenia szkoły, pozostawił rząd tę kwestyję uznaniu władzom komunalnym. Groźny spór z Francyją o koleje żelazne, szczęśliwie został załatwiony (1869) w ten sposób, że ustępowanie koncesyj na drogi

łączne innym towarzystwom może nastąpić tylko za upoważnieniem rządu; chciano się przez to ustrzedz, by koleje belgijskie nie przeszły w ręce towarzystw francuskich i nie ułatwiły w danéj chwili, annexyjnych zachcianek Napoleona III. Liberalny gabinet *Frère-Orban'a*, po 13 letnich rządach (od 1857), upadł 1870 skutkiem czerwcowych wyborów, przeprowadzonych na zasadzie nowego prawa wyborczego, które dla tych, co 3 lata uczęszczali do szkół średnich, zmniejszyło census wyborcze o połowę, a dla niektórych kategoryj, zniosło nawet całkowicie. Nowe ministeryjum, utworzyło się pod przewodnictwem hr. *d'Anethan*. Podczas wojny francusko-niemieckiéj 1870—71, mimo ogólnéj sympatyi dla Francuzów, rząd zachował ścisłą neutralność, któréj przez traktat zawarty (9 Sierp. 1870), między Francyją i Prussami Anglija zapewniła swą opiekę. Polityczne życie Belgii chroma przedewszystkiém, z powodu amalgowania spraw religijnych z politycznemi. Ultramontanie namiętności kościelne mieszają do każdego sporu politycznego, tak że żadna walka państwowa, nie może być przeprowadzona na własnym gruncie i własnym orężem. Przeto zadają głębokie rany nie tylko pomyślności rozwoju państwowego, ale nawet saméj religii. Każdy bowiem liberalista, stroni od kościoła; prawowierny zaś katolik uważa polityczną wolnomyślność za bezbożność, napiętnowaną przez kościół cechami grzechu śmiertelnego. Zawziętość stronnictw do tego dochodzi stopnia, że w dzień pamiątkowy 25 letnich rządów papieża, lała się krew na ulicach Bruxelli. Porów. Th. Juste'a „*Histoire de la Belgique*" (3 wyd. Bruxel. 1853); tegoż „*Histoire du Congrès national etc.*" (Bruxel. 1850); tegoż „*Les fondateurs de la monarchie belge*" (Bruxel. 1865); Thonissen'a „*La Belgique sous Léopold I*" (4 t. Lüttich 1855—58); Gemelli i Royer'a „*Révolution belge de 1830*" (2 wyd. Brux. 1864); Scheler'a „*Annuaire statistique et historique belge*" (Brux. 1854—64); Nothomb'a „*Essai historique et politique sur la révolution belge*" (Bruxel. 1833); Tarlier'a i Wauters'a „*La Belgique ancienne et moderne*" (5 t. Bruxel. 1865); Pallet'a „*La Belgique sous la domination étrangère, depuis Joseph II, jusqu'en 1830*" (Bruxel. 1867); Idy v. Düringsfeld „*Von der Schelde bis zur Maas*" (3 t. Lipsk 1861); Jeża „*Belgija i Belgowie*" (w dwutygodniku *Niwa*—1872).

Belgiojoso (Krystyna księżna), utalentowana literatka i patryjotka włoska, ur. 1808, córka margrabiego Hieronima Izydora Trivulzio, zaślubiona od 1824 z księciem Emilem Barbiano-Belgiojoso, sławna z poświęcenia swego dla sprawy wolności włoskiéj, miała czynny udział w ruchach 1848, skutkiem czego po zwycięstwach Radeckiego, przymuszoną była uciekać z kraju. Skonfiskowane dobra odzyskała dopiero w r. 1856. W r. 1858 przebywając w Paryżu, była podejrzaną o udział w spisku Orsiniego, z czego się wszakże uniewinniła. Po pokoju w Villafranca (1854), założyła w Medyjolanie dziennik *Italia*, z którym przesiedliła się następnie do Turynu. Z pism jéj najważniejsze: „*Essai sur la formation du dogme catholique*" (4 t. Paryż 1846); „*Emina Récits turco-asiatiques*" (2 t. Paryż 1856) i „*L'Asie mineure et Syrie*" (2 t. Paryż 1858). Jak we wszystkich swych dziełach, tak szczególniéj w dwu ostatnich pokazuje się jako genijalna autorka, celująca talentem opowiadania, i przenikliwym zmysłem postrzegawczym.

Belgowie (łaciń. *Belgae*), naród pochodzenia germańskiego, zamieszkiwał północną Galliję (ob. Belgica), podług Cezara, stanowił trzecią główną część ludności gallijskiéj. Przed innymi narodami Gallii, odznaczali się B. wielkiém męstwem, tak że oparli się nawet Cymbrom i Teutonom, a sam Cezar, nim ich pokonał, 7 lat zacięte toczył boje. Zdolnych do wojny mężów, liczyli około milijona.

Belgrad, Beograd. Ob. Białogród.

Belial (z hebr.), wszystko co jest złe, szkodliwe, a stąd nazwa szatana. Ob. Beelzebub.

Belida, ob. Blida.

Belidor (Bernard Forest de), francuski hydraulik i artylerzysta, ur. 1698 w Katalonii; naprzód profesor szkoły artyleryi w Lafère, wszedł do służby wojskowéj, został późniéj dyrektorem arsenału, brygadyjerem i nadinspektorem artyleryi, † 1761 w Paryżu; ważniejsze jego dzieła, które mu wielką zjednały sławę, są: „*Architecture hidraulique*" (4 t., Paryż 1737) oraz „*Bombardier français*" (Paryż 1731).

Belik (Józef), biskup rz. kat. spiżski, ur. 1757 r. we wsi Deżerzycach w Węgrzech, † 1847 r. Zasłużył się wielce zakładaniem szkół i ich ulepszeniem, oraz opatrzeniem funduszami z własnego mienia. Podobnież upamiętnił się jako filantrop.

Belikh, rzeka poboczna Eufratu, wpadająca do niego z lewéj strony, przy mieście Rakke.

Belina, starożytny herb polski: w polu niebieskiém 3 podkowy w trójkąt, barkami do środka, na środkowéj miecz niemiecki na dół, a w szczycie hełmu ręka, w złotéj zbroi z mieczem do cięcia w prawo.

Belina (Żelisław), hetman wielki Bolesława Krzywoustego, który w wojnie ze Świętopełkiem utracił rękę, a mimo to otrzymał zwycięstwo; † 1120 jako kasztelan krakowski.

Belin de Ballus, profesor literatury greckiéj w uniwersytecie charkowskim, przeniesiony 1811 r. na profesora w instytucie pedagogicznym w Petersburgu; † tamże w r. 1815, zyskał głośne imię, przekładem z greckiego języka na francuski, dzieł Lucyjana z przypisami historycznymi.

Belizaryjusz, znakomity wódz, którego świetne czyny wojenne przypadają w czasie panowania cesarza Justynijana. Rodem z Illiryi, z prostego żołnierza w gwardyi cesarskiéj, wzniósł się w krótkim przeciągu czasu na naczelnego wodza, i wyświadczył cesarzowi wielkie usługi. W 529 w wielu bitwach otrzymał zwycięstwa nad królem Persów Kosroes'em, toż samo ponowił w 540 r. W 532 uśmierzył w stolicy straszne powstanie, zwane *Nika*; największe jednak dowody waleczności i bohaterstwa, złożył w wojnach z Wandalami,

których państwo zdobył 533—34, a króla Gelimera poprowadził w tryjumfie do Konstantynopola; i Ostrogotami, z którymi walczył dwukrotnie. W pierwszéj wyprawie od 535—540 i drugiéj 544—549. Zupełnemu zwycięstwu przeszkodziły tylko, zazdrość i intrygi dworskie. Ostatnim jego czynem było świetne zwycięstwo, odniesione nad Bołgarami, wdzierającymi się do stolicy cesarstwa. Obwiniony przez zazdrość, o spisek na życie cesarza, został 563 pozbawiony wszystkich godności, które w następnym roku odzyskał wprawdzie, ale wkrótce potém † 565. Późniejsi pisarze, wielokrotnie i sprzecznie pomiędzy sobą przedstawiali jego historyję. Niektórzy z nich utrzymują, jakoby mu oczy wyłupiono i jakoby, oprowadzany przez małe pachołę po ulicach Konstantynopola, miał żebrać chleba. Na obrazach (najznakomitszy pędzla malarza Gérarda), przedstawiają go zwykle w téj smutnéj postaci. Historyję B. napisał jego sekretarz Prokopiusz, nowszymi zaś czasy, Mahon w dziele: „*Live of B.*" (Lond. 1829).

Belize, ob. Konduras angielski.

Belka (na Litwie *bierzwono*), wyrabia się z rozmaitych drzew; w ogóle, mają one około 12 calów grubości po obrobieniu; dębowe mogą mieć w cieńszym końcu 8 cali, lecz w grubszym przynajmniéj 13, takie zowią się klinami i używają się na pokłady okrętów. Na handel zagraniczny B. nie potrzebują być obrabiane do *ostrego kantu*, a tylko z *grubego wióra*, bo po spławie, ulegają powtórnéj obróbce. Stosownie do przymiotów, pod względem handlowym B. dzielą się na *czoło* czyli *koronę*, *średnie* i *brak*. Nomenklatura zresztą belek, w leśnictwie naszém bardzo jest bogata.

Belke lub **Boelcke** (Józef Ignacy), sekretarz króla Stanisława Augusta, przełożył z francuskiego i wydał 1783—87 ośmiotomowe dzieło p. t. „*Nowy dykcyjonarz historyczny, albo historyja skrócona wszystkich ludzi, którzy się wsławili, cnotą, mądrością, rozumem, męstwem, błędami*" i t. d. Ósmy t. jest podełnieniem, autorem zaś jego W. Karczewski prof. akad. krak.

Belke (Gustaw), współczesny naturalista i autor dzieła: „*Mastologia czyli historyja naturalna zwierząt ssących, obejmująca opisy ich rodzajów, gatunków i odmian*, (Wilno 1847—50, 3 tomy). Przełożył i wzbogacił stosownymi dodatkami dzieło: „*Historyja nauk przyrodzonych podług ustnego wykładu Jerzego Cuvier'a*" (Wilno 1854—55 w 5 tomach). Wydał również: „*Rys historyi naturalnéj Kamieńca Podolskiego*" (Warsz. 1859); „*O owadach szkodliwych gospodarstwu wiejskiemu*" (Żytomierz 1861); „*O Szarańczy*" i t. d. (1860), oraz wiele rozpraw w języku francuskim, zamieszczonych w buletynie moskiewskiego towarzystwa naturalistów.

Belkowanie, w budowlach, architektury greckiéj pas mniéj lub więcéj ozdobny, wieńczący kolumnady i ściany. Wysokość belkowania, zajmuje zwykle piątą część wysokości całéj budowli i składa się z trzech części głównych, któremi są: *archiwolta*, *fryz i gzyms*.

Bell (Jan), ur. 1691 r. Przybył 1714 r. w Antermony w Szkocyi, gdzie † 1780 r. jako lekarz do Petersb. w latach 1715—18 towarzyszył poselstwu rossyjsk do Persyi, potém przez wyższą Tartaryję i Mongoliję do Chin, następnie z Piotrem Wielkim udał się do Czerkasyi. W r. 1737, wysłany był z tajném zleceniem do Konstantynopola. W r. 1747 powrócił do kraju rodzinnego. W r. 1763 ogłosił bardzo zajmujący dziennik swoich podróży.—**Bell** (Karol Andrzéj), ur. w Petersburgu 1717 r. był profesorem poezyi w Lipsku, gdzie od 1755—81 wydawał *Acta eruditorum*, † 1782.—**Bell** (Benjamin), ur. w Edymburgu, sławny chirurg i operator. Oprócz innych dzieł, napisał dzieło znakomite: „*System of Surgery*" (6 t. Edymb. 1782), tłumaczone na wszystkie niemal języki.—**Bell** (Andrzéj), ur. 1753 w St. Andrews, najprzód duchowny w Ameryce północnéj, potém w Madras w Indyjach wschodnich, gdzie znalazł w tamecznych szkołach misyjnych sposobność, poznania wzajemnéj metody uczenia i udoskonalenia takowéj. Gdy za powrotem jego do Anglii, podobnaż metoda Lancastra, zaczęła coraz większego nabierać rozgłosu, Bell miał sobie poruczoném 1707 zaprowadzenie swego systematu w klerykalnych (ob. Bell-Lankasterska metoda) szkołach ubogich i napisał o tym przedmiocie kilka dzieł ważnych, † 1832 r. — **Bell** (Jan), ur. w Edymburgu 1763 r., † 1820, jeden z najznakomitszych chirurgów i anatomów swojego czasu, profesor chirurgii i akuszeryi w uniwersytecie edymburgskim. Zostawił „*Discourses of the nature of wounds*" i „*Illustrating of the anatomy of the human body*"—**Bell** (Karol), brat poprzedn., ur. w Edymburgu 1774 r., † 1842 r. Znakomity anatom, fizyjolog i chirurg, wykazał, że z korzeni, jakie z rdzenia kręgowego wychodzą, przednie zawierają włókna nerwowe ruchowe, tylne—czuciowe (ob. Rdzeń kręgowy). Tém odkryciem położył B. podstawę nowéj fizyjologii nerwów. Ważniejsze dzieła jego: „*Exposition of the natural system of the nerves of the human body. The hand, its mechanism and vital endowments. System of operative surgery.*" Porów. Amadée Pichot „*Études sur sir Charles Bell.*"

Bell (Jan Adam Schall de), ur. 1591 w Kolonii, wstąpił do zakonu jezuitów, a znajomość języków wschodnich i astronomii, zwróciła nań uwagę zgromadzenia i wysłany został przez nie 1620 r. do Chin, celem opowiadania nauki Chrystusa, gdzie poprawiwszy z polecenia cesarza kalendarz chiński, w nagrodę zasług swoich, mianowany został mandarynem i przełożonym instytutu matematycznego, któreto obowiązki pełnił przez lat 23. Po śmierci jednak cesarza, prześladowany przez nieprzyjaciół † 1666 r.

Bell (Tomasz), ur. 1792 w Poole (Dorset), jeden z najznakomitszych tegoczesnych zoologów angielskich; od 1836 profesor zoologii w kolegijum królewskiém w Londynie. Z licznych dzieł jego celniejsze: „*History of Britisch reptiels*" (1829); „*History of british quardrupedes*" (1836); „*Monography of the testudinata*" (1833); „*History of the britisk crustacea*" (1853).

Bell (Robert), bardzo płodny literat angielski, ur. 1800 w Cork, w Irlandyi, † 1867 w Londynie wcześnie już napisał kilka komedyj, z których najlepsze: „*The dauble disguise*“ i „*Comic lectures.*“ Późniéj udał się do Londynu, gdzie wybornie redagował polityczno-beletrystyczny tygodnik „*Atlas.*“ Dla Lardnera „*Cabinet Cyclopaedia*“ opracował „*History of Russia*“ (3 t. Lond. 1836—38). Nadto wydał: „*Lives of the Englisch poets*“ (2 t. Lond. 1839); „*Lives of the English dramatists*“ (2 t. Lond. 1837). Od 1840 redagował z Bulwerem i Lardnerem: „*Montly Chronicle.*“ Trzy, napisane w późniejszym czasie, komedyje: „*Marriage*“ (1848), „*Mothers and Daughters*“ (1845) i „*Temper*“ cieszyły się wielkiém powodzeniem. Napisał prócz tego, wiele dzieł historycznych, bijograficznych i romans „*The ladder of gold*“ (3 t. Lond. 1850).

Bell (Patrick), duchowny szkocki, wynalazca żniwiarki, nagrodzonéj w r. 1830, przez towarzystwo rolnicze szkockie; następnie uległa znacznym ulepszeniom.

Bell (John), jeden z najznakomitszych rzeźbiarzy angielskich, ur. 1800 r.; do słynniejszych prac jego należą: „*Dziewczyna u źródła, dzieci w lesie, Andromeda, Omfala szydząca z Herkulesa.*“

Bell (Currer), ob. Bronte.

Bella (Stefano della), sławny rysownik i miedziorytnik, ur. 1610 we Florencyi, † 1664. Wykonał po mistrzowsku przeszło 400 rycin, obejmujących przedmioty historyczne, bitwy, polowania, krajobrazy, widoki morskie, zwierzęta i t. p. Jego także pracą, jest znany powszechnie: „*wjazd poselstwa Jerzego Ossolińskiego do Rzymu.*“

Bella (Ardelio della), jezuita, językoznawca słowiański, ur. 1654 r. † 1737 r. W m. Dubrowniku wykładał retorykę i łacinę; pracował przytém nad oświatą Morlachów. Wydał: „*Dizionario latino-illirico*“ (Wen. 1728; 2 wyd. 1785); „*Grammatica illirica*“ (1728); „*Razgowory i propowidanja data na switlost i t. d.*“ i inne.

Belladona (Atropa belladonna), inaczéj *Wilczojagoda* lub *Pokrzyk lekarski*, roślina z rodziny *psiankowatych* (Solaneae), rośnie w całéj umiarkowanéj i południowéj Europie, wszystkie jéj części są jadowite, korzeń trwały, gruby i mięsisty, łodyga 3—5 stóp wysoka, omszona i gałęzista, liście, wielkie, krótko-ogonkowe, jajowato zaostrzone, omszone pod spodem. Kwiaty wewnątrz brudnoczerwone, na 1 cal długie, korona dzwoneczkowata. Owoc soczysty, zrazu zielony, potém czerwony, w końcu podobny do czarnéj wiśni. Przypadki otrucia B. są dosyć częste; działanie jéj lekarskie, zależy wyłącznie od zawartéj w niéj atropiny; działa więc ona tak samo jak ten alkaloid, tylko daleko słabiéj (ob. atropina).

Bellamy (Jakób), poeta hollenderski, ur. 1757 r. w Vliessingen, † 1786 r.; wsławił się jako autor poezyj: „*Vaterlandsche gezangen*“ (1782), po których wydał jeszcze: „*Gezangen*“ (1785) i najpiękniejszą ze wszystkich „*Roosje*“ (1784) (Rózia). Późniejsze jego utwory, wyszły 1842 w ogólnym zbiorze pod tyt. „*Poezyje.*“ Wielką ma zasługę B. przez to, że on pierwszy silniéj jeszcze działając aniżeli van Alphen (ob.), przebudził literaturę hollen. z głębokiego uśpienia. Jako znawca sztuki i znakomity prozaik pisywał do dziennika „*Poëtischen spectator*“, w którym rozwijał swoje poetyczne teoryje. On także wprowadził do poezyi hollend. nierymowe wiersze. Szacowne wiadomości o poecie znajdują się w Ockerse'go i Kleyn'a „*Gedenkzuil op het graf van J. B.*“ (Harl. 1822).

Bell-Lancasterska metoda nauczania, metoda nauczania wzajemnego, wprowadzona przez Anglików Bella (ob.) i Lancastra (ob.). Myślą jéj zasadniczą jest to, że lepsi uczniowie, pod nadzorem tylko nauczyciela, uczniom słabszym udzielają lekcyje. Powodzenie było świetne; w końcu zeszłego wieku, setki szkół lankasterskich powstały w Anglii, a około 1813 r. rozszerzyły się po całéj ziemi. Szkoły Lancastra służyły dla wszystkich, dawały wykształcenie ogólne, szkoły zaś Bella, dawały naukę silnie nacechowaną sektarstwem kościelném. Obecnie, system ten, utrzymuje się tylko z konieczności przy braku nauczycieli i to wyłącznie w klasach początkowych. Por. Zerrener'a „*Ueber das Wesen und den Werth des wechselseitigen Unterrichts*“ (Magdeburg 1832); „*O metodzie Bell-Lankasterskiéj*“ (Wilno 18...).

Bellangé (Hipolit Józef), ur. 1800 r., † 1866 r. znakomity malarz i rysownik francuski bitew z epoki Napoleona I.

Bellarmin (Robert), ur. 1542 r. w Monte Pulciano w Toskańskiém, † 1621 r. w Rzymie, znakomity jezuita. Od r. 1598 był kardynałem, a 1601 arcybiskupem Kapui. W r. 1605 został konserwatorem biblijoteki watykańskiéj. Po śmierci Leona XI i Pawła V, wybrany na papieża, wyboru nie przyjął. W piśmie swojém „*De potestate pontificis in temporalibus*“ bronił najwyższéj władzy papieża nad wszystkimi monarchami świata. Najuczeńszém wszakże i najumiejętniejszém jego dziełem w duchu kościoła rzymsko-katolickiego jest jego: „*Disputationes de controversiis fidei adversus hujus temporis haereticos*“ (3 t. Rzym 1581). Ogólny zbiór pism jego wyszedł w Rzymie w 3 tom. 1581, w Wenecyi w 5 tomach, a w Pradze w 4 tomach 1721. W szkołach powiatowych i gimnazyjalnych był przeznaczony u nas „*Katechizm mniejszy i większy*“, ułożony przez niego z wyroku soboru trydenckiego a z rozkazu Piusa V, papieża wydany.

Bellart (Mikołaj Franciszek), ur. w Paryżu 1761, syn kołodzieja, adwokat i zasłużony obrońca ofiar politycznych, podczas pierwszéj rewolucyi francuskiéj, † 1826 r. Mimo nieposzlakowanéj prawości, zostawił we wszystkich stronnictwach nieprzychylne o sobie wspomnienie.

Bellary, miasto i twierdza w okręgu t. n. (576 m. kw. i 1,230,000 m.), w angielskiém prezydencie Madras w Indyjach wschodnich; ma 30,500 m. i stanowi jeden z ważniejszych punktów wojskowych, w tamecznych posiadłościach W. Brytanii.

Bellay, starożytna rodzina francuska, któréj kilku członków odznaczyło się w wiekach XV i XVI. *Joachim du* **Bellay** ur. 1524 r., † 1560 r.

biskup w Bordeaux, był znakomitym poetą swojego czasu.—*Wilhelm du* **Bellay**, ur. 1491 r., † 1543 r., dzielny wojownik i zręczny dyplomata, zostawił ważne dzieło, p. t. „*Épitome de l'antiquité des Gaules et de France*“ (Paryż 1556).—*Jan du* **Bellay**, ur. 1492 r., biskup paryski, później kardynał. Oprócz poezyj i kilku innych pism zostawił ciekawe listy, dotyczące rozwodu króla Henryka VIII.

Belle-Alliance, folwarczek w Brabancyi południowéj, od którego Prussacy nazwali stanowczą bitwę, stoczoną w jego okolicy 18 Czerwca 1815, przez Napoleona z wojskiem angielsko-prusskiém, dowodzoném przez Wellingtona i Blüchera. Francuzi zwali długo tę bitwę: bitwą pod St. Jean, Anglicy nazwali ją inaczéj: bitwą pod Waterloo i to ostatnie nazwisko, stanowczo się utrzymało.

Bellegarde, starożytna rodzina flamandzka, nazwiskiem St. Lary, przybyła z Sabaudyi, któréj członkowie odznaczyli się w służbie hollenderskiéj, sabaudzkiéj i austryjackiéj. — **Bellegarde** (Klaudyjusz Maryja), wszedł 1730 do służby króla polskiego Augusta II, zaślubił jego naturalną córkę, 1755 jako ambassador w Paryżu. Brat jego *Jan Franciszek* **Bellegarde**, służył również temu królowi i był posłem jego przy rozmaitych dworach, † w Dreźnie 1769.—**Bellegarde** (Henryk hrabia), feldmarszałek i minister stanu austryjacki, ur. 1756 r., służąc poprzednio w Saxonii, przeszedł następnie do służby austryjackiéj i do r. 1815, miał zaszczytny udział we wszystkich wojnach Austryi; w r. 1820 został prezesem rady tajnéj i zarazem ministrem stanu, lecz 1825 opuścił urzędowanie; † 1845 w Wiedniu. Młodszy syn jego hr. *Henryk* **Bellegarde**, ur. 1798, jest obecnie austryjackim pensyjonowanym feldmarszałkiem porucznikiem; starszy zaś hr. *August* **Bellegarde**, (ur. 1826), jest cesarskim radcą tajnym, szambelanem, feldmarszałkiem porucznikiem i wielkim mistrzem dworu cesarzowéj matki. Stryj dwu poprzednich hrabia *Fryderyk* **Bellegarde**, ur. 1753 r., † 1830 w stopniu feldmarszałka porucznika.

Belle-Isle, wyspa na oceanie Atlantyckim, przy południowym brzegu Bretanii, należąca do francuskiego depart. Morbihan, ma 4 mile kw. przestrzeni i 9800 ludności, z głównem miastem portowém Le-Palais. Mieszkańcy trudnią się chowem koni i rybołówstwem.

Belleisle (Karol Ludwik Fouquet hr. de), marszałek francuski, ur. 1684 w Villefranche de Rouergue. Jako generał porucznik, służył z odznaczeniem w armii reńskiéj pod Berwick'em 1731; 1734 zdobył Trewir i Trarbach; zostawszy ulubieńcem i zaufanym kardynała Fleury, doradzał wojnę siedmioletnią; 1741 otrzymał godność marszałka Francyi. Za wybuchem wojny o sukcesyję austryjacką, mianowany ministrem pełnomocnym na sejmie frankfurckim, działał bardzo zręcznie, dla obrania cesarzem elektora bawarskiego; 1741 dowodził armiją czeską, zdobył Pragę a naciśnięty przez Austryjaków, dokonał sławnego w historyi wojen odwrotu do Egeru, następnie, dowodził armiją reńską; podczas misyi dyplomatycznéj aresztowany w Hanowerze, przesiedział rok w więzieniu angielskiém. Za powrotem do Francyi, bronił z powodzeniem granic Francyi (1746) przeciw Austryjakom i Sardyńczykom. Nakoniec podniesiony do godności księcia i para (1748), został ministrem wojny 1753 i urząd ten, pełnił aż do śmierci 1761, położywszy wielkie zasługi w organizacyi armii francuskiéj. Jego brat *Ludwik Karol Armand Fouquet*, hrabia de **Belle-Isle**, ur. 1693 odznaczył się pod kierunkiem starszego brata tak na polu bitwy jako i w dyplomacyi. Zginął 1746, usiłując zdobyć przejście pod Col-de l'Assiette.

Belleo (Karol), franciszkanin, rodem z Dubrownika, filozof i poeta, † 1580 r., Napisał: „*De secundarum intentionum natura*“; „*Tract. de multipl. sensu s. Script.*“, „*Carmina Varia*“, „*Dialogo sulla jerusalemme del Tasso*“.—**Belleo** (Teodor), brat poprzed. ur. w Dubrowniku, lekarz, wsławił się jako prof. uniw. w Padwie, gdzie † 1600 r. Napisał po łacinie *Aforyzmy* do Hippokratesa (1571 r.) i inne dzieła (w rękopiśmie).

Bellermann (Jan Joachim), teolog ewangelicki i badacz starożytności, ur. 1754 w Erfurcie, od r. 1790 profesor teologii tamże, 1803 dyrektor gimnazyjum w Berlinie, później profesor i radca konsystorza; † 1842 r. zostawiwszy kilka szacownych swego czasu dzieł, w przedmiotach starożytności, zwłaszcza biblijnéj.—**Bellermann** (Krystyjan Fryderyk), syn poprzedniego, ur. 1793 r. w Erfurcie, † 1863 w Bonn; od 1818 pastor w Lizbonie i Neapolu, pastor gminy ś. Pawła w Berlinie. Prócz licznych pism teologicznych, wydał: „*Die Katakomben zu Neapol*“ (Hamb. 1839), „*Die alten Liederbücher der Portugiesen*“ (Berl. 1840), „*Erinnerungen aus Südeuropa*“ (Berlin 1851). **Bellermann** (Jan Fryderyk), brat poprzedniego, ur. 1795 w Erfurcie, od 1847 dyrektor gimnazyjum w Berlinie. Z pomiędzy pism jego najważniejsze: „*Anonymi scriptio de musica et Bachii senioris introductio artis musicae*“ (Berl. 1841) i „*Die Tonleitern und Musiknoten der Griechen*“ (Berl. 1847); **Bellermann** (Henryk) syn poprzedniego, ur. 1832 w Berlinie; dyrektor muzyki i nauczyciel śpiewu przy gimnazyjum w Berlinie; oprócz tego zajmuje się studyjami nad literaturą i historyją muzyki, szczególniéj w wieku XV i XVI. Najgłówniejszą pracą jego jest: „*Die Mensuralnoten und Taktzeichen des XV und XVI Jahrhund*“ (Berl. 1858).

Bellerofon, pierwotnie Hipponoos zwany, syn króla Koryntu Glaukosa i Eurymedy, córki Syzyfa, niewinny zabójca własnego brata Ballerosa. Po tém morderstwie, schronił się do swego krewnego Proitosa, kr. Argos. Żona ostatniego Antea, gdy, rozmiłowawszy się w B., nie mogła pozyskać wzajemności, fałszywie oskarżyła go przed mężem o występną miłość. Wysłany został przez Proitosa do Lydyi, gdzie miał zostać zabitym, lecz zwycięstwo, odniesione przy pomocy rumaka Pegaza nad potworem, zwanym Chimerą, ocaliło mu życie. Później, walczył zwycięsko z Amazonkami, w końcu (podług Pindara), postanowił na Pegazie wzbić się do Olimpu, lecz rażony przez Zeusa piorunem

i strącony na ziemię, oślepł i z głodu umarł w pustyni Cylicyi. B. obecnie nazwa jednego rodzaju mięczaków kopalnych.

Belleval (Piotr de), botanik, ur. 1558 w Chalons nad Marną, był profesorem anatomii i botaniki w Montpellier, gdzie zarządzał ogrodem botanicznym, † 1632. Znany jest jako autor dzieł: „*Onomatologia s. nomenclatura stirpium horti reg. monspelliensis*" (1598) i „*Dessein touchant la recherche des plantes du Languedoc* (1605).

Bellevue, wieś w departamencie Seine et Oise, z pięknym niegdyś pałacykiem, wystawionym 1748 przez panią de Pompadour. Posiada liczne fabryki i jest jednym, z ulubionych punktów spacerowych ludu paryskiego. B. palacyk królewski pod Berlinem, wybudowany od 1786—1790 roku. B. willa w Ardennach w odległości niespełna półmilowéj od Sedanu, w któréj po klęsce pod Sedanem, cesarz niemiecki Wilhelm i b. cesarz Napoleon III, zjechali się d. 5 Września 1870 r.

Belli (Jul.), historyk, ur. w Koprze (Capo d'Istria), będąc sekretarzem kardynała, księcia Dietrichsteina, namiest. w marg. morawskiém, napisał: „*Hermes politicus*" (Frankf. 1608) i „*Laurea Austriaca*"

Belliard (Augustyn Daniel hrabia), ur. w Fontenay 1769. Za czasów rewolucyi wszedł do armii francuskiéj, walczył we Włoszech, Egipcie (gdzie się bardzo odznaczył), następnie jako generał major kawaleryi pod Austerlic, Jeną i Frydlandem, późniéj w Hiszpanii, Rossyi i pod Lipskiem. W r. 1815 poddał się Ludwikowi XVIII; podejrzany o udział w spisku, został uwięziony, lecz oswobodzony w roku następnym, mianowany był 1819 parem Francyi. Po rewolucyi lipcowéj, stanął po stronie Ludwika Filipa, i pojechał do Wiednia, by wyjednać jego uznanie; † 1832 w Bruxelli.

Bellièvre (Pomponijusz de), kanclerz Francyi, ur. w Lyonie 1529, † 1607. Towarzyszył do Polski Henrykowi Walezyjuszowi, który po swoim powrocie do Francyi, mianował go nadintendentem skarbu 1575. Henryk IV, powierzył mu wielką pieczęć za zręczność, okazaną przy zawarciu traktatu w Vervins.

Belling (Wilhelm Sebastyjan), znakomity generał Fryderyka W, ur. 1719. Został 1758 dowódcą sławnego pułku czarnych huzarów, z którym w bitwach pod Pragą, Kollinem, Kunersdorfem i Freiburgiem dokazywał cudów waleczności. On to, wziąwszy do niewoli szwedzkiego chorążego, późniéj wsławionego Blüchera, skłonił go do przyjęcia służby prusskiéj; † 1779 w Stolpe.

Bellinger J. wydał: *Rys Jeografii* po niemiecku, który jako książka elementarna liczył kilka wydań w Bochni od r. 1853 do 1870 i w Kołomyi w narzeczu ruskiém tłumaczenia J. Szaraniewicza.

Bellingshausen, wyspa w zach. części Arala, odkryta 1849 r. przez kapitana Butakowa; dł. 3 w. szer. 10—30 s.

Bellingshausen (Eligijusz hr.), ob. Münch-Bellingshausen

Bellingshausen (Tadeusz), wice-admirał rossyjski. Wszedłszy 1797 r. do marynarki miał (1803—6) udział w pierwszéj podróży na około świata, pod dowództwem Krusensterna. W r. 1819—21 dowodził sam, wyprawą naukową do bieguna północnego i odkrył, kilka nieznanych dotąd wysepek. Podczas kampanii tureckiéj 1828 r. miał udział w licznych bitwach, na lądzie i na morzu Czarném. W r. 1831—36 dowodził drugą dywizyją floty baltyckiéj. Podróże swe opisał pod tyt. „*Dwukratnyja izyskanija w Južnom Ledowitom okieanie i pławanije w okrug swieta w* 1819, 20 i 21g. *it. d.*" (Petersb. z atlasem).

Bellini, rodzina malarzy weneckich, których przodkiem był **Bellini** (Giacomo), † 1470, uczeń sławnego Gentile da Fabriano. Najstarszy jego syn **Bellini** (Gentile), ur. 1421, † 1507, malarz, a szczególniéj znamienity medalier, rysował płaskorzeźby do kolumny Teodozyjusza w Konstantynopolu. Najznakomitszym był młodszy syn Giacoma **Bellini** Giovanni (zwany *Giambellin* lub *Sambellin*), ur. 1426, † 1516, założyciel starszéj szkoły weneckiéj. Naturalność, naiwność a przytém, wytworna charakterystyka i siła kolorytu, oto główniejsze jego utworów zalety. Wykształcił on także wielką liczbę uczniów, między którymi najsławniejsi: Giorgione i Tizian.

Bellini (Lorenzo), ur. we Florencyi 1643, † 1704 r. jeden z najsławniejszych lekarzy swojego czasu, który, główne zasługi położył w anatomii nerek, odkrywszy w nich kanały, nazwane od jego imienia *kanałami Belliniego.*

Bellini (Vincenzo), ur. 1802 r. w Catania w Sycylii, † 1835 w Puteaux pod Paryżem, sławny kompozytor oper włoskich, którego wziętość poczęła się od dwu oper: „*Il pirata*" (1827) i „*La straniera*" (1829). Po tych dziełach nastąpiły inne, równie znamienite jego utwory jak: „*Montecchi e Capuletti*" (1829), „*Somnambula*" (Lunatyczka 1830) i „*Norma*" (1832). Od r. 1833 przebywając w Londynie lub Paryżu, skomponował nową operę „*Purytanie*", która słusznie uważaną jest za jego arcydzieło. Z pomiędzy naśladowców Rossiniego B. jest najszczęśliwszym i najoryginalniejszym. Utwory jego, zalecają się szczególniéj uczuciowością, a stąd wielką śpiewnością motywów i instrumentacyją, za pomocą któréj, wydobywa z orkiestry wielkiéj siły efekta, bez ogłuszającego hałasu. Z drugiéj jednak strony, brak niekiedy technicznego wykończenia pewnych ustępów, monotonija wielu motywów, form i akompanijamentów a zwłaszcza sentymentalność, nie dozwoliły mu wyprowadzić dramatycznéj muzyki włoskiéj z roli koncertu, na tory rzeczywistéj prawdy dramatycznéj.

Bellinzona lub **Bellenz**, miasto szwajcarskie w kantonie tessyńskim, przy wejściu do doliny Riviera, nad którą swymi wysokimi murami i trzema, warownymi zamkami w zupełności panuje, ma 2000 m. i najpiękniejszy w całym kantonie kościół. Godnym wzmianki jest tutaj piękny most, długi stóp 714, prowadzący przez rzekę Tessyn. B. była niegdyś, kością niezgody między Medyjolańczykami i Szwajcarami, w których ręku od 16 w. pozostaje ciągle.

Bellmann (Karol Michał), ur. 1740 w Sztokholmie, od 1775 sekretarz dworu, † 1795; jeden z najpopularniejszych poetów szwedzkich, w wesołych towarzystwach prześliczne, winem i miłością tchnące improwizował pieśni i z tego powodu *szwedzkim Anakreontem* był nazywany. Poezyje jego, wielokrotnie drukowane, tłumaczone są na wszystkie niemal języki europejskie. Najlepsze utwory B., znajdują się w sporządzonych przez niego samego zbiorach: „*Bachanaliske Ordenskapitlets Handbibliothek*" (1783); „*Fredman's Epistlar*" (1790) i „*Fredman's Sanger*" (1791). Z pośmiertnych wydań najlepsze: „*Samladi Skrifter*" (4 t. Stokholm 1861 z ilustracyjami i 1 t. muzyki). Pomnik narodowy, wzniesiony na uczczenie jego pamięci w zwierzyńcu Sztokholmskim (26 Lip. 1829), sprowadza corocznie jego wielbicieli, którzy dzień 26 Lipca uroczyście obchodzą.

Belloc (Ludwika Swanton, de), ur. w Roszelli 1799, poświęciła się od młodego wieku literaturze, tłumacząc naprzód autorów angielskich, jak Edgewortha i Moora. Później, sama pisała wiele dzieł, dla młodocianego wieku i była redaktorką publikacyj miesięcznych: „*La roche*" i „*Bibliothéque des Familles*".

Bellona (od bellum=wojna) v. *Duellona*, bogini wojny u Rzymian, odpowiada greckiéj Enyo Bogini ta, prawdopodobnie pochodzenia sabińskiego, przez mitologów i poetów podawana za żonę, siostrę lub córkę Marsa. W 269 przed Chr. zbudował jéj świątynię na placu Marsowym w Rzymie Appius Claudius Caecus. Tutaj, udzielał senat posłuchania posłom zagranicznym, którym nie wolno było wejść do Rzymu i konsulom, którzy domagali się tryjumfu. Z tą staroitalską B. nie należy mieszać *azyjatyckiéj* B., któréj kult z Kappadocyi wprowadził do Rzymu Sulla. Kapłani B nazywali się *Bellonarii*; przy ofiarach ranili sobie ręce, biodra i kark, poświęcając krew bogini; w takim stanie, uważani byli za proroków. Odbywały się te ofiary 24 Marca i z tego powodu dzień ten, nazywa się *dies sanguinis* (dzień krwawy),

Bellona, mała planeta teleskopowa, między Marsem i Jowiszem, odkryta 1 Mar. 1854 przez Luthera, w Bilk pod Düsseldorfem.

Bellori (Giovanni Pietro), archeolog i krytyk włoski, ur. 1610 w Rzymie, był tamże biblijotekarzem królowéj szwedzkiéj Krystyny, † 1696. Liczne jego dzieła treści starożytniczéj, pisane po większéj części po łacinie, wielce są cenione.

Bellot (Jean Réné), porucznik marynarki francuskiéj, ur. 1826 w Paryżu; odkrył drogę morską na oceanie Północnym, oddzielającą półwysep Beothia felix od wyspy New Sonuverset, zwaną od jego nazwiska *cieśniną Belloťa*. Zginął w r. 1853, podczas wyprawy kapitana Ingliefielda dla odszukania Franklina. Naród angielski wzniósł mu, następnego roku pomnik na wyspie Beechey.

Belloto (Bernard), przezwany *Canaletto*, ur. w Wenecyi około 1724, sprowadzony do Polski, był pensyjonowanym malarzem króla Stanisława Poniatowskiego, który od mistrza jego Antoniego Canale, przezwał go *Canaletto il Giovane*. Z obrazów jego celniejsze są: *Elekcyja króla Stanisława pod Wolą*; *Wjazd uroczysty Jerzego Ossolińskiego do Rzymu posła* 1663; *tudzież 3 wielkie widoki Warszawy*. † 1780 w Warszawie.— Syn jego **Bellotto** (Wawrzyniec), pomagał ojcu, w malowaniu widoków Warszawy, gdzie wszystkie prawie figury, jego mają być pędzla.

Belloto (Józef), rodem z Medyjolanu, nadworny budowniczy króla Jana Sobieskiego. Z budowli, wzniesionych przez niego w Warszawie, celniejsze są: *Kościół ś. Krzyża i pałac Krasińskich*.

Bellowakowie (łaciń. Bellovaci) potężne i wojownicze plemię narodu Belgów. Stali na czele ogólnego powstania kraju, przeciw Rzymianom. Ujarzmieni zostali przez Cezara dopiero, po zawojowaniu całéj Galii. Stolica *Bratuspantium* (dziś ruiny Bratuspante opodal Breteuil).

Bellowezus, wódz Gallów, którzy około 590 prz. Chr. wkroczyli do Włoch, i usadowiwszy się mimo oporu Etrusków w dzisiajszym Piemoncie i Lombardyi, założyli miasto Medyjolan. Kraje przez Bellowezusa podbite, przyjęły odtąd nazwę *Galii Cyzalpińskiéj*.

Belloy (Piotr Wawrzyniec Buyrette de), ur. w Saint-Flour w Owernii 1727, † 1775, pierwotnie prawnik, przeniósł się później na scenę i przez lat kilka, występował jako artysta dramatyczny w teatrze petersburgskim. Wróciwszy 1758 do Paryża, napisał kilka sztuk dramatycznych, z których celniejsze są: „*Zelmira*"; „*Oblężenie Calais*"; „*Gaston i Bayard*"; „*Piotr Okrutny*"; i t d. Ogólny zbiór jego pism „*Oeuvres*" wyszedł w Paryżu 1779 do 87 w 6 tomach. Utwory jego, należą do pierwszych, których osnową są dzieje ojczyste, ożywione uczuciami patryjotycznemi.

Bell-Rock lub **Inch-Cape**, skała, bardzo dla żeglarzy niebezpieczna, na wschodnim brzegu Szkocyi, w pobliżu hrabstwa Forfar i ujścia rz. Tay. Wczasie przypływu zanurza się 4 metry pod wodą; tylko podczas najniższego odpływu morza, wznosi się na $1^3/_4$ metra nad morzem. Wzniesiona na niéj, przez sławnego Stephensona 1811 r. latarnia morska ostrzega w każdéj porze okręty, o grożącém im niebezpieczeństwie.

Belluno, miasto główne prowincyi tegoż nazwiska, mającéj 59 mil kw. i 167,300 m., nad rz. Piawą w Weneckiém, ma 13600 m.; jest rezydencyją biskupa i ma kościół katedralny. Od tego miasta, francuski marszałek Victor, otrzymał tytuł *księcia Belluno*. (ob. *Victor*).

Bellye (Belye), wieś w Węgrzech nad rz. Morawicą, 2600 m. zamek i zarząd tych dóbr, rozciągających się na 14 m. kw. w około, a należących do arcyksięcia Albrechta.

Belmontet (Ludwik), współczesny poeta francuski, ur. 1799, znany ze swego przywiązania do rodziny Napoleońskiéj. Prócz wielu drobnych poezyj, napisał 1829 wspólnie z Soumetem tragedyję p. t. „*Une fête de Neron*," która z wielkiém była przedstawianą powodzeniem. On także jest autorem sławnéj „*Ody do księcia Reichstadt.*" W r. 1853

i ponownie 1863, był wybrany deputowanym do ciała prawodawczego z departamentu Tarn et Garonne. Ody jego, na cześć drugiego cesarstwa pisane, wyszły w oddzielnym zbiorze pod tytułem: „*Napoléonnienes.*“

Belna, wieś w powiecie Gostyńskim, słynna za poprzedniego jéj właściciela Jana Leszczyńskiego z wzorowego gospodarstwa, tudzież hodowli owiec, koni i bydła; obecnie znajduje się tam fabryka cukru bez rafineryi.

Belnay (Jerzy Al.), historyk węgierski, ur. 1766 r. w komit. Tręczyńskim, † 1809 r. w Presburgu, gdzie był prof. hist. Wydał: „*Historia litterarum bonarumque artium in Hungaria*“ (Wied. 1799); „*Synopsis imp. romano-germ.*“ (1794); „*Fragmenta ad hist. eccles. Hungariae*“ (1802); „*Hist. regni Hungariae*“ (1804); i „*Ephemerides statistico-politicae*“ (czasopismo od r. 1805—1809), oraz wiele in.

Belnianka, rzeczka, wypływająca w powiecie Opatowskim ze źródeł około miasta Łagowa, wpada w powiecie Kieleckim, powyżéj wsi Mażysza, z prawéj strony do Czarnéj Nidy.

Belomancyja, sztuka wróżenia ze strzał, używana na Wschodzie. Z kilku strzał opatrzonych napisami i włożonych do kołczanu, wyciągano jednę i z téj wyprowadzano stosowną wróżbę. Niekiedy także, wyrzucano kilka strzał w powietrze, a z kierunku, jaki, spadając, przybierały, układano odpowiedź.

Belon (Piotr), naturalista francuski z w. XVI; zwiedził Europę, znaczną część Azyi i północną Afrykę, ogłosił ważne dzieła z różnych gałęzi historyi naturalnéj jak „*L'histoire nat. des étranges poissons marins*“ (1551); „*Histoire de nature des oiseaux*“ (1555). Opis jego podróży, pisany w kształcie sprawozdań, zawiera wiele bardzo wiadomości ciekawych, były one źródłem, z którego naturaliści przez dwa przeszło wieki czerpali.

Belona, ryba morska, kształtem do szczupaka podobna, mająca tylko głowę odmienną; obie kości gardzielowe dolne, zrośnięte w jednę kość zębami osadzoną. Łuski téj ryby są barwy zielonéj, która i w mięsie jéj, spostrzegać się daje. Mięso nie wiele cenione.

Beloptera, skamieniałości, napotykane w formacyjach trzeciorzędowych; są to muszle kredowe wewnętrzne, bliskie kości sepii, kształtu podługowatego.

Belostenec lub *Bélloszteněcz*, prowincyjał zakonu ś. Pawła pustelnika w Istryi, ur. 1595 r. w Chorwacyi, wsławił się wypracowaniem wydanego 1740 r. w Zagrzebiu wielkiego słownika pod tyt. „*Gazophylacium seu illyrico-latinorum et latino-illyr. onomatum aerarium, selectioribus synonymis, phraseologiis etc. abundantissime locupletatum.*“ Nad tomem 1, obejm. 650 str. w 4, pracował do 70 r. swego wieku, zbierając materyjał w umyślnych podróżach po Chorwacyi, Slawonii, Dalmacyi i Istryi oraz, po wyspach morza Adryjatyckiego. Tom 2, obejmujący 1288 str., opracowany został przy pomocy dwóch mnichów, ale już bardzo niedbale; wiele bowiem jest odsyłaczy pod wyrazy, których niema w właściwém miejscu i dlatego, stał się w tym tomie słownikiem tylko narzecza chorwackiego, a nie wszystkich południowo-słowiańskich jak w t. 1.

Below (Gustaw Fryderyk Eugenijusz von), generał-prusski, ur. 1791 w Trakehnen; wstąpił 1807 do armii prusskiéj, w latach 1812—13 był adjutantem Yorka, po zawartym pokoju, przeniesiony został do sztabu głównego w Berlinie i 1840 mianowany był fligeludjutantem królewskim, 1848 r. dowódcą 1 dywizyi w Królewcu. W r. 1848, podpisał zawieszenie broni w Malmö i od 1849—51 był członkiem izby panów; † 1852 r. w Królewcu.

Beltiry, naród sybirski koczowniczy w gub. Jenisejskiéj, 519 jurt; w części osiadły nad rz. Abakanem; właściwie są to statarszczeni Finowie. Razem 3070 głów. Wyznają religiję szamańską, mówią oddzielném narzeczem tatarskiém i zostają pod zwierzchnictwem starszego (basztyka). Trudnią się głównie, hodowlą bydła rogatego i uprawą roli. Umarłych zawieszają w trumnach, na drzewach w głębi lasów. Bogatsi żyją w wielożeństwie. Odznaczają się pracowitością i uczciwością.

Beludżystan, inaczéj *Baludżystan*, państwo niezawisłe, leżące w południowo-wschodniéj części płaskowzgórza Iranu; graniczy na wschód z Indostanem, na północ z Afganistanem, na zachód z Persyją, na południe z morzem Arabskiém. Obejmuje przestrzeni około 7800 mil kw., według innych tylko 6000 mil. Jestto dawna kraina Gedrozyi. Oprócz głównéj rzeki Bagwar albo Dasti, którą dla jéj długości można uważać za rzekę, innych rzek niema, a są tylko rzeczki pobrzeżne, wysychające w lecie. W ogóle, w kraju tym, jest wielki niedostatek wody, w skutek czego, grunt kamienisty i dość wzniesiony przechodzi powoli w pustynię, rzadko gdzie, poprzerzynaną pasami ziemi urodzajnéj. Żyzne są tylko okolice Kelatu, a przedewszystkiém Kacza-Gandawa w stronie kraju północno-wschodniéj. Klimat w okolicach bezludnych jest bardzo gorący, w nizinach wilgotny i ciepły, w górach ostry i zimny. Płody krajowe są nader rozliczne, z przyczyny rozmaitości klimatu. Oazy w pustyniach obfitują w palmy, figi, ryż indygo i inne owoce zwrotnikowych krajów; w Kelacie, gdzie klimat daleko ostrzejszy, udaje się zboże i owoce Europy środkowéj. Z minerałów odkryto tu miedź, ołów, rudę żelazną i siarkę. Główną część, dwumilijonowéj ludności stanowią Brahisowie, mówiący oddzielnym językiem i pochodzący od pierwotnych mieszkańców tego kraju. Na zachodzie, przeważają Beludżowie, lud plemienia irańskiego, który w piśmie używa języka perskiego i powierzchownie tylko, wyznaje religiję mahometańską sekty sunickiéj. W ogóle, mieszkańcy oddają się życiu koczowniczemu pasterskiemu, chętnie przymuszają kobiety do pracy domowéj, sami zaś, wyjeżdżają na łupieżcze wyprawy. Trzody ich, składają się powiększéj części z kóz i owiec. Całe państwo składa się z prowincyj: Mekran, Kohistan, Sarawan, Dżalawan, Lus i Katsza-Gandawa, które podlegają sułtanowi a raczéj, chanowi Kelatu, z pokolenia Braniłów. O Beludżystanie pisali Pottinger „*Tra-*

vels in Beloochistan and Sinde" (Londyn 1816); Masson „*Narrative of varions journeys in Beloochistan, Afghanistan and the Panjab.*" (Londyn 1843). tenże: „*Narrative of a journej to Kelat etc.*" (Londyn 1843).

Belur-Dag lub **Bolor-Dagh**, mało zbadana kraina górzysta, w zachodniéj stronie Azyi wyższéj, ciągnąca się od północy ku południowi, z górami do 18000 stóp wysokości dochodzącemi, łączy łańcuchy gór Himalaya i Tian-szan.

Belweder (archit.), mała wieżyczka, na szczycie letnich pałaców, z któréj bywa obszerny widok na okolicę. W Warszawie, nazywa się Belwederem jeden z pałaców cesarskich w pobliżu Łazienek Królewskich, nabyty przez rząd w r. 1818 od Teresy Kickiéj.

Belzoni (Jan Chrzciciel), słynny zbieracz zabytków starożytności; ur. 1778 r. w Padwie, poświęcał się mechanice, i po długich podróżach w rozmaitych krajach, przybył zakontraktowany 1815 do Egiptu, objął tam kierunek prac hydraulicznych, z wielkiém powodzeniem zajmował się badaniem starożytności egipskich. † w Gato na wybrzeżu Złotém 1823 r. O wykopaliskach swoich w Egipcie wydał dzieło p. t. „*A narrative of the operations and recest discoveries in Egypt and Nubia*" (Londyn 1821 z atlasem).

Bełchatów, dawniéj miasto prywatne, dziś osada w pow. Piotrkowskim, gub. Piotrkowskiéj. Ma kilka fabryk tkackich i grubszych wyrobów wełnianych. Ludność jego wynosi 1660 m.

Bełcikowski (Adam), autor dramatyczny, b. docent. b. szkoły Głównéj w Warszawie, docent uniwersytetu jagiel.; ur. 1839 r. w Krakowie, gdzie 1865 otrzymał dyplom doktora filozofii, i w tymże samym roku podał rozprawę na temat, wyznaczony przez filologiczno-historyczny wydział b. szkoły Głównéj (*Stanowisko Reja w literaturze polskiéj i stosunek jego do reformy w Polsce*), w skutek czego w początku r. 1866; wezwany został do Warszawy na docenta historyi literatury pol., w którym charakterze przebywał tamże do r. 1868. Powróciwszy do Krakowa, habilitował się 1869 na docenta tegoż samego przedmiotu w uniwersytecie jagiel. W r. 1870, został członkiem Tow. Nauk. Krak. Oprócz wielu rozpraw i artykułów do historyi literatury się odnoszących, jakoteż krytycznych, drukowanych w pismach galicyjskich i warszawskich (jak np. „*Szkice literackie*" w Tygod. Illustr. „*Romantyczność przed Mickiewiczem*" w Wieńcu), wydał studyja literackie: „*Mikołaj Rej z Nagłowic*" (w Pamiętniku Nauk. Warszawa 1867); „*Wacław z Potoka Potocki*" (Kraków 1868); „*O satyrykach polskich XVII w.*" (Krak. 1872), trzy prelekcyje publiczne: „*Konrad Wallenrod*" (Kraków 1870); „*Irydion Krasińskiego*" (Kraków 1871); „*Gustaw i Werter*" (1872). Do poetycznych jego utworów, prócz pomniejszych wierszy szczególnie 1861—1866 drukowanych w „*Dzienniku Literackim*," w „*Niewieście*" i t. d. należą: „*Dwa poemata*" (Zofjówka i Serafina) Kraków 1863; „*Nie jesteśmy sobie nic winni*" kom. w 1 akcie (w Kalinie 1869); „*Wizyta pana Feliksa*" krotochwila w 1 akcie (Kraków 1869); „*Adam Tarło*" dram. w 5 akt. (w Dzienniku Literackim 1869); „*Król-Donżuan*" kom. w 5 akt. (Lwów 1869); „*Hunyady*" dram. w 5 akt. (Lwów 1870); „*Dwaj Radziwiłłowie*" kom. w 5 akt. (Kraków 1871); „*Protegujący i protegowani*," kom. w 3 akt.; „*Dług honorowy*" powieść, (Warsz. 1872). Dramatycznym jego pracom przyznano: artystyczny układ, zręczność w przeprowadzeniu intrygi i często wiele poetyczności i fantazyi.

Bełdowski (Franc. Ksaw), ur. 1817 r. † 1850 r. Wydał: „*Powrót górali z Berna*" (1848 Lwów). Od 1848—1850 redagował „*Przyjaciela dzieci*" z rycinami we Lwowie. Po większéj części, sam pisał artykuły.

Bełskie księstwo, stanowiło pierwotnie, udzielne dziedzictwo osobnéj dzielnicy książąt ruskich, którą zawojował Bolesław Chrobry; po jego śmierci, owładnął ją Jarosław książę kijowski, a po nim, przeszła w posiadanie książąt włodzimierskich; po wygaśnięciu tego rodu, księstwo bełskie przeszło na Bolesława Trojdenowicza, księcia mazowieckiego. Po jego śmierci 1340, ziemia bełska dostała się Jerzemu Narymuntowiczowi, od którego w r. 1388 przeszła znowu w posiadanie Ziemowita księcia mazowieckiego, a następnie jego synów Kazimierza i Władysława. Po śmierci tego ostatniego księstwo przeszło 1462 do korony, jako kraina lennicza i zamienione zostało na *bełskie województwo*, które składadało się z powiatów: Urzędowskiego, Bełskiego, Grabowieckiego, Horodelskiego, Lubaczowskiego i ziemi Buskiéj. Województwo to, najmniejsze z województw mało polskich, położone nad Bugiem, graniczyło na wschód z Wołyniem, na południe z wojew. Ruskiém, na zachód z témże i ziemią chełmską, która i od północy je otaczała. *B. W.* miało 4 senatorów: dwu większych (wojewodę, i kasztelana bełskich) i dwu mniejszych (kasztelana lubaczowskiego i buskiego; ostatnia godność dopiéro od 1764 r.). Starostwa grodzkie były: bełzkie, buskie, grabowieckie, horodelskie. W 1772 r. większa część wdztwa, przeszła pod panowanie Austryi. Pozostały tylko z dóbr królewskich: m. Dubienka z 10 wsiami; a z prywatnych m. Korytnica, 16 wsi szlacheckich i 2 duchowne. Tak uszczuplone wdztwo, posyłało (wedle uchwały sejmowéj z 1792 r.) na sejm 2 posłów; przestało istnieć w 1793 r., albowiem, wcielono je do nowo utworzonych wdztw Chełmskiego i Włodzimirskiego. Herb jego był: w polu czerwoném gryf biały w złotéj koronie, ze skrzydłami i przedniemi łapami do góry wspiętemi.

Bełskie starostwo grodowe, w wdztwie i pow. Bełskim. Podług lustracyi z r. 1564, obejmowało m. Bełz i Augustów czyli Mosty Wielkie i do 30 wsi. Dochodu czystego było w r. 1564 złp. 9840 gr. 19, kwarty opłacało złp. 2460 gr. 5. W r. 1600 był starostą Jan Zamojski, kanclerz i hetman w. kor. W r. 1603, było podzielone na dwie części z których, jednę ze względu na wielkie zasługi Jana Zamojskiego król Zygmunt III przywilejem z d. 13 Marca 1603 r. (metr. ks. 148, 47) udzielił synowi

jego Tomaszowi, drugą zaś, przywilejem d. 13 Czerwca 1605 r., po śmierci Jana Zamojskiego, Janowi Damtowiczowi z Oleska, krajczemu kor. (metr. ks. 150—85). Podług lustracyi w r. 1765 było w posiadaniu Stanisława Potockiego i opłacało kwarty złp. 6274.—W r. 1788 d. 1 Marca zajęte przez rząd austryjacki i częściowo sprzedane. Porów. Czemeryńskiego *„o Dobrach koronnych b. rzeczypospolitéj polskiéj"* (Lwów 1870, str. 257).

Bełt (Wielki i Mały), dwie cieśniny, łączące Kategat z morzem Baltyckiém. *Bełt Wielki* rozciąga się pomiędzy duńskiemi wyspami Zeelandyją i Fionią, szeroki na $2^1/_2$ mili. *Bełt Mały* oddziela Jutlandyję od Fijonii, szeroki na $^1/_2$ mili. Żegluga na obu tych cieśninach, dla większych mianowicie okrętów jest nader niebezpieczną.

Bełt, tak nazywano używane, w XV w. strzały do łuków i kusz ręcznych, długie do 3 łokci.

Bełty, herb, w polu czerwoném 3 bełty ze skrzydłami w gwiazdę, środkowy żeleźcem w górę, w szczycie hełmu 5 piór strusich.

Bełz, miasto w Galicyi nad rz. Żółkwią w obwodzie Żółkiewskim, niegdyś stolica województwa, dziś powiatu, (t. n. 8 mil kw. i 23000 m. z 47 wsiami), ma dwa kościoły: dominikanów i dominikanek, z ludnością 2300 dusz, w tém trzecia część żydów. Znajduje się tu szkoła, o 4 klasach z 5 nauczycielami. Miasto starodawne, wspominane już przez Nestora, jako jeden ze znakomitszych grodów na Rusi, rządziło się prawem magdeburgskiém, było handlowe i dość przemysłowe.

Bełza (Józef), współczesny chemik, ur. 1805 w Masłowicach (w Kaliskiém), po ukończeniu nauk w uniwersytecie warszaw. został przy nim adjunktem pracowni chemicznéj; następnie nauczyciel chemii i technologii w gimnazyjum warszawskiém, profesor instytutu gospodarstwa wiejskiego i leśnictwa, członek rady lekarskiéj królestwa polskiego, profesor b. szkoły farmaceutycznéj i komisarz fabryk przy b. komisyi rządowéj spraw wewnętrznych i duchownych, opuścił służbę rządową w r. 1869. Oprócz licznych prac w rozmaitych pismach czasowych wydał: *„Chemiję policyjno-prawną"* (1844 Warsz.); *„Dodatek do chemii"* (1854); *„Krótki rys chemii"* (1852); *„O wodach mineralnych"* (1829 Warsz.); *„O wyrabianiu cukru z buraków"* (1837 Warsz.); *„Zasady technologii chemicznéj"* (1840 Warsz. 2 wydania); *„Rys życia Armińskiego."* Z Pisulewskim i Radwańskim wydał: *„Treść nauki przyrodzenia"* ii.—**Bełza** Władysław syn poprzedniego wydał w Poznaniu: *„Z wiosny, podarek dla dzieci;"* *„Emancypantka,"* obrazek sceniczny (1870); *„Abecadlnik w wierszykach"* (Krak. 1869 i Pozn. 1871); *„Sprawa Barbary Ubryk"* (Kraków 1869); *„Zamek grojecki. Z doli i niedoli"* (Krak. 1869); *„Pieśni liryczne"* (Warsz. 1868). Wiele poezyj w rozmaitych pismach czasowych.

Bełzec, miasteczko w obwodzie Żółkiewskim, pow. Cieszanowskim, z ludnością około 1000 dusz.

Bełzecki (Jan), za znakomite sprawy rycerskie w czasie oblężenia Smoleńska (1614) i w późniejszéj wojnie szwedzkiéj otrzymał starostwo bełskie a około 1630 kasztelaństwo halickie. W 1633 delegowano go, na komisyję węgierską do Szląska i Pomorza dla rozsądzenia krzywd wzajemnych, oraz wysłano go jako taksatora. (Vol. leg.).

Bełzecki (Alexander Stanisław), 1653 starosta bełski, kasztelan sanocki, później wojewoda podolski, w r. 1659 dowodził załogą twierdzy bełskiéj, używanym był do załatwienia spraw między Podolem i Wołoszczyzną, † 1676.

Bełżyc (Jakób), uczony Izraelita, wydał w Lublinie 1581 pismo polemiczne relig. p. t. *„Odpis Jakóba żyda z Bełżyc na dyjalogi Marcina Czechowicza"*.

Bełżyce, dawniéj miasto prywatne, dziś osada w pow. i gub. Lubelskiéj, 2188 m. W r. 1446 odbył się tu zjazd szlachty, która wyprawiła posła do Kazimierza Jagiellończyka w. ks. litewskiego, aby przyjął koronę. W XVI w. istniał kościół ewang. ref. a przy nim wyborna szkoła; oprócz tego były szkoły aryjańska i żydowska.

Bem, herb z Pruss polskich pochodzący: tarcza dwudzielna, w prawém polu srebrném gryf zielony w lewo; w lewém czerwoném baran wspięty w prawo; w szczycie hełmu gryf i baran, jak na tarczy.

Bem (Balcer), pisarz wiejski krakowski; zebrał 1505. *Wielkierze krakowskie* czyli *Kodex praw wszystkich cechów tamecznych*, rękopis skopijowany naprzód sposobem fotograficznym przez Karola Beyera, następnie powtórzony w dziele: *„Wzory sztuki średniowiecznéj"* Alexandra Przezdzieckiego i E. Rastawieckiego.

Bem (Józef), generał polski, ur. 1795 w Tarnowie, syn nauczyciela matematyki. W r. 1809, przyjęty został do korpusu kadetów, założonego wtedy w Warszawie, z rozporządzenia Napoleona. W r. 1812, jako podporucznik artyleryi znajdował się pod Rygą w bateryi Ostrowskiego, przyłączonéj do korpusu Macdonalda, a w następnym roku, pod Gdańskiem postąpił na porucznika. Po zreorganizowaniu wojska polskiego, mianowany kapitanem artyleryi konnéj, był profesorem w szkole artyleryi. W r. 1825 wystąpił z wojska, a w 1831 r. wyszedł za granicę, w r. 1848 przybył do Lwowa, a wkrótce potém, w miesiącu Październiku kierował obroną Wiednia. W wojnie węgierskiéj, złożył dowody niezwykłéj waleczności i wielkiego talentu wojskowego. Szczególniéj sławną jest, jego kampanija siedmiogrodzka. Rozbił wojska austr. i wszedł do Wołoszczyzny, pozdobywał warowne grody, stworzył silną armiją, uspokoił powstanie Sasów (w Siedmiogrodzie) i Rumunów; generał Lüders w raportach swoich, bezstronnie wychwalał dzielność i waleczność Bema. Po poddaniu się Görgeya, zapóźno mianowany naczelnym wodzem, nie mógł już polepszyć sprawy, za którą walczył; przeniósł się do Turcyi, gdzie przyjął islamizm pod imieniem *Amurat-Paszy*. W r. 1850 na czele wojsk tureckich, stłumił w Aleppo powstanie Arabów przeciw chrześcijanom, i † tamże 1850. Bem znany jest także, jako autor kilku pism treści ma-

tematycznéj i wojskowéj, a mianowicie: „*Atlas chronologique d'histoire de France*" (16 tab. 4°). „*Exposé général de la méthode mnémonique polonaise*" (Paryż 1839, 2 wydanie 1843); „*O machinach parowych*" (Lwów 1829); „*Rapport de travaux de la première annèe de la Société politechnique*" (Paryż 1835); „*Statut tegoż towarzystwa założonego przez Bema*" 15 Marca 1835 (po franc.) i w. in. Porów. Csecz „*Bems Feldzug in Siebenbürgen*" (Hamb. 1850) i Pataky „*Bem in Siebenbürgen*" (Lipsk 1850).

Bembo (Piotr), jeden z najznakomitszych uczonych włoskich, ur. 1470 w Wenecyi, poświęcał się w Wenecyi, Urbino, Rzymie i Padwie poezyi i naukom. Jako dziejopis rzeczypospolitéj weneckiéj został 1539, przez papieża Pawła powołany do Rzymu, gdzie mianowany był kardynałem i biskupem Bergamo, † 1547. Główne położył zasługi wykształceniem języka włoskiego i przywróceniem czystszéj łaciny. Cały zbiór pism jego, wydany został w Wenecyi w 4 tomach 1729. Z tych najcelniejszém dziełem jest: „*Rerum veneticarum libri XII*" od 1487 do 1513 (Wenec. 1551).

Bembus (Mateusz), ur. w Poznaniu 1567 r., wstąpił tamże do zgromadzenia jezuitów i w ich kolegijum wykładał filozofiję i teologiję, skąd, po śmierci Skargi, przeznaczony został na kaznodzieję królewskiego, lecz po dwu latach, powrócił znowu do Poznania i sprawował zarząd tamecznego kolegijum, † 1645. Liczne jego pisma treści duchownéj, a mianowicie téż kazania, świadczą o znakomitéj wymowie, która słusznie, zjednała mu w literaturze naszéj pierwsze miejsce, po wielkim jego poprzedniku Skardze. Jak tamten, gromi i B. z ambony śmiało i bez ogródki występki swego społeczeństwa i proroczym duchem przepowiada przyszłość. Kazania jego, dostarczają wiele materyjału do historyi obyczajów i zwyczajów ówczesnych.

Bème (Karol). Ob. Besme Karol.

Bemmel, rodzina malarzy niemieckich, któréj przodek *Wilhelm*, ur. 1630 w Utrechcie, odznaczył się szczególniéj jako pejzażysta, † 1708 w Wöhrd.— **Bemmel** (Jan Jerzy), najstarszy syn poprzedniego, ur. w Norymberdze 1669, † 1723, pierwotnie naśladował ojca, lecz późniéj, poświęcił się głównie malowaniu zwierząt.—**Bemmel** (Piotr), młodszy syn Wilhelma, ur. w Norymberdze 1685, † 1754, w Regensburgu, był podobnie jak ojciec pejzażystą, głównie atoli upodobał sobie sceny zimowe i burze.—**Bemmel** (Joel Paweł), starszy syn Jana Jerzego, ur. 1713 w Norymberdze, służył wojskowo i malował piękne obrazy historyczne. — **Bemmel** (Karol Sebastyjan), wnuk Piotra, ur. 1743, † 1796 w Norymberdze, znakomity perspektywista, piękne jego utwory rozeszły się po wszystkich krajach Europy.

Bemol, znak muzyczny, w kształcie litery *b*, służący do zniżenia o pół tonu nóty, przed którą jest położony.

Ben lub *Ibn*, *Iben*, *Aben*, po arabsku i hebrajsku: *syn*; dodaje się do imienia, dla dokładniejszego oznaczenia osoby, np. Dawid ben Salomon (Dawid syn Salomona), Ali ben Hassan (Ali syn Hassana). W nowszych czasach, stało się nazwiskiem rodowém.

Benacus, starożytna nazwa jeziora Garda, a stąd, nazwa jednego z departamentów rzeczypospolitéj cyzalpińskiéj, obejmującego część lombardzkiéj prowincyi Brescia.

Benadad, nazwa trzech po sobie panujących królów syryjskich, którzy z rozmaitém powodzeniem wojowali z Izraelitami.

Benajas lub **Banajas**, jeden z przedniejszych bohaterów izraelskich, syn Jojady, dowódca straży Dawida, odznaczywszy się wielu heroicznymi czynami, za panowania Salomona miał naczelne dowództwo nad jego wojskiem.

Benares, pod względem religijnym, główne miasto Indyj bramińskich, w okręgu tegoż nazwiska, (47 mil kw. i 852,000 ludności), w angielskiém prezydenctwie Bengalii, — na lewym brzegu Gangesu, mające 30,000 domów i do 200,000 m. Zapełnione tysiącem pagód i 333 meczetami (śród których wspaniały Aureng-Zeyba) przedstawia jedyny w swoim rodzaju widok i jest nie tylko świętém miastem braminów, które krocie pielgrzymów pobożnie zwiedzają, głównem siedliskiem ich nauki (sławne kolegijum indyjskie, liczące do 5000 studentów, starożytne obserwatoryjum astronomiczne), ale zarazem głównem ogniskiem przemysłu i rozległego handlu, (targowisko brylantów i drogich kamieni na całą Azyją). Miasto z zewnątrz, wygląda nadzwyczaj wspaniale, wnętrze za to, nie jest przyjemne, ulice ciasne, kręte, pod kątami zbudowane przeszkadzają komunikacyi. Mieszka tu także wielu, złożonych z tronu radżów i nababów. W czasach starożytnych, Benares zwało się *Kasi* lub *Varinasi*, t. j. *Świetne*.

Benary (Franciszek Ferdynand), znakomity oryjentalista, ur. 1805 r. w Kassel, od 1831 profesor starotestamentowéj egzegezy, języków niemieckich i paleografii w Berlinie, odznaczył się w literaturze wydaniem poematu sanskryckiego „*Nalodaya*" (Berlin 1830). — **Benary** (Albert Agaton), brat poprzedniego, ur. 1807 w Kassel, od 1831 profesor przy gimnazyjum realném w Berlinie i docent uniwersytetu, † tamże 1860. Główną zasługę położył jako autor dzieła: „*Römische Lautlehre*" (Berl. 1837). Od r. 1848 był niejednokrotnie prześladowany, jako żarliwy zwolennik stronnictwa ludowego.

Benátki Nowe, m. czeskie w pow. Bolesławskim (Bunzlau), nad rz. Izerą, 1600 m. i dawny zamek, w którym r. 1600 miał obserwatoryjum astr. Tycho Brahe. Tu się urodził poeta Wacław Ráb i autor A. Jarosław Wertiátko. — Opodal jest wieś *Benátki Stare*, miejsce urodzenia muzyków: Franciszka, Jerzego, Jana i Józefa Bendów, oraz ich siostry Franciszki Hataszowéj, śpiewaczki.

Benátki, czeska nazwa Wenecyi.

Benckendorf (Jan), wydał w Gdańsku 1595 „*Brevis commonitio de bello sociali Turcico ad Sigismundum III et Regni proceres in publicis comitiis proposita*" (Gedani 1595).

Bencoolen (Benkulen), portowe miasto na południowym brzegu Sumatry, przy ujściu rzeki tegoż nazwiska do oceanu Indyjskiego, ma 6000 m. Bronione przez fort Marlborough, było dawniéj stolicą kolonii angielskiéj, która 1824 Holandyi odstąpioną została.—Dzisiajsze holenderskie prezydenctwo Bencoolen, ma 455 m. kw. i 114,000 m.

Bencur lub **Benczur** (Józef), ur. 1728 r. w Orawie Jasienowéj, † 1785 r. Od r. 1755 rektor szkoły w Keżmarku, a od r. 1760—1771 prof. historyi w Presburgu. Wydał: „*Confutatio praetensionis Brandenburgicae in Silesiam*“ (Wiedeń); „*Hungaria semper libera, suique juris et nunquam a. obnoxia*“ (Presb. 1764); „*Jurium Hungariae in Russiam minor. et Poloniam, Bohemiaeque in Oswieciensem et Zatoriensem Ducatus... explicatio*; *Compendium Hungariae geographicum* (t. 1767); „*Was hat der Regent für ein Recht über päpstliche Bullen*“ (Wied. 1782) i inne.

Bencur (Jan), dziennikarz i autor polityczny madziarski, ur. w Luczency na początku b. w. † 1852 w Brzezowie Rymawskim, gdzie był sędzią.

Benda, miara ciężkości, używana w Gwinei i Senegambii, dzieli się na dwie benda-offa,=64 gramów=5,04 łuta.

Benda, rodzina czeska artystów muzycznych.—**Benda** (Franciszek), ur. 1709 w Starych Benatkach w Czechach. Był nadwornym śpiewakiem w Dreźnie, straciwszy głos przybył do Warszawy jako skrzypek, gdzie został kapelmistrzem starosty Szaniawskiego, następnie, członkiem orkierstry króla Augusta II, a 1732 u następcy tronu prusskiego, późniejszego króla Fryderyka W. który mianował go królewskim dyrektorem koncertów 1771 r. † 1786 w Poczdamie. Jest on założycielem oryginalnéj szkoły skrzypków. Z jego kompozycyj nie wiele było drukowanych.—**Benda** (Fryderyk Wilhelm Henryk), najstarszy syn poprzedniego, ur. 1745 w Poczdamie, gdzie był nadwornym muzykiem, odznaczał się szczególniéj jako fortepijanista i kompozytor, † 1814.—**Benda** (Karol Herman Henryk), brat poprzedniego, ur. 1748, muzyk nadworny, późniéj dyrektor koncertów Fryderyka II, † 1836, był znakomitym skrzypkiem.—**Benda** (Jan), stryj poprzednich, ur. 1713 r. w Starych Benatkach, skrzypek nadworny w Berlinie, gdzie † 1752 r.—**Benda** (Jerzy), brat Franciszka, ur. 1721 r. był 1748—78 kapelmistrzem w Gotha, † 1795 w Köstritz; biegły fortepijanista i oboista, a zarazem kompozytor, dał się szczególniéj poznać swemi operami i melodramami „*Aryjadna na wyspie Naxos*“ (pierwsza melodrama niemiecka).—**Benda** (Józef), brat poprzedniego, ur. 1724 r. w St. Benatkach, † 1804 r. Od r. 1788 skrzypek królewski w Berlinie.—**Benda** (Fryderyk Ludwik), ur. 1746 r. w Gotha, † 1793 r. w Królewcu, był dobrym skrzypkiem.—Siostra Franciszka **Benda** (Anna Franciszka), ur. 1726 w St. Benatkach, żona nadwornego muzyka D. Hatasza (Czecha), † 1780 r., była jedną z najznakomitszych śpiewaczek swojego czasu.—**Benda** (Jan Wilhelm Amadeusz Otto), syn Fryderyka Wilhelma Henryka, ur. 1775 r. w Berlinie, przeszedłszy rozmaite koleje życia, † 1832 r. jako radca regencyi w Opolu, znany jest jako tłumacz Shakspeara (19 tomów, Lipsk 1794).—**Benda** (Felix), z innego rodu, znakomity organista i nauczyciel Segerta (ob.), ur. około 1700 r. w Skalsku w Czechach, † w Pradze w szpitalu 1768 r.

Bendawid (Łazarz), filozof i matematyk, ur. 1762 r. w Berlinie, † tamże 1832, poświęcał się matematyce, w Berlinie i Wiedniu miewał odczyty o filozofii Kanta, redagował 1807—13 gazetę „*Haude*“ i „*Spener*“, a późniéj był dyrektorem żydowskiéj szkoły wolnéj. Oprócz kilku pism matematycznych i swoich prelekcyj filozoficznych, wydał: „*Versuch über das Vergnügen*“ (2 t. Wied. 1794); ważne są jego prace dotyczące kalendarza żydowskiego.

Bendemann (Edward), malarz, jeden z najznakomitszych przedstawicieli szkoły düsseldorfskiéj, ur. 1811 r. w Berlinie, kształcił się pod okiem W. Schadowa i ustalił swą sławę obrazem „*Pokutujący Żydzi*“, po którym nastąpiły: „*Dwie dziewczyny nad studnią*“; „*Jeremijasz na gruzach Jerozolimy*“; „*Żniwa*“; „*Pasterz i Pasterka*“; „*Córki księcia serbskiego*“, oprócz wielu pomniejszych obrazków treści idyllicznéj i portretów. Od 1838 profesor akademii sztuk pięknych w Dreźnie, ozdobił tameczny zamek królewski pięknymi freskami. W r. 1860, mianowany został dyrektorem düsseldorfskiéj akademii malarstwa. Artystyczny kierunek B. w ogóle, mało się różni od innych malarzów szkoły düsseldorfskiéj. Liryzm i serdeczność w przeciwstawieniu do dramatycznie rozwiniętéj akcyi uderzają głównie w jego obrazach. Indywidualna zaś jego właściwość, polega na najczystszym i najszlachetniejszym wdzięku, objawiającym się zarówno w symetryczności rysunku z kompozycyją, jako téż w powabnym, harmonijnym, a pełnym siły kolorycie.

Bender lub Bendery (po rumuńsku *Tiszno*), m. warowne w Bessarabii nad rzeką Dniestrem, założone przez Genueńczyków, którzy tu już w XIV wieku, prowadzili handel, 21,700 m. (Mołdawijanie i Rossyjanie). Zdobyte przez Rossyjan w r. 1770, powrócone było Turkom, następnie posiadane przez nich od r. 1789 do 1791 i 1806 r. nareszcie w 1812 r. wraz z całą prowincyją, przyłączone zostało ostatecznie do Rossyi. W pobliskiéj wiosce *Warnicy*, przebywał 1709—12 król szwedzki, Karol XII, którego pamięć dotąd się tutaj przechowuje.—B. powiat obejmuje 4400 w. kw. i 100,800 m. bezleśny, rzeki spławne, chów bydła i sadownictwo. Osady bołgarskie (19).

Bender, wyraz perski, oznacza port lub stanowiska dla karawan i dla tego często spotyka się przy nazwach miast perskich, np. Bender-Dilam, Bender-Kassim i t. d.

Bender-Abassi, miasto portowe w perskiéj prowincyi Kerman, nad cieśniną Ormuz, zostaje w zawiadywaniu imana Maskatu. Miasto to bardzo handlowe, ma 6000 m., przedtém było daleko ludniejsze i świetniejsze.

Bendl (Wacław Czeniek), literat i poeta czeski, ur. 1833 r. w Turnowie; pisywał początkowo pod pseudonimem *Czeniek Strakonicki*, a pod pseud. *Fabian Czoczka*, wydawał pismo czasowe p. t. „*Rachejtle, Humor a Satyra*", które naraziło go na wiele nieprzyjemności.

Bendochi, złota moneta cesarstwa marokańskiego, wartości około 3 rubli sr.

Bendoński (Andrzéj), autor pisma: „*Potrzeba cecorska z Skinderbaszą i Sułtanem Gałgą przez Stanisława Żółkiewskiego, hetmana wielkiego koronnego, stoczona* 1620."

Bendoński (Szymon), ob. Szymonowicz Szymon.

Bendźwinowa żywica, kwas, ob. Benzoes.

Bendźwinowiec, ob. Styrakowiec.

Bene (Franciszek), ur. 1775 r. w Mindszencie, w Węgrzech (w komit. Czongradzkim). Wykładał medycynę policyjno-sądową. Pisał w tym zakresie po madziarsku, niemiecku a po łacinie: „*Elem. polit. med.*" „*Elem. med. forens*" i „*Elem. med. pract.*" (5 t. Peszt 1833—34).

Benecke (Jerzy Fryderyk), ur. 1762 r. w Mönchsroth, w księstwie Oettingen, od 1814 profesor, a od 1829 biblijotekarz w Getyndze, † 1844 r., ma tę główną zasługę, że pierwszy starodawną literaturę niemiecką uczynił przedmiotem publicznych prelekcyj. Celniejsze jego pisma są: „*Beiträge zur Kenntniss der altdeutschen Sprache und Literatur*" (2 t. Getynga 1810—32); wydawnictwo „*Wigalois*" i „*Iwein*" z wybornymi słownikami, oraz „*Mittelhochdeutsches Wörterbuch*" wydany przez Müllera (Lipsk 1847).

Benedek (Ludwik baron v.), ur. 1804 r. w m. Szoproni (Oedenburgu), w Węgrzech, wstąpił 1822 do wojska austryjackiego, odznaczył się 1846 w czasie powstania polskiego, zwycięstwem pod Gdowem i Wieliczką a 1848 podczas wojny włoskiéj w Piemoncie; późniéj w stopniu generał majora (od 1849) w Węgrzech pod Komornem (11 Lipca), pod Ujszeged (3 Sierp.) i pod Szöreg (5 Sierpnia). Następnie posunięty na naczelnika głównego sztabu kwatermistrzostwa drugiéj armii włoskiéj, otrzymał 1854 r. w stopniu feldmarszałka porucznika naczelne dowództwo 4 korpusu armii we Lwowie. W r. 1859 stanął na czele 8 korpusu drugiéj armii we Włoszech, gdzie 24 Czerwca odznaczył się w bitwie pod Solferinem. Z początkiem r. 1860 B. przeznaczony został na generalnego gubernatora Węgier, skąd przeniesiony był tegoż roku, na naczelnego dowódzcę wojsk konsystujących w Weneckiém. W r. 1866 został naczelnym dowódcą armii, działającéj w Czechach przeciw wojskom prusskim. Niezdecydowana polityka Austryi, pozostawiła nierozstrzygniętą kwestyję działania zaczepnego, czy téż odpornego przeciw Prussom, i tylko tak może być wytłumaczoném, szerokie rozstawienie armii między Cieplicami a Krakowem. Po wkroczeniu wojsk prusskich do Czech, B. cofnął się pod Königsgrätz i 3 Lipca zupełnie pobity został. Starał się jeszcze zorganizować armiję pod Ołomuńcem, ale tu odebrano mu główne dowództwo, które powierzono arcyksięciu Albrechtowi. B. stawiony został przed sąd wojenny, śledztwo jednak przeciw niemu z woli cesarza zaniechane zostało i B. usunął się do życia prywatnego. Sąd ogólny w pierwszych czasach silnie potępiający B., widzi teraz w działaniach téj wojny, raczéj szereg błędów politycznych, niż nieudolność Benedeka.

Benedétti (Alexander), lekarz włoski XV w. zasłużył się ulepszeniem wielu operacyj. Wszystkie dzieła jego wyszły w Wenecyi 1533 pod ogólnym tytułem: „*Opera omnia in unum collecta.*"

Benedetti (Wincenty hr.), dyplomata francuski za Napoleona III, ur. 1815 na Korsyce. Pod Ludwikiem Filipem konsul w Alexandryi, a za rzeczypospolitéj 1848 w Palermo. W r. 1851 sekretarz legacyi w Konstantynopolu, gdzie podczas wojny krymskiéj okazał wiele dyplomatycznéj zręczności; 1855 dyrektor w ministeryjum spraw zagranicznych, 1856 sekretarz na kongresie paryskim, gdzie zbliżywszy się do hr. Cavoura, uchodził odtąd za stronnika jedności włoskiéj; 1860 wysłany do Włoch przyprowadził do skutku układ, odstępujący Francyi, Sabaudyję i Nizzę, (1861) poseł nadzwyczajny i pełnomocny w Turynie. Po wyprawie Garibaldi'ego na Rzym (1862), (Aspromonte) zmieniła się życzliwa dotąd Włochom polityka francuska i B. podał się do dymisyi. Jednakże już 1864 został posłem w Berlinie, gdzie przed wybuchem wojny prussko-austryjackiéj (1866) starał się daremnie o zawiązanie bliższych stosunków z Bismarkiem. Przy zawarciu pokoju z południowemi Niemcami, chociaż występował życzliwie względem Bawaryi, mimo to, zawarły państwa południowo-niemieckie zaczepno-odporne przymierze z Prussami bez wiedzy B. Był bardzo czynny podczas kwestyi luxemburgskiéj (1867), ale swoją nieostrożnością a chytrością Bismarka, skompromitował dyplomacyję francuską. W Lipcu 1870 r. w Ems, traktował bezpośrednio z królem prusskim co do powołania księcia Hohenzollerna na tron hiszpański i w imieniu Napoleona III żądał, aby król prusski nie tylko pochwalił zrzeczenie się tego księcia, ale i zapewnił, że na przyszłość takowa kandydatura się nie powtórzy. Odmówienie tego żądania przez króla, miało za następstwo wypowiedzenie przez Francyję wojny Prussom. Po wypowiedzeniu wojny, wyjechał do Paryża, a po ogłoszeniu rzeczypospolitéj udał się do Włoch, gdzie mieszka jako człowiek prywatny. Zajście w Ems, opisał w broszurze „*Ma mission à Prusse.*"

Benedicamus Domino (Błogosławmy Panu), formuła liturgiczna, kończąca w kościele rzym. katol. nabożeństwo w czasie postu.

Benedict (Julijusz), kompozytor i fortepijanista, ur. 1804 w Stuttgardzie, kształcił się pod kierunkiem Karola Maryi Webera, poczém został dyrektorem orkiestry w Wiedniu i Neapolu, gdzie w teatrze San Carlo był dyrektorem orkiestry, po niejakim czasie wyjechał do Londynu i tu objął 1836 dyrekcyję opery buffa. W r. 1850 popłynął z Jenny Lind do Ameryki, skąd wróciwszy, zajmował się w Londynie dawaniem prywatnych lekcyj. Większa część jego oper, jest naśladowaniem albo

Rossiniego albo Webera. Największą oryginalnością celują: „*Undine*“; „*Richard Cocur-de-Lion*“ i „*The Lily of Killarney*“ (1861).

Benedictionale, nazwa księgi liturgicznéj, obejmującéj benedykcyje czyli błogosławieństwa, exorcyzmy i poświęcenia, przez kościół rzym. kat. upoważnione.

Benedix (Julijusz Roderyk), ur. 1811 w Lipsku, wstąpił 1831 do teatru, od 1833 był tenorzystą i reżyserem rozmaitych teatrów w miastach nadreńskich; w r. 1845 objął dyrektorstwo nowego teatru w Elberfeld, od 1847—48 był nadreżyserem teatru w Kolonii, zawiadował także sceną frankfurcką, w końcu zaś, żył prywatnie w Kolonii i Lipsku. Znanym jest Benedix w literaturze niemieckiéj, jako jeden z najpłodniejszych i najulubieńszych komedyjopisarzów niemieckich. Z mnóstwa sztuk jego w większéj części, wydanych w ogólnym zbiorze: „*Gesammelte dramatische Werke*“ (12 tomów, Lipsk 1846—59), najwięcéj miały powodzenia: „*Das bemooste Haupt*“; „*Doctor Wespex*“; „*Die Hochzeitsreise*“; „*Die Eifersüchtigen*“; „*Das Gefängnis*“; „*Das Lügen*“ i t. d. Z innych dzieł jego celniejsze są: „*Die Lehre vom mündlichen Vortrag* (Kolonija 1852); „*Der mündlichen Vortrag*“ (3 t. Lipsk 1859—60) i „*Das Wesen des deutschen Rhytmus*“ (Lipsk 1862). Oprócz tego, zbiór mniejszych komedyj wydał pod tyt. „*Haustheater*“ (Lipsk 1862).

Benedykcyja, ob. Błogosławieństwo, Poświęcenie.

Benedykt (święty), patryjarcha mnichów na Zachodzie, ur. 480 r. w Nursyi, w Umbryi, † 543 r. Będąc opatem w Vicowaro, założył 529 r. klasztor na górze Cassino pod Neapolem, skąd reguła jego rozszerzyła się szybko na całym Zachodzie i przyjęła nazwę benedyktyńskiéj. Pamięć jego kościół rzym. kat. obchodzi d. 13 Marca.

Benedykt z Anianu, założyciel i opat klasztoru tegoż nazwiska w Langwedocyi, ur. 750 r. † 821. Starał się głównie dziełem swojém: „*Concordantia regularum*“, wszelkie dawniejsze reguły zakonne sprowadzić do pierwotnéj reguły św. Benedykta. Mianowany przez Karola W. przełożonym dla wszystkich klasztorów, wyjednał przyjęcie przedstawionych przez siebie ulepszeń i poprawek na synodzie akwisgrańskim 817 r.

Benedykt, imię 14 papieży rzymskich: **Benedykt I**, (574—78), za którego rządów, Longobardowie pierwszy raz Rzymowi zagrozili.—**Benedykt II**, (684 do 85), uzyskał od cesarza Konstantyna Pogonata prawo konsekrowania biskupów rzymskich bez cesarskiego potwierdzenia.—**Benedykt III**, (855—58), zbogacił wiele kościołów rzymskich.—**Benedykt IV**, (930—33), ukoronował 901 r. Ludwika, nieszczęśliwego przeciwnika Berengara, na cesarza i króla włoskiego. — **Benedykt V**, (964), prześladowany przez cesarza Ottona I, wywieziony przez niego do Hamburga, gdzie † 965 r.—**Benedykt VI**, obrany 972 r. i uznany przez cesarza Ottona I, został z rozkazu konsula rzymskiego Krescencyjusza uwięziony i uduszony 974. — **Benedykt VII**, (975—84), był nader przychylny klasztorom, których sam wiele podźwignął i obdarzył przywilejami.—**Benedykt VIII**, (1012—24), wygnał Saracenów z Sardynii, Grekom odebrał Apulię i starał się o poprawienie obyczajów duchowieństwa.—**Benedykt IX**, wybrany 1033 r. mając 18 lat wieku, prowadził gorszące życie, za co wygnany, powracał intrygami kilkakrotnie na stolicę papieską i był powodem wielu zawichrzeń aż do złożenia swéj godności 1044 r. † 1056 r.—**Benedykt X**, (antyp.), w r. 1058, osadzony na stolicy papieskiéj siłą oręża hr. Tuskulańskich był tylko 9 miesięcy papieżem.—**Benedykt XI**, (1303—4), święty. Pamięć jego obchodzi się d. 7 Lipca.—**Benedykt XII**, (1334—42), rezydował w Awinijonie, gdzie wybudował wspaniały pałac.—**Benedykt XIII**, (1724—30), miał zamiar kanonizować Grzegorza VII, lecz oparli się temu wszyscy niemal książęta. — **Benedykt XIV**, (Prosper Wawrzyniec Lambertini), w r. 1740 wybrany papieżem, † 1758 r. był uczonym miłośnikiem nauk i kunsztów. Jego dzieła wydał jezuita Emmanuel de Azevedo w Rzymie w 15 tom. 1747 do 1751. Zupełniejsza ich edycyja wyszła w Wenecyi (16 tomów 1777).

Benedykt (Lewita), dyjakon moguncki, żyjący w połowie IX w. Jest jego zbiór praw, ułożony w r 840 — 847, który połączony z czterema kapitularzami opata Ansegiza stanowi jego piątą aż do siódméj księgi.

Benedykt, Polak, uczeń Jędrzeja Żórawka (Zoerarda), opuściwszy ojczyznę udał się do Węgier, gdzie wiódł życie ascetyczne na puszczy, w r. 999 zamordowany został przez zbójców.—Benedyktyni i cystersi uznawają go za męczennika i obchodzą jego pamiątkę d. 16 Lipca.

Benedykt, jeden z pięciu *braci polaków*, męczenników z czasów Bolesława Chrobrego.

Benedykt, biskup poznański, rodem Włoch, † 1048; rządził biskupstwem lat 11.

Benedykt *z Wrocławia*, znajdował się w poselstwie Plana Carpino, wyprawionego przez papieża Inocentego IV do chana tatarskiego złotéj hordy r. 1245. Podróż ta, opisana przez Benedykta po łacinie, w polskim przekładzie zamieszczoną została przez Wiszniewskiego w *Historyi Literatury*, (t. II, str. 208).

Benedykt (Jan), rodem z Łużyc, pobierał nauki w Krakowie, później w Padwie, skąd wróciwszy do Polski, był profesorem medycyny w Krakowie i lekarzem królewskim; później wszedł do stanu duchownego i był kanonikiem wileńskim, następnie warmińskim, warszawskim, krakowskim, sandomirskim, wrocławskim, a nareszcie kustoszem kolegijaty łowickiéj. Liczne jego pisma, głównie treści lekarskiéj, drukowane od 1510 do 1544 r. po łacinie, świadczą o głębokiéj nauce tego księdza-lekarza.

Benedykt *z Koźmina*, wychowany staraniem Piotra Kmity, był znakomitym profesorem akademii krakowskiéj, † 1559. Jako głęboki znawca starożytnych literatur pisał o literaturze łacińskiéj: „*Latini sermonis observationes*“. Wydał także poemat: „*Epithalamion Joachimi, Marchionis Brande-*

burgen. ac. Illustr. Virginis Hedvigis Pol. Regis Sigismundi filiae, (Krak. 1535).

Benedykt *od ś. Józefa*. pijar, wydał 1686 w Warszawie: „*Jnfula Cracoviensis seu Antistitum Cracoviensium Elogia Historico-Politica*", dzieło obejmujące historyję biskupów krakowskich, przeplatane odami.

Benedykt lub *Benedikti* (Wawrzyniec), zwany też *Nudożerski*, patryjota słowacki, ur. 1555 w Nudożerach, w komit. Nitrańskim, † 1615 r. Był rektorem szkół. Oprócz utworów wierszem i innych jak: „*O poezyi w ogólności a czeskiéj w szczególności*", napisał bardzo dokładną „*gramatykę języka czeskiego*" (w Pradze 1603 r.). Od r. 1604 był profesorem matematyki na uniwerst. pragskim. Ziomków swych, gorliwie zachęcał do wytworzenia sobie jednego piśmiennego języka w miejsce używanych kilkunastu narzeczy, co zmusza ich do posługiwania się łaciną z własną szkodą jako narodu.

Benedykta, męczenniczka zakonu norbertanek. Poniosła śmierć męczeńską 1326 r. w czasie napadu Litwinów na klasztor krzeszowski, aby ocalić dziewiczą czystość.

Benedyktow (Władzimierz), poeta rossyjski, ur. w Petersburgu 1807 r. Naprzód służył w wojsku, później był urzędnikiem ministerstwa skarbu. W r. 1835 wydał zbiór poezyj treści lirycznéj (wydawane kilkakrotnie). Wiersz p. t. „*Rok 1857*" przełożył wybornie na język polski K. Szlagier. Przetłumaczył na język rossyjski poemat Mickiewicza *Grażynę* i *Wallenroda*. (Petersb. 1863).

Benedyktyni, zakonnicy reguły ś. Benedykta, którzy znakomite położyli zasługi w naukach i wychowaniu młodzieży. Z pierwszego ich klasztoru, na górze Cassino, mnisi ci rozmnożyli się po wszystkich krajach zachodu a w VI i VII w. znajdujemy ich już w St. Gallenie, Fuldzie, Reichenau, Cervei i t. d. Klasztory ich były jedne z najbogatszych. Lecz z pomnożeniem dostatków, karność klasztorna i pierwotne cele słabły coraz więcéj tak dalece, że musiano niejednokrotnie, zaprowadzać między niemi różne reformy. Pod tym względem, odznaczyli się: Benedykt z Anianu w VIII w. Benno, opat klunijacki w Burgundyi 910 i t. d. Za czasów reformacyi, zgromadzenie to posiadało 37,000 klasztorów, z których jednakże przeszło 20000 w owym czasie utraciło; obecnie, liczba ich wynosi już tylko 800. Pierwszy klasztor benedyktyński w Polsce, założony był r. 1010 przez Bolesława Chrobrego w Sieciechowie. Z postępem czasu, liczba ich pomnożyła się znacznie i tak: znajdowali się Benedyktyni na Łyséj Górze w Sandomierskiém, na Tyńcu, w Mogilnie w Gnieźnieńskiém, w Płocku, (przeniesieni 1781 r. do Pułtuska), w Lubieniu, w Krakowie na Kleparzu, gdzie odprawiali nabożeństwo po słowiańsku, na Litwie: w Starych Trokach, skąd przeniesieni zostali 1842 r. do Horodyszcza i Nieświeża. Z klasztorów benedyktyńskich w Polsce, pozostał do ostatnich czasów jeden tylko w Pułtusku.

Benedyktynki, zakon żeński reguły ś. Benedykta, który uważa siostrę jego, ś. Scholastykę, za swoją założycielkę i patronkę. Zgromadzenie to, mające swoje klasztory we wszystkich krajach, nie wszędzie jednéj trzymało się reguły i dzieliło się na ścisłą i łagodniejszą obserwancyję. Liczba ich od końca zeszłego wieku, znacznie się zmniejszyła. Pierwszy klasztor Benedyktynek w Polsce, powstał 1240 r. w Staniątkach w Krakowskiém, założony przez kasztelana krakowskiego, Klemensa z Ruszczy. Późniéj, założone jeszcze zostały inne klasztory: w Krakowie, Toruniu, Żarnowie, Poznaniu, Sandomierzu, Jarosławiu, Przemyślu, Lwowie, Sierpcu, Przasnyszu, Łomży i Radomiu, w Wilnie, Kownie, Mińsku, Nieświeżu, Orszy, Krożach i Smoleńsku. Benedyktynki zajmowały się wszędzie uczeniem dziewcząt.

Beneficyjum, zowie się w prawie kościelném rz.-kat. dochód lub fundusz, przywiązany do pewnego urzędu kościelnego lub powinności jakiéj duchownéj, albo też dobra na utrzymanie wyższego i niższego duchowieństwa nadane. Beneficyja są: *zakonne* i *świeckie*. Te ostatnie, dzielą się na *Curata*, przywiązane do posług parafijalnych i *Simplicia*, bez téj wyłączności, jak np. prelatury i kanonije katedralne.

Beneficyjum juris, *dobrodziejstwo prawa*; jestto rodzaj przepisu prawa wynikającego z uczucia słuszności w ocenieniu stosunków ludzkich prawnych przez prawodawcę w prawie cywilném postanowiony i dla tego dobrodziejstwem prawa zwany. Główniejsze przepisy jego są: 1) Dobrodziejstwo na mysłu (*jus deliberandi*), oznaczenie czasu dla spadkobiercy, w którym może się przekonać o jakości spadku, a następnie przyjąć lub zrzec się takowego. 2) Dobrodziejstwo inwentarza (*beneficium inventarii*), czyli spisu w formie legalnéj całego majątku spadkowego, w celu ażeby po takim spisaniu czyli zinwentaryzowaniu, domagający się spadku nie był obowiązany do płacenia długów spadkowych, tylko w ilości odpowiedniéj wykrytemu czystemu spadkowi. 3) Dobrodziejstwo rozdziału (*beneficium divisionis*), dozwolone współręczycielowi, aby się mógł zasłonić od zapłaty całkowitéj, poręczonéj przez siebie wierzytelności i zmusić wierzyciela, aby od innych współręczycieli domagał się stosunkowéj części tejże wierzytelności. 4) Dobrodziejstwo porządku czyli roztrząsania (*beneficium ordinis sive excussionis*), mocą którego, zapozwany wprzód nim główny dłużnik o zapłatę ręczyciel, może żądać od wierzyciela, aby pierwéj żądanie swe do głównego dłużnika skierował, a dopiero w wypadku niemożności ściągnięcia od tego zwrócił się do ręczyciela. 5) Dobrodziejstwo ustąpienia praw i powództwa (*beneficium cedendarum actionum*), według którego współręczyciel może się zasłaniać od zapłaty, dopóki nie będzie sobie miał ustąpionych praw i powództwa przez wierzyciela przeciwko innym współręczycielom i dłużnikowi głównemu temuż wierzycielowi służących. Przepisy te weszły z prawa rzymskiego, do kodexu cywilnego francuskiego i mają u nas zastosowanie. Por. Kod. Cyw. Fr. Art. 774, 1265, 1268 K. P. S. 174 i inne.

Benefit building societies, tak się nazywają stowarzyszenia, mające na celu wznoszenie pożytecznych budowli w Anglii. Liczba ich dochodzi do 2000, z kapitałem 8,000,000 funt. szter.; ułatwiają one bardzo, przygotowanie mieszkań dla robotników i często otrzymują nader zadawalniające rezultaty, dopomagając robotnikom do pozyskania własnego przytułku.

Beneke (Fryderyk Edward), jeden z najpłodniejszych pisarzów niemieckich w dziedzinie filozofii, urodził się 1798 w Berlinie, gdzie też odebrał pierwsze nauki. W r. 1815 brał udział w wojnie za wolność niemiecką, r. 1816 wstąpił na wydział teologiczny do Halli, skąd po roku, powrócił do rodzinnego miasta, gdzie wykładał Schleiermacher. Po habilitacyi, wzbroniono mu w Berlinie miewać odczyty z filozofii dla empirycznego kierunku, jaki objawił już w pierwszych swych pracach: „*Erfahrungssellenlehre als Grundlage alles Wissens*" (Berlin 1820) i „*Erkenntnisslehre nach dem Bewusstsein der reinen Vernunft in ihren Grundzügen dargestellt*", (Jena 1820). Następnie 1824—7 wykładał filozofiję w Getyndze, gdzie napisał: „*Beiträge zu einer rein seelen-wissenschaftlichen Bearbeitung der Seelen krankheitskunde*" (Lipsk 1824); „*Psychologische Skizzen*" (Getynga 1825—7) i inne. Roku 1827 powrócił do Berlina, gdzie po śmierci Hegla 1832 został profesorem nadzwyczajnym filozofii, aż do śmierci 1854 r. Zwłoki jego znaleziono dopiero w 2 lata po śmierci w kanale pod Charlottenburgiem. Działalność literacka B. w Berlinie, była bardzo wielka; owocem jéj są liczne dzieła: „*Lehrbuch der Logik als Kunstlehre des Denkens*" (Berlin 1832); „*Jubeldenkschrift auf die Kantische Kritik der reinen Vernunft*" (1832); „*Lehrbuch der Psychologie*" (1833); „*Die Philosophie in ihrem Verhältniss zur Erfahrung, zur Speculation und zum Leben*" (1833); „*Erziehungs-und Unterrichtslehre*" (1833—6; 2 t.); „*Grundlinien des natürlichen Systems der Philosophie*" (1837) i wiele innych. Najważniejszém jego dziełem, będącém niejako streszczeniem innych jest: „*Pragmatische Philosophie oder Seelenlehre in der Anwendung auf das Leben*" (1850, 3 tomy). Według Benekego podstawą filozofii, powinna być psychologija, oparta na doświadczeniu, stąd też w pracach swych używa indukcyi, chociaż w wielu miejscach przebija się wpływ nauki Herbarta, tak że niekiedy zachodzi różnica tylko w terminologii.

Benesz *Hermanów*, syn Hermana Markwatica z Ralska, od r. 1217 do 1222 był żupanem budyszyńskim. Jego waleczność opiewa poemat w Rękopiśmie Królodworskim zatytułowany „*O pobiciu Sasów*" w r. 1203, którzy pod dowództwem margrabiego miśnijskiego Dytrycha, wpadli do Czech.

Benesz z Loun, budowniczy czeski, który po dobie husyckiéj, gdy architektura na nowo zaczęła się rozwijać, łącznie z Mateuszem Rejskiem uważany jest za twórcę późniejszego gotyckiego tak zwanego „*Władysławowskiego stylu*", ur. 1451 r. w Lounach, † 1531 r. tamże. Wezwany przez króla Władysława II, gdy ten w r. 1484 przeniósł swą rezydencyję z Kralowo-Dworu do Pragi, aby odbudował spustoszony zamek pragski, wystawił sławną *salę Władysławowską* i drugą *Sądową*. Oprócz wielu kościołów i gmachów publicznych w tym stylu wystawionych, zbudował także ratusz w Moście w stylu *renaissance*.

Benesz *z Weitmila*. Ob. Krabica z Weitmila (Benedykt).

Benesz (Franciszek Xawery), konserwator starożyt. pow. Czasławskiego w królest. Czeskiém od r. 1854; ur. 1820 w Dubie Czeskim. Będąc dyrektorem dwóch cukrowni, gorliwie zajmował się zbieraniem starożytności ojczystych; posiada znakomity zbiór archeologiczny ze szczegółowym opisem. Rozprawy jego znajdują się w czasopiśmie „*Pamàtky Archaeologické*".

Beneszowski (Mateusz), zwany „*Philonomus*", ur. około 1550 r. w Beneszowie (Taborskim), rektor szkoły ś. Wita w Pradze. Przełożył z łaciny Listy ś. Ignacego, arcybiskupa antyjocheń. (1571—1586 w Pradze) i napisał „*Gramatykę Czeską*" (1577), przypisaną cesarzowi Rudolfowi, gdzie mówi: „Ponieważ *naród słowiański*... szeroko po świecie rozszerzony jest,... niéma wątpliwości, że mógłbyś W. C. Mość lub jego bracia przez przyjaźń tych narodów (słow.) nad nimi a przez nich i nad innymi panować". — Wydał także: „*Książka słow czeskich wyłożenych, odkud swój początek maji*" (przywodzi tu i niektóre słowa ruskie).

Beneszów, po niem. *Bensen*, starożytne m. w król. Czeskiém pow. Litomierzyckim, nad rz. Plouczniçą; 1200 m. (prawie samych Niemców); zamek hr. Thunów i drugi książąt Clar v. Aldringen; przemysł fabryczny przędzalny, znakomicie rozwinięty.

Beneszów, po niem. *Benisch*, m. w Szląsku Austryjackim, założone w XII w. przez Beneszów z Beneszowa, 3000 m. przędzalnie i znaczny handel płócienniczy.

Beneszów (Beneschau), m. w Czechach, p. Budiejowickim nad Czarnym Potokiém, 2100 m. w pobliżu wielka hamernia i huta Gabryjeliny.

Beneszów (Beneschau) m. w Czechach w p. Taborskim, założ. w XI w. 3200 m. piękne kolegijum pijarów. Pamiętne zdobyciem i zburzeniem przez J. Żyżkę w r. 1420, i umową Jerzego z Podiebrad z Eneaszem Sylwijuszem 1451 r.

Benetti (Franciszek), nadworny malarz króla Jana Kazimierza, przybył do Polski 1648 r.

Beneveni (Felix), niegdyś nauczyciel, obecnie dyrektor kancelaryi komunikacyi lądowych i wodnych w Warszawie. Ogłosił drukiem „*Algebra*" dla gimnazyjów (1859); „*Dzieje alchemii*" (1863); „*Wykład geografii matematycznéj*" (1864). Miewał publiczne „*Odczyty o wystawie Paryskiéj*" (1867), które tegoż roku drukiem ogłosił.

Beneventano (Marek), wspólnie z Janem Cotta, wydał najpierwsze karty geograficzne Polski, które wychodziły pod nazwiskiem „*Sarmacyj europejskiéj*" (1508). On także, wydał pierwszą kartę Inflant. Mapy te, zamieszczone są w dziele „*Claudii Ptolomaei Geographia*" (Rzym. 1508), dziś niezmiernie rzadkiém.

Benevento, miasto stołeczne prowincyi włoskiéj

tegoż nazwiska, obejmującéj 32 mil kw. 224,000 m., przy zejściu się dwu rzek Sabato i Calore; ma 18900 m., jest rezydencyją arcybiskupa i posiada mnóstwo kościołów, (między którymi wspaniała katedra), klasztorów (celniejszy ś. Zofii), pałaców, i wiele pomników starożytnych (łuk tryjumfalny Trajana). Dawny Benevent nazywał się *Maleventum* i w r. 269 przed Chr. osiedlony został przez Rzymian. W roku 275 prz. Chr. pod tém miastem M. Curius Dentatus pobił króla Epiru Pyrusa a w r. 214 zwyciężył prokonsul Sempronius Grachus Kartagińczyków pod wodzą Hannona. Ustanowione 571 przez Lombardów księstwo Benevento przetrwało świetnie aż do r. 1077, w którym przeszło pod władzę Normandów, którzy je zrabowali, z wyjątkiem samego miasta i jego okręgu, jako własności papieża, ustąpionéj 1053 przez cesarza Henryka III Leonowi IX. Zdobyte 1798 r. przez Francuzów, nadane zostało 1806 przez Napoleona z tytułem księstwa Tallejrandowi. W r. 1815 znowu zostało zwrócone papieżowi. Nakoniec w r. 1860 przeszło w posiadanie Włoch. Miasto pamiętne jest soborami odbytymi tutaj: 1087, 1091, 1108 i 1117.

Bénézet (Antoni), filantrop, † 1784 r. potomek fr. wygnańców ewang. osiedliwszy się we Filadelfii został kwakrem i gorliwym obrońcą murzynów. Wydał: „*Relation historique de la Guinée*“ (1762) i „*Tableau abrégé de l'état misérable des négres esclaves*“ (1767). Założył w Filadelfii szkołę dla murzynów, któréj był także dyrektorem aż do śmierci.

Benfelden, miasto w francuskim depar. Niższego Renu, nad rz. Ill, ma 2300 m., niegdyś warowne i rezydencyja biskupa strasburskiego; w pobliżu znajduje się źródło mineralne Holzbad.

Benfey (Teodor), ur. 1809 w Nörten, od 1834 profesor w Getyndze, jeden z najuczeńszych oryjentalistów, wielki znawca języka i literatury staroindyjskiéj. Oprócz pomniejszych pism, dotyczących głównie dawnych języków irańskich i słownika: „*Griechisches Wurzellexikon*“ (2 tomy, Berl. 1839—42), celniejsze jego dzieła są: „*Die Hymnen des Sama-Veda*“ (z tłumaczeniem, Lipsk 1848); „*Handbuch der Sanskritsprache*“ (2 części Lipsk 1852—54); „*Kurze Sanskrit-grammatik*“ (Lipsk 1855); przekład „*Panczatantra*“ (2 tomy, Lipsk 1859) z głębokiemi badaniami nad historyją i początkiem wschodnich baśni i powieści, i „*Keilinschriften mit Uebersetzung und Glossar*“ (Lipsk 1847).

Bengalija, nazwa ta służy w obszerniejszém znaczeniu, na oznaczenie całego prezydencwa Kalkutty i wtedy obejmuje część Indostanu między odnogą Bengalską, rzeką Indusem, Tybetem, Nepalem i Butanem, prezydenctwami Madraskiém i Bombajskiém zawartą, rozległą na 44000 mil kw. i mającą 125,000,000 m. Bengalija zaś w ściślejszém znaczeniu, jest jedną z prowincyj prezydenctwa Kalkutty, ma 5,095 mil kw. i 24,470,000 m. Grunt bardzo żyzny lecz z powodu lenistwa mieszkańców nie dobrze uprawiany; rodzą się tu jednak wszystkie płody okolic podzwrotnikowych. Przemysł i rękodzieła znacznie rozwinięte i wydoskonalone; handel znaczny i wzrastający. Pod względem administracyjnym dzieli się prowincyja ta na 30 obwodów, stolica prowincyi w Kallkucie.

Bengalska zatoka, w star. Sinus Gangeticus, jest to część oceanu Indyjskiego, leżąca między dwoma półwyspami Indyj, mająca długości przeszło 230, szerokości do 270 mil. Brzeg wschodni ma kilka wybornych portów podczas gdy zachodni nie posiada żadnego. Tu wpadają rzeki Ganges, Bramaputra, Irawadi, oprócz wielu innych.

Bengalski język i literatura. Bengalski język, stanowi jednę z najważniejszych odrośli sanskrytu, albowiem mówi nim 35 milijonów ludności. Język piśmienny, używany jest dopiero od XVI w. Od sanskrytu wyróżnia się większą prostotą w formach. Imię tylko w liczbie pojedynczéj odmienia się przez 4 przypadki; liczba podwójna i mnoga wyrażają się przez parafrazę. Literatura bengalska, składa się prawie wyłącznie z tłumaczeń sanskrytu (n. p. Mahabarata i Ramayana) i innych języków indyjskich, tudzież książek powstałych pod wpływem europejskim. Najlepsze gramatyki są: Haughton'a (Lond. 1821) i Yates'a (Kalkutta 1847), słowniki: Haughton'a (Lond. 1833) i Gordona (Kalkutta 1837).

Bengalskie ognie, ob. fajerwerki.

Bengel (Jan Albrecht), teolog ewangelicki, ur. r. 1687 w Winnenden w Wirtembergskiém, † 1751 r. od 1749 był radcą konsystorza w Alpisbach. Położył główne zasługi w „*Historyi teologii i krytyce nowego testamentu*“ (Tubinga 1734), tudzież jako autor dzieła: „*Gnomon Novi Testamenti*“ (Tub. 1742). W innych pismach swoich, a mianowicie: „*Wyłożone objawienie ś. Jana*“ (Stuttg. 1740), utworzył nowy, odrębny systemat chronologiczno-apokaliptyczny. — **Bengel** (Ernest Gottlob), stryjeczny wnuk poprzedniego, ur. 1769 r. w Zawelstein w Czarnym Lesie, † 1826, jako profesor teologii i pastor w Tubindze, odznaczył się również, jako biegły teolog.

Benghazi lub **Bengazi**, miasto portowe w Tripolis, ma 7000 m. (w połowie Żydów), leży na miejscu dawnéj Bereniki.

Benguela, prowincyja portugalska, na zachodnim brzegu południowéj Afryki, rozciąga się od przylądka Negro na południu Afryki do rzeki Cuvo na północy, zamieszkała jest przez murzynów, zostających pod rządem własnych naczelników, zależnych mniéj lub więcéj od Portugalii. Miasto stołeczne i rezydencyja gubernatora, zależnego od generał-gubernatora portugalskiego, rezydującego w Iwemdzie w Angoli, jest „*San Felipe di Benguela*“, ma 500 m.

Beni, jedna z większych rzek Boliwii, poczyna się na wschodnim stoku Kordylierów Boliwskich, ubiegłszy mil 140, wpada do r. Madeiry. — Nazwana od téj rzeki prowincyja **Beni** lub **Veni** w wschodniéj części stanu południowéj Ameryki Boliwii, ma 550000 m. z miastem st. Trinidad.

Beni (Paweł), filolog i krytyk włoski, ur. 1552, † 1627 w Padwie, komentarze jego do rozmaitych autorów są przez uczonych wysoko cenione.

Beni Amer, naród afrykański, liczący około 200,000

głów, żyjący na równinach Barki jakoteż na północy wyżyny abissyńskiéj. Mieszkańcy rozpadają się na szlachtę, o skórze jaśniejszéj i na pokonanych, barwy ciemniejszéj. Prowadzą życie koczujące, mają za naczelnika własnego księcia, zostają jednak pod władzą Turcyi, któréj opłacają haracz.

Benicarlo, miasto w hiszpańskiéj prowincyi Castellon de la Plana, nad morzem Śródziemném, dobry port i 7000 m. Okolica słynie dobrém, czerwoném winem, zwaném Benicarlo.

Benicki, po madziarsku *Beniczky* (Piotr), poeta madziar. ur. 1603 r. Zbiór jego utworów wydał Szczep. Bartók 1664 r. w Ternawie pod tyt. „*Beniczky Peter rhythmusai*" (wydanie 2 w Presburgu 1806 r.).

Benicki (Alexander). Ob. Bienicki A.

Benigni v. Mildenberg (Józef Henryk), ur. 1782 w Wiedniu, członek rady nadwornéj woj. ostatnio zarządzający sprawami szkolnemi Pogranicza Wojskowego. W r. 1849 poległ w Sybini. Napisał mnóstwo książek popularnych i artykułów geograficzno—statystycznych, odnoszących się do Siedmiogrodu i Pogranicza Wojskowego.

Benik (Jakób), mynemajster, późniéj intendent mennicy warszawskiéj od 1811—1827. Na wszystkich monetach, bitych w tym czasie, z wyjątkiem tylko 1815 r., znajdują się głoski początkowe jego imienia i nazwiska.

Benikowa Jaskinia. Ob. Demanowa (wieś).

Beni M'zab, zwani także Mozabitami, plemię Berberów w Algierze, na południowym krańcu kraju, mieszka w oazach na granicy Sahary. Oazy te są urodzajne z powodu dostatecznéj ilości wody. Mieszkańcy trudnią się przemytnictwem i handlem; płacą 45,000 fr. haraczu rocznego Francuzom. Stolicą ich jest Ghardaja 12,000 m.

Benin, królestwo w Wyższéj Gwinei, poprzerzynane licznemi rzekami nadbrzeżnemi i ramionami rzeki Nigru, wielce niezdrowe, lecz bardzo urodzajne. Miasto stoł. *Benin*, nad ujściem rzeki t. n., liczy 15000 m., słynęło niegdyś handlem niewolników. W bliskości znajduje się głęboki zawsze otwarty dół, służący do chowania królów, wypada nadmienić że przy każdym pogrzebie królewskim bywają zabijani ludzie na ofiarę.

Beniowski (Maurycy August), szlachcic węgierski, ur. 1741 r. w m. Werbowie, w komitacie Nitrańskim, syn generała austr., wychowany w Wiedniu. W 14 roku życia wszedł do wojska, był w bitwach pod Pragą i Świdnicą w stopniu porucznika. Opuścił służbę wojskową w r. 1758, to jest po śmierci stryja, zamieszkałego na Litwie, po którym znaczny objął majątek. Wiadomość o zgonie ojca, powołała go do Węgier, gdzie w skutek nieporozumień ze szwagrami, przywłaszczającymi sobie jego ojcowiznę, których przemocą wygnał z majątku, uznany został za buntownika; umknął więc do Niemiec a stąd do Hollandyi. Był w Anglii, skąd chciał się udać do Indyj Wschodnich. Wezwany jednak do Polski, otrzymał stopień pułkownika w wojsku konfederacyi barskiéj. Odznaczał się jako dzielny wojownik. Ranny 1769 r. (20 Maja) dostał się do niewoli i wysłany do Kamczatki. Przebiegły i śmiały, zyskawszy sobie zaufanie naczelnika wojennego Nilowa, został nauczycielem jego dzieci a następnie ożenił się z jego córką Anastazyją, choć miał żonę w Węgrzech. Nakoniec postanowił umknąć i z pomocą 76 innych wygnańców opanował stojący w porcie mały okręt i na nim wraz z żoną dostał się do brzegów Chin, następnie na wyspę Formozę, a stąd na wyspę Ile de France; stąd przybył do Francyi 1772 r., gdzie powszechne umiał sobie zjednać współczucie. Dwór wersalski powierzył mu wyprawę na wyspę Madagaskar, gdzie mieszkańcy, których ująć sobie potrafił, podając się za potomka dawnych ich królów, obrali go naprzód rządcą a za drugim powrotem królem swoim 1776 r. Obraziło to rząd francuski, który wysłał wojsko przeciwko uzurpatorowi i B. w bitwie d. 23 Maja 1786 r. poległ, ugodzony kulą karabinową w piersi. B. miał był napisać swój dziennik w jęz. fr., który przetłumaczony został na jęz. angielski przez Magelhana i Nickolsona i wydany w Londynie 1790 r. w 2 t. z 28 map. pod tyt. „*Memoirs and travels of Mr. A. count de Beniowsky*" i t. d. podług jednak drugich ma to być oryginalna praca J. H. Magelhana, a dopiéro z tego zrobiony został trzykrotny przekład niemiecki (1790—1791), oraz polski 1802 (Warsz. 4 t.), czeski w Presburgu, hollenderski w Amsterdamie i Harlemie 1791, szwedzki 1791 r. i nowe wydanie Kubalskiego po franc. 1863 w Paryżu: „*Vie et aventures du C. M. A. Beniowski*". Julijusz Słowacki na tle niektórych wypadków z życia B. osnuł jeden z najpiękniejszych swoich utworów pod tyt. „*Beniowski*"; Kotzebue wprowadził B. na scenę w swojém „*Verschwörung in Kamtschatka*". Dramat ten w przekładzie czeskim, oddawna przedstawiany jest w teatrze pragskim z wielkiém powodzeniem. Jeden z towarzyszy ucieczki B. z Kamczatki, Rjumin, napisał dziennik nie bardzo mu przyjazny; wyjątki z niego pomieszczone w 27 i 28 zeszycie pisma „*Syn Otieczestwa*" za r. 1821.

Benisławski (Jan), biskup gadareński, koadiutor mohilewski, ur. 1735 r. w Inflantach, wstąpił do zakonu jezuitów, wyświęcony na kapłana 1768, był wysłany 1783 przez cesarzową Katarzynę w poselstwie do Rzymu, celem wyjednania kanonicznéj erekcyi arcybiskupstwa mohilewskiego. Jest autorem: „*Institutiones Logicae seu brevis Tractatus de Cultura ingenii*" (Wilno 1774) oraz „*Rozmyślania dla księży świeckich o powinnościach chrześcijańskich z listów i Ewangelii wzięte*" (Połock 1799—1802, Warsz. 1859—1860).

Beni Suef, miasto stołeczne w środkowym Egipcie, nad Nilem, jeden z główniejszych punktów handlowych w Egipcie, sławne niegdyś z fabryk dywanów i okryć; obecnie posiada wielką rządową przędzalnię bawełny, ma 6000 m.

Benja lub **Begna** (Szymon), biskup modruszski, ur. w Zadarze, † tamże 1536 r. Będąc na soborze lateraneńskim w r. 1512, zwrócił tam na siebie uwagę swą mową na korzyść chrześcijan

pod panowaniem tureckiém. Pisma jego, wydane zostały w zbiorze Labbéa, mianowicie: „*Monumenta vetera Illyrici, Dalmatiae, Urbis et Ecclesiae Salonitanae ac Spalatensis Vita di S. Clemente Papa*".

Benjamin (po heb. *syn szczęścia*), najmłodszy syn patryjarchy Jakóba i Racheli, jedyny rodzony brat Józefa. Ziemia jego pokolenia leżała pomiędzy ziemiami plemion Efraima, Dana i Judy, w środkowéj Palestynie nad Jordanem, z miastami Jerycho i Betel. Saul pochodził z jego pokolenia, gdy po śmierci Salomona, dziesięć pokoleń odłączyło się od jego syna, tylko pokolenia Benjamina i Judy pozostały wiernemi Roboamowi i utworzyły królestwo Judzkie.

Benjamin z Tudeli, uczony rabin, który dla obeznania się ze stanem rozproszonych Żydów, odbył 1160—73 wielką podróż z Saragossy przez Włochy i Grecyję do Palestyny, a stąd powrócił przez Egipt i Sycyliję do kraju rodzinnego. Opis téj podróży w języku hebrajskim przez niego napisany wydał nowszymi czasy Asher w Londynie (2 tomy, 1841).

Benjamin biskup. Ob. Szymański.

Ben-Jakób (Izaak), ur. 1800 r. † 1863 w Wilnie, archeolog hebrajski. Hakarmel wylicza prace jego literackie. Jego biblijoteki p. t. „*Kiriath-Sefer*" wyszedł przed skonem tom 1 tylko. Daléj ma prowadzić to wydawnictwo *Eliaszowicz*. Inne jego dzieła: *Szem Hagedolim*, 24 ksiąg. S. Testamentu i t. p.

Ben-Jonson. Ob. Jonson.

Benkendorf (Alexander hr.), ur. 1783 r., † 1844 r. generał jazdy wojsk rossyjskich, odbył kampanije 1813—15 w Niemczech i Francyi, szefe korpusu żandarmów, komendant kwatery głównéj cesarskiéj i główny naczelnik wydziału III kancelaryi przybocznéj cesarskiéj. W r. 1832 pozyskał z rodziną godność hrabiowską.—**Benkendorf** (Konstanty hr.), brat poprzedniego, ur. 1785 r., † 1829 r., służył również w armii rossyjskiéj, wysyłany był od 1820 r., w misyi dyplomatycznéj do Stuttgardu i Karlsruhe. Napisał „*Pisma iz Persyi*".—**Benkendorf** (Konstanty hr.), syn poprzedniego, † 1858 r. w Stuttgardzie, generał-major, sprawował przez niejaki czas poselstwo wojskowe w Berlinie, następnie, przeniesiony został w charakterze posła do Stuttgardu.

Benkendorf (Ludwik Ernest von), saski generał jazdy, ur. 1711 w Ansbachu, odznaczył się 1745 pod Kesselsdorf, głównie atoli 1757 pod Kolinem przeciwko Fryderykowi II. Był także czynnym w wojnach 1758—62. W r. 1763 wyprowadził wojsko saskie z Warszawy, został 1775 generał inspektorem kawaleryi i 1788 jako dowódca korpusu gwardyi pozyskał emeryturę, † 1801 w Dreźnie.

Benkert (Antoni), ur. w Budzie 1794 r., † w Peszcie 1846 r. kupiec a późniéj aktor, odziedziczywszy majątek poświęcił się literaturze; pisał w języku niemieckim komedyje i obrazy z życia narodów węgierskich. — **Benkert** (Karol Maryja), syn poprz. ur. w Wiedniu 1824, był naprzód księgarzem, późniéj żołnierzem, zwiedziwszy Wschód poświęcił się literaturze i znany jest z licznych artykułów i korrespondencyj do dzienników niemieckich o narodzie madziarskim, szczególniéj zaś, jako tłumacz poetów Węgierskich. Wydał *Album 100 ung. Dichter*; *Delibáb* i inne. Napisał także Biblijografiję XIX w. obejmującą przeszło 40,000 tytułów książek madz. i słowiańskich. Na dowód, że nie jest niemcem, zmienił urzędownie swoje nazwisko na *Kertbeny*. **Benkert** (Emeryk Maryja), ur. w Wiedniu 1825, † tamże 1855 r. brat poprzedniego, malarz krajobrazów i rytownik. Za przedmiot brał zawsze widoki krajowe.

Benkö (Franciszek), mineralog madziarski, ur. w Nagy-Enyed w 2 połowie XVIII w. Oprócz dzieła *Mugyar Mineralogia* (Karlsburg 1786) i innych redagował od roku 1787—1794 „*Parnaszusi idötöltés*.—**B.** (Józef), historyk siedmiogrodzki, ur. w Bardoczy 1740 r. † 1815 r. w Közep-Ajta. Napisał „*Transylvania*" (2 t. Wied. 1778); „*Comitia transylvanica* „(Sibiń 1791) i inne.—**Benkö** (Samuel), ur. 1743 r. w Kis-Baczonie w Siedmiogrodzie, † w Miszkowcu 1825 r. Będąc lekarzem w Budzie, wydał „*Ephem. Meteorol. med. an. 1780—1793*" i t. d. (Wied. 1794, t. 5).

Bankowac, m. w powiecie Zadarskim w Dalmacyi. W pobliskości gród *Peruszycz*, i rozwaliny miasta rzymskiego *Assessia* cz. *Asseria*, o którém wspomina Ptolemeusz i Plinius, a które, jak się zdaje, zburzyli Awarowie.

Bennet (William Sterndale), pianista i kompozytor angielski, ur. 1816, wykształcił się w akademii muzycznéj w Londynie, a późniéj pod kierunkiem Mendelssohna-Bartholdy, występował 1837—38, z wielkiém powodzeniem w Lipsku, skąd wróciwszy, przyjęty był nadzwyczaj świetnie w Londynie i wybrany członkiem królewskiego towarzystwa muzycznego. Oprócz licznych kompozycyj ogłosił także kilka prac z zakresu teoryi muzyki.

Ben-Nevis, góra w zachodniej Szkocyi, wysoka 4379 stóp, jest najwyższą górą Wielkiej Brytanii.

Bennin lub **Bennigsen** (Lewin August Gottlieb hr.), jeden ze znakomitszych generałów rossyjskich, ur. 1745 r. w Brunświku, służył naprzód w wojsku hannowerskiém, odznaczył się w wojnach przeciwko Turkom r. 1793, a 1794 w Polsce, oraz 1796 w Persyi. W latach 1806 i 1807 walczył przeciwko Francuzom, a 1812 r. pod Borodinem, Moskwą i Warszawą. Pod Lipskiem dowodził armiją 150,000 ludzi na prawém skrzydle, na polu bitwy otrzymał godność hrabiego. Po zawarciu pokoju paryskiego, objął najwyższe dowództwo nad armiją południową w Bessarabii, lecz w r. 1818 wystąpił ze służby, i osiadł w Bartelu w Hannowerskiém. Wydał „*Gedenken über einige dem Officier der leichten Cavalerie nothwendige Kenntnisse der Kriegsdienstes und der Pferde*". (1794 i 1805).—**B.** lub **Bennigsen** (Alexander Levin hr.), syn poprzedniego, ur. 1809 r. w Zakresie pod Wilnem, przybył 1818 z ojcem swoim do Hannoweru, wszedł do służby rządowéj, był członkiem sejmu, a 1848 stanął na czele nowo utworzonego ministeryjum,

z którego atoli wkrótce, bo 28 Paździer. 1850 r., wraz z innymi ministrami wystąpił. W czasie sejmu 1851 r., był prezesem izby pierwszéj, lecz odtąd porzucił zawód polityczny.

Bennigsen (Rudolf von), przywódca liberalnéj opozycyi w Hannowerze, ur. 1824 r. w Lüneburgu, sprawował od 1846 rozmaite urzędy sądowe w Hannowerze. Wybrany 1855 r. z miasta Aurich na członka izby drugiéj, nie otrzymał na to przyzwolenia rządowego; opuścił zatém 1856 r. służbę i został wybrany na deputowanego z miasta Getyngi; jego wymowa i poświęcenie na sejmie 1858—59 zjednały mu szacunek wszystkich ludzi liberalnych w Hannowerskiém. Przywiązanie swoje do sprawy niemieckiej, objawił po raz pierwszy publicznie w ułożonéj przez siebie deklaracyi 19 Lipca 1859 r., tudzież działaniem w duchu zjednoczenia Niemiec we w Wrześ. t. r.; został prezesem liberalnego zgromadzenia, dążącego do utworzenia ogólno-niemieckiego parlamentu. Na sejmie hannowerskim 1860 r. stał również na czele opozycyi. Od 1863—66, będąc przywódcą większości w izbie, usiłował daremnie podczas wybuchu wojny 1866 zabezpieczyć neutralne stanowisko Hannoweru. Po roku 1866, wybrany do parlamentu związku północno-niemieckiego, występuje jako jeden z najgorliwszych menerów stronnictwa narodowo-liberalnego; od 1868 jest dyrektorem prowincyjonalnéj administracyi Hannoweru; 1870 r. brał udział ze strony rządu w układach z państwami południowo-niemieckiemi.

Benno lub **Bennon** (święty), biskup miśnijski, z rodu hr. Bultenburg, ur. 1010 r. w Hildesheimie. Wychowany był przez ś. Bernarda, tamtejszego biskupa. W r. 1066 został biskupem miśnijskim. W sporze pomiędzy cesarzem niem. Henrykiem IV a papieżem Grzegorzem VII, stanął przeciwko cesarzowi; a gdy postanowiono złożyć go z papiestwa, udał się do Rzymu. Stąd powróciwszy do Miśnii, zajął się nawracaniem Łużyczan i innych okolicznych słowian. Kanonizowany przez papieża Adryjana VI 1523 r. Z powodu takowéj M. Luter wydał pismo polemiczne p. t. „*Wider den neuen Abgott und alten Teufel, der zu Meissen soll erhoben werden*".

Bennoni warszawscy, zgromadzenie księży redemptorystów niemieckich, osiedlone w Warszawie 1781 r. przy kościele ś. Bennona, obok kościoła Sakramentek, gdzie dziś kamienica pod Nr. 1877, utrzymujące dom schronienia dla pielgrzymów i szpital sierot. W czasie pobytu wojsk francuskich, podejrzeni o mieszanie się do spraw politycznych, a nadto z uwagi, że ciągle dniem i nocą odbywanemi nabożeństwami, więcéj szkody niż pożytku przynoszą, dekretem księcia warszawskiego, wydanym w Pilźnie 9 Czerwca 1808 r. na żądanie dworu francuskiego, uznano pobyt ich w kraju za szkodliwy, kościół odebrano i zamknięto a księży wywieziono dnia 20 Czerwca t. r. z Warszawy z wielkim żalem kilku tysięcy niewiast.

Benoe (Paweł), kasztelan warszawski w XVIII w. herbu Taczała. Pełniąc rozmaite urzędy w rzeczypospolitéj, wysłany był w poselstwie 1743 r. do Turcyi, celem zapewnienia pokoju i ustalenia trwałych granic, † 1755 r. w Roguźny.

Benoit Artur. Wydał: „*L'école des cadets-gentilshommes du roi de Pologne à Luneville*", 1738, 1766 i 1867.

Benoit (Gedeon), poseł prusski w Polsce za panowania Stanisława Augusta, przysłany do Warszawy 1748 r. odgrywał odtąd jednę z najważniejszych dyplomatycznych ról w Polsce. Przyczynił się do obioru Stanisława Poniatowskiego, podnosił kwestyje dysydenckie, budził konfederacyje, wojował notami, powstawał przeciw cału generalnemu, uchwalonemu przez sejm, a dla handlu prusskiego szkodliwemu; w 1771 r. intrygował przeciw Saldernowi, posłowi rossyjskiemu, który chciał uspokoić konfederacyję barską, co było przeciwne ówczesnym Pruss interesom; był czynnym na sejmie delegacyjnym (1722—75) działając zgodnie z posłami rossyjskim i austryjackim. W 1776 r. opuścił Warszawę.

Benoni (Józef), zasłużony w sprawie narodowéj i w ojczystém piśmiennictwie czeski literat, ur. w Chrudimi 1823 r. Przełożył na język czeski Berengera.

Bensa (Antoni), znakomity artysta dramatyczny sceny polskiéj, ur. we Lwowie 1787, gdzie odebrał staranne wychowanie, wbrew woli rodziców wstąpił do teatru krzemienieckiego i przedstawiał odtąd role kochanków pierwszego rzędu oraz bohaterów klasycznéj tragedyi. Jako członek rozmaitych trup polskich przybył do Krakowa i tu był dyrektorem teatru. Od r. 1810 osiadł stale we Lwowie i dopiéro 1848 ustąpił ze sceny; † w ubóstwie tamże 1859 r. Obok zajęć artystycznych był redaktorem „*Rozmaitości Lwowskich*" od r. 1822 do 1826.

Bensef lub **Ben-sew** (Juda Löb), ur. w Lelowie, w Galicyi 1764, † w Wiedniu 1811; uczony żydowski, z którego licznych prac hebrajskich najcelniejszą jest: „*Dokładny słownik hebrajsko-niemiecki i niemiecko-hebrajski.*

Banserade (Izaak de), ur. 1612 r. w Lyons la Foreste w Normandyi, odznaczył się w Paryżu jako poeta utworami, zwanemi *Concetti.* Poezyje jego, wyszły w Paryżu w 2 tomach (1697 r.) Zjednawszy sobie niezasłużone względy dworu i Paryżan, został wkrótce zapomniany; umarł w majętności swojéj Gentilly 1691.

Benschein lub **Benscheimer** (Jan), rodem z Gdańska, był rytownikiem stępli mennicznych i medalowych. Są jego medale na pamiątkę zawarcia pokoju oliwskiego i koronacyi Michała Korybuta. Pracował w Gdańsku, Berlinie, Dreźnie i Wrocławiu od 1650 do 1670 r. Prace jego odznaczają się misterném wykończeniem.

Benson (Stephen Alten), murzyn z Marylandu, który od r. 1855, kilkakrotnie był prezydentem rzeczypospolitéj Liberia (ob.). Jako chłopiec 6 letni dostał się do Maurowii, stolicy téj rzeczypospolitéj, gdzie po wielu przygodach zebrał majątek jako kupiec. Zajmował różne godności a prezydentem obrany został po Robercie, który był pierw-

szym prezydentem. W r. 1862 przybył do Europy, gdzie na kilku dworach był przyjmowany.

Bentham (Tomasz), ur. 1513, † 1578 r. w Oxfordzie, sławny teolog angielski, profesor uniw. w Oxfordzie, tłumacz Psalmów, Ezechiela i Daniela w biblii królowéj Elżbiety. Zwolennik reformacyi, tail się za Henryka VIII ze swemi zasadami ewang. i wystąpił z niemi dopiéro za Edwarda VI; za królowéj Maryi oddalony z urzędu, udał się do Bazylei. Za Elżbiety został biskupem i prof. teol.

Bentham Jeremijasz, prawnik i filantrop angielski, ur. 1748, † 1832 r., podczas całego długiego żywota pisał za radykalną reformą prawodawstwa. Żył on w Londynie wśród zajęć naukowych, a obserwując wypadki współczesne, zapatrywał się na nie okiem filozofa i krytyka. W młodości odbywał wielkie podróże po Europie, zwiedził Francyję, Włochy, Turcyję i Rossyję. Poświęcał się jakiś czas zawodowi adwokata, uprzednio studyjowawszy prawo na uniwersytecie w Oxfordzie; ale niezadługo porzucił praktykę obrończą i oddał się nauce prawa i jego filozofii. Z pism jego: „*Traité de législation civile et pénale*", wydane r. 1802 przez jego przyjaciela Dumonta, zrobiło mu wielką sławę. Stara się on w swém dziele pojęcie prawa oprzéć na jego użyteczności. Pożytek ogłasza jedynym celem praw. Bada, co człowiekowi czyni przyjemne, a co przykre wrażenie, i uważa pierwsze jako dobro, które powinno być pielęgnowane i chronione, a drugie jako zło, które winno być hamowane, a skutki jego łagodzone. W ten sposób stał się on twórcą tak zwanego *utylitaryzmu*. W tym duchu opracował całe cywilne i karne prawodawstwo. Myśli jego często bardzo trafne nie zaspakajają jednak głębszego myśliciela i nie mogą wejść w życie. Zasługują także na uwagę jego pisma: „*O taktyce zebrań politycznych*". (Oeuvres I str. 371 i dalsze); „*o politycznych sofizmatach*" (Oeuvres I str. 471 i daléj); „*o sofizmatach anarchicznych*", tamże str. 547. Bardzo ważną jego pracą jest dzieło o dowodzie sądowym, wydane w r. 1827, p. t. „*Rationale of judiciale evitence specially applied to english practice*", w 5 tomach. W piśmie p. t. „*Lettres to Count Toreno*", Londyn (1822), mówiąc o stanie Hiszpanii i jéj prawach, wypowiada także żądanie reformy dla Anglii, domagając się rozszerzenia prawa wyborczego, (nie na wszystkich obywateli), wyborów tajnych, parlamentów corocznych. Pisał także przeciwko prawom o lichwie: „*Church of Englandism examined*" 1818; o izbach wyższych: „*on houses of peers and senates*"; o prawie konstytucyjném: *Constitutional Code for the use of all nations*. Ostatnia ta praca jest niewykończoną.

Bentheim, hrabstwo w Prussach, w hannowerskiéj prowincyi, obejmujące 161¾ mil kw. i 30,600 m. Miasteczko *Bentheim* liczy 250 m. i ma piękny zamek rezydencyjonalny dawnych hrabiów Bentheim. Hrabstwo to zmieniało często panów, 1753 zostało zastawione elektorowi hannowerskiemu, 1764 zwrócone, 1810, połączone z Francyją, 1813 znowu Hannowerowi oddane, obecnie jest w posiadaniu Pruss.

Bentinck, rodzina pierwotnie z Palatynatu pochodząca, osiadła w Hollandyi i Anglii. Starsza linija Bentinckow została założoną i ustaloną w Anglii przez *Jana Wilhelma* **Bentinck**, ur. 1648, † 1709, który był wodzem wojsk Wilhelma III, mianowany przez niego baronem Cicester, wicehrabią Woodstock i hrabią Portland. *Henryk* **Bentinck**, syn jego najstarszy, został 1716 księciem Portlandu i margrabią Titchfield, † 1726 gubernatorem Jamajki. Jego syn i dziedzic, *William* **Bentinck**, ur. 1709, † 1762, zaślubił bogatą Małgorzatę Cavendish-Haley. *William Henryk Cavendish*-**Bentinck**, najstarszy syn poprzedniego, ur. 1738, był 1783 pierwszym lordem skarbu, lecz był przymuszony ustąpić gabinetowi Pitta. Późniéj mianowany był ministrem i prezesem rady tajnéj, ale w r. 1805 porzucił zawód publiczny; † 1809 r. *William Karol Cavendish*-**Bentinck**, drugi syn poprzedniego, ur. 1774, służył wojskowo i został 1803 gubernatorem w Madras. Odwołany z tego urzędu, wysłany został w charakterze posła na dwór Ferdynanda, króla Sycylii, gdzie nie umiejąc sobie zjednać sympatyi, przyczynił się w 1811 do skrytych związków królowéj Karoliny z Napoleonem, skutkiem czego atoli tém większego nabrał wpływu i znaczenia. Późniéj, zarządzał w Genui aż do czasu połączenia jéj z Sardyniją; następnie był posłem angielskim w Rzymie, a od 1827 gubernatorem Indyj Wschodnich. W r. 1835, przeznaczony został na jego miejsce lord Auckland, a Bentinck udał się do Paryża i tu † 1829. *William Henryk Cavendish*-**Bentinck**, najstarszy syn poprzedniego, książę Portland, ur. 1768, † 1854, był ojcem trzech synów, z których najstarszy † 1824, a drugi *John Cavendish*-**Bentinck**, ur. 1800 r., jest teraźniejszym księciem Portlandu. *Jerzy Fryderyk Cavendish*-**Bentinck**, brat jego, ur. 1802, znany powszechnie członek parlamentu, znakomity pisarz i mowca, † 1848 r. Założycielem *młodszéj linii Bentinck'ów*, był William **Bentinck**, ur. 1701, † 1773, który, poślubiwszy ostatnią córkę hrabiego Aldenburskiego Antoniego II, został właścicielem aldenburskiego hrabiowskiego fideikomisu, składającego się z posiadłości Kriphausen, Borel i przyległości w księstwie Oldenburgskiém. Jego wnuk *Wilhelm Gustaw Fryderyk* **Bentinck**, ur. 1762, od 1768 r. posiadacz tych majętności, miał z Małgorzatą Gerdes († 1856), włościanką aldenburgską, którą późniéj (1816), poślubił, dwu synów, z których młodszy Gustaw Adolf, ur. 1809, po zrzeczeniu się starszego, został jedynym dziedzicem wszystkich, z wielu przywilejami połączonych posiadłości fideikomisowych. Atoli jeszcze za życia jego ojca, stryj *Jan Karol*, ur. 1763, (który podobnie jak brat był generałem wojsk angielskich), a po nim trzéj jego synowie: (Wilhelm, ur. 1787, † 1855, Karol, ur. 1792, angielski generał porucznik, Henryk, urodzony 1746), wystąpili na drodze prawnéj przeciwko sukcesorom Małgorzaty Gardes, a mianowicie

teraźniejszemu posiadaczowi fideikomisu. Sprawa ta, od wieku blisko, przed rozmaite wprowadzana sądy, w któréj najznakomitsi tegocześni prawnicy niemieccy udział mieli, jeszcze niedawnymi czasy budziła wielkie zajęcie.

Bentis, bożyszcze Żmudzi pogańskiéj, opiekujące się podróżnymi i kojarzące przyjazne stosunki pomiędzy ludźmi.

Bentivoglio, zamek obronny pod Boloniją, gniazdo rodzinne starożytnego domu tegoż nazwiska. **Bentivoglio**, starożytna rodzina włoska, panująca w XV w. w Bolonii. Jednym z jéj członków był znany poeta *Ercole* **Bentivoglio**, ur. około 1512, † 1573 r. *Korneli* **Bentivoglio**, ur. 1668 w Ferrarze, kardynał, † 1732 r. w Rzymie, gorliwy miłośnik nauk i sam uczony, pod nazwiskiem: *Selvaggio Porpora* przełożył na język włoski: „*Tebaidę*" Statiusa (2 tomy, Rzym 1729). *Guido* **Bentivoglio**, † 1644; również kardynał, wsławił się jako historyk. Najcelniejsze jego dzieło jest: „*Della guerra di Fiandra*, (3 tomy. Kolonija, 1633—39).

Bentkowski (Felix), zasłużony historyk, i literat polski, ur. 1781, w Lubartowie; skończywszy ówczesną szkołę pojezuicką, pobierał wyższe nauki w Züllichowie pod Frankfurtem nad Odrą; a następnie w Halli saskiéj, gdzie mianowany był lektorem języka polskiego i wykładającym historyję literatury polskiéj. Wróciwszy do kraju, był przez lat 14 nauczycielem liceum warszawskiego, następnie został profesorem uniwersytetu warszawskiego do wykładu historyi powszechnéj. Wybierany trzykrotnie na dziekana wydziału nauk i sztuk pięknych, był jednocześnie dyrektorem gabinetu numizmatycznego. Od 1838 r. był naczelnikiem archiwum głównego krajowego aż do śmierci, nastąpionéj w r. 1852. Ważniejsze dzieła jego są: „*Wiadomość o najdawniejszych książkach drukowanych w Polsce, a w szczególności o tych, które Jan Haller w Krakowie wydał*" (Warsz. 1812); „*Historyja literatury polskiéj w spisie dzieł drukiem ogłoszonych*" (1814, 2 tomy); „*Wstęp do Historyi*". (Warsz. 1821); „*Spis medalów polskich, lub z dziejami krainy polskiéj stycznych*"; „*Spis aktów dawnych w głównem Archiwum Król. Pol. etc.*" (Warszawa, 1840), i t. d. Przełożył także na język polski Guizot'a: „*Dzieje cywilizacyi europejskiéj*". (Warszawa, 1842). Redagował *Pamiętnik Warszawski*, od 1815—1822. Najważniejszą dziełem B. jest „*Hist. liter. pols.*", chociaż właściwie nie jest to historyja literatury, ale raczéj biblijografija polska; podaje w niém bowiem B. sposobem biblijograficznym wiadomości o poetach i uczonych polskich wedle podziału na rodzaje poezyi i prozy. W każdym razie ma B. tę wielką zasługę, że on pierwszy zdobył się na podobne w naszéj literaturze dzieło, że pracą swoją dał pochop następcom do badania historyi literatury polskiéj i że rozbudził na długi czas zamiłowanie do poszukiwań biblijograficznych. Bijografiję jego zamieścił K. W. Wójcicki, w „*Cmentarzu Powązkowskim*".— **Bentkowski** (Władysław), publicysta i członek sejmu prusskiego, syn poprzedniego, ur. 1817 w Warszawie, po ukończeniu nauk w uniwersytecie królewieckim przesiedlił się 1843 do wielkiego księstwa poznańskiego i wszedł do prusskiéj konnéj artyleryi. Służbę wojskową opuścił 1848 w stopniu porucznika, należał do redakcyi „*Gazety Polskiéj*", następnie brał czynny udział w powstaniu węgierskiém 1848—49. Po skończonéj wojnie emigrował do Turcyi, skąd wróciwszy do Poznania, redagował „*Gońca Polskiego*" 1851—56. Od 1854 obierany deputowanym na sejm prusski, bronił interesów narodowości polskiéj w w. ks. Poznańskiém. W r. 1838, napisał znakomitą rozprawę o sejmach polskich za Jagiellonów, p. t. „*Vicissitudines comitiorum in Polonia stirpe Jagellonica regnante explicentur*"; za co otrzymał medal złoty, od tow. Jabł. w Lipsku. Jest także tłumaczem dzieła Macaulaya p. t. „*Dzieje angielskie od wstąpienia na tron Jakóba II*" (Poznań 1854, wyszły tylko 2 tomy). Inne pomniejsze prace jego drukowane są w rozmaitych pismach peryjodycznych i zbiorowych.

Bentley (Ryszard), jeden z najznakomitszych filologów i krytyków, ur. 1662 w Oulton pod Wakefield w hrabstwie Yorkshire, † 1742; od 1700 profesor teologii i dyrektor kolegijum ś. Trójcy w Cambridge, z powodu którego to zarządu, narażony był na liczne spory; w kwestyjach dotyczących filologii starożytnéj prowadził z najznakomitszymi uczonymi polemiki. Główną jego zasługą obok genijalnych prac krytycznych, dotyczących wiarogodności dzieł klasycznych, stanowi wydanie Horacego (Cambridge 1711). Oprócz tego wydał jeszcze Terencyjusza, Fedra i Maniliusa, tudzież Miltona „*Raj utracony*", w którym samowolnie rozmaite poczynił zmiany. Jego „*Opuscula philologica*" (Lipsk 1781), zawierają także pismo o fałszywych listach Falaris'a.

Benton (Tomasz Hart), mąż stanu amerykański, ur. 1782 pod Hillsborough w Karolinie północnéj; pierwotnie adwokat, był w wojnie 1812 adjutantem generała Jacksona, osiadł 1815 w St. Louis i w kwestyi Missuori rozwinął wielką działalność. Od 1821 (10 Sierp.) jako członek senatu walczył z świetném powodzeniem w kwestyi bankowéj i odniósł zwycięstwo w sprawie Oregonu. W latach 1844—45 występował energicznie przeciwko przyjęciu Texas'u do Unii. Usunąwszy się 1851 z senatu, zasiadał 1852—55 w izbie deputowanych, † 1858 w Washingtonie. Zostawił własną bijografiję, p. t. „*Thirty years view*" (2 tomy, Nowy-York 1853).

Bentzel-Sternau (Krystyjan Ernest hrabia von), ur. 1767 w Moguncyi, od 1791, radca regencyi mogunckiéj w Erfurcie. W r. 1803 tajny radca stanu, wszedł 1806 jako dyrektor ministeryjum spraw wewnętrznych do służby badeńskiéj, a w r. 1812 mianował go wielki książę frankfurcki swoim ministrem sekretarzem stanu wydziału skarbowego. Po rozwiązaniu tego państwa, przebywał po większéj części w Mariahalden nad jeziorem Zurychskiém, gdzie też † 1849. Jeszcze w r. 1827 przeszedł na religiję protestancką; jako autor

humorystyczny w duchu liberalnym zrobił sobie głośne imię dziełkiem p. t. „*Das goldene Kalb, eine Biographie*“ (Gotha 1802—4). Liczne jego inne pisma: romanse, okolicznościowe listy polityczne, dramata, satyry i t. p. poszły oddawna w zapomnienie.

Benvenuti (Pietro), ur. 1769 w Arezzo, † 1844, najznakomitszy malarz florencki nowszych czasów, z którego dzieł freski w kopule kaplicy grobowéj Medyceuszów, tudzież w sali Herkulesa pałacu Pitti, uważane są za najcelniejsze.

Benvenuto Cellini, ob. Cellini.

Benzaldehyd, aldehyd benzoilowy, ob. Olejek gorzkich migdałów.

Benzalkohol, alkohol benzylowy, ob. benzyl.

Benzamid, *benzoilijak*, $C_7H_7ON=C_7H_5OH_2N$, powstaje przez działanie chlorku benzoilu na amonijak, jest biały, krystaliczny, łatwo rozpuszczalny w alkoholu, eterze i wodzie wrzącéj, przy 115° się topi.

Benzel lub **Benzelius** (Eryk), arcybiskup upsalski, ur. 1642, nauczyciel Karola XII, napisał ważne dzieło: „*Breviarium historiae ecclesiastica veteris et novi Testamenti*“ (Upsala 1665). — **Benzel** (Eryk młodszy), syn poprzedniego, także arcybiskup upsalski i wice-kanclerz tamecznego uniwersytetu, sławny historyk i archeolog, † 1743. Celniejsze jego dzieła są: „*Monumenta historica vetera ecclesiae Sueco-Gothiae*“; „*Periculum runicum sive de origine et antiquitate runarum tentamen*“ i „*Acta literaria Sueciae*“.—**Benzel** (Gustaw), brat poprzedniego, znakomity krytyk, ur. 1687, † 1746, wydał korespondencyje ze swoim bratem Erykiem, obejmujące gruntowne badania dziejów ojczystych.

Benzenburg (Jan Fryderyk), fizyk i publicysta niemiecki, ur. 1777 w Schöller pod Elberfeldem, † 1846, był od 1805—1810 profesorem matematyki i fizyki w lyceum düsseldorfskiem, kierował pomiarami ziemi w Bawaryi i założył własną szkołę geometrów. Z prac jego naukowych słynne są doświadczenia z ciałami spadającemi, z których się widocznie okazał obrót ziemi od zachodu ku wschodowi: B. znalazł (w Hamburgu 1802), że kula ołowiana spuszczana z wysokiéj wieży, zbacza nieco od pionu ku wschodowi, co stąd pochodzi, że punkt, w pewnéj od ziemi znajdujący się odległości, posiada większą szybkość obrotu, niż punkt na powierzchni ziemi. Rezultaty tych badań przedstawił w dziełach „*Versuch über das Gesetz des Falles*“ (1804); „*Versuch über die Umdrehung der Erde*“ (1804). Również godną jest uwagi praca jego „*o gwiazdach spadających*“ (1839), w któréj występuje jako obrońca kosmicznego początku tych zjawisk. We wiosce swéj Bilk pod Düsseldorfem założył małe obserwatoryjum, które miastu zapisał. Jako pisarz polityczny B. wystąpił jako nieprzyjaciel Napoleona i najazdu francuskiego, a po przywróceniu niepodległości Niemiec powstawał przeciw nieliberalnym rządom Pruss. Ogłosił też kilka prac ekonomicznych.

Benzina, ob. Benzol.

Benzoes (*Gummi s. Resina Benzoës s. Asa dulcis*), żywica wonna, otrzymywana w Syjamie i na wyspach Sundzkich przez nacięcie pnia i gałęzi bendźwinowca (*Styrax benzoës*, ob.) i przez wysuszenie na słońcu wypływającego balsamu. Żywica tak otrzymana przedstawia masę twardą, z połyskiem tłustym, woni bardzo przyjemnéj, przypominającéj waniliję. W handlu rozróżniają się trzy gatunki B. Najlepszy *Benzoë in lacrimis* (B. „*w łzach*“) pochodzi z Syjamu i składa się z ziarn jasno lub czerwonawo żółtych, z odłamem mlecznobiałym; nazywa się też B. białym. Zanim się ten gatunek ukazał w handlu, uchodził za najlepszy B. *migdałowy* (*B. amygdaloides*); żółtawo białe jego ziarna są często spojone masą brunatną; gdzie ta masa przeważa, powstaje B. *pospolity*. Przy słabem ogrzaniu B. się topi i wywiązuje przytém dymy białe, pobudzające do kaszlu, które się na zimnych miejscach zagęszczają, tworząc białe, świetne kryształy, stanowiące benzoesowy kwas (ob.), ilość tego kwasu, nadaje główną wartość B., który go zawiera od 5 do 20%. Główną masę B. stanowi żywica, któréj rozróżniamy trzy rodzaje, (żywica alfa α, beta β i gamma γ), a które się rozróżniają zachowaniem pod względem rozpuszczalności. B. był badany przez Buchholza, Johna, Stoltze'go, Koppa, Unverdorbena i van der Vliedt'a. Roztwór téj żywicy w alkoholu, (tynktura benzoesowa), zmieszany z wodą, wydaje płyn mleczny, pospolity kosmetyk zwany *mlekiem panieńskiém*; B. daléj używa się do kadzideł, do wyrabiania plastru angielskiego, a głównie do otrzymywania kwasu benzoesowego.

Benzoesowy kwas, *benzoilowy*, $C_7H_6O_2=C_7H_5O$ HO; ciekawy ten kwas organiczny, znajduje się gotowym w różnych balsamach i żywicach zwłaszcza w benzoesie, ale daje się także otrzymać sztucznie z różnych związków chemicznych. Powstaje np. z kwasu hippurowego, znajdującego się w moczu zwierząt roślinożernych, przez gotowanie z kwasami lub zasadami, z olejku gorzkich migdałów, przez działanie utleniające powietrza, i w. i. Dla celów lekarskich otrzymuje się go z benzoesu, z którego się ulatnia przez ogrzanie, (ob. benzoes); tak otrzymany kwas benzoesowy, zwany też kwiatami benz., z powodu pewnéj ilości zawartego w nim olejku lotnego posiada miłą woń wanilijową, któréj kw. ben. otrzymywany innemi drogami nie posiada. Dla celów technicznych otrzymuje się teraz wiele kw. ben. z moczu koni lub krów, ale ten zatrzymuje zawsze woń nie miłą. W ostatnich czasach zaczęto otrzymywać kw. ben. z naftaliny, zawartéj w smole węgli kamiennych, i takowy już w dosyć znacznych ilościach w handlu się znajduje. Kw. ben. przedstawia się w łuskach krystalicznych, białych, połysku perłowego, smak posiada słabo-kwaśny, nieco gryzący, topi się przy 121°C, wrze przy 249, przyczém się ulatnia w postaci białych par, kaszel wzbudzających. Kwas ben. teoretycznie powstaje przez podstawienie za wodór rodnika benzoilu (ob.) w typie pojedynczym wody; gdy za drugi atom wodoru podstawiane będą metale, powstają sole kwasu ben., **benzonay**, gdy zaś za tenże atom, podstawiony będzie znów

benzoil, powstaje *bezwodnik kwasu benz.* (Gerhardt) Kwas benz. jest punktem wyjścia przy otrzymaniu rozmaitych związków organicznych; przepuszczany przez rury rozżarzone wydaje benzol (ob.), który się też tworzy obok *benzonu* czyli *benzofenomu*, ($C_{13}H_{10}O$), przy suchéj destylacyi benzoanu wapna. Kwas azotny przeprowadza go w kwas nitrobenzesowy (ob.), w ciele zwierząt przechodzi w kwas hippurowy. W medycynie kw. ben. należy do środków pobudzających, przyspiesza wydzielanie, stąd znajduje zastosowanie przy katarach chronicznych oskrzeli, przy zapaleniu płuc i in. Używa się daléj w perfumeryjach i t. p.

Benzoil, C_7H_5O, związek organiczny, będący rodnikiem kwasu benzoesowego i całego szeregu związków organicznych od niego pochodzących, jak *chlorku*, *bromku* i *jodku benzoilu*, benzolu (ob.), benzamidu (ob.); **benzoilowodór** czyli **aldehyd benzoilowy** jestto olejek gorzkich migdałów, (ob. migdałów gor. olejek). B. daje się otrzymać działaniem rtęci na jodek benzoilu, jestto ciało oleiste, przyjemnego zapachu.

Benzol (*Benzin*, *Benzyna*, *Fenylowodór*), $C_6H_6 = C_6H_5H$. Węglowodór ten grupy aromatycznéj, otrzymany pierwotnie w produktach destylacyi wielu ciał organicznych (Faraday), a w szczególności kwasu benzoesowego (Mitscherlich), otrzymuje się obecnie fabrycznie w znacznych ilościach ze smoły węgli kamiennych, odkąd Mansfield poznał, że B. stanowi główną część składową, tak zwanego oleju lekkiego ze smoły węgli kamiennych, który się otrzymuje, jeżeli przy destyllacyi smoły węgli kamiennych zbieramy oddzielnie część najlotniejszą, najpierwéj uchodzącą. B. handlowy nie jest jednak czystym B., a mieszaniną kilku podobnych węglowodorów, których jednak obecność nie przeszkadza celom technicznym, do których B. jest używany. Czysty B. jest cieczą bezbarwną, właściwéj przenikliwéj woni i silnie załamującą światło, C. wł.=0,85; wrze przy 80°—85° C, niżéj 0° krzepnie na masę białą, krystaliczną (B. handlowy nie krzepnie); bardzo łatwo jest palnym i płonie jasnym, silnie kopcącym płomieniem. Z wodą się nie miesza i po niéj pływa; natomiast bardzo łatwo miesza się z alkoholem, eterem, rozpuszcza wszystkie prawie żywice, tłuszcze, oleje i t. p. Stąd to pochodzi użycie benzolu (u nas pospolicie pod nazwą *benzyny*), do usuwania plam z odzieży, do prania rękawiczek i t. d. Jako rozczynnik kauczuku i gutaperchy służy B., do przygotowywania werników nadających tkaninom nieprzemakalność, do wyrabiania kitu do gutaperchy (np. przy fabrykacyi kaloszy gumowych), do wydawania błon bardzo cienkich na wzór kolodium i t. d. B. nadaje się daléj bardzo dobrze do tępienia owadów domowych, do konserwowania ciał organicznych. Papier zwilgocony benzolem staje się przezroczystym i doskonale się nadaje do przerysowywania (kalkowania), B. następnie się ulatnia, nie pozostawiając żadnych śladów. Przy użyciu atoli B. należy zachować wszelką ostrożność z powodu łatwéj jego palności. Na organizmy zwierzęce, użyty wewnętrznie działa trująco, pary jego wprowadzone w drogi oddechowe działają także szkodliwie. Wodór benzolu daje się zastąpić innemi ciałami, jak chlorem, bromem, kwasem podazotnym i t. d. B. traktowany np. kwasem azotnym dymiącym wydaje *nitrobenzol* (ob.).

Benzyl, C_7H_7, rodnik organiczny zawarty w alkoholu benzylowym, chlorku benzylu i t. d., a który udało się sztucznie wydzielić w postaci białéj krystalicznéj masy. **Benzylowy alkohol**, *benzalkohol*, C_7H_7HO jestto ciecz oleista, bezbarwna woni słabéj, przyjemnéj, od wody cięższa, rozpuszczalna w alkoholu i eterze; otrzymuje się z benzoilowodoru (olejku gorzkich migdałów) przez traktowanie go roztworem alkoholowym potażu, przyczém współcześnie tworzy się i benzoan potażu. Alkohol benzylowy pod względem chemicznym zachowuje się jak alkohol zwykły, pod wpływem środków utleniających, przechodzi w odpowiedni mu aldehyd—olejek gorzkich migdałów. Znamy też eter benzylowy, $(C_7H_7)_2O$, i związki jego z kwasami, np. octan, benzoan eteru benzylowego.

Benzyna, ob. Benzol.

Beocyja, starożytna prowincyja Grecyi środkowéj, pomiędzy Attyką, Lokrydą i Focydą, kanałem Eubei i morzem Alcyjońskiém, zawarta pomiędzy wysokiemi górami: Helikonem, Cyteronem, Parnasem i t. d., i przerznięta kilku mniejszemi rzekami, z pośród których jest najznaczniejsza Asopus; rzeka Cefissus wpada do jeziora Kopajskiego. Starożytni mieszkańcy téj prowincyi uchodzili za najlepszych rolników, lecz z powodu głupowatéj prostoty i braku wykształcenia uważani byli za najniedołężniejszy naród Grecyi, pomimo że pojedyncze indywidua wielką zjednały sobie sławę, jak np. Epaminondas i Pelopidas, poeci: Hezyjod i Pindar, historyk Plutarch i t. p. Większe miasta Beocyi (w liczbie 14) składały w starożytności, tak zwany *związek beocki*, będący pod zarządem archonta (*Beotarcha*) i zostającéj przy jego boku magistratury, złożonéj z 4 członków. Po bitwie pod Cheroneą, Beocyja szybko podupadła i tylko dwa miasta: Tanagra i Tespije pozostały w jakiémś znaczeniu; za czasów zaś cesarstwa związek beocki zaledwie cień dawnéj powagi utrzymał. W starożytnych dziejach Grecyi wielkie bitwy pod Plateami, Leuktrą, Cheroneą, postawiły Beocyję na najwyższym szczycie sławy. Dzisiajsza Beocyja wraz z Attyką stanowią jednę prowincyję, mającą $116^2/_5$ mil kw. z ludnością 16000 m.

Beograd, Ob. Białogród.

Beotarcha, naczelnik władzy wykonawczéj dawnego związku beockiego, wybierany corocznie, przez państwa ten związek składające.

Beotius Angelus (zwany *Ruzantes*), komedyjopisarz włoski, ur. 1502 w Padwie, przedstawiał zwykle po wsiach i miastach w mowie ludowéj komedyje własnego utworu i sam występował w roli Ruzanta, powtarzającego się we wszystkich jego komedyjach, † 1542. Pierwsze wydanie dzieł jego pod tyt. „*Tutte le opere des fancesisimo Ruzzante*" w Wenecyi 1584.

Beöthy (Zygmunt), ur. 1819 r. w Komornie, poprzednio adwokat, później urzędnik administracyjny, odznaczył się jako pisarz w przedmiotach prawnych, a głównie jako beletrysta. Ogólny zbiór pism jego wyszedł p. t. „*Az evházasságügyi uj törvények gyakorlati magyarázata*". (Peszt 1851).

Beöthy (Ładysław), brat poprzedniego ur. 1826 r. w Komornie, † 1857 r. humorysta madziarski; jego utwory miały nadzwyczajne powodzenie. Pracował i w innym kierunku, a ostatnio był współredaktorem czasopis. „*Hölyfutár*", w którém wyszedł jego romans „*Pugacsett*".

Beowulf, mityczny bohater słynnéj epopei anglosaxońskiéj, nazwanéj od jego imienia, w któréj główną treścią są zwycięstwa Beowulfa nad złośliwym olbrzymem Grendlem i potwornym smokiem. Najlepszą edycyję tego dzieła wydał Kemble w Londynie 1833—37.

Ber (bot.), u dawnych pisarzy nazwa oznaczająca trzy różne gatunki roślin jednoliściennych: 1) gryża pospolita (*Sorghum vulgare*) zwana berem indyjskim; 2) szczecina włoska (*Setaria italica*), 3) łzawica ogrodowa (*Coix lacryma*), zwana berem modrym indyjskim. O każdéj pod właściwą nazwą.

Ber (Kacper), albo **Bar**, rajca krakowski i rządca mennicy królewskiéj za Alexandra Jagiellończyka i Zygmunta I. Wybijane przez niego monety, a szczególniéj złot węgierskie, czyli dukaty z popiersiem Zygmunta I, są dzisiaj nadzwyczajnie rzadkie.

Berab (Jakób Ben Mozes), uczony żydowski w XVI w., rodem z Toledo, założyciel około 1530 akademii żydowskiéj w Zefat, która przez kilka wieków była siedliskiem nauki rabinicznéj. Ważniejsze jego dzieła są: „*Collectiones liliorum*; *Observationes in prophetas*; *Qaestiones et responsiones*; *Commentarii in Maimonidam*.

Beranger (Piotr Jan de), najbardziéj narodowy i najoryginalniejszy pieśniarz francuski, ur. 1780 w Paryżu; pierwotnie uczeń drukarski, zaczął w 17 roku życia tworzyć poezyje, które w krótkim czasie uczyniły go ulubieńcem ludności paryskiéj. Do pierwszych jego pieśni, które długo w ustach ludu żyć będą należą: „*Le roi d'Yvetot*" (1813) i „*Le sénateur*." Głównem polem jego działania była epoka restauracyi; występował zawsze przeciwko dynastyi i rządowi. Z rewolucyją lipcową, w któréj najczynniejszy miał udział, uważał zadanie swoje za skończone i odtąd pędził życie w zupełném zaciszu w Passy pod Paryżem, gdzie † 1857. Utwory swoje tytułował zwykle skromnym mianem *Chansons*, których pierwszy zbiór wyszedł 1815 pod tyt. „*Chansons morales et autres*;" drugi „*Chansons nouvelles*" (1821 i 1825); trzeci „*Chansons inédites*" (1828); wszystkie zaś wydał razem pod tyt. „*Chansons anciennes, nouvelles et inédites*" (1831). Przed rewolucyją lipcową dwukrotnie siedział w więzieniu.—Jako prawdziwy poeta—obywatel, ożywiony gorącym patryjotyzmem, niezadowolnienie swoje objawiał w dowcipném szyderstwie, albo też unosił się lirycznym polotem, ile razy patrzał na upokorzoną ojczyznę lub przewrotne dążenia restauracyi. Wpływ jego pieśni na lud francuski był olbrzymi. Pieśni B. były tłumaczone na wszystkie niemal języki. U nas między innymi przekładali takowe Władysław Syrokomla (Kondratowicz) i Wincenty Korotyński, (Wilno 1859). Z dzieł jego pośmiertnych wyszły z druku 2 tomy: „*Ma biographie*" (1857) i „*Dernières chansons*" (1857). Boileau wydał: „*Correspondence de B.*" (9 t. Paryż 1859—60). Z wydań kompletnych najlepsze 3 tomowe ze 120 miedziorytami (1835—36).

Berar, ob. Nagpur.

Bérard (Piotr Honoryjusz), lekarz francuski, ur. 1797 r. w Lichtemberg, depart. Niższego Renu, od 1831 r. profesor fizyjologii w Paryżu, autor znakomitego dzieła: „*Cours de physiologie*" (4 tomy, Paryż 1848—56).

Berat, inaczéj *Arnaut-Beligrad*, miasto warowne w Albanii tureckiéj nad rz. Beratino, (Ergiento), 8000 m.; jest rezydencyją arcybiskupa greckiego i kaimakana tureckiego.

Beraun, ob. Beroun.

Berbera, miasto w północnéj części pobrzeża Somali we wschodniéj Afryce nad odnogą Adeńską, która tu wrzynając się głęboko w ląd, tworzy zatokę B. i wyborny port, 15000 m. Od Października do Kwietnia tu przybywają towary afrykańskie, przywożone karawanami, np. guma arabska, pióra strusie, mira, kadzidła, skóry, farby, niewolnicy i t. p.

Berberowie, nazwa pierwotnych ludów, zamieszkujących północne kraje Afryki, zwane Barbaryją. Ważniejsze plemiona, składające wielką rodzinę ludów znanych pod tą nazwą są: *Amazyrgowie* (szlachetni-wolni), zwani przez Maurów Szilhus, mieszkańcy okolic zachodnich i gór marokkańskich; *Kabylowie* mieszkańcy gór Algieru, Tripolis, Tunetu i *Tuareki*, osiedli w pustyni Sahara, między Marokkiem, Fezem i Sudanem, którzy uchodzą za najokrutniejszych z całego szczepu Barbaresków. Berberowie mają skórę brunatną i prawdopodobnie są potomkami starych Numidów, Maurytanów i Getulów. Nazwa B. została nadaną tym ludom przez Arabów, którzy kraje przez nich zamieszkiwane w VII wieku po Chr. zdobyli, sami zaś oni nigdy o sobie nazwy téj nie używają.

Berberyja, ob. Barbaryja.

Berberyna. $C_{21}H_{19}NO_5$, zasada organiczna, odkryta przez Buchnera i Herbergera, a zbadana przez Fleitmana, znajduje się w drzewie meksykańskich gatunków berberysu, oraz w korzeniach gatunków indyjskich i berberysu pospolitego. B. otrzymuje się łatwo: korzenie berberysu pozostawiają się przez kilka godzin we wrzącéj wodzie, odparowuje się i na płyn zagęszczony nalewa się spirytusu ciepłego; część spirytusu się odpędza, a z pozostałości opada B. w postaci żółtych jedwabistych kryształów, które się oczyszcza przez krystalizacyją powtórną. B. jest smaku mocno gorzkiego, bez zapachu, na barwy roślinne nie działa, rozpuszcza się we wrzącéj wodzie i w takimże alkoholu. Używa się do farbowania lnu, bawełny, wełny i jedwabiu na żółto, z użyciem bejcy cynowéj,

która kolor podwyższa. W fabrykacyi safijanów korzenie berberysu używają się z powodu zawartéj w nich B.

Berberys, (*Kwaśnica*, *kalina włoska*, *ciernie białe*), rodzaj roślin z rodziny berberysowatych; kielich 7 lub 9 listeczkowy, kolorowy; korona 6 płatkowa; płatki paznogciowate, dwa z nich z gruczołkami wewnątrz nasady, pręcików 6; zawiązek owalny; zalążków 2—8 stojących; szyjka krótka uwieńczona blizną tarczowatą; owoc jagoda. Do rodzaju tego należą krzewy, których liście pierwotne płoniejąc, zamieniają się na ciernie pojedyncze lub złożone; z ich kątów wyrastają krótkie gałązki uwieńczone pręcikami liści. Kwiaty żółte odznaczają się drażliwością pręcików, które za dotknięciem nachylają się do słupka. B. *pospolity* (*B. vulgaris*) jest krzewem do 10 stóp dochodzącym, przez uprawę przechodzi w drzewko, rośnie dziko we wszystkich okolicach kraju naszego. Jagody, dojrzewające we Wrześniu lub Październiku, mają smak mocno kwaśny, ściągający, zawierają kwas jabłkowy i służą do robienia z nich soku, konfitur i t. p. Z korzeni można wyciągnąć wodną farbę żółtą, (ob. Berberyna); pestki wydają dobry oléj, z liści wyrabiać można zupę podobną do szczawiowéj, drewno żółte, nadaje się na wyroby. W medycynie używają się niekiedy owoce jako środek chłodzący; korzeń, stanowi środek przeczyszczający, zalecany w żółtaczce. Utrzymują, że pyłek kwiatowy, albo też pyłek tworzący się z uschłych gruczołków, powstających na liściach, zaraża zboże, wywołując w nich chorobę zwaną *głownią*, a w okolicach Kowna *amar* lub *omar*. Inne gatunki zaeuropejskie mają w ogóle też same własności. *B. Darwini*, stanowi krzew ozdobny.

Berberysowate (Berberideae), rodzina roślin dwuliścieniowych, obejmująca krzewy lub zioła trwałe, o liściach naprzemianległych, najczęściéj złożonych, kwiaty samotne, albo też zebrane w grona lub wiechy; owoc jagoda albo torebka, nasiona twarde lub rogowe, bielmo rogowe lub mięsiste. Rodzina ta właściwa głównie strefie umiarkowanéj północnéj, mała tylko część gatunków w Ameryce połud. Znaczna część tych roślin, zawiera w liściach i owocach wolny kwas, a w korze i korzeniu istotę wyciągową *berberynę* (ob.).

Berbice, (wym. Berbis), okrąg należący do Gujany angielskiéj; obejmuje 180 mil kw. z ludnością 27,000 m. przerznięty jest wielką rzeką Berbice, tworzącą wiele katarakt. Kolonija Berbice, założona pierwotnie przez Hollendrów, odstąpioną została 1814 Anglikom; wydaje ona cukier, bawełnę, kawę, indygo i drzewa farbierskie. Stolicą jéj jest miasto Berbice albo Nowy Amsterdam, 5,000 m. blisko ujścia rz. t. n.

Berceo (Gonzalw de), poeta hiszpański, którego prawdziwe nazwisko nie jest wiadome; † dyjakonem 1270 r. Zostawił dziewięć poematów treści religijnéj, które liczą się do najdawniejszych pomników piśmiennictwa hiszpańskiego. Ważne są z tego względu, że wiernie odzwierciedlają obyczaje i wyobrażenia swego stulecia.

Berch (Bazyli), ur. 1781, † 1834 r., podróżnik i literat rossyjski; w r. 1803—1806 odbył podróż z Lisiańskim na około świata. Między innemi napisał lub przetłumaczył: „*Piérwsza podróż morska Rossyjan*" (1823); „*Panowanie pierwszych monarchów z domu Romanowych*" (1831, 1833 i 1834); „*Opyt. Istorii russkago flota.*"

Berchet (Piotr), znakomity malarz historyczny francuski, ur. 1659, † 1720 w Anglii; celniejsze freski jego znajdują się w Oxfordzie i w willi Ralenagh.

Berchet (Jan), ur. 1788 w Medyjolanie, † 1851 w Turynie. Za czasów Napoleona I urzędnik cywilny, późniéj, jako poeta narodowo-polityczny wywierał znakomity wpływ na swoich rodaków. Jako wygnaniec, przebywał znaczny przeciąg czasu za granicą, otrzymawszy amnestyję, mieszkał 1847 w Florencyi, a po wybuchu rewolucyi, która go powtórnie w szranki polityki wprowadziła, w Turynie. Poezyje jego: „*Poesie italiane*" wyszły w Bastia 1848.

Bercht (August), historyk niemiecki, ur. 1787 r. w Torgau, naprzód wojskowy, późniéj redaktor gazety w Bernie, nareszcie profesor w Kreuznach, gdzie † 1847 r. Ważniejsze jego monografije są: „*Geschichte des Grafen Egmont*" (1810) i „*Braga*" (1814). Od 1830 wydawał z Schlosserem w Heidelbergu „*Archiv für Geschichte und Literatur.*"

Berchta, *Perata* późniéj *Berta*, t. j. jaśniejąca, w ludowych podaniach niemieckich bogini opiekująca się prządkami.

Berchtesgaden lub **Berchtholdsgaden**, uksiążęcone w 1486 r. przez cesarza Fryderyka III probostwo, leży na południowo-wschodnim krańcu Bawaryi, w r. 1803 jako księstwo połączone z Salzburgiem, 1806 r. traktatem preszburgskim, oddane Austryi, 1810 ustąpione Bawaryi; obecnie stolica powiatu Wyższéj Bawaryi; obejmuje 10 mil kw. i 9500 m. Jestto ziemia górzysta z wierzchołkiem Watzman, posiadająca kopalnie soli. Miasto tegoż nazwiska, liczące 1800 m., posiada zamek królewski i sławne jest z prześlicznego położenia, zręczności mieszkańców w wyrobach ze słoniowéj kości i drzewa, oraz żup solnych.

Berchtold (Leopold hr.), sławny filantrop, ur. 1759 r. w Straży w król. Czeskiém. W 14 roku życia, wstąpił na uniwersytet w Ołomuńcu, a 1775 wszedł do służby rządowéj. W r. 1780 udał się w podróż do krajów Europy. W czasie pobytu w Anglii, napisał po angielsku (mówił i pisał ośmioma językami) „*Rady i przestrogi dla podróżników*"; będąc zaś w Portugalii i na wyspach Kanaryjskich napisał dzieło w języku portugalskim „*O ludzkości*" (1790); w r. zaś 1791 „*O wskrzeszeniu pozornie umarłych.*" Między latami 1794—97 podróżował po Azyi i Afryce. Po powrocie do ojczyzny, uratował życie 60 dymisyjonowanym żołnierzom, skazanym na śmierć za to, że będąc bez pieniędzy dopuścili się rabunku, wybłagawszy u cesarza ułaskawienie. Odziedziczywszy znaczny majątek po ciotce, przeznaczył takowy na umniejszenie ludzkiéj niedoli. Założył szkoły dla swych poddanych.

Miłość bliźniego posunął nawet tak daleko, że własny zamek w Buchlowicach, oddał na szpital, utrzymywany własnym kosztem, zatrzymując dla siebie tylko część górną na mieszkanie. Osobiście dozorując chorych, uległ szpitalnéj gorączce i † 1809.—**Berchtold** (Fryderyk hr.), najmłodszy brat poprzedniego, lekarz, botanik i podróżnik, ur. 1781 r. w Straży. W r. 1820 zaczął wydawać z profes. J. Swat. Preslem, pismo zeszytowe pod tyt. „*Rostlinarz*“, od r. zaś 1836—43 wraz z innymi „*Oekonomisch-technische Flora Böhmens.*“ Oprócz różnych artykułów ekonom.-technicznych, był współpracownikiem dzieła „*Flora Czechica.*“ Zwiedziwszy całą Europę i Galicyję, był w Smyrnie, Egipcie i Nubii, a z Pfeiferową w Brazylii. Żył przeszło 80 lat.

Beresenyi (Mikołaj), stronnik Rakoczego, powstał wraz z Tökölym przeciwko cesarzowi Leopoldowi, i na czele partyzantów zagroził 1703 r. samemu Wiedniowi. Mianowany późniéj, namiestnikiem Tökölego; pobity 1710 r. pod Sadokiem, uciekł do Turcyi, † 1725 r. w Radoście.

Beresenyi (Ładysław Ignacy hr.), ur. 1689 r. w Preszowie, † 1778 r. służył pod Rakoczym, a od 1772 w wojsku franc. w 1738 r. został generałem. Walczył w wyprawie do Czech, nad Renem, we Flandryi i Włoszech. W r. 1757 został marszałkiem francuskim.

Bercy, gmina przy zbiegu Marny i Sekwany, licząca 11,000 m., przyłączona w r. 1860 do Paryża.

Bérczy (Karol), autor madziarski, ur. 1821 r. w Balaszowych Diarmotach. Porzuciwszy służbę rządową, oddał się wyłącznie literaturze. W r. 1852 wydał zbiór swych utworów pod tyt. „*Élet és ábránd*“ (Życie i marzenia), w. r. 1854 „*Világ folyása*“ (Bieg świata). W r. 1852 został stałym współpracownikiem dziennika „*Pesti Napló*“ (Peszteński czasopis). Oprócz tego pisuje i do innych pism. Bogactwo jego języka i znakomita nauka, czyni go zdolnym dziennikarzem.

Berd, nazwa dwu rzek w gubernii Fomskiéj. Pierwsza wypływa z gór, gdzie biorą początek rzeki Ur i Mungaj, i wpada do rz. Obi poniżéj Berdskiego Sioła; długa 240 w.—Druga mniejsza, poczyna się w pow. kuźnieckim i wpada również do Obi powyżéj Czanskiéj; długa 120 w.

Berda, jezioro czyli liman przy morzu Azowskiém, między gub. Taurycką i Jekaterynosławską, długie 10 w. a szer. 2 w. Obfituje w ryby choć woda słonawa.—**Berda**, rzeka, wpada do tego jeziora, długa 80 w.

Berda, Berdy, oznacza u Słowian południ. zachodnich miejscowość wzgórzystą, zwłaszcza lesistą. Stąd w Czechach, tak nazywają góry pomiędzy Zbrasławie ma Przybramią (inaczéj *Basztiny*); oznacza także geograficznie: część wschodnią księstwa Czarnogórskiego.

Berdau (Felix), współczesny botanik polski, pierwiastkowo adjunkt przy katedrze botaniki w uniwersytecie jagiellońskim, obecnie profesor tegoż przedmiotu w instytucie rolniczym nowo-alexandryjskim (w Puławach); ogłosił „*Florę okolic Krakowa*“ (1859) oraz „*Tatrów*“ (1862), nadto kilka innych prac botanicznych.

Berde (Aron), naturalista madziarski, ur. 1819 r. w Laborfalwie (w ziemi Szeklerskiéj), poświęciwszy się naukom przyrodniczym, w r. 1841 został prof. szkoły gminy unitaryjuszów w Koloszy. Wydał: „*Legtüneménytan* (nauka o zjawiskach atmosfer.), (1846 r.) i w tymże r. założył z J. Takacsem pismo przyrod. popularne „*Természetbarát.*“ Przełożył na madz. *Chemiję Stöckhardta*, a od r. 1852—55 wydawał tygodnik „*Hétilap.*“

Berdiańsk, m. portowe i pow. w gub. Tauryckiéj, przy ujściu rz. Berdianki do morza Azowskiego. Z osady zamienione na m. w r. 1835. Skład soli krymskiéj, 10,800 m. W pobliżu, znajdują się trzy jeziora słone i kopalnie węgla kamiennego.

Berdyczów, miasto powiatowe gub. Kijowskiéj, nad rzeką Gniłopiatą. Według niepopartego niczém podania, Gedymin po zdobyciu tych okolic miał podarować B. jednemu z przodków Tyszkiewiczów. Około 1626 r. dziedzic téj osady Janusz Tyszkiewicz fundował tu kościół i klasztor karmelitów bosych, którzy w klasztorze zamienionym na warownią, trzymali silną załogę. Mury téj warowni upamiętniły się obroną Kaź. Puławskiego i gorliwością Ojca Marka karmelity podczas konfederacyi barskiéj. Obraz cudowny P. Maryi ukoronowano uroczyście 16 Lipca 1756. Karmelici od 1760 mieli tu drukarnią, z któréj między innemi wychodziły do 1864 rozgłośne kalendarze. Prawosławni mają cztery cerkwie; katedralna założona w 1815. Sekta żydowska chassydów ma tutaj główne ognisko; drukarnia ksiąg hebrajskich do najrozleglejszych się liczy. Przemysł miasta zresztą niewielki, lecz handel bardzo rozległy; obroty handlowe wynoszą rocznie około 18½ mil. rub., obroty bankierskie około 20 mil. Ogólny bilans ruchu pieniężnego w mieście łącznie z jarmarkami kładą na 80 milijonów. Miasto w r. 1845 zrobione powiatowém, liczy 52726 mieszkańców, z tych 46603 żydów. Domów 1478, w téj liczbie murowanych 200; kramów i magazynów 709, w téj liczbie murowanych 481. Po Tyszkiewiczach własność Zawiszów, późniéj Radziwiłłów, dziś jest dziedzictwem Lubomirskich. Dochód roczny właściciela przeszło 60,000 rub. sr.

Berdysz, (ob.) Bardysz.

Berecz (Karol), poeta madziarski, ur. 1822 r. w Sobocie Rymawskiéj. W r. 1845 odbył podróż po Węgrzech z bratem hr. Zychyego, którą opisał w piśmie „*Életképek.*“ Poezyje swe drukował w „*Athenaeum*“ i „*Társalkodó*“, a w r. 1848 wydał pod tytuł. „*Szabad hangok.* Dla teatru peszteńskiego wydał „*Szinházi Almanach.*“ Był spółredaktorem pisma „*Honderü*“ a następnie redaktorem „*Hölgyfutár.*“ Pisał wiele krytyk i powieści.

Beregh, m. w Węgrzech, 1500 m. Od niego bierze nazwę *komitat* B. (beraźski), który obecnie, połączony z komit. ugoczskim, obejmuje 67½ mil kw. i 195,000 ludności. Graniczy z królestwem Galicyi, liczne moczary; obfitość lasów. Mieszkańcy: Madziary, Rusini, Słowacy i Niemcy. Sto-

licą komitatu jest *Beregszász*, 4500 m. 2 kościoły: rzym.-kat. i ewang. reformowany. W pobliżu winnice i łomy kamieni młyńskich.

Berek, Izraelita warszawski, dowódca pieszego pułku Izraelitów, który w r. 1794 broniąc powierzonego sobie stanowiska na szańcach Pragi, poległ walecznie z wszystkimi towarzyszami broni, będącymi pod jego rozkazami.

Bereka (bot.), nazwa *Niesplika mącznego*, (ob.) oraz *Gruszy klonowéj* (ob.).

Berencs (właściwie *Brancz*), spustoszały zamek w komit. nitrańskim, w wieku XVI i XVII głośne więzienie księży ewangelickich. Tutajsze gminy ewangelickie: Słowackie, Podbranczska i Doliń ska, słyną z piękności swych kobiet.

Berends (Julijusz), przywódca partyi demokratycznéj w zgromadzeniu narodowém prusskiém z r. 1848, ur. 1817 r. Życie jego jest ciągłém pasmem prześladowań ze strony rządu prusskiego; zamierzał zostać pastorem, ale odrzucono go z powodu wolnomyślnego kazania; został nauczycielem w stowarzyszeniu rzemieślników, zabroniono mu tam wstępu; w r. 1846 aresztowany, w skutek następnych wypadków uwolniony, wybrany został z Berlina do zgromadzenia narod. 1848, gdzie jako przywódca lewicy postawił wniosek, aby zgromadzenie uznało powstańców 18 i 19 Marca za dobrze zasłużonych ojczyznie. W r. 1853 zmęczony nowemi aresztowaniami i prześladowaniami udał się do Ameryki, gdzie jeszcze w r. 1870 był księgarzem w Texas.

Berendt (Jędrzéj), biskup sufragan mohilewski, ur. w Warmii 1734 r., w dwudziestym roku życia wstąpił do zgromadzenia jezuitów. Po kasacyi zakonu, został proboszczem świeckim w Mścisławiu, a następnie przechodząc stopnie pośrednie, doszedł godności biskupiéj i na niéj † w Inflantach w Liwejmuzie 1805 r. Był to kapłan, którego całe życie, poczynając od pierwszéj młodości aż do zgonu, nacechowane jest niezmordowaną troskliwością o dobro i podźwignienie, powierzonéj jego pieczy owczarni.

Berengaryja, małżonka Alfonsa VIII, króla Kastylii, w nieobecności męża, oswobodziła 1139 przytomnością umysłu miasto Toledo od napadu Maurów; † 1149.

Berengaryjanie, ob. Berengaryjusz z Tours.

Berengaryjusz, król włoski, syn Eberharda, księcia Fryjulu i Gizelli, córki cesarza Ludwika Pobożnego; nastąpił po swym ojcu 874 jako margrabia Fryjulu, a 888 po śmierci Karola Grubego, został królem włoskim (Włoch wyższych i Lombardyi), 915 zaś cesarzem. Przez całe panowanie prowadził ustawiczne spory z magnatami i nareszcie z ręki jednego z nich, Flamberta, zginął 924.— **Berengaryjusz II**, syn margrabiego Adalberta z Iwrei, wnuk Berengaryjusza I, wybrany po śmierci Lotaryjusza królem włoskim, postępował względem rodziny swego poprzednika dumnie i srogo, za co, gdy Adelajda (ob.), wdowa po Lotarze, zmuszona poślubić Adalberta, syna jego, uciekła pod opiekę cesarza Ottona I, został surowo przezeń skarcony. A chociaż późniéj, otrzymał B. Włochy tytułem lennym, mimo to powstał przeciwko cesarzowi, który wyprawiwszy się 961 do Włoch, pojmał go i jako jeńca wysłał do Bamberga, gdzie też † 966 r.

Berengaryjusz z Tours, filozof scholastyczny, uczeń biskupa Fulberta z Chartres, ur. w Tours 998 r., od 1040—80 archidyjakon w Angers, gdzie założył szkołę, licznie uczęszczaną. Gdy zdanie Paschazyjusza, opata z Corbie (844), pomimo opozycyi wielu przyjęte zostało, B. wystąpił z przeciwną nauką, którą słowem i pismem „*De Coena sancta*“ wygłaszał, twierdząc, że przemiana chleba i wina przy komunii w ciało i krew Pańskie, oraz obecność ciała i krwi Chr. Pana ma w saméj rzeczy miejsce, ale przemiana ta i obecność nie jest rzeczową. Obecność raczéj ciała w chlebie, jestto moc i siła ciała Chrystusowego, zawarta w znakach widzialnych chlebie i winie, a przemiana chleba, jest rzeczywistością objawu téj mocy pod postacią chleba. Warunkiem téj obecności i siły, nie jest konsekracyja chleba i wina, ale wiara pożywającego, a bez téj wiary, pozostaje chleb prostym chlebem i bez znaczenia znakiem. Synody w Rzymie i Vercelli (1050) potępiły taką naukę B. i tylko opieka legata papieskiego Hildebranda, (późniéj Grzegorza VII), obroniła go od fanatyzmu jego przeciwników. W r. 1059 kardynał Himbut na nowo powstał przeciw B., gdy ten znajdował się w Rzymie i zmusił go do odwołania. Gdy zaś B. powróciwszy do Francyi, wrócił do swoich pojęć, papież Grzegórz VII, pomimo wielkiéj dla niego przyjaźni i silnéj jego obrony, nakazał mu na synodzie w Rzymie 1079 r. zaprzysiądz wyznanie, że przemiana chleba i wina w komunii św. jest istotną. Tym sposobem pogodzony z kościołem, osiadł na wyspie ś. Kozmasa (s. Côme) pod Tours, gdzie † 1088 r.— Zwolenników jego nazywano *Berengaryjanami*.— Część jego pism wyszła razem z pismami jego gorliwego przeciwnika Lefranka. Obronę B. przeciwko Lefrankowi, wydał Lessing wraz z innemi w Berlinie 1834 r.

Berengaryjusz albo **Berenger** (Jakób), znany pod nazwiskiem *Carpus*, od miasta rodzinnego Carpi w Modeńskiém, był profesorem chirurgii w Bononii, lecz stąd z obawy inkwizycyi przeniósł się do Ferrary, gdzie † 1550; główną jest jego zasługą, że po długiém zaniedbaniu anatomii, pierwszy ją na nowo wskrzesił. Zostawił kilka dzieł.

Berengaryjusz (de la Tour), poeta francuski, ur. 1500 r., † 1560 r. Prawnik z powołania, piastował ważne urzędy sądowe, pisał także poezyje humorystyczne, wielce w swoim czasie cenione.

Berenger (Alfons Maryja Marceli Tomasz), ur. 1785 r. w Walencyi; był 1808 prokuratorem w Grenobli, 1815 członkiem izby deputowanych, gdzie występował przeciwko dziedziczności i nieograniczonemu pomnażaniu liczby parów. Za restauracyi, oddał się życiu prywatnemu i poświęcił nauce. W tym peryjodzie życia, napisał najważniejsze swe dzieło: „*De la justice criminelle en France.*“ W r. 1827 został znowu deputowanym, 1831 radcą sądu kasacyjnego, 1839 parem. Znany jest także,

jako tłumacz na język francuski Nowelli Justyniana i szczególniéj, jako troskliwie popierający wszelkie dążenia filantropijne.

Berenhorst (Jerzy Henryk von), ur. 1733 r. w Sandersleben, naturalny syn księcia Leopolda Dessauskiego, służył pierwotnie w armii Fryderyka W., lecz po wojnie siedmioletniéj, porzucił zawód wojskowy i odbywał długie podróże. Wsławił się jako autor pism taktycznych, w których zbijając dawne błędy sztuki wojennéj, usiłował lepsze na ich miejsce wprowadzić zasady. Najznakomitszém jego dziełem są: „*Betrachtungen über die Kriegskunst, ihre Fortschritte, ihre Widersprüche und ihre Zuverlässigkeit*“ (Lipsk 3 wyd. 1827).

Berenice, (greck. *Berenike*, forma macedoń. zamiast Ferenike, dająca zwycięstwo), nazwisko kilku znakomitych niewiast starożytności, a w szczególności żon królów Egiptu i Syryi. — **B.**, żona Ptolemeusza III Ewergetesa. Gdy mąż jéj wychodził na wojnę przeciwko Seleukowi Kallinikowi, uczyniła ślub, że skoro zdrowym powróci, złoży włosy swoje bogom w ofierze. Ślub ten spełniła w świątyni Afrodyty, lecz gdy włosy nazajutrz znikły, astronom Konon z Samos objaśnił, że bogowie przenieśli je do nieba i umieścili pomiędzy gwiazdami. — Stąd konstelacyja, leżąca na północ względem ogona Lwa wielkiego, została nazwaną *warkoczem Bereniki*. — **B.**, zwała się także żona Mitrydata, którego Lucullus zwyciężył, tudzież córka Heroda Agryppy, króla żydowskiego, poślubiona jednemu z książąt Cylicyi, a przez pewien przeciąg czasu kochanka Tytusa, przed wstąpieniem jego na tron cesarski. Nazwisko to nosiło także kilka miast, zbudowanych na cześć tych niewiast; a mianowicie:— **B.**, ważne miasto handlowe nad morzem Śródziemném w Cyrenaice, obecnie Benghazi. — **B.**, miasto portowe nad morzem Czerwoném, na południowéj granicy Egiptu, założone przez Ptolemeusza Filadelfa i nazwane na cześć jego matki Bereniki. Zwaliska jego leżą w pobliżu dzisiejszego Benas.

Berens, herb rodziny tegoż nazwiska, nobilitowanéj 1680 r. W polu srebrném niedźwiedź czarny w koronie, wspięty w prawo. W szczycie hełmu, dwa skrzydła orle, między niemi konstelacyja Niedźwiedzicy. Labry czarne, srebrem podszyte.

Berensdorf, herb rodziny tegoż nazwiska, tarcza przećwiertowana, w pierwszéj i czwartéj w polu złotém niedźwiedź, wspięty w lewo; w drugiéj zaś i trzeciéj w polu czerwoném, kleszcze z ukosa w lewo. Szczyt podwójny, w prawym pół niedźwiedzia, w lewym zaś 2 trąby słoniowe, białe i czerwone; zewnątrz czarnemi i białemi piórkami ozdobione.

Berent (Szymon), jezuita, muzyk, ur. w Starych Prussach 1585 r., był kaznodzieją na dworze ks. Alexandra Radziwiłła, a późniéj nauczycielem Albrechta, syna Zygmunta III. Jako znakomity muzyk pisał symfonije i hymny, które grane przed papieżem i kardynałami zyskiwały oklaski, † 1649.

Beresford (William Carr wicehrabia), naturalny syn Jerzego de la Poer, margrabiego Waterford, ur. 1768 r., wszedł 1785 do służby wojskowéj, walczył w Nowéj Szkocyi, Indyjach zachodnich i wschodnich w r. 1805; miał udział w zdobyciu przylądka Dobréj Nadziei, zdobył późniéj Buenos-Ayres, był gubernatorem Madeiry, następnie wysłany 1808 do Portugalii, był generalissimusem tamże, odniósł kilka zwycięstw nad Francuzami i dowodził znacznymi oddziałami w latach 1812 i 1813. W r. 1817 zostawał w służbie portugalskiéj przy uśmierzeniu powstania w Rio-Janeiro, lecz popadł w podejrzenie, jakoby był stronnikiem Don Miguela, z którego to powodu, odjęto mu 1835 pobieraną dotąd pensyję feldmarszałkowską. Gdy 1814 jako baron Beresford został parem, wszedł trzymając się stronnictwa torysów do izby wyższéj. Mianowany 1823 wicehrabią, 1825 generałem a 1828 naczelnikiem artyleryi, do tych wszystkich godności łączył jeszcze tytuły: Marchese Campo-majore, hrabiego Trancoso i księcia Elvas; przez długi czas członek izby niższéj, † 1854.

Beresteczko, miasteczko w gub. wołyńskiéj, pow. dubeńskim, nad Styrem, założone w r. 1547 przez woj. kij. księcia Fryderyka Hlebowicza Prońskiego. Miało okazały kościół i klasztor trynitarzów. Od r. 1606 za sprawą Aleksandra Prońskiego było w tych stronach głównem siedliskiem aryan. Wsławione zwycięstwem Jana Kazimierza nad 300,000 Kozaków i Tatarów 30 Czerwca 1651. Mieszkańców ma 2853.

Berestowiec, wieś w gub. wołyńskiéj pow. roweńskim, w pobliżu któréj znajdują się ogromne pokłady bazaltu.

Berestowo, osada pod Kijowem, założona przez Włodzimierza W., który sam i jego następcy często tutaj przemieszkiwali. W cerkwi Zbawiciela, odnowionéj przez metropolitę Piotra Mohyłę w XVII w., spoczywają prochy Włodzimierza Monomacha, jego córki Eufemii królowéj węgierskiéj i wnuka Hleba.

Berettini, malarz i architekt włoski, ob. Cortona (Pietro da).

Berettyó, rzeka w Węgrzech, źródło w komit. koloszskim, ginie w bagnach i znów wypłynąwszy, wpada do Körösszy. Obfituje w perły.

Bereza, rzeka spławna w Rossyi, odgraniczająca gub. Smoleńską od Twerskiéj.

Bereza, malarz rodem ze Świeża (w Galicyi), kształcony kosztem hr. Cetnera w Rzymie. Wróciwszy do kraju 1805, osiadł w mieście rodzinném i malował ze zdolnością wiele portretów i obrazów do kościołów wiejskich, † 1827 w Świeżu.

Berezaj, rzeka, bierze początek z jeziora tegoż nazwiska w gub. nowogrodzkiéj, przepływa jeziora Chołmińskie i Piros; wpada do rz. Msty; długa 158 w.—Przy wypływie z jeziora Pirosa (w pow. borowickim) jest *Berezajski Rezerwoar*, służący do podniesienia stanu wody w czasie przechodu statków przez *Porogi Borowieckie* na rz. Mście, i jako motor dla okolicznych zakładów fabrycznych. Obejmuje 6 mil. kub. wody.

Bereza Kartuzka, osada w guber. grodzieńskiéj pow. Prużańskim nad Jasiołdą. Miała wspaniały klasztor i kościół Kartuzów, jedyny na Litwie na-

leżący do tego zgromadzenia, fundowany i po królewsku uposażony przez podkanc. Kazim. Leona Sapiehę w 1648. Zaszła tu w 1706 utarczka między wojskami Karola XII a sprzymierzonemi siłami Augusta II i Piotra W., w obecności tych monarchów. Klasztor zamknięto w r. 1831, a kościół wtedy zamieniono na parafialny.

Berezań, niezaludniona wyspa na m. Czarném, naprzeciw ujścia rz. Berezani; 2 w. obwodu, wysokie i zawiłe brzegi. Podług podania była poświęcona Achillesowi, który miał tu świątynię. — **B.** rz. stepowa w gub. chersońskiéj, wpada do Bereżańskiego limanu, jak wyżéj. Niegdyś grecki *Rodos*.— **B.** m. w gub. połtawskiéj, nad rz. Niedrą; 1600 m.

Berezna, m. w gub. Czernihowskiéj, położone na wysokiéj górze, nad rz. Berezą; 8200 m. i 6 cerkwi.

Berezna, dawniéj Andrzejów, m. na Polesiu w p. rowieńskim, nad rz. Słuczą, przeszło 2100 ludności.

Berezne, miasteczko w guber. Wołyńskiéj, pow. Krzemienieckim nad spławną rz. Słuczą. Było niegdyś własnością Ostrozkich, miało prawo magdeburskie i zamek. Mieszkańcy których przeszło 2,000, trudnią się handlem.

Bereźnickie starostwo niegrodowe. Położone było w województwie Trockiém, pow. Grodzieńskim. Wedle metryk Lit. (ks. 193 S. 667), król Zygmunt I, przywilejem nadawczym r. 1512 w Piotrkowie dnia 17 Listopada, udzielił w posiadanie toż sstwo Janowi Sapiesze, wdzie witebskiemu, marszałk. w. lit., staroście bracławskiemu z następującemi włościami: Bereźnica, Knorydy, Mikosza, Batamułowicza, Kraszów, Mieleskowska, Ponaszów, Mingajtowicza i Szoleszom. W r. 1766 należało do Michała Massalskiego het. w. lit. Od r. 1775 do 1781 było w posiadaniu Mateusza Zyniewa, posła z powiatu Starodubowskiego, który opłacał z niego kwarty złp. 879 gr. 22.

Berezow, m. pow. w gub. Tobolskiéj nad rz. Soswą, (od r. 1782), założone 1593 r. przez towarzyszów broni zdobywcy Syberyi, Jermaka. Mieszkańcy Berezowa (przeszło 1300), składają się po większéj części z Kozaków, potomków dawnych zdobywców lub przesiedlonych z nad Donu. — **B.** *Okręg*, obejmuje 887000 wiorst kw. a ludności 27000, (w tém Ostyjaków i Samojedów 14000), przerznięty rzeką Obią; grunta kamieniste, błotne i nieurodzajne. Główny przemysł stanowi rybołówstwo i łowiectwo.—Czyt. Bielawskiego, „*Pojezdka k Ledow. m.*" (Mosk. 1833) i Felińskiéj „*Podróż do Berezowa*" (Wilno 1849).

Berezowecz, m. w p. Dziśnieńskim, gub. Wileńskiéj, w malowniczéj okolicy, nad jeziorem Berezweczem, długiém w. 2, tylko 60 m., kościół najpiękniejszy na całéj Litwie.

Berezowski Rezerwoar. Ob. Berezaj.

Berezowskie kopalnie i płuczkarnie złota, oraz osada w gub. Permskiéj, nad rz. Berezówką (9600 ludności). Złoto tu najpierwéj było znalezione (1745 r.)

Berezowskie Wyspy, w zatoce Fińskiéj, oddzielone od Finlandyi międzymorzem *Biorke-Zund* czyli *Berezowém*.

Berezyna, rzeka, bierze początek w pow. Borysajskim pod m. Dokszycami i ubiegłszy 500 wiorst, wpada poniżéj m. Gorwola do Dniepru. Żegluga na niéj, poczynając od ujścia rz. Serguta, dosyć znaczna, głównie dla drzewa, spławianego do Rygi. Pamiętna jest dwoma przeprawami, a mianowicie: w r. 1708, Karola XII pod Niższym Berezynowem; i w r. 1812 od 25 do 29 Listopada, Napoleona I.

Berezyno, miasteczko w gub. Mińskiéj, pow. Ihumeńskim nad rz. Berezyną. Ma przystań, oraz fabrykę sukna i kortów. Domów 272, miesz. 1086.

Berezyński kanał, długi 7 w. i 350 s. łączy Dniepr z Dźwiną Zachodnią, zbudowany jest między rzekami Berezyną i Ułą, wchodzi w skład systematu spławnego między morzami Czarném a Bałtyckiém. Głównie prowadzą nim drzewo, z gubernii Mińskiéj do portu rygskiego.

Bereżnica, miasteczko w gub. Wołyńskiéj pow. Roweńskim, nad rz. Bereżanką wpadającą do Horynia. Mieszkańców 1,643.

Berg, niegdyś księstwo udzielne, (Ducatus Montensis), dzisiaj kraina wchodząca w skład prusskiéj prowincyi reńskiéj, która ze swoją gęsto zaludnioną i nader przemysłową doliną Wupperthal, oraz miastami fabrycznemi, jak: Elberfeld i Barmen, stanowi jednę z najprzemyślniejszych, najfabryczniejszych i najhandlowniejszych okolic Niemiec. Ziemia Berg, pierwotnie zaludniona przez Ubijczyków, przeszła potém w posiadanie Franków Rypuarskich, stanowiła granicę przeciwko lasom Westfalskim. Suidbert około r. 700 wprowadził tu chrześcijanizm. W. XI w. stanowiła hrabstwo, rządzone przez udzielnych hrabiów z domu Teisterband. Po wygaśnięciu hrabiów Bergu w linii męskiéj, kraik ten przeszedł 1219 w posiadanie Limburga, a w następnym wieku w posiadanie Wilhelma I, z Julichu, od którego to czasu, podzielał losy tego ostatniego księstwa. Z wygaśnieniem książąt panujących od 1609—24 pod gwarancyją Niderlandów, rządziły nim wspólnie palatynat Neuburgski i elektorstwo Brandeburgskie, aż nareszcie skutkiem zaszłych sporów, dostał się wyłącznie Neuburgowi. W r. 1742, gdy ostatni zmarł palatyn, objął w nim rządy dom Sulzbach, a 1799 Maxymilijan Józef palatyn Dwu Mostów. W r. 1806 odstąpione Francyi, nadane zostało przez Napoleona z tytułem wielkiego księstwa Joachimowi Murat, który po wstąpieniu swojém na tron neapolitański 1809, zrzekł się téj posiadłości, na rzecz Ludwika Napoleona syna Ludwika króla hollenderskiego. W r. 1812 kraj ten zajęty przez sprzymierzonych, został na kongresie wiedeńskim przyznany Prussom.

Berg albo **Bergius** (Mikołaj), ur. w Rewlu 1658 r. † 1706. Kaznodzieja kościoła ewangelickiego francuskiego w Sztokholmie, późniéj w Narwie, od 1701 super-intendent generalny inflancki. Ważniejsze jego dzieła są: „*Freundliches Ansinnen an die Herren Liebhaber der russischen Sprache, Bücher und Historien Nachrichten zu ertheilen*" i „*Exercitatio historico-theologica de statu Ecclesiae et religionis Moscoviticae*".

Berg (Ginter **Henryk baron**), ur. 1765 w Schwai-

gern pod Heilbronn; przybył 1793 na profesora prawa do Getyngi, skąd 1800 jako radca dworu przeszedł do służby hannowerskiéj, a następnie, do księstwa Lippe-Bückeburg na urząd prezesa regencyi. Po powrocie z kongresu wiedeńskiego, przyjął służbę w wielkiém księstwie Oldenburgskiém, został radcą tajnym i drugim członkiem gabinetu, a 1817 pozyskał godność barona państwa austryjackiego, † 1843, zostawiwszy kilka pism, dotyczących prawa publicznego niemieckiego. — **Berg** (Karol Henryk Edmund baron), syn poprzedniego, ur. 1800 w Getyndze, od 1845 r. dyrektor akademii rolniczéj i leśnéj w Tharandt, wydał kilka ważnych dzieł o leśnictwie: „*Anleitung zum Verkohlen des Holzes*" (Darmstadt 1830); „*Ueber das Verdrängen der Laubwälder im nördlichen Deutschland*" (1843); „*Staats forstwissenschaftslehre*" (Lipsk 1851); „*Aus dem Osten der österreichischen Monarchie*" (Drezno 1860). Wydaje nadto roczniki leśnic. akademii Tharandt.

Berg (Teodor Fryderyk Rembert v. B. hr.), namiestnik cesarsko królewski w królestwie Polskiém, ur. 1790 roku na zamku Zagnickim w gubernii Liflandzkiéj; słuchał nauk wyższych na uniwersytecie dorpackim, odbył jako oficer kwatermistrzostwa kampanije 1812—14 r. Od r. 1819 do 1822 znajdował się przy poselstwach w Monachijum, Rzymie i Neapolu. Następnie otrzymał stopień generała i dowodził wyprawą w stepy Kirgiz-Kajsackie; odbył kampaniję turecką 1828—29 a 1830—31 w Polsce. Przez następne lat 12 był generałem kwatermistrzem armii czynnéj, konsystującéj w królestwie Polskiém. W r. 1843 mianowany generał kwatermistrzem głównego sztabu cesarskiego, generałem piechoty i generałem adjutantem, używany był do misyj dyplomatycznych w czasie wojny węgierskiéj, w ciągu wojny wschodniéj kierował obroną prowincyj nadbałtyckich. W r. 1849 otrzymał tytuł hrabiego austryjackiego, w r. 1856 finlandzkiego. W 1855 r. mianowany generał-gubernatorem Finlandyi, sprawował ten urząd do r. 1863, w którym przeznaczony do Warszawy, został wkrótce mianowany głównodowodzącym wojskami i namiestnikiem w Królestwie Polskiém. Podróże swe w latach 1815—1818 po Szwajcaryi, Włoszech, Turcyi i Grecyi wydał w roku 1819.

Berg (Mikołaj), autor i poeta rossyjski, lektor jęz. rossyjskiego uniwersyt. Warszaskiego. Oprócz innych wydał „*Pieśni różnych narodów*" (26), głównie słowiańskich, w przekładzie bardzo udatnym i wiernym wraz z oryginalnym tekstem, (1854 Moskwa), oraz przekład „*Rękopismu Królodworskiego*", także wyborny. Będąc w Sebastopolu w czasie oblężenia, zebrał album ważniejszych wypadków, własnoręcznie rysowanych, które wydał wraz z opisem w dwóch tomach. — Przetłumaczył także poemata Mickiewicza.

Bergamasco, taniec włoski, charakteru lekkiego i wesołego. Muzyka do tego tańca, takież ma nazwisko.

Bergąmeno (Jan Chrzciciel), kompozytor włoski XVII w., zowiący się właściwie *Bonometti*. Znany jest jego zbiór p. t. „*Parnassus musicus Ferdinandeus*", obejmujący moteta jedno i kilkogłosowe na psalmy i modlitwy, oraz liczne kompozycyje na skrzypce i organy.

Bergamo, prowincyja królestwa włoskiego w Lombardyi, obejmująca 48 mil kw., z ludnością 353900; dzieli się na 3 okręgi: Bergamo, Clusone i Treviglio. Mieszkańcy Bergamoskowie, mówią właściwym sobie grubym dyjalektem i uchodzą pomiędzy Włochami za nieokrzesanych i śmiesznych, dla czego, owa niezbędna postać w włoskiéj komedyi ludowéj arlekin, nazywana bywa Bergamaską. Stolica prowincyi *Bergamo*, składa się z właściwego na górze położonego i obwarowanego miasta, tudzież z sześciu, w nizinie leżących przedmieść; liczy 27000 m., jest rezydencyją biskupa, ma biblijotekę publiczną (50000 tomów), akademiję Carrara z galeryją obrazów, znaczne fabryki wyrobów jedwabnych, żelaza i cukrów, (confetti di Bergamo); prowadzi rozległy handel. Śród budowli miasta, odznaczają się: gotycki kościół Santa Maria Maggiore, katedra, wielki skład towarów (la Fiera), posąg poety Torquato Tasso, który się tu urodził i inne.

Bergamotowy olejek (*Oleum bergamottae*), olejek eteryczny, zawarty w łupinach bergamotek t. j. owoców *Citrus bergamia*, i otrzymywany z nich przez wyciskanie. Ze 100 sztuk tych owoców, otrzymuje się z górą $^1/_5$ funta tego olejku bardzo wonnego, który się następnie jeszcze przez destylacyję oczyszcza. Posiada barwę zielonawo żółtą, jest przezroczysty, c. wł=0,88. Sprowadza się z Neapolu, Livorno, Jermi i Tryjestu, najczęściéj w flaszkach miedzianych, zawierających 50 do 60 funt. W niektórych farmakopeach jest oficynalny, główne jednak jego zastosowanie jest do pomad, perfum, wody kolońskiéj. Winien być od światła chroniony i przechowywanym w piwnicach.

Bergamotta, pod tą nazwą znane są dwie, zupełnie różne od siebie rośliny, a mianowicie: znana powszechnie odmiana *gruszy* (ob.) i *Cytryna bergamota*, (*Citrus bergamium* albo *bergamota*), różniąca się od właściwego drzewa cytrynowego tém, że jest większa, kwiaty białe zewnątrz i w środku, a owoc wybornego smaku, słodki, z przyjemnym zapachem, dojrzewa w Sycylii i Neapolu. Łupina owoców, służy do wyrabiania olejku bergamotowego a kora, do wykładania wnętrza bombonijerek.

Bergara lub **Vergara**, miasto hiszpańskie w prowincyi Guipuzcoa, nad Debą, ma 6200 m. i szkołę górniczą. Pamiętne jest układem zawartym 31 Sierpnia 1839 r. pomiędzy Esparterem a generałem karlistowskim Maroto, na mocy którego ustała wojna domowa, a Don Carlos przymuszony był uciekać do Francyi.

Bergasse (Mikołaj), ur. 1750 w Lyonie, † tamże 1832, wsławił się jako adwokat parlamentu w sprawie bankiera Kormanna z Beaumarchaise'm. Wybrany 1789 z miasta Lyonu na deputowanego do stanów generalnych, ustąpił wkrótce, nie chcąc wykonać przysięgi na konstytucyję. Podejrzany z po-

wodu niektórych pism, został uwięziony 1793 r. i tylko upadek Robespiere'a ocalił go od śmierci. Z dzieł jego, celniejsze jest: „*Essai sur la loi, sur la souveraineté et sur la liberté de manifester ses pensées*", (Paryż 1807 i 1822).

Bergedorf, okrąg zostający pod wspólném zwierzchnictwem Hamburga i Lubeki, pomiędzy Elbą i Billą, obejmujący $1^2/_3$ mili kw. i 12800 m., znany pod nazwą „*czterech ziem*" (Vierländer). W okręgu tym znajduje się: miasto t. n., mające 2500 m. Bergedorf z zamkiem Riepenburg, odebrane 1420 r. książętom saskim, zostało na mocy traktatu perlebergskiego 1420 r. wspólną własnością Hamburga i Lubeki. Od 1867 roku, okrąg ten wyłącznie należy do Hamburga, któremu został odstąpiony za 200,000 talarów.

Bergen okrąg w Norwegii, na wschód graniczący z okręgiem Chrystyjanii, obejmuje 590 mil kw. i 227500 m.; jestto kraj górzysty, surowy—przemysł ogranicza się do rybołówstwa, chowu bydła i górnictwa. Stolica t. n. ma 30,400 m., położona nad odnogą morza Północnego Vaag, posiada warowny port, zamek, szkołę żeglugi, 7 kościołów, wiele fabryk. Miasto to, założone 1069 r., niegdyś należało do związku hanzeatyckiego i było najważnieszém z miast związkowych na północy. Tu się urodził poeta Holberg, malarz Dahl i muzyk Ole Bull. Miasto paliło się wielokrotnie i teraz podupadło.

Bergen, wieś pod Frankfurtem, 1759 r. odnieśli tu zwycięstwo Francuzi pod dowództwem księcia de Broglio nad Ferdynandem Brunświckim.

Bergen ob. Mons.

Bergen (niegdyś po. słow. Gora), m. główne na wyspie Rugii, 3700 m. W pobliżu jest 340 stóp wysoka góra Rygrad, z prześlicznym na całą okolicę widokiem i ze zwaliskami zamku, zburzonego w r. 1316. Założone 1170 r. przez Jaromira I.

Bergen-op Zoom, silna twierdza w hollenderskiéj prowincyi południowego Brabantu, o 4 mile na północ Antwerpii, przy ujściu rzeki Zoom do Skaldy wschodniéj, ma 9000 m. i dobry port.

Berger (Józef de Longchamps) korepetytor anatomii w szkole głównéj w Wilnie, wydał dzieło p. t. „*Nauka położnicza przez pytania i odpowiedzi*" (1789), przekład z francuskiego, Augier'a du Tot i Saucerotte'a.

Berger (Adolf Fr.), ur. 1813 r. w Wodnianach w kr. Czeskiém; pracując przy uregulowaniu archiwum Trzebońskiego, gdy tam Palacki badał dokumenta do swojéj historyi narodu czeskiego, zachęcony przez niego, do studyjów histor. wystąpił ze swemi pracami w różnych pismach niemieckich oraz, wydał kilka zbiorów bijograficzno-historycznych i etnograficznych t. s. Czech i innych słowiańskich ziem.

Berger (Jan Nepomucen), mąż stanu austryjacki, ur. 1816 r. w margr. morawskiém, z powołania prawnik. W 1848 jako członek sejmu frankfurckiego zasiadał na lewicy i bronił stanowiska wielko-niemieckiego, następnie przebywał jako adwokat w Wiedniu; w r. 1863 wybrany do izby deputowanych, przemawiał za rządów Schmerlinga za ugodą z Węgrami. W r. 1867 mianowany ministrem, z powodu słabości nie objął teki, a położył sobie za zadanie oddziaływać na stosunki tak zwanego ministeryjum mieszczańskiego z prasą, a przez prywatne rozmowy z cesarzem wpływać na jego postanowienia. Był on duszą stronnictwa, które się starało przeprowadzić ugodę z różnemi narodowościami Austryi; w Grudniu 1869 r. przedstawił projekt ugody w memorandum, przez siebie zredagowaném, na zasadzie rewizyi konstytucyi i bezpośrednich wyborów do parlamentu, a gdy to zostało odrzuconém, wystąpił z ministeryjum wraz z Potockim i Taaffem w Styczniu 1870 i † w tymże samym jeszcze roku na chorobę piersiową. Wydał: „*Oester. Wechsel recht*" (1850); „*Kritische Beiträge zur Theorie des oester. allg. Privatrechts*" (1856).

Berger (Ludwik von), ur. 1768 w Oldenburgu, po ustąpieniu 1813 Francuzów, członek tymczasowéj komisyi administracyjnéj, został z powodu objawionéj niechęci dla obcego władztwa wraz z przyjacielem swoim Fink'em rozstrzelany w dniu 10 Kwiet. 1813. Zwłoki ich, pochowano w grobach książęcych.

Berger (Ludwik), ur. 1777 w Berlinie, † tamże 1839; znakomity kompozytor i nauczyciel muzyki. Z licznych jego utworów odznaczały się niektóre sonaty, etiudy, waryjacyje i pieśni, a mianowicie „*Piękna młynarka*".

Bergera aparat do wywózki nieczystości ma za zasadę zastosowanie pompy ssącéj, tak że nieczystości zostają wessane do zbiornika hermetycznie zamkniętego; dla ułatwienia działania pompy, nieczystości rozcieńczają się wodą. Zarzucają mu jednak, że usuwa głównie części płynniejsze, nadto zamknięcie nie jest dosyć hermetyczne, aby usunąć rozchodzenie się niemiłéj woni.

Bergerac, miasto w francuskim dep. Dodogner nad r. Dordogne, ma 12600 m. i w okolicy znaczne fabryki wyrobów żelaznych i papiernie. Prowadzi znaczny handel winem szampańskiém, zwaném *Bergerac*.

Berger de Xivrey (Julijusz), ur. 1801 w Wersalu, francuski filolog i historyk, prócz kilku prac filologicznych zostawił szacowne dzieła, dotyczące historyi i literatury wieków średnich i politycznych dziejów Francyi.

Bergery (Klaudyjusz Lucyjan), pisarz matematyczny francuski, ur. w Orleanie 1787; po ukończeniu szkoły politechnicznéj, jako oficer artyleryi odbywał kampanije 1810—15, potém był profesorem w szkole artyleryi w Metz, następnie w szkole normalnéj. Wydał kilka traktatów elementarnych (*arytmetyka, fizyka, astronomija*), oraz geometryi stosowanéj. Jego „*Économie industrielle*" była uwieńczoną przez Instytut francuski.

Berggreen (Jakób) oryjentalista szwedzki, ur. 1790; jako kaznodzieja przy poselstwie przybył do Konstantynopola 1819 r. Podróżował po Azyi; znawca literatury arabskiéj. Nieskończywszy słownika arabskiego wydał: „*Podróż po Europie i na*

Wschodzie" (Sztokholm 1826—28 3 tomy) (wyszedł t. 1 1825 r.)

Berghauer (Jan Tomasz Wojciech), ur. 1684 r. w Chebie w król. Czeskiém; † 1760 r. teolog rz. kat. i znawca prawa kościelnego i in. a mianowicie rzymskiego i czeskiego, oraz języków klasycznych i semickich. Oprócz innych wydał: „*Deductio de electionibus*" oraz „*Bibliomachia*" (1746 w 4). Największy jednak rozgłos zrobiło mu dzieło „*Protomartyr Poenitentiae ejusque sigilli custos semper fidelis S. Joannes Nep.*" (1723 w Augsburgu), przyjęte bowiem z wielką pochwałą przez katolików rz. stało się powodem licznych pism krytycznych i polemicznych, wydanych przez teologów ewangelickich. B. odpowiedział na nie w piśmie „*Apologia oder Schutzschrift für den h. Johann v. Nopomuk*" (1730), w którém tak wrażliwie dotknął swych przeciwników, że *Corpus Evangelicum* w Augsburgu podał skargę na niego do cesarza i rady narodowéj państwa, na co otrzymał odpowiedź: *aby* **Berowi** *albo odpowiedzieli piśmiennie albo—milczeli.*

Berghaus (Henryk Karol Wilhelm), jeden z najznakomitszych kartografów nowszych czasów, a zarazem płodny pisarz w dziedzinie geografii, ur. 1797 w Kleve, od 1816 inżynier geograf w prusskiém ministeryjum wojny, a od 1824 profesor matematyki stosowanéj w szkole budowniczéj tamże zamieszkuje od 1839 w Poczdamie, gdzie jest dyrektorem zakładu, w którym się głównie kształcą rytownicy map. Liczne prace jego kartograficzne stanowią istotną epokę w téj gałęzi; przytoczymy tu „*Atlas Azyi*", pomnożony pamiętnikami (Gotha 1833—43); „*Atlas fizyczny*" (1834—48, 93 kart); „*Sammlung hydrographisch-physikalischer Karten der preussischen Seefahrer*" (Berl. 1840), „*Ethnographischer Specialatlas von Deutschland*"; wydawał pismo „*Hertha*" (1825—29), które później zamienił w „*Annalen der Erd Völker und Staatenkunde*" (1830—43). Oprócz tego wydaje od r. 1849 „*Geographisches Jahrbuch*", stanowiący dopełnienie do atlasu fizycznego. Z innych prac jego wymienimy „*Allgemeine Länder und Völkerkunde*" (5 tomów w Stuttg. 1837—40); „*Die Völker des Erdballs*" (2 tomy Lipsk 1845—47); „*Handbuch der Mark Brandenburg*" (3 tomy Brandenb. 1853—56); „*Deutschland seit hundert Jahren*" (2 tomy, 1858—62); „*Was man von der Erde weiss*" (4 t. 1856—60). Dla młodzieży zaś są przeznaczone: „*Physikalische Erdbeschreibung*", „*Staatenkunde*" i „*Etnographie*" (Stuttgart 1846—50). Syn jego **Berghaus** Herman, ur. 1828 wydał wyborne dodatki do atlasów Stielera i Sydowa, nadto atlas okolic lodników doliny Oetz (Gotha 1851), wespół ze Stülpnaglem opracował „*Chart of the World*" (3 wyd. 1871, 8 tab.)

Berghem (Niklaas), jeden z najznakomitszych malarzów szkoły hollenderskiéj, ur. 1624 w Harlem, † tamże 1683, syn miernego malarza Piotra z Harlem. Krajobrazy jego i zwierzęta miały nadzwyczajne powodzenie. Obok malarstwa oddawał się także rytownictwu. Chciwa żona, nie dająca mu chwili spoczynku i ustawicznie napędzająca do pracy, uczyniła go jednym z najpłodniejszych swojego czasu artystów. Głównemi zaletami prac jego, będących ozdobą najpierwszych galeryj, są: łatwość i powab kompozycyi, porywający ogniem koloryt, naturalność i oryginalność w grupowaniu.

Berghen, Berhem, Berquen (Ludwik von), ur. w połowie XV w. w Brügge, odkrył 1476 przypadkowo sposób szlifowania dyjamentów (ob. Dyjament).

Bergier (Mikołaj Sylwester), teolog fr. rz. kat., ur. 1718 w Darney, † 1790 r. w Paryżu. Jako apologeta kościoła, walczył ustnie i piśmiennie z wielkim zapałem przeciwko tak zwanym przez siebie *mniemanym filozofom XVIII w.*, to jest Wolterowi, Russowi i innym. Napisał między innemi: „*Réfutation du Système de la nature, ou Examen du matérialisme*" (Paryż 1771, t. 2); „*Déisme réfuté par lui-même*" (Paryż 1768) oraz „*Słownik Teologiczny*" (część Encyklopedyi Metodycznéj, Paryż, t. 2).

Bergier (Szczepan), uczony hellenista, ur. 1680 w Siedmiogrodzie, po skończeniu uniwersytetu w Lipsku, był czynnym współpracownikiem Fabrycyjusza w wydaniu sławnéj „*Bibliotheca graeca*": † 1739 w Konstantynopolu. Celniejsze jego prace są: „*Pollucis onomasticum graecum et latinum*" (Amsterd. 1706); „*Homeri opera graece et latine*" (2 tomy 1707—12) i „*Aristophanis Comaediae graece et latine*" (1760).

Bergk (Teodor), zasłużony filolog niemiecki, ur. 1812 w Lipsku, syn znanego filozofa popularnego, autora i lekarza Józefa A. Bergk (ur. 1769 w Hainichen, † 1834), naprzód nauczyciel gimnazyjum, w r. 1842 profesor filologii w Marburgu, 1852 w Freiburgu, a od 1857 w Halli. Najważniejszém jego dziełem jest: krytyczne wydanie: „*Poetae lyrici graeci*" (Lipsk 1843—1853), obok którego wydał jeszcze wiele szacownych pism mniejszych rozmiarów. Od 1843—58 wydawca: „*Zeitschrift für Alterthumswissenschaft*", występuje zawsze jako zwolennik nowego kierunku w nauce. Prace jego nie ograniczają się tylko na krytyce i gramatyce, ale dotyczą także starożytności, historyi sztuki, mitologii, epigrafiki Greków i Rzymian. Zasiadając na sejmach hesskich w latach 1847 i 48, a w tym ostatnim roku także i w Frankfurcie, jako jeden z 17 mężów zaufania, przemawiał w duchu liberalno-umiarkowanym.

Bergler (Józef), ur. w Berglgütchen w Salzburgskiém około r. 1728, † 1788 w Passawie, znakomity rzeźbiarz, którego liczne utwory znajdują się w Salzburgu, Strasburgu i w Passawie. — **Bergler** (Józef), syn poprzedniego ur. 1753 w Salzburgu, malarz historyczny, mianowany został 1800 dyrektorem szkoły sztuk pięknych w Pradze i tu † 1829.

Bergman (Torbern Olof), zasłużony naturalista i chemik szwedzki, ur. 1735 w Katarinenberg, od 1735 profesor fizyki, następnie chemii w uniwersytecie upsalskim, † 1784 w Medewi. Rozprawa jego o fabrykacyi ałunu dotąd wartość zachowała; podał sposoby przyrządzania wód mineralnych sztucznych; minerały badał z nieznaną dotąd ścisłością i podał ich klasyfikacyją, w któréj dla po-

działów głównych, bierze za podstawę własności chemiczne, dla podziałów zaś dalszych, formę zewnętrzną, a zwłaszcza postać krystaliczną. Odkrył kilka związków chemicznych, a teoryja jego powinowactwa chemicznego, posłużyła za podstawę późniejszym pracom Berthollet'a. Z pism jego główne: „*Opuscula physica, chemica et mineralogica*“ (6 t. 1779—81), oraz w języku szwedzkim „*Fizyczne opisanie kuli ziemskiéj*“ (2 t. 1770—1775).

Bergmanit, odmiana wernerytu (ob.) znajdująca się w Norwegii.

Bergmann (Gustaw), historyk i filolog łotewski, ur. 1744, † 1814 r. Po ukończeniu nauk teologicznych w Lipsku, był pastorem w kraju rodzinnym i licznemi dziełami przyczynił się wiele do dalszych badań filologicznych nad językiem łotewskim; pozostawił też w rękopisie: *Słownik języka łotewskiego*. —**Bergmann** (Benjamin Baltazar), syn poprzedniego, podróżował w stepach kałmuckich, wydał dzieła: „*Nomadische Streifereien unter den Kalmücken*“ (Ryga 1805), „*Peter der Grosse als Mensch und Regent dargestellt*“ i „*Historische Schriften*“ (Lipsk 1803).

Bergmann Fr. G. prof. sztrasburgski, wydał: „*Les Scythes les ancêtres des peuples Germaniques et Slaves*“ (Halla 1858) i „*Les Gètes ou la filiation généalogique des Scythes*“ (Strasbourg 1859).

Bergonzoni (Michał), ur. w Bononii 1744, †1818, lekarz zasłużony naszemu krajowi; przybywszy do Polski 1775, był lekarzem nadwornym księcia Józefa Sanguszki, następnie praktykował w Lublinie. Osiadłszy w Warszawie, wraz z innymi kolegami prowadził kurs nauk lekarskich dla młodzieży warszawskiéj, urządził służbę zdrowia przy wojsku polskiém i przewodniczył jéj od r. 1794. W towarzystwie przyjaciół nauk był prezesem działu umiejętności, od r. 1805 aż do zgonu był lekarzem naczelnym ówczesnego wojska polskiego i znaczną część swego księgozbioru zapisał temuż towarzystwu. Pisma jego: 1) *Rozprawa o odrze*, 2) *Lublin podług ustaw medyki uważany w jednéj dyssertacyi*, 3) *Żywot Scheidta i Lafontaina*, 4) *Przepisy lekarstw dla szpitalów* (Warsz. 1810). O B. pisał Kincel w Rocznikach T. P. N. tom XIII, str. 467.

Bergson (Józef), ur. w Warszawie 1814, lekarz praktykujący w Warszawie, następnie w Berlinie i docent przy tamecznym uniwersytecie, wydał kilka dzieł lekarskich między innemi „*Die Beschneidung, von historischen, kritischen und medicinischen Standpunckte*“ (Berlin 1844). — Brat jego **Bergson** (Michał), kompozytor muzyczny, ur. w Warszawie 1820. Oprócz mnóstwa dzieł na fortepian i do śpiewu, napisał operę „*Luisa di Monfort*“, przedstawianą niegdyś we Włoszech i w Hamburgu, od r. 1852 przebywa w Paryżu.

Bergsträsser (Jan Andrzéj Benignus), uczony niemiecki, ur. 1732 w Idstein, od 1760 rektor gimnazyjum w Hanau, następnie profesor filozofii, † 1812. Pozostawił kilka dzieł z historyi naturalnéj i matematyki elementarnéj; w „*Syntematografii*“ (1784—7) zaproponował rodzaj telegrafii, polegający na użyciu ognia, dymu, naczyń napełnionych wodą, wybuchów prochu, chorągwi i t. d., użycie jednak tak rozmaitych znaków mogło wywołać zamieszanie.

Bergues, miasto warowne w francuskim dep. Nord, ma 6000 m. i mały port; za pośrednictwem kanału długiego na 8700 metrów, połączone jest z portem Dunkierką; wielkie jarmarki na zboże.

Beriberi, choroba panująca endemicznie w Indyjach wschodnich; B. zajmuje głównie system nerwowy, istota jéj nieznana. Chory doznaje uczucia osłabienia, zimna, bólu opasującego i bólów w rozmaitych miejscach; kończyny sztywne, osłabione albo porażone zupełnie, głos słaby, mowa niewyraźna, duszność, przy tém niepokój; w późniejszych czasach dołącza się obrzęk ogólny. Po kilku dniach, tygodniach, lub miesiącach, choroba mija zazwyczaj; w innych razach objawy stają się silniejsze, dołączają się kurcze, przytomność ginie i choroba kończy się śmiercią. Napada ona równie krajowców jak i cudzoziemców, i panuje najsilniéj w czasie zmiany peryjodycznie wiejących tam wiatrów.

Bering lub **Behring** (Vitus), ur. 1680 w Horsens w Jutlandyi. Za panowania Piotra W. wstąpił do rossyjskiéj służby morskiéj i przedsięwziął 1728 podróż naukową na morze Kamczackie, podczas któréj odkrył a raczéj potwierdził odkrycie kozaka Desznewa z r. 1648, że w tamecznych stronach jest nieznane przejście pomiędzy Azyją i Ameryką. Przejście to w najwęższéj części pod 66° szer. półn. tylko 10 mil, a pod 69° mil 75 szerokie, we środkowéj części 30 sążni głębokie, nazwane zostało od jego imienia *cieśniną Beringa*. W drugiéj podróży 1741, podjętéj celem zwiedzenia północno-zachodnich brzegów Ameryki, Bering został rzucony na wyspę Awacza i tu † 1741. Wyspa ta również otrzymała jego nazwę. Por. Müllera: „*Voyages et découvertes faites par les Russes*“ (Amsterdam 1766); „*Die Franklin Expeditionen und ihr Ausgang*“ (Lipsk 1867).

Beringerbad, wody mineralne słone w okręgu prusskiéj regencyi Magdeburgskiéj, powiecie Aszersleben, w pobliżu Suderode; miejsce to słynie z pięknego położenia na wstępie do Harcu.

Beriot (Karol August de), ur. 1802 w Löwen, znakomity skrzypek i kompozytor, w Paryżu założył *nową szkołę skrzypiec*. W r. 1836 wszedł w związki małżeńskie ze sławną śpiewaczką Malibrun, z którą już od lat sześciu w bliskich zostawał stosunkach. Po śmierci Baillot'a został 1843 profesorem w konserwatoryjum paryskiém; miejsce to jednak z powodu utraty wzroku musiał opuścić 1852, przeniósł się do Bruxelli, gdzie później sparaliżowany † 1870 r. B. wydał mnóstwo aryj waryjowanych (*Airs variés*), fantazyj, koncertów, etiudów, duetów i t. d. Wszakże wyższe jest jego znaczenie jako wykonawcy, który właściwą sobie poszedł drogą; w andante szeroka i wyrazista, ma jego gra w tempach żywszych dużo oryginalności i wykończenia.

Berisławicz, inaczéj *Beriszlo* (Piotr), ur. 1475 r. w Trogirze w Dalmacyi, kanonik rz. kat. w Kołoc

czy w Węgrzech. W r. 1500 posłował od króla Władysława do Polski, względem pozyskania pomocy przeciwko Turkom. Został następnie biskupem wesprymskim, a r. 1513 banem chorwackim. Poległ 1520 r. przy oblężeniu Knina.

Berka, miasto w wiel. księstwie Sasko-Wejmarskiém nad rz. Hunem, w nader powabném położeniu; 1400 m.; ma wody mineralne zimne, siarczane i żelazne oraz łomy dobrego piaskowego kamienia.

Berkeley (Grzegorz), jeden z najwięcéj wpływowych filozofów angielskich, człowiek wielkiéj nauki i pięknych przymiotów serca, urodził się 1684 r. w Kilbrin w Irlandyi. Po ukończeniu uniwersytetu dublińskiego, został 1707 r. członkiem tamtejszego kolegijum ś. Trójcy, r. 1721 nadwornym kaznodzieją namiestnika Irlandyi, a 1733 biskupem w Clogne. Odziedziczywszy znaczny majątek po sławnéj kochance Swifta, Stelli Johson, złożył swój urząd i udał się na wyspy Bermudzkie, gdzie zamierzył założyć misyje, celem nawrócenia tamtejszych dzikich mieszkańców. Chociaż w początkach znalazł wielu zwolenników, nie mógł jednak urzeczywistnić swego zamiaru dla braku poparcia. To zmusiło go do powrotu do ojczyzny, gdzie † w Dublinie 1753 r. B. upatrując w ówczesnym materyjalizmie i empiryzmie przyczynę upadku religii i moralności, poszedł w zupełnie przeciwnym kierunku i stał się twórcą idealizmu w nowożytnéj filozofii, którego podstawą są następujące dzieła: „*Three dialogues between Hylas and Philonous*" (Londyn 1713); „*Alciphron or the minute philosopher*" (1732); „*Theorie of Vision*" (1709); „*Treatiseon the principle of the human knowledge*" (1710). System B. następujący: materyja (ob.) nie istnieje zupełnie; przedmioty widzialne, są tylko idee naszego ducha, powstałe ze zjednoczenia wrażeń: twardości, koloru, kształtu, smaku etc., które mają swój byt tylko w naszego lub innego ducha świadomości. Wrażenie zaś to wywołuje w nas Bóg w pewnym porządku, który według B. stanowi to, co nazywamy prawami natury. Najważniejszą zasługą B. jest jego: „*Theorie of vision*", w któréj udowodnił, że nasze wyobrażenia, za pomocą wzroku nabyte, nie są proste, lecz kombinacyją wrażeń światła, cienia i dotykania. Ob. Idealizm, Materyjalizm. Całkowite wydanie dzieł B. wraz z bijografiją przez Arbathnot'a wyszło w Londynie 1784, 1820, 43; oraz 1870 tamże przez A. C. Fraser'a.

Berkhey (Jan Lefrancq van), ur. w Leydzie, lekarz praktykujący w Amsterdamie, który późniéj poświęcił się historyi naturalnéj, a mianowicie anatomii. Zawikłany w sprawy polityczne, zubożał zupełnie i † w Leydzie 1812. Najważniejsze jego dzieło jest: „*Naturlijke historie van Holland*" (1769 Amsterd.). Pisał także poezyje.

Berkheyden (Jan), ur. 1628 w Harlem, wyborny malarz krajobrazów i portretów; utonął w. 1698 r. Jego młodszy brat **Berkheyden** (Gerhard), ur. 1643, † 1693, wsławił się jako malarz architektoniczny.

Berko (Berek), Izraelita polski, opuściwszy kraj po podziale Polski, wstąpił do legijonów we Włoszech, walecznością dosłużył się stopnia oficera. Jako dowódca szwadronu polskich ułanów, zginął w czasie kampanii austryjackiéj 1809 r. w mieście Kocku, gdzie przywiązani żołnierze wysypali mu kopiec, zwany dotąd *Mogiłą Berka*.

Berkowiec, waga rossyjska, zawierająca 10 pudów czyli 400 funtów; co czyni funtów pol. 403,9 czyli 163,4 kilogramów.

Berkshire, albo skrócone *Berks*, hrabstwo w południowéj Anglii, ma $34^2/_3$ mil kw. i 176000 m. z miastem stoł. Reading; grunt przydatny na pastwiska i do uprawy; chowają dobre owce i świnie wysoko cenione. Hrabstwo jest obficie zaopatrzone w wody dopływami Tamizy: Kennet, Awon i innymi.

Berladnik, przydomek jednego z książąt halickich, Jana Rościsławicza (ob.).

Berlengas, grupa wysp, złożona z jednéj większéj i kilku mniejszych przy brzegach portugalskiéj prowincyi Estremadury, w pobliżu przylądku Carvoeiro.

Berlepsch (Herman Alexander), znakomity podróżopisarz niemiecki, ur. 1814 w Getyndze. Jako księgarz, oraz wydawca i redaktor czasopism: „*Erfarter Standt und Landboten*" i „*Thüringer Zeitung*" reprezentował w prasie najskrajniejszą opozycyję, a doznawszy wiele przykrości od surowéj cenzury 1848 musiał emigrować do Szwajcaryi, gdzie studyjując naturę i życie ludu szwajcarskiego, wydał jako owoc swych badań: „*Illustrirter Alpenlehrer*" (Lipsk 1854); „*Schweizerkunde*" (Brunśw. 1859—64, wyborny obraz kraju, ludu i państwa szwajcarskiego według metody Ritter'a); „*Die Alpen in Natur und Lebensbildern*" (Jena, 4 wydanie 1871, tłum. na angielski i francuski). Największą jednak zasługę położył szeregiem, wydawanych przez instytut geograficzny w Hildburghausen, przewodników podróżniczych po Szwajcaryi (6 wydanie Hildburgh. 1870), Paryżu (1867), południ. Francyi (1869), półn.-zach.-południowych Niemczech (1867—70), Rzymie i środkowych Włoszech (1871). Prace jego zalecają się głównie jasnością opowiadania, symetryją ułożenia materyjału i zdrowym na rzeczy poglądem.

Berlichingen (Götz lub Gottfryd von), waleczny rycerz niemiecki, ur. 1480 w Jagsthausen w Wirtembergii. Rycerstwo wieków średnich w nim i w jego przyjaciołach: Ulryku von Hutten i Franciszku von Sickingen jeszcze raz, w całym zajaśniało blasku. B. zostawał w służbie wojskowéj kilku książąt i przy oblężeniu Landshutu utracił prawą rękę, w miejsce któréj kazał sobie przyprawić sztuczną, żelazną, a którą dotąd w Jagsthausen przechowują. Jeszcze po ogłoszeniu przez cesarza Maxymilijana I pokoju powszechnego, brał udział w niektórych walkach domowych ze swymi sąsiadami. Jako dowódca, występując zawsze w obronie ludu, wziął czynny udział w wojnie chłopskiéj 1525; wzięty do niewoli, przymuszony był rycerskie dać słowo, że w niczém się nie przyczyni do przerwania powszechnego pokoju; mimo to jednak odbywszy jeszcze kilka wypraw, † 1562 w nie-

chętnéj bezczynności. Z pozostałéj po nim autobijografii, uważanéj słusznie za mistrzowski obraz ówczesnego życia społecznego, Goethe wziął treść do sławnego swego dramatu „*Götz von Berlichingen*".

Berlicz (Ignacy Alojzy), ur. w m. Brodzie na Pograniczu Wojskowém 1795 r. † 1855 r. Poprzednio kupiec oddał się studyjom ojczystego języka mianowicie poprawom pisowni chorwackiéj; długi czas był zwolennikiem grafiki cyrylickiéj W. St. Karadzicza, w dwóch jednak ostatnich wydaniach swojéj gramatyki (*Grammatik der illyrischen Sprache*, Buda 1833, Zagrzeb 1842), przyjął abecadło L. Gaja. W r. 1848 będąc na zjeździe słow. w Pradze wydał swój przekład *Rękopismu Królodworskiego*. Napisał także między innemi dzieje m. rodzinnego (po niemiecku) oraz „*Opis zwyczajów narodowych w Slawonii; zbiór pieśni*" i t. d. W sprawie oświaty narodowéj ma wielkie zasługi.—**Berlicz** (Andrzéj Torkwato), syn poprzedniego; wydał także gramatykę (po niem.), 1854 r. (Wied.). Jako zwolennik cyrylicy wydał tym abecadłem 1857 r. „*Izbori srpske powiestnice iz tureckijeh spomenika*" czyli opis bitwy po Marycą 1364 r. i na polu Kosowém 1389, z tekstem niem. i tureckim. Redagował pismo *Koło*. Pisze bardzo wiele do pism czasowych.

Berlier (Teofil), ur. 1761, † 1834 r.; wybrany 1792 na deputowanego do konwencyi francuskiéj, w procesie Ludwika XVI głosował za jego śmiercią. Za dyrektoryjatu był członkiem rady pięciuset, za cesarstwa wszedł do senatu i pozyskał godność hrabiego. Po powrocie Burbonów, wygnany z Francyi jako królobójca, powrócił do kraju dopiero w r. 1830. Napisał dwa ważne dzieła: „*Essai historique et chronologique sur les principaux évenements, qui se sont passès depuis le commencement du monde, jusqu'à nos jours*" (Paryż 1799) i „*Précis historique de l'ancienne Gaule*" (Brux. 1822).

Berlin, stolica królestwa prusskiego, główna rezydencyja króla, miejsce przebywania najwyższych władz państwa, leży pod 52° 3′ szer. półn. i 31° 2′ dł. wsch. po obu stronach Sprei lub Sprewy, miał w 1867 r. 702,437 m., dziś liczba ich powiększyć się miała do 900,000. Z pomiędzy mieszkańców $^8/_9$ należy do kościoła ewangelickiego, reszta katolików, żydów i innych wyznań. Klimat B. umiarkowany i mimo nie stałości pogody zdrowy, zima długa, łagodna wiosna, krótka jesień najpiękniejsza, średnia temperatura wynosi ciepła 7° R. Całe miasto podzielone na 125 obwodów, ma 352 ulic, 40 placów, 19 bram, 14280 domów, między którymi 645 publicznych budowli, 64 kościołów i 2 synagogi.—Po Petersburgu uchodzi B. za miasto najpiękniéj i najregularniéj zbudowane w Europie, pod względem zaś położenia i piękności okolic stoi po za wszystkiemi stolicami Europy; pomimo bowiem wielkich trudów i kosztów obróconych na uprawę gruntu, rozciągają się przed miastem prawie ze wszech stron nagie piaski. Miasto oświetlone od 1826 r. gazem; od 1855 r. posiada wodociągi, zaopatrujące place, ulice i domy w wodę. Z ulic B. zasługują na uwagę: „*Pod Lipami*" (Unter den Linden) 3,000 st. długa a 168 szeroka, najpiękniejsza ze wszystkich, między gmachem opery i bramą Brandenburgską położona; Friedrichsstrasse $^1/_2$ mili długa, przerzyna poprzednią pod kątem prostym; Wilhelmstrasse z licznymi i pięknymi pałacmi; Königsstrasse z zabudowanimi pocztowemi, Leipziger Strasse i inne. Nie brak jednak i ulic wąskich, ciasnych, pozbawionych świeżego powietrza i niezdrowych. Z placów publicznych piękniejsze są: Schlossplatz, Gensdarmenmarkt Belle-Alliance, Leipziger Platz, Denhofsplatz, Opernplatz, obsadzony kwiatami i ozdobiony wzniesioną w 1851 r. statuą Fryderyka W.; Wilhelmsplatz z posągami marmurowymi 6 generałów prusskich; Lustgarten i inne. Na Sprei, dzielącéj Berlin na kilka części, jest przeszło 40 mostów, niektóre z nich jak np. Schlossbrücke, 156 stóp długi a 104 szeroki, Kurfürstenbrücke, z konną statuą Fryderyka Wilhelma, są bardzo piękne. Między wielu wspaniałemi budowlami odznaczają się: Zamek królewski 200 stóp wysoki z 5 wjazdami, ma 700 pokoi (biała sala), galeryję obrazów, wybudowany został w 1451 r. a następnie ciągle powiększany, stąd brak jedności w całości tego gmachu; królewski arsenał, jest to olbrzymi gmach kwadratowy, zawierający wielką ilość broni i trofeów wojennych; zabudowania uniwersyteckie; dom opery, przed którym wznoszą się pomniki Yorka, Blüchera i Gnejzenau'a; zabudowania biblijoteki, teatra, giełda, kościoły ś. Mikołaja. P. Maryi z piękną wieżą, ś. Piotra i inne. Z pomiędzy zakładów, dla umiejętności i sztuk poświęconych, wyróżniają się następujące: Uniwersytet, otwarty w 1810 r., którego dzieje są złączone z dziejami nauki przez takich przedstawicieli jak Fichte, Schlejermacher, Hegel, Szeling, Niebuhr. Ranke, Mommsen, Böckh, Bopp, Grimm, Ritter, Müller, Virchow i t. p., mający własną biblijotekę, muzea, herbarium, ogród botaniczny, obserwatoryjum; biblijoteka królewska z 700,000 tomów i 15000 rękopisów, akademije umiejętności i sztuk, akademija górnicza, aquarium (mające 16,000 kw. stóp rozległości), konserwatoryjum muzyczne, akademija śpiewu, instytut muzyki kościelnéj, biuro statystyczne, 10 gimnazyjów, 1. progimnazyjum, 6 szkół realnych, wiele innych szkół i seminaryjów, domów sierot, ochron, instytutów specyjalnych edukacyjnych, towarzystw naukowych literackich i innych.—B. jest także miastem przemysłowém i pierwszém w państwie co do rozmaitości swoich wyrobów, zasługują w tym względzie na uwagę: gisernie, fabryki wyrobów jedwabnych, bawełnianych i wełnianych, złotych, srebrnych i metalowych, tabacznych, papiernie, drukarnie, fabryki wyrobów chemicznych, browary. Handel prowadzi B. towarami wszelkiego rodzaju, a sprzyjają mu instytucyje kredytowe, banki, stowarzyszenia akcyjne i asekuracyjne. Komunikacyja w mieście, ułatwiona przez dwa tysiące paręset dorożek i 400 omnibusów; z B. rozchodzi się 6 dróg żelaznych, a koléj konna prowadzi do Charlottenburga. Ożywioną jest także żegluga na Sprei, tak w r. 1867 przewiezio-

no 31,562,000 cetn. wodą a 32,479,000 cetn. lądem. Tuż przy B. przed bramą Brandenburgską leży Thiergarten, piękny i obszerny park, w którym wznosi się pałac królewski Bellevue z galeryją obrazów, a z boków całe ulice pięknych prywatnych gmachów, willii ogrodów; w Thiergarten mieści się także, piękny ogród zoologiczny. Inny przed kilkunastu laty założony park Friedrichshain (gdzie są groby poległych w 1848 r.), znajduje się we wschodniéj stronie miasta. Z innych miejscowości B. położonych wypada wspomnieć: Charlottenburg, letnia rezydencyja króla, Kreuzberg, Stralow, Treptow, Gesundbrunnen, Paukow, Schoenhausen, Tegel i t. d.—Berlin wzrasta z dniem każdym i bliską jest chwila, gdy dosięgnie milijona ludności, ale w odpowiednim stosunku, a nawet w daleko większym wzrasta drożyzna, szczególniéj lokalów (według wykazów statystycznych 63,000 m. mieszka pod ziemią w suterynach, a 161,300 m. mają mieszkania ciasne wbrew przepisów hygieny i moralności, gdyż więcéj jak po 5 osób przypada na jeden pokój). Z drożyzną, równolegle wzrasta i niemoralność. W 1869 r. znajdowało się w B. 45,800 zbrodniarzy, karanych kryminalnie, a 30,600 powoływanych przed sądy za mniejsze wykroczenia.. Prostytucyja się szerzy, a bezczelność prostytutek większa niż w jakiémkolwiek inném mieście Europy.. Stosunek dzieci nieprawych także ogromny, dochodzi bowiem 15%. Zarząd miasta jest skomplikowany, rada miejska ma tylko atrybucyje dotyczące zebrania środków pieniężnych, opieki nad ubogimi i niektóre inne. Cała zaś prawie administracyja jest w ręku państwowych władz lub towarzystw przez nie koncesyjonowanych. Dług B. wynosi 8,000,000 talarów. Co się tyczy przeszłości B. to był on pierwotnie osadą Słowian Stodoranów. Na prawym brzegu Sprei leżała osada Berlin, a na wyspie między ramionami téj rzeki, osada Kolno. Do początku XIII w. historyja ich nieznana, kościół ś. Piotra zbudowany był za Albrechta Niedźwiedzia, pierwszego margrabiego Brandeburgskiego, a więc w 12 w., przez osadników Niemców, których tenże margrabia tu sprowadził. 1307 r. obie osady Berlin i Kolno zostały połączone w jedno miasto. Odtąd Berlin rozwijał się powoli; w XVI w. nie miał jeszcze 15,000 m. W 1658 r. do dawnego miasta dodano Friedrichswerder, w 1683 r. Neustadt albo Dorothenstadt, 1690 r. Friedrichstadt; późniéj budowano jeszcze nowe części miasta, które w 1727 r. miało już 90,000 m. Pod panowaniem Fryderyka W. B. nie rozszerzył się na zewnątrz, ale ozdobił wielu wspaniałymi gmachami, zabudował wewnętrzne place i miał ludności przeszło 120,000. Za panowania Fryderyka Wilhelma III miasto powiększyło się nową częścią Friedrich-Wilhelms-stadt, przedmieściami i ozdobiło wielu pięknemi budowlami, a liczba mieszkańców doszła 300,000. W r. 1858 dosięgła 460,000, w 1861 r. 524,950, a w r. 1864 miała już B. 632,800 m.; ponieważ warunki polityczne, geograficzne i hygieniczne są sprzyjające dalszemu rozwojowi, przeto spodziewać się można, iż ten wzrost nadzwyczajny miasta nie jest przemijającym, krótkotrwałym, i że Berlin utrzyma się na téj wysokości, na któréj stanął. Głównem źródłem do poznania Berlina jest rocznik wychodzący pod tyt: „*Berlin und seine Entwicklung.*“ Oprócz tego Schwabego: „*Die Berliner Volkszählung von* 1867“ i pisma Daniela, Klödena, Göpperta, Fidicina, Spikera i innych.

Berlinerblau, ob. Błękit pruski.

Berling (Jan Karol Ernest), ur. 1812 w Kopenhadze, mąż stanu duński, który nowszymi czasy był kilkakrotnie ministrem. Pochodzi z rodziny, która na początku XVIII w. założyła pierwszą gazetę duńską: „*Berlinsgke Tidende.*“

Berlinka, statek handlowy, żaglowy, płaskodenny, używany u nas na rzekach większych, mieszczący w sobie do 200 beczek ładunku zboża. Piękne B. budują pod Włocławkiem. Wartość ich tam wynosi około 6000 r. sr.

Berlioz (Hektor), znakomity kompozytor i pisarz muzyczny francuski, ur. 1803 r. w La-Côte-St.-André, † 1869 r. Od 1829 r. zwrócił na siebie powszechną uwagę wielu pięknemi kompozycyjami: (*Symfonija fantastyczna*, kantata *Sardanapal*, napisana podczas dni Lipcowych, *symfonija melodyjna*; opera *Benvenuto Cellini*, symfonija *Romeo i Julija*). Z innych kompozycyj B. zaznaczyć należy: „*Symphonie funèbre et triomphale*“ (1840), przy odkryciu kulumny Lipcowéj; „*La damnation de Faust*“ (1846, legenda); „*L'enfance du Christ*“ (1854, oratoryjna trylogija); „*Béatrice et Bénédict*“ (1862, opera komiczna); „*Les Troyens à Cartage*“ (1864, opera). Berlioz był pierwszym z kompozytorów, który muzyce instrumentalnéj przypisywał możność wypowiedzenia wszystkiego, co myśl ludzka ogarnąć może, dlatego też w wielu swoich utworach, starał się nagromadzić jak najwięcéj efektów instrumentalnych. Zdanie swoje w téj mierze, wypowiedział dokładnie w dziele: „*Traité d'instrumentation et d'orchéstration modernes*“ (Paryż 1844). Jako krytyk muzyczny napisał także: „*Voyage musical en Allemagne et Italie*“ (Paryż 1843); „*Etudes sur Beethoven, Gluck et Weber*“ (2 tomy, Paryż 1845); „*Soirées de l'orchestre*“ (Paryż 1853). Od 1856 r. był członkiem akademii sztuk pięknych w Paryżu. Dotąd jeszcze nie masz ustalonego zdania o B. jako kompozytorze. Jedni widzą w nim najprzedniejszy genijusz muzyczny czasów nowszych, drudzy zaś przenikliwy i bystry umysł, co słabe strony swego talentu, dotyczące specyficznie muzykalnéj inwencyi i braku głębokości, umie pokrywać umiejętnie muzyczném wykończeniem i orkiestrowemi kombinacyjami. To tylko powiedzieć należy, że B. jest szczególném zjawiskiem w muzyce francuskiéj; ma styl własny, cechę odrębną, którą mu nadał przesadzony romantyzm spółczesnéj epoki; każde, z dzieł jego większych, porusza żywotne kwestyje, istotę muzyki, każde wywoływało zawzięte polemiki. Ale wszyscy jednozgodnie stawiają go wysoko, jako znakomitego pisarza i wielkiego znawcę orkiestry.

Berło, (laska w ręku panującego), już u staroży-

innych ludów oznaka pewnéj powagi i władzy, od wieków średnich stało się godłem panujących cesarzów i królów; składało się zwykle z dłuższéj lub krótszéj laski, stosownie do upodobania i smaku utworzonéj i ozdobionéj. Jako znamię nieograniczonéj władzy sędziowskiéj, berło znajduje się także w ręku rektorów uniwersyteckich, podczas uroczystych posiedzeń i wystąpień. W pierwotnéj Słowiańszczyznie berłem była laska, ucięta własną ręką arcykapłana w świętym gaju Świantewida na wyspie Rugii, kto ją nosił, do tego osoby przywięzywała się świętość i cześć powszechna. Wszyscy władycy ziem słowiańskich otrzymywali takowe berła z rąk arcykapłana w Arkonie, jako miejscu ogniskującém tę wszechwładzę ziem i ludów słowiańskich. Po ustaleniu się chrześcijaństwa w Europie, rozdawnictwo koron wraz z nieodrębnemi atrybutami, stało się wyłącznością biskupów rzymskich. Z monarchów słowiańskich z Watykanu otrzymali korony: Daniel na królestwo Halickie, a ś. Wacław dla Czechów. Bolesław Chrobry starając się napróżno w Rzymie o koronę dla siebie i swych następców, otrzymał od Ottona III cesarza w Gnieźnie koronę królewską, a berłem jego była żelazna włócznia ś. Maurycego, dotąd przechowywana w skarbcu katedry krakowskiéj.—Berło królewskie wraz z insygnijami innemi, przechowywało się w skarbcu archikatedralnym w Gnieźnie do czasów Łokietka, który, skutkiem doznawanych prześladowań ze strony duchowieństwa wielkopolskiego, przeniósł je do Krakowa, naznaczając go zarazem miejscem koronacyi królów i ich małżonek. Pod panowaniem Ludwika, berło wraz z innemi oznakami władzy królewskiéj, wywieziono do Budy, które potajemnie ze skarbu koronnego wydał Elżbiecie królowéj matce Wojciech Strzelecki, ówczesny podskarbi, skąd przywiozła je dopiéro do Krakowa Anna Cylejska, małżonka Władysława Jagiełły. Unikając nadal podobnych zdarzeń stany nakazywały peryjodyczne lustracyje regalij królewskich, które odbyły się w latach 1599, 1633, 1676 i 1730. Wedle ostatniéj lustracyi znajdowały się cztery berła, które w r. 1794 zaginęły bez śladu. W czasie uroczystych wystąpień, jeden z wyższych senatorów, jak wojewoda lub kasztelan, obok jabłka, miecza i korony, niósł oddzielnie berło. Berło będąc wyobrazicielem władzy najwyższéj, stało się źródłem wyrażeń: *sięgać po berło, rościć prawo do berła, podlegać berłu* i t. p..

Berło (bot.), ob. Złotogłów.

Berło brandeburgskie, mała konstelacyja, leżąca między Łabędziem, Cefeuszem, Pegazem i Andromedą. Konstelacyja ta, utworzona została przez Rogera 1679 r.

Berło (Arseni), † 1744 r. mianowany na biskupa gr. kat. białoruskiego, gdy jednak król August II odmówił wydania przywileju z tego powodu, że nie pochodzi z wyższéj szlachty a ze zwyczajnéj, bliskiéj gminu, wszczęła się kilkoletnia korespondencyja z cesarzem Piotrem II i cesarzową Anną. Nareszcie synod petersburgski mianował go władyką perejesławskim.

Berma (z fr. *berme*), ścieżka, ganek, ustęp pozostawiony przy sypaniu wałów i szańców, pomiędzy spodnim krańcem zewnętrznego spadku przedpiersia, a wewnętrzną krawędzią rowu, dla przeszkodzenia, iżby odstrzelona ziemia przedpiersia niezsypywała się do rowu; miewa zwykle 2 do 3 stóp szerokości. Przy budowie dróg B. jestto ustęp między groblą a rowem.

Berman (Stanisław), był rządcą mennicy gdańskiéj. Głoski S. B., któremi oznaczał pieniądze pod swoim zarządem wybijane, znajdujemy na monetach gdańskich od 1619—1635 r. Niemcy nazywali go *Bierman* lub *Boerman*.

Bermudez, imię kilku królów Asturyi, z których Bermudez III, ostatni potomek królów gockich, zginął w bitwie pod Carion 1037.

Bermudez (Hieronim), poeta hiszpański, dominikanin, † około 1589 r.; słynął jako liryk i teolog znakomity. Sławę swą zawdzięcza głównie dwu tragedyjom, wydanym pod imieniem Antoniego Silva, z tytułem: „*Primeras tragedias espanolas. Nise lastimosa y Nise laureadade D. Ant. de Silva*“ (Madryt 1577 r.).

Bermudez Zea, ob. Zea-Bermudez.

Bermudzkie wyspy, zwane także niekiedy wyspy *Somers*. Jestto grupa wysp należących do Ameryki północnéj, a składających się z przeszło 360 małych wysepek i skał na oceanie Atlantyckim, z których tylko dziewięć większych (w ogóle 20 mil kw.), a między niemi ś. Jerzego z miastem stołecznem St. Georgetown (2500 m.) są zamieszkałe i liczą około 12,500 ludności (w połowie prawie wolnych Negrów). Produkta są tutaj takie prawie, jak w Indyjach zachodnich, a klimat nadzwyczajnie zdrowy i łagodny; panuje wieczna wiosna. Grupa ta, odkryta 1527 przez Hiszpana *Jana Bermudez*, zajęta 1769 przez Wielką Brytaniję, jest jako stacyja na drodze do Indyj zachodnich, tudzież jako punkt strategiczny, bardzo ważna dla Anglii.

Bern, kanton Szwajcaryi, prawie w jéj środku położony i graniczący na południe z kantonem Wallis, na wschód z Luzern, na północ z Solotur-nem, na zachód z Neufchatelem i Francyją, obejmujący 125 mil kw. z ludnością 467,000, po większéj części wyznania reformowanego, (58,760 katolików, 2,200 innych wyznań chrześcijańskich i 900 Izraelitów), pochodzenia przeważnie niemieckiego; dzieli się na 30 okręgów. Północna i północno-zachodnia część kantonu, powabną i sławną z obfitości pięknego bydła doliną Emmen i urodzajnemi wzgórzami Jura przerznięta, wydaje wszelkiego rodzaju zboża, wino i inne owoce. Część jego południowa, tak zwana Berner Oberland, latem przez podróżników licznie zwiedzana, rozpoczyna się na granicy kantonów: Wallis i Uri zaś południowo-zachodnia, łańcuchem Alp głównych, zwanych tutaj *Alpami berneńskiemi*, z wielkimi lodowcami, olbrzymimi wierzchołkami wiecznym pokrytymi śniegiem, (Jungfrau 12,828 st., Finsteraarhorn 13,160 st. wysokimi), przeplatanymi w niektórych okolicach urodzajnemi dolinami. Z tych ostatnich najważniejsze są: Hasli, Grin-

delwald, Lauterbrunnen, Simmen i Saanen. Główną rzeką kantonu jest Aar, przechodząca wyższém korytem przez jezioro Brienzer i Thuner, z licznemi rzekami pobocznemi. W północnéj stronie płyną rzeki: Birs i Doubs; granicy zachodniéj dotyka jezioro Neuenburg, połączone z jeziorem Bieler. Klimat, zostający pod wpływem strefy alpejskiéj, jest w nizinach bardzo łagodny i przyjemny, a w ogóle nadzwyczaj niezdrowy. Czarująca piękność gór berneńskich zwabia tu corocznie mnóstwo cudzoziemców. Gospodarstwo alpejskie, wyroby drewniane sztucznie wyrzynane, tkactwo i fabrykacyja sukna, a w północnéj części kantonu zegarmistrzostwo, stanowią główny przemysł mieszkańców. Z artykułów wywozowych ważnym jest sér, wyrabiany w nizinie Emmen i Saanen. Kanton wysyła 23 swoich członków do federacyjnéj rady narodowéj i rządzony jest podług nowéj ustawy z r. 1866, która napisana w duchu demokratycznym, zastąpiła dawną konstytucyję arystokratyczną. Prawo wyborów posiadają wszyscy 20 letni obywatele kraju; wybranym zaś do wielkiéj rady może być każdy, mający prawo wyboru, po skończonym 25 roku życia. Co cztéry lata, zmienia się ta najwyższa władza prawodawcza. Na czele władzy wykonawczéj stoi rada rządząca, złożona z 9 przez wielką radę mianowanych członków. W téj radzie istnieje 6 dyrekcyj wydziałowych: spraw wewnętrznych, sprawiedliwości, skarbu, oświecenia i wyznań, wojskowości i budowli publicznych. W całym kantonie jest jeden sąd najwyższy, zmieniany w połowie co lat 4; niższemi instancyjami są sądy powiatowe, w gminach zaś, istnieją sądy pokoju. Władza administracyjna i sądząca są niezależne od siebie. Kraina ta była w V w. zamieszkałą przez Burgundów, późniéj przeszła pod panowanie Franków, z końcem zaś IX w. składała część Małéj Burgundyi, dopóki w XI stuleciu nie weszła w skład Niemiec. W r. 1353 Bern, z powiększoném już wówczas terytoryjum, wszedł do federacyi helweckiéj; w początkach w. XV miał udział w wojnach przeciwko Austryi, Medyjolanowi, Burgundyi, Hiszpanii i Badenowi. W r. 1526 zabrał książętom sabaudzkim cały Waadti posiadłości swoje rozszerzył do 236 mil kw. Lubo żywioł demokratyczny był od samego początku przemagającym w Bernie, jednakże od czasu zdobycia Waadtu, wielka rada, złożona z patrycyjuszów przywłaszczyła sobie władzę niemal nieograniczoną. Przy energii takiego rządu oligarchicznego Bern w krótkim czasie uzyskał przewagę w federacyi, lecz upośledzone klasy niższe zaczęły coraz głośniéj domagać się zmiany i rząd ten upaść musiał, pod wstrząśnieniami pierwszéj rewolucyi francuskiéj. Waadt i Aargowija pozostały; wkrótce po nieszczęśliwéj bitwie 2 Marca 1798 r. z wojskami rzeczypospolitéj francuskiéj, zwycięzcy wkroczyli do Bernu. Od téj epoki, posiadłości Bernu rozpadły się na oddzielne kantony: *Waadt*, *Aargowija*, i *Bern*, który to podział został następnie na kongresie wiedeńskim zatwierdzony. Wzmocniona tymczasem na nowo oligarchija miejska została wypadkami 1831 r. na zawsze złamaną i w dniu 31 Lipca 1831 r. przyjęto nową konstytucyję demokratyczną, która wszakże późniéj na inną, więcéj konserwatywną, w dniu 31 Lipca 1846 r. zamienioną została. Porów Tillier'a: „*Geschichte des eidgenössischen Freistaats Bern*" (6 t. Bern 1838—40). Warstemberger'a „*Geschichte der alten Landschaft Bern*", (2 t. Bern 1862 r.) Wattenwyl'a „*Geschichte der Stadt und Landschaft Bern*". (Szafuza 1867 r.)

Bern, stolica kantonu tegoż nazwiska w Szwajcaryi, nad r. Aar, liczy 29,000 m., jest siedliskiem władz federalnych związku helweckiego, a tém samém rezydencyją rozmaitych poselstw zagranicznych. Posiada kilka wspaniałych gmachów, na których czele stoi ukończony 1857 r. pałac federacyi, a oprócz tego katedrę gotycką, kościół Wszystkich Świętych, wspaniały szpital miejski, zwany Wyspą, dom podrzutków, arsenał i t. d. Jest tu uniwersytet, założony 1834 r., wielka bibliioteka, obserwatoryjum astronomiczne i liczne zbiory. Handel i przemysł są w stanie kwitnącym, do których rozwoju przyczynia się znacznie bank, urządzony 1846 r.

Bernadotte (książę Ponte Corvo), ob. Karol Jan XIV, król szwedzki.

Bernard (święty), opat klerwalleński (Clairvaux), urodz. 1091 w Fontaines w Burgundyi, † 1153 r. W roku 1115 założył klasztor w Clairveaux, pod Langres i był jego pierwszym opatem. Papież Alexander III, zaliczył go w poczet świętych; pamięć jego obchodzi się 20 Sierpnia. Wielce poważany, siłą ducha swojego i wymowy, potężny wpływ wywierał na całe duchowieństwo. Walczył przeciwko zdaniom Abelarda, który potępiony został, za jego głównie staraniem; podobnież, przeciwko Arnoldowi z Brescia. Druga wojna krzyżowa 1147 r., za jego wpływem przyszła do skutku; za jego pośrednictwem papież Innocenty II, został uznanym w Niemczech, a papież Eugenijusz III od niego otrzymał swoje wykształcenie. Dzieła jego miały mnóstwo wydań, z których najznakomitsze jest Mabillona. (Paryż, 1696, tomów 2). Na język polski tłumaczył celniejsze pisma Michał Bohusz Szyszko. (Wilno, 1850).

Bernard (święty) z Mentanu, ur. 923 r. † 1008 r. Od r. 960 archidyjakon i generalny wikaryjusz Aosty. Na górze Wallezyi obalił sławny bałwan Jowisza i wybudował na niéj dwa klasztory i szpitale dla pielgrzymów, z których jeden nazywa się wielkim, drugi małym ś. Bernardem. Zakonnicy tych klasztorów zwani: synami ś. Bernarda z Mentanu. Kościół rz. kat. obchodzi jego pamięć 15 Czerwca.

Bernard, kapłan hiszpański, poświęcony przez papieża, Paschalisa II, na biskupa pomorskiego, 1122 r. przybywszy na Pomorze i nic nie wskórawszy, powrócił do Niemiec i zamknął się w klasztorze bambergskim.

Bernard, król włoski, syn Pepina, otrzymał od dziada swego, Karola W., zarząd Włoch 812 r.

Wzięty do niewoli przez Ludwika Łagodnego 818 r. miał sobie karę śmierci zamienioną na wyłupienie oczu, w skutku czego umarł po trzech dniach okropnych cierpień.

Bernard, syn ś. Wilhelma, księcia Tuluzy, otrzymał 820 r. od Ludwika Łagodnego księstwo Septymanii. Podejrzywany przez Karola Łysego o porozumienie się z Pepinem II, królem Akwitanii, miał ponieść 844 r. karę śmierci.

Bernard (Salomon), ur. w Lyonie około 1512 r. malarz i drzeworytnik, zajmujący się głównie przedmiotami drobnych rozmiarów, (stąd zwany: mały Bernard). Drzeworyty jego znajdują się w Biblii lyońskiéj z r. 1550.

Bernard (Klaudyjusz), zwany ubogi ksiądz, ur. 1588 r. w Dijon, † 1641 r. porzuciwszy nauki prawnicze został księdzem rz. kat., a rozdawszy ubogim cały majątek 400,000 liwrów, postanowił sobie, gorliwie pracować słowem nad wytępieniem zdrożności ludzkich, a czynem usługując chorym w szpitalu. Gorliwość jego w tym względzie, posuniętą była do ostatnich krańców możliwości. Duchowieństwo francuskie kilka razy starało się, aby został uznany za świętego.

Bernard (Klaudyjusz), jeden z najznakomitszych współczesnych fizyjologów, ur. 1813 r., w departamencie Rodanu, we Francyi. Ukończywszy uniwersytet w Paryżu, został asystentem sławnego Magendi'ego, po którego śmierci objął katedrę fizyjologii w Collége de France; przed kilku laty został członkiem akademii nauk. Prace jego, są bardzo rozległe i ścisłe; słynie jako doskonały i subtelny experymentator. Prowadził doświadczenia bardzo szczegółowe nad działaniem organów trawienia, i ich wydzieleń; najciekawsze są rezultaty jego co do znaczenia soku trzuszczkowego. Wykrył w wątrobie cukier, tworzący się z glikogenu i wykazał zależność jego od nerwów; z tém się łączy głośny sposób sprowadzania cukromoczu (ob.) u zwierząt, przez ukłucie pewnego miejsca w mózgu. Okazał, że naczynia ucha królika zależą od nerwu sympatycznego, i tém odkryciem wprowadził do nauki kwestyję nerwów naczynioruchowych, (ob. naczynia), niezmiernie ważną obecnie dla fizyjologii i patologii. Mniéj szczęśliwym był B. w tłumaczeniu rozmaitych spraw chorobowych, na zasadzie swoich fizyjologicznych odkryć. Oprócz wielu rozpraw szczegółowych ogłosił: „*Leçons de physiologie experimentale*" (1855), „*Mémoire sur la chaleur animale*" „*La physiologie générale*", (1872 r.).

Bernard (Szymon), ur. 1817 r. w Carcassone, jako chirurg okrętowy, należał do wyprawy wojennéj, przeciwko Mexykowi, lecz w r. 1842 przeszedł na pole dziennikarskie; podczas rewolucyi lipcowéj, przeniósł się do Paryża, gdzie był jednym z najżarliwszych klubistów, lecz z powodu kilku wytoczonych przeciwko niemu procesów, schronił się do Belgii, 1849 r. Odtąd, przebywając na przemian w Anglii i w Niemczech, uwikłany został w sprawę Orsiniego o zamach na życie cesarza Napoleona III, która jednak skończyła się pomyślnie dla niego, gdyż wyrzeczono jego uwolnienie.

Bernard z Ventadour, słynny trubadur XII w., żył naprzód na dworze Ebles'a II, wicehrabiego Ventadour, późniéj na dworze Eleonory, (od 1152 r. księżnéj Normandyi) i nareszcie Rajmunda V z Tuluzy; † około 1200 r. w opactwie Dalon, w Limousin. Pozostało po nim 52 pieśni pełnych wdzięku i żywości.

Bernard, protoplasta rodu książąt i hrabiów Anhalt, syn księcia Alberta Niedźwiedzia, † 1212 r., jako książę Anhalt Bernburg i Köthen.

Bernard, biskup poznański, nastąpił po Radwanie 1162, † 1175 r.

Bernard, książę świdnicki, syn Bolesława I. W skutek dobrowolnego między braćmi podziału Szląska 1324 r., otrzymał na własność dzielnicę Świdnicką, † 1326 r.

Bernard, opat ś. Teofreda, nuncyjusz papieski, łącznie z Bartłomiejem, biskupem elekleńskim, przeznaczony był 1324 r. do nawracania Litwinów i załatwiania sporów ich z Krzyżakami. Tak pierwsze, jako i drugie przeznaczenie obu kapłanów, żadnego nie odniosło skutku.

Bernard, książę opolski, syn Bolesława z Falkenberga. W sporze o koronę czeską, stał po stronie księcia austryjackiego Alberta, za co najechany przez wojsko polskie, w odwet napadł i zrabował 1443 r. kupców krakowskich, † 1445 r.

Bernard z Nissy, teolog i profesor akademii krakowskiéj, nauczyciel Jana Gastolda, księcia litewskiego. Zostawił w rękopiśmie: „*Summa Casuum Conscientiae* i *Sermones de tempore et de Sanctis*", znajdujące się w biblijotece akademii krakowskiéj.

Bernard z Lublina, ur. w końcu XV w., uczeń akademii krakowskiéj, wydał 1578 r. w Krakowie: *Żywot Ezopa Fryga, mędrca obyczaynego, y z przypowieściami jego: z niektóremi też innych sławnych mędrców, przykłady osobliwymi, a bardzo śmiesznymi, y też krotochwilnymi*" etc. (z drzeworytem karła opowiadającego).

Bernard (Bernat z Krakowa), astrolog tamecznego magistratu, żył i umarł w ubogim stanie 1613 r.; pierwszy zaczął wydawać kalendarze po polsku i ogłosił kilkanaście pism, po większéj części treści astrologicznéj.

Bernard, książę wejmarski, ur. 1604 r., najmłodszy syn księcia Jana III, sasko-wejmarskiego, przyjął podobnie jak trzéj starsi jego bracia, służbę w wojnie trzydziestoletniéj przeciwko cesarzowi i walczył pod rozkazami Mansfelda, Krystyjana Brunświckiego, Jerzego Badeńskiego, Krystyjana Duńskiego, Betlem-Gabora aż do r. 1628, w którym poddał się cesarzowi. Gdy w r. 1630 Gustaw Adolf wylądował, przeszedł zaraz na jego stronę i został generałem szwedzkim. W tym charakterze towarzyszył królowi aż do bitwy pod Lützen; po jego zaś śmierci, objął naczelne dowództwo i wygrał bitwę, która już była uważana za straconą. Dowodził również Szwedami w kampanii 1633 r.; kiedy Oxenstierna rozdzielał du-

chowne majętności niemieckie pomiędzy swoich dowódców i dyplomatów, Bernard otrzymał razem z innymi Würzburg i Bamberg pod nazwą księstwa Frankonii, które wszakże skutkiem bitwy pod Nördlingen, (27 Sierp. 1634 r.), znowu postradał. Do pokoju pragskiego nie przystąpił wcale, lecz cofnął się ku Renowi, w zamiarze rychlejszego połączenia się z posiłkami spodziewanymi od Francyi i tu, wspierany pieniędzmi i wojskiem francuskiém, walczył bardzo pomyślnie w latach 1636 i 1637 przeciwko wojskom cesarskim, które kilkakrotnie stanowczo poraził i którym po jednomiesięcznem oblężeniu odebrał warownię Breisach. Mając następnie zamiar przeniesienia się w samo jądro Niemiec, umarł niespodzianie w Neuburgu nad Renem 1639 r., prawdopodobnie w skutek zadanéj mu trucizny, zwłaszcza że zaczynał już być podejrzanym Francuzom, którzy myśleli, jak najprędzéj pozbyć się przyrzeczonéj mu Alzacyi. Kardynał Richelieu, umiał zręcznie korzystać na rzecz Francyi ze zdobyczy, poczynionych przez Bernarda, Niemcy zaś z podbojów bohaterskiego księcia nic nie wskórały. Zwłoki Bernarda dopiero w r. 1655 przeniesiono z Breisach do Weimaru.

Bernard (Karol), książę sasko-wejmarski, generał hollenderski, ur. w Wejmarze 1792 r., najmłodszy syn wielkiego księcia Karola Augusta; już w r. 1806 walczył w armii prusskiéj przeciw ko Francyi, w r. 1809 w wojsku saskiém przeciw Austryi za Francyją, w r. 1814 z Sasami, 1815 z Hollendrami w stopniu generała brygady przeciwko Francyi, a od 1848—53 był naczelnym dowódcą w Indyjach hollenderskich. W r. 1852 owdowiał po Idzie, księżniczce Sax Meiningen. Z jego synów: Edward, ur. 1823 r., jest w służbie angielskiéj, Herman, ur. 1825, w wirtembergskiéj, a Gustaw, ur. 1827 w austryjackiéj. W latach 1825—26 odbył podróż do Ameryki północnéj, która jest opisaną w dziele p. t. „*Reise des Herzogs Bernhard von Sachs-Weimar durch Nordamerika*“ (2 tomy, Weimar 1828, wydana przez Luden'a).

Bernard (Arystydes Marcin), ur. w Montbrison 1808 r., z powołania drukarz, miał udział w rewolucyi lipcowéj, wszedł do towarzystw tajnych, wraz z Barbésem i Blanqui'm był na czele towarzystwa *des Saisons*. W r. 1839 miał udział w napadzie na pałac sprawiedliwości, poczém siedział w więzieniu do r. 1848, w którym rewolucyja wróciła mu wolność; mianowany przez rząd tymczasowy prefektem w Lyonie, wszedł następnie do zgromadzenia narodowego; za udział w aktach oporu 13 Czerwca 1849 skazany na deportacyją, schronił się do Szwajcaryi, skąd wrócił 1859. Ogłosił: „*Dix ans de prison etc.*“. Brat jego **Bernard** (August Józef), także drukarz, ur. 1811, dał się poznać z kilku sumiennych, dzieł tyczących się historyi drukarstwa.

Bernard, protoplasta książąt Sachsen-Gotha-Meiningen, synk sięcia sasko-gotajskiego Ernesta Pobożnego, ur. 1649 r., † 1706; podzieliwszy się z braćmi krajem dziedzicznym, otrzymał miasto i prowincyję Meiningen, do czego przez sukcesyję po bracie Albercie dołączył jeszcze Koburg. Jako wielki miłośnik alchemii, strwonił na nią bardzo znaczne sumy. — **Bernard** (Eryk Freund), książę sasko-meiningeński, ur. 1800 r., wstąpił na tron po swym ojcu księciu Jerzym 1803, pod opieką swéj matki Ludwiki Eleonory, zmarłéj 1837, sam zaś objął rządy w r. 1821. Zaślubiony jest od 1825 z Maryją, córką elektora hesskiego Wilhelma II. Chociaż w 1848 oświadczał się głośno za jednością Niemiec, mimo to podczas wojny prussko-austryjackiéj stanął po stronie Austryi, skutkiem czego, gdy księstwo jego zostało przez Prussaków zajęte, abdykował na rzecz syna Jerzego, który 8 Paźdz. 1866 zawarł pokój z Prussami. B. mieszka odtąd jako człowiek prywatny w Meiningen.

Bernard (Piotr Józef), poeta francuski, ur. 1710 r. w Grenobli, zwany *Gentil Bernard*, oprócz drobnych wierszyków dosyć wdzięcznych, napisał poemat większych rozmiarów p. t. „*L'art de plaire*“ który jest lichym wyrazem panującéj wówczas rozwiązłości obyczajów, † w obłąkaniu 1775.

Bernard z Rennes (Ludwik Dezyderyjusz), znakomity adwokat i deputowany, ur. 1788 w Brest, znany przeciwnik jezuitów; napisał 1825 cenioną wówczas powieść 4 tomową „*Charles*“, a w roku następnym: „*Résumé de l'histoire de la Bretagne.*

Bernard (Karol de), ulubiony nowoczesny powieścio-pisarz francuski, ur. 1805 w Besançon, † 1850 w Neuilly. Celniejsze jego utwory są: „*Gerfaut*“; „*La femme de quarante ans*“; „*Les ailes d'Icare*“; „*La cinquantaine*“; *La peau du Lion*“ i „*L'homme sérieux*“; po polsku mamy przekłady: „*Kobieta 40⁰ letnia*“ (1846), „*Wieczory zimowe*, (1844), „*Lwia skóra*“ (1844), „*Polowanie na kochanków*“ (1842), „*Pięćdziesiąt lat*“ (1836), „*Zamek Bergenheim*“ (1850), wszystkie w Warszawie.

Bernarda ś. góra, zwana *Wielkim Bernardem*, 10000 st. wysoka, w głównym łańcuchu Alp, między doliną wallijską Entremont i Fardyńską St. Remy, wiecznym pokryta śniegiem, na któréj znajduje się sławny klasztor i hospicyjum, ugaszczające bezpłatnie podróżnych (ob. Bernard ś. z Mentanu). **Bernarda ś. góra**, zwana *Małym Bernardem* w Sabaudyi, w Szarych Alpach, ma 6,800 st. wysokości.

Bernardin de Saint-Pierer, ob. Saint-Pierre Bernardin de.

Bernardini (Marceli), znakomity dramatyk i kompozytor włoski, napisał w końcu zeszłego i na początku bieżącego wieku przeszło 20 oper komicznych, z których celniejsze są: „*L'isola incantata*“; *Il Bruto fortunato*“; *La donna di spirito*“ i t. d.

Bernardino, góra, albo raczéj przejście między górami na 2079 metrów wzniesione w kantonie Gryzonów w Szwajcaryi, w Alpach zwana do XV w. *górą Ptasią* (Vogelberg), na któréj ś. Bernardin z Sieny wystawił kaplicę, na stronie jéj południowéj, i od jego imienia cała góra nazwaną została.

Bernardino, zwany *de Spalato*, ksiądz rz. kat. rodem ze Splitu; gorliwie starał się o to, aby miejscowi Słowianie mieli kapłanów, którzyby mogli

spełniać swe obowiązki w zrozumiałym im ojczystym języku. Tym celem wydał odpowiednie pismo 1495 r. w Wenecyi.

Bernardoni (Jan Maryja), jezuita, budowniczy wielu jezuickich i innych kościołów w Polsce, ur. 1542 r. w Como, † w Krakowie 1605. Najcelniejszém jego dziełem jest kościół ś. Piotra w Krakowie.

Bernardyn lub **Bernard Senneński**, ur. 1380 r. w Massa Carrara, od r. 1402 mnich reguły ś. Franciszka i znakomity kaznodzieja, † 1440 r., kanonizowany 1450 r. Będąc wikaryjuszem generalnym swego zakonu, zaprowadził w tymże ścisłą obserwancyję i zreformował podług niéj lub założył do 500 klasztorów we Włoszech. Od niego to, zakonnicy téj ścisłéj reguły ś. Franciszka czyli obserwanci, nazywają się w Polsce i Litwie bernardynami.

Bernardynek lub **Karda benedykta**, ob. Drapacz (Cnicus). Nazwę tę nosi także gatunek motyla: *Papilio arcanius*.

Bernardyni. We Francyi i Włoszech cystersi, zakonnicy ściślejszéj reguły ś. Benedykta, nazywali się bernardynami, od ś. Bernarda, opata klerwalleńskiego, który pierwotną karność w téjże regule odnowił. W Polsce i Litwie, nazwa bernardynów obejmuje zakon braci mniejszych obserwantów, pod regułą ś. Franciszka Serafickiego. Tutejszych zaś bernardynów nazywają w innych krajach franciszkanami; franciszkanie zaś tutejsi, rządzący się tąż samą regułą, lecz złagodzoną, stanowią oddzielny od bernardynów zakon, zwani są franciszkanami lub konwentuałami. Nazwa bernardynów polskich, pochodzi od pierwszego kościoła w Krakowie, założonego przez Kazimierza IV Jagiellończyka 1453 r. ku czci ś. Bernardyna Senneńskiego. Bernardyni wzrastali szybko, tak dalece, że w r. 1788 liczyli na całym świecie prowincyj 170, a w nich klasztorów męskich 5580, żeńskich 848, mnichów zaś i mniszek do 69,000. Oprócz bernardynów i franciszkanów, są jeszcze dwa inne ściślejszéj reguły zgromadzenia, należące do zakonu ś. Franciszka, t. j. *kapucynów* i rekollektów czyli reformatów.

Bernardynki, zgromadzenie klasztorne żeńskie, tak zwane w Polsce i Litwie, właściwie jestto zgromadzenie *klaryssek*, *elżbietanek* lub *koletanek*, stosownie do reformy przez nie przyjętéj. Wprowadzone zostało do Polski 1489 r.

Bernat, ob. Bernard z Krakowa (astrolog).

Bernatańskie starostwo niegrodowe, położone w wdztwie Trockiém, pow. Upickim. Od r. 1766 było w posiadaniu Dąbskiego i opłacało kwarty do r. 1781 złp. 1,007 gr. 22. Wedle konstytucyi z r. 1775 (vol. Leg. VIII, tyt. *Nagroda Zasłużonym*) nadane zostało na emphiteusis Józefowi Puzynie, generał-adjutantowi wojsk rzeczypospolitéj. W r. 1766 opłacano z niego hyberny złp. 300.

Bernatowicz, herb rodziny tegoż nazwiska: podkowa ocelami na dół zwrócona, przez jéj środek strzała, rozdarta ostrzem na dół.

Bernatowicz (Krzysztof Awedyk), bogaty kupiec ormiański we Lwowie, mianowany sekretarzem Władysława IV, był administratorem ceł ziemi ruskiéj i starszym sądów ormiańskich w témże mieście, zasilał znacznemi pożyczkami pieniężnemi wycieńczony skarb Władysława IV, za co, zjednawszy sobie względy tego króla, uzyskał wiele swobód dla swych spółwyznawców, † 1671.

Bernatowicz (Gabryjel), ormianin lwowski. Wzięty na zakładnika, po odstąpieniu Turków i Tatarów od Lwowa 1672, na pewność wypłacić im się mającego okupu 80,000 dukatów, po pięciu latach trudów i niewczasu, † 1677 r.

Bernatowicz (Felix), znakomity swego czasu powieściopisarz polski, ur. 1783 r. we wsi Opuszata, dzisiejszéj gub. Suwalskiéj, pobierał nauki w Krzemieńcu i Wilnie; po ukończeniu edukacyi, przebywał na dworze Adama Czartoryskiego w Sieniawie i Puławach. Zawód pisarski rozpoczął od przekładów dzieł francuskich; oryginalnie zaczął pisać sztuki dramatyczne, z których „*Bezżeniec w kłopotach*" (3 akty), najlepsza. Później rzucił się do powieści i napisał: „*Nierozsądne śluby*"; „*Listy dwojga kochanków na brzegach Wisły mieszkających*" (2 tomy, Warszawa). Największy rozgłos, zjednał sobie romansem historycznym, na wzór Walter Scotta: „*Pojata, córka Lezdejki, albo Litwini w XIV w.*" (w 4 tomach), 4 razy przedrukowywana 1826 do 1846 i tłum. na język franc., niemiec. i rossyjs., oprócz tego napisał: „*Nałęcz, romans z dziejów Polski*" (t. 2, Warsz. 1828 i Lwów 1848 przekład niemiecki w Lipsku 1834); „*Powieści z podań ludu i obyczajów krajowych*" (t. I, Warsz. 1834), które pod względem artystycznego wykończenia największą z utworów B. mają wartość; przedstawiają obrazy i ciekawe postaci prostego ludu, wybornie i żywo skreślone. Obok prac powieściopisarskich zajmował się w r. 1832 redakcyją ówczesnego „*Dziennika Powszechnego*". Dotknięty obłąkaniem umysłu w skutek nieszczęśliwéj miłości, † 1836, pochowany w Łomży, na cmentarzu miejskim, gdzie skromny nagrobek z napisem: „*Tu leży Felix Bernatowicz, autor Pojaty*", zwłoki jego pokrywa.

Bernau, miasto, w obwodzie prusskiéj regencyi Poczdamskiéj, nad rz. Panką, 5,100 m. W 1432 r obroniło się przeciw husytom.

Bernauer (Agnieszka), piękna i cnotliwa córka ubogiego łaziebnika Kacpra Bernauer w Augsburgu, potajemnie zaślubiona z ks. bawarskim Albertem, synem i następcą księcia Ernesta. Gdy ojciec, nie mogąc syna do innego przez siebie ułożonego nakłonić związku, rozkazał w nieobecności Alberta uwięzić Agnieszkę i jako czarownicę 12 Paźdz. 1455 r. pod Straubingen w Dunaju utopić, Albert podniósł wtedy oręż przeciwko okrutnemu ojcu i po długich dopiéro latach powrócił na dwór swego rodzica, który, żałując popełnionéj zbrodni, kazał na miejscu, w którém nieszczęśliwa ofiara śmierć poniosła, wybudować kaplicę. Niepocieszony małżonek, wzniósł jéj wspaniały grobowiec marmurowy i ustanowił wieczne nabożeństwo za spokój niewinnéj jéj duszy. Tragiczna śmierć

Bernburg, nad Saalą, ma 12,500 m., zamek książęcy z pięknym parkiem, 3 wspaniałe kościoły, gimnazyjum i szkołę sztuk i rzemiosł. Składa się z 3 części Altstadt, Neustadt i Bergstadt.

Bernd (Krystyjan Samuel Teodor), uczony heraldyk niemiecki, ur. 1775 r., od 1804 najznakomitszy współpracownik Campe'go przy „*Słowniku języka niemieckiego*", został 1818 sekretarzem biblijoteki w Bonn, a 1822 profesorem dyplomatyki, sfragistyki i heraldyki, † tamże 1854. Bernd, jest właściwym założycielem umiejętności heraldycznych. Najcelniejszém jego dziełem jest: „*Die Hauptstücke der Wappenwissenschaft*" (2 t., Bonn 1841—49), oprócz tego wydał „*Die Deutsche sprache in dem Grossherzogthum Posen und einem Theile des angrenzenden Königreichs Polen*" (1820 Bonn i 1822); „*Die Verwandschaft der Germanischen und slavischen Sprachen*" (Bonn 1822).

Berneck (Karol Gustaw von), ur. 1803 r. w Kirchheinie w Dolnych Łużycach; wykształciwszy się w Dreźnie i Berlinie do zawodu wojskowego, wstąpił 1820 jako oficer kawaleryi do armii pruskiéj; w r. 1839 mianowany został nauczycielem szkoły dywizyjnéj w Frankfurcie nad Odrą, późniéj nauczycielem taktyki w korpusie kadetów, historyi w szkole artyleryi i inżynieryi w Berlinie; jednocześnie otrzymał stopień majora; od 1862 pełni już niektóre tylko z tych obowiązków. Oprócz dzieł treści wojskowéj i historyi sztuki wojennéj, z których najważniejsze: „*Elemente der Taktik*" (4 wyd. Berlin 1862); „*Geschichte der Kriegskunst*" (2 wyd., Berlin 1861) i „*Buch der Schlachten*" (Lipsk 1856), pisał także pod imieniem Bernard von Guseck od r. 1832 liczne powieści i romanse, po większéj części, osnowane na wypadkach z historyi niemieckiéj, jak np. „*Die Stedinger*" (Lipsk 1837); „*Das Erbe von Landshut*" Kottb. (1842); „*Der erste Raub an Deutschland*" (4 t., Lipsk 1862); „*Deutschlands Ehre* 1813" (3 t., Lipsk 1863), oprócz tego tłumaczył Dantego, Byrona i pisał do czasopism niemieckich wiele artykułów treści wojskowéj i beletrystycznéj.

Berneński powiat, 82 mil kw. i 480,000 ludności z małym wyjątkiem samych Słowian. Część północna od Berna utworu wapieniowego, pełna skał i jaskiń.

Berneńskie księstwo, wraz z dawną żupą B. i innemi, od r. 1054 aż do XIII w., było w posiadaniu młodszych członków rodu Przemysława.

Bernhard (Karol), pseudonim duńskiego powieściopisarza, którego prawdziwe nazwisko jest podobno *Aubin*; wszystkie niemal swoje utwory (tomów 15, Lipsk 1850) pisane w mowie ojczystéj, wydał także i w języku niemieckim. Do téj liczby należą: „*Lebens bilder aus Dänemark*" (6 t. Lipsk 1849); „*Schossünden*"(1843); „*Das Glückskind*" (1837); „*Gamle Minder*", (po niemiecku pod tytuł. „*Christian* VII *und sein Hof*", Lipsk 1847); „*Christian II und seine Zeit*" (1847); „*Chroniken aus den Zeiten König Erik's von Pommern*" (1850) i inne. Ostatnia ta praca, odznacza się wielką nieprzyjaźnią ku wszystkiemu, co niemieckie. B. zaleca się powabném opowiadaniem, płynnym, lekkim i wytwornym językiem, pięknemi zaletami stylu, wybornem i żywém malowaniem zdrożności i przywar wyższych warstw społeczeństwa. † 1865 r. w Kopenhadze.

Bernhardi (August Ferdynand), ur. 1769 w Berlinie, od 1791 r. nauczyciel, a od 1808 dyrektor gimnazyjum, był szwagrem i przyjacielem Tieck'a. Zasłużył się głównie gramatyką niemiecką, tudzież dziełem p. tyt. „*Anfangsgründe der Sprachwissenschaft*", w którém traktuje gramatykę ze stanowiska filozoficznego. † 1820 w Berlinie. — Syn jego **Bernhardi** (Wilhelm), dziennikarz, wydał: „*Reliquien. Erzählungen von Bernhardi und dessen Gattin S. Bernhardi geborner Tieck*" (3 t. Altenburg 1847).

Bernhardi (Karol Krystyjan Zygmunt), ur. 1799 w Ottrau, w elektorstwie hesskiém, 1826 biblijotekarz uniwersytetu w Löwen, 1827 pierwszy biblijotekarz muzeum w Kassel, od 1831 do 1840 jako prezydujący w komitecie obywatelskim, pracował nad zapewnieniem krajowi wolności konstytucyjnéj, późniéj został nadburmistrzem kasselskim a od r. 1848, jako członek parlamentu frankfurckiego, działał w duchu stronnictwa Gagerna. Z pism jego godniejsze wzmianki są: „*Sprachkarte von Deutschland*" (Kassel 1844) i „*Wegweiser durch die deutschen Volks und Jugendschriften*" (Lipsk 1852—56).

Bernhardi de Bernik, Ob. Bernik (Marcin Bernard).

Bernhardt (August Fr.) zasłużony u nas nauczyciel nauk technicznych, ur. w Kaliszu 1804, po ukończeniu nauk w byłym uniwersytecie warszawskim, wysłany 1825 do Niemiec, Francyi i Anglii dla wydoskonalenia się w mechanice, skąd wróciwszy 1829, został profesorem w szkole przygotowawczéj do instytutu politechnicznego. Następnie, był nauczycielem w gimnazyjum piotrkowskiém, w gimnazyjum gubernijalném w Warszawie i w instytucie gospodarstwa wiejskiego i leśnictwa w Marymoncie. W r. 1841 przeniesiony do gimnazyjum realnego, uczył w niém konstrukcyi machin i rysunków mechanicznych, wykładał także w szkole sztuk pięknych budownictwo i inżynieryją cywilną. Przełożył na język polski Lefebure'a de Fourcy: „*Geometryją wykreślną*" (Warsz. 1842); „*Trygonometryją płaską i kulistą*" (1849); ważnéj dla przemysłu krajowego pracy: „*Płóciennictwo*" wyszła tylko część pierwsza.

Bernhardy (Gottfryd), ur. 1800 w Landsbergu, profesor i nadbiblijotekarz w Halli, znakomity filolog niemiecki, ważniejsze jego prace są: „*Grundriss der römischen Literatur*" (4 wydanie, Halla 1864) i „*Grundriss der griechischen Literatur*" (3 wyd. Halla 1856—59); nadto wiele wybornych jego artykułów znajduje się w encyklopedyi Ersch'a i Gruber'a.

Berni (Francesco), zwany także **Berna** lub **Bernia**, ur. około 1490 w Campovecchio w Toskanii, † 1536 kanonikiem w Florencyi, otruty podobno przez ks. Alexandra Medici. W Rzymie, był członkiem wesołego towarzystwa poetów zwanego *Vignajnoli* (Wi-

niarzy) i tutaj utworzył swoje humorystyczne poezyje „*Versi berneschi*" zwane. Pisma jego: „*Opere burlesche*" (2 tomy, 1548—55), objęte są w zbiorze „*Classici italiani*" (Medyjolan 1806). Przerobiony przez niego z Bojarda: „*Orlando inamorato*" w ciągu lat 1541—45 był trzykrotnie drukowany. Wydanie krytyczne, wyszło w Florencyi 1827. — Był i drugi jeszcze Berni (Francesco hrabia), ur. 1650, † 1693, który napisał 11 dramatów i rozmaite poezyje liryczne.

Bernicia, małe państwo anglo-saxońskie, założone 547 przez Idę, w północnéj stronie Anglii.

Bernicz (Piotr Johannides), podług innych Paweł Piotr *Jaszberény*, improwizator XVII w. Mówił wszystkimi prawie językami europejskimi, a zarazem łacińskim i greckim. Tułał się po całym świecie, a w roku 1677 zmarł w strudze, gdzie zapewne wpadł pijany. Jego pisma: „*Geogarchontomachia* i *Carmina*", wydane w Amsterdamie, są dowodem, że to był człowiek potężnego ducha i sobie właściwych pojęć.

Bernier (Franciszek), zwany *Mogołem*, sławny podróżnik i filozof, ur. około 1625 r. w Anger, † 1608. W r. 1654 puścił się w podróż, zwiedził Syryję i Egipt, stąd udał się do Indyj, gdzie przez lat 12 był lekarzem cesarza Aureng-Zeba; w tym czasie zwiedził także okolice, dawniéj nieprzystępne dla Europejczyków. Wróciwszy do Francyi, ogłosił spostrzeżenia swoje językiem wytwornym i w sposób bardzo zajmujący. On to, łącznie z Boileau jest twórcą sławnego „*Arrêt burlesque*" (wyrok pocieszny), którym bronił naukę Arystotelesa, zagrożoną potępieniem od parlamentu paryskiego.

Bernier (Stefan Alexander Jan Maryja), ksiądz, ur. 1764, podczas rewolucyi odmówiwszy złożenia przysięgi, wymaganéj od duchowieństwa, przyłączył się 1793 r. do powstania wandejskiego i tu ważny wywierając wpływ na stronnictwo rojalistowskie, w końcu podejrzany był o zdradliwe wichrzenie pomiędzy Wandejczykami. Przybywszy do Paryża, otrzymał dyjecezyję orleańską i był jednym z pełnomocników francuskich do zawarcia konkordatu ze stolicą apostolską. † w Paryżu 1806.

Bernina, potężny łańcuch gór w szwajcarskim kantonie Graubünden, przez którego grzbiet prowadzi *wąwóz Bernina*, łączący na wysokości 6500 stóp Engadin z Veltlinem. Najwyższy szczyt tego łańcucha, zwany: „*Berninahorn*" (róg Berniny) 13506 stóp, był po raz pierwszy zwiedzony 1850 przez geometrę szwajcarskiego Coaz.

Bernini (Giovanni Lorenzo), ur. 1598 w Neapolu, † 1680, malarz, rzeźbiarz a mianowicie wielki budowniczy; większą część życia swego przepędził w Rzymie. Smak jego jest lekki, ale nie piękny, wykonanie zręczne, lecz nie zbyt czyste. Kościół ś. Piotra, zawdzięcza mu pewną część swoich wewnętrznych ozdób.

Bernis (Franciszek Joachim de Pierres, hrabia Lyonu i kardynał), ur. w St.-Marcel-de l' Ardèche 1715, kapłan, a obok tego płochy poeta, zjednał sobie względy Ludwika XV i pani Pompadour i wysłany został 1751 w poselstwie do Wenecyi, gdzie działał w charakterze pośrednika między Wenecyją i papieżem, za co otrzymał godność kardynała. Wróciwszy do Paryża, mianowany był ministrem spraw zagranicznych. Na tém stanowisku związał się z Austryją, co sprowadziło nieszczęśliwą dla Francyi siedmio-letnią wojnę i jego własny upadek. W r. 1764 otrzymał arcybiskupstwo Ally, a w pięć lat późniéj, wysłany w poselstwie do Rzymu, przyczynił się wiele do zniesienia jezuitów. † tamże 1794. Jego utwory poetyczne, wprowadziły go do akademii francuskiéj. Korespondencyja księdza Bernis z Voltairem, wydaną została przez Bourgoiny 1799.

Bernitz (Marcin Bernard), lekarz króla Jana Kazimierza; miłośnik botaniki i nauk przyrodzonych, posiadał piękny gabinet historyi naturalnéj, który syn jego sprzedał księciu Dom. Radziwiłłowi za 6000 tal. B. wydał, prócz innych pomniejszych prac, spis zebranych przez siebie roślin w okolicach Warszawy, p. t. „*Catalogus plantarum tam exoticarum quam indigenarum, quae anno 1651 in hortis regiis Varsaviae et circa eamdem in locis sylvaticis, pratensibus, arenosis et paludosis nascuntur, collectarum. Exibitus Ser. et potentiss. Domini Joanni Casimiri III. Gedani* 1652.

Bernitzowa (Zofija z domu Corbiniana), żyła jeszcze za panowania Jana III, i słynęła jako autorka rymów łacińskich, między którymi ma być wiersz łaciński na koronacyję króla Michała p. t. „*Carmen acrostichum coronatio in regis applaudens*".

Berno, po czesku *Brno* (wym. *Berno*), po niem. *Brünn*, po łac. *Bruna*, stolica margrabstwa Morawskiego, pomiędzy łączącemi się tu rzekami Suratcawą i Świtawą, 59000 m. Słowian i Niemców, siedlisko najwyższych władz krajowych i rezydencyja biskupa; posiada kilkanaście znakomitych budowli dawniejszych i nowszych czasów, seminaryjum, gimnazyjum wyższe i t. p. Instytut głuchoniemych i ślepych i t. d., 15 kościołów rz.-kat. 1 ew. i 1 synagoga. Jest ono, jedném z najważniejszych miast fabrycznych państwa węgiersko-austryjackiego. Tutejszy handel tranzytowy, przynosi, miastu i krajowi znaczne korzyści. W pobliżu miasta na wysokiéj 816 stóp górze, leży na 900 stóp nad poz. m. sławny zamek Spielberg, zamieniony na więzienie stanu. Na drodze ku Ołomuńcowi, wznosi się najdawniejszy pomnik Morawii, gotycki słup z XIV w., wystawiony ku pamięci wodza Zderada, zabitego tu 1091 r. z rozkazu Brzetysława, syna króla Wratysława. Na dawném wzgórzu Piotrowym, obecnie zwaném Franciszków (Frauzemberg), stoi obelisk, wystawiony na cześć Franciszka I, a właściwie na pamiątkę bitwy pod Lipskiem czy pokoju paryskiego z r. 1815, wystawiony 1814 — 1816 r. — **Bernolak** *Slanicki* (Antoni), ur. 1762 roku w Słanicy Agnieszki, posłużyła za osnowę do licznych pieśni, poematów i kilku tragedyj; (Törringa, Körnera, Bössera).

Bernay, miasto w francuskim dep. Eure, nad rz. Charentonne, ma 7,600 m.; sławny w całéj Francyi jarmark na konie.

Bernburg, do r. 1863 stolica księstwa Anhalt

w komit. Orawskim w Węgrzech, † 1813 r. Będąc proboszczem i dziekanem w Nowym Zamku, (Érsek-Ujvár), należał do liczby tych pisarzy słowackich, którzy w końcu zeszłego wieku gorliwie pracowali, nad wyrobieniem jednego z miejscowych narzeczy ludowych na język piśmienny. Pomimo, że poszedł on w tym względzie za swoimi tylko poprzednikami A. Maczajem i J. I. Bajzą, język jego i całą dążność oddzielenia piśmiennie Słowaków rzymsko-kat. od ewangelickich, używających pisowni i form językowych czeskich, nazwano *Bernolaciną*. Z licznych jego pism najważniejszą pracą jest: „*Słownik słowacko-czesko-łacińsko-niemiecko-madziarski*“ (Buda 1825—27, tomów 6).

Bernoulli, rodzina szwajcarska, pochodząca z Flandryi, której wielu członków znakomicie się w matematyce odznaczyło. 1) **Bernoulli** (Jakób), ur. 1654 w Bazylei, profesor matematyki tamże, † 1705. Skoro Leibniz ogłosił w „*Acta Eruditorum*“ pierwsze swoje odkrycia w rachunku różniczkowym, B. wraz z bratem Janem tak znakomicie rachunek ten rozwijali, że Leibniz uważał go tak dobrze za ich, jak za swoją własność. B. odkrył wiele własności spiralnéj logarytmicznéj i parabolicznéj, loxodromikę, liniję łańcuchową i rozwinięte rozmaitych linij krzywych, poznał liczby od niego zwane „*liczbami Bernoulli'ego*“, może być uważany za twórcę rachunku prawdopodobieństwa w dziele, po śmierci jego wydaném, „*De arte conjectandi*“ (1713). Ułożył sobie napis grobowy, spiralną logarytmiczną z napisem „*eadem mutata resurgo*“, co się odnosi do własności téj krzywéj, że sama jest swoją rozwiniętą. Dzieła jego zbiorowe, wyszły w Genewie (2 t. 1744). 2) **Bernoulli** (Jan), brat poprzed., ur. 1667, † 1748, również znakomity matematyk, profesor matematyki w Wolfenbüttel, następnie w Grennindze i Bazylei. Może być uważany za twórcę rachunku całkowego i wykładniczego; w sporze Newtona z Leibnizem o pierwszeństwo odkrycia rachunku różniczkowego, stawał po stronie drugiego. Dla zyskania stopnia doktora medycyny, napisał rozprawę „*de motu musculorum*“ w któréj stosuje rachunek wyższy do objaśnienia ruchu mięśni. W rozprawie *de nutritione*, zastanawia się nad przyrostem i ubywaniem ciała ludzkiego. Liczne jego rozprawy, zebrane zostały przez Cramera (Genewa 1742 4 t.). Korespondencyja jego z Leibnitzem ukazała się w Genewie 1745 (4 t.). — 3) **Bernoulli** (Mikołaj), synowiec poprzednich, ur. 1687, † 1759, profesor matematyki w Padwie, następnie logiki w Bazylei; podał warunki całkowalności równań różniczkowych rzędu pierwszego, oraz wiele twierdzeń z rach. prawdopodobieństwa.— 4) **Bernoulli** (Mikołaj), syn Jana, ur. 1695 w Bazylei, od r. 1723 profesor prawa w Bernie, od 1725 członek akademii petersburgskiéj, † 1726, rozwinął wiele zadań z geometryi wyższéj. — 5) **Bernoulli** (Daniel), brat młodszy poprz. ur. 1700 w Grennindze, powołany na członka akademii do Petersburga, następnie profesor anatomii i botaniki w Bazylei, a od 1750 r. prof fizyki tamże, † 1782. Położył on podstawy hydrodynamiki, rozwiązał zadanie o drganiu struny i wiele innych zadań fizycznych i mechanicznych, oraz z rachunku prawdopodobieństwa. — 6) Brat jego **Bernoulli** (Jan), ur. 1710, † 1790, zostawił rozprawy o rozchodzeniu się światła, i igle magnesowéj.— 7) **Bernoulli** (Jan), syn pop., ur. 1744, był astronomem królewskim w Berlinie i † tamże 1807; opisał liczne swe podróże po Europie (15 t. 1782—1793), oraz ogłosił kilka innych prac w różnych przedmiotach. 8) Brat jego **Bernoulli** (Jakób), ur. 1759, był profesorem matematyki w Petersburgu; † kąpiąc się w Newie 1789.— 9) **Bernoulli** (Krysztof), synowiec poprz., ur. 1782 w Bazylei, Poświęcił się naukom przyrodzonym, założył szkołę prywatną w mieście rodzinném i współcześnie na uniwersytecie wykładał technologiją i statystykę, i w tych gałęziach jest znakomitym pisarzem; † 1863. Z dzieł jego ważniejsze: „*Handbuch der Technologie*“ (2 t. 1833), „*H. der Dampfmaschinenlehre*“ (1833, 3 w. 1847); „*H. der industriellen Physik*“ (3 t. 1834—5); „*H. der Populationistik*“ (1840); „*Technologische Handencyklopädie*“ (1850).—10) Syn jego **Bernoulli** (Jan Gustaw), ur. 1811, jest autorem dzieła: „*Vademecum des Mechanikers*“ (7 w. 1855, polski przekład Edwarda Gutzkiego p. t. „*Przewodnik praktyczny dla mechaników* i t. d.“, 2 tomy Warszawa 1844). Do frankfurckiéj linii téj rodziny należał **Bernoulli** (Leon), który towarzyszył holsztyńskiemu posłowi Olearjusowi w podróży jego do Persyi, a którego losy, opisał Varenhagen von Ense w dziele: „*Biographische Denkmale* (4 tomy, Berlin 1846). † w Leyden 1671.

Bernoull'ego liczby. Dowodzi się w matematyce wyższéj, że suma potęg liczb naturalnych od 1 do k, t. j. wyrażenie $1^m + 2^m + 3^m + \ldots + k^m$ daje się rozwinąć na szereg, uporządkowany według potęg malejących liczby k. Współczynniki tych potęg, tworzą się w prosty sposób z pewnych liczb, zwanych liczbami Bernoulli'ego (Jakóba), który to rozwinięcie podał w r. 1713. Jeżeli m jest parzyste, ostatni wyraz tego rozwinięcia zawiera k. w potędze 1, a spółczynnikiem jego jest wprost jedna z liczb B. (B_{m-1}). Pierwsze z tych liczb są: $^1/_6$, $^1/_{30}$, $^1/_{42}$, $^1/_{30}$, $^5/_{66}$ i t. d. Maleją one aż do trzeciéj, odtąd rosną bez granic. B. podał tylko pięć pierwszych z tych liczb, prawo ich powstawania podał Moivre, a Euler uprościł takowe. W różnych ustępach analizy wyższéj i jéj zastosowań liczby te, są wielkiéj użyteczności.

Bernowicz, herb rodziny tegoż nazwiska; trzy róże, nad każdą z osobna gwiazda jedna, w polu błękitném. Z hełmu także wychodzą 3 róże i nad niemi 3 gwiazdy.

Bernowicz (Michał), był posłem nowogrodzkim na sejm elekcyjny 1764 i podpisał wybór Stanisława Augusta na króla a następnie posłem na sejm 1780, na którym, jako mąż światły, czynny miał udział w wielu najważniejszych pracach, zmierzających do zreformowania i podźwignienia kraju. Wydał dzieło p. t. „*Summaryjusz praw i konstytucyj sejmowych od r. 1764 do r. 1780, w materyjach skarbowych i o sądach komissyjów skarbu obojga narodów ustanowionych*, i t. d. (Grodno 1782). Na

sejmie 1791 r. bardzo czynny brał udział we wszystkich kwestyjach, wówczas roztrząsanych. Mianowany przez króla 1791 kawalerem orderu ś. Stanisława, a po upadku rzeczypospolitéj będąc marszałkiem słuckim, otrzymał od cesarza Pawła tytuł rzeczywistego radcy stanu. Data śmierci jego, niewiadoma.

Bernstein (Jan Gotlob), znakomity chirurg i pisarz, ur. w Berlinie 1748, był profesorem medycyny w Berlinie i członkiem kolegijum lekarskiego, † 1835 w Neuwied. Ważniejsze jego pisma są: „*Neues chirurgisches Lexicon*" (1783); „*Practisches Handbuch für Wundärzte*" (1790); „*Geschichte der Chirurgie*" (Lipsk, 1822).— Syn jego **Bernstein** (J. T. Chrystyjan), ur. 1779 w Ilmenau, lekarz nadworny w Neuwied, wydał: „*Beiträge zur Wundarzneikunde und gerichtlichen Arzneikunde*" (Jena 1804).

Bernstein (Jerzy Henryk), znakomity oryjentalista niemiecki, ur. 1787 w Kospede pod Jeną, naprzód w Berlinie, a od 1821 w Wrocławiu profesor języków wschodnich, † 1860 w Lauban, główne zasługi położył w badaniach języka syryjskiego. Celniejsze jego dzieła są: Słownik do nowego wydania Kirscha: „*Chrestomathia syriaca*" (2 tomy, Lipsk 1832—36) tudzież znamienity: „*Lexicon linguae syriacae*" (Berlin 1857).

Bernstein (Aaron), publicysta i ludowy pisarz niemiecki, ur. 1812 w Gdańsku. Mając zostać rabinem, studyjował z początku bibliję i talmud, niezadowolniony tém jednak, przeniósł się do Berlina, gdzie własną pracą uzupełniwszy naukowe braki, rzucił się na pole literackie, pisał popularne książki naukowe i redagował czasopisma dla ludu. Z dzieł jego ważniejsze: „*Plan zu einer neuen Grundlage für die Philosophie der Geschichte*" (Berlin 1838); „*Novellen und Lebensbilder*" (Berlin 1840). W 1849 założył demokratyczno ludowe pismo „*Urwöhlerzeitung*", które umiejętnie redagowane, znalazło wielki rozgłos, ale zawikłało B. w procesy prasowe, ściągnęło nań kilkomiesięczny areszt i ostatecznie zostało zakazane. W r. 1853 zaczął wydawać nowe czasopismo „*Volksblatt*", traktujące przeważnie, sposobem popularnym, nauki przyrodzone, polityka bowiem była wzbraniana; później dopiero, zmieniwszy się w pismo polityczne, liczyło w 1864 r. 420000 prenumeratorów, obok tego zajmował się B. naukami przyrodzonemi i napisał „*Aus dem Reiche der Natur*" (2 wyd. Berlin 1858—61, tłum. pol. p. t. „*Biblijoteka popularna nauk przyrodzonych*" 12 t. Warsz. 1858—1860); ogłosił też nowelle z życia żydowskiego „*Vögele der Maggid*" „*Mendel Gibbor*" (Berlin 1860).

Bernstorff, starożytna rodzina niemiecka, pochodząca pierwotnie z Bawaryi, lecz już od XII w. osiadła w Meklemburgu.—**Bernstorff** (Andrzéj Gotlieb), ur. 1649, minister hannowerski, przyczynił się wiele do nadania Hannowerowi godności elektorstwa i do wyniesienia Jerzego I na tron angielski. Mianowany 1715 baronem, † 1726.—**Bernstorff** (Jan Hartwig Ernest, hrabia), stryjeczny wnuk poprzedniego, ur. w Hannowerze 1712, wszedł do cywilnéj służby duńskiéj, odznaczył się jako dyplomata i mianowany został przez Chrystyjana VII hrabią. Będąc od 1751 członkiem tajnéj rady stanu, został 1770 strącony przez Struensee i odtąd mieszkał w Hamburgu, † 1772. Główna jego zasługa polega na zniesieniu poddaństwa chłopów duńskich i szczęśliwie utrzymanéj neutralności Danii, pod czas wojny siedmioletniéj. — **Bernstorff** (Andrzéj Gottlieb, baron), starszy brat poprzedniego, ur. 1708, † 1768, hannowerski radca wojskowy, był w synach swoich: hrabim *Joachimie Bechtoldzie*, ur. 1734, † 1807 i hrab. *Andrzeju Piotrze*, ur. 1735, † 1797, założycielem starszéj linii Gartowskiéj i młodszéj Waterseńskiéj. Obie te linije, dotąd jeszcze istnieją i posiadają znaczne majętności w Hannowerze i Meklemburgu. Z młodszéj linii odznaczył się w zawodzie dyplomatycznym **Bernstorff** hrabia Albert, ur. 1809, naprzód szambelan pruski, członek sejmu prusskiego, tajny radca legacyi przy różnych dworach europejskich; od 1828—51 poseł w Wiedniu; 1852—75 w Neapolu, a od 1855 w Londynie do obecnéj chwili (1872 r.)

Bernwald, niegdyś w księstwie Oświecimskiém starostwo i zamek obronny. Zamek ten, w r. 1476 zajął Mikołaj Komorowski z zamiarem oddania go Węgrom, Kazimierz IV wyprawił nań wojsko, które w następnym roku zamek odebrało i spaliło. Dzisiaj, niéma żadnego śladu téj miejscowości.

Bernward, ur. 950 r. rodem Sas, † 1022 r., od 933 biskup w Hildesheim, kanonizowany 1193 przez papieża Celestyna III, był wysoko uczonym mężem, znawcą malarstwa i sam nawet malarz, rzeźbiarz, i budowniczy. Kościół rz. kat., obchodzi jego pamięć 20 Listopada.

Beroë (świętognica), rodzaj zwierząt bezjelitowych (Coelenterata) z gromady Ctenophori, ma ciało jajowate; gęba pojedyncza, otwarta. Wzdłuż ciała idzie 8 rzędów organów ruchu, z których każdy, złożony jest z poprzecznio ustawionych szeregów nitek. Ciało ich galaretowate łatwo się rozpływa. Żyją we wszystkich morzach, bez wody ani chwili żyć nie mogą. Posiadają własność fosforescencyi, a że często tworzą na morzu potężne ławice, sprawiają świetny widok.

Berŏa, dzisiaj *Veria*, po turecku *Karaferia*, jedno z najstarożytniejszych miast Macedonii u stóp góry Bermios. Po bitwie pod Pydną 168 r. przed Chr. dostało się Rzymianom, w niém apostoł Paweł, mianowicie pomiędzy tamecznymi Żydami wiarę chrześcijańską z dobrym skutkiem opowiadał.— **Berŏa**, miasto w Celesyryi, teraz Aleppo.

Berosus, astronom chaldejski, któremu Ateńczykowie wystawili posąg z językiem złocistym, na uczczenie zadziwiających jego przepowiedni. Miał być wynalazcą kompasu półkolistego, zwanego po grecku *enklima*.

Berosus, kapłan babiloński około 260 przed Chr. Napisał w języku greckim 3 księgi historyi babilońsko-chaldejskiéj, z któréj jakkolwiek tylko szczupłe ułamki naszych doszły czasów (zachowane u Józefa, Euzebijusza i Synclusa), bardzo jednak są ważne dla starożytnéj historyi zachodu

Azyi. Zbiór ich sporządził Richter w „*Berosi Chaldaeorum historiae quae supersunt*“ (Lipsk 1825).

Berowicz (Piotr), jeden z najzasłużeńszych wskrzesicieli oświaty i piśmiennictwa w narodzie bołgarskim, w trzecim dziesiątku VI w. Ob. Bołgarska literatura.

Berquin (Arnaud), ur. 1749 r. w Bordeaux, † 1791, znany z pełnych wdzięku sielanek i przekładów, niektórych pisarzy angielskich, p. t. „*Tableaux anglais*“ (1775), a mianowicie ze swego przyjaciela dzieci „*L'ami des enfans*“ (6 tomów). Cały zbiór pism jego, wyszedł w 20 tom. (Paryż 1803).

Berr (Michał), ur. w Nancy 1780 r., † w Paryżu 1837 r., Izraelita, znany z niezmordowanéj gorliwości celem zapewnienia swoim współwyznawcom swobodnego wypełniania obrządków duchownych i równości cywilnéj politycznéj. Liczne jego prace w tym celu, zapewniły mu ważne stanowisko w literaturze współczesnéj.

Berra lub **Birren**, góra wysoka na 5331 stóp w szwajcarskim kantonie Fryburgskim.

Berres (Józef von), znakomity lekarz i anatom wiedeński, ur. 1796 w Morawii, † 1844 r. Od r. 1817 profesor anatomii we Lwowie, od 1830 w Wiedniu. Europejską sławę zjednało mu dzieło p. t. „*Antrhopotomia*“ (2 wyd. 1835), z powodu licznych zawartych w niém odkryć w embryjologii. Ma téż zasługi w anatomii mikroskopijnéj.

Berruguete (Alonso), hiszpański rzeźbiarz, malarz i budowniczy, ur. w Paredes-de Nava 1480 r., † w Alcala 1561 r., naśladował w stylu swoim wielkich mistrzów włoskich, a w budownictwie odznaczał się prostotą, połączoną ze szlachetnością.

Berruyer (Józef Izaak), jezuita, ur. w Rouen 1681 r., nauczyciel literatury w szkołach jezuickich, † w Paryżu 1758 r. Znany we Francyi powszechnie, jako autor dzieła, obejmującego Pismo św. w formie zabawnéj opowieści p. t. „*Histoire du peuple de dieu, ou le texte sacré des livres de l'Ancien Testamant reduit en un corps d'histoire*“ (tomów 7 w 4 a 10 w 12), w któréj B. skracając lub przedłużając tekst podług upodobania, tworzy z niego romans pełen obrazów nieprzyzwoitych, napisany językiem wytwornym i kwiecistym. Miało ono następnie ośm wydań. W dalszym ciągu tego dzieła, wydał w 4 tom. „*Histoire du peuple de Dieu depuis la naissance du Messie, jusqu' à la fin de la synagogue*“ (1753); a po jego śmierci dopiéro wyszła trzecia część dzieła p. t. „*Paraphrase littérale des Epitres des Apôtres d'après le commentaire latin du P. Hardoni*“ (2 t. 1758). Dzieło to, potępione przez papieża Benedykta XIV 1758 r.

Berry lub **Berri**, niegdyś prowin. we Francyi, dziś rozdzielona między departam. Indre, Cher, Creuse, Loiret, Vienne i Haute Vienne, przerznięta rzeką Cher. Mieszkańcy zwali się dawniéj *Berrychons* lub *Berruyers*, a kraj zamieszkały przez gallijskich Biturigów, zwał się poprzednio z tego powodu *Biturica*. Prowincyja ta, pierwiastkowo była rządzoną przez osobnych hrabiów; od ostatniego z nich Eudo Arpie kupił ją Filip I, król francuski, i złączył z koroną. Późniéj, bywała często udzielną, jako apanaż członków rodziny królewskiéj; w r. 1360 podniesiona do godności księstwa, a posiadający ją tytułowali się „*książętami Berry.*“ Powoli, stało się to czczym tytułem i książęta noszący go, nie mieli prawa bynajmniéj administrowania krajem. *Canal du Berri*, zwany także *canal du Cher*, zaczyna się w pobliżu zakładów górniczych Commentry i ciągnąc się mil 21, pod Jonet poniżéj Nièvres, łączy się z kanałem bocznym (Canal latéral).

Berry (Karol Ferdynand książę), ur. w Wersalu 1778 r., drugi syn hrabiego d'Artois (późniejszego króla Karola X), w początkach rewolucyi francuskiéj poszedł z rodziną swoją na wygnanie, w Szkocyi, zawarł małżeństwo morgantyczne z młodą Angielką, z którą miał dwie córki (jedna z nich wyszła za margrabiego de Charette, druga za księcia Faucigny). Po rewolucyi dopiéro, 1816 poślubił księżniczkę sycylijską Karolinę Ferdynandę Ludwikę, córkę króla Franciszka I. Na nim polegała cała nadzieja podtrzymania starszéj linii Bourbonów i dla tego właśnie, fanatyk polityczny Louvel, zamordował go w dniu 13 Listopada 1820. Porów. Chateaubriand'a „*Mémoires touchant la vie et la mort du Duc de B.*“ (Paryż 1820). Atoli cel popełnionego morderstwa został chybiony, gdyż pozostała po nim wdowa Karolina Ferdynanda Ludwika księżna Berri, która poprzednio już w r. 1819 urodziła córkę Ludwikę Maryję Teresę (poślubioną 1845 księciu Parmy, Karolowi III) powiła po śmierci męża 29 Wrześ. 1820 potomka płci męskiéj, Henryka księcia Bordeaux, znanego późniéj pod imieniem hrabiego Chambord (ob.). Gdy rewolucyja lipcowa 1830, księcia Orleańskiego na tron francuski wyniosła, księżna Berry udała się z Karolem X i dziećmi swojemi do Holyrood. Odtąd działając w interesie swego syna, jako z pochodzenia prawego króla Francyi (Henryka V), pracowała usilnie nad nową restauracyją; w r. 1831 przeniosła się do Włoch, stąd 1832 do Wersalu i Wandei, wydając jako regentka, liczne proklamacyje w imieniu Henryka V. Po wielu niebezpieczeństwach i przygodach, zdradzona przez Deutza, została 8 Listop. pojmaną w Nantes i uwięzioną w cytadeli w Blaye. Całe polityczne jéj znaczenie runęło od razu, gdy się przekonano że była ciężarną z drugiego swego małżeństwa z margrabią Lucchesi-Palli. Wypuszczona na wolność, 1833 r. udała się do Włoch, a po śmierci swego męża, zamieszkawszy zamek Brunsee pod Gratz, † tamże 1870 r.

Berryat Saint Prix (Jakób), ur. w Grenobli 1769 r., † w Paryżu 1845 r., dziekan fakultetu prawnego w uniwersytecie paryskim, był naprzód w Grenobli, a od 1819 w Paryżu profesorem prawa kryminalnego i procedury cywilnéj. Z licznych dzieł jego, uważane za klasyczne, celniejsze są. „*Cours de procédure civile*; *Cours de droit criminal*; *Observations sur le divorce et l'adoption.*

Berryer (Piotr Antoni), ur. 1790 r. w Paryżu, † 1868 w Augerwille, jeden z najznakomitszych

adwokatów i mówców Francyi, bronił przed kratkami po restauracyi kilku generałów z epoki Napoleona, później Lamennais'go, Chateaubriand'a (1833), Ludwika Napoleona (1840) i wielu innych. Od 1820 członek izby deputowanych, był jednym z najgorliwszych obrońców legitymiczności, a od rewolucyi 1848, uważany był za kierownika legitymistów. Za cesarstwa zarzuciwszy politykę, oddał się całkowicie praktyce adwokackiéj i rozgłosił swe imię w sławnych procesach, jak Montalembert'a (1858), Pattersohn'a (1861) i t. d.

Bersagliery (z włosk. *Bersaglio*, tarcza, cel), tak się nazywają, w r. 1859 urządzone przez generała Lamarmora na wzór francuskich strzelców pieszych, sardyńskie batalijony strzelców celnych, które dzielnie się odznaczały we wszystkich wojnach.

Berserker (wojownik bezpancerny), w mitologii skandynawskiéj dzielny wojownik, który występował do walki bez pancerza i z 12 swymi synami cudów waleczności dokazywał.

Bersezzio (Wiktor), autor włoski, ur. w Coni 1830 r. Przybywszy do Turynu 1845 dla poświęcenia się prawu, rzucił się w ruch liberalny, który nacechował ostatnie lata panowania Karola Alberta, w 1848 miał udział w kampanii lombardzkiéj. Pisywał do kilku gazet i obecnie jest redaktorem części literackiéj w gazecie piemonckiéj. Ogłosił szereg nowel, romansów (*la Famiglia*, *l'Amor di patria*, *Palmina*), kilka sztuk dramatycznych, (*Micca d'Andormo*; *Romulus*). Prace jego odznaczają się starannym stylem i wiernem odwzorowaniem zwyczajów piemonckich.

Bersohn (Mathias), warszawianin, zajmujący się biblijografiją, archeologiją i sztukami pięknemi. Posiada doborową i pełną rzadkości biblijotekę. Drukował w Tygodn. illustr., Biblijot. warsz. i różnych czasopismach kilka artykułów. Najważniejsze z nich o „*W. Stwosie*, *Bolesławie wysokim księciu*, i *hebrajskich inkunabułach*."

Berszada, miasto nad rz. Berszadą, w gub. Podolskiéj. Niegdyś była tu silna warownia, która w r. 1617 na domaganie się Turków, przez właściciela tego miasta, księcia Zbaraźskiego, celem przyśpieszenia mającego się zawrzeć pokoju, została spaloną.

Berszada, rzeka w gub. Podolskiéj, płynie około miast: Nowogrodu, Obodówki, Bolanówki, Berszady i wpada do Bohu.

Berszadź, miasteczko w gub. Podolskiéj pow. Olgopolskim, nad rz. Berszadzią i Dachną. W XVII w. było gniazdem zuchwałego watażki kozackiego Bosego. W r. 1795, wyniesione do godności miasta powiatowego, lecz następnie ów powiat skasowano. Mieszkańców 4,627; domów 668.

Berszten, herb polski; w polu czerwoném nad palisadą, dwa kółka płużne złote; w szczycie hełmu, dwa orle skrzydła.

Berta (święta), córka hrabiego Rygoberta i Ursany. Po śmierci męża Zygfryda, możnego pana, z którym miała pięć córek, założyła klasztor w Blangy, w hrabstwie Artois, którego została ksienią 686, † 725 r. Pamiątkę jéj, obchodzi kościół rzym. kat. 11 Października.

Berta, królowa francuska, żona Pepina Łagodnego, matka Karola W., † 783, pochowana w St. Denis, gdzie grób jéj, odnowiony przez Ludwika św., nosił taki napis: *Berta*, *Mater Caroli Magni*.

Berthean (Ernest), zasłużony exegeta i oryjentalista niemiecki, ur. 1812 r. w Hamburgu, od 1839 docent, a od 1843 profesor zwyczajny w Getyndze, gdzie zajmuje się głównie exegezą starego testamentu, archeologiją, historyją Izraelitów, teologiją bibijną oraz językami: arabskim, chaldejskim i syryjskim. Z dzieł B. najważniejsze: „*Die Sieben Gruppen mosaischer Gesetze*" (Getynga 1840) i „*Zur Geschichte der Israeliten*" (Getynga 1842), które zjednały mu w świecie uczonym znakomite imię. Nadto, ogłasza wiele rozpraw już to w pismach czasowych, już zbiorowych; wydał także i gramatykę syryjską Barhebreusa (Getyn. 1843).

Berthelot (Piotr Marceli), współczesny chemik francuski, ur. w Paryżu 1827, zasłużony zwłaszcza badaniami nad tłuszczami; pod tym względem ważna jest jego rozprawa: „*Combinaisons de la glycerine avec les acides, et reproduction des corps gras neutre*" (1854). Wiele innych rozpraw w „*Annales de physique et de chimie*."

Berthelsdorf, wieś w Łużycach Wyższych Saskich w bliskości m. Herrnhutu, 2000 m. Siedlisko zwierzchności czyli starszych wszystkich gmin braci morawskich. Wyrób płótna, płócienek oraz wybornego piwa.

Berthenay, wieś w dep. Wyższéj Marny; ½ mili na północ od Chaumont. Potyczka 7 Listopada 1870 r.

Berthier (Wilhelm Franciszek), teolog, ur. w Issouden w Berry, wstąpił do zakonu jezuitów 1722 i uczył się teologii w Paryżu. Wsławił się dziełem: „*Histoire de l'église gallicane*" (18 tomów, Paryż 1749). Od 1745 wydawał przez lat 17 dziennik: „*Journal de Trevoux*" pisany w obronie wiary i kościoła przeciw Encyklopedystom. † w Bourges 1782.

Berthier (Alexander), książę Neufchâtel i Wagram, ur. 1753 w Wersalu, wszedł 1770 do sztabu głównego armii francuskiéj; podczas wybuchu rewolucyi był generał-majorem gwardyi narodowéj wersalskiéj; w r. 1795 jako generał dywizyi i naczelnik sztabu głównego armii włoskiéj, wkroczył do państwa Kościelnego, 14 Lut. 1798 ogłosił w Rzymie rzeczpospolitą; następnie był w Egipcie, po 18 Brumaire'a pełnił przez krótki przeciąg czasu obowiązki ministra wojny, a poczynając od r. 1805 był nieodstępnym towarzyszem Napoleona, we wszystkich kampanijach aż do jego upadku. Przy wstąpieniu Napoleona na tron francuski, mianowany był marszałkiem państwa i wielkim oficerem legii honorowéj, po pokoju zaś presburgskim, otrzymał godność księcia Neufchâtel, senatora i wice konetabla, a po kampanii austryjackiéj 1809,

tytuł księcia Wagram. W r. 1808 poślubił córkę księcia bawarskiego Wilhelma. W r. 1810 wysłał go Napoleon do Wiednia, dla zawarcia w jego imieniu małżeństwa z Maryją Ludwiką, córką cesarza Franciszka I. Po upadku Napoleona, Berthier okazał się niewdzięcznym za tyle doznanych od niego łask i dobrodziejstw. Przedewszystkiém, przymuszony był zrzec się księstwa Neufchâtel; iżby większych nie doznać strat, poddał się Ludwikowi XVIII, otrzymał godność para i marszałka Francyi z tytułem kapitana gwardyi królewskiéj. Po powrocie Napoleona z wyspy Elby, uszedł do swego teścia do Bamberga, gdzie 1 Czerwca 1815, na widok ciągnącego przeciwko Francyi korpusu rossyjskiego, rzucił się na bruk i życie sobie odebrał. Jego pamiętniki, wyszły dopiero w r. 1826 w Paryżu. Zwłoki jego, pochowano w Bantz i uczczono w tamecznym kościele, stosownym pomnikiem. Syn jego **Berthier**, Karol książę Wagram, mianowany został 1852 senatorem. Należy do najgorliwszych bonapartystów. **Berthier** (Wiktor Leopold), brat Alexandra, ur. 1770 w Wersalu, generał dywizyi, walczył w czasie wojen napoleońskich aż do r. 1807, w którym życie zakończył. **Berthier** (Cezar), drugi brat Alexandra ur. 1765, w r. 1805 dowódca korpusu obserwacyjnego przy brzegach hollenderskich, generał dywizyi i hrabia państwa francuskiego, przeszedł 1814 także na stronę Ludwika XVIII, † 1819 w Grosbois.

Berthieryt (Haidingerit), minerał będący związkiem siarku antymonu z siarkiem żelaza, tworzy masy słupowate przedłużone, z budową prętową, podobną do budowy siarku antymonu. Twardość 2,0—2,5; c. g. 4—4,28, nieprzezroczysty, ciemnożelazistéj barwy, często pokryty tęczowemi odcieniami; blask słaby metaliczny. We Francyi, otrzymują z niego antymon.

Berthold (Arnold Adolf), zasłużony fizyjolog, anatom porównawczy i zoolog, ur. 1803 w Soest w Westfalii, od 1835 profesor fizyjologii w Getyndze, gdzie † 1861. Ogłosił bardzo pożyteczne przewodniki „*Lehrbuch der Physiologie des Menschen*" (2 tomy, Getynga 1829) i „*Lehrbuch der Zoologie*" (Getynga 1835). Z licznych monografij jego ważniejsze: „*O istocie wodowstrętu*"; „*O widzeniu naturalném przedmiotów pomimo odwróconego ich obrazu na siatkówce*"; „*O temperaturze zwierząt zimnokrwistych*"; „*O stosunkach ilościowych w tworzeniu się włosów i paznogci*" i w. i. Jest założycielem towarzystwa naturalistów i lekarzy w Getyndze.

Berthold Schwartz, franciszkanin, rodem z Frejburga w Bryzgowii, żyjący w drugiéj połowie XIII w., niewłaściwie uważany jest za wynalazcę prochu strzelniczego, który oddawna znanym już był na Wschodzie. Prawdopodobniéj należy mu się wynalazek dział, gdyż odkrył spiż, z którego odlewane armaty okazały się lepszemi i trwalszemi od poprzednio używanych. Podejrzany o czarnoksięstwo, wtrącony został do więzienia; właściwe jego nazwisko miało być Konstanty Ancklitzen. W r. 1853 wzniesiono mu pomnik w Frejburgu.

Berthold z Holle, poeta niemiecki XIII w., z którego poematów epicznych „*Crane*" w całości; a „*Demantin*" i „*Durifant*" w ułamkach tylko naszych doszły czasów.

Berthold z Regensburga, franciszkanin sławny kaznodzieja, który od 1250 przebiegał Szwajcaryję, Szwabiję, Austryję, Węgry, Morawy, Czechy i Saxoniję wszędzie gromadząc licznych słuchaczy, † 1272. Kazania jego, wielkiego znaczenia dla literatury niem. średniowiecznéj, wydał w części Kling w Berlinie 1834,

Berthollet (Klaudyjusz Ludwik hrabia de), sławny chemik ur. 1748 w Talloire w Sabaudyi, † 1822; członek akademii nauk, późniéj instytutu, profesor szkoły normalnéj w Paryżu, towarzysz wyprawy Napolona do Egiptu. Po 18 Brumaire'a został członkiem senatu zachowawczego, hrabią i wielkim oficerem legii honorowéj. W r. 1814 głosował za pozbawieniem tronu Napoleona, za co mianowany został przez Ludwika XVIII parem; był jednak i późniéj obrońcą zasad konstytucyjnych. Schyłek życia przepędził w Arcueil, gdzie założył laboratoryjum i towarzystwo pracujące nad postępem chemii analitycznéj. Poznał on skład amonijaku, zbadał własności chloru, zastosował go do bielenia tkanin (*bertoletowanie*), robił doświadczenia ze srebrem piorunującém, oraz odkrył inną mieszaninę wybuchającą, złożoną z 6 części chloranu potażu, 1 siarki i 1 węgla, zwaną **prochem B.**, zbadał sole kwasu chlornego; **sól B.** jestto chloran potażu; przyczynił się wiele do rozwoju teoryi chemicznych i nomenklatury. Podał prawa rozkładu soli, zwane *prawami Bertholleta* (ob. sole) Oprócz wielu rozpraw przytoczymy tu; „*Essai de statique chimique*" (2 t. 1803) „*Elements de l'art de la teinture*" (2 t. 1791)

Bertholletia (*Bertolecya*, *Skórzyn*), rodzaj roślin z rodziny mirtowatych, z oddziału Lecythideae, cechuje sie głównie owocami torebkowatymi, drzewiastymi, wewnątrz mięsistymi. *B. excelsa* w Amer. pd. jest drzewem dochodzącem 30 metrów wysokości o liściach podługowatych, skórzystych, kwiatach żółtych, zwane jest *kasztanem brazylijskim*, *juwia*, *tuko*. Wielkie owoce zawierają około 20 nasion, trójgraniastych, orzechowatych, z powodu ciężkości których owoce są często niebezpieczne dla podróżnych nad Orynoko i Amazonką. Tłuste te orzechy, stanowią ważną część pożywienia Indyjan amerykanskich i małp; w Europie znane są pod nazwą *para* lub orzechów amerykańskich, sok ich pożywny prędko jełczeje.

Berthoud (Ferdynand), ur. w Szwajcaryi w Plancemont, 1727, † 1807, znakomity mechanik, pierwszy urządził zegary żeglarskie, za co mianowany został członkiem instytutu francuskiego i kawalerem orderu legii honorowéj. Jego synowiec *Ludwik* **Berthoud**, † 1813, udoskonalił wynalazek stryja.

Berthoud (Samuel Henryk), ur. 1804 w Cambrai, redaktor dziennika „*Gazette de Cambrai*", był od 1830 współpracownikiem przy kilku gazetach paryskich i jednym z redaktorów „*Pressy*". Obok tego wydał kilka powieści i poezyj.

Bertin (Antoni), ur. 1752 na wyspie Bourbon, †

1790 na St.-Domingo jako oficer francuski. Liryczne jego poezyje, a mianowicie: „*Amours*" i „*Poésies diverses*" zjednały mu pewną wziętość. Najlepszą ed. utworów jego sporządził Boissonade (Paryż 1824).

Bertin (Jan Wiktor) malarz krajobrazów, ur. w Paryżu 1767, † 1842, założyciel znakomitéj szkoły, z któréj później wyszło kilku sławnych artystów. Celniejsze jego prace są: „*Uroczystość bożka Pana*"; „*Cyceron powracający z wygnania*"; „*Widok Nepi*"; „*Las*"; „*Uroczystość Bachusa*".

Bertin (Ludwik Franciszek) zwany zwykle **Bertin l'Aîné** ur. 1766, † 1851 w Paryżu, od 1793 redaktor kilku dzienników, jest założycielem „*Journal des Débats*", głównego organu stronnictwa monarchicznego, który jednak przez Napoleona I bardzo był ścieśnionym, a nawet w r. 1811 zawieszonym. Wskrzeszony w r. 1814, przybrał wyłącznie dążność rojalistowską. Jakkolwiek zawsze ministeryjalny, Bertin został oskarżony 1830; nie przyjąwszy żadnego udziału w protestacyi dzienników przeciwko ówczesnym rozporządzeniom, stanął w obronie dynastyi lipcowéj; za Ludwika Filipa służył sprawie Orleanów, zachowując wszakże pewną samoistność.

Bertin de Vaux (Ludwik Franciszek), brat poprzedniego, ur. 1771, miał czynny udział w redakcyi „*Journal des Débats*", przez pewien przeciąg czasu stał na czele domu bankierskiego, po rewolucyi lipcowéj został posłem w Hadze, nareszcie parem i członkiem rady stanu; † 1842.—**Bertin** (Ludwik Maryja Armand), syn Bertin'a starszego, ur. 1801 w Paryżu, od 1820 współ, a od 1841 główny redaktor i właściciel dziennika „*Journal des Débats*", † 1854.—Brat jego **Bertin** (Edward), ur. 1797, † 1871 odznaczył się jako malarz krajobrazów, a po śmierci brata objął redakcyję „*Journal des Débats*" i umiał go zręcznie prowadzić; w ciężkich okolicznościach w jakich prasa się znajdowała za rządów Napoleona III, potrafił jednak w téj gazecie Prévost Paradol przeprowadzać świetną opozycyję.

Bertini (Henryk le jeune), pianista tegoczesny, żyjący w Paryżu, napisał dobrą szkołę i mnóstwo pożytecznych ćwiczeń na fortepian.

Berton (Henryk Montan), ur. 1767 w Paryżu, † 1844, kształcił się pod kierunkiem Gluck'a, Piccini'ego, Baisiella i Sachiniego; został dyrektorem śpiewu w wielkiéj operze. Skomponował przeszło 20 oper, z których „*Montano et Stephanie*"; „*Le délire*" i „*Alina, królowa Golkondy*" są najcelniejsze.—**Berton** (Franciszek Montan), naturalny syn poprzedniego, ur. 1784, † 1832, wykształcił się pod okiem ojca na dobrego kompozytora, celował szczególniéj w operze komicznéj. Od 1821 był profesorem śpiewu w szkole muzycznéj paryskiéj.

Berton (Jan Chrzciciel), generał brygady w wojsku francuskiém, ur. 1774 w Francheval pod Sedanem, wstąpił 1792 do legii ardeńskiéj, dosłużył się stopnia brygadjera, walczył pod Waterloo, lecz po restauracyi z powodu liberalnych zasad został wykreślony z armii, następnie uwikłał się w rozmaite spiski, 12 Lut. 1822 wywołał powstanie w Thouars, ogłosił rząd tymczasowy i na czele 125 ludzi ruszył do Saumur. Tu, rozpierzchła się garstka jego żołnierzy, Berton został schwytany i 5 Sierp. 1822 śmiercią ukarany. Zostawił „*Précis historique de la bataille de Waterloo*".

Bertrada lub **Berta** (z Montfort), córka Symeona hr. Montfort, powtórna małżonka Filipa I króla francuskiego. Małżeństwo jéj, było powodem licznych zatargów Filipa z papieżem Urbanem II. Słynęła z nadzwyczajnéj piękności. Umarła w klasztorze 1017.

Bertram, albo *Pierściennik*, ob. Anacyclus.

Bertramowiec (bot.), ob. Maruna, *(Pyrethrum)*.

Bertrand (Henryk Gracyjan hrabia), najwierniejszy generał i towarzysz Napoleona, ur. 1775 r. w Châteauraux, wszedł w młodym wieku do inżynieryi wojskowéj; w czasie wyprawy egipskiéj, zwrócił na siebie szczególną uwagę Napoleona i odtąd był już nieodstępnym jego towarzyszem. Udał się z nim na wyspę Elbę, powrócił stamtąd i znowu poszedł dzielić wygnanie na wyspie ś. Heleny. Po śmierci cesarza, powrócił do Francyi, odzyskał wszystkie dawne godności i został komendantem szkoły politechnicznéj, który to urząd jednak, jak równie stanowisko w izbie deputowanych wkrótce porzucił. W r. 1840 należał do wyprawy, przeznaczonéj do sprowadzenia zwłok cesarza do Francyi, † 1844 r.

Bertrand (Ludwik Józef Franciszek), matematyk francuski, ur. 1822 r. w Paryżu, profesor fizyki matematycznéj, w kolegijum francuskiém, i matematyki specyjalnéj w liceum Napoleona, oraz członek akademii nauk. Oprócz wielu rozpraw zamieszczonych w dzienniku szkoły politechn., dzienniku Lionville'a, i w pamiętnikach akad. nauk. jak o podobieństwie w mechanice, o zjawiskach włoskowatości, o rozchodzeniu się głosu, ogłosił kilka większych dzieł, cieszących się znakomitém wzięciem, z których celniejsze są: „*Traité d'arithmétique*", (1849); i „*Traité d'algèbre*, (1850); *Traité de calcul différentiel et intégral.*

Bertrand de Born, trubadur i rycerz XII w., mieszał się do wszystkich kłótni i niezgód pomiędzy Henrykiem II, królem angielskim a jego synami, poduszczając ich spory i zachęcając do walki swymi śpiewami. Tęż samę rolę odgrywał pomiędzy Ryszardem Lwie serce, a Filipem francuskim.

Bertrand de Molleville (Antoni Franciszek), margrabia, nieudolny minister Ludwika XVI i niezręczny a zapalony przeciwnik rewolucyi, ur. w Tuluzie 1744 r., kształcił się w gabinecie ministra Meaupon. Usunięty z gabinetu po utracie przez Francuzów wyspy Domingo, miał sobie poruczony kierunek tajnéj policyi. Nieszczęśliwy we wszystkich przedsięwzięciach, oskarżony nadto o udział w ucieczce Ludwika XVI, schronił się do Londynu, gdzie wydał: „*Histoire de la révolution française*", (10 tom. 1813); „*Histoire d'Angleterre*", (6 tom. Paryż, 1815 r.) i „*Mémoires particuliers sur la fin du règne de Louis XVI.*" (Paryż, 1816 r.), † w Paryżu 1818 r.

Bertrich, wieś i zdrojowisko wody alkalicznéj, w powiecie Kochem, obwodzie prusskiéj regencyi Koblenckiéj, nad r. Isbach, w uroczéj dolinie. Ma dwa źródła mineralne, od niejakiego czasu bardzo licznie zwiedzane, których temperatura wynosi 32°C.

Bertuch (Fryderyk Justyn), ur. 1747 r. w Weimarze, gdzie 1791 r. założył kantor przemysłu krajowego i instytut geograficzny, † 1822 r. tamże. Skutkiem bliższych stosunków z Goethem i innymi współczesnymi pisarzami, poświęcił się literaturze pięknéj i wystąpił jako autor liryczny i dramatyczny z piękną tragedyją: „*Elfryda*", (1775), a następnie tłumaczeniem: „*Don Kiszota*", (1775—79) i „*Magazynu literatury hiszpańskiéj i portugalskiéj*", pierwszy, zwrócił baczniejszą uwagę Niemców na piśmiennictwo ludów półwyspu Pirenejskiego. Znakomitą wartość posiada jego: „*Blaue Bibliothek aller Nationen*". (Gotha 1790—1800), a „*Bilderbuch für Kinder*", nadzwyczajną miała wziętość. Z zakładu jego w Weimarze wyszły: „*Bibliothek der Reisen*; „*Geographische Ephemeriden*", tudzież inne nader ważne dzieła: geograficzne, jak niemniéj wielkie mnóstwo map doskonałych. Po polsku w Wilnie wydawano, 1820—23, zeszytami: „*Opis przedmiotów historyi naturalnéj*", we czterech językach z rycinami kolorowemi.

Berulle (Piotr de), ur. 1575 r. w zamku Serilly pod Troyes, † 1629 r. Od r. 1627 kardynał; w r. 1611 założył zgromadzenie braci oratoryjanów, w Paryżu (zatwierdzone 1613 r.); w czasie pobytu w Anglii usiłował zjednać Anglików z kościołem rzymskim, spowodował oblężenie Roszelli. Dzieła jego (*Oeuvres*), wyszły w Paryżu 1644 r.

Bervic (Karol Klemens), ur. 1756 r. w Paryżu, † 1822 r., francuski miedziorytnik, roboty jego ze względu na dokładność rysunku, czystość i świetność rylca, uważane są za klasyczne. Celuje między niemi głównie portret Ludwika XVI.

Berwaldzkie starostwo niegrodowe. Leżało w wdztwie Krakowskiém, księstwie Zatorskiém. Wedle lustracyi z r. 1765, po rozmaitych zmianach, przyłączono do tego sstwa, wieś Ochodzę, z folwarkiem i folwark Zaskowski. Podług taryfy z r. 1771 opłacano z niego kwarty złp. 2030 gr. 29 i posiadał je Franciszek Branicki, łowczy kor. W czasie zajęcia go, przez Austryję, dnia 4 Maja 1778 r. było w posesyi Waleryi Branickiéj. Sprzedane zostało Franciszkowi Xaweremu Branickiemu, za cenę złotych reńskich 40,000, ob. Czemeryńskiego o *Dobrach Koronnych* str. 123.

Berwick, hrabstwo w południowo-wschodniéj Szkocyi, obejmuje 22¼ mil kw. i 37,000 m., składa się z trzech okręgów: Lammermoor, Landerdale i Merse. Pobrzeże ma przykre i niedostępne; południową część hrabstwa zajmuje równina Merje, żyzna i zdatna do chowu bydła; najlepsze tu gospodarstwo rolnicze może w całéj Szkocyi. Miasto główne hrabstwa: Greenlan.

Berwick *nad Tweedą*, warowne miasto portowe, w angielskiém hrabstwie Northumberland, położone na granicy Szkocyi, 14,000 m., prowadzi handel rybami, zbożem i drzewem.

Berwick (James (Fitz-James), książę), zwykle nazywany marszałkiem Berwick, par angielski i francuski, grand hiszpański, ur. 1670 r., naturalny syn Jakóba II, króla angielskiego i Arabelli Churchill, służył naprzód pod rozkazami Karola Lotaryngskiego w Węgrzech; późniéj pod własnym ojcem w wojnie przeciwko Hollandyi, a następnie w Flandryi. Naturalizowany we Francyi, został 1706 r. marszałkiem francuskim, pociągnął do Hiszpanii, wygrał bitwę pod Almanza, która Filipowi V tron hiszpański zapewniła i przez tegoż monarchę mianowany został księciem Liria i Xerica z tytułem granda. Po dalszych jeszcze walkach w Hiszpanii, przeszedł na czele wojsk przez Ren i obległ Filipsburg, lecz tu kula armatnia 12 Sierpnia 1734 r. położyła koniec jego życiu. Z pierwszego jego małżeństwa pochodzą książęta Liria w Hiszpanii, z drugiego zaś książęta Fitzjames. Własnoręczne jego pamiętniki wyszły w Paryżu w 2 tomach, 1778 r.

Berwiński (Ryszard, Wincenty), poeta polski z epoki *przesilenia*. Ur. 1819 r. w w. ks. Poznańskiém, we wsi Polwicy, nauki gimnazyjalne pobierał w Lesznie, a wykładów uniwersyteckich słuchał we Wrocławiu i Berlinie. Osiadłszy na roli, oddał się przytém zawodowi pisarskiemu, wypełniając gorliwie obowiązki publiczne obywatela kraju, skołatany jednak licznemi przeciwnościami, przeniósł się na Wschód i w Bulgaryi, oraz w Serbii, czas długi przebywał. W r. 1865 powrócił znowu do kraju i (jak podówczas donosiły dzienniki) zabrał się do uporządkowania zebranych przez siebie wśród słowiańszczyzny licznych materyjałów dziejowych i językowych. Żadna praca jego atoli w tym kierunku dotąd się nie pojawiła. B. należy do małéj liczby poetów, którzy w epoce pomickiewiczowskiéj, romantyzm w sztuce do ostatnich posunęli krańców. Obok Balińskiego, Ujejskiego i Żyglińskiego zajmuje on niepoślednie miejsce. Obdarzony wysokim talentem poetyckim, bogatą fantazyją i łatwością wierszowania, rzuca śmiało rękawicę wszystkim formom i ograniczeniom, jakie na poezyją włożono. Zapał Mickiewicza obok ironii Bajrona i Słowackiego od innych go wyróżnia. Jeden z obszerniejszych jego poematów: „*Don Juan Poznański*", obok dowcipu i wesołości ma także sporą dozę sarkazmu. Erotyczne zaś krótkie wiersze, namiętnością i siłą są nacechowane. Poezyje B. wyszły w 2-ch tomach w 8-ce, I, 1844 r. w Poznaniu, 2-i t. r. w Bruxelli, a oprócz zawartych tutaj, wiele drobniejszych drukował w Tygodniku Poznańskim. B. podobnie jak wszyscy romantycy, za główną poezyi kopalnię uważał podania i pojęcia ludowe, i dla tego namiętnie się zabrał do pracy w tym kierunku a owocem jéj były: „*Powieści Wielkopolskie*" (Wrocław 1840 r.). Kilka z powiastek tu umieszczonych przetłumaczono na niemiecki i drukowano w „*Magazin für die Literatur des Auslandes*".

I w tym jednak kierunku nie pozostał B. na punkcie dogmatyzmu, na jakim się znajdowali jego współpracownicy, ale owszem, w wydaném w 1854 r. w Poznaniu dziele p. t. „*Studyja o literaturze ludowéj ze stanowiska historycznéj i naukowéj krytyki*", dochodzi do przekonania, że obrzędy, podania i wierzenia ludu naszego są napływowe, a nie oryginalne i że lud, jako całość pozbawiona oświaty, nie może się zdobyć na samodzielność, jaką mu przypisywano powszechnie. Toż samo dzieło wydał w Poznaniu Merzbach w 1862 r. p. t. „*Studyja o gusłach, czarach, zabobonach i przesądach ludowych*". — **Berwiński** (Teofil), brat poprzedzającego, nauczyciel gimnazyjalny w Trzemesznie i Poznanin, ur. 1823 r. w Polwicy, pod Zaniemyślem, † w Poznaniu 1865 r., uczył się w Lesznie, następnie w uniw. wrocławskim, drukował: „*O zjeździe Maxymilijana z Zygmuntem I, królem polskim*", w Przyjacielu ludu. „*Uwagi nad pierwotnym stanem Litwy i jego przeobrażeniem w wiekach XIII i XIV*" 1857 r. w Trzemesznie. (*Einige Betrachtungen über die ältesten Zustände Lithauens und deren Umgestaltung im 13-ter und 14-ten Jahrhundert*), prócz téj rozprawy niemieckiéj, po polsku wydał Feldmanowski z jego rękopisów pośmiertnych: „*Historyję powszechną dla młodzieży*". Drezno, 1869 r. wyborny podręcznik, do historyi starożytnéj. Pisywał wiele artykułów do Tygodnika literackiego.

Beryl, Be, pierwiastek chemiczny, mało w naturze rozpowszechniony, głównie w minerale berylu, własnościami zbliżony do glinu (ob.) i tak jak ten się otrzymuje. Ciężar jego atomowy =14. *Tlenek berylu, berylija, ziemia berylowa*, BeO otrzymuje się z wodanu tlenku berylu, $H_2 BeO_3$, strącanego przez alkalija z roztworów soli B. Sole w ogóle są słodkie. *Siarczan* B., $Be SO_4 + 4$ aq krystalizuje w ośmiościany. Minerał zwany *Berylem*, jestto krzemian berylu i glinu, którego odmiana, chromem na ziel ono zabarwiona, stanowi szmaragd. (ob.). Minerał ten, według badań Fizeau przedstawia tę osobliwość, że kryształy jego od ciepła rozszerzają się w kierunku prostopadłym do osi głównéj, w kierunku zaś téj osi się ściągają; istnieje zatém kierunek, w którym wymiar berylu od ciepła zmianie nie ulega. Ztąd proponuje obecnie Soleil użycie B. na materyjał do miar typowych, zwłaszcza, że znamy masy B. znacznych wymiarów.

Beryllus, biskup z m. Bosry (Bostry) w Arabii, żyjący w połowie III w. zwolennik alogijanów (ob.) Przekonany przez Orygenesa, na soborze w témże mieście odbytym, w r. 244, wyrzekł się swoich przekonań.

Berynczek, n. *Biryn Polny*, po madz. *Mezö-Bereny*, osada słowacka w komit. Bikieszskim w Węgrzech, 10,000 m. gimnazyjum ewangelickie, założone w r. 1802.

Berynda (Pamwa) czyli Pamfil Szczepan, mnich gr.-katol. † 1632 r. Przybywszy na początku XVII w. z Jerozolimy do Lwowa, a następnie do Kijowa, otrzymał tu główny nadzór drukarni słowiańskiéj, nowo założonéj przy ławrze pieczerskiéj. Zajmował się przekładem i poprawą ksiąg kościelnych, podług oryginału greckiego. Największą jednak zasługę położył wydaniem słownika słowiańsko-ruskiego 1627 r., nad którym pracował przeszło lat 30. Ważne to dzieło i dla językoznawstwa polskiego, choć pełne jest niedokładności.

Berzeliit, minerał znaleziony w Szwecyi, będący podwójnym, zasadowym, bezwodnym arsenijanem wapna i magnezyi, w którym część magnezyi, zastąpiona jest 2 do 4 procentami tlenku manganu. Przedstawia się w kruchych masach żółtawych, z blaskiem woskowym. C. g. 2,15; tw. 2,6.

Berzelin, nazwa dwóch różnych minerałów, z których jeden jest selenkiem miedzi, (Haidinger i Beudant), drugi zaś stanowią drobne kryształki, trafiające się w skałach wulkanicznych, mające być tylko odmianą leucytu (Necker).

Berzelius (Jan Jakób), u nas Berzelijuszem zwany, ur. 1779 r. w Westerlösa w Szwecyi, † 1848 r., jeden z najznakomitszych chemików, od r. 1802, adjunkt kolegijum zdrowia w Sztokholmie, 1807 r. prof. farmacyi 1808 r. członek akademii nauk, 1815 r. prof. chemii w instytucie medyko-chir. w Sztokholmie. Prace jego mają zawsze charakter ogólny, i dzielnie się przyczyniły do przeobrażenia chemii w naukę ścisłą. Oznaczył wiele ciężarów atomowych, uklasyfikował minerały, dał ścisłe podstawy analizie chemicznéj, i jest twórcą teoryi elektro-chemicznéj; odkrył cer, selen, tor; pierwszy otrzymał w stanie metalicznym wapń, bar, tantal, krzem i cyrkon. Jego „*Wykład chemii*" (wyd. 2 w 6 tom. 1817—1830), był tłumaczony na różne języki europejskie; ogłosił wiele innych dzieł i rozpraw specyjalnych.

Berzewiczy (Grzegorz), ur. 1763 r. w Łomnicy Wielkiéj w Węgrzech, † 1822 r. tamże. W r. 1801 po śmierci Em. Horwátha Stanszycza do Gradecz, obrany na superint. inspektora kościoła ew. augsburg. okr. Cisańskiego. Z licznych jego dzieł, ważniejsze są: „*De comercio et industria Hungariae.* (Lewocza, 1797 r.); „*De cruditione et indole rusticorum in Hungarica*", (t. 1804), zostało skonfiskowane), i „*Nachrichten über den jetzigen Zustand der Evangelischen in Ungarn*". (Lipsk, 1822 r.).

Berznik, jezioro w Król. Pols. gub. Suwalskiéj, powiecie Sejneńskim, gminie Borzniki położone, na 277 morgach przestrzeni, wody swe rozlewające z głębokością stóp 30.

Berzsenyi (Daniel), znakomity poeta madziarski, ur. 1780 r. w Hetyei, członek akademii peszteńskiéj, † 1836 r. w Peszcie. Nie mając ochoty do nauk, odebrany został ze szkoły przez ojca, który postanowił go zrobić gospodarzem wiejskim, ale B. wolał czytywać poezyje łacińskie i niemieckie, a następnie zamiast uczyć się rolnictwa, zaczął pisać wiersze w ojczystéj mowie i w 17 roku życia, z okoliczności powszechnego uzbrojenia przeciwko grożącemu najściu nieprzyjaciela, napisał kilka patryjotycznych wierszy z których „*Oba do Węgrów*" powszechnie się spodobała. W roku 1800,

nie mogąc znieść surowych kar ojcowskich, umknął do Sömegyenu, gdzie się ożenił. W roku 1805, Jan Kis i Kazinczy, uznawszy jego utwory dopomogli mu do wydania jego poezyj, pod tyt. „*B. D. Versei*" (Peszt 1813 r.), powtórnie w r. 1816. Stały się one powodem literacko-krytycznéj polemiki. Pomimo zniechęcenia, pisywał jednak jeszcze do różnych pism, ale o tyle tylko ile wymógł to na nim Kisfaludy. W r. dopiéro 1830, gdy został członkiem akademii, jął się pracy, pisząc krytyki i rozprawy jak „*Poetai Harmonistika*" i inne. W r. 1842 wyszły jego dzieła w Budzie (trzy wydania) p. t. *B. D. Összes Munkái.*

Berżewic lub **Berżewicej**, herb nadany z indygenatem przez Stefana Batorego Marcinowi Berżewicejowi, kanclerzowi siedmiogrodzkiemu. Tarcza o 4 polach; w 1 i 4 koza w biegu; w 2 i 3 orzeł biały polski, w szczycie hełmu takiż orzeł.

Besançon, w czasach gallo-rzymskich Vesontio, warowne miasto stołeczne, francuskiego dep. Doubs; ma 47,100 m. jest rezydencyją arcybiskupa, posiada akademiję nauk, znaczną biblijotekę, rozmaite zakłady naukowe i przemysłowe. Z budowli publicznych odznaczają się głównie: gotycka katedra i kościół ś. Magdaleny, prefektura, pałac kardynała Granvella i kilka starożytnych gmachów rzymskich. Besançon było już ważném miastem za czasów rzymskich i jedną z najsilniejszych twierdz Karola W. Jako stolica prowincyi Franche-Comté, przeszło pod Henrykiem I, w posiadanie Niemiec; w skutek pokoju westfalskiego 1648 r. dostało się Hiszpanii; pokojem w Nimwedze 1679 r. odstąpione Francyi, ufortyfikowane przez Vaubana, było oblegane i bombardowane w 1814 r., jednakże się nie poddało. W wojnie ostatniéj 1870 r. było głównym punktem operacyjnym dla armii wschodniéj francuskiéj, pod dowództwem Cambriela.

Bescherelle (Ludwik Mikołaj), zasłużony lingwista francuski, ur. 1802 r. w Paryżu. Od 1825 r. pracował w archiwum rady stanu, a od 1828 r. w biblijotece Luwru. Ważniejsze dzieła B. są: „*Le participe passé ramené à sa véritable origine*". (1820 r.); „*Revue grammaticale ou Réfutations des principales erreurs des grammairiens*". (1829 r.); „*Grammaire nationale*", (2 t. 1834 r.), która doczekała się licznych wydań; „*Réfutation complète de la Grammaire de M. M. Noël et Chapsal.*" (1838 r.). „*Dictionnaire usuel de tous les verbes français*" (1842—43 r.), napisany wspólnie z bratem; „*Dictionnaire national, ou grand Dictionnaire critique de la langue francaise* (1843—46); „*Grand Dictionnaire de Géographie universelle*", (4 t. 1856—58, ułożony wspólnie z Devars'em), i inne.

Besdin, niższy sąd żydowski, składający się co najmniéj z 3 rabinów, rozstrzygający w sprawach duchownych i cywilno-prywatnych.

Beseler (Wilhelm Hartwig), ur. 1806 w Marienhausen, hrabstwie Jever, księstwie Oldenburgskiém, adwokat szlezwicki, wybrany na deputowanego do zgromadzenia stanów, został prezesem tegoż zgromadzenia. W części rewolucyi 1848 był członkiem rządu tymczasowego i deputowanym frankfurckiego zgromadzenia narodowego. W r. 1851 uwolnił się od wszystkich obowiązków i przebywał naprzód w Brunświku, późniéj w Heidelbergu, aż nareszcie w Grudniu 1860 z tytułem tajnego radcy regencyi, mianowany został kuratorem uniwersytetu w Bonn. Znany jest jako autor licznych broszur w sprawie szlezwig-holsztyńskiéj.—**Beseler** (Karol Jerzy Krystyjan), brat poprzedniego, ur 1809 w Rödenitz pod Husum, w Szlezwigu, profesor prawa w Bazylei, Rostoku i Greifswald, powołany został 1859 w tymże charakterze do Berlina. W frankfurckiém zgromadzeniu narodowém 1848 przywódca prawego środka, przemawiał głównie za cesarstwem dziedziczném; w Maju 1849 złożył swój mandat i wybrany do drugiéj izby prusskiéj, zasiadał po lewéj stronie. Z prawnych dzieł jego ważniejsze są: „*Lehre von den Erbverträgen*" (3 tomy, Gettynga 1835—38); „*Volksrecht und Juristenrecht*" (Lipsk 1843); z powodu którego miał gwałtowne spory ze szkołą prawników historycznych; „*System des gemeinen deutschen Privatrechts*" (Lipsk 1847); „*Commentar über das Strafgesetzbuch für die deutschen Staaten*" (Lipsk 1851).

Besenval (Piotr Józef Wiktor, baron de), ur. 1723 w Soloturnie, Szwajcar w służbie francuskiéj, dowodził 1789 wojskiem zebraném przez Ludwika XVI w okolicy Wersalu i wzywał komendanta Bastylii do walecznéj obrony, nie dawszy mu jednak z swéj strony żadnéj pomocy. Po czém uciekł z Francyi, lecz schwytany, został jedynie ocalony wstawieniem się Necker'a, † 1791 w Paryżu. Pamiętniki jego wydał Ségur (4 tomy, Paryż 1805—1807).

Besermiń serbski czyli **hajducki**, po madz. Böszörmény Rácz czyli Hajdú. Ob.

Besika albo **Vesika**, tureck *Beszyk*, zatoka morza Egejskiego przy zachodnim brzegu Azyi Mniejszéj o $1^1/_2$ mili od pierwszego zamku dardanelskiego Kum-Kaleh, naprzeciwko wyspy Tenedos.

Beskidy, Bezkidy lub **Bieskidy**, pasmo gór Karpackich, poczynające się na Śląsku od góry Jabłonki i ciągnące się ku wschodowi do źródeł rzeki Świecy. Geografowie odróżniają w nim trzy główne działy: 1) *Beskid zachodni*, idący do przerwy Dunajcowéj, w okolicy Zakliczyna i Wojnicza; 2) *Beskid niski* do źródeł Sanu i 3) *Beskid szeroki*, do źródeł Świecy dniestrowéj. Najwyższe w nich wierzchołki dochodzą do 5660 stóp (Babia Góra). Całe pasmo Beskidów powstaje z piaskowca karpackiego, pokrytego gliną, a wybitną jego cechą jest lesistość. Ob. Bezkid.

Beskow (Bernard), znakomity poeta szwedzki, ur. 1796 w Sztokholmie, † tamże 1869, od 1814 urzędnik dworu, w r. 1826 pozyskał szlachectwo, 1827 został szambelanem, 1833 marszałkiem dworu, 1843 baronem, od 1838 był do śmierci stałym sekretarzem akademii szwedzkiéj. Z utworów jego poetycznych są: „*Karol XII*" i „*Sweriges Anor*" (1824), zaś z prac dramatycznych „*Torkel Knutson*" najcelniejsze. Oprócz tego pisywał do gazet bardzo wiele artykułów treści historycznéj i politycznéj, wy-

stępując (w *Pszczole szwedzkiéj*) przeciw liberalizmowi. Z pośmiertnych pism B. wydano 1870 nieukończone „*Wspomnienia z życia*", zalecające się pięknym językiem i wybornem przedstawieniem spółczesnych poecie stosunków politycznych.

Besleniejewcy, plemię czerkieskie w obwodzie Kubańskim nad rz. Okortą, Urupą i za Labą, 5000 ludności.

Besly (Jan), historyk francuski, ur. 1572 w Coulanges, prowincyi Poitou, najważniejszém jego dziełem jest: „*Histoire des comtes de Poitou et des ducs de Guiennne*" (Paryż 1647).

Besmes lub *Bême* albo *d'Janowitz* (Karol), rodem Czech, wychowany na dworze książąt de Guise w nienawiści względem ewangelików, zwanym hugonotami, wsławił się srogością w ich prześladowaniu a mianowicie: podczas rzezi w nocy ś. Bartłomieja w Paryżu i przez zamordowanie admirała Coligny. W nagrodę tych zasług, otrzymał wraz ze znacznym posagiem rękę Anny, córki naturalnéj kardynała ks. Lotaryngskiego. W r. 1775 w czasie gdy więził i mordował w Saintonge ewangelików, ujęty i osadzony w więzieniu, z którego gdy chciał uciec został zabity przez gubernatora zamku Berthonwille. — O B. mówi Wolter w swojéj Henryjadzie.

Bessaraba, ród wojewodów wołoskich od r. 1610 —1714, z którego pierwszym był **Bessaraba** *Rudolf Czarny* (Radu Negru), † 1240 r. założyciel księstwa Wołoskiego. Osiedlił się z przybyłymi z nim Rumunami w okolicy nad rz. Seretem, w owym czasie mało co zaludnionéj. Zmusiwszy bana krajowskiego do uznania swojego zwierzchnictwa, zbudował m. Ardzisz, Tergowiszcze i Bukareszt, i urządziwszy kraj arystokratycznie nadał mu prawa.— Jednym z następnych był **Bessaraba** *Mirza I*, obrany wojewodą 1380 r., † 1418 r. szczęśliwie wojował z Bołgarami i Turkami; miał udział w bitwie na Polu Kosowém. W r. 1396 przeszedł na stronę sułtana Bajazeta I.—**Bessaraba** *Michał Waleczny*, ur. 1558 r. obrany 1592 r. Wyrugował Turków z Wołoszczyzny. Trzymając z cesarzem Rudolfem II, zwyciężył Mogiłę, wojewodę mołdawskiego, za co uznany przez cesarza wojewodą wołoskim i mołdawskim a oraz władcą Siedmiogrodu.—**Bessaraba** *Matyjasz*, zwany *Brankowan*, † 1654 r. Chcąc się utrzymać przy rządach, zebrał liczne wojsko cudzoziemskie, złożone z Bołgarów, Serbów, Polaków i in. nakładał niezmierne podatki, czém wywołał powstanie narodowe, którego nie zdołał uśmierzyć. Ostatnim z tego rodu był Konstanty II Brankowan. **Bessaraba**, obrany po śmierci stryja Serbana II 1688 r. pozbawiony władzy zginął na rusztowaniu.

Bessarabija, prowincyja w państwie rossyjskiém, między Dniestrem, Prutem i morzem Czarném, obejmująca 30,670 w. kw. z ludnością około 1090000. Dzieli się na ośm powiatów. Przy braku lasów i wód, rozległe, wysoką trawą zarosłe stepy, najwięcéj sprzyjające hodowli bydła, stanowią wybitny charakter téj krainy, w któréj udają się doskonale wszelkiego rodzaju zboża, warzywa, owoce i wino. Ludność składa się z Rumunów w większéj części, a w mniejszéj z Rossyjan, Greków, Bołgarów, Armeńczyków, Serbów, Tatarów i osadników niemieckich. Bessarabija została przyłączona do Rossyi, traktem bukarestskim z r. 1812. Najważniejszym przemysłem jest garbarstwo i mydlarstwo, handel znajduje się wyłącznie prawie w ręku Bołgarów, Greków i Armeńczyków. Wina produkuje 3200000 wiader rocznie.

Bessarion (Jan albo Bazyli), ur. 1389 czy 1395 r. w Trapezumie, † 1472 r. w Rawennie, mnich zakonu bazylijanów, gorliwy uczeń Jerzego Gemista Plethona, fil. platon. wsławił się jako mówca; jako arcybiskup nicejski był na soborze w Ferrarze, wysłany przez cesarza Jana Paleologa. Będąc zwolennikiem unii z kościołem rz. kat. opuścił Konstantynopol i osiadł w Rzymie, gdzie 1439 r. mianowany został przez papieża Eugenijusza IV kardynałem a przez Mikołaja V biskupem sabińskim, w końcu biskupem Frascati. Od 1450—55 zarządzał legacyją bolońską. Był on jednym z pierwszych krzewicieli XV w. filozofiii greckiéj na Zachodzie. Z rozmaitych pism jego jak: „*In calumniatorum Platonis*" (Rzym 1469, Wenecyja 1503), tylko pojedyńcze były ogłoszone a wiele innych pozostało w rękopiśmie.

Bessat (Franciszek), ex-jezuita, profesor prawa przyrodzonego w konwikcie pijarskim w Warszawie, † 1808. Napisał rozprawę w języku francuskim, p. t. „*Discours sur le droit naturel*" (Warsz. 1775).

Bessel (Fryderyk Wilhelm), ur. 1784 w Minden, † 1846 w Królewcu, jeden z najznakomitszych astronomów nowszych czasów, zarówno dzielny obserwator, jak i teoretyk. Po krótkim pobycie w gimnazyjum, w 14 r. życia wszedł jako uczeń do pewnego domu handlowego w Bremenie. W chwilach wolnych zajmował się nauką żeglarstwa, a to go powiodło do astronomii i matematyki. Wyznaczenie drogi komety Halley'a, które przedstawił Olbersowi, zjednało mu względy tego uczonego i za jego pośrednictwem otrzymał miejsce obserwatora w prywatném obserwatoryjum Schrötera w Lilienthal. W r. 1810 powołany został na profesora i dyrektora obserwatoryjum do Królewca, a pod jego kierunkiem nowe to obserwatoryjum stało się jedném z pierwszych w Europie; nie tylko wielka liczb spostrzeżeń stamtąd wychodzących, ale przedewszystkiem ich ścisłość, słusznie wzbudzały podziw świata. Popularném stało się imię B. głównie przez pierwsze oznaczenie paralaksy gwiazdy stałéj, jakkolwiek, jak to potém wykazał Auwers, była to jedna ze słabszych jego prac. Nie możemy tu nawet pobieżnie wymienić prac B.; był to człowiek żelaznéj pilności i żelaznéj natury, którego nie męczyło natężenie i czuwanie nocne, i który odpoczynek w pracy znajdował. Z dzieł przytoczymy „*Astronomische Beobachtungen auf der Sternwarte zu Königsberg*" (1815—1846, 21 części); „*Fundamenta astronomiae deducta ex observationibus J. Bradley*" (1818); „*Bestimmung der Länge des einfachen Sekundenpendels*" (1837). Popularne jego odczyty wydał Schumacher (1848),

korrespondencyją z Olbersem — Ermann (1852—2 tomy).

Bessel (Gottfryd von), ur. 1672, w Buchheim pod Moguncyją, † 1749 r. opat klasztoru benedyktynów w Kotwiku (Göttweih) w Austryi Niższéj, który pod jego kierunkiem był prawdziwém siedliskiem nauk. Wykładał w Moguncyi filozofiję i teologiję. Jego „*Chronicon Gottvicense*" i t. d. (Tegerusee 1732) jest nader ważném dziełem dla średnowiecznéj geografii.

Bessemera metoda, wyrabiania stali, ob. Stal.

Bessenyei (Jerzy), ur. 1742 r. w Bercelu w Węgrzech, † w Berettyo-Koracs r. 1811, poeta i jeden z celniejszych pisarzy dramatycznych madziarskich swojego czasu. Jego poemat epiczny „*Mátyás király*" z powodu zakazu cenzury, nie został dokończony. W późniejszym wieku poświęcił się filozofii, teologii i historyi. Oprócz oryginalnych prac, pozostawił także bardzo wiele tłumaczeń.

Besser (Jan von), ur. w Frauenburgu w Kurlandyi 1654, był naprzód w prusskiéj, następnie w saskiéj służbie dworskiéj, † 1729 w Dreźnie, znany poeta niemiecki, którego wszystkie pisma były wydane w Lipsku 1732. Wyborną bijografiję B. napisał Varnhagen von Ense w 4 t. swoich „*Biographische Denkmäler*".

Besser (Wilibald S. J. G.), zasłużony botanik, ur. 1784 w Insbruku w Tyrolu, ukończył gimnazyjum we Lwowie, nauk zaś lekarskich słuchał w Krakowie, gdzie pozyskał 1807 stopień doktora medycyny. W następnym roku, powołany został przez Tadeusza Czackiego na nauczyciela zoologii, botaniki i do zarządzania ogrodem botanicznym w Krzemieńcu. Po otwarciu 1834 uniwersytetu w Kijowie, mianowany profesorem botaniki tamże, pełnił te obowiązki do czasu pozyskania pensyi emerytalnéj, to jest do r. 1837, † w Krzemieńcu 1842. Pracował głównie nad zbadaniem roślin i owadów gubernij południowo-zachodnich cesarstwa, w ogrodzie botanicznym w Krzemieńcu chował do 12000 gatunków. Wydał: „*Enumeratio plantaram hucusque in Volhynia, Podolia, Gub. Kijoviensi, Bessarabia Cis-Tyraica et circa Odessam collectarum*" (Wilno 1822); „*Primitiae Florae Galiciae Austriacae utriusque*". „*Rzut oka na geografiję fizyczną Wołynia i Podola*" (Wilno 1828), oprócz kilku innych. Wiele jego rozpraw, mieści się w *Pamiętnikach tow. naturalistów* w Moskwie.

Bessestadt, miasteczko na południowo-zachodnim brzegu Islandyi, ma wyższą szkołę. W XIII w. było mieszkaniem Snorre Sturlesona.

Bessières (Jan Chrzciciel), książę Istryi, generał i marszałek francuski, ur. 1768 w Preissac, depart. Lot; w francuskiém wojsku rewolucyjném z prostego gwardzisty posunął się na stopień szefa szwadronu; w r. 1796 podczas kampanii włoskiéj, mianowany przez Napoleona dowódcą gidów, udał się z nim 1798 do Egiptu; po powrocie stamtąd zorganizował armiję włoską i przy wstąpieniu Napoleona na tron cesarski, mianowany został w nagrodę położonych zasług marszałkiem państwa francuskiego i księciem Istryi. W r. 1805 jako dowódca kawaleryi przyłożył się znakomicie do zwycięstwa pod Austerlic, w odwrocie z Rossyi największe wojsku francuskiemu wyświadczał usługi W r. 1813 przed bitwą pod Lützen, zabiła go kula armatnia w chwili odbywania rekonesansu. Napoleon utracił w nim jednego z najbieglejszych oficerów i najzaufańszych przyjaciół.

Bessières (Jerzy), oficer hiszpański, jeden z najczynniejszych przywódców *apostolskiego stronnictwa* (ob.), ur. w połowie XVIII w. w okolicy Montpellier, przed poborem wojskowym zbiegł do Hiszpanii, niedługo wszelako, zaciągnął się do armii francuskiéj, którą wkrótce opuściwszy, wstąpił do hiszpańskiéj. Po przywróceniu rządów konstytucyjnych w Hiszpanii, nie otrzymawszy wyższego miejsca, brał udział we wszystkich ruchach antyrządowych i okazał się najzagorzalszym ze wszystkich *exaltados*. Przekonany o spisek przeciwko liberalistom, skazany został na śmierć, ale na żądanie ludu ułaskawiony i ukarany tylko bannicyją. W r. 1823 wraz z armiją francuską wrócił do Hiszpanii, zaciągnął się pod sztandar stronnictwa apostolskiego za regencyi Urgel, a mianowany pułkownikiem, był jednym z najzuchwalszych partyzantów; w nagrodę usług mianował go Ferdynand VII generałem brygady. Po przywróceniu zupełnéj władzy Ferdynandowi VII, za podniętą swego stronnictwa, niezadowolonego z ukonstytuowanego rządu, B. zrobił w Sierpniu 1825 powstanie, by króla od liberalnych oswobodzić wpływów i zaprowadzić bezwzględny absolutyzm. Schwytany pod Molina 25 Sierpnia, został wraz ze swymi 7 towarzyszami następnego dnia rozstrzelany.

Bessin, nazwa części Niższéj Normandyi, z miastem głównem Bayeux. Część ta kraju, obecnie wchodząca w skład departamentu Calvados, niegdyś hrabstwo, była w starożytności zamieszkałą przez Bidukassów.

Besson, więcéj znany pod nazwiskiem **Besson-Bej**, ur. 1782, marynarz francuski, powziął 1815 zamiar tajnego uwiezienia Napoleona z Rochefort do Ameryki, czego wszakże cesarz w stanowczéj chwili nie przyjął. W r. 1821 wszedł do służby Mehmeda Alego w Egipcie, którego flotę na nowo zorganizował, † jako admirał w Alexandryi 1837.

Besson (Józef), urzędnik komisoryjatu wojsk francuskich; po kampanii 1812 r. został w Warszawie i należał do loży wolno mularskiéj *Tarczy północnéj*; wydawał *almanachy* z wierszami francus. jak „*Le troubadour de la Vistule*" i t. p. Dwie sztuki oryg. grywano w ówczesnym teatrze franc. 1809: „*Homage à l'armée*" i „*Monsieur, on dit*".

Bessowie (Bessi), wielki naród tracki, zamieszkały na górach Hemus, graniczył na południe i południo-zachód z górami Rodope i Peończykami. Podbici zostali ostatecznie przez Rzymian, pod wodzą Licin. Lucullusa; w II w. po Chr. część zachodnia i południowo-zachodnia kraju Bessów, składała oddzielne namiestnictwo rzymskie, zwane Bessyką.

Bessus, satrapa perski w Baktryjanie, który na czele Baktrów, Sogdyjanów i Indów przyszedł

w pomoc Daryjuszowi przeciw Alexandrowi Macedończykowi i walczył w bitwie pod Gangamelą. Po klęsce Daryjusza Bessus ofiarował się wydać go Alexandrowi, a gdy zwycięzca z pogardą odrzucił propozycyję, zabił nieszczęśliwego i tron jego sobie przywłaszczył. W dwa lata potém, sam wzięty w niewolę przez Ptolemeusza Lago, wydany został bratu Daryjusza Oxatresowi, który go ukarał śmiercią.

Bestelmeier (Jerzy), ur. 1785 w Schwabach, właściciel fabryki wyrobów tabacznych w Norymberdze, występował kilkakrotnie na sejmach bawarskich w obronie praw ludu i położył pewne zasługi w uregulowaniu stosunków Bawaryi z niemieckim Zollvereinem. W r. 1838 został drugim burmistrzem Norymbergii, lecz złożył ten urząd 1849; † 1852.

Bestużew-Rjumin (Alexy hr.), kanclerz państwa rossyjskiego i feldmarszałek, ur. 1692 r. w Petersburgu. W r. 1718 wszedł do służby dworskiéj za cesarza Piotra I, a 1740 został kanclerzem. Nieprzychylny Francyi i Prussom, zawarł 1746 przymierze między Rossyją i Austryją wprowadził Rossyję w uciążliwą wojnę z Prussami. Gdy atoli późniéj, przewidując bliski skon choréj cesarzowéj i domyślając się przychylnych dla Pruss uczuć jéj następcy, odwołał dowodzącego wojskami rossyjskiemi w wojnie z Prussami, obwiniony (1758) o zdradę stanu, został pozbawiony wszystkich godności i skazany na mieszkanie w dobrach swoich Gorotowie. Po wstąpieniu na tron Katarzyny II, mianowany został feldmarszałkiem. Był wynalazcą kropli na cierpienia nerwowe, zwanych: „*Tinctura tonica nervina Bestuschevii*".

Bestużew (Alexander), ur. 1795 r. w Petersburgu, autor rossyjski, znany pod pseudonimem *Marliński*. Będąc oficerem w gwardyi wziął udział w sprzysiężeniu politycznem z r. 1825, za co zdegradowany na żołnierza i wysłany do Irkucka. W r. 1830 otrzymał pozwolenie przejść do armii kaukaskiéj, gdzie poległ 1837 r. w bitwie pod Jekaterynodarem. Przed zesłaniem na Syberyję wydawał wraz z Rylejewem pierwszy almanach ross. „*Polarnaja Zwiezda*". Następnie pisywał powieści jak „*Mułła-Nur*" „*Ammałat-Bek*" i t. d.—Na język polski przetłum. M. Sierzputowski „*Fregatę Nadzieję*" (Warsz. 1842, 2 t.). Wiele przekładów umieszczały „*Rozmaitości lwowskie*" (1844); „*Athenaeum* i *Bibl. Warsz.*"— Jego bracia: Mikołaj, Michał i Piotr, także należeli do sprzysiężenia i podobnież byli skazani na wygnanie.

Bestyjaryjusz (łac. *bestiarius*), nazwa u dawnych Rzymian człowieka, walczącego w cyrku z dzikiemi zwierzętami. Byli to ludzie albo dobrowolnie idący do walki za umówioną opłatą (*auctoramentum*), albo też skazani na śmierć, jak chrześcijanie w czasach męczeńskich.

Besuki lub **Besoeki**, miasto portowe, na wyspie Jawie, nad zatoką Madura, ma 18600 m.—**Besuki**, miasto handlowe na północnym brzegu wyspy Bali, stolica rezydenta hollenderskiego, obwarowane i handlowe.

Besunczanie, niegdyś szczep Słowian lechickich, jak się zdaje mieszkańcy znacznego kiedyś miasta *Besińca* czy *Busińca* i jego okolicy, wspominanego 1015 r. u Dytmara i w aktach z owego czasu.

Besz-Barmak (pięć palców), góra w paśmie gór Kaukaskich, w p. Kubińskim, 1850 st. Szczyt jéj stanowi pięć skał.

Beszowa, wieś w gubernii Kieleckiéj, między Pacanowem a Połańcem, z kościołem i klasztorem paulinów, założonym 1407 przez Wojciecha Jastrzębca.

Besz-Tau (pięciogórze), góra kaukaska o czterech szczytach; 4589 st. skład jéj jest trachitowo-porfirowy; lesista.

Besztawokumscy czyli **Besztowscy Nogajcy**, koczują w gub. Stawropolskiéj w okolicy góry *Besz-Tau*; mahometanie. — Czyt. Broniewskiego „*Izwiest. o kawkaz*" (t. 2).

Beszu, nazwa ośmiu obrońców świata w mitologii indyjskiéj, najznakomitszych bóstw, po trzech wielkich bogach: Brahma, Sziwa i Wisznu. Czteréj z nich są bogami światłości, jako to: *Indra* eteru, *Suryja* słońca, *Soma* księżyca, *Agni* ognia; czteréj inni ciemności, a mianowicie: *Powana* wiatru, *Waruna* wody, *Jama* nieba nocnego i piekła, *Kuwera* skarbów podziemnych.

Beszycy (Elijasz) z Adryjanopola, † 1490 r. w Konstantynopolu, uczony pisarz karaimski (karaita), napisał „*Adereth Eliahn*" (rozprawa o zwyczajach religijnych i prawach swojego wyznania). Karaimi litewscy posiadają egzemplarz tego dzieła, wielce przez siebie cenionego.—**Beszycy** (Mojżesz Ben Elias), prawnuk poprzedniego, także zasłużony karaita, † 1572 r. mając lat 20. Pomimo to jest autorem 245 pism, z tych jednak tylko sześć ocalało w czasie pożaru w Konstantynopolu.

Beszyr, emir czyli książę Libanu, ur. 1763 r. Po podbiciu Syryi przez Mehemeda Alego, połączył pod swą władzę Druzów i Maronitow a dla utwierdzenia swéj władzy, kazał wyrżnąć wszystkich członków potężnéj rodziny Khorawan, z wyjątkiem szeika Khassina. Gdy w r. 1840 wybuchło powstanie Druzów przeciw Egipcyjanom, Beszyr, jako wierny Mehmedowi Alemu został usunięty przez Portę, a jego miejsce zajął szeik Khassin i odtąd wszelkie jego starania, by zająć dawne stanowisko były bezskuteczne, † w Kadikoi pod Konstantynopolem 1850 r.

Betaina (z łac. *beta* burak), $C_{15}H_{33}N_3O_6$, zasada organiczna, niedawno odkryta przez Scheiblera w soku buraków; przy przerobie tego soku w cukier, B. przechodzi do melasu, w którym się przeto znajduje w większéj ilości niż w soku surowym. W stanie czystym składa się z kryształów bezbarwnych, wielkich, łatwo w wodzie i alkoholu rozpuszczalnych. Z kwasami tworzy sole krystalizujące, łatwo się rozpływające.

Betanija, w starożytności miasteczko pod Jerozolimą, na stoku góry Oliwnéj, gdzie Zbawiciel w domu Marty i Maryi wskrzesił ich brata Łazarza; obecnie zwane El-Azarigeh, ma 500 ludno-

ści. — **Betanija**, miejsce za Jordanem, gdzie ś. Jan chrzcił i nawracał do pokuty.

Betański (Antoni Wacław), ur. 1715 r. w Czechach, † 1786 r. był sekretarzem do korespondencyi cudzoziemskiéj hetmana wielkiego koronnego, Jana Klemensa Branickiego, i posiadał probostwo szpitalne w Goniądzu na Podlasiu. Po śmierci hetmana, osiadł w Galicyi a 1783 został biskupem przemyślskim rz. kat. i pierwszym rektorem akademii lwowskiéj.

Beteigeuze, czerwonawa gwiazda 1 wielkości w konstelacyi Oriona; leży u góry w czworoboku z wschodniéj strony, należy do gwiazd peryjodycznych (ob.). Widmo jéj, badali Huggins i Miller, jest ono najbardziéj skomplikowaném z widm wszystkich dotąd badanych gwiazd, silne grupy smug i linij występują głównie w częściach: czerwonéj, zielonéj i żółtéj. Badacze ci odkryli w niéj sód, magnez, wapń, żelazo i bizmut; obecność talu i złota jest niezdecydowana, brak wodoru, azotu, srebra, litu i i. (Philos. Transact. 1864).

Betel (właściwie *Dom Boży*), miasto pokolenia Benjamina w Judei, lecz będące w posiadaniu pokolenia Efraima; obecnie stos zwalisk, zamieszkały przez gromadę Arabów, zowie się *Betein*.

Betel, *Piper betle*, gatunek pieprzu (ob.), ma liście gorzkie, aromatyczne, które mieszkańcy Azyi zwrotnikowéj mieszają z owocem areki (ob.) i wapnem, robiąc z tego preparat, który ciągle żują dla podsycenia trawienia, osłabionego z powodu gorąca. Nadużycie tego zwyczaju, źle oddziaływa na władze umysłowe, niszczy zęby i dziąsła.

Betesda (t. j. miejsce łaski, miłosierdzia), sadzawka blisko Jerozolimy, położona i otoczona krużgankami, w których chorzy doznawali cudownego uleczenia. Izraelici mniemali, że w pewnych chwilach anioł poruszał wodę sadzawki, a pierwszy chory, który się wtedy w niéj wykąpał, wyzdrawiał.

Betfage (t. j. dom fig), miasteczko śród gaju figowego, na wschodnim stoku góry Oliwnéj, obok Betanii pod Jerozolimą, które Zbawiciel nawiedzał.

Béthencourt (Jan, baron de Saint-Martin le Gaillard), sławny marynarz, rodem Francuz, który 1402 na czele kilku śmiałych towarzyszów zdobył wyspy Kanaryjskie i przez papieża Inocentego VII mianowany był 1405 arcybiskupem tychże wysp, a nawet przybrał tytuł królewski, † 1425 w Granvilla w Hiszpanii.

Bethlen z Iktaru (Gabor czyli Gabryjel), książę siedmiogrodzki i król węgierski, ur. 1580 r. na zamku Illyi, † 1629 r. Pochodząc ze znakomitego rodu, wywodzącego się od króla Szczepana (ś.), wielce był poważany tak z tego powodu, jak i dlatego, że już raz, nie przyjął ofiarowanych sobie rządów Siedmiogrodu. Po śmierci zatém Gabryjela Batorego 1613 r. obrany został księciem siedmiogrodzkim, a r. 1620 podczas powstania Czechów przeciw cesarzowi, będąc ich sprzymierzeńcem, na sejmie w Bańskiéj Rysorzycy obrany królem węgierskim. W skutek jednak zawartego z Austryją pokoju, w następnym roku złożył koronę, za co otrzymał księstwa Opolskie i Raciborskie, oraz siedm komitatów węgierskich. Będąc jednak wyznania ewangelickiego, zastrzegł wolność wyznania dla swoich współwyznawców. Gdy atoli Austryja warunków tego pokoju nie dotrzymała, B. wkroczył 1623 r. na czele 60,000 wojska aż do Morawii i Styryii, a 1624 nowy zawarł pokój z Austryją. W r. 1626 prowadził nową wojnę z cesarzem, ale gdy nie otrzymał przyrzeczonéj tureckiéj pomocy, zawarł przymierze w r. 1627 w Presburgu. Jako zaślubiony z Katarzyną, księżniczką brandeburską, brał także udział w wojnie trzydziestoletniéj. Jego rządy, odznaczały się rozumnemi prawami i dobrą administracyją; wolność polityczna i religijna wszędzie była szanowaną; szkoły były licznie zakładane a rzemiosła, przemysł i handel znakomicie się rozwijały. Po jego śmierci, rządy księstwa sprawowała wdowa Katarzyna do czasu wyboru brata jego Szczepana (1630). — **Bethlen z Betlenu** (Jan), ur. 1613 r., † 1678; kanclerz siedmiogrodzki, autor znakomitego dzieła „*Rerum transilvanicarum libri IV*" (Hermansztad 1665 i Wiedeń 1782—83).

Bethlen z Betlenu (Wolfgang), ur. 1648 r., † 1679, kanclerz księcia Apafiego I, napisał po łacinie dzieje Siedmiogrodu, do r. 1526 do r. 1609, (1782—96, t. 6). Blisko trzecia część tego dzieła p. t. „*Historia de rebus Transylvanicis*, zawiera rzeczy, dotyczące Polski, zwłaszcza za ostatnich Jagiellonów.

Bethlenfalwa, *Betlehemowce*, po niem. *Betsdorf*, miasto w ziemi Śpiżskiéj, siedziba *dziesięciu kopijników*. Ob. Abrahamsdorf.

Bethmann, znakomity dom bankierski w Frankfurcie nad Menem, pochodzący z Hollandyi. Najgłośniejszym członkiem téj rodziny jest **Bethmann** (Szymon Maurycy), ur. 1768, pod którego kierunkiem dom handlowy, skutkiem nadzwyczajnego rozszerzenia swych działań i skutkiem wielkich pożyczek negocyjowanych dla Austryi i Danii, doszedł do najwyższéj świetności i wziętość swoję we wszystkich częściach świata ustalił. W nagrodę cesarz austryjacki nadał mu godność szlachecką. Był to mąż wszechstronnie ukształcony, wielki miłośnik sztuk pięknych, zdolny doradca i obrońca rodzinnego miasta, † 1826. Teraźniejszym naczelnikiem firmy jest **Bethmann** (Filip Henryk Maurycy Alexander), ur. 1811, najstarszy syn poprzedniego. W willi Bethmanów pod Frankfurtem, ozdobionéj niezliczonemi osobliwościami sztuk pięknych, znajduje się sławna *Aryjadna* Danneckera.

Betmann-Hollweg (Maurycy August von), ur. 1795 w Frankfurcie n. M., syn bankiera Jakóba Hollweg, który żeniąc się z Zuzanną, owdowiałą Bethmann, dołączył jéj nazwisko do swojego rodzinnego. Do r. 1829 profesor prawa w uniwersytecie berlińskim, a od 1829 do 1842 w Bonn, gdzie do 1845 był kuratorem temecznego uniwersytetu. Król prusski nadał mu 1840 szlachectwo i w r. 1845 mianował członkiem rady stanu. W r. 1846 był deputowanym na synod prowincyjonalny reński, a 1849 powołany został do pierwszéj izby. W ostatnich latach był także prezesem synodu ewangelickiego a 6 Listop. 1858 mianowany mi-

mistrem wyznań i oświecenia, pełnił ten urząd do 1862 r. Z pism jego ważniejsze są: „*Gerichtsverfassung und Process des sinkenden römischen Reichs*" (Bonn 1827) i „*Ursprung der lombardischen Städtefreiheit*" (Bonn 1846). Do posiadłości Bethmanna należy sławny, kosztownie przez niego odnowiony i ozdobiony, zamek Rheinek nad Renem.

Bethnal-Green, jedno z wschodnich przedmieść Londynu, należące do Middlesex i obejmujące park Wiktoryja, 92,000 m.

Bethome, miasto w Judei, gdzie podczas wojny żydowsko-syryjskiéj około 800 znakomitszych Żydów szukało schronienia, których Alexander Janaeos, po zdobyciu miasta, ukrzyżować kazał.

Béthune, miasto starożytne w depart. francuskim Pas de Calais nad Brattą 8,800 m.; warownia zbudowana przez Vauban'a.

Béthune, starożytna rodzina francuska, wywodząca swój początek od Roberta Faissaux, ur. ok. 970. Potomkiem jego był *Franciszek de* **Béthune**, baron Rosny; starszy syn jego *Maxymilijan de* **Béthune** późniejszy książę Sully (ob.), był założycielem starszéj linii, która 1807 na Maxymilijanie *Alexandrze de* **Béthune**, księciu Sully, wygasła; młodszy syn *Filip de* **Béthune**, za Henryka III i Henryka IV wojownik i mąż stanu, † 1649, był założycielem młodszéj linii, która także wygasła 1806. Do téj należy *Armand Józef de* **Béthune**, książę Charost (ob.). Istniejąca dotąd rodzina francuska **Béthune** *de Plancques* pochodzi od Michała des Plancques pana de Hesdigueul i namiestnika miasta i zamku Béthune około 1522. Jego syn Piotr des Plancques pozostawił dwu synów; ci dali początek dwom linijom, których potomkowie od dwu wieków tytułują się od miasta Béthune.

Béthune (margrabia de), mąż Ludwiki Maryi d'Arquien, starszéj siostry Maryi Kazimiery Sobieskiéj królowéj polskiéj, jako blisko spokrewniony z domem króla Jana III był z tego powodu używany przez króla francuskiego Ludwika XIV w charakterze posła, celem skłonienia króla Jana do widoków Francyi przeciwko Austryi. Wszelkie starania i wpływy posła okazały się, tak podczas pierwszéj (1676—1681), jako i podczas drugiéj (1685—1691) jego bytności w Polsce, bezskutecznymi. Córkę starszą Maryję Katarzynę wydał za księcia Stanisława Kazimierza Radziwiłła, po którego śmierci, wyszła powtórnie za Alexandra Sapiehę. Młodsza córka jego Joanna, była żoną Jana Stanisława Jabłonowskiego. Odwołany z Polski, umarł margrabia na poselstwie w Sztokholmie 1693.

Bethusy Huc (Edward Jerzy hr.), w parlamencie niemieckim przywódca stronnictwa liberalno-zachowawczego, ur. 1829 r. W dawniejszym parlamencie prusskim przemawiał za reformą armii, co go postawiło w rzędzie zachowawców, ze stronnictwem jednak czysto zachowawczém zerwał, gdy przemawiał za zniesieniem niektórych przywilejów właścicieli ziemskich i za odpowiedzialnością ministeryjalną. Od r. 1871 bardziéj się jeszcze zbliżył do liberalnych. Odznacza się zarówno jako zręczny mówca, jako i pilny pracownik w komisyjach.

Beth-Zacharia, miejsce na południe Jerozolimy, pamiętne zwycięstwem Antyjocha Eupatora nad Judą Machabeuszem.

Betleem, (t. j. dom chleba), miasto w Palestynie, o 2 godziny drogi od Jerozolimy, miejsce urodzenia Dawida, a późniéj Jezusa Chrystusa. Zowie się obecnie *Beit-Lahm*; ma 3000 m. chrześcijan i kościół, zbudowany 327 przez cesarzową Helenę na miejscu, gdzie się miał narodzić Chrystus. Mieszkańcy zajmują się wyrabianiem krucyfixów, różańców, krzyżyków i t. p. rzeczy, które następnie zakupywane są przez pielgrzymów.

Betleem, miasto w Pensylwanii, hrabstwie Northampton, nad rz. Lehigh, główne siedlisko braci morawskich czyli hernhutów, założone 1741, ma 3000 m., wspaniały kościół i wielki zakład wychowania panien; mieszkańcy pochodzenia niemieckiego, zachowali język i obyczaje ojczyste w zupełnéj czystości, odznaczają się zamiłowaniem pracy i porządku.

Betleemici lub **Bracia Betleemscy**, zakon mnisi, założony w XVII w. w Gwatemali i na wyspach Kanaryjskich przez Piotra z Bethencourtu. Celem jego członków jest nauczanie dzieci i opieka chorych, używają ubrania kapucyńskiego.—Tegoż nazwiska zgromadzenie w Cambridge, w XIII w. używało odzieży dominikańskiéj. — *Betleemitami* nazywano także jakiś czas stronników Jana Husa, od kościołka betleemskiego w Pradze, gdzie zwykle miewał kazania.

Betleemska kaplica czyli *kaplica śś. niemowląt*, założona na starém mieście w Pradze przez Jana z Mühlheimu, ulubieńca króla Wacława IV, celem odbywania tu kazań w języku czeskim, w owym bowiem czasie tak już owładnęli Niemcy stolicę królestwa czeskiego, że rzadko kiedy mogło być kazanie w jakim kościele. Trzecim tu stałym kaznodzieją od r. 1402 był Jan Hus. W r. 1412 chcieli niemcy pragscy zbrojną ręką wygnać z téj kaplicy zgromadzony lud a samą kaplicę zburzyć, lecz zostali siłą oręża odparci. Po śmierci Husa, długo jeszcze była licznie nawiedzaną. W r. 1612 oddaną została *Braciom Czeskim*. Tutaj w jéj pieczarach były groby wszystkich członków kolegijum uniwersytetu pragskiego i wielu sławnych ludzi. Po bitwie białogórskiéj, kaplica ta dostała się dominikanom, a następnie kupili ją jezuici. W r. 1786, cesarz Józef II kazał zburzyć ten pomnik narodowy a w zabudowaniach do téj kaplicy należących, w r. 1805 pomieszczono szkołę techniczną.

Betman, herb rodziny niemieckiéj w Polsce osiadłéj; na tarczy ramię prawe trzymające w palcach różaniec, zaś w szczycie hełmu: mąż brodaty z gołą głową i rękoma złożonemi do modlitwy.

Betman (Seweryn), kupiec krakowski, zastawnik kopalni srebra w Olkuszu; w czasie pożaru 1510 w kopalni wielickiéj, spuściwszy się odważnie do lochów podziemnych, pożar przytłumił.

Beton (z angiel.), w budownictwie mieszanina zaprawy wapiennéj chudéj, posiadającéj w pewnym stopniu własności hydrauliczne, z kawałkami kamieni, cegły, lub też grubym żwirem. Mieszanina ta, szybko twardnieje i coraz większéj nabywa twardości; stąd z korzyścią używa się do robót podwodnych, na fundamenta w gruncie słabym i wilgotnym, a nawet do wznoszenia całych budynków.

Betonica (bot.), ob. Bukwica.

Betsabea, żona Uryjasza Hetejczyka. Dawid ją pokochawszy, wyznaczył Uryjaszowi podczas wojny takie stanowisko, że go na niém nieochybna śmierć czekała. Jakoż, gdy Uryjasz zginął, król zaślubił Betsabeę i ta spłodziła mu synów: Salomona, Simma, Sobaba i Natana.

Betsaida, miasto w Galilei, nad jeziorem Genezareth, miejsce urodzenia apostołów: Piotra, Andrzeja i Filipa.

Betsal, Żyd polski, który w ostatnich latach panowania Jana Sobieskiego, jako dzierżawca dóbr królewskich, za pośrednictwem Maryi Kazimiery frymarczył łaskami dworu i dopuszczał się wszelkiego rodzaju zdzierstw i nadużyć. Oskarżony przez tych samych, co z niego korzystali, skazany został na śmierć. Wtedy król ocalił mu wprawdzie życie, lecz cały majątek jego został skonfiskowany, a Betsal umarł w ostatniéj nędzy.

Betterton (Tomasz), aktor i autor dramatyczny angielski, ur. 1635 r., † 1710. Najlepsze jego komedyje są: „*The roman made a justice*“ (Kobieta sędzią) i „*The amourous vidow*“ (Wdowa rozkochana).

Betti, właściwe nazwisko malarza *Bernardyna Pinturicchio* (ob.)

Betti (Zygmunt), malarz, żyjący w połowie zeszłego wieku, wyborny rysownik i kolorysta, którego najlepsze dzieła są: „*Sklepienie nawy kościoła św. Józefa w Florencyi, fresk wyobrażający św. Franciszka à Paulo, niesionego przez aniołów do nieba*“ i „*Madonna w kościele Barnabitów.*“

Betti (Zacharyjasz), uczony i poeta włoski, ur. 1732 r. w Weronie, † tamże 1788 r. Celniejsze jego pisma są: „*Pensieri tratti della storia naturale al difesa dell nomo* (Werona 1722); poemat dydaktyczny o jedwabnikach, p. t. „*Del Baco da seta, canti quatro, con annotazioni*“ (1756). Rzeczpospolita wenecka wybiła medal na jego cześć i nadała mu godność hrabiego.

Bettina, ob. Arnim Elżbieta.

Bettinelli (Xawery), ur. 1718 r. w Mantui, † tamże 1808 r., jezuita, był nauczycielem literatury klasycznéj w Brescii i Weronie, potém od 1751 dyrektorem kolegijum szlacheckiego w Parmie, w czasie podróży po Niemczech i Francyi żył w przyjaźni z Wolterem; bawił jakiś czas na dworze króla Stanisława Leszczyńskiego w Lotaryngii. Z dzieł jego (8 tomów, Werona 1780—82; 24 tomów, Wenecyja 1799—81), ważniejsze są: „*Lettere dieci di Virgilio agli Arcadi*“; „*Risorgimento negli studj, nelli arti e né costumi*“; „*Dell' entusiasmo nelle belle arti*“; „*Dialoghi d'amore.*“

Betulija, ob. Judyta.

Betulina, kamfora, czyli olejek lotny stały, znajdujący się w korze brzozy (Betula alba); masa biała, bez woni i smaku; topi się przy 200°C i wydaje woń ogrzewanéj kory brzozowéj. Z kory wyciąga się alkoholem, z którego po wykrystalizowaniu oczyszcza się przez rozpuszczenie w eterze i powtórne wykrystalizowanie.

Betygoła, starożytna osada opodal rz. Dubisy. W r. 1254 Mendog przeznaczył połowę B. na uposażenie Krystyjana, pierwszego biskupa litewskiego, a 1257 r. drugą połowę nadał zakonowi rycerzy inflanckich.

Betyka, wielka prowincyja starożytnéj Hiszpanii, zawierała dzisiajsze prowincyje Granady i Andaluzyi i za czasów rzymskich liczyła 175 miast.

Betyle, tak nazywano niekształtne bryły kamienne, które niegdyś czczono na Wschodzie, za nim bożyszczom zaczęto nadawać postać ludzką. Grecy zwali betylem kamień Abadir (ob.), który Cybele dała do pożarcia Saturnowi.

Beuchot (Adryjan Jan Kwentyn), uczony biblijograf i pisarz francuski, ur. 1777 r. † 1851 w Paryżu, księgarz, a później biblijotekarz izby deputowanych i redaktor pisma: „*Journal typographique*.“ Najważniejszą jego pracą jest rozpoczęte 1811 i prowadzone aż do śmierci sławne wydawnictwo: „*Bibliographie de France.*“

Beudant (Franciszek Sulpicyjusz), mineralog francuski, ur. 1787 r. † 1850 r., z początku nauczyciel matematyki i fizyki, otrzymał po restauracyi Ludwika XVIII polecenie sprowadzenia jego zbioru minerałów z Anglii a mianowany poddyrektorem tegoż, całkowicie poświęcił się mineralogii i geologii, i dla postępu téj nauki wiele dokonał. W r. 1818 zwiedził Węgry pod względem mineral., po powrocie został profesorem w uniwersytecie paryskim, w r. 1824 wszedł do akademii. Godne są uwagi badania jego nad związkiem składu chemicznego z postacią krystaliczną minerałów, nad ich ciężarem właściwym i w. in. Ogłosił między innemi „*Traité élémentaire de physique*“ (6 wyd. 1838); „*Cours élémentaire de minéralogie*“ (1841); przekład polski Łabęckiego pod tyt. „*Wykład początków miner. i geol.*“ (Warsz. 1848). Liczne rozprawy zamieszczał w „*Annales de chimie*“; „*Annales des mines*“ i „*Mémoires de l'Académie des sciences.*“

Beudantyt, minerał oznaczony przez Levy'ego za oddzielny gatunek arsenijanu żelaza, różny od farmakosyderytu; następne wszelako badania skłaniają do przypuszczenia, że oba te minerały stanowią jeden gatunek.

Beugnot (Jakób Klaudyjusz), hrabia, par Francyi, ur. 1761 r. w Bar sur Aube, na początku rewolucyi bronił praw ludu, bez zbytniego wszakże ograniczenia władzy królewskiéj, później, jako oskarżyciel Marata, został uwięziony 1793, lecz odzyskał wolność po upadku Robespierre'a. W r

1806 został prefektem w Rouen i członkfem rady stanu, następnie ministrem skarbu królestwa westfalskiego. Po powrocie Bourbonów, jako minister marynarki, uciekł z królem do Gandawy (1815), a po powtórnym powrocie, był dyrektorem generalnym poczt, ministrem stanu, członkiem rady stanu i parem. Po rewolucyi lipcowéj należał jeszcze do kilku spisków karlistowskich; † 1835 r. w Bagneaux.—**Beugnot** (Artur August hrabia de), syn poprzedniego, ur. 1797 r. w Bar-sur-Aube, początkowo adwokat, poświęcił się późniéj badaniom historycznym i jako par Francyi (od 1841) występował w obronie wolności nauki. W r. 1849 należał w zgromadzeniu prawodawczém do stronnictwa porządku. Po zamachu 1851 usunął się od życia publicznego. Z prac jego historycznych, ważniejsze są: „*Les Juifs d'Occident*" (Paryż 1824), „*Histoire de la destruction du paganisme en Occident*" (2 tomy, 1835); „*Assises de Jérusalem*" (2 t. 1847) i inne pisma, dotyczące dziejów Francyi.

Beukelsson (Wilhelm), niewłaściwie zwany *Bekel*, rybak hollenderski, który znakomicie ulepszył sztukę solenia śledzi, † 1449 r. w Biervliet, gdzie mu wystawiono pomnik. Od jego nazwiska pochodzi wyraz *peklować*.

Beulé (Karol Ernest), archeolog francuski, ur. w Saumur 1826 r., był naprzód profesorem w Moulins, następnie do r. 1853 przebywał w Atenach, gdzie przy wykopaliskach w Akropolis, ważne poczynił odkrycia. Od 1854 był profesorem archeologii przy cesarskiéj biblijotece paryskiéj. Od 1862 jest stałym sekretarzem akademii sztuk. Główniejsze jego dzieła są: „*L'Acropole d'Athènes*" (2 tomy, Paryż 1853—54); „*Études sur le Peloponnèse*" (Paryż 1855); „*Les monnaies d'Athènes*" (Paryż 1858). Nadto umieszcza wiele wybornych artykułów, dotyczących archeologii i historyi sztuki, w „*Gazette des beaux Arts*", „*Journal des Savants*", a głównie w „*Revue des deux Mondes.*"

Beuningen (Konrad), niderlandzki mąż stanu, ur. 1622 r. w Amsterdamie, był syndykiem rodzinnego miasta i stronnikiem anti-orańskim. Po rozpoczęciu wojny z Anglią, prowadził sprawy dyplomatyczne w Szwecyi, Danii i Francyi. W r. 1668 był twórcą pokoju zawartego w Saint-Germain i Akwisgranie, a 1672 przyczynił się do zmiany rządu, skutkiem któréj Wilhelm III otrzymał namiestnictwo dziedziczne. Jako gorliwy republikanin, wybrany na burmistrza Amsterdamu, opierał się zawsze dążeniom księcia do władzy najwyższéj, lecz 1686 złożył wszystkie urzędy i oddał się ażioterstwu giełdowemu; straciwszy cały majątek, dostał pomieszania zmysłów i † 1693 r.

Beurmann (Edward), ur. 1804 r. w Bremie; gdzie początkowo był adwokatem; przeniósłszy się stamtąd do Hamburga, Lubeki, a w końcu do Frankfurtu nad Menem, był tutaj redaktorem pisma „*Oberpostamtszeitung*"; z pism jego celniejsze są: „*Deutschland und die Deutschen*" oraz „*Brüssel und Paris*" (2 t. Lipsk 1838).

Beurmann (Karol Maurycy), podróżnik afrykański, ur. 1835 w Poczdamie; ukończywszy szkołę inżynieryi, służył wojskowo 1857—59. W r. 1860 odbył naukową podróż po Nubii, połudn. Egipcie i krajach Bogosów. W 1861 przedsięwziął drugą wielką podróż do środkowéj Afryki, celem powzięcia wiadomości o losach Vogel'a; przebywszy pustynie zwiedził Kuka, rezydencyję sułtana Bornu, ziemię Wadai i Bauczy, prowincyję państwa Sokoto. W Styczniu 1863 r. podczas podróży zamordowany pod Mao w ziemi Wadai. Merx wydał jego „*Glossar der Tigrésprache*" (Lipsk 1868).

Beurnonville (Piotr Niel hrabia de), minister i marszałek francuski, ur 1752 r. w Champignolle, † 1821 r.; od 1775 służył w wojsku francuskiém, uorganizował 1792 armiję północną, bronił miasta Lille i walczył, lubo z mniejszém szczęściem, przeciwko Trewirowi, tudzież w bitwie pod Jemapes. W r. 1793 został ministrem wojny. W chwili, kiedy z powodu powziętego przez Dumouriez'go zamiaru odstępstwa, miał go aresztować, sam został przez Dumouriez'go uwięziony i wydany Austryjakom, którzy przez 33 miesiące trzymali go w więzieniu ołomunieckiém. Napoleon, mianował go senatorem i hrabią, a Ludwik XVIII hrabią i marszałkiem.

Beust (Fryderyk Ferdynand baron von), mąż stana i dyplomata, ur. 1809 w Dreźnie. Po ukończeniu studyjów uniwersyteckich na wydziale prawa w Getyndze i Lipsku, otrzymał 1831 urząd w ministeryjum spraw zewnętrznych; od 1836 sekretarz legacyi w Berlinie, a od 1838 w Paryżu; od końca 1841 pełniący obowiązki posła w Monachijum, od 1846 minister rezydent w Londynie; podczas rewolucyi 1848 członek ministeryjum marcowego; od Maja t. r. poseł w Berlinie; od Lutego 1849 jako minister spraw zewnętrznych, w ministeryjum saskiém pod prezydencyją Helda, nakłonił króla do nieprzyjęcia konstytucyi z 28 Marca 1849 r., z powodu czego wybuchło powstanie, stłumione dopiéro przy pomocy wojsk prusskich. Po uśmierzeniu tego powstania, jako minister spraw zewnętrznych i wyznań, zawarł (30 Maja 1849) z Prussami tak zwane przymierze trzech królów czyli *Unii*, ale w kilka miesięcy układy zerwał i usiłował przywieść do skutku przymierze czterech królów (niemieckich) z Austryją i w połączeniu z nią przywrócić dawny bundestag. Skutkiem tego ściągnął na siebie napaści deputowanych, a sejm został rozwiązany; odtąd był B. duszą restauracyjnéj polityki; wewnątrz działał w duchu interesów feudalnych, surowymi biurokratyczno-politycznymi środkami ograniczał prasę, prawo stowarzyszeń, autonomii gmin i t. d., w sprawach zaś niemieckich popierał politykę Austryi i starał się utrwalić solidarność rządów przeciwko dążnościom liberalnym. W szkole i kościele zaprowadzał kierunek więcéj religijny. W 1853 r. zamienił ministeryjum wyznań na spraw wewnętrznych. Nowemu kierunkowi; dążącemu do zjednoczenia Niemiec, był stanowczo przeciwnym. Ulubionym jego planem była idea politycznéj tryjady, t. j. utworzenie, obok Pruss

i Austryi, pozostałych państw niemieckich z trzeciéj równouprawnionéj grupy, co widział chwilowo nawet urzeczywistnioném podczas niemiecko-duńskiego sporu, reprezentując na konferencyjach londyńskich 1865 samodzielnie działający związek. W r. 1866 uchodził za jedynego sprawcę wojny prusko-austryjackiéj, po ukończeniu któréj objął ministeryjum spraw zagranicznych w Austryi (Paź. 1866). Najgłówniejszém dziełem B. na tém nowém stanowisku jest przeprowadzenie (1867) z Węgrami ugody, opartéj na podstawie *Dualizmu*, który wprowadził Austryję w nową fazę politycznego rozwoju (ob. Austryjacko-węgierska monarchija). Od téj pory, jako kanclerz państwa był B. główną wszystkich jego działań sprężyną nie tylko w stosunkach zewnętrznych, ale i wewnętrznych; utrwalił rząd parlamentarny, rozwinął swobody ludu, przywrócił państwu prerogatywy, nadwyrężone konkordatem, starał się (1868) o przeprowadzenie ugody z Czechami i 1869 Węgier z Kroacyją; popierał także ministeryjum Potockiego (1870), dążące do ukonstytuowania Przedlitawii na drodze autonomicznéj, za co popadł w nienawiść u centralistów.—Co się tyczy spraw zewnętrznych, to głównem zadaniem B. było utrzymanie europejskiego pokoju. W tym celu występował i działał podczas sporu luxemburskiego i na konferencyjach londyńskich 1867, na zjeździe salcburgskim (Sierp. 1867), podczas sporu francusko-belgijskiego o koleje żelazne i na konferencyjach paryskich 1869, wreszcie podczas wybuchu wojny francusko-niemieckiéj, mimo okazywanéj Francyi przyjaźni, zachował ścisłą neutralność i starał się o umiejscowienie wojny. W polityce wschodniéj, usiłował zapewnić znaczny wpływ Austryi; wiele się przyłożył do ewakuacyi Belgradu. Od 1872 jest ambasadorem austryjacko-węgierskim w Londynie. Porów. Ebeling'a „*Frieder. Ferdinand, Graf von B. Sein Leben und vornehmlich sein staatsmännisches Wirken*" (2 tomy, Lipsk 1870).—**Beust** (Fryderyk Konstanty baron), znakomity górnik saski, brat poprzedniego, ur. 1806 r., sprawujący, od czasu wejścia do służby, ważne urzęda górnicze. Z pism jego zasługują na uwagę: „*Kritische Belcuchtung der wernerschen Gangtheorie*" (1840); „*Geognostische Skizze der wichtigsten Porphyrgebilde zwischen Freiberg etc.*" (1835), oraz kilka pism ulotnych, tyczących się prawa górniczego saskiego.

Beuth (Piotr Krystyjan Wilhelm), ur. 1781 r. w Kliwii, † 1853 r.; wstąpił 1801 do cywilnéj służby prusskiéj; odtąd rozmaite sprawował urzędy. W r. 1821 został członkiem rady stanu, 1828 dyrektorem wydziału handlu, przemysłu i budownictwa. Jestto mąż zasłużony dla rozwoju handlu i przemysłu, okazując się zawsze jako obrońca wolnego handlu; wiele szkół oraz towarzystw technicznych w Prussiech, zawdzięcza mu swe powstanie.

Beuthen. Ob. Bytom.

Beveland (Północna), wyspa leżąca naprzeciwko ujścia Skaldy i wchodząca w skład hollenderskiéj prowincyi Zelandyi, ma $1^1/_2$ mili długości, a $^3/_4$ mili szerokości.—**Beveland** (Południowa), położona obok poprzedniéj, ma $4^1/_2$ mili długości i 2 mile szerokości.

Beverin, góra w Alpach Graubündeńskich, mająca 9234 stóp wysokości.

Beverland (Adryjan), ur. 1653 r. w Middelburgu, adwokat hollenderski, który z powodu drażliwych pism swoich: „*Peccatum originale*" (1678) i „*De stolatae virginitatis jure*" (1680), przymuszony był uciekać z kraju; obłąkany na umyśle † w Anglii 1712 r.

Beverley, miasto w angielskiém hrabstwie York, ma 11000 m. znaczne fabryki koronek i wyrobów bawełnianych.

Beverley, rzeka i miasto w stanie Massachusett w Stanach Zjednoczonych Ameryki. Mieszkańcy miasta w liczbie 8000, trudnią się głównie połowem stokfiszu.

Beverley (Jan), arcybiskup Yorku, ur. w Harpham, † 721 r., położył znakomite zasługi w rozkrzewianiu oświaty w Anglii i w tym celu założył 704 r. w Beverley kolegijum dla księży świeckich, w którém osiadł, po 30 letniém sprawowaniu obowiązków arcybiskupa.

Bevern, miasteczko brunświckie w powiecie Holzminden, nad rz. Bever, mające 1550 m. W dawnym zamku rezydencyjonalnym księcia Ferdynanda Albrechta, założyciela linii brunświcko-bewernskiéj urządzony jest wzorowy dom pracy i poprawy.

Bevern (August Wilhelm), książę bruświcki, generał prusski, ur. 1715 r. Wszedłszy w młodym wieku do armii prusskiéj odbył 1734 kampaniję nad Renem, podczas drugiéj wojny szląskiéj został generałem, odznaczył się następnie w wojnie siedmioletniéj i po zawarciu pokoju, przemieszkiwał po większéj części w Szczecinie, gdzie † 1781.

Bevernink (Hieronim), mąż stanu hollenderski, ur. w Tergaud 1614 r. Pełniąc rozmaite obowiązki publiczne, zawarł 1654 pokój między Anglią i Hollandyją, a 1678 r. jako minister pełnomocny hollenderski w Nimwedze, należał do układów o pokój powszechny, † 1690. Obok zatrudnień urzędowych, zajmował się hodowaniem rzadkich roślin. Upowszechnienie w Europie nasturcyi (Tropaeolum majus) jego jest zasługą.

Beverwyck (Jan), lekarz ur. w Dordrecht w Hollandyi, pod koniec XVI w.; jako znakomity lekarz miał nadzwyczajne wzięcie, lecz był odrywany od swego zawodu, z przyczyny powierzanych mu rozmaitych ważnych urzędów publicznych. † 1647, zostawiwszy kilkanaście dzieł, po większéj części lekarskich, w języku łacińskim i flamandzkim, których zbiór ogólny wyszedł w Amsterdamie 1656 r.

Bewick (Tomasz), ur. 1753 r. w Cherryburn, † 1828 r. w Gateshead, jeden z najznakomitszych drzeworytników angielskich, twórca nowszego drzeworytnictwa w Anglii.

Bex, miasteczko w szwajcarskim kantonie Waad: w pobliżu ujścia Grionny do Rodanu, ma 3000 m

wielką warzelnię soli i licznie odwiedzane kąpiele mineralne.

Bexley (Mikołaj von Sittard, lord), znakomity mąż stanu angielski, ur. 1766 r. w Londynie. Sprawując rozmaite urzędy został 1806 kanclerzem izby skarbowéj, a 1823 kanclerzem księstwa Lankaster. Znany jest także, jako autor dzieł treści politycznéj i ekonomicznéj.

Bey albo **Beg**, tak tytułują u Turków książąt, panów, ludzi znakomitych. Pierwotnie tytuł ten, miał znaczenie daleko większe i wyrównywał prawie tytułowi sułtana, późniéj używali go rządcy prowincyj a dziś, dawany jest uczonym i wojskowym Europejczykom, którzy położyli zasługi w Turcyi, jako oznaka czysto honorowa.

Beyer (Moritz), rolnik niemiecki, ur. 1807 pod Lipskiem, † 1854, zasłużony jako autor mnóstwa pism popularnych o gospodarstwie, jak „*Originalmittheilungen über die gesammte Landwirthschaft*" (1841, 3 t.); „*Der Landwirth der Gegenwarth*" (1850 2 t.); „*Landwirthschaftliche Bibliothek*" (1851—54, wraz z Protzem) i w. i.

Beyer (Henryka), z domu Minter, ur. 1782 r. w Szczecinie, znakomita malarka kwiatów. Po przybyciu do Warszawy 1811, poślubił ją Wilhelm Beyer, ówczesny dyrektor loteryi. Po stracie męża 1819 poświęciła się wyłącznie sztuce i w niéj wyrównała najzdolniejszym artystom. Kwiaty i owoce olejno malowane, odznaczają się smakiem w układzie, miękkością pędzla, łagodnością kolorytu i umiejętném naśladowaniem natury.—**Beyer** (Karol) syn poprzedzającéj, znany i zasłużony archeolog, numizmatyk i fotograf, ur. 1818 r. w Warszawie; posiadając najzupełniejszy zbiór numizmatów krajowych, wydał kilka zeszytów *Gabinetu medalów polskich*, jako uzupełnienie dzieła Edwarda Raczyńskiego. Jest on pierwszym w kraju naszym, który powziął i uskutecznił myśl, zastosowania fotografii do użytku archeologii i numizmatyki, jakoż wszystkim jego pracom, wydanym na widok publiczny, myśl ta stale przewodniczyła. Pierwszy także z Dutkiewiczem udoskonalił fotodrukarstwo czyli *Światłotypję* i wydał już w swym zakładzie: „*Rybkę*," obraz z ballady Mickiewicza (premium Towarz. Warsz. Zach. Sztuk pięknych) „*Album starożytności Krakowa, Album na 400 letnią rocznicę Kopernika, Album Muzeum starożyt. Peszteńskiego i t. d.*"

Beyer (Gustaw Fryderyk), generał prusski i badeński minister wojny, ur. 1812 r. w Berlinie, 1828 r. wszedł do służby wojskowéj; podczas wojny prussko-austryjackiéj 1866 r. zajął Kassel i wziął do niewoli elektora, następnie pod rozkazami generała Vogel von Falkenstein odznaczył się w walkach pod Hummelburg, nad Tauber, pod Helmstad i Rossbrunn. Po zawarciu pokoju został z ramienia Pruss ministrem wojny w Badenie. W wojnie francusko-niemieckiéj walczył pod Wörth, brał udział w oblężeniu Strasburga, oraz w bitwach pod Oignon i Dijon.

Beyer, (lub Peyer Jan Wilhelm), malarz i rzeźbiarz, ur. 1729 r. w Gotha, † 1797 r., pierwiastkowo był profesorem malarstwa w Sztuttgardzie, następnie osiadł w Wiedniu, gdzie wykonał znaczną liczbę posągów dla ogrodu szenbruńskiego, między którymi najlepsze są: „*Porwanie Heleny*." i „*Nimfa Egeryja*." Ogłosił: „*Oesterreichs Merkwürdigkeiten die Bild u. Baukunst betreffend*" (1779) i „*Die neue Muse od. der Nationalgarten*" (1784). Żona jego z domu Gabryjela Bertrand (ur. 1730 r. † 1790 r.) odznaczyła się w malarstwie pastelowém.

Beyerland, w południowéj Hollandyi wyspa, utworzona z dwu ramion Mozelli przy jej ujściach.

Beylbrief lub **Bylbrief**, są to dokumenty na pożyczki, zaciągnięte na budowę lub opatrzenie okrętu w ten sposób, iż okręt nie może być prędzéj spuszczony lub odbić od lądu, dopóki suma zapożyczona nie jest oddaną.

Beyle (Henryk), oryginalny pisarz francuski, ur. 1783 r. w Grenobli, † 1842 r. na urzędzie konsula generalnego w Civita-Vecchia; wydawał dzieła swoje po większéj części pod imieniem *Stendhal'a*. Oprócz pisma o Haydnie, Mozarcie, Metastasio, tudzież o Rzymie, Neapolu i Florencyi, wydał także kilka tragedyj i znany powszechnie romans: „*Rouge et Noir*" (1830). Do najlepszych prac B. liczą: „*Vie de Rossini*" (2 t. Paryż 1825); „*Racine et Shakespeare*" (Paryż 1823) i „*Dal romantismo nelle arti*" (Flor. 1819). Kompletne wydanie jego dzieł (18 t. Paryż 1855—56) jak również korespondencyj, „*Correspondance inédite*" (2 t. Paryż 1857). sprządził Prosper Mérimée.

Beyme (Karol Fryderyk hrabia), ur. 1756 r. w Królewcu, prussky mąż stanu i minister, miał czynny udział w reformach, zaprowadzonych po wstąpieniu na tron Fryderyka Wilhelma III, którego zaufanie w zupełności posiadał. Po usunięciu się Steina został wielkim kanclerzem i pozyskał godność hrabiowską 1816 r. W r. 1819 opuścił służbę, przeniósł się do majętności swéj Steglitz pod Berlinem, gdzie † 1838 r.

Beyrède, wieś w francuskim dep. Wyższych Pirenejów, ma wielkie kopalnie marmuru.

Bez (*Sambucus*), rodzaj roślin z rodziny przewiertniowatych (*caprifoliaceae*). Cechy jego są: Kielich zrosłolistkowy, o rurce owalnéj, brzegu 5 wrębnym. Korona kółkowo wywinięta 5 wrębna. Pręcików 5 w rurce korony, zawiązek 3—5 komorkowy. Owoc jagoda, prawie kulista ciemno-fijoletowa, mięsistością napełniona. Łodyga drzewna lub zielna, liście pierzasto wyciętę, czasem pierzasto-dzielne, kwiaty zebrane w baldaszkogrony lub bukiety, białe lub różowe. B. *czarny* albo *pospolity* (*S. nigra*), krzew lub drzewo do 20 stóp wysokie, rozłożyste, z liśćmi do 8 cali długimi, kwiaty białe, po wysuszeniu żółte, ułożone w postaci grona pięcio-promieniowego, jagody czarne wielkości pieprzu. Rośnie dziko w całéj prawie Europie. Kwitnie w Czerwcu i w Lipcu. Kwiaty wysuszone, mają kolor żółty zapach przyjemny, zawierają olejek eteryczny i krystaliczny; jako środek pobudzający używają się w medycynie w postaci ziółek dla wzbudzenia potów, zewnętrznie w materacykach, okładach.—Z jagód przyrządza się *roob sambucci*. Drewno trwałe, żółtawe, przydatne w stolarstwie

i tokarstwie, rdzeń miękki, gąbczasty, używa się na kulki do elektrometrów. Innne gatunki są: *B. koralowy (S. racemosa)*, *B. poszarpany (S. laciniata)*, *B. hebd (S. ebulus)*. Ten ostatni zielny, stanowi uprzykrzony chwast. Pod nazwiskiem *bzu* w pospolitém życiu rozumie się wcale inna roślina *Lilak* (ob.).

Beza (Teodor), właściwie **de Bèze** albo **de Besze**, ur. 1519 r. w m. Vezelay w Burgundyi, † 1605 r. Jeden z reformatorów kościelnych XVI w. Nauki pobierał w Orleanie, początkowo pod kierunkiem sławnego Melchijora Wolmera a następnie, poświęcił się studyjom prawniczym i poezyi. Krewni chcieli mieć z niego księdza, ale ojciec życzył sobie, aby oddał się prawu kanonicznemu. Silnego zdrowia i urodziwy, a potém dziedzic majątku po bracie i posiadacz dwóch prebend i dochodów jednego opactwa, miał sposobność prowadzić życie wszeteczne, jak wnoszą o tém z łacińskiego jego bardzo swawolnego poematu, wydanego 1548 r. pod tyt. „*Juvenitia*," czego z resztą sam później żałuje mówiąc, że w tym czasie szatan wielką odniósł korzyść; dlatego też starał się poemat ten zniszczyć, jakto okazuje się z przedmowy do drugiego poprawionego wydania, pisanéj do Andrzeja Dudicza 1569 r.—Zajmując się także badaniem Pisma ś. przyszedł do przekonania potrzeby zmiany w nauce kościoła chrześcijańskiego. Gdy jednak nowe pojęcia reformacyjne były we Francyi silnie tłumione, postanowił był opuścić ojczyznę; atoli wstrzymał go od tego Wolmar, zalecając mu na czas jakiś cierpliwość. W r. 1548 jednak (ożeniwszy się poprzednio potajemnie), porzucił świetne stanowisko i udał się do Genewy, gdzie odwiedził towarzysza szkolnego z Bouryes, Jana Kalwina. W r. 1549 został profesorem języka greckiego w Losannie, a 1559 w Genewie profesorem teologii rektorem nowozałożonéj akademii i kaznodzieją. Będąc łagodnego charakteru i umiarkowany w dążnościach, porozumiał się wkrótce z Bucerem i Brenzem, co miało także wpływ na Waldensów a następnie i na Bullingera i samego J. Kalwina. Jako mąż głębokiéj nauki i wielkiéj wymowy, a przytém i dzielnie władający piórem pisarz, przy swoich przymiotach duszy, znakomite odnosił korzyści dla dobra nowoutworzonego kościoła narodowego w różnych poselstwach do monarchów i innych deputacyjach, oraz dysputach i na synodach, zwłaszcza po śmierci Kalwina w sporach z katolikami rz. i luteranami, a mianowicie podczas tak zwanych *Rozmów religijnych* w Poissy (1561), w St-Germain (1562) i w Mömpelgard (1586). Przewodniczył także bardzo pomyślnie synodom w Roszelli 1571 r. i w Nismes 1572 r. W pimach swoich polemicznych zwykle (jakto zresztą uchodziło w owym czasie) nie bardzo dobiérał słów, jak np. w „*Beda redivivus*" przeciwko jezuitom i w „*Icones virorum illustrium*" przeciwko biskupom. Do ważniejszych jego dzieł zaliczają; „*De coena domini tractatio*" (1559) i „*Confessio*" (1560) oraz „*Tractationes theologicae*," będące źródłem historyi reformacyi w Szwajcaryi: „*Histoire ecclésiastique des églises réformées au royaume de France* 1521—1563" (t. 3, Gen. 1836). Wydawszy już 1556 r. przekład *Nowego Test.* wziął później udział w przekładzie całéj biblii na język fran. (Wydał w Gen. 1588).—Czyt. De la Foye „*Vie de Th. de Bèze*;" Fr. Schlossera „*Leben des Th. B. u. des P. Vermilis.*" (Heidelb. 1809) i Bauma „*Th. B. nach handschrift. und gleichzeit. Quellen*" (Strasb. 1841—1852).

Bezak (Krystyjan), ur. 1727 r. na Łużycach, † 1800 r. Przybywszy do Rossyi w r. 1760 został prof. filozofii i nauk polityczno-histor. w korpusie kadetów. Między innemi napisał w języku niem. „*O sposobie nauczania*" a po rossyjsku: „*Wwiedienije w bytopisanije rossyj. imperyi*" (Petersb. 1785) i „*Nastawlenija ob izjaszcznych diejstwijach proswieszczenija razuma*" (r. 1789).

Bezborodko, szlachecki dom rossyjski, pochodzi od dawnego polskiego rodu Księżyckich, z którego *Damijan* 1797 r. otrzymał od cesarza Pawła I tytuł książęcy. — **Bezborodko** (Alexander ks.), ur. 1742 r. we wsi Stolném, w gub. Czernihowskiéj, † 1799 r. w Petersburgu. Za cesarza Pawła I był kanclerzem państwa. Zawarł kilka ważnych traktatów a między innymi pamiętny pokój w Jassach. On także przywiódł do skutku przymierze między Rossyją i Angliją przeciwko Francyi. Obok zatrudnień urzędowych był namiętnym miłośnikiem sztuk pięknych.—**Bezborodko** (Ilja hr.), brat poprzed. ur. 1748 r. senator państ. rossyj. spełniając wolę brata założył 1805 r. w Niżynie gimnazyjum wyższe (liceum) imienia ks. Bezborodki. Z jego śmiercią ród ten wygasł po mieczu, a nazwisko przeszło na ks. Kuszelewa, ożenionego z jedną z jego córek.

Bezbożność, ob. Ateizm.

Bezbraim, *Bezprem*, *Besper*, syn króla polskiego Bolesława Wielkiego i Judyty, księżniczki węgierskiéj, ur. 988 r. Wygnany z kraju przez brata Mieczysława II, długi czas przebywał w węgrzech, Czechach i Niemczech. Otrzymał w udziale 1025 r. zakarpacką prowincyję nad Wagą. Został zabity 1032 r.

Bezdiez, po niem. **Bösig**, góra bazaltowa 1815 st. a na niéj zamek król. od XVII w. klasztor, obecnie rozwalony, w król. Czeskiém, w pow. Bolesławskim. Na zamku tym w r. 1278 margrabia brandeburski Otto więził królewicza Wacława II i jego matkę Kunegundę. Opodal druga góra (1714 st.) **B.** *Mały*.

Bezdzież, miasto w gub. Mińskiéj, w pobliżu jeziora Sporowskiego, otoczone błotami i wodami, utrudniającemi komunikacyje z okolicą.

Bezelca, bogini wieczoru w mitologii litewskiéj. Ona zamykała bramę Zachodu i słała łoże słońcu do nocnego spoczynku.

Bezeredy (Stefan), urod. 1796 r. w Szerdahely w Węgrzech, † 1856 r. w Tolnie, jeden ze znakomitszych członków opozycyi na sejmie, głównie pracował nad polepszeniem bytu włościan i wymownie bronił każdego zdania, mającego na celu dobro i pomyślność ojczyzny. W r. 1844 odznaczył się jako mówca, względem potrzeby zniesienia kary śmierci. On był pierwszym z szlachty, który się

poddał dobrowolnie opodatkowaniu i utorował drogę do załatwienia kwestyi urbaryjalnéj i kolonizacyjnéj. W epoce rewolucyjnéj 1848 i 1849 r. nie zajmował żadnego ważnego stanowiska. Dobry rolnik, był wzorem dla innych. Pozakładał liczne sady morwowe i rozpowszechnił hodowlę jedwabników; dla włościan zaś w swoich dobrach założył przytułki i t. p.—Małżonka jego *Amalija*, ur. 1804 r., † 1837 r. gorliwie go wspierała w tych jego działaniach, jest zarazem autorką pism dla dzieci i młodzieży.

Bezgłowe mięczaki (Acephala). Ob. Małże.

Beziers, miasto w francuskim depart. Hérault, w pięknem i bardzo zdrowém położeniu, przy ujściu rzeki Orbe do kanału południowego, liczy 28,000 m. Znaném jest przysłowie, odnoszące się do tego miasta: „*Sidens in terris, vellet habitare Beterris*“.

Bezimienna kość, powstaje z połączenia 3 kości rozdzielonych w młodym wieku: *biodrowéj*, *łonowéj* i *kulszowéj* (ob.). Bezimienne kości w liczbie dwóch, ułożone są symetrycznie po obu stronach ciała nad kończynami dolnemi, odpowiadają dolnéj części kręgosłupa. B. k. mają postać wygiętych czworokątów, których górne części szerokie i wywinięte, powstałe z kości biodrowych odpowiadają okolicom biodrowym; od przodu znajdują się kości łonowe, łączące się z sobą i odpowiadające okolicom łonowym; najbardziéj od dołu znajdujące się części powstają z kości kulszowych, czyli siedzeniowych; nadają też nazwę okolicy ciała w któréj się znajdują. Złączone od przodu kości bezimienne z tylnéj strony odstają od siebie, między te dwie kości wchodzi kość krzyżowa; w ten sposób powstaje miednica. Ze strony prawéj i lewéj, na kościach bezimiennych zawieszone są uda, a z niemi i całe kończyny dolne.

Bezimienny pień tętniczy (truncus anonymus arteriosus). Z łuku aorty wychodzą z każdéj strony grube tętnice: *podobojczykowa* i *szyjowa wspólna* przeznaczone dla kończyny górnéj i połowy głowy odpowiedniéj strony. Z lewéj strony, każda z tych tętnic w człowieku powstaje oddzielnie, z prawéj zaś są z początku na przebiegu mniéj więcéj całowym połączone w pień wspólny, który się zowie pniem bezimiennym. W rzadkich wypadkach znajdywano B. t. z obu stron, nawet tylko z lewéj. Odpowiednie żyły, (podobojczykowa i szyjowa wewn.), zanim wleją krzew do żyły głównéj górnéj, łączą się także w pień wspólny, ale już ze stron obu, tworząc *pnie żylne bezimienne* czyli głowo-ramieniowe (trunci venosi brachio-cephalici seu venae innominatae). Tętnica bezimienna jest dość często siedliskiem tętniaków.

Bezjak, Bezjacy, przezwisko, którém Chorwaci przezywają swoich ziomków z okolicy m. Zagrzebia. Dawniéj tak zwano w znaczeniu uszczypliwém, wszystkich Słowińców południowo-wschodnich.

Bezjelitowe (*Coelenterata*, *Zoophyta* t. j. roślinozwierze), oddział zwierząt organizacyi bardzo prostéj, stanowiący u Cuviera gromadę. W nowszych systemach z działu tego utworzono oddzielny typ (ob.), różniący się od pierwotworów, wyraźną budową komórkowatą; układ ciała przeważnie promienisty, wewnątrz ciała, jama wspólna dla czynności trawienia i krążenia — tak zwana przestrzeń gastrowaskularna, t. j. żołądkowo-naczyniowa; system kanałów prowadzi od powierzchni ciała do téj jamy. Większa ich część rozwija się z jajek, które na całém ciele powstają, zarówno jak i żyjątka nasienne; oprócz tego jednak, wszystkie rozradzają się obok tego bezpłciowo, przez pączkowanie, stąd tworzą się kolonije zwierząt, często posiadające wspólne życie, do czego w wielu razach przyczynia się i wspólne rusztowanie wapienne lub krzemionkowe. Typ ten dzieli się na 4 gromady: Poriferi, Anthozoa, Hydrasmedusae, Ctenophori. Pierwsza gromada stanowi gąbki (ob.), inne w pospolitém użyciu obejmuje się nazwą polipów (ob.); w rozwoju swoim przedstawiają często ciekawe zjawisko przemienności, t. j. że dzieci nie są do rodziców podobne, a dopiéro po 3 lub 4 pokoleniach wracają do pierwotnéj formy. Niekiedy w jednéj kolonii żyją osobniki rozmaite; wtedy każda grupa ma osobne przyrządy i ma oddzielne przeznaczenie w utrzymaniu życia kolonii, stanowi to zjawisko *polimorfizmu*.

Bezkid, Bezkida, znaczy w mowie górali karpackich i na Morawach (dosłownie „*bez kide*“=bez krza, krzaków) grzbiet lub szczyt góry, który przejść można jako nie zarosły krzewami a tylko trawą.

Bezkoronowe rośliny (Apetalae), dział roślin dwuliściennych w układzie przyrodzonym Jussieugo, obejmuje trzy klasy: *nadzawiązkowe*, u których pręciki siedzą na zawiązku, jak np. *kokornak* (aristolochia), *wkołozawiązkowe*, u których pręciki siedzą na kielichu, np. *szczaw* (rumex), *podzawiązkowe*, u których pręciki osadzone są pod zawiązkiem, np. *babka* (plantago).

Bezkrólewie (interregnum), oznacza w państwach elekcyjnych czas od śmierci lub ustąpienia z tronu ostatniego monarchy, aż do wstąpienia na takowy jego następcy.

Bezkrwistość (Anaemia), lepiéj *małokrwistość*, albo *niedokrwistość* (ischaemia, oligaemia) niedostateczna ilość krwi w pewnéj części ciała albo w całym organizmie. B. *miejscowa* zachodzi, gdy światło naczyń organu zmniejszy się dla jakiejkolwiek przyczyny, (w skutek ucisku od zewnątrz, zgrubienia ścian, skurczu ich warstwy mięśniowéj i t. d.); organ staje się bledszym, nieco mniejszym, czynności jego muszą osłabnąć; po dłuższém trwaniu upośledza się odżywianie (ob.) organu, staje się on wiotki; wreszcie gdy dostęp krwi zupełnie jest powstrzymany, odżywianie staje się niemożliwém; organ ulega gangrenie. B. *ogólna* powstaje: 1) gdy brak materyjału do wytwarzania krwi w organizmie; więc skutkiem niedostacznego pokarmu, złych warunków hygienicznych, albo skutkiem niestrawności, gdy przyjęte nawet obficie pokarmy zalegają w przewodzie pokarmowym i do krwi nie przychodzą; 2) przy chorobach organów do wytwa-

rzania krwi służących, jak śledziony, wątroby; 3) jeżeli organizm nadmierną ilość krwi traci skutkiem krwotoków, długotrwałego ropienia, nadmiernie obfitych wydzielin. Rzadko jestto rzeczywiście zmniejszona masa krwi, zwykle przy normalnéj ilości krwi zmniejszona jest tylko ilość istotnych jéj części składowych: białka, ciałek czerwonych. Skóra i błona śluzowa blade, tętnice *stale* krwią wypełnione (puls mały, miękki). Ogólne osłabienie, upadek odżywiania, źle odżywiany systemat nerwowy ulega zboczeniom, stąd humor zmieniony, bóle w różnych miejscach. Do takiego stanu łatwo przyłączają się różne choroby i zły obrot przyjmują. Dla wyleczenia B. miejscowéj trzeba usunąć przyczynę; można przypływ krwi powiększyć, działać ciepłem lub drażnić odpowiednie miejsce. Przy ogólnéj, po usunięciu przyczyn jeżeli to jest możliwém, poprawiają skład krwi przez użycie żelaza, innych środków wzmacniających, lub powiększają jéj masę przez przelanie (transfuzyją) krwi z innego indywiduum.

Bezlesie, miejsce bezdrzewne, wśród lasów na suchych gruntach wzrosłych, z wyjątkiem sosnowych, w których podobne miejsca nazywają *golarnią*, gołoborzem. W położeniach niskich i mokrych takie miejsca nazywają *smug*, *ług*, *biel*, *błak*, *bajor*, *kaleń* i t. p.

Bezliścienne, *Bezliścieniowe* lub *Bezlistniowe* (Acotyledoneae), w układzie roślin Jussieu'go liczna klasa roślin, obejmująca rośliny nie mające kwiatu w zwykłém znaczeniu tego wyrazu; zarodek ich jest budowy jednorodnéj, nie okazujący tych części, co u innych roślin, jak liścieni, skąd nazwa. U Linneusza stanowią one klasę *skrytopłciowych* (*Cryptogamae*), nazywają je też niektórzy *zarodnikowemi* (*Sporophyta*), najczęstsze bowiem ich organa rozrodcze są zarodniki (ob.), w różnicy od roślin *nasiennych* (*spermatophyta*). Zresztą sposób rozradzania się i życia różnych, tu należących roślin, jest bardzo rozmaity. B. obejmują: Wodorosty, Porosty, Grzyby, Mchy, Wątrobnice, Widłaki i Paprocie.

Bezlotek (Aptenodytes), rodzaj ptaków należący do rzędu płetwonogich (palmipedes), żyjących na morzach bieguna południowego; osobliwe te ptaki mają skrzydła płetwokształtne, okryte blaszkami łuskowatemi w miejsce piór, nogi w tyle osadzone, bardzo krótkie, nastopne, z 3 palcami przednimi, spiętymi płetwą wyciętą, palec tylny bardzo mały, upierzenie włosiste. Nogi te, osadzone na tyle ciała zmuszają je do prostego trzymania się. Pływają i nurzają się doskonale, pełzają niedołężnie na brzuchu, podpierając się skrzydłami, lub wyprostowane podskakują. Gatunek B. *wielki* (A. patagonica) wielkości gęsi, ma głos chrapliwy i donośny. Dawniejsi żeglarze, widząc je zdaleka na wybrzeżach, uważali je za dzieci. Mięso i jaja mają przesiąkłe traniastą wonią i dla tego niesmaczne są jako pokarm.

Bezłodygowe (*Acaules*), są to rośliny jawnokwiatowe czyli zarodkowe, mające łodygę tak krótką, iż się zdaje, jakoby ich liście wyrastały z korzenia.

Bezmian, rodzaj wagi, któréj zasada, oparta jest na teoryi drążka. Składa on się ze sztaby żelaznéj, mogącéj obracać się około osi, stanowiącéj punkt podpory i opatrzonéj z jednéj strony haczykiem lub szalką, do umieszczania przedmiotu danego do ważenia, a z drugiéj strony ciężarem ruchomym. Ciężar mały może równoważyć ciężar większy, jeżeli w stosownéj znajduje się od punktu podpory odległości (ob. drąg); przesuwając zatém ciężar ruchomy, który tu stanowi gwicht, natrafimy na położenie równowagi, wtedy ciężar ciała ważonego danym będzie za pomocą podziałki na drążku oznaczonéj. Jestto tak zwany B. *rzymski*, czyli *waga rzymska*; inny rodzaj B. różni się od poprzedniego tém, że nie gwicht, a punkt zawieszenia jest ruchomy. Przyrządy te nie przedstawiają ścisłości, w gospodarstwie jednak domowém mogą być dosyć dogodne.

Beznogie (Apoda), tak naturaliści nazywają naprzód: ryby pozbawione płetw brzuchowych, powtóre liszki owadów nie mające nóg.

Bezoardica, tak nazywano substancyje roślinne lub mineralne (B. vegetabilia et mineralia), które jako odtrutki powszechne, zbliżały się sławą swoją do bezoarów (ob.).

Bezoary, (z arab. *badezar*, odtrudtka), nazwa skamieniałości powstających w żołądku lub kiszkach rozmaitych zwierząt, którym mieszkańcy Wschodu przypisują własności cudowne, uważając je za nieomylny środek lekarski w rozmaitych chorobach, za ochronę od zarazy i ratunek w otruciach. Odróżniano Bezoary wschodnie z wnętrzności kozy dzikiéj (*Capra aegagrus*), zachodnie, amerykańskie pochodzące z żołądka lamy, i kilka innych gatunków. B. odznaczają się powierzchnią gładką, są koloru brunatnego lub ciemnozielonego, smak mają ostry, a ogrzewane wydają mocną woń aromatyczną; powstają z włosów, włókien roślinnych i innych przedmiotów nie dających się strawić; na Wschodzie dotąd są wysoko cenione. *Bezoar jeleni* czyli *łzy jelenie*, jestto materyja tworząca się w dołkach łzawych jeleni, która złączona z sierścią, a czasem przez działanie powietrza, twardnieje jak róg lub kamień, formując się w kulkę gładką, lśniącą, żółtobrunatną z czarnemi żyłkami. Myśliwi cenili go jako środek przeciwko zaraźliwym chorobom.

Bezobdalskie góry, w gub. Erywańskiéj, p. Alexandropolskim, od góry *Agłagan* (10,000 st.) do rz. Bambaka i góry Zamanły; długie 60 w.

Bezobrazow (Włodzimierz), ur. 1828 r. Oprócz licznych artykułów do pism czasowych jak „*Aristokratija i intieresy dworjanstwa*“ (1859); „*O narodnom bytie i fizyołogii obszczestwa w Rossyi*“ (szereg rozpraw), „*O mirowych uczrežděniach*“, wydał „*Pozemielnyj kredit i jego organizacyja*“ (t. 4).

Bezoczek (Myxine), rodzaj ryb kręgoustych (Cyclostomi), organizacyi bardzo niskiéj, stojąc w klasyfikacyi po minogach, przedstawia tylko mały ślad stosu kręgowego w postaci nitki, wzdłuż ciała przebiegającéj. Bloch pierwszy go opisał jako rybę, (poprzednio liczony był do robaków), pod

nazwą rodzajową *Gastrobranchus* z powodu, że kanały dychawkowe nie otwierają się jak u minoga kilkoma dziurkami, lecz każdy jedném wspólném dla wszystkich torebek dychawkowych ujściem, otwierającém się na zewnątrz z każdéj strony brzucha. Bezoczek (*M. coecus*) jest zupełnie pozbawiony wzroku, gdyż oczy ma niewykształcone i zewnątrz skórą pokryte; mieszka w morzach północnych, trzymając się brzegów na dnie iłowatém. Tu była też zaliczana *Ammocoeta* (ob.).

Bezoldt A., fizyjolog niemiecki, zmarły przed kilku laty. W bardzo młodym wieku bo w 22 roku życia został profesorem fizyjologii na uniwersytecie w Jena, następnie był profesorem w Würzburgu i umarł młodo. Prace swoje umieszczał w naukowych pismach współczesnych, w oddzielnych rozprawkach: w „*Untersuchungen aus dem Laboratorium in Würzburg*". Pracował głównie nad fizyjologiją nerwów, tak ogólną jak i szczegółową. Starał się wytłumaczyć naukowo Pflügerowskie prawa elektrotonu (ob.), w innerwacyi serca (ob.), oprócz ośrodka hamującego ruchy tego organu; przyjmuje drugi ośrodek przeciwnego znaczenia i w. i. W ogóle prace B. odznaczają się obszernym poglądem i systematyczném zaokrągleniem przedmiotu. Był on jednakże więcéj myślicielem niż experymentatorem; często doświadczenia służyły tylko dla potwierdzenia wymyślonéj teoryi i stąd wiele prac jego nie utrzymało się w nauce.

Bezout (Stefan), matematyk francuski, ur. 1730 r. w Nemours, † w Paryżu 1783 r.; pamięć jego utrwaliły dwa dzieła: „*Cours de mathématiques à l'usage de la marine et de l'artillerie*" (1764—70); „*Théorie générale des équations algébriques*" (1774). Pod jego nazwiskiem, znany jest sposób rugowana ilości niewiadomych przez wprowadzenie ilości dowolnych, nieoznaczonych.

Bezpieczeństwo wolności szlacheckiéj, przywiléj nadany szlachcie polskiéj przez Władysława Jagiełłę, potwierdzany wielokroć w pacta conventa przez innych królów w wyrazach: *Neminem captivari permittemus, nisi jure victum*, co znaczy: *nikt nie może być uwięziony, jak tylko prawnie osądzony*; wyjątkiem wszakże było od tego zdybanie szlachcica złoczyńcy na gorącym uczynku: zabójstwa, kradzieży, rozboju i t. p.

Bezpłciowe rośliny (*Agamae*), właściwiéj *skrytopłciowe*, ob. Bezliścieniowe.

Bezpopowcy. Tak nazywają w Rossyi tych, którzy w XVII w. z powodu poprawy ksiąg kościelnych przez patryjarchę Nikona, odłączyli się od społeczności kościoła gr.-kat. Nie uznają oni hierarchii kościelnéj i obrzędy sami wykonywają i udzielają sakramenta (niekiedy i kobiéty). Nie modlą się za monarchę. Dzielą się na: 1) *Pomoryjanów*, zamieszkałych głównie za Onegą w gub. Ołonieckiéj; ci każdego neofitę chrzczą na nowo a żonatego po ochrzceniu rozwodzą, z żoną. Tych, którzy życie sobie odbierają lub giną w płomieniach dla imienia Jezusa Chrystusa, poważają jako męczenników; 2) *Fiedosiejewcy*, powstali z pomoryjanów 1705 r. w Moskwie i na Syberyi, rozszerzyli się także do Nowogrodu, Petersburga, Pskowa, Rygi, Polski i nad Dunajem. 3) *Filiponi* czyli Filipowcy, zamieszkali w Polsce i Litwie (tu zwani są *Starobradcy*), uchylają się od służby wojskowéj i przysięgi. Bezpopowcy wierzą, że od czasu patryjarchy Nikona, antychryst już panuje duchownie i wyrugował z kościoła wszelkie tajemnice i świętości; są fanatycznie przywiązani do staroświecczyzny i brzydzą się wszelkiemi nowszemi ulepszeniami.

Bezprem. Ob. Bezbraim.

Bezpryskawkowe (Sirenia), w systemacie Cuviera rodzina zwierząt ssących, wielorybowatych roślinożernych (*Cetacea phytophaga*), w układzie zaś Karola Bonapartego, rzęd X gromady ssących; należące tu zwierzęta nie mają wcale pryskawek, a zęby trzonowe o płaskich koronach, urządzone do pokarmów roślinnych. Trzymają się zwykle w wodzie blisko powierzchni i daleko w głąb' się nie zapuszczają; po ziemi pełzają dla uzyskania pokarmów. Wędrowcy zowią je krowami morskiemi.

Bezrząd, ob. Anarchija.

Bezsenność, sen niedostateczny, przerywany, albo zupełny brak snu (agrypnia). Powodują B. wszelkiego rodzaju podrażnienia systematu nerwowego, jak zapalenie mózgu i jego opon, gorączka, bóle, troski, nadmierna praca umysłowa, niektóre ciała, jak herbata, kawa. Wreszcie często przyczyna B. jest ciemną. Leczy się, usuwając powód bezsenności, zadając odpowiednie środki *nasenne*, przedewszystkiém opijum, chloral i t. p.

Bezskrzydłe owady (Insecta aptera), stanowiły dawniéj (np. u Cuvier'a), rzęd ostatni gromady owadów; obecnie jednak oddzielono stąd wiele rodzajów tu zaliczanych, a nazwę owadów bezskrzydłych nadaje się podrzędowi w rzędzie *Rhynchota* (Hemiptera); obejmują one owady bez skrzydeł, przez cały ciąg życia, pyszczek urządzony do ssania, często z częściami dodatkowemi, służącemi do przecinania, tułów (thorax) niewyraźnie stawowy, odwłok zaś najczęściéj 9 stawowy; przeobrażeń nie odbywają prawie żadnych. Żyją pasożytnie na skórze zwierząt ciepłokrwistych. Stosownie do budowy pyszczka rozpadają się na dwie rodziny: *Pediculidae* (wszy) i *Mallophaga*. Por. J. G. Fabricius „*Systema Rhyngotorum*" (1805 r.). L. Landois „*Untersuchungen über die pediculinen* etc." (1865 r.). Melników. „*Beiträge zur Embryonalentwicklung der Insecten*", (w Archiv für Naturg. 1869 r.)

Bezszpon, (Cryptonyx) rodzaj ptaków grzebiących, obejmujący dwa gatunki w Malakce i Sumatrze, odznacza się brakiem pazura na tylnym palcu wysoko osadzonym, zresztą zbliżony do kuropatw.

Bezwładność, własność ciał, mocą któréj ciało same przez się nie może zmienić swego stanu, t. j. przejść ze stanu spoczynku w ruch, ani z ruchu w spoczynek, i w ogóle dąży do pozostania w stanie, w jakim się znajduje. W skutek to B. jadący powozem, pochyla się ku tyłowi w chwili wyruszania powozu, ku przodowi w chwili się jego zatrzymania.

Pojęcie B. wprowadzone do nauki przez Gallileusza i Newtona jest podstawą mechaniki.

Bezwłasnowolni. Społeczeństwo przyznaje każdemu ze swych członków, pod względem cywilnym, równe prawa (z wyłączeniem ograniczeń, wynikających z wieku i małżeństwa). Jednakże nie wszyscy członkowie społeczeństwa są zdolni do wykonywania tych praw, dla tegoteż, w razie takiéj niezdolności, prawa te bywają odjęte, lub uszczuplone, a osoby które tak ograniczono, uznawane są za *bezwłasnowolne*. Bezwłasnowolność jest dwojaka: prawna i sądowa. Bezwłasnowolność prawna dotyka według K. C. F. skazanych na kary ciężkie i hańbiące, bezwłasnowolność sądowa wypływa z wyroków sądów cywilnych i może dotknąć osoby, które z przyczyny niedołężności, pomieszania zmysłów, szaleństwa nie są w stanie czuwać nad własnymi interesami. Por. art. 21, 489, następne K. C. P.; 1129, 1125 K. C. F. i inne; oraz art. 18, 19, 24, 25 i inne K. K. G. i P.

Bezwzględny, ob. Absolutny.

Bezzarodkowe, ob. Bezliściene.

Bezząb, *Gajowiec* (Galeobdolon), rodzaj roślin z rodziny wargowych (labiatae), zaliczany przez niektórych do rodzaju jasnoty (Lamium), odróżnia się jednak hełmem długim i zwężonym w podstawie, gardzielą mało rozszerzoną. B. *żółty* (*G. luteum*), ziele trwałe o łodydze wysokiéj na 1 stopę, okryte tęgimi włosami, rośnie w cienistych i górzystych lasach i zaroślach; kwitnie zaraz z wiosny. Dawniéj używano go w medycynie, zwłaszcza przeciw rzeżączce.

Bezzębne (*Szczerbate*, *Edentata*. s. *Bruta*), rzęd ssących u Cuviera, który po oddzieleniu *jednootchodowych* (*Monotremata*), został przyjęty i w nowszych systematach. Cechą ich główną jest brak zębów przednich, u niektórych nawet kłów i trzonowych; są to zwierzęta powolne i ociężałe, pazury silnie rozwinięte, osłaniające słabo wykształcone palce. Należą tu rodzaje: leniwiec (*Bradypus*), łuskowiec (*Manis*), mrówkojad (*Myrmecophaga*), mrównik (*Orycteropus*) i pancernik (*Dasypus*), żyjące w ogóle w krajach gorących. Tu też należą olbrzymie zwierzęta, które żyły w dawniejszych epokach geologicznych, jak *Megalonyx*, *Megatherium* i *Mylodon*.

Bezzubcew (Konstanty), znakomity mąż stanu i wojownik za cara Joana III, przodek rodu Szeremietiewów; wojewoda kołomieński, pobił Tatarów nad rz. Bitiugą 1450 r. W r. 1469 miał udział w wyprawie na Kazań.

Bezżeństwo czyli **Celibat męski**, oznacza stan takiego męszczyzny, który żyje bez cielesnego związku z niewiastą; w mniéj jednak ścisłém znaczeniu, tylko takiego, który jeszcze nie zawarł ślubów małżeńskich czyli nie pojął żony. Celibat taki bywa zatém dobrowolny i czasowy, oraz obowiązkowy i dożywotny. Ten drugi ma miejsce u wszystkich osób duchownych kościoła rzym.-kat. poczynając od najniższego stopnia (subdyjakona); w kościele zaś grecko-kat. i innych wschodnich, w pewnéj tylko mierze, to jest poczynając od biskupów. Jest on także głównym warunkiem życia mnichów, tak mających święcenie kapłańskie jak i nie mających takowego, to jest tak zwanych laików i braciszków. Wprawdzie, Pismo ś. nikomu nie nakazuje B. i nie było ono długi czas w kościele chrześcijańskim obowiązującém prawém wszędzie i dla wszystkich duchownych, jednakowoż słowa Chrystusa P. zawarte w ewangelii ś. Mateusza w r. XIX, w 11 i 12, oraz apostołów, a zwłaszcza ś. Pawła w I liście do Koryntyjan w r. VII, w. 7 i nast. oraz w w. 32 i nast. t. r. pochwalające cielesną wstrzemięźliwość, dowodzą, że w pewnych razach i względem niektórych osób B. zasługuje na pierwszeństwo przed stanem małżeńskim. Dlatego też pierwsi apostołowie, niewątpliwie żyli w stanie najsurowszéj takiéj wstrzemięźliwości. W owych czasach grubéj zmysłowości, jak to okazuje się z pism ojców kościoła, pierwotni chrześcijanie jakoś mieli większe poważanie i zaufanie do osób bezżennych aniżeli do żonatych. Z tego powodu, uważać zaczęto w późniejszych czasach coraz bardziéj B. za stan najdoskonalszy i domagać się tu i owdzie na soborach, aby wszyscy księża żyli w takim stanie, chociaż B. kapłanów, jak to sam kościół rzym.-kat. przyznaje, nie jest „*prawém bożem do kapłaństwa przywiązaném*"; — że „*kościół bez obrazy prawa boskiego, mógłby powoływać do kapłaństwa ludzi żonatych*", — jak to bywało dawniéj, że jednak, ponieważ „*podług nauki Pana Jezusa i wielkiego Apostoła, B. z doskonałą czystością zachowywane, jest stanem doskonalszym i Bogu przyjemniejszym, dla tego kościół* (rz. kat.) *we wszystkich czasach wymagał od swych sług* B." Z tém wszystkiém dopiéro papież Grzegorz VII, z uwagi na powyższe zasady, postanowił był stanowczo zaprowadzić w całym kościele B. księży (1074 r.). Od tego czasu, każdy żonaty może zostać księdzem, wtedy dopiéro, gdy żona jego zostanie mniszką, a przynajmniéj odłączy się od męża i zaprzysięgnie żyć w tak zwanym stanie czystości. W kościele grecko-kat. B. obowiązuje tylko biskupów, i dlatego ci wybierani są zwykle z mnichów; niżsi księża żyją w małżeństwie, ale żenić się muszą przed otrzymaniem kapłańskiego święcenia. Mogą zatém mieć tylko jedną w życiu żonę; drugi raz ożenić się nie mogą, ale za to mogą zostać biskupami. Te same przepisy obowiązują i w kościele grecko-łacińskim czyli unickim. W kościele ewangelickim *Celibat* nie istnieje prawnie; zdarza się jednakowoż u pojedyńczych osób, ale w takim razie bywa on, jako dobrowolny, w całém znaczeniu ścisły. — B. księży jakkolwiek ma pewną dobrą stronę i pożądane dla kościoła rzym. kat., sprowadza następstwa, to znów trudno zaprzeczyć, że ma także i swe niedogodności, szkodliwe dla samego kościoła. To też niejednokrotnie odzywały się poważne głosy z łona tego kościoła, przeciwko temu stanowi księży. — Pod względem społecznym *celibat* a raczéj B. przynosi nienagrodzoną szkodę ogólnéj pomyślności, tak we względzie moralnym, jak i materyjalnym, dlatego też w naszych czasach, stan ten uznany został przez uczonych statystów

za szkodliwy, jako sprowadzający osłabienie państwowéj potęgi i działający jakoby choroba, która niszczy najważniejszą podstawę bytu społecznego: małżeństwo i rodzinę. Ob. Celibat, Małżeństwo, Dziewictwo i t. p.

Bęben, wojskowe narzędzie muzyczne, służące już to do dawania różnych znaków wojsku, już to jako instrument wchodzący w skład kapeli. Składa się z próżnego wewnątrz walca z blachy mosiężnéj, w którego dwu końcach rozpięta jest wyprawna, na kształt pargaminu, skóra cielęca; w poprzek dna spodniego przechodzi gruba struna do tejże skóry przytykająca. Dźwięki, dobywają się przez wprawienie w drganie błon skórzanych, za pomocą dwu pałeczek.

Bęben, w mechanice walec osadzony na osi i służący do przesyłania ruchu za pomocą pasów, do nawijania liny podnoszącéj pewien ciężar i t. p.

Bęben wielki (Gran tamburo), zwany także tumbasem, większy od poprzedzającego, uderzany bywa z góry pałką, a z dołu pręcikiem i używany jest w orkiestrze do oznaczenia taktu, lub główniejszych rytmów.

Bębenek ręczny (Tamburino), *bębenek maurytański* lub *tambour de basque*, jestto jeden z najdawniejszych instrumentów perkussyjnych, znany wszystkim starożytnym narodom, składa się z metalowéj lub drewnianéj obręczy, skórą powleczonéj, a raczéj opiętéj, w około któréj są lekko osadzone małe metalowe brzękadła, czy dzwoneczki, uderzające o siebie, za najlżejszém poruszeniem tego instrumentu. Tę też nazwę, daje się wabikowi na kuropatwy.

Bębenkowa błona, *Bębenek uszny* w uchu (tympanis), jestto błona cieńka z tkanki łącznéj złożona i z obu stron nabłonkiem wysłana, oddzielająca ucho zewnętrzne od środkowego (ob. ucho). Jako błona sprężysta, przeprowadza dźwięki i ma ważne znaczenie dla słuchu. Za pośrednictwem wnikającéj w nią kostki (młotka), rozmaicie napiętą być może. Ulega ona różnym sprawom chorobnym, jak zapaleniu (tympanitis). Często zostaje przedziurawiona, przyczém słuch się upośledza, ale nie znika; można brakujący B. zastąpić przez *Bębenek sztuczny*, t. j. błonkę z gumy, wsuwającą się w ucho za pomocą metalowego pręcika. U żywego człowieka B. obejrzeć można za pośrednictwem otoskopu (ob.).

Bębenkowa jama, ob. Ucho środkowe.

Będków, dawniéj miasto prywatne, dziś osada w pow. Brzezińskim, gub. Piotrkowskiéj, ma 687 m., piękny kościół gotycki i ruiny rozpoczętéj niegdyś, a niedokończonéj budowy giełdy.

Będzin, miasto powiatowe w gub. Piotrkowskiéj, nad rz. Czarną Przemszą, 5424 m. Jest tu dawny zamek, wzniesiony przez Bolesława Wstydliwego, odrestaurowany 1836 r. w którym obecnie mieści się szpital i kaplica ewangelicka. W pobliżu znajduje się bogata kopalnia węgla kamiennego, zwana *Xawery*. Założone przez Kazimierza W. otrzymało 1358 przywiléj rządzenia się prawem niemieckiém. Jako pogranicznе często było wystawiane na niszczące napady Szlązaków. W r. 1589 przebywali tu komisarze polscy dla układów z Rakuszanami, które pod nazwą *paktów będzińskich* zawarto 9 Marca t. r. w Storzynie na Szląsku. Mocą tego paktu, dwór rakuski uznał Zygmunta III królem, a arcyks. Maxymilijan, zrzekłszy się mniemanego prawa do korony, wypuszczony został z zamku krasnystawskiego. Od r. 1867 oddzielone od gub. Radomskiéj i przeznaczone na pomieszczenie władz administracyjnych powiatowych.—**Będziński powiat.** Stanowi część gub. Piotrkowskiéj, ma mil 25,2 i 92297 m.; oprócz miasta Będzina jest w nim 7 osad i 18 gmin.

Bękart, ob. Bastard.

Bętkowski (Jan), pedagog, ur. 1806, † 1870, utrzymywał w Krakowie pensyjonat męski wyższy; wydał tamże: „*Człowiek pod względem praw i powinności swoich*" (1852) „*Słówko o obecném posłannictwie Polski*" (1866) „*Słownik podręczny polsko-niemiecki i niemiecko-polski*" (1839 i 1842); redagował z Chrzanowskim 1850 pismo obyczajowe, naukowe p. t. „*Przewodnik*".

Bętkowski (Nikodem Felicyjan Prawdzic), doktór medycyny i magister położnictwa, ur. 1812 w Lisiéj Górze, obw. Tarnowskim, † 1864; pobierał nauki w uniwersytecie wiedeńskim. Po długotrwałém więzieniu i po ciężkich klęskach, doznanych w rodzinie podczas pamiętnych zaburzeń galicyjskich, osiadł stale w Wieliczce, 1848 był posłem na sejm Rakuski. Następne prace wydał: „*Droga do szczęśliwości ludzkiéj*", etc. (tłumaczenie z Hartmanna, Kraków 1848); „*Anatomija patologiczna ogólna i szczególna*" (Kraków 1852 i 53); „*Niektóre uwagi nad terapiją gruźlicy*" (Warsz. 1859); „*Historia medic. inclytis Poloniae terris* (1862 *Vien.*") Tu mówi o systematach dawnych lekarzy polskich, które wzięli cudzoziemcy za swoje.

Bhadrakali córka bożka indyjskiego Sziwy, zrodzona z jego oka środkowego, bogini siły fizycznéj.

Bhadrinat, miasto w prowincyi Gurwal, prezydencyi Kalkuckiéj nad rz. Alkanande, w Indyjach Wschodnich, słynne starożytną i niezmiernie bogatą świątynią Wisznu, do któréj przybywają corocznie tłumy pielgrzymów.

Bhagawad-Gita (t. j. *śpiewane objawienie boskie*) tytuł sanskryckiego poematu religijno-filozoficznego, zawartego w wielkiéj epopei indyjskiéj Mahabharata. Poemat ten, przedstawia najdokładniejszy system indyjskiéj fiozofii religijnéj; z niezrównaną jasnością myśli i wytwornością wysłowienia, rozwiązują się w nim najwyższe zagadnienia ducha ludzkiego. Kiedy i przez kogo napisany, trudno oznaczyć; w Indyjach ma ogromne poważanie i liczne pisano do niego komentarze, z których najlepszy *Skridhara—Swamina* wyszedł 1832 w Kalkucie. Tekst jego wydał Schlegel (Bonn 1846); na język angielski tłumaczył Wilkins, który najpierwszy dał go poznać Europie a na niemiecki Peiper (Lipsk 1834). Porów. W. Humboldt'a „*Ueber die unter dem Namen Bhagavad—Gita bekannte Episode des Mahabharata*" (Berl. 1827).

Bhagirathi, jedno ze świętych źródeł Gangesu,

poczyna się na południowym stoku Himalai, na wysokości 12830 stóp.

Bhagmuty, właściwiéj **Bhagamati**, boczna rzeka z lewéj strony Gangesu, poczyna się w Nepalu w górach Himalaya i ubiegłszy mil 60, wpada pod Monghir do Gangesu.

Bhagolpur, Bhagulpore lub **Boglipur**, miasto w prowincyi Bihar w obwodzie t. n. (371 mil kw. i 2,000,000 m.) w Bengalii, na prawym brzegu Gangesu, który w porze deszczowéj dochodzi tu $1^1/_2$ mili szerokości, ma 30000 m.; fabryki jedwabne i bawełniane.

Bhamo lub **Banmo**, miasto w indyjskiém królestwie Birmy przy ujściu rz. Taping do Irawaddy, ma 16000 m. i jest ważnym punktem handlowym z południowo-zachodniemi Chinami.

Bhartrihari, prawdopodobnie brat króla Wikramadityi (w I w. po Chr.); uważany jest jako autor zbioru 300 epigramatów, napisanych w pięknéj, prawdziwie mistrzowskiéj formie. Wydał je w Berlinie Bohlen 1833, oraz przetłumaczył wierszem metrycznym 1835.

Bhatgang, miasto w królestwie Nepalu w Indyjach Wschodnich, o 2 mile od Katmandu, ma 30000 m. Jest tu wiele wspaniałych budowli, pałac książęcy, fabryki metalowe i papiernie.

Bhattiana lub *Bhutliana*, prowincyja w północno-zachodnich Indyjach, składa się z 4 okręgów ma 256 mil kw. i 390,000 m., po większéj części posiadłość angielska, w małéj zaś cząstce podległa księciu Bikaniru; otrzymała ona swą nazwę od *Bhattów*, mówiących właściwém sobie narzeczem Hindui pochodzących prawdopodobnie od pierwszych mieszkańców Indyj. Okrąg Bhattiana dzieli się na część angielską, mającą $143^2/_3$ mil kw. i 113000 m. i część miejscową, zostającą pod zarządem księcia indyjskiego.

Bhatuir, (*Bhutuir* lub *Bhutuair*), miasto w północnéj części angielskiéj prowincyi Bikanir w Indyjach Wschodnich, było niegdyś stolicą Bhattiany.

Bhawadhuti, po Kalidazie największy dramatyk indyjski, żył w VIII w. po Chr.; dramata jego dotąd zachowane: „*Malali*" i „*Madhavas*", „*Czyny Ramy*", „*Dalsze dzieje Ramy*" zostały przełożone na niemiecki przez Wolffa.

Bhawani-kudar, miasto w angielskiéj prezydencyi Madras w Indyjach Przedgangesowych w pobliżu ujścia rz. Bawani do Kawery. Znajdują się tu słynne świątynie Wisznu i Siwy.

Bhawlpur ob. Bahawalpur,

Bhikszu, najwyższy z 4 stopni kasty brahminów, który pozyskać można dopiero w 72 roku życia, porzuciwszy poprzednio wszystkie dobra doczesne, ostrzygłszy włosy i odziawszy się tylko płachtą płócienną. Taki brahmin, uważany jest za życia jako święty, a po śmierci wchodzi prosto do raju.

Bhilsa miasto w Indyjach Wschodnich, w księstwie Gwalior nad Betwą, ma 30000 m. W pobliżu są godne uwagi zwaliska pomników buddystycznych, znane pod nazwą *Bhilsa Topes*.

Bhilsowie, starożytny naród indyjski, żyjący w górach Kandyszu, w stanie grubego nieokrzesania, mówi oddzielnym językiem i stanowi szczątki pierwotnych mieszkańców Indyj. Trudni się uprawą roli, hodowlą bydła, głównie kradzieżą i rozbojem.

Bhitari miejscowość nad Gangesem, w bliskości któréj, znajdują się najstarożytniejsze pomniki indyjskiéj architektury, mianowicie słupy, które kazał postawić król Azoka około 250 przed Chr, jako znak tryjumfu buddaizmu. Są one z czerwonego piaskowca, blisko 3 metry wysokie, znajdują się także w okolicach Delhi, Allahabad Bakhra, Mathia i Radhia.

Bhooj, stolica państwa Cutch, w zachodniéj części Indyj Wschodnich, 20000 m..

Bhopal, lenna prowincyja angielska w państwie Malwa w Indyjach Wschodnich, obejmująca 318 mil kw. i 660000 m. Panująca tutaj dynastyja pochodzi od Afghana Doit Mohammed-Khana, który w r. 1723 otrzymał namiestnictwo w téj części Malwy i po śmierci Aureng-Zeyba przybrał tytuł Naboba. Miasto główne tegoż nazwiska, ma 30000 mieszkańców.

Bhotan ob. Butan.

Bhotiasy lub **Bhutyasy**, naród plemienia tybetańskiego w Nepalu i Bhotanie, w północnéj części Indyj Wschodnich zamieszkały, mówiący narzeczem tybetańskiém i wyznający lamaizm.

Bhrigu, jeden z 10 machoriszów, czyli wielkich mędrców, synów Brahmy.

Bhumasser, potężny olbrzym indyjski, który chcąc opanować wszystkie 7 niebios, napadł na nie z ogromném wojskiem, pokonał ich króla Indrę i zabrał do niewoli 16000 pięknych córek jego.

Bhurtuore, państwo, zostające pod opieką angielską w Indyjach Wschodnich; ma 935 mil kw. i 600000 m. Wielkie miasto stołeczne tegoż nazwiska, jest rezydencyją radży; liczy 100000 m.

Bhuta, zły duch mitologii indyjskiéj, stojący na straży przy wrotach świątyni Manora,

Bhut-Akasz, uosobienie w Indyjach najwyższego i najczystszego żywiołu, eteru, w którym znajduje się cały wszechświat.

Bi, w chem. symbol bizmutu (ob.).

Biafra, zatoka, nazwa używana często na oznaczenie wewnętrznéj części zatoki Gwinejskiéj, wzięta od miasta t. n.; położonego przy jéj brzegach.

Bialski powiat, wchodzący w skład gubernii Siedleckiéj, ma 25,4 mil kw. i 51149 ludności. Najważniejszą rzeką jest Bug, który go opasuje od wschodu i oddziela od cesarstwa rossyjskiego. Powiat ten, zawiera w sobie 2 miasta, 5 osad i 16 gmin.

Bialskie Starostwo w wdztwie Krakowskiem księstwie Zatorskiem ob. Lipnickie Sstwo.

Biała nazwisko kilku miast:—**Biała** Radziwiłłowska, Książęca, *Alba ducalis*, miasto gł. powiatu Bialskiego w gub. Siedleckiéj nad Krzną, ma 4000 m., gimnazyjum klasyczne i seminaryjum nauczycielskie. W tutajszym kościele bazylijanów spoczywają zwłoki błogosławionego Józefata Kuncewicza. Niegdyś, przemieszkiwali u dawni dziedzice Biały książęta Radziwiłłowie. Ostatnim z nich był Karol Radziwiłł, zwa-

ży Panie Kochanku, który tu † 1790, i jego synowiec Dominik, syn Hieronima, podkomorzego litewskiego. **Biała**, miasto nad Białą w Galicyi austryjackiéj, obwodzie Wadowickim, handlowe, zamieszkałe głównie przez płócienników i sukienników liczy 4660 m. Fabryki dostarczają 40000 postawów sukna, rozchodzącego się do Wiednia, Pesztu i Persyi.—**Biała** dawniéj miasto prywatne, dziś osada nad Białką w gub. Piotrkowskiéj, pow. Rawskim 1547 m., należy do gminy Maryjanów.— **Biała**, miasto prusskie, blisko granicy polskiéj w r. 1872 do rzędu miast podniesione, 1300 m.

Biała nazwisko kilku rzek:—**Biała**, rzeka w królestwie Polskiém, poczyna się w lasach powyżéj wsi Godziszewa, w okręgu kraśnickim; ubiegłszy mil 2, płynie pod miastem Janowem i pod wsią Gerlachy, wpada do rzeczki Zajemna.— **Biała**, rzeczka poczyna się na północ miasta Olkusza, płynie w kierunku zachodnim, i pod wsią Kazimierka Nowa wpada do Przemszy Białéj. **Biała**, jezioro w księstwie Poznańskiém, powiecie Czarnkowskim.—**Biała**, rzeka w Galicyi, wypływa z Karpat i pod wsią Kaniowem wpada do Wisły, odgraniczając Galicyję od Szląska.— **B.** także w Galicyi, bierze również początek w Karpatach i poniżéj Tarnowa wpada do Dunajca.

Biała Cerkiew, miasto nad Rosią, w gub. Kijowskiéj, pow. Wasilkowskim, około 8000 m.; pamiętne zwycięstwem, odniesioném 1626 r. przez Stefana Chmielnickiego, nad stojącymi tu obozem Tatarami. Xawery Branicki otrzymawszy 1774 r. od króla Stanisława Augusta starostwo białocerkiewskie, wybudował tu okazały pałac. W okolicy tego miasta, ciągnie się ku Dnieprowi kilkunastomilowy wał, zwany przez mieszkańców *Wałem Trajana*.

Biała dama, postać mityczna, ukazająca się według wiary ludowéj w niektórych zamkach książąt niemieckich, np. w Berlinie, Ansbachu, Darmstadzie i t. d., jako przepowiednia ważnych wypadków, mających spotkać rezydujące w nich rodziny.

Biała Hańcza, rzeka, biorąca początek z jeziora Hańcza w powiecie Sejneńskim, gub. Suwalskiéj, wpada do Niemna pod wsią Święto-Jańskiem.

Biała Przemsza, rzeka, poczynająca się pod osadą Wolbromiem w pow. Olkuskim, guber. Kieleckiéj, płynie w kierunku południowo-zachodnim i przy zejściu się granic królestwa Polskiego, Galicyi i Szląska, łączy się z Czarną Przemszą.

Biała Ruś, prowincyja cesarstwa Rossyjskiego.— Nazwa **B. R.** niewiadomego jest pochodzenia. Wiadomo tylko, że w. ks. Jan Wasilewicz (w XV w.) pierwszy nazwał swój kraj *Białą Rusią*, to jest *wielką* czyli *starą*, wedle znaczenia tego słowa w językach wschodnich a także i starosłowiańskich, w których *biały*, znaczy często tyle co *dobry*, *wielki* i t. p. Do czasów Jana III niéma nigdzie wzmianki o *Białéj Rusi*. Gdy książęta litewscy zawładnęli Smoleńskiem, zaczęli się tytułować w. ks. białoruskimi rozumiejąc pod tą nazwą tylko nowonabytą ziemię. Następnie zaczęto nazywać **B. R.** dawne pięć województw: mińskie, płockie, mścisławskie, witebskie i smoleńskie. W późniejszym czasie, gdy te województwa przyłączone zostały do cesarstwa Rossyjskiego 1772 r. tém mianem nazywają się już tylko guber: mohilewska i witebska. Wszelkie wywody téj nazwy od śniegu lub białéj czapki, używanéj przez Białorusinów, są tylko zwyczajnemi przypuszczeniami, opartemi na prostym jedynie domyśle.

Biała wieża lub **Berysław**, *Berysław* albo *Borysław*, m. w gub. Chersońskiéj, na prawym brzegu Dniepru, 9500 m. założone przez Greków jońskich około 400 r. prz. Chr. pod nazwiskiem *Miletopolis*. Później, w połowie VII w. zostawało pod panowaniem Chazarów. Twierdza kamienna, na górze nad Dnieprem z białą basztą, nazywaną była *białą wieżą*, a stąd poszło i nowe nazwisko miasta. Przechodziło ono różnymi czasy od Litwinów do Polaków, od tych do Tatarów Krymskich, Turków, Kozaków Zaporożskich, a nakoniec dostało się Rossyi 1783 r. Prowadzi znaczny handel wełną, skórami, rybą i owocami. W pobliżu jest tak zwana kolonija szwedzka i trzy niemieckie.

Białaczka (*Leukaemia*, *Leucocythemia*), choroba krwi, polegająca na powiększeniu ilości ciałek białych (ob. Krew). Przyczyną **B.** są pewne choroby organów wytwarzających białe ciałka krwi, t. j. śledziony, gruczołów limfatycznych lub szpiku kostnego, połączone z przerostem tychże organów. Stąd też odróżniają **B.** *śledzionową*, *limfatyczną* i *szpikową* (*L. lienalis*, *lymphatica et myelogenica*). Twarz chorego blada, woskowa, brak sił do wysokiego stopnia posunięty, duszność (ob.); z powodu podupadłego ożywiania naczyń łatwe ich przerwanie, stąd skłonność do krwotoków, czasem niebezpiecznych. Prócz tego objawy ze strony powiększonéj śledziony, obrzmiałych gruczołów, bóle w stawach. Choroba trwa czasem kilka lat i zwykle śmiercią się kończy. W leczeniu używają środków wzmacniających, mianowicie żelaza. Porów. Mosler. „*Die Pathologie und Therapie der Leukaemie*“ (Berlin 1871).

Białaczów, dawniéj miasteczko prywatne, dziś osada w gub. Radomskiéj, pow. Opoczyńskim, niegdyś własność rodziny Odrowążów, ma 1020 m.

Białaczowski, właściwie *Prandota Odrowąż z Białaczowa*, biskup krakowski 1239—66. Mąż świątobliwy, wpływający do wszystkich ważniejszych podówczas spraw krajowych, odbiera dotąd cześć błogosławionego. Życie jego opisał ksiądz Mateusz Gładoszewicz w dziele p. t. „*Życie błogosławionego Prandoty z Białaczewa, biskupa krakowskiego*“ (Kraków 1846).

Białawiec, ob. Białek Głogowiec.

Białe, jezioro, w król. Polskiém, gub. Suwalskiéj, pow. Augustowskim, w dobrach Czortków położone, na 224 morgach przestrzeni rozlane z głębokością stóp 42. Wypływa z niego rzeczka Przystojna.—Téjże saméj nazwy jezioro, leży na gruntach, miasta Augustowa, liczy się do systematu kanału spławnego, 800 morgów zajmuje przestrzeni.

Białe, jezioro w króles. Polskiém, gub. Suwalskiéj, pow. Sejneńskim położone, obejmuje 90 mórg przestrzeni

Białe duchowieństwo. Tak się nazywa w Rossyi duchowieństwo świeckie, dla odróżnienia go od zakonnego, zwanego **D.** *Czarném.*

Białe morze, wielka 2297 m. kw. obejmująca odnoga oceanu Północnego czyli Lodowatego, głęboko wdzierająca się w guberniję Archangielską, pomiędzy dwoma przylądkami: *Światyj Nos* i *Kanin*, sz. 45—155 w., ma trzy znaczniejsze odnogi: Kandałakską, Onegską i Dźwińską. Najważniejszym jego portem handlowym jest miasto Archangielsk. Przy wejściu do odnogi Onegskiéj, leżą wyspy Sołowieckie.

Białe ugłowy, ob. Ugłowy.

Białe wiersze, zowią się **wiersze miarowe,** tworzone na wzór używanych przez poetów starożytnych, w których cała harmonija zasadza się na rytmie, nie zaś na rymie, wprowadzonym dopiéro od połowy IX w. W naszéj poezyi, podobnie jak we wszystkich nowszych językach, w których miara zasadza się głównie na stałym akcencie, białe wiersze mało są upowszechnione, chociaż z dawniejszych pisarzy używali ich Jan Kochanowski i Opaliński, a z nowszych Józef Korzeniowski i inni.

Białecki (Antoni), Dr. filoz., dawniéj profesor w b. szkole głównéj w Warszawie, obecnie profesor w uniwersytecie warszaws. Jakiś czas pracował w redakcyi dziennika „*Słowo*“ i przy powtórném wydawnictwie „*Voluminów legum*“ w Petersburgu; tamże wydał 1860 r. o „*Rękopismach Długosza z 32 podobiznami.*“ W 1866 r. tłumaczył Mohla: „*Encyklopedyję umiejętności politycznych*“, a świeżo napisał rozprawę na stopień doktora, p. t. „*Miéżdunarodnoje prawo i jewo materiały.*“

Białego Orła order, ustanowiony został w Polsce pierwotnie 1 List. 1705 r. przez króla Augusta II, a zmieniony w ozdobach 1713 r. Order ten ukazem najwyższym z d. 17 (29) Listopada 1831 r. wcielony został do orderów cesarsko-rossyjskich i w kolei starszeństwa zajmuje miejsce po orderze św. Alexandra Newskiego. Ma tylko jednę klasę. Na wstędze błękitnéj, order wyobraża orła czarnego o dwu głowach złotych, z szyją przeplataną złotem, a skrzydłami i ogonem opasanemi złotą obwódką; w środku orła zawieszony jest krzyż z emalii czerwonéj na złotéj gwiaździe, na krzyżu orzeł biały z koroną na głowie; prócz tego na sukni nosi się gwiazda złota, w któréj jest krzyż promienisty z trzema obwódkami, z tych środkowa czerwona, a dwie inne złote, w około napis: „*Pro fide, rege et lege.*“

Białek (*Bielinek, Białowiec, Pieris*), rodzaj owadów łuskoskrzydłych z grupy motyli dziennych (Rhopalocera) obejmuje motyle mniéj więcéj białe, o skrzydłach długich, niezębkowanych, zdobnych czarnemi żyłkami lub plamkami; nóżki przednie doskonale wykształcone. Gąsienice ich mają ciało wrzecionowate, pokryte krótkimi włoskami, poczwarki graniaste, z silnym kolcem na przodzie, utwierdzone są na nitkach owiniętych dokoła ciała. Owad ten bardzo mnożny, szkodliwy zwłaszcza w stanie gąsienic, jest usilnie tępionym. Najpospolitsze gatunki: *Głogowiec* (P. crataegi) ma na białych skrzydłach prątki czarne, szkodliwy dla drzew owocowych, *Kapustnik* (P. brassicae) ma przednie skrzydła w górnych kątach czarne, u samic zaś jeszcze po trzy czarne kropki na każdém, szkodliwy dla jarzyn; *Rzeżuchowiec* (P. cardamines) ma przednie skrzydła do połowy pomarańczowo-żółte, tylne białe, z czarnemi kropkami po brzegu.

Białka, nazwa 3 rzek: **B.** rzeka, poczyna się pod Żabikowem w pow. Radzyńskim, gub. Siedleckiéj, płynie z północy na południe i wpada pod Wrzosowem do Tyśmienicy.—**B.** rzeka, bierze początek pod wsią Grzymkowice w pow. Skierniewickim, gub. Piotrkowskiéj, płynie w kierunku zachodnio-południowym i na północ miasta Rawy wpada do Rawki.—**B.** rzeka, poczyna się w lasach leśnictwa Janów, w pow. Konstantynowskim, gub. Siedleckiéj i wpada powyżéj wsi Sielczyka do Krzny.

Białko, ob. Albumin.

Białkowe ciała, nazwa ogólna ciał organicznych, zawiłego składu, zawierających węgiel, wodor, tlen azot, do których pospolicie łączy się pewna ilość siarki, a które co do składu i własności zbliżają się do albuminu, (ob.) znajdującego się w białku jaja i w surowicy krwi. Najważniejsze z téj grupy ciała są albumin, włóknik, kazein, globulina, witellina, hemoglobulina (ob. każdą z tych nazw.). Rozbiór elementarny prowadzi do następnego składu ciał białkowych na sto: węgla 53,5, wodoru 6,9; azotu 15,6, tlenu 22 do 23, siarki 1,5 do 2. W największéj części ciał białkowych, znamy dwa stany: rozpuszczalny i nierozpuszczalny, ciepło, kwasy, alkohol przeprowadzają je z pierwszego stanu w drugi. Wrzące i stężone roztwory alkalijów rozkładają ciała białkowe; pod wpływem silnych środków utleniających, wydają również liczne produkty utlenienia i rozkładu. W organizmie zwierzęcym grają **B.** bardzo ważną rolę; z nich są zbudowane prawie wszystkie organy ciała; ponieważ łatwo ze stanu płynnego w stały przechodzą i na odwrót, stąd łatwa ich strawność, łatwe przyswojenie i rozrobienie dalsze. Przez swoje chemiczne przemiany wydają wiele ciał ważnych dla organizmu, oswabadzają siły napięte i przyjmują przytém rozmaite własności, co np. przy skurczu mięśni, ma niezmiernie ważne znaczenie; wreszcie sprowadzają zmiany chemiczne i w innych ciałach (fermenty).

Białkomocz, ob. Albuminuryja.

Białkowski (Antoni), ur. w Poznaniu 1788 r., rozpoczął służbę w wojskach księstwa warszawskiego i miał udział we wszyskich ważniejszych bitwach do r. 1812. Ranny kilkakrotnie, zasłużył na krzyż kawalerski. Po utworzeniu armii królestwa polskiego, doszedł stopnia pułkownika, † 1852 r. Zostawił po sobie „*Pamiętniki starego żołnierza*“, obejmujące 2 spore tomy, w których opisał wszystkie odbyte kampanije.

Białkówka, *twardówka,* (*selerotica*), błona biał-

kowa cz. białko oka, stanowi zewnętrzną okrywę gałki ocznéj, od tyłu przebita przez nerw wzrokowy, od przodu przyczepia się do otworu rogówki; część téj błony, otaczająca rogówkę i pokryta łącznicą jest zawsze widoczna (ob. Oko). B. składa się z bardzo zbitéj, włóknistéj tkanki łącznéj; stanowi zewnętrzną, tęgą okrywę gałki ocznéj i na tém ogranicza się znaczenie jéj fizyjologiczne, Choroby białkówki są rzadkie i podrzędnéj wagi.

Białłe, jezioro w królestwie Polskiém, gub. Warszawskiéj, w powiecie Gostyńskim, gminie i wsi Białłe położone, którego wody rozlane są na 244 morgach przestrzeni z głębokością 130 stóp.

Białobocki (Jan), ur. około 1600 r. na Rusi Czerwonéj, służył wojskowo pod Stanisławem Lubomirskim i znajdował się z nim na wyprawie chocimskiéj 1621. Następnie był sekretarzem Władysława IV i Jana Kazimierza. Ożeniwszy się, osiadł na wsi i obok zajęć gospodarskich oddawał się piśmiennictwu. Prace jego drukowane, są: 1) „*Hymny o N. Pannie z jéj godzin wyjęte, i t. d.*" (Kraków 1646); 2) „*Hymny i prozy polskie, etc.*" (1648); 3) „*Pochodnia sławy J. O. Jeremijasza Michała Korybuta Wiśniowieckiego i t. d.*" (1649); 4) „*Klar męstwa etc.*"; 5) „*Pochodnia jasna ojczyzny, panegiryk księcia Jeremijasza Wiśniowieckiego*" (1650); 6) „*Brat Tatar albo Liga Wilcza ze psem na Gospodarza*" (1652); 7) „*Odmiana postanowienia sfery niestatecznéj Kozackiéj*" (1653); 8) „*Zegar w krótkiém zebraniu czasów królestwa polskiego wiekami Królów idący*"; 9) „*Cztery części świata, a w nich stan pań, mężatek, wdów i starych kobiet*" (Warszawa 1691).

Białobrzegi, dawniéj miasto prywatne, dziś osada w guber. i powiecie Radomskim nad Pilicą, ma 1292 m.

Białobrzeski (Marcin), biskup kamieniecki, ur. 1522 r. pobierał nauki w akademii krakowskiéj a późniéj w krajach zagranicznych. Znajdował się w deputacyi od swoich na zjeździe w Stężycy 1575; po obiorze Stefana Batorego posłował do Wiednia, aby odwieść cesarza i obranego królem przez stronnictwo austryjackie arcyks. Maxymilijana od zamiaru wkroczenia do Polski. Uczony i wymowny, w nagrodę zasług, położonych na sejmach, otrzymał od króla Stefana biskupstwo kamienieckie, † 1586 r. Pisma jego łacińskie i polskie po większéj części treści religijnéj, wielce były cenione. Najważniejszém z nich są: Homilije „*Wykład świętych Ewangelij*" (Nowe wydanie, Wilno 1838—39 w 4 tomach) i 1854 tamże.

Biało-Chorwaci czyli **Wielko-Chorwaci i Biało-Serby**. Ob. Chrobacyja.

Białodrzew czyli *Topol biała*, ob. Topola.

Białogłowski, herb polski, zwany inaczéj *Pocisk* na tarczy spodem księżyc niepełny, rogami do góry, nad nim jakoby łacińska litera V, w środku mająca kreskę, takaż druga litera od góry na wspak wywrócona; między niemi kawałek kija otłuczonego.

Białogórska Bitwa. Wojna cesarza Ferdynanda II z Czechami, rozpoczęta jeszcze za życia cesarza Matyjasza (Macieja) I w r. 1618, zakończoną została tą bitwą d. 8 Listopada 1620 r. Dopókąd Maxymilijan Bawarski nie połączył swych i *Ligi Katolickiéj* wojsk z wojskiem cesarza Ferdynanda, dopóty wojna trwała na granicach austryjackich. Skoro jednak Maxymilijan wkroczył do księstw austryjackich, wojska czeskie zmuszone zostały cofnąć się w tył. Odwrót ten, trwał aż do m. Rokican, gdzie wojska te połączyły się z wojskiem falcgrafa Fryderyka. Siły czeskie składały się z 11,000 piechoty i 10,000 jazdy, które w połowie stanowili Madziarowie. Oprócz kilku tysięcy, rozproszonych po różnych miejscowościach, było pod dowództwem Mansfelda 12,000 broniących m. Pelzni, oraz 2000 posiłków angielskich w Karlsztejnie. Maxymilijan Bawarski przy wejściu w granice austryjackie miał 24,500 piechoty i 5,500 jazdy. Wojsko to, było złożone ze wszystkich narodów Europy, a między niemi i 8,000 wojsk polskich (Lisowczyków), przysłanych przez króla Zygmunta III w pomoc Niemcom. Wojsko zaś cesarskie pod dowództwem Buquoy liczyło około 20,000. Rzeczywiście jednak działało w Czechach zaledwie 25,000. Pod Rokicanami stanęły oba wojska tak blisko siebie, że zdawało się, iż tu stoczy się stanowcza bitwa. Dowódzcy jednak czescy postanowili zająć stanowisko bliżéj Pragi. Wojska cesarskie ruszyły w ślad za czeskiemi. Dnia 8 Listopada po północy, wojska czeskie stanęły pod Pragą i zajęły okolicę od Białéj Góry aż do bramy Strachowskiéj. Prawe skrzydło opierało się o Białą Górę. Dowódcy czescy: książe Anhalt, hr. Thurn i hr. Hohenlohe, nie mogli się zgodzić: czy uderzyć na wojska cesarskie, będące jeszcze w dolinie pod Białą Górą, czy też oczekiwać nieprzyjacielskiego ataku na wzgórzach Białogórskich. Nareszcie większość zgodziła się na drugie. Podobnież długi czas nie mogli się zgodzić dowódcy cesarscy: czy atakować czy czekać ataku. Za drugiém był Buquoy. Atoli wahanie się to ich zakończył obecny tam generał zakonu karmelickiego, *Dominico a Santa Maria*, który z dwoma innymi mnichami tego zakonu, przysłany został z Rzymu na żądanie Maxymilijana, aby dopełnił to modlitwą, czego dotąd sama broń dokonać nie mogła. Rzekł on był: „*Przebaczcie sz. panowie, że się wtrącę do waszéj narady. Jak wróg ufny w swą pychę, tak wy miejcie ufność w Bogu i odważcie się na atak*"! Bitwa rozpoczęła się w południe. Rudolf v. Taufenbach uderzył na lewe skrzydło wojsk czeskich, którém dowodził Kaplirz ze Sulewic. Wojska jego nie wytrzymały i podały tył. Książe jednak Anhalt młodszy, uderzył na cesarskich i zmusił do odwrotu, atoli Maxymilijan zwrócił ich i przyprowadził bitwę do porządku. Pułki morawskie i szląskie na lewym skrzydle dobrze się trzymały, gdy jednak w danéj chwili, jazda madziarska nie dała im dostatecznéj pomocy, zmuszeni zostali cofnąć się wszyscy. Tilly z całą armiją bawarską uderzył na środek i prawe skrzydło. Anhalt i Thurn umknęli; pozostał tylko Thurn młodszy i Henryk Szlik na czele pułków moraw-

skich, utrzymali się pod Hwiezdą. Otoczeni jednak, w pień wycięci zostali. Cała bitwa ta, trwała zaledwie godzinę. Nie była ona jeszcze stanowczą; można jeszcze było daléj ją prowadzić; gdyby dowódcy czescy byli umieli utrzymać porządek w odwrocie. Tymczasem jedna część wojska pospieszyła schronić się za wały m. Pragi, a jazda madziarska umknęła przez łomy kamienne w dół ku Śmichowowi, gdzie wśród tylu przepaści więcéj jéj zginęło, aniżeli od nieprzyjaciela. Reszta wojska czeskiego, zapędzoną została do Szarki i Hwiezdy. Liczą, że na stronie czeskiéj poległo najmniéj 10,000, a na niemieckiéj tylko 4,000. W bitwie téj miał udział (ze strony cesarskiéj), sławny późniéj filozof Cartesius. Falcgraf Fryderyk podczas bitwy siedział w zamku pragskim, a gdy chciał wziąść udział w bitwie z 500 jazdy, było już zapóźno. Tak się zakończył byt polityczny Czechów. Fryderyk oraz Anhalt i Thurn tejże saméj nocy opuścili Pragę i udali się z resztą wojsk na Szląsk. Maxymilijan Bawarski wszedł do Pragi dnia 9 Listopada na czele całéj armii. Na przedmieściu Czernińskiém, wstąpił do kościoła kapucyńskiego, gdzie złożył dziękczynne modły. Gdy wychodził stanął przed nim Wilhelm z Lobkowic, wraz z czterema innymi magnatami czeskimi, i postawił mu warunki, pod którymi chcą się poddać cesarzowi Ferdynandowi II. Odpowiedź była bardzo prosta: czas rokowania minął. W ciągu kilku dni poddały się wszystkie miasta i stany krajowe, które jako złożone ze szlachty, bardzo dbałéj o własne osobiste przywileje, nie umiały wzbudzić w narodzie, którego naczelnikami się robiły, zaufania ku sobie i zapału dla obrony kraju, chodziło im bowiem głównie tylko o własny interes, a nie o dobro ogółu narodu, zgubiły ze swymi przywilejami i siebie i cały naród.

Białogród, nazwa wielu miast w krajach słowiańskich, wymawiana i pisana rozmaicie, stosownie do własności miejscowego narzecza: 1) **Białogród** *Arnaucki* czyli *Albański* (*Arnat Beligrad*). Ob. Berat. 2) B. *Bessarabski* czyli *Akkerman*. Ob. Białogród. 3) B. *Czeski*. Ob. Bielohrad. 4) B. *Chorwacki*. Ob. Biograd (Zara Vecchia). 5) B. *Królewski*. Ob. Stuhlweissenburg. 6) B. *Pomorski*. Ob. Belgard. 7) B. *Serbski*, po serbsku *Beograd*, po niem. *Belgrad*, dawniéj i *Weissenburg*, po turecku *Bilgrad* lub *Darol Dżihad* (Dom świętéj bitwy), stolica księstwa Serbskiego nad Dunajem, do którego opodal fortecy białogrodzkiéj, wpada rz. Sawa. W r. 1854 miało 17,000 m. i 2004 domów. Cudzoziemców liczą tu do 8,000. Liceum wyższe z wydz. filozoficznym i praw. oraz gimnazyjum, akademija wojskowa, szkoła handlowa; towarzystwo nauk. serbskie. szpital miejski i wojskowy; rezydencyja panującego księcia i metropolity gr. kat. zarząd żeglugi parowéj na Dunaju tow. francuskiego. Już za Rzymian była tu osada zwana *Singiduncem*; następnie posiadłość cesarstwa Bizantyjskiego, zdobyte 1086 r. przez Salomona, króla węgierskiego. Zburzone w czasie wojen, zdobyte przez Stefana Duszana, cara serbskiego, odbudowane zostało w r. 1343. Następnie przechodziło rozmaite koleje i w różne posiadanie, aż nareszcie w czasie powstania Serbów za *Jerzego Czarnego*, ostatecznie w skutek traktatu bukarestskiego oddali je Turcy Serbom, zatrzymawszy jednak samą fortecę, którą dopiéro opuścili przed dwoma laty. Tu w r. 1739 (12 Września) zawarty został pokój pomiędzy cesarzem niemieckim (austryjackim) a cesarzem tureckim na lat 27, którym zwrócone zostały Turcyi miasto i forteca, będące w posiadaniu cesarza niem. na mocy pokoju pożarewskiego z r. 1718, a oraz i reszta prowincyj i za granicę ustanowiony Dunaj i Sawa. 8) B. *Siedmiogrodzki*. Ob. Karlsburg. 9) B. Ob. Biełgorod.

Białogród, czyli *Akkerman*, m. portowe i pow. w Bessarabii, przy ujściu Dniestru o 2 mile od morza Czarnego 36,000. W starożytności zwało się Tyras i Aspon. Niegdyś było przedmiotem sporów i krwawych bojów pomiędzy Turkami a Polakami, aż w r. 1812 zostało ostatecznie odstąpione Rossyi przez Turków. Pamiętne jest konwencyją zawartą 25 Wrześ. 1816 r. między Rossyją a Turcyją, potwierdzającą warunki traktatu bukarestskiego i określającą dokładnie granice między dwoma mocarstwami, oraz że hospodarowie wołoski i mołdawski mają być wybierani tylko z miejscowych bojarów i zatwierdzani przez sułtana tur. A. powiat, obejmuje 5,529½ w. kw., ludności zaś 112,000 różnéj narodowości. Rodzi się tu wino.

Białogródka, miasteczko książąt Sanguszków w pow. Zasławskim, gub. Wołyńskiéj, zniszczone przez Tatarów 1618 r.

Białokrynica pod Krzemieńcem, ma zamek dawnych książąt Zbaraźskich.

Białokurowicz, herb, zwany inaczéj *Pocisk*. Jest to odmiana herbu Bogoryja, z tą różnicą iż ostrza strzały są przedzielone belką poprzeczną, ukośną, niedochodzącą brzegów tarczy; pod dolném ostrzem księżyc na nowiu, w szczycie hełmu korona szlachecka.

Białołęka, wieś w powiecie i gubernii Warszawskiéj pamiętna bitwą d. 24 Lutego 1831 r. pomiędzy wojskami polskiém i rossyjskiém.

Białopiotrowicz (Jerzy), znakomity mąż stanu za panowania Stanisława Augusta, starosta, potém łowczy lidzki, daléj sekretarz pieczęci mniejszéj wielkiego księstwa litewskiego i na sejmie 1780 r. członek rady nieustającéj, zasiadał w departamencie sprawiedliwości. i podczas tego urzędowania mianowany został pisarzem wojskowym litewskim. Na sejmie 1784 r. wyszedł z rady nieustającéj, lecz w r. 1794, znowu ukazał się jako członek rady najwyższéj narodowéj w Wilnie. Po upadku rzeczypospolitéj osiadł w Litwie i był w 1808 r. członkiem komisyi sądowéj do funduszów edukcyjnych dla gubernij: litewskiéj, białoruskiéj i mińskiéj.

Białoruski statut jest to ustawa wydana w r. 1464 lub 1468 przez Kazimierza Jagielończyka w celu zabezpieczenia własności ziemskiéj, głównie do białoruskich stosunków odnosząca się, jak to z przytoczeń zwyczajów smoleńskich wynika. Odkrył go Ignacy Daniłowicz w muzeum Rumiancowa w Pe-

tersburgu a wydał Leon Rogalski r. 1826 pod tyt. „*Statut Kazimierza Jagiellonczyka*“.

Biało-Rusy czyli **Biało-Rusini**, plemie słowiańskie, zamieszkujące całą guber. Mohylewską i Mińską, a w większéj części Witebską i Grodzieńską, oraz mniejszą część Wileńskiéj; nadto tu i owdzie po za powyższemi granicami, razem około trzech milijonów ludności. — B. R. mówią właściwém sobie narzeczem *białoruskiém*, środkującém pomiędzy językiem rossyjskim a polskim. I tak mówią: *szyło*, pol. szydło; ale znów *dźń*. ross. dień; daléj: *dźieuka*, pol. dziéwka, ross. djewka; *cicho*, ross. ticho; *lublu*, pol. lubię; *pau*, pol. padł; ziemla (jak pol. ziemia a nie ross. ziemla); *sieno*, pol. siano (nie sie-no); *miadźwiedź*, pol. niedźwiedź, ross. miedwied'; *zdorou*, pol. zdrów, ross zdorow; *panou*, pols. panów; *wouk*, pol. wilk, ross. wołk; *mouczać*, pol. milczeć, ross. małczać; *u wodźie*, pol. w wodzie; *uźiau*, ross. wział, pol. wziął; *mianie*, *ciabe*, *siabe*, pol. mnie, ciebie, siebie; ross. mnie, tiebie; *śiastryca*, pol. siostra, ross. siestra; *woczy*, pol, oczy; *jeduć*, ross. jedut, pol. jadą; *stojać*, ross. stojat, pol. stoją. Narzecze to w w. XIV, XV i XVI było w powszechném użyciu, a po wprowadzeniu na Ruś drukarstwa liczne w niém drukowano książki, nie bez mieszania do niego wielu słów polskich a nawet litewskich. Z tego też powodu niektórzy pisarze nazywają narzecze białoruskie *polsko-ruskiém* lub *litewsko-ruskiém*, co jest niewłaściwém. Będąc niegdyś na dworze książąt litewskich panującym językiem, a po zjednoczeniu się Litwy z Polską urzędowym, zachowało się w licznych dokumentach. Niektóre z tych wydane zostały przez Grygorewicza 1824 r. i później przez innych. Najważniejszym jednak pomnikiem tego narzecza jest: *Statut Kazimierza Jagiellończyka* i *Statut Litewski* i inne.—Z ksiąg religijnych: *Przekłady Pisma Ś.* przez Fr. Skorynę i inne. Język ten jednak różni się od obecnie używanego przez Białorusinów. W r. 1835 wyszedł katechizm rz.-kat. Istnieje także trawestacyja *Enejdy Wirgilijusza*, przez niewiadomego autora dokonana na wzór Kotlarewskiego. Tu i owdzie wyszły także różne wierszowane utwory. Nosowicz zaś ułożył „*Słownik białoruski*.“

Białoryb (Leuciscus), rodzaj ryb miękkopłetwych brzuchopłetwych (malacopterygii abdominales), z rodziny karpiowatych, obejmujący gatunki żyjące we wszystkich wodach słodkich. Są to ryby w ogóle drobne, srebrzysto-białe, bez wąsów i kolców w pletwie grzbietowéj i podogonowéj, z ciałem niezbyt wysokiem. Na pokarm mało są cenione. Z krajowych gatunków większe i smaczniejsze: *Jaź* (*L. jeses*), *Guszczora* (*L. idus*), *Świnka* (*L. nasus*), *Płoć* (*L. eryphtarophtalmus*). Materyję srebrzystą pokrywającą łuski używają we Francyi do wyrabiania fałszywych pereł; materyja ta przechowywana w amoniaku stanowi essencyję wschodnią, która pomięszana z woskiem wprowadza się w kulki szklane i nadaje im blask perłowy.

Białorzytka (Saxicola oenanthe), gatunek ptaka z rodzaju *Opocznik* (ob.)

Białoskórnictwo. wyprawa skór za pomocą ałunu i soli kuchennéj, ob. Garbarstwo.

Białoskórski, herb rodziny tegoż nazwiska: podkowa ocelami na dół, otaczająca szpon ptasi w polu błękitném, na jéj grzbiecie krzyż kawalerski; w szczycie hełmu 3 pióra strusie: błękitne, zielone i czerwone.

Białostocki obwód, ustanowiony 1808 a zniesiony 1846; obejmował 160 mil kw. i 279000 m.; dzielił się na 4 powiaty: Białostocki, Bielski, Sokolski i Drohiczyński. Graniczył na wschód z gub. grodzieńską, z trzech zaś innych stron z Królestwem Polskiém. Miasto dawniéj obwodowe Białystok, zostało powiatowém gub. Grodzieńskiéj. Oprócz miast powiatowych znajdowały się jeszcze miasta: Goniądz, Jasianowka, Suchowol, Obielsk, Brańsk, Ciechanowiec, Siemiatycze, Knyszyn, Janów i Dąbrowno. Przerzynały go rzeki główniejsze: Bug, Narew, Niemen i Bobr.

Białowieska puszcza, wielki las rządowy w gub. Grodzieńskiéj, pow. Białostockim, mil 7 wzdłuż a $6^1/_7$ w poprzek. W obwodzie jéj leżą miasteczka: Szereszew, Kamieniec Litewski, Orla, Narew i Kleszczele, a w samym prawie środku największa wieś Białowieża albo Nowa-Białowież. Łąki i rzeki: Narew, Narewka, Leśna i Białowieżonka (Biała), oraz łąki i pastwiska. Jedyna to tak obszerna knieja w Europie, w któréj jeszcze utrzymują się żubry dla obfitości paszy i upodobanych im roślin, mianowicie żubrówki południowéj, zwanéj tu dąbrówką, która razem z pszczelnikiem melissoliściem, zwanym miodunką, koszonemu dla nich sianu przyjemny tomkowy udziela zapach. Pisali o niéj: Brinken 1827, Jarocki 1830 i Przybylski 1860 w Gaz. Warszawskiéj.

Białowłos (*Phaleris*), rodzaj ptaków pletwonogich, zbliżony do rodzaju Alki, zamieszkujący pobrzeża skaliste między Kamczatką i Ameryką północną; mięso mają niesmaczne, jaja jadalne.

Białozor, (zool.) ob. Sokół.

Białozor (Jan Karol), proboszcz wileński, rejent kancelaryi mniejszéj, późniéj referendarz w. ks. Litewskiego, † 1631; ogłosił drukiem: „*Honor academicus in exequiis Gabrieli Wojna exhibitus*“ (Wilno 1615).

Białozor (Jerzy), biskup wileński od 1661—1665, dbały o dobro kościoła i nieszczędzący licznych ofiar na potrzeby kraju.

Białozor (Maryjan), od r. 1665 biskup piński, następnie od 1697—1701 arcybiskup połocki, słynny ze swych sporów z Bazylijanami.

Białozórka, miasteczko w gub. Wołyńskiéj, pow. Krzemienieckim, ma pałac nakształt klasztoru obmurowany, ogród kanałami poprzerzynany i piękny kościół.

Białożyca, rzeczka, poczynająca się z jeziora Byłsa, w pow. Sejneńskim, gub. Suwałskiéj, wpada do Niemna pod wsią Mizerami.

Biały Bóg, (*Biel-Bóg*, *Biel-Boh*), tyle co *jasny bóg*, ma znaczyć właściwie letnią połowę zodyjaku. Słowianie czcili go jako twórcę wszystkiego dobrego, mianowicie płodów ziemi. Na Rusi nazywano

go bogiem much, dlatego że z latem pojawiały się. Miał świątynie: w Kijowie, w Wolinie i Jutrobożu. Nazwę tę zatrzymało dotąd kilka miejscowości, jak *Bieły Bóh*, góra w Łużycach; *Biełyje Bogi* w Rossyi, *Bielbożyce* w Czechach. Pamięć jego zachowała się jeszcze na Biało-Rusi pod nazwą *Bieluń*. Przeciwnikiem *Biel-Boga* jest Czarny-Bóg. Ob.

Biały (Piotr Janowicz), wojewoda trocki i hetman litewski za panowania Alexandra Jagiellończyka, posłował 1494 do Moskwy dla zawarcia pokoju, † 1498.

Biały-Kamień, miasteczko w obwodzie Złoczowskim w Galicyi, ma 2900 m. i szkołę trywijalną, założoną 1850.

Białynia, herb polski, jest odmianą herbu Jastrzębiec: w polu niebieskiém w podkowie ocelami w górę przewróconéj krzyż kawalerski złoty, nad krzyżem strzała żelezcem w górę. W szczycie hełmu 5 lub 3 pióra strusie.

Białynicze, miasteczko w pow. Orszańskim, gub. Witebskiéj. W tutejszym kościele karmelickim znajduje się cudowny obraz Matki Boskiéj. W XVI w. była tu drukarnia.

Białystok, m. p. w gub. Grodzieńskiéj nad rz. Białą, 16,600 m. Zajmuje wraz z przedmieściami obszerną przestrzeń, zabudowaną pięknemi domami, i ożywione jest dosyć znacznym handlem. Sukiennice i inne fabryki.—**B.** powiat, liczy ludności oprócz miasta 72,000.

Biancavilla, miasto w sycylijskiéj prowincyi Catania, 10,700 m.

Bianchi (Fryderyk, baron Bianchi, książę di Casalanza), austryjacki feldmarszałek-porucznik, ur. 1768 w Wiedniu, gdzie jego ojciec był profesorem; wstąpił wcześnie do wojskowéj służby austryjackiéj, odznaczył się w wojnie z Turkami 1789, późniéj walczył we wszystkich wojnach z Francyją i posuwał się na coraz wyższe stopnie; w r. 1815 bitwą pod Tolentino położył koniec panowaniu Murata we Włoszech, za co. Ferdynand IV król neapolitański mianował go księciem Casalanza. W r. 1827 opuścił służbę, † 1855.—Młodszy syn **Fryderyk baron Bianchi**, ur. 1812 w Presburgu, odznaczył się 1848—1849, szczególniéj pod Nowarą i w Węgrzech; od r. 1855 feldmarszałek-porucznik, † 1865 w Ems. — **Bianchi** (Tomasz Xawery de), brat feldmarszałka austryjackiego, ur. w Paryżu 1788, poświęcił się nauce języków wschodnich i miał sobie poruczonych kilka misyj na Wschód i do Algieru; był do 1842 profesorem w szkole języków wschodnich w Paryżu. Główne zasługi położył w badaniu języka tureckiego. Ważniejsze jego prace są: „*Słownik francusko turecki*" (2 tomy, Paryż 1831—46) i „*Turecko-francuski*" (2 tomy 1835—50).

Bianchi-Giovini (Aureliusz), ur. w Como 1799, był subiektem handlowym do 1830, potém przeniósł się do Szwajcaryi włoskiéj, gdzie zajmował się dziennikarstwem i tłumaczeniem dzieł historycznych. Od 1842—47 przebywał w Medyjolanie, zajmując się literaturą. Stąd udał się do Turynu, gdzie kierował redakcyją „*Opinione*", a od r. 1853 „*Unione*". Z pism jego historycznych, w których występuje jako jawny nieprzyjaciel Austryi i Stolicy Apostolskiéj, najgodniejszém uwagi jest „*Storia de Papi*" (10 t. Turyn 1853). Bianchi pisał także krytykę biblii.

Bianchini (Franciszek), astronom i archeolog włoski, ur. 1662 w Weronie, † 1729; był za papieża Klemensa XI sekretarzem komisyi, zajmującéj się poprawą kalendarza. Poruczenie nakreślenia linii południowéj i urządzenia kompasu na kościele ś. Maryi Anielskiéj spełnił pomyślnie; inna jednak jego praca, nad którą 8 lat strawił, to jest wytknięcie przez cały półwysep włoski linii południowéj, pozostała nieukończoną. Z innych prac jego zasługują na wspomnienie obserwacyje Wenery. W Weronie założył akademiję aletofilów (miłośników prawdy), zajmującą się badaniami naukowemi. Pozostawił liczne pisma treści astronomicznéj i starożytniczéj.

Biandelli (Bernard), zasłużony filolog i numizmatyk włoski, ur. 1804 w Weronie; po ukończeniu uniwersyteckich studyjów w Padwie, nauczyciel gimnazyjalny; od 1849 r. dyrektor gabinetu numizmatycznego w Medyjolanie, a od 1860 profesor archeologii i numizmatyki tamże. Z dzieł jego, któremi zyskał sobie sławę europejskiego uczonego, najgłówniejsze: „*Atlante linguistico d'Europa*" (Medyj. 1841); „*Studj sulle lingue furbesche*" (Medyj. 1846); „*Studj linguistici*" (Medyj. 1856); „*Poesie Lombarde inedite del secolo XIII*" (Medyj. 1856); „*Evangeliarium, epistolarium et lectionarium Aztecum*" (Medyj. 1860); „*Sull' antica lingua azteca*" (Medyj. 1860). Nadto napisał szereg szacownych rozpraw w przedmiocie numizmatyki.

Biandryja, dwu męstwo, związek małżeński z dwoma mężami. Ob. Bigamija, Poligamija, Monogamija.

Biarchia, podwójne panowanie, jednoczesne rządy dwóch władców w jednym kraju.

Biard (Franciszek August), francuski malarz rodzajowy, ur. 1800 w Lyonie, odbywał artystyczne podróże po Hiszpanii i Wschodzie; wsławił się głównie jako autor obrazu: „*Arabowie zaskoczeni w puszczy przez wiatr Samum*" (1833). W r. 1839 udał się do Grenlandyi i Szpicbergu; zginął r. 1859 w podróży po Mexyku. W poważniejszych jego utworach przeważa zawsze pewna groza i okropność, ale za to wszelkie sceny komiczne przedstawiał zawsze z życiem i uderzającą prawdą.

Biarritz, wieś w francuskim depart. Niższych Pirenejów, położona o 1 milę drogi od Bajonny, w okolicy malowniczéj nad odnogą Biskajską; ma port rybacki i kąpiele morskie, ostatnimi czasy bardzo licznie zwiedzane. Ludność jéj wynosi około 2000 m. Za czasów Napoleona III, który tu lubiał przyjeżdżać, miewały tu miejsce i traktowania polityczne.

Bias z Prieny, w Jonii, żyjący około 570 prz. Chr., jeden z tak zwanych siedmiu mędrców Grecyi. Zajmował się sprawami publicznemi, a wielkiéj znajomości prawa używał zawsze w najszlachetniejszy sposób na korzyść przyjaciół. Imię B. na długi czas pozostało w wielkiéj czci u ziomków. Z jego aforyzmów, które zebrał Orelli w swoich: „*Opuscula Graecorum veterum sententiosa et mora-*

ka" (Lipsk 1819), najznajomszy jest ów, przełożony na język łaciński: „*Omnia mea mecum porto*". (Cały mój majątek mam przy sobie).

Bibby, miejscowa nazwa palmy południowo-amerykańskiéj, należącéj do rodzaju *Elais*.

Biban (t. j. brama żelazna), ciasny wąwóz leżący na drodze z Algieru do Konstantyny.

Biban-el-Moluk (brama królów), tak się nazywa dolina skalista na zachodnim brzegu Nilu, gdzie znaleziono najpiękniejsze grobowce z czasów nowszego państwa Egipskiego. Jedyny przystęp prowadzi do tego parowu, otoczonego skałami ze wszystkich stron, na który prostopadle padające promienie słoneczne, ogromny sprowadzają upał. Każdy grób jest w osobnym oddziale, który we wspaniałéj kolumnowéj sali mieści sarkofag króla. Ściany ozdobione płaskorzeźbami na złotém tle wykonanemi, w skutek czego i całość nosi nazwę „*złotéj sali*".

Biberach, miasto wirtembergskie w powiecie Dunajskim, nad r. Riss, ma 5200 m. i piękny kościół parafijalny. Od początku XV w. wolne miasto cesarskie, przeszło 1803 w posiadanie Badenu, a 1806 na mocy reńskiego aktu związkowego dostało się Wirtembergii. Pamiętne jest dwoma zwycięstwami, odniesionemi tutaj przez Francuzów nad Austryjakami w latach: 1796 i 1800.

Biberstein lub **Bieberstein** (Fryderyk baron Marschall von), ur. 1768 w Sztutgardzie, † 1826 w Merefie pod Charkowem. Będąc w służbie rossyjskiéj, zajmował się zbadaniem różnych okolic Rossyi, głównie pod względem botanicznym; rezultaty tych poszukiwań ogłosił w dziełach: „*Flora Taurico-Caucasica*" (Charków 1808); „*Centuria plantarum Rossiae meridionalis*", „*Tableau des provinces situées sur la coté occidentale de la mer Caspienne*" (Petersb. 1798).

Bibersztein, herb polski: w polu złotém róg jeleni czerwony, obrócony gałęziami w lewo; w szczycie hełmu podobnyż róg jeleni.

Bibersztein baron, pseudonim powieściarza Ad. Am. Kosińskiego (ob).

Bibersztein (Jan), wódz księcia Henryka Głogowskiego, wysłany 1310 z wojskiem do Wielkiéj Polski, celem przymuszenia jéj do poddaństwa, pobity przez Dobrogosta Szamotulskiego, nie wrócił już do swojego pana i osiedlił się w Polsce.

Bibesco (Jerzy Dymitr), hospodar wołoski, ur. 1804 r. w banacie Krajowskim, był poprzednio w cywilnéj służbie wołoskiéj, po usunięciu z hospodarstwa Alexandra Ghiki, do czego się przyczynił swym wpływem jako naczelnik opozycyi, został wybrany przez sejm 1 Stycz. 1843 r. hospodarem; lecz 24 Czerw. 1848 złożył tę godność pod naciskiem bojarów i fanaryjotów, i udał się do Wiednia. Wiele zdziałał dla poprawy krajowéj administracyi; zniósł także cło na granicy wołosko-mołdawskiéj. Wydał pewną liczbę broszur polit. w jęz. francuskim. — Brat jego **Bibesco** (Jan), był za rządów księcia Stirbeya (1850—53) ministrem wyznań i oświecenia.

Bibikow, ród szlachecki rossyjski, wywodzi swój początek od Teodora Bibika, prawnuka Żydimira, krewnego chanów Sinéj Hordy, przybyłego w poselstwie do wielkiego księcia Twerskiego, Michała Jarosławicza. Jego potomkowie piastowali rozmaite wyższe urzędy.—**Bibikow** (Ilja), † 1784 r., inżynier, jenerał-porucznik, naczelnik fabryki broni w Tule (1764 r.), zajmował się ufortyfikowaniem różnych miejscowości na dawnéj linii ukraińskiéj, oraz miast Taganroga, Kiźlara, Mozdoka i Bachmuta.

Bibliander (Teod.). Ob. Buchmann (Teod.).

Biblija (z gr. *ta biblia* t. j. księgi), tak nazywa się *całe Pismo Ś.*, to jest owe wszystkie księgi uznane przez chrześcijan za święte, jako napisane przez mężów natchnionych Duchem Ś., a zatém obejmujące w sobie *Objawienie Boże*. (Ob.).—B. dzieli się na dwie główne części, t. j. na Pismo Ś. *Starego i Nowego Zakonu* czyli *Przymierza*. Pismem Ś. *Starego Zakonu* nazywają się te księgi, które napisane zostały przed narodzeniem Chrystusa P.— księgi zaś, obejmujące objawienie Boże od tego czasu aż do śmierci śś. Apostołów, napisane przez nich i ich uczniów, zowią się Pismem Ś. *Nowego Zakonu* czyli *Testamentu*. Które jednak pisma śś. obejmują w sobie rzeczywiście Objawienie Boże, różne o tém bywały a nawet są jeszcze zdania; dlatego też jeżeli nie wcześniéj, to już w r. 393 na soborze hipponeńskim, a w r. 397 na soborze kartagińskim wydaną została w tym względzie stosowna decyzyja, i w owymto czasie zbiór ten nazwany został *Biblią* przez ojca kościoła ś. Jana Chryzostoma. Następnie kościół rz. kat. dopiéro na soborze powszechnym w Trydencie (8 Kwiet. 1546 r.) stanowczo określił liczbę ksiąg Pisma ś. (ob. Kanon Biblijny). Tym sposobem w skład B. *kanonicznéj* części pierwszéj czyli Starego Zakonu weszły i te pisma, które jako uważane przez wyznawców Starego Zakonu za apokryficzne, czyli nie pochodzące od mężów piszących z rozkazu i natchnienia Bożego, nie są objęte kanonem oryginalnym. (Ob. Kanon B.). Zbiór ten pism śś. nie jest całkowity. Wiadomo o tém z wielu napomknień tak w Starym, jak i Nowym Zakonie. I tak: w II Paralip. 9. 29 jest mowa o księdze proroka *Nathana*, a 12, 15 o księdze proroka *Semejasza*, w III zaś Król. 14, 2 o księdze proroka *Ahiasza*; w Nowym zaś Testamencie znajduje się wiadomość w I liście ś. Pawła do Koryntyjan (r. 5 w. 9) o innym liście, pisanym do nich poprzednio, który zaginął jak zapewnie i wiele innych. Że pisma te, a zwłaszcza Nowego Zakonu, na wielu miejscach są niejasne i niezrozumiałe, nie można się dziwić temu, raz że zawierają owe z saméj swéj natury trudne do zrozumienia wiekuiste prawdy, powtóre zaś dla tego, że często wyrażone są one tutaj bardzo zwięźle, jako o przedmiocie z żywego słowa już znanym tym, do którym pismo to napisane. Zresztą zrozumienie wielu zdań obecnie jest i dlatego także trudne, że pisma te, jako pochodzące z tak dawnych czasów, w których pojęcia, zwyczaje i obyczaje były tak różne od naszych, oraz i dlatego, że jako pisane w umarłych już językach: hebrajskim, chaldej-

skim i greckim, pomimo starannych naukowych nad niemi studyjów, nie mogą być tak zrozumiałemi, jak pisane w językach żywych.—O rozumieniu i wykładzie *Biblii* Ob. Exegeza.

Biblija w texcie oryginalnym. Pismo Ś. Starego Zakonu napisane jest w języku hebrajskim, z wyjątkiem *Księgi Tobiaszowej*, *Judyty*, *Jeremijasza* 10, 11, *Daniela* 2, 4—7, 28, *Ezdrasza* 4, 7—6, 18, 7, 12—26, które to części pierwotnie napisane były po chaldejsku, oraz *Księgi Mądrości* i II *Księga Machabejska*, które napisane zostały w języku greckim. Celem uniknięcia pomyłek w przepisywaniu, zwłaszcza egzemplarzy do użytku w synagogach, czuwano nad tém troskliwie, aby takowe odbywało się podług ustanowionych przepisów. (W Talmudzie Jeruzalemskim jest specyjalne napomnienie dla przepisywaczy). Jeszcze większą pieczę nad tém rozciągnięto od w. VI po narodz. Chr. P. Nauczyciele szkoły tyberyjadskiéj w Palestynie, aby nic nie mogło być ujętém ani dodaném, obliczyli wszystkie części i słowa, a nawet wszystkie litery, i wtedy to po raz piérwszy zaczęto oznaczać nieistniejące w piśmie hebrajskiém samogłoski, pewnemi, właściwemi każdéj znakami. Obliczenie to i objaśnienie zowie się *Masora*, text taki *masoretycznym* a jego twórcy *masoretami*. Gdy jednak pomimo to, z biegiem czasu wkradły się pewne błędy, w pierwszéj połowie XI w. dwaj uczeni: A. ben Aszer z Tyberyjady Palestyńskiéj i J. ben Naftali z Seleucyi Babilońskiéj, wydali nowy text poprawny. Tym sposobom są dwa texty i oba bywają drukowane, częściéj jednak piérwszy.—Pismo Ś. *Nowego Testamentu* napisane zostało pierwotnie w języku greckim, z wyjątkiem *ewangielii* ś. Mateusza, która napisaną była w języku syryjsko-chaldejskim. Jakkolwiek i tu starano się, aby przy przepisywaniu niedopuszczano się omyłek, lub umyślnych dopisków albo przemian, zapobiedz temu jednak nie udało się. Już na początku w. III znalazły się liczne i grube omyłki. Pierwszą taką poprawę dokonał na początku IV w. w Egipcie biskup Hezychius, a w Syryi ksiądz Lucyjan, a jak się domniewywają niektórzy, już w III w. w Palestynie uczony Orygienes. Tym sposobem powstały dwa, czyli, jak inni miéć chcą, trzy texty: jeden *Wschodni* czyli *Konstantynopolski* albo *Lucyjanowy*, drugi *Zachodni* czyli *Alexandryjski* albo *Hezychijuszowy* i trzeci *Palestyński* czyli *Orygienesowy*. Wszystkie więc następne są odpisami tych trzech.

Biblija w texcie oryginalnym drukowana. A. *Stary Zakon*. Naprzód wyszły z druku *Psalmy*, w Bolonii 1477 r., następnie *Pentateuch* 1482 tamże; *Proroccy* zaś 1486 w Soncinie we Włoszech a *Hagiografy* 1487 w Neapolu. Cały zaś Stary Testament w Soncinie 1488 i powtórnie 1491 r. Wydany 1494 w Brescii jest z błędami. To wydanie miał M. Luter. Następnie wyszedł 1517 r. w Hiszpanii (w Alcala czyli Complutum), łącznie z oryg. textem Nowego Testamentu i z przekładem *Septuaginty*, nakładem kard. i ministra Ximenesa, oraz inne 1518 i 1526 w Wenecyi. W r. 1569—1572 w tak zwanéj *polyglocie Antorfskiéj*, 1628—1645 w *polyglocie Paryskiéj* a 1652—1663 w *polyglocie Londyńskiéj* czyli *Waltońskiéj*. W początku XVII w. zaczęto nowe wydania porównywać z dawnemi rękopiśmiennemi textami i dodawać do nich tak zwane *waryjanty*. Takie wydania nazywają się *krytyczne*. Tego rodzaju texty wydali: J. Leusden 1661 i 1667 r. w Amsterdamie; Jabłoński 1669 i 1712 w Berlinie (jedno z najdokładniejszych), i wielu innych.—B. *Nowy Testament*. Naprzód i téj części Pisma ś. wyszły tylko pojedyńcze księgi, a mianowicie część ewangelii Ś. Łukasza, w Wenecyi 1486 i t. d. Cały zaś *N. T.* wyszedł najpiérw nakładem kard. Ximenesa 1514 r. w Complutumie, jako 5 część jego *Polygloty*. Wydanie Erazma z Rotterdamu z r. 1516 ma liczne omyłki; powtórne poprawione na 330 miejscach wyszło 1519. (Tego wydania trzymał się M. Luter). I to jednak wydanie miało omyłki, zatém poprawione na 118 miejscach wyszło 1522, 1527 i 1533. Następnie wyszło pięć wydań w Paryżu, z których wielkiéj zalety jest z r. 1550. Cztery inne wydania dokonał T. Beza. Jest także wydanie *Lejdeńskie* czyli *Elzewirowskie* z r. 1624, i wiele późniejszych krytycznie wydanych, z tych zaś wymienić należy Karola Lachmana z r. 1831 i 1841.

Biblija i jéj przekłady na różne języki. Przekłady te są dwojakie: dokonane wprost z tekstu oryginalnego, lub na podstawie tylko innego jakiego tłumaczenia. Zwykle dzielą się na dwa rodzaje: *Przekłady Wschodnie i Zachodnie*. Między pierwszemi najznakomitszemi są: I. *greckie*, mianowicie: 1) *Aleksandryjski* (najdawniejszy); ob. Alexandryjska Biblija. 2) *Akwilański* (znane są tylko szczątki); ob. Aquila (Ponticus). 3) *Teodocyjana*, Ebijonity z Efezu (z pierwszéj połowy II w.). 4) *Symmacha*, także Ebijonity (z końca II w.).—II. *Chaldejskie*, zwane po hebr. *Targumim* a po gr. *Paraphrasz*. Ponieważ żydzi w niewoli babilońskiéj tak sobie przyswoili język miejscowy, że prawie zapomnieli ojczystego, po powrocie więc do kraju zaszła potrzeba przekładu na zrozumialszy im język chaldejski. Takich przekładów jest kilka: 1) *Onkielosa* z końca I w. 2) *Jonatana* z tegoż czasu i 3) *Jezuzalemski* z V w. oraz inne.—III. *Samarytański*, to jest w języku, będącym mieszaniną hebrajskiego i chaldejskiego (z II w.). IV. *Syryjskie*: 1) *Peszito* t. j. dosłowny; pochodzi z w. II z m. Edessy. 2) *Filoxeniański*, dokonany w Hieropolisie na rozkaz biskupa monofizytyckiego Filoxena, około r. 508. 3) *Pawłowski*, wykonany w Alexandryi 616 r. z rozkazu Pawła, biskupa monofizytyckiego w Mezopotamii.—V. *arabski*, mianowicie: 1) *Stary Zakon*, pięcioksiąg, dokonany przez rabina Saadia z Sory w Babilonie w w. X; reszta ksiąg przez niewiadomych tłumaczów z w. XII i XIV; 2) *Nowy Testament* z w. VIII lub IX. VI. *egipskie czyli koptyjskie*: trzy, wszystkie z w. III.—VII. *abissyński* czyli *etyjopski*, wykonany przez ś. Frumencyjusza, apostoła abissyńskiego w w. IV.—VIII. *armeński*, sporządzony przez Mesropa w V w.—Między przekładami zachodniemi ważniejszemi są: I. *łacińskie*: 1) *Itala*, dokona-

ny we Włoszech w pierwszéj połowie V w. jak świadczy Tertulijan, już na początku w III używany w Afryce. Obejmował cały St. Testament, sporządzony podług przekładu Alexandryjskiego, oraz cały Nowy Testament, przełożony z oryginału. W skutek ciągłego przepisywania skażony, poprawiony został przez ś. Hieronima; część jednak tak poprawionego Starego Testamentu uległa zatracie jeszcze za jego życia. 2) Tak zwany *powszechny* czyli *Vulgata* (ob.) i 3) dokonany w XVI w. na podstawie oryginalnego textu: w r. 1516 przez Erazma z Rotterdamu w Bazylei, 1525 r. przez Sebastyjana Münstera, 1528 r. przez Xantesa Pagnini w Lyonie, i inne.—II. *Słowiańskie*: *a*) ś. Cyryla i Metodego, dokonany przez nich pierwotnie w języku bołgarskim. Stary Testament podług *Septuaginty*, a *Nowy Testament* podług textu oryginalnego. Przekład ten z pewnemi zmianami, używany jest przez Rossyjan. Po raz pierwszy wydrukowany został w Ostrogu 1581 r., potém w Moskwie 1663 r. w Petersburgu od r. 1730 wielokrotnie, a w Kijowie 1758, 1779 i 1788 r. *b*) Fr. Skoryny, w języku białoruskim (piśmiennym, odmiennym od ludowego), wydany w Pradze 1517 r. a dokonany z Wulgaty, i z r. 1596 Łukasza z Tarnopola (w rękopiśmie); *c*) *polskie*: 1) najdawniejszym jest tak zwany *Rękopis Szaroszpatacki*. 2) *rzymsko-katolicki* (tak zwany Leopolity), był drukowany w Krakowie 1561 r. a potém 1574 r. w poprawioném zaś wydaniu przez J. Wujka roku 1598, 1617, 1657, 1660, 1740, 1806 i t. d. 3) *ewangelicki* 1563 r. (tak zwana B. Radziwiłowska), oraz 1572, 1578, 1632, 1660, 1726, 1738, 1768, 1779, 1810 i t. d. Był także przekład Marcina Janickiego, ale nie drukowany. *d*) *łużycki*: z 1548 r. Michała Jakubicza (w rękopisie) i drugi A. Swotlika (także w rękop.), wydany zaś po raz pierwszy 1728, 1742, 1796, 1820 r. i t. d. *e*) *chorwacko-serbski*, Bartłomieja Kaszycza (Cassiusa) z Vulgaty 1632 r, Stefana Rosy 1750 i Burgadelego 1800 r. (wszystkie w rękopisie), nowy zaś ks. Katanczycza wyszedł z tekstem łacińskim Vulgaty w Budzie 1831 r, a najnowszy wydrukowany został dopiéro w ostatnich latach; Słowianie bowiem południowi używali dotąd podobnie jak rossyjanie starosławiańskiego przekładu, z wyjątkiem *Nowego Testamentu*, który jest oddawna przetłumaczony na wszystkie narzecza, a mianowicie na słoweńskie przez Trubera, wydrukowany już 1553 roku, i drugi wydrukowany w przekładzie J. Dalmatyna 1584 r. w Witenberdze. *f*) *Czeskie*, w największéj liczbie ze wszystkich narodów słowiańskich, samego bowiem *Nowego Testamentu* liczą 28 w rękopisie a 40 drukowanych przekładów. Z rękopiśmiennych zasługują na wzmiankę: 1) *Biblija Czeska* z w. XIV, w biblijotece Mikuławskiéj; 2) *B. Cz.* z r. 1391; 3) *B. Leskowiecka* w Dreźnie; 4) *B. Litomierzycka* z roku 1411; 5) *B. Głagolicka*, używana przez benedyktynów emauskich w Pradze z r. 1416; 6) *B. Czeska*, odpis *B. Tetińskiéj*, która wtedy liczyła już lat 320, a zatém przekład pierwszy na język czeski, dokonany był w w. XII.—Drukowane Biblije są: 1) z r. 1480 w Pradze; 2) z r. 1489 w Kutnych Horach; 3) z r. 1506; 4) z r. 1529 w Pradze. 5) z r. 1537 (tamże). 6) z r. 1540 w Norymberdze; 7) z r. 1549 w Pradze, zwana Melantrichowską; przedrukowana $155^6/_7$, i nast. trzy razy; 8) *B Jednoty Braci Czeskich* (ob. Kralicka Biblija); 9) *z r.* 1613 w Pradze (Samuela Adama Weleslawiny); 10) *Święto-Wacławska*, wydana przez jezuitów w r. 1677—1715 w 3 t., następnie wielokrotnie przedrukowana w kraju i zagranicą; 11) z r. 1780 i 1804 w Pradze; 12) *z r.* 1822 w Pradze. 13) *z r.* 1851 i 1857 tamże; 14) *z r.* 1807 i 1813 w Berlinie (ewang.). *g*) *Słowacki* (rz. kat.) wydany w Ostrzygoniu 1829 r. — III. *Litewsko-żmudzki*. przekład Bretha z r. 1590 w rękopisie; wydrukowana zaś 1660 w Londynie przez S. B. Chylińskiego, i druga Kwanta 1735 w Królewcu, następ. tamże 1755, 1816 i t. d.—IV. *Łotewski*: Nowy Testament 1685 r. w Rydze, a Stary 1689 r., drugie wydanie 1739 r. w Królewcu, tamże 1794 r., w Rydze i t. d.—V. *Niemieckie*: 1) *gotycki Ulfili* (z II połowy IV wieku); 2) z późniejszych do czasów M. Lutra jest najmniéj 20 przekładów, drukowanych i w rękopisie, niewłaściwie więc utrzymywano, że dopiéro Luter był pierwszym tłumaczem.—VI. *Romańskie*: 1) *francuski*. Z pomiędzy innych dawniejszych zasługuje na wymienienie Des Moulinsa (1477—1546), Oliwetona (1535 i nast.) R. Simona (1702), de Sacy, Arnaulda i Nicolea (1667, zwana *Bible de Mons*), oraz Paschas. Quesnela (1687 i 1693). 2) *Włoskie*: M. Malherbiego (1471); nowsze: della Lega i Ravizza (1711) i J. G. Glücka (1743) i in. 3) *Hiszpańskie* istnieją już z w. XIII (króla Alfonsa). 4) *Portugalskie*: Iw. Fer. d'Almeida (1719 r.) i in.—VII. *Angielskie*: pierwszy J. Wiklefa, wydrukowany dopiéro (1757 i 1810 r.); z r. 1568 (episkopalna), z 1611 (Royal Version).—VIII. *Madziarskie*: Gasp. Caroly (1589); Alb. Molnara (1608 i G. Kaldyego (1626); *turechi*, dokonany przez Wojciecha (Alberta) Bobowskiego (ob.) przed 1676 r. (rękopiśmie w bibljotece Ljedejckiéj). Oprócz wymienionych są przekłady i w innych językach, nietylko europejskich, ale wszystkich niemal narodów całego świata, głównie staraniem missyjonarzy i towarzystw biblijnych dokonane i wydane.

Biblija ubogich (biblia pauperum). Tak nazywają zbiór rycin, wyobrażających najważniejsze fakta biblijne. Powstały takie zbiory w dawnych czasach i używane były przy nauce religii, zwłaszcza ludzi ubogich.

Biblija vulgata. Ob. Vulgata.

Biblijanna (święta), córka Flawijana, rycerza rzymskiego, obwiniona o czarnoksięstwo, poniosła śmierć męczeńską w Rzymie 363 r. Kościół rz. kat obchodzi jéj pamiątkę 2 Grudnia.

Biblijna archeologija. Ob. Biblijne starożytności

Biblijna filologija, zajmuje się badaniem nauk wém języków biblijnych, to jest: hebrajskiego, chaldejskiego, syryjskiego, arabskiego i greckiego

Biblijna historyja Jest to opisanie dziejów,

jętych Pismem Ś. czyli Biblią. Głównym przedmiotem i celem historyi bibl. jest opis Objawienia Bożego od stworzenia świata aż do rozkrzewienia się kościoła Chrystusowego przez Apostołów; dalszy ciąg dziejów tego kościoła należy już do historyi kościelnéj, chociaż tę można, a nawet należy zaczynać od czasów przedchrystusowych, pewnym poglądem na ówczesny stan świata społecznego. Historyja B. dzieli się na dwie części: na dzieje *Starego Zakonu* i na dzieje *Nowego Testamentu*.

Biblijna Introdukcyja, naucza jak powstały księgi Pisma Ś., gdzie one, przez kogo, kiedy, w jakim języku i dla kogo napisane zostały: o czém mówią, jakim sposobem upowszechniły się i aż do czasów naszych doszły i t. p. Dokładna znajomość tego wszystkiego jest konieczną do naukowego zrozumienia Pisma Ś.

Biblijna geografija, zajmuje się, jak sama nazwa wskazuje, owymi krajami, o których jest wzmianka w Piśmie ś., a zatém Palestyną czyli Ziemią Obiecaną, Syryją, Fenicyją, Mezopotomiją, Arabiją, Azyją Mniejszą, Grecyją, Italiją, Egiptem i innymi.

Biblijna teologija, jest to naukowe zestawienie owych prawd religijnych, które zawarte są w Biblii. Ob. Teologija.

Biblijne Starożytności albo *biblijna archeologija*, nauka o tak zwanych *starożytnościach*, t. j. obyczajach, zwyczajach i pojęciach, oraz cywilnych i kościelnych urządzeniach tych ludów, wśród których powstały pisma biblijne lub się do nich odnoszą. Znajomość *B. S.* jest niezbędnie potrzebną dla objaśnienia wielu miejsc w Biblii. Dotąd nierozstrzygniętą jeszcze jest rzeczą, czy obok etnografii i historyi kultury, zaliczać należy do *B. S.* inne gałęzie nauki, np. geografiję biblijną i historyję naturalną. Głównemi źródłami dla *B. S.* są Stary i Nowy Testament, pobocznemi zaś, księgi Józefa „*O starożytnościach żydowskich*" i „*O wojnie żydowskiéj*", oraz księgi Philona; daléj religijne pisma żydowskie z czasów późniejszych (talmud i księgi rabiniczne); wreszcie pisarze greccy, rzymscy, arabscy, pomniki sztuki i opisy podróżnicze. Twórcą *B. S.* jest Tomasz Goodwin w dziele „*Moses et Aaron*" (najprzód w jęz. angiel. Oxford, 1016, potém w łacińsk., Bremen 1679). Z późniejszych pracowników odznaczyli się: Reland, Warnekros, Jahn, Bauer, Rosenmüller; z najnowszych: De Wette „*Lehrbuch der hebr.-jüdischen Archäologie*" (Lipsk, 3 ed. 1842), Winer „*Biblisches Realwörterbuch*" (3 ed., 2 t., Lipsk 1847—48); Ewald „*Die Alterthümer des Volkes Israel*" (Getynga 1844); Keil „*Handbuch der biblischen Archäologie*" (Frankf. 1859).

Biblijne Studjum, jestto ogół wszystkich wiadomości biblijnych, t. j. wszystkich tych nauk, które traktują Biblię jako przedmiot swych badań. Zatém pod tym wyrazem rozumie się: 1) *Filologija biblijna*; 2) *Archeologija b.* czyli starożytności biblijne; 3) *geografija b.*; 4) *introdukcyja b.* 5) *hermeneutyka b.* i 6) *exegeza b.* (Ob.).

Biblijne Towarzystwa, są to stowarzyszenia zawiązane celem rozszerzania Pisma Ś. pomiędzy wszystkimi narodami w zrozumiałym im ojczystym języku. Już w r. 1710 baron Hildebrand Canstein († 1719), przyjaciel Spenera i Franckego założył był w Halli *instytucyję biblijną*, celem drukowania i sprzedawania biblii, za najtańszą cenę, przystępną dla wszystkich stanów ludzi. Jakoż w przeciągu blisko 100 lat, zakład ten rozpowszechnił trzy milijony całych biblij i 2 milijony nowego testamentu. Za wpływem kaznodziei T. Charles z Nordwales i Józ. Hughes z Battersea w Walii, Anglików, i Heinkopfa Niemca, utworzone zostało w r. 1804, przez członków istniejącego od r. 1795 towarzystwa missyjnego, nowe *towarzystwo biblijne brytańsko-zagraniczne* w Londynie, celem rozszerzania pisma ś. pomiędzy wszystkiemi narodami całego świata. Towarzystwo to złożone z 36 członków, płacących składki po 1 gwinei rocznie, rozesłało swoich agentów na wszystkie strony świata. W krótkim przeciągu czasu pozawięzywały się liczne stowarzyszenia podrzędne i filijalne w liczbie około 7000. Od r. 1825 przyjęło ono za zasadę nie pomieszczać apokryfów w swoich wydaniach. Postanowienie to wywołało odłączenie się 50 towarzystw filijalnych, które postanowiły drukować i apokryficzne księgi, to jest w takim składzie, jaki uznaje za kanoniczny kościół rzymski i grecki. Dochód tego towarzystwa w 20 roku istnienia wynosił 97,718 funt. szter., a 1853 r. już 109,160. Wydaje zaś Pismo ś. w blisko 200 różnych językach, a wydrukowało już około 30,000,000 biblij i Nowego Testamentu. W r. 1805 założone także zostało B. t. rzymsko-kat. w Dreźnie, za staraniem Wittmana, Leandra van Ess i Gossnera, lecz bulą papieską skasowane zostało w r. 1817.—Za staraniem głównie księcia Golicyna, powstało także takie towarzystwo rossyjskie w Petersburgu 1813 r., które przetłumaczyło Pismo Ś. na 17 nowych języków, a wydrukowało pismo święte w 31 i rozsyłało takowe oprócz na krajową potrzebę i przez Odessę do krajów wschodnich. Trwało ono do r. 1826 — *Towarzystwa biblijne amerykańskie* w Filadelfii od r. 1808 i w Nowym Yorku od 1816 r. działają głównie dla Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnéj; rozdało ono już przeszło dziesięć milijonów biblij i N. Testamentu.— *Towarzystwo biblijne berlińskie* powstało 1806 r. za przyczynieniem się Jenika, pastora gminy czeskiéj, z powodu niedostatku Pisma Ś. w języku czeskim; liczy obecnie 95 stowarzyszeń postronnych i rozdało już przeszło milijon biblij i pół milijona Nowego Testamentu. w tłumaczeniach, przyjętych przez właściwe wyznania.— *Towarzystwo biblijne Saskie* w Dreźnie, założone 1823 r., ma 32 filije i rozpowszechniło około 250,000 egzemplarzy Pisma Ś.— *Towarzystwo biblijne* w Hamburgu, istnieje od r. 1817 i wydało przeszło 100,000 egzemplarzy Oprócz powyżéj wymienionych, istnieją także towarzystwa w Bazylei, Norymberdze, Lubece, Hannowerze, Frankfurcie n. M., Bremie, Stuttgardzie, Marburgu, Szlezwigu, Paryżu, Sztokholmie, Göthaborgu, Kopenhadze i t. d.— Kościół rzymsko-katolick. potępiając działalność B. tow. stara się stawiać tamę ich rozpowszechnianiu się. Usiłowania te jednak

obecnie, w skutek zaprowadzenia wolności religijnéj w takich nawet krajach jak Hiszpanija i b. państwo papieskie, nie odnoszą już skutku. To też działalność B. tow. znakomicie wzrosła w ostatnich latach.

Bibljofil (z greck. *biblion* książka i *filos* przyjaciel), oznacza człowieka zamiłowanego w książkach, nie dla ich powierzchowności, lecz dla rzeczy w nich zawartych, który przedewszystkiem wyszukuje i ocenia dobre i rzadkie onych wydania.

Bibljofilów towarzystwa, złożone są z członków zamiłowauych w książkach i posiadających własne biblijoteki, a celem ich jest zwykle drukowanie dzieł jeszcze niewydanych lub rzadkich, z funduszu zbieranego ze stałych, obowiązkowych składek, wnoszonych przez tychże członków. Podobne towarz. istnieją w Paryżu od 1820, tudzież w Anglii, w Szkocyi, w Irlandyi; w Niemczech (w Stuttgardzie), w Belgii (w Mons i w Bruxelli) i od niedawnego czasu w Szwecyi (w Sztokholmie).

Biblijografija (z greck.), nauka trudniąca się opisywaniem i poznawaniem utworów piśmiennych wszystkich czasów i narodów. Dzieli się na *właściwą*, to jest *naukową* czyli *wewnętrzną*, i *stosowaną* czyli *zewnętrzną*. Pierwsza zajmuje się ocenianiem i krytyką książek, mając na celu dokładny spis tytułów i systematyczne uporządkowania dzieł podług przedmiotów, sposobem chronologicznym lub alfabetycznym; druga zaś wyłącznie opisaniem ich formy zewnętrznéj, i służy więcéj dla zbieraczy, biblijomanów i księgarzy. Z powodu wielkiego ogromu nauk w dziedzinie wiedzy ludzkiéj, a tém samém z powodu niezliczonéj masy ksiąg, nie ma dotąd dzieła, któreby obejmowało powszechną biblijografiję w całości; dla tego też nowsza literatura biblijograficzna składa się tylko z dzieł ograniczających się na pojedyńczych epokach, krajach lub naukach i umiejętnościach. Jako wzór pracy biblijograficznéj, dokonanéj podług pierwszego z tych trzech stanowisk, służyć może dzieło J. S. Erscha: „*Allgemeines repertorium der Literatur*“ (8 tomów, Jena 1793—1809), obejmujące trzy pięciolecia 1785—1800. Jako przykłady biblijografij narodowych, odnoszących się do pewnych krajów i miejsc, przedstawiają się: Gamby „*Serie de testi di lingua*“ (4 wyd. Wenecyja 1839) dla Włoch, i Lowndes'a „*Bibliographers manual*“ (4 tomy Londyn 1856) dla Anglii. Po większéj atoli części dzieła biblijograficzne dostarczają tylko wiadomości o książkach jednego rodzaju, lub jednéj nauki i jéj gałęzi. Wzorem takowych, pomiędzy wielu innemi, może być Pritzel'a „*Thesaurus literaturae botanicae* (Lipsk 1851). Do téj ostatniéj kategoryi należą także spisy dzieł, traktujących dzieje pojedyńczych krajów i miejscowości, opisujących pewne pojedyncze wypadki i zdarzenia, znakomite osoby lub jakieś szczegółowe przedmioty. Jedni biblijografowie trzymają się alfabetycznego, inni znowu chronologicznego albo też systematycznego porządku. Heinsius w dziele: „*Allgemeines Bücherlexicon*“ wypisuje wszystkie księgi, od r. 1750 znajdujące się w niemieckim handlu księgarskim, porządkiem alfabetycznym, gdy tymczasem Ersch w „*Handbuch der deutschen Literatur*“, obejmuje literaturę niemiecką od 1750 w porządku ściśle matematycznym. Do podobnych w tym rodzaju dzieł należą wszystkie peryjodyczne spisy nowszych utworów literackich, wychodzących w rozmaitych krajach. Najdawniejszém czasopismem tego rodzaju jest wychodząca tygodniowo od 1812 „*Bibliographie de la France*“. Pismo niemieckie „*Allgemeine Bibliographie für Deutschland*“, wydawane jest od 1836. Oprócz dopiéro wymienionych, podobne pisma wychodzą obecnie we wszystkich niemal znaczniejszych krajach Europy, tudzież w Ameryce północnéj. Ogólny przegląd wszystkich ważniejszych utworów literackich podaje miesięcznie „*Allgemeine Bibliographie*“, pismo wydawane w Lipsku od r. 1856 przez Trönsel'a. Biblijografija *stosowana* zajmuje się książkami ze względem na ich formę zewnętrzną, losy, jakie przechodziły i wszelkie warunki powierzchowne, które wartość onych w oczach biblijotekarzy i biblijomanów podnoszą lub zniżają. Ważniejszemi w tym względzie dziełami są: Debure'a „*Bibliographie instructive*“ (7 t. 1763—68); Eberta „*Allgemeines bibliographisches Lexicon*“ (2 tomy, Lipsk 1821—30), Brunet'a „*Manuel du libraire*“ (5 tom., Paryż 1845 i 1860) i Grässe'go „*Trésor des livres*“ (t. 1—6, Drez. 1854—64). W Polsce literatura biblijograficzna ma wielu zasłużonych autorów, z których celniejszych tylko wymienimy. Najdawniejszym jest Szymon Starowolski, żyjący w pierwszéj połowie XVII w. Po nim idzie cały szereg późniejszych na tém polu pisarzy: Józef Jędrzéj Załuski, biskup kijowski, założyciel biblijoteki publicznéj imienia Załuskich w Warszawie; Jan Daniel Janocki, Kazimierz Chromiński, Felix Bentkowski, Jerzy Samuel Bandkie, ksiądz Juszyński, Joachim Lelewel, Michał Wiszniewski, Adam Jocher, W. A. Maciejowski, K. Wł. Wojcicki, Leon Rogalski, Maxymilijan Łyszkowski, Stronczyński, Żebrowski, Przyłęcki, Julijan Bartoszewicz, K. Estrejcher, H. Skimborowicz i t. d., o których pracach szczegółowe wiadomości znajdują się pod ich nazwiskami.—**B.** *innych słowiańskich narodów.* 1) *Rossyjska.* Wyłączywszy sporadyczne prace tego rodzaju z końca XVII w., jak *Sellia*, *Bause* i innych, oraz *S. Miedwiediewa*, który zebrał ważny materyjał biblijograficzny, początek **B.** *ross.* przypada na koniec XVIII w., jakkolwiek do r. 1813 ograniczała się na prostych opisach tych i owych biblijotek i książek. Do takich należy *Biblijoteka* Bakmeistra, obejmująca opis książek, wyszłych 1779—1789 r. Nowikowa „*Opyt istoryczeskaho słowarja*“ i t. d., dzieło Bantysza Kamieńskiego (1776—1805); „*Katalog biblijoteki Demidowa*“ (1806); Sztorcha „*Obzor literatury w Rossyi od* 1801 *do* 1806“ i „*Istor. słow. o bywszych w Rossyi pisateljach*“ i t. d. (1805—1806). W r. 1813 W. Sopikow wydał „*Opyt ross. biblijografii*“, obejmujący 13,000 książek, wyszłych od zaprowadzenia w Rossyi drukarstwa aż do 1813 r., oraz innych słowiańskich, druk. w Cetynii, Budzie i Krakowie. Ostatni tom tego dzieła wyszedł 1821

r. Odtąd dzieła biblijograf. mnożyły się, w części dopełniające B. Sopikowa, a w części opisujące nowo wyszłe książki. I tak: „*Opyty krotkoj Istoryi Russ. Lit.*“ Grecza (1822), „*Rospis ross. knigam*“ i t. d. A. Smirdina (1828) i dotatki (1829 i 1832), „*Obstojatielnoje Opisanije*“ i t. d. P. M. Strojewa (1828). Z nowszych są: „*Rejestr staropeczat. sław. knig*“ i t. d. A. Szyrjajewa (1833), M. Strojewa „*Opisanije staropeczat. knig*“ i t. d. (1836), A. Wostokowa „*Kriticz. Opisan. rukopisiej*“, oraz dzieła: Keppena, K. Kołajdowicza i Undolskiego. W r. 1849 wydał I. P. Sacharow „*Obozrenije sław.-russkoj bibliogr.*“ a 1858 „*Literatura russ. bibl.*“, „*Opis bibliograficzeskich knig i statiej*“ i t. d. W jęz. fr. wydał Sopikow „*Bibliographie russe*“ (1813—1821, t. 5).—2) *Południowo-słowiańska* dotąd nie istnieje; są tylko tu i owdzie drobne wiadomości, jak w *Serbskich Ljetopisech*, wydawanych w Peszcie, oraz w „*Glasniku drużstwa Serbske slowesnosti*“, „*Serbsko-Dalmatińskim Magazynie*“ i innych. Najzupełniejsza B. wyszła po włosku pod tyt. „B. *della Dalmazia e dell Montenegro*“ (Zagrzeb. 1855) i po niem. „B. *statistische Uebersicht*“ i t. d. (1856).—3) *Czeska*. „*Historie lit. cz.*“ przez Jungmana (2 wyd. 1849) i *Dopełnienia*, „*Katalog knih*“ (1840), „*Seznam cz. knih*“ przez I. W. Rozuma (1854) i inne.—B. *madziarska*. „*Catalogus bibl. hungaricae*“ p. F. Szechényiego (t. 7, 1799—1807).

Biblijolatria, znaczy czczenie, ubóstwianie Pisma Ś. Pod tym wyrazem jednak rozumieją także czytanie Pisma Ś. bez analogicznego porównania jednych zdań z drugiemi; inni znów tylko wyłączne oddanie się takiemu czytaniu z zaniedbaniem wszelkich obowiązków społecznych, co jest już skutkiem pewnego stopnia umysłowego obłędu.

Biblijolity, nazwa dawniejsza niektórych łupków dających się dzielić na blaszki, mające niejakie podobieństwo do kartek książkowych. Następnie nazwano tak rękopismy, które pod wyrzutami wulkanicznemi, jak w Herkulanum i Pompei, przybrały pozór minerałów. Sickler i Davy około r. 1820 starali je rozwinąć, ale bez skutku.

Biblijologija, to samo co Biblijografija. (Ob.)

Biblijomanija, (z greckiego), w nowszych czasach utworzony wyraz, znaczący niepohamowane i oryginalnością nacechowane zamiłowanie do zbierania książek. *Biblijomanem* zowią zwykle takiego miłośnika ksiąg, który je wyszukuje i zbiera jedynie dla dogodzenia żądzy posiadania dzieła rzadkiego, uważanego w literaturze za osobliwość, mało komu przystępną, czyli za tak zwanego *kruka białego*.

Bibliophile (Jakób), ob. Paweł Lacroix.

Biblijopola, grecka i rzymska nazwa księgarzy; wyrazu tego często i u nas używano.

Biblijotaf (z greck.), dziwak zbierający książki, dla ukrywania ich przed innymi.

Biblijoteka, znaczy właśc. skład książek czyli księgozbiór; lecz wyraz ten używany jest w trojakiém znaczeniu: *a*) jako budowla, przeznaczona na miejsce chowania ksiąg; *b*) jako zbiór dzieł jednego przedmiotu, tworzących wyłączną jaką biblijotekę, np. kościelną, historyczną, wojskową i t. p.; *c*) wydawnictwo mieszczące rozmaite artykuły lub całe dzieła autorów w pewnym oddziale umiejętności. Do tych ostatnich należę u nas: *Biblijoteka klasyków Polskich*, *Biblijoteka Warszawska*, i t. p.

Biblijotekarstwo, oznacza systematyczny zbiór wiadomości potrzebnych do założenia i utrzymywania biblijoteki, opartych częścią na teoretycznych, częścią na czerpanych z doświadczenia zasadach. Stosownie więc do tego dzieli się ono na dwie główne części: naukę *urządzania biblijoteki* i naukę *administrowania* onéj. Piérwsza traktuje najprzód o gmachu, przeznaczonym na biblijotekę, potém o ułożeniu onéj, o uporządkowaniu, znaczeniu książek i spisywaniu katalogów; druga podaje zasady, na jakich biblijotekarz ma zakupować książki i takowe do użytku publicznego podawać. Porów. Molbech'a „*Ueber Bibliothekswissenschaft*“ (Lipsk 1835); Namur'a „*Manuel de Bibliothécaire*“ (Bruxel. 1834); Schmidt'a „*Handbuch der Bibliothekswissenschaft*“ (Wejmar 1839); Lelewela „*Bibljograficznych ksiąg dwoje*“ (t. 2, Wilno 1826); Seizinger'a „*Bibliothekstechnik*“ (Lipsk 1855); tegoż „*Theorie und Praxis der Bibliothek*“ (Drezno 1863).

Biblijotekarz, zowie się urzędnik mający sobie powierzoném zachowanie, utrzymanie i ułożenie biblijoteki. Por. hr. Dunina Borkowskiego „*O obowiązku biblijotekarza*“ (Lwów 1829).

Biblijoteki. O wielkich zbiorach książek wspominają już dzieje starożytne, jak np. o biblijotece Ozymandyjasza w Memfis, Achemenidów w Suzie, Pizystrata w Atenach, które atoli wszystkie przewyższała wielka biblijoteka alexandryjska. Pierwszą biblijotekę publiczną w Rzymie założył Asinius Pollio; inne sławne bjblijoteki powstały staraniem Augusta (Palatina i Octaviana) i Trajana. W Byzancyjum założone były biblijoteki przez Bazylego Macedończyka w IX i przez Komnenów w XI w. W stolicach rozmaitych dynastyj arabskich również znajdowały się znakomite i bogate księgozbiory, np. w Kordubie, Bagdadzie, Alexandryi, Bocharze i t. d. W wiekach średnich słynęły na Zachodzie niektóre klasztory z pięknych biblijotek; najliczniejsze atoli i największe tego rodzaju zakłady mogły dopiéro powstać po wynalezieniu sztuki drukarskiéj, i obecnie wszystkie kraje ucywilizowane, a w nich wszystkie znaczniejsze miasta mają sobie za obowiązek zakładać i pomnażać bibl. publiczne. **Biblijoteki polskie.** Wraz z chrześc. wprowadzone zostały do nas pierwsze książki z Zachodu, przywożone przez nauczycieli duchownych. Zatém napierwsze B. rękopiśmienne powstawały przy klasztorach i katedrach, wystawiane niejednokrotnie na zniszczenia podczas napaści Tatarów, Litwy, Rusi i Jaćwieży. Do najcelniejszych w XIV i XV w. należą: W Lubieniu, Sieciechowie, Opatowie, Miechowie, Hebdowie i na Łyséj Górze. W XVI w. najbogatsze B. są akademickie: Krakowska, która liczyła 2000 rękopisów, kilka tysięcy inkunabułów i kilkanaście tysięcy ksiąg drukowanych; Wileńska, powstała głównie z bogatego zbioru podarowanego przez Zygmunta Augusta, a pomnożona przez Batorego i Zamojskiego, fundatorów

Jana Zamojskiego. Nadto były bogate B. przyżu; krzemieniecka, powstała staraniem T. Czackiego przy tamecznem liceum, liczyła 30,000 tomów, w 1833 r. przeniesiona do Kijowa. Zamożną także była B. Towarzystwa Przyjaciół nauk w Warszawie, zgromadzona staraniem Albertrandego, otworzona do publicznego użytku 1811 r., w większéj części przewieziona do Petersburga; szacowne również księgozbiory posiadali Maxym. Ossoliński w Wiedniu, Antoni Stadnicki w Żmigrodzie, Józef Kuropatnicki w Lipinkach, Radziwiłł w Nieborowie, Platerowie w Dangieliszkach na Litwie i Borchowie w Inflantach. Z biblijotek dziś istniejących, oprócz niektórych, co z powyż wymienionych jeszcze się zachowały, najważniejsze: B. publiczna w Warszawie, od 1870 r. uniwersytecka; początek jéj dał za księstwa warszawskiego minister Łubieński; pomnożona biblijoteką liceum warszaw. otwartą została do publicznego użytku 1817 r.; w r. 1819 wzbogacona księgozbiorami po zwiniętych zakonach, liczyła przed 1830 r. 120,000 ksiąg 11,500 rękopisów; cześć jéj znaczna w r. 1834 przewieziona była do Petersburga. B. ordynacyi Zamojskich w Warszawie, połączona z dawnym zbiorem familijnym niegdyś w Zamościu chowanym. B. ordynacyi Krasińskich w Warszawie, z którą połączona została ostatnimi czasy znakomita, pod względem jakości i ilości, biblijoteka Świdzińskich: Walewskiego w Warszawie; Potockich w Wilanowie; ś. p. Mikołaja Balińskiego w Jaszunach (powiat Wileński); Chreptowicza w Szczorsach (p. Nowogrodzki). zawierająca prawdziwe skarby biblijografii polskiéj, rękopisy i przywileje pergaminowe wielkiéj naukowéj wartości; Platera Włodzimierza de Broel w Wiśniowcu (p. Krzemieniecki); Platerów w Krasławiu (pow. Dynaburski); Radzimińskiego w Zawadyńce (pow. Zasławski); Tyszkiewicza Eustachego w Birżach. B. publiczna w Wilnie powstała 1864 r. z księgozbiorów po skasowanych na Litwie klasztorach, później przyłączono do niéj bi blijoteki: Narbutta, Szmita i biblijotekę muzeum komisyi archeolog.; umieszczona w gmachu muzealnym, liczy razem 150,000 tomów. B. *galicyjskie*: B. Zakładu imienia Ossolińskich we Lwowie, powstała ze zbiorów Maxym. Ossolińskiego w Wiedniu, przewiezionych do Lwowa 1827 r.; otwarta 1829 r. i urządzona przez Fran. Siarczyńskiego, zostaje pod opieką stanów krajowych; zawiera przeszło 80,000 tomów, 1382 rękopisy, 2168 autografów i mnóstwo rycin, rysunków, map, atlasów, obrazów, dyplomatów, monet, medalów i t. d.; B. uniwersytecka we Lwowie, w większéj części zgorzała 1848 r., wzbogacona następnie dubletami z zakładu Ossolińskich i zbiorem Stan. Borkowskiego, liczy 34,000 tomów i 300 rękopisów; B. Pawlikowskiego we Lwowie, przeniesiona z Medyki, zawiera 20,000 dzieł i broszur, 200 rękopisów i najznaczniejszy ze wszystkich zbiór rycin polskich i map przeszło 1000; B. OO. Bazylijanów we Lwowie, 7000 dzieł i 200 rękopisów; Wiktora Baworowskiego w Myszkowicach, znakomita biblijoteka i archiwum po ś. p. Alexandrze Batowskim; Dzieduszyckiego Włodzimierza we Lwowie; Tarnowskich

Klasztorach jezuickich, franciszkańskich, dominikańskich, a później pijarskich; daléj B. prywatne, jak Radziwiłłów, Zamojskich, Szafrańców, Wolskich i wielu innych; w miastach pruskich istniały B. miejskie, *np.* w Gdańsku radziecka, założona 1580 r., liczyła w XVII w. 30,000 tomów i 200,000 broszur, podobnież w Toruniu, Elblągu i t. d. Podczas nieszczęść w drugiéj połowie XVII w., wiele B. spłonęło lub uległo rabunkom Szwedów. Przy ogólnym upadku, od połowy XVII do połowy XVIII w., nie wzmagały się i B. Dopiéro około połowy XVIII w. obudził interes do biblijotek i zamiłowanie do zbierania ksiąg *Józef Andrzéj Załuski*, referendarz koronny, biskup kijowski. Z bezprzykładną gorliwością i niesłychaném poświęceniem zebrał ogromną B., pierwszy raz do publicznego użytku otwartą 3 Sierpnia 1747 r., pomieszczoną następnie w pałacu Daniłowiczów (późniéjszy zakład Felicyjanek, przy ulicy Daniłowiczowskiéj) i znaną powszechnie pod nazwą *biblijoteki Załuskich*. B. ta po śmierci Załuskiego (1774 r.), przeszła podług jego życzenia na własność rzeczypospolitéj. Obejmowała 300,000 ksiąg i kilkanaście tysięcy rękopisów. Z B. tą mogły się zaledwie porównać wówczas największe B. w Europie: cesarska w Wiedniu i bawarska w Monachijum. Pierwszym biblijotekarzem był Daniel Janocki, późniéj oprócz innych Dyjonizy Kniaźnin i Onufry Kopczyński. W 1795 r. przewieziona została do Petersburga i wcielona do B. cesarskiéj. Podług pierwszego sprawozdania, ogłoszonego drukiem przez Olenina 1809 r., obejmowała po przewiezieniu 262,640 tomów, 24,573 rycin i 10,000 rękopisów. Najwięcéj dzieł było teologicznych i odnoszących się do historyi literatury, zwłaszcza polskiéj. Za przykładem Załuskiego zbierali księgi pijarzy (Konarski), miechowici (Radliński), misyjonarze (Śliwicki) i dominikanie (Królikowski), których biblijoteki rosły przeszło do 10,000 tomów. Stanisław August posiadał B. z 20,000 ksiąg złożoną. Oprócz tego bogate były podówczas księgozbiory: Chreptowicza w Szczorsach, Sapiehów w Kodniu, Mniszchów w Wiśniowcu, Czartoryskich i Lubomirskich. Wzmagały się także biblijoteki Krakowska: (20,000 tomów i przeszło 2000 rękopisów) i Wileńska, która wzbogacona księgozbiorami pojezuickiemi (z Kroż, Kijowa, Grodna i Słucka), liczyła przeszło 50,000 tomów; w 1832 r. dostała się do Petersburga, Kijowa i Charkowa. Z klasztornych znaczniejsze były: łucka, wileńska, przemyska, połocka. Po podziale kraju, z pokasowanych klasztorów galicyjskich utworzoną została (1774) z rozkazu Józefa II B. uniwersytecka we Lwowie. Z biblijotek powstałych przy końcu zeszłego lub na początku teraźniejszego wieku najważniejsze: Tadeusza Czackiego w Porycku (20,000 tomów, między tymi było 8500 dzieł dotyczących saméj Polski, a rękopisów przeszło 9800), która po śmierci jéj założyciela zakupioną została przez Czartoryskich do Puław; puławska B. zawierała wtedy kilkadziesiąt tysięcy tomów i 4000 rękopisów, teraz znajduje się w znacznéj części w Paryż

w Dzikowie, przeszło 11,000 dzieł do rzeczy polskich, zbiór pełen rzadkości i znaczna liczba wielkiéj wartości rękopisów; Lubomirskich w Przeworsku; Sanguszków w Tarnowie; Potockich w Łańcucie; Rzewuskich w Podhorcach; Dzieduszyckich w Poturzycy; uniwersytecka w Krakowie liczy przeszło 35,000 dzieł, 20,000 broszur i 2100 kodeksów; Moszyńskiego w Krakowie; nadto wiele B. klasztornych. B. *poznańskie*: B. Edwarda Raczyńskiego w Poznaniu, wynosząca do 20,000, zapisana przezeń 1827 miastu Poznaniowi i uposażona zahipotekowaną sumą 220,000 talarów, otworzoną została dla publiczności 1829; Tytusa Działyńskiego w Kurniku (pod Poznaniem), bogata w rzadkie książki polskie i rękopisy; Józefa Łukaszewicza i Lissnera antykwaryjusza, obie w Poznaniu. W Cieszynie (na Szląsku austryjackim) przeszło 12,000 tomów. Oprócz tego istnieją B. polskie w krajach pruskich: jak w Gdańsku (dawna radziecka), w Toruniu, Wrocławiu i t. d. **Biblijoteki w Rossyi.** Biblijoteka publiczna cesarska; początek jéj stanowi B. Załuskich; przewieziona z Warszawy w r. 1795, następnie w skład jéj weszło wiele innych B., jak B. Dubrowskiego, ks. Rumiancowa, hr. Razumowskiego, Puławska, b. Uniwersytetu Warszawskiego, Towarzystwa przyjaciół Nauk, Tołstoja. Liczy ona obecnie 957,000 tom. i 33,000 rękopisów. Daléj B. Cesarska w Ermitażu i Akademii Nauk. Z uniwersyteckich najbogatsze w Moskwie, Dorpacie, Kijowie. Ta ostatnia składa się z następnych oddziałów: *Collectio regia*, *Jabłonoviana*, *Moszyńsciana*, *Mikoszevsciana*, *Olizaroviana*, *Collegii Cremen.*, *Soc. Jesu* i ze znacznéj części wileńskiéj akademickiéj. Z innych ziem *słowiańskich* najbogatszą jest w **Czechach**, w Pradze: uniwersytecka 200,000 tom. W **Węgrzech**, uniwersytecka w Peszcie 130,000 tom. W **Austryi** Cesarska w Wiedniu 300,000 tom., 20,000 ręk. w **Niemczech**, królewska w Berlinie 700,000 tom. i 10,000 ręk., dworska w Monachijum 800,000 tom. i 22,000 ręk., uniwersytecka w Erlangen 200,000 tom., w Wrocławiu tyleż i królewska w Dreźnie 305,000 tom., uniwersytecka w Gettyndze 360,000 tom., miejska w Hamburgu 200,000 tom. i i. We **Francyi**: B. publiczna w Paryżu, do 1870 r. Cesarska, założona przez Ludwika XI w 1475, 1,810,000 tom. i 100,000 ręk., B. arsenału 230,000 tom. i 6,000 ręk., Mazaryńska 150,000 tom. i 4,000 ręk.; z prowincyjonalnych w Troyes: 100,000 tom. i 5,000 ręk. i w Bordeaux 120,000 tom. **W Hiszpanii** B. narodowa 440,000 tom., eskuryjalska 24,000 tom. i 4,000 ręk. arabskich. We **Włoszech** Watykańka w Rzymie 80,000 tom. i 25,580 ręk., Ambrozyjańska i Brera w Medyjolanie, pierwsza 60,000 tom. i 10,000 ręk., druga 125,000 tom., uniwersytecka w Turynie 121,000 tom. i 3,000 ręk., w Bolonii 405,000 tom., królewska w Neapolu 150,000 i 3,000 ręk.; w Rzymie zresztą jest wiele bogatych B. W **Szwecyi**: uniwersytecka w Upsali 130,000 tom. i 7,000 ręk.; w **Danii**, kopenhageńska 400,000 tom., w **Belgii**, królewska w Bruxelli 203,000 tom. i 19,700 ręk.; w **Hollandyi**, uniw. w Lejden 65,000 tom. i 10,000 ręk., król. w Haadze 100,000 tom. W **Anglii** B. Brytańskiego Muzeum (ob.), 720,000 tom. i 40,000 ręk., Bodlejańska w Oksfordzie 256,000 tom. i 22,000 ręk., uniwer. w Cambridge 197,000 tom. i 3163 ręk.; w **Szkocyi**, uniwersytecka i adwokacka w Edymburgu, pierwsza 100,000, druga 172,000 tom.; w **Irlandyi** B. Trinity College w Dublinie 126,000 tom. i 16,000 ręk.; w **Szwajcaryi**, uniw. w Bazylei 50,000 tom. i 4,000 ręk., miejska w Zürychu 50,000 tom. i 3,200 ręk.— W ostatnich czasach objawiła się dążność do zakładania małych biblijotek ludowych, czyli gminnych; mają one za zadanie dostarczania masom darmo, lub za małém bardzo wynagrodzeniem środków kształcenia się; tego rodzaju są *czytelnie bezpłatne* w Warszawie, w liczbie 14, zostające pod opieką Towarzystwa Dobroczynności. Porów. Baily'ego „*Notes historiques sur les bibl. anciennes et modernes*" (Paryż 1828); Vogel'a „*Literatur frühe-rer und noch bestehender öffentlichen und Korporationsbiblijotheken*" (Lipsk 1840); Edwards'a „*Memoires of libraries*" (2 t. London 1859); Lelewel'a „*Dzieje biblijotek*;" Stan. Krzyżanowskiego „*Rocznik dla Archeologów, Numizmatyków i Biblijografów polskich*" (Kraków 1870).

Biblista, Bibliści, nazwa szydercza, dawana w w. XVI i XVII tym, którzy opierając swą wiarę wyłącznie na samém tylko Piśmie ś., nie uznawali powagi żadnéj tradycyi.

Bibra, m. w obwodzie prusskiéj regencyi Merseburgskiéj, nad rz. Faulbachem, 1,500 m., leży w powabném położeniu i ma źródła mineralne żelaziste.

Bibra (Ernest baron), zasłużony naturalista i podróżnik, ur. 1806 r. w Schwabheim w Frankonii; poświęcał się głównie chemii, pracując przeważnie nad chemiją zwierzęcą; pisał o kościach i zębach (1834 r.), o wątrobie i żółci (1849 r.), o mózgu (1854 r.) i w. i. Wielką swoją podróż, odbytą do Brazylii i Chili, opisał w dziele: „*Reisen in Südamerika*" (2 tomy, Manheim 1854 r.). Z innych pism jego, godniejszém wzmianki jest: „*Die narkotischen Genussmittel und der Mensch*" (Norymberga 1855 r.) i kilka innych prac tyczących się środków pokarmowych. Bibra przebywał po większéj części w Norymberdze. Opisy podróży wprowadziły go zwolna na drogę beletrystyczną, i rozpocząwszy drobnemi szkicami, ogłosił następnie kilka większych powieści.

Bibulus (Marcus Calpurnius), zawzięty przeciwnik Cezara. Równocześnie sprawował z nim konsulat i stawiał bierną, ale bezskuteczną opozycyję w prawach rolnych i innych kwestyjach 59 przed Chr. Złączony ściśle ze stronnictwem arystokratyczno-konserwatywném, posiadał wielki w państwie wpływ i znaczenie, ale obok tego zbyt wiele dziwacznego uporu, który opozycyję jego czynił nieraz śmieszną. Działał późniéj w interesie Pompejusza, aby jemu jednemu tylko powierzyć konsulat. W zarządzie prowincyi (52) zyskał rozgłos jako dobry administrator, w wojnie nieokazał zdolności; † krótko przed bitwą pod Dyrra-

chium (49); syn jego t. n. w bitwie pod Philippi popadł w niewolę Antonijusza i został jego legatem w Syryi; napisał po grecku: „*Wspomnienia Brutusa*" (*Apomneumata Brutu*).

Bibuła, papier nieklejowy, wyrabiany z podlejszych gałganów kolorowych, używany do obwijania rozmaitych przedmiotów, do wyciągania wilgotnego pisma i w laboratoryjach chemicznych. *Bibuła* jest także szyderskie wyrażenie o człowieku używającym nad miarę rozpalającego trunku.

Bicêtre, dawny zamek, leżący na południe Paryża, w którym niegdyś było więzienie dla zwyczajnych przestępców. Ludwik XIII zamienił go na dom inwalidów, a Ludwik XIV urządził w nim szpital dla starych i schorzałych mieszkańców paryskich. Od czasów rewolucyi znajdował się tutaj jednocześnie dom obłąkanych, przytułek dla starców i kalek, oraz więzienie. Za Ludwika Filipa przeniesiono więzienie do Roguette, a gmach został obrócony w całości na szpital.

Bichat (Maryja Franciszek Xawery), genijalny anatom francuski, ur. 1771 r. w Toirette, dzisiejszym departamencie Aisne; nauki lekarskie studyjował na uniwersytecie w Montpeiller, po ukończeniu których przeniósł się do Paryża; zajmował się anatomiją i chirurgiją pod kierunkiem sławnego Desaulta. Najważniejszą zasługą naukową B. jest ugruntowanie podstaw anatomii ogólnéj. Przy badaniach anatomicznych napotyka się w rozmaitych organach pewne masy zbliżone do siebie własnościami, jak kości, mięśnie, nerwy, tkanka łączna i t. d.; te masy nazywamy tkankami, a naukę o nich anatomiją tkanek, anatomiją ogólną czyli histologiją. Starożytni odróżniali już tkanki, ale bardzo niedokładnie; Bichat pierwszy ujął tę naukę w ściśle naukowy systemat. Odróżnia on 21 tkanek, bada ich budowę, własności chemiczne i fizyczne, fizyjologiczną doniosłość i zmiany chorobowe. Przez ostatnie badania położył podstawy anatomii patologicznéj ogólnéj; nauczył, że istota procesu chorobowego, jest ta sama w danéj tkance, niezależnie od organu, w którym się odbywa. Następne badania mikroskopowe zmieniły zupełnie pojęcia Bichata o tkankach (ob. Histologija), a wszakże prace jego bez mikroskopu dokonane, uważane są zawsze za podstawowe najważniejsze w historyi histologii. Dzieła Bichata: „*Anatomie générale appliquée à la Physiologie et à la Médecine*" (Paryż 1801 r.). „*Traité de membranes*", „*Recherches sur la vie et la mort*", „*Les oeuvres de Desault*".

Bickel (Jan Wilhelm), ur. 1799 r. w Marburgu, gdzie był następnie profesorem prawa; od 1832 r. członek wyższego sądu apellacyjnego w Kassel, a od 1846 r. dyrektor ministeryjum sprawiedliwości, † 1848 r. w Kassel; wsławił się jako głęboki znawca prawa kościelnego. Ważniejsze jego dzieła są: „*Ueber die Verpflichtung der evangelischen Geistlichen auf die symbolischen Schriften*" (Kassel 1859 r. i „*Geschichte des Kirchenrechts*" (1843 r.), to ostatnie dzieło zostawił nieukończone.

Biceca, wieś w Lombardyi, w stronie północno wschodniéj Medyjolanu, pamiętna krwawém zwycięstwem, jakie tutaj 27 Kwietnia 1522 r. Austryjacy, pod dowództwem Prospera Colonna i markiza Pescara, odnieśli nad Francuzami, dowodzonymi przez Lautrec'a.

Bicza Wielka (po madziar. Nagy-Biese), m. w Węgrzech w komit. Tręczyńskim, nad rz. Waha, 3000 m., gimnazyjum ewang., urząd solny.

Biczowanie było karą cielesną u Żydów po niewoli Babilońskiéj; wykonywała się ona za pomocą batoga splecionego z rzemieni. U Żydów B. miewało miejsce i w synagogach (Ew. Mat. 10, 17 i 23. 34). Zakon pozwalał tylko na 70 razów (Deut. 25,3), a Talmud (Makkoth 3, 10, 11) przepisał, aby batog miał trzy rzemienie i nim, aby uderzano, tylko 13 razy, czyli 40 *chłost bez jednéj*. (Porównaj list II do Koryntów, r. 11 w. 24). Taka kara wymierzaną była zwykle przez *najwyższą radę* (synedrium). (Ob. dzieje Ap. 5, 40). Przed niewolą Babilońską używano kija lub mocnych prętów, (Przyp. 10, 13. Izai. 10, 5). Od téj kary, zwyczajnéj u Żydów, różniło się B. będące w zwyczaju u Rzymian, którzy za czasu panowania swego w Palestynie wykonywali je na Żydach (Dz. Ap. 16, 22), jak np. z rozkazu Piłata na osobie Chrystusa P. (Mat. 27, 26—Jan 19, 1). Używali oni prętów, lub splecionych rzemieni, do których czasem wplatano ołów lub dodawano haczyki żelazne, i takie narzędzie nazywali *scorpiones* (raki).

Biczownicy (Flagellantes, Flagellatores), stowarzyszenia pokutników, powstałe we Włoszech w w. XIII, którzy smagając swe ciało aż do krwi, mniemali, że tym sposobem dostąpią odpuszczenia wszystkich swoich grzechów. Dał im początek w r. 1260 mnich pustelnik Rajner z Perugia. Niektórzy fanatyczni jego zwolennicy znaleźli wkrótce tłumy naśladowców, tak dalece, że liczba wszystkich biczowników, obchodzących rozmaite miasta zachodniéj Europy i publicznie ćwiczących obnażone ciało, wynosiła po kilka tysięcy. W Polsce pojawili się oni po raz pierwszy w r. 1261, powtórnie w r. 1347 i 1351, podczas grasującego w całéj Europie moru, i nareszcie 1603 r. Tłumy te złożone zwykle ze steku ludzi obojéj płci i gorszącego postępowania, za wpływem światłych mężów nie doznawały chętnego przyjęcia, i każdy ich pobyt był tylko krótkiém przejściem; chociaż ich przykład i późniejszemi jeszcze czasy naśladowali niektórzy pojedyńczy nabożnisie, a nawet książęta i królowie, którzy kazali się biczować swoim nadwornym kapłanom. Dzisiaj podobne *biczowanie* utrzymuje się jeszcze w niektórych klasztorach, w których właściwie powstało na zasadzie, że dla miłości boga należy dręczyć ciało, aby wzmocnić duszę. B. w swoich pielgrzymcach nosili przed sobą krzyż lub chorągiew; piersi mieli odkryte a głowę zasłoniętą, aby ich nikt nie poznał. Na odzieniu przyszywali także czerwony krzyżyk. Każdéj gromadzie towarzyszył jakiś ksiądz, których w owych czasach pozbawionych kontroli nie brakowało; każdy B. musiał wytrwać dni 33 (na pamiątkę wieku Chrystusa P.). Nędza i choroby strasznie ich

trapiły. Nareszcie ich zdrożności i kacerstwa zwróciły uwagę papieży, i Klemens VI (1342—1352) polecił biskupom i monarchom, aby starali się położyć koniec tym fanatykom. Trudna jednak sprawa z ciemnotą, i w w. XV liczba ich znacznie się powiększyła, chociaż byli więzieni, a nawet jako heretycy paleni. W Rossyi istnieją dotąd podobni B., ale jako sekta pod nazwą *Chłystowszczyzna*. (Ob.)

Biczuanie lub Beczuanie, wielce rozgałęzione plemię rasy murzyńskiéj, mieszkające w południowych i południowo-zachod. okolicach wnętrza Afryki południowéj, które w kilku ostatnich dziesiątkach lat niejednokrotnie walczyło z wdzierającymi się w jego granice Kaframi. Język ich miękki i dźwięczny, zwany Seozuana, często jest używany nawet piśmiennie przez misyjonarzy.

Bidassoa, rzeka graniczna pomiędzy Francyją i Hiszpaniją, poczyna się na gruncie hiszp. i wpada pod Fuentarabia do odnogi Biskajskiéj, spławna dla małych statków. W pobliżu wioski Behobie, między Bayonną i Madrytem, leży na téj rzece wyspa Bażantów, pamiętna zawartym tutaj 1659 pokojem pirenejskim i odparciem 16,000 Francuzów przez 8000 Hiszpanów, pod st. Marcial.

Bidault (Józef Xawery), pejzażysta francuski, ur. 1758 r. w Carpentras, † 1846 r. w Motmorency. Słynny jest jego obraz wyobrażający źródło w Vaucluse, przy którem Franciszek I pisze wiersze na grobie Laury, kochanki Petrarki. Zwykle widoki jego francuskie i włoskie, ożywione są figurami historycznemi.

Bid-chiszt, rodzaj manny w Persyi, pochodzący z wydzielin brzozy, w postaci brunatnych małych kulek, od wielkości grochu do orzecha laskowego, smaku słodkiego, nieco mącznego; według Ludwiga zawiera cukier niekrystaliczny w prawo zwrotny, dekstrynę, nieco mączki i błonnika.

Biddle (John), założyciel angielskich unitaryjuszów, ur. 1615 r. w Wotlon, w Gloucestershire. Będąc nauczycielem w Gloucester 1647 r., pisał przeciwko nauce o Trójcy ś., za co osadzony był w więzieniu (do r. 1651). Po uwolnieniu, gdy trwał w swojém przekonaniu, osadzony został na wyspe Scilly (1655 r.). Następnie powróciwszy z tego wygnania założył oddzielną gminę Unitaryjuszów 1658 r. w Londynie, ale wkrótce znowu uwięziony, † w więzieniu 1662 r.—Zwolennicy jego zwani byli *Bydlijanami*.—B. tém się różnił od socynianów, że przyznawał bytność Ducha św., zaprzeczał tylko jego boskości. Żywot jego wyd. Toulmin 1789 r.

Biddle (Mikołaj), sławny finansista, ur. 1786 r. w Filadelfii, najprzód adwokat i publicysta demokratyczny, późniéj deputowany na kongres, 1814 senator, 1819 dyrektor, a od 1821 prezydent banku Stanów Zjednoczonych, położył na tém ostatniém stanowisku największe zasługi. Gdy Jackson rozpoczął zwycięską walkę z bankiem, Biddle starał się utrzymać go jeszcze jako instytucyję prowincyjonalną, skutkiem czego ogromne sumy stracono, a następnie po usunięciu się Biddle'go (1839), zupełne nastąpiło bankructwo. Oskarżony z tego powodu, został uniewinniony, poczém przeniósł się do swojéj posiadłości ziemskiéj w pobliżu Filadelfii, gdzie † 1844 r.

Bidentales, kapłani u starożytnych Rzymian, którzy spełniali ofiarę dwurocznéj owieczki (*bidens*) w miejscach, gdzie piorun uderzył.

Bidlis, ob. Bedlis.

Bidpaï lub Pilpaï, mniemany autor bajek przerobionych z indyjskiego zbioru „*Panczatantra* i *Hitopadesa*. Przekład ich na język perski w VI w. p. t. „*Kalila i Dimna*“, został w VIII w. przez Abdallah-ibn-Almokaffa przełożony na język arabski (po niem. przez Wolff'a, Stuttg. 1837), skąd poszły znowu wszystkie inne tłumaczenia, tak na Wschodzie jako i na Zachodzie. Bajki te i powiastki, przerobione przez Hossaina-ben-Ali, zwanego Al-Vaez, na prozę nowo-perską pod koniec w. XV, p. t. „*Anvari suhaili*“, t. j. światła Kanopy (po franc. przez Dawida Sahid, Paryż 1844) jak równie przez Abul-Fasl 1590, p. t. „*Ayyari danisz*“, t. j. Probierczy kamień mądrości, nadzwyczajnie rozpowszechnione w Indyjach, zostały tutaj na wszystkie niemal nowo-indyjskie narzecza przełożone. „*Anvari suhaili*“ została także przez Ali-Czelebi około 1540, p. t. „*Homayun-Nameh*“, t. j. księga cesarska, wprowadzoną do literatury tureckiéj; przełożono ją nawet na języki: malajski, mongolski i afgański. Ku końcowi XI w. arabskie wydanie Almokaffy, było przez Symeona Sethusa na grecki, a w XII w. przez rabina Joela na język hebrajski przetłumaczone. Z tego to hebrajskiego tłumaczenia powstało w drugiéj połowie XIII w. łacińskie: „*Directorium humanae vitae*“, które znowu Eberhard I, książę wirtemberski, przerobił na język niemiecki. Taż sama praca Almokaffy ukazała się 1251 w tłumaczeniu kastylskiém, po którem nastąpił nowy przekład łaciński Rajmunda z Béziers. Z tych, wyżéj wspomnionych tłumaczeń łacińskich, wyszły wszystkie następne: hiszpańskie, włoskie, francuskie, angielskie, hollenderskie, duńskie, szwedzkie, niemieckie i polskie (Warszawa 1783, Wilno 1819). Powieści Pilpaja nie można brać za jedno ze znaną powszechnie książką ludową: „*O siedmiu mędrcach*.“ Porów. Loiseleur de Longchamps „*Essais sur les fables indiennes*“ (Paryż 1838) i Benfey'a w przekładzie „*Panczatantry*“ (Lipsk 1859).

Bidzieński (Stefan), rotmistrz wojska koronnego 1662 r., † 1704; kasztelan sędomirski, dzielny wojownik, odznaczył się mianowicie 1664 w czasie wojny z Moskwą.

Bieberich, Biebrich, miasteczko w prześlicznem położeniu nad Renem, w pruskiéj regencyi Wiesbaden, posiada od 1831 prawa wolnego portu. Tutejszy zamek książęcy, zbudowany w pierwszéj połowie zeszłego stulecia w smaku nowo-francuskim, uważany jest powszechnie za najpiękniejszy nad Renem.

Biebrza lub Bobrza, rzeka w królestwie Polskiém, wchodząca w system połączenia Niemna z Wisłą, 19 mil długa, początek bierze z bagien Jotlica w gub. Suwalskiéj, przy granicy cesarstwa Rossyj-

skiego, i aż do ujścia swego do Narwi stanowi granicę między témże cesarstwem a królestwem. Od miejsca, łączącego ją z kanałem augustowskim pod Dębowem, aż do ujścia pod wsią Rusią, jest spławną. Dopływami Biebrzy są: Niedźwiedzica, Jastrzembianka, Stawiska, Łek, Dźbła, Klimaszewnica, Wissa i Kamionka.

Biechów, wieś w gubernii Warszawskiéj, miała za Piastów zamek obronny. Obecnie znajduje się tu piękny kościół z cudownym obrazem N. P. Maryi.

Bieckie Starostwo grodowe. W wdztwie Krakowskiém, pow. Bieckim. W r. 1770 należały do tego sstwa: miasto Biecz z zamkiem i wójtostwem, oraz wsie: Kotczyna, Sośnina, Gawronowice, Strzeczyn, Harkłowa, Jodłówka, Nedatówka, Kozłówka, Wojtowa, Świątkowa, Ropica, Nieczajowa, Kołan, Świerzowa, Czarna, Banica, Wołowice, Pentna, Watastów, Kryna, Wapienna, Rarluc, Jasienna, Drągaszew, Lipna, Rzegonina i Bednarka. W r. 1771 było w posiadaniu Wilhelma Siemińskiego, ssty Trzcinickiego, który z niego płacił kwarty Złp. 7,569 gr. 24, a hyberny złp. 2291 gr. 26. Wedle kontraktu z d. 25 Paźdz. 1776 r. nabył na własność całe to sstwo tenże Wilhelm hrabia Siemiński za złotych reńskich 205,400.

Biecz, starożytne miasto galicyjskie w cyrkule Jasielskim, nad Ropą, ma 2300 m. Miejsce urodzenia kronikarza naszego Marcina Kromera, którego kamieniczka dotąd jeszcze stoi. Słynne jest w dziejach jako miejsce kaźni opryszków, którzy tutaj sądzeni i traceni bywali. Tutejszy kościół farny, stawiany z cegieł nieobrzuconych w stylu gotyckim, należy do najpiękniejszych kościołów dawnéj Polski i prócz pięknych obrazów włoskich i staro-niemieckich, zawiera w sobie mnóstwo zabytków sztuki starożytnéj i średniowiecznéj. Mieszkańcy Biecza mieli niegdyś smutną sławę dostarczania katów na cały kraj polski.

Bieda, oprócz właściwego znaczenia ma i mytyczne. Lud polski uosabia biédę w postaci wysokiéj, chudéj i tak elastycznéj niewiasty, że się wszędzie wcisnąć i pomieścić potrafi; lud zaś ruski naznacza jéj siedzibę za piecem i mniema, że gospodarzom domu wydziéra nawet ostatni kęs chleba; a gdy się zagnieździ niczém jéj pozbyć się nie można, choćby nawet dom spalić i gdzieindziéj się osiedlić; nadto jest tak maleńka, że i do flaszki się zmieści, z któréj często trapi ludzi w postaci gorzałki.

Biedermann (Fryderyk Karol), ur. 1812 r. w Lipsku. Skończywszy 1835 tameczny uniwersytet, został profesorem nadzwyczajnym i jednocześnie, jako publicysta, zaczął działać na drodze politycznéj. Jednocześnie wydawca i redaktor dwu pism czasowych, pisał obok tego rozmaite broszury, był księgarzem, deputowanym; lecz za objawione 1845 w mowie publicznéj zasady, stawiony przed sądem, został wprawdzie uniewinnionym, ale ścieśniono jego działalność w uniwersytecie. W r. 1848, jako członek a nawet wice-prezes parlamentu frankfurtskiego i zebrania w Gotha, a później jako deputowany na sejm saski, zjednał sobie sławę krańcowemi opinijami, z powodu czego jak równie z powodu wydawanych „*Deutsche Annalen*" ściągnął na siebie niezadowolenie rządu saskiego i 1854 uwolniony został od obowiązków profesora. Od r. 1855 mieszkał w Wejmarze jako redaktor dziennika „*Weimarer Zeitung*." Z naukowych prac jego ważniejsze są: „*Fundamentalphilosophie*" (Lipsk 1837); „*Die deutsche Philosophie von Kant bis auf unsere Tage*" (2 t. Lipsk 1842—43); „*Unsere Gegenwart und Zukunft*" (Lipsk 1848); „*Deutschland im 18 Jahrhundert*" (2 t. 1854—58); „*Frauenbrevier. Culturhistorische Vorlesungen*" (Lipsk 1856).

Biedrzeniec (Pimpinella), rodzaj roślin z rodziny baldaszkowych; brzeg kielicha niewyraźny, płatki owalne, wykrojone, owoc z boków ścieśniony, jajowaty, uwieńczony szyjkonóżką krążkowatą. **B.** *łomikamień* (*P. saxifraga*), ziele trwałe, z łodygą walcowatą, prążkowaną, do $1^1/_2$ stopy wysoką, kwiatami białami lub różowawemi; rośnie po suchych łąkach w całéj Europie; **B.** *wielki* (*P. magna*), ziele trwałe, z łodygą kątowatą, dętą, do 3 stóp wysokości, i **B.** *czarny*. Korzenie tych gatunków **B.**, zwłaszcza pierwszego, zawierające olejek lotny, działają pobudzająco i używają się w medycynie przy zwątleniach, zapaleniach chronicznych gardła i krtani. **B.** *anyż* czyli *Anyż pospolity* (*P. anisum*), ziele jednoroczne, szarawe, z łodygą do 2 stóp wysoką. Owoce jego niewłaściwie zwane *nasionami*, zawierające w sobie tłusty i eteryczny olejek, używają się w gospodarstwie jako zaprawa, najczęściéj do wódki, a w medycynie przy wzdęciu kiszek gazami i jako środek wykrztuśny.

Biedrzonka (*Coccinella*), rodzaj owadów tęgopokrywych, trójstawnych. Ciało mają drobne, kilka linij długie, szerokość nieco mniejszą od długości, kształt półkulisty. Owad dojrzały jest roślinożerny; ruchy w ogóle powolne. Dotknięte, przyczajają się nieruchomie, kurcząc nogi pod siebie. Owad ten miły z wejrzenia i niewinny, zjednał sobie sympatyję u wszystkich narodów, czego dowodzą nazwiska dawane mu przez lud w rozmaitych krajach, np. Vache à Dieu, Bête de la Vierge, Marienkäfer, Lady birds, Boża krówka, i t. p. Kolory wierzchu ciała są po większéj części bardzo mocne: czerwony, rzadziéj żółty lub czarny, a na tem tle mają plamki centkowate lub oczkowate, zawsze symetrycznie narzucone. Liczne gatunki odróżniają się ubarwieniem i plamkami; gatunek najpospolitszy *C. septempunctata*. Naciąg **B.** używany bywa niekiedy w medycynie przeciw bólowi zębów.

Biedrzychowski, Paulin, doktór teologii, ogłosił drukiem dzieło, odnoszące się do historyi bractw w Polsce: „*Officia angelorum erga homines, et hominum erga angelos in gratiam sodalitis angelici*" (Kraków 1628).

Biedrzyga (*Podophyllum*), rodzaj roślin z rodziny Papaveraceae; gatunek *P. peltatum*, roślina wieloletnia, rośnie w lasach północnéj Ameryki, kłąb téj rośliny zawiera *podofilinę*, któréj zawdzięcza swe silne drastyczne (ob.) własności. Używany bywa jako drastyk w Anglii i Ameryce.

Biedzkie Starostwo niegrodowe. Leżało w województwie Połockiém. Pierwotnie w r. 1522 było

nadane Janowi Swirszczowskiemu. W r. 1766 posiadał je Tadeusz Przysiecki, Stan. Sanocki, opłacając z niego kwarty Złp. 254 gr. 29, a hyberny Złp. 46.

Biefve (Edward), ur. 1808 w Bruxelli, jeden z najznakomitszych tegoczesnych malarzy belgijskich, z którego utworów po większéj części treści historycznéj, najcelniejsze są: „*Przedstawienie się Rubensa Karolowi V*"; „*Rafael i Fornarina*", a mianowicie: „*Kompromis szlachty w Bruxelli* 16 *Lut.* 1566". Szczególną właściwością B. jest wielka siła w motywach, kolorycie i cieniowaniu.

Bieg ob. Ruch.

Biegające (*Cursores*), rzęd ptaków stanowiący u Cuviera rodzinę w jego rzędzie brodzących, obejmuje ptaki o cielegrubszém i miększém niż wszystkie inne ptaki. Z przyczyny słabości lotek wcale, lub tylko z trudnością latają. Należą tu: struś, rea, kazoar i drop, t. j. ptaki o nogach podkasałych, z dwoma lub trzema palcami, bez ksiuka.

Bieganowski (Mikołaj), dzielny wojownik i mąż stanu, który w razie potrzeby krajowéj walczył zbrojno z nieprzyjacielem i niósł ojczyźnie swoje usługi jako zręczny dyplomata. Jako rycerz potykał się z Abazym paszą, z Kozakami, Ordą; pod Korsuniem 1648 wzięty był wraz z hetmanami do niewoli, w któréj dwa lata przepędził; późniéj znowu walczył ze Szwedami pod Toruniem i Malborgiem. Jako dyplomata był dwukrotnie wysyłany: 1646 przez Władysława IV i 1654 przez Jana Kazimierza w poselstwie do Turcyi, i za każdym razem wywiązał się należycie z danych mu poleceń. Umarł kasztelanem kamienieckim 1674.

Bieglenica, słowiańskie imię matki Justynijana I, przetworzone na łacińskie Wigilancyja.

Biegłopopowszczyna, tyle co Popowszczyna (ob.).

Biegły, oznacza w prawnictwie znawcę, taksatora, oceniacza wskazanego przedmiotu, przedstawianego przez strony lub wyznaczanego przez sąd dla rozpoznania wątpliwości, których niespecyjalista roztrzygnąć nie może; *np.* dla rozpoznania charakteru pisma, ocenienia wartości lub roboty jakiej rzeczy i t. p.

Biegnik czyli **Pasaż**, jest to w muzyce pęd szybko w dłuższych szeregach po sobie następujących tonów, równych co do wartości w czasie. Biegnik przedstawiający większe trudności i świetność mechanizmu w wykonaniu, przybiera włoską nazwę *di bravura*.

Biegun. Bieguny w geometryi oznaczają końce średnicy kuli, prostopadłéj do płaszczyzny koła, znajdującego się na téjże kuli, czyli punkta na powierzchni kuli równo oddalone od okręgu koła. Gdy kula obraca się około swéj osi, dwa końce téj osi nieruchome są *biegunami* téj kuli. W geografii B. zowią się końce osi ziemskiéj, które w czasie obrotu dziennego ziemi około téjże osi są nieruchome; w astronomii *biegunami świata* nazywają te punkta kuli nieba, które w czasie jéj pozornego dziennego obrotu są stałe i nieruchome; w obu razach dwa są bieguny: *północny i południowy*. B. *ekliptyki* są to końce osi ekliptyki, t. j. punkta, w których się linija prostopadła do ekliptyki w jéj środku przecina z pozorną sferą niebieską. *Bieguny magnesu*, są to położone blisko końców magnesu dwa punkta przyczepienia wypadkowych sił magnetycznych (ob. Magnetyzm). *Bieguny magnetyczne ziemskie*, są dwa punkta na powierzchni ziemi, w których igła magnesowa wolno zawieszona w swoim środku ciężkości, utrzymuje się prostopadle do poziomu; w tych punktach nachylenie igły jest 90°, a natężenie poziome siły magnetycznéj żadne. Dwa są bieguny magnetyczne: jeden w Ameryce północnéj w ziemi Bootia Felix, pod szerokością 70° 5′ i długością zachodnią 99° 7′ względem Paryża; drugi w Nowéj Hollandyi, pod szerokością południową 75° 20′ i długością wschodnią 130° 10′. *Biegunowe koła*, są dwa małe koła równoległe do równika, oddalone blisko na $23\frac{1}{2}$ stopni od bieguna. *Biegunowa odległość gwiazdy*, jest jéj odległość od bieguna równika, mierzona łukiem południka niebieskiego; jest to dopełnienie do 90° zboczenia (ob.) gwiazdy. *Biegunowa wysokość*, wysokość bieguna, jest kąt, jaki czyni oś świata, czyli przedłużona oś ziemska, z poziomem miejsca; kąt ten mierzy się łukiem południka między biegunem a poziomem i równy jest szerokości geograficznéj miejsca.

Biegun czyli **Chlubownica**, wielki kół drewniany w ziemię wbity, około którego oryle kręcą wici, potrzebne do wiązania drzewa na wodzie.

Biegunka, zbyt częste a wolne wypróżnienia kiszkowe. Płyn roztwarzający masę kału może być z zewnątrz przyjęty (wiele płynu, tłuszczów, soczyste owoce), albo téż stanowi go pomnożona wydzielina kiszkowa. Ostatni przypadek ma miejsce przy zadrażnieniu kiszek niezdrowem, surowem jadłem, lekarstwami przeczyszczającemi, skutkiem zaziębienia, jakiéjkolwiek choroby kiszkowéj; w przebiegu chorób z katarem kiszek połączonych, jak tyfusu, suchot i t. d., jako skutek pewnych wrażeń nerwowych: strachu, gniewu i w i. Prócz pomnożonéj wydzieliny, do B. przyczynić się mogą ruchy przyspieszone, jakie tym samym warunkom zwykle towarzyszą. Stolce biegunkowe są rozmaicie obfite, bywają takowe wodniste, śluzowe, krwistoropne, zgorzelinowe. Stolce przy B. dokonywają się z bólem lub bez. Lekkie biegunki mijają wkrótce bez śladu, obfitsze osłabiają ściany kiszek, powodują wypadnięcie i inne choroby kiszek, a w dalszym ciągu podkopują zdrowie. Bardzo obfite B. wreszcie zmniejszają nagle masę cieczy we krwi, stają się przyczyną jéj zgęstnienia, i w ten sposób łatwo śmierć spowodować mogą (cholera). W czasie biegunki należy zachowywać dyjetę, unikać zaziębienia. Jeżeli biegunkę spowodowały zaległe masy kału, wtedy podaje się środek przeczyszczający; przy B. słabego natężenia daje się środki klejkie, łagodzące. W mocniejszych należy za pomocą środków odurzających lub ściągających zmniejszyć ilość wydzieliny kiszkowéj.

Biegunka lub **Ciekączka**, choroba pszczół, objawiająca się womitami czerwonawemi, zanieczyszczającemi plastry i wychodni otwór barci.

Biegunowa gwiazda, nazwa gwiazdy drugiéj wiel-

kości, α małéj Niedźwiedzicy, stąd, że jest tak bliską bieguna północnego, iż całe niebo zdaje się około niéj, jako bieguna, obracać. Na niebie południowem żadna gwiazda w takiém się położeniu nie znajduje. Zresztą gwiazda biegunowa nie zostaje nią wiecznie, za czasów Hipparcha była teraźniéjsza gwiazda biegunowa jeszcze o 12° od bieguna odległą, za lat 12,000 gwiazdą biegunową będzie α Łabędzia. Przyczyną tego jest cofanie się punktów równonocnych (ob.).

Bieguny, nazywają w Rossyi kupców, chodzących po wsiach z bezmianem i skupujących przędziwo.

Bieguny, fanatycy religijni, odrośl *Bezpopowców*; nie uznają żadnych urządzeń cywilnych i władzy rządowéj; wierzą że królestwo antychrysta już nastało; uważają za obowiązek włóczyć się z miejsca na miejsce całe życie, umrzéć nieznanym między obcymi, a następnie być pogrzebanymi tajemnie bez zapisania w regestra zmarłych.

Biegus (Tringa), rodzaj ptaków brodzących, których główne cechy są: dziób równy lub nieco dłuższy od głowy, mięki i giętki, przy końcu trochę rozszerzony, przypłaszczony i tępy; nogi szczupłe i krótkie, z palcami wolnemi lub błoną spiętemi; skrzydła śpiczaste, z lotką pierwszą najdłuższą; ogon krótki, klinowaty, lub dwuwidłowy; wszystkie gatunki mają boczne pokrywy ogonowe białe, między które wchodzą środkowe ciemne. Pierzą się dwa razy i dla tego odzież ich zimowa znacznie jest różną od wiosennéj. Po większéj części są to drobne ptaki towarzyskie i niebojaźliwe, przebywają tłumnie po brzegach wód szlamowatych lub piaszczystych, gnieżdżą się w krajach przybiegunowych i niosą po 4 jaja gruszkowate. Z kilkunastu ich gatunków sześć do nas zalatuje, gdzie spotykać je można w jesieni nad Wisłą i po brzegach jezior.

Biehani (Pole na), wzgórze na zachód od wsi Przedlice pod m. Uściem nad Labą (niem. Bihana-Berg), pamiętne zwycięstwem Czechów (Prażanów i Taborytów), pod dowództwem Zygmunta Korybuta i Prokopa Wielkiego odniesioném nad wojskami Saskiemi (16 Czerwca 1426). Początkowo Niemcy (70,000) mieli przewagę; ale silnie odparci, rzucili się do odwrotu pozostawiwszy 15,000 na pobojowisku.

Biejkowski, herbu Jastrzębiec, dom szlachecki, wywodzący ród swój od hrabiego Stanka, któremu 1362 r. Trojden, książę mazowiecki, nadał wieś Biejków nad Pilicą. Jeden z jego potomków, Paweł Biejkowski, za Zygmunta Augusta mężny wojownik, dostał się w zamku Niezborgu do niewoli moskiewskiéj i tam umarł.

Biel (Bienne), miasto w szwajcarskim kantonie Bern, u stóp góry Jura, nad rzeką Suze, w powabném położeniu, ma 5900 m., gimnazyjum i rozwinięty przemysł. W pobliżu leży jezioro *Biel*, zwane także *Bielersee*, 48 kilometrów kw. przestrzeni, z wysepką ś. Piotra, na któréj w r. 1765 przebywał Jan Jakób Rousseau.

Biel, grota, zwana *Bielergrotte* lub *Bielshöhle*, w górze Bielstein w Harzu, w księstwie Brunświckiém, nad rzeką Bode, odkryta 1762 r.; ciekawa dla szczególnych, znajdujących się w niéj formacyj stalaktytowych. Dzieli się na 11 grot pomniejszych, z których w ósméj są organy stalaktytowe, a w dziewiątéj morze faliste.

Biel (alburnum), niewłaściwie *bil*, część pnia drzew dwuliściennych, zawarta pomiędzy korą a właściwem drewnem, czyli twardzielem. Składa się, jak samo drewno, z pierścieni spółśrodkowych, narastających peryjodycznie, w naszym klimacie po jednemu na rok. Nowe pierścienie bielu przybywają corocznie zewnętrznie, gdy tymczasem dawniejsze, położone wewnątrz, zamieniają się na twardziel. W drzewach miękich niewielka zachodzi różnica między bielem a twardzielem; wybitnie zaś występuje w drzewach twardych, jak sosnach, jodłach, dębach, zwłaszcza też w hebanie, mahoniu i t. p. Mała ilość węgla zawartego w bielu czyni go nieprzydatnym na opał a miękość do budowli.

Biel barytowa, ob. Barytowa biel.

Biel cynkowa, (*Zinkweiss*, *biel chińska*). Jest to tlenek cynku (ZnO), używaną jest głównie w malarstwie pokojowém, zastępując biel ołowianą, dla tego, że nie czernieje od wyziewów siarkowodor zawierających. Ciało to otrzymuje się na wielką skalę przez spalenie cynku w powietrzu.

Biel ołowiana (*Bleiwas*, właściwie Bleiweiss. także biel paryska, wiedeńska), najczęściéj dotąd używana farba biała; jest to węglan ołowiu zasadowy z wodą; skład jéj zresztą zmienny, stosownie do sposobu wyrabiania, lecz najlepszy, jako najmniéj szkodliwy dla zdrowia tych, co się jego fabrykacyją zajmują, jest sposób francuski, polegający na wyrobieniu drogą mokrą octanu ołowiu zasadowego, przez działanie octu, i następnie na rozłożeniu téj soli w właściwym aparacie kwasem węglanym, wprowadzonym w postaci gazu do jéj roztworu. Powstaje przez to osad biały węglanu tlenku ołowiu, stanowiący biel ołowianą, która się przemywa i suszy. W handlu znajduje się w postaci bryłek koloru białego, znacznego ciężaru. Ujemną stroną téj farby jest szkodliwy jéj wpływ na zdrowie i to, że powłoki nią dane z czasem czernieją, w skutek działania wyziewów siarkowodór zawierających; dla tego obecnie coraz więcéj wchodzi w użycie biel barytowa (ob.).

Biela (Wilhelm, baron), ur. 1782 r. w Rosslau, w Harzu; jako kapitan armii austryjackiéj odbył kampanije 1805—9 i 1813—15, w 1832 r. był plackomendantem w Rosigo, † 1856 r. w Wenecyi. Zyskał on rozgłos przez odkrycie i obliczenie pierwiastków komety jego nazwiskiem oznaczonéj, (*Kometa Biela*); peryjod jéj wynosi lat $6^3/_4$, a godna uwagi z tego powodu, iż na początku r. 1846 poznano, że się rozdzieliła na dwie oddzielne komety. Oprócz téj, B. odkrył dwie jeszcze komety w Grudniu 1830 r. i Styczniu 1831 r.

Biela, rzeka wpadająca do Elby w król. Saksońskiém pod Königstein, przepływa Bielergrund, jednę z najpiękniejszych dolin Szwajcaryj Saskiéj.— B. także dopływ Elby, wchodzący do téj rzeki pod

Usriem (Aussig) w Czechach. Obie te rzeki wypływają z gór Kruszcowych.

Bielajew (Jan), pisarz hist. rossyjski, ur. 1810 r. w Moskwie, adjunkt prof. prawodawstwa rossyjs. w uniwersytecie moskiewskim i sekretarz tow. hist. i starożyt. rossyj.; redagował 18 ksiąg „*Wremiennika*", organu nauk tego towarzystwa, gdzie pomieścił różne swoje rozprawy, jak „*Ruś w pierwszych stu latach po przybyciu Ruryka do Nowogrodu*"; w „*Cztienijach*" zaś tego tow. zamieścił między innemi: „*O storożewoj i staniczno) służbie na polskoj Ukrajnie Moskowsk. gosudarstwa za carja Aleksieja Mich.*" Pisywał i do innych pism. Oddzielnie wydał: „*O russkom wojskie w carstwowan. Michaila Fieod. i posle jego, do preobraz. sdielannych Pietrom W.*"

Bielak, gatunek zająca, ob. Zając.

Bielak, herb rodziny tatarskiéj, osiadłéj na Litwie: w polu czerwoném dwie kolumny srebrne; w szczycie korona szlachecka bez hełmu. Potomkowie téj rodziny odznaczali się niejednokrotnie śród rycerstwa polskiego i tak: Bielak za panowania Augusta III walczył podczas wojny siedmioletniej w Saxonii i Czechach przeciwko Prusakom, okazał się dzielnym dowódcą w kilku bitwach i nagrodzony był od cesarzowéj Maryi Teresy medalem na złotym łańcuchu. Za Stanisława Augusta występował najprzod przeciwko konfederacyi barskiéj, później atoli z nią się połączył i zajmował stopień pułkownika. Otrzymawszy następnie przebaczenie królewskie, mianowany był generałem majorem wojsk litewskich i walczył na Litwie w wojnie 1792 i 1794 r.; um. tegoż roku.

Bielany, o milę na zachód od Krakowa, wysoka i skalista góra gęstym zarosla lasem, na któréj Mikołaj Wolski wzniósł własnym kosztem kościół z klasztorem i takowy w r. 1604 osadził zakonnikami ś. Romualda, czyli kamedułami. Nazwa Bielan ma pochodzić od białego ubioru kamedułów.

Bielany pod Warszawą, kościół z klasztorem kamedułów, na wzgórzu, śród małego lasu nad Wisłą o milę od Warszawy położony. Król Władysław IV, w skutek uczynionego ślubu 1634 r., po powrocie z wojny sprowadził pierwszych zakonników z Krakowa, darował im to miejsce, zwane wówczas *Polkową górą* (5 Listopada 1639 r.) i wybudował pierwszy kościół i klasztor drewniany. Po nim Jan Kazimierz rozpoczął budowę kościoła murowanego, wystawiwszy sobie obok pałac na mieszkanie i wyjednał bulę papieską na nabożeństwo odpustowe w drugi dzień Zielonych Świątek. Właściwie dopiéro Michał Korybut dał początek dzisiejszemu kościołowi murowanemu, założywszy jego fundamenta 19 Czerwca 1669 r., a dokończył go swoim kosztem Jan Kazimierz Brzeziński, podkomorzy nurski, na początku XVIII w. Wymienieni królowie, jak równie i ich następcy, chętnie przebywali na Bielanach i przyczyniali się do ich upiększenia. Nie wielki, lecz gustowny kościół tutejszy, posiada w ołtarzach piękne obrazy pędzla Smuglewicza i artystów włoskich. Trzynaście małych domków, z których dwa najpierwsze stawiane były na mieszkanie królów Władysława i Jana Kazimierza, reszta zaś przez znakomitszych panów na pustelnie dla nich, stanowią dzisiaj pomieszkania księży kamedułów. Na cmentarzu od wschodniéj strony kościoła znajduje się skromny grobowiec z ciosowego kamienia, pod którym spoczywają zwłoki Stanisława Staszica.

Bielański (Piotr), pierwszy biskup lwowski ruski, który w brew utrzymującemu się dotąd zwyczajowi nie z bazylijanów, ale z księdza świeckiego wyniesiony został przez Maryję Teresę na godność biskupa ruskiego. Zarządzał dyjecezyją od r. 1780 do śmierci, t. j. do roku 1797.

Bielatowski (Adryjan), pijar, ur. 1700 w Krakowskiém, † 1770. Był naprzód nauczycielem w rozmaitych miejscach, a późniéj magistrem nowicyjuszów. Pisał i drukował wiele panegiryków łacińskich i innych wierszy okolicznościowych.

Bielau (Langen-B.), największa wieś w regencyi Wrocławskiéj, 16,000 m., zajmujących się głównie wyrobem bawełnianym, liczne piękne budowle, zamek starożytny, 2 kościoły i 6 szkół.

Bielawski (Tomasz), wydał 1554 r. ciekawy, zwłaszcza dla filologa, poemat liryczny, złożony z 15 pieśni, p. t. *Myśliwiec.*

Bielawski (Józef), ur. 1739, był w młodości flügel-adjutantem wielkiéj buławy księstwa Litewskiego; późniéj zbliżony do króla Stanisława Augusta, doznawał szczególnej jego protekcyi jako literat. Na otwarcie pierwszego teatru polskiego w Warszawie 19 List. 1765 napisał pierwszą swoją komedyję p. n. *Natręci.* W następnym roku wydał drugą, p. t. *Dziwak.* Oprócz drobniejszych wierszyków wydał poemat większych rozmiarów *Rzeź humańska*, w którym straszne zniszczenie téj ziemi takim wierszem odmalował: „*A w kraju zniszczonym świnia nie została*". Ciągle prześladowany przez złośliwą krytykę Węgierskiego, porzucił pióro, † 1809.

Bielawski (Józef), ur. 1795, znakomity artysta, był przez długie lata pierwszym skrzypkiem w orkiestrze teatru narodowego; jako profesor w konserwatoryjum muzycznem warszawskiém położył wielkie zasługi, wykształciwszy wielu zdolnych uczniów, † 1837.

Bielawski (Bruno), † w Jassach 1860, wydawał ze Starklem we Lwowie czasopismo „*Dzwonek*" 1859.

Bielawy, osada nad Bzurą, w gub. Warszawskiéj pow. Łowickim. Murowany kościół farny jest całą ozdobą drewnianéj osady liczącéj 761 m.

Bielce, miasto stołeczne pow. Jasskiego, w obwodzie Bessarabskim, nad rz. Reutem, 8500 m. najsławniejsze w Europie jarmarki na bydło rogate; fabryki tytuniu i inne.

Bielczaki, wieś nad Słuczą, w pow. Rowieńskim, ma kopalnie ołówka czyli grafitu.

Bielecki z Białki (Jan). Porwany w dzieciństwie przez Tatarów i wychowany w ich wierze, po swoim powrocie był nadwornym tłumaczem Stefana Batorego, który go znacznemi obdarował dobrami.

Gdy później zawiść panów wydarła mu majątek, Bielecki powrócił do Tatarów i namówił ich do pamiętnego napadu na Polskę w r. 1588. Lecz tknięty niedolą ojczyzny, wyjednał u chana odwołanie hordy i wydanie zabranych jeńców bez okupu. Od tego czasu nie powrócił już do kraju rodzinnego. Julijusz Słowacki przedstawił go w pięknym poemacie pod tyt. „*Jan Bielecki*".

Bieleckie, jezioro w Król. Pols., gubernii i powiecie Lubelskim, we wsi Białka położone, 60 morgów rozległe, 50 stóp głębi dochodzące.

Bielefeld, miasto powiat. w pruskiéj regencyi Minden, nad rz. Lutter, ma 17,500 m. Sławne w okolicy fabryki płócienne. W samém mieście znajdują się także znaczne fabryki wyrobów jedwabnych, tabacznych i skór, tudzież wielkie blechy. Handel tutejszy jest bardzo ożywiony. B. od 1270 było miastem hanzeatyckiém, a od r. 1646 przeszło w posiadanie Prus.

Bielejące wzgórki, inaczéj *wzgórki siatkowe* (corpora candicantia s. mammillaria), dwie niewielkie, białe, okrągłe wyniosłości, znajdujące się na podstawie mózgu prawie w jéj środku, pod dnem jamy trzeciéj mózgowej; stanowią one zakończenie dwóch odnóg t. z. sklepienia trójdzielnego (ob. Mózg).

Bielejowski (Jeremijasz), wydał 1641 pismo polityczne, p. t. „*Obrona tytułów książęcych, od Rzeczypospolitéj uchwałą sejmową pozwolonych*".

Bielenie, ma na celu sprowadzenie do stanu białego włókien i wyrabianych z nich nici, przędzy i tkanin, które wprawdzie same przez się są białemi, ale plamią się i barwią przy ich otrzymywaniu i przerabianiu. Włókna roślinne opierają się wielu działaczom chemicznym, rozpuszczającym lub niszczącym obce, barwiące przymieszki; na tem polega bielenie tkanin lnianych i bawełnianych, złożonych głównie z błonnika. Włókna zwierzęce, jak jedwab' i wełna, wymagają innego postępowania, gdyż czynniki bielące płótno i bawełnę, tu atakowałyby samą tkaninę. B. wyrobów z włókien roślinnych jest albo *naturalne*, czyli *na darni*, albo *sztuczne*. Przed bieleniem, tkanina pozbawia się naprzód szlichty tkackiéj przez moczenie w wodzie ciepłéj, poczem poddaje się działaniu ługów alkalicznych; przy B. naturalnem tak przygotowana tkanina rozciąga się na darni i tak na pewien czas pozostawia. Bielenie jest tu następstwem utlenienia barwnika przez tlen powietrza, który tu występuje w stanie czynnym jako ozon (ob.); obecność alkalijów przyspiesza to działanie, wywołuje bowiem tworzenie się w skutek utleniania kwasów, które się z alkalijami łączą. Ze środków używanych w B. sztucznem, najważniejszym jest chlor, który działa tu jako środek silnie utleniający (ob. Chlor); używa się on w roztworze, jako woda chlorowa, częściéj jednak jako chlorek wapna; winien być szybko usuwany, aby nie zaatakował saméj tkaniny. Można też użyć w miejsce poprzedniego ługowania alkalijami, kąpieli kwasowych, wtedy produkty utlenienia będą zasadowe; proponuje w tym celu Tessie du Motay (1867) użycie kwasu nadmanganego lub chromnego. Bielenie włókien pochodzenia zwierzęcego, jak wełny i jedwabiu, odbywa się za pomocą kwasu siarkowego, który albo maskuje tylko barwniki, tworząc z nimi związki bezbarwne, albo też, rzadziéj daleko, takowe rozkłada. Kwas siarkowy otrzymuje się zwykle przez palenie siarki w powietrzu; przed jego użyciem jednak wełna musi być pozbawioną tłuszczu, a jedwab' odgumowanym. Bielenie zresztą wymaga wielu specyjalnych przepisów, a pod względem teoretycznym nie jest dostatecznie wyjaśnionem. Por. Scharf: „*Das Buch der Bleiche*" (1866); Käpellin „*Bleicherei der wollen-und Bammvollenstoffe*" (1870).

Bielew, miasto powiat. gub. Tulskiéj, przy ujściu Bielewki do Oki; 2 monastery i 18 cerkwi; 8000 m. prowadzących znaczny handel, zbożem, pieńką skórami, sadłem, miodem i woskiem, oraz olejem konopnym. Tu zakończyła życie cesarzowa Elżbieta, małżonka cesarza Alexandra I.

Bielica, u Krzyżaków Pelic, starożytna osada słowiańska, zamek na prawym brzegu Niemna, następnie miasteczko w pow. Lidzkim, gub. Wileńskiéj, przy ujściu Mołczatki i Niemenka do Niemna. Pamiętne synodami ewang. reformowanemi w XVI i w XVII w. — B. m. w gub. Mohylewskiéj, nad rz. Sożą; 2400 m.

Bielik. Ob. Orzeł.

Bielikowicz lub **Bielikoicz**, herb rodziny litewskiéj: na tarczy 3 haki obok siebie stojące, które Niesiecki zowie wędami lub jelcami; nad tarczą sama korona szlachecka.

Bielluki. Ob. Bielistki.

Bieliński (Jan) herbu Junosza, biskup płocki 1545—1546.

Bieliński (Jan Franciszek) z Bielna, herbu Junosza, w r. 1660 pułkownik, podkoniec panowania Jana Kazimierza miecznik koronny, w r. 1674 marszałek koła rycerskiego na sejmie konwokacyjnym, późniéj marszałek trybunału koronnego i nareszcie wojewoda malborgski, † około r. 1690.

Bieliński (Franciszek), ur. 1683, od 1725 wojewoda chełmiński, 1732 marszałek nadworny koronny a 1742 wielki marszałek koronny i starosta czerski; mąż wiekoponnéj pamięci w dziejach miasta Warszawy. On to urządził podatki miejskie, zaprowadził porządniejszy bruk, opatrzył miasto latarniami, pomierzył i wydał pierwszą jego mapę; troskliwie czuwał nad porządkiem i bezpieczeństwem stolicy, karcąc surowo bez względu na stan i położenie wszelkie bezprawia lub naruszenie spokojności publicznéj, † w Warszawie 1766, pochowany w Górze Kalwaryi u bernardynów. Ważniejsze pozostałe po nim pisma są: „*Odezwa do województw i ziem w czasie sejmików polskich*" (Warsz. 1752); „*O sprawach jakie Polacy mają z dworami cudzoziemskimi, przez Rosseta, z francuskiego przekład*" (1753); „*Dzieje w koronie polskiéj*" (1754); „*Sposób edukacyi w 15 listach opisany*" (1775).

Bieliński (Wissaryjon), publicysta i krytyk rossyjski, ur. 1811 r. w pow. Czombarskim, gub. Pen-

seńskiéj, gdzie ojciec jego był lekarzem, † 1848 r.; nauki pobierał w uniwersytecie moskiewskim, z którego wydalony został za napisanie dramatu, dotykającego kwestyi poddaństwa włościan, ze wzmianką w atestacie: „*Zdolności słabych i leniwy*". W r. 1834 wydał w „*Mołwie*" pierwszę swą krytykę „*Literaturnyja miecztanija, elegija w prozie*", w któréj rozwinął myśl, że niéma jeszcze literatury ross. Działalność jego literacka rozpada się na dwa okresy. W czasie pobytu w Moskwie był zwolennikiem Hegla, a te pojęcia jego wyraziły się głównie w artykułach o „*Borodinskoj godowszczynie*" i w „*Oczerkach Borodińskago srażenija*". Pod względem estetycznym trzymał się w tym czasie zdania „*sztuka dla sztuki*", i silnie występował przeciwko wymaganiom od poety „*tendencyi*". W Petersburgu jednak, a zwłaszcza od r. 1842, stał się zwolennikiem utworów *tendencyjnych* i obrońcą Gogola. Dzieła jego wydane zostały w 12 t.

Bieliński (Piotr), her. Szeliga, syn Stanisława kasztelana lędzkiego, ur. około 1754. Był najprzód szambelanem i posłem na sejm 1782, na którym został obrany komisarzem skarbowym z Wielko-Polski. Na drugim sejmie 1784 utrzymał się na komisarstwie; 1784 pisarz wielki koronny; na wielkim sejmie należał do najpatryjotyczniejszych obywateli. W r. 1806 mianowany był prezesem izby administracyjnéj kaliskiéj, w 1807 wysłany przez Napoleona do Drezna, podpisał konstytucyję nadaną księstwu Warszawskiemu, a następnie wyprawiony został do Bajonny, gdzie łącznie ze Stanisławem Potockim i Xawerym Działyńskim ułożył sławną konwencyję bajońską. Po r. 1815 zatwierdzony w godności senatora wojewody, mianowany został 1825 hrabią. W dwa lata potém był prezesem sądu sejmowego, a szlachetném postępowaniem w ówczesnéj sprawie zyskał sobie zasłużoną popularność i cześć sprawiedliwą, † 1829. Jego „*Głos*" po franc. i pols. wyszedł z druku w Warsz. 1828.

Bielistki lub **Bielinki**, gatunek futra pochodzącego z wiewiórki popielatéj (*Sciurus cinereus*). Czerwonawe włosy tego zwierzęcia na grzbiecie stają się na zimę popielatemi, na spodzie zaś ciała pozostają białemi. Skóra pokryta pierwszemi wydaje popielice, drugiemi zaś bielistki. B. fałszywe pochodzą z królików i zajęcy bielaków.

Bielitz, ob. Bielsk.

Bielkiewicz (Sylwester), był metropolitą kijowskim, obrządku greckiego od 1556—1568.

Bielkiewicz (Adam), profesor anatomii w uniwersytecie wileńskim, ur. w Wilnio 1798, † tamże 1840. W r. 1820 otrzymał w Wilnie stopień medyko-chirurga i został prosektorem, 1824 adjunktem uniwersytetu, 1827 profesorem nadzwyczajnym anatomii, a 1835 zwyczajnym w akademii lek., oraz doktorem medycyny i chirurgii. Z zamiłowaniem oddany swemu zawodowi, poczynił wiele ważnych postrzeżeń anatomiczno-patologicznych i uporządkowawszy gabinet anatomiczny wileński, zbogacił go mnóstwem bardzo rzadkich okazów. Rozprawę: „*De bursis mucosis*" drukował w „*Collectanea*" (Vilnae 1838).

Biella, miasto przemysłowe w prowincyi włoskiéj Nowarra, nad rz. Cervo i Aurena, o 9 mil od Turynu; rezydencyja biskupa, kolegijum, fabryki papieru, płótna i sukna; ma 9000 m.

Bielmo, ob. Plamy rógowki,

Bielmo lub **Białko** (Albumen), istota leżąca bezpośrednio pod skóreczką nasienia roślin, otulająca je w całości lub części; przeznaczona jest do pierwotnego żywienia rozwijającego się zarodka, w epoce jego rozwijania się czyli rośnienia, kiedy jeszcze nie może wydobyć dla siebie pokarmu ani z ziemi, ani z powietrza; przy wschodzeniu zatem B. stopniowo ginie. Utkanie jego bywa rozmaite, rogowe (w kawie), mączyste (w zbożach), oleiste i t. d. Jeżeli nasienie bielma nie posiada, jak np. u groszkowych, pierwsze pożywienie rośliny stanowią liścienie, które są wtedy grube i mięsiste.

Bielmok, u Syrenijusza nazwa gatunku maku: *Papaver hybridum*, rosnącego w środkowéj i południowéj Europie.

Bieloberdo, step piaszczysty w Sławonii, w żupie Werowitickiéj, długi 4 mile, a szer. 1.

Bielów, wioska o milę od Klewania odległa, miała niegdyś zamek obronny; ma mogiły pochodzące z XII i XIII w.

Bielowski (August), dyrektor zakładu naukowego imienia Ossolińskich we Lwowie, współczesny poeta i historyk, ur. 1806 r. w Krechowie, na Pokuciu. Znany jest jako wyborny tłumacz: „*Pieśni o pułku Igora*", oraz dumek i pieśni ludowych; jako twórca znakomitéj wartości „*Pieśni o Henryku Pobożnym*", oraz tłumacz wiele pieśni serbskich i ustępów z rękopisu Królodworskiego. Redagował: „*Biblijotekę zakładu narod. imienia Ossolińskich*" (od 1863—69); „*Ziewoniję*" (1834 i 1838 we Lwowie i Pradze), oraz „*Dziennik Kulczyńskiego*". Na polu historycznem położył znakomite zasługi ogłosiwszy drukiem: „*Wstęp krytyczny do dziejów polski*" (Lwów 1850); „*Pompei Trogi fragmenta etc.*" (Lwów 1853, wydane z rękopisu odkrytego w biblijotece Ossolińskich); „*Rzut oka na dotychczasową polską historyję*" (Warszawa 1853); „*Menumenta Poloniae historica*" (t. 1 Lwów 1864) i mnóstwo rozpraw dotyczących literatury polskiéj, zamieszczanych w rozmaitych pismach czasowych lwowskich. Pod jego kierunkiem, jako skryptora i dyrektora biblijoteki imienia Ossolińskich, wyszło nakładem tejże biblijoteki drugie wydanie „*Słownika języka polskiego*" B. S. Lindego. Nadto ogłosił: „*Wyprawę Żółkiewskiego na Moskwę*", z licznymi, dotyczącymi téj wyprawy dokumentami, oraz zajmuje się gorliwie ogłaszaniem pomników dawnych dziejów polskich, które czerpie wprost ze źródeł oryginalnych rękopiśmiennych. Stanowisko w historyjografii polskiéj zajmuje B. bardzo ważne. Najoryginalniejszą jego pracą jest „*Wstęp krytyczny*", w którym wygłasza swoje mniemania i pomysły o pierwotnych dziejach Polski, zupełnie różne od zdań innych historyków. Erudycyja ogromna, ale mimo najuczeńszych wywodów twierdzenia jego

nie przestają być hypotezami. Dziełu temu wielką nadają wartość głównie te ustępy, w których roztrząsa źródła historyczne i częstokroć trafne na tych źródłach osnute wyprowadza wnioski. Niepożyte zaś zasługi położył dla badań dziejowych wydaniem swoich „*Monumentów*“, w których mają być zawarte wszystkie kroniki dotyczące Polski przed Długoszem.

Bielscy, książęta, pochodzący od Jana, wnuka Olgierda, w. ks. litewskiego, dziedzice m. Bielska, w gub. Smoleńskiéj; wspominani są niejednokrotnie w dziejach Moskwy, Litwy i Polski w wieku XV i XVI.—*Teodor*, obrażony na króla Polskiego Kazimierza, wszedł do służby w. ks. Iwana III 1482 r.—Jeden z nich przesiedliwszy się do Rossyi dał początek rodzinie *Skuratowów*.

Bielsk, w gub. Smoleńskiéj, ob. Biełoj.

Bielsk, osada rządowa w gub. i pow. Płockim, ma 634 m. i 59 domów.

Bielsk, m. pow. w gub. Grodzieńskiéj, nad rz. Białą (Bielanką), 3200 m.—**B.** powiat (od r. 1808), 8787 w. kw., a 90,000 ludności.

Bielsk, Bilsk, Bilsko (po niem. *Bielitz*), miasto pow. w Szlązku austryjackim, na saméj granicy król. Galicyi, nad rz. Białą, naprzeciwko m. Biały; 8800 m.; ma zamek z pięknym parkiem; stolica senijoratu ewangel.-augsburgskiego, liczne farbiernie, fabryki wyrobów wełnianych i perkalików rozchodzących się po Węgrzech i Turcyi, fabryka machin i skład soli galicyjskiéj dla Morawii i Szląska. Tuż pod miastem leży wieś *Stary-Bielsk*, mająca przeszło 3200 m. Księstwo Bielskie jest od 1752 r. własnością książąt Sułkowskich.

Bielska, rzeczka, bierze początek pod wsią Olszową w pow. Rawskim, g. Piotrkowskiéj. Ubiegłszy mil 2, wpada do stawu w Starzycach, z którego wypływa pod nazwą Starzycy i następnie łączy się z Pilicą.

Bielska ziemia, do końca XVIII w., w dawném województwie Podlaskiém; zawierała w sobie powiaty: Brański, Suraski i Tykociński; główne m. było Bielsk.

Bielski (Marcin), ur. 1495 r. we wsi Biała, w ziemi Sieradzkiéj, był pierwszym z kronikarzów polskich, który dzieje powszechne pisał w języku krajowym. Od majętności swojéj Wola był także niekiedy zwany *Wolskim*. Za młodu służył wojskowo, późniéj bawił na dworze Piotra Kmity, na starość zaś osiadł w Biały, majętności dziedzicznéj, gdzie † 1575 r., pochowany w kościele katolickim w Paięcznie. Dzieła jego drukowane są: 1) „*Żywoty Philozophów, to jest mędrców nauk przyrodzonych i też inszych mężów cnotami ozdobionych, ku obyczajnemu nauczaniu człowieka każdego, krótko wybrane*“ (Kraków 1535); 2) „*Kronika wszystkiego świata na sześć wieków rozdzielona i na cztéry monarchije z rozmaitych Kronik wydana i t. d.*“ (Krak. 1550); 3) „*Sprawa Rycerska według postępku i zachowania starego obyczaju rzymskiego i greckiego i t. d., z rozmaitych ksiąg wypisana, ku czytaniu i nauce ludziom rycerskim pożyteczna*“ (Krak. 1569); 4) „*Sen Majowy pod gajem zielonym jednego pustelnika*“, broszura treści satyrycznéj na ówczesną wojnę węgierską (1590); 5) „*Syem*“ *(Sejm niewieści)* (1595); 6) „*Rozmowa nowych proroków, dwu baranów o jednéj głowie*“ (1587). Głównie zajmował się B. historyją powszechną, polską zaś opracowywał tylko w pojedynczych rozprawach. Dla braku krytyki nie korzystał ze źródeł jak należy, ale trzeba mu przyznać tę zasługę, iż rozumiał, że historyja *zewnętrzna (faktyczna)*, bez powiązania jéj z dziejami *wewnętrznemi*, nie jest wystarczającą. Właściwie nie jest *historykiem*, a tylko *układaczem* materyjałów historycznych, z wyższym wszakże na świat poglądem. Mimo to przyczynił się B. znacznie do rozwoju nauk historycznych w Polsce.—Ponieważ sprzyjał szerzącéj się reformacyi, przeto dzieła jego, w których widoczne są ślady *nowinek* religijnych, niszczone przez duchowieństwo katolickie, są dzisiaj rzadkością.—**Bielski** (Joachim), syn poprzedniego, ur. w Biały 1540 r., poeta i historyk, pobierał wyższe nauki w akademii krakowskiéj, po ukończeniu których wstąpił do służby wojskowéj, a następnie przeniósł się na dwór kanclerza Piotra Dunina Wolskiego, skąd po sprawowaniu kilku urzędów obywatelskich, mianowicie sędziowskich, mianowany został sekretarzem królewsk. Zygmunta III. Oprócz licznych poezyj łacińskich i polskich, zamieszczanych po większéj części przy pismach ojca przez siebie wydawanych, najważniejszém dziełem Joachima B. jest: „*Kronika polska Marcina Bielskiego, nowo przez Joachima Bielskiego, syna jego wydana*“ (Kraków 1597; Warszawa 1764, w zbiorze dziejopisów Bohomolca; Warszawa tom. 9, 1829—33 w zbiorze pisarzów polskich Gałęzowskiego; Sanok zesz. 1—28, 1856 w Biblijotec Polsk. Turowskiego); dzieło ojca przez niego zupełnie przerobione i do r. 1553 doprowadzone. Rękopis znaleziony w zbiorach hr. Baworowskiego, zawierający historyję polską od 1584 do 1598, a wydany przez F. M. Sobieszczańskiego, pod tyt.: „*Bielskiego Joachima, dalszy ciąg Kroniki Polskiéj*“ (Warszawa 1854), jak wykazał Nehring, nie jest bynajmniéj dziełem Joachima. † 1599 r. w Krakowie, pochowany w kaplicy kościoła oo. dominikanów św. Trójcy. Porów. Nehringa: „*O historykach polskich XVI wieku*“ (Poznań 1860).

Bielski (Jan), historyk i krasomówca, ur. 1716 r. w Wielkopolsce, wstąpiwszy do zgromadzenia jezuitów, okazał się znakomitym profesorem i pisarzem. Oprócz pism łacińskich i polskich treści dydaktycznéj i krasomówskiéj, oraz kilku tragedyj, celniejszém jego dziełem jest: „*Widok królestwa Polskiego ze wszystkiemi województwami, księstwy i ziemiami, monarchami i monarchiniami, jako też monarchów tychże i monarchiń prawami, z rzeczypospolitéj Stanami i tychże stanów urzędami i uroczystemi sejmików, sejmów senatu, rad, związków, okazywań pospolitego ruszenia, sądów, skarbu, wojsk w pokoju i wojnie zabawami, w krótkim zgoła, a rzeczywistym duchownego i świeckiego rządu opisie rodowitym językiem polskim, szkolnéj Polskiéj szlacheckiéj młodzieży*“ (2 tomy, Poznań 1763). Rok śmierci niewiadomy.

Bielski (Samuel), rycerz polski, podzielający wyprawę do Moskwy za czasów Samozwańców, opisał ją jako naoczny świadek i pozostawił w rękopisie. Praca ta została ogłoszoną w Tygodniku Petersburgskim z 1842 r. N° 21, 23 i 27.

Bielski (Szymon), pijar, ur. 1745 r. w Jazowsku, w Krakowskiém, poprzednio nauczyciel, później prefekt drukarni pijarskiéj, a w końcu dozorca biblijoteki warszawskiéj, † 1826. Wydał następujące dzieła: 1) „*Vita et scripta quorundam ex congregatione Cler. Reg. Scholarum Piarum, in provincia Polona professorum, qui operibus editis patriae et ecclesiae proficuis nomen suum memorabile fecerunt*" (Warsz. 1812); 2) „*Arytmetyka praktyczna*" i t. d. (1775); 3) „*Historyja święta Starego Testamentu*" (1793); 4) „*Historyja święta Nowego Testamentu*" (1792—1806); 5) „*Historyja Kościelna z francuskiego przełożona* (1809—12—39); 6) „*Emanuela Kanta projekt do pokoju wieczystego, z francuskiego przełożony*" (1797); 7) „*Pieśni narodowe z autorów polskich zebrane*" (1812); 8) „*Katechizm większy X. Fleurego*" (1812); 9) „*Wybór różnych gatunków poezyi z rymotwórców polskich dla użytku młodzieży*" (tom. 3. 1806).

Bielski (A.), poseł z powiatu Konińskiego, napisał i wydał: „*Sposoby do ocalenia majątków obywateli księstwa Warszawskiego od przypadków im zagrażających służące etc.*" (Kalisz 1809).

Bielskie starostwo, niegrodowe, leżało w wdztwie Mścisławskiém. Oderwane w r. 1619 od sstwa Krzyczewskiego, następnie spólnie z Zielenkowiczami było w posiadaniu od r. 1722 rodziny Hajków.—Opłacało w r. 1766 kwarty Złp. 111 gr. 1, a hyberny Złp. 300.

Bielskie starostwo, niegrodowe, leżało w wdztwie Podlaskiém, w ziemi Bielskiéj. W r. 1664 jako ekonomija królewska było w posiadaniu królowéj Maryi Ludwiki, i składało się z miasta Bielska, z obwodem 359 włók, i wielkiego leśnictwa, w których mieściły się wsie następujące: Stryki alias Młodzianów, Szastały, Widowo alias Piotrowo, Augustowo, Spiczki, Piliski, Hredele, Hołody, Kotły, Szaki, Biła, Haczki, Chraboły, Proniewice, Rajsk, Orechwice, Plutycze, Łyse, Husaki, Staczewice, Natogi, Ploski, Deniski, Pawły, Kanżuka, Teluszki, Trościennica, Socze, Biełki, Ryboły, Wojszki, Klenniki alias Zygmuntowo, Koźliki, Trzeszczotki, Podrzecze, Janowo, Hukowicze, Hradoczne, Kaszały, Pasynki, Krzywa, Rakowicze, Zubowo, Knorszy, Pilipki, Kozanki alias Matynowicze, Słupniki, Grabowiec, Stryki, Kuraszewo, Koiły, Dawidowce, Krzywiałycze, Stary Kornin, Ladka, Korytyska, Stoki, Czyże, Czyżyki, Witowo, Putyska albo Wygony, Jachodnik, Berezowo Stare, Szostakowo, Ossówka, Nowy Kornin, Nowe Berezowo, Borek, Dubicze, Chytra, Zbucz, Mochnate, Morze, Bałdyjowszczyzna, folwark Huzykowski i dobra Lubmajerowskie.—Prawem z r. 1775 nadane zostało Izabeli z książąt Poniatowskich Branickiéj, kasztelanowéj krakow., z obowiązkiem opłacania kwarty Złp. 13,916 gr. 11. (Ob. Kleszczelowskie ństwo).

Bieluń (Datura), rodzaj roślin z rodziny Psiankowatych; kielich rurkowaty lub graniasty, korona lejkowata, rozwarta, 5-cio lub 10-cio ząbkowa, owoc torebka jajowata lub kulista, nasiona liczne. B. *Kędzierzawa* (*D. stramonium*), ziele roczne, do 5 st. wysokie, z wielkimi białymi kwiatami, owocem jajowatym, czworograniastym, ciernistym. Pochodzi z Indyj, chociaż dziś jest u nas pospolitym chwastem; kwitnie od Czerwca do Września. Liście i nasiona zawierają *Daturynę*, alkaloid działający bardzo podobnie do atropiny (ob.), tylko dzieniéj daleko, liście więc działają podobnie do Belladonny, tylko są bardziéj niebezpieczne i rzadziéj używane. W nasionach znaleziono jeszcze ciało krystaliczne, obojętne, nazwane *Stramoniną*. Własności trujące Bielunia są znane od czasów starożytnych. Inne gatunki amerykańskie mają też znaczenie lekarskie, lub używane są do ozdob. Z owoców *D. sanguinea* Peruwiańczycy przyrządzali napój odurzający, z którego czerpali natchnienia kapłani mający wydawać wyrocznie.

Biełaja, nazwa wielu rzek w cesarstwie rossyjskiém: 1) B. w gub. Orenburskiéj, źródło w bagnach między górami Iremiel i Awalak; przepływa około 1000 w., przyjmuje Ufę i in., wpada do Kamy; spław głównie wyrobów zakładów uralskich i soli ileckiéj. Obfitość ryb.—2) B. wpada do rz Ługania w pow. Sławianoserbskim, gub. Jekaterynosławskiéj; w pobliżu kopalnie węgla kamien.—3) B. w gub. Tomskiéj, wypływa z gór Ałtajskich, wpada do Czaryma. W jedném miejscu jako rzeka górska bystra, w drugiém znów płytka i wąska.

Biełoj lub **Bielsk**, m. pow. gub. Smoleńskiéj, nad rz. Olszą; 7500 m., 5 cerkwi, dogodny port, liczne garbarnie i mydlarnie.—B. powiat obejmuje 913,943 dziesiatyn, a ludności 111,000.

Biełopotocki, ob. Fejérpataky z Klaczan (Kacper).

Biełosielski (Michał książę), wojewoda Wiaziemski; w czasie pochodu Władysława na Moskwę umknął z Wiazmy i przybył do Moskwy, gdzie za to był knutowany, a nast. wysłany w pole przeciwko nieprzyjacielowi.

Biełosielski-Biełozierski (Aleksander książę), ambasador rossyj. w Dreźnie, członek różnych tow. nauk., ur. 1752 r. † 1809 r. Napisał po francusku między innemi: „*Poesies françaises*" i t. d. (Paryż 1789), a po ross. tylko operę: „*Oleńka ili pierwonaczalnaja lubow*" (Moskwa 1796).

Biełousowskie zakłady, w górach Ałtajskich; wyrabiają rocznie do 50,000 pudów miedzi.

Biełoziersk, m. pow. gub. Nowogrodzkiéj, nad Białém jeziorem (Biełooziero), pamiętne straszną zarazą morową, która w r. 1352 wszystkich mieszkańców wytępiła; 4400 m., 19 cerkwi. Prowadzi znaczny handel rybami i dziegciem. W pobliżu istniał gród B., gdzie się osiedlił w IX w. Syneus, brat Ruryka.—B. powiat, 14,294 w. kw. i 53,000 ludności.—B. kanał, długi 63½ w., obfituje w ryby.

Bielozierskie księstwo, utworzone 1237 r. z części ks. Rostowskiego, danéj Glebowi, synowi Wasilka Konstantynowicza, zamordowanego przez Tatarów. Ostatni książę Michał przekazał je w. ks. Moskiewskiemu.

Biełucha, ob. Delfin.

Biełucha czyli **Biełuka**, szczyt gór Chołzuńskich, odnogi gór Altajskich, wysoki 11,000 st.

Bieługa, ob. Biełucha.

Bienaimé (Luigi), znakomity rzeźbiarz z Carrary, uczeń Thorwalldsena, pierwszy profesor akademii kunsztów w Florencyi, członek od 1844 r. akademii ś. Łukasza w Rzymie. Dzieła jego dłuta głównie są poszukiwane w Anglii.

Biener z *Bienenberga* (Karol Józef), twórca archeologii czeskiéj, ur. 1731 r. w m. Slanem, gdzie jego ojciec był lekarzem, † 1798 r. Od młodości gorliwie się zajmował historyją i jeografiją ojczystego kraju. W r. 1751 wstąpił do wojska, a w wojnie siedmioletniéj był przy sztabie jeneralnym. Pod jego kierunkiem zbudowano wiele fortec, jak Hradecką, oraz dokonano topograficzny pomiar Czech, Moraw i Szląska. Oprócz wielu dzieł topograficznych i monografii, wydanych i pozostałych w rękopismach, napisał liczne rozprawy o starodawnych czeskich utworach rzeźbiarskich, malarskich, rytowniczych i konwisarskich i t. d., usilnie zwracając uwagę ziomków na znaczenie tych „*niemych świadków dawnéj sławy przodków.*"

Biener (Krystyjan Gotlob), ur. w Zörbig 1748 r., † 1828 r. w Lipsku, gdzie był profesorem prawa. Celniejsze jego dzieła są: „*Systema processus judiciarii communis et Saxonici*" (2 tomy, Berlin 1834). „*Opuscula academica*" (2 tomy, Lipsk 1830) i „*Commentationes de origine et processu legum juriumque Germaniae*" (Lipsk 1787—95).—**Biener** (Fryderyk August), syn poprzedniego, ur. 1787 r., profesor uniwersytetu w Berlinie, zamieszkały ostatecznie w Dreźnie, gdzie † 1861 r. Odznaczył się głównie jako badacz historyi prawa rzymskiego. Ważniejsze jego dzieła są: „*Geschichte der Novellen*" (Berl. 1824) i „*Das englische Geschworenengericht*" (2 tomy, Lipsk 1852). Umierając, zapisał dwie trzecie części swego majątku dla miasta Lipska na urządzenie instytutu wychowawania dzieci ociemniałych.

Biener (Krzystof Gottlieb), wydał 1778 rozprawę p. t. „*De origine et indole feudorum Polonicorum legibusque feudalibus in Polonia receptis*", w któréj mylnie twierdzi, jakoby w Polsce były w użyciu lenne prawa niemiecko-saskie.

Bienewitz lub **Bennewitz,** ob. Apianus (Piotr).

Bieniewski (Kazimierz), znakomity dyplomata i mówca polski, który od r. 1648 do 1676, bądź jako poseł, bądź jako komisarz rzeczypospolitéj, brał udział w wszystkich najważniejszych sprawach krajowych. Umarł w godności wojewody czernihowskiego.

Bieniszewo lub **Biniszewo,** wieś w pow. Konińskim, gub. Kaliskiéj, między Kazimierzem i Koninem, pamiętna męczeńską śmiercią (1004) pięciu braci Polaków, towarzyszów świętego Wojciecha, a mianowicie: Jana, Mateusza, Izaaka, Chrystynusa i Barnabasza.

Bienkiewicz (Reginald), pijar, ur. 1711 r., nauczyciel wymowy, poezyi i filozofii w Piotrkowie, Łowiczu i Warszawie, niepospolity kaznodzieja. Ważniejsze jego prace drukiem ogłoszone są: „*Concio in honorem S. Joannis*" (Częstochowa 1747) i „*Kazania miewane w Radomiu podczas Trybunału*" (Warsz. 1746—48).

Bienkowski (Franciszek), jezuita, profesor w konwikcie warszawskim za czasów Stanisława Augusta. Prace jego zostały zamieszczone w „*Zabawach przyjemnych i pożytecznych*", wydawanych przez Albertrandego.

Bieńkowski (Antoni), b. sędzia apel. i sędzia najwyż. instancyi w Warsz., naostatek senator kasztelan, piszący pod imieniem K. Pliszki i Rozejmskiego, h. Zgoda. Wydał: „*Mowa pogrzeb. po T. Wawrzeckim*" (Warsz. 1816); „*O powszechnym pokoju*" (Warsz. 1830); „*Powody do tyt. O służebnościach*"; „*Uwagi nad Moratorium*" (Warszaw. 1816); „*Upominek pogr. Pliszki. Rzecz o sukcessyi*" (1827) i „*Mowę na pogrzebie Piotra Bielińskiego*".

Biercza lub **Bircza,** miasteczko powiatowe w obwodzie Sanockim, w Galicyi; ma 950 m., trudniących się głównie wyrobem grubego płótna lnianego.

Bierecki (Iwan, Jan Gozdawa), był władyką przemyskim w latach 1457—67.

Bierkowski (Ludwik Józef, Szreniawa), zasłużony chirurg, ur. 1801 r. Po ukończeniu nauk gimnazyjalnych rozpoczął zawód rolniczo-gospodarczy, później atoli zmienił zamiar i uczęszczał w Berlinie do 1827 na wydział lekarski. W r. 1827 pozyskał w Lipsku stopień doktora medycyny, który mu został potwierdzony w Wilnie 1830. Następnie przeniósł się do Warszawy, a stąd do Krakowa, gdzie od 1831 był przez długie lata profesorem kliniki chirurgicznéj przy uniwersytecie jagiellońskim. Obok sławy biegłego operatora, odznaczył się również w zawodzie pisarskim jako autor wielu dzieł chirurgicznych, jak „*Anatomisch-chirurg. Abbildungen*", atlas z dwoma tomami objaśnień (Berlin 1827); „*Choroby syfilityczne i t. d.*" (tylko część 1-a, Krak. 1833); „*Rozpoznawanie zapaleń ocznych w ogólności, a w szczególności samodzielnych*" (Krak. 1847); „*Chirurgisch-anatomischer atlas*" (Berlin 1860), oprócz wielu rozpraw zamieszczonych w *Pamiętniku tow. lek. Warsz. i Rocznikach tow. nauk. Krakowskiego.*

Bierling (Zacharyjasz Jan), pastor w Porzycach, w Łużycach, twórca ortografii (na podstawie ortogr. niemieckiéj) języka łużyckiego (1689), używanéj aż do r. 1842 i 43. Za jego przykładem przyjęto też narzecze budyszyńskie za język piśmienny. Wyd. „*Didascalia seu Ortographia vandalica*" (Budyszyn, 1689).

Biermann (Bogumił), wydał w Cieszynie 1859: „*Historyję wiary ewang. na Szląsku*" oraz „*Geschichte d. Herzogthum Teschen*" tamże 1863.

Biermann (Karol Edward), ur. 1803 r. w Berlinie, znakomity pejzażysta i profesor akademii sztuk pięknych w Berlinie; zajmował się pierwotnie pod

kierunkiem Schinkla malarstwem dekoracyjném, później atoli zwrócił się do krajobrazów, w których głównie zamiłował po odbyciu artystycznych podróży po Włoszech, Szwajcaryi i Tyrolu. Utwory jego odznaczają się rzadką śmiałością pędzla i świetną techniką.

Biernacka (Konstancyja z Małachowskich), ur. we wsi Działyniu, w Wielkopolsce, † w Małkowie pod Wartą 1842, wydała następujące dziełka: 1) „*Historyja polska z wizerunkami królów, wodzów i widokami miast znaczniejszych do zwrócenia uwagi dzieci*“ (Warsz. 1790), przedrukowane bez wiedzy autorki w Wilnie 1824 p. t. „*Zabawy Polki z Synem*“; 2) „*Podróż z Włodawy do Gdańska, z powrotem do Nieborowa, w r.* 1816“ (Wrocław 1821); 3) „*Sto nagród Pawlunia* (1821); 4) „*Rozmowy Pawlunia z babunią o kilkuset nawijających się przedmiotach, czyli skazówka sposobu rozkrzewiania w dzieciach zdolności pojęcia i szlachetnych upodobań, podane ku pożytkowi dzieci umiejących dobrze czytać*“, (2 tomy, Kalisz 1829).

Biernacki (Aloizy Prosper), wysoko zasłużony w kraju naszym rolnik, a zarazem mąż stanu, ur. 1778 w Kaliskiem, † 1854 w Paryżu. Po odbyciu nauk uniwersyteckich w Frankfurcie, zaprowadził w majątku swoim, w Sulisławicach, gospodarstwo wzorowe i połączył z niem szkołę wzajemnego nauczania, w której pracowano nad agronomiją, ogrodnictwem, naukami przyrodzonemi i matematyką. Zaprowadził owczarnię zarodową, jednę z pierwszych w kraju, wpływał na ulepszenie rolnictwa, na podniesienie ogrodnictwa, a przedewszystkiem na usuwanie pańszczyzny, głównie sprzężajnej. Postęp gospodarstwa w Kaliskiem wiele mu zawdzięcza. Był członkiem tow. gospodarskiego, tow. przyjaciół nauk, oraz członkiem honorowym tow. rolniczego lipskiego. Wcześnie zaczął być czynnym w służbie publicznéj, naprzód jako członek rady wojewódzkiéj kaliskiéj, a następnie jako poseł na sejm z powiatu Wieluńskiego. W r. 1829 podpisał znany adres województwa Kaliskiego; po wypadkach r. 1830 należał do tych, co w miejsce dyktatury pragnęli innéj formy rządu, i po jéj upadku objął w Styczniu 1831 ministeryjum skarbu, które wszakże krótko sprawował; objął je znowu po upadku Warszawy, gdy nowy rząd się w Zakroczymiu utworzył. Przebywając następnie we Francyi, nie przestawał się zajmować rolnictwem i przemysłem. Wiele jego prac zamieszczonych było w „*Gazecie Wiejskiéj*“; w „*Pamiętniku Warszawskim*“, jak o uprawie traw piaszczystych, o potrzebie znajomości gospod. wiejs. angielskiego, wiadomość o merynosach. Z pism oddzielnych wymienimy: „*O zamianie zawiązków na daniny zbożowe lub pieniężne*“ (Wrocław 1808), „*O zakładaniu folwarków według zasad gospodarstwa szkockiego i t. d.*“ tł. z Londona (Berlin 1819), „*Wzór taniéj, trwałéj i wygodnéj stodoły i t. d.*“ (Wrocław 1825). Zasilał też pisma rolnicze polskie i czynny miał udział w znanej publikacyi „*Maison rustique du XIX siècle*“.

Biernacki (her. Poraj), starodawna rodzina szlachecka, najprzód w Kujawach, później w Kaliskiém i Sieradzkiém zamieszkała. — **Biernacki** (Władysław), kasztelan rozpierski, † 1726.—**Biernacki** (Paweł), ostatni kasztelan sieradzki, mąż wyżéj wspomnionéj Konstancyi, posłował na kilku sejmach.

Biernacki (Jan Kazimierz), franciszkanin, ur. 1629, wyświęcony we Włoszech na kapłana, otrzymawszy stopień doktorski; był przez 2 lata profesorem w Pradze czeskiéj, a po swoim powrocie do kraju, nauczał filozofii w Kaliszu i teologii w Krakowie. Obrany prowincyjałem, był następnie przez lat 16 gwardyjanem w Kaliszu. Wydał następujące dzieła: „*Speculum minorum, in quo primigenia Religio Ordinis Minor, Conv. praesentatur*“ (Kraków 1668); „*Propugnaculum antiquitatis ordinis minorum*“ (1692), † w Kaliszu 1725.—**Biernacki** (Józef), synowiec poprzedniego, prowincyjał, komisarz generalny i gwardyjan franciszkanów w Kaliszu, wydał logikę p. t. „*Clavis aurea omnium fraudens sacraria scientiarum*“ (Kalisz 1715).

Biernacki (Nikodem), znany skrzypek i kompozytor, ur. w Galicyi, od r. 1850 występujący w koncertach dawanych w znaczniejszych miastach europejskich.

Biernatzki (Józef Krzysztof), ur. 1795 r. w Elmshornie, w Holsztyńskiém, pastor na wysepce Hallig, przy zachodnich brzegach Danii, następnie w Friedrichstadt, gdzie † 1840 r. Gorliwy chrześcijanin, troskliwy duchowny pasterz swojéj owczarni, był takimże samym i w pismach swoich, z których najcelniejszém jest: „*Die Hallig, oder die Schiffbrüchigen auf dem Eilande der Nordsee*“ (Altona 1826 i 1840). Z innych pism jego zasługują na wzmiankę: „*Wege zum Glauben*“ (Altona 1835); „*Der braune Knabe*“ (2 tomy, Altona 1839) i poemat dydaktyczny „*Der Glaube*“ (Szlezwig, 2 wyd. 1825). Jego „*Kazania*“ (Kiel 1841), tudzież inne pisma, „*Gesammelte Werke*“, wyszły dopiéro 1844 r. (Altona).

Bierne, w gramatyce, ob. Czynne; w handlu, ob. Pasywa.

Bierwiono, *bierniono*, *bierzwiono*, *bierzwo*, *bierzmo*, na Litwie drzewo iglaste, 8 do 10 cali grube, nieobrobione, używane do ścian w budowlach włościańskich.

Bierzmowanie (po łac. *Confirmatio=utwierdzenie*), drugi z kolei sakrament w kościele rz.-katolickim, dopełniający tego co chrzest rozpoczął: udziela ochrzczonemu dary Ducha św., które go utwierdzają w wierze, dodaje odwagi do wyznawania jéj przed światem i do jéj obrony. Przez chrzest stajemy się chrześcijanami, a przez bierzmowanie doskonałymi chrześcijanami. Sakrament ten udziela tylko biskup, inny kapłan tylko za szczególném upoważnieniem samego papieża, i olejem, poświęconym przez biskupa. Nie jest on koniecznym do zbawienia; lecz kto rozmyślnie nie przyjmuje takowego, grzeszy. Pozostaje on w związku z sakramentem chrztu, i dlatego dawniéj udzielany był zaraz po chrzcie, jak to ma miejsce dotąd w kościele grecko-kat. B. opiera się na słowach Pisma ś. (Dz. Ap. 8, 14—17 i 19, 6 oraz Ew. ł. Ja-

na 7, 36—39.—W kościele ewangielickim B. zwane zwykle z łac. *konfirmacyją*, nie jest sakramentem. (Ob. Konfirmacyja).

Bierzyński (Józef), jeden z główniejszych przywódców konfederacyi barskiéj, podstoli nowogrodzki; ogłosił się, jak wielu innych, samowolnie marszałkiem sieradzkim w chwili rzezi Humania i zdobycia Krakowa przez Apraksyna 1768. Człowiek ten pełen ambicyi, wszedł w widoki swego wuja Wessla, który z Mostowskim i Jerzym Mniszchem chciał osadzić na tronie późniejszego księcia warszawskiego. Gdy naczelnicy Barżan, liczą na pomoc tureckich tryjumfów, a król przez nową konfederacyję wymierzoną przeciw ustawie 1768 r., chce niedobitków barskich pojednać, Bierzyński stara się w wirze drobnych konfederacyj ład zaprowadzić, koncentrując je w władzy swéj generalnego regimentarza. Środek ten jedynie zdolny ruch ogólny zużytkować, znajduje przeszkodę z jednéj strony w samym Bierzyńskim, z drugiéj w zindywidualizowanem już nazbyt charakterze narodu. Barżanie, zebrani w Cieszynie, przestrzegają przed zdradą Wessla i Bierzyńskiego, odpychają jednak króla i młodych Puławskich. Gdy ci pośpieszyli na Litwę, i przy pomocy hetmana Branickiego zawiązują miejscowe konfederacyje, zamierzając ruszyć na Wilno; Bierzyński za nimi się udał, zyskał pomoc od Radziwiłła, lecz że działał na swoję rękę, wraz z odepchniętymi przez siebie Puławskimi ponosi stanowcze klęski (13 Lipca 1769). Tym sposobem nie dochodzi do skutku zjazd, w Czerwcu jeszcze zapowiedziany przez Bierzyńskiego do Łowicza, na którym podobno ekskanclerz Zamojski, wpływający na obecne postępowanie króla, miał przyjąć stanowisko generalnego marszałka, i tém uwiadomić sojusz zreorganizowanéj przez Bierzyńskiego konfederacyi i stronnictwa króla. W Biały zjechało się tymczasem 34 marszałków miejscowych, by potwierdzić dawniéj dokonany obiór nowych generalnych naczelników: regimentarza i marszałka. Obrażony tém Bierzyński, wydaje z Dzierżanowskim Kraków, Drewiczowi bez wystrzału (11 Listopada 1769), 15 Stycznia 1770 wypuszcza dwuch stronników króla z niewoli—a gdy generalność bielska w manifeście objawiła wprost swą niechęć do Stan. Augusta. Wessel z Bierzyńskim korzystając z tego zaślepienia, wchodzi w sojusz z prymasem Podoskim, ks. Wołkońskim i Wejmarnem. Kraków, teraz opuszczony przez Drewicza, miał być wydany w ręce wojsk jego przez Bierzyńskiego, który wraz z ogłoszeniem detronizacyi króla, wchodzącéj zarówno w plany Wessla i Podoskiego, miał się ogłosić naczelnikiem nowéj konfederacyi. Jaką ona być miała, wyjaśnia się stąd, że kiedy Bierzyński schwytany jako zdrajca i uwięziony w Białéj, gdzie się do powyższych zamiarów przyznał, wydostał się z rąk generalności—wnet utworzył nowy oddział konfederacki, naprowadził go na obóz wojsk zagranicznych pod Krakowem, a wydawszy swych podwładnych w ręce obcych, przez tychże osadzony został na dzierżawie „*Złotéj*“ dóbr biskupstwa krakowskiego (1770 r).

Bierzyński (Roman), b. urzędnik, referendarz, wydał: „*Myśli o stowarzyszeniu kredytowém właścicieli domów*“ (Warsz. 1850); „*O opiece nad zwierzętami*“ (1863); „*O stosunku człowieka do przyrody i nauki*“ (1866 i 1867); „*Słówko o kobiecie*“ (1870, wszystko w Warsz.), oraz: „*Somatologie de la femme*“ (Paryż 1869).

Bies, tyle co czart, zły duch. W mitologii słowiańskiéj *zły bóg* tyle co *Czarny Bóg* (Czernoboh). „*Aj ty wraże! Bies w tie*“ (t. j. wstąpił), mówi Zabój do Ludieka (Rękop. Królodwor.); w *Słowie o pułku Igora „dzieci biesowe krzykiem“*, a w legendzie „*św. Prokop biesy od ludzi odganiał*“ i t. d. Knytlinga-Saga mówi, że na Rugii czczono boga *Pisamar* (Bisomar, Biesomar). Porów. litewskie *baisus*, groźny, straszliwy, star. niem. *pôsi*, st. fryz. *bâse=zły*.

Biesiady, ob. Bankiety.

Biesiadecki (Alfred), prof. uniwersytetu jagiellońskiego, ur. 1839 r. w Dukli, w r. 1862 uzyskał w Wiedniu stopień doktora medycyny i chirurgii i magistra położnictwa, od r. 1865 asystent katedry anatomii patologicznéj w uniwers. wiedeńskim przy prof. Rokitańskim, od r. 1868 prof. anatomii patologicznéj w Krakowie. Napisał znaczną liczbę rozpraw po niemiecku (drukowanych najwięcéj w „*Sitzungsberichte der k. k. Akademie der Wissenschaften in Wien*“) i po polsku w „*Przeglądzie lekarskim i w Rocznikach Tow. Nauk Krak.*“. Zaczął wydawać w r. 1871 „*Poszukiwania z pracowni Anatomii Patologicznéj w Krakowie*“. Najważniejsze są poszukiwania jego nad normalną i patologiczną budową skóry; opracował téż mikroskopową budowę skóry dla zbiorowéj obszernéj Histologii niemieckiéj, wychodzącéj obecnie pod redakcyą Strickera.

Biesiekierska (Tekla z Kraszewskich), ur. 1801 r., † 1850 w Warszawie. Oprócz drobnych powiastek, drukowanych w pismach peryjodycznych, wydała 1845: „*Rozalija i Anusia czyli przeniesienie obcwiązku nad miłość; powieść ze zdarzenia prawdziwego, oryginalnie napisana*“ (Warsz. 1841).

Biesiekiery lub **Besiekiery**, wieś prywatna w gub. Kaliskiéj, w pow. Łęczyckim, ma starożytny zamek z XVI w., obrócony obecnie na gospodarskie użytki. Dwie tablice marmurowe umieszczone nad bramą i drzwiami wchodowemi, zawierają w łacińskim napisie historyję tego gmachu.

Bieskidy, ob. Beskidy.

Biester (Jan Eryk), ur. 1749 r. w Lubece, był 1773 docentem prywatnym przy uniwersytecie w Bützow, od 1777 sekretarzem ministra Zedlitz'a w Berlinie. W r. 1783 przedsięwziął łącznie z Gedicke'm wydawnictwo pisma: „*Berlinische Monatschrift*“, które w krótkim przeciągu czasu do wysokiéj podniósł wartości. Mianowany 1784 bibliotekarzem królewskiego księgozbioru, położył tutaj znakomite zasługi. Oprócz wielu rozpraw historycznych napisał także w języku niemieckim „*Historyję Polski*“, od najdawniejszych czasów aż do 1795,

w „*Historisch-genealogischer Kalender auf das Jahr* 1796—97 (Berlin 1797 r.), † 1816.

Bieszczady, góry na Pokuciu, ciągnące się od źródeł Świécy aż do Bukowiny, w których najwyższym grzbietem jest *Czarna Hora* (góra), wznosząca się około źródeł Prutu i Białéj Cisy do 6380 st. wied.

Bièvre (Maréchal, markiz de), ur. 1747 w Paryżu, oficer muszkieterów, przybocznéj gwardyi królów francuskich, sławny z nader dowcipnych kalemburów, † na emigracyi 1792 w Ansbach. Pisał także niewielkiéj wartości sztuki teatralne. Ogólny zbiór jego dowcipów wydał Deville w Paryżu 1800, p. t. „*Bièvriana*".

Bieżanowski (Stanisław Józef), ur. we Lwowie 1628 r. Skutkiem nadzwyczajnéj pracy naukowéj ociemniał zupełnie w 22 roku życia, a jednak, mimo tak ciężkiego kalectwa, otrzymawszy 1655 stopień doktora filozofii, mianowany został 1666 profesorem rymotwórstwa, i pełnił te obowiązki aż do zgonu 1693. Oprócz wielkiéj liczby panegiryków, wydał: „*Oraculum Parthenium Virginis Deiparae*" (1668) i „*Immaculatum Virginis Deiparae lilietum*" (1675). Najważniejsza jego praca została w rękopisie biblijoteki zakładu imienia Ossolińskich, p. t. „*Annalium fundationis Petricianae ab a. Chr.* 1666 *usque ad a.* 1668 *synoptice collecta et deinceps juxta consequentium temporum et rerum ordinem a M. St. J. Bieżanowski series etc.*". (Czyt. o nim w dziele Batowskiego „*Niektóre rękopisma*")

Bieżeck, m. pow. w gub. Twerskiéj, nad rz. Astreczyną, 4,600 ludności, główny handel płótna, masła i drobiu.—B. *powiat*, 118,000 m., grunt nieurodzajny; chów gęsi znakomity; wyrób obuwia i naczyń drewnianych.

Bieżuń, dawniéj miasto, dziś osada w gub. Płockiéj, pow. Sierpeckim, nad rz. Wkrą, ma 2563 m. Pamiętne urodzeniem 1716 r. Andrzeja Zamojskiego, wielkiego kancl. koronnego. Okolica Bieżunia słynęła niegdyś wybornemi rybami i rakami.

Bifrost (most drżący), oznacza w mytologii skandynawskiéj tęczę i jest symbolem połączenia nieba z ziemią.

Bigamija (z łac. i greck.), dwużeństwo, uważane za zbrodnię głównie téj osobie, która zawarłszy poprzednio jedno małżeństwo, wchodzi w drugie przed rozwiązaniem pierwszego. Od czasu uznania *monogamii* (jednożeństwa) za jedynie właściwą formę małżeństwa, B. karana bywała rozmaicie; w średnich jednak wiekach najsurowiéj. Przestępstwo to według obowiązującego w królestwie Polskiém prawa, karane jest pozbawieniem wszelkich praw i zesłaniem do Syberyi na osiedlenie; w królestwie zaś Galicyjskiém więzieniem od 1—5 lat, jeżeli zaś istnienie stanu małżeńskiego było zatajone, to więzieniem tak zwaném *ciężkiém* (ob. Biandryja, Poligamija).

Big-Black-River, największa rzeka wpadająca do White-River, w Stanach Zjednoczonych; od południowéj części Mississipi ubiegłszy mil 40, wpada blisko Grand-Gulf do Mississipi.

Bigcze, jezioro w Król. Pol., guber. Lubelskiéj, w dobrach Łęczna, pcie Lubartowskim, między bagnami i błotami położone, 172 morgi rozległe, 48 st. głębokie.

Bigio (Marcantonio Francia), zwany *Franciabiglio*, słynny malarz włoski, ur. 1483 r. w Siena, † 1525, celował głównie rysunkiem i umiejętném przedstawianiem części nagich. Jego arcydzieła są: „*Zaręczyny N. P. Maryi*", w kościele Zwiastowanja w Florencyi, „*Dawid czatujący na Bethsabę*", w galeryi drezdeńskiéj.

Biglond (John), historyk angielski, ur. 1750 r. w Skirlaugh, † 1832. Najważniejsze jego prace są: „*Uwagi nad Zmartwychwstaniem i Wniebowstąpieniem Chrystusa*" (1803); „*Listy o historyi starożytnéj i nowożytnéj*"; „*Listy o nowszéj historyi i o stanie politycznym Europy*"; „*System geografii i historyi*" (5 tomów 1809); „*Historyja Hiszpanii od najdawniejszych czasów, aż do r.* 1809" (2 tomy 1810); „*Krótki rys historyi Europy politycznéj i wojskowéj od pokoju* 1783 *aż do naszych czasów*" (2 t. 1811); „*Listy o historyi Francyi i Anglii*" (1818).

Bignon (Hieronim), ur. w Paryżu 1589 r. Pod kierunkiem swego ojca, uczonego Rollanda Bignon, uczynił tak szybkie w naukach postępy, że już w 10 roku życia napisał dzieło pod tyt. „*Chorographie de Terre Sainte*", a wkrótce potém: „*Discours sur la ville de Rome.*" Dworzanin młodego Ludwika XIII, mając lat 14 wydał szacowne dzieło: „*Sur l'élection des papes*", a w 19 r. „*Traité de l'excellence des rois et du royaume de France.*" W r. 1620 został adwokatem, później radcą stanu, adwokatem generalnym, a 1642 wielkim mistrzem biblijoteki królewskiéj; † 1657 r.—**Bignon** (Jan Paweł), opat Saint-Quentin, członek akademii francuskiéj, wnuk poprzedniego, ur. w Paryżu 1662 r., † 1743 r., biblijotekarz królewski; ważniejsze z prac jego są: „*Explications historiques des medailles du règne de Louis XV*"; „*Vie du père François Levesque oratorien*"; „*Les aventures d'Abdallah*" i t. d.

Bignon (Ludwik Piotr Edward baron), historyk i publicysta franc., ur. 1771 r. w Guerbaville, był w wojsku i w służbie cywilnéj. Od 1797 do 1806 używany w rozmaitych zleceniach dyplomatycznych, mianowany 1806—8 administratorem podbitych krajów pruskich, leżących między Elbą i Wisłą. Następnie w r. 1811 poseł w Karlsruhe, a do 1813 rezydent w Warszawie, po pierwszéj restauracyi podsekretarz stanu w ministeryjum spraw zagranicznych, po bitwie pod Waterloo minister tegoż wydziału. Wybrany deputowanym 1817, został ministrem spraw zagranicznych 1830 w rządzie tymczasowym, za panowania Ludwika Filipa członkiem rady ministrów i 1837 parem Francyi, † 1841. Wszystkie jego prace polityczne i dziennikarskie wielce były cenione. Na wyraźne żądanie Napoleona, objawione w testamencie, napisał: „*Histoire de France, depuis le 18-e brumaire jusqu'à la paix de Tilsit*" (7 t. 1827—38) i dalszy ciąg tegoż dzieła: „*Histoire de France depuis la paix de Tilsit jusqu'en 1812*" (4 t. 1838); „*La Pologne en 1811*" (Paris 1861, przekł. L. S. Kraków. 1862); „*Souvenir d'un diplomate. La Pologne 1811—1813*

Précédé d'une notice s. l. vie de lauteur" (Paryż 1864).

Bignonija, ob. Bignonijowate.

Bignonijowate, czyli *Trąbkowate* (Bignoniaceae), rodzina roślin dwuliściennych, o kwiatach dwuokryciowych, zrosłopłatkowych, nieforemnych. Łodyga drzewna, czasem pełzająca; liście naprzeciwległe lub troiste, rzadziéj naprzeciwległe; kwiaty zebrane w grona, kielich zrosłolistkowy, pięciołatkowy, niekiedy dwuwargowy; korona jednopłatkowa, podzawiązkowa, opadająca, o 5 wcięciach dwuwargowych. Pręcików 5, z których 4 dwusilne, piąty płonny; pylniki 2 komorowe. Zawiązek otoczony w podstawie pierścieniem gruczołkowatym, 2 komorowy, o komorach wielonasiennych. Owoc, torebka 2 lub 1 komorowa, nasiona bezbielmowe; zarodek prosty, liściowaty. Ojczyzną téj rodziny, liczącéj do 450 gatunków, są okolice zwrotnikowe obu półkul. B. odznaczają się wspaniałością kwiatów. Rodzaj typowy *Bignonija* (Trąbka, Surmia, *Bignonia*), obejmuje drzewa lub krzewy z liśćmi przezciwległemi; gatunki w ogóle stanowią rośliny ozdobne. B. *hica* (Trąbka barwierska), wydaje istotę czerwoną, mączną, która farbuje bawełnę na kolor pomarańczowo—czerwony. Giętkie latorośle B. *cherere*, służą do wyrobów koszykarskich. Drewno B. *leucoxylon*, drzewa rosnącego na Antyllach, pod nazwą białego hebanu używa się na okręty. Korzenie i kora niektórych gatunków używają się w tamtych stronach jako lekarstwo przeciw febrze, ukąszeniom wężów i in. Z innych rodzajów téj rodziny przytoczymy: Tecoma, Catalpa, Calampelis, Ipeuna.

Bigorre, niegdyś do Gaskonii należąca, obecnie większą część departamentu Wyższych Pirenejów składająca, prowincyja południowo-zachodniéj części Francyi, z głównem miastem Tarbes. Za czasów rzymskich wchodziła w skład Novempopulanii, późniéj zostawała pod panowaniem Wizygotów, a następnie Franków, i tworzyła oddzielne hrabstwo. Nareszcie w r. 1607 przyłączoną została do korony francuskiéj. Są tu ciepłe źródła mineralne (w Bagneres, Boreges i Canteret), znane już starożytnym pod nazwą *Aquae Bigerrorum*.

Bigot, Bigoteryja (z ang. *by* i *god* t. j. *u Boga* lub *przez Boga*), *przesadna nabożność*, *nabożeństwo*, to jest zbyt gorliwe wypełnianie pewnych form, tak zwanego *nabożeństwa*, z pominięciem rzeczywistych zasad prawdziwéj *pobożności*, mianowicie miłości bliźniego i wypływającéj z niéj sprawiedliwości. Stosuje się to do osób, które tak czynią nieświadomie czyli szczerze; jeżeli zaś czynią to świadomie i w pewnych celach—stają się obłudnikami (ob. Faryzeuszostwo). Prawdziwy chrześcijanin i każdy inny prawdziwie pobożny człowiek, wolny jest od tego błędu.—Tak zwani wolnomyślni zwykle nazywają *bigotem* i prawdziwie tylko pobożnego.

Bihacz, Bicze, Biszcze (po tur. *Bebke*), silna warownia i m. w Bośnii, na wyspie rz. Uny, nad granicą Dalmacyi; 4000 m., stolica paszy bihackiego; założone przez króla Węgierskiego Belę IV.—B. *nahija*, ludność jéj składają mahometanie (6900), gr. kat. (6500) i rz. kat. (1200).—B. *kraina*, składa się z nahij: B. *Krupskiéj i Ostrożackiéj*; inaczéj zowie się także Chorwacyją Turecką.

Bihanaberg, ob. Biehani (Pole na).

Bihar, komitat węgierski, od r. 1850 podzielony na dwie części: 1) *Bihar południowy* (dolny, $152/_{18}$ mil kw. i 317,800 m.), z m. s. Wielki Warad; 2) *Bihar północny* (górny, $117/_{38}$ m. kw. i 258,000 m), z m. s. Debreczyn. W pierwszym z nich leży miasto *Bihar*, mające 2100 ludności.

Bihar lub Behar, Bahar, kraina w Indyjach Przedgangesowych, w Bengalskiéj prowincyi angielskiéj, posiada na przestrzeni 1700 mil kw. około 12 miljonów mieszkańców, z miastem stołecznem Patna. Prowincyja Bihar bardzo jest żyzna, wydaje wszystkie płody indyjskie i ma przemysł kwitnący. Obwód *Bihares*, téjże prowincyi, ma 271 mil kw. i 2,500,000 m., z miastem t. n. leżącém na południe Gangesu, o 9 mil w kierunku południowym od Patny. Miasto to było dawniéj kwitnące, dziś podupadłe, ma 30,000 m.

Bihé, państwo murzyńskie w Niższéj Gwinei, położone na wschód Bengueli, z miastem stołecznem tegoż nazwiska, sławnem z wielkich targów na niewolników, zaluddnione przez naród wojowniczy i przedsiębierczy.

Bija, rz. w gub. Tomskiéj, wypływa z jez. Tieleckiego; liczne progi, dł. 220 w.

Bijsk, m. okręgowe w gub. Tomskiéj, na prawym brzegu Bii, założone 1795 r.; 3800 m., handel futrami, miodem i woskiem, solą i prochem.—B. okrąg, 164,850 w. kw. i 161,000 m., w téj liczbie 23,000 pierwotnych mieszkańców; uprawa tytuniu.

Bikanir, państwo zostające pod opieką Anglii, w Indyjach wschodnich, położone między prow. Delhi i Sinde, liczące na przestrzeni 842 mil kw. 540,000 m. Stolica *Bikanir*, ma 60,000 m. i wielkie fabryki tkackie.

Bikiesz, ob. Békes.

Bikunis, religijne zgromadzenie rozpustnic japońskich, żyjących z jałmużny. Składa się ono z najpiękniejszych kobiet, gromadzących się u drzwi świątyń, na placach i drogach publicznych, gdzie bezwstydnie używają swych wdzięków dla wyłudzenia jałmużny.

Bilans (z wł. *Bilancio*, a to z łac. *bilanx*, t. j. podwójne szalki), oznacza w handlu wyrównanie aktywów i pasywów, które wypada, jeżeli do pasywów dodamy stan majątkowy. Dochodzenie bilansu znaczy wyszukiwanie różnicy między aktywami i pasywami; takie dochodzenie stanu interesów dokonywa się zwykle raz do roku.

Bilbao, miasto stołeczne prowincyi Biskaja, w pobliżu oceanu Atlantyckiego, nad spławną rz. Nervion; ma 18,400 m., wielkie hamernie żelaza, szkołę żeglugi i prowadzi znaczny handel, szczególniéj wełną.—16 Stycznia 1813 r. zwyciężyli tu Francuzi, dowodzeni przez Soulta, Hiszpanów.

Bilbergia, rodzaj roślin ananasowatych, oddzielony od rodzaju *Bromelia* na cześć botanika szwedzkiego Billberga, który w r. 1802 wydał 7 i 8 tom flory szwedzkiéj „*Svensk Botanik*." B. *tu*

etoria w Mexyku dostarcza korzeń zawierający żółty barwnik; inne gatunki ozdobne.

Bilcze, wieś galicyjska w p. Zaleszczykowskim, nad Seredem; ma 2800 m., starożytny zamek i ciekawe jaskinie ze ścianami z czystego alabastru, w których prócz kości zwierząt i skieletów ludzkich znajdowano także dawne monety rzymskie.

Bilderbec (L. Fr. baron), marsz. dw. Nassau-Saurbruck, ur. 1766 r. Ogłosił drukiem: „*Romanowski, ou les polonais dans la Russie blanche.*"

Bilderdijk (Wilhelm), ur. 1756 r. w Amsterdamie, † 1831 r. w Harlem; pierwotnie prawnik, liczy się do najlepszych poetów hollenderskich. Wydał „*De ziekte der geelerden*", arcydzieło poezyi opisowéj (1807); „*De mensch*", przerobione z Pope'go „*Essay on man*"; „*Holland verlossing*" (2 t. 1813—14); „*De ondergang der eerste wereld*" (1820 nowe wyd. da Costa, Amsterd, 1845—47) i mnóstwo innych lirycznych i dramatycznych utworów. Zasłużył się także jako lingwista, historyk i tłumacz poetów starożytnych i nowszych.—Druga jego żona, **Bilderdijk** (Katarzyna Wilhelmina), ur. w Haadze 1771 r., † 1830 r., pracowała zaszczytnie w malarstwie i poezyi. Jéj „*Rodrigo de Goth*" (przekład z Suthey'a), jest prawdziwém arcydziełem; również „*Gedichten voor kinderen*" i tragedyje: „*Elfryda i Ifigenija*", bardzo są cenione. Porów da Costa „*Averzigt van het leven en de werken van B.*" (Amsterd. 1844).

Bilé (z), tyle co z *Białéj*, ród czeski, z którego *Fryderyk z B. na Rzechlowicach*, po bitwie Białogórskiéj, jako buntownik wraz z innymi ścięty w Pradze 1621 r. Inni członkowie tego rodu wygnani z kraju jako kacerze, osiedlili się w Saxonii. Z tych pochodzi astronom baron Wilhelm v. Biela.

Bileduldżeryd, toż samo co kraj daktylowy, południowa część Tunisa, a zarazem ogólna nazwa całego szeregu oaz, leżących w południowéj części berberyjskich krajów północnéj Afryki. Nazwa ta jest przestrzała i tylko w skróceniu Dżerid używa się w Tunisie.

Bileamici, ob. Nikolaici.

Bilejowski (Bogusław), ur. w Malinie około 1480 r., ksiądz i kaznodzieja utrakwistowski, † 1556 r. W r. 1532 napisał kronikę kościoła czeskiego, w któréj dowodzi, że udzielanie komunii pod dwiema postaciami istniało w Czechach bez przerwy i przed J. Husem, (wydana 1537 w Norymberdze i w Pradze 1816 r.).

Bilek (Jakób), ob. Augusta (Jan). Napisał kronikę więzienia swego i J. Augusty, † 1581 r. w 65 roku życia.

Bilety bankowe, *banknoty*, *bankocetle*, są to dowody zobowiązania banków do bezzwłocznego wypłacenia okazicielowi na jego żądanie takiéj sumy w monecie brzęczącéj, jaka na bilecie jest wyrażona. Ob. Banki.

Bilety kasowe polskie, były wydawane za czasów księstwa Warszawskiego, mianowicie w r. 1810. Nie przynosiły one żadnego procentu, a wymieniano je w kasach na gotowiznę z potrąceniem 4 gr. od każdych 6 złotych wymienionych. Podobnież bilety wydano raz drugi 1823, przy których wymianie potrącano już tylko grosz 1 od pięciu złotych. Po raz 3-ci pod nazwą *Asygnacyi skarbowéj* wydawała je komis. skarbu 1831.

Bilifein, Bilifuscyn, Biliprazyn, Bilirubin, Biliwerdyn, różne barwniki żółci, ob. Żółć.

Bilguer (Paweł Rudolf von), ur. 1808 w Szwerynie, służył w wojsku pruskiem, lecz wziąwszy uwolnienie, oddał się wyłącznie grze szachowéj i literaturze, i w krótkim czasie zjednał sobie w Berlinie sławę szachisty pierwszego rzędu. Pisma jego: „*Das Zweispringerspiel im Nachzuge*" (Berlin 1839) oraz „*Handbuch des Schachspiels*" (1843), to ostatnie, dokończone przez Heydebranda, uważane jest za jedno z najlepszych dzieł tego rodzaju, † 1840.

Bilijon, w sposobie liczenia przyjętym u nas i we Francyi jest to 1,000,000,000=10^9, w Niemczech zaś milijon milijonów t. j. 10^{12}; sposób ten liczenia idzie i daléj, tak że nasz trylijon jest to tysiąc bilijonów, gdy u Niemców dopiero bilijon bilijonów.

Bilimbajewskie zakłady, górny i dolny, w gub. Permskiéj, pow. Jekaterynburskim, nad rz. Bilimbaichą, założone 1730 r. W *dolnym* płuczki złota, a w *górnym* odlewnie miedzi i żelazne.

Bilin, właściwie Bilina, m. pow. w król. Czeskiém, nad rz. Bieliną, u stóp góry Chełma, o 2 mile od Cieplic, 3200 m. zamek z gabinetem mineralogicznym; słynie ze szczawy alkalicznéj zimnéj (12° C), zwanéj zimną wodą wiszyjską (Vichy), któréj dostarcza źródło Józefa, tryskające wraz z innemi u podnoża skały gnejsowéj. Woda pomieniona burzy się mocno, zawiera kwas węglany, węglan sody, wapna, magnezyi i żelaza, siarczan potażu i sody, chlorek sody; ma smak przyjemny, kwaskowaty, nieco szczypiący, i używaną jest skutecznie w niestrawności, katarach żołądka, jelit, w cierpieniach pęcherza moczowego, tudzież w artrytycznych chorobach, słowem wszędzie gdzie szczawy alkaliczne w ogóle są skuteczne. Z soli otrzymywanych przez wyparowanie wyrabiają się kołaczyki (pastilles de B.), używane przeciw niestrawności.

Bilina (*Bilin*), ciało przez dawnych uczonych znajdywane w żółci, od którego zależeć miały istotne jéj własności; obecnie przekonano się, że była to mięszanina rozmaitych ciał chemicznych, przedewszystkiem barwników i kwasów żółciowych, Ob. Żółć.

Biliński (Dominik), wydał we Lwowie 1847: „*O machinach parowych w ich początkowym wzroście, następnem wydoskonaleniu i ustaleniu się przez dwa systemy Watta i Wolfa, z uwagami nad parą i wykazaniem jéj siły*", z 7 tablicami.

Bilitz. Ob. Bielsk.

Biljak. Ob. Villach.

Bill (z łacińskiego *libellus*), oznacza w języku prawnym angielskim, każde piśmienne zobowiązanie się, rachunek, np. kontrakt sprzedaży ruchomości, skargę, lecz najczęściéj wniosek uczyniony do parlamentu. W tym ostatnim razie wypada naprzód uzyskać pozwolenie na wniesienie billu, potem trzeba go wręczyć piśmiennie, następnie w pewnym przeciągu czasu odczytać trzy razy, po drugiem

odczytaniu poddać pod rozpoznanie komitetu, czasem zmienić odpowiedniemi poprawkami, jeżeli został przyjęty, i wnieść nareszcie do izby wyższéj. Bill, w obu dopiero izbach przyjęty i zatwierdzony przez naczelnika państwa, staje się prawem. W Anglii zowią się jeszcze: *Bill of credit*, list żelazny; *B. in equity*, skarga w sądach pojednawszych; *B. of complaint*, zaskarżenie; *B. of divorce*, żądanie rozwodu; *B. of exchange*, wexel; *B. of eschequer*, bilet skarbowy; *B. of lading*, list frachtowy; *B. of mortality*, świadectwo zejścia; *B. of parcels*, faktura, i t. d.

Billard (z franc. *bille*, kula), ulubiona gra towarzyska, powstała w wieku XVI we Francyi; może być prowadzoną przez dwie lub więcéj osób, na wielkim, zielonem suknem obitym stole, opatrzonym po brzegach wyścielanemi galeryjkami, zwanemi bandami, i mającym sześć dziur czyli łuz. Do gry téj należy 5 i więcéj kul (bil) z kości słoniowéj, a głównem zadaniem gry jest, ażeby daną kulę przez uderzenie końcem kija umyślnie do tego urządzonego, doprowadzić do zamierzonego celu, z uwagą na możliwe jéj odbicia się od band krawędziowych. Teoretycznie gra bilardowa polega na prawach uderzania się ciał sprężystych. Partyje bywają rozmaite: polska, ruska, angielska, piramidowa, pulowa (á la guerre) francuska, karambolowa i t. p.

Billard du Monceau, podskarbi generalny poczt, sławny z procesu o oszustwo i kradzież kilku milijonów franków z dochodów pocztowych. Zamknięty w Bastylli, 1769 bronił się przed sądem, jakoby funduszów tych używał na wsparcie biednych, zasłaniając się licznemi cytacyjami z pisma świętego. Skazany 1772 na karę hańbiącą i wygnanie, bezwstydnie stanął w stroju wykwintnym pod pręgierzem, a następnie, wsiadłszy do wspaniałéj karety, wyjechał do Rzymu, gdzie umarł, spokojnie używając owoców niecnéj kradzieży.

Billardiera, rodzaj roślin z małéj rodziny *Pittosporeae*, któréj przedstawiciele rosną głównie w Australii i w kraju przylądka Dobréj Nadziei. Właściwa jéj nazwa jest *Labillardiera*, nazwaną bowiem została na cześć botanika la Billardière'a, który w r. 1786—7 zwiedził Syryją, a w 1791—2 nowę Kaledoniję, i opisał flory tych krajów. B. obejmuje rośliny bardzo ozdobne, w Europie hodowane w cieplarniach, z których *B. scandens* i *B. mutabilis* mają owoce jadalne.

Billaud-Varennes (Jan Mikołaj), słynny konwencyjonista, ur. w Roszelli 1756, z początku prawnik, przyjął czynny udział w sprawie ludu; jako gorliwy agitator rzezi wrześniowych, wybrany został członkiem konwencyi, i w tym charakterze urzędował w rozmaitych departamentach, odznaczając się zawsze niepohamowaną srogością, a mianowicie też późniéj, w procesie rodziny królewskiéj. Wygnany w r. 1795 i wyłączony z wszystkich amnestyj, † 1819 na wyspie Haiti.

Billault (Aug. Adolf Maryja), minister Napoleona III, ur. 1805 w Vannes, † 1868 w Nantes. Był poprzednio adwokatem w Nantes; rozpoczął zawód polityczny 1837, przystąpiwszy do stronnictwa liberalnego, jako zawzięty przeciwnik Guizot'a. Od 1 Marca do 29 Paźdz. 1840 zajmował pod sterem Thiersa urząd podsekretarza stanu. Po jego upadku zapisał się na listę adwokatów paryskich i wszedł jednocześnie do izby deputowanych. W czasie rewolucyi Lutowéj wybrany do zgromadzenia narodowego, zasiadał po lewéj stronie, lecz po czerwcowém powstaniu przeszedł do bonapartystów i po dokonanym zamachu stanu, wybrany prezesem ciała prawodawczego, przyczynił się nie mało do przywrócenia cesarstwa; 23 Lipca 1854 zajął miejsce Persigny'ego w ministerstwie spraw wewnętrznych, lecz po zamachu Orsiniego (1858) przymuszony był ustąpić chwilowo z gabinetu, jednakże wkrótce potém (po 1859) na nowo objął też same obowiązki.

Billaut (Adam), ludowy poeta francuski XVII w., † 1662 w Nevers, gdzie był z rzemiosła stolarzem. Jego pełne wdzięku pieśni i rozmaite wiersze ulotne stawiają go w rzędzie znakomitych liryków.

Billecocq (Jan Chrzciciel Ludwik), adwokat paryski, ur. 1765. Podczas teroryzmu ustąpiwszy z widowni publicznéj, poświęcił się literaturze. Prócz licznych przekładów z angielskiego i kilku prac oryginalnych, najważniejszém jego dziełem jest: „*De la religion chretienne relativement à l'état, aux familles et aux individus*" (1824). Po powrocie Bourbonów objął znowu obowiązki adwokata i † 1829 r.

Billiton, wyspa w hollenderskich Indyjach Wschodnich, w stronie południowo-wschodniéj od Sumatry, w południowo-zachodniéj od Borneo, obejmuje 119 mil kw. i 14,000 m.; posiada wielkie kopalnie żelaza i cyny, oraz lasy obfitujące w drzewo budulcowe. Miasto główne Czyrutczy.

Billon lub **Bilon**, drobna moneta zdawkowa, zawierająca w sobie więcéj miedzi niż srebra, jak np. u nas 10 i 5 groszówki. W niektórych krajach, jak we Francyi, drobną monetę miedzianą także bilonem nazywają.

Billroth (Jan Gustaw Fryd.), teolog i filolog, ur. w Lubece 1808, od 1834 profesor w Halli, gdzie † 1836. Celniejsze jego pisma są: „*Kommentarz do listów ś. Pawła do Korynty jan*" (Lipsk 1833); „*Beiträge zur wissenschaftlichen Kritik der herrschenden Theologie*" (Lipsk 1831), „*Lateinische Schulgrammatik*" (Lipsk 1834—8—48); „*Vorlesungen über Religionsphilosophie*" (tamże 1837).

Billroth (Teodor), uczony chirurg współczesny, profesor Chirurgii na uniwersytecie wiedeńskim, znany z wielu ważnych prac naukowych. Wykazał doświadczeniami, że produkta zapalne do krwi wstrzyknięte sprowadzają gorączkę; że więc gorączka, jaka przyłącza się do zapaleń (gorączka symptomatyczna, zapalna) i do ran (gorączka traumatyczna, przyranna), powstaje prawdopodobnie skutkiem wessania do krwi produktów miejscowego zapalenia, (*Beobachtungs-Studien ueber Wundfieber*, Berlin 1862). Poczynił wiele ważnych postrzeżeń w dziedzinie anatomii patologicznéj. Wydał Chirurgiję Ogólną (*Die Allgemeine chirurgische Pathologie und Therapie*), która w licznych wydaniach

i przekładach należy do dzieł lekarskich najbardziéj poczytnych; polski jéj przekład jest już zapowiedziany. Prócz tego wraz z prof. Pitha redaguje bardzo obszerną Chirurgiję szczegółową.

Billungowie v. **Billingowie**, saski dom książęcy, pochodzący od ubogiego szlachcica *Hermana Billung*, któremu Otto Wielki w r. 940 za zasługi nadał księstwo saskie. B. † 973. Jego potomkowie linii męskiéj wygaśli w piątém pokoleniu na księciu Magnusie (1106), a majętności Billungów wraz z księstwem przeszły w posiadanie Lotaryjusza von Supplinburg, późniejszego cesarza, który je ustąpił Gwelfom. Księżniczki tego domu, oddawane w małżeństwo to Gwelfom, to Askanom, bywały powodem licznych sporów o sukcesyje, które w ówczesnych zatargach ważną odgrywały rolę.

Bilma, **oaza** w pustyni Sahary, między Fezanem i Sudanem, siedlisko plemienia Tibbu; leży o 100 mil na południe Murzuku i jest ważném stanowiskiem handlu z Sudanem, który zaopatruje w sól, posiada bowiem jeziora słone.

Bilnice, po niem. Bilnitz, wieś w margr. Morawskiém, opodal Brumowa, 1500 m. W pobliżu znajduje się sławny *wąwóz Wlarski*, którym zwykle Węgrzy, a w XVII w. i Turcy, przechodzili do Morawii huty szklane, których wyroby idą do Galicyi i Węgier.

Bilschaa, wieś w Szlezwigu, na połndnie Flensburga, pamiętna bitwą zaszłą 1848 pomiędzy Duńczykami i Szlezwig-Holsztyńczykami.

Bilston, m. w angielskiém hrab. Statford, pośród bogatych pokładów węgla; ma 14,500 m. i prowadzi rozległy handel drobnymi towarami żelaznymi, lakierowanymi. W pobliżu leży paląca się już od blisko 150 lat, wielka kopalnia węgla Bradley.

Biłgoraj, miasto w gub. Lubelskiéj, pow. Biłgorajskim, nad rz. Ładą; ma 5983 m., trudniących się wyrobem sit i płócien włosianych, słynnych z silnéj budowy i pięknych kształtów ciała; różnią się też nieco ubiorem od mieszkańców innych miast naszego kraju.

Biłous (Teodor), dyrektor gimnazyjum rusińskiego w Kołomyi; był tam jednym z głównych założycieli towarzystwa literackiego do wydawania i propagandy dzieł tanich w kilku językach. Redagował czasopismo 2 tygodniowe p. t. *Hołos* od 1865 r. po rusińsku, także wydrukował w Kołomyi 1864 r. „*Tropary, kondaki i prymirnyki etc.*"

Bimana, ob. Dwurękie.

Binder (Wilhelm Krystyjan), publicysta i pisarz teologiczny, ur. 1810 r. w Weinsburgu, w Wirtembergii, był profesorem gimn. w Biel, później urzędnikiem w Wiedniu, skąd przeniósł się 1841 r. do Ludwigsburga; w r. 1845 przyjął wyznanie rzymsko-katolickie. Jego prace są: „*Peter der Grosse und sein Zeitalter*" (1841); „*Geschichte des philosophischen und revolutionären Jahrhunderts*" (2 tomy, Szafuza 1844—45). Wielkie wrażenie uczyniło jego kościelne pismo polemiczne: „*Der protestantismus in seiner Selbstauflösung*" (tamże 1843 i 1846); „*Diplomatische Geschichte d. pol. Emigration*," (Stuttg. 1842) i „*Der Untergang d. pol. Nationalstaats*" (Stuttgart 1839).

Bindraban, miasto w północno zachodniéj prowincyi państwa anglo-indyjskiego, nad rz. Dżumną, ma 19,800 m. i słynie jako miejsce pielgrzymki Hindów, posiada wiele wspaniałych świątyń.

Binduga czyli **Winduga**, zowie się miejsce nad brzegiem wód spławnych, przeznaczone na skład drzewa i wyrobów drzewnych, mających być wodą transportowanemi.—**Bindużne**, opłata pobierana za użytkowanie z bindugi.

Binet (Jakób Maryja Filip), matematyk francuski, członek instytutu, ur. 1786 r. w Rennes; nauczyciel matematyki w liceum napoleońskiém, później profesor szkoły politechnicznéj paryskiéj, † 1856 r. Liczne prace zamieszczał w sprawozdaniach z posiedzeń akademii, w Dzienniku Lionville'a, w Dzienniku szkoły politechnicznéj, od r. 1839 do 1854 r.; główniejsze z nich są: „*O całkach Eulerowych*;" „*O całkowaniu równań linijnych*;" „*Teoryja osi sprzężonych i momentów bezwładności*;" „*O wyznaczaniu dróg planet i komet*" i w. i.

Bingen, miasto obwodowe w wielkiém księstwie Heskiém, przy ujściu rzeki Nahe do Renu, w pięknem położeniu u stóp góry ś-go Rocha, na któréj są gruzy zamku Klopp, gdzie w 1105 r. był uwięziony cesarz Henryk IV. Miasto jest przemysłowe, prowadzi znaczny handel z Moguncyją i Kolonią i ma 5700 m. W pobliżu znajduje się na Renie *Bingerloch*, miejsce utworzone przez dwie skały, niegdyś bardzo niebezpieczne dla żeglugi, dziś jéj wcale nie tamujące; gdyż staraniem rządu pruskiego skały w r. 1833 zostały wysadzone i tylko przy niskim stanie wody, przez jéj wirowanie, można poznać gdzie były. Okolica wydaje znane winо reńskie Szarlochberger.

Bingham (Józef), ur. 1686 r. w Wakefield, w hrabstwie Yorku, † 1723 r. jako kaznodzieja w Havart, pod Portsmouth, jeden z najznakomitszych badaczy na polu archeologii kościelnéj. Napisał ważne dzieło: „*Origines ecclesiasticae*" (8 tomów, Londyn 1708—22).

Binom, (mat.) ob. Dwumian.

Bintang, wyspa na archipelagu Sundy, w stronie południowéj od wyspy Singapore, od któréj oddziela ją cieśnina tegoż nazwiska; obejmuje 29 mil kw. i 16,000 m.

Binterim (Antoni Józef), teolog rz. katolicki, ur. 1779 r. w Düsseldorfie, otrzymał 1805 probostwo w Bilk, pod Düsseldorfem, i tu † 1855 r. Skutkiem udziału w sporach kolońskich o małżeństwa mięszane, skazany został 1839 r. na sześciomiesięczne zamknięcie w fortecy. Z licznych dzieł jego ważniejsze są: „*Pragmatische Geschichte der deutschen National-provinzial und Dioecesalsynoden*" (7 tomów, Moguncyja 1835—45); „*Denkwürdigkeiten der christkatholischen Kirche*" (7 tomów, Moguncyja 1825—32); „*Zeugnisse für die Echtheit des Heiligen Rocks zu Trier*" (Düsseldorf 1845); „*Hermann II, Erzbischof von Köln*" (Düsseldorf 1851).

Binue albo **Czadda**, najważniejszy dopływ Nigru, poczyna się w krainie środkowéj Afryki

Adamana, łączy się w tymże kraju z rzeką Kobbi i Faro, i tworzy granicę między państwami Kororofa i Haussa. Nowszymi czasy żeglują już na niéj i statki parowe angielskie dla zawierania stosunków handlowych z mieszkańcami wewnętrznéj Afryki.

Bio-Bio lub **Biobbio**, rzeka w południowéj części Chili, poczyna się w górach Andach i wpada jako rzeka spławna pod Conception do oceanu Wielkiego.

Biodro, okolica biodrowa, (regio iliaca), zajmuje część przedniéj ściany brzusznéj, znajduje się z każdéj strony pod okolicą podżebrową, nad pachwinową (ob. Brzuch). Szkielet téj okolicy stanowią wydatne, wystające kości biodrowe okryte mięśniami, tłuszczem i skórą; *kości biodrowe* stanowią część kości bezimiennych (ob.); mają one postać rozłożystéj blaszki trójkątnéj, któréj wewnętrzna powierzchnia (dół biodrowy wewnętrzny) gładka i wklęsła, wysłana jest *mięśniem biodrowym wewnętrznym* i zawiera kiszki; powierzchnia zewnętrzna (dół biodrowy zewnętrzny) nieregularna, naprzemian wypukła i wklęsła, jest miejscem przyczepu trzech mięśni pośladkowych. Na zewnętrznéj stronie znajduje się *staw biodrowy (coxa)*; tworzy go pół-kulista główka kości udowéj i odpowiednie wgłębienie na kości bezimiennéj, zwane panewką. Główka z panewką łączy się więzami, z których jeden cały staw okala (torebka stawowa), drugi w postaci sznurka od środka panewki do środka główki przebiega (więz obły); zbita mocna część torebki włóknistéj od przodu zowie się więzem Bertina cz. Webera. Należy on do stawów główkowych (enarthrosis), więc ma ruchy rozległe. Powierzchnia zetknięcia się kości tak znaczna, że słup powietrza mający ją za podstawę, wyrównywa ciężarowi kończyny, i dlatego nawet po przecięciu więzów kości samem ciśnieniem powietrza utrzymują się w zetknięciu; stanowi to ważne ułatwienie przy chodzeniu (ob. Atmosfera). Staw biodrowy często ulega chorobom, mianowicie zwchnieniom, złamaniu główki udowéj, zwłaszcza u starych, i sprawom zapalnym (coxitis, arthritis deformans).—*Biodrowe tętnice wspólne*, prawa i lewa, są to grube pnie tętnicze, powstałe z rozdwojenia aorty (ob.) w dolnéj części kręgosłupa; rozchodzą się one pod kątem, wydają małe gałązki, i po niedługim przebiegu każdy z nich dzieli się na *t. b. zewnętrzną* i *wewnętrzną*. *T. b. wewnętrzna* wydaje 9—11 gałęzi roznoszących krew do wnętrznosci i ścian miednicy; *zewnętrzna* udaje się bardziéj ku przodowi, wydaje kilka gałęzi (z których najważniejsza *t. nabrzuszna, arteria epigastrica*), i przeszedłszy w okolicę pachwinową, przyjmuje nazwę *tętnicy udowéj* (ob.).

Biografija (z greck.), opis życia, *życiorys*, jestto z historyczną umiejętnością dokonane opisanie życia pewnego indywidnum, i obejmuje zwykle tak zewnętrzną jego historyję, jako też intelektualny i moralny rozwój jego osobistości. Tém się ona różni od zwyczajnego biegu życia (curiculum vitae), że ten ostatni obejmuje tylko powierzchownie ważniejsze chwile życia osoby, o któréj ma być mowa. Prawdziwa *bijografija*, jako gałąź historyi, powinna mieć za przedmiot ludzi przedstawiających ogólniejszy jakiś interes, a także takie osoby, które bądźto doświadczyły niezwyczajnych losów, bądź też odznaczyły się albo wybitném stanowiskiem i działalnością powszechnodziejową, albo przynajmniéj wyższego znaczenia moralnymi i psychologicznymi momentami żywota. W każdym razie najpierwszymi obowiązkami *bijografa* są: jak najdokładniejsza znajomość wszystkich okoliczności życia opisywanego indywiduum, wielka miłość prawdy i zupełna bezstronność. Przedstawienie zaś osobistości uniwersalno-historycznych wymaga nadto głębokiego wniknięcia w epokę, wśród któréj ta osoba żyła, i zbadania wpływów wśród których działała. Odrębnym rodzajem bijografii jest *autobijografija* (ob.). Niezmiernie bogata literatura bijograficzna składa się albo z *pojedynczych bijografij*, albo *bijograficznych zbiorów*. Z bijografów starożytnych najznakomitsi: Tacyt, Filostratus, Curtius, Plutarch i Cornelius Nepos; Wieki średnie obfitują tylko w bijografije świętych; od wieku dopiéro XVI rozpoczyna się rozwój najwszechstronniejszéj literatury bijograficznéj, któréj obraz próbował przedstawić Oettinger w dziele: „*Bibliographie biogrpaphique*" (Lipsk, 2 wyd. 2 t. 1854). Z biografów francuskich najgłówniejsi: Fléchier, Fontanelle, Voltaire, Boissy d'Anglos, Villemin, Cousin; z angielskich: Middleton, Johnson, Murphy, Tom. Moore, Irving, Harris, Barrow; z niemieckich: Herder, Niemeyer, Heeren, Luden, Varnhagen von Ense, Barthold, Pertz, Droysen; z polskich: Orzechowski, Bohomolec, Naruszewicz, Krasicki, Ossoliński, Wójcicki, Wagilewicz, Bartoszewicz, Małecki.—Ze zbiorów bijograficznych najcelniejsze: Michaud'a „*Biographie Universelle*" (52 t., Paryż 1811—28); Höfer'a „*Nouvelle biograhie générale*" (tom. 1—43, Paryż 1855—64); „*Biographical Dictionary*" Chalmer'a w 32 tomach i „*General Biography*" Aikina w 10 tomach.

Biologija, dosłownie *nauka o życiu*, wyraz dość nieokreślony. Nazywają tak naukę o życiu w ogóle, w przeciwieństwie do *abiologii*, zajmującéj się martwą naturą; jest to więc niejako fizyjologija ogólna. Biologija jest naprzykład znakomita pierwsza część „*Teoryi jestestw organicznych*" Śniadeckiego. Ob. Życie.

Biolki, zowią się narosty, znajdujące się bądź na ziemi w lasach, bądź na drzewach pruchniejących; pierwsze nazywają inaczéj *bedłkami*, drugie *gąbkami*.

Biometryja, (z greck. mierzenie życia), rachunek prawdopodobieństwa w zastosowaniu do zadań tyczących się długości przeciętnéj życia ludzkiego, co ma zwłaszcza znaczenie przy zabezpieczeniach na życie.

Bion, grecki sielankopisarz, rodem z Smyrny, o ile się zdaje współczesny Teokryta; zginął od trucizny. Z jego sielanek pozostały tylko same ułamki, wydawane zazwyczaj łącznie z poezyjami

Teokryta. Wszakże oddzielnie wydał je ostatnimi czasy G. Hermann w Lipsku 1848.

Bion z Borystenu, filozof grecki, żyjący w III w. prz. Chr., występował głównie przeciw politeistycznéj wierze ludu i dla tego zaliczony został do ateistów. Jego Apoftegmy pomieszczone zostały w Orellego „*Opuscula graeca.*"—Był jeszcze inny **Bion**, znakomity matematyk, który pierwszy nauczał, że na ziemi znajdują się pewne punkta, w których dzień i noc panują po 6 miesięcy.

Biot (Jan Chrzciciel), ur. 1774 r. w Paryżu, † 1862 r., znakomity fizyk. Służył początkowo w wojsku, poczem ukończył szkołę politechniczną, od 1803 r. członek akademii nauk, następnie wieczysty jéj sekretarz, 1809 profesor astronomii fizycznéj w uniwersytecie paryskim. Nie był on wybitnym republikaninem, jak jego przyjaciel Arago, ale umiał zachować zawsze polityczną niepodległość. W Sierpniu 1804 r. towarzyszył Gay-Lussac'owi w jego pierwszéj podróży napowietrznéj; w latach 1806—8 ukończył wraz z Arago francuski pomiar stopnia. Z prac jego naukowych najważniejszą jest odkrycie polaryzacyi obrotowéj (ob.); z innych wymienimy: prace nad szybkością głosu, wraz z Arago nad gęstością gazów, nad przewodnictwem ciepła, rozkładem magnetyzmu, wraz z Savartem nad przyciąganiem bieguna magnesu przez prąd galwaniczny. Oprócz wielkiéj liczby rozpraw ogłosił: „*Physique experimentale*" (4 tom. 1816); „*Traité d'astronomie*" (6 tom., 2 wyd. 1860); „*Traité analytique des courbes et des surfaces du second degré*" (tłom. pol. Wyrwicza p. t. „*Początki geometryi analitycznéj*" Wilno 1819 z wyd. 5 i 1825 z wyd. 6). Poświęcał się też literaturze, w skutek czego wszedł do akad. napisów, a w r. 1856 do akad. francuskiéj.—**Biot** (Edward Konstanty), znakomity znawca chińszczyzny, syn poprzedniego, ur. 1803 r. † 1850 r., pierwiastkowo inżynier cywilny, położył zasługi w budowie francuskich kolei żelaznych. Późniéj oddał się z zapałem badaniu dziejów chińskich, został członkiem akademii, i dla zapoznania się z nauką u Chińczyków, rozpoczął studyja nad językiem chińskim pod kierunkiem St. Juliena. W r. 1847 wszedł do akademii napisów. Oprócz wielu rozpraw, napisał: „*Dictionnaire des noms anciens et modernes des villes de l'empire chinois*" (Paryż 1842); „*Essai sur l'histoire de l'instruction publique en Chine*" (2 tomy, Paryż 1845—46) i przetłumaczył kilka dzieł chińskich.

Bir (z arab.), wyraz często napotykany w nazwach miejscowości arabskich, oznacza studnię, źródło.

Bir albo *Biredżyk*, w starożytności *Birta* miasto nad Eufratem, który odtąd poczyna być spławnym, na drodze z Alleppo do Diarbekir, ma 10,000 m. i prowadzi znaczny handel.

Birago (Karol baron), inżynijer wojskowy, wynalazca systemu mostów oznaczonych jego nazwiskiem, ur. 1792 r. pod Medyjolanem; od 1812 r. zostawał w służbie wojskowéj austryjackiéj, po zawarciu pokoju zajmował się pomiarami topograficznemi i był nauczycielem szkoły wojskowéj pijonijerów. W r. 1825 wystąpił ze swym systemem przenośnych mostów wojskowych, co europejską zjednało mu sławę. Następnie od 1830—35 kierował pracami fortyfikacyjnemi w Linz, gdzie wynalazł nowy rodzaj lawet pod haubice wieżowe. W r. 1836, jako major sztabu generalnego, przeszedł znowu do pułku pijonijerów i tu dopiéro wydoskonalił swój systemat mostowy; most w 1840 r. pod jego kierunkiem wystawiony jest prawdziwem arcydziełem tego rodzaju. Mianowany 1844 r. dowódcą brygady pijonijerów, † 1845 r. wycieńczony nadmiarem pracy.

Birague (Réne de), ur. 1510 r. w Medyjolanie; wszedłszy do służby francuskiéj zjednał sobie względy Henryka II, został potem ulubieńcem Katarzyny Medicis i był jednym z głównych sprawców rzezi ś. Bartłomieja. W r. 1570 wielki pieczętarz, 1570 r. kanclerz, w końcu owdowiawszy, został księdzem i † 1583 r. biskupem w Lavaux.

Birch-Pfeiffer (Karolina), ur. 1800 w Stuttgardzie, † 1868 w Berlinie. W 13 roku życia wstąpiła do teatru, w r. 1825 zaślubiła znanego historyka duńskiego Krystyjana Birch, († 1868). Od 1837—43 była dyrektorką teatru zurychskiego, a od 1844 aktorką w nadwornym teatrze berlińskim, gdzie z talentem grywała role osób starszych. Szczególną zyskała sławę wielką obfitością utworów dramatycznych (około 70), w których obok braku artystycznego obrobienia przebija wielka znajomość sceny. Największém powodzeniem cieszyły się: „*Pfefferrösel*", „*Hinko*", „*Die Grümtlinge*" (podobno najlepsza jej sztuka), „*Der Glöckner von Nôtre-Dame*", „*Die Marquise von Willette*", „*Dorf und Stadt*", „*Johannes Guttenberg*", „*Ulrich Zwingli's Tod*" i inne. Zbiorowe wydanie dzieł dramatycznych B. wyszło pod tyt. „*Gesammelte dramatische Werke*" (t. 1—13, Lipsk 1862—69). Napisała także kilka powieści i romansów. Na scenie naszéj przedstawiano wiele jéj sztuk, a mianowiaie: „*Anglicy w Paryżu*" (tł. Wiemuth); „*Matka i córka*" (tłum. J. Królikowski); „*Noc i Poranek*" (tłum. Dawison); „*Poczwarka*", „*Stary Skrzypek*", „*Hinko*" „*Żydówka*" i t. d.

Birch-Pfeiffer (Wilhelmina v. Hillern), spółczesna belletrystka niemiecka, córka poprzedniéj, ur. 1836 w Monachjum; początkowo poświęcała się scenie, następnie jako zamężna *v. Hillern* porzuciwszy teatr, oddaje się literaturze i używa w swym kraju znacznej wziętości. Z prac jej celniejsze: „*Doppelleben*", „*Ein Artz der Seele*" (1869) i „*Aus eigener Kraft*", najnowszy romans, w którym naśladować zaczyna Marlitt'a. Napisała także dwie komedyjki: „*Guten Abend*" i „*Ein Autographensammler*", na wielu przedstawiane teatrach, ale przez krytykę nieszczególnie przyjęte.

Bird (Robert Mongomery), literat amerykański, ur. 1803, † 1854, zjednał sobie na scenach amerykańskich niepospolitą sławę tragedyjami: „*The gladiator*", „*Oraloosa*" i *The broker of Bogata*". Pisał także i powieści.

Biret, staroświecka czapka rogata, później noszona przez biskupów, księży i doktorów akade-

mickich. Kobiety także nosiły birety rozmaicie ozdabiane.

Birger I, szwagier króla szwedzkiego Eryka XI, po którego śmierci był opiekunem jego nieletniego syna Waldemara. Uważany jest za założyciela miasta Sztokholmu; † 1296.—**Birger II**, syn i następca szwedzkiego króla Magnusa I, panował od 1282—1301, najprzód pod opieką Torkla Knudsona, a potém sam jeden, lecz z powodu okrucieństwa został wygnany i † 1328.

Birgłów, wieś na prawym brzegu Wisły, w dzisiejszéj regencyi bydgoskiéj, blisko Torunia. Do r. 1590 znajdował się tu warowny zamek krzyżacki.

Birinus (święty), jeden z apostołów Anglii, założyciel biskupstwa w Dorrester, którego był pierwszym biskupem, do r. 640. Pamięć jego obchodzą 3 grudnia.

Birka, ludowa nazwa kwiatu leszczyny.

Birjucz, miasto pow. w gub. Woroneskiéj, nad rz. Cichą Sosną, ma 3300 m.—**B. powiat**, 3873 w. kw. a m. 184,000. Rzek spławnych niema.

Birjucza kosa, wyspa na m. Kaspijskim, niedaleko ujścia rz. Tereka; dł. 10 w. a szr. 2—3 w. Komora, kwarantana.

Birken (Zygmunt von), przed wyniesieniem do godności szlacheckiéj zwany *Betulius*, ur. 1626 w Wildenstein pod Eger, † 1681 w Norymberdze, gdzie, idąc za kierunkiem poetycznym Harsdörfera i Klaja, zaliczony został w poczet członków stowarzyszenia kwiatowego. W latach 1646 i 47 był nauczycielem książąt brunświckich, potém powrócił do Norymbergii 1658 został wybrany prezesem pasterzy w Pegnitz i do śmierci cieszył się względami i przywiązaniem dawnego wychowańca Ulrycha, księcia brunświckiego. Jego dramata alegoryczne i liryki nie są bez talentu wprawdzie, lecz przebija w nich smak mdławo-pedantyczny. Godniejszemi uwagi są: „*Spiegel der Ehren des Hauses Oesterreich*" (Norymb. 1668), oraz „*Deutsche Rede-Bind- und Dichtkunst*".

Birkenfeld, księstwo, od 1817 wschodzące w skład wielkiego księstwa Oldenburgskiego, leżące pomiędzy rzekami Renem, Saarą i Mozellą; liczy na 9 mil kw. 35,600 m. Kraik ten, obfitujący w lasy, ma znaczne zakłady górnicze. Mieszkańcy mało zajmują się rolnictwem, a natomiast oddają się pasterstwu i górnictwu. Miasto stołeczne *Birkenfeld*, rezydencyja rządu prowincyi, posiada gimnazyjum i 2500 m.

Birkenhead, miasto handlowe i fabryczne w angielskiém hrabstwie Chester, ma 51,600 m. i port; połączone jest koleją żelazną z miastami Birmingham, Manchester, Liverpool i t. d.; szybko wzrasta.

Birkowski (Fabijan), dominikanin, sławny kaznodzieja polski XVII w., wierszopis i filozof, ur. we Lwowie 1596. Po ukończeniu akademii krakowskiéj i uzyskaniu stopnia magistra, rozpoczął 1587 zawód nauczycielski i wykładał filozofiję oraz wymowę. W r. 1592 został dominikaninem; po odbytej podróży do Włoch, gdzie otrzymał stopień doktora teologii; po przeniesieniu przez Zygmunta III stolicy do Warszawy, Birkowski, wybrany wikarym przeorstwa warszawskiego i kaznodzieją, zasłynął wkrótce z kazań, miewanych w czasie grasującego powietrza; skutkiem tego wezwany został 1611 na kaznodzieję królewicza Władysława, przy którym pozostawał przez lat 24, gdyż dopiero na dwa lata przed śmiercią wyprosił się od dalszego pełnienia tych obowiązków. Wówczas wybrany przeorem krakowskim, resztę życia dokonał wzaciszu klasztorném, gdzie † 7 grud. 1636. Wyborna polszczyzna i talent oratorski znakomity, uczyniły jego pisma prawdziwym skarbcem naszego języka. W kazaniach swoich przedstawia B. doskonale wiek XVII, w którym wszystkie prawie czyny narodu wypływały ze źródła religijnego. Jako mówca stoi B. podobno na równi ze Skargą, różni się zaś od niego większą rubasznością (kaznodzieja obozowy), nieokrzesaną energiją, entuzyjazmem kaznodziejskim, śmielszemi myślami, odwagą, wypracowaniem i potęgą przytwardszego nieraz słowa. Oprócz kazań zebranych w jednym tomie (1620) i w dwu późniejszych tomach (1623—28), wyszło oddzielnie kilkanaście jego kazań przygodnych, a mnóstwo miało ich jeszcze pozostać w rękopisach. W nowszych czasach wiele jego kazań przedrukowała *Biblijoteka polska* Turowskiego, oraz wydano różnymi czasy w Poznaniu i Krakowie.—**Birkowski** (Szymon), starszy brat poprzedniego, † 1626; był profesorem wymowy i lekarzem Tomasza Zamojskiego. Pozostała po nim znaczna liczba rękopisów w przedmiotach medycznych, które znajdują się w biblijotece ordynacyi Zamojskiéj.

Birkut, Birkuł, wielki orzeł na Kaukazie, którego pióra były używane do strzał dawnego rycerstwa.

Birma, królestwo w Indochinach, między 19—28 szer. półn., ma 9000 mil. kw. i 4 milijony mieszkańców, graniczy z prowincyjami angielskiemi w Indyjach, Syjamem, Tybetem i Chinami. Państwo rozpada się na 3 części: właściwą Birmę, północną Birmę i państwa hołdownicze Szan. Góry na północy wysokie mają odnogi ciągnące się ku południowi, dotychczas jednak mało zbadane; wysokość ich ma być różna, od 2000—8000 stóp. Grunt jest wulkaniczny, a pod 21° szer. pół wznosi się dziś wygasły wulkan Puppa, z olbrzymim kraterem. Główną rzeką B. jest Irawaddi, a rz. Salnen tworzy w części granicę wschodnią. B. leży częścią w strefie gorącéj, częścią w umiarkowanéj; posiada trzy pory roku: chłodną, ciepłą i dżdżystą, które w języku krajowym odmienne noszą nazwiska. Pierwsza przypada pomiędzy Listopadem i Lutym, druga pomiędzy Marcem i Lipcem, trzecia pomiędzy Sierpniem i Październikiem. W dni chłodne spad. termometr do 4°, w gorące wznosi się do 30, a nawet 46° R. Minerałów wielka obfitość, ale dobywanie ich stosunkowo nieznaczne. Znajduje się tu złoto, srebro, miedź, żelazo, cyna, ołów, antymon, oprócz tego wielkie pokłady węgla kamiennego i znaczna ilość oleju skalnego. Świat roślinny także bogaty. Produkują tu szczególniéj ryż, kukurużę, pszenicę, trzcinę cukrową, owoce, jarzyny, tytuń, bawełnę, indygo i t. d. Lasy obszerne do-

starczają wiele drzewa budulcowego. Z dzikich zwierząt znajdujemy tu słonie, nosorożce, lamparty, tygrysy, jelenie, dziki i liczne gatunki małp. Najpożyteczniejsze między swojskiemi zwierzętami są: bawoły i bydło rogate, a między ptakami liczne gatunki kur, pawie, bażanty. Mieszkańcy Birmanowie małego wzrostu, koloru brunatnego, włosów czarnych, są pochodzenia mongolskiego i odróżniają się od ludów sąsiednich, Karów, Kado Pwon i innych większém rozwinięciem duchowem. Charakter ich, jak wszystkich ludów zostających pod rządem despotycznym, jest złośliwy, podstępny, wiarołomny, czołgający podle przed wyższymi, dumny i nielitościwy względem niższych. Religija panująca buddyzm; kapłaństwo bardzo liczne, są także i mniszki. Przemysł nie rozwinięty, a handel spoczywa w ręku cudzoziemców. Rząd w zupełności despotyczny. Król (boa) jest panem życia i majątku poddanych; dochody jego stanowią podatki dowolnie nakładane i wyciskane z mieszkańców, oraz cła; chociaż prawa są opisane, to jednak w sądach panuje oburzające przekupstwo. Stolicą dzisiaj jest Mondalay albo Pataniapora (ob.), przedtem zaś od r. 1783—1823 była nią Amarapura (ob.), a od r. 1823 prawie do naszych dni rezydencyją króla i siedliskiem rządu była Awa lub Ava, niegdyś złotem miastem zwana, następnie przez trzęsienie ziemi zniszczona i dziś w zupełnym upadku będąca. — *Historyja.* Starożytna historyja B. obraca się około miast: Tagung, Pagan i Prome, Ava bowiem należy już do czasów późniejszych; spotkać w niéj można myty, przypominające podania innych ludów, np. Kartagińczyków lub tradycyje biblijne. W r. 1364 została założoną Ava i od téj chwili poczynają się dzieje pewniejsze, zapełnione nieustannemi walkami z Pegu i innymi sąsiednimi ludami. Długi czas zostawał kraj ten pod wpływem Chin. Z Europejczyków posunęli się najdaléj wewnątrz kraju Hollendrzy, którzy w XVII w. mieli faktoryje na brzegach Irawaddi, aż do Bhenmo. Ava była także zdobywaną przez cudzoziemców, raz ostatni uległa temu losowi w 1740 r., w którym podbita była przez Pegu. Kraj wtedy jęczał pod uciskiem obcych, dopóki Alompra, wielki patryjota i bohater birmański, zebrawszy pewną liczbę towarzyszów, nie wygnał cudzoziemców on następnie rozpoczął; zawojowania, które przerwała śmierć w 1760 r. Z pomiędzy jego następców odznacza się król Mentaragyi (1781—1819), pod którym B. dosięgła wysokiego stopnia potęgi. Wkrótce po jego śmierci rozpoczęły się spory i wojny z Anglikami, którzy zabrali w r. 1826 Aracam i Tenasserina, a w r. 1853 Pegu i Martaban, tak że dziś B. nie dotyka już morza. W skutek tych strat przeniesiono w r. 1858 stolicę do nowozałożonego Mandalay. Obecnie panujący król Mendun-min jest bardzo pokojowego usposobienia. Por. J. Crawfurd, „*Journal of an Embassy to the Court of Ava*" (Lond. 1834); H. Yule „*A Narrative of the Mission to the Court of Ava in 1855*" (Lond. 1858); W. H. Marshall'a „*Four years in Burmah*" (London 1860); A. Bastian: „*Die Völker des östlichen Asien*" (Lipsk 1860).

Birmański język i literatura. Mowa birmańska należy do języków jednosylabowych, lecz wraz z poddziałami swymi stanowi narzecze samoistne, używające właściwego sobie alfabetu pochodzenia indyjskiego (*Pali*). Mało jeszcze znana literatura jego jest starożytna i bogata; w treści swojéj opiera się głównie na podstawie indyjskiéj, mianowicie na literaturze buddyzmu, przejętego z Indyj, jakóż obecnie jeszcze Pali jest tu językiem naukowym. Posiadają Birmanowi szacowne bardzo roczniki, bogaty skarb pieśni ludowych i utworów poezyi sztucznéj. Przedstawienia dramatyczne, czerpiące treść także z buddyzmu, wielce są lubiane. Sztuka drukarska wprowadzona dopiero w ostatnich lat dziesiątkach. Piszą żelaznymi rylcami na liściach palmowych. Klasztory są zarazem szkołami. Gramatycznie i słownikowo język B. najlepiéj opracowali europejczycy Latter, Indson i Lane. Porów. Mason'a „*Burmah, its people and natural productions*" (Rangun 1862).

Birmingham, jedno z najważniejszych miast fabrycznych Anglii i Europy, główne siedlisko przemysłu i wyrobów metalowych w Europie; leży w północno-zachodniéj części angielskiego hrabstwa Warwick, w środku największéj kanałowéj i kolejowéj sieci angielskiéj, nad r. Rea; ma 300,900 m. Celniejsze budowle miasta są: kościół ś. Filipa, dwa bazary, gimnazyjum. Znajduje się tu mnóstwo wzorowych instytucyj naukowych, dwie biblijoteki publiczne i liczne zakłady dobroczynne. Na przedmieściu Egbaston fabrykanci powznosili wielkie i piękne wille.

Birnbaum (Jan Michał Franciszek), znakomity prawnik, ur. 1792 w Bambergu, profesor prawa naprzód w Löwen, od 1835 w Utrechcie, a od 1840 w Giessen; odznaczył się głównie jako pisarz w przedmiotach prawa cywilnego i kryminalnego.

Biro (Marcin), ur. 1696 r. na wyspie Żytnie (Schütt), † 1744 r., biskup rz. kat. wesprymski, wielki nieprzyjaciel inowierców, usilnie domagał się, aby Maryja Teresa wydała rozkaz, jeżeli nie spalenia wszystkich heretyków w Węgrzech, to przynajmniéj wypędzenia ich z kraju co do jednego. Jego pismo w téj myśli wydane pod tyt. „*Enchiridion de fide haeresiarchis*" i t. d. (1750) wywołało tak wielkie oburzenie, że zakazane zostało w całém państwie.

Biron (Karol de Gontaut, książę de), syn poległego 1592 pod Epernay marszałka Armanda de Gontaut, wodza hugonotów; ur. 1562, odznaczył się za panowania Henryka IV, w ostatnich walkach hugonotów, nadzwyczajną odwagą i walecznością (nazywany z tego powodu *Fulmen Galliae*, t. j. piorun Gallii), mianowany był przez tegoż króla parem i księciem. Mimo to jednak porozumiewał się z Hiszpaniją i zamyślał o zdradzeniu Henryka. Pierwszym razem przebaczył mu wspaniałomyślny monarcha, lecz kiedy **Biron** powtórnie się przeniewierzył, Henryk IV kazał go ściąć w Bastylii

1602.—Stryjeczny wnuk poprzedniego **Biron** (Karol Amand), ur. 1663, † 1756, był marszałkiem Francyi; podobnież i syn jego *Ludwik Antoni* B. ur. 1701, † 1788. *Armand Ludwik de Gontaut*, książę **Biron**, ur. 1747, synowiec i spadkobierca ostatniego, nosił poprzednio tytuł księcia Lauzun. W r. 1789 połączył się z stronnictwem ludu, a więcéj jeszcze z księciem orleańskim, którego był powiernikiem i wykonawcą. Uwięziony 1793, został stracony w Paryżu.

Biron albo **Biren** (Jan Ernest hr.), książę kurlandzki, ur. 1690 r., † 1772 r., syn kurlandzkiego właściciela dóbr ziemskich *Bührena*, lub *Bierena*, uczył się w Królewcu, a przybywszy 1714 r. do Petersburga, zjednał sobie względy owdowiałéj księżny kurlandzkiéj, Anny Joanówny, siostrzenicy Piotra W.; gdy zaś w r. 1730 Anna objęła rządy państwa, B. pozyskał tytuł hrabiego i wszelkiego rodzaju godności, a nawet przybrał herb francuskich książąt Bironów, i pod imieniem cesarzowéj stał się istotnym samowładzcą, grabieżcą i tyranem. W r. 1737, po bezdzietnéj śmierci księcia kurlandzkiego Ferdynanda, za wpływem cesarzowéj Anny obrany został księciem dziedzicznym w linii męskiéj. Po śmierci Anny (1740) był opiekunem następcy tronu i regentem państwa, wkrótce jednak strącony przez feldmarszałka Münicha, wysłany został na Syberyję; ale w następnym zaraz roku, po wstąpieniu na tron Elżbiety, został powrócony do kraju. Katarzyna II powróciła Bironowi 1763 r. księstwo Kurlandzkie, którém jakoś roztropnie i łagodnie zarządzał do r. 1769, w którym odstąpił je swemu starszemu synowi Piotrowi. —**Biron** (Piotr), książę Kurlandyi i Saganu, najstarszy syn poprz., ur. 1724, † 1800 r.; podzielał losy swego ojca, późniéj wszakże (1762) przez cesarza Piotra III mianowany został generałem jazdy; rządy jego w Kurlandyi, z powodu ustawicznych sporów ze stanami, były niezmiernie burzliwe i sprowadziły zrzeczenie się jego, skutkiem czego Kurlandyja przeszła w posiadanie Rossyi. Z trzeciego małżeństwa swego z Anną Karoliną *Dorotą*, hr. Medemówną, miał pięć córek, które powychodziły za mąż za ludzi wysoko położonych w rozmaitych krajach. Po zrzeczeniu się księstwa, B. przebywał po większéj części w nabytém 1786 r. od ks. Lobkowica księstwie Sagańskiém. Był on założycielem linii *Biron-Sagan*, brat zaś jego *Karol Ernest* **Biron**, ur. 1728, † 1801 r., założył liniję *Biron-Wartenberg*.

Birr, wieś w szwajcarskim kantonie Argowii, ma 600 m. Na tutejszym cmentarzu spoczywają zwłoki Pestalozzego, który w pobliżu (w Neuhof) miał sławną swoją szkołę; między r. 1775—1780 założył tu instytut dla biednych.

Birsk, m. pow. w gub. Orenburgskiéj przy ujściu rz. Białéj i Solichy, 2800 m. W bliskości leżą horodyszcza, opasane rowami i wałami, które lud nazywa czudzkiemi. Założone w w. XVI.—B. powiat od r. 1781, 21,700 w. kw. a ludności 272,000. Baszkiry, Meszczeryjacy, Teptary, Czeremisy, Wotjaki. Jezior do 130

Birsztany, miasteczko w gub. i pow. Kowieńskim, nad Niemnem, około 300 m., miało niegdyś dwór myśliwski wielkich książąt litewskich. Wody mineralne słone, leczące kołtun i inne choroby.

Biruta, córka Widymunda ze Żmudzi, poświęcona służbie bogów, została wajdelotką i weszła w grono dziewic, strzegących świętego ognia Żnicza na ołtarzu Praurymy pod Połągą. Kiejstut, książę żmudzki i trocki, zachwycony jéj pięknością, porwał ją i uwiózł do Trok, gdzie pojął za żonę. Powiła mu czterech synów: Patryka, Witolda, Towciwiłła i Sygajłę czyli Zygmunta. Słynęła z wielkich cnót i dobroczynności, † 1416, a lud poczytał ją za boginię. Dotychczas nadmorska góra w Połądze zowie się *grobem boskiéj Biruty* (*Rakształis Szwietas Birutas*) i jest celem pielgrzymek ludu.

Biryjusy lub **Biryjuscy Tatarzy**, niegdyś koczowali nad rz. Birjusą, a potém nad rz. Abakanem, w gub. Tobolskiéj, obecnie już nie istnieją, wyznawali szamaizm i mówili sobie właściwym dyjalektem.

Biryn Polny. Ob. Berynczek.

Birże, m. w pow. Poniewieżskim, gub. Kowieńskiéj, nad jeziorem i rz. Muszą (Oposzczy), niegdyś obronne; pamiętne jest przymier em, zawartém osobiście 26 Lut. 1701 r. pomiędzy Augustem II a Piotrem W. przeciw królowi szwedzkiemu Karolowi XII, oraz synodami ewang. ref. W kościele tego wyznania spoczywają zwłoki hetmana w. lit. Mikołaja ks. Radziwiłła Rudego, † 1640 r.

Bis, z łaciń., znaczy dwukrotnie, wyraz używany w muzyce na oznaczenie powtórzenia pewnego pasażu.

Bisaccioni (Majolind hr.), literat i dyplomata włoski, ur. 1582 w Ferrarze, † 1663. Oprócz wielu dzieł historycznych, tudzież oper, dramatów, romansów i tłumaczeń, wydał: „*Hist. delle guerre civili* 1610 — 1651" (Bologna 1653 — 1654); „*Demetrio Moscovita, istoria tragica*" (Rzym 1643).

Bisceglia, miasto portowe we Włoszech, w prowincyi Terra di Bari, nad morzem Adryjatyckiém, ma 16,600 m. i jest rezydencyją biskupa.

Bischariba albo **Bischarin**, naród koczujący w północnéj Nubii, pomiędzy morzem Czerwoném i Nilem; liczy 200,000 głów, dzieli się na kilka plemion i mówi językiem różniącym się zupełnie od mowy swoich sąsiadów, a zowiącym się Beganie.

Bischof (Karol Gustaw), zasłużony geolog i chemik, ur. 1792 w Norymberdze, † 1870; od r. 1816 był profesorem w Erlangen, od 1822 prof. chemii i technologii w Bonn; poświęcił się przeważnie geologii i umiał do niéj wybornie stosować prawdy chemiczne, przyczem nie zapomniał o siłach mechanicznych, które zaniedbywali niektórzy jego poprzednicy. Starał się też gorliwie o rozszerzenie wśród ludu wiadomości z nauk przyrodzonych. Ogłosił między innemi: „*Physikal.-statistiche Beschreibung des Fichtelgebirges*" (2 t., 1817); „*Die vulkanischen Mineralquellen Deutschlands und Frankreichs*" (1 26); „*Die Wärmelehre des Innern unseres Erdkörpers*" (1837); „*Lehrbuch der chemischen und physikalischen Geologie*" (2 wyd. 1863—1866, 3 t.).

Bischoff (Krzysztof Henryk Ernest), lekarz ur. w Hannowerze 1780, był naprzód fizykiem powiatowym w Barmen, potem profesorem medycyny w Bonn, gdzie † 1861. Główne jego dzieło jest: „*Die Lehre von den chemischen Heilmitteln*" (3 tomy, Bonn 1838—40), wiele prac jego pomniejszych ma charakter polemiczny. — **Bischoff** (Teodor Ludwik Wilhelm), syn poprzedniego, anatom i fizyolog, ur. 1807 w Hannowerze, był z kolei profesorem w Bonn, Heidelbergu, Giessen, a od 1855 wykłada anatomiję i fizyjologiję w Monachijum. Z licznych jego pism celniejsze są: „*Entwickelungsgeschichte des Kaninchens*" (Brunświk 1843); „*des Hundes*" (1844); „*des Meerschweinchens*" (1852); „*des Rehes*" (1854); oraz: „*Der Harnstoff als Mass des Stoffwechsels*" (Giessen 1853).

Bischoff (Gottlieb Wilhelm), botanik, ur. 1797 r. w Dürckheim, nad Hardtem, poświęcał się początkowo malarstwu, później botanice, pozyskał stopnie naukowe w Heidelbergu, gdzie 1839 mianowany został profesorem; † 1854. Najcelniejsze jego dzieła są: „*Lehrbuch der Botanik*" (3 t. 1834—39); „*Handbuch der botanischen Terminologie und Systemkunde*" (2 tomy Norymb. 1833—44). Wiele pracował nad zbadaniem roślin skrytopłciowych.

Bischoff (Ignacy Rudolf), ur. 1784 w Kremsmünster, był od 1812 profesorem kliniki w Pradze, a od 1825 w akademii wiedeńskiéj, † 1850. Przysłużył się rozpoznaniem gorączki nerwowéj, na któréj związek z zapaleniem pierwszy zwrócił uwagę. Ważniejsze jego pisma są: „*Grundsätze der praktischen Heilkunde*" (3 t., Praga 1823—25); „*Grundsätze der Diagnostik und Therapeutik der Fieber und Entzündungen*" (Wiedeń 1823); „*Grundzüge der Naturlehre des Menschen*" (4 części, Wiedeń 1837—39).

Bischoff (Ferdynand), Dr. obojga praw i prof. we Lwowie, wydał: „*Das alte Recht der Armenier in Lemberg*" (Wied. 1862); „*Das alte Recht der Armenier in Polen*" (1857); „*Ueber einen deutschen Rechtscodex der Krakuer Univers.-Libl.*" i t. p.

Bischofsburg, ob. Biskupice.

Bischofswerda (Biskupice), m. okręgowe w Łużycach saskich, nad rz. Wezenicą, 3500 m., założone w r. 1076, wielkie fabryki sukna; w r. 1429 spalone przez Husytów, a 1813 przez Francuzów.

Bischofswerder, ob. Biskupice.

Bischofswerder (Jan Rudolf von), potomek saskiéj rodziny szlacheckiéj, wszechwładny minister i ulubieniec króla prusskiego Fryderyka Wilhelma II; ur. 1737 r. On był głównym sprawcą konferencyi pilnickiéj 1790 i wojny przeciwko Francyi. Po śmierci króla 1797 uwolniony od obowiązków, † 1803. Skłonność jego do mistycyzmu, była przyczyną niektórych postępkow Fryderyka Wilhelma, które historyja kładzie na karb jego ministra.

Bischop (Jan), albo *Episcopius*, ur. 1646 r. w Gravenhage, adwokat, a zarazem malarz i miedziorytnik, † 1686 w Amsterdamie. Znakomite są jego akwarele i inne prace rysunkowe. Wydał nadto: „*Paradigmata graphices rariorum artificum, tabulis aeneis*" (Haaga 1671).

Bischwailer, miasto dawniéj we francuskim dep. Niższego Renu, nad rz. Moder; dziś przyłączone do Niemiec, 9800 m.; niegdyś warowne, dziś przemysłowe, posiada fabryki płótna, sukna, mydła i t. d.; prowadzi znaczny handel. W pobliżu zamek Tiefenthal będący niegdyś rezydencyją książąt palatynów Bischweiler.

Bisermianie, plemię, w gub. Wiackiéj, pokrewne Wotiakom, mahometanie; niektórzy utrzymują, że od nich pochodzi wyraz *bisurman*.

Biserskie zakłady żelazne, w pow. i gub. Permskiéj, założone 1786 r., nad rz. Biserą. Czyt. Murchinsona „*Geolog. opis Ewrop. Rossii*".

Biserta, Bizerta, albo *Benzaot*, portowe miasto w Tunis, nad morzem Śródziemnem, 8500 m., stoi na miejscu starożytnego Hippo Zarytus.

Bisertskie Zakłady żelazne, w pow. Krasnoufimskim, gub. Permskiéj, nad rz. Bisertą, założone 1761 r.

Bishop (Sir Henry Rowley), ur. w Londynie 1780 r., † 1855, był od 1810—24 dyrektorem orkiestry teatru Coventgarden, i napisał przeszło 60 oper i operetek, które w Anglii wielką miały wziętość.

Bisi lub **Bisio**, doktór filozofii i medycyny, profesor anatomii i fizyjologii w Wilnie, ur. 1720 r. Pobierał nauki w Pawii, później był lekarzem w Wenecyi, gdzie przyjął obowiązek lekarza nadwornego księżny Jabłonowskiéj, wojewodziny bracławskiéj, i razem z nią 1763 przybył do jéj majętności Siemiatycz. Następnie przeniósł się do Karola Radziwiłła, a stąd 1772 do Wilna, gdzie w r. 1782 obrany został prezesem *Collegii physici* i profesorem anatomii i fizyjologii. W r. 1787 sprzedawszy swą bibljotekę akademii, powrócił do Włoch. Oprócz innych prac, on pierwszy pisał 1772 w Wilnie o kołtunie, manii i melancholii, po polsku i po łacinie: „*Epistola medico-anatomica*" (1779); „*Tentamen ex universa myologia*" (Wilno 1783—4).

Bisior, był to rodzaj tkaniny, jak się zdaje purpurowéj, wyrabianéj z najcięższego włókna z Indyi, Persyi lub Egiptu. B. w starożytności używany był na szaty kapłańskie, jak u Izraelitów.

Bisiowski Dobek, kasztelan bełski, wysyłany był 1468 przez Kazimierza Jagiellończyka w poselstwie do Stefana, wojewody wołoskiego, z propozycyją udzielenia mu pomocy przeciw Mateuszowi, królowi węgierskiemu, jeżeli uczyni zwykły hołd monarsze polskiemu. Poselstwo to nie odniosło żadnego skutku.

Biskaja, najbardziéj ku półn. posunięta z trzech baskijskich prowincyj Hiszpanii, ma 40 mil kw. i 177,000 m. Jestto kraj górzysty, posiada bardzo piękne okolice i wydaje owoce południowe, wino, kasztany i t. p. Biskaja w 1379 r. złączoną została z Kastyliją, lecz do 1823 utrzymała swą autonomiję i dziś jeszcze ma pewne przywileje co do administracyi, opodatkowania, służby wojskowéj i ceł. M. główne Bilbao, od niego obecnie i prowincyja nazwę otrzymuje (ob.). **Biskajska zatoka**, inaczéj morze Akwitańskie, przez Francuzów zaś zatoką

gaskońską zwana, leży pomiędzy północnemi Hiszpanii i zachodniemi brzegami Francyi.

Biskup (z gr. *Episkopos*=dozorca, zwierzchnik), w pierwotnym kościele chrześcijańskim każdy starszy gminy (presbyter), obecnie w kościele rz.-kat., grecko-kat. i niektórych innych, duchowny pasterz, mający zwierzchni dozór nad księżmi i nad duszami wiernych, w pewnym obrębie kraju czyli dyjecezyi. Biskupi w urzędzie swym i władzy uważani są za następców samych apostołów, zaś kapłani tylko za następców 72 uczniów, których Chrystus oprócz apostołów rozesłał na opowiadanie Ewangelii. Do obowiązków i władzy biskupiéj, mianowicie w kościele rz.-kat. należy poświęcanie księży, udzielanie bierzmowania, święcenie olejów świętych używanych do sakramentów, konsekracyja kościołów, błogosławienie opatów, ksień i sióstr zakonnych i t. d. Oznakami godności biskupiéj są: pastorał, pierścień, dalmatyka, tunika, rokieta, palijusz, krzyż na piersiach, rękawiczki i obuwie. Poświęcenie biskupa, zwane *konsekracyją*, odbywa się z licznemi obrzędami, przy assystencyi 3 innych biskupów. B. jeżeli dla podeszłego wieku lub słabości zdrowia nie może dopełniać wszystkich swoich powinności, przybiera sobie do pomocy *koadyjutora* z pomiędzy biskupów *in partibus*, t. j. niemających własnych dyjecezyj, którzy z prawa są jego następcami. Wszyscy B. są równi pomiędzy sobą co do władzy kapłańskiéj, lecz biskup rzymski, w kościele rzymsko-katolickim, jako następca ś. Piotra, ma pierwszeństwo przed innymi, a władzę nad wszystkimi.

Biskupice, po niem. *Bischofsburg*, m. w obwodzie pruskiéj regencyi Królewieckiéj, nad rz. Dimmer, 2600 m., założone przez Krzyżaków 1395 r.

Biskupice (*Bischofswerder*), miasteczko w obwodzie prus. regencyi Kwidzyńskiéj, nad rz. Drwęcą, 1530 m.

Biskupice, osada w gub. i pow. Lubelskim, nad rz. Gielczewem, 800 m.

Biskupiec, jezioro w W. księstwie Poznańskiém, powiecie Szubińskim.

Biskupski (Jakób), ksiądz rz.-katol., następnie ewang. refor. na Litwie. Wydał „*Rachunek summaryjusza prawdy katolickiéj w przedniejszych artykułach*“ i t. d. (Łaszczów 1610). Dzieło to wywołało odpowiedź ks. W. Słupskiego i zaliczone zostało do ksiąg zakazanych.

Biskupstwa rz.-kat. w ziemiach dawnej Rzeczypospolitéj Polskiéj: 1) **B. alsperskie**, zamiast *heilsberskie*, *warmińskie* (ob.). 2) **B. augustowskie** czyli **sejneńskie**, ustanowione w r. 1818 na miejsce wigierskiego, dla ówczesnego wojewódz. augustowskiego, dekanatów 12. W r. 1857 było kościołów paraf. 122, filij. 12; biskupami wigierskimi byli: Michał Karpowicz 1796—1804 r., Jan Klemens Gołaszewski 1805—20 r.; augustowskimi zaś: pierwszym: Ignacy Czyżewski od roku 1820 do 1823; a ostatnim Konstanty hrabia Łubieński. 3) **B. bakońskie, bakowskie**, w księstwach mołdawsko-wołoskich (Rumuńskich), powstało pod koniec XIV w. za papieża Urbana V, z katedrą w Cerecie, czyli Serecie, zkąd katedra przeniesioną została r. 1403 do Bakowa. Pomimo utraty zwierzchnictwa nad Multanami i Wołoszczyzną, biskupi B. zawsze jeszcze bywali przez królów polskich mianowani. Od założenia aż do r. 1796, było 24 biskupów.—4) **B. bełskie**, na Rusi Czerwonéj, było właściwie biskupstwém chełmskiém, a nazywane tylko B. od m. Bełza.—5) **B. białoruskie** (łacińskie), nie istniało kanonicznie; Białoruś bowiem podlegała władzy biskupa wileńskiego, a ten miał tam tylko swoich suffraganów. Takim suffragauem był Siestrzeńcewicz.—6) **B. brunsbergskie**, ob. bisk. warmińskie. 7) **B. brzeskie** (łacińskie), stanowiło część dyjecezyi łuckiéj, któréj biskupi przybierali tytuł brzeskich. Dyjecezyja ta, oddzielona po podziale Polski, obejmowała tylko małą część Podlasia i składała się z 9 dekanatów. W r. 1798 część dyjecezyi odeszła do biskupstwa łuckiego, część do wileńskiego, część zaś z téj strony Bugu rozdzieliła się między biskupstwa wigierskie i lubelskie.—8) **B. brzeskie** (grecko-unickie), stanowiło cząstkę biskupstwa włodzimierskiego na Wołyniu i było drugim tytułem władyki włodzimierskiego od wieku XVIII, który tu miewał swoich koadyjutorów. Pierwszym z tych koadyjutorów był Antoni Struś Młodawski i tytułował się biskupem brzeskim, drugim Arseni Głowniewski, obaj za panowania Stanisława Augusta. Na mocy ukazu z dnia 28 Kwietnia 1797 r., Brześć został stolicą nowego biskupstwa brzeskiego, a dyjecezyja jego rozciągała się pierwotnie na gubernię tak zwaną Litewską i Mińską, a biskupem jéj mianowany został Głowniewski. Dyjecezyja ta zwiniętą została roku 1839.—9) **B. ceretańskie**, ob. B. bakońskie.—10) **B. chełmińskie**, w Prusach Zachodnich (polskich). Ziemia Chełmińska pozostawała pod władzą duchowną biskupa płockiego. Honoryjusz III, papież, w r. 1218 ustanowił w tych stronach biskupem Krystyjana, mnicha z Oliwy, któremu nakazał podzielić Prusy na biskupstwa, i w następnym roku zrobił go biskupem dyjecezyjalnym pruskim. Wilhelm, biskup Modeny, zesłany do Prus, podzieliwszy je na 4 dyjecezyje, ustanowił pomiędzy niemi i biskupstwo chełmińskie, rozciągające się między r. Ossą, Drwęcą i Wisłą, z dodatkiem ziemi Lubawskiéj. Odtąd biskup pruski zaczął się nazywać chełmińskim, i uznawać władzę arcybiskupa rygskiego. Arcybiskupi gnieźnieńscy zanosili skargę do papieża na Krzyżaków, którzy sobie przywłaszczali prawo mianowania biskupów chełmińskich. Dopiéro z mocy pokoju zawartego z Krzyżakami w Toruniu r. 1466, powróciło pod władzę arcybisk. gnieźnieńskiego. Biskup chełmiński zasiadał w senacie Rzeczypospolitéj po biskupie przemyślskim, a po unii lubelskiéj zajął przed nim miejsce biskup żmudzki. Po ustaleniu się reformacyi w Prusach, biskupstwo to zostało skasowane. Za Niesieckiego miało 160 kościołów paraf. Według urządzenia z r. 1815 składa się z 22 dekanatów. Stolica biskupstwa za czasów pruskich przeniesioną była z Chełmna do Chełmży, a ztąd w r. 1824 do Pelplina. Dzisiaj

obejmuje 4 komisoryjaty biskupie, 25 dekanatów, 220 kościołów paraf. i przeszło 405,000 ludności; podlega metropolicie gnieźnieńskiemu. Poczynając od r. 1212, było 67 biskupów, z których przedostatni Anastazy Sediag, Sedlak, przyczynił się bardzo do jéj zniemczenia. Teraźniejszym biskupem jest od r. 1857 Jan Nepom. Marwicz.—11) **B. chełmskie** (łacińskie). Biskupstwo to, pierwotnie łukowskie, niewiadomo kiedy powstało. Podania utrzymują tylko, że papież Inocenty VI mianował r. 1359 na tę katedrę Tomasza Himpergwey de Seyno (podobno Sienno). Są ślady, że ono istniało już przed Władysławem Jagiełłą, który po zwycięztwie grundwaldzkiém znaczne nadał mu fundusze. Ostateczna wszakże erekcyja kapituły nastąpiła dopiéro 18 Stycznia 1455 r., za biskupa Jana Kraski Taranowskiego. Potém stolicę dyjecezyi przeniesiono z Chełma do Hrubieszowa w 1473, a stąd w r. 1490 do Krasnegostawu. Obejmowało 10 dekanatów, 83 kościołów paraf.; synodów dyjecezyjalnych odbyło się tu 4, w r. 1606, 1624, 1694 i 1717. Biskup przemieszkiwał zwykle w m. Skierbieszewie pod Chełmem, a po unii lubelskiej zajmował w senacie miejsce trzynaste. Na sejmie czteroletnim wcielono ziemię Lubelską do tego biskupstwa, skutkiem czego katedrę przeniesiono z Krasnegostawu do Lublina, a nowy biskup zwał się już odtąd lubelskim i chełmskim. W tym składzie biskupstwo lubelskie zajmowało dawniejsze województwo Lubelskie, ziemię Łukowską, tudzież powiat Urzędowski i ziemię Stężycką. Po sejmie czteroletnim rozszerzyło się na północ i dochodziło aż do saméj Warszawy, do roku 1818, w którym biskupstwo lubelskie zamknięte zostało w granicach województwa Lubelskiego. Biskupów chełmskich było 38, (ostatnim był Aloizy Alexandrowicz, † 1781 r.); lubelskich 5; teraźniejszym jest Walenty Baranowski od r. 1872.—12) **B. chołmskie** (grecko-unickie). Biskupstwo to rozciągało sią w wojewódz. Lubelskiém i Podlaskiém, a w części i Augustowskiém; po za granicami jego był jeden tylko kościół (ks. bazylijanów) w Warszawie i jeden parafijalny w Krakowie. Obecnie liczy dekanatów 21. W r. 1857 liczyło kościołów 395, parafij 270. Ludność wynosi około 220,000.—13) **B. czernihowskie** (grecko-unickie). Powstało dopiéro r. 1658 i otrzymał takowe Łukasz Baranowicz. Istniało aż do r. 1796. 14) **B. dorpackie**, powstało jednocześnie z rewelskiém, a pierwszym jego biskupem został przy pomocy Kawalerów Mieczowych, Herman, brat biskupa Alberta, założyciela tego zakonu. Biskupi tutejsi byli prawie udzielnymi książętami na Dorpacie, aż do czasów reformacyi, skutkiem któréj biskup Jodok sprzedał dobra kościelne i sam do Niemiec uszedł. Następca jego Herman, wzięty, po zdobyciu miasta 20 Listopada 1558 r. do niewoli przez Iwana Groźnego, był ostatnim biskupem.—15) **B. ezelskie**, ossylskie (*Oesel*), powstało jednocześnie z innemi biskupstwami metropolii rygskiéj w XIII w., a od m. Habsal w Estonii przybierało także nazwę biskupstwa habsalskiego. Biskupi tutejsi, po większéj części z ramienia krzyżackiego, poddawali się prawie zawsze wpływom tego zakonu. Ostatni z nich Jan von Moningshusen, w skutek reformacyi sprzedał dobra biskupie Fryderykowi, królowi duńskiemu, razem z biskupstwem Kurlandzkiém, za 200,000 tal.—16) **B. grodzieńskie**, było tylko projektowaném na sejmie wielkim, w miejsce biskupstwa inflanckiego.—17) **B. habsalskie**, ob. B. ezelskie. 18) **B. halickie** (grecko-unickie). Cerkiew katedralna fundowana tutaj była r. 1268, a od Halicza metropolici przybierali tytuł halickich, chociaż ustępowali niejednokrotnie miejsce prostym władykom tutejszym. Późniéj, za Zygmuntów, kiedy stanęło osobne biskupstwo ruskie lwowskie, władyka jego zaczął się zwać lwowskim, kamienieckim i halickim; ale jednocześnie i metropolita kijowski, rościł prawa do tytułu halickiego, i przybierając sobie pomocników do obszernego swego zarządu, pomocnikom tym, jako suffraganom swoim dawał tytuł biskupów halickich. (Ob. Arcybiskupstwo lwowskie unickie). 19) **B. heilsbergskie, alsperskie**, ob. B. warmińskie. 20) **B. inflanckie**, jest dalszym ciągiem B wendeckiego (ob.), po odpadnięciu Inflant (r. 1660) do Szwecyi, kiedy przy rzeczypospolitéj pozostał tylko obwód Dynaburgski. Odtąd było to biskupstwo bez właściwéj dyjecezyi. Na sejmie r. 1790 postanowiono lepiéj urządzić tę dyjecezyję, opatrując ją z funduszów biskupstw wileńskiego i żmudzkiego, lecz temu zamiarowi przeszkodziły dalsze wypadki. Po podziale rzeczypospolitéj biskup inflancki rządził w Wilnie, i nawet był ukaz stanowiący biskupstwo inflanckie ze stolicą w Wilnie (16 Października 1795 r.); wszakże i to zostało zwinięte r. 1798, a na miejscu biskupa inflanckiego postanowiony był suffragan kurlandzki. Kurlandyja zaś wcielona do bisk. wileńskiego, Inflanty do metropolii mohilewskiéj, z oddzielnym dla nich od r. 1847 suffraganem. Odtąd tak zwane Inflanty Polskie, liczące się do arcybiskupstwa mohilewskiego, składają dwa dekanaty dynaburgskie, dwa rzeżyckie i dwa lucyńskie, ludność ich wynosi około 170,000. Biskupów wendeńskich i inflanckich było wszystkich 20; ostatnim Józef Kossakowski, † w Warszawie 1794 r.—21) **B. janowskie**, ob. B. podlaskie.—22) **B. jarosławskie** (grecko-unickie), było tylko tytularne, połączone z B. przemyślskiém. 23) **B. juliúskie**, ob *B.* wolińskie. 24) **B. kaliskie**, ustanowione zostało w r. 1818, kiedy dla każdego województwa oddzielną utworzono dyjecezyję. 25) **B. kamienieckie** (łacińskie), na Podolu, ustanowione zostało r. 1375 przez Ludwika, króla węgierskiego i polskiego, po unii lubelskiéj zajmowało piętnaste krzesło w senacie. Była to dyjecezyja uboga i nieludna. Biskupi posiadali niegdyś na własność miasto Szarogród na Podolu, ale Marcin Białobrzeski pomieniał się niém r. 1583 z Janem Zamojskim za Pragę pod Warszawą, ztąd Praga należała odtąd aż do r. 1794 do biskupów kamienieckich. Katedrę tutejszą wzniósł biskup Michał Działyński, za Władysława IV. W r. 1672, kiedy Podole i Kamieniec stały się łupem tureckim, bi-

skup Lanckorański wyjechał do Lwowa, a katedrę zajęto na meczet, i trzech z rzędu biskupów kamienieckich pozbawionych było swojéj dyjecezyi, dopiéro czwarty, Gniński, po zawartym pokoju w Karłowicach, powrócił i zajął się jéj urządzeniem. W XVIII w. biskupstwo to dzieliło się na 4 dekanaty; kościołów znajdowało się w niém tylko 40. Obecnie, na mocy konkordatu z roku 1847, władza jego rozciąga się na całą guberniję podolską, liczy dekanatów 11, kościołów parafijalnych 99 ludność, 223,000. Na téj katedrze a poczynając od r. 1375 aż do ostatnich czasów, zasiadało biskupów 56.—26) **B. kamienieckie** (greckounic.), było cząstką biskupstwa lwowskiego (ob.).—27) **B. kamieńskie** (łacińskie), na Pomorzu, powstało z biskupstwa kołobrzeskiego i wolińskiego r. 1176, kiedy po zniszczeniu Wolina przez Duńczyków, biskup Konrad przeniósł się wraz z mieszkańcami do Kamienia. Biskupami byli tu przeważnie Niemcy, rzadko kiedy Polacy. Za czasów reformacyi biskup kamieński Bartłomiéj Suavenius ożenił się r. 1549; po nim ostatnimi biskupami byli: Wawrzyniec Krokowski, który ustąpił miejsca Marcinowi Wejherowi w r. 1556. Po nich książęta pomorscy rozszarpali pomiędzy siebie własność kościelną, a chcąc uprawnić ten zabór, tytułowali się jeszcze długo biskupami kamieńskimi. Po upadku biskupstwa, ludność tego kraju oddaną została biskupowi kujawskiemu, który z tego powodu przybrał drugi tytuł biskupa pomorskiego. Od r. 969 do 1556 zarządzało tą dyjecezyją biskupów 35.—28) **B. kieleckie** (łacińskie). Powstało po ostatnim podziale kraju na miejsce biskupstwa tarnowskiego, kiedy w r. 1805 biskup tarnowski, Wojciech Bożawola Górski, przeniesiony został na bis. kieleckiego. Późniéj, kiedy urządzano na nowo kościół w królestwie Polskiém, połączone zostało z Krakowém, a zamiast kieleckiego utworzono nowe biskupstwo ze stolicą w Sandomierzu (r. 1818). Sandomierscy więc biskupi idą po kieleckich. Dzisiejsze B. kieleckie, jest oddzielném, a administratorem téj części dawnéj dyjecezyi krakow., zwanéj urzędownie kielecką, jest obecnie ks. Kuliński Tomasz, officyjał. Dyjecezyja K. w r. 1860 liczyła 18 dekanatów i 228 kościołów paraf. a fil. 20, seminaryjum 1.—29) **B. kijowskie** (łacińskie). W dziejach wspominani już są pod r. 1021 jako biskupi Alexy z Bułgaryi, przysłany przez Benedykta VIII, i Gerard, dominikanin, około r. 1232—53. Szereg rzeczywistych biskupów kijowskich liczy się od Henryka w r. 1321, po którym idący biskupi mieli swój kościół w Kijowie, ale jeszcze bez katedry, którą dopiéro Władysław Jagiełło miał ustanowić. B. to liczyło się do Litwy i było jedném z najmłodszych, a biskupi jego zajmowali w senacie rzeczypospolitéj 14 miejsce po chełmskim, a przed kamienieckiemi biskupami. Następnie, za czasów Władysława IV, po ustanowieniu wojew. Czernihowskiego, biskupi tameczni tytułowali się kijowskimi, czernihowskimi, niekiedy i siewierskimi, a Kijów miał przez jakiś czas swoją katedrę; kiedy zaś Kijów odpadł od rzeczypospolitéj na mocy traktatu grzymułtowskiego (1686 r.), biskupstwo to zupełnie upadło, a pasterze jego przenosili się to do Białéj Cerkwi, to do Żytomierza, gdzie w XVIII w. Samuel Ożga wystawił katedrę, przebudowaną z miejscowego paraf. kościoła, a jego następca Kajetan Sołtyk, odpowiednie pomieszczenie dla duchowieństwa. Reszty dokonał już biskup Załuski, sławny założyciel biblijoteki narodowéj, który tu był niezmordowanym w pracy około podźwignienia upadającéj dyjecezyi. Było tu biskupstwo niezmiernie ubogie; funduszów nie miało prawie żadnych, a na wielkiéj przestrzeni swojéj, która niegdyś 600 mil kw. zajmowała, liczyło tylko 40 kościołów paraf. Po r. 1798 większa część dyjecezyi łuckiéj została połączoną z dawném biskupstwem kijowskiém, które przybrało nazwę żytomierskiego, a od r. 1847 łucko-żytomierskiego. Na téj katedrze, zaczynając od r. 1321 do 1798, zasiadało 40 biskupów.—30) **B. kołobrzeskie**, na Pomorzu, ustanowione r. 1000, miało tylko jednego biskupa Reinberna. Upadło r. 1015, wszedłszy w skład arcybiskupstwa gnieźnieńskiego.—31) **B. krakowskie**. Mylne są wiadomości podające za założyciela tego biskupstwa Mieczysława I, gdyż historyja przekonywa, że szereg kanoniczny pasterzy tutejszych, zaczyna się dopiéro od Poppona r. 1000. Katedrę krakowską uposażył Władysław Herman i osadził przy niéj 24 kanoników, do których Bolesław Krzywousty dodał jeszcze 20 nowych. Po ustaleniu stosunków hierarchicznych, biskup krakowski zajmował pierwsze miejsce po arcybiskupie gnieźnieńskim, ustępując tylko pierwszeństwa arcybisk. lwowskiemu, a po ustanowieniem akademii krakowskiéj, był z urzędu jéj kanclerzem i miał stanowczy głos w jéj losach. Znaczenie B. podniosło się jeszcze bardziéj, gdy Zbigniew Oleśnicki kupił 1443 r. od Wacława księcia cieszyńskiego księstwo Siewierskie, odtąd bowiem przyjęli tytuł książąt siewierskich i używali go aż do upadku rzeczypospolitéj, korzystając ze wszystkich praw panującego władcy: mieli bowiem prawo miecza, utrzymywali swój oddzielny dwór i rząd, mieli swoje wojsko, a nawet bili swoją monetę. Władza biskupów krakowskich rozciągała się nad Krakowem, Sandomierzem i Lublinem t. j. od Pilicy i Wieprza, na północ aż za Karpaty, bo i Śpiż jéj podlegał, a przed ustanowieniem biskupstw łacińskich na Rusi, aż do Kamieńca-Podolskiego. Ta potęga biskupów była przyczyną, że się nie ubiegali o prymasostwo, a tem mniéj o arcybiskupstwo, a jeżeli takowe niekiedy przyjmowali, to z zatrzymaniem dawnéj swojéj stolicy. Przesiadywali oni najwięcéj w Kielcach, a nie w Krakowie. B. krakowskie przetrwało całe wieki w zdumiewającéj świetności; w saméj stolicy miało 5 kollegijat, a w innych miastach 12; kościołów paraf. liczyło na początku XVIII w. 1018. Po pierwszym podziale kraju powstało w Galicyi z części krakowskiego biskupstwo tynieckie; potém sejm wielki odłączył całe województwo Lubelskie, ziemię Łukowską i Stężycką, oraz powiat Urzędowski, tworząc z nich nowe biskupstwo lubelskie. Konstytucyja 11 Czer-

wca 1790 r. odjęła mu dobra i księstwo Siewierskie. W końcu otrzymało dwulicową naturę, rozciągało się bowiem na województwo Krakowskie w królestwie i na wolne miasto Kraków. Ten stan przetrwał do r. 1845, w którym Kraków z obrębem odłączony został od dyjecezyi Kieleckiéj. Biskupów było 74. Kielecka dyjecezyja w r. 1860 obejmowała 18 dekanatów.—32) **B. krasnostawskie**, ob. B. chełmskie i B. lubelskie.—33) **B. kruświckie**, nigdy nie istniało jako dyjecezyja, właściwą bowiem dyjecezyją było biskupstwo kujawskie ze stolicą we Włocławku. W Kruświcy była tylko kollegijata. — 34) **B. kujawskie**, jedno z najstarożytniejszych w Polsce. Ustanowione bulą Eugienijusza III z dnia 4 Kwietnia 1148 roku, według legend zaś powstało jeszcze 966 r. Rozciągało się zaś pierwotnie od Wolborza aż po Gdańsk; Biskup Honoldus (Onoldus) † 1160, pierwszy osiadł we Włocławku. B. kujawski zajmował w senacie trzecie miejsce, t. j. pierwsze po biskupie krakowskim. Dyjecezyja ta dzieliła się na 3 archidyjakonaty. Następni biskupi mieszkali zwykle w Wolborzu, pod Piotrkowem. W r. 1818 dyjecezyja ta mieściła się w granicach wojew. Kaliskiego, i ztąd nazywa się dyjecezyją kaliską, ale, ponieważ w Kaliszu nie było katedry, przeto z dawniejszego województwa Mazowieckiégo oddzielono jeden obwód Kujawski z Włocławkiem i przyłączono do dyecezyi Kaliskiéj, a biskup. otrzymało nazwę kujawsko-kaliskiego. W r. 1824 było dekanatów 24. W r. 1857 było kościołów paraf. 342, filijalnych 44. Ludność wynosi około 410,000. Od r. 966 aż do ostatnich czasów liczyło biskupów 81. — 35) **B. kurońskie, kurlandzkie**, miało być założoném przez Waldemara, króla duńskiego, który zdobywszy Estoniję i Kurlandyję, założył Piltyń, i tam pierwszym biskupem postanowił Ermunda, prałata z Lyonu. B. Kurońskie miało, jak inne, w Inflantach udzielną władzą nad krajem, z czego wynikały długoletnie spory pomiędzy mocarstwami o biskupstwo piltyńskie, które było jedném i témże samém co kurońskie. Biskupów było 10, ostatni z nich Jan von Münichshausen sprzedał w połowie XVI w. swoje biskupstwo Fryderykowi, królowi duńskiemu. Ob. B. piltyńskie.—36) **B. kwidzyńskie.** (ob.) **B. pomezańskie.** 37) **B. latyczewskie**, na Podolu, ustanowione ukazem z dnia 27 Października 1795 r., nie miało erekcyi kanonicznéj i po trzech latach weszło w skład biskupstwa kamienieckiego.—38) **B. lealheńskie, lealskie**, w Estonii, założone w XIII w. przez Andrzeja arcybiskupa lundeńskiego. W r. 1236 posiedli je Krzyżacy i niedługo też potém upadło, przeniesione do Parnawy.—39) **B. litewskie** (łacińskie), powstało za czasów króla Mindowsa, na mocy buli papieża Inocentego IV z dnia 17 Sierpnia 1251 r. Pierwszym biskupem był ksiądz z zakonu krzyżaków Chrystyjan. Upadło po wyrzeczeniu się chrześcijanizmu przez Mindowsa.—40) **B. lubelskie** (łacińskie), jest dalszym ciągiem chełmskiego (ob.), a powstało kanonicznie r. 1790. Pierwszym biskupem był Maciéj Garnysz, † 1790 r. Urządzone na nowo w r. 1818, rozciągało się na całe województwo Lubelskie. Obecnie obejmuje 12 dekanatów. Kościołów paraf. 120, fil. 16, biskupów było 4.—41) **B. lubuskie**, założone przez Bolesława Chrobrego r. 1007—12; odnowił je później Kazimierz I, i odtąd kilka wieków przetrwało. Granicami jego były biskupstwa wrocławskie, poznańskie i pomezańskie, oraz margrabstwo Brandeburgskie. Z rozszerzeniem się niemczyzny w ziemiach słowiańskich, biskupstwo lubuskie tak uszczuplało, że biskupi jego przenieśli się w strony sandomierskie, lecz później znowu powrócili do Lubuszy. Trwał ten stan rzeczy aż do czasów Bolesława Krzywoustego, kiedy książę wrocławski, Henryk Brodaty, miał wyprosić u króla odstąpienie sobie powiatu Lubuskiego i biskupstwa. Skutkiem tego stolica biskupia przeniesioną została z Lubuszy do Fürstenwaldu, według innych do Raceburga; właściwi zaś biskupi lubuscy, przesiadujący najwięcej w Biskupicach, pod Sandomierzem, przenieśli się następnie do Opatowa, gdzie Jan pałac dla siebie i swoich następców wystawił, i tutaj przez dwa wieki jeszcze zupełnie nieczynnie siedzieli. Skończyło się to za czasów Alberta, mistrza krzyżackiego, który zniósł biskupstwo, a dobra jego dla siebie zagarnął; Opatów sprzedał ostatni biskup kanclerzowi koronnemu, Krzysztofowi z Szydłowca, około r. 1520. Biskupów lubuskich po koniec XV w. było w ogóle 22.—42) **B. lwowskie** (grecko-unickie). Po upadku metropolii halickiéj, (ob. Arcybiskupstwo lwowskie), Zygmunt I poddał duchowienstwo ruskie we Lwowie i Kamieńcu pod władzę arcybiskupów lwowskich łacińskich, na zasadzie unii florenckiéj. Skutkiem tego ustanowiono urząd namiestnika duchownego r. 1522, w osobie Joachima Gdaszyckiego, który wkrótce potém uznał zwierzchownictwo metropolity kijowskiego. Król zostawiwszy Gdaszyckiego przy archimandryi, mianował namiestnikiem jeneralnym Makarego Tuczapskiego, który zabiegami swemi w r. 1539 został rzeczywistym władyką i poddał się zupełnie metropolicie. Odtąd idzie już cały szereg władyków, którzy stopniowo wyrobili sobie stanowisko niepodległych rządców dyjecezyjalnych w liczbie 15 aż do r. 1805, w którym po mierci Mikołaja Skorodyńskiego ustanowiona we Lwowie ruską metropoliję. Ob. Arcybiskupstwo lwowskie (unickie).—43) **B. łokaczewskie** (grecko-unickie), w m. Łokaczewie, między Łuckiem a Włodzimierzem na Wołyniu, zaimprowizowane było chwilowo w w. XVII przez samowolnie mianującego się biskupem Atanazego Sokalskiego, obranego igumenem bractwa gr.-katolickiego w Łucku w r. 1677, po Leontym Rybczyńskim, którego zięciu mieństwa złożono. 44) **B. łuckie** (łacińskie). Założone r. 1375 ze stolicą we Włodzimierzu i zwało się pierwotnie włodzimierskiém, a dopiéro za czwartego biskupa Andrzeja ze Spławki, przeniesione zostało do Łucka. Dyjecezyja jego zawierała całe województwa: Wołyńskie, Brzesko-Litewskie, Podlaskie i Bracławskie, tudzież wielką część Rusi; graniczyła z biskupstwami: wileńskiém, płockiém, chełmskiém, kijowskiém i kamienieckiém; biskupi

tutejsi przybierali tytuł łuckich i brzeskich. Dekanatów było 13, kościołów 185. Po drugim podziale Polski, całe prawie biskupstwo dostało się za kordon rossyjski, i rozdwoiło się na części łucką i brzeską; w części polskiéj został biskup Adam Naruszewicz, który zarząd części zakordonowéj, zlecił Cieciszewskiemu, biskupowi kijowskiemu. Biskupi łuccy poszli pod władzę arcybiskupów mohilewskich. Po nowém urządzeniu dyjecezyi w r. 1798 przez nuncyjusza Littę, powstało biskupstwo łucko-żytomierskie z dwoma katedrami w Łucku i Żytomierzu. Dekanatów jest tu 17. Ludność wynosi około 245,000. Biskupów było od r. 1375 do ostatnich czasów 47.—45) **B. łuckie** (grecko-unickie), zreorganizowane przez ukazy z r. 1795 i 97, objęło gub. Wołyńską, Podolską i Kijowską, a pierwszym po tém urządzeniu biskupem został Stefan Lewiński od r. 1806. Dekanatów 26.—46) **B. łukowskie**. Ziemia Łukowska należała do dyjecezyi krakowskiéj, ale gdy sąsiedztwo jéj z Rusinami i Jadźwingami narażało mieszkańców na liczne klęski i spustoszenia, przeto Bolesław Wstydliwy ufundował w Łukowie Templaryjuszów. Następnie osiedleni tu byli najprzód zakonnicy franciszkańscy z misyją apostołowania. Bartłomiéj, czech rodem, przeznaczony został na pierwszego biskupa, jednakże dalsze wypadki i opór ze strony Rusi sprawiły, że biskupstwo to w połowie XIII w. upadło.—47) **B. mazowieckie** (łacińskie), ob. B. płockie.—48) **B. miednickie**, ob. żmudzkie.—49) **B. mińskie** (łacińskie), ustanowione zostało kanonicznie 28 kwiet. 1798 r. przez nuncyjusza Wawrzyńca Littę, na całą ówczesną guberniję Mińską, a pierwszym jego biskupem był ksiądz Dederko. Na téj katedrze zasiadało dotąd trzech biskupów; ostatnim był Adam Wojtkiewicz od r. 1853.— 50) **B. mišnieńskie, mišnijskie**, założone było jeszcze w X w. przez Niemców jednocześnie z biskupstwami w Merzeburgu i Cycy. Działo się to w czasach Mieczysława I. Ponieważ kraje, do których biskupstwo to władzę swą rozciągało, weszły potém w skład państwa Bolesława Chrobrego, przeto liczono je aż do w. XII do metropolii gnieźnieńskiéj.—51) **B. mohilewskie** (ormijańsko-unickie), na Podolu, należało niegdyś do arcybiskupa ormijańskiego we Lwowie, lecz gdy po r. 1794, przeszło pod panowanie rossyjskie, Cesarz Alexander ustanowił w Mohilewie oddzielną katedrę dla ormijan-unickich, znajdujących się w cesarstwie pod władzą arcybiskupa łacińskiego mohilewskiego. Biskupem ormijańskim został r. 1806 Józef Krzysztofowicz. Od jego śmierci unici ci, podlegają władzy biskupa kamienieckiego lub tyraspolskiego. — 52) **B. mścisławskie** (grecko-unickie), było tylko tytularném.— 53) **B. multańskie**, ob. B. bakońskie. — 54) **B. opatowskie** (łacińskie), tak nazwane z powodu rezydowania w Opatowie czasowo biskupów lubuskich. Ob. B. lubuskie.—55) **B. orszańskie** (grecko-unickie), było tylko tytularném.— 56) **B. ossylijskie** (ob. B. ezelskie).—57) **B. osterskie, ostrskie**, na Ukrainie Zadnieprskiéj, służyło czasami za tytuł biskupi dla ruskich biskupów czernihowskich.— 58) **B. ostrogskie** (grecko-unickie). Miasto Ostróg, należące do władzy biskupstwa łuckiego, w czasie sporów biskupów grecko-unickiego z grecko-kat. służyło czasami za katedrę, i stąd poszła w XVII w. nazwa biskupstwa.—59) **B. parnawskie**, w Inflantach, przeniesione zostało z Lealu do Parnawy. Ob. B. lealheńskie, lealskie.—60) **B. piltyńskie** (łacińskie), było dokończeniem biskupstwa kurońskiego (ob.), a nazwane zostało od m. Piltyna, w Kurlandyi, upadło w czasie reformacyi. — 61) **B. pińskie** (łacińskie), ustanowione ukazem z d. 27 paźdz. 1795 r. nie weszło wcale w życie.—62) **B. płockie** (łacińskie), powstało dopiero po r. 1042, dla całego ówczesnego Mazowsza. Biskupem był wtedy Paschalis. W XIII w. kiedy z tego inne zaczęły się tworzyć, nazwane zostało płockiém. Biskup Ginter (1227—32) przyzwolił na rozdzielenie swego biskupstwa i utworzenie z jednéj części biskupstwa chełmińskiego. B. to dzieliło się na 3 archidyjakonaty: płocki, pułtuski i dobrzyński, posiadało dwie kollegijaty: w Płocku i Pułtusku. Biskupi zajmowali szóste miejsce w senacie. Biskupi przemieszkiwali zwykle w Pułtusku i tytułując się książętami, rządzili tam udzielnie. Ten tytuł książęcy ustał dopiéro po utworzeniu królestwa kongresowego. Od r. 1818 granice dyjecezyi zawarte zostały w jedném tylko województwie Płockiém. Obecnie składa ją 17 dekanatów; kościołów paraf. 234, filij. 20, ludności około 460,000. Biskupów było 79.— 63) **B. poczajowskie** (grecko-unickie), z tytułu tylko wspominane w historyi.— 64) **B. podlaskie**, powstało w roku 1818 dla ówczesnego województwa Podlaskiego, ze stolicą w mieście Janowie; dekanatów 10, kościołów 117, kaplic 47. — 65) **B. pomezańskie** (łacińskie), na Pomorzu, ustanowione r. 1243 z polecenia papieża Inocentego IV. Stolica biskupia była najprzód w Riesenburgu, późniéj w Kwidzynie (Marienwerder). Granice dyjecezyi oznaczone były rz. Osą, jeziorem Drużném, rz. Wysoką i Pasłęką, aż do miejsca, w którém blisko płynąca Łania, zwraca się ku wschodowi. W następstwie przyłączono jeszcze Neryngę, oraz ziemię Lubawską i Sacińską. Z początku B. byli sami niemcy, dopiéro od Kazimierza Jagiellończyka polacy. Skasowane w czasie reformacyi. Biskupów było 23, z których ostatni Paweł Speratus przyjął Braci Czeskich r. 1548. — 66) **B. pomorskie**. Z powodu ustawicznych zatargów z poganami, którzy to przyjmowali wiarę chrześcijańską, to znowu wracali do bałwochwalstwa, powstawały tu i upadały różne biskupstwa. Za Bolesława Chrobr. było tu r. 1000 bisk. kołobrzeskie, które upadło r. 1015, po niém powstało za Bolesława Krzywoustego wolińskie czyli julińskie. W kilkadziesiąt lat potém biskup tamtejszy uciekł do m. Kamienia, a stąd poszło bisk. kamieńskie. Nareszcie kiedy po r. 1637 Lawemburg i Bytów powróciły do Polski, archidyjakonat pomorski nabył większego znaczenia i biskup kujawski, którego władza w te strony sięgała, ustanowił osobnego oficyjała gdańskiego, który przybrał tytuł biskupa pomorskiego. — 67) **B. poznańskie**, założone przez Niemców, jako *in partibus infidelium*, około r. 961—

968, pod zwierzchnictwem arcybiskupstwa magdeburskiego; lecz Bolesław Chrobry r. 1007 poddał je arcybiskupowi gnieźnieńskiemu, chociaż niektórzy historycy utrzymują, że ono zostało ustanowione przez Mieczysława I. Pierwszym B. był Jordan, drugim Unger, lecz w owych czasach granice biskupstwa kilkakrotnym podlegały jeszcze zmianom i dopiéro od w. XIII granice te się ustaliły. Pod koniec tego stulecia było tak obszerne, że biskup Andrzéj Szymonowicz, nie mogąc osobiście podołać rozległemu zarządowi, podzielił dyjecezyję na 3 archidyjakonaty. Późniejsi biskupi niezmiernie bogaci, obok głównéj rezydencyi w Poznaniu, mieli jeszcze swoje pałace: w Warszawie, Buku, Dolsku, Krobi, Winnéj Górze, Ciążeniu, Pszczewie i Piotrkowie. W senacie zajmowali piąte miejsce. B. w samym Poznaniu miało 3 kollegijaty, a prócz tego w Warszawie, Czarnkowie, Szamotułach i Środzie. Miało ono 22 dekanaty; kościołów paraf. 335 fil. 94, a ludności 595,000. Bulą 16 lipca 1821 r. dyjecezyja poznańska połączyła się z ostatkami arcybiskup. gnieźnieńskiego, i odtąd stanowi jedną całość w dwóch dyjecezyjach, z dwiema kapitułami i katedrami, pod jednym zarządem arcybiskupa gnieźnieńskiego i poznańskiego. Pierwszym arcybiskupem był Tymoteusz Gorzeński. Obejmuje 38 dekanatów, kościołów 634, a ludności 870,000. Biskupów i Arcybis. było razem 82.— 68) **B. przemyślskie** (łacińskie), założone zostało r. 1375 przez Ludwika, króla polskiego i węgierskiego, pierwszym biskupem był Eryk (Henryk), niemiec z Luneburga. Katedrę urządził dopiéro Władysław Jagiełło w r. 1412. Biskupstwo to było bardzo ubogie w porównaniu z innemi, chociaż biskup zajmował ósme miejsce w senacie. Dekanatów 24, ludności około 660,000, kościołów paraf. 282, biskupów było 62.— 69) **B. przemyślskie** (grecko-unickie). Właściwie ustaliło się ono w r. 1692, za Inocentego Winnickiego, który stanowczo przyjął uniję z kościołem rz.-kat. Odtąd rządziło dyjecezyją 14 biskupów. Dzisiaj obejmuje ono obwody: Przemyślski, Żółkiewski, Samborski, Sandecki i Jasielski; 40 dekanatów, z ludnością 1,600,000.—70) **B. pułtuskie** (łacińskie), projektowane było w r. 1793, po odejściu Płocka do Prus; lecz późniejsze wypadki wstrzymały spełnienie tego projektu. — 71) **B. rewelskie** (łacińskie), założone było około r. 1236, trwało do czasu reformacyi.— 72) **B. ryczyńskie** nie **byczyńskie**, na Szląsku, ob. B. smogorzewskie. — 73) **B. sambieńskie, sambijskie, samlandzkie**, powstało około r. 1243, ze stolicą w Fischhausenie, i rozciągało swą władzę nad całą okolicą królewiecką w Prusach, podlegając władzy metropolitalnéj rygskiéj. Ostatnim, ósmym biskupem, był Jan Polens, od r. 1525, który przeszedł na stronę reformacyi. Tytuł biskupów sambieńskich dostał się biskupom warmińskim. — 74) **B. samborskie** (grecko-unickie), stanowiło drugi tytuł B. przemyślskiego (ob.). — 75) **B. sandomierskie** (łacińs.), ustanowione r. 1818, z większéj części kieleckiego (ob.), z katedrą w m. Sandomierzu. Obejmuje 17 dekanatów, kościołów paraf. 197, filij. 7, ludności około 395,000. Było biskupów 6.— 76) **B. sanockie**, tytularne biskupów przemyślskich.—77) **B. sejneńskie**, tak zwane od m. Sejn. ob. Augustowskie.—78) **B. semigalskie** (łacińskie), trwało chwilowo w XIII w. i w r. 1251 zamienione na kurońskie. — 79) **B. sereteńskie, serecкie.** Ob. B. cereteńskie.—80) **B. siewierskie** (łacińskie), było tytułem biskupów smoleńskich, a niekiedy kijowskich.— 81) **B. siewierskie** (grecko-unickie), istniało od końca XVI w. do połowy XVII w, ze stolicą w Nowogrodzie Siewierskim, poczém za biskupa Łazarza Baranowicza weszło w skład biskupstwa czernihowskiego.—82) **B. smogorzewskie**, na Szląsku, miało powstać za Mieczysława. Było tu 5 biskupów, z których ostatni, Leonard, r. 1041 przeniósł się podobno do Ryczyny, skąd stolica biskupia przejść niby miała do Wrocławia.—83) **B. smoleńskie** (łacińskie), ustanowione zostało r. 1611 przez Zygmunta III po zdobyciu Smoleńska, ale przez 20 lat jeszcze rządzili tu tylko sami administratorowie, i dopiéro Władysław IV zanominował pierwszego biskupa. Jako najmłodszy zajmował on ostatnie, t. j. siedmnaste miejsce w senacie. Biskupstwo to rozciągało się na pięć powiatów, lecz w r. 1772 miało tylko 4 kościoły paraf. Do r. 1805 było 18 biskupów.—84) **B. spiskie** (łacińskie), ustanowione zostało r. 1788, i oddane pod władzę węgierskiego arcybiskupstwa erlauskiego. Obecnie zasiada na jego katedrze w zamku Śpiskim (Szepesvar) drugi dopiéro biskup, Władysław Zabojski, od r. 1850.— 85) **B. stanisławowskie** (grecko-unickie), w Galicyi, założone w roku 1850, stanowi część archidyjecezyi lwowskiéj. — 86) **B. starodubowskie** (grecko-unickie), nie stanowiło nigdy osobnego biskupstwa, tylko arcybiskupi smoleńscy od m. Staroduba za Dnieprem, jako jednego z celniejszych w okolicy, tytuł ten przybierali.—87) **B. supraślskie.** Po ostatnim podziale Polski, niewielka liczba wyznawców kościoła grec.-unickiego dostała się pod panowanie pruskie; dla nich więc Fryderyk III urządził oddzielne biskupstwo w Supraślu (gub. Grodzieńskiéj), gdzie monastyr bazylyjański zamieniono na katedrę. Miało ono 2 biskupów i trwało tylko lat 10, do pokoju tylżyckiego.— 88) **B. szczecińskie**, miało być w XII w. ustanowione, według buli z r. 1133; jednakże erekcyja ta do skutku nie przyszła, i w jego miejsce powstało dopiéro późniéj biskupstwo w Julinie dla krajów pomorskich, pomiędzy rzekami Lebą i Pianą.— 89) **B. tarnowskie** (łacińskie), w Galicyi, utworzone zostało przez Maryję Teresę z cząstek dyjecezyi krakowskiéj. Dla braku katedry w mieście Tarnowie, biskupi tutejsi przebywali pierwotnie w Tyńcu, a dopiéro od r. 1826 osiedlili się w Tarnowie. Od roku 1743 było biskupów 10. — 90) **B. telszowskie.** Urzędowa nazwa B. Żmudzkiego (ob.). — 91) **B. turowskie** (grecko-unickie), dotrwało do r. 1795.—**B. tynieckie**, ob. B. tarnowskie.— 93) **B, warmińskie** (łacińskie), ustanowione r. 1243. Pierwszym jego biskupem był Andrzéj, franciszkanin, a stolicę obrał sobie w Brunsberdze, którą następca jego Henryk przeniósł do Frauenburga, gdzie biskup Jan z Miśnii wzniósł kościół katedralny (1350—8). **Biskupstwo**

to dla bezpieczeństwa od Krzyżaków poddało się cesarzowi Karolowi, IV jako udzielne księstwo; przeto biskupi jego uważali się za książąt świeckich cesarstwa rzym.-niemieckiego, chociaż tego tytułu długo jeszcze nie używali. Po upadku biskupstwa sambieńskiego, dyjecezyja warmińska rozszerzyła się znacznie ku wschodowi, aż po Niemen, i biskup przybrał tytuł sambieńskiego. Od r. 1662 biskupi tutejsi używali tytułu książęcego na mocy buli papieskiéj r. 1815, dawniejsza dyecezyja pomezańska, dotąd połączona z biskupstwem chełmińskim, wcieloną została do biskupstwa warmińskiego. Dekanatów 22, z ludnością około 144,000. Od założenia biskupstwa było 41 biskupów, a 38 był nieśmiertelny poeta polski, Ignacy Krasicki, od roku 1766 do roku 1795, w którym przeniesiony został na arcybiskupstwo gnieźnieńskie.—94) **B. warszawskie.** Archidyjakonat warszawski biskupstwa poznańskiego był prawie oddzielną dyjecezyją. Pierwszym B. nazwał się Wojciech Tolibowski, 66-sty biskup poznański, † 1665 r., wtedy kiedy Warszawa zaczęła być stolicą rzeczypospolitéj. Tytuł ten podnosili jeszcze w XVIII w. Młodziejowski i Okęcki, obaj kanclerze koronni (1768—93 r.), z tém wszystkiém, oddzielnéj zupełnie dyjecezyi biskupstwa warszawskiego nigdy nie było, tylko ponętne stanowisko archidyjakonatu stołecznego, zostającego pod władzą biskupów poznańskich, skłaniało tych ostatnich do mianowania się i warszawskimi biskupami.—95) **B. wendeńskie,** w Inflantach, postanowione było przez Stefana Batorego po zawarciu pokoju z Moskwą, r. 1582. Biskupami jego byli na przemian Polacy i Litwini, chociaż częste wydarzały się wakanse z powodu wojen wznawianych ze Szwecyją, skutkiem których stolica biskupia, Wenden, do rąk szwedzkich przechodziła. Od traktatu oliwskiego Wenden zostało na zawsze stracone dla Polski, a tém samém ustał i byt biskupstwa wendeńskiego. Ob. **B. inflanckie.**—96) **B. wigierskie,** we wsi Wigrach, ustanowione zostało 1799 roku przez rząd pruski, po ostatnim podziale kraju; było tylko dwóch biskupów, gdyż dyjecezyja wigierska następnie przeniesioną została na biskupstwo augustowskie.—97) **B. wileńskie** (łacińskie), założone r. 1387 przez Władysława Jagiełłę. Pierwszym B. był Andrzéj, biskup cereteński. Pierwotnie władzę swą rozciągało na całą Litwę; późniéj dopiéro nastało żmudzkie i podzieliło się tą władzą z wileńskiém, chociaż to ostatnie obejmowało jeszcze przestrzeń od Augustowa i Knyszyna z zachodu na wschód aż do Połocka, Witebska i Orszy, z 26 obszernemi dekanatami. Biskup wileński zajmował pierwsze miejsce w senacie litewskim, szóste w senacie korony; w drugiéj połowie XVIII w. miał aż 8 sufraganów, czém żaden biskup korony poszczycić się nie mógł. W r. 1798 przeszło ono pod metropoliję mohilewską. Obecnie rozciąga się na gubernije: Wileńską i Grodzieńską, i obejmuje 23 dekanaty. Kościołów jest 224, filij 68. Biskupów było 35. — 98) **B. wirońskie** (łacińskie), powstało w starych Inflantach w XIII w., w téj cząstce Estonii, która się zowie Wironija. Istnienie jego musiało być niedługie, gdyż na jego miejscu powstały wkrótce biskupstwa: dorpackie, lealskie, habsalskie i inne.—99) **B. witebskie,** było tylko tytułem arcybiskupów połockich grecko-unickich.—100) **B. władysławskie,** toż samo co kujawskie, którego stolica Włocławek nazywaną była po łacinie *Vladislavia.*—101) **B. włodzimierskie** (łacińskie) na Wołyniu, założone było r. 1375 przez króla Ludwika. Czwarty biskup, Andrzéj ze Spławki, przeniósł je do Łucka.— 102) **B. włodzimierskie** (grecko-unickie). Na początku już XV w. widzieć się dają ślady niechęci i rozróżnień na Wołyniu. Władyka Daniel występuje r. 1452, jako nieprzyjaciel kijowskiego metropolity Izydora, który z Włoch przywiózł uniję florencką; naśladuje go w téj mierze jego następca Wassyjan (1487—99); ale drugi Wassyjan zasiada już r. 1509 na synodzie wileńskim Sołtana. Odtąd biskupstwo zaczyna się już wyraźniéj zarysowywać, władycy włodzimierscy porzucają stanowczo tytuł wołyńskich, a od końca XV w. ciągnie się już nieprzerwany ich szereg aż do 12-go z rzędu, Joachima Morochowskiego, mianowanego w r. 1613. Za jego czasów Wołyń rozdzielił się na dwie połowy: południowa z Włodzimierzem trzymała za uniją, północna z Łuckiem za dyzuniją. Po Morochowskim rządziło jeszcze biskupstwem Włodzimierskiém 10 władyków, aż do r. 1798, w którym ono przy nowém urządzeniu kościoła grecko-unickiego zamienione zostało na dyjecezyję brzeską.—103) **B. wolińskie,** na Pomorzu, od m. Wolina czyli Julina nazwane, założone było przez ś. Ottona, na miejsce kołobrzeskiego, z pierwszym biskupem Albertem, rodem z Frankonii, r. 1128. Według innych, biskupstwo to ustanowili książęta pomorscy, do czego i Bolesław Krzywousty po zdobyciu Pomorza wiele się miał przyczynić. Po śmierci Alberta, następca jego Konrad, kiedy król duński zniszczył kraj szczeciński i juliński, a potém częstemi najazdami pustoszyć ich nie przestawał, przeniósł stolicę biskupią r. 1176 do m. Kamienia. Ztąd pochodzi podwójna nazwa tego biskupstwa: wolińskie czyli julińskie i kamieńskie (ob. B. kamieńskie).—104) **B. wołoskie** (ob. B. bakońskie).—105) **B. wornieńskie,** toż samo co miednickie lub żmudzkie. *Miedniki* bowiem zwały się inaczéj Wornie. (Ob. B. żmudzkie).—106) **B. wrocławskie,** na Szlązku. Są rozmaite podania o założeniu tego biskupstwa: jedni przypisują je Mieczysławowi I, inni Bolesławowi Chrobremu w r. 1000. Szereg kanoniczny biskupów poczyna się dopiéro od r. 1052. Skutkiem podziału Lechii przez Bolesława Krzywoustego, Wrocław bardzo wcześnie odpadł, a w miarę jak Szląsk niemczał, tak téż i biskupi jego stawali się coraz więcéj obcymi macierzystemu krajowi; a chociaż oni byli jeszcze Polakami, i biskupstwo podlegało ciągle metropolii gnieźnieńskiéj, jednakże stracili ducha narodowego i chętniéj w obce szli posługi Jak dawniéj pilnie przybywali na sejmy koronne, gdzie trzecie w senacie duchownym zajmowali miejsce, tak teraz, jeszcze

chętniéj wszelkich unikali z Polską stosunków. Następnie na stolicę biskupią wstępowali już tylko cudzoziemcy. To téż w końcu zupełnie na niemieckie się zmieniło. Co się działo we Wrocławiu, to miało miejsce także i w kościołach, klasztorach i w dobrach klasztorów polskich na Szlązku. Jednakże stosunki podległości Wrocławia do Gniezna, nie zmieniły się nawet do ostatecznego przejścia Szlązka pod panowanie pruskie, w r. 1740. Rząd pruski dopiéro zerwał i ten wątły związek. Biskupstwo W. obejmuje cały prawie Szląsk pruski i austryjacki, Marchiję Brandeburgską i Pomorze z Berlinem, z ludnością blisko 2,000,000. Rezydencyja biskupa jest w starym zamku Johannisbergu, na Szlązku austryjackim, przy saméj granicy pruskiéj o 11 mil od Wrocławia; 89 dekanatów.—106) **B. żmudzkie, samogitiensis, mednicensis** (łacińskie), założone zostało przez Władysława Jagiełłę w r. 1417 w Miednikach czyli Worniach, gdzie wzniesiono mały kościół katedralny i osadzono pierwszego biskupa Macieja, niemca. Pierwotnie biskupów tych zwano miednickimi, późniéj zmieniono ich nazwę na obszerniejszą, pochodzącą od całego księstwa Żmudzkiego. Biskupi zajmowali w senacie miejsce jedenaste; w XVI w. i późniéj przybierali także tytuł biskupów kurońskich i piltyńskich. Według ostatniego konkordatu (1847 r.), granice dyjecezyi obejmują gub. Kowieńską i Kurlandzką. Kościołów paraf. 213, filij 133. Gub. kowieńska ma dekanatów 17, z ludnością około 795,000; Kurlandzka zaś dekanatów 2, z ludnością około 54,000. Od r. 1417 było 38 biskupów.—107) **B. żytomierskie**, ob. B. kijowskie i B. łuckie. Czyt. J. Bartoszewicza „*Arcybiskupi Gnieźnieńscy*" (1865 r.); Lilienthala „*Wybór*" (1841 r.), L. Łętowskiego „*Katalog B. Krak.*" Mączyńskiego „*B. Krakowskie*", J. Mętlewicza „*B. Kruświccy i Kujawscy*", S. Okolskiego „*B. Kijowscy i Czernihowscy*", Al. Osińskiego i Przyjałgowskiego „*B. Wileńscy*", Parisiusa i Stenzla „*B. Wrocławscy*", Pawłowskiego „*Przemyślscy*" (1869 r.), Wołonczewskiego „*B. Żmudzkie*", I. P. Woronicza „*B. Krakowskie*" i ks. F. Zacharyjasiewicza „*B. Przemyślscy Vitae*, (1844 r.).

Bismark (Fryderyk Wilhelm, hrabia von), generał i pisarz wojskowy wirtembergski, ur. 1783 r. w Wendheim, w Westfalii; zostawał pierwotnie w hannowerskiéj, nassauskiéj i angielskiéj służbie, w r. 1808 wstąpił w stopniu rotmistrza do kawaleryi wirtembergskiéj, odznaczył się w kampanii 1809, a późniéj pod dowództwem Ney'a odbył kampaniję rossyjską. Pod Lipskiem wzięty do niewoli, a gdy Wirtembergija przystąpiła do sprawy Niemiec, został naczelnikiem sztabu głównego kawaleryi. W r. 1816 mianowany pułkownikiem i fligeladjutantem królewskim, podniesiony był do godności hrabiego, a 1819 został generał-majorem i brygadyjerem. Następnie odbywszy kilka poselstw dyplomatycznych, zajmował się organizacyją jazdy, a 1826 i całéj armii. W r. 1848 złożył wszystkie obowiązki i umarł w Konstancyi 1860, zostawiwszy po sobie liczne pisma o sztuce wojennéj. Wiktor Ossoliński, pułkow. strzel. konnych, przełożył na język polski „*Służbę polnéj jazdy*" (War. 1820).

Bismark v. Bismarck, dawny ród niemiecki, zamieszkały w Staréj Marchii, Marchii Ukrzańskiéj i na Pomorzu, wydał wielu zasłużonych elektorom brandeburskim i królom pruskim ludzi, z których najznakomitszym jest **Bismark-Schönhausen** (Otton Edward Leopold książę von), kanclerz cesarstwa niemieckiego, prezes gabinetu i minister spraw zagranicznych, ur. 1815 r. w Schönhausen, w Staréj Marchii. Po ukończeniu studyjów prawnych na uniwersytetach w Getyndze i Berlinie, pełnił od 1835 różne urzędy w sądownictwie i administracyi, oraz służył wojskowo, jako ochotnik, w pomorskim batalijonie strzelców. Polityczną karyjerę rozpoczął 1847, stanąwszy jako deputowany szlachty z prowincyi Saskiéj, na czele krańcowéj prawicy. W 1848 nie brał żadnego udziału w zgromadzeniu narodowém, a trzymając się zdala od wszelkiéj działalności parlamentarnéj, pisał bardzo wiele do powstałéj wówczas *Gazety krzyżowéj* (*Kreuzzeitung*). W r. 1849 został wybrany deputowanym do izby drugiéj, gdzie występował jako nieprzyjaciel nowoczesnego systemu reprezentacyjnego, a stronnik absolutnéj monarchii i wspólnego działania Pruss i Austryi w sprawach niemieckich. W nagrodę zasług okazanych królowi, został 1851 tajnym radcą i pierwszym sekretarzem legacyi, a w 3 miesiące posłem przy sejmie związkowym w Frankfurcie; od 1859 do 1862, był posłem w Petersburgu, zaś od wiosny 1862 w Paryżu, gdzie miał sposobność poznać bliżéj politykę francuską. Po usunięciu się ks. Hohenzollern, skutkiem nieporozumień z izbą deputowanych co do reformy wojskowéj, został B. 23 Wrześ. 1862 tymczasowym, a 8 Paźdz. rzeczywistym prezesem gabinetu i ministrem spraw zagranicznych. Odtąd rozpoczyna się polityczna działalność B., wielce dla rozwoju potęgi państwa Prus. zbawienna, nacechowana energiją, stanowczością, głębokim rozumem, roztropnością, przebiegłością i chytrością, posuniętą do ostatnich krańców dyplomatycznych sztuczek, co wszystko uczyniło go najznakomitszym w nowszych czasach mężem stanu. Jako sternik państwa Pruskiego, nie zapominając wcale konserwatywnych zasad, położył sobie za główne zadanie: reformą wojskową wzmocnić stanowisko Prus, osłabić nadmierny indywidualizm Niemiec, zmniejszych seperatystyczne dążności stronnictw, zmusić je do wspólnego działania dla dobra państwa, zniszczyć w sprawach niemieckich przewagę Austryi na korzyść Prus, celem zapewnienia swemu krajowi hegemonii nad narodem niemieckim. W 1862—63 szukał z Austryją porozumienia, doradzając, aby środek swéj działalności politycznéj przeniosła z Niemiec do Pesztu, co gdy zostało odrzuconém, zbliżył się z okazyi powstania polskiego (1863) do Rossyi. W 1863 prowadził zacięty spór z izbą deputowanych w kwestyi reformy wojskowéj i podwyższenia z téj przyczyny budżetu, a rozpoczynającéj się agitacyi położył tamę surowemi rozporzą-

dzeniami prasowemi. Zręczną kierując się polityką, potrafił zawrzeć 1864 traktat celny z państwami związkowemi, a 1865 traktat handlowy z Austryją. W sprawie szlezwicko-holsztyńskiéj (wynikłéj skutkiem śmierci Fryderyka VII, kr. duńsk., 15 List. 1863) zbliżył się do Austryi i wojska prussko-austryjackie zajęły 1864 Szlezwig i Holsztyn, które, po długich zatargach i z pominięciem pretendenta, Fryderyka ks. Augustenburgskiego, na mocy konwencyi gastejnskiéj (14 Sierp. 1865) pozostały w ręku Prus (Szlezwig i Lauenburg) i Austryi (Holsztyn). Mimo to nie utrwaliły się dobre stosunki. Austryja wraz z rzeszą niemiecką sprzyjała księciu Augustenbur., co jątrzyło Prussy i Bismarka, który, z dokonanego podboju korzystając, chciał wzmocnić flotę pruską i w północn. Niemczech zapewnić sobie przewagę nad Austr. W tym celu przedstawił średnim państwom niemieckim projekt reformy konstytucyi związkowéj, mający na celu rekonstytuowanie związku bez współudziału Austryi. Gdy projekt takowy przez Austryję i większą część rzeszy został odrzucony, B. postanowił siłą oręża przeprowadzić swe plany i, gotując się do wojny, zawarł z Włochami przymierze zaczepno-odporne. Skutkiem tego wybuchła prusko-włosko-austryjacka wojna (1866), zakończona zupełną klęską Austryi i związku niemieckiego. Na mocy pokoju praskiego (23 Sierp. 1866) dokazał B. tego, że Austryja została wykluczona z Niemiec, uznała rozwiązanie rzeszy, ustąpiła Prusom swych praw do księstw nadelbiańskich, zostawiła Prusom swobodę utworzenia ścieśnionego związku z państw północno-niemieckich, państwom zaś południowo-niemieckim pozostawiono wszelką niezależność. Przedtém jeszcze zawarł B. traktaty zaczepno-odporne z Wirtembergiem (13 Sierp.) i Bawaryją (22 Sierp.). Po tryjumfach wojennych nastąpiła organizatorska i prawodawcza działalność Bismarka. Wszystkie sesyje sejmowe, aż do 1866, stawiały najzawziętszą opozycyję jego polityce. Dopiéro sprawa szlezwicko-holsztyńska, projekt reformy związku, zamach Blinda (7 Maja 1866) i energija B. ułagodziły opozycyję do tego stopnia, że już na sejmie 1866 utworzyło się potężne stronnictwo *narodowo-liberalne*, które we wszystkich kwestyjach bezwarunkowo ulegało i ulega polityce pierwszego ministra. Izba więc uchwaliła ogromny kredyt dla marynarki i armii, dotacyję na utworzenie skarbca państwowego i zatwierdziła żądany budżet; za jéj współdziałaniem zostały także wcielone do Prus Hannower, Hessyja: elektoralna, Nassau, Frankfurt i Szlezwig-Holsztyn. Utworzeniem *związku północno-niemieckiego* w znacznéj już części zrealizował B. swój plan, zjednoczenia Niemiec pod hegemoniją pruską. Król pruski otrzymał przewodnictwo w Związku i naczelne dowództwo nad jego wojskami; B. został kanclerzem związku, który miał odtąd jednostajne prawodawstwo. Traktatem celnym z państwami południowo-niemieckiemi (8 Lipca 1867) uregulował B. w nowy zupełnie sposób stosunki związku celnego, które uważać należy za jeden krok daléj na drodze jedności niemieckiéj. Tymczasem Francyja, uważając zjednoczone Niemcy pod berłem Prus za bardzo niebezpieczne dla siebie sąsiedztwo, starała się dalszemu Prus potężnieniu położyć tamę. Napoleon III, jako kompensatę za zdobycze pruskie, żądał Luxemburga; B. na konferencyjach londyńskich (1867) dokazał tyle, że księstwo Luxemburgskie pozostało w posiadaniu Niderlandów, jako państwo neutralne, miasto Luxemburg przestało być fortecą, a Prusy wycofały swoję załogę. Późniejsze postępowanie Napoleona III, mające na celu szkodzenie potędze Prus, i przebiegłość Bismarka, wywołały, z okazyi obsadzenia tronu hiszpańskiego, wojnę *francusko-niemiecką* (ob.) 1870 r. Niezwyczajne powodzenie oręża niemieckiego zapewniło zupełne zwycięstwo polityce B., i sprowadziło ostatecznie zjednoczenie Niemiec. Na mocy traktatów zawartych z Badenem, Hessyją, Wirtembergiem i Bawaryją, przywrócono Cesarstwo Niemieckie, król pruski został ogłoszony w Wersalu (18 Stycz. 1871) cesarzem niemieckim, a B. za swe usługi podniesiony do godności księcia i mianowany kanclerzem cesarstwa. 20 Maja 1871 podpisał B. pokój zawarty z Francyją w Frankfurcie. Por. Bamberger'a „*Herr von Bismarck*“ (Wrocł. 1868); Vilbort'a „*L'oeuvre de M. de Bismarck* 1863—65. *Sadowa et la campagne de sept jours*“ (Paryż 1869); Rösler'a „*Graf Bismarck und die deutsche Nation*“ (Berl. 1870); „*Fürst Bismarck. Eine biogr Studie*“ w *Unsere Zeit* (t. 7, część 1, Lipsk 1871).

Bissagos, grupa wysp wulkanicznych i skał, przy zachodnich brzegach Senegambii, należąca do Portugalczyków. Na kilku z nich znajdują się warownie portugalskie i faktoryje handlowe; głównymi produktami tych wysp są: bawełna, indygo, ryż, wosk, i t. d. Wyspa *Bissao* z fortem t. n., mająca około 600 mieszkańców wolnych i 800 niewolników, jest rezydencyją gubernatora portugalskiego. Krajowcy *Bijagasowie* są odważni i wojowniczy.

Bissayas, zwykła nazwa wysp Filipińskich, leżących pomiędzy Luzon i Mindanao, mających razem 1150 mil kw. i 1,320,000 m., z których na posiadłości hiszpań. przypada blisko 880 mil kw. i 803,000 m. Główniejsze z tych wysp są: Samar, Leyte, Zebu, Bohol v. Bojol, Panay i Une.

Bissen (Herman Wilhelm), ur. 1798 r. w Silding, pod Szlezwigiem, † 1868 w Kopenhadze, znakomity rzeźbiarz duński, wykształcony w Rzymie pod kierunkiem Thorwaldsena. Po powrocie do ojczyzny utworzył mnóstwo dzieł znakomitych, i był od 1850 dyrektorem akademii sztuk pięknych w Kopenhadze. Thorwaldsen wyznaczył go testamentem do wykończenia prac przez siebie rozpoczętych, i jednocześnie mianował go kustoszem swojego muzeum. Do najlepszych prac jego należą: *Wenus, Amor ostrzący strzały, Apollo, Minerwa i posąg Tycho de Brache'go.*

Bissena, miasteczko w gub. Kowieńskiéj, przy ujściu Dubissy do Niemna. Na pobliskiéj wysepce, obianéj Niemnem i Dubissą, znajdowało się miejsce święte dla pogan litewskich, zwane *Romnowe*, przy którego świątyni przemieszkiwał arcykapłan

Krywe-Krywejte, spalone i zburzone zostało 1293 przez Krzyżaków. Zamek zaś warowny, którego gdy nie mogli pod Witoldem obronić, spalili Krzyżacy w wojnie 1407—1408.

Bissing (Henryka, z domu Krohn), ur. 1798 r. w Worm, w ks. Meklemburg-Szweryńskiém, autorka licznych powieści i romansów, po większéj części osnowanych na tle historyczném. Celniejsze z nich są: „*Werner*“ (1840); „*Die Familie Steinfels oder die Creolin*“ (2 tomy, Hannower 1841).

Bissolit, włóknista odmiana amfibolu, podobna do amijantu, z tą różnicą, że włókienka jego są twarde i kruche, gdy w azbeście są miękkie i giętkie; barwę ma jasno-żółtą, znajduje się w Szwajcaryi, Tyrolu i Delfinacie.

Bistouri, nożyk używany do operacyj chirurgicznych; różni się tem od skalpela, że ostrze jego z rączką ruchomo są połączone, i w razie użycia ustalają się za pomocą oddzielnego mechanizmu. Bywają B. krzywe albo proste, obosieczne, z końcem ostrym albo tępym (główkowe).

Bistr lub **Bister**, farba koloru brunatnego, otrzymywana z sadzy niektórych gatunków drzew, a szczególniéj drzewa bukowego. Używa się w malowaniu wodnem. B. *mineralny*, czyli barwa brunatna manganowa, jest to wodny tlennik manganu, rzadziéj nadtlennik manganu.

Bistritz albo *Nösen*, (po madziar. *Beszterce*), stolica powiatu t. n. w Siedmiogrodzie, 6500 m. po większéj części Niemców; posiada gimnazyjum rz. kat. i ewang. Niegdyś, gdy prowadziło handel z Polską, liczyło 16,000 m.

Bistritz, niemiecka nazwa wielu miejscowości i rzek w krajach słowiańskich, zwanych *Bystrzyca*: 1) B. miasteczko w czeskim pow. Taborskim, nad rz. Bystrą, 1000 m.—2) B. po madziar. *Vág-Beszterce*, m. w węgierskim komit. Trenczyńskim nad rz. Wagą, 2400 m.—B. Nowa, miasto w czeskim pow. Budiejowickim, 3200 m., fabryka sukna, wyrobów bawełn. i inne.—B. m. w margr. Morawskiém, w pow. Nowoiczyńskim, nad Bystrzycą, 2000 m. piękny pałac z parkiem, tudzież kościół. W pobliżu leży góra Hostyń (2256 st.), pod którą Jarosław ze Szternberga 1241 r. odniósł zwycięstwo nad Tatarami.

Bisurman, Bisurmanin, wyraz przekształcony z *musulman*, znaczy u nas mahometanina, lub przez pogardę człowieka złéj wiary i obyczajów. Ob. Bisermianie.

Bisuta, niektórzy starożytni historycy nazywali tak Wisłę.

Bisutun, Behistun lub **Bihsutun**, wieś i góra w Kurdystanie perskim, w pobliżu Kormanszuh, sławna napisem klinowym, wyrytym na jednéj z jéj proprostopadłych skalistych ścian, na wysokości 1700 stóp, w którym król perski Daryjusz I ogłasza swe zwycięstwo nad buntownikami. Wykucie tego napisu i wyrzeźbienie figur, wyobrażających bóstwo perskie Ormuzda, Daryjusza, dwóch wojowników, 9 związanych jeńców i błagającego o łaskę Gautamę (fałszywego Smerdisa), kosztowało wiele trudu i kosztów, gdy zwrócimy uwagę, że cała ściana skały jest wygładzona, a wklęsłości tak sztucznie załatane, że ledwie odróżnić można, iż w nich są wprawione kamienie, i że cała rzeźba jest umieszczona w wysokości 100 metrów nad ziemią. Odczytaniem napisu zajmowali się Fr. Spiegel i Jerzy Ebers. Porów. *Globus* T. V str. 238 i następne p. t. „*Die altpersischen Keilschriften.*“

Biszkokt (z franc. *biscuit*, dwukrotnie pieczone), wypalony fajans i porcelana bez glazury. Taż sama nazwa służy pieczywu z mąki, cukru i zbitych na piankę jajek, używanemu zwykle do czekolady.

Bisztra, wieś w siedmiogrodzkim pow. Karlsburskim, 3200 m., kopalnie złota i srebra.

Bisztra, rzeka w południowo-wschodnich Węgrzech, wpadająca do rz. Temesa.

Bitaubé (Paweł Jeremijasz), poeta francuski, ur. 1732 r. w Królewcu z rodziny francuskiéj. Jako tłumacz Ilijady zwrócił na siebie uwagę Fryderyka W., został członkiem akademii berlińskiéj, a późniéj przełożył także i Odysseję. Osiadłszy we Francyi, przetłumaczył „*Hermana i Dorotę*“ Goethego, † 1808 r. w Paryżu. Najcelniejszy jego utwór jest: „*Joseph, poëme en prose*“ (1786); „*Oeuvres complètes*“ (9 tomów) wyszły 1804.

Bitche, forteczka, dawniéj we francuskim depar. Mozelli, na zachodnim stoku Wogezów, ma 3600 m. i fabryki wyrobów porcelanowych i glinianych. B. należał niegdyś do Alzacyi, w 1458 r. został przyłączony do Lotaryngii, wraz z tą prowincyją w 1738 r. dostał się Francyi; w 1793 r. odparł napad Prusaków. W ostatniéj wojnie od 11 Września 1870 r. był silnie, lecz napróżno ostrzeliwany, w skutek czego, ponieważ szturm dla skalistych ścian fortu jest nadzwyczajnie trudny, był tylko opasany i dopiéro po zawarciu pokoju 23 Marca 1871 r., poddał się Prusakom i obecnie należy do Niemiec.

Bitiagowski (Michał), djak, który zarządzał w Ugliczu dworem carowéj wdowy, żony Iwana Groźnego. Syn jego Daniel, wraz z Nikitą Kaczatowem, mieli zamordować carewicza Dymitra d. 15 Maja 1591, z namowy cara Borysa Godunowa. Wszyscy trzéj za to zamordowani przez ugliczanów.

Bitije, tak nazywano u Scytów czarownice, które samém spojrzeniem zabijały lub oczarowywały ludzi.

Bitina. Ob. Feichting.

Bitiuga, lewy dopływ rzeki Donu, w pow. i gub. Woroneżkiéj, długi 250 w. W okolicy téj rzeki w r. 1450 pobici zostali Tatarzy; istnieją także najpiękniejsze zakłady koni ruskich.

Biton i Kleobis, synowie Cydippy, kapłanki Junony w Argos. Gdy kapłanka ta miała pewnego razu jechać do świątyni, a wołów do zaprzęgu nie było pod ręką, synowie zaprzęgli się sami do rydwanu i przywieźli ją do świątyni o 40 stadyjów odległéj. Wzruszona czcią synowską matka, prosiła Junony dla nich o największe dobro, jakie śmiertelnika spotkać może. Wychodząc potém z świątyni, ujrzała ich we wzajemnych objęciach uśpionych na wieczne czasy.

Bitonto, miasto w prowincyi włoskiéj Apulii, oddalone o milę drogi od morza, liczy 2200 m.; jest rezydencyją biskupa, ma piękną katedrę, jest przemysłowe i prowadzi znaczny handel. W jego okolicy rodzi się wyborne wino, zwane *zagarello*. Pamiętne jest zwycięstwem, jakie tutaj Hiszpanie pod dowództwem Montemara 25 Maja 1734 r. odnieśli nad Austryjakami, a skutkiem którego Neapol znowu powrócił pod panowanie Hiszpanii.

Bitumin, Bitumiczne ciała, zowią się w ogóle ciała pochodzenia organicznego, powstałe w ziemi z rozkładu przedwiekowéj roślinności, zapachu asfaltu, smoły ziemnéj, nafty i t. d. Przejmują one niekiedy rozmaite masy mineralne, jak gips, wapienie, łupki, sól i t. p. i nadając im barwę ciemną, udzielają zarazem właściwego zapachu.

Biturygowie, w starożytności potężny naród w Gallii akwitańskiéj, który dzieląc się na Biturygów Bubi i Biturygów Vivisci, miał własnych królów i pod wodzą Bellovesusa czynił wojenne wyprawy do Italii i Germanii. Stolicą jego było miasto *Biturigae* (Bituricum), teraźniejsze Bourges.

Bitwa, w znaczeniu wojskowém nazywamy tym wyrazem walną rozprawę znaczniejszych oddziałów wojska lub całych armij. Może ona być zaczepna lub odporna; w pierwszym razie armija zaczepia nieprzyjaciela w jego stanowisku dla pobicia go; w drugim zaś sama, zajmując mocne stanowisko, oczekuje nieprzyjaciela, by go zwycięsko odeprzeć. Jednakże w saméj akcyi charakterystyczne te cechy mieszają się wzajemnie: strona zaczepiająca może przyjąć położenie odporne i nawzajem. Mogą téż być bitwy przypadkowe, bez obmyślonego naprzód planu taktycznego (ob. strategija, szyk bojowy, taktyka).

Bitynija, starożytna kraina, zaludnionia przez przybyłych z Tracyi Bitynów, leży w północno-zachodniéj części Azyi Mniejszéj, i zwana jest niekiedy Bebrycyją; oddzielona od Europy Propontydą i Bosforem trackim, pomiędzy Paflagoniją, Myzyją, Frygiją, Galacyją, oraz między rzekami Parthenius i Ryndikus położona. Znaczniejsze miasta w starożytności tu były: Chalcedon, Herakleon, Apamea i Nikomedyja, stolica jéj królewskich władców. Krezus przyłączył niegdyś Bitynię do swego państwa Lidyi, lecz po upadku jego królestwa Bitynija przeszła w posiadanie Persyi. Po śmierci Alexandra jeden z książąt miejscowych zdołał odzyskać tron, i potomkowie jego utrzymywali się na nim przez pewien przeciąg czasu. Późniéj atoli Bitynija została prowincyją rzymską, i za czasów Trajana zarządzał nią jako namiestnik Plinijusz młodszy. Nikomedyja była następnie stałą rezydencyją Dyoklecyjana. Po Rzymianach panowali nad Bityniją Bizantynowie, a następnie Turcy; dziś tworzy większą część tureckiego ejaletu Chodawendikar.

Bitzius (Albert), znany pod pseudonimem Jeremijasza Gotthelf, ur. 1797 r. w Murten, kantonie Fryburgskim, był od 1832 proboszczem w Lützelflüh, w dolinie Emmenthal, gdzie † 1854 r. Jego opowieści ludowe pełne są jędrnego dowcipu i prawdy plastycznéj, a zalecają się dążnością moralną. Z nich największe powodzenie miały: „*Kathi die Grossmutter*“, „*Uli der Knecht*“ i dalszy ciąg tegoż: „*Uli der Pächter.*“ Cały zbiór pism jego: „*Gesammelte Schriften*“ wyszedł w Berlinie 1856—57, w 12 tomach.

Biurokracyja, wyraz ten złożony z francuskiego *bureau* i greckiego *kratein*, panować, mieć władzę, znaczy panowanie urzędników i administracyję za pośrednictwem wielu urzędów i biur.—Przywiązują zwyczajnie do téj nazwy zbyteczny w załatwianiu interesów formalizm, odnoszący się zarówno do przepisów prawa, jako i do ich wykonywania przez urzędników, oraz wdawanie się państwa w zakres interesów, właściwie do niego nie należący. Robert von Mohl w swojéj rozprawie o biurokracyi, tak ją określa: „Biurokracyja jest niczém inném, jak przecenieniem znaczenia idei państwa, wprowadzoném w wykonanie przez liczny i z wielu, w znacznéj części lichych, członków składający się organizm urzędników, wypełniających po rzemieślniczemu swe obowiązki.“ Tak więc biurokracyja zbyt rozwinięta, przeceniając zadanie państwa, tamuje nader często samodzielne działanie indywiduów, gmin i całego społeczeństwa, przyucza obywateli do biernego wyczekiwania wszystkiego od rządu, usuwa ich radę i wpływ na interesa publiczne i wyłącza wolność polityczną. Również, albo jeszcze i więcéj, szkodliwe skutki systemu biurokratycznego dają się uczuwać na polu gospodarstwa społecznego. Tam biurokracyja, ograniczając wolność handlu i przemysłu, tamuje ich wzrost i jest zgubną dla bogactwa narodowego. Zatem biurokracyja, jako przeciwna dążnościom nowych czasów, winna o ile możności być usuwaną; i rzeczywiście w ostatnich czasach, jak np. po zaburzeniach w r. 1848, wiele w tym względzie w Europie zrobiono ulepszeń. Wypada w końcu dodać, iż niesłusznie niektórzy utrzymują, że biurokracyja jest tylko możliwą i złączoną nawet z formą rządu monarchiczno-nieograniczoną, przeciwnie, możliwą jest ona przy rządzie konstytucyjnym i republikańskim, jakkolwiek nie występuje wtedy ze wszystkiemi swemi cechami. Nie wytwarza np. tego ducha kastowości, usuwania się urzędników od innych klas społeczeństwa i stawiania się po nad nie, bo jest ciągle zasilaną świeżymi żywiołami ludowymi. Porów. v. Mohl'a „*Staatsrecht, Völkerrecht und Politik*“ (t. 2, str. 138 i następne, 1862).

Biust (z franc.), ob. Popiersie.

Biwak (z franc.), obóz wojskowy pod gołem niebem, bez namiotów, w którym żołnierze spoczywają ubrani, z bronią przy boku, już to około rozłożonych ognisk, już téż pod szałasami własnym zbudowanemi przemysłem. Jakkolwiek B. przedstawiają wiele niedogodności, niepodobna jednak wrócić do dawnego systemu obozowania pod namiotami, z powodu ruchliwości i szybkości, jakiemi się dzisiejsze bitwy cechują.

Biwerwarte, zamek niegdyś w powiecie Rosieńskim, na Żmudzi, zdradą został wydany Krzyżakom i przez nich spalony 1312.

Bixa (Arnota, Orlean), rodzaj roślin z rodziny *Bixaceae*, obejmuje drzewa południowo amerykańskie, średniéj wielkości, z których najważniejsze **B.** *orellana* (drzewo orleanowe); owoc-torebka o nasionach otoczonych miazgą ciastowatą, z któréj otrzymuje się orlean (ob.). Choduje się też jako drzewo ozdobne.

Bixaceae (Orleanowate), mała rodzina roślin dwuliścieniowych, właściwa krajom zwrotnikowym, obejmuje drzewa i krzewy. Rodzaj typowy Bixa, (ob.).

Bixio (Girolamo Nino), generał włoski, ur. 1821 . w Genui. Do 1846 r. służył w marynarce sardyńskiéj; podczas rewolucyi lombardzkiéj 1848, czynny brał udział jako ochotnik w obronie Vicenzy i Wenecyi, a 1849 Rzymu; następnie służył w marynarce kupieckiéj; podczas wojny 1859 dowodził pod Garibaldim oddziałem strzelców alpejskich; 1860 owładnął dwa statki, na których odbyła się marsalska wyprawa Garibaldi'ego, i odznaczył się we wszystkich bitwach z wojskami neapolitańskiemi, a szczególniéj pod Reggio i nad Volturno. Po wcieleniu królestwa Neapolitańskiego, przeszedł do armii czynnéj w stopniu generała dywizyi; 1865 został deputowanym do parlamentu włoskiego; 1870 wziął uwolnienie, ale podczas wojny francusko-niemieckiéj znowu objął dobrowolnie dowództwo nad jedną dywizyją, zajął Civita-Vecchia i miał udział w zdobyciu Rzymu (1870), po zajęciu którego opuścił służbę wojskową i stanął na czele akcyjnego towarzystwa, mającego na celu rozszerzenie handlu włoskiego na morzu Indochińskiém.—Brat jego *Giacomo Alessandro* **Bixio**, lekarz i polityk francuski, ur. 1808, † 1865 w Paryżu r. 1837 założył wychodzący jeszcze dotąd „*Journal d'Agriculture pratique*“, a pod koniec panowania Ludwika Filipa redagował dziennik „*National*“; choć czynny miał udział w rewolucyi 1848, sprzeciwiał się zaprowadzeniu rzeczypospolitéj. W pierwszym gabinecie Ludwika Napoleona był krótko ministrem rolnictwa i handlu; w zgromadzeniu narodowém popierał sprawy liberalne; po zamachu stanu aresztowany, porzucił zawód polityczny i oddał się wyłącznie interesom ekonomicznym i bankierskim.

Bizancyjum, ob. Byzancyjum.

Bizardière (Michał Dawid de la), ksiądz i historyk francuski z XVII w.; wydał dwa dzieła, stanowiące nader ważny materyjał do historyi polskiéj: 1) „*Histoire de diètes de la Pologne pour les élections de rois* (Paris 1697) i 2) „*Histoire de la scission ou division arrivée en Pologne le 27 juin 1697 au sujet de l'élection d'un roi. Suivant la copie imprimée à Paris, chez Jean Jombert, 1700.*“ Dzieło to przełożył na język polski Julijan Bartoszewicz i, wzbogaciwszy je swemi uwagami krytycznemi, wydał w Wilnie 1853, p. t. „*Bezkrólowie po Janie III Sobieskim, etc.*“ Praca ta bardzo ważnym jest przyczynkiem do dziejów ówczesnych; tém bardziéj, że B. znał doskonale kraj nasz, ludzi, wzajemne ich między sobą stosunki, wpływy obcych i ustawy narodowe.

Bizmut (Bi), pierwiastek chemiczny trójatomowy; ciężar atomowy=208. Jestto metal czerwonawo biały, budowy blaszkowéj, silnie połyskujący, co do budowy krystalicznéj równokształtny (izomorficzny) z antymonem i arsenem, kruchy; c. wł=9, 8. Należy do metali łatwo topliwych (topi się przy 265°C), w wyższéj temperaturze się ulatnia. Otrzymuje się głównie z B. rodzimego, który się oczyszcza od części obcych przez wytopienie. Związek jego z wodorem nie jest znany; z chlorem tworzy *chlorek bizmutu* $BiCl_3$, odpowiadający zupełnie chlorkowi antymonu. W wodzie daje biały osad *tlenochlorku bizmutu*, używany do robienia laku białego. **B.** topiony w przystępie powietrza przechodzi na *tlennik bizmutu*, Bi_2O_3, który się też otrzymuje przez wyżarzenie azotanu bizmutowego; jestto proszek żółty, topliwy. Wodan jego, strącony silnemi zasadami z roztworów soli, jest biały i ma skład BiH_3O_3. **B.** rozpuszczony w kwasie azotnym wydaje *azotan bizmutu* BiN_3O_9= Bi $(3NO_2)$. O_3. *Azotan bizmutu zasadowy*, Bi (NO_2), H_2. O_3, otrzymywany z poprzedniego przez działanie wody, jest biały i używa się jako bielidło, niszczy jednak skórę. Oprócz powyższego związku z tlenem, istnieje też *tlenek* B., BiO i *kwas bizmutny*, którego bezwodnik jest Bi_2O_5. *Siarek bizmutu*, Bi_2S_3, opada jako czarny osad przez działanie siarkowodoru na sole bizmutowe. **B.** metaliczny używa się do wyrabiania łatwo topliwych aliażów, (ob. D'Arceta metal). W medycynie używanym bywa jeden tylko preparat **B.** azotan zasadowy (*magisterium bismuthi, bismutum hydrico nitricum praecipitatum*). Przedstawia się on w postaci białego, pulchnego, delikatnego proszku, jest skuteczny mianowicie w chorobach żołądka i kiszek, przy zapaleniu, owrzodzeniu, jakkolwiek sposób jego działania jest tu niejasny i rozmaicie pojmowany; wielu autorów przypisuje mu działanie na nerwy i zadaje przy nerwowym bólu żołądka, w epilepsyi i t. d.—Inne przetwory bizmutowe, jak węglan, mleczan, waleryjanian, jakkolwiek figurują w farmakologijach i farmakopeach, nie używają się w praktyce.

Bizmutowe minerały. B. najczęściéj w naturze znajduje się jako **Bizmut rodzimy**, którego postacią pierwotną jest romboedr, towarzyszy zwykle rudom kobaltu, srebra i ołowiu, w Saxonii, Badeńskiem, Czechach i Anglii. **Bizmutowa blenda** jestto krzemian bizmutu, zwykle krystaliczny; formą pierwotną jest czworościan foremny, mający na każdéj ścianie piramidę trójkątną; twardość=5, c. wł.=6. **Bizmutowa ochra** (*kwiaty bizmutowe*), minerał ziemisty, żółty, jest tlennikiem B., zwykle pokrywa rudy bizmutowe. **Bizmutowy błyszcz**, siarek bizmutu, blask metaliczny, barwy siaro-ołowianéj, b. miękki, c. wł=6,5. **Bizmutowy szpat**, węglan bizmutu, stanowi masy gąbczaste, białe, dosyć miękkie, c. wł.=7,6. **Bizmutu i srebra błyszcz** oprócz siarki, srebra i bizmutu zawiera ołów, żelazo i nieco miedzi. **Bizmutyt**, mięszanina węglanu i siarczanu bizmutu, minerał żółty lub zielony, znajdu-

je się w postaci proszkowéj na innych rudach biznutu.

Bizon (*Bos americanus*), ob. Wół.

Bizun, Bissun, Biston, Bizon, nazwa derwiszów wschodnich utrzymujących się z jałmużny. Są oni najczęściéj nadzy i dla wzbudzenia litości biją się jeszcze rzemieniem. Stąd powstało nasze przysłowie: „*Goły jak bizun, goły jak święty turecki*," tudzież nazwa kańczuga czyli batoga *bizunem* lub *bizonem*.

Biżuteryje, ogólna nazwa drobnych przedmiotów do ozdoby służących, wyrabianych z metali szlachetnych, nieszlachetnych, lub spiżów, często w połączeniu z kamieniami drogimi, lub ich imitacyjami. B. prawdziwe, niegdyś wyrabiane przez jubilerów, dziś, podobnie jak fałszywe, wyrabiają się fabrycznie. Fabrykacyja zresztą B. obejmuje znaczny szereg robót, począwszy od walcowania metali na blachę, aż do robót mających na celu nadanie właściwego blasku i barwy wyrobom. Głównym materyjałem wyrobów prawdziwych jest złoto. B. fałszywym także głównie nadaje się pozór złota, przez użycie stosownych aliażów, lub ich galwaniczne złocenie. Głównym ogniskiem tych wyrobów jest Francyja, a przedewszystkiem Paryż; wyroby angielskie (Londyn i Birmingham) nie są tak gustowne jak francuskie, toż samo powiedzieć można o niemieckich (Pforzheim i Hanau); zresztą przemysł ten pomyślnie się rozwija w Szwajcaryi i Stanach Zjednoczonych. Godne uwagi są wyroby ze stali, która do nich się wybornie nadaje, może bowiem otrzymać świetny choć nietrwały blask; głównym miejscem tych wyrobów jest Paryż. B. z żelaza lanego wyrabiają się głównie w Berlinie.

Bjerregaard (Henryk Anker), ur. 1792 r., † 1842 r. w Chrystyjanii, ulubiony poeta norwegski, którego celniejsze utwory są: „*Fjeld-Eventyret*" i „*Magnus Barfod's Sönner.*" Zbiór jego poezyj wydany został 1829—30 w Chrystyjanii w 2 tomach.

Björneborg, m. portowe w Finlandyi, przy ujściu rz. Kumo do odnogi Botnickiéj, 7600 m.; ma wiele fabryk i prowadzi handel drzewem i rybami.

Björnson (Björnstjerne), znakomity poeta norwegski, ur. 1832 r. w Kvikne; podczas studyjów uniwersyteckich w Chrystyjanii (od 1852 r.) zajmował się już pracami literackiemi; przez pewien czas był dyrektorem teatru w Bergen i redaktorem dziennika politycznego w Chrystyjanii. Z dzieł jego najcelniejsze: powieści norwegskie z życia wiejskiego, idylle „*Byhistorier*" czyli „*powieści miejskie*," tłumaczone na różne języki europejskie; odznacza się także i w poezyi dramatycznéj; dwa utwory „*Karg Sverre*" i „*Sigurd Sklembe*" (1862) wykazują niepośledni i w tym rodzaju talent.

Björnstjerna (Magnus Fryderyk Ferdynand, hrabia), szwedzki mąż stanu i wojownik, ur. 1779 r. w Dreźnie, gdzie ojciec jego był sekretarzem legacyi szwedzkiéj. W r. 1793 wszedł do służby wojskowéj, od r. 1809—12 wysyłany był w rozmaitych misyjach dyplomatycznych, 1813 r. powrócił znowu do wojska, walczył w Niemczech, gdzie się niejednokrotnie odznaczył, bił się w Holsztynie, potém w Norwegii, aż do czasu zawarcia konwencyi w Moss, mocą któréj Norwegija przyłączoną została do Szwecyi. W r. 1815 mianowany baronem, podniesiony został 1826 r. do godności hrabiowskiéj. Od r. 1828 był przez lat 18 posłem w Londynie, i r. 1835 napisał dzieło o możliwych ulepszeniach reprezentacyi szwedzkiéj. Jako publicysta należał B. do liberalistów umiarkowanych; † w stopniu generała porucznika 1847 r. w Sztokholmie.

Blaarer lub **Blaurer** (Ambroży), ur. 1492 r. † 1564 r. pobierał nauki razem z Melanchtonem w Tybindze, zwolennik reformacyi kościelnéj, zaprowadził ją 1531 r. w Esslingen, i 1535—37 łącznie z Sznepfem w Wirtembergu, następnie zaś w Szwajcaryi. Oprócz teologicznych pism polemicznych, ułożył kilkanaście pieśni kościelnych.

Blaau, ob. Blaeu.

Blacas d'Aulps (Piotr Ludwik, książę), dyplomata francuski, ur. 1771 r. w zamku Vésignon, pod Aulps w Prowancyi; w chwili rewolucyi, będąc już oficerem, opuścił kraj i wstąpił do armii Kondeusza; później przeszedł na stronę Ludwika XVIII, któremu pozostał wiernym na wygnaniu i powrócił z nim do Paryża, gdzie tak jemu, jako i Karolowi X, w charakterze ministra i posła na niektórych dworach rzeczywiste niósł usługi. Towarzyszył potém Karolowi X do Holyrood, Pragi i Görz, a po jego śmierci księciu Angoulême do Kirchberga, w Niższéj Austryi, gdzie też † 1839.

Blacha, ogólna nazwa wszelkich przerobów metalowych, które w stosunku do długości i szerokości swojéj są bardzo cienkie; najcieńszą blachę zowią arkuszową. Wielka gładkość, czystość powierzchni i wszędzie równa moc, stanowią główne przymioty dobréj blachy. Materyjał, z którego blachę wyrabiają, powinien być bardzo czysty i ciągliwy; wyrób jéj odbywa się przez kucie lub walcowanie, obecnie ten ostatni sposób jest w powszechniejszem użyciu. Wszystkie metale, posiadające dostateczny stopień ciągłości, dają się na blachę przerabiać. Blacha żelazna bywa częstokroć pobielana cyną, lub powlekana cynkiem, toż samo przytrafia się i z blachą miedzianą, lecz pobielanie jéj następuje dopiéro po wykuciu. Najcieńszą B. wydaje złoto, jako najklepalniejsze ze wszystkich metali.

Blacha lub **Budwicz**, herb polski: na tarczy w białém polu strzała żelezcem do góry obrócona, między dwoma kwiatami lilii; przez hełm widać drugą podobnąż strzałę.

Blacha, *ołtarzyk*, *kapliczka*, tak nazywają leśnicy szkodliwe wycięcia robione w drzewach iglastych, celem wyłupywania z nich smolnych drzazg.

Blachmal (z niem.), oznacza masę żużlowatą, pływającą po wierzchu roztopionego srebra, zawierającą w sobie pewną część złota, miedzi i ołowiu. Dawnéj płatnerze zbroje dla ozdoby powlekali blachmalem (ob. Brzeszczot).

Black (Józef), sławny chemik, ur. 1728 r. w Bordeaux, z rodziców szkockich. Był naprzód profesorem anatomii i chemii przy uniwersytecie glasgowskim, a od 1766 r. profesorem chemii w Edyn-

burgu, gdzie † 1799. Położył on znakomite zasługi zbadaniem wapienia, pierwszy bowiem ogłosił 1752 r., że wapno i alkalija pochłaniają powietrze stałe (kwas węglany), i tem położył podstawy nauki o gazach, rozwiniętéj następnie przez Priestley'a, Covendish'a i Lavoisier'a; on też jest twórcą nauki o cieple utajonem (ob. Ciepło). B. był jednak zwolennikiem teoryi flogistycznéj i nie przyjmował nowych teoryi chemicznych. Z papierów po nim pozostałych wydał Robinson „*Lectures on the elements of chemistry*“ (1803), wraz z bijografiją autora.

Black Drops, *krople czarne*, pod tą nazwą znany jest i używany w Anglii i Ameryce ocet opiowy, t. j. opium w occie wytrawione; najnowszą farmokopeją angielską środek ten już nie jest objęty.

Black *Hills* (Czarne pagórki), pasmo gór w Ameryce Północnéj, rozpoczyna się pod 42° półn. szer., tworzy z górami skalistemi kąt 45°, rozciąga się więcéj na mil 20, a przedłużenia jego w kierunku północno zachodnim dochodzą do zagięcia rz. Missouri.

Blackstone (William), ur. 1723 r. w Londynie, † 1780 r., wsławił się jako profesor prawa w Oxfordzie, mianowicie odczytami o prawodawstwie angielskiém. Klasyczne jego dzieło: „*Commentaries on the Laws of England*,“ które niejednokrotnie było przedrukowywane (w 1854 r. wyszło w Londynie 23 wydanie), i dzisiaj jeszcze uważane jest jako najlepsze dzieło o obowiązujących prawach angielskich. W dziele tém nie należy szukać filozoficznych badań lub dążeń zreformowania angielskiego prawa; przeciwnie, jest to proste i jasne przedstawienie istniejącego w Anglii prawodawstwa, połączone nawet z obroną takowego. Z innych jego dzieł zasługują na uwagę: „*Analysis of the Laws of England*“ i „*Law Tracts.*“ Jako wyższy urzędnik B. również chlubną zostawił po sobie pamięć.—Syn jego **Blackstone** (Henryk), poważany jest w Anglii jako autor dzieła: „*Reports of cases in the court of common pleas in the* 28th *year of George III* (3 tomy, Lond. 1789).

Blackwall, jedno z przedmieść Londynu, przy ujściu Lee do Tamizy, ma 28,500 m., warsztaty okrętów i doki wschodnio i zachodnio-indyjskie.

Blackwater, rzeka w angielskiém hrabstwie Essex, tworzy przy ujściu swojem zatokę **Blackwaterbai**, sławną z obfitych połowów wybornych ostryg. Tegoż nazwiska znajdują się dwie rzeki w Irlandyi.

Blackwell (Alexander), ur. w Aberdeen, w Szkocyi, lekarz, zaślubił w Londynie córkę bogatego kupca, straciwszy majątek został osadzony w więzieniu, z którego żona pracą swoją (wydała zielnik apteczny) wykupić go zdołała. Przeniósł się potém do Szwecyi, gdzie wyleczywszy królowę z ciężkiéj choroby, nabrał wielkiego znaczenia i wpływu, lecz wkrótce uwikłany w spisek polityczny, zginął na rusztowaniu 1746 r.

Blackwell (Elżbieta), lekarka amerykańska, ur. 1820 r. w Bristolu, utrzymywała z siostrami swemi do 1843 r. szkółkę dziewcząt, później poświęciła się medycynie i 1849 r. w Nowym Yorku pozyskała stopień doktora medycyny, po obronieniu rozprawy *o chorobach marynarzy*. Następnie zwiedziwszy Anglię i Francyję w celu naukowym, po swoim powrocie do kraju zdołała wyjednać, że w r. 1856 założono w Nowym Yorku oddzielną akademiję medyczną dla kobiet. Młodsza jéj siostra *Emilija* B., idąc za przykładem Elżbiety, poświęciła się téjże saméj nauce i również otrzymała dyplom doktorski.

Blacque (Alexy), twórca dziennikarstwa w Turcyi; w r. 1825 założył pierwszy w Smyrnie dziennik „*Spectateur de l'Orient*“, przezwany później „*Courrier de Smyrne*“. Następnie przeniósł się do Carogrodu i tu założył 1831 podobneż pismo, p. t. „*Moniteur Ottoman*“. Wracając do Francyi, umarł naglą śmiercią w Malcie 1836.

Bladaczka, ob. Blednica.

Blaeu, także **Blaenw**, **Blauw** (łaciń. *Caesius*), holenderska rodzina literatów i drukarzy.— Blaeu (Wilhelm, ur. w Alkmaar 1571, był znakomitym matematykiem ze szkoły Tycho-Brachego, biegłym twórcą globusów ziemskich i niebieskich, czynnym wydawcą doskonałych kart geograficznych; † 1638. Synowie jego, *Jan* i *Kornelijusz*, podobnie jak ojciec, byli wydawcami wielu ważnych dzieł. Syn starszego z nich, także Jan, ur. w Amsterdamie na początku XVII w., † 1673, doktór prawa, odbywał ciekawe podróże, i jego „*Atlas major*“ (11 tomów 1622), tudzież mnóstwo topograficznych rycin i widoków, przepysznie wydawanych, dziś jeszcze chciwie są poszukiwane. Po wielkim pożarze, który jego drukarnię i znaczną część zapasów 1672 pochłonął, synowie Jan i Piotr odbudowali napowrót zakład ojcowski i prowadzili interesa księgarskie do r. 1700. Edycyje autorów klasycznych z firmą Blaeu, obecnie jeszcze mają wartość rzeczywistą.

Blainville (Henryk Maryja *Ducrotay de*), ur. w Arques; pod Dieppe 1778; od 1812 profesor w uniwersytecie paryskim, został 1832 następcą sławnego Cuvier'a w muzeum historyi naturalnéj, † 1850. Był to jeden z najznakomitszych zoologów francuskich, którego celniejsze dzieła są: „*Faune française*“ (Paryż 1821—30); „*Ostéographie*“ (1839 do 1849); „*Manuel de malacologie et de conchyliologie*“ (1825—27); „*Manuel d'actinologie et de zoophytologie*“ (Paryż 1834—37). Z monografii jego ważniejsze: „*Ornitorhynchus i echidna*“ (1812), „*Hirudo*“ (1827) i „*Belemnity*“ (1827).

Blair (Hugon), ur. 1718 w Athelstaneford, duchowny szkocki i jednocześnie profesor retoryki i literatury w Edynburgu, † 1799; był znakomitym kaznodzieją, którego mowy dziś jeszcze uważane są w Anglii za wzorowe. Swoją teoryję retoryki rozwinął gruntownie w sławném dziele „*Lectures on composition*“ (2 tomy, Londyn 1783). Napisał także: *Dissertation on the poems of Ossian*“ (1763), w któréj dowodzi autentyczności ossianowych pieśni Macpherson'a.

Blake (Robert), jeden z największych bohaterów morskich Anglii, ur. 1599 w Bridgewater, † 1657 na okręcie w przystani Plymouth; w 1640

był przywódcą republikańskiéj partyi w parlamencie, a podczas wojny przyczynił się wiele do pokonania rojalistów. Postawiony przez Cromwella 1649 na czele floty, zdobył wyspy w Kanale położone; 1652 i 1653 osłabił potęgę hollenderską w wielu krwawych bitwach; od 1653 zapewnił flagze angielskiéj, mnogiemi zwycięstwy nad Turkami, przewagę na morzu Śródziemném. W Algierze i Tripolis oswobodził niewolników angielskich. Z Wenecyją i Toskanią zawarł korzystne dla Anglii traktaty, w 1657 pokonał Hiszpanów pod Santa-Cruz i zabrał im galiony srebra. Cromwell dla uczczenia zasług B. pochował go w opactwie westministerskiém. Porów. Hepworth'a Dixon'a „*Robert Blake admiral and general at sea*“ (Londyn 1852).

Blake (William), ur. w Londynie 1757, † 1828, poeta i sztycharz, wydał mnóstwo rycin po większéj części treści religijnéj, a między innemi znakomite ilustracyje do księgi Hioba i do Blair'a: „*Grawe*“.

Blakowanie, choroba drzew, objawiająca się białawym kolorem liści, które wydają się jakby były powleczone jakąś białą tkanką.

Blanaż, potaż. (ob) raz tylko prażony czyli kalcynowany, koloru niebieskiego.

Blanc (Jan Józef Ludwik), znakomity socyjalny publicysta i historyk francuski; ur. 1813 w Madrycie. Ukończywszy studyja uniwersyteckie w Paryżu, był nauczycielem domowym w Arras. W 1834, za powrotem do Paryża, rzucił się na pole literackie. Oprócz współpracownictwa w różnych czasopismach, redagował 1836—38 dziennik „*Le bon sens*“, a następnie „*La revue du progrès*“, w którym traktował kwestyje socyjalne i po raz pierwszy przedstawił teoryję *organizacyi pracy* (*organisation du travail*), która kilkakrotnie była osobno drukowaną (1 ed. Paryż 1840). Nędzę mas przypisuje *B. indywidualizmowi* i wypływającéj z niego konkurencyi, żąda więc, aby indywiduum rozwijało się w stosunku *solidarności*, przy czém każdy powinien otrzymać tyle, ile potrzebuje, a pracować tyle, ile może. Z takiego systemu wynika równość wynagrodzenia, a nierówność pracy. W proponowanych przezeń *socyjalnych warsztatach*, jednostka traci z oka interes osobisty, starając się o dobro ogółu. Teoryją tą zwrócił B. na siebie powszechną uwagę. Wielką jednak sławę pozyskał dopiero jako demokratyczny historyk swemi dziełami: „*Histoire de dix ans*, 1830—40“ (5 t. Paryż 1841—44), które, jaśniejąc pięknym stylem, wyprowadzając na jaw nieznane dotąd czyny rządu i z wielką napadając nań gwałtownością, stało się popularnym wyrazem wszystkich skarg opozycyi przeciwko dynastyi lipcowéj i należy do najlepszych dzieł w historyjografii francuskiéj; „*Histoire de la révolution française*“ (t. 1—2 Paryż 1847; t. 3—12, Paryż 1852—62), które zawiera wiele ważnych dokumentów, i broni zasad, ludzi i wypadków wielkiéj rewolucyi. Po wybuchu rewolucyi 1848 został B. członkiem rządu tymczasowego i utworzył *komisyję rządową dla robotników*, któréj został prezesem. Konferencyje robotnicze w pałacu luxemburgskim i kongres robotniczy zapewniły B. olbrzymią między proletaryjatem popularność, która w groźnéj manifestacyi 200,000 ludzi (17 Mar.) wyraziła się żądaniem dlań dydaktatury. B. jednak, widząc niemożność przeprowadzenia swego systemu i przykładając się do utrzymania porządku, tracił zaufanie ludu. Po zamachu 12 Maja musiał uciekać do Belgii, stąd do Anglii, gdzie rozwijał dalej działalność literacką. Między innemi pismami głośne są jego *Listy z Anglii*, które, przełożone na język rossyjski, stały się powodem znanego w swoim czasie procesu. Po upadku drugiego cesarstwa wrócił B. do Francyi, i od 1871 jest członkiem zgromadzenia narodowego, zasiadając w lewicy. W 1871 zajmował stanowisko pośredniczące między zgromadzeniem narodowém a kommuną paryską.—**Blanc** (August Alexander Karol), znakomity estetyk francuski, brat poprzedniego, ur. 1815 w dep. Tarn. Początkowo zajmował się miedziorytnictwem i pisał krytyki artystyczne do redagowanych przez brata dzienników. Po rewolucyi 1848 otrzymał dyrektorstwo sztuk pięknych, i pełnił ten urząd do 1852. Z dzieł jego najcelniejsze: „*Histoire des peintres de toutes les écoles*“ (Paryż 1850 i 59), wspaniałe, obszernych rozmiarów dzieło, wychodzące miesięcznymi zeszytami. Zaleca się, mimo braku gruntowności historycznéj, ponętną expozycyją, nowymi i bystrymi poglądami; „*Histoire des peintres français au XIX siècle*“ (Paryż 1845); „*Les trésors de l'art à Manchester*“ (Paryż 1857); „*De Paris à Venise*“ (Paryż 1858), „*Le Trésor de la curiosité*“ (2 t. Paryż 1857—58); „*L'oeuvre complet de Rembrandt*“ (2 t. Paryż 1859—63) i „*Grammaire des arts du dessin*“ (Paryż 1864), mające też same zalety.

Blanc (Ludwik Gotfryd), ur. 1781 w Berlinie, † 1866 w Halli, profesor języków romańskich i kaznodzieja przy kościele katedralnym w Halli, gruntowny znawca języka i literatury włoskiéj, poświęcał się głównie studyjowaniu Dantego. Ważniejsze jego dzieła są: „*Italienische Grammatik*“ (Halla 1844); „*Vocabulario Dantesco*“ (Lipsk 1851); „*Versuch einer blos philologischen Erklärung mehrerer dunkeln Stellen der Göttlichen Komödie*“ (Halla 1860). Z poprzednich prac jego godniejszém wzmianki jest dzieło: „*Handbuch des Wissenswürdigsten aus der Natur und Geschichte der Erde und ihrer Bewohner*“ (3 tomy, Brunświk 1857).

Blanchard (Franciszek), jeden z pierwszych żeglarzy powietrznych, ur. 1753 w Andelys, w Francyi, odbył pierwszą swoją podróż napowietrzną 1784, w 1785 przeprawił się balonom z Duwru, przez kanał La Manche, do Calais. On także wynalazł spadochron. Odbył w życiu swojem 66 podróży, w ostatniéj 1808 spadł z wysokości 60 stóp, † 1809. Podróże te sprowadzały mu znaczne zyski i zaszczyty. Żona jego B. (Ludwika), ur. 1774, odbywała po śmierci męża wielokrotne podróże, lecz zginęła w r. 1819 w Paryżu, gdy nieostrożnie puszczała z balonu race rzymskie.

Blanchard (Henryk Piotr Leon Pharamond), malarz francuski, ur. 1805 w La Guillotière, w dep. Rodanu, kształcił się od 1819 w Paryżu pod kierunkiem Chasseleťa i Gros'a, podróżował po Hiszpanii, Afryce północnéj, Mexyku, Niemczech i Rossyi. Pracował umiejętnie jako malarz rodzajowy, historyczny i pejzażysta.

Blanchard (Emil), zoolog współczesny, ur. w Paryżu 1820, zasłużony badaniami różnych zwierząt niekręgowych, z których najważniejsze ogłosił p. t. „*Recherches sur l'organisations des vers*" (1854), „*Histoire naturelles des insectes orthoptères, neuroptères* etc." (1850). Z innych dzieł wymienimy „*La zoologie agricole*" (1854). Do akademii nauk wszedł 1861, w roku następnym mianowany profesorem zoologii w Muzeum historyi naturalnéj.

Blanche (August), znakomity poeta szwedzki, ur. 1811. Ukończywszy studyja prawne w Upsali, oddał się wyłącznie literaturze. Sławę literacką ustalił szeregiem komedyj, z których „*Hittebarnet*" (1848); „*Rika Morbror*", „*En tragedi*" i „*Wimmerby*" należą do najlepszych w literaturze szwedzkiéj. Poważniejsze dramata, jak „*Läkaren*" (1846); „*Engelbrecht och hans Dolkarlar*" (1846) i „*Jernbäraren*" (1846), cieszyły się także wielkiém powodzeniem. Oprócz tego należy B. do najpłodniejszych i najulubieńszych w Szwecyi romansistów i nowelistów. Z romansów jego najcelniejsze są: „*Tafior ach berättelser ur Stockolms lifvet*" (nowa ed. 3 t. Sztok. 1856—58), „*Valnaden*" (4 t. Sztok. 1847), „*Flickan*" i „*Stadsgärden*" (1847), „*Berättelser af Klockaren*" i „*Danderyd*" (1856) i kilka innych. W r. 1859—62 brał B. czynny udział jako reprezentant ludu w zgromadzeniach stanu miejskiego, jako też na sejmach 1865—67—68, gdzie odznaczał się świetną wymową i wolnomyślnością. Podczas uroczystości przy odsłonięciu pomnika dla Karola XII, powitawszy przybyłych z Upsali studentów entuzyjastyczną mową, umarł, wracając do domu 1868 r.

Blanchet (Piotr), poeta francuski, ur. 1460 w Poitiers, wstąpił w 40 roku życia do stanu duchownego; zostawił mnóstwo poezyj lirycznych i satyrycznych, oraz sławną swojego czasu farsę „*L'Avocat Pathelin*".

Blanchet (Alexander Ludwik Paweł), lekarz francuski, ur. 1817 w Saint-Lô, oddawał się głównie badaniu chorób uszu, i głuchoniemych, i w tym kierunku pisał dzieła, w szczególności o chorobach ucha zewnętrznego, o teoryi fal głosowych, i rozmaite rozprawy dotyczące leczenia głuchoniemych; najważniejszem jego dziełem jest: „*La surdi-mutité*" (2 tomy, Paryż 1850—52).

Blanco (in), jest to wexel wystawiony tylko z wyrażeniem sumy, bez wymienienia osoby, na rzecz któréj ma być trasowany. *Żyro in blanco* zowie się podpis cedenta na odwrotnéj stronie wexlu, z pozostawieniem miejsca do dowolnego następnie wypełnienia nazwiska cesyjonaryjusza i okoliczności do cesyi niezbędnych.

Blanco (Cap), przylądek na zachodnim brzegu Afryki, odkryty przez Portugalczyków 1441. Tegoż nazwiska przylądki znajdują się jeszcze w Hiszpanii, Grecyi, Ameryce i na wyspach Filipińskich.

Blandin (Filip Fryderyk), znakomity chirurg francuski, ur. w Aubigny 1798, † w Paryżu 1849. Był profesorem chirurgii operacyjnéj w paryzkim fakultecie lekarskim, chirurgiem szpitala Hôtel-Dieu, członkiem akademii lekarskiéj i nareszcie chirurgiem króla Ludwika Filipa. Napisał: „*Commentaire sur l'anatomie générale de Bichat*"; „*Anatomie des régions*", „*Anatomie descriptive*", „*Sur la phlebite*" i w. i.

Blandrata (Jerzy), reformator kościelny XVI w., ur. w Salurzo, w Piemoncie. Praktykował jako lekarz w Pawii, skąd, chroniąc się przed inkwizycyją ś., udał się do Genewy, gdzie przyjął ewangelicyzm, ale gdy zaczął ogłaszać zdania przeciwne dogmatowi Trójcy Ś., zmuszonym został opuścić Szwajcaryję. W r. 1556 przybył do Polski, i zjednawszy sobie względy Mikołaja ks. Radziwiłła, wojewody wileńskiego, został przez niego przedstawiony królowi Zygmuntowi Augustowi, a następnie wysłany na pastora zboru pinczowskiego, gdzie z innymi uczonymi podzielał pracę tłomaczenia Biblii na język polski. W r. 1563 udał się do Siedmiogrodu, gdzie został lekarzem i powiernikiem Jana Zygmunta Zapolskiego, a następnie, zyskawszy wielu zwolenników, zaprowadził wyznanie antytrynitarskie, które w krótkim czasie nadzwyczajnie się rozkrzewiło i w roku 1571 za legalne uznane zostało. Następnie, jako powiernik Stefana Batorego, przybył w jego imieniu do Polski, celem wyjednania mu wakującéj korony; jakoż po wybraniu Stefana królem polskim, zaprzysiągł w jego imieniu *pacta conventa* i odjechał napowrót do Siedmiogrodu, gdzie był lekarzem następcy Stefana, księcia Krzysztofa Batorego, a później wezwany przez króla na dwór polski, mianowany został jego lekarzem nadwornym, i tu r. 1590 zamordowany został przez własnego synowca, którego wydziedziczył był jako zwolennika wyznania rz.-katolickiego. Listy jego, uwagi i rozprawy wydał Henke 1794 r., w Halmstädt. Osobne dzieło p. t. „*Aequipollentes et scriptura phrases etc*", przełożył na język polski Grzegorz Pauli z Brzezin.

Blangini (Józef Felix), kompozytor, ur. w Turynie 1781; od 1805 kapelmistrz elektora bawarskiego, a 1809 kapelmistrz króla Westfalii, † 1841 w Paryżu; napisał 18 oper i przeszło 200 pieśni, romansów, duetów i nokturnów.

Blank, Blanki, dyle czyli grube belki drewniane, używane niegdyś do obwarowywania miast. Późniejszymi czasy nazywano tym wyrazem i mury warowne.

Blank (Józef Bonavita), ur. 1740 w Würzburgu, był 1789 przełożonym klasztoru minorytów, a 1792 profesorem filozofii i historyi naturalnéj przy uniwersytecie, † 1827 w Würzburgu; posiadał bogaty zbiór historyi naturalnéj, napisał kilka dzieł dotyczących tego przedmiotu i był wynalazcą mozaiki mchowéj. Opis jego sztucznych malowideł wydał Benckert (1820).

Blank (Antoni), ur. 1785 r. w Olsztynie, w Warmii,

malarz historyczny, religijny i portretowy. Pierwsze wykształcenie pobierał w Warszawie, pod kierunkiem J. Kosińskiego, minijaturzysty, następnie zaś w drezdeńskiéj akademii sztuk. W r. 1815 wróciwszy do Warszawy, zajmował się malowaniem portretów i wyższych tworów historycznych i kościelnych, 1817 mianowany został profesorem w uniwersytecie warszawskim, † 1844 w Warszawie. Porządkował galeryję obrazów sławnych mistrzów u Mich. Hier. Radziwiłła, będącą niegdyś w *Królikarni*, i wydał jéj opis 1835 w Warsz.

Blanka z Kastylii, piękna, rozumna i wzniosłéj duszy córka Alfonsa IX, ur. 1187, zaślubiła 1200 Ludwika VIII, króla Francyi, na którego przez całe życie przeważny wpływ wywierała. Po śmierci tego ostatniego była regentką i opiekunką najstarszego swego syna, Ludwika IX, aż do r. 1236. Podczas pierwszéj krucyjaty Ludwika IX, znowu objęła rządy i sprawowała je z wielką roztropnością i energiją; utrzymała w karbach nieposłusznych wasalów, zaprowadziła porządek w skarbie i stłumiła groźne powstanie wieśniaków, którzy pod nazwą *Pastoureaux* dopuszczali się wielu zbrodni, † 1252 w Melun.

Blanka, córka Ottona IV, hrabiego Burgundyi, zaślubiła 1307 Karola Pięknego, hrabiego de la Marche, trzeciego syna króla francuskiego, Filipa Pięknego, późniejszego króla Francyi, Karola IV. Wspólnie z bratową swoją Małgorzatą, królową Nawarry, prowadziła życie rozwiązłe i 1315 uwięziona z tego powodu, przekonana o cudzołóstwo, została rozwiedzioną z mężem; † 1326 w klasztorze, w Maubuisson.

Blanka de Bourbon, córka Piotra, księcia de Bourbon, ur. r. 1338, zaślubiła 1353 Piotra Okrutnego, króla Kastylii. Z powodu podejrzliwości męża, porzucona przez niego, późniéj uwięziona, została 1361 zamordowaną. Śmierć jéj pomściła Francyja krwawą wyprawą Duguesclin'a (ob.).

Blankenburg, księstwo, stanowiące południowozachodnią część księstwa Brunświckiego, obejmuje $8^3/_5$ mil kw. i 22,900 m. Prowincyja ta, jako hrabstwo udzielne, dostała się 1599 drogą spadku Brunświkowi, a 1690 była w posiadaniu Ludwika Rudolfa, ks. Wolfenbüttel; w r. 1707 podniesione przez cesarza Józefa I do godności księstwa, istniało jako takie aż do r. 1731, w którym znowu z księstwem Brunświckiém zostało połączone.—Miasto powiatowe **Blankenburg**, położone na północnym stoku Harcu, liczy 3900 m., posiada gimnazyjum i wspaniały zamek książęcy. Okolica ma kilka powabnie romantycznych miejscowości.

Blankenburg, miasto w księstwie Szwarcburg-Rudolfstadt, przy wejściu do Czarnéj Doliny, u podnóża wysokiéj na 500 stóp skały wapiennéj, na któréj wznoszą się wspaniałe zwaliska zamku Greifenstein; ma 1400 m. i zakład leczenia zimną wodą.

Blankenburg (Krystyjan Fryderyk von), estetyk niemiecki, ur. 1744 r. w Kołobrzegu; w czasie wojny siedmioletniéj był oficerem; w r. 1777 przeniósł się do Lipska, gdzie poświęcał się pracom literackim, † 1796. Dzieło jego: „*Zusätze zu Sulzer's Theorie der Schönen Künste*" (3 tomy, Lipsk 1793—98), dotąd jeszcze powszechnie jest cenione.

Blankenburg (Henryk), oficer i historyk niemiecki, ur. 1820 pod Koloniją. Opuściwszy służbę wojskową, w któréj odznaczał się jako inżynier, osiadł we Wrocławiu i umieszczał wiele artykułów treści historycznéj i prawnéj w *Schlesische Zeitung* i *Unsere Zeit*. Z prac samodzielnych ogłosił: „*Der deutsche Krieg von 1866*" (Lipsk 1866) i „*Die inneren Kämpfe der nordamerikanischen Union bis zur Präsidentwahl von 1868*" (Lipsk 1869), oba dzieła bardzo przychylnie przez krytykę przyjęte.

Blankenstein, Blankstein. Ob. Blańsko.

Blankiet, Blanquet, Carteblanche, papier czysty, opatrzony tylko podpisem wydającego takowy i powierzony w ręce zaufanéj osoby. W znaczeniu biurowém blankietami nazywają papier przygotowany do korespondencyi, na którym drukowany jest lub litografowany tytuł władzy, firmy kupieckiéj lub fabrycznéj.

Blanqui (Hieronim Adolf), znakomity ekonomista francuski, ur. 1798 w Nizza, † 1854 w Paryżu; od 1825 nauczyciel, a następnie dyrektor szkoły handlowéj w Paryżu; w r. 1833 profesor ekonomii narodowéj w konserwatoryjum sztuk i rzemiosł, 1838 członek akademii nauk moralnych i politycznych, 1846—48 deputowany z departamentu Gironde. Z licznych jego prac najważniejszą jest: „*Histoire de l'économie politique en Europe depuis les anciens jusqu'à nos jours*" (2 tomy, Paryż 1837—38). W dziele tém podziela on w zupełności zasadę Say'a, z pewną dążnością socyjalistyczną. Oprócz wielu innych dzieł, umieszczał mnóstwo wybornych artykułów w czasopismach paryskich, i wielce był ceniony z powodu rozległych wiadomości i interesującego przedstawiania najsuchszych nawet przedmiotów. Jego *Ekonomiję przemysł.* tłum. W. Zieliński (Warsz. 1843) *polityczną* zaś K. Forster (Berlin 1865).—**Blanqui** (Ludwik August), rewolucyjonista francuski, młodszy brat poprzedniego, ur. 1805 r. w Nizza, człowiek namiętnego charakteru, całe życie spędził w rozmaitych tajnych towarzystwach i knowaniach. Po rewolucyi Lipcowéj kilkakrotnie skazywany, i w skutek amnestyi 1837 z więzienia uwolniony, jako mający udział w powstaniu 1839, skazany był znowu przez izbę parów na karę śmierci, która zamienioną mu została na dożywotnie więzienie w Mont-Saint-Michel. Oswobodzony przez rewolucyję lipcową, stanął zaraz na czele klubu komunistycznego, i był jednym z przywódców manifestacyj 17 Marca i 16 Kwietnia 1848, aż nareszcie za nowy zamach na zgromadzenie narodowe (15 Maja) przez sąd w Bourges skazany został na 10 letnie więzienie, które cierpiał w Belle-Isle i na Korsyce do r. 1859. Nowe atoli demokratyczne knowania sprowadziły nań powtórną karę 4 letniego zamknięcia, poczynając od miesiąca Czerwca 1861. Po ogłoszeniu rzeczypospolitéj (4 Wrześ. 1870), działał w interesach stronnictwa czerwonych i brał czynny udział we wszystkich demonstracyjach podczas oblężenia Paryża. Orga-

nem jego był wówczas dziennik „*La patrie en danger*". Po odstąpieniu Prusaków kierował ruchami powstańczymi od 18 Marca 1871, od 26 Marca był członkiem komuny, a przy zdobyciu Paryża przez Wersalczyków wzięty został do niewoli.

Blańsko, m. w morawskim powiecie Berneńskim (Brünn), nad rz. Świtawą, przy kolei Wiedeńsko-Pragskiéj, 2350 m. W okolicy kopalnie rudy żelaznéj i skaliska, gdzie znajduje się skalista brama, zwana *Czertów Most*. Mnóstwo jaskiń i przepaści, w których giną liczne strumienie; różne fabryki, zamek książąt Salmów i wielkie zakłady hutnicze, wyrabiające przeszło 300,000 cent. surowcu.

Blasche (Bernard Henryk), zasłużony pedagog niemiecki, ur. 1776 r. w Jenie, był poprzednio nauczycielem w instytucie Salzmanna w Schnepfenthal, następnie radcą edukacyjnym w Wattershausen, pod Gotha. Liczne pisma jego filozoficzne i pedagogiczne dotąd wysoką mają wartość naukową, jak np. „*Der technologische Jugendfreund*" (5 tomów, Frankf. 1804); „*Handbuch der Erziehungswissenschaft*" (2 tomy, Giessen 1822); „*Das Böse im Einklange mit der Weltordnung*" (Lipsk 1827); „*Philosophische Unsterblichkeitslehre*" (Lipsk 1831).

Blasendorf, po madziar. Balasfalwa. Ob.

Bläser (Gustaw), znakomity rzeźbiarz szkoły berlińskiéj, ur. 1813 r. w Düsseldorfie. Wykształcił się pod kierownictwem Raucha w Berlinie; 1843 otrzymał premijum za model do pomnika dla Beethoven'a. Do najcelniejszych prac jego dłuta należą: marmurowa grupa, wyobrażająca wojownika walczącego pod opieką Minerwy (w Berlinie), kolosolne statuy: apostoła Mateusza (w Helsingforsie), burmistrza Franke'go (w Magdeburgu) i króla Wilhelma IV (w Kolonii). Wykonał nadto mnóstwo pięknych biustów. Z prac w kierunku rodzajowym najpiękniejszą jest „*Dzieciątko Jezus, przynoszące podarunki kolędowe*".

Blasfemija, urąganie i złorzeczenie Bogu i wszystkiemu, co od niego pochodzi. (ob. Bluźnierstwo).

Blasius (Ernest), chirurg, ur. 1802 r. w Berlinie, od 1828 profesor uniwersytetu, a od 1831 jednocześnie dyrektor kliniki chirurgicznéj w Halli; podał wiele nowych metod dokonywania operacyj; pomiędzy innemi napisał: „*Handbuch der Chirurgie*" (3 tomy, Halla 1830—32 z atlasem); „*Handwörterbuch der gesammten Chirurgie und Augenheilkunde*" (4 t., Berlin 1836—38); „*Der Schrägschnitt, neue Amputationmethode*" (Berlin 1838); „*Beiträge zur praktischen Chirurgie*" (Berlin 1848); „*Neue Beiträge zur Chirurgie*".

Blasius (Jan Henryk), naturalista, ur. 1809 r. w Nymbrecht, w pruskiéj regencyi Kolońskiéj, † 1870; był pierwotnie nauczycielem w Krefeld, od r. 1836 profesorem historyi naturalnéj zakładu naukowego Carolinum w Brunświku, i jednocześnie dyrektorem ogrodu botanicznego, oraz tamecznych zbiorów historyi naturalnéj. W r. 1840—41 odbył podróż naukową po Rossyi europejskiéj i takową opisał (2 tomy, Brunświk 1844). Oprócz tego celniejsze jego pisma są: „*Fauna der Wirbelthiere Deutschlands*" (1857); „*Die Wirbelthiere Europas*" (Brunś. 1840).

Blaskovich, Blaskovics. Ob. Błażkowicz.

Blastema, zaródź, substancyja zarodkowa; tak dawniéj nazywano wpółpłynną, kurczliwą substancyję białkową, wśród któréj powstawać miały komórki, pokrywające się w następstwie błoną komórkową; komórki nagie, błony pozbawione, nazywa Schleiden *protoblastema* czyli *cytoblastema*, (pęcherzyki zarodkowe).

Blaszkowiec (*Laminaria*), rodzaj wodorostów; gatunek **B.** *palczasty* (*L. digitata*), napotykany na skałach Północnego morza; pień dochodzi 6 stóp długości, 2-ch cali szerokości, zawiera jod. Suszony pochłania chciwie wilgoć, przyczem objętość jego znakomicie się powiększa. Dla téj własności używany bywa w medycynie w celu rozszerzenia kanałów, zwłaszcza szyi macicy; zastępuje więc z korzyścią gąbkę prasowaną i woskowaną.

Blat, zowie się w budowie statków wodnych drzewo, które z częścią korzenia lub konaru użytem bywa do boków tychże statków.

Blatna, m. w czeskim powiecie Piseckim, nad rz. Usławą, 2,240 m., starożytny zamek na wyspie, w którym znajdują się piękne obrazy i liczna biblijoteka, najpiękniejszy w Czechach park, kościół gotycki z r. 1444, liczne rybne stawy.

Blatne albo Blateńskie jezioro (Błotne jezioro), zwane przez Madziarów *Balaton táva*, a przez Niemców *Platten-see*. Ob. Balaton.

Blatnica Hruba, wieś w margr. Morawskiém, w p. Hradeckim, wyborne winnice i kaplica ś. Antoniego Padewskiego na wzgórzu, licznie nawiedzana 13 Czerwca.

Blau (Ernest Otton Fryderyk Hermann), znany ze swych podróży znakomity oryjentalista niemiecki, ur. 1820 r. w Nordhausen. Po ukończeniu studyjów uniwersyteckich w Halli, był jakiś czas nauczycielem domowym w Berlinie, gdzie korzystał z bogatych zbiorów i rad takich uczonych, jak Alex. Humboldt, Ritter i inni. W r. 1852 udał się, jako attaché pruskiego poselstwa do Konstantynopola, zwiedził Małą Azyję i wyspy greckie; w następnych latach odbył w misyi handlowéj podróż do Persyi; jako konsul w Trapezuncie i Sarajewie zbadał doskonale wszystkie stosunki Wschodu, a zwłaszcza półwyspu Bałkańskiego, we względzie handlu, przyrody, lingwistyki, starożytności i spraw politycznych. Oprócz uczonych rozpraw umieszczanych w „*Preuss. Handelsarchiv*", w Petermanna „*Mittheilungen*", w berlińs. „*Zeitschrift für allgemeine Erdkunde*", i innych czasopismach; z prac jego najgłówniejsze: „*De numis Achaemenidarum aramaeo-persicis*" (Lipsk 1855); „*Commerzielle Zustände Persiens*" (Berl. 1858); „*Wanderung der Sabäischen Stämme im 2 Jahrh.*" (1869); „*Arabien im 6 Jahrh.*" (1870), obie w „*Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft*"; „*Bosnisch - türk. Sprachdenkmäler*" (Lipsk 1868).

Blauer-Montag, nazywał się dawniéj poniedziałek pierwszego tygodnia postu, dla téj zapewne przyczyny, że w tym dniu kościoły błękitną materyją

wybijano. Gdy dawniejszymi czasy czeladź rzemieślnicza zwykle świętowała w poniedziałek, wynagradzając sobie czas w niedzielę przed południem przy pracy spędzony, przeto weszło później w zwyczaj, że robotnicy nietylko godziny przedpołudniowe, ale już i cały poniedziałek uważali za dzień świąteczny. Z powodu licznych nadużyć i bijatyk, jakich się czeladź ta dopuszczała w taki *Blauer Montag* (poniedziałek błękitny, i jak niektórzy utrzymują od sińców błękitnych), podobne świętowanie bywało surowo zabraniane w wielu miastach niemieckich.

Blavet, rzeka, poczynająca się w francuskim dep. Côtes-du-Nord, uzupełniająca kanał, idący z Nantes do Brest; spławna od Hennebon, ubiegłszy mil 18, wpada pod Port-Louis w departamencie Morbihan do oceanu Atlantyckiego.

Blaye, forteca w francuskim dep. Gironde, nad rz. Gironde, ma 4,800 m., trybunał handlowy, giełdę i prowadzi znaczny handel, jako miasto portowe. Pamiętne jest pobytem księżny Berri, która 1832 była w tutejszéj cytadelli więzioną.

Blaze (Franciszek Henryk Józef), literat i kompozytor muzyczny, więcéj znany pod imieniem *Castil-Blaze*, ur. 1784 r. w Cavaillon, dep Vaucluse, † 1857; obok nauki prawa poświęcał się muzyce, i będąc urzędnikiem za czasów cesarstwa, wydawał rozmaite kompozycyje pod przybranem nazwiskiem. Dzieło jego „*L'opéra en France*“, otworzyło mu najprzód wstęp do „*Journal des Débats*“, w którym redagował część muzyczną, i z którego następnie przeniósł się do „*Revue des Paris*“. Chociaż opery jego były tylko przedstawiane na prowincyi, jednakże, jako zwolennik muzyki niemieckiéj, przyłożył się wielce do wprowadzenia na scenę francuską dzieł Mozarta i Webera. Oprócz mnóstwa libretów wydał „*Dykcyjonarz nowoczesnéj muzyki*“ w 2 tomach.—**Blaze** (Henryk), po nazwisku matki *de Bury* zwany, syn poprzedzającego, ur. 1813 r. w Avignon, przebywał przez długi czas w Niemczech, a mianowicie w Weimarze, gdzie zajmował się przekładami rozmaitych poezyj, jak np. „*Fausta*“ Goethego, i pisywał dobre artykuły do pism francuskich z podróży po Niemczech. Ogłosił nadto: „*Ecrivains et poëtes d'Allemagne*“ (Paryż 1846); „*Les musiciens contemporains*“ (1856). Żona jego **Blaze** (Maryja Paulina Róża) z domu Stewart, pisała pod imieniem Artura Dudley i Maurycego Flassan, powieści i artykuły do gazet, tudzież wydała: „*Voyages dans Allemagne, Autriche et Hongrie*“ (Paryż 1851).—**Blaze** (Eleazar), brat Castil-Blaze'a, znakomity pisarz francuski w przedmiotach myśliwstwa, ur. 1786 r. w Cavaillon, † 1848 w Paryżu, jako wojskowy; miał udział we wszystkich wojnach cesarstwa, później osiadł na wsi, i wydał kilka dzieł w materyi łowieckiéj powszechnie cenionych i mających nadzwyczajne powodzenie.

Bleck (Wilhelm Henryk Immanuel), znakomity językoznawca niemiecki, ur. 1827 r. w Berlinie. Poświęca się głównie badaniu języków południowo-afrykańskich; 1854 przebywał na Fernando-Po, 1855 zwiedził brytańską kolonię Natalia i sąsiednie krainy Kafrów; 1856 objechał Cap, gdzie został biblijotekarzem. Z dzieł jego najważniejsze: „*Handbook of African, Australian and Polynesian philology*“ (3 t. Capstadt i Lond. 1858—63), w którém daje klasyfikacyję i charakterystykę tamecznych języków; „*Comparative grammar of South African languages*“ (Capstadt 1862); „*Reynard the Fox in South Africa, or Hottentot fables and tales*“ (London 1864) i „*Słownik języków mozambickich*“ (Lond. 1856).

Bleda, brat i spółrządca Attyli, który zabił go 444 r.

Blednica, *Bladaczka* (*Chlorosis*), choroba polegająca na zmniejszeniu ilości ciałek we krwi, przy zwykłym składzie osocza; z wielu względów podobna do bezkrwistości (ob.). Ma miejsce wyłącznie prawie u dziewcząt, od 14 do 24 roku, w skutek niehygienicznych warunków życia, zaburzeń w trawieniu i oddychaniu, w skutek ciasnego ubioru, czytania książek podniecających, lub samogwałtu; często żadnéj z tych przyczyn wykazać nie można; wreszcie zdarza się B. u kobiet ciężarnych, w rzadkich wypadkach u dzieci, albo mężczyzn. Twarz choréj i błony śluzowe nadzwyczaj blade, odpływy miesięczne wstrzymane, bicie serca; w sercu i żyłach słychać szmery bardzo charakterystyczne, (bruit de diable); z powodu zmniejszonéj ilości krążków krwi tlen pochłaniających, powstaje brak tlenu, więc duszność, łatwe zmęczenie. Bardzo często bóle nerwowe, humor zmieniony, niechęć do wszystkiego. Przy leczeniu usuwają wszystkie nieodpowiednie dla zdrowia warunki, starają się o wzmocnienie organizmu; wreszcie w leczeniu téj choroby oddawna wielką i zasłużoną sławą cieszy się żelazo.

Bleiberg czyli *Deutsch*-**B.**, wieś o trzy godz. drogi za Bielakiem, w Karyntyi, najbogatsze w Europie kopalnie ołowiu, wydają do 50,000 cent., oraz huty ołowiane. Druga wieś *Windisch* **B.**, także w Karyntyi, z kopalniami ołowiu, zawierającego srebro w większéj ilości.

Bleiburg, *Pleiburg*, *Pliberg*, m. okr. w Karyntyi, 600 m., kopalnie ołowiu. Tu 917 r. pobici zostali Madziarowie przez ks. karyntyjskiego Eberharda.

Bleichart lub **Bleichert**, doskonały gatunek wina reńskiego, rosnącego w dolinie Altenar i Ahrweiler, nad rzeczką Ahr, po lewéj stronie Renu.

Bleja, ryba, gatunek leszcza (Abramis ballerus), ob. *Leszcz*.

Bleistadt, m. w pow. czeskim Chebskim, nad rz. Zwodą, 7,100 m., urząd górniczy i kopalnie ołowiu, wyrób koronek.

Blejwas, ob. Biel ołowiana.

Blekingen, prowincyja w Szwecyi, 22 mil długa a 6 szeroka, z głównem miastem Karlskrona, będącem stacyją floty szwedzkiéj. Prowincyja ta stanowi część Szwecyi, leżącą w stronie południowo-wschodniéj, bardzo urodzajną; rolnictwo tu wysoko udoskonalone, a mieszkańcy odznaczają się piękną budową ciała i rozwinięciem umysłowém.

Blekit lub **Blekita**, w niektórych miejscach ludowa nazwa wierzby rozmarynowéj.

Blekot, (bot.), ob. Lulek.

Blekotek (Chaerophyllum), rodzaj roślin z rodziny baldaszkowatych. Kielich z brzegiem niewyraźnym, płatki korony przewrotnie jajowate, wykrojone, z koniuszkiem wgiętym; owoc ścieśniony z boków, ziarnczaki o 5 żeberkach tępych i równych. Pospolity jest w Europie B. *bulwiasty* (*C. bulbosum*), którego korzeń używany bywa na sałatę.

Blemometr, przyrząd Regnier'a, do porównywania siły sprężyn w zamkach broni palnéj. Porów. „*Bulletin de la societé d'encouragement*“ N. 45.

Blemyjowie, u Greków i Rzymian **Blemmyes**, starożytny lud etyjopski, o którym bajeczne podania niosą, że usta i oczy miał mieć umieszczone na piersiach; w III w. po Chr., jako naród rozbójniczy, zamieszkały na południe-zachód od Egiptu, rzucał postrach nawet na cesarstwo rzymskie, tak, że Dyjoklecyjan starał się zabezpieczyć od nich daniną i ustąpieniem niektórych krain.

Blenda, ogólna nazwa rozmaitych siarków metalicznych; głównie zaś nazwa ta oznacza siarek cynku.

Blenda, Blinda, Blindowanie, w sztuce fortyfikacyjnéj nazwa zasłon z drzewa lub chróstu, przeznaczonych do zakrywania ludzi lub przedmiotów przed okiem nieprzyjaciela i przed jego pociskami.

Blendzianka, rzeka, poczynająca się z jeziora na granicy Prus i powiatu Sejneńskiego, gub. Suwalskiéj, przepływa przez jeziora Wersele, i pod osadą Sypitką wchodzi do Prus.

Blenheim, wieś w bawarskim okręgu Szwabii, pamiętna zwycięstwem odniesioném tutaj 13 Sierp. 1704 przez księcia Marlborough nad Francuzami, podczas wojny o sukcesyję hiszpańską. Bitwa ta częściéj jest nazywana bitwą pod *Höchstädt*.

Blenheim-House, wspaniały zamek księcia Marlborough, leżący o 4 godziny drogi od Oxfordu, w bliskości Woodstock, zbudowany kosztem rządu z rozkazu królowéj Anny dla zwycięzcy pod Blenheim (ob.), podług planu Johna Vanbrugh. Znajduje się tu biblijoteka i jedna z największych galeryj obrazów w Anglii, tudzież wielki i piękny park założony przez Browna.

Blenker (Ludwik), rewolucyjonista badeński, ur. 1813 r.; zostawał najprzód w służbie greckiéj, następnie kupiec korzenny w Worms, został tamże 1848 pułkownikiem gwardyi obywatelskiéj i przywódcą powstacia 1849 w Badeńskiem i Palatynacie. Wyparty przez Prusaków do Szwajcaryi, przeniósł się stąd do Ameryki, gdzie w r. 1861 objął dowództwo nad pułkiem strzelców niemieckich, a podczas wojny domowéj, jako generał dywizyi, znacznie się przyczynił do zwycięstwa (1862) w bitwie pod Cross-Reys; mimo to oskarżony o niedbałą administracyję został w krótce usunięty i † 1863.

Blenorrhoea, *śluzotok*, obfity odpływ śluzu przy katarze błony śluzowéj, i tak np. B. *conjunctivae*, *śluzotok łącznicy oka* (ob.). Najczęściéj używa się tego wyrazu dla oznaczenia trypra (ob.).

Blepharitis, *zapalenie powiek*, bywa rozmaite, stosownie do tego, która z licznych tkanek składających powiekę ulegnie zapaleniu. W skórze i w tkance podskórnéj zapalenie przebiega pod temi samemi formami, jak i w innych miejscach ciała; mamy tu więc różę, rozmaite wysypki skórne, wrzedzianki i t. d. Od strony łącznicy występują znowu formy zapalenia téj błonie właściwe (ob. Conjunctivitis). Na brzegu powiekowym często ulegają zapaleniu gruczołki łojowe skóry (*acne*), albo gruczołki Mejboma, (ob. jęczmień). Ważniejsze ma znaczenie zapalenie całego brzegu powiekowego, (bleph. marginalis), bardzo częsta forma chorbowa: brzegi powiek zaczerwieniają się, często owrzadzają, z czasem stają się bardzo grube, albo cieńczeją nadmiernie, rzęsy wypadają, lub co gorsza zwracają się ku gałce (trichiasis) i drażniąc ją, powodują skurcz powiek (blepharospasmus), cały brzeg wreszcie odwija się albo zawija ku gałce (ectropium i eutropium); formy więc i następstwa téj choroby są bardzo rozliczne, jest ona zwykle uparta i staje się często powodem znakomitych spustoszeń oka. Ochranianie oka, leki ściągające, rtęć i inne przeciw zapalne środki znajdują swe zastosowanie w leczeniu téj choroby.

Blepharophymosis, zwężenie szpary powiekowéj od zewnątrz; bywa wadą wrodzoną, albo, co częściéj, skutkiem zaniku łącznicy powiek, lub długotrwałego ich skurczu; kącik wewnętrzny bardziéj ustalony, miejsce przyczepu powiekowego zwieracza, pozostaje na miejscu, a swobodniejszy kącik zewnętrzny ku niemu się zbliża. Znaczenie i leczenie téj formy chorobowéj jest toż samo, co przy częściowem zrośnięciu powiek, ankyloblepharon, (ob.).

Blepharoplastica. Operacyja, mająca na celu zastąpić całkowity albo częściowy brak powiek, przez skórę wziętą w sąsiedztwie (ob. plastyczne operacyje). Sposób operacyi, kształt odciętego płata skórnego, muszą się stosować do danego wypadku. Udaje się to dobrze, jeżeli tylko skóra uległa zniszczeniu, a chrząstka i mięśnie zostały nienaruszone; przy całkowitem zniszczeniu powiek, płat skórny zastąpić w zupełności ich nie może, ale zmniejsza oszpecenie i daje gałce niejaką ochronę.

Blepharospasmus, skurcz powiek, jest to mocne zaciśnięcie powiek z pomarszczeniem skóry na twarzy; powstaje u zdrowego człowieka przy podrażnieniu siatkówki mocnem światłem, albo przy podrażnieniu łącznicy; jest to więc odruch, przez podrażnienie nerwu wzrokowego albo trójdzielnego sprowadzony (ob. powieki). W stanach chorobowych, przy wpadnięciu ciał obcych do oka, zapaleniach łącznicy, zagięciu rzęsów i t. d., zwłaszcza u osób drażliwych, skurcz ten staje się mocnym i często długotrwałym, pozostawia nieraz stałe zawinięcie powiekowego brzegu (eutropium spasticum). Dla wyleczenia B. usuwa się sprowadzający je bodziec, a drażliwość zmniejsza się przez środki odurzające, jak atropinę.

Blepoński (Izasław), pseudonym Szczeniowskiego Tytusa (ob.).

Bles (Henryk de), ur. 1480 w Bovines, przebywał długi czas we Włoszech, † 1550 w Lüttich; malarz historyczny i pejzażysta, jeden z pierwszych, który krajobraz zaczął uważać za przedmiot sztuki. Włosi nazywali go zwykle *Civetta*.

Blessington (Małgorzata, hrabina de, z domu Power), ur. 1789 w Knockwiet, w Irlandyi, wdowa po kapitanie Farmer, zaślubiła powtórnie Karola Jana Gardiner, hrabiego Blessington, z którym kilka ciekawych odbyła podróży. W Genui zaprzyjaźniła się z lordem Byronem, po śmierci swego męża (1829) mięszkała w Paryżu, skąd przeniosła się do Anglii i tam, na przedmieściu Westend, w pałacyku swoim Gore-House, wystawne prowadząc życie, gromadziła w koło siebie najwytworniejsze towarzystwo londyńskie, ożywiane licznem gronem znakomitych cudzoziemców. Towarzysząc hrabiemu d'Orsay, z którym w przyjaznych zostawała stosunkach, wróciła znowu do Paryża i tu † 1849. Z licznych jéj pism najważniejszém jest: „*Conversations with Lord Byron*" (Lond. 1832). Z powieści i romansów przez nią wydanych, uważaną jest za najcelniejszą: „*The victims of society*" (3 tomy, Lond. 1837).

Blesson (Ludwik Jan Urban), jeden z najznakomitszych pisarzy wojskowych, ur. 1790 w Berlinie; pierwotnie służył w górnictwie, w r. 1813 wszedł do pruskiego korpusu inżynierów, po zawarciu pokoju był profesorem w wojskowéj szkole berlińskiéj, z któréj uwolnił się 1829; † 1861. Z licznych pism jego celniejsze są: „*Die Befestigungskunst für alle Waffen*" (3 tomy, Berlin 1829—35) i „*Geschichte der grossen Befestigungskunst*" (Berlin 1830). Obok tego był redaktorem pism peryjodycznych „*Militärliteraturzeitung*" i „*Zeitschrift für Kunst, Wissenschaft und Geschichte des Kriegs*", przyczém współpracownikami jego byli Decker, Maliszewski i Ciriacy.

Blezylija, starsza córka ś. Pauli (ob.), rzymianka, należała do rzędu tych niewiast, które na początku V w. żyły w Betleemie, jako zakonnice pod przewodnictwem ś. Hieronima. Owdowiawszy po 6 miesiącach małżeńskiego życia, osiadła w B. wraz z matką, † po 4 miesiącach.

Blich, ob. Bielenie.

Blicher (Steensen), jeden z najlepszych nowoczesnych liryków i nowelistów duńskich, ur. 1782 w Viborg, † 1848; od 1825 pleban i rolnik w Jutlandyi. Rozgłośną sławę zjednał sobie almanachem „*Sneeklokken*" (1826) i artykułami zamieszczanymi w piśmie miesięcznem „*Nordlyset*" (1827—29). Wyższemi atoli nad wszystko są jego: „*Jydske Romanzer*" i „*Nationalnovellen*", w których poetycznie skreślił sielskie życie Jutlandczyków. Nowelle jego wyszły w 5 tomach w Kopenhadze 1833—36, a poezyje w dwu tomach oddzielnych 1835—36. W lirycznych utworach B. pełen jest poważnéj tęsknoty i gorącego patryjotycznego uczucia; ta ostatnia zaleta góruje także w jego poezyjach satyrycznych.

Blind (Karol), rewolucyjonista badeński, ur. 1826 w Manheim, już jako student w Heidelburgu odznaczał się współudziałem we wszystkich ówczesnych dążnościach do przewrotu radykalneygo. Po rewolucyi Lutowéj 1848 uczestniczył we wszystkich wypadkach zaszłych w Carlsruhe. Po ogłoszeniu we Wrześniu postanowień zgromadzenia frankfurckiego co do zawieszenia broni w Malmoe, B. należał do wyprawy Struvego, jako członek, czy agent rządu republikańskiego. Podczas bitwy w Staufen walczył na barykadach i, wzięty do niewoli, skazany został na 8 lat ciężkich robót, od któréj to kary uwolniła go następna rewolucyja badeńska. Wysłany z polecenia rządu tymczasowego do Paryża, za udział w powstaniu Czerwcowém 1849, przymuszony był przez rząd francuski opuścić to miasto, skąd udał się do Bruxelli, a 1852 do Anglii. Zostając w bliskich stosunkach z najznakomitszymi przywódcami demokracyi europejskiéj, pracował dla szerzenia jéj zasad w prasie angielskiéj, włoskiéj, francuskiéj i amerykańskiéj. Jako mówca występował na tłumnych mityngach w sprawie Niemiec i Polski.

Blittersdorf (Fryderyk Landolin Karol, baron), mąż stanu badeński, ur. 1792 w Mahlbergu, w Bryzgowii; rozpocząwszy 1813 zawód dyplomatyczny, w 1821 przeznaczony został na posła przy związku niemieckim w Frankfurcie. Mianowany 1835 ministrem wielkoksiążęcego dworu badeńskiego i ministrem spraw zagranicznych, zaczął po śmierci Wintera coraz silniéj występować przeciwko stronnictwu liberalnemu w Badeńskiém. Nareszcie w r. 1843 przez własnych opuszczony kolegów, porzucił urzędowanie i przeniósł się do Frankfurtu, gdzie w duchu reakcyjnym był gorliwym współpracownikiem niektórych tamecznych gazet; † tamże 1861. Ciekawe niektóre jego listy i dokumenta znajdują się w wydaném przez niego dziele: „*Einiges aus der Mappe des Freiherrn von Blittersdorf*" (Frankf. 1849).

Blittersdorf, wieś dzieląca się na Wielki, położony na lewym brzegu Saary i należący do Francyi, i Mały B., położony na prawym brzegu téj rzeki, należący do Prus; dnia 22 Lipca 1870 zaszła tu pierwsza utarczka forpocztowa w ostatniéj wojnie francusko-niemieckiéj.

Blizna (cicatrix), zejście rozmaitych procesów, mianowicie zapalenia, ran, owrzodzenia, nowotworów; jest to niebieskawa, biała, tęga, zbita tkanka łączna, mająca własność ściągania się, przy czem tkanka w około się marszczy i przyjmuje często wejrzenie gwiazdy. B. stanowi jedno z najbardziéj pożądanych zejść chorób, często o nią sztucznie starać się potrzeba. W pewnych jednak razach, blizna przez ściągnięcie powoduje skrzywienie członków, oszpecenie; gdy w bliznę zostanie wciągnięty nerw, powstaje ból gwałtowny. W tych razach należy bliznę przeciąć, albo wyciąć w zupełności. B. też nazywa się rowek na lufie strzelby w blizkości zamku, służący łącznie z celownikiem do kierowania się w dokładności strzału. Niektórzy też B. zowią znamię słupka w kwiatach. (ob. kwiat.).

Blizny barkowe u koni, są to znaki przeciąganych poprzednio i zagojonych zawłok, dowodzące,

że koń na staw barkowy chorował, co znowu powrócić może.

Bliźniczka, właściwie *Kozłek bulwowaty*, ob. Kozłek.

Bliźnięta, dwoje lub więcéj dzieci rozwijających się jednocześnie w żywocie matki i przychodzących na świat w krótkich odstępach czasu. Są one niewątpliwie następstwem jednoczesnego, lub prawie jednoczesnego zapłodnienia kilku jaj. Ciąża bliźniętami jest zwykle bardziéj przykra, brzuch obszerniejszy, poród następuje przed czasem, jest zwykle trudny, często nieprawidłowy.

Bliźnięta, konstellacyja zodyjakalna, leżąca na linii łączącéj gwiazdy α i β Woźnicy, na wschód względem gwiazdy Aldebarana. Na kartach niebieskich przedstawiana jest w postaci dwóch młodzieńców. Z pomiędzy gwiazd téj konstellacyi największe są: Pollux, gwiazda 1 wielkości, i Kastor, gwiazda podwójna, złożona z gwiazdy 2 i 4 wielkości.

Bloch (Marek Elijezer), znakomity ichtyolog, ur. 1723 w Ansbachu z ubogiéj rodziny żydowskiéj; do 19 roku życia zajmował się jedynie naukami rabinicznemi, potem dopiero przygotował się do nauk uniwersyteckich, po ukończeniu których, jako lekarz praktyczny, osiadł w Berlinie; jednocześnie z zapałem poświęcał się historyi naturalnéj, a szczególności ichtyologii; † 1799. Klasycznem jest jego dzieło: „*Allgemeine Naturgeschichte der Fische*" (12 tomów, Berlin 1782—95) z 432 illustrowanemi rycinami. Drugie jego dzieło, wydane przez G. Schneidera „*Systema ichthyologiae*" (Berlin 1801), pozostało niedokończone. Jego piękny zbiór ryb stanowi część berlińskiego muzeum zoologicznego.

Bloch. Ob. Ballagi, (Maurycy).

Block (Jakób Reugers), ur. w Gotha, znakomity malarz. Rubens uważał go za najlepszego malarza niderlandzkiego perspektywicznego i architektonicznego. Czas jakiś pozostawał w służbie wojskowéj u Zygmunta III kr. polskiego, † 1630 pod twierdzą Winnoxberg, wpadłszy wraz z koniem w wodę.

Block, (Albrecht), ur. 1774 r. w Zaganie (Sagan), zasłużony agronom, założył 1811 r. we własnéj majętności swojéj Schierau, instytut gospodarstwa wiejskiego, będąc jednocześnie intendentem szląskiéj owczarni rządowéj. W r. 1835 mianowany został dyrektorem szląskiego towarzystwa kredytowego, † 1847 w Karolacie. Zasłużył się B. mianowicie rozpowszechnieniem gospodarstwa płodozmiennego, ulepszeniem nawozów, uprawy kartofli i chodowli owiec. Celniejsze jego pisma są: „*Resultate der Versuche über Erzeugung und Gewinnung des Düngers*" (Berl. 1823); „*Versuch einer Werthvergleichung der vorzüglichsten Ackerbauerzeugnisse*" (1823); „*Mittheilungen landwirthschaftlicher Erfahrungen, Grundsätze und Ansichten*" (3 tomy, 1842, tłom. pol. p. t. „*Uwagi gospodarskie*", 4 części, Poznań 1837, wyd. 2, 1842); „*Ueber den thierischen Dünger*" (Wrocł. 1835); „*Beiträge zur Landgüterschätzungskunde*" (1840); „*Anleitung zur einfachen landwirthschaftlichen Buchführung*" (Wrocław 1837, tłom. pol. p. t. „*Łatwe prowadzenie i układ rachunków gospodarskich*", Warsz. 1838).

Block (Maurycy), francuski ekonomista i statystyk, urodzony w Berlinie 1816 r. z rodziców żydowskich. Wychowany w Paryżu, poświęcał się w Giessen i Bonn studyjom historycznym. Powróciwszy do Francyi, został w r. 1844 urzędnikiem w ministeryjum rolnictwa, a r. 1852 drugim naczelnikiem w biurze statystyczném. W r. 1864, aby się oddać wyłącznie nauce, zrzekł się urzędowych swych zajęć. Z jego licznych ekonom. i statyst. dzieł zasługują na uwagę przedewszystkiém: „*Dictionnaire de l'administration française*" (Paryż 1856—1862); „*Statistique de la France*" (Paryż 1860); „*Dictionnaire général de la politique*" (1863—64, 2-e wydanie 1872 r.); „*L'Europe politique et sociale*" (1869). Po niemiecku ogłosił: „*Die Bevölkerung des französischen Kaiserreichs*" (Gota 1861). Od r. 1856 wydaje wspólnie z Guillauminem: „*Annuaire de l'économie politique.*" Zasłużył się także tłumaczeniem na francuskie dzieła Roschera o handlu zbożowym. (Paryż 1854).

Blocksberg, nazwa kilku gór w Niemczech, o których podania ludowe też same opowiadają baśni, co u nas np. o Łyséj górze, a mianowicie, że czarownice zbierają się tu w nocy 1 Maja (Walpurgisnacht) i odprawiają tańce i zabawy.

Blocksberg, ob. Brocken.

Bloczek, mała chrząstka w wewnętrznym górnym kącie oczodołu, od przodu, postaci niezupełnego pierścienia, około którego zagina się ścięgno **mięśnia bloczkowego** cz. *skośnego większego*, (ob.). **Nerwy bloczkowe** (n. pathetici), parzyste, najcieńsze ze wszystkich nerwów mózgowych, których czwartą parę stanowią; wychodzą one z rdzenia przedłużonego, a wszedłszy do oczodołu, gubią się jedynie w mięśniu skośnym większym oka i ruchami jego zawiadują. Ob. Oko.

Blödit, odmiana polyhalitu z Ischl, w Austryi, znajdująca się w postaci włóknistéj, barwy czerwonéj, w kopalniach soli kuchennéj. Jest to związek siarczanu magnezyi i siarczanu sody z chlorkiem sodu.

Bloede (Gottlieb), inspektor kopalni Miedzianogórskich, wydał we Wrocł. 1830 r. „*Ueber die Uebergangs-Gebirgs-Formation im Königreiche Polen, mit petrograph. Carte.*" W Petersburgu 1845, „*Die Formations-Systeme von Polen*" i „*Bemerkungen zur geogn. Karte v. den. Gouvern. Charków u. Poltawa*" „*Von Podolien und Bessarabien*" (cz. 2, 1842).

Bloemaert (Abraham), jeden z najgenijalniejszych i najpłodniejszych malarzy niderlandzkiéj szkoły manierzystów, ur. 1567 r. w Gorkum, † 1657 r. w Utrechcie; pozostawił szacowne obrazy historyczne, pejzaże i zwierzęta. Był także drzeworytnikiem. Słynął jako znakomity kolorysta. Z utworów jego pejzaże najwięcéj są cenione. Z czterech jego synów, odznaczył się szczególniéj **Bloemaert** (Kornelijusz), ur. w Utrechcie 1603 r., † 1680 r. w Rzymie; założył nową szkołę rytownictwa.

Bloemen (Julijusz Franciszek van), zwany *Orizonte*, ur. 1656 r. w Antwerpii, † 1748 lub 1749 r.

w Rzymie, był najznakomitszym naśladowcą sławnego pejzażysty Poussin'a.—**Bloemen** (Piotr van), starszy brat poprzedniego, zwany Standaert, ur. 1649 r. w Antwerpii, † 1719 r. jako dyrektor tamecznéj akademii, odznaczał się głównie w malowaniu bitew, koni i karawan.

Bloemfontein, główne miasto rzeczypospolitéj Oranje-Rivier, w południowéj Afryce, nad rz. Modder; ma 200 domów, kilka kościołów i teatr, zabudowania szkolne, klub i t. d.; prowadzi znaczny handel.

Blois, stolica departamentu francuskiego Loire-et-Cher, nad rz. Loarą, przez którą prowadzi most, długi stóp 940. Ma 20,000 m., jest rezydencyją biskupa, posiada seminaryjum, biblijotekę publiczną, liczne fabryki i prowadzi znaczny handel. Śród budowli miejskich odznaczają się: starożytny wodociąg rzymski, kościół katedralny, pałac prefektury i dawny zamek, w którym się Ludwik XII urodził. Miasto Blois miało niegdyś własnych hrabiów i po rozmaitych kolejach przeszło w XV w. w posiadanie korony. Tutaj zawarto 15 Kwiet. 1499 r. przymierze między Francyją i Wenecyją, i w r. 1513 traktat zaczepno-odporny przeciwko papieżowi i cesarzowi niemieckiemu. Tu również podpisano 5 Grud. 1513 r. pokój zawarty między królem francuskim Ludwikiem XII i królem hiszpańskim Ferdynandem katolickim. W r. 1588 zwołał tu Henryk III sejm, na którym postanowiono zamordowanie księcia Gwizyjusza i brata jego kardynała, co też spełnioném zostało 23 Grudnia w miejscowym zamku. Przed upadkiem Napoleona I, cesarzowa Maryja Ludwika udała się 1 Kwiet. 1814 r. wraz z regencyją do Blois, i tu zakończyły się rządy pierwszego cesarstwa. Blois, 13 Grudnia 1870 r. zostało podczas ostatniéj wojny zajęte przez Niemców, którzy tu 28 Stycznia 1871 r. spalili most.

Blok, jedna z machin pojedyczych (ob.), służąca głównie do podnoszenia ciężarów. **B.** bywa *stałym* lub *ruchomym*. Pierwszy, jest to krążek drewniany lub metalowy, stale na osi osadzony, na obwodzie wyżłobiony; przez rowek przechodzi sznur, na którego jeden koniec działa siła, na drugi ciężar. W **B.** ruchomym opór przyłożony jest do osady, na któréj opartą jest oś, przechodząca przez środek krążka; koniec jeden sznura stale jest przytwierdzony, siła działa na drugi, który pospolicie przechodzi najpierw przez blok stały. Prawa równowagi w **B.** wyprowadzają się z praw drążka; w **B.** stałym siła równa się ciężarowi; **B.** ten zatem nie jest właściwie machiną, bo nie służy do oszczędzenia siły, ani czasu, a tylko do nadania dogodniejszego kierunku działaniu siły. W **B.** ruchomym siła ma się do ciężaru jak 1: 2, w tymże samym natomiast stosunku następuje strata na czasie. Bloki mogą być w różny ze sobą sposób kombinowane, tworząc tak zwane **B.** *złożone* czyli *wielokrążki*. Od liczby bloków, od ich rozłożenia i kierunku sznurów zależy stosunek siły działającéj do ciężaru.

Blokada, w sztuce wojennéj znaczy opasanie, osaczenie twierdzy, miasta lub portu wojskiem, tak w około rozłożoném, lub statkami wojennymi, ażeby przeciąć wszelkie dowozy i utrudnić związki na zewnątrz, a to celem zmuszenia twierdzy lub miasta opasanego do poddania się i przeszkodzenia, aby do miejsca blokowanego nie wpływały okręty. Według prawa międzynarodowego, blokującemu przysługiwało prawo niedopuszczania okrętów neutralnych do miejc blokowanych, a nawet ich konfiskowania w razie, gdyby takowe blokadę przełamać chciały. Prawo takie było powodem mnogich nadużyć, popełnianych przez strony wojnę prowadzące, a szczególniéj przez Anglię.. W tym celu wynaleziono nawet blokadę fikcyjną, papierową, (*blocus sur papier, fictif, ou de cabinet*) t. j. ogłaszano całe pobrzeża strony przeciwnéj w stanie blokady, a następnie na morzach chwytano okręty neutralne, rewidowano je, i jeśli z papierów tychże okazało się, iż były przeznaczone do jednego z miejsc blokowanych, konfiskowano. Oddziaływaniem przeciw takiemu systemowi rabunku ulegalizowanego była zbrojna neutralność mocarstw w r. 1780 i blokada kontynentalna (ob.) w r. 1806. W nowszych czasach państwa europejskie w 1856 r. w Paryżu załatwiły kwestyję blokady w sposób bardziéj ludzki i odpowiedniejszy duchowi czasu, mianowicie przyznały, że tylko blokada rzeczywista niedopuszczająca obcych okrętów, dla państw neutralnych ma być obowiązującą, (*les blocus pour être obligatoires doivent être effectifs*). Prócz tego winny być mocarstwa neutralne, o mającéj nastąpić blokadzie, dyplomatyczną drogą zawiadomione. Przed kilkudziesięciu laty zaczęto używać w Europie tak zwanéj blokady pokojowéj (*blocus pacifique*), polegającéj na tém, że, bez uprzedniego wypowiedzenia wojny, posyłano okręty wojenne dla tamowania handlu stronie blokowanéj. Co do literatury por. Bluntschli: „*Modernes Völkerrecht*;" Heffter: „*Völkerrecht*," Gesner: „*Droit des neutres sur mer p.* 145" i następne; Ortola „*Diplomatie de la mer* 4. *ed. liv. III, Ch.* 9."

Blokada kontynentalna. Gdy Anglija, w skutek zawziętéj nieprzyjaźni i wojny z Francyją, ogłosiła się panią oceanu i objawiła zarazem, że nieprzyznaje żadnych praw fladze neutralnéj i zamyka wszystkie porty dla innych narodów, Napoleon I, manifestem wydanym w Berlinie 21 List. 1806 r., oznajmił Europie: 1° że wszelki handel i komunikacyja z Anglią są nadal wzbronione; 2° że każdy poddany angielski, od chwili pokazania się na stałym lądzie, uważanym być ma jako jeniec wojenny; 3° że wszelkie listy, pakiety, towary, magazyny, i w ogóle każda własność angielska wyjętą zostaje z pod opieki prawa, i ulegać będzie konfiskacie i spaleniu; 4° że wszelki okręt angielski, gdziekolwiekby się znajdował, ujęty być może jako zdobycz prawna. Środek ten przez Napoleona obmyślany na zgubę Anglii, zwany powszechnie *blokadą kontynentalną*, wykonywany mniéj więcéj ściśle w krajach sprzymierzonych z Francyją, z upadkiem Napoleona poszedł w niepamięć, i obecnie

wspominany jest tylko jako jeden z barbarzyńskich wymysłów międzynarodowéj nienawiści.

Blokauz (z niem. *Blockhaus*), pierwotnie budynek z blochów i belek wystawiony, mieszczący w sobie mały oddział wojska i osłaniający go od ognia nieprzyjacielskiego. W fortyfikacyi stałéj nazwano także blokauzem schronienie murowane, czworokątne lub w formie krzyża, mogące pomieścić 80 do 250 ludzi, z wierzchu przykryte ziemią, z urządzonemi w ścianach strzelnicami, i stawiane w punktach, gdzie mała siła przeciw licznemu nieprzyjacielowi skutecznie działać może. W fortyfikacyi polowéj B. zwykle stawiane są z grubego drzewa, często o podwójnych ścianach, między któremi ziemia się nasypuje.

Blomberg (Zygfryd à), arcybiskup rygski od 1369 r.; w sporach z zakonem inflanckim o zatrzymanie swéj niezależności, przymuszony był opuścić arcybiskupstwo i † na wygnaniu 1373 r.

Blomfield (Karol Jakób), ur. 1786 r. w Bury St.-Edmunds, w hr. Norfolk, od 1828—56 r. biskup londyński, † 1857 r.; wydał Kallimacha i kilka tragedyj Eschilesa. Posądzony o puzeizm usprawiedliwił się, potępiwszy bulę papieską z r. 1850.

Blommaert (Filip), ur. 1809 r., jeden z Belgijczyków najgorliwiéj zajmujących się literaturą flamandzką, położył głównie zasługi wydaniem dawnych poezyi flamandzkich, jak: „*Teophilus*" (Gandawa 1836) i „*Oudvlaemsche gedichten*" (1838—41), które licznemi opatrzył uwagami krytycznemi. Najważniejszém atoli jego dziełem jest: „*Aloude geschiedenis der Belgen of Neder duitschers*" (Bruxella 1849). Obok tego jest współpracownikiem wielu czasopism belgijskich.

Blondel albo **Blondiaus**, z przydomkiem wziętym od miejsca swego urodzenia *de Neel*, znakomity truwer XII w., ulubieniec króla Ryszarda I Lwie Serce, któremu towarzyszył do Palestyny. Kiedy Ryszard w powrocie swoim uwięziony został przez księcia austryjackiego Leopolda, Blondel przebrany przebiegał całe Niemcy, ażeby go odszukać; jakoż znalazł go w zamku Dürrenstein, w chwili, kiedy usłyszał śpiewającego znaną obu jakąś pieśn prowansalską; pośpieszył więc zaraz do Anglii, aby wystarać się o wykup dla króla. Jedyném źródłem tego podania jest kronika rheimska, wydana 1838 r. Wydane przez Tarbé'go poezyje truwera Blondiausa „*Les ouevres de B. de Néel*" (Rheims 1862), również onego podania nie stwierdzają. Podanie to dało treść do romansu pani Valandon, i do opery Sedaine'owi. Porów. Fauriel'a „*Histoire de la poésie provencale*" (3 t. Paryż 1846).

Blondel (Franciszek), ur. 1617 r. w Ribemont, w Pikardyi, od 1671 r. dyrektor akademii budownictwa w Paryżu, † 1686 r.; wsławił się jako znakomity budowniczy i autor dzieł w przedmiotach architektury, z których celniejszem jest: „*Cours d'architecture*" (5 tomów, Paryż 1675—1698).—**Blondel** (Jakób Franciszek), synowiec poprzedniego, ur. 1705 r. w Rouen, † 1774 r. w Paryżu, również słynny architekt.

Blondyna, gatunek delikatnéj, jedwabnéj koronki (ob.) rozmaitych barw, wyrabianéj z jedwabiu surowego.

Bloomerism (*blumeryzm*), moda wprowadzona przez Ameliję Bloomer, żonę adwokata w Bostonie, według któréj kobiety usiłowały właściwe swoje ubranie na ubranie męzkie zamienić. Oprócz chwilowego porywu, dążenia te okazały się niepraktycznemi i nawet w Ameryce zaniechano je zupełnie.

Bloomfield (Robert), ur. 1766 r. w Honington, szewc—poeta angielski, nie porzucając swego rzemiosła, oddawał się poezyi; jako rymotwórca najwięcéj ma podobieństwa z Thomsonem. Thomson przewyższa go potęgą słowa i żywością wyobraźni, ale nie dorównywa mu w prostocie; płynność zaś wiersza, zapał i naturalność w jednakim stopniu obu wspólne. Z utworów B. celniejsze są: „*The sailory return*;" „*The milkmaid*" i „*The famer's boy.*"— W ostatnich latach życia straciwszy wzrok, † 1823 r. w Schefford. Jego „*Poems*" były niejednokrotnie przedrukowywane.

Bloomfield (John Arthur Douglas), dyplomata angielski, ur. 1802 r. w Irlandyi, był najprzód attaché przy poselstwie w Wiedniu i Lizbonie, późniéj sekretarzem legacyi w Sztutgardzie (1825), w Sztokholmie (1826) i w Petersburgu (1839); następnie od 1844 r. posłem nadzwyczajnym w téj ostatniéj stolicy, od r. 1851 w Berlinie, a od r. 1860 jest w Wiedniu.

Blosius lub **de Blois** (Ludwik), ur. 1506 r. w Belgii, wychowaniec Karola V, wstąpił w 14 roku życia do klasztoru benedyktynów w Liesse i został opatem. Ułożył nowe statuta dla swego klasztoru. Umarł uważany za świętego 1563 lub 1566 roku. Z licznych pism jego religijnych tłumaczone są na język polski: „*Kotwica nadziei*" (Poznań 1626 r.); „*Exercitia to jest ćwiczenia duchowne*" (Kraków 1628 r.) i „*Ustawy życia pobożnego* (Wilno 1776, Warszawa 1784 r.).

Blosius lub **Błoski** (Maciéj), dziekan i profesor teologii w akademii krakowskiéj, † 1646 r. Ogłosił drukiem: 1) „*Academia deificatrias, Arianorum, Graecorum et Sectatoriorum variorum Conversioni Catholicorum ac orthodoxorum perfectioni inserviens*" (Krak. 1619 r.); 2) „*Jonas sarmaticus universam gentem oramque Polonam ad veram vigidam et duram poenitentiam suscipiendam*" i t. d. (Kraków 1617 r.) 3) „*Quaestio theologica de Christi Domini Mediatoris generis humani habituali gratia*" (Kraków 1628 r.).

Blount (Karol), deista angielski, ur. 1654 roku w prow. Midlesex. Napisał dzieło „*de Anima mundi*" (1679 r.), wyklęte przez biskupa londyńskiego; później przełożył na język angielski dwie pierwsze księgi życia Apolonijusza z Tyany (które były potępiane), a następnie wydał jeszcze dwa inne dzieła: „*Wielka Dyjana Efezka*" (1680 r.) i „*Wyrocznie rozumu*" (1693 r.). Nie mogąc poślubić wdowy po bracie, odebrał sobie życie wystrzałem 1693 r.

Blücher (Gebhard Leberecht von), książe Wahlstadt, generał feldmarszałek pruski, ur. w Rostocku 1742 r., syn hessen-kasselskiego rotmistrza;

z początkiem wojny siedmioletniéj wstąpił bez wiedzy ojca do szwedzkiéj służby wojskowéj, lecz w pierwszéj zaraz bitwie dostał się do niewoli pruskiéj, i w r. 1760 wstąpił do pruskiego pułku huzarów, którym następnie jako rotmistrz, od r. 1793 zaszczytnie dowodził przeciwko Francuzom. W r. 1806 po bitwie auerstedzkiéj, gdy Francuzi zdobyli Lubekę, B. kapitulował z wojskiem pod Rotkale, mając bronić tego miasta, i dostał się do niewoli, z któréj przy zamianie jeńców 1807 r. został wypuszczony. Po pokoju tylżyckim, jako generał komendant Pomorza, na żądanie Napoleona został uwolniony ze służby. Atoli 1813 r. stanął znowu na czele armii pruskiéj, walczył pod Lützen, Bautzen i Haynau z nieustraszoną odwagą, rozproszył 26 Sierp. Korpus Macdonalda nad rz. Katzbach, 3 Października przeprawił się pod Warterburgiem przez Elbę, zwyciężył 16 t. m. pod Möckern Marmonta a d. 19 jego korpus pierwszy wkroczył do Lipska. Dla szybkich i skutecznych natarć nazywano go powszechnie: *Marszałkiem Vorwärts* (Naprzód). Po zwycięstwie pod Lipskiem, Blücher poczytywał bezzwłoczne zajęcie Paryża za jedyny cel dalszych operacyj i, mimo chwiejnéj polityki Austryi, wniosek swój przeprowadził. 1 Stycznia 1814 r. przeszedł Ren pod Raub, odniósł zwycięstwa 1 Lut. pod La-Rothière, 9 Marca pod Laonem, a po bitwie pod Montmartre, 31 Mar. wszedł do Paryża. Wynagradzając zwycięstwo, odniesione nad rz. Katzbach w pobliżu wioski Wahlstadt, król pruski mianował go księciem Wahlstadt. Po powrocie Napoleona 1815 r., Blücher objął powtórnie naczelne dowództwo, przegrał wprawdzie 16 Czerwca bitwę pod Ligny, ale 18 t. m., niespodziewaném zjawieniem się na polu bitwy pod Waterloo, rozstrzygnął pomyślnie straconą już sprawę sprzymierzonych. Po skończonéj kampanii, Blücher usunął się do swoich majętności, i † 1819 r. w Krybłowicach na Szląsku, gdzie mu wystawiono pomnik, podobnie jak w Rostocku, Berlinie i Wrocławiu. Porów. Varnhagen'a von Ense „*Lebensbeschreibung Blüchers*" (Ber. 1827 r.); Bieske'go „*G. L. Blücher von Wahlstadt*" (Berlin 1862 r.); Scherr'a „*Blücher, seine Zeit und sein Leben*" (2 t. Lipsk 1869 r.).

Blue-Ridge, wschodni łańcuch gór Alleganów, w północnéj Ameryce, ciągnący się od West. Point, w Nowym Yorku, aż do północnéj Alabamy, i dochodzący do wysokości 6700 stóp.

Bluet d'Arbères (Bernard), ur. pod Genewą 1566 r.; najprzód pasterz owiec, później błazen nadworny szlachty sabaudzkiéj; w 34 roku życia przybył do Paryża, gdzie pisał piosnki, powiastki, anegdotki, i te sam roznosząc, sprzedawał po mieście. Prace jego, znane pod nazwą „*Książek Blueta*", uważane są jako osobliwości biblijograficzne; † w Paryżu 1606 r.

Bluhme (Krystyjan Albert), ur. 1794 r. w Kopenhadze, † 1866 r.; zostawał w służbie cywil. duńskiéj, przechodząc rozmaite urzędy, mianowany był generalnym dyrektorem ceł i handlu, 24 Marca 1848 r. wstąpił do gabinetu Moltke'go, przy końcu tegoż roku został szefem kancelaryi królewskiéj, a 12 Stycznia 1859 r. prezesem ministrów; 20 Kwietnia 1853 r. przeszedł do gabinetu Oerstedl'a; oskarżony wraz z swymi kolegami o pewne samowolności, jeszcze przed uwolnieniem w Lutym 1856 r. mianowany został członkiem rady stanu, a od 1864 do 65 r. był prezesem ministrów.

Bluhme lub **Blume** (Fryderyk), ur. 1797 roku, w Hamburgu, odbył 1821 r. podróż naukową do Włoch, o czém napisał dzieło: „*Iter Italicum*" (4 tomy, Berlin i Halla 1824—36), następnie był profesorem prawa w Halli i Getyndze, 1833 r. radcą najwyższego sądu apelacyjnego w Lubece, a od 1843 r. jest profesorem w Bonn. Położył znakomite zasługi w badaniu źródeł prawa rzymskiego. Oprócz wydania Wizygockiéj „*Antiqua*" (Halla 1847 r.), tudzież „*Collatio legum Romanarum et Mosaicarum*" (1843 r.), ważniejszemi jego pismami są: „*Rhein.-Westfäl. Kirchenordnung*" (1854 i 1859 r.), „*Pandecta*" (1848 r.), oraz „*Encyklopedie und System der in Deutschland geltenden Rechte*" (Bonn 1847 r.).

Blum (Jan Reinhard), ur. 1802 r. w Hanau, mineralog, profesor w Heidelbergu, wydał pomiędzy innemi: „*Taschenbuch der Edelsteinkunde*" (Stuttg. 1834 r.), „*Lehrbuch der Oryktognosie*" (1847 r.); „*Lithurgik*" (1840 r.); „*Pseudomorphosen des Mineralreichs*" (Stuttg. 1843 r.).

Blum (Karol), kompozytor i poeta dramatyczny, ur. między 1785 a 1790 r. w Berlinie, † 1844 r. Napisawszy wiele instrumentalnych kompozycyj, oddał się wyłącznie literaturze dramatycznéj. Z wielkiém powodzeniem przerabiał dla sceny niemieckiéj sztuki francuskie, angielskie i włoskie. On pierwszy wprowadził do Niemiec wodewile, a jego „*Schiffskapitän*", „*Bär und Bossa*", i „*Kanonikus Schuster*", długo się utrzymywały na scenie. Pisma jego wyszły w zbiorach: „*Lustspiele für deutsche Bühnen*" (Berlin 1824 r.); „*Neue Bühnenspiele*" (Berlin 1828 r.); „*Neue Theaterspiele*" (Berlin 1830 roku); „*Theater*" (2 t. Berlin 1839—41 r.).

Blum (Robert), znany ze swych losów nieszczęśliwy agitator niemiecki, ur. 1807 r. w Kolonii, z rzemiosła mosiężnik, później woźny teatralny przy dyrektorze Ringelhardzie w Kolonii, z którym 1831 r. jako sekretarz i kasyjer udał się do Lipska. Tutaj rzucił się do dziennikarstwa i wspólnie z Herlossohnem i Markgraffem wydał: „*Theaterlexikon*" (7 tomów 1839—42 r.), a wymową i wielką odwagą opozycyjną zjednał sobie pośród ludzi liberalnych pewne stanowisko. W r. 1840 założył stowarzyszenie Szyllera (*Schillerverein*), którego uroczystości pamiątkowéj nadał barwę polityczną. Z Stegerem wydawał następnie almanach polityczny: „*Vorwärts*" (5 tomów, Lipsk 1843—47 r.). Owczesne ruchy niemiecko-katolickie posłużyły mu za agitacyjny środek polityczny; korzystając z nich został założycielem i przełożonym gminy lipskiéj. Największy atoli wpływ i znaczenie zjednał sobie w lipskich zajściach sierpniowych 1845 r., podczas których został wybrany deputo-

wanym od miasta. W r. 1847 porzucił obowiązki w teatrze i założył księgarnię, z któréj wyszło znane dzieło: „*Staatslexikon für das deutsche Volk*". W r. 1848 był kierownikiem ruchów demokratycznych w Saxonii i naczelnikiem lewicy w parlamencie niemieckim. Podczas październikowych ruchów wiedeńskich przyjął udział w walce i, opierając się na nietykalnym charakterze członka zgromadzenia narodowego, nie korzystał ze sposobności ocalenia się, skutkiem czego uwięziony 4 Listopada, został skazany na śmierć 8 i rozstrzelany 9 Listopada na Brigittenau.

Blumauer (Aloizy), ur. 1755 r. w Steier, w Austryi, jezuita w Wiedniu, po zniesieniu zakonu mianowany został cenzorem, później objął księgarnię Gräffera, † 1798 r. Poezyje jego pełne są dowcipu, chociaż niekiedy zniżają się aż do płaskości. Najważniejszym z jego utworów jest poetyczny obraz rodzajowy: „*Encida trawestowana*", (3 tomy, Wiedeń 1784 r.); przekładali tę trawestacyję F. Chotomski, K. Jaworski A. Zdżarski. Jego „*Sämmtlichen Werke*", były niejednokrotnie wydawane (ostatnia edycyja Stuttg. 1840 r.).

Blumenau, wieś w węgierskim komitacie Presburgskim, o 2 godziny drogi na północno-zachód od miasta Presburga; ma 1000 m. D. 22 Lipca 1866 r. miała tu miejsce ostatnia potyczka w ostatniéj wojnie austryjacko-pruskiéj.

Blumenbach (Jan Fryderyk), zasłużony naturalista, ur. w Gota 1752 r., † w Getyndze 1840 r. Po ukończeniu nauk lekarskich w Jenie i Getyndze 1775 r., został 1776 r. profesorem nadzwyczajnym i inspektorem gabinetu płodów natury w Getyndze, w r. 1778 prof. zwyczajnym, i przez lat blisko 60 (do 1835 r.) wykładał historyję naturalną, fizyjologiję i historyję medycyny. On to przed Cuvierem jeszcze zwrócił uwagę na znaczenie anatomii porównawczéj dla zoologii, w dziele: „*Handbuch der vergleichenden Anatomie und Physiologie*" (1804 r.); „*De generis humani varietate nativa*" (1785 r.), jest historyją naturalną człowieka, i było na różne języki tłomaczoném. Na zasadzie licznych badań czaszek, podzielił ród ludzki na 5 plemion, który to podział mniéj więcéj dotąd się utrzymuje. Dzieła: „*Handbuch der Naturgeschichte*" (12 wyd. od 1780 do 1830), wyszło opracowanie polskie Kumelskiego i Górskiego: „*Zoologija albo hist. natur. zwierząt*" i t. d. (3 tomy, Wilno 1836—7). Również zwracały na siebie uwagę fizyjologiczne jego prace. Bogate zbiory B. w części tylko pozostały w Getyndze, reszta się rozproszyła.

Blumenhagen (Filip Wilhelm Jerzy August), powieściopisarz niemiecki, ur. 1781 w Hannowerze, gdzie † 1839, z powołania lekarz. Jego nowelle miały niegdyś wielkie powodzenie. Ogólny zbiór pism Blumenhagen'a „*Sämmtliche Schriften*", wyszedł w drugiém wydaniu w Stuttgardzie (16 tom. 1843—44). L. Rogalski tłum. 1834 w Wilnie „*Rycerza Sierpa.*"

Blumenthal (Leonard von), generał pruski, ur. 1810 w Schwedt, nad Odrą, w dniu 18 Marca 1848 r. dowodził batalijonem na ulicach Berlina; w wojnach duńskich 1849 r. brał udział w wyprawie do Szlezwigu i Jutlandyi a 1864 r. w szturmie szańców Düppel i przejściu na wyspę Alsen; w wojnie prusko-austryjackiéj 1866 r. odznaczył się jako naczelnik generalnego sztabu drugiéj armii; podczas wojny francusko-niemieckiéj 1870 r. także jako naczelnik generalnego sztabu w armii następcy tronu, odznaczył się przy operacyjach pod Sedanem i Paryżem.

Blumenstok (Leon), dr. docent uniw. jagiel., wydał w Krak. wiele rozpraw sądowo-lekarskich, z których ważniejsze: „*Pogląd na obecny stan kwestyi o poczytalności*" (1870), „*Karnistyka sądowo-lekarska*" (1868) „*Uwagi sądowo-lekarskie nad ósmym listem Junijusza*" (1869), „*O badaniu stanu umysłowego na podstawie obecnych pojęć psyhiatrycznych*" (1868), „*O znaczeniu narzędzia i broni ze stanowiska sądowo-lekarskiego*" (Krak. 1868), „*Sprawozdanie sądowo-lekarskie o stanie cielesnym i umysłowym Barbary Ubrykownéj*" (Krak. 1870).

Blummer (Ignacy Alexander), ur. we wsi Oleszy, w Galicyi austryjackiéj 1773 r., wnuk pułkownika wojsk angielskich, pochodził z dawnej rodziny irlandzkiéj O'Blummer. W r. 1790 wszedł jako towarzysz ochotnik do brygady generała Dzierżka, i pierwszą kampaniję odbył 1792; po rozejściu się armii polskiéj, wyjechał do Konstantynopola, skąd wkrótce powrócił do kraju i wszedł następnie do legijonów polskich we Włoszech, odbył kampanije w latach 1797—1801. Mianowany kapitanem na polu bitwy pod Lignano, dostał się później do niewoli austryjackiéj. Po zawarciu pokoju w Luneville, popłynął na wyspę St. Domingo, gdzie walecznością dobił się stopnia podpułkownika. W r. 1804 wrócił do Francyi, skąd 1806 przybył do ojczyzny, i tu w następnym roku objął dowództwo 5 pułku piechoty. W kampanii austryjackiéj odznaczył się rzadkiém męstwem pod Górą, gdzie otrzymał postrzał od kuli karabinowéj. W r. 1812 ozdobiony został krzyżem legii honorowéj i mianowany pułkownikiem, 1813 r. był w oblężeniu Modlina i nie podpisał kapitulacyi; od 1818—30 był generałem brygady b. wojsk polskich; został zabity d. 29 Listopada 1830, przeszyty dwoma kulami powstańców w Warszawie.

Bluntschli (Jan Kacper), ur. 1808 w Zürich, od r. 1833 był profesorem prawa w tamecznym uniwersytecie, jednym z naczelników stronnictwa konserwatywnego tego kantonu, później został prezydentem wielkiéj rady. Na tém ostatniém stanowisku pozostał jeszcze i w 1845 po usunięciu się od obowiązków profesora, aż do 1847, w którym był powołany do uniwersytetu w Monachijum. Przez pewien przeciąg czasu, jako zwolennik socyjalnego kierunku Rohmer'a, napisał: „*Psychologische Studien über Staat und Kirche*" (Zürich 1844). Ważniejsze jego dzieła są: „*Geschichte der Republik Zürich*" (2 tomy 1847—8, dalszy ciąg Holtingera 1856); „*Geschichte des schweiz. Bundesrechts*" (2 t., 1846 do 1852); „*Deutsches Privatrecht*" (2 tomy 1860); „*Algemeines Staatsrecht*" (2 tomy 1857). Od 1856

wydawał łącznie z Braterem „*Deutsches Staatswörterbuch*“, znakomite dzieło ukończone w r. 1870 w 11 tomach. W 1861 r. Bluntschli już miał tak wielką powagę, iż na zgromadzeniu prawników (Juristentag) w Dreźnie został wybrany prezydentem. W 1864 wspólnie z Schenklem, Baumgartenem i innymi założył „*Związek niemieckich protestantów*“ (Deutscher Protestantenverein), który postawił sobie za zadanie: powiększać wpływ gmin na życie kościelne, walczyć przeciwko wszelkiemu kapłaństwu, popierać wolność wiary i starać się o harmoniję zasad religijnych z całą dzisiejszą kulturą. W r. 1866 wydał: „*Das moderne Kriesgsrecht der civilisirten Staaten*“ a w 1868 „*Das moderne Völkerrecht als Rechtsbuch mit Erläuterungen*“, które to dzieło w następnym roku zostało przełożone na francuski. Na polskie Sabowski tł. „*Zbiór popularnych odczytów z literatury i nauk*“ (Warsz. 1868).

Bluszcz (Hedera), rodzaj roślin z rodziny *dzięgielowatych* (Araliaceae); brzeg kielicha krótki, cały lub pięcio-ząbkowy, korona złożona z 5 lub 10 płatków; pręcików 5—10; zawiązek 5—10 komorowy, znamiona pojedyncze. Owoc jagoda, uwieńczona krajem kielicha i szyjkami. Do tego rodzaju należą krzewy o łodydze wijąco-czepiającéj się. W całéj Europie pospolity jest **B.** *pospolity* (*helix*), rosnący przy starych murach, pniach drzewnych, z kwiatem zielonawo-żółtym, nie rozwijającym się w naszym klimacie, ale w cieplejszych, gdzie kwitnie w jesieni; jagody dojrzewają pod koniec zimy, po nacięciu wycieka gummo-żywica (*revina Hederae*). Znajduje się w aptekach w postaci czerwonawej, przeświecającéj masy, zapachu balsamicznego, smaku drażniącego. Używa się do kadzideł, do plastrów, bardzo rzadko do wewnątrz, jako środek wykrztuśny lub namiesięczny. Dawniej używano lekkiego, białego, wonnego drzewa bluszczu do źródełek (ob.); używano też liści i jagód. Pod nazwą **B.** wychodzi pismo poświęcone literaturze i modom od 1865 w Warszawie.

Bluszczyk (Glochoma), według jednych botaników rodzaj osobny, według drugich podrodzaj *kocimiętki* (*Nepeta*), z rodziny *wargowych*, ma kielich rurkowaty, skrzywiony, ukośnie zakończony z ząbkami lancowato-ościstemi, koroną rozszerzoną, wystającą nad kielich i pręciki. **B.** *ziemny* (*G. hederacea*), znany u nas *Kurdybanek*, roślina wieloletnia, rośnie dziko, u nas bardzo powszechna; łodyga czworograniasta, czołgająca się, opatrzona korzonkami, gałęzie krótkie, liście naprzeciwlegle, nerkowate, ząbkowane, kwiaty błękitne. Zawiera istotę gryzącą, garbnik i sole; sok tego ziela (*herba hederae terrestris*), świeżo wyciśnięty, albo odwar używany był w medycynie jako środek gorzki.

Bluźnierstwo, jestto zniewaga przedmiotów czci religijnéj. Według nauki kościoła popełnia śmiertelny grzech, kto miota przeciw Bogu obelgi, przekleństwa lub groźby, (contumeliosa in deum locutis), w rzymskiém zaś i dawniejszém niemieckiém prawie, bluźnierstwo było pojmowane jako obelga, wyrządzona Bogu, za którą on rozgniewany, do zemsty pobudzony, grozi najcięższemi karami. Odróżniano przytém dwa rodzaje bluźnierstwa: *bezpośrednie*, które wprost zwrócone było na Boga, i to mogło być, albo gdy mu odmawiano boskich przymiotów (blasphemia derogativa), albo gdy mu przyznawano przymioty lub wady, niezgadzające się z pojęciem boskości (blasphemia attributiva), i *pośrednie*, które polegało na wyszydzeniu lub znieważeniu przedmiotów czci religijnéj. Kary za bluźnierstwo w wiekach fanatyzmu religijnego bywały okrutne, najczęściéj kara śmierci. Dopiéro w nowszych czasach nastąpił w tym względzie inny zwrot. Feuerbach mówi, żeby bóstwo było znieważone, jest niepodobieństwem; żeby się za obrazę mścić mogło, niemożliwością; żeby przez karę na bluźnierców wymierzaną przebłagane być miało, jest nonsensem. Pomimo jednak takiego zwrotu, odnośnie do tego przedmiotu w nauce prawa, prawodawstwa dotykają bluźnierców mniéj lub więcéj ciężkiemi karami pieniężnemi, a częściéj jeszcze odejmowaniem wolności. Łagodniejsze kary stanowi prawo francuskie, cięższe, nieprzechodzące jednak nigdy 3 lat więzienia, prawo niemieckie, srogością zaś odznacza się prawodawstwo u nas obowiązujące, które w art. 171—189 zagraża bluźniercom aresztem od 3 tygodni, do 15 lat ciężkich robót w kopalniach.

Błabicha, Bodłak, głóg pospolity (ob.).

Błachowicz (Piotr Andrzéj), ur. 1797 r. w Kole, wstąpił 1808 do zakonu bernadynów, wyświęcony 1812. Obok obowiązków nauczyciela teologii udzielał w średnich zakładach naukowych warszawskich lekcyje religii; wybrany 1832 kustoszem konwentu warsz., złożył ten urząd i osiadł w klasztorze skępskim, gdzie † r. 1853. Jego prace są: „*Nauka chrześcijańska czyli katechizm dla wyższych instytutów płci żeńskiéj*“, od 1830 licznie przedrukowywany, tudzież rozmaite kazania i nauki kościelne.

Bláha (Józef), ur. 1754 r. † 1831, we wsi Ukrzynie, gdzie był owczarzem; zdobywszy sobie własną pracą wyższą naukę, napisał: „*Nauczeni pro mladé sedlske hospodarze*“ (Praga 1829 r.), „*Duležy tost stawu sedlského*“ i „*O wenkowske spokojenosti*“ oraz kilka utworów poetycznych.

Błahosław (Jan), starszy czyli biskup jednoty Braci Czeskich, autor historyi tego kościoła i innych, ur. 1523 r. w Przerowie, skąd podpisywał się *Przerowinus* lub z grecka *Makarios*; pochodził z rodu szlacheckiego, lecz zwyczajem braci czeskich zataił nazwisko rodowe, zowiąc się jak inni przybraném imieniem. Będąc na uniwersytecie w Witemberdze (1544 r.) poznał się z M. Lutrem. W roku 1549 był z innymi w Królewcu, skąd w skutek nieporozumień z Osyandrem udał się do Bazylei wraz z Rokytą, gdzie na tamtejszéj akademii słuchał nauk. Powróciwszy do Czech otrzymał pastorat w Bolesławi Młodéj. Posłował do Wiednia, ale bez skutku, w sprawie swojego kościoła (1555 r. dwa razy i 1557 r.). Napisał także odznaczające się pod każdym względem dzieło „*O więzieniu Jana Augusty i Jakóba Bilka*“. Gdy w r. 1557 został biskupem

w Ewanczycach, czynność jego literacka i naukowa znacznie się zwiększyła, czego dowodem wyższéj wartości, jego „*gramatyka języka czeskiego*", wydana w Wiedniu 1857 r. Zajmował się także muzyką kościelną i wydał dzieło pod t. „*Muzyka*" i t. d. (1569). Przekład jego „*Nowego Testamentu*" jest wielkiéj wartości i dla tego przyjęty do *Biblii Kralickiéj*. Oprócz tego wydał 22 innych dzieł teologicznych i polemicznych. Po śmierci cesarza Ferdynanda na nowo jął się starać o polepszenie bytu obywatelskiego dla swoich współwyznawców, i rzeczywiście, tyle dokonał u cesarza Maksymilijana II za pomocą jego lekarza Kratona, że srogie prawa przeciwko jednocie braci czeskich, wydane za Ferdynanda, poszły w zapomnienie. Doskonałość szkół braci czeskich przypisują głównie staraniom B., który rzeczywiście swoje obowiązki spełniał z zaparciem się i poświęceniem życia, † bowiem 1571 r. (w Klumlowie Morawskim) w 49 r. swego wieku.

Blanik, góra opodal m. Lounic, w król. Czeskiém, składająca się z dwóch szczytów: *Mały i Wielki* B. (1845 st.), sławna legendą o zaklętych rycerzach, śpiących w jéj wnętrzu i oczekujących owego czasu, w którym Czechy doznają od swych wrogów największego ucisku, a gdy ta chwila nadejdzie, suchy dąb, stojący na szczycie w. B. nad źródłem, zacznie się zielenić, a źródło zamieni się w potok; góra zaś otworzy się, rycerze się obudzą, wystąpią do boju i oswobodzą ojczyznę. Początek téj legendy niewiadomy; istniała już jednak w r. 1407, a Balbin około 1680 r. wspomina, że o téj górze opowiadają dziwne sprawy. — Czyt. *Zdienek ze Zasmuku ze swymi towaryszi aneb rytirzi w Blanickém werchu zawrzeni* (1799 r.). (Treść tego dziełka posłużyła Klicperze do napisania dramatu *Blanik*); Hormayra: „*Taschenbuch für die vaterländ. Geschichte*" 1822 i inne.

Blaszki, miasto w gubernii i powiecie Kaliskim, ma kilka fabryk sukna grubego, flaneli i wyrobów bawełnianych; 3385 m.

Blateńskie księstwo powstało przed r. 840. Pierwszym księciem był *Prybina*, któremu cesarz Ludwik za zasługi, jakie położył pomagając Niemcom w wojnie przeciwko państwu Morawskiemu, nadał część kraju nad jeziorem Blateńskiém w Węgrzech. Ob. Prybina.

Bławatek (*Centaurea Cyanus*), ob. Chaber.

Bławatnik (*Ampelis*), rodzaj ptaków wróblowatych, z rodziny zębodziobych (Dentirostres), żyjących w lasach wilgotnych Ameryki południowéj. cechuje je dziób krótki przy nasadzie mocno rozszerzony, trójgraniasty, nozdrza nasadowe szczecią okryte, paszcz obszerna. Samce w czasach godowych mają nader ozdobne ubarwienie, i należą do najpiękniejszych ptaków pod względem żywości i piękności kolorów.

Błazen, śmieszek, trefniś, dowcipniś, który na dworach dawnych monarchów i panów służył dla rozrywki i zabawy. Początek błaznów ginie w odległéj starożytności, a koniec ich bytu zaciera się coraz bardziéj od początku do połowy XVIII w. Ubiór ich był zawsze odznaczający się, głowa strzyżona, kołpak z ośleми lub sarniemi uszyma i dzwoneczkami; ubranie pstre, najczęściéj w szachownicę, naszywane połyskującemi blaszkami. Niekiedy B. wyższego nabierali znaczenia, wytykając błędy i mówiąc prawdę swym patronom w formie żartobliwéj i śmiesznéj. Sławniejsi u nas trefnisie byli: *Bieńko* czyli *Bieniasz*, nadworny trefniś Krzysztofa Szydłowieckiego, kanclerza wielkiego koronnego, i sławniejszy od wszystkich *Stańczyk*, na dworze królów Alexandra i Zygmunta I. Jan Dzwonkowski za Zygmunta III napisał wierszem „*Statut*", zawierający przepisy dla błaznów polskich, jak mają bawić panów. Ze zwyczaju utrzymywania błaznów narodowych urosło w naszym językuwiele przysłów, zachowanych u Rysińskiego i Knapskego.

Błaznów uroczystość (*Festum Stultorum*), nieprzystojne igrzyska po kościołach, odbywane od V do XVI w. we Francyi, Szkocyi i Niemczech Nadreńskich, od Bożego Narodzenia do ostatniéj niedzieli po ofiarowaniu, jako zabytek pogańskich saturnalijów, odziany w chrześcijańską szatę. Uroczystość polegała na tém, że gromada błaznów w maskach, śpiewając i gwiżdżąc, wyprawiała harce i pląsy w kościele. Niekiedy asystowali kanonicy i biskupi, a zdarzyło się nawet w mieście Sens, że księża wśród téj zabawy na ołtarzu grali w kości; uroczystości te, w Polsce nie znane, zostały zakazane przez Sorbonnę w r. 1444.

Błazów lub **Płazów**, miasteczko w Galicyi austryjackiéj, cyrkule Żółkiewskim, niegdyś murem i wałami opasane, dziś zupełnie podupadłe.

Błażej (święty), biskup Sebasty, w Armenii, gdzie † śmiercią męczeńską za cesarza Licynijusza około 316 r. Czczony jest jako patron w chorobach dzieci i bydła, a był patronem b. rzeczypospolitej Dubrownickiéj. Pamiątkę jego obchodzą 3 Lutego.

Błażejowic (Mikołaj z), zwany także *Błaszkowski* lub *Błaszkowicki* piąty biskup przemyski 1452—1474, herbu Odrowąż, sekretarz Kazimierza Jagiellończyka, protegowany przez króla, dopiero po złamaniu oporu kapituły, nieprzychylnéj B. jako cudzoziemcowi (szlązakowi), został biskupem.

Błażkowicz (Jan), ur. w Pezinku 1777 roku, † w Presburgu 1855 r. sławny pedagog. W czasie pobytu na uniwersytecie w Jenie przyjaźnił się z Schellingem, Heglem i W. Humboldtem, uczył syna Göthego mineralogii i uporządkował gabinet mineralogiczny uniwersyt. Poznajomiwszy się z Frankem, Türkem, Pestalozzim i Fellenbergem, założył w Plakenbergu, w Austryi Niższéj, w majętności hr. Friezego, którego dzieci był nauczycielem, zakład wychowawczy, przeniesiony po 12 latach do Presburga (1826), gdzie założył kilka przytułków sierot i innych zakładów dla dzieci, oraz szkołę głuchoniemych.

Błażowski *z Błażowa* (Marcin), mieszkał nad Dnieprem, ale gdzie, niewiadomo. Oprócz najważniejszéj pracy tłumaczenia kroniki Kromera, p. t. „*O sprawach, dziejach i wszystkich innych potocznościach Koronnych polskich*" ksiąg XXX (Kraków 1611), napisał i wydał: 1) „*Tłumacz rokoszowy powiatu ruskiego*" (Kraków 1607) i w zbiorze histo-

ryków polskich Bohomolca (Warsz. 1767 tom III-ci); 2) „*Setnik przypowieści ucieszných*“, przekład z włoskiego (Kraków 1608); 3) „*O Aeneaszu Trojańskim*“, księga trzynasta Eneidy Wirgiliusza (Kraków 1609); z Górnickim Łukaszem ogłosił: „*Mowy i listy.... Polaków od Bolesława II-go*“ (Lublin 1806); Tłumaczenie Kromera jest wzorowe, zaleca się pięknym stylem i prawdziwie polskim językiem.

Błąd, pod tą nazwą rozumiemy każdy sąd fałszywy, który nam się prawdą wydaje. Przyczyna błędu leży w niedokładnie lub fałszywie znanych szczegółach, które służą za podstawę naszemu sądowi. Prostowanie błędów należy do nauk szczegółowych, na rozwoju których polega dokładność i prawdziwość naszych pojęć. Od tego rodzaju błędów, które się w logice *rzeczowymi* nazywają, odróżnić należy błędy formalne, wynikające z nieprawidłowego łączenia pojęć i sądów. Przeciwko błędom formalnym walczy logika.

Błeszczyński (Julijan), ur. 1825 r. w powiecie Konińskim, gubernij Kaliskiéj, współpracownik S. Kossakowskiego w dziele: „*Monografije historyczno-genealogiczne rodzin polskich*“ (Warsz. 1859—60, 3 tomy); wydał oprócz tego „*Krytyczny rozbiór Herbarza Wilczyńskiego*“ (Bibl. Warsz. tom II 1859), † 1871 w Warszawie.

Błędne koło (circulus vitiosus), jestto sylogizm, którego zdanie główne jest niedowiedzioném, stąd i wniosek wyprowadzony z tego zdania nie może być niezachwianą prawdą. Nazwa ta stąd pochodzi, że za pomocą takich syllogizmów obraca się ciągle jakby w kole, i nie można nigdy dojść do prawdy, gdyż sama podstawa wniosku również wymaga dowodu, jak i sam wniosek (ob. sylogizm, indukcyja).

Błędne ognie, albo **Ogniki** (*ignes fatui*, fr. *feux follets*, niem. *Irrlichte*) są to małe, słabe i lekkie płomyki, bardzo ruchliwe; postępują, podnosząc się i padają nad ziemią; najczęściéj postrzegać się dają na polach dawniejszych bitew, cmentarzach, błotach, torfowiskach, i w ogólności w miejscach, gdzie gniją ciała zwierzęce, szczególniéj w porze letniéj i jesiennéj, za nadejściem zmroku. Uważają je za płonący fosforo-wodor, wywięzujący się w miejscach, w których gniją ciała organiczne, zawierające w swoim składzie fosfor, albo też za płonący węglowodor. Jednak wiele okoliczności z tém tłumaczeniem się nie zgadza. **B. O.** należy uważać za zjawisko nie wyjaśnione. Były i są dotąd przedmiotem licznych przesądów.

Błędnica, za czasów bałwochwalstwa był to duch szkodliwy, który podróżnych uwodził na bezdroża, gdzie ich potém ścigał duch Wertepnik.

Błędnik (labyrinthus), ob. ucho wewnętrzne.

Błędny nerw, *płuco-żołądkowy* (n. vagus s. pneumogastricus), jest parzysty, stanowiący dziesiątą parę nerwów czaszkowych, najdłuższych ze wszystkich. **B.** powstaje z każdéj strony z rdzenia przedłużonego, wyszedłszy z czaszki przebiega po bokach szyi; w klatce piersiowéj oplata przełyk, przeszedłszy przez przeponę rozgałęzia się w żołądku, wątrobie i kiszkach, połączywszy się z nerwem sympatycznym. W tak długim przebiegu wydaje liczne gałęzie. Spaja się z wieloma nerwami, przedewszystkiem z n. przydatkowym Willisa. Zaopatruje gardziel i krtań w nerwy czucia i ruchu (nerw gardzielowy, krtaniowy górny i dolny cz. wsteczny); oddaje gałązki do płuc, przełyku i brzusznych organów trawienia. Fizyjologiczne jego znaczenie rozliczne i niezmiernie ważne, wielekroć już było badane. Od niego przeważnie zależy czułość organów trawienia i oddychania, ruchy krtani, więc tworzenie głosu i mowy (ob.); on w znacznéj części bierze udział w ruchu robaczkowym (ob.) przewodu pokarmowego; na sprawę oddychania wpływa bardzo wyraźnie (ob. oddychanie), wpływ jego na serce (ob.) zależy od cewek nerwu Willisa, przymieszanych do błędnego. Podrażnienie jego gałązek sprowadza takie odruchy jak kaszel (ob.), wymioty (ob.).

Błędów, osada fabryczna w gub. Warszawskiéj, pow. Grójeckim, około 1400 m., z których pewna część trudni się tkactwem wyrobów bawełnianych i półbawełnianych.

Błękit, *barwa błękitna*, pod względem fizycznym jedna z barw prostych, na które się światło białe rozszczepia przy przejściu przez pryzmat; według Maxwella, wraz z barwą żółtą i czerwoną jedna z barw zasadniczych, których zmieszania, wszystkie inne powstają. W widmie słonecznem (zatém i tęczy) **B.** znajduje się w dwóch odcieniach, jasny **B.** i ciemny **B.**; w dziełach polskich używane są pospolicie nazwy „*barwa błękitna*“ i „*niebieska*“, co nie dosyć ściśle rzecz przedstawia. **B.** daje wrażenie spokoju i trwałości, ztąd jest symbolem stałości. stosownie do nasycenia lub przymieszki innych barw, przedstawia rozmaite odcienia. Co do błękitu nieba ob. atmosfera, (ob. też barwy).

Błękitna grota na wyspie Kaprei, ma 180 stóp długości, 70 wysokości, a 12 szerokości. Odkrytą została 1832 r. przez dwu kąpiących się Anglików. Znajdują się tu szczątki starych schodów, któremi grota była połączoną z pałacem Tyberyjusza.

Błękitna księga (Blue book), zowie się w Anglii zwykle niebiesko oprawny zbiór dokumentów, dotyczących spraw zagranicznych, a przedstawianych przez gabinet izbom parlamentu.

Błękitna rzeka, inna nazwa rzeki: *Jang-tse-Kiang* (ob.) w Chinach, oraz rzeka *Bar-el-Azrek* (ob.) w Egipcie.

Błękitne barwniki, *b. farby*, główne są następujące: *błękit paryski*, *pruski*, pod rozmaitemi nazwami w handlu się znajdujący (*erlangerblau*, *hamburgerblau* i t. d.), i różnych odcieni; we wszystkich tych błękitach ciałem barwiącém jest żelazocyjannik żelaza, który w połączeniu tylko z pewną ilością wody stanowi *błękit paryski*. W innych odmianach znajduje się pewna ilość ciała mineralnego białego, które tę farbę rozjaśnia, jak glinka biała, szpat ciężki, kréda, biel cynkowa i t. d. *Błękit pruski* (*berlinerblau*) jest odmianą mniéj czystą. Wszystkie te odmiany używają się do malowania olejnego i wodnego, dają barwę piękną,

ale nietrwałą, w świetle sztucznym mają odcień zielonawy. W farbierstwie i drukowaniu tkanin, farba ta pospolicie wytwarza się na saméj tkaninie. *Błękit kobaltowy*, *Thénarda* czyli *kobaltowa ultramaryna*, *smalta*, *cafra*, mają za podstawę wodan tlenku kobaltu. *Błękit górski*, *ultramaryna z miedzi*, są przetworami miedzianemi; daléj *ultramaryna*, czyli błękit lazurowy, naturalna i sztuczna; *błękit Turnbulla*, w składzie nieco się różni od bł. pruskiego. Barwniki błękitne dostarcza wiele ciał roślinnych, jak indygo (błękit indyjski), brezylija, czyli drzewo kampeszowe, lakmus, urzet i w. i. Oprócz indyga, błękity roślinne pod działaniem kwasów czerwienieją, od alkalijów zielenieją. Według najnowszych badań, piękne barwniki błękitne zaczęto otrzymywać z *aniliny*, i te wchodzą w coraz szersze użycie. (Ob. poszczególne wyrazy i farbierstwo).

Błękitne góry, zowią się niektóre znaczne wyniosłości, jak np. na wyspie Melville, na morzu podbiegunowém amerykańskiém; na zachodnio indyjskiéj wyspie Jamajce, w Stanach Zjednoczonych Ameryki południowéj i na wschodniém wybrzeżu stałego lądu Australii.

Błękitne jezioro, czyli *Koko-nor* (ob.).

Błękitne mleko, t. j. mléko pokryte błękitnemi plamami, pochodzi zwykle od nieczystego utrzymywania naczyń, i wymion krowy, co usunąwszy, zaradza się złemu.

Błękitne morze, ob. *Aral*.

Błękitni i Zieloni (Veneti et Prasini), dwa stowarzyszenia woźniców byzanckich, zastępujących dawnych gladyjatorów, które w igrzyskach cyrkowych ubiegały się o palmę pierwszeństwa. Za nimi i cała stolica była rozdzielona na dwa stronnictwa, które z czasem przybrały cechę polityczną, i niejednokrotnie krwawe toczyły walki.

Błękitnik, toż co Lakmus (ob.).

Błociarz, wyraz używany przez myśliwych, bądź na oznaczenie dzika lubiącego przebywać w miejscach błotnych, bądź na oznaczenie psa, ochotnego do polowania na ptastwo błotne.

Błociszewski (Wacław), sędzia ziemski poznański, jeździł w poselstwie od Zygmunta III do Węgier, w czasie rokoszu Zebrzydowskiego wpływem swoim utrzymał województwo Wielkopolskie na stronie króla. Poległ w jednéj z bitew podczas woiny w sprawie Dymitra Samozwańca,

Błocki (Mikołaj), ur. 1785 r. w Chorzelach, wyświęcony na kapłana w r. 1810, przechodząc stopnie pośrednie, mianowany został 1829 r. kanonikiem katedralnym w Sejnach, a 1847 r., po śmierci biskupa Straszyńskiego, administratorem dyjecezyi augustowskiéj. Na konsystorzu tajnym 17 Lutego 1851 r. prekonizowany był w Rzymie na biskupa kujawskiego, po śmierci ks. Tomaszewskiego, lecz dyjecezyi téj nie objął, z powodu śmierci nastąpionéj 28 Lutego tegoż roku.

Błogosławieństwo jest życzeniem spełnienia się tego, co pragniemy, aby ktoś za łaską i pomocą Bożą otrzymał dla swego szczęścia. Ztąd rodzice błogosławią dzieci, starcy młodzież, kapłan nowożeńców i innych.—B. udzielane bywa miastu, krajowi, narodowi i t. d.—Błogosławione bywają także pokarmy, zbiory polne i t. p.—W czasach rządów patryjarchalnych B. udzielone pierworodnemu synowi, miało znaczenie nadania temuż zwierzchnictwa nad całém pokoleniem.—B. odbywa się zwykle przez podniesienie lub położenie rąk na głowie błogosławionego. — *Błogosławionym* nazywa się każdy, kto jest uważany za znajdującego się w stanie szczęśliwości—szczęśliwym, błogim.—**Błogosławieństwo** (Benedykcyja), zowie się w kościele rzymsko-katolickim obrządek, dopełniany nad osobą lub rzeczą przez modły, pokropienie święconą wodą, okadzenie i t. d. B. otrzymują opaci, panny zakonne, cmentarze i t. p. (Ob. Poświęcenie). Papież daje trzy razy do roku publiczne błogosławieństwo (*orbi et urbi* miastu i światu), mianowicie w Wielki Czwartek, w pierwszy dzień Wielkiejnocy i w uroczystość śś. Apostołów Piotra i Pawła.

Błogosławieństwo, wieś z kościołem nad Niemnem, w gub. Suwalskiéj, pow. Władysławowskim. Nazwisko jéj pochodzić ma od *Góry Błogosławionéj*, na któréj niegdyś stała pogańska świątynia Litwinów.

Błona (membrana), organ w ciele, odznaczający się małą grubością i mniéj albo więcéj obszernem rozprzestrzenieniem się; B. pokrywają najczęściéj powierzchnie jam i kanałów ciała, powlekają rozmaite przyrządy. Błony bywają *śluzowe* (ob.), *surowicze* (ob.) i *włókniste*. Do ostatnich należy np. błona twarda oka, (ob.) błony cz. opony mózgowe, powięzie. B. *dziewicza* ob. *Dziewicza błona*.

Błonie m. pow.w gub. Warsz., 1231 m. Wydało dwu uczonych: Mikołaja, zwanego z Błonia, słynnego w XV w. teologa, i Macieja (z Błonia), nadwornego lekarza króla Alexandra. Tu nastąpiła 3 Marca 1698 r. ugoda stronnictw francuskiego i saskiego, mocą któréj pierwsze odstąpiło swego kandydata do tronu, ks. Conti, i zgodziło się na elekcyję Augusta (II), elektora saskiego; dwukrotnie tu stał obozem Karol XII: 1° 1704 r. dla popierania elekcyi Stanisława Leszczyńskiego, który go nazajutrz po obiorze 13 Lipca odwiedził, i 2° 1705 r., dla przyprowadzenia do skutku koronacyi protegowanego przez siebie króla. *Błoński powiat*, utworzony z części dawnego powiatu Warszawskiego, obejmuje 17,2 mil kw., 56,521 m., 2 miasta, 3 osady i 12 gmin.

Błonia (Mikołaj z), uczeń akademii krakowskiéj, sławny kanonista i kaznodzieja z XV w. doktór prawa kanonicznego, kanonik warszawski i pleban czerski, należał do poselstwa na sobór bazylejski. Zostawił kilka dzieł treści historycznéj i teologicznéj, pisanych w języku łacińskim, które nietylko u nas, ale i za granicą były drukowane i które świadczą o wielkiéj nauce autora. W jedném z jego dzieł łacińskich jest także duży ustęp w języku polskim napisany: „*Wykład Pisma Świętego zawierający*", który ogłosił W. A. Maciejowski w dodatkach do swego Piśmiennictwa.

Błońskie Starostwo niegrodowe, w województwie

Mazowieckiém, ziemi Warszawskiéj. W r. 1771 opłacano z niego kwarty złp. 1586 gr. 17, a hyberny złp. 1348 gr. 10. W r. 1660 składało się z miasta Błonia i wsi: Opipy, Żukowa, Osieka, i Faszczyc. W r. 1770 było w posiadaniu Józefa Łochockiego, na sejmie jednak z r. 1773—1775, po zniesieniu starostw, nadano tę posiadłość na lat 50 w emphitensis Dzierzbickiemu, kasztelanowi brzezińskiemu, z dzierżawą Jezierzyńską, wsią Szczawinem i gruntem Liczmierzem.

Błonia (Maciéj z), doktór nauk wyzwolonych i medycyny, był lekarzem królów Alexandra i Zygmunta I, † 1517 r.

Błonki, tak nazywają łupane gałązki leszczyny, wierzby, brzostu i t. p., używane do robót koszykarskich.

Błonki, *Dranki*, *Plaszki*, *Pochodnie*, *Szlajsy*, są to cieńkie i wąskie łupki sosnowe, używane przez włościan do oświetlania.

Błonkoskrzydłe owady (*Hymenoptera*), rzęd owadów, mających dwie pary skrzydeł błonkowatych, szklisto przezroczystych, z cieńkiemi i odległemi od siebie żyłkami. Przednia para bywa szersza, tylna węższa, w podłuż fałdowana. Pyszczek zbudowany zarazem do żucia i ssania. U wielu w tylnym końcu ciała znajduje się żądło (ob.), lub kolec do przekłuwania tkanki roślinnéj, dla składania w nią jaj. Tu należą pszczoły, trzmiele, osy, szerszenie, mrówki, ichneumony i t. d. Niektóre żyją towarzysko i przedsiębiorą roboty gospodarcze wspólnemi siłami. Liczbę gatunków znanych ocenić można na 15,000. Dzielą się na dwie gruppy: B. *świdrowe* (*Terebrantia*) i B. *żądłowe* (Aculeata). Por. L. Jarine: „*Nouvelle méthode de classer les hymenoptères et les diptères*" (1807 r.); Nees v. Esenbeck: „*Hymenopterorum ichneumonibus affinium monographiae*" (2 t. 1824 r.); Klug: „*Monographia syricum*" (1834 r.).

Błotniak, oddział *Circus* w linneuszowskim rodzaju Sokoła (Falco). Ptaki należące tutaj mają szczupłe wysokie nogi i długie skrzydła, lot powolny, chwiejący się, po nad samą ziemią, gdzie upatrują drobne zwierzątka, któremi się żywią. Odznacza je głównie obróżka z odmiennych piór, otaczająca jak u sów przód twarzy. Dzielą go obecnie na dwa rodzaje: *Circus* i *Strigiceps*.

Błotnica czyli **Świbka** (*Triglochin*), rodzaj roślin z rodziny Błotnicowatych. Okwiat 6-cio listkowy, o listkach prawie płatkowatych, wkłęsłych, opadających; pręcików 6, nitki krótkie, pylniki zewnątrz zwrotne, o 2 woreczkach, otwierających się podłużnie. B. *pospolita* (*Triglochin palustre*), rośnie na łąkach bagnistych, smak ma niekiedy wyraźnie słony, i dla tego zdrowym jest pokarmem dla zwierząt domowych.

Błotnicki (Franc. Xaw.), ur. 1815 r., † 1842 r. w Galicyi. Przetłumaczył, lub oryginalnie napisał kilkadziesiąt utworów scenicznych, grywanych we Lwowie i na scenach prowincyjonalnych. Nadto wydał: „*Rocznik teatru we Lwowie od 1822—24 r.*" (w 2 tomikach).

Błotnicowate (*Juncagineae*), mała rodzina roślin jednoliściennych, zbliżona do Żabieńcowatych. Obejmnje rośliny szczupłe, których łodygą jest głąbik, jak u traw; rosną na bagnach, łąkach torfowych i t. d., typem ich jest *Błotnica* (ob.)

Błoto, Boto, Bwoto, tak nazywają Słowianie Dolnych Łużyc, zamieszkałe przez siebie wielkie moczary (7 mil długie a $1^1/_2$ szer.), przecięte kilku ramionami Sprewy, w pow. Chociebuskim i Kalawskim, zwane po niemiecku *Spreewald*. Łużyczanie ci zowią się *Błotnicy*, czyli, jak sami wymawiają, *Bwotnicy* lub *Botnicy*. Mową zbliżają się do Wielkopolan.

Błud, Bud, wojewoda księcia kijowskiego Jarosława, który w r. 1018, kiedy Bolesław Chrobry w wyprawie swojéj przeciwko Jarosławowi, zatrzymał się nad rz. Bugiem, obelżywemi słowy tak dalece rozjątrzył króla polskiego, że ten rzuciwszy się na czele wojska w rzekę, przebył takową szczęśliwie i zupełne odniósł zwycięstwo nad nieprzyjacelem.

Błudeńskie starostwo niegrodowe. Leżało w wdztwie Brzesko-Litewskiém, powiecie Brzeskim. Przed r. 1781 posiadał je Przeździecki, opłacając kwarty złp. 5,803 gr. 11, a hyberny złp. 2,400.

Bludow hr., urodz. 1785 roku, za cesarza Pawła I, wszedł do służby w ministerstwie spraw zagranicz. W r. 1826 został zarządzającym sprawami oświaty publ. i wyzn. religij. W r. 1832 przeszedł do minist. sprawiedliwości. Jako członek rady państwa, miał udział w komitecie prawodawczym, następnie był ministrem do spraw królestwa Polskiego.

Błyskawica ob. Piorun.

Błyszcz, spolszczona nazwa niemieckiego terminu mineralogicznego *Glanz* (połysk), używanego dla oznaczenia niektórych rud metalicznych; o każdym B. mówimy przy właściwym metalu.

Błyszczak (*Lamprotornis*), rodzaj ptaków wróblowatych, budową ciała do drozdów, obyczajami do szpaków podobny. Zamieszkuje Afrykę i wyspy oceanu Południowego. Ubarwienie ich cechuje mocny metaliczny połysk zielony, szafirowy lub fijoletowy.

Bnin, miasto w księstwie Poznańskiém, powiecie Szremskim, między jeziorami Bnińskiém i Kurnickiém położone, odległe od Poznania mil $2^3/_4$, około 1200 m. Za kościołem rz.-katolic. (z 1463 r.) są nad jeziorem ślady okopów warownego zamku, spalonego przez Władysława Odonicza 1230 r., a odbudowanego przez Henryka Brodatego. Obecnie własność hr. Działyńskich.

Bnin, jezioro w księstwie Poznańskiém, pow. Szremskiém.

Bnina (Jędrzéj z), herbu Łodzia, 44-ty biskup poznański, urodzony za panowania Władysława Jagiełły, objął zarząd dyjecezyi 1439 r., † 1479 roku. Za jego rządów i wpływem spalono w Poznaniu pięciu księży husyckich, pojmanych u Abrahama Zbąskiego w Zbąszynie. Gorliwy kapłan, starał się wszelkimi zależnemi od siebie środkami o podniesienie, zostającéj pod jego sterem, dyjecezyi, budując kościoły i uposażając ta-

kowe w przyzwoite dochody; miał czynny udział w wielu ważniejszych sprawach krajowych; zanadto podobno jednak pamiętał o wyniesieniu własnéj rodziny.

Bniński (Alexander hr.), ur. 1788 r. w Krakowie, † 1831 r. w Warszawie, kasztelan kr. Pol., służył w legijonach pol., był w Hiszpanii, następ. w wojsku ks. Warszawskiego. Za waleczność przy przeprawie przez Berezynę mianowany brygadyjerem; w r. 1831 był senatorem. Wydał: „*Rozprawę o ćwiczeniach piechoty polskiéj*" (1810 r.); „*O jeździe*" (1811 r.); „*Tabl. logarytmów*" (1818 r.); „*Powody do tyt. VI-go kodexu cywiln.*", oraz „*Powody dla których 3 nowe artyk. wyniesione zostały w miejsce artykułów 646, 647—8 i 663*", wszystko w Warszawie, i „*Arytmetykę*" (Płock 1822 r.)

Boa, Połoz, rodzaj wężów niejadowitych, lecz odznaczających się olbrzymim wzrostem i siłą, obejmujący węże właściwe nowemu lądowi, a które wraz z pytonami starego lądu stanowią rodzinę *Peropoda* (*Szczątkonogie*). Główne jego cechy są: otwór paszczy bardzo rozciągalny, kości międzyszczękowe ruchome, uzbrojone zębami, tył głowy pokryty drobnemi łuskami, spód zaś ciała listewkami rogowemi; ogon krótki i szczupły, ale nader chwytny. Lubo niejadowite, strasznemi są jednak dla zwierząt ze swéj siły i drapieżności. Zawiesiwszy się ogonem za gałęzie drzew, z resztą ciała do pnia przytuloną, czatują na zwierzęta przechodzące, i doczekawszy się zdobyczy, z niesłychaną szybkością rzucają się na nią, duszą zwojami olbrzymiego ciała i powoli połykają. Wprawdzie połykają one tym sposobem największe pancerniki, świnie amerykańskie, pekary, nawet i psy, lecz bajką jest połykanie przez nie koni i wołów. Boa zajęty przełknięciem swéj zdobyczy, a nawet i późniéj, trawieniem onéj, jest zwykle ciężki i ospały, i wtedy bez żadnego prawie niebezpieczeństwa zabity być może. Liczne jego gatunki żyją w Ameryce południowéj; bardziéj z nich są znane: *B. constrictor*, dusiciel, przeszło 10 stóp długi; *B. scytali*, *Boa murina*, nazwą *anakondo* (ob.) oznaczone, są większych od poprzedniego rozmiarów; *Boa hortulana*, wąż dyjamentowy, odnacza się świetnem ubarwieniem.

Boabdil (Abu-Abdallah lub Abullah), ostatni maurytański król Granady, 1481—92; pozbawiony tronu przez Ferdynanda Katolickiego, króla Aragonii, uszedł do Afryki, gdzie, pod sztandarami króla Fezu, zginął w bitwie przeciwko cesarzowi marokańskiemu.

Boanerges, właściwie **Bne-Regesz** lub **Bne-Hargem**, przydomek nadany przez Chrystusa P. apostołom Jakubowi Star. i Janowi, synom Zebedeusza, co znaczy: *synowie piorunu* czyli *gromu*.

Board of contrul, do 1850 najwyższa w Anglii instancyja w sprawach politycznych, wojskowych i finansowych Indyj Wschodnich, któréj przeznaczeniem było miarkowanie zbytniego wpływu kompanii wschodnio-indyjskiéj.

Boario (aqua di), w prowincyi Bergamo, wsi Boario, źródło wody mineralnéj, żelaznéj, wypływające z pokładu pirytów żelaznych, temperatury + 11°.

Boas (Edward), ur. w Winogórze (Landsberg), nad Wartą 1815, poeta i prozaik przebywający na przemian w Berlinie i Dreźnie, † 1853 w miejscu swego urodzenia. Oprócz licznych romantyczno-lirycznych i innych utworów poetycznych (5 t. Lipsk 1847—49) i „*Opisu podróży po Skandynawii*", ogłosił kilka prac literacko-historycznych, z których najważniejze są: „*Nachträge zu Goethes sämmtlichen Werken*" (3 tomy, Lipsk 1838—40); „*Schiller und Goethe im Xenienkampf*" (2 t. Stattg. 1841); „*Schillers's und Goethés Xenien manuscript*" (Berl. 1856).

Bób lub **Bober** (Faba vulgaris), roślina z rodziny motylkowatych, uważana za podrodzaj w rodzaju wyki (Vicia Faba), łodyga gładka, gruba i prosta, liście złożone, pierzaste, o listeczkach podłużno eliptycznych, kwiatki zebrane po 2—5 w grona prawie bezszypułkowe, o koronie wielkiéj białéj z czarną plamą na skrzydełkach. Pochodzi z Persyi i Egiptu, lecz u nas udaje się dobrze. Nasiona są pokarmem bardzo pożywnym tak dla ludzi, jako i zwierząt, którym zwykle dają się szrótowane. Liście i łupiny nasion stanowią pokarm dla bydła.

B. ś. Ignacego, ob. Ignatia.

Bobak, zwierze ssące, należące do rodzaju świszcza (Arctomys), ob. Świszcz.

Bobalicz lub **Bobali** (Domania), ur. około 1300 r. w Dubrowniku, radca bana bośnijskiego, Szczepana Stypicza, zwolennika Bogomiłów. Za jego staraniem ban Szczepan, wraz z wielu innymi, powrócił do społeczności kościoła rz.-kat.

Bobbinet, tiul angielski, tkanina bawełniana wyrabiana na machinie, naśladująca wybornie tło koronek, a przy zastosowaniu innych pomocy maszynowych, może być pokrytą rozmaitemi wzorami, tak że tworzy koronki maszynowe. Odmiana sztywniejsza, używana na podszewki do kapeluszy damskich, zowie się *appret*. Machina do wyrabiania B. wynaleziona około 1820 r. w Anglii, jest bardzo skomplikowaną i nie podobną zresztą do warsztatów tkackich. Francyja, Austryja i Niemcy zaczynają obecnie w tych wyrobach rywalizować z Anglią.

Bobiatyński (Ignacy), kandydat filozofii, były naczelnik głównego pocztamtu nadwornego w Warszawie. Napisał i wydał dzieło pod t. „*Nauka łowiectwa*" (2 tomy, Warszawa 1823—25 z rycinami). † w Warszawie w domu obłąkanych 1859 r.

Bobki, nazwa handlowa wysuszonych owoców drzewa bobkowego (ob. Laur); są brunatno czarne, wielkości wisien, zapachu mocnego, smaku gorzkiego; używane bywają w medycynie i weterynaryi. Przez wygotowanie i wyciśnięcie otrzymuje się z nich *oléj bobkowy*, używany do maści.

Bobkowe liście, pochodzą z drzewa bobkowego, (ob. Laur), używane są do rozmaitych przypraw kuchennych, szczególniéj zaś przy soleniu mięsa.

Boblaye (Emil le Puillou de), topograf, geolog i archeolog francuski, ur. 1792 w Pontivy, † 1843. Po ukończeniu szkoły politechnicznéj, przeznaczony wraz z pułkownikiem Bonne do pomiarów między Brestem a Strasburgiem, miał sposobność zbadać ustrój skał Bretanii, i rezultaty tych poszukiwań

ogłosił 1817; prace nad utworem jurasowym Francyi półn. ogłosił w 1829 r. Z polecenia rządu udał się w krótce do Grecyi dla zdjęcia karty tego kraju, zebrał wiele o nim wiadomości, i wraz z Violett'em opracował część geologiczną i mineralogiczną w dziele o Grecyi, wydanem przez Bory de St. Vincent. W r. 1842 wysłany do izby deputowanych, ogłosił tablice synoptyczne o dochodach i wydatkach Francyi, dzieło wielkiéj wagi. W papierach po nim pozostałych znaleziono między innemi pierwszą część wielkiéj pracy o drogach rzymskich w Galii.

Böblingen, stolica okręgu t. n. (3 milkw. i 24,500 ludności), w Wirtembergu, w obwodzie Nekarskim, ma 3600 m., stary zamek i wiele fabryk, szczególniéj cukru. W bitwie zaszłéj pod B. dnia 12 Maja 1525 r. zostało rozbitych przez wojska szwabskie, zostające pod dowództwem Truchsessa z Waldburga, 20,000 zbuntowanych chłopów.

Bobłoskie starostwo, niegrodowe. Było położone w wdztwie Trockiém, pow. Kowieńskim. Od r. 1766 posiadał je Józef Prozor, wraz z sstwem Kowieńskiém, opłacając z niego kwarty złp. 364 gr. 18 a hyberny złp. 162.

Bobnówka, miasteczko dawniéj obronne w Ukrainie Zadnieprowskiéj, w gub. Kijowskiéj, przy ujściu rz. Supoj do Dniepru.

Bobo, małe straszydło, dziwotworek, bywający według pojęcia ludu na schadzkach czarownic i wiedźm na Łyséj górze, w postaci capa lub kota czarnego.

Bobodrzew (Gleditschia), rodzaj roślin z rodziny Brezylijowych (Calsalipinieae), którego nazwa łacińska nadana jest na cześć botanika lipskiego Gleditscha († 1786); kwiaty pręcikowo-słupkowe lub wielodomowe, kielich 3—5 listeczkowy, płatków i pręcików 3—5. Owoc strąk mięsisty lub suchy, nasiona spłaszczone. Obejmuje drzewa amerykańskie i chińskie, cierniste, o liściach pierzasto dzielnych, parzystych. B. *pospolity* (*G. triacanthos*), jest drzewem do 60 stóp wysokiem, pochodzi z Chin i hoduje się w ogrodach jako drzewo ozdobne; drewno używane na wyroby stolarskie i tokarskie, strąki na paszę dla bydła w Ameryce. B. *chiński* (*G. chinensis*) ma zwykle gałęzie zwieszone.

Bobola (Andrzéj), herbu Leliwa, ur. 1545 r.; od Jana Tarnowskiego, kasztelana krakowskiego, w którego domu się wychowywał, przeszedł 1569 na dwór Zygmunta Augusta, gdzie został przełożonym dworskiéj młodzieży. Mianowany sekretarzem króla Stefana Batorego, towarzyszył mu we wszystkich wyprawach; jeszcze większych względów doznawał u jego następcy Zygmunta III, który go dla pobożności wielce poważał i zupełném zaszczycał zaufaniem. R. 1596 został burgrabią krakowskim, następnego roku otrzymał starostwo pilzneńskie, a 4 lata późniéj, był już podkomorzym koronnym i jednym z gorliwych członków jezuickiéj kamaryli na dworze królewskim; † 1617 r. Jako zapalony stronnik i przyjaciel jezuitów, bywał często ich sprężyną w wyjednywaniu ważniejszych postanowień królewskich. Piasecki nazywa go brutalem, prostakiem, podręcznem narzędziem matactw i przebiegów jezuitów.

Bobola (Andrzéj), jezuita, ur. 1591 r.; wstąpiwszy do zakonu w Wilnie, mieszkał w Bobrujsku i Pińsku, gdzie dla gorliwie odprawianych misyj zjednał sobie nazwisko *apostoła pińskiego*, i gdzie 17 Maja 1657 został zabity. Ciało jego spoczywa od r. 1827 w Połocku. Por. *Kurze'go „Lebengeschichte"* (Innspruck 1854), oraz Wielogłowskiego *„Żywot"* (1853); Alexan. Sobieszczańskiego S. J. *„Apostoł Piński etc."* (Sandomierz 1745); Buck'a *„Wiadomość o życiu błogosławionego Boboli"* (Bruxel. 1853).

Bobolice, wieś w gub. Kieleckiéj, p. Włoszczowskim, o 1 milę od Lelowa. Warowny zamek tutejszy, wzniesiony na wysokiéj skale, dzisiaj w ruinie, przedstawia jeden z najpiękniejszych krajobrazów. Zamek ten nadał w 1370 r. lennem prawem król Ludwik swemu siostrzeńcowi Władysławowi, ks. opolskiemu. Ale gdy ten miasta najeżdżał i kupców rabował, Władysław Jagiełło wojskiem swojém zamek 1396 r. zdobył i przyłączył do Korony.

Bobolina lub **Bubulina**, rodem Albanka, żona dowódcy Armatolów, zostającego w służbie tureckiéj i zamordowanego 1812 r., jako podejrzanego o związki z Alim, paszą Janińskim. W czasie powstania greckiego w 1821 r., celem pomszczenia śmierci męża, wyprawiła trzech synów do powstania i uzbroiła własnym kosztem 3 okręty, nad którymi objąwszy dowództwo, uczestniczyła we wszystkich wyprawach przeciwko Turkom, szczególniéj na brzegach Argolidy. Po skończonéj wojnie mieszkała w Spezzii, gdzie w r. 1825 napadnięta przez motłoch miejscowy, została zastrzeloną.

Boboranie, Bobranie, Bobrzanie, słowiańska gałąź plemienia lechickiego, mieszkająca w Szlązku, nad brzegami wyższego Bobru.

Bobowa, miasteczko w Galicyi, w ziemi Sądeckiéj, nad rz. Bobrą, sławne wyrobem koronek tkanych przez kobiety.

Bobowniczek, ob. Przetacznik i Bobrek.

Bobownik, ob. Przetacznik (Veronica).

Bobowski z Bobowy (Jan czyli Jaxa), herbu Gryf, znakomity rycerz za czasów Zygmunta III; w czasie oblężenia Smoleńska 1610 r., dowodził własnym pułkiem pieszym, z którego późniéj powstał pułk Lisowczyków.

Bobowski (Albert czyli Wojc.), zw. *Ali Bey* albo *Ali Beigh Ferguiman* pasza, ur. we Lwowie na początku XVII w., dzieckiem porwany przez Tatarów, odesłany został do Stambułu, gdzie odebrawszy w seraju wychowanie, nauczył się obcych języków (17), i został następnie pierwszym dragomanem sułtana tureckiego Mahometa IV. Pod koniec życia, mając zamiar wrócić na łono kościoła chrześcijańskiego i przenieść się do Europy, usilne czynił o to starania, ale śmierć w Stambule 1676 r. przeszkodziła temu zamiarowi. Ważniejsze z dzieł jego są: 1) *„De Turcarum liturgia peregrinatione Meccana circumcisione acgretorum visitatione etc."*, wydane zostało przez Tomasza Hyde p. t. *„Itinera Mundi sic*

dicta nempe Cosmografia" (Oxonii 1691); 2) „*Turecki przekład księgi Kommenijusza Janua Linguarum*" (obie te prace znajdują się w rękopisach biblijoteki królewskiéj w Paryżu); 3) „*Turecko-francuskie rozmowy*"; 4) „*Turecki przekład całéj bibli*", znajdujący się w manuskrypcie w biblijotece lejdejskiéj; 5) „*Gramatyka i słownik tureckiego języka*"; 6) „*Katechizm angielski przełożony na język turecki.*"

Bóbr (Castor), rodzaj ssących z rzędu gryzących, jedyny jego gatunek **B.** *pospolity* (*C. fiber*), mieszka w północnych krajach Europy, Azyi i Ameryki; odznacza się spłaszczonym poziomo ogonem, jajowatym, łuską pokrytym; nogi ma krótkie, pięciopalczaste, przednie wolne, opatrzone mocnemi pazurami, tylne błoną spięte; uszy krótkie i równie jak nozdrza, tak urządzone, że w wodzie szczelnie zamykać się mogą; odzież podwójna, złożona z futra bardzo zbitego jedwabistego i sierści twardéj, grubéj. Pod ogonem ma dwa gruczoły, wyrabiające materyję znaną pod nazwą *bobrowego stroju* (ob.). Niegdyś bobry znajdowały się u nas obficie nad Narwią, Nidą, Bugiem i Wisłą na Podlasiu i w Litwie· dzisiaj nietylko u nas są osobliwością, lecz także stają się coraz rzadszymi i w innych krajach. Obecnie mają się jeszcze dość obficie znajdować nad rzek. ś. Wawrzyńca, Mississipi i Delavare w Ameryce półn. Są to wierzęta wodne i przebywają w norach nad brzegiem wód. W Ameryce zaś żyją więcéj towarzysko i mają sobie budować szczególnego rodzaju budowle na zimę. W tym celu łączą się w liczne towarzystwa i osiedlają w miejscach, gdzie woda jest tak głęboka, że do samego dna nie zamarza; miejsce to od zalewów zbytecznych zabezpieczają groblą złożoną z gałęzi, kamieni i iłu, a za nią stawiają z tych samych materyjałów budowy dwupiętrowe, na dolnem piętrze składają pożywienie, a na górnem, będącem nad powierzchnią wody, same mieszkają. Pokarm ich jest roślinny. Futra ich wysoko cenione: wyskubuje się z nich włos powierzchowny, a dolny jedwabisty zostawia. Mięso bobrów wchodziło w skład kuchni polskiéj. Dawniéj używany był w medycynie tłuszcz bobrowy (axungia castoris) i t. z. tłuszcz stroju bobrowego (axungia castorei), t. j. żółta, cuchnąca zawartość woreczków odbytniczych, znajdujących się blizko woreczków stroju bobrowego. Obecnie tylko ten ostatny używany bywa w medycynie (ob. Bobrowy strój).

Bóbr morski, tak nazywają wydrę morską (ob. Wydra).

Bóbr, rzeka spławna, zwana inaczéj *Biebrza*, (ob.).

Bóbr lub **Bober**, rzeka poczynająca się na granicy czeskiéj w górach olbrzymich, pod Rehhornbergiem, a wpadająca do Odry pod miastem Krosnem.

Bobreckie starostwo albo **Bóbrka**, położone w wdztwie Ruskiém, ziemi Lwowskiéj. W r. 1771 opłacono z niego kwarty Złp 3266 gr. 8, a hyberny złp. 173 gr. 18. Do tego sstwa należało miasto Bóbrka i wsie: Pietniczany, Lany i Sarniki. Od r. 1764 było w posiadaniu Elżbiety z Potockich Rudzieńskiéj, wojewodziny, mazowieckiéj. Po zajęciu przez rząd Austryjacki, sstwo to wraz z osadami Ernstdorf, Rehfeld i Mülbach, w r. 1880 przy licytacyi 19 Listopada t. r., sprzedane zostało Janowi i Augustowi braciom Czajkowskim, za Złotych reńskich 71,000.

Bobrek (*Menyanthes*), rodzaj roślin z rodziny goryczkowatych; kielich pięciodzielny, korona lejkowata 5-o wrębna, mięsista, opadająca; pręcików 5; owoc torebka pękająca, nasiona liczne, bardzo drobne. **B.** *trójlistny*, dawniéj trojanem wodnym, lub bobowniczkiem zwany; jest to ziele trwałe, rośnie na bagnach i w płytkich wodach stojących całéj Europy, które ozdabia swemi blado-różowemi kwiatami. Liście zawierają pierwiastek gorzki niekrystaliczny—*meniantynę* (C_{30} H_{46} O_{24}), i używają się w medycynie, jako środek gorzki; przy bardzo odpowiednim składzie, przyjemnym dość smaku i wielkiem rozpowszechnieniu rośliny, użycie jéj lekarskie zbyt jest ograniczone.

Bobrek, zamek niegdyś obronny w Galicyi, dawném województwie Krakowskiém; służył niegdyś za przytułek rozbójnikom, od których okolice te zostały oczyszczone za Zygmunta I; był jeszcze mocném stanowiskiém dla konfederatów barskich.

Bobrek, Bobrza, Bobrzyca, Trupieniec, rzeka poczynająca się w leśnictwie Samsonów, powiecie Kieleckim; płynie od wschodu ku zachodowi, późniéj zwraca się ku południowi za Miedzianą Górą i wpada poniżéj wsi Wólki Lurowskiéj do Czarnéj Nidy. Wpadają do niéj strumienie z lewéj strony: Sufraganiec i Silnica, a z prawéj Jasionka.

Bóbrka, miasto powiatowe w Galicyi, w obwodzie Brzeżańskim; ma szkołę trywijalną, 2800 m. i liczne fabryki tkackie.

Bobroszczur (*Hydromys*), rodzaj ssących, z rzędu gryzących, cechują go podwójne i tylne palce do połowy błoną spięte; żyje w wodach na wyspie Van-Diemen.

Bobrów, m. powiat. w gub. Woroneżskiéj, na prawym brzegu rz. Bitiugi, 4700 m., uprawa arbuzów, handel bydłem, zbożem, skórami i łojem.—**B.** powiat, 8960 w. kw. i 200,000 m., chodowla koni i owiec. Niektóre wsie mają ludności 20 i więcéj tysięcy.

Bobrow albo **Bobrowski** (Szymon), poeta rossyjski, † 1810 r.; służył najprzód w marynarce, późniéj był tłumaczem w admiralicyi. Utwory jego są: „*Tawryda*" (1798—1804); „*Starożytna Noc Wszechświata* albo *Tułacz Ociemniały*" (4 t. 1807—9); poezyje drobne p. t. „*Rozświt Północy*" (Peter. 1804, t. 4) i „*Starożytny Żeglarz Rossyjski.*" Tłumaczył z franc. i angiels. dzieła t. s. marynarstwa.

Bobrowe morze, tak się nazywała część oceanu Wschodniego przy wschodnim brzegu Kamczatki, od odnogi Awaczyńskiéj, do ujścia rz. Kamczatki. Obecnie wody te zowią się morzem Berynga.

Bobrowicz (Jan Nepommen), znakomity gitarzysta, ur. 1805 r. w Krakowie, uczeń Giulani'ego, występował wielokrotnie od 1821 r. w koncer-

tach, od r. zaś 1832 osiadł stale w Lipsku, i wydał 41 rozmaitych dzieł muzycznych na gitarę. On to nakłonił księgarzy lipskich Breitkopfa i Härtla do wydawnictwa wielu dzieł polskich.

Bobrowisko, miejsce błotne, krzakami lub lasem olszowym porosłe, w którem zwykle łoś (ob.) przebywać lubi.

Bobrówka, rzeka, poczynająca się w Szlązku pomiędzy wsiami Wichrowem i Sternalicami; odgranicza w powiecie Wieluńskim królestwo Polskie od Szlązka, następnie wchodzi do królestwa, i w pobliżu miasta Krzepic wpada do rz. Liczwarty.

Bobrówki, jezioro w księstwie Poznańskiém, powiecie Bukowskim.

Bobrownica, rzeczka, poczyna się pod wsią Szczutowem, w pow. Rypińskim, g. Płockiéj, wpada do rzeki Skrwy.

Bobrownickie starostwo, grodowe. Leżało w wdztwie Inowłocławskiém, ziemi Dobrzyńskiéj; czasami zaliczało się także do wdztwa Brzesko-Kujawskiego. W czasie pierwszéj wojny szwedzkiéj za Karola Gustawa nadzwyczajnie zostało zniszczone. W r. 1662 składało się: z miasteczka Bobrowniki z Zamkiem i połowy miasteczka Noteć, oraz wsi: Rybitwy, Mniszek, Gnojno, Dziedzina, Wilczenie, Holendry Królewskie albo Łęk, Gumowo, Silina, Smietowice, Wola Nakunowska, Nakunowo, Kruchowo, Piołunowo, Kikoty (połowa), Łankie, Skolsko; wreszcie z wójtostw we wsiach: Rybno, Zarowo, Kłokocino, Zalesie, Kubłowo i Lekarzowice. W r. 1771 było w posiadaniu dożywotniém Jakóba Kretkowskiego, starościca Kowalewskiego, i opłacało z wójtostwem kwarty złp. 1540 gr. 12, a hyberny złp. 332 gr. 27. W roku jednak 1775 prawem sejmowém, po ukończeniu dożywocia, nadane zostało w emfiteusis na lat 50 Piotrowi Sumińskiemu, posłowi ziemi Dobrzyńskiéj, wraz z wsią Sokołowo, w powiecie Brzesko-Kujawskim, oraz z wsiami Bógpomóż i Gnojno.

Bobrowniki, nad Wisłą, dawniéj miasto, dziś osada w gubernii Płockiéj, powiecie Lipnowskim; sprzedane 1396 r. przez księcia Władysława Opolskiego krzyżakom, powróciło 1408 wraz z ziemią Dobrzyńską do Korony. Niegdyś istniał tu zamek zbudowany przez krzyżaków, z którego tylko kilka ułamków i piwnice pozostały. Obecnie liczy osada 1200 mieszkańców i 108 domów.

Bobrowniki, nad Wieprzem, dawniéj miasto, dziś osada, w gub. Lubelskiéj, pow. Nowoalexandryjskim; ma starożytny kościół murowany, 1369 m. hutę szklaną, w pobliżu fabrykę krochmalu i świéc woskowych.

Bobrowski (Floryjan), ur. około 1777 r., ksiądz, biblijotekarz akademii połockiéj, wystąpiwszy ze zgrom. jezuitów, był proboszczem w Niemenczynie, pod Wilnem; wydał tamże 1820 „*Słownik łacińsko-polski*“ u Zawadzkiego; wydany powtórnie 1842 w 2 tomach, przez Dra Rymkiewicza i pomnożony wyrazami lekarskimi.

Bobrowski (Jan), ur. 1777 r. w Sokółce, odbył nauki w uniwers. wileńskim, późniéj trudnił się nauczaniem prywatném i założył pensyję dla panien w Wilnie, gdzie † 1822; oprócz kilku książek dla poczynających się uczyć dzieci, wydał: „*Moralność damska zebrana z różnych autorów*“ (Wilno 1817); „*Uwagi nad pisownią polską*“ (1817); „*Immanuel Kant o Pedagogice*“ (1819); „*Moralność dla panien*“ (1820); „*Synod Kobryński przez Józefa IV metropolitę i przez biskupów jego sufraganów odprawiony r. 1626*“ (1823) i t. p.

Bobrowski (Michał), ksiądz, kanonik katedry brzeskiéj, proboszcz szereszewski, w gub. Grodzieńskiéj, gdzie się urodził w XVIII w.; skończył nauki w uniwers. wileńskim 1817 r., poczém wysłany był kosztem tegoż uniwersytetu w podróż naukową, dotyczącą głównie egzegetyki i języków wschodnich. Po powrocie był profesorem Pisma Ś. w tymże uniwersytecie. Ważniejsze jego prace naukowe drukował *Dziennik Wileński*, poczynając od r. 1822. Opisał rękopisy słowiańskie biblijoteki watykańskiéj, z czego korzystał Angelo Majo w dziele: „*Script. vet. nova Collectio*“ t. V. od II., „*Wiadomość historyczna o uniwersytecie wileńskim*“ którą czytał na obchodzie jubileuszowym 1828 r., w lat 250 od jego założenia.

Bobrowy strój, wydzielina właściwych woreczków, jakie u bobrów obu płci znajdują się i otwierają na zewnątrz blisko otworów płciowych. Woreczki są małe, z kilku warstw złożone i wysłane wewnątrz błoną śluzową, z gruczołkami wydzielającemi strój bobrowy. B. jestto masa oleista, z czasem gęstniejąca; zapach ma właściwy, nieprzyjemny; smak gorzki, mocny. W wodzie prawie nierozpuszczalny, roztwarza się łatwo w alkoholu. Badanie mikroskopowe wykazuje komórki nabłonkowe, kulki tłuszczowe i rozmaite kryształki. Rozbiór chemiczny znalazł olejek eteryczny, żywicę, cholesterynę, ciała białkowe, sole mineralne i ciało krystaliczne, obojętne, nazwane *kastoryną*. Odróżniają B. *angielski*, cz. *kanadyjski*, i *ruski*, cz. *sybiryjski*; ostatni przyjemniejszy w zapachu, daleko skuteczniejszy i droższy. B. użyty do wewnątrz, z początku pobudza trawienie, system nerwowy i płciowy, a wkrótce zostawia stłumienie, uspokojenie rozdrażnionych funkcyj; używa się w tyfusie przy rozdrażnieniu, przeciw upartym wymiotom, a najczęściéj u histeryczek. Wszakże co do skuteczności i dawki bobrowego stroju, zdania są podzielone.

Bobruja albo **Bobrujka**, rzeka w gub. Mińskiéj, poczyna się z jeziora tegoż nazwiska i wpada pod Bobrujskiem do Berezyny.

Bobrujsk, m. pow. w gub. Mińskiéj, nad rz. Berezyną, przy ujściu do niéj Bobrujki; pierwszorzędna twierdza, założona w r. 1810. Obecnie prócz wojska liczy 23,800 m. B. pamiętny jest uporczywą obroną Kozaków 1648 r., w czasie powstania Bohdana Chmielnickiego, oraz oblężeniem w r. 1812 przez dywizyję generała Dąbrowskiego, w czasie wkroczenia Napoleona do Rossyi. — B. powiat, 9553 w. kw., ludności 83,000, bagnisty i lesisty.

Bobrujskie starostwo niegrodowe. Leżało w wdztwie Mińskiém, pow. Rzeczyckim. Około r. 1773 posia-

dał je Łopott, strażnik polny lit., opłacając kwarty złp. 6,342 gr. 24, a hyberny Złp. 6,776. Kiedy prawem sejmowém z r. 1773 zniesione zostały starostwa dożywotnie, nadały stany Rzpltéj toż sstwo Michałowi Łopottowi na własność emfiteutyczną. W skutek zmian terytoryjalnych w r. 1772 i odpadnięcia miasta Rohaczewa grodowego do powiatu Rzeczyckiego, do Rossyi, Bobrujsk na mocy prawa sejmowego przeznaczony został na gród dla tegoż powiatu, i od 1775 sstwo to stało się też grodowém.

Bobrykowicz (Józef), był pierwszym biskupem mohilewskim nieunickim, od r. 1632 do 1635. Używał go Władysław IV do uspokojenia burzącego się Zaporoża, ale nie wiadomo z jakim skutkiem.

Bobryniec, m. pow. w gub. Chersońskiéj, nad rz. Bobryńcem, 10,800 m. — B. powiat, 14,183 w. kw. a ludności do 221,000, po większéj części Małorossyjan.

Bobrzanka, rzeczka, ob. Dawinia.

Bobrze, jezioro w Król. Pols., gub. Suwalskiéj, pow. Sejneńskim, w dobrach Hołny-Wolmera położone, rozległe morgów 50.

Bobrzyca, rzeczka w Królestwie Polskiém, zaczyna się pod wsią Zagdańsk, w g. Kieleckiéj, i pod wsią Lurowizną, wpada z lewéj strony do Czarnéj Nidy.

Bobrzycki (Leszko), wojownik, który, dowodząc prawém skrzydłem wojska polskiego w nieszczęśliwéj rozprawie pod Warną, 1444 r., poległ na początku bitwy.

Bobty, miasteczko, blisko rzeki Niewiaży, w pow. Kowieńskim; kościół fundowany 1672 r. za przywilejem króla Michała Korybuta.

Boca, po madziar. *Boczabanya* (łac. B. *regia*), miasteczko górnicze, w komit. Liptowskim, na wysokości 2840 st., ma 1500 m.; składa się z dwóch osad: *Király-B.* i *Szent-Iwany-B.* Niegdyś bogate kopalnie złota, obecnie zalane wodą. Mieszkańcy tutejsi, potomkowie niemieckich przybylców, odznaczają się wzrostem.

Bocage (Manoel Maria Barbosa du), wpływowy poeta portugalski, ur. 1766 w Setubal, † 1805. Wstąpiwszy bardzo wcześnie do służby wojskowéj, udał się 1785 do Indyj Wschodnich, gdzie znalazł sposobność rozwinięcia poetycznych zdolności i rozgrzania ognistéj już z natury fantazyi. W r. 1790 obraziwszy swego przełożonego satyrą, wystąpił z wojska, wrócił do Portugalii, wszedł do stowarzyszenia poetów zwanego *Segunda Arcadia*, którego był jednym z najznakomitszych członków. Wydaniem „*Rhytmas*“ (Lizb. 1791) zyskał poklask krytyki i życzliwość ludu, ale hołdując zasadom rewolucyi francuskiéj, wystawił się na prześladowania. W r. 1802 zaledwie uniknął niebezpieczeństw, jakie mu stawiała inkwizycyja. Zbogacił literaturę portugalską wybornymi przekładami Delille'a „*Jardins*“, Castel'a „*Plantes*“ i t. d. Kompletne wydanie poetycznych utworów B. „*Obras poeticas*“ (5 t., Lisb. 1806—14), które chociaż składa się po większéj części z poezyi okolicznościowych, improwizacyj niekiedy swawolnych, i t. d., świadczy przecież o wielkim, wrodzonym talencie poety, niepospolitéj łatwości i czarującéj budowie wiersza (co stanowi największą jego zaletę). Przez narodową oryginalność stał się B. w pewnéj mierze poprzednikiem Almeidy Garrett'a i Costilhoo, i utworzył osobną szkołę, zwaną „*Elmanistas*“ od poetycznego jego nazwiska *Elmano*.

Bocardo, w logice piąty przypadek figury trzeciéj formalnego sylogizmu (ob. Barbara), w którym premisa, czyli zdanie pierwsze, oraz wniosek, czyli trzecie, są szczegółowo przeczące, drugie zaś pośrednie, twierdzi ogólnie, np.

1) Niektórzy ludzie nie są cnotliwi=o
2) Wszyscy ludzie są śmiertelni=a
3) A więc niektórzy śmiertelni nie są cnotliwi=o.

Boccacio (Jan Giovanni), znakomity poeta i jeden z założycieli właściwéj liter. włosk. Ur. 1313 r. w Paryżu, był synem kupca florenckiego i przez niego, pomimo objawionego już w 7 roku życia talentu do poezyi, był przeznaczony do stanu kupieckiego. Gdy mu zajęcie to jednak nie przypadało do gustu, oddano go na naukę prawa kanonicznego, ale i przy téj pracy B. nie wytrwał; dostawszy się tedy na dwór neapolitański, oddał się cały poezyi. Na ten kierunek jego wpłynęła bardzo namiętna miłość dla księżniczki Maryi, córki Roberta Andegawańskiego, a jeszcze więcéj znajomość i przyjaźń z Petrarką. Na dworze neapolitańskim odgrywał B. rolę trubadura francuskigo, a namiętna, południowa jego natura, plątała go często w rozmaite awantury miłosne. Ten sposób życia B., oraz ostrość satyry, jaką szczególniéj stan duchowny chłostał, zwróciła nań uwagę księży, i ci przepowiedniami swemi i ciągłemi udręczeniami tak dalece wpłynęli na poetę, że wyrzekł się zupełnie dotychczasowego sposobu życia, został księdzem i ukrył się w samotnym domu swojego ojca, w *Certaldo*, niedaleko Florencyi. Stąd razy kilka posłował od swojéj rzplitéj do rozmaitych dworów, a r. 1373 powołany został do Florencyi dla wykładów publicznych o włoskiéj komedyi Dantego. Wiadomość jednak o śmierci Petrarki skłoniła go znowu do powrotu do swojéj samotni, i tu † 1375. B. zostawił po sobie bardzo wiele utworów. Do najpierwszych należą, w bardzo młodym wieku układane, powieści: „*Amorosa Fiammetta*“, w któréj, jak wszyscy twierdzą, opisana miłość poety dla księżniczki Maryi, oraz „*Il Filipono*“, romans prozą ułożony z przygód Floryjana i Blaneafiora. Współczesnym prawie utworem jest „*Teseida*“ (przygody Tezeusza), poemat ważny z tego względu, że tu użył B. strofy ośmiowierszowéj (ottave rime), formy, która odtąd stała się konieczną w bohaterskich poematach. Następnie idą „*Nimfale d'Ameto*“, romans alegoryczny, pisany w części prozą, w części wierszem; „*La amorosa visiona*“, alegoryja z pojęć oderwanych; „*Il Filostrato*“, w 10 księgach romans Troila z Kressydą; „*Il Nimfale Fiesolano*“, romans Afryka i Mensoli, wreszcie „*Il Decamerone*“, to jest zbiór 100 krótkich, dowcipnych, namiętnych i obrazowych opowiadań, z których każde oddzielnie wzięte, stanowi prawdziwe arcydzieło nowelli (ob.). Do utworów w rodzaju poprzednich należy jeszcze

„*Il Lobiriato d'amore*", ostra i pełna rozwiązłości satyra na kobiety. Po napisaniu tego utworu, B. powołany przez duchowieństwo na drogę pokuty, zaczął się zajmować poważną nauką, tak że przez swoje studyja nad literaturą klasyczną przyczynił się ogromnie do rozkrzewienia nauk humanitarnych we Włoszech, a stąd i w całéj Europie. Całego swego używał wpływu, aby zapalić spółczesnych do badania greczyzny, a studyjami starożytności wyprzeć zbutwiałą scholastykę. Dla tego też uważanym jest słusznie za jednego z najgłówniejszych twórców epoki odrodzenia. Własną ręką przepisał: Terencyjusza, Liwijusza, Cycerona, Tacyta, Boecyjusza, Homera, oraz ułożył dzieła pomocnicze, głównie do wykładu mytologii starożytnéj: „*Genealogia deorum gentilium*"; „*De montibus, silvie, fontibus etc.*", do historyi: „*De casibus virorum ac feminarum illustrium*", i „*De claris mulieribus*". Pisał także po łacinie sielanki (Eclogae, jest ich 16) i drobne wierszyki włoskie „*Rime*". Boccacio należał do zapalonych wielbicieli Dantego, i w r. 1351 napisał jego apologiję p. t. „*Origine, vita e costumi di Dante*", i to mu zjednało katedrę we Florencyi do odczytów o Boskiéj Komedyi, którę wykładając, napisał komentarz, dochodzący do pieśni XVII. „*Commento sopra la commedia di Dante*". Najdokładniejsze wydanie dzieł B. „*Opere Complete*", sporządził Montier (Floren. 1827); krytyczną edycyje *Decamerona* z wybornym historyczno-literackim komentarzem dał Biagoli (5 tom., Paryż 1823). O życiu B. pisali: Manni w „*Storia del Decamerone*" (Flor. 1742), Mazuchelli, Tiraboschi, Badelli (Flor. 1806, najlepsza dotąd bijografija) i inni. Nowe wyjaśnienia dają „*Monumenti d'un manoscritto autografo di Giov. B.*" (wydane przez Ciampiego, Flor. 1827). Decamerone tłumaczony jest na wszystkie prawie języki europejskie; u nas kilka z tych powieści tłumaczył M. Baliński w Tygod. Wileńs. (1819).

Boccage (Maryja Anna Figuet du) z domu Le Page, ur. 1710 r. w Rouen, wielbiona swojego czasu przez całą Europę poetka francuska, któréj najznakomitszym utworem jest epopeja „*La Colombiade*" (Paryż 1766). Inne jéj poezyje drukowane były w Lyonie 1762, zaś „*Oeuvres politiques*", w Paryżu 1788; † 1802. Mąż jéj *Piotr Józef Figuet du Boccage*, ur. 1700 r. w Rouen, † tamże 1767, znany jest jako tłumacz autorów angielskich i jako autor dzieła „*Lettres sur le théâtre anglais*".

Boccale, miara używana do płynów w państwach włoskich. Jest ona rozmaitą w rozmaitych miastach, i zawiéra w sobie przeszło litr 1, czyli przeszło naszą kwartę, w Medyjolanie tylko wynosi mniéj bo 0,79 kwarty.

Boccalini (Trajan), ur. 1556 r. w Loretto, zajmował przez pewien przeciąg czasu wyższe godności w Państwie Kościelném, i pod osłoną wysokich dostojników rzymskich pisał satyry, najprzód przeciwko ówczesnym literatom („*Ragguagli di Parnaso*"), późniéj przeciwko tyrańskim rządom Hiszpanów w Neapolu („*Pietra del paragone politico*"), z którego to powodu przymuszony był uciekać do Wenecyi, gdzie napisał swoje „*Discorsi politici*". W r. 1617 napadnięty we własném mieszkaniu przez czterech nieznajomych, został zamordowany.

Bocca-Tigris (paszcza tygrysia), tak nazywają europejscy żeglarze ujście rzeki Sikiang, czyli Perłowéj, nad którą zbudowany jest Kanton.

Boccherini (Ludwik), ur. 1740 r. w Lucca, włoski kompozytor na instrumenta smyczkowe i fortepijan, † 1806 w Madrycie. Napisał około 360 kompozycyj instrumentalnych, w téj liczbie 20 symfonij i jedno *Stabat Mater*. Zaleca się głównie melodyjnością, a co się tyczy gruntowności, rozmaitości i oryginalności, to najbliższym jest Haydna.

Boccheta, ciasny i obronny wąwóz, w Apeninach liguryjskich pomiędzy Genuą i Novi ważny bardzo pod względem strategicznym. Obecnie prowadzi przez niego droga żelazna z Alessandryi do Genui.

Bocchoris lub **Bocchyris**, prawodawca i król egipski, wstąpił na tron 781 prz. Chr., panował lat 44. Jego sprawiedliwość była powszechnie znaną; on pierwszy miał postanowić, że w braku dostatecznych dowodów, służy stronie prawo przysięgi. Znienawidzony przez Egipcyjan z powodu swéj surowości, został zwyciężony przez Sabakusa, króla Etyjopii, i żywcem przez niego spalony.

Bochari lub **Bokhari** (Abu-Abdallah-Mohammed), sławny teolog mahometański, ur. 810 r., † 870 r., między którego dziełami zbiór tradycyj wielkiego używa znaczenia.

Bochart (Samuel), ur. 1599 r. w Rouen, pastor kościoła ewang.-reformowanego w Caen, żarliwy obrońca ewangelicyzmu francuskiego, † 1667 r.; zasłużył się wielce w biblijnéj historyi naturalnéj i geografii swemi dziełami, a mianowicie: „*Hierozoicon*" (Londyn 1663) i „*Geographia sacra*" (Caen 1646 i Leyda 1692).

Bocheńczyk) Andrzéj), ur. w Bochni około 1500 r., czas śmierci niewiadomy. Po ukończeniu nauk w akademii krakowskiéj, był najprzód kaznodzieją, potém kanonikiem lwowskim i słynął jako mąż uczony i biegły stylista łaciński. Pozostały po nim trzy dzieła: „*Bellum Theologicum adversum Turcas*" (Kraków 1545); „*Liturgia Armenorum seu Ecclesiae illorum Ritus sacri et ceremoniae*" (Kraków 1549), i „*Tumultuaria Responsio in libellum Philippi Melanctonis nuperrime de Ecclesiae auctoritate et veterum scriptis impie editum*" (Krak. 1540). Dwa ostatnie są bardzo rzadkie.

Bocheński (Jan), sufragan gr.-unicki metropolii lwowskiéj, ur. 1784 r. w Grabowcu, prekonizowany był na biskupa rozeńskiego 20 Maja 1850 r., † 1857 r. we Lwowie.

Bocheńskie starostwo, niegrodowe, leżało w wdztwie Krakowskiém, powiecie Czechowskim. Opłacano z niego w r. 1771 kwarty złp. 1186 gr. 28, a hyberny Złp. 404 gr. 24. Posiadał je od r. 1765 Bogusław Slaski, wojski krakowski. Należało do niego miasto Bochnia z wójtostwem i folwarkiem. Zajęte zostało w r. 1773 przez rząd Austryjacki, który po oddzieleniu miasta, sprzedał samo wójtostwo z folwarkiem w r. 1834 bez licytacyi miastu Bochni za złotych reńskich 67,751 kr. $5^1/_2$.

Bochinu (Adam z), mylnie nazywany *Adamem z Bochni*, doktór filozofii i medycyny, profesor i dwukrotnie rektor akademii krakowskiéj (1510—11), zaprowadził niektóre ulepszenia w akademii, sprowadzał uczonych i zostawił następujące pisma: 1) „*Judicium de scientiis ad Mag. Joann. Stobnicensem*" (Krak. 1515); 2) „*Dialogus Adami (de Bochyn) Poloni, artium et Med. Doctoris de quatuor statibus immortalitatem assequi contendentibus*" (1567).

Bochnia, miasto obwodowe w Galicyi, niedaleko rzeki Raby, słynne wielką kopalnią soli, którą od wielu wieków tu wydobywają. Odkrycie téj kopalni odnoszą do r. 1251, za czasów ś. Kunegundy, żony Bolesława Wstydliwego. Obecnie kopalnia ta składa się z czterech piętr podziemnych, w których 500 robotników dostarcza rocznie przeszło 360,000 cetnarów soli. Miasto Bochnia leży o 6 mil od Krakowa, jest stolicą obwodu, ma administracyję solną, sąd górniczy, wspaniałą farę, kościół księży bernardynów, gimnazyjum i 8000 m.

Bochniak, drzewo niezdatne do żadnéj budowli, z gulami, czyli wypukłemi narostami.

Bocholt, miasto w obwodzie Borken, w pruskiéj prowincyi Westfalii, nad rz. Aa, ma 6000 m. i piękny zamek książąt Salm-Salm. W pobliżu znajdują się wielkie fryszerki. W r. 779 odniósł tu Karol W. zwycięstwo nad Sasami.

Bocholt (Franciszek), jeden z najznakomitszych miedziorytników drugiéj połowy XV stulecia, ze szkoły Eyck'a. Okoliczności jego życia nie są wiadome. Celniejsze jego utwory są: „*Wyrok Salomona*;" „*Chrystus i 12 Apostołów*;" „*Zwiastowanie*;" „*Święty z książką i krzyżem*" i t. d.

Bochotnica, wieś prywatna, w rozkoszném, górzystém położeniu, o pół mili od Kazimierza, w pow. Nowo-Aleksandryjskim, gub. Lubelskiéj, przy drodze wiodącéj do Nowéj-Alexandryi (Puław). Na górze lasami porosłéj znajdują się zwaliska starożytnego zamku, założonego podobno w XIV w., przez słynnego z rozbojów Macieja Borkowicza, wojewodę poznańskiego, w którym miała przebywać Esterka, kiedy Kazimierz W. do tutejszego zjeżdżał miasta.

Bochum, miasto powiatowe w regencyi Arnsbergskiéj, w prow. pruskiéj Westfalii, ma 12,000 m. i urząd górniczy, liczne fabryki, a szczególniéj wyrobów żelaznych i stalowych.

Bochwic (Floryjan), pisarz w przedmiotach filozoficznych, wydał w Wilnie 1) „*Obraz myśli mojéj na pamiątkę żonie i dzieciom*" (1839); 2) „*Obraz myśli mojéj o celach istnienia człowieka*" (1841); 3) „*Pomysły o wychowaniu człowieka*" (1847); 4) „*Zasady myśli i uczuć moich*" (1842).

Bocian (*Ciconia*), rodzaj ptaków brodzących, cechy którego są: dziób prosty, przedłużony, potężny, gładki, ostro zakończony; nogi wysokie, palce przednie błoną spięte, tylny krótszy od przednich, poziomy; ogon krótki. Znany powszechnie jest pospolity u nas gatunek **B.** *biały* (C. alba), ptak przelotny, przybywa w Marcu, a przy końcu Sierpnia odlatuje do Afryki lub Azyi południowéj. Prócz niego znajduje się także **B.** *czarny* (C. nigra) dość rzadki i mniéj towarzyski. Zasługują także na uwagę dwa inne gatunki: indyjski, zwany *Marabutem*, i afrykański *Argala*, których pokrywy podogonowe używane są do ozdób damskich, i znane są w handlu pod imieniem piór marabutowych. **B.** żywią się głównie gadami, rybami, drobnemi ssącemi i rozmaitem robactwem, które wytępiając, zjednały sobie wszędzie względy i poszanowanie; u nas lud ma dla nich pewien rodzaj czci i zabicie bociana poczytuje za grzech nieprzebaczony.

Bock (Fryderyk Samuel), profesor i biblijotekarz uniwersytetu królewieckiego, ur. w Królewcu 1716 r., był czas jakiś kaznodzieją wojskowym; wydał następujące dzieła: „*Historia Socinianismi prussici*" (1753); „*Historia Antitrinitariorum maxime Socinianismi et Socinianorum*" (Królewiec i Lipsk 1796 i 1783), dzieło zawierające w sobie wiele materyjałów do historyi literatury polskiéj. Oprócz tego pisał także w przedmiotach historyi naturalnéj.

Bock (Karol August), zasłużony anatom, ur. 1782 r. w Magdeburgu, od r. 1814 prosektor w Lipsku, † 1833 r.; zostawił wiele pism w przedmiocie anatomii.—**Bock** (Karol Ernest), syn poprzedniego, anatom patologiczny, ur. 1809 r. w Lipsku, uzyskawszy stopień doktora w r. 1831, przybył do Warszawy, gdzie do końca powstania pozostawał jako lekarz pułkowy. Od r. 1839 prof. anatomii patologicznéj w uniwersytecie lipskim. Jako dyjagnosta, kładzie główny nacisk na anatomię patologiczną i na badanie fizyczne; jest nieprzyjacielem wielu lekarstw wewnętrznych; wydał: „*Handbuch der Anatomie*" (2 tomy, 4 wyd. 1849); „*Handatlas der Anatomie*" (7 zesz. Lipsk 1840—41); „*Lehrbuch der pathologischen Anatomie und Diagnostik*" (2 tomy 1852—53); „*Gerichtliche Sectionen des menschlichen Körpers*" (1852). Obok tego, wydaniem dzieła: „*Das Buch vom gesunden und vom kranken Menschen*" (2 tomy, Lipsk 1859, tłom. polskie Jakóba Rosenthala 1872), przyczynił się wiele do rozkrzewienia zasad prostéj, ludowéj medycyny. W ostatnich czasach stara się o wprowadzenie nauki hygijeny do szkół ludowych; w tym celu napisał „*Die pflege des Schulkindes*," które w 50,000 egzempl. rozdał nauczycielom elementarnym; do wykładu nadto antropologii, przyrządzić kazał tanie pomoce naukowe z gipsu.

Bock (Franciszek), znany badacz starożytności kościelnych i historyi sztuki chrześcijańskiéj; ur. 1823 r. w Burfscheid. Po ukończeniu studyjów teologicznych w Bonn, został księdzem w Krefeld, gdzie sporządził wystawę starożytnych arcydzieł sztuki chrześcijańskiéj i założył, znakomicie późniéj rozwinięty, instytut do wyrabiania materyj jedwabnych, podług wzorów średniowiecznych. Dla zbadania paramentyki i metalowych dzieł sztuki średniowiecznéj, podróżował po Niemczech, Francyi, Anglii, Włoszech i Księstwach Naddunajskich. Owocem prac jego są: „*Geschichte der liturgischen Gewänder des Mittelalters*" (2 tomy, Bonn 1859); „*Das heilige Köln, Beschreibung der mittelalterlichen Kunstschätze in seinen Kirchen und Sakristeien*" (Lipsk 1859—61); „*Musterzeichner des Mittelalters*"

(zeszyt 1—3, Lipsk 1859—61); „*Der Karolingische Münster zu Aachen*" (Bonn 1859); „*Der Kronleuchter Kaisers Friedrich Barbarossa zu Aachen*" (Lipsk 1863) i przepyszne dzieło: „*Die Kleinodien des heiligen Römischen Reichs deutscher Nation nebst den Kroninsignien Böhmens, Ungarns und Lombardei*" (Wied. 1864). Zajmuje się także historyją chrześcijańskiéj sztuki złotniczéj w średnich wiekach.

Böckel (Ernest Gotfryd Adolf), teolog ewangelicki, ur. w Gdańsku 1783 r., gdzie był kaznodzieją, † 1845 r.; profesor teologii w Greifswaldzie i pastor kościoła ś. Jakuba w Hamburgu, następnie w Bremie; kaznodzieja nadworny i superintendent jeneralny w Oldenburgu. Oprócz dzieła: „*Die Bekenntnissschriften der evang. ref. Kirche. Mit Einleitungen und Ammerkungen*" (Lipsk 1847), wydał kilka zbiorów kazań i książek do nabożeństwa.

Böckh (August), ur. 1785 r. w Karlsruhe, † 1867 r. w Berl., najuczeńszy i najznakomitszy z tegoczesnych badaczy starożytności klasycznéj, pracował z najpomyślniejszym skutkiem od r. 1811, jako profesor wymowy i literatury starożytnéj przy uniwersytecie berlińskim. Z licznych prac jego literackich celniejsze są: „*Die Staaatshaushaltung der Athener*" (2 tomy, Berl. 1817 i 1851), wydanie „*Pindara*" (2 tomy, Lipsk 1811—22) i „*Corpus inscriptionum graecorum*" (tomy 1—4, Berl. 1824—62), one sławę B. ustaliły w świecie uczonym. Wielkiéj także wartości naukowéj są mniejsze jego prace: „*Metrologische Untersuchungen über Gewichte, Masse und Münzfüsse des Altertums*" (Berlin 1838); „*Urkunden über das Seewesen des Attischen Staats*" (Berlin 1840); „*Manetho und die Hundssternperiode*" (Berl. 1845); „*Untersuchungen über das kosmische System des Platon*" (1852); „*Über die Mondcyklen der Hellenen*" (Lipsk 1855). Böckh miał obok tego znakomity udział w wydaniu dzieł Fryderyka W., a mowy jego miewane w imieniu uniwersytetu, odznaczają się zarówno formą, jak i treścią. Wszystkie prawie akademije niemieckie i zagraniczne liczyły go między swymi członkami. **Böckh** (Fryderyk von), brat poprzedniego, ur. w Karlsruhe 1777 r., mąż stanu badeński; sprawując poprzednio rozmaite urzędy, został 1820 r. dyrektorem najwyższéj izby obrachunkowéj, 1821 r. tymczasowym, a 1824 r. aktualnym szefem wydziału skarbowego, 1828 r. ministrem finansów, i sprawował ten urząd do 1844 r., przy czém jako zdolny urzędnik znakomite wyświadczył usługi swojemu krajowi. W r. 1844 mianowany prezesem rady ministrów, otrzymał 1846 r. pensyję emerytalną; † 1855 r. w Karlsruhe.

Böcking (Edward), ur. 1802 r. w Trarbach, nad Mozellą, † 1870 r. w Bonn; od r. 1833 profesor prawa w Bonn, położył wielkie zasługi w odszukiwaniu pierwszych źródeł prawa rzymskiego i jego historyi. Celniejsze jego dzieła są: krytyczne wydanie: „*Institutiones*" Gajusa (Bonn 1855); „*Notitia dignitatum utriusque imperii*" (3 tomy, Bonn 1830—56); następnie „*Pandekten des römischen Privatrechts*" (t. 1 i 2, Lipsk 1853—55); zarysy „*Pandektów*" (1852) i „*Instytucyj*" (1860). Zajmował się również wyborném wydawnictwem dzieł A. W. Szlegla i pism Ulrycha von Hutten: „*Ulrichi Hutteni opera quae reperiri potuerunt omnia*" (tomów 4, Lipsk 1859—60).

Bocklat, wieś w bawarskim okręgu Niższéj Frankonii, nad Saalą, o 2 godziny drogi od Kissingen, ma 600 m. i licznie zwiedzane źródła mineralne.

Bockold, Bockhold lub **Beckelson** (Jan), znany powszechnie pod nazwiskiem Jana z Lejdy, ur. 1510 r. w Lejdzie, z rzemiosła krawiec, następnie obok tego z zamiłowaniem zajmował się poezyją i sztuką dramatyczną, jako aktor. Odznaczał się bujną wyobraźnią i wymową. Zwolennik anabaptystów, przybył z Janem Matthysem 1533 r. do Münsteru, i po jego śmierci w r. 1534 owładnął zarząd miasta. Ogłosił się królem syjońskim i urządził sobie dwór królewski; ustanowił 12 sędziów i zaprowadził wielożeństwo, a sam pojął 15 żon. Gdy Münster został 1535 r. zdobyty przez biskupa, Jan z dwoma swymi ministrami pojmany, wraz z nimi 23 stycznia 1536 został stracony a zwłoki ich w trzech żelaznych klatkach zawieszono na wieży ś. Lamberta. Treść do opery Meyerbeera „*Prorok*" i Spindlera „*Król Syjoński*" wzięta jest z życia Jana z Lejdy.

Bocksbeutel, od krótkich pękatych butelek nazwa sławnego wina francuskiego Steinwein.

Bockum-Dolffs (Florentyn Henryk Gotfryd), ur. 1802 w Westfalii, wszedł 1826 do służby rządowéj w Berlinie, był późniéj asesorem regencyi w Münster i Merseburgu, następnie landratem powiatu Soest, i na tym urzędzie przyczynił się wiele 1848 do utrzymania spokojności i porządku. Jak poprzednio na sejmikach prowincyjonalnych, tak równie i późniéj, jako deputowany do izb pruskich, odznaczał się zawsze liberalnemi zasadami. W 1861 r. obrany drugim wice-prezesem izby deputowanych, zyskał rozgłos energicznem wystąpieniem na posiedzeniu sejmowem d. 11 Maja 1863, gdy wezwał ministra wojny Roona o poddanie się porządkowi izby, a na jego wahanie się nakrył głowę i posiedzenie zamknął; w kilka dni potém rząd rozwiązał izbę. Był następnie prezesem komisyi wojskowéj, 1867—68 prezesem komissyi długów związku północno-niemieckiego; od 1871 członekiem parlamentu cesarstwa niemieckiego.

Bockshammer (Jan Krystyjan), ur. w Cieszynie 1733 r. † 1804 w Festenburgu, pastor gminy ewang. Gorliwie zajmował się oświatą i moralnością swoich współwyznawców polskich w całym górnym Szląsku, i tym celem tłumaczył na język polski różne książki. W r. 1777 wydał przekład z niemieckiego „*Kazań Dąbrowskiego*", „*Naukę Wiary Chrześcijańskiéj*" i inne, oraz 1791 r. „*Śpiewnik polski*", podług najlepszych niem.

Bocskay (Stefan), ur. 1558 r. przywódzca powstania węgierskiego, spowodowanego prześladowaniem ewangelików, od r. 1604 do r. 1606, w którym umarł. Za jego wpływém jezuici wygnani zostali z Siedmiogrodu. Przeciągnąwszy część wojska cesarskiego na swoją stronę, pobił nieprzyjaciela,

i okrzyknięty został 1605 r. księciem węgierskim, ale zaszczytu tego nie przyjął. Gdy siły jego co raz groźniéj wzrastać zaczynały, cesarz Rudolf ustąpił, i 1606 r. zawarto pokój wiedeński, mocą którego ewangelikom zapewniono wolność religijną, a B. uznany został dziedzicznym księciem Siedmiogrodzkim i przyłączonych do niego kilku komitatów węgierskich.

Bocskay (Jerzy), mąż stanu węgierski z w. XVI, należał do stronnictwa, które za króla Maksymilijana domagało się, aby cudzoziemcy nie byli przypuszczani do urzędów, tak cywilnych jak i wojskowych, jak tego wymagały dawne ustawy. W r. 1569 przeszedł wraz z innymi tajemnie na stronę Jana Zygmunta Zapolskiego, za co uwięziony a następnie pozbawiony majętności, z kraju wypędzony został. Przybywszy do swego zięcia Krzysztofa Batorego, brata Stefana, gdy ten został królem polskim, otrzymał wielkorządztwo Siedmiogrodu.

Böckstein, Beckstein, wieś w Siedmiogrodzie, urząd górniczy. Starożytne kopalnie srebra i złota; obecnie wydają rocznie już tylko 30 grzywien złota i około 150 srebra. Okolica tutejsza zaludnioną była dawniéj przez Słowian Korutańskich.

Boćki, miasto nad rz. Nurem, w gub. Grodzieńskiéj. Między wyrobami rymarskimi dyscypliny, nahajki i harapy tutejsze szczególną miały wziętość. Pierwsze znane były szkolnéj młodzieży pod nazwą *monitora boćkowskiego.*

Boćwina, Botwina (Beta Cicla), gatunek ćwikły, (ob.) na Litwie robią z niéj ulubioną zupę letnią, zwaną chołodcem.

Bocza lub **Boczabanya.** Ob. Boca.

Boczar (Bocari, Bocaris, Botzari, Botzaris, Bozzaris i t. p.), nazwisko rodu bołgarskiego, z którego wielu wsławiło się w powstańczych bojach przeciwko Turkom. 1) B. (Krystos lub Kicos) prześladowany przez Osmana Pazwan-Ogłu, opuścił ojczyznę i schronił się do m. Suli w Albanii W bitwie nad rz. Acheronem 1798 r., zwyciężył AliPaszę. Wydany późniéj przez angielskich szpiegów Ali-Paszy, został zamordowany 1813 r. — 2) B. (Marko), syn poprzedniego. Ob. Botzaris (Marko).

Boczek (Antoni), ur. 1802 r. w Bystrzycy, w margr Morawskiém, † 1847 r.; profesor języka i literatury czeskiéj w Olomuńcu od r. 1831, początkowo pisał rozprawy historyczne i dramata w języku niem. W 1836 r. wydał ważne dzieło dla dziejów polskich p. t. „*Codex dipolmaticus et epistolaris Moraviae*" (Ołomun. t. IV).

Bod (Piotr), ur. 1712 r. w Czernatonie Górnym, † 1768 r., ksiądz ew. ref. w Siedmiogrodzie, wielce zasłużony w sprawie swego kościoła i kraju. Wydał: „*Sz. irás értelmére vezértö magyar Lexicon*" (1745); „*Sz. bibl. historiája*"; „*Judiciaria fori eccl. praxis*" (1757); „*Synopsis juris connubialis* (1763); dwa dzieła, obejmujące życiorysy znakomitszych reformatorów siedmiogrodzkich (1764 i 1765 r.); „*Historia Unitariorum in Transylvania*" (wydana 1776) i inne.

Bodajk, miasteczko w komitacie węgierskim Białogrodzkim (Stuhlweissenburg), 1900 m., wody mineralne; miejsce pielgrzymki do znajdującego się tutaj cudownego obrazu N. Panny.

Bode (Jan Joachim Krzysztof), ur. 1730 w Brunświku, był naprzód muzykiem w Helmstedt i Celle, lecz obok tego zajmował się studyjami gramatycznemi i estetycznemi; następnie przeniósł się do Hamburga, gdzie 1762—63 wydawał pismo „*Hamburger Correspondent*" i wspólnie z Lessingiem założył księgarnię, która przecież nie powiodła im się zupełnie. W r. 1778 udał się, jako pełnomocnik ministra Bernstorffa, do Wejmaru, tu zajmował się pracami literackiemi i wolnomularstwem; † 1793, w godności darmsztadzkiego tajnego radcy. Wyborne są jego tłumaczenia humorystów angielskich, a mianowicie: „*Yorik's empfindsame Reise*" (Hamb. 1768, 5 wyd. 1804); „*Tristram Shandy's Leben*" (9 tomów, 1774) i kilka innych.

Bode (Jan Elert), ur. w Hamburgu 1747; od 1772 astronom akademii nauk w Berlinie, a późniéj członek tejże akademii, † 1826. Ważniejsze jego pisma są: „*Anleitung zur Kenntniss des gestirnten Himmels*" (1768, 9 wyd. Berlin 1822); „*Astronomische Jahrbücher*" (tomów 54, Berlin 1776—1829); „*Atlas niebieski*" na 20 tablicach i „*Uranographia*" (Berlin 1818), obejmująca 17,240 gwiazd.

Bodego prawo. Jeżeli do wyrazów szeregu liczb 0, 3, 6, 12, 24, 48,... dodany po 4, otrzymamy szereg 4, 7, 10, 16, 28, 52,... Liczby te wyrażają stosunkową odległość planet od słońca, t. j. jeżeli odległość ziemi od słońca wyrazimy przez 10, odległość Merkurego wyrazi się przez 4, Wenery 7, Marsa 16, Jowisza 52 i t. d. Do początku tylko bieżącego stulecia brakowało planety na miejscu 28. Bode przeto twierdził, że między Marsem a Jowiszem winna się znajdować planeta, do owych czasów nieznana. W krótce też rzeczywiście w tym miejscu poczęto odkrywać szereg drobnych planet, zwanych planetoidami (ob.), krążących między Marsem a Jowiszem. Odkrycie to potwierdziło przypuszczenie Bodego.

Bodelschwingh-Velmede (Ernest von), ur. w Velmede, pod Hamm, 1794 r.; porzuciwszy służbę wojskową, wstąpił 1817 do pruskiéj służby cywilnéj, był prezesem regencyi w Trewirze, 1834 nadprezesem prowincyj nadreńskich, 1842 r. ministrem skarbu, 1844 ministrem spraw wewnętrznych a 1848 opuścił służbę. Wybrany 1842 do izby drugiéj, był reprezentatem polityki unitarnéj. Później stał na czele stronnictwa potępiającego wprawdzie politykę rządu, mimo to jednak popierającego ją wszelkiemi siłami. W r. 1852 został znowu prezesem regencyi w Arensburgu, † 1854.

Bodensee, Bodeńskie jezioro, niekiedy Konstancyjeńskiém zwane. Rzymianie nazywali je *Lacus Brigantinus*, ma 9 1/2 mili kw, a największa głębokość dosięga 300 metrów. Położone jest na 1322 stóp nad powierzchnią morza, na północnym stoku Alp, i utworzone z rzeki Renu, który poniżéj Rheineck wpada do niego, a pod Konstancyją znowu do swego wraca koryta. Przy długości 8 1/3 mil i najwyższéj szerokości 2 mil, brzegi jego, dotykające pięciu rozmaitych państw, a mianowicie: Badenu, Wir-

tembergu, Bawaryi, Austryi (Tyrolu) i Szwajcaryi (Kantonu St. Gallen i Turgowii), wynoszą 26¼ mil. Pomiędzy Konstancyją i Mörsburgiem zwęża się znacznie, jego część północno-zachodnia zwykle bywa nazywaną Ueberlingensee, część zaś południowo-zachodnia, wraz z wyspą Reichenau, uważaną jest jako oddzielne jezioro Zellersee. Okolice jeziora Boden są nader powabne. Najważniejsze punkta nadbrzeżne są: bawarskie miasto Lindau, tyrolskie Bregenz szwajcarskie Rosschach i Arbon, badeńskie: Konstancyja, Ueberlingen i Mörsburg, wirtembergskie: Friedrichshafen i Langenargen. Niegdyś nadzwyczaj ożywiona żegluga żaglowa, skutkiem zaprowadzenia statków parowych, których obecnie kursuje 18, zmniejszyła się nieco. Brzegów tego jeziora dotyka aż pięć rozmaitych kolei żelaznych, dochodzących do miast: Lindau, Friedrichshafen, Rosschach, Romanshorn i Koustancyi. Por. „*Der Bodensee und seine Umgebungen*" (Sztutgard 1857, 3 cz.).

Bodenstedt (Fryderyk Marcin), znakomity literat i poeta niemiecki, ur. 1819 w Peine, w Hannowerskiém; porzuciwszy stan kupiecki, poświęcił się nauce historyi i filozofii, poczém był nauczycielem w Rossyi; 1845 podróżował po Kaukazie, Krymie i Azyi Mniejszéj; 1846 powrócił do Niemiec. Przechodząc rozmaite koleje życia, powołany został 1855 do Monachijum do grona poetów i literatów, przebywających na dworze króla Maxymilijana. Z dzieł naukowych B. zasługują na szczególną wzmiankę: „*Die Völker des Kaukasus*" (Berl. 1855); „*Tausend und ein Tag im Orient*" (1859) i „*Shakespeare's Zeitgenossen und ihre Werke*" (t. 1—3, Berlin 1858—60). Celniejsze jego prace poetyczne są: „*Lieder des Mirza-Schaffy*" (1 wyd. Berl. 1851, 32 wyd. 1870), oraz „*Gedichte*" (Berl. 1852) i „*Aus der Heimat und Fremde*" (1856). Napisał także kilka dramatów, najlepsze: „*Demetrius*", tragedya (1856) i „*König Authari's Brautfahrt*" (1860) komedyja. Zbiór dawniejszych jego opowiadań wyszedł 1871 w 4 tom. pod tytułami: „*Aus deutschen Gauen*" i „*Vom Hofe Elisabeth's und Jakob's*". Zasłużył się również niemieckiéj literaturze jako wyborny tłumach Puszkina, Lermontowa i niektórych sztuk Szekspira. Jego „*Gesammelte Schriften*" (Berlin 1865—69) obejmują 12 tomów; jako tłumacz poetów angielskich i rossyjskich dowiódł niepospolitego talentu.

Bodenstein (Andrzéj), ob. Karlstadt.

Bodenum, dawna byzantyńska nazwa teraźniejszego Widdinu.

Bodiak, ruska nazwa ostu, ob. Oset.

Bodin (Jan), ur. w Angers 1530 r., uczony prawnik i publicysta francuski, który, pałając niechęcią dla Henryka III, związał się z Ligą. Gdy następnie Henryk IV ujął się za sprawą protestantów, przeszedł na jego stronę, † 1596 r. Najważniejszem jego dziełem jest: „*De la république*", pierwsze to dzieło, w którém polityka naukowo opracowaną była. Inne jego pisma, jak: „*Démonomanie*" (Paryż 1579), oraz „*Theatrum naturae universae*" (Lyon 1566) przekonywają, jak nauka i zabobon ściśle łączyły się w jego umyśle. Inne jego dzieło: „*Heptaplomeres de abditis rerum sublimium arcanis*" ściągnęło nań zarzut ateizmu. Porów. o nim Leyzer'a „*De vitae et scriptis Bodini*", *i Baudrillon'a* „*Jean Bodin et son temps*" (1853).

Bodin (Jan Franciszek), ur. 1766 r., historyk francuski; za czasów rzeczypospolitéj, cesarstwa i restauracyi urzędnik skarbowy, † 1829 r. w Launay; wsławił się jako autor dzieł: „*Recherches historiques sur Saumur et le Haut-Anjou*" (2 t. Paryż 1812—15), i „*Recherches historiques sur l'Anjou et ses monuments*" (2 t. Paryż 1821—22). — **Bodin** (Felix), syn poprzedniego, ur. 1795 r. w Saumur, † 1837 r.; redaktor pisma: „*Mercure du XIX siècle*"; napisał: „*Résumé de l'histoire de France*" (1821) i „*Résumé de l'histoire d'Angleterre*" (Paryż 1824), dzieła, które w licznych powtórzone były wydaniach.

Bodin (Konstanty), syn cara serbskiego Michała, i sam car serbski od r. 1071—97, założył stolicę swą w Dukli (Dioclea). Usiłował zdobyć carstwo Bołgarskie. Zawojował županów Bośnijskiego i Raskiego. Z namowy żony Jakwinty, włoszki, kazał wymordować wszystkich swoich krewnych. Był wielkim stronnikiem katolików rzym. a nieprzyjacielem greckich, † w Skodrze.

Bodley (Sir Tomasz), angielski mąż stanu i uczony, ur. w Exeter, w Devonshire, 1544 r.; był za królowéj Elżbiety posłem przy kilku dworach zagranicznych, a później żył prywatnie w Oxfordzie, i zbogacił uniwersytet zapisem 200,000 funtów szterl., od którego nazwano tamtejszą biblijotekę, „*bodlejańską*"; † 1612 r. Uniwersytet oxfordzki obchodzi jego pamiątkę corocznie w dniu 8 Listopada.

Bodlak (Hippophaë), *Bodzieniec* albo *Rokitnik*, rodzaj rośliny z rodziny oliwnikowatych; kwiaty dwudomowe, pręcikowe z okwiatem dwulistkowym, słupkowe z okwiatem zwitkowatym, o kraju dwuwrębnym; owoc okryty okwiatem, jagodowaty. *Bodlak pospolity*, albo oliwa leśna (*H. rhamnoides*) krzew 6 do 16 stóp wysokości mający, korzenie ma czołgające się, puszczające wiele wyrostków, pień gałęzisty, z ostremi twardemi cierniami; liście wązkie i długie, kwiaty żółte, rozkwitające w Czerwcu. Jagody pomarańczowe, wielkości grochu, mają smak kwaskowaty i cierpki. Krzew ten, pożyteczny do umacniania gruntów piaszczystych, rośnie na wybrzeżach Europy i nad brzegami niektórych rzek. Drewno przydatne do robót tokarskich; w Norwegii wywar liści i gałęzi używa się jako napój napotny. Niektóre gatunki hoduje się jako ozdobne.

Bodmer (Jan Jakób), ur. 1698 r. w Greifensee, pod Zürichem. W połączeniu z Breitingerem zaczął wydawać 1721 pismo peryjodyczne: „*Discurse der Maler*", w którem silnie powstawał na panujący wówczas w Niemczech zepsuty smak francuski w sztuce i poezyi, co zawikłało go w zacięte spory z Gottschedem. W r. 1725 otrzymał katedrę historyi w Zürichu, 1737 został członkiem wielkiéj rady, 1775 usunął się do swéj posiadłości wiej-

skiéj i † 1783 r. w Zürich. Jako poeta napisał „*Noachide*“ (Zür. 1752) i kilka dramatów lichéj wartości. Ważniejsze są jego wydania: „*Nibelungen*“ (1757); „*Sammlung der Minnesänger*“ (1758), tudzież wydania Boner'a, Opitz'a i t. d. Por. Danzella „*Gotsched und seine Zeit*“ (1848).

Bodmer (Jerzy), w Zürich, znakomity mechanik, ur. 1786 r. w Zürychu; był przez pewien przeciąg czasu kapitanem artyleryi badeńskiéj i dyrektorem technicznym fabryk żelaznych; od 1824 był zarządzającym fabryką machin w Anglii, a od r. 1847 zamieszkuje w Wiedniu, gdzie należy do budowy austryjackich dróg żelaznych. Bodmer ulepszył koła przy machinach parowych, poprawił maszynę do prędzenia bawełny, w 1808 r. urządził model pierwszy od tyłu nabijanéj armaty, i w ogóle otrzymał patenty na 80 przeszło nowych machin i przyrządów.

Bodmeryja (po ang. *bottomry*), pożyczka zaciągana przez właściciela okrętu na budowę, wykończenie lub naprawę tegoż, pod warunkiem, że pożyczający straci swe pieniądze i nie będzie miał prawa do dalszych poszukiwań, jeżeli okręt przed przybyciem do celu swéj podróży się rozbije, a nawet (według niektórych praw morskich) ulegnie znacznemu uszkodzeniu. Ponieważ pożyczka taka na ryzyko właściciela, nie przedstawia gwarancyi zwrotu, dlatego pożyczający zwyczajnie pobierają wtedy, co jest nawet dozwolone morskiemi prawami, daleko wyższe procenta, od 10 do 15% na czas podróży kilku tygodniowéj. Jeśli pieniądze są wypożyczane nie na okręt, a na ładunek, to pożyczka taka przyjmuje nazwę (szczególniéj w Anglii) respondencyi, któréj charakter jest tenże sam co bodmeryi.

Bodocki (Wawrzyniec), ur. w Poznaniu 1607 r., wstąpił w 18 roku życia do zgromadzenia franciszkanów, lecz opuścił klasztor i przyjął wyznanie ewangielickie; po rozmaitych kolejach losu, przybył do Rostoku, gdzie został profesorem wymowy, występując przy każdéj sposobności przeciw papieżowi i duchowieństwu rzym.-kat., † 1661, zostawiwszy kilka dzieł treści filozoficznéj i teologicznéj w języku łacińskim: „*De natura*“ i t. d.; „*Revocatoria pontificiorum dogmatum*“; „*De virtutibus modalibus*“ i t. d.

Bodoni (Giambattista), ur. 1740 r. w Salazzo, znakomity drukarz i uczony włoski, założył 1765 r., z polecenia księcia Parmy wielką drukarnię w Parmie, z któréj wyszły wspaniałe edycyje Homera, Virgilijusza, Horacego, Danta, tudzież wielu rzymskich, włoskich i francuskich klasyków. Najsławniejszą jego pracą jest pyszne wydanie Iliady Homera (3 t. 1808), † 1813 w Padwie.

Bodrog, Bodrok, rzeka w Węgrzech, początek w komitacie Zemplińskim, z połączenia rzek Tepli, Ordowy i Laborcy. Przed złączeniem się z tą ostatnią zowie się *Bodroczką*; pod Tokajem wpada do Cisy, gdzie tworzy wyspę *Bodrogköz*.

Bodrog-Keresztur, obszerna wieś węgierska w komitacie Zemplińskim, położona wśród bogatych winnic, które w czasie ostatniego powstania węgierskiego wiele ucierpiały i od tego czasu znacznie podupadły.

Bodryci, *Abodryty*, *Obotryci*, dwa plemiona słowiańskie; jedno południowe zamieszkiwało w Bołgaryi, w niższych Węgrzech, przy ujściu Cisy do Dunaju i w górnych Węgrzech, nad rz. Bodrokiem, drugie, między morzem Baltyckiém i Łabą, od rz. Warnowy i Stepenicy, aż do Trawny (w Meklemburgu i Holsztynie).

Bodul, Boduli, przezwisko, dawane Chorwatom Kiekawskim przez ich sąsiadów.

Bodula, herb polski, powstały w XIII w.: w polu niebieskiém trzy lilije białe, jedna nad drugą; w szczycie hełmu 5 piór strusich.

Boduszyński (Wojciech Jerzy), lekarz i profesor, ur. w Rzeszowie 1768 r., † 1832 r., studyjował medycynę we Lwowie i Wiedniu, osiadł w Galicyi; pierwszy z lekarzy galicyjskich zaprowadził 1801 ospę ochronną. W r. 1811 mianowany został profesorem medycyny w uniwersytecie krakowskim, prowadził klinikę i wykładał w nim kilka nauk lekarskich.

Bodzanów, osada w guber. i powiec. Płockim, nad rz. Mułtawą, ma 800 m.

Bodzanta, herbu Szeliga, rodem z ziemi Sandomierskiéj, był za króla Kazimierza W. wielkorządcą ziemi Krakowskiéj; za króla Ludwika z kanonika krakowskiego mianowany został 1382 arcybiskupem gnieźnieńskim. W czasie bezkrólewia silnie popierał Zygmunta Luxemburczyka na tron polski, późniéj atoli ustąpił woli narodu, koronował Jadwigę, chrzcił Władysława Jagiełłę i koronował go w r. 1386, a następnie jeździł z nim na Litwę, poświęcił w Wilnie katedrę i postanowił pierwszego tamecznego biskupa, † 1389 r., pochowany został w Gnieźnie.

Bodzanta (*Jankowski*), biskup XIV w., ob. Jankowski Bodzanta.

Bodzechów, wieś prywatna, w gubernii Radomskiéj, powiecie Opatowskim, nad rz. Kamionną, ma 420 m. i wielkie zakłady żelaza, jako to: piec wielki, kilka fryszerek i fabrykę odlewów żelaznych.

Bodzentyn lub **Borzęcin**, dawniéj miasto, dziś osada w gub. i pow. Kieleckim, nad rz. Psarką; pierwotnie wieś należąca do biskupów krakowskich, zamieniona została w XIV w. przez biskupa krakowskiego Bodzantę Jankowskiego na miasto, które otrzymało nazwę od jego imienia, do 1797 było własnością biskupów krakowskich. Piękny kościół parafijalny mieści w sobie ciekawe zabytki dawniejszéj sztuki, a ruiny wielkiego zamku biskupiego, opuszczonego dopiero w końcu zeszłego wieku, świadczą o bogactwach i znaczeniu dawnych pasterzy krakowskich. Obecnie Bodzentyn ma 1550 m., trudniących się rolnictwem i rzemiosłami. Składa się z dwu części: dawniejsza opasana była murem i wzmocniona basztami, z których dwie dotąd jeszcze pozostały. Ruiny zamku biskupiego, wzniesionego na wzgórzu nad Psarką, piękny przedstawiają widok. Kolegijata, zbudowana 1453 przez Zbigniewa Oleśnickego, należy do najpiękniejszych świątyń naszego kraju. Najszacow-

niejszym zabytkiem sztuki w tym kościele jest ołtarz składany, znakomite dzieło malarskie nieznanego artysty z końca XV w.

Bodziec, herb nadany 1843 Walentemu Rogalskiemu: tarcza dwudzielna, w prawém polu srebrnem róg czerwony jeleni i bawoli szary; w lewem czerwoném Themida w szacie niebieskiéj; w szczycie hełmu, podobnie jak w tarczy, rogi.

Bodziszek (Geranium), rodzaj naczelny rodziny swojego nazwiska; ma kielich o wcięciach prawie równych, płatki równe, pręcików 10; żeberka łupin owocu po dojrzeniu zakrzywione są jak sprężyna zegarkowa. U nas rośnie dziko kilkanaście jego gatunków, jak np. **B.** *czerwony*, **B.** *leśny*, **B.** *błękitny*, **B.** *błotny* i t. d. Nazwę łacińską otrzymał z gr. *geranos* (zóraw'), dla podobieństwa owocu do dziobu tego ptaka.

Bodziszkowate (Geraniaceae), rodzina roślin dwuliściennych. Łodyga zielna, niekiedy półdrzewna, liście opatrzone przylistkami, naprzeciwległe; kwiatostan wierzchołkowy; kwiaty pojedyńcze; kielich o 5 listeczkach wolnych, lub u dołu zrosłych; korona o 5 płatkach; pręciki zwykle w dwóch okółkach, pylniki dwukomorowe; owoc, torebka 5 nasienna, pękająca na 5 łupin. Rosną w ogóle w okolicach umiarkowanych i są wonne. Należą tu rodzaje: *Bodziszek* (Geranium), *Dziebrenosek* (Erodium), *Muszkatel* (Pelargonium) i *Ślazibodek* (Monsonia).

Bodźce (med.), tak nazywają w najogólniejszém rozumieniu wszelkie działacze, które wpływem swoim mogą obudzić objawy żywotne, głównie działając na układ nerwowy istot żyjących. Według tego więc, bodźcami właściwymi są wszelkie wpływy sprawiające przejście nerwu ze stanu spoczynku w stan czynny (ob. nerw.), i tym sposobem wywołujące pewne objawy, bądź w samym układzie nerwowym, bądź za jego pośrednictwem w reszcie organizmu. Do takich bodźców należą: wpływy mechaniczne, chemiczne, ciepło i elektryczność.

Boë (Franciszek de la), zwany Sylwiuszem, ur. 1614 r. w Hanau, † 1672 r.; prof. w Lejdzie, znany jest jako założyciel systemu chemijatrycznego; choroby rozdzielił co do ich powstawania na dwa rodzaje, jako powstałe z „*ostrości*" kwasowéj, albo alkalicznéj. Dzieła jego wyszły w r. 1671 w Amsterdamie i 1693 r. w Genewie.

Boërhavia (*Jałdzina*), rodzaj roślin z rodziny nocnicowatych (*Nyctaginae*), obejmuje rośliny zielne lub krzewiaste, właściwe strefom gorącym, z których kilka gatunków ma własności lekarskie. Korzeń **B.** *erecta*, w Indyjach zachodnich, jest wymiotnym. Wywar **B.** *procumbens* używa się w Indyjach wschodnich przeciw febrom tam panującym. Korzeń **B.** *esculenta* w Peru jest jadalny.

Boerhave (Herman), sławny lekarz XVIII stulecia, ur. 1668 r. w Woorthout, pod Lejdą, był pierwotnie teologiem, poświęcił się później medycynie. Medycyny nauczył się prawie bez pomocy profesorów. Był wielkim zwolennikiem Hippokratesa, lecz od 1705 r. chwycił się nauki jatromatematyków. W r. 1709 został profesorem medycyny i botaniki w Lejdzie, od 1714 r. był rektorem uniwersytetu, i wtedy, jeden z pierwszych, rozpoczął publiczny wykład sztuki lekarskiéj w szpitalu przy łożu chorego. W r. 1718 przybrał jeszcze katedrę chemii, ale tę wraz z wykładem botaniki zaniechał 1729 r., † 1738 r. Był on doskonale obeznany z całą literaturą lekarską, jako lekarz nie miał sobie równego w owym czasie; obdarzony przy tém świetną wymową, słynął szeroko w Europie i po za Europą. Prócz wielu innych dzieł napisał: „*Institutiones medicae in usum annuae exercitationis*" (Lejda 1708 r.); „*Aphorismi de cognoscendis et curandis morbis in usum doctrinae medicinae*" (Lejda 1709 r.); „*De comparando certo in physicis*" (Lejda 1714 r.); „*Elementa chemiae*" (2 tomy, Paryż 1724 r.). Najsławniejszym jego uczniem był A. von Haller.

Boëdromije, uroczystość na cześć Apollona w Atenach, w d. 7 miesiąca Boëdromion (Wrześ.—Październ.) obchodzona; początek jéj wywodzą od zwycięstwa odniesionego w tym miesiącu przez Tezeusza nad Amazonkami, albo od pomocy, jakiéj udzielili Jon i Xuthos Ateńczykom, za Erechteusza, wojowanym przez Eumolpa i Eleuzyńczyków. *Boëdromios*, przydomek Apollona w Attyce i Beocyi.

Boehme (Jakób), jeden z najwięcéj znanych mistyków i teozofów niemieckich, ur. w r. 1575 w Górnych Łużycach. Z natury obdarzony bujną fantazyją i skłonnością do marzeń, rozwinął je bardziéj jeszcze przez swój sposób życia, z początku jako samotny pastuszek bydła, następnie zaś przykuty do warsztatu szewckiego. Nauczywszy się czytać, czas wolny poświęcał na czytanie biblii, unikając wszelkich stosunków z ludźmi. Wkrótce też zaczął miewać widzenia, do czego przyczyniła się niemało znajomość z lekarzem Bartłomiejem Sklejem, od którego przejął jego kosmologiczno-mistyczny pogląd. Roku 1600 miał drugie widzenie, następnie jeszcze dwa. Rezultaty ich wypowiedział w swoich dziełach, jako to: „*Aurora oder die Morgenröthe im Aufgange*" i innych, których liczba wynosi 21. Siedmioletni okres czas. 1610—1617, w którym **B.** nic nie pisał, nazwał on swoim sabatem. **B.** doznawał licznych prześladowań ze strony prawowiernych protestantów, którzy nietylko dzieła jego niszczyli i na wygnanie go skazali, ale nadto mimo przykładnego i bogobojnego życia, wzbraniali się pochować ciała jego po śmierci, która nastąpiła 1624 r. Mimo licznych dzieł, jakie **B.** po sobie zostawił, jest prawie niepodobną rzeczą, przedstawić jego system teozoficzny. Poglądy jego o Bogu i świecie, opierają się przeważnie na biblii. Długi czas **B.** był w zupełném zapomnieniu, pierwszy dopiéro Jacobi zwrócił na niego uwagę, i odtąd wiele się nim zajmowano. Hegel stawia go nawet na czele nowéj filozofii. Uczniowie **B.** znani są w historyi filozofii pod nazwą Boehmistów. Pierwsze kompletne wydanie sporządził Henryk Beets w Amsterdamie 1675 r., najnowsze zaś wydanie K. W. Schiebler w Lipsku,

1831—43 r. 5 tomów. Pisali o nim Wullen, Sillig, Hamberger i inni.

Boehme lub **Boemius** (Jan), z Aub, w Bawaryi, ztąd zwany „*Aubanus*", żył w pierwszéj połowie XVI w. W r. 1538 wydał: „*O zwyczajach wszystkich narodów*" (t. 3) w języku łacińskim. Przekład włoski w Wenecyi 1749 r., a czeski w Ołomuńcu 1579 r. Napisał także dzieło „*Sveviam*", pomieszczone w „*Melch. Goldasti scriptores rerum svevicarum.*"

Boehmerwald, niemiecka nazwa gór Szumawskich. Ob. Szumawy.

Boers (chłopi), tak nazywają się na przylądku Dobréj Nadziei koloniści pochodzenia holenderskiego. Skutkiem nierozważnego postępowania Anglików, prześladujących ich narodowość, przenieśli się w znacznéj liczbie po za rzekę Pomarańczową, i tu założyli rzeczypospolite Transvalską i Oranje-Rivier. Wielu z nich zamieszkało także w Port-Natal; wszyscy atoli uznali nad sobą zwierzchnictwo Anglii.

Böszörmény Rácz, czyli *Hájdú* **B.** (Besermiń Serbski, czyli Hajducki), m. stołeczne okręgu *Hajduków*, obecnie w komit. Pół.—Biharskim, 15,000 m. wyzn. ewan. refor., hodowla bydła. Inny **B.**—**Bereg**, m. w k. Połud.-Biharskim.

Boëthius (Anicius Manlius Torquatus Severinus), sławny rzymski filozof i mąż stanu, urodzony koło 470 r. po Chr. Po 510 r. został konsulem i sprawował tę godność z wielkiém zadowoleniem narodu i króla Ostrogotów Teodoryka. Liczne jednak tajemne oskarżenia, jakoby **B.** należał do spisku z cesarzem bizantyńskim, celem wypędzenia Ostrogotów, wznieciły przeciwko niemu podejrzenie Teodoryka, który go skazał na więzienie, a następnie na śmierć 524 (526 r.). W więzieniu napisał sławne swe dzieło: „*Consolatio philosophiae*". Jestto rozprawa napisana klasycznym językiem łacińskim, któréj celem okazać znikomość doczesnych rzeczy i prawdziwą wartość cnoty. Podanie niesie, jakoby **B.** był chrześcijaninem, stąd przypisują mu dzieła teologiczne, co zupełnie jest bezzasadne. Treść jego „*Consulatio philosophiae*", opiera się wyłącznie na filozofii starożytnéj, któréj się z wielkiém zamiłowaniem **B.** oddawał, a nie na nauce chrześcijańskiéj. **B.** tłumaczył nadto niektóre dzieła Arystotelesa *Topica*, Elencha *Sophistica*, Euklidesa *Geometryję* i inne, oraz pozostawił niektóre dzieła treści logicznéj (Introductio ad syllogismos i inne). Dzieła **B.**, mające w wiekach średnich wielkie znaczenie, pierwszy raz wydane zostały w Wenecyi 1491—2 r. Oprócz tego Angelo Mai odkrył nieznane dotąd retoryczne pisma **B.**, umieszczone w „*Classici Auctores e Vaticani Codicibus*" (3 t. Rzym 1831 r.). Przypisywane mu dzieła teologiczne, pochodzą z późniejszéj epoki. Później wydawano często, lecz tylko pojedyncze rozprawki. Nad ustaleniem textu pracował w ostatnich czasach Th. Obarius (Jena 1843 r.).

Bóg, istota najwyższa, która od niczego niezależna, jest stwórcą wszechświata, i od któréj losy wszystkiego zależą. Do uznania takiéj istoty zniewala nas zarówno nasza organizacyja duchowa, równie jak i nasza nieudolność fizyczna. Dla tego téż trafia się to pojęcie u wszystkich ludów, które już przekroczyły stan dzikości. Lecz pojęcie Boga nie jest stałe i niezmienne, owszem, jako wyrób indywidualności człowieka, równie jak i pewnéj cywilizacyi, nosi ono ślady swego pochodzenia, i zmienia się wraz z postępem cywilizacyi. Początkowo, gdy ludzie nie zdołali się jeszcze wznieść do uchwycenia związku pomiędzy zjawiskami, utworzyli sobie bogów oddzielnych, piorunów, wody, ognia, życia i. t. d. Jestto wielobóstwo. (Ob. Politeizm). W miarę jak ludzie poznają zależność wzajemną od siebie zjawisk i panującą w naturze jedność, wielobóstwo ustępuje miejsca panteizmowi (ob.), który utożsamia Boga z naturą. Cała starożytność, z wyjątkiem narodu Żydowskiego, nie wzniosła się do pojęcia Boga, niezależnego od natury: Politeizm i panteizm są tylko ich wyrobem. Jeden tylko naród żydowski wyrobił sobie pojęcie Boga, który będąc sam stwórcą świata, jest wyższym i różnym od niego, lecz do pojęcia Boga powszechnego wznieść się nie zdołał. Ideę tę, że Bóg jest jeden dla wszystkich, wypowiedziało chrześcijaństwo, którego nauka o miłosierdziu i miłości Boga, była z zapałem witana przez uciśnionych. Zwrócić należy uwagę na tę okoliczność, że idea powszechności Boga przypada z czasem ujarzmienia całego świata, wówczas znanego przez Rzymian. Ponieważ pojęcie Boga jest pojęciem czysto oderwaném, któremu w naturze żaden zmysłowy przedmiot nieodpowiada, stąd starano się dowieść jego istności. Dowód istności Boga polega na uznaniu tego pojęcia przez wszystkich ludzi. Jestto tak zwany *dowód historyczny*. Oprócz tego znane są w historyi filozofii. 1) *Dowód ontologiczny*, który znajduje się już u ś. Augustyna, i który rozwinięty został przez Anzelma Kanterburyjskiego. Zasadza się na tém, że pojęcie Boga, jako istoty najdoskonalszéj, zawiera już w sobie istnienie takiéj istoty. 2) *Dowód kosmologiczny*, stara się okazać istnienie Boga, jako przyczyny wszechświata (Primum movens u scholastyków). 3) *Dowód teologiczny*, który z celowości, panującéj w wszechświecie, wyprowadza wniosek istoty najdoskonalszéj, która wszystko według pewnego porządku zaprowadzić zdołała. Do dowodu tego używa także Pismo Ś-te. 4) *Dowód moralny*, którego podstawą jest powszechność praw moralnych. Porównaj art. Duch, Moralność, Religija.

Bogacki albo **Bogatzky** (Karol Henryk), syn oficera wojsk austryjackich, ur. we wsi Jankowie, na Szląsku, 1690 r. † 1744 r. w Halli; przeznaczony do stanu wojskowego, od dzieciństwa głęboką natchniony pobożnością, wbrew woli ojca poświęcił się zawodowi duchownemu. Mniéj czynny jako kapłan, z powodu wątłego zdrowia, wszystek czas poświęcał pisaniu ksiąg duchownych w języku niemieckim, odznaczających się głęboką wiarą, gorącą miłością i szczerą prostotą, z których „*Gül*

denes Schatzkästein der Kinder Gottes" liczy 40 kilka wydań (t. 2).

Bogactwo, wyraz, który każdy prawie inaczéj pojmuje, a którego rzeczywiste znaczenie i zakres trudno określić dokładnie. W mowie potocznéj bogactwem nazywa się posiadanie większéj ilości dóbr, niż te, które człowiek zwyczajnie posiada, a więc posiadanie dostatecznéj ilości środków do opędzenia nietylko potrzeb rzeczywistych, ale nawet i zachceń zbytkowych. W nauce ekonomii politycznéj wyraz ten ma daleko obszerniejsze znaczenie, mianowicie oznaczają tém mianem: ogół przedmiotów (produktów, pracy albo usług), służących do zaspokojenia potrzeb fizycznych, umysłowych i moralnych człowieka. Do takiego pojęcia jednak nie rychło nauka doszła, długi czas identyfikowano bogactwo z pieniędzmi, wielką ilością drogich metalów, a takie pojęcie bogactwa było zasadą systemu merkantylnego (ob.). Sully, Vauban, a głównie fizyjokraci (ob.), źródeł bogactwa dopatrywali jedynie w ziemi; Adam Smith nazywał bogactwo: „produktem rocznym ziemi i pracy", rozumiał pod niém wszystko, co konieczne, przyjemne, lub użyteczne. J. B. Say dzieli bogactwa na przyrodzone, jak np. powietrze i światło, i społeczne, które mogą być zamienialne; Malthus i Courcelle-Seneuil żądają, aby pod bogactwem pojmować nie tylko rzeczy użyteczne i mogące być własnością człowieka, ale w ogólności materyjalne; tak więc usługi, według nich nie stanowią bogactwa. Bogactwo jednak stanowi wszystko, co jest użyteczne, a ponieważ użyteczności usług nikt nie odmawia, dla tego i one powinny być objęte pojęciem bogactwa.

Bogàdi z Barani (Jan), Słowak węgierski, asesor komitatu Tręczyńskiego, † 1806. Napisał „*Odpowiedź na pytanie: dla czego za Józefa II wielu kat. rz. przyjęło wyznanie ewangielickie*".

Bogarodzica (Pieśń), najdawniejszy mowy, literatury i muzyki polskiéj zabytek, ułożony być ma przez ś. Wojciecha, biskupa pragskiego i apostoła polskiego przy końcu X wieku, podług innych zaś ma pochodzić z XIV w. Hymn ten ułożony na cześć Najświętszéj Panny, śpiewany bywał niegdyś przez rycerstwo polskie przy rozpoczęciu bitwy z nieprzyjacielem.

Bogaszinowiczowa, z włoska **Bogascini** (Lukrecyja), ur. 1750 r. w Dubrowniku; gorliwie opiekowała się literaturą chorwacką do saméj śmierci 1800 r. Pisała różne poezyje i dramy, oraz pieśni w języku chorwackim.

Bogatko (Makary), adjunkt przy profesorze mineralogii w b. uniwersytecie wileńskim, późniéj inspektor szkoły powiatowéj w Poczajowie, napisał i wydał: „*Nomenklaturę minerałów, według układu Wernera* przez *Szymanowskiego używaną*" (Wilno 1815).

Bogatko (Ignacy), napisał dzieło: „*Scientia artium militarium, architecturam, pyrotechnicam, taeticam, polemicam, perspectivam complectens*" (Lwów 1747, z 19 tablicami i jedną ryciną).

Bogdan (Jan), współczesny wymowny kaznodzieja polski rz. kat., autor kilku książek nabożnych, tudzież *Gorzkich Żali*, śpiewanych w czasie czterdziestodniowego postu.

Bogdan, imię kilku hospodarów mołdawskich. B. I *Dragosz*, rodowity słowianin. Na początku XIV w. sprowadził do Multan, wówczas spustoszonych przez Mongołów i Tatarów Nogajskich, pewną liczbę wychodźców rumuńskich z Węgier, owładnął całym krajem i dał początek dynastyi *Dragoszowickiéj*. — B. III *Negrul* (Czarny), syn Szczepana W. objął rządy na początku XVI w. Po bitwie Mohaczskiéj uznał nad sobą zwierzchnictwo tureckie.—B. VI, w r. 1611 wraz z bratem Konstantym I zwyciężony przez Turków, uprowadzony został do Turcyi, gdzie przyjął mahometanizm.

Bogdanka, właściwie jest to imię, znaczące toż samo co Teodora; lecz w naszym języku ma i ogólniejsze znaczenie, jako ulubionéj i ukochanéj dziewicy, lub narzeczonéj.

Bogdanowicz (Bernard), benedyktyn, † 1708 r. Ogłosił drukiem po łacinie kilka dzieł treści religijnéj.

Bogdanowicz (Konstanty), ur. w Ramie (w Syrmii, w król. Sławońskiém), † w Nowym Sadzie, pisarz serbski. W r. 1848 założył w Peszcie czasopismo *Wiestnik*. Był sekretarzem patryjarchy Rajaczycza, a potém adwokatem w Nowym Sadzie.

Bogdanowicz (Hipolit), poeta rossyjski, ur. 1743 r. w Perewołocznie w Mało-Rossyi, † 1803 r.; inspektor w uniwersytecie moskiewskim, sekretarz poselstwa w Dreźnie, od 1780—95 przełożony archiwum państwa; wydawał pismo „*Niewinnoje Uprażnienje*" i „*St. Petersburgskij Wiestnik*". Z rozmaitych pism jego (6 t., Moskwa 1809—10, ostatnie wydanie 1818), nadewszystko ceniony jest piękny poemat „*Duszeńka*". Wydał także ważny zbiór przysłów ruskich (3 tomy, Petersburg 1785).

Bogdanow (Andrzéj), ur. 1707 r. w Syberyi, z rodziców rodem z Japonii, † 1768 r. Przybywszy w r. 1733 do Petersburga, został archiwistą akademii. Między innemi napisał: „*Łogicz. Azbuka*"; „*Grammatika japonsk. jazyka*" i „*Orbis Pictus*" w języku japońskim.

Bogdański (Gabryjel), pod tem nazwiskiem wydał Janusz Korybut, książę Wiśniowiecki, w latach 1734 i 36 we Lwowie dwa pisma na pochwałę Ł. Ign. Olszewskiego, kanonika kijowskiego.

Bogdo, Wielka i Mała, góry w pow. Czernojarskim, gub. Astrachańskiéj: Wielka wysoka 540 st.—Mała 636 st.

Bogdo-Lama albo *Teuszu-Lama*, europejska nazwa drugiego wielkiego Lamy, rezydującego w Taszilunpo, w południowym Tybecie.

Bogdo-Oola (po mongol. wysoka góra), część Tian-szanu, czyli gór niebieskich, w Azyi wyższéj, których najwyższy szczyt, tegoż nazwiska, ma według Humboldta 6500 metrów wysokości.—B.-O. góra w gub. Astrachańskiéj, na lewym brzegu rz. Achtuby, 70 sąż. wysoka, sławna w podaniach kałmuckich.

Bogedain (Bernard), **Bogdan**, sufragan wrocławski, biskup Hebronu, rodem szlązak, grun-

towny znawca literatury i języka polskiego i gorliwy pracownik na niwie oświaty ludu i utrzymania w nim zamiłowania do języka narodowego. Ogłosił drukiem: „*Śpiewy nabożne dla użytku archidyjecezyi gnieźnieńskiéj i poznańskiéj*", i wydawał przez dwa lata blizko, poczynając od 19 Stycz. 1849 „*Gazetę wiejską dla Górnego Szlązka*".

Bogoduchów, m. powiat. w gub. Charkowskiéj, nad rz. Merlą, 12,000 m. — B. *powiat*, 2752 w. kw. a ludności 86,000, chów koni.

Bogisław, Bogosław, imię książąt słowiańskich w krajach nadbałtyckich. — 1) B. I, syn Mściwoja, króla Lutyków, a brat Udona, od którego wywodzi się ród książąt Meklenburskich, ojciec Swentobora, † 1107.—2) B. II, wnuk poprzedniego, panował po śmierci Swentobora na Pomorzu zachodniém (w Gdańsku); wojował z Polakami, a pokonany, płacił haracz i z całym krajem przyjął chrześcijanizm, † 1150 r. pozostawiwszy jedynego syna Sobiesława.—3) B. III (jako ks. pomorski I), syn Wracisława, zamordowanego 1136, wnuk Swentobora, od r. 1151 wraz z bratem Kaźmierzem książe ziem pomiędzy Meklenburgiem a Persant. Uległ zwierzchnictwu księcia brandeburgskiego, wojował z Duńczykami przeciwko Rugijanom (Ranom); potém z Duńczykami, którzy zburzyli jego stolicę Julin 1170 i 1175 r. Uznany za księcia przez cesarza Fryderyka w r. 1181, poddał się jednak Duńczykom w r. 1184. Przed śmiercią zrzekł się rządów, † 1187 r.—4) B. IV (II), syn poprzed. panował nad całym Pomorzem, † 1222.—5) B. V (III), zabity 1224 r. Po nim panował brat *Barnim* I.—6) B. VI (IV), syn Barnima I (od 1278—85), walczył z Polakami przeciwko Brandeburczykom. Dał początek dzielnicy Bolegosskiéj, † 1309 r.—7) B. VII (V), zwany *Wielkim*, założył dzielnicę starogrodzką, † 1374.—8) B. VIII (VI), † 1393.—9) B. IX (VIII), biskup kamieński, 68 pomorski od 1404 r. Porzuciwszy stan księży, nie chciał oddać majątku kościelnego, za co wyklęty, † 1417 r.—B. XII (X), *Wielki*, ur. 1454 r. w Słupie, opuszczony przez rodziców, wychowany był przez niemieckiego osadnika. Został lennikiem brandeburskim, † 1523 r.—11) B. XVI (XIV), ur. 1580 r. W r. 1625 został władcą całego Pomorza. W r. 1630 sprzymierzywszy się z Gustawem Adolfem, ocalił na czas swe panowanie przed zaborem Niemców, za opłatą 40,000 tal. miesięcznie. W r. 1635 jednak, w skutek bitwy pod Nordlingenem, wojska cesarsko-niemieckie zajęły Pomorze i B., jako ostatni swojego rodu książe pomorski, † 1637 r.

Bogomiłowie, otrzymali tę nazwę od *Bogomiła*, księdza bołgarskiego, który za panowania cara Piotra (927—968), stał się twórcą tak zwanego *Kataryzmu* (ob.), rozpowszechnionego w średnich wiekach po całéj niemal Europie w rozlicznych odmianach. *Bogumił* zdania swoje religijne silnie rozkrzewiał słowem i pismem. (Ob. Bazyli). Pojęcia jego znalazły głównie licznych zwolenników pomiędzy słowianami Tracyi, Macedonii i innych. Nazwę B. nadali im „prawowierni" dla odróżnienia od *manichejczyków*. Sami jednak, jak to okazuje się z ich nauki i rytuału, doszłego do naszych czasów, nazywali się *czystymi*, a we Francyi *dobrymi ludźmi*. Inne ich nazwy pochodzą od miast i krajów, w których przebywali, i z których ich nauka przeszła na zachód. Są więc *Concorezo* (od Gorycy pod Ochrydą), *Runchiny*, *Dugunthia*, *Trogir*, *Patareny* (od rzeki Tary w Hercegowinie) i t. d. Powodem wystąpienia *Bogumiła* było powszechne zepsucie obyczajów w państwie Bizantyjskiém, rozszerzające się po wszystkich prowincyjach z samej stolicy. Nie chodziło jemu właściwie o samą czystość nauki ewangelicznéj, jak raczéj o naprawę stosunków społecznych i politycznych. Uczył on bowiem, że księża, bojarowie i carowie, nie na to są przez Boga ustanowieni, aby innych gnębili robiąc z ludzi niewolników, obowiązanych pracować tylko dla ich wygody i przyjemności. Burzył więc tym sposobem dotychczasowy ustrój społeczny i kościelny, ale zarazem przytém i zalecał moralność jak najsurowszą swoim zwolennikom. Nauka ta znalazła wszędzie dobre przyjęcie, a szczególniéj we Francyi, nawet między uczonymi i w duchowieństwie. Dowodem tego spalenie dziesięciu kanoników i spowiednika królowéj w Orleanie 1021 r. Na rozpowszechnienie téj nauki w X i XI w. wpłynęły wiele stosunki handlowe Bołgarów, którzy w owym czasie byli prawdziwie kupieckim narodem w Europie. Bogumił znał naukę manichejskich Euchetów i Paulijanów (Ob.), różnił się jednak w swych pojęciach od nich, tak jak oni od siebie. Wprawdzie i *Bogomiłowie* przyjmowali dualizm, lecz nie w takim stopniu. Starał się on dogmata wiary objaśniać wyłącznie tylko na podstawie ewangelii. Pomimo to, chrzest i wieczerzę Pańską nie uznawał za sakramenta. Małżeństwo B. dopuszczali tylko pod bardzo ograniczonymi warunkami. Odrzucali cześć obrazów i relikwij świętych, aniołów i świętych nie wzywali w modlitwach. Organizacyja kościelna była znakomicie rozwiniętą. Ogół dzielił się na *Czystych* i *Wierzących*. Z pierwszych wybiérani byli księża. Piérwszy z nich zwał się starszym kościoła czyli gminy. Każda gmina była samoistną, zjednoczona tylko z innemi związkiem miłości i wiary. Jeżeli kościół Gorycki lub Dragowicki miały jaką powagę, to tylko o tyle, że Bołgaryja była źródłem téj społeczności kościelnéj. Jak we Francyi i Włoszech, tak i w Bołgaryi, zwłaszcza za czasów Piotra i jego synów Borysa i Romana, B. musieli się ukrywać i obłudnie na oko spełniać obrzędy kościoła katolickiego. W latach jednak 981—1019, a zwłaszcza za czasów Samuela, który wraz z żoną przyjął naukę B., nastała pomyślna pora dla rozkrzewienia się tego kościoła, tak dalece, że w samym Konstantynopolu były liczne gminy B. W Serbii byli także B. ale ich nauka uległa tam skażeniu, jak i w wielu innych miejscowościach i krajach. Cesarz Alex. strasznie ich prześladował (1081—1118). (Ob. Bazyli). Pomimo to, B. wzrastali w liczbę, znajdują zwolenników nietylko w klasztorach, ale i pomiędzy samymi biskupami. Synod z r. 1140 w Konstantynopolu potępił pisma Konstantego Chrysomala

chciwie czytane po wszystkich klasztorach. W trzy lata potém dwaj biskupi w Kapadocyi zostali potępieni a uczony mnich Nifon uwięziony. Podobnież car serbski Szczepan tępił ich mieczem i ogniem, a gdy to nie pomogło, wszystkich ich wygnał z kraju zabrawszy wszelkie ich mienie a pisma spaliwszy. Mimo to istnieli oni aż do upadku cesarstwa Bizantyjskiego (1453 r.). Od tego czasu zaczęli niknąć przez sam porządek naturalny, w skutek istnienia błędu w ascetycznéj zasadzie ich nauki, która nie uwzględniała głównéj podstawy każdéj społeczności, to jest rodziny. Czyt. Euthymius Zygadenus „*Narratio de Bogomilis*" (Gotting 1842); „*Ein katharisches Rituale v. E. Cunitz*" (Jena 1852); Petrus Siculus „*Historia Manichaeorum*" (Gotting 1846); Schmidt „*Histoire et doctrine de la secte des Cathares ou Albigeois*"; Gieseler „*Lehrbuch der chr. K. G*", i „*Słowo Kozmy prezwit.* i t. d. *w Arkiw za powiestnicu jugoslaweński*" Księga IV, str. 71.

Bogorodick, m. pow. w gub. Tulskiéj, nad rz. Leśnym Upiertem; 5500 m.—**B.** *powiat*, 2521 w. kw., ludności 127,000; chów owiec i koni.

Bogorodsk, m. pow. w gub. Moskiewskiéj, nad rz. Klazmą, 1400 m.—**B.** *powiat*, 2387 w. kw., ludności 132,000; przemysł fabryczny bardzo rozwinięty.

Bogorski (Piotr), ogłosił drukiem broszurę, p. t. „*Polak do współrodaków z okazyi przywróconego królestwa Polskiego*" (Paryż 1815).

Bogoryja, dawny herb polski, wspominany już w dziejach XII w.: w polu czerwoném dwa odłamki strzał, drzewcem ku sobie w słup. W szczycie hełmu paw', w dziobie strzałę złamaną trzymający.

Bogoryja, osada w gub. Radomskiéj, pow. Sandomirskim, ma 704 m. i 70 domów.

Bogoryja, rz. w król. Pols., poczyna się pod wsią Trzebyczką, w gub. Kieleckiéj, pow. Olkuskim wpada do Czarnéj Przemszy powyżéj miasta Będzina.

Bogoryja (Mikołaj), kasztelan zawichoski, pomagał Jadwidze 1383 do objęcia tronu, i występował silnie przeciwko księciu Ziemowitowi; w r. 1384 dodany był do poselstwa litewskiego, które przychylną odpowiedź zaniosło Jagielle od Jadwigi.

Bogorys (Borys), król bołgarski, † 896. Wojował z cesarzem Teodorem. Przyjąwszy chrześcijanizm wywołał tém powstanie Bołgarów. Złożywszy koronę osiadł w klasztorze, gdy jednak syn jego okazał się niezdolnym do rządów, objął na nowo królewską władzę. Czczony jest przez bołgarów za świętego.

Bogos, lud pasterski, osiadły w Hamazyi, najbardziéj na północ posuniętéj prowincyi abissyńskiéj, stanowiącéj krainę górzystą, obfitującą w metale, mającą podostatkiem lasów i skrapianą rzeką Ain Saga. Lud ten zamieszkuje 25 wsi, z których każda jest pod zarządem oddzielnego naczelnika; trzody stanowią główne bogactwo mieszkańców, odznaczających się dziwnymi obyczajami. Porów. Werner Munzinger'a „*Ueber die Sitten und das Recht der Bogos*" (Winterthur (1859).

Bogosłowski, okrąg górniczy, w gub. Permskiéj. Zakłady tutejsze *Petropawłowskie* i *Bogosłowskie*, założone przez kupca M. Pochodiszyna 1757 r. zajmują 417,000 dzies. gruntu. W r. 1855 wydały złota 41 pud. 7 f.

Bogosłowskie czyli **Birkaryńskie**, kopalnie ołowianosrebrne, w obwodzie Kirgizów Syberyjskich, Okręgu Karkaralińskim.

Bogota albo **Santa-Fe-de-Bogota**, stolica południowo-amerykańskiéj rzeczypospolitéj Nowéj-Grenady, oraz stanu Cundinamarca, leży na wysokości 8130 stóp, na zachodnim stoku wschodnich Kordylijerów i na lewym brzegu rzeki *Rio de Bogota*. Ma 30,000 m.; jest rezydencyją arcybiskupa; oprócz 27 kościołów posiada wspaniałą katedrę, 12 klasztorów, szpitale, mennicę, uniwersytet z obserwatoryjum astronomicznem, ogród botaniczny, liczne zbiory naukowe, szkołę górniczą, pomnik Boliwara, wspaniałe miejsce przechadzek i t. d. Handel, wspierany przez miasto portowe *Bodega de Bogota* nad rzeką ś. Magdaleny, jest bardzo znaczny. W pobliżu Bogoty rzeka Rio de Bogota tworzy wspaniały podwójny wodospad z wysokości 500 stóp.

Bogowicz (Mirko), poeta chorwacki, ur. 1816 r. w Waraždynie, notaryjusz a potém asesor komit. Aradskiego. Początkowo tłumaczył na język niemiecki poetyczne utwory do pisma *Croatia*; następnie zaczął pisywać poezyje w ojczystym języku, drukowane w piśmie *Danica*. W r. 1844 wydał swe utwory pod tyt. *Ljubice* i t. p. Pisywał także artykuły polityczne do gazet krajowych i zagranicznych. W r. 1850 wydał „*Piesme Antuna Niemczycza*" z życiorysem tego poety. W r. 1852 redagował pismo beletrystyczne *Newen*, i drugie *Koło*. W r. 1853 skazany był na półroczne więzienie za obrazę majestatu królewskiego. Wydał dramat „*Frankopan*" (1856), tragedyję „*Szczepan, ostatni król Bośnijski*" (1857) i inne.

Bógpomożski, strumień w królestwie Polskiém, poczyna się w błotach wsi Bógpomoże, w pow. Lipnowskim, złączywszy się ze strumieniem Bobrownickim, razem z nim wpada do Wisły.

Bogu, szczep Kirgizów Czarnych (Kara), koczujących w okr. Ałatajewskim, w obwodzie Semipałatyńskim, około 11,000 jurt. Przyjęli poddaństwo rossyjskie 1855 r.

Boguchwał, herbu Poraj, annalista polski, biskup poznański od 1242; napisał kronikę dziejów Polski od czasów najdawniejszych do r. 1252, którą Godzisław Baszko po nim doprowadził do r. 1271; † 1253 we wsi Solec, pochowany w Poznaniu. Kronika ta znajduje się w II tomie zbioru Sommersberga, wydanego w 3 tomach w Wrocławiu 1729—30 i 32, od st. 18—64, oraz powtórnie w III tomie zbioru Miclera de Kolof, wydanego w 4 tomach, i w tłumaczeniu na język polski Kownackiego (ob. Baszko Godzisław). Z ośmiu znanych dotąd rękopisów kroniki B. najlepsze są: rękopis niegdyś biblijoteki załuskich, obecnie w zbiorach biblijoteki cesarskiéj w Petersburgu i rękopis Sieniawski 1-y. Pozostałe 6 są: otoboniański (w biblijotece watykańskiéj), Królewiecki (w tajném archiwum w Królewcu), Sieniawski 2-gi, Wilanowski, Rydygierowski (we Wrocławiu) i Lubieński (z klasztoru Benedyktynów w Lubieniu, w Poznań-

skiém, obecnie w biblijotece cesarskiéj w Petersburgu). Kronika B., począwszy od Miecczysława I, opiera się na źródłach krajowych, głównie na rocznikach; wybornem jest uzupełnieniem pracy Kadłubka.

Bogucice, wieś w gub. Kieleckiéj, pow. Stopnickim, nad Nidą; ma starożytny kościół parafijalny, którego budowę rozpoczął w końcu XII w. Kazimierz Sprawiedliwy, i który dopiero w XVII w. został ukończony.

Bogucicki (Józef Kanty Nepomucen), profesor akademii krakowskiéj w XVIII w., słynny z ogromnéj nauki; do dziesiątego roku życia wychowywany w wierze mojżeszowéj, przyjął wiarę katolicką 1758 i, oddany do szkół krakowskich, pozyskał już 1764 stopień bakałarza nauk wyzwolonych i filozofii. Mając już wtedy mniejsze święcenia, uczęszczał na kursa teologii i prawa do 1771. W r. 1773, jako proboszcz w Mucharzu, udał się do Rzymu dla dalszego kształcenia się w naukach, i tu w ciągu 2 lat otrzymał stopień doktora filozofii. Po powrocie stamtąd 1778 r. został profesorem uniwersytetu krakowskiego i proboszczem w Igołomii. Jako rektor szkół wydziałowych krakowskich i jako mąż wielkiéj nauki, poznany przez Kołłątaja, wezwany został 1782 do rady, mającéj dopełnić reformę akademii krakowskiéj, i mianowany wkrótce potém wizytatorem szkół krajowych. Liczne zatrudnienia naukowe nie dozwalały mu szczegółowo zajmować się piśmiennictwem, jakoż, prócz kilku drobniejszych pisemek, najobszerniejszą jego pracą są: „*Kazania o niektórych chrześcijańskiéj religii prawdach*" (Warsz. 1779). Z powodu mowy powiedzianéj 1787, z okazyi bytności Stanisława Augusta w Krakowie, pod tyt. „*Uwagi nad niektóremi znakomitszemi dziejami z 3 epoki religii chrześcijańskiéj w XV w.*" (nie drukowane), naraził się u fanatycznego duchowieństwa na niesprawiedliwe prześladowania, które dni jego zatruły. Obok rozległéj nauki celował B. wielką szlachetnością duszy i niezrównaną o dobro powszechne gorliwością.

Bogucki (Józef Symeon), † 1855. Napisał kilka powieści, jak: „*Zalotna*", „*Wizerunki społeczeństwa warszawskiego*", „*Klementyna czyli życie sieroty*", *Rodin czyli Duch na drodze pokuty*", „*Kapitaliści*", drukowanych od 1843—53 r.

Bogufał I, biskup poznański Riza, herbu Poraj, od 1147—1150.

Bogufał II, biskup poznański od 1255—1262 zostawił po sobie pamięć pasterza, prowadzącego życie gorszące.

Bogumił (gr. Teofil, łac. Amadeus, niem. Gottlieb).—B. błogosławiony, arcybiskup gnieźnieński, powinowaty ś. Wojciecha, syn Mikołaja, kasztelana gnieźnieńskiego, herbu Gryff, ur. we wsi Koźminie, † 1182, grób ma w Uniejowie. Złożywszy godność arcybiskupią 1172, osiadł w puszczy między rzekami Wartą i Nerem, w pobliżu dziedzicznéj włości Dobrowy, gdzie prowadząc życie ascetyczne, był przedmiotem powszechnego uwielbienia ludu.

Bogumin (Oderberg), m. nad Odrą w Szlązku austryjackim, obwodzie Cieszyńskim, przy zbiegu trzech kolei żelaznych: z Krakowa, Wrocławia i Wiednia, ma 1300 m., urząd celny.

Bogusław, książę pomorski, biskup kamiński. Sprawował tylko 4 lata urząd pasterski, który złożył 1392.

Bogusławski (Józef Konstanty), pijar, doktor teologii, kanonik katedralny wileński i inflancki, profesor i dziekan fakultetu nauk moralnych w uniwersytecie wileńskim, ur. 1754 r. Posiadał znakomitą galeryję portretów historycznych i ogłosił drukiem następujące dzieła: „*O doskonałém prawodawstwie*" (Warsz. 1786); 2) „*Życia sławnych Polaków*" (1788 tom 1; i Wilno 1814, tomów 2); 4) „*Dissertatio de necessitate studii theologici*" (Wilno 1790); 5) „*Mowy i wiersze moralne*" (Wilno 1801); 6) „*Gresseta wiersz o osobności*"; 7) „*Juwenalisa wiersz o żądzach ludzkich*"; pieśni i kilka innych rozpraw łacińskich.

Bogusławski (Wojciech), pisarz dramatyczny polski, znakomity aktor i dyrektor teatru, ur. 1760 r. we wsi Glinnie, pod Poznaniem, pobierał nauki w konwikcie pijarów warsz., potém został paziem księcia siewierskiego, biskupa krak. Sołtyka. Następnie służył wojskowo, a ostatecznie poświęcił się scenie narodowéj i pierwszy raz wystąpił w Warsz. 1778. Doznawał świetnego powodzenia, wspierany opieką króla Stanisława Aug., oddał się z zamiłowaniem scenie krajowéj i rzeczywiście niezmordowaną pracą i wytrwałością postawił ją, jako zdolny dyrektor, na stopie najwyższéj podówczas doskonałości. Sam, znakomity artysta, przyczynił się wiele do obudzenia i wykształcenia talentów narodowych scenicznych, które późniéj nietylko w Warszawie, ale w innych miastach Polski tak świetnie zakwitły. Oryginalna jego opera: „*Cud mniemany czyli Krakowiacy i Górale*", z muzyką Józ. Stefaniego, przyjmowaną była zawsze z niesłychaném uniesieniem jako operetka narodowa; † w Warszawie 1829. Jego *Dzieła dramatyczne*, wydane w XII tomach, obejmują 60 sztuk. Większa część jest albo tłumaczoną, albo przerobioną z pisarzy francuskich, włoskich, angielskich i niemieckich. Z oryginalnych są w tym zbiorze tylko dwie: „*Henryk VI na łowach*" i „*Spazmy modne*". Mieści się w nich także obszerna rozprawa, obejmująca dzieje teatru polskiego, podczas zarządu Bogusławskiego, oraz życiorysy wielu artystów i artystek, co podpierali scenę narodową. Z innych utworów oryginalnych pozostałych w rękopisie, zasługuje na uwagę „*Wdzięczność narodu*" (1791), komedyja dopełniająca „*Powrót Posła*" J. U Niemcewicza. B. ma tę wielką zasługę, że wpłynął znakomicie nie tylko na podniesienie teatru polskiego, ale i dramatycznéj literatury polskiéj. Jemu wyłącznie kraj nasz zawdzięcza ustalenie sceny narodowéj i postawienie jéj na właściwém stanowisku. Podniósłszy komedyję i tragedyję dał także początek operze polskiéj. Wprowadzona przez niego na scenę „*Nędza uszczęśliwiona*" (libretto Bohomolca, muzyka Kamińskiego, większa część pieśni pióra B.) wielkiego doznała powodzenia i stanowczo utorowała drogę operze.

Bogusławski (Stanisław, syn Wojciecha), artysta i autor dram., ur. się w Warsz. 1805 r., † w Warsz. 1870 r. Nauki pobierał w szkołach księży pijarów, a obrawszy sobie następnie zawód wojskowy, wszedł na prostego żołnierza do pułku grenadyjerów gwardyi b. wojska polskiego. W r. 1827 postąpił na podporucznika w tymże pułku i służył aż do rozwiązania armii polskiéj. W r. 1833 wstąpił do teatru i pierwszy raz ukazał się na scenie warszawskiéj w roli Edgara Rawenswood, w dramacie „*Oblubienica z Lamermooru*". Mimo jednak tradycyj rodzinnych, w jakich wyrósł, mimo otoczenia, w którém wszystko tchnęło teatrem, B. chętniéj i pożyteczniéj pracował dla sceny piórem, a w działalności swéj na deskach teatralnych uzyskał tylko opinję aktora użytecznego, który nigdy powierzonéj sobie roli nie zepsuł. To życie jednakże w sferze sztuki, ten żywy osobisty udział w zawiązywaniu i rozwiązywaniu tysiąca intryg, wchodzących w skład utworów scenicznych, nadały wrodzonemu talentowi pisarskiemu Bogusławskiego cechę owego wykończenia technicznego, które się znajomością sceny nazywa. Wytrawna też sceniczność i dowcip niewyczerpany, bez żółci lub jakiejbądź mizantropijnéj domieszki, a wszystko obleczone formą wybornego wiersza, którym B. przeważnie dla teatru pisywał, nadają komedyjom jego wartość niezaprzeczoną, a autora stawiają w rzędzie prawdziwie utalentowanych pisarzy. W kreśleniu charakterów B. ujawniał pewne zacieśnienie widnokręgu; niektóre typy, raz odbite w jego wyobraźni, powtarzały się często, ale od jednostajności ratowała je dosadność charakterystyki. Z tego względu komedyje Bogusławskiego mają więcéj znaczenie szkiców satyrycznych, związanych z pewną daną chwilą; a jednak taką siłą komizmu natchnął je autor, że dziś nawet, gdy nowsza literatura dramatyczna skierowała smak publiczności ku głębszym studyjom charakterowym i zagadnieniom społecznym w sztuce, postacie z komedyi B., zakrawające czasem na karykatury, budzą śmiech szczery, a nadewszystko zdrowy, bo mu zawsze przewodniczy myśl zacna i uczciwa. Cztery tomy komedyj, ogłoszonych nakładem i drukiem S. Orgelbranda, zawierają następujące utwory: „*Urojenie*" komedyja w 3 aktach wierszem; „*Stara Romantyczka*", komedyja w 2 aktach wierszem; „*Krewni*", komedyja w 2 aktach wierszem; „*Adwokat*", komedyjo-opera w jednym akcie (wydana oddzielnie w Warszawie 1833 r.); „*Lwy i Lwice*", komedyja w 3 aktach wierszem; „*Pod Strychem*", komedyja ze śpiewkami w jednym akcie; „*Opieka wojskowa*", komedyja w 3 aktach; „*Serdeczna przyjaciółka*" komedyja w 3 aktach wierszem; „*Dwie bramy*" krotochwila w 1 akcie; „*Stoliki magnetyczne*" krotochwila w 1 akcie ze śpiewkami; „*Tak się dzieje czyli Życie nad stan*", komedyja w 3 aktach wierszem; „*Złoty młodzicniec*" komedyja w 5 aktach wierszem i „*Blagier*", monodram wierszem. Prócz tego napisał szkic obyczajowy w dwu tomach pod tyt. „*Prześladowca*" i dwa libretta: „*Kontrabandzista*", pod muzykę Józefa Damsego, i „*Flis*", pod muzykę Moniuszki. Wiele prac jego, wierszem i prozą, rozrzuconych jest po pismach peryjodycznych, a we wszystkich widnieje ów dar spostrzegawczy, posługujący się prawdziwym polskim humorem, w celu łagodnego karcenia wad i ułomności ludzkich. Przez lat kilkanaście B. był współpracownikiem Kuryjera Warszawskiego, a na parę lat przed śmiercią miał sobie powierzoną redakcyję tego pisma. Pozostawił w rękopisie libreto do opery p. t. „*Mistrz Twardowski*" i szkic wierszem p. t. „*Córka lichwiarza*". W Biblijografii Estreichera mylnie jest mu przypisane autorstwo dzieła " Życie Ks. Joz. Poniatowskiego etc." i tłumaczenie książki: Cnota chłopczyka wynagrodzona etc."

Bogusławski (Jakób), ur. 1759 r. w Brześciu Litewskim, wszedł 1770 jako kadet do wojska rzeczypospolitéj i odbył kampaniję 1792 i 1794. Następnie służył w armii francuskiéj, późniéj w legijonach polskich, i do r. 1801 uczestniczył we wszystkich ważniejszych wyprawach. W r. 1802 i 3 był na wyspie St. Domingo. Po długiéj tułaczce na obcych ziemiach, wrócił do kraju rodzinnego i wszedł do armii księstwa Warszawskiego, z którą odbył wszystkie ówczesne kampanije. Ozdobiony krzyżem kawalerskim, okryty wielu ranami, † 1819 w stopniu pułkownika, dowódcy korpusu inwalidów i weteranów polskich. Nieustraszonéj odwagi, odbył mimowoli 60 pojedynków, w których 15 przeciwników zabił. Pojedynkował się w Weronie z czterma na raz Francuzami, z których 3 poległo, a czwarty miał obie nogi przestrzelone. Obszerny życiorys B. podał K. Wł. Wojcicki w „*Cmentarzu Powązkowskim*" (Warsz. 1855 tom I.).

Bogusławski (Henryk Ludwik), urodz. 1789 r. w Magdeburgu, † 1851; był pierwotnie oficerem pruskim, późniéj we Wrocławiu został 1831 konserwatorem, a od 1835 dyrektorem obserwatoryjum i profesorem astronomii. Zasłużył się głównie badaniem gwiazd spadających, odkryciem komety 25 Kwietnia 1835, oznaczonéj jego nazwiskiem, tudzież spostrzeżeniami: nad kometą Biela (1832), zaćmieniem szóstego towarzysza Saturna (1833), kometami Encke'go (1835) i Haley'a (1835—6).— Jego syn **Bogusławski** (Gustaw), ur. 1827 r., również astronom, nauczyciel w Berlinie i w Anklam, następnie szkoły żeglugi w Szczecinie, znanym jest głównie z chronologicznego zestawienia wszystkich obserwowanych dotąd meteorów, jako też z ich gorliwego badania.

Bogusławski (Wilhelm), wydał w Petersburgu 1861: „*Rys dziejów serbo-łużyckich.*

Bogusławski (Edward), wydał 3 powieści w Warszawie: „*Michalina*" (2 t. 1845), „*Dagerotypy Warszawy*" (6 tom., 1847), „*Powieści i wspomnienia historyczne*" (1851).

Bogusz, herbu Półkozic, starosta gdański, za Władysława Łokietka bronił walecznie zamku gdańskiego przeciwko margrabiom pomorskim, aż nareszcie opuszczony przez króla, przymuszony był oddać go krzyżakom.

Bogusz (Marcin), dzielny wojownik, odznaczył się

przy oblężeniu Kamieńca Podolskiego; kilkakrotnie szczęśliwy pogromca najezdniczych Tatarów, pomagał wiele Koniecpolskiemu, wdzie sieradzkiemu, przy rozgraniczaniu Polski od Turcyi; † 1705.

Bogusze, wieś prywatna w pow. Szczuczyńskim, gub. Łomżyńs., nad rz. Łękiem położona, o $^1/_2$ mili od stacyi pocztowéj Grajewa. Pod tą wsią, na granicy pruskiéj, stoi słup murowany, wzniesiony r. 1545 przy rozgraniczeniu od Korony téj części Prus, którą otrzymał w lenne posiadanie Albert, margrabia brandeburgski.

Boguszewski (Flor.), kap. wojsk pols., szef biura wojny, czł. Tow. nauk krak., † 1846; wydał: „*Pan Unterlejtnant Wojciech*“ i zebrał gabinet rycin pols., który dziś jest własnością hr. S. Uruskiego.

Boh (starož. Hypanis), rz., wypływająca z pod góry Zborna Mogiła, na Podolu, łączy się z Dniep·em niedaleko Oczakowa, i razem z nim wpada do morza Czarnego. Jakkolwiek dosyć znaczna, jednakże, z powodu licznych zasp piasczystych, nie jest spławną. Długości ma 98 mil.

Bohaćddin (Abul-mahassen-Yussuf-Ibn-Scheddad), dziejopis arabski, ur. 1145 r. w Mossulu, † 1232; napisał dzieje wojen krzyżowych i bijografiję Saladyna, wydaną przez Schultens'a w Lejdzie 1732 r.

Bohater (z persk. *behadyr*, mężny), nazywa się mąż wsławiony czynami wojennymi, iub innymi dowodami wielkiéj osobistéj odwagi, za co u narodów starożytnych otrzymywał cześć boską. (ob. Półbogi).—*Bohaterem* lub *bahaterką*, w dramatach, epopejach, powieściach, zowie się postać główna, około któréj skupia się cała akcyja i zajęcie.

Bohaterski poemat, ob. Epopeja.

Bohaterski wiersz, ob. Hexameter.

Bohatkiewicz (Alexander), ur. 1798 r., wychowaniec uniwers. wileńskiego, znakomity filolog. W r. 1829 rozpoczął publiczny wykład biblijografii, lecz z powodu nieuleczonéj słabości nerwowéj wkrótce go przerwać musiał, † 1831 w Wilnie. Wydał tamże: „*Rzecz o biblijografii powszechnéj*“ (1830). Wiele prac umieszczał w „*Dziejach dobroczynności*“ (Wilno).

Bohatyweczer, wesoła zabawa ludowa na Rusi w wigiliję Nowego Roku, podczas któréj chłopcy i dziewczęta chodząc z życzeniami po wsi, zbierają kolędę, a następnie z otrzymanych darów wyprawiają wieczerzę.

Bohdanowicz (Hipolit), ob. Bogdanowicz.

Bohdanowicz (Bazyli), muzyk excentryczny, skrzypek i kompozytor, ur. w Polsce 1754 r., przebywał w Wiedniu, gdzie w r. 1780 wydał 12 polonezów na klawikord, 3 duety na skrzypce, sztukę na 4 ręce p. t. „*Dafnis i Filis*“, wielką charakterystyczną sonatę 1803 i t. d.

Bohemund albo **Boëmund**, najstarszy syn księcia normandzkiego Roberta Gwiskarda z Apulii, ur. około 1065 r., walczył zaszczytnie w wojnach ojca, mianowicie przeciwko Grekom; po jego śmierci, z powodu intryg macochy, przymuszony był poprzestać na księstwie Tarentu. Miał udział w pierwszéj wyprawie krzyżowéj do Palestyny, i otrzymał zdobytą Antyjochiję z tytułem księstwa. Naciśnięty przez nieprzyjaciół, powrócił 1104 do Europy, celem pozyskania posiłków. Jakoż z nowemi siłami stanął znowu w Grecyi, oblegał bezskutecznie Durazzo, a przywiedziony do zawarcia pokoju z Alexyjuszem, ustąpił do Włoch, by tam nowe ściągać siły, † 1111.—**Bohemund II**, syn poprzedniego, i dziedzic księstwa Antyjochii, poległ 1136 w bitwie z Saracenami.—**Bohemund III**, wnuk poprzedniego, objął księstwo Antyjochii 1163; wkrótce potém dostał się do niewoli Atabeka Nurreddina syryjskiego, z któréj został wprawdzie wykupiony, ale pod uciążliwą opieką sułtana Saladyna tylko cień władzy sprawował do śmierci, r. 1201.—**Bohemund IV**, (1223—51) i **Bohemund V**, († 1275), byli książętami bez żadnego prawie znaczenia.—**Bohemund VI**, utracił 17 Maja 1268 Antyjochiję na rzecz Mameluków, a z nastąpioném wkrótce zajęciem Tripolis i Tyru przez Zejfeddina, skończyło się i panowanie książąt chrześcijańskich w Syryi; † w Tripolis 1274.—**Bohemund VII**, syn poprzedniego, † 1287; na nim wygasł ród łacińskich książąt Antyjochii.

Böhl von Faber (Cecylija), ob. Caballero Fernan.

Bohlen (Piotr), zasłużony oryjentalista niemiecki, ur. w Wüppels, pod Jever, 1796 r.; zostawał przez długi przeciąg czasu w bardzo ubogim stanie, nareszcie znalazł sposobność naukowego wykształcenia się, i został mianowany 1825 profesorem języków wschodnich w Królewcu; † 1840 r. w Halli. Ciekawy swój życiorys napisał własnoręcznie p. t. „*Autobiographie*“ (Królewiec 1841). Celniejsze jego pisma są: „*Sprüche Bhartriharii*“ (Berlin 1833); „*Ritusanhara*“ (Lipsk 1840); „*Das alte Indien*“ (2 t. Królewiec 1830) i nareszcie „*Die Genesis, historisch-kritisch erläutert*“ (Królewiec 1835).

Böhm (Stefan), ur. 1741 r. w ziemi Chełmińskiéj, wysłany przez ojca do Królewca dla nauczenia się chirurgii, porzucił ten zawód i wyjechał do Litwy, gdzie dostał się na dwór ks. Karola Radziwiłła. Przystąpił do konfederancyi barskiéj i był raniony w spotkaniu między Tyńcem i Krakowem. W r. 1793 przybył do Warszawy, gdzie dał się skłonić do przyjęcia obowiązków mistrza sprawiedliwości czyli kata, † 1813 r. Syn jego *Kacper*, oficer pułku huzarów, ur. 1784 r., po śmierci ojca odziedziczył jego obowiązki i sprawował je do r. 1829. Syn tego ostatniego, także *Kacper*, pełnił tęż samą powinność, co dziad i jego ojciec, przez długie lata, nareszcie porzucił je i wyniósł się z kraju.

Böhme lub **Böhm** (Jakób), zwany *Philosophus Teutonicus*, szewc, ur. 1575 r. w Altreidenbergu, † 1624 r. w Görlitz (Zgorzelcu), na Szlązku pruskim; sławny teozof, oprócz pisma świętego czytał dzieła Paracelsa i Walentego Weigla, i próbował myśli swoje o rzeczach boskich na papier przelewać. Pierwsze swoje w tym przedmiocie pismo nazwał „*Aurorą* czyli *wschodzącą jutrzenką*“ (1612). Od r. 1619 wydał inne dzieła: „*Opisanie trzech principiów istoty boskiéj*“; „*Sex*

puncta mistica"; „*Sex puncta theosophica*" i t. d. Natura i biblija kierowały myślą i sercem Böhmego; w ogóle pojęcie złego i dobrego, wykazanie dla czego jest tyle złego w świecie, dla czego ono przemaga prawie nad dobrem, były celami do których zdążał w swojéj teozofii. Złe i dobre przyjmuje on jako konieczności, a w tém co jest doczesnem szukając wiecznego, i łącząc ziemską umiejętność z nadziemską łaską, przychodzi do poznania Boga. W Bogu jest źródło wszystkiego, a wiekuisty ten porządek musi miéć także swój rozwój; w rozwoju tym musi Bóg się objawiać, gdyż bez stworzenia, Bóg nie byłby się objawił samemu sobie; lecz w Bogu, jako w Bogu, wszystko łagodnieje przez miłość; zresztą i złe ma w sobie dobro, pobudza bowiem do wstrętu złego. Historyję człowieczeństwa dzieli on na peryjody podług liczb mistycznych i zgodnie z peryjodami natury świata. Pogaństwo uważa jako konieczne w planie bożym, nietylko jako odstraszający przykład potęgi złego, ale także jako źródło nauki. O dalszym rozwoju świata w historyi narodów mówi Böhme, że na końcu, jaki czeka wszystkie rzeczy, spór który świat rozdwaja, stanie się zgodą, gdy wszystkie narody zebrane będą przed Bogiem; a wtenczas to i istota piekielna zostanie zniesioną, a stworzenie zaginie. Pierwszy zbiór pism jego wydał Henryk Betke (Amsterd. 1675). Najzupełniejsze wydanie jest późniejsze amsterdamskie (6 tomów 1730). W Anglii Joanna Leade założyła towarzystwo *Filadelfistów*, objaśniające jego pisma. Hegel uważa go jako punkt wyjścia nowszéj filozofii. Czytaj o nim Fr. Baudera, Hambergera (1844), Harlesa (1860) i Feihnera (1857).

Böhmer v. **Böhmar** (Jan), ur. w Rodecach, pastor w Budestycach, w Łużycach Gór. Wspólnie z innymi przełożył na język łużycki (górny) Biblię na podstawie przekładu polskiego, czeskiego i starosłowiańskiego (1716—1728). Wydał kilka dzieł religijnych, oryginalnych i tłumaczonych.

Böhmer v. **Böhmar** (Emanuel), pastor w Kletnie, w Łużycach Górnych, gdzie z innymi pastorami w r. 1767 założył towarzystwo do rozpowrzechniania książek naukowych pomiędzy Łużyczanami. Wydał kilka książek religijnych w języku łużyckim.

Böhmer (Jerzy Wilhelm Rudolf), ur. 1800 r. w Burgu, pod Magdeburgiem, teolog ewangelicki, profesor w Halli i Greifswaldzie, a od 1832 r. jednocześnie profesor i radca konsystorza w Wrocławiu; napisał między innemi: „*Die christlich-kirchliche Alterthumswissenschaft*" (2 tomy, Berlin 1836—39); „*Die christliche Dogmatik und Glaubenswissenschaft*" (2 tomy, Wrocław 1840—43); „*Theologische Ethik*" (1848); „*System des christlichen Lebens*" (Wrocław 1853).

Böhmer (Jan Fryderyk), historyk niemiecki, ur. 1795 r. w Frankfurcie nad Menem, † 1863 r.; od 1830 starszy biblijotekarz w mieście rodzinném, położył niepoślednią zasługę jako troskliwy zbieracz dawnych dokumentów i starożytnych dzieł historycznych. Najważniejszemi jego pracami w tym rodzaju są: „*Die Urkunden der röm. Könige und Kaiser von Konrad I bis Heinrich VII, 911—1313*" (Frank. 1831); „*Die Reichsgesetze von 900—1400*" (Frankf. 1832); „*Die Urkunden sämmtlicher Karolinger*" (Frankf. 1833); „*Die Urkunden Ludwig's des Bajern, König Friedrich's des Schönen und König Johann's von Böhmen*" (Frankf. 1839), do czego dołączył „*Erstes Ergänzungsheft*" (Fran. 1849) i „*Zweites Ergänzungsheft*" (Lipsk 1846); „*Regesten des Kaiserreich unter Philipp, Otto IV, Friedrich II, Heinrich VI, und Konrad IV, 1198—1254*" (2 częś. Stuttg. 1847—49); w „*Fontes rerum Germanicarum*" (t. 1—3, Stuttg. 1843—53) zebrał wielu historyków XII i XIII w., nadto wydał „*Wittelsbachsche Regesten*" (Stuttg. 1854).

Böhmeria (*Szczmiel*), rodzaj roślin z rodziny Pokrzywowatych. Z licznych gatunków zwrotnikowych, B. *utilis*, B. *tenacissima*, wydają włókna bardzo delikatne, przerabiane na najcieńsze płótno wschodnio indyjskie (*Tszu-ma*). Probowano zaaklimatyzowania w Europie téj rośliny znanéj u krajowców pod nazwą *Ramee*.

Böhmerwald, czyli *Czeski Las*, jest to blisko 25-o milowy łańcuch gór, idący w kierunku południowo wschodnim i odgraniczający Bawawaryję od Czech. Poczyna on się płaskowzgórzem Waldsassem, na południe od Eger, i ciągnie się aż do Dunaju, a składa się po większéj części z granitu i gnejsu. Dzieli się on na część południową, zwaną przez Czechów *Szumawą*, i północną, albo właściwy Böhmerwald, składa się z szeregu niekiedy odległych od siebie wierzchołków, z których najwyższymi są: Osser 3980, Wielki Arber 4570, Rachel 4460, Lusenburg 4235, Dreisesselberg 4075, Heidelberg 4203, Kubany 4236 stóp wysokości. Charakter tych gęstym lasem pokrytych gór, z nagimi i spadzistymi szczytami, jest dziko-romantyczny, ponury i nieprzystępny. Kilka tylko dróg dosyć bezpiecznych prowadzi przez jego grzbiety. Najważniejsze przejścia są: Frauenbergskie, Waldmüncheńskie, Neumarktskie, Eisensteinerskie i Filipsreutskie. Gęste bezdrożne lasy były w czasach wojennych przytuliskiem rozmaitych zbiegów, i przechowywały liczne rozbójnicze bandy. Utrzymanie silnych, lecz na małém poprzestających górali tutejszych, stanowi chów bydła, uprawa owsa i lnu, oraz rozmaite wyroby ręczne z drzewa.

Böhmius, profesor toruński, wydał w Gdańsku: 1651: „*Additamenta et adnotationes ad Simonis Starowolski Poloniam.*"

Bohnenberger (Jan Bogumił Fryderyk von), ur. 1765 w Simmotzheim, w Wirtembergii; duchowny, poświęcił się później wyłącznie matematyce, od r. 1796 asystent przy obserwatoryjum, od 1803 profesor matematyki i astronomii w Tubindze, † 1831 r. Jest on wynalazcą elektrometru (ob.) oznaczonego jego nazwiskiem, oraz przyrządu rozpędnego, służącego do okazania, że tak zwana oś wolna ciała obracającego się, dąży do zachowania niezmiennego położenia w przestrzeni; podał téż metodę oznaczania natężenia siły ciężkości za pomocą wahadła (ob.) rewersyjnego. Ważniejsze jego dzieła

są: „*Anleitung zur geographischen Ortsbestimmung*“ (Getynga 1795) i „*Astronomie*“ (Tubinga 1811). Wraz z Lindenau'em redagował „*Zeitschrift für Astronomie*“, które, pomimo wybornego kierunku, utrzymywało się tylko 2 lata (1816—18). Ojciec poprzedzającego **Bohnenberger** (Bogumił Krzysztof), ur. 1732 r., † 1807 r., pastor w Calu, zostawił kilka pism, a głównie „*Beiträge zur theoretischen und praktischen Elektricitätslehre*“ (Sztutgard 1793—5).

Bohoduchów, m. pow. w gub. Charkowskiéj, nad rzeką Merłą, 12,600 m., trudniących się po większéj części garbarstwem, szewctwem i ogrodnictwem.—B. *powiat*, 2752 w. kw., ludności 85,000.

Bohomolec (Paweł Józef), kilkakrotnie poseł na sejmy, sprawował rozmaite urzędy, jak podkomorzego i t. p.; po stracie żony wstąpił do zgromadzenia jezuitów.—**Bohomolec** (Franciszek), najstarszy syn poprzednego, jezuita, ur. 1720 r. Skończył nauki w akad. wileńskiéj, potém kształcił się w Rzymie. Po powrocie był nauczycielem akademii wileńskiéj i w collegium nobilium w Warszawie. Po zniesieniu zakonu został w stolicy, oddawszy się wyłącznie pracom literackim, podniesieniu oświaty krajowéj, oraz rozbudzeniu życia umysłowego. Lubiany przez wszystkie towarzystwa i króla, wesoły i dowcipny, był zarazem pobożny i dobroczynny, o czém najlepiéj świadczy zapis 3000 czerw. zł. dla ludzi podupadłych ze stanu szlacheckiego i miejskiego, z którego Warszawa dotąd korzysta. Jego dzieła są: 1) „*Komedyje*“ (3 t. Lublin 1757); 2) „*Komedyje na teatrum J. K. M.*“ (Warsz. 1776); 3) „*Pro Ingeniis polonorum oratio habita Varsoviae in Gymnasio Soc. Jesu*“ (1752); 4) „*Rozmowa o języku polskim*“ (1758); 5) „*Epistola b. m.*“ (1754); 6) „*Orationes*“ (1763); 7) „*Czterotomowy zbiór dziejopisów polskich*“ (1764—67); 8) „*Listy z Azyi, Afryki i Ameryki [niegdyś od misyjonarzy Soc. Jesu*“ (przekład, 1767); 9) „*Zabawki oratorskie*“ (1768); 10) „*Życie Jerzego Ossolińskiego*“ (2 t. 1777); 11) „*Życie Jana Zamojskiego*“ (1775); 12) „*Życia: Stanisława Orzechowskiego, Jakóba Górskiego*“; 13) „*Opisanie państwa Tureckiego*“ (1770); 14) „*Historyja o podróżach p. de la Harpe*“ (przekład 1783—94). Założeniem pisma peryjodycznego „*Monitor*“, które redagował 1765—84, torował drogę piśmiennictwu peryjodycznemu; kierował także przez jakiś czas redakcyją „*Wiadomości Warszawskich*“, które 1773 zdał Łuskinie, † 1784 r.—**Bohmolec** (Jan), Jezuita, młodszy brat poprzedniego, człowiek światły i dobroczynny, ur. 1824 r., po zniesieniu zakonu proboszcz pragski. Drukiem ogłosił: 1) „*Prognostyk zły czy dobry komet* 1769 i 1779“ i t. d. (Warsz. 1770 w 2 częściach); 2) „*Dyjabeł w swojéj postaci z okazyi pytania, jeśli są upiory, ukazany* (w trzech częściach: 1772—75 i 77); 3) „*Responsio ad censuram libri de natura et potestate Daemonis*“ (1773); 4) „*Odpowiedź na zarzuty względem przeznaczenia Boskiego*“ (1766). Zapisy jego na cele dobroczynne stawiają go w rzędzie ludzi troskliwych o dobro ludzkości i postęp w naukach, † 1795 r. i pochowany został na Powązkach.

Bohorícz (Adam), wskrzeziciel literatury ojczystéj i reformator kościelny słowiński, rodem z Krainy, żyjący w drugiéj połowie XVI w., rektor szkoły w Lublanie (Laibach); pracował z polecenia stanów krajowych nad poprawą Biblii Dalmatina do druku (1851), napisał oprócz innych pierwszą gramatykę słowińską p. t. „*Arcticae horulae succissivae de latino-carniolana litteratura, ad latinae linguae analogiam accomodata, unde Moshoviticae, Rutenicae, Polonicae, Boemicae et Lusaticae linguae cum Dalmatica et Croatica cognacio facile deprehenditur*“ (Witenberg 1584).

Bohorodczany, m. gł. powiatu t. n. (16,36 mil kw. i 51,892 m.) w król. Galicyi, w obwodzie Stanisławowskim; ma 4597 m.

Bohorodczany stare, wieś, w Galicyi austryjackiéj, obwodzie Stanisławowskim, 3550 m., ma wielu szewców i garbarzy.

Bohowityn (Bohusz), herbu Korczak, pisarz litewski i starosta zyżmirski, następnie marszałek i podskarbi litewski, jeździł trzykrotnie w latach 1508, 16 i 21 w poselstwie do wielkich książąt moskiewskich.

Bohowitynowa, z książąt Czartoryskich (Zofija), chorążyna wołyńska, oprócz innych dzieł religijnych oryginalnych i tłumaczonych, znanych tylko ze wzmianki współczesnych, przełożyła z języka greckiego na ruski: „*Uwagi do ś.ś. ewangielij i listów apostolskich*,“ które wydrukowała około r. 1616. Gorliwie trzymała się wyznania grecko-kat. aż do śmierci, † 1619 r.

Bohrer, rodzina muzyków niemieckich: B. (Kacper), † 1809 r. w Monachijum jako kapelmistrz, był najznakomitszym kontrabasistą swojego czasu i wykształcił czterech swoich synów w muzyce tak, że tworzyli wyborny kwartet. Z nich dwaj młodsi, *Piotr* i *Franciszek*, zmarli 1805 r.; starsi: *Antoni*, ur. w Monachijum 1791 r., skrzypek, i *Max*, ur. 1793 r., wiolonczelista, opuścili po śmierci ojca Monachijum i odbywali liczne podróże artystyczne, aż do r. 1818, w którym zostali pomieszczeni w orkiestrze berlińskiéj. W r. 1828 powrócili do Monachijum i tu zaślubili siostry: Fanny i Ludwikę Dulkens, dwie znakomite fortepijanistki; Ludwika, ur. 1805 r. w Monachijum, została żoną Maxymilijana, Fanny, ur. 1807 r., Antoniego. Następnie obie pary udały się do Francyi, gdzie otrzymały miejsce pierwszych solistów na dworze Karola X. Po rewolucyi Lipcowéj cała rodzina przeniosła się do Londynu, skąd wróciwszy do Niemiec, Max został 1832 r. koncertmistrzem w Stutgardzie, jego żona fortepijanistką nadworną i nauczycielką muzyki księżniczek, Antoni zaś koncertmistrzem w Hannowerze. *Zofija*, córka Antoniego, ur. 1830 r. w Paryżu, wykształciła się także na pierwszorzędną fortepijanistkę.

Böhtlingk (Otto), ur. 1815 r. w Petersburgu, członek akademii, znakomity oryjentalista, mianowicie gruntowny znawca sanskrytu, wydał po-

między innemi: „*Panini's acht Bücher grammatischer Regeln*“ (2 tomy, Bonn 1840); „*Vopadeva*“ (Petersb. 1846); „*Hemacandra*“ (Petersb. 1847); „*Sakuntala*“ (Bonn 1842); „*Sanskrit-Chrestomathie*“ (Petersb 1845), i nareszcie wyborny słownik: „*Wörterbuch der Sanskritsprache*“ (Petersb. 1843). Z drobniejszych prac jego godnemi wzmianki są: „*Über den Accent im Sanskrit*“ (Petersb. 1843). „*Ueber die Sprache der Yakuten.*“ (Petersb. 1849—51). To ostatnie dzieło przedstawia go jako gruntownego znawcę narzeczy tureckich. Głównem wszakże dziełem B. jest opracowany wspólnie z Roth'em (w Tübingen) „*Sanskrit-Wörterbuch*“ (t. 1—4, Petersb. 1853—64), przedstawiający z najmożliwszą dokładnością cały skarb językowy staroindyjskiéj literatury.

Bohuczar v. **Boguczar**, m. pow. w gub. Woroneżskiéj, nad rzeką tegoż nazwiska; 2700 m.—**B.** powiat, 8756 w. kw., a ludności 233,500.

Bohus, prowincyja w południowo-zachodniéj Szwecyi, leży nad brzegiem morza Północnego, na przestrzeni od Götha-Elf aż do Swinesand, ku granicy norwegskiéj, i tworzy część kraju zwaną *Län-Bohus* albo Göthaborg; obejmuje 89 mil kw. i 197,000 m. Niegdyś należała ona do Norwegii i Danii, lecz pokojem zawartym w Roeskilde 1658 r. została odstąpiona Szwecyi. Jest tutaj historycznie pamiętny zamek warowny *Bohus-Slot*, pod miastem Kongelf, zbudowany 1308 r. przez króla Norwegii Hakona VII, o posiadanie którego niejednokrotnie krwawe staczali walki Duńczykowie i Szwedzi, aż nareszcie w skutku zawieszenia broni 9 Paźdz. 1788 r. ostatecznie Szwedom został ustąpiony.

Bohusław, m. w pow. Kaniewskim, gub. Kijowskiéj, nad rzekami Rosią i Bohusławką, ma szkołę duchowną i 9000 m.

Bohusławskie starostwo, niegrodowe, leżało w wdztwie i powiecie Kijowskim; opłacano z niego kwarty Złp. 33,895. W r. 1774 składało się z dwu miast: Bohusława z Zamkiem i Medwina, oraz z 37 wsi, między któremi w r. 1665 mieściły się: Mościołowka, Tuniki, Karadynie, Mikitanki, Olchowiec, Moskaleniki, Siemitkary, i uroczyszcza: Mrozówka, Juchny, Zupiki, Kaniowce, Wachutynce, Klimowa, Łuka, Teplejowka, Hałatkie, Ochmatowa, Posłowozły, Jacynki, Zieleniki. Przez zmiany terytoryalne w r. 1772, Rzplta chcąc Stanisławowi Augustowi wynagrodzić ubytki w dochodach z dóbr stołowych królewskich, nadała mu toż sstwo w dziedzictwo; król zaś w r. 1777 odstąpił je synowcowi swemu, Stanisławowi ks. Poniatowskiemu, generał-lejtenantowi.

Bohusz (Piotr), herbu strzała, szwagier Konrada, księcia Kozielskiego na Szlązku, ubiegał się o dziedzictwo tego księcia, jako bezpotomnego, w skutku czego miał sobie zabrane dobra i wygnany został z kraju; lecz wyznaczona przez Władysława Jagiełłę komisyja w Niepołomicach 1421 r., wydała dekret, na mocy którego Konrad powrócić mu musiał dobra i przyjąć go napowrot do kraju.

Bohusz (Mikołaj Kotficz), syn poprzedniego, siostrzeniec Konrada, księcia Kozielskiego na Szlązku, z którym długo wojował o panowanie nad miastem Koźlem; nareszcie wygnany z kraju i pozbawiony dziedzicznych posiadłości na Szlązku, *Gliwce* zwanéj, zakończył życie w mogilskim klasztorze cystersów, pod Krakowem 1478 r.

Bohusz Siestrzeniewicz, ob. Siestrzeniewicz.

Bohusz (Xaw.), prałat katedry wileńsk., ur. 1746 r. w pow. Wilkomirskim, † 1823 r.; wstąpił do jezuitów 1760 r. i był nauczycielem języka francuskiego w kolegijum grodzieńskiém. Po zniesieniu zakonu podróżował za granicą, następnie osiadł stale w Warszawie, został członkiem towarzystwa przyjaciół nauk, był sędzią pokoju, cenzorem i członkiem hon. uniw. wileńs. Uczony i pełen miłości bliźniego, cały swój majątek zapisał dla ubogich Ogłosił drukiem: 1) „*Filozof bez religii*“ (Wilno 1785); 2) „*O początkach narodu i języka litewskiego*“ (Warsz. 1806); 3) *Dodatek do Kopczyńskiego*, p. t. „*Poprawa błędów w ustnéj i pisanéj mowie*“ (Warsz. 1808); 4) „*Kodeks Napoleona*,“ przekład (1819); 5) „*O budowli włościańskiéj*“ (1811); 6) „*Zdanie sprawy o próbie nowego budowania*“ (1811); 7) „*Prośba za ubogimi*“ (1817); 8) „*Życie literackie X. M. Poczobuta*;“ 9) „*Pochwała Joachima Chreptowicza*“ (Roczn. Tow. W. T. X); 10) „*Spominka o Antonim Tyzenhauzie*“ (Tyg. Wileń. 1820); W rękop. „*Dzieje konfed. barskiéj*“ (3 t.); „*Ziemiaństwo*“ (po litews.) i „*Podróż za granicę*“ w kilku tom.

Bohtz (August Wilhelm), estetyk niemiecki, ur. 1799 r. w Szczecinie, pozyskał 1828 r. stopnie naukowe w Getyndze, gdzie od r. 1842 jest zwyczajnym profesorem i wykłada głównie literaturę, estetykę i psychologiję. Ważniejsze jego dzieła są: „*Vorlesungen über die Geschichte der neuern deutschen Poesie*“ (Getynga 1836); „*Die Idee des Tragischen*“ (Getynga 1836); „*Das Komische und Komödie*“ (1844); „*Lessings Protestantismus*“ (1854).

Boieldieu (Franciszek Adryjan), jeden z najulubieńszych franc. kompozyt. oper; ur. 1775 r. w Rouen, † 1834 r. w swym majątku Jarcy. Początkowo kształcił się w rodzinném mieście, pod kierunkiem organisty Broche'a; w 16 r. życia okazywał już talent inwencyjny (w drobnych kompozycyjach) i namiętne zamiłowanie teatru. Pierwsza jego opera komiczna, przedstawiona w Rouen, miała wielkie powodzenie. Mając lat 19 udał się do Paryża, gdzie po wielu trudnościach dostał się do domu Erarda, znakomitego fabrykanta fortepijanów. Ta zapoznał się z najznakomitszymi artystami paryskimi, którzy poznawszy w B. prawdziwy talent, ułatwili mu stosunki z teatrem. Do pierwszych jego oper należą: „*La dot de Susette*“ (1795); „*La famille suisse*“ (1796); „*Mombreuil et Merville*“ (1797); „*L'heureuse nouvelle*“ (1797); „*Zoraïme et Zulnare*“ (1798); „*Les meprises espagnoles*“ (1798); „*Beniowski*“ (1800), i „*Le Calif de Bagdad*,“ która rozsławiła i za granicą imię B. W tym czasie został także profesorem fortepijanu w konserwatoryjum. Skutkiem nieszczęśliwego ożenienia z tancerką Mofleuroy, udał się 1803 r. do Petersburga

gdzie został cesarskim kapelmistrzem i napisał szereg większych i mniejszych oper, z których najcelniejsze: „*Abderkan*;“ „*Calypso*;“ „*Les voitures versées*;“ „*Aline*“ i „*Rien de trop*.“ W r. 1811 wrócił do Paryża. Tu przedstawiał nowe opery: „*Jean de Paris*“ (1812); „*Le nouveau seigneur de village*“ (1813); „*Le chaperon rouge*“ (1818) i inne, któremi nowe zyskał oklaski. Arcydziełem B. jest „*Dame blanche*“ (1825), ciesząca się wielkiém powodzeniem, tak we Francyi, jako i za granicą. Ostatnia opera: „*Les deux nuits*“ (1829), chłodnego doznawszy przyjęcia, nabawiła autora smutku i wiele pogorszyła jego zdrowie. Od r. 1817 był B. członkiem akademii.—Syn B. z pierwszego małżeństwa, *Adryjan* B., ur. 1816 r., odznaczył się także jako utalentowany kompozytor romancami i kilku operami, z których najlepsza „*Le bouquet de l'Infante*“ (1847).

Boicza (Boitza, Boitzenburg), wieś w Siedmiogrodzie, niedaleko Solimosu, bogate kopalnie złota.

Boiki, Bojkowie, plemię Rusinów, osiadłe we wschodniéj Galicyi, pomiędzy źródłami Sanu, aż do rz. Łomnicy, w obwodzie Samborskim, Stryjskim i daléj na północ ku Dniestrowi, a na wschodzie aż na Podole. Twierdzą, że są zesłowiańszczonymi potomkami celtyckich Bojów. Dawniéj żyli w ziemi Bełskiéj. Nazwisko to wspomina się już około r. 638.—Czyt. Szafarzyka *Starożyt. Słow.* str. 638.

Boileau Despréaux (Mikołaj), ur. 1636 r. w Crosne, pod Paryżem, † 1711 r.; poeta francuski, zwrócił na siebie pierwszą uwagę swemi satyrami, chociaż więcéj treści i wartości jest w jego listach. Jego „*Art poétique*“ uchodziła przez długi przeciąg czasu za najwyższe prawo w rzeczach estetyki, a komiczno-bohaterski poemat „*Lutrin*,“ dziś jeszcze uważany jest we Francyi za dzieło mistrzowskie we względzie humoru. Toczył znane spory z Perrault'em, detraktorem klasyków starożytnych i jezuitami, przeciw którym wymierzył ostatni swój list: „*Sur l'amour de Dieu*“ i ostatnią satyrę „*Sur l'équivoque*.“ Z jego prac prozaicznych najważniejszą jest: „*Traité du sublime, ou du merveilleux dans le discours*“ (przekład z Longina). Ludwik XIV mianował go wraz z Racine'm swoim historyjografem i wyjednał przyjęcie go do akademii. W życiu odznaczał się B., obokłagodnego charakteru i uprzejmego obejścia, swobodą myślenia i niepodległością sądu, nawet w stosunkach z dworem. Zaprzyjaźniony ściśle z Molière'm i Racine'm, należy do ludzi co najbardziéj uświetnili panowanie Ludwika XIV, pismami zaś swemi przyłożył się B. wiele do oczyszczenia i wygładzenia języka francuskiego. Wpływ jego na literaturę spółczesną i całego XVIII w. był olbrzymi, a jakkolwiek powaga jego w rzeczach poezyi zniszczona została przez nowszą szkołę romantyczną, mimo to przecież, zachowała aż dotąd swoje znaczenie w akademii francuskiéj i u zwolenników szkoły klasycznéj. Dokładne wydanie jego „*Correspondance*“ sporządził Laverdet (2 t. Paryż 1858).—Pisma pośmiertne „*Oeuvres posthumes*“ wyszły w Paryżu 1670. Z licznych wydań dzieł tego poety najdokładniejszem jest „*Saint-Saurin'a*“ (Paryż 1824), z komentarzem. Unas prócz „*Sztuki rymotwórczéj*,“ (tłumaczonéj przez Maciuńskiego), uskutecznił całkowity jego przekład Gorczyczewski (Warsz. 1818). Brat jego *Idzi* (Gilles), ur. 1631 r., † 1669 r., a od r. 1659 członek akademii, był także poetą i wydał Dyjogenesa Laërtiusa (Paryż 1668).—Młodszy brat *Jakób*, ur. 1635 r., † 1716 r., doktór Sorbonny, był autorem licznych dzieł teologicznych.

Boindin (Mikołaj), ur. w Paryżu 1676 r., † 1750 r., napisał wspólnie z Lamottem komedyje: „*Trois Gascons*“ i „*Port de mer*,“ tudzież sam: „*Le bal d'Auteuil*“ i „*Le petit maître de robe*.“ W r. 1706 został członkiem akademii napisów; jednakże ateizm, przebijający się w jego dziełach, nie tylko że mu zamknął podwoje do akademii, ale nadto naraził go na liczne prześladowania, których i po śmierci jeszcze był ofiarą. Najważniejszą jego pracą jest rozprawa p. t. „*Sur les sons de la langue française*.“

Boineburg (Jan Krzysztof), wydał w Wilnie 1668 r. pismo p. t. „*Demonstrationum politicarum pro eligendo rege Poloniae specimen*.“

Boisard (Jan Jakób Franciszek Maryja), najpłodniejszy bajkopis francuski, ur. w Caen 1743 r., † tamże 1831 r. W r. 1773 wyszedł pierwszy zbiór jego bajek; późniejsze zaś zawierają się w „*Tables*“ (Caen 1803) i „*Mille et une fables*“ (Caen 1806). Z pomiędzy wszystkich bajkopisów francuskich, on jeden najmniéj naśladował Lafontaine'a, a jednak najbardziéj się do niego zbliża prostotą i naiwnością opowiadania. Synowiec jego Boisard (Jakób Franciszek), malarz, późniéj pisał także bajki miernéj wartości, np. „*Fables dediées au roi*“ (Paryż 1817—22).

Bois de Montpereux (Fryderyk), wydał w Berlinie 1831 r. „*Conchyliologie fossile et aperçu géognostique de formations du plateau Wolhynie-Podolien, avec 8 planches et cartes*.“

Boisgelin de Cuce (Jan-Boży Rajmund de), ur. w Rennes 1732 r., † 1804 r. w Tours; przeszedłszy szybko niższe stopnie duchowne, został arcybiskupem w Aix i kardynałem. Jako autor kilku prac literackich, mianowany był członkiem akademii. Dla nas pamiętny jest jako mówca pogrzebowy po śmierci króla Stanisława Leszczyńskiego.

Bois-le-Duc (po hollend, *Hertogenbosch*, po niem. *Herzogenbusch*), stolica i silna warownia w niderlandzkiéj prowincyi północnego Brabantu, przy spotkaniu się rzek Dommel i Aa; ma 24,600 m. i jest rezydencyją biskupa katolickiego; liczne fabryki i kilka pięknych kościołów, między którymi katedra ś. Jana jest jedną z najpiękniejszych świątyń w Niderlandach.

Boisrobert (Franciszek le Métel de), ur. w Caen 1592 r., † 1662 r., żartobliwy, wesoły i prawdziwie dowcipny ulubieniec kardynała Richelieu, napisał 18 sztuk teatralnych, mnóstwo rozproszonych wierszy i romans p. t. „*Histoire indienne d'Anasan-*

dre et d'Orasie" (Paryż 1629 r.). Satyryczny dowcip jego nie oszczędzał nikogo, ani nawet członków akademii, do których liczby sam należał. Za życia swego mecenasa, kardynała, zajmował bogate prelatury duchowne.

Boisseau, miara objętości w Belgii, dekalitrowi czyli 2,5 garnca. W dawnych miarach francuskich B., używany do mierzenia zboża, czynił 13 litrów, czyli tyleż kwart.

Boisserée (Sulpicyjusz), urod. w Kolonii 1783 r., i **Boisserée** (Melchior), ur. 1786 r., dwaj bracia, którzy z przyjacielem Janem Chrzc. Bertramem, (ur. 1776 r. w Kolonii, † 1841 r.), podczas wspólnéj podróży do Paryża, zdjęci zamiłowaniem średniowiecznéj sztuki niemieckiéj, zbierali starożytne obrazy niemieckie i od 1808 r. zajęli się wyłącznie badaniem sztuki. Melchior poświęcił się malarstwu, Sulpicyjusz architekturze. Z tą jedyną w swoim rodzaju kolekcyją, składającą się wówczas z 200 egzemplarzy, udali się trzéj przyjciele 1819 r. do Stuttgardu, gdzie król wyznaczył oddzielną budowlę na urządzenie wystawy. Zbiór ten, przez króla bawarskiego Ludwika kupiony, pomieszczony został naprzód w Schleissheim, a późniéj w Pinakotece, w Monachijum. Potém Melchior zajmował się w Monachijum wydawnictwem litografowaném dawnych obrazów niemieckich i malarstwem na szkle, Sulpicyjusz zaś ogłosił „*Opisanie katedry kolońskiéj*" i wydawnictwo „*Pomników budownictwa*" od VII do XIII w. nad niższym Renem. Melchior † w Bonn 1851 r., Sulpicyjusz † w Kolonii 1854 r. Bijografiję i korespondencyję ostatniego wydała wdowa po nim p. t. „*Sulpiz B.*" (2 t., Stuttg. 1862 r.).

Boissonade (Jan Franciszek), jeden z najuczeńszych hellenistów francuskich, ur. w Paryżu 1774 r., profesor języka greckiego w uniwersytecie paryskim i członek akademii napisów, † 1857 r. Oprócz licznych wydań, szczególniéj późniejszych pisarzy greckich, ważniejszemi jego filologiczno-krytycznemi pracami są: wydawnictwo „*Listów Filostratosa*" (Paryż 1842 r.); *Bajek Babriosa* (Paryż 1844 r.); tudzież „*Anecdota graeca*" (5 tomów Paryż 1829—40), „*Anecdota nova*" (Paryż 1844 r.); i „*Sylloge poëtarum graecorum*", (24 tomy, Paryż 1823—26). Nadto zasilał swymi artykułami *Journal des Débats*, *Magazin Encyclopédique* i inne pisma; wydał także kilku znakomitszych pisarzy francuskich.

Boissy d'Anglas (Franciszek Antoni, hrabia de), ur. 1756 r. w Saint-Jean-Chambre, deputowany do stanów generalnych, a późniéj do zgromadzenia narodowego; wystąpił pierwszy z oświadczeniem, że stan mieszczański jest prawdziwém zgromadzeniem narodowém. Jako członek konwencyi, w sprawie króla głosował przeciwko jego śmierci i przyczyniał się niemało do złagodzenia okrucieństw rewolucyi; w dniu 20 Maja 1795 r. ocalił konwencyję swą nieustraszoną odwagą, powściągając rozhukany lud przez kilka godzin w sali obrad publicznych. Późniéj, będąc członkiem rady pięciuset, został wygnany, jako przeciwnik dyrektoryjatu. Za Napoleona I mianowany senatorem, za Ludwika XVIII parem i członkiem akademii. Aż do śmierci 1826 r. pozostał wierny liberalnym, zawsze atoli umiarkowanym zasadom. Najważniejszém jego dziełem jest: „*Recherches sur la vie et les écrits de Malesherbes*" (3 tomy, Paryż 1819 r.—Syn jego **Boissy d'Anglas** (Teofil, hrabia), za Napoleona I komisarz wojskowy, za restauracyi podintendent, za Ludwika Filipa intendent, w izbie deputowanych głosował z konserwatystami. Usunięty podczas rzeczypospolitéj, po dopełnionym zamachu stanu znowu wystąpił na scenę. W latach 1852 i 1857 wszedł jako kandydat rządowy do ciała prawodawczego.

Boiste (Piotr Klaudyjusz Wiktor), ur. w Paryżu 1765 r., † 1824 r. w Fory-sur Seine, sławny lexykograf francuski, z którego dzieł „*Dictionnaire de la langue française*" (1 wydanie Par. 1834 r.), uważane jest za dzieło prawdziwie wzorowe; mamy po polsku „*Dykcyonarz trudności jęz. fran.*" (Wilno 1829 i 1840 r.)

Bojador, przylądek na zachodnim brzegu pustyni Sahary, pod 26° 6' półn. szer. położony, który, przed odkryciem drogi morskiéj na około Afryki, był kresem podróży morskich w kierunku południowym i uważany za koniec zachodni ziemi.

Bojan, sławny piewca na Rusi, którego utwory były przedmiotem powszechnego uwielbienia i wzorem dla późniejszych pieśniarzy, wspominany w poemacie słowiańskim „*Wyprawa Igora na Połowców*". Mniemają niektórzy, że B. znaczy tyle co trubadur.

Bojan, zwany u kronikarzy mylnie *Paganus*, car bołgarski, zginął w bitwie pod Warną 765 r.

Bojan, najmłodszy syn Symeona, cara bołgarskiego. W IX i X w., zajmował się wyłącznie naukami i umiejętnościami, zwłaszcza poezyją i muzyką; z tego téż powodu uważany był za czarnoksiężnika. Czyt. Pertza: „*Monumenta Germaniae hist. Scriptorum*" t. III, p. 309.

Bojana, rz. w Albanii, wpada do m. Adryjatyckiego; obfituje w ryby, z których ikry sporządzają tak zwaną *botargę*, rodzaj kawioru.

Bojanowo, m. w. ks. Poznańskiém, pow. Krobskim, 3,800 m. trudniących się po większéj części sukiennictwem.

Bojanowski (Jan), poeta z pierwszéj połowy XVII w., wydał 1622 r. wiersz p. t. „*Naumachia chocimska przeciwko Turkom w Wołoszech r. 1621*," (w Jarosławiu). Pisał i sonety; był on dworzaninem domu Sieniawskich.

Bojanus (Ludwik Henryk), doktór medycyny i chirurgii, profesor wileński, ur. w Alzacyi 1776 r. Zwiedziwszy w celach naukowych wszystkie prawie znaczniejsze miasta Europy, otrzymał 1804 r. katedrę weterynaryi w Wilnie, dokąd przybył dopiéro 1806 r. Głęboka nauka i znakomite prace, otworzyły mu drogę do licznych towarzystw naukowych, których był członkiem. Nareszcie z powodu osłabionego zdrowia opuścił Wilno 1825 r., † w Darmstadzie 1827 r. Zostawił po sobie mnóstwo prac, częścią drukowanych, częścią w rękopi-

smach, dotyczących przeważnie weterynaryi i anatomii porównawczéj. Najwięcéj rozpraw jego zamieszczonych jest w *Isis* Okena. Osobno wyszły: „*O ważniejszych zarazach bydła rog. i koni*" (Wilno 1810 r., Warsz. 1832 r. Bochnia 1846 r.); „*Anatome Testudinis Europ.*" (Wilno 1818 r. z 18 tabl.). Preparata do tej rozpr., jego własną ręką wyrobione, znajdują się w gab. uniw. kijowskiego. „*Annonce d'un système de physionomie* (1801 r.); „*Des principales causes de la dégeneration des races des chevaux*" (1815 r.); „*Introductio in anatomiam comparatam*", rozprawa przy objęciu katedry w Wilnie; „*De Uro nostrato*" (o Żubrze, Wilno 1825 r.). Życie B. opisał A. Otto po niem. i F. Adamowicz w „*Rysie postępu*" i t. d. (str. 59—84).

Bojany (Bajam), wieś armeńska w pow. Jelizawetpolskim, gub. Tyfliskiéj, nad rz. Kaczkarem czyli Kuszkara-Czajem, na któréj jest most z kamienia ciosowego, istniejący już tysiąc lat; ruda żelazna i huty.

Bojar, *Bojaryn*, zwali się u Słowian wschodnich wybieralni wodzowie, znani z męstwa i rozumu, którym powierzaną bywała władza sądowa i wojskowa. Kroniki bizantyjskie pod wyrazem *bojdel* przypominają B. już w r. 764. Stanowili oni *drużynę* u książąt ruskich i sami mieli swoją. Książęta zwykle nic nie przedsiębrali bez naradzenia się z nimi i powierzali im zarząd zdobytych miast i ziem. Patryjarcha miał także swoich B. Na dworze udzielnych książąt pełnili obowiązki kanclerskie, w Nowogrodzie byli rajcami. Starsi B. dowodzili większymi oddziałami wojska i zwali się *większymi* B., czyli *wojewodami*. Ostatnim B. w cesarstwie Rossyjskiém był Jan ks. Trubeckoj, † 1750 r. W państwie Polskiém B. byli w prowincyjach rusko-litewskich i stanowili stan niższéj szlachty (B. *dumni* i *służkowie*), używani byli do poboru podatków i roznoszenia listów i innych pism urzędowych; mogli zostać szlachtą (urodzonymi), lub mieszczanami i swobodnymi rolnikami. Tytuł B. przyjęli od Słowian Rumunowie, u których oznacza on właściciela większéj posiadłości ziemskiéj (szlachtę). Z *Bojaryn*, powstało w języku rossyjskim przez skrócenie *Baryn*, i znaczy tyle co *pan*, ale używa się tylko przez sługę lub włościanina względem dziedzica.—**Bojarska** (Bolszaja) **duma**, lub *pałata*, nazywała się do czasów Piotra W. najwyższa rada państwa. **Bojarskie Dzieci**, oznaczało najniższą starą szlachtę rossyjską, lub ludzi stanu swobodnego, należących do Drużyn Bojarskich. B. Dzieci stanowili wówczas jądro całego wojska. Część ich przebywała w Moskwie, a reszta w swoich ojcowiznach, w gotowości na każde powołanie do służby.

Bojardo (Mateusz Maryja, hr. Scandiano), znakomity poeta włoski, ur. 1430 lub 1434 r. w Scandiano. Pochodził ze znakomitéj rodziny ferrarskiéj; po ukończeniu uniwersytetu przebywał na dworze panujących w Ferrarze książąt Este i doszedł do wysokich urzędów; † jako gubernator Reggio 1494 r. Głównem jego dziełem, którego treść wzięta z cyklu podań o Karolu W., jest wielki, w 50 pieśniach, romantyczno-rycerski poemat „*Orlando inamorato*" (Scandiano 1475 r.), do 1544 r. 16 razy drukowany i następnie na wszystkie niemal języki europejskie tłumaczony. Epopeja B. różni się od dawniejszych epopei włoskich, najprzód tém, że poprzednicy jego przedstawiali bohaterów (z podań o Rolandzie) tylko jako obrońców chrystyjanizmu, B. zaś wprowadził szlachetną miłość kobiety; powtóre, że chociaż zaczął poemat swój w panującym wówczas żartobliwym tonie, to jednak pełen rycerskiego zmysłu, uratował ideał romantyczności, a z pośród żartów i ironii przeniósłszy ideję rycerskości w sferę powagi i natchnienia, zmienił tym sposobem nastrój włoskiéj epopei swoich czasów. Oprócz bohaterów podaniowych, którym wyborne nadał charaktery, z własnéj fantazyi wytwarzał wiele nowych osób, dyszących historyczną godnością i prawdą, tudzież wiele położeń i katastrof dosyć nawet świetnych. Śmierć nie dała mu ukończyć całéj pracy, którą daléj prowadził Ariosto (ob.). Berni (ob.) w swojém „*Rifacimento*" przerobiwszy poemat B. w tonie burleski, miał takie powodzenie, że zapomniano o „*Orlando inamorato*", któremu dopiéro w późniejszych czasach przywrócili należne uznanie nowemi wydaniami: Panizzi (9 t. London 1830 r.), z gruntownemi studyjami nad poetą i jego utworem, i Wagner w „*Parnasso italiano continuato*" (Lipsk 1833 r.). Oprócz tego napisał B. „*Sonetti e canzoni*" (Reggio 1495 r); „*Carmen bucolicum*" (Reggio 1500 r.); „*Cinque capitoli in terza rima*" (Wenec. 1523 r.); „*L'asino d'oro*" podług Appulejusa (Wen. 1523 r.) i inne.

Bojarski (Alexander), ur. 1834, spółczesny autor wielu rozp. prawnych, jak: „*Zdania ze wszystkich gałęzi prawa i umiejętności politycznych etc.*" (Kraków 1861 r.); „*Rzecz o projekcie nowéj ustawy karnéj*" (Kraków 1867 r.), i „*O sądach przysięgłych*" (Kraków 1868 r.).

Bojaźń, zowie się uczucie obawy i strachu w obec niebezpieczeństwa, bądź rzeczywistego, bądź urojonego, uczucie wrodzone wszystkim istotom żyjącym, cechujące niemoc podlegającéj mu istoty. Skłonność do bojaźni, zowie się *bojaźliwością* i *tchórzostwem*.

Bojcza, herb rodziny Modzelewskich: w polu czerwonem krzyż potrójny złoty, a w szczycie hełmu trzy strusie pióra.

Boje (Henryk Krystyjan), ur. 1744 r. w Meldorp, w Holsztynie, † tamże 1806 r.; połączył się 1770 r. w Getyndze z Gotterem, celem wspólnego wydawnictwa pierwszego niemieckiego czasopisma: „*Musenalmanach*". Był założycielem getyngskiego towarzystwa poetów, zwanego „*Hainbund*. Od 1776—91 r. wydawał „*Deutsche Museum*", a w r. 1770 ogłosił bezimiennie swoje poezye „*Gedichte*". Listy jego do Knebel'a, Merck'a, Halem'a i Voss, a ważne są dla dziejów ówczesnéj literatury. Porów. Prutz'a „*Der Göttinger Dichterbund*" (Lipsk 1841 r.).

Bojnice (po madz. Bajmócz.), miasteczko słowackie w komit. Dolno-Nitrańskim, 1000 m., źródła

miner. gorące (+35°R.). Zamek hr. Palffy, z tyloma oknami ile dni w roku.

Bojoryx, król Bojów italskich (ob); walczył 194 prz. Chr. z konsulem rzymskim Tytusem Sempronijuszem.—**Bojoryx**, król Cymbrów, zamordował swego jeńca Marka Aureljusza Skaura i poległ w bitwie z Maryjuszem.

Bojowie (*Boji*), nazwa potężnego narodu celtyckiego, który początkowo mieszkał prawdopodobnie w południ. Belgii, później jednak wyruszył stąd daléj na południe Europy i w różnych osiadł miejscach. Około 500 r. zajęli B. górną Italiję i niejednokrotne staczali walki z Rzymianami, przez których ostatecznie zostali ujarzmieni 193 przed. Chr., gdy wódz ich Bojoryx poległ w boju. Jedna część pokonanych B. przesiedliła się potém do krajów, leżących na południ. od Dunaju, druga zaś do Galii; obie jednak rychłéj uległy zatracie: pierwsza pod orężem Daków, druga pod mieczem Julijusza Cezara. Najważniejszą jednak historyczną wędrówką B. jest osiedlenie się na północy od Dunaju, gdzie potężne założyli państwo: *Bojohemum*, zniszczone przez Marboda († 37 po Chr.). A chociaż ludowi wszelką odjęto samodzielność, to kraj jednakże, niegdyś przez nich opanowany, zatrzymał dawną nazwę *Bojohemum*, skąd powstała późniéj niemiecka nazwa *Böhmen* (Czechy).

Bojownik (*Machetes* Cuv.), rodzaj ptaków brodzących, utworzony dla jednego gatunku *Tringa pugnax* Linneusza; różni się od biegusów znacznie wyższemi nogami i tém, że samce większe od samic dostają na czas godowy ozdób, składających się z kołnierza utworzonego z piór długich, twardych, otaczającego na kształt tarczy przód szyi i piersi, oraz kapturka na tyle głowy, tudzież że na twarz występują im z pomiędzy piórek gęste brodawki. Ozdoby te, niestałe pod względem barw, nie jednakowe są u wszystkich samców i nikną zwykle w miesiącu Czerwcu. Są to ptaki wielożenne i potomstwem się nie zajmują. Toki swoje odbywają w miesiącu Maju; wtedy zlatują się z całego błota w pewne miejsca, najczęściéj na bagniste spławy, i w najdziwaczniejszych podskokach biją się i czubią pomiędzy sobą. Jestto ptak wędrowny, u nas dosyć pospolity na lęgu w błotach lubelskich i augustowskich; myśliwi nasi zowią go batalijonem, bojownikiem, lub kapłonkiem.

Bok, jedna z linij obwodu figury jeometrycznéj, np. trójkąta prostolinijnego lub sferycznego, czworokąta i t. d.

Boka, Bokiczowic, Bocchesi, ob. Bocca di Cattaro.

Bokchus, król Maurytanii, teść i sprzymierzeniec Jugurty, którego 108 prz. Chr., po klęsce pod Cyrtą, zdradził i Rzymianom wydał.—**Bokchus**, syn poprzedzającego, panował wspólnie z bratem Boxedesem w Maurytanii od r. 49, † 33 prz. Chr.

Bokhari ob. Bochari.

Bokij, herb polski, którego początek odnosi się do połowy XVI w. Wyobraża on w polu czerwoném topór, ostrzem w prawo obrócony, nad nim krzyż złoty, a w szczycie hełmu pięć piór strusich.

Bokum (Jan Henryk de Alten), kurlandczyk, przybył do Polski około połowy XVII w. i przez związki małżeńskie dostąpił wyższych godności. W r. 1670 był cześnikiem wielkim litewskim i generał—majorem wojsk niemieckich koronnych króla. Sam ożeniony z Szemiotówną, powtórnie z Branicką, dwie córki swoje wydał za Lubomirskich, a trzecią za Wapowskiego.—Syn jego **Bokum** (Jan Kazimierz), ur. około 1668, † 1722, był najprzód kanonikiem krakowskim, gnieźnieńskim i warszawskim, następnie za wpływem siostry Urszuli Lubomirskiéj, znanéj kochanki króla Augusta II, szybko postępując w godnościach duchownych, został opatem trzemeszeńskim, potém biskupem przemyślskim, a w 18 lat chełmińskim.

Bol (Ferdynand), ur. około 1610 w Dortrechcie, znakomity malarz hollenderski, uczeń Rembrandta, † 1681 w Amsterdamie; celował głównie w portretach. Pozostawił także kilkadziesiąt rycin na miedzi, starannie wykończonych.

Ból, jest to nieprzyjemne uczucie, wywołane podrażnieniem niektórych nerwów i połączone z wiedzą miejsca, na które bodziec podziałał. Siedlisko bólu, jak każdego czucia, jest w mózgu, lecz ściślejszego umiejscowienia nauka nie zna dotychczas. Pewne nerwy dochodzą do organu ból czującego, skoro więc zostaną podrażnione, przeprowadzają podrażnienie do odpowiedniéj części mózgu i uczucie bólu wywołują. Te nerwy *czuciowe* są: trójdzielny, języko-gardzielowy, błędny i korzenie tylne nerwów rdzeniowych. Cewki nerwów czuciowych rozsypują się we wszystkich prawie organach, więc przy podrażnieniu każdego niemal organu można wywołać ból. Bodźce normalnie działają tylko na końce nerwów, w organach zawarte, tym sposobem uczymy się każde podrażnienie, przez cewkę nerwową do mózgu przyniesione, odnosić do pewnego stałego punktu zakończenia cewki, i chociażby sam pień nerwu był podrażniony, my ból czujemy w ostatecznych jego rozgałęzieniach. Ból wywołać można przez mechaniczne uderzenie, zbyt wysokie albo nizkie ciepło, elektryczność, ciała chemiczne. Niezmiernie ważne znaczenie ma B. w patologii; napotykamy go przy bardzo wielu procesach chorobowych, jak zapaleniu, owrzodzeniu, nowotworach; często ostrzega on pierwszy o istniejącéj chorobie i, jakkolwiek nie ściśle, wskazuje jéj siedlisko. Nie wszystkie organa zarówno są bolesne; najżywszy ból wywołują choroby organów o bardzo zbitej budowie ściągien, więzów, okostnéj i t. d.; najlżejsze przekrwienie w tych organach sprowadza ból niezmierny. W wielu chorobach B. stanowi objaw najważniejszy, jak w reumatyzmie, kolce nerkowéj i t. d. Tycze się to przedewszystkiem nerwobólu, czyli neuralgii (ob.), gdzie bardzo często żadnych zmian w organach nie widzimy i jedyną przypadłość, która choremu dokucza i z którą lekarzowi walczyć przychodzi, jest ból. Dla zniweczenia bólu należy usunąć powodujące go przyczyny—zapalenie i t. d. Można przy istniejącej chorobie znieść ból, jeżeli się czułość systematu nerwowego stępi za pomocą środków odurzających, jak opium i t. d.

Bolan, wąwóz w Beludżystanie, prowadzący z północnych Indyj, przez Szikarpur i Dadur, do Kandaharu i Ghasny. Z najwyższego jego punktu, na wysokości 5793 stóp, wypływa rzeka **Bolan**. Wąwóz ten pamiętny jest przejściem w Marcu 1839 armii francuskiéj podczas wyprawy do Afganistanu.

Bolbec, miasto francuskie w depart. Niższéj Sekwany, nad rzeką t. n., ma 9100 m. i jest siedliskiem konsystorza kalwińskiego.

Bolbida, liście, kwiaty i owoce rośliny *Celosia adoensis*; niedawno poznany i nieużywany środek przeciwko robakom.

Bóle porodowe. Tak się nazywają peryjodyczne skurcze macicy, wydalające płód w czasie porodu i połączone z żywymi bólami. Bliższe warunki i przyczyny tych skurczów są nieznane (ob. poród). Przyczyną bólu jest prawdopodobnie ucisk nerwów przez skurcz włókien mięsnych; bóle zaczynają się w krzyżu i rozprzestrzeniają ku udom, zrazu słabe, nabierają mocy, potem słabną i znikają, aby po kilku minutach, lub prędzéj, pojawić się na nowo; peryjodyczność bólów objaśnia się kolejnem zmęczeniem i odpoczynkiem macicy. Bóle zapowiadają na dzień, albo dłużéj, zbliżający się poród, w miarę postępu stają się coraz częstsze, coraz silniejsze, macica w czasie bólu ściąga się, twardnieje i płód coraz bardziéj wypycha; w ostatnich okresach bóle dochodzą największego, nieznośnego niemal stopnia i kończą się dopiero z wyjściem płodu. Bóle mogą być zbyt silne, ciągłe; osłabia się je wtedy przez ciepłe kąpiele, środki odurzające (chloroform); w innych razach bóle słabe, niedołężne, nie są w stanie płodu z macicy wydalić; wzmacnia je wino i tym podobne środki, sporysz,—lub wreszcie skurcze macicy zastępują się mechanicznem wyciągnięciem płodu, czy to rękami, czy za pomocą kleszczy.

Bolechów, miasto w Galicyi, w obwodzie Stryjskim, nad rz. Świécą, liczy 4030 m., między którymi większa połowa Żydów. Tutejsze źródła słone dostarczają do 40,000 cetn. warzonki.

Bolehoszt, Bolegoszcz. Ob. Wolgast.

Bolemir, pierworodny syn króla serbskiego Radosława, odstąpił swe prawa około r. 800 młodszemu bratu Czasławowi.

Bolemowskie Starostwo, niegrodowe. Leżało w województwie Rawskiém, ziemi Sochaczewskiéj. Przed r. 1564 powstało z oddzielenia pewnych części sstwa sochaczewskiego. Składało się w r. 1564 z miasta Bolemowa, z wójtostwa i wsi następujących: Bolemowska Wola z folwarkiem, Wola Szydłowiecka z folwarkiem, Humino z wójtostwem, do których w r. 1664 przybyła wieś Wygnanka. W r. 1771 było w posiadaniu Karola Brühla, generała artyleryi kor. W roku jednak 1775, oddzielną uchwałą sejmową nadane zostało prawem emfiteutyczném na lat 50 Michałowi księciu Radziwiłłowi i żonie jego, łącznie z sstwem grabowskiém, którzy opłacali z niego kwarty złp. 1,926 gr. 8, a hyberny złp. 1,348 gr. 10.

Boleń (Barbus), rodzaj ryb, należący do rodziny *karpiowatych*, różniący się od karpia głównie tem, że płetwa grzbietowa ma u niego niewielką liczbę promieni i krótką podstawę. Łuska na nim jest twarda, gruba i dość drobna; kolory ciała ciemne, boki śniado złocistawe. W Wiśle pospolity: B. *właściwy* (B. fluviatilis), w Dnieprze mareną i maryną zwany, długości 2—3 stóp, wagi 20—30 funtów; mięso jego nie wiele jest cenione, a ikra ma sprawiać biegunkę. B. *Petenii*, nie przechodzący kilku cali, w Wiśle rzadki. Inne gatunki żyją w rzekach wschodniéj i południowéj Europy.

Bolesław, imię wielce pospolite w epoce Piastów u panujących, których zwykle rozróżniano przydomkami. Pierwszy, który je u nas nosi, otrzymuje w XIV w. zamiast jedynie autentycznego przydomku „*Wielki*“ (Magnus), szydercze Niemców przezwisko *Traba*, przekręcone z „*Chrobry.*“ Jego prawnuk, dzięki także późniejszym kronikom, zamiast przezwiska „*Szczodry*“, nosi przydomek *Śmiałego* lub *Spaniałego*. Skrócenie nazwy *Bolesław* (mającéj także u kronikarzy formy: *Busclaus* v. *Briscaus* u Damianiego, lub *Burysław* u Skandynawców) w *Bolesta* (Bolesca), dało powód do łączenia tego imienia królów z Mieszkami, którym często służy drugie imię Lambert, skracane także w *Berta*.

Bolesław I Wielki, najstarszy syn Mieszka I i Dąbrówki, ks. czeskiéj, ur. 967, panował 992—1026. Z początku lennik panów saskich, w tym charakterze pomagał Ottonowi III w jego wyprawach na Słowian nadodrzańskich (992, 995), zostaje r. 1000, dzięki pobożnéj tegoż cesarza podróży do Gniezna, dukiem pierwszorzędnym, zawiadowcą świeckim *hierarchii* (ob.) duchownéj w swym kraju, któréj głową był już w Rzymie 999 r. mianowany przez Ottona Radzyn (Gaudenty). Temu przybytkowi znaczenia hierarchicznego odpowiedziały zdobycze terytoryjalne Bolesława. Już na początku rządów rozdzielone ojca swego dzierżawy połączył w jednę całość, wygnawszy macochę Odę z ojczymem Dagonem i swych braci przyrodnich Mieszka, Świętopełka i Lamberta, krewniaków zaś: Odylena i Prybuwoja oślepiwszy. Władyboja, brata rodzonego, niedługo wyposażył Czechami, pozwalając mu spokojnie one aż dośmierci dzierzyć (od 11 Listop. 1001 do 2 Lut. 1002), poczém takowe zagarnął; już r. 999 oderwał od Czech prowincyję krakowską, od 973 r. stanowiącą część biskupstwa pragskiego. Przed 997 zagarnął ujścia Wisły, tak że Gdańsk rozdzielał szerokie jego państwo, morza dotykające. Gdy zaś Ekihard, duk Turyngii i margrabia Miśnii, pretendent do korony niemieckiéj po zgonie Ottona, gwałtowną swą śmiercią oswobodził Bolesława od potężnego a więc uciążliwego sąsiedztwa, duk polski, niby z ramienia innego pretendenta, Henryka bawarskiego, zajął w lenno Miśniję, Łużyce, do czego w krótce dodał, po oślepionym przez się Bolesławie Rudym, Czechy (Luty 1002); wnet dumnie odrzucił żądania Henrykowe, domagające się hołdu wazalskiego z Czech i wszedł w spiski panów niemieckich przeciw nowemu królowi Niemiec. Klęski jednak Henryka Szwejnfurckiego i Brunona, brata Henryka

II, podstępny napad Niemców, a wreszcie i chełpliwa zarozumiałość Bolesława (anegdota o żabach), zmusiły Polaków do haniebnéj ucieczki na Buduszyn, który 1004 zabrał brat Rudego Jaromir, nowy duk czeski z ramienia Niemców. Wyprawa niemiecka z 1005 r., sięgająca o 2 mile od Poznania, skończyła się zrzeczeniem zdobyczy r. 1002, a od większych klęsk zasłoniła Bolesława przychylność arcybiskupa Taginona i innych panów. W r. 1007 odzyskał już to, co pokój ów 1005 wydarł, a mianowicie opanował na nowo Łużyce, Sorabów i Selpulów, oraz Buduszyn, pomimo że Lutycy, Jaromir czeski i mieszkańcy wielkiego miasta Lüben, w Łużycach, odmówiwszy mu pomocy, uprzedzili nawet Henryka II o zamiarach Bolesława. Należy tu powtórnie zaznaczyć (jak w 1005 r.) walkę dwu stronnictw: przychylnego i wrogiego Bolesławowi na niemieckim dworze (tak np. sam, Tagino, arcybiskup magdeb., pośrednik pokoju 1005 i teraz, lubo świadomy zamiaru Polaków, jednakże bezczynny, również Herman, duk Milzawski, a zięć Bolesława). Pierwsze z nich przeważyło, jak się okazało z niedołężności prowadzonéj obrony. „Zbyteczne poddanie się wrażeniom chwili", „zbytnie zaufanie w swe siły" przywiodły Bolesława 1005 r. do pierwotnego niemal przed 1000 r. stanowiska. Obecnie 1007 r., lubo go jeszcze patron saski odparł od Magdeburga, a wojna ma formę zajazdu, wszakże Bolesław przyjął na siebie postać „wbrew chęci" „zmuszonego" przez Niemców do wojny zapaśnika. Urzędowe wypowiedzenie wojny i najazd Sasów nadawały istotne znaczenie coraz głębszéj polityce „Wielkiego", który nowy a dobitniejszy cios wymierzył przeciw supremacyi Niemiec, chcąc równocześnie ze swymi zaborami, wysłać po koronę królewską do Rzymu 1008 r. (Giesebrecht) jednego z mnichów, którzy przyłączyli się do (przysłanych już 1001 r.) romualdowych misyjonarzy. Mnich ten udał się rzeczywiście do Rzymu, niemając jednak zamiaru spełnić misyi politycznéj; mimo to Henryk kazał go zabić w drodze; pozostali zaś jego towarzysze zamordowani zostali przez żupanów polskich (Lelewel, Giesebrecht). Gdyż jeżeli dojrzewające poczucie narodowości niemieckiéj, coraz bardziéj zaczyna odstręczać wazali czysto germańskich od wypraw cesarskiéj polityki na Włochy; jeżeli obawa wzrostu siły centralnéj, przez zmożenie jednego z potężniejszych lenników, dawała Bolesławowi sprzymierzeńców i na dworze Henryka II; to taż sama obawa przed rosnącym w coraz większą potęgę Bolesławem, pobudzała radę jego, złożoną z wojewodów niegdyś udzielnych a teraz lennych, do stawiania przeszkód w uwieńczeniu budowy nowego „pól" państwa koroną. Tym sposobem schodziły się interesa Henryka i panów polskich w r. 1008, Bolesława i panów niemieckich w latach poprzednich. W r. 1009 Bolesław chciał ubiedz Miśniję, korzystając ze sporów o nią swych krewniaków, Gunalina i Hermana; wszakże „głęboko się zawiódł." W 1010 biegli posłowie do niego z żądaniem hołdu Henrykowi, a Lutycy z prowincyi Hawelskiéj i Branibora pragnęli przymierza przeciw temuż, odstępując od zgubnéj dla siebie i Polski koalicyi z Niemcami. Wyprawa wszakże Henrykowa spełzła na niczém, choć Bolesław bezczynnie siedział w Głogowie. Brak istotnych korzyści z jednéj strony i chęć uśpienia czujności przeciwnika z drugiéj, wydały układ pięcioletniego pokoju w Merseburgu. Ledwo jednak powolny, potężniejszy co do sił państwa, ale niedołężniejszy moralnie od Bolesława Henryk zasłyszał o pokoju z niesfornym wazalem, wnet go dobiegły tegoż zmowy 1011 z Wirynharem i bratem Hermana, oraz Henrykiem Bawarskim; a gdy przybył poseł Bolesława Stoigniew tłumaczyć przed królem swego pana, okazało się, że ten „*błazen*", „więcéj mącić niż koić sprawy" przyjechał. Podczas kiedy Stoigniew podburzał Henryka krewniaków na zachodzie, w Czechach z pomocą Polaków i Bawarów Oldrzych wygnał Jaromira, przychylnego Niemcom; Bolesław zdobył 1012 Lubuszę, którą wbrew zdaniu rozsądniejszych, niechcących napróżno drażnić Polaków, Henryk obwarowywał. Gdy jednak wypadało Bolesławowi ująć się za swym zięciem na wschodzie, chociaż najniespodzianiéj dla Niemców, ale w dobrze zrozumianym własnym interesie, 6 Stycznia 1013 przyrzekł *wraz z synem* złożyć tyle pożądaną przez Niemców przysięgę wazalską. I istotnie Mieszko w Magdeburgu, Bolesław w Merseburgu hołd złożyli; pierwszy zyskał tytuł duka czy komesa (cum magno honore, honorifice) drugi, jak niegdyś w Gnieźnieńskim Polskę, tak teraz w Merseburgskim kościele otrzymał tyle upragnione *benefitium* Łużyce. Uzyskał nadto i posiłki 300 rycerzy, dla których właśnie tylko przyjął tytuł wazala; bo ni przysiąg wierności, ni służby wojennéj nie dotrzymał, lecz owszem, jak zwykle przez „*pobożnych pośrednictwo*" mącił interesa Henrykowi we Włoszech. Roku 992 nie stawił się Ottonowi III Bolesław z posiłkami lennymi, bo Włodzimierz kijowski, który 981 zagarnąwszy Chrobatów halickich, zagroził granicom państwa jego przez wojowanie sąsiadów, Chrobatów krakowskich. Przyszło jednak do zgody, zdaje się tém łacniéj, że Włodowéj v. Włademark (u Nestora Ondrych, u Kosmasa Oldrzych), brat Bolesława I, zajął wówczas Czechy i mógł w zgodzie z Polską dzielny stawić opór pokuszeniom Rusinów o tę cząstkę pragskiéj dyjecezyi. Sojusz się wzmocnił zaślubinami Świętopełka Włodimierzowicza z córką Bolesława, z którymi na Ruś pospieszył i Rejnbern, wygnany przez swe owieczki biskup kołobrzeski; gdy ten jął szerzyć katolicyzm, Włodzimierz uwięził i syna z żoną i gorliwego misyjonarza, a wtedy to 1013 r., chcąc się za nimi ująć, Bolesław śmiało głowę włożył w obróż niemiecką, pewien że każdéj chwili potrafi ją zerwać. Szybko też skończywszy sprawę z Włodzimierzem, wraca do kraju, a ufny w sojusz, który zdaje się zawarł w Merseburgu z Oldrzychem, intronowanym przez Henryka na wazalski stolec duka Czech (powody bowiem gniewu o niedotrzymanie obietnic z 1012 r. zupełnie usunięto), posy-

ła do Czech Mieszka r. 1014. Przypominając Oldrychowi pokrewieństwo i dawniejszą pomoc, namawiał go Bolesław do spólnéj walki z cesarzem (od 1012) Henrykiem. Lutycy jednak i wykryte jakieś układy Bolesława z wygnanym Jaromirem, nastraszyli Oldrzycha tak, że uwięził Mieszka, chcąc mieć w nim zakładnika w obec spodziewanego gniewu ojca. Z drugiéj strony Henryk, jak zwykle więcéj do układów i kontentowania się pozorami skłonny, wymógł na Czechu wydanie Mieszka, aby jego wypuszczeniem na wolność okupić sobie nowy hołd ze strony Bolesława. Wielki z jednéj strony, z drugiéj Henryk, zasłaniali się wolą swych doradców: ów od upokorzenia osobistego, ten od wydania Mieszka darmo; wszakże arcybiskup Geron przekonał Henryka o skuteczności tego ostatniego środka. Tymczasem Hermana, zięcia swego i negocyjatora téj sprawy, rok przetrzymawszy, wysłał tylko Stoigniewa, składając się zwłoką w wydaniu syna, która go zwalnia z przysięgi lenniczéj. Zrozumiał teraz Henryk, że trzeba wytężyć wszystkie siły, aby zgnieść dumnego wazala do szczętu, lub dać pokój myśli utrzymania Polski w zależności. Bernard duk od północy, Oldrzych z Bawarami od południa, Henryk od zachodu szli oskrzydlić Bolesława, który nie dla taktycznych względów, lecz dla słabości swojéj się cofał w głąb, i więcéj liczył na trudy wyprawy wśród puszcz leśnych i topieli, na podjazdowe urywanie oraz politykę, niż bój otwarty. Stało się jako przewidywał. Bernard i Oldrzych wnet się cofnęli, a Henryk opuszczony, przez opata Antoniego, wysłannika Bolesława, mamiony, ledwo cało uszedł 1 Września 1015 r. Polacy zabiegli za uciekającymi Niemcami aż do Streli, a nawet i Bawaryi. Zamiast korzystać z nieobecności Bolesława (od r. 1016), który zmuszonym był wdać się w spory Świętopełka, swego zięcia, z bratem, Jaropełkiem, uzurpatorem jego tronu kijowskiego oraz z niedołężności tymczasowego rejenta Polskiego, do rządów jeszcze niezdolnego (miał wówczas Mieszko lat 26), Henryk udał się do Burgundyi, zaniedbawszy ostatniéj sposobności przynajmniéj osłabienia Bolesława, jeżeli nie wtrącenia w dawne jarzmo. Zaledwo ślad jest podobnych usiłowań w przybyłém do Bolesława 1017 r. poselstwie niemieckiém, które o ceremonijał rozbiwszy się, wskazało, że Bolesław, lubo pierwszy „z czémś dobrém“ się nastręczał, chciał wszakże utrzymać swą powagę. Odtąd Bolesław już za niezależnego się uważa. Całą też wojnę 1018 cechuje jeszcze bardziéj zaczepny charakter ze strony Bolesława, niż 1007, a chęć zdobycia warowni (Niemczy), aby w niéj uzyskać stały punkt operacyj, ze strony Niemców. W obu widać zmianę systematu wojowania, która będąc wynikiem nowych idei, prowadzi do zaniechania dawnéj waśni. Obok tego Lutycy, walczący po stronie Henryka, uważali niepowodzenie swoje za karę bogów, iż niepołączyli się z Bolesławem. Oldrzych zaś niegrzecznie przyjął wracającego z niczém przez Czechy suzerena swego. Stanął też i pokój w Budziszynie 30 Stycznia 1018 r., „nie taki, jak się godziło“ Niemcom, lecz jaki można było. Milzawija, Łużyce i Morawy północne przeszły do Polski, a choć układy jakieś zobowiązywały Bolesława czekać koronacyi do zgonu Henryka, to odbycie jéj w chwili, gdy Czechy po raz pierwszy wzięły udział w elekcyi króla niemieckiego, charakterystycznie maluje odrębne losy nadelbiańskiéj i nadwiślańskiéj krainy (Giesebrecht). Tu autonomija, tam przyznanie się za Niemców cechuje rok 1024. Jednocześnie tryjumf zaświtał Bolesławowi i na Rusi. Umieścił tam w Sierpniu 1018 na tronie swego zięcia, karząc podstępny napad Jarosława (1017 r.) i dawniejsze (1016) Świętopełka przez tegoż wygnanie. Porównywając wypadki rządów Bolesława głównie na zachodzie pracującego, dostrzegamy w nich dwie seryje niejako, dzielące się rokiem 1011 — 1012, a mające zupełnie też same cechy. 1) Oba te okresy zaczynają się buntem panów niemieckich, w których Bolesław ręce macza (Henryk szwejnfurcki i Bruno, Henryk bawarski, Oldrzych); 2) za każdą razą interwenijuje on w sprawy czeskie (Rudy, Władybój, Oldrzych, Jaromir); 3) następuje zwrot do pierwotnego stanowiska przed rozpoczęciem sporu, (pokoj 1005, hołd z synem 1013 r.; tamten odpowiedni: 1000, ten 1002 r.); 4) kończą się oba okresy próbą, lub dokonaniem koronacyi (1008, 1024); 5) Czesi i Lutycy z Polską są poważnieni (1007) i zdradzają Bolesława (1013), choć go ciągną do sojuszu (1010), lub żałują takowego (1017). Ale są i ważne różnice, wskazujące na przewrot pojęć. 1) W pierwszym okresie (992) Ruś obojętna, w drugim czynna (1016 — 1018), wskazuje, że niedługo nastąpi zmiana biegunów, jako konieczny rezultat utworzenia się monarchii Niemieckiéj i porażki Słowian nadelbiańskich; 2) wojny w pierwszéj połowie są zaczepne ze strony Niemców, późniéj Bolesław występuje zaczepnie; 3) 1004 szydzi z żab niemieckich, 1007 z żołnierzy biskupich, nadając im miano S. Maurycego, 1012 ucztując zdobywa Lubuszę, 1007 i 1014 składa winy na Niemców, 1017 nawet przez most niechce się ruszyć; 4) zmniejszenie się w drugim okresie stosunków dyplomatycznych i przychylności panów niemieckich. W obec takiego stanu rzeczy, ideja utworzenia monarchii słowiańskiéj, przypisywana już przez Naruszewicza Bolesławowi wyrazami „*król i obrońca Słowian*“, jest raczéj wynikiem wynurzających się w XVIII wieku pojęć etnograficznych i politycznych, aniżeli istotnym faktem dziejów „Wielkiego“. Sam bieg ich stopniowy, bo koronacyi królewskiéj r. 1000 nie było, (Porów. częstkowe zbicie Lelewela, Maciejowskiego, Przeździeckiego, Stasińskiego, Zejsberga), pokazuje, że na stosowniejszym do owych czasów gruncie stosunków lenniczych i międzynarodowych, oraz na podstawie psychologicznego rozwoju samego Bolesława, opiera się stanowisko jego, jako istotnego założyciela Polski. Za Mieszka I i do r. 1000 była lennictwem saskich wojewodów, zgon Ekharda i Ottona III natchnął Wielkiego chęcią zyskania na *drodze legalnéj* nowych marchij. Stosunki czeskie były takim dlań bodźcem politycznym, jak niegdyś religijnym

dla Mieszka. Chciał być Wielki niezależnym w Czechach, lecz że zamysł nie odpowiadał sił m, wypadło wprzódy przejść twardą szkołę przeciwieństwa i upokorzeń. Od klęski ostatecznéj zasłaniała go nie *przedajność* panów niemieckich, ale najprzód ich interes, by król niemiecki, zgnębiwszy duka polskiego, nie chciał im tegoż samego zgotować losu. Następnie duch solidarności niemieckiéj, który zaczął się pojawiać w ogólnéj nazwie królestwa Niemiec, gdy dotąd byli królowie Frankonii i Saksonii, w spokojnéj rejencyi 3 kobiet za Henryka IV i t. d., koniecznie wyrzucał z organizmu nowego państwa Ottonów obce już pierwiastki. Tym się objaśnia koronacyja Stefana I, niechęć wazali do wypraw włoskich, sprzyjanie stale arcybiskupów magdeburskich Polsce, próby Berengara włoskiego i Bolesława polskiego dla wywalczenia sobie autonomii. Myśli wszechsłowiańskiéj być niemogło, bo nawet ideja Polski była długo ideją supremacyi plemienia Polan nad Chrobatami, Mazurami, Łęczycą, Szlązkiem i t. d.; była identyczną z interesem dynastycznéj jedności, a dwom tym pierwiastkom zawdzięcza swój byt i rozwój późniejszy do wieku XIII-go. W epoce Mieszka I dopiero się niewyraźnie poczyna w formie na pozór saméj sobie zgubnéj, bo jako sojusz z germańskim światem. Tym jednak tylko sposobem nabiera pierwiastków żywotnych, staje się chrześcijańską, przejmuje system polityki zachodniéj na rozwoju jednostek oparty, a tyle odpowiedni indywidualizmowi słowiańskiemu. Luźny p wszechnie związek lenniczy dozwala ojcu i synowi powiększać swe posiadłości na zewnątrz i organizować je wewnątrz. Szczęśliwy zbieg wypadków obdarza Bolesława przyrostem władzy, podobnym temu, jakim się cieszyli niektórzy burgundzcy wazale, czescy dukowie, bawarski Arnold i t. d. Autonomija bierarchii kościelnéj łączy ścisłym węzłem nowe posiadłości Bolesława, a od 1012 i dyjecezyję poznańską, dotąd należącą kościelnie do drugiéj metropolii nowych katolików polskich, to jest do Magdeburga, gdy reszta skupiała się około Gniezna. Autonomija kościelna daje początek myślom autonomii politycznéj. Po kilkakroć zrywa się do niezależności Bolesław, lecz widząc niemożność podołania silniejszemu przeciwnikowi w otwartym boju, przywdziewa na się po każdéj porażce maskę obronną przepraszającego wazala, i zyskuje przez to poparcie swych panów. Wrodzona przebiegłość wskazuje mu w rozterkach wewnętrznych w Niemczech najlepszą sposobność wyzyskiwania coraz swobodniejszego węzła lenniczego. Jako lennik buntowniczy ciągnie Słowian nadelbiańskich do sojuszu przeciw Niemcom, jako lennik pokorny zyskuje w posiadanie marchije słowiańskie. Niedołęstwo Henryka, niezgody panów, ustrój polityczny Niemiec i niedostępność kraju własnego, tyluż mu sprzymierzeńców dają w téj walce o autonomiją. Indywidualizm Słowian i obawa przed autokratycznym charakterem Bolesława, w połączeniu z dawniejszym wpływem Niemców, zagrodziły Wielkiemu drogę ku zachodowi. Chcąc dać życie państwu, trzeba było walczyć, a gdy tylko na wschodzie słabsze jeszcze siły i niezajęte pola się okazywały, tam Wielki zaglądał w przerwach narodowéj walki z Niemcami (ob. Bol. II.). Znaczenie roli Bolesława w wewnętrznych dziejach kraju, streszcza się w organizacyi *hierarchii* (ob.) kościelnéj i zaprowadzeniu nowego porządku niemiecko-zachodniego, który ugruntował się tém snadniéj, że byt *żupanów* (ob.) dawał pierwszą mu podporę, t. j. stosunek naczelników rodu do swego *wojewody* (ob.). Jego też czasom późniejsi kronikarze przypisali słusznie ustanowienie obowiązków tak zwanego *prawa polskiego* (ob.), jednego ze źródeł utworzenia się późniejszéj *szlachty* (ob.), a opartego na formach zachodnich. W ogóle za mało źródeł jest do tego przedmiotu. Źródłami do dziejów Bolesława I, są: Dytmar i Gallus, drugi wraz z Nestorem, zwłaszcza co do stosunków ruskich, są błędni (por. J. Karłowicza) „*Wyprawa kijowska* 1018 r." Opracowania: Szajnochy „*Bolesław Chrobry*" (1849 i 59); Zeissberg'a „*Die Kriege*" w Rocznikach akademii wiedeńskiéj (z 1868 r.); Stasińskiego „*De rationibus, quae inter Polonia et imperium romanum germanicum Ottonum imperatorum itercedebant*" (Berlin 1862); Przezdzieckiego „*O włóczni S. Maurycego*" (Warszawa 1860); Lelewela J. „*Zdobycze Bolesława W.*"; „*O związkach z Niemcami królów polskich*" etc. Mosbacha „*Bolesław Chrobry*" (1871); małéj wartości; Wawrowskiego „*De Bellis*" (1853); Kętrzyńskiego „*De Bello* 1002—5; dawniejsze Szulca „*Polonia nunquam tributaria*" Kaczkowskiego w Bibl. Warsz. w tym samym duchu, obok tego uwagi pobieżne w zbiorach ogólnéj historyi Polski. Według Dytmara 4 miał żony B: Rydhagę, niemkę, z którą się rozwiódł, Judytę, córkę Gejzy, kr. węgierskiego, z którą miał syna Bezbraima; Kunildę, córkę słowianina Dobremira, która mu urodziła synów Mieczysława i Ottona i 4 córki niewiadomych imion: jedna była ksienią, druga poszła za Hermana hr. Miśnii, trzecia za Świętopełka ruskiego, a czwarta (1035) za Ottona szwejnfurckiego; Odę, córkę Ekharda Miśnijskiego od 1018. Predisława, córka Włodzimierza W., była jego nałożnicą.

Bolesław, nazywany przez Bielowskiego i Szajnochę II-m. Wspominamy go głównie jako szczegół historyjograficzny; w piśmiennictwie bowiem ma on tylko znaczenie jako utwór Szajnochy i Bielowskiego, powstały na zasadzie błędnego podania Boguchwała i późniejszych omyłek. Należytą ocenę tego przedmiotu podał Naruszewicz w historyi we właściwém miejscu (ed. Lipsk T. IV, 207 nota), oraz Swieżawski w rozprawie: „*Kronika węgiersko-polska*" § 50 (N. 1 zbioru p. t. „*Zarysy badań krytycznych nad dziejami, historyjografiją i mitologiją do wieku XV*).

Bolesław II (largus, audax), *Szczodry*, niewłaściwie Śmiałym, przez I. B. Ostrowskiego słuszniéj *Spaniałym* nazwany, w dziejach i nazwisku nosi ślady nienawiści żywiołów, którym w zawziętéj uległ walce. B syn Kaźmierza I, (ob.), zwanego

Karolem, i Dąbrówki, zwanéj Maryją, (ob.) ur. 1041, panował od 1058 — 1080 r. Z krótkiéj wzmianki Gallusa i Boguchwała wnieść można, że Kazimierz, równie jak poprzednicy jego, obdzielił państwem wszystkich swych 4 synów. Dzieje rządów B. nie przedstawiają takiéj jedności planu, jak jego wielkiego imiennika, ale usprawiedliwia się to większém skomplikowaniem położenia. Wstępując na tron po ledwo uciszonéj zawierusze religijnéj, antychrześcijańskiéj, i społecznéj, antygermańskiéj, znalazł Bolesław grunt podminowany jeszcze przez ogólno-kościelną reformacyję Grzegorza VII. Zupełna ciemność pokrywa początki jego rządów, bo to, co o interwencyi Szczodrego na korzyść Beli jeszcze Szujski opowiada pod r. 1059, jest nie krytycznym wypisem z Długosza, który w tym względzie korzystał z błędnéj powieści kroniki węgiersko-polskiéj (por. Swieżawskiego „*Zarysy* etc." § 34, 45, 48, 49, 52). Ta zaś wymyśliła *Bolesława II z Pehzli*, który przywołał 1041 Samuela Owona. W źródłach krytycznych czytamy tylko, że po oślepieniu Piotra Weneckiego przez Andrzeja 1046 roku, ten ostatni rządził spokojnie aż do r. 1061, w którym nastraszony przez Belę, swego brata, żonę odesłał do cesarza Henryka IV, a sam stoczywszy nieszczęśliwą z bratem bitwę, ginie. Keza (T. 3, str. 88) przelotne 3 synów Zarlaszka mięszkania podając w Czechach, Polsce i Rusi, sprowadza ich od Kumanów 1046, nic jednak nie wspomina o udziale Bolesława II w wypadkach 1061 r. Nie ma też o nim wzmianki po 1063 r., gdy Gejza i Władysław, synowie Beli, toczyli boje o następstwo z synem Andrzeja Salomonem v. Samsonem; dopiéro pod r. 1077 Gallus wyraźnie donosi (I. 27), że Władysław z młodu wychowany w Polsce, uzyskał tron węgierski z pomocą Bolesława II. Poprzednie zatém interwencyje 1061, 1074 polegać mogą tylko na wnioskach, zrobionych z téj edukacyi syna Beli w Polsce. Panujący w Czechach Wratysław II, szwagier Szczodrego, w bojach pod Hradźcem z powodu Jaromira toczonych, ledwo nie schwytał Bolesława i był przyczyną utraty Pomorza, przez tegoż, zaraz na początku rządów jego. W następnéj kampanii powątpiewaniem o pochodzeniu Szczodrego, wymknął się przebiegły Czech z matni, w którą sam popadł, najeżdżając łupieżczo Polskę. Nowa waśń z wescla 1063 między szwagrami, została zawieszoną na rozkaz Henryka IV, który w Miśnii sam ich chciał rozsądzić i zadecydował, aby poprzestali na dotychczasowych granicach. (Giesebrecht *Wendische Geschichte* t. II, *str.* 115, *n.* 5); do tego roku odnosząc utratę Pomorza, cytuje z Orderyka Vitalisa wiadomość, że roku 1069 wojsko Bolesława szło w pomoc Swenonowi duńskiemu przeciwko Anglii, coby kazało przypuszczać, że utrata Pomorza w skutek bitew pod Hradźcem nastąpiła dopiero po 1069 r., bo inaczéj niedostaliby się Polacy do morza. Gdy w r. 1073, wbrew wyrokowi 1071 r., Polacy najechali Czechów, ściągnęło to na pierwszych wyprawę Henryka IV, który obok tego ujmował się za Izasławem kijowskim. Książę ten, już 1068 wygnany przez braci, odzyskał tron dopiero z pomocą Bolesława, lecz wnet podstępnie wymordowawszy załogi polskie, zmusił swego opiekuna do haniebnéj ucieczki. (Por. Karłowicza „*Wyprawa kijowska Bol. Wiel.*") Gdy powtórnie 1073 r. przybył do Polski, Bolesław nietylko okazał się głuchym na jego prośby, ale nadto ogołocił z przywiezionych skarbów. Uciekł się wtedy Izasław o pomoc przeciw braciom i Szczodremu do Henryka IV; daremnie wszakże, bo wyprawa spełzła na niczém. Dopiero 1075 zgłaszał się Henryk przez posłów do Świętosława o przyjęcie Izasława, a Grzegorz VII listownie do Szczodrego o poparcie wygnańca. Gdy Henryk trzymał z Czechami 1071 i 1073 r., Bolesław zawarł sojusz w Włodzimierzu ze Świętosławem i, wziąwszy posiłki ruskie pod wodzą Włodzimierza Wszewołodowicza i Olega Świętosławowicza, ruszył do Niemiec, pod las Czeski, prawdopodobnie poprzeć Sasów, którzy powstali przeciw Henrykowi IV, oraz skarcić Wratysława, jego sprzymierzeńca. Książe czeski okupił się Bolesławowi tysiącem grzywien, ale gdy takąż samę sumę wypłacił Rusinom, by ich oderwać od związku ze Szczodrym, zgniewany Bolesław II porzucił Świętosława i 1076 r. poszedł z Izasławem do Kijowa, gdzie po 15 Lipca osadził go na tronie (por. kron. węg. polska § 52). W obec takiego stanu rzeczy, okazuje się, że rozpierzchłe w 3 strony sprawy polityczne Bolesława II, zbiegają się pod koniec jego rządów w opozycyję przeciw Henrykowi IV, Czechom i Świętosławowi, i czynią go stronnikiem Grzegorza VII i opiekunem Izasława. Inwestytura królewska, dana Izasławowi przez papieża pod nazwą Demetryjusza, daléj Salomonowi węgierskiemu, i koronacyja samego Szczodrego 1077 r., oczywiście za wiedzą Grzegorza i z niezwykłą pompą, bo w asystencyi 15 swoich i obcych biskupów odbyta, najlepiéj stwierdza zgodność tendencyj zwierzchników kościoła i Polski. Naraz stan wielkiego zaniedbania kościelnego, datujący od rewolucyi 1036, a wyrażający się w niewystarczającéj liczbie biskupów, w zaniedbaniu karności i przepisów kościoła przez ich urzędników nawet, w zwolnieniu węzłów hierarchicznych przez niezałatwioną dotąd kwestyję archidyjecezyi w Krakowie (ob. Hierarchija, czyt. listy Grzegorza VII. W Monum. Bielow. I, 367—371,) sprowadza olbrzymią rewolucyję religijno-społeczną, a raczéj nowy jéj wybuch. Sprawa ślubów pogańskich, łączącasię późniéj z kwestyją małżeństw księżych, wywołuje spór między biskupem krakowskim Stanisławem, a królem. Są ślady, że jakiś biskup został wyklęty przez Piotra, ówczesnego arcybiskupa gnieźnieńskiego (Narusz. II st. pol. 9, n. 145), co w połączeniu z Długosza opisem o wyłącznem, indywidualném występowaniu biskupa Stanisława, rodzić mogłoby domysł, że późniejsze wieści o wyklęciu króla, powstały z istotnego wyklęcia biskupa Stanisława przez Piotra arcybiskupa, za jego spór z królem. Sprawa o kwestyję posłuszeństwa wojskowego, połączona z karą na pobłażających małżonków cudzołożnic, stworzyła fakt zdra-

dy (traditio) rycerstwa i ich obrońcy Stanisława, a poprowadziła gwałtownego Bolesława do własnoręcznego ukarania biskupa w sposób pogański i przerzucenia się na stronę wzburzonego pogaństwa 1081. Pożycie z dwoma żonami, prowadzenie z sobą wszędzie, na wzór Sertoryjusza, wróżebnego konia Swantewita, charakteryzuje tę dobę rządów Szczodrego, który nareszcie, obłąkany niepowodzeniem i namiętnością, zniechęciwszy sobie i wieśniaków, był zmuszony ujść na Węgry, gdzie śmierć własną przyspieszył nadmierną względem Węgrów dumą. Przygody te biskupa Stanisława i króla Bolesława Szczodrego zostały przez późniejszych kronikarzy wyzyskane i przedstawione stosownie do potrzeb i celów możnowładztwa i kościoła, tak, że różne te przeobrażenia stanowią cenny materyjał do dziejów wewnętrznych naszego kraju, jako wyraz różnowiecznych pretensyj tych 2 elementów. Co do źródeł, to materyjałem są identyczne opisy Gallusa i Mateusza; dalsze źródła dają charakterystykę pojęć swego czasu. Przez nieuwzględnienie téj ważnéj okoliczności, Lelewel pojęcia kastowości późniejszéj przeniósł do XI wieku („*Upadek Bol.*"); Maciejowski („*Polska pod względem obyczajów*") niesłusznie sprawę o Piotrowin podał za główne źródło sporu; Bielowski kwestyję zdrady przeniósł za Czackim na niewłaściwe pole stosunków z Czechami; Dzieduszycki M. (Ś. Stanisław) bije w wyłącznie kościelny charakter sporu, wbrew zdaniu Naruszewicza, który zwrócił uwagę na wyrażającą się w nim antytezę możnowładztwa i tronu; Komarnicki („*Ś. Stanisław i Bolesław*") napisał dobrą ocenę Długosza złym językiem, lubo szkoda, że patrzy na cały spór na zasadzie opisów tego kronikarza; Stadnicki („*Piasty*") słusznie wskazał na etnograficzne różnice Polan i Chrobatów, lubo zbłądził wyłączeniem innych pierwiastków; Szujski i T. B. Ostrowski („*Badania*") podnieśli stronę pogańską rewolucyi, z początku małżeńskiéj. Por. także Przeździeckiego, „*Ślady Bolesławów polskich*", (Warszawa, 1853). Bolesław zostawił jednego tylko syna Mieczysława (ob.) z Wisławy ks. halickiéj.

Bolesław III Krzywousty, syn Władysł. Hermana i Judyty Wratysławównéj, księżnicki czeskiéj, ur. 2 Września 1085 r., panował od 1102 do 25 Paźd. 1139. B. w młodocianym wieku zaprawiał się już do wojennego rzemiosła i rad zajmował się łowami lub przebywał w oborach. W 9 roku życia wybiera się na wojnę do Moraw. Za życia ojca niejednokrotnie odznaczył się już niepospolitém męstwem i wielką w bojach z Pomorzanami i Połowcami, których pokonał 1101, przytomnością umysłu. Zaraz po śmierci ojca wszczął ze starszym bratem Zbigniewem (z nieprawego łoża, bo urodzonym z kmiecianki) spory o działy. Za pośrednictwem Marcina, arcyb. gnieźn., ułożyli się bracia w ten sposób, że Zbigniew został przy Mazowszu z Wielko-Polską i Sieradzkiém, a B. resztę zatrzymał kraju. Zbigniew nie był tém zadowolniony, dawał więc powód do nieustannych zawichrzeń, z któremi się wiążą wojny z Czechami, Pomorzanami i Niemcami. W 1103 r. pierwszy napad Czechów na Szlązk, spowodowany przez Zbigniewa, a odemszczony 1104 przez Żelisława, hetmana Bolesławowego, i samego Bolesława, który wracając z Pomorza pustoszył Morawy. 1105—1106 król ze Skarbimirem zwycięsko walczy na Pomorzu. W 1107 nowa za przywodem Zbigniewa wojna z Czechami, sprzymierzony z nim Świętopełk, ks. czeski, pokonany; na Pomorzu zdobył Bolesław t. r. Białogród, Kołobrzeg, Wolin, Kamień, Koźlin i Czarnków. W 1108 wyprawa na Zbigniewa do Mazowsza, które w większéj części zdobyto, ale za wstawieniem się Świętopełka, ks. Kijowskiego, zostawiono Zbigniewowi nadal. Jednakże za jego poduetą tworzy się liga Henryka V, cesarza niemieckiego, i Świętopełka czeskiego przeciw Polsce i sprzymierzonym z nią Węgrom. Podczas wyprawy czesko-niemieckiéj na Kolomana węgierskiego, Krzywousty prowadząc wygnanych książąt czeskich, Borzywoja i Sobiesława, zapuszczał zwycięskie zagony aż pod Pragę. Bunt Gniewomiraa pomorskiego srodze ukarany. W 1109 r. Prusacy i Pomorzanie, do których uciekł zdrajca Zbigniew, zwyciężeni pod Nakłem; wschodnia część Pomorza (*Kaszuby*) oddana w zarząd Świętopełkowi Gryfowi. Cesarz nie odniósłszy, z powodu Bolesława, korzyści w wyprawie węgierskiéj, postanowił zemścić się na Polsce. Napad jego i żądania haraczu skończyły się wielką klęską Niemiec i Czechów pod Wrocławiem, śmiercią Świętopełka, wprowadzeniem na tron czeski Borzywoja i układami w Bambergu (1110), gdzie Bolesław miał odwiedzić cesarza. W 1110 nowa wyprawa do Czech. Osadzony bowiem przez Bolesława Borzywój, strącony został, za zezwolniem cesarza, przez brata Władysława, przed którym trzeci brat Sobiesław uciekł do Polski. U Władysława bawił i Zbigniew; wojna udała się najpomyślniéj, Władysław zawarł pokój, mocą którego Sobiesław otrzymał wyznaczoną sobie dzielnicę 1111 r., Zbigniew zaś, zawiedziony, wrócił do kraju. Gdy wszakże o nowych zamyślał knowaniach, został uwięziony i oślepiony 1111, i znika zupełnie z historyi (lecz nie 1116, jak piszą za Długoszem (IV. p. 496) wszyscy nasi historycy; porów. Galla III, 25. Kosmasa opowiadanie po r. 1110, Roeplla p. 260, n. 47, L. Giesebrechta „*Wendische Geschichte*" t. II, p. 178 n. 1). W 1118 buntuje się Świętopełk pomorski, ale naciśniony przez Bolesława, daje syna w zakład; nie dotrzymawszy jednak wierności, został w wyprawie 1120, po zdobyciu Wyszogroda i Nakła, uwięziony, a całe Pomorze wschodnie między Persantą i Wisłą do Polski ostatecznie wcielone. W 1121 zdobył B. Pomorze zachodnie (między Persantą i Odrą), Warcisława księcia tamecznego zmusił do hołdownictwa i zagarnął kraj Lutyków, a 1122 zdobył Rugiję i ziemię Retarów, między Odrą i Łabą. Od 1122—23 wojna ruska, w któréj Wołodar przemyski popadł w niewolę, lecz gdy prowadzony przez polaków na księstwo Włodzimirskie Jarosław poległ, Wołodar został wypuszczony i pokój zawarto. W 1125 r. Wołodar pokonany pod Wilichowem. Pierwszy pobyt i nawracanie Pomorza Zachodniego przez Ottona (ob.) biskupa bamberskiego (od

24 Kwiet. 1124 do 28 Marca 1125). W 1127 drugi pobyt Ottona dla dokonania rozpoczętéj pracy apostolskiéj na Pomorzu. W 1132 wyprawa węgierska; B. prowadząc na tron Borysa przeciw Beli, doznał, mimo cudów waleczności, pierwszéj w życiu porażki. W 1133 Sobiesław czeski, sprzymierzeniec Beli, pustoszy Szlązk, za co B. zemścił się spustoszeniem Czech 1135 aż po Łabę. Cesarz Lotaryjusz chce pośredniczyć; B. udał się do Bamberga, ale żądanego haraczu z ziemi Lutyków i Ratarów odmówił; 1137 pokój stanowczy z Czechami. W 1139 przed samą śmiercią podział kraju między 4 synów: Władysław otrzymał Kraków i Szlązk z prawem starszeństwa, Bolesław Kędzierzawy Mazowsze i Kujawy, Mieczysław (stary) Wielkopolskę i Pomorze, Henryk Lubelskie i Sędomierskie; najmłodszy Kazimierz nic nie dostał. Po dwakroć był B. żonaty: 1⁰ ze Zbisławą Swiętopełkówną, zaślubioną 1103, † 1108, z któréj miał Władysława, i 2⁰ z Salomeją, hr. Bergen, zaślubioną 1100, która go przeżyła; miał z niéj 4 pozostałych synów i dwie córki. Z powyższego zestawienia wypadków pokazuje się, że Bolesław przez całe prawie panowanie bezustanne z sąsiadami toczył wojny, opromienione chwałą i licznemi zwycięstwy. Jest on ostatnim, wielkim przedstawicielem bohaterskiego okresu naszych dziejów, któremu dał początek Bolesław Wielki. Godłem jego żywota miecz i krzyż. Jako władca państwa Polskiego szedł śladami Chrobrego. Główna zasługa Krzywoustego leży w tém głównie, że bohaterskość jego nie marniała; z jednéj bowiem strony przywrócił orężem powagę i godność w obec sąsiadów, a z drugiéj, z rozprzestrzenieniem granic państwa, szerzył i cywilizacyję i naukę chrześcijańską między poganami. Wojną pokazał Henrykowi V, że nie myśli być wazalem cesarstwa; wojną zagarnąwszy Pomorze i ziemie Sławian zaodrzańskich, dokonał pięknego czynu, nawrócenia przy pomocy świętego Ottona, swego kiedyś nauczyciela, lechickich Pomorzan. Sposób przeprowadzenia tego faktu przynosi wieczną B. chwałę. Najsmutniejszym i dla przyszłego rozwoju państwa bardzo szkodliwym wypadkiem jest, dokonany w duchu słowiańskiego prawa podział kraju. Wszystkie prace jego żywota skutkiem tego marnieją w czasach następnych.—Głównem źródłem do historyi Bolesława Krzywoustego jest kronika Gallusa (ob.). Pojedyńczych monargrafij nie ma, oprócz Hoffmana „*Przyczyny podziału monarchii Polskiéj po Bolesławie Krzywoustym w XII w.*" (Krak. 1872).

Bolesław IV Kędzierzawy, drugi syn Bolesława Krzywoustego i Salomei, hr. Bergen, ur. 1127; od śmierci ojca 1139 książę na Mazowszu i Kujawach, jako książę krakowski ze zwierzchnictwem nad rozdrobnioną Polską; panował od 1148 do swéj śmierci 1173. Po wypędzeniu (1148) najstarszego z synów Krzywoustego, Władysława, który szukał schronienia i opieki u Niemców, popadł B. w zatargi z cesarzem Konradem. Za namową cesarza rzucił papież Eugenijusz przez kardynała Grzegorza klątwę na B., gdy ten wzbraniał się zwrócić bratu dzielnice. Dla zabezpieczenia się od strony cesarza, zawiązał B. 1149 w Kruszwicy stosunki z książętami saskimi, nieprzyjaznymi Konradowi, który 1150 wyruszył nawet z wojskiem nad Odrę; nie przyszło jednak do bitwy. B. podarunkami wyjednał pokój i obiecał stawić się w Merseburgu, czego wszakże nie uczynił, zwłaszcza że cesarz był zajęty krucyjatą. W r. 1153 bez energii i żadnego skutku wspierał B. wraz z Węgrami Izasława, który pragnął księstwa Kijowskiego. W r. 1157, gdy następca Konrada, Fryderyk II Rudobrody, znowu popierając sprawę wygnanego Władysława, przeszedł z wojskiem Odrę, B. nie śmiejąc wystąpić do walki, zawarł w Kargowie pokój, obiecując wrócić bratu zabrane ziemie i stawić się przed cesarzem w Magdeburgu. Obietnic nie dotrzymał. Dopiero w r. 1163, już po śmierci Władysława, wydzielił B. trzem jego synom Szlązk, który od téj pory ciąży bardziéj ku Niemcom, zajmuje nieprzyjazne względem Polski stanowisko i traci charakter słowiański. W ziemiach słowiańskich za Odrą, gdzie krwawo apostołowali Albert Niedźwiedź i Henryk Lew, jak również na Pomorzu Zachod., stanowczo utraciła Polska dawną przewagę, a to nierozsądną polityką książąt polskich, którzy pomagali nawet Henrykowi Lwowi oblegać Szczecin. W 1164, 65 i 67 przedsiębrał B. wyprawy przeciw pogańskim Prusakom, którzy szkodliwy wywierali wpływ na przyległą część Mazowsza, niezupełnie jeszcze ugruntowaną w chrześcijaństwie; ostatnia wyprawa (1167) skończyła się ogromną klęską Polaków i śmiercią Henryka sędomierskiego. Skutkiem tego powstało wielkie w narodzie nieukontentowanie na słabe rządy B. Jakoż rzeczywiście nie miał Kędzierzawy dosyć siły i energii, by sprostać swemu zadaniu. Charakter jego panowania stanowi upadek na zewnątrz (wzmaganie się margrabiów brandeburskich i książąt pomorskich), a wzrost możnowładców na wewnątrz. Mimo usiłowań Kędzierzawego, rozpada się zbudowana ręką Bolesławów jedność narodowa, ginie interes wspólny, a powstają interesa drobne, lokalne, prowadzące do zupełnego rozprzężenia jednolitego przedtém państwa. Z Anastazyi, ks. halickiéj, miał synów Bolesława (1172) i Leszka który otrzymał po ojcu Mazowsze; drugą żoną była Helena, księżna ruska z Przemyśla.

Bolesław V Wstydliwy, syn Leszka Białego i Grzymisławy, ks. ruskiéj, ur. 1221 r. w Nowém Mieście Korczynie, od 15 Listop. 1227 ks. krakowski i sędomierski, do 1238 panuje pod opieką Henryka Brodatego (ob.), potém sam do śmierci, bezpotomnie zaszłéj w Krakowie 1279 r. Pierwsze lata rządów B. (1227—38) nacechowane są domową wojną, pełną dzikości i barbarzyństwa, między Konradem, ks. mazowieckim, i Henrykiem Brodatym, ks. wrocławskim, o opiekę nad nieletnim B. Matka Grzymisława i panowie krakowscy trzymali stronę Henryka; Konrad więził czas jakiś Grzymisławę, B. a nawet i Henryka (1228). Wdawał się w tę sprawę i papież, polecając Grzymisławę królowi węgierskiemu (1233). Po długich walkach zgodzono się wreszcie, gdy Henryk otrzymał przewagę nad Wła-

dysławem Odoniczem w Wielkopolsce (1235), że mu przyznano opiekę, którą pełnił do śmierci (1138). Zaledwie B. objął rządy i mocniéj utwierdził się na tronie przez małżeństwo z Kunegnudą (Kingą), córką Beli IV, kr. węgierskiego (1239), gdy straszny napad Mongołów (1240) pod wodzą Bajdara i Batego nowe po wojnach domowych szerzył spustoszenia. Po klęskach pod Opolem, Turskiem i Chmielnikiem, uciekł B. do Węgier, lecz w drodze spotkawszy uciekającego z tegoż powodu Belę, razem szukali schronienia na Morawach. Pod Lignicą zadali Mongołowie ostatnią klęskę hufcom polskim i ruszyli do Węgier. Za powrotem musiał B. orężem odzyskiwać swe księstwo na Bolesławie Łysym, ks. wrocławskim, którego wezwali sami Krakowianie, i na Konradzie mazowieckim. Pierwszy utrzymać się nie umiał, z drugim trudniejsza była sprawa. Konrad dopuszczając się strasznych nadużyć, rozbudził ku sobie nienawiść a przychylność ku B., przez którego został w końcu pokonany pod Suchodołem 1243 r. Mimo téj klęski, przyzwawszy Prusaków, Litwę i Jaćwież, pokonał Konrad B. po Jaroszynem 1246 r. Spustoszenia idą za tém okropne. Małego serca i gnuśny B. nie potrafił tylu nieszczęściom zaradzić. W r. 1260 znowu uciekał przed Mongołami. Potężniejąca Litwa (Mindowe) i Ruś (Daniel Halicki), dzicy Jadźwingowie i wzmagający się w osobną potęgę Krzyżacy, oto groźni sąsiedzi, którzy przy każdéj sposobności szkodzili Polsce i niejednokrotnie dali jéj się we znaki. W r. 1264 pokonani zostali pod Zawichostem Jadźwingowie, gdzie poległ ich wódz Komat; resztki schroniły się na Litwę, a wyludnioną ich ziemię (Podlasie) kolonizowano ludnością polską z Mazowsza i ruską z Wołynia; 1266 r. poskromił B. i Ruś (Swarno) walném zwycięstwem nad rz. Pietą. Mimo tych powodzeń stan Polski był smutny. System udzielności rozwijał się w nieskończoność, a korzystając z tego, coraz bardziéj podnosiło głowę dumne i samolubne możnowładztwo. Mniejsi książęta niczém się nie różnili co do posiadłości od potężnych biskupów i wojewodów. Niecnéj pamięci Paweł z Przemankowa, biskup krakowski, réj wodzi między panami, frymarczy tronem, podnosi nawet rokosz zbrojny, zgnieciony przez B. 1273 w krwawéj walce pod Bogucinem. Skutkiem ciągłych napaści zewnętrznych i wojen wenętrznych, kraj wyludnił się i opustoszał. Więc na wzór Szlązaków, sprowadzał B. tłumy Niemców, którzy w wielu miastach przeważną stanowili ludność. Kraków np. stał się miastem niemieckiém. Germanizacyja rozpoczęła się na ogromną skalę. Szczęściem, duchowieństwo, pod przewodnictwem arcybiskupa gnieźnieńskiego Pełki, wystąpiło dzielnie w obronie narodowości od napływu germańskiego. W Gnieźnie reprezentuje arcybiskup ideję jedności duchowéj, gdy już nie stało politycznéj, a wpływ jego skuteczny i znaczenie większy niż każdego z książąt. W r. 1251 w Bochni, a 1252 w Wieliczce miały być odkryte, za sprawą świątobliwéj Kingi, kopalnie soli, chociaż są poszlaki, że istniały już dawniéj. W ogóle długoletnie panowanie B. jest jedném z najnieszczęśliwszych. Szczególną charakterystyką tych czasów jest wielka pobożność i ascetyczna religijność (śś. Jacek, Bronisława, Kinga, Salomea, Jolanta), obok niepohamowanéj dzikości i wyuzdanéj rozpusty (Paweł z Przemankowa).

Bolesław I, syn Konrada I i rusinki Agafii, uczestniczył w rządach ojca, a po jego śmierci 1247, panował tylko dwa lata. Dbały o kościół, liczne świadczył łaski i udzielał uposażenia w swych krajach.

Bolesław II, syn Ziemowita I i Gertrudy, ks. wrocławskiéj, od 1262 r. książe płocki, a od 1294 do 1313 (otrzymawszy po bracie Konradzie II Czersk), książę całego Mazowsza. Dla powstrzymania niszczących napaści Litwinów (1262, 1266) i Rusi (1263), zaślubł 1279 córkę Trojdena (ochrzczoną imieniem Zofii), a syna Ziemowita ożenił 1283 z Przecisławą ks. ruską. W 1267 i 1281 pokonał Prusaków; 1278 pomagał Łokietkowi przeciw Henrykowi Głogowskiemu; następnie, trzymając stronę Leszka Czarnego przeciw bratu swemu Konradowi, napadł Ruś (1285), za co srodze się zemścili Rusini i Litwini. Po śmierci Leszka, wezwany przez Krakowian i Sędomierzan na tron książęcy, przybył 1289 pod Kraków; lecz gdy mieszczanie wpuścili Henryka Probusa, wrócł na Mazowsze, a 1290 pomagał Łokietkowi do odzyskania Krakowa. Zawarłszy ścislejsze związki z Witenesem litewskim, toczył walki ze wspólnym wrogiem: krzyżakami. Wacławowi Czeskiemu, a później Łokietkowi, jako królom, musiał lubo z oporem hołd złożyć. Zaletami jego były: surowość ale sprawiedliwa, roztropność, łaskawość i hojność, zwłaszcza dla duchowieństwa. Zostawił 3 synów: Ziemowita, Trojdena, Wacława czyli Wańkę i jedną córkę. — **Bolesław III**, inaczéj *Bolko Wańkowicz*, syn Wacława ks. płockiego i Litwinki Danmili czyli Elżbiety Gedyminównéj, od 1330 ks. płocki. Z nienawiści ku Piastom krakowskim zrobił w Poznaniu 1341 akt, mocą którego przyrzekał, w razie śmierci króla polskiego, wierność Karolowi, synowi Jana Luxemburskiego; późniéj wszakże hołdował Kazimierzowi W. W 1343, wraz z innymi książęty mazowieckimi, zrzekł się w Rawie, na rzecz króla przeciw krzyżakom, wszelkich praw do Pomorza i ziemi Chełmińskiéj. Zaślubieniem Litwinki zabezpieczywszy sobie spokojność, poświęcił się cały pracy około podniesienia swego księstwa. Podnosił z ruin miasta, nadawał im przywileje i okazywał wiele przychylności duchowieństwu; † 1351 r. podczas wojny, towarzysząc Kazimierzowi W. w wyprawie na Litwę, celem odebrania miast wołyńskich i Brześcia. Po bezpotomnéj śmierci B., powstały spory o jego dziedzictwo (ob. Płockie księstwo). — **Bolesław, syn Janusza I, księcia** na Warszawie i Czersku, ur. około 1360 z Anny Danuty, Litwinki, miał za żonę także Annę, niepewnego pochodzenia; nie panował wcale, gdyż umarł (rok niewiadomy) przed ojcem. — **Bolesław IV**, syn poprzedniego. Po śmierci dziadka (1424) Janusza I, ks. na Warszawie i Czersku, wstąpił na tron księstw Mazowieckich; z początku

rządził z matką, później sam aż do śmierci, zaszłéj w Opinogórze 1454. Zająwszy 1449 przynależną mu prawnie, na mocy dawniejszych układów, część Podlasia (Mielnik, Bielsk i ziemię Drohicką), długie o to prowadził z nieprzyjazną Litwą spory, grożące nawet wojną; o ile że Korona popierała B. wbrew roszczeniom Litwinów, z których nawet Michał Zygmuntowicz, kniaź potężny, nieprzychylny Kazimierzowi Jagielończykowi, a spokrewniony z B, stał po jego stronie. Bez wiedzy jednak Korony pogodził się B. z Kazimierzem Jagielończykiem, w. ks. litew., w ten sposób, że ustąpił Litwie ziem rzeczonych, prócz Węgrowskiéj, za wynagrodzeniem 8000 dukatów. Po śmierci Warneńczyka, gdy Kazimierz długo z przyjęciem korony zwlekał, obrano na zjeździe piotrkowskim 1446 królem B., bacząc wszelako, iż przez to rozerwie się unija z Litwą, wstrzymano się z koronacyją i wyznaczono ostateczny termin Kazimierzowi, który w takiém położeniu dłużéj się już nie wahał. Szlachetny B. bez żadnéj zawiści ustąpił i wierności dochowywał. W 1444 r. zawarł z bratem Władysławem płockim układ, mocą którego w razie bezpotomnéj śmierci którego z nich, księstwa jednego ma odziedziczyć drugi; 1450 kazał Maciejowi z Rożana i Świętosławowi z Wojcieszyna przełożyć na język polski dawne statuta mazowieckie; na zjazdach 1452 w Czerwińsku i Zakroczymiu, a 1453 w Błoniu uzupełniał z panami swymi statuta Janusza i zaprowadzał uniję prawodawczą księstw Mazowieckich, prawdopodobnie dla obrony od Jagiełłów. Kazimierz Jagiellończyk jednak poniżał, B. i Władysława Litwa zaś korzystając z tego, zabrała B. na Podlasiu przedtém jeszcze Węgrów, a później Tykocin i Goniądz, o co na sejmach: parczewskim 1453 i łęczyckim 1454, podniósł z Władysławem sprawiedliwe skargi, popierane przez Koronijarzów i kardynała Zbigniewa. Wśród tych zatargów umarł B. Z żony Barbary, rusinki, czy też Agaty szląskiéj, zostawił 4 synów: Konrada IV, ks. czerskiego, Bolesława V warszawskiego, Janusza II płockiego, Kazimierza, biskupa płockiego i 2 córki Annę i Ofkę. Dla zalet swoich B. wielką się cieszył w kraju popularnością. Roztropny, skromny, pobożny, hojny i dobroczynny, wiele podniósł miast mazowieckich, a między niemi i Warszawę. Z bratem żył w ciągłéj zgodzie, a Mazowsze pod ich rządami zaludniało się wychodźcami z Prus, urządzało się lepiéj i zakwitło. **Bolesław V**, książę warszawski, syn poprzedniego. Nad nim, jak również nad nieletnimi braćmi, sprawowała opiekę matka z Pawłem Giżyckim, biskupem płockim, do 1463 r. W 1475 musiał ustąpić księstwa Sochaczewskiego, które zostało wcielone do Korony. Na zjazdach 1472, 76, 78 i 82 zatwierdzał dawne prawa, szlachtę i włościan uwalniał od powinności budowania zamków książęcych; uzupełniał także dodatkowymi artykułami statut mazowiecki ks. Janusza; † 1488 bezpotomnie; dzielnicę jego zajął Konrad III ks. czerski. — **Bolesław** syn Ziemowita ks. dobrzyńskiego, brata Łokietkowego. O nim i dwu jego braciach jest wzmianka w dyplomacie. z 1316 r. (Codex dipl. Rzyszcr t. II str. 649—51). W imieniu synów długo rządziła matka Anastazyja (ob.) Zresztą wiadomości o tym B. są nader szczupłe. Co do historyi książąt mazowieckich pórów. Feliksa Kozłowskiego *„Dzieje Mazowsza za panowania książąt“* (Warszawa, 1859).

Książęta szląscy. **Bolesław I Wysoki**, (Altus, Procerus, nazywany tak dla wzrostu), najstarszy syn Władysława II i Agnieszki niemki, wnuk Krzywoustego, ur. 1127. Z ojcem i braćmi poszedł (1148) na wygnanie do cesarza Konrada III, 1148 odbył krucyjatę; 1152—53 z Fryderykiem Rudobrodym wyprawę włoską, podczas któréj walecznością pozyskał wielkie łaski u cesarza. Za jego staraniem B. wraz z braćmi otrzymał od Bolesława Kędzierzawego Szląsk, którym gdy się podzielili, należał do B. dział Wrocławski z Lignicą, Opolem i Krosnem. B. i bracia jego bezustannie niepokoili napadami Polskę, domagając się większych dzielnic. Później zmienili podział, tak że B. został przy Wrocławiu, Lignicy, Brzegu, Świdnicy, Oleśnicy i Jaworze, Opole odstąpił bratu Mieczysławowi, a Krosno Konradowi. Po śmierci Konrada 1179, wynikła o dział jego wojna między braćmi, których dopiero pogodził Kazimierz Sprawiedliwy. W 1192 r. towarzyszył B. zbrojno Kazimierzowi na wyprawę pruską, później popierał pretensyje Mieczysława Starego do Krakowa. Po 38-letnich rządach na Wrocławiu † 1201; księstwo objął po nim Henryk Brodaty. Z pierwszéj żony Wacławy, ks. ruskiéj, miał Jarosława biskupa († 1201) i Algę; z drugiéj Adelajdy, córki Berengara, hr. na Schultzbachu, miał **Bolesława** († bezpotomnie), Henryka Brodatego, Adelajdę, Konrada (biskupa) i Jana († 1201). Pisał o nim *Bershon Matias* (ob.). **Bolesław**, syn Henryka I Brodatego, ks. na Wrocławiu, i ś. Jadwigi; † 1213 bezpotomnie. — **Bolesław Łysy Rogatka**, najstarszy syn Henryka Pobożnego, ks. na Wrocławiu, ks. lignicki, ur. 1217 z Anny, królewny czeskiéj, córki Przemysława II Ottokora. Po ucieczce Bolesława Wstydliwego przed Mongołami, zawezwany przez Krakowian i Sędomierzan, zajął Kraków; stąd wybuchła wojna między nim a Konradem mazowieckim, który go łatwo, jako forytującego Niemców, pokonał i wypędził. Później zamieniwszy Wrocław z bratem Henrykiem na Lignicę, dobijał się B. lat kilka ale bezskutecznie o Wielko-Polskę, wydartą Odoniczom przez Henryka Brodatego. Następnie, gdy trzeci brat Konrad, przeznaczony na księdza, zażądał od B. dzielnicy, a ten nietylko że nic nie dał, ale zapragnął jeszcze od Henryka Wrocławia za Lignicę, wyniknęła braterska wojna, podczas któréj Łysy sprowadzając zaciężnych Niemców, dopuszczał się niesłychanych nadużyć i okrucieństw, stąd zwano go *Rogatką*. Sprzedawał Niemcom ziemie i miasta, a był nieraz tak biédny, że nie miał nawet konia i pieszo włóczył się po kraju. 1248 r. schwytany przez książąt mazowieckich, wielkopolskich i brata Henryka, osadzony został na więzienie w zamku łowickim; niedługo jednak wypuszczony, oddał bratu Konradowi, za pośrednictwem legata papieskiego, Głogów 1252, ale z Henrykiem daléj zacięte toczył walki i poj-

mał go w niewolę 1255. Więził także Tomasza biskupa wrocławskiego, a choć wyklęty i krucyjatą zagrożony, nie wprzód go wypuścił, aż dostał okup 2000 grzywien. W 1257, chcąc schwytać brata Konrada, sam był przezeń pojmany i za okupem dopiero uwolniony. Gdy, zastawione Niemcom przez Konrada ziemie, wykupił za pomocą stryja Władysława, arcyb. salcburskiego (czwartego brata B. Rogatki), Henryk IV Probus ks. wrocławski, B. począł rościć do nich pretensyje, a uzyskawszy sympatyje wrocławian, rozpoczął w sojuszu z Niemcami nową wojnę; z pola bitwy między Stolczem i Procznem (24 Kwiet. 1277) uciekł B., ale syn jego Henryk Tłusty odniósł zwycięstwo i pojmał w niewolę Przemysława Pogrobowca, sprzymierzeńca Probusowego; wówczas zapośredniczył Ottokar czeski, i otrzymawszy Kładzko, zawarł pokój między Probusem i Rogatką, który dostał kilka miast; B. † 1278 r., po 37 letnich rządach na różnych księstwach. Był to książę zupełnie wynarodowiony, z polskością nie miał już nic wspólnego. Głowa słaba, łatwowierny, wichrzyciel, niespokojném a długiém panowaniem torował Niemcom drogę do wynarodowienia Szlązka. Życie jego cechowały: rozrzutność, drapiestwo, okrucieństwo i rozpusta. Miał 3 żony. Z Jadwigi Henrykówny, hr. Anhaltskiéj, miał 4 synów: Henryka Tłustego, Bernarda Skoczka, Bolesława Wojennego i Konrada. Drugie 2 żony były: Adelajda, córka Sambora pomorskiego, i Zofija de Deren, z któréj miał podobno syna Jarosława.—**Bolesław Wojenny** (*Bolko Piast*), jako książę szląski na Świdnicy i Jaworze *Bolesław I*, syn poprzedniego, ur. 1253 r. z Jadwigi, hr. anhaltskiéj. W r. 1277 walczył wsprawie ojca przeciw Henrykowi Probusowi. Pomagał stryjowi, Konradowi głogowskiemu, przeciw swemu bratu Henrykowi Tłustemu, dla utrzymania zapisu Probusowego (1290); by go odciągnąć od sojuszu ze stryjem ustąpił mu Henryk Reichenbachu, Frankensteinu i Strzelina; nadto umierając 1296 uczynił go opiekunem swych synów i ustąpił mu jeszcze Soboty. Od Konrada otrzymał B. dwa powiaty: Bolesławski, dla siebie i Hojnowski, dla synowców. Wacława Czeskiego, który orężem domagał się Wrocławia, pokonał B. pod Landshutem; † po 25 letnich rządach 1303 r. Był to książę zupełnie różnego od ojca charakteru; waleczny, dzielny i rządny, starał się o utrzymanie zgody w rodzinie i bronił Szlązka od Niemców. Z Beatrycy, córki Ottona Długiego, margr., Brandeburg., miał 3 synów, od których poszły 3 dzielnice: najstarsza Świdnicka od Bernarda, Jaworska od Henryka i Ziembicka (Münsterbergska) od Bolesława II. Z dwu córek Judyta była za Stefanem, ks. Bawaryi, a Beatryca ksienią w Streli.—**Bolesław II** (*Bolko*), ks. ziembicki, syn poprzedniego. Jakiś czas walczył z Niemcami (Janem Lnxemburczykiem), nie chcąc uznawać ich władzy nad sobą, ale uległ 1335 r.; † 1341 r. Z żony Judyty miał jednego syna Mikołaja. — **Bolesław III Piast**, ks. na Lignicy i Brzegu, syn Henryka V Tłustego i Elżbiety, córki Bolesława Pobożnego (ob.); ur. 1291 r., zostawał jako nieletni wraz z braćmi, pod opieką najprzód Bolesława Wojennego, później Henryka z Wierzbny, bisk. wrocław. Chciwy rządów, wdarł się wcześnie do władzy, a walcząc o ustąpione przez ojca ziemie z Konradem Głogowskim (ob. Bolesław Wojenny), zdradzał interes Polski i wiązał się z Czechami, ale śmierć Wacława popsuła jego zamiary. Później w sojuszu z Łokietkiem odebrał wszystko zwyciężonemu Konradowi, ale gdy dopuszczał się wielkiego marnotrawstwa, opieka zarządziła podział ojcowizny między 3 braci (1310—15). B. czując się pokrzywdzonym, prowadził z braćmi i pokrewnymi książęty nieustanne walki, rabując i łupiąc niemiłosiernie; w końcu poddał się Czechom (Janowi Luxemburczykowi), tak że Lignica i Brzeg ostatecznie zostały stracone dla Polski (1329—31). Podczas sporów Jana Luxemburczyka z biskupem Nankierem, zajeżdżał i łupił dobra biskupie; † 1352 r. Miał 2 synów Ludwika i Wacława.—**Bolesław Piast**, ks. świdnicki, syn Bernarda, ks. Świdnickiego, i Kunegundy czy Małgorzaty, córki Łokietka. Rządził swém księstwem od śmierci ojca 1326 do swego zgonu 1368 r. Odznaczał się wielkiém przywiązaniem do Polski, nie chciał uznawać zwierzchnictwa Luxemburczyków czeskich i dzielnie z nimi walczył w interesie wspólności z Polską, chociaż sam Kazimierz W. uznawał go za poddańca czeskiego. W r. 1344 srodze zniszczył król czeski jego ziemie, za co odemszczono się spustoszeniem ks. Opawskiego 1345 r. Wreszcie uległ B. i obiecał, że po śmierci jego ks. Świdnickie dostanie się Czechom, zwłaszcza, iż Karol, syn Jana, pojął w małżeństwo Annę, córkę Henryka na Jaworze, rodzoną synowicę B. Kazimierz W. pokojem w Pradze 1356 r., dla usunięcia roszczeń Czech do Mazowsza, zrzekł się wszelkich pretensyj do Świdnicy i Jawora. Tak się zakończyła ostatnia walka o narodowość polską na Szlązku. B. umarł hołdownikiem czeskim. Z żony Agnieszki, córki Leopolda I austryjackiego, nie zostawił żadnego potomstwa.—**Bolesław Piast**, ks. opolski, syn Władysława, protoplasta książąt falkenbergskich. W r. 1290 trzymając stronę Probusa, walczył przeciw Łokietkowi pod Krakowem. Pod Siewierzem ranny, popadł w niewolę Łokietka. W r. 1310 znowu staje przeciw Łokietkowi, jako kandydat Szlązaków i Czechów do tronu krakowskiego, popierających bunt wójta krakow. Alberta i biskupa Muskaty. Gdy Łokietek zbliżył się do Krakowa, ustąpił B., uwiózłszy z sobą wójta i główniejszych sprawców rozruchu. Mścił się za to Łokietek; B. † 1313 r. Dwaj jego synowie **Bolesław II Opolski** (ojciec podobno Jana Kropidły, ks. opolskiego, arcyb. gnieźnień, i Władysława, namiestnika w Polsce i na Rusi za króla Ludwika) i Albert Strzelecki, zmarli 1365 r.—**Bolesław** (*Bolko Piast*), ks. oleśnicki; wraz z braćmi, po śmierci ojca swego Henryka III 1309 r., występował bezskutecznie przeciw Łokietkowi w Wielkopolsce. W r. 1310 z braćmi Bernardem i Henrykiem zrzekł się na rzecz margrabiów brandeburgskich wszelkich praw do Pomorza. — **Bolesław** (*Bolko Piast*), ks. na

Falkenbergu, wymieniony już w układach tręczyńskich 1335, jako hołdownik czeski.—**Bolesław**, ks. na Cieszynie, syn Przemysława; w r. 1410 znajdował się B. na wyprawie grunwaldzkiéj, jako najemnik Władysława Jagiełły. W r. 1412 (podobno) poślubił Annę czy Ofkę, córkę Ziemowita IV, ks. mazowieckiego, a rodzoną siostrzenicę królewską, przez co w bliższe wchodził stosunki z Polską; 1414 brał także udział w wyprawie na Krzyżaków. Dokładniejszych o nim wiadomości nie ma. **Bolesław**, ks. opolski w 1431 r.; zupełnie zniemczony i mało zresztą znany.

Bolesław, syn Mieczysława Starego, ur. 1160 z drugiéj jego żony Eudoxyi, ks. halickiéj. Podczas wyprawy Kazimierza Sprawiedliwego na Ruś (1190) towarzyszył B. Mieczysławowi do Krakowa, gdzie, po ustąpieniu ojca przed nadciągającym Kazimierzem, pozostał i miał się na zamku bronić z Henrykiem Kietliczem, dopókiby nie przybył ojciec z odsieczą; jednakże po kilku szturmach poddał się Kazimierzowi 1191 r. i odesłany został ojcu; za jego przykładem poszły inne grody ziemi Krakowskiéj zajęte przez Polan. W r. 1192, brał udział w wyprawie Kazimierza na Prusaków, w r. 1195 poległ nad Mozgawą, kiedy ojciec znowu się dobijał o tron krakowski. Śmierć jego sprawiła ogólny w szeregach popłoch i sromotną ucieczkę.

Bolesław Pobożny (Pius), ks. Kaliski, syn Władysł. Odonicza i Adelajdy czyli Helingi, siostry czy córki Świętopełka pomorskiego. Po śmierci ojca 1239 wraz z bratem Przemysławem posiadał tylko Ujście. W r. 1242 Wielkopolanie sprzykrzywszy sobie ucisk niemieckich Szlązaków, Bolesława Łysego (ob.), zawezwali braci, którzy z początku razem rządzili; 1247 dokonali podziału, tak że B. wziął ks. Kaliskie, a Przemysław Poznańskie i Gnieźnieńskie. Niezadowolniony jednak Przemysław zmusił B. do przemiany dzielnic 1249 r., a 1251 chcąc nowych ziem, uwięził go nawet, ale za pośrednictwem arcybiskupa 1253 nastąpiła zgoda, mocą któréj wziął B. Gniezno i Kalisz i tytułował się *dux Poloniae*. Przedtém jeszcze walczył B. z Kazimierzem, niespokojnego charakteru ks. kujawskim, i Bolesławem Łysym, a późniéj wespół z bratem przeciw Świętopełkowi pomorskiemu o Nakło; w obu razach pomyślnie. Po śmierci brata 1257 r. został B. opiekunem jego syna Przemysława, i rządził tym sposobem całą Wielkopolską w imieniu własném i synowca; opiekę i rządy sprawował szlachetnie i uczciwie. O kasztelaniję lędzką prowadził daléj wojnę z Kazimierzem Kujawskim 1258 i 1259 r. (w koalicyi z wielu innymi polskimi książęty); Kazimierz złamany klęskami musiał oddać połowę kasztelanii B., a drugą połowę pokrzywdzonemu przez się Wolimirowi, bisk. kujaws.; B. w tym czasie zyskał wiele na znaczeniu, stał się nie tylko najpotężniejszym księciem w całéj Polsce, ale i moralnie wywierał wpływ wielki jako rozjemca, pośrednik i urządziciel; przy większéj ambicyi z łatwością byłoby mu przyszło skupienie drobnych księstw około swéj dzielnicy i zjednoczenie poszarpanego w kawały państwa. Do dzielnic krakowskich i szląskich wcale się jednak nie mieszał, działał głównie na północy. W r. 1262 dzielnie wspierał Gertrudę, wdowę po Ziemowicie, w restaurowaniu zniszczonego napadem Litwy Mazowsza. W r. 1260 ożeniwszy swą synowicę z Konradem, margr. brandeburgskim, oddał mu zastawem do czasu spłacenia posagu ziemię Santocką (prócz grodu); lecz gdy Niemcy rozsiadać się w niéj poczęli i gród zajęli, B. zdobył Santok i zamek zburzył 1266 r. W r. 1269 z okazyi poddania się jego władzy Kujawian inowrocławskich i bydgoskich, nienawidzących zniemczałego ks. Ziemomysła, prowadził wojnę z Krzyżakami i tymże Ziemomysłem; w końcu szlachtę kujawską pogodził z ich władcą, otrzymawszy Kruszwicę. O ziemię Santocką, jako przedmarze przeciw germanizmowi, i daléj ciągłe a zacięte toczył walki z Brandeburgami (1268 do 1272), podczas których zapuszczało się rycerstwo polskie aż do Nowéj Marchii i odzyskało Drezdenko (1272). Nadto mięszał się B. do spraw pomorskich, wspierając Mestwina przeciw Niemcom (Krzyżakom i Brandeburgom); pomógł mu do odzyskania na margrabiach Gdańska; za to przymierze zapisał Mestwin Pomorze B. i jego synowcowi Przemysławowi. Ostatnia wyprawa przeciw Niemcom nad Odrę miała miejsce 1278. B. † 1279 r. bez męskiego potomka, więc rządy nad całą Wielkopolską objął synowiec i wychowaniec jego Przemysław II. Z żony Jolanty, siostry ś. Kunegundy, miał B. 2 córki: Jadwigę, za Łokietkiem, i Elżbietę, za Henrykiem Tłustym. B., od pobożności przezwany *Pius*, wśród zepsutych lub upadłych książąt, jeden celował sprawiedliwością, niezkazitelnością charakteru i głębszą polityką. Wszystkich jego działań podstawą było zawsze dobro powszechne. W podźwignięciu rozdzielonego państwa Bolesławów, on torował drogę przyszłym odnowicielom: Przemysławowi II, Łokietkowi i Kazimierzowi W. Pamiętny jest także B. nadaniem wielkich przywilejów żydom.

Bolesław, syn Bolesława Kędzierzawego, z pierwszéj jego żony Anastazyi, ks. halickiéj, ur. 1156, † 1172. Podług Długosza śmierć syna miała spowodować śmierć ojca.

Bolesław, najstarszy syn Kazimierza Sprawiedliwego, ur. 1169 r. z Heleny, ks. ruskiéj, † 1184 ukąszony w gardło przez żmiję.

Bolesław I, Srogi, książę czeski (936—967), młodszy syn Wratysława, w r. 935 zabił brata swego ś. Wacława i objął rządy; prowadził 14 letnią wojnę z cesarzem niemieckim, który w końcu przymusił go płacić daninę (950). Zwyciężył Madziarów (955) i rozszerzył granice Czech, przyłączywszy doń ziemię Słowacką i część Białochrobacyi. Córkę swoją Dąbrówkę wydał za księcia polskiego Mieczysława I, † 967. — Jego syn **Bolesław II**, Pobożny (967—998), powiększył swe państwo resztą ziemi Słowackiéj, zachodnio-południową częścią Polski i całym Szlązkiem; założył biskupstwo pragskie (973), wojował pomyślnie z cesarzami niemieckiemi, † 999 r.— Następca jego i syn **Bolesław III**, *Rudy*, (999—1002, oraz 1003), łakomy i okrutny, a przy-

tém niedołężny, przywiódł kraj do pewnego upadku, wygnany z kraju. Na tron powołany w jego miejsce Władywój, brat Bolesława Chrobrego, a syn Dąbrówki, gdy jednak ten wkrótce umarł, Bolesław Chrobry siłą oręża przywrócił na tron B. III (1003), ale wkrótce z powodu okrucieństw kazał go oślepić i osadzić w więzieniu (w Polsce), gdzie † 1037 r.

Bolesław lub **Bogosław**, syn króla serbskiego *Prelimira*, około 980 r. zwysiężył *Wukmira*, bana bośnijskiego, którego kraj przyłączył do swego państwa. Oblegał Dubrownik (Raguzę). Jego potomkowie *Bolesawlewicze*, długi czas byli pretendentami do tronu, aż nakoniec wygnani zostali z kraju.

Bolesław Stara, po niem. *Alt-Bunzlau*, m. w król. Czeskiém, w obwodzie Pragskim, na prawym brzegu Łaby, pamiętne śmiercią ś. Wacława; starożytny kościół kollegijacki; 3600 m. — **Mlada B.** (Jung-Bunzlau), nad rz. Izerą, o 4 mile na wschód od Staréj, 8200 m. stolica obwodu Bolesławskiego i sądu obwodowego. Starożytny ratusz, szpital wojskowy; założone w X w. jako gród żupny.

Bolesław, Bolesławiec, po niem. *Bunzlau*. W pobliżu znajduje się pomnik zmarłego tutaj 1813 r. feldmarszałka rossyjskiego Kutuzowa. Założone 1190 r. przez Bolesława I, ks. Jawornickiego, m. okręgowe w Szlązku pruskim, obwodzie i regencyi Lignickiéj, nad rz. Bobrą; 8300 m., sławne fabryki garncarskie.

Bolesław, wieś prywatna w gub. Kieleckiéj, pow. Olkuskim, ma dawny kościół parafijalny, którego początek sięga r. 1627. Niegdyś była tu kopalnia galmanu.

Bolesławiec, dawniéj miasto, dziś osada w gub. Kaliskiéj, powiecie Wieluńskim, nad r. Prosną, przy granicy szląskiéj, założone przez Bolesława Pobożnego, księcia kaliskiego 1269; ma 1240 m.; i 111 domów. Są tu ruiny starożytnego zamku obronnego, wśród kępy, otoczonéj niegdyś nie dostępnemi błotami, i kościół.

Bolesławita, pseudonym **J. I. Kraszewskiego.**

Bolesławskie Starostwo niegrodowe. Mieściło się w wdztwie Sieradzkiém, Ziemi Wieluńskiéj, powiecie Ostrzeszowskim. W r. 1661 składało się z miasta Bolesławiec i z wsi: Chołynin, Wójcin, Zdżary, Jonkowy, Domaborów, Biała i Wyszanów. W r. 1771 było w posiadaniu Wojciecha Opalińskiego, wdy sieradzkiego, i Teressy z Potockich. W roku jednak 1775 konstytucyją oddzielną nadane zostało w emphiteusis na lat 50, Symeonowi Kazimierzowi Szydłowskiemu, kasztelanowi żarnowskiemu i małżonce jego Konstancyi z książąt Korybuttów Woronieckich, wraz z wsiami Gorczyczną i Rudą. Opłacano z niego kwarty złp. 3,552 gr. 28, a hyberny złp. 3,438 gr. 26.

Bolesta, starożytny ród szlachecki polski, obejmujący paręset rodzin, który przyjąwszy do swego herbu (w polu błękitném podkowa złota, ocelami do góry, z krzyżem kawalerskim po środku, a w szczycie hełmu jastrząb wzlatujący) mnóstwo innych rodzin, przeszedł z czasem na inne nazwiska. Ród ten znany dawniéj pod nazwą Bolestczyców, późniéj Jastrzębców, gnieździł się na Szlązku, w Wielkiéj i Małéj Polsce, na Rusi i w dawném województwie Płockiém, gdzie nawet szczególnych używał przywilejów. Ostatnim z tego rodu dygnitarzem był Krzysztof Bolesta z Kempy, protoplasta późniejszych Kempskich, wojewoda płocki (1468—78).

Bolesta (Piotr), ułożył wierszem: „*Opisanie generalnéj batalii pod Pułtawą*“ w dziele p. t. „*Krótka adnotacyja sejmów*“, wydaném przez Franciszka Puławskiego (Lublin 1740).

Bolesta, pseudonym J. Dzierzkowskiego (ob.).

Bolesta (Julijan), pseudonym W. Koziebrodzkiego (ob.).

Bolestraszycki (Samuel Świętopełk), za panowania Zygmunta III przełożył z franc. dzieło Piotra du Moulins „*Nouveuaté du papisme, opposée à l'antiquité du christianisme*“, które wydał 1624 i ofiarował Annie, siostrze Zygmunta III; zostało ono zakazane i spalone, drukarz skazany na karę pieniężną, a sam tłumacz z kraju wygnany, za wpływem bisk. Grochowskiego. Wyrok ten jednak przez sejm skasowany został

Bolesty, jezioro w król. Polsk., gub. Suwalskiéj, powiecie Augustowskim, w dobrach Wólka położone, zajmuje przestrzeni 90 morgów.

Boleyn (Anna), druga małżonka króla angielskiego Henryka VIII, ur. 1507 r.; wychowywała się w Paryżu przy swym ojcu Sir Tomaszu Boleyn, który był posłem przy dworze francuskim. Powróciwszy 1527 do Anglii, pomieszczoną została w orszaku królowéj Katarzyny, i tu pięknością, wdziękiem, oraz nabytą na dworze francuskim zalotnością, tak dalece potrafiła ująć namiętnego Henryka VIII, że ten, zażądawszy rozwodu z małżonką swoją Katarzyną, jeszcze przed otrzymaniem takowego, potajemnie ją zaślubił 25 Stycznia 1533 r. Owocem tego małżeństwa była urodzona w miesiącu Wrześniu t. r. Elżbieta, późniejsza królowa angielska. Król po kilku latach małżeństwa, zaniedbawszy Annę, rozkochał się w jéj damie honorowéj, Joannie Seymour, i korzystając z lekkości obyczajów, do których Anna przywykła w towarzystwach francuskich przestając z ludźmi wyższymi, oskarżył niewinną o złamanie wiary małżeńskiéj, uwięził ją w Tower i mimo zeznań świadków, nie mogących jéj nic dowieść, kazał ją ściąć 19 Marca 1536 r. Okrutna śmierć *A. B.* natchnęła Chenier'a do napisania jednéj z lepszych tragedyj pod tyt. „*Henryk VIII.*“ Porów. Wyat'a „*Extracts from thelife of Qeen A. B.*“ (Lond. 1818) i Miss Benger „*Memoirsof A. B.*“ (2 t. Lond. 1821).

Bolgeni (Jan Wincenty), znakomity teolog, ur. w Bergamo 1733 r., † w Rzymie 1811 r. Ogłosił drukiem: „*Esame della vera idea della santa Sede*“ (Maceratu 1785); „*Il critico corretto ossia ricerche critiche*“ (1786); „*Fatti domnatici ossia della infallibilita della chiesa*“ (Brescia 1788); „*Della carita o amor di Dio*“ (2 t. Rzym 1788); „*Economia della fede cristiana*“ (Brescia 1790).

Boli, ob. **Kęski.**

Bolidy, czyli kule ogniste, ciała świecące, przebiegające przestrzeń jak gwiazdy spadające, ale od nich większe, i którym towarzyszy często żywy blask, niekiedy ciągną za sobą rodzaj ogona i często pękają; zresztą nie uważa się żadnéj bliższéj różnicy między bolidami, a gwiazdami spadającemi (ob.).

Bolimów, miasto w gub. Warszawskiéj, pow. Łowickim, nad rz. Rawką; sławne niegdyś z sąsiednich lasów, w których dawni książęta mazowieccy i królowie polscy na tura i inną grubą zwierzynę, wielkie łowy odprawiali. Ma 1100 m. i w pobliżu, na wydmach piasczystych, mylnie zwanych grobami aryjańskimi, znajdują się różnego kształtu popielnice z czasów przedchrześcijańskich.

Bolina, starożytne miasto greckie, w prowincyi Achaja, nad rz. *Bolinacos* (wpadającą do Panormos), nazwane od dziewicy Bolina, która unikając przed napaścią Apollona, rzuciła się w morze, lecz w nagrodę cnoty swojéj obdarzona została nieśmiertelnością.

Bolingbroke (Henryk St. John, wicehrabia), mąż stanu i pisarz angielski, ur. w Battersea, w Surrey, 1668 r.; przy wejściu do parlamentu, przyłączył się do stronnictwa torysów. Mianowany sekretarzem stanu w depart. wojny (1704), wszedł w bezpośrednie stosunki z Marlborough'iem; wprawdzie zniewolony był ustąpić przewadze whigów, lecz po ich upadku, pozyskał urząd ministra spraw zagranicznych i przywiódł do skutku pamiętny pokój utrechcki. Po śmierci królowéj Anny utracił godność pierwszego sekretarza stanu, i unikając oskarżenia o zdradę stanu, szukał schronienia w Francyi, gdzie zostawał przy boku ówczesnego pretendenta Jakóba III w charakterze sekretarza. Późniéj otrzymał pozwolenie powrotu do Anglii; lecz nowe usiłowania wejścia do izby wyższéj zawiodły go, i powtórnie oddalił się do Francyi. Tęsknota za krajem rodzinnym i ciągła niespokojność umysłu, sprowadziły go po raz ostatni do Anglii, gdzie † 1751 r. Ponieważ w swoich „*Lettres on the study of history*“ napadał na religiję chrześcijańską, przeto wszystkie jego dzieła (wydane przez Mallet'a, 5 t., Lond. 1753—54, nowa ed. 8 t. Lond. 1808—9), zostały przez sąd przysięgłych potępione, jako niebezpieczne dla wiary, moralności, państwa i publicznéj spokojności. W pismach tych po większéj części treści krytycznéj i filozoficznéj, jaśniejących dowcipem i pełnych skeptycyzmu, walczył B. śmiało z przestarzałemi pojęciami w rządzie, religii i literaturze. Jego „*Crrrespondence*“ (Lond. 1798), jest bardzo ważnym materyjałem do historyi Anglii w I-éj połowie XVIII w. B. należy do tego grona pisarzy, którzy liberalną krytyką wywarli niezmierny wpływ na oświatę i cywilizacyję nie tylko Anglii, ale i całéj Europy. Rewolucyjna literatura francuska XVIII w., niezaprzeczenie rozwinęła się pod wpływem pism B. Przyjaciel jego Voltaire, pierwszy we Francyi szczepił ideje angielskiego myśliciela. Porów. M. Knight'a „*Life of B.*“ (Lond. 1863).

Bolintineanu (Dymitr), jeden z najlepszych poetów i publicystów rumuńskich, ur. 1826 r. w Bolintina, pod Bukaresztem, ukończył wyższe nauki 1847 w Paryżu, podczas rewolucyi 1848 zajmował się dziennikarstwem, lecz wygnany, szukał przytułku w Paryżu; potém przeniósł się do Turcyi i nareszcie powrócił do kraju rodzinnego. Szacowne są jego poemata liryczne i ballady, od 1852 niejednokrotnie przedrukowywane. Należą do nich: „*Cantece si plangeri*“, „*Cantarea romaniei*“, „*Melodii romane*“, „*Legende si basne nationate*“, „*Poesie vechi sir nove.*“ Wielkie miał także powodzenie jego etyczny romans „*Manilu*“, w którym chłoszcze zepsucie bojarów. Prócz tego napisał w Paryżu znaną broszurę „*Les Principautés Romaines.*“ † 1872 r. w Bukareszcie.

Bolivar, od r. 1858, jeden z ośmiu skonfederowanych stanów Nowéj Grenady, obejmuje dawne prowincyje: Kartagenę, Sabanillę i Mompos; ma 185,000 m. z m. st. Kartagena.

Bolivar (Szymon), zwany *el Libertador* (oswobodziciel), bohater południowo-amerykański, ur. 1783 w Caracas; po długich podróżach w Europie i Stanach Zjednoczonych w latach 1810—11, przyjął czynny udział w powstaniu Venezuli; w miesiącu Wrześniu 1812 r. stanął na czele nowego powstania w Nowéj Grenadzie i 4 Sierpnia 1813 r. wkroczył zwycięsko do Caracas. Zmuszony 1815 do ustąpienia, po długich walkach sprowadził 1819 połączenie Venezueli i Nowéj Grenady w jednę rzeczpospolitą Kolumbii, a 1821 zupełne oswobodzenie onéj od rządu hiszpańskiego. Wybrany na prezydenta, dokonał 1823—24 wyswobodzenie Peru, którego prowincyje południowe zjednoczyły się 1825 w jeden stan Boliwii. Po odłączeniu się Venezueli od unii Kolumbijskiéj, Bolivar złożył prezydenturę 27 Kwietnia 1829 r. i † 1830 r. w San-Pedro, ze słowami na ustach: „*Jedności! jedności! bo hydra niezgody nas zgnebi!*“ B. celował wymową, niestrudzoną działalnością, nauką, bogatą fantazyją, zacnością i dzielnością nieugiętego charakteru. Dla oswobodzenia ojczyzny poświęcił życie i majątek. Po śmierci B. nawet nieprzyjaciele poznali całą wielkość jego straty. W Caracas, dokąd przeniesiono zwłoki B., wzniesiono mu na pamiątkę łuk tryjumfalny.

Boliwija, rzeczpospolita w Ameryce południowéj, położona między 6° 28' a 26° 57' szer. połud. i pomiędzy 39° 18' a 53° 36' dług. zachod., graniczy na północ i wschód z Brazyliją, na południowschód z Paraguayem, na południe z konfederacyją Argentyńską (La Plata), na południo zachód z Chili, a na zachód z oceanem Wielkim i Peru. Granice z resztą południowe i północne nie są dokładnie oznaczone i dla tego rozległość B. podawaną jest rozmaicie, od 20,000 do 39,000 m. kw.—B. jest najbardziéj wzniesionym i najbardziéj górzystym krajem w Ameryce. Większa część zachodnia przerzniętą jest Andami i ich rozgałęzieniami. Odróżniają w téj masie gór 5 różnych systematów. 1) Góry pobrzeżne, które się ciągną równolegle do brzegu i dochodzą 1600 metrów wysokości; 2) System Andów, którego najwyższe wzniesienia, jak

wulkany: Llallayaeu i Sahama mają 6000—7000 met. wys.; szerokość tego pasma dochodzi do 20 mil. Przestrzeń pomiędzy temi górami i pustynią, stanowi w części pustynia Atacama; 3) Kordylijery albo Kordylijery królewskie, drugi wielki łańcuch wschodni całego systematu gór południowéj Ameryki. Ma on rozmaite nazwy jak: Kord. de los Fraytes, de Antequera, de la Paz, de Cochabamba i inne. Średnia wysokość pasma, które na długości 130 mil przedstawia prawie jednę nieprzerwaną linię śnieżną, wynosi 4800 metrów; najwyższa góra Ilimani ma 6500 metrów, Cerro de Sorata 6490 metrów; 4) pomiędzy Andami i Kordylijerami królewskiemi wznoszą się rozmaite pasma i grupy gór, znane pod ogólną nazwę Serrania, dochodzące do 5700 metrów; 5) Wschodnie albo wewnętrzne Kordylijery, idące na północ Potosi, dochodzą do 5680 metrów. Z pośród wyżyn najważniejszą jest wyżyna Oruro, pomiędzy Andami i Kordylijerami królewskiemi, na północnéj stronie któréj leżą jeziora: Titicaca i Pampa Aullagas, a na południowéj Laguna de Salinos, które w jednéj części roku jest płaszczyzną pokrytą solą, a w drugiéj zamienia się w jezioro słone. Oprócz téj głównéj wyżyny, wzniesionéj blisko na 3800 metrów, jest jeszcze 5 czy 6 innych mniejszych i nie zasługujących na szczególną uwagę. Pomimo swéj obszerności ubogą jest B. w rzeki. Pominąwszy bowiem nieznaczne strumienie i rzeki przybrzeżne, wszystkie prawie wody z Andów płyną ku wschodowi i wpadają do Madery i Paraguayu. Do Madery uchodzą: Rio Veni, Rio Mamoré, Rio Machupo, Rio Itonama, Rio Blanco i Rio Itenez; do Paraguayu wpadają: Rio Vermejo, R. Pileomayo, R. Potosi, R. Cachenyayo i R. Camploya albo Pilaya. B. obfituje w jeziora, z których najznaczniejszemi są wyżéj wymienione: Titicaca i Aullagas. *Klimat.* B. prawie całkowicie leży w strefie gorącéj, temperatura jednak jest nader rozmaitą z przyczyny znacznego podniesienia gruntu. Północne równiny i pobrzeża są bardzo gorące; wewnętrzna zaś część, przerznięta górami, należy do stref: zimnéj, umiarkowanéj i gorącéj. Z powodu takiéj różnicy klimatu, spotyka się i wielka różnica w produktach; okolice wzniesione nad 3900 metrów, po za linię śnieżną, nie przedstawiają żadnéj roślinności; na wzniesieniu od 3350 do 3600 metrów, rodzą się już kartofle i niektóre jarzyny. W tak zwanych *Caberera*, t. j. okolicach wyniesionych na 2900—3350 metrów, udaje się już pszenica i kukurydza; w miejscowościach jeszcze niżéj, na wysokości od 1600 do 2900 metrów położonych, tak zwanych *Valle* albo *Medio Yunga*, udają się już wszystkie owoce ogrodowe i polne a klimat jest nadzwyczaj przyjemny i łagodny; nakoniec w miejscowościach najniższych, leżących poniżéj 1600 metrów, tak zwanych *Yungas*, temperatura jest ciepła, wieczna panuje wiosna i roślinność czysto podzwrotnikowa. Z minerałów znajdują się w B.: złoto, srebro, miedź, cyna i sól. *Ludność* składa się z Hiszpanów, Indyjan i mieszańców i wynosi około 2,000,000. Indyjanie dzielą się na cywilizowanych, do których należą plemiona: Quichua, Aymara i Inkas, i dzikich, jak Chiquitos, Mojos i Chiriguanos. *Religija* państwowa katolicka. Jest tu 1 arcybiskupstwo w Suere i 3 biskupstwa. Rolnictwo tutejsze w zaniedbaniu, natomiast górnictwo i chów bydła stanowią główne zatrudnienie mieszkańców. *Handel*, z powodu braku środków komunikacyjnych (transporta odbywają się na lamach), bardzo nieznaczny. Głównymi przedmiotami wywozu są: metale, wełna, guano i kora chinowa. *Oświata* mimo 3 tak zwanych uniwersytetów, 24 kolegijów (gimnazyja) albo szkół realnych i 400 szkółek elementarnych, nie jest bardzo upowszechnioną. B. jest *rzecząpospolitą*, z prezydentem, według konstytucyi dożywotnim, mającym władzę wykonawczą; władza prawodawcza spoczywa w ręku kongresu. Stolica Bolivii obecnie znajduje się w Chuquisaca (Suere), ale często bywa przenoszoną w miarę przewagi jednéj, z kłócących się ciągle, partyj politycznych.

Historyja. Zachodnia część dzisiejszéj republiki B. stanowiła część dawnego państwa Inkasów w Cuzco. W r. 1538 Hiszpanie po raz pierwszy wkroczyli do B. i, po silnym z początku oporze, zdobywszy ją, wcielili do wicekrólestwa Peru; 1780 weszła wskład wicekrólestwa La Plata czyli Buenos-Ayres pod nazwą *Charcas*. Po wybuchu rewolucyi południowo-amerykańskiéj 1809, utworzyła się zaraz junta rewolucyjna w La Paz, ale po długoletnich dopiero walkach, skutkiem zwycięstwa pod Tawsala (1 Kwiet. 1825), otrzymała B. zupełną niepodległość. Cztéry prowincyje: Charaes v. Potosi, La Paz, Cochabamba i Santa Cruz połączyły się w rzeczpospolitą reprezentacyjną, pod prezydencyją Bolivara, nazwaną od jego imienia *Boliwiją*. Kongres 1826 r. przyjął przedstawioną przez Bolivara konstytucyję „*Code Boliviano*", ale kraj cierpiał od powstań ludu (1827 — 28), niezadowolonego z niezbyt demokratycznéj ustawy i ambicyi generała Velasco, aż do 1829 r., w którym prezydenturę objął marszałek Santa-Cruz. Ten uspokoił kraj, dał nową ustawę (1831) „*Codigo Santa Cruz*", poprawił finanse i starał się o podniesienie kultury, przemysłu i nauk. Wmięszawszy się w spory pretendentów do prezydentury w rzeczypospolitéj Peru (1835), zdobył ją 1836, nadał konstytucyję, warującą autonomiczne rządy w sprawach wewnętrznych półn. i południ. części kraju, które w formie federacyi podlegać miały centralnemu rządowi pod jego *protektorstwem*. Jednakże z powodu zazdrości Chilijczyków, sprzymierzonych z peruwijańskim generałem Gamarra, został przez nich pokonany pod Yungay (20 Stycz. 1839), skutkiem czego Gamarra został prezydentem Peru, a Santa-Cruz, za staraniem generała Velasco, usunięty przez kongres od prezydentury (16 Czerw. 1839), uciekł do Equadoru, skąd za pomocą swego stronnictwa starał się o prezydenturę równocześnie z generałem Ballivian. Z zamieszek tych chciało korzystać Peru. Gamarra wkroczył 1841 do B., ale poległ w bitwie pod Viacha, zwyciężony przez Balliviana, który zawarłszy 1842 pokój z Peruwijańczykami, utrzymał się przy władzy aż do 1848 r. W tym

czasie, gdy poprzednie usiłowania Santa-Cruz (1844) nie powiodły się, miejsce Ballivian'a zajął (1848) gen. Velasco, a ten znowu musiał ustąpić (1851) generałowi Belzu, ogłoszonemu prezydentem. Mimo intryg generałów: Santa-Cruz, Ballivian'a i Velasco, Belzu rządził aż do 1858 r., w którym zrobiwszy wiele dobrego dla kraju przez podniesienie rolnictwa, przemysłu i handlu, dobrowolnie zrzekł się władzy na rzecz swego zięcia, gen. Cordova, obranego prezydentem za jego staraniem. Cordowa już 1857 r., skutkiem rewolucyi, zastąpiony został przez Dr. Jose Maria Linares, który, dążąc do samowładztwa i dopuszczając się licznych bezprawi, przyjął tytuł dyktatora 1858, a 1861 zrzucony, musiał ustąpić miejsca Jose Maria de Acha, ten zaś (1865) swemu zwycięzcy generałowi Maria Melgarejo. Melgarejo stłumiwszy pokuszenia pretendentów: Belzu (rozstrzelanego w Marcu 1865) i Castro Arguedas (1865), jak również powstania demokratów 1866 i Indyjan 1870, zniósł konstytucyję 1869 i rządzi odtąd jako faktyczny dyktator. Tym sposobem kraj, jeden z najpiękniejszych na ziemi, szarpany ciągłemi niezgodami i rewolucyjami, nie może dojść do téj pomyślności, jakąby osiągnął przy normalnym rozwoju. Porów. d'Orbigny'ego: „*Voyaye dans l'Amérique méridionale*" (2 t., Paryż 1835); tegoż „*Descripcion geografica, historica y estadistica de B.*" (Paryż 1845, z atlasem); Bosch-Spencer'a „*Statistique commerciale du Chili, de la B., du Pérou etc.*" (Bruxel. 1848); Bach'a „*Statistik der Republik B.*", w Lüdde'go „*Zeitschrift für die vergleichende Erdkunde*" (tom. 3); Grandidier'a „*Voyage dans l'Amérique du Sud*" (Paryż 1861); Reck'a „*Geographie und Statistik der Republik B.*", w Petermanna „*Mittheilungen*" (r. 1866 i 67).

Bolland lub Bollandus (Jan), jezuita z Antwerpii, ur. 1596 r., † 1665; wydawał wielki zbiór Żywotów Świętych kościoła rz.-kat., ob. Acta sanctorum.

Bollandystani. Dalsi jego kontynuatorowie tego wydawnictwa, nazwani zostali od niego. Wydawnictwo to rozpoczęło się w Antwerpii (1643); następnie przeniosło się do Bruxelli i tu, po zniesieniu jezuitów, przez cesarza Józefa II zostało rozwiązane. W latach 1789—94 opactwo premonstratów w Tongerloo przedsięwzięło dalsze wydawnictwo tego dzieła. W r. 1837 towarzystwo to pod opieką rządu belgijskiego wznowione zostało przez jezuitów, i od 1845 wydało już znowu kilka tomów, poczynając od 54-go.

Bolley (Pompejusz), chemik niemiecki, urod. 1812 r., † 1870 w Heidelburgu; za pobytu w uniwersytecie w temże mieście przepędził 14 miesięcy w więzieniu za udział w burszenszafcie; w r. 1838 powołany został na profesora chemii do Aarau, stąd na profes. chemii techniczéj do politechniki związkowéj szwajcarskiéj, któréj od 1859 do 65 był rektorem. Najważniejsze z jego dzieł są: „*Handbuch der Chemisch-technischen Untersuchungen*" (wyd. 3 w 1865); „*Handbuch der chemischen Technologie*" (8 tom. od 1862), w którem kilku uczonych udział przyjęło, pozostało nieskończoném. B. jest powagą w zakresie farbierstwa, a liczne jego prace z tego zakresu znajdują się w wielu pismach specyjalnych.

Bolliac (Cezar), ur. 1813 r. w Bukareszcie, poeta i publicysta rumuński; podczas ruchów 1848 r. był członkiem komitetu narodowego; w Czerwcu t. r. został burmistrzem Bukaresztu i okazał się nadzwyczajnie czynnym. Jako członek deputacyi do obozu Fuad-Paszy, został uwięziony, lecz uszedł szczęśliwie do Siedmiogrodu, gdzie wydawał pismo „*Expatriatul*" (Wygnaniec), w którém chciał pojednać Rumunów z Madziarami; w r. 1849 przeniósł się do Paryża. Oprócz zbioru poezyj „*O perile lui C. B.*" (Bukareszt 1835), zawierającego ody, satyry i legendy ludowe, ogłosił: „*Matilda*" (1836), pierwszy dramat napisany i grany w języku rumuńskim; „*Meditatii*" (1842); „*Poesii nuvi*" (1847); „*Nationale*", (zbiór patryjotycznych pieśni rumuńskich) z dodatkiem poematu historycznego „*Domnutador*", (o jednym z bohaterów rewolucyi 1811 r., Paryż 1852), i „*Memoires sur la Roumainie*" (Paryż 1856).

Bolnickie starostwo niegrodowe. Leżało w wdztwie Wileńskiém pow. Wiłkomierskim. Składało się z miasteczka Bolniki z przyległościami. Opłacano z niego spólnie z sstwem Talnickiém kwarty złp. 1475 gr. 9, a hybermy złp. 2164. Od r. 1766 posiadał je Jan Zyberk. W r. 1574 zaliczało się do wdztwa Podlaskiego.

Bologna, od 1860 jedna z Emilijańskich prowincyj królestwa Włoskiego, poprzednio zaś jedna z północnych delegacyj (Romagna) Państwa Kościelnego, liczy na przestrzeni 65 mil kw., 420,000 m. Miasto stołeczne **Bologna** (po łac. *Bononia*), między rzekami Reno i Savena, u stóp Apeninów, w pięknem położeniu, ma 95,000 ludności; otoczone jest pięciokątnym murem z 12 bramami i posiada wiele wspaniałych budowli (kościoły s. Pedronio, s. Pedro i s. Domenico z pięknymi obrazami i rzeźbami; most na rzece Reno, dwie pochyłe wieże Asinelli i Garisenda, pałac Ranuzzi; na przedmieściu łaźnie Maryjusza i sławne Porticato, wiodące do kościoła Madonna di Luca i na okazały cmentarz della Certosa). Od niepamiętnych czasów Bologna słynęła jako kolebka nauk i kunsztów. Uniwersytet tutejszy, na który w XIII wieku uczęszczało 10,000, a nawet niekiedy 12,000 studentów, na którym przez czas pewien mogły miewać odczyty i kobiety, jest najdawniejszym i najlepszym w całych Włoszech (od r. 1119), z biblijoteką liczącą 200,000 tomów i bogatymi zbiorami. Założona przez papieża Klemensa XIII *Academia delle belle arti* połączona jest ze szkołą malarstwa i posiada najpiękniejsze utwory tak zwanéj szkoły bolońskiéj. Obok tego znajduje się tu jeszcze wiele innych zbiorów i galeryj, zawierających prawdziwe skarby sztuki. Głównymi przedmiotami tutejszego przemysłu są: tkaniny jedwabne, papiér, kwiaty sztuczne, makarony, likwory, konserwy owocowe i mydła pachnące. Układane tutaj w oddzielnych zakładach *bolońskie pieski* (małe kudłate pieski pokojowe), dotąd jeszcze bywają przez amatorów chciwie poszukiwane. Miasto Bologna, założone od czasów niepamiętnych, wraz z okręgiem swoim

przeszło 1506 pod władzę papieską. W r. 1796 zdobył je Napoleon I i wcielił do rzeczypospolitéj Cyzalpińskiéj, przy któréj pozostawało do r. 1815; w tym roku przyłączone znowu do Państwa Kościelnego, pozostawało pod władzą papieża aż do r. 1860, w którym weszło w skład królestwa Włoskiego.

Bolognetti (Albert), nuncyjusz papieski w Polsce za Stefana Batorego, mianowany za wstawieniem się tego króla kardynałem. Bawił w Polsce blisko lat 4, † 1585. Doskonale był obeznany z ówczesnemi sprawami polskiemi. Na sejmie warszawskim 1585 r., gdy rzecz toczyła się o układy pomiędzy stanami duchownym a świeckim, głównie w kwestyi dziesięcin i konfederacyi, warującéj wolność wyznania dysydentom, czynny brał udział B., ale układy do skutku nie przyszły; mowa przezeń z téj okazyi na sejmie powiedziana, wyszła w Poznaniu 1585 i w Krakowie 1632.

Bolońska kréda, czysta i lekka kréda, pochodząca z Włoch, używana przez malarzy i aptekarzy, a także do polerowania wyrobów złotych i srebrnych.

Boloński spat (*B. kamień*), odmiana siarczanu baryty, (ob. bar) znajdująca się blisko Bolonii w górze Paterno, w szarym marglu gliniastym, w postaci kul, których odłam jest włóknisto-promienisty. Odmiana ta, sproszkowana i ogrzana, ma własność fosforyzowania czyli świecenia w ciemności, stąd zwana też *fosforem bolońskim*.

Bolońskie flaszki, naczynia kształtu kolb, wynalezione 1716 r. przez Asmadei i opisane przez Balbie'go. Naczynia te ostudza się po wydęciu nie stopniowo, jak inne szklanne wyroby, przez co powierzchnia zewnętrzna zyskuje szpary delikatne, gołem okiem nie widzialne. Gruby koniec takiéj flaszki opiera się dosyć nawet silnemu uderzeniu z zewnątrz, ale flaszka rozpryskuje się natychmiast za wrzuceniem wewnątrz ostrego kamyka. Jestto używany w fizyce przykład naprężonego układu cząstek ciała.

Bolsena, miasto w dawniejszéj delegacyi papieskiéj Viterbo, leży na północ jeziora tegoż nazwiska, ma 1800 m. i wiele pomników starożytnych. **Lago di Bolsena**, starożytne *Lacus Volsiniensis*, jezioro, ma około 8 mil obwodu, otoczone jest malowniczymi brzegami; przez pośrednictwo rzeki Marty zostaje w związku z morzem Śródziemném i ma dwie wyspy: Bisentina i Martano, z których jedna była miejscem wygnania Amalazunty, córki Teodoryka W.

Bolszaja, rzeka w południowéj części Kamczatki, wpada do morza Ochockiego, pod miastem Bolszerecki Ostróg.

Bolszeziemelska Tundra, w pow. Mezeńskim, gub. Archangielskiéj, 1660 mil kw., długa 600 w. a szeroka od 200 do 250 w.; mnóstwo jezior rybnych. Północną jéj część zamieszkują Samojedy a południową Zyryjanie Izemscy.

Bölte (Amalija Karolina Eliza Maryjanna), literatka niemiec., ur. 1814 r. w Belma, w ks. Mecklemburg-Szweryńskiém, zamieszkała w Dreźnie. Celniejsze jéj pisma są: „*Visitenbuch eines deutschen Arztes in London*“ (2 tomy, Berl. 1852); „*Eine deutsche Pallete in London*“ (1853); „*Männer und Frauen*“ (2 tomy 1854); „*Liebe und Ehe*“ (3 tomy 1856); „*Eine gute Versorgung*“ (2 t. 1856); „*Das Forsthaus*“ (Praga 1855). Nadto, wydała także pamiętniki romantyczne: „*Frau von Stael*“ (3 tomy 1859); „*Marie Antonie*“ (3 tomy 1860); „*Juliane von Krüdener*“ (6 tomów 1861); „*Vittorio Alfieri*“ (2 tomy, 1862).

Bolton, lub **Bolthon in the Moors**, znaczne miasto fabryczne w angielskiém hrabstwie Lancaster, o 2 mile od Manchester, nad rz. Croal; liczy 70,000 m. i jest głównem siedliskiem fabryk bawełnianych. Główną przyczyną szybkiego wzrostu tego miasta było zaprowadzenie wynalezionéj tutaj i przez Arkwrighta poprawionéj maszyny do przędzenia bawełny.

Boltonit, Odmiana krzemianu magnezyi, znaleziona w ziarnistym wapieniu w Bolton, w Massachussets. Jestto właściwie pyroksen magnezyjowy, przedstawiający się w masach nieforemnych, z potrójną łupliwością, wskazującą jako postać jego krystaliczną, słup rombowy skośny, barwy zielonowéj lub szarawéj; c. g. 3,27, tw. 5,5.

Bolus (*ziemia z Lemnos*, *Terra sigillata*, *Terra miraculosa*), dawniejsza nazwa mnóstwa minerałów, których składu nie znano wcale. Dzisieszy B. jestto minerał niekrystaliczny, znajdujący się bryłami i gniazdami w przyrodzie, z odłamem muszlowym, miękki lub mało kruchy; twardości 1,0 do 2,0, c. g. 2,2 do 2,5; barwy brunatnéj, ze słabym, tłustym blaskiem, w dotknięciu tłusty, rozsypujący się w wodzie; najczęściéj przylegający do języka. Rozmaite odmiany B. są w ogóle krzemianami glinki i żelaza. Znajdowany w Hessyi, Hannowerze, Szlązku i Saxonii, używa się jako farba brunatna. Niegdyś minerał ten odgrywał w sztuce lekarskiéj wielką rolę, głównie w chorobach oczu i jako odtrutka. W handlu rozróżniają się różne odmiany bolusu.

Bolzano, ob. Botzen.

Bolzano (Bernard), ur. w Pradze 1781 r., † 1848 r. tamże; ksiądz rz.-katol., filozof i teolog; od r. 1805 profesor w uniwersytecie pragskim; z powodu samodzielnego poglądu swego na kwestyje teologiczne, uwolniony został od tych obowiązków 1819 r. na żądanie papieża Piusa VII, jako niebezpieczny dla państwa i kościoła nowator. Liczne jego dzieła (około stu) znamionują potężną wiedzę i myśliciela, jak np. „*Wissenschaftslehre, oder Versuch einer neuen Darstellung der Logik*“ (4 tomy, Sulzb. 1837); „*Abhandlungen zur Ästhetik*“ (2 tomy, Praga 1843—49); „*Athanasia, oder Gründe für die Unsterblichkeit der Seele*“ (1838); „*Lehrbuch der Religionswissenschaft*“ (2 tomy 1834); „*Erbanungsreden an die akademische Jugend*“ (1739). Oprócz drukowanych, pozostała jeszcze i w rękopisie pewna liczba dzieł.

Bołdy albo *berdy*, *chełmy*, *uszczołby*; są to skały nagie nad rzekami Stryj i Opor, przedstawiające się w postaci słupa nadzwyczajnéj wysokości, ostro zakończone, na których szczycie leży poziomo ska-

ła, jakby czapka, płaska i ruchoma. W skałach tych znajdują się wydrążenia, ludzką wyżłobione ręką. Uważają je za dawne świątynie bałwochwalcze, zabytki szczepów celtyckich, niegdyś w tych stronach przebywających.

Bolgaryja, ob. Bulgaryja.

Bomarsund, cieśnina w odnodze Botnickiéj, pośród wysp Alandzkich, należących do Rossyi i miasteczko ufortyfikowane *Skarpans*, na wyspie Alandzie (Ob. Alandskie wyspy), nazwane przez sprzymierzonych Bomarzundem.

Bomba, jestto wydrążona kula żelazna, obejmująca w sobie ładunek prochu lub palną mieszaninę, i przeznaczona bądź do pękania wśród szeregów nieprzyjacielskich, bądź do łamania i zapalania budynków oblężonego miasta. Różni się ona tem od granatu, że rzucaną bywa z moździerza, gdy tymczasem granat ciska się z działa zwanego granatnikiem, lub jednorogiem. Każda bomba posiada otwór, do osadzania w nim brantki, która przy wystrzale zajmuje się ogniem od naboju moździerzowego i po niejakim czasie zapala wewnętrzny jéj ładunek, skutkiem czego bomba w kawały pęka i razi nieprzyjaciela. Dzisiejsza sztuka wojenna używa bomb dwojakiego rodzaju: pierwsze zawierają w sobie ładunek prochu, który bombę rozrywa i odłamami sprawia zniszczenie pośród nieprzyjaciela; drugie zaś, oprócz zwykłego otworu, posiadają jeszcze 3—5 otworów bocznych i zamiast ładunku prochowego, zawierają mieszaninę palną, złożoną z saletry, siarki i smoły. Taka B., rzucona pośród budowli, miota swemi otworami ogień i zapala wszystko, co się koło niéj znajduje. Pospolicie odlewa się obecnie B. ekscentryczne, tak że grubość skorupy żelaznéj w różnych miejscach nie jest jednakowa. B. weszły w użycie w XVI w., w miejsce używanych poprzednio kul kamiennych, stąd wagomiar B. dotąd w niektórych krajach oznacza się ciężarem równie wielkiéj kuli kamiennéj. Najmniejszy wagomiar B. jest 7 funtowy, t. j. bomba téj wielkości, co kula kamienna ważąca 7 funtów. Zresztą były niekiedy używane i B. olbrzymie. Do napełnienia B. pękających od niedawna zaczyna wchodzić w użycie dynamit (ob.) z przymieszką prochu.

Bombarda, tak nazywali Włosi i Hiszpanie pierwsze swoje działka, składające się z rury miedzianéj w łożysku drewnianém, opasaném obręczą żelazną. Późniéj odlewano je z żelaza i osadzano na pewnym rodzaju lawety. Także nazwa małych statków wojennych (ob. Bombardyjerska galiota).

Bombardowanie, zowie się wytrwałe ostrzeliwanie twierdzy lub miasta, połączone ze zwyczajném oblężeniem, celem zdobycia go w skutek zniszczenia, lub zmuszenia do prędszego poddania się.

Bombardyjer, dawniéj artyllerzysta przeznaczony wyłącznie do obsługi moździerzy; obecnie zaś jest to stopień pośredni między artylerzystą szeregowym czyli kanonierem, a podoficerem. W wojsku polskiém (1815—1830 r.) istniała osobna szkoła Bombardyjerów.

Bombardyjerska galiota (Bombarda), nazwa statków wojen., średniéj wielkości, uzbrojonych ciężkiemi działami i moździerzami; budowa ich zwykle jest płaska, ażeby najmniéj zachodziły w wodę i aby działać mogły na brzegach morskich.

Bombay, prezydencyja w posiadłościach angielskich Indyj Przedgangesowych, na zachodnim brzegu półwyspu Indostańskiego, obejmuje 6680 mil kw. i około 13 milijonów mieszkańców, bezpośrednio od Anglii zależnych; do niéj wszakże doliczyć jeszcze wypada około 2600 mil kw. kraju z ludnością 4,000,000, zostającego pod opieką Anglii. Roślinność tutaj bogata i rozmaita; dzikie daktyle, kokosowe palmy, bawełna, banany, ryż, trzcina cukrowa, indygo, spotykają się w różnych częściach téj krainy, Z bydła domowego przedewszystkiém chowane są owce i woły, a z dzikich zwierząt pojawiają się wszystkie, znajdujące się w Indyjach gatunki. Ludność pod względem religii dzieli się na mahometan, parsów, chrześcijan, żydów i pogan. Wyspa **Bombay**, od przeciwległego lądu stałego wąskim oddzielona kanałem, obejmująca 2 mil kw., z bogatą roślinnością olbrzymich bananów, wyniosłych drzew palmowych i cienistych lasów kokosowych, przedstawia widok prawdziwie zachwycający. Wyspa ta, od r. 1530 będąca własnością Potugalczyków, przeszła 1661 r. w posiadanie Anglii, a w r. 1668 ustąpioną została Kompanii Angielskiéj; obecnie ludność jéj wynosi przeszło 600,000 m. Miasto Bombay, stolica prezydencyi, położone na południowo-wschodniéj stronie wyspy t. n., liczy 567,000 m., i po Kalkucie jest pierwszém miastem handlowém w Indyjach. Posiada wyborny port, arsenał morski, piękne doki i warsztaty okrętowe, jest rezydencyją biskupa angielskiego, apostolskiego wikaryjusza i kolegijum Elphinstone; ma wyższy zakład naukowy, znakomite zbiory naukowe, wielki ogród botaniczny i kilka towarzystw naukowych. Tutejsze anglikańskie towarzystwo misyjne ma własną drukarnię i kilka szkół przygotowawczych. Żydzi portugalscy i Ormijanie, którzy wraz z Parsami drobnym trudnią się handlem, zamieszkują oddzielne przedmieście, zwane powszechnie Czarném miastem. Rozległy handel morski i żegluga parowa utrzymują miasto Bombay w ścisłych stosunkach z Europą i najważniejszymi punktami handlowymi Wschodu.

Bombax (Serecznik, Wełniak), rodzaj roślin z rodziny ślazowych, cechujący się kielichem dzwonkowatym, skórzastym, 5 dzielnym, 5 listkami korony u dołu zrosłemi, torebką drzewiastą i nasionami otoczonemi wełną. Wielkie drzewa pd. amerykańskie, z wielkimi kwiatami. Nazwa sereczника pochodzi od drzewa białawego i bardzo miękkiego. B. *malabaricum* drzewo kolczaste w Indyjach Wsch. dochodzące do 70 stóp wysokości; wełna wyścielająca nasiona, biała i sprężysta, nadaje się dobrze do wypychania poduszek i materacy; różne części tego drzewa mają w Indyjach zastosowanie lekarskie. Liście B. *septennatum*, w Ameryce pol. używają się na jarzynę, inne jéj części w medycy-

nie. B. jest typem plemienia *Bombaceae*, przez niektórych pisarzy uważanego za oddzielną rodzinę.

Bombek, herb rodziny Małkowskich, nadany jéj r. 1673, tarcza rozłupana, w polu prawém: czerwoném, lew złoty w prawo; zaś w lewém, niebieskiém, 5 róż na wstędze srebrnéj w lewo. W szczycie hełmu korona szlachecka.

Bombinia, rz. w król. Polskiém (ob. Dawinia).

Bombonaxa w Nowéj Grenadzie, czyli *Iipijapa*, tak się ta roślina (*Carludovica palmata*) zowie od Ekwadoru do Chili, roślina palmiasta, któréj liście służą do wyplatania kapeluszy *panama*. Liście te, długie na $^2/_3$, a szerokie na $^1/_6$ metra, posiadają wielką liczbą żeberek, otoczonych włóknami bardzo sprężystemi. Po zniszczeniu tkanki komórkowatéj i zieleni, liść nadaje się do wyplatania. Kapelusze te zachowują trwałość i sprężystość niesłychaną, atoli wyrób dobrego kapelusza wymaga znacznego czasu, ztąd lepsze gatunki dochodzą w cenie do 200 dolarów.

Bombory, forteczka na brzegu m. Czarnego, w Abchazyi. W okolicy winnice, wydające dobre wino.

Bombyx (zool.), ob. Jedwabniki

Bomelij, tak się nazywa w rossyjskich dokumentach holender Elis (Elisej), lekarz Jana Groźnego, który dogadzając popędom tego monarchy, spotwarzał wszystkich i cały naród, truł różne osoby sporządzaną przez siebie trucizną, w końcu jednak przekonany o spiskowanie i zdradę przeciwko monarsze, spalony został w Moskwie 1569 r.

Bomfim (Józef Joachim hrabia), generał i przywódca konstytucyjnéj partyi w Portugalii, ur. 1790 r. w Peniche, w Estremadurze; w r. 1828 walczył przeciwko Don-Pedrowi, od 1837—41, był z krótką przerwą ministrem wojny, a następnie znowu stał na czele liberalnych ruchów wojskowych. Po raz ostatni wystąpił jeszcze w zamierzoném powstaniu narodowém 1848 r., lecz od tego czasu usunął się zupełnie z widowni politycznéj; † 1862 r. Był to oficer zdolny, człowiek energiczny i chciwy sławy; wśród przyjaźniejszych okoliczności, mógłby wiele zrobić dobrego.

Bomilkar, ambitny generał kartagiński, zapragnął najwyższéj władzy w ojczyznie; podczas wyprawy przeciw Agataklesowi, królowi syrakuzańskiemu, wpadłszy niespodzianie do Kartaginy, haniebnie ją złupił, lecz mimo nadanego mu przez towarzyszów tytułu królewskiego, schwytany, śmiercią krzyżową został ukarany.—**Bomilkar**, admirał kartagiński; przyprowadził posiłki Hannibalowi i udał się na pomoc Syrakuzanom, lecz znalazłszy tam wojska kartagińskie wytępione powietrzem, usunął się z flotą i Syrakuzy zostawił na łup Rzymianom.

Bomilkar, ulubieniec Jugurty, zamordowawszy w Rzymie Massiwę, wnuka Massynissy, dla zjednania sobie przebaczenia senatu rzymskiego, uknuł spisek na życie Jugurty. Gdy spisek ten odkryto, Bomilkar wraz z wspólnikami został ukarany śmiercią 107 prz. Chr.

Bommel (Kornelijusz Ryszard Antoni von), ur. 1790 r. w Leydzie, ksiądz katolicki, dyrektor seminaryjum w Hägeveld, pod Leydą, od 1829 r. biskup w Lüttich; po rewolucyi belgijskiéj stronnik nowego stanu rzeczy, był odtąd niezmordowanym przywódcą ultramontanów i wpływem swoim wyjednał to, że duchowieństwo otrzymało kierunek wychowania publicznego; † 1852 r., zostawiwszy mnóstwo pism bezimiennych treści religijnéj, pedagogicznéj i politycznéj.

Bomoniki, tak w Sparcie nazywano dzieci, które podczas ofiar składnych Dyjanie, ubiegały się o to, które z nich najwięcéj odbierze i wytrzyma plag.

Bomst, po polsku *Babimost*. (Ob).

Bomzat (Franciszek), reformat lwowski, napisał „*Dyjaryjusz Inkursyjéj Lwowskiéj od Tatarów 11 Lutego 1695 r.*" (drukowany w *Przyjacielu Ludu*, rok 8 Nr. 32).

Bon, przylądek w Tunisie, uważany za punkt najbardziéj na północ posunięty w Afryce, leży pod 37° szer. półn.

Bona, miasto w Algierze, w okręgu Konstantyny, przy ujściu rzeki Seybus do morza Śródziemnego, ma wygodny port i fortyfikacyje, 6700 m. O pół godziny drogi na południe leżą zwaliska starożytnego grodu rzymskiego Hippo regius.

Bona Dea, *dobra bogini*, identyfikowana przez Rzymian z różnemi boginiami, jak Ops, Fauna i t. d. Mistyczny jéj kult zdaje się być odmiennym rodzajem, zapożyczonego od Greków, kultu Demetery. W d. 1 Maja, w domu pretora lub konsula, odprawiały kobiety nocą, w rodzaju bachanalijów (ob.), uroczystość, przy któréj obecność mężczyzn surowo była wzbranianą.

Bona Sforcyja (Sforza), królowa polska, żona Zygmunta I Starego, córka Jana Galeazzo Maryja, ks. medyjolańskiego, z dynastyi Sforzów, i Izabeli aragońskiéj; ur. w Kwietniu 1493 r. Trucizny, sztylety, nieprawne związki małżeńskie, świętokradztwa, przywłaszczanie cudzych praw, jednym słowem stek wszelkich zbrodni, były dziedzicznemi w rodzie Sforzów. Gdy skutkiem strasznych wojen o dziedzictwo tronu medyjoiańskiego, familija ta została usuniętą od swego dziedzictwa, Izabela posiadając w Neapolitańskiém spadkowe po mężu księstwo Barskie, przemieszkiwała z córką w Baria Rossano. B. ukochana przez matkę, wysoko wykształcona, piękna, zalotna, wychowana po męsku, dzielnie jeździła konno, zręcznie władała sztyletem i trucizną, czarowała wszystkich i prowadziła rej na świetnym dworze matki. Za staraniem cesarza Maxymilijana, który miał w tém własny jakiś interes polityczny, poślubił B. Zygmunt w Kwiet. 1518 r., a w parę dni, odbyła się w Krakowie koronacyja królowéj. W historyi naszéj odegrała B. bardzo ważną rolę. Była to kobieta jedna z najrozumniejszych w Polsce; ślady jéj działalności wszędy widoczne. We wszystkich stronach kraju posiadała tytułem oprawy ogromne dobra, liczne starostwa i całe Mazowsze. W majątkach tych wzorowy był porządek i dobra administracyja. Sama B. dawała swym oficyjalistom

i starostom rozumne instrukcyje w kwestyjach ekonomicznych, finansowych i administracyjnych. W ekonomijach swoich posiadała obszerniejszą jakąś władzę, bo przywileje jéj wchodziły często poniekąd w obręb władzy prawodawczéj i wykonawczéj. Ciągnąc z tych dóbr ogromne dochody, zakupywała nowe majątki lub mieniała je z panami. Odbudowywała i w stanie obronnym utrzymywała zamki, zakładała kościoły i szpitale, na Litwie i Rusi kolonizowała wyludnione miejsca, stepy i nieużytki, a pobożnemi fundacyjami szczepiła obrządek łaciński. Obok tych zalet jakże wielkie, a dla państwa i społeczeństwa szkodliwe wady! Za przyjazdem wprowadziła na poczciwy dwór jagielloński intrygi i niezaletne obyczaje włoskie, a późniéj wiele moralnego i politycznego zepsucia. Pod ochmistrzowstwem, oddanego jéj widokom, Piotra Opalińskiego, wychowywała miękko i zniewieściale jedynego syna Zygmunta, który dzięki tylko szlachetnéj naturze i silnemu charakterowi, stawił potém opór nieznośnéj matce i wyrósł na jednego z największych naszych królów. B. namiętna, dumna bez granic, niezmiernie chciwa władzy, siała między panami intrygi, skutkiem których król tracił zaufanie; przyczyniła się wiele, wraz ze swym stronnikiem Kmitą, do owego ruchu szlachty między 1536 i 38. Pod koniec panowania Zygmunta I, osiodławszy starego męża, rwie się B. do władzy, frymarczy godnościami, wzbudza nienawiść ku sobie i zniedołężniałemu już królowi, stwarza potężne stronnictwo (oprócz Kmity należą do niego: Piotr Gamrat, arcybiskup gnieźnieński i biskup krakowski, Sobocki, od 1544 r. kanclerz, jego siostra Dorota Dzierżgowska, znana rozpustnica, Piotr Opaliński i Ocieski, późniejszy kanclerz kor.), które to stronnictwo stanowi dwór królowéj, a żywotem złym, antynarodowym, bezsumiennym, walczy z zeszczuplałém zacnych ludzi otoczeniem króla i szerzy do koła zgubną zarazę. Śmierć Elżbiety, pierwszéj żony królewicza Zygmunta, znienawidzonéj przez B., jéj przypisywano. Jeszcze przed śmiercią ojca, Zygmunt August zerwał zupełnie z matką i nikczemnymi jéj stronnikami, a zbliżył się do zasłużonych mężów: Tarnowskiego i Maciejowskiego. Takie postępowanie syna i samowolne ożenienie się jego z Barbarą, wprawiło w zaciekły gniew B., która nie mogąc znieść myśli, że piękna synowa, poddanka, zasiędzie na tronie, burzyła sejmiki i wszędy gotowała królewskiéj parze nieprzyjaciół. Burza sejmowa 1548 r. silną miała podnietę w B. Za przybyciem Barbary do Polski (1548 r.), rozjątrzona na syna, usunęła się B. na Mazowsze. Gdy wreszcie ucichły przeciw Barbarze gniewy, a wrodzy jéj panowie przejednali króla, pogodziła się i B. z swą synową 1551 r. Mimo to przecież, nastąpiona w 40 dni śmierć Barbary, zrodziła w opinii publicznéj mniemanie, że została otrutą przez B. Nie ma wprawdzie historycznych na to dowodów, ale sam Zygmunt podejrzywał matkę o tak straszną zbrodnię. Od śmierci Barbary żyła B. w zupełném odosobnieniu, znienawidzona przez syna. Zgromadziwszy ogromne skarby, postanowiła opuścić Polskę. Król za radą senatorów nie zezwalał z początku, lecz obarczony prośbami matki, mimo przedstawień i opozycyi kanclerza Przerębskiego, dał wreszcie swe przyzwolenie, i B. ogołociwszy zamek warszawski ze wszystkich kosztowności i cenniejszych sprzętów, wyjechała do Włoch 1556 r. (w Lutym). W 1557 r. umarła, otruta przez (swego podobno faworyta) Papagodę, któremu, konając, cały zapisała majątek. Zygmunt daremnie starał się u Filipa II o zwalenie tego testamentu. Za życia pożyczyła B. Filipowi II 430,000 dukatów (spodziewając się za to namiestnictwa w Neapolitańskiém), ogromne jak na ówczas sumy, znane w historyi pod nazwą *sum neapolitańskich*, które z biegiem czasu przepadły dla Polski bezpowrotnie. — B. wniósłszy na dwór królewski zepsucie i przedajność, a do państwa intrygi i zamęt, istotną była klęską w panowaniu Zygmunta Starego. Oprócz syna Zygmunta Augusta, urodziła mu jeszcze 4 córki: Izabelę, żonę Jana Zapolyi, kr. węgierskiego, Zofiję, zaślubioną Henrykowi brunświckiemu, Annę, żonę Stefana Batorego i Katarzynę, żonę Jana kr. Szwedzkiego. Wiadomości do życia B. znajdują się: w Grabowskiego Ambr. „*Starożytnościach*" (t. II), w „*Zbiorze pamiętników*" Niemcewicza (t. IV i V), toż Platera (t. I), w „*Pamiętniku Sędomierskim*" (t. II); porów także *Ciampi'ego* „*Notizie deisecoli XV e XVI, sulla Italia, Russia e Polonia colle vite di Bona Sforza etc.*" (Floren 1833 r.); tegoż „*Bibliografia critica etc.*" (Floren. 1834 r.) i J. Bartoszewicza „*Sumy neapolitańskie*" (w Gaz. Warszawskiéj z 1850 r.). Józefowicz-Chlebicki napisał z jéj życia *dramat.*

Bona (Jan), kardynał, ur. 1609 r. w Mondovi, † 1674 r. Znany jest jako autor wielu prac historycznych i liturgicznych, z których ostatnie wielce były cenione, a nawet niektóre z nich i na język polski tłumaczone, jak np. „*Droga do nieba*", przez Adama Stanisława Krasińskiego (Wilno 1844 r.), i Snarskiego dominikanina (1844 r. tamże).

Bona fides, ob. Dobra wiara.

Bonacossi, znakomita rodzina mantuańska, która w XIII w. przyszła do władzy monarchicznéj i rządziła Mantuą do r. 1328.

Bonaire lub **Buen Ayre**, wyspa w małych Antyllach, należąca do Holendrów, ma 4 mile kw. i 3600 m. ważna z powodu kopalni soli; rodzą się tu yams, bataty, kukurydza i t. p.

Bonald (Ludwik Gabryjel Ambroży, wice hrabia de), par francuski, ur. 1754 r. w Monna, pod Milhaud; emigrował 1791 r. Wróciwszy za czasów cesarstwa do Francyi, otrzymał urząd w ministerstwie oświecenia publicznego. Wybrany 1815 r. członkiem izby deputowanych, należał do krańcowéj prawicy. Następnie został członkiem akademii i parem; do rewolucyi jednak lipcowéj nie chciał nigdy przystąpić; † 1840 r. w zamku swoim Monna. Liczne pisma jego zebrane zostały w jednę całość i wydane w 12 tomach, w Paryżu 1817—19 r. Trzéj jego synowie: *Henryk, Wiktor i Ludwik Ja-*

Kób Maurycy, podzielali niezmiennie jego zasady. Ostatni z nich, ur. w Milhaud 1788 r., † 1870 r., był koadjutorem kardynała Fesch, arcybiskupa Lyonu; mianowany 1823 r. biskupem w Puy, został 1840 r. arcybiskupem Lyonu i kardynałem; w 1863 r. ogłosił pismo potępiające dzieło Rénan'a „*Vie de Jésus*."

Bonaparte, właściwie **Buonaparte**, starożytna, już w XII w. znana w rozmaitych miastach północnych Włoch, mianowicie we Florencyi, Trewizo i Genui, rodzina szlachecka. Jeden z Buonapartych toskańskich, *Buonaparte Jacopo*, wydał w XVI w. dzieło: „*Ragguaglio storico di tutto l'occorso giorno per giorno nel sacco di Roma dell'anno 1527*". —**Bonaparte** (Mikołaj), profesor w San Miniato, miał napisać komedyję: „*La vedora*", (Florencyja 1592 r.); jego wnuk **Bonaparte** (Ferdynand), † 1756 r., jako duchowny w San Miniato. Jeden Bonaparte z rodz. genueńskiéj (w Sarzano), był 1512 r. wysłany do Korsyki, gdzie syn jego ożenił się 1529 r., i był założycielem Bonapartych Korsykańskich, którzy należeli do patrycyjuszów wyspy. Z ich familii pochodzi. **Bonaparte** (Karol), ojciec ces. Napoleona I, protoplasta dynastyi Napoleońskiéj czyli *Napoleonidów*, ur. 1746 r. w Ajaccio, wielce poważany adwokat tamże, był w r. 1773, za panowania Ludwika XV, członkiem królewskiego sądu nadwornego. W r. 1777, jako deputowany szlachty korsykańskiéj, wysłany został do Paryża, a 1781 r. był jednym z 12 zgromadzenia starszych wyspy; † 1785 r. w Montpellier, gdzie przybył dla zasięgnienia rady lekarskiéj. Od r. 1766 był zaślubiony z *Maryją Letycyją Ramolino*, ur. 1750 r. w Ajaccio, która w r. 1799 przeniosła się do syna swego Napoleona do Paryża i tu, po wyniesieniu go na tron cesarski 1804 r., otrzymała tytuł cesarzowéj matki (Madame Mère) i dwór oddzielny. Po upadku syna (1814) udała się do Rzymu, do swego brata przyrodniego, kardynała Fesch, gdzie straciwszy wzrok, † 1836 r. Z małżeństwa Karola Bonapartego z Maryją Letycyją Ramolino zrodziło się następujących ośmioro dzieci: Józef, król hiszpański; Napoleon cesarz Francuzów; Lucyjan, książe Canino; Eliza Maryja Anna, zamężna Bacciochi; Ludwik król holenderski; Maryja Paulina, księżna Borghèse; Maryja Annuncyjata Karolina, królowa neapolitańska i Hieronim, król Westfalii. **I. Bonaparte Józef**, hr. Survilliers, król neapolitański, później hiszpański, ur. 1768 r. w Corte, na wyspie Korsyce. Otrzymał za wpływem swego brata Napoleona 1796 r. urząd w administracyi wojskowéj; następnie 1797 r. został mianowany posłem w Rzymie, a podczas konsulatu sprawował rozmaite obowiązki dyplomatyczne. Za cesarstwa był senatorem, wielkim oficerem legii honorowéj i księciem francuskim, 30 Marca 1806 r. wyniesiony został na tron Neapolu i Sycylii. Po krótkich rządach, zapełnionych samemi reformami, wola Napoleona przeniosła go 6 Czerw. 1808 r. na tron Hiszpanii, która z orężem w ręku powstała przeciwko niemu. Po klęsce pod Vittoria (13 Czerw. 1813 r.), przymuszony wrócić do Francyi, mianowany został generał-porucznikiem państwa i naczelnym dowódcą gwardyj narodowych, podpisał kapitulacyję Paryża i po abdykacyi Napoleona, usunął się do Waadtlandu. W r. 1815 przybył znowu do Francyi; po bitwie zaś pod Vaterloo, odpłynął do Ameryki północnéj i tu osiadł w nabytéj przez siebie majętności, pod imieniem hrabiego de Survilliers. W r. 1830 protestował na rzecz księcia Reichstadt przeciwko wstąpieniu na tron Ludwika Filipa; 1832 r. popłynął do Anglii, otrzymał 1841 r. pozwolenie mieszkania we Włoszech, i † w Florencyi 1844 r. Jego „*Mémoires et correspondence*," wydane przez Du Casse'a (10 t. Paryż 1853—55), zawierają dosyć materyjału historycznego. Żona jego *Julija Maryja*, z domu *Clary*, ur. 1777 r., córka bogatego kupca z Marsylii, zamężna od r. 1794, zaledwie kilka tygodni bawiła w Neapolu; nie towarzyszyła mężowi ani do Hiszpanii, ani do Ameryki; w r. 1815 przebywała jeszcze w Frankfurcie, później w Bruxelli, od r. 1828 w Fiorencyi, i tu † 1845 r. Powiła ona swemu mężowi: 1) Zeneidę Karolinę Juliję, ur. 1801 r., zaślubioną 1832 r. Karolowi Lucyjanowi, księciu Canino, † 1854 r.; 2) Karolinę Napoleonę, ur. 1802 r., zaślubioną 1825 r. z Ludwikiem Napoleonem († 1831 r. bratem b. cesarza Napoleona III); † w Sarzana 1839 r. **II. Bonaparte Napoleon**, cesarz Francuzów i król włoski, ob. Napoleon I.—**III. Bonaparte Lucyjan**, książę Canino, ur. 1775 r. w Ajaccio, pobierał wychowanie w Autun, w szkole wojskowéj w Brienne i w seminaryjum w Aix; za wpływem brata mianowany był 1795 r. komisarzem wojskowym we Włoszech, 1797 r. członkiem rady pięciuset, jako prezydujący wspierał zamach 18 Brumaire'a, później został ministrem spraw wewnętrznych, 1800 r. posłem w Madrycie, 1802 r. trybunem; 1804 r. wielkim oficerem legii honorowéj i senatorem. Był to najzdolniejszy z braci Napoleona. Wymowny i energiczny, nie chciał jednak służyć mu za narzędzie i usunął się do Włoch, odrzucając wszystkie propozycyje brata. Dopiéro w r. 1815 powrócił do Francyi, mianowany został księciem i parem, lecz wkrótce wzięty był do niewoli austryjackiéj. Po wypuszczeniu na wolność, przemieszkiwał w Państwie Kościelném, po roku 1830 przebywał w Anglii, † 1840 r. w Viterbo. Wróciwszy do życia prywatnego, uczynił swą willę siedliskiém najpiękniejszych zbiorów sztuki. Dokonanemi wykopaliskami zasłużył się wielce w badaniu starożytności etruskich. Mniéj był szczęśliwym jako poeta i literat. Napisał romans „*La tribu indienne, ou Edouard et Stellinna*" (2 t. Paryż 1799); mierny poemat bohaterski w 24 pieśniach „*Charlemagne, ou l'Église délivrée*" (2 t. Lond. 1814), w którym występował przeciw Napoleonowi I, a wysławiał Burbonów; poemat bohaterski w 12 pieśniach „*La Cyrneide, ou la Corse sauvée*" (Paryż 1819). Z wydawanych przez niego samego „*Mémoires*," wyszedł tylko tom jeden, dochodzący do VII r. rzeczypospolitéj; przypisywane zaś Afonsowi de Beauchamp „*Mémoires secrets sur la vie privée, politique et littéraire de Lucien Bonaparte*" (2 t., Lond. 1819) obok dość bez-

stronnego sądu w szczegułach, zawierają wiele błędów faktycznych. Od małego księstwa Canino, które sobie w Państwie Kościelném zakupił, rodzina jego nosi tytuł książąt Canino. Ożeniony był dwa razy: 1759 r. z Krystyną Boyer, córką mieszczanina z St.-Maximin, która 1801 r. umarła, i 1802 r. z Alexandryną Laurencyją de Bleschamp, wdową po bankierze Jouberton, ur. 1778 r., † 1855 r. na cholerę w Sinigaglio. Z pierwszego małżeństwa pochodziły: 1) *Karolina*, ur. 1796 r., 1815 r. zaślubiła księcia Marco Gabrielli i, owdowiawszy 1841 r., zaślubiła 1842 r. doktora rzymskiego Settimo Centamori; 2) *Krystyna Egipta*, ur. 1798 r., zaślubiona 1818 r. z hrabią szwedzkim Arwedem Posse, rozwiedziona z nim 1824 r. i zaślubiona powtórnie z lordem Dudlejem Stuart, † 1842 r. w Rzymie. W drugiém małżeństwie spłodził Lucyjan dziewięcioro dzieci, któremi są: 1) *Karol Lucyjan Julijusz Wawrzyniec Bonaparte*, książę Canino i Musignano, ob. Canino; 2) *Letycyja Bonaparte*, ur. 1804 r., zaślubiona 1824 r. z angielskim dyplomatą Tomaszem Wyse of Waterford, z którym się jednak po pewnym przeciągu czasu rozwiodła; 3) *Joanna Bonaparte*, ur. 1806 r. w Rzymie, zaślubiona z Markizem Honorati, piękna, łagodna i pełna zdolności poetycznych, umarła w Jesi, pod Ankoną, 1828 r., zostawiwszy jedyną córkę Kleliję; 4) *Paweł Maryja Bonaparte*, ur. 1809 r. w Rzymie, poddowódca fregaty Hellus, podczas wojny o niepodległość grecką, w 1827 r. utracił życie skutkiem przypadkowego wystrzału z pistoletu; 5) *Ludwik Lucyjan Bonaparte*, ur. 1813 r. w Anglii, chemik, mineralog i językoznawca; 1849 r. deputowany korsykański do francuskiego zgromadzenia narodowego, 1853 r. senator; oprócz różnych rozpraw odnoszących się do języków baskijskich, ogłosił „*Specimen lexici comporativi omnium linguarum Europaearum*" (Florenc. 1847). 6) *Piotr Napoleon Bonaparte*, człowiek energiczny, ale dzikiego charakteru, ur. 1812 r.; w r. 1831 uwięziony w Livorno, udał się następnie do Józefa, do Ameryki i został majorem w Nowéj Grenadzie; w r. 1834 wróciwszy do Rzymu, skazany był na śmierć 1836 r. za zabicie żandarma, lecz ułaskawiony i wygnany tylko; potém za nadużycia usunięty z wysp Jońskich, w r. 1848 członek francuskiego zgromadzenia narodowego, następnie szef batalijonu w Algierze, w końcu przebywał na Korsyce lub w Paryżu; 1869 r. ożenił się z córką robotnika. W r. 1870 ogłosił w jednym z korsykańskich dzienników obelżywy artykuł przeciw dziennikarzowi Paskalowi Grauset, za co gdy dwaj spotwarzonego koledzy Noir i Fonvielle, przybyli do jego mieszkania z żądaniem satysfakcyi, ks. Bonaparte zabił Noira. Oddany pod sąd, został uwolniony w Tours i wygnany z Francyi na czas nieograniczony. Jemu przypisują autorstwo broszury „*Sur la frontière du Rhin*" (Paryż 1868). 7) *Antoni Bonaparte*, ur. 1816 r., w r. 1836 uciekł do Ameryki, 1848 r. wrócił do Francyi, a 1849 r. wszedł do zgromadzenia narodowego; 8) *Alexandryna Maryja Bonaparte*, ur. 1818 r., zaślubiona 1826 r. z hrabią Wincentym Walentym Canino, wdowa od Lipca 1858 r. Wszyscy bracia uzyskali 1852 r. tytuł książąt familii cesarskiéj z wyłączeczeniem od następstwa tronu. IV. **Bonaparte Eliza Maryja Anna**, ur. 1777 r. w Ajaccio, od r. 1797 małżonka Felicyjana Paschalisa Bacciochi († 1841), † 1820 r. Z trojga jéj dzieci, została tylko przy życiu *Napoleona Eliza Bonaparte*, ur. 1806 r., księżniczka domu cesarskiego, zaślubiona 1825 r. z hrabią Camerata, lecz od r. 1830 rozłączona z mężem. V. **Bonaparte Ludwik**, hrabia St.-Leu, były król holenderski, ur. 1778 r., wychowany w szkole artyleryi w Châlons; towarzyszył Napoleonowi do Włoch i Egiptu, odbył kilka poselstw, później generał brygady, 1804 r. konetabl i generał-pułkownik karabinijerów, 1805 r. generał-gubernator Piemontu, od 5 Czer. 1806 r. król Holandyi. Tu, dbały o dobro powierzonego sobie kraju, niewzruszony w swoich postanowieniach, rozdwoiwszy się z bratem, złożył koronę 1 Lipca 1810 r. i pod imieniem hr. St.-Leu, usunął się do Gracu. Dopiéro w r. 1814 powrócił do Francyi, następnie udał się do Rzymu, pozostał tu i wkrotce potém rozwiódł się z żoną. W r. 1826 przeniósł się do Florencyi, stąd do Livorno, gdzie † 1846 r. Jako literat, wydał romans p. t. „*Marie ou les Hollandaises*" (3 tomy, Paryż 1814), tudzież następujące dzieła historyczne: „*Documents historiques et réflexions sur le gouvernement de la Hollande*" (3 tomy, Londyn 1821); „*Histoire du parlement anglais*" (Paryż 1820) i „*Observations de Louis B., comte de St.-Leu, sur l'histoire de Napoléon par M. de Norvins*" (Paryż 1834). W r. 1802 zaślubił *Hortensyję Eugeniję Beauharnais*, córkę generała Beauharnais i późniejszéj cesarzowéj Józefiny. Jego małżonka, ur. 1787 r. w Paryżu, była bardzo kochaną przez Napoleona i zawsze należała do liczby najzaufańszych i najczynniejszych jego przyjaciół. Po stu dniach, przebywała najprzód w Augsburgu, potém we Włoszech, nareszcie w posiadłości swojéj w Arenenbergu, pod Turgowiją, gdzie † 1837 r. Ogłosiła drukiem: „*La reine Hortense en Italie, en France et en Augleterre pendant l'année* 1831" (Paryż 1838). Oprócz tego pisała także i poezyje, a wiele z jéj pieśni żyje dotąd w ustach ludu francuskiego. Jéj pieśń „*Partant pour la Syrie*" była urzędowym wojennym hymnem drugiego cesarstwa. Z trzech jéj synów, najstarszy *Napoleon Ludwik Karol Bonaparte*, ur. 1803 r., † 1807 r; drugi, *Ludwik Napoleon Bonaparte*, ur. 1804 r., następca tronu holenderskiego, 1809 r. wielki książę Kliwii i Bergu, zaślubiony z kuzyną swoją Karoliną Bonaparte, córką Józefa, miał udział w powstaniu rzymskiém 1831 r. i uciekając do Forli, † 1831 r.; trzecim synem jest *Karol Ludwik Napoleon Bonaparte*, b. cesarz Francuzów, ob. Napoleon III. VI. **Bonaparte Maryja Paulina**, ur. 1780 r. w Ajaccio, zaślubiła 1795 r. generała dywizyi Karola Emanuela Leclerc d'Ostin (ur. 1772 r. w Pontoise, † 1802 r.), w powtórném zaś małżeństwie, 6 List. 1803 r., księcia Kamilla Borghèse (ur. 1775 r. w Rzymie, † 1832 r. w Florencyi). Wyniesiona 1815 r. do godności księżny

Guastalli, żyła od r. 1805 w willi Sciarra, pod Rzymem, i † 1825 r. w Florencyi. Drugie jéj małżeństwo było bezdzietne; z pierwszego zaś pochodził *Napoleon Leclerc*, ur. 1797 r., † 1804 r. w Frascati pod Rzymem. Ta zatem linija wygasła zupełnie. VII. **Bonaparte Maryja Annuncyjada Karolina**, ur. 1782 r. w Ajaccio, zaślubiona 1800 r. z Joachimem Muratem, mianowaną została razem z mężem 1806 r. wielką księżną Kliwii i Bergu, 1808 r. królową neapolitańską, a od r. 1815, jako hrabina Lipona, żyła po większéj części w Austryi. † 1839 r. we Florencyi. Z dwu jéj synów, Lucyjan, wraz z synem swoim Joachimem Muratem, jest księciem rodziny cesarskiéj, (ob. Murat). VIII. **Bonaparte Hieronim**, książę Montfort, były król westfalski, ur. 1784 r. w Ajaccio, wychowany w kolegijum Juilly, służył w marynarce francuskiéj, gdzie pozyskał stopień kontr-admirała. W r. 1806—7 dowodził z generałem Vandamme w Szląsku, a 1 Grud. 1807 r. wyniesiony został na tron Westfalii, na którym okazał się monarchą zdolnym i przywiązanym do swego narodu, ale też zarazem lubiącym wystawność i zbytki. Postawiony w r. 1812 na czele armii, popełnił błędy, które spowodowały jego odwołanie, a następnie, 26 Paźdz. 1813 r., został wygnany ze swego królestwa. W r. 1814 udał się do Szwajcaryi, potém do Gracu i Tryjestu, skąd 1815 r. przybył do Paryża, gdzie mianowany był parem. Pod Ligny i Waterloo okazał się prawdziwie walecznym. Odtąd żył jako książę Montfort w Szwajcaryi, Wirtembergu, Austryi i Włoszech; nareszcie w r. 1847 uzyskał pozwolenie powrotu do Francyi, 27 Grud. 1848 r. mianowany został generał gubernatorem Inwalidów, 1850 r. marszałkiem, 1852 r. prezesem senatu, księciem cesarskim i domniemanym następcą tronu., † 1860 r. Po śmierci jego ukazały się „*Mémoire et correspandence du roi Jerôme et de la reine Catherine*" (t. 1—5, Paryż 1861—64). Ożeniony był: 1) 27 Grud. 1803 r. z Elżbietą, córką kupca Pattersona w Baltimore, z którą na żądanie Napoleona rozwiódł się w r. 1805. Z nią miał jednego syna Hieronima Napoleona, ur. 1805 r., który był adwokatem w Baltimore i jednym z najbardziéj poważonych obywateli Marylandu, † 1870 r. 2) 12 Sierp. 1807 r. z księżniczką Fryderyką Katarzyną Dorotą Wirtembergską, ur. 1783 r., która całe życie serdecznie przywiązana do niego, † 1838 r. w Lozannie; powiła mu: 1) *Hieronima Napoleona Bonaparte*, księcia Montfort, ur. 1814 r. w Tryjeście, pułkownika wirtembergskiego, † 1847 r. w Castello, pod Florencyją; 2) *Matyldę Letycyję Wilhelminę Bonaparte*, księżniczkę Montfort, ur. 1820 r. w Tryjeście, zaślubioną 1841 r. Anatolemu hrabi Demidowowi, uznaną 18 Grud. 1852 r. za księżniczkę domu cesarskiego; 3) *Napoleona Józefa Karola Pawła*, ob. Napoleon (książę). Porów. „*La storia genealogica della famiglia B.*" (Flor. 1847); „*La famiglia B. dal* 1183 *al* 1834" (Neapol 1840); Stefani i Bazetta: „*Le antichità dei B.*" (Wenec 1857); Rapetti: „*Quelques mots sur les origines des B.*" (Paryż 1858); Stefani: „*Origine des B.*" (Turyn 1859).

Bonapartysta, stronnik Bonapartych.

Bonapartyzm, stronnictwo polityczne we Francyi, działające w imieniu i interesach dynastyi Bonapartych. Po upadku drugiego cesarstwa (1871) **B.** stracił wiele z dawnéj potęgi.

Bonar (Fryderyk), był rządcą mennicy głogowskiéj od 1504 do 1506 i wybijał tamże monetę groszową, pierwotnie na stopę czeską, następnie wrocławską, na któréj po raz pierwszy w polskiéj numizmatyce pojawił się rok (1506).

Bonarowa, herb polski: na tarczy dwie lilije, związane tak, jakby jednę tylko składały; połowa z jednej, lewej strony, jest w polu czerwoném, druga, z prawéj, w polu czarném. Nad hełmem człowiek do pasa w zbroi i szyszaku, przez połowę z lewéj strony czarny, z prawéj biały, w białéj ręce trzyma chorągiew czarną, w czarnéj białą. Na szyszaku takaż lilija jak na tarczy.

Bonawentura (święty), właściwie *Jan Fidanza*, ur. 1221 r. w Bagnarea, w Toskanii, † 1274 r. w Lyonie. Dla swéj nauki zwany doktorem serafickim. Wstąpił do zakonu franciszkanów 1248 r. W r. 1256 został generałem tego zgromadzenia, a 1273 r. kardynałem. Był legatem papieskim na synodzie lyońskim (1274 r.). W r. 1482 został kanonizowanym. Dzieła jego wydane w Rzymie (8 t. 1586—96). Porów. Kollenberga „*Studien zu B.*" (Berl. 1862). Jego „*Żywot P. N. J. Chr.*", począwszy od przekładu Baltazara Opecia 1522 r. w Krakowie wydanego, aż do obecnego czasu, w licznych przerobieniach i odmiennych tłumaczeniach wyszedł u nas w kilkudziesięciu wydaniach i w rozmaitych miastach.

Bonawentura *Romanus*, ur. w Rzymie, † 1241 r. tamże, od r. 1212 kardynał. W r. 1225 wysłany do Francyi, aby skłonił Ludwika VIII do wyprawy krzyżowéj przeciwko Waldeńczykom. Zaprowadził w Tuluzie inkwizycyję ś.

Bonawista lub **Boavista**, miasto portowe w brazylijskiéj prowincyi Pernambuco.

Bonchamp (Karol Melchior Artur, margr. de), jeden z najwaleczniejszych Wandejczyków w wojnie domowéj za rewolucyi francuskiéj, ur. 1760 w Jouverteil, pod Anjou, służył w armii francuskiéj w północnéj Ameryce i wróciwszy ztamtąd, mianowany został krótko przed wybuchem rewolucyi dowódcą prowincyi Anjou. Walczył szczęśliwie za sprawę króla w Wandei, lecz długo nie mógł się opierać republikanom i podczas odwrotu Wandejczyków przez Loarę, poległ pod Chollet 17 Paźdz. 1793.

Bon-Compagni (Karol), włoski mąż stanu i reorganizator nauczania elementarnego; ur. 1804 w Saluggiia, w Piemoncie. Po ukończeniu nauk prawnych w Turynie, wstąpił 1834 do służby rządowéj, 1845 został senatorem. Dla polepszenia nauczania elementarnego i wyswobodzenia go z pod wpływów klerykalnych, zawiązał stowarzyszenie i wielką w tym kierunku rozwijał działalność w prasie. W 1845 wygotował patent królewski

o reorganizacyi szkół ludowych, a 1847, objąwszy ministeryjum oświecenia, wypracował organiczne prawo szkolne (4 Paźd. 1848), które zaprowadzało znakomite ulepszenia w wewnętrznem urządzeniu szkół, zwierzchniczy nadzór oddało w ręce państwa, a kolegija jezuickie zastąpiło kolegijami narodowemi. Przed i po klęsce pod Nawarą, brał udział w rokowaniach politycznych z Rzymem i Toskaniją. W 1851 wsławił się jako mówca piękną obroną swobodnych praw prasowych. W ministeryjach Azeglia i Cavour'a (od 1853) był ministrem sprawiedliwości; po oddaleniu się wielkiego ks. toskańskiego (Kwiecień 1859), zarządzał tymczasowo Toskaniją, aż do chwili przyłączenia jéj do królestwa Włoskiego; usunąwszy się wreszcie do życia prywatnego, wystąpił znowu na widownię publiczną 1870, jako prezes komisyi, zawiadującéj nad gwarancyjami władzy duchownej papieża. Z pism jego najważniejsze: *Introduzione alla Scienza del Diritto*" (Tur. 1848); „*L' Unita d' Italia e l'elezioni*" (Tur. 1861); „*Il Ministero Rattazzi ed il Parlamento*" (Tur. 1862); „*La Rinucia del Ministero Rattazi ed il Parlamento*" (Tur. 1862); ogłosił nadto mnóstwo broszur treści prawnej i politycznej, z których największy miała rozgłos „*Sulla potenza temporale del Papa*".

Bond (z ang. *rękojmia*), pismo ubezpieczające, tudzież wszelka obligacyja. W Anglii nazywają także *Bond* publiczne opieczętowanie towaru nieoclonego, a złożonego tymczasowo za małą opłatą w składzie celnym, gdzie pozostaje aż do następnego oclenia.

Bond (Wiliam Crauch), astronom amerykański, ur. 1790 w stanie Maine, † 1859; z zamiłowania poświęcając się astronomii, założył jedno z pierwszych obserwatoryjów prywatnych w Stanach Zjednoczonych. Następnie dodany był jako astronom do wyprawy Wilkes'a, poczém objął dyrektorstwo obserwatoryjum wystawionego przez zarząd kollegijum Harvard'zkiego, którego budową kierował, i tam 16 Września 1848 odkrył ósmy księżyc Jowisza. Rozprawy jego rozrzucone są po pismach czasowych.

Bondam (Piotr), historyk i prawnik holenderski, ur. w Campen 1727, profesor w Utrechcie od 1773, † 1800; zasłużył się wielce jako wydawca holenderskich źródeł prawniczych, tudzież jako głęboki znawca prawodawstwa cywilnego. Ważnem jest również jego dzieło: „*Variarum lectionum libri II* (Utrecht 1759).

Bondi (Klemens), znakomity poeta włoski, ur. 1742 w Mizzano, pod Parmą, jezuita, był nauczycielem wymowy konwiktu w Parmie, gdzie ułożył sławny swój poemat „*Giornata villereccia*" (Parma 1773). Za pochwałę zniesienia zakonu w jednéj ze swoich pieśni, długo był prześladowanym, nareszcie mianowany został biblijotekarzem arcyksięcia Ferdynanda w Brünn; † 1821 w Wiedniu. Wspaniałe wydanie jego poezyj wyszło w Wiedniu 1808 w 3 tomach.

Bondu, państewko w środkowéj Senegambii, ma 30,000 ludności, miasto stołeczne Bulehani. Mieszkańcy po większéj części religii mahometańskiéj, charakteru łagodnego, odważni i uczciwi, zajmują się rolnictwem i handlem. Najważniejsze produkta kraju są: żelazo, złoto, bawełna, tytuń i indygo.

Bondy (Piotr Mateusz Taillepied hr.), ur. w Paryżu 1766, † 1844; za pośrednictwem Eugenijusza Beauharnais zbliżony do Napoleona, został szambelanem cesarskim i hrabią, a 1810 prefektem departamentu Rodanu, ua którym to urzędzie, szczególniéj dla miasta Lyonu, znakomite położył zasługi. Za stu dni był prefektemdepartamentu Sekwany i swą energiją i poświęceniem utrzymał porządek nawet w najkrytyczniejszych chwilach dla stolicy Francyi, to jest podczas wkroczenia sprzymierzonych. Po upadku Napoleona, zasiadał w izbie deputowanych na ławkach opozycyi i 1830 podpisał odezwę 221. Przywrócony za rządu lipcowego do obowiązków prefekta, wkrótce potém mianowany został parem. Obok tego, słynął jako doskonały skrzypek i znamienity fechmistrz.

Boner (Jan), przybyły z Helwecyi, dorobił się jako kupiec wielkiego majątku i osiadł w Krakowie; szanowany od poprzednich królów polskich, mianowany został za Zygmunta I burgrabią i żupnikiem krakowskim, a w nagrodę położonych zasług, miał sobie przez tegoż króla nadane starostwo Rabsztyńskie i Oświecimskie, † 1523.

Boner (Izajasz), ur. 1380 r. w ziemi Krakowskiéj, pobierał nauki w akademii krakowskiéj i, uzyskawszy stopień bakałarza, około 1406 r. wstąpił do klasztoru augustyjanów. Występował przeciwko Husytom; ogłosił drukiem „*Cultus dulcis s. Joanni Cantio*" (1768); inne jego pisma zgorzały wraz z klasztorem w Krakowie.

Boner lub **Bonerius** (Ulryk), bajkopis niemiecki, zakonnik, kaznodzieja berneński, żyjący między 1324—49; zostawił p. t. „*Der Edelstein*" (dzieło wydane wraz z słownikiem przez Benekego w Berlinie 1816) sto bajek czyli przykładów, odznaczających się czystością języka i naturalném przedstawieniem rzeczy. Pierwsze wydanie tego dzieła (Bamberg 1461) jest zarazem pierwszym drukiem niemieckim i należy do najrzadszych inkunabułów.

Bonet lub **Bonnet** (Teofil), znakomity lekarz, ur. w Genewie 1620; utraciwszy słuch w piędziesiątym roku życia, zaniechał praktyki lekarskiéj i zajął się wyłącznie pracami naukowemi, które wydane zostały w jednym ogólnym zbiorze w Genewie 1708 p. t. „*Bibliotheque de Medicine et de Chirurgie*", w 4 tomach. Jemu się należy sława położenia pierwszych podstaw anatomii patologicznéj w dziele p. t. *Sepulchretum seu Anatomia practica*"

Bonfigli (Benedykt), zwany także Buonfiglio, ur. 1420 w Perugio, † przy końcu XV w., malarz, jeden z najpierwszych mistrzów szkoły umbryjskiéj i poprzednik Perugini'ego. Jego prace znajdują się w Perugii.

Bonfiglio (Onufry), doktór medycyny, fizyk miasta Krakowa, przybyły tutaj w początku XVIII w. z Liworna. Napisał po łacinie rozprawę o zarazie w Polsce, p. t. „*Onuphri Bonfigli Disertationes de Plica polonica, de Peste ac ejus Contagio, et de abu-*

su in cura febrium putridarum et malignarum (Krak. 1720). Por. Gąsiorowskiego „*Wiadomości do hist. szt. lek. w polsce*" (t. 2 str. 345).

Bonfini (Antoni), ur. 1427 r. w Ascoli, rektor kolegijum w Recanati. W r. 1485 na żądanie króla Macieja przybył do Węgier i tu † 1502 r. Napisał oprócz innych dzieł historyję Węgier aż do r. 1495 p. t. „*A. Bonfini rerum hungaricarum decades*", libri XLV (wydana w Bazylei 1543 i w Lipsku 1771). W dziele wynosi zasługi króla Macieja Korwina a zataja Jerzego z Podiebradu Jego *Symposion Beatricis* i t. d. (1621) znajduje się na indexie.

Bonheur (Rozalija, zwana zwykle Rosa), znakomita francuska pejzażystka i malarka zwierząt; ur. 1822 w Bordeaux. Początkowe nauki otrzymała od swego ojca, zdolnego nauczyciela rysunków, resztę zaś zawdzięcza wrodzonemu talentowi; poświęcała swój pędzel malowaniu zwierząt, krajobrazom i malarstwu rodzajowemu, w czém do wysokiéj doszła doskonałości. Utwory z lat 1841—51 stanowczą zapewniły jéj sławę. „*Paryski targ na konie*", najpiękniejsza ozdoba wystawy 1853 r., sprzedany został za 40,000 franków. Do lepszych obrazów z owéj epoki należą jeszcze: „*Dwa króliki*" (1841), „*Kozy i baran*" (1841); „*Stado wołów w Contal*" (1848); „*Niwerneńska órka*" (1849); „*Sianożęcie w Owernii*" (1855). W ostatnich latach, jakkolwiek zmniejszyła się jéj twórczość, wykonała jednak wiele jeszcze pięknych malowideł, jak: „*Jelenie pod Fontainebleau*", „*Ustronie w lesie Fontainebleau*" i t. d. Jako sztukmistrzyni, różni się Rosa B. od Brascassat'a (ob.) i Troyon'a (ob.), najcelniejszych dziś we Francyi malarzy zwierząt, wielką w formie i kolorycie naturalnością, naiwnością i poetyczném natchnieniem. Obrazy jéj, to prawdziwe idylle, tyle tam życia i poezyi. Rysunek nie zawsze zadawala wymagania sztuki, ale wykonanie genijalne. Jako kobieta, jest emancypantką, lecz w najlepszém tego słowa znaczeniu. Troje młodszego jéj rodzeństwa uprawia także sztukę, z mniejszém wszakże od siostry powodzeniem. *August B.*, ur. 1824 w Bordeaux, maluje zwierzęta i krajobrazy; *Izydor B.*, ur. 1827 w Bordeaux, malarz, rzeźbiarz i modelator; *Julija B.*, ur. 1830 w Bordeaux, maluje głównie kwiaty i owoce.

Boni lub **Bony**, królestwo płacące daninę Holendrom i leżące na południu wyspy Celebes, nad zatoką *Boni*, liczy 200,000 m. Wybuchłe tutaj 1859 powstanie, zostało stłumione orężem przez Holendrów. Miasto stołeczne tegoż nazwiska, na wschodnim brzegu południowego półwyspu Celebes, posiada port i prowadzi wielki handel. Państwo B. może być uważane za najpotężniejsze na wyspie Celebes.

Bonie, Boniowanie, w architekturze nazwa wydatnych w ścianie kamieni, tudzież pocięcie gładkiego tynku na podobieństwo takich kamieni.

Bonifacego Ś. cieśnina (u Rzymian *Fretum Gallicum*), nazywa się bogata w skały koralowe cieśnina, leżąca pomiędzy Korsyką i Sardynią, na któréj wschodnim krańcu znajdują się wyspy Bucynarskie czyli Magdaleny. Położone na wyniosłéj skale wapiennéj, w okręgu Sartene, wyspy Korsyki, warowne miasto portowe *Bonifacio*, liczące 3500 m., nadało nazwę téj cieśninie.

Bonifacy (święty), apostoł niemców, m. około 680 w Kirton, w Anglii, przy chrzcie Winfrydem nazwany, jako mnich benedyktyński powziął zamiar 715 r. opowiadania ewangelii Niemcom. W r. 728 pozyskał upoważnienie papieskie i pierwsze misyje swoje przedsiębrał w Bawaryi, Turyngii, Saxonii, Hessyi i Fryzyi. W r. 732 został arcybiskupem Niemiec, a 745 r. osiadł w Moguncyi. W r. 753 przybywszy do Fryzyi, przez tamecznych mieszkańców, wraz z 52 towarzyszami, został zabity. Pochowany w założonym przez siebie klasztorze w Fuldzie. Pamiątkę jego kościół rz.-kat. obchodzi 5 Stycznia.

Bonifacy (święty) z Tarsu; za panowania Dyjoklecyjana, odbywając pokutę za występne swoje stosunki z bogatą rzymianką Angleą, poświęcił się pielęgnowaniu męczenników, zostających w więzieniu. Pojmany i przekonany, że jest chrześcijaninem, poniósł śmierć męczeńską. Jego pamiątkę kościół rz.-kat. obchodzi 14 Maja.

Bonifacy, nazwa dziewięciu papieżów.—**Bonifacy I** (ś.), (418—422), pierwszy nazwał biskupa rzymskiego głową kościoła.—**Bonifacy II** (530—532).—**Bonifacy III** (607), otrzymał pierwszy od cesarza greckiego tytuł „*Biskupa powszechnego*" (ekumenicznego), panował tylko 10 miesięcy.—**Bonifacy IV** (608—615), zaprowadził święto *Wszystkich ŚŚ.*—**Bonifacy V** (619—625).—**Bonifacy VI** (896), panował tylko dwa tygodnie.—**Bonifacy VII**, antypapież, od 974—75.—**Bonifacy VIII** (Benedykt Kajetan), od r. 1294—1303. Usiłowania jego wzmocnienia władzy papieskiéj w duchu Grzegorza VII, silnego doznały oporu; skutkiem czego Fryderyk II, król Aragonii, nie zważając na klątwę, pod jaką zostawał, koronował się królem Sycylii. Również bezskuteczne były zatargi z Filipem IV Pięknym, królem francuskim (ob.). Wysłani przez króla francuskiego Nogoret i Colonna porwali B. i uwięzili w m. Anagni; uwolniony przez lud, wyjechał do Rzymu. Lękając się otrucia, przez czas swego więzienia nie przyjmował żadnego pokarmu, co połączone z przestrachem sprowadziło rychłą śmierć (1303). B. ułożył „*Liber sextus decretalium*", obejmujące po większéj części własne jego postanowienia. Oprócz tego pisał: „*De regulis juris*"; „*De indulgentiis anni jubilaei*"; „*De canonisatione Ludovici IX*". Ustanowił jubileusz dla odwiedzających Rzym, przez co zasilała się kasa papieska. Współcześni i późniejsi rzucali na B. rozliczne skargi i obwinienia, z których wiele pokazało się nieuzasadnionemi. Dante pomieścił go jako symonistę w piekle, pomiędzy Mikołajem III i Klemensem V. Nieprzeparty jego upór, z jakim wśród zmienionych zupełnie stosunków, usiłował wprowadzić w życie zasadę hierarchiczną przeciwko potężnemu monarsze i wbrew woli całego narodu, największe téjże zasadzie przyniósł szkody, a jego klęska w zaciętéj walce, poniżyła papiestwo w opinii publicznéj nawet za granicami Francyi. B. był wreszcie jednym z pierwszych papieżów, którzy, wykształcony w XIV

w. system represyi wprowadzali w wykonanie. Porów. Drumann'a „*Geschichte B.'s VIII*" (2 tom. Królewiec 1852).—**Bonifacy IX** (Piotr Tomacelli), panował od 1389—1404 r. Jednocześnie z nim panował w Awinionie antypapież Klemens VII. Po dwakroć wyganiany z Rzymu (1391 i 1394), wrócił na usilne prośby mieszkańców. Z powodu wojny z Ludwikiem Andegaweńskim, rozdał w lennictwo panów większą część Państwa Kościelnego. Historycy obwiniają go o przedajność i chciwość, posunięte do najbezwstydniejszéj lichwy. Był to wykształcony światowiec, pięknéj postaci, uprzejmego obejścia, ale żaden teolog i całkiem nieświadom interesów i praw kościelnych.

Bonifacyjusz, wódz wojsk zachodniego państwa Rzymskiego, zwycięzca w kilku bitwach z napastniczymi ludami barbarzyńskimi; oskarżony niesłusznie po śmierci Honoryjusza przed cesarzową Placydyją, przez Aecyjusza, o zdradę zagrażającą bezpieczeństwu cesarstwa, przywołał Wandalów i wtedy rzeczywiście zagroził jego całości. Cesarzowa poznawszy błąd swój, przebaczyła mu i hojnie wynagrodziła; lecz Bonifacyjusz wystąpił przeciwko obrażonemu Aecyjuszowi, który na czele Gallów wkroczył do Włoch i pobił go na głowę pod Rawenną. B. raniony śmiertelnie † 432.

Bonifazio, Veneziano, malarz szkoły weneckiéj, ur. około 1500 r., † 1562; podobno uczeń Tycyjana. Trzy jego obrazy znajdują się w muzeum paryskiém, a mianowicie: *Wskrzeszenie Łazarza*, *Święta rodzina i Kupcy wypędzeni z kościoła*.

Bonifratrzy, ob. Bracia Miłosierdzia.

Bonin lub **Bonin—Sima**, grupa 89 wysp, leżących w zachodniéj części oceanu Spokojnego, pomiędzy Japoniją i wyspami Rozbójniczemi, zamieszkałych po większéj części przez Japończyków; wyspyte w r. 1826 zajęte zostały w posiadanie angielskie. Większe z nich są: Parry, Stapleton, Burland, Peel, wyspa Siarkowa i Ś. Alexandra. Do ich posiadania rości pretensyje i Rossyja.

Bonin (Edward von), ur. w Słupiu (Stolpe), na Pomorzu, 1793 r.; od r. 1806 zostając w wojskowéj służbie pruskiéj, odbywał kampanije przeciwko Napoleonowi i do r. 1848 posunął się na stopień brygadyjera; w wojnie szlezwicko-holsztyńskiéj odznaczył się jako generał major i został dowódcą armii szlezwicko-holsztyńskiéj. W r. 1850 złożył dowództwo. Od 13 Stycz. 1852 do 7 Maja 1854 stał na czele ministerstwa wojny; następnie został komendantem Moguncyi, potém dowódcą 7 korpusu w Münster i powtórnie 2 Grud. 1858 otrzymał ministerstwo wojny, z którego jednak usunął się 5 Grud. 1859, ustępując swego miejsca baronowi Roon. Odtąd był komendantem 8 korpusu w Koblenz, aż do śmierci 1865.

Bonin (Fryderyk Karol von), mąż stanu pruski, ur. 1798 r. na Pomorzu; przeszedłszy rozmaite stopnie w służbie cywilnéj pruskiéj, mianowany został 1845 naczelnym prezydentem prowincyi Saskiéj, na który to urząd po pewnéj przerwie, podczas któréj pełnił obowiązki ministra skarbu, znowu powrócił. W r. 1851 został naczelnym prezydentem w Poznaniu, lecz tu nie chcąc uczestniczyć w przywróceniu stanów prowincyjonalnych, i aplikowaniu surowych środków reakcyjnych, podał się do dymisyi. 23 Kwiet. 1860 przywrócony został do tego ostatniego urzędu, lecz za ministeryjum Bismarka, kiedy do ludności polskiéj w Prusach zachodnich i ks. Poznańskiem, poczęto nielegalnie stosować prawa wyjątkowe, podał się 1863 ponownie do dymisyi, po któréj otrzymaniu występował przeciwko pierwszemu ministrowi w izbie deputowanych, jako członek stronnictwa starolibe-ralnego.

Bonin (Adolf), generał pruski, ur. 1803 r., wstąpił do wojska 1821, został generał-majorem 1854; podczas wojny austryjacko-pruskiéj 1866 r., jako dowódca korpusu armii, w bitwie pod Trautenau (27 Czerwca) został odparty w góry; pod Königrätzem zaś (3 Lipca) wiele się przyczynił do stanowczego zwycięstwa. Po wojnie dowodził wojskami pruskimi w Saksonii (do Maja 1867); po zdobyciu Lotaryngii (Sierp. 1870) mianowany był generał-gubernatorem téj prowincyi, a w 1871 wrócił do Berlina.

Böning (Jerzy), ur. 1787 r. w Wiesbaden, był od 1813—15 oficerem nassauskiego landweru. W r. 1820 do 26 walczył w wojnie o niepodległość Grecyi; w r. 1848 przyjął udział w pierwszych ruchach w Badeńskiém, i podczas tamecznéj rewolucyi 1849 dowodził w stopniu pułkownika tak zwanym legijonem szwajcarskim. Pojmany w Rastatt, został rozstrzelany 17 Sierp. 1849.

Bonington (Richard Parkes), znakomity nowoczesny malarz angielski widoków morskich. Ur. 1801 r. we wsi Arnold, w pobliżu Nottingham, † 1828 w Londynie. Najcelniejszym jego obrazem jest *Widok pałacu dożów w Wenecyi*.

Bonioanni (Bernard), biskup Camerino, był nuncyjuszem w Polsce za Zygmunta Augusta; przybył tutaj 1560 r. i w następnym roku prezydował na soborze prowincyjonalnym, zebranym w Warszawie. Wówczas to wystąpił Orzechowski do niego z mową, w któréj złożył swoje nowe wyznanie wiary. Zabawił tu tylko dwa lata; nie mógł bowiem podołać istniejącym trudnościom i odwołany został do Rzymu, a jego miejsce zajął Commendoni. Opisanie królestwa Polskiego przez nuncyjusza B. po włosku, znajduje się w biblijotece watykańskiéj w Rzymie, pomiędzy rękopisami ottokomańskimi, a kopija jego istnieje w kilkunastu innych rękopisach.

Bonisowie, pokolenie indyjskie w Gujanie, tak nazwane od niejakiego Bonisa, zbiega francuskiego, który był przez pewien przeciąg czasu jego królem, a po którego śmierci, przez wdzięczność, jego żonę Indyjankę za królowę uznano. Zamieszkują oni na obszernem płaskowzgórzu w prostych chałupach z pali i wyznają religiję chrześcijańską, pomięszaną z fetyszyzmem. Broni palnéj i łuków z zatrutemi strzałami używają z nadzwyczajną zręcznością.

Bonitz (Herman), zasłużony filogog i pedagog, ur. 1814 r. w Langensalza; był nauczycielem gi-

mnazyjum w Berlinie i Szczecinie, a od 1849 jest profesorem filologii klassycznéj przy uniwersytecie wiedeńskim. Prócz rozmaitych rozpraw krytycznych o pismach Homera, Platona, Tucydydesa, Sofoklesa, Arystotelesa i t. d., wydał „*Metafizykę Arystotelesa*“ (2 tomy, Bonn 1848—49). Od 1851 wydaje łącznie z Seidlem pismo peryjodyczne p. t. „*Zeitschrift für die östreichischen Gymnasien*“.

Bonjour (Kazimierz), ur. 1796 r. w Clermont; najprzód nauczyciel wymowy, późniéj urzędnik; usunięty z powodu zasad politycznych, poświęcił się poezyi dramatycznéj i powieściopisarstwu. Jego komedyje: „*La mère rivale*“; „*L'éducation ou les deux cousines*“; „*Le mari à bonne fortune*“; „*Le protecteur et le mari*“ i powieść: „*Le malheur du riche et le bonheur du pauvre*“, doznały nader chlubnego przyjęcia.

Bonkrety, ob. Grusza.

Bonn, miasto powiatowe w pruskiéj regencyi Kolońskiéj, na lewym brzegu Renu, ma 24,000 m.; niegdyś rezydencyja elektora kolońskiego, obecnie jest siedliskiem zarządu górniczego i od r. 1818 uniwersytetu, który posiada biblijotekę złożoną z 120,000 tomów, bogate zbiory i gabinety; oprócz tego znajduje się tu gimnazyjum, szkoła realna i szkoła górnicza, 3 wyższe szkoły żeńskie; daléj posiada B. liczne fabryki i prowadzi znaczny handel. Przy tutejszym kościele katedralnym (zbudowanym 1270) wznosi się piękny pomnik Beethovena, który się tutaj 1772 r. urodził.

Bonnes, także *Aiques-Bonnes*, lub *Eaux-Bonnes*, wody mineralne w francuskim depart. Niższych Pirenejów, w dolinie Ossa, o 7 godzin drogi od miasta Pau. Są tutaj 4 źródła siarczane temperatury 21—26°.

Bonnet (Teofil), ob. Bonet.

Bonnet (Karol), naturalista i filozof, ur. 1720 r. w Genewie, † 1793. Przeznaczony do zawodu prawniczego, tak się jednak gorliwie zajął historyją naturalną, że prace jego (nad polipami, nad oddychaniem motyli, nad organizacyją tasiemca, czynnościami liści i i.) zjednały mu w 20 roku życia godność korespodenta akademii paryskiéj, a w 23 towarzystwa londyńskiego. Choroba oczu zmusiła go do porzucenia obserwacyj; odtąd popadł w kierunek spekulacyjny, i w zakres swych poszukiwań pociągnął chrześcijaństwo i byt pośmiertny. W r. 1752 został członkiem wielkiéj rady Genewskiéj, ale od r. 1768 osiadł stale w dobrach swoich. Z dzieł B. przytoczymy: „*Traité d'insectologie*“ (1745 2 t.); „*Essai de psychologie*“ (1760); „*Considération sur les corps organisés*“ (1762); „*Idées sur l'état futur des êtres vivans, ou Palingénésie philosophique*“ (1769). Ogólne wydanie dzieł jego wyszło w Neufschatel w 26 tomach (1779—83). Życie jego opisał Trembley 1794.

Bonneuil, wieś z zamkiem i parkiem, o milę od południ.-wschodnich szańców Paryża; była podczas ostatniego oblężenia tego miasta zajętą przez Wirtembergczyków; w czasie wielkiéj wycieczki Francuzów d. 30 Listop. 1870 była chwilowo zabraną przez Francuzów, lecz następnie odebraną przez Niemców.

Bonneval (Klaudyjusz Alex., hr.) zwany także *Achmed-pasza*, słynny awunturnik, ur. 1675 r. w Coussac, w Limousin; odznaczył się w francuskiéj służbie wojskowéj pod wodzą Catinat'a i Vendôme'a we Włoszech, jako dowódca pułku, lecz z powodu obelgi wyrządzonéj ministrowi wojny i pani de Maintenon skazany na śmierć, schronił się do Niemiec, gdzie jako generał-major austryjacki walczył najprzód pod rozkazami Eugenijusza we Włoszech i Flandryi, a późniéj przeciwko Turkom. Wysłany w stopniu generała feldcejgmajstra do Niderlandów, poróżnił się tutaj z wice-namiestnikiem i w skutku tego osadzony został w więzieniu Spielbergskiém. Następnie, wygnany z kraju, udał się do Konstantynopola i pod imieniem Achmed-apaszy przeszedł na wiarę mahometańską; zostawszy generałem artyleryi, zorganizował ją na sposób europejski; z wyćwiczonym przez siebie korpusem wojska odniósł zwycięstwo w wojnie rossyjskiéj i pokonał uzurpatora tronu perskiego. Za te usługi otrzymał namiestnictwo Chios, ale zawiść turków przyprawiła go o niełaskę sułtana, skutkiem czego został wygnany na brzegi morza Czarnego. Wreszcie ułaskawiony, wrócił do Stambułu, gdzie † 1747 r. Jego (podrobione podobno) pamiętniki, wyszły w Londynie 1755 w 5 tomach i Paryżu 1806 w 2 t. Porów. „*Leben und Begebenheiten des Grafen von B.*“ (4 t., Frankf. i Lipsk 1738).

Bonneville (Mikołaj de), publicysta francuski, ur. 1760 r. w Evreux. Z pomocą Niemca Friedel'a wydał: „*Nouveau théâtre allemand*“ (12 tomów, Paryż 1782—85); późniéj, przy współpracownictwie Letourneur'a, uskutecznił przekład Shakspear'a i wielu innych celniejszych autorów zagranicznych. Podczas rewolucyi założył z księdzem Fauchet dziennik „*Cercle social*“; późniéj wydawał pismo „*Tribun du peuple*“, a w końcu dziennik „*La bouche du fer*“; † 1828. Z innych pism jego godniejszemi wzmianki są: „*Histoire de l'Europe moderne*“ (Genewa 1789—92) i „*De l'esprit des religions*“ (Paryż 1791).

Bonnivard (Franciszek de), ur. 1496 r., w r. 1513 przeor klasztoru ś. Wiktora w Genewie. Za występowanie w obronie miasta Genewy przeciwko uciskowi księcia Sabaudyi i biskupa, więziony był od 1530—36 w podziemnych lochach Chillon. Zdarzenie to posłużyło Byronowi za przedmiot do znanego jego poematu: „*The prisoner of Chillon*“.

Bonnivet (Wilhelm Gouffier de), syn Wilhelma Gouffier de Boisy i Filipiny Montmorency, młodszy brat Boisy'ego, guwernera króla francuskiego Filipa I, ulubieniec tego monarchy, waleczny wojownik i zręczny dyplomata, używany przez tego króla w wielu najważniejszych okolicznościach. Piękna postać ciała i względy królewskie, upoważniały go do licznych i śmiałych awantur miłosnych na dworze francus. Zginął w nieszczęśliwéj bitwie pod Pawiją.

Bononia, łacińska nazwa miasta *Bolonija* (ob.).

Bonoński spat, ob. Boloński spat.

Bonorum cessio, ob Cesyja.

Bonosus, rodem z Brytanii, oficer rzymski, służył pod rozkazami Probusa; jako tęgi pijak używany był przez cesarza w pośród biesiad do wywiadywania się tajemnic od zagranicznych posłów; dowodził flotą rzymską na Renie. Straciwszy tę flotę i obawiając się kary, podniósł bunt i ogłosił się cezarem, lecz pobity przez Probusa, powiesił się z rozpaczy około 280 r. prz. Chr.

Bonosus, generał rzymski, znany w legendach pod imieniem ś. Bonosa. Został ścięty z rozkazu cesarza Julijana.

Bonosus, biskup macedoński w IV w., utrzymywał, że Chrystus miał młodszych braci, że jest synem Bożym przybranym, przysposobionym. Jego zwolennicy (do w. VI) zwani byli **Bonosyjanami**.

Bonpland (Aimé), słynny naturalista francuski, ur. 1773 w Rochelle, † 1858; był synem lekarza i sam też poświęcał się medycynie. Jakiś czas służył jako lekarz marynarki, potem udał się do Paryża, gdzie zapoznawszy się z Humboldtem, wraz z nim przedsięwziął podróż do Hiszpanii, a następnie pamiętną podróż po krajach Ameryki południowéj, w któréj wszystkie prace wspólnie dokonywali. W Angosturze zapadł B. na mocną gorączkę, sam jednak zdołał się jeszcze leczyć. Przywiózł ze sobą 6000 gatunków roślin, z których 3500 nie było opisanych. Mianowany intendentem ogrodów cesarskich w Nawarze i Malmaison, wydał „*Description des plantes que l'on cultiveà N. et à M.*" (1813—17), a współcześnie „*Plantes equinoxiales etc.*" (1816), oraz „*Monographie des melastomes*" (1809—16). Po upadku Napoleona opuścił Europę i z mnóstwem nasion udał się do Buenos-Ayres, gdzie mianowany profesorem, musiał wkrótce stanowisko to z powodu licznych zawiści opuścić; udał się w podróż do Paraguaju, założył plantacyę herbaty paraguajskiéj (mate) i kolonię indyjską, atoli ówczesny dyktator Francia, obawiając się o swój monopol, nasłał nań 800 żołnierzy, którzy Indyjan rozpędzili, a B. wzięli do niewoli, w któréj pozostał do 1831. Następnie osiadł w St. Borja, a daléj we własnéj majętności St. Anna, którą otrzymał za zaprowadzenie muzeum w stolicy rzeczypospolitéj Argentyńskiéj. Żył jednak w nędzy, wszystko bowiem kładł w bogate zbiory, albo przedsiębrał znakomite plany, których dla braku kapitałów przeprowadzić nie mógł. Zbiory swoje przekazał Francyi, po które w r. 1860 statek wysłany został do Ameryki.

Bonsdorfit, minerał, znajdujący się w słupach sześciokątnych, zaokrąglonych, walcowatych, w granitach przy Abo, w Finlandyj, razem z kordiorytem. Jest to krzemian glinki, magnezyi i żelaza, barwy zielono-oliwkowéj, z blaskiem podobnym do talku, tw. 3,5; c. g. 2,76.

Bonstetten (Karol Wiktor von), znakomity literat szwajcarski, ur. 1745 w Bernie, był 1775 członkiem tamecznéj wielkiéj rady, późniéj urzędował w Sarnen i Lugano. W r. 1796 przebywał we Włoszech, 1801 przeniósł się do Kopenhagi, lecz 1802 wrócił do Genewy i tu † 1832 r. Zostawał on w stosunkach blizkiéj przyjaźni z Müllerem i Matthissonem; stąd korrespondencyja jego z Matthissonem (wydana w Zurich 1827) i z Fryderyką Brun (2 tomy, Frankfurt 1829) jest pod względem charakterystyki ruchu literackiego w początkach naszego stulecia bardzo ważną. Z innych pism jego celniejsze są: „*Über Nationalbildung*" (2 tomy, Zürich 1802); „*L'homme du midi et du nord*" (Genewa 1824); „*Recherches sur la nature et les lois de l'imagination*" (2 t. Genewa 1807); „*Etudes de l'homme ou recherches sur les facultés de sentir et de penser*" (2 t. Genewa 1821). Porów. Morell'a „*Karl von B. Ein schweiz. Zeit-und Lebensbild*" (Winterth. 1861).

Bontani, herb polski: w polu niebieskiém ręka w białém ubraniu, w lewo strzałę ostrzem w górę trzymająca; nad łokciem krzyż kawalerski czerwony, pod łokciem zaś księżyc złoty rogami w prawo. W szczycie hełmu 5 piór strusich.

Bony Skarbowe (bons du trésor), tak się nazywają we Francyi papiery procentowe, wypuszczone przez rząd, a właściwiéj przez ministerstwo finansów, z upoważnienia ciała prawodawczego, dla pokrycia chwilowego braku gotówki w Skarbie. Emisyja ich datuje się od r. 1824, po którym Izby dozwoliły ich wypuszczenia do wysokości 140,000,000 franków; w r. 1832 emissyja ich dozwoloną została do wysokości 250,000,000 franków. Od tego czasu nabyły one prawa obywatelstwa we Francyi, z przyczyny ścisłego wykonywania przez państwo zobowiązań ich dotyczących.

Bonz, kapłan bożka To albo Buddy u Japończyków i innych narodów, wyznających Buddaizm.

Bończa lub **Boincza**, herb polski: w polu niebieskiém biały jednorożec, w prawo; w szczycie hełmu pół takiegoż jednorożca.

Boom, miasto w belgijskiéj prowincyi Antwerpii, nad r. Rupel, ma 9800 m.; wielkie cegielnie.

Boonville, miasto w północno-amerykańskim stanie Missouri, hrabstwie Cooper, nad r. Missouri, posiada 6000 m., w połowie Niemców, prowadzących znaczny handel. W blizkości znaczne pokłady węgla kamiennego i ołowiu. W pobliżu zaszła zacięta walka między skonfederowanymi, pod Jackson'em, i unijonistami, pod Lyon'em.

Boophane, rodzaj roślin z rodziny amarylkowatych, obejmuje gatunki bardzo piękne, pochodzące z kraju przylądka Dobréj Nadziei; kwiaty szkarłatne, zebrane po 100 do 200 w wspaniałe baldachy. Sok cebulek *B. texicaria*, używany jest przez Buszmanów do zatruwania strzał.

Boos (Marcin), ur. 1762 r. w Hutenri, na granicy Bawaryi i Szwabii, † 1825 r.; słynny kaznodzieja i przedstawiciel tego ruchu duchowego, jaki się objawił w kościele rzymsko-kat. w sporach jansenizmu i w usiłowaniach francuskiego arcybiskupa i mówcy Fenelona, a nakoniec uorganizował się w system naukowy, w kierunku, jaki przyjęli profesorowie uniwersytetu w Dillingenie w Bawaryi: Sajler, Zimmer, Weber i Feneborg. Prześladowany i obwiniony o kacerstwo, a nawet więziony, powołany został w r. 1817 na profesora i nauczycie

la religii w Düsseldorfie, a 1719 r. został proboszczem w Sayn.

Bootes, albo **Wolarz**, konstelacyja na północnéj półkuli, przedstawiana na mappach w postaci pasterza stojącego na górze Menale, złożona z 85 gwiazd widzialnych gołem okiem: 1 pierwszéj (Arcturus), 1 drugiéj, 5 trzeciéj, 11 czwartéj, 21 piątéj i 46 szóstéj wielkości. Najjaśniejsza z nich leży na przedłużeniu ogona wielkiéj niedźwiedzicy; wszystkie zaś tworzą pięciokąt nieforemny.

Bootes (Filomelus), syn Cerery i Jazyjona, wynalazca pługa, zaprzężonego w dwa woły, który w nagrodę za ten wynalazek, wraz z narzędziem i wołami pomiędzy gwiazdami pomieszczony został, i stąd nazwa jego **Bootes** (Wolarz). Według innych podań, był on synem Lykaona i Kallisto, którego własny ojciec zabił i podał Zeusowi między innemi potrawami do zjedzenia; Zeus atoli przywrócił mu życie i przeniósł między gwiazdy.

Boothia Felix, najwięcéj na północ wysunięty półwysep stałego lądu Ameryki, połączony międzymorzem *Boothia* z lądem stałym; odkryty przez kapitana John Ross, został tak przez niego nazwany na cześć jego przyjaciela *Felixa Booth*, który mu dostarczył środków do odbycia podróży pod biegun północny.—**Boothia zatoka**, w Ameryce północnéj, leży między półwyspem Boothia-Felix, wyspą Cockburn i półwyspem Melville.

Booz, ob. Ruth.

Boplan, ob. Beauplan.

Bopp (Franciszek), jeden z najznakomitszych filologów nowoczesnych, twórca gramatycznych badań porównawczych, ur. w Moguncyi 1791, od 1821 profesor języków wschodnich w Berlinie, † 1867. Kształcił się początkowo w Aschaffenburgu, gdzie Windischmann nakłonił go do badań nad językami wschodnimi. Od 1812—16 studyjował sanskryt w Paryżu, gdzie Chéry i Silvestre de Sacy wspierali go radą i zaszczycali przyjaźnią. W r. 1816 ogłosił „*Conjugationssystem der Sanskritsprache*", który stał się punktem wyjścia dla filologii porównawczéj, a data jego ukazania się pozostanie erą w metodzie badań językowych. Najważniejszem jego dziełem jest: „*Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Griechischen, Lateinischen, Lithauischen, Altslavischen, Gothischen und Deutschen*" (6 części, Berlin 1833—52, 2 ed. 1857—61 w 3 t., 3 ed. 1868—71 w 3 t.). Odznaczył się głównie jako wielki znawca sanskrytu, na podstawie którego oparł swoje badania porównawcze języków indoeuropejskich. Z dzieł jego, oprócz już wymienionego, są bardzo ważne i następujące: „*Ueber die celtischen Sprachen*" (Berl. 1839); „*Ueber die Verwandtschaft der malaisch-polynesischen Sprachen mit den Indo-germanischen*" (Berl. 1844); „*Ueber die kaukasische Glieder des indoeurop. Sprachsystems*" (Berl. 1847); „*Glossarium comparativum linguae Sanscritae*" (3 ed. Berl. 1866—67); „*Kritische Grammatik der Sanskritsprache*" (4 wyd. Berl. 1868). Tłumaczył także niektóre ustępy „*Mahabharaty*". Prace B. zmieniły całkiem kierunek badań filologicznych, stworzyły zupełnie nową metodę, która nie tylko w językoznawstwie, ale w etnografii i historyi kultury, najpiękniejsze wydaje rezultaty, i na któréj oprzeć się musi badanie każdego języka z familii indo-europejskiéj. Porów. Kuhn'a „*Franz B.*" w „*Unsere Zeit*" (t. 1 Lipsk 1868);

Boppard, m. w obwodzie pruskiéj regencyi Koblenckiéj, w pięknym położeniu na lewym brzegu Renu, 5000 m. Kiedyś było miejscem zgromadzania się książąt i członków państwa Niemieckiego. Postradało świetność i znaczenie w wojnie 30 letniéj.

Bór, znaczy u nas las, złożony z drzew iglastych. *Bór mchowy*, jestto las iglasty, karłowaty, wzrosły na bagnie mchem pokrytem, zatem najgorszy ze wszystkich lasów.

Bor (Symbol B lub Bo), pierwiastek chemiczny trójatomowy; wolny w przyrodzie się nie znajduje. Otrzymali go współcześnie w r. 1807 Davy w Anglii, a Gay-Lussac i Thénard we Francyi z kwasu bornego działaniem potasu, jako proszek zielonobrunatny, bez połysku. W stanie krystalicznym otrzymali go Wöhler i Deville (1856), przez rozpuszczenie B. amorficznego w roztopionym glinie; przy stygnięciu téj mięszaniny B. wydziela się w stanie krystalicznym i pozostaje niezmienionym po rozpuszczeniu glinu w kwasie solnym. Kryształy te są sześcienne, wedle typu grafitu, i ośmiościenne, wedle typu dyjamentu (*dyjamenty boru*), żółte lub brunatne, albo też bezbarwne. B. więc przedstawia się w potrójnéj postaci, jak węgiel (ob.). Ciężar atomowy B.=11; zastosowań nie ma żadnych. Związek B. z wodorem jest nieznanym. Z tlenem wydaje **kwas borny**, H_3BO_3, który się w naturze znajduje wolny i w związkach. Przedstawia się on w postaci drobnych łusk krystalicznych, połyskujących, tłustych w dotyku, smaku słabego, w wodzie zimnéj trudno rozpuszczalnych, przy ogrzewaniu roztworu cięściowo się ulatnia. Roztwór alkoholowy ma barwę zielonawą; papierek kurkumowy brunatni jak alkalija. Ogrzany do 300° przechodzi w *bezwodnik kw. bornego*, B_2O_3, postaci szkła bezbarwnego. Kw. borny otrzymany został przez Homberga 1702 z boraksu, działaniem kwasu solnego. Z soli kwasu bornego czyli *boranów*, najważniejszym jest **boraks**, czyli boran sody, $N_2B_4O_7$. Przedstawia się on w postaci kryształów dwu-jednościowych, które się topią na jasne szkło. Kryształy te mają 10 równoważników wody; przy 60°—80° z roztworu opadają kryształy ośmiościenne, zawierające tylko 5 równoważników wody krystalicznéj. Boraks znajduje się w niektórych jeziorach Chin i Tybetu, na brzegach których osiada w krzyształach; poprzednio wszystek borax w handlu, pod nazwą *tinkal*, był pochodzenia azyjatyckiego; oczyszczał się w Wenecyi, skąd nazwa *Borax Veneta*. Podobnyż boraks odkryto w ostatnich czasach w Kalifornii, i produkcyja jego tam ma wynosić 1500 kilogr. dziennie. Największa jednak ilość boraksu otrzymuje się obecnie sztucznie z kwasu bornego i węglanu sody. Pary, mianowicie wodne (*suffioni*), wywiązujące się w znacznych ilościach z gruntów wulkanicznych w ma-

remmach w Toskanii, zawierają znaczne ilości kwasu bornego, który się wyzyskuje od 1818 roku, a zwłaszcza, gdy do odparowania roztworu kwasu bornego używać poczęto ciepła samychże tych wyziewów. Założono też sztuczne suffioni, przez wywiercenie studzien artezyjskich w gruncie zawierającym bor. Otrzymuje się daléj boraks z *boronatrokalcytu*, który pod nazwą *teza* przybywa z wybrzeży zachodnich Ameryki połud., i jest boranem sody i wapna. Inne minerały kwas borny zawierające są: *sztasfurtyt* i *boracyt*, oba są boranami magnezyi i różnią się tylko niewielką ilością wody. Boraks używa się jako roztop przy lutowaniu metali, przy ich topieniu, przy otrzymywaniu szkieł optycznych i zwierciadłowych, często zamiast saméj sody przy praniu tkanin, tudzież w laboratoryjach chemicznych. Kw. borny używa się częścią do tych samych celów, a także do napajania knotów świec stearynowych i parafinowych. Z innych związków boru przytoczymy *chlorek boru* (BCl_3), *fluorek boru* (BFl_3), oba gazy woni silnie drażniącéj; *azotek boru* (BN), lekki biały proszek, mają one jednak znaczenie tylko naukowe. Boraks używa się w medycynie głównie dla alkalicznéj reakcyi; znajduje on zastosowanie w niestrawności, przy pleśniawkach na języku u dzieci, jako środek pędzący urynę; wreszcie uważają go jako środek specyficznie działający na macicę i używają, chociaż z bardzo wątpliwym skutkiem, przy słabych bólach porodowych.

Bor (Piotr Christiaenssoon), ur. 1559 w Utrechcie, † 1635 w Harlem; historyjograf Hollandyi i zachodniéj Fryzyi. Zasłużył się wielce jako autor dzieła: „*Oorsprong, begin ende vervolg des nederlandsche oorlogen*", (4 tomy Amsterdam 1679), obejmującego przeciąg czasu od 1556—1619, które zjednało mu sławę najznakomitszego historyka Hollandyi.

Bora, nazywa się silny i zimny, północno-wschodni wiatr na pomorzu Dalmackiém, zwany przez miejscowych słowian *Burja*.

Bora (Katarzyna), żona Lutra (ob.).

Boracyt, ob. Bor.

Borago, Borrago (bot.), ob. Ogórecznik.

Borany, ob. Bor.

Boras, miasto w prowincyi Zachodniéj Gotlandyi (Wester-Göthland) w Szwecyi, w okolicy górzystéj i leśnéj, posiada fabryki szczególniéj tkackie, prowadzi handel zbożowy, ma mineralne kąpiele i 4000 mieszkańców.

Borassus (bot.), ob. Winna palma.

Borasta (Grzegorz), kanonik krakowski i warmiński, doktor prawa i teologii, ur. 1584 w Nörkeping, w Szwecyi, przybył do Polski z Zygmuntem III, pobierał nauki w akademii wileńskiéj; znakomity uczony i znawca literatury łacińskiéj, pisał wyborne wiersze w tym języku. Był sekretarzem Zygmunta III, Władysława IV i Jana Kazimierza; † 1654 r. zostawiwszy następne dzieła: 1) „*Panegyricus Sigismundi III Poloniae et Sveciae Regis*" etc. (Vilno, 1611); 2) „*Oratio Skyte discussa*" (1618); 3) „*Calomniae orationis maledicae*" (1620 Fryburg) 4) „*Censura ad Panegyricum, in laudem ser. Pr. Gustavi Adolfi etc. ab Elia de Nukrois, hoc est Daniele Cursio, Augusto Frinobautum evulgatum*" (1628); 5) „*Gratulatio Cardinalitis honoris Ill. et Rev. D. Antonio Sanctacrucio Ar. Ep. Seleuciae, et, ad ser. Pol. et Sveciae Regem, Nuncio Apostolico, habita*" (1630); 6) „*Causae Caroli limatae et eliminotae*" (Lublin 1656, Gdańsk 1657)

Boratini (Tytus Liwijusz), rodem z Włoch, głośny swojego czasu przedsiębierca menniczny za czasów Władysława IV i Jana Kazimierza; dzierżawił mennicę krakowską i otrzymał indygenat polski i starostwo Osieckie. Głównie wybijał drobne monety miedziane zwane szelągami, albo *Boratynkami*, w latach od 1659 do 1667, i na tém przedsiębiorstwie bardzo znacznego dorobił się majątku.

Boratyn, wieś w obwodzie Przemyskim, w Galicyi, z pięknym zamkiem, parkiem i wielu starożytnymi zabytkami.

Boratynki, moneta miedziana bita za Jana Kazimierza, ob. Boratini.

Boratyński (Jan), herbu Korczak, waleczny rycerz za czasów króla Alexandra i Zygmunta I, odznaczył się 1502 na Wołoszczyznie i później w wojnie z w. księciem moskiewskim. W r. 1527, podczas wojny między Węgrami a Ferdynandem Austryjackim, Jan Zapolski, król węgierski, wezwał go do pomocy; jakoż pociągnął doń w 400 koni i dostał dowództwo nad większym oddziałem. Po powrocie z Węgier mianowany został starostą rohatyńskim 1534.—Syn jego **Boratyński** Piotr, ur. 1509, odebrał staranne wychowanie w kraju, a później za granicą. Wróciwszy do Polski zostawał na dworze Zygmunta I, miał udział w świetnych wyprawach wojennych i słynął z głębokiéj znajomości prawa powszechnego i krajowego, oraz z wymowy, czego dowodem jest piękna mowa, miana 1549 na sejmie w Piotrkowie przeciwko małżeństwu Zygmunta Augusta z Barbarą Radziwiłłówną. Mianowany 1554—5 kasztelanem bełskim, w r. 1557 wielki zyskał rozgłos, gdy siostrę króla Izabellę, królowę węgierską, wraz z synem do Polski przeprowadziwszy, młodego Jana Zygmunta na tronie tamecznym ustalił i spory w Wołoszczyźnie pomiędzy Piotrem wojewodą, hołdownikiem polskim, a narodem zaspokoił i przez to utwierdził wszechwładztwo rzeczypospolitéj; † 1558, zostawiwszy jednego tylko syna Jana, chorążego przemyślskiego, na którym ta rodzina wygasła.

Borawski (Jan), kaznodzieja polski ewangelicki, pastor zboru brodnickiego (Strassburg) w Prusach. Wydał 1607 r. miejscami dowcipny dramat w trzech aktach pod tyt. „*Sejm piekielny straszliwy i examen księcia piekielnego, albo słuchanie liczby czartów, co który zrobił na świecie za te lata od stracenia ich z nieba, aż do dnia sądnego*", oraz „*Słup solny, to jest kazanie na pogrzeb X. Andrzeja Glińskiego, konfessyi Auszpurskiéj Ministra wiernego, uczynione*", (w Wilnie, 1613).

Borax, ob. Bor.

Borbi, moneta miedziana w Alexandryi, w Egipcie, stanowiąca ósmą część piastra, czyli 5 ½ kop.

Borboryjanie, Borboryci, Barbelici (z gr. *borboros*,

kałuża), szyderska nazwa, jaką dawano niektórym gnostykom w pierwszych wiekach chrześcijaństwa. W w. XVI nazywano także B. w Hol. Mennonitów.

Borch (Jan Jędrzéj Józef), kanclerz wielki koronny, pochodził z dawnéj szlachty inflanckiéj, znanéj już w historyi za czasów Kawalerów Mieczowych; ur. około 1714 r. z ojca Jerzego, pułkownika wojsk litewskich; posłował od pierwszéj młodości na sejmy i został podkomorzym inflanckim. Jawny stronnik i przyjaciel domu saskiego, wszelkiemi siłami popierał sprawę królewicza Karola, chcąc mu zapewnić tron księstwa Kurlandzkiego. Niechętnym był książętom Czartoryskim, chociaż później, za Stanisława Augusta Poniatowskiego, pogodził się z familiją, został wojewodą inflanckim i otrzymał 1767 r. mniejszą pieczęć koronną. Jako mąż stanu znakomitych zdolności, używany do wielu ważnych spraw krajowych, położył niepospolite zasługi i te wprowadziły go nareszcie na godność wielkiego kanclerza (1780), którą wszakże niedługo piastował, gdyż w pół roku potém zakończył życie. Był to człowiek prawy, sędzia sprawiedliwy, biegły w prawie koronném i dziejach narodowych, stały w przedsięwzięciach, obrotny, zręczny i bystry; posiadał wszystkie zalety i wiadomości potrzebne mężowi stanu.— **Borch** (Michał), starszy syn poprzedniego, ur. 1751 r., odebrał wychowanie francuskie, poczém podróżował za granicą, oddając się z zamiłowaniem naukom przyrodzonym. Znajdując się w Turynie, wydał tam dwa dzieła: „*Mineralogie sicilienne docimastique*" (1780); „*Lettres sur la Sicile et sur l' ile de Malte, écrites en* 1777. Po powrocie do kraju, został generał-lejtnantem w wojsku narodowém, później obożnym litewskim, w r. 1783 hrabią państwa Rzymskiego, a w cztery lata potém wojewodą bełskim. W r. 1791 złożył senatorstwo i osiadł w dobrach swoich białoruskich, Warklanach, gdzie zajmując się ulubionemi naukami przyrodzonemi, śród praktyk religijnych, † 1810. Prócz dzieł wyżéj wspomnionych przetłumaczył: „*Uwagi nad chorobami, wadami i uszkodzeniami wszelkiego gatunku drzew owocowych i do budowy zdatnych z sposobem ich leczenia*" i t. d. Tłumaczył także na język francuski „*Oberona*" Wielanda, i przekład ten wydał w Bazylei 1798. — **Borch** (Michał), syn Józefa Henryka, brata poprzedzającego, ur. 1810, był marszałkiem gubernii Witebskiéj, wydał następujące prace: 1) „*Dwa słówka o Dźwinie*" (Wilno 1843); 2) „*La Sainte Famille, poëme traduit du polonais*" (1844); 3) „*Faris*" Mickiewicza, przełożony na język francuski; 4) „*Żywot Przedzisławy księżnéj Połockiéj*" (wyjątki z rękopisu umieszczone w *Rubonie*, *Roczniku literackim* Podbereskiego, Petersb. 1844), oraz kilka innych prac drukowanych w *Rubonie* i *Tygodniku Petersburgskim*. Nadto przełożył i wydał po francusku poemat Mickiewicza „*Dziady*", pod tyt. „*Les Mânes*", wraz z niektóremi drobniejszemi poezyjami tego wieszcza, (Wilno 1859). Ostatnie tłumaczenie dalekiém jest od oryginału.

Borciańskie starostwo, niegrodowe. Mieściło się w województwie Wileńskiém, powiecie Lidzkim. Od r. 1766 było w posiadaniu Antoniego Paca, pisarza w. ks. Lit., który z niego opłacał kwarty złp. 3,637 gr. 11, a hyberny złp. 4,150.

Borda (Jan Karol), ur. 1733 r. w Dax, naprzód inżnier, potém oficer floty francuskiéj, a w końcu naczelnik wydziału w ministeryjum marynarki, od 1754 r. członek akademii, † 1799 r. w Paryżu. Zajmował się gorliwie obserwacyjami nad zegarami morskimi, tudzież oznaczeniem długości i szerokości geograficznéj pewnych miejscowości. W r. 1789, wraz z Delambrem i Mechain'em, należał do pomiaru południka ziemskiego od Dunkierki do Perpignan. Wynalazł przyrząd do mierzenia długości wahadła; pracował nad uporządkowaniem systematu miarowego we Francyi, nad refrakcyją światła, w czém był poprzednikiem Araga i Biota. Oprócz wielu rozpraw, ogłosił: „*Voyage fait en 1771 et 1772 en diverses parties de l'Europe et de l'Amerique*" etc. (1788 r.), gdzie rozbiera teoryje nowych narzędzi żeglarskich i astronomicznych. Jego „*Tables trigonometriques décimales etc.*", ogłosił Delambre po śmierci już Bordy 1804 r.

Bordas Demoulin (Jan Chrzciciel), pisarz filozoficzny, ur. 1798 r. w depart. Dordogne, † 1854 r.; poświęcał się szczególniéj matematyce, filozofii, teologii i zgłębianiu prawa kanonicznego. Jego prace: „*Pochwała Pascala*; „*Histoire critique du cartesianisme*", „*Théories de l'infinie et de la substance*" „*Mélanges philosophiques et religieux*" (1846 r.), „*Le pouvoir constitutif de l'église*" (1855 r.), postawiły go w rzędzie znakomitszych myślicieli nowszéj epoki. Dzieła pośmiertne wyszły w r. 1861.

Bordeaux, stolica departamentu Gironde, w połudn.-zachodniéj Francyi, nad Garonną, o 15 mil od jej ujścia do oceanu, liczy 194,000 m. i jest jedném z najważniejszych i najbogatszych miast francuskich. Z licznych i wspaniałych budowli tego miasta celniejszemi są: Pont de la Bastide, most na rzece Garonnie, 1500 ł. długi, gotycki kościół katedralny, poświęcony 1096 r., kościoły ś. Michała, ś. Krzyża, St.-Saurin i P. Maryi; pałac arcybiskupi, ratusz, bursa, gmach celny, pałac prefektury, admiralicyja, pałac sprawiedliwości, bazar, galeryja Bordelaise, wspaniały szpital i piękny teatr, obejmujący 4,000 miejsc. Bordeaux jest rezydencyją arcybiskupa, konsystorza reformowanego, posiada mennicę z cyfrą *K.* i t. p. Z zakładów naukowych i społecznych znajdują się tutaj: Académie universitaire, o czterech wydziałach, akademija nauk i kunsztów, biblijoteka publiczna, licząca 130,000 tomów, muzeum, obserwatoryjum i t. p. Przemysł i rzemiosła są w stanie kwitnącym. Handel, znajdujący silne poparcie w bezpiecznym porcie, banku, dwu licznie zwiedzanych wielkich jarmarkach, kanale Langwedockim i kolei żelaznéj, jest niezmiernie ważny i rozległy. Główne artykuły wywozu stanowią tutaj: wino (*Bordeaux*, tak się nazywają wszystkie wina francuskie rosnące w tutejszéj okolicy) i wszelkiego rodzaju wódki.—*Bordeaux*, rzymskie *Burdigala*, stolica prowincyi *Aquitania II*, było już w owych czasach

pięknem miastem warownem i siedliskiem szkoły wyższéj, i z téj epoki pozostały tu jeszcze niektóre świetne pomniki, jak np. szczątki wodociągów, łaźni, grobowców, posągów i wspaniałego amfiteatru. W wiekach średnich było ono stolicą księstwa Guyenny. Podniosło się nadzwyczajnie i ozdobiło najpiękniejszemi budowlami za Ludwika XV; dla tego pozyskało wtedy nazwę miasta wspaniałego, *la ville superbe*. W czasie wojny 1870—71 roku, było stolicą delegacyi rządu obrony narodowéj. W Lutym 1871 roku, zwołano tu zgromadzenie narodowe dla zawarcia pokoju z Prusami. „*Landes de Bordeaux*", nazywają się wielkie bagniste i piasczyste stepy, ciągnące się od miasta aż do brzegów morskich. Porów. O'Reilly „*Histoire complète de* B." (4 tomy, Bordeaux 1853—60 roku).

Bordel, *Burdel*, zowie się dom publiczny, mieszczący w sobie kobiety nierządne, podlegające kontroli i nadzorowi lekarsko-policyjnemu. Ob. Prostytucyja.

Bordelumici, sekta komunistyczna, utworzona około r. 1739 przez Dawida Baera, który w Bordelumie pod Flensburgiem, zgromadził około siebie pewną liczbę zwolenników. Odrzucali małżeństwo, kapłaństwo i sakramenta, a natomiast przyjmowali wspólność majątku i żon; sądzili że wszystko co czynią, czynią z natchnienia bożego. Po uwięzieniu Baera, a zwłaszcza po jego śmierci 1743 r., rozproszyła się i cała sekta.

Bordesoulle (Stefan, hrabia Tardif de Pommeroux de), generał francuski, urodz. 1771 r. w Lizeray, dep. Indre; rozpoczął służbę wojskową jako prosty żołnierz 1789 r., pod Austerlitz mianowany pułkownikiem, pod Friedlandem generałem, w r. 1813 otrzymał dowództwo pierwszéj dywizyi kirasyjerów i odbył zaszczytnie całą dalszą kampaniję. Po powrocie Bourbonów był inspektorem generalnym kawaleryi, gubernatorem szkoły politechnicznéj, w r. 1823 dowódcą gwardyi, kierował oblężeniem i bombardowaniem Kadyxu, nareszcie mianowany został parem Francyi. W r. 1832 opuścił służbę i † 1838 r.

Bordeu (Teofil), lekarz francuski, ur. 1722 r., † 1766 r.; założyciel szkoły lekarskiéj, która przypisywała gruczołom własne życie, w skutek którego przyjmują podrażnienie krwi i przez własną siłę wydzielają soki. Dzieła jego tłumaczone były na różne języki; część ich p. t. „*Oeuvres complètes*", wydana została przez Richeranda 1818 r.

Bordone (Parys), sławny malarz szkoły weneckiéj, ur. około 1500 r. w Treviso, † 1570 r. Jako znakomity uczeń Tycyjana, powołany został na dwór francuski. Utwory jego pędzla głównie odznaczają się pięknością kolorytu. Arcydziełem jego ma być *Pierścień ś. Marka*.

Bordżom, osada w pow. Goryjskim, gub. Tyfliskiéj, wody mineralne (24° † R.), leczące reumatyzm, syfilis i inne choroby skórne.

Bordżyci, druga dynastyja Mameluków w Egipcie, któréj założycielem był Czerkies Barkok, i która panowała od 1381—1516 r.

Bore, jeden z pierwotnych bogów skandynawskich, był synem Bura i mężem Belsty (płodzącéj), córki olbrzyma Bergthora (Baldorna), z którą spłodził dzieci: Odenna czyli Odina, Wile (żądzę) i We (pokój), rządzących niebem i ziemią.

Boreasmy, uroczystości Ateńczyków, odprawiane w świątyni Ilissu, na cześć Boreasza, świetnemi i wesołemi ucztami, w czasie których zanoszono modły do niego, ażeby tchnieniem swojém oczyszczał powietrze.

Boreasz, wiatr północno-wschodni, wiejący od gór Trackich ku Helladzie; uosobiony w mytologii greckiéj, jako syn Astreusza i Eos, czyli Aurory, a brat Notusa, Zefira i Hesperusa; zamieszkiwał jaskinię Haemus, do któréj wprowadził swą żonę Orestyję, córkę króla Erechteusza. W Atenach miał wspaniałą świątynię za to, że zburzył okręty Xerxesowe. W Megalopolis odbywały się na cześć B. uroczystości, za pomoc otrzymaną kiedyś od niego w wojnie ze Spartanami.

Borecka (Marta), żona Izaaka Boreckiego, posadnika rzeczypospolitéj Nowogrodzkiéj, zwana *M. Posadnica*. Opierając się Iwanowi, w. ks. moskiewskiemu, pragnącemu opanować Nowogród, zniewoliła członków rządu do ogłoszenia ks. nowogrodzkim króla Kazimierza Jagiellończyka; gdy jednak ten nie przyjął téj godności a Iwan zajął Nowogród 1478 r., Marta została osadzoną w klasztorze, gdzie zmarła.—Karamzin napisał na tle tego faktu powieść p. t. *M. Posadnica* i t. d. (Moskwa 1808 r.).

Borecki (Job), metropolita, arcybiskup kijowsko-halicki gr.-kat. Gorliwy przeciwnik unii z kościołem rzym.-kat. W r. 1604 został rektorem szkoły we Lwowie, skąd przeniósł się do Kijowa i był igumenem monastyru michajłowskiego, gdzie następnie wyświęcony został na metropolitę 1620 r.; † 1631 r.

Borecznik (*Pilarz*, *Lophyrus*), rodzaj owadów z rzędu błonkoskrzydłych, oddziału świdrujących (Hymenoptera terebrantia), obejmujący gatunki z mackami, szczęki górne silne o zębach wydłużonych, dwurzędnych. Żyją w Europie i Ameryce umiarkowanéj. B. *sosnowiec* (*L. pini*), owad czarny, szkodliwy bardzo lasom; samiec ma 9 milimetrów długości, samica nieco większa, składa jaja w igłach sosny; gąsienice żyją igłami sosen, i są tém szkodliwsze dla tych drzew, że długo w stanie gąsienic żyją i to gromadnie. Należy je gorliwie niszczyć, do czego się przyczynia gąsienicznik (ichneumon), składający jaja w ciele gąsienic Borecznika.

Borejko, herb rodziny litewskiéj: na tarczy czerwonéj godło podobne do dwu *Z*., na krzyż złożonych, koloru błękitnego; nad tarczą sama korona szlachecka.

Borejko (Józef), jezuita, prefekt kolegijum szlacheckiego w Wilnie w połowie XVIII w. Ogłosił drukiem: 1) „*Naukę o krasomówstwie*" (Wilno

1763 i 1764 r.); 2), „*Kazanie w dzień pogrzebu Andrzeja Abramowicza, kasztelana brzeskiego*" (Wilno 1764 r.), Cycerona: „*De partitione*" (po łac. i pols.) 1806 r. w Połocku.

Borejko (Wacław), były marszałek powiatu Rowieńskiego, w guber. Wołyńskiéj, napisał: „*Pamiętniki o Wołyniu*", umieszczone w tomie 1 dzieła Michała Grabowskiego p. t. „*Pamiętniki domowe swego czasu*" (Warszawa 1845 r.).

Borejko-Chodźko, ob. Chodźko Leonard.

Borek, miasto w obwodzie regencyi Poznańskiéj, powiecie Krotoszyńskim, nad rzeczką Pogoną, ma 1960 m. i fabryki potażu.

Borek (Stanisław), dziekan krakowski, kustosz gnieźnieński, kanclerz i kanonik kujawski; pochodził z mieszczan krakowskich, pozyskał w r. 1528 dyplom królewski, przyznający mu szlachectwo. Używany był przez Piotra Tomickiego, króla Zygmunta i Bonę do kilku spraw poselskich. Pamiętny jest jego zapis na szkoły krakowskie dla 30 ubogich studentów; szkoły pochodzące z tego i innych zapisów, nazywane były późniéj *Borkanami*. Zakończył życie 1556 r.

Borel i Borelliści. Borel Adam, ur. w Seelandyi 1608 r., pastor ewang.-ref.; złożywszy tę godność, nauczał w Amsterdamie, w prywatnych zebraniach, a następnie w dziele swojém: „*Ad legem et testimonium*", że Pismo Ś-te nie potrzebuje żadnych objaśnień, i brane tak jak jest, musi obudzać wiarę w sercach. Zebrał on w Amsterdamie 1645 r. małą gminę swoich zwolenników, która jednak po jego śmierci rozproszyła się bez śladu.

Borel d'Hauterive (Andrzéj Frańciszek Józef), ur. 1812 r. w Lyonie, główny sekretarz szkoły: „*Ecole des Chartes*" w Paryżu, jeden z najznakomitszych heraldyków, z którego dzieł celniejsze są: „*Précis historique de la maison royale de Saxe*" (Par. 1843); „*Nobiliaire de France*" (4 tomy, Paryż 1854 r.); „*Armoire de Flandre*" (1856 r.) i t. d —Brat jego **Borel d'Hauterive** (Piotr), ur. 1809 r. w Lyonie, † 1859 r.; poprzednio budowniczy, późniéj autor proszik i poeta, był jednym z najczynniejszych krzewicieli romantyzmu.

Borelli (Jan Alfons), matematyk, astronom i profesor medycyny; ur. w Castelnuovo, pod Neapolem, 1608 r., został 1656 r. profesorem matematyki w Pizie, późniéj przenosił się do Messyny i Rzymu, gdzie † 1679 r. Uchodzi za jednego z naczelników szkoły jatromatematyków (ob.), starających się stosować matematykę do medycyny; pod tym względem jest ważném jego dzieło: „*De motu animalium*" (1680—1), w którém stosując prawa drążka do ruchów zwierząt, dał początek tego rodzaju badaniom. Z prac jego astronomicznych ważną jest: „*Théoriae planetarum ex causis physicis deductae*" (1666 r.).

Boremel, miasteczko nad Styrem, w gub. Wołyńskiéj, posiada okazały pałac, zbudowany przez Czackich, którzy tu 1781 r. ugaszczali Stanisława Augusta, i piękny murowany kościół.

Boremlski, niegdyś ród książęcy wołyński. Ostatni jego potomek Jędrzéj, dziedzic na Boremlu, † 1610 r.

Boreti (Maciéj Ernest), profesor uniwersytetu w Królewcu, medyk króla Fryderyka Wilhelma, ur. 1694 r., † 1738 r.; pracował głównie nad botaniką i zostawił w rękopisie florę pruską, z nazwiskami roślin łacińskiemi, niemieckiemi i polskiemi. Drukiem ogłosił: „*Observationum exoticarum specimen etc.*" (1722).

Borga (Borgo), miasto nadmorskie w Finlandyi, nad rzeką t. n., wpadającą do zatoki Fińskiéj, ma 3600 m., wygodny port i znaczny handel.

Borghese, rodzina rzymska, pochodząca ze Sieny, która się głównie wzniosła przez *Kamilla* **Borghese**, w r. 1605 wybranego pod imieniem Pawła V na tron papieski.—Brat jego **Borghese** (Franciszek), dowodził 1607 r. wojskiem papieskiem przeciwko Wenecyjanom. *Scypion Caffarelli*, siostrzeniec Pawła V, przybrał nazwisko Borghese, został kardynałem i wybudował znaną willę Borghese. Syn Marka Antoniego, *Jan Chrzciciel* **Borghese**, odziedziczył przez małżeństwo z Olimpiją Aldobrandini 1684 r. księstwo Rossano. Jego syn *Marek Antoni II* **Borghese** († 1729 r.), przez małżeństwo wszedł w pokrewieństwo z domem Spinola, a syn tego ostatniego, *Kamil Antoni Franciszek Baldasarre* **Borghese** († 1763 r.) z domem Colonna. Jego najstarszy syn *Marek Antoni III* **Borghese** (ur. 1730 r.), został 1798 r. senatorem rzeczypospolitéj Rzymskiéj, † 1800 r. Ostatniego znowu najstarszy syn, *Kamil Filip Ludwik* **Borghese**, książę Sulmona i Rossano, ur. 1775 r. w Rzymie, stronnik generała Bonaparte'go, zaślubił 1803 r. drugą jego siostrę, Maryję Paulinę, wdowę po generale Leclerc. Podniesiony do godności księcia domu cesarskiego, mianowany dowódcą gwardyi cesarskiéj i generałem dywizyi, odbył kampaniję 1806 r., poczém mianowany był gubernatorem generalnym prowincyj zaalpejskich. Małżonka jego otrzymała księstwo Gwastalli, a on sam mianowany został księciem Gwastalskim. Po ustąpieniu z tronu Napoleona, zerwał wszelkie stosunki z rodziną Bonapartych, rozłączył się z żoną, i od r. 1818 mieszkał w Florencyi, gdzie też † 1832 r. Jego żona † 1825 r., także we Florencyi. Spadkobiercą jego był brat *Franciszek* **Borghese**, książę Aldobrandini, ur. w Rzymie 1776 r., zmarły jako generał-major francuski 1839 r. Ten z małżonką swoją Adelą, hrabianką de la Rochefoucauld (ur. 1793 r.), spłodził trzech synów: *Marka Antoniego*, księcia **Borghese**, ur. w Paryżu 1814 r.; *Kamilla* **Borghese**, księcia Aldobrandini, ur. 1816 r., który chwilowo był w r. 1848 papieskim ministrem wojny, i *Scypiona* **Borghese**, księcia Salviati, ur. 1823 r. w Paryżu.

Borghese, willa w Rzymie, przed Porta del Popolo, założona w XVII w. przez Scypiona Caffarelli Borghese; sławna niegdyś ze swoich zbiorów sztuki, obecnie znajdujących się po większéj części w Paryżu, do których należy np. znany powszechnie posąg *szermierza borghezyjańskiego*, arcydzie-

ło greckiego rzeźbiarza Agazyjasza. Pałac Borghesów „*Il Cembalo*“ zwany, należy do najwspanialszych budowli w Rzymie; galeryja obrazów, wykonanych przez najsławniejszych mistrzów, zapełnia w nim jedenaście wielkich komnat.

Borghesi (Batłomiéj, hrabia), ur. w Savignano 1781 r., włoski badacz starożytności, szczególniéj zasłużony we względzie numizmatyki i epigrafiki rzymskiéj; przebywał od r. 1821 w San-Marino, gdzie † 1860 r. Najważniejsze jego dzieło jest: „*Nuovi frammenti dei fasti consolari*“ (2 tomy, Medyjolan 1818—20). Wiele uczonych i nadzwyczaj cennych rozpraw umieszczał w założonym przez siebie „*Giornale arcadico*“ i w innych włoskich czasopismach. Zamierzał wydać „*Corpus universale inscriptionum latinarum*,“ lecz nigdzie nie znalazł poparcia dla wielkiego swego przedsięwzięcia. Dopiéro po jego śmierci akademija napisów w Paryżu wyznaczyła komisyję, która otrzymała zlecenie zebrania i wydania pośmiertnych dzieł B. Jakoż kosztem cesarskim od r. 1862 poczęto ogłaszać jego „*Oeuvres complètes.*“ Był to jeden z najuczeńszych i najszlachetniejszych ludzi.

Borghini (Wincenty), ur. w Florencyi 1515 r., benedyktyn, † 1580 r. jako przełożony szpitala Panny Maryi w mieście rodzinném; zasłużył się wielce jako historyk Florencyi i jako badacz narzecza toskańskiego. Z licznych pism jego, zalecających się czystością i pięknością języka, godniejszemi wzmianki są: „*Discorso intorno al modo di fare gli alberi delle famiglie fiorentine*“ (Florencyja 1602); „*Discorsi*“ (o starożytnościach rzymskich i florenckich, 2 tomy, Flor. 1584). Jego współczesny **Borghini** (Rafał), był dobrym komedyjopisarzem, i oprócz tego napisał i wydał dzieło: „*Il riposa, in cui si tratta della pittura e della scultura*“ (Flor. 1584).

Borgia, hiszpańska, do Włoch przesiedlona rodzina szlachecka, z któréj *Alfons* **Borgia**, obrany 1455 r., papieżem, pod imieniem Kaliksta III, panował do 1458 r.—*Rodryk* **Borgia**, papież od r. 1492 pod imieniem *Alexandra IV* (ob.), miał z rzymianką Vanozza (Julia Farnese) kilkoro naturalnych dzieci, między któremi *Jan* **Borgia**, przez wpływy ojca został księciem Gandyi i Walencyi, a nadto ojciec podarował mu jeszcze księstwo Benewentu, tudzież hrabstwa: Terracina i Pontecorvo. Zazdrosny z tego powodu brat jego młodszy Cezar, kazał go w tydzień, po otrzymaniu tych darowizn, zamordować. Ten to *Cezar* **Borgia**, od r. 1493 kardynał, prawdziwy pod względem moralnym potwór, który na ówczesnym dworze rzymskim przewrotność, zepsucie i wszelkiego rodzaju zbrodnie do najwyższego doprowadził stopnia, został po śmierci ojca przez zawziętego wroga, papieża Julijusza II, osadzonym w więzieniu, z którego przecież po kilka latach uszedł i 12 Mar. 1507 r. poległ pod Biano, w bitwie przeciwko Hiszpanom. Doskonały obraz C. B. dał Machiavelli w swoim „*Principe.*“ Porów. oprócz Ranke'go, Leo i nowszych historyków włoskich: „*Leben des Cäsar B., Herzogs von Valentinois*“ (Berl. 1782) i Artaud de Montor: „*Machiavel, son génie et Ses erreurs*“ (Paryż 1832). Siostra dwu poprzednich, *Lukrecyja* **Borgia**, równie odznaczająca się pięknością, jak zbrodniczém życiem i najwyuzdańszą rozpustą, najprzód żona Jana Sforzy, księcia Pesaro, potém Alfonsa, księcia Biscaglia, w końcu Alfonsa d'Este, znienawidzona z powodu bezecnego życia, a obok tego sławiona niekiedy przez ludzi uczonych, jako opiekunka sztuk pięknych i nauk, † 1520 r. Jéj życie i losy były często ulubionym przedmiotem niektórych romantyków francuskich (np. Wiktora Hugo) i nowszych oper. William Roscoe, dziejopis Wawrzyńca Medyceusza i Leona X, starał się uratować cześć L. B. *Frańciszek* **Borgia**, syn Jana, ur. 1500 r. w Gandia, w Walencyi, książę Gandia, gorliwy jezuita, od 1565 r. generał zakonu; † w Rzymie 1575 r. i został 1624 r. kanonizowanym.— *Frańciszek* **Borgia**, wnuk poprzedniego, 1614—21 wice-król Peru, † 1658 r.; wsławił się jako poeta hiszpański.—Potomek tego ostatniego, *Stefan* **Borgia**, kardynał i dyrektor propagandy, ur. 1731 r. w Velletri, od r. 1789 kardynał, towarzyszył Pijusowi VII na koronacyję cesarza Napoleona w Paryżu i † w podróży powrotnéj w Lyonie 1804 r. Był gorliwym i rozumnym opiekunem nauk i założył bogate muzeum starożytności w Velletri. Pozostawił znaczną liczbę pism treści historycznéj i starożytniczéj, z których najważniejsze: „*Istoria della città di Benevento*“ (3 tomy, Rzym. 1763—69) i „*Breve istoria del dominio temporale della sede apostolica nelle due Sicilie*“ (Rzym. 1788).

Borgia (Franciszek), ob. Franciszek Borgijasz (święty).

Borgo, nazwa kilku miejscowości we Włoszech i południowym Tyrolu, między któremi ważniejsze są: *Borgo-di-Val-Sugana*, miasto w Trydenckim powiecie Tyrolu, nad Brentą, 4400 m.—*Borgo-Manero*, miasto w prowincyi Novara, dawniejszém królestwie Sardyńskiém, we Włoszech, nad Agogną 4700 m.—*Borgo-San-Domino*, warownia w okręgu t. n., w księstwie Piacenza, prow. włoskiéj Emilii, ma 4200 m. i jest rezydencyją biskupa.—*Borgo-San-Sepolcro*, miasto w prowincyi Siena, w dawniejszém państwie Toskańskiém, w dolinie Tybru, posiada 6600 m. i wspaniałą katedrę.—*Borgo-Sesia*, miasto w prowincyi Novara, dawniejszem królestwie Sardynii, nad Sesig, ma 3000 m.—*Borgo-Taro*, miasteczko w okręgu Val-di-Taro, w księstwie Piacenza, prow. włoskiéj Emilii, 2800 m.

Borgognone (Ambroży), z Fossano, malarz lombardzki, żyjący pod koniec XV w. Utwory jego pędzla znajdują się w Medyjolanie i Pawii, tudzież w muzeum berlińskiém.

Borgu, kraina wewnątrz zachodniéj części Afryki, po zachodniéj stronie Nigru, na północ królestwa Yoruby; pierwotnie zamieszkała przez Kambryjów, do których nowszymi czasy przyłączyli się Fellatahy i Yoruby. Cały kraj dzieli się na kilka większych i mniejszych państw, zostających w pewnym rodzaju lenności względem Bussy.

Bories (Jan Franciszek Ludwik Leclerc), jeden z czterech sierżantów francuskiego 45 pułku liniowego, którzy d. 20 Wrześ. 1822 r., za udział w tajemnych knowaniach przeciwko Bourbonom, śmiercią ukarani zostali.

Börjesson, jeden z celniejszych tragicznych poetów szwedzkich, ze szkoły *fosforystów*; ur. 1790 r. w Bohnstän, parafii Tanum, † 1866 w Upsali; długi czas był proboszczem parafii Weckholm, pod Enköping. Najznakomitszym utworem B. jest „*Erik den fjortonde*“ (1846); z innych prac jego zasługują na uwagę tragedyje: „*Erik den fjortondes son*“ (1847); „*Solen sjunker, Gustaf I. sista dayar*“ (1856); „*Brödra skulden*“ (1861); „*En statshälfning i Rom*“ (wydrukowana już po śmierci autora), i dramat: „*Ur Carl don tolftes ungdom*“ (1858). Oprócz tego ogłosił zbiór poezyj lirycznych i wiele artykułów po gazetach i pismach zbiorowych. Utwory dramatyczne B. należą do najlepszych prac nowszéj literatury szwedzkiéj.

Borki, nazwa kilku wsi w Galicyi austryjackiéj, z których *Borki wielkie*, w obwodzie Tarnopolskim niegdyś miasto, przez rząd austryjacki na wieś zamienione, liczy 1650 m.

Borkowice, wieś w gub. Radomskiéj, pow. Końskim, w pięknem położeniu śród lasów, niegdyś własność Duninów; ma piękny kościół parafijalny, wystawiony w r. 1829, w którym znajduje się cudowna figura ś. Antoniego, wyrobiona 1646 przez górników z jednéj sztuki ołowiu. Obszerny i ozdobny ogród tutejszy w guście angielskim i wielki dwór modrzewiowy, uważane są za najpiękniejsze w całéj okolicy.

Borkowicz (Maciéj), herb Napiwon, wojewoda poznański 1343—58, znany w historyi z przewodniczenia związkowi 1352 r., uważanemu za pierwszą *konfederacyję*; skazany został przez Kazimierza Wielkiego za gwałty i rozboje, jakich się miał dopuszczać, na okrutną karę śmierci głodowéj (1358). Jakoż wtrącony w zamku Olsztyńskim do ciemnéj, głębokiéj i smrodliwéj wieży, przesiedział 40 dni o wiadrze wody i wiązce siana; całe ciało miał na sobie poobgryzać.

Borkowska (z Chomętowskich Alexandra), literatka półczesna, wydawała z Józ. Smigielską „*Kółko domowe*“. Obecnie redaguje „*Kronikę rodzinną*“, pismo tygodniowe (Warsz.). Wydała: „*Maryja Klementyna*“ (1861) i „*Wspomnienia z przeszłości*“ (Warsz. 1860).

Borkowski z Wielkiego Skrzynna (Dunin Stanis.), kasztelan połaniecki, wysyłany był jako poseł 1683 do Leopolda I, cesarza austryjackiego, celem ułożenia negocyjacyj o posiłki przeciwko Turkom. Po powrocie został obrany marszałkiem na trybunał koronny. † 1684.

Borkowski (Stanisław), ur. 1782 r. w Rudzie, w Galicyi, † 1850; znakomity geolog i mineralog, wydał w Wiedniu 1817 „*Geognostische Beobachtungen in der Gegend von Rom*“. W r. 1820 wydał w Warszawie: „*Podróż do Włoch w latach* 1815 *i* 1816 *odbyta*“. W r. 1834 wydał ozdobnie i starannie: „*Psałterz królowéj Małgorzaty*“ (w Wiedniu); napisał rozprawę: „*O obowiązkach Biblijotekarza*“. Wiele prac jego geologicznych i mineralogicznych ogłoszonych jest w języku francuskim i niemieckim.

Borkowski (Józef Dunin), poeta i literat polski, ur. 1809 r. w Dzieduszycach Wielkich, na Pokuciu, † 1843. Pobierał nauki w Warszawie, później we Lwowie, filozofii słuchał w mieście Czerniowcu, nad Prutem, gdzie poznawszy się z kilku światłymi Grekami, wyuczył się języka nowogreckiego, napisał kilka pięknych hymnów greckich i przygotował do druku zbiór pieśni greckiego ludu. Gruntowny znawca staro-i nowożytnéj greczyzny, zajmował się gorliwie przekładem klasyków greckich, których to prac oprócz ogłoszonych drukiem, bądź oddzielnie bądź w rozmaitych pismach zbiorowych, najwięcéj pozostawił w rękopisach. Ważniejsze jego dzieła są: „*O polskim języku łowieckim i o świecie łowieckim*“ (1839); przekład z Szyllera „*Bogowie Grecyi*“; „*Album na korzyść pogorzelców*“ (Lwów 1844). Pisma jego wyszły w jednym tomie, we Lwowie 1856 p. t. „*Dzieła znakomitych pisarzów krajowych*“ (t. 1), dalsze tomy ogłoszone nie zostały.—**Borkowski** (Leszek czyli Alex.), młodszy brat poprzed., publicysta i poeta polski, oprócz drobniejszych utworów poetycznych, ogłosił powieść poetyczną wierszem p. t. „*Kozak*“; powieść fantastyczną wierszem: „*Orły z Herburtów*“; prozą „*Parafijańszczyzna*“ (2 tomy 1848 w Bochni); „*Niepowieści i nierozprawy*“; „*Dualizm*“ (Lwów 1867); „*Cymbalda*“ (Wrocł. 1845); „*Quodlibet*“ (Lwów 1869); „*Setka Bhartriharisa*“ (Poezyje Indyjan, Poznań 1845); „*O najdawniejszych zabytkach piśmiennych*“ i wiele rozpraw treści politycznéj, dziennikarskiéj i literackiéj. Jest posłem na sejm lwowski od lat wielu.

Borkowski (Wojciech), pseudonym Rościszewskiego Wojciecha (ob.).

Borkowskie albo **Boreckie starostwo, niegrodowe.** Leżało w wdztwie Ruskiém, ziemi Halickiéj, pow. Trębowelskim. Podług lustracyi z r. 1765 i Voluminów Legum, było w posiadaniu Wiktora Zaleskiego, kasztelanica wiskiego, który z niego opłacał kwarty złp. 3,575 gr. 12, a hyberny złp. 9 gr. 29. Po zajęciu go przez rząd Austryjacki, miasto Borki zamieniono na osadę miejską i sprzedano wraz z sstwem d. 11 Wrześn. 1776 r. Wiktorowi Zaleskiemu za złotych reńskich 70,000.

Borku (Sydonija z), ur. 1540 r., kochanka księcia pomorskiego na Bolegoszczu (Wolgast). Gdy ten zmuszonym został przez stryjów ożenić się odpowiednio do swéj godności, Sydonija wstąpiła do klasztoru. Bezpotomna śmierć ówczesnych książąt pomorskich, a i księcia tego bezdzietne małżeństwo, wznieciło podejrzenie, że to jest skutkiem czarów i że sprawczynią ich jest Sydonija z B. W r. 1619 została uwięzioną, a gdy na torturach przyznała się, że przez zemstę sprawiła ową bezdzietność, została w Szczecinie 1620 r. ściętą a zwłoki jéj spalone.—Na fakcie tym J. W. Meinhold osnuł swój romans „*Sidonia v. Borck, die Klosterhexe*“.

Borkum, wyspa na pobrzeżu we wschodniéj Fryzlandyi, należąca do Prus, ma 3 mile dług. i $^3/_4$ sze-

rokości, leży pomiędzy wschodnią i zachodnią Ems; ma latarnię morską i 400 m., trudniących się hodowlą bydła. Niegdyś była daleko większą, miała bowiem 20 mil kw., potém burza ją rozerwała na 4 części, z których dwie, B. i *Inist*, do dziś istnieją.

Borkus, syn Palemona, księcia litewskiego, żyjący podobno około r. 1000; dzierżył kraje nad brzegami Niemna leżące i całe pobrzeże morza Baltyckiego, aż do Kurlandyi. Um. bezdzietnie, a dziedzicem i następcą jego był młodszy brat *Konas*, lub *Kunas*.

Borlach (Jan Gotfryd), uzupełnił i wydał 1718 plany kopalń wielickich, p. t. „*Salisfodinae Cracovienses Regis Poloniarum Augusti III Pii Magnanimi Pacifici PP. admirabili providentia in tractu Vielicensi restauratae*“, z herbami króla Augusta III i jego ministra Brühla.

Borman, herb rodziny t. n.: w polu niebieskiém lew złoty koronowany, na murawie w lewo, strzałę ostrzem do góry trzymający. W szczycie hełmu 5 piór strusich.

Bormann (Wawrzyniec), profesor w Upsali, przełożył na język łaciński dzieło, służące do historyi kościoła ruskiego: „*Katychiz soczynjennyj kijewskim Mitropolitom Petrom Mogiłoju*“, wydane wraz z tekstem grec. w Lips. 1695 r. p. t. „*Confessio orthodoxae catholicae et apostolicae Ecclesiae orientalis*“.

Bormio (po niem. Worms), miasto w dawniejszém królestwie Sardynii, we Włoszech, niedaleko rz. Addy, ma 3,200 m. W pobliżu znajdują się znane w czasach starożytnych gorące wody mineralne siarkowe, zawierające także sól gorzką i glauberską; temperatura ich dochodzi do 31°R. Bormio było w wiekach średnich stolicą hrabstwa t. n.

Born (Ignacy, von), ur. w Karlsburgu, w Siedmiogrodzie, 1742 r.; od 1770 urzędnik górniczy, mianowany został 1779 rzeczywistym radcą dworu do przedmiotów menniczych i górniczych w Wiedniu, gdzie † 1791. Główne zasługi położył w ulepszeniu i rozszerzeniu metody amalgamacyi. Oprócz licznych pism treści mineralogicznéj i górniczéj, wydał bardzo dowcipne satyry: „*Staatsperrüke*“ (Wiedeń 1771); oraz „*Specimen monachologiae methodo Linnaeana*“ (Wiedeń 1783), która jest satyrą na zgromadzenia zakonne.

Bornbach (Stenzel), kronikarz gdański, ur. w Warszawie 1550 r., † w Gdańsku 1587; zajmował się gorliwie historyją tego miasta i zostawił mnóstwo rękopisów, z których głównie korzystali uczeni Hirsch i Vossberg. Własnoręczny manuskrypt B., pod tyt. „*Beschreibung des Aufruhrs zu Danzig v. J.* 1522 *bis* 1526“, znajduje się w biblijotece dreździeńskiéj.

Börne (Ludwik), ur. 1786 r. w Frankfurcie nad Menem, syn starozakonnego wekslarza Jakóba Barucha, uczęszczał na medycynę w Berlinie i Halli, później w Heidelbergu i Giessen poświęcał się naukom kameralnym. Od r. 1811 był aktuaryjuszem policyjnym w mieście rodzinném. W r. 1817 przeszedł na wyznanie ewangelickie, przyjął nazwisko Börne i jednocześnie rozpoczął zawód literacki od wydawania w Frankfurcie „*Staats-Ristrelto*“, a później w Offenbachu „*Die Zeitschwingen*“, które zostało w krótce zakazaném; od 1818—21 redagował „*Die Wage*“, czasopismo literacko-naukowe, i przebywał na przemian bądź w Paryżu, bądź w Hamburgu, aż nareszcie rewolucyja lipcowa zatrzymała go nazawsze w Paryżu. Tu kaustyczny jego charakter doszedł do najwyższego rozwoju, a rozdrażnienie jego przeciwko dynastycznéj polityce Niemiec, przeniosło go stopniowo z liberalnego na czysto radykalne stanowisko, † 1837. Do ogólnego zbioru pism jego: „*Gesammelte Schriften*“ (8 tomów Hamb. 1829—31, 2 wyd. 1835); dołączyć należy: „*Briefe aus Paris*“ i „*Neue Briefe aus Paris*“ (tomy 9—14), tudzież wydane po jego śmierci: „*Die Nachgelassenen Schriften*“ (6 tomów, Manheim 1847—50). Ostatnią jego pracą było pismo „*Menzel der Franzosenfresser*“, dowcipna i gwałtownie satyryczna obrona Francuzów przeciwko napaściom historyka i krytyka niemieckiego Wolfganga Menzla. Śród tylu prac Börnego wyborną jest jego „*Pochwała Jean Paula*“ (Hamb. i Erlangen 1826). Pisma jego francuskie (Lipsk 1847) wydał Cormenin. Niezmiernie zajmującemi są także jego pióra „*Listy młodego Börne'go do Henryki Hertz*“ (Lipsk 1861). Kompletne wydanie pism B. wyszło 1862 (12 t. Frankf. i Hamburg). B. posiadał charakter dzielny, który żadnéj nie hołdował płochości; gorąco kochał, ale i gorąco nienawidził. Ze wszystkich ówczesnych emigrantów, on jeden najgodniéj reprezentował Niemcy we Francyi. Wszystkie jego pisma odznaczają się wielką pełnością, potęgą słowa, stylowym blaskiem, gryzącą satyrą i głębokim dowcipem; w znacznéj części są to utwory drobniejsze, brakło mu bowiem wewnętrznego spokoju do wydania jednolitéj, obszernych rozmiarów kreacyi. Był on pierwszym w Niemczech krzewicielem demokracyi i republikanizmu, walczył za sprawiedliwość, biednych i uciśnionych, nienawidził despotyzmu i kłamstwa; wpływ jego na późniejszych pisarzy był niezaprzeczenie wielki. Heine napisał o nim namiętną i stronniczą książkę: „*Heine über Börne*“ (Hamb. 1840); godniéj ocenił go Gutzkow w „*Börnes Leben*“ (Hamb. 1840).

Borneen, węglowodór wzoru $C_{10}H_{16}$, znaleziony w olejku kozłkowatym (ob. Kozłek); jestto płyn lekki, bezbarwny, lotny, z zapachem terpentyny.

Borneil (Giraud de), trubadur prowansalski rodem z Excideuil, sławny przy końcu XII w. Z jego 82 utworów poetycznych, które naszych doszły czasów, pewna liczba jest treści satyrycznéj.

Bornemann (Jan Wilhelm Jakób), urod. 1767 r. w Gordelegen, † 1851 dyrektorem generalnym loteryi w Berlinie; odznaczył się jako autor pieśni p. t. „*Platdeutsche Gedichte*“ (6 wyd. Berlin 1854). **Bornemann** (Fryderyk Wilhelm Ferdynand), syn poprzedniego, mąż stanu pruski, ur. 1798 r. w Berlinie, † tamże 1864; urzędnik skarbu i sprawiedliwości, był 1842 członkiem rady stanu w Prusach i sekretarzem stanu, w r. 1848, za gabinetu Camphausena, ministrem sprawiedliwości a po jego ustąpieniu, pozostał członkiem zgromadzenia narodowego, w którém głosował z prawym środkiem. Od

1849 urzędował jako wice-prezes naczelnego trybunału w Berlinie. Uważany był za jednę z wyrocznі pod względem głębokiéj znajomości pruskiego prawa cywilnego. Wydał znakomite dzieło: „*Systematische Darstellung des preussischen Civilrechts*“ (6 tomów, Berl. 1847—42); oprócz tego „*Von den Rechtsgeschäften*“ (Berl. 2 ed. 1833) i „*Errinerungen im Gebiete des preussischen Rechts*“ (Berl. 1855).

Bornemann (J. Gustaw), syn pastora z Poznania, † 1853 r.; częściowy tłumacz „*Dziejów Polski J. Długosza*“ (do r. 1096), (Leszno 1841, dziesięć zeszytów). Ogłosił on także drukiem: „*Uprawa wina około budynków, murów, chodników i drzew*“ (Leszno 1841).

Bornemisza (Jan), ur. w Tolnie, w Węgrzech, z ubogich rodziców, skarbnik króla Macieja I, którego był zawsze wiernym stronnikiem. W r. 1514 zwyciężył Szekielego, dowódcę powstania chłopskiego. Za Władysława II pośredniczył w ugodzie z cesarzem Maxymilijanem, mającéj na celu połączenie obu rodów monarszych za pomocą małżeństwa. Umierając powierzył skarb królewski kilku magnatom po zaprzysiężeniu, że takowy oddadzą Annie, królewnie czeskiéj a żonie Ferdynanda I.

Bornemisza, dowódca jazdy madziarskiéj, która w stanowczéj chwili, podczas bitwy Białogórskiéj, umknąwszy z placu boju, przyczyniła się do zwycięstwa Niemców nad Czechami.

Borneo, przez Malajczyków *Pulo Kalemantan*, nazywana, największa wyspa w Azyi; przecięta równikiem, tworzy środkowy punkt wysp Sundzkich i obejmuje 13,500 mil kw. z ludnością około 8 milijonów wynoszącą; oblana jest morzami: Chińskiém, Mindoro, Sulu albo Celebes, Sundzkiém, a od wyspy Celebes oddziela ją cieśnina Mankassar. Obwód jéj brzegów ma przeszło 670 mil długości, a największa odległość z północy na południe wynosi 170, ze wschodu na zachód 150 mil. Przerznięta jest kilku łańcuchami gór i znaczną liczbą rzek, stanowiących jedyną w niéj komunikacyję; z rzek tych znaczniejsze są: Kapuas, Radzang, Barram, Limbang, Bulongan, Murong i inne. Płody naturalne, w ogóle są téż same, co na całym archipelagu Indyjskim, przedewszystkiem jednak tu są: złoto i brylanty, daléj idą antymon, miedź rtęć, cyna, sól, siarka, węgle kamienne i t. d. Roślinność bardzo silna i okazała, tak np. 60 gatunków drzewa budulcowego tu się znajduje, ze zwierząt spotyka się w lasach, lamparty, niedźwiedzie, liczne gatunki małp, tapiry, bawoły i inne. Klimat zwrotnikowy, wilgotny, niezdrowy, częste deszcze, a średnia temperatura +22°R. Oprócz osiadłych w nadbrzeżnych okolicach Chińczyków i kilkuset Europejczyków, ludność składa się z Malajów i Dajaków, rozmaitych plemion i rozmaitych spokrewnionych między sobą narzeczy. Malajczycy są tu narodem panującym i pośród nich istnieje mnóstwo księstw malajskich, jak np. Bruni, Kotti, Bandżer-Massing, Pontianak, Sambas, Sarawak i t. d. Prowincyje, leżące przy południowych, zachodnich i wschodnich brzegach, podległe są Holendrom. Ci ostatni dzielą swoje posiadłości na część zachodnią, z miastem stołecznem Potianak, i na część wschodnią, z miastem stołecznem Bandżer-Massing. Anglicy posiadają tu od r. 1846 ziemię Labuan, na wybrzeżu północno-zachodniém. Wnętrze wyspy nie jest dotąd zbadane.

Borneol, czyli *kamfora z Borneo* ($C_{10}H_{18}O$), kamfora otrzymywana z drzewa *Dryobalanops aromatica*, rosnącego na wyspach Sundzkich; Berthelot otrzymał go działaniem potasu na kamforę zwykłą. Przedstawia się w postaci kryształków bezbarwnych, przezroczystych; woń przypomina zarazem woń kamfory i pieprzu; smak palący, Topi się przy 198°C, wrze przy 212°. Nierozpuszczalny w wodzie, rozpuszcza się w alkoholu i eterze.

Bornheim, wieś w okręgu wolnego miasta Frankfurtu; liczy 4000 m. i jest ulubioném miejscem rozrywki mieszkańców tegoż miasta. Tutaj w r. 1848 dnia 18 Września zamordowani zostali: deputowany na sejm generał von Auerswald i książę Lichnowski.

Bornholm, wyspa duńska na morzu Baltyckiém, o $4^1/_2$ mili od Kiel, ma powierzchni $10^1/_2$ mil kw., 31,000 m. Składa ona z kilku poblizkiemi wyspami mniejszemi oddzielny obwód, którego stolicą jest miasto Rönne na zachodnim brzegu.

Bornhöwed, Bornhöft, wieś w księstwie Holsztyńskiém, nad rz. Swentyną, w okręgu Segeberg, pamiętna w historyi, jako dawny punkt zebrania stanów holsztyńskich, a także zwycięstwem, odniesioném przez Holsztyńczyków 22 Lipca 1227 r. nad Waldemarem II, królem duńskim, i zwycięską bitwą Szwedów przeiwko Duńczykom 6 Grudnia 1813 r.

Bornit Haid. (*Phillipsite*), ruda miedziana, pozór ma metaliczny, blizki metalicznego blasku; barwę brunatno-czerwonawą, czasami tęczową, niebieskawą, i dla tego zwaną także bywa *pstrą miedzią*. Twardość=3, c. g. 5,=003; odłam muszlowy i nierówny, czerwonawy. Krystalizuje w sześcian lub ośmiościan foremny; jest to siarek miedzi i żelaza. Do wytapiania miedzi używany głównie w Toskanii.

Bornschein (Ernest), wydał w Lipsku 1808 r. historyję polską, p. t. „*Geschichte von Polen vom Ursprung dieses Reichs an bis auf die neuesten Zeiten, für nicht gelehrte aber gebildete Leser*“ i „*Geschichte der merkwürdigen Ereignisse in dem Jahre 1806—1810.*“

Bornu, wielkie państwo w środkowym Sudanie, na zachód jeziora Czad, ma około 2500 mil kw. i 3 milijony mieszkańców, należących do plemion Bornu, Fellatah i innych, wyznających po większéj części religiję mahometańską. Cztery rzeki tego przeważnie płaskiego kraju: Komanduga Waube, Komanduga Jaloe, Komanduga Lebai i Szari, uchodzące do jeziora Czad, nie dają dostatecznéj ilości wody; dla tego podczas gorącéj pory roku część kraju zamienia się w pustynię. Klimat tu zmienny, temperatura chwieje się od +3° do +30° R. Z roślin, szczególniéj w południowo wschodniéj części kraju, uprawiają ryż, proso, bawełnę, indygo

i inne. Między zwierzętami odznaczają się słonie, lwy, lamparty, bawoły. Właściwe państwo Bornu, niegdyś stanowiące część państwa Kanem, późniéj samodzielne, w r. 1808 z trudnością tylko zdołało się oprzeć Fellatahom. Teraźniejszy władca jego Omar (od 1835), znajomy jest światu z podróży Barth'a (ob.); właściwi mieszk. państwa Bornu zowią się Kanori i mówią własnym swoim językiem, różniącym się zupełnie od języków Ilaussa i Fellatah. Stolicą i rezydencyją sułtana jest miasto *Kukana*, albo *Kuka*.

Bornukowo, wieś w pow. Kniagińskim, gub. Niżegorodzkiéj nad rz. Pianą i Liwiczą. W pobliżu kopalnie gipsu i liczne pieczary, z których jedna pomieścić może 500 ludzi.

Borny kwas. Ob. Bor.

Boro-Budor, nazwisko ruin starożytnrgo miasta w prowincyi Kada, na wyspie Jawie, na północnym stoku gór Minoreh. Pośród tych nader zajmujących zwalisk, wznoszą się gruzy olbrzymiéj świątyni Buddy.

Borodino, ob. Możajsk.

Borodzicz (Stanisław Jan), profesor b. korpusu kadetów w Kaliszu, późniéj utrzymywał pensyję męską w Wilnie; wydał kilka prac gramatycznych i pedagogicznych w latach 1817—30, jak: „*Rysy charakteru złego wychowania*“ (Warsz. 1817); „*Nauka czytania*“ i t. p.

Boroista, Borebistas, Berebistas, odnowiciel i król państwa Getów, około r. 60—45 prz. Chr., przez całe życie był niebezpiecz. sąsiadem Rzymu. Spustoszył posiadłości rzymskie w Tracyi, Macedonii i Illiryi; zdobył wszystkie miasta greckie na brzegach m. Czarnego, począwszy od Apolonii, w Tracyi, aż do Olbii, nad Dnieprem, którą podźwignął z upadku. Poległ r. 45 w zamieszkach domowych, a państwo jego rozpadło się na mniejsze królestwa.

Borojewicz (Mikołaj), współczesny poeta Chorwacki. Liczne jego utwory poetyczne znajdują się po wszystkich pismach.

Boros-Jenö, m. w węgierskim komitacie Aradskim; nad rz. Białym Köröszem, 5400 m., niegdyś zamożne i twierdza; źródła mineralne i znakomite winnice. W pobliżu m. **Boros-Sebes**, 2800 m. Rumunów, także winnice.

Borotin, m. w pow. Taborskim, król. Czeskiém, przeszło 1000 m. Opodal rozwaliny zamku Borotińskiego, o którego właścicielce istnieje legęda, na któréj osnuł Grillparzer swój dramat „*Ahnfrau*.“

Borotina (Jan z), teolog czeski w duchu zasad Jana Husa, przeciwnik Jana Rokycany w sprawie przyjęcia Kompaktatów Bazylejskich; gdy zaś ten przyjął tytuł arcybiskupa pragskiego, napisał (1435) po łacinie (wierszem) bardzo go za to potępiające pismo. Widząc jednak coraz większy nacisk Kuryi Rzymskiéj, połączył się z Rokycaną. W r. 1451 pisał przeciwko ówczesnemu kaznodziei rz.-kat. Janowi Kapistranowi (ob.).

Borowica, miasteczko w gub. Kijowskiéj, zamieszkałe przez Kozaków i pamiętne kilku wypadkami historycznymi w pierwszéj połowie XVII w., jak pochwyceniem 1637 r. przez Polaków hetmana Pawluka. W r. 1761 zburzone przez Turków.

Borowicz (Tomasz), proboszcz w Brodnicy i dziekan, ur. 1805 r., † 1857 r. w Poznaniu zasłużony wydawca czasopisma: „*Szkółka niedzielna*“ od r. 1837—54.

Borowicze, m. pow. w gub. Nowogrodzkiéj, nad rz. Mstą, 9600 m.; 9 cerkwi i fabryki; budowa statków, handel płótnem i futrami. — **B.** *powiat*, 8596 w. kw., ludności oprócz miasta 180,000.—**B.** *progi*, na rz. Mście wzdłuż do 30 w.

Borowiec, osadnik w lasach czy puszczy. Lud nasz nazywa złego ducha czyli dyjabła *borowcem*, lub *borownikiem*. Ob. Boruta.

Borowik, tak w niektórych okolicach nazywają niedźwiedzia, jako mieszkańca boru. *Borowikami* zowią na Litwie grzyby pospolite (*Boletus edulis*). Ob. Grzyb.

Borowina, zowie się grunt czarny, gliniasty, ciężki i zimny, podczas suszy twardy, na wilgoci lepiący się, zwany także *rędziną*.

Borówka (Vaccinium), naczelny rodzaj rodziny swojego nazwiska. Kielich przyrosły rurką do zawiązka, z brzegiem 4—5 ząbkowym. Korona osadzona na brzegu kielicha, słojkowato-dzwonkowata, 4—5 wrębna. Pręcików 8—10; owoc-jagoda, uwieńczona brzegiem kielicha, 4—5 komorowa, o komorach wielonasiennych; niskie krzewy prawie we wszystkich klimatach. Z licznych gatunków, najpospolitszą jest u nas **B.** *czernica* (*V. myrtillus*), krzew gałęzisty dochodzący stopy i wyżéj wysokości; granatowo-czarniawe jagody, znane pod nazwą *czarnych jagód*, jadalne, bogate są w garbnik i w barwnik fioletowy; używają się niekiedy jako środek ściągający. **B.** *brusznica* (*V. vitis idaea*), inaczéj *kamioneczka*, krzewina 12 calowa, znajdująca się w lasach iglastych w całéj Europie, ma jagody okrągłe, szkarłatne, używane po większéj części na konfitury. Roślina ta używa się w garbarstwie, jak inne gatunki **B.**; niegdyś była używaną w medycynie. **B.** *łochynia* (*V. uliginosum*), krzewina większa od czernicy, ma także i jagody większe, lecz czcze; pospolitą jest w Europie, a szczególniéj w Rossyi.

Borówkowate (Vacciniacae), rodz. roślin dwuliściennych, do któréj oprócz głównego rodzaju borówki, liczą się jeszcze dwa inne: żurawina (Oxycoccos), kwasłówka (Thibandia) i kilka innych rodzajów. Rodzina ta zbliżona bardzo do wrzosieniowatych (ericaceae), różni się od nich głównie koroną, nazawiązkową, i owocem, najczęściéj jagodowym. Krzewy zawierające wiele garbnika, a w jagodach, często jadalnych, wolne kwasy.

Borowno, jezioro w W. księstwie Poznańskiem, pow. Bydgoskim.

Borowsk, m. pow. w gub. Kaługskiéj, po obu brzegach rz. Protwy, 8200 m., fabryki sukna, grubego płótna i papieru.—**B.** *powiat*, 1742 w. kw., ludności 58,000; lesisty i bagnisty.

Borowski (Franciszek), Jezuita, wymowny kaznodzieja, żyjący w drugiéj połowie XVIII w. Uwa-

tany za pierwszego kształciciela polskiego kaznodziejstwa po przywróceniu dobrego smaku. Drukował: 1) „*Adwent pierwszy*“, o czterech rzeczach ostatecznych; 2) „*Mowy za prawem Chrystusowém*“ (Wilno 1776); 3) „*O wzajemnych obowiązkach panów i pospólstwa*“ (Warsz. 1787).

Borowski (Izydor), ur. 1803 r. w Warszawie, wychowany w Stan. Zjednocz., żołnierz pod Boliwarem, potém pod Mechmedem Alim w Egipcie, generał-dowódca przy oblężeniu Heratu przez Mohameda Szacha i tam zabity. Zwyciężył Turkomanów w Chorasanie i żyje za to w pieśniach ludu. Miał 2 synów z branką gruzyjską, darowaną mu przez Behemen-mirzę.

Borowski (Leon), ur. 1784 r. w Pińszczyźnie, † 1846 r., był profesorem zwyczajnym wymowy i poezyi w uniwersytecie wileńskim od r. 1823, a po zwinięciu tegoż uniwersytetu profesorem homiletyki teoryczněj i praktyczněj w akademii rzymsko-katolickiéj wileńskiéj. On to pierwszy, przeczytawszy początkowe prace Mickiewicza, wykrzyknął: „*Genijusz zabłyśnie w kraju naszym!*“ On pierwszymi kierował krokami Odyńca, Chodźków, Balińskiego, Malinowskiego, Korsaka, Hołowińskiego i wielu innych mężów, zasłużonych w naszém piśmiennictwie. Wydał: „*Uwagi nad poezyją i wymową pod względem ich podobieństwa i różnicy*“ (1820); „*Dedykacyja do burmistra wileńskiego, umieszczona w wydaniu 1807 r. dziełka księdza Baki*“; „*Retoryka dla szkół powiatowych*“ (1824). Rozprawy pedagogiczne: „*O poznawaniu zdolności umysłowych w młodzieży i wpływie obcych wzorów starożytnych i nowych na ukształcenie smaku*“ (1826); „*Kobiety filozofki*“, przekład komedyi Moliera (1826). Nadto drukował wiele prac drobniejszych w rozmaitych pismach czasowych lub zbiorowych.—**Borowski** (Ignacy), brat poprzedniego, kan. katedr, kaznodzieja uniwersytetu wileńskiego, a następnie akademii medycznéj, † 27 Maja 1852 r., ogłosił drukiem kilka kazań okolicznościowych od 1821—38. W rękopiśmie zostawił około 500 mów i kazań.

Borowski (Kacper), był w uniwersytecie wileńskim uczniem sławnego Franciszka Smuglewicza i, po jednorocznym pobycie za granicą, od 1807 nauczycielem rysunków w Wilnie, późniéj w Kownie i Białymstoku; malował przedmioty historyczne w rodzaju Smuglewicza, nie bez talentu, ale z pewną niedbałością, a zwłaszcza w naśladowaniu natury.

Borowski (Ludwik Ernest), ur. 1740 r. w Królewcu, † tamże 1831 r.; kapelan, wojskowy, późniéj pastor królewiecki, od r. 1812 superintendent, w r. zaś 1816 zatytułowawy został przez króla biskupem a 1829 arcybiskupem pruskim, co w kościele ewangelickim niemieckim stało się po raz piérwszy i wbrew pojęciom kościoła ewangelickiego. Wydał między innemi „*O duchu i stylu M. Lutra*“ (Królew. 1793), „*O Kancie*“ (1804). Pozostało po nim dzieło: „*Borowski's ausgewählte Predigten und Reden in den Jahren 1762—1831*“ wydane po śmierci przez Volkmanna (Królewiec 1853).

Borowski (Kacper). Dr. teol., biskup łucki i żytomierski, ur. 1802. Był kapelanem akad. duch. w Petersburgu i kanonikiem metropolit. mohilewskim, biskupem prekonizowany 1848 r. Mąż uczony, tłumaczył z greckiego na polski dzieła św. Klemensa Rzymskiego, oraz biskupów Ignacego i Polikarpa, które wydał, p. t. „*Pisma mężów apostolskich*“ (Wilno 1848). Jako biskup ogłosił kilka listów pasterskich 1849 i 1854. Pisał pod pseudonymem *ks. Chwaliboga*.

Borowski (Jan), wyd. w Brodnicy kilka broszur 1848—1852.

Borozdna (Jan), poeta i powieściopisarz małorossyjski, ur. 1803 r., † 1858 r. Celniejsze jego utwory poetyczne są: „*Próby poezyi*“, „*Lira*“ „*Zarysy historyczne Ukrainy, Odessy i Krymu*„ *Światło i cienie*“ i t. d.; prozą zaś „*Złota góra*“.

Borrich lub **Borrichius** (Olaf), właściwie Borch, słynny swego czasu lekarz i badacz przyrody, ur. w Borch, w Jutlandyi 1626, został 1666 profesorem chemii i medycyny w Kopenhadze, † 1690. Z powodu znacznego majątku, jaki zebrał, uważano go za adepta; alchemii i posiadacza kamienia filozoficznego. Założył w Kopenhadze Collegium medicum, zakład, w którym 16 studentów znajdowało utrzymanie. Pisał o metalurgii, botanice, medycynie, filologii. Brat jego **Borrich** Klaudyjusz był jednym z lepszych poetów duńskich.

Borries (Wilhem Fryderyk Otto, hrabia), hanowerski mąż stanu, ur. 1802 w Dorum, prowincyi Wursten, rozpoczął wcześnie służbę cywilną rządową i doszedł do stopnia radcy rządowego w Stade. Lubo przez pewien przeciąg czasu był członkiem izby piérwszéj, nie miał przecież żadnego publicznego znaczenia, aż nareszcie, przyłączywszy się 1849 do agitacyi stanu rycerskiego przeciwko reformom z r. 1848, został jego naczelnikiem i przywódcą. Za gabinetu Schele mianowany był 1851 r. ministrem sprawiedliwości, lecz porzucił te obowiązki 1852 r. i przeszedł napowrót do swego stronnictwa. Zostawszy 1855 r. powtórnie ministrem, był gorliwym zwolennikiem reakcyjno-biurokratycznego systemu w Hanowerze. W chwili, kiedy środki przez niego przedsiębrane przeciwko zgromadzeniom narodowym i odezwy jego przeciwko narodowym ruchom niemieckim, wywołały w Niemczech powszechne niezadowolnienie, król hanowerski nadał mu w r. 1860 godność hrabiowską. Po wcieleniu Hanoweru do Prus powołany 1867 na dożywotniego członka izby panów, występuje zawsze w interesach stanu szlacheckiego i połączonego z nim ortodoxyjno-luterańskiego duchowieństwa.

Borromejskie wyspy, nazwa kilku drobnych skalistych wysepek, położonych na jeziorze Lago-Maggiore, we Włoszech, będących od XIII w. własnością rodziny Borromeo. Trzy największe z nich są: *Isola-Madre* z prześlicznymi sadami pomarańczowymi i cytrynowymi i wspaniałym pałacem; *Isola de Pescatori* albo *Isola-Superiore*, z kościołem, zamieszkała przez samych rybaków, i *Isola-Bella* z pięknym pałacem i cudnymi ogrodami.

Borromeusz (Karol), ob. Karol Borromeusz.

Borromini (Franciszek), ur. 1599 r. w Bissano, rze-

źbiarz i budowniczy, wystawił w Rzymie kilka kościołów i uchodził za głównego przedstawiciela architektonicznego smaku włoskiego w XVII w. W przystępie hipokondryi przebił się w r. 1667.

Borrow (Jerzy), pisarz angielski, ur. 1805 r. w Norfolk, jako agent angielskiego towarzystwa biblijnego, zwiedził niemal wszystkie kraje Europy i północnéj Afryki. Głównym przedmiotem jego badań byli Cyganie, pośród których miał pierwszą przepędzić młodość. Literacką sławę ustalił dziełem: „*The Zincali, or an account of the Gipsies of Spain*" (2 tomy, Lond. 1841), tudzież pismem „*The Bible in Spain*" (2 tomy, Lond. 1843), po których wydał jeszcze „*Lavengro*" (3 tomy, Londyn 1850), pewien rodzaj autobijografii, i „*Wild Wales, its people, language and scenery*" (3 t., Lond. 1863), wyborny opis gór walijskich.

Borowdale, wieś w angielskiém hrabstwie Cumberland, w pobliżu Kreswick, ma 400 m. i najbogatsze w Anglii kopalnie ołowiu.

Borrowstounness albo **Boness**, miasto w szkockiém hrabstwie Linlithgow, nad Firth-of-Forth, ma 4200 m., port, wielkie kopalnie węgla i większe jeszcze soli.

Borsa, wieś w węgierskim komitacie Marmaroskim, nad rz. Borsą; ma 4450 m., wielkie kopalnie miedzi, ołowiu i srebra, tudzież źródła mineralne. Jest tutaj pamiętny wąwóz, prowadzący do Bukowiny, którym Tatarzy 1217 r. wkroczyli i w którym ciężką ponieśli klęskę.

Borsig (Jan Karol Fryderyk August), założyciel jednego z najznakomitszych w Niemczech zakładów technicznych, ur. 1804 w Wrocławiu, † 1854. Poświęcał się budownictwu, później dostał się do instytutu przemysłowego w Berlinie, umieścił się w zakładzie budowy machin Egells'a, a wkrótce potem objął jego kieruuek, jak równie połączonéj z nim odlewni żelaznéj. W r. 1837 założył przy kramie Brandeburgskiéj w Berlinie własną fabrykę budowy machin, która w krótkim przeciągu czasu do najwyższego doszła rozwoju. Z téj to fabryki wyszły najważniejsze wyroby żelazne Prus, a mianowiciu ogromna liczba lokomotyw. W r. 1847 założył także własne huty żelazne w Moabit, a 1850 nabył jeszcze do wszystkich swoich posiadłości wielką fabrykę budowy machin, będącą dotąd w zarządzie admiralicyi. Fabryki jego przeszły na syna; liczba lokomotyw z tych zakładów wyszła przenosi 1200, a liczba robotników w nich zajętych dochodzi do 3000.

Borsippa, w starożytności miasto na lewym brzegu Eufratu, w Assyryi, gdzie Chaldejczycy mieli swą szkołę astronomii.

Borski, herb rodziny tegoż nazwiska: w polu czerwoném noga po kolano, w prawo, strzałą z góry na dół ku lewéj stronie przeszyta. W szczycie hełmu orle skrzydło, barkiem w prawo.

Borsod (Borszod), wieś i komitat w Węgrzech, obejmujący $61\frac{1}{8}$ mil kw. i 174,500 m. (Madziary, Rumuni (9000), Słowacy (5000 i Niemcy (850) i t. d.) Miasto stołeczne Miskolcz.

Borstell (Karol Henryk Ludwik von), generał pruski, ur. 1773 w Tangermünde, † 1844 w Berlinie, odznaczył się jako dzielny oficer, i w r. 1810 miał znakomity udział w reorganizacyi armii pruskiéj. Z rozpoczęciem wojny przeciwko Napoleonowi 1813, dowodził brygadą w stopniu generał-majora; walczył zaszczytnie pod Grossbeeren, Dennewitz, Lipskiem, blokował potém Wesel, jako generał lejtnant wkroczył 1814 do Belgii i, w czasie powstania wojsk saskich w Liège, przeznaczony został przez Blüchera do wykonania w Namur egzekucyi na osądzonych winowajcach; gdy atoli odmówił spełnienia tego rozkazu, skazany został na karę więzienia w fortecy. Ułaskawiony wkrótce, otrzymał naczelne dowództwo w Prusach i mianowany został generałem jazdy, a 1832 kawalerem orła czarnego. W r. 1840 opuścił służbę czynną i mianowany został członkiem rady stanu.—Jego brat **Borstell** Karol Henryk Emil Albrecht, był także generałem jazdy i † 1856.

Borsuk, podrodzaj *Meles*, w rodzaju *Niedźwiedź* (*Ursus*), różniący się od właściwych niedźwiedzi zębostanem i krótkiemi nogami nastopnemi, z których przednie opatrzone są dłuższemi pazurami, zdolnemi do kopania głębokich nor, w których zwykle przebywa. Ciało B. jest grube, krępe, włos gruby, bardzo długi, ogon krótki, pod nim torebka, wydzielająca tłuszcz smrodliwy. Z trzech jego gatunków pospolity u nas **B.** *jaźwiec* (*M. taxus*) żyje po lasach, gdzie kopie nory, podobnie jak lis, lub też tego ruguje i nory jego rozprzestrzenia; na żer tylko w nocy wychodzi, zimę w norze przesypia. Żywi się drobnemi zwierzętami, młodem ptastwem, jajami i owadami. Skóra jego używana jest na torby myśliwskie, a tłuszcz lud używa jako smarowidła, pomocnego w rozmaitych chorobach.

Borszczów, miasto powiatowe w obwodzie Czortkowskim, w Galicyi; ma szkołę trywijalną i 3600 m.

Borszék, wieś w Siedmiogrodzie, ma sławne wody mineralne (szczawy), używane wewnętrznie i zewnętrznie, i w dalekie strony rozsyłane.

Borszówka, miasteczko w gub. Podolskiéj, o 5 m. od Kamieńca.

Bortie znaczyło w dawnéj polszczyźnie toż samo, co dzisiaj pontoniery.

Borucki (Maxymilijan), wydał w Warszawie 1859 r. „*O ochronie lasów z zasady ekonomii politycznéj*". „*Essai sur le cercle*" (1847 r. Dijon); „*Hidraulique et hidrodynamique experim.*" (1856 r.). Pisze pod pseudonymem *Delaire*.

Borukowski (Jan) z Bielina, herbu Junosza, kanonik poznański i warszawski, dostał 1567 r. kanoniję krakowską. W r. 1568 był proboszczem kolegijaty łęczyckiéj i sekretarzem królewskim, 1577 r. został dziekanem warszawskim, a w roku następnym Jan Zamojski postępując na kanclerstwo, oddał mu pieczęć mniejszą. Nareszcie 1583 r. pozyskał biskupstwo przemyskie, na którém zaledwie rok jeden zasiadał, † 1584 r.

Boruny, miasteczko w gub. Wileńskiéj, powiecie Oszmiańskim; klasztor i kościół niegdy ks. bazylijanów, w którym był cudowny obraz Matki

Boskiéj, i szkoły publiczne do 1831 r. W pobliżu jest wieś *Bijuciszki*, dawniéj dziedzictwo uczonego Andrzeja Wolana, rozkrzewiciela i obrońcy wyznania ewang.-helweckiego na Litwie.

Borusławski (Józef), sławny karzeł, ur. 1739 r. na Pokuciu, w Galicyi. W piątym roku życia miał cali 11, w 30-stym doszedł najwyższéj wysokości 3 stopy i 3 cale. Po śmierci ubogiego ojca, wzięła go na wychowanie starościna Jaorlicka, a późniéj miecznikowa Humiecka, z którą zwiedził kraje zagraniczne. Obraziwszy swą opiekunkę romansem z jedną z jéj panien respektowych, Izaliną, został oddalony z jéj dworu; lecz król Stanisław August wziął go pod swą opiekę, wyznaczył mu pensyję roczną 120 dukatów i dopomógł do ożenienia z ukochaną Izaliną 1780 r. Następnie wyjechał do Anglii, gdzie z powodu utraty pensyi królewskiéj, przymuszony był pokazywać się za pieniądze. Grał pięknie na gitarze. Uzbierawszy sobie kapitalik, przynoszący 3200 zł. procentu, osiadł pod koniec życia w Durham i tu † 1837 r., doczekawszy się rzadkiego wieku lat blisko 98. W r. 1788 wydał w Londynie swoje pamiętniki p. t. „*Mémoires du célèbre nain Joseph Borusławski, gentilhomme polonais*" (tłum. angielskie 1788, 1820, 1789 r.).

Borut, książę słowian korutańskich. W r. 748 wezwał na pomoc przeciwko Awarom wielkorządcę bawarskiego Pipina. Awarowie zostali zwyciężeni, ale i Borut uznany został za wazala; na pewność zaś dotrzymania wierności, syn jego Karat i synowiec Chotimir uwiezieni do Bawaryi.

Boruta lub **Woruta**, gród warowny, wspominany w zajściach Mendoga z Tonciwiłłem; miał on leżeć w powiecie Nowogrodzkim, czy też Słomińskiém.

Boruta, jak inne nazwy dyjabła w lasach mieszkającego, *borownik* i *borowiec*, na pozór tylko etymologicznie pochodzi od boru (las iglasty). B. mieszka na bagnach w okol. Łęczycy, więc w miejscowości najgorszéj dla wzrostu boru. Okulawił swego imiennika, szlachcica Borutę, uciąwszy mu piętę drzwiami lochu, w którym strzeże skarbów. Jest więc B. kulawym jak *Twardowski* (Tvashtri). (ob.), Faeton, Hefajstos i t. d., uosobienie ognia, spadającego z nieba, błyskawicy. Z Łęczyckiego, gdzie głównie przebywa (bo Rokitą zwą dyjabła i w Płońskiém), pochodzi téż rodzina Łaskich (b-lask, błysk, łysk), słynna z *wilkołactwa* (ob.). To wskazuje na kult ognia w tych stronach, i każe Borutę, znanego w Knytliga—sadze jako *Purnwit*, wyprowadzać od przymiotnika sanskryckiego „*bhuranju*" prędki, szybki. Jest zaś synonimem ognia. Zamach Boruty na *tum* łęczycki, by go obalić, czego ślad został w wypieczonych 5 palcach na lewém węgle kościoła, przypomina walkę Prometeja z Zeusem.

Bory (Gabryjel de), założyciel akademii marynarki, ur. 1720 r. w Paryżu. Rozpoczął służbę w marynarce francuskiéj i, przechodząc rozmaite stopnie, doszedł do godności szefa eskadry. W r. 1761, mianowany był dowódcą na wyspie San-Domingo, lecz złożył ten urząd i od 1766 r. poświęcił się wyłącznie nauce geografii. W r. 1798 został członkiem akademii, † 1801 r. Oprócz licznych ulepszeń w marynarce, pozostawił szacowne w téj mierze pisma, z których najważniejszém jest: „*Mémoires sur l'administration de la marine et des colonies*" (2 tomy, Paryż 1789—90).

Bory de Saint-Vincent (Jan Chrzciciel Marcelli, baron), francuski podróżnik i badacz przyrody, ur. 1780 r. w Agen, † 1846 r. W r. 1798 towarzyszył kapitanowi Baudin w podróży do Nowéj Holandyi; późniéj w stopniu oficera odbywał kampanije napoleońskie w latach 1805, 6 i 8; walczył w stopniu pułkownika 1815 r. pod Waterloo, następnie, wygnany przez Ludwika XVIII, przebywał do 1820 r. po większéj części w Belgii. W r. 1829 znajdował się na czele wyprawy naukowéj do Morei i Cyklad, a 1839 r. przewodniczył podobnejże kommisyi wysłanéj do Algieru. Podróże swoje opisał w kilku dziełach, jak: „*Essai sur les iles fortunées de l'antique Atlantide* etc." (1803 r.); „*Voyage dans les quatre principales iles des mers d'Afrique*" (1804 r. 3 t.). W dziele „*Expedition scientifique de Morée*" opracował część botaniczną. W „*Voyage souterrain*", malowniczo opisuje łomy kamieni pod Mastrychtem. Wiele oryginalnych uwag zawiera: „*L'homme, essai zoologique sur le genre humain*" (1827 r.). Oprócz wielu innych prac, zjednał sobie zasługę redakcyją: „*Dictionnaire classique de l'histoire naturelle*".

Borycz (Boritzes, Boritius), † 1168 r.; od r. 1141 władca Bośnii, późniéj wazal króla węgierskiego Giejzy, któremu pomagał w wojnie przeciwko cesarzowi greckiemu. Wojował niepomyślnie z Dubrowniczanami, z powodu poddania biskupa bośnijskiego pod władzę arcybiskupa dubrownickiego. Zwyciężony przez Greków, musiał zerwać związek z Węgrami.

Borys, a po chrzcie *Roman*, syn Włodzimierza I, ks. kijowskiego, panował na dzielnicy swojéj w Rostowie od r. 989; zamordowany został 1015 r. z rozkazu brata swego, przywłaszczyciela tronu ojcowskiego, Świętopełka. Zaliczony w poczet świętych kościoła grecko-katolickiego; pamiątka jego obchodzoną jest 2 Maja.

Borys, syn w. ks. Andrzeja Alexandrowicza, ur. 1294, r. † 1303 r. Był ks. Nowogrodu Wielkiego.—B. ks. połocki (Wołokoławski), czwarty syn Bazylego Ślepego, ur. 1449 † 1494 r.—B. syn Wsiewołoda Dawidowicza, wnuk Monomacha, † 1168 r.—B. syn Daniela Alexandrowicza, ks. Moskiewskiego, † 1310 r.—B. syn Konstantego Bazylewicza, ks. Suzdalskiego. Wzięty do niewoli przez w. ks Bazylego Dymitrowicza, † 1394 r.

Borys, syn Wiaczesława Jarosławicza, ks. smoleńskiego, wychowywany przez matkę w Saxonii, zkąd wróciwszy 1077 r. uważał się za pokrzywdzonego w dziale ojcowskim i rozpoczął wojnę, w któréj zginął 1078 r.

Borys, książę twerski, syn Alexandra Iwanowicza, panował od 1426 r. do 1461 r. W r. 1430 znajdował się na zjeździe książąt u Witolda, w. ks.

litewskiego i przez siedm tygodni bawił w Trokach i Wilnie. W r. 1445 wspierał posiłkami Wasila Ciemnego, przeciwko ks. Szemiace, i dopomógł mu do odzyskania w. ks. Moskiewskiego.

Borys Godunow, car rossyjski, ur. około 1552 r. † 1605 r. nagle. Znajdując się od młodości swojéj na dworze Cara Iwana IV Wasilewicza Groźnego, spokrewnił się z nim, oddawszy swą siostrę Irenę w małżeństwo carewiczowi Fiedorowi. Po śmierci Iwana, zarządzał państwem przez lat 14 w imieniu cara Fiedora Iwanowicza, który oddawszy się pobożności, uchylał się od spraw światowych. W r. 1598 po zgonie cara Fiedora, zaproszony przez duchowieństwo i szlachtę na tron, przyjął koronę, rządził mądrze i pożytecznie dla kraju, lecz od r. 1600 stał się okrutnym i podejrzliwym. Odtąd też rozpoczęły się wszelkiego rodzaju nieszczęścia i klęski, które towarzyszyły jego panowaniu; najważniejszym z nich wypadkiem było wystąpienie zbrojne głównego jego wroga, Dymitra Samozwańca, udającego się za syna cara Iwana.

Borys I, kr. bołgarski. Ob. Bogorys.—**Borys II** Piotrowicz, król bołgarski, wychowany w Konstantynopolu jako zakładnik wraz z bratem Romanem. Gdy po śmierci jego ojca Piotra W., bojarowie wybrali na króla Szyszmana, cesarz grecki ogłosił go królem i siłą oręża wprowadził na tron. B. rządził samowładnie, skasował patryjarchat bołgarski i poddał swój kraj pod względem kościelnym patryjarsze konstantynopolskiemu; miasta zaludniał grekami i t. d. W skutek takich rządów oburzył naród i zmuszony był umknąć do Konstantynopola. Zabity został 972 r. Na nim wygasła dynastyja Kubratyczów.—**Borys** Piotrowicz, zwany *Bori*, siostrzeniec cara bołgarskiego Asena, a zięć Jana Asena, panował na Ternawie. Wojował z dziećmi Asena I lat siedm, i przez nich zmuszony został zrzec się panowania 1217 r., a następnie oślepiony i zabity.

Borys, syn króla węgierskiego Kolomana i drugiéj jego żony, księżniczki ruskiéj Predysławy (Eufemii). Szczepan II, brat jego, ogłosił go księciem halickim i przemyskim. Wojował z Belą Ślepym. Umknął do Francyi, a potém do Konstantynopola; walczył przeciwko Węgrom w wojsku cesarza Emanuela, † 1156.

Boryskowickie Starostwo, niegrodowe. Było położone w wdztwie Mińskiém, powiecie Mozyrskim. W r. 1766 posiadał je Michał Jeleński, koniuszy mozyrski, opłacając z niego kwarty złp. 414 gr. 23, a hyberny złp. 90. Następnie posiadali je Oskierkowie.

Borysław, miasto w Galicyi, w obwodzie Samborskim. Przed dziesięciu jeszcze laty było małą wioseczką; skutkiem odkrycia obfitych źródeł nafty i pokładów wosku ziemnego liczy obecnie kilkadziesiąt tysięcy mieszkańców, żyjących w przeszło 20 tysięcach budek i szałasów rozrzuconych bez żadnego ładu, wygody i symetryi, produkujących tygodniowo do 18,000 cet. nafty i około 5000 cet. ścisłego wosku ziemnego, wydobywanych z przeszło 12,000 źródeł. Wydobywanie tych produktów odbywa się bez żadnych specyjalnych nauk i zastosowań, jak to ma miejsce w podobnych zakładach amerykańskich. Tutejsze źródła nafty nietylko są w możności zaspokojenia wszelkich zapotrzebowań mieszkańców, stałego lądu, ale mają tę jeszcze wyższość nad amerykańskiemi, iż posiadają obfite pokłady wosku ziemnego, którego tamte zupełnie są pozbawione.

Borysław, arcybiskup gnieźnieński, objął zarząd metropolii po śmierci Jakóba Świnki w 1313 r.; udał się zaraz do Włoch dla uzyskania święceń i zaniesienia skarg na Krzyżaków, którzy biskupstwo chełmińskie oderwali od archidyjecezyi Gnieźnieńskiéj; um. prawdopodobnie, wybierając się z powrotem do kraju, 1313 r.; z resztą rok śmierci nie pewny, gdyż podają daty 1307, 1311, 1312, 1314 r. i t. d.; wszelkich innych wiadomości również brak wielki.

Borysławski, herbu Szreniawa, towarzysz husarskich chorągwi. Wysłany przez hetmana Żółkiewskiego do Zaruckiego, atamana Kozaków Dońskich, o wydanie carowéj Maryny Mnischównéj, został pojmany przez księcia Trubeckiego i okrutną śmiercią zamęczony 1611 r.

Borysoglebsk, m. pow. w gub. Tambowskiéj, nad rz. Woroną, 9400 m. liczne fabryki łoju.—B. powiat, 5782 w. kw., a ludności 176,000.

Borysów, m. pow. w gub. Mińskiéj, na wyniosłym półwyspie lewego brzegu Berezyny, założone 1102 r. przez Borysa, księcia połockiego; pamiętne w r. 1514 pobytem króla polskiego Zygmunta I, i dwukrotném jego zwycięstwem wojsk nieprzyjacielskich. W wojnie Napoleona 1812 r. również pamiętne zaszły tutaj wypadki (ob. Berezyna). Liczy 4700 m. i prowadzi znaczny handel zbożem.—B. powiat, 8039 w. kw., i 100,000 lud.

Borysów, niegdyś m. w księstwie Razańskiém, nad rz. Oką, zburzone przez Mongołów w r. 1237.

Borysówka, wieś (słoboda) w gub. Kijowskiéj, nad rz. Worsklą, 27,000 m. Tu mieszkał Piotr W. w czasie wojny ze Szwedami.

Borysowskie starostwo, niegrodowe. Mieściło się w wdztwie Nowogrodzkiém, powiecie Orszańskim. W r. 1766 opłacano z niego kwarty złp. 13,519 gr. 14, a hyberny złp. 9000, było więc jedno z najzamożniejszych i największych starostw w Rzpltéj. Przed r. 1773 było w posiadaniu Ogińskiéj, kasztelanowéj wileńskiéj; oddzielną jednak konstytucyją sejmową z r. 1775, nadane zostało Michałowi i Helenie z Przeździeckich książętom Radziwiłłom, miecznikom w. ks. Lit., po których śmierci nadane zostało na lat 50 ich synowi ks. Ludwikowi. W tymże roku oddzielném prawém sejmowém umieszczono na tém starostwie summę złp. 400,000, na przeszłym sejmie z czopowego dla ks. Radziwiłła, kasztelana Wileńskiego, wyznaczoną, z warunkiem, iż nie wprzód rzeczone sstwo po śmierci samego księcia i małżonki jego podpadać ma prawu emfiteutycznemu, aż takowa summa sukcesorom jego wypłacona będzie.

Borystenes, starożytna nazwa rzeki Dniepru.

Borysz, na Rusi i Litwie, a *Litkup* w Polsce, znaczy obyczaj picia po zawarciu targu na jarmarkach bydła i koni. Wyraz ten pochodzi od tureckiego *barysz*, pokój; stąd *borysznik* w statucie litewskim oznacza świadka jakiego kupna.

Boryszewski, Borzyszewski z Boryszewic (Jędrzéj Poraj), arcybiskup lwowski od 1493 r., a zarazem biskup przemyski od 1498 r., wreszcie arcybiskup gnieźnieński i prymas 1503—1519 r., † w Łowiczu 1510 r. Mąż wielkiéj biegłości w sprawach publicznych, dla których niejednokrotnie w charakterze posła do Stefana, hospodara wołoskiego 1475 r., do cesarza Fryderyka III 1477 r. i do Macieja kr. węgierskiego 1479 roku był używanym. W 1503 r. prezydował na sejmie piotrkowskim stanom koronnym podczas nieobecności króla i choroby prymasa. Na synodzie łęczyckim uchwalił dwoje pogłównego na potrzeby kraju. Dochody arcybiskupie podniósł i odbudował zamki i wsi poniszczone. Szpital arcybiskupi uposażył dochodami własnymi i dziesięcinnymi. Swobód kościelnych gorliwym był obrońcą, na sejmie lubelskim 1506 r. stanął za prawem pierwszeństwa stanu duchownego w radzie senatu, tak że i nadal zasiadali biskupi, jak dawniéj, po obu bokach tronu. Po śmierci króla Alexandra, jako *interrex*, zgromadził sejm w Piotrkowie, na którym Zygmunt, w. ks. Litew. obrany został królem, i ukoronowany przez prymasa 1507 r. Wiersze Janickiego świadczą o zacnym jego charakterze, Krzycki zaś robi go pijakiem.

Boryszkowo, jezioro w. księstwie Poznańskiém, powiecie Wyrzyskim.

Borzen, po niem. *Borschen*, skała fonolitowa pod m. Biliną, w król. Czeskiém; podług Al. Humboldta, ma podobieństwo do szczytu góry wulkanicznéj Kotspax, w Ameryce. U jéj podnóża zamek ks. Lobkowica i źródła mineralne.

Borzęcin, ob. Bodzentyn.

Borzonasca, miasteczko we Włoszech, w dawnéj Sertynii, w prowincyi Chiasari, ma 5000 m. osławionych ze swoich łotrostw; fabryki sukna.

Borzowa, wieś w Węgrzech, w komitacie Tornańskim, w któréj istnieje jaskinia, głośna z tego, że z wiosną woda w niéj maźnie, a lód w lecie coraz bardziéj twardnieje, w zimie zaś zaczyna tajeć.

Borzychowskie Starostwo, niegrodowe. Leżało w wdztwie Pomorskiém, powiecie Kościerzyńskim. Przed r. 1664, powstało z oddzielenia pewnych dóbr starostwa Grudziąskiego, a mianowicie wsi Borzechowa, Osowa, Zblewa, Libichowowa, Bytonia, folwarku Zielona Góra i pustek Zimne Zdroje i Skrzynki. W r. 1771 posiadał je Jakób Przebendowski, kasztelanic elblągski, opłacając z niego kwarty złp. 4202 gr. 8, a hyberny złp. 1241 gr. 7. Prawem sejmowem z r. 1775, wyznaczona była oddzielna kommisyja w sporze o granice tego sstwa, które w tym roku posiadała Teofila z Działyńskich Potulicka.

Borzymin, wieś w gubernii Płockiéj, pow. Lipnowskim. Tu, nad traktem z Rypina do Dobrzynia, znajduje się starożytne słowiańskie horodyszcze, niegdyś do koła jeziorem oblane.

Borzymowa (Dersław z), doktór prawa, magister teologii, archidyjakon katedry krakowskiéj, był posłem na sobór bazylejski od Zbigniewa Oleśnickiego i kapituły krakowskiéj, gdzie nauką swoją i obejściem wielką u ojców soboru zjednał sobie powagę. Pozostałe po nim rękopisy nie były wydane.

Borzywój I, książę czeski. Zawarłszy przymierze ze Świętopełkiem morawskim, oburzył na siebie Ludwika, króla niemieckiego, który wysłał swe wojska do Czech pod dowództwem arcybiskupa Mogunckiego 872 r. Za staraniem ś. Metodego, arcybiskupa morawskiego, przyjął chrześcijanizm z żoną, ś. Ludmiłą, w Welehradzie 873 r., † 890 r.— B. II, syn króla Władysława. Wysłany w pomoc Henrykowi IV (1081 r.) do Włoch, zdobył Rzym (1083 r.). W sporze książąt polskich, Bolesława i Zbigniewa, wspierał drugiego. Wygnany z kraju 1107 r. W r. 1109 zdobył Pragę, ale nie na długo. W r. 1117, gdy Władysław dobrowolnie opuścił tron czeski, objął rządy po raz trzeci. W r. 1120 jednak, znowu musiał opuścić kraj i † 1124 r. w Węgrzech.

Bos (Lambert), ur. 1670 r. w Workum, w Fryzlandyi, filolog holenderski, † 1717 r. w Francker, jako profesor języka greckiego Pomiędzy innemi ogłosił drukiem: „*Vetus Testamentum ex versione septuaginta interpretum* (Francker 1709 r.); „*Eclipses graecae*" (tamże 1702 r) i „*Antiquitum Graecarum descriptio brevis*" (tamże 1714 r., kilkakrotnych doczekało się wydań).

Bosa, miasto portowe na wyspie Sardynii, w prowincyi Alghero, przy ujściu rzeki Terno do zatoki *Bosa*, 6600 m., ma garbarnie i piękne winnice.

Bosak, herb nadany 1826 r. Maurycemu, Józefowi i Ludwikowi braciom Hauke. Na tarczy w połowie ściętéj, od góry niebieskiéj, od dołu złotéj, lew w połowie niebieski, w prawo przed sobą trzymający bosak. W szczycie hełmu pół lwa złotego z bosakiem w prawo.

Bosak, narzędzie złożone z długiego drąga i osadzonego na nim haka żelaznego, często opatrzonego widełkami; w pierwszym razie bosak służy orylom do łapania na wodzie uchodzącego drzewa; w drugim, używane jest przy gaszeniu ognia. Także nazwa wozów, sań i koni nie kutych.

Bosc (Paweł d'Antic), lekarz, naturalista i technik francuski, ur. 1726 r., † 1784. Zawdzięczają mu początek huty szklanne w Ronelle i Servier (w Owernii); stracił na tem jednak majątek i wróciwszy do praktyki lekarskiéj, został lekarzem przybocznym króla. Prace jego razem zebrane p. t. „*Oeuvres*" etc. wyszły w r. 1780 w 2 tomach.—**Bosc** (Ludwik Augustyn Wilhelm), syn poprzedniego, naturalista francuski, ur. 1759 r., † 1828. W latach 1784—8 redagował „*Journal des Savants*", pod ministeryjum Rolanda był administratorem poczt, za terroryzmu ukrywał się w lasach Montmorency. W r. 1796 wysłany został przez dyrektoryjat jako konsul do Ameryki, nie przyjęty jednak przez rząd tameczny, który dyrektoryjatu nie uznał, odbywał

naukowe podróże po Ameryce północnéj, skąd wrócił z bogatymi zbiorami. Następnie był inspektorem ogrodów w Wersalu, członkiem akademii nauk, a w końcu profesorem przy ogrodzie królewskim. Najważniejsze prace jego są: „*Histoire naturelle des coquilles*" (5 tom., Paryż 1824); „*Histoire des vers et des crustacées*" (2 tomy, Paryż 1829).

Boscamp, ob. Lasopolski Boscamp.

Boscan Almogaver (Jan), ur. w XVI w. w Barcelonie, poeta hiszpański, † 1540; był pierwszym twórcą sonetu hiszpańskiego. Niektóre z jego sonetów stawia Bouterwek wyżéj nad sonety Petrarki. On także wspólnie z Garcilassem zaczął używać tercynów (w elegijach) i innych form włoskich. Sporządził wyborny bezrymowy przekład Muzeusa „*Hero i Leander*" i pisał nadto śliczne poemaciki alegoryczne w oktawach, opiewające miłość i zazdrość. Poezyje jego wydane p. t. „*Las obras de Boscan y algunas de Garcilasso de la Vega*" (Lizbona 1543), dotąd jeszcze są przez Hiszp. cenione.

Bosch van Haag, ob. Haag.

Bosch lub Bos (Hieronim), znakomity malarz holenderski, a jednocześnie miedzio-i drzeworytnik, ur. 1470 r. w Herzogenbusch, † 1530; przepędził większą część życia w Hiszpanii i szczególne miał upodobanie w tworzeniu obrazów dzikiéj fantazyi. Treścią ich jest po większéj części piekło, albo postaci dyjabelskie; inne znów mają charakter symboliczny, a inne jeszcze wzięte z życia i męki Chrystusa. Łatwość w nich niezaprzeczona, a koloryt celuje w nich dziwnym ogniem. Malowidła jego znajdują się w Eskuryjalu, Berlinie i Wiedniu. Przypisują mu także mnóstwo rycin oznaczonych nazwiskiem *Jer. Bosche* i *Bos.*

Bosch (Hieronim de), ur. 1740 r. w Amsterdamie, † 1811 jako kurator uniwersytetu w Leydzie. Był to bez zaprzeczenia najznakomitszy w nowszych czasach poeta łaciński i wszechstronny filolog. Jego „*Poemata*" wyszły po raz pierwszy w Leydzie 1803. Najważniejsze jego dzieło jest „*Anthologia Graeca*" (4 t, Utrecht 1795—1810), do którego van Lennep dodał tom 5-y (1822).

Bosch (Jan, hrabia van den), generał niderlandzki i minister, ur. 1780 r. w Herwynen, pod Bommel, w Geldryi. W r. 1797 w stopniu porucznika udał się do Indyj, a 1810 w randze pułkownika opuścił służbę, powrócił 1813 do Hollandyi, wystąpił stanowczo w sprawie domu Oranii, zaciągnął się powtórnie do wojska i 1815 został generał-majorem. Po zawarciu pokoju zajmował się gorliwie urządzaniem osad wojskowych. Mianowany 1830 generał gubernatorem w niderlandzkich Indyjach Wschodnich, powrócił do kraju 1835 jako minister osad. Złożywszy to urzędowanie 1839, pozyskał godność hrabiego i † 1844.

Bosco tre case, m. u stóp Wezuwiusza, w okolicy Neapolu, ma 9100 m. i wielką fabrykę rządową broni i prochu.

Boscovich czyli *Boskowicz* (Roger Józef), ur. 1711 r. w Dubrowniku (Raguzie), matematyk, astronom i filozof, † 1787. Wstąpiwszy do zakonu jezuitów, udał się do Rzymu i tam 1740 r. został profesorem matematyki i filozofii w *Collegium Romanum.* Wymierzył 1750—53 z polecenia papieża południk w Państwie Kościelném, został 1764 r. profesorem w Pawii, lecz porzucił to miejsce i po rozmaitych kolejach i zwiedzeniu całéj Europy, przeniósł się do Bassano, celem czuwania nad wydaniem dzieł swoich „*Opera pertinentia ad opticam et astronomiam*" (5 tom., Bassano 1785). Popadł następnie w melancholiję i obłąkanie. System swój filozofii natury wyłożył w „*Theoria philosophiae naturalis*", gdzie za podstawę zjawisk natury przyjmuje przyciąganie i odpychanie cząstek ciał. Podróże swoje opisał p. t. „*Journal d'un voyage de Constantinople en Pologne*". Zostawił też poemat dydaktyczny „*De solis ac lunae defectibus*".

Bose (Julijan von), generał pruski, ur. 1809 r., wstąpił do armii 1826, jako komisarz ministeryjum wojny występował na sesyjach sejmowych w obronie rządu, 1864 został generał-majorem. Podczas wojny austryjacko-pruskiéj odznaczył się w bitwach pod Padołem i Blumenau; w wojnie francusko-niemieckiéj 1870, jako dowódca 11 korpusu armii, ranny ciężko pod Wörth (16 Sierp.), nie brał udziału w dalszych działaniach.

Bosfor (starożyt. *Bosporus*, tureck. *Istamlub-Boghasi*), właściwie **B. Tracki**, *wołowy bród*, nazwany tak od podania, według którego Jo, w krowę przemieniona, przepłynąć go miała. Jestto cieśnina, łącząca morze Czarne z Propontydą czyli morzem Marmora, opatrzona silnemi fortyfikacyjami, wzniesionemi dla obrony leżącego nad nią miasta Konstantynopola.—**Bosforem Cymbryjskim** czyli **Cymmeryjskim**, nazywali starożytni cieśninę Kaffę czyli Jenikale; kraj zaś, leżący po obu brzegach téj cieśniny, stanowił niegdyś *państwo Bosforu*, założone na 500 lat przed Chr., nad którém kilka dynastyj (Archenaaktydy, Leukonidy i t. d.) panowało, i które ujarzmione najprzód przez Scytów, poddało się w końcu królowi Pontu, Mitrydatesowi. W końcu państwo to składało część cesarstwa Wschodniego, aż nareszcie Chazarowie, a późniéj Tatarzy niem owładnęli.

Bosgrawa (Jakób), jezuita, rodem z Anglii, przełożony kolegijum wileńskiego. Wysłany z rozkazu generała zakonu do Anglii, w czasie prześladowania katolików rzymskich, skazany został przez królową Elżbietę wraz z Edmundem Kampianem na śmierć, lecz na prośbę Stefana Batorego uwolniony, powrócił do Polski i tu życie zakończył.

Bosio (Franciszek Józef, baron), rzeźbiarz francuski, ur. 1769 r. w Monaco; 20 płaskorzeźb wykonanych na kolumnie Vendôme i mnóstwo innych pięknych utworów, zjednały mu sławę znakomitego artysty. Ceniony przez Napoleona, potém przez Ludwika XVIII, mianowany został przez Karola X baronem. Prace jego dłuta, już to treści mytologicznéj, już też portretowe, są bardzo liczne i wszystkie pełne wdzięku i harmonii, † 1845, jako dyrektor akademii sztuk pięknych w Paryżu. Wojciech Gutkowski przełożył jego „*Fundamenta początkowe reguł rysunkowych*" (Warsz. 1805).

Boskowic (Protazy z), biskup ołomuniecki (1457 —1482), w sprawach religijnych umiarkowany, z wyraźnego dopiéro rozkazu papieża opuścił króla Jerzego 1467 r. i stanął po stronie jego przeciwników. W r. 1471 był w Polsce w celu skłonienia króla Władysława, aby przyjął koronę czeską. W r. 1466 założył w Ołomuńcu pierwszą drukarnię w margr. Morawskiém. Starał się także o polepszenie stanu szkół, † 1482 r. — **Boskowic** (Ładysław z), synowiec poprzedniego, proboszcz w Bernie, uwolniony ze ślubów kapłańskich przez papieża, ożenił się 1493 r. z Magdaleną z Duby. Miłośnik nauk i sam wysoce uczony, zebrał w swych podróżach liczne rękopisy i księgi, narzędzia astronomiczne i muzyczne, oraz obrazy i inne osobliwości, † 1520 r.

Boskowicz (Roger Józef). Ob. Boscovich. — **Boskowicz** (Piotr), brat poprzedniego, poeta chorwacki, lingwista, matematyk, ur. 1705 r., † 1727. Między innemi przełożył „*Cyda*“ i t. d. na język chorwacki. — **Boskowiczowa** (Anica), poetka chorwacka, siostra poprzedniego, ur. w Dubrowniku, wyd. w r. 1758 „*Razgowor pastirski*“ (2 wyd. w Dubrowniku 1852 r.).

Bosna-Seraj, Bosna-Saraj czyli Sarajewo, stolica tureckiego ejaletu Bośnijskiego, przy ujściu rzeki Miljaczki do Bosny, 60,000 m.) gr.-kat. 5,000, kilkaset rz.-kat. reszta mahomet.), główne siedlisko handlu całéj Bośnii. Znajduje się tu przeszło 100 meczetów, fort i liczne fabryki broni. Powstało dopiéro za panowania tureckiego w miejscu trzech wsi. W r. 1697 zdobyte i spalone przez wojska austryjackie.

Bośnija, północno-zachodnia prowincyja Turcyi europejskiéj. Tworzy ona ejalet, składający się ze staréj Bośnii, części Kroacyi (tureckiéj), części Dalmacyi (tureckiéj) i Hercegowiny, pod zarządem oddzielnego paszy o trzech buńczukach; obejmuje 1268 mil kw. z ludnością 1,850,000 (Słowianie i Osmanowie); mahometanie stanowią większość, mniéjszość zaś kat.-rz. (125,000) i gr.-kat. (500,000). Cała B. poprzerzynana jest pasmami Alp Dynaryjskich, których wierzchołki do 7000 stóp wysokości dochodzą. Główna rzeka Sawa, płynąca w północnéj części, do któréj wiele pomniejszych rzek wpada, skrapia tę krainę; klimat jest w ogóle bardzo zdrowy i umiarkowany w nizinach. Grunta w niewielkiéj tylko części uprawne, dostarczają wszelkiego rodzaju zboża, kukuruzy, konopi, jarzyn, owoców i wina; chodują się tu głównie: owce, świnie, kozy i wyborny drób'. Pszczolnictwo jest w stanie kwitnącym. Handel znajduje się głównie w ręku Greków i Ormijan. Przemysł ogranicza się przeważnie na przedmiotach miejscowych potrzeb: broń wszelkiego rodzaju, wyroby skórzane i wełniane stanowią najważniejsze jego artykuły. Bośnija obfituje w źródła mineralne. Przeważającą liczbę ludności stanowią Serbowie. Z tych zaś będący mahometanami, stanowią arystokracyję tego kraju, dzielącą się na *bejów* i *agów*. Stolicą kraju jest miasto *Bosna-Seraj*. Ob. — *Dzieje B.* rozpadają się na trzy główne okresy 1) Niegdyś prowincyja Illiryi Wielkiéj, za panowania Rzymian należała do Panonii Konsularnéj; w r. 337 dostała się cesarstwu Wschodniemu. W w. V i VI była miejscem wojny pomiędzy Gotami, Słowianami i Awarami. Około r. 630 dostała się w posiadanie Słowian. Piérwszy raz Bośnią nazwany został przez Konstantego Porfyrogenetę kraj pomiędzy Dryną, Sawą, Uną i morzem Adryjatyckiém. — 2) W r. 641 Słowianie oswobodzili się od zwierzchnictwa cesarstwa Wschodniego i uorganizowali państwo federacyjne, złożone z oddzielnych żup, pod zwierzchnictwem wielkiego żupana. Budimir (874 r.), rezydujący w Prewale, utworzył banowiny czyli banaty. Ale wkrótce banowie zaczęli się wybijać z pod władzy wielkiego żupana. Pierwszym samoistnym banem Bośnijskim był Żelimir (940). Następnie byli Krzeszymir, Szczepan I, Krzeszymirowicz, Leget, syn natur. poprzedniego, który nie dopuścił do rządów prawego następcę Wukmira. Daléj panował Krzeszymir II, za którego czasów królowie węgierscy zaczęli rościć prawo do Bośnii i Chorwacyi z tytułu pokrewieństwa przez żonę Wukmira. Szczepan II mianowany był banem B. przez Bodina, króla serbskiego, którego uznał się lennikiem. Twerdko I podobnież uznawał nad sobą zwierzchnictwo serbskie. W r. 1120 król węgierski, Bela Urosz, nadał Bośniję swemu wnukowi Ładysławowi. Ponim panował Borycz, a potém Kulina (1168—1204). Za panowania tych ostatnich nastały przewroty społeczno-religijne, spowodowane przez Bogomiłów i innych. Następnie panowali Mikołaj i Sobiesław, który walczył z Tatarami na Polu Grobnickiém. Syn jego Ninosław wygnany został przez Węgrów, i król Bela oddał B. swemu bratu Szczepanowi, który znów odstąpił ją królowi Ładysławowi, a ten darował matce jego Elżbiecie. Właściwie w tym czasie panowało tu bezkrólewie. Następnie ci i owi tu władali. W r. 1322 objął rządy Szczepan III, ożeniony z Elżbietą, córką króla polskiego. Szczepan IV wojował z Chorwatami i z carem serbskim, Szczepanem Duszanem, który usiłował zjednoczyć wszystkie kraje serbskie. W r. 1335 objął rządy Twerdko II i ogłosił się królem bośnijskim pod imieniem Szczepana Twerdki I; rozszerzył granice państwa, zwyciężył Turków i posłał w pomoc królowi serbskiemu 20,000 wojska. Następcą jego był Szczepan Dabisza (1391), syn Mirosława, stryja Twerdki; daléj (1396) Szczepan Twerdko II, nieprawy syn Twerdki I, strącony z tronu przez Szczepana Ostoję (1397 r.). Gdy ten znów za swe okrucieństwa pozbawiony został tronu, wybrano syna jego, Szczepana Ostoicza (1418). Wszczęły się spory syna z ojcem i wspólne rządy. Następnie objął tron Szczepan Tomasz Ostoicz, i wojował z papieżem rzymskim oraz z Turkami. Za jego czasów i pod jego przewodnictwem odbywał się sejm w Konicy 1446 r., zwołany celem potępienia patarenów i manichejczyków, i zarazem ustanowienia praw administr. i sądowych. Król Szczepan zaduszony został przez brata Radisława i syna z nałożnicy Wojaczy. Żona jego Katarzyna wezwała w pomoc Turków, za co zobowią-

zała się płacić haracz, a następnie ustanowiła swym następcą papieża rzymskiego, i w nagrodę tego zapewne, franciszkanie zaczęli ją głosić za świętą. Mimo to wszystko, tron objął syn i zabójca króla Szczepana, Szczepan Tomaszewicz (1460 r.). Polegając na przyrzeczonéj pomocy przez papieża, Wenecyjan i Węgrów, wszczął wojnę z Turkami; a gdy posiłków nie otrzymał, uległ przemocy i zginął w boju 1463 r. Takim sposobem Bośnija dostała się pod panowanie tureckie. — 3) Machomet II obsadził kraj silném wojskiem; ze szlachty utworzył korpus janczarów (30,000), a zabrawszy 200,000 obojéj płci do niewoli, rozsprzedał wszystkich w Azyi. Mnóstwo innych mieszkańców wyemigrowało do Węgier i innych krajów. Tym którzy przyjęli mahometanizm, pozostawiono majątki ziemskie. Napróżno kusili się królowie węgierscy o odebranie Bośnii, a następnie cesarze niemieccy i inni o wyparcie Turków. Wojny te dawały tylko Turkom możność zaboru sąsiednich ziem, oraz zniewalały sułtanów do wytępiania ludności słowiańskiéj i osiedlania na ich miejsce Turków, Greków i innych. Nastała nareszcie chwila, gdy wszyscy Serbowie postanowili wyswobodzić się z pod jarzma tureckiego. W r. 1807 Jerzy Czarny, zdobywszy Białogród, wysłał zbrojny oddział do Bośnii, lecz polityka rządu francuskiego przeszkodziła oswobodzeniu tego kraju. Podobnież nie powiodła się druga wyprawa do Bośnii w r. 1809. W r. 1826 wszczął się w Bośnii krwawy bój z Turkami, spowodowany rozkazem sułtana co do wytępienia janczarów. Powstali oni pod dowództwem Alego, paszy zwornickiego, lecz wkrótce pokonani zostali. W r. 1831 wybuchło w Bośnii powstanie; następnie w r. 1836 i 1837, 1840 i 1846. Od r. 1853, w którym Churszyd Mehmed pasza wprowadził pewne reformy, stan Bośnii stał się znośniejszym, z wyjątkiem lat 1857 i 1858, w którym Mehmed Reszyd pasza dał powód do zaburzeń; następca zaś jego Kiani pasza zniewolił wielu swém postępowaniem do opuszczenia ojczyzny.

Boson, królestwo Arelatu (ob.) albo Prowancyi. Szwagier ces. Karola Łysego, wykradłszy Hermengardę, jedyną córkę cesarza Ludwika II, ogłosił się królem Prowancyi i panował do r. 888, zostawiając koronę swemu synowi Ludwikowi, który później został obrany cesarzem.

Bosovic, miasteczko na pograniczu wojskowém austryjackiém w okręgu pułkowym Romano-banackim, nad rz. Nora, ma 2470 m. i kopalnie miedzi.

Bosquet (Piotr Franciszek Józef), marszałek francuski, ur. 1810 r. w Mont de Marsan, depart. Landes, † 1861. Uczeń szkoły politechnicznéj, a potem szkoły wojskowéj w Metz, służył od 1834 w Afryce i do 1853 doszedł do stopnia generała dywizyi. Jako dowódca drugiéj dywizyi piechoty podczas wojny wschodniéj, umiejętném działaniem rozstrzygnął pomyślnie los bitwy nad Almą (25 Wrześ.) 1854; w bitwie zaś pod Inkermanem (5 Paźd. t. r.) jego rozporządzenia i taktyka przyczyniły się stanowczo do zwycięstwa, odniesionego przez sprzymierzonych. Mianowany dowódcą drugiego korpusu armii wschodniéj, kierował zręcznie 8 Wrześ. 1855 szturmem na Sebastopol, osobiście odznaczył się w zdobyciu Małachowa i tu niebezpiecznie został raniony. Mianowany senatorem, marszałkiem, otrzymał w końcu naczelne dowództwo w południowo-zachodniéj Francyi.

Boscha (Herman), ur. w Leenwarden 1755 r., znakomity filolog i poeta holenderski; pełniąc pierwotnie rozmaite obowiązki nauczycielskie, mianowany został 1806 r. profesorem historyi w Ateneum, w Amsterdamie, gdzie † 1819 r. Zbiór jego wybornych poezyj łacińskich p. t. „*Musa Daventriaca*“, wydany został 1786 r. Przełożył także na język holenderski Plutarcha „*Życiorysy*“ i Schillera „*Historyję rewolucyi niderlandzkiéj.*“ Dla młodzieży wydał 1794 r. p. t. „*Bibliyotheca classica*“ doskonały podręcznik do mytologii, starożytności i historyi.

Bosse (Abraham), sztycharz, ur. w Tours 1611 r., uczeń Callot'a, był profesorem perspektywy w królewskiéj akademii malarstwa i † w Tours 1678 r. Oprócz prac artystycznych, zostawił kilka dzieł naukowych w przedmiocie sztuki, któréj się poświęcał.

Bossi (Józef), malarz włoski, jeden ze znakomitszych przedstawicieli szkoły nowo-lombardzkiéj; ur. w Busto-Arsizio, w Medyjolańskiém 1777 r., † 1816 r. w Medyjolanie, kształcił się w Rzymie na arcydziełach Rafaela; przygotował wyborny rysunek *Wieczerzy* Leonarda da Vinci i napisał o tym utworze szacowne dzieło: „*Del cenacolo di Leonardo da Vinci*“ (Medyjol. 1810).

Bossi (Józef Karol Aurelijusz baron de), liryk włoski, ur. w Turynie 1758 r., † 1823 w Paryżu. W młodym wieku był już posłem dworu sardyńskiego w Petersburgu; za czasów Napoleona zarządzał Piemontem, potém jako konsul francuski udał się do Jass i Genui; był prefektem departamentu Ain, później La Manche; nareszcie wyniesiony do godności barona, został kawalerem legii honorowéj. Po restauracyi wrócił znowu do służby sardyńskiéj, lecz uwolniony został w r. 1815. Odzie włoskiéj nadał formę dramatyczną w duchu Pindara. Jest także autorem kilku dramatów w pierwszéj napisanych młodości, a zalecających się żywém przedstawieniem, ognistą fantazyją i dytyrambicznym tonem. Poezyje jego wyszły w ogólnym zbiorze w 3 tomach 1799—1814; najcelniejszym z nich jest poemat o rewolucyi francuskiéj p. t. „*Oromasia.*“

Bossi (Ludwik hrabia), archeolog i historyk włoski, ur. 1758 r. w Medyjolanie, † tamże 1835 r.; był najprzód kononikiem katedry medyjolańskiéj, później jako stronnik Francuzów, prefektem archiwów królestwa Włoskiego. Pisał w przedmiotach religijnych, lingwistycznych i historyi naturalnéj; największą sławę zjednały mu jego prace historyczne, a z tych najważniejsze są: „*Storia della Spagna*“ (8 t. Medyjol. 1818) i „*Istoria d'Italia*“ (19 tomów, Medyjolan 1819—23). Oprócz tego napisał 80 większych lub mniejszych dzieł, a między temi jeden tom tragedyj i kilka komedyj. Wie-

ie rozpraw i artykułów umieszczał w „*Bibliotheca italiana*.“ Jako estetyk posiadał więcéj uczoności, aniżeli smaku. Mimo to jego „*Introduzione allo studio delle arti del disegno*“ jest książką bardzo szacowną.

Bossuet (Jakób Benign), biskup. Meaux, kaznodzieja, historyk, filozof, teolog, jeden z najznakomitszych mężów Francyi, ur. 1627 r. w Dijon, † 1704 r. Początkowe nauki pobierał w kolegijum jezuickiém w Dijon, następnie kształcił się w Paryżu, studyjując obok ojców kościoła, literaturę klasyczną i filozofię Kartezyjusza; 1652 r. został doktorem Sorbony i kanonikiem w Metz, z poleceniem nawracania tameczných ewangelików, 1661 r. kaznodzieją dworskim, 1638 (w nagrodę nawrócenia marszałka Turenne'a) biskupem w Condom, 1670 ochmistrzem delfina, 1671, złożywszy z powodu nowych zajęć urząd biskupi, członkiem akademii, 1681 biskupem w Meaux. Wymową swoją, na zgromadzeniu duchowieństwa francuskiego 1682 r., sprawił tyle, że przyjęto ułożone przezeń 4 artykuły, zabezpieczające swobody kościoła gallikańskiego i prawa króla, wobec roszczeń papieskich. Jako zręczny światowiec, nadawał ton opinijom panującym na dworze Ludwika XII. Wymowa jego, pełna niespodziewanych i świetnych myśli, więcéj ma wartości pod względem estestycznym, niż religijnym. Celował szczególniéj jako mówca okolicznościowy. Mowy miane przy trumnie księżny Orleańskiéj (w polskim przekł. Pawła Czajkowskiego, Krak. 1825) i Kondeusza, uchodzą za arcydzieła w tym rodzaju krasomówstwa. Wielką działalność rozwijał także B. w zwalczaniu i nawracaniu protestantów. Usiłowania jego wszakże, podejmowane wspólnie z Leibnitzem (1690) w celu połączenia kościoła rzym.-kat. z ewangielickim, były bezowocne. Bo w istocie trudne to było zadanie dla chwalcy odwołania edyktu nanteńskiego. W ostatnich życia latach zwalczał kwijetyzm pani Guyon i uwikłał się w namiętną i niezaszczytną dla siebie walkę z jéj obrońcą Fénélonem (ob.). Z ogromnéj liczby dzieł, najważniejsze: „*Exposition de la doctrine de l'Église catholique sur les matières de controverse*“ (Paryż 1671, na polski tłumaczył Skrzynecki 1781 i ks. M. Korczyński, Lwów 1827); „*Histoire des variations des églises protestantes*“ (Paryż 1688); „*Defensio declarationis celeberrimae, quam de potestate ecclesiae sanxit clerus Gallicus a. 1682*“ (Luxemb. 1730); „*Discours sur l'histoire universelle, jusqu'a l'empire de Charlemagne*“ (Paryż 1681, z pośmiertnych materyjałów doprowadzona do 1661, Paryż 1805); jest to książka napisana dla nauki Delfina, pierwsza genijalna próba filozoficznego traktowania historyi, ale ze stanowiska monarchiczno-ortodoxyjnego; „*Politique tirée de l'Écriture-Sainte*“ (Paryż 1709); „*Introductions à la philosophie*“ (Paryż 1722), najcelniejsze z pism jego filozoficznych. „*Mowy pogrzebowe*“ przełożył na polski Cukrowicz (Krak. 1838). Z kompletnych wydań słynne benedyktyńskie (43 tomów, Wersal 1815—19), z obszerną bijografiją B. przez kardynała Bausset, najnowsze 1859—65 (30 t.). Pisali o B., oprócz Bausseta, Feder (4 t. 1820) i Réaume (1869—70).

Bossut (Karol), matematyk francuski, ur. 1730 r. w Tartaras, pod Lyonem, † 1818 r.; od 1752 r. profesor matematyki w Mezières, a od 1768 r. w Metz, stracił to miejsce za rewolucyi. Cesarstwo dopiéro wydobyło go z zapomnienia, został członkiem instytutu i examinatorem w szkole politechnicznéj. Pracował nad różnemi działami matematyki, a przedewszystkiem nad hydrodynamiką. Dzieł zostawił wiele; wymienimy tu: „*Recherches sur la construction la plus avantageuse des dignes*“ (1764); „*Essai sur l'histoire générale des mathématiques*“ (2 t. Paryż 1810). Wydał dzieła Pascala w 15 tomach, do nich dodał rozprawę o życiu i pismach tego uczonego.

Bossuta lub **Bodzanta**, był arcybiskupem gnieźnieńskim za czasów Mieczysława i po ucieczce Ryxy, † 1038 r.

Bostandżi, t. j. dozorcy ogrodów, turecki oddział wojska, złożony z 600 ludzi, mających sobie poruczoną straż seraju. Dowódzca jego nazywa się *Bostandżi-Basza*, i jednocześnie zarządza ogrodami i pałacami letniemi sułtana.

Boston, stolica stanu Massachussets, w Ameryce północnéj, nad zatoką Boston albo Massachussets, liczy przeszło 220,000 m. i po New-Yorku jest najpierwszém miastem handlowém i portowém w Stanach Zjednoczonych Ameryki północnéj. Pośród budowli miejskich odznaczają się: pałac rządu stanowego, bazar, w którym najpierwéj lud do powstania przeciwko Anglii pobudzono, giełda z gmachem pocztowym, dom sądowy, komora celna, ratusz, szpital Massachussets, więzienie i t. d. W Bostonie znajduje się 100 kościołów, liczne szkoły i zakłady naukowe, ateneum, akademija amerykańska kunsztów i nauk, kilka biblijotek, z których biblijoteka miejska liczy 160,000 t., biblijoteka ateneum 100,000 t., a rządowa 29,000 t. i inne. Instytutów dobroczynnych, jak szpitali, domów przytułku, poprawy, znajduje się tu tak wiele, że ledwie jakiekolwiek inne miasto na ziemi może być w tym względzie porównywane z B. Pod względem naukowym miasto to uważane jest za prawdziwe Ateny Ameryki. Handel Bostonu jest z Europą i wszystkimi amerykańskimi portami ogromny, a działalność fabryczna nader ożywiona. Miastem zostało 1630, lecz ustawę miejską pozyskało dopiero w r. 1821. Tutaj w miesiącu Grudniu 1773 r. wybuchła pamiętna rewolucyja amerykańska, i tutaj urodził się Benijamin Franklin.

Boston, miasto w angielskiém hrabstwie Lincoln, niedaleko ujścia rz. Witham, liczy 15,000 m.; w wiekach średnich było ważném miastem portowém i handlowém.

Boston, gra towarzyska w całkowite dwie talije kart francuskich, dla czterech osób; główną zasadą téj gry jest zrobić jak najwięcéj lew, albo żadnéj. Ilość zrobić się mających lew powinna być zapowiedzianą. Najmniejsza gra jest 5 lew i to się nazywa *bostonem*; każda lewa nadrobiona lub niedorobiona, tudzież honory, bywają opłacane.

Najwyższą grę stanowi *szlem* zapowiedziany, w którym 13 lew zrobić należy. Jeżeli grający chce tylko jednę lewę zrobić lub żadnéj (mizerę), i to także zapowiedzieć powinien, a w tym razie najwyższą grą jest *wielka mizera otwarta*, przy któréj wszyscy karty rozkładają, a grający żadnéj lewy zrobić nie powinien. Obrachunek wygranéj dosyć jest skomplikowany, zasadę bowiem stanowią w nim kolory podług oddzielnych tabelek. Mnóstwo reguł nadaje téj grze zajmujące urozmaicenie.

Bostra albo **Bosra**, w starożytności wielkie, warowne miasto w Arabii skalistéj, stolica Edomitów, niegdyś przez Alexandra W. i Judę Machabeusza zdobywane (150 prz. Chr.). Powiększone przez Rzymian, zostało przez Trajana przeznaczone na stolicę prowincyi Arabii i nazwane *Nova Trajana Bostra*. Późniejszymi czasy Bostra była rezydencyją arcybiskupa i tu odbył się 244 (247) *sobór bostrański* przeciwko Berylijanom.—Obecnie B. zupełnie podupadło.

Boswell (Jakób), znakomity pisarz angielski, ur. 1740 r. w Edymburgu, † 1795 r. Pierwotnie adwokat, przy pomocy swego przyjaciela Samuela Johnson'a, otrzymał w Londynie beletrystyczne wykształcenie i, po odbytych w Europie podróżach, ogłosił drukiem: „*Account of Corsica with memoirs of general Pasquale di Paoli*“ (Glazg. 1768); „*Journal of a tour to the Hebrides with Johnson*“ (Londyn 1774), i po śmierci Johnsona „*Life of S. Johnson*“ (Londyn 1791), które, podług krytyków angielskich, uchodzi za arcydzieło w literaturze bijograficznéj.—Jego starszy syn B. (Alexander), ur. 1775 r., napisał mnóstwo w tonie ludowym pieśni szkockich, zebranych w dziele „*Songs, chiefly in the Scotish dialect*“ (Edymburg 1803), i powieści obyczajowych w formie dyjalogu pod tyt. „*Edinburgh, or the ancient Royalty*“ (Edynb. 1810). Oprócz tego wydał kilka pomników starożytnéj literatury szkockiéj. Podniesiony 1821 do godności baroneta, † 1822 r.—Młodszy brat tego ostatniego B. (Jakób), ur. 1779 r., † 1822 r., zasłużył się piękném wydaniem dzieł Shakspeare'a (21 tomów, Londyn 1821).

Boswellia (*Wonilan*), rodzaj roślin z rodziny Terpentyńcowych, z plemienia Osoczynowych (*Burseraceae*), drzewa balsamiczne, wschodnio-indyjskie, z białymi kwiatami. Pień gatunku B. *glabra* używa się na maszty, żywica przezeń wydzielana stanowi kadzidło. B. *serrata* wydaje przez nacięcie gumę, która, jak to w ostatnich czasach poznano, jest jednoznaczną z *olibanum* czyli kadzidłem indyjskiem.

Bosworth lub Market-Bosworth, miasto w angielskiém hrabstwie Leicester, 1100 m. W pobliżu tego miasta Ryszard III w bitwie 22 Sierpnia 1485 z hrabią Ryszmondem, późniejszym Henrykiem VII, stoczonéj utracił życie i koronę.

Bosworth (Józef), ur. 1788 r. w Derbyshire, duchowny anglikański najprzód w Amsterdamie, późniéj w Rotterdamie, od 1822 r. żyjący prywatnie, badacz języka anglosaxońskiego. W r. 1823 wydał gramatykę, a 1838 r. słownik i kilka starożytnych pomników tego języka.

Böszörmeny, *Rácz* albo *Hájdú*, w Węgrzech, stolica okręgu Hajduków, obecnie w komit. Półn.-Biharskim; 15,000 m. wyzn. ewang.-refor. Znakomita hodowla bydła.— B. *Bereg*, m. w komit. Południowo Biharskim.

Bot (*Both*), dawna miara holenderska do wina, zawierająca 152 stoopów, 425,6 litra czyli kwarty. Bot wina w Królewcu zawiera dwa oksefty i 171, a w Gdańsku 11, 149 garncom.

Bota, miara do płynów w Hiszpanii, zawierająca 30 Arroba (ob.).

Botanika (z gr. *botane*, ziele, roślina), część historyi naturalnéj, zajmująca się zbadaniem świata roślinnego. B. może się zastanawiać nad zjawiskami życia roślin w ogólności, albo téż zajmować się poznawaniem oddzielnych świata roślinnego postaci; stąd pierwszy podział téj nauki na B. *ogólną* i na B. *szczegółową*. B. ógólna zajmuje się najpierw opisaniem części rośliny, jéj organów, stąd mamy *organografiję*, *morfologiją botaniczną*. Jeżeli kształty te badamy co do ich budowy wewnętrznéj, pod względem części pierwotnych, z których są złożone, mamy *naukę o tkankach roślinnych*, *histologiję roślin*, pospolicie *anatomiją roślin* zwaną. Każda część rośliny, każdy jéj organ, przeznaczony jest do właściwéj czynności, których ogół wewnętrzne życie rośliny stanowi; zbadanie tych czynności jest przedmiotem *fizyjologii roślinnéj*. I ta wszakże rozpadać się może na odrębne gałęzie. Jeżeli badamy historyję rozwoju rośliny i jéj części, od pierwszego zarodka aż do ostatniéj dojrzałości, otrzymujemy t. z. *biologiję roślin*; gdy poszukiwanie objawów fizyczno-chemicznych życia roślinnego, stanowi właściwą *fizyologiję roślin*. Badanie chorobliwych zmian w roślinach, jest przedmiotem *patologii roślin*. B. szczegółowa zajmuje się przedewszystkiem opisaniem świata roślinnego, jako *botanika opisowa*, czyli *fytografija*. Z opisaniem atoli roślin łączy się bezpośrednio ich porządkowanie, *taksonomija* czyli *systematologija*. Tu botanik usiłuje odgadnąć prawo zestawienia roślin wedle ich podobieństwa i pokrewieństwa, i utworzyć *układ przyrodzony* (*system naturalny*). Obok botaniki opisowéj, konieczne jest badanie roślin względnie do miejsca i czasu: pierwsze okazuje zależność ich od gruntu i klimatu i stanowi *geografiję roślin*, drugie poszukuje początków życia roślinnego przed milijonami lat i prowadzi rozwój jego przez wszystkie epoki geologiczne jest to *paleontologija roślinna*, czyli *paleofytologija*. Jeżeli do tego dodamy zależność wzajemną życia roślinnego i zwierzęcego, będziemy mieli tak zwaną przez Karola Müllera z Halli *botanikę kosmiczną*. Powyższe gałęzie B. objąć można nazwą B. *czystéj*, w różnicy od B. *stosowanéj* czyli *praktycznéj*, wynikającéj ze stanowiska człowieka pod względem jego potrzeb do świata roślinnego, a która naturalnie rozpada się na kilka gałęzi, jak B. *rolniczą*, czyli *gospodarską*, *leśną*, *ogrodową*, *lekarską*, *techniczną*. Jeżeli uwzględnimy stosunek piękna łączący człowieka ze światem roślinem, otrzymamy B. *estetyczną*, czyli *estetykę świata roślinnego*; do tego zaś przybywa jeszcze wzgląd etyczny, jeżeli bada-

my naukowo wpływ danéj roślinności na umysł człowieka, tak zwana przez Humboldta *fizyjognomika roślin*. *Botaniczną synonymiką* zowie się podawanie różnych nazw naukowych lub ludowych rośliny. Od czasów Linneusza nazwa każdéj rośliny składa się z dwóch wyrazów, z których jeden jest nazwą rodzajową, drugi, najczęściéj przymiotnik, gatunkową. Dla uniknienia zamięszań dodaje się zwykle w skróceniu nazwa autora, który tę nazwę wprowadził lub użył; jak np. Lin. (Linneusz), R. Br. (Robert Brown), Syr. (Syrenijusz). Pomoce obserwacyj botanicznych stanowią wycieczki (ekskursyje), podróże naukowe, zielniki, rysunki, ogrody botaniczne, t. j. ogrody zakładane w celach naukowych, do czego niezbędne są i tak zwane cieplarnie, o różnéj temperaturze, jak 8°, o 12° 15° R (cieplarnia ciepła), 20°—30° R (gorąca). Pierwszy ogród, dla celów naukowych przeznaczony, założony był w Pizie 1544 r. przez Koźmę z Medyceusza, księcia Florencyi; istotne ich jednak rozpowszechnienie datuje się dopiero od wieku XVII. Słynny ogród w Kew, założony został w 1567 r., w Rzymie 1568, w Heidelbergu 1597, w Paryżu 1626, w Berlinie 1663, w Petersburgu 1725, w Wiedniu 1753. W Polsce liczne ogrody na wzór włoski zakładane były za Zygmuntów, a za Jana III na wzór francuski; ogród botaniczny krakowski powstał w r. 1774, potém powstały wileński w 1778, krzemieniecki 1805, z którego w 1833 r powstał kijowski. W Warszawie królowa Maryja Kazimira założyła dwa ogrody botaniczne, jeden pod zamkiem królewskim, drugi obok pałacu Kazimierowskiego, które atoli zostały zaniedbane. W r. 1810 urządzony został ogród bot. przy pałacu Kazimierowskim, następnie dopiero przeniesiony na obszerny plac, należący do Łazienek Królewskich. Obecnie i kolonije europejskie zamorskie posiadają wspaniałe ogrody botaniczne. Dalszą pomocą niezbędną dla botanika, jest lupa i mikroskop, a w badaniach życia roślinnego, cały zasób wiadomości fizycznych i chemicznych. Nad rozwojem B., oprócz ogólnych akademij naukowych, pracują i oddzielne towarzystwa botaniczne.

W *historyi botaniki* rozróżnić możemy 5 peryjodów, z których pierwszy ciągnie się nie mniéj nad 2000 lat, od Arystotelesa do początków wieku XVI. Arystoteles jest w każdym razie pierwszym umiejętnym badaczem życia roślinnego, pisma jednak jego botaniczne zaginęły; po nim wymienić jeszcze należy ucznia jego Teofrasta i Dioskorydesa w I w. po Chr. Dzieło Dioskorydesa, obejmujące około 1200 roślin, było jedyném źródłem wiadomości botanicznych przez XV wieków. Cechą drugiego peryjodu sięgającego do połowy w. XVII, jest początek samodzielnego badania, własnych obserwacyj. U wstępu spotykamy tu Ottona Brunfelsa, podającego nowe opisy roślin z rysunkami. Gessner pierwszy wpada na myśl porządkowania roślin wedle organów rozrodczych. Do wieku XVI odnoszą się i pierwsi pisarze o roślinach w Polsce, mianowicie: Dr. Szymon z Łowicza (1532), Falimierz (1534), Hieronim Spyczyński (1542), Marcin Siennik (1568), Wojciech Oczko (1581), a zwłaszcza Dr. Marcin z Urzędowa (1595) i Szymon Syreński (1613); wszystkie te prace obejmują spisy przeważnie roślin pożytecznych, głównie lekarskich. W początku w. XVII Caesalpinus, Alpini, Lobelius, Delchamp, i i. doprowadzili liczbę opisanych roślin do 5500. Peryjod trzeci dziejów botaniki dochodzący do Linneusza rozpoczął się znakomitemi pracami braci Bauhinów, a nacechowany głównie użyciem mikroskopu, przy pomocy którego Grew, Malpighi i Leewenhoek (1670—5) zbadali pierwsi wewnętrzną budowę roślin. Rocy (1703), Morison (1715), Rivinus (1690), Magnol (1689), a zwłaszcza Tournefort (1719), kładą ścisłe podstawy nomenklatury i systematyki. Podróże powiększają liczbę znanych roślin, a pod te czasy przypada i początek chemii roślin. Peryjod ten przypada na upadek nauk w Polsce, mimo to, można chlubnie przytoczyć kilka nazw zasłużonych, jak Joannicki (1616), Elhaf (1643), Jonston (1646), Bernic (1651), Brein (1612), Rzączyński (1721), Erndtel (1730). Peryjod czwarty sięga od Linneusza do Jussieu'go. Linneusz wprowadzeniem układu opartego na organach płciowych i ustaleniem nomenklatury botanicznéj, nadał botanice cechę istotnie umiejętną, i odtąd dopiero rozpoczyna się istotne badanie roślinności różnych krajów europejskich i zamorskich. Na schyłek w. XVIII przypadają ważne dla kraju naszego prace Kluka (1780), Giliberta (1782) i Stanisława Jundziłła (1791). Piąty peryjod, idący od Jussieu'go do ostatnich czasów, może być nazwany okresem rozwoju systemów naturalnych. Materyjał, przygotowany poprzednio przez Adansona, Oedera, Gärtnera i Bernarda Jussieu, obrobił dopiero Antoni Wawrzyniec Jussieu i wystawił pierwszy układ naturalny, t. j. układ, w którym rośliny zestawione są nie wedle jednego organu, ale wedle ogólnego podobieństwa, i połączone w rodziny. Po Jussieu'm powstałowiele innych układów, a tworcami ich byli Oken (1821), Reichenbach (1828), Bortling (1830), Unger i Endlicher (1838), Lindley (1834), Willkom (1854). W tym czasie fizyologija roślin staje się nauką poważną i oddziaływa na powstanie rolnictwa racyjonalnego; geografiję roślin tworzy Humboldt, a materyjał botaniczny tak się powiększa, że przez jednego człowieka w części zaledwie poznanym być może. Liczba pracowników tak wzrosła, że wyliczenie ich w tém miejscu jest niepodobieństwem. Oprócz powyższych przytoczymy jeszcze nazwiska. Robert Brown, Wildenow, De Candólle, Koch, De Bary, Schleiden, Mulder, Mohl, Naegeli, Schacht, Pringsheim, Sachs i Darwin, który teoryją swoją zarówno na zoologiję jak i botanikę oddziałał. W bieżącym wieku, z dosyć licznego koła pracowników u nas, jedni ukazywali światu z bogactwo flory polsk., inni ze stanem nauki ogół zapoznawali; poprzestaniemi tu na samem ich wymienieniu odsyłając co do ich prac podwłaściwe nazwiska: Besser, Andrzejowski, Szubert, Górski Józef Jundziłł, Zawadzki, Herbich, Jakób Waga, Czerwiakowski, Pisulewski, Chałubiński, Warszewicz, Aleksandrowicz, Cieńkowski

i i.— *Literatura botaniczna* zajmuje godne miejsce w rzędzie innych literatur naukowych; dosyć przytoczyć, że Pritzel w „*Thesaurus literaturae botanicae*" do r. 1850 naliczył 1500 dzieł botanicznych w tym wieku wydanych. Odsyłając co do monografij do szczegółowych wyrazów, tu przytoczymy ogólne podręczniki botaniki: Decandolle (1813), Nees v. Esenbeck (1820), Endlicher i Unger (1843), Willkom (1854), Payer (1860), Schacht (1860), Karsten (1865), Hofmeister (1865), Sachs (1871). Z popularnych: Schleiden (1858), Rossmässler (1855). Z dzieł polskich: Pisulewski (1845), Chałubiński (według Jussieu'go, 1849), Podymowicz (z Genlis, dla kobiet), Leśniewski (1859), Pacewicz (1867), Pokorny (1858), Berdau (według Schleichera 1870), a zwłaszcza Historyją roślin J Wagi według Figuier'a (3 t. 1872). Z dzieł traktujących botanikę stosowaną techniczną: Henze (1860),—leśną: Dietrich (1867), Wesmael (1866),—lekarską: Czerwiakowski (1861), Henkel (1862). Znaczna też jest liczba pism specyjalnych poświęconych botanice, jak Walpera: „*Annales botanices systematicae*", Pringsheima „*Jahrbücher für wissenschaftliche* B." Rabenhorsta „*Hedwigia*" i i.

Botany-bay, zatoka przy wschodnim brzegu Nowéj Holandyi, na południe od Sydney, należąca do prowincyi Cumberland, w Nowo-Południowéj Walii. Została odkrytą 1770 r. przez Cook'a i okolice jéj przeznaczone zostały 1788 przez rząd angielski na osadę dla przestępców, skazanych na wygnanie; lecz kiedy pierwszy ich transport wysłany pod nadzorem Artura Philipps przybył na miejsce, kraina ta uznaną została za nieodpowiednią swemu przeznaczeniu, obrano zatem na ten cel okolicę daléj ku północy posuniętą, nad zatoką Port-Jackson

Botanybay'ska żywica, ob. Akaroidowa żywica.

Botas, tak zowią się w Hiszpanii worki ze skóry kozłowéj do przechowywania wina.

Bötcher (Daniel), mincarz miasta Torunia, od 1760 do 1762. Do niego odnoszą się głoski *D. B.*, które znajdujemy na monetach toruńskich Augusta III.

Botero, (Jan), *Benezyjuszem* zwany, historyk i geografwłoski, ur. 1540 w Bene, w Piemoncie, był sekretarzem kardynała Borromeusza, † 1617 jako opat ś. Michała dela Chiusa, w Turynie. Napisał ważniejsze dzieła: „*Della ragione di stato*" (Wenecyja 1589); „*Relazioni universali*" (Rzym 1592); „*Principi christiani*" (2 tomy, Turyn 1601—3), i „*Dell memorabili de personagi illustri*" (Brescia 1610). Drugie z dzieł powyższych: „*Relazioni universali*"; było trzykrotnie wydawane w tłumaczeniu polskiém, w latach 1609, 1613 i 1659. Rozdział zaś w którym Polskę opisuje, wyszedł także osobno w elzewirskich zbiorach 1626 pod tyt. „*Joan. Boteri Poloniae descriptio*".

Both (Andrzej i Jan), dwaj sławni malarze z Utrechtu, ur. 1609 i 1610, uczniowie Bloemart'a, udali się do Rzymu, gdzie Andrzej poświęcił się malowaniu portretów, Jan zaś krajobrazów. Pierwszy, utonął w Wenecyi 1650, Jan powrócił do Utrechtu i tu † tegoż samego roku. Obaj wykonywali także doskonałe miedzioryty własnych obrazów. Dzieła swoje wzajemnemi uzupełniali pracami, Andrzéj bowiem w krajobrazach swego brata malował figury, obaj zaś potrafili zawsze zachować jak największą zgodność. Pejzaże ich celują pięknością bardziéj idealną, wielkiemi formami i miękkością przyrody włoskiéj, szczególną zaletę stanowi wrażenie ogólne, niezrównana harmonija całości.

Both (de), Gustaw ur. 1772, † 1835; wydał w Berlinie 1807: „*Relation der Schlacht bei Pultusk, Preusisch-Eylau, Heilzberg, Friedland*" z planami, z tłum. franc.

Bothnija, średniowieczna nazwa kraiów leżących nad zatoką botnicką.

Bothwell, wieś w Szkocyi, w hrabstwie Lanark, nad Clydą; prowadzi przez nią most **Bothwell-Bridge**, od którego zwycięstwo księcia Monmonth, odniesione 21 Czerw. 1679 nad Covenanterami, nazwane zostało.

Botnicka odnoga, utworzona z północnéj części morza Baltyckiego, na północ wysp Alandzkich, pomiędzy Szwecyją i Finlandyją rossyjską położonéj; długa na 80, szeroka na 25 mil, pokryta jest mnóstwem wysepek, łożysk piaszczystych, rafi skał utrudniających żeglugę. Północna jéj część zwaną jest przez mieszkańców Botten-Vicken, południowa Botten Hafvet. W zimie zamarza zupełnie, tak, że ze Szwecyi do Finlandyi na saniach przebywać ją można.

Botockie Starostwo, niegrodowe. Leżało w księstwie Żmudzkiém, powiecie Widuklewskim. Opłacano z niego kwarty od r. 1786 Złp. 1041 gr. 19 Przed r. 1773 posiadali je Stanisław i Potencyjan na z Micewiczów Odachowscy. Konstytucyją jednak sejmową z r. 1775, nadano je prawem emfiteutycznem, wraz z starostwem Bracławskiém, Bogusławowi Duninowi Tomaszewiczowi, sędziemu grodzkiemu i posłowi z powiatu Bracławskiego, a to po zejściu obojga małżonków Odachowskich.

Botokudy, dziki naród Indyjan, żyjący w dziewiczych lasach wschodniéj Brazylii (pomiędzy rzekami Rio-Doce; i Rio-Pardo). Botokudy chodzą zupełnie nago i w przekłutych dolnych wargach i uszach noszą wielkie drewniane ozdoby. Z łuków strzelają doskonale; żyją głównie z polowania i łupieży. Są także ludożercami; część ich osiadła uprawia maidiok i kukurydzę, inni są koczownikami; wierzą w złych duchów i wywodzą prawie wszystkie zjawiska natury od księżyca. Liczba B. ciągle się zmniejsza i bliska jest chwila, gdy znikną zupełnie z powierzchni ziemi; przyczyną tego główną jest tępienie ich przez białych.

Botomaj, rzeka w obwodzie Jakutskim, wpada do Leny przy osadzie t. n. Tutaj jakuci dobywają rudę żelazną, z któréj wyrabiają wszystkie potrzebne naczynia i narzędzia (do tysiąca pudów rocznie).

Botoszany lub **Botuszany, Botoczany**, m. pow. w księstwie Rumuńskiém (w Mołdawii), 5750 m.; największe w tym kraju jarmarki, handel wełną i tytuniem sięga Brodów i Lipska.

Botryni (Szymon), rodem z Prus, otrzymał w Bononii stopień doktora i był lekarzem króla Stefana Batorego. Opisał wierszem rozmaite choroby i lekarstwa na takowe.

Botrytis, mały grzybek z rodziny pleśniaków, którego gatunki, rozwijając się w różnych organizmach zwierzęcych i roślinnych, żyją ich sokami i sprawiają w nich zgubne choroby. *B. bassiana* sprawia chorobę jedwabników, zwaną *muskardyną*. *B. infestans* (*Perenospora infestans*) jest przyczyną zarazy kartofli, która w ostatnich czasach sprawiła istne przerażenie. Por. Du Bary „*Die gegenwärtige Kartofelkrankheit*“ (Lipsk 1861), oraz pracę w 20 tomie 4 seryi „*Annales des sciences naturelles*“.

Botta (Karol Józef Wilhelm), poeta i historyk włoski; ur. 1766 w San Giorgio del Caravese, w Piemoncie, † 1837 w Paryżu. Początkowo studyjował w Turynie medycynę. Za sprzyjanie rewolucyi francuskiéj aresztowany 1792, uwolniony 1794, wstąpił do francuskiéj armii alpejskiéj, jako lekarz wojskowy; po zdobyciu Piemontu został 1799 członkiem rządu tymczasowego, a po bitwie pod Marengo członkiem piemonckiéj konsulty. Zasiadając w ciele prawodawczém, ściągnął na się niezadowolnienie Napoleona, którego uważał za despotę i 1814 głosował za jego detronizacyją. Późniéj był rektorem akademii w Nancy i Rouen do 1822. Z dzieł historycznych B. ważniejsze: „*Description de l'ile de Corfu*“ (2 t. Paryż 1799); „*Souvenirs d'un voyage en Dalmatie*“ (Tur. 1802); „*Précis historique de la maison de Savoye*“ (Paryż 1803); „*Histoire de l'Amerique*“ (Paryż 1809); najcelniejsze zaś: „*Storia d'Italia dal* 1789 *al* 1814“ (Paryż 1824), i „*Storia d'Italia dal* 1790 *al* 1814“ (20 t., Paryż 1832), obejmująca dalszy ciąg dzieła Guiciardiniego (ob.) i wspomnianą „*Storia d'Italia*“. Wielki rozgłos znalazła także jego epopeja „*Il Camillo o Vejo conquistata*“.—**Botta** (Paweł Emil), syn poprzednigo, znakomity archeolog i podróżnik francuski, ur. 1794, † 1870 w Achère, pod Poissy. Odbył podróż na około świata, przebywał jakiś czas na zachodnich brzegach Ameryki, a w r. 1830 udał się do Egiptu, gdzie, jako lekarz Mehmed-Alego, miał udział w wyprawie do Sennaru. Późniéj mianowany konsulem francuskim w Alexandryi, podróżował 1837 po Arabii i wrażenia swoje opisał w dziele: „*Relation d'un voyage dans l'Yemen*“ (Paryż 1844). Wysłany potém jako agent konsularny do Mossulu, dokonał (począwszy od 1843) niezmiernie ważnych odkryć, za namową oryjentalisty Julijusza de Mohl, w leżącém w pobliżu Korsabadzie, które pod względem starożytności assyryjskich nadzwyczajne przyniosły rezultaty. Owoce uczonych poszukiwań Botty zawarte są w przepysznem jego dziele „*Monuments de Ninive, découverts et decrits par Botta, mesurés et dessinés par Flandin*“ (5 tomów, Paryż 1846—50); oprócz tego wydał „*Inscriptions découvertes à Ichorsabad*“ (Paryż 1848). Od 1857 do 1868 był generalnym konsulem w Trypolis.

Böttger (Adolf), poeta niemiecki, syn znanego leksykografa angielskiego i poborcy podatków Fryderyka Augusta Böttger, ur. 1815 w Lipsku, † 1870 w Gholis, pod Lipskiem. Ustalił swą sławę poetycką jako wyborny tłumacz Lorda Byrona (12 tomów 1841), Shakspeare'a, Miltona, Popego, Ossyjana i t. d. Jego własne, po większéj części liryczne, utwory odznaczają się udatną formą i wielką delikatnością uczucia. Oprócz poezyj „*Gedichten*“ (2 tomy, 1853), celniejsze są: „*Die Pilgerfahrt der Blumengeister*“ (Lipsk 1851); „*Düstere Sterne*“ (Lipsk 1852); „*Habana*“ (Lipsk 1853); „*Der Fall Babylons*“ (1855); „*Das Buch der Sachsen*“ (Lipsk 1858); „*Goethe's Jugendliebe*“ (Lipsk 1861); „*Heiligen Tage*“ (Lipsk 1865); „*Neue Lieder und Dichtungen*“ (Lipsk 1868) i „*Das Galgenmännchen*“ (Lipsk 1870). Za życia jeszcze sporządził zbiorowe wydanie swych dzieł „*Gesammelte Werke*“ (6 t. Lipsk. 1864—66).

Böttger (Jan Fryderyk), zwany także *Böttcher*, lub *Böttiger*, wynalazca porcelany Miśnijskiéj w Saxonii, ur. w Schleiz 1681 r.; pierwotnie aptekarz w Berlinie, z powodu przechwałek o posiadaniu kamienia filozoficznego, przymuszony był uciec do Saxonii, gdzie z tejże saméj przyczyny, gdy, posiadany jakoby przez niego, sekret wyrabiania złota okazał się być szalbierstwem, został uwięziony. Jednakże, używany był do przerabiania rozmaitych metalów i wtedy to, z gliny brunatnéj znajdującéj się pod Meissen, udało mu się wyrobić pierwszą porcelanę. W skutku tego polecono mu, pod ciągłym nadzorem wojskowym, urządzić pierwsze laboratoryjum w Miśnii, zkąd, za wkroczeniem Szwedów, przeniesiony został do Koenigsteinu, i dopiéro 1707 r. powrócił znowu do Drezna, gdzie pierwszą fabrykę założył. Aż dotąd porcelana jego miała kolor brunatny, i dopiéro w r. 1709 z gliny wydobywanéj pod Aue otrzymał prawdziwy sposób wyrabiania porcelany białéj. W r. 1710 zamieniono Albrechtsburg, w Miśnii na wielką fabrykę porcelany i mianowano Böttgera jéj dyrektorem; lecz prowadził ją niedbale, a nawet w latach 1716 i 1718 zamierzał sekret fabrykacyi sprzedać do Berlina. Odkryto zdradę i pociągniono go do odpowiedzialności, ale śmierć jego w r. 1719 przerwała dalsze dochodzenie. Był to dobry laborant, ale bez żadnéj nauki. Por. Engelhardta „*Joh. Fr. B. Erfinder des sächsichen Porcellans*“ (1837).

Botticelli (Sandro), właściwie *Alexander Filipepi*, malarz szkoły toskańskiéj, ur. 1437 r., † 1515 r., był jednym z pierwszych, który do sztuki nowoczesnéj wprowadził myt i alegoryję. Głównem jego dziełem są freski w kaplicy syxtyńskiéj. Późniéj, porzuciwszy pendzel, studyjował pilnie Dante'go, o którym także pisał, ale nieszczególne rzeczy, i wydał, „*Piekło*“ tego poety (Florencyja 1481), z sztychami własnego rysunku.

Böttiger (Karol August), uczony archeolog i literat niemiecki, ur. 1760 r. w Reichenbach, w Voitglandzie, † 1835 r.; sprawując poprzednio kilka różnych urzędów, został 1791 r. dyrektorem gimna-

zyjum i nadradcą konsystorza w Wejmarze, gdzie z koryfeuszami literatury niemieckiéj w bliskich zostawał stosunkach. W r. 1804 powołany został na dyrektora nauk szkoły paziów w Dreźnie i tu 1814 r. otrzymał przeznaczenie na dyrektora akademii wojskowéj i kuratora królewskiego muzeum antyków. Z prac jego literackich celniejsze są: „*Sabina oder Morgenscenen einer reichen Römerin*“ (2 tomy, Lipsk 1803); „*Die Kunstmythologie*“ (Drezno 1811); „*Amalthea oder Museum der Kunstmythologie und bildenden Alterthumskunde*“ (3 tomy, Lipsk 1821—25); „*Ideen zur Kunstmythologie*“ (Drezno i Lipsk 1826). Drobniejsze pisma jego wydane zostały p. t. „*Böttigeri opuscula et carmina latina*“ (Drezno 1837), oraz „*Böttigers kleine Schriften archäologischen und antiquarischen Inhalts*“ (3 tomy, Drezno 1837—38). B. posiadał wszechstronne i rozległe wiadomości, zmysł dla sztuki, ale jego studyjom brakowało systematyczności, a sądom gruntowności i filozoficznéj głębokości. Z dzieł pośmiertnych B. wydał jego syn Karol Wilhelm B. (ob.) „*Literarische Zustände und Zeitgenossen*“ (2 t. Lipsk 1838) i napisał: „*Karl Aug. B., eine biographische Skizze*“ (Lipsk 1837).— **Böttiger** (Karol Wilhelm), syn poprzedniego, popularny historyk niemiecki, ur. 1790 r. w Budziszynie, otrzymał stopień naukowy w Lipsku 1819 r. mianowany tu został profesorem historyi 1821 r., otrzymał katedrę historyi i literatury w Erlangen, gdzie † 1862 r. Oprócz wielu dzieł szkolnych, napisał: „*Geschichte des deutschen Volks un des deutschen Landes*“ (8 tomików, Stuttgard 1845); „*Geschichte des Kurstaats im Königreich Sachsen*“ (8 tomów, Hamburg 1830—31); „*Weltgeschichte in Biographien*“ (8 tomów, Berlin 1839—44) i „*Die allgemeinen Geschichte von* 1815—50“ (Frankf. 1854).

Böttiger (Karol Wilhelm), znakomity poeta szwedzki, ur. 1807 r. w Weström; otrzymawszy stopień doktora filozofii w Upsali 1833 r., podróżował po Niemczech, Włoszech, Francyi i Hollandyi do 1836 r. i powtórnie kosztem rządu od r. 1839—40; od r. 1845 jest profesorem literatury nowszéj w uniwersytecie upsalskim, a od r. 1847 członkiem akademii. Celuje głównie w lirykach i balladach, które tchną spokojną tęsknotą, poważną miłością i melodyjnym dźwiękiem; przytaczamy najlepsze: „*Ungdomsminnen från sängens stunder*“ (1830); „*Nyare sänger*“ (1833); „*Lyriska stycken*“ (2 cz., 1837—39); „*Relgiäsa sänger*“ (4 ed. 1841); „*Sång öfver Carl XII Johan*“ (1845). Próbował także sił jako dramaturg w utworze: „*En Majdag i Wärend.*“ W pracach uczonych zajmuje się językiem i literaturą włoską, jak również badaniem dyjalektów retoromańskich, na podstawie gramatyki porównawczéj. Studyja nad poetami włoskimi nie były bez wpływu i na własne jego utwory.

Bolzen (po włosku Bolzano), miasto w tyrolskim powiecie Brixen, przy ujściu rzeki Talfer do Eisack, ma 8100 m., po większéj części Włochów. Śród budowli tego miasta odznacza się wielki kościół w stylu gotyckim. Handel tutejszy, zwłaszcza pomiędzy Włochami i Niemcami, jedwabiem, bawełną, płótnem, owocami i skórami, jest bardzo ożywiony. Od Habsburgów przeszło r. 1805 w posiadanie Bawaryi, a r. 1814 dostało się Austryi.

Bouchardon (Edme), rzeźbiarz francuski, ur. 1698 r. w Chaumont, † 1762 r. Za najpiękniejsze jego dzieło uważany jest wspaniały wodotrysk w Grenelle. Jego dłuta posąg Ludwika XV na koniu, wzniesiony został 1792 r.

Bouchardy, dramatyczny poeta francuski, ur. 1810 r. w Paryżu, † 1870 r. tamże. Zarzuciwszy miedziorytnictwo, któremu się początkowo oddawał, połączył się z Eug. Deligny i napisał z nim wespół mnóstwo wodewilów i dramatów. Z dramatów, przez niego samego napisanych: „*Gaspard le Pêcheur*“ (1837), „*Le Sonneur de St.-Paul*“ (1838) i „*Lazare le pâtre*“ (1840), największego doznawały powodzenia na scenach bulwarowych i po kilkusetnych przedstawieniach dziś jeszcze wielu ściągają widzów. W ostatnich czasach napisał: „*L'armurier de Santjago*“ (1868) i „*Philidor*“ (1869). Architektonika jego utworów, odznaczających się wielkim efektem i okazałą wystawą, prawie zawsze wyborna; ale ton poetyczny nie stoi na równi z zakrojem scenicznym, charaktery mogłyby być rysowane subtelniéj, a dyjalog traktowany staranniéj.

Boucher (Jan), ur. 1551 r., † 1646 r. rektor uniwersytetu paryskiego W r. 1585 był jednym z założycieli tak zwanéj *Ligi katolickiéj*; gorliwy przeciwnik ewangelików, będąc proboszczem kościoła ś. Benedykta, z kazalnicy pochwalał zabójcę Henryka III; przeciwko Henrykowi IV napisał dziewięć traktatów. Jego „*Apologie de Jean Châtel*“ wyszła 1595 i 1620 wraz z innymi pamfletami.

Boucher (Franciszek), ur. w Paryżu 1703 r., † 1760 r., nadzwyczaj pracowity i płodny malarz francuski. Ogromna liczba jego obrazów i rysunków dochodzi 10,000. Był także biegłym rytownikiem.

Boucher (Alexander Jan), sławny skrzypek francuski, ur. 1770 r. w Paryżu, † 1861 r. tamże. Będąc dzieckiem grywał w salach tancerskich; późniéj dostał się do *Théatre de la Cite*, skąd przeniósł się do *Théatre Feydeau*. W r. 1766 udał się do Hiszpanii, gdzie Karol IV mianował go pierwszym solistą swéj orkiestry. Po kilkunastu latach powrócił znowu z żoną swoją *Celestyną Boucher*, znakomitą harfistką, do Paryża. W r. 1821 odbył wielką podróż artystyczną; nareszcie 1831 r. wyjechał z całą rodziną do Hiszpanii i z czasem zupełnie został zapomniany.

Boucher de Crevecoeur de Perthès (Jakób), znakomity uczony i literat francuski, ur. w Réthel 1788 r., † 1868 r. w Amiens, prezydent towarzystwa „*Société d'émulation*“ w Abbeville; napisał kilka dzieł o starożytnościach swojéj prowincyi, tudzież kilka romansów; nowszymi atoli czasy odznaczył się głównie jako badacz tak zwanych ludzi przedpotowych. Odnoszące się do tego przedmiotu celniejsze dzieła jego są: „*De la création*“ (5 tomów, 1839—41); „*Antiquités celtiques et antédiluviennes*“

(2t., Paryż 1847, z tablicami) i „*De l'homme antédiluvien et de ses oeuvres*“ (Paryż 1860). Wydał także kilka opisów podróży po krajach europejskich, a między tymi „*Voyage en Russie, retour par la Lithuanie, la Pologne, la Silesie, la Saxe et le Duché Nassau*“ (Paryż 1859). Ostatniemi jego dziełami są: „*Les masques, biographies sans nom*“ (5 tom., Paryż 1861—64) i „*Sous dix rois, Souvenirs de 1791 à 1860*“ (8 t., Paryż 1862—67).

Bouches du Rhône, departament francuski, ob. Ujście Rodanu.

Bouchet (Fryderyk Julijusz), architekt i rysownik francuski, ur. 1799 r. w Paryżu, † 1860 r. tamże. Otrzymawszy nagrodę akademii 1822 r., odbywał artystyczne do Włoch podróże, owocem których były wydane przezeń dzieła z rycinami: „*Maison du poëte tragique à Pompéi*“ (Paryż 1828); „*Pompéi, choix d'édifices inédits*“ (Paryż 1842); „*La villa de Pline*“ (Paryż 1850); „*Le forum et la basilique de Fano*“ (Paryż 1853) i t. d. Akwarele jego, dotyczące tychże przedmiotów, wielce cenione. Jako rysownik wybornie odwzorowywał styl i charakter antyczny.

Boucicault (Dion), aktor i dramaturg angielski, pochodzenia francuskiego; ur. 1822 r. w Dublinie. Wychowywany w Londynie pod opieką uczonego Lardnera (ob.), zaniedbywał studyja uniwersyteckie, a poświęcał się teatrowi. W r. 1841 wystawił na scenie komedyję „*London Assurance*,“ która prędko rozsławiła imię autora. Liczbę jego utworów dramatycznych podają na 140. Do najlepszych, ale zawsze mniejszéj wartości, aniżeli pierwsza praca, należą: „*The Corsican Brothers*;“, „*Janet Peide*,“ „*Colleen Bawn*“ (1868), komedyja z życia ludu irlandzkiego, i „*The Octoroon*“ (1861), dramat z życia niewolniczych stanów amerykańskich. Oprócz tego napisał libreto do opery Benedict'a „*The Lily of Killarney*.“

Boucicaut, le Maingre zwany (Jan), ur. 1364 r. W 12 roku życia bił się już w Normandyi jak dzielny żołnierz, później walczył w Węgrzech i odbył pielgrzymkę do Ziemi Świętéj. Mając lat 25 mianowany był przez Karola VI marszałkiem Francyi. Po wylądowaniu w Normandyi Henryka V, wzięty w niewolę pod Azincourt (1415), został przewieziony do Anglii i tam † 1421 r.

Bouckinghamshire właściwie **Buckinghamshire** (John Sheffield, książę), wojownik, mąż stanu i pisarz angielski; ur. 1649 r., † 1721 r. Wychowywał się w Paryżu, podczas wojny holenderskiéj służył w marynarce, następnie dla wykształcenia się w sztuce wojennéj zaciągnął się do armii Turenne'a. Za Jakóba II był jego szambelanem i ulubieńcem. Za królowéj Anny, z którą w ścisłych zostawał przedtém stosunkach, został wielkim pieczętarzem, ale z nienawiści ku ks. Marlburough wystąpił z ministeryjum. Po upadku swego przeciwnika wrócił do dworu i, piastując wysokie urzędy, wywierał nieograniczony wpływ na wszystkie czynności rządu. Po śmierci Anny stanowił z kilku innymi regencyję aż do przybycia Jerzego I, za którego jako torys przeszedł do opozycyi. Poezyje jego, szczególniéj: „*The vision*“ „*Essay an Poetry*“ i „*Essay an Satire*,“ wielce w swoim czasie cenione, zdradzają dobry smak i wiele dowcipu, ale brak im oryginalnéj twórczości; tragedyje nic nie warte; „*Memoires*“ za to bogatą treść zawierają; kompletne wydanie dzieł jego wyszło w Londynie 1723 i 1729 (2 t.).

Boudet (Jaa, hrabia), generał francuski, ur. 1769 r. w Bordeaux, rozpoczął 1785 r. służbę wojskową; podczas wojen rzeczypospolitéj i cesarstwa posunął się do stopnia generała dywizyi. W r. 1806 zdobył Stralsund, za co pozyskał godność hrabiego; 1809 r. odznaczył się pod Esling, a zwycięstwo odniesione pod Aspern było zasługą jego waleczności; † 1809 r.

Boudon (L. de), nauczyciel prywatny, wydał w Wilnie: 1) „*Annopolines ou journées mythologiques à l'usage de la princesse Julie de Radzivill*“ (1809); 2) „*Piété filiale ou le retour de la bonne mère, pastoral en 3 actes*“ (1810); 3) „*Lettres lithuaniennes*“ (Wilno 1806 i 1809).

Boué (Ami), geolog francuski, ur. 1794 r. w Hamburgu, odbywał liczne podróże, był prezesem towarzystwa geologicznego w Paryżu i Wiedniu. Z licznych pism jego: wymienimy „*La Turquie d'Europe*“ (4 tomy, Paryż 1840); „*Recueil d'itinéraires dans la Turquie d'Europe*“ (Wiedeń 1854); „*Guide du géologue-voyageur*“ (Paryż 1836); „*Observation sur les Alpes et les Carpathes*“ (1830).

Bouet-Villaumez (Ludwik Edward, hrabia), zasłużony marynarz francuski, ur. 1808 r. pod Toulon'em, † 1871 r. pod Paryżem; był 1844—47 r. jako gubernator osad w Senegalu pożytecznie czynnym, potém dowodził kilkakrotnie flotą na morzu Śródziemném. Mianowany 1854 r. kontradmirałem, udał się jako szef sztabu Hamelin'a na Wschód, gdzie między innemi urządził w Kamiesz wielki skład morski dla armii i uorganizował służbę transportową do Francyi. Następnie urzędował przez pewien przeciąg czasu jako poseł francuski w Atenach, skąd przeniesiony został do wydziału technicznego w ministeryjum marynarki. W r. 1859 otrzymał dowództwo nad flotą przeznaczoną do oblężenia Wenecyi, a w Lipcu 1860 r. mianowany został wice-admirałem. Wydał także kilka dzieł szacownych: „*Description nautique de côtes comprises entre le Sénégal et l'Équateur*“ (Paryż 1849); „*Campagne aux côtes occidentales d'Afrique*“ (Paryż 1850); „*La flotte française et les colonies en 1852*“ (Paryż 1855) i „*Batailles de terre et de mer*“ (Paryż 1855).

Bouflers (Ludwik Frańciszek, książę de), par i marszałek Francyi, jeden z najznakomitszych wodzów swojego czasu, ur. 1644. Walcząc zaszczytnie pod rozkazami Kondeusza, Turennijusza, i Catinat'a osięgnął szybko wyższe stopnie wojskowe. Wsławił się szczególniéj obroną Namuru (1695) i Lille (1708), a po klęsce pod Malplaquet, wykonany przez niego odwrót, poczytywany jest za prawdziwy tryjumf sztuki wojennéj; † w Fontainebleau 1711. — Jego syn **Józef Maryja B.**, ur. 1706, także marszałek Francyi, † w Genui 1747 r.

Bouflers (Stanisław, margrabia de), zwykle ka

walerem Bouflers zwany, ur. w Luneville 1738 r., syn margrabiego Bouflers-Remiencourt, kapitan gwardyi króla Stanisława Leszczyńskiego, przyjął służbę w wojsku francuskiém, był przez pewien przeciąg czasu gubernatorem Senegalu, za powrotem poświęcił się literaturze i był duszą wyższego towarzystwa paryskiego. W początkach rewolucyi wybrany został na członka konwencyi narodowéj, lecz późniéj emigrował i znalazł gościnne przyjęcie u księcia pruskiego Henryka w Rheinsbergu. Wróciwszy do Francyi, oddał się znowu wyłącznie literaturze, w r. 1804 jako członek akademii wszedł do Instytutu i † 1815. Ogólny zbiór pism jego wydany został w 8 tomach w Paryżu 1815 r. Jego matka „*Maryja Frańciszka Katarzyna de Beauvau-Craon*", margrabina *Boufiers*, † w Paryżu 1787, była ozdobą dworu króla Stanisława Leszczyńskiego.

Bougainville (Ludwik Antoni de), marynarz francuski, ur. w Paryżu 1729 r. Pierwotnie był prawnikiem, późniéj wstąpił do służby wojskowéj, i w r. 1756, po powrocie swoim z Kanady, przeszedł do służby morskiéj. Od 1766—69 odbył pierwszą podróż francuską na około świata, którą opisał w dziele p. t. „*Description d'un voyage autour du monde*" (2 tomy, Paryż 1771). W podróży téj poczynił liczne nowe odkrycia. Podczas wojny północno-amerykańskiéj dowodził eskadrą i mianowany został 1780 marszałkiem armii lądowéj. W początkach rewolucyi porzucił służbę i † 1811 r.

Bougies (dosłownie *świeczka*), narzędzie służące do rozszerzania np. zwężonéj cewki moczowéj, ma kształt cieńkiéj i długiéj pałeczki; dawniéj wyrabiano B. z wosku, obecnie z gutaperki, lub podobnych materyj elastycznych.

Bougival, wieś pod Paryżem, na zachód fortu Mont Valerien, na lewym brzegu Sekwany położona, ma 2300 m. Podczas oblężenia w r. 1870 była zajętą przez VI korpus wojsk pruskich i dla tego była teatrem wielu wycieczek Francuzów, z których najważniejsze były 21 Października 1870 i 19 Stycznia 1871 r.

Bouguer (Piotr), matematyk i fizyk francuski, ur. 1698 w Croisic w Bretanii, † 1758 w Paryżu. W młodym wieku otrzymał trzy nagrody za rozprawy naznaczone przez akademiję: „*o masztowaniu okrętów*", „*o obserwowaniu na morzu wysokości gwiazd*" i „*obserwowaniu tamże zboczenia igły magnesowéj*". Następnie wraz z Condamine'm i innymi wysłany został dla wymierzenia stopnia południka do Ameryki połud., gdzie przepędził lat 10. Ważniejsze jego prace tyczą rozszerzalności ciał od ciepła, załamania promieni, praw zmniejszania się gęstości atmosfery wraz z wysokością i t. d.; jest też wynalazcą heliometru i dał początek fotometryi. Celniejsze jego pisma są: „*Theorie de la figure de la terre*" (Paryż 1749); „*Essai d'optique*" (1729); „*Traité d'optique sur la gradation de la lumiere*" (1760); „*Traité de la navigation*" (1757).

Bouilhet (Ludwik), liryk i dramaturg francuski, ur. 1824 w Cany, w dep. Niższéj Sekwany, † 1869 w Lyonie, jako bibliotekarz biblijoteki miejskiéj tamże od 1865. Dla poezyi zaniechał studyów medycznych i przemieszkiwał w Rouen, dając lekcye prywatne; 1854 udał się do Paryża, gdzie ustalił swą sławę jako poeta liryczny dwoma wielkimi utworami: „*Melœnis conte romain*" (Paryż 1856, najlepsze jego dzieło), piękny obraz obyczajów rzymskich za Kommoda, i „*Les fossiles*". Z prac scenicznych najcelniejsze są dramata: „*Madame de Montarcy*" (1856), piękny utwór, napisany w formie metrycznéj, wielkie rozbudził zajęcie dla dramatu wyższego; „*Hélène Peyron*" (1858); „*Faustine*" (1864), przedstawiony tylko za pozwoleniem cesarza, i „*La conjuration d'Amboise*" (1866), który największego doznał powodzenia. B. należy do szkoły Wiktora Hugo, zalecającéj się szczególnie świetném obrazowaniem. W poezyjach jego znać żywą, bogatą fantazyję, niepospolitą łatwość wierszowania, palący styl i wytworność języka. Dramatom, pełnym lirycznych uniesień, brak ożywczéj akcyi.

Bouilland (Jan Chrzciciel), znakomity lekarz, ur. 1796 w Angoulême, od 1831 profesor kliniki medycznéj w Paryżu, jeden z najznakomitszych tamecznych lekarzy, napisał wiele ważnych dzieł; najwięcéj pracował nad chorobami serca (*Leçons cliniques sur les maladies du coeur et des grands vaisseaux*).

Bouillé (Franciszek Klaudyjusz Amor, margrabia de), wojownik francuski, ur. 1739 w zamku Cluzel, w Owernii. W bardzo młodym wieku wszedł do służby wojskowéj, odznaczył się w wojnie siedmioletniéj, 1768 został gubernatorem wyspy Gwadelupy, podczas wojny z Angliją był naczelnym wodzem wojsk francuskich na wodach zachodnich i generałem porucznikiem. Po powrocie do Francyi zasłużył się wielce jako naczelny dowódca armii nad Mozellą, Saarą i Maas. W czasie rewolucyi pozostał wiernym Ludwikowi XVI, i w chwili, kiedy król miał zamiar ratować się ucieczką, postanowił takową zbrojnie ułatwić. Przed zgromadzeniem narodowém przedstawił wyjazd króla jako rzecz przez siebie ułożoną, w skutku czego wytoczono mu proces jako zdrajcy kraju. Następnie przyjął służbę u króla szwedzkiego Gustawa III, po którego zamordowaniu przeniósł się do korpusu księcia Kondeusza; tu odmówił przyjęcia naczelnego dowództwa w Wandei i usunął się do Anglii, gdzie † 1800. Jego „*Mémoires sur la révolution française*" (Lond. 1797) rzucają wiele światła na ówczesne wypadki.

Bouillet (Maryja Mikołaj), ur. 1798 w Paryżu, pierwotnie profesor filozofii w Rouen, późniéj w kilku wyższych zakładach paryskich, zasiadł 1845—48 w królewskiéj radzie wychowania, 1850 został członkiem honorowym uniwersytetu, a 1851 inspektorem akademii paryskiéj. Z wielu dzieł jego najważniejszemi są: „*Dictionnaire universel d'histoire et de géographie*" (Paryż 1842) i „*Dictionnai-*

rs universel des sciences, des lettres et des arts" (Paryż 1854), które w całéj Francyi niezmierną mają wziętość.

Bouillon, pierwotnie księstwo niemieckie w Luxemburgu belgijskim, tworzyło ono niegdyś część hrabstwa Ardenne i nadane było Gotfrydowi de Bouillon; przez niego 1095 zastawione zostało biskupowi w Liège, którego następcy przez kilka wieków je dzierżyli; 1659 stało się zdobyczą Francyi i zostało przez Ludwika XIV, z tytułem księstwa pod opieką Francyi, nadane domowi Latour; postanowieniem kongresu wiedeńskiego przeszło w posiadanie Luxemburga, aż nareszcie wypadki 1830 oderwały je wraz z Luxemburgiem od Niderlandów i 1837 wcieliły do Belgii.—**Bouillon**, miasto stołeczne księstwa, nad r. Semoy, liczy 2800 m. Jest tu dawny zamek Gotfryda de Bouillon.

Bouillon (Gotfryd), ob. Godfryd de Bouillon.

Bouilly (Jan Mikołaj), dramaturg francuski, ur. 1763 w Coudray, pod Tours, † 1842 w Paryżu. W początkach rewolucyi był żarliwym republikanem; późniéj urzędnik municypalny i sędzia w Tours, przyczynił się wiele do zaprowadzenia we Francyi szkół elementarnych; w końcu usunął się od obowiązków urzędowych i poświęcił się wyłącznie literaturze. Celniejsze jego utwory są: „*L'abbé de l'Epée*" (pols. tłum. 1802 Warsz.); „*Les deux journées*" (pols. tłum. W. Bogusławskiego); „*Fanchon*"; „*Les deux pères*"; „*Madame de Sévigné*". Inne jego dzieła są: „*Contes offerts aux enfans de France*" i „*Conseils à ma fille*" (polskie tłum. Widulińskiéj, Warsz. 1827).

Boulainvilliers (Henryk hrabia), historyk francuski, ur. 1658 w St. Saire, w Normandyi, † 1722. Główne zasługi położył w genealogii starożytnych rodzin francuskich, usiłując wykazać, w przeciwstawieniu do absolutnéj monarchii, zasługi dawnéj szlachty i wpływ jéj na cywilizacyję i rozwój ustroju państwowego; okazał się nadzwyczaj jednostronnym, uważał bowiem feudalizm za najwyższą kreacyję ducha ludzkiego. Najważniejsze jego dzieła są: „*Histoire de l'ancien gouvernement de France*" (7 tomów Haga 1727); „*Histoire de la pairie de France et du parlement de Paris*" (2 tomy, Lond. 1753), i „*Abrégé chronologique de l'histoire de France*" (3 tomy, Haaga 1733). Oprócz tego napisał życie Mahometa, historyję Arabów, wiele dzieł teologicznych i filozoficznych, a między temi: „*La vie et l'esprit de Spinoza*" (Amsterd. 1719). Za życia B. nic nie drukował, dzieła jego krążyły tylko w rękopisach i dopiero po śmierci autora były ogłaszane.

Boulanger (Mikołaj Antoni), spółpracownik encyklopedyi francuskiéj XVIII w., ur. w Paryżu 1722, † 1758. Służył pierwotnie wojskowo, lecz rozbudziwszy w sobie zamiłowanie do nauk, wyuczył się języków starożytnych i wschodnich, ciężką pracą zdobył ogromny zasób wiadomości, których owocem były dzieła filozoficzne, wydane dopiero po jego śmierci: „*L'Antiquité dévoilée*"; „*Recherches sur l'origine du despotisme oriental*" i inne, w których znać fantazyję i poetyczno-melancholijne usposobienie autora, co w zwyczajnych zjawiskach natury dopatrywał przyczyn wstrząśnień świata moralnego. Przedewszystkiém usiłował B. dowieść za pomocą symbolów, że potop sprowadził między ludzi przesądy i praktyki religijne, istniejące na całéj ziemi. Dzieła jego razem zebrane wyszły w 8 tomach 1792 r.

Boulay de la Meurthe (Antoni Jakób Klaudyjusz Józef, hrabia), mąż stanu cesarstwa francuskiego; ur. 1761 w Chamousey, od 1783 adwokat w Nancy, był podczas rewolucyi francuskiéj duszą umiarkowanego stronnictwa konstytucyjnego, które starało się usilnie o ustalenie rzeczypospolitéj. Za Napoleona I zajmował urząd przewodniczącego w sekcyi prawodawczéj w radzie stanu, był wiernym jego stronnikiem i sługą; oświadczył się późniéj za Napoleonem II. W czasie pierwszéj restauracyi nie przyjął żadnego urzędu, w ciągu 100 dni wstąpił powtórnie do rady stanu; po drugiéj restauracyi został najprzód wygnany do Nancy, a następnie wysłany do Niemiec i ostatecznie przebywał w Frankfurcie n. M. W r. 1819 pozwolono mu wrócić do kraju rodzinnego, gdzie usunąwszy się zupełnie od spraw publicznych, † w Paryżu 1840 r. Znany jest także jako autor dzieł historycznych: „*Essais sur les causes, qui 1649 amenèrent en Angleterre l'établissement de la république*" (Paryż 1799), które ogromne miało powodzenie i przygotowało umysły do rewolucyi 18 Brumaire'a; „*Tableaux politique des règnes de Charles II et de Jacques II*" (2 t., Bruxel. 1818), i „*Bourrienne et ses erreurs volontaires et involontaires*" (2 t. Paryż 1830), dzieło do historyi Napoleona bardzo ważne.—**Boulay de la Meurthe** (Henryk), wice-prezydent rzeczypospolitéj Francuskiéj, ur. 1797 w Paryżu, z powołania prawnik; od 1800 czynny brał udział we wszystkich ważniejszych wypadkach krajowych, starając się zawsze o polepszenie bytu ludu i robotników. W r. 1848 jako członek zgromadzenia narodowego, należał do stronnictwa republikanów umiarkowanych; wybrany 1849 na wice-prezydenta rzeczypospolitéj, piastował tę godność do 2 Grud. t. r. Po ustanowieniu cesarstwa mianowany został senatorem, † 1858 w Paryżu.

Boule (Andrzéj Karol), ur. 1642 w Paryżu, † tamże 1732, był sławnym artystą-stolarzem za panowania Ludwika XIV. Meble z jego wychodzące warsztatów, uważane były za arcydzieła sztuki stolarskiéj, odznaczały się nietylko pięknością kształtów, ale także rysunkiem i kolorytem inkrustacyj i mozaik, któremi je przyozdobiał. Król przeznaczył mu pracownię i mieszkanie w Luwrze, a wszystkie znakomitości współczesne w wielkiém miały go poważaniu. Meble jego (*Meubles de Boule*) w nowszych czasach bardzo były poszukiwane.

Boule de neige, odmiana *Kaliny pospolitéj* (ob.), w któréj cały kwiatostan przez uprawę przybiera postać kulistą.

Bouleszti, wieś na Wołoszczyźnie, pamiętna bitwą 1828 roku, w któréj generał Geismar w 6400 pobił 26,000 Turków.

Boulliand (Izmael), uczony francuski, ur. w Lou-

dun 1605, † 1694. Wychowany w wierze protestanckiéj, w 21 roku życia przeszedł na wyznanie katolickie, a w cztery lata późniéj przyjął święcenia kapłańskie. Obok teologii, historyi świętéj i powszechnéj, pracował nad matematyką i astronomiją. Odbywał podróże po Włoszech, Niemczech, Polsce i na Wschodzie, a z królową Polską, Ludwiką Maryją Gonzagą, przez pośrednictwo jéj sekretarza Desnoyers, utrzymywał długą korespondencyję. Bronił systemu Kopernika, a o świetle w dziwny się wyraził sposób, że jest średnio proporcyjonalną między rzeczami materyjalnemi i niemateryjalnemi. Z dzieł wymieniamy: „*De natura lucis*" (1638); „*Astronomia philolaica*" (1645); „*De lineis spiralibus*" (1657).

Boullongne (Bonus), malarz francuski, ur. 1649 w Paryżu, † 1717, naśladowca Gwida i Domenichina; wykonał oprócz innych, sławny obraz, przedstawiający walkę Herkulesa z Centaurami. — Brat jego *Ludwik*, oraz siostry: *Genowefa* i *Magdalena Boullongne*, także niepoślednie zajmują miejsce w francuskiéj sztuce malarskiéj.

Boulogne, warowne miasto nadmorskie w francuskim depart. Pas-de-Calais, przy ujściu rz. Liane do cieśniny Kaletańskiéj; ma 40,500 m. i składa się z górnego i dolnego miasta; ta ostatnia część nazywa się *Boulogne sur mer*. Jest rezydencyją biskupa, posiada słynne i licznie zwiedzane kąpiele morskie, tudzież mnóstwo godnych uwagi budowli, tak z nowszych jak i z dawniejszych czasów. Oprócz znacznego handlu i nader rozwiniętéj działalności fabrycznéj, rybołówstwo stanowi tutaj jednę z ważniejszych gałęzi przemysłu. Port tutejszy, jakkolwiek przez Napoleona bardzo rozszerzony, jest dla większych okrętów zbyt płytki i te przymuszone są zarzucać kotwicę w bezpieczniejszéj pod tym względem przystani St. Joan. W historyi miasto Boulogne pamiętne jest soborem, odbytym tutaj 1264, na którym Anglija klątwą i interdyktem obłożoną została. Było w r. 1544 zdobyte przez Henryka VIII i pozostawało w ręku Anglików do r. 1550, w którym powróciło w posiadanie Francyi. Przed miastem wznosi się wielka kolumna marmurowa, 185 stóp wysoka, zwana *Colonne de la grande armée*, postawiona na pamiątkę obozującéj tutaj 80,000 armii, która w r. 1804 przeznaczoną była do wkroczenia do Anglii. W r. 1840, 6 Sierp. miasto Boulogne było celem chybionéj wyprawy Ludwika Napoleona, który tu przez pewien czas był więzionym.

Boulogne, piękna wioska w francuskim depart. Sekwany, w stronie południowo zachodniéj Paryża, liczy 17,400 m. Tutaj królowa Izabella założyła w XIII w. klasztor Longchamps, do którego aż do czasów rewolucyi zwykle dwór francuski zjeżdżał na odprawianie modłów wielkotygodniowych. Obok leży sławny *Lasek Buloński* (*Bois de Boulogne*), niegdyś las Ronoray, obecnie zamieniony na park spacerowy, w r. 1852 przyłączony do Paryża i od dawnych czasów nietylko miejsce rozrywki, ale także i plac pojedynkowy Paryżan. Pomiędzy tym laskiem a Sekwaną urządzony jest sławny plac wyścigów konnych, zwany Longchamps. Lasek Buloński, przyozdobiony za panowania Napoleona III jeziorami, wysepkami, ogrodem aklimatyzacyjnym, licznymi zakładami dla zabawy Paryżan, został podczas ostatnich wojen z Prusakami i Komuną bardzo spustoszony i był widownią wielu krwawych scen.

Boulogne (Stefan Antoni), ur. 1747 w Avignon, prałat i znakomity kaznodzieja francuski; 1807 r. został cesarskim kapelanem nadwornym, a 1808 biskupem w Troyes. W tym ostatnim charakterze, łącznie z biskupami w Gent i Tournay, objawił zdanie, że rząd tylko za zgodą papieża może mianować biskupów. Z tego powodu Napoleon kazał go wraz z dwoma towarzyszami osadzić w twierdzy Vincennes, gdzie zostawał aż do r. 1814. Po zwinięciu biskupstwa w Troyes 1822, został arcybiskupem i † 1825. Pisma jego wyszły w 8 tom. w Paryżu 1826—28, między niemi są 4 tomy mów.

Boulton (Maciéj), sławny angielski konstruktor machin, ur. 1728 w Birmingham, † 1809. Po śmierci ojca objął fabrykę stali, którą 1769, dokupiwszy część gruntu w Soho, znacznie rozszerzył. Wspólnie z Jakóbem Watt, założył wielką fabrykę machin parowych, która wkrotce wyrobów swoich zaczęła całéj dostarczać Europie i machiny z tego pochodzące zakładu znane są na całym świecie. Boulton założył także w Soho wielką gisernię żelaza, mennicę i t. p. fabryki, a większa część ulepszeń w budowie machin parowych, tutaj wzięła swój początek. Nadto, Boulton w r. 1773 wynalazł sposób mechaniczny naśladowania obrazów olejnych.

Bouł, góra w Dagestanie, w pasmie gór kaukazskich, wysoka 13,243 st. ang.

Bounty-wyspy, grupa 13 wysp, leżących na oceanie Południowym, na południo-wschód od Nowéj Zelandyi.

Bouquoi, Boucquoi, Bucquoy. Ob. Buquoi.

Bourbaki (Karol Denis Soter), generał francuski, ur. 1816 r. w Pau, syn walecznego pułkownika pochodzenia greckiego. Ukończywszy szkołę wojskową w St.-Cyr, wstąpił do wojska 1836; po przejściu niższych stopni oficerskich został 1851 pułkownikiem. Jako generał brygady od 1854 odznaczył się w wojnie krymskiéj, szczególniéj nad Almą, pod Inkermanem i przy szturmie Małachowa. W 1857 został generałem dywizyi. W wojnie włoskiéj 1859 złożył dowody wielkiéj waleczności pod Solferino. W wojnie francusko-niemieckiéj otrzymał 1870 tymczasowe dowództwo gwardyi, z którą czynny brał udział w bitwach (14, 16 i 18 Sier.) pod Metz, a potém z całą armiją otoczony w obrębie twierdzy. W próbach przebicia linij niemieckich, on głównie kierował bezskutecznemi operacyjami 31 Sier. 1870 r. W początkach Października wydostawszy się z Metzu, pojechał z dyplomatyczną niby misyją do excesarzowéj Eugenii, przebywającéj w Anglii. Za powrotem do Francyi otrzymał od delegacyi w Tours dowództwo nad armiją północną, które wszakże niedługo złożył i zostawał w bezczynności aż do klęski armii loarskiéj (początek Grud.), pod wodzą gen. Aurelle de Paladines (ob.). Dekretem z 8 Grud., objął dowództwo nad częścią téj armii

i utworzył w krótkim czasie pod Besançon tak zwaną *armiję wschodnią* (150,000 ludzi), z którą według planu Gambetty miał w połączeniu z Garibaldim oswobodzić oblężony Belfort, odebrać Alzacyję i przeciąć komunikacyje wojsk niemieckich z Renem. Dla wykonania tego planu, jakkolwiek brak mu było odpowiednich zdolności, staczał jednak bohaterskie walki z pruskim generałem Werderem pod Viller-Sexel (9 Stycz. 1871), lecz gdy z jednéj strony skutkiem bitew 15, 16 i 17 Stycznia, Prusacy utrzymali obronną liniję Delle-Monbeliard-Héricourt-Lure, a z drugiéj nowe wojska zbliżały się pod gen. Manteuffel, B. rozpoczął odwrót ku Besançon; 25 Stycznia odcięty od Lyonu, przeniósł operacyje na lewy brzeg rz. Doubs, ku granicy szwajcarskiéj. Gdy wszakże armija niepowodzeniami, przykrością zimy i brakiem nieodzownych zasobów uległa demoralizacyi, zrozpaczony B. wystrzałem chciał sobie odebrać życie 27 Stycz., lecz zraniwszy się tylko, zdał dowództwo gen. Clinchant, który z 80,000 wojskiem przeszedł pod Pontarlier granicę Szwajcaryi 1 Lutego. B. przewieziony także do Szwajcaryi, ozdrowiawszy cokolwiek, wrócił do Francyi i otrzymał komendę wojskową w Lyonie. Za drugiego cesarstwa był to generał jeden z najbardziéj rycerskich i nieskażonego charakteru.

Bourbon, Isle de Bourbon, wyspa na oceanie Indyjskim, zwana *Réunion*, za pierwszego cesarstwa *Bonaparte*, od 1848 znowu *Réunion*, ob. Réunion.

Bourbon, nazwa kilku miejscowości we Francyi, między któremi godniejsze uwagi są: **Bourbon-Lancy**, miasto starożytne w depart. Saône-Loire, blisko rz. Loary; ma 3400 m. i licznie zwiedzane kąpiele, zwane *Bellevue-les-bains*, których woda mineralna obfituje w kwas węglowy i sól kuchenną.—**Bourbon l'Archambault**, miasto i kąpiele siarczane (*Bourges-les Bains* zwane) w departamencie Allier, $2^1/_2$ mili na zachód od Moulins, ma 3500 m. i zwaliska starożytnego rodzinnego zamku Bourbonów.—**Bourbon-Vendée**, za pierwszego i drugiego cesarstwa *Napoleon-Vendée* zwane, stolica departamentu Vendée, nad rz. Yon, 8900 m.

Bourbon, starożytna rodzina francuska, nazwę swoję wywodzi od zamku i posiadłości dziedzicznych w prowincyi Bourbonnais, spokrewniona z królewskim domem Kapetyngów (ob.), aż do rewolucyi francuskiéj panowała nad większą częścią narodów pochodzenia romańskiego. Starszy dom Bourbonów, historycznie wywodzi swój rodowód od Adhemara (około 923), którego następcy, jako władcy prowincyi Bourbonnais, zwali się Archambauld (Archibald); na osobie Archambauld'a VII (1187) wygasła ta rodzina po mieczu. Przez córkę jego Mahaut, która z Gui de Dampierre'm († 1215) była zaślubioną, przeszło nazwisko i herby baronów de Bourbon na ich syna *Archambauld'a* VIII. Syn tego ostatniego Archambauld IX, który podczas wyprawy krzyżowéj Ludwika Ś. umarł w Egipcie, zostawił tylko dwie córki, z tych młodsza, Agnieszka de Bourbon, zostawszy po śmierci starszéj ogólną spadkobierczynią, zaślubiła Jana z Burgundyi, hrabiego Charolais i była matką Beatryxy, która swemu mężowi Robertowi (młodszemu synowi Ludwika IX) przyniosła w posagu ziemię Bourbonnais. Syn Roberta i Beatryxy Ludwik I († 1341) pierwszy przyjął tytuł (1327) *Księcia Bourbon*. Dwaj jego synowie Piotr i Jakób byli założycielami dwu linij. — Linija założona przez starszego z braci, *Piotra I de Bourbon* (poległego 1356 pod Poitiers), która tytułowała się liniją książęcą, wygasła 1527 r. ze zgonem sławnego konetabla Karola de Bourbon (ob.). — Linija młodsza, założona przez *Jakóba I de Bourbon*, brabiego de la Marche († 1362), rozdzieliła się znowu w dwu synach jego prawnuka Jana, na dwie gałęzie; z młodszego syna, Ludwika de Roche-sur-Yon, powstał dom Montpensier (ob.); gdy tymczasem w potomkach starszego, Franciszka († 1495), kwitła daléj główna gałąź książąt Bourbon. Syn Franciszka, książę Karol Bourbon († 1537), pozostawił dwu synów: Antoniego de Bourbon, księcia Vendôme (ob.), i Ludwika, księcia Condé, z których ostatni był przodkiem (wygasłego 1830) domu Condé, pierwszy zaś, zaślubiony z dziedziczką rodowych posiadłości, Joanną d'Albert, wziął w posagu królestwo Nawarry i przy śmierci (1562) synowi swemu Henrykowi przekazał prawa do następstwa tronu francuskiego. Ten ostatni w r. 1589, pod imieniem Henryka IV (ob.), po wygaśnięciu domu Valois, został królem Francyi i jednocześnie założycielem nowych dynastyj Bourbonów na tronach Hiszpanii, Parmy i Neapolu. We *Francyi* panowała główna linija Bourbonów od 1589—1830 r., z wyjątkiem epoki od 1793—1814; do niéj należeli oprócz Henryka IV królowie: Ludwik XIII (1610—43); Ludwik XIV (1643—1715); Ludwik XV (1715—74); Ludwik XVI (1774—93); Ludwik XVIII (1814—24), i Karol X, który skutkiem rewolucyi Lipcowéj 1830 roku został pozbawiony tronu. Starszym jego synem był książę Angoulême (ob.), młodszym, książę Berri (ob.). Potomkiem tego ostatniego jest hrabia Chambord (ob.), który obecnie jest jeszcze przedstawicielem starszéj linii Bourbonów francuskich. Młodszy brat Ludwika XIV, Filip, książę Orleański (ob.), był założycielem bocznéj linii Orleanów, która w osobie Ludwika Filipa (ob.) 1830—48 r., tron francuski posiadała i obecnie reprezentowaną jest przez czterech jego synów.— *W Hiszpanii* Bourbonowie nastąpili po Habsburgach. Pierwszym królem z linii Bourbonów był Filip, książę Anjou (Filip V, ob.), wnuk Ludwika XIV, który panował 1701—46 r.; po nim dwaj jego synowie z pierwszego i drugiego małżeństwa, Ferdynand VI (1746—59) i Karol III (1759—88 r.), a następnie syn tego ostatniego, Karol IV (1788—1808 r.). Po Józefie Bonaparte (1808—14 r.), korona hiszpańska znowu powróciła do domu Bourbonów, którzy panowali do 1868, skutkiem bowiem rewolucyi Wrześniowéj t. r. królowa Izabela została wypędzona, a miejsce Burbonów zajął dom Sabaudzki w osobie Amadeusza I (ob.).—W *Parmie* pierwszym księciem z rodu Bourbonów (od 1731 r.) był Karol, syn Filipa

V hiszpańskiego, który 1735 r. został królem Neapolu i Sycylii, a księstwo Parmy odstąpił Austryi. W r. 1748 księstwo to dostało się znowu Bourbunom w osobie księcia Filipa, młodszego brata dopiero co wspomnianego Karola, którego syn Ferdynand (od 1756 r.), kraj ten 1801 r. Francyi odstąpić był przymuszony. Za to syn jego Ludwik otrzymał t. r. nowo utworzone królestwo *Etruryi*, które odziedziczył po nim (1803—7) jego syn nieletni Karol Ludwik, podimieniem Karola II. Z mocy traktatu wiedeńskiego (1815 r.) ten ostatni otrzymał księstwo Lucca, które 5 Października 1847 r. ustąpił Toskanii, a 17 Grudnia 1847 r., po śmierci Maryi Ludwiki, małżonki Napoleona, napowrót objął rządy w Parmie. Wypadki 1848 r. skłoniły go do ustąpienia praw swych synowi, który nastąpił po nim pod imieniem Karola III, lecz 17 Marca 1854 r. został zamordowany. Następcą jego był nieletni syn Robert I, który z matką (Regentką) i trzema siostrami (1859 r.) musiał opuścić Włochy.—Dynastyja Bourbonów w *Neapolu* ustaliła się przez wspomnianego wyżéj Karola, drugiego syna Filipa V hiszpańskiego, w r. 1735, który obejmując koronę hiszpańską (1759 r.), przeznaczył trzeciego syna swojego Ferdynanda IV na króla Neapolu i Sycylii; ten znowu połączywszy oba kraje w jedno państwo (12 Grudnia 1816 r.), zaczął się mianować królem Obojéj Sycylii, pod imieniem Ferdynanda I (1830 r. do 8 Maja 1859 roku); Syn jego Franciszek II w r. 1860 przez Garibaldego i Wiktora Emanuela został tronu pozbawiony. Bourbonowie francuscy i hiszpańscy, powiększywszy potęgę swego domu władztwem w Neapolu i Parmie, jako przedstawiciele czterech domów panujących, zawarli między sobą 1761 r. sławny układ familijny, mocą którego zobowiązali się do wzajemnéj pomocy i obrony wspólnych interesów. Porównaj pod tym względem dzieła: Coiffier-Demoret „*Histoire du Bourbonnais et des Bourbons*" (2 tomy, Paryż 1828 r.); Achaintra „*Histoire chronoligique et généalogique de la maison royale des Bourbous*" (2 tomy, Par. 1825 r.); „*Genealogija domu królewskiego de Bourbon oraz domów królewskich hiszpańskiego, Obojéj Sycylii i książęcego parmeńskiego; z oryginału francuskiego księgi złotéj przełożył, uzupełnił i wydał*" L (udwik) V (idal), (Warszawa 1857 r.).

Bourbon (Karol, książę de Bourbonnais, konetabl, de), ur. 1490 r., syn hrabiego Montpensier, zjednoczył w skutek sukcesyi po swym bracie i małżeństwa z Zuzanną de Bourbon wielkie posiadłości domu Bourbonów. Waleczny, skromny, poważny i milczący, w młodym wieku odznaczył się jako dzielny wojownik; w 26 roku życia mianowany został konetablem, odniósł zwycięstwo pod Marignan (1515 r.), zdobył Medyjolan, lecz prześladowany i upokorzony przez Maryję Ludwikę, królowę, wdowę, której ręki przyjąć nie chciał, przeszedł tajemnie na stronę nieprzyjaciół Francyi i, nie dawszy się nawet przez króla przebłagać, opuścił kraj rodzinny. Walczył pod Pawią przeciwko Frańciszkowi I, a potém opuszczony i przez Karola V, rzucił się 1527 r. na własną rękę z zebraném przez siebie niesforném żołdactwem na Rzym, gdzie podczas szturmu raniony śmiertelnie, † 1527 r.

Bourbon (Karol, kardynał de), syn Karola de Bourbon, czwartego hrabiego Vendôme, ur. 1520 r., kardynał, arcybiskup w Rouen i legat papieski w Avignon; z rozkazu Henryka III uwięziony w Tours, po śmierci jego ogłoszony został przez księcia Mayenne królem pod imieniem Karola X, jako przeciwnik Henryka IV. Lecz odmówiwszy przyjęcia korony, skutkiem prostéj przezorności Henryka IV więziony był przezeń i † 1590 r.

Bourbon (Ludwik Maryja de), infant hiszpański, ur. 1777 r., † 1823 r., syn infanta Ludwika, brata Karola III, w bardzo młodym wieku kardynał, a późniéj arcybiskup Toledo; był prezydentem regencyi w Kadyxie, w r. 1820 prezesem tymczasowéj junty regencyjnéj i członkiem rady stanu. Jako gorliwy stronnik konstytucyi doznawał wiele prześladowań.

Bourbonnais, kraina, leżąca w pośrodku Francyi, na północ Owernii, obejmnje 146 mil i szczególniéj obfituje w zboże, owoce, wino i minerały. Od 1327—1523 r. stanowiła księstwo Bourbon, późniéj była oddzielną prowincyją, która obecnie rozdzieloną jest między departamenty Allier i Cher.

Bourbonne-les Bains, miasto w francuskim departamencie Wyższéj Marny, ma 4200 m. i sławne źródła mineralne, są to solanki ciepłe 30° Cel.; za czasów rzymskich znane pod imieniem *Aquae Borvonis*.

Bourdaloue (Ludwik), ur. 1632 w Bourges, † 1704 r. w Paryżu; w 16 roku życia wstąpił do jezuitów, między którymi najprzód na prowincyi, a potém w Paryżu, okazał się nader czynnym. Kazania jego p. t. „*Sermons*" wydał Bretonneau w 16 t. w Paryżu 1707—34 (2 wyd. w 3 t. 1850). Były tłumaczone na język polski przez rozmaitych pisarzów w końcu zeszłego wieku. Inne jego pisma wyszły 1859 r. w 6 t.

Bourdillon (Jakób), ur. w Genewie 1712, był pastorem w Londynie i wydał w Bazylei dzieło p. t. „*Essai sur la dissension des Eglises en Pologne*".

Bourdin (Maurycy), antypapież. Około 1095 r. przybył do Portugalii, gdzie został arcybiskupem bragaskim. Cesarz Henryk V będąc w sporze z papieżem Gielazym II, postarał się o jego wybór 1118 r. pod imieniem Grzegorza VIII. Gdy jednak następca Gielazego, Kalikst II, obległ go w Sutri, poddał się i † w więzieniu 1122 r.

Bourdon (Jan Chrzciciel Izydor), ur. w depart. Orne 1796, † 1861, lekarz francuski. Pracował i pisał wiele w przedmiocie fizyjologii („*Physiologie Medicale*", „*Physiologie Comparée*") i medycyny praktycznéj („*Recherches sur les maladies de l'estomac*", „*Mémoire sur le vomissement*", rozprawa o sposobach leczenia cholery i inne).

Bourdon (Sebastyjan), znakomity malarz francuski, ur. 1616 w Montpellier, wykonał, dotąd znaj-

dujące się we Lwowie, „*Ukrzyżowanie ś. Piotra*". Królowa szwedzka Krystyna mianowała go 1652 swoim malarzem nadwornym. Po jéj śmierci Bourdon powrócił do Paryża, gdzie † 1671. Obok utworów malarskich pozostało po nim przeszło 100 rozmaitych miedziorytów.

Bourdon (Franciszek) matematyk francuski, wydał kilka dzieł elementarnych, z których Wincenty Józefowicz przełożył „*Początki algebry*" (Płock 1828). Arytmetyka B. jest dotąd jednym z najlepszych podręczników.

Bourdon de la Crosnière (Leonard), rewolucyjonista francuski, ur. 1758, był w początkach rewolucyi przełożonym zakładu naukowego. Jako członek konwencyi, podczas procesu Ludwika XVI, okazywał się nadzwyczajnie zagorzałym. Później był czynnym w radzie pięciuset, a w końcu wysłany został jako agent dyrektoryjatu do Hamburga, dla czuwania nad tamecznymi emigrantami francuskimi, † 1805.

Bourdon de l'Oise (Franciszek Ludwik), sławny terrorysta podczas pierwszéj rewolucyi francuskiéj. Jako prokurator parlamentu francuskiego, oddał się całą duszą dążnościom rewolucyjnym; późniéj wszakże zmienił swoje postępowanie, przyczynił się wiele do upadku Dantona i Robespierre'a i został członkiem rady pięciuset; lecz przez dyrektoryjat (4 Wrześ. 1797) skazany został na wygnanie do Kayenny, i wkrótce potém † w Sinnamary.

Bourdonnayc, ob. Labourdonnaye.

Bourdonnete, włókna szarpi podłużnie ułożone i nitką związane; służy przy opatrunkach chirurgicznych do wypełniania ran długich i przetok, aby odpływ ropy ułatwić i przedwczesnego zrośnięcia ścian niedopuścić.

Bourg (du) jenerał, wyd. w Paryżu 1830 „*La revolution de Pologne*".

Bourg (en Bresse), miasto główne w francuskim departamencie Ain, położone nad rz. Reyssouse, ma piękną katedrę, wspaniały szpital, banhof i 13,800 m. W bliskości są znane łomy kamienne, gdzie dobywają najlepsze we Francyi kamienie litograficzne.

Bourgelat (Klaudyjusz), ur. w Lyonie 1712, † 1779, pierwotnie prawnik, późniéj wojskowy i znakomity jeździec. Poświęcił się poznaniu chorób koni i założył pierwszą w Europie szkołę weterynaryi, która otwartą została 1 stycznia 1762; następnie był dyrektorem takiejże szkoły w Alfort. Pozostawił wiele dzieł, jak: „*Elements d'hippiatrique*" (1750—63 3 t.); „*Elements de l'art vétérinaire*" (5 cz. w kilku wydaniach).

Bourgeois (burżua), tak się nazywa gatunek pisma, pośredni między petitem a korpusem (garmont). Tego rodzaju czcionkami drukuje się niniejsza Encyklopedyja.

Bourgeois (de Pierre Franciszek), ur. w Londynie 1756 r.; pierwotnie wojskowy, potém poświęciwszy się sztuce, został członkiem akademii królewskiéj w Londynie i 1791 malarzem gabinetowym Stanisława Augusta. Jednakże niedługo powrócił do kraju rodzinnego i tu wsławił się jako malarz krajobrazów. Nadane mu przez Stanisława Augusta szlachectwo polskie, zostało później potwierdzone przez króla angielskiego.

Bourgeoisie, ob. Mieszczaństwo

Bourgery (Marek Jan), znakomity anatom francuski, ur. 1796, † w Paryżu 1849. Autor ważnego dzieła i dokładnego atlasu anatomicznego. Znaczną liczbę preparatów do jego atlasu odrobił prof. Ludwik Hirszfeld.

Bourges, miasto stołeczne francuskiego departamentu Cher, przy zbiegu rz. Aaron i Eyre, liczące 30,200 m. Rezydencyja arcybiskupa, posiada uniwersytet akademicki, seminaryjum teologiczne, szkoły muzyczną i przemysłową, biblijotekę publiczną i wielką liczbę dawnych pomników budownictwa, jak stary zamek, wspaniałą gotycką katedrę, ratusz i t. d. Miasto Bourges jest dawnym gallijskim grodem *Avaricum*, stolicą Biturigów i stąd zwane także *Bituricum*; za czasów Augusta, mocno obwarowane, było głównem miastem prowincyi rzymskiéj Akwitanii; w średnich wiekach było stolicą krainy Berry. Odbyło się tutaj siedm soborów, między którymi sobór z r. 1438, mający na celu ograniczenie władzy papiezkiéj, był nader ważnym.

Bourget (Le), wieś na północo-wschód od Paryża, ma 706 m. Podczas ostatniéj wojny francusko-niemieckiéj była zajętą przez Prusaków, oblegających Paryż, i dla tego była teatrem kilku wycieczek francuskich, z których najważniejsza 28 Października 1870 r. Wtedy Fracuzi opanowali Le B. i dopiero w d. 30 Października, zostali po zaciętéj walce i wielkich obustronnych stratach odparci do Paryża.

Bourgogne (Ludwik, książę de), ur. w Wersalu 1682, syn delfina Ludwika, brata Ludwika XV, a po jego śmierci także delfin; w młodości zuchwały i nieposkromiony, dopiero przez Fenélon'a do rozsądniejszego przywiedziony postępowania, zamienił się później w bigota. Od czasu ożenienia się z Adelajdą Sabaudzką, usunąwszy się od życia publicznego, był tylko tytularnie dowódcą kilku wypraw i umarł nagle 1712.

Bourgoing, mnich dominikański w Paryżu. W r. 1589, podczas zdobywania Paryża przez Henryka IV, ujęty z bronią w ręku, oddany został pod sąd parlamentu turskiego za to, że mordercę Henryka III wielbił jako świętego, i sam knuł zdradę przeciwko Henrykowi IV. Skazany na śmierć przez roztarganie czterema końmi. Dominikanie w Walladolidzie pomieścili jego obraz pomiędzy posągami męczenników.

Bourgoing (Jan Franciszek, baron de), ur. w Nevers 1748, dyplomata francuski, był od 1799—1811 posłem w Hiszpanii, w Hamburgu i w Dreźnie, † w Karlsbadzie 1811 r. Oprócz „*Nouveau voyage en Espagne*" (3 tomy, Paryż 1789), napisał jeszcze i tłumaczył kilka dzieł historycznych i politycznych, z których ważniejsze: „*Mémoires historiques et philosophiques sur Pie VI et son pontificat*" (2 t. Paryż 1798—1800), i „*Tableau de l'Espagne moderne*" (3 t. Paryż 1805).—Syn jego de Bourgoing (Paweł, baron), ur. 1791, † 1864; od 1832 do 1849 z kolei

poseł w Dreźnie, Monachijum i Madrycie, został 1853 członkiem senatu. W romansie swoim: „*Le prisonnier en Russie*" (Paryż 1816) przedstawił dzieje swego własnego brata **Armanda de Bourgoing** († 1839). Ogłosił także „*Itinéraire de Napoléon, de Smorgoń à Paris*" (Wyciąg z Pamiętników *Wąsowicza*, Paryż 1865).

Bourguignon, ob. Courtois Jakób.

Bourignon (Antonina), słynna marzycielka religijna, ur. 1616, córka kupca z Lille. Niezmiernie brzydka, lecz utalentowana, przez czytanie dzieł mistycznych przyszła do przekonania, że była od Boga natchnioną osobą. Wygnana z powodu takich urojeń, odbywała dalekie podróże, lecz wszędzie prześladowana, nigdzie długo bawić nie mogła i † w drodze z Hamburga do Francker 1680 r. Mimo brzydoty była kilkakrotnie przedmiotem gwałtownéj miłości. Z liczby jéj wielbicieli godniejszymi wzmianki są: Moels, sekretarz sławnego Jansena, Lacoste i Poiret. Pisma jéj, dowodzące ognistéj wymowy, wydał tenże sam Poiret (25 tomów, Amsterd. 1676—84).

Bourienne (Ludwik Antoni Fauvelet de), sekr. Napoleona I, ur. w Sens 1769 r. Był jednocześnie z Napoleonem I uczniem szkoły wojskowéj w Brienne. W r. 1797 mianowany został sekretarzem Bonapartego, lecz 1802 utracił ten urząd i mianowany był pełnomocnikiem cesarskim w Hamburgu, który to urząd sprawował do 1813, chociaż potajemnie sprzyjał ciągle sprawie Bourbonów. Po upadku Napoleona był przez znaczny przeciąg czasu generalnym dyrektorem poczt. Niestały w swoich zasadach, wahał się wiecznie między wszystkiemi stronnictwami. Rewolucyja Lipcowa tak nisko go strąciła, że w końcu nawet, po utracie majątku, przywiedziony został do obłąkania; † w Caen 1834. Jego „*Mémoires sur Napoleon etc.*" (10 tomów, Paryż 1829) zawierają w sobie wiele ważnych wiadomości, mimo to jednak uważane są przez współczesnych mu za niedokładne. Porów. Bonlay de la Meurth „*B. et ses erreurs volontaires et involontaires*" (2 t. Paryż 1830).

Bourmont (Ludwik August Wiktor de Gaime, hrabia de), marszałek francuski, ur. 1773 w Bourmont, w Anjou; opuścił kraj rodzinny w początkach rewolucyi, służył pod rozkazami Kondeusza w Wandei, lecz później przeszedł na stronę Napoleona i w jego armii odbywał kampanije w latach 1813—1814 r. Po upadku Napoleona, zeznaniami swemi najwięcéj się przyczynił do śmierci Ney'a. Za stu dni otrzymał dowództwo dywizyi, ale w przeddzień bitwy pod Fleurus (1815) zdradził Napoleona. Po restauracyi mianowany został generałem dywizyi, parem Francyi, ministrem wojny. W r. 1823 pod wodzą ks. Angulême odbył wyprawę hiszpańską, w któréj zjednał sobie szacunek mieszkańców karnością wojskową i opozycyją przeciw represyjnym środkom; 1830 objął dowództwo nad wyprawą do Algieru, który też w krótkim przeciągu czasu zdobył, zasłużywszy sobie na najpiękniejsze imię wodza. Po rewolucyi Lipcowéj, ustąpiwszy swego miejsca generałowi Clauzel, poszedł za wygnaną rodziną królewską. W r. 1832, pod kierownictwem księżnéj Berry, usiłował wzniecić w Wandei powstanie rojalistowskie; lecz gdy przedsięwzięcie to ukończyło się uwięzieniem ks. Berry, uciekł do Portugalii i bronił sprawy legityzmu, stanąwszy na czele oddziałów Don Miguela. Następnie przebywał z Burbonami w rozmaitych miejscach i wreszcie powrócił do rodzinnéj posiadłości w Anjou, gdzie † 1846, jako jeden z najgorliwszych przedstawicieli stronnictwa legitymistycznego. W kraju nie znalazł sympatyi i mimo dawniejszych zasług wojennych, był przez lud wyszydzany.

Bournonville (Alexander Hipolit Baltazar, książę de), ur. 1620, przyjął służbę 1638 w wojsku westfalskiém i odznaczył się jako jego dowódca w bitwie pod Nordlingen. W r. 1649 przeszedł do służby hiszpańskiéj pod dowództwem Kondeusza, został 1658 księciem, a 1666 generałem kapitanem w Artois. W r. 1672, wspólnie z wielkim elektorem, dowodził armiją rzeszy w Westfalii, mianowany był 1676 feldmarszałkiem w Katalonii, zdobył 1677 Sycyliję dla Hiszpanów, i † 1690, jako generał kapitan i zarazem wicekról Katalonii i Nawarry.

Bournonville (August), słynny tancerz i kompozytor baletów, ur. 1805 w Kopenhadze, syn francuskiego emigranta przebywał w Paryżu, od 1823—30 późniéj został dyrektorem baletu w Kopenhadze, gdzie urządził wzorowy *corps de ballet*. Lucylla Grahn i panna Nielsen były jego uczennicami; opisał własne życie w nader zajmującém dziele, p. t. „*Moje życie teatralne*".

Bourqueney (Franciszek Adolf, baron), dyplomata francuski, ur. 1800 w Paryżu. Rozpoczął zawód dyplomatyczny za czasów restauracyi; przez Karola X mianowany został baronem i przez pewien przeciąg czasu był współredaktorem dziennika „*Journal des Débats*". Po rewolucyi Lipcowéj zajmował przy Sebastianim urząd sekretarza poselstwa i, do czasu objęcia ministerstwa grzez Guizota (w Lutym 1840), był sprawującym interesa Francyi przy dworze angielskim. W r. 1842 zajmował stanowisko posła w Konstantynopolu, aż do miesiąca Marca. Późniéj powołany przez Ludwika Napoleona na tenże sam urząd, miał udział w konferencyjach wiedeńskich; podpisał protokóły wiedeńskie 9 Kwietnia i 23 Maja, oraz potrójne przymierze pomiędzy Francyją, Anglija i Austryją 1854 r. Następnie uczestniczył przy układach pokoju w Wiedniu i powołany został na podobneż konferencyje do Paryża. Mianowany 31 Marca 1856 senatorem, od 18 Czerwca 1856 aż do wojny włoskiéj był posłem w Wiedniu. Po zawarciu pokoju w Villafranca usunął się do życia prywatnego, † 1869 r.

Bourre de soie, odpadki jedwabiu z nadpsutych kokonów, a także przędza z tego wyrabiana.

Boursault (Edme), ur. w Mucit-l'-Eveque, w Burgundyi 1638 r., † 1701; pisarz dramatyczny francuski, protegowany przez Ludwika XIV, który mu nawet pensyję z szkatuły królewskiéj wyznaczył.

Utwory jego dramatyczne, drukowane w „*Théatre de Boursault*“ (3 tomy, Paryż 1725, 46), miały swojego czasu znakomite powodzenie, dzisiaj są zupełnie zapomniane. Zajmującą jest jego korespondencyja z kochanką: „*Lettres de respect, d'obligation et d'amour*“ (Paryż 1666), znana także pod innym tytułem „*Lettres à Babet*“.

Bouschek, *Bouszek* (Kacper), ur. w Hosztce 1757 r., † 1829 r., biblijotekarz ks. Lobkowica w Roudnicy. Napisał „*Nachrichten v. böhm. Bibliotheken bes. in Prag*“; wydał kilka fragmentów utworów staroniemieckich, przez siebie odnalezionych. Pierwszy on przełożył na język niemiecki „*Sąd Libuszy*“.

Boussingault (Jan Baptysta Józef), jeden z pierwszorzędnych współczesnych chemików i agronomów, ur. 1802 r. Po ukończeniu kursów szkoły górniczéj, otrzymał miejsce w kopalniach w Kolumbii, gdzie prace jego techniczne, oraz badania geologiczne, magnetyczne, chemiczne i botaniczne, zwróciły na niego uwagę uczonych. Po wybuchu powstania w kolonijach hiszpańskich, zaciągnął się B. do szeregów walczących za wolność, jako pułkownik pozostawał przy boku Bolivara, i w trudnych po całym kraju wycieczkach, miał sposobność zbadać pod względem naukowym cały pas północno-zachodni Ameryki połud. Po powrocie do Francyi został prof. chemii w Lyonie, dziekanem wydziału tamże, następnie członkiem akademii nauk, a od 1839 prof. rolnictwa w konserwatoryjum sztuk i rzemiosł po Huzard'zie. Osiadłszy w dalszym czasie nad Renem, został wysłanym w 1848 do konstytuanty, gdzie głosując ze stronnictwem republikańskiem umiarkowanem, pozostałdo 2 Grudnia 1851. Odtąd osiadł na wsi, zwracając całą swą usilność ku rolnictwu praktycznemu. Zasługi położone przez B. odnoszą się do chemii rolniczéj, i w ogóle do całego rolnictwa. Główne jego dzieło „*Traité d'économie rurale*“ (wyd. 2. 1849), jest jedną z naczelnych prac w dziedzinie rolnictwa racyjonalnego. Oprócz tego przytoczymy: „*Mémoire de chimie agricole et phisiologique*“ (1854); „*Essai de statique chimique des êtres organisées*“ (wyd. 2. 1844), napisane wspólnie z Dumas'em.

Boussingoltia, rodzaj roślin z rodziny komosowatych, któréj gatunek B. *baselloides*, wydaje główki mączyste, polecane na pokarm, ale dla znacznéj ilości istot kleistych w użycie nie weszły; łatwo się nadaje na roślinę ozdobną.

Bouterwek (Fryderyk), estetyk i filozof, ur. 1766 r. niedaleko Goslaru, † 1828 w Getyndze. Po ukończeniu studyjów prawnych, oddał się poezyi; następnie zaś poświęcił się filozofii i historyi literatury. Jako filozof należy do szkoły Kanta dziełami: „*Ideen zur allgem. Apodiktik*“ (Getynga 1792); „*Lehrbuch der philosophischen Wissenschaften*“ (Gotyn. 1813); „*Religion der Vernunft.*“ (1824); „*Aesthetik*“ (1806). Ważniejsze są B. zasługi na polu historyi literatury. Dzieła jego następujące, odnoszące się do tego przedmiotu: „*Geschichte der neuern Poesie und Beredsamkeit*“ (Getynga 1801—9); „*Geschichte der spanischen Poesie et Beredsamkeit*“ (tłumaczone na hiszpański, Madryt 1828) zyskały sobie powszechne uznanie.

Bouterwek (Fryderyk), malarz historyczny, ur. około 1800 r. w Tarnowicach, na Szlązku, był uczniem Kolbego, a później Delaroche'a w Paryżu. Od r. 1834 kształcił się jeszcze we Włoszech, stąd zaś przeniósł się doFrancyi, a w końcu do Berlina. Sławniejsze jego obrazy są: „*Romeo i Julija*“ (1830); „*Izaak i Rebeka*“ (1840), i *Jakób i Rachela*“ (1844).

Bovadilla, Bobadilla (Franciszek de). W r. 1500 wysłany przez Ferdynanda Katolickiego do Hispanioli, aby śledził Krzyszt. Kolumba i objął zarząd, obchodził się z nim jak ze złoczyńcą, zabrał jego mienie i okutego w kajdany odesłał do Europy. Gdy Kolumb usprawiedliwił się, B. w powrocie zginął w morzu podczas burzy 29 Czerwca 1502 r.

Bouvard (Alesy), członek biura długości i akademii nauk w Paryżu, ur. 1767 r., pod Chamonzy, † 1843 r. Syn biednych rodziców, w Paryżu zeszedł się z Laplace'm, który go przyjął za pomocnika i wprowadził do akademii. Całe dnie B. przepędzał nad obliczeniami astronomicznemi, noce nad obserwacyjami.

Bouvet (Joachim), ur. w Mons 1662 r., jezuita, odbywał kilkakrotne podróże misyjne do Chin, gdzie zjednał sobie wielkie zaufanie cesarza Kanghi-i, i tam † 1732 r. Oprócz opisu swéj podróży, ogłosił drukiem „*Etat présent de la Chine.*“ (Paryż 1697).

Bouvines, *Bovines*, albo *Pont-à-Bouvines*, wieś w francuskim depart. Nord, o $1\frac{1}{4}$ mili na wschód od Lille; pamiętna zwycięstwem odniesioném 27 Lipca 1214 r. przez króla francuskiego Filipa II Augusta nad cesarzem OttonemIV i hrabią Flandryi. W latach 1792—94 okolica tutejsza była świadkiem kilku bitew i utarczek; najważniejsza zaszła d. 18 Maja 1794 r., w któréj Austryjacy pod dowództwem Kińskiego ponieśli klęskę w bitwie z francuską armiją północną.

Bovio, Bovius (Hieronim), biskup z Camerino, nuncyjusz w Polsce, mianowany 1585 r. przez papieża Grzegorza XIII. Był świadkiem śmierci Stefana Batorego i zabiegów trzeciego bezkrólewia. Odwołany został 1587 r.

Bovista (bot.), ob. Kurzawka.

Bowaïdy czyli **Buidy**, jedna z najpierwszych potężnych i niezawisłych dynastyj perskich w czasach upadku kalifatu, panowała od 934 do 1063 r.

Bowdich (Tomasz Edward), sławny z podróży odbytych po Afryce; ur. 1793 r. w Bristolu, † w Afryce, na brzegach Gambii 1824 r. w skutek wielkich trudów. Ogłosił drukiem „*Mission from cape Coast-Castle*“ (Lond. 1819).

Bowditch (Nataniel), matematyk amerykański, ur. 1773 r. w Jalem, w Massachusetts, † 1838 r. Od 1795—1803 marynarz, potem prezes towarzystwa ubezpieczeń od ognia i wypadków na morzu w Salem, uorganizował ateneum w Bostonie, następnie został prezydentem American Academy of Sciences. Zostawił wiele rozpraw, z dzieł ważniejsze: „*The new American practical navigator*“ (Bos-

ton 1809--37, 9 wyd), tudzież tłumaczenie Laplace'a: Mechaniki niebieskiéj (4 tomy, Boston 1829—1839).

Bowles (William Lisle), poeta angielski, ur. 1762 r. w Kings-Sutton, w Northamptonshire, † 1850 r., kanonikiem katedry w Salisbury. Odznaczał się nie tylko jako gorliwy obrońca kościoła biskupiego, ale także jako poeta liryczny. Zbiór jego poezyj „*Poems*", wydał Gilfillan (2 tomy, Edymburg 1855). Najlepszym utworem B., mimo szyderczéj krytyki Byron'a, jest: „*The Spirit of Discovery by Sea*" (Lond. 1805). Jako pisarz polemiczny, pierwszy powstawał na poetyczną powagę Popego. Prozą pisał liczne kazania i wydał „*Life of Thomas Ken* i t. d." (2 tomy, Lond. 1830—31).

Bowlinggreen, miasto w północno-amerykańskim stanie Kentucky, nad spławną Barrenriver, liczy 2600 m. i prowadzi znaczny handel. W bliskości znajduje się *Grota Mamuta*, którą już zwiedzono na przestrzeni 3 mil geograficznych, nie znalazłszy jéj końca. Znajdują się w niéj mumije wygasłego już pokolenia ludzi.

Bowring (John), angielski mąż stanu, podróżnik i literat, ur. 1792 r w Exeter. Od r. 1821 zjednał sobie znakomite imię jako tłumacz pieśni wszystkich niemal europejskich narodów. Późniéj, z polecenia rządu angielskiego, podróżował po Szwajcaryi, Włoszech, Egipcie, Syryi i krajach należących do związku celnego, dla zbierania wiadomości o ich stosunkach handlowych. 1835—37 i 1841—49 zasiadał w izbie niższéj, gdzie silnie przemawiał za wolnością handlu. Od 1849 r. B. był najprzód konsulem angielskim, późniéj gubernatorem w Hong-kong; zawarł 1856 traktat handlowy z Siamem, a 1856 za obrazę wyrządzoną fladze angielskiéj, kazał samowolnie uderzyć na warownie chińskie; 1859 r. powrócił do Europy. Z pism jego ważniejsze są: „*The kingdom and people of Siam*" (2 t. Londyn 1857); „*A visit to the Philippine Islands*" (Lond. 1860), i „*Specimens of the polish poets*" (wybór poetów polskich, Lond. 1826).

Bowskie starostwo, *niegrodowe*. Leżało w księstwie Żmudzkiém, powiecie Ejragolskim. Składało się z wsi Bowki i Ponimunie Stare z przyległościami. W r. 1771 posiadał je Przyałgowski, opłacając z niego kwarty złp. 45 gr. 7. Prawem sejmowém z r. 1775 wyznaczona była oddzielna komisyja do ustanowiania granic tego sstwa, które w tym roku posiadał Ferdynand de Pheilizer, zwany Franck.

Boxowanie, Boxy, narodowa walka w Anglii na kułaki, głównie na tem polegająca, ażeby zasłaniając zręcznie samego siebie, przeciwnika pięścią w brzuch uderzyć. Przy téj walce istnieją pewne zwyczaje i prawa, od których pod żadnym pozorem odstąpić nie wolno. Dawniejszymi czasy *boxery* odbywali tego rodzaju walki publicznie, co przypominało pod pewnym względem starożytne zapasy gladyjatorów. Bieżącą historyję tych walk ze szczegłową drobiazgowością notuje „*Sporting-Chronicle*", a zwycięzca „*Champion of England*", żyje w podaniu jak niegdyś heraklidzi greccy.

Boy (Adolf), malarz gdański z XVII w. Wiele jego portretów i krajobrazów było sztychowanych; † 1670 r.

Boyaca, jeden z dziewięciu skonfederowanych stanów południowéj Ameryki, w rzeczypospolitéj Nowéj-Grenady; składa się z dawniejszych (przed 1858) prowincyj: Tunja, Tundana, Casanave i części Velez; liczy 390,000 m., miasto stołeczne *Tunja*. B. wieś niedaleko Tunii przy któréj Bolivar zwyciężył w stanowczéj bitwie d. 7 Sierpnia 1819 r. Hiszpanów i która nadała nazwę *stanowi*.

Boydell (John), ur. 1719 r. w Dorrington. Najprzód miedziorytnik, późniéj handlarz przedmiotami sztuki. Wielkie jego muzeum w Cheapside było swojego czasu jedném z największych ozdób Londynu. On to urządził sławne „*Shakspearegallery i Houghton gallery*"; wydał: „*Liber veritatis*" (2 tomy, Lond. 1777), jako facsimile kosztownego dzieła, w którém Klaudyjusz Lorrain złożył rysunki wszystkich swoich obrazów, i „*Collection of prints engraved after the most capital paintigs in England*" (19 tomów, Lond. 1772). B. † 1804 r. na urzędzie lorda majora Londyńskiego.

Boye (Jan), ur. 1756 r., rektor szkoły wyższéj w Fridericyi, w Jutlandyi, † w Kophenhadze 1830 r. Znany jest jako przeciwnik filozofii Kanta i jako autor znamienitego dzieła: „*Statens Ven*" (Kopenhaga 1793—1814). — **Boye** (Kacper Jan), poeta duński, synowiec poprzedzającego, ur. w Kongsbergu, w Norwegii 1791 r., † 1853 r., był profesorem seminaryjum w Kopenhadze i autorem mnóstwa prac dramatycznych, które po większéj części znakomite miały powodzenie. Najlepszemi są tragedyje: „*Juta*" (1824); „*Svend Grathe*" (1825); „*Kong Sigurd*" (1826), i „*Erik den Syvende*" (1827); głównie atoli odznaczył się jako poeta religijny.

Boyen (Herman von), generał pruski, ur. 1771 w Kreuzburgu, w Prusach wschodnich, † 1848 r. Wstąpił do służby pruskiéj 1784 r., w r. 1813 był szefem sztabu głównego; po pokoju paryskim mianowany został ministrem wojny i na tym urzędzie był głównym założycielem landweru pruskiego. W r. 1819 zażądał uwolnienia i przez lat 21 żył prywatnie, zajmując się pracami naukowemi i autorstwem. Po wstąpieniu na tron Fryderyka Wilhelma IV, powołany został napowrót do służby i otrzymał powtórnie ministerstwo wojny. Z powodu sędziwego wieku przy uwolnieniu od obowiązków, mianowany został 1847 r. feldmarszałkiem.

Boyer (Wawrzyniec), jezuita, rodem ze Sztokholmu, poeta uwieńczony, † w Brunsbergu 1619 r. Napisał poemat: „*Carlomachia, Libri III, seu Victoria auspiciis Sigismundi III R. P. de Carolo Sudermaniae Duce A. 1606, in Livonia relata*" (Wilno 1606), polski przekład Jana Eysmonta (1610), oraz „*Poema Casimiriana celebrites qua Imog. Joan. Casimiri ex urbi illata, Carmen Heroicum*" (Brunsberg).

Boyer (Jan), ob. Bojer.

Boyer (Alexy baron de), sławny chirurg francuski, ur. 1757 r., † 1833 r., pierwszy chirurg Napo-

leona I, który mu nadał godność szlachecką; po restauracyi był pierwszym chirurgiem w szpitalu Charité, 1823 r. został chirurgiem królewskim a 1825 r. członkiem instytutu. Dzieła jego: „*Traité complet d'anatomie ou description de toutes les parties du corps humain*“ (4 tomy, Paryż 1797—99) i „*Traité des maladies chirurgicales et des operations qui leur conviennent*“ (11 tomów, Paryż 1814—22).—Syn jego *Filip de* **Boyer**, ur. 1802 r., lekarz przy szpitalu ś. Ludwika w Paryżu, znany jest także jako autor dzieł medycznych.

Boyer (Jan Chrzciciel Mikołaj), znakomity lekarz, ur. w Marsylii 1693 r., † 1768 r., uważany był w XVIII w. jako wyrocznia w traktowaniu chorób epidemicznych. Napisał on: „*Réfutations des anciennes opinions touchant la peste*“ (Mars. 1720); „*Relation historique de la peste à Marseille*“ (Kolonija 1781).

Boyer (Piotr Franciszek Xawery, baron), generał francuski, ur. 1772 r. w Belfort, depart. Wyższego Renu. W 20 roku życia wszedł do służby wojskowéj i, odznaczywszy się w kilku potyczkach, został adjutantem Kellermanna, a późniéj Bonapartego. W stopniu generała znajdował się na wyspie San-Domingo, skąd wracając, wzięty został przez Anglików do niewoli i odesłany do Londynu. Następnie, odzyskawszy wolność, walczył w Niemczech i Hiszpanii, gdzie srogością względem gerylasów zjednał sobie przydomek *Okrutnego*. W r. 1814 mianowany został generałem dywizyi. Po bitwie pod Waterloo skazany został na wygnanie. W dziesięć lat późniéj wszedł do służby wicekróla Egiptu, któremu wojsko urządził na sposób europejski. Po rewolucyi Lipcowéj wysłany do Algieryi, niemałe tam położył zasługi. Odwołany stąd w r. 1839, pomieszczony został w kadrach rezerwy i † 1851 r. w Paryżu.

Boyer (Jan Piotr), prezydent republiki Haiti, ur. 1776 r. w Port-au-Prince, mulat. Przybył w bardzo młodym wieku do Francyi, wszedł 1792 r. do służby wojskowéj i podczas napadu angielskiego na San-Domingo, miał czynny udział w wojnie kolonijalnéj przeciwko Anglikom. Po wstąpieniu na tron Dessalines'a, stanął z Péthion'em na czele Kolorowych i wspierał go przy organizowaniu niepodległéj rzeczypospolitéj swoim wojskowym i administracyjnym talentem; walczył szczęśliwie przeciwko Krzysztofa czarnym hufcom i przez Pethion'a († 29 Mar. 1818 r.) zalecony został ludowi na następcę. Jako prezydent rzeczypospolitéj połączył także część monarchiczną wyspy z rzecząpospolitą i wyjednał uznanie jéj niezawisłości ze strony Francyi 1825 r. Od tego czasu zarządzał rzecząpospolitą Haiti przeszło lat 15 śród nieprzerwanego pokoju, lecz sprzyjając Kolorowym, rozdrażnił na siebie Murzynów, z czego wynikły zamieszki, skutkiem których Boyer przymuszony był uciekać. W Jamajce złożył urząd prezydenta i udał się do Paryża, gdzie † 1850 r. B. był prawdziwym reprezentantem rasy Mulatów: cierpliwy, wytrwały, w obejściu ujmujący, ale podstępny, a dla podwładnych ostry i okrutny.

Boyer (Krystyna), ob. Bonaparte Lucyjan.

Boyer-Nioche, przetłumaczył na jęz. fran. w Paryżu 1839 r. niektóre poezyje Mickiewicza, Brodzińskiego, Krasickiego i J. U. Niemcewicza p. t. „*La Pologne litteraire*“.

Boyer-Peyreleau (Eugenijusz Edward baron), ur. 1776 r. w Alais, waleczny oficer rzeczypospolitéj i pierwszego cesarstwa; uczestniczył we wszystkich kampanijach. Zostawszy naczelnikiem sztabu admirała Villaret-Joyeuse, był z nim na wyspie Martynice, gdzie zdobył sławną *Skałę Dyjamentową*. W r. 1812 mianowany został naczelnikiem sztabu gwardyi cesarskiéj. W czasie stu dni, za odstępstwo chorągwi królewskich, był na śmierć skazanym; lecz ułaskawiony, po rewolucyi Lipcowéj powrócił do służby czynnéj w stopniu generała dywizyi. W r. 1823 wydał w 3 tomach: „*Des Antilles françaises et particulièrement de la Guadeloupe, jusqu'au 1 Novembre*“ (1816).

Boyle (Robert), badacz przyrody, ur. 1626 r. w Lismore, † 1692 r. Nauki pobierał w Windsorze i Genewie, a po zwiedzeniu Włoch żył w swych dobrach, lub też w Oxfordzie, Cambridge i Londynie, gdzie był ostatnio prezesem towarzystwa naukowego. Gorliwie pracował nad fizyką, chemiją, anatomiją; największe znaczenie miały jego doświadczenia nad sprężystością powietrza, ogłoszone w „*New experiments physico-mechanical*“ (1660); starał się tu oznaczyć skład powietrza, a „*Spectical chymist*“ zawiera zasady chemii. Zachował on zawsze kierunek religijny, czego dowodem są zapisy przezeń poczynione dla zakładów misyjnych i t. p. Wydania zbiorowe dzieł jego wyszły 1744 i 1772, po łacinie zaś w Genewie 1660 (6 t.) i 1714 (5 t.).

Boyle'go prawo, ob. Mariotte'a prawo.

Boym (Benedykt Paweł), ur. we Lwowie 1629 r., † 1670 r. w Wilnie. Jezuita, zajmował się głównie nawracaniem różnowierców. Wydał: „*Stara Wiara*“ (Wilno 1668); „*Teologija Chrześcijańska*“ (1670); „*Wóz do nieba*“ (Warsz. 1727).

Boym (Michał), jezuita, misyjonarz, ur. we Lwowie, wysłany był 1650 r. z Rzymu do Chin, skąd wróciwszy 1653 r., ofiarował jezuitom wiedeńskim ułożoną przez siebie florę chińską, którą oni wydrukowali w Wiedniu 1656 r. p. t. „*Flora Sinensis*.“ W r. 1655 B. powrócił znowu do Chin i tu napisał dzieło swoje o medycynie chińskiéj, wydane przez Couplet'a w rocznikach akademii wiedeńskiéj p. t. „*Clavis Medicina ad Chinarum doctrinam*.“ Oprócz tego wydał „*Słownik Chiński*,“ napisał „*Roczniki Chińskie*“ i *Listy* do przyjaciół, mające wielką wartość naukową; † w Chinach 1659 r.

Boyne, rzeka we wschodniéj Irlandyi, poczyna się w hrabstwie Kildare, i ubiegłszy mil 14, wpada do morza Iryjskiego, 1 Lipca 1690 r. zaszła tutaj pamiętna bitwa, w któréj Jakób II pobity został pod Oldridge przez Wilhelma III, księcia Orańii.

Boyneburg, starożytna baronowska, a częścią hrabiowska rodzina niemiecka, wywodząca ród swój od zamku Boyne (Boimeneburg, Bömelburg), pod Eschwegee, w Hessyi, któréj znakomitszymi członka-

mi są: *Karol von Boyneburg*, zwany „*Małym Hesseńczykiem*," ur. 1487 r., † 1567 r., głośny jako jeden z najdolniejszych wodzów XVI w. *Jan Krystyjan von Boyneburg*, jeden z pierwszych dyplomatów swojego czasu, † 1672 r., jako tajny radca elektora Palatynatu i Moguncyi. *Maurycy Henryk von Boyneburg*, baron, ur. 1788 r., † 1868 r.; przeszedł 1814 r. z armii westfalskiéj do austryjackiéj, w któréj posunął się aż do stopnia feldmarszałka porucznika. W r. 1848 był dowódcą w Węgrzech, a 1849 r. w Szląsku austryjackiém.

Boz, pseudonim powieściopisarza i humorysty angielskiego *Karola Dickens'a*; (ob.).

Bozek, rzeczka biorąca początek na granicy gub. Wołyńskiéj, uchodzi pod Międzyborzem do Bohu.

Bozoła (Jan Chrzciciel), wydał po łacinie dzieło przełożone przez Marcina Siennika, p. t. „*Koncylium Trydenckiego nowo skończonego wyroki i ustawy, które było poczęte r.* 1545" i t. d.

Bozza, złotonośna rzeka w Siedmiogrodzie.

Bozzai (Paweł), poeta madziarski, ur. 1832 r. w Wesprymie. Patryjotyczne jego poezyje, wyszłe w r. 1848, znalazły powszechne uznanie. † 1852 r.

Bozze, miara, niegdyś w Wenecyi używana do płynów, wyrównywająca dwudziestoczwartéj części Barile.

Boża krówka, ob. Biedrzonka.

Boża męka, znaczy mękę Jezusa Chrystusa, poniesioną dla odkupienia rodu ludzkiego; a także i krzyż z wyobrażeniem ukrzyżowanego Chrystusa Pana.

Boża wola, herb polski: natarczy w błękitném polu księżyc rogami do góry, w księżycu biała podkowa ocelami o niego oparta; w podkowie jeden krzyż złoty, a na niéj podobnyż drugi. Na hełmie 5 piór strusich.

Boże Ciało. Jakkolwiek pamiątkę ustanowienia sakramentu eucharystyi kościół rzymsko-katolicki obchodzi w Wielki Czwartek przed Wielkanocą, i odnawia ją codziennie w ofierze mszy ś. i kommunii; dla pomnożenia jednak czci tego Sakramentu, papież Urban IV, bullą z dnia 8 Wrześ. 1263 r., ustanowił osobne święto dla Rzymu pod nazwą *Festum Corporis Domini*, lub *Festum Theophoriae*, na pierwszy czwartek po oktawie Zesłania Ducha Ś. Następnie dopiéro Klemens V rozciągnął je na cały świat. Uroczystość ta obchodzona bywa mszą i nieszporami, powtarzającemi się przez całą oktawę, z wystawieniem sakramentu i procesyjami, odbywanemi po ulicach, rynkach lub placach, gdzie u wystawionych na ten cel czterech ołtarzy, śpiewane bywają początki ewangelij.

Boże drzewko lub **Bożydrzew**, gatunek *Bylicy* ob.

Boże narodzenie. Jezus Chrystus narodził się 25 Grudnia, zatém kościół chrz. tę pamiątkę uroczyście w tym dniu obchodzi. Jestto jedna z największych uroczystości w świecie chrześcijańskim, który przygotowuje się do niéj czterotygod. adwentem. Dla pomnożenia téj uroczystości i nabożeństwa, w tym jednym tylko dniu dozwolone jest w kościele rz.-kat. odprawiać kapłanom trzy msze, w czasie których wszelkie śpiewy i hymny kościelne są wesołe. Niegdyś święta Bożego narodzenia były obchodzone przez oktawę, późniéj zmniejszono je do dni 4, od r. zaś 1775 ograniczono je do dwóch dni.

Bożena, podług podania córka Domorada i Samoborki ze wsi Opuczna, żona księcia czeskiego Oldrzycha, który polując w okolicy téj wsi ujrzał ją i tak się w niéj rozmiłował, że pojął za żonę 1007 r. Jest ona matką Brzetisława, założyciela dynastyi Przemysławców.

Bożetiech, ostatni opat klasztoru obrządku słowiańskiego ś. Prokopa w Sazawie, w królest. Czeskiém (1086—1092), odznaczał się nauką i wymową. Wielce poważany był przez króla Wratysława, ale za to nie mniéj nienawidzony przez biskupa Kosmasa i mnichów niemieckich klasztoru Brzewnowskiego. Ci wszyscy porozumiawszy się, zaczęli oskarżać B. przed Brzetysławem II o nieprzyjazne zamiary względem niego i państwa. Pomimo iż nic nie mogli dowieść B., dał się jednak Brzetysław skłonić na stronę nieprzyjaciół jego i kazał wygnać go wraz z innemi z klasztoru, a w ich miejsce sprowadzić mnichów brzewnowskich. Rozkaz ten wydany był 1096 r. B. udał się do Węgier, gdzie takież klasztory obrządku słowiańskiego istniały jeszcze w w. XIII.

Bożezdarz, herb rodziny Wieczorkowskich, zwany także *Zdarbożec*, lub *Pogonia polska*: tarcza złota, na któréj środku ręka zbrojna z obłoku błękitnego wystająca, szablą na końcu zakrwawioną do cięcia w prawo zamierzona; dół tarczy czerwony. W szczycie hełmu takaż sama ręka.

Bożje Sedleszko, istota mytyczna Łużyczanów, wyobrażana w postaci nagiego, żałośnie jęczącego dziecięcia, objawiającego się także niekiedy w postaci smutnie krakorzącéj kokoszy. Zjawienie się téj istoty jest przepowiednią nieszczęścia.

Bożogrobcy, w Polsce krzyżakami lub miechowitami, od głównego ich klasztoru w Miechowie, zwani, byli właściwie zakonem kanoników regularnych, reguły ś. Augustyna, zowiącym się pierwotnie templaryjuszami szpitalnymi, późniéj bożogrobcami czyli stróżami grobu Chrystusa. Powstali oni w pierwszéj połowie XII w. i obowiązkiem ich było oprócz strzeżenia grobu ś. usługiwać i doglądać chorych pielgrzymów. Do Polski sprowadzeni zostali przez Jaxę, herbu Gryff, który wracając z Palestyny, oddał im 3 wsie: Miechów, Zagórzyn i Komorów, i wystawił im klaszzor i kaplicę w Miechowie 1162 r. B. mieli jeszcze swoje kościoły: w Krakowie, Gnieźnie, Sieradzu i Sandomierzu. W r. 1819 zgromadzenie to zostało suprimowane.

Bożyciołkowie, właściwie *Boży-Ciałkowie*, nazwa krakowskich kanoników regularnych lateraneńskich, nadana im od ich kościoła, fundowanego w r. 1347 przez Kazimierza W. pod wezwaniem *Bożego Ciała*, celem odróżnienia od drugich takichże kanoników przy kościele Ś. Marka, zwanych *Markami*.

Boży byt, u Syrenijusza nazwa rośliny morskiéj, *Ambrosia maritima*.

Boży dar, u Syrenijusza nazwa rośliny *Eryngium planum*, ob. Mikołajek.

Boży dar, ob. Gottesgab.

Boży pokój, czyli Treuga Dei, średniowieczne prawo przeciwko pojedynkom i walkom, zabraniające odbywania ich od środy wieczór, do poniedziałku zrana w każdym tygodniu, tudzież we wszystkie dni uroczyste, wigilije, podczas adwentu i wielkiego postu.

Boży Sąd, ob. Sądy Boże.

Bożystok, strumień, wypływa ze Szlązka, wchodzi do królestwa Polskiego w gub. Piotrkowskiéj, pow. Będzińskim, przepływa przez osadę Koziegłowy, i ubiegłszy około dwu mil, wpada do Warty pod wsią Kuźnicą Starą.

Bra, miasto w dawnéj piemonckiéj prowincyi Cuneo, we Włoszech, nad rz. Stura, ma 13,000 m.

Braa, lub **Brahe**, rzeka w Prusach zachodnich i w. księst. Poznańskiém, wypływa z jeziora Gross-Schwessin, blisko Rummelsburga, na Pomorzu, przechodzi przez kilka jezior, pod Bydgoszczą za pośrednictwem kanału łączy się z Notecią i Odrą i ubiegłszy mil 22, wpada do Wisły pod Fordon.

Brabançonne, narodowy śpiew Belgów, używany przez nich od czasu rewolucyi 1830. Autorem jego był młody aktor francuski, nazwiskiem *Jenneval*, melodyję zaś ułożył śpiewak *Campenhout*.

Brabançons, tak w wiekach średnich nazywano awanturników wojennych, którzy, głównie we Francyi, służyli każdemu, kto ich zapłacił, szukając zawsze własnéj korzyści w mordzie, rabunku i wszelkiego rodzajn bezprawiach.

Brabant, środkowa część holendersko-belgijskiéj, niziny, niegdyś samoistne księstwo, obejmujące 203 mil kw. Obecnie dzieli się 1) na *Brabant północny*, należący do Holandyi, 93 mil kw. z ludnością 26,500 miastem stołecznem Herzogenbusch; 2) na belgijską *prowincyę Antwerpiję*, 51 mil kw. z ludn. 478,000 i m. stołecznem Antwerpiją, i 3) na belgijski *Brabant południowy*, 59 mil kw. z ludnością 864,000 i miastem stołecznem Bruksellą. Jestto kraina ze strony północnéj wodami rzeki Maas, ze strony południowéj wodami Skaldy, wreście zaś kraju doskonale urządzoną kanalizacyją hojnie skropiona. Grunt bardzo urodzajny; rolnictwo i chodowla bydła są stanie kwitnącym, a przemysł, mianowicie też w wyrobach lnianych, (koronki brabanckie) bawełnianych, wełnianych i skórzanych, stoi na wysokim stopniu doskonałości. Za czasów rzymskich, kiedy kraj ten stanowił część prowincyi zwanéj *Gallia Belgica*, mieszkańcy jego byli mieszaniną Germanów i Celtów. W V w. wdarli się tutaj Frankowie. Przy podziale państwa Franków przeszedł w posiadanie władców Austrazyi; w IX w. został przyłączony do Lotaryngii, a po jéj podziale 870 wcielony do Francyi. Za panowania Henryka I w r. 959 zaliczony do Niższéj Lotaryngii, stanowił część państwa Niemieckiego. Po wygaśnieniu książąt Niższéj Lotaryngii, cesarz Henryk V przy końcu XI w. nadał kraj ten Gotfrydowi Brodatemu, z rodu hrabiów Brukselli i Löwen, którego potomkowie, jako książęta Brabantu, panowali tutaj aż do roku 1355. Z wygaśnieniem domu Löwen w linii męskiéj, B. dostał się domowi burgundzkiemu. Przez małżeństwo Maryi burgundzkiéj z cesarzem Maxymilijanem, dom austryjacki pozyskał zwierzchnictwo nad Brabantem. Karol V nadał go swemu synowi Filipowi II hiszpańskiemu. Edykt religijny Filipa i okrucieństwa księcia Alby przywiodły mieszkańców do zbrojnego oporu, skutkiem którego nastąpiło oderwanie się północnéj części B. i przyłączenie onéj 1648 do unii Niderlandzkiéj. Południowy B. pozostał jednak aż do 1714 w posiadaniu linii hiszpańsko-austryjackiéj, poczém przeszedł pod panowanie domu niemiecko-austryjackiego. Za panowania Józefa II, skutkiem gwałcenia narodowéj ustawy znanéj w historyi pod imieniem *Joyeuse entrée* czyli *Blyde yncomste*, Brabant oderwał się od Austryi; lecz za Leopolda II, gdy mu przyznano dawne przywileje, wrócił pod panowanie Habsburgów. Podczas rewolucyi francuskiéj Francuzi zdobyli B. 1794, traktatem w Campo Formio wcieliwszy do rzeczypospol., i utworzyli tu dwa departamenty. W 1810 Napoleon I przyłączył do Francyi i B. holenderski. Na mocy traktatów parysk. i wiedeńs. (1815) B. stanowił główną część królestwa Niderlandzkiego. W r. 1830 południowy B. (ze stolicą Bruksella) stał się ogniskiem ruchu rewolucyjnego i wszedł w skład nowego królestwa Belgii, jako najważniejsza jego cząstka. B. północny został przy Holandyi. Następca tronu belgijskiego nosi tytuł *księcia Brabantu*.

Brabeuta (z greck.), w starożytności zawiadujący igrzyskami publicznemi i rozdawca nagród. W wiekach średnich Brabeutą nazywano przewodniczącego na dysputach uniwersyteckich.

Braca, sążeń portugalski, dzieli się na 10 palmos, i równa się 3,8 łokcia.

Braccio (z włosk. ręka, długość ręki), łokieć, zwyczajna miara długości w północnych Włoszech i Szwajcaryi włoskiéj.

Bracciolini (Franciszek), poeta włoski, ur. 1566 r. w Pistoja, † 1646. Ważniejsze jego utwory są: „*La Croce racquistata*“, poemat bohaterski, i „*La Scherno degli Dei*“, epopeja komiczna.

Brachelli (Hugo Franciszek), zasłużony niemiecki statystyk, ur. 1839 r. w Bernie (Brünn), studyjował prawo w Wiedniu i już 1857 r. wydał używany podręcznik statystyczny p. t. „*Die Staaten Eurapa's*“. Od r. 1860 był profesorem statystyki w instytucie politechnicznym w Wiedniu, a od 1863 jest członkiem centralnéj komisyi statystycznéj. Główne jego dzieło: „*Deutsche Staatenkunde*“ podaje bogaty, dobrze uporządkowany i ugrupowany materyjał do znajomości Niemiec. B. zajmuje się także geografiją.

Brachiopoda, ob. Ramienionogie (małże).

Brachmann (Ludwika Karolina), poetka niemiecka, ur. 1777 r. w Roklicach (Rochlitz), na Łużycach, mieszkała w Weissenfels, † w Halli 1822 r., rzuciwszy się rozmyślnie do rzeki Sali z rozpaczy z powodu zawiedzionéj miłości. Najwięcéj wartości mają jéj poezyje liryczne „*Gedichte*“ (Lipsk 1803). Jéj „*Auserlesene Dichtungen*“ (4 tomy, Lipsk 1824) wydał Schütz; do nich zaś Matusal Müller dodał

w r. 1825 „*Auserlesene Erzählungen und Novellen*“, jako tom 5 i 6.

Brachucki (Maciéj), profesor uniwersytetu krakowskiego, ogłosił drukiem: „*Dies anniversaria conditae universitatis a Casimiro Magno*“ anno 1364 (Kraków 1782).

Brachvogel (Albert Emil), dramaturg i romansopisarz niemiecki; ur. 1824 r. w Wrocławiu. Po ukończeniu gimnazyjum porzucił dla teatru początkowe studyja w zakresie sztuki plastycznéj. Ale gdy w pierwszym występie na scenie wiedeńskiéj, jako komik zrobił fiasko, poświęcił się wyłącznie literaturze. W r. 1847 przeniósł się do Berlina, gdzie po utracie całego majątku przyjął 1853 obowiązki sekretarza w teatrze Krolla. Sławę dramatycznego poety ustalił dopiéro tragedyją „*Narcyz*“ (1857), upowszechnioną na wszystkich scenach niemieckich i przetłumaczoną na różne języki europejsk.; (przedstawiona jest także na scenie warszawskiéj). Późniejsze jego dramata: „*Adalbert von Babenberge*“ (1858); „*Mon de Caus*“ (1859), i „*Der Usurpator*“ (1860), mniejszéj są wartości, zalecają się wszakże wielką znajomością sceny i zręcznem wyprowadzeniem efektów teatralnych. Z romansów B. najlepsze: „*Friedemann Bach*“ (1858); „*Benoni*“ (1860); „*Der Trödler*“ (1862); „*Ein neuer Falstaff*“ (1862), i „*Schubart und seine Zeitgenossen*“ (1863). Cenią także wysoko jego „*Theatralische Studien*“ (Lipsk 1863).

Brachycephala (krótkoczaszkowe), ob. Czaszka.

Brachylogija, figura retoryczna, zasadzająca się na zwięzłości, czasami nawet pozornéj tylko, gdyż wyrazy niby pominięte, ukrywają się zwykle jakimkolwiek sposobem w innéj części zdania. Szczególniéj w takie brachylogije obfituje język grecki.

Brachys, po grecku *krótki*; stąd utworzono z wyrazu tego terminy zoologiczne, jak *brachyura*, *brachyptera*, *krótkoogoniaste*, *krótkoskrzydłe* i t. d.

Bracia Czescy, ob. Jednota Braci Czeskich.

Bracia Apostolscy. Ob. Apostolicy, Patarenowie.

Bracia Mieczowi. Ob. Mieczowi Kawalerowie.

Bracia Miłosierdzia czyli *Bonifratrzy* (*Fratres misericordiae*). Założycielem tego zakonu był Portugalczyk Jan z Ciudatu (ob. Jan Boży ś.), ur. 1495, który, chcąc nagrodzić grzechy swéj młodości, założył w Grenadzie szpital 1540 r. Pierwotnie było to bractwo świeckie i dopiéro papież Pius V w r. 1572 uznał je za stowarzyszenie kościelne i nadał mu regułę ś. Augustyna. Oprócz trzech ślubów, wspólnych wszystkim zakonom, Bonifratrzy ślubują pielęgnować chorych bez różnicy wiary, i ta posługa jest wszędzie głównem ich zadaniem; chociaż w Polsce pielęgnowanie chorych obłąkanych tylko ich staraniu i pieczołowitości było powierzone. W Warszawie B. istnieli pierwotnie na Lesznie od r. 1650, sprowadzeni przez Bogusława Leszczyńskiego; późniéj bracia Morsztynowie wymurowali im kościół i klasztor przy placu Saskim 1664 r., nareszcie August II, zakupiwszy tu plac, przeniósł ich 1725 r. w dzisiejsze miejsce przy ulicy Bonifraterskiéj.

Bracia Morawscy. Ob. Jednota Braci Czeskich.

Bracia Mostowi (Frères pontifes, Fratres pontifices). Bractwo w południowéj Francyi, mające za zadanie budowę i naprawę mostów, dróg i urządzanie wszelkiéj komunikacyi. Założycielem jego był pasterz Benezet. W r. 1189 papież Klemens dał im swoje zatwierdzenie.

Bracia Polscy. Gdy już stanowczo uorganizował się był w Polsce kościół ewangelicki (dziś zwany ewangel.-reformowanym), zaczęły się objawiać tak w jego łonie jak, i po za jego obrębem, różne zdania przeciwko dogmatowi Trójcy ś., przyznające w Bogu, na podobieństwo Aryjusza z IV w., jedną tylko osobę. Kto właściwie był pierwszym głosicielem téj nauki—niewiadomo. Domniemywają się tylko, że był nim Lelijusz Sozzino (Socyn), przybyły z Włoch do Krakowa 1551 r. Inni znów twierdzą, że najpierw ogłaszał ją potajemnie Franciszek Stankar, prof. akademii krakowskiéj. Nie zdaje się jednak, aby nauka ta, głoszona tylko przez tych dwóch, mogła się była przyjąć w tak krótkim czasie w tylu umysłach i na tak wielkiéj przestrzeni krajów państwa Polskiego. Pojęcia te musiały już istnieć oddawna w umysłach tajemnie, czekując tylko na czas sposobny do wyjawienia się głośno. Pierwszym, jawnym opowiadaczem téj nauki, był Piotr z Goniądza, który 1556 r. na synodzie ewangelickim secymińskim wystąpił był publicznie z pojęciami antytrynitarskiemi, a następnie poparł je silnie na synodzie brzesko-litewskim 1558 r. Po jego stronie stanęli Grzegórz Pauli, Stankar, Lismanini i Jerzy Blandrata. Nieco późniéj pastorowie: Stanisław Lutomirski, M. Krowicki, P. Stoiński, A. Witrelin, przyjęli dogmat unitarski z całemi swemi gminami, których członkami byli i tacy jak Mikołaj Oleśnicki, J. Lubobomirski, A. Gołuchowski, Bonarowie, Firlejowie, Morsztynowie, Arciszewscy i t. p. Liczba zwolenników antytrynitaryzmu tak się wzmagała, zwłaszcza w Małéj Polsce, że już 1562 oświadczyło się wielu na synodzie piotrkowskim, iż oddzielają się od społeczności dotychczasowego swego kościoła i utworzą osobny *Kościół Polski Mniejszy* (ecclesia pol. minor reformata). Od tego téż czasu zaczęli się oni zwać *Braćmi Polskimi*. Podobnież szybko rozszerzył się unitaryzm i na Litwie, gdzie podobnież wyszedł już był na jaw w r. 1558. Tu na czele tego wyznania stanął Jan Kiszka, hetman litewski. Pierwszy synod antytrynitarski zgromadził się w m. Mordach (na Podlasiu). Samych księży było tam 42. Kościół Polski Mniejszy wzrastał w liczbę coraz silniéj. Przystąpili do niego między innemi i Szymon Budny, Jan Sieniński, wojewoda podolski, oraz wielu innych znakomitych nauką lub godnościami. W Wielkiéj Polsce, gdzie już istniał dobrze uorganizowany kościół Braci Czeskich, unitaryzm polski mniéj zyskiwał zwolenników. Bracia Polscy wielką czynność okazali w zakładaniu szkół i drukarń. Najprzód Siennicki założył jedną i drugą w Rakowie, a inni w Lusławicach (w Sandeckiém), w Sączu, w Lublinie, w Zasławiu, Wilnie, Lubczu, Łusku, Węgrowie i t. d. W r. 1583 Mikołaj Kazimierski i tościowa je-

go Firlejowa, wojewodzina lubelska, ufundowali szkołę wyższą w Lubartowie. Szkoła rakowska zamienioną została 1602 r. na akademiję i obsadzona nauczycielami europejskiéj sławy, jak Lubieniecki, Stoiński, Smalcius, który wydał 52 dzieła w języku polskim, łacińskim i niemieckim, Wiszowaty, M. Ruarus z Holsztynu, Jan Crellius z Frankonii, autor dzieła „*Ethica Aristotelica et Christiana*“. Szkoła ta stała się w krótce głośną w świecie i stąd Raków zwano *Rzymem Unitaryjuszów*, albo *Atenami Polskiemi*. Uczęszczali do niéj uczniowe wszystkich wyznań w liczbie do tysiąca, jak Leszczyńscy, Tarłowie i t. d. Oprócz nauk miano tu także na pieczy zaszczepianie w umysły, pojęcia o obywatelskich i społecznych obowiązkach. Napróżno przeciwnicy B. P., zowiąc ich w celu ohydzenia *Pinczowianami*, *Trydeistami*, *Aryjanami*, *Socynianami*, a nawet *Nowochrzczeńcami*, *Nurkami* i t. p., wyjednywali zakazy osiadania po miastach królewskich; zwolennicy *Kościoła Polskiego Mniejszego* szerzyli się wszędzie, „z Pińczowa i Rakowa do gór Karpackich i Dniepra“. a na północ „do morza Baltyckiego.“ Kościół ten uorganizował się na tych samych zasadach co kościół ewang.-refor. Najwyższą władzą był synod jeneralny dla wszystkich trzech prowincyj kraju. Wyznanie wiary, ogłoszone drukiem dopiéro w r. 1574, przekonywa, że B. P., co do Wieczerzy P., nie różnili się od wyznania ewang.-reform. Co się zaś tyczy dogmatu Trójcy św., ten właściwie nie był jeszcze stanowczo sformułowany. Nad zjednoczeniem się pod względem dogmatycznym wszystkich gmin, pracował głównie Faust Sozzino, zięć Krzyszt. Morsztyna, a synowiec L. Sozzina. Synod z r. 1610 wydał zasady, określające to wszystko, co jest potrzebném do zbawienia. Za podstawę swéj wiary przyjmowali tylko ewangieliję z wykładem, zgodnym z rozumem i nauką; predestynacyję odrzucali. Wierzyli że Chrystus P. cierpiał mękę i poniósł śmierć *za ludzi*, ale nie dla ludzi i t. d. W propagowaniu swych pojęć bardzo byli czynni, i tym celem wysyłali umyślnie różne osoby na zagraniczne uniwersytety. Pismo św. przekładu Szym. Budnego wydane zostało 1572 r., Katechizm zaś, ułożony przez H. Moskorzewskiego i W. Smalcyjusza a będący rozwinięciem wyznania wiary z r. 1574, wydany został 1605 r. po polsku i po łacinie. Używany on jest dotąd przez angielskich unitaryjuszów i zowie się u nich „*Rakowskim*“ albo „*Catechism of the Churches of Poland.*“ Kościół ten jednak ostać się nie mógł. Jezuici powołani do życia na obronę teokracyi, nie mogli pozwolić na istnienie takiéj społeczności. Rozpoczęły się prześladowania B. P., a pierwszą ofiarą był Jan Tyszkowicz, mieszczanin z Bielska, na Podlasiu, spalony w Warszawie 1611 r. za to, że nie chciał wyrzec się kacerstwa i przyjąć wyznania rzym.-katolickiego (Dawna Polska, 1857, t. 2, str. 333). W skutek zaś znanéj *Sprawy Rakowskiéj* (tamże str. 311), szkoły i drukarnia w Rakowie, z mocy wyroku sejmowego zniszczone zostały 1638 r. Wprawdzie otworzyli Czaplicowie inną w Kisielinie na Wołyniu, ale i tę wkrotce skasowano z mocy wyroku trybunału lubelskiego. Nareszcie postanowiono położyć koniec istnieniu B. P., za pomocą wygnania z ojczyzny. Stanęli jednak temu na przeszkodzie zasadnicze ustawy państwowe, mianowicie konstytucyja sejmu warszawskiego z r. 1573: „*De pace inter dissidentes de religione*“; sprzeciwiały się temu zaprzysiężone *Pacta Conventa*. Atoli znaleźli się interpretatorowie prawa, którzy dowiedli, że B. P. nie wierząc w bóstwo Jezusa Chr. i Ducha św., nie mają żadnéj religii, że zatém nie są *dissidentes de religione*, lecz *dissidentes in religione*, że zatém konstytucyja z r. 1573 nie stosuje się do nich. Zapadła więc na sejmie z r. 1658 uchwała (Vol. Leg. IV, str. 515), z powodów czysto teologicznych a nie politycznych, jak o tém sama jéj osnowa przekonywa (wbrew tym, którzy mieć chcą B. P. zdrajcami ojczyzny), nakazująca im przyjąć wyznanie rzym.-katol. lub wydalić się z kraju w ciągu lat trzech pod karą na gardle. Termin ten jednak w następnym roku skrócony został do 10 Lipca 1660 r. Większość udała się głównie do Siedmiogrodu, część ich zaś do Węgier, Holandyi i t. d., mniejszość przeszła do kościoła ewang.-reform. Wygnańcy zaprotestowali przeciwko takiemu pogwałceniu prawa państwowego, aktem datowanym w Kluczborku na Szlązku. Za granicą wsławili się z nich St. Lubieniecki, który wydał 1685 r. w Amsterdamie „*Historia reformationis polonicae*“ i A. Wiszowaty, wydaniem „*Biblioteca Fratrum Polonorum*“ (8 t. in fol.).

Bracia Szkół Chrześcijańskich. Ob. Ignorantyni.

Bracia i siostry wolnego lub nowego ducha, zwani także *Duchoborcami* (ob.), zwolennicy panteizmu z XIII w., bardzo liczni w tym czasie nad Renem, we Włoszech, Francyi, Szwajcaryi i Niemczech. Na podstawie słów ś. Pawła: „*Duch was oswobodzi*, twierdzili, że tego ducha posiadają, a daléj, że Bogiem jest wszystko, co istnieje; człowiek jest Bogiem bez różnicy, wszelako skutkiem grzechu nastąpił rozdział; nowem zaś połączeniem się z Bogiem jest: przyjście do świadomości téj jedności; stąd człowiek jest tak doskonałym jak sam P. Bóg i t. d. Odrzucali wszelką hierarchiję i sakramenta. Założycielem téj sekty mienią Amalrycha z Beny, straconego w Paryżu 1210 r., którego uczniowie rozkrzewili ją po całym kraju i za granicą. W Strasburgu głosił tę naukę Ortlib 1212 r., w Kolonii zaś Ekkard, prowincyjał Dominikanów. W północnéj Francyi zwano ich *Turlupins*, sami zaś w Bruxelli na początku XV w. nazywali się *Ludźmi Rozumu* (*homines intelligentiae*); w Czechach 1418 r. pojawili się pod nazwą *Pikardów* (z Pikardyi) i Adamitów (ob.). W końcu w. XVI przestali istnieć, przynajmniéj z nazwy.

Bracia wspólnego życia, stowarzyszenie klasztorne, założyne w Niderlandach przez Gerarda Groota. W r. 1384 członkowie jego obowiązani byli za przykładem Apostołów żyć z pracy własnéj, i swym przykładem zachęcać lud i młodzież w duchu ewangelii do pracowitości i cnotliwego życia. Lu-

bo dążność jego była nieco mistyczną, jednakże jako z gorącego pochodząca uczucia, była umiarkowaną, poważną i praktyczną, i w swoim czasie wyświadczyła znakomite usługi ludzkości. Tomasz a Kempis żył w takim klasztorze. Stowarzyszenie to znikło w XVI w.

Bracław (Brasławl), m. pow. w gub. Podolskiéj, nad Bohem, założone w XIV w., 5600 m.—*Bracławskie województwo*, zajmowało dawniéj południową część Podola; utworzone było 1569 r. i miało za herb: w polu czerwoném krzyż srebrny, w pośrodku tarcza błękitna, a na niéj półksiężyc. Do r. 1598, B. był stolicą województwa, późniéj przeniesiono ją do Winnicy. — B. *powiat*, 2787 w. kw., 146,000 ludności.

Bracław, Bracisław, wojewoda korutański, objął rządy po Prywinie. Nieprzyjazny Świętopełkowi morawskiemu, w r. 892, w celu zniszczenia państwa Morawskiego, wszedł w zmowę z cesarzem Arnulfem, i pośredniczył w zawarciu przymierza pomiędzy nim i Bołgarami.

Bracławskie starostwo, grodowe. Było położone w wdztwie i powiecie Bracławskim. W r. 1616 podług lustracyi składało się z miast Bracławia, Macochy, Hajszyna, Litynia, oraz ze wsi: Chorodyńcze, Snitynka czyli Samczyńce, Szczurowce, Kutkówka albo Jastrzebińce, Tiutki, Kadutyńce, Skorzyńce, Wytwicze, Karwówka, Stara Litynia, Woniaczyn, Nowosielice, Pułtowcze, Ilikowce, Czortki, Bruślinów, i z 3 folwarków. W r. 1771 było w posiadaniu Michała Jełowickiego, który z niego opłacał kwarty złp. 7153 gr. 2. W r. jednak 1775 konstytucyją sejmową nadane zostało na prawie emfiteutycznem Kalikstowi Ponińskiemu.

Braconnot (Henryk), chemik francuski, ur. 1781 r. w Commercy, † 1855 r. Był aptekarzem przy szpitalu wojskowym w Strasburgu, od 1807—40 profesorem historyi naturalnéj i dyrektorem ogrodu botanicznego w Nancy. Ogłosił wielką liczbę rozpraw o nowo poznanych przez niego produktach analizy roślin.

Bracteae (bot.), ob. Przylistki.

Bractwa religijne, są to stowarzyszenia osób świeckich, zwłaszcza w kościele rzyms.-katol. mające na celu spełnianie szczególnych jakich religijnych lub dobroczynnych obowiązków, wedle przyjętéj przez siebie ustawy. Różnią się one od zakonów klasztornych, że nie wykonywają żadnych ślubów, krępujących ich na całe życie, że nie rozłączają się ze światem i nie prowadzą życia wspólnego. Rozróżnić je trzeba od tak zwanych Tercyjarzy i Tercyjarek (ob.). Początek B. sięga wieków średnich. Najpierwsze były B. *do grzebania zmarłych, do obsługiwania chorych* i t. p. Mają podobieństwo do cechów rzemieślniczych, z któremi niejako były w pewnym związku. Niektóre B. mają przepisany ubiór. Bractwa takie rozmaite miewają nazwiska, stosownie do celu, jaki ich dążnościom przewodniczy.

Bractwa strzeleckie czyli **Towarzystwa Kurkowe**, powstały w wiekach średnich w Niemczech, gdzie znaczniejsze miasta opasywano murami, a do ich obrony obowiązywano zbrojnych mieszczan. Otóż między tymi mieszczanami tworzyły się osobne bractwa, których zadaniem było ćwiczenie się w strzelaniu do celu. Dotąd jeszcze w całych Niemczech, po wszystkich znaczniejszych miastach a nawet i wioskach, utrzymuje się zwyczaj strzelania do ptaka, *do kurka* (*Vogelschiessen*), i stanowi jednę z najulubieńszych zabaw ludowych. Tego rodzaju bractwa, zwane u *nas kurkowemi*, istniały także w znaczniejszych miastach Polski, jak: w Krakowie, Warszawie, Lwowie, Poznaniu, Kaliszu i t. d. Do dziś dnia są w Krakowie, Łodzi, Toruniu i Świdnicy.

Bractwo męczenników miłości, powstało we Francyi w r. 1350 i składało się z mężczyzn i kobiet. Celem jego było dowodzić: jak wielką jest potęga miłości, a to za pomocą wytrwałego znoszenia wszelkich zmian powietrza, niewygód, trudów i t. d. Latem grzali się przy ogniu, a zimą marźli. Gospodarz domu musiał pilnować na dworze konia swojego gościa, który miał wszelką wolność rozporządzania się u niego i używania nawet praw męża. Zazdrość musiała tu być hamowaną choćby miała śmierć sprowadzić.

Bractwo różanego krzyża, ob. Różany Krzyż.

Bracz (po włosku i niemiecku *Brazza*, w starożytności *Brastia, Vratia, Vretia, Varizo*), największa wyspa w archipelagu Dalmackim; ma 7 mil kw. i 16,000 m., po większéj części Serbów. Obfituje w wino, pszenicę, figi, oliwę, lecz zbywa jéj na wodzie.

Bradacice lub **Bratczyc**, herb czeski, z którego powstał herb polski *Okszyc* (ob.).

Braddon (M. E.), spółczesna romansistka angielska, głośne ma imię w tak zwanéj literaturze sensacyjnéj. Pierwsze jéj utwory, jak „*Trail of the Serpent*" (1860) i „*Lady Lisle*" (1861) przeszły niepostrzeżone. Większe zajęcie rozbudziły dopiero powieści „*Aurora Floyd*" (3 t. Lond. 1862), pełna wytężonych sytuacyj, i „*Lady Audley's Secret*" (3 t. Lond. 1862), która w 3 miesiące doczekała się 8 wydań. Oprócz tego wydała jeszcze: „*Eleanor's Victory*" (1863); „*John Marchmont's Legacy*" (1864), i „*Henry Dunbar*" (1864), przyjęte również życzliwie. Dar inwencyjny nie wielki, intryga nieodznacza się ani nowością, ani prawdopodobieństwem, ale ciekawość czytelnika w ciągłém zostaje naprężeniu; charaktery przeprowadzone wybornie, a stosunki społeczeństwa angielskiego rysowane z natury. Bliższe szczegóły życia autorki dotąd nieznane.

Bradford, wielkie miasto fabryczne w angielskiem hrabstwie York, o milę drogi od Leeds, nad kanałem tegoż nazwiska, liczy 106,000 m. i mnóstwo zakładów naukowych i dobroczynnych. Należy ono do pierwszorzędnych miast przemysłowych Anglii i jest przedewszystkiém głównem siedliskiem fabryk wyrobów wełnianych. Posiada nadto kopalnie węgla, odlewnie żelaza i znaczne fabryki wyrobów żelaznych.—**Bradford**, zwane także *Great-Bradford*, w hrabstwie Wilts, nad rz. Avo-

nen, ma 6000 mieszkańców i od dawnych czasów słynie fabrykacyją cienkich sukien.

Bradley (Jakób), astronom angielski, ur. 1692 r. w Shireborn, w Gloucester, † 1762 r. Poświęcał się pierwotnie teologii, później atoli otrzymawszy plebaniję, oddał się astronomii i w r. 1721 został profesorem tego przedmiotu w Oxfordzie. Po śmierci Halleya (1742), otrzymał urząd dyrektora obserwatoryjum w Greenwich. B. był najznakomitszym swego czasu obserwatorem, i jemu to zawdzięcza się odkrycie aberracyi (ob.) astronomicznéj i mutacyi (ob.), czyli kołysania się osi ziemi. Z papierów po nim pozostałych wydał Scoresby: „*Astronomical observations made at the observatorium at Greenwich* 1750—62" (2 tomy, Oxford 1798). Następnie wydał Rigaud „*Miscellaneous works and correspodence*" (Oxt. 1832).

Bradwardinus (Tomasz), teolog angielski i matematyk, zwany *doctor profundus*; ur. 1290 r. w Hartfield, † 1349 r. Profesor teologii w Oxfordzie, później kanclerz katedry w Londynie i spowiednik Edwarda III, od r. 1348 arcybiskup Canterbury. Wydał kilka dzieł matematycznych i „*De Causa Dei, contra Pelagium*" (Lond. 1618).

Bradypepsyja (z greck.), powolnie, leniwo odbywające się trawienie, ob. Niestrawność.

Bradypus (zool.), ob. Leniwiec.

Braga, miasto w portugalskiéj prowincyi Entre-Minho-e-Duero, pomiędzy Cavado i Deste, w powabnéj położone okolicy; posiada 19,600 m., kilkanaście wspaniałych budowli, piękne ulice i place, oraz kwitnący handel i przemysł. W pobliżu leży słynne miejsce pielgrzymki dla pobożnych Portugalczyków, zwane „*Bom Jesus do Monte*". Za czasów rzymskich miasto Braga zwało się „*Bracara Augusta*" i później było stolicą państwa Swewów. Pamiętne jest soborami odbytymi tutaj w latach 563, 572 i 675, znanymi pod nazwą „*Brakareńskich soborów*".

Braganca lub **Braganza**, warowne miato stołeczne portugalskiéj prowincyi Tras-os-Montes, gniazdo rodzinne dynastyi panującéj w Portugalii i Brazylii; jest rezydencyją biskupa, ma 5600 m. i fabryki jedwabiu.

Braganza, nazwisko dynastyi, panującéj w Portugalii i Brazylii, wywodzi się od miasta Bragança i jéj założyciela Alfonsa I, pierwszego księcia Braganza, († 1461), naturalnego syna króla portugalskiego Jana I. Wnuk jego Ferdynand II, obwiniony o tajemne znoszenia się z Hiszpaniją, został ścięty 1483. Mimo to jednak rodzina ta utrzymała dawne swoje znaczenie, tak dalece że niedołężny książę Jan († 1582), za wpływem swéj szlachetnéj i odważnéj małżonki Katarzyny, wnuczki Emanuela W., mógł występować jako pretendent do korony hispańskiéj, lubo bezskutecznie. Dopiero jego potomek także Jan, († 1656), pod imieniem Jana IV wstąpił na tron portugalski. Po nim panowali Alfons VI, Piotr I, Jan V, Józef I i Maryja Franciszka. Syn téj ostatniéj, Jan VI, był najprzód regentem; w r. 1807 schronił się przed Francuzami do Brazylii, którą wyniósł 1815 do stopnia oddzielnego, ale z koroną portugalską zjednoczonego, królestwa i po śmierci swéj matki 1816 przyjął tytuł królewski. W r. 1821 powrócił do Portugalii i tu † 1826 r. Żona jego Karolina, księżniczka hiszpańska (ur. 1775, † 1830), urodziła mu dwu synów: Dom Pedra i Dom Miguela. Pierwszy został 1822 pod imieniem Dom Pedra I cesarzem brazylijskim, zrzekł się 1826 korony portugalskiéj na rzecz swéj córki Maryi da Gloria, a 1831 i korony brazylijskiéj na rzecz syna Dom Pedra II. Lecz kiedy Dom Miguel w r. 1828 kazał się kortezom portugalskim królem ogłosić, przyszło do wojny domowéj pomiędzy dwoma braćmi, skutkiem któréj Donna Maryja da Gloria na tron wstąpiła (1833). Ta † 1853, zostawiwszy następcą syna swego Dom Pedra V, który † 1861; w tymże roku zmarli dwaj jego bracia Dom Fernando i Dom Joao, a tron portugalski objął czwarty brat, Ludwik I, panujący obecnie (1872), (ob. *Brazylija i Portugalija*). Poboczna linija *Alvarez*, pochodząca od drugiego syna Ferdynanda I, wygasła już w r. 1732 na Jakóbie de Mello, księciu Cadaval. Każdy następca tronu portugalskiego nosi tytuł *księcia Braganza*.

Bragi (nowsza forma *Braga*), syn Odyna i Fryggi, w mytologii skandynawskiéj bożek wymowy i poezyi. Przedstawiano go starym i długobrodym, podobnie jak Odyna, lecz zawsze z twarzą wesołą i bez zmarszczek. Małżonką jego jest Idhuna.

Braguńskie, źródła gorące siarczane, wypływają z góry Borykoła, w obwodzie Terskim, na Kaukazie (72½ R.).

Braha czyli *wywar*, pozostałość po odpędzeniu wódki, używana w gospodarstwie na karm dla inwentarza, głównie dla bydła rogatego opasowego i trzody chlewnéj.

Brahe, starożytna rodzina szwedzka. — **Brahe** (Piotr), ur. 1602, † 1680, był towarzyszem wypraw wojennych króla Gustawa II Adolfa, a jako gubernator Finlandyi, jéj dobroczyńcą. — Hrabia **Brahe** (Eryk), ur. 1722, za udział w spisku rojalistowskim został ścięty 1756.—Hrabia **Brahe** (Magnus Fryderyk), ur. 1756, był ulubieńcem króla Karola IV Jana, równie jak i syn jego hrabia **Brahe** (Magnus), ur. 1790, który od 1826 przeważny wpływ wywierał na sprawy państwa. Mianowany szefem sztabu głównego, marszałkiem państwa, kanclerzem i wielkim koniuszym, pielęgnował troskliwie swego królewskiego przyjaciela w jego ostatniéj chorobie i umarł w sześć miesięcy po jego śmierci 1844 r.

Brahe (Tycho, właściwie Tyge de), jeden z najsłynniejszych astronomów, ur. 1546 w Knudstrup, pod Helsingborgiem. B. pochodził ze staréj szlacheckiéj rodziny. Gdy zapowiedziane zaćmienie słońca nastąpiło zgodnie z obliczeniami, B. postanowił poświęcić się astronomii; ze strony jednak rodziny, która astronomiję uważała za rzecz niegodną szlachcica, napotkał takie przeszkody, że zmuszony był nad tą nauką pracować ukradkiem i po nocy. Po długim pobycie w Niemczech, gdzie zwiedzał najważniejsze obserwatoryja, powrócił do Kopenhagi. W skutku postrzeżeń czynionych nad nowo zjawio-

ną w r. 1572 a 1574 znikłą gwiazdą, król Fryderyk II podarował mu 1576 wyspę Hveen, wyznaczył mu pensyję roczną i dostarczył środków do zbudowania obserwatoryjum (Uranienburg 1580), tudzież na sprawienie potrzebnych narzędzi. Po śmierci Fryderyka II, za rządów Krystyjana IV, przez niechęć szlachty, odjęte mu zostały wszystkie jego pensyje i dochody. Skutkiem tego B. opuścił 1597 Daniję, do 1599 przebywał u hrabiego Rantzau, w Wandsbeck (pod Hamburgiem), i tegoż roku wszedł do służby cesarza Rudolfa, który mu przeznaczył zamek Benach, pod Pragą, na urządzenie obserwatoryjum, gdzie † 1601 z usprawiedliwionym okrzykiem „nie darmo żyłem". B. udoskonalił wiele narzędzi astronomicznych i był znakomitym obserwatorem; spostrzeżenia jego pod względem ścisłości przewyższały wszystkie, jakie do jego czasów były czynione, i na nich to opierając się Keppler odkrył prawa ruchu planet. Pomimo to był stronnikiem astrologii i przeciw układowi świata Kopernika wystawił własny, w którym ziemia zajmowała środek, a którego bezzasadność sam zapewne dobrze umiał ocenić. Z dzieł jego ważniejsze: „*Astronomiae instauratae progymnasmata*" (1587—1589); „*Opera astronomica*" (1648); „*Historia coelestis*" (1666). O B. pisali: Gassendi (1756), Helfrecht (1798) i Pedersen (1838).

Brahiłów, Braiła, Braiłów, m. w pow. Winnickim, gub. Podolskiéj, przy ujściu Brahy do Rowu, 3800 m. Pamiętne jest pobytem króla Stanisława Augusta w r. 1787, wracającego z podróży do Kaniowa. W okolicy znajdują się kopalnie kamienia wapiennego.

Brahma, Brahmini, ob. Brama, Bramani.

Brahma'y prasa, ob. Hydrauliczna prasa.

Brahms (Jan), kompozytor i fortepijanista niemiecki, ur. 1834 w Hamburgu, od 1861 mieszka stale w Wiedniu. Za poparciem Schumanna wprowadzony w świat sztuki, głośne posiada w Niemczech imię, jako autor przeszło 50 różnych utworów, między którymi odznacza się szczególniéj „*Ein deutsches Requiem*". Dotąd krytyka nie wyrzekła jeszcze ostatecznego o jego kompozycyjach sądu.

Brajłów, Braiła, Ibraiła, m. w księstwie Rumuńskiém, nad Dunajem i Seretem; 30,000 m., port bardzo handlowy. Do pokoju adryjanopolskiego forteca, zdobywana przez Rossyjan 1770, 1809, 1828 i 1854 r. W okolicy połów jesiotrów.

Brak, w gatunkowaniu rozmaitych przedmiotów nazwa gorszych w ogóle gatunków.

Brakarz, Brakownik, nazwa trudniącego się obiorem w lesie, a następnie rozgatunkowaniem drzewa na handel przydatnego.

Brakenburg (Ryszard czy Regnier), ur. w Harlem 1650, malarz holenderski, uczeń A. van Ostade; odznaczył się w wesołych utworach rodzajowych, celującychstaranném wykończeniem, zwięzłością i pięknym kolorytem; † 1702 w mieście rodzinném.

Brakteaty (z łac.), zowią się pieniążki z cienkiéj złotéj lub srebrnéj blachy, tylko z jednéj strony nieforemnemi figurami stęplowane; a zatem z jednéj strony wypukłe, z drugiéj zaś wklęsłe, naśladujące formę złotéj monety byzantyjskiéj. Pierwsze B. miały się pojawić w Niemczech, za Ottona I. Bito je tylko ze srebra, miedziane są późniejsze, złotych zaś początek dotąd nie wiadomy. W dyplomatach spółczesnych ich obiegowi mają nazwy: „*denarius*", „*moneta*", „*obolus*", „*panningus*". U nas znajdują B. w wykopaliskach, sięgających XI (np. trzebuńskie) i XIII w., przy końcu którego ustępują miejsca groszom czeskim. B. te nazywano podówczas *denarami*, albo ogólnie monetą krajową. Porów. Mader'a „*Versuch über die Bracteaten*" (Praga 1808); Stroncyńskiego „*Pieniądze Piastów*".

Brama, Brahma, wyraz sanskrycki: *światło, najwyższa istota*, z którym łączy się trzydziestowiekowy rozwój religijny w Indyjach Wschodnich i który we wszystkich przejściach tego rozwoju zawsze to obejmuje, co stanowi najwyższy duchowy nabytek Indyjan. Stąd więc *Bramanizm* albo *Braminizm* oznacza cały duchowy świat Indyj. Jako uosobienie, *Brahma*, *Brama* (rodz. męsk.) jest jednym z oddzielnych bogów indyjskich, który z bogami Wisznu i Sziwa stanowi Trójcę (*Trimurti*) bóstw najwyższych. Jest on stwórcą świata, który ród ludzki do życia powołał i który objawił święte księgi *Wedy* i prawa *Manu*. Wyobrażają go z 4 twarzami, któremi patrzy w 4 strony świata, spoczywającego na łabędziu. Nie odbiera żadnéj czci publicznéj, a więc nie ma też i żadnych świątyń. U późniejszych filozofów indyjskich, *Brahma* (rodz. nijakiego) oznacza jestestwo boskie bez żadnéj osobistości, i to stało się właśnie powodem, dla którego jest ono przedmiotem religijnéj tylko kontemplacyi, nie objawiającéj się w oznakach czci zewnętrznéj. Jestestwo to jest najpierwszą przyczyną wszech rzeczy, od niego jednego wychodzi prawda bezwzględna; człowiek nie jest w stanie określić je myślami ludzkiemi i ziemskim wyrazem; jest ono nieskończone w przestrzeni i czasie.

Brama, herb polski *Ogińcem* także zwany, przedstawia głoskę II (P) słowiańską, z krzyżem rozdartym na wierzchu.

Bramani, Brahmani, Bramini, (w sanskrycie *synowie Bramy*, to jest *boscy*), zowią się uczeni w prawie bożém indyjskiém, składający najwyższą z czterech kast dziedzicznych. Jako stróże religii Bramy, pełniący służbę kapłańską w świątyniach, doradcy książąt i lekarze, poczytywani są za świętych i nietykalnych, i zawsze zostają w największém poszanowaniu u ludu. Życie B. dzieli się na 4 okresy: w 1-m nazywa się *Bramaczari* (młodzieniec przyjęty do kasty jako rzeczywisty członek, rozpoczyna naukę ksiąg świętych), w 2-m *Grihastha* (w wieku męskim, żeni się i zakłada własne gospodarstwo), w 3-cim *Wanaprasta* (po spłodzeniu syna, żyje w samotności, poświęcając się kontemplacyi), w 4-tym *Sannyazi* (oczyszczony od wszelkiéj ziemskości, wraca do pierwotnego źródła swego istnienia).

Bramanizm, Brahmanizm, Braminizm, religija In-

dów, oparta na świętych księgach, Wedami zwanych, sięgających czasów przedhistorycznych. Wyraz ten, pochodzący od *Brahmy*, t. j. światła, słońca, pierwotnie oznaczał tylko cześć tego ciała niebieskiego, i stąd też cześć ognia dotąd jeszcze stanowi ważną stronę Bramanizmu; później zaś rozumiano pod nim cześć ducha, stwórcy wszechświata, który niezawiśle od słońca spłodził samo słońce i wszystko co istnieje. (Ob. Indyjska religija).

Bramante, właściwie *Donato Lazarri*, ur. 1444 r. w Monte-Asdroaldo, księstwie Urbino, znakomity architekt włoski. On to z rozkazu Julijusza II papieża połączył galeryję Watykanu z Belwederem, rozpoczął budowę bazyliki ś. Piotra i podniósł ją aż po tablaturę, wystawił pałac Torlonia i wiele innych gmachów; † 1514 r.

Bramantino, rzeczywiście *Bartłomiéj Suardi*, ulubiony uczeń Bramante'a, był znakomitym malarzem i budowniczym. Wybudował w Medyjolanie kościół ś. Satyra. W témże mieście, w galeryi Melzi, znajduje się piękny jego pędzla obraz ś. Michała.

Bramapatuam, miasto Brahmy, ma jakoby leżéć na szczycie góry Meru, skąd czterma wielkiemi bramami wypływać mają cztéry główne rzeki świata: Sadalam, Sadasson, Patram i Alagnej.

Bramaputra (t. j. syn Brahmy), jedna z większych rzek Azyi, powstaje w wyższym Assamie, z połączenia się płynącéj z północo-wschodu Lohity (40—50 mil długiéj, i Tybet przerzynającéj Dsang-botsu (długą przeszło mil 200), przechodzi przez Assam, dzieli się w Bengalu na kilka ramion i łącznie z Gangesem tworzy w rozmaite kształty rozpadającą się Deltę. Cała jéj długość (uważając Dsang-bo tsu, za jéj początek źródłowy) dochodzi do 350 mil. Bramaputra, równie jak Ganges, uważana jest za rzekę świętą.

Brambeus, pseudonym *Sękowskiego Józefa* (ob.).

Bramstedt, miasteczko w Holsztyńskiém, nad rz. Brame, ma 1390 m. i tuży źródła mineralne zimne, używane przeciw zimnicom, paraliżom, podagrze i t. d.

Brancaleone Dandolo z Bolonii, wybrany przez Rzymian 1523 r. podestą, celem uśmierzenia domowych zamieszek i niezgód, przymusił samego papieża Inocentego IV do uznania władzy ludu; lecz z powodu nowego powstania zmuszony był uciekać do Bolonii. Po upływie dwu lat przywołany napowrót, † 1258 r., nienawidzony przez szlachtę, ale wysoko poważany przez lud.

Brancel. Ob. Frencel.

Branchas, syn Smikrosa z Miletu, obdarzony od Apollona przez pocałunek władzą przepowiadania przyszłości. Potomkowie jego, *Branchidami* zwani, zawiadywali wyrocznią Apollona w Didymie, pod Miletem, która po wyroczni delfickiéj najwyższego używała znaczenia.

Brancz. Ob. Berencs.

Branda, kardynał, był nuncyjuszem w Polsce w r. 1424 jak wspomina o tém Długosz.

Brandanus (święty), założyciel i opat klasztoru Clueinfort, w irlandzkiém hrabstwie Galvay, biskup irlandzki, † 577 r.; znany jest z legendy, jako w długoletniéj podróży morskiéj zwiedzić miał piekło i raj.

Brandenburg, *Geografija*. Środkowa prowincyja państwa Pruskiego, mająca powierzch. 734,14 mil kw. Obejmuje ona, według podziału z r. 1816, dawne margr. Brand, z wyjątkiem Staréj Marchii kilku drobnych cząstek, które ze względów administracyjnych oddzielone od niéj zostały; nadto powiat Szwibudzki i po części szląski powiat Sagański, dawniejsze niższe Łużyce szląskie, zachodnią część wyższych Łużyc i nareszcie części dawniejszych saskich powiatów Wittenbergskiego i Mejsseńskiego. Prowincyja ta liczy 2,616,000 m. z wyjątkiem Wendów luzackich (45,000), po większéj części pochodzenia niemieckiego i wyznania ewangelickiego. Pomijając kilka wzgórzystych pasemek, kraj ten przedstawia niemal jednę tylko nieprzerwaną równinę, z przeważnie piaszczystym i jałowym gruntem. Głównemi rzekami są: Odra we wschodniéj, Elba w zachodniéj części. Z rzek bocznych, wpadających do pierwszéj, najważniejsze Warta z Notecią; z wpadających zaś do drugiéj Havel i Sprea. Znaczniejsze jeziora są: Schwielow, Scharmützel, Müggel, Ücker i Gülp. Ważniejsze kanały: Finow, łączący rzekę Havel z Odrą; Fryderyka Wilhelma, wiążący Spreę z Odrą; Ruppiński, Planeński, i Nowy kanał Ihle. Płody państwa kopalnego ograniczają się na torfie, węglu kamiennym, wapnie, gipsie, ałunie, saletrze i bursztynie. Lasy, zawierające około półczwarta milijona morgów, wydają wszelkiego rodzaju piękne drzewo. Rolnictwo nie wszędzie równe przynosi korzyści; głównymi jego płodami są: jęczmień, żyto i kartofle; tylko w najżyźniejszych okolicach rodzi się pszenica. Za to ważniejszą jest nierównie hodowla inwentarza; a mianowicie bydła rogatego. Rybołówstwo prowadzi się na znaczną stopę. Główne gałęzie przemysłu stanowią: gorzelnie, cukrownie, fabryki jedwabiu (Berlin), tkactwo bawełniane (Berlin, Nowawieś, Straussberg, Zinna), sukiennictwo (Niższe Łużyce); daléj produkcyja żelaza surowego, metalów, towarów kramarskich, wyrobów skórzanych, porcelany (Berlin), szkła, papieru i wyrobów chemicznych. Co do handlu, oprócz wielkiego ruchu, którego środkowym punktem jest Berlin, ważny nadają mu popęd wielkie jarmarki w Frankfurcie. Pod względem oświaty głównie pielęgnują takową: uniwersytet berliński, 24 gimnazyjów i mnóstwo innych zakładów naukowych. Administracyjnie prowincyja Brand. dzieli się: na obwód miasta Berlina, na obwód regencyi Poczdamskiéj z 14 powiatami, i na obwód regencyi Frankfurt nad Odrą z 16 powiatami. — *Historyja*. Przed wędrówkami ludów krainę dzisiejszéj Brandenburgii dzierżyły pokolenia Swewów, później siedliska ich zajęły narody słowiańskie. Z pod panowania Karola W., pod którego władzę dostały się 789 r., wybiły się one na wolność, a z Saxonami i Turyngami ustawiczne toczyły wojny, skutkiem których Hawolanie i Ratarjowie w Marchii Ukrzańskiéj, zostali

przez króla Henryka I928 r. ujarzmieni. Celem wzmocnienia granic monarcha ten ustanowił 931 r. margrabstwo północnéj Saxonii, czyli Marchiję północną (dziś Stara Marchija), a Otton I założył dla popierania chrześcijaństwa 939 i 946 r. biskupstwa brandenburgskie i hawelbergskie. Marchiję wschodnią (dziś. Łużyce Dolne), ustanowił wkrótce potém Gero. Marchija północna dostała się 1056 r. w posiadanie hrabiów Stade, a 1133 r. cesarz Lotaryjusz nadał ją Albrechtowi Niedźwiedziowi. Nieubłagany ten wróg Słowian ogniem i mieczem położywszy koniec panowaniu Wendów w tych stronach, otrzymał 1143 r., w dodatku do północnéj Saxonii wschodnią Marchiję i przyjął tytuł margrabiego brandenburgskiego. Następnie podbił Marchiję średnią, Pregnitz i Marchiję Ukrzańską i utwierdził swoje panowanie przez wygnanie buntujących się Wendów i coraz liczniejsze osiedlanie się w tych stronach niemieckich rodzin rycerskich. Najbliższymi jego następcami byli: 1170 r. Otto I, 1184 r. Otto II, 1206 r. Albrecht II, który pozyskał jeszcze Pomorze zachodnie i którego synowie Jan I i Otto III 1226—58 r. wspólnie rządzili tym krajem. W r. 1258 r. podzielili się obaj bracia rządami, skutkiem czego Jan I został założycielem starszéj linii brandenburgsko-askańskiéj w Stendalu, a Otto III założycielom młodszéj linii w Salzwedel. Gdy następnie obie linije, młodsza 1317 r., starsza zaś 1320 roku wygasły, nastały dla krajów brandenburgskich czasy zamieszek i zawikłań, aż nareszcie cesarz Zygmunt burgrabiemu norymbergskiemu, Fryderykowi VI, z domu Hoheuzollern, nadał w r. 1415 Marchiję Brandenburgską z tytułem elektora i arcypodkomorzego. Ten 18 Kwietnia 1417 r. na soborze w Konstancyi otrzymał formalne nadanie lenne jako Fryderyk I, elektor brandenburgski. On jest założycielem do dziś w Prusach panującego domu, który z biegiem czasu potrafił około B. skupić wiele innych ziem jeszcze, tworząc zwolna dzisiejsze królestwo Pruskie. Fryderyk I († 1431 r.) przeniósł stolicę z Brandenburga do Berlina i do wyższego podniósł znaczenia stan średni. Syn jego *Fryderyk II*, zwany *Ząb Żelazny*, rozszerzył elektorstwo przez wykup Nowéj Marchii, odzyskanie wielu miast w dolnych Łużycach i zapewnienie sobie i swym następcom prawa następstwa w Magdeburgu i Pomorzu zachodniém. Umierając zdał rządy bratu swemu *Albertowi*, zwanemu *Achillesem* i *Ulissesem* (1470—1486 r.), który za życia jeszcze zdał godność elektorską najstarszemu synowi *Janowi*, (1486—1499 r.); ten również, jako i jego następca *Joachim I* (1499—1535 r.), starali się o zaprowadzenie dobrego wewnątrz rządu. *Joachim II* (1535—71 r.), zaprowadził w kraju obrządek luterski; spokrewniony z Zygmuntem Augustem, otrzymał od niego zapewnienie, że, w razie wygaśnięcia linii książąt pruskich, dzierżących Prusy jako lenność od Polski, jemu lub jego potomkom udzieloną będzie na księstwo Pruskie inwestytura. To było pierwszém ogniwém przyszłego kiedyś połączenia Prus z elektorstwem Brandenburgskiém. (Ob. *Prussy*, *Historyja*). *Jan Jerzy* (1571—98 r.) powiększył swoje terytoryjum trzema biskupstwami (brandeburgskie, rabocirskie i lubuskie) i zupełném przyłączeniem po śmierci brata Nowéj Marchii (1571 r.). *Jan Fryderyk* (1598—1608) otrzymał dziedziczne posiadłości domu brandenburgskiego w Frankonii, które jednak podzielił między swą rodzinę. *Jan Zygmunt* (1608—19 r.) przyłączył do elektorstwa (na mocy traktatu w Xanten 1614), księstwo Kliwii i hrabstwo Ravensberg. Jak ojciec, tak również i on pełnił regencyję w imieniu obłąkanego Alberta Fryderyka nad księstwem Pruskiém, które po jego śmierci 1618 r. przyłączył do Brandenburgii, jako lenność Polski. Elektorstwo za panowania tych książąt wzmagało się nietylko terytoryjalnie, ale także i wewnątrz doszło do pewnéj świetności przez wyborną administracyję, dobre urządzenie sądownictwa, oświatę, przemysł i handel. *Jerzy Wilhelm* (1619—40 r.), chociaż niechętnie, przyjął jednak udział w wojnie 30 letniéj połączywszy się z Gustawem Adolfiem, skutkiem czego zostawił cały kraj zniszczony i w okropnym nieładzie. Z synem jego następcy *Fryderyka Wilhelma* (1640—88 r.), który nosił przydomek *Elektora Wielkiego*, zaczyna się właściwa historyja dzisiejszéj monarchii Pruskiéj; albowiem *Fryderyk III* od 1701 r. występuje już jako pierwszy król pruski, tytułując się *Fryderykiem I.* (Ob. *Prusy. Historyja*). Porów. Küster'a: „*Bibliotheca historica Brandenburgensis*" (Wrocław 1743 r.), wraz z „*Accessiones*" (2 t. Berl, 1768 r.); tegoż *Collectio opusculorum historiam marchicam illustrantium*" (2 t. Berlin 1731—33 r.); Raumer'a „*Codex diplomaticus Brandenburgensis*" (2 t. Berlin 1831—33 r.); tegoż „*Regesta historiae Brandenburgicae*" (t. 1, Berlin 1836 r.); Riedl'a „*Codex diplomaticus Brandenburgensis*" (część I, t. 1—25, Berl. 1839—63 r.; część II, t. 1—6, Berlin 1843—58 r.; cz. III, t. 1—3, Berlin 1859—61; cz. IV, t. 1, Berl. 1862); Z opracowań najważniejsze: Raumer'a „*Ueber die älteste Geschichte und Verfassung der Kurmark* B." (Zerbst 1830 r.); Riedl'a „*Diplomatische Beiträge zur Geschichte der Mark* B." (Berlin 1833 r.); nadto dzieła Zimmermann'a, Bassewitz'a, Voigt'a „*Geschichte des brandenb.—preuses. Staasst*" (Berl. 1860 r.) i Berghaus'a „*Landbuch der Mark* B." (3 tomy, Brandenb. 1853—56 r.). W 1833 r. utworzyło się towarzystwo dla badania dziejów B., które ogłosiło wiele cennych prac w wydawanych przez się „*Märkische Forschungen*".

Brandenburg, lub *Brennabor*, *Branibor*, miasto, od którego Marchija Brandenburgska swą nazwę otrzymała, jest stolicą pow. zachod. Havellandu, w obwodzie pruskiéj regencyi Poczdamskiéj, po obu stronach rzeki Havel (Hawoli), która go dzieli na stare i nowe miasto, ma 27,700 m. Z rozmaitych budowli tego miasta odznaczają się: piękny, starożytny tum, kościół ś. Katarzyny, oba ratusze i piękny pomnik Rolanda, wzniesiony na placu targowym.

Brandenburg (Fryderyk Wilhelm hrabia), generał i mąż stanu pruski, ur. w Berlinie 1792 r., syn

króla Fryderyka Wilhelma II, z jego związku morganatycznego z hrabiną Zofią Julijanną Fryderyką Doenhoff, został 1794 r. wraz z siostrą swoją Julią, (która jako księżna Anhalt-Köthen † 1848 r.), wyniesiony do godności hrabiowskiéj. W młodym jeszcze wieku wszedł do służby wojskowéj; w r. 1812 był w sztabie generała York, odznaczył się w kampanijach 1813 i 15, a w roku 1848 dowodził jako generał porucznik w Szląsku. 3 Listopada t. r. stanął na czele gabinetu, który władzę królewską miał przywrócić na miejsce władzy zgromadzenia narodowego; † 1850 r.

Brandenburgica, nazwa ordynacyi kryminalnéj brandenburgskiéj, ułożonéj przez Jana v. Schwarzenberga i wydanéj 1516 r. za rządów margrabiów Kazimierza i Jerzego. Obejmuje ona kodeks i procedurę karną, jest przeznaczoną dla krajów brandenburgskich.

Brander (z niem.), statek palny, t. j. statek naładowany prochem i innymi materyjałami palnymi, przeznaczony do zapalania i niweczenia tym sposobem okrętów nieprzyjacielskich. Tego rodzaju statki bywały albo puszczane z wiatrem, albo też kierowane przez załogę, przyczepiane do statków strony przeciwnéj i w stosownym czasie podpalone. Statki takie używane były często w starożytności, w nowszych zaś czasach posiłkowali się nimigrecy w czasie wojny o niepodległość.

Brandes (Henryk Wilhelm), ur. 1777 r. w Groden, pod Rützenbüttel, pisarz niemiecki w zakresie matematyki i fizyki; z początku zajmował się budownictwem wodném, od r. 1811 był profesorem fizyki w Wrocławiu, od 1826 r. w Lipsku. Pozostawił wiele prac ścisłych i popularno naukowych, jak „*Beobachtungen und Untersuchungen über Strahlenbrechung*“ (1807 r.); „*Anmerkungen zu Euler über die Gesetze des Gleichgewichts*“ (1806 r.); „*Lehrbuch der höheren Geometrie*“. Zdaje się też, że on był autorem dzieła: „*Aufsätze über Gegenstände der Astronomie und Physik etc.*“ (1835 r.), ogłoszonéj pod nazwiskiem jego syna B. Karola Teodora (ur. 1814, † 1843 r.). Drugi jego syn B. Henryk Bernard Krystyjan, docent prywatny przy uniwersytecie lipskim, położył pewne zasługi jako historyk; ogłosił drukiem: „*Kelten und Germanen*“ (Lipsk 1857 r.) i „*Grundriss der sächsischen Geschichte*“ (Lipsk 1860 r.).

Brandes (Jan Krystyjan), aktor i dramatyczny poeta niemiecki, ur. w Szczecinie 1735 r. Po rozmaitych awanturniczych kolejach życia został aktorem; w r. 1760 przyłączył się do trupy Schucha, grywał potém w Lipsku, Hamburgu, Dreźnie, i Manheimie. Od 1788 r. usunąwszy się ze sceny, osiadł w Szczecinie, a † 1799 r. w Berlinie. Skierowany przez Lessinga na drogę poezyi dramatycznéj, napisał mnóstwo komedyj i dramatów, tudzież sztuk okolicznościowych, a nadto pierwszą melodramę niemiecką („*Aryjadna w Naxos.*“), wszystkie bez wyjątku wielkie miały powodzenie. Prace jego wyszły p. t. „*Dramatische Schriften*“ (8 tomów, Lipsk 1790—91 r.). Wydał tamże i bardzo pouczającą „*Selbstbiographie Brandes*“ (3 tomy, 2 ed., Berlin 1802—5 r.). Jego żona, Estera Karolina B. z domu Koch, ur. 1746 r. na Litwie, była wyborną artystką; † 1786 r. w Hamburgu. Ich córka, Karolina Wilhelmina Franciszka B., ur. w Berlinie 1765 r., wystąpiła 1782 r. jako znakomita śpiewaczka pierwszy raz w Wejmarze i † 1788 w Hamburgu. Własne jéj kompozycyje wydane zostały dopiero po jéj śmierci.

Brandes (Rudolf), farmaceuta, ur. 1795 w Salzuflen, w księztwie Lippe Detmold, † 1842. Od 1819 aptekarz w miejscu rodzinnem, późniéj założyciel i dyrektor Towarzystwa aptekarzy w północnych Niemczech i radca medycyny. Większa część jego prac chemicznych i farmaceutycznych wydrukowaną została w czasopiśmie, specyjalnem, przez niego samego redagowanem: „*Archiv für Pharmacie*“, w „*Repertorium für die Chemie*“ (Hannower, 1827—35) i innych pismach.

Brandgeesta objaw, *Brandgeesta tonus*. Brandgeest (*Arch. für die Holl. Beiträge*, t. II) utrzymuje, że mięśnie dowolnego ruchu są u zwierząt w stanie ciągłego i słabego skurczu; skurcz ten jest odruchowy (ob. odruch), sprowadzony przez podrażnienie zewnętrznemi wpływami nerwów czuciowych skóry; pojęcia te doświadczalnie wykazane zostały na żabach zabitych. Doświadczenia Heidenhaina (*Physiologische Studien*) dowodzą, że skurcz taki za życia, u ssących przynajmniéj zwierząt, nie istnieje. Dotychczas wszakże wielu uczonych istnienie tego skurczu przyjmuje. Cyon np. oparł na nim swoją teoryję suchot rdzenia kręgowego.

Brandis (Krystyjan August), urodził się r. 1790 w Hildesheim, † 1867. Po odbyciu studyjów uniwersyteckich w Getyndze i Kiel, osiadł w Kopenhadze, skąd r. 1815 przeniósł się do Berlina. Rok następny przepędził w Rzymie, w charakterze sekretarza poselstwa, wraz z Niebuhrem, którego wpływowi przypisać należy historyczny kierunek prac B. Czas od 1817—22, poświęcił B. pracom około wydania dzieł Arystotelesa, wezwany do tego przez berlińską akademiję wraz z Emanuelem Beckerem. Od r. 1822 wykładał filozofiję w Getyndze. Dwuletni pobyt B. na dworze króla greckiego stanowi przerwę w jego działalności nauczycielskiéj i literackiéj. Jako filozof, B. należy do szkoły Schleiermachera (ob.). Głównie zasłużył się na polu historyi filozofii starożytnéj („*Handbuch der Geschichte der Griechischen Philosophie*„ — „*Handbuch der Geschichte der griech.-römischen Philosophie*“), mianowicie zaś około wydawnictwa dzieł Arystotelesa (*Methaphysica*, *Scholia Graeca in Aristotelis Methaphysicam*, *de perditis Aristotelis libris*).

Brandis (Joachim Dytrych), ur. 1762 r. w Hildesheim, na przód lekarz tamże, późniéj profesor medycyny i królewski lekarz przyboczny w Kopenhadze, † 1846. Był sławnym swojego czasu z licznych bardzo prac naukowych, jak „*Pathologie*“ (1815); „*Ueber Psychische Heilmittellehre*“ (1818) i w. i.

Brandowski (Alfred), dr. profes. filologii starożytnéj w uniw. krakowskim, ur. 1835; wydał: „*De Stan. Orichovii Annalibus polon*“ (Berl. 1860); „*Zbiór przykładów do tłum. z łacińskiego na polski*“

(Poznań, 1863); „*O pomysłach lechickich Bielowskiego*" (Krak. 1868); „*Wykład budowy wierszów Owidego, Wergilego i Horacego*" (Kraków 1868); „*Rozbiór treści ort. ręk. Wincentego biskup. krakow.*" w Rocz. Tow. nauk. krak., którego autor jest członkiem.

Brandt albo **Brant** (Sebastyjan), satyryczny poeta niemiecki, ur. 1458 w Strasburgu; od 1489 profesor prawa w Bazylei, 1503 pisarz miejski w rodzinnem mieście; później powołany przez cesarza Maxymilijana do jego przybocznéj rady, mianowany został hrabią, † 1521 w Strasburgu. Sławę poetycką nie tyle zapewniły mu jego poezyje łacińskie (Bazylea 1498) ile raczéj poemat w języku niemieckim, przełożony na wszystkie niemal języki p. t. „*Narrenschrift oder das Schiff von Narragonia*" (Bazylea 1494), w którym występki i wady swojego wieku chłoszcze dowcipnie i z wielką swobodą. Nowe wydania tego dzieła, wraz z bijografiją poety sporządzili Strobel (Quedlinb. 1838) i Zarneke (Lipsk 1854; najlepsze).

Brandt (Jan), muzyk polski XVI wieku, z Poznania, ur. 1552, wstąpił do Jezuitów 1571 roku w Rzymie, penitencyjaryjusz przy katedrze ś. Piotra, po powrocie do kraju nauczyciel w Wilnie, następnie zarządzający swojém zgromadzeniem w Pułtusku i Lwowie, † 1601 r. Ogłosił drukiem: „*Rozprawę o usprawiedliwieniu przeciw Teologom nowym*" (Poznań 1591) i „*Różne łacińskie i polskie pieśni z nutami muzycznemi*".

Brandt, alchemik niemiecki, † 1692, który zajmując się szukaniem sposobu robienia złota, poddał destylacyi mieszaninę uryny z węglem, otrzymał tym sposobem fosfor, którego nie szukał i z wynalazku tego nawet dla sławy swojéj korzystać nie umiał.

Brandt (Jerzy), chemik, ur. 1694 r. w Szwecyi, † 1768. Był dyrektorem laboratoryjum chemicznego w Sztokholmie i członkiem akademii. Okazał on, że kobalt i arsen są ciałami metalicznemi. Wiele jego prac znajduje się w Pamięt. akademii nauk w Sztokholmie.

Brandt (Franciszek), doktór medycyny, ur. 1777 r. w Warszawie, † 1837. Z powodu wczesnéj śmierci rodziców zmuszony był chwycić się cyrulictwa, lecz znalazłszy opiekuna w Dr. Spaeth, nauczycielu szkoły chirurgicznéj, dostał się do szkoły Pepinierów w Berlinie; po powrocie był nauczycielem szkoły położnictwa, od r. 1808 fizykiem miasta Warszawy. Wspólnie z Dr. Wolffem i Czekierskimi, zdołał przeprowadzić założenie w Warszawie szkoły lekarskiéj, w któréj kilka przedmiotów wykładał bezpłatnie. Jemu też w znacznéj części należy się zasługa założenia towarzystwa lekarskiego 1820, którego był prezesem od 1829 aż do śmierci. Jako autor opracował różne części anatomii (1810—1816), i ogłosił kilka innych prac. Pisał o nim Helbich w Pam. Tow. Lek. r. 1837, t. I. str. 513. Syn jego **Brandt** (Jan), ur. 1812 r., † 1846, także lekarz, ogłosił kilka prac w Pam. Tow. Lek.

Brandt (Henryk von), ur. 1789 w Westfalii, generał pruski i znakomity pisarz w rzeczach wojskowych; od 1806 służył w armii. Po rewolucyi 1831 odbierał broń, złożoną przez byłe wojska polskie na ziemi pruskiéj, i eskortował oficerów polskich do Francyi. W r. 1840 został podpułkownikiem i szefem sztabu głównego 2 korpusu armii, później pułkownikiem, a 1848 generał-majorem i komendantem 9 brygady piechoty; od 1862 był prezesem komisyi orderów, † 1868 roku w Berlinie. Z dzieł jego ważniejsze: „*Ansichten über die Kriegführung im Geiste der Zeit*" (Berlin 1824); „*Handbuch für den ersten Unterricht in der höheren Kriegskunst*" (Berlin 1841) „*Grundzüge der Taktik der drei Waffen*" (Berlin 1833); „*Der Feldzug der Russen und Polen zwischen Bug und Narew*" (Głogowa 1832); „*Geschichte des Kriegswesens*" (Wieki średnie i nowsze) w „*Handbibliothek für Offiziere*" (Berlin 1830—35); „*Aphorismen über bevorstehende Veränderungen in der Taktik*" (Berlin, 1868) i „*Aus dem Leben des Generals der Infanterie Dr. Heinrich v. B.*" (2 t. Berlin 1869 2. ed., 1870); w dziele tém są wiadomości i nas obchodzące.

Brandt (Jan Fryderyk) zoolog, ur. w Berl. 1793, najprzód pomocnik w anatomicznym teatrze berlińskim, od 1830 profesor zoologii i członek akademii petersburgskiéj; oprócz innych prac, wydał wspólnie z Ratzeburgiem dzieło: „*Darstellung und Beschreibung der Thiere, die in der Arzneimittellehre in Betracht kommen* (13 zeszytów Berlin 1829—34) i „*Abbildungen und Beschreibungen der in Deutschland wildwachsenden Giftgewächse*" (10 zeszytów Berlin 1834). Liczne rozprawy zoologiczne zamieszczał w pamiętnikach petersbur. akad. nauk

Brandt (Józef), artysta malarz polski, ur. się w Szczebrzeszynie 1841 roku. Nauki pobierał w Warszawie, gdzie początki sztuki malarskiéj, kierunek i gorące zamiłowanie rodzaju bitewnego przejął od Julijusza Kossaka. Ostatecznie wykształcił się w Monarchijump od kierunkiem znakomitego tamtejszego artysty malarza bitew, Franciszka Adama Rady, nauki i pomoc, pełna serdecznego wylania ze strony tego artysty, sprawiły, iż Brandt bardzo szybko doszedł do wielkiéj wytworności i wprawy w tworzeniu obrazków z życia potocznego, w zakresie dziejowym. Jedną z pierwszych prac jego w tym rodzaju była *obrazek z piosenki* „*Stuk puk w okieneczko*", wykonany r. 1864 w Monachijum, w drugim roku nauki pod kierunkiem Adama „*Lisowczycy w podróży, w obozie, na przeprawie strumienia*, są ulubionym tematem tego artysty. *Przeprawa Czarnieckiego przez cieśninę morską pod Koldyngą w czasie duńskiéj wyprawy w r. 1659* została nabytą do zbiorów wiedeńskiéj akademii sztuk pięknych, a zainny obraz na wystawie w Monachijum w tymże roku otrzymał medal złoty. Przedmiotem tego ostatniego jest Strojnowski, pułkownik Lisowczyków, przedstawiający arcyksięciu austryjackiemu Leopoldowi, konie zdobyte na falcgrafie reńskim Fryderyku. W r. 1867 miał na wystawie

powszechnéj w Paryżu: „*Chodkiewicza pod Chocimem*". Jednym z najoryginalniejszych w pomyśle i charakterystyki postaci jest mały obrazek przedstawiający „*Zajazd nocny na Sopliców*" z Pana Tadeusza Mickiewicza (1868). Brandt nieobiera innych przedmiotów do obrazów jak takie, w których konie, a konnica w ogólności, mogą być głównym przedmiotem; w tym celuje też tak, iż obrazy jego dla zalet prawdziwie wyższego artyzmu w układzie, kolorycie i sposobie malowania, poszukiwane i wysoko cenione są przez znawców i zagranicznych handlarzów dzieł sztuki. Wielkość jego figur pierwszoplanowych nieprzechodzi nigdy 12 cali a w minimum dochodzi do miniaturowych rozmiarów półtora cala.

Brandys (Iskra), ob. Iskra z Brandysa (Jan).

Brandywine-Creck, rzeka w Pensylwanii i Delawarze, w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północ., wpada pod Wilmingtonem do Christiania-Creck. Nad tą rzeką zaszła 11 Wrześ. 1777 pomyślna bitwa Anglików przeciwko Amerykanom.

Branice, wieś o $1^1/_2$ mili od Krakowa, niegdyś własność Branickich i Gryfów, ze szczątkami ich zamku.

Branicki. Tego imienia są dwie rodziny. Jedna herbu Gryf, któréj protoplastą jest Jaksa, książę serbski, zięć Piotra Włostowicza czyli Włodzimirzowicza Dunina (ob.); do niéj należą Gryfowie z Bryszynka v. Breźnicy. Drudzy zaś Braniccy pieczętują się herbem Korczak. **Braniccy** herbu Gryf. **Branicki** (Jaksa czyli Jakób), pochodzi z Serbii Łużyckiéj, z panującéj zdaje się rodziny, bo nosi przezwisko „księcia". Był roku 1117 w Jerozolimie, skąd sprowadzony zakon Bożogrobców, osadził w Miechowie. Roku 1157 chwilowo zagarnął Branibór, a jako posiadacz Koponicy, bił brakteaty „Jasza v. Jakza Coptnik cne". Syn jego jedyny umarł w Pradze, gdzie zostawał jako zakładnik wraz z Kazimierzem Sprawiedliwym. Przed 1173 do wspólki ze Świętosławem, synem Piotra, namawiał Kazimierza do usunięcia z tronu Kędzierzawego.—**Branicki** (Bogusław), on i syn jego ożenieni byli z córkami Mieczysława Starego; pochodził z rodu Gryfów krakowskich, od głowy kaszubskiéj, to jest z Serbów; syn podobno Wincentego z Bryszynka v. Breźnicy, ustanowiony przez Kazimierza II (około 1178) wojewodą Pomorza Stołpskiego i Kaszubów.—**Branicki** (Jan), w czasie wyprawy 1222 Henryka Wrocławskiego, Leszka i Konrada braci Kazimierzowiczów na Prusaków, nagle stchórzywszy, był powodem ucieczki całéj armii. Gryfów nieprzyjaciele: Iwo, biskup krakowski, i Ostazy, kasztelan Wiślicki, nakłonili Leszka do rzucenia infamii na zbiega. Wtedy Marek wojewoda krakowski, brat Jana, i tegoż syn Jędrzéj udali się ze skargą do Henryka Brodatego, w skutek czego ledwo nieprzyszło do wojny domowéj, którą jednak umorzyła ugoda zawarta w Dłubni pomiędzy protektorami stron powaśnionych. Jan umarł w samotności na Podhalu, w Rogoźniku.—**Branicki** (Jędrzéj), syn Jana, był scholastykiem krakowskim a późniéj biskupem mazowieckim; sprzedał drugą wieś dziedziczną, Szczyrzyc, za 100 grzywien, żeby je przesłać bratu Sulisławowi.—**Branicki** (Stanisław), drugi syn Jana, 1237 r. chcąc odkupić hańbę ciążącą na ojcu, został księdzem. By zaś uzyskać na to potrzebne fundusze, sprzedał ojczysty Rogoźnik, a przed 1244 Andrzéj sprzedał Szczyrzyc; za otrzymane stąd 100 grzywien skończył Sulisław edukacyję swą w Padwie i już 1244 był kanonikiem krakowskim.—**Branicki** (Teodor, czyli z polska Cedro v. Chadro zwany), brat Jana, fundator szczyrzyckich cystersów (1249) i wsi Ludomir (r. 1234), na darowanych sobie przez Brodatego gruntach zakładał osady różne na prawie teutońskiém i takowe cystersom odstąpił przy śmierci (1250); darowizny tę powiększywszy jeszcze, synowie rodzonego jego brata Marka, Klemens i Marek potwierdzili 1254. Teodor jest jednym z głównych propagatorów niemieczczyzny w Chrobacyi krakowskiéj, tak jak i wielce mu przychylny Brodaty na Szlązku.— **Branicki** (Marek), brat Jana, r. 1222 przez zemstę za brata Jana, Brodatego do wygnania Leszka namówił; 1228 obecny jako wda krak. na sądzie między opatem tynieckim a Żegotą o wieś Grodzice, przyznaną piérwszemu na zasadzie próby ognia. Po śmierci Leszka, skłonił swoję ziemią do uznania Brodatego za opiekuna Bolesława V. Gdy Konrad Mazowiecki porwał go z matką Grzymisławą i w ciasném więzieniu w Czersku osadził, Marek z Odoniczem Wład. wyjednali łaskawsze u Konrada dla uwięzionych obejście, którzy 1230 przeniesieni zostali do Sieciechowa.—**Branicki** (Sulisław), hetmanił w wyprawie na Halicz za Leszka Białego, zginął pod Lignicą 1241.—**Branicki** (Klemens) z Ruszczy, syn poprzedniego, dobył z więzienia Konradowego w Sieciechowie Bolesława V, z pomocą miejscowego opata Mikołaja i przywrócił do Sędomierza (1232); w 2 lata późniéj, jako kasztelan bytomski, dostał z żoną Racławą wieś Liche od Brodatego, który być może za przyczynienie się do donacyi ks. krakowskiego, odwdzięczał się Klemensowi. Po napadzie Tatarów 1241 r., sprowadził zbrojnie z braćmi ukrywającego się na Czorsztynie Bolesława do Krakowa, wygnawszy Konrada Mazowieckiego, a gdy ten 4 książąt poparty wojskami, szukał odwetu, Klemens go ze swymi przyjaciółmi i Bolesława rycerstwem u Suchodołu napadł i wypędził r. 1243. W nagrodę tych usług Bolesław V obdarzył go, wówczas już wojewodę krakowskiego, zupełną *swobodą* od wszystkich ciężarów, podatków i t. p., sądownictwem książęcém, prawem wznoszenia twierdz i miast, a nawet zaciągania się do służby obcych monarchów (1251). Od téj pory prawdopodobnie rodzinny herb Gryf przybrał drugie miano wiele mówiące *Swoboda*.—**Branicki** (Jan Klemens), po matce prawnuk Czarnieckiego Stefana (ob.), i dziedzic Tykocina, a wnuk hetmana lit. Sapiehy (ob.), ur. 1689 r.; najprzód starosta grodowy w Brańsku, potém chorąży w. k., 1735 był hetmanem pol. kor.,

1746 wojewodą krakowskim, w 1762 wziął kasztelaniję krak., już 1752 zostawszy hetmanem w k., † 1771. Młodość spędził w wojsku francuskiém. Zerwaniem sejmu 1732 pozbawiony buławy polnéj, obiecanéj przez Augusta II; po jego zgonie nie przystał do konfederacyi sejmu konwokacyjnego, lecz do konfederacyi Ponińskiego, popierającéj nielegalnie obranego Augusta III. Jak był ceniony już wówczas, okazuje wymiana jego osoby za kilku stronników Leszczyńskiego, gdy go z żoną schwytał pod Częstoch. Tarło, marsz. konfederacyi dzikowskiéj (ob.). W 1745, gdy była obawa że August zostanie ces., wysłał Mokronowskiego do ks Conti, ofiarując mu następstwo i odtąd, lubo ożeniony z Poniatowską, odrębną od *familii* (ob.) idzie drogą, trzymając z Francyją, Szwecyją i Turcyją. Posła ostatniéj 1755 B. z Brogliem starali się przekupić i przeprowadzili wysłanie posła od Polski do Porty tego roku. W obec obojętności Brühla i Mniszcha, rabujących Rpltę, energicznie protestował 1755 tak przeciw uległości ministrów jak i samego króla dla ościennych interesów, a gdy 1762 nastąpił sojusz Prus z Piotrem III, pisał błagalnie o pomoc Francyi, do jéj nowego ambasadora Paulmy. Na żądania króla, by powściągał Prusaków, odpowiedział podobnym żądaniem co do komend rossyjskich; tylko zgon króla zapobiegł zbrojnemu starcia stronnictw Branickiego i familii na trybunale Piotrkowskim. W Białymstoku, zwykłéj rezydencyi hetmana, będącéj wówczas obok Warszawy i Łowicza trzeciém ogniskiem politycznego życia Rpltéj, zawiązuje się opozycyja przeciw dążeniom przeciągniętego na stronę familii prymasa Łubieńskiego i Czartoryskich, zapada uchwała elekcyi Sasa lub Branickiego i gromadzenia wojska. Wszakże Austryja i Francyja odmówiły poparcia, familija pod opieką wojsk sąsiednich gwałciła sejmiki i generał pruski. Branicki wtedy, obesłał dwory sąsiednie Francyję i Portę odnośną notą (1764), lecz miasto działać energicznie, poprzestał na daremném zerwaniu konwokacyi przez Małachowsk. i publicznie wyznał niedołęstwo oporu ustąpieniem z Warszawy, zostawiając wolne pole do działania Czartoryskim, którzy go chwilowo hetmaństwa pozbawiają, a potém ograniczają komisyją wojskową. Ustąpił nawet na Węgry, zupełnie ręce opuściwszy, zrobił 10 Września 1764 akces do elekcyi St. Augusta, przekładając powrót do Białegostoku, nad tułanie się z Radziwiłłem po obczyznie. Mimo przeciwnych pogłosek przystąpił też i do kofederacyi Radomskiéj (ob.), warując całość wiary, praw kraju i prerogatyw hetmańskich, a do Barskiéj (ob.) należał tylko prywatnie, pomagając pieniędzmi Bierzyńskiemu i het. Ogińskiemu. Pełen dobrych chęci, moralnie nie zepsuty, jak to okazuje jego wystąpienie przeciw tranzakcyi kolbuszowskiéj (ob.) r. 1753, lubo właśnie zdradzający tém brak sprytu politycznego — należy do małéj liczby niedołężnych konserwatystów, gdy przychodzi w praktyce do wykonania swych ideałów. Kłam im nawet zadawał, czyniąc z hetmaństwa nową władzę spółrzędną król. i prymasowi, reprezentującą nie siłę zbrojną, lecz opór większości kraju. Ostatnim był z rodu Gryfów. Przez siostry był spowinowacony z Sapiehami, Lubomirskimi i Potockimi, przez 3 żony z Radziwiłłami, Szembekami i Poniatowskimi, do których nienawiść okazał zapisem swych dóbr Potockiemu Joachimowi, osobistemu wrogowi St. Augusta. Wdowa jego bezdzietna zaśl. tajemnie gener. J. Mokronowskiego; słynęła jako pani krakowska na dworze swego brata, kr.; † 1801. **Braniccy** herb. Korczak. **Branicki** (Sebastyjan), ur. 1484 r., w r. 1533 kanclerz gnieźnieński i referendarz koronny, 1535 po Gamracie biskup kamieniecki, 1538 chełmski, 1539 poznański, † 1544. Według własnych słów prymasa Uchańskiego, tenże Branickiemu „swój ojczysty polor w ojczystém prawie“ był winien. W Poznaniu opiekował się bardzo szkołą Lubrańską; sprowadził do niéj matematyka Jana Lanchowija, marszałkiem miał Jana Czaskowskiego, bakałarza akademii krakowskiéj. Jako tedy mecenas nauki zasługujący na pochwałę, zdradza podagrą, na którą umarł, niezbyt czyste życie. Górski między handlującymi biskupstwami wymienia B. i Uchańskiego, jego protegowanego. — **Branicki** (Franciszek Ksawery), syn kasztelana bracławskiego, wychowaniec obczyzny, wojował w wojsku francuskiém, towarzyszył potém ks. Karolowi w wojnie 7 letniéj, odznaczając się szaloną odwagą. Przez chwilę myśląc o zamieszkaniu we Francyi, spotkał się z St. August. Poniatowskim, zbliżony obyczajami; raz w Petersburgu, drugi raz w Wilnie, w czasie reasumpcyi trybunału, ocala mu życie i odtąd nierozdzielnym jest jego przyjacielem. W kilku dniach nowymi obsypany urzędy, wziął bogate starostwo przemyskie i generalstwo artyl. litewsk., 1766 zamienił podstolstwo na w. łowiectwo koronne, 1773 hetman polny, 1774 w.k. do 1793, 1744 starosta białocerkiewski, w końcu generał ross., † 1819. — 1767 przyjął delegacyję mającą *konkludować* przymierze z Rossyją i *aprobować* formę rządu. Gdy misyja gen. Mokronowskiego do Barżan nieudała się, B. z pomocą Apraksyna zdobył Bar, a towarzyszysząc mu, zachęcał go do wzięcia Berdyczowa. Pomimo że Kreczetników i Nummers stali w pobliżu, Branicki zaś od Czerwca bawił na Ukrainie, rzeź humańska jednak szalała bez hamulca do Sierpnia 1768 r., potém ze Stępowskim bawił się B. w męczenie hajdamaków. W 1769 i 1770 wojuje konfederatów w Koronie, po dwakroć biję Sawę (ob.) i po zwycięstwie zjeżdza się w Petersburgu z ks. Henrykiem pruskim, który zawiózł stąd do Berlina aprobatę projektów podziałowych. 1771 próżno oblega Puławskiego w Częstochowie, a jeneralność napada w Białéj. Należy do delegacyi prawodawczéj 1773 i jeździ do Petersburga, by w interesie króla niedopuścić ustanowienia Rady Nieustającéj. Zadziéra z królem; choć nieotrzymał pożądanego tytułu księcia, praktyczniéj znaczenie sobie wyjednywa, każąc wojsku

sobie, nie Radzie przysięgać; przez Potemkina stara się w Petersburgu 1775 obalić Stakelberga, obrońcę téjże rady; 1776 znów jedzie tamże, żądając przywrócenia dawnych atrybucyj hetmaństwa, ograniczenia Rady, w zamian czego ofiarował utworzenie wiernego stronnictwa, a księciu Ad. Czartoryskiemu koronę. Choć do ugody nieprzyszło, B. z Czartoryskim i innymi zgodnie agitował na sejmikach 1776 r. przeciw królowi i Radzie. W roku 1782 sprawę Sołtyka wyzyskuje teoryjnie na korzyść osłabionéj teraz władzy hetmańskiéj, a prześcigając się w obelgach z Rzewuskim, który przypominał królowi los Karola I, mówił w senacie, że w ciągu 6 miesięcy króla z tronu zrzuci, szlachtę zwoła i na koń wsadzi. Oparty na Potemkinie, z którego krewną, Engielhardtówną się był ożenił, na sejmie 4 letnim jego imieniem składa dary; na obronę kraju żeby usunąć niebezpiecznego rywala w Szczęsnym Potockim, oskarża go przez Suchodolskiego o zmowy z obcymi, a jednocześnie prześcigając się w patryjotyczno-niedołężnych manifestacyjach sejmowych, z drugiéj strony bierze udział w burzeniu humańszczyzny przez ks. Sadkowskiego. Zasłaniając zaś swą Białocerkiew od zasilania skarbu, projektuje sprzedaż dóbr biskupstwa krakowskiego. Powstawał na zmarłego prymasa Ostrowskiego, zażądał sądu na Adama Ponińskiego za sprawy 1773—75, by własne zatrzeć konszachty. Zniszczył sojusz z Prusami, krzycząc w niebogłosy, że jego ceną miał być Gdańsk, Toruń, udał się do Petersburga, po sukcesyję Potemkina, skąd 10 Maja wywiózł ogłoszoną 14 Maja konfederacyją Targowicką (ob.); 1794 powstańcy koszciuszkowscy niszczą Luboml b. hetmanowi, który żyje w bezczynności, złożywszy 1793 swój urząd. Korespondencyję jego ze Stanisławem Poniatowskim wydał Gumplowicz (Krak. 1872).

Braniczew, nieistniejące już miasto, zamieszkałe wraz z okolicą przez *Braniczewców*, plemię bołgarskie *Bodrytów*, żyjące niegdyś na prawym brzegu Dunaju, między rz. Morawą i Timokiem w około m. B., gdzie obecnie szczątki grodów Kostolac i Braniczewac. Za czasów rzymskich było tu m. *Viminacium* (Wiminakion). Po upadku carstwa Bołgarskiego 1018 r. kraina ta wspominana jest pod nazwą *ducatus Branitzowa*, *Buranitzowa*, *Brandiz*. W r. 1123 Braniczew zdobyty został przez Węgrów, powtórnie 1183 r. W r. 1189 zdobył ten kraj car Serbski. Ostatni raz o B. jest wzmianka 1459 r. w akcie króla Matyjasza.

Branimir, książę Chorwacki, syn Terpimira, od r. 879—882. Objął rządy po zamordowanym Zdesławie, który pozbawił go był tronu. B. uznał zagi wę kościoła papieża rzymskiego; liturgija jedn k słowiańska utrzymaną została.

Braniss (Christlieb Julijusz), urodził się 1792 r. w Wrocławiu. Studyja uniwersyteckie odbył w Berlinie i Wrocławiu, gdzie r. 1833 objął katedrę filozofii. System B. opiera się na systematach Hegla i Schellinga. Z dzieł jego zasługuje na uwagę: „*Geschichte der Philosophie seit Kant*" (Wrocław 1842 właściwie: do wieków średnich). Dzieło to przedstawia w zajmujący sposób dzieje greckiéj filozofii. Oprócz tego pisał: „*Die Logik in ihrem Verhältniss zur Philosophie geschichtlich betrachtet*" (Berlin 1823); „*Ueber Schleiermachers Glaubenslehre*" (Berlin 1824) i inne. Pisał o nim Kletke: „*Die geschicht.-philoso. Weltansicht v. Br.*" (Wrocław 1849).

Branisko, pasmo gór pomiędzy komit. Śpiżskim a Szaryszskim. Obfituje w miedź od strony zachodniéj, zwłaszcza pod Smolnikiem.—B. nazywa się także przesmyk w tych górach. W tém miejscu była bitwa 5 Lutego 1849 r. między dowódcą węgierskim Guyonem a Kieseweterem, dowodzącym wojskami cesarskiemi. W zwycięskiéj téj bitwie od znaczyli się *honwedy* komit. Zwoleńskiego.

Brankowan. Ob. Bessaraba Matyjasz.

Brankowicz, starożytny ród serbski.— *Wuk Brankowicz*, zięć cara Łazarza, wojewoda, zdradził teścia i kraj przeszedłszy podczas pamiętnéj bitwy na Kosowém Polu (1389) do Turków. Podług jednych był wielkorządcą tur. w części Serbii i przez nich zaduszony, podług drugich zabity przez Balsza, wojewodę Zetskiego (1396).—Syn jego *Jerzy* B. † 1457 r., w r. 1427 mając lat 60 został udzielnym władcą Serbii z ramienia Sułtana i panował jeszcze przez lat 30. Wojował po stronie Turków z książętami serbskimi, to znów przeciwko Turkom. Po bitwie Nikopolskiéj połączył się z Władysławem, ale go zdradził pod Warną (1444). Z trzech jego synów: *Łazarz* najmłodszy, wypędził braci i otruł matkę Irenę, panował od 1457—1459 r. i Serbija stała się prowincyją turecką. *Stefan* schronił się do Węgier, gdzie uznany został księciem serbskim. Jerzego wnuk, imieniem *Wuk*, z przydomkiem *Zmaj* (Smok), obrany księciem Serbów Syrmijskich w r. 1471, walczył pod chorągwiami Węgrów za króla Macieja Korwina, † 1497 r.—Ostatnim księciem czyli despotą Serbów był *Jerzy II Brankowicz Jowanow*, ur. 1648 w Banacie, podejrzywany o zdradę przez cesarza Leopolda w r. 1689 więziony był w Sybinie i Wiedniu a potém w Chebie (Eger) w Czechach do r. 1700, † 1711 r. Napisał w więzieniu *Dzieje Narodu Serbskiego* aż do Leopolda I, w rękopisie w Biblijot. Patryjarchy w Karłowicach.

Branna Górna, wieś w czeskim powiecie Iczyńskim, 2300 m. główne siedlisko najdelikatniejszych wyrobów lnianych i batystów. Zamek Waldszteinów z w. XVI.—W pobliżu B. *Dolna*, po niem. Hennersdorf; wieś fabryczna.

Brańsk, miasteczko w gub. Grodzieńskiéj nad Nurcem, do 1768 miejsce sejmików i sądów ziemskich, które stąd przeniesione zostały do Bielska.

Brańskie starostwo grodowe. Leżało w wdztwie. Podlaskiém, ziemi Bielskiéj. Podług lustracyi z r. 1664 składało się z miasta Brańska i wsi: Hedyszowo, Ioski, Oleksino, Sielce, Olanki, Klichy, Swiryd y, Zanie, Zamianów, Ogrodniki, Chojewo, Mateszew, Patoki, Bujnowo, Szpaki, Bojarowie i folwark Kiersznowski. W r. 1771 posiadał je Maciéj Starzyński i opłacał z niego kwarty Złp. 3,145 gr. 22, a hyberny Złp. 1,527 gr. 28.

Brant, herb rodziny osiadłéj w dawnych Prusach i na Pomorzu: w polu błękitnem gorejąca pochodnia, w prawo tarczy na ukos od góry nachylona; w hełmie 3 pióra strusie.

Brantka, rurka drewniana, nabita mieszaniną palną z miałkiego prochu i węgla, która się wsadza w otwór bomby lub granatu; przeznaczona jest do podania ognia do ładunku w tych pociskach zawartego. Niektórzy niewłaściwie brantką zowią przepalniczek (ob.).

Brantôme (Piotr de Bourdeilles), historyk francuski, ur. około 1527 w Périgord w Gaskonii, podkomorzy Karola IX i Henryka III, † 1614. Nazwisko jego Brantôme pochodzi od nadanego mu przez króla opactwa tegoż imienia. Jego „*Mémoires*" (9 tomów, Lejda 1665—66), mimo przechwałek, któremi są przepełnione, jako żywy obraz ówczesnéj epoki, dziś jeszcze godnemi są czytania. Oprócz tego napisał: „*Vie des hommes-illustres et grands capitaines français*"; „*Vie de grands capitaines étrangers*"; „*Vie des dames illustres*". Najlepsze wydanie dzieł jego „*Oeuvres*", z interesującym wstępem o życiu i pismach B. sporządził Montmerqué (8 t., Paryż 1787; nowsze wydanie Buchet'a w *Panteon litteraire* 1858 r. Starszy jego brat *Andrzéj de Bourdeilles*, ulubieniec Karola IX, Henryka II i Katarzyny Medicis, odznaczył się w zawodzie dyplomatycznym.

Brasavola (Antoni), ur. w Ferrarze 1500, znakomity lekarz i botanik; dzieła jego o sztuce lekarskiéj i użyteczności wielu roślin, bardzo były w swoim czasie cenione, † 1555.

Brascassat (Jakób Rajmund), malarz krajobrazów i zwierząt, ur. w Bordeaux 1805; odznacza się głęboką znajomością natury i rysunkiem poprawnym.

Brascy (Comte de Lyon, Jan Mikołaj), opisał różne anegdoty panowania Augusta II, króla polskiego, które wydał bezimieniu, p. t. „*Mémoires politiques amusants et satiriques*" (Wenecyja 1746).

Brasław lub **Bratysław**, m. w pow. Nowo-Alexandrowskim, gub. Wileńskiéj, pamiętne klęskami poniesionemi w czasie zaburzeń za Jana Kazimierza; liczy 4500 m., ma stary zamek.

Brasławskie starostwo, grodowe. Mieściło się w wdztwie Wileńskiém, powiecie Brasławskim. Podług przywilejów w metryce Litewskiéj z r. 1513 i 1541, Helena, królowa Polska i Zygmunt I następujące posiadłości nadali z tego sstwa: 6 służb czyli wybraniectw w Druiskach i Dacewiczach, 3 ziemie Kasporów, Rahozin, Nawramców, oraz 2 ziemie Kniażyszczowo i Miłowszczyzna, wreszcie Korniłowszczyzn, Michałowszczyn, Jeskowszczyznę, Golewszczyn, Downarowszczyznę, Szczypiłowszczyznę, Rostawszczyn, Janowszczyznę i Ulanowszczyznę. W r. 1766 posiadał toż sstwo Hilzen wraz z wójtostwem Zaliskiém i Druiskiém, opłacając z nich kwarty Złp. 8,968 gr. 8; prawem jednak sejmowém z r. 1775 nadane zostało na lat 50 w emfiteusis, wraz z sstwem Botockiém, Bogusławowi Duninowi Tomaszewiczowi, posłowi powiatu Brasławskiego. W tymże roku ustanowiły także stany Rzpltéj oddzielną komisyję do rozgraniczenia tego sstwa.

Brasse, miara długości, używana w marynarce francuskiéj = 1,62 metra = 2,81 łokcia warszawskiego.

Brasseur de Bourbourg (Karol Stefan), znany badacz historyi etnografii Ameryki; ur. 1814 w Bourbourg, w francus. dep. Nord. Studyjował filozofiję i teologiję w Gandawie i Rzynie. Wyświęcony na księdza 1845 r., udał się z polecenia Propagandy do Ameryki północnéj, gdzie będąc profesorem (1845—46) przy seminaryjum katolickiém w Quebeku, zbierał materyjały do swéj „*Histoire de Canada*" (Paryż 1851). W dalszéj podróży zwiedził dokładnie 1848 Stany Zjednoczone, a 1850 Mexyk; w trzeciéj 1854—60 przebiegał środkową Amerykę (Nicaraguę, San-Salvador i Gaatemalę), badając miejscowe języki i zabytki staro-indyjskiéj kultury; w czwartéj od r. 1862 zwiedził ruiny Copan i przetrząsał hiszpańsko-amerykańskie archiwa. Jako owoc badań swoich ogłosił B., oprócz mnóstwa podróżniczych sprawozdań z zakresu historyi, etnografii i lingwistyki: „*Histoire des nations civilisés du Mexique et de l'Amérique centrale*" (4 t., Paryż 1857—59), w któréj na podstawie nowych zupełnie źródeł krajowych opracował historyję i kulturę staro-indyjskich ludów Ameryki środkowéj i zdobycie ziem owych przez Hiszpanów. W dziele: „*Collection de documents dans les langues indigènes etc.*" rozpoczął wydawnictwo najważniejszych tamtejszych źródeł htstorycznych. Między innemi wyszło: „*Popol-Vuh*" w języku Quiche (Paryż 1861); „*Gramatica de la langue Quiche*" (Paryż 1862), i „*Relacion de las cosas de Yucatan*" (Paryż 1864). Najnowszém dziełem: „*Etude sur la système graphique et la langue des Mayas*" (Paryż 1869), w którém zajmuje się odcyfrowaniem yukuteckich hieroglifów, zaszkodził naukowéj swéj sławie, popuszczając zanadto cugle fantazyi.

Brassica, rodzaj roślin krzyżowych, obejmujący kapustę, kalafior, kalarepę, brukiew, rzepę, (ob te wyrazy).

Braszów, po niem. *Kronstadt*, lub *Krohnen*, po madz. *Brassó*, w łacińskich dokumentach *Corona Stephanopolis*. Ob. Kronstadt.

Brat, tak się nazywa syn względem innych pochodzących od tych samych rodziców dzieci. Jeśli pochodzi od téj saméj matki i tego samego ojca, to się zowie bratem rodzonym, jeżeli od jednego tylko wspólnego pochodzi rodzica, zowie się bratem przyrodnim. Daléj bracia są wujeczni, cioteczni, stryjeczni, jeżeli są synami wujów, ciotek, stryjów. Bracia mleczni są tacy, którzy byli piersią jednéj

kobiety karmieni (chociażby między sobą zgoła nie krewni). *Braćmi* lub *braciszkami* w zakonach nazywają się mnisi nie wyświęceni na księży. W stosunkach rodzinnych, a więc i między braćmi panować powinna zgoda, pomoc wzajemna i miłość. Sam język tego się domaga, gdyż bratać się z kim, znaczy poufale i najprzyjaźniéj z kim się obchodzić, a braterski stosunek wyraża stosunek przeniknięty przywiązaniem i miłością. Niektórzy pisarze przepowiadają i domagają się, aby narody i ludzkość cała rządziły się prawami braterstwa; dla tego też rewolucyja francuska z 1848 r. przyjęła wyraz ten do swéj dewizy. Prawo mówi o braciach, regulując stosunki majątkowe między braćmi, mianowicie dziedzictwa spadające na braci. Przewiduje ono także wypadek zabójstwa brata przez brata i bratobójstwo karze powszechnie surowiéj, niż zwyczajne zabójstwo.

Brater (Karol Ludwi. Teod.), publicysta i przywódca opozycyi w izbach bawarskich, ur. 1819 r. w Ansbach; poprzednio prawnik, a od 1848—50 burmistrz w Nordlingen. Gdy mu zabronioném zostało pełnienie obowiązków adwokata, założył w Monachijum pismo czasowe p. t. „*Blätter für administrative Praxis*" i od 1856 wspólnie z Bluntschlim jest redaktorem dzieła „*Deutsches Staatswörterbuch*". Po ogłoszeniu przeciwko ministeryjum Pfordten-Reigersburg pisma p. t. „*Regierung und Volksvertretung in Baiern*" (Monachijum 1858), które wielkie wywołało wrażenie, wybrany został w Norymberdze do izby deputowanych, i w tym charakterze działając, przyczynił się wiele do upadku tegoż ministeryjum. W r. 1859. B. był jednym z założycieli zjednoczenia narodowego i, jako organ ówczesnego stronnictwa reformy, założył 1860 znaną w Niemczech gazetę „*Süddeutsche Zeitung*", która popierała ideję związkowego państwa Niemieckiego pod przewodnictwem Prus. W r. 1863 był duszą tworzącego się wówczas niemieckiego stronnictwa postępowego w Bawaryi, w interesach którego ogłosił kilka dzieł i założył 1865 „*Wochenschrift der Fortschrittspartei*". Po wojnie 1866 mało już był czynnym; † 1869.

Braterski, czyli *Czesko-Braterski Kościół*; nazywa się w potocznéj mowie w Czechach kościół ewangelicki wyznania helweckiego. Ob. Ewangielicko-reformowany kościół.

Braterskie Roty. Dziesięcioletnie przeszło w Czechach ciągłe wojny w piérwszéj połowie XV w. spowodowały zmiany i w wojennéj sztuce. Stały się one niejako przejściem ze średniowiecznego sposobu wojowania do nowoczesnego systemu. Siłę materyjalną, zaczęła zastępować przewaga siły duchowéj za pomocą wyrozumowanych kombinacyj. Wojowanie stało się umiejętnością, wymagającą nowych narzędzi i różnorodnych taktycznych obrotów. Zwyciężać tu zaczął nie ten, kto miał większą liczbę żołnierzy, lecz ten, kto umiał lepiéj używać tych narzędzi, zręczniéj dzielić i szykować, lub gromadzić i rozstawiać swe wojska. Jednym z pierwszych takich reformatorów był J. Żyżka. On piérwszy zaprowadził różne regulaminy, podług których każdy oddział stanowił specyjalną jakąś jednostkę taktyczną, i miał swoją sobie właściwą broń. Oddzielne były jednostki jazdy i oddzielne piechoty, działające wedle pewnych zasad i porządku; oddzielną była artyleryja i tak zwany tabór *wozów wojennych*. Wszystko to celem działania stosownie do warunków miejsca i czasu. To tłumaczy, dlaczego wódz ten, choć zwykle bywał w mniejszości, zwyciężał nieprzyjaciela znacznie silniejszego liczebnie. Tak zorganizowane i w karności trzymane wojska, na mocy przyjętych przez siebie ustaw, odnoszących się i do strony moralnéj człowieka, wkrótce też wyrobiły w sobie pojęcie solidarności i braterstwa. Przy boku zaś tego wojownika licznie znajdujący się, zwłaszcza po jego zaniewidzeniu, różni pomocnicy, utworzyli pewien rodzaj szkoły strategików. Wojska te rzeczywiście stały się jakiémś stowarzyszeniem, zakonem wojskowym, którego członkowie uznając się za *braci* i zowiąc się *braćmi*, zwani też byli *Rotami Braterskiemi Wojennemi*; żyjąc zaś podług swoich własnych ustaw, nie uznawali niczyjéj zwierzchności jak tylko swoich hetmanów. Różnili się oni od innych najemnych i łupieżniczych wojsk i tém, że wojowali za pewną ideę (przynajmniéj początkowo), za sprawę ojczyzny i wolności sumienia, zowiąc się dlatego *Bojownikami Zakonu Bożego*. System ten stałego i taktycznie podzielonego wojska przeniesiony został najprzód do Węgier i Polski. Stało się to dwojakim sposobem: albo przez cudzoziemców, których wielu służyło pod Żyżką i innymi wodzami jak Prokop Wielki i t. d., albo przez powołanych tam Czechów na organizatorów lub dowódców, skąd poszło, że w Polsce lubiano wyrażać się: „*Co Polak, to pan—co Czech to hetman*". Tak zwani *Taboryci* i *Sierotkowie* stanowili najsilniéj zorganizowane takie stowarzyszenie czyli bractwo wojskowe, zwane dlatego zapewne przez Niemców *Büberei* (zgraja łotrów). Zwycięstwo stronnictwa arystokratycznego pod Lipanami 1434 r., złamało wprawdzie ich siłę, ale nie wytępiło do szczętu jak zamierzało. Dopiéro cesarz Zygmunt, gdy się już utrwalił na tronie czeskim, postanowił był pozbyć się ich z kraju. Wysłał więc ich na obronę chrześcijaństwa przeciwko Turkom 1437 r., pod wodzą Jana Iskry z Brandysa (ob.). Resztę następnie wysłano do Niemiec i Prus. Inni pod dowództwem Mladwanka, Szwehly i t. d. nie widząc, możności walczenia za dawną ideę, szli w dalekie kraje w nadziei, że tam zdołają założyć państwo, zgodne z wyznawanemi zasadami demokratycznemi. Podobnież udał się do Węgier ze swemi rotami P. Aksamit z Liderzowic (ob.). — Roty B. służyły i w Polsce. Najpierwsze udały się z księciem Zygmuntem Korybutem na Litwę, i brały udział w bitwie pod Wiłkomierzem 1 Września 1435 r. W r. 1457 przyjął służbę w Polsce Oldrzych Czerwenka z Ledec. Był także tam w tym czasie Jan Kolda z Żampachu i inni. Liczba tych *Rot* B. dochodziła niekiedy tu i owdzie razem do 20,000 ludzi. Były one w pewnym związku z sobą, a króla Jerzego z Podiebrad uważały za swego w przyszło-

ści zbawcę. Najdłużéj utrzymały się one w Węgrzech pod dowództwem Szwehly. Gdy jednak król Maciéj zamierzył wypowiedzieć wojnę Jerzemu, postanowił był wprzódy wytępić naturalnych sprzymierzeńców przyszłego swojego nieprzyjaciela. Wystąpił więc 1466 r. przeciwko nim z własném i nadesłaném sobie wojskiem przez cesarza niemieckiego. Roty B. zwyciężone zostały 29 Stycznia 1467 r. Z zabranych do niewoli 70 powieszono a najwyżéj samego Szwehlę. Inni zamorzeni zostali w więzieniach. Była jeszcze jedna tak zwana *Czarna Rota*, uorganizowana za króla Macieja i stale przez niego utrzymywana. Tę jednak składali w znacznéj liczbie i Serbowie; zniesioną zaś została po śmierci Macieja w r. 1492 z powodu zbrojnego domagania się zaległego żołdu. Odznaczała się ona i tém, że obozowała zawsze latem i zimą pod gołym niebem, aby nie przywyknąć do wygód.

Bratiano (Jan), spółczesny rumuński mąż stanu; ur. 1822 r. wychował się w Paryżu, gdzie zawiązał stosunki z partyją rewolucyjną, mającą na celu zaprowadzić na gruzach monarchii powszechną rzeczpospolitę. Wraz z Rosetti'm i braćmi Golesco wywierał w tym kierunku wielki wpływ w swym kraju. Po przytłumieniu ruchu rewolucyjnego 1848 r., osiadł jako wygnaniec w Paryżu, skąd 1857 wrócił do ojczyzny. Przy wyborze Cuzy (1859) działał w interesie unii obu księstw naddunajskich, ale za rządów tego księcia nie doszedł wyższego znaczenia. Dopiero po wstąpieniu na tron ks. Karola Hohenzollern'a (1866), pozyskawszy jego zaufanie, był prezesem gabinetu od Marca 1867 r. do Listop. 1868 r. W narodowym interesie rozszerzenia państwa rumuńskiego spowodował w kraju tak zwaną *dakorumuńską* agitacyję, celem przyłączenia do Rumunii Siedmiogrodu, co było przyczyną poważnych nieporozumień z Austryją i resztą państw opiekuńczych. Prześladowanie Żydów dla zyskania sobie popularności u liberalnéj partyi w Mołdawii i udzielenie koncesyi na koleje żelazne Strousbergowi, sprowadziły upadek B., który nie był wstanie swego przeprowadzić planu. Późniéj dążył B. ze swém stronnictwem do strącenia ks. Karola, co pokazało się wyraźnie po ogłoszeniu rzeczypospolitéj francuskiéj (1870) w bukarestskich rozruchach (1871), ujawniających nienawiść przeciwko niemieckim tryjumfom. Rozruchy te były zapowiednią uplanowanego przez B. powstania, które wszakże nie przyszło do skutku.—B. (Dymitr), brat poprzedniego, ur. 1818 r., był w jego gabinecie ministrem wyznań.

Bratki, gatunek fijołka, ob. Fijołek.

Bratkowski, herb polski: na tarczy podkowa, końcami na dół obrócona, w kształcie bramy, przez nią w poprzek od lewéj ku prawéj stronie miecz; od miecza do góry strzała, a około niéj dwie palmy.

Bratkowski (Stanisław), ogłosił drukiem od 1820—1830 wiele drobnych poezyj, romansów i komedyj, jak: „*Ja i On*“; „*Pan Władysław*“ (Warsz. 1826, romans), „*La famille, en 5 act.*“ (1855). Oprócz tego: „*Teoryja pisania listów dla młodych Polek*“ (Warsz. 1820), „*Gmina i szkoła wiejska w Polsce*“ (Paryż 1860) i mnóstwo rozpraw treści politycznéj lub historycznéj.

Bratranek (F. T.), prof. uniw. krak., ur. 1815 r., poprzednio był nauczycielem gimnazyjalnym w Bełzie; drukował wiele dzieł i rozpraw w języku niemieckim jak: „*Beiträge zu einer Aesthetik der Pflanzenwelt*“ (Lipsk 1855); „*Handbuch der deutschen Literatur-Geschichte*“ (Brumn 1850); „*Goethes Egmont und Schillers Wallenstein. Eine Paralelle der Dichter*“ (Stutg. 1862). Z pism nas obchodzących są: „*Die Kirche bei St. Katharina*“ (Krak. 1855); „*Paralellen der deutschen und polnischen Poesie*“ (w Oesterreichische Blätter, 1853); „*Reminiscenzen von B. T.*“ (Krak. 1867); „*Vinc Pol's Mohort*“ (w Oester. Blätter, 1855); „*Vincent Pol*“ (w Oester. Revue 1867); „*Die Institute der Krakauer Universität*“ (w Czasop. „*Zukunft*“ 1865). Tłumaczył także na niemiecki listy Mickiewicza i Odyńca (1870).

Bratyjan (Bretzen, Bretchen), niegdyś zamek obronny przy ujściu rzeki Weli do Drwęcy, w dawném województwie Chełmińskiém, przez Krzyżaków 1254 r. wzniesiony.

Bratyjańskie Starostwo niegrodowe. Leżało w województwie Chełmińskiém, Ziemi Michałowskiéj powiecie Brodnickim. Podług lustracyi z r. 1664 składało się z miasta Nowegomiasta i wsi następujących: Chrośl, Nowydwór, Nawra, Radomno, Jamielnik, Lekarty, Skarlin, Kiełpin, Kuligi, Krotoszyn, Wonna, Szwarcnowa, Wawrowice, Wałycz. Od r. 1742 posiadał je Tomasz Czapski, ssta Knyszyński wraz z małżonką Maryją z Czapskich, którzy opłacali z niego kwarty Złp. 6,554 gr. 17, a hyberny Złp. 2,759 gr. 27.

Brätz, miasto, ob. Brojce.

Braubach, miasto dawniéj w księstwie Nassauskiém, dziś w Prusach nad Renem, ma 1500 m. i szmelcarnię srebra i miedzi. Znajduje się tu zamek Philippsburg, a na panującéj nad miastem górze warownia Marxburg. W pobliżu jest kilka źródeł mineralnych, a między niemi znane Dinkholderbrunnen, zawierające wiele żelaza.

Braule, Braulios lub Braulijon (święty), biskup Saragossy. Pomagał w napisaniu dzieła: „*Origenes seu tractatus etymologicum*“ ś. Izydorowi, biskupowi sewilskiemu, † 446 r. pisał także sam żywoty świętych. Pamięć jego kościół rz. kat. obchodzi 26 Marca.

Braun (Dawid), uczony biblijograf, rodem z Prus, żył od 1664—1737, był burgrabią malborskim, a późniéj w służbie pruskiéj intendentem terytoryjum elbląskiego do r. 1720, w którym zażądał uwolnienia od tych obowiązków. Z rozmaitych dzieł jego najważniejszém jest: „*De scriptorum Poloniae et Prussiae historicorum, Politicorum et Jetorum typis impressorum ac MSS. in Bibliotheca Brauniana collectorum etc.*“ (Coloniae, a rzeczywiście w Elblągu, 1723), wydane powtórnie w Gdańsku 1739; w dziele tém, bardzo ważném dla historyi naszéj literatury, ułożywszy książki

według formatu, daje o każdéj wyborną, aczkolwiek surową i często niesprawiedliwą krytykę. Z innych pism B. zasługują jeszcze na uwagę: „*De Jurium Regnandi fundamentalium in regno Poloniae, ratione et praxi moderna, etc.*“ (Kolonija 1722); „*Ausführlich historischer Bericht von polnischen und preussichen Münzwesen*“ (Elbląg 1722), dzieło bardzo gruntowne; dodatki i poprawki jego umieszczone były w „*Erleutertes Preussen*“ (t. II, str. 592—656). Oprócz tego znajdują się jeszcze ważne rękopisy treści historycznéj, heraldycznéj i prawnéj, dotąd niedrukowane.

Braun (Jan Wilhelm Józef), ur. 1801 r. w Gronau, pod Düren, † 1863 r. w Bonn, teolog rz.-kat. pobierał nauki w Bonn. W r. 1825 został księdzem, a 1829 r. profesorem historyi kościelnéj i Egzegezy Nowego Testamentu; lecz jako zwolennik hermezyjanizmu otrzymał 1843 r. uwolnienie. Pisma jego już w r. 1855 potępione zostały przez papieża. Po powrocie z Rzymu wydał „*Meletemata Theologica*“ (Bonn 1838) i „*Acta romana*“ (Hanow. r.). W r. 1848 był członkiem zgromadzenia narodowego w Frankfurcie, 1850 r. członkiem pierwszéj izby sejmu pruskiego, oraz izby deputowanych. Oprócz innych wydał: „*Die Lehren des sogenannten Hermesianismus über das Verhältniss der Vernunft zur Offenbarung*“ (Bonn 1835); „*Deutschland und die Nationalversammlung*“ (Aachen 1849); „*Biblioteca regularum fidei*“ (2 t. Bonn 1844); „*Rafael's Disputa*“ (Düsseldorf 1859).

Braun (Alexander Karol Herman), ur. w Plauen 1807, † 1868 tamże; adwokat. Wybrany 1839 do saskiéj izby deputowanych, by umiarkowanym członkiem opozycyi i odznaczył się szczególniéj jako referent w przedmiocie nowéj procedury kryminalnéj, tudzież jako obrońca jawności i ustnéj obrony. W r. 1845 został prezesem izby drugiéj, a 1848 król poruczył mu utworzenie nowego ministeryjum, w którém objął prezydencyję i wydział sprawiedliwości. Zniechęcony atoli postępowaniem radykalizmu, wystąpił z gabinetu w Lutym 1849, a wybrany do sejmu 1849—1850, usunął się zupełnie od życia publicznego 1850 r. Dał się także poznać jako autor wielu rozpraw treści prawnéj.

Braun (August Emil), archeolog niemiecki, ur. 1809 w Gotha, † 1856 r. Udał się 1833 do Rzymu, gdzie przez 23 lat był sekretarzem instytutu archeologicznego, a następnie urządził zakład galwanoplastyczny, przeznaczony głównie do reprodukcyi dzieł sztuki starożytnéj. B. był jednym z najgruntowniejszych znawców starożytnego i nowoczesnego Rzymu. Oprócz licznych monografij, celniejsze jego dzieła są: „*Antike Marmorwerke*“ (Lipsk 1843); „*Vorschule der Kunstmythologie*“ (Gotha 1854); „*Griechische Götterlehre*“ (Hamb. i Gotha 1851—54); oraz wyborny przewodnik dla zwiedzających Rzym: „*Die Ruinen und Museen Roms*“ (Brunświk 1854).

Braun (Karol), jeden z przywódców narodowo-liberalnéj partyi w Prusach; ur. 1822 r. w ks. Nassauskiém; obrany w r. 1849 członkiem nassauskiéj izby deputowanych; zostawszy 1860 r. jéj prezesem, wraz ze stronnictwem liberalném domagał się od rządu reform wewnątrz i kierowania się polityką wielko-niemiecką zewnątrz. Po przyłączeniu ks. Nassauskiego do Prus (1866), przeniósł się B. do Berlina; w r 1867 wybrany do sejmu związku północno-niemieckiego, a 1871 r. do sejmu cesarstwa niemieckiego, wraz z Laskerem, Beningsenem i innymi zorganizował potężną partyję narodowo-liberalną i występuje jako jeden z najgorliwszych popleczników jedności niemieckiéj i polityki rządowéj. Z prac jego celniejsze: „*Bilder aus der deutschen Kleinstaaterei*“ (4 t., 1 i 2 Lipsk 1869, 3 i 4 Berl. 1870); „*Gegen Gervinus*“ (Lipsk 1871), i „*Während des Krieges. Erzählungen, Skizzen und Studien*“ (Lipsk 1871).

Braunau (dawniéj *Brumow*), m. w arcyksięstwie Austryjackiém, na prawym brzegu rz. Inn, 2560 m. i godzien uwagi kościół farny. Tutaj rozstrzelany został przez Francuzów 26 Sierp. 1806 r. księgarz norymbergski Palm(ob.), któremu w r. 1866 wniesiono tu pomnik.—**Braunau**, po czesku *Broumów*, dawniéj *Brunów*, m. w pow. Hradeckim (Königgratz), na granicy szląskiéj, 4200 m., w dolinie otoczonéj wysokiemi górami (Polické Stieny); wielki klasztor benedyktynów na skale, kwitnący przemysł.

Brauner (Franciszek August), ur. 1810 r. w Litomyślu, od r. 1836 doktór prawa. Badając stan rolniczy w Czechach, napisał „*Böhmische Bauernzustende*“ (Wied. 1847) i „*O robotie a wykoupeni se z roboty*“ (Praga 1848), (także i po niem.). Dzieła te zjednały mu rozgłos nietylko w kraju. W r. 1848 był więziony. Na sejmie w Wiedniu odznaczył się mową w kwestyi zniesienia robocizny; należał do komitetu ustawodawczego w Wiedniu; po powrocie do Pragi obrany został członkiem Rady Miejskiéj, a nast. burmistrzem tedo miasta. Obecnie trudni się adwokaturą i pisuje liczne artykuły w języku czeskim i niemieckim.

Braunsberg (po polsku *Braniewo*), miasto w dawnéj Warmii, dziś w obwodzie pruskiéj regencyi Królewieckiéj, nad Passargą, o milę drogi od jéj ujścia do zatoki Friszhaff, gdzie tworzy port mały, liczy 10,500 m. W starym zamku tutejszym znajduje się seminaryjum nauczycieli elementarnych katolickich, tudzież, połączone z fakultetem teologii i filozofii od Stanisława Hozyjusza kardynała nazwane, *Lyceum Hosianum*. Braunsberg był niegdyś stolicą Warmii i miastem hanzeatyckiém.

Braunstein, handlowa nazwa tlenniku manganu; ob. Mangan.

Braurona, dzisiejsze Wrahona, miasto w Attyce, na południo-wschód Maratonu, założone przez Cekropsa, ze sławną świątynią Artemidy (Dyjany) Tauryckiéj, w któréj stał jéj posąg dłuta Praxytelesa. Na cześć téj bogini (zwanéj od tego m. *braurońską A.*) obchodzono tu co rocznie uroczystość pod nazwiskiem *Brauronij*, na pamiątkę wylądowania Ifigenii za powrotem z Taurydy. Co 5 lat odprawiano także Dyjonizyje.

Brauwer lub **Brouwer** (Adryjan), ur. 1608 r. w Harlem, czy Oudenarde, † 1640 r. w Antwerpii,

malarz holenderski, przebywał najchętniéj w szynkowniach i dla tego też najwięcéj malował scen szynkownianych.

Bravalla-Hed, puszcza w szwedzkiéj prowincyi Smaland, pamiętna sławną, w podaniach ludu zachowaną, bitwą Bravalla, pomiędzy królem duńskim Haraldem Hildetand i królem szwedzkim Sigurdem Hring.

Bravi (z włosk. *bravo* waleczny); nazywano we Włoszech ludzi, którzy za pieniądze do wszystkiego, nawet do spełnienia morderstwa, chętnie się najmowali.

Bravo-Murillo (Juan), hiszpański mąż stanu, ur. 1803 r. w Frejenal-de-la-Sierra, w prowincyi Badajoz, adwokat, dziennikarz, od r. 1837 deputowany; jako przeciwnik Espartera przymuszony uciekać; za powrotem, od r. 1847, jako przywódca stronnictwa *Moderados*, sprawował urząd ministra rozmaitych wydziałów. W r. 1851 stanął na czele gabinetu, który upadł już w roku następnym. Przebywając od r. 1854 za granicą, powrócił do Hiszpanii 1856 r. i zajmował rozmaite posady dyplomatyczne, popierając zawsze w duchu reakcyjnym rządy królowéj Izabeli. Po śmierci Narvaez'a 1868 r. był prezesem rady ministrów, a najgwałtowniejszymi środkami nie mógł zapobiedz wybuchowi rewolucyi Wrześniowéj 1868 r. i upadku dynastyi Burbonów. Wraz z królową uciekł do Bayonny.

Bravura (aria di), znaczy aryję, przeznaczoną na okazanie siły i potęgi głosu śpiewaka lub śpiewaczki, zatém aryję właściwie popisową, zamieszczaną przez dawniejszych mistrzów włoskich, dla dogodzenia artystom, w każdéj niemal operze.

Brawa, kraina we wschodniéj Afryce na pobrzeżu Ajan (Adżan), zamieszkana przezróżne plemiona Somalisów, podległych nominalnie Sułtanowi Marki, w rzeczy zaś saméj uznających władzę Imana Zanzibaru, ze stolicą Brava (Barava), zbudowaną nad brzegiem morskim i prowadzącą rozległy handel z Zanzibarem.

Brawe (Joachim Wilhelm, baron von), ur. 1738 r. w Weissenfels, poeta dramatyczny. Jego tragedyja: „*Der Freigeist*" (Berlin 1758) pozyskała drugą nagrodę, a tragedyja „*Brutus*" jest pierwszym dramatem niemieckim, pisanym pięciostopowymi jambami. B. † 1758 r. Obie powyższe tragedyje wydał Lessing w Berlinie 1768 r.

Braxatoris (Jędrzéj), nauczyciel szkoły w m. Krapinie, w Węgrzech, gdzie † 1846 r. Wydał oprócz innych: „*Kronikarze Krapińscy od najdawniejszych czasów aż do XIX w.*" (Presb. 1810).—**B.** (Karol), syn poprzedniego, ur. w m. Krapinie 1806 r, nauki pobierał w Szczawnicy, Presburgu i Jenie (1828—29). W r. 1830 został kaznodzieją ewang. w Berszeni (Deutsch Pilsen). Sprzykrzywszy sobie jednak kaznodziejstwo niemieckie, pomieniał się na gminę słowacką w Tesarach. Oprócz licznych artykułów do pism słowackich, niemieckich i madziarskich, wydał kilka dzieł religijnych w języku słowackim.—**B.** (Jędrzéj), znany także pod nazwiskiem *Sładkowica*, brat poprzed. ur. 1820 r. w Krapinie. Po ukończeniu nauk Szczawnicy, w Presburgu i Halli został kaznodzieją w Hrochocie 1847 r. Ulubiony poeta słowacki. Jego liryczny poemat „*Maryna*" (Peszt, 1843) przełożony na jęz. madziarski. Do większych jego poematów należą *Dietwan*, druk 1853 r. w piśmie *Nitra* i *Milica* w *Konkordyi* z r. 1858. Wiele innych po różnych pismach pisanych oryg. i tłumaczonych. Obecnie pracuje na polu kościelno-literackiém.

Bray (Franciszek Gabryjel, hrabia de), bawarski mąż stanu, ur. 1765 r. w Rouen, sekretarz legacyi francuskiéj w Regensburgu, przeszedł do służby bawarskiéj i urzędował jako poseł przy rozmaitych dworach, † 1832 r. w Irlbach pod Straubing. Znany jest jako autor dzieł „*Exposition de la constitution hollandaise jusqu'en* 1795" i „*Essai critique sur l'histoire de la Livonie*" (3 tomy, Dorp. 1817).—**Bray** (Otto Kamil Hugo, syn poprz. v. B.—Steinburg hr.), bawarski mąż stanu; ur. 1807 r. w Berlinie. W r. 1846 został na krótko ministrem spraw zewnętrznych; ten sam urząd piastował 1848—49, trzymając się polityki austryjackiéj; po ustąpieniu z gabinetu był posłem w Petersburgu, a od r. 1860 —70 w Wiedniu, skąd odwołany, objął znowu ministeryjum spraw zewnętrznych i chociaż starał się o utrzymanie niezależności Bawaryi, zawarł jednak w Wersalu z Bismarkiem 23 List. 1870 r. traktat, mocą którego weszła B. z zachowaniem pewnéj autonomii w skład cesarstwa Niemieckiego. Od Września 1871 r. jest posłem w Wiedniu.

Bray (Anna Eliza), autorka i turystka angielska, żona archeologa Karola Stothard, ur. w końcu XVIII w.. Zajmuje się głównie w utworach swoich czasami średniowiecznymi. Najlepszém jéj dziełem jest: „*Courtenay of Walveddon*" (Lond. 1844). Zbiorowe wydanie: „*The novels and romances*" (10 tomów, Lond. 1845—46), obejmuje jéj wszystkie historyczne romanse. Od śmierci męża ciągle przebywa w Londynie.

Brayera (Krasawa), gatunek roślin z rodziny różowatych, przedstawiany przez jeden gatunek *B. anthelmiatica*, krzew abissyński, zwany tam *kosso* czyli *kusso*, którego liście sproszkowane, przyjęte wewnątrz, mają być środkiem skutecznym na wypędzenie z jelit tasiemca. Działanie to pochodzi od alkaloidu *kussino* (ob.).

Brazier (Mikołaj), autor dramatyczny i piosenkarz francuski, ur. w Paryżu 1783 r., † 1838 r., którego śpiewki, szczególniéj bachiczne, zachwycały lud francuski i z upodobaniem były powtarzane w zgromadzeniach wesołych. Liczba napisanych przez niego komedyj dochodzi 250, z których wiele odznacza się rzadkim dowcipem i humorem. Majeranowski tłum. kom.: *Burmistrz oberżysta*.

Brazos, największa rzeka w północno-amerykańskim stanie Texas, poczyna się w Llano Estacado i ubiegłszy mil 180, wpada pod Velasco do zatoki Meksykańskiéj.

Brazydas, wódz spartański podczas wojny peloponeskiéj, kilkokrotny zwycięzca Ateńczyków. Raniony ciężko w bitwie pod Amfipolis, (tutaj umarł

422 przed Chr.). Po jego śmierci Spartańczykowie długo obchodzili jego pamięć igrzyskami, odbywanemi w témże mieście, zwanemi *Brazydee*.

Brazylija, obszerne cesarstwo w Ameryce, które zajmuje wschodnią połowę Ameryki południowéj na niezmiernéj przestrzeni 152,100 mil kw. (z któréj wszakże zaledwie dwie trzecie części dotąd są zbadane): i graniczy, na północ z Wenezuelą i Guyaną, na wschód z oceanem Atlantyckim, na południe z Paraguayem i Urugnayem, na zachód z rzeczą pospolitą Argentynską, Paraguayem, Boliwiją, Peru, Ecuadorem i Nową Grenadą. Wypada jednak dodać, iż granice lądowe z Paraguayem, Peru, Boliwiją i Guyaną, nie dokładnie określone, są przyczyną wielu sporów, a w skutek tego i rozległość kraju bywa rozmaicie podawaną; tak np. Instytut geograficzny w Brazylii oblicza jéj powierzchnię na 188,000 mil kw., a niektórzy nawet podają jeszcze większą cyfrę 213,000 kw. mil. Granica morska wynosi 810 mil. Pod względem kształtu ziemi, Brazyliję można uważać jako wielką równinę, wysoko nad poziom morza (przecięciowo na 800 metrów) wzniesioną i przerznię tą wielu łańcuchami gór, które można podzielić na trzy oddziały albo systemy. Właściwe jądro i główną masę stanowi wysoka kraina środkowa, na któréj trzy wielkie łańcuchy gór rozciągają się w kierunku z południo-zachodu ku północno-wschodowi; góry nadbrzeżne (Serra-do-Mar), kończące się na północy przylądkiem San-Roque, idą równoległe do pobrzeża oceanu Atlantyckiego i dochodzą wysokości 1000—1100 metrów. Końcowa ich część zwie się Serra do Santa Catarina. Drugi oddział stanowią góry Serra do Mantiqueira, głównie w prowincyi Minas Geraes, a późniéj do prowincyi Bahia przechodzące, w północnéj części swojéj Serra-do-Espinhaço zwane, z najwyższemi w państwie szczytami; Itatiaiosu (8100 stóp), Morro de Papajo (6900 st.), Itacolumi (5700 st.), Itambe (5200 st.), Pico-dos-Orgaos (7200 st.) i t. d. Na zachód od tego drugiego łańcucha ciągną się jeszcze wewnątrz kraju liczne inne pasma, ogólne miano Serra-das-Vertentes noszące, które przecież w ogóle nie dochodzą linii śnieżnéj i nie są dobrze zbadane. Do środkowéj krainy górzystéj przytykają w stronie północno zachodniéj ziemie zroszone rzeką Amazonką, w stronie zaś południowo zachodniéj ziemie, należące do systematu rzeki La-Plata. Amazonka albo Maranion, największa rzeka na świecie co do masy wody i obszaru skrapianego, stanowi główną rzekę kraju i zrasza 90,000 mil kw., na 500 mil długości, które przepływa w B. Przyjmuje ona 19 dopływów pierwszego rzędu, z których najważniejsze z prawéj strony są: Yumari (120 mil), Purus (350 mil długi), Madeira (390 mil), Tapajoz (200 mil); z lewéj: Japura (200 mil), Rio Negro i inne. Do systematu La-Plata oprócz tworzących ją rzek Parany i Paraguayu, należy Uruguay i wiele innych. Trzecią wielką rzeką B. jest San Francisco z wodospadem Paulo Affonso. Z mniejszych rzek, z których niejedna jest spławną więcéj jak na długości 100 mil, przytaczamy: Turgastu, Miraim, Itapieuru, Paranahyba, Camoçum, Amargoso, Contas Belmonte Mucury, Stajahy i Rio Grande de Sul. *Pod względem klimatu*, który w ogóle jest zdrowym, można B. podzielić na dwie strefy: wilgotno-gorącą zwrotnikową i suchą. Największe gorąco dochodzi +36° C, największe zimno—3° spotyka się na górze Itafiaja, gdzie wody często pokrywają się lodem na 5 centymetrów grubym. Pomiędzy dniem i nocą, co do temperatury, zachodzi nieraz różnica 12°C, zwyczajnie jednak nie przechodzi 9° C. Różnica między średnią temperaturą lata i zimy bardzo mała, nie przechodząca 3° C. Pora deszczowa rozpoczyna się zwyczajnie w Listopadzie i trwa do Czerwca, jednakże z wielu w różnych miejscach zboczeniami. *Płody*. Klimat podzwrotnikowy i nadzwyczajna obfitość wód, dodają niesłychanéj siły naturze i sprowadzają wielkie bogactwo tak w królestwie roślinném jako i zwierzęcém, bogactwo, jakiego nigdzie na kuli ziemskiéj napotkać nie można. *Flora* brazylijska, dotąd jeszcze nie znana w swojéj całości, jest niewątpliwie najpiękniejszą w świecie; ziemia jest jedną z najpierwszych pod względem urodzajności; z roślin użytkowych, oprócz drzew gumowych i farbierskich (brazylija i inne), oprócz drzew rosnących w dziewiczych lasach, znajdują się tutaj: palmy, bawełna, tytuń, trzcina cukrowa, kawa, kakao, ryż, ipekakuana, kauczuk i t. p. Lasy pełne są dzikiego zwierza: jelenie, dziki, jaguary, psy dzikie, rozliczne małpy, ptastwo wszelkiego rodzaju i węże zapełniają ich knieje. Europejskie zwierzęta domowe, koń, muł, świnia i koza chowają się tu doskonale; a obok papug, kolibrów i innych okazałych ptaków leśnych, znajdujemy mnóstwo drobiu domowego jak: kury, gęsi, gołębie i kaczki. Pszczoła, koszenila, jedwabnik hodują się dobrze i mnożą obficie. Trzody bydła dostarczają skór i rogów na wywóz. Kopalnie złota znajdują się w prowincyjach San-Paulo i Minas Geraes, a piasek złoty połyskuje w nurtach wielu rzek brazylijskich. Z innych metalów kraj ten posiada: ołów, cynę, miedź, żelazo, siarkę, rtęć, węgle kamienne, sól, wapno, grafit, ałun i inne. W Minas Geraes trafiają się najpiękniejsze dyjamenty, a oprócz tych: piękne topazy, ametysty, rubiny, jaspisy, agaty i t. p. w wielkiéj obfitości.—Ludność w r. 1867 na 11,780,000 urzędownie podana, składa się z trzech rozmaitych ras: czerwonéj, czarnéj i białéj. Indyjanie, którzy według Wardena dzielą się na 387, a według Martiusa na 245 plemion, wyparci teraz zostali z prowincyi nadbrzeżnych. W górach gnieżdżą się dzikie plemiona Botokudów, Parysów, Guaynu, Parexys, Ges, Cuck i t. p., mówiące oddzielnymi językami; reszta Indyjan należy do szeroko rozgałęzionego i rozproszonego narodu Tupisów. Murzyn, w liczbie przeszło 4 milijonów, nie wszyscy są wolni, chociaż niewola w 1871 r. zniesioną została; handel tymi nieszczęśliwymi został w r. 1852 w zupełności usuniętym i rząd usilnie się stara, ażeby pracę ich rąk zastąpić pracą białych, a mianowicie Niemców. Biali Brazylijanie są po większéj części pochodze-

ma portugalskiego; lecz oprócz Niemców jest tu jeszcze wiele innych Europejczyków rozmaitych narodowości, tudzież Mulatów i Metysów, tak że cała ludność najróżnorodniejsze przedstawia barwy. *Język* krajowy jest portugalski, *religija* panująca katolicka. Na czele duchowieństwa stoi arcybiskup z Bahia z jedenastu sufraganami. Prawodawstwo jest w organizacyi swojéj wadliwe, w niższych warstwach ludności zupełnie bezwładne. Oświata nie lepszém może się poszczycić powodzeniem. Wyższe zakłady naukowe koncentrują się w Rio-Janeiro; dwie trzecie części narodu nie uczą się ani czytać ani pisać. Dziennikarstwo nowszymi czasy szybkie uczyniło postępy; literatura (ob.) zaczyna się samodzielnie rozwijać.

Przemysł krajowy zaledwie podołać może własnym najniezbędniejszym potrzebom; mimo to jednak *handel* jest stosunkowo dosyć znacznym, do czego szczęśliwe położenie nadmorskie i znaczna liczba dobrych portów skutecznie się przyczyniają; chociaż nie stanął jeszcze na stanowiska, na jakiém być powinien przy tak wielkiéj ilości produktów. Handel hurtowy, znajdujący się przeważnie w ręku Anglików, Francuzów, Portugalczyków, Amerykanów północnych, Holendrów i Niemców, skupia się w miastach portowych, z których ważniejsze są: Rio-Janeiro, Bahia, Pernambuco, Para, Sao, Pedro-de-Sul i innych. Wywóz towarów rocznie za 140,000,000 milrejsów, przywóz do 132,000,000 milrejsów. Handel brazylijskiw r. 1865, miał na posługi 3069 okrętów, z ładunkiem 1,144,549 beczek, oprócz tego dla żeglugi przybrzeżnéj 3137 okrętów z ładunkiem 642,000 beczek. Na pobrzeżach i rzekach kursuje więcéj jak 100 parowców. Głównymi przedmiotami wywozu są: indygo, koszenila, pieprz muszkatołowe gałki, ryż, arak, rycinowy oléj, kawa i t. d. Jednę trzecią część całego przywozu stanowią towary bawełniane, po nich lniane, wełniane, stalowe, różne maszyny, a nawet masło, mąka, proch, wino, piwo, wódka i oliwa. Za to handel wewnętrzny, przy wielkim braku środków komunikacyjnych, bardzo małe ma znaczenie. Żegluga parowa na rzekach Amazonce, La Plata i innych, jest dopiero w początkach rozwoju. W nowszych czasach rząd zajął się gorliwie kolonizacyją, szczególniéj też niemiecką; podobne osady znajdują się szczególniéj i kwitną w południowéj części kraju, a także w okolicach Pernambuco, Porto-Allegre, w Sao-Leopoldo, Mundo-Nova, Santa-Cruz, w Rio-Grande, Rio Janeiro, nareszcie w Donna-Francisca, Blumenau i Brusque, w prowincyi Santa-Catarina. — *Finanse* państwa, przy ciągłym deficycie (na rok 1862, 18 milijonów franków), znajdują się w stanie opłakanym. Budżet na rok finansowy 1865 — 66 przedstawiał w wydatkach cyfrę 67,500,000 milrejsów, w dochodach zaś 55 milijonów. Zewnętrzny dług wynosił 31 Grud. 1865 r. jeszeze 6,963,600 funt. szt., wewnętrzny, 90,442,000 milrejsów. Siła zbrojna lądowa liczyła w 1865 r. 25230 ludzi; flota składa się z 11 statków żaglowych, 46 parowców i 10 pancerników, załogi okrętowe liczą od 3000 do 5000 ludzi.— *Herb* państwa przedstawia kulę niebieską Henryka żeglarza w polu zielonem, przez srebrny z szeroką czerwoną obwódką krzyż orderu Chrystusa na cztery części podzieloną i otoczoną błękitną obręczą, która jest wysadzona 18 srebrnemi gwiazdami. Tarczę pokrywa korona cesarska, z prawéj strony podpiera ją gałązka drzewa kawowego, z lewéj gałązka tytoniu, obie w barwach naturalnych, krzyżujące się u dołu i związane złotą i zieloną wstążką. *Flaga* jest zielona, przecięta złotą listwą, na któréj znajduje się herb państwa. *Kolory* narodowe są: zielony i złoty. *Orderów* jest sześć. Order południowego krzyża (ustanowiony 1 Grudnia 1822); Order Don Pedra I (16 Kwietnia 1826); Order Róży (17 Grud. 1829), daléj Order Chrystusa, świętego Benedykta z Avizu i świętego Jakóba. Brazylija jest od 18 Grudnia 1822 samoistném *cesarstwem konstytucyjném*, rządzoném podług ustawy zasadniczéj z 9 Stycz. 1824. Konstytucyja cesarstwa Brazylijskiego jest bardzo liberalna, udzielająca szeroką autonomiję prowincyjom. Odróżnia się ona od innych tém, że oprócz dwu władz: prawodawczéj i wykonawczéj, przyjmuje jeszcze trzecią: moderującą, polegającą na tém, że cesarz może uchwały izb zawiesić, odmawiając im sankcyi. Lecz jeżeli izby, trzy razy w peryjodach 4 letnich zwoływane ciągle prawo owe uchwalają, to taka uchwała staje się prawem i bez sankcyi cesarskiéj. Władza wykonawcza spoczywa także w ręku cesarza, sprawującego ją przez 7 odpowiedzialnych ministrów. Władza prawodawcza podzieloną jest między senatem, złożonym z 58 dożywotnio sprawujących swe obowiązki senatorów, płatnych, nie młodszych nad lat 40, między izbą deputowanych, złożoną z 122 deputowanych, i cesarzem, sankcyjonującym postanowienia Izb. Tron jest dziedziczny w linii męskiéj. Każdy obywatel ma zupełną polityczną wolność, bez sądowego upoważnienia nie może być więzionym, ani też rewidowanym. Istnieją sądy przysięgłych, wolność słowa i druku. Konstytucyja nie zna przywilejów pochodzenia i przyjmuje zupełną równość obywateli, bez różnicy koloru skóry. Szlachectwo jakkolwiek istnieje i może być dawane przez króla, nie jest cenione i nie może być dziedziczném. W r. 1863 było w całéj B. 145 szlachciców. Pod względem administracyjnym cały kraj dzieli się na 20 prowincyj, zostających pod zarządem prezydentów: 1) Para 2) Maranhao, 3) Piauhy, 4) Rio-Grande-del-Norte, 5) Coara, 6) Parahyba, 7) Pernambuco, 8) Alagoas, 9) Bahia, 10) Sergipet-del-Rey, 11) Espiritu-Santo, 12) Rio-de-Janeiro, 13) Minas-Geraes, 14) Matto-Grosso, 15) Goyaz, 16) San-Paulo, 17) Santa-Catarina, 18) Rio-Grande-do-Sul, 19) Alto-Amazonas, 20) Parana. Dwie ostatnie dopiero niedawno zostały utworzone. Stolicą i rezydencyją cesarza jest Rio-de-Janeiro.

Historyja. Brazylija została odkrytą w r. 1500, przez Portugalczyka Pedro Alvareza Cabrala. Portugalija objęła wprawdzie ten rozległy kraj w swo-

je posiadanie, lecz z początku wysyłała tu rocznie tylko dwa okręty z przestępcami, nierządnicami i żydami, zabierając drzewo i papugi. Później zasadzono z Madeiry trzcinę cukrową, która odtąd stała się artykułem wywozu. Król Jan III postanowił całą krainę zakolonizować. Tomasz de Sousa założył 1549 miasto Bahia, a jezuici zaczęli pracować nad cywilizacyją krajowców. Wspaniałe i bogate darowizny zachęciły szlachtę do dalszych zdobyczy i uprawy ziemi. W r. 1624 Niderlandczycy zdobylim Bahię, a 1630 i prowincyję Bahia z Pernambukiem. Książę Jan Maurycy Nassauski został namiestnikiem i od 1647 podbił z 14 prowincyj, składających ówczesną Brazyliję, 7 prowincyj nadmorskich. Lecz w rok po jego ustąpieniu (1644) powstali portugalscy właściciele ziemscy, i w r. 1654 Niderlandczycy przymuszeni zostali opuścić B. W kilkanaście lat potém wszczęły się spory z Hiszpaniją, zwłaszcza po założeniu 1679 San-Sacramento, nadrz. La Plata, i urządzeniu tutaj przemytnictwa na wielką stopę. Hiszpanie zdobyli nareszcie to miasto, i w r. 1777 zostało im ostatecznie na zawsze ustąpione. 1698 odkryto w B. złoto, a 1728 dyjamenty; ale administracyja portugalska nie tyle dbała o dobrobyt i rozwój kraju, ile raczéj o wyciąganie wszelkich korzyści z odkrytych płóczkarni i o podnoszenie ceł handlowych. Upośledzenie w obec Portugalczyków, którym oprócz urzędów i ziemie obszerne wyłącznie dawano (*donatarios*), zawieranie umów z różnymi awanturnikami, którzy kraj na własną rękę podbijali (*Conquistadores*), zwiększanie podatków, niedotrzymywanie obiecywanych przywilejów, budziły w całym narodzie powszechne nieukontentowanie i nienawiść przeciwko metropolii. Stan B. podobien był do stanu osad hiszpańskich; kraj pozostawał w zupełnéj bezwładności i uwagę powszechną zwrócił nań dopiero rok 1808, kiedy Jan VI założył stolicę w Rio-de-Janeiro, po zdobyciu przez Francuzów Portugalii król portugalski przymuszony szukać tutaj schronienia i kiedy ogólny ruch w południowéj Ameryce zaczął oddziaływać i na B. Wszczęte 1817 w Pernambuco powstanie zostało wkrótce stłumione, ale na wiadomość o zaszłych w kraju macierzystym wypadkach, wojsko (26 Lut. 1821) wymogło rozszerzenie konstytucyi portugalskiéj i na B. Żądanie zaprowadzenia konstytucyi hiszpańskiéj zostało (w Kwietniu) siłą zbrojną odparte; 26 Kwietnia król odpłynął do Portugalii, zostawiwszy swego syna Dom Pedra jako regenta. Ten, w sporach zaszłych między B. i Portugaliją, stanął po stronie pierwszéj, odesłał wojsko portugalskie, zwołał zgromadzenie narodowe, które 1 Sierpnia 1822 wyrzekło stanowcze oddzielenie się od kraju macierzystego, a 18 Grudnia przybrał regent tytuł cesarski. Wkrótce atoli z rozwojem zasad republikańskich nowe powstały spory i niezgdy między stronnictwami, którym nawet gorliwi o dobro kraju bracia Andrada nie zdołali zapobiedz. Dom Pedro wymógł wprawdzie przemocą wojskową rozwiązanie podzielonego na rozmaite partyje kongresu, i zwołał nowe zgromadzenie, któremu przedstawił liberalny projekt konstytucyi, i ta w dniu 9 Stycznia 1824 r. została zaprzysiężoną. Nowe powstanie, wszczęte w Pernambuco, skończyło się szturmem tego miasta (17 Września 1824). Nareszcie 15 Listopada 1825 przyszło do układu, mocą którego Portugalija uznała niezawisłość B. Po śmierci króla Jana, Dom Pedro przyjął wprawdzie tytuł króla Portugalii, ale zrzekł się wkrótce tronu portugalskiego (2 Maja 1826) na rzecz swéj córki Maryi da Gloria. Tymczasem w B. opłakany stan skrabu, niedołężna administracyja, tudzież nieszczęśliwa od r. 1825—28 i nie bardzo zaszczytnie ukończona wojna ze stanami La Plata, ciągłą utrzymywały anarchiję, któréj cesarz nie mógł pokonać i gdy, mając zamiar zbrojnie wystąpić w sprawie swéj córki przeciwko Portugalii, silnego doznał oporu, zrzekł się tronu 7 Kwietnia 1831 roku na rzecz swego syna i w dniu 13 Kwietnia odpłynął do Europy. Z powodu małoletniości Dom Pedra II izby ustanowity regencyję, na czele któréj stał Francisco da Lima. Zawichrzenia jednak nie ustawały. W r. 1834 izba deputowanych za zgodą cesarza zaprowadziła nową konstytucyję, mającą na celu pogodzenie systemu federacyjnego (każda prowincyja otrzymała ciało prawodawcze) z władzą monarchiczną. W następnym roku (1835), wśród ogólnego niepokoju w kraju, zgromadzenie ogłosiło Diega Antonia Feijo regentem cesarstwa federacyjnego. Feijo złożył rządy 1837 r., a gdy następca jego Pedro Aranjo de Lima w r. 1840 rozwiązał izby, te ogłosiły młodego cesarza pełnoletnim. W r. 1842 stronnictwo republikańskie podniosło nowe powstanie w San Paulo, które przecież, podobnie jak w Minas Geraes, tegoż jeszcze roku zostało uśmierzone; ale powstańcy w Rio-Grande-do-Sul, dopiéro w r. 1845 przywiedzeni byli do posłuszeństwa. Po uspokojeniu kraju, głównym powodem ruchu politycznego w B. były spory z Angliją i Ameryką, szczególniéj z pierwszą (1850), względem prawa rewizyi okrętów, załatwione jednak na drodze pokojowéj, i wojna z republiką Argentyńską, któréj prezydent Rosas zapragnął przyłączyć do swego kraju Montevideo, Corrientes i Paraguay. B., stłumiwszy powstanie w Pernambuco (1848), rozpoczęła przeciw Rosasowi w połączeniu z gener. Urquizą, gubernatorem argentyńskiéj prowincyi Entre-Rios, Paraguayem i Urugauyem wojnę, zakończoną stanowczą klęską Argentyńców pod Monte Caseros (3 Lut. 1852 r.) i upadkiem Rosasa. Odtąd nowy poczyna się rozwoj spraw wewnętrznych w B. Rozszerzał się handel, poprawiały się finanse; rząd rozwinął wielką działalność dla podniesienia ogólnéj kultury kraju budowaniem dróg, zakładaniem towarzystw żeglugi parowéj na rzece Amazonce, polepszeniem nauczania elementarnego, reorganizacyją armii, pieczołowitością o rozwój kolonij i utworzeniem banku brazylijskiego. W r. 1855 za ministerstwa Parana zaprowadzono znaczne zmiany w prawie wyborczém, zapewniające przewagę stronnictwu liberalnemu. Gabinet Olinda 1857 r. do Grud. 1858 r. pracował w tym samym

duchu; starając się głównie o materyjalny i moralny dobrobyt ludu. A chociaż upadł niedługo, to jednak po kilku zmianach gabinetowych przyszedł znowu do władzy 30 Maja 1862 r., ale uwikłał się w ciężkie spory z Anglią, skutkiem aresztowania 3 oficerów angielskich i pojmania w odwecie przez angielskiego admirała Warren'a 5 brazylijskich kupców (1863 r.) w przystani Rio. Gwałt dokonany przez Anglików wywołał wielkie w kraju wzburzenie, sprowadził rozwiązanie izb (12 Maja 1863 r.), a po nowych wyborach upadek Olindy (Stycz. 1864 r.), który mimo pośrednictwa króla belgijskiego nie mógł się z Anglią pogodzić, i obustronne zerwanie dyplomatycznych stosunków. Spór ten załatwiony został ostatecznie za pośrednictwem Portugalii 1865 r. Równocześnie z tą kwestyją, B. interwenijując w sprawy sąsiednego Urugwayu, wywołała jesienią 1864 r. uciążliwą z Paraguayem (ob.) wojnę, która po zawarciu (4 Maja 1865 r.) potrójnego przymierza (Brazylija, Urugwaj i konfederacyja Argentyńska), mimo słabéj pomocy sprzymierzeńców, zakończyła się dla B. bardzo pomyślnie, dopiéro ze śmiercią paraguayskiego prezydenta Solano Lopeza, bitwą pod Aquidoban 1 Mar. 1870 r. Podczas téj wojny ogłosił cesarz Dom Pedro II (1866 r.) wolność żeglugi dla wszystkich narodów na rzekach: Amazonce, Tocantins i San Francisco. Wewnątrz tymczasem trwają ciągle parlamentarne zabiegi stronnictw i ponawiają się częste zmiany gabinetowe. We Wrześniu 1870 r. objęło władzę ministeryjum umiarkowano-zachowawcze Visconde'a de San-Vicent. Podczas wojny z Paraguayem cesarz Dom Pedro II wydał edykt (6 List. 1866 r.), mocą którego wszyscy niewolnicy z dóbr królewskich, którzy dobrowolnie wstąpili do wojska, otrzymali wolność. Przykład taki znalazł naśladowców. Ogólne jednak udarowanie niewolników wolnością nastąpiło dopiéro w 1871 r. Porów., co do stosunków geograficznych i statystycznych, oprócz wielu podróżopisarzów, jak Spix i Martius, Eschwege, Pohl, Tietz, Burmeister, Saint-Hilaire, Kidder, Gardner, szczególniéj: De Cazal'a „*Corografia Brasilica*“ (2 t., 2 ed. Rio-Janeiro 1833); Avé-Lallemant „*Reise durch Südbrasilien*“ (2 t. Lipsk 1859) i „*Reise durch Nordbrasilien*“ (2 t. Lipsk 1860); de Lahure'a „*L'empire de Brésil*“ (Paryż 1862); Hetwood'a „*Resaurces of Brazil*“ w „*Journal of the Statistical-Society of London*“ (t. 27, 1864). Najlepszy jednak obraz stosunków geogr.-statyst. Brazylii dał Wappäus, w nowém opracowaniu Stein'a i Hörschelmann'a „*Handbuch der Geographie und Statistik*“ (t. 1, cz. 4, Lipsk 1871); co do historyi najlepsze dzieła: Soushey'a „*History of Brazil*“ (3 t. Lond. 1810—19); de Souza „*Memorias historicas do Rio de Janeiro*“ (9 t., Rio de Janeiro 1820—22); da Silva Lisboa „*Historia dos principães successos politicos do imperio do Brazil*“ (20 t., Rio de Janeiro 1826—30); Handelmann'a „*Geschichte von B.*“ (Berl. 1860): Szacowne materyjały zawiera. „*Revista trimensal de historia o geografia*,“ wydawana od r. 1839 przez „*Instituto historico-geografico Brasileiro*.“

Brazylija, Brazylijowate (Brezylija) ob. Caesalpinia, Caesalpiniacea.

Brazylijan, ob. Topaz.

Brazylijska literatura, początkowo latorośl przeniesionéj za ocean literatury portugalskiéj, w ostatnich dopiero czasach poczęła się rozwijać tak samodzielnie, że z wszelką sprawiedliwością zająć może właściwe miejsce w literaturze powszechnéj. Pierwsze nasiona literackiéj kultury rzucili w Brazylii jezuici, zaraz po jéj zdobyciu. Szereg brazylijskich poetów rozpoczynają w II połowie XVII w. bracia Euzebijusz i Grzegórz Mattos, jako naśladowcy wzorów hiszpańskich i portugalskich. Na dworze wicekróla w Bahia (od 1720 r.) zawiązywały się uczone towarzystwa, akademije nauk i sztuk, które nadały literaturze kierunek dworsko-akademiczny. W epoce téj odznaczyli się poeta Manoel de Santa Maria i historyk Sebastyjan da Rocha Pitta, których utwory noszą już koloryt czysto lokalny. Po przeniesieniu rezydencyi wicekróla do Rio de Janeiro (1763), wytworzyło się nowe ognisko kultury, w którém tak zwana *Accademia ultramarina* wywierała wielki wpływ na rozwój literatury. Równocześnie z ruchem dążącym do politycznéj samodzielności, rozpoczęła się agitacyja, mająca na celu zupełne wyemancypowanie się od metropolii i we względzie literackim. Przywódcy polityczni byli zarazem członkami odrębnéj poetycznéj szkoły „*Poetas mineiros*“, któréj nazwa pochodzi od prowincyi Minas-Geraes, skąd pierwszy wyszedł impuls. Trzymano się wprawdzie form portugalskich, ale treść czerpano z natury, historyi i obyczajów Brazylii, oraz poczęto uwzględniać mieszkańców pierwotnych. Przychodzącą już do samowiedzy narodowość brazylijską, w różnicy od portugalskiéj widać wyraźnie w dwu epopejach narodowych: „*Uruguay*“ poety José Basilio de Gama (1740—95), i „*Caramuru*“ poety José de Santa-Ritta Durao (1737—84). Temuż kierunkowi hołdują także poeci liryczni ze szkoły Minas-Geraes, a mianowicie: Manoel da Costa (1729—90), Manoel da Silva Alvarenga (1740-1814), Jose de Alvarenga Peiroto (1748—93) i wyższy od nich Antonio Gonzaga († 1809). Po wywalczeniu zupełnéj samodzielności, poczyna się nowy rozwój literatury; wytwarzają się w poezyi 2 kierunki: *religijny*, którego koryfeuszami byli Antonio Pereira de Sausa Caldas (1762—1814) i Francesco de Sao Carlos (1763—1829), i *narodowy*, objawiający się głównie w utworach treści politycznéj, którego reprezentantami są znakomity statysta: Bonifacio de Andrada e Silva (ob.), Francesco Vritello Barboza i Paranagua (1769—1846); jego „*Cantata à Primavera*“ i elegije są perłami w literaturze brazylijskiéj. Z innych poetów tego czasu cenniejsi: dyplomata Boroges de Barros (1783—1855) liryk, kanonik da Cunha Barboza (1786—1846) epik, i dyplomata Alvaro Teixeira de Macedo (1847—1849) komiczno satyryczny epik. W prozie odznaczyli się: Francesco do Monte Alverne (1784—1858), znakomity kaznodzieja, i Antonio de Moraes e Silva (1756—1820), wyborny tłumacz. Pod rządami Dom Pedro II, literatura wy-

stępuje jeszcze samodzielniéj, dążąc do oswobodzenia się nawet w formie od wzorów portugalskich. Twórcą prawdziwie narodowéj szkoły brazylijskiéj poezyi jest Domingos José Gonçalves de Magelhães (ob.), liryk, epik i dramatyk. Z następców jego celniejsi: Manoel de Araujo Porto-Alegre, poeta opisowy, Antonio Gançalves Dias, najznakomitszy po Magelhaesie liryk, i Manoel de Macedo, tragedyjopisarz i torujący drogę romansista. Największym mistrzem słowa i wierszowania jest Manoel Odorico Mendes. Z innych jeszcze nowszych poetów zasługują na uwagę: Alvares de Azevedo (1831—52), José Junqueira Freire (1832—55), Norberto de Souza Silvo (ur. 1820), Gonçalves Teixeira e Souza (ur. 1812), José Teixeira, bajkopis i Carlos Martius Penna, komedyjopisarz. Z mówców politycznych celniejsi: bracia Andrada, Lino Coutinho, wicehr. Jequitinhonha i inni. Jako historycy zasłużyli się szczególniéj: Pereira de Silva i Adolpho de Varnhagen. Porów Wolfa „*Le Brésil littéraire*" (Berlin 1863).

Brazylijski Kasztan, ob. Bertholletia.

Brazylijski szmaragd, B. *szafir*, ob. Turmalin.

Brazylijskie drzewo, materyjał farbierski, czerwony lub żółto brunatny, pochodzący z krajów zwrotnikowych, a głównie z Brazylii, skąd nazwa. Główne jego gatunki są: drzewo *fernambukowe* czyli *wszystkich świętych*, z zatoki Wszystkich Świętych; drzewo *S. Marty*, czyli *Nicaragua*, z Brazylii; drzewo *Syjamskie*, *Japońskie* czyli *Sapanowe*, z Indyj Wschodnich, i drzewo brazylijowe fałszywe, czyli brazyletowe. Fernambuk jest najwydajniejszym ze wszystkich drzew czerwonych farbiarskich i pochodzi z drzewa *Caesalpinia crista* (Ob. Caesalpinia); jest od wody cięższym, zawiera właściwy barwnik *brazylin* (ob.), olejek eteryczny smaku i zapachu przypominających pieprz, kwas octowy wolny, octany i garbnik. Drzewo brazyletowe pochodzi z *Comecladia aculeata* lub *Trichidia spondioides*, i daje barwnik brudno czerwony; drzewo sapanowe pochodzi z Caesalpinia sapan, i daje barwnik blado czerwony; **d. b.** przychodzi w klocach różnéj wielkości, które się w miastach nadmorskich w młynach rozdrabiają.

Brazylin, istota barwiąca drzewa brazylijskiego (ob.), rozpuszcza się łatwo w wodzie i alkoholu. Kwasy barwią go na żółto, alkalije na fioletowo, kwas siarkowy go odbarwia. Czysty B. krystalizuje się w igły drobne, barwy pomarańczowéj.

Brazza, ob. Bracz.

Brda (Brahe, Braa), rzeka spławna w W. księstwie Poznańskiém, wypływa z jeziora Krańsko, w obwodzie regencyi Kwidzyńskiéj, przechodzi przez kilka jezior i pod Bydgoszczą łączy się z tamecznym kanałem, idącym od Nakła do Noteci, następnie, zmieniwszy swój kierunek na wschodni, pod wsią Fordon niemiecki wpada do Wisły.

Brdów, osada w guber. Kaliskiéj, powiecie Kolskim, położone nad brzegiem jeziora t. n., ma 870 m. Okazały dawny klasztor tutejszych paulinów, zamieniony został 1819 r. na kościół parafijalny. *Jezioro Brdowskie*, ma 6 morgów rozległości i 18 stóp głębokości.

Break-Water, ob. *Plymouth*.

Breda, stolica okręgu i twierdza w holenderskiéj prowincyi północnego Brabantu, nad rzekami Merk i Aa; ma 15,300 m., kilka znakomitych budowli, między któremi wspaniała katedra gotycka z pięknym pomnikiem Engelberta, hrabiego Nassauskiego, oraz starożytny zamek, wzniesiony 1350 r., obecnie przeznaczony na pomieszczenie akademii wojskowéj. Tutaj 16 Lutego 1566 r. podpisało 16 szlachty holenderskiéj tak zwany *kompromis bredzki*, w którym proszono o zniesienie wydanego przez Filipa II obostrzającego edyktu religijnego i o zniesienie inkwizycyi. Akt ten, później przez 400 szlachty holenderskiej podpisany, był początkiem sławnego w dziejach związku żebraków. Odbyły się tu również dwa konkresy: 1575 r. pomiędzy Hiszpaniją i odpadłemi prowincyjami niderlandzkiemi, tudzież 1746 i 7 r. pomiędzy Francyją, Angliją i Holandyją, w przedmiocie zawrzeć się mającego między niemi pokoju. Nadto zawarty tu został 31 Lipca 1667 r. ważny traktat pokoju pomiędzy Angliją z jednéj, a Holandyją, Francyją i Daniją z drugiéj strony.

Bredenbach (Tyleman), kanonik w Kolonii, † tamże 1587 r. Napisał i wydał dzieło p. t. „*Belli Livonici quod magnus Moscoviae Dux a 1558 contra Livones gessit, nova et memorabilis historia*" (Kolonija 1558 r.):

Bredetzky (Samuel), ur. 1772 r. w Jakobianach, na Spiżu, superintendent ewan. lwow.; 1812, zajmował się topografiją i statystyką. Wydał: „*Statystykę Galicyi*" (po niem. 1812 i 1818) „*Topografiję Węgier*"; „*Reise in die Karpaten*" (1807 r.); „*Reisebemerkungen über Ungarn und Galizien*" (1809 r.); „*Zwei Gelegenheitspredigten*" (zu Podgórze und Krakau gehalten, 1805 r.) i inne.

Bredkrajcz (Norbert), mierny rymopis polski, ur. 1818 r., † 1858 r. w wielkiém księstwie Poznańskiém. Ogłosił drukiem: 1) „*Matka bohaterka*" (Wrocław 1843 r.); dramaty: „*Zbigniew Czarło*" (1849 r.); „*Mieczysław I*" (Lwów 1858 r.) i *Poezyje*, zamieszczone w Tygodniku Literackim Poznańskim z lat 1842—43 r. Zapisał 60,000 złp. w tym celu, aby procent w sumie 3,000 złp. dawano corocznie za najlepszy dramat polski. Testament ten dotychczas nie wszedł w wykonanie.

Bree (Mateusz Ignacy van), ur. 1773 r. w Antwerpii, historyczny malarz holenderski, odznaczający się głównie kolorytem i kompozycyją, † 1839 r. w Antwerpii, jako dyrektor akademii sztuk pięknych. Z prac jego najcelniejsze: ogromnych rozmiarów obraz przedstawiający *Van der Werfa*, burmistrza m. Lejdy z XVI w.; *Joanna Sebus*, *hr. Egmont* i *Rubens*, gdy żona Moreta przedstawia go Justusowi Lipsiusowi. Jego brat i uczeń **Bree** (Filip Jakób van), również sławny malarz historyczny, ur. w Antwerpii 1786 r., od 1818 r. stale przebywał w Paryżu. Później był jednym z konserwatorów muzeum królewskiego w Brukselli. Najlepszymi utworami jego pędzla są: „*Oryjentalni*

podróżnicy, *Mniszka hiszpańska*, *Królowa Blanka z synem*, *Maryja Sztuart w chwili śmierci*, *Petrarka, którego spotyka Laura przy źródle*, *Maryja Medicis z synem*, *Ludwik XIII przed Rubensem* i t. d.

Bregenz, główne miasto okręgu Vorarlberg w Tyrolu, przy ujściu rz. Breyenzerache do jeziora Bodeńskiego, ma port, liczy 3,800 m. O kwandrans drogi od miasta leży niegdyś silnie obwarowany wąwóz, przez który aż do r. 1831 prowadziła droga ze Szwabii do Tyrolu i Vorarlbergu. Za czasów rzymskich nazywało się to miasto Brigantinum i było jedném z ważniejszych w owych stronach.

Breguet (Abraham Ludwik), ur. 1747, † 1825 r. w Neufchatel, słynny zegarmistrz i znakomity mechanik. Pracując u zegarmistrza, znalazł czas na uczęszczanie na kursa matematyki ks. Marie, w kollegijum Mazarin, a następnie założył fabrykę, z któréj wyszło wiele arcydzieł mechanicznych. B. udoskonalił zegarmistrzowstwo, zaczął wyrabiać chronometry podwójne, znakomite zegary morskie, termometry metaliczne, ulepszył telegrafy. Następcą jego w zakładzie był syn, a po nim wnuk *Ludwik*, ur. 1804 r. Zegary opatrzone cechą B. często są podrabiane.

Breguet'a termometr, termometr metaliczny, w którym 3 małe sztabki: srebra, złota i platyny sklepane na cieńką wstążkę, skręcone są spiralnie; koniec jéj górny jest przymocowany, dolny zaś opatrzony wskazówką, poruszającą się w poziomém kole z podziałką. Zasadą tego przyrządu jest niejednostajna rozszerzalność metali, w skutek czego spiralna bardziéj się skręca lub rozwija. Podziałka tego termometru robi się przez porównanie ze zwykłym.

Brehm (Krystyjan Ludwik), ur. 1787 r. w Schönau, pod Gota, † 1864 r. ornitolog; jeden ze znakomitszych ornitologów niemieckich; od 1813 r. pleban w Reuthendorf, pod Neustadt nad Orlą. Prace jego są ważne nietylko dla systematyki zoologicznéj, ale badał téż pilnie zwyczaje życia ptaszego i jest znakomitym pisarzem popularnym. Ważniejsze jego dzieła są: „*Beiträge zur Vögelkunde*" (3 tomy, Neustadt 1821—22 r.); „*Lehrbuch der Naturgeschichte aller europäischen Vögel*" (2 tomy, Jena 1823—24 r.); „*Handbuch der Naturgeschichte aller Vögel Deutschlands*" (Ilmenau 1831 roku); „*Naturgeschichte u. Zucht der Tauben*" (1857 r.).

Brehm (Alfred Edmund), syn poprzed., słynny naturalista. Dał się poznać najpierw z podróży po Afryce 1847—52 r., któréj rezultaty ogłosił w „*Reiseskizzen aus Nordafrika*" (3 t.). Na wiosnę 1862 r. towarzyszył księciu Sasko-Koburg-Gotajskiemu w wycieczce do kraju Bogos, w Afryce; od r. 1862 jest dyrektorem ogrodu zoologicznego w Hamburgu. Główną pracą B., która jego imię daleko rozniosła jest: „*Illustrirtes Thierleben*" (6 tomów, Hildburghausem (1864—70 r.), którego przekład polski w skróceniu zapowiedziany jest przez księgarnię Wolffa i Gebethnera. Wraz z Rossmässlerem napisał: „*Die Thiere des Waldes*" (2 t. 1866—7 r.).

Breisach lub **Altbreisach**, miasto okręgowe w wielkiém księstwie Badeńskiém, prowincyi Wyższego Renu, na prawym brzegu Renu, naprzeciw alzackiego miasta Neuf-Brisach i fortu Mortier; ma 3,700 m. i piękny kościół katedralny. Jest to miasto bardzo starożytne; niegdyś było wolném miastem rzeszy i, jako ważna twierdza, kluczem do Niemiec; oblegane podczas wojny trzydziestoletniéj przez Bernarda Wejmarskiego i po ośmiu miesięcach zaciętego oporu zdobyte. *Nowy B.* założony w 1669 r. przez Ludwika XIV, późniéj ufortyfikowany, został. W ostatniéj wojnie niemiecko-francuskiéj opasany i po miesięcznem obleganiu i tygodniowém bombardowaniu wzięty przez Niemców dnia 10 Listopada 1870 r. Obecnie przyłączony do Niemiec ma 3700 m.

Breisgau ob. **Bryzgowija**.

Breislak (Scypio), geolog, ur. 1768 r. w Rzymie, † 1826 r.; profesor fizyki i matematyki w Raguzie, potém profesor Collegium Nazarenum w Rzymie, za rządów Napoleona inspektor fabrykacyi saletry w król. Włoskiém, a nareszcie dyrektor ałunarni pod Salfatara, nad którą to miejscowością badania głównie sławę jego utwierdziły. Jego pisma są: „*Topografia fisica della Campania*" (Florencyja 1798 r.); „*Introduzione alla geologia*" (2 tomy, Medyjolan 1811 r.); „*Descrizione geologica della Lombardia*" (Medyjolan 1822 r.). Sławny gabinet minerałów dostała po nim rodzina Borromeo.

Breitenfeld, wieś o milę drogi na północ od Lipska, w pobliżu granicy pruskiéj, pamiętna w historyi trzema stoczonemi w jéj okolicach bitwami. W pierwszéj (7 Wrześn. 1631) Szwedzi, pod dowództwem Gustawa Adolfa, pobili wojsko ligi katolickiéj, dowodzone przez Tilly'ego, który chciał zmusić elektora Jana Jerzego I do przyjęcia edyktu restytucyjnego. Na najważniejszym punkcie pola bitwy wznosi się obecnie pomnik, przypominający tę bitwę. W drugiéj (23 Paźdz. 1642) pobił szwedzki wódz Torstenson cesarskich pod dowództwem arcyksięcia Leopolda i generała Piccolomini. Trzecia (16 Paźdz. 1813) była ustępem wielkiéj bitwy pod Lipskiem.

Breithaupt (Joachim Justus), ur. 1658 r. w Nordheimie, † 1732 r.; od r. 1691 profesor teologii w Halli, superintendent jeneral. księstwa Magdeburgskiego; zwolennik i naśladowca Speunera. Między innemi wydał: „*Institutiones theologicae*" 2 t. Halla 1694 i 1716—32).

Breithaupt (Jan August Fryderyk), znakomity mineralog, ur. 1791 w Propstzella, w okolicy Saalfeld; został 1813 r. za wpływem Wernera, inspektorem zbiorów, pomocnikiem profesora akademii górniczéj w Freibergu, zaś 1827 r. profesorem oryktognozyi tamże. Zbadał on pilnie wszystkie prawie minerały, dokończył większą mineralogiję Hofmana (Handbuch der Mineralogie) i pomiędzy innemi wydał: „*Vollständige Charakteristik des Mineralsystems*" (Frejberg 1820); „*Vollständiges Handbuch der Mineralogie*" (3 t. Drezno 1836—

47); „*Die Paragenesis der Mineralien*" (Freiberg 1849). — Syn jego **B.** Herman, radca miejski w Zwickau, więziony za udział w wypadkach majowych 1849 r, wydał ojca wyborną „*Topografiję Freiberga*" w poprawnem wydaniu 1847 r.

Breithaupt (Ludwik von), pisarz wojskowy, ur. 1783 r. w Kassel, † 1838 r., służył w wojsku wirtembergskiém. Prace jego głównie odnoszą się do artyleryi, jak „*Technisches Handbuch für angehende Artilleristen*" (1823); „*Die Artillerie für Offiziere aller Waffen*" (3 t. 1831) i in.

Breitinger (Jan Jakób), ur. 1575 r. w Zurychu, kaznodzieja i antystes wielkiéj rady Zurychskiéj, † 1645 r.; jeden z najznakomitszych teologów ewangelickich swojego czasu, który wielki wpływ wywierał na kościelne i polityczne stosunki swojéj ojczyzny. Jego bijografija jest nader ważną dla historyi szwajcarskiéj.

Breitinger (Jan Jakób), ur. 1701 r. w Zurychu, † 1776 r., jako profesor języka greckiego i hebrajskiego przy tameczném gimnazyjum. Wspólnie z Bodmerem, z którym wydał: „*Discourse der Maler*", wpłynął skutecznie na poprawienie smaku w literaturze niemieckiéj. Jego dzieło „*Kritische Dichtkunst*" (2 t. Zürich 1740), dało powód do pamiętnych sporów pomiędzy Gottszedyjanami i pisarzami szwajcarskimi. Z innych pism jego godniejszém wzmianki jest wydanie „*Septuaginty*" (Zürych 1731—32). Nadto czynny brał udział w wydawnictwie dzieła „*Thesaurus scriptorum historiae Helvetiae.*"

Breitkopf (Jan Gottlob Emmanuel), ur. 1719 r. w Lipsku, gdzie ojciec (Bernard Krystyjan) założył był gisernię czcionek, drukarnię i księgarnię. Otrzymał staranne wychowanie, głównie przykładając się do matematyki; po skończeniu nauk powrócił do drukarstwa i niezmordowane jego usiłowania, celem poprawienia liter niemieckich, uczyniły go wskrzesicielem sztuki typograficznéj i reformatorem w niéj smaku. Jemu należy się zasługa wynalezienia (1775) sposobu drukowania nut muzycznych za pomocą czcionek ruchomych; ulepszył masę metaliczną do odlewania liter, poprawił sposób topienia i odlewania onych, tudzież udoskonalił prasy. Znany jako autor o sztuce drukarskiéj: „*Ueber die Geschichte der Erfindung der Buchdruckerkunst*" (1779); „*Ueber Bibliographie und Bibliophilie*" (1793) i i.; † 1794 r. Zakłady jego: drukarnię wraz z księgarnią i składem nut muzycznych objął syn **B.** (Krzysztof Gotlob), i wspólnie z *Gotfrydem Krzysztofem Härtel* prowadził je pod firmą: *Breitkopf i Härtel*, znacznie je rozwinąwszy. † 1800 r., a wtedy sam Härtel objął cały zakład, który po jego śmierci 1827 r. przeszedł na dwóch synów, prowadzących go daléj pod firmą *Breitkopf i Härtel.*

Brekczyja (Okruchowiec), gatunki skał, składające się z ułamków, pospolicie kątowatych, połączonych z sobą masą wapienną innego koloru. **B.** pozornemi zowią także marmury, poprzerzynane żyłkami tak, jak gdyby się z oddzielnych składały kawałków. Gdy kawałki są drobne, **B.** nazywają *brakolletami.*

Breker (Fryderyk Benijamin), notaryjusz depart. poznańskiego w rządzie pruskim, wydał w Berlinie 1797 r. „*Beiträge zur Kenntniss des polnischen Rechts*"; wydał także w przekładzie niemieckim dzieła Teodora Ostrowskiego p. t. „*Civilrecht der polnischen Nation etc.*" (Berlin 1797—1802).

Brekszta, bogini ciemności nocnéj i snów w mytologii litewskiéj.

Brema, Bremen, jedno z trzech wolnych, niezawisłych miast niemieckich, ma wraz z okręgiem $4^2/_3$ mil kw., leży po obu brzegach niższéj Wezery ograniczona prowincyją Hanowerską i Oldenburgiem. Ludności liczy 112,000, z któréj 75,800 przypada na samo miasto, reszta zaś na dwa miasteczka (Bremerhaven i Vegesack), 12 wsi kościelnych i 45 wiosek. Okrąg Bremeński ma czysty charakter niziny niemieckiéj, przerzniętéj rzeką Wezerą, która dzieli samo miasto na 2 nierówne części i przyjmuje z prawéj strony dopływ Wumme, a z lewéj Ochum lub Ochtum. Większa część gruntu składa się z łąk i pastwisk. Zarośli i lasów bardzo tu jest mało, a zboża niewiele się produkuje, za to chów bydła wielce posunięty. Na czele administracyi **B.** stoi senat, złożony z 18 członków pod prezydencyją wybieralnych na 4 lata dwu burmistrzów. Prawodawstwo i administracyja rozdzielone są pomiędzy senatem i mieszczaństwem. Dla wymierzania sprawiedliwości jest 14 sędziów wybieralnych na całe życie. Najważniejszą instancyją sądową jest wyższy sąd apelacyjny w Lubece. Sąd przysięgłych składa się z 3 sędziów i 12 przysięgłych. Podług budżetu z r. 1868, dochody wynosiły 2,322,940 louisd'or tal., wydatki 2,191,240 louisd'or tal. Miasto leży o 14 mil od ujścia Wezery do morza Północnego, po obu brzegach téjże rzeki. Śród budowli miejskich odznaczają się: wspaniała katedra (założona 1050, wykończona 1500); kościół Liebfrauen z wieżą, wysoką stóp 324; kościół św. Ansgarego; ratusz ze sławną piwnicą, i stara giełda kupiecka. Znakomity przemysł rękodzielniczy kwitnie głównie w fabrykach tytuniu i cygar, budowie statków wodnych i pomocniczych jéj rzemiosłach, przędzalniach bawełny, wyrobach chemicznych, odlewach żelaznych, fabrykach mydła i oleju, browarach i gorzelniach. Brema jest jedném z najznaczniejszych targowisk i jednym z najważniejszych portów dla wychodzców europejskich, udających się do Ameryki. Handel zamorski, który dla większych okrętów ułatwiają porty Vegesack, a szczególniéj Bremerhaven, zwrócony jest głównie do Ameryki, Europy północnéj, Francyi i Anglii. Pomiędzy artykułami przywozu (1868 w wartości 98 131,200 tal.) stoją w pierwszym rzędzie tytuń i bawełna. Ważniejszymi artykułami wywozu (1868 na sumę 89,970,400 tal.) są: płótno, wyroby wełniane, tababaka do zażywania, cygara, cukier, mydło, skóry, witryol i t. d. W r. 1868 przybyło tutaj 3182 okrętów, z ładunkiem 18,756,100 cetnarów; wypłynęło 3277, z ładunkiem 17,610,000 cetnarów.

Z końcem r. 1868 miasto posiadało 1307 okrętów, objętości przeszło 122,360 łasztów, pomiędzy którymi było 26 parowców. Brema była za czasów Karola W., który tu 788 r. biskupstwo założył, ważném miastem; w następnym wieku podniesioną została do godności stolicy arcybiskupiéj. Wszedłszy w XIII, z większym rozwojem handlu i żeglugi, do liczby miast hanzeatyckich, została w XIV w. uznaną miastem wolném. To prawo jednak dopiero w XVII w. ostatecznie przyznane jéj zostało. Podczas reformacyi, sama reformowana, w sporach z luterańskimi sąsiadami wiele utraciła z dawnéj zamożności. W skutek pokoju westfalskiego w XVII w., arcybiskupstwo B. ostatecznie sekularyzowano i zamieniono na księstwo, Brema przecież pozostała wolném miastem i miała potwierdzone swe przywileje i swobody. Panowanie Francyi, gdyż w r. 1810 przyłączono B. do tego państwa i uczyniono miastem głównem departamentu Ujść Wezery, przyniosło wielki uszczerbek, lecz w r. 1813 oswobodzone, odzyskało znowu dawną samoistność. Prawdziwa epoka świetnego powodzenia Bremy poczyna się dopiero z r. 1830, to jest z otwarciem portu Bremerhaven. W r. 1867 przystąpiła B. do związku Północno-Niemieckiego.

Bremer (Konrad), Szwed, dworzanin Zygmunta III, używany był przez tego króla do tajemnych, najpoufalszych jego zleceń.

Bremer (Fryderyka), ur. 1801 r. w Tuorla, pod Abo, w Finlandyi, † 1865 r.; najznakomitsza powieściopisarka szwedzka. Przybyła z zamożnymi rodzicami do Szwecyi, później przebywała jakiś czas w Norwegii, była nauczycielką w instytucie panien w Sztokholmie, podróżowała po Niemczech, Anglii, i Ameryce północnéj, a w ostatnich latach po Europie południowéj i na Wschodzie. Jéj nowelle p. t. „*Teckningar ur hvardagslifvet*“, tłumaczone były na wszystkie niemal języki. „*Dom rodzinny w nowym świecie*“ (9 części); „*Hertha*“ (3 części); „*Ojciec i córka*“; „*Życie w starym świecie*“ podniosły jeszcze jéj sławę. Wiele jéj powieści przełożono także i na język polski, a mianowicie: „*Córki prezesa*“ (Warsz. 1853); „*w Dalekarlii*“ (Warsz. 1858); „*Kłótnia i zgoda*“ (Warsz. 1857); „*Nina*“ (Warsz. 1855); „*Ognisko domowe*“ (Warsz. 1860); „*Rodzina*“ (Warsz. 1854); „*Sąsiedzi*“ (Warsz. 1852) i „*Podróż do Anglii i Szkocyi*“ (Warsz. 1860). Po śmierci autorki wydała jéj siostra Karolina z Bremerów Quiding „*Fryderyki B. bijografija i pisma pośmiertne*“ (tłum. na niemiecki, Lipsk 1868). W powieściach swych, osnowanych zwykle na tle życia familijnego, zachwyca B. obfitością pomysłów, prawdziwie niewieścią czystością, zdrowym rozsądkiem, naiwnością, uroczym darem opowiadania, dobrodusznym humorem, głębokiém, ale nieprzesądném uczuciem, wielką znajomością serca ludzkiego i nieskażoném poczuciem prawdziwego piękna.

Bremerhaven, miasteczko i port, zbudowane w r. 1830 na kawałku gruntu odstąpionym 1827 r. przez Hannower wolnemu miastu Bremie, przy ujściu rzeki Geesty do Wezery, liczy 9400 m. i prowadzi bardzo kwitnący handel.

Bremiker (Karol), ur. 1804 r. w Hagen, w hrabstwie Mark; miał udział przy pomiarze krajów nadreńskich i Westfalii, później był inspektorem gabinetu planów w pruskiém ministeryjum handlu. Oprócz rozmaitych tablic matematycznych i astronomicznych wydaje pismo p. t. „*Nautisches Jahrbuch*“ (od 1850), i ma udział w wydawnictwie map astronomicznych akademii berlińskiéj.

Bren (Henryk I z Brenu), był przez lat 19 arcybiskupem gnieźnieńskim, † 1219 r. Kapłan ten wywierał znakomity wpływ nietylko na duchowieństwo, ale i na książąt polskich, a mianowicie na Mieczysława Starego, lecz z tego powodu nie miał w narodzie wielkiéj sympatyi. Wyrobił nowe przywileje dla duchowieństwa i dla włościan dóbr kościelnych. Dla siebie i następców swoich otrzymał od Inocentego III 1215 r. godność legata apostolskiego w Polsce (*Legatus natus*).

Bren (Henryk II z Brenu), mianowany był przez papieża Marcina IV arcybiskupem gnieźnieńskim w r. 1281, ale podobno godności téj nie przyjął.

Brendel (Franciszek), ur. 1811 r. w Stolbergu, pod Harz'em, † 1868; pobierał nauki w Lipsku i Berlinie. Przebywając w Freiburgu, poświęcił się literaturze a szczególnie muzyce. Od r. 1844, osiadłszy w Lipsku, był redaktorem pisma „*Neue Zeitschrift für Musik*“ i w konserwatoryjum tameczném wykładał historyję i estetykę muzyki. Z pism jego celniejsze są: „*Geschichte der Musik in Deutschland, Italien und Frankreich*“ (2 tomy, Lipsk 1855); „*Grundzüge der Geschichte der Musik*“ (Lipsk 1855); „*Die Musik der Gegenwart*“ (1855, na polski tłumaczył W. T., Lipsk 1866).

Brennabor, Brennaburg, starożytna nazwa Brandenburga. (ob.)

Brenner, jeden ze szczytów Alp tyrolskich, pomiędzy Insbrukiem i Stertzing, a pomiędzy rzekami Inn, Aicha i Adyga, wznoszący się na 6400 st. nad poziom morza. Na jego stoku, na wysokości 4375 stóp, ciągnie się na 4 godzin długie przejście, jedno z najużywańszych pomiędzy Włochami i Niemcami. W pobliżu leży wieś t. n. mająca 200 m., źródło mineralne, jezioro i piękny spadek poczynającéj się niedaleko stąd rzeki Eisack. W r. 1867 otwarta tu droga żelazna, łączy Bozen z Insbrukiem i ułatwiającą komunikacyję między Włochami i Niemcami.

Brenno, jezioro w w. księstwie Poznańskiém, powiecie Wschowskim.

Brennus, nazwisko kilku książąt gallijskich, między którymi najznakomitszym jest wódz Gallów Sennońskich, w Wyższych Włoszech, który 390 pr. Chr. pokonał Rzymian nad Allią, zdobył Rzym i spalił go oprócz Kapitolium, przypadkowo ocalonego przez gęsi Junony. Rzymianie jednak, nie mogąc się dłużéj utrzymać, kapitulowali. B. obowiązał się ustąpić z Rzymu za 1000 funtów złota; które gdy ważono przy okrzyku zwycięzcy „*Vae victis*“! dorzucił swój miecz na szalę. Camillus napadł go niespodziewanie, pokonał i od stolicy odpędził.

Inny **Brennus** na czele licznego wojska wkroczył 280 przed Chr. do Macedonii, odniół kilka zwycięstw, wkroczył przez Termopyle do Grecyi, ale zpod Delf odparty, cofnął się do Tracyi, gdzie założył potężne państwo, zniszczone później przez Traków.

Brenta, (u Rzymian Medoacus Major), rzeka we Włoszech wyższych; poczyna się w jeziorze Caldonazzo, pod Trydentem, przepływa dolinę Sugana, łączy się z kanałami Brentella i Piovego, zaczyna być spławną pod Dolo i, ubiegłszy mil 23, w pobliżu portu Brondola wpada do zatoki Weneckiéj. Poprzednie łożysko téj rzeki posłużyło do założenia kanału, istniejącego między Wenecyją i Padwą, zwanego *Brenta Morta* albo *Magra*.

Brentano (Klemens), powieściopisarz i dramaturg niemiecki, brat Bettiny Arnim (ob.), ur. w Frankfurcie n. M. 1778 r., † w Aszaffenburgu 1842. Po pierwszych pismach swoich „*Satiren und poetische Spiele*“ (Lipsk 1800), wydał romans „*Godwi, oder das steinerne Bild der Mutter*“ (Frankf. 1801), w którym charaktery podnosi do szczytu dziwactwa szkoły romantycznéj, chociaż pojedyncze ustępy celują wysoką pięknością i głęboko poetyczném uczuciem. Wydał także kilka prac dramat.; najszczęśliwszym atoli był w drobnych nowellach, jak np.: „*Geschichte vom braven Kaspar und dem schönen Annerl*“ (Berlin 2 ed., 1851), oraz w powiastce „*Gokel, Ginkel und Gakeleia*“ (Frankfurt 1838). Oprócz tego zasłużył się, wydając wspólnie z szwagrem swoim Achimem von Arnim (ob.) zbiór pieśni ludowych p. t. „*Des Knaben Wunderhorn*“ (3 tomy, Heidelberg 1806—8). Pod koniec życia pustelnicze prowadził życie w Ratysbonie, Monachijum i Frankfurcie, a swymi sarkazmami stał się niemal postrachem mieszkańców. Powiastki jego ogłosił drukiem Guido Görres (2 tomy, Stuttgard 1848). Zbiorowe wydanie dzieł B. „*Gesammelte Schriften*“ (9 t., Frankf. 1851—55) sporządził brat jego **Brentano** *Krystyjan*, (ur. 1784 r., † 1851), autor kilku dzieł mistyczno-spekulatywnéj treści.— **Brentano** (Zofija, z domu Schubart), żona Klemensa B., urod. 1761 r. w Altenburgu, † 1806 w Heidelbergu. Oprócz tłumaczeń i artykułów do rozmaitych roczników, wydała: „*Gedichte*“ (Berlin 1800—2), kilka romansów, jak np. „*Kalathiskos*“ (Berlin 1801—2) i „*Bunte Reihe kleiner Schriften*“ (Frankf. 1805). Utwory jéj zalecając się kwiecistym językiem i bogatą fantazyją i noszą na sobie w wysokim stopniu cechy wszystkich właściwości szkoły romantycznéj.

Brentano (Wawrzyniec), jeden z przywódców rewol. badeńsk., ur. w Mancheimie 1810 r., był adwokatem tamże. Należał od 1846 w drugiéj izbie badeńskiéj do najskrajniejszéj opozycyi, kierując obok tego wszelkiemi agitacyjami. Rewolucyja badeńska postawiła go na czele komitetu narodowego; tu zajął stanowisko umiarkowane i z tego powodu po uśmierzeniu powstania poczytany został przez radykalnych za zdrajcę. Unikając prześladowania własnego stronnictwa, schronił się do Szwajcaryi i stąd złożył w odpowiedzi na napaści radykalnych, ciężko kompromitujące ich objaśnienia, poczém odpłynął do Ameryki północnéj i tu zakończył życie w Lutym 1853.

Brentford, miasto w angielskiém hrabstwie Middlesex, o 3 godziny drogi w stronie południowo-zachodniéj od Londynu, przy ujściu rz. Brent do Tamizy, 9500 m.

Brentius, właściwie *Brentzen* lub *Brenz* (Jan), ur. 1499 r. w Weil, † 1570. Wysoce ceniony przez M. Lutra, pod względem nauki był jego zdania, a co do zarządu kościelnego oświadczył się stronnikiem J. Kalwina; był kaznodzieją w Halli. Z ramienia ks. wirtemberskiego brał udział na soborze trydenckim. Był przeciwnikiem wszelkiego nacisku w sprawach sumienia. Jest autorem dzieła, przełożonego przez Ostafiego Trepkę p. t. „*Katechizm, to jest zupełna nauka chrześcijańska*“ (Król. 1556). Oprócz tego wydał: „*Libellus aurens in quo agitur*“, „*De officio Principum sacularium in ecclesia filii Dei*“ (1557).

Brera, dawne kolegium jezuickie w Medyjolanie, teraz *Palazzo reale delle scienze e arti*, którego parter przeznaczony jest na sale wykładu nauk i kunsztów, pierwsze zaś piętro obejmuje wspaniałą galeryję obrazów, wielką biblijotekę (184,400 tomów) tudzież zbiór odlewów gipsowych i rzeźb starożytnych.

Brera, (Waleryjan Ludwik), ur. w Pawii 1772 r., † 1840; znakomity lekarz i autor, w różnych czasach, profesor w Pawii, Medyjolanie i Padwie. Z licznych dzieł jego, największą zjednało mu sławę: „*Lezioni medico-pratiche sopra i principali vermi del corpo umano vivente, e le cause delle malattie verminose*“ (1803), przełożone na wiele języków europejskich.

Brereton (Henr.), opisał po ang. bitwę Szujskiego z Żołkiewskim p. t. „*Neuves of the present miseries of Russia*“ (Lond. 1614).

Breschet (Gilbert), ur. 1784 r. w Clermont Ferrand, † 1845, anatom francuski, chirurg w szpitalu Hôtel-Dieu, członek instytutu i profesor w szkole lekarskiéj w Paryżu. Zostawił znaczną liczbę dzieł, głównie anatomii dotyczących, jak: „*Du système lymphatique*“ (1836); „*Etudes sur l'oeuf*“ (1822); „*Sur la structure de peau*“ (1835); „*Sur l'organe de l'audition*“ (1836); „*Sur l'organe de l'ouie*“ (1836).

Brescia, miasto w prowincyj Lombardyi, we Włoszech, nad Garzą i Mellą, ma 40,500 m. i wiele wspaniałych budowli, między któremi szczególniéj odznaczają się: stara katedra z IX wieku; nowa katedra wzniesiona 1604—1825; kościół San-Afro, z wielu pięknymi obrazami; Museo patrio, w części starożytna świątynia Herkulesa; Camposanto, ratusz, Brotello, teatr i prześliczne przechadzki. Słynny z dawnych czasów przemysł tutejszy dostarcza głównie towarów metalowych, broni palnéj i wyrobów jedwabnych. Z licznych tutejszych zakładów naukowych, odznaczają się najwięcéj: *Ateneo*, biblijoteka Quiriniana z 70,000 tomów i sławna Academia dé Filarmonici. Tu się ur. spalony w Rzymie 1154 Arnold z Brescia (ob.). Dawna austryjacko-lombardzka delegacyja Brescia, obej-

mowała 6,170 mil kw., z ludnością 356,225: ustanowiona zaś w Listopadzie 1860 prowincyja włoska Brescia, zawiera 8860 m. kw. i posiada 485,000 m., a dzieli się na sześć następujących okręgów: Brescia, Breno, Castiglione, Chinari, Salo i Verolanopa.

Breslauer (Krystyjan), współczesny, malarz krajobrazów, urodz. w Warszawie 1805 r., kształcił się w mieście rodzinném, oraz Berlinie i Düsseldorfie. Celem studyjowania natury odbywał podróże po Tyrolu, Francyi, Szwecyi, Norwegii i Włoszech. Powróciwszy do kraju, był profesorem malarstwa krajobrazów w b. szkole sztuk pięknych w Warszawie. Liczne jego prace znajdują się nietylko w kraju ale i zagranicą w najpierwszych galeryjach. Dziś emeryt; otrzymał medale złote na wystawie 1841 i 45 r.

Bresse, niegdyś hrabstwo w Burgundyi, dzisiaj składa część departamentu Ain, z miastem głównem Bourg.

Bresson (Karol, hrabia), dyplomata francuski, ur. 1798 r. w Paryżu. Wysyłany był w misyjach dyplomatycznych do Kolumbii, a po wstąpieniu na tron Ludwika Filipa do Szwajcaryi, poczém sprawował urząd pierwszego sekretarza ambasady w Londynie, następnie w Belgii; 1833 r. został posłem w Berlinie i na téj posadzie wyświadczył swemu rządowi znakomite usługi, wytężając wszystkie usiłowania, w celu osłabienia ścisłego przymierza Prus z Rossyją. W następnym roku odmówił przyjęcia ministerstwa spraw zagranicznych, a 1837 r. został parem i hrabią, poczém znowu był posłem w Madrycie, od 1847 r. w Neapolu, gdzie t. r. odebrał sobie życie.

Brest, miasto główne w francuskim depart. Finisterre, jedno z najważniejszych miast nadmorskich i portów wojennych Francyi i Europy, na północnéj stronie przystani Bresckiéj, do któréj wpada rzeczka Penfield. Jest to przystań obszerna, głęboka i bezpieczna, z otwartém morzem połączona wąską szyją, mającą 1650 metrów szerokości i podzieloną podwodnemi skałami na kilka przejść, a obok tego obwarowana jeszcze silnemi bateryjami. Port ten może w sobie wygodnie pomieścić przeszło 500 okrętów wojennych. Samo miasto otoczone jest silnemi fortyfikacyjami, liczy 79,500 m., ma trybunał handlowy, intendenturę morską i dyrekcyję artyleryi morskiéj. Śród budowli miejskich stoją w pierwszym rzędzie ogromne warsztaty okrętowe, arsenał morski, magazyny, fabryki potrzebne do budowy okrętów, szpitale i wszelkiego rodzaju zakłady pomocnicze do warsztatów morskich. Znane tutejsze galary więzienne zostały zniesioue za Napoleona III. Cytadela, położona przy wejściu do portu, była niegdyś rezydencyją dawnych książąt Bretanii. Zwycięstwo w bitwie morskiéj 1 Czerwca 1794 r., odniesione przez Anglików, pod dowództwem Howe, nad Francuzami, pod Villoret-Joyeux.

Brestel (Rudolf), austryjacki minister skarbu, ur. 1816 w Wiedniu; od 1844 r. profesor matematyki przy tamecznym uniwersytecie, w 1848, jako członek sejmu, należał do lewicy, po zamachu stanu (6 Marca 1849) uwolniony od obowiązków profesorskich, w 1864 r. członek rady państwa, 1864 wybrany do izby deputowanych, otrzymał 1868 wydział finansów w ministeryjum mieszczańskiém, i zmniejszył deficyt Przedlitawii w 1870 do 3—4 mil. guldenów. Dokazał zaś tego redukcyją procentów w formie podwyższenia podatku kuponowego z 7 na 10 procen., zwiększeniem zwyczajnych podatków i masową sprzedażą dóbr państwa. Po upadku centralistowskiego ministeryjum Hasnera, otrzymał dymisyję 1871, a następnie wybrany został do izby deputowanych.

Bretanija (po fr. Bretagne), północo-zachodni półwysep francuski, obejmujący około 620 mil kw., tworzył niegdyś oddzielną prowincyję, a teraz podzielony jest między pięć departamentów: Ille-Vilaine, Niższéj Loary, Côtes-du-Nord, Morbihan i Finisterre. Bretaniję dzielą także na *Wyższą*, i *Niższą*. Kraj cały zapełniony jest łańcuchami niskich pagórków i tylko doliny jego i północne wybrzeża są urodzajne. Klimat tu surowy, mgły panują częste, a pszenica nie wszędzie się udaje. Bretończyk (*Breton*), pochodzenia celtyckiego i mówiący językiem celtyckim (znanym pod nazwą narzecza *bretońskiego* (ob.) lub *Bas-Breton*), skłonny jest do melancholii, lecz obok tego żywy, drażliwy, namiętny, dumny ze swego pochodzenia, często nieokrzesany i dziki; żyje ubogo i w nieuctwie, dla tego niezręczny i niezdolny do większych przedsięwzięć przemysłowych, ale zawsze dzielny marynarz i żołnierz. Ważniejsze miasta portowe Bretanii są: Brest i Lorient, jako porty wojenne, tudzież Nantes, Vannes, Quimper, Morlaix, St. Briene i St. Malo, w których jest wielki ruch handlowy. *Historyja*. Za czasów Cezara stanowiła B. zachodnią część Armoryki (ob.); później pod nazwą „*Provincia Lugdunensis tertia*", w nominalnéj tylko zostawała zależności od Rzymu, z pod panowania którego oswobodziwszy się zupełnie w IV w., rozdzieliła się na kilka ściśle związanych z sobą rzeczypospolitych, które następnie pod kierunkiem pojedynczych zwierzchników przyjęły formy monarchiczne i od r. 1250 zostały zjednoczone pod władzą udzielnych książąt Bretanii. Gdy w r. 1488 męska linija książąt B. wygasła, kraina ta została 1532 r. wcieloną do Francyi, lecz na właściwych sobie prawach i z własnym parlamentem, który utrzymał się aż do rewolucyi 1789 r. Podczas téj rewolucyi była B. widownią krwawéj wojny domowéj, podniesionéj przez rojalistów przeciwko republikanóm; w 1832 r. objawiły się tu także poruszenia w interesie starszéj linii Burbonów. (Ob. *Francyja*, *historyja*). Porów. Daru „*Histoire de B.*" (3 t. Paryż 1826 r.); Baujoux „*Histoire des rois et des ducs de B.*" (2 tomy, Paryż 1829) i de Courson „*La B. du V-me au XII-me siècle*" (Paryż 1863).

Breteuil (Ludwik August le Tonnelier, baron de), minister francuski, ur. w Preuilly, w Touraine 1733 r. Służył najprzód wojskowo; za Ludwika XV był dyplomatą i 1783 r. ministrem. Jako przeciwnik

wszelkich reform, zmuszony był ustąpić 1787 r.; po upadku Necker'a powtórnie ministrem mianowany, doradzał królowi stanowcze użycie siły wojskowéj przeciwko rewolucyi, a gdy rady jego nie przyjęto, przeniósł się do Szwajcaryi i stąd traktował z północnymi dworami zagranicznymi względem przedsięwzięcia środków, mających na celu przywrócenie dawnéj powagi królewskiéj we Francyi. Tu skończyła się jego działalność polityczna, i odtąd nie mieszał się już więcéj do spraw publicznych. Otrzymawszy 1802 r. pozwolenie powrotu do ojczyzny, † 1807 r. w Paryżu.

Bretigny, wieś w francuskim depart. Eure, okręgu Nogent-le Rotrou, pamiętna traktatem pokoju, zawartym pomiędzy Anglią i Francyją 8 Maja 1360 r.

Bretkun lub Bretkuns (Jan), zwany także *Bretn*, *Bretke*, *Bretkius*, rodem Litwin z pod Frydlandu, pastor i kaznodzieja litewski od r. 1563, ostatnio do r. 1602 w Królewcu. Przełożył (1576) na język litewski, dokładniéj od późniejszego przekładu, *Nowy Testament*, następnie Psalmy, a w roku 1590 ukończył przekład całéj *Biblii*. Wydał 1591 r. *Postyllę*, która jest pierwszą książką wydaną w języku litewskim. Psałterz zaś przekładu Bretkuna wydał, ale ze zmianami, Jan Rheza w r. 1625, reszta została w rękopisie

Breton (Jan Chrzc. Józef), dziekan stenografów i dziennikarzy francuskich, ur. w Paryżu 1777, † 1852 r. Od pierwszych chwil aż do upadku reprezentacyi ludowéj, notował własną ręką wszystko co słyszał. Przez lat 34 był stenografem *Monitora* i *Journal des Débats* i jednocześnie przez lat 27 odpowiedzialnym redaktorem *Gazety sądowéj*. Oprócz tego przetłumaczył przeszło 100 tomów różnych dzieł z języków niem. i angielskiego;

Breton de los Herreros (Don Manuel), bardzo popularny i ulubiony poeta hiszpański, ur. 1800 r. w Quel, w prow. Logrono. Od 1814—22 r. służył wojskowo, później był urzędnikiem. W 17 roku życia rozpoczął zawód literacki komedyją „*A la vejez viruelas*", która 1824 r. z wielkiém powodzeniem była przedstawioną. Od téj epoki wyszło z pod jego pióra przeszło 150 sztuk dramatycznych oryginalnych, przerobionych, lub tłumaczonych z włoskiego i francuskiego. Oprócz tego ogłosił drukiem: „*Poesias sueltas*" (Madr. 1831) i większych rozmiarów poemat satyryczny: „*Las Desverguenza*" (Madr. 1858). Ogólny zbiór swych utworów poetycznych wydał w 5. t. (Madr. 1850—52). Jeden z jego dramatów: „*Umrzyj, a ujrzysz*" przetłumaczył na polski Estrejcher. Wszystkie utwory B. celują powabną i silną dykcyją, harmonijną, płynną i niezmiernie łatwą wersyfikacyją. Komizm i satyra są właściwym jego żywiołem, wytwarzającym oryginalność i narodową samodzielność.

Bretoński narzecze i literatura. Narzecze bretońskie (*Breizounec*) w półn.-zachod. Francyi, należy do rodziny języków celtyckich i, wraz z narzeczem kornijskiém, stanowi odrośl gałęzi *kymryjskiéj*. Po celtycku mówiący *Bretonowie* (Breiziz) pochodzą od kymryjskich Bretonów (Walijczyków), którzy *przybywszy*, lub *powróciwszy*, zagarnęli Armorykę. Pierwotne narzecze bretońskie, bardzo do kymryjskiego (*Cymraeg*) zbliżone, wciągając w siebie element romański, po wcieleniu Bretanii do Francyi częścią zupełnie sfrancuziało, częścią zostało wyparte z wyższéj Bretanii. Ci co mówią narzeczem celtyckiém, zamieszkują przeważnie niższą Bretaniję w liczbie 1,200,000 i, w różnicy od mówiących po francusku, nazywają się *Bretons Bretonnants*. Literatura bretońska od V do XII w. jest identyczna z kymryjską. Pieśni bardów kymryjskich z téj epoki, powstawały zarówno z téj jako i tamtéj strony kanału. Od XII w., kiedy poczęli się w Bretanii osiedlać Normanowie, Anglonormanowie i Francuzi, bardowie, jako ludowi śpiewacy, znajdowali poparcie tylko na małych dworach bretońskich naczelników. Mimo to, wpływ ich oddziaływał na literaturę anglonormańską i francuską (cykl podań o Artusie i t. d.). W późniejszych czasach lud jeno pielęgnując ojczystą mowę, śpiewał stare pieśni i tworzył nowe. Zbiór takich pieśni ogłosił Hersart de la Villemarqué p. t. „*Barzaz-Breiz*" (2 tomy, Paryż 1839); podania zaś obrobił Souvestre w „*Foyer Breton*" (Paryż 1844). W XVI w. przedstawiano i wydrukowano przeszło 150 dramatów i misteryj w narzeczu bretoń. Le Noblec de Kerodern (1573—1651) i Julijusz Maunoir (1608—83), obaj duchowni, wzbudzali w ludzie entuzyjazm kazaniami i religijnemi pieśniami. Ich śladem szli Marzin, Delrio i Lannion. W opracowaniu języka bretoń. leksykograficznie i gramatycznie, zasłużyli się Grzegórz Rostrennene i Le Pelletier, a przedewszystkiém Le Gonidec († 1838), który napisał najlepszą gramatykę i najdoskonalsze słowniki, dokonał różnych tłumaczeń i narzecze bretoń. uczynił językiem piśmiennym. Odtąd nietylko zbierano i wydawano dawne zabytki literackie, ale założono nawet kilka czasopism bretoń., a poeci i literaci poczęli występować, i to w znacznéj liczbie, z samodzielnemi pracami. Do takich należą: Ricou, Brizeux, Goësbrand, Laouénou, Abbé Clech i inni. Dla wydobycia na jaw pomników literatury bretońskiéj najwięcéj w nowszych czasach zdziałali *Villemarqué* i *Souvestre*.

Bretschneider (Henryk Gotfryd), satyryk niemiecki, ur. 1739 w Gera. Jako rotmistrz pruski popadł w niewolę francuską, potém urzędnik w Nassau-Usingen; do 1773 r. odbywał awanturnicze podróże we Francyi, Holandyi i Anglii, wreszcie dostał się do służby austryjackiéj w Werszez, w Banacie. W r. 1778 został biblijotekarzem w Ofen, później radcą gubernijalnym we Lwowie; uzyskawszy 1809 r. pensyję dożywotnią, † 1810 r. w Krzymicy, w Czechach. Z pism jego celniejsze są: epopeja komiczna „*Graf Esau*" (1768) i „*Fabeln, Romanzen und Sinngedichte*" (1781). Położył zasługę jako niezmordowany przeciwnik fałszu i ciemnoty, czego dowiódł w pismach: „*Almanach der Heiligen auf 1788*" i „*Waller's Leben und Sitten*" (Berlin 1793). Jemu przypisują większą część wiadomości o Wiedniu, zawartych w podróżach Nicolai'ego.

Bretschneider (Karol Bogumił), ur. 1776 w Gers-

dorfie w Saxonii, † 1848 r., teolog ewang. superintendent jeneral. w Gota, † 1848 r. W pismach swych był umiarkowanym przedstawicielem racyjonalizmu, oprócz innych wydał: „*Probabiblia de evangelii et epistolarum Joannis indole et origine*“ (Lipsk 1820); „*Lexicon manuale Graeco-Latinum in libros Novi Testamenti*“ (2 tomy, Lipsk 1824); „*Handbuch der Dogmatik der evangelisch-lutheranischen Kirche*“ (2 tomy. Lipsk 1814—18, wydanie 4, tamże 1838); „*Systematische Entwickelung aller in der Dogmatik vorkommenden Begriffe*“ (Lipsk 1805, ost. wyd. 1841). Napisał kilka romansów, w których starał się rozwiązywać kwestyje sporne pomiędzy kościołem rz.-kat. a ewangelickim. Rozpoczęte przez niego dzieło p. t. „*Corpus reformatorum*“ (tom 1—15, Halla 1834—1848, prowadził daléj Bindseil.

Brettner, doktór fil. dyrektor Gimn. na Szląsku, potém w Poznańskiém, ur. 1799, † 1866, pedagog niemiecki. Kilka dzieł jego szkolnych wyszło w przekładzie polskim, jak np. „*Wykład rachunków praktycznych*“ (tłum. Milewskiego, Wrocław 1846, Pozn. 1859 i 1865); „*Fizyka dla szkół wyższych*“ (tłum. Karwowskiego, Wroc. 1846); „*Geometryja dla szkół wyższych*“ (tłum. Ustymowicza, Berlin 1856); „*Wykład arytmetyki i algebry literowéj*“ (tłum. Milewskiego, 1850 i 1865).

Bretzen, miasto. Zob. Bratyjan.

Bretzner (Krzysztof Fryderyk), ur. 1748 w Lipsku, kupiec tamtejszy, † 1807; znany w swym czasie komedyjopisarz niemiecki, którego utwory (wydane w 2 tomach w Lipsku 1796) długo chętnie były widywane na scenie niem. Napisał także nie bez zalet romans: „*Leben eines Liederlichen, ein moralisch-satirisches Gemälde* nach Hogarth und Chodowiecki“ (3 t. Lipsk 1787—88).

Breughel Piotr), protoplasta sławnéj rodziny malarzy niderlandzkich, od głównéj cechy odznaczającéj jego obrazy, zwany *Breughel chłopski*. Ur. 1530 we wsi Breughel, pod Bredą, był uczniem Piotra Koeck z Aelst, † 1569 w Bruxelli. W obrazach swoich najchętniéj przedstawiał uroczystości wiejskie, jako to: wesela chłopskie, tańce, uczty i t. p. a przedstawiał je zawsze z humorem i fantazyją. Sławne są szczególnie jego utwory: „*Walka wielkiego postu z zapustami*“ i „*Budowa wieży babilońskiéj*“. Wiele prac jego jest rytowanych i sam także biegłym był rytownikiem.—Jego syn **Breughel** (Piotr) *młodszym* albo *piekielnym* zwany, z powodu, że najwięcéj malował pożary, napady rozbójników i szatanów, † 1625.—Brat tego ostatniego **Breughel** (Jan), ur. 1568 w Bruxelli, † 1625, wyborny malarz krajobrazów, wykonywał szczególniéj drobne figury z najskrupulatniejszą ścisłością. Najsławniejszy jego obraz „*Raj ziemski*“ znajduje się w Luwrze; Adam i Ewa dorobione są w nim przez Rubensa. W tym samym rodzaju naśladował go syn jego Jan. Inni członkowie tejże saméj rodziny byli: Ambroży, Abraham, Jan Chrz. i Kacper, wszyscy znakomici malarze kwiatów i owoców.

Breve (z łac. *brewis*=krótki), tak zowie się urzędowe pismo papieskie w przedmiotach mniejszéj wagi, wydawane bez poprzedniéj narady z kardynałami; pisane na cienkim pargaminie i opatrzone pieczęcią, wyciśniętą na wosku czerwonym lub zielonym, zwaną *rybitwa* (annulus piscatoris), wyobrażającą ś. Piotra, zapuszczającego z łodzi sieć w morze.

Brevis, Brève, w muzyce nuta, któréj czas trwania równy jest $^1/_3$ części poprzedzającéj ją nuty. Por. Sikorskiego „*Doręcznik muzyczny*“ (str. 60).

Brew, dwa łuki z włosów, wklękłością ku dołowi zwrócone i znajdujące się tuż nad górną powieką, odpowiednio górnym brzegom oczodołów: włosy są krótkie, barwą odpowiadają włosom na głowie, gęstość ich i długość brwi rozmaita, ma dla fizyjonomii wielkie znaczenie. Za pomocą oddzielnego mięśnia można brwi zmarszczyć, stąd nazwa *mięśnia brew marszczącego*. **B.** w ornitologii nazwa samego odmiennego koloru, idącego wzdłuż ponad każdem okiem ptaka i z obu końców zwężona.

Brevi manu (po łac. *krótką ręką*), wyrażenie używane dla oznaczenia czynności pospiesznéj, bez dopełnienia zwykłych formalności.

Brewer (E. C. Dr.), prof. w Cambridge napisał „*Tajniki przyrodzenia*“ tłum. p. S. Pisulewskiego (War. 1856).

Brewern (Herman), ur. w Rydze 1663, gdzie dosłużył się wyższych urzędów i był w r. 1694 nobilitowym. † w Petersburgu 1721. Pozostawił kilka ważnych rękopisów, dotyczących głównie historyi Inflant.

Brewijarz (z łac. *Breviarium*); tak nazywa się w kościele rzym. kat. księga, zawierająca psalmy, lekcyje wzięte z Pisma Świętego, nauki i zdania Ojców kościoła, krótkie żywoty świętych, pieśni i rozmaite modlitwy, ułożone porządkiem dni roku, do których codziennego odmawiania obowiązani są duchowni czterech mniejszych święceń. Powszechnie przyjętym w tym kościele, z niektóremi odmianami, jest tak zwany *Brewijarz rzymski* (*Breviarium Romanum*), uporządkowany z rozkazu papieża Urbana VIII.

Brewster (Sir David, Baronet), słynny fizyk angielski, ur. 1781 w hrabstwie Roxford, † 1868. Poświęcał się początkowo aptekarstwu, lecz następnie zwrócił się stanowczo ku fizyce. Rozgłos zjednał mu drobny wynalazek kalejdoskopu (ob.), lecz zasługa naukowa **B.** opiera się głównie na pracach, odnoszących się do polaryzacyi (ob.) światła, o któréj nauka w znacznej części jego jest utworem. Jemu też zawdzięczamy pomysł stereoskopu refrakcyjnego, również wiele badań nad temperaturą średnią, nad granicą słuchu, nad fluorescencyją i in. Z dzieł przytoczymy: „*Lettres on natural magic*“ (1831); „*Treatise on optics*“ (1832); „*Life of sir Isaac Newton*“ (2 t. 1832). Liczne rozprawy zamieszczane w „*Transactions*“ powtórzone były po większéj części w *Annalach* Poggendorffa.

Breyn (Jan Filip), Gdańszczanin, ur. 1680, botanik i lekarz, syn Jakóba, również botanika (ur 1637, † 1690). Ojciec wydał: „*Exoticarum plantarum ecuturia*“ (Gdańsk 1678); syn zaś: „*Da fungis*

officinalibus" (Lejda 1707); „*Historia naturalis cocci* (Gdańsk 1732); „*Dissertatio de radice gin-seng* (Lejda 1700)

Breza, herb rodziny francuskiéj osiadłéj w Polsce za Władysława IV i obdarzonéj indygenatem; przedstawia tarczę trójdzielną, w prawéj części czerwoną, w lewéj niebieską, w klinie srebrną; nad nią korona szlachecka bez hełmu.

Breza (Wojciech Konstanty), w r. 1680 kasztelan poznański, 1687 wojewoda kaliski, a 1692 poznański, posłował na wszystkie prawie sejmy i sprawował rozmaite posługi odbywatelskie z pożytkiem dla kraju, † około 1700.

Breza (Stanisław), mąż stanu polski, ur. 1752 r. w Chorostku, na Wołyniu, odbierał późniejsze wychowanie w Collegium nobilium w Warszawie, podróżował po Europie w towarzystwie księcia Stan. Jabłonowskiego. Na *sejmie wielkim* był posłem z powiatu Gnieźnieńskiego, poczém osiadł na wsi. Za wkroczeniem wojsk francuskich 1806, stanął na czele administracyi w Poznaniu; późniéj powołany do Warszawy, urzędował przy rządzie tymczasowym jako dyrektor skarbu i spraw wewnętrznych. Po utworzeniu księstwa Warszawskiego, był ministrem sekretarzem stanu i sprawował ten urząd przy królu w Dreźnie. Nareszcie po następnych zmianach zaszłych w kraju, osiadł w majętności swojéj Świątkowie, w wielk. ks. Poznańskiém, i tu † 1847 r.

Breza (Eugenjusz), syn poprzedzającego, literat, ur. 1802 r., † w Warszawie 1860 r. Uczył się w Poznaniu i uniw. Lipskim. Pisał wiele pod imieniem Dziubińskiéj i własném, po franc., niem. i polsku. Z mnóstwa prac jego różnéj treści, wymieniamy niektóre, jak: „*Bazar*" kom. (Pozn. 1842); „*Babie lato P. Dziubińskiéj*" (Pozn. 1841); „*Medytacje P. Dziubińskiéj*", (Pozn. 1840); „*Lettre sur le célibat des prêtres*" (Pozn. 1842); „*Die Monarchie nach den Ansichten des Grafen Jos. de Maistre*" (Berl. 1851); „*Organizacyja pracy*" (Leszno 1848); „*Przyjaciel chłopów*" pismo rządowe (Szczecin 1850); „*O Towarzystwie Jezusowém.*" (z Ravignan); „*Dwie powieści*" (1855); „*366 zdań na zasadzie Doktorów kościoła opartych*" (Poz. 1842); „*Jakie są zdolności Niemców i Polaków?* (odbitka z *dzien. dom.*) Ze Spazierem wydał w Paryżu 1834 „*Illustrations israelites*" i t. d.

Brezanóczy (Adam), prawnik węgierski, ur. 1751 r., † 1832 w Peszcie. Po skasowaniu zakonu jezuitów, którego był członkiem, poświęcił się prawoznawstwu; był profesorem na akademii w Koszycach, a ostatnio w Peszcie (1807—1826). Wydał kilka dzieł po łacinie o prawie kościelném i węgierskiém, oraz *Explanatio juris naturae* (2 wyd. 1795 w Peszcie 1824 r.)

Breze, Brcže. Ob. Friesach.

Brezowa *Rymawska*, wieś nad Rymawą, w Węgrzech, w komitacie Hontskim; garncarstwo, w lasach znajduje się topaz i kryształy od 50—60 funt.

Brezula (Paweł), bohatér licznych opowieści ludu słowackiego, żył w drugiéj połowie XVII w., mieszczanin z Libietowa, w komit. Zwoleńskim, mieszkał pod tém miastem w domu, zwanym dotąd *Brezulowskim dworem.* Gdy Turcy zbliżyli się pod Libietów, wszyscy mieszkańcy (Niemcy) umknęli do lasów, B. zaś ze swym pastuchem zasadził się w przesmyku, przez który szła droga do Libietowa, tu stawił opór Turkom, i zabił ich dowódzcę, renegata Masnego. Podobnież zbrojnie bronił swych współwyznawców, a gdy ksiądz rz.-kat. Dobrawicki zabrał im kościół z pomocą żołnierską, uderzył na niego zbrojnie i uciął mu głowę w wąwozie, zwanym *Żelazną bramą*, 1684 r. unikając zaś szubienicy umknął z kraju.

Brezylija, ob. Brazylija.

Brežanie, Briżanie, gałąź słowiańskich Lutyków, (Weletów), miała swoje siedliska w XI i XII w. między Glinianami a Stodoranami, na brzegach rzeki Hawli.

Brial (don Michał Jan Józef), ur. 1743 w Perpignan, † 1828 roku w Paryżu, mnich benedyktyński; wspólnie z ks. don Klemensem, wydał 1786 r. XII i XIII tom dziejopisarzy francuskich p. t. „*Recueil des hist. des Gaules et de la Fr.*" Po zniesieniu zakonów pracował sam nad ogłoszeniem pięciu następnych tomów. Był także współpracownikom 4 tomów „*Histoire litt. de la France*". Pisał różne rozprawy historyczne.

Brialmont (Henryk Alexy), ur. 1821 r. w Venloo, oficer inżenieryi belgijskiéj, jeden z najznakomitszych współczesnych pisarzy wojskowych. Celniejsze jego pisma są: „*Eloge de la guerre*" (Bruxella 1849); „*Considérations politiques et militaires sur la Belgique*" (3 t., Bruxella 1851—52); „*De la guerre, de l'armée et de la garde civique*" (1849); „*Encyclopédie populaire*" (1854); „*Histoire du Duc de Wellington*" (3 tomy, 1856—57), wyborna, na źródłach oparta i wielką bezstronnością zalecająca się bijografija; „*Etude sur la défense des Etats et sur la fortificatian*" (3 tomy, Brux. 1863 z atlasem). Wysokich zdolności dowiódł nadto planem fortyfikacyj Antwerpii, rozpoczętych 1806 r. Jest także współzałożycielem wychodzącego od 1850 w Bruxelli „*Journal de l'armée belge*".

Briançon (starożytne *Brigantium*), miasto warowne w francuskim departam. Alp Wyższych, przy drodze wiodącéj z Grenobli, przez Mont-Genévre, do Turynu. Miasto Briançon, wzniesione 7374 st. nad morze, pod względem strategicznym bardzo ważne, bronione jest przez siedm fortów i uważane jako klucz do Piemontu za jedną z ważniejszych twierdz Francyi. Oprócz załogi, znajduje się tu 4600 mieszkańców, prowadzących handel produktami tamecznéj okolicy.

Brianza okolica, odznaczająca się świeżém i zdrowém powietrzem, piękném położeniem i wielką urodzajnością, zwana rajem Lombardyi; leży u stóp Alp, pomiędzy Monza i jeziorem Como, obejmuje około 8 mil kw. i otrzymała nazwisko od willi Brianza, gdzie niegdyś królowa Teodolinda przemieszkiwała.

Briare, miasto w francuskim depart. Loiret, nad Loarą, z którą schodzi się tutaj najdawniejszy w Francyi kanał, łączący Sekwanę z Loarą, zwany

kanałem Briare. Zwane w starożytności Brivodurum, liczy to miasto 4600 m.

Briareus, ob. Hekatonheiry.

Bridet (Jakób Piotr), ur. 1786 w Lonvillers, pod Verneuił, wynalazca pudretu; urządził 1780 r. w Montfaucon wielką fabrykę tego artykułu, † w Paryżu 1809 r.

Bridgeport, miasto portowe w północno-amerykańskim stanie Connecticut, nad ujściem r. Pequamoik, liczy 18,000 m.

Bridgetown, stolica angielskiéj wyspy Barbadoes, należącéj do Antylów (ob.) przy zatoce Carlisle, ma 25,000 m. i wygodny port. Rezydencyja gubernatora angielskiego i biskupa.

Bridgewater (Franciszek Henryk Egerton, hrabia), ur. 1756, bogaty i uczony dziwak, żyjący po większéj części samotnie w Paryżu, otoczony psami i kotami, gdzie też † 1829 r. Zostawił po sobie pamięć, zapisawszy testamentem swoje rękopisy i 5000 funt. szt. muzeum Brytańskiemu, a 8000 funt. szt. akademii londyńskiéj pod warunkiem, ażeby za pomocą konkursu uczonych wydała dzieło popularne, wykazujące mądrość, potęgę i dobroć boską. W skutek tego zapisu wyszło kilka monografij znanych pod ogólną nazwą *Bridgewater-books*, w których Bell, Buckland, Chalmers, Kidd i Whewell opracowali różne działy nauk przyrodzonych, kierując się poglądem teologicznym.

Bridgewater, miasto portowe w angielskiém hrabstwie Somerset, nad r. Parret, ma 11,500 m.

Bridgewaterski kanał, wielki kanał w angielskiém hrabstwie Lancaster, nazwany od księcia Franciszka Egerton *Bridgewater*, który w latach 1759—1761 wykonanie onego poruczył słynnemu Jakóbowi Brindley, a po nim jego następcy Flemshanowi. Kanał ten ciągnie się od bogatych kopalni węgla pod Worsleywill przez Manchester, Liverpool i przechodzi przez góry, doliny i rzeki, miejscami nawet wykuty jest w skałach i dla tego jest to jeden z najdawniejszych tunelów. Za pomocą wodociągu, 39 stóp wysokiego, przeprowadzony jest przez rzeki Mersey i Irwell. Inny jeszcze kanał t. n., wykonany późniéj przez tegoż księcia Bridgewater, łączy Hull z Liverpoolem, a tém samém morze Północne z Irlandzkiém.

Brie, okolica francuska 10 mil kw. licząca; dzieliła się niegdyś na *Brie-Champenoise*, należącą do Szampanii i na *Brie Française*, należącą do Isle de France. Pierwsza z nich rozpadała się znowu na *Wyższą Brie* z miastem Meaux, *Niższą Brie*, z miastem Propins i *Brie Pouilleuse* z miastem Château-Thierry. Wyższa Brie uważaną była za śpichlerz i karmicielkę Paryża. Cała kraina słynna jest z dobrego sera i złego wina.

Brie-sur-Marne, wieś francuska na lewym b. Marny, w bliskości fortu Nogent. Zacięte walki w wycieczkach 30 Listop. i 2 Grud. 1870 r. podczas wojny francusko-niemieckiéj.

Brieg, ob. Brzeg.

Briel lub **Brielle**, miasto warowne w niderlandzkiéj prowincyi Południowéj Hollandyi, na wyspie Voorne, przy ujściu r. Maas, ma 4500 m. i port. Miasto to, niegdyś ważne, uważane jest za kolebkę wolności zjednoczonych prowincyj niderlandzkich, a to z powodu, że było pierwszem miastem, które opanowali Niderlandczycy (1572), uciekający do Anglii przed srogiém prześladowaniem księcia Alby.

Brienne lub **Brienne Napoléon**, francuskie miasto w depart. Aube, nad r. Aube; składa się z *Brienne le Château i Brienne la Ville*, ma 2500 m. i piękny zamek. Do r. 1790 istniała tutaj szkoła wojskowa, w któréj Napoleon pierwsze pobierał nauki. Pamiętne jest krwawą bitwą, stoczoną tutaj 1714, w któréj wojska mocarstw sprzymierzonych pod dowództwem Blüchera odniosły zwycięstwo nad Francuzami.

Brienne, znakomita rodzina francuska, któréj przodek Engelhardt I żył około r. 990. *Jan de Brienne*, syn króla Cypru, Erarda II, został 1209 r. królem Jerozolimy, a 1229 pozyskał także i koronę konstantynopolitańską, † 1237 r. Brat jego *Gauthier de Brienne*, po śmierci Henryka VI (1197) powołany na tron sycylijski, przez małżeństwo (1201) otrzymał od papieża w lennictwo Tarent i Lecce; przymuszony dwukrotnie zdobywać swoje państwo, poległ przy oblężeniu Sarno. Jego syn *Gauthier IV de Brienne*, Wielkim zwany, był 1229 namiestnikiem Jorozolimy, lecz wzięty w bitwie pod Gaza 1244 do niewoli przez Saracenów, został w Egipcie stracony 1251 r. Syn jego *Gauthier V de Brienne* utracił mienie i życie w zabiegach o panowanie nad Grecyją; poległ w bitwie pod Cefissus 1312, zostawiając syna (*Gauthier VI de Brienne*), który, jako namiestnik Florencyi, w wyprawie podjętéj celem odzyskania księstw greckich, skutkiem zarazy całe wojsko utracił; jednakże 1342 usadowiwszy się znowu we Florencyi, rządził po tyrańsku. Powstanie narodowe 1343 zmusiło go do ustąpienia z kraju, poczém usunął się do Francyi, gdzie został konetablem i poległ 1356 w bitwie pod Poitiers.

Brienne, kardynał i minister francuski, ob. *Loménie de Brienne*.

Bries, miasto w węgierskim komitacie Sohl, liczy 2570 m., trudniących się głównie hodowlą bydła i wyrobem doskonałego sera owczego.

Brigantes, potężny za czasów rzymskich naród w Brytanii, którego stolicą było miasto Eboracum (dzisiejszy York), ujarzmiony przez Cerealisa, wodza Wespazyjanowego.

Brigantii, starożytny naród w Windelicyi, siedzący na wschodnich brzegach jeziora Boden, z m. st. *Brigantia*, dzisiejszém Bregenz. Od niego to jezioro Bodeńskie (ob.) nosiło nazwę *Brigantinus Lacus*.

Brigantium, w starożytnych czasach warownia rzymska w kraju Seguzyjanow w Gallii, Narbońskiéj, obecnie Briançon (ob.).

Briggs (Henryk), ur. 1556 r. w Warleywood, w Yorkshire, sławny matematyk, od 1619 profesor geometryi w Oxfordzie, † tamże 1631 r. Gdy w owym czasie Nepper odkrył logarytmy, Briggs zwrócił jego uwagę na to, że liczba przezeń obrana za podstawę prowadzi do rezultatów w prakty-

se niedogodnych i zaproponował użycie za podstawę liczby 10. Sam następnie zajął się obliczaniem tych logarytmów, zwanych pospolitemi czyli Briggs'owemi. Jego „*Arithmetica logarithmica*" (Lond. 1624) jest podstawą wszelkich późniejszych tablic logarytmicznych i zawiera logarytmy liczb od 1 do 20,000, oraz od 90,000 do 100,000. Obliczał też tablice trygonometryczne, które po jego śmierci wydał Gellibrand p. t. „*Trigonometria britannica*" (1632). Pisma jego zawierają wiele pomysłów nakowych.

Brigham albo Brigham Young, drugi prorok mormoński, ur. 1801 w Wittenham, w stanie Vermont. Do 32 r. życia zajmował się rolnictwem. Po śmierci Józefa Smith'a (1844), założyciela mormonizmu (ob.), obrany został prorokiem. W r. 1846, unikając prześladowań mieszkańców stanu Illinois, przeniósł się ze swymi spółwyznawcami (15,000) z dotychczasowéj siedziby w Nauvoo do doliny jeziora Słonego, gdzie założył miasto pustyni, albo Nowy Syjon. W r. 1850 kolonija mormońska tak wzrosła, że uznaną została za terytoryjum Stanów Zjednoczonych pod nazwą *Utah*, a B. mianowany jéj gubernatorem. Posiadając nieograniczoną prawie władzę, rozpoczął B. silną propagandę, wysyłając misyjonarzów do wszystkich części świata. W r. 1856, gdy prezydent Pierce nie chciał przyjąć terytoryjum Utah (liczącego 30,000 m.) do liczby stanów Unii, wybuchła stąd 1857 wojna, zakończona zdobyciem stolicy B., który ratował się ucieczką. W 1862 mormonowie zreorganizowawszy swoje terytoryjum, obrali B. 1863 gubernatorem krainy Utah, która pod jego zarządem ciągle wzrasta i okazuje wielkie przywiązanie do Unii amerykańskiéj. B. jest człowiekiem rozumnym, zręcznym, przedsiębierczym i niezłomnéj woli.

Brighella, tak nazywają w ludowéj komedyi włoskiéj rolę dowcipnego a chytrego lokaja.

Brighta choroba, właściwie *zapalenie nerek miąższowe* (*nephritis parenchymatosa* s. *morbus Brighti*), sprawa chorobowa, na którą Ryszard Bright († 1858) pierwszy zwrócił uwagę, była następnie wielekroć badana i opisywana. Jest to process zapalny, dokonywający się w komórkach nabłonkowych kanalików nerkowych (ob. zapalenie miąższowe). Odróżniają w téj chorobie formy, a raczéj okresy — ostry i przewlekły. Z początku substancyja korowa nerek jest mocno powiększona, czerwona i płynem przesiąknięta, kanaliki rozszerzone, a nabłonek ich zgrubiały i mętny (okres pierwszy, B. ostra, zapalenie nerek krupowe). Następnie, jeżeli okres poprzedni nie zakończył się śmiercią albo wyzdrowieniem, komórki nabłonkowe powiększają się jeszcze bardziéj i ulegają stłuszczeniu, kanaliki rozszerzają się mocniéj, a zaciśnięte naczynia pozbywają się krwi; nerka więc większa, twardsza; a czerwona dawniéj substancyja przedstawia się bladą, (okres drugi). Wreszcie stłuszczone komórki rozpadają i zostają wyrzucone lub wessane, ściany kanalików zapadają się w rozmaitych miejscach i obficie rozwija się tkanka łączna. Nerka wtedy mała, powierzchnia jéj bardzo niegładka, guzowata i ziarnista, konsystencyja twarda (okres trzeci, zanikowy). Często brak pierwszego okresu i choroba rozwija się daleko wolniéj, pojedyńczemi ogniskami. Zmienionéj budowie odpowiada zmiana w czynności nerek; w pierwszym okresie, jeżeli takowy istnieje, ból w pasie, mocz powstrzymany, albo w zmniejszonéj ilości, zawiera białko i krew, przy tem gorączka. W późniejszych okresach nie ma krwi ani bólu, ale białko ciągle w moczu się znajduje (ob. Albuminuryja). Choroba ta ma bardzo ważny wpływ na organizm; pozbawiona białka surowica krwi, z łatwością przesiąka przez naczynia, tworząc wodną puchlinę (ob.), czemu sprzyja zmniejszona ilość moczu. Odżywianie mocno upada, przyłącza się zapalenie rozmaitych organów, przerost serca; wreszcie umiera chory przy obrzęku ważnego organu, w objawach t. z. uraemii (ob.), albo w skutek wikłającego chorobę zapalenia. Jest to najczęstsza przyczyna ogólnéj wodnéj puchliny; w ogóle choroba B. częsta, przyczyną jéj bywa zaziębienie, nadużycie trunków, szkarlatyna, cholera i t. d. Leczenie w pierwszym okresie jest przeciwzapalne, następnie kieruje się głównie do zniesienia puchliny, do polepszenia składu krwi (ob. puchlina) i do usuwania przypadkowych powikłań.

Brigt (John), znakomity spółczesny mąż stanu angielski, przywódca partyi manchesterskiéj i popularny agitator; ur. 1811 w Greenbank pod Rochdale, gdzie jego ojciec, kwakier, posiadał fabrykę kartonów. W 15 roku życia począł się już zajmować sprawami kupieckiemi, a szczupły zasób wiadomości szkolnych uzupełnił dopiero późniéj gruntownemi studyjami w zakresie historyi, ekonomii, spraw państwowych, oraz podróżami na stałym lądzie Europy (1835). Za powrotem czynny brał udział w agitacyi przeciwko cłom zbożowym i w bliskie wszedł stosunki ze sławnym Ryszardem Cobden'em (ob.), przywódcą w Manchester tak zwanéj Anti-Cornlaw-League, w interesie któréj ogromną rozwijał działalność, a przekonywającą wymową pozyskał dla niéj stronników nawet w właścicielach wiejskich i dzierżawcach, naturalnych stronnikach monopolu zbożowego. Od r. 1844 zasiadając po lewicy w izbie niższéj, przyczynił się znakomicie do pomyślnego zakończenia walki przeciw prawom zbożowym (1846). Zwycięstwo to było punktem wyjścia do utworzenia nowego stronnictwa politycznego, znanego pod nazwą *partyi* albo *szkoły Manchesterskiéj*, któréj najbliższym po Cobdenie naczelnikiem był B. i która zapisała na swym sztandarze zaprowadzenie reform ekonomicznych, usunięcie wszelkich praw wyjątkowych, podniesienie stanu robotniczego i bezwarunkowe przeprowadzanie zasady nieinterwencyi w sprawach zewnętrznych. Broniąc wolności handlu i emancypacyi żydów, zwalczał w parlamencie wewnętrzną i zewnętrzną politykę lordów Russell'a i Palmerston'a, co przyniosło znaczny uszczerbek jego popularności. Mimo to występował, lubo bezskutecznie, przeciwko wojnie (Krymskiéj) z Rossyją i Chinami (1857). Wybrany powtórnie 1858 do parlamentu,

Britannicus, przydomek cesarza rzymskiego Klaudyjusza, nadany mu w skutek podbicia przez niego Brytanii; tenże sam przydomek miał Klaudyjusz Tyberyjusz Germanicus.

British Museum, ob. Brytańskie Muzeum.

Britomartis, nimfa z Krety, córka Zeusa i Charmidy, wynalazczyni sieci na ryby. Uciekając przed ścigającym ją Minosem, rzuciła się w morze, lecz ujęta w sieć przez rybaków (i stąd zwana *Diktynna*), udała się do Eginy, gdzie znikła w lasku poświęconym Artemidzie.

Brixen, miasto stołeczne powiatu tegoż nazwiska w Tyrolu, przy ujściu rzeki Rienz do Eisack, liczy 350 m. Jest to gród bardzo starożytny, o którym historyczne dokumenty z r. 828 już wspominają. Tutejsze źródło mineralne żelazne z kąpielami Maryi Ludwiki, sprowadza tu corocznie licznych gości. Obwód B. ma 176 m. kw. i 222,280 m., leży między Illyryją i Szwajcaryją.

Brjałłow, ob. Brüllow.

Broach lub **Baroch**, miasto w angielskiéj prezydencyi Bombay, w Indyjach Przedgangesowych, nad rz. Nerbuddą, liczy z przedmieściami 31,500 miesz. Słynęło niegdyś wyrobami bawełnianymi, które obecnie podupadły.

Brocchi (Jan Baptysta), naturalista i podróżnik włoski, ur. w Bassano 1772 r. Z początku poświęcał się w Padwie prawu, lecz następnie zwrócił się ku naukom przyrodzonym, w których kształcił się w Rzymie. W Wenecyi dał się poznać po raz pierwszy z kilku prac, jak „*Sulla sultura egiziaca*“ (1792), o roślinach ogrodowych (1796) i z listów o Dantem (1797). W r. 1801 został nauczycielem w Brescia, a praca o kopalniach Mella (1808) zjednała mu posadę inspektora górniczego w Medyjolanie, którą zajmował do zajęcia Włoch północnych przez rząd austryjacki; odtąd żył najwięcéj w Rzymie, w licznych wycieczkach badając naturę Włoch. W r. 1821 wezwany do Egiptu dla objęcia tam zarządu górnictwa, † 1826 r. w Chartum, w czasie podróży po Egipcie połud. Z innych jego prac wymienimy: „*Memoria mineralogica sulla valle di Fossa*“ (1811); „*Trattato di conchilogia fossile subapennina*“ (2 t. 1814); „*Delle stato fisico del suolo di Roma*“ (1820).

Broccoli, ob. Brokuły.

Brochocki (Jędrzéj), herbu Osoryja, starosta brzesko-kujawski, znakomity rycerz za czasów Władysława Jagiełły. Walczył pod Grunwaldem, pobił Krzyżaków pod Nieszawą, i z Zawiszą Czarnym dobywał zamku Gołubskiego i Kowalewa.

Brochocki lub **Brochowski** (Adam), w r. 1655 kasztelan sochaczewski, wysłany był przez Jana Kazimierza do Krakowa do króla szwedzkiego Karola Gustawa, celem skłonienia go do przyjęcia układów i ustąpienia z kraju. Późniéj walczył ze Szwedami i umarł wkrótce po ich wypędzeniu.

Brochwicz, herb polski, przedstawiający w kilku odmianach jelenia na tarczy.

Brocken, u ludu *Blocksberg* (starož. *Mons Bructerus*), najwyższy (3510 st.) szczyt gór Hartzu, w hrabstwie Stolberg Wernigerode, tworząca środkowy punkt nazwanych od niego okolicznych wielkich gór granitowych. Na samym jego wierzchołku, zwykle od Listopadu aż do Stycznia przykrytym śniegiem, stoi od r. 1800 wielki dom gościnny z wieżą drewnianą, z któréj roztacza się wspaniały widok na 17 mil obwodu.

Brockes (Bartold Henryk), ur. 1680 r. w Hamburgu, prawnik i urzędnik w mieście rodzinném, † tamże 1747 r., znany jako poeta religijny. Utwór jego „*Irdisches Vergnügen in Gott*“ (9 tomów, Hamb. 1721—48) obejmuje zbiór religijnych rozmyślań nad przyrodą. Napisał także oratoryjum pasyjne: „*Śmierć Jezusa*“; przełożył Thomsona „*Pory roku.*“

Brockhaus (Fryderyk Arnold), zasłużony księgarz niemiecki, ur. w Dortmund 1772 r., † 1823 r. Pierwiastkowo założył księgarnię niemiecką w Amsterdamie i przeniósł ją następnie do Altenburga pod firmą „*F. A. Brockhaus.*“ W krótce postawił księgarnię na wysokiéj stopie zamożności, i 1817 r. przeniósł ją do Lipska, gdzie urządził przy niéj drukarnię. Obok znanéj powszechnie encyklopedyi „*Conversations Lexikon*“, którego od r. 1808 wyszło dotąd wydań 13, wydawał wiele dzieł i czasopism, jak „*Deutsche Blätter*“ (1813—16); „*Die Zeitgenossen*“ (od 1816); „*Literarisches Conversationsblatt*“ (od 1820); (teraźniejsze „*Blätter für literarische Unterhaltung*“); „*Hermes*“ (od 1819); rocznik „*Urania*“ (od 1810) i t. d. Po jego śmierci firma F. A. Brockhaus utrzymywała się daléj pod kierunkiem dwóch jego starszych synów, Karola i Ferdynanda Bockhaus (ur. 1788 r., † w Lipsku 1852). *Fryderyk* B., ur. 1800 r. objął kierunek drukarnią, *Henryk* B., ur. 1804 r., księgarnią; pod tym kierunkiem zakład ten w ostatnich kilkudziesięciu latach doszedł do obecnego swego rozwoju. Drukarnia, powiększona, jest jedną z najokazalszych i największych w Niemczech, bo mieści wszystkie inne do sztuki drukarskiéj potrzebne zakłady. Oprócz dalszych wydań: „*Conversations Lexicon*“, i oprócz dzieła: „*Kleineres Brockhausisches Conversations-Lexicon*“ (w 4 tom., 4 wyd. 1860), wydano tu jeszcze kilka dzieł podobnych, jak np. „*Conversations-Lexikon der neusten Zeit und Literatur*“ (4 t. 1832—34); „*Conversations-Lexicon der Gegenwart*“ (4 t. 1838—41); „*Die Gegenwart*“ (12 t. 1848—56); „*Unsere Zeit*“ (od 1857), stanowiące bieżące uzupełnienie encyklopedyi; „*Systematischer Bilder-Atlas zum Conversations-Lexicon*“ przez J. G. Heck (1844—51); „*Allgemeine Encyklopädie der Wissenschaften und Künste*“ Erscha i Grubera i wiele innych. Tu między innemi wyszedł znany powszechnie „*Illustrirtes Haus- und Familien-Lexikon*“ (od 1860).—**Brockhaus** (Herman), trzeci syn Fryderyka Arnolda, ur. 1806 r. w Amsterdamie, poświęcił się nauce języków wschodnich; został 1830 r. nadzwyczajnym profesorem w Jenie, w 1841 r. przeniósł się do Lipska, gdzie 1848 r. otrzymał posadę profesora staro indyjskiego języka i literatury. Z prac jego ważniejsze są: wydanie 5 ksiąg „*Katha-sarit sagara*“

Somadewy (Lipsk 1839), i wydanie „*Prabodha Chandroduya*“ Krishna Misry (Lipsk 1845); „*Vendidad-Sade*“ (Lipsk 1850), i pieśni „*Hafis'a*“ (Lipsk 1856). Projekt jego drukowania dzieł sanskryckich literami łacińskiemi (Lipsk 1841) niemal powszechnie został przyjętym. Od r. 1853 redaguje „*Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft*“ a od 1856 „*Allgemeine Encyklopädie*“ (Ersch a i Grubera.

Brockhuysen (Jan van), zwany także *Janus Brukhusius*, poeta i filolog holenderski, ur. w Amsterdamie 1649 r. Służąc w wojsku, wysłany był do Indyi Wschodnich, a potém na wyspę San-Domingo i tu napisał poemat: „*Celadon, albo żądza ujrzenia ojczyzny.*“ Oprócz zbioru poezyi łacińskich (1684), które sam przetłumaczył na język holenderski, wydał i objaśnił komentarzami *Propercyjusza* (1702) i *Tybullusa*.

Bród, jezioro w w. księstwie Poznańskiém, powiecie Chodzieskim.

Bród, zowie się mielizna w poprzek rzeki idąca, służąca do jéj przebycia bez przewozu.

Broda, najniższa część twarzy, oddzielona rowkiem od wargi dolnéj, z dołu dochodzi do podbródka, a na boki do kątów ust się rozszerza; w jéj środku znajduje się często zagłębienie. Skóra jéj pokrywa małą, płaską, trójkątną powierzchnię szczęki dolnéj, *wyniosłość bródkową zewnętrzną* i niektóre małe mięśnie. U mężczyzn, w czasie dojrzałości, broda zarasta włosami mniéj lub więcéj gęstymi. Barwa i kształt tego zarostu, zwykle *brodą* zwanego, są różne, bardzo wpływają na fizyjognomiję i zmieniają się rozmaicie, stosownie do zwyczajów narodowych i mody.

Brodawecznik (*Akodon*), rodzaj ssących, żyjących w górach peruwijańskich i należący do szczurowatych.

Brodawiec (*Heliotropium*), rodzaj roślin z rodziny Szorstkolistnych (*Asperifolieae*), zwany inaczéj *Słońcokwiat* albo *Tomiłek*. Kielich pięciodzielny, korona tacowata, pręcików 5 osadzonych i zamkniętych w rurce; owoc pestkowiec suchy. **B.** *właściwy* (H. europaeum), ziele roczne, do $1^1/_2$ stopy wysokie, rośnie w miejscach wystawionych na słońce w Europie południowéj, niegdyś używane w medycynie. *H. peruvianum*, ulubiony krzew ozdobny, zaleca się miłą wonią wanilijową, jednakowoż tak zwana *pomada* heliotropowa i wyciąg heliotropowy otrzymują się sztucznie z wanilii, z dodatkiem innych wonnych przetworów.

Brodawka (Papilla), stożkowate wyniosłości, w ogóle nieznacznéj, zwykle mikroskopowéj wielkości, jakie się normalnie znajdują na różnych powierzchniach w ciele ludzkiem. Tu należą: brodawka piersiowa, brodawki skórne (ob. skóra), językowe (ob. język), nerkowe, łzowe i t. d. Brodawką (verruca) nazywają téż wytwór chorobowy, powstający na skórze z rozrostu normalnych jéj brodawek; pojedyńcze brodaweczki powiększają się i okrywają mocno zgrubiałym naskórkiem; cały utwór: z licznych brodaweczek złożony, dochodzi wielkości grochu do orzecha włoskiego, jest twardy, rogowy, jednostajny, albo w postaci szczoteczki; są to **B.** *twarde*, odróżniają bowiem i **B.** *miękkie*, zwykle obszerniejsze i płaskie, barwy brunatnéj i włosami porosłe. Są to nowotwory łagodne, istniejące przez czas mniéj albo więcéj długi i zwykle spadają dobrowolnie. Czasami znajdują się na ciele w bardzo wielkiéj ilości; były wypadki, w których **B.** dały niewątpliwie początek rakowcom czyli rakom skórnym. Usuwa się je przez odcięcie, podwiązanie, lub wypalenie lapisem.

Brodawnik (*Leontodon*), ob. Podróżnik.

Brodiszcze, jeden z progów Dźwiny Zachodniéj, pomiędzy Jakobsztatem a Rommelem, długi 1302 sąż. Spławiony dotąd towar muszą daléj przewozić na wozach.

Bródka (Myxa), zowie się u ptaków koniec żuchwy, czyli szczęki dolnéj, utworzony z połączenia się obu ramion, składających tę część dzioba.

Brodnica (Strasburg), miasto nad Drwęcą, przy ujściu do niéj Brodnicy, w pruskiéj regencyi Kwidzyńskiéj; niegdyś warowne, niejednokrotnie było zdobywane to przez Krzyżaków, to znowu przez Szwedów i Polaków. W r. 1285 Krzyżacy wystawili tu zamek wielce warowny, który dopiéro w XVIII w. został zniszczony.

Brodnici, gałąź słowian rossyjskich, mieszkających w XII i XIII w. w sąsiedztwie Muromców i Gorodczanów.

Brodnickie starostwo, niegrodowe. Było położone w wdztwie Chełmińskiém, powiecie Brodnickim. W r. 1664 składało się z m. Brodnicy, folwarku Fiowo i wsi: Szabda, Góra, Szczuka, Gorczenica, Karwowo, Najmowo, Małki, Zmijowo, Zbiczno, Słoszewa, z folwark.: Dąbrówka, Cieszyny, Wroczki, Kawki, Tylice, Nieżywięcie, Brudzawa z sołtystwem, Krusin, Lembarg, Gorale, Pokrzydowo, Jajkowo, Wielkie i Małe Książki, Skrobacz, Budziszewo, Bukowiec, Nowydwór, Piaskowianie, Gotardowo, Sobiesiernie, 22 włók we wsi Karwowie, oraz cały klucz Licbarski z m. Lautenburg czyli Licbark. W r. 1771 posiadała je wraz z sołtystwami Anna z Fryzów Szmitowa, wdowa po Karolu Szmicie, sscie brodnickim, opłacając z niego kwarty złp. 10,334 gr. 1, a hyberny złp. 5,794 gr. 25.

Brodowicz (Józef), dr. medycyny, profesor kliniki w Krakowie, ur. 1790 r. w Grzymałowie, na Podolu; studyja lekarskie ukończył r. 1817 w Wiedniu i został asystentem kliniki terapeutycznéj tamże. Po powrocie do Galicji został profesorem patologii, terapii i kliniki lekarskiéj w uniwersytecie jagiellońskim i na tym polu największe położył zasługi. W r. 1840 obrany był rektorem uniwersytetu, 1847 od obowiązków profesorskich się usunął. Był też prezesem towarzystwa naukowego. W Rozmaitościach naukowych i Rocznikach wydziału lekarskiego krakowskiego drukował: „*O instytutach klinicznych*“; „*Żywot Jędrzeja Badurskiego*“; „*Rzut oka na stan ogólny towarzystwa naukowego z uniwersytetem Jagiellońskim połączonego*“. Oprócz tego wydał: „*Anatomia et physiologia dentium humanorum*“ (Wiedeń 1817); „*Ogólny przegląd mojego lekarskiego i nauczycielskiego zawodu*“

(Kraków 1871). W r. 1867 obchodził w Krakowie swój jubileusz doktorski.

Brodowiczowa (z Szwejkartów), córka malarza ze Lwowa, żona doktora medycyny i profesora, uczennica Cziczimary, była niepospolitą śpiewaczką i przez długie lata ozdobą sceny krakowskiéj i wileńskiéj. Powtórnie zaślubiła Skibińskiego, śpiewaka buffo, † w Wilnie.

Brodowski (Samuel), porucznik i audytor regimentu pieszego, zaciągu obcego, imienia królewicza polskiego, za panowania Augusta III. Przełożył z niemieckiego dzieło Andrzeja Khewenhüller o sztuce wojennéj „*Ars militaris*“ (Krak. 1750), i zebrał prawa wojenne polskie p. t. „*Corpus juris militaris polonicum etc.*“, wydane i po niem. w Elblągu 1753 p. t. „*Polnisches Krieges-Recht*“; w rękopisie pozostawił pracę p. t., *Buława sławna w obozie i w Senacie*“, którą później Żegota Pauli uzupełnił i wydał p. t. „*Żywoty hetmanów królestwa Polskiego i wielkiego księstwa Litewskiego*“ (Lipsk 1844 i Lwów 1850).

Brodowski (Józef), malarz, profesor akademii sztuk pięknych w Krakowie, ur. około 1780 r. w Warszawie, † 1853 w Krakowie. Zostawił po sobie kilkadzieziąt obrazów, najwięcéj dotyczących okolic Krakowa, tudzież scen historycznych z końca XVIII w.; utwory jego pędzla były powszechnie poszukiwane. Bijografija jego jest w „*Rozmaitościach Lwowskich*“ (Nr. 32, z 1855 r.).

Brodowski (Antoni), znakomity malarz historyczny, ur. w Warszawie 1784 r. Kształcony pierwotnie w kraju, wyjechał 1805 do Francyi, gdzie 3 lata bawił, ucząc się malowania minijatur. Po powrocie jednak do kraju zaniechał tego rodzaju i w r. 1809 wysłany został kosztem rządu do Paryża, gdzie przez 5 lat pobierał naukę malarstwa historycznego od sławnego mistrza Gérarda. W r. 1819 przedstawił wielki obraz „*Gniew Saula*“, za który otrzymał najwyższą nagrodę ówczesnéj wystawy. Mianowany profesorem malarstwa przy uniwersytecie warszawskim, pełnił te obowiązki do końca jego istnienia; † 1832 w Warszawie. Pozostawił tylko cztéry wielkie obrazy historyczne i wiele portretów znakomitszych osób swojéj epoki. Życiorys jego mieści się w Rastawieckiego „*Słowniku malarzów polskich*“ (t. 1-y) i Wójcickiego „*Cmentarzu Powązkowskim*“ (t. 1-y). — **Brodowski** (Tadeusz), syn poprzedniego, ur. w Warszawie 1821 r., kształcił się pod Blankiem i Kokularem. Wysłany 1841 kosztem rządu za granicę, bawił lat dwa w Rzymie, później przeniósł się do Paryża i tu pracował pod okiem Horacego Verneta, w rodzaju którego najwięcéj miał upodobania, † 1848. Kilka jego obrazów, jak: „*Oblężenie Wiednia*“; „*Książę Józef Poniatowski nad Elsterą*“, oraz „*Sceny wojenne polskie*“, świadczą o znakomitych zdolnościach tego artysty.

Brodowski (Józef), artysta malarz, drugi syn Antoniego, ur. w Warszawie d. 14 Stycznia w r. 1828, nauki gimn. odbył w Warszawie i tu też ukończył szkołę sztuk pięknych w r. 1851; od roku 1853 do 1856 przebywał na stypendjum skarbu królestwa w Petersburgu, jako uczeń tamtejszéj Akademii Sztuk Pięknych. Odznaczał się zdolnością kompozycyjnę w zakresie malarstwa batalijnego, szedł na téj drodze torem ubitym przez Januarego Suchodolskiego i starszego brat swego Tadeusza. Obiéra do obrazów przedmioty, w których konie bywają najczęściéj głównem zadaniem. Do najudatniejszych prac jego należą: *Kulig*, *Zuzula*, *Straż ogniowa warszawska*, *Zosia Strawińska*, *Polowanie na sarny*, i ostatni, w tym roku wykonany, *Koń faworyt*. Stale używany przez niego rozmiar figur około 12 cali; w nim wykonał nie mało obrazów rozrzuconych po kościołach królestwa, wielkiego ks. Poznańskiego i niektórych włoskich. Oprócz tego niemało istnieje pojedynczych jego ręki wyobrażeń koni i krów, pełnych życia i prawdy naturalnéj, którą się malowidła jego odznaczają.

Brodowski (Włodzimierz), współczesny doktór medycyny i profesor, urodzony na Ukrainie, nauki lekarskie studyjował w Moskwie, gdzie r. 1859 otrzymał stopień doktora, na zasadzie rozprawy: „*Quaedam de thrombosis historia, anatomia pathologica atque aethiologia*“. Następnie był lekarzem wojskowym. Po otwarciu akademii lekarskiéj w Warszawie powołany na adjunkta przy anatomii patologicznéj, ten sam przedmiot jako profesor wykładał w Szkole Głównéj, a po zamianie téj szkoły na uniwersytet, obrany został dziekanem wydziału, prócz tego dwukrotnie obierany był prezesem towarzystwa lekarskiego i godność tę pełni obecnie. Wykład jego zajmujący, jasny i prawdziwie naukowy, rozszerzył u nas zamiłowanie do anatomii patologicznéj i znajomość téj ważnéj nauki. B. ogłosił wiele spostrzeżeń kazuistycznych w Gazecie Lekarskiéj; wydał: „*Rys anatomii patologicznéj człowieka*“ (wchodzi w skład *Biblijoteki Umiejętności Lekarskich*). Dzieło to napisane jasno, systematycznie i ściśle, a co najważniejsza, jedyne w naszéj literaturze, dotychczas zaledwie w małéj części wydane zostało.

Brodu (Andrzéj z), doktór i prof. na uniwersytecie pragskim, przeciwnik J. Husa; jeden ze sprawców zaboru i zniszczenia pism Wiklefa (1408 r.). W sporze Husa z profesorami Niemcami na uniwersytecie o tak zwane cztery głosy, z początku stał po jego stronie, co do komunii S. pod obiema postaciami. Podobnież był stronnikiem niemieckich teologów, zwłaszcza po uchwale soboru konstancyjeńskiego, potępiającéj utrakwizm. Zmuszony opuścić kraj, † 1427 r.

Brody, m. gł. pow. t. n. (liczącego 116,760 m.), wolno-handlowe, w obwodzie Złoczowskim, w Galicyi, w pobliżu granicy rossyjskiéj; liczy 20,000 m., po większéj części Żydów. Stanowi ono ważny punkt handlowy pomiędzy Niemcami i Austryją z jednéj, a Rossyją i Wschodem z drugiéj strony. Miasto to założone zostało w r. 1684 przez Stanisława Żołkiewskiego i zwało się w początku *Lubicz*, później dopiero uzyskało dzisiejsze swe nazwanie.

Brodzące (*Grallae*), rzęd ptaków Linneusza, u Tyzenhauza *podkasałe*. Cechami tego rzędu są nogi brodzące, to jest przedłużone, z częścią goleni obnażoną; palce błoną spięte przy nasadzie, a nie-

które całkowicie płetwowate, lub płatkowate. Ciało ich najczęściéj jest szczupłe, wysmukłe; dziób różnokształtny, zwykle prawie przedłużony. Żyją na błotach i nad wodami. Cuvier dzieli ten rzęd na 5 rodzin: *Brevipennes*, krótkoskrzydłe (struś, kazoar i rea); *Pressirostres*, krótkodziobe (dropie, siewki, czajki); *Cultirostres*, nożodziobe (żórawie, bociany, czaple); *Longirostres*, długodziobe (bekasy, ibisy, kuligi), i *Macrodactylae*, długopalczaste (derkacze, kurki, łyski).

Brodzic, starożytny, z czasów piastowskich, herb polski, przedstawia: trzy krzyże złote, dwa ku górnym kątom tarczy, trzeci zaś prosto na dół, z pierścienia wychodzące; pole tarczy czerwone, a w szczycie helmu 5 piór strusich.

Brodziec (Pogostemon), rodzaj roślin z rodziny *Wargowych*, którego gatunek B. *Paczula* (P. Pathouli), ziele trwałe, rosnące w Indyjacb Wschodnich, na Cejlanie i na Jawie, dostarcza znanéj *paczuli*, używanéj do pachnideł i przeciwko mólom.

Brodziński (Andrzéj), ur. 1786 r. Po ukończeniu uniwersytetu lwowskiego, wstąpił do wojsk księstwa Warszawskiego i poległ 1812, podczas odwrotu wielkiéj armii, w przeprawie przez Berezynę. Oprócz kilku prac pozostałych w rękopisie, wyszły jego: „*Zabawki wierszem*“ (Kraków 1807) i „*Dziewica Orleanu, tragedyja Szyllera, przekład z niemieckiego wierszem, z dodaniem różnych poezyj tłumacza*“. Pracę tę ogłosił dopiéro brat jego Kazimierz w Warszawie 1821.—**Brodziński** (Kazimierz), młodszy brat poprzedniego, ur. 1791 r. we wsi Królówce, w obwodzie Bocheńskim, w Galicyi. Dla tego na wielu poezyjach podpisywał się *Kazimierz z Królówki*. Utraciwszy matkę w dziecinnym wieku, otrzymał w macosze najgorszą opiekunkę. Pierwsze nauki pobierał w szkole elementarnéj lipnickiéj, gdzie przez 4 lata nauczył się tylko czytać i pisać. Stamtąd towarzyszył bratu do szkół w Tarnowie i w Krakowie, gdzie brat uczęszczał na uniwersytet, on zaś samemu sobie zostawiony, znowu niczego się nie uczył. Odesłany powtórnie do Tarnowa, ukończył tam szkoły 1809 w 18 roku życia i zaciągnął się do pułku artyleryi księstwa Warszawskiego; odbył kampaniję rossyjską, w któréj utracił brata Andrzeja, sam był ranny i wzięty do niewoli pod Lipskiem 1813. Po otrzymaniu uwolnienia ze służby wojskowéj, dawał lekcyje literatury polskiéj i stylu w konwikcie na Żoliborzu. W r. 1821 mianowany zastępcą profesora w liceum warszawskiém, 1822 powołany do wykładu literatury w uniwersytecie, został w 1826 stałym profesorem i członkiem Towarzystwa Przyjaciół Nauk. W r. 1832 otrzymał pensyję emerytalną, † 1835 w Dreźnie i na tamtejszym cmentarzu pochowany. W kościele warsz. opieki ś. Józefa stoi na prawo posąg Brodzińskiego, dłuta W. Oleszczyńskiego. Estetyk i krytyk-znamienity, w rozprawach swoich np. „*O klasyczności i romantyczności*“ (i innych) pierwszy wykładał jasno zasady nowych w poezyi dążności, głosił prawdziwe o poezyi wyobrażenia, dowodził potrzeby zastąpienia czémś nowém przeżytego już klasycyzmu i przygotował tym sposobem umysły do przyjęcia nowego zwrotu w literaturze naszéj, stworzonego przez Mickiewicza. Z tego powodu przywykliśmy go zwać *Janem Chrzcicielem* poezyi polskiéj. W ogóle położył B. w literaturze naszéj daleko większe zasługi jako głęboki myśliciel i krytyk, aniżeli poeta. Teoryje swoje popierał zaraz przykładami; on bowiem pierwszy pieśni ludowe przekładał z innych słowiańskich narzeczy i osnuł „*Wiesława*“ na tle czysto-narodowém. Jak ta „*Sielanka krakowska*“ przyjętą została przez ogół, najlepiéj poświadcza kilkanaście jéj wydań. Inne dzieła jego są: 1) „*Templaryjusze*“, tragedyja Renour'a, tłum. (Warszawa 1819); 2) „*Pisma*“ (2 tomy, Warsz. 1821, obejmujące i *Wiesława*); 3) „*Elegije*“ Jana Kochanowskiego, przekład z łaciń. (Warsz. 1830); 4) „*Pisma rozmaite*“, tom 1 (więcéj nie wyszło); 5) „*Dzieje Starego i Nowego Testamentu*“, według wydania T. Derome (Warsz. 1848, 2 t. z rycin.); 6) „*Poselstwo*“ (1838). Zupełne wydanie pism B. pod. tyt. „*Dzieła*“ (wyszło w 10 tomach, Wilno 1842—44. W latach 1822 i 23 był współredaktorem „*Pamiętnika Warszawskiego*“, a od 1833 redagował przez 3 lata „*Magazyn powszechny*“. Wspomnieć należy, że najpiękniejsze jego rozprawy prozą i wiele wzniosłych poczyj, pozostało w rękopisach, które zebrał F. S. Dmochowski i przesłał do Drezna, gdzie ich wydaniem zajmuje się I. Józ. Kraszewski. Pierwszy tom tego nowego i kompletnego wydania wyszedł 1872.

Brodziszewski (Adalbert Anzelm), kanonik, oficyjał kapituły katedralnéj i surrogat konsystorza w Gnieźnie, ur. 1780 r., † 1841. Mianowany wikarym archidyjecezyi poznańskiéj, odgrywał ważną rolę w sporach arcybiskupa, ks. Dunina, z rządem pruskim w przedmiocie małżeństw mięszanych, jako zręczny obrońca władzy duchownéj.

Brodzki (Wiktor), artysta rzeźbiarz, urodzony w gub. Wołyńskiéj roku 1825. Po ukończeniu nauk gimnazjalnych rozpoczął praktykę sądową, lecz okazujące się w młodzieńcu zdolności artystyczne skłoniły go do poświęcenia się rzeźbie. W roku 1855 ukończywszy kurs w akademii sz. pię. w Petersburgu, otrzymał złoty medal za posąg Adonisa odpoczywającego, i jednoczesie stypendjum rzymskie do medalu przywiązane. Od tego czasu stale zamieszkał w Rzymie i otworzył pracownię, z któréj wyszło kilka prac zdobiących znakomite zbiory Europy; do najprzedniejszych należą: „*Amor uśpiony w muszli*;“ „*Pierwsze poszepty miłości*;“ „*Chrystus Pan błogosławiący światu*;“ „*Kominek z figurami dzieci*,“ i „*Zefir*.“ „*Ostatni dzień Pompei*“ w brązie; „*Spoczywający Adonis*“ w marmurze, i „*Popiersie Kopernika*“ są dziełami roku obecnego. Niezmordowany pracownik oprócz dzieł najpierw wymienionych, a dla piękności pomysłu i formy, kilkakrotnie dla dworów europejskich i zbiorów magnackich powtórzonych, wykonał nie małą liczbę popiersi portretowych osób współczesnie żyjących.

Broek, wielka wieś w niderladzkiéj prowincyi północnéj Holandyi, o $1^1/_2$ mili od Amsterdamu, słynna jako wzorowe siedlisko czystości holen-

derskiéj, liczy 1400 powiększéj części bardzo bogatych mieszkańców, gdzie wszystko, poczynając od obór aż do mieszkań właścicieli, niby wieśniaków, a rzeczywiście wypoczywających kupców milijonerów, urządzone jest z trudnym do opisania przypychem i zbytkiem.

Brofferio (Angelo), ur. 1802 r. w Castelnuord, prowincyi Asti, † 1866 w Verbanoka, nad Lago Maggiore, adwokat w Turynie. Jako poeta, w tragedyi „*Vitiges*" i w pieśniach, pisanych ludowém narzeczem piemonckiém, oraz jako dziennikarz, występował zawsze w obronie niepodległości Włoskiéj. Po r. 1843 publicysta i wymowny deputowany, uważany był powszechnie za naczelnika demokratycznéj opozycyi. Pomiędzy licznemi pismami jego znajduje się także historyja Piemontu (1849—52).

Bróg. dach lekki słomiany na czterech prostych, dość wysokich słupach umieszczony w ten sposób, iż się podnosić i opuszczać stosownie do potrzeby daje. Stawiany bywa na palach lub przy zabudowaniach gospodarskich, dla nakrycia składającego się pomiędzy słupami zboża lub siana, znany w Polsce oddawna, gdyż wspominają o nim najdawniejsi kronikarze.

Broglie, właściwie *Broglio* lub *Broglia*, dawna rodzina piemoncka, od połowy XVII w. osiadła we Francyi. *Franciszek Maryja*, książę B., urodz. 1671 r. w Paryżu, † 1745 r.; znakomity wojownik francuski i dyplomata. Podczas austryjackiéj wojny sukcesyjnéj był naczelnym wodzem armii bawarskiéj i czeskiéj; w r. 1742 otrzymał dziedziczną godność książęcą. Starszy jego syn *Wiktor Franciszek*, książę B., ur. 1718, walczył chlubnie w wojnie siedmioletniéj; w r. 1759 wyniesiony został przez cesarza do godności księcia państwa, a przez Ludwika XVI mianowany w początkach rewolucyi ministrem wojny. Opuściwszy Francyję, przyjął służbę w Anglii, a 1796 w Rossyi. W końcu usunąwszy się od życia publicznego, † 1804 w Münster.—*Klaudyjusz Wiktor*, hrabia B., syn poprzedniego, ur. 1757 r.; zespolił się z wyobrażeniami rewolucyjnemi, był członkiem zgromadzenia narodowego, a po jego rozwiązaniu oficerem w armii reńskiéj. Gdy atoli wzbraniał się uznać dekret z d. 10 Sierpnia 1792, oddany pod sąd, został ścięty 1794.— Jego syn, *Achilles Karol Leon Wiktor*, książę B., ur. 1785 w Paryżu, dyplomata francuski, służył pierwotnie cesarzowi; po restauracyi został parem i 1816 zaślubił Albertynę, córkę pani Staël. Za Ludwika Filipa był dwukrotnie ministrem i w r. 1835 prezesem rady ministrów. Później odmawiał już stale przyjęcia wszelkich tego rodzaju godności. W Maju 1849 wszedł do zgromadzenia narodowego, należał do przywódców prawicy i usilnie popierał wniosek przejrzenia ustawy zasadniczéj. Od czasu zamachu 2 Grudnia 1851 usunąwszy się zupełnie od spraw publicznych, † 1870. Na kilka lat przed śmiercią ogłosił: „*Ecrits et discours*" (3 t., Paryż 1863). Z dwu jego synów *Jakób Wiktor Albert* ks. B., ur. 1821 w Paryżu, wcześnie już zyskał sobie rozgłos, jako pisarz polityczny, artykułami w „*Revue des deux Mondes*" i współpracownictwem w „*Correspondant*". Przeciwnik naprzemian jednostronnych doktryn średniowiecznego papiestwa i nowoczesnego racyjonalizmu, autokracyi i demokracyi, broni interesów katolicyzmu i zasad umiarkowanego konstytucyjnego liberalizmu. Głównem jego dziełem jest: „*L'Église et l'Empire romain au 4-me siècle*" (2 t., Paryż 1856), którego dalszym ciągiem są: „*Julien L'Apostat*" i „*Theodose le Grand*". Po ukończeniu wojny z Prusami mianowany był 1871 posłem Rzeczypospolitéj w Londynie, ale z powodu intryg przeciw własnemu rządowi odwołany (1872), występuje w zgromadzeniu narodowém jako jeden z zagorzałych przywódców stronnictwa orleańskiego.

Brogny (Jan Allarmet de), kardynał, ur. 1342 r. we wsi Sabaudzkiéj B., † w Rzymie 1426. W młodości był pastuchem świń; w Dijon został mnichem kartuzyjańskim. Wysłany przez księcia Burgundzkiego do Awinionu, do papieża Klemensa VII, został biskupem w Vivier, a następnie kardynałem i vicekanclerzem kościoła rzymskiego. Na soborze konstancyjeńskim, po złożeniu z papiestwa Jana XXIII, był przewodniczącym aż do obioru nowego papieża, Marcina V, do którego wyboru znacznie się przyczynił. Twierdzą, że to on był owym prałatem, którego Jan Hus zawsze nazywał ojcem, a który odwiedził go w więzieniu (Palacki, Dzieje t. III cz. 1, str. 196) i radził mu, aby odwołał swe zdanie.

Brohm (Karol Fryderyk August), dr. prof. w Poznaniu a potém w Berlinie, naostatek rektor gim. tarnowsko-mazowieckiego (*toruńskiego*). Był właścicielem rękopisów z czasów wielkich mistrzów krzyżackich. Prace jego są: „*Geschichte von Polen und Lithuanen seit dem Entstehen dieser Reiche bis auf d. neusten Zeiten*" (Pozn. 1810); „*Handbuch d. Geschichte d. nichtigl. Völker des Alterthums*;" „*Historische Bibliotheck für Jugend*;" „*Historyja Tarnowa mazowieckiego*" czyli Torunia.

Brok, Broczek, Broczysko, rzeka, poczynająca się w gub. Łomżyńskiéj, na łąkach wsi Brok, płynie w kierunku południowo-zachodnim, przechodzi do powiatu Ostrowskiego i pod miastem Brokiem wpada do Bugu ubiegłszy mil 11.

Brok, miasto w gub. Łomżyńskiéj, pow. Ostrowskim, nad Bugiem, ma 2120 m., było niegdyś ulubionem mieszkaniem biskupów płockich. Parafijalny kościół tutejszy zasługuje na uwagę badaczy dawnych pomików architektonicznych.

Brokaty, ciężkie materyje jedwabne, utkane wzorami z nici złotych lub srebrnych, i stąd dzielą się na B. złote i srebrne (*drap d'or* i *drap d'argent*). *Brokatella*, podobna materyja z bawełny. *Papier brokatowy*, papier pokryty figurami złotemi lub srebrnemi. Używane do tego *farby brokatowe* były rodzajem farb bronzowych (ob.). Od niejakiego czasu podobne preparaty wyrabiać poczęto z łyszczyku (ob.). Znalazły one już wielkie zastosowanie w fabrykacyi obić, kwiatów sztucznych, zabawek, w drukowaniu tkanin i t. d.

Brokuły lub **Brokole**, odmiana kapusty ogrodo-

wéj, zbliżona do kalafiorów, odróżniająca się od nich wyższą łodygą, długiem liściem i mięsistemi gałązkami gron, osadzonych małymi pąkami.

Brolnicki (Gedeon), był arcybiskupem połockim, władyką witebskim i mścisławskim 1601—1618 r.

Brom, pierwiastek, metaloid jednoatomowy, jak chlor i jod; waga atom.=80 (Dumas); najnowsze poszukiwania Stas'a cyfrę te zmieniają na 79,952. Brom odkryty został przez Balarda w ługach pokrystalicznych salin w Montpellier. Otrzymuje się z bromku potassu lub sodu, działaniem dwutlenku manganu i kw. siarczanego (ob. chlor). W temp. zwykłéj B. jest cieczą barwy ciemno-czerwonawo-brunatnéj, w cienkich warstwach przepuszcza barwę czerwono hyacyntową. C. w. 2,966 (Balard), 2,99 w + 15° (Loewig), 3,1872 w 0° (Pierre). W—22° brom krzepnie na masę szaro ołowianéj barwy, z odblaskiem półmetalicznym, która nie topi się nawet w 12°. Wrze w + 63° (Pierre), w + 58° (Andreros), w + 58,6 przy ciśnieniu 0,76 m. (Landalt), w + 45 (Loewig). Ulatnia się nawet w tem. zwyczajnéj; zapach bromu jest w wysokim stopniu odurzający, zresztą podobny do chloru. Kilka kropel bromu wprowadzonych do wnętrza organizmu sprowadza śmierć. Nasycony wodą roztwór bromu, zawiera na 1000 części wody 31,02 bromu wolnego. Roztwór wodny oziębiony do 0° osadza kryształy związku Br. 5 H_2O. Zastosowania bromu dotąd bardzo ograniczone. Przemysł fotograficzny i laboratoryja chemiczne zużywają dość znaczne ilości B. Z wodorem B. wydaje *bromowodór* (*kwas bromowodorny*), HBr, otrzymujący się działaniem bromku fosforu na wodę, co do własności podobny do chlorowodoru. Z tlenem wydaje kwas podbromowy HBrO, i kwas bromny $HBrO_3$. Bromki metaliczne rozpuszczalne w wodzie dają z azotanem srebra osad biały, podobny do chlorku srebra, trudniéj jednak od niego rozpuszczalny w amonii. Wolny brom barwi mączkę na kolor pomarańczowy. W ogóle związki B. okazują wiele analogii do związków chloru (ob.). W medycynie Ozanam używał roztworu B. (wody bromowéj) dla rozpuszczenia wysięku krupowego; ale dziś już nie ma naśladowców. Najczęściéj używają bromku potassu, którego działanie do odurzających środków lekarskich się zbliża. Używają go mianowicie przy zbyt podnieconym popędzie płciowym, w epilepsyi i wprost dla zmniejszenia bólu. W dozie 5 do 50 centigramów na 150 gramów wody, używany bywa jako antydot w otruciach kurarą.

Bromatologija, część hygieny, nauka o pokarmach (ob.).

Bromberg, ob. Bydgoszcz.

Bromelia (*Zapylec*), rodzaj roślin z rodziny ananasowatych, który, po oddzieleniu od niego rodzajów Ananas i Billbergia, obejmuje jeszcze około 24 gatunków, głównie w Brazylii i Indyjach Zachodnich. *B. Karatas* i *B. humilis*, wydają owoce jadalne, słodkawo kwaśne; z liści gatunku pierwszego wyrabiają nici. Ostry sok owoców z B. *pinguile* używa się przeciw robakom i do czyszczenia zębów.

Bromeliaceae, Zapylcowate lub Ananasowate (ob.).

Bromiany, sole kwasu bromnego.

Bromios, przydomek dawany Bachusowi z powodu hałaśliwego, towarzyszącego mu zawsze orszaku.

Bromki, związki chemiczne bromu z jakimkolwiek metalem. Najważniejsze z nich są: bromek sodu, potassu, magnezu i t. d.

Bromny kwas, ob. Brom.

Bromoform. C H Br_3. Związek pochodny od gazu błotnego (CH_4), przez podstawienie kolejne 3 atomów wodoru, równoważnych z 3-a atomami bromu. Otrzymywany pierwotnie, podobnie jak chloroform (ob.), działaniem bromku wapna na alkohol etylowo-metylowy, lub acetan. Berthelot pierwszy otrzymał go drogą bezpośrednią, działaniem bromu na gaz błotny. B. jest cieczą bezbarwną, c. w 2,13, zapach przyjemny, smak słodkawy, prawdopodobnie działa jako środek anestetyczny, z potażem rozkłada się jak chloroform na bromek i mrówkan potażu.

Bromo-wodorny kwas, ob. **Brom.**

Bromus (bot.), ob. Stokłosa.

Broń, w ogólném znaczeniu każda rzecz służąca do obrony własnéj, lub rażenia nieprzyjaciela; w znaczeniu zaś wojskowém bronią zowią się wszelkie narzędzia w boju używane, tak zaczepne jako i odporne. *Broń zaczepna* w szczególności nazywa się *orężem*, odporna zaś *zbroją*. Pierwsza dzieli się zwykle na broń *białą* czyli *zimną* i na broń *palną*. Do *białéj* należy broń *sieczna*, to jest pałasz i szabla, tasak, kosa i broń *kolna*, t. j. lanca, pika, bagnet. W broni palnéj rozróżniają działa i broń ręczną, jak karabin, sztuciec i pistolet. W języku wojskowym nazywają także broniami różne rodzaje wojska, i takich broni przyjmuje się powszechnie trzy: t. j. piechota, konnica i artyleryja.

Brona, dawny wyraz polski, oznaczający bramę obronną zamku, twierdzy lub muru miejskiego; stąd strażnik takiéj bramy nazywał się *bronny*. B. zowią także część zwodzoną mostu fortecznego, która się w górę podnosi za pomocą łańcuchów.

Brona, narzędzie rolnicze, mające na drewnianych beleczkach osadzone zęby; w dobréj bronie każdy ząb zostawiać powinien na roli osobny po sobie rowek; brony używają się do oczyszczenia z chwastów, lub spulchnienia roli, oraz do przykrycia siewu. Brony bywają drewniane lub żelazne całe, albo drewniane z żelaznemi zębami. W nadbałtyckich prowincyjach do przykrycia siewu używają gałęzi do beleczki przyczepionych. Schlipp zaleca bronę brabancką, chwalą bronę wirującą, jako dokładnie uprawiającą pole. Używają też bron, w których zęby osadzone są na ruchomych częściach składowych brony; używa się także bron żelaznych do wydrapywania mchu i oczyszczania łąk.

Bronchi, Oskrzela (ob.).

Bronchiae, Skrzela (ob.).

Bronchiectasis, *rozszerzenie oskrzeli*, może zajmować całe oskrzele, które wtedy przedstawia się szerokiem, ale jednostajnem (rozszerzenie rozlane cz. cylindryczne); w innych razach oskrzele tylko w je-

dném miejscu się rozszerza i utworzony z takiego rozdęcia worek ma kształt rozmaity (r. ograniczone cz workowate). B. powstaje najczęściéj przy długotrwałym katarze oskrzeli, gdy ścieńczone ściany nie są w stanie oprzeć się ciśnieniu powietrza i ulegają mu.—B. ograniczone powstają przez wypełnienie śluzem oskrzeli, przez skurcz tkanki okalającéj oskrzele, co światło jego rozszerzyć musi, przez nagromadzające się w pewnych okolicach płuc w czasie kaszlu powietrze i t. d. Pojedyńcze woreczki, powiększają się, zlewają między sobą; śluz w nich zalega, rozkłada się, a następnie gryząco działa na ściany i ich gangrenę sprowadza; jestto najczęstszy sposób tworzenia się jam płucnych w czasie suchot. O wyleczeniu B. nie może być i mowy; lekarz kieruje się ku leczeniu choroby która je sprowadza, stara się powstrzymać postęp choroby i skutki jéj ograniczyć. Na B. zwrócono pilniejszą uwagę dopiéro w bardzo niedawnych czasach.

Bronchitis, zapalenie błony śluzowéj oskrzeli, bywa rozmaitego charakteru, jak i na innych błonach śluzowych (ob. śluzowe błony). *Krupowe* zdarza się rzadko, zwykle wikła tylko takież zapalenie krtani (ob. Krup), albo pęcherzyków płucnych (ob. Pneumonia krupowa). *Dyfterytyczne* zapalenie też mało na uwagę zasługuje, bo napotyka się jako mało znaczny objaw przy gangrenie płuc, albo w chorobach z rozkładem krwi połączonych. Najczęstsze jest zapalenie kataralne, przebiegające w sposób ostry, lub przewlekły. Przy *ostrym katarze* błona śluzowa (gdzie przy sekcyi obejrzeć się ją uda) zaczerwieniona, obrzękła, pokryta małą ilością lepkiéj, przezroczystéj wydzieliny; najważniejszym jego objawem jest kaszel, czasem przyłącza się gorączka. Ostry katar przechodzi w ciągu dni kilku i bywa niebezpiecznym chyba u drobnych dzieci, gdzie wązkie kanały przez obrzęk błony śluzowéj w zupełności zamknięte zostają, co może doprowadzić do uduszenia. *Katar przewlekły* jest chorobą nader rozpowszechnioną; błona śluzowa mniéj zwykle czerwona, zgrubiała, pokryta wydzieliną mniéj albo więcéj obfitą, niejednakowych własności. Najważniejszym jego objawem jest kaszel i wyrzucona z kaszlem plwocina.—Przy auskultacyi (ob.) piersi w czasie kataru, słyszymy oddech zaostrzony (ob.), rozliczne rzężenia (ob.).—Obraz choroby u rozmaitych ludzi jest różny; po dłuższym trwaniu kataru oskrzeli, następują głębsze zmiany tak w oskrzelach (ob. bronchiectascae), jak i w sanym miąższu płucnym (ob. rozedma, suchoty płucne). Przyczyną kataru oskrzeli bywa najczęściéj zimne powietrze, kurz, pył, gazy drażniące, choroby ogólne, jak tyfus, szkarlatyna i t. d., choroby samych płuc, wreszcie utrudnione krążenie, np. przy wadach serca (ob. Katar). W ostrych wypadkach stosuje się środki przeciwzapalne (ob. zapalenie), jak bańki, wcieranie maści drażniących między łopatki, środki wykrztuśne i t. p.—Leczenie kataru przewlekłego jest zwykle trudne; używa się tu środków wykrztuśnych, ściągających, odurzających; zalecają wiele wód mineralnych, świeże albo zgęszczone powietrze i t. d. Wybrać z tych środków odpowiednie może tylko lekarz po dokładném poznaniu danego wypadku.

Bronchopneumonia, zapalenie zajmujące jednocześnie pęcherzyki płucne i oskrzela, a właściwie zapalenie, z błony śluzowéj oskrzeli przechodzące na pęcherzyki. W tych ostatnich choroba zachowuje swój kataralny charakter, jaki miała na błonie śluzowéj oskrzeli (ob. bronchitis), a jaki nie jest właściwy dla zapalenia płuc (ob. pneumonia). Dla tego choroba jest znana pod nazwą kataralnego zapalenia płuc (ob. pneumonia kataralna). B. z przebiegiem długotrwałym, przewlekłym, jest najzwyklejszą formą suchot płucnych (ob.).

Bronchophonia. Jeżeli położymy ucho na piersiach zdrowego człowieka i każemy mu mówić, wtedy wyrazy słyszymy bardzo niewyraźnie (ob. pomruk). Przy pewnych chorobach słyszymy natomiast wyrazy głośno i zupełnie wyraźnie—objaw ten auskultacyjny zowie się Bronchophoniją. Czasami ta B. jest szczególnie wyraźna i robi złudzenie, jakby kto szeptał do ucha, zowie się wtedy *pectoriloquia*; inną odmianą B. jest *egofonija* (aegophonia)— wyrazy słyszy się wyraźnie, ale ze szczególném drżeniem, jak beczenie kozy.— B. towarzyszy zawsze *oskrzelowemu oddechowi*, gdzie ob. warunki jéj powstawania i bliższe wytłomaczenie.

Bronchotomia, sztuczne otwarcie dróg powietrznych na szyi, gdy normalna droga dla powietrza powyżéj jest zatkana albo zaciśnięta. Operacyja ta w starożytności prawdopodobnie znana, w nowszych dopiéro czasach została ulepszoną i rozpowszechnioną. Przecięcie robi się albo na krtani (laryngotomia), albo, co częściéj, na tchawicy (tracheotomia, ob.).

Bröndsted (Piotr Oluf), uczony starożytnik duński, ur. 1780 r. pod Horsens, w Jutlandyi. Po długich podróżach został 1818 r. agentem duńskim przy kuryi papieskiéj, 1832 r. dyrektorem królewskiego gabinetu antyków i profesorem uniwersytetu w Kopenhadze, gdzie † 1842 r. Oprócz najważniejszego jego dzieła: „*Podróże i poszukiwania w Grecyi*" (2 tomy, Paryż 1826—30), godniejszemi wzmiankami są: „*Bronzyn z Siris*" (Kopenh. 1837) i „*Den Ficonoriske Eista*" (1847).

Bronguiart, rodzina francuska, która wydała kilku zasłużonych uczonych. B. (Antoni Ludwik), † 1804, farmaceuta, profesor fizyki i chemii, zostawił „*Tableau analitique des combinaisons etc.*" (1778), miał udział w redakcyi „*Journal des sciences*". B. (Aleksander Teodor), budowniczy, brat poprzedniego, ur. 1739, † 1813, wystawił między innemi gmach giełdy paryskiej. B. (Aleksander), syn poprz., znakomity badacz natury ur. 1770 w Paryżu, † 1847; profesor mineralogii w szkole centralnej czterech narodów, inżynijer naczelny górnictwa, członek akademii, a od r. 1800 dyrektor fabryki porcelany w Sèvres. Głównym jego przedmiotem była geognozyja, jednak i inne gałęzie nauk przyrodzonych nie jednomu zawdzięczają. Pierwszą jego pracą była klasyfikacyja gadów (1797),

dokonana z zachęty Cuvier'a. Praca geognostyczna „*Sur la colline de Champigny*" (1807) wzbudziła wielkie zajęcie, a w „*Traité élement. de mineralogie*" (1807) położył ścisłe podstawy téj nauki. Wraz z Cuvier'em zajął się zbadaniem okolic Paryża, a owocem tych prac było „*Description géologique et mineralogique des euvirons de Paris*" (1808), gdzie po raz pierwszy opisane są pokłady trzeciorzędowe. Badał pod względem geologicznym Włochy i Skandynawię, a fabryka Sewrska doszła pod nim do znakomitego rozwoju. Z innych prac wymienimy „*Essai d'une classification mineralogique des roches melangées*" (1813); „*Classification et caracteres mineralogiques des roches etc.*" (1827); „*Tableau des terrains qui composent l'écorce du globe*" (1829).—**B.** (Adolf Teodor), botanik, syn poprz. ur. 1801 r., członek akademii nauk i profesor botaniki w Jardin des plantes. Ze szczególném zamiłowaniem zajął się badaniem roślinności dawnych epok geologicznych, i już w 29 r. życia ogłosił próbę ich klasyfiikacyi; najważniejsze pod tym względem jego dzieło jest „*Histoire des végétaux fossiles*" (2 t., 1828—47). Jak fizyjolog roślin zbadał nabłonek roślin i naturę pyłku kwiatowego. Dał się też poznać, jako fytograf, klassyfikacyją grzybów (1823), monografiją szakłakowatych (1826) i wykazem roślin uprawianych w muzeum historyi naturalnéj (1843).

Bronie, herb polski, zwany także *Jelcami*, przedstawia: dwa białe jelca od szabli na krzyż położone, w polu czerwoném.

Bronikowski (Alexander), ur. 1783 r. w Dreźnie, syn generała adjutanta w wojsku saskiém. Po ukończeniu edukacyi domowéj wszedł do pruskiéj służby wojskowéj; po rozbiciu armii pruskiéj przez Napoleona I, dostał się do niewoli francuskiéj; po traktacie tylżyckim wstąpił do służby francuskiéj i zostawał w sztabie marszałka Victor'a. Przeszedłszy do wojska polskiego, a mianowicie do pułku ułanów, dosłużył się stopnia majora i, po uwolnieniu się 1825, zamieszkał w Dreźnie. Tu wystąpił jako pisarz niemiecki, osnutych na tle polskiém, romansów i powieści: z nich przełożono niektóre na język francuski, angielski i rossyjski. Na język polski tłumaczyli: J. K. Ordyniec, W. Kainka, Adr. Krzyżanowski, J. F. Królikowski, E. Machwić i t. d. Poczet ich następny: 1) „*Kazimierz Wielki i Esterka*" (2 tomy, Warsz. 1828); 2) „*Jana Kazimierza Wazy więzienie we Francyi*" (2 tomy, Warsz. 1826); 3) „*Hipolit Boratyński*" (6 t. Warsz. 1827); 4) „*Zawieprzyce*" (Wil. i Warsz.) (1828); 5) „*Mysza Wieża wśród jeziora Gopła*" (Poznań 1826 i Wrocław 1827); 6) „*Moina*" (Wrocław 1828); 7) „*Elekcyja*" (Warsz. 1829); 8) „*Pretendenci* (Warsz. 1829); 10) „*Polska w XVII w., czyli Jan Sobieski i dwór jego*" (5 t., Warsz. 1830) „*Trzy dni z życia kokietki*" (przerob. Wrocław 1852) „*Olgierd i Olga czyli Polska w XI wieku*"; Wrocł. 1829—1832). Oprócz wyżéj wymienionych pisał także romanse z dziejów węgierskich. Jego *Historyja polska* w 4 tomikach, wydana w Dreźnie przez Hilschera w *Biblijotece historycznej kieszonkowej*, nie odznacza się wyższemi zaletami. W r. 1830 opuścił Drezno i przemieszkiwał w Halberstadzie, Berlinie i Magdeburgu, † 1834 w Dreźnie.

Bronikowski (Xawery), † 1852 r., był współredaktorem: „*Gazety Polskiéj*" 1825—28; „*Kuryjera polskiego*" do 1831 i „*Polaka*". Przełożył z Irwinga: „*Przygody ezłowieka osłabionych nerwów*" i „*Rozbójników morskich*"; oryginalnie napisał „*Pan Unterlejtnant Wojciech*" (Warsz. 1826); był wydawcą: „*Pamiętnika*", „*Dekady*", „*Miscelaneów*", „*Pisma nowego*", „*Revue slave*", „*Pamiętników polskich w 3 tomach*", (1844). Nadto 1848 wydał w Berlinie „*Gramatykę języka polskiego podług nowego układu*", *Myśli względem reformy żydów*" (1819), „*Polnische Miscellen*" (Norymberga), „*Projet du demembrement de la Turquie*" (Paris 1833).

Bronikowski (Antoni), ur. 1817 r. w Golejewku, nauczyciel gimnazyjalny w Poznańskiém, znawca literatury klasycznej, tłumacz dzieł Platona (*o Rzeczypospospolitéj*), Tucydesa (*Hist. wojny Peloponeskiéj*), Ksenofonta (*Ekonomika*), Herodota (*Dzieje*) i Homera (*Odyssea*). We Wrocł. 1842 wydał rozprawy: „*Animadversiones in Trachinias Sophocleam particulae duae*"; „*Specimen versionis polonae operum Platonis*" (Pozn. 1860) i „*Spec. alterum*" (Ostrów 1862); „*Kwiatek wielkopolski*" (1838); „*Moje marzenia*" (1840); „*Mnemonion*" (Ostrów 1840).

Bronikowskich herb, zwany inaczéj Osękiem, nadany 1577, przedstawia: w polu czerwoném osęk żelezcem ku prawemu górnemu kątowi tarczy zwrócony. W szczycie hełmu 3 pióra strusie.

Broniowski (Marcin), dyplomata, geograf i historyk polski XVI w. Był najprzód dworzaninem Zygmunta Augusta, późniéj sekretarzem Stefana Batorego, który go w poselstwie do hana Tatarów perekopskich, Machmet-Gereja, a nawet i do Turcyi wysyłał niejednokrotnie. Owocem jego podróży do Tatarów było dzieło p. t. „*Martini Broniovii de Bieżdefedea bis in Tartariam, nomime Stephani primi Poloniae regis Legati, Tartariae descriptio... cum tabula geographica ejusdem Chersonesus Tauricae... (Kolonija* 1595). Dzieło to, podające pierwszy w literaturze europejskiéj opis Tataryi Perekopskiéj, wysoko przez spółczesnych cenione, i dziś jeszcze przez podróżników często cytowane, kilkakrotnie było przedrukowane: 1-o w Elzewirskim zbiorze p. t. „*Russiae seu Moscoviae itemque Tartariae*", 2-o w „*Annales Sultanorum othomanidarum*" i 3-o w „*Scriptores Rerum Hungaricarum*" (t. I). Oprócz tego napisał po łacinie broszurkę p. t. „*Broniovii Martini ad Stanislaum Carncovium etc. super obitum Stephani I Pol. Reg. Epistola*", tudzież po polsku: „*Pogrom Tatarów przez Wielmożnego Hetmana Koronnego Stanisława Żółkiewskiego, których* 30,000 *legło od* 7000 *Rycerstwa Polskiego w Wołoskiéj ziemi* 6 *Octobris* 1620." Przytem „*Ordynek wyprawy Tatarskiéj na wojnę Marcina Broniowskiego y zaś Edykt Kozaków Niżowych*" b. m. 1620. Ma być inna jeszcze jego broszura p. t. „*Pogrom Tatarów albo relacya o zwycięztwie nad*

nimi (*przez Stanisława Koniecpolskiego*) 20 *Czerwca* 1624 *odniesioném*" (Warsz. 1624).

Bronisława (święta) córka Stanisława Prandoty, herbu Odrzywąs (Odrowąż), ur. 1219 r., †1259 r., mniszka klasztoru zwierzynieckiego pod Krakowem reguły ś. Norberta. Kościół rz. kat. obchodzi jéj pamiątkę 18 Sierpnia.

Bronisławy ś. góra, pod Krakowem, na któréj szczycie Mogiła T. Kościuszki.

Brońka, męski kwiat leszczyny.

Bronn (Henryk Jerzy), znakomity naturalista niemiecki, ur. 1800 r. w Ziegelhausen; pod Heidelbergiem, od 1828 prof. historyi naturalnéj i technologii w Heidelburgu. Już przedtém, jako docent, pierwszy wprowadził do uniwersytetów niemieckich nową natenczas naukę o skamieniałościach; pracował początkowo głównie nad paleonteologiją i geologiją, następnie położył ważne zasługi i w zoologii. Działalność jego literacka jest ogromną. Z dzieł jego wymienimy: „*Lethaea geognostica oder Beschreibung der für die Gebirgsformationen bezeichnendsten Versteinerungen*" (3 t. Stuttgard 1850); „*System der urweltlichen Conchylien und Pflanzenthiere*" (Heidelberg 1824—25); „*Ergebnisse meiner naturhistorischen und ökonomischen Reisen*" (2 t., Heidelb. 1825—30); „*Geschichte der Natur*" (4 tomy, Stattg. 1841—49); „*Allgemeine Zoologie*" (Stuttg. 1850); „*Die Klassen und Ordnungen des Thierreichs*" (tom 1—3, Lipsk 1859—61). Do ostatnich prac B. należy tłumaczenie dzieła Darwina „*O powstawaniu gatunków*" (1860 r.)

Bronnice, m. pow. w gub. Moskiewskiéj, w pobliżu rz. Moskwy i jeziora Białego, 4700 m.—B. powiat 2073 w. kw., a ludności 124,000. Łomy kamienia młyńskiego.

Bronowanie czyli włóczka, włóczenie. Czem są grabie dla ogrodnika, tem dla rolnika brona; celem przeto bronowania jest rozbić bryły, korzonki zielska, np. perzu, powyciągać, powierzchnię roli opulchnić dla dania przystępu powietrzu. Rola mokra bronowaną być nie powinna; częściéj zaś bronuje się ciężką rolę, niż lekką i piasczystą, zwykle między jednę a drugę orką. Drobne nasiona, np. mak, proso, koniczyna, włóczą się broną drewnianą najlepiéj z gałęźmi. Przy zasiewie pól; do których nie używano extyrpatora należy przed siewem, a nie po siewie, bronować. Rolnicy zwykle włóczą przed zasiewem za mało, a po zasiewie za wiele, mówi Rosenberg-Lipiński. Bronuje się pszenicę i inne zasiewy na wiosnę, jeżeli powierzchnia roli zbyt stwardniała i utworzyła skorupę, niezważając na powyrywanie niektórych korzonków, stratę bowiem tę obficie wynagrodzi większe rozkrzewienie się rośliny.

Broński (Krzysztof), na żądanie Konst., księcia Ostrogskiego, przeciwnika unii kościoła gr.-katolic. z rzymsko-katolic., napisał książkę „*Apokrisis albo odpowiedź na książki w synodzie brzeskim imieniem ludzi starożytnéj religii greckiéj, przez Chrystophora Philatetha w porywczą dana* (w 4 kart 7 i stron. 344). Toż samo w języku ruskim. (Wilno, 1597 r. k. 324). Przeciwko temu dziełu wyszła w języku łacińskim odpowiedź p. t. „*Antirrhisis*" r. 1598, napisana przez Piotra Arkadyjusza, Greka, rodem z Korcyry. Obie te książki należą dzisiaj do bardzo rzadkich.

Brontaeos (z greck.), piorunujący, przydomek Jowisza.

Bronte, miasto włoskie w prowincyi Catania, na szczycie Sycylii, u stóp Etny, liczy 11,800 m. Od tego miasta Nelson otrzymał swój tytuł książęcy.

Bronte (Karolina), genijalna autorka angielska, znana w literaturze pod psendonymem *Currer Bell*; ur. w Hartstead 1816 r., córka księdza, od 1854 żona wikaryjusza przy ojcu A. Nicholls, † 1855 w Haworth. Ustaliła swą sławę powieściopisarską dziełem „*Jane Eyre*", które odznaczając się wielką śmiałością opinij, energicznem odmalowaniem charakteru bohatera Rochesser'a i głęboką znajomością niewieściego serca, wielkiego w swoim czasie narobiło hałasu i tłumaczone było na wszystkie prawie języki europejskie. W téj, jako téż w następnych powieściach: „*Shirley*" (1848) i „*Villete*" (1852), maluje stosunki społeczne z życia prowincyjonalnego. Porów. Gaskell'a „*Life of Charlotte B.*" (2 t. Londyn 1857). Dwie jéj siostry były także autorkami.—**Bronte** (Emilija Joanna), pseudonym *Ellis Bell* (ur. 1819, † 1848), wydała nowellę „*Weethering hights*". —**Bronte** (Anna), (pseudonym Acton Bell), ur. 1822, † 1849, ogłosiła drukiem nowelle „*Agnes Grey*" i „*The tenant of Wildfeld Hall*".

Bronz (*Spiż*), alijaż składający się z miedzi i cyny, albo miedzi, cyny i cynku, albo téż miedzi i glinu. Przez dodanie tych metali miedź staje się po stopieniu płynniejszą. i dla tego lepiéj się nadaje do odlewów, staje się daléj twardszą, lepiéj się nadającą do politury, dźwięczniejszą a przytém tańszą od czystéj miedzi. B. bywa rozmaity, stosownie do celu, do jakiego jest przeznaczony. B. *na dzwony* składa się przecięciowo z 78 części miedzi i 22 cz. cyny; winien łączyć dźwięczność z twardością i wytrzymałością. Jestto metal, kruchy, na tokarni obrabiany być nie może, i dzwony muszą być odlewane. Niekiedy dla oszczędzenia cyny dodaje się nieco cynku i ołowiu, co może być szkodliwém. Przesądem jest, że dla nadania dzwonom czystego dźwięku dodawać należy srebra. B. *na działa* składa się przecięciowo z 90 cz. miedzi i 9 cyny, i winien być mechanicznie i chemicznie wytrzymałym. Pierwszy warunek wymaga ciągłości, sprężystości i twardości; wytrzymałość zaś chemiczna wymaga, aby metal dostatecznie się opierał działaniu powietrza, oraz produktów gazowych powstających przy zapalaniu prochu. B. ten w odlewaniu przedstawia szczególne trudności, ponieważ stopy płynniejsze, bogate w cynę, łatwo się oddzielają od części uboższych w cynę, trudniéj płynnych, i że cyna łatwiéj i wcześniéj się spala niż miedź, a spiż staje się w cynę uboższym. B. na statuy, posągi i ozdoby składa się z miedzi, cyny, ołowiu i cynku. Winien być tak złożonym, aby w stanie roztopionym dosyć był płynnym dla wypełnienia formy, i aby wydał odlew czysty. W bronzach tych ceni

się własność szybkiego powlekania jednostajną, zieloną warstwą tlenku (patina, bronzy starożytne), którą to warstwę zresztą przyśpiesza się działaniem środków chemicznych (ob. bronzowanie). Słynne są bronzy braci Kellerów z czasów Ludwika XIV; w ich wyrobach znaleziono miedzi 91 do 91,68; cyny 1 do 2,32; cynku 4,93 do 6,09; ołowiu 1,07 do 1,61. B. przeznaczony do *złocenia*, obok innych własności winien posiadać dosyć zbitości, aby nie pochłaniał wiele złota. Korzystny jest skład następujący: miedzi 82,57; cynku 17,481; cyny 0,238; ołowiu 0,024. W starożytności B. był używany na broń, zanim się nauczono sztuki obrabiania żelaza. Sztuka odlewania posągów była już znacznie rozwiniętą na 700 lat p. Chr., a wiele miast greckich było przepełnionych posągami. Porów. Bischoff'a „*Das Kupfer und seine Legirungen*“ (1865).

Bronzowanie. Pod tą nazwą obejmuje się różne operacyje, mające na celu pokrywanie jakichkolwiek wyrobów powłoką nadającą im wejrzenie bronzu, albo też przeobrażenie powierzchni pewnych metali, aby je lepiéj uchronić od wpływu działaczy atmosferycznych. Do bronzowania wyrobów drewnianych i gipsowych używają się tak zwane *farby bronzowe* (*proszek bronzowy*), wyrabiane z odpadków metalicznych, z tak zwanéj *szawiny*, przez ich sproszkowanie i ogrzewanie z olejem, łojem, parafiną lub woskiem; powierzchnie pokryte temi farbami przyjmują zwolna piękne barwy naleciałe: fioletową, miedzianą, pomarańczową, żółtą, zieloną. Podobnych farb używa się obecnie w drukarstwie, lakiernictwie, przy wyrobie obić i t. d. Przed poddaniem bronzowaniu, wyroby winny być najpierw do tego stosownie przygotowane. Bronzuje się też miedź dla wywołania na jéj powierzchni warstwy tlenku, nadającéj jéj wejrzenie matowe i bardzo miłą barwę ciemno-zielonawą. Żelazo zanurza się poprzednio w roztworze siarczanu miedzi, przez co pokrywa się warstewką miedzi; po takiém przygotowaniu naprowadza się na powierzchnię proszek bronzowy. Dla wywołania patiny (ob. bronz) na przedmiotach bronzowych, rozpuszcza się 1 część salmijaku, 3 cz. kamienia winnego, 6 cz. soli kuchennéj w 12 cz. wody wrzącéj i roztwór ten mięsza się z 8 cz. roztworu azotanu miedzi, o ciężarze właściwym 1,1. Bejca ta, jeżeli nią kilkakrotnie pociągniemy powierzchnię bronzu, wywołuje trwałą warstwę tlenku, z początku chropawą, która zwolna nabiera gładkości.

Bronzowe farby, *bronzowy proszek*. ob. Bronzowanie.

Brooke (Henryk), poeta angielski, ur. 1706 r. w Irlandyi; napisał poemat filozoficzny „*O piękności powszechnéj*“, tragedyję „*Gustaw Waza*“, która taki w Dublinie wywołała zapał, że parlament zabronił jéj przedstawiać, i romanse: „*Obłąkany szlachcic*“ i *Julija Grenville*; † 1783.

Brooke (Jakób), ur. 1803 r. w Widcombe, pod Bath; wszedł do służby kompanii wschodnio-indyjskiéj, odznaczył się w wojnie birmańskiéj, osiadł 1838 w Sarawak, w państwie Bruni v. Borneo, na wyspie Borneo, przybrał tytuł radży Sarawaku i kraj ten urządził porządnie, nadawszy mu stałe ustawy. Działając niejednokrotnie na korzyść Anglików, dopomógł im także do opanowania wyspy Labuan, za co rząd angielski mianował go jéj gubernatorem i pełnomocnym agentem swoim w Borneo. Pokonawszy z niemałém wysileniem powstanie Chińczyków w Sarawak, powrócił 1857 r. do Anglii, a w 1861, wrócił na Borneo, gdzie czas jakiś przebywał; † 1868 w swojéj posiadłości Burrator, w hr. Devon. Jego dzienniki i korespondencyje ogłoszone zostały w następnych dziełach: Keppel'a „*Expedition to Borneo for the Suppression of Piracy, with Extracts from the Journal of James B. of Sarawak*“ (2 tomy, Londyn 1847); Mundy'ego „*Borneo and Celebes*“ (2 tomy, London 1848) i „*Private of Sir James B.*“ (3 tomy, London 1853.

Brookit (min.). ob. Tytan.

Brooklyn, miasto w północno-amerykańskim stanie Nowego Yorku, na zachodnim krańcu wyspy Long-Island, naprzeciw Nowego Yorku, oddzielone tylko od niego małą zatoką East-Rivel. Niedawno połączone zostało z Wiliamsburgiem w jednę, municypalność i liczy około 400,000 m. Posiada le pięknych kościołów i stanowi wielki arsenał morski Nowego Yyorku, warsztaty okrętowe unii, liceum marynarki, fabryki przyborów morskich i t. p. Komunikacyję tego miasta z Nowym Yorkiem utrzymuje przeszło 20 parochodów. Założone 1625 przez Holendrów.

Brorsen (Teodor), astronom, ur. 1819 w Norbergu na wyspie Alsen, od 1848 adjunkt obsarwatoryjum barona Senftenburg w Senftenburgu, w Czechach, odkrył 5 komet, z których jedna o krótkim peryjodzie, nosi jego nazwisko.

Broschi, ob. Farinelli Carlo.

Broscius, ob. *Brzoski*.

Brosius (Wacław), teolog rz.-kat. z końca XVI w. w Czechach. Pisał wiele przeciwko Braciom Czeskim, których zowie *Bolesławskimi* (*Wystraha wszem wiernym Czechům* i t. d., *Szest duwodów* i t. d.), a zarazem starał się utrakwistów zjednoczyć z kościołem rz.-kat. W piśmie „*O przijimani swatosti* i t. d.“ dowodząc przyjmowania komunii pod jedną postacią, nie potępia przyjmowania pod dwiema.

Brosius (Szymon), arcybiskup trapezuntski *in part. inf.* od r. 1626 sufragan w Pradze, † 1642. Jeden z najgorliwszych pracowników za cesarza Ferdynanda II nad przywróceniem w Czechach wyznania rz.-kat., za co otrzymał herb z przydomkiem *von Horstein*. Wprowadził w użycie dawny hymn „*Hospodine pomiłuj ny*“

Brossard (Amadeusz Hipolit, markiz de), ur. 1784 r. W r. 1795 walczył po stronie Wandejczyków, później przeszedł do armii Kondeusza. Wróciwszy 1806 do Francyi, służył także wojskowo; mianowany 1833 generałem brygady i wysłany 1837 do Algieru, przyczynił się niemało do ustalenia panowania Francuzów w Afryce. Oskarżony jednak o zdzierstwa i nadużycia w administracyi, stawiony był przed sąd wojenny, który go wprawdzie uniewinnił, ale mimo to stracił B. wiele

w opinii publicznéj i w r. 1839 podał się do emerytury. W r. 1838 wydał: „*Mélanges sur l'Afrique.*

Brosses (Karol de), ur. 1709 r. w Dijon, prezydent parlamentu burgundzkiego, † 1771 r. Znakomity historyk francuski, napisał między innemi: „*Lettres sur l'état de la ville d'Herculanum*“ (Dijon 1750 r.); „*Histoire des navigations aux terres australes*“ (2 t. Dijon 1756); „*Traité de la formation mécanique des langues*“ (2 tomy, Paryż 1765), dzieło świadczące o głębokich badaniach autora i przedstawiające wiele nowych poglądów; „*Histoire de la république romaine dans le cours du septième siècle par Salluste*“ (3 tomy, Dijon 1777): oprócz tego napisał B. mnóstwo rozpraw, dotyczących sztuk pięknych lub historyi starożytnéj; wszystkie prawie znajdują się w „*Mémoires de l'academie des inscriptions*“. Porów. Foisset'a „*Le president de B., histoires des lettres et des parlements du XVIII siècle*“ (Paryż 1842).

Brosset (Maryja Félicité), znakomity oryjentalista francuski, ur. 1802 w Paryżu. Po skończonych naukach udał się do Petersburga, gdzie został członkiem akademii, a 1842 biblijotekarzem cesarskiéj biblijoteki i konserwatorem gabinetu monet wschodnich w Ermitażu. Obecnie Brosset jest najwyższą powagą w przedmiocie historyi, języka i literatury Georgii. Oprócz gramatyki georgijskiéj (Paryż 1834), celniejsze jego dzieła są: „*Description géographique de la Géorgie par Wakhoucht*“ (Petersb. 1842); „*Histoire ancienne de la Géorgie*“ (2 tomy Petersb. 1849); do tego: „*Additions et éclaircissements relatifs à l'histoire de Géorgie* (Petersb. 1851); „*Rapport sur un voyage archéologique dans la Géorgie et dans l'Armenie*“ (Petersb. 1849—51, z atlasem); „*Histoire moderne de la Géorgie*“ (3 tomy, Petersburg 1854—57); „*La correspondance des Rois de Géorgie avec les souverains russes*“ (Peters. 1858); „*Les Ruines d'Ani*“ (2 cz. Peters. 1860—61). Z armeńskiego przetłumaczył metropolity Sriphannosa „*Histoire de Sionnie*“ (Petersb. 1864); nadto umieszczał wiele artykułów w „*Bulletins*“, petersburgskiéj akademii i wydał: „*Dictionnaire triglote, géorgien-russe-français*“ (Petersb. 1840).

Brossette (Klaudyjusz), ur. w Lyonie 1671, † 1743 r., adwokat, biblijotekarz miasta Lyonu i założyciel akademii lyońskiéj; wsławił się jako wielbiciel i komentator Boala. Napisał także bardzo drobiazgowe komentarze do Regnier'a.

Broszkowski (Jan), podwojewodzic liwski, delegowany był 1690 do przepisywania i uporządkowania ksiąg liwskich, co dopełnił z wielką starannością.—**Broszkowski** (Andrzej), pułkownik wojsk księstwa Warszawskiego; odznaczył się świetnie w kampanii 1812 r.; † w Jarosławiu 1813.

Broszura (franc. *brocher*=zszywać), właściwie książka nieoprawna, lecz tylko lekko zszyta. Ponieważ robi się to zwykle z książkami małych rozmiarów, przeto B. oznacza niewielką książeczkę, traktującą wszystkich żywo obchodzące kwestyje polityczne, kościelne, społeczne, naukowe i t. d., będące na porządku dziennym. Broszury są po największéj części treści polemicznéj lub wyrazem opinij pewnego stronnictwa, stąd też bywają częstokroć bezimienne, a ilość ich zostaje w stosunku do mniéj lub więcéj rozbudzonego życia publicznego. Obok dziennikarstwa, stanowią B., będąc dalszém jego rozgałęzieniem, niezaprzeczoną potęgę przez szybkie oddziaływanie na opiniję publiczną. W wielu razach są rzeczywiście wielkiemi dźwigniami do osiągnięcia pewnych celów, dlatego też posługują się niemi i rządy (np. Napoleona III) dla przygotowania umysłów lub obrony swych działań. W Anglii, gdzie prasa swobodna i wybornie prowadzona, literatura broszurowa nie ma żadnego prawie znaczenia. Większy daleko jéj zakres we Francyi i w Niemczech. U nas rozwinęła się szczególniéj w XVI i przy końcu XVIII w., a traktując przeważnie sprawy polityczne i religijne, dostarcza ważnego dla historyi materyjału.—B. w pogardliwém znaczeniu nazywa się *pamfletem* (ob.).

Brouckère (Karol de), jeden z głównych sprawców rewolucyi belgijskiéj, ur. 1796 r. w Brugge, rozpoczął wcześnie służbę administracyjną w Niderlandach i w izbach był głównym przywódcą opozycyi belgijskiéj. Po wybucha rewolucyi Wrześniowéj 1830 zerwał z panującym domem, oświadczył się za rewolucyją, a na kongresie narodowym głosował za detronizacyją rodziny nassausko-orańskiéj. W rządzie tymczasowym był prezesem komitetu finansowego, następnie ministrem finansów, a od 1831—1832 ministrem wojny, na którém to stanowisku oddał krajowi wielkie usługi. Późniéj był z kolei dyrektorem mennicy, profesorem uniwersytetu w Brukselli (1834), dyrektorem banku belgijskiego 1835—38, 1840 deputowanym i burmistrzem Brukselli. W r. 1847 znowu czynny brał udział w agitacyjach liberalnych, a 1848, jako deputowany i powtórnie burmistrz miejski, odzyskał dawne polityczne znaczenie. W r. 1848, po zwycięstwie stronnictwa katolickiego, przeszedł znowu do opozycyi; † 1860, będąc po królu Leopoldzie najpopularniejszym mężem stanu w Belgii.—**Brouckère** (Henryk), brat poprzedniego, ur. 1801, gubernator Antwerpii i Liège; wszedł 12 Paźdz. 1847 do ministeryjum Rogier, w r. 1849 odbył kilka poselstw do Włoch i 1852 stanął na czele utworzonego przez siebie gabinetu, z którego ustąpił w Marcu 1855. W r. 1857 został obrany deputowanym.

Brougham and Vaux (Henryk, baron), znakomity angielski mąż stanu, ur. 1778 w Edynburgu, † 1868; biegły tameczny, późniéj londyński adwokat: Wybrany 1810 na członka parlamentu, zjednał sobie znakomitą sławę, jako obrońca królowéj Karoliny, i szczególną wziętość, jako gorliwy opiekun oświaty ludowéj i zwolennik pożytecznych przedsięwzięć filantropijnych. W r. 1830 został baronem lordem kanclerzem i wielkim strażnikiem pieczęci, na którym to urzędzie odznaczył się niezmordowną działalnością w duchu wszelkiego rodzaju reform. Usunawszy się z wighami 1834, zajął od tego czasu stanowisko zupełnie odosobnione, nie straciwszy przecież nic z dawnéj wziętości. Jako mąż odznaczający się zawsze świetną wymową, miłością prawdy, głęboką znajomością praw krajowych i zasadami liberalnemi, w latach 1828, 48, 59, 63 i 64 występował

z gorącą obroną wolności narodów, co wszakże w innym czasie nie przeszkadzało mu wychwalać despotyzmu. W szrankach parlamentarnych taką grzmiał wymową, że mało kto mógł mu sprostać. Należy on do największych prawników, jakich Anglija kiedykolwiek posiadała; obok tego miał ogromny zasób wiedzy z innych gałęzi nauk. Z licznych pism jego ważniejsze są: „*Appeal for Poland*" (1830); „*Opinions an politics theology and law*" (Lond. 1837); „*Sketches of statesmen on the time of George III*" (Lond. 1839); „*Essais an the British Constitution*" (Lond. 1844); „*Lives of men, of letters and sciences*" (3 tomy, Lond. 1845—[illegible]); „*Contributions to the Edinbourgh review*" (3 tomy, Lond. 1855); „*Tracts mathematical und physical*" (1860). Zbiór swoich pism wydał pod tyt. „*Critical historical and miscellaneous Works*" (2 wyd. 11 t., Lond. 1863). Porów. Campbell'a „*Lifes of Lord Lyndhurst and Lord B., Lord Chancellors and Keepers etc.*" (Lond. 1869).

Broughton, archipelag, zwany także archipelagiem Fidgi, na wschód Nowéj Zelandyi, odkryty przez żeglarza angielskiego Wilhelma Roberta Broughton († 1820), składa się z wysp: Cornwallis, Pitt, Chatham. Mieszkańcy cery brunatnéj są dobrego wzrostu, silni i składni. Toż samo nazwisko nadano także grupie wysp, leżących na zachodnich brzegach Ameryki południowéj, na północ wyspy Vancouver.

Brouncker (lord, Vicehrabia William), ur. 1620 w Castle-Lyons, w Irlandyi, † 1684; kanclerz Karola II i współzałożyciel oraz pierwszy prezydent Royal Society i pracował nad matematyką; pierwszy zwrócił uwagę na obliczanie pola odciętego łukiem hyperboli, oraz na zastosowanie ułamków ciągłych.

Broussais (Franciszek Józef Wiktor), jeden z najznakomitszych lekarzy francuskich, ur. 1772, † 1838. W czasie rewolucyi służył wojskowo; po ukończeniu studyjów lekarskich w Paryżu przez kilka lat zajmował się służbą lekarską wojskową; w tym czasie wsławił się dziełem: „*Histoire de la phlegmacie et Inflammation Chronique*" (1808), a w kilka lat potem otrzymał katedrę w szpitalu Val de Grace, w Paryżu. Tu z katedry i w piśmie swojem (*Annales de medicine physiologique*) wygłaszał teoryję, która zaćmiła wszystkie znane podówczas systematy i rozgłosiła się szeroko w Europie i za Europą. Gwiazda B. krótko jednakże świeciła, doczekał się on jeszcze zupełnego upadku swoich teoryj. Zasada nauki jego, zwanéj *Broussaizmem*, jest następująca: życie utrzymuje się przez wpływ podrażnień; organa żywego zwierzęcia są drażliwe (ob. Brown); jeżeli podrażnienie będzie zbyt wielkie, sprowadza napływ krwi i zapalenie; jeżeli podrażnienie zbyt słabe, obieg krwi się zwalnia, ilość jéj w chorym organie się powiększa i następuje zastój. Za pośrednictwem systematu nerwowego, choroba jednego organu udziela się innym (sympatyja); w ten sposób do każdego zapalenia przyłącza się podrażnienie (zapalenie) żołądka i kiszek, a następnie podrażnienie serca (gorączka). Gorączek essencyjalnych, jak tyfus, wysypki, B. nie przyjmuje: początkiem tych chorób jest zapalenie żołądka i kiszek, a inne objawy przyłączają się przez sympatyję. Systemat taki ogólny i jednostronny, jakkolwiek ściśle przeprowadzony, nie mógł się długo utrzymać; wszakże przyłożył się wiele do zburzenia dawnych nauk, jakie się właśnie w owym czasie we Francyi dokonywało. Najzgubniejszem było u B. stosowanie jego nauki do praktyki lekarskiéj, podstawą leczenia był upust krwi, którą przy każdéj niemal chorobie wszelkiemi sposobami obficie wylewano. Inne jego dzieła: „*Examen de la doctrine medicale generalement adoptée*" (1816); „*Traité de la physiologie appliquée à la Pathologie*" (1822).

Broussaizm, ob. Broussais.

Broussonnet (Piotr Maryja August), znakomity francuski lekarz, naturalista i pisarz rolniczy, ur. 1761 w Montpellier. Zdolny i pracowity, w 18 roku życia już otrzymał stopień doktora medycyny. Po powrocie z podróży naukowéj do Anglii został pomocnikiem Daubenton'a w kolegium francuskiem, a 1784 w szkole weterynaryi. Wpłynął on znakomicie na organizacyję towarzystwa rolniczego w Paryżu, którego gorliwym był sekretarzem. On pierwszy sprowadził do Francyi tryki merynosy, kozy angorskie i drzewo japońskie, nazwane od niego *Broussonetia papyracea*. W czasie rewolucyi, jako podejrzany o należenie do stronnictwa żyrondystów, szukał schronienia w Hiszpanii i Portugalii, następnie w Maroko. Po rewolucyi był konsulem na wyspach Kanaryjskich, skąd powołany został na profesora botaniki w Montpellier i tu † 1807. Dzieła jego celniejsze są: „*Variae propositiones circa respirationem*" (Montpellier 1807); „*Ichthyologiae decas prima*" (Londyn 1782); „*Année rurale ou calendrier à l'usage des cultivateurs*" (Paryż 1787); „*Eleuchus plantarum horti Monspeliensis*" (Montpel. 1805).

Broussonetia, ob. Papiernica.

Brouwer (Adryjan), ob. Brauwer.

Browallia (*Podrzeźlina*), rodzaj roślin z rodziny trędownikowatych, nazwany na cześć botanika szwedzkiego Browall'a († 1755), obejmuje gatunki południowo-amerykańskie, dla pięknych kwiatów chodowane w ogrodach.

Browar, ob. Piwo i Piwowarstwo.

Browarka, drzewo tylko z kory oskrobane, w klocach, na handel zagraniczny lub krajowy przeznaczone, różnéj długości i grubości, zwykle sosnowe, świerkowe i olszowe. B., jeżeli nie na opał, lecz do wyrobów drzewnych przeznaczona, różni się od drzewa budulcowego tylko mniejszemi wymiarami, długości co najmniéj stóp 24, grubości w cienkim końcu 12 cali.

Brown (Karol Brockden), ur. 1771 r. w Filadelfii, powieściopisarz amerykański, † 1810. Celniejsze jego prace są: „*Wieland*" (1798); „*Ormond*" (1799); „*Arthur Merwyn*" (1800); „*Edgar Huntly*" (1801); „*Clara Howard*" (1801) i „*Jane Talbot*" (1804). Dar inwencyi posiadał wielki, fantazyję żywą, któréj jednak nadużywał, wprowadzając ze szczególném zamiłowaniem sceny pełne przerażających okropności; styl, chociaż niezbyt świetny, odznacza

się czystością i prostotą. Kompletne wydanie dzieł B. wyszło 1827 w Bostonie (nowa ed. 6 tom, Filadel. 1857).

Brown (John), ur. 1722 r. w Carpow, pod Abernethy, † 1787 r.; od r. 1750 pastor kościoła *Socession Church*, w Haddington; najpopularniejszy pisarz teologiczny szkocki, z którego pism: „*The selfinterpreting Bible*" (1778) dziś jeszcze w powszechném jest użyciu.—**Brown** (John), wnuk poprzedniego, ur. 1784 r. pod Whitburn, w hrabstwie Linlithgow, † 1858 r.; od r. 1822 duchowny w Edynburgu, a od r. 1834 profesor. Był wybornym kaznodzieją, ogłosił drukiem kilka znakomitych prac egzegetycznych.

Brown (John), znakomity lekarz angielski, ur. w Szkocyi r. 1735, † 1788. Syn ubogich rodziców, siłą woli przezwyciężył wszelkie przeciwności, i w 30 roku życia ukończył studyja lekarskie. W dziele „*Elementa Medicinae*" podał podstawę systematu medycyny, który długo potem wyłącznie panował w nauce. Żywot niebardzo budujący, zamiłowanie trunków i opium, były przyczyną ciągłych niepowodzeń w jego życiu. Tracił katedry, kilkakrotnie siedział w więzieniu za długi i umarł w nędzy. Teoryja jego, *Brownianizm*, obejmuje życie normalne, choroby i ich leczenie. Życie jest skutkiem wpływów zewnętrznych (bodźców) na organizm, własność organizmu ulegania tym wpływom zowie się drażliwością, cz. pobudzalnością; siedliskiem pobudzalności jest system nerwowy i mięsny; skutkiem wzajemnych działań bodźca na pobudzalność jest pobudzenie; życie więc jest ciągłem pobudzeniem. Osłabione lub powiększone bodźce, albo pobudzalność, stanowią choroby. Leczyć więc choroby, znaczy w każdym wypadku dobrać silniejszych albo słabszych bodźców, stosownie do potrzeby. Jakkolwiek teoryja B. życia ostatecznie nie tłomaczy wcale i nie długo się utrzymała, ma swoje niezaprzeczone zasługi: życie uważane tylko jako wzajemny wpływ organizmu i świata zewnętrznego; choroby u B. to nie istoty odrębne, a tylko zmienione objawy życia, wreszcie terapia bardzo prosta, równie jak i cały systemat.—Syn jego **Brown Wiliam** wydał dzieła ojca wraz z biografią (Londyn 1804 w 3 t.).

Brown (John), z przydomkiem Ossowatomie, ur. 1800 w Torrington, w Connecticut, żarliwy przeciwnik niewolnictwa. Wyszedł 1854 z synami swymi do Kansas, osiadł w Ossowatomie, występował tutaj przeciwko stronnikom niewoli, zwiedzał południowe i wschodnie stany i wszędzie starał się obudzać największą nienawiść przeciwko niewoli murzynów. 1859 na czele 15 spiskowych opanował arsenał Harper's-Ferry, lecz po walecznéj obronie musiał się poddać. Obwiniony o zdradę stanu został 1859 powieszony.

Brown, Browne (Robert), ur. około 1550 r. w Northampton, gorliwy obrońca niezależności kościoła czyli autonomii każdéj gminy. Prześladowany, był więziony trzydzieści dwa razy i † w więzieniu 1630 r.

Brown (Robert), przez Humboldta zwany księciem botaników, ur. 1773 r. w Montrose w Anglii, † 1858. W młodym już wieku tak w naukach przyrodzonych postąpił, że przez Banksa polecony został na towarzysza naukowego podróży do Australii, podjętéj przez kapitana Flindersa 1801. A gdy wkrótce Flinders, z powodu złego stanu okrętu, zmuszony był wrócić do Europy, B. wraz z malarzem Bauerem zapuścił się w głąb' lądu australskiego i wrócił stamtąd 1805 ze zbiorem 4000 gatunków, których większość była nieznaną. Mianowany biblijotekarzem, zajął się opracowaniem flory australskiéj w dziełach „*Prodromus florae Novae Hollandiae*" (1810); „*Remarks on the botany of terra australis*" (1814) i „*Supplementum primum florae Novae Hollandiae*" (1830). Wielu podróżników przysyłało mu swe zbiory, skutkiem czego mógł opracować florę jawańską (1838—40), biegunową i inne, a do tych prac zyskał walną pomoc w oddziedzicznych po Banksie 1820 r. bogatych zbiorach. Utworzył wiele nowych rodzin, wielu oznaczył naturalniejsze granice. Z jego odkryć fizyjologicznych wymienimy dostrzeżony przez niego ruch molekularny w pyłku kwiatowym i okazanie, że pyłek kwiatowy przez tkankę słupka dochodzi do jajeczek. Prace te fizyjologiczne zebrane są w zbiorze „*Rozmaitości albo dziełka naukowe*". Ostatnio zajmował stanowisko kustosza muzeum Brytańskiego, do którego wcielone zostały jego zbiory.

Brown (William), ur. 1774 r. w Ballymena, w Irlandyi, założył 1800 w Liverpoolu dom handlowy, należący do najznakomitszych w Anglii. W całem życiu odznaczał się jako liberalny zwolennik reform. Powołany 1846 do parlamentu, pisał wiele w przedmiocie wolności handlu i nalegał usilnie na zaprowadzenie systematu dziesiętnego. W r. 1857 przeznaczył ze swego majątku 30,000 funtów szt. na urządzenie biblijoteki publicznéj w Liverpoolu.

Browne (Sir Tomasz), fiiozof angielski, ur. 1605 w Londynie, † 1681. W 1636 osiadł jako lekarz w Norwich i napisał tam „*Religio medici*" (1642), rodzaj filozoficznego wyznania wiary, odznaczającego się śmiałością i oryginalnością myśli, głęboką uczonością, poetycznym, obrazowym i kaustycznym stylem. Książka ta sprowadziła na autora, mimo jego religijności, zarzuty bezbożności i ateizmu. Oprócz tego napisał bardzo rozpowszechnioną książkę „*Pseudodoxia epidemica, on Treatise on vulgars errors*" (Lond. 1646, 1852); „*Hydriotaphia, or urn burial*" (London 1658); „*Miscellany tracts*" (Lond. 1684); „*Posthumous works*" (Londyn 1712), i zbiór aforyzmów „*Christian morals*" (Cambridge 1716). Kompletne wydanie prac jego wyszło 1686. Bijografiję napisał Sam. Johnson. Syn jego **Browne** Edward, ur. 1642 r., † 1708, nadworny lekarz Karola II i prezes „*Royal college of physicians*", znany jest ze swych podróży po Niemczech i Węgrzech.

Browne (Jerzy), Irlandczyk, feldmarszałek rossyjski, ur. 1695 r., † w Rydze 1792. Wszedł do służby rossyjskiéj 1730 r. i odznaczył się w poskromieniu rokoszu przeciw cesarzowéj Annie. Po kampanii tureckiéj, w któréj dostał się do niewoli, mianowany został generał-majorem. Walczył także

w wojnie siedmioletniéj; następnie został gubernatorem Inflant i feldmarszałkiem.

Browne (Maxymilijan Ulisses, hrabia), krewny poprzedniego, ur. 1705 r. w Bazylei, przyjął służbę w wojsku austryjackiém. W wojnie o następstwo austryjackie ważne oddał usługi domowi Habsburgskiemu, walcząc zwycięsko w Niemczech i Włoszech. Krwawe zwycięstwo pod Piacenza 1746 jego głównie jest dziełem. W r. 1754 pozyskał godność feldmarszałka. Kiedy 1756 Fryderyk II rozpoczął trzecią wojnę szląską, Browne z niepojętą szybkością uzbroił wojsko i śmiało wystąpił przeciwko królowi. Ponieważ jednak rad jego nie słuchano, nastąpiła fatalna dla Austryjaków bitwa pod Pragą (6 Maja 1757), w któréj B. ciężko raniony, † 26 Czerwca t. r. Fryderyk W. nazywał go swym nauczycielem w sztuce wojskowéj.

Brownea (*Płonilica*), rodzaj roślin motylkowatych, obejmujący małe drzewka w Ameryce Połud. Wywar liści *B. coccinea*, używa się w Indyjach jako środek przeczyszczający. *B. rosa de monte*, roślina ozdobna, z wielkiemi czerwonemi kwiatami.

Brownianizm, ob. Brown John.

Browning (Robert), jeden z najoryginalniejszych poetów angielskich, ur. 1811 r. w Londynie, Wsławił się jako autor dramatu „*Paracelsus*“ (1835), w którym starał się rehabilitować tego filozofa, dodając przytém kilka postaci głębokich myślicieli, którzy sprowadzili reformacyję. „*Paracelsus*“ B. ma pewną analogiję z Faustem; tylko że jego Mefistofeles, włoski poeta *Aprile*, nie jest duchem ciemności, lecz światła. W r. 1837 wystawił na scenie tragedyję „*Strafford*“, w któréj silnymi rysami odmalował życie i charakter tego ministra. Późniéj ogłosił jeszcze: „*Sordello*“; „*The Blot in the scutchon*“; „*Pippa Passes*“; *Christmas eve and Easter-day*“ (1850). W dziele „*Men and Women*“ (1855), przedstawia szereg pięknych poetycznych obrazów. W ogóle odznacza się B. skłonnością do dziwactw i osobliwości, nie dodających bynajmniéj wdzięku utworom, pełnym śmiałych i oryginalnych myśli. Zbiorowe wydanie dzieł jego wyszło najprzód 1849, a powtórnie 1863 w Londynie.—Jego żona, *Elżbieta Browning*, również poetka, osiadła we Włoszech, gdzie gorliwe zajmowała się sprawami tego kraju podczas agitacyj, mających na celu zapewnienie jego wyswobodzenia. Najpiękniejszym jéj utworem jest „*Aurora Leigh*“ (1858), romans poetyczny, w którym przedstawia cierpienia niewieściéj natury w walce z konwencyjonalizmem społeczeństwa; † 1861 we Florencyi. Jéj „*Poems*“ (2 t., Lond. 1844) w wielokrotnych powtarzały się wydaniach.

Brózda, płytki rowek przeorany pługiem pomiędzy zagonami, lub w innym kierunku, w celu ułatwienia spadu wody do rowu, w czem się też i do naturalnego nachylenia powierzchni gruntu stosuje. Brózdy nazywają również *przegonami* i w nowszych czasach zastosowano w tym celu osobny pług, *przegonowym* zwany. Tak zwane *dreny* nie są czem innem, jak krytemi pod ziemią bruzdami, zastąpionemi przez gliniane, dobrze wypalone rury.

Brózda, nazwisko rodziny kmiecéj, osiadłéj od wieków we wsi Łobzowie, pod Krakowem. Za czasów Kazimierza W. jeden z Brózdów był wójtem łobzowskim, który skargą zaniesioną do króla miał się przyczynić do wygnania jego kochanki Rokiczany. Postać B. mamy w dwu sztukach: w operze Konst. Majeranowskiego pod tyt. „*Kazimierz W. i Brózda*“ (Krak. 1822) i w librecie J. Korzeniowskiego „*Rokiczana*“ (Warsz. 1859).

Brozius albo **Broż** (Wacław Gerson), rodem z Czech, † 1684 r., rektor szkoły ś. Piotra i Pawła w Gdańsku. Napisał „*Orthoëpeian graeco-latinam*“ i „*Gramatykę języka polskiego*“.

Bruat (Armand Józef), ur. 1796 r. w Colmar, marynarz francuski, dowodził 1830 pod Algierem. Od 1843 gubernator osad francuskich w Martynice. W r. 1854 dowodził flotą francuską na morzu Czarném, 1855 mianowany został dowódcą eskadry na morzu Śródziemném; † 1855 w Konstantynopolu.

Bruce, starożytny ród szkocki, z którego *Robert Bruce* w r. 1289 ubiegał się o tron szkocki, lecz przymuszony był ustąpić popieranemu przez Anglię Janowi Balliol. Atoli syn jego *Robert Bruce*, ur. 1274 r. rozwinął 1306 sztandar powstania, kazał się 25 Marca 1306 w Scone ukoronować, wkrótce jednak zniewolony był uciekać przed Edwardem I; opierał się silnie Edwardowi II, gdy tymczasem brat jego *Edward Bruce* oblegał Sterling; poraził na głowę Anglików w walnéj bitwie pod Bannockburn 25 Czerw. 1314; † 1329. Jego ośmioletni syn *Dawid Bruce* został wprawdzie wygnany, lecz w r. 1357 odzyskał koronę i † 1371 bezdzietnie. Poczém tron szkocki posiedli Stuartowie. Poboczną linią domu B. jest familija hrabiów Elgin (ob.).

Bruce (Jakób), sławny podróżnik, ur. w Kinnaird, w Szkocyi 1730 r., został 1763 konsulem angielskim w Algierze, zwiedził następnie północne brzegi Afryki i Syryję, tudzież zbadał ruiny Baalbeku i Palmiry. Celem odkrycia źródeł Nilu, przebywał 1769—73 w Abissynii i Nubii. Wróciwszy do Szkocyi, wydał: „*Travels into Abyssinia*“ (5 tomów, Edynb. 1790); † 1794 w Kinnaird. Porów. Head'a „*Life of B.*“ (Lond. 1832).

Bruck (Karol Ludwik, baron von), austryjacki mąż stanu, ur. 1798 r. w Elberfeld, uczył się kupiectwa w Bonn i jednocześnie słuchał odczytów nauk kameralnych. W r. 1821 przybył do Tryjestu, ożenił się z córką bogatego kupca Buszka (1828) i był założycielem i dyrektorem Lloydu austryjackiego. W r. 1848 wybrany był do zgromadzenia narodowego w Frankfurcie, a wkrótce potém został pełnomocnikiem austryjackim przy Arcyksięciu Janie, zawiadowcy państwa. Po przywiedzeniu do skutku traktatu pokoju z Sardyniją (6 Sierp. 1849), wszedł do gabinetu Schwarzenberga jako minister handlu, rzemiosł i robót publicznych, lecz uwolnił się 23 Maja 1851 r. i wrócił do Tryjestu, do poprzednich zatrudnień. Następnie prowadził układy z Prusami, względem traktatu handlowego, który w dniu 19 Lut. 1853 został podpisany. W r.

1853 udał się jako internuncyjusz do Konstantynopola, gdzie przedstawiał neutralność Austryi podczas wojny wschodniéj i przeprowadził konwencyję Czerwcową 1854. Mianowany ministrem skarbu 10 Marca 1855, rozpoczął wielkie operacyje finansowe, które miały na celu reorganizacyję i uporządkowanie skarbowości austryjackiéj. Zawikłany w sprawie Eynatt'a o nadużycia i zdzierstwo, uwolniony od obowiązków, odebrał sobie życie w nocy z 22 na 23 Kwiet. 1860 r.

Bruck (Al. R.), wydał 1840 i 1848 w Hamburgu: „*Geschichte der polnischen Revolution in den Jahren* 1830 *und* 1831.

Brücke (Ernest Wilhelm), znakomity fizyjolog współczesny, ur. 1819 r. w Berlinie; studyjował medycynę w Berlinie i Heidelbergu. W r. 1843 został w Berlinie assystentem w muzeum anatomii porównawczéj, w r. 1846 nauczycielem anatomii w akademii sztuk plastycznych tamże, w 1848 profesorem fizyjologii w Królewcu, a 1849 w Wiedniu, gdzie wkrótce obrany został członkiem akademii. W r. 1847 ogłosił wyborny opis anatomiczny gałki oka, i dokonał następnie szeregu ważnych prac o wzroku, o krwi i jéj obiegu, o przyrządach trawienia, o fizyjologii mowy i t. d. Pod tym ostatnim względem dzieło „*Grundzüge der Physiologie und Systematik der Sprachlaute*“ (1856), za którem poszło „*Neue methode der Phonetischen Transkription*“ (1863), stanowi w nauce epokę. Niemniéj są ważne: „*Physiologie der Farben etc.*“ (1866) i „*Ueber Ergänzungsf arben und Kontrastfarben*“ (1865).

Brückego mięsień, przyczepia się na około do obwodu rogówki, a udając się ku tyłowi cieńczeje i gubi się w naczyniówce; prócz tych włókien podłużnych znajdują się i koliste prostopadłe do nich. Przy skurczu, mięsień naczyniówkę i ciało szkliste ku przodowi popycha, ścięgno Ziuna napina (ob. oko) i soczewkę spłaszcza; przy skurczu włókiem kolistych soczewka się wypukla. Skurcz więc jego jest istotną przyczyną akkomodacyi (ob.), paraliż mięśnia obezwładnia akkomodacyję, zmęczenie zaś upośledza ją chwilowo (ob. asthenopia).

Brucker (Jan Jakób), ur. 1696 r. w Augsburgu, od 1744 pastor w témże mieście, gdzie † 1770. Położył znakomite zasługi na polu historyi filozofii, w którym-to przedmiocie ogłosił drukiem: „*Kurze Fragen aus der. philos. Historie*“ (7 tomów, Lipsk 1731—36); „*Historia critica philosophiae a mundi incunabulis ad nostram usque aetatem deducta*“ (5 tomów, Lipsk 1742—44) i inne.

Brucyna, $C_{23}H_{26}N_2O_4$, alkaloid organiczny, znajdujący się obok strychniny i innych alkaloidów we wroniem oku (ob.), zwłaszcza w jego nasionach. Oddziela się od strychniny na zasadzie łatwiejszéj rozpuszczalności B. w alkoholu; strychnina opada z roztworu alkoholowego, gdy B. w nim pozostaje i otrzymuje się w postaci małych, bezbarwnych pryzm, smaku bardzo gorzkiego. Z kwasem azotnym czerwieni się krwisto, za dodaniem chlorku cynku przybiera barwę fioletową. Jest trującą, ale działa słabiéj od strychniny (ob.). Z kwasami wydaje sole gorzkie, również trujące. Odkrytą została przez Pelletier'a i Caventon'a w r. 1819.

Brucyt (hydrofillin), minerał, co do składu będący wodanem magnezyi; bezbarwny lub szarawo i zielonawo biały, blask perłowomaciczny, prześwieca. Zawiera zwykle nieco tlenku żelaza i kwasu węglanego. Krystalizuje się w układzie trzy a jedno osiowym, najczęściéj w postaci blaszkowatéj. C. g.=2,3, twardość=2. Znajduje się w New-Yersey i w okolicach Berezowa, w Syberyi.

Brudno, wieś odległa o milę od Warszawy, od strony Pragi, pamiętna stoczoną tu w Lipcu 1656 r. bitwą, w któréj, z jednéj strony Jan Kazimierz, z drugiéj król szwedzki Gustaw Karol i elektor brandenburgski Fryderyk Wilhelm, osobiście walczyli, i która skończyła się po trzech dniach klęską Jana Kazimierza.

Brudno, jezioro w król. Polskiém, gubernii Siedleckiéj, powiecie Radzymińskim, w zlewie rzeki Bugu, gminie Stulno położone, 89 morgów rozległe, mając głębokości 6 sążni.

Brudy, herb, zwany inaczéj *Koziegłowy*, lub *Zerwikaptur* (ob.).

Brudzew, osada w królestwie Polskiém, gubernii Kaliskiéj, powiecie Kaliskim. Ma 860 m. i 2 kościoły murowane.

Brudzewa (Jarandz z), herbu Pomian, w r. 1427 wojewoda inowrocławski, dopełniał rozgraniczenia z Węgrami, a 1432 r. wysyłany był na Litwę, celem uśmierzenia zamieszań, wywołanych tam przez Swidrygiełłę. W r. 1435 wojował z Krzyżakami i wpływał skutecznie na zawarcie z nimi traktatu brzeskiego.

Brudzewski (Mirosław), herbu Nałęcz, kanonik poznański i proboszcz gnieźnieński, mianowany przez papieża Marcina V biskupem poznańskim, wbrew woli Władysława Jagiełły, który, mimo oporu kapituły, forytował Ciołka. Zdaje się, że biskupstwa nigdy nie objął i † 1427 lub 1428 w Rzymie, gdzie daremnie popierał swą sprawę.

Brudzewski (Wojciech, Blar z Brudzewa), sławny astronom polski, ur. we wsi Brudzewo, w Sandomierskiém 1445 r., † 1497. Uczył się pierwotnie w szkołach opoczyńskich, potém w akademii krak. pod Michałem z Wrocławia i Janem z Głogowa, i tu 1470 stopień doktora, a następnie i nauczycielstwo otrzymał. W r. 1476 był przełożonym bursy węgierskiéj, 1482 dziekanem, a po roku wezwany do kolegium mniejszego, uczył matematyki przez lat 11. Wtedy to Brudzewski był nauczycielem Mikołaja Kopernika, Bernarda Wapowskiego, Jakóba z Kobylina i wielu innych mężów, którzy słynęli nauką nietylko w kraju, ale i za granicą. W r. 1494 został profesorem teologii i kanonikiem ś. Floryjana. W końcu był sekretarzem wielkiego księcia Alexandra Jagiellończyka w Wilnie. Dzieła jego są następne: 1) *Commentaria utilissima in theoreticis planetarum in studico generali Cracoviensi per Albertum de Brudzewo pro introductione juniorum, corrogatum* (1495); dzieło to, będące komentarzem do Jerzego Purbacha rozmyślań nad planetami, używane było do wykładu po

akademijach włoskich; 2) *Introductorium Astronomorum Cracoviensium*; 3) *Tabulae resolutae astronomicae pro supputandis motibus corporum coelestium*, oba znajdujące się w rękopisie w biblijotece uniwersytetu krakowskiego, są to kalendarze przez B. wyrachowane i spisane; 4) *De Constructione Astrolabii*; 5) *Tractatus et Canones ad reducendum motum pro meridiano Cracoviens*; 6) *Commentaria in sacrum librum Magistri Sententiarum Petri Lombardi.*

Brudzieniec, jezioro w królestwie Polskiém, gub. Siedleckiéj, powiecie Radzymińskim, w zlewie rzeki Bugu, gminie Stulno położone, na 33 morgach przestrzeni wody swe utrzymujące.

Brudzyński (Stefan), herbu Prawdzic, waleczny rycerz za panowania Kazimierza Jagiellończyka. W nieszczęśliwéj bitwie pod Chojnicami, zabiwszy Balcera, księcia żegańskiego, sam poległ i w jednéj z nim pochowany został mogile.

Bruère *Dérivaux*, zwany *Bruerowicz* (Marek), poeta chorwacki. Przybywszy dzieckiem około 1774 r. z ojcem, posłem francuskim, do Dubrownika (Raguzy), wyuczył się języka chorwackiego i tak się przejął duchem narodowym Chorwatów, że pisał tylko w tym języku. Najprzód przekładał klasyków greckich i łacińskich; pisał także satyry i komedyje. Jego drobne poezyje wyszły w piśmie *Dubrownik*. W r. 1823 mianowany konsulem fr. w Allepie, † w podróży na wyspie Cyprze.

Brügge (po franc. Bruges), murem opasane i cytadelą wzmocnione miasto stołeczne belgijskiéj prowincyi zachodniéj Flandryi, przy zejściu się nawet dla wielkich okrętów przystępnych kanałów: gandawskiego, l'écluse i ostendzkiego, położone o 2 mile od morza i liczące 50,000 m. Rezydencyja biskupa. Celniejsze gmachy miejskie są: bazar, z wysoką 322 stóp wieżą i sławną harmoniją dzwonów w liczbie 48; ratusz gotycki, kościół Nôtre Dame z grobowcami Karola Śmiałego i jego córki Maryi Burgundzkiéj, kościół katedralny, kościół jerozolimski, kościół kawalerów szpitalnych ś. Jana z relikwijami ś. Urszuli i wielkiém seminaryjum biskupiém. Co do zakładów naukowych, znajdują się tutaj: gimnazyjum, szkoła marynarki, szkoła malarstwa, muzeum, biblijoteka publiczna. Przemysł rękodzielniczy dostarcza: koronek, płótna, wyrobów wełnianych i bawełnianych, skór, tytuniów; budowa statków wodnych stanowi także znaczną jego gałąź. Miasto Brügge, powstało w VII w. po Chr.; było w XIII w. ważnym punktem handlowym Hanzy i wielkiém targowiskiém Anglii na wełnę; w wieku XIV było siedliskiem handlu całego świata, pełném bogactwa i przepychu, liczącém 200,000 ludności. Upadek jego spowodowały kłótnie miasta z cesarzem Maxymilijanem; handel przeniósł się do Antwerpii i Amsterdamu. Zarządów francuskich Brügge było stolicą depar. Lys.

Brügge ((Jan van), ob. **Eyck** (Jan van).

Brugsch (Henryk Karol), ur. 1827 r. w Berlinie, znakomity egiptyjolog. Będąc jeszcze uczniem gimnazyjum wydał gramatykę staro-egipskiego ludowego pisma. Uczył się filologii w Berlinie, potém zwiedzał muzea w Paryżu, Turcyi i Lejdzie, podróżował 1853 i 1857 po Egipcie. Jako sekretarz poselstwa udał się w początku 1860 do Persyi i w Czerwcu 1861 powrócił do Berlina. Od 1864 do 68 był konsulem pruskim w Kairze, od 1868 do 70 profesorem w Getyndze. 1870 zaproszony przez wice króla Egiptu, objął dyrektorstwo nowoutworzonéj „*École d'Egyptiologie*“ w Kairze. Główniejsze jego dzieła są: „*Grammaire démotique* (Berlin 1855); „*Reiseberichte aus Aegypten*“ (Lipsk 1855); „*Geographische Inschriften altägyptischer Denkmäler*“ (3 tomy, Lipsk 1857—60); „*Monuments de l'Egypte*“ (Berlin 1857); „*Histoire d'Egypte*“ (Lipsk 1859); „*Matériaux, pour servir à la reconstruction du Calendrier des anciens Egyptiens*“ (Lipsk 1864); „*Reise der königlich preussischen Gesundtschaft nach Persien*“ (2 t., Lipsk 1862—63); „*Hieroglyphisch-demotische Wörterbuch*“ (4 t. Lipsk 1867—69), najważniejsza jego praca, fundament dla studyjów egiptologii; „*Die ägyptische Gräberwelt*“ (Lipsk 1867); „*Ueber Bildung und Entwickelung der Schrift*“ (Berlin 1868), tłumaczone na polski w 10 zeszycie *Wiedzy* (Warszawa 1870) i inne. W 1864 r. założył własny dla swych badań organ: „*Zeitschrift für ägypt. Sprach-und Alterthumskunde*“, redagowany po odjeździe B. przez Lepsiusa.

Brühl, szlachecki ród turyngski, którego trzej członkowie znani są i w naszéj historyi. — **Brühl** (Henryk), minister saski Augusta III, króla polskiego, urodz. 1700 r., mianowany był przez cesarza Karola VI hrabią. Człowiek ambitny i chciwy, w imieniu króla i pana swojego, bez względu na dobro kraju, w którym tak ważną odgrywał rolę, całe życie ubiegał się tylko o osobiste korzyści, poświęcając dla nich to wszystko, coby pamięć jego w Polsce chlubnie utrwalić mogło. Przy pomocy Czartoryskich, którzy o ważnych w kraju zamyślając reformach, chcieli w B. mieć swe narzędzie, otrzymał na podstawie fałszywych dowodów szlachectwo polskie, czém utorował sobie drogę do najwyższych godności. Stanąwszy jako jedyny powiernik króla w rzędzie pierwszych dygnitarzy korony, bogatemi obdarowany starostwy, skoligacony z pierwszymi domami polskimi (syn jego ożenił się z Potocką), wywierał przeważny wpływ na sprawy krajowe, a wpływu tego używał głównie we własnym interesie. To też wszelkiego rodzaju frymarki doszły za niego do najwyższego stopnia bezwstydu. Od wysokich panów do niższych warstw ówczesnéj społeczności polskiéj, wszystko opłacało się za urzędy ministrowi, który zbierane w ten sposób skarby marnował w niesłychanych zbytkach, pragnąc przepychem przewyższyć samego monarchę. Późniéj, nie chcąc się dzielić władzą z Czartoryskimi, utworzył własne stronnictwo dworskie, *familii* przeciwne, w którém powolnemi narzędziami w rękach B. byli Aug. Mniszech i Kajetan Sołtyk, biskup kijowski, następnie krakowski. Stronnictwo to opierało się także na Potockich i Radziwiłłach, nie chciało reformy rządu, ale utrwalenia dawnego stanu rzeczy. Jednakże stronnikom narodowym chodziło o zasady, a B. i potężnéj klice

dworskiéj o interesa własne, materyjalne; wszyscy więc, nawet Czartoryscy, ulegali B., poniżali swą dumę, kalali charakter narodowy, a niecny minister, zmiszczywszy Saksoniję, bez miłosierdzia łupił Polskę i gromadził do swéj kieszeni milijony. W końcu jednak podjęli Czartoryscy walkę przeciw B. W 1762 zarzucono na sejmie synowi jego nieszlachectwo i wyrzucono go z izby. Nie doczekał B. wszakże swego upadku. Mianowany generałem artyleryi koronnéj 1752 r., przed wyjazdem z Polski (1763) zdał urząd ten na syna swego Fryderyka. Niespodziewana śmierć króla (w Dreźnie 5 Października 1762 r.) przerwała także pasmo powodzeń ministra, który, boleśnie dotknięty stratą młodusznego dobroczyńcy i wystawiony na liczne prześladowania, † 1763. Istniejący dotąd w Warszawie Pałac Brylowski, wystawiouy przez tego ministra, był jego mieszkaniem. Dworak ten, bez serca i rozumu, nie reprezentował żadnéj moralnéj myśli, żadnéj wyższéj, dodatnéj idei. Żył intrygą, oszustwem, zdzierstwem i przekupstwem. Zrujnował Saksoniję, a Polsce swemi szalbierstwy nie dał się dźwignąć z głębokiego upadku. Wystawność jego i przepych przechodziły wszelkie granice. Zebrał także z 62,000 tomów bogatą biblijotekę, która weszła w skład królewskiéj biblijoteki drezdeńskiéj. Porów. Justi „*Leben und Charakter des Grafen B.*“ (3 tomy, 1760—64); „*Zuverlässige Lebensbeschreibung des Grafen von* B. *und des Cabinetsminister B. J. Fürst Sułkowski*“ (Frankf. i Lipsk 1766); Mik. Malinowskiego bijografiija B. w „*Zródłach do dziejów Polski*“ (tom 2, Wilno 1844 r.).—B. (Fryderyk Alojzy Józef, hrabia), syn poprzedniego, starosta warszawski i generał artyleryi koronnéj, ur. w Dreźnie 1739. Za wpływem ojca, wszechwładnego ministra za Augusta III, w młodym bardzo wieku (w 12 roku życia został starostą warszawskim) sięgał po wysoko-płatne i intratne dostojeństwa w Rzeczypospolitéj. Ze śmiercią ojca nastąpiły wprawdzie ciężkie chwile dla niego, lecz dawne wpływy i związki familijne, postawiły go znowu na nogi. Otrzymawszy indygenat i zatwierdzenie ustąpionego mu przez ojca generalstwa, spokojnie mógł używać świetnego położenia, a nawet przyczyniać się do dobra kraju. Jako generał, dbałym było służbę i ulepszył ją znakomicie. Jako starosta warszawski, troskliwie zajmował się dobrém miasta, które rzeczywiście coraz więcéj się upiększało. Po stracie drugiéj żony, także Potockiéj (1782), składając kolejno swoje urzędy i godności, wyniósł się 1785 r. do Saksonii i osiadł w Pförtden, gdzie sobie urządził teatr i nim z wielką zajmował się gorliwością. Sam nawet pisał sztuki po niem. i polsku, z których wiele było grywanych i drukowanych w Warszawie, jak: „*Burmistrz Poznański*“ kom. 5 akt.; „*Podrzutek*“, kom. 5 akt. (War. 1782) „*Przyjazd Pana*“, kom. (War. 1779); (pierwéj wyszła 1775 po niem.); „*Figiel za figiel*“; kom. 3 akt. tłum. W. Bogusławskiego (War. 1821). Utwory swoje w języku niemieckim ogłosił pod tyt. „*Theatralische Belustigungen*“ (5 tomów, Drezno 1785)—90). Wiadomość o jego życiu mieści się w Bartoszewicza „*Panowie niemieccy na dworze Stanisława Augusta*“ (War. 1852). B. † w drodze do Berlina 1793. Brat jego, *Karol Adolf* hrabia B., urodz. w Dreźnie 1742, początkowo służył w wojsku francuskiém. W r. 1762 był pułkownikiem kawaleryi saskiéj, potém generałem. Mianowany cześnikiem wielkim koronnym, otrzymał po ojcu 1763 starostwo Spiskie i 1764 wspólnie z bratem indygenat polski. W r. 1786 wezwany został przez Fryderyka króla pruskiego do edukacyi braci królewskich, † w Berlinie 1802.—**B.** (Albert Krystyjan Henryk), brat poprzednich, ur. 1743, szambelan saski i generał major; mianowany był 1764 łowczym nadwornym litewskim.

Bruhns (Karol Krystyjan), astronom, ur. 1830 r. w Holsztynii; był naprzód mechanikiem, zwrócił się następnie ku astronomii, został adjunktem obserwatoryjum berlińskiego, potém dyrektorem lipskiego i profesorem nadzwyczajnym w tamecznym uniwersytecie. Odkrył 6 komet, obliczył drogi wielu ciał niebieskich, ogłosił biografiję Encke'go i rozprawę; „*Die astronomische strahlenbrechung in ihrer historischer Entwickelung*“ (Lipsk 1861). Obecnie pracuje nad obszerną bijografiją Humboldta.

Bruit. *Szmery, odgłosy.* Nazwy wielu objawów chorobnych auskultacyjnych i perkussyjnych, wraz z pojęciami rozeszły się w Francyi i upowszechniły. Tak *Bruite de rape*; Szmer piły; B. *de souffle*; Szmer podmuchowy.—B. *de lime*, pilnikowy i t. d. (ob. Szmery serca).—B. *de pot fêlé*, odgłos stłuczonego garnka, jaki słyszéć przy opukiwania ściany piersiowéj, gdy się pod nią jama w płucach znajduje. — B. *de diable* (Nonnengeräusch), jest to szmer lekki, jaki słyszéć się daje u dziewcząt młodych przy niedostatecznéj ilości krwi, najczęściéj u bledniczek.—B. *placentaire*, szmer łożyskowy, a właściwie maciczny. Ob. Ciąża.

Bruk, przestrzeń gruntu wyłożona kamieniem naturalnym lub sztucznym, kostkami drzewnemi, płytami żelaznemi lub asfaltem, dla nadania powierzchni większéj wytrzymałości, dla ułatwienia odpływu wód deszczowych i ściekowych, oraz dla utrzymania czystości. Przeznaczenie powierzchni pokrytéj brukiem bywa: do jazdy (ulica droga), do chodzenia (trotoar, chodnik), do zabezpieczania ziemi od usuwania się, wymycia (oskałowanie), do odprowadzania ścieków (rynsztok). Materyjał brukowy nie może być umieszczany wprost na gruncie, lecz na stosownym fundamencie (piasek ubity, gruz, cement). Do bruku kamiennego używa się porfir, granit, głaz, piaskowiec twardy, a nawet wapień. Kamienie polne, zwykle do bruku używane, są to granity narzutowe, które używają się bądź w naturalnym kształcie (B. *zwyczajny*); bądź też nadaje się im postać foremniejszą, rozbijając kamienie na płyty i odtrącając ich nieforemności do żądanéj wielkości (B. *z kamieni łupanych*): albo nakoniec kamienie te łupane obrabiają się na kostki, czyli sześciany jednakich wymiarów (B. *kostkowy*). W B. zwyczajnym najwłaściwsze jest zestawienie, gdy każdy kamień przytyka do sześciu sąsiednich. B. żelazne najpierw budowano w Ame-

ryce; bruk taki kładzie się na warstwie szabru ubitego. W Warszawie używane są tafle prostokątne, złożone z żeber poprzecznych i podłużnych. Na B. asfaltowy używa się asfalt (ob.) naturalny, albo przerobiony na kit ze smołą ziemną, lub ze smołą z węgla kamiennego. Po raz pierwszy B. taki urządzony był około 1850 r., przez inżynijera szwajcarskiego Merian. Fundament w Warszawie daje się z betonu ze żwirem, z gruzu ceglanego, szabru, wapna. Pod chodniki zamiast betonu układają cegłę na płask. Asfalt pochodzi z kopalni Limer, w Hanowerskiem. Wspomnimy tu jeszcze o B. z kamieni sztucznych, wyrabianych z cementów zmięszanych ze żwirem; lub t. p. materyjałami, o B. drewnianym z kostek dębowych, który się okazał niepraktycznym; o B. kauczukowym, używanym w Anglii do wykładania stajen i alei w ogrodach. W Warszawie koszta 1 sażena kwadratowego wynoszą: B. zwyczajnego 5 rub. 10 kop., z kamieni łupanych 11 rub. 30 kop., z kostkowych 47 r. 44 k., żelaznego 51 r. 94 k., z asfaltu na betonie 23 r. 59 k., na fundamencie ze zwyczajnych kamieni 27 r. 20 k.; chodników z płyt granitowych sażeń 24 rub. 62 k., z asfaltu 18 rub. 88 kop.

Brukiew, jest odmianą kapusty polnéj (ob. Kapusta).

Brukterowie, naród germański, żyjący na zachód rz. Ems, 98 po Chr. przybył w okolice między Lippą, Ems i Teutoburgskim lasem i tu przemieszkiwał pośród Swewów i Franków. Później podbili go Frankowie.

Brulliot (Franciszek), ur. 1780 r. w Düsseldorfie, rytownik, był konserwatorem zbioru rycin w Monachijum i tu † 1836 r. Ogłosił drukiem swój: „*Dictionnaire des monogrammes*“ (2 tomy, Lipsk 1817), uzupełnił wydaną później: „*Table générale des monogrammes*“ (3 zeszyty, Monachijum 1820).

Brüllow lub **Brjullow** (Karol), ur. 1799 r. w Petersburgu, † 1852 r. w Marziano, pod Rzymem, znakomity malarz historyczny; malował wyborne kopije dzieł Rafaela i ustalił sławę swoją wielkim obrazem, przedstawiającym „*Ostatni dzień Pompei*“ (znajdującym się obecnie w Erimtażu w Petersburgu). Mianowany nadwornym malarzem cesarskim.—Jego młodszy brat B. (Alexander), jest profesorem architektury w akademii sztuk w Petersburgu, gdzie wzniósł wiele pięknych budowli, jak obserwatoryjum akademii nauk.—Starszy zaś brat B. (Teodor) jest malarzem kościelnym.

Brumaire, tak się nazywał w republikańskim kalendarzu francuskim drugi miesiąc roku, od 23 Październ. do 21 Listop. Szczególnie sławnym jest dzień 18 Brumaire roku VIII, czyli 9 Listop. 1799 r., w którym Napoleon rozpędziwszy radę pięciu set w Saint Cloud, obalił dyrektoryjat, zaprowadził rząd konsularny i tym sposobem położył koniec rewolucyi francuskiéj, z czego w dalszém następstwie 1804 powstało cesarstwo. Od zamachu tego powstało we Francyi przysłowie „*Faire un 18 Brumaire.*“

Brumales, od *bruma*, zima, uroczystości, odprawiane w starożytnym Rzymie, od 24 Listop. do 25 Grudn. na cześć Bachusa.

Brumoy (Piotr), jezuita, ur. w Rouen 1688 r., † w Paryżu 1742 r., nauczyciel księcia Talmont. Oprócz dzieł historycznych: „*Histoire des révolutions d'Espagne*“ i „*Histoire de l'Eglise gallicane*“, które w części tylko jego są pióra, najważniejszą jego pracą jest: „*Théatre des Grecs*“ (3 tomy), w którym jest całkowite tłumaczenie 7 tragedyj greckich.

Brun (Fryderyka Zofija Krystyna), literatka i poetka niemiecka, ur. 1765 r. w Grafentonna księstwie Gota, córka Baltazara Müntera, zaślubiona 1783 r. z Konstantym Brun, urzędnikiem w Kopenhadze; utraciwszy nagle słuch, poświęciła się się poezyi, † 1836 r. Odbywane z mężem podróże opisała w rozmaitych dziełach, jak: „*Pisma prozą*“ (Zürych 1799—1801); „*Epizody*“ (1807—9); „*Życie w Rzymie*“ (2 tomy, Lipsk 1833). Ostatnie jéj dzieło: „*Wahrheit aus Morgenträumen und Idas ästhetische Entwickelung*“ (Aarau 1824), jest po części opisaniem jéj młodego wieku.

Brun (Jan Nordahl), ur. 1745 r. pod Drontheimem, poeta i kaznodzieja norwegski, od r. 1804 biskup w Bergem, † 1816 r. Wsławił się jako autor dwu dramatów „*Zarine*“ i „*Einar Tambeskjelver*“ i wielu poezyj lirycznych (Christyjanija 1816). Kazania jego odznaczały się zawsze wielkiém uczuciem i życiem.

Brun-Rollet (Antoni), podróżnik francuski, ur. 1810 w Gaint-Jean de Maurienze. W 1831 r. zwiedził Egipt, 1832 Abisyniję, następnie osiadł w Kartum, skąd liczne i dalekie przedsiębrał wycieczki do ludów arabskich i murzyńskich, pod nazwiskiem kupca Jakóba. Za jego staraniem wice-król Egiptu ogłosił zupełną swobodę handlu i żeglugi w Sudanie wschodnim. W podróżach swych zajmował się głównie poszukiwaniem źródeł Nilu. W r. 1855 przybył do Paryża i ogłosił: „*Le Nil Blanc et le Soudan, etudes sur l'Afrique centrale; moeurs et coutumes des Sauvages*“, dzieło, w którem mnóstwo zawiera się ważnych szczegółów o narodach i handlu w krainach górnego Nilu. Mianowany 1855 r. sardyńskim wice-konsulem w Sudanie wschodnim, po dokonaniu licznych jeszcze podróży, † 1858 r. w Kartum.

Brunatna barwa, nie należy do barw widmowych, a jest rozmaicie złożoną z barw prostych, stosownie do odcienia jaki posiada. Do *barwników brunatnych* należą: sepia (ob. atramentnica), rozmaite materyje roślinne lub zwierzęce, w różnym stopniu zwęglone, daléj kora kasztanów, wierzchnia łupina orzechów włoskich. Można też B. farbę otrzymać z koszenilli, karminu. Drzewo bejcuje się na brunatno roztworem ałunu i witryjolu z wywarem drzewa kampeszowego. Farby brunatne daléj stanowią: asfalt, bister, ochra brunatna, umbra, mangan; z błękitu berlińskiego otrzymuje się farba brunatna przez wyciągnięcie barwnika błękitnego roztworem ługowym. Malowanie szkła na brunatno ma za podstawę braunsztejn. W cukier-

nictwie i fabrykacyi likierów barwa B. otrzymuje się z cukru palonego, czyli karmelu, w perfumeryi z kakao, albo wyciągu kory wierzbowéj.

Brunck (Ryszard Fran. Filip), znakomity hellenista i genijalny krytyk, ur. 1729 r. w Strasburgu, † 1803 r. Uczył się początkowo u jezuitów w Paryżu, ale wstąpiwszy do wojska zaniechał nauki. Jako komisarz wojskowy podczas wojny siedmioletniéj, pod wpływem jakiegoś profesora w Giessen, gdzie stał zimową kwaterą, nabrał takiego zamiłowania do studyjów klasycznych, że w 30 r. począł się uczyć języka greckiego, a następnie, mimo zarzucanéj mu śmiałości i samowoli w poprawie tekstów, niezmierne oddał usługi literaturze greckiéj, przyczyniwszy się do jéj postępu więcéj, niż którykolwiek uczony od czasu odrodzenia nauk. Najwięcéj cenione z jego edycyj są: „*Analecta veterum poëtarum Graecorum*" (Strasb. 1772—76); „*Anacreon*" (1778 i 1786); „*Appolonius Rhodius*" (1780); „*Aristophanes*" (1783); „*Poëtae gnomici*" (1784); „*Sophocles*" (1786 i 89), uchodzący za jego arcydzieło. Z zapałem przyjął zasady rewolucyi, ale podczas teroryzmu uwięziony, uwolniony został dopiero po upadku Robespierre'a.

Bründel lub **Brünnel**, miasteczko w czeskim powiecie Budwejskim, ma 650 m. i źródło mineralne z kąpielami.

Brunduzyjum, ob. Brindisi.

Brune (Wilhelm Maryja Anna), ur. 1763 r. w Brives-la-Gaillarde, marszałek z czasów pierwszego cesarstwa Francuskiego. Początkowo literat, w pierwszych chwilach rewolucyi wszedł do służby wojskowéj i 1707 już był generałem brygady. Zdobył 1798 r. Szwajcaryję, 1800 mianowany został naczelnym wodzem armii włoskiéj, a 1804 r. marszałkiem Francyi. Przeznaczony 1806 na generalnego gubernatora miast hanzeatyckich, zdobył 1807 r. Pomorze szwedzkie. Tutaj popadł w niełaskę u Napoleona. W r. 1814 poddał się Ludwikowi XVIII, gdy ten atoli okazał się niechętnym dla niego, w r. 1815, po powrocie Napoleona, znowu przeszedł na jego stronę, mianowany został parem i otrzymał naczelne dowództwo w południowéj Francyi. Tu długo jeszcze opierał się w Toulonie, zanim się poddał Bourbonom. Nienawidzony od ludu, gdy 1815 r. wracał z Toulonu do Paryża, wpadł w Avignonie w ręce wzburzonéj tłuszczy, która zamordowawszy go, ciało jego utopiła w Rodanie.

Bruneau (Mathurin), sławny oszust, syn szewca z miasteczka Verins; korzystając z podobieństwa rysów twarzy z rodziną Bourbonów, chciał uchodzić za delfina Ludwika XVII, syna Ludwika XVI. Stawiony przed sądem poprawczym, skazany został 1818 na pięć lat więzienia. W r. 1844 zjawił on się znowu w Gujanie francuskiéj, gdzie za tajemny handel niewolnikami powtórnie osadzony został w więzieniu.

Brunehilda, córka Atanagilda, króla Wizygotów hiszpańskich, ur. 534 r., od 568 żona Zygeberta, kr. Austrazyi. Dążąc do złamania potęgi austrazyjskich możnowładców, okazała wiele rozumu, śmiałości, okrucieństwa i żądzy panowania. Mszcząc się za śmierć swéj siostry Galeswinthy, zaślubionéj bratu Zygeberta Chilperykowi, kr. Neustryi, zabitéj przez Fredegundę (ob), namówiła męża do wojny przeciw Chilperykowi, w któréj Zygebert został zamordowany 575, a B. uwięziona. Wypuszczana na wolność toczyła ustawiczne walki to z panami austrazyjskimi, to z Fredegundą i innymi pokrewnymi książęty. Schwytana w końcu przez Klotara II, męczona torturami, przywiązana do ogona dzikiego rumaka i włóczona, zginęła straszną śmiercią 614 r. Zarzucane B. powszechnie zbrodnie i wyuzdana rozpusta, nie we wszystkich spółczesnych źródłach znajdują potwierdzenie. Fortuwat, Grzegórz Turoneński i papież Grzegórz św. są jéj przychylni.

Brunel (sir Marc Isambard), znakomity inżynier, ur. 1769 r. w Hacqueville, w Normandyi, † 1849 r. Służył pierwotnie w marynarce francuskiéj, w skutek rewolucyi opuścił Francyję 1793 i udał się do Nowego Yorku, gdzie wykształcił się na inżyniera cywilnego i kierował urządzeniem fortyfikacyj portowych. W r. 1799 przeniósł się do Londynu, gdzie urządził machinę do wyrabiania krążków dla marynarki i urządził dla niéj w Chatam znakomity tartak, wynalazł machinę do oczyszczania bawełny i in. Najważniejszą atoli pracą, która imię jego uczyniła nieśmiertelnem, było poprowadzenie olbrzymiego tunelu pod rz. Tamizą. Plan do tego wielkiego dzieła przygotował już w r. 1819, budowa jednak rozpoczęła się dopiero 1825, a ukończoną została 1842. W r. 1833 został wice-prezydentem towarzystwa naukowego w Londynie, w r. 1841 baronetem.—**B.** (Isambard Kingdom), syn poprzedniego, również inżynier, ur. 1806 r. w Portsmontb, † 1859 r. Po ukończeniu nauk we Francyi, od r. 1833 zarządzał budową wielkiéj kolei żelaznéj Zachodniéj i zbudował pierwszy olbrzymi statek parowy (Great-Western), po którym, wróciwszy z wojny wschodniéj, gdzie urządził szpital w Renkioi, wystawił drugi, jeszcze większych rozmiarów, sławny Great-Eastern. Budował też hungerfordski most wiszący w Londynie, doki w Cardiff i Sunderland, miał udział w budowie pałacu kryształowego i we wszystkich niemal największych budowlach Anglii.

Brunelleschi (Filip), ur. we Florencyi 1377 r., † 1444 r., jeden z najznakomitszych architektów włoskich. Pracował najpierw u jubilera, lecz obeznawszy się należycie z matematyką i sztukami plastycznemi, poświęcił się architekturze w Rzymie. Najwspanialszą pracą jego jest ogromna kopuła, łącząca cztery nawy kościoła Maryi Panny Kwiecistéj we Florencyi, którą wykonał wśród przeszkód ze strony zawistnych. Z innych robót B. wymienimy pałac Pitti, który Ammanati tylko upiększył. Zwłoki jego złożone są w kościele, który jest wyrazem jego genijuszu, i przed którym w r. 1830 wystawiono mu posąg. Życie jego opisał Moreni 1812; por. też Gnasti „*La copula de Sta Maria di Fiore*" (Flor. 1857).

Brunet (Jakób Karol), ur. 1780 r. w Paryżu, † 1867 r. tamże, znakomity biblijograf, głównie ustalił swą sławę dziełem „*Manuel du libraire et de l'amateur des livres*“ (2 tomy, Paryż 1810; 6 wydanie 1860—64). Oprócz tego ułożył B. kilka wybornych katalogów i dokonał licznych prac monograficznych, jak np. „*Notice sur les différentes éditions des Heures gothiques*“ (Paryż 1834) i „*Recherches bibliographiques sur les éditions de Rabelais*“ (Paryż 1852).—**Brunet** (Piotr Gustaw), ur. 1807 r. w Bordeaux, gdzie dotąd przemieszkuje, odznaczył się także licznemi pracami biblijograficznemi, oraz badaniami nad dyjalektami francuskimi.

Brunetti (Angello), zwany *Ciceruacchio*, ur. 1802 r. w Trastevere, woźnica tamże, wsławił się podczas rewolucyi rzymskiéj 1848—49 r. wrodzonemi zdolnościami i ognistą wymową. W początkach odwracał tłumy powstańcze od nadużyć i nakłaniał je na stronę przychylnego reformom papieża; lecz gdy ten odmówił wypowiedzenia wojny Austryi, B. stanął na stronie powstania i podczas krótkiego trwania rzeczypospolitéj rzymskiéj znakomitą odgrywał rolę. Wszakże był on tylko narzędziem stronnictwa Mazziniego, które, nie potrzebując go już więcéj, strąciło z wysokości. Po zajęciu Rzymu przez Francuzów, B. uszedł do Francyi, a stąd na Wschód.

Bruni (Leonard), zwany także *Bruno* lub *Brunus*, ur. 1369 r. w Arezzo i stąd inaczéj jeszcze, nazywany *Aretino*, sprawował od 1405 r. rozmaite urzędy przy kuryi rzymskiéj, następnie pozyskał prawo obywatelstwa we Florencyi, był sekretarzem stanu rzeczypospolitéj i † 1444 r. Z licznych pism jego, oprócz „*Historiae Florentinae*“ (Wenecyja 1610) i kilku łacińskich tłumaczeń autorów greckich, „*Commentarius rerum suo tempore gestarum*“ (Wenecyja 1476) i „*Epistolae familiares*“ (1572), oraz włoskie bijografije Dantego i Petrarki są godniejszemi wzmianki. Sławna jego nowella: „*De amore Guistardi et Sigismundae filiae Tancredi*“ niejednokrotnie była tłumaczoną i przekładaną na języki włoski i francuski.

Brünings (Krystyjan), znakomity budowniczy wody holenderski, ur. 1736 r. w Neekarau, w Palatynacie, † 1805 r.; mianowany był 1769 r. generalnym inspektorem grobel. Pod jego kierunkiem poprawiono ogroblowanie jeziora Haarlemskiego, zbudowano kanały Wahalski i Pannerdeński i t. p. Życie jego opisał Conrad (1807).

Brunn (Henryk), zasłużony archeolog niemiecki, ur. 1822 w Wörlitz, w ks. Anhalt. W kilku podróżach do Włoch zajmował się zbieraniem starożytnych napisów i badaniami etrus ich starożytności; czas jakiś był sekretarzem instytutu archeologicznego w Rzymie, a od r. 1865 jest profesorem przy uniwersytecie i konserwatorem gabinetu monet w Monachijum. Z uczonych prac jego najważniejsze: „*Geschichte der griechischen Künstler*“ (2 t. Stuttg. 1853—59) i „*I relievi delle urne etrusche*“ (1 t. Rzym 1870). Oprócz wielu prac mniejszych amieszcza liczne rozprawy w „*Annali*“ instytutu archeologicznego i innych czasopismach.

Brünn, ob. Berno.

Brunnen, wieś z portem w szwajcarskim kantonie Schwytz, przy ujściu Mnotty do jeziora Czterech Kantonów, ma łącznie z gminą Ingenbohl 1600 m. Tu powstał pierwszy związek kantonów Schwytz, Uri i Unterwalden, celem oswobodzenia się od panowania austryjackiego, pierwotnie zawarty na lat 10, a 9 Grudnia 1315 potwierdzony na wieczne czasy.

Brunner'a aparat, przyrząd służący do oznaczania składu powietrza. Składa się z aspiratora (ob.) i szeregu rurek napełnionych potażem gryzącym, amiantem napojonym kwasem siarczanym, fosforem; powietrze, przechodząc przez te rurki, pozostawia w nich kwas węglany, wodę, tlen, a do aspiratora wchodzi tylko azot. Stąd można poznać wagę wszystkich tych części składowych powietrza atmorysferycznego, znajdujących się w danéj jego objętości (ob. atmosfera).

Brunnow (Ernest Jerzy), ur. 1796 r. w Dreźnie, przez krótki przeciąg czasu asesor tamecznéj regencyi, † 1845 r. Jako nowelista i liryk, ogłosił drukiem: „*Dichtungen*“ (Drezno 1833); „*Die neue Psyche*“ (Bunzlau 1837); „*Der Troubadour*“ (2 t. Drezno 1839), i „*Ulrych von Hutten*“ (3 t. Lipsk 1842—43). Był gorliwym zwolennikiem Hannemanna i pisał wiele w przedmiocie homeopatyi. Jego „*Wykład reformy sztuki lekarskiéj*“ wyszedł po polsku 1826 w Warszawie.— **Brunnow** (Ernest Filip, baron von), brat poprzedniego, ur. w Dreźnie 1797 r. dyplomata rossyjski. Znajdował się na kongresach w Opawie, Lublanie i Weronie, od r. 1840 był posłem przy związku Niemieckim i w Londynie, a 1856 r. znajdował się z hrabią Orłowem na kongresie w Paryżu. Od r. 1857 był posłem przy dworze pruskim, a od r. 1858 jest ambasadorem w Londynie.

Bruno *Wielki*, arcybiskup koloński, książę Lotaryński, trzeci syn Henryka I, króla niemieckiego, † 965 r. w Rheims. Mąż uczony, był jednym z najgodniejszych przedstawicieli kościoła rz.-kat. za panowania swego brata cesarza Ottona W., któremu jako arcykanclerz cesarski towarzyszył 951 r. w pierwszéj wyprawie do Włoch. W r. 954 nadał mu Otton godność księcia Lotaryngii, na miejsce buntowniczego zięcia Konrada. Czyt. Ruetgera, „*Vita Brunonis*“ w dziele Pertz'a „*Monumenta Germaniae historica*“ (t. 4).

Bruno (święty), zwany apostołem Prusaków, ur. w połowie X w. w Querfurcie, kanonik magdeburgski, założyciel kościoła w Querfurcie, towarzyszył cesarzowi Ottonowi III 996 r. do Rzymu. Po śmierci ś. Wojciecha udał się do Polski, a następnie 1008 r. do ludów pogańskich, gdzie w pobliżu granicy litewskiéj został zabity 1009 r. wraz z 18 swymi towarzyszami. Wiadomość o nim mieści się w Bielowskiego „*Monumenta Poloniae historica*“ (t. 1), gdzie jest także zamieszczona bijografija Ś-go Wojciecha, napisana przez B.

Bruno (święty), założyciel zakonu kartuzów, ur. około 1035 r. w Kolonii, rektor szkoły katedralnéj

i kanclerz w Rheims. Zgorszony nieprzyzwoitém życiem swojego arcybiskupa, usunął się z kilku przyjaciółmi w okolicę górzystą pod Grenoblą, zwaną *la Chartreuse*. Jego dawny uczeń, papież Urban II, ofiarował mu biskupstwo w Reggio, ale B. odmówiwszy jego przyjęcia, prosił o pozwolenie założenia nowego klasztoru kartuzów w Kalabryi, w pustyni zwanéj della Torre. Otrzymawszy na to żądane przyzwolenie, wykonał powzięty zamiar i tutaj † 1101 r. Kanonizacyja jego nastąpiła dopiéro w r. 1628. Pisma jego wyszły w Kolonii 1610 r. Kazania wydane pod jego imieniem mają być ś. Brunona z Segni.—Jego współczesny, *Bruno*, zakonnik w jednym z klasztorów saksońskich, jest autorem dzieła ważnego pod względem historycznym p. t. „*Historia belli Saxonici*," zamieszczonego w Freher'a „*Scriptores rerum Germanorum*" (tom 1-szy).

Bruno (*Giordano*), ur. się 1548 r. w Noli, w Neapolitańskiém. W Neapolu odebrał wykształcenie naukowe, następnie wstąpił do zakonu dominikańskiego. Tu nie trwał długo jego pobyt; różnica jego poglądów z dogmatami religijnymi zniewoliła go do tajemnego opuszczenia zakonu. W ciągu lat kilkunastu przebywał już to we Włoszech, już to we Francyi, Anglii i Niemczech. W czasie pobytu w Londynie przypada napisanie komedyi: „*Il Candelajo*," oraz innych pism, których wpływ pokazuje się w utworach Shakespeare'a, mianowicie w Hamlecie. R. 1592 przybył do Wenecyi, gdzie uwiadomiona o jego pobycie inkwizycyja w więzieniu go zamknąć, a następnie do Rzymu odstawić kazała. Po kilkoletniém więzieniu poniósł śmierć męczeńską na stosie r. 1600, ponieważ niechciał odwołać swéj nauki. Połączone Włochy uczciły pamięć B. pomnikiem w Neapolu, przed którym 7 Stycznia 1865 r. studenci spalili encyklikę papieską. Pogląd B. na świat jest następujący. Świat jest nieskończony pod względem czasu w przestrzeni, nasz system słoneczny stanowi tylko małą cząstkę jego. Przyczyną świata jest Bóg; którego przymiotami są: wszechmocność, mądrość, i miłość. B. znosi dualizm między formą i materyją, która już ma w sobie zarodki formy. Pierwiastkami wszechrzeczy są monady; dusza jest także monadą, ona jest wieczną, podobnie jak i ciała co do swéj substancyi. Bóg jest monadą, jest początkiem wszechrzeczy i wszystko w sobie obejmuje. Troistość Boga redukuje Bruno do trzech przymiotów: wszechmocy, miłości i mądrości. Jakkolwiek wiele z tych zdań B. późniéj dopiéro przez naukę zostały stwierdzone, nadmienić należy, że nie doszedł on do nich drogą ścisłego metodycznego badania. Wyobraźnia jego uzupełniała szczęśliwie pierwsze odkrycia naukowe, na początku nowożytnych czasów poczynione. Bruno pisał po włosku i po łacinie. Z dzieł jego ważniejsze: „*Della causa principio ed uno*" (Wenec. 1584); „*Del infinito universo e modi*;" „*De compendiosa architectura et complemento artis Lullii*" i inne pisma włoskie wydane zostały przez Ad. Wagner'a (Lipsk 1829); część zaś łacińskich p. A. F. Gfroerer'a (Stuttgard, 1839). O B. pisali F. H. Jacobi, Schelling, Steffens, Falkson (w formie powieści), M. Carrière i inni.

Bruns *Wiktor*, znakomity chirurg niemiecki, ur. w Helmstedt. W 1812 r. ukończywszy w Tübingen nauki lekarskie, zwiedził wiele klinik, następnie wykładał anatomię i chirurgię w anatomo-chirurgicznem kolegium w Brunświku, a od r. 1848 prowadzi klinikę chirurgiczną w Tübindze. Napisał: „*Handbuch der practischen Chirurgie*" (2 t. Tüb. 1854—60); „*Chirurgischer Atlas*" (1853) i wiele rozpraw. Pierwszy wykonywał operacyje w krtani pod laryngoskopem z najlepszym skutkiem.

Brunsberga, ob. Braunsberg.

Brunswick albo **Lherie**, właściwie **Lévy** (Leon), pisarz dramatyczny francuski; ur. 1805, † 1859. Pracował w kilku dziennikach i napisał znaczną liczbę sztuk teatralnych, z których kilka przetłumaczono i dla sceny naszéj, a mianowicie: „*Piwowar z Preston*" (libreto), „*Pocztylijon z Longumeau*" (libreto) przez Jasińskiego; „*Synowie Hajmona*" (libreto) p. Anczyca; „*Zaręczyny przed frontem*" (Aśnikowskiego); „*Oberża pod koszem kwiatów*" (libreto) przez Krzesińskiego; „*Dom nadleśnego*" przez Halperta; „*Pomysł nowy*" przez Sygietyńskiego; „*Siddons, aktorka angielska*" przez Pawłowskiego i t. d.

Brunświk (Braunschweig), księstwo w półn. Niem., należące do cesarstwa Niemieckiego, obejmujące 67 mil kw. Składa się z dwu głównych części, a mianowicie księstw: Wolfenbüttel i Blankenburg, oraz kilku małych cząstek; ograniczone jest prawie ze wszech stron Prusami, a głównie prowincyjami Saską i Hanowerską. Cały kraj podzielony jest na 6 obwodów, z których samo księstwo Wolfenbüttel zawiera 5; szósty obwód tworzy księstwo Blankenburg. Północna część kraju należy pod względem *ustroju pionowego* do niziny północno-niemieckiéj, która tu 150—200 st. nad poziom morza jest wzniesiona i przerznięta kilku łańcuchami pagórków, dochodzącymi niekiedy od 700—1000 stóp wysokości. W południowéj części przechodzi Harz i należące do niego wzgórza. Najwyższy wierzchołek Harzu stanowi tu góra Wurmberg (3040 st.). *Rzeki* w B. po większéj części należą do systematu Wezery, która dotknąwszy zachodniéj części kraju, kilka mil w księstwie przepływa i przyjmuje Aller z jego dopływami: Ocker i Lejną. *Klimat* tu przeważnie zależny od wzniesienia, dlatego część przerznięta Harzem jest zimniejsza i klimat ma surowszy, niżeli północna nizina, w któréj średnia temperatura wynosi prawie + $7\frac{1}{2}^0$ R. *Grunt*, z wyjątkiem kilku okolic w Harzu, bardzo urodzajny; uprawiają wiele zboża, kartofli, lnu i chmielu. Harz jest bogaty w wspaniałe lasy, złożone z drzew iglastych i prześlicznych buków. Chów bydła wysoko tu rozwinięty, a w strumieniach Harzu znajdują się pstrągi. Z ogólnéj powierzchni gruntu przypada 31,8 procent na lasy, 32,7 na grunta uprawne, 22,8 na pastwistka, 4,5 na łąki, reszta na nieużytki. Z produktów górnictwa znajdują się: żelazo, ołów, miedź, srebro, marmur, piaskowiec, węgle kamienne i sól. *Przemysł*. Pod względem rękodzielniczym, przędzalnie lnu i tkactwo mają główne siedlisko

w powiatach Holzminden, Gandersheim i Wolfenbüttel, chociaż obok tego i wreszcie kraju obficie się znajdują. Pończosznictwo w okolicach Ottensteinu bardzo jest upowszechnione. Ważniejsze artykuły przemysłu są: papier, wyroby szklanne i zwierciadła w licznych bardzo hutach, porcelana, wyroby drewniane, cukier z buraków; inne zaś fabryki znajdują się głównie w Brunświku i Schöningen. Znakomitą jest także fabrykacyja metalów w okręgach górniczych Harzu. Maszyny budują się najwięcéj w Zorge. Stosunki handlowe Brunświku nie są wprawdzie bardzo obszerne, zawsze przecież uważać je można na nader pomyślne dla kraju. Miasto Brunświk jest ważnym punktem handlowym; Holzminden zajmuje pod tym względem drugie miejsce. *Handel* ma na posługi dobre komunikacyje, szczególnie koleje żelazne w półn. części kraju. Mieszkańcy, w liczbie 312,700, są po większéj części wyznania augsburgskiego (98%), $^1/_2$% stanowią reformowani, 1% katolicy resztę żydzi. Na prowincyi mówią dyjalektem zwanym plattdeutsch, w miastach zaś i mieszkańcy oświeceńsi używają bardzo czystéj niemiecczyzny. Co do *oświaty* to wyborne wyższe zakłady naukowe i szkoły ludowe, są tutaj doskonałym do niéj bodźcem i środkiem; mianowicie też urządzenie szkół wiejskich jest rzeczywiście wzorowe; znajduje się tu bowiem 460 szkół ludowych. W miejsce istniejącego do 1809 r. w Helmstedt uniwersytetu krajowego, mieszkańcy księstwa Brunświckiego korzystają z sąsiednego uniwersytetu w Getyndze. Z wyższych zakładów naukowych, pomiędzy innemi, znajduje się tutaj: Collegium Carolinum w Brunświku, to jest szkoła politechniczna, pięć gimnazyjów, szkoła górnicza w Holzminden, szkoła agronomiczna w Schöppenstedt. Ważne i bogate materyjały naukowe mieszczą się w wielkiéj biblijotece w Wolfenbüttel. *Forma rządu* w księstwie Brunświckiém jest monarchiczno-konstytucyjna. Zasadniczą ustawą państwa są rozporządzenia stanów z 12 Paźdz. 1832 r., tudzież prawa z 22 i 23 Listop. 1851 r. Zgromadzenie narodowe składa się z 46 deputowanych, (to jest 10 z miast, 12 z gmin wiejskich, 21 z najwyżéj opodatkowanych i 3 z kościoła ewangelickiego) wybieranych na lat 6. Tron jest podług prawa starszeństwa sukcesyjny w prostéj linii męskiéj domu Brunświk-Wolfenbüttel. Najwyższą władzą administracyjną jest odpowiedzialne ministeryjum stanu, złożone z trzech głosujących członków. Najwyższą instancyją sądowniczą jest najwyższy sąd apelacyjny i kasacyjny w Wolfenbüttel, oprócz tego jest 6 sądów obwodowych i 23 sądy niższe. Sprawami kościoła ewangelickiego zawiaduje konsystorz, istniejący w Wolfenbüttel, tudzież 6 generalnych superintendentów w tyluż generalnych inspekcyjach. Księstwo Brunświckie posiada jeden tylko order Henryka Lwa, ustanowiony 1834 r. Trzyletni budżet na lata 1870—72 wynosił 6,221,400 tal.; dług krajowy dochodził w 1871 do 25,364,884 tal. Wojska brunświckie zaliczają się do X korpusu hanowerskiego armii cesarstwa Niemieckiego i składają się z jednego pułku piechoty, jednego pułku huzarów, dwu batalijonów landwery i jednéj sześciofuntowéj bateryi artyleryi o 4 działach.

Historyja. Brunświk powstał z alodyjalnych posiadłości książąt saskich domu Welfów, które Henryk Lew, utraciwszy księstwo, napowrót 1194 r. odzyskał. Jego synowie podzielili się krajem 1203 w ten sposób, że Henryk otrzymał Ditmar, Hadeln, Warsten, Stade i posiadłości w Bremie i Verden, Hannower aż do Getyngi, zachodnią część Lüneburgskiego, Eimbeck i Eichsfeld; Otto, późniejszy cesarz Otto IV, pozyskał właściwy Brunświk z Dolnym Harzem; Wilhelm, prowincyje nad Elbą, wschodnie Limburgskie i wyższy Harz. Tylko syn Wilhelma, Otto Dziecię, poprowadził tę linjię w dalszych potomkach i po długich sporach dostał od cesarza 1235 w lenność księstwo Brunświckie. Po jego śmierci (1252) panowali jego synowie: Albrecht (Longus) i Jan, najprzód wspólnie, potém w r. 1267 rozdzielili między siebie te kraje. Albrecht założył starszą liniję Wolfenbüttel i umierając (1279) zostawił trzech synów, którzy początkowo także wspólnie rządzili, lecz w r. 1286 nowy pomiędzy sobą zrobili podział: a) Henryk (Cudowny) założył liniję *Grubenhagen*, która w r. 1596 wygasła. Do niéj należeli *Filip I*, który 1534 zaprowadził reformacyję, i jego syn Ernest III (1551—67), który okazywał wielkie przywiązanie do reformacyi i odznaczał się mądrym rządem; b) linija *Gettyngeńska* poczyna się z jéj założycielem Albrechtem II, a kończy na Ottonie Jednookim; c) linija *Wolfenbüttelska*, założoną została przez Wilhelma, trzeciego syna Albrechta, ale kiedy ten już 1292 umarł bezdzietnie, kraj dostał się Albrechtowi II (Tłustemu) z Getyngi, po nim Ottonowi Łagodnemu, a gdy po jego śmierci (1344) bracia do nowych przystąpili działów, Wolfenbüttel przeszedł w posiadanie Magnusa, który liniję tę odnowił. Jego syn i następca Magnus II (Torquatus) odziedziczył (1369) po bracie swoim Ludwiku prawo następstwa w krajach *starszego domu Lüneburgskiego*, który 1267 założony został przez Jana, młodszego brata Albrechta I (Longusa), lecz w r. 1369 także wygasł. Wtedy wynikła lüneburgska wojna sukcesyjna, podczas któréj Magnus poległ w bitwie pod Leveste (1373). Jego synowie założyli *średnią liniję Brunświcką i Lüneburgską*, a mianowicie: Henryk, dom Brunświcki, Bernard zaś dom Lüneburgski. Średni dom Brunświcki podzielił się na linije: *Kalenburgską*, wygasłą 1584, i *Wolfenbüttelską*, wygasłą 1643. Z niéj to pochodził pyszny Henryk Młodszy, gwałtowny przeciwnik reformacyi, jego syn Julijusz, gorliwy jéj zwolennik i założyciel uniwersytetu w Helmstedt i syn jego, uczony Henryk Julijusz (1613). W średnim domu Lüneburgskim potworzyły się wprawdzie także linije poboczne *Brunświk-Harburg* i *Brunświk-Gifhorn*, lecz te wkrótce wygasły, tak że Ernest Wyznawca († 1546) cały kraj zjednoczył. Z jego synów, młodszy Wilhelm był założycielem *nowéj linii Brunświk-Lüneburg*, która do 1866 dzierżyła królestwo Hanowerskie, Henryk zaś założył dzisiejszy dom *Brunświcko-Wolfenbüttelski* i † 1598. Po nim nastąpił jego

syn Julijusz Ernest, a potém brat jego August, którego *Senex divinus* nazywano, † 1666. Z jego synów panowali: Rudolf August i od 1685 Antoni Ulryk w Wolfenbüttel. Gdy atoli synowie tego ostatniego bez potomstwa męskiego poumierali, nastąpiła po nich linija trzeciego brata Ferdynanda Albrechta. (Stąd linija *Brunświk-Bevern*). Wnuk tego ostatniego, Karol, panował wprawdzie świetnie, lecz nieogiędnie, bo niesłychanie był rozrzutnym, a szkodliwe następstwa jego rządów odwrócił szczęśliwie syn jego Karol Wilhelm Ferdynand, panujący od 1780, zmarły po bitwie pod Jeną. Wtedy to Brunświk wszedł w skład królestwa Westfalskiego aż nareszcie w r. 1813 Fryderyk Wilhelm, który także i księstwo Oleśnickie na Szląsku odziedziczył, powrócił do jego posiadania na krótki tylko przeciąg czasu, bo niezadługo potém zginął w bitwie pod Quatrebras. W imieniu jego małoletniego syna, książę regent Wielkiéj Brytanii sprawował regencyję, w ciągu któréj 1820 przyszło do skutku przysięgłe zgromadzenie stanów narodowych. W r 1823 książe Karol sam objął rządy, gdy tymczasem brat jego Wilhelm otrzymał Oleśnicę. Karol popadł w niezgodę z dawnym swoim opiekunem, z ówczesnymi ministrami i ze stanami, postępował za zdaniem fałszywych doradców i 7 Września 1830 ściągnął na siebie formalne wygnanie. Rządy objął zrazu tylko zastępczo, późniéj atoli z przyzwoleniem stanów i magnatów stanowczo książę Wilhelm. Za niego to ustanowioną została 1832 r. ustawa zasadnicza Brunświku, która w r. 1848 chwilowym, a 1851 stalszym, dotąd jeszcze obowiązującym, uległa zmianom. W r. 1849 Brunświk przystąpił także do Związku Celnego. Podczas wojny pruskoaustryjackiéj 1866 jakkolwiek B. zapóźno dostarczył Prusom swój kontynges, zachował przecież samodzielność polityczną, wszedł do Związku Północno-Niemieckiego, a 1871 r. w skład cesrstwa Niemieckiego, mając w radzie związkowéj 2 głosy, a w sejmie 3 deputowanych. Panujący obecnie książę Wilhelm jest nieżonaty, więc, podług prawa familijnego, księstwo powinno przejść do familii domu Hanowerskiego, przeciw czemu zawczasu już agituje rząd prusski. Porów. Hanemann'a „*Geschichte der Lande B. und Lüneburg*" (3 t., Getynga 1855—57) i Schaumann'a „*Handbuch der Geschichte der Lande Hannover und B.*" (Hannov 1864).

Brunświk, (po niem. Braunschweig), m. st. księs. Brunświckiego, nad rz. Ocker, ma 50,360 m. (nie licząc ludności wojskowéj 1023); w ogóle nosi jeszcze na sobie piętno starożytności. Ważniejsze budowle miasta są: zamek rezydencyjonalny książęcy, zbudowany przez Ottmera; katedra, czyli kościół ś. Błażeja, wzniesiony 1173 pod panowaniem Henryka Lwa, w pobliżu którego na placu zwanym Burgplatz, stoi lew bronzowy, wzniesiony 1166 r. przez tegoż księcia; gotycki ratusz (odnowiony 1852); kościoły: ś. Andrzeja i ś. Katarzyny; nowy teatr, otwarty w r. 1861; wspaniały banhof, posąg Lessinga (1553), kolumna żelazna (64 st. wysoka), wystawiona na pamiątkę książąt Karola Wilhelma Ferdynanda i Fryderyka Wilhelma. Oprócz władz rządowych znajdują się w Brunświku Collegium-Carolinum, kolegijum anatomiczno-chirurgiczne, gimnazyjum i t. d., muzeum (mianowicie obrazów). Przemysł fabryczny miasta jest znamienity; na szczególną wzmiankę zasługują tak zwane Mumme (silne piwo), pierniki, miód i kiełbasy. Znaczny handel tutejszy wspierają głównie dwa jarmarki, dwa targi na wełnę i inne instytucyje kredytowe. Miasto leży w bardzo przyjemném położeniu. Brunświk, o którym starożytne dokumenta już w roku 1031 wspominają, otrzymał od Henryka Lwa prawa miejskie; późniéj podnoszące się coraz więcéj miasto przystąpiło do związku Hanzeatyckiego i zakwitło szczególniéj pod koniec XIV w. Skutkiem trzydziesto-letniéj wojny podupadło znacznie i wszczęły się niezgody pomiędzy jego radą, a mieszczaństwem, tak że z łatwością przyszło księciu Rudolfowi Augustowi 1671 r. opanować całe miasto. Od tego czasu podźwignęło się ono nadzwyczajnie, mianowicie téż od roku 1753, kiedy książę Karol wybrał je na swoją rezydencyję. Za czasów królestwa Westfalskiego Brunświk był drugą stolicą kraju od 1807—13.

Brunus (Jerzy), zwany także *Braunem*, geograf niemiecki, żyjący w końcu XVI i na początku XVII w., wydał z Franciszkiem Hogenbergiem dzieło p. t. „*Theatrum Urbium praecipuarum mundi*" (6 tom., Kolonija 1593—1613), z rycinami, przedstawiającemi widoki znaczniejszych miast w Europie, między któremi jest 18 polskich.

Brus (Antoni), ur. 1518 r. w Mohelnicy, w margr. Morawskiém, † 1580 r.; pierwszy arcybiskup rz.-kat. pragski po czasach husyckich od r. 1561. Będąc spowiednikiem cesarza Ferdynanda, został biskupem wiedeńskim. Jako arcybiskup pragski starał się zjednoczyć utrakwistów z kościołem rz.-kat. Na soborze trydenckim on pierwszy doradził, aby laikom dozwolić komunii pod dwiema postaciami. Gorliwie starał się o zaprowadzenie dawnéj karności pomiędzy duchowieństwem; względem inowierców zachowywał się umiarkowanie. Usiłował odbyć synod prowincyjonalny, ale na to cesarz Maksymilijan nie pozwolił. Pisywał różne poezyje po łacinie.

Brus, w handlu drzewnym kloc sosnowy 16 do 18 stóp długi, do ostrego kantu obrobiony.

Brusiłów, m. w pow. Radomyślskim, w gub. Kijowskiéj, nad rz. Zdwiżą, założone 1574 r. ma 5400 m. Pałac Czackich, w którym Felix Czacki, podczaszy wielki koronny, † d. 2 Czerwca 1790 r.

Bruśnik, wioska w Galicyi, w ziemi Sądeckiéj, koło Bobowéj i Bukowca. Są tu obszerne pieczary, w których przed wiekami ukrywać się mieli zbójcy z wielkimi skarbami. W kościele tutejszym pokazują drzwi żelazne, niegdyś wyjęte podobno z tych pieczar.

Brussa (po turecku *Bursa*, w starożytności *Prusa*), miasto w tureckim ejalecie Anadoli, w Azyi mniejszéj, u stóp Olimpu, liczy 60,000, a wraz z obwodem 103,000 m., jest stolicą metropolity grecko-kat., arcybiskupa ormijańskiego, i gubernatora tureckiego. Nader ożywionego handlu i przemysłu

tutejszego głównym przedmiotem są towary jedwabne. B. miała być założoną przez Hannibala; przez długi przeciąg czasu była stolicą Bitynii a dla Turków ważne ma znaczenie jako gniazdo państwa Osmanów, którego założyciel Osman tu się najprzód utwierdził. Była ona stolicą sześciu sułtanów przed zdobyciem Konstantynopola. Pomniki budowlane z onéj epoki ucierpiały bardzo z powodu gwałtownego trzęsienia ziemi, jakie tu miało miejsce w r. 1855. Abd-el-Kader przebywał tutaj w latach 1853—55.

Brusznica (bot.), ob. Borówka.

Bruteno lub **Pruteno**, postać bajeczna, z podań ludowych zapewne przeszła do kronik. Miał być B. pierwszym naczelnikiem i najwyższym kapłanem starożytnych Prusaków; w stolicy Ramowe, znękany niezgodami swego narodu, na stosie poniósł śmierć dobrowolną.

Bruttium lub **Bruttia**, południowy cypel Włoch, dzisiejsza *Calabria ulteriore*, kraina pierwotnie zamieszkana przez Lukanów (Bruttyjów), których później Grecy w środek kraju wyparli, a na ich miejsce założyli kwitnące osady jak Krotona, Lokri, Regium i t. d., i niezależność swoją względem Rzymian aż do drugiéj wojny punickiéj utrzymać zdołali.

Brutto (Jan Michał), historyk XVI w., ur. w Wenecyi 1520 r. Stefan Batory sprowadziwszy go do Polski 1575, mianował swoim historyjografem, i uważając za domownika, przestawał z nim poufale. Po śmierci Stefana Brutto opuścił Polskę. Oprócz innych dzieł historycznych napisał pod nazwiskiem Flaminiusa: „*Nobilius Flaminius Italus. De rebus gestis Stephani Regis Poloniae contra M. Moschorum Ducem narratio*“ (Rzym 1582), oraz „*Philippi Callimachii vitae brevis descriptio*“ (1529), co później wydał pod zmienionym tytułem: „*De rebus gestis a Vladislai Polonorum atque Hungarorum Rege*“. (Rzecz przełożona na język polski przez Michała Gliszczyńskiego w Warsz. 1854).

Brutto (z włosk. *nieczysty*), wyraz używany w handlu na oznaczenie cyfr ogółowych, nierozsegregowanych. Waga B. znaczy wagę towaru wraz z ambalażem. Dochód B. znaczy dochód całkowity bez potrącenia z niego poniesionych wydatków. Sam dochód stanowi dochód *netto*.

Brutus (Lucyjusz Junijusz), syn Marka Junijusza i córki króla rzymskiego Tarkwinijusza Starego. Zmyśloném obłąkaniem (dla tego nazwany Brutus, *głupi*) ocaliwszy się od śmierci, jaką cała jego rodzina z rozkazu Tarkwinijusza Pysznego, obawiającego się jéj roszczeń do tronu, poniosła, po tragicznéj śmierci siostry swojéj Lukrecyi, pomścił jéj zgon wygnaniem królewskiego domu Tarkwinijuszów i nadał Rzymowi, którego zarazem pierwszym został konsulem, ustawę republikańską. Niezłomny w zasadach swoich i woli, czego dał dowód skazaniem na śmierć własnych dwu synów, spiskujących przeciwko rzeczypospolitéj, odznaczył się także i w wojnie jako waleczny rycerz. Podczas wojny wznieconéj przez Tarkwinijusza spotkawszy się z synem jego Arnusem, dopóty obaj walczyli, aż polegli na miejscu 509 przed Chryst. Niektóre szczegóły jego życia (np. głupota) są utworem podań.

Brutus (Marek Julijusz), naczelnik sprzysiężenia przeciw Julijuszowi Cezarowi, ur. 85 przed Chr., syn Marka Junijusza Brutusa i siostry Katona z Utyki, przysposobiony przez brata swéj matki z imieniem *Caepio*, mąż Porcyi, córki swego adoptowanego ojca. Lubo był stronnikiem partyi oligarchicznéj, Cezar był mu jednak bardzo przychylnym, mianował go namiestnikiem Gallii Cyzalpińskiéj, a następnie pretorem rzymskim. Z tém wszystkiem Brutus ujęty przez swego szwagra Kassyjusza, stanął na czele spisku przeciwko zmierzającemu do nieograniczonego samowładztwa Cezarowi. Gdy nareszcie Cezar zginął, Brutus wraz z innymi spiskowymi uszedł z Rzymu, trzymał się przez pewien przeciąg czasu z armiją swoją, wzmocnioną przez Pompejanów w Macedonii, aż nareszcie został pokonany w bitwie pod Philippi 42 prz. Chr. przez legijony Oktawijana i Antonijusza. Zwątpiwszy o swéj sprawie, mając 40 lat wieku, życie sobie odebrał.— **Brutus** (Decyjusz Junius), powiernik Cezara, należał także do wyżéj wspomnianego sprzysiężenia, a nawet on nakłonił Cezara do pójścia przed śmiercią na posiedzenie senatu. Po zamordowaniu dyktatora trzymał się jeszcze czas jakiś w Gallii, ale w końcu zabity został przez jednego z miejscowych książąt.

Bruxella v. **Bruksella** (po franc. **Bruxelles**, po niem. **Brüssel**), stolica kr. Belgijskiego, jedno z najpiękniejszych miast w Europie, nad rz. Senną i kan. Skaldy, za pośrednictwem którego utrzymuje się komunikacyja z Antwerpiją i morzem Północném; dzieli się na *wyższe*, położone na wzgórzu wspaniale zabudowane i *niższe* miasto. Ta ostatnia część Brukselli, licznymi przerznięta kanałami, zamieszkała jest przez przemysłowców i ludność wyrobniczą, pierwsza zaś mieści w sobie świat wykwintny i zamożny. Na miejscu dawnych wałów zaprowadzone teraz zostały prześliczne bulwarki, okalające całe prawie miasto. Pośród wielu pięknych placów, odznaczają się głównie plac królewski z pomnikiem Gotfryda de Bouillon, plac ratuszowy, plac mennicy, plac męczenników, na którym spoczywają zwłoki poległych w rewolucyi 1830, place du-grand-Sablon, plac barykad z pomnikiem Vesaliusa i plac kongresowy. Środek miasta ozdabia wielki park publiczny, 13 hektarów zajmujący, ozdobiony mnóstwem posągów marmurowych. Godnemi uwagi budowlami, w które Bruksella bardzo jest bogatą, są następujące: wielki i wspaniały kościół katedralny ś. Guduli, ś. Michała z pięknemi malowaniami na szkle, kościół ś. Jakóba, kościół Nôtre-Dame-de-la-Chapelle i Nôtre-de-Finisterre, kościół ś. Katarzyny i kościół des Sablon, wreszcie kościół N. Panny (rozpoczęty 1861 r.); z innych zaś budowli zasługują na uwagę: wystawiony w stylu gotyckim 1401—42 ratusz, z wieżą wysoką 370 stóp, na któréj szczycie stoi miedziana, 17 stóp wysoka statua archanioła Michała; pałac królewski z ogromnymi wewnątrz

skarbami sztuki malarskiéj; dawny pałac księcia Oranii, dzisiaj własność rządowa; pałac księcia Aremburg, ze znakomitą galeryją obrazów; pałac narodowy, w którym się odbywają posiedzenia izby deputowanych; wielki pałac przemysłu, z biblijoteką rządową (160,000 tomów, 21,980 rękopisów) i nieustającą wystawą płodów przemysłu i kunsztów; obserwatoryjum, gmach starożytny, pamiętny w historyi jako więzienie hrabiów Egmonta i Hoorna i t. d. Bruksella bogatą jest w wyższe, po większéj części wzorowo urządzone zakłady i zbiory naukowe wszelkiego rodzaju; posiada bowiem tak zwany wolny uniwersytet, akademiję medyczną, szkołę weterynaryi, wielką biblijotekę miejską (140,000 tomów), akademiję nauk i kunsztów, szkołę wojskową, szkołę rzeźbiarzy, malarzy i budowniczych, galeryję obrazów, konserwatoryjum muzyczne. Liczba mieszkańców z początkiem roku 1866 wynosiła 189,340, a z przedmieściami 286,000. Handel i przemysł niezmiernie tu jest ożywiony. Ważniejsze wyroby fabryk tutejszych są: koronki, blondyny, towary galanteryjne i pasamoniczne, wyroby złote i srebrne, kapelusze, papier, powozy i meble wykwintne. Drukarstwo, z powodu ograniczenia przedruków, upadło nieco w ostatnich czasach.

Bruyn (Korneli de), znakomity malarz holenderski, ur. w Haadze 1652, uczył się malarstwa w Rzymie, podróżował po Włoszech, Azyi Mniejszéj, Egipcie i Archipelagu greckim; późniéj żył w Wenecyi, nareszcie 1693 powrócił do Niemiec. W latach 1701—8 zwiedził Rossyję, Persyję, Indyje, Ceylon i inne wyspy azyjatyckie. Opisy tych jego podróży ozdobione są pięknymi rysunkami, † 1719 w Utrechcie.

Bruys (Piotr de), ksiądz rz.-katolic. Stanąwszy na czele Manichejczyków, wypędzonych z Azyi, działał zbrojnie przeciwko księżom w Lombardyi i Francyi przez lat 25. Palił krzyże i obrazy, a schwytany w Langwedocyi, został spalony 1147 r. w m. St. Cyll. Około r. 1120 napisał dzieło *l'Antechrist*. Potępiał chrzest dzieci i dogmat co do obceności Chrystusa w eucharystyi. Jego zwolennicy nazywali się *Brusyjanani* lub *Petrobrusyjanami*.

Bry (Dirk de), ur. 1528 w Liege, † 1598, złotnik i rytownik. Założył około 1570 r. w Frankfurcie handel utworów sztuki i księgarnię, z któréj wyszło wiele pięknych miedziorytów, a między nimi „*Collectio peregrinationum in Indiam orientalem et occidentalem*“ (25 tomów 1590—1634). Zakład ten utrzymywali daléj jego synowie Jan Teodor († 1623) i Jan Izrael wspólnie z Maciejem Marianem.

Brya (*Odrzyn*), rodzaj roślin motylkowatych, obejmujący drzewa w Ameryce. *B. ebenus* o drewnie ciemnem i mocnem, wysoko szacowanem w Europie na wyroby. Kwiaty i owoce używają się jako środek przeczyszczający.

Bryant (Jakób), ur. 1715 w Plymouth, od 1756 sekretarz księcia Malborough, † 1804; znakomity uczony angielski, którego celniejsze pisma są: „*A new system of ancient mythology*“ (1774—76) i „*Treatise on the authenticity of the scriptures*“ (1792).

Bryant (William Cullen), ur. 1794 w Hampshire, w Massachusetts, pierwotnie adwokat w Nowym Yorku, jeden z celniejszych poetów amerykańskich. Z utworów jego godniejszymi wzmianki są: „*The embargo*“ (1808); „*Thenatopsis*“ (1821); „*The ages*“ (1825); „*The fonntain*“ (1842); „*The white footed deer*“ (1844). Podróże swoje po Europie opisał B. w „*Letters of a traveller in Europa and America*“ (1850). W 1871 przetłumaczył Odysseję Homera. W r. 1826 objął redakcyję gazety nowojorkskiéj „*Ereningpost*“.

Bryg, Brigg (z ang.), dwumasztowy statek kupiecki lub wojenny, opatrzony podobnie jak trzymasztowe okręty, lecz mniejszych rozmiarów, mieszczący na sobie około 250 beczek ładunku. B. wojenny, uzbrojony jest 10—20 działami. *Brygantyny*, były to statki wojenne, mające z każdéj strony po 10—15 wioseł, mieściły na sobie około 100 żołnierzy, którzy zarazem i służbę wojskową pełnili; używane były głównie na morzu Śródziemnem.

Brygada, w ogóle pewien oddział wojska w stałą jedność połączony, dla taktycznego, administracyjnego, lub technicznego celu. Obecnie dwa pułki piesze tworzą zwykle jednę B. piechoty, 2—3 pułki jazdy. B. kawaleryi, a 16 bateryj jednę B. artyleryi. B. zowią się także mniejsze oddziały wojska, używanego do jednego celu, jak np. brygada żandameryi, saperów, grenadyjerów lub brygada robocza.—*Brygadyjerem*, czyli naczelnikiem brygady, jest dowódca brygady i może nim być albo generał, albo też, jak np. w armii francuskiéj, podoficer, dowodzący małym oddziałem.

Brygida (święta), cudotwórczyni, rodem z Irlandyi, † około 518 r. Chcąc uniknąć małżeństwa uprosiła sobie u P. Boga brzydotę i poświęciła się wychowywaniu dziewcząt. Zbudowała ona pod wielkim dębem domek, nazwany późniéj Kill-dara i była założycielką kilku klasztorów, które w XI w. przyjęły regułę ś. Augustyna i rozpowszechniły się w innych krajach. Kościół rz.-kat. obchodzi jéj pamiątkę 1 Lutego.

Brygida albo **Brigitta, Birgitta** (święta), księżniczka szwedzka, ur. około 1302 r., † 1373 r. w Rzymie; małżonka Ulfa z Nerycyi. Po śmierci męża założyła dwa klasztory dla 60 zakonnic i 12 zakonników. Po dwuletnim pobycie w klasztorze udała się w pielgrzymkę do Jerozolimy. Kanonizowana 1391 r. Kościół rz.-kat. obchodzi jéj pamiątkę 8 Października.—*Zakon ś. Brygidy* od niéj wziął nazwę; zatwierdzony 1370 r. przez Urbana V, rozszerzył się ze Szwecyi i po innych krajach Europy, chociaż nie wszędzie łączono klasztor żeński z męskim. W Polsce znajdował się w Gdańsku, we Lwowie, Brześciu Litewskim, zkąd późniéj przeniesiony został do Łucka, w Grodnie, Lublinie, Warszawie. Habit Brygidek jest ciemno-wiśniowy, z czarną płócienną na głowie zasłoną i długim do ziemi płaszczem także ciemno-wiśniowym.

Bryjansońska kreda, ob. Talk.

Brylant, ob. Dyjament.

Bryła, znaczy w zwyczajnéj mowie kawał ciała stałego, np. lodu, złota, żelaza i t. p. W geometryi bryłą zowie się część przestrzeni, ograniczona płaszczyznami lub powierzchniami prostemi, albo też płaszczyznami i powierzchniami krzywemi. W bryle granice płaskie zowią się *ścianami*, linije z przecięć ścian powstałe, *krawędziami*. Przestrzeń, między schodzącemi się ścianami w jednym punkcie zawarta, ma nazwę *kąta bryłowego*, a przestrzeń między dwiema przecinającemi się ścianami *kąta dwuściennego*. B. *foremną* zowią się ta, któréj wszystkie ściany są wielokątami foremnemi i między sobą równemi, podobnie jak kąty. B. foremnych może być tylko pięć: czworościan (ograniczony trójkątami), sześcian (kwadratami), ośmiościan (trójkątami), dwunastościan (pięciokątami) i dwudziestościan (trójkątami).

Bryłowatość (*Objętość, Miąższość*), liczba miar sześciennych zawartych w bryle; sposoby dochodzenia bryłowatości są podane pod każdą bryłą.

Bryndza, jest to ser stłoczony, mniéj więcéj zgliwiały, wyrabiany w Tatrach i Węgrzech z mleka owczego i koziego. B. ubita, pozostawiona na słońcu, pokrywa się tłuszczem wytapiającym się z sera i nabiera cechującéj ją ostrości, trzymana zaś w cieniu bywa łagodniejszą.

Bryndza (Alexander), mecenas w Warszawie, ur. 1807 w Kobryńskiém,† 1863. Był członkiem kom. kodyfikacyjnéj i Tow. kred. ziem. Trawestował *Cyda*, granego w Tow. Dobr. Inne sztuki jego są: „*Klara waryjatka*" dram. oryg., „*Taraban, Rataplan*" kom. tłum.

Bryologija (z gr.), część botaniki, zajmująca się *mchami* (ob.).

Bryozoa (zool.), ob. Mszywioły.

Brytanija (łacińs. *Britannia*), starożytna nazwa dzisiejszéj Anglii i Szkocyi.

Brytanija Wielka, ob. Wielka Brytanija.—**Brytańska Birma**, ob. Birma. — **Brytańska Guayana**, ob. Guayana. — **Brytańska Kafreryja**, ob. Kafreryja. — **Brytańska Kolumbija**, ob. Kolumbija. — **Brytański Honduras**, ob. Honduras.

Brytański metal, aliaż białéj barwy, z wejrzenia do srebra podobny, złożony z 9—10 części cyny i 1 antymonu, do czego dawniéj dodawano nieco miedzi, cynku i bizmutu (*metal kompozycyjny*). Od cyny twardszy, doskonale się na wyroby nadaje, i w Anglii na przybory stołowe bardzo jest rozpowszechniony. Aliaże mniéj więcéj podobnego składu znajdują się w handlu pod różnemi nazwami.

Brytańskie posiadłości, ob. **Wielka Brytanija.**

Brytańskie Muzeum (*British Museum*) w Londynie, jeden z największych i niewątpliwie najbogatszych zakładów naukowych publicznych angielskich. Początek jego był następujący: Sir Hans Sloane, doktór medycyny, antykwaryjusz i uczony badacz natury, posiadał znakomity zbiór rozmaitych starożytności, ciekawości, i około 50,000 książek, rękopismów, map, i t. d. Zbiór ten, na urządzaniu którego przepędził znaczną część swego życia i który go kosztował 50,000 funt. szter., testamentem z d. 20 Lipca 1749 r. przekazał rządowi angielskiemu na użytek publiczny za sumę 20,000 funt. szter.; w przypadku odmowy miał on być ofiarowany pod temi samemi warunkami Akademijom w Petersburgu, Paryżu, Berlinie i Madrycie, z zastrzeżeniem, że gdyby żadna z owych akademij nie chciała go kupić, wtenczas miał on być sprzedany przez publiczną licytacyję na pożytek swych sukcesorów. Szczęśliwie, rząd angielski z pozwoleniem parlamentu zakupił ten zbiór, do którego dodawszy biblijotekę rękopismów Cotton'a i Harley'a, utworzył z niego zakład naukowy pod nazwiskiem British Museum. Zakład ten, powiększany ciągle tak przez kupno jako téż i przez podarunki,—pomiędzy którymi na największą zasługują wzmiankę biblijoteka Jerzego III, króla angielskiego, darowana przez (utrzymują że była kupiona od) Jerzego IV, składająca się z blizko 70,000 książek, rękopisów, map i t. d., która kosztowała 130,000 funt. szt., i biblijoteka Tomasza Grenville, składająca się z 20,240 tomów bardzo rzadkich, ślicznie zachowanych i kosztownie oprawnych książek, która kosztowała 104,000 ft. szter., —doszedł obecnie do stanu ogromności, bogactwa i znaczenia; niewątpliwie jest on teraz najpierwszym w świecie. Składa się z następujących wydziałów: 1 Książek; 2 Rękopismów; 3 Map i Planów; 4 Starożytności Wschodnich; 5 Starożytności Greckich i Rzymskich; 6 Starożytności Brytańskich i Wieków Średnich; 7 Medalów, Numizmatów i Kosztowności Srebrnych i Złotych; 8 Zoologii; 9 Geologii; 10 Mineralogii; 11 Botaniki i 12 Sztychów. Każdy z tych wydziałów jest pod kierunkiem naczelnika (Keeper), całe zaś British Museum jest pod zarządem urzędnika, mającego tytuł: głównego bibliotekarza i sekretarza. (*The Principal Librarian and Secretary*) Utrzymanie całego British Museum razem z pensyjami urzędników i sumami, przeznaczonemi na kupno książek, starożytności i t. d. wynosi przeszło 100,000 funt. szter. rocznie. Z początku sumy wotowane przez parlament na zakupywanie książek były bardzo małe, późniéj podwyższono je do 2,500 funt. szt., a w końcu do 10,000 funt. szter. rocznie. Oprócz tego aktem parlamentu z d. 1 Lipca 1842 wydawcy książek, map, nut muzycznych, gazet i t. d. są obowiązani do złożenia jednego egzemplarza na użytek biblijoteki. Tym sposobem biblijoteka wkrótce się zapełniła i dla braku miejsca książki leżały stosami po pokojach. Nie było ani ładu ani składu. Nareszcie w r. 1854, na usilne i ciągłe przedstawienia A. Panizzi'ego (rodem Włocha), człowieka nadzwyczajnych zdolności, wówczas naczelnika biblijoteki (obecnie Sir Anthory Panizzi (ob.), emeryt, były główny biblijotekarz i sekretarz), parlament zawotował sumę 150,000 funt. szter. na wybudowanie nowéj biblijoteki z czytelnią. Budynek ten długości 258 i szerokości 184 stóp, został nazwany nową albo żelazną biblijoteką (*The New or Iron Library*) z powodu, że materyjały użyte do budowy jego składały się tylko z żelaza, cegły i szkła; tym sposobem jest on ogniotrwały. Skończony był w r. 1857, a 18 Maja t. r. czytelnia, która stoi w środ-

ku, została otwartą dla publiczności. Czytelnia jest to okrągła sala z kopułą; długość średnicy sali wynosi 140, a wysokość od środka sali do czubka kopuły 106 stóp. Oświetloną jest przez okrągłe okno na czubku kopuły, 40 stóp średnicy, i 20 okien na około sali, wysokości 27 i szerokości 12 stóp. W środku na maleńkiém wzniesieniu siedzi superintendent czytelni, jego asystent i 3 posługaczy; na około niego w dwóch rzędach stoją wzniesienia (gatunek stołu z pułkami) z przecięciami dla przejścia, w których są umieszczone katalogi książek, rękopisów, map i t. d.; w promieniach zaś do łuku sali stoją stoły dla czytelników. Takich stołów jest 35: 19 długich i 16 krótkich, są one oznaczone literami alfabetu, a siedzenia liczbami. Siedzenia są 4 stóp $2^1/_2$ cali długości i 2 stopy 1 cal szerokości, jest ich 300. Dwa stoły stojące najbliżéj superintendenta są przeznaczone dla dam. Czytelnia zajmuje 1,250,000 a biblijoteka w około niéj 750,000 stóp kubicznych. Nowa czyli żelazna biblijoteka jest podzieloną na 5280 przedziałów, wysokości 8 i szerok. 3 stóp, do przechowywania książek półki w tych przedziałach spoczywają na mosiężnych goździkach, wsadzonych w dziurki w czterech rogach przedziałów; dzirki te są w odległości $^3/_4$ cala jedna od drugiéj, tym sposobem przestrzeń pomiędzy półkami można albo powiększyć albo zmniejszyć o $^3/_4$ cala, stosownie do wielkości książek; takich dziurek jest przeszło 2,500,000. Katalog książek jest ułożony alfabetycznie pod nazwiskami autorów; książki, które nie mają nazwiska autora, są katalogowane stosownie do reguł na to przepisanych. Każdy przedział w biblijotece jest oznaczony numerem, a półki w nim literami alfabetu a, b, c, i t. d. zaczynając od góry. Czytelnik życzący sobie np. czytać Klechdy przez K. W. Wojcickiego, otwiera tom katalogu, gdzie nazwisko Wojcickiego jest zapisane i gdzie, pomiędzy innemi dziełami tegoż autora, znajdzie następujący tytuł: Wójcicki, Kazimierz Władysław. Nr. 1459, c.—Klechdy, starożytne podania i powieści ludu polskiego i Rusi, 2 tomy. Warszawa 1837, 12°. Nr. 1459, na lewéj stronie tytułu, oznacza przedział, a litera c półkę, na któréj książka spoczywa. Tytuł ten czytelnik dosłownie przepisuje na kartkę w tym celu przygotowaną, na któréj zanotowawszy także literę stołu i numer miejsca, gdzie sobie wybrał siedzenie, oddaje ją posługaczowi i w kilka minut książka jest mu przyniesioną. Katalog jest pisany; od litery A do O już jest skończony, od P do Z jeszcze w progresie; składa się obecnie z 1,437 tomów. Pod nazwiskami William Shakespeare jest 1,861, a John Milton 631 tytułów! Biblijoteka posiada 72 edycyje angielskie „*Raju Utraconego*" i 52 edycyje w innych językach; 74 edycyje angielskie „*Robinsona Kruzoe*" i 26 edycyj w innych językach. Liczba Urzędników w Bibliotece jest następująca: 1 Naczelnik (Keeper), 3 Pod-Naczelników (Assistant-Keepers), 28 Starszych i 16 Młodszych Asystentów (Senior and Junior Assistant Librarians). Asystenci Starsi zajęci są katalogowaniem książek, ale podług zasad, które wymagają obszernych wiadomości lingwistycznych, historycznych i biblijograficznych; Asystenci młodsi trudnią się przepisywaniem tytułów i układaniem katalogu. Biblijoteka posiada dzisiaj przeszło milijon książek, pamfletów i wszelkich innych mniejszych publikacyj, ze wszystkich krajów i we wszystkich językach całego świata. Zbiór książek polskich, rossyjkich i innych słowiańskich jest największy i najbardziéj wyborowy z wyjątkiem ma się rozumieć biblijotek w krajach, do których książki te należą. Biblijoteka M. B. jest także bardzo bogatą w dzieła z 15 wieku, drukowane na pargaminie. Książki w językach polskim, rossyjskim i innych słowiańskich obecnie kataloguje Bogumił Jan Naake, rodem z Warszawy, który w r. 1860 otrzymał posadę asystenta młodszego, a od r. 1870 jest asystentem starszym. W r. 1871 zwiedziło Muzeum B. 542,532 osób, pomiędzy temi było 105,130 czytelników. Czytelnia była otwartą przez 291 dni; w ciągu tego czasu czytelnicy użyli 1,302,859 tomów, czyli około 4,477 tomów dziennie. Całe Muzeum B. otwarte jest dla publiczności latem we środy i piątki od 10—6 a w poniedz. i soboty od 12 rano do 8 po południu w zimie zaś od 10—4. Czytelnia jest otwartą każdego dnia od 9 rano do 6 popołudniu w lecie, do 5 na wiosnę i w jesieni, a w zimie do 4 po południu. Trzy razy jednak do roku, nie licząc niedziel i świąt, zamkniętą bywa po tygodniu w celu oczyszczenia. Obszerne wiadomości o biblijotece jako téż i o całém Muzeum B. znajdują się w następujących dziełach: R. Cowtan: „*Memoires of the British Museum*" (Londyn, 1872); F. Nichols: „*A Handbook for Readers at the British Museum*" (Londyn, 1866); „*A Handy-Book of the British Museum*", przez tegoż (Londyn, 1870), i w wielu innych.

Bryzach, ob. Breisach.

Bryżdzelina, ob. Trzmielina.

Bryzeida, córka Bryzesa, króla Pedazu i arcykapłana w Lyrnessie, znana z Illijady branka trojańska, niewolnica Achillesa i przedmiot jego zawziętego sporu z Agamemnonem.

Bryzgowija, **Breisgau**, prowincyja, leżąca po większéj części w okręgu Freiburgskim, w wielkiém księstwie Badeńskiém, jedna z najbogatszych, najurodzajniejszych krain niemieckich; obejmuje 50 mil kw. w wyższéj części Czarnego Lasu, pośród urodzajnych wzgórz, przeplatanych dolinami, zniżającemi się stopniowo ku brzegom Renu. Doliny należące do Bryzgowii obficie zroszone mniejszemi rzekami, wpadającemi do Renu, bardzo są urodzajne; równiny, obsiane wszelkiego rodzaju zbożem, zasadzone na pagórkach winem i drzewem owocowém, a góry, obrosłe lasem iglastym, czynią tutaj każdą piędź ziemi miłą i pożyteczną. Mieszkańcy, oprócz uprawy roli, chodowli bydła, wyrobów drewnianych, górnictwa, dostarczającego żelaza, ołowiu, miedzi i srebra, trudnią się jeszcze wyrobem daleko słynnych zegarów czarnoleskich. Pierwotnie należała do książąt Zähringen, 1367 sprzedana Austryi, oddana została 1803 księciu Modeny, a od r. 1805 zostaje w posiadaniu Badenu.

Brzana, Barwana, u rybaków nazwa ryby *boleścia* (ob).

Brzanka (*Phleum*), rodzaj traw. **B. łąkowa** (*P. pratense*), zwana powszechnie *trawą ś. Tymoteusza*, ma korzeń trwały, włóknisty, słomę do 3 st. wysokości, walcowatą i gładką; wiecha kłosowata, zbita, walcowata. Rośnie zwykle po łąkach suchych i dostarcza wybornego siana.

Brzasy, osada fabryczna pod Radnicami w król. Czeskiém, w pow. Pelzeńskim. Znakomite kopalnie węgla kamiennego, dobywanego już w r. 1619, a znanego w handlu pod nazwą „*Radnickiego*". Dwie huty szklane, 1 walcownia, 5 fabryk witryoleju i wiele innych.

Brzeg, skrajna granica lądu dotykającego wody. Brzegi, jako wypadek pierwotnego ustroju lądów i bezustannego działania wód, w zarysach swoich poziomych i pionowych przedstawiają ogromną rozmaitość. **B. morskie** w ogóle rozróżniają się na *spadziste*, *skaliste* i *płaskie*. W pobliżu B. spadzistych morze ma wszędzie jednostajną i znakomitą głębokość, do żeglugi są przeto najdogodniejsze. B. skaliste otoczone są skałami prawdziwemi, lub też ławami koralowemi, te ostatnie są dla żeglugi najniebezpieczniejsze, dla tego że ławy koralowe dochodzą niemal do powierzchni morza. Najpospolitsze są B. płaskie, gdy ląd stopniowo się zniża ku powierzchni morza, i tenże kierunek zachowuje na znaczną jeszcze odległość; żegluga nadbrzeżna zawsze tu jest utrudniona, a sam ląd dla ochrony od zasypów piaskowych winien być zabezpieczony za pomocą grobli i śluz, jak w Hollandyi. Na stosunek rozległości brzegów do powierzchni kraju lub części świata i związek jego ze stanem cywilizacyi, zwrócił uwagę pierwszy Humboldt. I tak jedna mila brzegu przypada w Europie na 37 mil kwadr. powierzchni, w Azyi na 104, w Ameryce na 70, w Afryce na 153, w Australii na 73. Europa przeto znajduje się pod tym względem w najkorzystniejszych, Afryka w najgorszych warunkach, i to, w części przynajmniéj, tłumaczy różnice w rozwoju umysłowym i społecznym różnych części świata.

Brzeg (po niem. *Brieg*), miasto powiatowe w obwodzie pruskiéj regencyi Wrocławskiéj, nad Odrą, ma 13,290 m., dawny zamek (niegdyś rezydencyja książąt lignickich), gimnazyjum, dom obłąkanych, zakład poprawczy i liczne fabryki.

Brzeg młodszy i starszy. W języku orylów zowie się ten koniec tratwy młodszym, do którego zbiegają się cieńsze końce drzew, starszym zaś ten, w którym schodzą się końce grubsze.

Brzegowiec (Manatus), rodzaj ssących, wielorybowych, w rzędzie bezpryskawkowych (Sirenia). Dwa jego gatunki mają ciało podługowate ku tyłowi zwężone i zakończone płetwę owalną; nogi przednie niewyraźne, płetwowate; żyją na brzegach mórz, wychodzą na ląd i pełzają za pomocą płetw przednich. Są to zwierzęta łagodne, spokojne, towarzyskie, żywiące się roślinami. Jeden gatunek żyje na pobrzeżach afrykańskich, inny w wielkich rzekach Ameryki południowéj.

Brzemienność, ob. Ciąża.

Brzemię, nazywa się rosa miodowa, występująca w niektórych latach na liściach roślin, którą pszczoły starannie na miód zbierają. Zowią ją też *spadek miodunka* albo *padź miodowa*.

Brześć Kujawski, niegdyś stolica Kujaw, teraz m. okręgowe w gub. Warszawsk., powiecie Włocławskim, nad jeziorem Zgłowiączką. Pamiętne jest w historyi z wielu ważnych wydarzeń, i tak: tu Konrad, książę mazowiecki i kujawski, nadał 1228 Krzyżakom ziemię Chełmińską; tu w latach 1311 i 1320 wyznaczone było miejsce na układy z Krzyżakami, które przecież nie doszły do skutku. W r. 1322 Krzyżacy opanowali to miasto i złupili je, a zamek wzmocnili wałami i przykopami. Za Władysława Jagiełły 1426 złożono tu sejm w sprawie o następstwo tronu, a 1435 zawarty był korzystny pokój z Krzyżakami. Podczas wojny szwedzkiéj miasto, mocnym opasane murem, stawiało silny opór nieprzyjacielowi, chociaż od tego czasu, podobnie jak wiele innych miast polskich zniszczonych podczas wojny, upadać zaczęło. Obenie miasto Brześć kujawski posiada 3 kościoły, z których farny, w stylu gotyckim, wystawiony był 1240 przez księcia Kazimierza I. Mieszkańców liczy 1745.

Brześć Litewski, pierwszorzędna forteca i m. pow. w gub. Grodzieńskiéj, przy ujściu rzeki Muchawca do Buga, 20,000 m.; istniało już w XI w. Tutaj w r. 1409 dnia 17 Paźdz. zjechał Władysław Jagiełło dla tajemnéj narady z Witoldem i Saladynem, sułtanem Kapczaku, celem ułożenia owéj pamiętnéj wyprawy na Krzyżaków, która w następnym roku skończyła się wielkiém zwycięstwem pod Grunwaldem. Tenże sam król założył tu kościół farny, którego fundacyję odnowił Witold 1412 r. Kazimierz Jagiellończyk odbył tu 1446 zjazd z senatorami koronnymi, dla wyjednania od nich Wołynia i Podola dla Litwy; a król Alexander 1505 przyjmował na sejmie z wielką uroczystością Szacha Achmeta, cara tatarskiego. Radziwił Czarny, starosta brzeski, założył tu zbór ewang.-reformowany i drukarnię, z któréj wyszła sławna biblija, zwana Radziwiłłowską, r. 1563. W latach 1590—94 i—96 odbywały się sobory, na których dokonaną została unija kościoła grecko-kat. z kościołem łacińskim. Za Jana Kazimierza 1653, odbył się w Brześciu sejm walny, a 1657 Rakoczy wspólnie z Karolem Gustawem opanowali to miasto. Od dawnych czasów B. uważany był za ważny punkt pod względem strategicznym, i z tego też powodu zaczęto od r. 1831 wznosić tu twierdzę pierwszorzędną, która obecnie zaległa całe dawne miasto, a nowe przeniesiono na przedmieście Kobryńskie. Z powodu wielkiego handlu ciągle wzrasta i zostało środkowym punktem, czterech dróg żelazn.: Warszawsko-Terespolskiéj, Grajewskiéj, Moskiewsko-Brzeskiéj i Berdyczowskiéj (budującéj się).—**B. powiat**, 4228 w. kw. i 100,000 ludności oprócz miasta. Kanał królewski łączy Muchawiec z Piną t. j. morze Baltyckie z Czarném.

Brzeski (Felix), herbu Prawdzic, po przyłączeniu Mazowsza do korony, mianowany był 1526 namiestnikiem królewskim w téj ziemi.

Brzesko (Nowe), osada rządowa w gub. Kieleckiéj, pow. Miechowskim, nad Wisłą, niegdyś własność zgromadzenia Norbertanów hebdowskich, liczy 880 m.

Brzesko-kujawska kasztelanija, ustanowioną została w pierwszéj połowie XIII w., a pierwszym brzeskim kasztelanem był Maurycy herbu Doliwa 1222 r.

Brzesko-Kujawskie starostwo, grodowe. Mieściło się w wdztwie Brzesko-Kujawskiém, powiecie Brzeskim. W r. 1662 podług lustracyi składało się z m. Brześcia i wsi: Iuślino, Pilchułtowo, Staromieście z 2 sołtystwami, Sokołów z wojtóstwem, Gołębino, Mnichowice, Lekarzowice, Kalinowice, Gawronki i Ostrówek między jeziorem Gopłem. W r. 1771, było w posiadaniu Teodora Moszczyńskiego, który opłacał z niego kwarty złp. 1,073 gr. 22, a hyberny złp. 1,528 gr. 25. W roku jednak 1775 stany sejmujące nadały toż sstwo na 50 letnią emfiteusis Korytowskiemu, chorążemu wschowskiemu.

Brzesko-Kujawskie województwo. Kujawy tworzyły pierwotnie, po włączeniu do Korony, jedno województwo, które następnie, zdaje się na początku XV w., zostało podzielone na dwa: Brzeskie i Inowrocławskie. Pierwszym wojewodą brzeskim był Maciéj z Labiszyna, który już jako taki figuruje na sejmie horodelskim w 1413 r. Województwo Brzeskie graniczyło z województwami Rawskiém, Płockiém, Gnieźnieńskiém, Kaliskiém, Łęczyckiém i ziemią Dobrzyńską, i dzieliło się na powiaty: Brzeski, Radziejowski, Przedecki, Kowalski i Kruszwicki. Wysyłało wraz z województwem Inowłocławskiém 4 posłów na sejm, a dwu deputatów na trybunał koronny. Senatorów posiadało większych trzech: biskupa, wojewodę i kasztelana i mniejszych trzech.

Brzesko-Litewska kasztelanija, utworzoną została na sejmie lubelskim. Pierwszym kasztelanem był Jan Hajko.

Brzesko-Litewskie albo **Brześciańskie starostwo grodowe.** Leżało w wdztwie i powiecie Brzesko-Litewskiém. Posiadłość ta wraz z sstwem Kobryńskiém była ekonomiją, należącą do dóbr stołowych królewskich. Podług lustracyi z r. 1682 składało się: z klucza Rzeczyckiego z 5 wojtostwami, klucza Poleskiego z m. Dywina z 4 wójtostwami, klucza Krzywowierzbskiego, Łomaskiego z m. Łomazy i wójt. Ortelskiém, klucza Wohińskiego z m. Wohin i 3 wójtostwami.—Przed r. 1781 było w posiadaniu Platera.

Brzesko-Litewskie województwo, zajmowało szeroką płaszczyznę od wsch. ku zachod., w większéj połowie lasami i bagnami pokrytą, a w drugiéj z puszcz wytrzebioną i od tego Polesiem nazwaną. Zachod. stronę wojewódz. od granic między Koroną a Litwą, przerywa rz. Bug, jednak ziemia ta za czasów Piastowskich należała do Polski. Brześć z okolicznym krajem należał w XV i XVI w. do województwa Trockiego, dopiero, z powodu wielkiéj niedogodności i rozległości, na sejmie Unii 1569 r. odłączono go od Trok i podzielono na dwa województwa: Brzesko-Litewskie i Podlaskie. Graniczyło wtedy wdztwo Brzesko-Litewskie na wschód z województwem Mińskiém i Kijowskiém, na południe z Wołyńskiem i ziemią Chełmską, na zachód z Lubelskiém i Podlaskiém, które oddzielała rz. Bug, a na półn. z Nowogrodzkiém i Trockiém. Miało dwa powiaty Brzesko-Litewski i Piński. Sejmiki województwa odbywały się w Brześciu-Litewskim i Pińsku, z których wysyłano cztérech posłów na sejm i cztérech deputatów na Trybunał. Miało wojewodę, kasztelana i dwu starostów grodowych: brzeskiego i pińskiego. Województwo to dla odróżnienia od Brzesko-Kujawskiego, nazywano *Brześciańskiém*.

Brzeszcze, wieś galicyjska w obwodzie Wadowickim nad Wisłą i granicą pruską, ma 1400 m.

Brzeszczot, toż samo co *ostrze*, *żelazo*, to jest przedniejsza część miecza, korda, szabli lub noża, bez żadnych okładzin czyli oprawy, to, co dzisiaj nazywają klingą.

Brzetisław, *Brzetysław* lub (dawniéj) *Bracisław*, imię kilku monarchów czeskich. **Brzetisław I**, książę czeski od r. 1037 do 1055, syn Oldrzycha i Bożeny (ob.). W r. 1028 zdobywszy na Węgrach Morawiję został wojewodą morawskim. W następnym roku upamiętnił się pochwyceniem i uwiezieniem pięknéj Judyty, siostry Ottona, margrabiego frankońskiego, gdy ta wychodziła z kościoła, i stąd zwany *Achillesem Czeskim*. Mianują go także wskrzesicielem podupadłéj ojczyzny. W r. 1038 zdobył Kraków, Wrocław i Gniezno, skąd zabrał zwłoki ś. Wojciecha (1039), a jak utrzymują pisarze polscy, podsunięte tylko innego niebożczyka; trudno jednak uwierzyć, aby B. czy jego pełnomocnicy, przy tak ważnym odbiorze, mogli dać się tak podejść. W r. 1040 zwyciężył pod Szumawami wojska cesarza niemieckiego, Henryka III, który posiłkował Polaków; ale następnego już roku zmuszonym został do opłacania dawnego haraczu. Ustanowił prawo następstwa tronu w osobie najstarszego z rodu.—**Brzetisław II** (1092—1100), syn Wratisława II, drugi król czeski, skasował klasrtor obrządku słowiańskiego w Sazawie (1097); zamordowany zdradziecko przez niejakiego Lorka d. 22 Grudnia 1100 r.—**Brzetisław III** (Henryk), (1193—1197). W r. 1182 został biskupem pragskim; gorliwy stronnik cesarza niemieckiego, uważając się jego wazalem i księciem rzeszy Niemieckiéj, zaprzeczył prawa pobierania podatków z posiadłości kościelnych; następnie gdy Wacław II, objął rządy, proklamował Przemyśla, syna Władysława, a gdy ten odmówił zapłacenia za to cesarzowi niemieckiemu 6000 grzywien, cesarz osadził na tronie biskupa.—Był jeszcze B. syn Otty III (Ołomunieckiego), książę Brzecławski na Morawach (1185—1201), oraz B. syn Brzetisława II, pretendent do tronu za Sobiesława I, więziony od r. 1126, ostatnio w Dieczynie, gdzie 1130 r. został oślepiony.

Brzewnów, wieś i najdawniejszy w pobliżu Pragi czeskiéj klasztor benedyktynów, założony przez księcia Bolesława II i ś. Wojciecha 993 r., zburzony w r. 1420. Ostatnio z gruntu odbudowany w la-

tach 1701—1736. Znajdują się w nim pamiątki po ś. Wojciechu.

Brzezan (Wacław), dziejopis czeski, żył w drugiéj połowie XVI i pierwszéj XVII w. Prace jego odznaczają się krytycznem obrobieniem. Nic w nich nie zamieszczał z podania, a tylko to, co sprawdził z dokumentami. Uporządkował ogromne archiwum Trzebońskie.

Brzezia (Zbigniew z), herbu Zadora, marszałek wielki koronny, jeden z pierwszych dygnitarzy Władysława Jagiełły, wpływający do wszystkich ważniejszych dyplomatycznych i wojennych spraw tego króla, † 1425.

Brzezia (Jan Lutek z), herbu Doliwa, jako sekretarz króla Władysława Jagiełły, używany był w dyplomatycznych sprawach z Krzyżakami i do rozmaitych poselstw zagranicznych, a między innemi i na sobór do Bazylei. W r. 1457 mianowany był scholastykiem kujawskim, a następnie biskupem. W r. 1464 przeniesiony został na biskupstwo krakowskie, na którém zostawał do śmierci 24 Maja 1471.

Brzeziczno, jezioro w Król. Polsk., gub. Lubelsk., pow. Lubartowskim, nad zlewem rz. Wieprza w dobrach Łęczna, wśród bagien, trzęsawisk położone, ma rozległości morgów $27^1/_2$, głębokości st. 13.

Brzeziński (Szymon), ojciec sławnego poety Szymonowicza, urodzony w mieście Brzezinach, na Mazowszu, osiadł we Lwowie, gdzie umarł około r. 1584. Słynął z wielkiéj nauki i dokładnéj znajomości języków łacińskiego i greckiego.

Brzeziny, miasto powiatowe, w gub. Piotrkowskiéj, powiecie Brzezińskim, nad rz. Moszczycą, ma 6,037 m.

Brzezowa, m. w komitacie Nitrańskim, w Węgrzech, 6,500 m. (sami Słowacy, wyznania ewangelickiego); wielki handel kożuchami tu wyrabianemi. Pamiętne początkiem powstania Słowaków przeciwko Madziarom d. 20—25 Września 1848, a mianowicie bitwą w d. 22 t. m., w któréj gwardyja madziarska odpartą a w części i rozbrojną została, kirasyjerzy zaś Walmodena umknęli.

Brzezowa Hora albo *Brzezowe Hory*, po niem. *Birkenberg*, miasteczko górnicze opodal m. Przybrama w królestwie Czeskiém, położone na stokach góry, która zawiéra w sobie kopalnie srebra, zwane *Przybramskiemi*. Ob. Przybram.

Brzezowy (Wawrzyniec z), mylnie zwany *z Brzeziny* lub *Bysinius*, kronikarz czeski, ur. 1370 r. W 21 roku życia został proboszczem w Lounach z dozwolenia papieża a na żądanie królowéj Zofii. Następnie, porzuciwszy stan duchowny, poświęcił się nauce prawa. Napisał „*Przegląd dziejów świata do r. 678 po Chryst.*“ oraz „*Dzieje czeskie spółczesne*“ (1414—1422 r.). Dzieło to odznacza się wyższością nad zwykłe kroniki. Pisał także i inne lub tłumaczył. Czyt. „*Geschichtsschreiber der Hussitischen Bewegung in Böhmen*“ dr. K. Hoeflera w dziele: „*Fontes Rerum Austriacarum*“, t. 1, zeszyt 2, z r. 1856.

Brzeźnica, osada rządowa, w gub. Piotrkowskiéj, pow. Noworadomskim, pamiętna urodzeniem 1415 kronikarza Jana Długosza; ma kościół parafijalny z XIV w., 1276 m.

Brzeźnica, nazwa kilku małych rzeczek w Królestwie Polskiém.

Brzeźnicki (Jakób), herbu Szreniawa, ur. w Poznaniu, w pierwszéj połowie XVI w.; pobierał nauki w Poznaniu, następnie w akademii krakowskiéj, a w końcu na uniwersytetach włoskich. W r. 1571, jako kanonik poznański, wysłany był od powszechnego synodu gnieźnieńskiego do papieża Grzegorza XIII z doniesieniem o uchwałach, na témże zgromadzeniu zapadłych. W r. 1595 jednomyślnie wybrany został na administratora dyjecezyi Poznańskiéj. Dalsze szczegóły jego życia nie są wiadome, oprócz że 1585 wydał w Poznaniu dzieło p. t. „*Postulata ordinis ecclesiastici Universi in Regno Poloniae, coram S. M. Regia, Ordine Senatorio et equestri in Comitiis Varsaviensibus Generalibus A. D.* 1585 *habitis, proposita*“ (Poznań 1585). Treterowi dostarczył 14 bijografij biskupów poznańskich, od Uriela Górki począwszy, aż do Wawrzyńca Goślickiego.

Brzeźnickie starostwo, niegrodowe. Powstało z odłączenia pewnych dóbr z dawniejszego sstwa Piotrkowskiego. Wedle lustracyi z r. 1662, składało się z dwu miast: Brzeźnicy i Pajęczna, oraz z wsi: Staremiasto, Kruplin, Wąsosze, Gajęczyce z wójtostwem, wybraniectwem i folwarkiem, Dupice z wójtost. i folw., Dworzyszowice, Bądków, Dylów i Siedlec z wójtostwem. Od r. 1718 było w posiadaniu księży paulinów z Jasnéj Góry, którzy opłacali z niego kwarty złp. 1,285 gr. 18, a hyberny złp. 3,668 gr. 9.

Brzeźno, jeziorko w Królest. Polskiém, gub. Warszawskiéj, pow. Włocławskim położone.

Brzeżany, m. pow. w Galicyi austr., nad Złotą Lipą i małém jeziorem; 7000 m., gimnazyjum i zamek.

Brzęk lub **Bereka**, tak nazywają gruszę klonową (*pyrus terminalis*).

Brzoska (Stanisław), herbu Nowina, w r. 1621 miał sobie, po śmierci hetmana Żółkiewskiego pod Cecorą, zlecone prowadzenie pospolitego ruszenia na wojnę turecką.

Brzoski (Jan, Broscius), uczony matematyk i obrońca akademii krakowskiej przeciwko jezuitom; ur. 1581 w Kurzelowie, ukończył kursa akademickie w Krakowie, gdzie 1609 otrzymał stopień doktora filozofii i przez lat 15 był profesorem matematyki i astronomii. Jako znakomity już uczony, zapragnął poznać medycynę, i w tym celu udał się do Padwy, gdzie bawił od 1620—24 i pozyskał stopień doktora medycyny. Zdaje się, że powodem tego była chęć stosowania prawd matematyki do medycyny, co stanowiło zadanie szkoły jatromatematyków. Po powrocie do kraju wydał kilka pism obronnych za akademiją krakowską przeciwko jezuitom, mianowicie: „*Gratis, albo Discurs I ziemianina z plebanem*“, „*Przywilej, albo Discurs II*“, „*Consens albo Discurs III*“. Czwarty dyskurs p. t. „*Varietas*“ z druku nie wyszedł, z powodu dopuszczenia się gwałtu na drukarzu. B. otwarcie i śmiało wykazuje szkodliwe następstwa systemu

edukacyjnego jezuitów, i niejednokrotnie za to od nich znosić musiał prześladowania. W r. 1626 otrzymał katedrę profesora wymowy, i zostawszy księdzem, otrzymał 1636 probostwo w Międzyrzecu, a 1643 drugie w Staszowie. Pod koniec życia mianowany był kanonikiem katedralnym i rektorem akademii krakowskiéj, † 1652. Jednocześnie filozof, matematyk, astronom, medyk, filolog, mówca, rymopis, teolog, a nawet i muzyk, B. słusznie za swego czasu nazywany był chodzącą encyklopedyją. Biednych uczniów był dobroczyńcą, księgozbiór swój akademii zapisał. Z licznych prac jego wymienimy: „*Geodesia distantiarum sine instrumento*“ etc. (Krak. 1610); „*Dissertatio de cometa*“ etc. (1618); „*Disputatio de dierum inequalitate*“ (1619); „*Arithmetica integrorum*“ (1720); „*Epistolae ad naturam ordinariam figurarum plenius intelligendum*“ (1615); „*De litterarum in Polonia vetustate*“ (wyszło z rękopismu w Krakowie 1780 staraniem Pelzela). Pisał dalej o kalendarzu, zostawił kilka prac lekarskich. Pisał o B. Majer w *Rocznikach* wydziału lekarskiego uniw. Jag. tom I str. 187—224.

Brzoski (Mikołaj), doktor filozofii, profesor astronomii i geometryi w uniwersytecie krakowskim i dziekan fakultetu artystycznego, był krewnym poprzedniego, † 1676. Ogłosił: 1) „*Gratitudo*“ (Krak. 1658), wiersz na cześć Adama Młynkowicza, jego dobroczyńcy. oraz 2) „*Questio astronomica de octava sphaera*“ (1668). Od 1667—70 wydawał *Kalendarze* w Krakowie.

Brzoskiew morska, *kapusta morska*, ob. Powój.

Brzoskwinia, roślina z rodziny różowatych, z plemienia migdałowych, niegdyś zaliczana do rodzaju migdała, jako *Amygdalus persica*; z powodu jednak budowy owocu, którego miękisz jest ścisły, mięsisty i soczysty, oddzielona obecnie i stanowi rodzaj *Persica*, jedyny gatunek *P. vulgaris*. Drzewo różnéj wysokości, pochodzące z Persyi; kwiaty koloru różowego, rozwijające się przed liśćmi. Liście lancetowate, zaostrzone, gładkie, piłkowane, z krótkim ogonkiem. Owoc smaczny i chłodzący, znany już był starożytnym. B. ma liczne odmiany: *B. właściwa* z owocem mającym skórkę pokrytą kutnerem i mięso delikatne, od skórki i pestki odstające; *B. pawijska* lub *Alberges*, ze skórką omszoną, mięsem złocistem, do pestki przyrosłem, i *B. fijoletowa*, ze skórką gładką fijoletową; równie gładką skórkę mają *brunijony*. U nas B. potrzebują starannego pielęgnowania. Kwiat, liście i pestki zawierają kwas pruski. W medycynie używają się kwiaty i nasiona, rzadziéj liście. Nasiona przepędzane ze spirytusem wydają likier zwany *persico*. Z pnia i gałęzi wycieka guma zawierająca bassorynę. Drewno nadaje się do robót tokarskich.

Brzost, ob. Wiąz (Ulmus).

Brzosta, tkanka komórkowata kory brzozowéj, koloru brunatnego, leżąca pod białym naskórkiem. Z niéj otrzymuje się dziegieć (ob.)

Brzostowski (Cyprjan Paweł) z Brzostowa, herbu Strzemię, dyplomata polski, syn wojewody trockiego Jana, ur. w Michaliszkach, województwie Wileńskiém 1612; pobierał nauki w akademii wileńskiéj. Mianowany referendarzem litewskim, wpływał czynnie na zawarcie pokoju Andruszowskiego (1667) i używany był niejednokrotnie przez Jana Kazimierza do rozmaitych spraw dyplomatycznych, równie jak i przez króla Michała, szczególniéj w poselstwach do Cara, za co wynagrodzony był kilkoma starostwami. Król Jan III dał mu kasztelaniję trocką i w r. 1683 wyprawił go do nowych rokowań poczém mianowany został wojewodą trockim, † w Warszawie 1689. Był to człowiek jeden z najbardziéj krajowi zasłużonych i od ogółu poważanych. B. utrzymywał dyjaryjusze wszystkich swoich poselstw, zbierał listy, dowody, negocyjacyje, co wszystko bardzo cenny dla historyi stanowiło materyjał. Papiery te pozostałe po nim w 13 tomach arkuszowych, zabrał ze Szczors Stan. August. Co się z nimi stało, niewiadomo.— B. (Konstanty Kazimierz), biskup wileński, syn poprzedniego, ur. 1644, mianowany został kanonikiem krakowskim 1661; w r. 1665 wyjechał do Rzymu, dla ćwiczenia się w teologii, skąd powrócił do kraju 1669 i otrzymał probostwo trockie; 1684 otrzymał biskupstwo smoleńskie, a 1688 wileńskie, gdzie utrwalił swą pamięć zawziętymi spory z Sapiehami, które wynikały li tylko z prywatnych stosunków. Spory te niemałe zgorszenie wywołały i długo spokojność kraju burzyły. Jako kapłan odznaczał się jednak wielką gorliwością, pobożnością, czego dowodem są liczne jego fundacyje kościołów i dokumenta, świadczące o pracowitości pasterza swych owieczek. Bijografiję B. czyt. w Osińskiego: „*Żywotach biskupów wileńskich*“ (tom 2-gi).— B. (Jan Władysław), ur. 1646, † 1710, kasztelan trocki, drugi syn Cyprjana.— B. (Konstanty Benedykt), syn poprzedniego, ur. 1682, † 1724, kasztelan mścisławki. Od niego pochodzi *Szydłowicka* linija Brzostowskich, a mianowicie: B. (Adam), syn poprzedniego, kasztelan połocki, ur. 1722, † po 1781 r. Przed elekcyją Poniatowskiego trzymał z partyją staroszlachecką, niedługo jednak pogodził się z królem i ciągle już był po jego stronie. Mimo słabych zdolności, należał 1767 do delegacyi, która układała się z Repninem. Przeciw Konfederacyi Barskiéj występował nieprzyjaźnie; za to żona jego Genowefa, z domu Ogińska, wojewodzianka trocka, siostra Michała Ogińskiego, wielkie oddawała Barżanom przysługi. B. (Aleksander), syn poprzedniego, kasztelan mazowiecki i poseł na sejmy 1776 i 1788. B. (Michał), podskarbi wielki litewski od 1764, syn Konstantego Benedykta, ur. 1722; po powrocie z zagranicy był najprzód pułkownikiemi szambelanem królewskim, potém posłem na sejm oszmiański 1758 nareszcie generałem lejtnantem, pułkownikiem regimentu infanteryi buławy polnéj i marszałkiem konfederacyi zawiązanéj przez Czartoryskich w Wilnie 1764, na którym to ostatnim urzędzie krzyczących dopuszczał się gwałtów i nadużyć, srożąc się głównie nad mająt-

kiem Radziwiłła „Panie kochanku", z którego ściągnął 200,000 talarów bitych; pieniądze te równie jak i własne wielkie dochody trwonił na zbytki i swawolę. Człowiek ten bez moralności publicznéj, głośny z licznych nieprawości, † 1784. **Brzostowski** (Józef), pisarz wielki litewski, syn młodszy Jana Władysława, kaztelana trockiego, ur. 1692 r., † 1745 r.; od niego pochodzi *Michalicka* linija Brzostowskich, a mianowicie: **B.** (Stanisław), syn poprzedniego, ur. 1733 r. Był w r. 1762 pułkownikiem, a ożeniwszy się z Radziwiłłówną, był wiernym stronnikiem tego domu i bliskim przyjacielem Radziwiłła „Panie kochanku." Obrany marszałkiem konfederacyi uważany był, nie tylko przez swoich, ale i przez stronnictwo przeciwne, za męża wielkiéj prawości; † 1769 r. **B.** (Paweł Xawery), ksiądz, referendarz litewski, syn Józefa, ur. 1739 r. W 13 roku życia wstąpił do stanu duchownego i otrzymał kanoniję wileńską 1755 r., poczém wyjechał do Rzymu dla nauk teologicznych. Po powrocie mianowany został 1774 referendarzem. Uczony, był gorliwym opiekunem nauk i zajmował się piśmiennictwem. Przełożył z włoskiego: „*Nauka dla nowych spowiedników*" (2 tomy, Wilno 1765), i wydał: „*Dzieło o rolnictwie przez pana Duhamel du Monceau na polski język przetłumaczone*;" „*Człowiek uniwersalny, Baltazara Gracyjana*;" „*Zabawki przystojnego człowieka*;" „*Kościoły i malowania znaczniejsze w Rzymie*" (Wilno 1811); „*Wiadomość genealogiczna o Brzostowskich*" (Wilno 1776 i 1818). Znany z szlachetnych dążności, był jednym z pierwszych w Rzeczypospolitéj, co zwrócił uwagę na stan materyjalny i moralny ludu, pragnąc go podźwignąć z nędzy i upodlenia. W tym to celu w dobrach swoich Mereczu, które *Pawłowem* przezwał, aktem urzędowym nadał włościanom wolność osobistą, całą władzę prawodawczą przelał na gminę, zostawiając jéj saméj całą administracyję wewnętrzną, a sobie tylko dożywotnie w niéj prezydentwo; słowem gminę Pawłowską uczynił małą rzecząpospolitą, któréj konstytucyja zatwierdzona została przez ówczesny rząd 4 Kwiet. 1791 r. Mieszkańcy téj rzeczypospolitéj największą dla **B.** okazywali zawsze cześć i wdzięczność. Opis jéj znajduje się w dziełku: „*Pawłów od* 1767—1795 *r. od jednego domowego przyjaciela opisany*" (Wilno 1811). Późniejsze wypadki krajowe pozbawiły go mienia; przemieszkiwał w Dreźnie i Rzymie, następnie w Turgielach, o ćwierć mili od dawnéj swojéj majętności Pawłowa; † 1828 r. w Wilnie, jako archidyjakon wileński. **B.** (Robert), kasztelan połocki, trzeci syn Józefa, ur. 1743 r. **Brzostowski** (Michał Hieronim), syn Stanisława, ur. w Niemczech 1762 r., był posłem trockim na sejmie czteroletnim.— **Brzostowski** (Karol), hrabia, syn poporzedniego, kapitan za czasów księstwa Warszawskiego, i b. wojska polskiego. Po uwolnieniu się ze służby wojskowéj, osiadł w gub. Augustowskiéj, w majętności swojéj Sztabinie, którą długą pracą i staraniem urządził wzorowo. Zniósłszy w r. 1820 pańszczyznę, dbały o poprawienie materyjalnego i moralnego bytu włościan, pozakładał szkółki wiejskie, zaprowadzając w nich nauczanie przymusowe, i urządził liczne fabryki, jak: miodu, porteru, araku, odlewów żelaznych, maszyn rolniczych, hutę szklaną, gorzelnie, browary, dystylarnie, w których ludność miejscowa stałe miała zajęcie. Założył składy sukna, płótna i innych do codziennego użytku potrzebnych przedmiotów, sprzedając je wieśniakom bez żadnego zysku. Utworzył lombard wiejski, z którego bez zastawu udzielał mieszkańcom pożyczki. Tu był urządzony pierwszy w kraju telegraf elektryczny, idący z fabryki do folwarku. Umierając 25 Lip. 1854 r., testamentem (drukow. w Warszawie 1855 r. z jego portretem) zapisał całe dobra Sztabin na wyłączną własność swoich włościan. Instytucyja ta, jakkolwiek zupełnie dziś upadła, na długo zachowa w pamięci imię **B.**

Brzostowski (Michał), zasłużony pedagog, nauczyciel w Wilnie, potém w szkołach warszawskich i prof. w b. Szkole Głównéj, † 1867 r. Wydał w Wilnie „*Arytmetykę*" 1833 i 1839.

Brzostowskich hrabiów herb, nadany 1798 r. przez Fryderyka Wilhelma III, króla pruskiego, przedstawia na tarczy owalnéj czerwonéj ze skrajem złotym, trójkąt srebrny, przez którego wierzchołek i środek podstawy przewieszone są dwa pierścienie złote. Nad tarczą korona hrabiowska, w któréj 5 piór strusich. W pobocznicach dwaj nadzy olbrzymi, z wieńcami na głowach i biodrach, oparci na maczugach.

Brzowski (Józef), kompozytor i fortepijanista, ur. w Warszawie 1805 r. Oprócz kilku dzieł większych rozmiarów, jak np. opera „*Hrabia Weseliński*" i „*Requiem*," napisał mnóstwo drobniejszych utworów, mianowicie aryj, duetów, krakowiaków, waryjacyj, walców i mazurków, cenionych wielce przez znawców muzyki.—Córka jego, *Brzowska Jadwiga*, znakomita fortepijanistka, znana z talentu w znaczniejszych miastach Europy, jest nauczycielką muzyki w Nowym Orleanie, w Stanach Zjednoczonych.

Brzoza (*Betula*), rodzaj drzew z rodziny brzozowatych. Kwiaty oddzielno-płciowe; w baziach męskich przysadki tarczowate, 3 kwiatowe, pręcików 4 jednoworeczkowych; w żeńskich przysadki 3 łatkowe, dachówkowate; orzeszki soczewkowate, dwuskrzydłe. Gatunków obejmuje przeszło 30. **B.** *biała* albo *pospolita* (*B. alba*), o liściach trójkątnych, dwa razy piłkowanych, jasnozielonych, za młodu omszonych; kora biała, z wiekiem rozpadająca się i korkowata; bazie męskie najczęściéj parzyste, 2 calowe, brunatne; żeńskie krótsze, zielone, ze znamionami wystającemi szkarłatnemi. Drzewo to, jedno z najpospolitszych w lasach środkowéj i półn. Europy, dochodzi najdaléj na północ (do 71° szer. pn.), żyje do 100 lat i dochodzi 60—80 stóp wysokości. Kora i liście należały do leków pospolitych; liście zwłaszcza używają się dotąd

u nas, w Rossyi i Szwecyi jako moczopędne, przeciwrobaczne, zewnętrznie w wyrzutach skórnych. Odwar liści za dodaniem kredy i ałunu daje osad żółty, znany w fabierstwie pod nazwą *Schüttgelb*. Soku wytoczonego z pnia na wiosnę (zwanego *oskołą*) używają na północy do wiosennych kuracyj; otrzymują też z niego piwo, ocet i rodzaj wina musującego; sok ten zawiera cukier, istotę wyciągową, chlorek i dwuwinian potasu. Z kory pędzi się *dziegieć* (*Balsamum lithuanicum*, *Oleum moscoviticum*), używany w Rossyi do wyprawy juchtów i w medycynie domowéj. Drewno nadaje się w tokarstwie, kołodziejstwie i t. d.; na budulec rzadko się używa, jako opałowe należy do drzew twardych. Odmiany tego gatunku są: **B.** *biała płacząca* (*B. alba pendula*), **B.** *biała drobnolistna* (*B. alba microphylla*) i t. d. Inne gatunki w ogóle wydają też same użytki co B. biała, **B.** *omszona* (*B. pubescens*), **B.** *karpacka* (*B. carpatica*) i t. d. **B.** *karłowata* (*B. nana*) jest krzewem 2—4 stóp, w krainach podalpejskich i na północy, **B.** *ojcowska*, (*B. ojcoviensis*) również krzew niewysoki, na północnych spadzistościach wzgórz ojcowskich. Soku **B.** *czarnéj* (*B. nigra*) w Ameryce używa się do wyrabiania cukru.

Brzozów, miasteczko galicyjskie w obwodzie Sanockim, nad rz. Stelnicą, ma 3000 m. i fabryki płótna.

Brzozowa (Walenty z), konsenior kościoła ewangelickiego i pastor w Krakowie, † 1570 r. Wydał w Królewcu 1554 r. „*Cantionał albo księgi chwał boskich, to jest pieśni duchowne Kościoła świętego podług Ewangelii i prawdziwego pisma świętego złożone*," z czeskiego języka na polski przełożone.

Brzozowate (*Betulaceae*), rodzina roślin dwuliścieniowych, należąca do większéj grupy *kotkowych* (*amentaceae*). Obejmują drzewa i krzewy, z kwiami oddzielno-płciowymi, w baziach końcowych lub bocznych; owoc orzeszki pospajane z przysadkami w gatunek szyszeczki, 1—komorowe i 1—nasienne; liście pojedyncze, naprzeciwległe, z przylistkami wolnemi i odpadającemi. Należą tu rodzaje: brzoza i olsza.

Brzozownik lub **Oskoła**, sok otrzymywany z brzozy na początku wiosny (ob. Brzoza).

Brzozowski (Rajmund), jezuita, ur. 1763 r. † 1848 r. Mieszkał w Połocku i należał do wyd. czasopisma *Miesięcznik*. Doktoryzował się w Rzymie i napisał rozpr. „*De origine religionis christianae in Russiae.*" Miał zostawić w 5 t. „*Słownik pisarzów polskich*," którego rękopis zaginął w Neapolu.

Brzozowski (Ludwik), urzędnik niegdyś w Warszawie, spółczesny pisarz i redaktor, wydawał w Paryżu 1862 r. „*Baczność*," napisał powieść „*Astry*," drukował artykuły w „*Pszczole*" A. Niewiarowskiego.

Brzuch (*abdomen*), dolna część tułowia, znajdująca się pod klatką piersiową, a nad miednicą. Ku tyłowi jéj leży część kręgosłupa, zresztą ściany brzuszne wyłącznie z części miękkich się składają, dla tego stosownie do stanu organów wewnętrznych (trzewiów brzusznych) wielkość i kształt brzucha zmienia się rozmaicie, tak podczas zdrowia, jak w chorobach. B. się powiększa przy zebraniu płynu w jamie jego (ob. ascites), w czasie ciąży (ob.), z powodu nagromadzenia w przewodzie pokarmowym wielkiéj ilości pokarmów, ich resztek i gazów, przy nowotworach w brzuchu i t. d. Przy opukiwaniu słychać odgłos tympaniczny (ob.), ponieważ pod powłokami brzucha leżą wypełnione powietrzem żołądek i kiszki; w czasie zebrania kału w kiszkach, przy napełnieniu pęcharza moczowego i t. d. odgłos ulega zmianie. Przednia ściana brzucha podzielona jest przez 2 linije poprzeczne i 2 podłużne na 9 okolic, z których 3 pojedyńcze w środku, 3 inne parzyste i symetryczne z boków; środkowe są od góry: *nadżołądkowa* cz. *dołek podsercowy*, *pępkowa* i *nadłonowa*. Odpowiednie im boczne okolice są po 2: *podżebrowe*, *biodrowe* i *łonowe*. Od tyłu znajdują się 2 symetryczne okolice *lędźwiowe* czyli *nerkowe*; skóra pokrywa **mięśnie brzuszne** *proste*, *ukośne* i *poprzeczne*; od góry jamę brzuszną od *piersiowéj* odgranicza mięsień cieńki i szeroki, *przepona*. Wszystkie te mięśnie razem wzięte stanowią **brzuszną tłocznię**; gdy się jednocześnie kurczą pod wpływem woli albo odruchowo, zmniejszają objętość jamy brzusznéj i zawartość jéj organów przez naturalne otwory na zewnątrz wydalają (wymioty, oddawanie kału i moczu, poród). Wewnątz brzucha znajduje się **brzuszna jama** zawierająca liczne Trzewia. Wewnętrzna strona ścian brzusznych i trzewia obleczone są błoną surowiczą, otrzewną. Trzewia brzuszne stanowią: od góry ze strony prawéj wątroba, z lewéj żołądek, a za nim śledziona; poniżéj leżą kiszki cieńkie i grube, za kiszkami znajdują się nerki. Wzdłuż kręgosłupa przebiega *brzuszna aorta* (ob. aorta). Powłoki brzuszne otwierają się czasem na drodze operacyjnéj; operacyja takowa nosi nazwę *laparotomii* (ob.).

Brzuchojeż (*Tetrodon*), rodzaj ryb, z rzędu wrytoszczękich (Plectognathi), z rodziny *Gymnodontes*, jakoby z wyszczerzonemi zębami. Szczęki ich nie są pokryte mięsistą wargą, ani nawet skórą, lecz samą krawędź otworu gęby stanowią i mają na sobie bezpośrednio nałożoną warstwę emalii, pokrywającą u innych zwierząt tylko korony zębów. Obok tego szczęka górna zwykle u innych ryb ruchomo do dalszych kości głowy przytwierdzona, tutaj, jak i w całym tym rzędzie, jest nieruchomo przyrosłą. Nadto, ryby te mają szparę oddechową pokrytą, na skrzelu nieruchomém. Szkielet ich niezupełnie skostniały, stawia je na granicy ryb kościstych i chrząstkowatych. Jedne z nich są zamknięte w puszkę jakby skostniałą, albo też są pokryte grubemi kościanemi tarczami, podobnemi do jesiotrowych, długim ostrym końcem uzbrojonemi, co dało im nazwę jeżów morskich. Zamieszkują one morza i rzeki gorącego pasa ziemi; mięsa prawie nie mają i nie są jadalne. Niektóre mają własność nadymania ciała, jak pęcherze. *T. lineatus* (*Fahaka* u Arabów) żyje w Nilu, *T. lagocephalus* i *T. electricus* w morzach Indyjskich.

Brzuchomówca, zowie się człowiek zdolny tak wymawiać wyrazy, że otaczający łudzą się co do kierunku i odległości głosu. Sztuka ta znaną była już w najodleglejszéj starożytności. Fizyjologiczne jéj warunki nie są dostatecznie znane. Zwykle B. wdycha powietrze jak najgłębiéj, krtań jego mocno się zniża, ściana brzucha rozszerza, a wydech następuje więcéj przy pomocy mięśni brzusznych niż piersiowych; przyczem zwolna tylko i małym prądem powietrza wprawiają się w drganie struny głosowe. Według niektórych fizyjologów głos nie tworzy się tu przy wydechu, jak zwykle, a przy wdechu. Zresztą B. używają różnych sztuczek dla odwrócenia uwagi słuchających od miejsca, z którego głos pochodzi.

Brzuchopełzy (Gasteropoda), grupa mięczaków (ob.) pełzających za pomocą tarczy mięsistéj, umieszczonéj pod brzuchem. Głowa ich widoczna, na przodzie ciała umieszczona, opatrzona jest rożkami wysuwalnemi, po dwa lub po cztery; różki te służą im za narzędzia dotykania, a może i do węchu. Przy czterech różkach, oczy pojedyńcze, drobne, osadzone są w końcu przedniéj pary; przy jéj braku, umieszczone są przy podstawach par tylnych. Największa ich liczba opatrzona jest skorupą, z któréj zwierz dowolnie wysuwać lub w nią wsuwać się może. Skorupy te są albo pojedyncze, niesymetryczne, to jest spiralnie zwinięte, albo pojedyncze symetryczne, albo z kilku sztuk symetrycznie złożone. Niektóre są zupełnie nagie, inne mają cząstkową skorupę ukrytą. Jedne z nich są jednopłciowe, inne dwupłciowe; z tych ostatnich jedne same sobie wystarczają do zapłodnienia, inne wymagają wzajemnego działania. Jedne usposobione są do życia lądowego, i te oddychają rodzajem płuc; inne wodne, oddychają skrzelami, rozmaicie rozłożonemi. Rozmaitość ta w budowie przyrządów oddechowych bierze się w systematyce za podstawę ich podziału. Jako znany przykład tych zwierząt przytoczyć można mięczaki, zwane pospolicie ślimakami.

Brzuchopłetwe (Malacopterygii abdominales), u Cuvier'a rzęd ryb, w dziale miękkopłetwych. Ryby te mają obie pary płetw parzystych nisko przy spodzie ciała tak ustawione, że para przednia (płetwy piersiowe) znajduje się blisko głowy, tylna zaś (płetwy brzuchowe) daleko na tył ciała odsunięta. Prawie wszystkie B. mają promienie w płetwach składane. Tu należy większa część ryb wód słodkich: rodziny łososi, karpi, szczupaków i sumów.

Brzuchoskrzelec, inaczéj *Bezoczek* (ob.).

Brzuchowiecki (Jan), hetman małorossyjski, pierwotnie sługa hetmana Bogdana Chmielnickiego, ogłoszony został 1663 r. przez Zaporożców hetmanem i zatwierdzony przez cara Aleksego Michałowicza w roku następnym. Będąc w ciągłéj niezgodzie z hetmanem Doroszeńką, z którym cały prawie naród trzymał, pojmany został przez tego ostatniego pod Oposzną i † 1668 r.

Brzuśce (*Hypodactyli*), u ptaków nabrzmiałości podeszwowe, znajdujące się pod stawami palców.

Brzuska, herb polski, przedstawia krzyż, u spodu którego drzewo rozdarte do połowy; pomiędzy to rozdarcie położone jest drzewo poprzeczne, połamane w końcach i schodzące się z końcami krzyża.

Brzuska (Jan), ur. 1757 r. w Czarnéj Wodzie, w Cieszyńskiém, ksiądz rzym.-kat. w m. Cieszynie. Zajmował się fizyką i robił doświadczenia, celem przekonania się o wpływie elektryczności na zdrowie ludzkie. Zbudował także organy z papierowemi piszczałkami.

Brzuszania, rzeka, poczyna się w pobliżu wsi Kuźmy i Zajerzew, w pow. Łowickim, gub. Warszawskiéj, przechodzi do powiatu Rawskiego i tu za miastem Głównem wpada do rzeki Mrogi.

Buache (Filip), sławny geograf francuski, ur. w Paryżu 1700 r., † 1773 r.; pierwszy ugruntował systemat łączenia się gór pod powierzchnią wody. Celniejsze jego dzieła są: „*Considérations géographiques et physiques sur les nouvelles découvertes de la grande mer*“ (Paryż 1753) i „*Atlas physique*“ (1754).— Jego synowiec **Buache** (Jan Mikołaj), ur. 1741 r. w Neuville-au-Pont, znany także pod imieniem *Buache de la Neuville*, również geograf, ceniony wielce przez Napoleona, † 1825 r. Najważniejszą jego pracą jest: „*Géographie élémentaire ancienne et moderne*“ (2 t. Paryż 1769—72).

Bubak (Alojzy), jeden z celniejszych malarzy czeskich, ur. 1824 r. w Kozmonosach, gdzie ojciec jego był rzeźbiarzem, † 1870 r. w Pradze. Porzuciwszy nauki teologiczne, wbrew woli ojca udał się do akademii malarskiéj, gdzie wkrótce okazał pewną samodzielność. Jego krajobrazy zjednały mu rozgłos, mianowicie: „*Stawy Hobrawskie*“ pod Indrzychowym Hradcem. Zakupione przez Ferdynanda V. Podobnież cenione są jego akwarele.

Bubastis, bogini egipska, córka boga Ptah (ob.), przez Greków uważana za jednoznaczną z Artemidą; miała główną świątynię w mieście *Bubastos* (ob.), dokąd ze wszystkich stron Egiptu zbierało się przeszło 700,000 pielgrzymów, nie licząc w to dzieci. Szczególną cześć oddawały jéj kobiety. Kot był jéj symbolem, i dla tego przedstawiano ją w postaci kociéj.

Bubastos v. **Bubastis**, miasto nazwane od bogini tegoż imienia w Egipcie. Zwaliska jego leżą o 3 mile od Belbeis i znane są pod nazwą *Tel-Basta*.

Bubastydzi, dwudziesta druga dynastyja egipska, zwana od miasta Bubastos, ojczyzny jéj założyciela, Sezonchisa III, panującego około r. 976 przed Chrys.

Bube (Adolf), poeta niemiecki, ur. 1802 r. w Gotha, od r. 1842 dyrektor książęcego gabinetu sztuk pięknych. Z lirycznych jego poezyj celniejsze są: „*Gedichte*“ (2 wyd. Gotha 1836); „*Neue Gedichte*“ (Jena 1840); „*Naturbilder*“ (Gotha 1848); „*Thüringer Sagenschatz*“ (Gotha 1851); „*Balladen und Romanzen*“ (Gotha 1850). Oprócz tego wydał jeszcze: „*Gothas Erinnerungen*“ (Gotha 1842) i „*Das herzogliche Kunstcabinet zu Gotha*“ (Gotha 1846).

Bubenecz lub *Owenec*. Ob. Baumgarten.

Bubilos, Bubbulis, Bublos, pogańskie bożyszcze litewskie, opiekujące się bartnikami i piwowarami; czczone było szczególniéj przez odurzonych trunkiem Litwinów i zwało się także *Ragutis*. Łotwa cy zwali je *Trimpus*.

Bubna i Litic (z), ród hrabiowski od r. 1644, pochodzi od *Warlichów* z B. (w Pelzeńskiém, w król. Czeskiém), z których *Jan* z B. wsławił się w bitwie Białogórskiéj i opuścił ojczyznę z królem Fryderykiem, a następnie został generałem holenderskim; z hrabiów zaś odznaczył się *Ferdynand* hr. v. B **und Littitz**, feldmarszałek porucznik austryjacki, ur. 1768 r. w Zamersku. W 16 roku życia wstąpił do wojska i był przy oblężeniu Białogrodu Serbskiego. Wsławił się w bitwie 1796 r. pod Enerfeldem. W r. 1799 był adjutantem przy arcyksięciu Karolu, który wysłał go był do Suwarowa do Włoch. W latach 1805—13, używanym był kilkakrotnie do spraw dyplomatycznych; ostatnio w Paryżu. W bitwie pod Lipskiem dowodził dywizyją; w Szwajcaryi zdobył Genewę. Po skończonéj wojnie, mianowany został generał-gubernatorem Sabaudyi, Piemontu i Nicei. Po powrocie Napoleona z wyspy Elby (1815) wkroczył do Francyi i zajął Lyon. Po zawarciu pokoju był głównym komendantem w Lombardyi, a w r. 1821 stłumił powstanie w Sardynii i otrzymał główne dowództwo nad wojskiem austryjackiém; † 1825 r.

Bubon, zapalenie gruczołów limfatycznych, zajmuje gruczoły limfat. pachwinowe, pachowe, szyjowe, podszczękowe i t. d.; towarzyszy procesom chorobowym w rozmaitych organach, gdzie zmieniona limfa przepływając przez gruczoły limfatyczne, drażni je i do stanu zapalnego przywodzi (ob. limfa i limfatyczne gruczoły). Przy niektórych ogólnych chorobach gruczoły limfatyczne z wielką łatwością, często bez żadnego widocznego powodu, zapaleniu ulegają, jak w skrofułach, syfilis i t. p. Gruczoł, w stanie zapalenia będący, powiększa się, zaczerwienia; jeżeli nie wraca do normy, ropieje, albo zmienia się w masę serowatą (ob.); przy chronicznym przebiegu często rozwija się tkanka łączna, pierwiastki gruczołu do zaniku przywodzi i pozostawia bliznę. Poznaje się B. jako twarde, pod skórą w odpowiednich okolicach wyczuwalne, w ostrym stanie bolesne guziki. Nazwę B. najczęściéj nadają gruczołom limfatycznym pachwinowym, uległym zapaleniu w skutek chorób wenerycznych. Dla wyleczenia B. trzeba usunąć wywołujące go procesy, tak miejscowe, jak ogólne, i stosować metodę przeciwzapalną (ob. zapalenie, ropień).

Buccari, miasteczko wolno-portowe z zamkiem warownym w Kroacyi, nad zatoką tegoż nazwiska, ma 2150 m. Na brzegu zatoki Istryi leży zamek *Baccarizza*, również z małym portem.

Buccella (Mikołaj), lekarz Stefana Batorego i Zygmunta III, znany z zatargów swoich z Simonijuszem, drugim lekarzem królewskim, wszczętych z powodu choroby i śmierci króla Stefana. W téj kwestyi spornéj wydał trzy pisma po łacinie w r. 1588. Szczegóły o nim mieszczą się w „*Wizerunkach i roztrząsaniach naukowych*" (Wilno, 5. t. i 9 t.).

Buccinarskie wyspy, inaczéj wyspy św. Magdaleny, ogólna nazwa grupy małych wysp skalistych, przy północno-wschodnich brzegach Sardynii, między któremi wyspy ś. Magdaleny i Caprera, są najznaczniejsze. Mieszkańcy znani jako wyborni żeglarze, mówią dyjalektem korsykańskim i trudnią się kontrabandą.

Buccomantia, Bukkomancyja, sztuka odgadywania losów człowieka ze składu ust jego. Wystąpił z nią po raz pierwszy 1850 r., jako nowym systematem fizyjognomiki, dentysta paryski William Rogers.

Bucefał (gr. *Bukephalos*, t. j. wołowa głowa), ulubiony rumak Alexandra W. Dziki i nieprzystępny dla wszystkich, ujeżdżony został przez 15 letniego młodzieńca, któremu wiernie służył przez czas wszystkich wypraw Macedończyka, aż do bitwy z Porusem, na brzegach Hydaspu w Indyjach, gdzie śmiertelnie raniony, odniósł z pola bitwy pana swojego w szeregi macedońskie i tu dopiéro żyć przestał. Na tém miejscu Alexander wzniósł na jego pamiątkę miasto *Bucefalia*, podobno dzisiejsze Lahore.

Bucentaur albo *Buccentoro*, nazwa wspaniałéj galery, na któréj doża Wenecyi, od r. 1311 corocznie w dzień Wniebowstąpienia, z wielką ceremonija, wypływał na morze Adryjatyckie i jako symbol władztwa rzeczypospolitéj nad tém morzem, wrzucał w nie pierścień, jakby się z niém zaślubiał. W Wenecyi pokazują jeszcze szczątki téj sławnéj galery.

Bucer, właściwie *Kuhhorn* (Marcin), jeden z główniejszych reformatorów kościelnych w Niemczech, ur. 1491 r. w Schlettstadt, w Alzacyi, w 15 roku życia został dominikaninem. Od czasu dysputy Heidelbergskiéj (1518), poznawszy się osobiście z M. Lutrem, został jego zwolennikiem. W r. 1521 falcgraf Fryderyk mianował go kaznodzieją nadwornym; następnie ożenił się z byłą mniszką Elżbietą Pallasówną. Jako kaznodzieja przy kościele św. Tomasza w Strasburgu (1823), silnie popierał sprawę reformacyi, mianowicie przez zakładanie szkół. Głównem jego staraniem było sprowadzić porozumienie między Lutrem i Zwinglim. W Augsburgu ułożył on 1530 r. wraz z Capitonem wyznanie wiary, zwane *Confessio tetrapolitana*, dlatego, że podpisały je cztery miasta: Strasburg, Kostnica, Memmingen i Lindau. Dla zgody jednak, skłonił swych stronników do przyjęcia 1532 r. wyznania augsburgskiego. W r. 1549, na wezwanie arcybiskupa Tomasza Cranmera, udał się do Anglii i tam został profesorem przy uniwersytecie w Cambridge, † 1551 r. Za panowania królowéj Maryi, kości Bucera wydobyto z grobu i spalono publicznie 6 Lut. 1556 r.; za królowéj zaś Elżbiety, przywrócono znowu jego grobowiec. Z prac piśmiennych odznacza się szczególniéj jego tłumaczenie i wykład Psalmów. Część jego pism (tom 1) wyszła w Bazylei 1577 r.

Buch (Leopold von), jeden z najznakomitszych geologów, ur. 1774 r. w Prusach, † 1853 r. Nauki

pobierał współcześnie z Humboldtem w akademii górniczéj we Freibergu. Już w r. 1797 ogłoszony opis mineralogiczny Landecku, i wkrótce potém Salcburga, są wzorem prac tego rodzaju. Owocem podróży po Niemczech południ. i Włoszech było: „*Geognostische Beobachtungen auf Reisen durch Deutschland u. Italien*“ (2 t. 1802—9). We Włoszech zbadał wulkany i znacznie zmodyfikował pogląd neptuniczny, jaki wyniósł z Freiberga. Zwiedził następnie Skandynawiję („*Reise durch Norwegen und Lappland*“ 2 t. 1810), i poznał, że ląd skandynawski wciąż się podnosi, potém wyspy Kanaryjskie („*Physik. Beschreibung der Kanarischen Inseln*“ 1825), zbadał wyspy Hebrydzkie i Alpy, i już przy schyłku życia zwiedził powtórnie Norwegiję. Paleontologii nadał taki kierunek, że możliwem jest ze szczątków życia zwierzęcego wyprowadzać najważniejsze wnioski o procesach tworzenia się skorupy ziemskiéj. Oprócz prac powyższych, ważniejsze są: „*Beiträge zur Bestimmung der Bergformation in Russland*“ (1840); „*Ueber die Verbreitung und Grenzen der Kreidebildungen*“ (1849). Prace paleontologiczne zawierają się w wielu monografijach: „*Ueber Ammoniten*“ (1832); „*Ueber Terebrateln*“ (1834) i w. in. Nakoniec jest autorem wybornéj karty geognostycznéj Niemiec i ościennych krajów (wyd. 2, 1832 w 42 sekcyjach). Zbiorowe wydanie dzieł B. wychodzi od r. 1867 w Berlinie.

Buchalteryja, właściwie *buchhalteryja* (z niem.), sztuka utrzymywania ksiąg handlowych, dokładnego w nich zapisywania wszelkich czynności, które kupiec dopełnia, aby w każdym czasie, tak samemu sobie, jak i innym, z postępu tych czynności mógł zdać rachunek i ich stan wykazać. Rozróżniamy B. *pojedyńczą* i *podwójną*, zwaną też *włoską*, została bowiem zaprowadzoną najpierw w miastach handlowych włoskich w XV w. B. pojedyncza zapisuje każdy wypadek handlowy tylko raz i zaciąga tylko bezwzględne powiększenie się lub zmniejszenie ilości przedmiotów, posiadających wartość; tak że dla każdéj pozycyi wyszukuje tylko jednego dłużnika czyli debitora, albo jednego tylko wierzyciela czyli kredytora. B. podwójna natomiast uważa w każdym wypadku zarazem powiększenie i zmniejszenie, i każdą pozycyję zaciąga dwa razy, wyszukując dla każdéj zarazem wierzyciela i dłużnika. B. pojedyncza przedstawia tylko stosunek, w jakim posiadłość nasza zostaje względem innych osób, ale nie okazuje zmian zachodzących między oddzielnemi częściami naszéj posiadłości; B. zaś podwójna prowadzi rachunek nie tylko z osobami, ale i z przedmiotami, uosabiając je niejako. Tak np. kupiec zakupujący cukier za gotówkę, biorący więc na ten cel pieniądze z kasy, zakredytuje kasę, czyli pozycyję tę zapisze *na dobro* kasy, natomiast *obciąży* rachunek cukru; kasa przedstawia tu wierzyciela, rachunek cukru dłużnika; wypadek ten zatem handlowy zapisany będzie w rachunku kasy w rubryce *kredyt* czyli *ma*, (z prawéj strony karty), w rachunku zaś cukru po stronie *debet*, czyli *winien* (z lewéj strony karty). Księgi handlowe rozdzielić można na *księgi źródłowe*, *główne* i *pomocnicze*. Księgi źródłowe są te, w których się notuje wypadki handlowe, t. j. tworzy się pozycyje; tu należy brulijon czyli kladda, memoryjał czyli prymanota, księga zakupu towarów czyli ks. faktur, ks. sprzedaży towarów czyli strazza i t. d. Do ksiąg głównych należy przedewszystkiem *dziennik* czyli *żurnal*, wykazujący wszystkie interesa, kolejno po sobie idące, i *księga wielka*, zaciągająca te interesa na właściwych rachunkach. W *księdze wielkiéj* otwierają się rachunki dla wszystkich osób, z któremi handel jest w stosunkach, w B. zaś podwójnéj oprócz tego i rachunki reprezuntujące samego kupca; tych jest głównie 5, t. j. ogół towarów, kasa, papiery do zapłacenia, papiery do odebrania, strata lub zysk; księga zresztą wielka zwykle dzieli się na trzy: księgę kasową, ks. towarów i ks. główną do utrzymywania rachunków dłużników i wierzycieli. *Księgi bilansowe* (ob. bilans) są dwojakie, jedne obejmują *bilans probierczy*, służący do przekonania się, czy nie zaszła pomyłka w przenoszeniu pozycyj z dziennika do księgi wielkiéj, drugie do zapisywania *bilansów zamknięcia*, które wypadają z corocznego zamykania rachunków księgi wielkiéj. Bilansy te mogą się szczegółowo zapisywać w *księdze inwentarzy*, która w odstępach, np. rocznych, podaje stan posiadłości. Księgi pomocnicze mogą być bardzo rozmaite i zależą od natury handlu. Porównywanie ksiąg zowie się *kollacyjonowaniem*, znoszenie fałszywie zaciągniętéj pozycyi, przez jéj przeciwną — *stornowaniem*. Różnica między sumą strony *ma* a sumą strony *winien* zowie się *saldo*. W szczególnem zastosowaniu B. być może bankową, kupiecką, przemysłową, rolniczą i t. d.; rzeczą jest *buchaltera* ogólne zasady stosować do właściwych przypadków. Najdawniejszym pisarzem o B. ma być zakonnik włoski Lucas Paciolo (1504), które mu przypisują też wynalezienie B. podwójnéj. Z nowszych dzieł przytoczymy: Schiebe „*Die Lehre von der Buchhalterie*“ (wyd. 4, 1861); Rottner „*Kantorwissenschaft*“ (2 wyd. 1861, 2 t.); Degranges „*La tenue des livres*“ (częste wydania); Budny „*Buchalteryja ułatwiona*“ i t. d. (Wilno 1826). Barciński „*O rachunkowości kupieckiéj*“ (3 t. Warsz. 1835); Kątkiewicz „*Rachunek podwójny dla gospodarzy*“ (Wilno 1850); Pietrzycki „*Nauka rachunkowości*“ i t. d. (Lwów 1872); Dreziński „*Teoretyczna i praktyczna nauka rachunkowości dla rękodzielników*“ (Rzeszów 1872); „*Podręczna encyklopedyja handlowa*“ (obecnie wychodząca w Warszawie).

Buchan (Elżbieta), ur. 1738 r. w północnéj Szkocyi, była założycielką sekty zwanéj *Buchanistami*, któréj członkowie wyrzekali się małżeństwa i wszelkich rozkoszy zmysłowych i wierzyli w bliski koniec świata. Żyli we wspólności i bardzo wstrzemięźliwie. Z jéj śmiercią (1791) rozprzęgło się i całe to stowarzyszenie.

Buchanan (Jerzy), poeta i historyk, urodz. 1506 r. w Killcarn, w Szkocyi, hrabstwie Stirling, przebywał pierwotnie w Paryżu, gdzie był zwolennikiem reformacyi. W r. 1534 przeniósłszy się do Szkocyi

zjednał sobie względy Jakóba V i napisał kilka gorzkich satyr przeciwko mnichom, z których najgłośniejszą była p. t. „*Franciscanus*". Uwięziony pomimo protekcyi króla, następnie uszedł do Francyi, stąd to Portugalii, lecz 1560 r. powrócił do Szkocyi i przystąpił jawnie do nieprzyjaciół Maryi Stuart; był potém nauczycielem Jakóba VI (późniejszego Jakóba I, króla Anglii), a po wstąpieniu jego na tron, członkiem rady stanu i kanclerzem pieczęci; † 1582 r. Dzieło jego: „*De jure regni apud Scotos*" (1579), zjednało mu znakomite imię pośród obrońców ludu. Ostatnie lata żywowota poświęcił pracy p. t. „*Rerum Scoticarum historia*" (1582). Śród nowszych poetów łacińskich wybitne zajmuje także stanowisko. Pisma jego wydali: Rudciman (2 t., Edynburg 1715) i Piotr Burman (Lejda 1725 r.). Porów. D. Irwing'a „*Mémoirs of the life and writings of George* B. (2 ed. Edynb. 1817).

Buchanan (Klaudyjusz), teolog ewangielicki, ur. 1766 r. w Kambuslang; pod Glasgowem, † 1815 r., znakomity missyjonarz angielski w Indyjach Wschodnich, głównie przyczynił się niezmordowaną pracą, wytrwałością i poświęceniem do podniesienia posłannictwa Anglii w Indyjach pod względem religijnym. Napisał „*Christian Researches*". Pracował nad wydaniem Pisma Ś. w języku syryjskim.

Buchanan (Jakób), prezydent Stanów Zjednoczonych Ameryki północnéj, ur. 1791 w Stony-Batter, w Pensylwanii, † 1868 w Wheatland; adwokat, potém członek zgromadzenia prawodawczego, wybrany został po raz pierwszy w Grudniu 1821 do kongresu waszyngtońskiego. W r. 1831 wysłany był jako poseł do Petersburga. Wróciwszy 1833 r. do kraju, wszedł jako reprezentant Pensylwanii do senatu. Pod prezydencyją Polk'a (1845), sekretarz stanu do spraw zagranicznych, występował po stronie Anglii w kwestyi północno-zachodniéj granicy i przyczynił się wielce do przyłączenia Kalifornii po wojnie meksykańskiéj. Pod prezydencyją Pierce'a (1853) mianowany posłem przy dworze angielskim, nie zdołał wprawdzie doprowadzić do skutku układu co do spraw Ameryki środkowéj, jednakże w manifeście ostendzkim z Madonem i Soulé był za koniecznością zdobycia Kuby. Popierany przez stronnictwo demokratów, obrany został prezydentem Unii 4 Marca 1857 r. Rządy jego jako prezydenta (1857—61) były niedołężne i dla państwa szkodliwe. Protegując bowiem niewolnictwo i chcąc je uczynić zasadą prawa państwowego, przygotował materyjały palne do wojny domowéj, która wnet wybuchła po jego ustąpieniu. Jakkolwiek nie mieszał się do niéj czynnie, sprzyjał jednak secesjonistom. W stosunkach zewnętrznych trzymał się polityki słabéj i chwiejnéj.

Buchara, główne miasto Wielkiéj Bucharyi, nad rz. Wafkanem i Szarafszanemi, rezydencyja chana, 150,000 m., posiada wielką liczbę meczetów, szkół i bazarów, prowadzi obszerny handel z Indyjami, Rossyją i Persyją.

Bucharski (Andrzéj), poeta i dramaturg rosyjski, ur. 1770 r., † 1833 r. w Wilnie. Służył początkowo w wojsku, od 1811—32 r. był dyrektorem poczt w Wilnie. Znał gruntownie literaturę polską. Oprócz wielu utworów lirycznych, napisał kilka komedyj, jak „*Lubownaja Ssora*" (1806 r.), „*Płata tojże monetoju*", która miała powodzenie.

Bucharyja, dawniejsza nazwa kraju zamieszkałego przez Tatarów i leżącego w Azyi środk. pomiędzy morzem Kaspijskiém a granicami Mongolii i Tybetu. Odróżniano niegdyś *Wielką Bucharyję*, czyli właściwy Turkestan, w którym najważniejszém państwem był chanat Buchara, od *Małej Bucharyi*, czyli Tartaryi chińskiéj, mieszczącéj w sobie mniéj więcéj dzisiejszą prowincyję chińską Thian-szan-nan-lu:

Buchau, ur. we Lwowie 1546 r. Z ubogiéj pochodząc rodziny, dosłużył się wysokich godności był bowiem radcą cesarskim, palatynem, asesorem sądu pragskiego, a w końcu baronem; † 1628 r. w Wrocławiu. Dwukrotnie wysyłany w poselstwie do Moskwy, wydał ważne dzieło: „*De ortu et progressu Moscoviae*" (1579), które wyszło także pod zmienionym tytułem: „*Magni Moscoviae Ducis Genealogiae etc.*" (Frankf. 1600). Pomieszczone jest w zbiorze Starczewskiego: „*Ruthenicae Historiae Scriptores*" (t. 1-y Berlin 1841).

Buchberg, po czesku *Bukowec*, góra w pow. Bolesławskim, w król. Czeskiém, w paśmie gór granitowych Izerskich; wznosi się na 3120 st. Z wyjątkiem *Śnieżnych Jam* jest to najwyższa wyniosłość, do jakiéj dochodzi bazalt w Czechach i północnych Niemczech.—B. m. w Austryi Niższéj, 1800 m. Dolina t. n. słynie ze swéj piękności, a zwłaszcza z jaskiń *Alleluja*, ruin zamku Losenheim i wodospadu *Sebastian*.—B. góra pod Landshutem, w Szlązku pruskim, 2410 st.

Bucher (Antoni von), ur. 1746 r. w Monachijum, † 1817 r. Po rozmaitych kolejach losu był ostatecznie od r. 1778 plebanem w Engelbrechtsmünster. Znany jest powszechnie jako satyryk i przeciwnik jezuitów. Celniejsze jego pisma są: „*Charfreitagsprocession*", „*Fastenexempel*", „*Portiunkulabüchlein*", „*Christenlehre auf dem Lande*", „*Die Jesuiten auf dem Lande*", „*Allerneuster Jesuitenspiegel*". Ogólny zbiór pism jego wydał J. Klössing młodszy, p. t. „*Die Jesuiten in Baiern vor und nach ihrer Aufhebung*" (6 t. Monachijum 1819—20).

Buchez (Filip Józef Benijamin), lekarz, filozof i historyk francuski, ur. 1796 w Matagne la Petite, w Ardennach, † 1865. W stowarzyszenia polityczne przeciw Bourbonom kilkakrotnie zawikłany i szczęśliwym wypadkiem od kary ułaskawiony, był w r. 1820 jednym z założycieli karbonaryzmu francuskiego; następnie stronnik saint-simonizmu, zerwał 1830 wszelkie stosunki z rewolucyjonistami, oddał się wyłącznie naukom i założył pismo peryjodyczne: „*Journal des progrès des sciences et institutions médicales*". Główniejsze jego prace literackie są: „*Introduction à la science d'histoire*" (Paryż 1833), oraz „*Traité complet de philosophie au point de vue du catholicisme*" (3 tomy 1838 r.).

Wspólnie z Roux Lavergne wydał także: „*Histoire parlementaire de la révolution francaise ou Journal des Assemblées nationales depuis 1789 jusqu'en 1815*" (40 t. Paryż 1833—38); zbiór niezmiernie ważnych materyjałów historycznych do owéj epoki. Po rewolucyi Lutowéj wybrany był reprezentantem z departamentu Sekwany i został nawet prezesem zgromadzenia narodowego, lecz nie umiejąc odpowiedzieć temu stanowisku, usunął się po wypadkach 18 Maja 1848 r. Zajął się znowu ulubionemi studyjami i wydał jeszcze kilka dzieł, z których najważniejsze: „*Histoire de la formation de la nationalité française*" (2 t. Paryż 1859). Porów. „*Ein Schüler Saint-Simon's*" w *Unsere Zeit* (Rok 1868 t. 4, cz. 2).

Buchholtz (Teodor), wydał 1716: „*Dyjaryjusz traktatu rawskiego*", zawartego w tymże roku między wojskiém saskiém i skonfederowaném.

Buchholtz (Paweł Ferdynand Fryderyk), historyk niemiecki, ur. 1768 w Altruppin, profesor akademii wojskowéj w Brandenburgu, późniéj mieszkał prywatnie w Berlinie, † tamże 1843. Rozpoczął zawód pisarski dziełem: „*Darstellung eines neuen Gravitationsgesetze für die moralische Welt*" (Berlin 1802). Oprócz mnóstwa innych pism podobnego rodzaju wydał jeszcze: „*Historisches Taschenbuch oder Geschichte der europäischen Staaten seit dem Wiener Frieden*" (2 tomy, Berlin 1814—37); „*Journal für Deutschland*" (Berlin 1815—19), zamieniony późniéj na pismo peryjodyczne „*Neue Monatschrift für Deutschland*" (48 tomów, Berlin 1820—35 r.); *Geschichte Napoleon Bonapartes*" (3 tomy, Berlin 1817—30), po polsku wyszła „*Odpowiedź na artykuł*" umieszczony w jego dzienniku 1817 r.

Buchholz (Jerzy), ur. 1688 r. w Keżmarku, † tamże 1737 r., rektor szkoły, członek akademii *Nat. Curiosorum*; badał Karpaty pod względem geologicznym, o czém napisał kilka rozpraw.

Buchich. Ob. *Buczycz.*

Buchmann, zwany *Bibliander* (Teodor), ur. w Bischofzelu, w Szwajcaryi, uczony teolog w Zurychu. Podzielając zdania Erazma z Roterdamu, co do wolnéj woli i predestynacyi, wiódł spór naukowy z Vermiglijuszem, który popierał w tym względzie zdanie J. Kalwina, oraz pisał przeciwko temu drugiemu. Wydał też *Alkoran* z życiorysem Mahometa.

Buchner (Jan Andrzéj), jeden z najbardziéj zasłużonych pracowników na polu naukowéj farmacyi, ur. 1783, † 1852 r. Był profesorem farmacyi w Landshut i prezesem instytutu farmaceutycznego w Monachijum. Odkrył salicynę i między innemi napisał: „*Lehrbuch der analytischen Chemie und Stöchiometrie*" (Norymberga 1836 r.), opracował toksykologiję, farmacyję, fizykę i chemiję w dziele zbiorowém: „*Inbegriff der Pharmacie*" (Norymberga 1827—36). Od r. 1815 redagował rozpoczęte przez Gehbena „*Repertorium der Pharmacie*" (seryja 1 do 1835, 2 do 1848, każda 50 tomów); pismo to prowadzi daléj syn jego *Ludwik Andrzéj* B., ur. 1813, profesor farmacyi w Monachijum.

Buchner (Abraham), ur. 1789 r., † 1869 r., nauczyciel b. Szkoły Rabinów w Warszawie. Dzieła jego są następujące: 1) „*Katechizm dla młodzieży izraelskiéj*" w języku hebrajskim (Warsz. 1825); 2) „*Ocar luszon hakodesz*", dzieło gramatyczne (War. 1830); 3) „*Moreh licdokoh*" komentarz do sławnego dzieła Majmonidesa: „*Przewodnik obłąkanych*" (Warsz. 1830), i 4) „*Kwiaty wschodnie*," zbiór nauk moralnych, apoftegmatów i t. p. z *Talmudu* i *Midraszów* (Warsz. 1841 r.).

Buchner (Fryderyk Karol Krystyjan Ludwik), słynny pisarz na polu filozofii natury, ur. 1824 r. w Darmstadzie, poświęcał się najpierw ogólnym studyjom filozoficznym, następnie zwrócił się ku medycynie i pozyskawszy stopień naukowy 1848, osiadł jako lekarz praktyczny w Würzburgu. W r. 1854 został docentem w Tubindze, lecz po wydaniu rozgłośnego dzieła „*Kraft und Stoff*" (Frankfurt 1855, tłum. polskie Mulskiego we Lwowie 1869), w którem rozwinął pogląd skrajnie materyjalistyczny, zmuszony był miejsce to opuścić i osiadł jako lekarz praktykujący w mieście rodzinnem. Z innych prac jego, oprócz artykułów zamieszczanych w pismach peryjodycznych, celniejsze są: „*Natur und Geist*" (Frankfurt 1857); „*Physiologische Bilder*" (Lipsk 1861); „*Aus Natur und Wissenschaft*" (1862). Pod względem naukowym zasłużył się głównie na polu medycyny sądowéj; jako pisarz zaleca się głównie siłą i zręcznością. Jego siostra, *Ludwika* B. jest autorką dzieła: „*Die Frauen und ihr Beruf*" (Frankfurt 1860); młodszy zaś brat *Alexander* B., profesor dawniéj w Valenciennes, obecnie w Laon, ogłosił: „*Geschichte der englischen Poesie*" (2 t. Darmstadt 1855) i „*Französiche Literaturbilder*" (2 t. Frankfurt 1858).

Büchner (Jerzy), poeta niemiecki, ur. 1813 w Goddelau pod Darmstadem; będąc jeszcze studentem miał udział w ruchach politycznych w Hessyi. Z powodu wydanego przez siebie pisma ulotnego: „*Der hessische Landbote*" z dewizą: „*Pokój chatom, wojna pałacom*", przymuszony był uciekać, † 1837 w Zürich. Krótko przed ucieczką napisał genijalny poemat: „*Danton's Tod, dramatische Bilder aus der Schreckenszeit*" (Frankfurt 1835). Tłumaczył Wiktora Hugo „*Lukrecyję Borgię*" i „*Maryję Tudor*" i pozostawił w manuskrypcie komedyję humorystyczną „*Leonte* i *Lena*". Pośmiertne pisma jego wyszły w Frakfurcie 1850 r.

Buchon (Jan Alexander), historyk francuski, ur. 1791 w Menetou-Salon, depart. Cher, † 1846 w Paryżu. Prócz niezmiernie ważnego dzieła: „*Collection des chroniques nationales françaises*" (47 tom., 1824—29), zajmował się wydawnictwem wielu kronik i źródeł historycznych dla „*Panteonu literackiego*", a pomiędzy niemi ogłosił także „*Chroniques étrangères relatives aux expéditions françaises pendant le 13e siècle*" (Paryż 1840). Obok powyższych dzieł pracował gorliwie nad historyją wypraw francuskich w wiekach średnich do Grecyi, w którym to przedmiocie dzieła jego: „*Nouvelles recherches historiques sur la principauté francaise de Morée*" (2 tomy, Paryż 1843—44) i „*Histoire des conquêtes et de l'établissement des Francais dans les états de l'ancienne Grèce sous les Ville-Hardouin*" (Paryż

1846), obejmują wiele ważnych i ciekawych objaśnień.

Buchowiecki (Leon), wysłany przez Stefana Batorego 1576 w poselstwie do Jana Groźnego, napisał: „*Doniesienie o tém poselstwie*", wydrukowane 1838 w N. 10 Zbiornika księcia Oboleńskiego.

Buchowski (Benigny), mnich benedyktyński, kanclerz opactwa tynieckiego, poeta uwieńczony i autor wielu dzieł muzycznych; napisał wiele pieśni pobożnych p. t. „*Cantus et juctus*," i w r. 1712 wydał w Krakowie: „*Benigni Buchowski Benedictini Tyneci Lyricorum Epigrammatum et Rythmorum Poemata*".

Buchowski (Kazimierz), nauczyciel matematyki, ur. 1783 r. w Giełczowie, pod Opocznem; pobierał pierwsze nauki w Kielcach, wyższe w Wiedniu i Królewcu, 1805 był nauczycielem w Magdeburgu. Po utworzeniu księstwa Warszaw. był oficerem artyleryi, a następnie, powróciwszy do dawnego zawodu, pracował jako nauczyciel w Płocku i Poznaniu, gdzie został dyrektorem gimnazyjum, † 1842. Ogłosił drukiem: „*Początki wyższéj analizy, czyli zasady rachunku różniczkowego i całkowego, z zastosowaniem do najważniejszych materyj z matematyki czystéj*" (Poznań 1822); „*De logistica*" (Poznań 1828).

Buchta, pierwsza, znaczy u oryli trzecią *plenicę*, czyli trzeci rząd drzew, składających jeden tak zwany *pas*; czwarty zaś rząd zowie się *drugą buchtą* lub *przedcalem*. Myśliwi nazywają *buchtą* miejsce poryte przez dzików.

Buchtarma, *Buchterma* lub *Bukterma*, rz. w Syberyi wschodniéj; powstaje z dwóch strumieni, z których jeden wypływa z małego Ałtaju, drugi z gór Chołzuńskich. Ubiegłszy 360 wpada do Irtysza 4 odnogami pod fortecą *Buchtarmińską*. Okolice jéj obfitują w kopalnie miedzi, złota i srebra.

Bucień, u Jundziłła nazwa rodz. rośl. *okrzyn* (ob.).

Buckau, wieś fabryczna pod Magdeburgiem; ma 7250 m., wielkie odlewnie żelaza, fabryki machin, porcelany i t. d.

Bückeburg, stolica księstwa Schaumburg-Lippe, rezydencyja władz krajowych; ma 4260 m., zamek, 3 kościoły i synagogę. W pobliżu są wody mineralne i kąpiele Eilsen.

Bucki (Tomasz), urodzony w Wielkopolsce, pobierał początkowe nauki u jezuitów w Poznaniu; późniéj proboszcz pacanowski i kustosz kolegijaty św. Michała w Krakowie; wydał po łacinie: „*Pochwały sławnych i znakomitych wieku XVI Polaków*"; tudzież „*Oratio in anniversario Illmi ad Reveren. Den. D. Hieronimi Comitis a Rozrażów olim Episc. Vladislav. et Pomer*" (Kraków 1601).

Buckingham, hrabstwo w południowéj Anglii, obejmujące 34½ m. kw. z ludnością 168,000; z miastem *Buckingham* nad rz. Ouse, 6,100 m., o godzinę drogi od tego miasta leży sławny park Stowe, z wspaniałym zamkiem, niegdyś rezydencyją księcia Buckingham. Mieszkańcy zajmują się głównie rolnictwem i chowem bydła i wysyłają wiele kaczek do Londynu. Stolicą hrabstwa jest m. Aylesbury.

Buckingham, hrabiowie i książęta, wiodący swą nazwę od miasta Buckingham. Imię to służyło kilku rodzinom angielskim. W r. 1377 król Ryszard II nadał tytuł hrabiego B. swemu wujowi Tomaszowi, księciu Gloucester, od którego przeszedł 1455 na zięcia jego, hrabiego Edmunda Stafford, a ten 1446 r. mianowany przez Henryka VI księciem B., wraz z synem poległ 1480 pod Northampton. Jego wnuk, Henryk, stronnik Lankastrów, został 1483 ścięty. Henryk VII powrócił znowu starszemu jego synowi Edwardowi tytuły i majątek, i ten pod panowaniem Henryka VIII był wielkim konetablem, ale strącony przez kardynała Wolsey'a, został ścięty 1521. Jego syn odziedziczył tylko tytuł hrabiego Stafford. Dopiero Jakób I mianował osławionego swego faworyta Jerzego Villiers (ur. 1592), najprzód 1617 markizem, a potém 1623 księciem B. Ten, poróżniwszy króla z Hiszpaniją, a jego następcę Karola I z Francyją i z własnym narodem, został zamordowany 27 Sierp. 1628 przez uwolnionego od służby porucznika Feltona. Syn jego i następca Jerzy Villiers, książę B., ur. 1627, walczył podczas wojen rewolucyjnych pod sztandarami króla, schronił się potém do Francyi i powrócił do kraju jeszcze za protektoratu Kromwella. Zostawszy po restauracyi ulubieńcem Karola II, mianowany był członkiem ministeryjum Cabale, lecz wkrótce popadł w niełaskę; † 1668 bezdzietnie. Z licznych pism jego, znaną jest komedyja „*The reheasel*".— W r. 1703 został John Sheffield księciem Buckingham. Ur. 1649, † 1720 jako wielki dygnitarz państwa. Lecz i ta rodzina wygasła 1735. W r. 1784 Jerzy hrabia Temple (ur. 1753, † 1813), z rodu Grenville, został markizem B., a syn jego Ryszard (ur. 1776, † 1839), który 1796 zaślubił Annę Elizę, córkę księcia Chandos, z rodu Plantagenetów, mianowany był 1822 księciem B. i Chandos. Jedyny syn tego ostatniego, Ryszard Plantagenet, książę B. i Chandos, ur. 1797, † 1861, należał do stronnictwa torysow, do którego jeszcze ojciec jego był przeszedł; bronił praw zbożowych i podczas bilu reformy przeprowadził prawo wyborcze dzierżawców. Posiadał wielką popularność wśród ludu i zwany był powszechnie: *The farmers friend* (Przyjaciel dzierżawców). Powołany 1839 do izby wyższéj, mianowany został 1841 wielkim pieczętarzem państwa, lecz w r. 1845 usunął się z powodu kwestyi zbożowéj. Nie mogąc podźwignąć nadwerężonego przez ojca majątku rodzinnego, ogłosił się 1848 bankrutem, skutkiem czego wszystkie skarby sztuki, kosztowne meble i piękne stadniny zostały sprzedane w książęcéj rezydencyi Stowe, a wspaniały pałac wynajęty; sam zaś przymuszony był ograniczyć się na szczupłéj rencie, którą mu syn jego Ryszard Plantagenet markiz Chandos, ur. 1823, wypłacał. Ten ostatni zasiadał 1846—57 w parlamencie i był 1852 w gabinecie Derby ministrem skarbu. Ojciec ostatniego wydał przechowywane w familijném archiwum dokumenty i korespondencyje, pod tyt. „*Memoirs of the Court of George III*" (Lond. 1855); „*Courts and Cabinets of William IV and Victoria*" (Lond. 1861), które

wiele rzucają światła na historyję Anglii, zwłaszcza na intrygi stronnictwa dworskiego w bieżącém stuleciu.

Buckinghamshire (John Sheffield). Ob. Bouckinghamshire.

Buckland (William), geolog angielski, ur. 1784 r., † 1856, kanonik, od 1813 profesor mineralogii, a od 1818 i geologii w Oxfordzie, późniéj dziekan opactwa westminsterskiego w Londynie. Celniejsze jego dzieła są: „*Reliquiae diluvianae*“ (Lond. 1824) i „*Geology and Mineralogy considered with reference to natural theology*“ (2 tomy, Lond. 1836). Oba te dzieła weszły w skład książek Bridgewatera (ob.), a lubo pisane są ze stanowiska teologiczno-telologicznego, były przedmiotem silnych napaści ze strony duchowieństwa angielskiego, co wszakże nie przeszkodziło ich znacznemu rozejściu się. Wiele jego prac rozrzuconych jest po pismach naukowych. „*Description of the South-Western coal districts of England*“ dotąd zachowało znaczenie.

Buckle (Henryk Tomasz), genijalny historyk angielski; ur. 1822 r. w Lee, † 1862 na tyfus w Damaszku. Otrzymawszy staranne wychowanie, pracował początkowo w kantorze. Dopiéro po śmierci ojca (1848), bogatego kupca, odziedziczywszy znaczny majątek, mógł się zająć ulubionemi studyami naukowemi, których owocem, oprócz szkiców „*On Liberty*“ i „*On the Influence of Women*“, jest znakomite dzieło: „*History of Civilization in England*“ (4 ed., Lond. 1864; polski przekład dał Zawadzki 3 t., Lwów 1862—68), w którém nie tylko Anglija, ale i inne narody europejskie są przedmiotem jego badań. Praca ta, celująca niezmiernym ogromem wiedzy, wielkiém bogactwem nowych poglądów i swobodą myślenia, postawiła B. w rzędzie najznakomitszych historyków i, mimo wielu czynionych jéj zarzutów, nie przestaje być dziełem pierwszorzędnéj wartości i płodem genijalnego umysłu. B. stworzył metodę nowego zupełnie, zgodniejszego z czasem i faktami, traktowania historyi; wskazał drogę, którą postępować należy, aby dojść do rzeczywistych filozoficznych i cywilizacyjno-historycznych rezultatów, jakich dotąd jeszcze nie osiągnięto. Oprócz powyższego dzieła mamy jeszcze w tłum. polsk. St. Czarnowskiego „*Wpływ kobiet na postęp wiedzy*“ (Warsz. 1867). Bijografiję B. napisał Asher 1867.

Bucernis, przydomek dawany Bachusowi, wyobrażanemu niekiedy z rogiem turzym w ręku.

Bucksbaum (Jan Henryk), botanik, ur. 1694 r. w Merzeburgu, † 1730. Po ukończeniu nauk uniwersyteckich, udał się do Petersburga, i po długich podróżach po Rossyi i Syberyi, mianowany został członkiem akademii nauk i profesorem gimnazyjum. Ważniejsze jego dzieła są: „*Enumeratio plantarum accuratior in agro Halensi vicinisque locis crescentium una cum earum characteribus et viribus*“ (Halla 1726); oraz „*Plantarum minus cognitarum circa Bysantium et in Oriente observatarum, Centur. V*“ (Petersburg 1728). Od niego nazwany został rodzaj mchów *Bucksbaumia*.

Bucsecs (Buczecz), najwyższa góra w Karpatach siedmiogrodzkich, w okręgu Fogaraskim.

Buesum (Butsum), wieś w Siedmiogrodzie; 3,300 m., kopalnie złota. W pobliżu góra *Tunata Goala* (piorunowy pocisk), składająca się z wysokich bazaltowych słupów pryzmatycznych, z których dolne stoją a górne leżą.

Buczacki (Michał), herbu Abdank, w czasie zaburzeń na Litwie, za panowania Władysława Jagiełły, zajął Kamieniec, wyparłszy z niego Dowgierda, wojewodę wileńskiego, i utrzymał całe Podole dla Polski. Walczył często i szczęśliwie z Tatarami, lecz w r. 1438 napadnięty przez nich niespodzianie, poległ w bitwie.

Buczacki (Jakób), herbu Abdank, biskup kamieniecki, późniéj chełmski a 1538 płocki; † 1541. Mąż szanowany w kościele i opiekujący się naukami, zostawił po sobie najpochlebniejsze wspomnienie.

Buczacz, miasto galicyjskie w obwodzie Stanisławowskim, nad rz. Strypą, 8700 m. Pamiętne jest nieszczęśliwym traktatem, zawartym 18 Paźdz. 1672 pomiędzy Turcyją a Polską, na mocy którego Kamieniec z województwem Podolskiém pozostał w ręku Turków, Ukraina została oddaną Kozakom, a Polska obowiązała się płacić Turcyi corocznie po 22,000 dukatów. Obecnie miasto posiada okazały ratusz, kościół i klasztor księży bazylijanów, tudzież szkołę normalną i gimnazyjum; z dawnych zaś zabytków wspaniałe ruiny dwu zamków, jednego pod miastem, niegdyś rezydencyi starosty kaniowskiego, Mikołaja Potockiego, drugiego w pobliżu, zwanego Podzameczek.

Buczniowce, wieś. Ob. Podole.

Buczniowskie starostwo, niegrodowe. Mieściło się w wdztwie Ruskiém, ziemi Halickiéj, powiecie Trębowelskim. Podług lustracyi z r. 1628 powstało z dawniejszego sstwa Trębowelskiego i składało się: z m. Buczniowa i wsi: Poczapińce czyli Tenałniki, Chodaczków, Zabójki, Domameryńce, Dłużanka, Łośniów, Osłalice, Hleszczowa i Iławce. Pozostałe do r. 1771 wsi z tego sstwa były w posiadaniu Elżbiety z Potockich Rudzińskiéj, wdziny mazowieckiéj, która z nich opłacała kwarty złp. 8566 gr. 15, a hyberny złp. 121 gr. 16. Po zajęciu tego sstwa przez rząd austryjacki, wedle kontraktu zamiany z r. 1798, posiadłość tę oddano, jako częściowe wynagrodzenie za dobra Ułoróp i inne wsie, spadkobiercom Antoniego hr. Bilskiego, w wartości złotych reńskich 118,300.

Buczowice. Ob. Budczowice.

Buczy (Emil), pisarz i poeta madziarski, urod. w Koloszy 1784 r., † 1839 r. Wystąpiwszy z zakonu pijarskiego, został 1821 r. prof. teologii w Białogrodzie siedmiogrodzkim. Pisał liczne poemata i rozprawy estetyczne, które znamionują w nim głębokiego myśliciela i znawcę literatury klasycznéj. Przełożył na język madz. Platona.

Buczycz (Michał), proboszcz w Belicy, w Chorwacyi. Za czasów reformacyi gorliwie rozkrzewiał ewangelicyzm i tym celem piérwszy zaczął pisać książki dla ludu w języku narodowym, które dru

kował w Nedelicach, pod Warażdinem, w drukarni założonéj przez Jerzego hr. Zryńskiego. Oprócz innych tłumaczeń przełożył cały Nowy Testament, z którego jednak nie ocalał ani jeden egzemplarz.

Buczyński (z Olszyny Stanisław), herbu Strzemię, posiadał wielkie względy u cara Dymitra Samozwańca, przez którego, po wstąpieniu jego na tron, mianowany był kanclerzem, a nawet wysyłanym był w poselstwie do Anglii. Dalsze jego losy, jako i brata jego *Jana*, który był sekretarzem Dymitra Samozwańca, nie są wiadome.

Bućkienniki starostwo, niegrodowe. Było położone w wdztwie i pow. Trockim. Od r. 1766 składało się z wsi i dóbr: Głośniki, Pryga, Barcie, Bobrowniki, Gaje i Morgelowka. Od r. 1766 było w posiadaniu Wiktoryi Konarskiéj, która opłacała z niego kwarty złp. 464, a hyberny złp. 160.

Buda, brat Atylli i jego zastępca; podług podania założył m. Budę.

Buda-Peszt, połączona nazwa dwóch miast, stanowiących stolicę królestwa Węgierskiego. Ob. Buda i Peszt.

Buda (po niem. *Ofen*, u słowian zaś *Budin*), stolica królestwa Węgierskiego; na prawym brzegu Dunaju, naprzeciwko Pesztu, z którym połączona jest mostem łańcuchowym; 55,300 m. Składa się z twierdzy, czyli miasta wewnętrznego, pięciu przedmieść i wcielonego doń 1850 r. miasteczka Stara-Buda (*O'Buda*, *Altofen*). Rezydencyja biskupa grecko-kat., dyrekcyi skarbowéj i komendantury fortecznéj. Najpiękniejszą część miasta stanowi twierdza z zamkiem cesarskim. W mieście znajduje się kilka źródeł mineralnych i kąpiele siarczane, znakomite zakłady przemysłowe; wielki handel wina. Port i warsztaty statków towarzystwa żeglugi parowéj, znajdują się w Staréj-Budzie. Z budowli odznaczają się także teatr letni w ogrodzie Horwarta i synagoga. Miasto to było niegdyś obozowiskiem legii rzymskiéj i zwało się *Acincum*, następnie Atylli. W r. 1351 stało się stolicą królów węgierskich. W r. 1849 zdobyte zostało szturmem przez Görgeja. W dniu jednak 11 Lipca zdobyli je Rossyjanie.

Budaeus, właściwie **Budé** (Wilhelm), jeden z największych uczonych francuskich swego czasu, ur. 1467 r. w Paryżu, † tamże 1540 r. na urzędzie biblijotekarza królewskiego. Z dzieł jego najwięcéj były cenione: „*De asse et partibus ejus*“ (1514), oraz „*Commentarii linguae Graecae*“ (1519). Podczas Nocy ś. Bartłomieja rodzina Budé przymuszoną była uciekać z Francyi; część jéj znalazła schronienie w Szwajcaryi, część zaś pod nazwiskiem Budde osiadła na Pomorzu, gdzie zmieniła nazwisko na *Buddeus*. (ob.).

Budaeus, *Buddeus* (Bogum. Kryst. J.), dr. med., lekarz w Kamieńcu, na Łużycach, † 1770 r., historyk łużycki. Oprócz ważnego dzieła *Singularia historico-literaria Lusatiae*, pisał liczne artykuły do pisma *Dresdner Anzeiger*. Pozostawił w rękopisie rozprawy historyczno-prawne.

Budanowa góra, zowie się wzgórze, wzniesione na 70 sążni w łańcuchu gór ciągnącym się po prawym brzegu Wołgi, o 20 wiorst poniżéj Saratowa. Nazwa ta pochodzi od rozbójnika *Budanowa*, który jeszcze przed stu laty niepokoił tutejszą okolicę swymi napadami.

Budara, mała warownia, leżąca na linii uralskiéj, nad wąwozem zwanym Budarym Jeryk. Wąwóz ten stanowi odnogę Uralu, która się oddziela od niego o 12 mil na południe od Uralska i niedaleko stąd znowu się z nim łączy.

Budczowice (*Buczowice* lub *Budżowice*), m. okręgowe w marg. Morawskiém, nad Litawą, 2900 m., znakomity zamek księcia Lichtensteina, wybudowany w latach 1567—1581 w stylu odrodzenia, z krużgankiem z trzech stron w stylu jońskim, rzymskim i korynckim. W r. 1645 był oblegany przez Szwedów, którzy zostali odparci przez załogę, złożoną z 200 ludzi.

Buddeus (Jan Frańciszek), potomek francuskiego Budaeusa, ur. 1667 r. w Anklam, był z kolei profesorem w Wittenberdze, Halli, Jenie, a od 1713 r. radcą kościelnym w Gotha, gdzie † 1729 r. Jest autorem znacznéj liczby dzieł treści filozoficznéj i teologicznéj, które w XVIII w. bardzo były cenione. **B** (Karol Frańciszek), syn poprzedniego, ur. 1695 r. w Halli, † 1753 jako wice-kanclerz w Gotha. Napisał pomiędzy innemi: „*Untersuchung des wahren Grundes der höchsten Gewalt des Fürsten über die Kirche*“ (Halla 1719). Z dwu jego wnuków, młodszy (Ernest) umarł jako nadradca medyczny 1861 r. w Gotha, starszy zaś (Karol Emanuel) ur. 1780 r w Buffleben, † 1844 w Lipsku, był urzędnikiem w Gotha i Altenburgu. Celniejsze jego pisma są: „*Die Ministerverantwortlichkeit*“ (Lipsk 1833); „*Repertorien zur sächsischen Verfassungsurkunde und Städteordnung*“ (Lipsk 1834). Rozpoczęte przez niego dzieło: „*Deutsches Anwaltbuch*“ (Lipsk 1847), dokończone i wydane zostało przez jego syna Artura **B.** ur. 1811 r. † 1847 r. w Lipsku, gdzie był jednym z najlepszych adwokatów. **B** (Aurelijusz), brat poprzedniego, ur. 1817 r. w Altenburgu, zwiedził większą część Europy, i głównie poświęcił się dziennikarstwu. Z samodzielnych prac jego celniejsze są: „*Petersburg im kranken Leben*“ (Stuttgard 1846); „*Halbrussischer*“ (Lipsk 1847); „*Das Schweizerland*“ (2 tomy, Lipsk 1853); „*Europ. Chronik*“ 1855 (4 t. Frankf. 1855—1856); „*Europ. Jahrbuch*“ 1856 (Gotha 1857); „*Russland unter Alexander II Nikolajewitsch*“ (Lipsk 1860); „*Russlands sociale Gegenwart und der Aufstand in Polen*“ (Lipsk 1863) i inne.

Buddha i Buddhaizm. Buddhaizm jest to religija indyjska, wyznawana na Cejlanie, w Siamie, Laos, Anamie, Birmie, Tybecie, w Mongolii, Chinach i Japonii, założona przez *Gautamę* albo *Sakja-muni* (t. j. nauczyciela z familii Sakja), z przydomkiem *Buddha* (t. j. mądry), syna Suddhodana, króla Meghady, † prawdopodobnie 543 prz. Chr. Podług nauki buddhystów rządzi światem istota najwyższa, niewidzialna, nie wyobrażana pod żadną postacią zmysłową i dla tego nie mająca żadnych obrazów ani posągów. Człowiek tylko przez cnotę dochodzi do szczęśliwości wiecznéj

czyli zbawienia. Kto swoje obowiązki wypełnia doskonale, dostępuje już na ziemi godności Buddhy, czyli mędrca, a po śmierci otrzymuje zjednoczenie z najwyższą istotą *Nirvana*, to jest spokój i zbawienie. Dusze ludzkie, które źle na ziemi postępowały, odradzają się w ciałach zwierzęcych. Kapłani Buddhy strzygą głowy, żyją bezżennie i często łączą się w zgromadzenia klasztorne. Buddhaizm rozkrzewił się najprzód w Indyjach, i jeszcze w III w. prz. Chr. z jednéj strony doszedł do Tybetu, z drugiéj na wyspy Cejlan i Jawę. Już przed narodzeniem Chrystusa gwałtowne prześladowanie ze strony Brahmanów wyparło Buddhystów z całych Indyj Zagangesowych, skutkiem czego ci ostatni zapanowali w Indyjach, Przedgangesowych i rozszerzyli się nawet do Chin, gdzie ich religija otrzymała nazwę *Fo*, potém do Japonii, do Mongołów, Kałmuków i innych pokrewnych im ludów Azyi północnéj. Księgi święte Buddhystów, pierwotnie w sanskrycie pisane, przełożone zostały na języki: Pali, tybetański, chiński, mongolski i kałmucki, opatrzone niezliczonymi komentarzami tak w tych, jako i w innych językach azyjatyckich. Ostatni patryjarchowie Buddhystów żyli w Chinach, gdzie najpóźniejszy z nich (trzydziesty trzeci) † 713 po Chr. W XIV w. rezydencyja ich naczelnika przeniesioną została do Tybetu, gdzie tenże naczelnik otrzymał tybetańskie nazwisko *Lama* (t. j. kapłan), a w XVI w. nazwisko *Dalai-Lama* (t. j. kapłan morski). U Mongołów kapłani Buddhy zowią się *Lamami*, w Japonii *Bonzami*, w Siamie *Talapoinami*. Porów. w tym względzie Burnoufa: *Introduction à l'histore du Buddhisme Indien* (Paryż 1841); Köppen'a „*Die Religion des Buddha*" (2 t., Berlin 1857); Hardy'ego *Manuel of Buddhism*" (Londyn 1858); Barthielemy-St. Hilyire „*Le Bouddha et sa religion*"; (Paryż 1860); Wasilijewa „*Der Buddhismus, seine Dogmen und seine Literatur*" (Petersb. 1860); Schlagintweit'a „*Buddhism in Tibet*" (Lipsk 1863). Oprócz wymienionych pisali jeszcze o Buddhaizmie, czerpiąc wiadomości w oryginalnych źródłach azyjatyckich: Hodgson, Wilson, Turnour, Fausböll, W. Humboldt, San Germano, Buchan Abel Réanmusat, Klaproth, St. Julien, Schott, Csoma Körösi, J. J. Schmidt, Józef Kowalewski (ob.), Faucaux i Schiefner.

Budiejowice Czeskie. Ob. Budweis (Böhmisch).

Budik (Piotr), ur. 1792 r. w Budczowicach, marg. Morawskiém, † 1858; był urzędnikiem biblijoteki cesarskiéj w Wiedniu, potém biblijotekarzem lyceum w Klagenfurcie (Celowcu). Wydał: „*Leben und Wirken der vorzüglichsten lateinischen Dichter des XV—XVIII Jahrhunderts*" (3 t., Wiedeń 1827), (tu jest o Sarbiewskim); „*Vorbereitungsstudien für den angehenden Bibliothekar*" (Wieden 1853); *Vorschule für bibliothekarisches Geschäftsleben*" (Monachium 1848).

Budin, *Budzin*, *Budzyn*. Ob. Buda.

Büdinger (Mat.), historyk niemiecki, ur. 1828 r. w Kassel, od 1851 prywatny docent w Marburgu, powołany został 1861 r. na profesora historyi do Zürich. Celniejsze jego prace są: *Österreichische Geschichte bis zum Ausgange des XIII Jahrkunderts*" (Lipsk 1858), oraz pisma polemiczne co do autentyczności królodworskiego rękopisu, jak również inne artykuły historyczne wysokiéj wartości, które zamieszczał i zamieszcza w Sybl'a „*Historische Zeitschrift*". Bardzo także cenią pracę jego: „*Von dem Bewusstsein der Cultusübertragung*" (Zürich 1864).

Budintoja, bogini snu u pogan litewskich, czuwająca nad wcześném obudzeniem śpiących. Słowianie nadwiślańscy czcili podobneż bóstwo pod nazwą *Budzisz*, a jego godłem była gęś.

Budkowski (Gustaw), artysta malarz, urodzony w Rydze, tam szkolne wykształcenie ukończywszy wstąpił do wojska Cesarsko-Rossyjskiego. Dosłużywszy się stopnia oficerskiego w kaukazkich wyprawach, oddał się z całem zamiłowaniem sztuce malarskiéj; kształcił się początkowo w Akademi sz. p. w Petersburgu, następnie w Paryżu, gdzie w r. 1857 miał na wystawie obrazek przestawiający *Włoszkę z dzieckiem w kopielnicy kościelnéj*. Obiera przedmioty do obrazów z życia potocznego dawniejszego i współczesnego. Żywo wyrażone uczucie, prostota i prawdziwość układu, szerokie traktowanie przy wykończeniu doprowadzonem do miniaturowéj drobiazgowości, sprawiają iż łączy w sobie zalety artystyczne Therburga z wykwintnem wykończeniem Mierisa. Dwa obrazy tego artysty: *Zaloty* i *Wdowa*, znajdują się w zbiorach T. sz. p. w Warszawie, inne dwa z życia górali Tatrzańskich: *Zła Wróżba* i *Strzelec*, znajdowały się kilka lat temu na wystawie tego Towarzystwa. Postaci w obrazach Budkowskiego bywają wielkości od 8 do 20 cali.

Budny, z łacińska *Budnaeus* (Szymon), rodem z Mazowsza czy Litwy, pobierał nauki w akademii krakowskiéj. Jako zwolennik reformacyi powołany został przez Mikołaja księcia Radziwiłła Czarnego około 1562 r. na pastora do Klecka, gdzie od r. 1552 wydawał swoje pisma w narzeczu białoruskiém (litewsko-ruskiém), a następnie przełożył na język polski Pismo Ś. Przeszedłszy późniéj z kościoła ew.—refor. do kościoła Braci Polskich, przeniósł się na pastorat do Łoska, majętności Jana Kiszki, gdzie zaczął znowu wydawać pisma w języku polskim i łacińskim, w których dowodził: że Duch ś. nie jest Bogiem i że Jezus Chrystus nie tylko że nie jest Bogiem, ale i w narodzeniu jego żadnéj niéma tajemnicy i t. p. Potępiony na synodzie w Łucławicach 1582 r., usunięty został od sprawowania obowiązków duchownych; późniéj jednak, wyrzekłszy się zdań sprzecznych z nauką Braci Polskich, powrócił do ich społeczności. Kiedy i gdzie umarł, niewiadomo. Dzieła Budnego, niezmiernie dziś rzadkie, są następujące: 1) „*O oprawdenii hriesznaho czełowieka pred Bohom knyszka* I. B." (Nieśwież 1562); 2) „*Katychizis, to jest nauka starodawnaja Chrystianskaja od Swiatoho Pisma dlia prostych liudiej jazyka ruskoho w pytaniach otkazach sobrana*" (tamże 1562); 3) „*Biblia, to jest Księgi Starego i Nowego Przymierza znowu z języka ebrajskiego, greckiego y łacińskiego na polski*

przełożone i t. d." (Nieśwież 1570 i 1572); 4) „*Nowy Testament znowu przełożony i na wielu miejscach za pewnemi dowodami od przysad przez Simona Budnego oczyszczony i krótkiemi przypiskami po krajach objaśniony*, i t. d." (Łosk 1574); 5) „*Refutatio argumentorum Martini Czechovicii, quae pro sententia sua quod homini Christiano non liceat magistratum politicum gerere in dialogis suis proposuit Autore Simone Budnaeo*" (Łosk 1574); 6) „*Simoni Budnaei de duabus naturis in Christo*" (1574); 7) „*O przedniejszych wiary christiańskiéj Artykułach, to jest o Bogu jedynym o Synu jego i o Duchu świętym* i t. d." (Łosk 1576); 8) „*O furyiach albo o szaleństwach francuzkich, to jest o straszném a niesłuszném Admirała Kastylliońskiego i innych zacnych mężów zamordowaniu*, (przekład)." (Łosk 1576); 9) „*O urzędzie miecza używającym wyznanie Zboru Pana Chrystusowego, który w Litwie; z Pisma świętego krótko spisane*" (1583). B. odznaczał się bystrością umysłu, wielką nauką, wymową i niepospolitym talentem pisarskim. O pismach jego czyt. Sanda w „*Bibliotheka*" i Boka „*Historia antitrinitariorum*".

Budny (Bieniasz), brat poprzedniego, również uczony i wyborny tłumacz ksiąg Cycerona: „*O starości i przyjaźni*" (Wilno 1603, 1616), oraz autor wielce onego czasu wziętego dzieła: „*Krótkich a węzłowatych powieści, które po grecku zowią Apophtegmata, ksiąg czworo, przez Bieniasza Budnego z rozmaitych przedniejszych autorów zebrane i teraz znowu z przyczynieniem innych różnych powieści i nauk tychże filozofów wydane i wydrukowane za dozwoleniem starszych*" (Kraków, bez daty in 4-to). Oprócz wiadomości, że służył na dworze księcia Radziwiłła Krzysztofa, hetmana polnego litewskiego, dalsze szczegóły jego życia nie są wiadome.

Budny (Stanisław), ur. 1791 r., po ukończeniu nauk w uniwersytecie wileńskim ze stopniem magistra prawa, wszedł do służby cywilnéj 1816 r. w Wilnie, następnie przeniósł się do Warszawy i był w końcu naczelnikiem kancelaryi komisyi rządowéj przychodów i skarbu; † 1853 r. w Warszawie. Wydał: 1) „*Prawo cywilne prywatne Państwa Rossyjskiego przez B. Kukolnika, przekład z rossyjskiego z przydatkiem łacińskiéj terminologii i processem*" (Wilno 1818 t. 2); 2) „*Buchhalteryja ułatwiona, czyli sposób utrzymywania ksiąg Kupieckich*" (Wilno 1826); 3) „*O towarach jako przedmiocie handlu i o handlu towarami w powszechności*" (Dzien. Wil. 1826); 4) „*O wpływie gospodarstwa narodowego na stan przemysłowy narodów*" (tamże 1829); 5) „*Listy J. Chrz. Say'a do P. Malthus pisane w rozmaitych materyjach ekonomii politycznéj, a mianowicie o przyczynach powszechnego zatamowania handlu*" (Wilno 1829 i w *Dz. Wil.* z r. 1825 26); 6) „*Nauka handlu krótko zebrana*" (Wilno 1829).

Budowec z Budowa (Wacław baron), ur. w Pradze 1547 r. Zwiedziwszy Niemcy, Anglię, Francyję, Włochy i Turcyję, wszedł do służby rządowéj, i wysłany był do Konstantynopola przy poselstwie za cesarza Rudolfa II-go; sprawował wyższe urzęda i uważany był za najbieglejszego prawnika i męża stanu swojego czasu. Gorliwy zwolennik i opiekun Braci Czeskich, wyjednał dla nich 1609 r. wolność wyznania. Jakkolwiek nie brał czynnego udziału w wojnie narodowéj przeciwko cesarzowi Ferdynandowi II, po bitwie Białogórskiéj został uwięziony i d. 21 Czerwca 1621 r. z wielu innymi ścięty w Pradze. Pozostałe po nim liczne dzieła w językach łacińskim i czeskim są treści historycznéj i religijnéj, nieprzyjaznéj kościołowi rzymsko-kat. Napisał także, jak się zdaje za czasów pobytu w Konstantynopolu. *Antialkoran.*

Budownictwo (po grecku *Architektonike*, po łacinie *Architectura*), sztuka wznoszenia wszelkiego rodzaju budowli trwałych, wygodnych i powabnych dla oka, odpowiednio do celu i potrzeby. Pomijając budownictwo wojenne, wodne, mostowe, drogowe i okrętowe, co podciągnięto pod inżynieryję, B. cywilne obejmuje w sobie to wszystko, co należy do bezpieczeństwa, wygody i upiększenia życia i stosunków w miastach i na wsi pod względem budowli, przeznaczonych do różnych celów. B., jako nauka, jest nauką stosowaną, opierającą się na podstawie nauk matematycznych, mechanicznych, przyrodzonych; z drugiéj znów strony wchodzi w zakres sztuk pięknych, zajmując między niemi stanowisko poważne. Stosownie do celu, jakiemu odpowiadać ma stawiana budowla, to jest: czy ona ma wyłączne jakieś przeznaczenie, czy też dzieło budowniczego ma nosić na sobie piętno jego geniuszu i być wyrazem jakiejś idei czyli myśli,—budownictwo dzieli się na B. *piękne*, należące do dziedziny estetyki, obejmujące w sobie budowle pomnikowe, i na B. *praktyczne*, zajmujące się budowlami przeznaczonemi do celów zwyczajnego życia. B. jest najdawniejszą sztuką, a dzieje jego są wiernym obrazem cywilizacyi narodów. Ztąd też pomniki starożytnych czasów noszą na sobie charakter największéj prostoty; są to zwyczajne nasypy ziemne, kamienie ustawiane w kształcie piramid, kół lub mass skalistych. Wyżéj już od nich stoją, podlegające pewnym rozmiarom i mające na sobie niejakie ozdoby, pomniki znajdowane na wyspach mórz południowych, w Peru, a mianowicie też w Ameryce środkowéj. Najpowszechniejsza tutaj forma zasadnicza jest piramidalna. Kunsztowniejsze kształty architektoniczne napotykamy najprzód w Egipcie i w Indyjach. W budownictwie egipskiem podstawą formy jest także piramida, ale tu łączy się już z nią słup czworokątny lub okrągły, z ozdobą malarską lub rzeźbiarską, a w ogóle przeważa ogrom masy, surowego, ponurego charakteru. Takie szczątki budownictwa egipskiego przedstawiają zwaliska olbrzymich świątyń i pałaców, oraz kolosalne piramidy pod Memfis, Gizeh i t. d. Podobnież i w B. *indyjskiem*, a mianowicie w pagodach, powtarza się zasadnicza forma piramidy, chociaż ta przedstawia się w linijach wyginanych i przeciążona rozmaitemi ozdobami. Przeciwieństwo z tymi piramidalnymi gmachami tworzą tutaj ogromnych rozmiarów w skałach wykute gmachy i świątynie; a jakkolwiek do dźwigania po-

krycia służy tu jeszcze bogato ozdobny słup czworograniasty, jednakże widzieć się już dają ślady więcéj wykształconéj budowy kolumnowéj. Doskonałem i w ścisłe przepisy ujętem występuje dopiéro B. *greckie*, a mianowicie w stylu doryckim i jońskim. U Doryjczyków znajduje się budowa kolumn z prostolinijnem pokryciem, widocznie przypominająca systematycznie ulepszone pierwotne budowle drewniane. Surowa powaga doryckich kolumnad w epoce Peryklesa, epoce najświetniejszéj dla architektury, zyskała wiele na piękności, wdzięku, i Rzymianie ją dopiéro skazili. Obok stylu doryckiego, rozwinął się na brzegach Azyi styl joński, który był powabniejszym i trącił nieco stylem indyjskim. Przeniesiony potem do właściwéj Grecyi i on także za czasów Peryklesa stanął na najwyższym szczeblu swojéj świetności. Do tych dołączył się jeszcze późniéj smak koryncki, jako odmiana jońskiego, który w miejsce kapitelu jońskiego wprowadził kapitel wznioślejszy, bogaciéj ozdobny.—Właściwy także rodzaj B., również oparty na podstawie kolumnowéj z prostolinijnem przykryciem, wykształcił się jednocześnie we Włoszech wyższych, u Etrusków; ten wszakże nie wzniół się do wzorowéj doskonałości. Rzymianie w architekturze swojéj połączyli kolumny ze sklepieniami; i głównie trzymali się wzorów greckich, podnosząc wielce świetność i przepych, skutkiem czego nastąpiło przeładowanie ozdobami. Najczęściéj używali oni kolumn korynckich, z których pomieszania z jońskiemi wyrodził się nowy styl rzymski, czyli mieszany. Wprawdzie znajdują się u Rzymian formy doryckie i jońskie, ale zmienione na niekorzyść i pozbawione powabnéj, logicznéj symetryczności. Najświetniejsze czasy architektury rzymskiéj przypadają w pierwszym wieku cesarstwa, po czém nastąpił szybki i głęboki jéj upadek. Rozwój chrystyjanizmu, jak w cywilizacyi narodów tak i w sztuce budowniczéj, nową sprowadził epokę. Najprzód pojawiają się skażone formy rzymskie w naśladownictwie Bazyliki rzymskiéj i w zastosowaniu onéj do budowli na chwałę bożą przeznaczonych. Samoistniéj rozwinęło się budownictwo bizantyńskie. Tutaj formy sklepienia mniejsze mają znaczenie niż kolumny, lecz wykończenie części pojedynczych więcéj jest naśladowaniem starożytnego wschodniego żywiołu. Najważniejszym pomnikiem tego rodzaju, pochodzącym z najświetniejszéj jego epoki, jest kościół świętéj Zofii, zbudowany w Konstantynopolu za czasów Justynijana. Jeszcze bliższe podobieństwo do wschodniéj architektury ma budownictwo *maurytańsko-arabskie*. I ono także opiera się na podstawie starożytnéj, lecz tu występują głównie łuki więcéj jak pół okręgu koła zajmujące, obok usilnéj dążności do wdzięków fantastycznych i przeładowania ozdobami. Architektura zachodnia przedstawia w X wieku styl nowy, tak zwany *romański*, który przyjmuje wprawdzie za główny wzór swoich utworów bazylikę, lecz śmiało przeprowadza sklepienie i całość wraz z szczegółami stosuje do celów tegoż sklepienia, które teraz występuje w całéj swojéj charakterystycznéj ważności. *Architektura niemiecka*, powszechnie *gotycką* nazywana, jest nowym, właściwym sobie stopniem rozwoju budownictwa. Z kolumnami chrześcijańskiéj bazyliki i sklepieniami rzymskiéj architektury, połączył się teraz arabski łuk ostry; formy stały się lżejszemi i wynioślejszemi; kolumny i sklepienia mogły w lżejszem, harmonijnem wystąpić połączeniu; masa murów została zmniejszoną, a inne sztuki plastyczne przyszły jéj w pomoc, by budowlę ozdobić i wspanialszą uczynić. Tak powstały owe przepyszne pomniki architektury, jak najwspanialsza między niemi katedra w Kolonii, wielka całość systematycznie wykonana, w któréj wszystko, poczynając od największego do najdrobniejszego szczegółu, jednym ożywione jest duchem i przedstawia jakoby wyraz podniesienia się myśli człowieka od ziemi do nieba. Rodzaj ten kwitł najświetniéj w XIII i XIV wiekach. *Nowsza architektura* powstała we Włoszech, gdzie styl niemiecki nigdy nie znalazł wyłącznego zastosowania. Tutaj, w epoce kiedy sztuki na nowo kwitnąć zaczynały, zwrócono się najprzód do pomników starożytnych, ale tylko do rzymskich, nie zaś do greckich typów pierwotnych; i dla tego też w początkach nowszego budownictwa przeważają po części zepsute formy stylu rzymskiego. Tutaj napotykamy rozmaite szkoły architektoniczne, jak *Florencką*, któréj założycielem był Brunelleschij. Jego arcydziełem jest kopuła i wschodnia część katedry florenckiéj, forma zamkowa, jaką nadał pałacowi Pitti, była na długi przeciąg czasu wzorem dla wszystkich pałaców włoskich. *Szkoła wenecka*, od założyciela swego Lombardi także *lombardzką* zwana, przedstawia więcéj lekkości i elegancyi. Z początkiem XVI w. nastaje ściślejsze przestrzeganie starożytnych form architektonicznych. W tym kierunku odznaczyli się szczególniéj Bramante i Rafael; najznakomitszém zaś dziełem owéj epoki jest niezrównany kościół ś. Piotra w Rzymie. Atoli w dążności do pewnego rodzaju malowniczości, już Michał Anioł i późniejsi po nim budowniczowie wstąpili na drogę rozmaitych zboczeń, tak, że dzieła Berniniego i Borrominiego w XVII w. przedstawiają styl zupełnie już skażony. Na sto lat jeszcze pierwéj znajdujemy w architekturze wszystkich krajów Europy wierne naśladowanie budownictwa włoskiego, i z zetknięcia się z Włochami powstał na północy tak zwany *styl odrodzenia*, styl igraszek dekoracyjnych, który mianowicie zakwitł we Francyi pod panowaniem Franciszka I, lecz z końcem XVI w. poszedł już w zapomnienie. Toż samo nastąpiło i w Hiszpanii. W Anglii nowszą architekturę wprowadził Inigo Jones, którego godnym następcą był Krzysztof Wren, budowniczy kościoła ś. Pawła w Londynie, ukończonego w r. 1710. W Niderlandach znajdujemy początkowo jakiś styl przechodni, objawiający się w budowlach w Liège, Brüges i Antwerpii. Kościół ś. Karola wzniesiony w Antwerpii przez Rubensa jest niemal czystą bazyliką. Von Campen, architekt ratusza w Amsterdamie, należy już do nowszéj szkoły. W Niemczech powstały już w połowie XVI w. wielkie bu-

dowle w stylu włoskim, a w połowie XVII i na początku XVIII stulecia wzniesiono w Wiedniu, Berlinie i innych miejscach znakomite budowle, świadczące o dobrym smaku i stylu ich architektów. Z dzieł traktujących historyję budownictwa wymienimy: Hirts'a „*Geschichte der Baukunst bei den Alten*" (1827); Kuglera „*Handbuch der Kunstgeschichte*" (1848). Z podręczników: Raynaud'a „*Traité d'architecture*" (1852—6). Bogate zbiory rysunkowe w tym przedmiocie mnożą się corocznie; należą tu zbiory Schwinkela, Seroux d'Agincourt'a, Gaulhabaud'a, Heideloffa i w. i. Najdawniejsze dzieło polskie o budownictwie jest „*Architekt polski*" ks. Solskiego (Krak. 1690). Z nowszych wymienimy Sierakowskiego „*Architektura, obejmująca wszelki gatunek murowania i budowania*" (Krak. 1812); Podczaszyńskiego „*Początki architektury, dla użytku młodzi akademickiéj*" (Wil. 1828); Marconi'ego „*O porządkach architektonicznych*" (War. 1837); tegoż „*Zbiór projektów architektonicznych*" (War. 1838—43 z 296 tab.); Mitterera „*Zasady budownictwa cywilnego*" (tłom. Wagnera, Warsz. 1846); Zabierzowskiego „*Praktyczne budownictwo wiejskie*" (War. 1858—60); tegoż „*Przewodnik praktyczny dla budujących*" (War. 1857). O budownictwie wiejskiém obszerny artykuł Martina zawiera Encyklopedyja rolnicza (T. 1, str. 189—256).

Budowniczy, dawnemi czasy był to urzędnik w wielkiém księstwie Litewskiém, mający dozór nad wszystkiemi budowlami publicznemi; liczono go do urzędników ziemskich.—Obecnie *Budowniczy* (Architekt) znaczy osobę wykwalifikowaną naukowo, zdolną zarazem podawać plan budowli i kierować jéj wystawieniem, tak ażeby ona odpowiadając obowiązującym przepisom, jednocześnie czyniła zadosyć warunkom estetyki i celowi na jaki jest przeznaczoną. W królestwie Polskiém ustanowioną była od r. 1818 przy komisyi rządowéj spraw wewnętrznych i duchownych *Rada budownicza*, która, czuwając nad stawianiem i restauracyją gmachów publicznych i prywatnych, wydawała też stopnie budowniczego klasy I, II i III; czynności te w r. 1844 przeszły do zarządu komunikacyj.

Budrajcis, byli w mytologii litewskiéj olbrzymi kowale, którzy wytapiali z rudy krajowéj żelazo, pod przewodnictwem swego bożka *Krugisa* (ob.).

Budrun albo **Bodrun**, miasto portowe w tureckim ejalecie Aidin, w Azyi Mniejszéj, nad zatoką Kosną, przeciwko wyspy t. n., ma 10,000 m. i cytadelę. Stoi na miejscu dawnego Halikarnasu. Pokazują tu jeszcze ruiny sławnego mauzoleum, które królowa Artemizyja kazała wystawić swemu mężowi w 352 r. przed Chr.

Budulec, nazwa wszelkiego drzewa przydatnego do budowli. Drzewo takie winno być proste, nie sękate, zdrowe, o cieńkich słojach, mocne, trwałe i nie ciężkie. Najwięcéj w tym celu są poszukiwane: sosna, modrzew, dąb i wiąz, w braku ich posługują się świerkiem, jodłą, topolą, jesionem, klonem, a nawet osiną. Aby należycie było suchem, ścinane być winno w porze kiedy soki nie krążą, najlepiéj w końcu Grudnia i początku Stycznia.

Budutino lub Budlatyno, wieś dziś nieistniejąca; znajdowała się na uroczysku, zwaném *Budenika*, przy ujściu rzeki Kaby do Czerechy, o 10 wiorst od Pskowa; miała być miejscem urodzenia wielkiéj księżnéj Olgi i jéj wnuka ś. Włodzimierza.

Budweis (Böhmisch), po czesku *Budiejowice Czeskie*, m. w okręgu tegoż nazwiska, w królestwie Czeskiém, przy ujściu rz. Malszy do Wełtawy; 17,500 m., rezydencyja biskupa rz.-kat., seminaryjum, gimnazyjum, szkoła handlowa i inne; wielki arsenał, koszary, szpital, przytułek dla ubogich, teatr miejski, dworzec kolei żelaznéj; warsztaty budowy statków wodnych i liczne różne fabryki.

Budwicz, herb, zwany inaczéj *Blachą*; przedstawia w polu srebrném strzałę, ostrzem do góry prosto stojącą, między dwoma kwiatami lilii; w szczycie hełmu jest takaż strzała.

Budwitz (Mähr.), po czesku *Budiejowice Morawskie*, m. okręgowe w margr. Morawskiém, 2600 m., zamek hr. Wallisa.

Budyni (Bondeni) czyli Wendowie, za Herodota mieszkali między 2 rzekami *Tanais* (Notesz i Don). U *Dniestru* sąsiadowali z *Neurami*, u Donu z *Sarmatami*. Miasto ich główne było *Gelonos*.

Budyntala, bożek na Żmudzi pogańskiéj, który ludzi ze snu budził, ob. Budintoja.

Budyszyn lub **Budiszyn**, po niem. *Budissin* lub *Bautzen*, m. główne Górnych Łużyc, nad rz. Szprewą; siedlisko władz powiatowych, 11,000 m., a między temi 2500 Łużyczan; dwa kościoły paraf. łużyckie (ewang. i rzymsko-kat.); gimnazyjum i dwa seminaryja nauczycielskie (ewang. od r. 1817 i rz.-kat. od r. 1815), papiernia, fabryka prochu i t. p. Na lewym brzegu Szprewy przedmieście Żydów (Seidau), 2300 m., w większéj połowie Łużyczan. B. jest ogniskiem narodowego ruchu Łużyczan, którzy mają tu instytucyje, zwane *Macica* i *Besjada*. Miasto to miało powstać w r. 807. Tu zawarty został pokój pomiędzy Bolesławem Chrobrym a cesarzem Henrykiem II. W r. 1346 przystąpiło do związku sześciu miast łużyckich. W r. 1635 dostało się w posiadanie Sasów wraz z całym krajem. W r. 1813 zaszła tu bitwa 20 i 21 Maja pomiędzy armiją rossyjsko-pruską a wojskami francuskiemi pod dowództwem samego Napoleona, który został zwyciężcą.

Budzanów, miasto w galicyjskim obwodzie Czortkowskim; ma 4200 m., dawny zamek i klasztor siostr miłosierdzia.

Budziak lub **Budżak**, równina pomiędzy Dniestrem i morzem Czarném, od Akermanu do Kilii, stanowiąca południową część Bessarabii. W XVI w. osiadła tu część hordy Mogajskiéj, która pod nazwą *Budżaków* czyli *Tatarów budziackich*, była przez długie lata postrachem Podola i Ukrainy. Obecnie Budziak obejmuje 3 powiaty: Benderski, Izmaiłowski i Akermański.

Budziańskie albo **Bułczańskie starostwo**, niegrodowe. Leżało w wdztwie Mścisławskiém. Składało się w r. 1766 z miasta Bułczino i wsi Gulcza z przyległościami. W r. 1766 opłacano z niego kwarty złp. 38, a hyberny złp. 160.

Budziński (Stanisław), pisarz Jana Łaskiego i F. Lismanina, a potém J. Filipowskiego. Wraz z Szymonem Budnym potępiony był przez synod lucławicki 1582 r. za zdania przeciwko bóstwu Jezusa Chrystusa. Pozostawił rękopis p. t. „*Historyja kościelna, co w rzeczach religii w Polsce i sąsiednich krainach od początku reformacyi do r. 1543 zaszło*".

Budziński (Stanisław), ur. w Warszawie 1824 r., poprzednio profesor w uniwersytecie petersburgskim, obecnie profesor prawa karnego i dziekan wyd. prawnego przy uniw. warsz., oraz pomocnik naczelnego prokuratora przy X departamencie senatu, wydał: 1) „*Polska Jana Krasińskiego*" (przekład z łac., Warsz 1852); 2) „*Kilka uwag o poszukiwaniu stanu dziecka prawego i wypieraniu się dzieci nieprawych*" (1858); 3) „*Zarysy ekonomii politycznéj Ellisa*" (1859); „*Wykład porównawczy prawa karnego, Część I Teorya prawa karnego*" (1868). Pod pseudonymem *Bolesława Wiktora*, drukował w pismach peryjodycznych poezyje, rozbiory krytyczne i rozmaite rozprawy, z których celniejsza: „*O dramacie niemieckim i hiszpańskim*". Tłumaczył także dramat Oehlenschlaegera „*Corregio*" i Halma: „*Gladiator Raweński*". Wydał lekcyję publiczną „*O pojedynkach*" (1866).

Budzisław, jezioro w księstwie Poznańskiém, powiecie Gnieźnieńskim.

Budzisławskie jezioro, leży w powiecie Konińskim, gub. Kaliskiéj, ma $4^1/_2$ wiorsty długości, 308 sążni szerokości.

Budzisz, herb zwany *Paparona*, a właściwie *Gąski*, przedstawia w polu niebieskiém łabędzia, siedzącego na murawie w prawo. W szczycie hełmu 5 piór strusich.

Budziszewo, jezioro w księstwie Poznańskiém, powiecie Obornickim.

Budziszewskie starostwo, niegrodowe. Powstało przez oddzielenie niektórych dóbr z dawniejszego starostwa Rawskiego, w którém też leżało. Wedle lustracyi z r. 1673, składało się z m. Budziszewice i wsi tegoż nazwania, oraz z dóbr Regny, Miezna, Zalesie, Radzyn i Rawica. W r. 1771 posiadał je Stefan Dunin Wąsowicz, opłacając z niego kwarty złp. 862 gr. 15, a hyberny złp. 345 gr. 10. W r. 1775 stany Rzpltéj nadały je na 50 letnią emfiteusis Piekarskiemu, ście korabiowskiemu, wraz z dobrami Korabiowice.

Budzyński (Wincenty), powieściopisarz i literat polski; wydał: „*Jan Jakimowicz*", romans historyczny; „*Partyje*", powieść historyczna (1841); „*Wacław Rzewuski*", fantazyja (1841); „*Rewucha*", powieść; tłumaczenie polskie „*Don Carlosa*"; „*Biała Kniehini*" (Lipsk 1844); „*Joanna*" powieść z francuskiego (Lipsk 1845); „*Joryka*", przekład z angielskiego W. Sterne (Lipsk 1835); „*Lechija w IX wieku*", powieść historyczna (Lipsk 1858); w „*Revue Contemporaine*" umieszczał artykuły treści literacko-krytycznéj, jak: „*Ecrivains et poëtes modernes de la Pologne*" (z Sierpnia 1859); „*Mickiewicz*" cień 1861). Oprócz tego wydał: „*Wiadomość o żyd*" (Listop. 1859); „*La poësie oukrainienne*" (za Kwieciu *i pismach Karola Sienkiewicza*" (Paryż 1862).

Budzyński (Michał), uczeń szkoły krzemienieckiéj, tłumaczył i wydał: „*Dzieła dramatyczne Fryderyka Szyllera*" (Lipsk 1850, 4 tomy); „*Poezyje lorda Byrona*" (tom 1); „*Wędrówki Childa Harolda*" (Petersburg 1848). Wiele także jego prac było ogłoszonych w *Biblijotece Warszawskiéj*, ogłosił nadto „*Cztery lata w Galicyi*" (1838).

Budzyński (Włodz.), wyd. „*Koń biały*" (Warsz. 1862); „*Litti z Helgoland*" (Wilno 1857); „*Niemcy*" (Pozn. 1850); „*Niemcy i Szwajcaryja*" (Wilno, 1856); Tłum. Byrona: „*Wędrówki*" (1857).

Budzyńskie starostwo, niegrodowe. Było położone w wdztwie i powiecie Poznańskim. Powstało z oddzielenia niektórych dóbr dawniejszego sstwa Rogozińskiego. Podług lustracyi z r. 1662, składało się z dawniejszego miasteczka Budzynia z przyległościami. W r. 1771 było w posiadaniu Jana Chłapowskiego, podsędka ziemskiego poznańskiego, który z niego opłacał kwarty złp. 1,000, a hyberny złp. 1,146 gr. 2.

Budżet, wyraz angielski, pochodzący ze starofrancuskiego *bougette* (sakwa, worek) i oznaczający pierwotnie worek skórzany, w którym angielski kanclerz państwa przynosił do parlamentu papiery, tyczące się dochodów i wydatków; dziś używa się na oznaczenie wykazu wydatków i dochodów państwowych. Taki wykaz w każdém porządném gospodarstwie jest nieuchronny, a tém więcéj konieczny w skomplikowaném gospodarstwie państwa. Układa się on w ministerstwie finansów i następnie zatwierdzony przez władzę państwową. Przy dobrym stanie finansow, dochody powinny przewyższać, lub przynajmniéj równoważyć się z wydatkami. Zły stan finansów oznacza przewyżka rozchodów nad dochodami, czyli deficyt. Przy układaniu budżetu zwyczajnie oznaczają najprzód konieczną ilość wydatków, a następnie obmyślają środki na pokrycie takowych.

Buenavista, folwark w północno wschodnim Meksyku, w prowincyi Cohahulla, o godzinę drogi od miasta Saltillo, pamiętny zwycięstwem odniesioném 1847 przez generała amerykańskiego Taylora, nad meksykańskim dowódcą Santa—Anną.

Buenos Ayres, główna prowincyja w Ameryce południowéj, stanowiła najważniejszą część konfederacyi Argentyńskiéj, od któréj odłączyła się 1853 i traktatem z dnia 11 Listopada 1860 napowrót do tejże konfederacyi przystąpiła, chociaż dotąd jeszcze zostaje z nią w pewném rozdwojeniu. Kraj ten leży pomiędzy La Plata, oceanem Atlantyckim i Rio-Negro; obejmuje 3432 mil kw. i 495,000 m., trudniących się głównie rolnictwem i chodowlą bydła.—**Buenos-Ayres**, stolica prowincyi tegoż nazwiska i całéj konfederacyi Argentyńskiéj; leży na prawym brzegu rzeki La-Plata i bronione jest przez silną cytadelę. Liczy 180,000 m., między którymi blisko połowa cudzoziemców, jest rezydencyją biskupa; ma uniwersytet założony 1821, kilka towarzystw naukowych

i liczne zakłady naukowe. Lubo okręty większych rozmiarów przymuszone są zatrzymywać się o 2 mile od miasta w zatoce Burragan, mimo to jednak miasto prowadzi żywy i obszerny handel i jest jedném z najznakomitszych targowisk nowego świata. Buenos-Ayres było założone 1535 przez Don-Pedra de Mendoza i podniosło się niezmiernie szybko. W r. 1776 było stolicą hiszpańskiego wice-króla w La Plata.

Buen-Retiro, królewska rezydencyja letnia, leżąca na wschód Madrytu, zbudowana w początkach XVII w. przez księcia Olivarez. Jako ważny punkt strategiczny została zdobytą przez Francuzów 8 Grudnia 1808 r., a w skutku tego nastąpiła bezwłocznie kapitulacyja Madrytu.

Buffalmaco, także zwany Buonamico, malarz szkoły florenc. XIV w., uważany jest za twórcę obrazu *Męki Pana Jezusa* w galeryi Campo-Santo w Pizie. Niektórzy jednak krytycy utrzymują, że nazwisko jego jest zmyślone.

Buffalo, miasto w północno-amerykańskim stanie Nowego Yorku, stolica hrabstwa Erie, na północnym krańcu jeziora Erie i nad brzegiem poczynającéj się tutaj Niagary, w pobliżu sławnego wodospadu; liczy obecnie 117,000 m. i posiada wielki port który stanowi ważny punkt handlowy dla północno-zachodniéj Ameryki.

Buffalora, miasto w lombardzkiéj prowincyi Medyjolańskiéj, we Włoszech, nad rz. Noviglio-Grande, w pobliżu Ticino; ma 1600 m. i wspaniały most. Miasto ważne pod względem strategicznym, było niejednokrotnie wspominane w kampanijach 1848 i 1859 r.

Buffo, Buffone (z włosk.), śpiewak, zwykle basista, mający w operze rolę komiczną.

Buffon (Jerzy Ludwik Leclerc, hrabia de), słynny naturalista i pisarz, ur. 1707 w Montbard, w Burgundyi, † 1788 r. Syn radcy parlamentarnego Benijamina Leclerc, B. odebrał staranne wychowanie i dał się najpierw poznać przekładami: „*Statyki roślin*" Harlesa (1735 r.) i „*Teoryi fluksyj*" Newtona (1740). W r. 1739 mianowany intendentem ogrodu królewskiego, rozszerzył go znakomicie, założył gabinet historyi naturalnéj i t. p., i powziął plan opracowania obszernéj historyi naturalnéj. Pierwsze tomy „*Histoire naturelle générale et particulière*" wyszły w 1749, a do 1767 wyszło jeszcze 14 t.; obejmują one ssące. Część anatomiczną opracował w nich Daubenton, ogólne teor. i opis życia zwierząt są pióra B. Następnych 9 tomów obejmujących ptaki; pisane są bez pomocy Daubentona, od 1783—88 wyszło 5 tomów o minerałach. Po jego śmierci wyszło jeszcze 7 tomów dodatkowych, z których tom o epokach natury jest najsławniejszy; mamy go w tłumaczeniu polskiém Staszica, z dodaniem jego myśli i uwag (wyd. 2, Warsz. 1786). B. został wyniesiony do godności hrabiowskiéj i za życia ustawiono biust jego u wejścia do gabinetu historyi naturalnéj; po śmierci wystawiono mu pomnik w mieście rodzinném i w Paryżu 1856 r. Różni pisarze zajęli się opracowaniem dopełnień do dzieł B. które miały liczne wydania; najpiękniejsze z nich jest „*Oeuvres complètes de* B." etc. prowadzone przez Richarda. B. jako pisarz jest nieporównany, a lubo teoryj jego wiele się nie utrzymało, ma tę zasługę, że niesłychanie wpłynął na zamiłowanie do nauk przyrodzonych. Syn jego *Henryk Leclerc hr.* B. ścięty w czasie rewolucyi. Buffona „*Correspondance*" (1860, 2 t.), wydał prawnuk jego *Henryk de* B., który też ogłosił „B. *sa famille etc.*" (1863 r.).

Buffonije, inaczéj **Dypolije**, zwały się uroczystości wyprawiane w dniu 14 (miesiąca) Skirophorion (10 Czerwca), na cześć Zeusa Polieusa, opiekuna Aten.

Bufonina, wyraz proponowany przez Blainville'a na oznaczenie szlamu, wydobywającego się ze skóry ropuchy (bufo).

Bufonity (z łac, *bufo*, ropucha), zęby kopalne niektórych ryb; dla tego tak nazwane, że dawniéj mniemano, jakoby się tworzyły w mózgu ropuchy.

Buftalmia, dosłownie *oczy wołowe*: gałki oczne niezwykle wielkie i wystają nad miarę z oczodołów; nadaje to fizyjognomii wygląd charakterystyczny.

Bug (staroż. Hypanis), ob. Boh.—**Bug**, rzeka zwana *zachodnim* B., po Wiśle największa w kr. Pol. Wypływa z królestwa Galicyi pod wsią Werchobudzem, w obw. Złoczowskim; a daléj wstępuje do królestwa Polskiego, płynie około miast Buska, Kamionki, Krystynopola i Sokala; pod wsią Zdżary wchodzi do cesarstwa Rossyjskiego i odtąd dotykając prawym brzegiem gub. Wołyńskiéj, oddziela ją od królestwa Galicyi, a następnie przyjąwszy w siebie z lewéj strony rzeczkę Szychtę, zwaną Nuśmiczką albo Urynówką, opuszcza zupełnie Galicyję, oddziela gub. Lubelską od Wołyńskiéj i Grodzieńskiéj; pod wsią Kamieńczykiem zaś złączywszy się z rz. Nurcem, wchodzi w głąb' królestwa Polskiego i łączy się pod Serockiem z Narwią. Od saméj granicy królestwa Galicyi jest B. spławny dla tratw; dla galarów zaś i innych statków dopiéro od Uściługa, choć z powodu niskiéj wody, spław na nim dla statków większych nie w każdą porę jest możebnym. Bug przepływa mil 100, a spławny m. 80.

Buga (Bonga) czyli *Wanda*, jedna z dwu siostr *siedmiorga rodzeństwa* (ob.), jako woda jest córką góry czyli *kruka* (ob.). Symbolem zniszczenia będąc, zwycięża pierwiastek świetlny w osobie *Langara* (ob.), jak Dalila Samsona. Inną jéj formą jest *Wlasta* (ob.).

Bugarowie, przezwisko *Bogomiłów* w zachodniéj Europie (ob).

Bugeaud (Tomasz Robert de), margrabia de la Piconnerie, książę Isly, marszałek francuski, ur. 1784 r. w Limoges, depart. Wyższéj Vienny, † 1845 r. w Paryżu. Krótko przed upadkiem Napoleona mianowany był pułkownikiem, po restauracyi zaś zajmował się gospodarstwem wiejskiém. W r. 1830 poświęcił swoje usługi Ludwikowi Filipowi; 1836 r. odbył pierwszą wyprawę do Algieru i 1837 zawarł traktat z Abd-el-Kaderem nad Tafną. Mianowany 1840 r. generał gubernatorem Algieru, zaczął tak energicznie działać, że wyparł Abd-el-Kadera do Maroku i stanowczą bitwą pod Isly 14 Sierpnia 1844 r. zmusił Marokańczyków do zawar-

dla poko u. Czyn ten zjednał mu buławę marszałkowską i godność księcia Isly. W r. 1847 został odwołany do Francyi. Podczas rewolucyi Lutowéj 1848 r. jednym był z ludzi otaczających Ludwika Filipa, co nie stracił odwagi i przytomności; mimo to cała jego energija okazała się bezowocną. Po ogłoszeniu rzeczypospolitéj usunął się do swéj posiadłości w Exideuil, a wybrany do zgromadzenia narodowego, w interesie spokojności publicznéj popierał rząd Ludwika Bonapartego.

Bugenhagen (Jan), zwany *Pomeranus*, znakomity reformator kościeluy północnych Niemiec, Danii i Norwegii, ur. 1485 r. w Wolinie na Pomorzu, † 1558 r. Wr. 1505 został rektorem szkół w Treptowie; od r. 1517 był profesorem teologii w *Collegium Presbyterorum*. Na żądanie księcia Fryderyka Mądrego zbadał archiwa pomorskie i napisał wielkiéj wartości dzieło historyczne, krytycznie opracowane: „*Pomerania in IV libr. divisa*“ (1728). W r. 1520 przeczytawszy pismo M. Lutra „*De Captiv. babyl.*“ stał się jego zwolennikiem i postanowił go naśladować. Tym celem w roku następnym przybył do Wittembergi, gdzie został nauczycielem a późniéj (1523) pastorem, w roku zaś 1536 superintendentem jeneralnym. Był wielkim przyjacielem M. Lutra; on téż pobłogosławił jego związek małżeński. Uczestniczył także w układzie *Wyznania Augsburgskiego* i pomagał M. Lutrowi w przekładzie Pisma św. i t. p. Brał udział w różnych naradach teologicznych, jak w Szmalkaldzie 1540 r. Uorganizował kościoły w Brunświku, Hamburgu, Lubece i innych miastach, oraz na Pomorzu i w Danii, gdzie przebywał od r. 1537—42 i koronował króla i królowę. W Kopenhadze zreorganizował uniwersytet i napisał dla niego nową ustawę (1539). Resztę życia przepędził w Wittemberdze, któréj nigdy nie chciał opuścić, pomimo ofiarowanych sobie świetnych urzędów. Oprócz wielu innych pism wydał: „*Confesio publica de sacramento*“ (1528); „*Ordinatio ecclesiastica regnorum Daniae et Norvegiae* i t. d.“ (1537); „*Interpretatio in librum psalmorum.*“ Jego listy znajdują się w zbiorze: „*Briefe gelehrter Männer* i t. d.“ (1758). Przetłumaczył téż Pismo Św. na narzecze ludowe dolnosaskie (Lubeka 1533). Czyt. Melanchthona: „*Oratio de vita rev. viri* i t. d.“ „*Corpus Reformatorum*“ v. XII str. 295, oraz Vogta „*Bugenhagen's Leben u. Schriften*“ (1867).

Bugisowie lub **Buginczowie**, plemię malajskie na półwyspie Celebes, posiadające swój własny język piśmienny i własną, dotąd jeszcze mało znaną, literaturę. Jako wyborni żeglarze (poprzednio rozbójnicy morscy), rozkrzewili się na całym archipelagu Wschodnio-Indyjskim i mają liczne osady we wszystkich ważniejszych portach.

Bugle, instrument muzyczny dęty, używany w fanfarach wojskowych. Jest on z miedzi i oddaje tylko parę nut z akkordu C major. Nowszymi czasy, przez dodanie mu kilku klapek czyli wentylów, został znakomicie ulepszony.

Buguldeicha, rzeka nadzwyczaj bystra w Syberyi; wypływa z gór Bajkalskich i ubiegłszy w. 50, wpada z północnéj strony do Bajkału.

Bugulma, m. pow. w gub. Samarskiéj, nad rzeką t. n., 4700 m. Sławne są tutejsze jarmarki na konie, od 15—22 Wrześ.—B. *powiat* obejmuje 11,401 w. kw. a ludności 183,000.

Bugur-kale. Ob. Anapa.

Bugurusłan, m. pow. w gub. Samarskiéj, nad rz. Kinel Wielki, 6000 m. wielki jarmark 1—8 Września na konie, bydło i owce, licznie zwiedzany przez kupców z Symbirska i Saratowa, z obrotem na 50,000 rsr.—B. *powiat*, 17,000 w. kw. a ludności 254,000.

Buil, Bueil, Buellius, mnich benedyktyński, ulubieniec króla hiszpańskiego Ferdynanda Kat., wysłany jako misyjonarz do Indyj Zachodnich z 12 mnichami 1493 r. Wkrótce jednak poróżnił się z Kolumbem i rzucił na niego klątwę kościelną; powróciwszy zaś do Europy, wielce się przyniił do późniejszych niepowodzeń Kolumba, † 1520 r.

Buińsk, m. pow. w gub. Symbirskiéj, nad rzeczką Karłą, 4550 m.—B. powiat, liczy ludności 109,000.

Buj, m. pow. w gub. Kostromskiéj, nad rz. Kostromą, założone 1536 r., 2200 m.—B. powiat, ma ludności 56,000.

Buj, rzeka na granicy gub. Permskiéj i Orenburskiéj, wpada do rz. Kamy.—*Buińcy*, o których Karamzyn w swojéj historyi wspomina, mieli mieszkać nad jéj brzegami w wieku XVI.

Buj, właściwie *Bój*, zwany téż *Buj-Tur*, bohater mytologii słowiańskiéj i bójwół, t. j. bawół, twórca *Chauturyj* (ob.) czyli *Dziadów* (ob.), jest jak Indra światłem (bhagas) i wołem. Zwycięża jak on devasów, to jest Dziewę (ob).

Bujah (Imad-Eddaulah), najprzód rybak, potém żołnierz. Około 920 dobił się tronu perskiego i był założycielem dynastyi, zwanéj *Bujidami* albo *Dilemitami*, panującéj aż do r. 1058.

Bujan, właściwie *Bójan*, w mytologii słowiańskiéj wyspa wołów jak grecki Sarpedon (Sthuraipat) i Erytryja, oraz mieszkanie Bogów (bagistan, stąd Bógaj) jak: *Połkan* (ob.), *Hagan* (ob.), *Harafena* (ob.), *Justra* (ob.);—tu jest także *gorący kamień Ałatyr* (ob.).

Bujnicki (Kazimierz), obywatel w gub. Witebskiéj, marszałek powiatu Dynaburgskiego, wydawał „*Rubon*“ pismo zbiorowe (8 t., Wilno 1842—47); „*Komedyje*“ wierszem i prozą (tamże 1851). Powieści: „*Stara Panna*“ (1854); „*Siostra Gertruda*“ (1842); „*Pamiętniki ks. Jordana*“ (1852); „*Biurko*“ (1862); „*Wędrówki*“ i „*Nowa wędrówka po małych drogach*“, szkice obyczajowe (1841 i 1852 we 4 t.). Wszystko wyd. w Wilnie. Jako pisarz malujący życie prowincyj białoruskich w ostatnich 40 latach, jest nieporównany; jako badacz serc ludzkich, nie ustępuje wielu lepszym pisarzom spółczesnym; jako zbieracz prac dziejowych w swéj okolicy, położył także pewne zasługi w piśmiennictwie polskiém.

Bujuk-Dereh (po turecku wielka dolina), miasteczko w roskoszném położeniu na zachód od Bosforu, o 8 mile od Konstantynopola, zwane także

Libadia, jest zwykłą letnią rezydencyją zagranicznych poselstw.

Buk (*Fagus*), rodzaj drzew z rodziny miseczkowych. Kwiaty oddzielno płciowe, wyrastają jednocześnie z liśćmi, lub zaraz po liściach; męzkie zebrane w kotki kuliste, długoszypułkowe, z małemi łuskami przysadkowemi, opadającemi, pręcików 8—12; kwiaty żeńskie mieszczą się w pokrywie wspólnéj, miękkimi kolcami najeżonéj, w liczbie 2—3, zawiązek trójkątny i trójkomorowy, komory jednozalążkowe. Owoc torebkowaty, otoczony okrywą drzewiastą, obejmującą 2 orzeszki, ostrotrójściennie, jednonasieniowe, uwieńczone krajem włosistym okwiatu. Zarodek bezbiałkowy, liścienie grube, oleisto mięsiste. Rodzaj ten obejmuje drzewa piękne, wysokie, właściwe lądowi Staremu i Nowemu. B. *pospolity* (*F. sylvatica*) jest jednem z najpiękniejszych drzew europejskich, u nas przytrafia się głównie w okolicach połud. zachodnich kraju, na Karpatach granicę jego stanowi wysokość 4000 st. Drzewo to dorasta do 100—120 stóp a 4 stopy grubości, żyć może 300—400 lat. Liście eliptyczne, zé spodu bledsze, z brzegiem lekko-falistym. B. jest drzewem bardzo użytecznem. Orzeszki, zwane *bukwią* czyli *buczyną*, są jadalne, lubo w większéj ilości mają sprawiać zawrót głowy; stanowią dobry pokarm dla trzody chlewnéj, choć gorszy niż żołądź. *Oléj bukwiowy* wyciśnięty z nasion może zastąpić oliwę i jest trwały. Drewno przydatne do budowli wodnych i na wyroby stolarskie i tokarskie, na instrumenty muzyczne i t. p. Na opał wyborne i wydaje również dobre węgle, popiół dostarcza najlepszego potażu. Przez suchą destyllacyję wydaje wiele wyskoku drzewnego i smołę zawierającą kreozot. Kora używa się do garbowania, a liście nadają się do wyścielania materacy. Z odmian B. pospolitego wspomnimy o B. *krwistym* (*F. syl. purpurea*), z liśćmi ciemno-czerwonymi, hoduje się w ogrodach. Inne gatunki B. w różnych częściach świata wydają podobne użytki.

Buk (Jakób), autor i poeta łużycki, ur. 1825 r. w Zeicach (na Łużycach Saskich), od r. 1846 nauzyciel języka łużyckiego w seminaryjum łużyckiém w Pradze czeskiéj; w r. 1850 powrócił do kraju i został księdzem rz.-kat., a późniéj nauczycielem w seminaryjum nauczycielskiém, nowo założoném w Budyszynie, oraz biblijotekarzem tak zwanéj *Mácicy*. W r. 1854 przyjął redaktorstwo pisma *Mácica Serbska* i założył towarzystwo do badania języka łużyckiego. W r. 1860 został dyrektorem gimnazyjum w Dreźnie. Do większych jego prac należy dzieło „*Zynki serbskeje rycze*", które wpłynęło na ustalenie ortografii analogicznéj, oraz „*Zbierka serbskich przysłowów*". Jego utwory poetyczne odznaczają się wielu zaletami; podobnież przekłady z rękopisu Królodworskiego.

Buk (Michał), autor łużycki, ur. 1804 r. w Zeicach, ksiądz rz.-kat. i dyrektor szkoły w Budyszynie. Wielce się zasłużył w sprawie szkół narodowych.

Buk, miasto powiatowe w okręgu regencyi Poznańskiéj, ma 2580 mil i rozwinięty przemysł szewcki.

Bukaniery, w średniowiecznéj francuzczyźnie nazwa ludzi rozwiązłych i gorszących obyczajów, uczęszczających do miejsc zepsucia, zwanych podówczas *boucan*.

Bukańskie starostwo, *niegrodowe*. Leżało w województwie Wileńskiém, powiecie Wiłkomierskim; składało się z wsi kościelnéj Bukańce, Rukuże i Polankiese z przyległościami. Przed r. 1781 posiadał Zyberk, opłacając z niego kwarty złp. 364 gr. 5, a hyberny złp. 192.

Bukar (Adam z Juńcza), ur. 1739 r., † 1793 r. Rozpoczął zawód publiczny przy trybunale lwowskim, gdzie został jednym z celniejszych mecenasów. Późniéj osiadł w Kijowskiém i zebrał bardzo znaczny majątek. Mieszkał w Januszpolu na Ukrainie i tu prowadził dom na stopę pańską. W r. 1776 jako sędzia ziemski żytomierski, a następnie jako poseł kijowski, nabył politycznego znaczenia, odznaczając się nauką, bezstronnością i niepospolitą wymową.—B. (Seweryn), syn poprzedzającego, ur. 1773 † r., 1853 r.; jako kapitan artyleryi odznaczył się w bitwie pod Dubienką. Zostawił ciekawe pamiętniki, których część drukował Kraszewski w 4 t. „*Pamiętników Ochockiego*", a następnie ogłosił je w całości (Drezno 1871) w t. 5-ym wydawanéj przez siebie „*Biblijoteki pamiętników i podróży po dawnéj Polsce.*"—B. (Teofil), syn poprzedniego, obywatel gub. Podolskiéj, ur. 1814 r., kończył nauki w liceum krzemienieckiém; był współpracownikiem redakcyi „*Tygodnika Petersburgskiego*" i „*Bałamuta*", w których przez lat 10 przeszło zamieszczał artykuły krytyczne, recenzyje i t. d. Nadto ogłosił „*Refutation de la physiologie du mariage de Balzac*" (Wilno 1838) i „*Pieśni*" (Wilno 1847).

Bukarest (Bucharest, Bucuresli, po wołosku miasto radości), stolica Wołoszczyzny, leży w obszernéj bezdrzewnéj równinie, nad rz. Dymbowicą. Zbudowane na sposób wschodni, miasto to niewiele posiada budowli godnych uwagi, lecz za to mnóstwo ma kościołów (150). Od r. 1698 jest rezydencyją hospodara i arcybiskupa grec.-kat., zależnego od patryjarchy konstantynopolitańskiego. Liczy 141,000 m., między którymi jest do 14,000 Niemców. Ma uniwersytet, biblijotekę, 3 gimnazyja, seminaryjum, szkoły techniczne i rolnicze, akademiję wojenną, 4 teatra, piękny zamek książęcy. Domy, których jest 16,000, są niskie, jednopiętrowe, a ulice brudne, źle lub wcale nie wybrukowane. Przemysł i rękodzieła stoją tu na niskim stopniu, ale za to handel bardzo rozległy. Bukarest pamiętny jest traktatem, zawartym 28 Maja 1812 r. pomiędzy Rossyją i Turcyją, na mocy którego Porta ustąpiła Rossyi Bessarabiję i około trzeciéj części Mołdawii z najważniejszemi twierdzami, czyli w ogóle 850 mil kw. kraju.

Bukaty (Józef Tadeusz), herbu Pomian, kanonik katedralny żmudzki i oficyjał generalny, następnie biskup sufragan żmudzki, † 1795 roku. Ogłosił drukiem: „*Objaśnienie o Bractwie albo kon-*

gregacyi natwanej Doctrinae Christianae etc." (Wilno 1772). — Brat jego *Antoni*, kanclerz wileński, proboszcz radoszkowski, ogłosił drukiem: „*Kazania i tajemnicach męki Pańskiéj*" (Wilno 1761); „*Kazanie na pogrzebie JP. Świętorzeckiego, kapitana regimentu konnego wojsk wielkiego księstwa Litewskiego*" (1786); tudzież „*Uwagi o Najświętszym Sakramencie Ołtarza na każdy tydzień roku*", z francuskiego.

Bukaty (Franciszek), dyplomata polski XVIII w., szambelan króla Stanisława Augusta, był przez lat 23 aż do r. 1794 rezydentem rzeczypospolitéj Polskiéj w Anglii. Po swoim powrocie z Londynu, osiadł w gub. Mińskiéj; dalsze jego losy nie są wiadome.

Bukiejewskie Kirgizy, koczują na lewym brzegu Wołgi w pow. Astrachańsk., Jenotajewskim, Krasnojarskim i w części w Carewskim; 134,000 ludn.

Bukiet, właściwy smak i woń wina, cecha jego dobroci. Naśladowanie B. naturalnego jest główną sztuką w fabrykacyi win sztucznych.

Buklandyt, minerał bliski epidotu, znajdowany w drobnych kryształkach w hornblendzie i utworach wulkanicznych w Norwegii i nad Renem.

Bukolika (z greck.), ob. Idylla i Sielanka.

Bukowczyk, herb polski, przedstawia: w polu niebieskiém pół szachownicy biało-czerwonéj, nad nią ręka zbrojna z pałaszem do cięcia w prawo. W szczycie hełmu, skośnie w prawo chorągiew biała o dwu końcach, na niéj litera L czerwona.

Bukowina, księstwo, stanowiące południ.-wschodni kraniec królestwa Galicyi, obejmuje $189^3/_5$ mil kw.; graniczy na północ z obwodem Czortkowskim i Kołomyjskim, na zachód z obwodem Kołomyjskim, Węgrami i ziemią Siedmiogrodzką, na południe i wschód z Wołoszczyzną. Znaczniejsze miasta Bukowiny są: Czerniowce, obwodowe, Seret i Saczawa, oraz cztéry miasteczka: Dołkopole, Badana, Sadagóra i Wiśnicz. Ludność ogólna wynosi 513,500 i składa się z Wołochów czyli Rumunów, zowiących się Mołdawianami (256,000), Rusinów (156,000), Wielko-Rossyjan (Starowierców 3,600), Polaków (5,500), Niemców (27,000), Ormijan (3,600) i Madziarów (6,600), i t. d.; wyznawców po większéj części (354,000) grecko-wschodniego kościoła i stojących na bardzo niskim stopniu wykształcenia. Jestto kraj leśny i górzysty, mający klimat surowy ale zdrowy, grunta bardzo urodzajne, wiele bydła i płody kopalne jak miedź, żelazo, ołów, srebro, węgiel kamienny i sól; w Bystrzycy znajdują złoty piasek. Prowadzi B. znaczny handel zbożem i bydłem, szczególniéj z Turcyją i Mołdawiją, który wielce ułatwiają rzeki spławne: Dniestr, Prut, Seret, Saczawa, Mołdawa i Bystrzyca. Bukowina, tak nazwana od rozległych lasów bukowych, leżących między a Prutem, Dniestrem, pierwotnie należała do Siedmiogrodu; w 1482 r. przeszła w posiadanie Mołdawii i podzielała wszystkie losy tego kraju; aż nareszcie w r. 1775 ustąpioną została przez Turcyję, Austryi a w r. 1786 utworzony z niéj został cyrkuł Czerniowiecki i wcielony do Galicyi; w r. 1849 zamieniona na księstwo, ma dziś osobny sejm, składający się z 30 deputowanych.

Bukowina. Tego nazwiska jest wiele osad w Słowiańszczyznie: **Bukowina** w Szlązku Pruskim, w powiecie Sycowskim, o milę od miasteczka Twardogóry; posiada trzy źródła ałunowo-żelaziste, używane głównie do kąpieli w słabościach tkanek i szluzotokach u niewiast.

Bukowina (wieś), z sąsiedniemi wsiami Białką i Brzegami, stanowi ostatnie stałe mieszkanie ludzi na Podhalu, przypierające na pograniczu Węgier do ścian Tatrzańskich. Wieś ta, wzniesiona na 3600 stóp nad poziom morza, leży na drodze do największéj w Tatrach doliny, na któréj południowym końcu znajduje się sławne jezioro *Morskie Oko*.

Bukowina, rzeka, poczyna się pod wsią Bukowa, w powiecie Chełmskim, gubernii Lubelskiéj, stanowi część granicy królestwa od Galicyi i wpada za posterunkiem Bąk, w Galicyi, do rz. Sanu.

Buksicki (Henryk), ur. 1829 r. w Warszawie, † 1858, służył jako lekarz marynarki franc. dwa lata od 1854; doktoryzował się w Montpellier. Wrócił do Warsz. 1857 i czynił na sobie doświadczenia z belladoną, zażywając od małéj dozy aż do otrucia, co mu śmierć przyspieszyło. Napisał: „*O Belladonie w ogóle i o jéj wpływie na ciała organiczne a szczególniéj na człowieka*".

Bukszpan (*Buxus*), rodzaj roślin z rodziny ostromleczowatych, obejmujący małe drzewka o kwiatach oddzielnopłciowych. **B.** *zwyczajny* (*B. sempervirens*), o liściach zawsze zielonych, prawie eliptycznych, gładkich i całobrzegich, kwiatach drobnych, żółto-zielonych. Torebki, opatrzone szczątkami szyjek, składają się z trzech dwuziarnowych guzików. Dziki pospolity w południowéj Europie i Azyi, pod okryciem dobrze u nas wytrzymuje zimę. Drzewo bukszpanowe najcięższe z europejskich, żółtawe i twarde, używa się w wyrobach rzeźbiarskich i tokarskich, na fornijery, grzebienie, narzędzia muzyczne dęte, a zwłaszcza w drzeworytnictwie. Kwasem azotowym bejcowane nabiera wejrzenia mahoniu. Drzewo to zraszplowane (lignum buxi) używano dawniéj zamiast gwajaku w febrach, reumatyzmie i t. d. Fauré znalazł w niem alkoloid krystaliczny, który nazwał *buksyną*. Liście posiadają własności przeczyszczające i mają wzmacniać włosy; używają się jako surrogat chmielu. Odmiana karłowata B. choduje się w ogrodach do osadzania grządek kwiatowych.

Bukszprit, albo **Reja**, tak zowie się maszt na przodzie okrętu pochyło ustawiony. Ob. Maszt.

Bukształe, zwały się dawniéj wieże na walcach lub kołach, które podsuwano pod mury twierdzy, celem rzucania z nich pocisków, lub robienia w murze wyłomu za pomocą taranów.

Bukureszt. Ob. Bukarest.

Bukwica (*Betonica*), rodzaj roślin z rodziny wargowych; odznacza się kielichem szczecinowatym, wszystkie 5 zębów równe i ościsto zakończone, warga górna przypłaszczona i podniesiona, dolna zwisła. W gajach i lasach u nas pospolita B. *leka-*

ska (*B. officinalis*), o liściach podłużnie sercowatych, piłkowato karbowanych, kwiatach czerwonych, rzadko białych, zebranych w kłos przerywany. Korzeń miał niegdyś w medycynie niesłychane wzięcie, dziś liście używają się tylko do ziółek piersiowych, w medycynie ludowéj i weterynaryi. Niektóre gatunki hodują się jako ozdobne.

Bukwica (starosłowiańskie *bukwa*=litera), tak zowie się graficzna odmiana abecadła cyrylickiego, utworzonego jak się zdaje około XI w. a używanego przez Serbów Bośniackich, wyznania rzymsko-kat. od XVI w. Ob. Cyrylica i Głagolica.

Bulak, portowe przedmieście Kairu, ob. Kair.

Bularni (Wawrzyniec Jan Kanty), ksiądz, dozorca archiwum akademii krakowskiéj, należał do układu dzieła wydanego przez H. Kołłątaja: 1) „*Zbiór prawa szkolnego dla akademii krakowskiéj*"; 2) „*Quaestio juridica de optione Canonica*" (Kraków 1773).

Bülau (Fryderyk), ur. 1805 r. w Freibergu, od 1833 profes. filozofii praktycznéj i polityki w Lipsku, † 1859. Czynny i pracowity dziennikarz, redagował między innemi: 1838—49 „*Neue Jahrbücher für Geschichte und Politik*" (1843—48); „*Deutsche Allgemeine Zeitung*" (1851—54); „*Leipziger Zeitung*". Z pism samodzielnych godniejszemi wzmianki są: „*Geschichte des europäischen Staatensystems*" (3 t., Lipsk 1837—39); „*Allgemeine Geschichte der Jahre* 1830—38" (Lipsk 1838); „*Geheime Geschichten und räthselhafte Menschen*" (tomów 12, Lipsk 1850—60); „*Encyklopädie der Staatswissenschaften*" (1856) i wiele innych.

Buletyn (po franc. *bulletin*), znaczy w ogóle wszelkie ogłoszenie urzędowe, lub krótkie urzędowe sprawozdanie o zdarzeniu lub wypadku, mogącym cały kraj obchodzić. Buletyn praw (bulletin des lois) nazywa się we Francyi zbiór urzędowy wszystkich czynności rządowych, jak praw, postanowień, dekretów i t. p., rozsyłany władzom i urzędnikom publicznym. Wydrukowanie w buletynie jest środkiem prawnym ogłoszenia tych praw, od którego datuje się ich moc obowiązująca.

Bułgar, Bułgar, nieistniejące obecnie miasto stołeczne podobnież nieistniejącego już państwa i narodu, zwanego przez historyków *Bołgarami Uralskimi* lub *Bułgarami, Bułgarami Nadwołżańskimi* (ob.). O miejscowości, w któréj miało istnieć, pisali arabscy historycy Jakut, Abulfeda i inni. Nowsi badacze naznaczają jego istnienie w miejscu, gdzie znajdują się dzisiaj szczątki rozwalin, a wśród nich wieś *Bołgary* czyli *Bogorodsko-Uspeńsk*, o 9 wiorst na wschód od Wołgi, poniżéj ujścia rzeki Kamy (w pow. Spasskim, gub. Kazańskiéj). Kronikarze ruscy wspominają o niém pod r. 1360 i nazywają je *Wielkim Grodem*; niéma jednak wątpliwości, że powstało pomiędzy 922 a 976 r. Pieniądze tutaj bite, pochodzą z czasu od X do XV w.—O tém mieście pisali: Frähn, Klapproth, Saint-Martin, Erdmann i Kupfer. Czyt. „*Architekturnyje czertieżi razwalin drewnich Bołgar*".

Bułgarowie, Bułgarowie nazwa dwóch wymarłych, jednoplemiennych narodów, z których jeden zamieszkiwał nad Wołgą i dlatego zwany jest **B.** *Nadwołżańskiemi* (ob.), a drugi, będący jego cząstką, osiadł nad morzem Czarném i Dunajem i stąd nazywany bywa **B.** *Naddunajskimi* (ob.), oraz trzeciego, dotąd istniejącego, który powstał z pomieszania się poprzedniego z Serbami, zawojowanymi przezeń, zachował z pewnemi zmianami słowiański język i zatrzymał nazwisko swoich zwycięzców. (Ob. Bulgarowie, **B.**, a właściwie Bołgarowie).—*Bulgarami* zwano także w zachodniéj Europie Bogomiłów, oraz Manichejczyków. Gdy zaś jeden odcień tych ostatnich we Francyi, z powodu swych sprośnych czynów popadł w pogardę, francuska ich nazwa *Bugar*, *Bougre*, stała się obelżywém przezwiskiem. — Nazywano także późniéj **B.** Paulijanów, Patarenów, Katarów, Albingiensów, Jowinijanów i innych.

B. Nadwołżańscy, nieistniejący już w XV w. naród, zamieszkiwał po nad Wołgą od gór Uralskich do rz. Sury i Oki, a od Wiatki do Donu, miejscami wśród innych i tworzył państwo, składające się z licznych księstw, rządzonych przez *chanów* lub *terchanów*, podległych jednemu samowładcy. Nie pozostawili ani po sobie żadnych piśmienniczych pomników a tylko pewną liczbę napisów grobowych, pieniędzy i rozwalin. Podług „*Hist. Armeniaca*" (Londyn, 1736), żyli w wymienionéj miejscowości już w II w. przed Chr., a przynajmniéj stąd napadali przez Kaukaz na Armeniję. Arabscy historycy mówią, że w X w. byli potężnym narodem, posiadali miasta, prowadzili obszerny handel z Europą i Azyją; że *kadi* stolicy państwa **B.**, *Jakub-ibn-Noman*, żyjący w drugiéj połowie XII w. napisał był *Dzieje tego grodu* (ob. Bulgar). Podług innych znowu badaczy, stanowili oni już w V w. naród politycznie uorganizowany, znany także i cesarstwu Byzantyjskiemu, któremu przybyli w pomoc przeciwko Gotom 487 r. (Ob. Bulgarowie Naddunajscy). Do jakiego zaś należeli plemienia: pytanie to dotąd nieroztrzygnięto; zdaje się atoli, że do ugorskiego czyli uralsko-czudzkiego. Pomiędzy **B. N.** chrześcijanizm zaczął się upowszechniać przed X w. W roku jednak 922, za panowania *Almasa* czyli *Dżafura*, stanowczo wziął przewagę mahometanizm i od tego czasu datują się pewne o nich wiadomości. Oprócz *Sylki*, ojca Almasa, znani są jeszcze trzej inni monarchowie: *Achmed*, *Taleb* i *Mumena*, z którym wojował Włodzimierz Wielki 989 r. Z późniejszych zaś: *Ajdar*, *Irchan* i inni, panowali udzielnie aż do czasu najazdu Mongołów, którzy w r. 1236 pod wodzą Subutaja zdobyli stolicę. Wkrótce jednak celem wyzwolenia się z pod narzuconego sobie zwierzchnictwa, wystąpili zbrojno przeciwko Subutajowi, który zwyciężywszy ich odebrał im i dotychczasowy samorząd. Odtąd zaczęli stanowić część władztwa Hordy Kipczackiéj, a podzielając jéj losy aż do upadku tego mocarstwa, zleli się nareszcie ze swemi zwycięzcami tak, że znikli z widowni świata.

B. Naddunajscy. Zdezorganizowany stan państwa Byzantyjskiego, ściągał do prowincyi naddunajskich Bułgarów Nadwołżańskich, z których wielu

już dawniéj służyło w wojsku tego cesarstwa. W roku zaś 487 wezwani nawet byli przez cesarza Zenona na pomoc przeciwko Gotom, zostali jednak pobici przez Teodoryka, króla Ostrogockiego i wyparci na wschód. Atoli w r. 493 wtargnęli znowu do Tracyi, a powtórnie w sześć lat późniéj. Cesarstwo Byzantyjskie oprzéć się im nie było w stanie. Około r. 558 dostali się pod zwierzchnictwo Awarów. Gdy Chorwaci i Serbowie zniweczyli potęgę Awarów (634—640), poszli za ich przykładem i B. pod wodzą swego księcia Kubrata. Następnie rozdzielili się na kilka hord, z tych jedna udała się w okolice rzek Cisy i Maroszy, gdzie uległa Awarom, druga zaszła aż do Włoch; inne (trzy) zwróciły się na północo-wschód, za Dniestr i Dniepr, ale wkrótce jedna z nich pod dowództwem *Asparucha*, syna Kubrata, powróciła i usadowiła się w okolicy Warny, dosięgając aż do Dobruczy, gdzie daremnie cesarz Konstantyn IV (678) usiłował ją powstrzymać. Tu B. ujarzmili siedm pokoleń słowiańskich i dali początek nowemu państwu, które rozszerzyło się następnie (687) między Bałkanem i Dunajem, aż do rzeki Morawy, która stała się granicą między niém a Serbiją. Późniéj zajęli i dzisiejszą Wołoszczyznę, oraz część południowo-wschodnią Węgier. Z późniejszych monarchów znani są: *Terbel* (704), *Asan Wielki*, *Kormezy*, *Telecy*, *Sabina*, *Bojan*, *Paganus*, *Tokta* († 765) oraz *Ceryg* (777). Następca jego *Kardam*, wymógł na cesarzu Byzantyjskim roczny haracz. Na początku IX w. zasłynął *Krumus* († 815). Za niego granice państwa dosięgły Pesztu i Tatrów, zwyciężył w Bałkanach cesarza Nicefora (811) a następnie oblegał Konstantynopol (813). Znani są także *Mortagon* (829) i *Presjam* (843), oraz *Borys*, który za wpływem ś. Metodego wraz z większością swych poddanych przyjął chrześcijanizm i imię Michał (861 r.). Mocarstwo to zatém składało się z dwóch żywiołów: z wojowniczych i koczowniczych Bułgarów i ze Słowian, rolników i rzemieślników. Pierwsi stanowili znaczną mniejszość. Większość przeto, posiadająca przytém wyższą kulturę, musiała niekorzystnie oddziałać na B. Zwolna język bulgarski zaczął znikać, i B. w przeciągu następnego stulecia zesłowiańszczyli się zupełnie. Od tego téż czasu rozpoczynają się dzieje słowiańskiego już państwa i narodu *Bołgarskiego*.

Bułgarowie, Bułgarowie a właściwie **Bołgarowie**, nazwa jednego z narodów słowiańskich, zasiedlającego znaczną część Turcyi Europejskiéj, (ob. Bulgaryja), którego przodkowie uległszy podbojowi przybyłych z nad Donu *Bułgarów Nadwołżańskich* (ob.), zdołali w ciągu kilku pokoleń (między 678 a 861) wynarodowić swych zwycięzców przez zmieszanie się z nimi, i ocaliwszy w ten sposób swoje istnienie, przyswoili sobie jednak ich nazwisko (ob. Dzieje). B. rządzą się dotąd patryjarchalnie pod zwierzchnictwem *Starszyny*; nie mają oni narodowéj szlachty. Gminy mają swój samorząd, tolerowany tylko przez rząd turecki, który za to pobiéra pogłówne od trzech kategoryj: bogatych, średniéj zamożności i ubogich; oraz dziesięcinę od płodów rolnych, od owoców ogrodowych i od owiec; daninę od wina i bardzo uciążliwą od trzody chlewnéj, pszczół, jedwabników i tytoniu, oraz podatek od wszelkich umów handlowych. B. słyną z gościnności, ale zarazem i z podejrzliwości względem cudzoziemców. Odznaczają się wielkiém zamiłowaniem i zdolnością do handlu. Każda prawie wieś, a i pomniejsze miasta, mają swoje własne narodowe święta, obchodzone tańcami, śpiewem i igrzyskami. Strój narodowy B. jest w niektórych miejscowościach, mianowicie u *Szopów*, w okolicy Sofii, podobny do ubioru Słowaków lub Chorwatów z pod Zagrzebia, z tą różnicą że zamiast kapelusza noszą kołpak lub czerwoną czapeczkę z kutasem. Pod względem oświaty Bołgarowie dopiéro po roku 1830 objawili żywszy ruch i zaczęli zakładać szkoły narodowe, początkowo po wsiach, a następnie i w miastach, oraz posyłać swą młodzież do innych krajów na nauki wyższe, celem przygotowania sobie światłych księży i nauczycieli, lekarzy, kupców i t. d. W r. 1859 założyli pismo czasowe w Konstantynopolu pod tyt. „*Bołgaryja*", które zadało dotychczasowym dążnościom duchowieństwa fanaryjockiego (greckiego) śmiertelną ranę. Obecnie cała dążność B. zmierza ku temu, aby przez oświatę całego narodu i rozwój piśmiennictwa narodowego, wyrównać różnicę jaka powstała pomiędzy nimi a innymi narodami w skutek kilkowiekowéj niewoli.—*Dzieje*. Założycielem państwa Bołgarskiego (słowiańskiego) stał się *Borys* I Michał († 896), który zdawszy rządy synowi Włodzimierzowi został mnichem. Gdy jednak ten okazał się niezdolnym, objął sam rządy na nowo, a następnie oddał je drugiemu synowi *Symeonowi* (około 888), który rządził on w myśl swego ojca; przyjął on tytuł *cara*, wojował długie lata z cesarstwem Byzantyjskiém i Madziarami, zdobył Adryjanopol (914 i 922). Następca jego *Piotr* († 868) wiódł wojnę odporną przeciwko Madziarom. Stan jednak państwa pogorszał się coraz bardziéj, tak pod względem politycznym jak i moralnym. Za jego czasów powstali tak zwani Bogomiłowie (ob.), pragnący poprawy społecznego bytu. Cesarz Nicefor Fokas wezwał przeciwko B. w pomoc księcia Ruskiego Światosława, który na pewien czas zdobył 80 miast i stolicę Presław. Za synów Piotrowych *Borysa* i *Romana* była wojna domowa ze stronnikami rodu Szyszmanowiczów, oraz z księciem Światosławem i cesarzem Janem. Samuel założył stolicę w Prespie, a potém w Ochrydzie (981). W skutek trzydziesto-letniéj wojny z Byzantyńcami (981—1011), w któréj cesarz Bazyli II, nazwany *Bołgarobijcą*, upamiętnił się strasznemi okrucieństwami i mordami, carstwo Bołgarskie wcielone zostało do cesarstwa Byzantyjskiego. — Wprawdzie pewien stopień samorządu pozostawiony był B. pomimo to dalszy rozwój narodowy wstrzymany został; namiestnicy bowiem cesarscy często gwałcili te prawa Bołgarów. Nareszcie zdzierstwa podatkowe stały się przyczyną kilkokrotnego powstania. Król Serbski Szczepan Nemania usiłując dopomódz B., zwołał bojarów na sejm do Pryzrena, gdzie syn jego

Bołgarska, Niszawa i Toplica. W Dobrudży liman *Razyński.*— Ziemia urodzajna, ale w wielkiéj ilości nieuprawna, wydaje dostateczną ilość zboża na miejscową potrzebę. Rodzi się tu kukurydza, ryż, tytuń, len a nawet wino. W sadownictwie Bołgarowie celują. Górnictwo zaniedbane; są jednak kopalnie srebra, ołowiu, rudy żelaznéj, miedzi, saletry, a podBurgasem sól morska. Rękodzielnictwo ogranicza się na wyrobie guń, kobiercy (kilimków) i innych tkanin wełnianych i jedwabnych, oraz płótna i mydła.— Liczne ślady budowli starożytnych. Na drodze z Konstantynopola istnieje tak zwana *Brama Trajana*, a ku Kustendży ciągną się *Rzymskie Wały*. Miasta znaczniejsze lub historyczne: Warna (Odessus), Ruszczuk (Rusze), Światów, Widin, Szumen (Szumla), Nisz, Prysztina, Sredec (Sofia, Ulpia Sardica), Drysta (Sylistryja, Dorosthena), Nikopolis, Baba-Dag (Vallis Domitiana), Kustendża (Constantiana), Tomiszwar, Ternowo (Turnowa), Prjesława (Eski Stambuł). Klimat bardzo zmienny, z wielką różnicą temperatury dziennéj z porą nocną. Wiosna dżdżysta a lato bardzo gorące.

Bulijon (z franc.), w ogóle toż, co rosół (ob.), w szczególności jednak B. nazywają się *tafelki bulijonowe*, służące do otrzymywania każdéj chwili rosołu przez rozpuszczenie w wodzie; najczęściej wszakże pod tą nazwą znajdują się tafelki bez żadnéj wartości pożywnéj, złożone głównie z kleju, któremu się nadaje słaba woń aromatem mięsnym, powstającym przy pieczeniu mięsa. Przez doskonałe odparowanie rosołu otrzymuje się masa gęstości syropu, zawierająca główne części pożywne, jakie woda z mięsa (ob.) wyciąga; masa taka znajduje się w handlu pod nazwą ekstraktu mięsnego. Znajdują się też przetwory stałe, sucharki lub biszkokty mięsne, powstające przez pomięszanie ekstraktu mięsnego z pewną ilością mąki pszennéj. Obecnie fabryki dobrego B. znajdują się na Wołyniu; godna też przytoczenia fabryka Kleczkowskiego w Mezeniu, gub. Archangielskiéj.

Bulijony, frędzle, wyrabiane z wełny, jedwabiu, srebra lub złota, używane dawniéj do ozdoby sukien. W wojsku polskiém zwano B. szlify generalskie, zdobione grubemi skrętami ze złota i srebra.

Bulimija (z greck.), nienasycona żądza jedzenia; zdarza się najczęściéj przy rozdrażnieniu nerwowém, u histeryczek, w czasie ciąży, towarzyszy pewnym chorobom żołądka, soliterowi; ma miejsce u zwierząt, którym przez przetokę żółć odprowadzono na zewnątrz.

Buliński (Melchior), kanonik sandomierrski i warszawski, b. prof. akad. duch. w Warszawie, proboszcz mikułowicki, mieszkający w *Sandomierzu*, którego „*Opis historyczno-statystyczny*“ umieścił 1843 r. w „*Pamiętniku relig.-moral.*“; wydał nadto: „*Historyję kościoła powszechnego*“ (8 tomów, War. 1860—66 r.).

Buliowski. Ob. Bulyovszky (Julijusz).

Bulity, tak nazywają ciała stałe, tworzące się w ostatnim żołądku i kiszkach wołu.

Bull (Ole Bornemann), znakomity skrzypek norwegski, ur. 1810 r. w Bergen. Pobierał nauki najprzód w Chrystyjanii, potém przez krótki przeciąg czasu w Getyndze, głównie atoli oddawał się muzyce, a mianowicie skrzypcom. Wystąpiwszy publicznie w r. 1831 w Paryżu, podróżował po Szwajcaryi i Włoszech, gdzie oryginalna gra jego według szkoły Paganiniego świetne zjednała mu powodzenie. Następnie zwiedził Anglię, Rossyję i Amerykę. W r. 1850 powrócił do Europy, wkrótce atoli po drugi raz popłynął do Ameryki, gdzie znaczne zebrał sumy, które jednak utracił w nieszczęśliwych spekulacyjach. Skutkiem tego podróżował znowu po Europie i 1860 r. występował w Sztokholmie, ale z mniejszém już powodzeniem. Warszawę odwiedził 1867 r.

Bull ob. *John Bull.*

Bulla. Nazwa urzędowego pisma papieskiego, wydanego w rzeczach większéj wagi, a napisanego jak najpoważniejszym stylem i w najuroczystszéj formie. Głównym znakiem téj formy jest wielka pieczęć ołowiana, wisząca na białym lub żółtym sznurku, zwana dawniéj *bulla*, mająca na jednéj stronie wizerunek apost. Piotra i Pawła, na drugiéj zaś papieża, lub jego imię i herb. Jeżeli papież nie jest jeszcze koronowany, to na pieczęci nie ma ani wizerunku, ani imienia, ani herbu i B. taka nazywa się *dividiata*, *blanca*, *defectiva*. Pozbawiona pieczęci traci swe znaczenie. B. pisane są na pargaminie ciemnym i grubym, głoskami staro-greckiemi. Na początku kładzie się imię papieża i tytuł: „*Episcopus, servus servorum Dei*“; daléj formuła „*ad perpetuam rei memoriam*“, lub pozdrowienie „*in Domino salutem et apostolicam benedictionem*“. Od pierwszych wyrazów saméj bulli przybiera ona nazwisko, pod którém później bywa przytaczaną, np. „*In Coena Domini*“, wyklinająca kacerzy; „*Unigenitus*“, przeciw jansenistom; „*Dominus ac redemptor noster*“, znosząca Jezuitów i t. d.

Bulla złota, nazwa pieczęci cesarstwa Niemieckiego, przedstawiająca z jednéj strony cesarza, siedzącego na tronie, z drugiéj Kapitol rzymski. *Bullą złotą* zowie się konstytucyja, ustanowiona na sejmach w Norymberdze i Metzu 1356 r. przez cesarza Karola IV, składająca się z 30 artykułów, któréj głównym przedmiotem jest uregulowanie prawa dotyczącego elekcyi cesarzów, zapobieżenie wszelkim wojnom niesprawiedliwym, pożarom, spustoszeniom i rabunkom, oraz nieupoważnionym stowarzyszeniom i konfederacyjom. B. ta reguluje zarazem i stosunek królestwa Czeskiego do Rzeszy Niemieckiéj na podstawie dawnych umów międzynarodowych, które często były gwałcone ze strony niemieckiéj; — potwierdza także prawo stanów czeskich do wybrania króla po wymarciu rodu królewskiego, i między innemi stanowi, aby synowie elektrów niemieckich uczyli się języka łacińskiego, włoskiego i słowiańskiego. Inne konstytucyje, noszące nazwę bulli złotéj, są: „*Bulla złota czeska*“ nadana 1348 r.; „*Bulla złota brabancka*“ 1339 r., „*Bulla złota medyjolańska*“ 1549 r.

Bullant, znakomity architekt francuski, † 1578.

Wybudował 1545 r. pałac w Ecouen, uważany za arcydzieło, i 1564 r. wspólnie z Filibertem Delorme położył fundamenta pałacu Tuilleries. Prace jego piśmienne są: „*Règle générale d'architecture des cinq manières*" (Paryż 1568 r.), oraz „*Recueil d'horlogiographie, contenant la description, fabrication et usages des horloges solaires*" (1561 r.).

Bullaryjusz, Bullarium, Magnum Romanum, jest to księga obejmująca zbiór bul, brew, konstytucyj, dyplomatów i t. p. postanowień papieskich, poczynając od Leona I. Zbiór ten powstawać zaczął w XVI w. Właściwym urzędowym zbiorem jest „*Bullarium privilegiorum ac diplomatum Romanorum Pontificum usque ad Clementem XII*" (13 t., w 28 części, Rzym 1738—45), którego dalszym ciągiem, doprowadzonym aż do najnowszych czasów są: „*Bullarium Papae Benedicti XIV*" (4 t., Rzym 1746 — 57), „*Bullarii Romani Continuatio*" przez Barberisego (18 t., Rzym 1835—57) i uzupełnione bullami Grzegorza XVI (Rzym 1857—59). Od 1857 wychodzi w Turynie „*Magnum Bullarium Romanum*". Porów. Eisenschmid'a „*Röm. Bullarium, oder Auszüge der merkwürdigsten päpstlichen Bullen*" (2 t., Neust. nad Orlą, 1831).

Bullet (Piotr) budowniczy, ur. 1639 r., † 1716 r., architekt bramy ś. Marcina w Paryżu. Celniejsze jego prace naukowe są: „*Traité de l'usage du pantomètre*" (Paryż 1675 r.); „*Traité de nivellement*" (1688); „*Observations sur la mauvaise odeur des lieux d'aisance* (1666 r.), i „*Architecture pratique*" (1691 r.).

Bullet (Jan Chrzc.), historyk. i teolog francuski, ur. 1699 w Besançon, † 1775 r. tamże. Ogłosił drukiem: „*Histoire de l'établissement du christianisme*"; „*Existence de Dieu démontrée par la nature*". „*Mémoires sur la langue celtique*" (1754—60, 3 tomy); „*Recherches historiques sur les cartes à jouer*"; „*Dissertations sur l'histoire de France*".

Bullinger (Jan Henryk), ur. 1504 w Bremgartenie, w Szwajcaryi, † 1575. Był synem księdza rz.-kat. i Anny Widerkehrowéj, którzy dopiero w r. 1519 związek małżeński ulegalizowali. Był nauczycielem szkoły klasztornéj w Kappelu, w r. 1527 przyjął wyznanie ewangielicko-helweckie, w r. 1528 został pastorem, a 1529 ożenił się z b. zakonnicą; 1532 r. objął pastorat po Zwinglim w Zurychu. W sporach co do kommunii i innych religijnych, pomiędzy Genewą a Bernem, występował w charakterze pośrednika. Połączył się z Kalwinem, z którym łącznie wpłynął że przyjęty został „*Consensus Tigurinus*" (1549 r). Jego dziełem jest „*Konfessyja druga*" czyli *większa* z r. 1564, która stała się zasadniczą dla kościoła ew.-reform. W r. 1543 wydał pisma Zwinglego i ogłosił drukiem mnóstwo pism własnych. Korespondował z Zygmuntem Augustem i in. W rękopiśmie pozostawił „*Historyję Reformacyi*" wydaną w Zurychu 1838 r. przez Hotlingera i Vôgeli. „*Merkwürdige Züge aus dem Leben Büllingers*" (Bern 1828); „*Biographie und ausgewählte Schriften von Pestalozzi*" (Elberfeld 1858); Czyt. H. R. Zieglera „*M. U. Zwinglis u. M. H. Bullinger's*" i t. d. (1719 r.).

Bullion (ang.), zowie się złoto i srebro w sztabach.

Bull-Rum. Strumień w północno-wschodn. stanie Wirginii; miały tu miejsce dwie bitwy 21 Lipca 1861 i 29—30 Sierpnia 1862 r., podczas domowéj wojny amerykańskiéj, w których skonfederowani odnieśli najważniejsze w całéj kampanii zwycięstwa.

Bulmer (William), ur. w Newcastle, pod Tyne, † 1830 r. w Londynie, drukarz tameczny. Miniaturowemi edycyjami poetów angielskich, tudzież wydaniem Persyjusza (1790 r.), zjednał sobie taką sławę, że król Jerzy III poruczył mu znaną powszechnie wspaniałą edycyję dzieł Shakespeare'a (9 tomów, 1794—1804), skutkiem czego drukarnia jego przybrała firmę „*Shakespeare-press*". Równie pięknie i starannie wydrukował: „*Poetical Works of John Milton*" (3 tomy, 1793—97 r.); „*Museum Wolseyanum*"; Murphye'go „*Antiquites of the Arabs in Spain*" (1816) i t. p. On to zajmował się drukiem większéj części wydawnictw klubu Roxburgh, oraz licznych dzieł słynnego biblijografa Dibdin'a.

Bülow, rodzina niemiecka, pochodząca z Meklemburga, o któréj pierwsza wzmianka znajduje się w kronikach XIII w. Znakomitszymi jéj członkami są: B. (Fryderyk Wilhelm, baron), hrabia Dennewitz, generał pruski, jeden z bohaterów wojen napoleońskich; ur. 1755 w Falkenbergu, w Staréj Marchii, wszedł w młodym wieku do służby wojskowéj, został 1793 guwernerem Ludwika, księcia pruskiego, a w r. 1811 gubernatorem wschodnich i zachodnich Prus. Na początku wojny 1813 pierwszy B. stoczył pomyślną bitwę pod Möckern 15 Kwietn.); wkrótce potém (4 Czerw.) pobił Oudinot'a pod Luckau i stoczył pomyślne walki pod Grossbeeren i Dennewitz, przez co ocalił Berlin. Po oblężeniu Wittenbergi miał udział w bitwie pod Lipskiem i pierwszy przez Paunsdorf i Reudnitz wszedł szturmem do miasta. Stąd wysłany został do północnych Niemiec i Niderlandów, które w krótkim przeciągu czasu prawie zupełnie od nieprzyjaciół oswobodził; poczém pod dowództwem Blüchera zdobył w Szampanii Lafère i Soissons, odniósł zwycięstwo pod Laon, wziął Compiègne i obsadził Montmartre. Mianowany komendantem wschodnich i zachodnich Prus, dowodził 1815 czwartym korpusem armii, który z pośpiechem przywiódł Blücherowi w pomoc i z którym przyczynił się stanowczo do zwycięstwa pod Waterloo. Wróciwszy 1816 na swoje stanowisko do Królewca, † t. r. B. nietylko był znakomitym generałem, lecz posiadał także wszechstronne wiadomości naukowe i skomponował kilka utworów muzycznych, między innymi 50 i 100 psalm. W Berlinie wzniesiono mu bardzo piękny pomnik. Porów. Varnhagen'a von Ense „*Leben des General's Grafen B. von Dennewitz*" (Berlin 1854). B. (Adam Henryk Dytrych, baron), krytyczny pisarz wojskowy, brat poprzedniego, ur. 1757 w Altenbergu, w Staréj Marchii. Najprzód wojskowy, później poświęcił się naukom; zajmował się gorliwie teatrem, a z jednym

ze swoich braci prowadził interesa handlowe w Ameryce. Wróciwszy do Niemiec, poświęcił się pracom literackim. Dzieło „*Geschichte des Feldzugs 1805*“ (2 tomy, Berlin 1806) zaprowadziło go do więzienia najprzód w Kolbergu, potém w Królewcu i nareszcie w Rydze, gdzie † 1807. Jego pisma wojskowe (wydane przez E. Bülowa i W. Rüstow'a Lipsk 1853) rzuciły nowe światło na ówczesny sposób prowadzenia wojny. **B.** (Ludwik Fryderyk Wiktor Hans, hrabia), mąż stanu pruski, ur. 1774 w Essenroda, pod Brunświkiem, był 1804 prezesem sądu w Magdeburgu, 1807 członkiem rady stanu, a wkrótce potém westfalskim ministrem skarbu i handlu, na którém to urzędowaniu, mimo bardzo krytycznego położenia, tyle wyświadczył usług, że król Hieronim wyniósł go do godności hrabiowskiéj. Lecz popadłszy w podejrzenie u króla, uwolniony został od służby 1811 i przeniósł się do dziedzicznéj posiadłości ziemskiéj. W r. 1813 król pruski mianował go ministrem stanu i skarbu. Późniéj objął ministerstwo handlu i rzemiosł z wydziałem robót publicznych. Nareszcie przeznaczony na nadprezydenta prowincyi Szląskiéj, † 1825. **B.** (Ulryk Henryk Wilhelm, baron), pruski mąż stanu, ur. 1790 w Szwerynie, towarzyszył 1817 swemu teściowi Wilhelmowi Humboldtowi, jako sekretarz legacyi, w poselstwie do Londynu, gdzie nawet po wyjeździe Humboldta jeszcze pozostał i jako zdolny dyplomata, znakomite swemu krajowi wyświadczył usługi. Po kilku atoli latach wszedł, jako tajny radca legacyi, do ministeryjum spraw zagranicznych w Berlinie, od r. zaś 1827, będąc posłem w Londynie, miał czynny udział w konferencyjach do spraw hollendersko-belgijskich, tudzież w traktacie handlowym pomiędzy Angliją i Celnym Związkiem Niemieckim. W r. 1842 mianowany został ministrem spraw zagranicznych, lecz po trzech latach urzędowania opuścił służbę i † w Berlinie 1846.

Bülow (Karol Edward), poeta niemiecki, ur. 1803 w Berg, pod Eilenburgiem, † 1853 w Turgowii. Pierwotnie przeznaczony był do stanu kupieckiego, późniéj atoli pobierał nauki w uniwersytecie lipskim, skąd udał się 1828 do Drezna, zaprzyjaźnił się z Beckem i Tieck'em i wyłącznie poświęcił się literaturze i poezyi. Jako literat znany jest głównie z dzieł swoich: „*Novellenbuch*“ (4 tomy, Lipsk 1834—36), „*Neues Novellenbuch*“ (Brunświk 1841), „*Novellen*“ (3 tomy, Stuttgard 1846—48), „*Simplicissimus*“ (Lipsk 1836). Oprócz powyższych pism, ogłosił także kilka tłumaczeń z obcych języków. **B.** (Hans Guido), syn poprzedzającego, znakomity fortepijanista, ur. 1830 roku w Dreźnie. Obok studyjów prawnych w Lipsku i Berlinie pracował ustawicznie nad muzyką, i doszedł w niéj do wysokiego ukształcenia pod takimi mistrzami, jak Wagner i Liszt (od 1857 zięć ostatniego). Sława jego datuje się od 1852 roku. Osiadłszy 1854 r. w Berlinie, został profesorem gry fortepijanowéj w tameczném konserwatoryjum, 1858 nadwornym królewsko-pruskim fortepijanistą, w końcu 1864 nadwornym fortepijanistą w Monachijum, a 1866 dyrektorem szkoły muzycznéj tamże. Od 1869 usunąwszy się od tych obowiązków, mieszka w Lipsku; 1872 dawał koncert w Warszawie. Gra **B.** budzi podziw zarówno niepospolitą brawurą, szyżującą ze wszystkich trudności, jakoteż nadzwyczajną pamięcią, obejmującą najobszerniejsze sztuki. Jako kompozytor kilku orkiestrowych, fortepijanowych i wokalnych utworów, należy do szkoły Wagnerowsko-Lisztowskiéj. Z zasadami tejże szkoły wystąpił jako autor wielu artykułów w „*Neue Zeitschrift für Musik*“.

Bülow-Cummerow (Ernest Gotfryd Jerzy), publicysta pruski, ur. 1775 w Pritzau, w księstwie Meklenburg-Szweryńskiém, † 1851. Właściciel ziemski na Pomorzu, był 1812 członkiem tak zwanéj tymczasowéj reprezentacyi narodowéj i od tego czasu, jako zapalony poplecznik arystokracyi i jawny przeciwnik konstytucjonalizmu i biurokracyi, wykładał swoje zasady w licznych broszurach politycznych. Po wypadkach marcowych 1848, gdy nowy porządek rzeczy obalił dawne stanowe zebrania i zagroził przywilejom posiadaczy dóbr szlacheckich, **B.** zgromadził w koło siebie szczątki arystokracyi i zawiązał towarzystwo dla obrony własności, nazwane przez lud „*Junkerparlament*“ (sejm szlachetek), którego dążności objawiły się późniéj w jawnych zabiegach restauracyi dawnego stanu. Ważniejsze jego pisma są: „*Preussen und Deutschland*“ (2 tomy, Berlin 1843); „*Das Bankwesen*“ (1846); „*Die Grundsteuer und ihre Ausgleichung*“ (1849); „*Die Revolution, ihre Früchte* u. s. w.“ (1850).

Bülow (Levinus), wydał: „*Consilium Sigismundo III in Comitüs exhibitum de societate belli adversus Turcas cum Caesare Rudolpho ineundo, ac ejusdem consilium, eidem tempore coronationis in Regno Sveciae datum*“ (Rostochii 1595).

Bülow (Fryderyk Gotard), wydał w Warszawie 1726: „*Synopsis actorum in negotio Curlandiae et Semigaliae*“.

Bulwa, gatunek słonecznika (*Helianthus tuberosus*), dostarczającego bulw jadalnych (ob. słonecznik). W ogóle bulwami (*tuber*) nazywają części rośliny mięsiste, gładkie, tworzące się na powierzchni kłąbia, albo też powstające na jego wypustkach podziemnych. Składają się one z tkanki komórkowatéj, napełnionéj mączką, i mają na powierzchni jedno lub więcéj oczek, z których wyrastają łodygi. **B.** służą do rozmnażania roślin, jak tego przykład widzimy na ziemniakach.

Bulwer-Lytton (Sir Edward Geoffrey Carle Lytton) sławny romansopisarz angielski, ur. w Hoydon-Hall, hrab. Norfolk 1805 r. Odebrał staranne wychowanie i wykształcił się potém w bardzo licznych podróżach. Od 1851 -54 zasiadał jako stronnik whigów w izbie niższéj, ale bez żadnego wpływu; 1838 został wyniesiony do godności baroneta; przy wyborach 1852 przeszedł do partyi konserwatywnéj i jako gorliwy torys był w gabinecie Derby 1858—59 sekretarzem stanu do spraw korony. Zawód literacki rozpoczął lirycznymi poematami i poetyczném opowiadaniem „*O'Neil the rebel*“

(Lond. 1827). Sławę powieściopisarską zyskał romansem „*Pelham, or the adventures of a gentleman*“ (3 t., Lond. 1828). Po nim nastąpił liczny szereg powieści i romansów, z których najcelniejsze: „*Paul Clifford*“ (Lond. 1830); „*Ernest Maltravers*“ (Lond. 1837); „*Alice, or the mysteries*“ (Lond. 1838); „*Night and Morning*“ (Lond. 1841); „*Caxton*“ (Lond. 1850) i „*What will he do whit it?*“ (Lond. 1859). W ogóle najlepsze utwory B. są te, których scena odbywa się ze stanowiska filozoficznego. Szczególnemi jego zaletami są: bystry rozum, dowcip, wielka znajomość ludzi, przenikliwy dar obserwacyi, psychologiczny pogląd, bogactwo inwencyi, znakomite grupowanie i jędrna a harmonijna dykcyja; głównemi zaś wadami chętka do filozofowania i moralizowania, monotonność charakterystyki i brak prawdy w kreśleniu życia realnego. Dobre są także jego historyczne romanse: „*The last days of Pompeii*“ (Lond. 1834); „*Rienzi*“ (Lond. 1835); „*The last of the Barons*“ (Lond. 1843) i „*Herold*“ (1848). Dramata jego, po większéj części historyczne, chociaż dobrego doznawały na scenie przyjęcia, nie mają wielkiéj wartości. B. zasłużył się znakomicie i literaturze etnograficznéj dziełami: „*England and the English*“ (Lond. 1833) i „*Athens, its rise and fall*“ (Lond. 1837). Polskie przekłady: Paprockiego „*Ostatnie dni Pompei*“ (Warsz. 1840); Dmochowskiego „*Eug. Aram*“ (Warsz. 1837) i „*Dziewczyna z Malines*“ (Warsz. 1835); Sygietyńskiego „*Noc i poranek*“ (Warsz. 1844); Kaweckiego „*Zanoni*“ (Wilno 1849); „*Cóż teraz zrobi?*“ (w Gaz. Warsz. 1868). Żona jego *Rosina Lady* B., ur. 1807, zaślubiona 1827, a następnie rozwiedziona, odznaczyła się także jako romansistka. Najlepsze jéj utwory są: „*Miriam Sedley*“ (Lond. 1851); „*Behind the scenes*“ (1854) i „*The world and his Wife*“ (1858), w których z niepowściągnioną satyrą maluje stosunki wyższego towarzystwa angielskiego. Syn ich *Edward Robert* B.-L., ur. 1831, poświęcił się dyplomacyi, i od 1864 był posłem w Atenach. Znany jest także w literaturze jako autor poematów: „*Clytemnestra, the Earl's Daughter*“ (1856); „*The Wanderer*“ (1858); powieści: „*The Riny of Amasis*“ (1863) i jako tłumacz serbskich ludowych pieśni, które wydał pod tyt. „*Serbski Pesne*“ (Lond. 1861).

Bulwer (Sir Henry Lytton), lord Dalling, brat poprzedniego, ur. 1803, † 1872 w Neapolu, dyplomata. Był 1843—48 posłem angielskim w Madrycie, w r. 1849 udał się jako minister pełnomocny do Washingtonu, gdzie 1850 zawarł znany powszechnie traktat Bulwer-Clayton. W latach 1852—55 posłował w Toskanii, później był członkiem komisyi do urządzenia stosunków księstw Naddunajskich, 1858 został posłem w Konstantynopolu. Znany jest chlubnie jako autor dzieł: „*France social, literary, political*“ (2 tomy, Lond. 1833); „*The monarchy of the Middle classes*“ (2 tomy, Lond. 1834); „*Polish experiences during the inssurection*“ (Lond. 1863—1864). Jego kom. „*Pieniądze*“ przetłumaczył na polski Stolzmann.

Bulwiczka (*Bulbina*), rodzaj roślin należący do rodziny *złotogłowowatych* (*Asphodelaeceae*), któréj gatunek B. *cebulowa* (B. bulbosa), w Nowéj Holandyi, podobny do wielkiéj cebuli, wydaje bulwy jadalne.

Bulyovszky albo **Bulowski** (Michał), słowak z komitatu Turczańskiego, † 1711 r. w Niemczech, dokąd schronił się z powodu swego wyznania ewang. Był rektorem szkół. Upamiętnił się udoskonaleniem konstrukcyi organów i *klawikordów*, oraz wynalezieniem z pełniejszym dźwiękiom *spinetu*. Wydał o tém dzieło po niem. i łacinie „*Kurtze Vorstellung v. Verbesserung des Orgelwerkes*“ (Strasb. 1680). Odznaczał się także nauką i wydał kilka dzieł.

Bułakowski (Benedykt), pierwszy sprowadził do Polski zgromadzenie zakonu ś. Franciszka ściślejszéj reguły. Mięszkał długo w Kaliszu.

Bułany, koń maści płowéj, z tatarskiego: **bułan** *łoś*.

Bułat (z persk. *stal*). Dawniéj nazywano w Polsce bułatem szablę turecką, albo miecz perski z główníą czyli klingą coraz szerszą ku końcowi.

Bułat, herb rodziny tatarskiéj Bułharynów, osiadłéj na Litwie, przedstawia: na tarczy ze skrajem złotym, w polu niebieskiém, miecz z rękojeścią złotą, ostrzem na dół; na nim dwa księżyce złote, rogami do siebie zwrócone. Nad tarczą korona szlachecka.

Buława (z tatarskiego, oznacza w polskim języku maczugę). Była to krótka laska żelazna lub ze szlachetnego kruszcu, w jednym końcu pękata, wyrobiona ozdobnie, w głowie nasadzana drogimi kamieniami, i wyobrażała godło władzy hetmańskiéj (ob. Hetmaństwo). Innego kształtu buławy, do buzdyganów wojskowych podobne, jako godła starszych panów i mistrzów w cechach rzemieślniczych, noszone były przez nich przy uroczystych obrzędach i wystąpieniach. W myśliwstwie nazwa laski z gałką, którą ludzie rozstawieni w około ostępu, bezustannie jedni drugim podają, dla przekonania że czuwają, aby zwierz, spędzony do ostępu, nie uszedł.

Buławin (Kondrat), kozak doński, spólnik Mazepy. Skorzystawszy z buntu Kozaków na pułkownika ks. Dołgorukowa, który zbiegłych z Rossyi (około 3000) wysłał na powrót, napadł na niego nocną porą (1707 r.) i zabił go, wyrznąwszy przytém do tysiąca oficerów i żołnierzy. Wstrzymany jednak w swym pochodzie przez atamana Maksymowa, polecił przeprawić się swoim podkomendnym przez Doniec, a sam z 12 kozakami udał się na Zaporoże o pomoc. Pobił 20—tysięczny korpus, będący pod dowództwem ks. Dołgorukowa, brata zabitego, i zajął Czerkask. Gdy jednak Kozacy pod wodzą Chochła i innych rozbici zostali, mieszkańcy Czerkaska napadli B. w mieszkaniu celem wydania go Rossyjanom. B. widząc niemożność wyswobodzenia się, odebrał sobie życie wystrzałem 1708 r.

Bułgary, ob. Bołgarowie.

Bułhak (Jerzy), biskup piński i turowski, † 1769 r.; wszedł do zgromadzenia bazylijanów 1713 r., wyższe studyja teologiczne odbywał w Rzymie, skąd wróciwszy, wykładał filozofiję i retorykę w Żyrowicach i Włodzimierzu. Następnie sprawując rozmaite urzędy duchowne, został 1730 r. władyką pińskim i turowskim. Wydał we Lwowie 1735 r. własnym kosztem dzieło: „*Missa sancti Joannis Chrisostomi juxta usum orientalis ecclesiae ex sclavonica idiomate in latinum translata*," tudzież wydrukował 1743 r. w Supraślu *Bibliję* (*ruską*) przy pomocy dwóch zakonników bazylijańskich: Wincentego Chanckiewicza i Teofila Lacewicza.

Bułhak (Józafat), ostatni z czasów rzeczypospolitéj biskup turowski, prezes II departamentu spraw unickich w kolegijum Petersburs., koadjutor piński i brzeski, † 1835 r. Wydał mszał podług Cypr. Zachowskiego z 1695, Kiszki 1727, i Szeptyckiego 1790.

Bułhakow, starożytny dom książęcy w Rossyi, w którym Michał Golica i Andrzéj Kuraka byli założycielami dwóch linij książąt: Golicynów i Kurakinów. Dom Bułhakowych wygasł w XVI w.

Bułhakow (Makary), jeromach, ogłosił drukiem: „*Istorija Kijewskoj akademii so wremieni osnowanija jeja do nastojaszczaho wremieni*" (Petersb. 1843).

Bułharyn (Tadeusz), sławny powieściopisarz rossyjski i literat polski, ur. na Litwie 1789 r., † 1859 r. w Petersburgu, kształcił się w korpusie kadetów w Petersburgu i w r. 1805 wszedł do jednego z pułków ułańskich. W r. 1809 przybył do Warszawy, skąd udał się do Francyi i wstąpił do wojska francuskiego. Po upadku Napoleona porzucił służbę wojskową i wrócił do Wilna, gdzie poświęcił się wyłącznie literaturze; prace swe po polsku drukował w ówczesnych pismach czasowych, najwięcéj w „*Tygodniku Wileńskim.*" W r. 1819 przeniósł się do Petersburga i tu, nauczywszy się języka rossyjskiego, zaczął pisać w nim zamieszczając artykuły swoje w piśmie „*Syn Ojczyzny.*" W r. 1823 wydawał „*Archiwum Północne,*" pismo poświęcone historyi, geografii i statystyce; w r. 1825 wspólnie z Greczem założył gazetę „*Pszczoła Północna.*" Z późniejszych licznych prac jego godniejsze wzmianki są: „*Obraz wojny tureckiéj* 1828 *r.*" (Petersburg 1828); „*Jan Wyżygin*" (4 t., Petersburg 1830) i dalszy ciąg jego „*Piotr Wyżygin*" (1830); „*Dymitr Samozwaniec*" (4 t.); „*Rossyja pod względem historycznym, statystycznym, geograficznym i literackim*" (4 t., Petersburg 1837) i „*Pamiętniki,*" które stanowią pierwsze tego rodzaju pismo w języku rossyjskim. Wiele jego powieści przełożono na jęz. niem. franc. włoski, czeski i polski. Jan Wyżygin miał aż 3 tłumaczenia w Wil. i Warsz. p. Radeckiego, Mackiewicza i redakcyi *Motyla.* Dymitr Samozwaniec liczył 3 wyd. w Wil., Warsz. i Sanoku; inne powieści: „*Piotr Iw. Wyżygin*" (tłum. Prokopowicza 1835); "*Mazepa*" (tłum. Korwella 1834) i „*Esterka*" (w Warsz. 1829).

Bu-Maza (t. j. Ojciec z kozą), właściwie Mohammed-Ben-Abdallah, Kabyl, ur. 1820 r. pomiędzy Tlemsem i Maskarą, wyznawca jednéj z najsurowszych sekt mahometańskich. Powstał 1841 r. przeciwko Francuzom; w r. 1845 przedsiębrał bezowocną wyprawę na Orleansville, a w następnym roku połączył się z Abd-el-Kaderem, lecz przymuszony był poddać się 13 Kwiet. 1847 r. Pierwotnie żył w Paryżu, lecz podczas rewolucyi lutowéj umknął został jednak schwytany w Brest, i osadzony w twierdzy Ham. Uwolniony w r. 1849 udał się do Turcyi i tam przyjął służbę w stopniu generała majora.

Buncak, w dokumentach ruskich *Monczak*, władzca kałmucki, w r. 1661 złożył deklaracyję na wieczne poddaństwo Rossyi.

Buńczuk (po persku *mendżuk*, po rumuńsku *bendżuk*), rodzaj sztandara tureckiego, zrobionego z ogona końskiego i noszonego przed wyższymi dygnitarzami, jako oznakę ich godności. Jest to drzewce podobne jak u lancy, opatrzone u góry złotą gałką lub półksiężycem, pod którą zawieszony jest jeden, dwa, lub więcéj ogonów. Liczba tych ogonów zależy od dostojeństwa tego, przed którym buńczuk jest noszony. Sułtan używa siedmiu, wielki wezyr trzech; stąd pochodzi wyrażenie: basza trzytulny, dwutulny i t. p. Przed dawnymi hetmanami polskimi noszono także w czasie wypraw buńczuki: przed hetmanem wielkim dwu, a przed polnym jednoogonowe.

Bundelkund, albo kraj *Bundelahów*, ziemia górzysta w południowéj części angielskiego prezydenctwa Allahabad, w Indyjach Wschodnich, obejmująca 4780 mil kw. Mieszkańcy tego kraju, w liczbie półtrzecia milijona, zwani Radżputowie, są charakteru zmiennego lecz wojowniczego. Od r. 1804, kiedy władza rządzących tutaj Maharattów została złamaną, Bundelkund podlega Anglii.

Bundschuh, wielki i wysoki, w górze sznurowany trzewik chłopów szwabskich, niegdyś godło stanu chłopskiego (szlachta nosiła buty). Z tego powodu chłopi podczas zaburzeń XVI w., mianowicie w powstaniu, jakie 1502 r. we wsi Untergrünbach, w biskupstwie spirskiém, wzniecili, przyjęli taki *bundschuh* za swój sztandar, który potém i inni w pamiętnéj wojnie chłopskiéj naśladowali.

Bunge (Aleksander von), botanik i podróżnik, ur. 1803 r. w Kijowie. Po ukończeniu nauk lekarskich w Dorpacie, podróżował po Syberyi, i w czasie zwiedzania gór Ałtajskich poznał się z Humboldtem, i na jego zalecenie przeznaczony został do uczestniczenia w misyi duchownéj do Chin 1830 r. Wrócił ztąd z bogatym zbiorem roślin, które opisał w „*Enumeratio plantarum, quas in China boreali collegit*" (Petersb. 1834) i „*Plantarum Mongolico-Chinensium Decas I*" (Kazań 1835). W r. 1832 zwiedził Ałtaj i rośliny tameczne opisał w 1836 r. W 1834 r. objął katedrę botaniki w Kazaniu, w r. 1836 w Dorpacie. W latach 1857—9 zwiedził Kaukaz, Persyję i kraje sąsiednie. Z innych prac wymienimy: „*Tamaricum species*" (1852) i „*Anabasearum revisio*" (1862).—**Bunge** (Fryderyk Jerzy von), brat poprzedniego, historyk prawa, ur. w Kijowie 1802 r., profesor prawa w Dorpacie, od 1842 r. burmistrz i syndyk w Rewlu. Ogłosił wiele szacownych dzieł w przedmiocie historyi prawa i pra-

wodawstwa w rosyjskich prowincyjach nadbałtyckich, między którémi najważniejsze: „*Das liv. und esthländ. Privatrecht* (2 części 1838); „*Das kurländ. Privatrecht*“ (1851); „*Die Einleitung in die liv.-esth. und kurländ. Rechtsgeschichte*“ (1849); „*Liv. esth. und Kurländ. Urkundenbuch*“ (1852). Oprócz tego był redaktorem „*Dorpater Jahrbücher*.“ B. jest jednym z najpierwszych i najuczeńszych badaczów historyi i prawa prowincyj Nadbałtyckich.

Bungener (Wawrzyniec Ludwik Felix), kaznodzieja ewangielicki i pisarz w rzeczach teologii, ur. 1814 r. w Marsylii z rodziców niemieckich; od 1832 r. uczył się teologii w Genewie, po otrzymaniu stopnia naukowego został dyrektorem gimnazyjum, lecz z powodu zmiany systematu polityki, przymuszony był usunąć się 1843 r., i odtąd poświęcił się pracom literackim. Pisma jego godniejsze wzmianki są: „*Un sermon sous Louis XIV*“ (Genew. 1843); „*Trois sermons sous Louis XV*“ (1848); „*Voltaire et son temps*“ (1850); „*Julien ou la fin d'un siècle*“ (1853); „*Rome et la Bible*“ (1860); „*Calvin, sa vie, son oeuvre et ses écrits*“ (1862); „*Trois jours de la vie d'un père*“ (1863). Oprócz tego ogłosił mnóstwo kazań, oraz pism ulotnych i okolicznościowych.

Buniakowski (Wiktor), matematyk rossyjski, ur. 1804 r.; od 1846 r. profesor matematyki w uniwersytecie petersburgskim, późniéj wice-prezes akademii nauk w Petersburgu. Oprócz wielu rozpraw ogłosił: „*Leksikon czistoj i prikładnoj matematiki*“ i „*Matiematiczeskaja teorija wierojatnostej*.“ Nadto, z polecenia ministra oświecenia narodowego napisał „*Arytmetykę*,“ przeznaczoną do wykładu w zakładach naukowych.

Bunicz (z włoska *Bona*), stary ród Dubrownicki, z którego między innemi odznaczył się: 1) *Jan*, poeta włoski, † 1584.—2) *Iwan* (Wuczyczewicz), poeta chorwacki, † 1658. Jego „*Mandalina Pokornica*“ drukowana 1630, 1638, 1705 i 1849 r. Poezyje późniejsze wyszły w piśmie *Dubrownik* z r. 1849.—3) *Iwan* (młodszy), poeta, muzyk i prawnik, † 1712 r.— 4) *Jarolim*, dyplomata, zarządzał patryjarchatem w Konstantynopolu, † 1750 r. Oprócz innych napisał: „*Synodus Dioecesana Tribun*“.—4) *Łukasz*, głośny prawnik i opiekun piśmiennictwa słowiańskiego, † 1778 r. Przełożył Horacyjusza Satyry, część Eneidy, oraz różne poezyje z włoskiego i hiszpańskiego; komentował Grotiusa: „*De jure pacis et belli*“.—6) *Serafin*, profesor teologii w Padwie 1468 r. i t. d. ostatnio radca króla Macieja Korwina, † 1488 r. Napisał *Commen. sulla teologia scolastica*“. —7) *Mikołaj*, autor chorwacki, zwany *ojcem ojczyzny*, w nagrodę zasług za odbudowanie Dubrownika, zburzonego przez trzęsienie ziemi. Jego *Praxis Judiciaria*“ i t. d. (1671), było prawidłem w postępowaniu sądowém. Jako poseł rzeczypospolitéj Dubrownickiéj wraz z M. Guczeticzem wysłany do w. wezyra Kary Mustafy, celem ułożenia się co do pretensyj pieniężnych, przez sułtana wymaganych, został tam uwięziony i do Sylistryi odwieziony, gdzie † 1678 r. Wydał w 1667 r. „*O trzęsieniu ziemi w Dubrowniku*“ i inne.—8) *Jakub*, poeta i filolog, poseł do pap. Leona X, † 1534 r.

Bunina (Anna), autorka rossyjska, ur. 1774 r. w Urusowie, gub. Razańskiéj, † 1817 r. Pierwsze swoje poezyje wydała pod tyt. „*Muza niedoświadczona*,“ i za nie otrzymała od cesarzowéj Elżbiety 400 Rsr. rocznéj pensyi. W r. 1808 przetłumaczyła Batteaux „*Prawidła poezyi*,“ a 1811 r. ogłosiła drukiem: „*Wieczory wiejskie*.“

Bunjewcy, zowią się Serbowie wyznania rzymsko-kat. w Baczce i na pomorzu Dalmackiém, którzy tam się osiedlili przybywszy z Hercegowiny z nad rzeki *Buny*, gdy Turcy opanowali tamte kraje w w. XV.

Bunkershill, wzgórze na półwyspie Charlestown, pod Bostonem, pamiętne zwycięstwem Amerykanów, odniesionem 17 Czerwca 1775 nad Anglikanami. Wzniesiony tutaj obelisk (220 st. wysok.) przypomina to zdarzenie.

Bunol, miasto w hiszpańskiéj prowincyi Walencyja, 2500 m.

Bunsen (Krystyjan Karol Jozyjasz von), uczony niemiecki i mąż stanu, ur. 1791 w Korbach, w Waldeku. W 1827 został ministrem rezydentem w Rzymie, na miejscu Niebuhra, swego przyjaciela i protektora, od 1822 z polecenia króla pruskiego zajmował się kwestyjami liturgicznemi, badaniami filologiczno-religijnemi i filozoficznemi, oraz starożytniczo-topograficznemi, których rezultaty opisał w dziełach „*Beschreibung der Stadt Rom*“ (3 tomy, Stuttgard 1830— 34); „*Die Basiliken des christlichen Rom*“ (Monachium 1843). Jako dyplomata, zajęty bardzo kwestyją małżeństw mieszanych, opuścił Rzym 1838 w skutku zaburzeń wszczętych w Kolonii. Następnego roku mianowany został posłem w Bernie, a 1841 w sprawie biskupstwa ewangelickiego w Jerozolimie wysłany był do Anglii, gdzie wkrótce potém mianowany był posłem. Po swoim powrocie 1854 do Niemiec, † 1860 w Bonu. Z licznych prac jego, stawiających go w rzędzie najpierwszych uczonych, celniejsze są: „*Die heilige Leidensgeschichte und die Stille Woche*“ (2 tomy, Hamb. 1841); „*Die Kirche der Zukunft*“ (1845); „*Ignatius von Antiochien und seine Zeit*“ (1847); „*Die drei echten und vier unechten Briefe des Ignatius von Antiochien*“ (1847); „*Aegyptens Stelle in der Weltgeschichte*“ (5 tomów 1845— 57); „*Hyppolytus und seine Zeit*“ (2 tomy Lipsk 1852—53); „*Die Zeichen der Zeit*“ (2 t. 1855—6); „*Christianity and mankind*“ (2 tomy Lond. 1854); „*Analecta Ante Nicaena*“ (3 tomy, Londyn 1854—5); „*Gott in der Geschichte*“ (3 tomy, Lipsk 1857—8) i nareszcie najznakomitsze pomnikowe dzieło: „*Vollständiges Bibelwerk für die Gemeinde*“ (5 tomów, Lipsk 1858), na podstawie którego opracowana jest jego „*Die biblische Geschichte in ihrem Zusammenhang mit der allgemeinen Religionsgeschichte*“ (Lipsk 1870). Bijografiję B. wydała owdowiała żona pod tyt. „*A Memoir of Baron B.*“ (2 t., Lond. 1867), którą w nowém opracowaniu „*Christian Karl Josias Freiherr von B.*“ ogłosił prof. Nippold (3 t., Lipsk 1868—70).

Bunsen (Robert Wilhelm Eberhard), jeden z najznakomitszych współczesnych chemików, ur. 1811

w Getyndze, gdzie ojciec jego był profesorem literatur wschodnich; studyjował chemiję, zoologiję i fizykę w Getyndze, następnie w Paryżu, Wiedniu i Berlinie; habilitował się w Getyndze, w r. 1836 objął katedrę chemii po Wöhlerze w politechnice kasselskiéj, w 1838 w uniwersytecie w Marburgu, w 1851 w Wrocławiu, gdzie podał plan budowy tamecznego instytutu chemicznego, a w 1855 w Heidelbergu, gdzie dotąd zostaje. Prace naukowe B są nadzwyczaj liczne; do ważniejszych należą badania nad cyankami podwójnymi, nad szeregiem kakodylowym, powinowactwem chemicznem i prochem strzelniczym. W wodanie tlenku żelaza odkrył odtrutkę przeciw kwasowi arsenowemu. W r. 1846 zwiedził Islandyję, gdzie badania jego chemiczno-geologiczne przyczyniły się wiele do rozjaśnienia zjawisk wulkanicznych; tam też się przekonał, że woda w grubszych warstwach posiada barwę błękitną. W zakres fizyki wchodzą prace jego nad ciężarami właściwymi, pochłanianiem i dyffuzyją gazów, chemicznem działaniem światła, i rozległe badania elektro-i fotochemiczne. Najbardziej jednak wsławiło B. odkrycie wraz z Kirchoffem analizy spektralnej (ob.). Wszystkie te prace ogłaszane były po pismach specyjalnych. Z dzieł oddzielnych wymienimy tylko „*Gasometrische Methoden*“ (Brunświk 1857).

Bunsena lampka, palnik gazowy, za pomocą którego do prądu gazu oświetlającego dowolnie można dopuszczać powietrze atmosferyczne, przez co płomień staje się bledszym, ale natomiast silniej grzejącym (ob. Palenie).

Bunsena stos, ob. Stos galwaniczny.

Bunt, powstanie przeciwko władzy, zwykle skutkiem zmowy lub spisku jawnie wybuchające. Jeżeli bunt ma miejsce przeciw rządowi krajowemu i uwieńczony jest powodzeniem, wówczas nazywa się rewolucyją.

Bunyan (John), ur. 1628 r. w Elton, pod Bedfordem, † 1628 r. w Londynie; kaznodzieja angliкański. W r. 1655 zostawszy anabaptystą, więziony był przez lat 12; następnie został pastorem w Bedfordzie. Z rozmaitych pism jego największéj wziętości dostąpiło dzieło: „*The pilgrims progress*“ (1736). Żywot jego napisał Macaulay.

Bunzlau, ob. Bolesław.

Buol-Schauenstein (Karol Ferdynand, hrabia von), austryjacki mąż stanu ur. 1797, † 1865 w Wiedniu. Jako urzędnik poselstw austryjackich przebywał we wszystkich niemal stolicach, Europy i od 1828 sam sprawował rozmaite poselstwa. Po śmierci księcia Schwarzenberga 12 Kwiet. 1852, mianowany posłem spraw zagranicznych, podpisał traktat pokoju paryskiego dn. 30 Marca 1856, lecz na początku wojny włoskiéj 1859, złożył urzędowanie.— Ojciec jego Jan Rudolf Buol-Schauenstein, ur. 1763, był również posłem przy dworach zagranicznych, od 1815—22 prezesem sejmu niemieckiego, późniéj austryjackim ministrem sekretarzem stanu; †1834.

Buonacorsi (Filip), ob. Kallimach.

Buonacorsi, malarz włoski, ob. Vaga (Perino del).

Buonaparte, ob. Bonaparte.

Buonarotti, ob. Michał Anioł.

Buonarotti (Filippo), potomek słynnego artysty, ur. 1771 r. w Pizie; jako gorliwy zwolennik rewolucyi francuskiéj urzędował najprzód w Korsyce, późniéj przeniósł się do Paryża, gdzie 1793 konwencyja narodowa nadała mu prawo obywatelstwa. Po upadku Robespierra, którego bliskim był przyjacielem, został uwięziony; wprawdzie uwolniono go wkrótce, lecz z powodu udziału w rozmaitych knowaniach, a mianowicie w spisku Baboeuf'a (ob.), skazany był na deportacyję; pozostał jednak we Francyi, tylko pod dozorem policyjnym. Podczas konsulatu, cesarstwa i restauracyi przebywał w Genewie; stąd przeniósł się do Brukselli i tam ogłosił drukiem swoje dzieło „*Conspiration de Baboeuf*“ (1828). Rewolucyja lipcowa sprowadziła go napowrót do Paryża, gdzie pod nazwiskiem *Rémond* utrzymywał się jako prywatny nauczyciel muzyki, † 1837. Porów Trélat'a „*Notice biographique sur F. B.*“ (Paryż 1838)

Buoncompagni (Baltazar), ob. Bon-Compagni.

Buonnisi (Franciszek), arcybiskup tessalonicki, nuncyjusz papieski w Polsce za panowania Michała Korybuta. Przyjechał do Polski 27 Stycz. 1673. Za przybyciem zastał w kraju konfederacyję Gołąbską (ob.), i narzuciwszy się na pośrednika, rozpoczął układy z Sobieskim i przyprowadził zgodę do skutku. Po śmierci króla Michała sprawował jeszcze swój urząd za panowania Jana III do r. 1676, poczem udał się do Wiednia. Pobyt jego w Polsce pamiętny jest ustawicznymi sporami z duchowieństwem, a mianowicie z prymasem Olszewskim, o pierwszeństwo jednego przed drugim. Nuncyjatura jego w Polsce acz krótka, była bardzo burzliwą. Czyt. o nim w Niemcewicza „*Zbiorze Pamiętnikkw o dawnéj Polsce*“ (t. IV) i w Kraszewskiego „*Athenaeum*“ (2. 1841 r. t. V).

Buononcini, znakomita rodzina artystów włoskich.—B. (Giovanni Maryja), znakomity kompozytor i pisarz muzyczny z Modeny, ur. 1640 r., † 1678. Syn jego *Jan Chrzciciel*, urod. 1667 czy 68 w Modenie, udał się 1691 do Wiednia, gdzie przedstawieniem swéj opery „*Camilla*“, ugruntował sobie sławę znakomitego kompozytora. Od 1703—5 przebywał w Berlinie, gdzie przedstawiał operę „*Polifemo*“; następnie bawiąc jakiś czas w Wiedniu i Rzymie, napisał szereg oper, jak: „*Endimione*“ (1706); „*Mario fugitivo*“ (1708); „*Muzio Scevola*“ (1710). W r. 1720 przeniósł się do Londynu i tu skomponował kilka nowych oper (np. „*Astarto*“, „*Griselda*“, „*Farnace*“, „*Astianasse*“), a jednę wspólnie z Händlem, z którym nawet rywalizował. Na starość przebywał w Paryżu. Nareszcie, ścigany niedolą opuścił Francyję i resztę życia przepędził w Wenecyi jako kompozytor tamecznéj opery; rok śmierci niewiadomy. Młodszy brat jego *Antonio* v. *Marcantonio* B., ur. 1675 r. w Modenie, † 1726 tamże; również znakomity kompozytor.

Buontalenti (Bernard), z przydomkiem *delle Gi-*

randole, ur. 1536 r. we Florencyi, † 1608, był malarzem, rzeźbiarzem i budowniczym fortecznym. Niemniéj także odznaczał się jako wyborny dekorator teatralny. Według niektórych ma być wynalazcą granatów.

Bupalus, snycerz z wyspy Chios, żyjący w VI w. prz. Chr. W skutku uszczypliwéj satyry Hiponaa powiesił się z rozpaczy.

Buphtalmum (Wołowe oko), rodzaj roślin z rodziny złożonych; liście gatunku **B.** *salicifolium*, rosnącego dziko w połud. Europie, a u nas chodowanego w ogrodach, mają być skuteczne przeciw ukąszeniu wężów i wściekłych psów.

Bupleurum (*Przewiercień*, *Zajęcze uszko*), rodzaj roślin z rodziny baldaszkowych. U nas i w całéj Europie na gruntach wapiennych pospolity gatunek **B.** *rotundifolium*, roślina zielna, któréj liście, nasiona i wyciśnięty z nich oléj używane były w medycynie. W połud. Europie rośnie gatunek krzewiasty **B.** *fruticosum*, którego korzenie i liście używają się przeciw chronicznemu kaszlowi, oraz w chorobach dróg moczowych.

Buprestes (*Bogatek*), rodzaj owadów tęgopokrywych, pięciostawnych, pilkorożnych (Coleoptera pentamera, serricornia), obejmujący owady najpiękniejsze, zalecające się świetnością ubarwienia. Gatunek największy jest **B.** *gigas* (**B.** *olbrzymi*), w Kajennie; dochodzący 6 centimetrów, z europejskich **B.** *rustica*, **B.** *manca*, **B.** *viridis*.

Buquoy, *Bucquoy* v. *Boucquoi*, ród francuski, przesiedlony do Belgii, a stąd do Austryi i Czech. Znakomitszymi jéj członkami są: *Karol Bonawentura de Lonqueral*, hrabia *de* **B.**, ur. 1551 r. w Niderlandach; zostawał najprzód w służbie hiszpańskiéj, potém cesarskiéj. Mianowany przez cesarza Macieja generałem feldceigmajstrem, był w początku wojny trzydziestoletniéj 1618 r. głównodowodzącym wojskami cesarskiemi w Czechach, gdzie 1619 r. odniósł pamiętne zwycięstwo pod Nadelitz, nad Mansfeldem. W bitwie Białogórskiéj dowodził prawém skrzydłem i rozstrzygnął zwycięstwo. Późniéj walczył szczęśliwie przeciwko Bethlem-Gaborowi w Węgrzech i poległ 10 Lipca 1621 r. podczas oblężenia Neuhäusel (Érsekujvár, Nowe-Zamki). — *Jerzy Franciszek August de Lonqueral* hr. *de* **B.**, ur. 1781 r. w Brukselli, † 1851 w Pradze; zostawszy drogą dziedzictwa właścicielem znacznych dóbr fideikomisowych w Czechach, poświęcał się matemat., fizyce i chemii i zajmował się głównie kierownictwem wielkich fabryk w Czechach, dostarczających najpiękniejsze wyroby, między innymi wynaleziony przez niego *hyjalit*. Za udział w powstaniu czerwcowem w Pradze, więziony był w Hradczynie. Z dzieł jego wymienimy: „*Analytische Bestimmung des Gesetzes der virtuellen Geschwindigkeiten*" (1812); „*Theorie der Nationalwirtschaft*" (1815—19); „*Skizzen zu einem Gesetzbuche der Natur*" (1826). Jest on w ogóle stronnikiem filozofii natury Schellinga.

Burak, ob. Ćwikła.

Burbon, ob. Bourbon.

Burchiello (Dominik), cyrulik florencki i genijalny poeta włoski, którego zjadliwe satyry w narzeczu ludowém i sonety bardzo były swojego czasu cenione; † w Rzymie 1448. Najlepsze wydania jego sonetów wyszły w Bolonii (1475), Florencyi (1568) i Londynie (1757).

Burchla, nazywa się jajko zniesione przez kurę bez twardéj łupiny.

Burckhardt (Jan Karol), astronom, ur. 1773 r. w Lipsku, † 1825; został 1799 w Paryżu adjunktem w biurze długości. Po śmierci Lalanda, 1807 mianowany był astronomem w obserwatoryjum szkoły wojskowéj. Był on niezmordowanym rachmistrzem, biegłym w teoryi zboczeń planetarnych, ale nie szczególnym obserwatorem. Znacznie ulepszył tablice księżyca. Tłumaczył także dwa pierwsze tomy „*Mechaniki niebieskiéj*" Laplace'a na język niemiecki (1800—2).

Burckhardt (Jan Ludwik), znakomity podróżnik, urod. 1734 r. w Lozannie. Po ukończeniu nauk w Lipsku i Getyndze udał się do Anglii, gdzie 1806 przyjął służbę w towarzystwie afrykańsk., i z jego polecenia udał się 1809 na Wschód, i zwiedził Syryję, Egipt i Nubiję, aż do Dongola; był w Mekce, w Kairze i na górze Sinai, † 1817. Swoje rękopisy wschodnie, składające się z 350 tomów, zapisał biblijotece w Cambridge. Z licznych prac jego wydane zostałe opisy: Nubii (Londyn 1819), Syryi, Palestyny i Sinai (1822), tudzież Arabii (1829). Znakomite są też jego dzieła „*Notes on the Bedouins and Wahabys*" (London 1830) i „*Arabie proverbs*" (Lond. 1831).

Burcow (Bazyli), korektor drukarni moskiewskiéj, wydał w Moskwie 1637 r. abecadlnik, który przez długi czas uważano za pierwszą tego rodzaju książkę rossyjską. Oprócz tego wydał jeszcze: „*Wykład Ewangelii*", „*Dzieje Apostolskie*" i inne, w języku cerkiewnym.

Burczewicze, nazwa dawnych Połowców, od imienia ich księcia czy dowódcy.

Burczymucha (Jacek), pseudonym Wojuiłłowicza (ob.).

Burdach (Karol Fryderyk), ur. 1786 r. w Lipsku, znakomity fizyjolog; z kolei profesor w Lipsku, Dorpacie i od 1814 w Królewcu, gdzie † 1847. Wykształcony zarówno w naukach lekarskich, jak i w filozofii, wydał bardzo wiele dzieł, odznaczających się jasnością, rozległym poglądem i wytwornym językiem. Na szczególną wzmiankę zasługują: „*Vom Baue und Leben des Gehirns und Rückenmarks*" (2 t., Lipsk 1819—25); „*Physiologie als Erfahrungswissenschaft*" (6 tomów, Lipsk 1826—40); „*Blicke ins Leben*" (4 tomy, Lipsk 1842—48), pewien rodzaj własnéj bijografii i w. i. — **Burdach** (Ernest), syn poprzedniego, urod. w Lipsku 1801 r., profesor anatomii w Królewcu; przerobił dzieło swego ojca: „*Der Mensch nach den verschiedenen Seiten seiner Natur*" (Stuttg. 1836); a w drugiem wydaniu p. t. „*Anthropologie für das gebildete Publicum*".

Burdett (sir Franciszek), ur. 1770 r. Jako członek parlamentu od 1796, należąc początkowo do stronnictwa radykalnych, posiadał nadzwyczajną

u ludu wziętość, która w r. 1810 do najwyższego doszła stopnia. Ze skrajną występując opozycyją, zwalczał ministrów: Pitta i Addingtona, popierał gabinet Foxa, żądał prawdziwéj reprezentacyi ludu i powszechnego prawa głosowania; potępiał politykę rządu korzystną dla Burbonów po powrocie Napoleona z Elby, 1819 występował przeciw środkom Castlereagh'a, dążącym do ograniczenia prasy, 1828 popierał emancypacyję katolików irlandzkich i reformę parlamentarną 1832. W takim kierunku działając, dwa razy był więziony: 1810 i 1819. Później jednak, występując przeciw O'Connell'owi 1837, przeszedł stanowczo do stronnictwa torysów, którym pozostał już wierny aż do śmierci 1844, utraciwszy dawne znaczenie i sympatyję ludu. Tytuły jego i majątek odziedziczył syn *Sir Robert Burdett*. Jego córka *Aniela* odziedziczyła 1837 po księżnie St. Albans, poprzednio zamężnéj Coutts (mocosze swéj matki) ogromny, do stu miljonów wynoszący majątek, którego hojnie używa na cele dobroczynne. Z powodu téj sukcesyi zwaną jest powszechnie Miss Burdett Coutts.

Burdon (z fr. *bourdon*, bąk), nazwa głosu w organach, których piszczałki dla braku miejsca zmniejszone są do połowy i u góry zamknięte (ob. fujarki). Także nazwa najdłuższéj piszczałki wkobzie czyli dudach.

Burdwan, prowincyja w angielskiéj prezydencyi Bengalu, w Indyjach Przedgangesowych, obejmująca 106 mil kw. z ludnością 1,854,000, jedna z najżyzniejszych i najlepiéj uprawnych części kraju, w któréj właściciele ziemscy ogromne posiadają majątki. Miasto stołeczne *Burdwan*, nad Damudą, liczy 54,000 m.

Bureau des Longitudes (Biuro długości), ustanowione w Paryżu 1795 (25 Czerw.), składa się z pewnéj liczby biegłych matematyków i astronomów, kierujących obserwatoryjami francuskiémi i obowiązanych ogłaszać w piśmie: „*Connaissance des temps, ou des mouvements célestes à l'usage des astronomes et des navigateurs*“, wszelkie odkrycia czynione w astronomii. Oprócz tego wydaje kalendarz astronomiczny p. t. „*Annuaire*“.

Bureau Arabes (Biura arabskie), władze ustanowione w Algieryi przez rząd francuski, których głównem przeznaczeniem było załatwianie sporów pomiędzy zwaśnionemi stronami. Biura te, oddawszy Francyi wielkie usługi, zostały zwinięte w roku 1854.

Bureja, jedna z większych rzek, wpadających do Amuru z lewéj strony.

Buren (Maxymilijan d'Egmond, hrabia de), znakomity generał, potomek książąt Geldryi; dowodził kilkakrotnie wojskami Karola V w wojnie z Franciszkiem I. Znany jest z okrutnego obchodzenia się ze zwyciężonymi; † w Brukselli 1548. Córka jego z małżeństwa z Maryją de Lannoy wyszła za Wilhelma Nassauskiego, księcia Oranii, przezwanego Milczącym.

Buren (Marcin van), ósmy prezydent Stanów Zjednoczonych Ameryki półn., od 1837—41; pochodził z rodziny holenderskiéj, ur. 1782 r. w Kinderhook w stanie New York, adwokat. Został 1812 senatorem, 1821 członkiem kongresu w Washingtonie, 1829 gubernatorem Nowego Yorku, wkrótce potém sekretarzem stanu, 1831 posłem w Londynie; 1832 wybrany przez stronnictwo demokratyczne wice-prezydentem, a wreszcie prezydentem Stanów Zjednocz., na którem to stanowisku jednak w kwestyi banku i finansów stanowczą poniósł klęskę i przy wyborze 1841 usunięty został. Późniejsze jego kandydatury do prezydentostwa w 1844 i 1848 nie powiodły się, głównie z nienawiści stanów niewolniczych, które widziały w B. abolicyjonistę. Odbywszy podróż po Europie 1853, usunął się zupełnie od życia publicznego i † 1862 w swym majątku Lindenwald. Z trzech jego synów; *John van Buren* odznaczał się w kilku kwestyjach politycznych.

Bureszycz, *Boreszycz* (Maryn), poeta chorwacki, ur. ok. 1510 r., † 1562 r. w Dubrowniku. Upamiętnił się poezyjami opiewającemi miłość. Później pisał tylko pieśni nabożne i przełożył Katona.

Burg, wyraz niemiecki, pochodzący od słowa *bergen* = kryć, chronić. Oznaczał w Niemczech w wiekach średnich każdy warowny zamek szlachecki (gród), stąd *Burger*, *Burgermeister*, daléj *Burggraf*, *Burgfried* v. *Burgfreiheit*.

Burg, miasto fabryczne w pruskiéj regencyi Nagdeburgskiéj, powiecie Jerichow I, nad rz. Ihle leżące; 15,400 m. w pewnéj części pochodzenia francuskiego i włoskiego, przybyłych tu w czasach emigracyj religijnych. Ma gimnazyjum, sąd powiatowy i licznie zwiedzane jarmarki.

Burg (Adam von), matematyk i znakomity technolog, ur. 1797 r. w Wiedniu; od 1849 dyrektor tamecznego instytutu politechnicznego, profesor mechaniki i nauki o maszynach, uważany powszechnie za najgruntowniejszego znawcę budowy machin. Oprócz licznych rozpraw, ogłosił wiele dzieł, z których celniejsze: „*Ausführliches Lehrbuch der höhern Mathematik*“ (3 tomy, 1833); „*Compendium der höhern Mathematik*“ (3 wyd., Wiedeń 1859); „*Compendium der pöpulären Mechanik und Maschinenlehre*“ (Wied. 1846); „*Lehrbuch der Maschinenlehre*“ (1857).

Burgas lub **Borgas**, m. w tureckim ejalecie Adryjanopolskim, nad morzem Czarném, 5000 m. i ważny port; w czasie wojny, wielki karawan-seraj; w pobliżu znajduje się wyborna glina, z któréj wyrabiają sławne fajki, zwane stambułkami, oraz obszerne warzelnie soli z wody morskiéj. Pamiętne z wojny w r. 1828 i 1829.

Burgdorf, miasto w szwajcarskim kantonie Berneńskim, nad rz. Emmą, 2800 m. W zamku tutejszym urządził Pestalozzi 1798 r. sławny swój zakład naukowy, który istniał do r. 1804. Obecnie jest tutaj seminaryjum nauczycieli. Niegdyś Burgdorf było rezydencyją książąt Zähringen, stolicą małéj Burgundyi, a później współzawodniczyło z Bernem.

Burger (Jan), zasłużony pisarz na polu rolnictwa, ur. 1773 r. w Wolfsberg, w Karyntyi, † 1842 r. Był poprzednio lekarzem, prace Thaera skłoniły

go do zajęcia się rolnictwem, a praca „*Vollständige Abhandlung über die Naturgeschichte, Cultur und Benutzung des Mais*" (Wiedeń 1808), zwróciła na niego uwagę. W r. 1808 został profesorem gospodarstwa wiejskiego w lyceum klagenfurckiém i z téj epoki datuje jego „*Lehrbuch der Landwirthschaft.*" (2 t. Wiedeń 1819, 4 wyd. 1838). W r. 1820 był radcą gubernialnym w Tryjeście, a 1830 w Wiedniu, kierował oszacowaniem gruntów nadbrzeżnych i w Niższéj Austryi. Z dzieł jego mamy po polsku „*Agronomiję*" (1821); „*Naukę ekonomii*" (1822) i „*Początki gospodarstwa*" (1831). Z innych jego prac ważniejsze: „*Systematische Klassifikation und Beschreibung der in den österreichischen Weingärten vorkommenden Traubenarten*" (1837); „*Ueber die Theilung der Gemeindeweiden*" (1837).

Bürger (Gotlfryd August), poeta niemiecki, ur. 1747 roku w Molmerswende, w hrabstwie Falkenstein, gdzie ojciec jego był proboszczem. W Halli poświęcał się najprzód naukom teologicznym, a potém prawnym i od r. 1768 przebywał w Getyndze, gdzie stał się bożyszczem życzliwego mu kółka poetów (*getyngeńska szkoła*). Od 1772 urzędnik sądowy w Allengleichen. W pożyciu małżeńskiém (trzy razy żonaty) był nieszczęśliwy. Straciwszy drugą ubóstwianą żonę (1786) i majątek, osiadł w Getyndze, jako prywatny docent; wprawdzie w r. 1789 został mianowany profesorem nadzwyczajnym, ale bez płacy, i dla tego ciężką pracą literacką przymuszony był zarabiać na liche utrzymanie. Boleśnie dotknięty surową recenzyją swoich poezyj przez Szyllera, znękany na ciele i umyśle, † 1794 r. Jako poeta zajmuje B. wysokie stanowisko, na którem postawiły go, wskrzeszone przezeń w Niemczech, bardzo lubiane ballady. Arcydziełami z pomiędzy nich są: „*Lenora*" (tłumaczył Odyniec), „*Pieśń o odważnym człowieku*" i „*Dziki łowiec.*" Jego pieśni miłosne, sonety, ody i epigramaty odznaczają się dziwną świeżością uczucia, bogactwem wyobraźni i rzadką dźwięcznością. Pierwszy zbiór jego poezyj „*Gedichte*" wyszedł z rycinami Chodowieckiego w Getyndze 1778 r. Oprócz prac powyższych wydawał od 1778 aż do śmierci „*Göthinger Muzenalmanach*" i „*Akademie der Schönen Redekünste*" (1790—91); jego także pióra są jakoby tłumaczone z angielskiego „*Wunderbare Reisen und Abenteuer des Freiherrn von Münchhausen*" (Getynga 1787). Cały zbiór pism jego „*Sämmtliche Werke*", tudzież jego „*Lehrbuch der Aesthetik*" (Berlin 1825) i „*Aesthetische Schriften*" (Berlin 1832), wydał pierwszy Karol von Reinhardt (4 t. Getynga 1796—98). Inne wydanie Bohtza „*Gesammtausgabe*" w jednym tomie (Getynga 1834), obejmuje także wszystkie listy i przez Althoffa wybornie napisaną bijografiję poety. Są również godnemi wzmianki: „*Bürgers Briefe an Mariane Ehrmann*" (Wejmar 1802); „*Bürgers Ehestandsgeschichte*" i t. d. Porów. Pröhle'go „*G. A. Bürger. Sein Leben und seine Dichtungen*" (Lipsk 1856). Na polski tłumaczyli jego utwory: Jaworski, Kiciński, Mickiewicz Odyniec i Zan —Jego trzecia żona *Eliza Hahn*, ur. w Stuttgardzie 1769 r., zaślubiona z nim 1790 r. po rozwodzie (1792) była aktorką i deklamatorką w Frankfurcie, gdzie † 1835 r. Napisała „*Gedichte*" (Hamburg 1812); „*Gräfin von Teck*" (Hamburg 1799), i romans „*Irrgänge des weiblichen Herzens*" (Altona 1749).

Burgerstein (Józef), autor czeski, ur. ok. 1815 r. Oprócz „*Zbioru pieśni*" (Praga 1846 r.) i innych w r. 1854 zaczął wydawać w Wiedniu pismo satyryczno-hum. pod tyt. *Szwingulant*, bardzo wzięte w swym czasie. Wydał także „*Zapiski z życia starych Studentów*" (Wiedeń).

Burggraf, ob. Burgrabia i Burgrawy.

Burgkmair (Hans), sławny malarz i drzeworytnik niemiecki, ur. 1473 r. w Augsburgu, syn malarza Tomasza Burgkmair'a i szwagier Holbeina starszego. Był początkowo uczniem swego ojca, później Dürera; głównie pracował w mieście rodzinném, gdzie też † 1559 r. Tworzył dzieła architektoniczne, obrazy świętych i portrety. Jako rytownik, wykończył mnóstwo drzeworytów. Dla cesarza Maxymilijana utworzył znany powszechnie „*Weisskunig*", album złożone z 237 rycin, przy pomocy kilku innych artystów. Wspólnie z Dürerem wydał także „*Teurdank*" przypisywany przez niektórych H. Scheufellinowi.

Burgos, stolica Staréj Kastylii, w hiszpańskiéj prowincyi tegoż nazwiska (2656 mil kw. i 350,000 m.), nad rz. Arlanzon, u stóp góry Sierra-d'Oca; jest rezydencyją arcybiskupa i ma 25,800 m. Posiada wiele wspaniałych gmachów, między którymi katedra, jedna z najpiękniejszych w Europie; fabryki sukna, wyrobów wełnianych i pończoszniczych; prowadzi także znakomity handel wełną. Burgos ma wielki arsenał; jest miejscem urodzenia Cyda i sławnego wodza Fernanda Gonzalez, na którego pamiątkę wzniesiono tu wspaniały łuk tryjumfalny. Dnia 10 List. 1808 r. stoczoną została pod Burgos krwawa bitwa, w któréj Francuzi pod dowództwem Soult'a pobili na głowę wojsko hiszpańskie pod rozkazami margrabiego Belvedere. W 1812 r. napróżno je oblegał i kusił się zdobyć B. Wellington.

Burgoyne (Sir John Fox), ur. 1782 roku, angielski generał inżynieryi i członek parlamentu, wszedł 1798 r. do korpusu inżynierów w armii angielskiéj i do r. 1814 miał udział we wszystkich oblężeniach w Hiszpanii. W r. 1830 mianowany dyrektorem robót publicznych w Irlandyi, oddał temu krajowi ważne usługi, gdy w latach 1846—7 przeprowadził organizacyję środków dla ulżenia nędzy biednych warstw ludności. Od r. 1845 jest generalnym inspektorem fortyfikacyj. W czasie oblężenia Sebastopola wskazał Małakow za główny punkt działań. Jego „*Military Opinions*" (1859) rozbiera kwestyję obrony kraju na przypadek obcego napadu.

Burgrabia (z niemieckiego *Burggraf*), w wiekach średnich zwany *Burcgravius*, *Praefectus*, *Comes urbis* lub *civitatis*, tytuł przełożonego nad zamkiem, który dowodził załogą, wybierał dochody i w imieniu panującego, do którego zamek należał, sprawował władzę sądowniczą. Z wzrostem miast niektóre rodziny burgrabiów czyli burgrafów doszły

także do wielkiego znaczenia, chociaż w ogóle położenie ich nie odpowiadało ówczesnym okolicznościom. Z wielu innych, burgrabiowie Norymbergi w Niemczech doszli nawet do władzy książęcéj, ale to nie w samem mieście, lecz w zdobytéj przez nich sąsiedniéj okolicy. W Polsce B. miał podrzędne znaczenie; stał niżéj od kasztelana i starosty; był albo jego podwładnym (jak w grodach Kaliskim od 1305, Czhowskim od 1356 i Wieluńskim od 1386), albo zastępcą w tych grodach, gdzie nie było kasztelana. B. grodowy (*burgravius capitanei*) należał do urzędników grodzkich i czuwał nad wykonaniem wyroków sądowych, miał dozór nad naprawą zamków w czasie pokoju, używany też był przez starostów grodowych do strzeżenia bezpieczeństwa publicznego. Innego rodzaju byli B. w Krakowie, Gdańsku i Rydze. B. zamku krakowskiego, ustanowieni przez Kazimierza W. (w XV w. 10, w XVIII w. 12) mianowani byli przez króla. Zostawali pod zwierzchnictwem starosty krakows., pilnowali zamku i należeli do urzędników ziemskich wdztwa Krak.—B. królewski m. Gdańska oznaczał królewskiego sędziego miejskiego lub zamkowego, wybierany był corocznie z grona członków rady miejskiéj i potwierdzany przez króla; sądził bez apelacyi wszystkie sprawy o pobicie i gwałty w obrębie miasta; bez jego zezwolenia nie można było brać na tortury, ani wydawać wyroków śmierci; zależał tylko od króla. Takąż władzę miał B. królewski w Rydze od 1563 r. W miastach pruskich B. czuwali nad dobrami kaducznemi, nad rzeczami wyratowanemi z rozbitych okrętów i odbywali niektóre sądy. W Czechach B. grodu Pragskiego dziś jeszcze jest najwyższym dygnitarzem królestwa, znacząc tyle, co w dawnéj Polsce od 1250 r. kasztelan krakowski. Dziś tytuł B. zamieniony na *murgrabiego*, nadaje się rządcom domów i nadzorcom budowli, tak publicznych jak prywatnych.

Burgrawy, ob. Burgrabia.

Burgschmiet (Jakób Daniel), ur. w Norymberdze, 1796 r., † 1858 r.; najprzód tokarz i fabrykant zabawek dziecinnych, poświęcił się od 1822 r. snycerstwu i został 1826 nauczycielem plastyki w politechnicznéj szkole swego rodzinnego miasta W r. 1827 kształcił się przez rok w Paryżu, w pracowni Crossatièra, w sztuce odlewów śpiżowych, i po powrocie do kraju zasłynął z tych robót. Celniejsze jego utwory są: posągi: Dürer'a (1837—40); Beethovena w Bonn (1845); Karola IV w Pradze (1848); Lutra w Möhra (1853); Radeckiego (1857);

Burgsdorff (Fryderyk August Ludwik von), leśnik, ur. 1747 r. w Lipsku, † 1802 r. w Berlinie; był ostatnio głównym nadleśnym w Kurmarchii i profesorem leśnictwa w Berlinie. Główną jego pracą jest „*Forsthandbuch*" (2 t., Berlin 1800—5), w któréj nauki leśnictwa pierwszy raz traktowaną są systematycznie (przekład polski p. t. „*Umiejętność lasowa*" (3 t.) wyszedł w Przemyślu 1809 do 1819).

Burgundyja (Bourgogne), dawna prowincyja francuska, leżąca na południu Szampanii, a przez Franche-Comté oddzielona od Szwajcaryi, obejmuje 467 mil kw. i przeszło 2 milijony mieszkańców; składa obecnie departamenta: Ain, Aube, Saône-Loire, Côte d'Or, Yonne. Kraj ten, należący do systematu rzecznego Sekwany, Loary i Rodanu, zawiera w swojéj północno-wschodniéj części kilkakrotnie rozdzielone pasma Wyższéj Burgundyi, gdy tymczasem południowo-wschodnia równina jego, stanowiąca Niższą Burgundyję, przytyka do zachodnich wzgórz pasma gór Jura. Najwięcéj wzniesiona B. jest na południe, gdzie wyżyny Macou d'Charolais dosięgają 1000 metrów, a szczyty Jura 1500 metrów wysokości. Dwa kanały: Burgundzki i Centre, łączą pomiędzy sobą rzeki Rodan i Sekwanę. Klimat jest zdrowy, umiarkowany i łagodny, a płody téj części Francyi stanowią głównie: żelazo, węgle, zboże, wino, owoce ogrodowe, bydło i owce. Wyroby fabryczne mieszkańców są: płótna, tkaniny wełniane i towary żelazne, które obok wielkiego bogactwa produktów surowych, mianowicie win (burgundzkich), są przedmiotem bardzo rozległego handlu. Znaczniejsze miasta Burgundyi: Auxerre, Autun, Auroune, Châlons-sur-Saône, Dijon, Macon i Bourg. *Historyja.* Dawni *Burgundowie* (*Burgundi* lub *Burgundiones*) występują najprzód na brzegach Wisły i Odry, jako plemię germańskie; później walczyli z Alemannami o źródła słone nad Saalą, następnie, w liczbie 80,000 ludzi około r. 407, pod dowództwem króla Gundicara, wkroczyli do Galii, osiedli pomiędzy rzekami Aar i Rodanem i przyjęli aryjanizm. Starożytne państwo Burgundyi istniało od 407—534 pod władzą często prowadzących wojny królów, rezydujących w Lyonie, Genewie, Besançon i Vienne. Król Gundicar wystąpił 451 przeciwko Attyli na czele 10,000 wojska, i jego upadek opiewa pieśń Nibelungów. Król Gundebald ułożył prawo „*Lex Gundebalda.*" Następca jego Zygmunt przeszedł na wiarę katolicką. Frankowie zabili 534 króla Godemara i zamienili Burgundyję w prowincyję frankońską. Pod późniejszymi Karolingami, hrabia *Bozo* de Vienne, szwagier Karola Łysego, wybił się na wolność i założył (880) na ziemiach dawnych Burgundów państwo *Arelackie* (ob.), które rozpadłszy się w XIV w. na drobne państewka, przeszło z czasem, prócz Sabaudyi i Mömpelgard, pod panowanie Francyi. *Księstwo Burgundyi*, niegdyś *Burgundyją Niższą*, potém *Burgundyją*, wreszcie *Bourgogne* zwane, założył Ryszard, hr. z Autun, brat Bozona i pozostawił je swemu synowi Rudolfowi, który † 936 r. bez potomków płci męskiéj. W Auczka jego Luidgarda, wniosła je w posagu Ottonowi, bratu Hugona Kapeta, którego ród wygasł 1361 na księciu Filipie; poczém król francuski Jan zajął Burgundyję i oddał ją w lenność swemu młodszemu synowi Filipowi Śmiałemu. Ten zaślubiając Małgorzatę Flandryjską, przyłączył do swojéj posiadłości Flandryję, Mecheln, Antwerpiję i Franche-Comté. W r. 1404 nastąpił po nim syn jego, książę Jan, który kazał zamordować księcia Orleańskiego, i sam też w r. 1419 zamordowany został. Po nim nastąpił Filip Łaskawy, który nabył Hollandyję, Hennegawię, Seelandyję, Namur, Brabant

i Limburg, później 1441 r. Luksemburg, i 1435 r. znaczniejsze części Francyi. Po nim nastąpił 1467 r. Karol Zuchwały, który 1473 r. przyłączył do swych posiadłości Geldryję i Zütphen, lecz 1477 r. poległ w bitwie przeciwko Szwajcaryi, pod Nancy. Francyja zajęła wtedy miasta Pikardyi i księstwo Burgundyi; resztę zaś Maryja Burgundzka (córka Karola) wniosła w posagu swemu mężowi Maxymiljanowi Austryjackiemu, od którego posiadłości te przeszły do Filipa Pięknego, a od tego do Karola V hiszpańskiego. Teraz już historyja tego kraju jednoczy się z historyją Niderlandów i Francyi. Burgundyja i Franche-Comté, pierwsza od pokoju w Cambray (1529), ostatnia od traktatu w Nimwedze (1678), pozostały bezspornie przy Francyi. Porów. Derichsweiler'a „*Geschichte der Burgunden*“ (Münst. 1863); Barante'a „*Histoire des ducs de Bourgogne de la maison de Valois*“ (10 t., Paryż 1824); Dubois „*La Bourgogne depuis son origine jusqu'a son entière reunion à la Couronne de France*“ (Rouen. 1863).

Burgundzki kanał, kanał we Francyi, łączy Saonę i Younę, a tém samém Rodan i Sekwanę, czyli morze Środziemne z oceanem Atlantyckim. Długość jego wynosi około mil trzydziestu.

Burgundzkie wina, cenne wina francuskie, z departamentów Yonne, Côte d'Or, Saony i Loary. Są to wina po większéj części czerwone, rzadko białe, ze smakiem wybornym i nader essencyjonalne. Dzielą się na wina wyższéj Burgundyi, niższéj Burgundyi i Macon. Mome, ale najdelikatniejszego smaku pochodzą z Châlons, Dijon i Beaune; czerwone pomiędzy innemi są: Nuits, Chambertin, Château-Premaux, Volnay, Romané-Conti; białe: Mont-Rachet, Goûte-d'or, Mersault i t. d. Wina Burgundji Niższéj są słabsze i smaku ostrzejszego. Między czerwonemi stoi Olivotes, między białemi Chablis na czele. Macon obejmuje wina pośledniejsze, przerabiane w znacznéj części na musujące. Zawartość alkoholu w winach burgundzkich wynosi przy $12^1/_2{}^0$R 11,06 do 13,34 objętości. Do wywozu służą tylko szlachetne gatunki, nie wymagające żadnéj przyprawy, choć bukiet swój rozwijają dopiéro po dwóch do czterech latach.

Burhampore o *Berhampore*, miasto główne w obwodzie Murshedabad, w angielskiém prezydencztwie Bengalu, w Indyjach Przedgangesowych, 18,000 m. Miasto to leży nad odnogą Gangesu Bagouttą, ma wielkie i piękne koszary.

Buridan (Jan), fizozof scholastyczny szkoły nominalistów XIV w. w Paryżu, skąd udał się do Wiednia i przyczynił się wiele do założenia tamecznego uniwersytetu. Był on jednym z najlepszych komentatorów Arystotelesa, † 1358 r. W logice swojéj starał się szczególnie o łatwiejsze wynajdywanie pojęć pośrednich w sylogizmach. Sławny jest pod tym względem *Osieł Buridana*, to jest przykład, którym dowodzi, że każdy czyn jest skutkiem woli, zdeterminowanéj czem bądź do działania. I tak, zapytany podobno: co uczyni głodny osieł, ężący pomiędzy dwoma jednakowéj dobroci i wielkości wiązkami siana, które go zarówne do siebie nęcą? miał odpowiedzieć: zdechnie z głodu.

Burkany, Burchany, bóstwa Kałmyków i Buryjatów, dzielące się na dobre i złe. Wyrabiane bywają z miedzi dętéj i złożonej, z napisem na podstawie tybetańskim lub tunguskim. Bóstwa te przedstawiane są zwykle w postawie siedzącéj, z berłem w ręku i dzwonkiem, dobre z obliczem wdzięcznem i uśmiechniętém, złe zaś z twarzą zaguiewaną, oczyma wykrzywionemi i odrażającemi.

Burkard-Waldis, sławny bajkopisarz niemiecki, ur. w Allendorfie, nad Werrą, około r. 1490, † po r. 1554. Mnich i spowiednik landgrafiny Małgorzaty Hesskiéj; przyjąwszy wyznanie ewangelickie, został pastorem w Abterode. Wydał: „*Esopus, ganz neu gemacht und in Rejmen gefast*,“ obejmujące 400 bajek, gadek i t. p. głównie wymierzonych przeciwko księżom (Frankf. n. M. 1548, wyd. 6 w r. 1584). Wybór jego bajek wydał Eschenburg w Brunświku 1777 r. Najlepsi nowsi bajkopisarze niejednokrotnie zasilali się jego pracą. Nowe wydanie z komentarzem sporządził Kurz (2 t., Lipsk 1862 r.).

Burke (Edmund), podobno największy mówca angielski, znakomity mąż stanu, biegły prawoznawca i publicysta, ur. 1730 r. Dublinie; od 1750 r. studyjował prawo w Londynie i wcześnie rzucił się na pole literackie. W r. 1765 został członkiem parlamentu, a występując 1766 r. podczas sporów z Ameryką przeciw opłacie stemplowéj, którą skutkiem jego zabiegów zniesiono, zyskał przyjaźń Pitt'a (ob.); energicznie zwalczał gwałcenie prawa wyborczego, występował w obronie wolności p acy, sądów przysięgłych, tolerancyi religijnéj i wszystkich dokładał usiłowań, by zapobiedz zerwaniu z Ameryką; 1774 r. przyłączył się do niego i Fox (ob.); 1775 r. przedstawił 13 sławnych projektów do pojednania się z Ameryką, wojnie jednak zapobiedz nie był w stanie. Bronił Irlandczyków i Katolików; zwalczał projekt Pitta reformy parlamentarnéj, jakoby wiodącéj do rewolucyi. Za gabinetu Buckingham'a (1782) był generalnym płatnikiem armii i członkiem rady tajnéj. Następnie gromił gabinet Pitt'a i wystąpił jako oskarżyciel Warrena Hastings'a (ob.). Po wybuchu rewolucyi francuskiéj działał jako najzaciętszy jéj nieprzyjaciel i opierał się wszelkim reformom, niby zapowietrzonym zasadami francuskiemi. Z Foxem, pragnącym utrzymać dobre stosunki z nowym rządem francuskim, zerwał nawet przyjaźń, a pismami swemi podniecał w Anglii opinię publiczną przeciw rewolucyjnéj Francyi i przeszedł 1793 r. z opozycyi do stronnictwa rządowego; w 1794 r. opuścił jednak parlament i † 1797 w Beaconsfield. Z dzieł jego najważniejsze: „*Philosophical Inquiry into the origin of our ideas of the Sublime and Beautiful*“ (Lond. 1757), które wpłynęło na estetyczne badania Kanta; „*Thoughts an the cause of the present discontents*“ (1773); „*Reflections an the Revolution in France*“ (1790), i „*Thoughts an a regicide peace*“ (1796). Kompletne wydanie dzieł jego „*Works and Correspondence of B.*“ (20 t., Londyn 1826—44) spo-

rządzili lord Fitzwilliam i Sir R. Bourke. Porów. James Prior'a „*Memoir of the life and character of B.*“ (2 t., Lond. 1824) i Macknight'a „*Life and Times of B.*“ (3 t., Lond. 1861).

Burke (William), szewc Irlandczyk, osiadły w Edynburgu, głośny z licznych morderstw, które wspólnie z sąsiadem swoim popełnił celem sprzedawania trupów lekarzom. Oskarżony 1828 wyznał, że w tym celu zadusił 15 osób. Dawniejsze przepisy, co do dostarczania szkołom anatomicznym ciał zmarłych, zostały z powodu zbrodni Burkego znacznie ulepszone. Od tego czasu powstało w Anglii słowo **burken**, znaczące zamordować tajemnie.

Burke (Robert O'Hara), podróżnik angielski, ur. 1821 w St.-Clerans, w irlandz. hrab. Galway. Początkowo służył w wojsku austryjackiém, po 1848 w policyi londyńskiéj, a 1853 jako inspektor policyi udał się do Australii. Od 1858 organizował wielką wyprawę dla zbadania Australii od doliny r. Cooper aż do odnogi Karpentarskiéj, czego wśród niesłychanych trudów dokonał 1860—61; † 1861 w odwrotnéj podróży, skutkiem zbytnich wysiłków i osłabienia. Na cześć jego nazwano połudn. wybrzeże odnogi Karpentarskiéj: *Ziemią Burke'go*.

Bürkel (Henryk), znakomity malarz niemiecki, ur. 1802 r. w Pirmasens, † 1869 r. Odbywał studyja w akademii monachijskiéj, następnie podróżował po Włoszech, gdzie sceny z życia ludowego w wybornych przedstawiał obrazach. Późniéj, osiadłszy w Monachijum, poświęcił się wyłącznie malowaniu krajobrazów. Utwory jego pędzla odznaczają się wielkiém życiem, silnym kolorytem i łatwością kompozycyi.

Burlamaqui (Jan Jakób), ur. w Genewie 1694 r., † tamże 1748 r. jako członek rady kantonu. Pozostawił trzy znakomite dzieła: „*Les principes du droit naturel*;“ „*Les éléments du droit naturel*;“ „*Les Principes du droit politique*.“ Pierwsze z tych dzieł mówiące o prawie w ogólności i o prawie natury, służy za podstawę wykładu praw w uniwersytetach angielskich. Najlepsze wydanie jego dzieł jest Dupin'a starszego, w Paryżu 1820.

Burleigh lord, ob. Cecil (William).

Burleigh (Walter), zwany *Doctor plenus et perspicuus*, ur. 1275 r., filozof scholastyczny i przeciwnik Occama, był nauczycielem w Anglii i Paryżu, † 1337 r. Oprócz komentarzy Arystotelesa, pozostawił dzieło p. t. „*De vita et moribus philosophorum*“ (Kolonija 1472).

Burlesk (z włosk. *burla*, *żart*, francuski burlesque), oznacza rodzaj płaskiéj, niskiéj komiki. Poezyje tego rodzaju głównie znajdują się w literaturze włoskiéj, gdzie je szczególniéj uprawiał Carelo Gozzi. Francyja posiada takiego autora w Scaronie, Niemcy w Abrahamie a Santa-Clara, Sebastyjanie Sailer, Blumauerze i innych. Są także i sztuki teatralne zwane *burleskami*. Nasza literatura mało przedstawia podobnych utworów, bo i charakter narodowy do bufoneryi naginać się nie daje; były jednak niegdyś w modzie tak zwane *burleszki*, zazwyczaj nieprzyzwoite powiastki, albo humorystyczne komedyjki, w rodzaju dzisiejszych krotochwil. Porów. Flögel'a „*Geschichte der Burlesken*“ (Lipsk 1794).

Burlington, miasto portowe, ob. Bridlington.

Burlińskie, jezioro solne na stepie Barabińskim, w p. Kainskim, gub. Tomskiéj; sól zbiera się od m. Sierpnia do Października. Z tego jeziora wypływa rzeka **Burla**, wpadająca do jeziora Gorskiego, dł. 300 w. a głęboka do 2 arszynów.

Burlak albo **Burlaka**, zowie się na Rusi, Podolu i Pokuciu parobek bezżenny, trudniący się czasową służbą u osiadłych gospodarzy. Są także śpiewki (dumki burłackie) i taniec tego nazwiska. Na pobrzeżu Wołgi pracujący przy spławie nazywają się także **B.**

Burman, holenderski ród ludzi uczonych.

Burman (Piotr), urodzony w Utralnie 1668 roku, profesor historyi i języka greckiego w Leydzie, gdzie † 1741. Wydał znaczną liczbę umiejętnie i naukowo opracowanych autorów rzymskich; znane powszechnie dzieło: „*Sylloge epistolarum*“ (5 tomów, Leyda 1727), oraz mnóstwo rozpraw, z których najcelniejsza: „*De vectigalibus populi Romani*“ (Utrecht. 1694). — **B.** (Jan), syn poprzedniego, ur. 1706 w Amsterdamie, † tamże 1779, botaniki profesor w Amsterdamie. W „*Thesaurus Zeilanicus*“ (1737) i innych dziełach opisał wiele roślin zwrotnikowych. — Syn jego **B.** (Mikołaj Wawrzyniec), ur. 1734, † 1793, był następcą ojca na katedrze botaniki; główną jego pracą jest: „*Flora Indiae*“ (1768).

Burmeister (Herman), zasłużony naturalista, ur. w Stralsundzie 1807; poświęcał się z początku medycynie w Greifswaldzie i Halli, lecz następnie zwrócił się do zoologii, a głównie do entomologii. Po ogłoszeniu „*Lehrbuch der Naturgesichte*“ (1860), udał się do Hamburga dla uporządkowania wielkiego zbioru owadów Sommera, następnie został nauczycielem w liceum w Berlinie, a od 1842 profesorem zoologii w Halli. Wysłany w r. 1848 do zgromadzenia narodowego z Halli, a następnie z Lignicy do pierwszéj izby pruskiéj, głosował z lewicą; a niezadowolony z biegu spraw w Niemczech, udał się w r. 1850 do Ameryki połudn., zkąd wróciwszy w r. 1852, zwiedził ją znowu w latach 1856—60. Od r. 1861 przeniósł się stale do Buenos-Ayres, gdzie jest profesorem i dyrektorem założonego przez siebie muzeum historyi naturalnéj. **B.** należy do najznakomitszych systematyków w zoologii. Ogłosił kilka podręczników: „*Grundriss der Naturgeschichte*“ (wyd. 9, 1857); „*Zoologischer Handatlas*“ (1835—43); tu też należą dwa dzieła specyjalne: „*Handbuch der Entomologie*“ (1832—44); „*Genera insectorum*“ (1833—46). Ważne są jego liczne monografije, jak o rodzaju Calandra (1837), o Trilobitach (1843), o rodzaju Tarsius (1847), o Labyrintodontach (1849—50) i w. i. Owocem jego podróży są: „*Reise nach Brasilien*“ (1853); „*Systematische Uebersicht der Thiere Brasiliens*“ (3 t., 1856); „*Reise durch Laplatastaaten*“

(2 t., 1861); „*Ueber das Klima der Argentinischen Republik*“ (1861) i i.

Burmistrz (z niemieck. *Bürgermeister*), nazwa pierwszego urzędnika w miastach, przodkującego we wszystkich czynnościach z urzędu przedsiębranych. Obecnie nazwa ta służy tylko urzędnikowi w miastach mniejszych; w większych bowiem urzędnik ten zowie się prezydentem. Znaczy on toż samo co w Anglii *Mayor*, a we Francyi *Maire*.

Burnaskie, jezioro słone w Bessarabii; jest to właściwie jedna z czterech odnóg wielkiego jeziora, idącego od północy ku południowi pomiędzy ujściami Dunaju i Dniepru. Inne odnogi jego zowią się: *Alibejułu*, *Karaczaus* i *Murmaza*.

Burnasz Jałyczew, ataman kozaków syberyjskich. W r. 1567 wspólnie z atamanem Iwanem Petrowem podróżował po Chinach i Mongolii, i za powrotem opisał swą podróż. Szczegóły tego opisu zamieścił Karamzyn w t. IX (nota 648) swojéj *Historyi państwa Rossyjskiego*.

Burnatius (Maciéj), jezuita, rodem ze Szlązka. Wstąpił do zakonu (1607) w 25 roku życia, gdzie odznaczył się znajomością języka polskiego, czeskiego i niemieckiego. Był profesorem w Celowcu, a potém w Iczynie. Odznaczał się gorliwością w nawracaniu ewangelików tak wielką, że aż w m. Roweńsku stawili mu zbrojny opór; pomimo przyzwania siły wojskowéj, nie mógł tu mieć kazania, a nawet oblężony w kościele, gdy chciał umknąć, został widłami zabity wraz ze swym famulusem (9 Sierp. 1629 r.).

Burnes (sir Alexander), znany podróżnik, ur. 1805 w Montrose, wszedł do służby w wojsku indoangielskiém; z polecenia rządu zwiedził 1831—32 Indus aż do Azyi środkowéj; potem zyskawszy stopień kapitana, używany był 1831—32 w misyjach dyplomatycznych do książąt w krajach nad Indusem i w Kabulistanie; następnie, będąc podpułkownikiem, posyłany był jako ajent polityczny rządu angielskiego do Kabulu, gdzie w czasie powstania mieszkańców został zamordowany 1841. Ważniejsze jego dzieła są: „*Travels intro Bokhara*“ (London 1834) i „*Cabool, being a personal narrative of a journey to and residence in that city*“ (Londyn 1842).

Burnet (Gilbert), ur. 1643 r. w Edynburgu, † 1715 r. w Londynie, biskup anglikański. W 14 roku życia ukończył nauki uniwersyteckie; powołany na profesora teologii do Glasgowa, zalecał tolerancyję względem prezbiteryjanów; zawziętym był nieprzyjacielem katolików rzyms., za co znienawidzony przez Karola II, udał się w podróż do krajów zagranicznych. Powróciwszy z Wilhelmem, ks. Oranii, 1688 r. mianowany został biskupem w Salisbury. Ważném jest pod względem historycznym z jego dzieł: „*History of the refum of the church of time*“ (Londyn, 2 t. 1723—24).

Burnetyzowanie drzewa, postępowanie wskazane przez Burneta celem ochronienia drzewa od wilgoci i innych szkodliwych wpływów; polega na napojeniu drzewa roztworem chlorku cynku, za pomocą stosownych przyrządów.

Burney (Karol), kompozytor i historyk muzyki, ur. 1726 w Shrewsbury, † 1814 r. jako organista w Chelsea Hospital, w Londynie. Nie zyskawszy wielkiego powodzenia pierwszemi kompozycyjami, opuścił Londyn i podróżował po Europie, gromadząc materyjały do historyi muzyki. Za powrotem do Londynu (1760), gdy lepiéj oceniono jego talent kompozytorski, mianowany został przez uniwersytet oxfordzki doktorem muzyki i powtórnie odbywał podróże po Francyi, Niederlandach, Niemczech i Włoszech. Z dzieł jego najcelniejsze: „*Present state of music in France and Italy*“ i t. d. (2 tomy, Londyn 1772) i „*General history of music from the carliest ages to the present period*“ (4 tomy, Londyn 1866—89 r.). Jego młodsza córka *Franciszka B.*, któréj romanse pod imieniem *Mis Burney* w swoim czasie były bardzo w modzie, zaślubiona w powtórnym związku z Francuzem d'Arbley (1802), † w Londynie 1840 r. Jéj powieść „*Ewelina*“ spolszczył Holonkiewicz (Wilno 1830).

Burnley, miasto fabryczne w angielskiém hrabstwie Lancaster, nad rz. Burn (Brun), liczy 29,000 mil.

Burnouf (Jan Ludwik), filolog francuski, urod. 1775 w Urville, w depart. Manche, † 1844. Był generalnym inspektorem szkół w Paryżu, członkiem akademii napisów, a od 1840 biblijotekarzem uniwersytetu. Oprócz wielu cennych książek do nauki języka greckiego i łacińskiego, uskutecznił najlepsze dotąd we Francyi tłumaczenie Tacyta (6 tomów, Paryż 1827—33). Jego „*Gramatykę grecką*“ tłum. Jeżowski, pijar (3 tomy. Warszawa 1828—9).—**B.** (Eugienijusz), syn poprzedniego, jeden z najznakomitszych oryjentalistów czasów naszych ur. 1801 w Paryżu. Początkowo zajmował się nauką prawą, późniéj zaś wyłącznie się poświęcił studyjom nad językami wschodnimi, a zwłaszcza perskim i indyjskim. W 1832 r. został członkiem akademii napisów i profesorem sanskrytu w Collége de France; † na tém stanowisku 1852. Najważniejsze położył zasługi w badaniu zendzkich i sankryeckich pomników języka i literatury. Celniejsze jego prace są: „*Commen tair sur la Yaçna*“ (Paryż 1835); „*Essais sur les textes Zends*“ (1845); „*Mémoires sur deux inscriptions cunéiformes*“ (1836); „*Essais sur le Pali*“ (1836); „*Introduction a l'histoire du buddhisme indien*“ (2 tomy, Paryż 1844—52), oraz wydawnictwa: „*Bhâgavat-Purâna.*“ (Tomów 3, Paryż 1840—49) i „*Lalita-Vistara*“ (Paryż 1853 r.).

Burns (Robert), największy liryk szkocki, urodz. 1759 niedaleko Ayr, w Szkocyi; syn biednego dzierżawcy, bez żadnego wykształcenia, krajał własną ręką skibę i tworzył za pługiem pieśni w narzeczu ludowém, co sławę jego daleko rozniosły. To było powodem, że wszedł do towarzystw, w których charakter jego uległ pewnym zboczeniom, i utracił wiele z dawnego szacunku wieśniaków szkockich. Doznawszy niepowodzenia na dzierżawie, chciał się udać do Ameryki, i dla zebrania funduszu na podróż ogłosił 1786 pierwszy

zbiór swych poezyj. To zaprowadziło go do Edynburga, skąd jednak się 1788 zwrócił do ojczyzny i siedział na małéj dzierżawie aż do śmierci, zaszłéj 1796 w Dumfries. B. urodził się poetą, i to poetą natury; poezja była żywiołem jego szlachetnéj piersi; nędza i ubóstwo nie przeszkadzały mu wznieść się w niebiańskie sfery poezyi. Świat i namiętności ludzkie drażniły go i sprowadziły w jego duszy walkę i nieuleczoną chorobę. W pieśniach jednak występuje zawsze jako potężny duch, żadnemi niezłamany przeciwnościami. W utworach swoich jest najoryginalniejszym ze wszystkich poetów; wykarmiony romantycznemi podaniami swéj ojczyzny, podniósł poezyję ludową i obudził do niéj zapał w licznych naśladowcach. B. stworzył narodową literaturę szkocką i wywarł znaczny wpływ na angielską. Porywająca siła jego pieśni leży w prostocie głębokiego uczucia naturalności, w prawdzie i świeżości płynącéj z życia. Obok wrodzonéj łagodności i rzewności, widać w nich bezprzesadną gwałtowność, głęboką powagę i namiętny ogień męzkości. Zbiór pism B. wydał Currie (4 t., Liwerpol 1800), a dokompletował je niedrukowanemi poezyjami Cromeu „*Relicts of Robert* B." (Lond. 1808). Odtąd do 1840 r. naliczono przeszło 40 wydań. Z mnóstwa bijografii najlepsze: Lockhardt'a „*Life of Rob.* B." (Edynb. 1828 5 ed., 1853) i Chambers'a „*Life and Works of* B." (4 t. Edynb. 1857 r.).

Burnside (Ambrosius Everett), generał amerykański, ur. 1824 r. w Liberty, w stanie Indyjana. W 1847 r. skończył jako oficer artyleryi akademiję wojskową w Westpoint; po sześcioletniéj służbie opuścił armiję 1853 r. i założył w Bristol fabrykę broni własnego wynalazku; doznawszy jednak niepowodzenia, został urzędnikiem przy dr. żel. Illinois. Po wybuchu wojny domowéj zgromadził 1860 r. pułk ochotników, z którymi pospieszył do Washingtonu; po bitwie pod Bul-Run 1861 r. mianowany generałem brygady, pomagał M'Clellan'owi w reorganizacyi armii 1862 r. zdobył wyspę Roanokę i Newbern; następnie mianowany generał-majorem, brał udział we wszystkich bitwach, których rezultatem było wyparowanie gener. Lec z Marylandu. W bitwie pod Antietam (17 Września 1862), najwięcéj przyłożył się do zwycięstwa. W Listop. t. r. naznaczony naczelnym wodzem w miejsce M'Clellana, zawiódł oczekiwania rządu bezmyślnym i nieszczęśliwym napadem na Friedrichsburg. W Styczniu 1863 złożył naczelne dowództwo. Jako podkomendny Granta, zdobył 1863 Kuoxville i zaszczytnie uczestniczył we wszystkich bitwach 1864 stoczonych w Wirginii. B. przy niepretensyjonalności i wielkiém męstwie, jest wybornym generałem dywizyi.

Burow (Julija), romansistka i literatka niemiecka, ur. 1806 w Kydullen, w Prusach Wschodnich, żona od r. 1830 budowniczego Pfauneuschmidta w Gdańsku, późniéj w Bydgoszczy, gdzie † 1868. Oprócz znacznéj liczby romansów, jak. „*Frauenloos*" (2 tomy, Królewiec 1850); „*Ein Arzt in einer kleinen Stadt*" (2 tomy, Lipsk 1855; na polski tłumaczył W. R. Warszawa 1859); „*Bilder aus dem Leben*" (Lipsk 1854); „*Erinnerungen einer Grossmutter*" (2 tomy, Praga 1855); „*Künstlerliebe*" (Praga (1859, 1-a część); „*Der Armuth Leid und Glük*" (3 części) i dzieł rozmaitéj treści, np. „*An der polnischen Grenze. Ein Lebensbild*" (Wied. 1862); „*Aus der letzen polnischen Revolution. Ein Lebensbild*" (Wied. 1863); a między innemi o wychowaniu dziewcząt (Lipsk 1857); „*Johannes Kepler*" (3 tomy, Praga 1857. 1-a część, 3 t., Praga 1857); *Die Preusen in Praga*" (Forst 1867), wydała mnóstwo innych, jak: „*Ueber die Erziehung des weiblichen Geschlechts*" (2 tomy, Bydg. 1858); „*Herzensworte*" (Berlin 1861); „*Das Buch der Erziehung*" (2 tomy, Lipsk 1855) i t. d.—Brat jéj *August Burow*, ur. 1809 w Elblągu, profesor w Królewcu, jest wielkiéj wziętości lekarzem i operatorem.

Burrhus (Afranijusz), dowódca kohort pretoryjańskich w r. 56 po Chr., za panowania Klaudyjusza. Jako stronnik Agrypiny, dopomagał jéj do wyniesienia Nerona, z pogwałceniem praw Brytanika, i wspólnie z Seneką kierował wychowaniem młodego cesarza. Miał to być człowiek bardzo zacny i powszechnie ceniony przez mistrzów sztuki wojennéj. Umarł podobno otruty 62 r. po Chr.

Burrit (Elihu), filantrop amerykański, przezwany *Apostołem pokoju*, ur. 1811 r. w New-Britain, w Massachusetts. Z rzemiosła był kowalem, lecz wszystkie chwile wolne od pracy poświęcał nauce starożytnych i nowoczesnych języków. W ulubioném czytaniu biblii zaczerpnął gorącą miłość pokoju, i podróżując po Stanach Zjednoczonych, organizował zgromadzenia, miewał mowy, w których z bibliją w ręku głosił zasady zgody powszechnéj. W tym samym celu popłynął 1846 do Anglii, miał czynny udział w tak zwanych kongresach przyjaciół pokoju w Bruxelli, Paryżu, Frankfurcie, Londynie i Edynburgu. Ogłosił w Anglii broszurę p. t. „*Sparks from the anvil*" (Skry z Kowadła) i wydał jeszcze drugie pismo: „*Olive leaves*" (Liście oliwne), które na wszystkie niemal języki było tłumaczone i rozeszło się po Europie w milijonach egzemplarzy. W ostatniém swém dziele: „*Walks from the Land's End to John O'Groats*" (Lond. 1864), opisuje po większéj części pieszo odbyte podróże w Anglii i Szkocyi.

Burschenschaft, ob. *Bursz.*

Burski (Adam), zwany po łacinie *Bursius*, jeden z najuczeńszych filozofów i mówców XVII w., ur. w m. Brzezinach na Mazowszu, pobierał nauki we Lwowie, a późniéj w akademii Krakowskiéj, gdzie został profesorem filozofii, a następnie profesorem tegoż przedmiotu w akademii Zamojskiéj (1593 r.), gdzie zyskał głośne imię z biegłości w językach klasycznych. Oprócz rękopisów znajdujących się w biblijotece ordynacyi Zamojskich, dzieła jego drukowane są: 1) „*Dialectica Ciceronis* etc." (Zamość 1604 r.), dzieło dowodzące wielkiéj erudycyi filozofa-eklektyka, wysoko w swoim czasie przez uczonych cenione; dziś bardzo rzadkie; 2) „*Oratio funebris in anniversario depositionis Illustrissimi Joannis Zamoscii* i t. d." (Zamość 1605). Wre-

szelo na rozkaz króla Zygmunta III wydał po łacinie: „*Zwierciadło Sasów czyli zbiór prawa miejskiego*" (Zamość 1602). Mowy greckie B. znajdowały się w rękopisach biblijoteki Załuskich. Rok jego śmierci niewiadomy, nastąpiła ona przecież dopiéro po 1627.

Bursy, po łacinie *contubernia*, tak zwały się domy zakupione, lub na placach przez fundatorów nabytych z gruntu wystawione, w których młodzież przybywająca do szkół na naukę, ze swoimi nauczycielami zamieszkiwała. Tegorodzaju zakłady, odpowiadające dzisiejszym pensyjonatom, znajdowały się dawniéj przy akademijach: Krakowskiéj i Zamojskiéj, oraz przy znaczniejszych jezuickich kolegijach. Każda taka bursa miała swoje kapitały: fundusze zebrane ze składek lub uposażeń, przez dobroczynne i pobożne osoby poczynionych. Przy akademii Krakowskiéj było takich burs sześć: 1) „*Jagiellońska*"; 2) „*Jerozolimska*" (fundacyi Oleśnickich); 3) „*Długosza*", czyli prawników; 4) „*Filozofów*" (fundacyi Noskoskiego, bisk. płoc.); 5) „*Starnigielska*"; 6) „*Śmieszkowicza*". Utrzymały się wszystkie do ostatniego podziału Polski. Późniéj fundusze ich przepadły, tak, że zostały tylko dwie: Jerozolimska i Filozofów; oprócz powyższych istniały jeszcze w rozmaitych epokach bursy: *Majętnych*, *Węgierska*, *Niemiecka*, *Czeska* i *Grochowa*. Przy akad. Zamojskiéj były dwie: 1) *Indigentium* i 2) *Staringelliana*, a przy akad. Wileńskiéj trzy, znane tam konwiktami (ob.). Mieszkańców burs zwano pospolicie *bursakami*. Podobne instytucyje znajdowały się przy uniwersytetach zagranicznych, zwłaszcza niemieckich. Bliższe szczegóły czyt. w anonymném dziełku: „*Bursa Garwasciana, albo fundacyja etc.*" (Krak. 1637). Pisali także o bursie krakowskiéj Kowalski Kajetan i Muczkowski Józef. Wyraz *bursa* pochodzi że średniowieczno-łacińskiego *bursa*, to jest kieszeń, woreczek; stąd poszły niemieckie nazwy *börse* t. j. giełda (ob.) i bursz (ob.).

Bursz (wyraz niemiecki *Bursch*, chłopiec), oznacza każdego ucznia jednego z uniwersytetów niemieckich, których stowarzyszenia zawiązane 1815 w Jena, a 1816 i 17 w Tubindze, Heidelbergu, Halli i Giessen, w celach naprzód podniesienia moralności i zapału do nauk w młodzieży akademickiéj, jednocześnie zaś także w celach politycznych, a mianowicie jedności Niemiec, pod nazwą **Burszenszaftów** (*Burschenschaft*), w krótkim czasie wielkiego dostąpiły znaczenia. Atoli zamordowanie Kotzebuego przez Sanda, dało powód rządom niemieckim do wystąpienia przeciwko tym stowarzyszeniom; chociaż kilka późniejszych wypadków, a szczególniéj zamach frankfurcki 1833 r. przekonały, że one jeszcze istnieją. W wypadkach 1848 uniwersytety niemieckie nie miały prawie żadnego bliższego udziału. Porów. Haupt'a „*Landsmannschaften und B.*" Lipsk 1820) i Keil'a „*Geschichte des jenaischen Studentenlebens von der Gründung der Universität bis zur Gegenwart*" (Lipsk 1820).

Bursztówka, ob. Gruszа.

Bursztyn (*ambra żółta*, *elektron Greków*), ciało kopalne, co do własności zbliżone bardzo do żywic roślinnych, jest niezawodnie pochodzenia organicznego. Jestto ciało stałe, żółte z różnemi odcieniami, przezroczyste lub przeświecające. Płonąc wywiązuje woń żywiczną, przyjemną. Topi się przy 287°; C. wł.—1,08. Łatwo daje się polerować. Skład zbliżony do składu innych żywic, zawiera kwas bursztynowy (ob.), olejek eteryczny, dwojaką żywicę i ciało bitumiczne nierozpuszczalne. Przedstawia się w postaci kawałków niewielkich, albo też w proszku, tworząc gniazda, rozrzucone głównie w dolnych warstwach pokładów trzeciorzędowych. Bardzo często napotykają się w nim szczątki roślinne, owady i t. p. Znajduje się w wielu okolicach Ameryki północnéj, Syberyi, Anglii, Hiszpanii, Francyi i t. d. Główną jednak okolicą B. jest równina nadbałtycka, a najpiękniejsze kawały wyrzucane zostają przez morze Bałtyckie; obfity bardzo w Prusach, w Poznańskiém, w okolicach Ostrołęki, Białego Stoku, na Żmudzi, i t. d. W okolicach Lwowa znajduje się w pokładach kredowych w dużych kawałach, piękniejszy jeszcze od pruskiego. W kawałach znajdywany używany bywa na wyroby tokarskie i t. p., a przed rozpowszechnieniem dyjamentów i drogich kamieni, był niesłychanie wysoko ceniony. Używa się daléj na kadzidło, a za pomocą kwasu azotnego otrzymuje się z niego piżmo sztuczne (*Moschus artificialis*); wyrabiają téż z niego *pokost bursztynowy* (ob.); niegdyś był używany w medycynie.

Bursztyn, miasto w Galicyi, obwodzie Brzezińskim, nad rz. Lipią, ma 4294 m., porządny ratusz, pałac, park, farę i cerkiew unijacką. W pobliżu znajdują się znaczne łomy alabastru.

Bursztynowa kalofonija, (*Colophonium succini*), masa żywiczna, pozostająca przy topieniu bursztynu, po ujściu kwasu i olejku bursztynowego. Jestto masa od bursztynu ciemniejsza, rozpuszczająca się w olejach tłustych i terpentynie i służąca do wyrabiania pokostu bursztynowego (ob.).

Bursztynowiec, ob. Styrakowiec (Liquidambar).

Bursztynowy olejek, produkt rozkładu bursztynu, wywiązujący się z niego wraz z innemi ciałami za ogrzaniem. Zawiera olejek palny, żywicę palną i ciało krystaliczne bezwonne (*kamforę bursztynową*). Najczystszy nazywał się dawniéj *olejkiem ambrowym*. Otrzymuje się z niego sztuczne piżmo (ob. Bursztyn). Używany niegdyś w medycynie, dziś w perfumeryi.

Bursztynowy kwas, $C_4 H_6 O_4$, otrzymuje się drogą suchéj destyllacyi bursztynu; produkta destyllacyi wyciska się w bibule i gotuje z kwasem azotnym, który nienaruszając kwasu bursztynowego, niszczy inne ciała przy nim będące; pozostałość rozpuszczona w wodzie, po odparowaniu daje kryształy kwasu bursztynowego. Kwas ten pierwotnie znaleziony w bursztynie, znajduje się także w niektórych roślinach, jak Lactuca virosa i t. d., niekiedy w węglach kamiennych brunatnych, a nawet w śledzionie bydła rogatego, w gruczole tarczowym cielęcia (*Gorup Besanez*), jest także produktem

utlenienia kwasów palmitowego i stearowego, tworzy się przez fermentacyję jabłkanu wapna i t. d. Jestto kwasdwuzasadowy. W wodzie rozpuszczalny, krystalizuje się w słupy bezbarwne, w wyższéj temperaturze przechodzi w bezwodnik kwasu bursztynowego $C_4 H_4 O_3$. Kekule wykazał ścisły związek między tym kwasem, a jabłkowym i winnym (ob.). W analizie chemicznéj używa się niekiedy dla oddzielenia manganu od żelaza, bursztynian bowiem manganu łatwo jest rozpuszczalny w wodzie, żelaza zaś nierozpuszczalny.

Bursztynowy pokost, otrzymuje się przez rozpuszczenie kalofonii bursztynowéj (ob.) w olejku terpentynowym, lub alkoholu; używa się do lakierowania przedmiotów drewnianych lub metalowych, nadając im piękny połysk; zaleca się przytém trwałością.

Burtasowie, naród wspominany między IX a poł. XIII w., zamieszkiwał w dzisiejszéj gub. Saratowskiéj. Prowadzili handel futrem lisiem (czarném), którego cena tylko monarchom była dostępna.

Burtnek, wieś kościelna z zamkiem, wystawionym 1284 r. w Inflantach, nad rz. Salis, która tutaj tworzy jezioro *Burtnek*, mające 4 mile obwodu.

Burton (Ryszard Franciszek), znakomity podróżnik, ur. 1821 w Irlandyi. Od 1842 służąc w armii Kompanii Wschodnio-Indyjskiéj, odznaczył się pod Napier'em w Sindh, o któréj to krainie napisał: „*Sindh and the races that inhabit the valley of the Indus*" (Lond. 1851). Dzieło to zwróciło nań uwagę londyńskiego geogr. towarzystwa, któremu przedłożył plan zbadania środkowéj Arabii. Jakoż 1853 opuścił Europę i w odzieży afgańskiego szeika dostał się do Mekki i Medyny. B. jest jednym z tych niewielu Europejczyków, którym udało się przestąpić bramy miasta świętego; a że taka zuchwałość powiodła mu się, zawdzięcza tylko niepospolitéj znajomości języków i obyczajów wschodnich. Podróż tę opisał w dziełach: „*Personal Narrative of a pilgrimage to El-Medinach and Meccah*" (3 t. Lond. 1855—56), które pierwszorzędnéj jest wagi dla historyi kultury Islamu; „*First Tootsteps in East Africa*" (Lond. 1856). Następnie zwiedził ze Speke'm południ.-wschod. Afrykę, a rezultaty swéj wyprawy złożył w „*The Lake Regions of central-Africa*" (2 tomy, Lond. 1860). Potém zbadał ziemię i obyczaje Mormonów w Ameryce północnéj i opisał je w „*City of the Saints*" (Lond. 1861). Za powrotem, jako konsul angielski, udał się 1861 na wyspę Fernando-Po, zwiedzał krainy zachodn.-Afryki i przyczynił się tém wielce do rozszerzenia handlu i nauki geografii. Badania tych okolic mamy w dziełach: „*Abeokuta, and an explorations of the Cameroon Mountains*" (Lond. 1864) i „*A mission to Dahomey*" (Lond. 1864). Od 1864 r. zwiedzał źródła Nigru. W ostatnich latach podróżował do Brazylii, owocem czego jest praca „*Explorations of the Highlands of Brazil*" (Lond. 1864).

Burton nad rz. Trent, miasto w angielskiém hrabstwie Staffford, nad rz. Trent, ma 13,800 m. i sławne browary piwa *Ale*, rozsyłanego stąd na całą Europę, a szczególniéj do Rossyi.

Burtscheid (po franc. Borcette), starożytne Porcetum, miasto fabryczne w Prusach Nadreńskich o kwadrans drogi od Akwisgranu, ma 8200 m. i kąpiele mineralne. Źródła tutejsze są częścią siarczane, zwane cieplice dolne (46° R.), częścią zaś alkaliczno-słone, cieplice górne (48—62° R.), i używane są tak do picia, jako i do kąpieli.

Burunduk (Sciurus striatus), gatunek wiewiórki, odznaczający się ogonem mniéj porosłym niż u wiewiórki pospolitéj, uszami prawie nagiemi, futrem brunatno-żółtem, z 5 pręgami czarnemi z wierzchu, a 2 białemi pod brzuchem. B. żyje w lasach sosnowych Syberyi i Ameryki północnéj i karmi się nasionami sosny sybirskiéj, które na zimę zachowuje w wykopanych przez siebie norach. Futra, choć mają włos krótki, dosyć są cenione. U Illigera stanowi oddzielny rodzaj *Tauna*.

Burutowie. Ob. Kirgizy.

Bury, miasto fabryczne w angielskiém hrabstwie Lancaster, nad rz. Irwel, 41,500.—**Bury. St. Edmunds**, miasto angielskie w hrabstwie Suffolk, 14,600 m. Ma wiele starych kościołów i prowadzi znaczny handel.

Buryjaci, koczownicze plemię mongolskie, liczące około 190,000 ludności, w południowéj części gub. Irkuckiéj, między granicą chińską, grzbietem gór Jabłonnych i rzekami: Leną, Agą i Oką, oraz nad brzegiem Bajkału. Gościnni, stateczni i wytrwali na trudy, doskonale jeżdżą konno i dobrze strzelają z łuków. Wyznają dalajlamaizm, lub szamanizm, oraz chrześcijanizm (9000). Dostarczają około 20,000 jeźdźców, używanych nakształt kozaków do strzeżenia granic od strony Chin. Zwierzchników swoich czyli książąt, zwanych *tajszami*, sami wybierają, a gubernator Syberyi Wschodniéj zatwierdza. (Gramatyka Buryjacka i słownik, wydane zostały przez Castren'a w Petersburgu 1857).

Borysław (Burisleif), w sagach skandynawskich przekręcone imię *Bolesława* (ob.). Ma on 3 córki jak Bolesław I (ob.) i *Jarosław* I (ob.), stary jest *Mieszko-Lambert* I (ob.). Stosunki jego polityczne należą do dziejów *Jomsburga* (ob.) i *Dagona* (ob.).

Burza, zjawisko meteorologiczne, polegające na gwałtownem wyładowywaniu się chmur naelektryzowanych, w towarzystwie ulewnego deszczu, gradu i w ogóle silnych zaburzeń w atmosferze. Chmury wywołujące burze powstają w skutek nagłego skropienia się pary zawartéj w powietrzu, co znów jest następstwem jéj gwałtownego oziębienia; ma to miejsce albo przy wznoszeniu się w górę prądu powietrza ciepłego i wilgotnego, albo przy spotkaniu się dwóch wiatrów, jak północno wschodniego—suchego i zimnego i południowo-zachodniego—ciepłego i wilgotnego. Burze są albo miejscowe, i wybuchają w tém samém miejscu gdzie się tworzą, albo też przesuwają się na pewnéj przestrzeni, w ogóle dosyć wązkiéj. Co do rozłożenia B. pod względem czasu i miejsca służyć może w ogóle prawo:—B. są tam i wtedy najczę-

stsze, gdzie i kiedy jest najgoręcéj; zatém 1) liczba B. maleje w miarę oddalania się od równika; 2) na lądzie są B. częstsze niż na morzu; 3) B. są najczęstsze w lecie; 4) co do dziennego przebiegu liczba B. dochodzi największości w czasie najwyższego upału dziennego. Obserwacyje wskazują daléj, że liczba B. rośnie w miarę oddalenia się od brzegów morskich. (Memel rocznie średnio 4,1, Kraków 25,5). Liczba B. z esztą w wysokim stopniu zależy od warunków czysto miejscowych, tak że dwa miejsca blisko położone mogą mieć bardzo różną średnią liczbę roczną burz (Bazylea 17,0, Bern 27,2). Fałszywem jest mniemanie, jakoby okolice podbiegunowe zupełnie od B. były wolne. Co do Europy, B. zimowe nie istnieją na wschód linii, która idzie z Drontheimu, przez Królewiec, Peszt i z biegiem Dunaju do Warny. Jakkolwiek szczegółowe zjawiska B. składające, są mniéj więcéj dobrze wytłumaczone, prawa ogólne B. się tyczące są bardzo mało jeszcze znane. Zdaje się, że liczba B. dla każdego miejsca ulega pewnemu peryjodowi wiekowemu, t. j. że w ciągu pewnéj liczby lat, częstość B. się zwiększa, dochodzi do największości, i potém znowu się zniża. Powiększenie liczby obserwatoryjów meteorologicznych ma nietylko ważność teoretyczną, ale i praktyczną; wiadomości bowiem telegraficznie w jednem miejscu zbierane, pozwalają wnosić o zbliżaniu się burzy i ostrzegać w pobliżu lądu będące okręty (ob. Meteorologija). Co do szczegółowych zjawisk ob. deszcz, grad, piorun, uragan. Por. Dove „*Meteorologische Untersuchungen*" (1837); Fitz Roy „*The woatter book*", Marie Davy „*Les mouvements de l'atmosphere et des mers*". Dartique „*Essai sur les ouragans et les tempêtes*" (1858). H. Klein „*Das Gewitter*" (1871 r.). W *Meteorologii* Pietkiewicza (1872) str. 202—241. Ważnym jest „*Atlas des orages*" wydawany corocznie przez stowarzyszenie naukowe francuskie.

Burzany, na Pobereżu i Ukrainie wielkie krzaki ziela, które podczas lata kwiatem osypane, wznosząc się na rozległych płaszczyznach i stepach, stanowią piękny widok.

Burzące proszki, składają się z dwuwęglanu sody i z kwasu winnego; przy rozpuszczeniu ich w wodzie tworzy się winian sody, a oswobodzony kwas węglany w postaci licznych pęcherzyków z szumem się wydziela. Jest to jedna z postaci w jakiéj się kwas węglany (ob.) chorym przepisuje; częściéj jeszcze używają ich dla przyrządzenia przyjemnego, chłodzącego i orzeźwiającego napoju, w miejsce naprzykład wody sodowéj.

Burze magnetyczne, ob. Magnetyzm ziemski.

Burzeland, nazywa się w Siedmiogrodzie część obwodu Braszowskiego (Kronstadt), zaludniona przez Niemców, zwanych *die Burzen*, mówiących właściwém sobie narzeczem, mało zrozumiałém dla innych Niemców. Kraik ten obejmuje 32 milkw. i 110,000 m., w liczbie których bardzo wielu Madziarów i Rumunów.

Burzenic (Wacław z), biskup administrator ołomuniecki i patryjarcha antyjocheński, † 1416 r. Będąc kanclerzem i powiernikiem króla czeskiego Wacława IV, zwany był przez lud *Królikiem*. Był na soborze pizańskim (1409). Za jego staraniem w r. 1412 zebrany został synod w Wyszkowie, na którym wprowadzono niektóre poprawy w zarządzie kościelnym. Oskarżany był na soborze konstancyjeńskim o przychylność dla Husa.

Burzenin, osada w gub. Kaliskiéj, p. Sieradzkim, nad rz. Wartą, pamiętna synodem odbytym tutaj przez braci czeskich 16 Czerwca 1651 r. Liczy 833 m. trudniących się rolnictwem i przemysłem.

Burzyk, oddział Haladroma w rodzaju ptaków *petrel* (ob.).

Burzyński z Burzyna (Stanisław Antoni), był skarbnikiem smoleńskim, w r. 1731 został instygatorem litewskim. Wybierany kilkakrotnie na posła, został kasztelanem brzeskim, a 1754 smoleńskim; na sejmie 1740 należał do układania konstytucyi; w 1763 r. złożył urząd senatorski i wstąpił do jezuitów. Napisał dzieło p. t. „*Zebranie wszystkich sejmów i praw polskich ad statum ściągających się, które od początku sejmowania aż do naszych czasów są postanowione*", wydane przez syna jego Tadeusza w Warszawie 1765 r.

Burzyński (Tadeusz), syn poprzedniego, był starostą krasnosielskim i rotmistrzem wojska litewskiego, 1763 r. kasztelanem smoleńskim. Gorliwy stronnik króla Stanisława Augusta, mąż światły i pragnący dobra kraju, odznaczał się na wysokich urzędach rozumem i szlachetnemi dążnościami. W 1767 r. wyznaczony był do układów z posłem rossyjskim Repninem, a później z Prusami, jako członek delegacyi (1767—68), która Rzeczypospolitéj nowe przepisała prawa. W 1769 mianowany wojewodą mińskim, wyprawiony był w poselstwie do Holandyi i Anglii, skąd wyjechał do Włoch. Wracając z tego poselstwa do kraju, † we Florencyi 1773. Jego sukcesorom konstytucyja litewska przeznaczyła 100,000 złp. nagrody za zasługi ojca.

Burzyński (Adam Prosper). W młodym wieku wstąpił do zakonu reformatów i został w nim lektorem filozofii. W 1790 pozyskał pozwolenie udania się do Rzymu, i tam wyuczywszy się prędko języków wschodnich, udał się dla nawracania niewiernych do Azyi i Afryki, gdzie w ubiorze muzułmańskim, uchodząc wszędzie za doktora medycyny, powszechną cześć miał sobie zjednać. Po bitwie Napoleona pod Piramidami, opatrując rannych, spotkał się z generałem Zajączkiem i odtąd zostawał ciągle przy armii francuskiéj, po któréj powrocie do Europy, już to w Egipcie, już w innych okolicach Wschodu przebywał jeszcze do r. 1815. Przybywszy do kraju rodzinnego, pomimo zamiaru powrócenia jeszcze na Wschód, skłoniony został przez namiestnika Zajączka, który go wielce poważał i cenił, do pozostania w ojczyznie. Sprawując od r. 1815 obowiązki gwardyjana klasztoru w Sandomierzu, za pośrednictwem swego protektora mianowany został 1811 r. przez papieża Pijusa VII biskupem sandomierskim i piastował tę godność aż do śmierci, zaszłéj w 1830 r., z prawdziwym pożyt-

kiem dla kraju, jako gorliwy i wzorowy pasterz swojéj dyjecezyi.

Burzyński (Piotr), współczesny prawnik, sędzia tryb. krak., profes. uniw. Jagiel. Wydał w Krak. „*Prawo prywatne polskie*" (1864); „*O stosunkach majątkowych między osobami różnokrajowemi*" (1844); „*Wykład prawa cywiln. franc.* (1852).

Burzywój, ob. Burzywój II i Sobiesław I.

Burzywoj, wnuk Henryka Brodatego, księcia wrocławskiego, sprawował od 1129 r. najwyższą władzę nad Wielkopolską, która unikając ciemiężkich rządów Odonicza, dobrowolnie go wezwała. Rządy jego atoli nie lepsze były od poprzednich, za co Paweł, biskup poznański, uciekłszy z więzienia B. rzucił nań klątwę. Wtedy Odonicz 1238 r. opanował Szrem, a Burzywoj zginął wśród szturmu tego miasta.

Burzywoj, książę słowiański; podług kroniki Joakima, panował nad Bijarmiją, do rzeki Kumenia, i prowadził krwawą wojnę z Waragami, przez których pobity, schronił się do warownego grodu Bijarmy, a Nowogrodzianom dał na rządcę syna swego Bohomyłła.

Busbecq, Busbeke lub **Boussebecques** (Augier Ghirlain de), mąż stanu i uczony francuski, ur. 1522 r. w Comines, we Flandryi, wszedł do służby cesarza Ferdynanda I. Pod jego, jako też Maxymilijana II i Rudolfa II panowaniem, sprawował kilka ważnych posad poselskich i † 1592 w Maillot, pod Rouen. Jego „*Itineraria Constantinopolitanum et Amasianum*" (Antwerpija 1582), które później wyszły p. t. „*Legationis Turcicae epistolae quatuor*" (Paryż 1589), oraz „*Epistolae ad Rudolphum II e Gallia scriptae*" (Bruksella 1632), są nader ważnymi materyjałami do historyi owego czasu.

Busch (Dytrych Wilhelm Henryk), ur. 1788 w Marburgu, naprzód generalny sztabs-lekarz heski, od 1816 profesor w Marburgu, przeniósł się 1829 na profesora akuszeryi do Berlina, gdzie † 1858 r. Położył wielkie zasługi w akuszeryi i gynekologii, zwłaszcza przez ulepszenie operacyj położniczych i podanie odpowiednich ku temu narzędzi (kleszcze porodowe Buscha). Celniejsze jego pisma są: „*Lehrbuch der Geburtskunde*" (5 wyd. Berlin 1849); „*Das Geschlechtsleben des Weibes* (5 tomów, Berlin 1840—44); „*Atlas Geburtshülflicher Abbildungen*" (2 wyd. Berlin 1851).

Busch (Jan), profesor chirurgii w Petersburgu, ur. w Narwie 1771, † 1843. W 17 roku życia przyjęty do instytutu chirurgicznego w Petersburgu, odbył w stopniu lekarza kilka morskich kampanij. Po wydaniu dziełka: „*de Abcessu hepatis* (1791), poruczono mu w Kronsztacie wykład chirurgii, a potém anatomii, fizyjologii i chirurgii. Nareszcie 1809 mianowany został profesorem chirurgii w akademii petersburgskiéj i napisał w języku rossyjskim dzieło: „*Nauka chirurgii*". Prócz tego wydał „*O stanie chirurgii w Rosyi*"; „*O puchlinach limfatycznych*" i t. d.

Büsch (Jan Jerzy), zasłużony pisarz w przedmiotach handlowych i obywatel Hamburga, ur. w Alten-Weding, w księstwie Lüneburgskiem 1728 r., † 1800; początkowo profesor matematyki w gimnazyjum hamburgskiém, założył tam akademiję handlową (1767), któréj przewodniczył, dał główny popęd do założenia szkoły przemysłowéj, żeglarskiéj, do zawiązania towarzystwa sztuk i przemysłu, oraz spółki hypotecznéj; zaprowadził ulepszenia w urządzeniach miejskich i zakładach dobroczynnych. Z licznych pism jego przytoczymy: „*Handlungsbibliothek*" (wraz z Ebelingiem, 3 t. 1784—97); „*Lehrbuch der gesammten Handelswissenschaft*" (3 t. 1796—98); „*Versuch einer Mathematik zum Nutzen und Vergnügen des bürgelichen Lebens*" (1790—1802); „*Encyklopädie der mathematischen Wissenschaften*" (1795). Pisma jego zbiorowe wyszły w 16 tomach w Zwickau (1813—16). Działalność swoją opisał w „*Ueber den Gang meines Geistes und meiner Thätigkeit*" (1794). Miasto Hamburg uczciło tego zasłużonego obywatela pomnikiem. Pisali o nim Nölting, Thiess, Eschenburg, Woltmann, Baur i Mensel.

Buschbad, kąpiele mineralne alkaliczno-żelaziste, pod Meissen w Saksonii.

Buschetto, budowniczy włoski z wieku XI, troskliwy zbieracz starożytnego rzeźbiarstwa, rozbudził zamiłowanie do prawdziwego piękna i był niejako założycielem szkoły, w któréj znajdowano wzory do odrodzenia budownictwa i rzeźby. Kościół katedralny w Pizie ma być jego dziełem.

Büsching (Antoni Fryderyk), uważany za twórcę nowszéj geografii, ur. 1724 r. w Stadthagen, † 1793. Poświęcał się teologii, był profesorem filozofii w Getyndze, następnie pastorem w Petersburgu; doznawał zawsze wiele przykrości od przeciwników swych zasad religijnych; ostatnio był radcą konsystorza i dyrektorem gimnazyjum w Berlinie. Najważniejszą jego pracą jest: „*Die Erdbeschreibung*" (10 t. Hamburg 1754—92), jest to pierwsze dzieło geograficzne, nacechowane dość ścisłe naukowem i gruntownem obrobieniem. Z dzieła tego przełożono na język polski geografiję dawnéj rzeczypospolitéj Polsk. (Warsz. 1775). Z innych dzieł jego wymienimy: „*Neueste Geschichte der ewangelischen Brüderconfessionen in Polen und Lithauen von 1768 bis 1782, nebst der besonderen Geschichte der evangelisch-lutherischen Gemeinde zu Warschau*" (3 tomy, Halla 1784—7). — **Büsching** (Jan Gustaw Gottlieb), syn poprzedniego, ur. 1783, † 1829; był profesorem w Wrocławiu i pierwszy rozbudził u współczesnych sobie uczonych zamiłowanie do ściślejszego badania staroniemieckiéj sztuki i literatury. Z licznych pism jego godniejsze wzmianki są: „*Erzählungen, Dichtungen, Fastnachtsspiele und Schwänke des Mittelalters*" (3 zeszyty, Wrocław 1814—15); „*Lieben, Lust und Leben der Deutschen des 16 Jahrhunderts in den Begebenheiten des Ritters Hans von Schweinichen*" (3 t., Lipsk 1820—24); „*Versuch einer Einleitung in die Geschichte der altdeutschen Baukunst*" (Lipsk 1823); „*Das Schloss der Deutschen Ritter zu Marienburg*" (Berlin 1823); „*Ritterzeit und Ritterwesen*" (2 tomy, Lipsk 1824); „*Die heidnischen Alterthümer Schlesiens*" (tom 1, Lipsk 1820—24).

Buschmann (Jan Karol Edward), znakomity lingwista niemiecki; ur. 1805 r. w Magdeburgu. Po ukończeniu studyjów w uniwersytetach berlińskim i getyngeńskim, udał się jako nauczyciel prywatny do Meksyku 1827; zwiedziwszy kraj w różnych kierunkach, wrócił 1827 do Europy i brał udział w uczonych pracach obu Humboldtów; pomagał mianowicie Aleksandrowi H. przy wypracowaniu *Kosmosa*. Od 1851 r. jest członkiem berlińskiéj akademii nauk, a od 1853 biblijotekarzem biblijoteki królewskiéj. Europejską sławę zyskał filologiczno-porównaczemi badaniami języków malajsko-poliney-jskich, jako też średnio i północno-amerykańskich. Pierwsze mieszczą się w 3-cim dziele Wilhelma Humboldt'a „*Die Kawisprache auf der Insel Java*" (3 t., Berlin 1836—40) i w „*Aperçu de la langue des Iles Marquises et de la langue Sattienne*" (Berlin 1843); drugie w licznych rozprawach, z których najważniejsze: „*Die aztekischen Ortsnamen*" (Berlin 1853); „*Die Spuren der aztekischen Sprache im nördlichen Mexico und höheren Amerik. Norden*" (Berlin 1859); „*Das Aprache und der Athapaskische Sprachstamm* (3 części, Berlin 1860—63); „*Grammatik der Lonorischen Sprachen*" (Berlin 1864—9). B. jest także gruntowym znawcą nowszych języków europejskich, czego dowody złożył także w kilku uczonych dziełach, jak: „*Conjugation des französischen Verbums*" (Berlin 1831) i innych.

Busembaum (Herman), ur. 1600 roku w Nottelen, w Westfalii. † 1668 r., jako rektor kolegijum jezuickiego w Münsterze. Sławny jest jako autor dzieła: „*Medulla theologiae moralis*" (Münster 1645), które używane było do wykładu moralności w seminaryjach jezuickich i doczekało się przeszło 50 wydań. Dzieło powyższe przerabiane i rozszerzane było przez jezuitów: Lacroix 1707, Montausan i ś. Alfonsa Ligoria. Gdy później dopatrzono w niém zasad przeciwnych władzy monarchicznéj a nawet niejakie usprawiedliwienie królobójstwa, parlament tuluski za Ludwika XV skazał je na spalenie.

Busento (po grec. *Pyxous*, po łacinie *Buxentius*), mała rzeka w starożytnéj Lukanii, późniejszéj neapolitańskiéj prowincyi Primipato Citeriore, wpadająca pod miastem Policastro (Busentum) do zatoki tegoż nazwiska; pamiętna jest pochowaniem w jéj korycie r. 412 króla Gotów Alaryka.

Buseo lub Buzeo, stolica obwodu t. n. na Wołoszczyźnie, nad rz. Buzeo, 9600 m., rezydencyja biskupa grecko-kat. i siedlisko znacznego handlu.

Busk, miasto prywatne w Galicyi, w obwodzie Złoczowskim, przy ujściu Pełtwi do Bugu; ma 4950 m., trudniących się w znacznéj części rybołówstwem. Miasto ma wspaniały zamek, było niegdyś obmurowane, a ruiny dwóch zamków dziś jeszcze się dają widzieć. Do miasta należy 6 przedmieść, które są połączone z nim 30 mostami, co było powodem, że B. nazywano galicyjską Wenecyją.

Buskie Starostwo, grodowe. Było położone w województwie Bełzkiém, powiecie Buskim. Według lustracyi z r. 1765 składało się z zamku i miasta Busk a z 4 przedmieściami i wsi: Rokobułty, Pobużany, Sokola, Wolica Derewlańska, Jabłonówka, Humniszcze, Werblany, Grabowa, Nieznanów, Połoniczna, Czanyż. W r. 1771 posiadał toż sstwo Józef Mier opłacając z niego kwarty złp. 7810 gr. 21, a hyberny złp. 875 gr. 7. Po zajęciu przez rząd Austryjacki, sprzedane zostało w r. 1787 Józefowi hr. Mierowi za złotych reńskich 3498 krajc. 30.

Busko, osada rządowa w gub. Kieleckiéj, pow. Stopnickim. Poczynając od wieku XII niejednokronie już było wspominane w dziejach polskich. Zniszczone zupełnie pożarem 1820 r., odbudowane na nowo zostało po odkryciu 1824 źródeł mineralnych siarczano-słonych, których w wielu cierpieniach doświadczona skuteczność, coraz liczniejszych sprowadza tu gości. Źródła te w liczbie trzech, a właściwie dwóch, znajdują się blizko o pół mili od miasta w stronie jego południowéj; woda ich zawiera w jednym funcie 142 gran części stałych, między któremi najwięcéj znajduje się soli kuchennéj (96 gran), soli gorzkiéj (24) i gipsu (25); z gazów zaś znajdujących się w niéj, pierwsze co do ilości trzyma miejsce gaz siarko-wodorowy (Heinrich). Temperatura wody + 11°C. Używają się w reumatyzmie, podagrze, długotrwałych wysypkach skórnych, przy chorobie skrofulicznéj, syfilitycznéj, chroniczném otruciu metalami. Pisali o wodach tutejszych: Werner „*Rozbiór chemiczny*" (1832); Berents (1845), Grygorowicz (1849), Dymnicki (1860), B. liczy 1220 m.

Buslajew (Teodor), prof. języka i gramatyki porów. w uniwersyt. moskiew. od r. 1847, a od 1857 i hist. lit. st. ruskiéj. Studyjował starożyt. we Włoszech. W pracach swych piśmiennych odznaczył się samodzielnością. Pisał także „*O sposobie nauczania ojczystego języka*". Wydał 1861 r. w 2 t. „*Istor oczerki russ. narod. słow. i iskustwa*".

Buss (Franciszek Józef), przywódca stronnictwa ultramontańskiego w Badeńskiém, ur. 1803 w Zell, nad Harmersbach; od 1833 r. profesor prawa i polityki w Freiburgu. Gorliwy katolik, w kościele tym widząc jedyną możność odrodzenia Niemiec pod względem naukowym, społecznym i politycznym, występował zawzięcie przeciw zjednoczeniu Niemiec pod hegemoniją pruską. W tym kierunku działał niezmiennie jako deputowany, jako nauczyciel i jako autor. Z wielkiéj ilości pism B., po większéj części treści polemicznéj, celniejsze są: „*Ueber den Einfluss des Christenthums auf Recht und Staat*" (Freib. 1841); „*Die Methodologie des Kirchenrechts*" (Freib. 1842); „*Die Gesellschaft Jesu etc*" (2 t., Mogun. 1853—54). Przetłumaczył także Maciejowskiego „*Historyję prawodawstw Słowiańskich*" (4 tomy, Stutg. 1835—1839).

Busse (Jan Henryk), ur. 1763 r. w Hardeleben, † w Grabowie, pod Szczecinem 1835 r.; kaznodzieja przy kościele ewangelicko-augsburskim w Petersburgu od 1785 do 1819 r. Wydawał pismo peryjodyczne: „*Journal von Russland*" (1794—96) i wspólnie z innymi ogłosił drukiem: „*Erinnerungen an das Jahr* 1801 i t. d. (Ryga 1802).

Busse (Karol Henryk), historyk i belctrysta niemiecki. † 1861 r. w 63 roku życia w Galle. Był

członkiem towarzystw uczonych i współpracownikiem różnych pism w krajach Nadbałtyckich. Wydał między innemi: „*Fürst Wladimir u. dessen Tafelrunde, altrussische Heldenlieder*" (Lipsk 1819 r.), „*Kriegszüge der Nowgoroder 1267 i 1289*" (Ryga 1848). Pisywał pod pseudonymem: *Henryk Blindner*. Poetyczne utwory umieszczał w gaz. „*Inland*".

Bussola (z wł. *bossolo*, pudełko), przyrząd służący w ogóle do wyznaczania kierunku działania magnetyzmu ziemskiego, w szczególności zaś, ponieważ igiełka magnesowa przybiera kierunek z północy na południe, do wskazywania północy (**B. morska**). Pod względem naukowym **B.**, stosownie do sposobu zawieszenia igiełki, może służyć do oznaczania zboczenia lub nachylenia magnetycznego, **B. zboczeń** i **B. nachylenia**. Oprócz igiełki główną jéj częścią składową jest luneta. **B.** służyć może jako bardzo cenny kątomiar; zwana jest też pospolicie kompasem. Ob. Magnetyzm.

Bussola lub **Kompas morski** (w astronomii), mała konstelacyja, leżąca między konstelacyjami Kotem i Okrętem, na półkuli południowéj.

Bussone (Franciszek), ob. Carmagnola.

Bussow, stronnik Dymitra I Samozwańca; pozostawił pamiętnik o tych czasach: „*Rerum Russic. scriptores extert*".

Bussy (Roger de Rabutin, hrabia de), ur. 1618 w Épiry, pułkownik wojsk francuskich. Odznaczył się świetnie 1658 w bitwie pod Danes, lecz obraziwszy króla i cały dwór ubliżającemi im piosnkami, został wygnany do dóbr swoich w Burgundyi, gdzie pogorszył jeszcze położenie swoje napisaniem skandalicznéj książki: „*L'histoire amoureuse des Gaules*" (Liège bez daty). Uwięziony za to w Bastylii, ułaskawiony dopiero został krótko przed śmiercią, zaszłą w Autun 1693 r. Pozostawił on nadto: „*Mémoires*" (2 tomy, Paryż 1666);, „*L'histoire de Louis XIII roi de France et de Navarre*" (wrękopisie); „*L'histoire abrégée de Louis XIV*" (pełną niskich pochlebstw) i „*Discours sur le bon usage des adversités*" (1644 r.); „*Diverses histoires amoureuses*"; „*Cartes géographiques de la cour et autres galanteries*" (Kolonija 1668). Zbiór jego korespondencyi wydany został w Paryżu w 5 tomach 1711.

Bussy d'Amboise (Ludwik de Clermont de), ur. około połowy XVII w., wsławił się okrucieństwami popełnionemi podczas Nocy Ś. Bartłomieja. Jako gubernator zamku Angers, także na powszechną zasłużył nienawiść. Wszedłszy w stosunki miłośne z hrabiną de Montserau, został zabity przez jéj męża, ku wielkiéj radości całéj prowincyi.

Bussy-Leclerc (Jan), początkowo fechtmistrz, później prokurator parlamentu paryskiego, jeden z naczelników stronnictwa Szesnastu w czasach Ligi. Mianowany gubernatorem Bastylii, odznaczył się wielką srogością dla uwięzionych w niéj członków parlamentu. Poddawszy Bastyliję księciu Mayenne (1591), przeniósł się do Brukselli i tu, utrzymując się z dawnego rzemiosła, zakończył życie w niedostatku.

Bustamente (Anastazy), generał meksykański, ur. 1700, † 1853; zjednawszy sobie znakomite imię w wojnie o oswobodzenie południowych osad Ameryki, został 26 Stycznia 1829 r. prezydentem rzeczypospolitéj Meksykańskiéj, lecz w r. 1833 przymuszony był miejsca swego ustąpić Santa-Annie. Wyniesiony powtórnie 1837 na tęż godność, znowu 30 Września 1841 r. ujrzał swoim następcą tegoż samego Santa-Annę. Był to człowiek światły, odważny, ale zamało posiadał energii, by skutecznie działać w kraju szarpanym anarchiją.

Bustrofedon, zowie się sposób pisania na najdawniejszych napisach i pomnikach greckich, w którym wiersze następują po sobie niejednostajnie od strony lewéj ku prawéj, lecz po skończeniu wiersza pierwszego, drugi idzie od prawéj ku lewéj, trzecj znowu od lewéj ku prawéj i tak daléj. Nazwisko to pochodzi od zwrotu wołów, które takimże sposobem idąc w pługu postępują. Tak były wyryte na miedzianych tablicach prawa Solona, których szczątki widział jeszcze Plutarch. Widzieć je można w sigejskim napisie, zamieszczonym w Böckha „*Corpus inscriptionum*" N. 8.

Bustuarii (z łac. *bustum*, stos), rzymska nazwa gladyjatorów walczących na cześć zmarłego przy stosie, na którym zwłoki jego palono.

Busz (S.), napisał biografiję A. Korzeniowskiego (1870); „*Podole, Wołyń, Ukraina*" (Lwów 1862); „*Obraz europejskiego społeczeństwa*" (Lwów, 3 tomy 1869); „*Przyszłość Austryi*" (Kraków 1859); „*Demokraci i Arystokraci*" (dramat w 5-ciu odsłonach, Poznań 1858); „*La Pologne et ses provinces meridoinales*" z przedmową Wł. Mickiewicza (Paryż 1863).

Busza, wioska w gub. Podolskiéj, w pow. Jampolskim, przy ujściu Buszy do Murachwy, 600 m. niegdyś warowne miasto, liczące około 16,000 m. Tutaj w r. 1617 hetman koronny Stanisław Żółkiewski, stojąc na przeciwko wojsk tureckich, dowodzonych przez Skinder Baszę, zawarł pamiętny układ, mocą którego Polska zrzekła się wszelkiego wpływu w Multanach i Wołoszczyźnie. Miasto to z powodu powstania ukraińskiego zostało zburzone r. 1654, w czasie szturmu przypuszczonego przez Stefana Czarnieckiego, przez samych mieszkańców.

Buszard (Ludw.), artysta malarz, nauczyciel rysunkowy w szkołach publicznych, pisał artykuły krytyczne dotyczące malarstwa w pismach czasowych. Wydał: „*Geniusz Grecyi i tegocześni malarze francuscy*" (Warsz. 1868).

Buszel, miara angielska do zboża, stanowiąca ósmą część kwarteru i zawierająca w sobie ośm gallonów; = 36,25 litrom, czyli kwartom. W Nowym Yorku = 35,24 litra.

Buszmani, po holend. Bosjemans, czyli mieszkańcy krzaków, zowiący się we własnym języku Saabi. Jakkolwiek należą oni do plemienia Hottentotów, tworzą jednak oddzielny naród w południowéj Afryce, gdzie zamieszkują wyższe brzegi rzeki Oranii i nieznane dotąd okolice gór śnieżnych, pomiędzy osadą przylądka Dobréj Nadziei i krainą Kafrów. Łupieżcy, brzydoty odrażającéj, dzikości zwierzęcéj i leniwi dopóki ich głód z kryjówek,

jam lub krzaków na szukanie zdobyczy nie wyprowadzi. Zawzięta, wytępiająca wojna, jaką osadnicy holenderscy, angielscy i sami nawet Kafrowie przeciwko nim prowadzą, zmniejszyła znacznie ich liczbę, a szerząca się coraz bardziéj oświata w południowéj Afryce spodziewać się każe, iż wkrótce zupełnie znikną z téj okolicy. Trudno pozyskać ich zaufanie, ale misyjonarze pozyskali takowe, wywarli na nich wpływ dobroczynny i potrafili wielu do chrześcijaństwa nakłonić.

Buszatlijowie, ród dziedzicznych paszów Skadarskich, panujący od r. 1490—1831. Założycielem jego był *Stanko* czyli Stanisza (właściwie Szczepan), syn księcia czarnogórskiego, Iwana I Cernojewicza (Iwanbega) i Maryi, córki Szczepana, bana Bośnijskiego. Umknąwszy do Konstantynopola przyjął islamizm i imię *Skenderbeg* II. Osiadł w m. *Buszati* (Barbeluk) w Albanii. Potomek jego dopiéro *Mehmet B.* przeniósł się do Skadru. Z tego rodu pochodzi *Kara Mahmut Pasza*, który walczył nawet przeciwko samemu sułtanowi i poległ 1796 r. w bitwie z Czarnogórcami. Ostatnim był *Mustafa Pasza*, pozbawiony przez sułtana rządów i wysłany na wygnanie do Azyi; potém od r. 1853 był wezyrem w Hercegowinie i kajmakanem w Smyrnie, gdzie † 1860 r.

Butarga, gatunek kawioru, wyrabianego na brzegach m. Czarnego i Śródziemnego.

Bute (Jan Stuart, hrabia), angielski mąż stanu, ur. 1713 r. Posiadając nieograniczone zaufanie króla Jerzego III, stał na czele jego rządu. Zawarciem 1763 r. pokoju z Francyją, tudzież sprzyjaniem Torysom zjednał sobie wielu nieprzyjaciół, nareszcie w r. 1772 usunął się zupełnie od spraw publicznych i † 1792. W działaniach swoich niejednokrotnie przedsiębrał słabe lub nieodpowiednie środki, które zamieszanie i niezgodę wywołały w narodzie; między innemi uważany jest także za pierwszego motora aktu stemplowego, który stał się przyczyną oderwania Ameryki. Najmilszém jego zajęciem była botanika i napisał dla królowéj angielskiéj pyszne, tylko w 12 exemplarzach wspaniale wydane, dzieło „*Botanical tables*" (9 tomów).

Butan, inaczéj *Bhotan* albo *Tangustan*, państwo w Indyjach wschodnich, ograniczone Tybetem, Assamem, Beharem i Sikkim, zajmuje 900 mil kw. i ma 680,000 m. Północna część kraju zajętą jest przez Himalaje, z których tu najwyższą jest góra Czarnastari, a południowa, w części bagnista, jest okryta przepyszną roślinnością. Klimat przedstawia dwie ostateczności: największy upał w południowéj części i lodowate zimno w górach. Mieszkańcy Bhotyja, Butańczykowie, są pochodzenia Mongolskiego, wyznają lamaizm i zajmują się głównie rolnictwem i chowem bydła, daléj wyrabianiem bożków metalowych i papieru z kory drzewnéj. Handel dość znaczny prowadzą z Tybetem. Stolicą kraju i rezydencyją władzy jest m. Tassisudan.

Butelka. Sposób fabrykacyi B. jest w zasadzie prosty; robotnik zanurza koniec rurki żelaznéj w stopioną masę szklistą (ob. szkło), przez co na końcu rurki osiada masa szkła wielkości pięści, i wprowadziwszy ją do stósownéj formy, wydyma przez wdmuchiwanie powietrza, gdzie nabiera postaci formy; wyjęta stąd jest jeszcze w stanie ciastowatym i można jéj nadać w dnie wklęsłość, około szyi okręca się nić szklana, która służy do mocniejszego trzymania B. w ręku, i powyżéj téj obrączki przesuwa się zimne ciało, skutkiem czego B. się oddziela. Aby B. nie była kruchą, należy ją oziębiać zwolna przez umieszczenie w piecu ogrzanym. Przed wypuszczeniem B. się probują, przez poddanie ich stosownemu ciśnieniu. B. do wina szampańskiego winny znosić 12 atmosfer ciśnienia wewnętrznego.

Butelka lejdejska (B. *elektryczna*, Kleist 1745, Cuneus w Leydzie 1746), przyrząd fizyczny, służący do nagromadzania większéj ilości elektryczności, niż może się zebrać na konduktorze machiny elektrycznéj. Składa się z walca szklanego, powleczonego zewnątrz i wewnątrz do $^2/_3$ wysokości cynfoliją (zbroja zewn. i wewn), a w pozostałéj części powleczonego werniksem. Walec zamyka się pokrywą z suchego drzewa, przez którą przechodzi pręcik mosiężny, zakończony u góry kulką, a u dołu łańcuszkiem, spoczywającym na dnie naczynia. Dla naładowania butelki łączy się zbroję zewnętrzną z ziemią, trzymając np. butelkę w ręku, albo stawiając ją na przewodniku, a kulkę zbroi wewnętrznéj łączy się z konduktorem machiny elektrycznéj, albo téż dotyka się jéj raz po raz pokrywą elektroforu (ob.). B. l. więc przedstawia rodzaj kondensatora (ob.); elektryczność dodatnia spływająca z konduktora machiny na zbroję wewn., odpycha do ziemi elektr. dod. zbroi zewnętrznéj, a przyciąga i wiąże jéj elek. odjemną i sama jest przez nią wiązaną, tak że gęstość elektryczności na kulce jest mała i ztąd przepływ elektryczności z konduktora machiny do B. tak długo będzie miał miejsce, dopóki gęstość na guziku nie będzie wyrównywać gęstości elek. na konduktorze, ale wtedy gęstość elek. na zbroi wewnętrznéj i zewnętrznéj będzie znacznie większą niż na konduktorze, a stosunek ten zależy od wymiarów B., (ob. kondensator). Nie można jednak wymiarów B. i jéj zbroi powiększać bez granic, dla powiększenia przeto działania B. łączy się ich kilka, przez ustawienie ich zbrojami zew. na wspólnéj podstawie metalicznéj i przez połączenie kulek pręcikami. Jeżeli teraz połączymy przewodnikiem (ekscytatorem), albo ciałem naszym), kulkę idącą od zbroi wewn. ze zbroją zewn., następuje szybkie łączenie się elektryczności, bardzo szybko przebiegający prąd elektryczny, czyli *wyładowanie elektryczne*. Co do jego skutków ob. elektryczność. Do mierzenia stopnia naładowania służy Butelka Lane'go (1757). Jestto B. lejdejska, naprzeciwko kulki któréj znajduje się pręcik mosiężny, przesuwalny, zakończony od strony téj kulki również kulką, a z drugiéj pierścieniem, w który wchodzi drut łączący go ze zbroją zewn. butelki badanéj. Skoro więc ta naduje się, elek. dodatnia odpychana ze zbroi zewn

spływa na B. Lane'go, ładuje ją i przy danym stopniu naładowania wywołuje iskrę między jéj kulką, a kulką pręcika; liczba tych iskier pozwala wnosić o stopniu naładowania B. badanéj.

Buteniew (Apolinary), jeden ze znakomitszych dypl. ross., był pełnomocnym ministrem od r. 1830 do końca 1842 r. w Konstantynopolu. W latach 1843—56 posłem w Rzymie, gdzie między innemi zawarł 1847 r. konkordat. Od 1856 do Lipca 1859 r. był powtórnie posłem w Konstantynopolu.

Butkowski (Piotr), ur. 1801 r. † 1844 r., profesor chirurgii i psychijatryi w uniwersytecie Charkowskim. Ważniejsze jego dzieła są: „*De vitae psychiae anomalia generatim*; „*Choroby duszy wyłożone zgodnie z zasadami dzisiejszéj nauki psychiatryi*" (1824); „*Rys patologii i terapii chorób ludzkich, jako przewodnik do wykładu*" (2 t. 1841 r.). Dzieła powyższe wydał po rossyjsku.

Butler, rodzina niemiecka przybyła z Hessyi do Inflant, a stąd do Polski, osiadła na Podlasiu. Najznakomitszym jéj przedstawicielem jest: B. (Gothard Wilhelm), ur. 1600 w r. Goldyndze, dworzanin królewica Jana Kazimierza, należał do jego orszaku w podróży do Hiszpanii i razem z nim podzielał więzienie w zamku Cisteron; po powrocie królewicza, do uwolnienia którego B. gorliwością swoją niemało się przyczynił, pozyskał w nagrodę starostwo preńskie; późniéj mianowany został podkomorzym koronnym i generałem straży przybocznéj królewskiéj, † 1660 r. Czteréj jego synowie: *Teodor*, kanonik warszawski, *Marek*, *Alexander* i *Jan*, sprawowali rozmaite urzędy i godności w Rzeczypospolitéj.

Butler, herb rodziny poprzedniéj, nadany 1651 r. z tytułem hrabiowskim Gothardowi Wilhelmowi Butlerowi (ob.) przez cesarza Ferdynanda III. Na tarczę przećwiertowaną niemiecką rzucona mniejsza tarcza; na niéj w polu złotém ukoronowany orzeł czarny z małą tarczą na piersiach, na któréj w polu czerwoném dzban srebrny ze złotemi obręczami.

Butler (Samuel), poeta angielski, ur. 1612 w Streeuham w hr. Worcester, † 1680 w Londynie; zjednał sobie sławę jako autor narodowego poematu satyrycznego „*Hudibras*" (Lond. 1663, ostatnie wyd. 1864), w którym wyszydza marzycielstwo i dzikie wyuzdanie religijnych sekt i politycznych stronnictw podczas powstania angielskiego przeciw Karolowi I. Wybornie maluje obyczaje, charakter i śmieszności Anglików. Po B. śmierci wydane zostało inne jego dzieło „*Genuine remains*" (2 tomy, Londyn 1759).

Butler, Hollender, kapitan pierwszego wojennego okrętu rossyjskiego „Orzeł" zbudowanego z rozkazu cara Alexego Michałowicza w siole Diednowie. Przybywszy z pomienionym okrętem 1670 r. do Astrachanu, w czasie napadu Steńki Razina, nie tylko że powierzony sobie statek haniebnie opuścił, ale nawet wielu swoich podwładnych namówił do ucieczki do Persyi.

Butler (Ewa), ur. 1670 r. w Eschwegu, z matki liczącéj 52 lata, z tego powodu B. twierdziła, że się urodziła nie z ciała a z ducha ś. Wychowana na dworze książęcym wśród uciech i żyjąc wśród zbytków, nagle w r. 1697 porzuciła światowe życie, wymówiła mężowi posłuszeństwo małżeńskie i zaprzestała uczęszczać do kościoła, za co znienawidzona, udała się do Eschwegu, gdzie uznaną została za świętobliwą. W r. 1702 założyła w Allendorfie gminę, ogłosiwszy się jéj przełożoną. Odtąd sektarka ta, przewrotnemi zasadami swemi i niemoralném życiem zawracała głowy swoim ofiarom, z któremi nareszcie dostała się do więzienia. Umarła w Altonie. Sześć razy wchodziła w związki małżeńskie ze swymi współwyznawcami twierdząc, że małżeństwo, będące w zwyczaju, jest związkiem zmysłowym, a zawarte z nią jest święte. Liczba jéj zwolenników i zwolenniczek dochodziła do 40.

Butler (Benjamin Franklin), generał amerykański, ur. 1818 w Deerfield w New-Hampshire, adwokat w Lowell; został 1852 członkiem izby reprezentantów z Massachusetts; należąc do stronnictwa demokratycznego mimo oporu większości starał się usilnie za utrzymaniem zgody ze Stanami Południowymi. Ale kiedy wybuchła wojna, okazał się jednym z najenergiczniejszych ludzi na północy, a oceniając wielkość niebezpieczeństwa, żądał od prezydenta, użycia wszystkich środków militarnych, dla zapobieżenia nieszczęściom. W Kwiet. 1861 r. jako generał brygady objął dowództwo nad wojskiem zgromadzoném w Marylandzie, obsaczył Annapolis i przywrócił porządek w Baltimore. W Czerwcu mianowany komendantem Monroe, stoczył z separatystami kilka utarczek z rozmaitém szczęściem, a 27 Sierp. na czele 4000 oddziału przedsięwziął wyprawę przeciw warowni Hatteras w półn. Karolinie i zdobył to ważne stanowisko; 1 Maja 1862 zdobył Nowy Orlean, którego był gubernatorem aż do Grudnia t. r. Okazaną tu energiją rozbudził ku sobie wielką nienawiść plantatorów; w 1864 posłany do Monroe zajął przy ujściu Appomatox'u pozycyję, która służyła gener. Grantowi (ob.) za podstawę działań przeciw m. Richmond.

Butler de Clenomore-Clonebuch (Ryszard Walter), rodem z Irlandyi przybył do Czech jako oficer oddziału angielskiego, przysłanego przez króla Jakóba w pomoc Fryderykowi. Będąc gorliwym monarchistą poddał się bez walki prawie w czasie bitwy Białogórskiéj i wstąpił do służby cesarskiéj. W r. 1634 miał udział w zamordowaniu A. Wallensztejna, przyczém raniony został w rękę przez hr. A. Terczkę. Cesarz Ferdynand II nadał mu tytuł hrabiego i liczne dobra ziemskie w Czechach. Ob. Wallenstejn.

Buto lub **Bouto**, bogini egipska, jedna z ośmiu bóstw pierwszego rzędu; uważaną była za karmicielkę dwojga Ozyrysa dzieci: Horusa (Apollina) i Bubasty (Artemidy). Na jéj cześć odprawiano coroczne pielgrzymki do jéj świątyni i wyroczni w *Butos*, na południowym brzegu, nazwanego od jéj imienia jeziora, przy sebennytyckiém ujściu Nilu. Grecy poczytywali ją za swoję *Leto*.

Buton, grupa wysp holenderskich przy południowo-wschodnich brzegach półwyspu Celebes, śród których główna wyspa, 17 mil długa, a 4 mile szeroka, nosi nazwę Buton.

Bütow lub Bytów, miasto powiatowe w okręgu pruskiéj regencyi Koźlińskiéj. Długi czas należało do Polski, w r. 1657 nadane w lenność Prusom, ustąpione im zostało 1773 r; ma 3640 m. Blizko miasta leży stary zamek, murem i wałem otoczony, z czasów krzyżackich.

Butrym albo **Butrymowicz**, herbu Starża, jeden z najdawniejszych domów na Litwie i Żmudzi.—**Butrym** lub **Butrymowicz** (Mateusz), znakomity finansista i statysta polski XVIII w., dziedzic na Łopatynie i Krystynowie pod Pińskiem, porucznik petyhorski, został kapitanem 1776, a 1781 był deputatem na trybunał litewski, jako miecznik piński. Dbały o pomyślność swojéj prowincyi i umiejętny doradca hetmana wielkiego litewskiego Michała Ogińskiego, przyczynił się najskuteczniéj do przeprowadzenia sławnéj drogi przez nieprzystępne dotąd błota i bagna pińskie, wiodącéj z Pińska ku Wołyniowi, oraz do wybudowania kanału Muchawieckiego. W r. 1788 obrany był posłem pińskim na sejm czteroletni, na którym należał do najświatlejszych i najgorliwszych o dobro kraju mężów, działając tak czynem jako i zdrową, a zawsze pożyteczną radą, mianowicie w kwestyjach finansowych. W 1789 wyznaczony był przez sejm na komisarza deputacyi śledczéj, względem spraw ukraińskich; 1790 do deputacyi, która miała ułożyć projekt zakładania fabryk i banku krajowego. Należąc do deputacyi egzaminującéj komisyję skarbową litewską, projektował (1791) rozległe a zbawienne finansowo-ekonomiczne reformy. W r. 1789 ogłosił drukiem broszurę: „*Sposób uformowania żydów polskich w pożytecznych krajowi obywatelów*". (Warszawa). W r. 1771 został łowczym pińskim. † 1815.

Buttmann (Filip Karol), znakomity filolog niemiecki, ur. 1764 w Frankfurcie nad Menem, † 1829 jako biblijotekarz królewskiéj biblijoteki w Berlinie; znany jest głównie jako autor „*Gramatyki Greckiéj*" (Berlin 1792) w mniejszém i obszerniejszém wydaniu (1819). Inne pisma swoje w przedmiocie literatury, historyi i geografii starożytnéj, zebrał w dziele p. t. „*Mythologus*" (2 tomy, (Berlin 1828—29). Jego gramatykę wydał Groddek w Wilnie 1817. Z tego skrócenia tłumaczył na pols. Hryniewicz i wyd. tamże 1823.

Buturlin, starożytny ród szlachecki rossyjski, pochodzący od *Budszy*, przybyłego do Rossyi w XIII w. z Siedmiogrodu.—**Buturlin** (Dymitr), ur. 1790 r. w Petersburgu, senator i dyrektor biblijoteki cesarskiéj w Petersburgu, ogłosił drukiem: „*Relation de la campagne en Italie* 1799" (Petersb. 1820); „*Tableau de la campagne de* 1813 *en Allemagne*" (Paryż 1815); „*Historyja wtargnięcia Napoleona do Rossyi*" (Petersb. 1820); „*Historyja wypraw wojennych Rossyjan w XVIII wieku*" (4 t. Petersb. 1820) i „*Historyja burzliwych czasów w Rossyi na początku XVII wieku*" (2 t, 1839).—**Buturlin** S. pułkownik, wydał w Warszawie 1844 r. „*Carte du theatre de la guerre dans l. pays Caucasien, l. Perse et l. Turquie asiatique en* 1826—1829".

Butwienie, rozkład ciał organicznych, następujący w skutek powolnego ich utleniania; odbywać się ono przeto może jedynie przy dostępie powietrza, wymaga nadto wody i oznaczonéj, pospolicie średniéj, temperatury. Ostatecznemi utworami tego processu są: woda i kwas węglany. Z ciał zawierających azot, ten występuje jako taki, albo też jako amonijak. B. często uważa się za jednoznaczne z gniciem, pod tym ostatnim atoli wyrazem rozumieć należy rozkład istot organicznych bez dostępu tlenu. W ogólnej ekonomii przyrody B., zarówno jak i gnicie, uwalniając pierwiastki z jednych związków, umożebnia im wchodzenie w nowe, a tem samem ustala bezustanny obieg materyi (ob. Gnicie).

Butyl, C_4H_9 (Tetryl),—węglowodór uważany za rodnik całego szeregu związków, stanowiących grupę butylową; w stanie wolnym jako C_8H_{18} wydzielony został przez Eisenstucka z nafty galicyjskiéj, jest wtedy identyczny lub izomeryczny z kaprylowodorem (ob. kapryl). Ze związków jego najważniejszy **alkohol butylowy**, $C_4H_{10}O=C_4H_9H.O$ znajdujący się w olejku niedogonowym spirytusu, otrzymanego przez fermentacyję melasów buraczanych i wydzielony być może z tej części olejku, która przechodzi między 105°—115° (Wurtz 1852). Jestto ciecz bezbarwna, c. wł. 0,803, zapach podobny do zapachu alkoholu amylowego, ale przyjemniejszy. Płonie jasnym płomieniem. **Eter Butylowy** C_4H_9O, z innemi rodnikami alkoholowemi lub kwasami wydaje etery (ob.) złożone, są one w ogóle wonne i znajdują coraz większe zastosowanie w perfumeryi. Z amonijaków B. znamy tylko jeden **butylijak** $C_4H_9.H.H.N$. W ogóle własności związków B. nie przedstawiają nic charakterystycznego, a zachowanie ich odpowiada zupełnie związkom etylu (ob.).

Butylen, C_4H_8, węglowodór dwuatomowy, otrzymany przez Luynes'a, w zwykłej temperaturze lotny, w niższéj skrapla się na ciecz wrzącą przy 3°C. Z bromem tworzy związek bezpośrednio.

Butyryl C_4H_7O rodnik *kwasu masłowego* i ciał od niego pochodnych jak *eterów masłowych, butyrynów, butyralu* i t. d. (ob. masłowy kwas).

Butzau (Jerzy Henryk), Meklemburczyk, hajduk króla Stanisława Augusta, który zginął 3 Listop. 1771 r. w Warszawie, w czasie porwania tego króla przez konfederatów barskich. W dzięczny król wzniósł mu na cmentarzu ewangelickim (wówczas przy ulicy Leszno), okazały pomnik z kamienia piaskowego.

Bützow (Byców), starożyt. m. w księstwie Meklembursko-Szweryńskiém, nad jeziorem t. n. i rzeką Wranawą, 4000 m., Istniało już 1224 r. wtedy w kraju zaludnionym przez Słowian. W r 1256 zburzone zostało przez księcia Przybysława. Od r. 1760 do 1780 był tu uniwersytet.

Buxbaum, ob. Bucksbaum.

Buxhöwden (Fryderyk Wilhem, hr. von), ur. w r. 1750 w Magnusdal na wyspie Moon, jenerał rossyjski; walczył od 1769 przeciwko Turcyi, Polsce i Francyi. W r. 1805 w bitwie pod Austerlicem dowodził lewém skrzydłem, a w 1808 zdobył Finlandyję. Opuściwszy służbę 1809, † 1811.

Buxton, msteczko w angielskiém hrabstwie Derby, nad rz. Wye, w pięknéj dolinie gór Peaks; liczy 1900 m. i sławne jest ze swoich gorących źródeł słonych i siarczanych. W pobliżu leży góra Diamond-Hill, obfitująca w kwarc krystaliczny.

Buxton (sir Tomasz Fowell), filantrop angielski, ur. 1786 r. w hrabstwie Norfolk, współwłaściciel wielkiego browaru w Londynie, obrał sobie za główny cel życia zniesienie handlu niewolnikami; w r. 1821 objął w izbie gmin kierunek rozpraw nad tą kwestyją po Wilberforce (ob.) i zajmował się nią aż do r. 1840, w którym z tyt. baroneta opuścił zawód parlamentarny. Przed śmiercią, zaszłą 1845, widział szlachetnych swych usiłowań zbawienne skutki w osadach angielskich. Głównym jego dziełem jest „*The African slave trade*" (Lond. 1839). Pozostałe po nim pamiętniki wydał w Londynie 1848; syn jego **Buxton** Karol, (ur. 1822 r.) znany w literaturze angielskiéj jako współpracownik „*Saturday Review*" i *Cambridge Essays*".

Buxtorf (Jan), profesor języka hebr. w uniw. bazylejskim, ur. 1564 r. w Westfalii, † 1639 r. w Bazylei. Był on pierwszym po Reuchlinie chrześcijaninem, zajmującym się uprawą hebrejskiego języka i starającym się go rozpowszechnić w uczonym świecie. Prowadził obszerną korespondencyję w tym języku z uczonymi żydami w Amsterdamie, Niemczech, Polsce i Konstantynopolu dla gruntowniejszego poznania jego ducha. Z licznych dzieł Buxtorfa zasługują na uwagę: „*Synagoga Judaica lat. redd. a Germberg*" (Hanau 1604); „*Thes. gram. ling. sanctae hebr.*" (Bazylea 1620); „*Institutio epistolaris hebraica*" (Bazylea 1629). Jestto zbiór listów okolicznościowych w hebr. jęz.; „*Concordantiae Bibliorum hebraicae et chaldaicae*" (Bazylea 1632); „*Lexicon chaldaicum, talmudicum et rabbinicum*" (Bazylea 1640). — **Buxtorf** (Jan), syn poprz., pisał również wiele dzieł o hebrejskim języku, z których najważniejsze „*Tractatus de punctis, vocalibus, et accentis in libris vet. test. hebraica*" (Bazylea 1648).

Buzań, odnoga rzeki Wołgi; odłącza się od téj rzeki o 6 mil powyżéj Astrachanu i złączywszy się z Achtabą, wpada do morza Kaspijskiego. Obfituje w sterlety.

Buzdygan (z tureck.), broń na drzewcu około 2 łokci długiém osadzona, formy podługowatéj, ze stali damascenowanéj. Broń tę nosili tylko rotmistrzowie, porucznicy i chorążowie. Buzdygany żelazne o kilku piórach, jako znamiona lub godła wojskowe nosili regimentarze i pułkowodzcy niższego stopnia.

Buzeo, ob. Buseo.

Buziasz, miasteczko w banacie Temeszskim, pow. Temeszwarskim, 1500 m., źródła i kąpiele mineralne (kwaśne żelaziste), znane już za czasów rzymskich pod nazwą *Centum putei* a obecnie licznie nawiedzane.

Buzłuk, (po tatar. *lodowe doły*), lodniki na szczycie krymskiéj góry Jajły. Podobne doły lodowe znajdują się na górze *Karabej-Jajły*, o 4 mile na południe od Karasubazara.

Buzłuki, rodzaj łyżew, które się do nóg przywięzują, dla przejścia przez Bajkał po pierwszym lodzie.

Buzot (Franciszek Mikołaj Leonard), ur. 1760 r., znakomity adwokat w Evreux, wybrany na deputowanego do stanów generalnych, następnie do zgromadzenia narodowego, był jednym z najgorliwszych republikanów. Występując przeciw Robesbierrowi został uwięziony 1793, zdołał przecież uciec i chronił się po lasach departamentu Girondy, gdzie podobno od wilków został pożarty.

Buzuk, tatarska nazwa rzeki Dońca.

Buzukowe jezioro w Syberyi, często wspominane w dziejach zawojowania tego kraju przez Jermaka. Nazwa ta dzisiaj zapomniana; przypuszczają, że znajdowało się powyżéj osady Tatmyckiéj.

Buzułuk, nazwa trzech rzek: 1) w gub. Jekaterynosławskiéj, wpada do Donu, dł. 150 w.; 2) w ziemi Kozaków Dońskich, wpada do Chopra w pobliżu stannicy Ust-Buzułuckiéj, dł. 100 w.; 3) wpada do Dniepra.

Buzun, nazwa soli kuchennéj, osiadającéj na powierzchni ziemi w stepach około Aralu i morza Kaspijskiego.

Buzycy, ród czy pokolenie słowiańskie (*de tribu quae* **Buzici** *dicitur*), z którego podług Dytmara Merzeburskiego (*Chronicon* ed. Wagnera, str. 168), pochodzili hr. *z Witina* (Wettina), od których pochodzi dzisiejszy ród królewsko-saski.

Bużanie, Bożanie, (później *Wełynianie* t. j. Wołynianie), dawne nazwisko Słowian, osiadłych u źródeł rzeki Buga.

Bużeński (Hieronim), żupnik i burgrabia krakowski, mianowany został 1569 podskarbim koronnym, a 1578 kasztelanem sieradzkim, † 1596.

Bużeński (Stanisław), dziekan warmiński, kanonik gnieźnieński i krakows., † 1692 r., jest autorem kilku dzieł łacińskich, a mianowicie: „*Vita Servi Dei B. Raphaelis Proszoviani etc.*" (Poznań 1686). W rękopisie zostawił „*Żywoty Arcybiskupów Gnieźnieńskich, prymasów Korony polskiéj i W. X. Litewskiego od Willibalda do Andrzeja Olszewskiego włącznie*", przełożone przez Michała Bohusza Szyszkę (4 t., Wilno 1832—60). Wydał także dzieło X. Stanisława Reszki p. t. „*Vita Stanislai Hosii*" (Oliwa 1690).

Bużyn, miasteczko w gub. Kijowskiéj, pow. Czygiryńskim, w bliskości Dniepru, pamiętne zwycięstwem, odniesioném 1678 r. przez księcia Romodanowskiego i hetmana małoruskiego Samojłowicza nad wielkim wezyrem Kara-Mustafą, skutkiem którego było zrzeczenie się Turcyi roszczeń swoich do Małorossyi i pokój zawarty z Rossyją.

Bużyna (Ludwik), wyd. 1848 we Lwowie broszurę p. t. „*Przegląd Gwardyi na placu ś. Jerzego.*

Byblos (po hebr. *Gebal*), starożytne miasto w Fenicyi, pomiędzy Tripolis i Berytus, z wspaniałą świątynią Adonisa, istniało pod rządem własnych królów aż do czasów Pompejusza.

Być, słowo oznaczające samo tylko istnienie, stąd jako posiłkowe we wszystkich językach używane. W terminologii filozoficznéj oznacza istnienie *rzeczy saméj w sobie* w różnicy od jéj objawów, które podpadają pod nasze zmysły. Ob. metafizyka.

Bychawa, miasteczko prywatne w gub. Lubelskiéj, pow. Lubelskim, odległe od Lublina o mil 4. Odbywały się tutaj dwa synody kalwińskie w r. 1560 dnia 14 Stycz. i 24 Kwiet. Liczy 1377 m.

Bychów stary, m. pow. w gub. Mohilewskiéj nad Dnieprem. Założone przez króla Zygmunta III 1590 r., niegdyś forteca. Dzieli się na dwie części: *Bychów stary*, gdzie się znajdują trzy kościoły i domy rządowe i *Bychów nowy*, dzielnica mniéj okazała. Ogółem 6300 m., trudniących się spławianiem zboża, konopi, lnu, miodu, wosku, drzewa i t. p.— B. *powiat* obejmuje 62000 m.

Bychowiec (Józef Władysław), oficer i literat polski, ur. 1778 r. w Chmielnicy w pow. Słonimskim, † 1845. Skończywszy uniwersytet wileński 1794, służył wojskowo, później udał się do Niemiec, gdzie zwiedzał uniwersytety w Frankfurcie n. Odrą, w Getyndze i Królewcu. Przełożył trzy dzieła Kanta na język polski: 1) „*Wyobrażenie do historyi powszechnéj we względzie kosmopolitycznym*"; 2) „*Do pokoju wiecznego*"; 3) „*Spór filozofii z teologiją, prawoznawstwem i medycyną*". W r. 1806 wszedł do wojska francusk. i służył w niém do 1809. W r. 1810 pracując w Warszawie w ministeryjum sprawiedliwości, zajmował się przekładem „*Procedury cywilnéj i motywów do Kodeksu Napoleona*" (5 tomów). W r. 1812 był znowu adjutantem przy Muracie, królu neapolitańskim. Nareszcie osiadł w Wilnie i wydał 4) „*Obraz niniejszego społecznego stanu Europy*" (tłum. z Bros'ego, Warszawa 1816); 5) „*Słówko o filozofii*" (tamże 1818); 6) „*Rzut oka na Rossyję pod względem historyczno-statystycznym, politycznym, moralnym, naukowym i estetycznym*" (Warsz. 1817); 7) „*List do X. Pradta arcybiskupa mechlińskiego z powodu rękopisu z wyspy ś. Heleny*" (Warszawa 1818); 8) „*Galeryja obrazów życia ludzkiego czyli charaktery*", przez Waszyngtona Irvinga, (4 t., Wilno 1818); „*Wiadomość i prawidła dla młodzieży, bez doświadczenia na świat wychodzącéj*", (wyjątek z dzieł Kampego, Wilno 1818); 10) „*Dobroć i dowcip kobiet w miłości*" (tłum. z Lafontena, Wilno 1820); 11) „*Rady dla dobréj matki*" (Wilno 1820); 12) „*Pomysły do filozofii dziejów rodu ludzkiego*" (tłum. z Herdera, 3 t., Wilno 1838).

Bycza skała, jedna z jaskiń w okolicy na północ od Berna, w margr. Morawskiém. Są tu pieczary przeszło 60 stóp wysokie i liczne krużganki do 500 stóp długie.

Byczek, w języku orylów drążek, używany do przymocowania krótszych sztuk drzewa do dłuższych, ażeby krótsze się nie zatapiały.

Byczewski, właściwie **Byczek** (Paweł Wojciech), ur. 1790 r. we wsi Rosku, w W. Ks. Poznańskiém, † 1866 w Warszawie. W r. 1807 wstąpił do wojska b. księstwa Warszawskiego; w r. 1816 przeniesiony w stopniu porucznika do komisyi wojny a w r. 1832 do kom. prz. i skarbu. Jako emeryt (od r. 1843) oddał się studyjom języka hebrajskiego i przetłumaczył cały *Stary Testament* (rękopis w Bibl. Kollegijum Ewan.-Ref. Warsz.), wydał zaś drukiem *Psalmy Dawida, przełożone dosłownie* i t. d. (Warsz. 1854). Wykonał także przekład *Nowego Testamentu* przy pomocy różnych przekładów w językach: łacińskim, włoskim, francuskim i niemieckim, które to języki znał dokładnie. (Rękop. w tejże biblijotece).

Byczkowski (Tytus), malarz polski, uczeń Rustema w Wilnie; w późnym już wieku rozpoczął gruntowną naukę malarstwa w akademii w Monachijum w roku 1836. Za powrotem do Drezna, gdzie poprzednio przebywał, wyjechał 1842 do Wenecyi i tu w następnym roku rozmyślnie życie sobie odebrał. Celniejsze jego obrazy są: 1) „*Druidki, wróżące straszną przyszłość*"; 2) *Święta Wiktoryja, zbierająca jałmużnę dla biednych*"; 3) „*Żniwiarz szwajcarski, ostrzący kosę*"; 4) „*Dziewczyna z potłuczonym dzbankiem przed druciarzem*"; 5) „*Muzyk, strojący wiolonczelę.*

Byczyna, także *Bycin*, a w starych dokumentach *Picin* (Bitschen), miasteczko na Szląsku Pruskim w regencyi Opolskiéj; 1600 m.; pamiętne bitwą, stoczoną tutaj 24 Stycz 1588 r. przez Jana Zamojskiego z pretendentem do korony polskiéj po śmierci króla Stefana, arcyksięciem austryjackim Maxymilijanem, który na głowę tu pobity, wzięty został do niewoli.

Bydgoski kanał w wielkiém księstwie Poznańskiém, wykopany w latach 1773 i 4, łączy rzekę Noteć z Brdą, a tem samem port gdański ze szczecińskim i poczyna się w samem m. Bydgoszczy.

Bydgoski okrąg regencyjny, stanowiący północną część W. księstwa Poznańskiego, graniczy na północ z Prusami zachodniemi, na wschód z królestwem polskiém, na zachód z Brandeburgiją, na południe z regencyją Poznańską, obejmuje 214,83 mil kw. z ludnością 545,460 m. żyjącą w 52 miastach i 2600 wioskach i osadach. Dzieli się na 9 powiatów: Bydgoski, Chodzieski, Czarnkowski, Gnieźnieński, Inowłocławski, Mogilnicki, Szubiński, Wągrowiecki i Wyrzyski.

Bydgoskie starostwo, grodowe. Mieściło się w wdztwie Inowrocławskiém, powiecie Bydgoskim. W r. 1765 podług lustracyi składało się z miast Bydgoszczy i Fordona, oraz wsi: Ołorów, Łęgnów, Makowiska, Szyszkówka, Działy, Zimnowoda, Małe i Wielkie Bartodzieje, Wielkie i Małe Kapuściska, Grodztwo, Bielice, Prątka, Drzewianowo, Zielonka, Wielka i Mała Dąbrowa, Łochowo, Nowa-erekcyja, Chwała Bogu, Łochowiec, Nowa wieś, Lesice, Krosna, Łazyń, Dębinka, Blusdorf, Bielawy, Brzoza, Fordanek, Uście, Optawiec, Pieczysk, Stary zamek, Stryczek i Mała Nowawieś. W tymże roku posiadał toż sstwo Ignacy Gałecki, opłacając z niego kwarty złp. 3,000.

Bydgoszcz lub Bydgoszcza (Bromberg), miasto niegdyś w województwie Inowłocławskiém, obecnie stolica okręgu regencyjnego i powiatu Bydgoskiego; pamiętne zaprzysiężeniem i podpisaniem 6 Listop. 1657 r. uciążliwego dla Polski welawskiego traktatu. Obecnie liczy 24,000 m. Ma gimnazyjum, 2 szkoły niższe, 2 klasztory, liczne fabryki i znaczny handel.

Bydgoszczy (Jakób z), dominikanin, znakomity teolog XV w., na którego żądanie w r. 1450 akademija krakowska przyjęła i wcieliła do swego grona dominikanów, posiadających wyższe stopnie naukowe.

Bydło, nazwa popularna ras wolich, u Belke'go nazwa całego rzędu zwierząt przeżuwających (Ruminantia).

Bydżowski *z Awentinu* (Maciéj), ur. 1520 roku w Nowym Bydżowie, † 1590 r. od r. 1545 do 1558 prof. uniwers. pragskiego potém senator msta Pragi. Odznaczał się znajomością literatury klasycznéj, praw i ustaw krajowych oraz wielką czynnością w sprawach kraju i za to wysoce ceniony przez Ferdynanda I. Był opiekunem ojczystego piśmiennictwa i oświaty, jak o tém świadczy M. D. z Weleslawina w przedmowie do dzieła „*Historia Počitica*".

Bydżowski, zwany *Bydżowinus*, z Florentina (Marek), urod. 1540 r., † 1612 r. prymas m. Nowego Bydżowa, od r. 1569 prof. uniwersyt. pragskiego, ostatnio rektor (1602). Z pism jego ocalały: „*Żywot cesarza Maxymilijana II*" (Praga 1589) i „*Przibiehy za cisarze Rudolfa II*" i t. d. (1575—1599).

Bydżowski (Paweł), ur. na początku XVI w. w Bydżowie, teolog rz.-katol. Pisał bardzo wiele przeciwko wszelkim zmianom kościelnym a mianowicie przeciwko Braciom Czeskim.

Byk, ob. Wół.

Byk, konstelacyja zodyjakalna, leży na południe względem Perseusza i Woźnicy, na północ względem Eridanu i Oriona; zawiera 121 gwiazd, z których: 1 pierwszéj, (Aldebaran, czyli oko byka), 2 drugiéj, (Nath), 3 trzeciéj, 14 czwartéj, 26 piątéj i 76 szóstéj wielkości. Osobna grupa gwiazd w głowie B. zwana jest *Hyadami*, inna grupa na karku stanowi *Plejady*, u ludu zwane *Babami*. *Znak Byka* jest symbolem oznaczającym, że słońce przebiega łuk odpowiedni drugiemu miesiącowi wiosny.

Byk, grubsza sztuka browarki, mająca 20—30 cali w cieńszym końcu. B. zowią też stos drzewa niełupanego, przeznaczonego do wypalenia na węgle. W języku orylów B. znaczy podkładkę pod *kłosienka* (ob.), u których umieszczony jest *szryk* (ob).

Bykiem tlić, nazywają w węglarstwie sposób palenia węgli z okrągłych, niełupanych kloców drzewa; postępowanie to prowadzi za sobą stratę węgla.

Byków walka, narodowa rozrywka Hiszpanów, do któréj występują zwykle trzy rodzaje zapaśników: 1) *Pikador*, konno, w dawnym stroju hiszpańskim, zbrojny twardym pancerzem i bardzo długą dzidą, zadający pierwsze, lekkie rany zwierzęciu; 2) *Chulos*, pieszy szermierz, guziany w różnobarwne wstęgi, drażniący wołu wszelkimi środkami aż do wściekłości i nareszcie 3) *Matador*, ubrany biało i uzbrojony dzirytem, który ostatnie ciosy zadaje bykowi.

Bykowe, zwała się w średnich wiekach na Czerwonéj Rusi opłata, którą gospodarz uwiedzionéj dziéwki winien był opłacać dworowi.

Bykowski (Stanisław z Kossowa), herbu Gryf, kasztelan konarski-sieradzki, a 1596 łęczycki, wyznaczany był przez sejmy do rozmaitych ważniejszych posług obywatelskich, w których zawsze okazywał się mężem zdolnym i prawym, † 1624, przeżywszy lat 84.

Bykowski (Ignacy), porucznik wojsk rossyjskich, długo przebywający w domu Czartoryskich, osiadł na starość w okolicach Polesia i stamtąd zasilał *Dziennik Wileński*, oraz przełożył wiele utworów literackich z których ważniejsze są następne: „*Mścisław*" tragedyja w 5 aktach przekład z Sumorokowa, (Warsz. 1788); 2) „*Nanina, czyli uprzedzenie zwyciężone*", komedyja, (z Woltera w 3 akt. Wilno 1799); 3) „*Fouros i Adelajda*" powieść Sabaudzka (Warsz. 1797); 4) „*Kościół sławy*", poemat oryginalny, (Wilno 1799); 5) „*Wenera z piany morskiéj rodząca się*", wiersz oryginalny, w operze dwuaktowéj (Wilno 1808). Wszystkich jego przekładów po większéj części z franc., jest 25.

Bykowski (B. Jaxa), wydał „*Urodzenie*" dramat w 3 aktach (Poznań 1860); „*Pamiętniki włóczęgi*" (Warsz. 1872).

Bylica (Artemisia). rodzaj roślin z rodziny złożonych, z podrodziny *rurko-kwiatowych* (Tubuliflorae), odznaczający się koszyczkami kilka lub wielo kwiatowemi, z których promieniowe są żeńskie, środkowe zaś obupłciowe; ziarnczaki przewrotnie jajowate, z małym krążkiem szczytowym, bez puchu. Obejmuje zioła lub krzewy, rozrzucone po całéj ziemi; jedne z nich są lekarskie, inne stanowią przyprawy kuchenne. Ważniejsze gatunki są: B. *Głupich* (A. Dracunculus), dawniéj zwana *zielem pieczystem*, *torhunem i dragankiem*, a pospolicie *estragonem*, rośnie dziko w Azyi północnéj, a uprawianą jest w całéj Europie, przyjemnego po rozterciu zapachu i smaku podobnego do anyżu, używaną jest do octu zwanego estragonowym. B. *piołun* (A. absinthium) odznacza się niezwykłą goryczą, pochodzącą od istoty wyciągowéj (absyntiinu), działa rozgrzewająco, w medycynie używa się przy słabem trawieniu. B. *polna* (A. arvensis), ziele trwałe, nagie, z kwiatkami blado-żółtemi z czerwonym brzegiem, rośnie przy drogach i miedzach w całéj Europie. B. *pomorska* (A. maritima), ziele trwałe, całe pokryte śnieżną pilśnią, z kwiatkami środkowemi żółtemi, rośnie na brzegach morza Baltyckiego i Śródziemnego. Oprócz tych, są jeszcze gatunki: B. *szwajcarska* (A vallesiaca), B. *boże drzewko* (A. Abrothanum), B. *roczna* (A. annua), B. *chińska* (A. chinensis), B. *glistnik* (A. contra), dawniéj zwana piołunem glistnym, gliśnikiem i cytwarem; B. *pospolita* (A. vulgaris), zwana Bylnikiem, któréj włókna korzeniowe używane są w me

dycynie przeciw padaczce. O użyciu B. wczasie Sobótki ob. Sobótka.

Bylnik, nazwa Bylicy pospolitéj (ob.).

Byng (Jerzy wicehrabia Torrington), admirał angielski, ur. 1663 r., zasłużył się w hiszpańskiéj wojnie sukcesyjnéj, szczególniéj przy zdobyciu Gibraltaru (1704). Przeszkodziwszy zamachom Karola XII na Anglię i admirała Alberoniego na Sycylię i Neapol, mianowany został parem i szefem admiralicyi; † 1730.—Byng (Jan), syn poprzedniego, ur. 1705 r., również admirał angielski, wysłany był 1756 do Minorki, celem wygnania Francuzów, którzy tu wylądowali; gdy atoli w bitwie morskiéj z mniejszym co do liczby nieprzyjacielem cofnął się haniebnie, stawiony został przed sąd wojenny i w skutek zapadłego wyroku rozstrzelany 1757.

Byngowskie fabryki żelazne w gub. Permskiéj, nad rz. Byngą i Nejwą, założone w r. 1718 przez Demidowa.

Byrgius (Justus), właściwie *Jobst Bürgi*, ur. 1552 r. w Lichtensteig w Szwajcaryi, pierwotnie nadworny zegarmistrz landgrafa heskiego Wilhelma IV, a od 1604 cesarza Rudolfa II, powrócił 1622 do Kasselu i tu † 1632. Znany jest jako wynalazca instrumentu tryjangulacyjnego, i innych narzędzi.

Byrład lub Berład, miasto w Mołdawii, nad rz. t. n. jest głównem miastem powiatu Byrładzkiego, ma 13200 m. i prowadzi dość rozległy handel.

Byron (Jan), admirał angielski ur. 1723 r. w Newstead-Abbey, w hrabstwie Nottingham, z familii szlacheckiéj, sięgającéj czasów Wilhelma Zdobywcy, któréj naczelnik 1643 otrzymał tytuł lorda B. *de Rochdale*; odbył z Ansonem 1740 podróż na około świata. Po rozbiciu okrętu 1741 na brzegach Patagonii, pojmany przez Indyjan, trzymany był w niewoli do 1775, w którym to roku powrócił do Europy. Będąc komandorem flotylli, odznaczył się w wojnie przeciwko Francyi. W latach 1764—66, podczas nowéj podróży na około świata, odkrył kilka wysp pomniejszych na oceanie Południowym. Mianowany admirałem, otrzymał podczas wojny amerykańskiéj dowództwo w Indyjach zachodnich. † w Londynie 1786. Podróże i doznane w nich wypadki opisał w dziełach: „*Narrative of John Byron* (Lond. 1848) i „*Voyage round the World*“ (Lond. 1767). Podróż jego na około kuli ziemskiéj w r. 1764, 65 i 66 we 2 t. wyszła w Warszawie 1805 w *Wyborze Podróży*. Byron (Jerzy Noel-Gordon, Lord), wnuk poprzedzającego, największy po Szekspirze poeta angielski i najgenijalniejszy ze wszystkich poetów XIX w.; ur 1788 w Londynie, syn kapitana, znanego awanturnika i marnotrawcy († 1791); pierwsze lata przepędził z matką, kobietą wykształconą (z domu Gordon) w romantycznych okolicach górzystéj Szkocyi. Otrzymawszy po śmierci stryjecznego dziada (1798) jego majątek i godności, przeniósł się do rodzinnego zamku Newstead-Abbey. Wychował się pod nadzorem opiekuna hr. Carlisle. W szkole (w Harrow) okazywał mało pilności, ale już błyskał talentem. W 1804 r. przypada nieszczęśliwa jego dla Maryi Chaworth miłość, która silne na umysł B. wywarła wrażenie. W 1805 r. udał się na uniwersytet w Cambridge, gdzie wydał pierwszy zbiór swoich poezyj „*Hours of Idleness*“; surowo skrytykowany w „*Edinburgh Review*“, B. odpowiedział na to satyrą „*English bards and Scotch reviewers*, w któréj piorunującym dowcipem chłostał ówczesne literackie stosunki Wielkiéj Brytanii. W 1809 r. wszedł do izby wyższéj, ale gdy mowy młodego lorda chłodno przyjmowano, wrócił do rodzinnego zamku, gdzie w wesołém towarzystwie poetycznie zmysłowo-roskoszne prowadził życie, co i majątek i zdrowie jego rujnowało. Latem 1809 r. przedsięwziął podróż po Hiszpanii, Portugalii, Małéj Azyi, gdzie przepłynął Hellespont, do Grecyi. W 1811 wróciwszy do Anglii, ogłosił 2 pierwsze pieśni, „*Childe Harold's Pilgrimage*“ (1812, napisane w podróży); zatém ukazały się epiczne poemata: „*The Giaour*“, „*The Bride of Abydos*“, „*The Corsair*“, „*Lara*“, „*Parisina*“, „*The Siege of Corinth*“ i inne (1812—15). Znalazły one zasłużony rozgłos. Przeciwko bowiem fatalizmowi i indyferentyzmowi, co zapanowały nad znurzoną wojennemi burzami Europą, wystąpił znowu potężny indywidualizm, kruszący z gigantyczną siłą podstawy istniejącego porządku, wyszydzający owoczesne stosunki, wyrywający spółczesnych z bramińskiego ich spokoju. Zdumiona krytyka zamilkła, wyższe towarzystwa składały hołdy poecie, kobiety za nim szalały. W 1816 ożenił się z Anną Izabelą Milbank Noel, z którą jednak rozwiódł się 1815. Lady B. mimo próśb męża odjechała go z niewiadomych dotąd rzeczywiście powodów, zabrawszy córeczkę Adę. Wypadek ten powszechną w Anglii ku B. rozbudził nienawiść. Oburzony poeta opuścił ojczyznę na zawsze 1816. Przez Belgiję udał się do Szwajcaryi, gdzie zaprzyjaźniwszy się z Shelley'em (ob.), bawił czas jakiś nad jeziorem Genewskiém. Tu i we Włoszech, dokąd następnie wyjechał, powstały (w latach 1816—18) 2 ostatnie pieśni „*Childe Harold'a*“, dramatyczny poemat „*Manfred*“, poetyczne powieści; „*The Prisoner of Chillon*“, „*Beppo*“; „*Mazepa*“. W Wenecyi 1819 zapoznał się z piękną hr. Teresą Guiccioli (z domu hr. Gamba), która umiała go przywiązać do siebie. Następnie skutkiem prześladowań politycznych opuścił z hrabiną, jéj bratem i ojcem, Rawennę i udał się do Pizy, a 1822 do Genui. Z Cefalonii 1823 r. wysłał na pomoc wybijającym się Grekom znaczne sumy i sam w Sierpniu t. r. mimo słabości udał się do Missolunghi, gdzie wystawił brygadę Sulijotów i 500 ludzi na własnym utrzymywał koszcie. Przyjęty z nieopisanym zapałem przez Greków, miał zamiar przedsięwziąć wyprawę przeciw Lepanto, gdy wtém zaskoczyła go febra i śmierć, zaszła 19 Kwiet. 1824 r. w Missolunghi, nie pozwoliła mu dokończyć świętéj służby w bohaterskiéj obronie Grecji. Piotr Gamba przewiózł zwłoki przyjaciela do Anglii i pochował je w wiejskim kościele w Hucknallt pod Newstead-Abbey. Rodacy odmówili mu pomnika w Westminsterze. Oprócz

dzieł wymienionych ogłosił B. jeszcze następujące: niedokończoną epopoję w 16 pieśniach: „*Don Juan*" (1821—23), dramatyczne poemata: *Marino Falieri*", „*Sardanapalus*", „*The two Foscari*" „*Cain*", *Heaven and Earth*" i „*Werner*", daléj „*The Island, or Christian and his camerades*" (1823) i poezyje drobniejsze. Najznakomitszymi utworami B. są: *Manfred*, *Childe Harold* i *Don Juan*, korona jego twórczości. Wpływ B. na nowoczesną poezyję ma uniwersalne znaczenie· On pierwszy potężnymi dźwięki odzwierciedlił dysharmoniję między naturą i życiem, co wzięły sobie za przedmiot późniejsze tłumy poetów. Nad wszystkimi utworami B. unosi się ponure, tłoczące niebo, nie dające żadnego wejrzenia w świat weselszy, jaśniejszy. Nieuleczona boleść, zwątpienie, nienawiść ludzi, dowcip, żart, sarkazm, trująca satyra, złorzeczenie i szyderstwo piekielnym z jego utworów buchają ogniem; obok tego jaśnieje płomienny zapał dla wielkości świata starożytnego. Olbrzymia fantazyja B. jest niewyczerpana w żywém malowaniu świata zewnętrznego, ale najbardziéj lubuje się jego muza w scenach okropności i jęku. W bohaterach odzwierciedla zwykle samego siebie. W bohaterkach wre rzewliwa, namiętna miłość. B. jest wielkim, prawdziwym naszych czasów poetą, bo jego utwory są ich wcieleniem, bo z tytaniczną siłą wypowiada to wszystko, co ludzkość udręcza. Najdokładniejsze wydanie dzieł B. „*Poetical Works*", tłumaczonych na wszystkie prawie żyjące języki, wyszło w 71 t., Lond. 1832—33. Autobijograficzne pamiętniki B. spalił, ze względu na autora, jego przyjaciel Moore. Porów. Medwin'a „*Conversations of Lord* B. (Lond. 1824); „Lord B. s. *private Corespondence* etc" (Lond. 1824); Piotr Gamba „*Narrative of Lord* B. s. *last journey to Greece*" (Lond. 1825); Leigh Hunt'a „*Lord* B. *and some of his Contemporaries* etc." (Lond. 1828); Moore'a „*Memoirs of the Life of Lord* B. (Lond. 1829); Eberty'ego „*Lord* B., *eine Biographie*" (Lipsk 1862) i Elze'go „Lord B. (Lipsk 1870). Beecher Stowe, znana autorka amerykańska, ogłosiła 1869 w *Macmillan Magazine* opowiadanie o powodach rozwodu B. Wykrycie to, hańbiące szlachetny charakter poety, jest bez żadnéj uzasadnionéj podstawy. Córka B. Augusta Ada wyszła za mąż za hr. Lovelace, † 1852. Na język polski tłumaczyli B. Ostrowski „*Dziewica z Abydos*" (1828, *Giaur* 1830); Mickiewicz (*Giaur* 1834, *Pożegnanie Czajld Harolda* i *Sen Euthanasia* 1832); Baworowski (1-a *pieśń* „*Don Juana*" 1863 i *Pielgrzymki Czajld Harolda* (1856); Odyniec „*Korsarz, Niebo i Ziemia*" (1841), „*Narzeczona z Abydos*" (1838); „*Mazepa*" (1843); Kiciński „*Oblężenie Koryntu i Korsarz*" (1820); Dzierżykraj Morawski „*Manfred, Mazepa, Oblężenie Koryntu, Paryzyna, Więzień Czyllonu*" (1853); J. Korsak „*Lara*" (1838), „*Oblężenie Koryntu, Więzień Czyllonu*" (1832). M. Budzyński „*Wędrówki Czajld Harolda*", M. Chodźko „*Manfred*", „*Mazepa*" (1860); Bojanowski „*Manfred*" (1835); Ant. Zawadzki „*Żale Tassa, Werner, Narzeczona z Abydos, Wyspa czyli Chrystyjan i jego towarzysze*" (1846); Ig. Szydłowski „*Paryzyna, Kalmar i Orlu*" (1834); Pajgert „*Wyspa czyli Chrystyjan*" (1859), „*Kain*" (1868); Paszkowski „*Manfred, Kain*" (1842). Krauze „*Pielgrzymki Harolda*, (w Kłosach 1870) i *Sardanapal*, 1871 i wielu innych częściowo. Czyt. Estrejchera: *Biblijografija Polska* T. I. str. 174.

Byssus (*Bisior*), osobliwy utwór znajdujący się w muszlach wielu małż, i składający się w wiązki nitek utworzonych z materyi rogowéj, rozmaitéj siły i delikatności. Wiązka ta wychodzi na zewnątrz i służy owym mięczakom do przyczepiania się do przedmiotów podmorskich. Jest to (Réaumure) utwór gruczołka, z ktorego wychodzącą materyją kleistą zwierzę za pomocą nogi i znajdującego się w niéj rowka przędzie nici, które nawet mogą odrastać po odcięciu. Najpiękniejsze i najdłuższe takie nici brunatne lub zielonawe przedstawia *Szołdra* (*Pinna*), zwłaszcza *S. przednia* (P. nobilis), przypominają one zupełnie jedwab' i na Malcie, w Sycylii i Kalabryi przerabiane bywają na tkaniny, z których wyrabiają rękawiczki, woreczki i t. p., ale z powodu rzadkości materyjału są tylko przedmiotem ciekawości. Niektórych małż B. jest tak tęgi, że można go przecinać jedynie siekierą. Wątpliwem jest czy B. starożytnych był tąż samą materyją, prawdopodobniéj był to rodzaj bawełny, albo też pochodził z innéj rośliny, dziś nieznanéj, (ob. bisior). B. także rodzaj grzybów pleśniowatych, umieszczony przez niektórych wśród porostów, a utworzony po prostu z nitek gałęzistych, bardzo cienkich, rozwijających się w miejscach wilgotnych i ciemnych, jak na ścianach piwnic.

Bystrica ob. Bystrzyca.

Bystrom (Jan Mikołaj), znakomity i niezmiernie płodny rzeźbiarz szwedzki, ur. 1783 r. w Philippstad w Szwecyi; początkowo kupiec, od 1803 rzeźbiarz w Sztokholmie, odbywał kilkakrotne podróże do Rzymu, nareszcie został profesorem akademii sztokholmskiéj i tu † 1848. Celniejsze jego dzieła są: *Pijana bachantka*, *Kolosalne posągi marmurowe królów*: *Karola X, XI, XII, i XIII, Gustawa Adolfa i Karola XIV*, tudzież znaczna liczba mytologicznych i chrześcijańskich grup i figur, oraz piękna statua Lineusza dla uniwersytetu w Upsali. Najlepiéj mu się udawały pełne świeżości i powabu postaci niewieście i dziecięce; figurom męskim zbywa na potędze charakterystyki. Utwory jego w ogóle, dalekie od effektownéj naiwności, dysząc prawdziwém życiem, odznaczają się artystycznem grupowaniem i czystém, wzorowém wykonaniem.

Bystry (Józef), kasztelan brzeski, rozpoczął swój zawód w palestrze trybunału piotrkowskiego, z któréj za obrazę, wyrządzoną publicznie 1749 deputatowi płockiemu, przymuszony był ustąpić, a nawet osadzony został w wieży; uciekłszy, dostał się do podskarbiego Flemminga, a ten uczynił go generalnym komisarzem dóbr swoich. Tu zbogaciwszy się znacznie, przy protekcyi Czartoryskich, za usługi oddane ich rodzinie, otrzymał starostwo butowskie, następnie za panowania już Stanisława Augusta został nadwornym łowczym litewskim,

a 1769 kasztelanem brzeskim i na wszystkich sejmach wybierany był do rozmaitych ważnych posług obywatelskich. † 1783, zostawiwszy synowi swemu i córce, wydanéj za Niepokojczyckiego, bardzo znaczny majątek. Obszerny życiorys B. podał J. Bartoszewicz w *Wieńcu* Jachowicza (t. 1).

Bystry (Karol), ur. 1792 r. w Podlaskiém, ukończywszy uniwersytet warszawski, był nauczycielem w Biały i rektorem szkół w Łęczycy, † 1861 w Warszawie; drukował *Nauki pomocnicze do historyi* (1823). *Krytyka historyczna, czyli dochodzenie prawdy historycznéj* (1827).

Bystrzonowski (Wojciech), jezuita, ogłosił drukiem: 1) *Polak, sensat w liście, w komplemencie polityk, humanista w dyskursie, w mowach statysta, na przykład dany szkolnéj młodzi* (Wilno 1732); 2) *Honor Najświętszéj Maryi, historycznie wyrażony w opisaniu tajemnic początku i czci Świąt Jéj w każdym miesiącu* i t. d. *Przytym kalendarz osobliwy na rok 1741, po przestępnym pierwszy* i t. d. (Kalisz). 3) *Informacyja matematyczna rozumnie ciekawego Polaka, świat cały, niebo i ziemię, co na nich jest ułatwiająca, do druku podana* 1743 (Lublin).

Bystrzonowski *Szafraniec* (Ludwik), oficer i publicysta polski, uczył się w uniw. Krak., kawaler legii honorowéj za waleczność w Algeryi, gdzie otrzymał stopień majora jazdy, wydał: „*O Algeryi*“ (2 t. Lipsk 1846, toż samo w Brukselli 1862, ale tylko tytuł nowy dodany). „*Resumé des principes de la guerre*“, (Paryż 1846); „*Sur la Serbie dans les rapports européens avec la question d'Orient*“ (Paryż 1845); „*Notice sur les raisons stratégiques*“ (Paryż 1842); „*Rewolucyja w Serbii*“ (Paryż 1845).

Bystrzyca (Bystryca), nazwa wielu potoków, rzek, wsi i miast w krajach słowiańskich. Rzeki; 1) B. w margr. Morawskiém, wpada pod Ołomuńcem do Morawy. 2) B. *Nadworna*, rzeczka w Galicyi, wypływa z Karpat i wpada do Dniestru. 3) B. *Złota*, wypływa z Galicyi i wpada do Prutu. 4) B. potok pod m. B. Bańską. Inne ob. B. Miasta: 1) B. m. nad rzeką t. n. Ob. *Bistritz*. 2) B. wieś w p. Pelzeńskim, wspaniały zamek i ogród, dom Sióstr Szkolnych od r. 1854. 3) B. miasto okręgowe w marg. Morawskiém, 3000 m. dwa kościoły, szpital, sukiennice i t. d. 4) B. pod Hostynem. Ob. *Bistritz*. 5) B. po niem. *Habelschwert*, w Szlązku pruskim. 6) B. *Hruba*, po niem. *Gross Wisternitz*, w marg. Morawskiém. 7) B. *Nowa*. Ob. *Bistritz*. 8) B. po madz. *Vàg-Besztercze*. Ob. *Bistritz*. 9) B. *nad Murą*, po niem. *Feistritz*, m. w Styryi; kopalnie srebra, 1200 m. 10) B. po niem. *Windisch Feistritz*, m. nad rzeką t. n. łomy marmuru białego. 10) B. wieś w Krainie nad rz. t. n. 5000 m. fabryki żelazne. Inne, ob. B.

Bystrzyca, rzeka, poczyna się pod wsią Sułowem w pow. Zamojskim, gub. Lubelskiéj, i w pow. Lubelskim pod wsią Spużynem wpada z lewéj strony do rzeki Wieprza, przepłynąwszy mil $8^1/_2$.

Bystrzyca, rzeka, wypływa z błot pod wsią Lisikierzem, w pow. Łukowskim, gub. Lubelskiéj, i w pow. Radzyńskim pod wsią Tchórzewem wpada do Tyśmienicy, a z nią do Wieprza, przepłynąwszy mil 13.

Bystrzyca, rz. w gub. Wiatskiéj, poczyna się w bagnistych lasach pow. Orłowskiego i upłynąwszy w. 125 wpada do Wiatki.

Bystrzyca Bańska, starożytne i bogate miasto górnicze, zwane po madz. *Besztercze Banya*, po niem. *Neusohl*, (łac. *Neosolium*), w Węgrzech, w komit. Zwoleńskim, przy zlewie rzeczki t. n. z rzeką Wronem, w uroczém położeniu, zkąd weszło w zwyczaj mówić: „*Za żywa w B. a po śmierci w niebie*“. Istniało już w r. 1255. Tu w r. 1620 Betlen obrany został królem; w r. 1640 poddało się Rakoczemu. Stolica biskupa rz. kat. i seminaryjum, gimnazyjum i seminaryjum ewan. i inne szkoły, 6 kościołów rz.-kat. i 1 ewang. szpital. 5600 m. prawie samych słowaków (w połowie ewangelików wyzn. augsb). Znakomity handel i przemysł fabr. Kopalnie wydają obecnie tylko miedź i rudę żelazną; W pobliżu są jaskinie z kośćmi niedźwiedzia przedpotopowego. Są i źródła mineralne kwaśne.

Bystrzyca lub **Bystryca**, miasto nad rz. Wiliją w gub. Wileńskiéj, o $5^1/_2$ mili od Wilna. Podług kronik pierwotna stolica w. ks. Litewskich przed założeniem Trok i Wilna.

Bystrzycki (Marcin), jezuita, profesor prawa kanonicznego w akademii wileńskiéj, napisał: *Geometryję gospodarską dla mierników*, którą przyłączono do *Ekonomii gospodarskiéj* Haura, wydanéj w Warszawie 1757 r.

Bystrzycki (Bazyli), ur. 1739 r. † 1804 r. wstąpił 1760 r. do zgromadzenia pijarów, u których uczył retoryki i filozofii. Sekularyzowany 1784 r. otrzymał probostwo w Wereszczynie, dyjecezyi chełmskiéj. W r. 1769 wydał w Warszawie: „*Geometryja albo łatwe sposoby wymierzania wysokości, długości i szerokości, z francuskiego na język polski przełożoną*“.

Bystrzycki (Jowin Fryderyk), astronom Stanisława Augusta, ur. 1737 r. w dziedzicznéj wsi Wypychach, † 1821 r. pobierał nauki w Drohiczynie i wstąpił do zgromadzenia jezuitów 1758 r. Matematyki uczył się w Warszawie, następnie słuchał teologii w Wilnie i astronomii pod Poczobutem. Wróciwszy 1772 do Warszawy, nauczał w kolegium jezuickiém matematyki. Po rozwiązaniu zakonu 1773 r. zostawał przy królu Stanisławie Auguście, jako astronom, i przewodniczył ówczesnéj szkole geometrów, oraz uczył matematyki ks. Józefa Poniatowskiego. Po 12-letnim pobycie przy boku królewskim, został archidyjakonem katedry płockiéj, kustoszem sandomierskiéj, kanonikiem kollegijaty, a w końcu archikatedry warszawskiéj i proboszczem w Stężycy. Rękopis jego dostrzeżeń meteorologicznych od r. 1779 do 1799 znajduje się w obserwatoryjum warszawskiém.

Bystrzycki (Jan Gwalbert), profesor fizyki, ur. 1772 r. we wsi Buczynie na Wołyniu, † 1835; wstąpił 1789 do zgromadzenia pijarów, a 1794 przybył do Warszawy i tu do końca życia pozostał. Sprawując ciągle obowiązki nauczycielskie wykładał: historyją, matematykę, fizykę i mineralogiję aż do

r. 1825. W r. 1803 został członkiem b. warszawskiego towarzystwa przyjaciół nauk, od 1809—1823 był członkiem towarzystwa do ksiąg elementarnych, od 1817 do 1822 rektorem kollegium warszawskiego przy ulicy Długiéj, a od 1825 do 1828 prowincyjałem zgromadzenia. Jako nauczyciel odznaczał się zdolnościami pedagogicznemi. Prace jego są: 1) *Filozofija chemiczna czyli fundamentalne prawdy teraźniejszéj chemii, przez A. Fourcroy*, z fran. (Warsz. 1808); 2) *Fizyka dla szkół wydziałowych na klassę II i III*, (Warsz. 1820); 3) po śmierci Józefa Osińskiego wydał drugi tom jego *Fizyki*, przerobiony i pomnożony wielu odkryciami. (Warsz. 1813). 4) *Rozprawa o fizyce*, w programacie szkoły wdzkiéj warsz. księży pijarów na r. 1818; 5) *O wzroście nauk fizycznych w Polsce* (w 12-tym tomie *Roczn. Tow. Prz. Nauk*); 6) „*O życiu i pismach księdza Przeczytańskiego* (tamże, tom 13). 7) *Instrukcyja o założeniu saletralni* z franc. na pols. (1811 Warsz.) zostawił wiele prac w rękopisach.

Bystrzyckie Starostwo niegrodowe. Leżało w województwie i powiecie Wileńskim o pięć i pół mili od Wilna. Składało się z miasteczka Bystrzycy z przyległościami. W r. 1766 posiadał je Stanisław Brzostowski, marszałek konfederacyi jeneral. W. Ks. Lit., opłacając z niego kwarty Złp. 1,785 gr. 22, a hyberny złp. 2,800. Konstytucyją sejmową z r. 1768 na temże sstwie ubezpieczono sumę złp. 200,000 z warunkiem, iż następny po Brzostowskim posiadacz tego sstwa, miał ją w zupełności wypłacić spadkobiercom jego.

Bystrzykowa (Michał z), nazywany *Parisiensis*, nauk wyzwolonych i teologii doktor, w akademii krakowskiéj, profesor filozofii scholastycznéj tamże, w 1513 rektor tejże akademii. Umarł podobno w Paryżu. Z dzieł jego wyszły z druku: „*Questiones Magistri Michaelis Parisiensis* etc. (Kraków 1507) oraz *Questiones veteris ac nove logicae* etc., (Kraków 1500).

Byszewski (Arnold), generał za czasów Stan. Augusta, służył za pokojowca u Józefa Puchały Cywińskiego, podczaszego poznańskiego, który go polecił ówczesnemu stolnikowi wielkiego księstwa litewskiego. Pełniąc u niego obowiązki koniuszego, umiał sobie zjednać względy i zaufanie pana, który zostawszy królem, nie zapomniał o wiernym słudze. Jakoż Stanisław August mianował go od razu pułkownikiem, w r. 1775 generał majorem, a 1790 r. generałem lejtnantem i dowódcą dywizyi wielkopolskiéj. Będąc zawsze przy boku króla, którego prawdziwym był ulubieńcem, B. nigdy niczém się nie odznaczył, chyba tylko cnotą wdzięczności, dla swego dobroczyńcy, w myśl którego całe kierował życie, pamiętając jednak zawsze i o własnéj wygodzie. W wojnie z Targowiczanami dowodząc oddzielnym korpusem (5000 ludzi), powolny rozkazom króla, zamiast walczyć, jak chcieli podkomendni, zawsze się cofał. Po abdykacyi króla i podziale kraju, osiadł w dobrach żony swojéj Katarzyny ze Skórzewskich, podkomorzanki poznańskiéj i † w Komorzu pod Pyzdrami 1800. Obszerny życiorys B. mieści się w dziele „*Znakomici mężowie polscy, w XVIII w.*“ (t. II).

Bytom Wyższy, po niem. Beuthen, m. obwodowe na Szlązku, w regencyi Opolskiéj, w pobliżu rz. Odry; 12,800 m.; pamiętne jest traktatem między Kazimierzem Jagiellończykiem a Jerzym z Podiebradu, królem czeskim, zawartym 1460 r., tudzież ugodą w r. 1589 na polu między tém miastem a Będzinem. B. leży niedaleko granicy królestwa Polskiego.

Bytom niższy (Beuthen), m. w regencyi Lignickiéj nad Odrą, 4 mile od Głogowa, z zamkiem niegdyś wielce obronnym. Obecnie liczy 3960 m., ma liczne winnice, tudzież fabryki sukna i płótna.

Bytomskie księstwo (po niem. *Beuthen*), w Szląsku Górnym, znane już w r. 1288, gdy Władysław I Opolski rozdzielił kraj pomiędzy czterech synów, Kaźmierz II otrzymał Bytom i inne. W r. 1289 stało się lennictwem korony Czeskiéj. Około 1360 r. dostało się w części do dzielnicy Cieszyńskiéj i Oleśnickiéj. W r. 1476 zaś przeszło na Macieja Korwina, który dał je w zastaw Janowi z Żerotina. W podobny sposób dostało się księstwu Opolskiemu i margrab. Brandeburskiemu. Od r. 1629 jest własnością hr. Henkel v. Donnersmarka. Obejmuje 14 m. kw.

Bytońskie starostwo niegrodowe. Mieściło się w wdztwie Brzesko-Kijowskiém, powiecie Radziejowskim. Powstało z oddzielenia pewnych dóbr z dawniejszego sstwa Radziejowskiego. Wedle lustracyi z roku 1662 następujące posiadłości składały toż sstwo: wieś Bytoń z sołtystwem Złotowo, Bodzanowo z folw. Bieganowo z sołtystwem i wieś Śróżewo. W r. 1770 było w posiadaniu Barbary z Rudnickich Gąsiorowskiéj, kasztelanowéj bydgoskiéj, w roku jednak następnym wedle Voluminów Legum dzierżył je Wincenty Modliński, chorąży brzeski, opłacając z niego kwarty Złp. 1,273 gr. 14, a hyberny Złp. 213 gr. 15.

Bytów, m. na Pomorzu Zachodniém; 3600 m. znakomity przemysł; do r. 1455 wraz Lauenburgiem należało do Polski, następnie jako lennictwo korony Polskiéj pod książętami Pomorskiemi.

Bytyń, jezioro w W. księstwie Poznańskiém, powiecie Szamotulskim.

Byzancyjum (Byzantium), miasto założone 656 prz. Chr. nad Bosforem trackim przez osadników megarejskich, które skutkiem szczęśliwego położenia swojego, przez handel, w krótkim przeciągu czasu do wielkiego podniosło się znaczenia. Uwolnione przez Pauzanijasza z pod władzy perskiéj, pod którą Daryjusz Hystaspes je zagarnął, oderwało się 411 od Aten, lecz w r. 409 zostało znowu przez Alcybijadesa zdobyte, aż nareszcie Lyzander w r. 405 powtórnie je Ateńczykom odebrał. W r. 357 przyjęło udział w tak zwanéj wojnie sprzymierzeńców i przy upadającym handlu ateńskim coraz bardziéj wzrastać zaczęło. Po bezskutecznem oblężeniu przez Filipa 341 i 340, jeszcze i pod panowaniem Alexandra utrzymało pewną samoistność. Pod panowaniem Diadochów skłaniało się raz na tę, drugi raz na ową stronę, później

przez pewien przeciąg czasu płaciło daninę Gallom, aż nareszcie połączyło się z Rzymianami, gdy ci zaczęli się mięszać do spraw państw azyjatyckich i greckich. Pod przychylnemi rządami Rzymian było jednym z najważniejszych punktów handlowych. W r. 196 za sprzyjanie Pescennijuszowi Nigrowi po trzyletniem oblężeniu przez Septymijusza Sewera zostało zburzone, wkrótce atoli podniosło się na nowo i gdy w r. 330 Konstanty uczynił je pod imieniem Konstantynopola (ob.) stolicą państwa Rzymskiego, stanęło w rzędzie najznakomitszych miast całego świata.

Byzanmaszt, *spir*, *szpir* lub *szwaja*, w marynarce trzeci maszt na tyle okrętu, mający 58 do 70 stóp wysokości.

Byzas, prawdopodobnie mytyczny książę grecki, który w VII w. prz. Chr. z osadą Megaryjczyków miał założyć miasto Byzancyjum, tak nazwane od jego imienia.

Byzant, *Faustus Byzantyński*, historyk armeński, ur. w Konstantynopolu, żył w XI w. biskup Sbanthunu. Napisał Historyję Armenii (zwany *Puzanteran*). Wydana 1730 w Konstantynopolu, a 1837 w Wiedniu.

Byzantyni, Byzantyńscy pisarze, zowią się wszyscy pisarze greccy, traktujący historyję państwa Byzantyńskiego. Są to częścią kronikarze, opisujący wypadki z historyi powszechnéj, częścią właściwi dziejopisowie, którzy już to uzupełniając się wzajemnie, już też daléj posuwając pracę swoich poprzedników, przedstawiają dzieje państwa Byzantyńskiego i jego władców, częścią nareszcie pisarze, których prace odnoszą się do obyczajów, starożytności, sztuki i t. p. przedmiotów pomienionego państwa. Wszystkie ich prace zebrali: Labbé, Fabrotti, Dufresne i inni (42 tomy, Paryż 1654—1711); nowy zbiór p. t. „*Corpus scriptorum historiae Byzantinae*," rozpoczął (1828) Niebuhr w Bonn, przy pomocy wielu znakomitych filologów jak: J. Bekker, L. i W. Dindorf, Schopen, Meinecke, Lachmann. W zbiorze tym pomieszczeni są: Agathias, Kantakuzenus, Leo Diakonus, Nicephorus Gregoras, Georgius Syncellus, Konstantinus Porphyrogeneta, Prokopius, Cedrenus, Chronikon Paschale, Cinnamus, Nicephorus Bryennius, Glykas, Manasses, Joel, Georgius Akropolita, Merobaudes, Corippus, Nicetas Choniata, Pachymeres, Georgius Phranza, Paulus Silentiatrius, Georgius Pisida, Nicephorus Patriarcha, Theophanes, Joannes Kameniata, Symeon Magister, Theophylaktus Simocatta, Genesius, Zosimus, Codinus, Laonicus, Chalcondylas, Zonaras, Michaelis Attaliotta, Gregorius Nicephorus i wiele pism anonymowych.

Byzantyńska sztuka, tę nazwę dają wytworzonéj w Byzancyjum sztuce, która od początku VI w. przetrwała aż do zdobycia państwa Byzant. przez Łacinników 1204. Stanowi ona ważną cząstkę życia cywilizacyjnego, jakie się rozwinęło w nowo założonéj przez Konstantyna stolicy, i tym większego dosięgła rozkwitu, im bardziéj resztki dawnéj oświaty ginęły na Zachodzie wśród burz gminoruchowych w V i VI w. Byzancyjum stało się ogniskiem, w którém zbiegały się wszystkie ówczesne siły artystyczne i w którém się wytworzyła zupełnie samodzielna sztuka. Zasługa B. sztuki polega: 1° na przechowania dawnych tradycyj, idealnego, klasycznego sposobu expozycyi i elementów techniki; 2° na tém, że zgodnie z duchem nowéj epoki przyjęła takie typy, jakimi się już dawniéj wyróżniała sztuka chrześcijańska od pogańskiéj, i typy te przyodziewała w szatę niezmiernego przepychu. W *Rzeźbiarstwie* zasadniczym charakterem B. sztuki jest symetryja w kompozycyi, uroczysta powaga w ruchach figur, wykończenie, pełna duchowego znaczenia symbolika, panująca już od pierwotnych czasów chrześcijaństwa, i używanie najdroższych materyjałów do wszystkich sprzętów, mających związek z religijnymi obrządkami. Utensylija kościelne, ołtarze, ambony, odrzwi i t. d. wyrabiano albo z drogocennych metali, albo też przynajmniéj ozdabiano je perłami i szlachetnymi kamieniami; zwyczaj ten rozpowszechnił się z wielką szybkością po całym chrześcijańskim świecie. W najświetniejszéj epoce miało jednak rzeźbiarstwo więcéj zastosowania w przedmiotach świeckich, aniżeli w kościele. Spiż, kość słoniowa, mniéj marmur, główny stanowiły materyjał. Za mistrza w robotach kościelnych uchodził *Tutilo* z St. Gallen. Upadek rzeźbiarstwa poczyna się w XIII w. Z większych dzieł B. plastyki mało co pozostało; w znacznéj obfitości posiadamy tylko drobniejsze roboty snycerskie z kości słoniowéj. Najcenniejszemi są: płaskorzeźby w zakrystyi kościoła katedralnego w Rawennie (X w.), płaskorzeźba w muzeum berlińskiém i dwunastoboczna skrzynia w skarbcu katedralnym w Sens we Francyi; znajduje się nadto pewna ilość *dyptychów* (ob.), zdobnych robotami snycerskiemi. W *Malarstwie* bardziéj jeszcze, niż w rzeźbiarstwie, objawia się owa dążność do zewnętrznego przepychu, zwłaszcza w *malarstwie mozaikowém*, które od II w. począwszy, coraz więcéj znajdowało zastosowania w kościele i w którém Byzantynowie wielce byli rozmiłowani. Artyści bowiem mogli niém wyrazić wszystko co chcieli; wielkie, potężne rysy i pełne wyrazistości typy świętych zdala już dobitnie się przedstawiały. Dla większego blasku, zamiast dotychczasowego tła niebieskiego, dawano złote. Miasto prostych starochrześcijańskich szat białych występują różnokolorowe i stanowią bogato strojne, przeciążone ozdobami kostiumy, jakich używano wówczas na rozkosznym dworze cesarskim. Taki sam powierzchowny ceremonijał widać i w postawie i grupowaniu figur. Przedstawiają one zwykle przy nadmiernych, nienaturalnych rozmiarach, zewnętrzną powagę i wyniosłość, a ponurość bije z ich wąskich twarzy i wielkich oczu. Treścią obrazów są przedmioty sztuki starochrześcijańskiéj, a mianowicie: symboliczne przedstawienie kościoła tryumfującego, żywot świętych w niebie, Chrystus, jako sędzia świata, w otoczeniu aniołów, apostołów i świętych, Madonna jako królowa nieba i okropne sceny męczeńskie. Wzory artystów mistrzowskich ustępują wpływom wschodniéj ascetyki; ubóstwo

myśli i inwencyi zastępują reminiscencyjami z lepszéj starochrześcijańskiéj epoki. Główniejszymi zabytkami malarstwa B. są mozaiki w kościele ś. Witalisa i mozaikowe fryzy w kościele ś. Apolinarego w Rawennie, powstałe przed 550 r.; daléj mozaiki w kościołach: saskim w Konstantynopolu (około 560), ś. Agnieszki w Rzymie (IX w.), ś. Praxedy i Pudentiany tamże i ś. Ambrożego w Medyjolanie. Inną, lecz również bardzo rozpowszechnioną, gałąź malarstwa B. stanowią liczne *minijatury* pergaminowych rękopisów, tak świeckiéj jako i religijnéj treści. W większéj części pochodzą one z wieku II. Kościół ś. Zofii w Konstantynopolu był wzorem dla dzieł *Architektonicznych*, ob. Budownictwo.— W ogóle sztuce B. niedostaje prawdziwie pojętéj, wewnętrznéj zasady życia; zaniechawszy wzorów starożytnych, trzyma się niewolniczego kopijowania, nie wydaje twórczych pomysłów i w historyi sztuki nie stanowi też bynajmniéj żadnego postępu. Mimo to wszakże wpływ jéj na sztuki piękne w wiekach średnich i na dalszych ich rozwój nie zaprzeczenie był ogromny. Artyści B. rozsypywali się po wszystkich ziemiach dawnego państwa Rzymskiego. Sztuka maurytańska, szkoły staro-włoska i niższo-reńska czyli staro-kolońska im swój początek zawdzięczają, a dopiéro z biegiem czasu wytworzyły własną, oryginalną samodzielność.—Porów. Burckhardt'a „*Die Zeit Konstantin's des Grossen*" (Bazyl. 1853) i Salzenberg'a „*Altchristliche Baudenkmale von Konstantinopel*" (Berl. 1854).

Byzantyńskie cesarstwo, zwane także *Wschodniém cesarstwem rzymskiém* lub *cesarstwem greckiém*, powstało w r. 395 po Chr., kiedy Teodozyjusz W. państwo rzymskie podzielił między dwu synów; młodszemu z nich Arkadyjuszowi przeznaczył Syryję, Azyję Mniejszą, Pont, Egipt, Tracyję, Mezyję, Macedoniję i Kretę z miastem stołecznem Byzancyjum (Konstantynopolem), starszemu zaś Honoryjuszowi resztę. Dział pierwszego stanowi państwo B., dział drugiego państwo *Zachodnio-rzymskie*. Po pierwszym, nieudolnym cesarzu Arkadyjuszu nastąpił małoletni syn jego Teodozyjusz II (408—50), najprzód pod opieką i kierownictwem Antemijusza, późniéj siostry swojéj Pulcheryi. Ta, granice państwa rozszerzyła, przyłączywszy do niego zachodnią Illiryję (423) i część Armenii. Po śmierci Teodozyjusza, Pulcheryja zaślubiła Marcyjana (450—57), którego odwaga i sprężystość zdołały zatrzymać Attylę przed granicami państwa. Następca jego Leon I (457—74) rządził krajem silnie, chociaż przedsięwzięcia jego przeciw Wandalom okazały się bezskutecznemi. Po wnuku jego Leonie II, zmarłym w kilka miesięcy po wstąpieniu na tron, nastąpił ojciec tego ostatniego Zenon (474—91), który, jakkolwiek nieudolny i nienawidzony, umiał przecież powściągnąć liczne bunty. Spory religijne przyczyniły się jednak nie mało do wewnętrznego rozprzężenia. Pod jego następcą Anastazym I, (491—518), spory te wyrodziły się już w krwawe zapasy, do których przyłączyły się jeszcze wojny z Izaurami, Bołgarami i Persami. Justyn I utrzymywał się jedynie na tronie przychylnością duchowieństwa (518—27). Po nim nastąpił jego synowiec Justynijan (527—565), sławny ze swego prawodawstwa i czynów wojennych, dokonanych przez znakomitych wodzów Belizaryjusza i Narsesa. Pod jego to panowaniem pojawiły się po raz pierwszy *stronnictwa woźnic*, różniące się między sobą barwą sukien, niezmiernie dla rozwoju państwa szkodliwe. Nieudolny następca Justynijana, Justyn II (565—78), utracił 568 część Włoch do Longobardów; w r. 570 prowadził z Persami nieszczęśliwą wojnę o Armeniję. Szczęśliwszym był w tym względzie jego współregent Tyberyjusz i wódz jego Justinijanus. Tyberyjusz panował (578—82) mądrze i łagodnie; pieniędzmi okupił pokój z Awarami, zwyciężył Persów przez wodza swego Maurycyjusza, który po nim tron odziedziczył (582—602) i który przywróciwszy na królestwo perskie Kozroesa II, (591) zapewnił z téj strony spokojność, ale niepomyślnie walczył z Awarami; został zamordowany, podobnie jak i jego następca występny Fokas (602—10), po którym pozyskał koronę cesarską Heraklijusz (610—41). Odnosił on wprawdzie zwycięstwa w wojnie z Awarami i Persami, lecz nieszczęśliwie walczył z Arabami, którzy (635—41) wydarli mu kraje nad Eufratem, Syryję i Egipt. Syn Heraklijusza, Konstantyn III umarł wkrótce, a brat jego przyrodni Herakleonas utracił koronę w powstaniu. Konstans (642—68) zawarł z posuwającymi się coraz daléj Arabami pokój; padł ofiarą sprzysiężenia w Syrakuzie. Po nim nastąpił syn jego Konstantyn IV Pogonat (668—85), który niezadługo pokonał swego syrakuzańsk. współpredendenta Mezencyjusza. Pod jego panowaniem Arabowie już pokilkakrotnie uderzali na Konstantynopol od strony morza, mimo to jednak udało mu się zawrzeć z nimi 675 dosyć pomyślny traktat; Bołgarom jednak zobowiązał się płacić daninę. Syn jego Justynijan II, (685—711) został strącony przez Leoncyjusza 695, ten 698 przez Apsimara, albo Tyberyjusza III, a ten ostatni nareszcie przez króla Bołgarów Trebeliusa, poczém w r. 705 Justynijan znowu na tron powrócił, ale w roku 711 został zamordowany. Na nim wygasł ród Heraklijusza. Po odjęciu korony Filippikusowi 713, nastąpili po nim: Anastazy II, który 716 wstąpił do klasztoru, a po nim Teodozyjusz III, który 717 dobrowolnie złożył koronę, ustępując miejsca Leonowi III, (717—41). Śród ciągłych walk z Arabami dał on 726 powód do wybuchu sporów o cześć obrazów i do wystąpienia stronnictw zwanych Ikonodulami i Ikonoklastami, (Ob. *Obrazoburzcy*), które przeszło lat sto wnętrze państwa szarpały. W r. 728 utracono także exarchat Rawenacki. Po jego synu Konstantynie V, (741—75), cesarzu walecznym i szlachetnym, nastąpił Leon IV, (775—80), a po nim Konstantyn IV, który, 797 oślepiony przez chciwą panowania matkę Irenę, umarł wkrótce. Sama zaś Irena wstąpiła do klasztoru, gdy tron pozyskał 802 Nicefor z przeciwnego jéj stronnictwa; ten atoli poległ 811 przeciwko Bołgarom. Synowi je-

go Staurakyjuszowi wydarł koronę Michał II, który panował do 829. Za jego rządów wyspa Kreta i Sycylija przeszły w ręce Arabów. Po nim nastąpił sławny z surowéj sprawiedliwości Teofil (829—42), którego następcą był Michał III, (842—67); spór o cześć obrazów, usunięty przez Teodorę, żonę Teofila, znowu się wszczął skutkiem przywrócenia téj czci na soborze nicejskim 842. Bazyli I, Macedończyk, zabiwszy Michała, panował (867—86) mądrze i silnie, zwyciężył Paulicyjanów i Arabów. Jego dynastyja *cesarzów macedońsk.*, utrzymywała się z małemi przerwami do 1056 r. na tronie byzantyńskim. Po Leonie VI (886—912), nastąpił Konstantyn VII Porfirogeneta (912—59), który dzielił się rządami z wodzem swoim Romanem I Lakapenus i jego synami, a po nich rozpustny Roman II, (959—63), Nicefor Fokas (963—69), Jan Zemisces, który panował do 976 i podobnie jak jego poprzednicy zwyciężył Arabów w Azyi Mniejszéj, pogromił Bołgarów i Rusinów. Po dzielnym Bazylim II (976—1025), który 1018 Bołgaryję w prowincyję państwa swego zamienił, nastąpili niepodobni już do niego jego brat Konstantyn VIII, (1025—28) i Roman III (1028—34), ożeniony z Zoą, córką Konstantyna. Ta rozpustna i występna, lecz biegła w polityce niewiasta, skazawszy na śmierć 1034 męża, wynosiła kolejno na tron Michała IV (1034), Michała V (1041) i Konstantyna IX (1042). Ten ostatni umarł 1054, a Teodora, siostra Zoy, rządziła do 1056. Po niéj następowali z kolei: Michał VI, (1056—57), Izaak I, (1057—59), na którym rozpoczyna się szereg cesarzy z domu *Komnenów*, Konstantyn X Dukas (1059—67), Roman IV Diogenes (1067—71), który przez zaślubienie Eudoxyi koronę otrzymał i po raz pierwszy wystąpił do walki z Seldżukami, Michał VII (1071—78), Nicefor III (1078—81) i Alexy I Komnen, chytry i waleczny władca (1081—1118). Za czasów tego ostatniego rozpoczęły się wojny krzyżowe. Następcy jego Jan albo Kalo-Jan (1118—43) i Emanuel I, (1143—80) byli dzielnymi monarchami i szczęśliwymi w wojnach, szczególniéj przeciwko Turkom. Ostatni cesarz z rodu Komnenów Andronik, 1183 zamordował syna Emanuelowego Alexego II, ale i sam także w czasie powstania 1185 życie położył. Następca jego Izaak II Anioł, strącony został 1195 przez swego brata Alexego III, lecz ten 1203 wraz z synem Alexym IV, był przez Krzyżowców przywrócony. Wkrótce atoli niespokojni Byzantynowie ogłosili cesarzem najprzód Mikołaja Kanabusa, potém Alexego V Murzuflusa, z których ostatni zamordował Alexego IV. Teraz to *Łacinnicy* (Wenecyjanie i Francuzi) podczas czwartéj krucyjaty zdobyli 10 Kwietnia 1204 Konstantynopol i, posadziwszy na tronie cesarskim Baldwina, hrabiego Flandryi, założyli tak zwane *cesarstwo łacińskie* (1204—61), chociaż obok niego gdzie niegdzie utrzymali się jeszcze i dawni książęta jako panujący. I tak np. Teodor Laskarys z Nicei założył w zachodniéj Azyi Mniejszéj cesarstwo Nicejskie; Alexy Komnen został nieograniczonym władcą we wschodniéj Azyi Mniejszéj (Trapezunt), a jego następca Jan Komnen († 1245), przybrał nawet tytuł cesarski. W samym zaś Konstantynopolu nastąpił po Baldwinie brat jego Henryk (1206—16), następnie Piotr, hrabia d'Auxerre i Courtenay, który nie długo potém w Durazzo przez Teodora, księcia greckiego, został wzięty do niewoli. Po tym wypadku państwo przez 4 lata było bez cesarza. Następnie panowali: Robert, (1221—28), Jan de Brienne (1228—37) i Baldwin II (1237—61). Za panowania tego ostatniego wielka część cesarstwa łacińskiego została zdobytą przez Jana Vataces, następcę Laskarysa Nicejskiego i nareszcie Michał VIII Paleolog, z którym ród *Paleologów* na tron wstąpił, przy pomocy Genueńczyków 25 Lipca 1261 r. zdobył Konstantynopol i tym sposobem panowaniu Łacinników położył koniec. Paleologowie usiłowali wprawdzie podźwignąć państwo, lecz mimo wszelkich starań nie zdołali już stawić czoła wielkiemu naciskowi Turków. Po Michale nastąpił Andronik II, (1282—1328), który od 1322 przymuszony był dzielić się tronem z Andronikiem III, († 1341); następnie Jan V, (1341—91), pod którym Turcy pierwszy raz znaleźli stały punkt oparcia w Europie, a sułtan Murad 1361 zajął Adryjanopol i uczynił go stolicą swego nowego państwa. Syna jego Emanuela obległ już Bajazet w samym Konstantynopolu, co Murad II powtórzył znowu 1422. Przez tegoż samego Murada II, syn Emanuela Jan VI (1425—48), ograniczony został na posiadaniu samego już tylko Konstantynopolu; a gdy Mahomet II nareszcie i to miasto zdobył 29 Maja 1453, cesarstwo Byzantyńskie upadło ostatecznie. Drobni łacińscy dynaści w Grecyi wnet zostali przez Mahometa ujarzmieni; Dawid ostatni cesarz trapezuncki z domu Komnenów poddał mu się 1461. *Konstytucyja* B. państwa, polegająca na zmienionéj w biegu czasu organizacyi Konstantyna W. (ob.), była czysto despotyczna. Cesarza (*autokrator*), uważającego się za spadkobiercę dawnego *imperatora* rzymskiego, namaszczał i koronował patryjarcha konstantynopolitański. Władza jego mimo wpływu kobiet, ulubieńców, wysokich urzędników i duchowieństwa, była nieograniczona i stała wyżéj nad prawo. Pompatycznymi tytuły, zewnętrznym przepychem, śmiesznym ceremonijałem i okrutnemi karami odosobnił się całkowicie majestat cesarski od ludu. Niektóre formy, przypominające jeszcze Rzym starodawny, znikały powoli. Konsulat już w VI w. połączono z godnością cesarską; ślady senatu i swobód miejskich zatarły się w wieku X. Skład rady państwa, pomagającéj cesarzowi w ogólnym zarządzie, stanowiony był przezeń jak najsamowolniéj. Urzędnicy, których było bez liku, wyróżniający się ubiorem, tytułami i niejakimi przywilejami, zależeli bezpośrednio od cesarza, a honorami i władzą wynosili się nad resztę ludu. Największego znaczenia używali urzędnicy dworscy (*domestici*), po większéj części eunuchy; nad wszystkim zaś stał początkowo *Curopalates*, później *Protovestiarius*. Domestici bywali też dowódcami; Domesticus wschodu, zwany *Mega-*

domesticus był za Paleologów najwyższym urzędnikiem cywilnym i wojskowym. Prowincyjami zarządzali różnych stopni i nazwisk namiestnicy, których pomocnikami w rzeczach prawa byli *assessores*. Lud jęczał pod ich uciskiem. Podatki w pieniądzach, różne daniny, przedaż urzędów zasilały skarb państwa, połączony w jedno z prywatnym skarbem cesarza. Wojsko utrzymywane pierwotnie przez cesarza, zostawało później na koszcie mieszkańców; w ostatnich czasach składało się zwykle z najemników; gwardyja cesarska (*spatharii*), złożona z cudzoziemców, szczególniéj była uprzywilejowaną. Na czele floty, w końcu zupełnie zaniedbanéj, stał *Megas Dux*. Sądownictwo, w którém cesarz stanowił najwyższą instancyję, w zupełnéj zostawało poniewierce; samowola urzędników wszelkie przechodziła pojęcie. Porów. Du Fresne „*Historia Byzantina*“ (2 tom., Paryż 1680); Le Beau „*Histoire du Bas-Empire*“ (nowa ed., 21 t., Paryż 1824—33); Gibbon'a „*History of the decline and fall of the Roman Empire*“ (6 t., Lond. 1782—88); Zinkeisen'a „*Geschichte Griechenlands*“ (3 tom., Lipsk 1832—43); Buchon'a „*Recherches et matériaux pour servir à une histoire de la domination française dans l'Empire grec*“ (Paryż 1840); tegoż „*Nouvelles recherches historiques sur la principauté française de Morée*“ (2 t., Paryż 1843—44); Finlay'a „*History of the Byzantine Empire from 716 to 1057*“ (Lond. 1853); tegoż „*History of the Byzantine and Greek Empires from 1057 to 1453*“ (London 1854).

Bzenec, po niem. *Bisenz*, starożytne m. w margr. Morawskiém, w p. Hradyskim, w okolicy malowniczéj, 3500 m. piękny kościół i okazały zamek. Pod miastem winnice, wydające najlepsze wino w tym kraju.

Bzicki (Jędrzéj), herbu Ciołek, mianowany był kasztelanem chełmińskim, a na sejmie warszawskim 1557 przeznaczony został na posła do Turcyi, celem wyjednania zatwierdzenia pięcioletniego rozejmu. Poselstwo to odbył pomyślnie i wyjechawszy w miesiącu Lipcu, we Wrześniu już powrócił do kraju. Dalsze szczegóły jego życia nie są wiadome.

Bzik, zowią stan umysłu, w którym brak zdrowego rosądku, obok pretensyi do rozumu i dowcipu, spostrzegać się daje. Wada takowa większe przybierając rozmiary stoi na granicy chorób umysłowych.

Bzin, wieś w gub. Radomskiéj, pow. Opoczyńskim, gminie Samsonów, liczy 290 m. i posiada kopalnię rudy, zwaną Piotr, hutę żelazną, wielki piec i dwie kuźnice.

Bzowski, zwany *Bzovius* (Abraham), znakomity historyk kościelny, teolog i mówca; ur. 1567 r. w Proszowicach pod Miechowem, † 1627 r. w Rzymie; pobierał nauki w mieście rodzinném, w Secieminie i w Krakowie. Wstąpił do dominikanów i po wyświęceniu na kapłana udał się do Włoch, na dalsze studyja. Po powrocie do kraju był nauczycielem teologii w Krakowie, potém sprawował różne klasztorne urzędy w Poznaniu, Płocku, Wrocławiu, Krakowie, a w Warszawie był pierwszym przeorem i założycielem kościoła księży dominikanów na Nowém Mieście, od 1603—10. Wysyłany kilka razy w sprawach zgromadzenia swego do Rzymu, pozostał tam ostatecznie i z rozkazu papieża Urbana VIII pisał dalszy ciąg rozpoczętéj historyi kościelnéj od t. XIII do XXI. Podejmowany kosztem papieża i hojnie za pracę wynagrodzony, uzbierał znaczne fundusze, które obracał dla dobra swego zakonu. Mąż ten ogromnéj nauki, zostawił po sobie 33 dzieła w językach łacińskim i polskim, 20 rękopisów i wiele wierszy łacińskich i polskich. Celniejsze jego prace są: „*Historiae Ecclesiasticae et Caes. Baronii... Annalibus aliorumque virorum illustrium Ecclesiasticis historicisque monumentis*“ (2 t., Romae 1616). „*Thaumaturgus Polonus*“ (w Wenecyi 1606); „*Historia inquisitionis haereticae pravitatis in Orthodoxo regno Poloniae*;“ „*De vita rebusque praeclarae gentis B. Ceslai Odrowonsii O. P. commentarius*“ (Crac. 1608, Vratislaviae 1703); 3-cie wydanie tamże 1862 przez Kanon. Mosbacha i t. d. Porów. Ossolińskiego „*Wiadomości Historyczno-Krytyczne*“ (T. 1 str. 1—114).

Bzura, rzeka, bierze początek w pow. Łódzkim, okręgu Zgierskim, pod wsiami: Modrzewie, Moskule i Radogoszcz, płynie od wschodu ku północy, potém zwraca się ku wschodowi i w powiecie Łowickim, pod wsią Kamionem, ubiegłszy mil 25 wpada do Wisły.

Bzura, nazwisko herbu polskiego *Lis* (ob.).

Bżeduchowie, plemię góralskie, (około 17,000 głów), zamieszkałe w przedgórzach Kaukazu, od strony Kubanu, w pośród Abadzechów, Ademów i Szapsuchów.

C.

C, trzecia z kolei głoska alfabetu łacińskiego i większej części języków dziś żyjących, odpowiada pod względem miejsca głosce *g* w alfabetach fenickim i greckim. Rzymianie wymawiali pierwotnie *c* jak *g*, później dźwięk ten zmienił się w *k*; w językach nowszych, z łacińskiego powstałych, przed *a*, *o*, *u* brzmi *c* jak *k*; przed *e* i *i* we francuskim i angielskim jak *s*, w hiszpańskim i włoskim jak *cz*; w niemieckim nasze *c*, będąc zastąpione przez *z*, używa się tylko w wyrazach obcych, a we właściwych niemieckich w połączeniu z *k*; *ch* we włoskim wymawia się jak *k*, we francuskim jak *sz*, w hiszpańskim i angielskim jak *cz*, w niemieckim brzmi jako twardy aspirowany dźwięk gardłowy. W języku polskim jest spółgłoską *mięką syczącą mocną* i zawsze właściwe zachowuje brzmienie. Powstaje ze zmiękczenia zębowéj twardéj spółgłoski *t* (przed dwugłoskami jotowemi) lub gardłowéj *k* (przed *i* w deklinacyi i *e* pierwotném także w deklinacyi) Oprócz *c* mamy jeszcze dwie miękie spółgłoski: *cz*, która powstaje ze zmiękczenia *k* (przed dwugłoskami jotowemi, *e* rodzimémi miękiém *ę*, we wszystkich razach, tudzież przed *i* oraz *e*, zastępczém tylko w słoworodzie i konjugacyi) i *ć*, które powstaje z *t* (przed miękiemi samogłoskami: *i*, *e*, *ę*.); jeżeli *ć* stoi przed spółgłoską lub na końcu wyrazu, to na oznaczenie jéj miękości kładziemy nad nią kreseczkę (’), jeżeli zaś przed samogłoską, to się w tymże celu stawia *i*, W muzyce *C* uważa się za podstawę czyli ton zasadniczy systematu tonowego, pierwszy ton gammy czyli skali, francuskie *ut*; oznacza ono także klucz nutowy, dla niższéj części tonów systemu tonowego czyli klucz basowy; nadto, na początku kompozycyi muzycznéj, znany takt czteroćwierciowy czyli cały, przekreślone zaś z góry na dół takt dwućwierciowy. Jako skrócenie *c* ma różne znaczenia: u dawnych Rzymian na tablicach głosowania w sprawach kryminalnych, *c* znaczyło: *condemno*, to jest skazuję potępiam (dla tego Cicero nazywał je *Litera tristis*); *C* w rzymskich napisach, rękopisach i t. p. = *Caesar*, *Cassius*, *Claudius* lub *Consul*, *Censor*, *Comitia* i t. d. ↄ odwrócone *Caja*= lub = *Semis* pół asa; w księgach handlowych C znaczy niekiedy kapitał, kurant, konto i t. p.; *C* na monetach francuskich oznacza ich pochodzenie z mennicy w Loo, na austryjackich z Pragi, na pruskich z Klewe. Przy podawaniu temperatury, C oznacza podziałkę termometru stustopniową, czyli Celsyjusza. W chemii *C* symbol węgla, *Ca* wapnia, *Cd* kadmu, *Ce* ceru, *Cl* chloru, *Co* kobaltu, *Cr* chromu, *Cu* miedzi.

Cabaceiro, $2\frac{1}{2}$ mili długi, $\frac{3}{4}$ mili szeroki, urodzajny półwysep na wschodnich brzegach Afryki, w pobliżu Mozambiku, z portugalską twierdzą Mesuriel.

Cabaco lub **Cebaco**, znana z połowu pereł wyspa, przy brzegach amerykańskiego stanu Isteno na Oceanie Wielkim położona i dawniéj do Nowej Grenady należąca.

Cabaletta, w muzyce włoskiej krótki pomysł w ruchu żywym, jakby perjodycznie powracający. Zdarza się często ku końcowi aryi w coraz żywszém tempie, rozmaicie urabiany czyli wargowany.

Caballero (Don Firmin), członek kortezów hiszpańskich, ur. w Barajos-de-Melo, w prowincyi Cuença 1800, adwokat w Madrycie, wybrany za Estatuto-real do izby prokuratorów (deputowanych), należał jawnie do opozycyi, a później do stronnictwa Mendizabal i konstytucyi z r. 1812. W r. 1838 obrany członkiem rady prowincyjonalnéj Madrytu, wywierał znakomity wpływ na średnie klasy narodu. Z licznych pism jego historycznych i statystycznych celniejsze są: *Fisonomia natural y politica de los diputados à cortes en* 1834, 5,6 “ (Madryt 1836); „*El gobierno y las cortes del estutate*, *materiales para su historia*“ (1837) i „*Manual geografico-administrativo de la monarquia espanola*“ (1844).

Caballero (Fernan), pseudonym autorki *Cecylii de Arrom*, z rodziny niemieckiéj *Böhl von Faber*, ur. 1797 w Morgues w Szwajcaryi. Dwukrotnie z kolei zamężna w Hiszpanii, przemieszkuje stale w Sewilli. Od 1849 ogłaszała w feiletonie pisma „*Espana*“ mnóstwo nowelli, osnowanych na obyczajach ludu andaluzyjskiego, które to prace postawiły ją w rzędzie najznakomitszych tegoczesnych romansopisarzy hiszpańskich. Z pism jéj wydanych pod ogólnym tytułem: „*Obras completas*“ (tomów 13, Madryt 1860—61), celniejsze są: „*La Gaviota*“; „*Una en Otra*“; „*La Familia de Alvareda*“; (tłumaczona na polski przez Miłkowskiego, Warsz. 1868); „*Simon Verde*“; „*Elia*“; „*Clemencia*“ (tłumaczył na polski Ajo, Lwów 1869); „*La-*

grimas"; „*Un verano en Bornos*". Literatura hiszpańska zawdzięcza jéj także pierwszy zbiór ludowych podań i pieśni, które ogłosiła pod t. „*Cuentos y poesias populares andaluces*" (Sevilla 1859).

Caban, owca wołoska, z wełną długą, szorstką, ogonem trójgraniastym, szerokim, ważącym około 10 funtów. *Czabanem* nazywają czasem roślejsze woły, jak np. podolskie.

Cabanel, spółczesny malarz francuski, ur. 1823 w Montpellier. Jako uczeń Picot'a w pierwszych swych obrazach treści religijnéj hołdował kierunkowi klasycznemu. Późniéj zarzucił ten rodzaj i oddał się wyłącznie przedmiotom bliżéj dzisiejsze społeczeństwo obchodzącym, Najlepszym jego utworem jest „*Poeta florencki*"; C. jest przeważnie malarzem rodzajowym, jednakże nie w guście niderlandzkim, ale z charakterem przeważnie historycznym. Jako portrecista celuje więcéj w postaciach niewieścich, aniżeli męskich; od 1864 jest profesorem w nowo zorganizowanéj szkole sztuk pięknych w Paryżu.

Canabis (Piotr Jan Jerzy), znakomity lekarz teoretyczny i filantrop, ur. 1757 w Cosnac, † 1808. W młodości był sekretarzem pewnego magnata polskiego w Warszawie, od 1775 r. poświęcił się medycynie i jako lekarz osiadł w Auteil.., gdzie dokończył rozpoczętego poprzednio tłumaczenia Ilijady. Był namiętnym stronnikiem rewolucyi, wielbicielem zwłaszcza Mirabeau, który na jego rękach skonał i którego chorobę opisał. Podczas terroryzmu żył w odosobnieniu, następnie był profesorem kliniki w Paryżu, członkiem instytutu, rady pięciuset i senatu zachowawczego. Podał zasady organizacyi szkół lekarskich, które są dotąd jéj podstawą. Głównym jego dziełem jest „*Traité du physique et du moral de l'hywme*" (1802). Zbiór zupełny dzieł jego wyszedł w Paryżu 1823 do 5. Pierwiastek życia (dusza), według niego, jest to substancyja łącząca pierwiastki organów i przy śmierci od nich się oddziela.

Cabarrus (Franciszek, hrabia), minister i poseł hiszpański, ur. 1752 w Bayonnie. Był pierwotnie mydlarzem, odznaczył się za panowania Karola III wielkim talentem finansowym i mianowany został 1782 dyrektorem utworzonego przez siebie banku rządowego. Pod Karolem IV popadł w niełaskę i był uwięziony; w 1795 uniewinniony, nagrodzony tytułem hrabiego, został bankierem nadwornym, dyrektorem generalnym dróg i kanałów i głównym intendentem fabryk królewskich. Książę pokoju, chcąc go się pozbyć z Madrytu, używał go do rozmaitych poselstw, ale Ferdynand VII odwołał go napowrót i mianował ministrem skarbu, który to urząd sprawował i za rządów Józefa Bonapartego. † 1810 w Sewilli.

Cabazilas (Nilus), arcybiskup Solonicki, żył w XIV w. Napisał w duchu nieprzyjaznym kościołowi rzymsko-kat. „*O przyczynie odszczepieństwa pomiędzy kościołami: łacińskim i greckim*", oraz „*O prymacie papieskim*" (po grecku w Londynie a 1544 w Bazylei, w przekładzie zaś łacińskim 1595 r. w Lejdzie).

Cabestan, także Cabestaing (Wilhelm de), sławny trubadur prowansalski z XII wieku, koniuszy Małgorzaty, żony Rajmunda, hrabiego de Castel-Roussillon, znany z tragicznie zakończonéj miłości dla swojéj pani. Rajmund bowiem odkrywszy tajemne stosunki żony swojéj z młodym i nadobnym poetą, zdradziecko zamordował go i serce jego kazał przygotować na stół Małgorzaty pod postacią potrawy. Uwiadomiona późniéj Małgorzata o tém co zaszło, wyskoczyła z wysokiego balkonu i zabiła się, a krewni jéj i Cabestaing'a, po uwięzieniu Rajmunda z rozkazu króla Aragonii Alfonsa II, z ziemią zrównali zamek i spustoszyli jego posiadłości. Pięć jego utworów mieści się w 2 tomie dzieła: „*Choix de poésies originales des Troubadours*", wydanego przez Raynouard'a, który podał i życiorys poety.

Cabet (Stefan), komunista paryski, ur. w Dijon 1788, gdzie był adwokatem; miał udział w rozmaitych tajnych towarzystwach w Paryżu i był członkiem najwyższego komitetu Karbonarów. Po rewolucyi Lipcowéj przez krótki przeciąg czasu prokurator generalny w Korsyce, 1831 wszedł do izby jako deputowany i zasiadał na krańcowéj lewicy. W skutku przewinienia względem prasy, uszedł z kraju i przebywał w Londynie 1824—39 i tu napisał: „*Histoire populaire de la révolution française de 1789 à 1830*" (4 t. Paryż 1840) w duchu radykalnym. Dziełem: *Voyage en Icarie*, *roman philosophique et social*" (Paryż 1840—42) i nowym kierunkiem pisma tygodniowego „*Populaire* ', poróżnił się z radykalistami i ze znakomitszymi komunistami. Rewolucyja Lutowa nie spełniła jego życzeń i nadziei; po walce Czerwcowéj 1848, popłynął z 44 swymi stronnikami do Texas, gdzie jak utrzymywał, posiadać miał obszerne ziemie. W 1849 r. niektórzy z jego współtowarzyszów oskarżyli go o oszustwo, lecz wyrok zapadły, po powrocie do Francyi został unieważniony. Po ostatnim zamachu stanu Napoleona III, wyjechał powtórnie do Texas, lecz przymuszony uciekać stamtąd, † 1856, w St. Louis w stanie w Missouri. Napisał także „*La révolution polonaise*" (Paryż 1833).

Cabillaud, stronnictwo powstałe w Hollandyi w połowie XIV w. z powodu współzawodnictwa pomiędzy Małgorzatą, wdową po cesarzu Ludwiku V, a synem jéj hrabią Ostrevant. Szlachta trzymała za synem, lud za matką. Stronnicy hrabiego przyjęli nazwę *kabeliaus* (*cabillaud*) ryba sztokfisz, obrońcy zaś cesarzowéj przyjęli za swoje godło *wędkę (hoek)*. Pierwsi nosili kapelusze szare, drudzy białe, a walka ich toczyła się przez lat 42 z nieubłaganą zaciętością.

Caboche, **Cabochiens**, banda, biorąca nazwę od Szymona *Caboche*, czeladnika rzeźniczego za Karola VI. Podczas obłąkania króla przywodziły w Paryżu dwa stronnictwa: *Burginionów* i *Armaniaków*. W r. 1411 hrabia Saint-Paul, gubernator Paryża, przychylny księciu Burgundyi, pozwolił czeladzi rzeźnickiéj na zawiązanie towarzystwa z 500 członków, których zaopatrzył w broń i poruczył im straż miasta. Banda ta pod dowódz-

twem dwu braci *Legoix* i *Szymona* albo *Jana Caboche* doszła niesłychanéj potęgi i była postrachem całego miasta. W r. 1413 po wielu gwałtach zmusiła Delfina do nadania ustawy zwanéj *Ordonnance cabochienne*. Nareszcie po nastąpionej zgodzie między zwaśnionymi książęty, banda ta rozpierzchła się, a Caboche i inni hersztowie w ucieczce szukali ocalenia.

Cabochon (z fr.) kamień szlachetny oszlifowany bez poprzedniego rznięcia, a według swéj naturalnéj postaci, stąd często krzywy lub owalny. Najczęściéj ma to miejsce u rubinów.

Cabot lub **Caboto**, ojciec i syn, sławni żeglarze weneccy. C. (Jan), wysłany 5 Mar. 1495 przez Henryka VII, króla angielskiego, w podróż morską na zachód, odkrył 24 Czerwca t. r. Newfundland. C. (Sebastyjan), ur. 1477, wszedł 1512 do hiszpańskiéj, a 1516 po śmierci Ferdynanda Katolickiego do angielskiéj służby, gdzie 1517 udał się na czele flotyli do Labradoru. Wróciwszy znowu do służby hiszpańskiéj, odbył wyprawę do wysp Moluckich. W r. 1553 dowodził wyprawą zwaną *merchants adventurers*, która zawiązała stosunki handlowe Anglii z Rossyją; † 1557. Jednocześnie prawie z Kolumbem uczynił spostrzeżenie zboczeń igły magnesowéj. Od jego nazwiska zowie się część kraju pomiędzy zatoką Hudsońską, Kanadą, Nową Walliją, i Labradorem, *Kabotyja* (Cabotia). Porów. Warden'a „*Memoir of Sebastian Cabot*“ (Lond. 1831).

Cabral, portugalski mąż stanu, ob. *Costa-Cabral* (*Antonio Bernardo da*).

Cabral albo **Cabreral** (Pedro Alvarez), znakomity żeglarz, wysłany został 9 Mar. 1500 przez króla portugalskiego Emanuela do Indyi Wschodnich, gdzie atoli wpadłszy na prąd południowo-amerykański, odkrył Brazyliję, którą 24 Kwiet. 1500 objął w posiadanie Portugalii; późniéj dopiero po nader burzliwéj podróży zawarł pierwsze dla Portugalii układy handlowe. W r. 1501 odpłynął napowrót do Portugalii, gdzie † 1526. Opisy jego podróży znajdują się w Ramusia: „*Navigationi e viaggi*“ (3 t. Wenecyja 1563, nowa ed. Wenec. 1835).

Cabrera (Don Ramon), hrabia Morella, generał hiszpański i przywódca partyi Karlistów, ur. w Torlosa w Katalonii 1810, odznaczał się od 1833 na czele hufca gerylasów, walczących za sprawę Don Carlosa. W Aragonii pokonany i ciężko raniony, po wyzdrowieniu zebrał oddział ludzi, przerzucił się do Walencyi, odniósł zwycięstwo 18 Lut. 1837 pod Bunol i 19 Mar. pod Burjasot, pobity pod Torre-Blanca, zdobył wiele miejsc warownych (jak Morellę) i mianowany został gubernatorem Aragonii, Walencyi i Murcyi. Tu utrzymywał się, dopóki Espartero 6 Lip. 1840 nie wyparł go do Francyi. We Wrześniu 1846 uszedł z hrabią Montemolin do Londynu. W Czerwcu 1848 znowu w Katalonii rozwinął sztandar karlistowski, został pobity 27 Stycznia 1849 i wtedy udał się do Francyi, następnie do Anglii, gdzie zaślubił bogatą Miss Richards. W r. 1850 starał się dwor neapolitański ująć dla sprawy swojego stronnictwa, lecz 1851 został wydalony z Neapolu. W 1860 wspierał powstanie hiszpań. gener. Ortega, ale roztropnie uniknął losu innych przywódców.

Cabrera (Pedro Alvarez), ob. Cabral.

Cabrit (Fryderyk), bankier warszawski z epoki Stanisławowskiéj, właściciel ogrodu Foxalu, w którym urządzał rozmaite widowiska publiczne; sławnym był ze zbytków i niesłychanego przepychu, z jakim dom swój prowadził. Wypadki krajowe 1793 i 94 zniszczyły zupełnie jego kredyt.

Caccia (Hieronim), Włoch z Bergamo, znakomity ruśnikarz, sprowadzony do Polski za Zygmunta III, wyborną broń wyrabiał w Samsonowie, dobrach biskupów krakowskich.

Caceres, hiszpańska prowincyja w północnéj części Estremadury, obejmuje przeszło 378 mil kw i 307,000 m. Główne miasto Caceres nad rzeką t. n. liczy 15000 m.

Cachar, kraina, leżąca w północno-wschodniéj stronie Assamu, w angielskiém prezydencie Bengalu, obejmuje 188 mil kw. i 60,000 m. Poprzednio stanowiła ona oddzielne państwo, od r. 1830 wcieloną jest do posiadłości angielskich.

Cacus, olbrzym, syn Wulkana, rozbójnik przebywający w środkowych Włoszech, którego zabił Herkules, zdybawszy na kradzieży bydła, Owidyjusz i Virgili opracowali to podanie w swych utworach.

Cadalous (Piotr), antypapież. Ob. Honoryjusz II.

Cadalso (Don José de), ur. 1741 r. w Kadyxie, oficer hiszpański, poległy 1782 pod Gibraltarem, należy do liczby znakomitszych hiszpańskich poetów XVIII w. Z dzieł jego, wydanych przez Navarrete (3 tomy, Madr. 1818), znaną jest powszechnie tragedyja: „*Sancho Garcia*“ (1771), tudzież „*Los eruditos a la violeta*,“ dowcipna satyra prozą napisana (1772), „*Los ocios de usi juventud*“ i „*Poesias*“ (1773). Jako liryk, wsławił się C. szczególniéj swemi odami anakraeontycznemi.

Cada-Mosto lub **Ca-da-Mosto** (Aloizy albo Ludwik da), ur. 1432 r. w Wenecyi, żeglarz w służbie infanta portugalskiego Dom Henrico, odkrył 1455 r. Gambiję, a następnego roku około Zielonego przylądka gromadę wysp t. n.; † 1480 r. Opis jego podróży: „*El libro de la prima navigazione per oceano a la terre de Nigri de la Bassa Aethiopia per infanto Dom Henrico de Portogallo*“ wydany został 1505 i † 1567 r. w Piacenza.

Cadet de Gassicourt (Ludwik Klaudyjusz), chirurg i farmaceuta francuski, ur. w Paryżu 1731 r., członek akademii nauk, kierujący pracami chemicznemi w fabryce porcelany w Sèvres, † 1799 r. Ważniejsze jego dzieła są: „*Mémoire sur la terre foliée de tartre*“ (Paryż 1764); „*Catologue des rémédes de Cadet, apothicaire*“ (1765).—**Cadet de Gassicourt** (Karol Ludwik), syn poprzedniego, ur. w Paryżu 1769 r., również farmaceuta i wytworny pisarz, † 1821 r. Z wielkiéj liczby pism po nim pozostałych, celniejsze są: „*Observations sur les peines infamantes*;“ „*Le tombeau de Jacques Molay, ou Histoire sécrete des Templiers, francs-maçons, illumi-*

nés;" „*Le souper de Molière*;" „*Chimie domestique, Dictionnaire de Chimie*" i t. d.

Cadet de Vaux (Antoni Alexy Franciszek), brat Cadet de Gassicourt'a Ludwika Klaudyjusza, ur. 1743 r. w Paryżu, † 1828 r., chemik i agronom francuski, z początku aptekarz, zyskał byt niezależny przez założenie „*Journal de Paris*," i odtąd przebywając głównie na wsi, zajmował się ulepszeniem różnych gałęzi gospodarstwa. Był jednym z redaktorów dzieła „*Cours complet d'Agriculture pratique.*" Z dosyć znacznéj liczby dzieł jego, mamy w tłomaczeniu polskiém: „*O wygubianiu kretów na łąkach i w ogrodach*" (Lublin 1804 i 1814). Jest on wynalazcą galaktometru, czyli mlekomierza.

Cadore (Jan Chrzciciel Rompère *de Champagny*, książę), ur. w Roanne 1756 r. † 1834 r.; kapitan okrętowy, w zgromadzeniu narodowém wolnomyślny członek stronnictwa szlacheckiego, używanym był przez Napoleona w sprawach dyplomatycznych. W r. 1807 kierował ministerstwem spraw zagranicznych i był czynnym w osławianych układach o abdykacyję Karola IV i Ferdynanda VII królów hiszpańskich. Mianowany 1808 r. księciem Cadore, prowadził układy o małżeństwo cesarza z Maryją Ludwiką. W r. 1811 został intendentem dóbr korony, podczas kampanii rosyjskiéj był sekretarzem stanu cesarzowéj, za którą w r. 1814 wyjechał do Blois. Po upadku Napoleona powrócił do życia prywatnego i dopiéro 1819 r. mianowany został parem.—**Cadore** (Frańciszek Józef Maryja Teresa Rompère de *Champagny* hrabia de), syn poprzedniego, ur. 1804 r., znakomity publicysta i historyk francuski. Najważniejszą jego pracą jest: „*Histoire des Césars*" (4 tomy, 1841—43).

Cadorna (Rafaele), generał włoski, ur. 1815 r. w Medyjolanie; jako prosty żołnierz wstąpił do wojska sardyńskiego; po nieszczęśliwéj bitwie pod Novara walczył w Algieryi, w Krymie, w wojnach włoskich 1859 i 60. Po przyłączeniu południowych Włoch był komendantem Sycylii. W 1870 r. na czele 4 korpusu armii zdobył 20 Września Rzym i pełnił jakiś czas obowiązki nowo nabytéj prowincyi.

Cadoudal (Jerzy), twórca Szuanów (ob.), ur. 1771 r. w Brech, dawnym Morbihanie, podczas rewolucyi francuskiéj był partyzantem rojalistowskim w wojnie wandejskiéj, tudzież założycielem i dowódcą Szuanów. Naciśnięty ze wszystkich stron 1795, przymuszony był oddział swój rozpuścić i 1800 szukać schronienia w Anglii, gdzie chlubnie przyjęty przez ministeryjum, mianowany był przez hrabiego Artois (Karola X), generałem lejtnantem. Zachęcony takiém powodzeniem, za powrotem do Francyi, zamierzył nowe wzniecić powstanie; z generałem Pichegru uknuł spisek na życie Napoleona, został 9 Mar. uwięziony, a 10 Czerw. 1804 r. stracony. Rodzina jego otrzymała za restauracyi godność szlachecką. Brat jego *Józef Cadoudal*, ur. 1784 r. był pod nazwiskiem *Joyon* przywódcą Szuanów, † 1852 r.

Caduceus, właściwie laurowa lub oliwna laska, obwinięta dwiema w postaci wężów przepaskami; godło pokoju, noszone przez herolda (*cadaceator*) Podług mytu podarował C. Apollo Merkuremu za ustąpienie wynalazku liry. C. jest właściwém godłem Merkurego, który prowadzi nim cienie zmarłych do podziemi i nazywa się z tego powodu *Caducifer*; na starożytnych monetach znajdują go także w ręku Bachusa, Herkulesa, Cerery, Wenery, Concordii i Anubisa. Dziś, jako atrybut Merkurego, jest C. symbolem handlu.

Cadyk, ob. Chasydzi.

Cadyk (Jakób), autor tablic chronologicznych do historyi żydowskiéj. Żył w Palestynie na początku XVII wieku. Oprócz notatek historycznych, zawierają jego tablice także opisy miast, gór, rzek, i t. d. w łacińskim jęz. Drukowane były po raz pierwszy w Amsterd. 1631 r.

Caecina gens, ród rzymski, pochodzący z etruskiego miasta Volaterrae. Najznakomitszymi jego członkami byli: 1° *Aulus* C. *Severus*, doświadczony i biegły wojownik, walczył w 40 przeszło wyprawach; między innemi pokonał 6 r. po Chr. Dalmatów i Pannończyków pod wodzą dwu naczelników imieniem Bato (ob.); 2° *Aulus* C. *Alienus*, wódz cesarza Galby; obrażony przezeń, przeszedł na stronę Vitteliusa; pokonał cesarza Otho'na pod Bedriacum, a następnie poddał się Wespazyjanowi. Tytus kazał go ściąć (75 r. po Chr.) za udział w jakiémś sprzysiężeniu przeciw ojcu.

Caeoma, *C. pinitorquum*, grzybek opisany przez de Bary'go w r. 1870, a który jest przyczyną chorób jodeł; rozwija się głównie na młodych drzewkach, między drugim, a dziesiątym rokiem ich życia. (Por. Meyer'a „*Ergänznugsblättär*" t. 2 str. 498).

Caen, (po łac. *Cadomum*), stolica departamentu francuskiego Calvados, przy ujściu rzeki Odon do Orny; ma 44,000 m., kilka znakomitych budowli i ważnych zakładów naukowych. Ogrody tutejszéj okolicy słyną z starannéj hodowli kwiatów. Miasto zaś samo posiada uniwersytet, piękną galeryję obrazów i liczne fabryki.

Caere, (u Greków *Agylla*, dziś *Cerveteri*), jedno z 12 miast etruskich, kwitnące i potężne. Przez długi czas z Rzymianami bardzo zaprzyjaźnione, podczas napadu Gallów przyjęło zbiegłych kapłanów i westalki, za co otrzymało prawo obywatelstwa rzymskiego; późniéj jednak utraciło swą municypalność, połowę posiadłości, własne sądownictwo, zostało prefekturą i kolonią wojskową. Z tego powodu nazwiskiem jego mieszkańców **Caerites** oznaczono wszystkich obywateli rzymskich, nie posiadających *jus suffragii* (ob.).

Caerleon, starożytne miasto w angielskiém hrabstwie Monmouth, nad rz. Usk i kanałem Brystolskim, liczy 1260 m. i posiada wiele starożytności rzymskich. Według podania ludowego była tu niegdyś rezydencyja króla Artusa.

Caermarthen lub **Carmarthen**, hrabstwo w południowéj części angielskiego księstwa Walii, obejmuje 32 mil kw. i 111800 ludn. Jest to kraina górzysta i przerznięta kilku rybnemi rzekami. Mieszkańcy zajmują się rolnictwem, chowem bydła

i górnictwem, które dostarcza żelaza, siarki, ołowiu srebra i węgla kamiennego. Stolica tego hrabstwa *Caermarthen* nad rz. Towy, posiada 10,000 m. Od niéj książę Leeds ma tytuł margrabiego Caermarthen.

Caernarvon lub **Carnarvon**, hrabstwo w południowéj części angielskiego księstwa Walii, obejmuje 24 mil kw. z ludnością 95,000, przerznięte jest górami, które tu są najwyższe w całéj Walii i posiada mnóstwo jezior. **Caernarvon**, warowne miasto stołeczne, w pobliżu ujścia spławnéj rzeki Seiont; liczy 8600 m., ma port i licznie zwiedzane kąpiele morskie. Leżące w pobliżu szczątki zamku Edwarda I, zwane *Caernarvon-Castle*, należą do najpiękniejszych tego rodzaju pomników w królestwie Wielkiéj Brytanii.

Caesalpinia (*Brezylija*), rodzaj roślin z rodziny Caesalpinieae, nazwany na cześć Andrzeja Caesalpiniego czyli Cesalpinusa (ob.). Rodzaj ten obejmuje drzewa cierniste i krzewy właściwe głównie okolicom gorącym Ameryki, w ogrodach europejskich uprawiają się niektóre i sprawiają miły widok żółtemi kwiatami, zebranemi w grona wierzchołkowe; niektóre zawierają wyborne barwniki, (ob. Brazylijskie drzewo), inne dostarczają leków. *C. Coriaria* wydaje strąki zwane *libidibi*, bogate w garbnik i używane w garbarstwie. *C. pulcherrima*, zwana drzewem rajskiém lub pawiem, z powodu długich, czerwonych pręcików, przypominających pióra na głowie pawia; kwiaty używają się w Ameryce przeciw katarom chronicznym. Jedynym gatunkiem starego lądu jest *C. sappan*, dostarczająca pięknego czerwonego barwnika (drzewo sapanowe); drzewo to już w XIV wieku znane było pod nazwą *lignum presillum*; gdy więc w Ameryce połud. odkrytem zostało podobne drzewo farbierskie, nadano całéj okolicy nazwę *Brezylii*.

Caesalpiniae (Brezylijowe), rodzina roślin dwuliściennych, a właściwie podrodzina strąkowych, kwiaty już motylkowate już różowate, o płatkach wolnych, niezrosłych; pręciki zwykle nierówne, kołozawiązkowe. Należy tu najwięcéj drzew, gorącéj strefie właściwych, wyniosłych, i krzewów różnéj postaci, dostarczających lekarstw, balsamów, żywic wonnych i barwników; gatunków ziołnych mało. Typem ich jest Caesalpinia (ob.).

Caesar, (podług jednych pochodzi od maurytań. wyrazu znaczącego lew, podług drugich od gęstych włosów nowonarodzonego (*Caesaries*) lub niebieskich oczu), nazwisko familijne jednéj gałęzi starorzymskiego patrycyjuszowskiego rodu Julijuszów. Cesarz Oktawijan August nosił to imię jako adoptowany syn Julijusza Caesara; po nim imieniem *Caesares* nazywali panujący cesarzowie swoich synów lub wyznaczonych przez się następców. Od czasów Nerona nazwisko C. należało także do tytuła cesarza i stawiano je przed imieniem osobistém, *np. Imperator Caesar Vespasianus Augustus*, a zaś u następców tronu stawiano je po imieniu.

Caesar (Cajus Julius) ob. Cezar.

Caesarea, nazwa wielu miast w dawném państwie Rzymskiém, które otrzymały ten przydomek na cześć jakiegoś cesarza rzymskiego. Najsławniejsze: 1° C. stolica Kappadocyi, dawniéj *Mezaca* lub *Eusebeia*, nad rz. Argaeos w błotnistéj, nieurodzajnéj okolicy. Z przyłączeniem Kappadocyi 118 r. po Chr. otrzymała Mazaca nazwisko C. Była w C. jedna z głównych mennic Rzymskiego państwa w Azyi; za Byzantynów główny punkt w Małéj Azyi we względzie politycznym i wojskowym. Ruiny trzęsieniem ziemi zburzonéj C. leżą w pobliżu dzisiejszéj *Kaizariye*; 2° C. *in Palaestina*, dawniéj *Stratonis Arx*, nad morzem, na pograniczu Galilei i Samaryi. Herodes nazwał je na cześć Augusta, powiększył, obwiódł murem, przyozdobił wielu wspaniałymi pałacami i zbudował port, jeden z najlepszych w starożytności; rezydencyja namiestnika i stolica prowincyi, Wespazyjan i Tytus nadali C. wiele swobód. Dziś kupa rozwalin pod nazwą *Kaizariye*.

Caffarelli, tak nazwany od swego nauczyciela Caffaro, właściwie *Kajetan Majerano* sławny sopranista włoski, ur. około 1703 r. w neapolitańskiéj prowincyi Bari, † 1783 r. W r. 1720 doznawał bardzo świetnego powodzenia w Anglii i zebrawszy znaczny majątek, za powrotem do kraju rodzinnego zakupił majętność San-Dorato i od niéj przybrał tytuł Duca (księcia). On to pierwszy rozkrzewił w Europie zamiłowanie do śpiewu włoskiego.

Caffarelli du Falga (Ludwik Maryja Józef Maksymilijan), generał francuski, ur. w Falga, w wyższéj Langwedocyi 1756 r., będąc już kapitanem w początku rewolucyi, podczas wyprawy egipskiéj był generałem brygady, dowodzącym inżynijeryją, † z rany pod St.-Jean-d'Acre 1799 r.—**Caffarelli** (August), hrabia, brat poprzedniego, par i generał francuski, ur. 1766 r., † 1849 r. w Lachelle; odbył wszystkie kampanije podczas rewolucyi; w r. 1806—10 był ministrem wojny królestwa włoskiego, potém generałem dywizyi wojsk włoskich w Hiszpanii, gdzie 1811 pokonał pod Saragossą generałów Mina i Mendizabal; w r. 1813 walczył zwycięsko na czele armii północnéj przeciw Anglikom; w r. 1814 towarzyszył cesarzowéj Maryi Ludwice do Wiednia; po restauracyi żył czas jakiś na ubożu, aż nareszcie Ludwik Filip w r. 1831 zamianował go parem.

Cafra, **Saflor**, pod temi nazwiskami znany jest w handlu preparat kobaltowy, używany w fabrykach porcelany, fajansu i szkła do wytworzenia barw niebieskich, i służący zarazem do wyrabiania czystych preparatów kobaltu. C. dostarczają głównie czeskie i saskie fabryki smalty, a główną jéj część stanowi tlenek kobaltu.

Cagliari, miasto stołeczne wyspy Sardynii i prowincyi t. n. (247 mil kw. i 384,000 m.) przy południowym brzegu zatoki Cagliari i przy ujściu rzeki Mulargia. Jest rezydencyją arcybiskupa; ma 31,000 m., cytadelę i port. Pośród 38 tutejszych kościołów, odznaczają się głównie wspaniała katedra i kościół jezuitów. Oprócz tego znajduje się tu wiele pięknych pałaców i starożytności rzymskich (amfiteatr, wodociągi i t. p.). Z zakładów

naukowych, najważniejszym jest uniwersytet, założony 1720 i biblijoteka.

Cagliari, słynny malarz szkoły weneckiéj ob. Veronese Paweł.

Cagliostro (Alexander, hr.), przybrane nazwisko, słynnego awanturnika *Józefa Balsamo* z Palermo, ur. 1743; od aptekarza klasztornego nabył nieco wiadomości medycznych; wygnany z klasztoru, udał się do Palermo, skąd, obwiniony o rozmaite oszustwa, ratował się ucieczką i podróżował po Wschodzie. Wróciwszy 1670 do Europy, ożenił się w Wenecyi z piękną Lorenzą Feliciana, którą uczynił narzędziem swych intryg. We Włoszech, później w Niemczech, Polsce, Francyi, Anglii i t. d. występował jako lekarz, naturalista, alchemik, marzyciel religijny, mason i wywoływacz duchów; przedawał eliksyr życia i wodę piękności; mianował się założycielem tajemnéj sekty i jako wskrzesiciel dawnego egipskiego wolno-mularstwa tytułował się wielkim koftą, znajdując wszędzie zwolenników łatwowiernych. W Paryżu, gdzie przestawał z najznakomitszemi osobami dworu, uwikłany 1785 w słynną sprawę naszyjnika królowéj, więziony był w Bastylli. Uniewinniony, udał się do Anglii, a później do Rzymu, gdzie, jako wolny mularz, skazany został na dożywotnie więzienie i † w zamku ś. Leona 1795. „*Mémoires authentiques*“, wydane później pod imieniem C. w Paryżu są zmyślone.

Cagniard de la Tour (Karol), wsławiony wielu wynalazkami użytecznemi lub ciekawemi, ur. w Paryżu 1777 r. † 1859 r.; w 1818 r. otrzymał tytuł barona, w r. 1851 wszedł do akademii w miejsce Gay-Lussaca. Z bardzo licznych jego wynalazków wymienimy: *Kaniardel* (*cagniardel*) rodzaj szruby Archimedesa, służący do wprowadzania gazu pod jakąkolwiek ciecz (1809); lekki młyn do użytku wojskowego (1815); przyrządy do oświetlania gazem szpitala ś. Ludwika i warsztatów królewskich (1818 i 19); akweduk zawieszony w Crouzol, długi na 200 metrów, bez środkowéj podpory (1826); pyrometr akustyczny (1837); machinę do badania lotu ptaków, i inną do wznoszenia się w górę za pomocą 8 par skrzydeł (1839). Największy jednak rozgłos zjednała mu syrena (ob.).

Cagnola (Ludwik, markiz), budowniczy włoski, ur. 1762 w Medyjolanie, † 1833, wystawił sławny łuk pokoju (Arco della pace) w Medyjolanie na bramie tycyńskiéj i dzwonnicę w Urgnano.

Cagnoli (Antoni), astronom włoski, ur. 1743 na wyspie Zante. W r. 1780, będąc sekretarzem ambasady w Paryżu, zaczął się uczyć astronomii u Lalanda, a po powrocie do Włoch, został profesorem téj nauki w szkole wojskowéj w Modenie, później przeniósł się do Werony, gdzie poprzednio jeszcze założył obserwatoryjum i tu † 1816. Z dzieł jego odznaczają się szczególniéj: o najlepszéj metodzie oznaczania położeń geograficznych, uwieńczone przez akademiję nauk w Kopenhadze, uwieńczony katalog gwiazd północnych (*catalogo di stelle boreali*), „*Trigonometria piana espherica*“ (1786); „*Seccione coniche*“ (1802).

Cahors, stolica francuskiego depart. Lot, nad rz. Lot, ma 14,200 m. jest rezydencyją biskupa; ma akademiję, i jest środkowym punktem ważnéj we Francyi uprawy wina, zwanego winem Cahors. Pamiętne jako miejsce urodzenia papieża Jana XXII. Joachima Murat'a i Leona Gambetty.

Cahours (August Andrzéj Tomasz), chemik francuski, ur. 1813 r. Do r. 1836 służył w wojsku, potém był profesorem w szkole centralnéj sztuk i rękodzieł i probierzem przy mennicy. Liczne prace odnoszące się do chemii organicznéj ogłaszał w „*Comptes rendus*“ akademii nauk. Jego: „*Lécons de chimie générale élémentaire*“, przełożył na język polski Karol Jurkiewicz 1862.

Cail (Jan Franciszek), słynny fabrykant machin w Paryżu, ur. 1804, † 1871 r.; niezamożny, przybył w 18 roku życia do Paryża, gdzie poznał uczonego Derosne'a, który ocenił jego zdolności techniczne i z nim się połączył. Początek zamożności spółki dał przyrząd destylacyjny, który w powszechne wszedł użycie; następnie pracował C. nad udoskonaleniem fabrykacyi cukru. W czasie oblężenia Paryża, pracowało w jego warsztatach na przedmieściu Grenelle 300 młynów, gdy współcześnie dostarczał rządowi działa i kartaczownice. Zatrudniał 2500 robotników, agentury miał w najodleglejszych okolicach świata.

Caillaud (Fryderyk), ur. 1787 r. w Nantes, † 1869 r.; francuski podróżnik, naturalista i archeolog. Syn biednych rodziców, własną pracą wyuczył się mineralogii, i jako komisant handlujący drogimi kamieniami przebiegł Europę południową, część Azyi i Egipt, gdzie odkrył kopalnię szmaragdów i wiele zabytków starożytnych. Owoce swoich spostrzeżeń ogłosił w dziełach: „*Voyages à l'oasis de Thèbes et dans les deserts*“ (2 tomy, Paryż 1822). „*Voyage à Méroé*“ (4 tomy, 1826—27); „*Recherches sur les arts et metiers, les usages etc. des anciens peuples de l'Egypte, de la Nubie et de l'Ethiopie*“ (2 t. 1831—37 r.).

Cailliet (Wilhelm), ob. Jacquerie.

Caillié (René czy August), znany ze swych podróży do Timbuktu; ur. 1799 w Mauzé, w Poitou, † 1838 r. pod Paryżem. Od 1816 r. przebywał we francuskich posiadłościach nad Senegalem, skąd w charakterze kupca odbywał 2 letnią podróż (1824—26) po krainie maurytańskiego ludu Brankas. Zachęcony wyznaczoną przez paryskie geograficzne towarzystwo nagrodą 10,000 franków, odbył wśród niezmiernych trudności uciążliwą podróż do Timbuktu (1827—28), skąd przez Marokko wrócił do Francyi. Oprócz pomienionéj nagrody udzielono mu 1000 franków rocznéj pensyi i order legii honorowéj. Spostrzeżenia C. uporządkował geograf Jomard i opatrzywszy je swemi uwagami wydał p. t. „*Journal d'un voyage à Tembouctou et à Jenné dans l'Afrique centrale*“ (3 tomy, Paryż 1830). Nie posiadając żadnéj prawie nauki opowiada C. wszystko, co widział lub od innych słyszał, z wielką prostotą, bez żadnych ozdób i własnych dodatków.—

Ça ira! (franc., *Jakoś to będzie!*) Są to pierwsze wyrazy śpiewki jakobińskiéj, „*Ah! ça ira, ça ira,*

ça ira! Les aristocrates à la lanterne?", która podczas pierwszéj rewolucyi francuskiéj u początku zapalała do boju, a później wyrodziła się w hasło do rzezi. We Francyi zwano także tę śpiewkę: „*le Carillon national*“ (narodową grą dzwonów). Melodyja jéj, przeznaczona pierwotnie do innego utworu, była podobno ulubioną królowéj Maryi Antoniny.

Caithness, północne hrabstwo Szkocyi, obejmuje 33 mil kw. powierzchni i 41,200 m. z miastem głównem Wick. Okolica ta w ogólności nieżyzna, strony urodzajne znajdują się głównie na pobrzeżach. Skały dostarczają materyjału na budowle i szyfru. Mieszkańcy zajmują się rolnictwem i rybołówstwem, a w zachodniéj części kraju mówią językiem Gallów.

Cajanus (*Nikla*) rodzaj roślin z rodziny motylkowatych. *C. bicolor* i *C. flavus* drzewka w Indyjach Wschodnich zawierają w strąkach po 4 nasiona jadalne i wszędzie w Indyjach sprzedawane; liście i korzenie tych gatunków stanowią tamże pospolite lekarstwo.

Cajetani, kardynał, ob. *Gaetano*.

Cajeput oleum, ob. Kajeputowy olejek.

Cajus, bardzo upowszechnione u Rzymian imię, którém, jak również imionami Titius, Sempronius, Mävius oznaczano osoby zmyślone; zupełnie tak samo, jak my oznaczamy głoskami N. N. Używańszą jest zresztą forma *Gajus* (ob.).

Cakonowie. Ob. Czakonowie.

Cal, miara długości. C. Warszawski jest dwunastą częścią stopy; zawiera w sobie 12 linij i = 24 milimetrom. C. rossyjski *diujm*, dzieli się na 10 linij i = calowi angielskiemu = 1,06 cala warszawskiego.—C. berliński = 1,0909, a C. wiedeński = 1,0987 cala warszawskiego.—*Calem* nazywają oryle w pasie drzewa spławianego, składającego się z kilka rzędów czyli plenic, ostatnią z tych plenic.

Calaber (Quintus), ob. *Quintus*.

Calabozo, miasto w prowincyi Caracas w południowo-amerykańskiéj rzeczypospolitéj Venezuela nad rz. Guarico, liczy 4,000 m. Pamiętne jest zwycięstwem odniesioném 24 Czerwca 1821, w którém Bolivar pokonał hiszpańskiego jenerała La Torre i tym sposobem zmusił Hiszpanów do opuszczenia Kolumbii.

Calabrese, znany pod imieniem *il cavaliere Calabrese* malarz włoski *Maryja Preti*; ur. 1613 w Taverna w Kalabryi, † 1699. Niespokojnego z natury charakteru, liczne odbywał podróże. Kształcił się w Rzymie, Bolonii, Wenecyi i Paryżu na wzorach Veronesa i Corregia. Utwory C. noszą charakter owego dzikiego, awanturniczego kierunku, którego właściwém ogniskiem wulkaniczna przyroda Neapolu. Czarne cienie, samowola w kompozycyi, rażące kontrasty, są wyrazem ponuréj, częstokroć obrzydliwéj treści. Freski i obrazy olejne C. znajdują się w Rzymie, Neapolu i na Malcie.

Caladium (*Popłun*), rodzaj roślin z rodziny obrazkowych, obejmuje rośliny krajów zwrotnikowych, używane na pokarm i na lekarstwa. Wszystkie gatunki posiadają główki przykorzeniowe. *C. esculentum* wydaje główki jadalne, pomimo ostrego smaku, liście używane na jarzynę pod nazwą kapusty karaibskiéj, używane téż do okładania ran i wrzodów. *C. seguinum* wydaje ostry sok, którym można znaczyć bieliznę. Wywar téj rośliny używa się do kąpieli w różnych chorobach. *C. arborescens* krzew w Brazylii; ostre korzenie przez gotowanie stają się słodkiemi i są jadalne. Liście są tak palące, że wywołują wrzody i często za karę nakładają się murzynom na usta. Jedyny gatunek który się u nas w cieplarniach udaje jest *C. bicolor*.

Calages (Maryja de Pech de), poetka francuska z początku XVII w. Głównem jéj dziełem jest „*Judith, ou la délivrance de Béthulie*“, poemat bohaterski w VIII pieśniach, odznaczający się wzniosłym polotem myśli i wielką poprawnością języka (1660). Wielką ma zasługę, że samodzielnie wykształciła język poetyczny, jeszcze przed pojawieniem się *Cyda* Corneille'a.

Calaguala, korzeń nieznanéj rośliny z Ameryki południowéj; czerwonawy, gorzko słodki; poczytywany jest przez lekarzy hiszpańskich za środek silnie pobudzający poty. Ma pochodzić według Ruiza za pewnego gatunku Polypodium.

Calais, port i silna warownia w francuskim depart. Pas-de-Calais nad kanałem Kaletańskim; ma 15,000 m. i licznie zwiedzane kąpiele morskie. Z tego portu jest najkrótsza droga do Anglii. Calais było już w wiekach średnich bardzo ważną fortecą; nazywało się aż do XIII w. Scalas i należało do hrabstwa Boulogne. Od 1347—1558 było w posiadaniu Anglików, od 1595—98 w ręku Hiszpanów, pod zarządem arcyksięcia austryjackiego Alberta. Tutaj 24 Kwietnia 1814 r. Ludwik XVIII wracając do Francyi na ląd wysiadł. Departament C. obejmuje 120 m. kw. i 725,000 m. Składa się z części Artois i części Pikardyi. Głównem zajęciem mieszkańców jest rolnictwo, przemysł i handel. Łańcuch wzgórzy, rozdzielający departament na 2 równe części, wydaje węgiel, krzemień, łupek, marmur, żelazo, miedź, srebro i złoto.

Calame (Alexander), jeden z najgenijalniejszych pejzażystów w nowszych czasach, ur. 1814 w Vevay, † 1864 w Mentone nad odnogą Genueńską; najważniejsze studyja odbywał praktycznie w Alpach, a od 1845 r. we Włoszech i obie tak odmienne natury umiał w mistrzowskich dziełach zawsze dokładnie i w pełni życia przedstawiać. Celniejsze utwory jego pędzla są: *Montblanc*, *Panna*, *Jezioro Brienz*, *Łańcuch śnieżysty*, *Monte Rosa*, *Monte Cervin*, *Wodospad Handeck*, *Oberland Berneński* i inne miejscowości szwajcarskie; arcydziełem zaś jego są „*Pory dnia i roku*“. Utwory C. odznaczają się niepospolitą siłą, pełną życia i energii, naturalnością, taką głębokością i soczystością barw w expozycyi, że na każdym nieopisane wywierają wrażenia.

Calamus, trzcina, któréj starożytni zamiast pióra do pisania używali, był to pewien gatunek trzciny, pochodzący głównie z Egiptu i Knidos. Jeszcze teraz większa część narodów wschodnich pi-

sze trzciną, zwaną **Kalam**. *Calamus* rodzaj palm, ob. Rotang.

Calando, (z włosk.), w muzyce wyraz używany na oznaczenie zwolnienia tempa, lub stopniowego uciszania głosu, albo tonu.

Calas (Jan), ofiara religijnego fanatyzmu i lekkomyślnego wymiaru sprawiedliwości, ur. 1698 r. w Lacaparède, w Langwedocyi, kupiec w Tuluzie; obwiniony, z powodu powieszenia się obłąkanego starszego swego syna Marka Antoniego o zamordowanie tegoż, został skutkiem prześladowania religijnego, a głównie jakoby przeszkadzał zamiarowi syna przejścia na łono kościoła rzymsko-kat., przez parlament w Tuluzie po srogich męczarniach na śmierć skazany i wyrok ten wykonano 9 mar. 1762 r. Majątek jego został skonfiskowany a dzieci pozamykane w klasztorach. Wolter poznał nieszczęśliwą jego wdowę w Genewie, wyjednał powtórne przejrzenie sprawy Calas'a, skutkiem czego parlament paryski ogłosił wyrok uniewinniający go w zupełności. Porów. Coquerela: „*Jean C et sa famille*" (Paryż 1858).

Calasanza (Józef de), założyciel zgromadzenia pijarów. Ob. Kalasanty ś. Józef.

Calatafini, miasto w sycylijskiéj prowincyi Trapani, mające 9000 ludności, pamiętne zwycięstwem odniesionem w r. 1860 przez Garibaldego, nad wojskiem neapolitańskiém.

Calatayud twierdza w hiszpańskiéi prowincyi Saragossy, przy spływie rzek Xaloin Xilosa, posiada 7200 m.

Calatrava lub Carrion de Calatraa,v miasto w hiszpańskiéj prowincyi Ciudad-Real, ma 2720 m. pamiętne założeniem tutaj 1158 zakonu wojskowego, Calatrava.

Calatrava, zakon wojskowy, założony 1158 przez opata Rajmunda, podług reguły cystersów, w chwili kiedy król Kastylii Sancho III, odebrane Saracenom, a przez templaryjuszów źle bronione, miasto Calatrava oddał mu w posiadanie. W r. 1163 rycerze pod dowództwem Don Garciasa de Redon oddzielili się od mnichów i zostali zatwierdzeni przez papieża Alexandra III. W epoce, kiedy Saraceni zdobyte później miasto Calatrava posiadali (1197), rycerze zgromadzenia zwali się *Salvatierra*. Po śmierci 29 z kolei wielkiego mistrza de Padilla (1486), wybór padł na samego króla i w r. 1523 papież Adryjan VI uczynił wielkie mistrzostwo korony dziedzicznem i pozwolił rycerzom zawierać śluby małżeńskie. Po tém wszystkiém zakon utracił wiele ze swych posiadłości, a godło jego od 1808 stało się tylko orderową nagrodą zasługi. Oznakami orderu są: Biały płaszcz z czerwonym wieńcem lilijowym na lewym boku. Był także i zakon żeński Calatrava, reguły cystersek, który nowszymi czasy został sekularyzowanym.

Calatrava (Don Józef Maryja), mąż stanu hiszpański, ur. w Madrycie, 1781, † 1846; adwokat w Badajoz, od 1808—14 członek kortezów, wygnany na pewien przeciąg czasu do Afryki, był po powrocie 1820 przeciwnikiem stronnictwa umiarkowanych, a szczególniéj Martineza de la Rosa, 1823 został ministrem sprawiedliwości. Po restauracyi udał się do Anglii, zaś po rewolucyi Lipcowéj był członkiem junty bajońskiéj, bawił czas niejaki w Bordeaux, powrócił 1834 do Hiszpanii, gdzie stanąwszy 1836 na czele ministerstwa, przymuszony był 1837 ustąpić z takowego. Następnie urzędował jako senator.

Calcar (Jan Stefan), malarz ur. 1500 r. w Calcar, księstwie Kliwii, gdzie istniała znakomita szkoła malarstwa w kierunku staro-flamandzkim. On jednakże poszedł za szkołą włoską, kształcił się w Wenecyi pod Tycyjanem, później w Rzymie, gdzie † 1546. Oprócz obrazów olejnych z historyi świętéj, wykonał wiele drzeworytów do anatomicznych rycin dzieła Vesaliusa. „*De humani corporis fabrica*" (Baz. 1548).

Calceolaria (*Babikęs*, *pantofelnik*), rodzaj roślin z rodziny trędownikowatych, nazwany tak częścią na cześć botanika werońskiego, Calceolari, częścią z powodu podobieństwa torebkowatych kwiatów do trzewika (*calceolus*). Obejmuje liczne gatunki zielne lub krzewiaste, pochodzące z Ameryki południowéj i Nowéj Zelandyi, o kwiatach żółtawych, białych lub purpurowych. Stanowią one rośliny ozdobne, bardzo modne w obecnym czasie.

Calcinato, miasteczko w lombardzkiéj prowincyi Brescia, 1600 m. Pamiętne jest zwycięstwem odniesioném 1706 r. przez wodza francuzkiego księcia Vendôme nad Austryjakami pod dowództwem hrabiego Reventlów.

Caldani (Leopold Marek Antoni), ur. w Bolonii 1725 r. † 1813. Był profesorem medycyny w Padwie; wsławił się przez swe dzieło pierwsze „*o przyczynach drażliwości*" (1757). Głównem atoli jego dziełem są wydane wspólnie z synowcem *Floryjanem* C. († 1836) *Icones anatomicae* (4 tomy, Wenecyja 1801—14) po których wydał jeszcze „*Explicatio iconum anatomicarum*" (5 tomów, 1802). Jego podręczniki anatomii, fizyjologii, patologii i semiotyki służyły długo (1772—1808) za wzór do wykładów uniwersyteckich.

Caldara (Antonio), ur. 1678 r. w Wenecyi, kompozytor włoski; od 1718—38 przebywał w Wiedniu, potém w Wenecyi, gdzie † 1763. Napisał przeszło 50 oper i oratoryjów, tudzież wielkie mnóstwo mszy i innych utworów muzyki kościelnéj.

Caldara (Polidor), od miejsca urodzenia (1495) *Polidoro da Caravaggio* zwany, malarz włoski, pracował początkowo pod kierunkiem Rafaela i za jego poradą kształcił się u Maturina. Po śmierci tego ostatniego przeniósł się 1527 z Rzymu do Neapolu, a później do Messyny, gdzie wykończył znaczną liczbę obrazów ołtarzowych, znajdujących się po większéj części w muzeum neapolitańskiém. Prace jego przedstawiają, jako szczególne zboczenie od szkoły rzymskiéj, dążność do naturalności materyjalnéj, właściwéj szkole holenderskiéj. C. został zamordowany przez służącego w r. 1543.

Caldas lub **Caldetas** (po hiszp. i portug. ciepłe źródła), ogólna nazwa wielu źródeł mineralnych w Hiszpanii i Portugalii, z których ważniejsze są: **Caldas de Mombuy**, w hiszpańskiéj prowincyi

Barcelona, 2420 m. ze źródłem mineralnem 50—60°C. i najlepiéj w całem państwie urządzonemi kąpielami. **Caldas de Reinha**, w portugalskiéj prowincyi Estremadura, (1600 m.) sławne źródło mineralne, wytwornie urządzone dla chorych i wielki szpital, źródła te są siarczane +30C., zawierają wiele jodków i chlorków; zalecane przeciw skrofułom, reumatyzmowi i t. p. cierpieniom. W portugalskiéj prowincyi Minho znajdują się także znane powszechnie wody mineralne: *Caldas de Gerez i Caldas de S. Miguel.*

Caldera, miasto w prowincyi Atacama w rzeczypospolitéj Chili, ma 6000 m. i ważny port, który skutkiem połączenia koleją żelazną z miastem Copiaro codziennie wzrasta.

Calderari (włosk., t. j. *Kotlarze*), jedno z mnóstwa tajemnych towarzystw politycznych, mających na celu zjednoczenie i wolność Włoch, rozgałęzione głównie w Neapolitańskiém; utworzyło się podobno w końcu 1813 r. (w Neapolu czy też w Palermo) z towarzystwa Karbanarów (ob. *Karbanaryzm*) i jako tamtemu nie przyjazne przez policyję neapolitańską energicznie było wspierane. W następnych czasach znikło bez śladu. Porów. Hr. Orłowa „*Mémoires sur le rauyaume de Naples*"; „*I pifferi de Montagna*" (bezimienna broszura księcia Canosa, policmajstra Neapolu) i Tonelli'ego. „*Breve idea della Carbonaria etc... e causa che fé nascere la setta di Calderari*" (Neapol 1820).

Calderilla, tak w Hiszpanii nazywają monetę miedzianą, dla odróżnienia jéj od monet srebrnych i złotych.

Calderon (Don Pedro) *de la Barca Henao y Riano*, znakomity poeta hiszpański, ur. 1600 w Madrycie, gdzie u jezuitów początkową pobierał edukacyję, w Salamance następnie studyjował historyję, filozofiję i prawo. W 13 r. pokazał już znakomity talent w komedyi „*El carro del cielo*", która wielu mu zjednała przyjaciół. W 1635 powołał go do dworu Filip IV, nałożywszy obowiązek pisania dla teatru dworskiego sztuk dramatycznych, które z wielkiém wystawiano przepychem. W 1651 wstąpiwszy do stanu duchownego, był kapelanem przy kościele arcybiskupim w Toledo, a następnie przy królewskiéj dworskiéj kaplicy; † 1681 w Madrycie. Hiszpanie zaliczają C. do największych poetów swojego narodu. Istotnie jestto wielki poeta. W szczególności największy poetyczny genijusz katolicyzmu, poeta katolicki *par excellence*. Wszystko się w nim odbiło, co w katolicyzmie jest rażącém i wzniosłém. W nim bowiem skojarzała się i doszła szczytu cała najkwiecistsza fantazyja chrystyjanizmu, a utwory, jego obok blasku obrazów i myśli, najwierniéj przedstawiają surowość smutnego dogmatu religijnego o nicości ziemskiéj; na wszystko patrzy C. nie okiem ludzkiém, ale przez szkła religii chrześcijańskiéj; stąd widzimy u niego owe nadludzkie aż do nieba sięgające cnoty, aż do piekła spadające występki. W autosie „*El santo rey don Fernando*" z zapałem wychwala prześladowanie i palenie Albigensów. Z rąk Lopeza (ob.) przejął C. panowanie nad hiszpańskim teatrem i pracę tę prowadził w duchu swego poprzednika. Sławę swoję zawdzięcza nie oryginalnym nowościom, ale udoskonaleniu i doprowadzeniu aż do artyzmu tego, co naród już wprzód polubił. Forma, która jest takaż sama co i u Lopeza, dochodzi w C. do szczytu artystycznéj doskonałości. Napisał przeszło 100 autosów (ob.), 120 komedyj, 100 saynet (ob.), 100 loi, (ob.) mnóstwo kanzon, ottaw, romanc i sonetów, z których większa część (oprócz „*Poesias de C.*" Kadyks 1848), jak również kilka większych poematów i rozpraw estetycznych zaginęły. Najlepsze z autosów jest: „*La cena de Baltasar*". Znakomite są także dramata duchowne i symboliczne, z których najcelniejsze: „*El magico prodigioso*" (przełożył Stan. Budziński) „*Los dios amantes del cielo*" (przekład Kar. Balińskiego). „*Il principe constante*" („*Książę niezłomny*" mistrzowski przekład J. Słowackiego) i „*Hija del Ayre*". Z dramatów historycznych najlepsze: „*El mayor monstruo les Zelo*", „*La grans Zenobia*", „*El medico de su honra*" (przekład J. N. Kamińskiego), „*El Alcade de Zalomea*" i inne. Z mytologicznych sztuk świątecznych najznakomitsza „*Leonido y Morfisa*"; z romantycznych „*El pintor de su deshonra*", a z intrygowych bardzo dowcipna: „*La manos blancas no ofenden*", „*Un castigo en tres venganzas*" i inne. Najlepszy zbiór sporządził Hartzenbusch (4 t. Madr. 1848—50). Najlepsze przekłady niemieckie są A. W. Schlegl'a i Gries'a. Najlepszą krytyczną pracę o C. napisał Schmidt „*Die Schauspiele C. s.*" (Elberf. 1857).

Calderon (Don Serafin), nowoczesny poeta hiszpański, ur. 1801 w Malaga, był adwokatem w mieście rodzinném i do 1838 sprawował rozmaite urzędy publiczne, poczém usunął się do życia prywatnego. Jako gruntowny znawca języka arabskiego, napisał wiele szacownych rzeczy o literaturze maurytańskiéj. Jako liryk, wsławił się utworami zebranymi pod tyt. „*Poesias del solitario*" (2 tomy, Madryt 1833—40), jako nowellista piękną nowellą: „*Christianos y Moriscos*". Pełnemi prawdy i humoru są jego „*Escenas Andaluzas*" (Madr. 1847).

Calderwood (Dawid), sławny teolog szkocki, ur. 1575 r. † 1651. W r. 1604 oświadczył się jawnie przeciwko episkopatowi, skutkiem czego został przymuszony do opuszczenia kraju rodzinnego i przemieszkiwał w Holandyi, gdzie napisał dzieło pod tyt. „*Altare damascenum*", opisujące kłótnie episkopalnych z prezbyteryjanami. Ważniejsze jego pisma są: „*De regiminae Ecclesiae scoticanae brevis relatio*"; „*Vindiciae contra calumnias Joannis Spotwodis*; *Różnica pomiędzy pastorem i prałatem*, i t. d.

Caldiero, wieś w weneckiéj prowincyi Werony, na południowym stoku tyrolskich Alp granicznych; ma 1600 m. i gorące źródło siarczane. 12 Listopada 1796 r. zaszła tutaj zwycięzka bitwa Austryjaków przeciwko Bonapartemu, a potém wielka, trzydniowa bitwa 29, 30 i 31 Paźdz. 1805 r. pomiędzy arcyksięciem Karolem i francuskim marszałkiem Masseną, skutkiem któréj Francuzi mogli się naprzód posunąć, przechodząc przez Brentę, Piawę i Tagliamento.

Calce, calina, w architekturze nazwa gruntu stałego i twardego, na którym zakładają się fundamenta.

Calendae, nazywał się u Rzymian każdy pierwszy dzień miesiąca, obchodzony ofiarami i wesołą uroczystością. Z powodu zaś że w tym dniu przypadała wypłata pożyczonych kapitałów i procentów, przeto nazwano go także przez wzgląd na tę okoliczność „*Calendae tristes*" (kalendy smutne). Przeciwnie zaś datę, nie mającą być nigdy urzeczywistnioną, oznaczano przez szyderstwo wyrażeniem: *Ad calendas graecas.*

Calepino, albo **Da Calepio** (Ambroży), mnich augustyjański, ur. w Bergamo 1435 r. † 1511, autor słownika łacińskiego, włoskiego i innych dziewięciu języków, znanego pod nazwą *Calepin*, (pierwsze wydanie w Reggio 1502). W XVI i XVII w. niejednokrotnie przerabiany.

Calhoun (Jan Caldwell), mąż stanu północnoamerykański, ur. w dystrykcie Abbeville, w południowéj Karolinie 1782 r. Wybrany 1810 do kongresu, znany jest jako przywódzca stronnictwa wojowniczo usposobionego względem Anglii i jako przeciwnik banków. Od r. 1817 był przez 7 lat ministrem wojny, a za prezydentury Adams'a i Jackson' a, wiceprezydentem. Po ogłoszeniu w r. 1828 taryfy celnéj, obowiązującéj dla całéj Unii, któréj był przeciwnym, udał się do Stanów Południowych, głosząc tam zasadę *nullifikacyi*, na mocy któréj każdy stan miał prawo unieważniania w swym obrębie uchwał kongresu, o ileby te nie zgadzały się z życzeniem lub interesem obywateli. Od tego czasu nie miał żadnego poparcia w senacie, chociaż zawsze jeszcze silny wpływ wywierał na opozycyję. Za prezydencyi Tylera był ministrem spraw wewnętrznych. W r. 1850 stawiał już wyraźne żądanie odłączenia się Stanów Południowych od Unii, lecz umarł tegoż roku 31 Marca. C. jest ojcem politycznéj myśli odłączenia Stanów Południowych i teoretycznym sprawcą późniejszéj wojny domowéj (1861 r.)

Caliban, wymyślony przez Shakspeare'a (w komedyi „*Burza*"), potwór w pół ludzki, którym ogółowo wyraża dzikość zwierzęcą w człowieku.

Calicut, miasto portowe w angielsko-indyjskiém prezydencie Madras, przy brzegach Malabaru nad oceanem Indyjskim, liczy około 25,000 m. Jest to pierwszy port indyjski, w którym Vasco de Gama 18 Maja 1498 r., opłynąwszy przylądek Dobréj Nadziei, wylądował.

Calidius (Marcus), sławny mówca, syn trybuna Quintusa C., był w r. 57 prz. Chr. pretorem, wyjednał odwołanie z wygnania Cycerona i późniéj przeszedł na stronę Cezara, który mu powierzył zarząd prowincyi Gallia Togata.

Caligario (Jan Jędrzéj), nuncyjusz w Polsce, zwany także u nas *Kalligaryjusz*, biskup miasta Bertinoro. Bawił tu około trzech lat do roku 1581, znany był jako zawzięty nieprzyjaciel inowierców. W układach prowadzonych przez Possevina z Iwanem Groźnym, okazał wiele przenikliwości nie ufając wcale zapewnieniom Iwana co do unii z kościołem rzymskim.

Calissius (Albertus), ob. z Kalisza Wojciech.

Calixtus, właściwie **Callisen** (Jerzy), ur. 1586 r. w Medelbye w Szlezwigu, † 1656 r., profesor teologii ewang. w Helmstaedt. Ważniejsze jego pisma są: „*De praecipuis religionis christianae capitibus*" (Helmstaedt 1613); „*Epitome theologiae moralis*" (1619); „*De tolerantia reformatorum*" etc.—Jego syn i następca w Helmstaedt **Calixt** (Fryderyk Ulrych), ur. 1622 r. † 1701 r., miał podobnie jak ojciec udział w sporach synkretystycznych.

Callao, zwany także *Callao de Lima* lub *San-Felipe-del Callao*, warowny port na brzegach Peru, odległy o $1^1/_4$ mili na zachód od m. Lima, przy ujściu rz. Ximac do oceanu Spokojnego, liczy 10,000 m. i jest połączony z miastem Lima koleją żelazną. Dzisiejsze miasto C. wzniesione obok dawnego t. n., które 28 Października 1746 przez trzęsienie ziemi zburzone zostało, było ostatnim miejscem, które Hiszpanie aż do 19 Stycznia 1826 r. mieli w swojem posiadaniu.

Callet (Jan Franciszek), matematyk francuski, ur. w Wersalu 1744, † 1798. Mianowany 1788 r. profesorem hydrografii w Vannes, potém w Dunkierce, został 1792 w Paryżu profesorem matematyki w szkole inżenierów-geografów przy składzie wojennym. Ogłosił: „*Tables portatives des logarithmes, publieés à Londres par Gardiner, augmentées et perfectionnées dans leur disposition par M. Callet et corrigées avec la plus scrupuleuse exactitude*" (1783, wydanie powiększone w 1795). W 1797 r. wydał dziełko pod tyt. „*Supplément à la trigonometrie sphérique et à la navigation de Bézot*" o wyznaczaniu położenia geograficznego na morzu.

Calliano, wieś w pobliżu wąwozu Castel-della Pietra, na lewym brzegu Adygi w Tyrolu. Pamiętna jest zwycięstwem Austryjaków nad Wenecyjanami 9 Sierpnia 1487 i zwycięstwem Bonapartego nad Austryjakami, pod dowództwem Wurmsera 4 Września 1796 r.

Callier (Edmund) wojskowy, spółczesny literat polski, redaktor „*Tygodnika Wielkopolskiego*" w Poznaniu. Począł wydawać „*Encyklopedyję imion własnych*" 1870 r., któréj dotąd 1 tylko wyszedł zeszyt.

Callières (Franciszek), ur. w Thorigny w Niższéj Normandyi 1645, był ministrem pełnomocnym na kongresie w Ryswick. Ogłosił drukiem: „*Traité de la manière de négocier avec les souverains*"; *De la science du monde et des connaissences utiles à la conduite de la vie*, i t. d.

Callisen (Henryk), ur. 1740 w Preetz w Holsztynie, † 1824, sławny chirurg, był od 1794—1812 r. dyrektorem akademii chirurgicznéj w Kopenhadze. Jego: „*Institutiones chirurgiae hodiernae*" (Kopenhaga 1777), późniéj pod tytułem „*Systema chirurgiae hodiernae*" kilkakrotnie wydawane, było przez długi czas jedynem dziełem używanem w Niemczech do wykładu. — **Callisen** (Adolf Karol Piotr), synowiec poprzedniego, ur. 1786 w Glückstadt, był do 1843 r. profesorem w Kopenhadze

i wydał pracowite dzieło: „*Medicinisches Schriftstellerlexikon*“ (w 26 tomach w Kopen. 1838—45).

Callitris (*Żywiczlin*), rodzaj roślin szyszkowych, obejmujący drzewa afrykańskie i nowoholenderskie, z których *C. quadrivalvis*, małe drzewko w Afryce północnéj, ważne jest z powodu żywicy sączącéj się z kory (ob. Sanderaka).

Callot (Jakób), genijalny rysownik i miedziorytnik; ur. 1592 r. w Nancy, † 1635. Po wielkich trudnościach, stawianych mu przez bogatą rodzinę, wykształcił się w rysunku i rytownictwie w Rzymie i Florencyi. Działalność C. była ogromna; w jednéj tylko galeryi rycin w Dreźnie znajduje się przeszło 1800 prac jego rylca. Najsłynniejszym z jego utworów, niezmiernie ważnych pod względem historyi ówczesnych obyczajów, stosunków i wypadków, jest szereg kompozycyj pod. tyt. „*Les misères de la guerre*“. Bujną obdarzony fantazyją, lubował się w przedstawianiu przedmiotów śmiesznych, dziwacznych, dominujących bezprzykładnym humorem i wesołością. Mimo całéj oryginalności nie utworzył własnéj szkoły, bo żaden z jego licznych uczniów i naśladowców nie wzniósł się do stopnia mistrzowstwa. Porów: Meaume'a „*Recherches sur la vie et les ouvrages de Jacques C*“ (2 t., Par. 1860).

Callus, zlep kostny, blizna kostna. Po złamaniu kości, oba jéj odłamki zostają wkrótce spojone masą oblewającą je w koło; masa ta coraz bardziéj twardnieje i cieńczeje, wreszcie przestaje się ją wyczuwać. Doświadczenia na zwierzętach pozwoliły bliżéj wejrzeć w tę sprawę. Wkrótce po złamaniu części miękkie otaczające zostają nasiąknięte, obrzmiewają i otaczają miejsce złamane szerokim wrzecionowatym pierścieniem; pierścień, twardniejąc, przybiera konsystencyją chrząstki, następnie zaczyna kostnieć, i w kanale szpikowym i na zewnątrz kości w około miejsca złamania powstaje kość gąbczasta — tymczasowy zlep kostny (*callus provisorius*); po długim czasie rozwija się kość twarda pomiędzy samemi powierzchniami złamania, a zlep dawniejszy znika, kanał szpikowy odtwarza się na nowo, powierzchnia kości wygładza i jeżeli odłamki kostne dobrze były nastawione, to po złamaniu żaden ślad nie zostaje. Czas trwania tego procesu dla rozmaitych kości jest różny. To łączenie się kostnych odłamków naśladuje tylko w istocie fizyjologiczny proces tworzenia się kości.

Calmet (Augustyn), ur. 1672 r. w Mesnil-la-Horgne, † 1757 r. w Paryżu, mnich benedyktyński, autor exegetyczny i historyczny, od 1728 opat w Senones w Lotaryngii. Ważniejsze jego dzieła są: „*Commentaire sur tous les livres de l'ancien et de nouveau testament* (23 t. Paryż 1707—16); „*Dictionnaire historique et critique de la bible*“ (4 t. Paryż 1722 — 28); „*Histoire ecclesiastique et civile de la Lorraine*“ (4 t. Nancy 1728 i późn.). Prawie wszystkie jego dzieła tłumaczone są na języki europejski.

Calomarde (Don Franciszek Tadeusz, hrabia), mąż stanu hiszpański, ur. w Villel w Aragonii 1775 r. Od 1810—14 był urzędnikiem w ministeryjum sprawiedliwości centralnéj junty w Sewilli i Kadyxie a w r. 1814 przeszedł na stronę króla Ferdynanda VII i udał się do Walencyi, za co szczodrze nagrodzony, lecz przekonany o przekupstwo, wydalony został z Madrytu. Po zwycięstwie liberalnych, chciał znowu do nich się przyłączyć, lecz nie miano w nim zaufania. Z upadkiem kortezów został 1824 ministrem sprawiedliwości i srogim w duchu absolutyzmu reakcyjonistą. W r. 1832 przygotował za wpływem Karlistów dekret, znoszący prawo salickie, który jednak król wkrótce odwołał, a skutkiem tego C. wraz z innymi ministrami został uwolniony i wygnany do dóbr swoich. Lękając się uwięzienia, uszedł do Francyi i tam † 1842 w Tuluzie.

Calonne (Karol Alexander de), ur. w Douai 1734 r., prawnik, po upadku Neckera 1783 generalny kontroler finansów za Ludwika XVI, pozornie niby to uporządkował budżet królestwa, ale w rzeczy saméj pogrążył go w jeszcze większy nieład. Skłoniwszy króla 2 Lutego 1787 do zwołania zgromadzenia notablów, zgromadzenie to ani słuchać chciało o zamierzoném ogólném opodatkowaniu. Gdy i dwór nie sprzeciwiał się jego upadkowi, C. schronił się do Anglii, gdzie pismami swemi ustawicznie napadał na Neckera. Wróciwszy 1802 do kraju, umarł tegoż r. Pisma jego, między któremi „*Tableau de l' Europe en Novembre 1795*“, budzi dużo zajęcia, opisane są elegancko i przekonywają, o wyższych jego zdolnościach.

Calonne (Alfons Bernard, wicehrabia de), spółczesny publicysta francuski, ur. 1818 w Bethune. Po rewolucyi 1848 wystąpił w obronie zasady legitymistyczno-klerykalnéj w okolicznościowych broszurach, z których ważniejsze: „*Les trois journées du Février*“ i „*Le gouvernement provisoire, histoire anecdotique et politique des ses membres*“ (Paryż 1848). W 1850 r. począł wydawać tygodnik: „*Henri IV. journal de la reconciliation*“, w którym starał się przyprowadzić do skutku zjednoczenie stronnictw. W 1855 zostawszy właścicielem „*Revue Contemporaine*“, pisma reakcyjnego, zmienił jego charakter i własne opinije i przeszedł do stronnictwa bonapartystowskiego. Z prac jego najcelniejsze: „*Berangère*“ nowella (Paryż 1852); „*Voyage au pays de Bohême*“ (1852); „*Mendiants et flibustiers littéraires*“ (1852); „*De la défense des côtes en Angleterre*“ (1859); „*La Pologne devant les Conséquences des traités de Vienne*“ (Paryż 1861); „*La politique de la France dans les affaires de l'Allemagne et d'Italie*“ (Paryż 1866); „*Le rôle de la Prusse et de l'Allemagne du Nord dans l'équilibre européen*“ (Paryż 1866).

Calophyllum (*Gumiak*), rodzaj roślin z rodziny Socznych (*Guttiferae*), obejmuje drzewa zwrotnikowe o liściach skórzastych. *C. inophyllum* (*G. indyjski*) piękne drzewo w Indyjach wsch. wydaje z przeciętych owoców sok żółtawy, zwany olejem *takamahaka* używany jako środek nawymiotny i na maść przeciw wyrzutom skórnym. Z kory otrzymuje się sok balsamiczny, *takamahaka wschodnia*, używany niegdyś jako środek napotny. Drewno wyborne na wyroby *C. tacamahaca*, drzewo na Madagaskarze wydaje sok zwany *balsamem zielonym*, *balsamem Maryi*, albo *takamahaką burbońską*, w oj-

czyźnie swéj używa się przeciw ranom. *C. Calaba* na Antyllach, drzewko nie wysokie, wypuszczające gałęzie tuż nad ziemią, wydaje sok zbliżony do kopaiwy.

Calotropsis (*Mudaryna*), rodzaj roślin z rodziny trojeściowatych, oddzielony od rodzaju *Asclepias*. Najwięcéj znany gatunek *C gigantea*, krzew dochodzący 10 stóp, pospolity w Indyjach wsch., przejęty jest w wszystkich częściach ostrym i gorżkim sokiem mlecznym, stanowiącym dawne lekarstwo w Indyjach. Kora korzeni znana jest w Europie (*radix Mudarii*), używaną jest przeciw wyrzutom skórnym, syfilis i t. d. Włosieniem otaczającym nasiona wypełniają się poduszki.

Calotte, wyraz francuzki, oznaczający małą czapeczkę czyli krymkę, przystającą zupełnie do głowy i używaną przez księży w mieszkaniu lub kościele. Za Ludwika XIV nazywano od tego wyrazu *Calottystami* albo „*Le Régiment de la Calotte*“ towarzystwo, złożone z ludzi dawniejszych i żartownisiów, uorganizowane na sposób wojskowy, rozdające patenta i nominacyje każdemu, kto się jakiém głupstwem lub śmiesznością odznaczył. Towarzystwo to zostało zniesione przez ministra Fleury; za Restauracyi oznaczano tym wyrazem zbyt wielką władzę księży. Ciekawych odsyłamy do broszury, „*Mémoires pour servir à l'histoire de la Calotte*“ (Bazyl. 1725).

Calov (Abraham), teolog ewang. ur. 1612 r. w Morągu (Molirungen), † 1686 r. jako superintendent jeneralny i profesor w Wittenbergu, znany jest szczególniéj jako żarliwy na *Colloqium* Toruńskiém przeciwnik Calixtusa którego dążności unistyczne nazwał synkretyzmem. Z pism jego celniejsze są: „*Historia syncretistica*“ (Wittenb. 1682), z powodu swojéj ostrości zakazana oraz „*Systema locorum theologicorum*“ (12 t. 1665—77) i „*Biblia illustrata*“ (4 t. Frankfurt 1672).

Caltagirone m. gł. obwodu t. n. (30 m. kw. i 92500 m.) na wyspie Sycylii, ma 25000 m., znaczny przemysł.

Caltanisetta, Calatanisetta, stolica prowincyi t. n. (168 mil kw. i 23,000 m.) na wyspie Sycylii, w pobliżu Salso; ma 24200 m. i jest silnie obwarowane.

Calumnia i **Calumniatores** (*oszczercy, potwarcy*) w prawie polskiém mają specyjalne znaczenie ludzi posądzających, że ktoś nienależy do stanu szlacheckiego. Pierwszy ślad o karceniu kalumnij, przez wypiekanie znaku na czole winowajcy, znajdujemy w kronice Wincentego Kadłubka. W r. 1227 Henryk Brodaty na radzie (*concilio*) złożonéj z biskupa (*krakowskiego?*) i baronów „wytępił złoczyńców i oszczerców“, (viros calumniosos), miano to ostatnie stosując do kalumnijatorów *jus militare* (ob.), Przysięga dwu mężów tego samego rodu po ojcu, co poszlakowany, i po dwu—z 2 innych rodów—odpierała taki zarzut, tém ważniejszy, że w téj epoce zaczęła wyrabiać się różnica między majątkami kmiecemi i rycerskiemi, a tém samém powstawać i szlachta (ob.), kalumnije przeto są objawem opozycyi przeciw tworzeniu się tego uprzywilejowanego stanu. Za Bolesława V, kalumnija przybrała znaczenie przestępstwa politycznego, bądź jako bunt wyraźny, bądź jako odmówienie regalij, co już w końcu XII wieku dało początek nazwaniu *psami* urzędników wielkoksiążęcych. (Być może ślad tu średniowiecznéj kary na rycerzy: noszenia psa na ramieniu). W statucie dopiero wiślickim kalumnija rzucona na czystość kobiecą pociąga za sobą karę 60 groszy (pragskich? więc za Wacława) i wyznanie „skłamałem jak pies“. Przepis ten zastosowany do Gniewosza z Dalewic r. 1387, wynikł ze spółczesnego, nowopowstałego pojęcia o rodowości szlacheckiéj, na wspólném pochodzeniu i klejnocie opartéj.

Calvados, departament w północno-zachodniéj Francyi, obejmujący 101 mil kw. i 500000 ludności; dzieli się na sześć okręgów (Caen, Bayewe, Falaise, Lisiewe, Pont l'Evèque), z miastem st. Caen (ob.).

Calvaert (Dyjonizy), zwany *Dionisio Flammingo* sławny malarz, ur. w Antwerpii 1555, kształcił się we Włoszech i otworzył w Bononii własną szkołę, z któréj wyszli tak znakomici artyści, jak: Albano, Guido Reni i Domenichino; † 1619 w Bononii. C. należy do tych malarzów, co poprzedzili Carraci'ów w odrodzeniu sztuki włoskiéj.

Calvinus (Jan), ob Kalwin.

Calvisius, Kallwitz (Sethus), ur. 1556 r. w Groschleben w Turyngii, † 1615 jako kantor przy szkole ś. Tomasza w Lipsku; znakomity chronolog i muzyk, który oprócz kompozycyj kościelnych napisał kilka dzieł teoretycznych o muzyce... Najcelniejszą jego pracą jest „*Opus chronologicum*“ (Lipsk 1605).

Całka, Całkowy rachunek, ob. Różniczkowy i całkowy rachunek.

Całopalenie, (po heb. *Olak*), oznacza ofiarę ze zwierząt domowych, która całkowicie spaloną być musiała. Dawniejsi pisarze polscy używali téj nazwy na oznaczenie tak pogańskich jak i staro-żydowskich ofiar.

Całość, zowie się to, co obejmuje wszystkie swe części. W arytmetyce C. jest liczba, która ani części nie wyraża, ani niema obok siebie należącego do niéj ułamku.

Całowanie polega na tém, że przykłada się usta do ciała; przez wciągnięcie powietrza przyłożone usta silnie przylegają i przy ich oderwaniu tworzy się dźwięk właściwy; fizyjologiczne wytłomaczenie tej czynności jest więc bardzo proste—trudniéj za to zrozumieć dla czego ruch ten stał się powszechnie przyjętym symbolem dla wyrażenia rozmaitych dodatnich uczuć między ludźmi: miłości, szacunku, przyjaźni i t. d. Jak rozmaite są odcienia tych uczuć, tak rozmaite, do nieskończoności prawie, rodzaje pocałunków; różnice te polegają na różnicy miejsca całowanego, siły całowania, dźwięku przy niem powstającego i t. d.

Camarque największa wyspa w delcie Rodanu w francus. depart. Ujść Rodanu w Prowancyi, obejmuje 10 mil kw.; posiada liczne stada małych, na pół dzikich koni, bydło i owce, które stanowią

główne jéj bogactwo. Główne miasteczko jest *S-te-Marie.*

Camarina, w starożytności miasto na południowym brzegu Sycylii, założone 598 prz. Chr. przez Syrakuzanów i przez nich w r. 554 zburzone, z powodu, że mieszkańcy jego wbrew woli wyroczni osuszyli pobliskie bagno (dziś Logodic) i tym sposobem miasto wystawili na łup napadów nieprzyjacielskich. Stąd powstało łacińskie przysłowie: *Camarinum ne moveas*, to jest: nie tykaj rzeczy niebezpiecznéj. Miasto C, odbudowane przez Rzymian 495 prz. Chr., zostało znowu zburzone podczas pierwszéj wojny punickiej i istniało już tylko jako małoznacząca miejscowość aż do początku wieków średnich.

Cambacérès (Jan Jakób Régis), książę Parmy, arcykanclerz cesarstwa francuskiego pod Napoleonem I, ur. w Montpellier 1753, był podobnie jak ojciec jego radcą skarbowym; następnie, jako stronnik rewolucyi, był przez niejaki czas prezesem konwencyi, komitetu bezpieczeństwa publicznego i członkiem rady pięciuset, a w ostatnich czasach dyrektoryjatu ministrem sprawiedliwości; po 18 Brumaire'a drugim konsulem. W r. 1804, po wstąpieniu Napoleona na tron cesarski, mianowany został arcykanclerzem państwa, 1808 księciem Parmy, 1813 prezesem rady regencyi, podczas stu dni ministrem sprawiedliwości i prezesem izby parów. W r. 1816 wygnany był do Niderlandów, lecz ułaskawiony 1818, powrócił do Francyi i żył na uboczu aż do śmierci, zaszłéj 1824 w Paryżu. Przez czas swego urzędowania wywierał przeważny wpływ na reorganizacyję sądownictwa i wewnętrznego zarządu Francyi, w czém leży ogromna jego zasługa.

Cambay, miasto w obwodzie należącym do angielskiéj prezydencyi Bombay, w wyższéj części nazwanéj od jego imienia zatoki; liczy 37000 m. niegdyś było bardzo zamożne.

Cambiasi (Łukasz), zwany *Luchetto da Genova*, malarz włoski, ur. 1527 w Maneglia, kształcił się w Rzymie na wzorach Rafaela i Michała Anioła i wkrótce do nadzwyczajnéj doszedł biegłości. Wielce był płodny i pełen fantazyi; malował obiema rękami i przed żadnemi nie cofał się trudnościami. Nie mogąc otrzymać dyspensy do ożenienia się z siostrą pierwszéj swéj żony, popadł w melancholiję, co wielce zaszkodziło jego twórczości. † 1585 w Madrycie. Celniejsze jego prace rozpowszechnione są w miedziorytach.

Cambio, wyraz włoski znaczący weksel, używany w kupiectwie w niektórych wyrazach złożonych, np. *Cambio conto. Kambistami* nazywają niekiedy bankierów i wekslarzy, zajmujących się głównie arbitrażami.

Cambium (miazga), w drzewach pokład komórek między korą a drewnem, utworzony z komórek delikatnych, na wiosnę przesiąkły płynem obfitym, powstającym z soku zstępującego. Pokład ten stanowi *strefę płodzącą* (*zona genetrix*); skutkiem przemiany subtelnych żywiołów tej tkanki tworzą się na zewnątrz warstwy kory, na wewnątrz zaś warstwy drzewne.

Camblak, *Samblak*, *Szemiwłach*, *Cemirlakus*, *Cemiwlak*, *Czamblak* (Grzegórz), metropolita kijowski w XV w. pochodzenia bołgarskiego; gdy Focyjusz metropolita kijowski, zamiast mieszkać w Kijowie, przebywał w Moskwie, duchowieństwo litewsko-ruskie za wpływem Witolda obrało 1414 r. metropolitą C., którego wbrew patryjarsze carogrodzkiemu, trzymającemu stronę Focyjusza, wyświęcili władykowie na soborze w Nowogródku 1415. Uznany przez wszystkich biskupów na Rusi, starał się C. o unię z kościołem rzymskim; jeździł w tym celu na sobór konstancyjeński, do Rzymu i Carogrodu. Słynął z wymowy i uczoności; zostawił znaczną liczbę kazań; † prawdopodobnie 1419 r.

Cambo, wieś w francuskim depart. Niższych Pyrenejów ma 1400 m. i zdroje wody siarczanéj.

Cambon (Józef), członek konwencyi, znakomity finansista, szczery republikanin, ur. 1754 w Montpellier, poprzednio kupiec, wybrany 1791 do zgromadzenia prawodawczego, urzędował w wydziale skarbowym, w konwencyi głosował za śmiercią króla. Upadek Robespierre'a był poczęści jego dziełem. Gdy następnie Billaud, Collot i inni mieli być pociągnięci do odpowiedzialności, ujął się za nimi, skutkiem czego przymuszony był uciekać, a późniéj usunąwszy się od spraw publicznych, przemieszkiwał w swojéj majętności pod Montpellier. Oskarżony jako królobójca, w r. 1815 uszedł znowu do Brukselli i tu † 1820. Niektóre urządzenia jego, pod względem publicznego długu Francyi, utrzymały się jeszcze do dzisiejszych czasów w ministerstwie finansów.

Cambrai, miasto w francuskim depart. Nord, nad Skaldą, liczy 22500 m. Jest rezydencyją arcybiskupa, posiada silny fort i cytadellę, wspaniały kościół katedralny z pomnikiem Fenelona i znaczną liczbę fabryk wyrobów lnianych, a mianowicie batystów. Miasto Cambrai, Camaracum za Rzymian, było w wiekach średnich stolicą hrabstwa t. n., należącego do państwa niemieckiego, a po wygaśnięciu linii hrabiowskiéj, nadane zostało 1510 biskupowi Cambrai z tytułem księstwa. Następnie zostawało ono od 1595 pod zwierzchnictwem Hiszpanii, lecz na mocy pokoju zawartego w Nimwedze 1668 wcielono je ostatecznie do Francyi. Tutaj w dniu 10 Grud. 1508 zawarte zostało przymierze pomiędzy cesarzem Maxymilijanem I, królem francuskim Ludwikiem XII i Ferdynandem katolickim hiszpańskim przeciwko Wenecyi, jak równie w r. 1529 tak zwany pokój damski, pomiędzy Francyją i Hiszpaniją.

Cambridge, hrabstwo w Anglii, obejmujące 38 mil kw. i 186000 ludności, któréj głównem zatrudnieniem jest rolnictwo i chów bydła.—**Cambridge**, miasto stołeczne hrabstwa, nad r. Cam, posiada 30000 m., kilkanaście znakomitych budowli. Znajduje się tu sławny uniwersytet, do którego założenia i uposażenia przyczynili się głównie Henryk I i Edward I. Instytucyja ta składa się z 17 kole-

gjów i czterech wydziałów. Ogólna liczba członków uniwersytetu wynosiła w r. 1859: 1652. Własność ogólną tego zakładu składają: ogromna biblijoteka (170000 tomów i 4000 rękopismów), obserwatoryjum i rozmaite zbiory.

Cambridge, miasto w północno-amerykańskim stanie Massachusetts, nad Charles-River, naprzeciwko miast Bostonu i Charlestown, założone 1631, posiada 26,000 m., jest siedliskiem najdawniejszego i najlepszego uniwersytetu w Unii i kollegijum, założonego 1638 przez Harvarda, do których zaliczyć jeszcze należy szkołę medycyny, prawa, teologii i nauk humanitarnych, ma biblijotekę (140,000 tomów) obserwatoryjum, ogród botaniczny i t. d.

Cambridge (Adolf Fryderyk, książę), hrabia *Tipperary*, baron *Culloden*, feldmarszałek angielski, ur. w Londynie 1774 r., najmłodszy syn króla Jerzego III, wysłany został 24 Paźdz. 1816 na generalnego gubernatora do Hanoweru, gdzie w r. 1831, podczas zamieszek gettyngskich, z rozległém pełnomocnictwem mianowany był wicekrólem. W r. 1837, gdy umarł brat jego, król angielski, a książę Cumberland (Ernest August) wstąpił na tron hanowerski, złożył urzędowanie i powrócił do Anglii, gdzie † 1850. Z małżeństwa swego z księżniczką Augustą Hessen-Kasselską, (ur. 1797 r., zaślubioną 1818) zostają przy życiu: syn *Jerzy Fryderyk Wilhelm Karol* książę C., ur. 1819 r., generał w wojnie krymskiéj, jako dowódca dywizyi odznaczył się szczególniéj nad Almą i pod Inkermanem. Od r. 1856 naczelny dowódca, a od 1862 feldmarszałek wojsk angielskich; tudzież dwie córki: *Augusta*, ur. 1822 r., zaśl. 1843 z wielkim księciem Meklemburg-Strelickim i *Maryja*, ur. 1833 r.

Cambronne (Piotr Jakób Stefan hrabia de), generał francuski, ur. 1770 r. w St. Sebastien pod Nantes, walczył za Napoleona we wszystkich wojnach, udał się z nim na wyspę Elbę, skąd powróciwszy, dowodził w bitwie pod Waterloo jako generał dywizyi staréj gwardyi, otoczony chmarą nieprzyjaciół, na wezwanie do poddania się wyrzekł w odpowiedzi jedno energiczne *słówko*, które przerobiono późniéj na piękny frazes „*La garde meurt, mais elle ne se rend pas*“. Tu dostał się do niewoli angielskiéj. Ludwik XVIII mianował go 1820 marszałkiem polnym, lecz z powodu słabości zdrowia złożył tę godność 1824 i † 1826.

Camden, miasto w północno amerykańskim stanie Newjersey, nad rzeką Delaware, naprzeciwko Filadelfii, ma 12,000 m. i dobry port.

Camden (Wilhelm), ur. 1551 r. w Londynie, rektor szkoły w Westminster, † 1623, zostawiwszy po sobie pamięć znakomitego historyka i badacza starożytności. Z dzieł jego najważniejszem jest: „*Britannia*“ (2 tomy, Londyn 1857). Od niego bierze nazwę towarzystwo „*Camden Society*“, zajmujące się wydawaniem dzieł starożytnych, dotyczących dziejów Anglii.

Camera clara, ob. Camera obscura.

Camera lucida (widnia optyczna, izba widna), przyrząd optyczny wynaleziony przez Wollastona 1809, ale niewłaściwie noszący nazwę izby, bo nie ma tu przestrzeni odgraniczonéj. Jestto pryzmat prostokątny, którego ściana przeciwległa kątowi prostemu zastąpiona jest dwiema ścianami przecinającemi się pod kątem 135°. Jeżeli więc promienie od przedmiotu zewnętrznego padają prostopadle na jednę ze ścian obejmujących kąt prosty, przechodzą przez nią, padają na jednę ze ścian obejmujących kąt rozwarty, od téj odbijają się jak od zwierciadła, padają na drugą i od téj znów odbite, wychodzą w kierunku prostopadłym przez drugą ze ścian obejmujących kąt prosty. Obraz powstający w skutek tego dwukrotnego odbicia jest nieodwrócony. Dla odrysowania tego obrazu, umieszcza się oko tak, aby promienie wychodzące z pryzmatu zajmowały tylko połowę źrenicy, a na drugą jéj część aby padały promienie idące bezpośrednio od białego papieru, umieszczonego niżéj pryzmatu. W ten sposób oko dostrzega współcześnie obraz, papier i ołówek trzymany w ręce, co umożebnia zdejmowanie rysunku, różne zaś części dodatkowe ułatwiają nastrojenie się oka na dwa różne przedmioty. C. l. nadaje się dobrze do szybkiego zdejmowania panoram, a zwłaszcza do przedmiotów architektonicznych. Udoskonaloną została przez Amici'ego, Chevaliera, Lauseda. Robert zastosował ją do zdejmowania rysunków przedmiotów powiększonych za pomocą mikroskopów.

Camera obscura (ciemnia optyczna), przyrząd optyczny, wynaleziony przez Portę 1558 r., służący do otrzymania na płaszczyźnie obrazów rzetelnych przedmiotów zewnętrznych. W najprostszéj postaci składa się on z przestrzeni ciemnéj, zamkniętéj, do któréj promienie światła pochodzące od przedmiotów zewnętrznych dostać się mogą jedynie przez wązki otwór. Promienie krzyżując się w otworze rysują na ścianie przeciwległéj obraz przedmiotu odwrócony, w barwach jego właściwych. Obrazy te występują wyraźnie tylko przy dostatecznie wązkim otworze, są jednak niejasne z powodu małéj ilości światła; dla usunięcia téj przeszkody Porta umieścił w otworze soczewkę dwuwypukłą, która, jak wiadomo, tworzy w pobliżu swego ogniska obrazy rzetelne, zmniejszone i odwrócone, przedmiotów odległych. Jeżeli więc taka soczewka umieszczoną jest w otworze skrzyni, i w pobliżu jéj ogniska znajduje się zasłona, np. tafla szkła matowego, to powstają na niéj obrazy przedmiotów zewnętrznych. Wnętrze skrzyni winno być sczernionem dla pochłonienia światła rozproszonego. Gdy według praw załamania się światła w soczewkach, odległość obrazów zmienia się wraz z odległością przedmiotów, ciemnia winna być zaopatrzona przyrządem do wysuwania tak soczewki, jak i tafli służącéj do przyjmowania obrazów. Otrzymujemy w ten sposób obrazy na ścianie pionowéj; aby je otrzymać na ścianie górnéj, poziomej skrzyni, umieszcza się w ciemni zwierciadło pod kątem 45°, które odbija promienie ku górze, gdzie na tafli szkła matowego tworzą się obrazy z zewnątrz widzialne, (*camera clara*). Podobnież urządzenie zastosować można do otrzymania obrazu na dolnéj ścianie ciemni. Utrwalenie obrazu

otrzymanego za pomocą ciemni optycznéj jest przedmiotem fotografii (ob.).

Camerarius, ob. Komornik.

Camerarius (Joachim), właściwie *Liebhard*, polihistor niemiecki, ur. 1500 r. w Bambergu, był 1526 nauczycielem języków klasycznych w Norymberdze, a 1530 wysłany został przez senat tameczny jako deputowany na sejm w Augsburgu, gdzie wraz z Melanchtonem znakomity miał udział w traktowanych przedmiotach. Gdy następnie wezwany został do uniwersytetu w Tübindze, zaprosili go do siebie książęta sascy Henryk i Maurycy i poruczyli mu 1541 nową organizacyję uniwersytetu w Lipsku. W r. 1555 był powtórnie deputowanym na sejm augsburgski, skąd z Melanchtonem udał się do Norymbergi, a w roku następnym do Regensburga; † 1574 w Lipsku. Z licznych pism jego ważniejsze są: „*Bijografija Melanchtona i Zbiór jego listów*“, tudzież „*Commentarii linguae Graecae et Latinae*“ (Bazyleja 1551) oraz „*Epistolae familiares*“ (3 t., Frankfurt 1582—95). Wydaniami, tłumaczeniami i komentarzami wielu greckich i łacińskich autorów i własnemi dziełami przyczynił się znakomicie do postępu nauk i sztuk w Niemczech w w. XVI.—**Camerarius** (Joachim), syn poprzedniego, ur. 1534 r. w Norymberdze, † 1598, lekarz i botanik, skłonił magistrat w Norymberdze do założenia kolegijum lekarskiego i był jego dziekanem. Inny C. (Rudolf Jakób), ur. 1665 r., † 1721, profesor botaniki w Tübindze, pierwszy opisał dobrze przyrządy płciowe roślin w piśmie „*Epistolae de sexu plantarum*“ (1694).

Camerata, hrabia, ob. Bacciochi.

Camerino, starożytne Camerinum: miasto i do r. 1860, stolica delegacyi b. państwa Kościelnego; ma 4,800 m. jest rezydencyją arcybiskupa i ma uniwersytet, założony w 1727, odnowiony w 1824 r. który i dziś nie ma wielkiego znaczenia.

Camerlengo, szambelan, intendent skarbu papieskiego.

Cameron (Ryszard czy Archibald), szkocki duchowny prezbiteryjański, łącznie z Cargillem (straconym), i innymi opierał się narzucanemu Szkotom przez Karola II prelatyzmowi i z tego powodu domagał się detronizacyi tego króla. W d. 20 Lipca 1680 r. poległ w bitwie z nasłaném na niego i jego zwolenników wojskiem królewskiém. Stronnicy jego zwani *Cameronijanami*, utworzyli oddzielną społeczność kościelną i pozostawali ciągle w opozycyi. W r. 1709 byli przeciwko zjednoczeniu Szkocyi z Anglią. W r. 1860 liczyli 45 kongregacyj i 6 prezbiteryjów.

Cameroon góry, przez krajowców Mogolinca-Pako zwane, w Gwinei na brzegu Biafra leżące, podnoszą się w prowincyi Mongo-ma-Lobah do wysokości 13,760 stóp.

Cameta, miasto w brazylijskiéj prowincyi Para, nad rz. Tocantins, liczy 20,000 m.

Camoens (Luis de), największy poeta portugalski, ur. 1524 r. w Lizbonie ze szlacheckich, ale niezamożnych rodziców. Kształcił się w Koimbrze; wypędzony z Lizbony za miłość dla dworskiéj damy Katarzyny de Athaide, zaciągnął się z ubóstwa i patryjotyzmu do wojska. W walce z Marokańczykami utracił prawe oko. W 1553 udał się do Indyj, skąd brał udział w morskich wyprawach wicekróla; 1556 napisał w Goa satyrę „*Disparates na India*“, w któréj wytykając nadużycia rządu, wyszydził wicekróla i tamecznych matadorów. Poszedł za to na wygnanie do Makao. Po trzech latach spędzonych w najcięższéj nędzy, uwolniony od banicyi przez nowego wicekróla, skromny tamże otrzymał urząd. W 1561 wrócił do Goa, w drodze ledwie ocalił życie skutkiem rozbicia się okrętu. Tu fałszywie oskarżony o przeniewierstwo, wtrącony został do więzienia. Oswobodzony przez wicekróla, wrócił w ubóstwie do Lizbony 1569. Chwilę wygnania w Makao osładzał sobie pracą nad bohaterskim w 10 pieśniach poematem „*Os Lusiadas*“ (Lizbona 1572), za który otrzymał od króla Sebastyjana 15,000 reis (130 złp.) rocznéj pensyi. Szlachetny poeta, złamany losem nieszczęśliwéj ojczyzny, przepędził ostatnie lata w największéj nędzy i umarł w szpitalu lizbońskim 1579 r.—C. cieszy się zasłużoną sławą jako liryk i jako epik. Liryczne jego utwory: kanzony, eklogi, sonety (300), sestiny, redondille, ody i t. d. w stylu włoskim pisane, zalecają się bogatą treścią i szlachetną formą. Cała jednak sława C. spoczywa na wzmiankowanéj, epopei pisanéj 8 wierszowemi strofami, w któréj opiewa poeta opłynięcie Afryki przez Vasco de Gama i wylądowanie Portugalczyków. W licznych jednak epizodach opowiada dawniejszą historyję Portugalii i w formie proroctw późniejsze czyny wojenne w Indyjach. To właśnie wybija na jego dziele oryginalne i jemu tylko właściwe piętno. Zmysł historyczny i gorący patryjotyzm stawiają Luzyjadę wyżéj od rycerskich epopei włoskich. Cały utwor jest produktem rzeczywistego natchnienia, pełen żywéj, kwiecistéj fantazyi. W malowaniu cudów natury, zwłaszcza zjawisk morskich, jest C. niezrównanym mistrzem. Dlatego też Luzyjadę nazywają epopeją morską. Probował sił i w dramacie, ale bez powodzenia. Najlepsze wydanie Luzyjady, dał Souza-Botelho (Paryż 1817), z kompletnych zaś zbiorowych edycyj najlepszą sporządził Juromenha (wraz z bijografiją, 4 t., Lizbona 1860—63). Na polski przełożył Luzyjadę Jacek Przybylski (Krak. 1790). Porów. Mordani'ego „*Elogio Storico di Luigi C.*“ (Bolonija 1841) i Adamson'a „*Memoirs of the life and writings of Luis de C.*“ (2 t., London 1820). Almeida Garret przedstawił C. w pięknym poemacie „*Camoes*“, a Tieck w ślicznéj nowelli „*Tod des Dichters*“.

Camonica, *Val Camonica*, dolina 13 mil długa, a 2 szeroka, w północno-wschodniéj części Lombardyi, w prowincyi Bergamo, ścieśnione odnogami Alp Retyjskich i w całéj swojéj długości przerznięta rzeką Oglio; liczy przeszło 50,000 m. ma kopalnie żelaza, huty żelazne i łomy marmuru.

Cammora, w dawném królestwie Neapolitańskiém dobrze zorganizowane tajemne stowarzyszenie, którego członkowie *Camorristi* zwani, utrzymują się z przywileju prawa mocniejszego. Pod panowa-

niem Burbonów występowali jawnie na placach, mieszali się do sporów jako rozjemcy, przy przedażach, najmach, zabawach i t. p. okolicznościach gwałtem na stronach interesowanych wyciskali pieniądze, trudnili się przemytnictwem i wynajmowali się do najcięższych zbrodni. Nowo wstępujący musieli dowieść, że nie dopuścili się nigdy ani szpiegostwa ani złodziejstwa, że ich żony lub siostry nie są prostytutkami; następnie składali straszną rotę przysięgi i zanim zupełnéj doszli kwalifikacyi, ciężkie przenosili próby. Garibaldi'emu wiele pomogli do wypędzenia Burbonów. Po zjednoczeniu Włoch, nie znajdując dla swego przemysłu tolerancyi, utrzymują się z rabunków i rozbojów. Porów. Monnier'a „*La Camorra, notizie storiche*“ (Floren. 1863).

Campagna di Roma, kraina nadbrzeżna w dawniejszem państwie Kościelnem, we Włoszech, z powodu bagien pontyńskich niezdrowemi zarażona wyziewami, mało jest zaludniona i pusta. Niegdyś stanowiła ona jednę z najpiękniejszych okolic, ozdobioną wspaniałemi willami bogatych Rzymian. Porów. Didiera „*La Campagne de Rome*“ (Paryż 1842).

Campan, miasteczko w francuskim depart. Wyższych Pyrenejów $1^1/_2$, godziny drogi na południowschód od Bagnère-en-Bigorre, ma 3,800 m. pracujących po większéj części w poblizkich łomach białego i zielonego marmuru. Leży ono w uroczéj dolinie *Campan*, przez którą rzeka Adour przechodzi, a którą Jean Peaul w pięknym poemacie *Dolina Campan* tak zachwycająco wysławił.

Campan (Joanna Ludwika Henryka, córka ministra sekretarza stanu *Genest*), ur. w Paryżu 1752 r., dostała się 1767 jako lektorka córek Ludwika XV do dworu, a późniéj jako żona de Campan'a, tajnego sekretarza królowéj Maryi Antoniny, została pierwszą pokojową, a po jéj śmierci założyła pensyję panien. Napoleon mianował ją przełożoną instytutu dla córek i krewnych członków legii honorowéj w Ecouen. Z upadkiem cesarstwa upadł i instytut, † w Nantes u jednéj z dawnych uczennic 1822 r. Jéj: „*Mémoires sur la vie privée de la reine Marie Antoinette*“ (4 tomy, Paryż 1824), mają niepospolitą wartość historyczną dla ówczesnéj epoki, a jéj „*Journal anecdotique*“ (Paryż 1824) i „*Correspondance inédite avec la reine Hortense*“ (Paryż 1835), zawierają wiele szczegółów z życia Napoleona I i Aleksandra I. Z jéj pism pedagogicznych cenią szczególniéj „*Conseils aux jeunes filles*“; wydała także kilka komedyj.

Campana (Jacenty), pochodził z Bononii, był nadwornym malarzem króla polskiego Władysława IV i używał rozgłośnéj sławy w rzeczypospolitéj; † około r. 1650.

Campana von Splügen (Antoni); ur. 1776, inżynier, zbudował sławną drogę przez górę Splügen, za co wyniesiony został do godności szlacheckiéj; był późniéj dyrektorem instytutu wojskowo-topograficznego i † w Wiedniu 1841.

Campanus (Jan), teolog ewangelicki, ur. na początku XVI w. w księstwie Julichskiém; † około 1580 r. Studyjował w Kolonii, skąd wypędzony 1520 r. z powodu swego chilijazmu, miewał w r. 1528 prywatne odczyty w Wittenbergu, lecz poróżnił się z M. Lutrem w kwestyi co do Trójcy ś. i Kommunii. Z tego powodu wygnany z Saxonii, powrócił 1531 r. do ojczyzny i tu wydał (1532 r.) dzisiaj niezmiernie rzadkie pismo w duchu anabaptystów o Trójcy Ś. Znane są i inne, w których powstaje przeciwko poglądom niemieckich reformatorów. W r. 1555 był więziony przez duchowieństwo rzymsko-katolickie. Zwolenników jego nauki zwano powszechnie *Kampanistami*. Czyt. Trechsela „*Michel Servet u. seine Vorgänger*“ (Heidelb. 1839, str. 26).

Campanus Wodniański (Jan), ur. w 2 poł. XVI w. † 1622 r. rektor uniwersytetu pragskiego, sławny w swym czasie w całéj Europie jako poeta łaciński. Gdy po bitwie białogórskiéj uniwersytet dostał się w ręce jezuitów, przyjął wyznanie rzymsko-katolickie (1622). W języku czeskim napisał dramat „*Brzetisław i Judyta*“, który miał być przedstawiony 1604 r. lecz ówczesny kanclerz najwyższy króla Czeskiego, Wojciech Popiel z Lobkowic, takowego zakazał.—Inny C. *Kutnohorski* (Matyjasz) wydał: „*Duchowni spasitedlny pokład* i t. d.“ (upomnienia dla chrześcijan wiernych, a prześladowanych), które dostało się na *Index Papieski*.

Campbell (Tomasz), znakomity poeta angielski, ur. 1777 w Glazgowie, † 1844 w Boulogne, poświęcał się od 1803 wyłącznie literaturze i przemieszkiwał stale w Londynie. W r. 1825 ułożył plan uniwersytetu londyńskiego, był 1827—29 lordem rektorem uniwersytetu glazgowskiego. Z utworów C. najcelniejsze: „*The pleasures of Hope*“ (Edynb. 1799), „*Gertrude of Wyoming*“ (Lond. 1809), „*Theodoric*“ (dwa ostatnie poemata epiczne“ i „*The Pilgrim of Glencoe*“ (Lond. 1842). Nadto umieszczał mnóstwo artykułów literackich w pismach czasowych, założył czasopismo „*Metropolitan Magazine*“; ogłosił jeden znajlepszych podręczników poezyi angielskiéj pod t. „*Specimens of the British poets*“ (7 t. Lond. 1819—21). Ostatnie ze zbiorowych wydań prac C. sporządził Turner (Lond. 1862, z ilustracyjami). Na polski tłumaczyli Piotrowski odę „*Ostatni człowiek*“ (Warsz. 1830) i Lach Szyrma „*Dziecię Okonora*“ w dodatku do Czasu, 1858). Porów. Redding'a „*Memoirs of C.*“ (Lond. 1859).

Campbell (Jan lord), lord kanclerz angielski ur. 1781 r. pod Cupar, w szkockiém hrabstwie Fife, pierwotnie adwokat w Londynie; zaślubiwszy córkę Jakóba Scarlett, późniejszego lorda Abinger, wszedł do parlamentu, gdzie trzymał ze stroną whigów. Za gabinetu Canning, był członkiem rady królewskiéj, 1832 za gabinetu Grey, prokuratorem generalnym, a 1834 adwokatem generalnym. W r. 1841 został lordem kanclerzem Irlandyi i parem połączonych królestw; 1846 jako kanclerz księstwa Lancaster wszedł do gabinetu. 1850 mianowany był lordem najwyższym sędzią, 1859 kanclerzem Anglii i strażnikiem wielkiéj pieczęci; † 1861. Lord C. uchodził za jednego z najuczeń-

szych prawników Wielkiéj Brytanii i zostawił po sobie dzieła: „*Lives of the Lord Chancellors of England*" (7 tomów, Lond. 1845—47) i „*Lives of the Chief-Justices of England*" (1849).—Jego najstarszy syn Wilhelm Fryderyk **Campbell**, ur. 1824, nastąpił po swéj matce (1860) jako lord Stratheden i odziedziczył baroniję Campbell po swoim ojcu. Jako członek parlamentu występował w izbie wyższéj 1863 i 64 z wnioskami przychylnymi dla spraw polskiéj, duńskiéj i północno-amerykańskiéj.

Campbell (Sir Colin), *lord Clyde* jeden z największych wodzów angielskich, ur. 1792 w Glazgowie, poczynając od r. 1808 dowiódł niejednokrotnie znakomitych zdolności wojskowych, a późniéj odznaczył się głównie podczas wojny krymskiéj w bitwach nad Almą i Bałakławą. Mianowany generał-majorem, został następnie generalnym inspektorem piechoty. Podczas wybuchu powstania indyjskiego w r. 1857, otrzymał naczelne dowództwo nad całą siłą zbrojną angielską i po wielu świetnych zwycięstwach powstanie to uśmierzył. W r. 1858 otrzymał godność para, stopień generała pełnego i tytuł *lorda Clyde*. Położywszy tak ważne zasługi w Indyjach, powrócił, z entuzyjastyczną radością od ludu przyjmowany, 1860 do Anglii, w 1862 został feldmarszałkiem; † 1863 w Chatham, pochowany, wbrew swéj woli, z niezmierną okazałością w opactwie Westminsterskiém.

Camp du drap d'or, ob. Ardres.

Campe (Joachim Henryk), sławny pedagog i pisarz niemiecki, ur. 1746 w Brunświckiém, † 1818. Obrawszy sobie stan duchowny. C. został w r. 1773 kapelanem wojskowym. Przykład jednak Baseelowa nadał działalności C. inny kierunek: sprawy wychowania stały się głównym przedmiotem jego zajęcia. Od r. 1777 pełnił on przez lat kilka obowiązki nauczycielskie przy dessauskim philantropinie, a następnie utrzymywał własny zakład naukowy w Trittow pod Hamburgiem. Zmuszony dla słabości zdrowia porzucić zajęcia nauczycielskie, z polecenia władzy zorganizował system szkolny w Brunświckiem, oraz zajmował się pracami literackiemi. Na tém ważne są mianowicie jego pisma dla młodocianego wieku wydane r. 1817 w Brunświku w 30 tomikach „*Sämmtliche Jugend und Kinderschriften*". Z pomiędzy nich niektóre, jak „*Robinson Crusoe*"; „*Odkrycie Ameryki*", doczekały się licznych wydań w różnych językach. Celem prac literackich C. było zaszczepienie w młodzieży pojęć utylitaryzmu, oraz ufności w własne siły i odstręczenie od tego co nie przynosi bezpośredniego pożytku („*Theophron Valerliches Rath an meine Tochter*" potępiają sztuki piękne i poezyją). Nadto napisał liczne dzieła treści pedagogicznéj: „*Pedogogische Unterhaltungen*" (Brunświk 1807, 36 tomików), napisane w duchu filozofii Lokka i Rouss'a „*Revision des gesammten Erzichungswesens*" 15 t. oraz filozoficznéj „*Kleine Seelenlehre fur kinder, die Empfindungs und Erkenntnisskraft der menschlichen Selle. Moritz ein Beitrag zur Erfahrungsseelenkunde* i inne. C. położył także wielkie zasługi około języka niemieckiego „*Wörterbuch der deutschen Sprache*" (5 tomów, 1807—11); „*Verdentschungswörterburch* (1815).

Campeche lub **Campeachy**, właściwie *San Francisco de Campeche*, miasto na zachodnim brzegu półwyspu Yucatan, w pobliżu ujścia r. *Rio de-San-Francisco*, do zatoki tegoż nazwiska; silnie obwarowane, liczy 15500 m., posiada dobry port i prowadzi handel drzewem farbierskiém.

Campen lub **Kampen**, miasto handlowe w holenderskiéj prowincyi Oser-Yssel nad rz. Yssel, w pobliżu jéj ujścia do jeziora Zuidersee; ma 15600 m. niegdyś było wolném miastem rzeszy i należało do związku hanzeatyckiego.

Campen zwany także **Coomans** (Jakób von), ur. w Ysschminden, był starszym nowochrzczeńców, w r. 1534 przybył do Amsterdamu, gdzie 10 Lip. 1535 na śmierć został skazany.

Campenon (Franciszek Mikołaj Wincenty), poeta francuski ur. na wyspie Gwadalupie 1772, † 1843, napisał: „*Voyage à Chambery*"; „*Epitre aux femmes*"; poemat dydaktyczny „*La maison des champs*" i poemat p. t. „*Enfant prodigue*". Za cesarstwa był naczelnikiem wydziału teatrów w ministeryjum spraw wewnętrznych, a po powrocie cenzorem królewskim i sekretarzem gabinetu królewskiego. Napisał także życiorysy: „*p. de Sévigné*" „*hrabiego de Tressan*", „*Gresseta*", *Ducisa*", *Leonarda*" i „*Klemensa Marot*".

Campensis lub *van der Campen*, (Jan) rodem z Holandyi; od r. 1534 profesor akademii krakowskiéj, późniéj przeniósł się do Lwowa, gdzie był kanonikiem i tu † 1538 r.. Wydał: 1) „*Psalmorum omnium juxta hebraica veritatem paraphrastica interpretatio*" (Krak. 1532); 2) „*Commentariolus in duas divi Pauli epistolas*" (Krak. 1534); 3) „*Precationes*" (tamże 1534); 4) „*De natura Litterarum et Punctorum Hebraicorum aliisque ad exactam grammatices necessariis*" (1534); 5) „*Enchiridion Psalmorum*" (Lugdun 1537).

Camper (Piotr), anatom i chirurg, ur. w Lejdzie 1722, † 1780 r. był z kolei profesorem w Francker, w Amsterdamie i w Gröningen. Zasłużony jest oprócz chirurgii w różnych gałęziach nauk przyrodzonych, a nawet sztuk pięknych. Ogólny zbiór pism jego wyszedł p. t. „*Oeuvres, qui ont pour objet l'histoire naturelle, la physiologie et l'anatomie comparée*" (3 tomy, Paryż 1803, z atlasem).

Camperduin, wieś w Holandyi północnéj, na brzegu zachodnim, pomiędzy Alkmaar i Helder. W pobliżu téj wioski zaszła 11 Paźdz. 1797 wielka bitwa morska, w któréj wice-admirał angielski Duncan pobił na głowę flotę holenderską pod dowództwem admirała de Winter.

Camphausen (Ludolf), mąż stanu pruski, ur. 1803 w Hünshoven w regencyi akwizgrańskiéj; bankier kolońki i założyciel kolońskiego towarzystwa żeglugi parowéj. Mianowany 29 Marca 1848 prezesem rady ministrów, usunął się 20 Czerw; nie odpowiedziawszy należycie swemu położeniu, przeznaczony z tytułem rzeczywistego tajnego radcy na pełnomocnika pruskiego przy niemieckim rządzie centralnym w Frankfurcie, reprezentując po-

litykę Prus anty-austryjackich i występując przeciwko demokratycznemu projektowi do ustawy związkowéj niemieckiéj, wywołał znaną powszechnie reklamę 31 rządów niemieckich. Główny motor noty cyrkularnéj z 23 Stycznia 1848, w któréj Prusy wystąpiły jawnie z myślą unii niemieckiéj. Gdy atoli pod wielu innemi względami nie podzielał zdania gabinetu pruskiego, przeto w końcu Kwietnia 1849 wziął uwolnienie i powrócił do dawnego zawodu bankierskiego. Jako członek izby pierwszéj, w latach 1849—50 działał pojednawczo, a w izbie deputowanych w Erfurcie był referentem komitetu, wyznaczonego do rozbioru konstytucyi, głosując za bezwarunkowém onéj przyjęciem. Później przeszedł znowu do opozycyi. — C. (Otto), młodszy brat poprzedniego, pruski minister finansów, ur. w Hünshoven. W r. 1845 został tajnym radcą finansowym w Berlinie, ułożył 1847 projekt do prawa o podatkach od dochodów; od 1849 był członkiem izb pruskich i sejmu erfurckiego, należąc zawsze do stronnictwa umiarkowanych; 1854—69 był tajnym nadradcą finansów i prezesem departamentu handlu morskiego, od 1869 jest ministrem finansów.

Camphausen (Wilhelm), znakomity malarz bitew szkoły düsseldorfskiéj, ur. 1818 w Düsseldorfie. Wykształciwszy się w tamecznéj akademii, poświęcał się studyjowaniu koni i wojskowości, wystawił kilka wielkich obrazów w tym rodzaju. Następnie odbył podróż artystyczną po Holandyi, Belgii, Szwajcaryi, Włoszech wyższych i Niemczech. Od owego czasu wymalował już znaczną liczbę bardzo pięknych obrazów. Od 1859 jest profesorem malarstwa historycznego i członkiem akademii w Düsseldorfie. Uczestniczył w wojnach: duńskiéj (1864), austryjacko-pruskiéj (1866) i francusko-niemieckiéj (1870—71), kreśląc swe obrazy z natury. Obok tego wspólnie z Henrykiem Ritterem wydał ilustrowaną edycyję wyborowych pism Washingtona Irvinga (po niemiecku i angielsku, Londyn 1864). Jako pisarz znany jest z dzieła „*Der Maler auf dem Kriegsfelde*“ (Bielef. 1865).

Camphusen (Dirk Rafael), jeden z twórców poezyi holenderskiéj, ur. 1586 w Gorkum, najprzód malarz, potém teolog i kaznodzieja, lecz jako zwolennik nauki Armimijusza, usunięty od tych obowiązków, † 1626 w Dokkum. Poezyje C., po większéj części treści pobożnéj, (niejednokrotnie drukowane p. t. „*Stichtelijke Rijmen*“), odznaczają się oryginalnością i głębokiém uczuciem, które to zalety są rzadkością u ówczesnych poetów.

Campi, znakomita rodzina malarzy, która równocześnie obok Carraci'ch (ob.) utworzyła *szkołę eklektyczną* w Kremonie. Pierwszym znakomitszym jéj członkiem był C. *Galeazzo* (1475—1536). Sławniejszymi byli jednak trzej jego synowie: Julijusz, Antoni i Wincenty.—C. *Julijusz* (1502—72) był także rzeźbiarzem i budowniczym; zaprawiając się na wzorach starożytnych, na wzorach Rafaela, Tycyjana i Pordenone'go poszedł oddzielną, z zalet tych mistrzów wyrobioną drogą.—C. *Antoni* (ur. 1536, † po r. 1591), uczeń starszego brata, obrał sobie za wzór Corregi'a. Zajmował się także miedziorytnictwem i literaturą, wydał kronikę miasta rodzinnego.—Za jego przykładem C. *Wincenty* (ur. około 1532, † 1591), szczęśliwszy w utworach mniejszych rozmiarów, szczególniéj jako portrecista i malarz owoców.—C. (Bernard), ur. 1522, † około 1590, krewny poprzednich, naśladował trafnie Romano, Tycyjana i Corregia. Był także portrecistą i dobrym miedziorytnikiem.

Campi (Antonia), najsławniejsza w swym czasie śpiewaczka, ur. 1773 r. w Lublinie, † 1822 r. w Monachijum, córka muzyka *Miklasiewicza* (nie Michałowicza). W r. 1788 była nadworną śpiewaczką króla Stanisława Augusta. Dla niéj miał Mozart, w czasie jéj pobytu w Pradze, napisać rolę Donny Anny w *Don Juanie*, a nie dla Teresy Saporiti. Od r. 1801 do 1820 bawiła w Wiedniu.

Campine (po flamandzku *Kempene*), okolica zajmująca część belgijskiéj prowincyi Antwerpii, Limburga i południowego Brabantu, sławna z żyznych pastwisk, przez które przechodzi kanał zwany *de la Campine*, łączący Skaldę z Mozą. Wzorowe kolonije rolnicze, założone tutaj od r. 1830, nadały téj, dawniéj nieurodzajnéj okolicy, postać przyjemną i zamożną.

Campistron (Jan Gwalbert), poeta francuski, ur. 1656 r. w Tuluzie, † 1723 r.. Z kompletnego zbioru dzieł jego: „*Oeuvres*“ (3 tomy Paryż 1756) niektóre tragedyje np. „*Tiridate*“, „*Andronic*“ i inne mają rzeczywistą wartość.—Brat jego C. Ludwik, ur. 1660, † 1737, pierwotnie jezuita, zostawił kilka dobrych łacińskich i francuskich poezyj.

Campius, ob. Wadowita.

Campoamor (Don Ramon de), poeta hiszpański, ur. 1829 zręczny mówca w Kartezach i członek akademii. Z utworów jego poetycznych, powszechnie w Hiszpanii lubianych, najcelniejsze: „*Ayes del alma*“ (Madr. 1842), „*Folulas originales*“ (1842) i „*Dolores*“ (9 ed. Madr. 1866) zbiór czułych, pełnych fantazyi trenów. Jego „*Obras poeticas*“ wyszły w Madr. 1861. Z prac prozaicznych najlepsze: „*La filosofia de las leyes*“ (1842), „*Polemicas con la democracia*“ (1862) i „*Lo absoluto*“ (1865).

Campo-Basso, warowne miasto dawniejszéj neapolitańskiéj prowincyi Chieti, ma 14500 m. i sławne fabryki wyrobów nożowniczych i broni.

Campo-Formio, wieś w dawniejszém królestwie Weneckiém, w prowincyi Udine, ma 600 m. i zamek; sławna jest pokojem zawartym 17 Paźdz. 1797 pomiędzy Austryją i rzecząpospolitą francuską, mocą którego pierwsza wyrzekła się prowincyj belgijskich, Medyjolanu i Mantuy, tudzież lewego brzegu Renu, a za to pozyskała Wenecyję i część Lombardyi po rzekę Adygę.

Campomanes (Piotr Rodryg, hrabia), statysta i znakomity publicysta hiszpański, ur. 1723 w Asturyi, 1788 prezes przyboeznéj rady królewskiéj, radca stanu, dyrektor królewskiéj akademii historycznéj w Madrycie. Wspierał gorliwie hrabiego Aranda we wszystkich jego reformach, a mianowicie w zamiarze wypędzenia jezuitów. Oddalony z urzędowania przez hrabiego Florida Blanca, †

1802. Z licznych pism jego, w których występował śmiało przeciw nadużyciom duchowieństwa, przeciw własności ziemskiéj, zostającéj w posiadaniu stowarzyszeń duchownych, i przeciw przywilejom kastowym, celniejsze są: „*Discurso sobre et fomento de la industria popular*“ (1771); „*Discurso sobre la educacion popular de los artisanos y su fomento*“ (z dodatkiem, 6 tomów Madryt 1775—77); z dzieł ekonomicznych najwięcéj cenią: „*Tratado de la regalia de amortizacion*“ (nowa ed. Gerona 1821).

Campos (Canal de), kanał w hiszpańskiéj prowincyi Nowéj Kastylii; poczyna się pod Medina de Rioseco, zasilony rzeką Soquillo, łączy się na północ względem miasta Palemica z kanałem kastylskim.

Campo-santo, włoska nazwa cmentarza. *Campo-santo* oznacza głównie miejsce wiecznego spoczynku ludzi znamienitszych. Zwykle zamknięte zewnątrz, wewnątrz otoczone jest otwartemi arkadami. Najwspanialsze Campo-Santo jest w Pizie, ukończone 1283 przez G. Pisano. Podobne cmentarze znajdują się w Bononii, Neapolu i Medyjolanie. W r. 1845 urządzono takiż cmentarz w Berlinie.

Campo-Santo, miasteczko w dawném księstwie Modeny, nad r. Panaro, pamiętne zwycięstwem Austryjaków 8 Lut. 1743 pod dowództwem Fraunа nad Hiszpanami, którymi dowodził hrabia de Gages.

Camprodon (Don Francisco), spółczesny dramatyczny poeta hiszpański, obrabia zwykle przedmioty nie narodowe, lecz francuskie. Talent C. celuje głównie w szorstko-komicznych *jarrueles* t. j. krotochwilach z muzyką; najlepsze z nich są. „*Los diamantes de la corona*“, „*Una vieja*“ (Madr. 1866), „*El diablo las carga*“ (1860), „*Los dos mellizos*“ (1862), „*Los suicidas*“ (1864) i „*El Relampago*“ (1865). Wyższy dar poetyczny okazał w niezrównaném pod względem pięknego wierszowania dramacie „*Flor de undia*“ (1851) i w drugiéj jego części „*Espinas de una flor*“.

Camuccini (Wincenty), ur. 1773 w Rzymie, † 1844 tamże, jeden z najznakomitszych tegoczesnych historycznych malarzy włoskich; francuską szkołę Dawida przeniósł do Rzymu i tu sprawował obowiązki generalnego inspektora papieskich galeryj obrazów, długi czas był prezesem akademii w San Luca i członkiem francuskiego instytutu. C. uważany jest za prawdziwego mistrza w rysunku i kompozycyi. Był to uczony artysta i człowiek nieposzlakowanego charakteru. Do najlepszych jego utworów należą: „*Zamordowanie Cezara*“, „*Śmierć Wergilijusza*“, „*Śmierć Maryi Magdaleny*“, „*Złożenie do grobu Chrystusa*“ i „*Nawrócenie Saula*“. Był także wybornym portrecistą.— Jego brat, Piotr **Camuccini**, † 1838, pomagał mu głównie w odnawianiu starych obrazów.

Camus (Karol Stefan Ludwik), matematyk francuski ur. 1699, † 1768, członek akademii nauk w Paryżu; oprócz wielu rozpraw ogłosił wielce swojego czasu ceniony, „*Cours de methématiques*“ (Paryż 1766, t. 4); miał też udział w wyprawie na północ dla oznaczenia kształtu ziemi.

Camus (Armand Gaston), ur. w Paryżu 1740 r., † 1804 r. adwokat rz.-kat. duchowieństwa we Francyi; oświadczył się stanowczo za rewolucyją, głosował za śmiercią Ludwika XVI i dopomagał do wydania dekretu, zaprowadzającego konwencyję narodową, któréj sam został członkiem. Odebrawszy w Marcu 1793 r. polecenie aresztowania obwinionego o zdradę generała Dumourier, uprzedzony został przez niego i wydany Austryi. Po dwuletniéj przeszło niewoli wymieniony za księżniczkę Angoulême, córkę Ludwika XVI, a za powrotem do Paryża został prezesem rady pięciuset. Wierny swoim zasadom głosował 1802 r. przeciw dożywotniemu konsulatowi Napoleona. Z dzieł C. najważniejsze: „*Lettres sur la profession d'avocat*“ et *Bibliothéque choisie de livres de droit*“ (2 t. Paryż 1772—77), „*Histoire des animaux d'Aristote*“ (Par. 1783); „*Voyage dans les départements nouvellement réunis*“ (2 t. Paryż 1803).

Cam-wood (angielsk.), drewno gatunku *Raphia nitida*, sprowadzane z Sierra Leone do Anglii, gdzie służy do farbowania jak fernambuk i przerabia się na oprawy do noży.

Canaletto albo **Canale**, przezwisko dwóch malarzy weneckich, którzy się odznaczyli jako malarze krajobrazów i miast.—C. (Antoni), ur. 1697, † 1768 w Londynie, wypracował mnóstwo prześlicznych widoków Wenecyi. Wszystkie jego utwory odznaczają się świeżością, siłą, wiernością i szczęśliwą inwencyją w akcesoryjach. Brataniec jego i uczeń zwany *Canaletto* ob. Bernard Bellotto.

Cananore, miasto główne prowincyi Malabar na wybrzeżu t. n. w Indyjach Wschodnich, w angielskiém prezydencie Madras, liczy 12600 m., ma silną warownię i jest angielską stacyją wojskową.

Canara, prowincyja na zachodnim brzegu Dekanu, należąca do angielskiéj prezydencyi Madras, obejmuje 340 mil kw., z ludnością 1058000; dzieli się na *południową Canarę* z m. st. Mangalore i *północną Canarę* z m. st. Cumta. Prowincyja ta, obfitująca w ryż, kokosy, korzenie i t. d., została zajętą przez Anglików w r. 1799.

Canarium (*kanarecznik*, *kanarkowe drzewo*), rodzaj roślin z rodziny *osoczynowych* (burseraceae), obejmujący drzewa indyjskie, balsamiczne, z liśćmi nieparzysto-pierzastemi i kwiatami zebranemi w grona wierzchołkowe. Najużyteczniejszy gatunek jest *C. commune*, wysokie i piękne drzewo, dostarcza orzechów stanowiących zwykły pokarm w Indyjach, gdzie wyrabiają też z nich chleb zwany *baggea* czyli *mungea*, i wyciskają olej; drzewo wydaje żywicę bardzo wonną, zwaną w handlu *żywicą z Nowéj Gwinei*, podobną do elemi. *C. bengalense* wydaje żywicę stanowiącą część składową kopalu wschodnio-indyjskiego. Inne gatunki dostarczają również żywic lub owoców; drewno w ogóle nadaje się na wyroby.

Cancale, m. w francuskim depart. Ille-Villaine, nad zatoką t. n., ma 6800 m. i słynie wybornemi ostrygami, licznie poławianemi na skale zwanéj *Rocher de Cancale* w zatoce t. n.

Cancér (Hieronim), dworzanin Filipa IV, słynął talentem komiki i bogactwem dowcipu. Jego krotochwile: „*Mocedades de Cid*“; „*La Muerte de Boldevinos*“, wydane 1651 w „*Obras poeticas*“, do najznakomitszych należą komedyj.

Cancionero po hiszp. **Cancioneiro** po portug. t. j książka do śpiewu, *kantyczki*; w ogóle zbiór poezyj lirycznych, bądź jednego bądź kilku autorów, oznaczała pierwotnie tylko książki dworskie do śpiewu, ułożone przez towarzystwo poetyczne pewnego dworu. Początek C. sięga epoki trubadurów; z tego czasu przechowało się C. galicyjsko-portugalskie ze dworu króla Diniz'a, zawierające prawdziwie rycersko-dworskie śpiewy miłosne w duchu i na wzór poezyj trubadurów. Część tego C. (przypisywaną samemu kr. Diniz'owi) wydał de Moura p. t. „*Cancioneiro del rei Dom Diniz*“ (Par. 1847); inne z dworu Jana II i Emanuela portugal. wydał Resende pod t. „*Cancioneiro general de Resende*“ (Almeirim 1516; przedrukował Kaussler w Stutg. 1850—51). Znane jest także kastylskie C. *de Baena*, wydane przez Gayangos i Pidol'a (Madr. 1851). Później jednak za przykładem tego rodzaju książek dworskich układano podobne zbiory, w których bez względu na czas i miejsce pomieszczano wszystko, co układającemu zdawało się być odpowiedniém temu celowi. Z takich C. najważniejszem jest „C. *general*“ od końca XV w., często przedrukowywane, a przez Fernando de Castillo znacznie pomnożone (Walencyja 1511), obejmuje różnorodne zbiory sztucznéj poezyj kastylskiéj od Jana II do Karola V. Niekiedy dają także tę nazwę zbiorom sztucznych pieśni wielu autorów o jednym pewnym przedmiocie, jak „C. *de Ramon Dellavia*“ (Sarag. 1489). Nie właściwie jednak tak się nazywa jeden z najdawniejszych zbiorów romanc „C. *de romances*“. Porów. Diez'a „*Ueber die erste portugal. Kunst-und Hofpoesie*“ (Bona 1863).

Canella (Korzybiel), rodzaj roślin z rodziny soczn ych (guttiferae), obejmujący drzewa korzenne Amer. połud. *C. alba* (*Winterona canella*), kora znajduje się w handlu pod nazwą *kory kanelowéj* lub *cynamonu białego*, zawiera oleje ostre aromatyczne i właściwą istotę cukrową *hanelinę*, zalecaną jest przez lekarzy angielskich w chorobach żołądkowych, w Ameryce jest przyprawą kuchenną.

Cancrin (Franciszek Ludwik), ur. 1738 r. w Breitenbachu, † 1816 r. w Petersburgu, był urzędnikiem górniczym w Hessyi a później w Rossyi; jest autorem dzieła: „*Erste Gründe der Berg-und Salzwerkskunde*“ (13 t. 1773—91) i „*Kleine technolog. Werke*“ (1788—95 t. 5) i t. d. — C. (Jerzy hr.), syn poprzedniego, ur. 1774 r. w Hanau, † 1845 r. w Petersburgu. Jenerał i minister finansów cesarstwa Rossyjskiego, skończywszy nauki prawne i kameralne w Giessen i Marburgu, przeszedł ze służby heskiej do rossyjskiéj; został 1749 r. radcą stanu w ministerstwie spraw wewnętrznych, 1811 intendentem jeneralnym armii zachodniéj, a 1813 całéj armii, w r. 1815 jenerałem lejtnantem, 1820 członkiem rady wojennéj, następnie członkiem rady państwa, nareszcie 1823 ministrem skarbu, na którym to urzędzie położył znakomite zasługi i za które w r. 1829 wyniesiony został do godności hrabiego. Napisał po niemiecku ważne dzieło: „*O ekonomii wojennéj w czasie wojny i pokoju i o jéj stosunku do działań wojennych*“ (Petersb. 1822—24. 3 t.) i inne, tudzież w młodości swojéj romans p. t. „*Dagobert, Geschichte aus dem jetzigen Freiheitskriege*“ (Altona 1796). Obok wolnomyślnych swoich poglądów ekonomicznych popadł w praktyce w system protekcyjny; pobłądził także w zasadzie co do bilansu.

Candeille (Piotr Józef), kompozytor muzyczny, ur. 1744 w Estaire, † 1817 w Chantilly, napisał kilka oper, które jednak nie miały powodzenia. Córka jego Amelija Julija C., ur. w Paryżu 1767 r., w młodym wieku oddawała się muzyce, później została aktorką i pisała komedyje i powieści. † 1834.

Candeish, prowincyja w angielskiém prezydencie Bombay, obejmująca środkową kotlinę rzeki Tapti; ma 463 mil kw. i 778600 ludności, tworzyła od 1370 państwo niepodległe, następnie była cząstką państwa W. Mogoła, w przeszłém stuleciu wpadła w ręce Maratów, a od 1818 r. zamieniona w prowincyję angielską.

Candidus Veronensis, zmyślone nazwisko autora (Szczuckiego czy Skrzetuskiego) dzieła p. t. „*Eclypsin Poloniae, orbi publico demonstrata*“ (1759).

Candy, ob. Cejlon.

Canea, po tur. *Chanich*, w starożytności *Kydonia*, miasto na wyspie Kandyja, ma 8000 m. i wygodny port; jest to najważniejszy punkt handlowy na wyspie i rezydencyja paszy, ma cytadelę, arsenał i była długi czas najpotężniejszém miastem na wyspie. We Wrześniu 1866 miało tu miejsce kilka bitew między powstańcami greckimi i Turkami.

Canevesi (Hieronim), rzeźbiarz z rodziny włoskiéj, osiadłéj w Krakowie za czasów Zygmunta III. Wyciosał z kamienia 12 apostołów kolosalnéj wielkości, znajdujących się dotąd przy kościele ś. Piotra w Krakowie. Wykonał 50 posągów do kościoła jezuitów w Jarosławiu, z których dotąd jeszcze kilka, po nadaniu temu kościołowi innego przeznaczenia, ocalało. Jego wnuk *Tomasz*, † 1657, proboszcz kolegijaty jarosławskiéj był nauczycielem filozofii i astronomii w Krakowie.

Canga-Arguelles (Don José), mąż stanu hiszpański, ur. w Asturyi około 1770, † 1843. Objął w r. 1820 kierunek nad ministeryjum skarbu i wydał pamiętnik p. t. „*Sobre el credito publico*“ (Madr. 1820). Po zniesieniu konstytucyi, udał się do Anglii, gdzie ogłosił drukiem znakomite dzieło: *Diccionario de hacienda*“ (3 tomy, Lond. 1827—28). W r. 1829 powrócił do Hiszpanii i był członkiem kortezów, trzymając jak poprzednio ze stronnictwem umiarkowanych.

Canicatti, miasto na wyspie Sycylii, w prowincyi Girgenti, nad rz. Naro, 20000 m.

Canicula (po łac. suczka), gwiazda Syryjusz (ob.) stąd „*Caniculares dies*“ (czas kanikuły, feryje).

Canigon, wierzchołek w Pyrenejach wschodnich, po stronie francuskiéj położony, ma 8800 stóp wysokości.

Canina (Ludwik, kawaler de), architekt i starożytnik włoski, ur. 1793 r. w Casale, † 1856 r. we Florencyi, profesor architektury w Turynie, następnie przebywając w Rzymie miał sobie kilkakrotnie polecane kierowanie wielkiemi wykopaliskami. Dzieła jego są: „*L'architectura antica descritta e dimostrata coi monumenti*" (9 tomów tekstu i 3 t. rycin, Rzym. 1844); „*Indicazione topografica di Roma antica*" (Rzym. 1831); „*Esposizione storica e topografica del foro Romano*" (1834); „*Descrizione dell'antico Tusculo*" (1841); „*Sull'architettura piu propria dei tempi cristiani*" (Rzym. 1843, ze 145 rycinami); „*L'antica citta de Veji*" (1847, z 44 rycinami); „*Sull'Etruria maritima*" (2 tomy 1847—50); „*Gli edifici di Roma*" (2 tomy tekstu i 2 tomy rycin, 1849—52).

Canino, miasteczko w dawniejszéj papieskiéj delegacyi Civita Vechia, podniesione 1815 r. wraz z sąsiedniem Musignano do godności księstwa, nadane zostało Lucyjanowi Bonaparte.

Canino (Karol Lucyjan Julijusz Bonaparte, książę Canino i Musignano), ur. 1803 r., najstarszy syn Lucyjana Bonaparte, znany naturalista. Zwiedził kilka uniwersytetów włoskich, następnie zajmował się w Ameryce północnéj studyjami nad historyją naturalną, a w końcu przeniósł się do Rzymu. Na naukowych kongresach włoskich zajmował najczęściéj krzesło prezesowskie, lecz w r. 1847 z powodu pewnych alluzyj politycznych, wtrąconych do mowy, został wydalony z Wenecyi. Początkowo, stronnik i wielbiciel papieża Piusa IX, przeszedł potém na stronę radykalnych i w Listopadzie 1848 r. stanął na czele stronnictwa republikańskiego. Był członkiem konstytuanty rzymskiéj i kilkakrotnie jéj wice-prezesem. Przymuszony do opuszczenia kraju i nieotrzymawszy pozwolenia na zamieszkanie we Francyi, udał się do Anglii i dopiéro następnie zdołał się przenieść do Paryża, gdzie † 1857 r. Z licznych prac jego dotyczących historyi naturalnéj, ważniejsze są: „*American Ornithology*" (3 tomy, Filadelfija 1825); „*Iconografia della fauna italica*" (3 tomy, Rzym 1833—41); „*Conspectus generum avium*" (tom. 2 Lejda 1850).

Canisius, właściwie *de Hondt* albo *Hundt*, (Piotr), ur. 1521 r. w Nimwedze, † 1597 r. w Szwajcaryi, jezuita od r. 1543. W r. 1549 był profesorem teologii w Ingolstadt, późniéj rektorem kolegium jezuickiego w Wiedniu, następnie prowincyjałem niemieckim, założył kolegija: w Pradze, Augsburgu, Dillingen, i Frejburgu w Szwajcaryi i t. d. Potężny wpływ jego utrudniał bardzo postępy reformacyi w państwie austryjackiém i w południowych Niemczech. Oprócz innych jego: „*Summa doctrinae christianae, sive catechismus major*" (Wied. 1554) tudzież „*Institutiones christianae pietatis, sive parvus catechismus catholicorum*" (1566), były aż do najnowszych czasów w licznych powtarzane edycyjach.—Synowiec jego C. (Henryk), profesor prawa kanonicznego w Ingolstadt, ur. w Nimwedze 1525 r., † 1610 r.; napisał między innemi: „*Antiquae lectiones ad historiam mediae aetatis illustrandam*" (6 t. Ingolstadt 1602—4); „*Summa juris canonici*" (Ingolstadt 1599).

Canitz (Fryderyk Ludwik, baron von), poeta niemiecki i dyplomata w służbie brandenburgskiéj, ur. w Berlinie 1654 r., † tamże 1699 r., był zwolennikiem literatury francuskiéj i trzymał się kierunku Boileau. Satyry jego, wolne od panującéj wówczas przesady i napuszoności, niezaprzeczoną mają wartość. Poezyje C. wyszły dopiéro po jego śmierci, p. t. „*Nebenstunden unterschiedener Gedichte*" (1760 i 1765).

Canitz und Dallwitz (Karol, baron), generał i mąż stanu prusski, ur. 1787 r., zostawał najprzód w heskiéj, od r. 1806 w prusskiéj, a od r. 1812 w rossyjskiéj służbie wojskowéj, powrócił 1813 do armii pruskiéj i rozpoczął zawód dyplomatyczny misyją do Konstantynopolu w r. 1828; w r. 1831 podczas powstania polskiego znajdował się jako komisarz pruski w głównéj kwaterze feldmarszałka Dybicza. Dopełniwszy jeszcze kilku poselstw dyplomatycznych, został 1846 r. ministrem spraw zagranicznych, lecz usunął się od spraw publicznych 1848 i † 1850 r. Niektórzy przypisują mu wydanie dzieła, p. t. „*Betrachtungen eines Laien über das Leben Jesu von Strauss*" (Getynga 1837).

Canizares (Józef), poeta hiszpański, ur. w Madrycie 1676 r., † około 1750 r., napisał przeszło 80 sztuk teatralnych treści: historycznéj, religijnéj, mytologicznéj, czarodziejskiéj, humorystycznéj. Dzieła te wydane zostały 1754 w 2 tomach.

Cankow (Dragon), pisarz bołgarski, zwolennik unii z kościołem rzymsko-kat. Był rektorem dziennika *Bołgaryja*, popierającego tę unię.

Canna (*Paciorecznik*, *Trzcina kwiatowa*), rodzaj roślin z rodziny Cannaceae, właściwy Ameryce zwrotnikowéj; kwiaty są postaci wargowéj, świetnie ubarwione; owoce są torebkami z nasieniem okrągłem, groszkowem. Długo znano tylko jeden rodzaj C. *indica*, z którem wszystkie inne mięszano, obecnie znanych jest ich kilkadziesiąt. Niektóre wydają w główkowatych korzeniach rodzaj mączki (*Arrow-root*), jak C. *angustifolia*, w Brazylii, C. *edulis* w Peru i i. Kwiaty niektórych używają się jak szafran, jak C. *indica* w Indyjach Zach. Nasiona innych zawierają barwniki, C. coccinea, C. lutea w Indyjach Wsch. dostarczają barwnika purpurowego. Rodzaj ten należy do rzadkich roślin posiadających jeden pręcik, jeżeli ich jest kilka, inne płonieją. Wiele zresztą gatunków hoduje się w Europie, jak C. *gigantea*, C. *Warszewiczii* i i.

Cannaceae (*Paciorecznikowate*), niewielka rodzina roślin jednoliścieniowych, zawierająca rośliny okazałe, trwałe, o łodydze pełzającéj, mięsistéj, i korzeniu włóknistym. Spokrewnione są z imbiérowatemi, lecz nie zawierają pierwiastków aromatycznych. Typem ich jest rodzaj *Canna*.

Cannabich (Jan Ginter Fryderyk), zasłużony geograf niemiecki, ur. 1777 r. w Sondershausen; był pastorem w Niederbösa, a od r. 1836—48 w Bendeleben; † 1859 r. jako emeryt w Sondershausen. Z pomiędzy wielu prac C. wymieniamy: „*Lehrbuch der Geographie*" (kilkanaście przedruków); „*Klein*

Schulgeographie“ (17 wyd. 1851); „*Statist.-geograph. Beschreibung des Königreich Preussen*“ (6 t., Drezno 1827); „*Neustes Gemälde von Frankreich*“ (2 t., 1831—32); „*Neustes Gemalde des europ. Russland und des Königreich Polen*“ (2 t., 1833, przekład polski Dziekońskiego); w Dziele „*Neuste Länder und Völkerkunde*“ opracował t. 6, obejmujący, Niderlandy, wyspy Jońskie i Kraków (Wejmar 1821).

Cannae albo **Canne**, wieś w dawniejszéj neapolitańskiéj prowincyi Terra-di-Bari, we Włoszech, za czasów rzymskich miasto na południowym krańcu równiny apulskiéj, w pobliżu ujścia rzeki Aufidus (Ofanto). Miejsce to pamiętne jest krwawą i wielką bitwą, stoczoną 2 Sierp. 216 prz. Chr., w któréj Rzymianie pobici zostali na głowę przez Kartagińczyków pod dowództwem Hannibala.

Cannes, miasto w francuskim depart. Var, nad morzem Śródziemném, ma 9500 m. i mały port. W pobliskiéj zatoce St. Jean wylądował Napoleon 1 Mar. 1815 po swoim powrocie z wyspy Elby. Z przyczyny zdrowego i łagodnego klimatu, miejsce to zalecane chorym przez lekarzy, bywa licznie szczególniéj podczas zimy przez leczących się odwiedzane.

Canning (Jerzy), jeden z największych dyplomatów angielskich, ur. 1770 r. w Londynie, został 1793 członkiem parlamentu, a 1796 podsekretarzem stanu. Popierając ministeryjum Pitta i politykę antyrewolucyjną, po śmierci Pitta przeszedł do opozycyi przeciwko Foxowi. Wtym czasie (1797) dla popierania swych opinij założył z kilku innymi czasopismo „*The Anti-Jacobin, or Weekly Examiner*,“ które walczyło z pismami republikańskiemi. Za gabinetu Percival był ministrem spraw zagranicznych, nakazał bombardowanie Kopenhagi (1807) i w r. 1809 zawarł przymierze z juntą hiszpańską. Z powodu wyprawy na wyspę Walcheren, pojedynkował się z ówczesnym ministrem wojny Castlereagh'em, poczém przymuszony był ustąpić mu swego miejsca, mimo to jednak, jako deputowany z Liverpoolu, w r. 1812 nie przeszedł do opozycyi. W latach 1813—16 był posłem w Lizbonie, 1817 prezesem izby kontroli indyjskiéj, następnie do 1820 posłem w Szwajcaryi, a 1822 po śmierci lorda Londonderry (Castlereagh), ministrem spraw zagranicznych. Zgon hrabiego Liverpool (1827) postawił go na czele gabinetu Teraz uważał właściwém i korzystném dla Anglii wspierać ruchy liberalne za granicą i tém gorliwiéj działał, im nieprzyjaźniéj występowała przeciw niemu arystokracyja. W polityce wewnętrznéj i zewnętrznéj kierował się zawsze bezstronną sprawiedliwością. Starał się, aczkowiek bezskutecznie o zniszczenie zadawnionych nadużyć, ulżenie nędzy ludu, nadanie większego popędu handlowi przez usunięcie systemu prohibicyjnego, o zniesienie prawa zbożowego i zapewnienie wszystkim obywatelom wolności religijnéj. Przyczynił się znakomicie do zniesienia handlu niewolnikami i pierwszy w Europie uznał 1825 niepodległość, wybijającéj się z pod jarzma hiszpańskiego, Ameryki południowéj. W ciągu ostatnich lat zjednawszy sobie współczucie wszystkich stronnictw liberalnych w rozmaitych krajach Europy, † 1827 r. Mowy C. wyszły wraz z jego bijografiją w R. Therry'ego „*Speechs of C. With a memoir of hislife*“ (6 t., Lond. 1828). Porów. Bell'a „*Life of George C.*“ (Lond. 1846) i Stapleton'a „*C. and his times*“ (Lond. 1859). Najstarszy jego syn, C. (Wilhelm), kapitan okrętu utonął w kąpieli 1828 na wyspie Maderze. Drugi syn, *Karol Jan* C., ur. 1812 r., wszedł 1835 jako wicehrabia C. do izby wyższéj i za gabinetu Peel'a był podsekretarzem stanu do spraw zagranicznych, potém nadkomisarzem lasów. Za lorda Aberdeen'a wszedł do gabinetu jako generalny dyrektor poczt. Od 1856 r. sprawował urząd generała gubernatora, a od r. 1858 wicekróla w Indyjach wschodnich gdzie swoją energiją, determinacyją i pojednawczém usposobieniem znakomicie się przyłożył do uśmierzenia groźnego powstania, † 1862 r.

Canning (Sir Stratford), ob. **Redcliffe** (lord de).

Cano (Alonzo), ur. 1601 r. w Grenadzie, malarz, rzeźbiarz i budowniczy hiszpański, założyciel oddzielnéj, własnéj szkoły; był od 1638 nadwornym malarzem króla, posądzony o zabójstwo swéj żony, wycierpiał straszne na torturach męki, nie wydawszy ani jednego jęku; przywrócony znowu do łask przez króla, został późniéj księdzem i przełożonym zakonów w Grenadzie, gdzie † 1664 r. Obrazy jego, odznaczające się szczególnym wdziękiem i kolorytem, znajdują się powiększéj części w Grenadzie, Sevilli i Madrycie.

Canosa, miasto w dawniejszéj neapolitańskiéj prowincyi Terra di Bari, nad rz. Ofanto, liczy 12,800 m. Jest to starożytne *Canusium* w Apulii, założone podobno przez jednego z greckich bohaterów z pod Troi, Diomedesa. Tu Marcellus odniósł w 209 r. prz. Chr. zwycięstwo nad Hannibalem.

Canossa, miasteczko w prowincyi włoskiéj Modena; ma 1200 m. i zwaliska sławnego w wiekach średnich zamku, w którym Adelajda, wdowa po krolu włoskim Lotarze była obleganą przez Berengara II, a wyswobodzoną przez Ottona I cesarza. Cesarz Henryk IV odbywał tu pamiętną w dziejach pokutę przed papieżem Grzegorzem VII (1077).

Canova (Antoni), jeden z najznakomitszych rzeźbiarzy nowoczesnych, ur. 1757 r. w Possagno w Weneckiém. Kształcił się w Wenecyi i Rzymie; w młodości już był uważany jako znakomity artysta. W r. 1792 wykonał grobowiec papieża Klemensa XIII dla kościoła ś. Piotra w Rzymie, a późniéj arcyksiężnéj Maryi Krystyny (do kościoła Augustyjanów w Wiedniu). W latach 1798 i 1799 przebywał w Niemczech, 1802 w Paryżu, gdzie wykończył znany posąg Bonapartego. W r. 1815 przybył powtórnie do Paryża, z poleceniem papieża odebrania arcydzieł sztuki, zabranych przez Francuzów z Rzymu. Z Paryża wyjechał 1816 do Rzymu, gdzie obok innych zaszczytów, otrzymał tytuł markiza Ischia. † 1822 r. w Wenecyi, pochowany w pięknym, przez siebie zbudowanym kościele, w miejscu swego urodzenia.

Canova jest założycielem własnéj szkoły i nowéj epoki rzeźbiarstwa we Włoszech. Z ogromnéj liczby dzieł, wyszłych z jego pracowni, celniejsze są: „*Perseusz, trzymający głowę Meduzy*;“ „*Statuy Hebe*“ (szczególniéj znajdująca się w pałacu Albrizzi w Wenecyi); „*Venus wychodząca z kąpieli*;“ „*Venus i Parys*;“ „*Trzy gracyje*“ (w pałacu Leuchtenbergskim w Monachijum); „*Amor i Psyche*“ (w Luwrze); „*Tezeusz zabijający Minotaura*;“ „*Herkules rzucający w morze Lichosa*“ (kolosalna grupa); „*Posąg Ferdynanda kr. neapolitańskiego*;“ „*Nagrobek Alfierego*“ w kościele Santa-Croce we Florencyi i wiele innych. Zasadniczym tonem wszystkich prac C. jest *sentymentalność*, która jest wyrazem spółczesnéj epoki i która wielkie zapewniała artyście powodzenie. Stąd wszakże pochodzą i różne błędy, a najgłówniejszym jest brak owéj objektywności, tak niezbędnéj w dziełach dłuta. Zresztą utwory jego odznaczają się wdziękiem postaci i prostotą układu, połączoną z doskonałém wykończeniem szczegółów. W wolnych od zatrudnień chwilach zajmował się C. malarstwem, w którém doszedł znakomitéj biegłości. Dzieło jego p. t. „*Opere di Sculture*,“ wydała hrabina Albrizzi (36 zeszytów, Rzym. 1836). Bijografije C. pisali Missirini (1824), Cicognara (1824), Rosini (1825) i d'Este (Flor. 1864). Nadto porów. Albrizzie'go „*Descrizione delle opere di* C.“ (5 t., Pisa 1821—25) i Quatrmère de Quincy „*C. et ses ouvrages*“ (Paryż 1834).

Canrobert (Frańciszek Certain), marszałek francuski, ur. w St.-Céré 1809, służył od 1835 w Algierze, skąd w r. 1850 odwołany został do Francyi, gdzie tak w zamachu stanu jako i walce ulicznéj 4 Grudnia 1852 r. czynny miał udział; w r. 1853 mianowany generałem porucznikiem. Podczas wojny krymskiéj jako gen. dywizyi odznaczył się nad Almą (24 Września 1854); a wkrótce potém objął naczelne po gen. Armand dowództwo, kierował oblężeniem Sewastopolu i po niejakim czasie ustąpił miejsca gen. Pelissier, 1856 r. nagrodzony buławą marszałkowską. W kampanii włoskiéj (1859) dowodził naczelnie trzecim korpusem armii i odznaczył się szczególniéj w bitwach pod Magenta i Solferino. W 1865 r. objął dowództwo 1 korpusu armii w Paryżu. Podczas wojny francusko-niemieckiéj 1870—71 dowodził 6-m korpusem armii; po klęskach pod Spichern i Wörth wraz z Bazaine'm cofnął się do Metz, gdzie brał udział w krwawych bitwach 14, 16 i 18 Sierpnia 1870 r., skutkiem których oblężony w Metz'u poszedł po kapitulacyi (28 Października) w niewolę niemiecką. Po zawarciu pokoju wrócił do Francyi.

Canstatt (Karol Fryderyk), ur. 1807 w Regensburgu, znakomity lekarz, zyskawszy rozgłos w kraju i za granicą, został profesorem kliniki w Erlangen, † 1850 r.; napisał pomiędzy innemi: „*Die specialle Pathologie und Therapie vom klinischen Standpunkte*“ (4 tomy, Erlangen 1841—42). Dzieło to w swoim czasie bardzo sławne i dziś jeszcze nie jest bez znaczenia. Wydawał pismo: „*Jahresbericht über die Fortschritte der gesammten Medicin in allen Ländern*“ (Erlang. 1842), które od r. 1843 redaguje Eisenmann.

Canstein (Karol Hildebrandt, baron von), ur. 1667 r. w Lindenbergu, † 1719 r. Od r. 1690 służył w wojsku brandenburgskiém. Powróciwszy do Berlina 1691 r. i zaprzyjaźniwszy się ze Spenerem i Franckem, poświęcił się celom dobroczynnym. Uważając zaś rozszerzanie biblii pomiędzy ludem za rzecz konieczną i zbawienną, ogłosił 1710 r. składkę powszechną na wydanie biblii stereotypowéj i 1712 r. wydał Nowy Testament, sprzedawany po dwa gr., a 1715 całą bibliję w mniejszym zaś 1717 i większym formacie, skutkiem czego w Halli powstał znany skład zwany „*Instytutem Biblijnym Canstein'a*, mający własną drukarnię i przytułek sierot. Z pism jego godniejszemi wzmianki są: „*Harmonie u. Auslegung derh. vier Evangelien*“ (Halla 1718); „*Życie Spenera*“ (1729 tamże).

Cantabile (z włosk. *śpiewnie*), wyraz używany jako nadpis na początku ustępu muzycznego, wskazujący, że ustęp ten wykonany być winien powolnie, melodyjnie i z wielką wyrazistością.

Cantal, wulkaniczna odnoga gór leżących w Auvergne, w południowéj Francyi, wznosząca się wierzchołkiem Plomb du Cantal do wysokości 5724 stóp. Od niéj bierze nazwisko francuski departament **Cantal**, obejmujący 104,27 mil kw. z ludnością 574,000, podzielony na 4 okręgi: Aurillac, Murat, St.-Flour i Mauriac, z m. st. Aurillac.

Cantarini (Szymon), zwany *Il Pesarese* albo *Simone dà Pesaro*, ur. 1612 pod Pesaro, † 1648 r. w Weronie, malarz włoski, uczeń Gwido Reni'ego, którego aż do złudzenia naśladować umiał. Zwyczaj jego, zakrywania zbyt śmiałych miejsc w obrazach swoich szarym kolorem, zjednał mu szyderskie przezwisko malarza popielnego. Kilka znakomitszych utworów C. posiada Bononija.

Cantaro (*Kantar*) we Włoszech, Turcyi i Afryce półn. nazwa wagi, w Hiszpanii miary do cieczy. Jako waga odpowiada cetnarowi = w Genui 117,18 funta, w Rzymie = 83,64 f., w Sycylii 195,66. C. jako miara do cieczy, inaczéj Arroba większa = w Arragonii 16,14, w Walencyi 11,48, w Katalonii 9,96 litra, czyli kwarty warszawskiéj.

Cantelmi (Jakób), arcybiskup cezarejski, był nuncyjuszem w Polsce od r. 1688 do 1690 i występował w ciągu swego pobytu jako stronnik domu rakuskiego, a w sprawie o niedoszłe małżeństwo królewicza Jakuba stał nawet po stronie elektora brandenburgskiego. Przyczynił się też wielce swym wpływem do niepomyślnego obrotu sprawy nieszczęśliwego Łyszczyńskiego.

Canterbury, miasto stołeczne angielskiego hrabstwa Kent, nad rz. Star, ma 21,000 m., wspaniałą z XII stulecia katedrę, (w któréj znajdują się pomniki Czarnego księcia, Henryka IV i arcybiskupa Tomasza Becket), tudzież licznie zwiedzane kąpiele mineralne. Miasto Canterbury jest pochodzenia rzym. i miało być założone na 900 lat prz. Chr. Przez znaczny przeciąg czasu było rezydencyją anglosaksońskich królów z Kent. W VI w. założono

tu pierwsze biskupstwo angielskie, które później zamieniono na arcybiskupstwo i prymaturę. Obecnie arcybiskup tutejszy jest zarazem prymasem Wielkiéj Brytanii i pierwszym parem królestwa; ma prawo koronowania króla i jest zwierzchnikiem 20 dyecezyj biskupich. Porów. Stanley „*Historical memoriale of* C. (Lond. 4 ed. 1864).

Canterbury, jedna z sześciu kolonijalnych prowincyj w Nowéj Zelandyi, we wschodnio-południowéj części wyspy, ma 32,000 m.

Cantilena, nazwa używana dawniéj we Włoszech na oznaczenie w muzyce śpiewów świeckich, a dziś wszelkich wesołych pieśni. W większych rozmiarów utworze muzykalnym nazywają tym wyrazem miejsca, odznaczające się prostotą śpiewu, w przeciwstawieniu do miejsc figurowanych i skomplikowanie ułożonych. W dawniejszych dziełach spotyka się C. zamiast *Cantatilla* albo *Cantalina*, oznaczając głos solowy w towarzystwie jednego lub kilku instrumentów.

Cantius (Jan). Ob. Kanty (Jan ś.).

Canton (John), naturalista angielski, ur. 1718 r. w Stroud, † 1772 r.; znakomity zegar słoneczny, przez niego urządzony, zwrócił nań uwagę uczonych i otworzył mu drogę do prac naukowych; pracował zwłaszcza wiele nad elektrycznością, wynalazł elektrometr, podał sposoby magnesowania żelaza, poznał że jedne chmury są dodatnio, inne odjemnie elektryczne; poznał, że woda jest ściśliwą; ogłosił wiele rozpraw, o przejściu Wenery przez tarczę słoneczną, o zaćmieniach księżyca, termometrze i w. i.

Cantu (Cezar), urodzony 1805 roku w Brivio w Medyjolańskiém, historyk włoski i jeden z najuczeńszych ludzi we Włoszech, zamieszkały w Medyjolanie. Za wydanie dzieła „*Ragionamenti della storia Lombarda nel secolo XVII*" (Medyjolan 1842—44), skazany był na jednoroczne więzienie, którego cierpienia opisał w historyczno politycznym romansie „*Margherita Pusterla*" (Flor. 1841 r.). Główne jego dzieła są: „*Storia universale*" (35 tomów, Turyn 1837, Get. 1864), tłumaczona na wszystkie języki europejskie (na polski, przez Leona Rogalskiego, (Warsz. 1852—58). Skracał je także F. S. Dmochowski, ale wydał tylko tom I, (Warszawa 1860), odznaczająca się naukową jasnością, gruntownością i bystrością sądu; autor występuje w niéj jako zwolennik i obrońca papiestwa, a przeciwnik wolnomyślności; tudzież: „*Storia degli Italiani*" (6 t. Turyn 1854), wielce cenione. Dzieło zaś „*Letture giovanili*, nadzwyczajnie we Włoszech upowszechnione, doczekało się aż 30 wydań. Z innnych prac C. zaznaczamy: „*Beccaria et il diritto penale*" (Flor. 1800); „*Del diritto nella storia*" (Tur. 1861); „*Storia della letteratura greca*" (Flor. 1863); „*Storia della letteratura italiana*" (1864); „*Disertazione sull origine della lingua italiana*" (Neap. 1865). C. jest członkiem akademii francuskiéj, belgijskiéj i wielu innych. We Włoszech nie ma wielkiéj sympatyi. Po pokoju w Villafranca wybrany do parlamentu, opuścił go zaraz po aneksyi, Marchii i Umbryi. Brat jego C. (Ignacy), ur. 1810, guwerner dzieci arcyksięcia Rejnera, zajmuje się także badaniami historycznemi, dotyczącemi Lombardyi, a zwłaszcza Medyjolanu.

Canzona, Canzonetta, rodzaj wiersza lirycznego w języku prowansalskim, używanego już przez włoskich poetów w w. XIII. We Włoszech wykształcił go najpierwszy Petrarca i stąd pochodzi jego nazwa *Canzona Petrarchesca* albo *Toscana*. Dzieli się C. na zwrotki (*stanza*), w których miara wierszy 11 i 7 zgłoskowych, tudzież położenie rymów zawsze muszą być jednostajne. Zwykle kończy się zwrotką krótszą od innych, zwaną *ripresa*, która bywa apostrofą poety do jego canzony.— *Canzona anacreontica*, najwięcéj była używaną w XV w. i składała się z mniejszych zwrotek i krótszych wierszy; opiewano w niéj radość, miłość, żarty i inne lekkie przedmioty. *Canzona pindarica*, *v. alla greca*, używana w poezyjach wyższego stylu w XVI w., wprowadzona przez Ludwika Alamanni, różni się od C. Petrarchesca śmiałością myśli i wyrażenia, oraz większą swobodą w układzie wierszy i kształtem zwrotek, podobnym do dawnych chorów greckich.—**Canzone a ballo**, czyli **ballata**, przeznaczoną była początkowo do śpiewania przy tańcu, stąd poszło później nazwanie *ballady* (ob.).

Cantus Ambrosianus, rodzaj śpiewu kościelnego, którego twórcą był ś. Ambroży, biskup medyjolański (ob.). Śpiew ten odznacza się melodyjnym układem, rytmiczną tonacyją i bogatą modulacyją tonów, a przytém i prostotą. Za podstawę służyć mu miały melodyje, używane na wschodzie (ob. Antyfona). Upowszechnił się on wkrótce na całym prawie zachodzie, był zaś w użyciu aż do r. 600, w którym papież Grzegorz Wielki (ob.) wprowadził nowy, zwany stąd *Gregoryjańskim* albo *Rzymskim*. (ob. Cantus firmus).—**Cantus A.** zowie się także *Officium ambrosianum* albo *Ritus ambrosianus* i używany jest dotąd z pewnemi zmianami w Medyjolanie.

Cantus figuralis, figuratus, śpiew kościelny kształtowany, będący w przeciwieństwie ze śpiewem, zwanym **Cantus firmus, choralis**, którego twórcą był papież Grzegorz W., a zależy w śpiewaniu jednym głosem, wolno, jednostajnie, bez taktu i rytmu. Śpiew *Gregoryjański* więcéj się zbliża do używanego przed ambrozyjańskim. Jest on wprawdzie więcéj udoskonalonym, ale stał się nieprzystępnym dla ludu w czasie nabożeństwa, zwłaszcza odtąd, gdy Grzegorz urządził chóry z kleru. Obecnie pod tą nazwą rozumieją choralny śpiew, wspierany w kontrapunkcie przez inne głosy.

Cantus Gregorianus. Ob. **Cantus Ambrosianus** i Cantus firmus.

Canzonetta, znaczy w muzyce włoskiéj, śpiew czyli pieśń, która pierwotnie była piosnką ludową, a później dopiéro przyjęła wznioślejsze, więcéj artystyczne formy.

Cap (po ang. *Cape*, po hiszp i portug. *Cabo*, po włosku *Capo*), przylądek, zowie się w ogóle każdy głęboko w morze zachodzący pas lądu, będący bardzo często początkiem jakiego pasma górzystego.

Cap, ob. Koza.

Capblanc, po hiszp. i portug. *Cabo blanco* (przylądek Biały), także *Cabo Branco*, zowie się najbardziéj na zachód wysunięty kraniec brzegu Sahary pomiędzy 20° 46′ 55″ północnéj szerokości i 0° 37′ wschodniéj długości leżący.

Cap-Breton, wyspa angielska w Ameryce północnéj, przed zatoką ś. Wawrzyńca, oddzielona cieśniną Causo od Nowéj Szkocyi. Obejmuje 147 mil kw. i 56,000 m. po większéj części pochodzenia francuskiego i jest bardzo bogatą w węgiel kamienny. Wyspa ta, niegdyś posiadłość francuska, dostała się 1763 Anglii i w r. 1824 przyłączoną została do Nowéj Szkocyi. Miasto stołeczne Sidney. Porów. Browne'a „*Coal Fields of C. B.*“ (1870).

Capdueil lub **Capduelh** (Pons de), sławny trubadur XII wieku. Szukając pociechy po śmierci swéj kochanki Azelaidy, hrabiny d'Auvergne, zaciągnął się pod sztandary trzeciéj krucyjaty i poległ w Azyi 1190 r.

Cape-Coast-Castle, silny fort i stolica angielskich osad na wybrzeżu Złotém w zachodniéj Afryce, liczy 10,000 m. po większéj części Murzynów. Miasto założone 1652 r. przez Szwedów, w 12 lat późniéj przeszło w posiadanie Anglików.

Capefigue (Jan Chrzciciel Honoryjusz Rajmund), historyk i publicysta francuski, ur. 1802 r. w Marsylii. Ukończywszy nauki historyczne i prawne w Paryżu, pracował w dziennikarstwie. Obok niestrudzonéj działalności publicystycznéj wydał przeszło 80 tomów dzieł historycznych, traktujących najróżniejsze wypadki ze wszystkich peryjodów historyi francuskiéj. Taka płodność nadmierna dowodzi roboty fabrycznéj. Jakoż pracom jego brak najniezbędniejszych studyjów; pełno w nich bystrych poglądów i sądów powierzchownych, głębokich prawd i śmiesznych paradoksów, spokoju i namiętności, a wszystko pomięszane z sobą w sposób najdziwaczniejszy. Przenika je wszakże pewna jednolitość zasad, które umiał zresztą stosować do rojalizmu, legitymizmu, orleanizmu i bonapartyzmu, w czém przeważa zawsze odcień absolutyzmu. Z drugiéj strony tyle w dziełach jego niedokładności, że polegać na nich żadną miarą nie można. Do najlepszych zaliczają: „*Histoire de la restauration et des causes, qui ont amené la chute de la branch aînée des Bourbons*“ (10 t., Paryż 1831—33); „*Histoire de la Réforme, de la Ligue et du règne de Henri IV*“ (8 t., 1834—35); „*Histoire de Philippe Auguste*“; „*L'Europe pendant le consulat et l'empire de Napoleon*“ (10 t., 1839—41); „*Histoire des grandes operations financiers*“ (4 t., 1855—58). W dziełach „*Les Reines de la main gauche*“ i „*Les Reines de la main droite*“ kreśli historyją rządów kobiecych. Tłumaczenie „*Życia Wellingtona i ostatnich chwil Talleyranda*“ wyszło 1840 w Wilnie; „*Le Congrès de Vienne*“, 1847 w Paryżu.

Cap-Hatteras, najbardziéj na wschód posunięty kraniec Północnéj Karoliny, z małą warownią, zdobytą 28 Sierp. 1861 przez generała Butlera, jest nader niebezpiecznym dla żeglugi.

Capella (Marcianus Mineus Felix), z Madaura w Afryce, prokonsul rzymski; napisał około 470 prz. Chr. „*Satiricon*“, w wiekach średnich bardzo używaną i licznie czytaną encyklopedyję, składająca się z 9 ksiąg, z których dwie pierwsze: „*De nuptiis philologiae et Mercurii*“, zawierają alegoryczną historyję zaślubin Merkurego z filologiją, pozostałe zaś 7 traktują o sztukach wyzwolonych. Najlepszą edycyję tego dzieła uskutecznił Kopp (Frankfurt 1836).

Capelle (Maryja), ob. Lafarge.

Capellus. Ob. Cappel (Ludwik).

Capet (*Kapetowie*), nazwisko trzeciéj dynastyi, która w osobie Hugona Capet'a (987) wstąpiła na tron francuski. Nazwisko to ma pochodzić od *Cappetus*, kaptura, ponieważ Hugon i syn jego byli poprzednio opatami w St.-Martin de Tours. Protoplastą ich jest Robert mocny, książę Francyi i hrabia Anjou, który (866) poległ w bitwie z Normandami. Potomkowie jego walczyli już to jawnie przeciwko Karolingom o coraz słabszą w ich posiadaniu władzę królewską, już też podstępnymi środkami zdążali do potęgi, która z rąk tamtych coraz bardziéj się usuwała. Jeżeli Hugo Wielki, Biały czyli Opat, zięć króla niemieckiego Henryka I, dwukrotnie odrzucił ofiarowaną koronę, za to syn jego *Hugo Capet* 3 Lipca 987 na wyborach, odbytych w Noyon, przyjął ją i utrzymał mimo oporu Karolingów. On to Paryż uczynił stolicą państwa. Po nim nastąpił 996 jego niedołężny syn Robert Pobożny († 1031), od którego drugiego syna Roberta pochodzi starszy dom burgundzki. Starszy syn, Henryk I, panował daléj we Francyi i przez Hugona został przodkiem hrabiów Vermandois, gdy tymczasem Filip I († 1108), wstąpił na tron francuski. Dzielniejszym od niego był jego syn Ludwik VI, Gruby († 1137), który najprzód lenników przywiódł do posłuszeństwa, a potém miasta i włościan uwolnił od gniotącego ucisku. Po nim nastąpił Ludwik VII († 1180), który z ręką Eleonory z Guyenne bogate nabył posiadłości, późniéj atoli niewierną małżonkę wygnał, a ta zaślubiła Henryka Plantageneta. Syn jego z trzeciego małżeństwa, Filip August, był największym królem ze swego rodu († 1223). Następcą jego był Ludwik VIII († 1226), a późniéj Ludwik IX Święty († 1270). Po tym ostatnim, którego najmłodszy syn założył dynastyję Bourbonów (ob.), wstąpił na tron Filip III śmiały, odziedziczył on Poitou, Auvergne i Tuluzę, († 1285). Z jego synów Karol był założycielem rodu Walezyjuszów, a Filip IV Piękny jego następcą. Ten walczył z Angliją i z papieżami; przeniósł tych ostatnich do Avignon'u i zniósł zakon Templaryjuszów, († 1314); następowali po nim z kolei trzéj jego synowie: Ludwik X Kłótliwy († 1316), Filip V Długi († 1322) i Karol IV Piękny († 1328), którzy pozostawili same tylko córki. Po nich opanował tron Filip Walezyjusz i na nim zaczęła się nowa dynastyja Walezyjuszów (ob.).

Capetown, ob. Capstadt.

Cap-Haïtien, dawniéj *Cap-Français* i *Cap-Henri*, miasto portowe na północnym brzegu wyspy Hai-

ti, 15,600 m. W 1842 r. zniszczone całkowicie przez trzęsienie ziemi.

Capilupi (Kamil), ur. w Mantui w końcu XV w., znany jest jako apologiczny historyk *Rzezi ś. Bartłomieja*. Dzieło to, zwane *Stratagemes*, nosi datę 18 Września 1572, wydane zostało w Rzymie, staraniem kardynała de Lorraine.

Capistran, ob. Kapistran (Jan ś.).

Capitanata albo *Foggia*, prowincya włoska w dawniejszém królestwie Neapolitańskiém, przytykająca do wschodniego stoku Apeninów; obejmuje 139 mil kw. i 324,000 ludności; dzieli się na trzy obwody, z m. st. Foggia.

Capitaneus, ob. Starosta.

Capitaneus mellicidorum, zwał się w dawném księstwie Mazowieckiém starosta bartników, to jest zwierzchnik pszczolarzy.

Capite censi, w starożytnym Rzymie według konstytucyi Serwijusza Tulijusza obywatele 6-éj klasy, albo raczéj stojący po za klasami, którzy jako pozbawieni wszelkiego mienia, oprócz własnych osób, nic innego nie mieli do opodatkowania.

Capitis deminutio, ob. Status.

Capito, właściwie *Köpfle* (Wolfgang Fabrycy), ur. 1478 r. w Hagenau, † 1541 r. Od r. 1515 profesor teologii w Bazylei, następnie kaznodzieja i kanclerz arcybiskupa moguncklego. Osiadłszy w Strasburgu 1523 r. stał się zwolennikiem reformacyi i został pastorem przy kościele ś. Tomasza. Łącznie z Bucerem wypracował *Konfessyję czterech Miast*; opracowane zaś przez niego (1532) uchwały piérwszego synodu berneńskiego otrzymały nazwę konfessyi berneńskiéj. Oprócz innych napisał: „*De reformando a puero theologo*“ i „*Vita Oekolompadii*“ i t. d. Napisał także kilkanaście pieśni religijnych.

Capito. Ob. Hlawacz (Jan).

Capitolinus (Aelius), jeden z pisarzy, zwanych *Scriptores historiae Augustae*, żyjący za czasów Dyjoklecyjana i Konstantyna, któremu w pomienionym wyżéj zbiorze przypisują ostatnie dzieje cesarzów.

Capmany y de Montpalace (Don Antonio de), uczony hiszpański, urod. 1742 r. w Barcelonie, † 1813 w Kadyksie; podczas wojny o oswobodzenie Hiszpanii znakomitą odgrywał rolę. Oprócz dzieł historycznych, z których najważniejsze „*Memoria historicas sobre la Marina, Comercio Yartes de la antiqua ciudad de Barcelona*“ (4 t., 1779—92), głównie znane są jego prace filozoficzno-literackie, jak np. „*Filosofia de la elocuencia*“ (Madryt 1777); „*Teatro historico-critico de la elocuencia castellana*“ (5 tom., Madryt 1786—94); „*Arte de traducir del idioma frances al castellano*“ (1776). Wszystkie pisma C. uchodzą za wzór czystości języka i prawdziwie kastylskiego stylu.

Capo d'Istria, Capodistria, miasto portowe i obwodowe w obwodzie t. n. (8 mil kw. i 50,000 m.) w Istryi, nad zatoką Valc-Stagnon, odległe o 2 mile na połud. od Tryjestu; ma 10,000 m. i jest rezydencyją kapituły dyjecezyi tryjesteńskiéj. Godnym uwagi jest wodociąg tutejszy, opatrujący miasto w wodę do picia. Ma 30 kościołów, gimnazyjum, teatr i liczne fabryki. Po zrzuceniu jarzma rzymskiego do r. 932 niepodległe, w tym roku zdobyte przez Wenecyję i posiadane przez nich przeszło 4 wieki, było w r. 1388 zdobyte przez Genueńczyków. Oswobodzone 1487, zostało stolicą Istryi. Wraz z tą prowincyją 1815 r. przeszło w posiadanie Austryi.

Cappel *Capellus*, właśc. *Chapelle* (Ludw.), ur. 1585 r. w St.-Elier, † 1658, prof. teolog. jęz. hebr. w Saumur, znakom. franc. teolog ewang. refor. Z pism jego szczególniéj „*Arcanum punctationis revelatum*“ (Lejda 1624) i „*Critica sacra*“ (Paryż 1650) ważne miały znaczenie w swoim czasie.

Capponi (Gino, markiz), uczony włoski, ur. 1792 r. w Florencyi, potomek starożytnéj rodziny, która podczas wojen domowych XIV w. znakomitą we Florencyi odgrywała rolę. Jako szambelan wielkiego księcia toskańskiego, Leopolda II, wywierał przeważny nań wpływ, ale gdy ten zwrócił się do środków reakcyjnych, usunął się z jego dworu. Podczas ruchów liberalnych 1847, znowu przyjął udział w sprawach publicznych; od 19 Sierp. do 13 Paźdz. był prezesem ministrów, a od 12 Kwiet. 1849 aż do powrotu wielkiego księcia, członkiem komisyi rządzącéj; następnie oddał się wyłącznie studyjom naukowym; został senatorem, członkiem akademii Crusca i prezesem komisyi historycznéj dla Toskanii, Umbryi i Marchii. Oprócz wydawnictwa ważnych „*Documenti di storia italiana*“ (Flor. 1836—37) dostarczał wiele prac cennych do „*Archivio storico italiano*“, i bardzo czynny miał udział w opracowaniu „*Vocabulario degli Accademici della Crusca*“.

Capraja, w starożytności *Aegilon* albo *Capraria*, mała wyspa wulkanicznego pochodzenia na morzu Śródziemném, należąca do genueńskiéj prowincyi Sarona, o 4 mile na północ od Korsyki, a $4^1/_2$ na północ wschód od Elby, mająca 3,660 m. Główne jéj miasto t. n., położone na wschodnim brzegu wyspy, posiada port warowny.

Capriccio, kaprys, rodzaj kompozycyi muzycznéj, odznaczający się oryginalnością motywów, albo uporném trzymaniem się jednéj wyłącznie figury. Częstokroć miano to dają także tak zwanym etiudom.

Capstadt (po ang. *Capetown*), warowne miasto stołeczne w ziemi przylądka Dobréj Nadziei, nad zatoką Stołową; ma 30,000 m. (połowa kolorowych i znaczna część Mahometan); jest rezydencyją gubernatora i biskupa anglikańskiego. Ma 15 kościołów, wielki szpital, publiczną biblijotekę z 60,000 tomów, kilka banków, pałac, zamek i t. d.

Capstrzyk (z niemieck Zapfenstreich), znak do wieczornego spoczynku, dawany żołnierzom przez uderzenie w bęben lub przez odgłos trąby, po którym nie powinni już wychodzić ze swoich kwater, a w obozie ze swoich namiotów.

Capuccino, przydomek malarza Strozzi (ob.).

Caput mortuum, u dawnych chemików ciało nie lotne, pozostałe w retorcie po dokonanéj destylacyi. C. m. *vitrioli*, nazywał się nieczysty tlenek żelaza (kolkotar), pozostający przy otrzymywaniu

kwasu siarczanego nordhauzeńskiego po wyprażeniu siarczanu żelaza.

Car, starożytny wyraz wschodni, oznaczający w języku perskim tron, władzę najwyższą, monarchę; podług innych zaś ma być skróceniem *Caesar*, (*cezar*, *cesar*, w st. bołgar. *csar* a później *car*); inni znów widzą ten wyraz w zakończeniu imion królów assyryjskich i babilońskich: *Falassar*, *Nabonassar*, *Nabuchodonazar* i t. p. W Rossyi Wielki Książę Włodzimierz Monomach, pierwszy był obwołany *Carem* (1119). Monarchowie Rossyjscy od Jana III do Piotra W. używali tego tytułu w znaczeniu Cesarza i dlatego Niemcy tłumaczyli C. na *kayser* lub *Imperator*.

Car ziele, nazwa ludowa na Litwie Lepiężnika (ob.) pospolitego.

Carabobo, prowincyja w południowo-amerykańskiéj rzeczypospolitéj Venezuela, obejmująca $380\frac{1}{2}$ mil kw. i 97000 ludności, z m. st. Valencia. Nazwaną tak została od leżącéj o 2 mile stąd w stronie południowo-zachodniéj wioski Carabobo, w któréj Bolivar 28 Maja 1814 pobił hiszpańskiego generała Salomona i 24 Czerw. 1821 wygrał stanowczą bitwę przeciwko generałom La Torre i Morales.

Caracas albo *San-Jago-de-Leon-de-Caracas*, stolica południowo-amerykańskiéj rzeczypospolitéj Venezuela i prowincyi t. n. (284 mil kw. i 174000 m.) leży o $2\frac{1}{4}$ mili od portu La-Guayra, nad r. Guayra; ma 36000 m., jest rezydencyją rządu i władz najwyższych, tudzież arcybiskupa; posiada uniwersytet ustanowiony 1778. Miasto Caracas zostało założone w r. 1567 przez Diego Losada; w krótkim przeciągu czasu doszło do pewnéj zamożności, było pod rządem hiszpańskim stolicą generał kapitanatu; 26 Marca 1812 było tutaj straszne trzęsienie ziemi, podczas którego zginęło 12000 osób.

Carac-charo, pasmo gór w gubernii tyfliskiéj, idące od gór achałcykskich, szerokim leśnym pasem po prawym brzegu rzeki Kury.

Caracci albo **Carracci**, sławna rodzina malarzy włoskich. C. (Ludwik), ur. 1555 w Bononii, był głową swéj rodziny, założył w mieście Bononii akademiję, zwaną *Academia degli incamminati* (akademija sprowadzonych na prawdziwą drogę), która wkrótce powszechną zjednała sobie wziętość. Najlepsze utwory tego artysty znajdują się w jego mieście rodzinném, gdzie † 1619.—C. (Augustyn), jego brataniec, ur. 1558, † około 1605; pierwotnie więcéj znany jako miedziorytnik niż jako malarz, a obok tego naukowo wysoko ukształcony, kierował teoretycznym wykładem w akademii. Najznakomitszém jego dziełem jest *Komunija ś. Hieronima*. Jako rytownik, uważany jest za najbieglejszego mistrza włoskiego swojego czasu.—C. (Hannibal), brat Augustyna, ur. w Bononii 1560, † 1609 w Rzymie, kształcił się w Rzymie na antykach i na Rafaelu. Z całéj rodziny najznakomitszy artysta i najlepszy ze wszystkich naśladowców Corregia; w kompozycyi stanął najbliżéj Rafaela. Niektóre utwory jego (np. *Ś. Roch*, *Genijusz Sławy*), znajdują się w galeryi drezdeńskiéj; wykonał także piękne malowidła (z greckiéj mytologii) w galeryi pałacu Farnese.—C. (Antoni), naturalny syn Augustyna, ur. w Wenecyi 1583, † 1618, wykonał także kilka dzieł znakomitych.—C. (Frańciszek lub Franceschini), synowiec Augustyna i Hannibala, ur. 1595, † 1622, również odznaczał się wielkim talentem malarskim. Familija C., stanowiąc odrębną w malarstwie szkołę, zaprowadziła znaczną w sztuce włoskiéj pod koniec XVI w. reformę. Powierzchowną manierę, powszechnie wówczas panującą, zastąpili C. usilnemi studyjami. Nie ulegali bezwarunkowo żadnemu mistrzowi; starali się bowiem zalety antyczne zjednoczyć z przymiotami nowszych artystów. Stali się przeto założycielami kierunku *eklektycznego* i twórcami używanéj dotąd jeszcze na akademijach metody uczenia. Kompozycyi nadali większą prostotę, poprawność rysunkowi i zaprowadzili lepszą w układzie budowę.

Caraccioli, bogata, pierwotnie z Grecyi pochodząca rodzina neapolitańska. —C. (Jan), od 1415 sekretarz królowéj neapolitańskiéj Joanny II, z jéj łaski obsypany dostojeństwy i zaszczytami, z powodu niesłychanéj dumy został zamordowany 1432. —C. (Marino), ur. 1468, protonotaryjusz papieża Leona X, wysłany został 1518 do Niemiec, aby wyjednać wydanie Lutra. Ozdobiony przez Pawła V kapeluszem kardynalskim, † 1538 jako namiestnik w Medyjolanie.—C. (Dominik), ur. 1715, dyplomata neapolitański, od 1770 poseł w Paryżu, gdzie śród wykształconego towarzystwa odznaczał się nauką i zdolnościami, mianowany został 1781 wicekrólem Sycylii, 1786 ministrem spraw zagranicznych; † 1789.—C. (Ludwik Antoni de), ur. 1721 w Mons, ogłosił, długo przez całą Europę poczytywane za prawdziwe: „*Lettres intéressantes du pape Clément XIV*" (4 tomy, Paryż 1777); † 1803 w Paryżu. Z innych pism jego, które po większéj części w ogólnym zostały wydane zbiorze (10 tomów, Paryż 1761), godniejszemi wzmianki są: „*Le livre à la mode*" (1760) i „*Dictionnaire pittoresque et sententieux*" (3 tomy, Paryż 1768).—C. (Frańciszek), admirał neapolitański, zostawał następnie w służbie angielskiéj i odznaczył się 1793 pod Tulonem, jako dowódca okrętów neapolitańskich. W r. 1798 przyjąwszy służbę w rzeczypospolitéj Partenopejskiéj, odparł flotę sycylijsko angielską, usiłującą tutaj wylądować w 1799; gdy Ruffo zajął Neapol, C. wbrew kapitulacyi został pojmany i z rozkazu Nelson'a za zdradę stanu na maszcie okrętowym powieszony.

Carafa lub **Caraffa** (Antoni), pochodzący ze starożytnego rodu neapolitańskiego, feldmarszałek austryjacki, który w czasie oblężenia Wiednia przez Turków 1683 wysłany był przez cesarza Leopolda do Jana Sobieskiego, z pokorną prośbą o ratunek. Po oswobodzeniu Wiednia, bił się przeciwko Turkom w Węgrzech i 1686 zająwszy Ofen, odznaczył się dziką srogością i łupiestwem przeciwko stronnikom Tekelego. Znienawidzony powszechnie, utracił wprawdzie dowództwo, lecz od cesarza otrzymał łańcuch złotego runa i gubernatorstwo Siedmiogrodu, † 1693 w Wiedniu. Do téj rodziny należał także papież Paweł VI ob.

Carafa de Colobrano (Michał), płodny kompozytor oper, ur. 1785 w Neapolu, oddawał się najprzód muzyce, lecz później wstąpił do wojska, był koniuszym Murata; następnie, przybywszy 1814 do Paryża, powrócił znowu do muzyki i od 1821 skomponował mnóstwo oper w duchu Rossiniego, z których „*Le Solitaire*" (1822), a szczególniéj *Masaniello* (1828), wielkie miały powodzenie.

Caraghen (Karagen), ob. Chrząśnica.

Cara-grusz, turecka moneta czteropiastrowa, wyrównywająca 21 kop.

Caraman, ob. Riquet i Chimay.

Caramuros, przydomek stronnictwa monarchicznego w Brazylii, zwanego poprzednio *Carcondos*, garbaci, ułomni.

Caranie, stan włościański w Bessarabii. Włościanie ci mieszkają w części na własnym gruncie, a w części na ziemi skarbowéj, głównie zaś na ziemi do obywateli miejskich albo do klasztorów i kościołów należącéj. Wyraz *cara*, znaczy w języku rumuńskim, ziemia, rola stąd *Cara-Sos*=dolny kraj; *C.-Sus*=górny k. czyli Mołdawija dolna i górna.

Carapa (*Posuchnik*), rodzaj roślin z rodziny miedlinowatych (meliaceae), obejmujący drzewa zwrotnikowe z liśćmi parzysto-pierzastemi. C. *guyanensis* dostarcza słynnéj kory carapa, używanéj w Ameryce jako przeciwfebrycznéj; zawarty w niéj alkaloid *karapina*, zbliżony jest do chininy. Z nasienia wyrabiają Indyjanie oléj, który używają jako przeciwrobaczny, który też chroni żelazne wyroby od rdzewienia. C. *procera* dostarcza wybornego drewna na meble, które przyjmuje politurę atłasową.

Carascosa (Michał, baron), urodzony w Sycylii, generał neapolitański; należał do stronnictwa, które w r. 1798 ogłosiło rzeczpospolitę Partenopejską, walczył pod Józefem Napoleonem w Hiszpanii, a następnie pod dowództwem Murata. W r. 1814 bił się z Austryjakami przeciwko Francyi, a 1815 dowodził znowu dywizyją wojska neapolitańskiego przeciwko Austryi i podpisał w Casalanza pamiętną konwencyję. W r. 1820 będąc ministrem wojny, stanął po stronie rewolucyi. Poczém skazany zaocznie na karę śmierci, uszedł do Hiszpanii, a stąd do Anglii, gdzie też umarł. Zostawił bardzo szacowne: „*Mémoires sur la révolution du royame de Naples en 1820*" (Lond. 1823).

Carausius (Marcus Aurelius Valerius), urodzony w Gallii belgijskiéj; odznaczył się 285 po Chr. w wojnach przeciw zbuntowanym chłopom gallijskim (Bagaudom, ob.). Następnie miał sobie polecone wystawienie floty w Boulogne, dla oczyszczenia brzegów oceanu z rozbójników morskich i obrony Belgii i Akwitanii przeciw Sasom i Frankom. Tu zbuntowawszy się przeciwko cesarzowi, zdobył na czele swéj floty Bretaniję i, przyjąwszy (286) tytuł Augusta, utrzymał się przy téj godności aż do śmierci, zaszłéj 294 po Chr. Po czém Rzymianie odebrali Bretaniję.

Caravaggio, miasto w lombardzkiéj prowincyi Bergamo, ma 5800 m. i wspaniały kościół, do którego tysiące Włochów corocznie pobożne odbywają pielgrzymki.

Caravaggio (Michał Anioł, *Amerighi* lub *Merighi da*), malarz włoski, niezrównany mistrz w naśladowaniu nagiéj natury, ur. 1569 w Caravaggio. Wykształcony w Medyjolanie i Wenecyi na prawdziwych arcydziełach sztuki, występował w Rzymie przeciwko idealnemu kierunkowi malarzy, zmierzając namiętnie do wiernego, chociażby rażącego przedstawiania prawdy w całéj surowości. W najświętszych nawet przedmiotach nie odstępował nigdy od przyjętéj zasady. Popędliwy i namiętny podlegał rozmaitym w życiu przygodom. Przymuszony opuścić Rzym, udał się do Neapolu, stąd do Malty, gdzie za odmalowanie obrazu: *Ścięcie ś. Jana*, pasowany był na rycerza ś. Jana. Ale i stąd, w nowe uwikławszy się zatargi, uciekł z więzienia z zamiarem udania się do Rzymu. Napadnięty w drodze i ciężko zraniony, zmarł w skutek tego 1609. Najznakomitszym utworem C. jest *Złożenie Chrystusa do grobu* w galeryi watykańskiéj. Największych zaś rozmiarów malowidła wykonał na ścianach kaplicy San Luigi de' Francesi w Rzymie. Malarz *Polidoro Caldara*, (ob.) nosi także od miejsca swego urodzenia nazwisko *Caravaggio*.

Carbonari, ob. Karbonaryzm.

Carcassonne, stolica francuskiego depart. Aude, nad r. Aude i odnogą kanału langwedockiego; liczy 20700 m., jest rezydencyją biskupa i posiada sławne fabryki sukna. W starożytności miasto zwało się *Carcaso*, później przechodziło kolejno w ręce Rzymian, Gotów, Arabów i Franków.

Cardanus lub *Cardano* (Hieronim), słynny matematyk, lekarz i filozof włoski, zarazem jeden z najdziwaczniejszych ludzi XVI w., ur. 1501 r. w Pawii. Zostawszy profesorem matematyki w Medyjolanie, następnie w Pawii i Bolonii, zasłynął zarazem jako znakomity lekarz, tak że dla wyleczenia arcybiskupa Hamiltona był wezwany do Londynu i przepędził tam 10 miesięcy. W r. 1570 wtrącony został w skutek nieuzasadnionego oskarżenia do więzienia, po czem żył prywatnie w Rzymie, i tam † 1576, jak powiadają, w skutek dobrowolnego zagłodzenia ze wstydu, sam sobie bowiem na ten rok przepowiedział śmierć, a już dwie podobne poprzednio stawiane przepowiednie się nie ziściły. W matematyce zasłynął z podania sposobu rozwiązania równania stopnia 3-go (*wzór Cardana*), jakkolwiek wzór ten miał być poznany przez Tartaglia, od którego go C. podstępem wyłudził, rozwinął i ogłosił w najsławniejszem swém dziele: „*Ars magna*" (1545). Wzór ten z powodu pewnych niejasności był przedmiotem długich sporów i rozjaśniony dopiéro przez Büchnera (Por. tegoż „C. *Formel*" etc. Hildburghausen 1857). Badania swoje filozoficzne i z nauk przyrodzonych ogłosił C. w dziełach „*De subtilitate*" i „*De rerum varietate*", które są jednak zbiorem sprzeczności i samochwalstwa, niektóre tylko spostrzeżenia, jak co do złudzeń optycznych, dobrze są uchwycone. Ważniejsze są jego prace lekarskie. Zbiorowe wydanie dzieł C. wyszło w Lyonie 1663 w 10 t. Najstarszy syn jego *Jan Babtysta*, także lekarz, ścięty został w 26 roku życia za zamiar otrucia

swéj niewiernéj żony. Prace literackie po nim pozostałe ojciec spalił, oprócz dwóch: „*De fulgure*“ i „*Abstinentia ciborum foetidorum*“, które przyjął do zbioru własnych dzieł.

Cardan'owe zawieszenie. Sposób podany przez Cardan'a zawieszania przedmiotu na dwóch pierścieniach, w skutek czego ten nie bierze udziału w wahaniach się podstawy—ma to zastosowanie u kompasów na okrętach, u lamp i t. p.

Cardenas, miasto na północnym brzegu wyspy Kuby; ma 15—16,000 m. i wygodny port. Było zrabowane w 1850 przez łupieżców północno-amerykańskich pod dowództwem Lopeza, który następnie schwytany i stracony został.

Cardi, artysta włoski ob. Cigoli.

Cardiff, miasto stołeczne hrabstwa Glamorgan w południowej Walii, nad r. Taff, w pobliżu jéj ujścia. Jest to szybko wzrastające miasto nadmorskie, ma 89600 m. i jest jednym z ważniejszych portów wywozowych wyrobów żelaznych i węgla, wydobywanego z kopalń, leżących w wyższéj części doliny Taff.

Cardigan, hrabstwo w północno-zachodniéj części Walii, obejmujące $36^2/_3$ mil kw. i 73000 m. Miasto stołeczne *Cardigan*, nad r. Teify, ma 4000 m. i mały port. Cardigan zowie się téż szeroka część kanału ś. Jerzego na zachodnim brzegu Walii.

Cardigan (Jakób Tomasz *Brudenell* hrabia), generał i par angielski, ur. 1797 r. w Londynie, odznaczył się podczas wojny wschodniéj 1854 jako dowódca lekkiéj jazdy, mianowicie pod Bałakławą, gdzie odbił działa porzucone przez Turków i z 600 ludźmi oparł się przemagającéj liczbie 5000 jazdy nieprzyjacielskiéj. Za powrotem do Anglii, mianowany został naczelnym inspektorem jazdy.

Cardiospermum (*Serdusznik*), rodzaj roślin z rodziny zapianowatych (sapindaceae), obejmujące rośliny zielne; gatunek najbardziéj znany jest C *halicacabum* w Indyjach wsch., którego korzeń klejowaty i ckliwy uchodzi za środek przeczyszczający i skuteczny na kamień; okrągłe czarne nasiona, z dzióbkiem sercowatym, używają się jako paciorki, niekiedy i w Europie.

Cardwel (Edward), mąż stanu angielski ur. 1813 r. w Liwerpool, gdzie ojciec jego był kupcem. Za radą Sir Roberta Peel'a, który po swéj śmierci zrobił go egzekutorem testamentu, dla karyjery politycznéj porzucił prawniczą. W ministeryjach Peel'a, Aberdeen'a i Palmerstona wysokie zajmował urzędy, w ostatniém od 1864—66 miuister do spraw kolonij. Od 1868 jest w liberalném gabinecie Gladstone ministrem wojny, reprezentując żywioł konserwatywno-liberalny. W Lutym 1871 r. przedstawił w izbie gmin bil o reorganizacyi armii, zadawalniający wymagania stronnictw politycznych i zaprowadzający znakomite w wojsku ulepszenia. Z polecenia Peel'a ogłosił wraz z lordem Mahon: „*Memoires of the Right Hon. Sir Robert Peel*“ (2 t., Lond. 1856—57).

Carew (Jan), ur. około 1800, rzeźbiarz angielski, odznaczający się szczególniéj w popiersiach i statuach. Jego dłuta jest sławny pomnik Kean'a w westminsterskiéj galeryi.

Carew, m. pow. w gub. Astrachańskiéj nad rz. Achtubą, 8,700 m. — C. powiat., 24411 w. kw. i 88750 ludności. Liczne jeziora słone.

Carew-Laz, miejscowość, na któréj Czarnogórcy d. 29 lipca 1712 r. zwyciężyli Turków, położona w nahii Leszańskiéj (w księstwie Czarnogórskiém.) Turkami dowodził Achmet-Pasza a Czarnogórcami sam Władyka, Daniel Pietrowicz Niegosz, oraz Janko Dziuraszkowicz i Wuk Miczunowicz. Turcy stracili 86 chorągwi i 20000 głów.

Carewo-Alexandrowska kopalnia platyny od r. 1824, w okręgu Górobłagodackim, odległa o 2 mile od zakładu barańczyńskiego a o 4 mile od Kuszewy, nad rzeczką Uralichą, wpadającą do Barańczy.

Carewo-Gorodyszcze, wzgórze w Syberyi, w gub. Tobolskiéj, na południe od rz. Irtysza, 10 sążni wysokości. Ma ono być jakimś pomnikiem, usypanym przez dziewice na mieszkanie królewskie. C.—G. na wschodnim brzegu rz. Irtysza, grób jakiéjś chańskiéj córki.

Carewo-Kokszajsk, m. pow. w gub. Kazańskiéj, nad rz. Kokszagą Małą, wpadającą do Wołgi, 1200 m. Założone 1174 r.—C. K. powiat, 6872 w. kw. a ludności 82,000 (Tatarzy, Ceremisy i Rossyjanie).

Carewo-Zajmiszcze, wieś wspominana niejednokrotnie w historyi starożytnéj i nowoczesnéj Rossyi, mianowicie pamiętne z powodu bitwy 1610 r. pomiędzy Wałujewem a Żółkiewskim a 1812 r. cofnięciem się Barklaja de Tolli, leży na drodze pomiędzy miastami Możajskiem i Wiazmą.

Carey (Henryk Karol), amerykański ekonomista, ur. 1799 r. w Filadelfii, zrobił znaczny majątek na księgarstwie, który mu dozwolił od 1835 poświęcić się prawie wyłącznie nauce ekonomii politycznéj. Pierwsze jego dziełko „*Essay on the rate of wages*“ (Filad. 1835) zawiera już zasady jego systemu, które następnie rozwinął w późniejszém 3 tomowém dziele: „*Principles of political economy*“ (Filad. 1837—1840). Współcześnie ogłosił wyborne pismo: „*O kredycie we Francyi, Anglii i Stanach Zjednoczonych*“. Daléj następowały prace: „*The past, the present and the future*“ (Przeszłość, teraźniejszość i przyszłość) 1848. „*The harmony of interests agricultures, manufacturing and commercial*“ (1851). Najgruntowniéj wyłożył swe zasady wyczerpująco w opracowanem dziele: „*Principles of social science*“ (3 t. Filadelfija 1858—59, które przełożone na niemiecki przez Adlera, wyszło w Monach. 1863—4 p. t. „*Grundlagen der Socialwissenschaft*“. Z dzieła tego krótko i popularnie opracowane wyciągi wydał p. t. „*Manual of political economy and social science*“ (1865) które przełożone na niemiecki przez Adlera, wyszło p. t. „*Lehrbuch der Socialwissenschaft und Volkswirtschaftslehre*“ (1865 i 1870). Pogląd Careya jest o wiele moralniejszy i szlachetniejszy aniżeli zapatrywanie się na społeczeństwo angielskich ekonomistów Malthusa, Smitha i innych, których opinije zwalcza. Nie twierdzi, że w społeczeń-

stwie panuje „wojna wszystkich przeciwko wszystkim“, lecz dowodzi, że panuje tam ogólna harmonija interessów i że jednostka tem lepiéj rozwinąć się może, im społeczeństwo, wśród którego ona żyje, jest większe i liczniejsze. Większe zaludnienie ułatwia według C. wzajemne stosunki i wymianę produktów, a obawa o przeludnienie jest płonną z przyczyny wzrastającéj ze wzrostem kultury i zdolności produkcyjnéj ziemi.

Carey (Wilhelm), ur. 1761 r. w Paulersbury, w angielskiém hrabstwie Northampton; † 1836 r.; początkowo szewc a potém kaznodzieja babtystów od r. 1793 missyjonarz w Indyjach Wschodnich; od 1800—30 profesor kollegium Fort-William w Kalkucie, gdzie †. Był nadzwyczajnie czynnym i położył rzeczywiste zasługi jako autor wielu grammatyk, słowników oraz tłumacz biblii na rozmaite języki indyjskie.

Carga, hiszpańska miara do płynów, w Katalonii=120,56 litra czyli kwarty.

Cargo (włosk.), znaczy całkowity ładunek okrętu; Stąd *Supercargo*, lub *cardagor*, komisant i pełnomocnik armatora, dozorujący wysłanych przez niego towarów i rozporządzający nimi na miejscu przeznaczenia.

Caribert (Charibert), syn Klotara I, po którym 562 r. panował nad jedną dzielnicą; odznaczał się nauką i łagodnością, ale i surowością względem duchowieństwa. Biskup paryski wyklął go za to, że żył w dwużeństwie. † 567 r. w Bordeaux.

Caribert, Charobert. Ob. Karol Robert.

Carica, (*Melonowiec, melonowe drzewo*) rodzaj roślin z niewielkiéj rodziny zwrotnikowéj melonowcowatych (papagaceae), oddzielonéj od dyniowatych. Najsłynniejszym gatunkiem jest C. *papaga* pochodząca z Ameryki połud., obecnie rozpowszechniona wszędzie w okolicach zwrotnikowych, pod nazwą *papaw*. Jestto drzewo pochodzące z Amer. zwrotnikowéj, o pniu pojedyńczym, walcowym, napiętnowanym bliznami po opadłych liściach; liście skupione u wierzchołka pnia, wielkie ogonkowe kwiaty rozdzielno płciowe, blado-żółte; owoc kształtu melona, 5—8 cali długi, bruzdowany; niedojrzały zawiera sok mleczny, służący jako środek przeciwrobaczny, dojrzały zaś jest jadalny i stanowi pokarm orzeźwiający. Sok mleczny niektórych gatunków jest trujący.

Carillon, instrument muzyczny złożony z dzwonów stosownie dobranych i poruszanych za pomocą klawiszów lub sprężyn (ob. dzwon).

Carissimi (Jan Jakób), ur. około 1600 r. w Wenecyi, sławny kompozytor włoski, dyrektor kaplicy przy Collegium Germanicum w Rzymie, † około 1674 r. Napisał pierwszy mnóstwo kantat duchownych, (*sąd Salomona*, najsłynniejsza), oratoryjów, motetów i t. d. Za główną jego zasługę poczytują poprawienie recitatiwów, tudzież swobodniejszy układ muzyczny.

Carlen (Emilija), płodna literatka szwedzka, znana także pod imieniem *Flygare* C. ur. 1807 r. w Strömstad, z domu Schmidt, zaślubiona w r. 1827 z A. Flygare, lekarzem praktykującym w Smaland; po jego śmierci 1838 r. wróciła do rodzinnego miasta i tu rozpoczęła zawód literacki nowellami: „*Waldemar Klein*“ (Sztokholm 1838); „*Professoren och hans Skyddslingar*“ (2 tomy, 1840). Późniéj, wyszedłszy powtórnie za mąż za Jana Gabryjela *Carten*, urzędnika wydziału sprawiedliwości i również autora, ogłosiła drukiem cały szereg nowelli i powieści, tłumaczonych na rozmaite języki europejskie. Z późniejszych jéj utworów zalecają się szczególniéj: „*Skuggspel*“ (1861); „*Stockholm bakom kulisserna*“ (1862); i „*Berättelser fran Landsorten*“ (1863). C. zajmuje jedno z najwybitniejszych miejsc między spółczesnemi literatkami w Europie.

Carleton (Wilhelm), ur. 1798 r. w Prillisk, hrabstwie Tyrone, † 1869 r.; rozpoczął w Dublinie zawód pisarski i należy do najpopularniejszych pisarzów obyczajowych w Irlandyi. Jego: „*Traits and stories of the Irisch peasantry*“ (2 tomy, Dublin 1830, *second series* 1832), zjednały sobie powszechne uwielbienie. Z późniejszych prac jego godniejszemi wzmianki są: „*Valentine M' Clutchy*“ (3 tomy, Dublin 1845). „*Rody the rover*“ (Dublin 1846); „*The black prophet*“ (1847); „*Tithe Proctor*“ (1849); „*Red Hall*“ (3 t. Lond. 1852). „*Willed Reilly*“ (3 t. 1855), „*The Evil Eye*“ (1860). „*Redmond, Count O'Hanlon, an historical tale*“ (Dublin 1862) i „*The Tair of Emyvale and the Master and Scholar Tales*“ (Lond. 1870). C. jest prawdziwym historykiem ludu irlandzkiego. Urodzony w chacie wieśniaczéj, wybornie maluje cierpienia i przejemności swych braci.

Carli (Jan Rinaldo, hrabia), uczony i pisarz włoski niekiedy od nazwiska swéj żony zwany *Carli Rubbi*, ur. 1720 r. w Capo d'Istria, † 1795 r. profesor astronomii i żeglugi w Wenecyi, późniéj prezes kollegium finansowego w Medyjolanie. Napisał pomiędzy innemi: „*Dell'Antichita italiche*“ (15 tomów 1788—91). Wydanie zupełne dzieł jego wyszło w Medyjolanie 1784—94 w 15 tomach.

Carlino, właściwie *Carla Antonio Poertinazzi* zwany, sławny arlekin włoski, ur. 1713 r. w Turynie, którego imię dotąd popularném jest we Włoszech, z powodu niewyczerpanego dowcipu, zadziwiającéj zręczności, ruchliwości twarzy i żywości ruchów pełnych śmieszności; † w Paryżu 1783.

Carlisle, miasto stołeczne angielskiego hrabstwa Cumberland, przy złączeniu się rzek Eden, Petrei i Caldew; ma 30,000 m. i jest rezydencyją biskupa. Znajduje się tu pamiętny historycznie zamek, w którym Maryja Stuart 1568 r. była więzioną. Posiada także piękny kościół katedralny, wystawiony 1092, a odnowiony 1853 r.

Carlisle (Fryderyk Howard), ur. 1748, † 1825 r., mąż stanu angielski; w 1778 r. prezes komisyi do zawarcia pokoju z powstańczemi kolonijami amerykańskiemi; nie dokonawszy jednak tego, wrócił do kraju; 1780—82 wice król w Irlandyi; początkowo należał do opozycyi przeciw Pittowi, ale po wybuchu rewolucyi francuskiéj gorący jego stronnik. Zbiór jego poetycznych prób pod tyt. „*Tragedies and Poems*“ (Lond. 1801), niesprawie-

dliwie został wyszydzony przez Byron'a w jego „*English Bards and Scotch Reviewers*".—C. (Jerzy Howard, hrabia de), syn poprzedniego, ur. 1773 r., od młodości przeznaczony był przez ojca do zawodu dyplomatycznego. W r. 1827 wszedł do ministeryjum Canninga i do 1828 był strażnikiem wielkiéj pieczęci; usunąwszy się od obowiązków urzędowych, † 1848.— C. (Jerzy Wilhelm Fryderyk, hrabia de), najstarszy syn poprzedniego, ur. 1802 r., pierwotnie pod nazwiskiem *Howard*, późniéj jako *Lord Morpeth* znany, był za gabinetu Russela 1846—52 generalnym komisarzem lasów; w 1850 r. kanclerzem księstwa Lancaster, a w latach 1855 do 1858 i w 1859 lordem namiestnikiem Irlandyi, † 1864.— niewielki mąż stanu, łączył z głęboką nauką najzacniejszy charakter. Oprócz poetycznéj parafrazy „*The Second Vision of Daniel*", (Lond. 1858) umieszczał w czasopismach mnóstwo poczyj, wydał zbiór odczytów, mianych w stowarzyszeniach rzemieślniczych, i ogłosił „*Diary in Turkish and Greek waters*", (Lond. 1854).

Carlos (don), ob. Karlos i Karol.

Carlow, hrabstwo w irlandzkiéj prowincyi Leinster, obejmuje $16^1/_3$ mil kw. i 69,000 ludności. Miasto główne **Carlow** przy ujściu rzeki Burrin do Barrow, liczy 9200 m., posiada piękny kościół katedralny i jest rezydencyją biskupa katolickiego.

Carlowitz (Albert von), mąż stanu niemiecki, ur. 1802 r. w Frejbergu w Saksonii, odznaczył się na sejmie 1831 jako gorący obrońca arystokracyi, 1832 r. przeszedł do służby sasko-koburgskiéj. W latach 1833 — 41 czynnym był na sejmach saskich. Powołany 1845 r. do izby pierwszéj i mianowany jéj prezesem, został 1846 ministrem sprawiedliwości, lecz w r. 1846 wraz z innymi ministrami wystąpił z gabinetu. Wybrany w jesieni 1849 na sejm, prowincyjonalny, popierał w kwestyi niemieckiéj politykę pruskiéj unii, lecz porzucił sejm i wybrany został przez rząd pruski na komisarza pruskiego w czasie zebrania się reprezentantów unii w Erfurcie. Powołany 1852 do pruskiéj izby drugiej, przyłączył się do tak zwanego stronnictwa staro-pruskiego; w 1863 r. swemi interpelacyjami zmusił Bismarka do wyjaśnienia konwencyi, zawartéj z Rossyją z okazyi powstania polskiego; w 1864 r. występował z Schultze-Delitsch'em przeciw polityce prusko-austryjackiéj w kwestyi Szlezwicko-Holsztyńskiéj. Jako autor ogłosił rymowany przekład Ilijady Homera (2 tomy, Lipsk 1844).

Carlstadt. Ob. Karlstadt.

Carlson (Fryderyk Ferdynand), historyk szwedzki, ur. 1811 w Upland; od 1837 nauczyciel następcy tronu, od 1849 po śmierci Geijera (ob.) profesor historyi na uniwersytecie Upsalskim do 1863, następnie minister oświecenia. Na wszystkich sejmach brał udział jako deputowany uniwersytetu. Z licznych dzieł C. najcenniejsze: „*Sveriges historia under konungarne of Pfalziska huset*" (2 tomy, Sztokh. 1855—56), które jako dalszy ciąg Geijera wyszło w zbiorze Heeren'a i Ukert'a „*Geschichte der europäischen Staaten*" p. t. „*Geschichte Schwedens*" (Hamb. 1855), i „*Om fredsunderhandligarne åren 1709—18*" (Sztokh. 1859). Od 1858 członek akademii nauk.

Carlyle (Tomasz), oryginalny, ale przytém paradoksalny pisarz angielski, ur. 1795 w Ecclesacham w Szkockiém hrabstwie Dumfries; poświęcał się przez lat kilka nauce literatury i języka niemieckiego, czego owocem było jego dzieło: „*Life of Schiller*" (Lond. 1825), oraz: „*German romances*" (4 my, Edynb. 1827). Z oryginalnych prac jego odznaczają się: „*Sartor Rezartus*" (London 1836 r.); „*French revolution*" (3 tomy, London 1837); „*On hero worship*" (London 1841); „*The past and the present*" (Lond. 1843); „*Latter day pamphlets*" (Lond. 1850); „*The life of John Sterling*" (1851). Znakomitéj wartości są także dzieła: „*Letters and speeches of Oliver Cromwell*" (2 tomy, Lond. 1845, *Supplement* 1846) i *The history of Friedrich II called Frederick the Great*" (6 t., Lond. 1858—65); w 1867 wystąpił z broszurą „*Schooting Niagara—and after?*" przeciwko nowemu demokratycznemu prawu wyborczemu. W 1868—70 sporządził zbiorowe wydanie swych dzieł p. t. „*Library Edition*" (18 tomów). Podczas wojny francusko-niemieckiéj (1870—71) występował w prasie jako wielki przyjaciel Niemiec.—Inny **Carlyle** (Tomasz), prawnik szkocki, zajmował się także literaturą niemiecką i ogłosił drukiem: „*Moral phenomena of Germany*" (Edynb. 1845).

Carmagnola, generał wenecki, właściwie zowiący się *Francesco Bussone*, syn wyrobnika z Carmagnola; w nagrodę rzadkiéj waleczności został w krótkim przeciągu czasu, pod dowództwem księcia Filipa Visconti z Medyjolanu generałem. Oczerniony przed księciem, przeszedł do służby weneckiéj; jako naczelny wódz armii weneckiéj odebrał w jednéj kampanii 1426 księciu Visconti silną twierdzę Brescia, ale w następnych kampanijach przeciwko Medyjolanowi mniéj już był szczęśliwy. Podejrzany o zdradę został ścięty w Wenecyi 5 Maja 1432 r. Manzoni przedstawił jego losy w tragedyi „*Il conte di Carmagnola.*

Carmagnole, francuski śpiew rewolucyjny z tańcami, powstały 1792 r. i pierwotnie zwrócony przeciwko królowéj Maryi Antoninie, stąd jego początek: „*Madame Veto avait promis*". *Carmagnole* zwał się także obszerny kaftan rewolucyjonistów, który wszyscy ówcześni patryjoci nosić byli obowiązani. Nareszcie *Carmagnole* zwano także kłamliwe raporta komitetu bezpieczeństwa o zwycięstwach armii francuskiéj.

Carmichael (Ryszard), sławny chirurg w Dublinie, † 1849, który głównie badania swoje zwrócił na choroby zakaźne, pisał o karbunkule, o raku, o gruźlicy; zajmował się wiele chorobą syfilityczną, któréj poświęcił kilka dzieł, między innemi: „*Observations on the symptoms and specific distinctions of venereal deseases*" (Lond. 1815 i 1818 r.). W dziele tém potępia on używanie rtęci w chorobach syfilitycznych.

Carmoly (Eliasz), znakomity współczesny badacz historji żydowskiéj w Brukselli. Z prac jego wy-

mienimy: „*Revue orientale*" (3 tomy, Brux.); „*Relation d'Eldad le Danite voyageur du Xè sicle*" (Bruks. 1834); „*Lettre du ministre d'Abd-al Rahman au roi des Khozars, et la reponse de ce prince*," „*Essai sur l'histoire de juifs en Belgique*"; „*Hist. des medecins Juifs anciens et moderns*" „*Des Khozars au X-e siècle*" i t. d.

Carmona, hiszpańskie miasto w andaluzyskiéj prowincyi Sewilla, nad rz. Carbones, 15,700 m., leży w bardzo pięknem położeniu, w bliskości źródła siarczane i kąpiele,

Carmontelle, płodny poeta francuski, ur. 1717 w Paryżu, † 1806, lektor i *Ordonateur des fêtes* przy księciu Orleańskim, znany jest szczególniéj jako autor „*Proverbes dramatiques*" (10 tomów, Paryż 1768—81). Oprócz tego wydał: „*Théâtre de Campagne*" (4 tomy, Paryż 1775) i miał zostawić około 100 tomów w rękopisie. Był także malarzem portretowym i malował wszystkie niemal znakomitsze osoby swojego czasu.

Carnac, wielka wieś w francuskim departamencie Morbihan, leżąca w południowo-wschodniéj stronie od Lorient, blisko brzegu oceanu Atlantyckiego; ma 3800 m. i dawne wielkie pomniki druidów. W 1862 znaleziono tu pod jednym wzgórkiem rodzaj krypty z kośćmi ludzkiemi i mnóstwem przedmiotów celtyckich starożytności, wyrobionych z nefrytu i tremotilu.

Carnicer (Don Ramon), ur. 1789 w Tarrega, † 1855; nadworny kapelmistrz w Madrycie; jako kompozytor usiłował głównie utworzyć narodową operę hiszpańską. Jego opery były zawsze z największym zapałem przyjmowane w Hiszpanii. Najlepsze z nich następujące: „*Adela de Lusignano*"; „*El Eufemio de Messina*"; „*El Calon*"; „*Elena e Malvina*"; „*Ismalia*" i „*Ipermnestra*".

Carnot (Łazarz Mikołaj Małgorzata, hr), ur. 1753 w Nolay w Burgundyi. Na początku rewolucyi kapitan korpusu inżynierów, przeszedłszy na jéj stronę, był członkiem zgromadzenia prawodawczego i w konwencyi głosował za śmiercią Ludwika XVI. Organizował armije rewolucyjne i w szczęśliwém powodzeniu 1794 miał najczynniejszy udział. Podejrzany o rojalizm, skazany 1797 na deportacyję, został wkrótce napowrot przywołany. W r. 1800 służąc przez krótki przeciąg czasu Napoleonowi jako minister wojny, wierny zawsze zasadom republikańskim, był w opozycyi. W r. 1814 główny dowódca w Antwerpii, bronił miasta walecznie aż do kapitulacyi paryskiéj. Podczas stu dni, mianował go Napoleon hrabią, parem i ministrem finansów. Po abdykacyi pozostał członkiem rządu tymczasowego, ale 24 Lip. 1814 r. skazany był na wygnanie. Udał się do Warszawy, a stąd do Magdeburgu, gdzie † 1823. Pozostawił po sobie pamięć męża zacnego i w niczém nieposzlakowanego. Z licznych dzieł jego treści historyczno-politycznéj, oraz matematycznéj i wojskowéj, najważniejsze: „*Essai sur les machines en général*" (Paryż 1786), „*Réflexions sur la métaphysique du Calcul infinitesimal*" (Paryż 1797), „*Géometrie de positions*" (Paryż 1813), „*De la défense des places fortes*" (3 t., 1809, tłumaczone na język polski, 1812); „*Exposé de la conduite politique de* C. *depuis le 1-er Juillet* 1814" (Paryż 1815); nawet w poezyi miał powodzenie, czego dowodem komiczno-bochaterski poemat „*Don Quichotte*" (Lipsk 1820); Jego „*Mémoires*" wydał syn jego (2 t. Paryż 1862—64). Porów. Arago „*Biographie de* C." (Paryż 1850).—**Carnot** (Łazarz Hipolit), syn poprzedniego, ur. 1801 w St. Omer, towarzyszył ojcu na wygnaniu, a za powrotem do Paryża rozpoczął zawód i działał jako zwolennik teoryj saint-symonizmu, które jednak niezadługo porzucił dla zasad umiarkowańszych, głoszonych w „*Revue encyclopedique*" Od r. 1839 członek izby deputowanych, zasiadł na krańcowéj lewicy i wyznawał jawnie republikanizm. Po rewolucyi Lutowéj był ministrem oświecenia publicznego i wyznań, lecz tylko do Lipca 1848. W zgromadzeniu narodowém i prawodawczém należał do stronnictwa góry. Zamach 2 Grud. 1851 zwrócił go do życia prywatnego. W 1852 i 57 wybierany do Ciała Prawodawczego, nie chcąc składać przysięgi, tracił prawo zasiadania. Dopiéro 1863, wybrany z Paryża, złożył przysięgę i należał do opozycyi. Oprócz wielu rozpraw w dziennikach socyjalistowskich i demokratycznych przeglądach napisał: „*Expose de la doctrine Saint-Simonienne*" (Paryż 1830) i wydał: „*Mémoires de Henri Gregoire, ancien évêque de Blois*" (2 t. Paryż 1837) i „*Mémoires de Bertrand Barrère*" przy współudziale rzeźbiarza Dawida d'Angers (4 t. Paryż 1842—43). Ustępy z historyi wojen o oswobodzeniu Niemiec drukował: w „*Revue indépendante* 1849" i „*Liberté de penser*" 1853. C. (Józef Franciszek Klemens, zwany *de la Côte d'Or*), stryj poprzedniego, znakomity prawnik francuski, ur. 1752 w Nolai, † 1835, radca sądu kasacyjnego, napisał sławne dzieło: „*L'instruction criminelle considerée dans ses rapports généraux et particuliers avec les lois nouvelles et la jurisprudence de la cour de cassation*" (3 tomy, Paryż 1812—17), tudzież dopełnienie jego: „*Commentaires sur le code pénal*" (2 tomy, 1824).

Carnuntum, pierwotnie m. Celtyckie, potém kwitnąca osada rzymska nad Dunajem, która na przemian z Sabarią bywała rezydencyją pretora Wyższéj Panonii, lecz w r. 251 po Chr. przez Kwadów zburzona. Szczątki jéj istnieją jeszcze w pobliżu miasteczka Petronell w Niższéj Austryi.

Caro (Annibal), jeden z najznakomitszych pisarzów włoskich XVI w., ur. 1507 w Cittanuova w Marchii Ankońskiéj. Przybył do Rzymu jako sekretarz biskupa Guidiccioni'ego gubernatora Romanii; w r. 1543 wszedł na dwór Piotra Ludwika Farnese, a po jego zamordowaniu był sekretarzem kardynałów Ranuccio i 1548 Alexandra Farnese, przy którego boku zostawał aż do śmierci, zaszłéj 1566. Pisma jego (6 tomów, Wenecyja 1757), były po większéj części dopiero po jego śmierci drukowane i tak: sławne jego tłumaczenie Enejdy (Wenecyja 1581); „*Rime*" (1569); „*Lettere familiari*" (2 tomy, 1572—75): „*Lettere inedite*" (2 tomy Medyjolan 1829) i t. d. Jego listy uważane są powszechnie za wzór prozy włoskiéj.

Caro (Jakób), syn rabina z Włocławka, prof. uniwers. w Jenie wydał: „*Das Interregnum Polens im J.* 1587" (Gotha 1861); prowadzi daléj historyję Roepell'a: „*Geschichte Polens*" (1—2 i 3, Gotha 1863 i 1869) dociągnął do 1430 r. Dzieło to nie dorównywa pracy Roepellowskiéj ani metodą badań, ani bezstronnością i bystrością sądu. Był umyślnie w Warszawie dla korzystania ze źródeł, znajdujących się w Biblijotece i Archiwum głównem.

Carogród, ob. Konstantynopol.

Car ohoń, czyli *Żywy ohoń*—(ogień), tak nazywają na Rusi ogień skrzesany przez tarcie dwu kawałków drzewa, a potrzebny do *sobótek*. (ob.). Jestto sposób używany przez Indów dla dobycia bożka *Agni*,—u Greków przez Prometeja, u Rzymian po zaprowadzeniu przez Herkulesa czci „*czystego ognia*".

Caaolides. Ob. Karlszperka (Jerzy z).

Canoli Teofil pijar ur. 1739, † 1825, pisywał wiersze łacińskie i polskie, z tych ważniejsze: „*Odpowiedź chrześcijańskiego prostaka na zarzuty wiersza bluźnierskiego*" (Warsz. 1801 i 1804) *Kazania na obchodzenie hr. J. Ossolińskiéj*" (1816) i „*w dzień świętego Antoniego*" (Warsz. 1804).

Carolina, tak się zwie przez skrócenie *Constitutio criminalis Carolina*, czyli kodeks karny Cesarza Karola V. wydany dla św. państwa rzymskiego w 1532 r. i składający się z 219 artykułów. Kodeks ten, jakkolwiek zapewniał oddzielnym stanom państwa utrzymanie ich właściwych partykularnych zwyczajów, jednakże co do kary śmierci, kar cielesnych i postępowania sądowego miał moc obowiązującą dla całego państwa. Prawo to stanowi już znaczny postęp w porównaniu do nadużyć, jakie się przed jego wydaniem działy, ma jednakże i wiele wad, z których największą jest okrutna surowość kar jak np. tracenie kołem, palenie żywcem, ucinanie rąk, języka, kara śmierci za kradzież, za uwiedzenie, za czary i t. p.

Carolinea (*Chełpian*), rodzaj roślin z rodziny sereczkikowatych (bombaceae), obejmujący wysokie drzewa z liśćmi dłoniastemi, kwiaty o kielichu trwałym, owoc torebka skórzasta, wielonasienna. Drzewo to ma wiele wspólnego z baobabem; liście *C. insignis* i *C. macrocarpa* w Amer. połud. używają się na jarzynę, nawet kwiaty są jadalne, a owoc używa się jak kasztany, jakoteż gatunku *C. prinbeps* w Gujanie.

Carosi, herb nadany rodzinie t. n. w r. 1790: Tarcza dwudzielna, w prawéj części poziomo na dwoje podzielona; w górném polu czarném pół lwa czerwonego, wspiętego w prawo, w dolném trzy pasy złote, naprzemian z niebieskimi, poziomo położone. W lewéj połowie tarczy niebieskiéj od środka, skośnie, ku dolnemu kątowi, wstęga czerwona, pod nią druga złota.

Carosi (Jan Filip), dyrektor górnictwa za rzeczypospolitéj polskiéj, wydał następujące dzieła: „*Reisen durch verschiedene Polnische Prowinzen, mineralischen und anderen Inhalts*" (Lipsk 1781, wyjątki w tłum. polskiém zamieszczone w Magazynie Warsz. 1784 i 5); „*Sur la génération du silex et du quarz en partic. observations faites en Pologne*" (Kraków 1783) i „*Essai d' une litographie de Młocin écrit à Varsovie en* 1777, *imprimé à Dresde*, 1777. To ostatnie obejmuje opisy skamieniałości w Polsce znalezionych. (Szczegóły o C. w Bibl. War z r. 1843 tom 5 str. 193).

Carotto (Jan Franciszek), ur. około 1470 w Weronie, malarz włoski, † 1646; jeden z tych mistrzów, co złoty wiek sztuki włoskiéj uświetnili na początku XVI stulecia. Najlepsze jego utwory znajdują się w kościele ś. Eufemii w Weronie. Odznaczał się szczególniéj wybornym rysunkiem i miękkością kolorytu.—Jego brat i uczeń **Carotto** (Jan), ur. 1488 w Weronie, † 1548, był głównie malarzem architektonicznym a także architektem.

Carové (Fryderyk Wilhelm), ur. 1789 w Koblenz † 1852 w Heidelbergu, docent prywatny w Berlinie i Wrocławiu; następnie mieszkał w Frankfurcie n. M., a od 1847 w Heidelburgu, gdzie † 1852. Nadzwyczajnie płodny publicysta i autor filozoficzny, w licznych pismach ulotnych obrabiał kwestyje polityczne, religijne, filozoficzne i socyjalne. Najważniejsze z nich „*Ueber die alleinseligmachende Kirche*" (Frankf. 1806); „*Was hist röm.-katholische Kirche?*" (Altenb. 1847); „*Die Buchdruckerkunst in ihrer weltgeschichtlichen Bedeutung*" (Siegen i Weibl. 1843). Tłumaczył także niektóre dzieła Mickiewicza (1835 r.).

Carpaccio (Wiktor), jeden z najlepszych malarzów dawniejszéj szkoły weneckiéj, ur. około 1450, † około 1522, współzawodniczył szczęśliwie z Bellinim i Vivarinim; znaczną liczbę prac swoich pozostawił w Wenecyi; odznaczał się bogatą fantazyją i szerokiém traktowaniem przedmiotu, którego treści dostarczało mu po większéj części Pismo święte. Najcelniejsze utwory C. są: *Historyja ś. Urszuli* (zdobi akademiję wenecką) i *Historyja ś. Stefana* w 5 obrazach (w Paryżu, Medyjolanie i Berlinie).

Carpeaux (Jan Chrzciciel), rzeźbiarz francuski, ur. 1827 w Valenciennes. Jakkolwiek kształcił się w akademii paryskiéj pod Duret'em i Ablem de Pujol, wyzwolił się przecież z pod reguł akademicznych i własną ,oryginalną poszedł drogą. Hołduje na wskroś kierunkowi realnemu. Sławę znakomitego artysty zyskał grupą „*Ugolino i jego dzieci*" w ogrodzie Tuileryjskim. W 1869 wykonał do fasady nowéj opery grupę, wyobrażającą *Taniec*, która wielkiéj w świecie artystycznym narobiła wrzawy.

Carpentras, miasto w francuskim depart. Vaucluse, nad rz. Auzon, u stóp gory Mont-Ventoux, liczy 11000 m. Jest to starożytne rzymskie *Carpentoracte*, niegdyś bardzo ważne miasto; późniéj było ono stolicą, aż do czasu rewolucyi, zostającego pod papieskim zwierzchnictwem hrabstwa Venaissin i stolicą bardzo dawnego biskupstwa.

Carpi, miasto z obronnym zamkiem we włoskiéj prowincyi Modeny, nad kanałem Secchia, ma 1800 m., jest rezydencyją biskupa, ma katedrę, kilka pięknych pałaców i seminaryjum.—**Carpi**,

wieś w weneckiéj prowincyi Werony nad Adygą, ma 1300 m. i pamiętna jest zwycięstwem księcia Eugenijusza; odniesionem 1701 nad wojskiem francuskim.

Carpi (Hugo da), malarz i sztycharz włoski, pracujący w latach 1518—32, uczeń Rafaela, odznaczający się głównie w sztycharstwie.

Carpini (Jan de Plano), ur. około 1220 r., franciszkanin włoski, pamiętny z podróży swojéj do chana Mongołów, odbytéj 1246 z polecenia papieża Innocentego IV. Łacińskie jego sprawozdanie z téj podróży znajduje się w „*Speculum historicum*“ Wincentego Beauvais.

Carpzow (Benedykt), radca apelacyjny w Dreźnie, ur. w Wittenburgu 1595 r., profesor prawa w Lipsku, † 1666. Wywarł bardzo ważny wpływ na jurysprudencyję niemiecką dziełami: „*Komentarz konstytucyi Augusta I z r. 1572*“ (*Definitiones forenses*) w Lipsku 1668; „*Practica nova rerum criminalium*“ (5 tomów, Wittenberg 1635); „*Opus decisionum illustrium Saxoniae*“ (Lipsk 1646) i „*Processus juris* (Jena 1657). Powiadają o nim, że podpisał 20,000 wyroków śmierci i przeczytał 52 razy bibliję. Wielu z jego rodziny odznaczyło się w XVII w. w Niemczech tak na polu nauki, jakoteż życia publicznego.

Carra (Jan Ludwik), ur. 1743 r. w depart. Sekwany i Loary, członek zgromadzenia prawodawczego i konwencyi narodowéj, jeden z najgorliwszych stronników rewolucyi, głosował za karą śmierci Ludwika XVI, lecz obwiniony o sprzyjanie Żyrondystom, zginął pod gilotyną 1793. Wydawał pismo peryjodyczne: „*Annales politiques*“ i napisał oprócz tego: „*Mémoires sur la Bastille*“; „*Système de la raison humaine*“; „*Histoire de la Moldavie et de la Valachie*“; „*Histoire de l'ancienne Grèce et de ses colonies*“.

Carracci, rodzina malarzów włosk., ob. Caracci.

Carracioli (Franciszek święty), ob. Frańciszek Carracioli święty.

Carrara, miasto warowne w prowincyi Massa-Carrara we Włoszech, na lewym brzegu rz. Avenzo, otoczone do koła kopalniami marmuru, liczy 8,000 m. Całe prawie zbudowane ze zwyczajnego marmuru białego, ma kilka znakomitych budowli i szkołę rzeźbiarską, założoną r. 1769. Wielu znakomitych artystów ma tutaj swoje pracownie. Sławny biały i delikatny *murmur karraryjski*, używany głównie na statuy, wydobywany jest z sześciu kopalni, leżących w bliskości wioski Lavenza. Wywóz tego nieoceniego produktu odbywa się za pośrednictwem portu Lavenza. Rzymianie znali już tutejsze łomy pod nazwą *Lapidicinae Lunenses*.

Carrasco (Dona Concepcion Arenal de Garcia), znana z filantropijnéj działalności Hiszpanka, wdowa po adwokacie; kilka lat w ubraniu męskiém słuchała odczytów uniwersyteckich; w zakresie dobroczynności publicznéj wiele praktycznie zrobiła dobrego, a teoryje swoje rozwija z niepospolitą siłą, zręcznością i prawdziwą miłością. Na konkursie, wyznaczonym przez akademiję madrycką 1860 z pośród wielu pism otrzymało pierwszeństwo dzieło C. p. t. „*La beneficencia, la filantropia y la caridad*“ (Madr. 1861), które wielkiego w Hiszpanii narobiło hałasu. Oprócz tego ogłosiła: „*Manual del visitacion del probre*“ (Madr. 1863); „*Cartas à los delincuentes*“ (Coruna 1865); „*El reo, el pueblo y el verdugo ò la ejecucion pública de la pena de muerte*“ (Madr. 1867) i in.

Carré (Ludwik), matematyk francuski, ur. 1663 r. w Clofontaine, † 1711, członek akademii paryskiéj, z którego licznych prac najważniejszem jest dzieło: „*Methode pour la mesure des surfaces, la dimension des solides, leur centre de pesanteur, de percusion, d'oscillation, par l'application du calcul intégral*“ (Paryż 1700).

Carrel (Mikołaj Armand), ur. w Rouen 1800 r., public. franc. i naczelnik partyi republikańsk.; był najprzód żołnierzem, później zajmował się studyjami historycznemi w Paryżu, których owocem było kilka wydanych przez niego epizodów z historyi rewolucyi angielskiéj. W r. 1830 założył wspólnie z Thiers'em i Mignet'em dziennik *National*, na którego czele sam stanął wkrótce i 26 Lipca wywołał pamiętną protestacyję dziennikarzy, od któréj rozpoczęła się rewolucyja Lipcowa. Dziennik jego pozostał organem republikanów umiarkowanych i ważném a skuteczném pismem opozycyjném. Z tego powodu wystawiony na częste napaści, występował w procesach przed izbą parów jako żarliwy obrońca wyznawanych przez swoje stronnictwo zasad. Raniony śmiertelnie w pojedynku z Emilem Girardin, po dwudniowém konaniu, † 1836.

Carrer (Ludwik), jeden z najulubieńszych nowszych poetów włosk., ur. w Wenecyi 1801 r.; prof. filozofii w Padwie, następnie profesor szkoły technicznéj i dyrektor muzeum w Wenecyi, gdzie redagował w latach 1833—42 dziennik literacki „*Il Gondoliere*“ i gdzie † 1850. Wielce cenione są jego: „*Poesie*“ (Padwa 1832); „*Prose et poesie*“ (4 tomy, Wenecyja 1837); niemniéj ważnemi są jego dzieła: „*L'anello di sette gemme*“ (Wenec. 1838). „*Dizionario di conversazione e della letteratura*“; (Wen. 1837); „*Saggio sulla vita e sulle opere di C. Goldoni*“ (3 t., Wenecyja 1824). Szacowne są także jego wydania kilku dzieł z literatury starożytnéj.

Carrera (Don Rafael), ur. 1814 r. w Gwatemali, w pierwszéj młodości był doboszem. W r. 1837 wybrany przywódcą powstania ludowego, po dwuletniéj walce z rozmaitém szczęściem, prowadzonéj, stanął na czele dość licznéj armii i od czasu zwycięstwa, odniesionego nad generałem Morsan (1840) był najznakomitszym generałem i mężem stanu w Gwatemali. Pod jego wpływem Gwatemala zamieniła się 1847 na niepodległą rzeczpospolitę, któréj Carrera był dożywotnim prezydentem do śmierci 1865.

Carretto (Frańciszek Xawery margrabia), niewiadomego pochodzenia. Od r. 1806 zostawał w neapolitańskiéj służbie wojskowéj. W r. 1831 mianowany przez Ferdynanda II ministrem policyi, uorganizował całe zastępy żandarmeryi i występował z niezmierną srogością przeciwko ru-

chom, jakie się rozpoczęły z wstąpieniem na tron Pijusa IX. Gdy w dalszym czasie powstanie więcéj się rozwinęło, a C. ukazał się upornym przeciwnikiem nowych wyobrażeń, został aresztowany 27 Stycz. 1848 i wywieziony z kraju. Późniéj wrócił znowu do Neapolu, ale nie otrzymał już żadnego przeznaczenia urzędowego; † 1862 r.

Carrier (Jan Chrzciciel), urod. 1756 r. w Yolai pod Aurillac w Owernii, jeden z najgłówniejszych członków francuskiéj konwencyi narodowéj. Na początku rewolucyi był prokuratorem; wybrany 1792 na deputowanego, przyczynił się najwięcéj 1793 do urządzenia trybunału rewolucyjnego i wykonania najgwałtowniejszych przedsiębranych podówczas środków, nie szczędząc krwi współbraci, mianowicie w Nantes, gdzie przebywał od Paźdz. 1793 jako komisarz konwencyi, dla działania przeciw federalistom. Sam Robespierre zniechęcony temi okrucieństwy, odwołał C. do Paryża, który opierając się na służącém sobie prawie, usprawiedliwił się z czynów swoich przed konwencyją. Oskarżony publicznie po upadku Robespierra, został skazany na śmierć i wyrok wykonano 16 Grudnia 1794.

Carrière (Maurycy), filozof niemiecki, ur. 1817 r. w Wielk. księst. Heskiém. Po odbyciu studyjów uniwersytec., r. 1849 został profes. filoz. w Giessen, a następnie w Monachijum. Należy on do szkoły Hegla, w którego duchu jednak napisane tylko dzieło: „*Die Religion in ihrem Begriff, ihrer weltgeschichlichen Entwickelung und Vollendung*" (Weilburg 1841). W innych pracach religijno-filozoficznych odnoszących się do estetyki różni się od Hegla przez uznanie indywidualności. Oprócz wzmiankowanego dzieła ważnem jest także „*Die Kunst im Zusammenhange der Cultur entwickelung und die Idee der Menschheit*" (3 tomy, Lipsk 1863—8).

Carro (Jan, kawaler de), lekarz zasłużony w rozpowszechnieniu szczepienia krowianki, ur. 1770 r. w Genewie, był od 1825 lekarzem zakładu wód mineralnych w Karlsbadzie i tu † 1857. Oprócz wielu prac odnoszących się do Karlsbadu, zostawił „*Observations et experiences sur la vaccination*" (1801); „*Observations sur les fumigations sulfureuses*" (1819); „*Observations médicales sur la Galicie*" (1840, tłum. pol. Torosiewicza).

Carron, wieś w szkockiém hrabstwie Stirling, nad rz. Carron; ma największe w Szkocyi huty żelazne, założone 1760 przez braci Carron.—Rzeka **Carron**, poczyna się w górach Campsie i wpada pod Grangemouth do Forth. Za czasów rzymskich stanowiła granicę pomiędzy posiadłościami Rzymian a Kaledoniją.

Carska duma, nazywała się za czasów Cara Iwana Groźnego rada czyli duma bojarska (ob.), która tém była dla państwa, czém stany generalne albo sejmy w zachodniéj Europie. Istniała ona i dawniéj i późniéj mniéj więcéj, w tém samém znaczeniu, i zwała się także *Zołotaya* lub *Bolszaya Palata*.

Carskie sioło, m. pow. w gub. Petersburgskiéj, założone w r. 1710. Wspaniała rezydencyja letnia cesarzów rossyjskich; 15000 m. i wielki arsenał, zawierający mnóstwo historycznych pamiątek. Miasto to połączone jest koleją żelazną z Petersburgiem. — C.-S. powiat, 3800 w. kw. i 92,000 ludności; część południowa bagnista.

Carskie wrota, zowią się główne drzwi ikonostasu w kościołach wyznania grecko-kat. w Rossyi i innych krajach, któremi tylko biskupi, kapłani i dyjakonowie przechodzić mogą. U Greków drzwi te nazywają się *świętemi*.

Carstens (Asnius Jakób), znakomity malarz niemiecki, ur. 1754 w St.-Jürgen pod Szlezwigiem, początkowo tylko portretował, późniéj atoli oddał się malarstwu historycznemu, przeniósł się z Lubeki do Berlina, gdzie wystawiwszy wielki obraz: *Upadek Aniołów*, został profesorem akademii. W 1792 udał się do Rzymu, gdzie wykończył kilka znakomitych dzieł i † tamże 1798. Znakomite prace C. dopiero w nowszych czasach zostały należycie ocenione. Jego kartony (z objaśnieniami Schuchardt'a) wydał Müller w miedziorytach (Wejmar od 1849). Treść do swych obrazów brał C. po większéj części z poetów klasycznych, a także z Ossyjana, Dantego i Szekspira. Największą ilość prac C. stanowią freski i akwarele. Żaden malarz w czasie upadku sztuki nie przestrzegał silniéj czystości i wzniosłości stylu.

Cartagena, miasto w hiszpańskiéj prowincyi Murcyi 59,000 m.; w bardzo malowniczém położeniu, ma piękny i przestronny port, arsenał i prowadzi znaczny handel produktami górnictwa, wydobywanymi z gór Sierra Cartagena.—C. została założoną przez Hazdrubala, wodza Kartagińskiego, w 243 prz. Chr.; Scypijon młodszy zdobył ją 210 prz. Chr., za czasów Cezara była bardzo kwitnącą. Zburzona przez Wandalów 425 po Chr., podniosła się znowu za Filipa II. Francuzi odnieśli tu zwycięstwo morskie nad Hiszpanami 1643. Była jeszcze zdobywaną w r. 1823 i 1844.

Cartagena de las Indias, stolica w stanie Boliwar, w rzeczypospolitéj Nowéj Granadzie, nad odnogą Caramari położona, ma 10,000 m. Miasto to, kiedyś bardzo handlowe i potężne, dziś wraz z okolicą podupadło.

Carteret, wyspa australska w archipelagu Salomona, odkryta 1767 przez żeglarza angielskiego Filipa Carteret, † 1706, który należał do wyprawy kapitana Wallis.

Cartouche (Ludwik Dominik), ur. w Paryżu 1693, sławny złodziéj i rozbójnik, wygnany ze szkół za popełniane u współtowarzyszów kradzieże, stanął na czele licznéj bandy złoczyńców, rabującéj w Paryżu i jego okolicach. Pojmany 1721, skazany został na śmierć 28 Listop. t. r. Jeszcze podczas procesu Legrand i Riccoboni wystawili go na scenie. Grandval napisał obszerny lecz mierny poemat pod tyt. „*Cartouche ou le vice puni*" (Paryż 1725). Porów. „*Histoire de la vie et du procés du fameux* C." (Paryż 1767).

Cartwright (Edmund), słynny mechanik angielski, ur. 1743 w Mornham w hrabstwie Nottingham, † 1823; naprzód duchowny, potem poeta, wsławił się głównie jako wynalazca machiny tkackiéj (1786);

i maszyny do gremplowania wełny (1790), długo zajmował się stosowaniem pary do poruszania wozów i statków.—**Cartwright** (Jan), starszy brat poprzedniego, ur. 1740, † 1824; pierwotnie marynarz, od 1770 począł działać jako pisarz polityczny w interesie prawdziwéj wolności. Pisma C., z których najcelniejsze „*American independence the glory and interest of Great-Britain*", oddychają miłością wolności, a choć im brak zraźnego przedstawienia, nie zbywa przecież na sile i gruntowności. Porów „*Life and correspondence of* C." (wydane przez jego synowicę, 2 t., Lond. 1826), w skutku radykalnych zasad, utracił 1793 stopień majora milicyi, lecz występował gorliwie w kwestyi reformy parlamentarnéj domagając się powszechnego prawa głosowania przeciwko handlowi niewolnikami.

Caruba di Giudea, narosty na liściach pistacyi, powstające w skutek nakłucia liści przez owady. Narosty te używane są przeciwko astmie, bólowi zębów i t. p. Ponieważ przed dojrzeniem używane są także do farbowania jedwabiu, przeto na Wschodzie są dosyć ważnym przedmiotem handlu. Por. **Hofmana** v. Hoffmannsthal „*Die C. d. G.*" (1843).

Carus (Karol Gustaw), ur. 1789 w Lipsku, † 1869 w Dreznie, fizyjolog, i zdolny malarz, lekarz królewski w Dreźnie. Wykładał w Lipsku i w Dreznie anatomiję porównawczę, akuszeryję i psychologiję. Za odkrycie krążenia krwi u owadów i badania embryjologiczne otrzymał nagrodę od akademii francuskiéj. Z licznych dzieł jego godniejszemi wzmianki są: „*Lehrbuch der Zootomie*" (Lipsk 1818); „*System der Physiologie*" (3 tomy, 1838—40); „*Grundzüge einer neuen Kranioskopie*" (1841); „*Psyche. Zur Entwickelungsgeschichte der Seele*" (1846); „*Physis. Zur Geschichte des leiblichen Lebens*" (1851); „*Symbolik der menschlichen Gestalt*" (1853); „*Die Proportionslehre der menschlichen Gestalt*" (1854 tłum. polskie Sartyniego 1862 we Lwowie p. t. „*Pomiar ciała ludzkiego z zasad morfologii*); „*Über Lebens-magnetismus*" (1856); „*Organon der Erkenntniss der Natur und des Geistes*" (1856); „*Natur und Idee*" (1861).

Carus (Wiktor Juliusz), znany zoolog, ur. 1823 w Lipsku, syn profesora chirurgii w Dorpacie Ernesta Augusta C. († 1854), poświęcał się początkowo medycynie, od 1849 był konserwatorem muzeum anatomii porównawczéj w Oksfordzie, od 1851 docentem, a od 1853 profesorem anatomii porównawczéj w Lipsku. Napisał: „*Zur näheren Kenntniss des Generationswechsels*" (1849); „*System der thierischen Morphologie*" (1853); „*Icones zootomicae*" (1857). Z Engelmanem wydał „*Bibliotheca zoologica*" (2 t. 1865), tłumaczył na niemiecki dzieła Darwina.

Carutti di Cantogno (Dominik), mąż stanu, publicysta i poeta włoski, ur. 1821 w Cumiana. W uniwersytecie poświęcał się studyjom prawnym i literaturze. Od 1849 służył w ministeryjum spraw zagranicznych, pod Cavour'em od 1859 generalny sekretarz tegoż ministeryjum, od 1862—69 poseł w Haadze, obecnie członek rady stanu; brał udział we wszystkich sprawach polityki zewnętrznéj swego kraju. Oprócz mnóstwa rozpraw i artykułów, umieszczonych w czasopismach politycznych i literackich, ogłosił powieści: „*Massimo*" i „*Altieri Edorado*"; tragedyję: „*Velinda*", osnutą w eleganckiéj formie na tle narodowém, tom poezyj „*Addio*" (1849) i „*Dei principi del governo libero*" (1852). Od 1857 jest członkiem turyńskiéj akademii.

Carvajal (Tomasz Józef Gonzalez), ur. 1753 w Sevilli, hiszpański mąż stanu i uczony, † 1834. Podczas wojny narodowéj przeciw Napoleonowi energiczną działalnością powszechny zjednał sobie szacunek. W r. 1812 był prezesem junty finansów. Za restauracyi, choć pełnił wyższe urzędy, niemiał jednak u wstecznikow sympatyi; 1823 skazany był na wygnanie, z którego wrócił 1827. Sławę literacką ustalił poetycznym przekładem ksiąg Biblii (*Los Salmos*, 5 t., Walencyja 1819 i „*Los libros poeticos de la Santa Biblia*", 6 t., Walencyja 1827). Jego oryginalne utwory poetyczne zawarte są w dziele: „*Opusculos ineditos*" (13 tomów, Madryt 1847).

Carvalho (José da Silva), ur. 1782 w Castelbranco, portugalski mąż stanu; miał czynny udział w rewolucyi w Oporto (1820), był członkiem tymczasowego rządu regencyi i w latach 1821—23 ministrem sprawiedliwości. Wygnany przez Dom Miguela, zajmował się w Anglii sprawą Don Pedra; wróciwszy do kraju, był od 1832—36 ministrem finansów i bronił z zapałem konstytucyi Dom Pedra. Następnie znowu przebywał w Anglii, aż nareszcie gdy skutkiem powstania w Porto 1842, przywrócono kartę Dom Pedra, powołany został do Rady Stanu; † 1845.

Carya (Orzesznik) rodzaj roślin z rodziny orzechowatych, obejmujący drzewa w północnéj Ameryce, gdzie są znane pod nazwą Hikory. Obejmuje około 10 gatunków. *C. porcina* dostarcza drewna wybornego na powozy, owoce wyborne na paszę dla trzody chlewnéj. Również użyteczne drewno wydają *C. alba* i *C. amara*. Owoce *C. nigra* i *C. tomentosa* stanowią ulubiony pokarm dzieci i wiewiórek, najlepsze zaś są owoce gatunku *C. olivaeformis*, które pod nazwą orzechów *pekonowych* stanowią ważny przedmiot handlu.

Carycyn, m. pow. w gub. Saratowskiéj, przy ujściu rz. Carycy do Wołgi, 7100 m. W czasie przyłączenia carstwa Astrachańskiego do cesarstwa Rossyjskiego było fortecą. W r. 1670 opanował je Razyn a w r. 1774 oblegał Pugaczew.—C. powiat, 5803 w. kw. i 68,000 ludności. Hodowla owiec.

Carycy ług, czyli *pole marsowe* w Petersburgu między ulicą Milijonową a kanałem Łabędziowym, gdzie się odbywają wielkie parady wojskowe i przeglądy korpusu gwardyjskiego.

Carycyno, wieś o 17 w. od Moskwy. W r. 1774 Katarzyna II kupiła je od Kantemira i wybudowała zamek w gotyckim stylu, obecnie opustoszały.—C. słynie na całą Rossyję ogrodami i oranżeryjami.

Caryczanka lub **Carycynka**, miasteczko w gub. Połtawskiéj, nad rz. Orłą, 2600 m. dawniéj waro-

wne; pamiętne jako punkt zborny armii rosyjskiéj w r. 1736 na wyprawę przeciwko Turkom i Tatarom pod dowództwem hr. Münicha.

Caryk, kozak, który ogłosiwszy się samowolnie hetmanem kozaków prawego brzegu Dniepra, pojmany został w 1665 r. przez Doroszenkę i wydany królowi Janowi Kazimierzowi, a następnie stracony pod Radomskiem.

Caryota (*palma parząca*), rodzaj palm, obejmujący palmy średniéj wysokości. *C. urens*, ma liście podwójnie pierzaste dochodzące 20 stóp długości, z ich włókien (*kittul*) wyrabiają się sznury, miotły, kapelusze i t. d. Mączysty rdzeń trzonów wydaje rodzaj saga używanego na chleb i kaszę. Otrzymują z nich także rodzaj wina palmowego (*toddy*) i cukier. Młode pędy liści używają się jak kapusta, owoce zaś mają sok ostry, palący, skąd nazwa.

Caryocar (*Drzewipest*), rodzaj drzew z rodziny Rhizoboleae, obejmuje drzewa w Ameryce połud. *C. butyrosum* (klon masłowy) w Gujanie i Brazylii; żółty miąższ owoców stanowi rodzaj masła. *C. amygdaliferum* w Santa Fé de Bogota wydaje wyborne orzechy, stanowiące poszukiwany przedmiot handlu, ale drogie z powodu rzadkości drzewa.

Carthamus (bot.), ob. Krokosz.

Casa (Jan, della), ur. 1503 w Mugello pod Florencyją, arcybiskup Benewentu, sekretarz stanu papieża Pawła IV, † 1556 w Rzymie; jeden z najlepszych ówczesnych prozaików włoskich. Z dzieł jego wydanych w trzech tomach w Wenecyi 1752, najznajomsze jest „*Galateo ovvero de costumi*", pewien rodzaj traktatu o grzeczności. Najlepsze wydanie dzieł jego wyszło w Wenecyi 1752, w 3 t.

Casale Monferrato, m. g. prowincyi t. n. ($15^1/_2$ m. k. i 143000 m.) w dawniejszém królestwie Sardynii, po prawéj stronie rzeki Po; liczy 20,000 m., posiada wspaniałą katedrę i kilka pięknych pałaców; było niegdyś jedną z najsilniejszych twierdz włoskich i rezydencyją margrabiów Montferratu.

Casanova de Seingalt (Jan Jakób), utalentowany pisarz jak również oryginalny awanturnik, znany ze swych podróży, miłostek, pojedynków, kolei życia i przeróżnych znajomości; ur. 1725 w Wenecyi. Ukończywszy w Padwie kursa prawne, wstąpił w Wenecyi do stanu duchownego, lecz z powodu miłostek został stąd wygnany i śród tysiącznych przygód zwiedzał główniejsze miasta Europy, utrzymując się niekiedy z gry w karty i cudownego leczenia. Wróciwszy 1755 do Wenecyi, został osadzony w więzieniu, z którego uszedłszy, przebywał w Amsterdamie, Paryżu, Londynie, Hiszpanii, Polsce, Rossyi, i t. d., wracając kilkakrotnie do Wenecyi i znowu uciekając stamtąd. Nareszcie w r. 1785 przyjął obowiązek biblijotekarza u hr. Waldsteina w Duchcowie w Czechach, gdzie trudniąc się naukami, pozostał aż do śmierci zaszłéj 1798. Był to człowiek niepospolitych zdolności; posiadał nadzwyczajny dar obserwacyi, wielką znajomość ludzi, wymowę, żywy i wesoły dowcip. Udając pozory za prawdę, tyle okazywał zręczności, że wszędy gościnne znajdował przyjęcie i każdego ująć sobie potrafił. Napisał sławne pamiętniki: „*Mémoires écrits par lui même*" (12 t., Lipsk 1826—38), niezmiernie ciekawe i ważny przyczynek do poznania ówczesnych obyczajów a nawet i historyi. Odznaczają się wielkim powabem i łatwością opowiadania. Osobistość autora, genijalna swawola i niezliczona ilość przygód miłosnych, pamiętnikom tym, ogromn ezapewniły rozpowszechnienie. Z innych dzieł jego celniejsze: „*La Confutazione della storia del goberno veneto d'Amelot de la Houssaie*" (Amsterdam 1769); „*Istoria delle turbulenze della Polonia dalla morte di Elisabet Petrowna fino alla pace fra la Russia e la Porta Ottomana*" (3 t., Grätz 1774); „*Icosameron, ou histoire d'Edouard et d'Elisabeth*" (5 t., Praga 1788 — 1800). Porów. Barthold'a „*Die Geschichtlichen Persönlichkeiten in C.s Memoiren*" (2 t., Berl. 1845). —C. (Franciszek), młodszy brat poprzedniego, ur. w Londynie 1727 czy 32, malarz pejzażów i bitew. Przebywał głównie w Dreźnie i w Wiedniu, † w Brühl pod Wiedniem. W obrazach jego żywość kolorytu i wykończenie są prawdziwie niezrównane. Starszy brat jego C. (Jan), ur. w Wenecyi 1729, † 1798 w Dreźnie, gdzie był dyrektorem akademii sztuk pięknych, ogłosił drukiem: „*Abhandlungen über alte Kunstdenkmäler*" (Lipsk 1771).

Casanova (Arrighii di), ob. Arrighii di Casanova.

Casas (Bartłomiéj de las), ob. Las Casas.

Casati (Gabrio hrabia), znany z powstania lombardzkiego 1848 r. patryjota włoski; ur. 1798 r. w Medyjolanie. Od 1837 r. do rewolucyi piastując w duchu narodowym urząd podesty Medyjolanu, nalegał na rząd, ale bezskutecznie o zaprowadzenie reform administracyjnych. W dniach 2 i 3 Stycznia 1848 r. na wszystkie narażał się niebezpieczeństwa, by powściągnąć wojsko od krwi przelewu. Po wybuchu rewolucyi 18 Marca na czele tłumów ludu wyjednał u rządu ograniczenie samowoli policyi i zaprowadzenie gwardyi narodowéj, mimo to jednak nie mógł zapobiedz 5-cio dniowej ulicznéj walce, która się skończyła ustąpieniem wojska. Następnie stanął na czele rządu tymczasowego i dla wspólnego działania udał się do Turynu gdzie z gen. Collegno utworzył nowe ministeryjum. Po zdobyciu Lombardyi przez Austryjaków był prezesem uorganizowanéj w Turynie lombardzkiéj Konsulty aż do klęski pod Novarą. W końcu osiadł w Turynie mianowany senatorem sardyńskim.

Casaubon nazywany też *Casaubonus* (Izaak de), znakomity uczony i wyborny krytyk, ur. 1559 r. w Genewie, † w Londynie 1814 r.; profesor języka greckiego w Genewie, Montpellier i Paryżu. Po śmierci Henryka IV udał się do Anglii. Jego wzorowe wydania greckich i rzymskich pisarzy zjednały mu niepożytą zasługę. Z prac C. najważniejsze: „*De satirica Graecorum poësi et Romanorum Satira*" (Paryż 1605); „*De libertate ecclesiastica*" (Genewa 1607) i „*Exercitationes Baronianae.*" Porów. Wolf'a „*Casauboniana*" (Hamburg 1710).—Syn jego, **Casaubon** (Meryk), ur. 1599 r. † 1671 r., profesor teologii w Oxfordzie. Odzna-

czył się także jako wydawca autorów klasycznych, a mianowicie dziełem „*De enthusiasmo*" (Lond. 1655).

Cascarilla, nazwa niektórych gatunków gorzkiéj kory, używanych na lekarstwa i znajdujących się w handlu w postaci kawałów skręconych. Woń ich jest aromatyczna. Działanie lekarskie C. zawdzięcza zawartemu w niéj olejkowi eterycznemu, działa pobudzająco na przyrządy trawienia; używa się też dla nadania lepszego zapachu tytuniowi. Zdaje się, że pochodzi z gatunku *C. eluteria*. Nazwa jéj pochodzi z hiszpańskiego, jestto wyraz zdrobniały od *cascara* kora.

Caselli (Jan), ksiądz, profesor fizyki w uniwersytecie florenckim, wsławił się głównie wynalazkiem telegrafu, za pomocą którego pismo może być wiernie skopiowane przez prąd galwaniczny na odległéj stacyi. Telegraf ten Casell'ego nosi nazwę *pantelegrafu*, ob. Telegrafija.

Caserta Nuova, stolica w dawniejszéj neapolitańskiéj prowincyi Terra-di-Lavoro, ma 10,900 m. i wspaniały zamek.

Cases (Emanuel August Dieudauné), ob. Las Cases.

Casino, *Monte-Casino*, góra w dawniejszéj neapolitańskiéj prowincyi Terra di Lavoro, znana powszechnie jako siedlisko, założonego tutaj 528 przez świętego Benedykta, opactwa benedyktynów Monte-Casino, słynnego niegdyś ze wspaniałych budowli, wielkich bogactw, archiwów i biblijoteki, a późniejszymi czasy z naukowych prac tutejszych zakonników.

Casiri (Michał), uczony oryjentalista i ksiądz syryjsko-maronicki, ur. 1710 r. w Tripoli, wyświęcony w Rzymie 1734, † w Madrycie 1791 r. Napisał ważne dzieło „*Bibliotheca Arabico-Hispana*" (2 tomy, Madr. 1760—70).

Caspari (Karol Paweł), ur. 1814 r. w Dessau, od r. 1847 profesor w Chrystyjanii, znany jako uczony exegeta Starego Testamentu. Godniejsze wzmianki pisma jego są: „*Grammatica arabica*" (Lipsk 1859); „*Über den syrisch-ephraemitischen Krieg unter Jotham und Ahas*" (Christyjan. 1849); „*Über Micha und seine prophetische Schrift*" (1852). Oprócz tego wydał jeszcze wspólnie z Delitzschem „*Exegetisches Handbuch zu den Propheten des alten Bundes*" oraz „*Biblisch-theologische und apologetisch kritische Studien.*"

Casper (Jan Ludwik), ur. 1796 r. w Berlinie, † 1864 r., profesor medycyny sądowéj tamże, dla któréj jako praktyk i autor bardzo wielkie położył zasługi. Wydał pomiędzy innemi: „*Beiträge zur medicinischen Statistik und Staatsarzneikunde*" (2 tomy, Berlin 1825—37); „*Denkwürdigkeiten zur medicinischen Statistik*" (Berl. 1846); „*Gerichtliche Leichenöffnungen*" (1850); „*Praktisches Handbuch der gerichtlichen Medicin*" (2 tomy, 1860).

Cass (Lewis), mąż stanu i generał północnoamerykański, ur. 1782 r. w Exeter hr. New-Hampshire, † 1866 r.; wyniósł się z rodziną swoją do Ohio, został 1802 adwokatem i w r. 1806 wszedł do komitetu prawodawczego. W r. 1812 przyłączył się jako pułkownik oddziału ochotników z Ohio do nieszczęśliwéj wyprawy generała Hull; późniéj odznaczył się chlubnie w innych okolicznościach. Jako gorliwy demokrata został 1831 ministrem wojny Jacksona, a 1835—43 posłem w Paryżu. Następnie uorganizowawszy Michigan, wszedł jako jego reprezentant do senatu; 1848 r. był kandydatem stronnictwa demokratycznego na prezydenta, godności téj nie dostąpił jednak. Od r. 1852—60 był sekretarzem stanu w gabinecie Buchanan'a. Chociaż występował zawsze jako stronnik Stanów Południowych, gdy jednak przyszło do wojny domowéj, okazał się wielkim patryjotą i rozwinął niepospolitą działalność, by niedopuścić rozerwania Unii.

Cassana (Jan Frańciszek), ur. w Genueńskiém 1611 r., malarz włoski, uczeń Bernarda Strozzi, † 1691 r. w Mirandola; odznaczał się pięknym kolorytem i poprawnością rysunku; trzéj jego synowie i córka również celowali w malarstwie.

Cassano-di-Adda, miasto w lombardzkiéj prowincyi Medyjolanu, nad Adygą, 5590 m. Pamiętne jest zwycięstwem, odniesioném tutaj 16 Sierp. 1705 przez Austryjaków pod dowództwem księcia Eugenijusza nad armiją francuską, dowodzoną przez Vendôme'a; tudzież zwycięstwem wojsk austryjackich i rosyjskich pod rozkazami Suworowa 27 Kwiet. 1799 r. nad wojskiem francuskiém pod dowództwem generała Moreau.

Cassas (Ludwik Frańciszek), pejzażysta i architekt, ur. 1756 r. w Azay-le-Ferron, podróżował 1772 na wschodzie, gdzie zdejmował plany i wymiary tamecznych szczątków budownictwa; † w Wersalu 1827 r. Założony przez niego zbiór korkowych modelów architektonicznych, zakupiony został do szkoły sztuk pięknych w Paryżu. Owocem jego podróży są następujące dzieła: „*Voyage pittoresque de la Syrie, de la Phénice, de la Palestine et de la Basse Égypte*" (Paryż 1899); „*Voyage pittoresque de l'Istrie et de la Dalmatie*" (1802); „*Grandes vues pittoresques des sites et monuments de la Grèce*" (Lond. 1813).

Cassel (Paweł Stefan Zelig), uczony niemiecki pochodzenia żydowskiego, ur. 1827 r. w Głogowie na Szlązku. Do 1856 r. pracował głównie w dziennikarstwie, mianowicie jako redaktor „*Erfurter Zeitung*," następnie biblijotekarz i profesor akademii erfurckiéj do 1859; od 1859 mieszkał w Berlinie; 1855 przyjął wyznanie ewangelickie; 1866 poseł do pruskiéj izby deputowanych; od 1867 kaznodzieja w Berlinie, gdzie jego „*Deutsche Reden*" (Berl. 1870 i sq.) miewane po wybuchu wojny francusko-niemieckiéj wielki miały rozgłos. Z dzieł historycznych C. najważniejsze: „*Magyar. Alterhümer*" (Berl. 1848) i „*Geschichte der Juden*" w Encyklopedyi Ersch'a i Gruber'a, (Sek II, t. 27, Lipsk 1851); z literacko-historycznych: „*Eddische Studien*" (Wejm. 1857); „*Ueber Schamir*" (Erf. 1856); „*Drachen Kämpfe*" (Berl. 1868); z teologicznych mają wartość naukową: „*Weihnachten. Ursprung, Bräuche und Aberglauben*" (Berl. 1862); „*Sunam. Ein alttestamentliches Archiv*" (Berl. 1869).

Wiele w swoim czasie narobiło hałasu pismo treści politycznéj „*Von Warschau bis Olmütz*“ (Berl. 1851).—Z książek dla dzieci ogromne ma powodzenie „*Briefwechsel Hosiannas mit ihrem Bruder.*“

Cassianus, ob. Kassyjan.

Cassini (Jan Dominik), najznakomitszy obserwator astronomiczny swego czasu, ur. 1625 r. w Perinaldo pod Niceą, † 1712 r.; w r. 1650 został profesorem astronomii w Bononii, obserwował tam kometę, 1652. Rząd papieski poruczył mu uregulowanie rzeki Chiana, przy téj pracy C. bardzo gorliwie prowadził obserwacyje, obserwował komety z 1664 i 1665 r., poznał spłaszczenie Jowisza i oznaczył czas jego obrotu, jako też Wenery i Marsa. Obok tych zajęć znalazł czas na obserwacyje owadów i doświadczenia przelewu krwi. Jego „*Efemerydy trabantów Jowisza*“ (1668) skłoniły rząd francuski do zaproszenia C. do Paryża, dla objęcia zarządu nowo wystawionego obserwatoryjum. Przyjęty był tak zaszczytnie, że w r. 1673 naturalizował się we Francyi. Na życzenie jego sprowadzono od Campaniego lunety olbrzymiéj wielkości, za pomocą których odkrył 1671—84 cztery księżyce Saturna, czynił spostrzeżenia nad światłem zodyjakalnem, oznaczył paralaksę słońca z obserwacyi Marsa na 9,5” i poprowadził daléj rozpoczęty przez Picard'a pomiar południka. Przy schyłku życia stracił wzrok. Z licznych pism wymienimy: „*Observationes Cometae*“ anno 1652 et 1653 w Modenie; „*Opera astronomica*“ (Romae, 1668); „*Mundi syderei interpres*; *Cosmographia*,“ które to dwa ostatnie pozostały w rękopiśmie. C. (Jakób), syn poprzedniego, ur. 1677 r. w Paryżu, † 1756 r. Po śmierci ojca został dyrektorem obserwatoryjum paryskiego. Z wymiarów stopni południka chciał wyprowadzić dowód przedłużenia kuli ziemskiéj pod biegunami. Z tego powodu ogłosił dzieło „*De la grandeur et de la figure de la terre*“ (Paryż 1720), które wywołały słynne pomiary południka pod biegunem, równikiem i we Francyi. Był on wybornym obserwatorem, ale teoryi Kopernika nie przyjmował i nie był obeznany z nauką Newtona. **C. de Thury** (Cezar Franciszek), syn Jakóba, ur. 1714 r. w Paryżu, † 1784 r., po ojcu objął dyrektorstwo obserwatoryjum. Główną jego zasługą jest wielki topograficzny atlas Francyi, wydany 1744—93 według skali $^1/_{86400}$. C. (Jan Dominik, hrabia), syn poprzedniego, ur. 1748 r. w Paryżu, † 1845 r. nastąpił po ojcu w obserwatoryjum, dokończył wydania rozpoczętego przez swego ojca atlasu, składającego się ze 180 kart. W r. 1793 uwięziony, po uwolnieniu usunął się z obserwatoryjum, następnie został członkiem instytu i osiadł w swym zamku *Thury-sous-Clermont*. C. (Alexander Henryk Gabryjel, wicehrabia), syn poprzedniego, ur. 1781 r. w Paryżu, † 1832 r. na cholerę, nie okazywał już usposobienia do astronomii, poświęcił się prawu i dał się też poznać jako botanik. W r. 1826 ogłosił dzieło: „*Opuscules phytologiques*,“ w 2 tomach, za które obrany został członkiem akademii nauk. Na cześć jego nazwał Brown krzew z Nowéj Hollandyi *Cassinia*, należący do rodziny złożonych.

Castaldi (Jakób), wydał w Wenecyi 1562 r. kartę geograficzną Polski w formie wielkiego arkusza.

Castanos y Aragones (Don Frańciszek Xawery de), *książe de Baylen*—generał hiszpański, ur. 1756 r. w Biskai; w r. 1808 na czele oddziału patryjotów w Andaluzyi zmusił korpus francuski, pod dowództwem generała Dupont, do kapitulacyi w Baylen, od któréj pochodzi jego tytuł książęcy. W r. 1811 mianowany dowodził czwartą armiją hiszpańską, następnie przeznaczony został na generała kapitana Kalabryi, a w r. 1815 na dowódcę armii, uzbrojonéj przeciwko Francyi. W r. 1823 powtórnie był mianowany generałem kapitanem, w r. zaś 1835 wszedł do rady stanu. Wreszcie w r. 1845 został opiekunem królowéj, a 1845 senatorem; † 1852.

Castelar (Emil), jeden z obecnych przywódców stronnictwa republikańskiego w Hiszpanii, ur 1832 r. w Kadyksie. Od 1857 r. był profesorem filozofii i historyi w Madrycie. Oprócz wydania nowelli: „*Ernesto*“ „*La Hermana de la curidad*“ i „*Alonso el Sabio*“, zasilał poważnemi pracami czasopisma demokratyczne, w których jak również w ognistych mowach i broszurze „*Formula del progreso*“ bronił z wielkiém powodzeniem zasad republikańskich. Od 1864—66 redagował dziennik „*La Democracia*“. Po niepomyślném powstaniu 22 Lipca 1866 uciekł przed wyrokiem śmierci do Francyi. Odbywszy wiele podróży wrócił po rewolucyi Wrześniowéj 1868 do Madrytu, gdzie z niezmiernym zapałem przyjęty, rozpoczął w przejeżdżkach na prowincyi propagandę federalnéj rzeczypospolitéj. Wybrany do prawodawczych Kortezów, zasłynął jako najznakomitszy mówca parlamentarny i najwięcéj się przyczynił do postanowienia prawa, zapewniającego zupełną swobodę sumienia. Bronią nieubłaganéj ironii i satyry zwalczał wszystkie owczesne kandydatury do tronu i niemiłosiernie chłostał politykę gen. Prima, pracując gorliwie dla sprawy republikańskiéj. Dokazał przynajmniéj tyle, że zorganizował partyję republikańską i zjednał jéj u wszystkich stronnictw szacunek.

Castelcicala (Don Fabricio] Ruffo, książę), mąż stanu neapolitański, ur. 1755 r. w Paryżu; adwokat w Palermo, późniéj stronnik ministra Acton'a, któremu towarzyszył do Anglii i po którym następnie w r. 1798 stanął na czele wielkiéj junty. W r. 1814 był posłem w Londynie, 1815 wysłany został w takimże charakterze do Paryża i tu † 1832.

Castelfidardo, miejscowość we włoskiéj prowincyi Ankonie, znana ze zwycięstwa, które tu odniósł Cialdini (ob.) nad wojskami papieskiemi, d. 18 Września 1860 r.

Castel-Gandolfo, wieś odległa o 2 mile drog o. Rzymu, na zachodnim brzegu jeziora Albano; posiada piękny letni pałac papieski, zkąd jest rozległy i wspaniały widok na Rzym, Tyber, Kampaniję i morze; w pobliżu znajduje się sławna willa Barberini

Castellamare, właściwie *Castello a mare di Stabia*, miasto nad zatoką neapolitańską, wzniesione na gruzach starożytnego miasta Stabiae, wzmocnione murami i dwoma zamkami; ma 15000 m., doskonały port, warsztaty okrętów, galery, letni pałac królewski, mnóstwo pięknych willi bogatszych Neapolitańczyków i sławne we Włoszech źródła mineralne, z których najważniejsze: Acqua media, prima e secunda, Acqua solfurea ferrata, Acqua ferata nuova, Acqua acidula o acetosella. Źródła te należą do zimnych szczawów alkalicznych, zawierają kwas węglany, swobodne, dwuwęglany i siarczany alkalijów i ziem, siarkowodór, krzemionkę; w niektórych źródłach znajduje się nieco żelaza. Tu 1799 Macdonald generał franc. pobił połączone wojska angielsko-neapolitańskie.

Castellamare, starożytne Emporium *Egestae*, miasto portowe na wyspie Sycylii w prowincyi Trapani, na północnym brzegu zatoki t. n., 9000 m. W pobliżu ruiny starożytnego miasta Segesta.

Castellane (Esprit, Wiktor Elżbieta Bonifacy, hrabia de), ur. 1788 w Paryżu, marszałek Francyi. Wszedł 1804 do armii francuskiéj, walczył w Hiszpanii, pod Wagram i w Rossyi, a za Restauracyi odznaczył się jako pułkownik w Hiszpanii. Od r. 1848 dowodził dywizyją w Tours, a krótko przed zamachem stanu mianowany komendantem w Lyonie, silną postawą wojska zdołał utrzymać spokojność w tém mieście; 1852 otrzymał godność senatora, buławę marszalkowską i po zamachu Orsiniego został komendantem wojskowéj prowincyi lyońskiéj; † 1862 r.

Castelli (Benedykt), mechanik i matematyk, jeden z najznakomitszych uczniów Gallileusza i najwytrwalszy jego obrońca, ur. 1557 r. w Brescii, † 1664 r. opat klasztoru benedyktynów na Monte Cassino, profesor matematyki w uniwersytecie pizańskim, a potém w kollegium della Sapienza w Rzymie. Najznakomitszém jego dziełem jest „*Della misura dell'acque corenti* (1638).

Castelli (Daniel), Lwowianin, profesor w stanisławowskiém gimnazyjum, ogłosił drukiem następujące wiersze łacińskie: „*Lacrymae parentales*“ (Kraków 1667); „*Imago virtutum Nicolai Sulikowski*“ (1670); „*Vox gratae mentis*“ i „*Famae theatrum 35 virorum*“. Pisał także i wiersze polskie, ale z tych, żaden nie doszedł do naszych czasów.

Castelli (Ignacy Fryderyk), ur. 1781 r. w Wiedniu, † 1862, poeta dramatyczny. Ustalił swą sławę jako autor komedyi p. t. „*Todt und Lebendig*“ (1803), po któréj wkrótce nastąpiła inna komedyja „*Die Schweizerfamilie*“. W długim zawodzie literackim napisał przeszło 100 rozmaitych utworów dramatycznych, odznaczających się humorem i dowcipem. Obok tego uważany jest za jednego z najznakomitszych poetów ludowych austryjackich. Ogólny zbiór pism jego: „*Sämmtliche Werke*“ wyszedł w 3-m wydaniu w Wiedniu w 22 tomach (1861). Wydał także swoje pamiętniki „*Memoiren meines Lebens*“ (3 t. Praga 1861—62)

Castelon-de-la-Plana, forteca i stolica hiszpańskiéj prowincyi t. n. La Plana (115 mil kw. i 288900 m.) nad r. Monleon, w pobliżu jéj ujścia do morza Śródziemnego, ma 20,100 m. i port. Jest to miasto handlowe i przemysłowe.

Castelnau (Piotr de), mnich z Fontfroide, † 1208 r. Papież Inocenty III wysłał go jako legata na poskromienie mieczem i ogniem Albigensów. Gdy zaś po raz drugi wyklął Rajmunda VI, hrabiego Tuluzańskiego, jeden z jego dworzan wdawszy się z C. w teologiczną rozprawę, zabił go. Ob. Albingensowie.

Castelnau (Michał de), ur. w okolicy Tours we Francyi 1520 r.; towarzyszył jako dworzanin francuski Maryi Stuart w czasie jéj wyjazdu do Szkocyi. Za Henryka III był przez lat 10 ambasadorem francuskim przy dworze królowéj angielskiéj Elżbiety i starał się wszelkiemi siłami odwlec egzekucyję Maryi; † 1592, zostawiwszy ciekawe pamiętniki od 1559—70 r., wydane w Paryżu, po raz pierwszy 1621. C. (Jakób), wnuk poprzedniego, ur. 1620 r. znakomity generał francuski. Raniony niebezpiecznie 1658 pod Dunkierką, gdzie pokonał jazdę hiszpańską i zdobył fort Leon, otrzymał na polu bitwy buławę marszałkowską, lecz w kilka dni potém umarł.

Castelnaudary, miasto w francuskim departam. Aude, nad kanałem langwedockim; liczy 9800 m. i posiada dobry port przy kanale. Jest to ważne miasto handlowe.

Castelnaut (Henryk Nompar de Caumont, margrabia de), syn marszałka *La Force*, ur. 1582 r., jeden z najczynniejszych i bardzo szczęśliwych wodzów protestanckich za Ludwika XIII; pogodziwszy się później z królem, został 1638 marszałkiem polnym. Zostawił ciekawe pamiętniki, wydane 1843, obejmujące wiele szczegółów z czasu wojen religijnych, prowadzonych w latach 1621 i 1622.

Castel-nuovo, warowne miasto portowe w Dalmacyi, w obwodzie Cattaro, w prefekturze Cattaro, przy wejściu do zatoki Topla, ma 900 m. i źródła mineralne.

Castel-San-Giovanni, miasteczko w dawniejszém księstwie Parmy, pamiętne zwycięstwem, odniesionem 17 czerw. 1799 przez Austryjaków i Rosyjan, pod dowództwem Melasa i Suworowa nad wojskiem francuskiém i polskiém, dowodzonem przez Macdonalda, Victor'a i Dąbrowskiego.

Castel-Vetrano, miasto w sycylijskiéj prowincyi Trapani, liczy 18,200 m. i słynie z pięknych wyrobów koralowych i alabastrowych. Niedaleko od miasta, w kierunku południowo-wschodnim, znajdują się szczątki starożytnego miasta Selimy ze wspaniałemi zwaliskami starożytnych świątyń.

Casteravivent, wieś w francuskim depart. Gers; ma źródła mineralne, zawierające siarkowodór i żelazo, oraz pięknie urządzone kąpiele.

Casti (Jan Chrzciciel), ur. 1721 r. w Prato, nadworny poeta cesarza Józefa II, po którego śmierci mieszkał we Florencyi, a od 1783 r. w Paryżu, gdzie † 1803 r. Najcelniejszém jego dziełem jest wielki dydaktyczno-satyryczny poemat „*Gli animali parlanti*“ (5 tomów, Medyjolan 1802). Gorszące i nieobyczajne są jego „*Novelle galanti*“ (3 tomy,

Paryż 1804), nader powabne „*Rime Anacreontiche*“ a nadzwyczaj oryginalne libreta do oper komicznych „*La grotta di Trofonia*“; „*Il re Tedoro in Venezia*, obiedwie z muzyką Paisiella, a. pierwsza także z muzyką Salieri'ego.

Castiglione (Baltazar hr.), jeden z najpowabniejszych dawniejszych pisarzów włoskich, ur. 1478 r. w Casatico w Mantuańskiém, najprzód wojskowy, potém ambasador księcia Urbino przy rozmaitych dworach, naturalizowany w Hiszpanii przez Karola V i mianowany biskupem w Avila; † 1529 w Toledo. Najsławniejszą jego pracę: „*Il libro del Cortegiano*“ (Wenec. 1528), naśladował u nas Ł. Górnicki w Dworzaninie. Włoskie i łacińskie poezyje są prawdziwym wzorem dobrego smaku i elegancyi, a „*Lettere*“ (2 tomy, Padwa 1769—71), ważne są pod względem historycznym.

Castiglione (Jan Benedykt), we Francyi zwany *Jan Benedette*, malarz i rytownik, ur. 1616 w Genui, uczeń Paggi'ego, Ferrari'ego i van Dycka; wszedł do służby księcia Mantuy, gdzie też † 1670. Celniejsze prace jego pędzla są obrazy zwierząt, tudzież portrety.

Castiglione (Karol Oktawijusz, hr.), znakomity lingwista włoski, ur. 1784 r. w Medyjolanie, ogłosił kilka szacownych prac o monetach wschodnich, mianowicie kufickich; głównie atoli wsławił się za granicą jako wydawca wespół z kardynałem Mai wynalezionego przez się w Ambrozyjańskich palimpsestach gotyckiego przekładu biblii Ulfilasa, listów ś. Pawła i kalendarza gockiego, które wydał w 5 poszytach 1819—39; † 1858 r.

Castiglione (Henryk hr.), feldmarszalek austryjacki, ur. 1790 r. w Dukli w król. Galicyi; miał udział w bitwie pod Lipskiem, w r. 1846 został komendantem Krakowa, gdzie upamiętnił się bombardowaniem tego miasta w r. 1848.

Castiglione-delle-Stiviere, miasto w włoskiéj prowincyi Brescia, 5300 m. Pamiętne jest zwycięstwem, odniesioném tutaj 5 Sierpnia 1796 r. przez Bonapartego nad Austryjakami. Zwycięstwo to zjednało marszałkowi Augereau tytuł księcia Castiglione. Niedaleko stąd leży Solferino (ob.).

Castil-Blaze, ob. Blaze.

Castilho (Antonio Feliciano de), jeden z najlepszych nowszych poetów portugalskich, ur. 1800 r. w Lisbonie, ukończył studyja prawne w Koimbrze, ustalił swą sławę dziełami: „*Cartas de Echo e Narciso*“ (Koimbra 1821) i „*A Primavera, colleçao de poematos*“ (Lizb. 1822). Pierwszy z tych utworów, (napisanych jeszcze w uniwersytecie), zyskał mu miłość pewnéj damy, którą jednak utracił niedługo po ożenieniu. Następnie wydał: „*Amor e melancolia*“ (Koimb. 1828); „*Anoite de Castello*“ (1836), tudzież „*Camoes*“ (1849). Ogólny zbiór pism jego „*Obras*“ wyszedł 1855—59 w 20 tomach w Lizbonie. Zasłużył się także C. ulepszeniem nauczania elementarnego i reformą szkół ludowych, do których, jako generalny komisarz oświaty ludowéj, nową zaprowadził metodę (*Methodo Portugez* C.).— C. (August Fryderyk), brat poprzedniego, † 1841 r., pleban w dyjecezyi Aveiro, przełożył Lucana „*Farsaliję*“ i wydał ze starszym bratem „*Quadros historicos de Portugal*“ (8 zeszyt., Lizb. 1831—41). — C. (Józef Felicyjan), brat poprzednich, ur. 1810 r. w Lizbonie, przeniósł się do Paryża, gdzie z czwartym bratem *Aleksandrem* ogłosił kilka prac mnemotechnicznych.

Castilla (Don Ramon), ur. 1797 r. w Javapaca, w południowém Peru, odznaczył się w wojnach o wolność, jako generał miał udział w wewnętrznych sporach kraju i dnia 20 Stycznia 1839 r. w bitwie pod Jungay dowodził kawaleryją; poczém został ministrem finansów. Będąc w latach 1841—44 na wygnaniu, strącił dyktatora Vivanco i 1851 wybrany został na prezydenta w Peru. W r. 1854 stanął na czele powstania przeciwko Echenique i został powtórnie prezydentem, a 1864 po raz trzeci na tę godność powrócił; † 1867 r.

Castillejo (Krzysztof), ur około 1494 r. w Ciudad-Rodrigo, poeta hiszpański, ostatni przedstawiciel staro-hiszpańskiéj poezyi dworskiéj; zostawał w służbie cesarza Ferdynanda I, i † 1556 r. w Wiedniu. Utwory jego wyszły w zbiorze Fernandeza (t. 12 i 13, Madryt 1792); C. odrębne w historyi poezyi hiszpańskiéj zajmuje miejsce; działalność jego poetyczna przypada bowiem w okresie przejściowym od stylu czysto narodowego do klasyczno-włoskiego, wprowadzonego przez Boscan'a i Garcilaso. Bronią dowcipu i szyderstwa zwalczał C. ten kierunek antynarodowy. Utwory jego świadczą o niepospolitéj łatwości władania językiem i technicznéj zręczności wierszowania, a odznaczają się naturalnością, żywością i tryskającym humorem. Żart i satyra są właściwym C. żywiołem.

Castillo (Alonzo Solorzano de), † 1640, jest autorem romansów obyczajowych: „*El bachiller Trapaza*“ i „*Garduna de Sevilla*“, których w ostatnich czasach (Madryt. 1846—48) illustrowane wyszły edycyje. Napisał także mnóstwo nowelli najlepsze z nich wyszły pod t. „*Quinta de Laura*“ (1625) i kilka komedyj (najlepsza „*El Mayorazgo*“).

Castillon, miasto w francuskim depart. Gironde, nad rz. Dordogne; ma 3690 m. i pamiętne jest zwycięstwem Karola VII króla francuskiego nad Anglikami w roku 1451.

Castitis, w mytologii litewskiéj młody rybak, który mieszkał przy ujściu rz. Szwenty do morza Baltyckiego. *Jurata* królowa morza pokochała go i odwiedzała co wieczór na górze, nazwanéj przez lud Castitis. Rozgniewany takiém zapomnieniem się bogini, Perkun zabił piorunem Juratę, a Castitisa kazał Pramžimasowi przykuć do skały na dnie morza, i położyć przed nim trupa pięknéj jego kochanki.

Castlereagh (Henryk Robert Stewar), margrabia Londonderry, wicehrabia,) angielski mąż stanu, ur. 1769 r. w Mount-Stewart, w irlandzkiém hrab. Down; wszedł do parlamentu irlandzkiego w bardzo młodym wieku, wkrótce przeszedł z opozycyi na stronę rządu, został 1797 r. pierwszym sekretarzem wice króla Lorda Camden i najwięcéj się przyłożył do wykrycia i stłumienia francusko-irlandzkich knowań, a następnie sprowadzenia unii.

Niedługo potém został wybrany do połączonego parlamentu i mianowany prezesem kontroli wschodnio-indyjskiéj. W r. 1805 objął ministerstwo wojny, które, po chwilowém istnieniu gabinetu Whigów, 1807 napowrot odzyskał. Z powodu wyprawy na wyspę Walcheren, pojedynkował się 21 Września 1809 z Canningiem i obaj złożyli swoje urzędy; lecz Castlereagh jeszcze tegoż samego roku powrócił do urzędowania jako minister spraw zagranicznych i od 1812 r. był faktycznie pierwszym ministrem. Główną jego wówczas zasługą było gorliwe, niezmordowane dążenie do sprowadzenia upadku Napoleona. W tym kierunku rozwijał niesłychaną działalność i był duszą koalicyi europejskiéj. Po wywiezieniu Napoleona na wyspę Elbę, zaszczycony niezwyczajnymi względami mocarzów, zasiadał na kongresie wiedeńskim, gdzie bardzo usłużną dla obcych odgrywał rolę, wbrew stanowisku Anglii i powszechnym interesom narodów. Po drugim upadku Napoleona podpisał drugi pokój Paryski i wystąpił na jaw z polityką w najwyższym stopniu nieprzyjazną wolności i systemowi konstytucyjnemu, przez co znacznie się umniejszyła jego zasługa w oswobodzeniu Europy, a miasto dawnego szacunku zajęła nienawiść ludu. Wiedząc o tém popadł C. w pewnego rodzaju szaleństwo i w chwili nerwowego rozdraźnienia odebrał sobie życie 22 Sierpnia 1822, otworzywszy jednę z żył pulsowych. Pozostałe po nim „*Correspondence, despatches and other papers*“, wydał jego brat Karol Wilhelm Vane-Stewart margrabia Londonderry (tomów 8, Lond. 1847—51). Alison usiłował rehabilitować jego charakter w „*Lives of Lord C. and Sir C. Stewart*“ (3 t., Loud. 1862).

Castor i Pollux, ob. Dioskures.

Castoreum, Bobrowy strój (ob.).

Castren (Mateusz Alexander), zasłużony lingwista i podróżnik, ur. 1813 r. w Tervola finlandzkiéj prowincyi Uleaborg. Od 1838 odbywał dalekie podróże i 1851 został profesorem języka fińskiego i literatury w Helsingfors, † 1852. Celniejsze jego dzieła są: „*Elementa grammaticae Syrjenae*“ (Helsingfors 1844); „*Elementa grammaticae Tscheremissae*“ (Kuopio 1845); „*O akcencie w narzeczu łapońskiém*“ (Petersb. 1845); „*De affixis personalibus linguarum Altaicarum*“ (Helsingfors 1850); „*Grammatyka ostyjacka*“ (Petersb. 1849). Z opisów podróży najważniejsze: „*Nordiska Resor ach Forokningar*“ (2 t., Helsingfors 1852—55) i „*Foreläsningar om Finsk Mythologi*“ (Helsingf. 1853). Z prac lingwistycznych wydał po jego śmierci Schiefner badania nad językami Samojedów, Tunguzów, Koibołów, Karagassów, Ostyjaków, Buratów i Kattów: nadto „*Etnologiczne odczyty o ludach altajskich*“ (Petersburg 1857) i „*Pisma pomniejsze*“ (Petersburg 1862).

Castres, miasto w francuskim depart. Tarn nad rz. Aguot, liczy 21,600 m. i posiada piękny pałac biskupi. W pobliżu znajduje się drżąca skała, która jakkolwiek waży przeszło 60,000 funtów, jednak siła jednego człowieka wystarcza, aby ją wprawić w drganie; są tu także olbrzymie jaskinie.

Castro Giovanni, miasto w sycylijskiéj prowincyi Caltanisetta, ma 14,100 m. i cytadelę. Wznosi się na miejscu słynnego w starożytności i czci Cerery poświęconego miasta Enna. W pobliżu jezioro Pergusa, z którém łączy się znane powszechnie podanie o porwaniu Prozerpiny przez Plutona.

Castroy (Belvis Wilhelm), dramatyczny poeta hiszpański, ur. 1569 r. w Walencyi; jeden z najczynniejszych członków tamecznéj akademii *De los Nocturnos*, przyjaciel i rywal Lopeza de Vega, † w Madrycie 1631 w zupełnéj nędzy. Z dramatów C. wydanych w liczbie 24 (Walencyja 1621—25) najsłynniejszy jest: „*Las Mocedades de Cid*“ na polski przełożył Rettel ustęp, drukowany w *Dzienniku Domowym* (1842), przerobiny przez Corneille'a pod tyt. „*Rodryg Cyd*“. Na scenie hiszpańskiéj utwory C. wielkie miały powodzenie.

Castruccio-Castracani, potomek szlachetnéj rodziny lukieskiéj, żyjący na początku XIV w. sławny wódz Gibelinów, zostając pod rozkazami *Ugueciane de la Fagginola* przyczynił się wiele do zwycięstwa odniesionego nad Florentczykami pod Montecatini. Neri syn Ugoccione'a, rządzący w Lucce, obawiając się zbytniego jego wpływu, kazał go uwięzić r. 1316 i chciał śmiercią ukarać, ale na tę wiadomość lud powstał, uwolnił z więzienia i mianował go swoim rządcą z władzą nieograniczoną. W r. 1327 cesarz Ludwik bawarski podniósł jego ziemie do godności księstwa, † 1328 a z jego śmiercią upadło i księstwo lukieskie, którem wzbogaciła się Florencyja.

Casuarina *(Rzewnia)*, jedyny rodzaj rodziny roślin *Rzewniowatych (Casuarineae)*, obejmuje drzewa lub krzewy gałęziste, osobliwe tém, że liścia wcale nie mają, a miejsce ich zastępują pochewki otaczające wstawy gałązek. Kwiaty oddzielnopłciowe, już to męzkie i żeńskie na jednym, już na oddzielnych pniach; okwiat żaden, owoc szyszkowaty. Pozór ich jest różny od wszystkich dwuliścieniowych, z wejrzenia podobne do skrzypów. Ojczyzną ich jest Nowa Hollandyja, gdzie wiele znajduje się w stanie kopalnym. Drzewo twarde i ciężkie, używane jest przez krajowców na wyrób broni. W ogrodach europejskich hodują gatunek *C. equisetifolia* (R. skrzypolistna), z pozoru do wielkiego skrzypu podobny.

Biblioteka AP W
25003/
/2
215